

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

У ДВОХ ТОМАХ

Том 1

Київ

Знання України
2004

Редакційна колегія:

Л.В. Губерський (*голова*), В.А. Вергун, В.І. Головченко, В.П. Гондюл, К.І. Грищенко, О.В. Задорожній (*заступник голови*), В.Г. Кремень, В.П. Крижанівський, І.Ф. Курас, В.М. Литвин, Є.А. Макаренко, ВА Манжола, В.М. Матвієнко (*відповідальний секретар*), О.С. Онищенко, В.А. Смолій, Д.В. Табачник (*заступник голови*), А.С. Філіпенко, Ю.С. Шемшученко.

У 45 Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. — К.: Знання України, 2004. — Т. 1. - 760 с. — ISBN 966-316-039-Х

ББК 66.49я2

966-316-039-Х

© Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2004

Амалян Н.Д.   Анісімова О.Ю.   Батрименко В.В.

Березовенко С.М.	Забара Заблоцька	І.М. Р.О.	Матвєєв В.В. Матвієнко	В.М.
Білоусов М.М.	Задорожній	О.В.	Медведева	М.О.
Борділовська	Запорожець	О.М.	Мережко	О.О.
О.А. Бруз В.С.	Зернецька	О.В.	Миронова	М.А.
Будкін В.С.	Знахоренко	О.М.	Мінгазутдінов	І.О.
Бур'ян М.С.	Івлєва І.В.		Музика	Г.О.
Буткевич О.В.	Ігнат'єв	П.М.	Недбаєвський	С.Л.
Валєвська І.А.	Каменецький	М.С.	Ноговіцина	Ю.О.
Вдовенко В.М.	Камінський	Є.Є.	Ожеван	М.А.
Вербовський	Капітоненко	М.Г.	Пархомчук	О.С.
В.В. Вергун В.А.	Клочко	В.П.	Перепелиця	Г.М.
Весєла Н.М.	Кобзаренко	А.М.	Піскорська	Г.А.
Віднянський С.В.	Ковтун	О.Ю.	Плахонін	А.Г.
Волкова О.О.	Коломієць	В.Ф.	Покровська	Т.С.
Волошин О.А.	Коміренко	І.Д.	Поліщук	Л.С.
Гайдуков Л.Ф.	Константинов	В.Ю.	Полторацький	
Галаган С.О.	Копистира	А.М.	О.С.	
Галака С.П.	Копійка В.В.		Расшивалов	Д.П.
Гнатовський	Коппель О.А.		Резнікова	Н.В.
М.М.	Котляр М.Ф.		Резніченко	В.І.
Головченко В.І.	Кравченко І.С.		Репецький	В.М.
Гондюл В.П.	Кривонос	Р.А	Ржевська	В.С.
Гончар Б.М.	Крижанівський	В.І	Рижков	М.М.
Григоров О.М.	Крушинський	В.Ю	Рогач	О.І.
Гринько С.В.	Кулеба Д.І.		Романенко	Ю.В.
Грищенко Т.А.	Кулінич М.А.		Рубель	В.А.
Грушова А.Т.	Кулініч Т.О.		Рубцова	М.Ю.
Губерський Л.В.	Кучмій О.П.		Рудяков	П.М.
Гуменюк А.Г.	Кушерець Д.В.		Румянцев	А.П.
Гуменюк Б.І.	Литвиненко	О.І	Рябчун	Н.В.
Гуцал А.Ф.	Лобода К.С.		Серажим	В.І.
Даниленко СІ.	Луцишин З.О.		Сербіна	Н.Ф.
Дерев'янка А. Г.	Мазуренко	В.	Сергійчук	І.
Дорошко М.С.	Мазуренко	В.І	Серьогін	О.Ю.
Дудченко М.А.	Макаренко	Є.А	Склепова	А.В.
Єременко О.К.	Маковський	С.С	Скороход	Ю.С.
	Манжола В.А.		Скринька	Д. В.

Солдатенко	В.Ф.	Філіпенко	Д.О.	Швець	О.В.
Ступницький	О.І.	Флюр	О.М.	Шинкаренко	Т.І.
Субботін	А.А.	Хоменко	Г.Д.	Шнирков	О.І.
Табачник	Д.В.	Циганов	С.А.	Шпакова	Н.В.
Трубайчук	А.Ф.	Чугасв	О.А.	Яковенко	Н.Л.
Філіпенко	В.І.	Шевченко	О.В.	Яковець	А.В.

170

-й

річниці

Київського

*національного університету
імені Тараса Шевченка та*

60 -річчю

Інституту міжнародних відносин

ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ...

Віктор СКОПЕНКО — ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАН України, Герой України

В

ихід у світ цього видання приурочено до 170-ї річниці від дня заснування Київського національного університету імені Тараса Шевченка та 60-річчя одного з його добре відомих підрозділів — Інституту міжнародних відносин.

Інститут займає певною мірою окреме місце не лише серед інших факультетів та інститутів центрального університету нашої держави, але й у цілому в історії й сьогоденні української дипломатії. Створений у воєнному 1944 році, факультет міжнародних відносин став біля витоків підготовки національних кадрів для роботи у сфері міжнародних відносин України. Йому належить непересічна роль у підготовці кількох поколінь фахівців-міжнародників, які утворили основу дипломатичного корпусу України, створили визнані українські наукові школи в галузі міжнародних відносин і міжнародного права. Чисельні випускники інституту (а їх вийшло зі стін цього навчально-методичного центру понад 10 тисяч), працюючи на відповідальних державних посадах в Україні й десятках країн зарубіжжя, власною працею, знаннями та професійною майстерністю прославляли і прославляють ім'я нашого університету, ім'я України.

60-літня історія інституту — це історія його розвитку від кількісно невеликого факультету до сьогоденного головного навчально-методичного центру з підготовки фахівців для сфери зовнішніх зв'язків нашої держави, авторитетне ім'я якого відоме далеко за межами України. Особливо динамічно інститут розвивається з моменту проголошення незалежності Української держави. За цей час радикально вдосконалено всю навчально-методичну та навчально-виховну роботу, саму систему підготовки фахівців-міжнародників. Налагоджено систему підготовки й перепідготовки резерву науково-педагогічних кадрів, завдяки чому науково-педагогічний корпус інституту поповнила ціла група перспективних молодих викладачів, головним чином його випускників. Активно розширюються міжнародні зв'язки інституту, що дедалі більше визначає його як авторитетного учасника міжуніверситетського співробітництва в галузі навчально-методичної та науково-дослідницької діяльності. Вражаюче змінилася й матеріально-технічна база, особливо з точки зору комп'ютерного забезпечення навчального процесу та наукових досліджень. Вона дає змогу організувати навчальний процес на рівні кращих світових зразків.

Завдяки такій високій динаміці розвитку інститут, як підрозділ університету, заслужив в Україні та

за її межами авторитет престижного сучасного центру наукової думки, де готують і виховують перспективних професіоналів, здатних діяти кваліфіковано і творчо. Він став центром проведення чисельних національних та міжнародних наукових конференцій, семінарів, симпозіумів, «круглих столів» із широкого кола проблем міжнародних відносин. У його стінах видаються фахові монографічні праці та наукові збірники, функціонують спеціалізовані вчені ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій.

Наочним свідченням наукового потенціалу інституту є вихід у світ цієї фундаментальної двотомної праці, основу авторського колективу якої склали його наукові та науково-педагогічні працівники. Переконаний, книга як спеціалізоване енциклопедичне видання, буде помітним явищем у науковому житті й стане в добрій нагоді як студентам і викладачам спеціальностей, пов'язаних з міжнародними відносинами, міжнародним правом і дипломатією, науковцям з інших спеціальностей гуманітарного спрямування, так і дипломатам, працівникам відповідних підрозділів державних і комерційних установ, усім, хто працює у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики нашої держави або цікавиться нею. Мабуть, не буде перебільшенням сказати, що поява такого видання є певною мірою подією державного звучання.

Щиро вітаю редакційну колегію, авторський колектив і всіх, хто причетний до підготовки праці, з її виходом у світ. Зичу колективові інституту всіляких успіхів і процвітання на благо рідного університету, вітчизняної освіти та нашої держави.

ПЕРЕДМОВА

Незалежна Українська держава нині впевнено торує власний шлях у світовій політиці,

виступає вагомим геополітичним фактором міжнародного життя. Її поява на політичній карті світу в серпні 1991 року правомірно визначається багатьма суспільствознавцями як одна з найбільших геополітичних і політико-філософських подій ХХ ст.

Багатогранна, активна й наполеглива діяльність України на міжнародній арені протягом останніх років, її ініціативна участь у євроатлантичних структурах, загальноєвропейському та регіональних процесах засвідчили чітко окреслений курс нашої Батьківщини до цивілізованого світового співтовариства. Але щоб зробити таку перспективу реальною, потрібна глибока віра в майбутнє України, терпіння, самовіддана й наполеглива праця кожного її громадянина. Особлива відповідальність при цьому випадає на вітчизняну дипломатичну службу.

Високий професіоналізм дипломата в сучасному світі — найважливіша умова реалізації національних інтересів країни, прогнозованості її зовнішньої політики, забезпечення міжнародної стабільності. Розроблення та здійснення того чи іншого курсу у світових справах вимагає врахування множинності факторів, тенденцій, фундаментальних процесів розвитку сучасної цивілізації, коли зростаючими темпами відбувається акумуляція обсягів інформації, радикальне оновлення всієї сукупності знань про оточуючий світ та усвідомлення в ньому місця й ролі своєї держави. Нинішнім дипломатам не варто забувати, що запорука їхніх майбутніх фахових успіхів полягає в критичному й творчому врахуванні практичного досвіду попередників, що дає можливість уникнення помилкових рішень і дій, знаходження найоптимальніших варіантів поведінки та вирішення питань у складних міжнародних ситуаціях.

Першорядну роль у процесі ознайомлення як майбутніх фахівців із числа студентської молоді й початківців-дипломатів, так і широкого загалу зі складними переплетіннями сучасної світової дипломатії та дипломатичної минувшини різних держав і народів відіграють енциклопедичні видання. Але з часу виходу в світ останньої вагомий в означеному контексті праці — «Дипломатичного словника» під редакцією міністра закордонних справ СРСР А.А. Громико (1984 — 1986) — минуло два десятиліття; багато в чому вона з наукового погляду застаріла й безповоротно втратила актуальність.

Виникла нагальна потреба підготовки довідково-аналітичного видання, у якому в доступній формі, але на відповідному науковому рівні та на основі новітніх методологій, були б викладені ключові питання історії зовнішньої політики й дипломатії України, теорії та історії міжнародних відносин, дипломатичної й консульської служби, найважливіших проблем сучасності, міжнародного права, міжнародної інформації та міжнародних економічних відносин. Таке видання мало б познайомити зацікавленого читача з міжнародними конгресами, конференціями й нарадами, змістом двосторонніх і багатосторонніх договорів, декларацій, заяв та інших дипломатичних актів; дати уявлення про міжнародні організації, воєнно-політичні й економічні угруповання, зовнішньополітичні доктрини, теорії й концепції, функції зовнішньополітичних відомств і їхніх установ за кордоном; розповісти про відомих дипломатів і державних та громадсько-політичних діячів Нового часу й сучасності та їхній внесок у формування політичної карти світу й вирішення кардинальних проблем міжнародного життя.

Запропонована читачеві «Українська дипломатична енциклопедія», підготована професорсько-викладацьким колективом Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка із залученням провідних фахівців інших підрозділів Університету й інститутів НАН України, є першим виданням такого типу не лише на теренах України, а й СНД. Відповідно до характеру видання, зазначеного у його назві, з майже 3,7 тис. статей енциклопедії третина стосується сучасного стану й історії української дипломатії, зовнішньополітичної діяльності держав і державних утворень, які існували на території України в

різні періоди її історії, місця українського питання та способів його розв'язання в політиці провідних держав регіону. Енциклопедія містить біографічні довідки практично про всіх вітчизняних керманців і дипломатів, що залишили свій слід у буремних подіях двох національних революцій — 1648-1676 і 1917-1920 років, глав держави та урядів, керівників зовнішньополітичного відомства та інших державних інституцій, відповідальних за сферу зовнішніх зносин, послів незалежної України станом на 1.01.2004 року.

Значна увага у виданні приділена висвітленню глобальних і міждержавних процесів, кризових явищ і шляхів їх подолання впродовж останніх двох десятиліть, що були позначені кардинальними змінами в розстановці сил на світовій арені, демонтажем біполярної Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, переходом планети до монополярності з перспективою переростання її у багатополосний світоустрій. Енциклопедія містить політичні біографії лідерів країн «великої вісімки», держав-учасниць СНД і суміжних з Україною держав, її стратегічних партнерів, а також провідних діячів країн «третього світу», що розвивають і мають намір поглиблювати взаємовигідну співпрацю з нашою державою. Зазначено голів дипломатичних місій та послів іноземних держав, які направлялись до України, часів Київської Русі, Козацької держави середини XVII — кінця XVIII ст., Національно-демократичної революції 1917-1920 років та сьогодення.

При підготовці «Української дипломатичної енциклопедії» авторський колектив опирався на новітні досягнення сучасних історичних, політичних, філософських, юридичних та економічних наук, частково були використані окремі матеріали, опубліковані в наступних виданнях: «Радянська енциклопедія історії України» (у 4-х т., К., 1969-1972), «Довідник з історії України» (у 3-х т., К., 1993-1999), «Нариси з історії дипломатії України» (К., 2001), «Юридична енциклопедія» (у 1-5 т., К., 1998-2003), «Дипломатичний словник» (у 3-х т., М., 1984-1986), «Латинська Америка: енциклопедичний довідник» (у 2-х т., М., 1979-1982), «Африка: енциклопедичний довідник» (у 2-х т., М., 1986-1987).

Редакційна колегія «Української дипломатичної енциклопедії» буде вдячна всім, хто висловить свої думки, рекомендації й побажання щодо змісту та оформлення видання, що можуть стати в нагоді для подальшої роботи над проектом. Зауваження просимо надсилати письмово на адресу: 04119, м. Київ, вул. Мельникова, 36/1, редакційна колегія «Української дипломатичної енциклопедії».

Директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
академік НАН України А.В. Губерський

ЯК КОРИСТУВАТИСЬ ЕНЦИКЛОПЕДІЄЮ

3

гідно з усталеною традицією вітчизняних і зарубіжних енциклопедично-довідкових видань, в «Українській дипломатичній енциклопедії» статті розташовані за алфавітом, їхні назви подані як в однині («Автаркія»), так й у множині, коли є необхідність висвітлити в одній статті кілька схожих подій, процесів і явищ («Антиасирійські коаліції») чи поняття й терміни міжнародного права («Внутрішні води») та дипломатичної служби («Дипломатичні картки»). Якщо назви статей складаються зі сполучення іменника та прикметника, на перше місце може ставитись іменник («Аналітика міжнародна»), але в більшості випадків, з огляду на специфіку видання, виноситься прикметник («Амазонський пакт»).

Прикметник стоїть у препозиції в наступних випадках: 1) коли він разом з іменником складає єдине усталене словосполучення («Камбоджійська проблема»); 2) коли на прикметник падає логічний наголос, що підкреслює специфічний зміст статті («Валютний кошик»); 3) коли прикметник вказує на місце здійснення дипломатичної акції («Аданська конференція 1943»); 4) у разі укладення двосторонньої (багатосторонньої) угоди на початковому місці значиться прикметник, похідний від найменування першого за алфавітом учасника («Австрійсько-англійсько-французька таємна угода 1815»). У назвах деяких статей, що складаються з кількох слів, їхній звичайний порядок змінено для того, щоб на початку стояли слова, перші за найменуванням держав, які брали участь у розглянутих міжнародних колізіях («Австрійсько-німецько-румунський оборонний союз 1883»).

Назви статей набираються напівжирним прописним шрифтом, у біографічних довідках після прізвища зазначається його іншомовне написання, а також у круглих дужках вказуються дати народження та смерті особи. Усі дати, що стосуються дореволюційних дипломатичних історій України й Росії до 16 лютого 1918 року, подаються за старим стилем; наступні події з міжнародної історії датуються за новим стилем; датування за двома стилями здійснено в тих випадках, коли подія, що відноситься до історії України чи Росії, відбулася за кордоном. Щоб допомогти читачеві повніше ознайомитися з питанням, яке його цікавить, а також запобігти зайвому повторенню матеріалу в споріднених статтях, в енциклопедії застосовується система посилань. Назва статті, на яку робиться посилання, набирається курсивом. Етимологічні довідки даються до слів, що входять до назви статті та є безсумнівними запозиченнями з іноземних мов.

Умовні позначення і скорочення застосовані, щоб заощадити місце; поряд із загальноприйнятими подані скорочення, встановлені для «Української дипломатичної енциклопедії». Для уніфікації та полегшення користування енциклопедією вся нумерація подається арабськими цифрами.

Аахенський конгрес 1818 — другий дип. конгрес, проведений державами *Священного*

союзу та Францією 30.09-21.11.1818. Сторони на А. к. були представлені *Олександром I*, *К. Меттерніхом*, лордом *Каспрі*, Гарденбергом і герцогом *А. Ришельє*. На відміну від першого у Відні, до участі не були запрошені інші д-ви Європи. Як поступку Франції було прийнято 20.10.1818 конвенцію щодо виведення до 30.11.1818 окуп. військ союзників з її території. Франція наполягала на поверненні статусу *великої держави* й перетворенні Четверного союзу на рівноправний союз 5 д-ав, але було підписано таємний протокол 1.11.1818, який підтверджував збереження Четверного союзу, створеного для гарантії встановленого у Франції порядку в незмінній формі. Лише після цього *Людвікові XVIII* було запропоновано приєднатись до чотирьох імператорів задля підтримки непорушності кордонів і політ. системи в Європі, визначених у Відні. Учасники конгресу розповсюдили 15.11.1818 декларацію, в якій зазначалося, що союз дбатиме «про додержання принципів міжнародного права». На конгресі не торкалися проблем внутр. політики держав-учасниць і засобів, які уряди використовували для їх вирішення. Фактично А. к. встановив систему розв'язання міждерж. протиріч заради збереження стабільності в Європі та можливості використання сил урядів для контролю над внутр. ситуацією та збереження монархічного ладу. На А. к. було прийнято *Аахенський протокол про ранг міністра-резидента*.

В.А. Манжоло

Аахенський мирний договір 1668 завершив фрац.-іспан. війну (1667-68) за Іспанські Нідерланди. Був укладений 2.05.1668. Франц. король Людовік XIV, зять іспан. короля Філіпа IV, висунув претензії на всю територію Іспанських Нідерландів. Із початком вторгнення франц. військ до Бельгії з ініціативи Голландії було утворено антифранц. коаліцію, до якої увійшли також Англія та Швеція. Англія і Голландія виступили посередниками між Іспанією та Францією, остання обмежилася незначними територ. здобутками. За умовами А. м. д. Франція отримала Ліль, Шарлеруа, Куртрє та повернула Іспанії Франш-Конте *Л.Ф. Гайдуков*

Аахенський мирний договір 1748 між

Великою Британією та Голландією з одного боку та Францією — з іншого, підписаний 18.10.1748. Завершив *війну за австрійську спадщину 1740-48*. Пізніше А. м. д. підписали Австрія, Іспанія та Сардинія. Договір підтверджував *Прагматичну санкцію* 1713 австр. імператора Карла VI, згідно з якою за його донькою Марією Терезією визнавались права на престол. Пруссія отримувала Сілезію, Іспанія та Сардинія — території в Італії, частково за рахунок австр. володінь. Франція повинна була відмовитися від земель, захоплених у Нідерландах, а також повернути Великій Британії Мадрас і деякі території в Америці. Велика Британія, крім того, домоглася пролонгації на 4 роки договору про «асієнто» (права англ. компаній на ввезення рабів до іспан. колоній в Америці), чим завершила *англійсько-іспанську війну 1739-48*, та рішення про зруйнування укріплень Дюнкерка. Договір ще більше загострив суперництво Австрії та Пруссії й не вирішив протиріч між європ. д-вами, що згодом призвели до *Семилітньої війни 1756-63*.

В.А. Манжоло

Аахенський протокол про ранг міністра-резидента від 21.11.1818 був прийнятий під час *Аахенського конгресу 1818*. Додав до переліку класів глав *дипломатичних представництв* (*посли*, легати або *нунції*, *посланники* або *інтернунції*, *повірені у справах*), визначеного *Віденським регламентом 1815*, клас міністрів-резидентів, встановивши, що вони займають проміжне положення між посланниками та повіреними у справах й акредитуються при главі д-ви. Ця угода стала заг. нормою дип. протоколу та *міжнародного права*.

Встановлена Віденським регламентом 1815 класифікація глав дип. представництв збереглася й понині. Дип. представники перших двох класів вважаються акредитованими при главах д-ав. Повірені у справах акредитуються при міністрах закорд. справ. Щодо міністрів-резидентів, то їх призначення вже на поч. ХХ ст. стало досить рідкісним явищем, а згодом цей клас дип. представників фактично вийшов з ужитку. Законодавством України він не передбачений і не використовується в її дип. практиці.

В.М. Матвієнко

Абдул Разак бін Хусейн Тун Хаджі (Abdul Razak bin Hussein Tun Haji) (11.03.1922, Пекан, шт. Паханг, Малайя — 14.01.1976, Лондон) — малайзійський громад.-політ, і держ. діяч. У роки *Другої світової війни* у складі партиз. загону брав участь у бойових діях проти японців. 1947-50 здобував юрид. освіту у Великій Британії. 1955 вступив у велику політику і після повернення до Малайї очолив молодіжну Об'єднану малайську нац. орг-цію (ОМНО), обіймав низку регіональних управлінських посад. У 1957 його призначено віце-прем'єр-міністром Малайї та міністром оборони, обрано до вищого законодавчого органу (1959). Поєднував ці дві посади до 1970, коли став Прем'єр-міністром Малайзії, мін. зак. справ та мін. оборони, сконцентрувавши у своїх руках прямий контроль над силовими мін-вами. 1966 очолив представницьку делегацію, мета якої — нормалізація відносин з Індонезією після напружених років протистояння. За його активної участі Малайзія відновила дип. відносини з КНР (1974). Перебуваючи при владі в часи етнічних бунтів, зробив першу спробу перерозподілити нац. багатство заможної китайської меншини на користь малайської більшості, вираженням якої стала «нова економічна політика», розпочата в 1971.

П.М.Ігнат'єв

Абдул Рахман Путра (Abdul Rahman Putra) (8.02.1903, Алор Сетат, шт. Кедах, Малайя — 6.12.1990, Куала-Лумпур) — малайзійський громад.-політ, і держ. діяч. 12-й син султана Абдул Хамід Шаха. Вищу освіту здобув у Кембриджі (1925), бакалавр права та історії. Під час навчання заснував Малайську студ. асоціацію. Після повернення до колоніальної Малайї працював на дрібних управлінських посадах до *Другої світової війни*, під час якої займався анти-япон. діяльністю. Один із батьків-засновників ОМНО у 1945, з 1951 — її керівник. Саме за його пропозицією до ОМНО було введено політ. структури — Малайську китайську асоціацію (1952) та Малайський інд. конгрес (1955), у результаті чого партія здобула вражаючу перемогу на виборах (1955), після яких він став головним міністром та міністром внутр. справ. 1956 очолив представницьку делегацію до Лондона з метою проведення переговорів щодо надання Малайї незалежності, в ході яких брит. сторона погодилась надати колонії незалежність (1957). 28.08.1957-15.04.1959 і 21.08.1959-22.09.1970 -Прем'єр-міністр Малайї та Малайзії. У 1963 створив Малайзійську федерацію з Малайї, Брунею, Сінгапуру, Сабаху та Сараваку. У 1970 залишив посаду Прем'єр-міністра. 1970-73 — на посаді першого Ген. секретаря *Організації ісламської конференції (ОІК)*. Вважається батьком Сучас. Малайзії.

П.М.Ігнат'єв

Абоїмов Іван Павлович(1936)—рос. дипломат. Закінчив Лієпайський держ. пед. ін-т (1959) і Вищудипл. школу МЗС СРСР (1972). 1972-84 —працівник МЗС СРСР, 1984-86 — радник-посланник Посольства СРСР в Угорській Народній Республіці, 1986-88 — нач. Управління кадрів Головного управління кадрів і навч. Закладів МЗС СРСР, 1988-90 — заст. мін. зак. Справ СРСР.1990-96 — посол СРСР, РФ в Угорській Республіці, 1996-99 —посол РФ у Фінляндії. 1999-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол РФ в Україні. З 2001 в апараті МЗС РФ.

н.Ф. Сербіна

Абсолютного імунітету держави теорія - теорія, відповідно до якої позови проти інозем. держави за відсутності її згоди на це вважаються неприйнятними та забороняються процесуальним законодавством незалежно від того, стосується предмет позову приватної чи публічної (суверенної) діяльності держави. Принцип абс. юрисдикційного імунітету інозем. д-ви склався в ХІХ ст. у судовій практиці переважної більшості країн Європи та Півн. Америки (за винятком Нідерландів і сканд. д-ав). Основою А. і. д. т. є принцип суверенної рівності д-ав, що виражається у лат. вислові «*раг іп рагет пої Набеі ітрегіт*» («рівний над рівним влади не має»). У 11-й пол. ХХ ст. спостерігався відхід багатьох країн від А. і. д. т.; значної популярності набула теорія обмеженого (функціонального) імунітету д-ви, закріплена в законодавстві США, Великої Британії та інших д-ав сім'ї заг. права в 70-х ХХ ст. Чинне цивільне та госп. процесуальне законодавство України продовжує дотримуватися А. і. д. т. На міжнар. рівні, зокрема в ході кодифікаційної роботи Комісії міжнар. права ООН, після зникнення «соціалістичного табору» на А. і. д. т. продовжують наполягати лише КНР, а також деякі країни, що розвиваються.

М.М. Гнатовський

Австрійська спадщина — спадкові землі дому Габсбургів (Австрія, Чехія, Угорщина, Півд. Нідерланди, землі в Італії), навколо яких виникла суперечка щодо успадкування після смерті австр. імператора Карла VI (1740). Права старшої доньки Карла VI Марії Терезії, закріплені в *Прагматичній санкції* 1713, заперечувались королями Баварії, Саксонії та Іспанії, що також були в родинних стосунках із Габсбур-гами. Незгода призвела до *війни за австрійську спадщину 1740-48*, у якій Австрію підтримували Велика Британія та Голландія, а до складу анти-австр. коаліції увійшли Франція, Баварія, Пруссія,

Саксонія, Іспанія, королі Неаполітанський, Сардинський і Шведський та дрібні нім. князівства. У 1747 на боці Австрії у війну вступила Росія. Війна за А. с. велась також у колоніях і завершилась підписанням *Аахенського мирного договору 1748*.
В.М. Вдовенко

Австрійсько-англійсько-французька таємна угода 1815 — сепаратна угода трьох учасників переговорів на *Віденському конгресі 1814-15* проти Росії та Пруссії; підписана 3.01.1815. Причиною укладення цієї угоди було прагнення перешкодити приєднанню Польщі до Росії, а Саксонії до Пруссії. Мін. зак. справ Франції *Ш. Талейран*, скориставшись протиріччями між державами-переможницями над наполеонівською Францією щодо територ. переділення Європи, зумів роз'єднати колишніх союзників — Австрію, Пруссію та Росію. Австр. канцлер *К. Меттерніхі* мін. зак. справ Великої Британії лорд *Каслрі*, спираючись на рішення *Паризького мирного договору 1814*, намагались урізати надмірні територ. зазіхання Росії та Пруссії. Таємна угода передбачала, що у випадку, коли одна зі сторін наразиться на небезпеку, інші зобов'язувалися запобігти нападу на неї, а в безуспішному випадку мирного врегулювання — надати їй допомогу 150-тис. армією кожної д-ви; сторони зобов'язувалися не укладати сепаратний мир. Таємна угода між Францією, Великою Британією та Австрією про їхню спільну поліцію щодо територ. змін змусила Росію та Пруссію бути більш поступливими. До Росії відходила лише частина колишнього герцогства Варшавського, а до Пруссії була приєднана тільки півн. частина Саксонії. Пізніше до таємної угоди приєдналися Баварія, Ганновер, Нідерланди, Гессен-Дармштадт. Утеча *Наполеона* /зо. Ельба й висадка його 1.03.1815 у Франції сприяли зближенню учасників Віденського конгресу. Спроба Наполеона I використати у своїх інтересах виявлений ним примірник таємної угоди між Францією, Великою Британією та Австрією, який він переслав імр. *Олександрю I*, не мала успіху. Незважаючи на невдоволення Олександра I сепаратною змовою, Росія взяла участь у 7-й *анти-французькій коаліції*, яка була створена у Відні 13.03.1815.
БМ. Гончар

Австрійсько-іспанський договір 1725

мав урегулювати відносини між державами, що залишалися напруженими з часу *війни за іспанську спадщину 1701-14*. Підписаний 30.04.1725 у Відні. Австр. імператор Карл VI Габсбург не визнавав Філіпа V іспан. королем, а Філіп V не погоджувався зі статтею *Раїтаттського мирного договору 1714* щодо передавання Австрії іспан. володінь в Італії. Зближення супротивників почалося після того, як Карл VI не зміг добитись від європ. д-ав гарантій *Прагматичної санкції 1713*. Угода закріплювала відмову Карла VI від претензій на іспан. корону, а Іспанії — на італ. володіння імператора. Між країнами було укладено оборонний союз. Іспанія гарантувала Прагматичну санкцію, Карл VI визнавав інфанта Дон Карлоса спадкоємцем герцогів Парми й Тоскани. У таємні статті А.-і. д. була включена обіцянка імператора допомогти Іспанії повернути Гібралтар і Порт-Магон (нині о. Мальорка).

В.М. Вдовенко

Австрійсько-німецький союз 1879 —

договір про військ. союз між Австро-Угорщиною та Німеччиною, підписаний 7.10.1879 у Відні терміном на 5 років із можливістю його подовження. Спрямований проти Росії та Франції, мав на меті не допустити укладення союзу між ними. Країни зобов'язувалися у разі нападу Росії на одну з них вступити у війну та не укладати з нею сепаратного миру поодинці. У разі війни одного з учасників договору з третьою країною інша мала дотримуватись сприятливого

нейтралітету. Якщо союзником цієї д-ви виступала Росія, автоматично набувало чинності перше його положення. Ініціатором укладання дог-ру з Австро-Угорщиною був *О. Бісмарк*. Його підписання погіршило відносини між нім. країнами і Росією, які до того мали приязний характер. Даний союз став першим із числа дво- та багатосторонніх дог-рів, які були укладені в рамках створення *Троїстого союзу*.

С.О. Маковський

Австрійсько-німецько-румунський оборонний СОЮЗ 1883 укладений 30.10.1883 у Відні шляхом підписання між Австро-Угорщиною та Румунією таємної угоди терміном на 5 років із можливістю подовження на 3-річні періоди за згодою сторін. Румунія зобов'язалася у випадку нападу на сусідні з нею області Австро-Угорщини надати військ. допомогу; Австро-Угорщина взяла аналогічне зобов'язання в разі нападу на Румунію. Згодом до угоди приєдналася Німеччина. У 1892 була замінена аналогічною угодою, яку сторони подовжували в 1896 та 1902. У 1901 під час переговорів з Австро-Угорщиною про поновлення угоди Румунії не вдалося домогтись формальної рівності прав із союзниками, що призвело до зниження зацікавленості Румунії в союзі. 5.11.1913 була укладена нова

союзна угода, однак Румунія не виконала свої союзницькі зобов'язання за нею та не вступила в Першу світову війну на стороні *Троїстого союзу*. У серпні 1916 Румунія вступила у війну на боці д-ав *Антанти*.

В.В. Копійка

Австрійсько-пруська війна 1866 між

Пруссією та Італією з одного боку й Австрією в союзі із Саксонією, Баварією та кількома іншими невеликими нім. країнами — з іншого. Стала результатом б-би Пруссії й Австрії за переважаючий вплив серед нім. держав, зокрема в Німецькому Союзі, а також політики голови уряду Пруссії кн. *О. Бісмарка*, спрямованої на об'єднання Німеччини «залізом і кров'ю». Пруссія й Австрія, незважаючи на *Гаштейнську конвенцію /565* щодо спільного управління анексованими в Данії герцогствами Шлезвіг і Гольштейн, продовжували конфліктувати через адмін. реформування цих територій. У б-бі за гегемонію Пруссії в Німеччині Бісмарк розпочав підготовку до війни з Австрією. Він уклав таємний союз із Італією 8.04.1866, пообіцявши їй Венецію за допомогу проти Австрійської імп.; щоб забезпечити нейтралітет Франції, пообіцяв їй імп. *Наполеону III* не чинити перешкод приєднанню до Франції частини Бельгії та іншої території на лівому березі Рейну. Навесні 1866 Бісмарк висунув до Австрії вимогу погодитись на докорінну реформу Німецького Союзу. Не отримавши позитивної відповіді, Пруссія в червні 1866 ввела війська в Гольштейн, який перебував під її управлінням. Одночасно Бісмарк розіслав усім нім. країнам проект нової конституції Німецького Союзу, що передбачав виключення з нього Австрії. Остання запропонувала союзному сеймові оголосити мобілізацію військ Німецького Союзу проти Пруссії. Союзний сейм став на бік Австрії. Тоді Пруссія оголосила, що вона виходить із Союзу. Пруссія, а потім Італія 15.06.1866, розпочали воєнні дії проти Австрії та її союзників. На італ.-австр. фронті австрійці досягли успіхів, але в б-бі з прус. військами змушені були відступати. Три відмінно підготовані прус. армії, вперше використовуючи з військ, цілями залізниці й телеграф, озброєні новими голчатими рушницями, завдали нищівної поразки Австрії та її союзнику Саксонії. У вирішальній битві біля богемського селища Кьоніггрец 3.07.1866 прус. війська здобули перемогу. В Нікольсбурзі, поблизу Відня, за франц. посередництва було підписано *перемир'я* 26.07.1866, а остаточний мир укладено 23.08.1866 в Празі. Згідно з умовами цього миру Німецький Союз розпускався й Австрія втрачала право вступати в нове держ. об'єднання — Півн.-нім. Союз, на чолі якого ставала Пруссія. Австрія змушена була погодитись на приєднання до Пруссії герцогств Шлезвіг і Гольштейн та інших територій, поступитись Італії Венецією, зобов'язувалася заплатити Пруссії воєнну контрибуцію. Перемога над Австрією стала вирішальним кроком політики Бісмарка в об'єднанні Німеччини під проводом Пруссії.

Б.М. Гончар

Австрійсько-прусько-данський конфлікт 1864 — міждерж. суперечка через статус герцогств Шлезвіг-Гольштейн і Лауенбург, які були заселені гол. ч. німцями. Шлезвіг-Гольштейн був зв'язаний із Данією персональною унією, але з 1848 мав окрему конституцію; Лауенбург увійшов до складу Данії за рішенням *Віденського конгресу 1814-15*. У листопаді 1863 король Данії Фредерік VII поширив дію данської Конституції на Шлезвіг-Гольштейн і Лауенбург, а невдовзі помер, не залишивши прямого спадкоємця. Королем Данії та Шлезвіг-Гольштейну став Крістіан IX, чий формальні права на престол було оскаржено, що спонукало висунення в Шлезвіг-Гольштейні вимог про самовизначення. У Німеччині у відповідь на дії Копенгагена розгорнувся рух за визволення герцогств від данської залежності. Голова прус. уряду *О. Бісмарк* скористався ситуацією, щоб відірвати герцогства від Данії військ, шляхом. Попри напругу у відносинах між Пруссією та Австрією, 1.02.1864 вони спільно виступили проти Данії; коротка, але кровопролитна, війна закінчилась поразкою останньої. За мирним дог-ром, підписаним 30.10.1864 у Відні, Австрія та Пруссія отримали в спільне володіння Шлезвіг, Гольштейн і Лауенбург. Порядок управління захопленими територіями був визначений *Гаштейнською конвенцією 1865*. *Б.М. Гончар*

Австрійсько-сербський союз 1881 —

таємний договір, укладений між Австро-Угорщиною та Сербією 28.06.1881 в Белграді. Згідно з умовами А.-с. с. Сербія відмовлялась від претензій на Боснію та Герцеговину, зобов'язувалась не укладати політ. угод з іншими д-вами без попередньої згоди Австро-Угорщини, а також не пускати на власну територію війська інших д-ав. Австро-Угорщина визнавала королівство Сербію, погоджувалася сприяти такому визнанню з боку інших європ. д-ав, а також визнавала легітимність правлячої династії Обрено-вичів. Австро-Угорщина також брала зобов'язання не перешкоджати територ. розширенню Сербії на півдні, за винятком території Нові-Пазарського санджаку; Сербія — не здійснювати будь-яких акцій, ворожих до Австро-Угорщини. Договір заклав підвалини політ. та екон. залежності Сербії від Австро-Угорщини. Його наслідками стало загострення політ. ситуації на Балканах на поч. ХХ ст., а також екон. та торг. суперництво між Австро-Угорщиною та Сербією, яке вилилось у т. зв. «Свинячу війну» (1906-11). Разом із *Союзом трьох імператорів* та австр.-румун. дог-ром (1883) А.-с. с. заклав основу австр. політики на Балканах та зміцнив позиції Австро-Угорщини в регіональному протистоянні з Росією.

Автаркія (з грец. сштархеш — самовдоволеність) — 1. Гіпотетично можливий стан самоізоляції *актора міжнародного* від його міжнар. середовища, що, разом із незначною інтенсивністю взаємодії з іншими акторами, характеризується низьким рівнем чутливості до міжнар. процесів. А. міжнар. актора може бути результатом його суб'єктивної політики або наслідком об'єктивних обставин, і є транзитивною ситуацією, винятковою для міжнар. відносин. У теорет. науці про міжнар. відносини найближче до обґрунтування практ. доцільності А. підійшла класична нім. геополітика в інтерпретації К. Хаусхофера, який своєю концепцією «пан-регіону» обстоював необхідність для великої д-ви мати регіонально окреслену сферу політ, впливу, геогр. рамки якої встановлювались на основі екон. самодостатності.

2. Екон. політика відокремлення країни від економіки інших країн із метою створення самодостатнього, замкнутого госп. комплексу в межах

Окремої Д-ВИ.

А.Л.Субботін

Автентичний текст (з грец. справжній) — текст документа, офіц. визнаний рівнозначним іншому, складеному, як правило, інозем. мовою, та такий, що має однакову з ним юрид. чинність; вироблений та узгоджений сторонами остаточний текст *договору міжнародного*. Зазвичай текст двостороннього дог-ру складається мовами обох сторін, а багатостороннього — мовами, прийнятими як офіційні або тими, про які домовляться сторони. Договір може бути вироблений і прийнятий однією мовою, але його автентичність встановлено двома чи більше мовами. Якщо договір складено двома чи більше мовами, то його текст кожною з цих мов вважається рівно автентичним, якщо в дог-рі не передбачено, що в разі розбіжностей при тлумаченні переважаючу силу матиме текст мовою (або мовами), що спеціально вказані в дог-рі. Процедура встановлення А. т. передбачається в самому дог-рі або подальшою згодою сторін. Її наслідком є презумпція закріплення однакового прав, змісту в текстах різними мовами. Раніше в доктрині вона не виділялась як окрема стадія укладання міжнар. дог-ру, бо в часі, як правило, співпадає з його підписанням. Форми встановлення А. т.: підписання, парафування, включення тексту дог-ру в документ міжнар. орг-ції, на якій його було прийнято тощо. А. т. при тлумаченні та застосуванні міжнар. дог-ру має переважаючу силу перед офіційним, «оригінальним» текстами й перекладом. О.В. Буткевич

Автономістсько-федералістський курс Центральної Ради — політ, лінія проведення *Української революції 1917-20* в процесі нац. державотворення в березні — грудні 1917. Її теорет. підґрунтям стали: програмні док-ти УСДРП, УПСР, УПСФ, інших партій та орг-цій, рішення Українського Національного з'їзду (конгресу), інших представницьких форумів, праці Голови Центральної Ради *М. Грушевського*, його однодумців. Сутність курсу полягала у спробах легітимного переустрою Росії з «тюрми народів» на федерацію нац.-держ. утворень із широкими авт. правами. Торжество демокр. порядків у масштабах федерації мало забезпечити її суб'єктам можливість розпоряджатись власною долею, розв'язувати нагальні проблеми розвитку в інтересах більшості населення нац.-територ. одиниці. Кожен народ, у т. ч. український, повинен був зробити макс. внесок у процес поглиблення демокр. перетворень у Росії в цілому, закріплення на всіх її колишніх теренах респ. ладу. Належність до федерат, об'єднання зумовлювалась не лише браком гарантів самостійного нац.-держ. розвитку — війська, адмін. апарату, фінанс. системи тощо, складнощами їх швидкого створення, а й бажанням скористатись із переваг великої д-ви на міжнар. арені (особливе значення це мало в умовах *Першої світової війни*) і в екон. відношенні: доступ до природ, ресурсів усієї країни, гігантська концентрація продуктивних сил, зокрема — людських, використання госп. механізмів, систем, що склалися протягом тривалого часу й довели свою ефективність — фінанси, митна служба, сполучення, зв'язок тощо.

Реалізація Центральною Радою А.-ф. к. наштовхнулася на жорстку протидію Тимчасового уряду. Однак створення нац. представницьких органів та їх визнання офіц. Петроградом, проведення нац. форумів, оголошення держ. актів-універсалів, формування структур виконавчої влади стали реальними надбаннями укр. нац.-визв. руху, державотворчого процесу.

Після ліквідації Тимчасового уряду Центральна Рада своїм 3-м Універсалом (7(20). 11.1917) підтвердила прагнення новопроголошеної Української Народної Республіки бути складовою частиною демокр. федерат, респ. Росії. Не визнавши правомочною владу Ради народних комісарів, українська Центральна Рада взяла на себе роль ініціатора створення федерації вільних народів (нац.-держ. утворень колишньої імперії) на основі визнання принципу однорідно-соціал. влади. Це стало однією з головних причин конфлікту Центральної Ради з РНК і разом із невдачею спроб консолідації антибільшовицьких сил у всерос. масштабі привело лідерів Української рев-ції до усвідомлення необхідності переходу на самостійницькі держ. позиції, оформлення відп. держ. статусу УНР.

В.Ф. Солдатенко

Автономія (з грец. οηπουουα — самоуправління, незалежність) — 1. Характеристика *актора міжнародного*, що визначає рівень його суб'єкт-ності в системі міжнар. відносин. Ступінь автономності зовн.-політ. діяльності є одним із критеріїв класифікації міжнар. акторів.

2. Самостійне здійснення держ. влади або широке самоуправління, що надається окремим адмін. утворенням усередині д-ви. Такі авт. утворення можуть отримувати право на здійснення певної зовн.-екон. і зовн.-політ. діяльності.

АЛ. Субботін

Агент дипломатичний — узагальнене найменування глав та членів дип. персоналу *дипломатичних представництв* інозем. держав на території країни перебування.

У *Віденському регламенті 1815* найменування А. д. стосувалось лише глав дип. представництв. У ході того, як у дип. практиці формувался погляд, що члени дип. персоналу *посольств і місій* — це співробітники держ. установ, а не почет *посла* або *посланника* (як на них дивились ще в ХІХ ст.), зазначене коло осіб також почало розглядатись як А. д. *Гаванська конвенція про дипломатичних чиновників 1928* визнала А. д. не тільки глав і дип. персонал посольств і місій, а й офіц. представників д-ав на міжнар. конференціях, а також глав і членів делегацій, які відряджаються однією д-вою до іншої зі *спеціальною місією*.

У сучас. практиці статус А. д. регулюється *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961*. Згідно з Конвенцією, «агент дипломатичний» — це глава дип. представництва або член дип. персоналу представництва. А. д. входять до *дипломатичного корпусу* в країні перебування, мають однаковий міжнар.-прав. статус і розрізняються лише за протокольним старшинством. Усі вони мають відп. *дипломатичні ранги* та, як правило, *дипломатичні паспорти*, а після процедури акредитації отримують у відомстві закорд. справ країни перебування спец. *дипломатичні картки*, що посвідчують їхнє право користуватись *дипломатичними привілеями та імунітетами*.

В.М. Матвієнко

Агреман (з франц. аґретепі — згода) — згода *приймаючої держави* на призначення певної особи главою *дипломатичного представництва* іншої держави. Запит на А. робиться зазвичай через *відомство закордонних справ* приймаючої д-ви в письмовій формі, але згідно з практикою ряду країн А. може запитуватись усно, таким самим чином (письмово у вигляді вербальної ноти чи усно) може надаватись відповідь. За будь-якої форми запиту А. до МЗС приймаючої д-ви передається довідка з деякими біогр. відомостями про особу, яка передбачається для призначення (рік народження, освіта, службова діяльність, знання інозем. мов, сімейний стан тощо). Міжнар. дип. практикою передбачено, що листування про А. і насамперед, можлива відмова в ньому не розголошуються.

Після отримання А. кандидат на посаду глави дип. представництва стає *персоною гра*; у разі відмови дана особа вважається *персоною нон гра*. На запит А. не прийнято давати негативну відповідь у вигляді офіц. відмови. Сама затримка з відповіддю, що зазвичай дається в макс. короткий термін, розцінюється як свідчення небажання д-ви перебування приймати дану особу як главу дип. представництва іншої д-ви. У такому випадку пропонується кандидатура, як правило, знімається. Відмова в наданні А. не потребує мотивування. В.М. Матвієнко

Агресивний намір за сучас. *міжнародним правом* — допоміжний критерій, який може враховувати *Рада Безпеки ООН* при визначенні, чи мав місце *агресії акт* у конкретному випадку. А. н. може полягати у прагненні застосувати силу проти *суверенітету*, територ. цілісності або політ. незалежності іншої д-ви, здійснити військ. окупацію її території, анексувати із застосуванням сили територію інозем. країни або її частину. Він може включати також підготовку до *блокади* портів або берегів д-ви, нападу на збройні сили іншої д-ви або намір здійснити інші дії, які відповідно до сучас. міжнар. права вважаються актом агресії. Токійський військ. трибунал, напр., встановив свідчення А. н. Японії в її військ. цілях, ухвалених на Імперській конференції 5.11.1941. Тому Трибунал виправдав проголошення Нідерландами війни Японії у грудні 1941, оскільки території на Дал. Сході, на той час належні Нідерландам, були визначені як об'єкт військ. зазіхань Японії. в.с. Ржевська

Агресії акт за сучас. *міжнародним правом* — найнебезпечніший вид порушення миру, який полягає в застосуванні збройної сили державою проти *суверенітету*, територ. недоторканності або політ. незалежності іншої держави або ін. ч., несумісним зі *Статутом ООН*. Документ «Визначення агресії» (рез. №3314 *Генеральної Асамблеї ООН* від 14.12.1974) містить примірний перелік дій, кожна з яких становить А. а., із цілями переслідування за такі дії за *міжнародним правом*. Утім, *Рада Безпеки ООН* не зв'язана «Визначенням агресії». Вона має право вказати, що інші, не перелічені у «Визначенні» акти, становлять агресію згідно з положеннями Статуту ООН, або навпаки, може відмовитись вважати застосування сили д-вою А. а. в даному конкретному випадку, зважаючи на недостатньо серйозний характер цих дій або їхніх наслідків. Визнання дій д-ви А. а. є підставою для застосування РБ ООН

колективних примусових заходів відновлення міжнар. миру на підставі гл. VII Статуту ООН. Юрисдикцію щодо відповідальності індивідів за вчинення злочину агресії здійснює *Міжнародний кримінальний суд* (п. 2 ст. 5 Римського Статуту).

В.С. Ржевська

Агресія — застосування державою військ, сили проти *суверенітету*, територ. недоторканності або політ, незалежності іншої держави. Агресивна війна є злочином проти міжнар. миру й тягне міжнар. відповідальність. А. не може бути виправдана будь-якими міркуваннями політ., екон., військ, чи іншого характеру. Ніяке територ. надбання чи особлива вигода, одержані внаслідок А., не є і не можуть бути визнані законними. Відповідно до гл. VII Статуту ООН, кваліфікувати дії д-ви як А. уповноважується *Рада Безпеки ООН*. Як А. може визначатись: вторгнення або напад збройних сил д-ви на територію іншої д-ви; військ, окупація; анексія із застосуванням сили; *блокада* портів або узбережжя д-ви збройними силами іншої д-ви; напад збройних сил д-ви на повітр., мор. або суход. сили іншої д-ви; надання д-вою своєї території іншій д-ві для здійснення акту А. проти третьої д-ви; надсилання д-вою збройних формувань для здійснення насильства проти іншої д-ви. При визначенні А. за основу береться принцип ініціативи здійснення *агресії акту*. Відповідальність за А. включає примусові заходи щодо її припинення та відновлення миру, а також заходи щодо ліквідації наслідків А. та попередження її повторного виникнення. *Міжнародне право* передбачає політ, та матеріал, відповідальність за А. Особи, винні в плануванні, підготовці та здійсненні А., несуть кримінальну відповідальність. Визначення А. у сфері *міжнародних відносин* вперше було включено в *Лондонські конвенції про визначення агресії 1933* на пропозицію СРСР. Резолюцію №3314 *Генеральної Асамблеї ООН*, що містить визначення А., було ПРИЙНЯТО 14.12.1974. *В.А.Манжола*

Агресія непряма — заслання державою чи від імені держави озброєних банд, угруповань та регулярних сил або *найманців*, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави настільки серйозного характеру, що це дорівнює *агресії актам*, вчиненим регулярними збройними силами держави, або істотна участь держави у таких діях озброєних угруповань на території іншої держави; таке визначення міститься в рез. *Генеральної Асамблеї ООН* №3314 від 14.12.1974. Д-ва несе міжнар. відповідальність за такі дії, як за злочин проти міжнар. миру, і не може ухилитись від відповідальності, посилаючись на те, що подібні озброєні угруповання не є її органом. *Міжнародний Суд ООН*у рішенні в справі «Про військову та напіввійськову діяльність проти Нікарагуа на території Нікарагуа» (Нікарагуа проти США, 1986) підтвердив, що заслання д-вою на територію іншої д-ви озброєних угруповань чи підтримка нею діяльності антиурядових збройних загонів у іншій д-ві становить А. н. не завжди, а лише тоді, коли така операція за своїми масштабами та наслідками може бути прирівняна до збройного нападу, який здійснюють регулярні війська. Так, на погляд Суду, не можуть розглядатись як акт А. н. постачання зброї воєнізованим формуванням та їх матеріал.-техн. забезпечення. Не можуть бути визнані актом А. н. також прикордонні інциденти. Якщо ж співпраця д-ви з антиурядовими військ, загонами, які діють на території іншої д-ви, є настільки інтенсивною, що може бути за масштабом та наслідками прирівняна до дій регулярного війська, спрямованих проти політ, незалежності й територ. цілісності іншої д-ви, тоді такі дії можуть розглядатись цією останньою як підстава для застосування збройної сили в порядку самооборони. У таких випадках велике юрид. значення має встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями збройних загонів і політикою конкретної інозем. д-ви. Проблема юрид. кваліфікації дій д-ав як А. н. набуває особливої гостроти в контексті відповідальності д-ав за співпрацю з терористичними орг-ціями та можливості застосування збройної сили проти д-ав, які здійснюють таку співпрацю. Згідно з рез. №3314, вирішальна роль у кваліфікації дій д-ав як акту агресії належить *Раді Безпеки ООН*.

В.С. Ржевська

Агресія пряма — застосування державою регулярних збройних сил проти суверенітету, територ. недоторканності або політ, незалежності іншої держави або ін. ч., несумісним зі *Статутом ООН*. Відповідно до рез. *Генеральної Асамблеї ООН* №3314 від 14.12.1974, А. п., незалежно від оголошення війни, є: а) вторгнення чи напад збройних сил д-ви на територію іншої д-ви або будь-яка військ, *окупація*, який би тимчасовий характер вона не мала, що є наслідком такого вторгнення чи нападу, або будь-яка *анексія* із застосуванням сили на території іншої д-ви чи її частини; б) бомбардування збройними силами д-ви території іншої д-ви або застосування будь-якої зброї д-вою проти території іншої д-ви; в) *блокада* портів чи берегів д-ви збройними силами іншої д-ви; г) напад збройними силами д-ви на суход., мор. чи повітр. сили або мор. чи повітр. флоти іншої д-ви; г) застосування збройних сил однієї д-ви, що знаходяться на території іншої відповідно до угоди з д-вою, яка їх приймає, на порушення умов, передбачених цією угодою, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди. Окрім цього, *Рада Безпеки ООН* може кваліфікувати інші дії д-ви як такі, що відповідно до положень Статуту ООН становлять агресію, або навпаки, може відмовитись вважати названі

дії д-ви агресією, зважаючи на недостатньо серйозний характер цих дій або їхніх наслідків.
В.С. Ржевська

Агресор — держава, яка вчинила міжнар. злочин проти миру й безпеки людства, здійснила *агресії акт*. Міжнар.-прав. засади відповідальності за розв'язання *війни* почали формуватися в період між *Першою та Другою світовими війнами*, під час становлення *незастосування сили або загрози силою принципу* в формі міжнар.-прав. звичаю. Асамблея *Ліги Націй* 24.09.1937 ухвалила резолюцію, яка забороняла й оголошувала міжнар. злочином агресивну війну, проте не привернула значної уваги. Подальші кроки, спрямовані на закріплення міжнар.-прав. відповідальності А., пов'язані з Всезагальним пактом про заборону війни як засобу нац. політики (*Бріана — Келлога пакт 1928*), який, проте, не передбачав санкцій за його порушення, а також із *Лондонськими конвенціями про визначення агресії 1933*. У вказаний період домінувало уявлення, за яким Рада Ліги Націй володіла повноваженнями, не спираючись на будь-які міжнар.-прав. норми, вирішувати питання про те, хто з держав-учасниць збройного конфлікту повинен нести відповідальність як А., залежно від фактичних обставин у кожному конкретному випадку. Заходом відповідальності А. вважалось виключення з Ліги. Хоча Статут Ліги Націй проголошував війну або загрозу війни, спрямовану проти когось із членів Ліги, справою заг. занепокоєння всіх членів Ліги (ст. 10, 11 Статуту) не передбалось обов'язку застосування щодо А. колективних заходів примусу до миру, включаючи воєнні дії. Рада Ліги уповноважувалася надавати пораду щодо заходів, які слід ужити для захисту територ. цілісності та політ. незалежності членів Ліги. Напередодні Другої світової війни Рада Ліги двічі приймала рішення про визнання д-ви А. і виключення її з членів Ліги: у 1935 щодо Італії (див. *Італійська агресія проти Ефіопії 1935-36*) та в 1939 щодо СРСР (див. *Радянсько-фінляндська війна 1939-40*). Обидва ці рішення не мали впливу ані на перебіг конфліктів, якими були спричинені, ані на подальший розвиток *міжнародних відносин*, що вів до нової світової війни. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військ, злочинців європ. країн осі (Нюрнберзького трибуналу) в 1945 визначив як злочини проти миру «планування, підготовку, розв'язання або ведення агресивної війни або війни на порушення *договорів міжнародних*, угод чи запевнень, або участь у спільному плані чи змові, спрямованих на здійснення будь-якої з названих вище дій» (ст. 6 Статуту) і вперше встановив у міжнар. праві принцип відповідальності за *агресію* не лише д-ав, але й індивідів, безпосередньо винних у її вчиненні. У такому випадку відповідальність держави-агресора виражається в обмеженні її *суверенітету*, що полягає в позбавленні *імунітету* від юрисдикції міжнар. судових установ, створених інозем. д-вами без її згоди, її вищих посадових осіб, які несуть індивід, відповідальність за акт агресії. У системі міжнар. права, яка сформувалася після 1945, *Рада Безпеки ООН* виступає як орган, повноважний кваліфікувати дії д-ви як акт агресії та визначати заходи міжнар.-прав. відповідальності А. Резолюція *Генеральної Асамблеї ООН №3314* від 14.12.1974 визначає перелік вчинків, які створюють підстави для відповідальності д-ви як А. Однак Рада Безпеки має право незалежно від цього переліку вирішити, чи слід вважати д-ву А. у конкретному випадку, керуючись власним розсудом та критерієм серйозності наслідків її вчинків. До 2003 РБ ООН, хоча й констатувала чисельні порушення миру, не проголосила жодного А. Відповідальність індивідів за вчинення злочину агресії належить до юрисдикції *Міжнародного кримінального суду* (п. 2 ст. 5 Римського Статуту).

В.С. Ржевська

Адальберт Магдебурзький (? — до червня 981) — єпископ-місіонер; перший архієпископ Магдебурзької єпархії (968-81); хроніст, автор «Продовження хроніки Регінона Прюмського», з якої, а також незалежних від неї «Хільдесхаймських анналів» відомо про посольство великої київ. княгині *Ольги* до германського короля Оттона I з проханням надіслати місіонерів для хрещення (сучас. дослідники пояснюють цей крок Ольги напругою в переговорах з імп. Візантії Романом II). На прохання Ольги і для поширення католицизму місійним єпископом до Київської Русі було призначено А. М., проте його місія виявилась невдалою. У дип. б-бі з Римом Візантії вдалось утримати Київську державу у сфері

СВОГО ВПЛИВУ.

А.Г. Плахонін

Адамкус (Adamkus, справжнє прізвище — Адамкявічус) Вальдас (Вольдемар) (3.11.1926, Каунас, Литва) — литовський громад.-політ, і держ. діяч. Під час *Другої світової війни* — учасник руху за незалежність Литви, видавав нелегальну газету «Яунім, будек» («Молодь, будь на варті»). У 1944 емігрував до Німеччини, 1949 разом із родиною — до США. 1950-60 займався активною політ. діяльністю серед литовської еміграції, захищаючи право литовського народу на держ. незалежність і культ. спадщину. Обіймав провідні посади в таких орг-ціях, як лібе ральне об'єднання «Сантара-Свіеса» («Останнє світло»), Литовська громада в Америці, Американська литовська рада. Розпочав кар'єру в Агентстві захисту, де працював до 1970, а в 1971 призначений заст. регіонального адміністратора

регіону 5-го на Сер. Заході. 1981 — регіональний адміністратор. Повернув собі литовське громадянство (1992), але продовжував перебувати в США. 1997 отримав право балотуватися на литовських презид. виборах. Президент Литви (26.02.1998-25.02.2003). Забезпечив внутр.-політ. і дип. підготовку вступу країни до *Європейського Союзу* і *НЛТО*. 5-6.11.1998 відвідав із держ. візитом Україну. 12.07.2004 вдруге обраний президентом. *РА. Кривонос*

Адамс (Асіапгз) Джон (19.10.1735, Брейнтрі, шт. Массачусетс — 4.07.1826, Квінсі, шт. Массачусетс) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, 2-й Президент США. Після закінчення Гарвардського ун-ту (1755) займався адвокатською практикою, політ. діяльністю, активний противник брит. колоніального правління. У 1774-77 — учасник роботи *Континентального конгресу*; 1777-79 і 1782-85 — спец. посланник у Франції, чл. делегації на переговорах з укладання Паризького мирного дог-ру з Великою Британією (1783); 1780-82 — посланнику в Нідерландах; 1785-88 — 1-й посланник США у Великій Британії. Дип. діяльність А. відіграла велику роль у зміцненні амер. державності: зробив важливий внесок у підготовку мирного дог-ру США з колишньою метрополією, добився дип. визнання, союзного дог-ру й позики США з боку Нідерландів (1782). Його служба в Лондоні не увінчалась, однак, вагомими здобутками через небажання брит. сторони реально втілювати в життя англ.-амер. угоди. Віце-президент в адміністрації *Дж. Вашингтона* (1789-97), Президент США від Федералістської партії (4.03.1797-4.03.1801). Центр, зовн.-політ. проблемою його президентства було погіршення стосунків із Францією: у відповідь на визнання американцями за угодою з Великою Британією всіх нейтральних суден, які прямували з вантажами в порти Франції, перевізниками контрабанди французи почали так само розглядати амер. кораблі, які рухалися до брит. портів, і знищили бл. 300 з них. Спроба адміністрації А. владнати конфлікти на амер.-франц. переговорах у Парижі зазнала невдачі та спричинила різку критику з боку респ. опозиції вдома. США розпочали у відповідь дії проти франц. суден, що призвело до неоголошеної війни на морі (1798-1800) і фактично поклало кінець франц.-амер. союзу (1778).

ТА. Грищенко

Адамс Джон Квінсі (11.07.1767, Брейнтрі, шт. Массачусетс — 23.02.1848, Вашингтон) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, 6-й Президент США, син *Дж. Адамса*. Навчався в Європі, закінчив Гарвардський ун-т. Після адвокатської практики (1794) — на дип. службі; перебував на посадах посланника в Нідерландах (1794-97), Пруссії (1797-1801), Росії (1809-11), Великої Британії (1815-17); працював у складі делегації з підготовки *Гентського миру 1814*, який підбив підсумки англ.-амер. війни (1812). Призначений держсекретарем (1817). Упродовж 8 років очолював дип. відомство. Серед найзначніших його досягнень на цій посаді були: придбання Флориди (1819), узгодження лінії амер.-канад. кордону за конвенцією (1818) і вироблення засад *Монро доктрини* (1823). Після презид. терміну (1825-29), який не був позначений помітними зовн.-політ. здобутками, неодноразово обирався до Конгресу; займав негативну позицію щодо *Техасу анексії та* війни з Мексикою (1845-48). Політ. та дип. здібності, а також дар зовн.-політ. стратега дозволили А. посісти місце одного з найзначніших лідерів амер. зовн. політики 1-ої пол. XIX ст. *ТА. Грищенко*

Адамс Чарльз Френсіс (18.05.1807, Бостон, шт. Массачусетс — 21.11.1886, Бостон, шт. Массачусетс) — амер. громад.-політ. діяч і дипломат, син *Дж.К. Адамса*. Закінчив Гарвардський ун-т (1825). 1829 розпочав юрид. практику. Обирався до штатної магістратури Массачусетсу (1841), висував свою кандидатуру на посаду віце-президента (1848), був членом палати представників Конгресу США (1858-61). Президент *А. Лінкольн* призначив А. посланником до Великої Британії (1861). За час перебування на цій провідній дип. посаді (до 1868) виявив себе як ефективний і виважений представник своєї д-ви в період, коли вирішувалась її доля. Успішно опротестував визнання Лондоном Конфедерації півд. штатів воюючою стороною (що могло створити підставу для її міжнар.-прав. легітимізації), перешкодив продовженню переговорів брит. міністрів закорд. справ й емісарів Півдня, сприяв поліпшенню іміджу амер. дипломатії у Великій Британії. З 1872 відійшов від активної участі в публічному політ. житті, хоча висував свою кандидатуру на посаду губернатора Массачусетсу від Демократичної партії (1876). В останні роки життя займався вивченням родинного архіву сім'ї Адамсів.

ТА, Грищенко

Аданська конференція 1943 відбулася за участю Прем'єр-міністра Великої Британії *В. Черчілля* та Президента Туреччини *І. Іненю* 30.01.1943 в Адані (Туреччина). Черчілль прибув до Туреччини одразу після Касабланкської конференції 1943, тому фактично представляв узгоджену англ.-амер. позицію. Іненю підтвердив відданість своєї країни *англійсько-французько-турецькому договору про взаємну допомогу 1939* і запевнив Черчілля, що вона не буде вдаватися до будь-яких ворожих щодо Великої Британії дій. Під час А. к. сторони домовились про постачання Великою Британією та США сучас. зброї для тур. армії, щоб переозброїти її та підготувати до вступу у війну на боці *антигітлерівської коаліції*. Конкретні строки не обговорювались. Після А. к. до країни прибула брит. військ. місія, яка мала наглядати за постачанням озброєнь та сприяти тур. військ. у їх впровадженні. Під час *Московської зустрічі*

1943 та Тегеранської конференції 1943 союзники закликали Туреччину вступити у війну якнайшвидше. У грудні 1943 Іненю був запрошений на *Каїрську американсько-англійсько-турецьку конференцію 1943*, де Черчилль та Президент США Ф. Рузвельт знову підняли питання про початок тур. військами бойових дій на Балканах. Але Туреччина продовжувала зберігати нейтралітет, відтак у березні 1944 брит. військ, місія була відкликана з Анкари. Туреччина оголосила війну Німеччині та Японії лише 23.02.1945, внаслідок чого стала учасником *Сан-Франциської конференції 1945*.

В.Ю. Константинов

Адаптація — пристосування діючих най. прав, норм до нових міжнар. зобов'язань держави. Згідно з «Концепцією адаптації законодавства України до законодавства *Європейського Союзу (ЄС)*», схваленою постановою КМ України від 16.08.1999, А. законодавства України до законодавства ЄС є процесом зближення та поступового приведення законодавства України у відповідність із законодавством ЄС. А. проводиться з цілями: забезпечення відповідності законодавства України зобов'язанням, що випливають з *Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами 1994*, інших договорів міжнародних, що стосуються співробітництва України з ЄС; розвитку нац. законодавства в напрямі його зближення із законодавством ЄС та забезпечення високого рівня підготовки в Україні проектів актів законодавства; створення прав, бази для інтеграції України до ЄС. У «Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС», затвердженій Законом України від 21.11.2002, А. законодавства України до законодавства ЄС визначається як поетапне прийняття та впровадження нормативно-прав.актів України, розроблених з урахуванням законодавства ЄС. *О.В. Задорожній*

Адашев Олексій Федорович (? - 1561, Юр'єв (Тарту)) — рос. держ. діяч і дипломат. Походив із костромських дворян — «роду не знатного, але доброго». Один із керівників Вибраної ради — неофіц. уряду *Івана I Грозного* з «радників, мужів розумних і досконалих» (1549-60). Проводив політику реформ, що відображали інтереси широких кіл феодалів і сприяли централізації влади. Здійснив перетворення в армії: обмежив місництво, поклав початок стрілецькому війську. Брав участь у створенні Судебника (1550). Продовжив розпочате за *Івана III* створення органів управління галузями держ. життя — приказів. Особисто керував вищим контрольним органом — Чолобитним приказом. Серед важливих його титулів і посад: окольничий, керівник Чолобитного приказу, постільничий і хранитель особистого архіву царя разом із печаткою «для скорих і таємних справ». Керував роботами з укладення офіц. розрядної книги «государева родословця» та редагував матеріали офіц. літо-пясу «Літописця початку царства». Бл. 1550 — скарбник (казначей), очолив фінанс. відомство, постійно брав участь у переговорах з інозем. послами. У 1553-60 керував дип. зносинами Московської держави, вів переговори зі Швецією, Данією, Литвою, Польщею, Лівонією, Казанню. Прихильник підкорення ординських ханств. Займався дип. підготовкою приєднання Казанського та Астраханського ханств, інженерними роботами під час облоги Казані (1552). Після приєднання Казані (1552) та Астрахані (1556) виступив з ініціативою розпочати похід на Крим. Керував дип. підготовкою Лівонської війни 1558-83 разом із дяком */ Вісковатим*. У 1560 потрапив у немилість до Івана IV Грозного, який запідозрив А. в отруєнні цариці Анастасії. Був усунутий царем від влади та відправлений третім воєводою на службу в Лівонію, у Вільянді, після облоги і взяття якого залишений там першим воєводою, незабаром помер від «вогняної хвороби». Формально уряд А. було усунуто внаслідок розбіжностей з Іваном IV у проведенні зовн. політики, насправді ж було підведено ризику під давнім суперництвом царя й реформаторів, які не хотіли прискореної централізації д-ви в поєднанні з обов'язковим терором.

Н.Ф. Сербіна

Ад гок (з лат. асі Нос — для даного випадку, для певної мети, спеціальний) у дип. практиці — форма представництва держави *спеціальними місіями*. Спец. місії (місії А. г.) — різновид закорд. *зовнішніх зносин органів тимчасових*, що складаються з представників, які направляються однією д-вою до іншої для виконання конкретних завдань, обумовлених за згодою між цими д-вами. Раніше така форма зовн. зносин називалась дипломатією А. г. (створення дип. органів у кожному конкретному випадку чи з певного приводу). Розповсюдженою нині є практика участі д-ав, у т. ч. України, у багатосторонніх міжнар. конференціях, що скликаються з певного приводу, сесійних засіданнях у рамках міжнар. форумів чи об'єднань д-ав, які не мають статусу міжнар. орг-цій, різних консультаціях або переговорах, де нараховується три й більше учасників. Така *дипломатія багатостороння* (кон-ференційна) також має характер А. г. У міжнар. орг-ціях (*Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи* та ін.) набула поширення практика створення комітетів А. г. (спец. комітетів) для розробки, обговорення або вирішення конкретних

Проблем.

В.М. Матвієнко

Аддис-Абебська конференція 1963 відбулася 22-25.05.1963 в столиці Ефіопії за участю глав держав та урядів 31 з 32 суверенних на той час африк. держав і завершила процес створення заг.-африк. міждерж. орг-ції, започаткований під час конференцій незалежних держав Африки в Аккрі (Гана) (1958) та Аддис-Абебі (1960). Головним пунктом порядку денного А.-А. к. стало заснування *Організації африканської єдності (ОАЄ)* та підписання її Хартії — статуту орг-ції, в якому визначались її цілі, принципи та структура. Основними принципами політики ОАЄ на міжнар. арені проголошувались «неприєднання до будь-яких блоків» та дотримання принципу суверенітету кожної країни й невтручання у внутр. справи одна одної. Хартія також наголошувала на тісному взаємозв'язку між розвитком Африк. континенту та зміцненням міжнар. миру й безпеки.

Конференція розглянула нагальні питання розвитку континенту. Прийнято відп. резолюції: щодо роззброєння, у якій великі д-ви, перш за все СРСР та США, закликали до підписання дог-ру про загальне та повне роззброєння під суворим та ефективним міжнар. контролем; щодо наміру досягти шляхом переговорів завершення військ, окупації Африки, ліквідувати інозем. військ, бази на її території та перетворити континент на *зону, вільну від ядерної зброї*. Резолюція щодо деколонізації містила звернення до колоніальних д-ав — виконати *Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960*, а до їхніх союзників — не допомогати придушенню нац.-визв. рухів. Голови африк. країн та урядів оголосили про своє колективне рішення розірвати дип. відносини з ПАР та Португалією і встановити торг, бойкот цим країнам. На конференції ухвалене рішення про заснування Комітету з координації допомоги незалежних африк. д-ав нац.-визв. рухам на залежних територіях, який розташувався в Дар-ес-Саламі (Танзанія). День створення ОАЄ проголошено Днем Африки, який відзначається щорічно.

С.В. Гринько

Аддис-Абебський мирний договір 1896

завершив *італійсько-ефіопську війну 1895-96*, підписаний 26.10.1896 в столиці Ефіопії. Після поразки 1.03.1896 в битві біля м. Адуа Італія була змушена підписати мирний договір та беззастережне визнання незалежності Ефіопії. *Уччіалійсь-кий договір 1889* проголошувався анульованим, Італія зобов'язувалася сплачувати Ефіопії контрибуцію. Протягом року з дня підписання А.-а. м. д. сторони мали визначити кордони між Ефіопією та Еритреєю. До того часу тимчасовий кордон між Ефіопією та італ. володіннями

встановлювався по лінії річок Марєб, Белеса та Муна. Італ.-ефіопська конвенція 10.07.1900 визнала цей кордон як остаточний. Підписання А.-а. м. д. розцінювалося як дип. успіх Італії, якій, незважаючи на військ, поразку, вдалося зберегти свою колонію на узбережжі Червоного моря. *М.Л.Миронова*

Аденауер (Асієпаієг) Конрад (05.01.1876, Кельн - 19.04.1967, Рьондорф) — нім. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї дрібного службовця. Отримав юрид. освіту в ун-тах Фрайбурга, Мюнхена та Бонна. У 1906 — заст. міського голови Кельна, 1-й заст. міського голови Кельна (1909-17), міський голова Кельна (1917-33), голова Державної ради Прусії (1921-33). У 1933 позбавлений усіх посад нацистами, попри відмову від активної політ, та громад. діяльності. Тричі заарештовувався гестапо в 1934 та 1944. Призначений міським головою Кельна амер. окуп. властями (1945). Обраний головою Християнсько-демократичного союзу (ХДС) брит. окуп. зони та головою фракції ХДС у ланд-тазі землі Півн. Рейн-Вестфалія (1946). У 1948-49 — президент Парламентарної ради в Бонні, один з авторів Основного закону (конституції) ФРН. У 1949-63 — Федер. канцлер ФРН, водночас у 1951-55 — мін. закл. справ ФРН, 1950-66 — голова ХДС. Брав безпосередню участь в опрацюванні та підписанні Петерберзької угоди (1949), Договору про створення *Європейського співтовариства вугілля і сталі* (1951), *Боннського договору 1952* та Паризьких договорів (1954), які забезпечили початок відновлення суверенітету ФРН у зовн.-політ, справах. Заклав концептуальні засади зовн. політики ФРН, що ґрунтувалися на розбудові союзницьких відносин зі США та встановленні інтеграційних відносин із зах.-європ. сусідами, передусім із Францією, з якою було укладено договір про дружбу та співпрацю (1963). Брав безпосередню участь у підписанні Римських договорів про створення *Європейського економічного співтовариства* (1957). Домігся прийняття ФРН до *НАТО* на рівноправних засадах (1955). Відмовився від запропонованого Сталіним об'єднання Німеччини на засаді її нейтральності (1952). Під час візиту до Москви (1955) домігся повернення до ФРН останніх 10 тис. військовополонених й 30 тис. цивільних осіб, ув'язнених у СРСР, та встановлення дип. відносин між ФРН і Радянським

Союзом. Урядові А. вдалось налагодити дружні стосунки з Ізраїлем (1952), уклавши договір про відшкодування кривд, завданих Німеччиною євр. народів під час панування нацистського режиму. З 1963 — у відставці.

Р.Л. Кривонос

Ад Інтерім (з лат. ad interim — тимчасово, поки що) — термін, який вживається перед назвою посади дип. особи, яка уповноважена здійснювати необхідні дип. акти чи підписувати документи, та означає, що така особа лише тимчасово перебуває на цій посаді. У практиці роботи *посольств та місій* у

випадку, коли глава *дипломатичного представництва* не може виконувати свої функції (відпустка, хвороба тощо), його обов'язки покладаються зазвичай на одного з радників чи іншого старшого за посадою та рангом дипломата, який іменується *тимчасово повіреним у справах*. Відповідно до порядку нотифікації його прізвище повідомляється *відомству закордонних справ* країни перебування. Тимчасово повірені у справах не становлять якогось особливого класу глав дип. представництв, а лише заступають останніх на період відсутності.

В.М. Матвієнко

Адміністративні союзи міжнародні — орг. форма міжнар. багатостороннього спілкування держав у спец. галузях, які пов'язані з розвитком екон., наук.-техн., інформ. та інших зв'язків. Виникли у 11-й пол. XIX ст.: Міжнародний союз для виміру Землі (1864), Всесвітній телеграфний союз (1865), *Всесвітній поштовий союз* (1874), Міжнародне бюро мір і ваг (1875). Союзи мали у своїй основі багатосторонні дог-ри, як правило безстрокового характеру, а також постійні органи (бюро або комісії), що виконували здебільшого інформ. та посередницькі функції. Після створення *Організації Об'єднаних Націй* деякі А. с. м. набули статусу спец. установ ООН, деякі функціонують як міжурядові орг-ції зі спец. проблем.

О.В. Задорожній

Адомайтіс Валентин Володимирович (23.02.1953, Київ) — укр. дипломат, перекладач. Закінчив ф-т романо-германської філології Київ. держ. ун-туім. Т.Г. Шевченка (1978). 1974-77 — перекладач Київ, об'єднання Держ. к-ту СРСР з питань інозем. туризму; 1979-81 — старший інструктор відділу проведення міжнар. спортивних заходів і прийому інозем. делегацій Комітету по фізичній культурі та спорту УРСР; 1982-85 —

перекладач у Нігерії; 1985-92 — референт, старший референт, спеціаліст, заст. зав. відділом країн Азії, Африки та Лат. Америки Українського товариства дружби та культ. зв'язків з інозем. країнами. 1992-93 — 1-й секр., радник, в. о. зав. відділу країн Азії і Тихоокеанського регіону Першого територ. управління МЗС України; 1993-94 — радник Посольства України в Індії; 1994-98 — заст. зав. відділу, зав. відділу країн АТР, Бл. і Сер. Сходу та Африки МЗС України. 2.07.1998-1.08.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Індія, водночас 20.10.1998-1.08.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Народній Республіці Бангладеш та Королівстві Непал за сумісництвом, 23.02.1999-1.08.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Демократичній Соціалістичній Республіці Шрі-Ланка за сумісництвом. *В.М. Матвієнко*

Ад референдум (з лат. асі гегегепсішп — для доповіді, для подальшого розгляду) — за умови схвалення вищою інстанцією. Таке застереження іноді робиться особою, яка веде переговори, при підписанні нею угоди, акта, проекту або пропозиції на знак того, що її підпис має умовний характер та потребує схвалення керівництвом. *А.Т. Грушова*

Адріанопольський мирний договір 1713

між Московським царством та Османською імп., підписаний 13(24).06.1713 на основі *Прутського мирного договору 1711*. Оскільки виконання умов останнього розтягнулось на 2 роки, Стамбул затримував висилку шведського короля Карла XII, а *Петро I*, продовжуючи *Північну війну 1700-21* зі Швецією, тримав війська в Польщі й не поспішав віддавати Азов та руйнувати Таганрог, наприкінці грудня 1711 Туреччина пригрозила знову розпочати воєнні дії. Лише після цього *Петро I* віддав наказ про передачу Стамбулу Азова та зруйнування Таганрога. Умови Прутського договору 1711 покладено в основу нової моск.-тур. угоди 12(23).04.1712, за якою Московське царство зобов'язувалось вивести війська з Польщі не пізніше, ніж через місяць, але з правом вести війну на території Польщі, якщо туди вступлять шведські війська. *Петро I* втрачав владу над укр. козаками (що жили на зах. березі Дніпра) і Січчю, тільки Київ із прилеглими територіями залишався за Росією. Сторони зобов'язалися не будувати фортеці між Азовом і Черкаськом. Туреччина знову оголосила війну *Петру I* 29.11(10.12).1712, розраховуючи, що він негайно проситиме миру. Однак ці розрахунки не виправдались, і наприкінці березня 1713 Туреччина пішла на переговори, які закінчилися підписанням А. м. д. 13(24).06.1713, що в головних положеннях повторював умови Прутського мирного дог-ру 1711. Змінювався лише рос.-тур. кордон, він провадився між річками Самарою й Ореллю. *н.Ф. Сербіна*

Адріанопольський мирний договір 1829

між Російською й Османською імперіями в Адріанополі (Едірне), який увінчав рос.-тур. війну (1828-29). Підписанню дог-ру 2(14).09.1829 передувала активна дип. б-ба. За угодою гирло Дунаю з островами, усе Кавказьке узбережжя Чорного моря від гирла р. Кубані до півн. кордону Аджарії, фортеці Ахалкалакі й Ахалцих із прилеглими територіями переходили до Росії. Туреччина визнавала приєднання до Російської імп. Грузії, Імеретії, Мінгрелії та Гурії, а також ханств Ериванського та Нахічеванського, які перейшли від Ірану за Туркманчайським мирним дог-ром (1828). А. м. д. також забезпечував автономію Дунайських князівств (Молдови і Валахії); підтверджувались отримані раніше Росією права вільної торгівлі в усіх

областях Османської імп.; султан зобов'язався здійснити всі розпорядження Аккерманської конвенції (1826) стосовно самоврядування Сербії; Туреччина відкривала прохід через Босфор і Дарданелли інозем. тарос. торг, суднам; Греція здобула широку автономію. *Н.Ф.Сербіна*

Ад'юдикація — спосіб набуття території через рішення *арбітражу міжнародного* чи суду у випадку мирного вирішення територ. спору. У сучас. *міжнародному праві* А. розглядають як правомірний спосіб набуття території, оскільки сам факт розгляду спору міжар. арбітражною чи судовою установою передбачає наявність у сторін прав, підстав для претензій на володіння
ПєВНОЮ Територією. *О.В. Задорожни*

Аеропорт міжнародний — держ. аеропорт для приймання, відпускання та обслуговування повітр. суден, що здійснюють польоти до інших держав. Для виконання цих функцій А. м. повинен мати належний аеровокзал із постами прикордонного, мигного та карантинного контролю, аеродром із наземними спорудами та необхідним аеронавігаційним обладнанням, а також відповідати вимогам стандартів та нормативів *Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО)*. Основні завдання А. м.: забезпечення міжнар. пасажирських, вантажних та поштових перевезень; міжнар. польотів інозем. та нац. повітр. суден; обслуговування пасажирів, що прибувають до країни або відлітають із неї; прийом, зберігання та видача вантажів і пошти; обслуговування екіпажів інозем. повітр. суден тощо.

М.М, Гнатовський

Азарі (Агагі) Анна (1959) — ізраїльський дипломат. Нар. в СРСР. Закінчила Ун-т Хайфи (бакалавр із заг. історії та англ. мови) і Коледж із підготовки дипломатів при МЗС Ізраїлю (1983). Працівник Фонду ім. Ротшильда (1984-86); службовець Департаменту у справах країн Схід. Європи МЗС Ізраїлю (1986-89); консул у Сан-Франциско (1989-92); 1-й секр. першого міжнар. відділу, 1-й секр. Департаменту політ. планування МЗС (1992-93); радникпосланник у Москві (1995-98); заст. начальника першого відділу Департаменту у справах країн Схід. Європи МЗС (1998-99). У 1999-2003 - Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Ізраїль
В Україні. *В.І.Головченко*

Азередо да Сильвейра Антоніо Франсиско (1917 — 1990) — бразильський дипломат. Із 1945 — працівник посольств і консульств на Кубі, в Аргентині, Італії, Іспанії, ген. консул Бразилії в Парижі (1961-63); постійний представник Бразилії при Європейському відділенні ООН в Женеві (1966-68); посол Бразилії в Аргентині (1968-74). У 1974-79 —мін. закр. справ в уряді президента Е. Гайзела. Активно відстоював перетворення Бразилії на регіональний центр сили, автономний від СІЛА, сприяв зміцненню її позицій серед азіатсько-африк. країн завдяки засудженню *расизму* та нерівноправних екон. відносин у системі Північ — Південь, забезпечив стабільний імпорт бл.-схід. нафти в обмін на поставки зброї й техн. допомоги Іраку та Лівії. У 1979-85 — посол Бразилії у США. *В.І. Головченко*

Азійський банк розвитку — один із регіональних банків розвитку, складова частина міжнар. системи фінансування розвитку. Створений 19.12.1966 за безпосередньої участі *Економічної комісії ООН для країн Азії та Далекого Сходу*. Членами банку є 57 країн (41 — регіональні країни, 16 — нерегіональні країни-члени). Статутний капітал, який спершу було визначено в розмірі 1,1 млрд. дол., на кінець 2001 становив 43,8 млрд. дол., поділяється на сплачену та гарантійну частини. Внески здійснюються наполовину золотом чи вільноконвертованою валютою, наполовину нац. валютою країни-чле-на. Заг. кількість ресурсів, отриманих на міжнар. ринках позичкового капіталу, не повинна перевищувати гарантійну частину статутного капіталу. Найбільшими регіональними акціонерами є Японія (13,053%), КНР (5,588%), Індія (5,497%) та Австралія (5,053%); найбільшими нерегіональними — США (13,053%), Канада (4,600%), Німеччина (3,863%) і Франція (2,235%). Відповідно до Статуту, А. б. р. застосовує систему «зваженого голосування», а саме 20% голосів (т. зв. базисних) розподіляються порівно між пайовиками незалежно від їхньої участі в статутному капіталі, 80% — пропорційно внескам у статутний капітал. До системи банку входять кілька спец. фондів — Фонд азійського розвитку (ФАР), Спец. фонд техн. допомоги (СФТД), Япон. спец. фонд (ЯСФ). Фінанс. ресурси А. б. р. складаються з Фонду звичайних ресурсів (відсоткова ставка за кредитами відповідає рівню відсоткових ставок світового грошового ринку) і ресурсів спец. та інших фондів, які фінансуються переважно за рахунок внесків нерегіональних країн-членів і створені з метою пільгового кредитування та надання техн. допомоги (ресурси спец. фондів містяться на окремих рахунках, відсоткові ставки є нижчими за ринкові).

Звичайні ресурси включають передплатну частину статутного капіталу; прибутки від кредитної діяльності А. б. р.; кошти, запозичені на міжнар. ринках капіталу. Бл. 75% кредитних операцій А. б. р. здійснюється за рахунок звичайних ресурсів банку. Кредити із звичайних ресурсів банку надаються терміном від 10 до 30 років залежно від періоду окупності об'єкта, який фінансується, включаючи пільговий

період від 2 до 7 років. Ці кредити базуються на 6-міс. ставці *ЛІБОР* і можуть надаватись як із використанням фіксованої, так і плаваючої базисної ставки, що в будь-який час може бути змінена на фіксовану за бажанням клієнта або через інші причини. Ставка позичкового відсотка за кредитами з плаваючою ставкою переглядається кожні 6 місяців й обчислюється як базисна ставка *ЛІБОР* плюс спред, який фіксується в кредитній угоді. Кредити надаються як державному, так і приватному секторам і дають можливість позичальникам вибирати валюту кредиту, змінювати першочергові умови кредиту протягом дії кредитної угоди. Подібно до інших регіональних банків розвитку, основні цілі діяльності А. б. р. — подолання бідності, скорочення відсталості від розвинених країн, забезпечення сталого розвитку в регіоні, а основними видами його операцій є кредитування, вкладення в акціонерні капітали, надання гарантій, техн. допомоги. Пріоритетне значення надається розвитку таких галузей народного госп-ва регіональних країн-членів: с. г-во (у т. ч. іригація, розвиток сільських районів, рибальство, тваринництво, лісництво); енергетика (у т. ч. створення нафтопереробних підприємств і мереж газопроводів); транспорті зв'язок (порти й судноплавство, дороги, залізниці, аеропорти, телекомунікації); інфраструктура (муниц. інфраструктура, проекти у сфері освіти й охорони здоров'я). За період 1968-2001А. б. р. надав кредити на заг. суму 93,2 млрд. дол., профінансувавши понад 1500 проектів у 40 державах-членах.

О.О.Волкова

Азіатсько-тихоокеанське економічне співробітництво (Азіа-ПасіЯс Есопотіс Соорега-хіоп), АТЕС (АРЕС) — міжнар. міжурядова екон. орг-ція. Засновниками цього інтеграційного утворення стали 12 країн: Японія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Малайзія, Індонезія, Філіппіни, Таїланд, Сінгапур, Бруней та Півд. Корея. Згодом до них приєдналися ще 9 країн: 1991 — Гонконг, Тайвань і Китай, 1993 — Мексика та Папуа — Нова Гвінея, 1994 — Чилі, 1997 — Росія, Перу та В'єтнам.

Як свідчить склад учасників АТЕС, воно є потужним інтеграційним об'єднанням, і мало хто має сумнів, що саме країни й території, що входять у нього, визначатимуть картину світового госп-ва в новому столітті. На країни АТЕС припадає 38,2% населення світу та 55,7% його ВВП. У той же час на *Європейський Союз* — відповідно 6,7% і 31,1%. АТЕС належить 43,9% обсягу світової торгівлі товарами, 32,9% послугами й 64,1% експорту технологій, 8% світових золотовалютних резервів. За своїми характером, цілями, концепцією, навіть за складом учасників АТЕС виглядає як нетипове для сучасності регіональне угруповання. Вперше екон. об'єднання створюють д-ви, дуже відмінні за умовами та рівнями екон. розвитку, за структурою економіки, культурою, релігією, нац. психологією, істор. й політ. традиціями. До того ж, промислово розвинуті д-ви та країни, що розвиваються, виступають тут як партнери.

Спочатку конференції АТЕС були місцем консультацій із питань екон. співробітництва, які становлять спільний інтерес для її учасників. Однак із часом вони перетворилися на провідну структуру сприяння вільній торгівлі, інвестиціям та екон. співробітництву в АТР, а їхній статус піднявся з міністерського рівня до зустрічей на вищому рівні. Всього відбулось 9 конференцій АТЕС, але найбільше значення мають рішення 5 останніх. Саме на них були визначені два головні напрями роботи АТЕС, конкретизовані у Програмі спільних дій щодо лібералізації торгівлі та інвестицій, прийнятій 1995 в Осаці.

Перший напрям — співробітництво у сфері міжнар. торгівлі з метою її лібералізації та розширення масштабів. Ще на конференції 1990 країни АТЕС заявили про свою підтримку переговорів у рамках Уругвайського раунду *ГАТТ* і намір затвердити головним завданням АТЕС — розвиток відкритої системи торгівлі. Стосовно призначення АТЕС, між країнами-учасницями існують значні розбіжності. В азіатських політ. та ділових колах панує думка, що США за допомогою цієї орг-ції прагнуть відкрити ринки Азії, щоб досягти розширення свого експорту в азіатські країни й тим самим створити нові робочі місця на своїй території. Крім того, США розглядають АТЕС як засіб одержання торг. поступок від ЄС і перешкоджання створенню Східноазійського екон. союзу — майбутнього екон. угруповання, яке виключатиме участь США та інших «білих» країн. Азіатські д-ви вбачають в АТЕС гол. ч. рушійну силу своїх економік, що зумовлює їхню зацікавленість не тільки в лібералізації ринків товарів і послуг (амер. ринок є головним для товарів з азіатських країн), а й у наук.-техн. співробітництві. Має значення і те, що США залишаються гарантом військ.-політ. стабільності в АТР.

Другий напрям роботи АТЕС — співробітництво в галузі технологій і створення високо-розвинутої технол. інфраструктури в широкому розумінні, яка охоплює індустрію інформації та зв'язку, транспорт, підготовку кадрів. Нетрадиційність АТЕС проявляється і в її орг. структурі. На конференціях 1990-91 було створено 10 робочих груп, які займаються питаннями торг.-екон. співробітництва. На конференції в Бангкоку 1992 сформовано Постійний секретаріат, затверджено бюджет для забезпечення функціонування робочих груп. Групі видатних осіб доручено розробити програму розвитку торгівлі в регіоні до 2000 (ця група була розпущена на конференції в Осаці, бо не змогла визначити концепцію Тихоокеанського об'єднання, яка б задовольняла всіх його членів). Сформовано спец. комітет із торгівлі та інвестицій. Але АТЕС залишається виключно консультативним

угрупованням, яке генерує пропозиції для розгляду на офіц. рівні й не має у своїй структурі механізму прийняття рішень. Концепція створення АТЕС ще не визначена до кінця: існують значні розбіжності в поглядах учасників об'єднання щодо трьох основних принципів його розбудови.

Центр, місце в концепції посідає принцип «відкритого регіоналізму», згідно з яким заходи з лібералізації внутр.-регіональних екон. зв'язків мають поширюватись і на д-ви, що не належать до об'єднання. Зрозуміло, реалізація цього принципу передбачає проведення аналогічних дій іншими регіональними угрупованнями, напр. ЄС, інакше АТЕС буде змушене перетворитись на закритий блок.

Другий принцип — «сітьова організація співробітництва», тобто орієнтація на його гнучкі форми: кожен з учасників АТЕС має право взяти на себе реалізацію того чи іншого напрямку роботи згідно з Програмою активних дій. При цьому зв'язки між учасниками можуть виникати, розвиватись, посилюватись або слабшати залежно від ситуації та попиту. Цей принцип викликає найбільші суперечки між учасниками, і донині не зрозуміло, яку структуру матиме АТЕС: жорстку блокового типу з чіткими інституцій-ними характеристиками, які потребують обов'язкового виконання рішень (зах. підхід), чи «м'яку» — консультативного характеру, яка допускає свободу трактування рішень і добровільність їх виконання (азійський підхід).

Третій принцип — орієнтація на співробітництво, передусім на приватнопідприємницькому рівні. При цьому система міжурядових зв'язків залишатиметься слабкою. Держ. органи не повинні надмірно втручатись у процес екон. взаємодії та мають уникати введення будь-яких загальних для об'єднання регламентацій, які можуть обмежувати свободу госп. діяльності фірм.

А.М. Конистіра

Азнар Лопес (Агпаг Еорег) Хосе Марія (25.02.1953, Мадрид) — іспан. громад.-політ, і держ. діяч. Вивчав право, потім став податковим інспектором. У 1978 вступив до Народного альянсу — попередника консервативної Народної партії. Попри свою замкнутість, вдало почав політ, кар'єру. Був обраний депутатом (1982-87) та президентом Кастиль-Леона (1989). У 1990 очолив Народну партію й відтоді твердо веде її до більш центристських позицій. У 1995 ледь не загинув від бомби, підкладеної в автомобіль баскськими сепаратистами. Програвши вибори 1989 і 1993, став Прем'єр-міністром Іспанії після парл. виборів (1996). Пообіцяв запровадити екон. аскетизм для зменшення держ. боргу, зниження інфляції та рівня безробіття, а також політику на подолання корупції, підтримку приватного підприємництва, розвиток самоврядування в регіонах Іспанії. Після вступу на посаду запропонував скоротити річний бюджет і розпочав приватизацію держ. підприємств. Стан іспан. економіки покращився, що забезпечило Народній партії незаперечну перемогу на виборах 2000, але А. заявив, що не буде виставляти свою кандидатуру втретє. Має дружні стосунки з прем'єр-міністрами Великої Британії та Італії — *Т. Бле-ром* та *С. Берлусконі*. Твердо підтримував Президента США Дж.В. Буша у війні проти іракського режиму (2003), хоча більшість громадян Іспанії виступала проти цього. З 17.04.2004 —

У ВІДСТАВЦІ.

РА.Кривонос

Азхар (Агпаг) Мохамед (1945) — марокканський дипломат. Закінчив Паризький ун-т за спеціальністю «економічна статистика» (1968). У 1968-82 — працівник мін-ва з питань планування. Із 1982 — радник з екон. питань посольства Марокко в Москві. У 1985-88 — 1-й радник посольства в Бельгії, 1988-91 — гол. інженер, уповноважений з питань співробітництва з країнами Європи посольства Марокко в Бельгії. Із 1991 — нач. відділу співробітництва з країнами Європи МЗС Марокко. Із 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Марокко

В Україні.

В.І. Головченко

Айгунський Договір 1858 між Росією та Китаєм про торгівлю й кордони, підписаний 16(28).05.1858 в м. Айгун (правий берег Амуру) генерал-губернатором М. Муравйовим і вповноваженим Цинської імп. Хейлуңцзяньським головнокомандувачем І Шанем. Із часів *Нерчин-ського договору 1698* Росія досліджувала й заселяла нові землі в Приамур'ї та Примор'ї, імп. *Микола I* повелів вважати їх російськими, у зв'язку з чим необхідним стало уточнення кордонів. Згідно з А. д. Росії повертались території, відібрані китайцями за *Нерчинським договором*; юридично встановлювалась належність Росії лівого берега Амур від р. Аргуні до гирла; правий берег Амуру до р. Уссурі закріплювався за Китаєм. Район між Уссурі й Тихим океаном до остаточного визначення кордону між двома д-вами залишався у спільному володінні Росії та Китаю. Плавання по Амуру, Сунгарі й Уссурі дозволялось тільки рос. і китайським суднам. Була санкціонована взаємна торгівля рос. і китайського населення, яке проживало по цих ріках. Договір був затверджений указом богдыхана 2.06.1858 і ратифікований Росією 8.06.1858. Остаточо кордон між Росією та Китаєм на Дал. Сході був визначений *Пекінським російсько-китайським додатковим договором 1860*, який підтвердив положення А. д. і *Тяньцзиньського російсько-китайського договору 1858*.

С.О. Маковський

Аїті (Аїті) Кігіті (10.10.1907, Токіо - 23.11.1973, Токіо) — япон. держ. діяч і дипломат. У 1931 -50 — урядовець мін-ва фінансів, 1950-54 — депутат Палати радників. Із 1954 — міністр зовн. торгівлі та промисловості, 1955 — депутат Палати представників япон. парламенту від правлячої Ліберально-демократичної партії. У 1957-58 і 1966-68 — ген. секретар кабінету міністрів, 1958-59 — міністр юстиції, 1964-66 — міністр освіти, 1968-71 — міністр зак. справ, 1972-73 — міністр фінансів. Був активним прибічником здійснення політики зовн.-екон. експансії на ринки США і країн Півд.-Схід. Азії. *в.і.Головченко*

Айюб Хан (АуиБ КБап) Мухамед (14.05.1907, с. Рехана поблизу Хріпура, провінція Хазара Британської Індії — 19.04.1974, Ісламабад) — пакистанський військ. і держ. діяч. Закінчив Алі-гархський мусульм. ун-т і Військову академію в Сандхерсті (Велика Британія). Офіцер брит. колоніальної армії (1927-47), учасник *Другої світової війни*, генерал-майор (1948). У 1951 призначений головнокомандувачем пакистанської армії. Із 1954 — міністр оборони. Здійснив військ. переворот (7-8.10.1958). 8-28.10.1958 — Прем'єр-міністр, 27.10.1958-25.03.1969 — Президент Пакистану. У 1960 запровадив у внутр. політиці систему «низової демократії» — мережу виборних органів самоврядування; розпочав агр. реформу; сприяв розвиткові нац. промисловості. У *зовнішній політиці* на поч. 1960-х встановив тісні військ.-політ. зв'язки з КНР. Пішов у відставку внаслідок поразки у військ. конфлікті з Індією (1965) і студ. антиурядових виступів.

В.І. Головченко

Акаєв Аскар Акаєвич (10.11.1944, с. Кизил-Байрак, Кемінського р-ну Киргизької РСР) — киргизький держ. і громад.-політ. діяч, науковець. Закінчив Ленінградський ін-т точної механіки та оптики; захистив кандидатську й докторську дисертації з методів розрахунку голографічних систем, зберігання й перетворення числової інформації. У 1986-87 — зав. відділу ЦК Компартії Киргизької РСР, 1987-89 — віце-президент, 1989-90 — президент АН Киргизької РСР. 27.10.1990 Верховною Радою Киргизії обраний Президентом Киргизької РСР. На заг.-народних виборах 12.10.1991 став першим президентом незалежного Киргизстану. Презид. повноваження А. було підтверджено на референдумі 30.01.1994. У грудні 1995 переобраний президентом на другий, а 2000 — на третій строк. А. вдалося створити позитивний імідж Киргизстану, насамперед серед пострад. д-ав Сер. Азії, що дозволило заручитись підтримкою міжнар. фінанс. інституцій із метою досягнення макро-екон. стабільності й екон. зростання. У зовн. політиці орієнтується на поглиблення інтеграції в рамках *Співдружності Незалежних Держав (СНД)*, одночасно намагаючись підтримувати добрі стосунки з країнами Заходу.

Л.В. Губерський

Акіно (Аяііпо) Корасон (25.01.1933, Маніла) — філіппінський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї заможного цукрового плантатора й конгресмена, її дід був сенатором сенату країни. Здобувала освіту в приватних католицьких школах на Філіппінах. У 1946 продовжила освіту в Нью-Йорку та Філадельфії. Вивчала право в Далекосхідному ун-ті в Манілі (1953-54), але в 1956 пожертвувала кар'єрою юриста, одружившись із журналістом і політиком Ніноєм Акіно. Після його арешту (1972) за звинувачен-

ням у вбивстві та підривної діяльності очолила опозиційні до *Ф. Маркоса* сили. У 1980-83 мешкала з чоловіком у США, де він проходив курс лікування. Після вбивства Н. Акіно (1983) в між-нар. аеропорту Маніли стала головним опозиційним лідером у країні. Зіштовхнувшись із масовими порушеннями в ході виборної б-би з Маркосом (1985), закликала населення міст до публічної кампанії непокори, яка в кінцевому підсумку змусила диктатора залишити Філіппіни й утекти на один із гавайських островів. Президент Філіппін (25.02.1986-30.06.1992). Серед її гол. досягнень — повернення країни до демократії, поновлення свободи преси та зібрань, конституційно закріплене обмеження перебувати на посаді президента один термін, інтенсифікація дип. і фінанс.-екон. стосунків із країнами *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)*

та КНР.

П.М.Ігнат'єв

Акіхіто (АкіНПо) (23.12.1933, Токіо) — 125-й імператор Японії, син імператора *Хірохіто* й імператриці Нагако. Закінчив привілейовану середню школу Гакусюїн і ф-т політики й економіки Ун-ту Гакусюїн (1956). Був оголошений спадковим принцем (10.11.1952). Відтоді з офіц. візитами відвідав більше 40 д-ав. Порушивши 1500-літню традицію, одружився з особою неаристократичного походження (10.04.1959) — донькою борошняного магната, випускницею римо-католицького Токійського ун-ту Міті-ко Сіодою. Із 19.09.1988 — фактичний регент, із 7.01.1989 — імператор. Офіційно зійшов на трон 12.11.1990. Веде світське життя, захоплюється зах. класич. музикою, іхтіологією та ботанікою. У 1980 обраний почесним членом Лондонського товариства К. Ліннея.

В.І. Головченко

Аклямація (з лат. *assiatatio* — вигук) — метод прийняття або відхилення рішень без проведення голосування, на основі реакції учасників, що виражається вигуками, репліками, оплесками тощо. Цей метод зустрічається у практиці міжнар.

Орг-ЦІЙ Та Конференцій.

А.Т. Грушова

Акредитування (з лат. *accrescere* — довіряти) — процес призначення глави *дипломатичного представництва*. А. включає: внутр. акт д-ви, що виражається у призначенні даної особи компетентним органом як дип. представника цієї д-ви; запит *агреману* (згоди приймаючої д-ви на це призначення); вручення *вірчих грамот* дип. представником *главі держави* перебування. В Україні, як і в більшості країн світу, дип. представник вважається таким, що офіційно розпочав виконання своїх обов'язків та є акредитованим при главі інозем. д-ви або її мін. зак. справ із моменту вручення вірчих грамот (для послів та посланників) чи листів від міністрів закорд. справ акредитуючої д-ви (для повірених у справах); у деяких д-вах — із моменту *нотифікації* відомству закорд. справ про прибуття та представлення завіреної копії вірчих грамот.

Призначення інших дип. працівників представництва акредитуюча д-ва здійснює на свій розсуд, без запиту агреману, але за умови необхідної нотифікації країни перебування про прибуття цих осіб у присвоєному їм *дипломатичному ранзі*. Певні особливості існують для *військових аташе* (військ.-мор., військ.-повітр.): вони призначаються міністром оборони за погодженням із *відомством закордонних справ* своєї країни. Розповсюдженою є практика попереднього узгодження кандидатури військ. представника інозем. д-ви з приймаючою країною (її військ. відомством). Згідно із *Законом України «Про дипломатичну службу» 2001* глави представництв України в інозем. д-вах та при міжнар. орг-ціях (Надзвичайний і Повноважний Посол України та Постійний представник України при міжнар. орг-ції) призначаються на посади Президентом України за поданням мін. зак. справ після консультацій у *Комітеті Верховної Ради України у закордонних справах* щодо кандидатур на ці посади; укази Президента України щодо цих питань скріплюються підписами Прем'єр-міністра України та мін. зак. справ. Відповідно до діючих нормативних актів керівники торг.-екон. місій при дип. представництвах в інозем. д-вах та їхні заступники призначаються на посади КМ України за поданням Міністерства економіки та з питань європ. інтеграції України за погодженням із МЗС України; глави *консульських установ* усіх рангів призначаються МЗС України.

У більшості країн, у т. ч. й Україні, практикується посвідчення док-тами, що видаються МЗС д-ви перебування (див. *Картки акредитаційні*), належності співробітників дип. і коне, установ інозем. д-ав та їхніх представництв, інших інозем. орг-цій до осіб, які користуються привілеями та імунітетами згідно із законодавством приймаючої д-ви та її міжнар. дог-рами. У МЗС України акредитуються інозем. співробітники та члени їхніх сімей таких установ: посольств; консульств; представництв міжнар. орг-цій; міжнар. орг-цій; інозем. орг-цій, що забезпечують реалізацію програм і проектів міжнар. техн. допомоги; інших міжнар. орг-цій, якщо це передбачено міжнар. дог-рами України. Існує також практика А. журналістів (призначення представників ЗМІ при нац. Органах держ. влади, керівних органах політ. партій або інших об'єднань громадян тощо), які висвітлюють роботу міжнар. або внутр.-держ. форумів, установ та ін. Представництва зарубіжних друкованих ЗМІ в Україні створюються за погодженням із МЗС, якщо інше не передбачено міжнар. дог-ром. А. зарубіж. кореспондентів проводить МЗС України. *В.М. Матвієнко*

Акреція (з лат. *accrescere* — зростаю, збільшуюсь) — природ. набуття території державою завдяки знов утвореним суход. ділянкам. Територія збільшується за рахунок утворення у витoku річки дельти, що вважається набутою суход. територією тієї країни, якій належить річка. До А. можна віднести й утворення нових островів у межах територ. вод. Обидва згадані способи набуття суход. території можуть впливати на переміщення зовн. кордону територ. вод, якщо змінюється лінія їхнього відліку. *О.В. Задорожній*

Акт дипломатичний — дія чи заява органів зовн. зносин держави, які тягнуть за собою політ. чи міжнар.-прав. наслідки. А. д. може виражатись у різних формах встановлення дип. відносин, вручення *вірчих грамот*. Під А. д. розуміються також письмові дип. док-ти (*договір міжнародний, нота дипломатична, меморандум*).

О.В. Задорожній

Акт злуки УНР і ЗУНР 1919 (Акт соборності України 22 січня 1919) — об'єднання в одне держ. утворення Української Народної Республіки (УНР) і Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), які виникли на руїнах Російської та Австро-Угорської імперій у результаті нац.-визв. б-би й рев. процесів.

Упродовж віків етнічні укр. землі, починаючи із занепаду Київської Русі, були роз'єднаними та входили до складу сусідніх д-ав — Литви, Польщі, Туреччини, Молдови, Угорщини, Мос-ковії. На поч. ХХ ст. вони знаходились у складі двох тогочасних найбільших материкових імперій — Російської та Австро-

Угорської. Відновлення цілості нації, здобуття незалежності були можливі лише за умови істотних геополіт. зрушень, створення та зміцнення власної державності. Після повалення рос. самодержавства процеси нац. відродження призвели до утворення УНР у листопаді 1917. Її лідери прагнули, не зазіхаючи на сусідні території, не заселені укр. людністю, на основі ґрунтовних наук, (етнографічних, статистичних) даних у ряді док-тів (3-й Універсал Центральної Ради тощо) чітко окреслити кордони своєї д-ви. Під час *Брестських мирних переговорів 1917-18* делегація УНР домоглась ухвалення таємних протоколів, згідно з якими Холмщина й Підляшшя, окуповані на той час австр.-угорськими та нім. військами (на них претендувала Польща), мали бути включені до складу УНР. Уряд Австро-Угорщини взяв на себе зобов'язання до 20.07.1918 ухвалити закон про об'єднання в адмін. одиницю (коронний край) Схід. Галичини та Півн. Буковини як гарантію протидії польським зазіханням.

Однак австр.-нім. окуп. влада пішла на держ. переворот 29.04.1918 і відмовила режиму *П. Скоропадського* у виконанні брестських домовленостей із Центральною Радою. Тому опозиційний гетьманату Український національний союз виступив з ініціативою скликання 17.11.1918 у Києві Всеукраїнського нац. конгресу (із представництвом і від зах.-укр. теренів) для розв'язання найнагальніших питань заг.-нац. розвитку. Скликання Конгресу було властями заборонено, а створена УНС Директорія очолила антигеть-манське повстання за відновлення УНР. У цей момент соборницький рух одержав новий імпульс, набувши двостороннього, зустрічного характеру. У процесі розпаду Австро-Угорщини восени 1918 на зах. землях була проголошена ЗУНР, яка відразу ж стала об'єктом польської *агресії*. Тому провід ЗУНР (Українська національна рада), опинившись у скрутному становищі (під натиском поляків одразу ж довелося відступати з власної території), змушений був форсувати кроки щодо об'єднання з відроджуваною УНР.

Проте повалення режиму *П. Скоропадського* затяглось і 1.01.1918 повноважні представники Державного секретаріату ЗУНР *Л. Цегельський, Д. Левицький* і члени Директорії *В. Винниченко, С. Петлюра, П. Андрієвський, Ф. Швець* підписали у Фастові Передвступний договір про майбутнє об'єднання двох республік. У док-ті висловлювався «непохитний намір Західно-Укр-раїнської Народної Республіки злитись у най-коротшім часі в одну Велику державу з Українською Народною Республікою» — «намір перестати існувати, як окрема держава, а натомість увійти з усією своєю територією й населенням, як складова частина держ. цілості, в Українську Народну Республіку». Про зустрічний намір заявила й УНР У док-ті зазначалось, щодо практ. реалізації обопільного наміру ЗУНР одержує територ. автономію, межі якої мала виробити спец. комісія.

Усупереч прагненням керівництва ЗУНР, якнайшвидшій ратифікації Передвступного дог-ру перешкодив несприятливий хід воєнних дій. Зах.-укр. уряд змушений був невдовзі залишити Львів і переїхати спочатку до Тернополя, а згодом — до Станіслава. Саме там 3.01.1919 на першому ж засіданні УНРади була одноставно затверджена Ухвала про Злуку ЗУНР з УНР. «Українська Національна Рада, — зазначалось у ній, — виконуючи право самоозначення Українського Народу, проголошує торжественно з'єдинене з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну, одноцільну, суверенну Народну Республіку». Затвердивши Передвступний договір, документ визначав, що до моменту скликання спільних Установчих зборів законодавчу владу на території колишньої ЗУН Р має виконувати УНРада, а цивільну та військ. владу — Державний секретаріат. Із цілями урочистого нотифікування Ухвали УНРади, завершення оформлення злуки двох республік, а також участі в роботі Трудового конгресу України до Києва була направлена представницька делегація ЗУНР на чолі з віце-президентом УНРади *Л. Бачинським*. До її складу ввійшли *О. Бура-чинський, Д. Вітебський, С. Вітик, С. Витвиць-киш, І. Мирон, Я. Олесевич, І. Сандуляк, Т. Старух, В. Стефаник, Л. Цегельський* та ін. — усього 36 чоловік. Делегація прибула до столиці УНР 18.01.1919, а наступного дня відбулась урочиста нарада Директорії та Ради народних міністрів УНР з приводу об'єднання республік за участі президії делегації ЗУНР. Члени делегації вручили Директорії вірчу грамоту УНРади про об'єднання ЗУНР з Великою Україною. Були заслухані й, після обговорення, затверджені всі акти соборності, у т. ч. текст Універсалу Директорії.

Тим часом прагнення до соборності зростало, захоплюючи найвіддаленіші укр. землі, у т. ч. Закарпаття, що в той час стало об'єктом б-би відразу кількох д-ав за володіння краєм. Всенародні збори закарпатських українців, які відбулись у Хусті (21.01.1919) за участю 420 делегатів від 175 міських та сільських громад і понад 1,5 тис. чол. без мандатів, висловились за приєднання краю до соборної України. Представники ЗУНР (*Л. Бачинський*) і УНР (*В. Винни-ченко*) 22.01.1919 в урочистій обстановці вручили один одному соборні док-ти. В Універсалі Директорії зазначалось: «Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини Єдиної України — Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) й Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України. Віднині є єдина незалежна Українська Народна Республіка. Віднині народ український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружніми зусиллями своїх синів будувати нероздільну самостійну Державу Українську на благо й щастя всього її трудового люду». Наступного дня Трудовий конгрес України, заслухавши й обговоривши Акти соборності, схвалив їх, надавши їм законної юрид. чинності. ЗУНР

офіційно оголошувалась Західною областю Української Народної Республіки (ЗОУНР). Президент УНРади Є. Петрушевич незабаром був обраний до складу Директорії.

Однак об'єднання УНР і ЗУНР в одну д-ву через ряд обставин не було доведено до кінця. Головна з них — скрутне становище, у якому незабаром опинились Директорія та її уряд, що були змушені під натиском рад. військ залишити майже всю територію України. Не в кращій ситуації була й ЗОУНР. Півн. Буковину загарбала Румунія, Закарпаття окупувала Чехословаччина, Схід. Галичина вела важку й нерівну б-бу проти агресії польських мілітаристів. Практично Ухвала УНРади від 3.01.1919 та Універсал Директорії від 22.01.1919 лише декларували проведення держ. об'єднання в майбутньому, що мали закріпити Всеукраїнські установчі збори, скликати які в тих умовах виявилось неможливим. До того часу встановлювався держ. зв'язок між двома укр. держ. орг-ціями, близький до конфедеративного, з окремими урядами, системами держ. адміністрації та збройними силами. Ця орг. окремішність збереглася навіть тоді, коли територію ЗОУНР було повністю окуповано польськими військами, а її уряд разом з армією опинились на теренах, підконтрольних безпосередньо Директорії. Усе зазначене негативно позначилось на заг.-укр. державотворчому процесі. Особливо ж згубними для долі соборної д-ви виявились протилежні зовн.-політ. орієнтації лідерів українства. Провід ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем прагнув будь-що завоювати прихильність *Антанти*, у волі якої було обмежити польські зазіхання. Зусилля в цьому напрямку врешті вилились у зрив єдиного фронту й перехід головної укр. формації — УГА — у табір союзника Антанти А. Денікіна — ворога будь-якої укр. державності, що стало справжньою катастрофою. А Директорія УНР під зверхністю С. Петлюри, не знаходячи міжнар. підтримки, дедалі зближалася з Польщею, яка не допускала перспективи будь-якої непольської влади на зах.-укр. землях. Безпосередньою реакцією на переговорний процес, що відбувався наприкінці 1919 у Варшаві між С. Петлюрою та Ю. Піл-судським і наочно виявляв тенденцію до відмови від укр. суверенітету над Схід. Галичиною, іншими зах. теренами на користь Польщі, стало одностороннє скасування зібранням членів УНРади та уряду ЗОУНР Акту злуки від 22.01.1919, відновлення старої назви практ. неіснуючого держ. утворення — Західно-Української Народної Республіки, яке відбулось 20.12.1919 УВДНІ.

В.Ф.Солдатенко

Актор міжнародний (з англ. actor — учасник) — учасник міжнародних відносин. Найчастіше це поняття вживається в працях зах. дослідників міжнар. відносин. У міжнародних відносин теорії застосовується для означення будь-якої сусп. одиниці, що бере участь у взаємодіях з іншими. У цій ролі можуть виступати різні сусп. одиниці, але серед А. м. завжди визначаються д-ви, а також міждерж. орг-ції та коаліції. Відповідно до характеру системи міжнародних відносин середовища та етапу розвитку міжнар. відносин змінюються ієрархії А. м. У рамках класич. підходів до вивчення міжнар. відносин, зокрема політ. реалізму, головним А. м. виступає д-ва. Водночас сучас. етап розвитку міжнар. системи підкреслює зростання ролі недерж. акторів (міжурядових та неурядових орг-цій, транснаціональних корпорацій тощо), на чому наголошують представники лібералізму політ. та неолібералізму. А. м. можуть бути державними та недержавними; національними (суверенні д-ви), транснаціональними (регіон, міждерж. об'єднання) та універсальними.

ОА. Коппель

Аламан-і-Ескалада (Аіатап у Езсаіасія) Лукас Ігнасіо (1792 — 1853) — мексиканський держ. діяч, дипломат й історик. Нар. в аристократичній сім'ї. Виховувався в дух. семінарії. Закінчив гірничу уч.-ще. У 1823-25, 1830, 1837 і 1853 — міністр закорд. і внутр. справ, 1829-32 і 1853 — гол. міністр, водночас один із лідерів консервативної партії. Добився визнання *де-юре* Мексики з боку Великої Британії, США, Пруссії, Данії, Нідерландів, Франції, Іспанії й Вати-кану. Був прибічником держ. протекціонізму для екон. розвитку країни, активно виступав за збереження цілісності мексиканської території та протидіював спробам США здійснити *Техасу анексію*. У своїх наук. працях («Історія Мексики» у 5 т.) з консервативно-клерикальних позицій висвітлював історію б-би за визволення Мексики від іспан. колоніального панування.

В.І. Головченко

Аландська конвенція 1921 підписана 20.10.1921 в Женеві представниками Великої Британії, Німеччини, Данії, Італії, Латвії, Польщі, Фінляндії, Франції, Швеції та Естонії. Визначила статус Аландських о-вів, що з 1809 належали Російській імп. і були демілітаризованою зоною згідно з Паризькою конвенцією (1856). Після визнання 31.12.1917 рад. Росією незалежності Фінляндії Аландські о-ви увійшли до складу останньої. Рада *Ліги Націй*, розглянувши спір між Швецією та Фінляндією, визнала 24.06.1921 фінський суверенітет над Аландськими о-вами за умови надання їм прав автономії. А. к. передбачала їх демілітаризацію та нейтралізацію, поклавши на Фінляндію відповідно всі попередні зобов'язання Росії щодо островів. Уряд РСФРР не визнав конвенцію, оскільки вона була підписана без участі рос. делегації. Демілітаризований статус Аландських о-вів підтверджувався *радянсько-фінляндською угодою про Аландські острови 1940* та ст. 5 мирного дог-ру з Фінляндією 10.02.1947 (див. *Мирні договори із союзниками*

Німеччини в Європі 1947).

О.А. Волошин

Александрю Іоан І (справжнє ім'я — Алек-сандру Іоан Куза Восвода) (20.03.1820, Гузі, Молдавія — 15.05.1873, Гайдельберг, Німеччина) — румун, громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї дрібного молдовського дворянина. Брав участь у рев. подіях 1848. Коли підтриманий революціонерами Григоре Гіка став молдовським господарем (квітень 1849), Кузу було залучено до роботи в уряді. У 1857 обраний до Молдовської асамблеї (парл. установи при господарі з дорадчими правами). Попри вимоги великих д-ав, щоб румун, князівства були відокремлені одне від одного, обраний господарем Молдавії в січні 1859 та Валахії в лютому 1859, чим було здійснено спочатку фактичне, а з 1861 — офіц. об'єднання Румунії. Прагнув правити в популістській манері франц. імп. *Наполеона III*. У 1863 секуляризував зем. володіння монастирів, у серпні 1864 розпочав широкомасштабну зем. реформу, збираючись не лише наділити селян землею, але й звільнити їх від усіх податків та повинностей на користь поміщиків. Із метою запровадження заг. вільної та обов'язкової освіти побудував школи всіх рівнів, а також запровадив фінанс. підтримку бідних студентів з боку д-ви. Провів виборчу, судову та адмін. реформи з метою посилення особистої влади. Реформи викликали опір великих зем. власників та частини середнього класу, і в 1866 група військ, змовників змусила його зректись престолу й емігрувати.

Р.А. Кривонос

АЛЕКСЕНКО Борис Григорович (10.07.1941, Лебедин Сумської обл.) — азербайджанський та укр. громад.-політ. та держ. діяч, дипломат. Закінчив Азербайджанський політехн. ін-т (1970) та Бакинську вищу парт. школу (1982). У 1965-73 — технолог, голова профкому, секр. парт.-кому Бакинського машинобудівельного заводу ім. С.М. Кірова; 1973-78 — голова Ленінського районного к-ту народного контролю Баку; 1978-81 — інструктор відділу планових і фінанс. органів ЦК Компартії Азербайджану (КПА); 1981-83 — голова Комітету профспілок місцевої промисловості та комунально-побутових підприємств АзРСР; 1983-86 — заст. зав. відділу торгівлі, планових і фінанс. органів ЦК КПА; 1986-89 — міністр побутового обслуговування населення АзРСР; 1989-92 — заст. керуючого справами Ради Міністрів, помічник Прем'єр-міністра Азербайджану; 1992-96 — гол. спеціаліст відділу по зв'язках із СНД КМ України, керівник служби віце-прем'єр-міністра України; 1996-97 — радник, тимчасовий повірений у спра-Республіці. Указом Президента України від 23.06.1997 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Азербайджанській Республіці. Нагороджений Почесною грамотою КМ України.

В.М. Матвієнко

Алепський Павло (арабською Булос аль-Халабі) (бл. 1627, Алеппо, Сирія — 1669) — арабський мандрівник і письменник. Упродовж свого життя супроводив батька — антиохійського патріарха Макарія в його подорожах. У 1654 і 1656 відвідав козацьку Україну. У записках про цю подорож залишив цікаві відомості щодо міжнар. становища, історії, економіки, географії, культури, освіти, побуту, мистецтва й реліг. життя тогочасної України. Позитивно характеризував діяльність *Б. Хмельницького*, із яким зустрічався в Богуславі (21.04.1654).

в.і. Сергішчук

Алієв Гейдар (Алі Рза огли) (10.05.1923, Нахічевань — 12.12.2003, Клівленд, США) — азербайджанський держ. й громад.-політ. діяч. У 1939 закінчив пед. технікум, 1957 — істор. ф-т Азербайджанського держ. ун-ту ім. С.М. Кірова. 1941-44 працював у органах НКВС Нахічеванської АРСР, згодом — у Раднаркомі цієї авт. республіки. Із травня 1944 — в органах держ. безпеки Азербайджанської РСР. 1949-50 навчався у Школі перепідготовки керівного оперативного складу МДБ СРСР. Із 1964 — заст. голови Комітету держбезпеки СРСР (КДБ), а з 1967 — голова КДБ Азербайджанської РСР. 1969-82 — 1-й секр. ЦК Компартії Азербайджану. Проводив політику підтримки нац. кадрів серед азербайджанської номенклатури. 1971-87 — чл. ЦК КПРС; 1976-82 — кандидат у чл. Політбюро ЦК КПРС; 1982-87 - чл. Політбюро ЦК КПРС. 1982-87 — 1-й заст. голови Ради Міністрів СРСР, одночасно з 1986 — голова Бюро Ради Міністрів СРСР із соц. розвитку; у 1983 очолював комісію з шкільної реформи СРСР; обирався депутатом ВР СРСР 8-11-го скликань; двічі удостоєний звання героя соціал. праці. Під час березневого пленуму ЦК КПРС 1985 кандидатура А., за спогадами А.А. Громика, поряд із кандидатурою М.С. Горбачова розглядалась як одна з можливих на посаду Ген. секретаря ЦК КПРС. 1987-90 перебував на пенсії та, фактично, 1987-89 — під домашнім арештом (відправлений на пенсію М.С. Горбачовим як потенційний конкурент та через звинувачення в корупції, що набули широкого розголосу завдяки західним радіоголосам). У січні 1990, коли відбулись криваві події в Баку, А. у представництві Азербайджанської РСР у Москві виступив із різкою антигорбачовською промовою, яка була схвально сприйнята в Баку, в т. ч. прибічниками Народного фронту Азербайджану. 1991 обраний головою Верховного меджлісу Нахічеванської Автономної Республіки, що, відповідно до Конституції Азербайджану, визначало його статус як заст. голови ВР

Азербайджану. Влітку 1993, під час заколоту проти Президента Азербайджану А. Ельчибея, А. прибув до Баку, де населення сприйняло його як єдину сильну особистість, що здатна навести порядок у період нестабільності. А. було обрано Головою Верховної Ради, а в жовтні 1993 — Президентом Азербайджану. А. проводив політику налагодження насамперед двостороннього співробітництва в рамках *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* при розбудові відносин із країнами Заходу та Туреччиною. Прагнув активізувати відносини з Росією, заохотивши її до активнішого розв'язання проблеми Нагірного Карабаху. Брав активну участь у створенні «Кавказької четвірки» — конференції лідерів 3-х д-ав Закавказзя та Росії, що регулярно скликались напередодні самітів СНД із метою обговорення й вирішення складних проблем регіону. Добився укладення Азербайджаном т. зв. «Контракту століття» з провідними нафтовими компаніями світу — угоди про розвідку, розробку й частковий розподіл видобутку нафти на родовищах «Азері», «Гюне-шли», «Чіраг» в азербайджанському секторі Каспійського моря. У квітні 1999 за його сприяння було введено в дію новий альтернативний нафто-транспортний маршрут Баку — Супса, яким нині експортується на світові ринки більша частина азербайджанської нафти. За ініціативи А. у листопаді 1999 у ході *Стамбульського саміту ОБСЄ 1999* було підписано пакет угод стосовно будівництва через територію Грузії й Туреччини Основного експортного трубопроводу (ОЕТ) Баку — Тбілісі — Джейхан (обидва проекти здійснювались за широкої підтримки зах. країн, передусім із боку США). Окрім того, Азербайджаном було укладено угоду про партнерство та співробітництво з ЄС й угоду про співпрацю з *НАТО* в рамках Ради євроатлантичного партнерства за програмою «Партнерство заради миру». А. був одним із найпалкіших прибічників ідеї створення субрегіональної орг-ції для співробітництва пострад. д-ав — *ГУУАМ(1997)*. Активно розбудовував двосторонні відносини з Україною, прагнучи, насамперед, створення міжнар.-політ. протизваги впливу Росії в межах СНД.

Л.В. Губерський

Алієв Ільхам (Гейдар Огли) (24.12.1961, Баку, Азербайджан) — азербайджанський держ. і гро-мад.-політ. діяч. 1982 закінчив Московський держ. ін-т міжнар. відносин, де захистив кандидатську дисертацію та працював викладачем у 1985-90. 1991-94 займався комерційною діяльністю в Москві та Стамбулі. 3 травня 1994 — 1-й віце-президент Держ. нафтової компанії Азербайджану. У 1995 обраний до парламенту Азербайджану. 1997-2003 — голова Нац. олімпійського к-ту Азербайджану. У грудні 1999 — заступник, 2001 — 1-й заст. голови партії «Ені Азербайджан» («Новий Азербайджан») — провідної політ. сили країни. У серпні 2003 призначений Прем'єр-міністром, а в жовтні 2003 обраний Президентом Азербайджану. У зовн. політиці загалом продовжує курс попереднього Президента Азербайджану — свого батька *Г. Алієва*.

Л.В. Губерський

Алієв Талят Мусеїб оглу (1942, м. Нахічевань) — азербайджанський громад.-політ. діяч, дипломат. Закінчив Ін-т нафти та хімії Азербайджану (1977). На дійсній військ. службі в Збройних силах СРСР (1964-67); співробітник тресту «Азнафткашфіят» (1967-70); співробітник заводу «Геофізприлад» (1970-81); заст. директора Ін-ту ВНДХімпроект (1981-95). Із 1996 — ген. директор «БМ-Київ Лтд». Ген. директор «МЕСА Лтд» (1997-2000). Із 2000 - керівник представництва компанії «Азерхімія» в Україні. Із 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Азербайджану в Україні. *П.М. Ігнат'єв*

Алматинська зустріч країн-учасниць СНД 1991 відбулась 21.12.1991 у столиці Казахстану за участю керівників 11 колишніх рад. республік. Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Туркменістан, Таджикистан й Узбекистан підписали Декларацію про *Співдружність Незалежних Держав (СНД)* і приєдналися до *Біловезької угоди про створення Співдружності Незалежних Держав 1991*. У ході зустрічі РФ, Україна, Казахстан та Білорусь, на території яких залишилася стратегічна ядерна зброя колишнього СРСР, підписали Угоду про спільні заходи щодо ядерної зброї. Сторони підтвердили, що забезпечуватимуть режим нерозповсюдження ядерної зброї. Республіка Білорусь та Україна зобов'язалися приєднатися до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968*. Відповідно до ст. 4 до повної ліквідації ядерної зброї на територіях Республіки Білорусь та України рішення щодо необхідності її застосування мало прийматись після узгодження з Президентом РРФСР. Фактично, згідно з угодою, Росія отримувала контроль над усією ядерною зброєю на території колишнього СРСР. Було вирішено, що Білорусь, Україна та Казахстан забезпечать вивезення тактичної ядерної зброї на територію РРФСР до 1.06.1992 для подальшого розукомплектування під спільним контролем (ст. 6), а також подадуть *американсько-радянський договір про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991* на ратифікацію до парламентів своїх д-ав (ст. 7). Угода поклала початок процесу ядерного роззброєння України, Білорусі та Казахстану. *с.в. Гринько*

АЛОВОВ Недірмамед (21.05.1938, с. Мехінли Каахинського р-ну Ашгабатської обл.) — туркменський громад.-політ, діяч, дипломат. Закінчив заочно Туркменський держ. ун-т (1964), за освітою бухгалтер-економіст. У 1955-56 — старший товарознавець Куля-Ургенчського сільського споживчого товариства; 1957-62 — бухгалтер середньої школи Каахинського району; 1962-76 — на виборчих посадах у парт. органах; 1976-88 — голова Держкомпраці Туркменської РСР; 1988-91 — голова Держкомсоцпраці Туркменської РСР; 1991-94 — міністр соц. забезпечення Туркменістану; 1994-95 — голова Держ. акціонерного об'єднання «Туркменши-на». У 1995-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Туркменістану в Україні.

П.М. Ігнат'єв

АЛЬ-АДЖМІ Хафіз Мохамед (1960) — кувейтський дипломат. Закінчив Кувейтський ун-т за спеціальністю «торг.-екон. відносини». Із 1980 працює в МЗС Держави Кувейт, 1984 — аташе Управління екон. співробітництва МЗС, 1985 — співробітник посольства Держави Кувейт у Бангладеш, 1988 — 3-й секр. посольства Держави Кувейт в Іраку, 1991 — 3-й секр. Управління міжнар. орг-цій МЗС, 1992 — 2-й секр. посольства Держави Кувейт в Сирії, 1996 — 1-й секр., радник посольства Держави Кувейт у Саудівській Аравії. Із 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Кувейт в Україні.

О.Л. Копи'ль

Аль-Айні Мохсен Ахмед (1932) — півн.-сменський держ. діяч і дипломат, активний учасник підпільної військ, орг-ції «Вільні офіцери» та респ. перевороту (27.09.1962). 5.11-21.12.1967, 29.07-2.09.1969, 5.02.1970-26.02.1971, 18.09.1971-30.12.1972 і 22.06.1974-16.01.1975 - Прем'єр-міністр Єменської Арабської Республіки (ЄАР). Належав до поміркованого угруповання в керівництві, що виступало за примирення зі збройною реліг.-племінною опозицією. У 1962, 1965, 1970-72 і 1974 — мін. зак. справ ЄАР. Намагався досягти порозуміння з консервативними арабськими монархіями задля припинення громадян, війни. 1962-65, 1965-66, 1967-69 і 1979-81 - постійний представник ЄАР при ООН і водночас 1962-65 - посол у США, 1968-69 - посол у СРСР, у серпні - вересні 1971 та 1975-76 — посол у Франції, 1973-74 — посол у Великій Британії. 1981-90 —

ПОСОЛ у ФРН.

В.І. Головченко

Альберт I (Ал'Бегі, повне ім'я — Альберт Лео-польд Клемент Марі) Мейнрад (8.04.1875, Брюссель - 17.02.1934, Марш-ле-Дам біля На-мура) — король Бельгії (1909-34), племінник короля *Леопольда II*. Став кронпринцем після того, як син останнього помер у віці 10 років. Старший брат А. — принц Болдуїн — загинув за загадкових обставин, а його батько Філіпп — граф Фландрії та молодший брат короля — відмовився від претензій на престол. Видавши себе за бельгійського робітника, А. інкогніто поїхав до США, де працював газетним репортером у Брукліні. 1900 одружився з баварською принцесою Елізабет. Ставши королем, прагнув покращити соц. умови в Бельгії та Бельгійському Конго. 2.08.1914 підтвердив нейтралітет Бельгії щодо Франції та Німеччини й відкинув ультиматум Берліна, який вимагав вільного проходу нім. військ через бельгійську територію. Узяв на себе командування бельгійською армією, проте більша частина країни, за винятком півд.-зах. районів Фландрії, була окупована нім. військами. У вільних районах королівська штаб-квартира знаходилась до кінця війни. У вересні 1918 очолив командування франц.-бельгійською півн. армійською групою, яка відвоювала в нім. військ бельгійське узбережжя. Після завершення *Першої світової війни* повернувся до Брюсселя та звернувся до союзників із вимогою відмінити бельгійський нейтралітет. Спрямував зусилля на відбудову госп-ва. Виступив «фінансовим диктатором» Бельгії впродовж 6 місяців після 15.07.1926, коли відбувалась стабілізація франц. франка. Загинув під час прогулянки в горах.

Р.А. Кривонос

Альберт II (повне ім'я — Альберт Фе-лікс Гумберт Теодор Христіан Ежен Марі) Сакс-Кобург-Готський (6.06.1934, Брюссель) — король Бельгії з 1993, другий син короля Леопольда III й королеви Астрід. 1953-58 — на військ, службі на бельгійському флоті. З 1958 — президент Червоного Хреста країни. 2.07.1959 одружився з Паолою Руффо ді Калабрія — італ. принцесою. 1982-99 — почесний голова бельгійського відомства зовн. торгівлі. Після смерті старшого брата короля Болдуїна, що помер бездітним, успадкував

БЕЛЬГІЙСЬКИЙ ТРОН.

Р.А. Кривонос

Альварес дель Вайо Хуліо (1891 — 1975) — іспан. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Із 1931-33 — посол Іспанії в Мексиці. У 1933 призначений послом у СРСР, але правий уряд, що прийшов до влади відразу по тому, анулював призначення. 1933-34 — голова комісії *Ліги Націй* з урегулювання територ. суперечки між Болівією й Парагваєм. 1936-37 та 1938-39 — мін. зак. справ респ. Іспанії, одночасно 1936-37 очолював Головний військ, комісаріат. Із 1939 перебував у Мексиці як мін. зак. справ уряду респ. Іспанії у вигнанні, потім мешкав у США. Залишався переконаним прибічником відновлення демократії в Іспанії.

Р.А. Кривонос

Аль-Гуейрі Ас-Садик Мухаммад Аш-Шібані (1954, м. Місурата, Лівія) лівійський дипломат. Закінчив Каїрський ун-т, Ін-т Гаруджет (Лідс, Велика Британія, 1982); має диплом спеціаліста з англ. мови (Кембриджський ун-т, 1982), д-р юрид. наук. 1974-79 — спеціаліст по контрактах компанії ЕССО Стандарт (м. Сірт, Лівія); 1980-84 — асистент, 1984-88 — чл. навч. ради юрид. ф-ту Ун-ту Гар'юніс. Із 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Великої Соціалістичної Народної Лівійської Арабської Джамахірії в Україні. *Твори:* «Криза сучасної західної дипломатії», «Історія політичної та конституційної думки в Лівії». *В.І.*

Головченко

Аль-Дуейлах Халет Мутлак Засд (5.11.1946) — кувейтський дипломат. Закінчив Пенджабський ун-т (Пакистан, 1974) зі ступенем бакалавра політології й економіки та Ун-т шт. Півн.Кароліна (США, 1983) зі ступенем бакалавра міжнар. відносин. 1975 працював у МЗС Держави Кувейт. У 1984 — 2-й секр. Управління держ. протоколу МЗС. 1987 працював у посольстві Держави Кувейт в Єменській Арабській Республіці. У 1988 — 1-й секр. Управління держ. протоколу МЗС Держави Кувейт, 1991 — в Управлінні країн Європи, Півн. та Півд. Америки МЗС. У 1992 призначений радником, 1993 — співробітник посольства Держави Кувейт у Лівії. У 1997 переведений на роботу до МЗС. 1998-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Кувейт в Україні. *о А. Коппель*

Алькаковаська угода 1479 завершила війну Арагону й Кастилії проти Португалії, яку підтримувала Франція, за «кастильську спадщину» (1474-79); підписана 4.09.1479 в Алька-ковасі (Португалія). За умовами угоди Арагон та Кастилія зберегли недоторканими власні території та вибороли право на політико-династичне об'єднання шляхом шлюбної унії «католицьких королів» Фердинанда II Арагонського та Ізабелли I Кастильської. За Португалією визнавалися володіння у Гвінеї, Азорські о-ви, о-ви Кабо Верде та Мадейра, а також усі майбутні завоювання в зоні на південь від Канарських о-вів; водночас Португалія відмовлялась від претензій на Канарські о-ви та визнавала їх приналежність Кастилії. Після укладення угоди було утворено єдину д-ву — Іспанію — при збереженні елементів авт. структур Арагону й Кастилії на перехідний період спільного правління Фердинанда й Ізабелли. Після смерті Ізабелли й Фердинанда «арагонська» династія іспан. королів припинилась, оскільки її фундатори не лишили після себе спадкоємця престолу. Остаточне злиття Арагону й Кастилії в єдину іспан. д-ву сталося за правління наступного іспан. короля з дому Габсбургів Карла I.

В.А. Рубель

Альмейда Медіна (Аітеусіа Месііпа) Клодо-міро (1923, Сантьяго — 25.08.1997, Сантьяго) — чилійський громад.-політ. і держ. діяч, один із лідерів Соціалістичної партії. З 1960 — депутат конгресу. 1970-73 — мін. закр. справ в уряді блоку «Народна єдність». Здійснив нормалізацію дип. відносин із Кубою; встановив дип. відносини з НДР, МНР, ДРВ, КНДР та низкою країн, що розвиваються (Гайана, Гана, Лівія, Нігерія та ін.); активізував участь Чилі в *Русі неприєднання й Андській групі*. Після військ. перевороту 11.09.1973 на кілька місяців був ув'язнений у концентраційному таборі й висланий до НДР. У 1987 повернувся до Чилі й був засланий військ. владою до віддаленого гірського селища та позбавлений на 10 років політ. прав, але Верховний суд скасував це рішення. У 1990-93 — посол Чилійської Республіки в Москві. Забезпечив надання політ. притулку колишньому схід.-нім.

ЛДерОВІ Е. ХоННекеру.

В.І. Головченко

Аль-МубаракІ Ахмед Абдулла (1942) — кувейтський дипломат. Закінчив ф-т журналістики Каїрського ун-ту за спеціальністю «література». Із 1967 працює в МЗС Держави Кувейт. Перебував на різних дип. посадах у посольствах Держави Кувейт в Пакистані та Марокко. Із 1981 — Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Кувейт в Єменській Арабській Республіці, 1983-88 — Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Кувейт у Бахреїні. Потім працював на керівних посадах у МЗС Держави Кувейт. Із 1995-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Кувейт в Україні.

О.А. Коппель

Альтернат (з франц. *aiterpaі*, лат. *aiterpage* — чергуватись, змінюватись) — сукупність правил, що регулюють порядок підписання *договорів міжнародних* (черговість зазначення сторін договору, місце розташування підписів, печаток тощо), за яким підписи представників держав під двостороннім договором розташовуються навпроти або один під іншим. У текстах обома мовами перше місце (ліве або верхнє) займає підпис представника та печатка тієї д-ви, у якій буде зберігатись даний екземпляр дог-ру, текст дог-ру на мові д-ви цієї сторони розміщується на першому місці, а в назві дог-ру її найменування в заг. переліку сторін ставиться на перше місце. У текстах дог-рів на мовах, у яких текст пишеться справа наліво, першим місцем вважається місце підпису на правій стороні. А. є втіленням принципу суверенної рівності д-ав. Як правило, А. застосовується при укладанні двосторонніх дог-рів, які можуть бути як двомовними, так і багатомовними, і не застосовується при підписанні дог-рів за участі міжнар. орг-цій. У сучас. доктрині *міжнародного права*] наголошується на тенденції зменшення ролі А. і на

поширенні звичаю ставити підписи в алфа-і вітному порядку, користуючись англ. чи франц.і алфавітом, або взагалі без визначеного порядку.

О.В.Буткевич

Альхесіраська конференція 1906 — зустріч представників 13 держав, скликана 15.01.1906 за ініціативою Німеччини в Альхесірасі (Іспанія) для врегулювання конфлікту, що виник навесні 1905 між Німеччиною та Францією через Марокко (див. *Марокканська криза 1905*). Нім. дипломати розраховували, що міжнар. конференція засудить спроби Франції встановити протекторат над Марокко та зробить марною англ.-франц. «*Сердечну згоду*» 190¹. і забезпечить для нім. капіталу сприятливіш умови для проникнення в Марокко. Проте Німеччина на конференції опинилась майже в повній ізоляції (її підтримувала лише Австро-Угорщина) та зазнала дип. поразки. Конференція закінчила роботу підписанням трактату; 7.04.1906, що визнавав Марокко незалежною суверенною державою. Це визнання, однак, зводило лось нанівець іншими постановами, що складались із 123 статей. Так, організація марокканської поліції віддавалась у руки Франції та Іспанії (кожній — у зоні її впливу). Це давало їм, перш за все Франції, можливість здійснювати контроль над Марокко під приводом підтримки внутр. порядку в країні. Винятковою важливою для Франції стала остання стаття яка зберігала чинними всі попередні угоди між Марокко та європ. державами, а відповідно — усі кабальні договори, нав'язані франц. урядом марокканському султанові. На користь Німеччини були зроблені лише незначні й переважно декларативні поступки: проголошено «свободу і повну рівність» у Марокко для всіх націй в екон. відношенні; створено Марокканський держ. банк під контролем Великої Британії, Франції, Німеччини та Іспанії; встановлено міжнар. контроль над марокканськими митницями. Нім. дипломатія на А. к. не змогла ані посилити позиції Німеччини в Марокко, ні витіснити Францію цієї країни, ні зруйнувати англ.-франц. *Антант*

Б.М. Гонче

Амае (Атае) Кішіро (26.12.1943) — японський дипломат. Закінчив Університет Хітоцубаші (1967–1982–84 — нач. відділу інозем. преси Управління культури, зв'язків та зв'язків із громадськістю МЗС Японії; 1984–85 — нач. відділу преси Секретаріату МЗС Японії; 1985–87 — нач. відділу ООН Управління ООН МЗС; 1987–90 — радник посольства Японії в Республіці Корея; 1990–94 — радник посольства Японії в СРСР і РФ; 1994–95 — заст. ген. директора з питань преси та зв'язків із громадськістю Секретаріату мін. закорд. справ; 1995–98 — ген. консул Японії в Гонолулу (США); 1998–2000 — ген. директор Управління країн Бл. і Сер. Східу та Африки; 2000–02 — Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Сирії; із 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Україні.

В.І. Головаченко

Амазонський пакт (Пасіо Атагопісо) — субрегіональне екон. угруповання в Лат. Америці, до складу якого входять Болівія, Бразилія, Еквадор, Венесуела, Гайяна, Колумбія, Перу і Суринам. Створене за ініціативи Бразилії, якій належить більша частина басейну р. Амазонка. Юрид. фундаментом пакту є Договір про амазонське співробітництво, що був підписаний 3.07.1978 в Бразилії (Бразилія) і складається з 28 статей. Мета А. п. — прискорення та раціональніше використання спільної (7 млн. км²) і недостатньо освоєної території бас. Амазонки. Пактом передбачено: проведення членами об'єднання спільних заходів щодо раціонального використання природ. ресурсів зони (ст. 1); забезпечення свободи торг. навігації по Амазонці та її притоках для всіх країн-членів А. п. за умов дотримання місцевого законодавства (ст. 3); співробітництво в освоєнні гідроресурсів і будівництві ГЕС заг. користування (ст. 5); раціональне використання та дослідження амазонської флори й фауни з метою підтримки екологічної рівноваги (ст. 7); співробітництво у сфері наук, досліджень і технології із залученням міжнар. структур (ст. 9); створення інфраструктури, особливо в трансп. сфері (наземної, річкової та повітряної) та зв'язку (ст. 10); розвиток роздрібно-торгівлі товарами споживчого призначення в прикордонних областях країн-учасниць (ст. 12); розширення туризму, в т. ч. з третіх країн (ст. 13). Дія дог-ру поширюється не тільки на бас. р. Амазонка, але також і на будь-яку територію учасника пакту, яка за своїми геогр. характеристиками тісно пов'язана з амазонською зоною (ст. 2). Пакт не порушує вже існуючі у країн-членів дог-ри, не торкається прикордонних питань. Разом із тим нові дво- або багатосторонні угоди країн-учасниць не повинні суперечити цілям А. п. Вищим політ. органом А. п. є нарада міністрів закорд. справ країн-членів, що проводиться в разі необхідності для визначення спрямованості спільної політики та оцінки процесів амазонського співробітництва (ст. 20). Виконавчий орган — Рада амазонського співробітництва — скликається не рідше одного разу на рік. Рада відслідковує хід виконання дог-ру та рішень, ухвалених на зустрічах міністрів закорд. справ (ст. 21). Усі рішення в рамках пакту приймаються країнами-учасницями угруповання одногосно. Договір є безстроковим і закритим для приєднання інших країн (ст. 27). Штаб-квартира організації знаходиться в Бразилії (Бразилія). *гд.Хоменко*

Аманулла-хан (Атапиіап Кііап) (1.06.1892, Пагман, Афганістан — 25.04.1960, Цюрих, Швейцарія) — афган. держ. діяч, третій син еміра Хабібулі-хана. Завдяки зв'язкам із молодшафганським рухом та підтримці армії прийшов до влади після загибелі батька з наміром добитись незалежності країни та її модернізації. 28.02.1919-9.06.1926 — емір, 9.06.1926-14.01.1929 — король Афганістану. Здобув перемогу в третій англ.-афган. війні (1919). Згідно з Равалпіндським попереднім мирним дог-ром 8.08.1919 отримав право самостійних зовн. зносин і відмовився від брит. фінанс. субсидій. Уклав *афгансько-російський договір 1921* й остаточну мирну угоду з Великою Британією, а також рівноправні дог-ри з Іраном, Італією, Німеччиною, Туреччиною і Францією та встановив із ними дип. відносини. У внутр. політиці здійснив низку прогрес, ліберальних реформ, у т. ч. запровадження «Основного закону» (конституції) Афганістану (10.04.1923). Однак ініційована ним після 7-міс. зарубіжної подорожі (1928) чергова серія нововведень, спрямованих на встановлення парл. устрою й техн. прогрес країни, спричинила реакційно-клерикальне повстання. Після втрати столиці у травні 1929 емігрував до Італії, згодом — до Швейцарії, де залишався

ДО СМЕРТІ. В.І. Головченко

Амарнська система дипломатії — дипломатія Стародавнього Єгипту 1-ої пол. епохи Нового царства, відомості про яку дійшли до нашого часу завдяки текстам Тель-ель-Амарнського архіву. Майже 400 глиняних табличок, що містять дип. кореспонденцію аккадською мовою, датуються XIV ст. до н. е., коли в період царювання фараонів Аменхотепа III та Амен-хотепа IV Єгипет ще залишався політ. гегемоном на Бл. Сході, але його вплив поступово зменшувався. Архів містить інформацію про відносини Єгипту з великими самостійними д-вами Стародавнього Сходу (Вавилоном, Сирією, Палестиною, Фінікією) та залежними від нього містами-державами Передньої Азії. Основну частку дип. кореспонденції складають листи від правителів Азії, які визнавали верховну владу Єгипту. У них відображено складну політ. ситуацію того періоду: поступове зростання могутності хеттів, постійні повстання проти влади Єгипту у віддалених азійських володіннях. Док-ти архіву свідчать, що в період А. с. д. існували чіткі правила звертання між рівними за статусом правителями (такими для фараонів Єгипту були царі Міттанні, касситського Ва-вилону, пізніше — Ассирії та хети) та між фараоном і царями підлеглих йому д-ав. Відповідно до належності самостійній або васальній д-ві визначались статус і функції посланців, які прибували до Єгипту. При дворі фараонів існував інститут посланців, що забезпечували відносини з країнами Азії, мали значні повноваження й були особами, наближеними до фараона. В А. с. д., яка охоплювала чималу частину стародавнього світу, значного поширення набув династичний шлюб як дип. засіб. Звичайною для міждерж. зносин була практика обміну подарунками та сплати данини.

О.Л. Борділовська

Американська зона вільної торгівлі —

див. *Панамериканська зона вільної торгівлі.*

Американсько-англійська війна 1812-14 —

збройний конфлікт між США й Великою Британією, приводом до якого стали систематичні порушення прав амер. торг. нейтрального судноплавства з боку Англії, насильницьке захоплення кораблів США з їхніми екіпажами. Велика Британія, яка брала участь у війні проти Франції, запровадила суворі торг. обмеження у відповідь на встановлення *Наполеоном* /континентальної блокади. Розв'язанню війни сприяли також експансіоністські настрої в Конгресі США, де «військові яструби» на чолі зі спікером Г. Клеєм обґрунтовували необхідність загарбання Канади й „витіснення” Британії з Півн. —амер. Континенту. Їх підтримувала адміністрація Президента Дж. Медісона. 18.06.1812 Конгрес офіційно оголосив війну Великій Британії. Головним театром бойових дій став кордон між США й англ. колонією — Канадою. Але вже перші битви для американців були невдалими. Хоча в липні їхні війська вступили на територію Канади, уже в серпні вони відступили до Детройта та здали його англійцям без бою. У квітні 1813 американці захопили Йорк (зараз Торонто), де пограбували й спалили будівлю законодавчих зборів Канади, але потім англійці блокували їх на канад. боці Ніагари. Амер. флот здобув перемогу в битвах на оз. Ері у вересні 1813 та на оз. Шамплейн у вересні 1814, а також у кількох мор. сутичках, але не зміг прорвати англ. мор. блокаду, що завдало економіці США значної шкоди. У серпні 1814 брит. експедиційні сили висадились в Чесапікській затоці у Вірджинії і, рухаючись на північ, захопили Вашингтон. На відплату за спалений Йорк англійці підпалили Капітолій, Білий дім, інші урядові установи. Але у вересні 1814 спроба англ. десанту захопити Балтимор була невдалою. Із серпня 1814 в м. Гент (зараз Бельгія) розпочались мирні переговори між США й Великою Британією, що увінчались підписанням *Гентського договору 1814*, який відновив довоєнний стан Б.М. Гончар

Американсько-англійська конвенція 1818

підписана в Лондоні 20.10.1818, визначала питання рибальства, кордонів і повернення рабів, забраних англійцями в роки *американсько-англійської війни 1812-14*. Кордоном між англ. володіннями та США від оз. Лісне до Скелястих гір визначався 49° півн. широти (ст. 2). Велике значення мала ст. 3, яка проголошувала вільною та відкритою для освоєння громадянами США й підданими Великої Британії величезну територію півн.-зах. Америки — від Скелястих гір до узбережжя Тихого океану (Орегону) — протягом 10 років, незалежно від претензій будь-якої іншої країни (Іспанії чи Росії). Статті конвенції про правила рибальства біля Атлантичного узбережжя Півн. Америки стали прав, базою для наступних угод із цього ПИТАННЯ ДО 1912. *Б.М. Гончар*

Американсько-англійський договір 1794

про дружбу, торгівлю та мореплавство (Джея договір) підписаний 19.11.1794 в Лондоні брит. мін. закр. справ Гренвілем і спец. уповноваженим амер. уряду *Дж. Джеєм*. Потреба у врегулюванні спірних питань виникла з початком англ.-франц. війни, яка супроводжувалась запровадженням жорстких заходів репресивного характеру з боку брит. флоту щодо амер. торг. суден. Згідно з дог-ром брит. кораблі отримували право вільного заходу в усі порти США, у той час як американські такого права щодо брит. портів не мали; обмежувався тоннаж суден, що вели торгівлю з Великою Британією та її колоніями. Кораблям США дозволялось вивезення товарів виключно для внутр. споживання. Із території Вест-Індії заборонялось вивезення товарів стратегічного характеру (патока, какао, кава, бавовна). Встановлювався режим вільного судноплавства по Міссісіпі. Договір також врегулював питання відшкодування збитків англійцям від конфіскації майна під час *війни за незалежність у Північній Америці 1775-83*. Створювалися спільні комісії для визначення амер.-канад. кордону. Договір ратифікований Сенатом 24.06.1795 із застереженням щодо неприйнятності пунктів про правила торгівлі з Вест-Індією. Остаточо це питання врегулювали на користь США 1830, а питання про уточнення амер.-канад. кордону — 1842.

С.О. Маковський

Американсько-англійський договір про Панамський канал 1850 (Клейтона — Бул-вера договір) підписаний 19.04.1850 у Вашингтоні держсекретарем США Дж. Клейтоном та брит. посланником Г. Булвер-Літтоном. Став компромісною угодою між США й Великою Британією щодо майбутнього каналу між Тихим та Атлантичним океанами. Британія, занепокоєна зростанням амер. присутності в Панамі, під приводом підтримки зазіхань маріонеткового короля Москітного берега в Нікарагуа окупувала гирло р. Сан-Хуан з м. Грейтаун (1848) на одній із можливих трас каналу. Різка присутність брит. присутності в Центр. Америці спричинило загострення англ.-амер. відносин. У Вашингтон прибув брит. уповноважений Булвер-Літтон, який узгодив із Клейтоном умови дог-ру. Дві д-ви домовились про спільне використання майбутніх міжокеанських комунікацій (каналів і залізниць), гарантували їхній нейтралітет і доступ до них дружніх країн. США й Британія зобов'язались не скуповувати та не підпорядковувати своїй владі будь-яку частину Центр. Америки. Практ. це означало, що Лондон втрачав Москітний берег і послабив свої позиції в Нікарагуа та Коста-Риці. Хоча США нічого не придбали, співвідношення сил у б-бі за Карибські країни змінилось на їхню користь, що полегшило проникнення в цей регіон. Новий англ.-амер. договір (1901) (договір Хейя — Паунсфота) передавав право на спорудження каналу та його управління США. *Б.М. Гончар*

Американсько-англійський договір про поділ Орегону 1846 (Орегонський договір) — про розмежування території США та Великої Британії в півн.-зах. Америці, підписаний 15.06.1846 у Вашингтоні держсекретарем *Дж. Б'ю-кененом* і брит. посланником Р. Пекенхемом. За *американсько-англійською конвенцією 1818* дві д-ви спільно володіли цією спірною територією, але зі збільшенням кількості переселенців на Захід Орегонським трактом (через Скелясті гори до Тихого океану) посилились вимоги включити до складу США район на захід від Скелястих гір, що спускався в долину Колумбія й був відомий як орегонські землі. Амер. колоністи створили органи самоуправління та прийняли конституцію т. зв. «території Орегон». Прагнення США до ствердження на берегах Тихого океану надало вимогам приєднання Орегону до США заг.-нац. характер. Переселенці хотіли, щоб кордон з англ. володіннями проходив на північ від о. Ванкувер по паралелі 54°40'. 1844 Президент США Дж. Полк використав гасло «54-40 або війна» у своїй передвиборній кампанії, яка принесла йому перемогу. У б-бі за Орегон була сформульована також «визначення долі» доктрина, що обґрунтовувала право США на всю Півн. Америку. 27.04.1846 Конгрес США прийняв рішення про відмову від режиму спільного з Великою Британією освоєння орегонських земель. Переговори з англійцями, які наполягали, щоб кордон проходив по р. Колумбія, завершилися у 1846 підписанням компромісної угоди, за якою кордон був проведений по 49-й паралелі до Тихого океану, але без о. Ванкувер, що залишався в складі брит.

володінь. Англіїці отримали право вільної навігації на р. Колумбія. *БМ. Гончар*

Американсько-англійські «особливі відносини» — термін, що використовується для характеристики двосторонніх амер.-брит. відносин; набув ужитку в 1946 після промови *В. Черчилля* у Фултоні та свідчить про неординарність і певну специфіку відносин між двома країнами. А.-а. «о. в.» є довготривалим та неоднозначним процесом, що мав певні особливості на різних етапах розвитку й відіграв важливу роль у формуванні новітньої системи *міжнародних відносин*. А.-а. «о. в.» є істор. феноменом ХХ ст., що був започаткований упродовж *Другої світової війни*. На *Квебекській конференції 1943* брит. Прем'єр-міністр *В. Черчилль* і Президент США *Ф. Рузвельт* досягли домовленості про створення атомної бомби й узгодили свої зобов'язання щодо нової зброї (див. *Квебекська угода 1943*). *Ф. Рузвельт*, який прагнув використати Велику Британію для реалізації власних стратегічних імперативів, надав значного розвитку ідеї про тісний зв'язок обох д-ав, а володіння ядерною зброєю й технологіями її виготовлення могло призвести до англ.-амер. домінування в повоєнному світі, що задовольняло імперські амбіції офіц. Лондона. Щоправда, англ.-амер. угоди 1946 та 1948 закріпили за Британією статус молодшого партнера в ядерній співпраці, і все ж, офіц. запровадження в 1958 англ.-амер. співробітництва в ядерній галузі ставило Велику Британію щодо її відносин зі США в особливе становище з погляду третіх д-ав. Для Великої Британії рівень А.-а. «о. в.» мав неабияке значення в політ, сенсі, з огляду на втрачену можливість самостійно впливати на вирішення міжнар. проблем. Певний час таке становище задовольняло брит. інтереси та підтримувало проімперські настрої д-ви, але офіц. Лондон добре уявляв, що опинився в безпосередній військ.-політ. залежності від Вашингтона.

У розвитку А.-а. «о. в.» вирішальним був чинник зовн. загрози — він визначав головний зміст співробітництва обох країн. Нім. загроза спричинила виникнення, а рад. обумовила кон-тинуйтет А.-а. «о. в.» за часів протистояння Схід — Захід.

Збереження А.-а. «о. в.» стало в 60-х ХХ ст. суттєвою перепоною вступу Лондона до *Європейського економічного співтовариства (ЄЕС)*, у чому були зацікавлені США для посилення свого впливу в Європі, надаючи Великій Британії роль «будівельника мосту» між Зах. Європою та США. Позитивне ставлення США щодо вступу Великої Британії до «Спільного ринку» було також зумовлене їхнім бажанням переорієнтації брит. зовн. політики на Європу, де Лондон мав відіграти провідну роль у зміцненні «європейської опори» *НАТО*. Тому Президент Франції *Ш. де Голль* небезпідставно вважав Велику Британію амер. «троянським конем» і двічі (1963 і 1967) накладав вето на її вступ до ЄЕС. Із приходом до влади в 1979 консервативного уряду на чолі з *М. Тетчер* спостерігалось швидке поживавлення А.-а. «о. в.». Прем'єр-міністр всіляко підтримувала амер. ініціативи у військ. сфері, зокрема заходи щодо розташування нового покоління амер. ядерної зброї на європ. континенті та власне на території Великої Британії, здійснення натовської стратегії модернізації та контролю над озброєнням (саме з брит. військових баз амер. літаки здійснювали каральні операції проти Лівії в 1986). *М. Тетчер* виконала також своєрідну посередницьку місію в налагодженні амер.-рад. порозуміння та закінченні «Холодної війни». У свою чергу США надали суттєвої підтримки Великій Британії під час *англійсько-аргентинського конфлікту 1982*.

Водночас у процесі еволюції А.-а. «о. в.» відомими є випадки неузгодження й непорозуміння між партнерами. Йдеться, напр., про припинення американцями дії угоди з *ленд-лізу* в 1945, розходження в поглядах щодо офіц. визнання КНР в 1950 і встановлення з нею дип. стосунків, непорозуміння щодо вирішення Палестинської проблеми впродовж 1945-48. А.-а. «о. в.» зазнали серйозного удару під час *Суецької кризи 1956*, коли США не підтримали свого брит. партнера. Це призвело до натягнутості відносин між двома д-вами, і Велика Британія відчула ненадійність заокеанського союзника. Взагалі на 60 — 70-і ХХ ст. припадає чи не найгірший період розвитку А.-а. «о. в.». Велика Британія відмовилась воювати разом зі США у В'єтнамі, хоча й не засудила амер. агресію. У 1983 мала місце неузгоджена зі Сполученим Королівством *висадка військ США на о. Гренада*, члена брит. *Співдружності Націй*, без попереднього повідомлення Лондона. Водночас *біполярність* у системі міжнар. відносин була вагомим чинником для подолання тих непорозумінь, що виникали. В умовах постбіполярності А.-а. «о. в.» відігравали якісно іншу роль. А.-а. «о. в.» набувають для офіц. Вашингтона вагомого значення для дип. впливу на подальший розвиток НАТО. Велика Британія стала не лише своєрідним «мостом» США до Європи, а й найважливішим форпостом на континенті для підтримки та подальшого впровадження свого впливу, а також виправдання амер. агресивних акцій і надання їм «союзницького» характеру. Після трагічних подій 11.09.2002 значно посилено не лише взаємодію обох д-ав, а й безпосередній вплив Сполученого Королівства на США, що стали переважно «англосаксонським» єдиним цілим у військ. галузі та сфері безпеки. У ході операції «Шок і тремтіння» (2003) було продемонстровано повну синхронізацію дій Вашингтона й Лондона. На сучас. етапі А.-а. «о. в.» залишаються одним із винятково важливих зовн.-політ. напрямків для обох країн і відіграють домінуючу роль у світовій політиці загалом. *нл.Яковенко*

Американсько-іспанська війна 1898 —

збройний конфлікт між США та Іспанією, викликаний експансіоністськими устремліннями США щодо іспан. колоніальних володінь. Зовн. приводом до війни стало невдоволення амер. громадськості становищем на Кубі, де Іспанія вдалася до надзвичайно жорстоких засобів придушення повстання кубинців, які з 1895 розпочали новий етап б-би за свою незалежність. Із 1896 повстання проти іспанців спалахнуло й на Філіппінах. Безпосереднім поштовхом до початку війни став вибух амер. броненосця «Мен» 15.02.1898 на рейді Гавани. 11.04.1898 Президент США *В. Мак-Кінлі* звернувся до Конгресу із закликом здійснити «силове замирення Куби». Право США на втручання в іспано-кубинський конфлікт він обґрунтував комерційними інтересами американців та необхідністю встановити на Кубі порядок. 20.04.1898 Конгрес визнав незалежність Куби і висунув вимогу до Іспанії, щоб та вивела війська й мор. сили з острова та кубинських територ. вод. Проголошувалась також відмова США від намірів анексувати Кубу. У відповідь на блокаду Куби американцями Іспанія 23.04.1898 оголосила війну США. 25.04.1898 Конгрес США прийняв резолюцію про оголошення стану війни з Іспанією.

Війна, що тривала бл. 3 місяців, закінчилася поразкою Іспанії. За франц. посередництва 12.08.1898 було укладено угоду про перемир'я. 10.12.1898 Паризький мирний договір завершив війну, він передбачав відмову Іспанії від прав на Кубу, передачу США Пуерто-Рико та інших островів у Вест-Індії, а також тихоокеанського о. Гуам. США отримали й Філіппінські о-ви, сплативши Іспанії як компенсацію за них 20 млн. дол. Іспанія відмовилась поступитися США Каролінськими о-вами, які разом із Маріанськими (окрім о. Гуам) 1899 були продані Німеччині. Куба, хоч і стала республікою, була окупована військами США, які фактично встановили на острові свій *протекторат*. А.-і. в. означала перетворення США в колоніальну д-ву, зміцнення їхніх позицій у бас. Карибського моря та на підступах до Схід. Азії. Ця війна завершила витіснення Іспанії з Лат. Америки і стала важливою віхою в практичному здійсненні *Монро доктрини*. *Б.М. Гончар*

Американсько-іспанський договір 1819 —

див. *Трансконтинентальний договір 1819*.

Американсько-китайські комюніке 1972-

82. Загострення китайсько-рад, конфронтації в 11-й пол. 1960-х (див. *Китайсько-радянський прикордонний конфлікт 1969*) та посилення впливу КНР у країнах «третього світу» призвели до значних структурних змін в азіатсько-тихоокеанській регіональній системі й фактичного руйнування регіональної біполярності. Пошук керівництвом КНР зовн. підтримки для реформ у д-ві, а також зміни, яких зазнав стратегічний курс США у світовому протистоянні з СРСР (див. *Ніксона доктрина*), створили сприятливі умови для нормалізації амер.-китайських відносин. У липні 1971 помічник Президента США з питань нац. безпеки *Г. Кіссінджер* здійснив таємний візит до Пекіна з метою узгодження з китайським керівництвом умов нормалізації амер.-китайських відносин. У серпні 1971 США виступили з ініціативою передати КНР місце постійного члена *Ради Безпеки ООН*, яке належало Тайваню (див. *Тайванська проблема*), за умови збереження за останнім статусу члена *Організації Об'єднаних Націй*. Ця пропозиція не була схвалена Пекіном, і в жовтні 1971, коли КНР було прийнято до ООН, Тайвань добровільно вийшов із цієї орг-ції, щоб уникнути виключення.

Умови нормалізації амер.-китайських відносин було закріплено в Спільному комюніке (Шанхайське комюніке), підписаному 27.02.1972 у Шанхаї під час візиту Президента США *Р. Ніксона* до КНР (21-28.02.1972). Сторони погодилися, що основою для розвитку відносин між ними мають стати принципи взаємної поваги *суверенітету* й територ. цілісності, невтручання в справи інших д-ав, мирне співіснування та взаємовигідне співробітництво. КНР і США підтвердили необхідність нормалізації двосторонніх відносин. Водночас встановлення *дипломатичних відносин* між двома д-вами не відбулось. У Спільному комюніке 1972 наголошувалось на відмові сторін від спроб запровадити свою гегемонію в АТР, а також на недопущенні встановлення такої гегемонії будь-якою третьою д-вою. Фактично США відмовились від по-літики подвійного стримування СРСР та КНР у регіоні на користь стримування лише СРСР, у т. ч. й завдяки узгодженим із КНР діям. Але в док-ті не було вирішене центр, протиріччя, що залишалось між США та КНР — питання щодо амер. підтримки Тайваню. КНР підкреслила, що дотримується принципу «одного Китаю», вважає Тайвань невід'ємною частиною власної території та наполягає на негайному виведенні амер. військ. США зобов'язались евакуувати з острова свої військ, об'єкти, розірвати в майбутньому дип. відносини з Тайванем та денонсувати амер.-тайванський договір 1954.

Під час візиту до КНР помічника Президента США з питань нац. безпеки *Г. Кіссінджера* (15-19.02.1973) сторони домовились про обмін місяцями зв'язку, на які до встановлення дип. відносин покладалось завдання здійснення офіц. амер.-китайських контактів. Із приходом у КНР до влади *Ден Сяопіна* та проголошенням у грудні 1978 курсу на інтенсифікацію госп. реформ було закріплено зовн.-політ, орієнтацію країни на співробітництво зі США та Японією (12.08.1978 підписано китайсько-япон. Договір про мир та дружбу), які могли надати необхідну КНР екон. допомогу. У свою чергу, протягом 1978 США

усунули всі формальні перешкоди для встановлення дип. відносин із КНР: із Тайваню було виведено амер. війська, офіц. відносини з Тайбеєм перетворено на неофіційні, денонсовано амер.-тайванський Договір про спільну оборону 1954. У травні 1978 Президент США *Дж. Картер* заявив, що США не заперечуватимуть проти продажу КНР зах.-європ. д-вами озброєнь. 1.01.1979 у Вашингтоні під час візиту Ден Сяопіна до США було підписано Спільне комюніке (його текст оприлюднений у КНР та США 15.12.1978), яким сторони проголошували встановлення дип. відносин між КНР та США, підтверджували принципи, закладені в Шанхайському комюніке, а також погоджувались укласти двосторонні угоди про співробітництво в торг., пром., наук, та інших сферах (перша така угода — про торг, відносини — була підписана 7.07.1979 в Пекіні). Але навіть після встановлення дип. Відносин між КНР та США й формального розриву останніми дип. відносин із Тайванем питання про амер. підтримку Тайваню залишалось найгострішим у стосунках між двома країнами. На тлі їх погіршення, через застосування КНР збройних сил проти В'єтнаму в лютому-березні 1979, яке США засудили, а також у зв'язку приходом до влади адміністрації Президента США *Р. Рей-гана* (1980), яка не поділяла прокитайської політики своїх попередників, віддаючи перевагу посиленню існуючих в АТР військ, союзів, передусім із Японією, Вашингтон відмовлявся повністю розірвати відносини з Тайбеєм. У 1979 конгресом США було прийнято закон про відносини з Тайванем, який дозволяв зберегти їх фактично в попередньому обсязі й продовжувати продаж Тайбею зброї. Збереженню активності амер.-китайських відносин певною мірою сприяла міжнар. обстановка, що склалася внаслідок введення рад. військ в Афганістан. Щоб послабити негативні наслідки амер.-тайванського співробітництва для відносин США з КНР, Вашингтон пішов на прийняття нового Спільного комюніке (підписане 17.08.1982) під час візиту держсекретаря США *Дж. Шульца* до КНР. США зобов'язались утримувати обсяги постачання зброї на Тайвань на рівні, що склався в попередні роки, та поступово скорочувати ці обсяги. Однак, погоджуючись із дотриманням принципу «одного Китаю», США не відмовились від політики підтримки фактичної незалежності Тайваню. Водночас КНР підтвердила намір вирішувати тайваньську проблему мирним шляхом. Підписанням трьох китайсько-амер. комюніке було оформлено взаємне визнання д-ав та закріплено нормалізацію їхніх відносин, створено підґрунтя для розвитку екон. співробітництва та стабілізації міжнар. ситуації в АТР. Водночас протиріччя, що виникли між д-вами після проголошення КНР, залишались невирішеними та продовжували значною мірою визначати характер амер.-китайських відносин.

В.Ю. Константинов

Американсько-корейський договір 1882

про мир, дружбу, торгівлю та мореплавання підписаний 22.05.1882 у м. Чемульпо (сучасний Інчхон, Республіка Корея). Договір обмежував держ. суверенітет Кореї та надавав великі привілеї амер. капіталу, передбачав встановлення дип. і коне, відносин, надання американцям права екстериторіальності та свободи торгівлі на умовах найбільшого сприяння в трьох корейських портах, уже відкритих для Японії згідно з корейсько-япон. дог-ром 1876. США брали на себе зобов'язання надавати «послуги з метою мирного врегулювання» ускладнень у відносинах Кореї з третьою д-вою. Порушуючи це зобов'язання, США сприяли япон. експансії, а за таємною угодою Тафта-Кацура 27.07.1905 санкціонували загарбання Кореї Японією. Комодор (старший офіцер) амер. військ.-мор. з'єднання Р.У. Шуфельд, який уклав А.-к. д., не мав необхідних повноважень, але Сенат США дав згоду на його ратифікацію, лише висловивши надію, що цей випадок не стане прецедентом. *Б.М.*

Гончар

Американсько-корейський договір про взаємну оборону 1953 підписаний 1.10.1953 у Вашингтоні (США) на необмежений термін; набув чинності 17.П.1954. Його укладення невдовзі після завершення *Корейської війни 1950-53* було зумовлено необхідністю закріпити позиції США на Корейському півночі, здобуті впродовж бойових дій, та забезпечити існування проголошеної за амер. підтримки Республіки Корея, що займала півд. частину півночі. За дог-ром сторони зобов'язувались проводити двосторонні консультації в разі виникнення загрози їхній політ, незалежності, безпеці з боку третьої сторони, спільно та самостійно розвивати й підтримувати засоби стримування збройної *агресії*. Сторони визнавали будь який збройний напад на території в Тихоокеанському регіоні, що належить одній із сторін або перейде у їхню юрисдикцію відповідно до *норм міжнародного права* після набуття чинності А.-к. д., загрозою безпеці обом сторонам та зобов'язувались протидіяти спільній загрози. Республіка Корея надавала Збройним силам США право розпоряджатись власною територією та повітр. простором згідно з двосторонніми домовленостями. У процесі ратифікації угоди амер. Сенатом було зроблено роз'яснення, що вона не передбачає зобов'язання жодної зі сторін надавати військ, допомогу іншій за винятком прямого збройного нападу на неї з боку третьої сторони, і США нададуть військ, допомогу лише в разі вторгнення іншої д-ви на територію, що перебуває під адмін. контролем Республіки Корея. Це роз'яснення згодом стало невід'ємною частиною дог-ру (його текст було передано корейській стороні нотою від 28.01.1954, Сеул погодився включити роз'яснення до тексту дог-ру нотою від 1.02.1954). На підставі угоди на території Республіки Корея розташовані амер. бази та війська (станом на 2004 — бл. 37 тис. вояків). Військ, союз, фактично створений за дог-ром,

розглядається США як засіб стримування потенційної агресії КНДР проти Республіки Корея.
В.Ю. Константинов

Американсько-мексиканська війна 1846-48

виникла внаслідок експансіоністських прагнень Вашингтона. Мексика категорично відмовлялась визнати приєднання Техасу до США й у відповідь на рішення Конгресу та уряду США від 28.03.1845 про *Техасу анексію* розірвала дип. відносини. Подальша експансія США була спрямована на розширення кордонів Техасу дор. Ріо-Гранде (див. *Ріо-Гранде конфлікт*) і приєднання мексиканських територій Каліфорнії та Нової Мексики. Спочатку США вдалися до дип. засобів (див. *Слайдела місія 1845*), а згодом до застосування військ, сили. Наприкінці квітня — на поч. травня 1846 амер. солдати спровокували на Ріо-Гранде сутички з мексиканськими військами. США формально оголосили Мексиці війну. 13.05.1846 амер. війська здійснювали наступ проти Мексики з трьох напрямів, а військ.-мор. флот блокував східне й тихоокеанське узбережжя країни. У червні 1846 амер. поселенці долини Сакраменто зчинили заколот і проголосили створення «республіки Каліфорнії». Амер. війська практично без бою анексували Каліфорнію, а згодом окупували Нову Мексику, яка була проголошена територією США. 22.08.1846 у Півн. Мексиці нападники перетнули Ріо-Гранде та встановили контроль над цим регіоном. Однак план амер. командування, розрахований на захоплення мексиканської столиці ударом із півночі, здійснити не вдалось, і головний удар було вирішено завдати зі сходу, через портове м. Веракрус. Експедиційна амер. армія оволоділа Веракрусом, а 14.09.1847 — Мехіко, після чого Мексика капітулювала. Військ. дії припинились із підписанням *Гвадалупе — Гідальго договору 1848*. Евакуація амер. військ із Мексики завершилась 1.08.1848. У результаті А.-м. в. територія США значно збільшилась. На приєднаних землях були створені штати Нью-Мексико, Арізона, Каліфорнія.

Б.М. Гончар

Американсько-мексиканський договір про мир, дружбу і кордон 1848 — див. *Гвадалупе — Гідальго договір*.

Американсько-німецький договір 1921

підписаний 25.08.1921 в Берліні комісаром США в Німеччині Лорінгом Дрезелем і мін. закл. справ Німеччини Ф. Розеном (набув чинності 11.11.1921). 19.03.1919 Конгрес США під тиском «ізоляціоністів» відмовився ратифікувати *Версальський мирний договір 1919* і вступ до *Ліги Націй*, обмежившись статусом «спостерігача» в цій міжнар. орг-ції. У 1921 США уклали з Німеччиною та її колишніми союзниками сепаратні дог-ри без статей щодо Ліги Націй, а також територ. змін та колоній. А.-н. д. підтвердив права та привілеї США й амер. громадян, які вони отримали згідно з умовами капітуляції Німеччини 11.11.1918 та Версальського мирного договору, а також згідно з рішеннями Конгресу США. Підтверджувалось, що США не зв'язані Статутом Ліги Націй та її діями, за винятком випадків, коли вони самі дадуть на це згоду. На поч. 1923 розпочалось виведення амер. окуп. ВІЙСЬК ІЗ територій НІМЕЧЧИНИ.

О.С. Пархомчук

Американсько-радянська угода 1933

про встановлення *дипломатичних відносин* укладена 16.11.1933 у Вашингтоні шляхом обміну *нотами*. СРСР і США погодились встановити дип. відносини та обміняти *посольствами*. Сторони визначали засади політ, взаємовідносин і брали на себе зобов'язання поважати право одне одного «будувати своє життя в межах своєї юрисдикції на власний розсуд», утримуватись від втручання у внутр. справи одна одної, взаємно поважати територ. цілісність, не дозволяти створення, перебування та діяльності, а також не створювати, не субсидувати й не підтримувати на своїй території орг-цій, що займаються діяльністю, спрямованою проти іншої сторони.

Г.О. Музика

Американсько-радянська угода 1942

про принципи, що стосуються взаємної допомоги у веденні війни проти нім. агресії, підписана 11.06.1942 у Вашингтоні; набула чинності з часу підписання. Сторони визначили засади союзницьких відносин в умовах *Другої світової війни*, підтверджували принцип взаємної допомоги в б-бі проти гітлерівської Німеччини й відданість спільним принципам створення справедливого та тривалого заг. миру, сторони зооов давати одна одній необхідну матеріал., техн. та інформ. підтримки. США підтверджували поширення на СРСР положень закону про *ленд-ліз* 1941, СРСР заявляв про намір сприяти зміцненню оборони США, здійснюючи домовленості про зворотній *ленд-ліз*. Угода завершила формування ядра *антигітлерівської коаліції*.

Г.О. Музика

Американсько-радянська угода про запобігання ядерної ВІЙНИ 1973 підписана 22.06.1973 у Вашингтоні; набула чинності з моменту підписання. Термін дії не обмежений. Сторони наголошували, що метою їхньої політики є усунення небезпеки ядерної війни та застосування ядерної зброї; погоджувались діяти таким чином, щоб запобігати виникненню ситуацій, які можуть спричинити небезпечно загострення двосторонніх відносин, запобігати військовій конфронтації й т. ч. виключити саму можливість виникнення ядерної війни між сторонами або між однією зі сторін і *третіми державами*. Для досягнення вказаних цілей сторони зголошувались утримуватись від погроз силою або застосування сили проти союзників іншої сторони та інших країн в обставинах, які можуть поставити під загрозу міжнародний мир та безпеку. Сторони зобов'язувались розвивати двосторонні відносини та відносини з третіми країнами відповідно до завдань угоди та погоджувались, що в ситуації, коли відносини між сторонами або між однією зі сторін і третіми країнами спричинять потенційну загрозу виникнення конфлікту із застосуванням ядерної зброї або в разі, коли відносини між третіми країнами, що не є учасниками угоди, виглядатимуть як такі, що можуть призвести до виникнення ядерної війни між СРСР та США або між однією зі сторін і третіми країнами, одразу вдадуться до термінових двосторонніх консультацій одна з одною та до всіх необхідних заходів для попередження ризику, що виник. *С.П. Галака*

Американсько-радянська угода про заходи щодо зменшення небезпеки виникнення ядерної війни 1971 підписана 30.09.1971 у Вашингтоні; набула чинності з моменту підписання. Термін її дії не обмежений. Угода спрямована на попередження випадкового або несанкціонованого застосування сторонами ядерної зброї. Сторони зобов'язались терміново повідомляти одна одну у випадку несанкціонованого, випадкового або іншого нез'ясованого інциденту, пов'язаного з можливим вибухом ядерної зброї, а також при виявленні невідомих об'єктів системами попередження про ракетний напад або при появі перешкод цим системам чи відп. засобам зв'язку, якщо такі явища можуть створити небезпеку виникнення ядерної війни між сторонами. У випадку інциденту з ядерною зброєю відп. сторона терміново вдасться до здійснення необхідних заходів щодо запобігання небезпеки, щоб вона не завдала шкоди іншій стороні. Сторони зобов'язались заздалегідь попереджати одна одну про заплановані пуски ракет за межі власної нац. території в напрямі іншої сторони. Угода передбачала, що для передачі термінової інформації сторони використовуватимуть гол. ч. лінію прямого зв'язку між урядами СРСР та США. Для сприяння її реалізації було створено рад.-амер. постійну консультативну комісію.

С.П. Галака

Американсько-радянський договір про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності 1987 підписаний 8.12.1987 у Вашингтоні; набув чинності 1.06.1988 і є безстроковим. Окрім самого договору, сторони підписали Меморандум про домовленість щодо встановлення вихідних даних, Протокол про процедури, які регулюють ліквідацію ракетних засобів та Протокол про інспекції. Згідно з положеннями дог-ру, сторони зобов'язувалися ліквідувати свої ракети середньої (радіус дії — більше 1000 км, але не перевищує 5500 км) та меншої (радіус дії — від 500 до 1000 км) дальності, пускові установки для обох типів ракет, а також пов'язані з такими ракетами й установками допоміжні споруди, обладнання та інфраструктуру, визначені Меморандумом. Сторони також зобов'язалися не виробляти нових ракет середнього та меншого радіуса дії, не проводити їх випробувань і не продукувати складників і пускових установок для таких ракет. СРСР мав знищити 826 одиниць ракет середнього та 926 одиниць меншого радіуса дії; США відповідно — 689 і 170 одиниць. Для контролю за виконанням положень договору кожна із сторін мала право проводити інспекції на місцях, як на нац. території іншої сторони, так і в межах інших країн, де розміщувалися ракети середньої та меншої дальності сторін. Для сприяння виконанню цілей і положень договору була створена Спеціальна контрольна комісія (СКК). Ліквідація ракет, пускових установок для таких ракет, а також пов'язаного з ними обладнання була завершена 1.06.1991, інспекційна діяльність за виконанням положень договору тривала до 31.05.2001. У жовтні 1992 до договору приєдналися Україна, Білорусь та Казахстан; у сесіях СКК та інспекціях також брали участь Туркменістан й Узбекистан. Договір став першим міжнар. актом, що передбачав повну ліквідацію двох класів стратегічних

Озброєнь.

С.П. Галака

Американсько-радянський договір про скорочення і обмеження наступальних Озброєнь 1991 СНО-1 (СТАКТ-1) підписаний 31.07.1991 в Москві Президентом СРСР *М. Горбачовим* і Президентом США *Дж.Г.В. Бушем*. Сторони домовилися про скорочення кількості ядерних боезарядів і їхніх носіїв — міжконтинентальних балістичних ракет, балістичних ракет на підводних човнах, важких бомбардувальників тощо. На час підписання дог-ру СРСР мав 2500 носіїв із 10271 боезарядами, США — 2246 носіїв із 10563 боезарядами. За його умовами сторони скорочували свої стратегічні озброєння до 1600 розгорнутих носіїв, 6000 боезарядів, у т. ч. 4900 — на балістичних ракетах. Були запроваджені обмеження на засоби, що зберігались в арсеналах сторін, встановлено межу

на сумарну вагу балістичних ракет, що мала не перевищувати 3600 т. Сторони зобов'язались виконати скорочення поетапно, протягом 7 років із часу набуття дог-ром чинності. Скорочення озброєнь здійснювалось шляхом їх ліквідації чи переобладнання, відповідно до детально розроблених процедур. Контроль за дотриманням зобов'язань за дог-ром включав використання нац. техн. засобів контролю, різних видів інспекцій, спостереження на об'єктах із вир-ва мобільних МБР, забезпечення доступу до телеметричної інформації, переданої з борту балістичних ракет під час пусків тощо. Для сприяння реалізації положень дог-ру було створено Спільну комісію з дотримання та інспекцій. Розпад СРСР, унаслідок якого частина стратегічних озброєнь рад. армії опинилась на території незалежних України, Білорусі та Казахстану, відбувся до ратифікації дог-ру; питання про приєднання до нього України, Білорусі та Казахстану було вирішено за *Лисабонським Протоколом 1992*. С.П.Галака

Американсько-російський договір про

Купівлю російської Америки 1867 (Аляски купівля) підписаний 18(30).03.1867 у Вашингтоні держсекретарем США У. Сьюардом і рос. посланником Е. Стеклем. Російська Америка (збірна назва володінь рос.-амер. компанії на півн.-зах. узбережжі Америки та прилеглих островах) почала освоюватись росіянами із сер. XVIII ст. Питання про продаж цієї території США піднімалось під час *Кримської війни 1853-56* і Громадян, війни в США в 1861-65. За цим дог-ром США придбали територію площею 1,519 млн. км² за 7,2 млн. дол. Причинами продажу російської Америки стали: нездатність Росії повнокровно освоїти цю територію, ефективно управляти нею та забезпечувати її оборону; бажання усунути потенційне джерело протиріч між Росією та США, дружні відносини між якими досягли свого апогею, а також можливе сприяння загостренню англ.-амер. протиріч (оскільки Велика Британія також мала інтереси в цьому районі), що могло створити сприятливі умови для континентальної експансії Росії на Сер. і Дал. Сході; певний інтерес для збіднілої рос. скарбниці мали й виручені кошти. Офіц. передача території під юрисдикцію США відбулась 11(23).11.1867. На придбаній США території був створений особливий адмін. округ Аляска, який із 1959 став 49-м штатом США.

Б.М. Гончар

Американсько-російський договір про подальше скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1993 (СНО-2 (СТАКТ-2) підписаний 3.01.1993 в Москві Президентом РФ *Б. Єльциним* та Президентом США *Дж.Г.В. Бушем*; ратифікований Конгресом США 26.01.1996, Державною Думою РФ 14.04.2000. Сторони скорочували кількість ядерних боєзарядів до рівня 3000-3500, у т. ч. 1700-1750 на балістичних ракетах підводних човнів. Ліквідовувалися важкі міжконтинентальні балістичні ракети та міжконтинентальні балістичні ракети з кількома боєзарядами, до заг. кількості зараховувались ядерні боєзаряди, розгорнуті на важких бомбардувальниках, частина важких стратегічних бомбардувальників перепрофілювалась на виконання завдань, не пов'язаних із розгортанням ядерних озброєнь. Договір визначав порядок ліквідації або перепрофілювання озброєнь та об'єктів, що підпадали під скорочення, а також механізми контролю за його виконанням. Протоколом до дог-ру, підписаним 26.09.1997 у Нью-Йорку, було подовжено кінцевий термін виконання зобов'язань щодо скорочення озброєнь з 1.01.2003 до 31.12.2007. С.П. Галака

Американсько-російський договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів 2002 (Московський договір 2002) підписаний 24.05.2002 в Москві Президентом РФ *В. Путіним* та Президентом США *Дж.В. Бушем*; набув чинності 1.06.2003. Сторони зобов'язалися скоротити й обмежити свої стратегічні ядерні боєзаряди таким чином, щоб до 31.12.2012 їхня сумарна кількість не перевищувала в кожній зі сторін 1700-2200 одиниць. Визначення складу та структури стратегічних наступальних озброєнь у межах, дозволених дог-ром, здійснюється кожною стороною на власний розсуд. Договір діє до 31.12.2012 і може бути подовжений за узгодженням сторін або замінений раніше цього терміну наступною угодою; кожна зі сторін може вийти з дог-ру, повідомивши про це письмово іншу сторону за 3 місяці. Договір не визначає процедуру знищення боєзарядів і верифікацію процесу виконання зобов'язань, узятих сторонами на себе. Не визначені основні поняття дог-ру (напр., «стратегічний наступальний потенціал», «стратегічний ядерний боєзаряд»). Така форма договору, коли його виконання залежить значною мірою від доброї волі сторін, свідчить про відносно високий рівень взаємної довіри МДЖ РФ та США. С.П. Галака

Американсько-французька конвенція 1800 підписана 30.09.1800 у Морфонтені (Франція). Завершила конфлікт між двома країнами, який виник через порушення нейтрального судноплавства США. У війнах з *анти-французькими коаліціями* французи постійно захоплювали амер. торг, судна, особливо після англ.-амер. дог-ру 1794 (див. *Джея місія*), тому відносини між США та Францією різко погіршилися. Франція вважала *американсько-французькі договори 1778* як такі, що втратили чинність і фактично припинила *дипломатичні відносини* зі США. Відряджена в Париж восени 1797 спец. амер. місія завершилась інцидентом: мін. зак. справ Франції Ш. Талейран вимагав від амер.

представників хабара, обіцяючи схилити Директорію та Законодавчі збори республіки до угоди зі США. Повідомлення про це в США викликало різке посилення антифранц. настроїв. США вдалися до заходів зміцнення своєї обороноздатності. Конгрес США відмінив дог-ри 1778, а неодноразові зіткнення кораблів двох країн призвели до неоголошеної війни з Францією, яка тривала майже два роки. Прихід до влади 9.11.1799 *Наполеона I*, який прагнув врегулювати відносини зі США, сприяв успіху переговорів, які розпочала нова амер. дип. місія. А.-ф. к. підтвердила відміну дог-рів 1778, проголосила мир і дружбу між двома країнами, нормалізувала торг, відносини й визнала права нейтрального судноплавства. Обидві сторони погодилися повернути захоплені, але ще не продані судна, обмежити застосування блокади одна проти одної та визначили поняття «військова контрабанда». Питання про відшкодування збитків від дій франц. флоту було частково задоволено в 1803, коли Наполеон I погодився виплатити США 3,750 МЛН. ДОЛ. *Б.М. Гончар*

Американсько-французькі договори 1778 — перші міжнар. угоди, укладені США з інозем. державами. У війні за незалежність у Північній Америці 1775-83 союзником повсталих колоній стала Франція — давній суперник Великої Британії в б-бі за світове домінування. Спочатку Франція надавала повсталим колоніям таємну допомогу грошима та зброєю. Із кінця 1776 в Парижі знаходилися амер. представники *Б. Франклін*, *А. Лі* й *С. Дін*, які мали повноваження на укладення дог-рів із деякими європ. д-вами. Після вирішальної перемоги американців над англійцями біля Саратоги французи підписали 6.02.1778 два дог-ри. Договір про дружбу і торгівлю надавав обом країнам режим найбільшого сприяння. За дог-ром про союз Франція зобов'язувалась захищати свободу, незалежність і *суверенітет* США. Сторони домовилися не укладати перемир'я з Великою Британією без взаємної згоди до визнання нею незалежності США. Франція підтримувала зазіхання США на Канаду, а США — франц. плани захоплення брит. володінь у Вест-Індії. Окремий секретний акт передбачав можливість приєднання Іспанії до франц.-амер. союзу. США та Франція обмінялись дип. представниками. Підписання дог-рів призвело до початку воєнних дій між Великою Британією та Францією. У США були відряджені франц. військ, кораблі та експедиційний корпус, які брали участь у бойових діях проти англійців. А.-ф. д. 1778 втратили чинність після підписання *американсько-французької конвенції 1800*. *Б.М. Гончар*

Ам'єнський мир 1802 — мирний договір, підписаний Францією та її союзниками Іспанією й Нідерландами з Великою Британією 27.03.1802; завершив розпад другої *антифранцузької коаліції*. Умови дог-ру переважно стосувались колоніальних територій: Британія повертала супротивникам усі захоплені колонії, крім о-вів Цейлон і Тринідад, зобов'язувалась вивести війська з Мальти й передати її під контроль ордена Святого Іоанна Єрусалимського. Нейтралітет Мальти гарантували Франція, Велика Британія, Росія, Австрія, Іспанія та Пруссія. Франція зобов'язувалась вивести війська з Рима, Неаполя і Єгипту, повернувши останній Туреччині. У квітні 1802 договір було ратифіковано. 13.05.1802 до нього приєдналася Туреччина. Підписання А. м. було схвалено фінанс. і торг. колами Британії, представники яких сподівались, скориставшись встановленим миром, активно просунулися на ринки супротивників, зокрема Франції. Остання ж використала А. м. для підготовки до наступних військ, кампаній у Європі. Приводом до поновлення протистояння стало приєднання до Франції о. Ельба. 22.05.1802 Британія знову проголосила Франції війну.

С.О. Маковський

АМІН (Атіп) Хафізулла (1.08.1929, Пагман, Афганістан - 27.12.1979, Кабул) — афган. громад.-політ. і держ. діяч. Походив з «опального» пуштунського клану Гільзаїв. Закінчив Кабульський пед. ін-т і Педагогічний коледж Колумбійського ун-ту (США). Під час навчання вступив до таємної реформістської орг-ції «Пробуджена молодь». Потім працював викладачем у кабульських вузах. Із 1965 — чл. новоствореної маркс. Народно-демократичної партії Афганістану (НДПА), очолив її радикальну фракцію «Хальк» («Народ»). Відповідав за створення підпільної парт. мережі у Збройних силах Афганістану. 1969 обраний до парламенту. Відіграв ключову роль в орг-ції військ. перевороту (27.04.1978) і ліквідації режиму президента *М. Дауд-хана*. Із 30.04.1978 — перший віце-прем'єр і мін. закр. справ Демократичної Республіки Афганістан (ДРА), 27.03.1979 — Прем'єр-міністр ДРА. 14.09.1979 у результаті дворцевого перевороту усунув від влади Президента ДРА Н.М. Таракі й запровадив жорстокий терористичний режим, для порятунку якого від по-встанців-моджахедів ініціював введення до країни рад. військ. Загинув під час штурму презид. палацу підрозділом спецназу рад.армії.

В.І. Головченко

Амін Дада (Атіп Оасія) іді (1.01.1925, Кобоко, Уганда — 16.08.2003, Джидда, Саудівська Аравія) — угандійський держ. і військ. діяч. Нар. в сім'ї скотаря. Закінчив Уїлтширське піхотне уч-ще (Велика Британія, 1963). Із 1943 — у брит. колоніальних військах у Бірмі й Кенії. Брав участь у придушенні антиколоніального повстання Мау-Мау (1952-56). Із 1964 — заст. головнокомандувача, із 1966 —

головнокомандувач Збройних сил Уганди. 1968 отримав звання генерал-майора. 25.01.1971-13.04.1979 — військ, диктатор Уганди, 1975-76 — голова ОАС. 1975 проголосив себе фельдмаршалом, 1976 — довічним Президентом Уганди. У внутр. політиці широко застосовував репресивно-каральні методи (на-сильницька масова депортація громадян азійського походження (1972), примусова ісламізація населення, етнічні гоніння та ін.). У зовнішній — використовував антиімперіалістичну риторику; розірвав дип. відносини з Ізраїлем; зблизився з лівійським лідером *М. Каддафі*; визнав ОВП і відкрив її представництво в Кампалі; підтримував палестинських терористів, що спричинило рейд ізраїльських командос в Ентеббе (3.07.1976). Територ. претензії до Кенії, Судану й Танзанії призвели до розпаду Схід.-африк. екон. співтовариства (1977), у жовтні 1978 — до війни з Танзанією. Після втрати влади та втечі за кордон (1979) (Лівія, Ірак) дістав політ, притулок у Саудівській Аравії (Джидда), де займався комерцією.
В.І. Головченко

АМО декларація 1934 — заява Японії про політику в Китаї, зроблена представником МЗС Е. Амо 17.04.1934 у відповідь на оприлюднення інформації щодо надання Китаю техн. допомоги та постачання військ, матеріалів іноземними, переважно американськими, компаніями. Декларація наголошувала, що япон. уряд не погодиться, щоб допомогу Китаю надавала будь-яка інша д-ва, крім самої Японії, яка несе «особливу відповідальність за підтримання миру в Східній Азії». А. д. викликала протест із боку Великої Британії, Китаю та США, що спонукало мін. зак. справ Японії *К. Хірота* зробити заяву 25.04.1934, у якій він чітко визначив япон. позицію щодо Китаю: поважаючи принцип «відкритих дверей» і незалежність Китаю, Японія, однак, не може залишатись осторонь дій третіх д-ав у безпосередній близькості від своїх кордонів. У відповідь уряд США надіслав япон. урядові ноту, в якій попереджав про неприпустимість узурпації вирішального голосу в питаннях, що стосуються інтересів, прав та обов'язків інших суверенних д-ав. Дії япон. уряду були також засуджені Великою Британією та Францією. А. д. демонструвала експансіоністський характер політики Японії в Схід. Азії та стала свідченням погіршення амер.-япон. й англ.-япон. відносин.

В.Ю. Константинов

Аморитських (аморейських) царств Система дипломати склалась у результаті міждерж. зовн.-політ, активності захоплених зах.-семітськими племенами амореїв (аморитів) месопотамських міст-держав номового типу, що відродилися на теренах Дворіччя як суверенні політ, утворення після політ.-екон. краху тотально-централізованої Шумеро-Аккадської держави часів 3-ї династії Ура. Розпад заг.-месопотамської державності 3-ї династії Ура тоталітарно-комуніст. типу, що стався на межі ХХІ — ХХ ст. до н. є., створив сприятливі умови для швидкої територ. експансії пастуших племен амореїв. Останні спочатку осідали в Межиріччі як військ, найманці або екон. мігранти (рятувались від посухи, що вразила їхні корінні землі в межах Сирійської пустелі), а з часом спромоглися насадити владу своїх племінних вождів у більшості месопотамських міст-держав. Упродовж ХХ — ХІХ ст. до н. є. суверенні царства, очолені аморейськими династіями, склались у містах-державах Сіппар, Кіш, Кісура, Шуруп-пак, Урук, Вавилон, Казаллу, Марад, Малгіум, Тутуб, Ларса, Ешнунна та ін. Довше від усіх тримався Іссін, володарі якого продовжували іменувати себе «царями Шумеру та Аккаду», але наприкінці ХІХ ст. до н. є. Іссін остаточно занепав і потрапив під владу аморейських царів Ларси.

Тотальна політ, роздробленість, що її легітимізували аморейські вожді, утверджуючись на престолах окремих месопотамських міст-держав, категорично суперечила госп. потребам Дворіччя, економіка якого базувалась на експлуатації надзвичайно розгалуженої централізованої іригаційної системи. її ефективне використання вкрай ускладнилось в умовах відсутності політ, єдності Межиріччя. Саме тому А. ц. с. д. віддзеркалювала перманентну б-бу карликових міст-держав, керованих аморейськими правителями, за всемесопотамське домінування. Проте початкові умови, у яких перебували месопотамські д-ви, виявились дуже різними, що й зумовило неоднакову результативність їхніх військ.-дип. зусиль у б-бі «за землі та води». Спершу успіх у справі поглинання сусідів мали аморейські царі міст-держав, розташованих у Нижній Месопотамії — регіоні з найдавнішими традиціями іригаційного землеробства, найщільніше розвиненою системою каналів та гребель, а відповідно — найпотужнішими госп. та людськими ресурсами. Особливих успіхів у захопленні сусідніх територій протягом ІІ-ї пол. ХІХ ст. до н. є. досягли царі Ларси, що походили з аморейського племені ямутбала. Ними були завойовані Ур, Казаллу, Ніппур, а за правління царя Рім-Сіна І (1822 — 1763 до н. є.) Ларса поставила під свій контроль Кісуру, Урук, Лагаш та Іссін. Відтоді Рім-Сін І додав до свого титулу «батька амореїв» титул «царя Шумеру й Аккаду», але перерости на нового заг.-месопотамського гегемона Ларсі завадили природ.-геогр. особливості регіону. Проблема полягала в тому, що Тигр та Євфрат несуть свої води з півн. заходу на півд. схід (до Перської затоки), а отже, потрапляння води в іригаційну систему Нижньої Месопотамії значною мірою

залежало від «водопропускної» політики аморейських царів, які володарювали в містах-державках Сер. Месопотамії. І хоча щільність місцевих іригаційних комплексів істотно поступалась аналогічним показникам Нижньої Месопотамії, що робило міста-держави Середньої Месопотамії менш потужними як за обсягом вир-ва, так і за кількістю мешканців, проте можливості стратегічного обмеження обсягів водопостачання Нижньої Месопотамії поставили сер.-месопотамські номи у більш виграшну ситуацію. Найрезультативніше свої геостратегічні переваги використав Вавилон, розташований у сер. течії Тигру та Євфрату (в оточенні каналів Арахт та Ірнін), у якому правили аморейські царі — вожді племені амнанум. За правління 6-го царя означеної династії на ім'я Хаммурапі (Аммурапі, 1792 — 1750 до н. є.) вавилоняни спочатку в союзі з царствами Марі та Ашшур силою зброї розгромили та поневолили кількох сусідів по Середній та Верхній Месопотамії (Малгіум, Ешнунна), після чого настала черга нижньо-месопотамської Ларси. 1763 до н. є. за наказом Хаммурапі вавилоняни спочатку перегородили потужною греблею канал Ітурунгаль, який постачав воду Ларсі. А коли царство Рім-Сіна I було цілковито знекровлене відсутністю води, вавилоняни раптово відкрили свою греблю на повний отвір, чим спричинили в Ларсі спустошливу повінь. За кілька місяців облоги знесилена Ларса капітулювала, а Хаммурапі прийняв на себе титули «царя Шумеру й Аккаду» та «батька аморейів». Доля Рім-Сіна I точно не відома, але скоріше за все він був убитий. Після захоплення Ларси останніми незалежними від Ва-вилону елементами А. ц. с. д. залишались колишні союзники Хаммурапі — міста-держави Ашшур (із підлеглою йому Ніневією) та Марі, а також перманентно бунтуюча проти вавилонського панування Ешнунна, але вистояти поодиночки проти грандіозної військ, потуги Хаммурапі, на яку працювали відтоді екон. та людські ресурси всіх захоплених ним територій, вони вже не могли. Протягом 1750-х до н. є. вавилонські армії знищили останні рештки невідданих царю Хаммурапі месопотамських міст-держав. У результаті політ, об'єднання Дворіччя було завершено, а на зміну сукупності суверенних аморейських царств, пов'язаних відп. системою дип. відносин, прийшло потужне централізоване Старовавилонське царство, що охопило ВСЮ МЕСОПОТАМІЮ.

В.Л. Рубель

Амстердамський договір 1717 про взаємну допомогу підписаний 4(15).08.1717 в Амстердамі повноважними представниками Росії (канцлер *Г.І. Головкін*, посол Б.І. Куракін), Франції (посол П.А. Шатонеф) та Пруссії (уповноважений Г. Кніпгаузен) із метою захисту своїх нац. інтересів в умовах всеєвроп. перерозподілу сфер впливу та змін держ. кордонів унаслідок *війни за іспанську спадщину 1701-14 та Північної війни 1700-21*. Згідно з А. д. Росія та Пруссія визнавали умови *Утрехтського миру 1713 та Раш-таттського миру 1714*, що завершили війну за іспан. спадщину, а Франція заздалегідь погоджувалась визнати умови майбутнього мирного дог-ру Росії та Швеції за підсумками Північної війни, у якій Росія вже явно перемагала. Це означало, що Франція відмовлялась від пролонгації франц.-шведського союзу, дія якого завершувалась 1718, та визнавала всі територ. здобутки Росії в Північній війні, за що Росія та Пруссія погоджувались на посередництво Франції для укладання миру зі Швецією. Згідно з А. д. Росія, Пруссія та Франція зобов'язувались надавати взаємну допомогу в тому разі, якщо одна зі сторін «буде атакована». А. д. дозволив Росії та Пруссії спиратися на підтримку Франції для успішного завершення Північної війни. Франція, позиції якої в Європі за результатами війни за іспан. спадщину істотно послабшали, а із союзників лишилась тільки слабка Іспанія, отримала в результаті А. д. двох потужних союзників (Росію та Пруссію), що сприяло швидкому відновленню її впливу на міжнар. відносини.

В.А. Рубель

Амстердамський договір 1997 підписаний 2.10.1997 міністрами закорд. справ країн *Європейського Союзу (ЄС)* за результатами Міжурядової конференції ЄС 29.03.1996-17.06.1997. А. д. став черговим етапом розбудови ЄС. Була запроваджена реформа структур та інститутів ЄС із метою зміцнення позицій Євро-парламенту та Єврокомісії, удосконалення правил прийняття рішень, у т. ч. був розширений перелік питань, з яких рішення ухвалюються більшістю голосів. А. д. передбачив розширення компетенції ЄС у сфері внутр. політики, поглиблення співробітництва поліцейських та митних відомств, органів правосуддя країн-членів ЄС. Протягом 5 років після набуття А. д. чинності члени ЄС мали зняти контроль на кордонах між собою (за винятком Великої Британії та Ірландії), встановити заг. стандарти контролю зовн. кордонів. Було вдосконалено процедури прийняття рішень у рамках спільної оборонної та безпекової політики (СОБП), де т. зв. «виконавчі» рішення стало можливо приймати більшістю голосів. Започатковувалась посада ген. секретаря Європ. Ради з питань вироблення та здійснення СОБП. До компетенції ЄС було віднесено здійснення гуманітарних акцій у ході міжнар. конфліктів, а також операцій зі встановлення та підтримання миру. Відтепер ЄС міг приймати на основі консенсусу політ. рішення, які вповноважували на проведення таких операцій. Розширювалась компетенція ЄС щодо питань надання політ. притулку, імміграції та біженців. За А. д. розширювалась

компетенція ЄС у протидії проявам дискримінації, обов'язковим для всіх країн Союзу ставав принцип рівноправності чоловіка й жінки. У А. д. було включено главу про координацію політики зайнятості. Велика Британія погодилась визнати в повному обсязі зобов'язання за спільною соц. політикою ЄС. А. д. також встановлював мінім. стандарти у сфері охорони здоров'я та єдині екологічні критерії. Набув чинності 1.05.1999.

І.О. Мінгазутдінов

АмфіКтіонії — у Стародавній Греції союзи племен або міст-держав для охорони спільних святилищ, захисту храмових скарбів та орг-ції реліг. свят. А. є одним із найдавніших міжнар. інститутів. Під час проведення свят заборонялось вести війни й проголошувався «божий мир» (ієроменія); уразі необхідності обговорювались інші нагальні проблеми членів союзу. А., т. ч., поступово перетворювались із суто реліг. на реліг.-політ. об'єднання зі спільними святилищами, скарбницею та узгодженими правилами ведення війни. Найбільш значущою й авторитетною А. була Дельфійсько-Фермопільська, що об'єднувала 12 общин Сер. Греції та Фес-салії. Верховним її органом були заг. збори, які скликались навесні та восени у Фермопілах при храмі богині Деметри й у Дельфах при храмі Аполлона. Кожна община була репрезентована на зборах двома уповноваженими особами — ієромнонами, — які фактично керували всіма справами. Рішення зборів мали обов'язковий характер для всіх членів союзу. На думку дослідників Дельфійсько-Фермопільська А. була значною політ. силою та мала великий вплив на міжнар. політику Стародавньої Греції, оскільки їй належала світська й дух. влада. Дельфійські жерці могли оголошувати священні війни проти тих, хто якимось чином зашкоджував святилищу Аполлона. У таких війнах брали участь усі члени А., пов'язані спільною присягою. Жерці призначали спільних правителів А., затверджували політ. дог-ри, вирішували суперечки між членами Дельфійсько-Фермопільської А.

Л.Ф. Гайдуков

Аналітика Міжнародна (від англ. *analysis* — засіб вирішення проблеми від наслідків до початків, від дії до наслідків) — сукупність дій, які відбуваються в інтересах підвищення ефективності управління різними напрямками міжнар. діяльності й мають на меті пізнання суті, причин, тенденцій розвитку подій на світовій арені, розгляд та оцінку ситуацій, вироблення на основі аналізу та обробки міжнар. інформації висновків, рекомендацій, коментарів.

Важливість А. м. зумовлюється зростаючими потребами в прогнозуванні *міжнародних відносин*, пов'язаних із швидкоплинним прогресом продуктивних сил, тісним взаємозв'язком економіки, науки й технологій, ускладненням ієрархічної структури світового госп-ва. Ефективне управління такими складними процесами, як міжнар. відносини, світова економіка, наук.-технол. прогрес, неможливе без включення в систему управління функції А. м. та прогнозування, яке визначає результати прийняття того або іншого рішення, а також чинників, які можуть вплинути на об'єкт управління. А. м. повинна випереджати події, щоб урядові структури, відповідальні за прийняття керівних рішень, могли врахувати аналітичні прогнози та пристосуватись до майбутньої трансформації своєї зовн. та внутр. політики.

До функцій А. м. відносять дослідження діяльності людства, політ. та екон. процесів, виявлення основних закономірностей еволюції світової спільноти та визначення зв'язків сучасного й майбутнього. Виділяють такі функції міжнар. аналітичної діяльності, як пізнавальну (гносеологічну) та перетворювальну. Пізнавальна діяльність (нерозривна єдність емпіричного та теоретичного) об'єднує такі складові: спостереження, опис, відчуття, сприйняття, уявлення, судження, аналіз, синтез, дедукцію, індукцію, моделювання, гіпотезу, теорію.

Перетворювальна діяльність полягає в тому, що людина, яка пізнає світ, — не ізольований індивід, пасивно пристосований до дійсності, а індивідуум, який активно впливає на світ.

Методологія міжнар. аналітичної діяльності спирається на використання різних методів дослідження, зокрема: філософський — забезпечує основну функцію — пізнавальну; заг.-науковий — забезпечує використання заг. законів і теорій; конкретно-науковий — забезпечує використання законів і положень конкретних наук, теорій; міждисциплінарний — забезпечує використання заг. положень для низки дисциплін; дисциплінарний — забезпечує використання положень конкретних дисциплін.

У міжнар. аналітичній діяльності виділяють два рівні: інформаційний, який полягає в пошуку, збиранні, збереженні та розповсюдженні інформації, та аналітичний, на якому систематизується, класифікується та аналізується інформація, узагальнюються висновки й виробляються рекомендації та прогнози.

Етапи процесу аналітичної діяльності охоплюють: заг. знайомство з проблемою (завданням); формування значень та їх визначення; збір фактів, створення емпіричної бази; тлумачення фактів; формування гіпотез; перевірку гіпотез (верифікацію); формування висновків; узагальнення результатів.

Формами аналітичної діяльності в міжнар. відносинах є: моніторинг, що передбачає інформ. зведення та огляди; аналіз зовн.-політ. діяльності, який передбачає оцінку ефективності прийняття рішень;

дослідження актуальних проблем, що включає інформ. розробки, оперативні дослідження, аналітичні дослідження.

Основним результатом аналітичної діяльності є підсумкова (аналітична) інформація, підготована для ухвалення керівних рішень на всіх рівнях міжнар. діяльності суб'єктів міжнар. відносин. А. м. зумовлює: пошук в інформ. потоці фактів, які викликають інтерес у зазначеній сфері; виокремлення в сукупності виділених фактів проблемної ситуації, що потребує вирішення; узагальнення на основі проведеного аналізу висновків; подання пропозицій, які є основою для прийняття зовн.-політ, рішень, що призводять до змін політ, ситуації у СВІТІ.

М.М. Ришков

Аналітичні документи — матеріали (звіти), які містять результати аналітичних досліджень і розробок у сфері зовнішньої політики. Форма викладу зумовлюється глибиною проведеного аналізу, рівнем структурованості викладу та характером питання, що розглядається, з урахуванням встановлених відомчих вимог. Вирізняють такі А. д.: аналітичні огляди (систематизація та узагальнення явищ і подій, які мають враховуватись при прийнятті рішень), довідки (структурований виклад конкретного питання з його оцінкою), доповіді (структурований виклад матеріалу щодо конкретної актуальної події з прогнозом розвитку та пропозиціями заходів, які мають бути запроваджені), записки (систематизований виклад узагальнень високого рівня з проблематики досліджень із подальшою їх деталізацією, оцінкою даних, що покладені в основу висновків, іншими поясненнями; при необхідності містить прогноз розвитку подій; потребує обов'язкового відпрацювання пропозиції щодо шляхів вирішення проблем, у випадку невизначеності — пропозиції щодо альтернатив вирішення з оцінкою ризиків, позитивних та негативних наслідків їх упровадження; готується по кожному конкретному узагальненню найвищого рівня, що вимагає запровадження цілісного

КОМПЛЕКСУ ЗаХОДІВ).

А.Ф. Гуцал

Анархія міжнародна (грец. анархія — безвладдя) — стан *системи міжнародної*, коли в ній відсутня міжнар. політ, влада й немає централізованих інститутів, здатних забезпечити збереження миру, врегулювати протиріччя між суверенними державами, запобігати *агресії* одних держав проти інших, захищати права всіх *акторів міжнародних*. Теза про анархічну природу *міжнародних відносин* є одним із центр. елементів теорет. концепції *політичного реалізму*. Для класич. політ, реалізму в анархічному міжнар. середовищі нац. безпека була абс. пріоритетом у системі зовн.-політ, завдань держави, а механізм балансу сил виступав головним регулюючим фактором світової політики. Неореалізм диференціював стан анархії в міжнар. системі за інтенсивністю, визначаючи, зокрема, т. зв. «зрілу анархію», для якої характерна наявність колективних норм і принципів поведінки, високого ступеня взаємозалежності.

А.А. Субботин

Ангарія — використання або захоплення воюючою державою трансп. засобів (включаючи також рухомий склад залізниць) нейтральних країн для їх подальшого застосування у військ, цілях. На практиці найчастіше має місце захоплення й використання воюючою державою торгов. суден нейтральних країн, що перебувають у її портах і водах. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права 1907* кваліфікують А. як грубе порушення нейтралітету й допускають її винятково у випадках крайньої необхідності з обов'язковою наступною компенсацією.

О.В. Задорожній

Англійсько-аргентинський конфлікт

1982 через Фолклендські (Мальвінські) о-ви. 2.04.1982 аргентинські війська зайняли Фолклендські (Мальвінські) о-ви, які були відібрані в Аргентині й утримувались Великою Британією з 1833, а також о-ви Півд. Джорджія та Півд. Сандвічеві на півдні Атлантичного океану.

Уряд, очолюваний генералом Л. Гальтієрі, оголосив про встановлення над ними аргентинського суверенітету. У відповідь брит. уряд *М. Тетчер* прийняв 5.04.1982 рішення про відрядження до Півд. Атлантики великої військ.-мор. ескадри для відновлення статус-кво. Аргентина сподівалась розв'язати конфлікт із Великою Британією шляхом досягнення компромісу, проте остання зайняла непримиренну позицію та вдалася до повномасштабних бойових дій у регіоні. У травні 1982 брит. війська висадилися на Фолклендських (Мальвінських) о-вах і 14.06.1982 примусили аргентинський гарнізон капітулювати. США, що були союзниками як Аргентини (за *Ріо-де-Жанейро договором 1947*), так і Великої Британії (в рамках *НАТО*), фактично підтримали останню, зокрема, надавши їй базу амер. ВПС на о. Вознесіння, виділивши необхідну кількість пального для брит. літаків, надавши ракети та інші види озброєння та спонсорування. Велику Британію підтримали також європ. члени НАТО, а в сер. квітня 1982 ЄС ввело екон.

санкції проти Аргентини. А.-а. к. викликав політ, кризу в Аргентині, де військ, режим змушений був передати в 1983 владу цивільному УРЯДОВІ.

І.О. Мінгазунгдінов

Англійсько-бельгійська угода 1894 про

колонії підписана 12.05.1894 в Брюсселі. Закріплювала за королем Бельгії *Леопольдом II*, сувереном Незалежної держави Конго, в довічній оренді лівий берег Білого Нілу від оз. Альберта до Фашоди (Схід. Судан) та частину бас. Бахр-ель-Газаля до 10° півн. широти. Особливість угоди полягала в тому, що об'єктом оренди були непідконтрольні Лондону території, оскільки зі Схід. Судану англійців витіснили повстанці-махдисти. Бельгія отримувала також багату на природ. ресурси Катангу — район, що довгий час був об'єктом англ.-бельг. б-би. Територ. поступки зумовлювались прагненням Великої Британії створити бельгійський буфер проти франц. проникнення в долину Нілу, особливо після відмови Німеччини укласти нову анти-франц. угоду. У відповідь Леопольд II передавав в оренду Британії смугу землі завширшки 25 км (16 миль) уздовж схід. кордонів Конго від оз. Альберта до оз. Танганьїка з можливістю проведення через територію Конго лінії транс-африк. телеграфу. Проте фактично йшлося не про оренду (розмір ренти та строки її сплати не обговорювались), а про відчуження землі.

Коридор від Уганди до Півд. Африки зробив Велику Британію власником наскрізного шляху уздовж Африканського континенту від Каїра до Кейптауна та створив бар'єр для франц. просування на схід. А.-б. у. мала серйозні наслідки для інтересів інших д-ав у регіоні, зокрема нім. володіння у Схід. Африці зі всіх боків були оточені брит. територіями. Франція та Німеччина виступили з протестом проти угоди, посиляючись на статті Берлінського Генерального акта (1885), згідно з якими д-ва Конго не мала права ні віддавати, ні здобувати території. Велика Британія та Бельгія були змушені 28.05.1894 ліквідувати угоду в її вирішальній частині. Втрачали чинність статті, що стосувались оренди областей у Судані та брит. коридору в Конго. Чинними залишилися лише пункти, що визначали півд. кордон Незалежної держави КОНГО.

М.Л.Миронова

Англійсько-голландські війни XVII ст. —

війни найрозвиненіших свого часу в торг.-екон. відношенні держав — Англії та Об'єднаних провінцій Нідерландів — через торг.-екон. та колоніальне суперництво. їхні інтереси зіткнулись у Півд.-Схід. Азії, Америці, Африці, а також наєвроп. ринку. Перша А.-г. в. (1652-54) розпочалась з ініціативи Голландської республіки у відповідь на прийняття англ. парламентом Навігаційного акта (1651), згідно з яким ввозити інозем. товари в країну дозволялось лише англ. суднами. Військ. операції охоплювали те-ритор. води Англії та Голландії, Середземне море, протоки, що з'єднують Балтійське та Північне моря, Індійський океан. Війна йшла з перемінним успіхом, але поступово співвідношення сил схилилось на користь Англії, яка встановила блокаду голландського узбережжя. Перевага англ. флоту й поразки на останньому етапі війни примусили Голландію піти на поступки та фактично примиритися з Навігаційним актом за умовами підписаного 14.04.1654 Вестмінстерського мирного дог-ру. Друга А.-г. в. 1665-67 фактично розпочалась після захоплення англ. мор. експедицією голландської колонії в Півн. Америці — Нового Амстердаму (1664). Голландія оголосила війну Англії 24.01.1665. У лютому 1666 на боці першої виступили Франція й Данія. Після того, як у червні 1667 голландська ескадра блокувала гирло Темзи, Лондон був вимушений піти на мирні переговори. За умовами Бредського договору 31.07.1667 Новий Амстердам перейшов до Англії, яка натомість повернула Голландії захоплений ще в 1630 Сурінам. Остання також домоглася скасування деяких статей Навігаційного акта. Третя А.-г. в. 1672-74 стала складовою частиною т. зв. Голландської війни 1672-78, у якій противником Голландії була Франція. Карл II Англійський вступив у кампанію, оскільки був зв'язаний із *Людвіком XIV* таємною угодою. На боці Голландії в конфлікті брали участь Іспанія, Німецька імперія, Данія, Бранденбург, деякі інші нім. князівства. Союзниками Лондона були, не рахуючи Франції, Швеція та нім. князівства. 23.03.1672 англ. флот атакував голландські судна, а у квітні франц. армія вступила в Голландію й наблизилась до Амстердама. Відкривши шлюзи, голландці затопили частину території та зупинили просування противника. Перемога їхнього флоту над англ.-франц. при о. Текселі в серпні 1673 сприяла розриву союзу Британії з Францією. Непопулярність війни серед англ. буржуазії та загострення протиріч із Францією змусили уряд країни вийти з війни й підписати Вестмінстерський мирний трактат 19.02.1674. За його умовами було залишено чинним Бредський мирний договір 1667. У результаті А.-г. в. Голландії (могутність якої базувалась на торгівлі) вдалося зберегти статус великої мор. д-ви та підтримувати міцний зв'язок зі своїми колоніями. Однак подальше зміцнення військ.-мор. флоту Англії та її прискорений пром. розвиток швидко перетворили останню на провідну мор. д-ву світу.

М.Г. Капітоненко

Англійсько-єгипетський договір про СОЮЗ 1936 підписаний 26.08.1936 в Лондоні терміном на 20 років. Договір замінив собою односторонню брит. декларацію про проголошення формальної незалежності Єгипту 28.02.1922. Він передбачав проведення взаємних консультацій у разі конфліктів з іншими д-вами; взаємну допомогу «у випадку війни, загрози війни і надзвичайної міжнар. ситуації». Сторони зобов'язалися не займати позицій, несумісних з їхнім союзом, і обмінялись послами. Брит. верховний комісар перейменовувався в посла, хоча й зберігав значно більші привілеї, ніж дип. представники інших д-ав. Лондон брав на себе зобов'язання сприяти вступові Єгипту до *Ліги Націй*, а також визнав, що режим капітуляцій «не перебуває більше у відповідності з духом часу і теперішнім положенням Єгипту», і взяв на себе зобов'язання підтримати Каїр у справі скликання конференції зацікавлених сторін для відміни цього режиму. Договір забороняв Єгипту укладати з іншими д-вами політ, союзи чи угоди. Суттєвим моментом угоди було фактичне збереження окупації Єгипту брит. військами попри проголошення її скасування в док-ті. Під прикриттям військ, союзу Велика Британія не тільки зберегла війська в ряді районів Єгипту, але й розширила свої військ.-стратегічні позиції в країні. Зокрема, згідно зі ст. 8 дог-ру, її суход. війська (10 тис. осіб) і повітр. сили мали залишатися в зоні *Суецького каналу* по того часу, коли обидві сторони погодяться в тому, що єгипетська армія у змозі власними силами забезпечити «свободу і повну безпеку судноплавства по каналу». Брит. війська залишалися також в Каїрі та в Олександрії, де, крім того, зберігалась військ.-мор. база Лондона. Водночас Єгипет брав на себе будівництво військ. казарм, низки стратегічних доріг, мостів, а також інших необхідних Великій Британії об'єктів. У випадку війни, безпосередньої загрози війни чи надзвичайної міжнар. ситуації Єгипет зобов'язувався надавати в розпорядження Лондона свою територію та всі ресурси. Договір визначав, що коли через 20 років після його підписання проблема присутності брит. військ не буде вирішена, то це питання слід передати на арбітраж Ліги Націй. Велика Британія погодилась на відновлення єгипетсько-брит. кондомініуму на території Судану, примусивши Єгипет визнати її права на цю країну. Фактично влада в Судані, як і раніше, була сконцентрована в руках брит. генерал-губернатора, який правив від імені двох д-ав. Єгипет знову одержав можливість надсилати свої війська до Судану, проте кількість цих військ та їхнє місцезнаходження визначав генерал-губернатор. Після повалення королівського режиму в Єгипті Велика Британія змушена була підписати в липні 1954 угоду про виведення військ, на основі якої вони залишили територію Єгипту до червня 1956. Проте Лондон зберіг за собою право впродовж 7 років знову ввести їх у Єгипет «у випадку війни». У січні 1957 Єгипет денонсував цю угоду.

І.Д. Коміренко

Англійсько-іспанська війна 1739-48 велася за колоніальне домінування на Панамському перешийку, де Велика *цушанія* иршпула захопити іспан. володіння. Обмеження Іспанією англ. торг, привілеїв, наданих *Утрехтським миром 1713*, призвело до зіткнень екіпажів англ. суден із представниками іспан. влади в колоніях. Під час однієї із сутичок капітан брит. судна Дженкінс втратив вухо (з цього інциденту походить друга назва англ.-іспан. війни — «війна за вухо Дженкінса»), що було використано на його Батьківщині певними зацікавленими колами для виступів у парламенті та громад. агітації на користь війни з Іспанією. Велика Британія сформувала дві спец. ескадри: одну — для нападу з боку Мексиканської затоки, другу — з тихоокеанського узбережжя на Панамський перешийок. Однак ці дії на морі 1740-41 великого успіху не мали. Зі вступом Іспанії у *війну за австрійську спадщину 1740-48* бойові дії між Британією та Іспанією, а також їхніми союзниками розгорнулись і в Європі. 22.03.1744 поблизу Тулона відбулась битва між брит. та франц.-іспан. флотами, у якій перший зазнав поразки. А.-і. в. завершилася разом із війною за австр. спадщину підписанням *Аахенського мирного договору 1748*, який не привніс істотних змін до розподілу колоніальних володінь і не розв'язав основних протиріч між Великою Британією та Іспанією.

Н.Л. Яковенко

Англійсько-італійська угода 1891 про сфери впливу в Схід. Африці оформлена у вигляді двох протоколів від 24.03.1891 та 15.04.1891. Згідно з першим протоколом встановлювались півд.-зах. кордони від р. Джуба до Голубого Нілу, згідно з другим — півн.-зах. кордони від мису Гвардафуй (Рас-Асир) до Голубого Нілу між англ. та італ. володіннями. У сфері впливу Італії опинились територія Сомалі від мису Гвардафуй до р. Джуба, Ефіопія, Еритрея та частина Судану. Кассала та прилеглі до Атбари землі залишалися поза межами італ. зони, проте в разі військ. необхідності дозволялась їх тимчасова окупація. Італія, зі свого боку, визнавала особливі інтереси Великої Британії в Єгипті та більшій частині Судану. Поступки англ. дипломатії на користь Італії були спричинені важливістю підтримки цієї країни в б-бі з Францією за панування в Єгипті та зміцненням франц. позицій у Півн.-Схід. Африці. З іншого боку, підписання угоди дало можливість Великій Британії зупинити просування Італії в Занзібар та Судан, в області Верхнього Нілу.

М.А. Миронови

Англійсько-італійська угода 1894 підписана 5.05.1894 в Римі, доповнила англ.-італ. угоду (1891) про сфери впливу в Схід. Африці. Згідно з угодою розмежовувались володіння Великої Британії та Італії в півн. частині Сомалійського узбережжя та Аденській затоці (по 8° півн. широти із заходу на схід до перетину з 48° півн. довготи та вздовж меридіана на північ до Аденської затоки). До італ. сфери впливу відійшов майже весь Харер, що суперечило положенням англ.-франц. угоди (1888), відповідно до якої сторони зобов'язувались не анексувати Харер та не встановлювати над ним протекторат, а також не надавати такої можливості третім країнам. Велика Британія зберігала за собою право вступати в разі необхідності в прямі контакти з владою Хареру, проте це не повинно було впливати на статус Італії «як держави-покровителя Ефіопії та залежних від неї територій». Були частково враховані її претензії на район Зейла: порт залишався в англ. зоні, але італ. громадянам надавались рівні з англійцями права й у промисловості. Угоди 1891 і 1894 відкрили шлях до розширення італ. експансії в Ефіопії та призвели до Італо-ефіопської війни 1895-96.

М.Л. Миронова

Англійсько-німецька декларація 1938 —

спільна декларація *А. Чемберлена* й *А. Гітлера* від 30.09.1938, яка була узгоджена за ініціативою брит. прем'єр-міністра після закінчення Мюнхенської конференції. В її основу покладено підтвердження щойно підписаної *Мюнхенської угоди 1938* та англ.-нім. мор. угоди 1935. Наголошувалось, що ці акти символізують бажання двох народів «більш ніколи не воювати один проти одного», та висловлювався намір сторін вирішувати всі англ.-нім. суперечності спільно й виключно мирним шляхом. А.-н. д. разом з аналогічною *німецько-французькою декларацією 1938* давала підстави А. Гітлеру сподіватись на відсутність опору з боку європ. д-ав і сприяла розв'язанню Німеччиною *Другої світової війни*.

Н.Л. Яковенко

Англійсько-німецька угода про Китай 1900 укладена 16.10.1900 в Лондоні шляхом обміну листами між мін. закл. справ Великої Британії *Р. Солсбері* та нім. послом у Лондоні. Цією угодою Велика Британія намагалася обмежити експансію Росії в Китаї, а Німеччина прагнула отримати доступ в англ. сферу впливу в бас. р. Янцзи. Т. зв. «боксерське» повстання в Китаї 1900, яке було придушене 60-тис. міжнар. корпусом 8 д-ав світу, стало приводом до розширення «присутності» великих д-ав у Китаї: Росія окупувала частину Маньчжурії, англ. війська зайняли головний торг.-фінанс. центр Китаю — Шанхай. Конфлікт між Росією та Великою Британією розгорівся з новою силою. Намагаючись витіснити Росію з Маньчжурії та одночасно не бажаючи доводити справу до прямого зіткнення, Лондон звернувся до доктрини «відкритих дверей». Звинувативши Росію в порушенні «загальноприйнятих» принципів «відкритості дверей» і «рівних можливостей», він намагався за допомогою Німеччини змусити Росію поважати ці принципи, тобто піти з Півн. Китаю. За А.-н. у. обидві д-ви зобов'язалися зберігати територ. цілісність Китаю й не створювати перешкод «вільній торгівлі» та будь-якій екон. діяльності зарубіжних країн у Китаї. Для Німеччини ця угода була вигідною, оскільки відкривала дорогу в англ. сферу впливу в Китаї. Британія ж хотіла втягнути Німеччину в б-бу проти Росії за Маньчжурію. Але в дог-рі Німеччина зробила застереження, що угода поширюється на територію Китаю такою мірою, «наскільки вони (Німеччина й Велика Британія) можуть здійснювати там вплив». Саме спираючись на це застереження, Німеччина утрималась від протидії Росії в Маньчжурії, коли та відмовилась вивести звідти свої війська. Це свідчило про збереження англ.-нім. протиріч. Німеччина пильнувала на Дал. Сході лише свої інтереси й не бажала йти на конфлікт із Росією заради інтересів Британії. Японія, яка також хотіла включити Німеччину в антирос. фронт, наприкінці жовтня 1900 приєдналась до англ.-нім. угоди. Саме на Японію в подальшому покладалась Велика Британія в б-бі з Росією в Китаї, наслідком чого став *англійсько-японський союз 1902*.

Б.М. Гончар

Англійсько-радянський договір 1942

(Договір про союз і війну проти гітлерівської Німеччини та її спільників у Європі й про співпрацю і обопільну допомогу після війни) підписаний 26.05.1942 в Лондоні наркомом закл. справ СРСР *В. Молотовим* та мін. закл. справ Великої Британії *Е. Іденом*. У першій частині дог-ру сторони зобов'язувались надавати одна одній військ, та іншу допомогу у війні проти Німеччини та її союзників і не вести з ними сепаратних переговорів та не укладати сепаратних дог-рів. Друга частина дог-ру встановлювала основні принципи післявоєнної співпраці СРСР та Великої Британії: сторони заявляли про готовність співробітничати в запобіганні повторення війни, збереженні миру та протидії агресії в післявоєнний час. Сторони зобов'язувались надати одна одній необхідну екон. та військ, допомоги, якщо одна з країн почне війну проти Німеччини та її союзників; співпрацювати в повоєнній Європі задля

забезпечення безпеки та екон. процвітання; не проводити наступальні війни; не укласти союзів і не брати участі в коаліціях, спрямованих проти іншої сторони. Термін дії другої частини складав 12 років. Після підписання Великою Британією 23.10.1954 Паризьких угод про ремілітаризацію ФРН і включення її до *Західноєвропейського союзу* й *НАТО* рад. уряд заявив про несумісність їхніх положень із зобов'язаннями за дог-ром. 7.05.1955 СРСР Денонсував ДОГОВІР. М.С. Бур'ян

Англійсько-радянсько-іранський союзний ДОГОВІР 1942 підписаний 29.01.1942 в Тегерані мін. зак. справ Ірану А. Сохейлі, послом Великої Британії Р. Буллардом і послом СРСР А.А. Смирновим. Після початку *Другої світової війни* на території Ірану агентура гітлерівської Німеччини провадила активну розвідувальну та диверсійну діяльність, що спонукало СРСР увести війська на територію Ірану 25.08.1941 відповідно до ст. 6 *ірансько-російського договору 1921*. Одночасно до такого ж кроку вдалася Велика Британія. 8.09.1941 вона та СРСР підписали з іранським урядом угоду, що визначала дислокацію рад. і брит. військ та зобов'язувала іранську сторону розпочати переговори про союзний договір із Лондоном і Москвою. За А.-р.-і. с. д. Велика Британія та СРСР зобов'язувались поважати територ. цілісність, суверенітет і політ, незалежність Ірану, «захищати Іран усіма засобами проти будь-якої агресії з боку Німеччини чи будь-якої іншої держави» (ст. 3). Для здійснення цього завдання союзним д-вам надавалось право тримати на іранській території «сухопутні війська, військові морські та повітряні сили в такій кількості, яку вони вважають за необхідне» (ст. 4). Допомога союзникам із боку іранських збройних сил мала обмежуватись забезпеченням внутр.

порядку на своїй території. Іран повинен був підтримувати союзників усіма засобами, що мав у своєму розпорядженні, а також зобов'язувався не укласти дог-рів та не вступати у зносини з іншими країнами, якщо такі не відповідали положенням А.-р.-і. с. д. Укладення цього дог-ру забезпечило співробітництво Ірану з д-вами *антигітлерівської коаліції*. Після завершення Другої світової війни брит. та рад. війська було виведено з іранської території до травня 1946.

В.Ю. Константинов

Англійсько-російська торговельна угода 1921 — двостороння угода, підписана 16.03.1921 в Лондоні; стала першою угодою РСФФР з *великою державою*, що фактично прорвала дип. блокаду рад. Росії. За умовами угоди піддані обох д-ав отримували право вільного повернення на Батьківщину, Велика Британія та Росія відновлювали торг, відносини та взаємно обмінювались торг, представництвами, яким надавався ряд *дипломатичних привілеїв* (дип. імунітет, право шифру, право *дипломатичного листування*). Брит. уряд зобов'язувався не здійснювати жодних дій для оволодіння золотом та власністю, що належали уряду РСФФР. Угода означала для Росії *визнання де-факто* Великою Британією. Угода діяла до розриву брит.-рад. ВІДНОСИН 27.05.1927. Г.О. Музика

Англійсько-російська угода 1907 (Англ. рос. конвенція про розподіл сфер впливу в Персії, Афганістані й Тибеті) підписана 18(31).08.1907 в Петербурзі. Мала вирішити останні територ. протиріччя, що залишались між Великою Британією та Росією після укладення угод про розмежування на Памірі 27.02(11.03). 1895 і про розподіл сфер впливу в Китаї 16(28).04.1899, і відкрити шлях приєднанню останньої до англ.-франц. *Антанти*. Персія була поділена на три зони: британську (із півн.-схід. кордоном по лінії Бендер-Аббас — Бірджент — Гезік), російську (на півн. від лінії Касре — Ширін — Ісфahan — Іезд — Зульфагар) і нейтральну. Сторони домовились не здійснювати ніякої екон. діяльності в чужій зоні, а нейтральна залишалась відкритою для конкуренції. Британія та Росія отримували право встановлювати контроль над прибутками перського уряду в своїх зонах у разі невиконання останнім зобов'язань щодо сплати позик. Афганістан визнавався Петербургом як такий, що знаходився «по за зоною російського впливу», Росія погоджувалась підтримувати політ, відносини з ним за посередництва брит. уряду. Британія та Росія зобов'язувались не втручатися у внутр. справи Тибету, не порушувати його територ. цілісності, а всі зносини з Тибетом здійснювати за посередництва китайського уряду. Велика Британія мала припинити окупацію долини Чумбі в Тибеті після врегулювання з урядом Китаю питання про відкриття для англ. товарів тибетського ринку. Угода фактично завершила створення Антанти у складі Великої Британії, Росії та Франції. В.Ю. Константинов

Англійсько-російсько-французька угода 1915 (таємна) про чорноморські та середземноморські протоки укладена 19.02(4.03)-28.03(10.04). 1915 в Петербурзі шляхом обміну промеморіями та *нотами вербальними* між мін. зак. справ Росії С.Д. Сазоновим і послами в Росії: британським — Дж. Б'юкененом та французьким — Ж.М. Палеологом. Угода передбачала передачу Константинополя й чорноморських проток Росії після перемоги над Німеччиною за умови, що Росія братиме участь у війні до перемоги. А.-р.-ф. у. стала першою угодою д-ав *Антанти* про повоєнний розподіл Туреччини. В.Ю. Константинов

Англійсько-французька угода 1890 встановлювала кордони між англ. та франц. володіннями в Африці. Підписана 5.08.1890 в Лондоні. Угода мала компромісний характер: Франція визнавала брит. *протекторат* над Занзібаром, Велика Британія — французький над Мадагаскаром. Головним об'єктом англ.-франц. протиріч виступав бас. р. Нігер, тому за угодою розмежовувались брит. та франц. сфери впливу по лінії Сай (на р. Нігер) — Баруа (оз. Чад), що співпадає з півн. кордоном сучасної Нігерії. Територія на північ від лінії (від півд. кордонів Алжиру до Верхнього Нігеру, вкл. з Тімбукту, та півн. частина оз. Чад) була визнана франц. зоною. До Франції відходила територія в 5 разів більша, ніж до Британії, проте значну її частину займала пустеля Сахара. До сфери впливу Великої Британії потрапили території на південь від оз. Чад та судноплавна частина Нижнього Нігеру й Бенуе.

М.А. Миронова

Англійсько-французько-турецький договір про взаємну допомогу 1939 підписаний 19.10.1939 в Анкарі строком на 15 ро-

ків на основі англ.-тур. 12.05.1939 і франц.-тур. 23.06.1939 декларацій. Договір оформив військ. союз між трьома країнами й передбачав допомогу Туреччині з боку Великої Британії та Франції у випадку агресії проти неї, а також допомогу з боку Туреччини у випадку агресії європ. д-ви, наслідком чого стане війна в зоні Середземного моря, у яку будуть втягнуті Британія та Франція. Згідно з договором Туреччина зобов'язувалась надати підтримку Греції та Румунії, якщо Британія та Франція будуть втягнуті у війну у зв'язку з тими гарантіями, які вони дали цим країнам відповідно до декларацій 13.04.1939. Статті цього дог-ру мали чинність і як двосторонні зобов'язання між Туреччиною та кожною з двох інших країн. Анкара наполягла на включенні до А.-ф.-т. д. положень, у яких підкреслювалось, що зобов'язання, взяті на себе Туреччиною, «не можуть примусити Туреччину до дії, результатом або наслідком якої буде втягнення її у збройний конфлікт з СРСР» (протокол 2). Упродовж 1939 на переговорах із СРСР про підписання двостороннього дог-ру про взаємодопомогу Туреччина наполягала на укладенні такого дог-ру, який мав взаємодіяти з А.-ф.-т. д., т. ч. втягуючи СРСР у нерівноправний військ. союз із Британією та Францією, що не мали б ніяких зобов'язань щодо СРСР.

І.Д. Коліренко

Англійсько-японський договір про торгівлю і мореплавство 1894 скасовував систему брит. екстериторіальності та конне, юрисдикції, що існували згідно з Ансейським договором 1855. Підписаний 16.07.1894 у Лондоні. Укладений терміном на 12 років, договір набув чинності в 1899. Після цього всі брит. екстериторіальні селтьменти переходили під заг. япон. юрисдикцію. Брит. піддані в Японії та японські — у Великій Британії зберігали право займатися торгівлею та іншою екон. діяльністю, але втрачали право купувати землю. За брит. кораблями залишилось право заходити до всіх япон. портів, відкритих для торгівлі. Одночасно з набуттям чинності А.-я. д. була скасована система екстериторіальності інших д-ав. Договір став важливим кроком на шляху зміцнення суверенітету Японії.

В.Ю. Константинов

Англійсько-японський союз 1902-21 —

військ.-політ. союз Великої Британії та Японії на Дал. Сході. На межі XIX — XX ст. загострились протиріччя між великими д-вами за розподіл сфер впливу на Дал. Сході. Перемога Токіо в *китайсько-японській війні 1894-95* прискорила її перетворення у велику колоніальну д-ву. Головними об'єктами зовн.-політ. активності Японії стали Корея та Півн.-Схід. Китай. Зміцнення позицій Росії в Кореї та Китаї, особливо в Маньчжурії, після підписання рос.-китайського союзного дог-ру 1896 заважало здійсненню япон. планів у регіоні. Велика Британія, у свою чергу, намагалась використати рос.-япон. протиріччя для послаблення Росії та зміцнення власних позицій на Дал. Сході. У Лондоні 30.01.1902 було підписано перший англ.-япон. договір про союз терміном на 5 років, що передбачав взаємне визнання незалежності Китаю і Кореї та принципів рівних можливостей для торгівлі й промисловості. У той же час підкреслювались «особливі інтереси» Великої Британії в Китаї, Японії — в Китаї та Кореї й можливість застосування заходів для захисту таких інтересів у випадку «внутрішнього безладдя» чи агресивних дій із боку третьої сторони. Згідно з дог-ром сторони мали зберігати суворий нейтралітет у разі війни одного з учасників із третьою д-вою, а у випадку вступу у війну проти одного із союзників двох чи більше д-ав інший союзник зобов'язувався надати йому військ. допомогу. Створення А.-я. с. було значною дип. перемогою Японії, оскільки гарантувало невтручання великих д-ав у разі війни з Росією. Спроби Росії опротестувати договір не знайшли підтримки з боку інших д-ав. Росія була змушена обмежитися заг. рос.-франц. декларацією від 3(16).03.1902 про забезпечення статус-кво та заг. миру на Дал. Сході.

У 1902-05 відбулися зміни у співвідношенні сил на Дал. Сході. Перемога Японії у війні проти Росії посилила її позиції в Китаї, що призвело до погіршення англ.-япон. відносин. Проте Велика Британія погодилася на підписання 12.08.1905 в Лондоні другого англ.-япон. дог-ру про союз терміном на 10 років.

Цей договір був вигідний Британії: в умовах загострення англ.-нім. протиріч він заважав переходу Японії на бік Німеччини. Зі свого боку, Японія була зацікавлена у збереженні союзу з Лондоном через посилення напруги в амер.-япон. стосунках. На відміну від попереднього дог-ру, сторони заоб'язувались надати одна одній військ, допомогу навіть у разі нападу однієї д-ви. У сферу дії дог-ру, крім Китаю та Кореї, були включені брит. володіння в Індії. Лондон визнавав інтереси Японії в Кореї та право застосовувати необхідні заходи для контро;- та опіки над нею, що фактично було згодою на можливу анексію Кореї. Вже 17.11.1905, згідно з япон.-корейським дог-ром, було встановлено япон. *протекторат* над країною, а 20.08.1910 відбулась *анексія* Кореї та її перетворення на япон. генерал-губернаторство. Розвиток подій на Тихому океані об'єктивно послаблював союз. Зіткнення інтересів Японії зі США викликало занепокоєння Великої Британії, що у випадку амер.-япон. війни вона буде змушена виступити на боці Японії. Лондон, у свою чергу, був зацікавлений в амер. допомозі в разі війни з Німеччиною й тому домогся від Японії перегляду союзного дог-ру. Згідно з третім англ.-япон. дог-ром від 13.07.1911, укладеним у Лондоні на 10 років, сторона не надавала військ, допомогу союзникові проти тієї д-ви, з якою вона мала ген. арбітражний договір (у той час проводились англ.-амер. переговори про укладання такого дог-ру). Нормалізація відносин Росії з Великою Британією та Японією зменшила антирос. спрямованість союзу. В умовах загострення б-би з австр.-нім. А.-я. с. перетворився на союз проти Німеччини, що зумовило вступ Японії у *Першу світову війну* на боці *Антанти*. Під час роботи *Вашингтонської конференції 1921-22* двосторонній англ.-япон. договір був замінений на договір 4-х д-ав (Великої Британії, США, Франції та Японії) від 13.12.1921.

М.А. Миронова

Андраш І (Апсігаззу) Дьюла Старший (1823-1890) — угорський держ. й політ, діяч, дипломат, граф. Учасник рев-ції 1848-49 в Угорщині. У 1849 — посланник нац. уряду Угорщини в Туреччині. Після поразки рев-ції емігрував до Франції. 1851 заочно засуджений австр. імпер.-королівським судом до смертної кари. Після амністії 1857 повернувся до Угорщини. 1861 обраний до Державних зборів. Брав участь у підготовці австро-угорської угоди 1867, наслідком якої стало перетворення монархії Габсбургів на «дуалістичну» монархію — Австро-Угорщину. 1867-71 — голова Ради міністрів й міністр оборони Угорщини, 1871-79 — мін. зак. справ Австро-Угорщини. Активно виступав за зближення з Німеччиною. Під час *франко-пруської війни 1870-71* відстоював політику *нейтралітету* Австро-Угорщини, вигідну для Пруссії. Брав участь у створенні *Союзу трьох імператорів*, підтримував загарбницькі дії Габсбургів на Балканах, сприяв оформленню *австрійсько-німецького СОЮЗУ 1879*.

Р.Л. Кривонос

Андраш І НОТа — див. *Віденський ультиматум 1876*.

Андреотті (АпдгеоШ) Джуліо (14.01.1919, Рим) — італ. громад.-політ, ідерж. діяч. Із 1948 — депутат парламенту всіх скликань від Християнсько-демократичної партії (ХДП); 1968-72 — голова фракції ХДП у палаті депутатів; 1954 — міністр внутр. справ; 1955-58 — міністр фінансів, 1958-59 — казначейства; 1959-66 та 1974 — міністр оборони; 1966-68 — міністр промисловості, торгівлі й ремесел; 1972-73, 1976-79, 1989-92 - Голова Ради міністрів (очолював уряд 7 разів). 1974-76 — міністр бюджету, екон. планування, був на чолі фонду розвитку півдня Італії; 1973-74, 1979-83 — голова комісії у зак. справах палати депутатів; 1983-89 — мін. зак. справ Італії. Після виходу у відставку 1993 звинувачений у тісних зв'язках із мафією. У 1995 судовий процес довів його причетність до орг-ції вбивства журналіста в 1979, який загрожував йому викриттям. Визнаний винним за обома звинуваченнями. У 2002 засуджений на 24 роки ув'язнення за співучасть у вбивстві журналіста, проте покарання не відбував, внаслідок скасування цього вироку апеляційним судом.

Р.Л. Кривонос

АндрІЄВСЬКИЙ Дмитро (27.09.1892-30.08.1976, Дорнштадт, ФРН) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат. Нар. на Полтавщині. За фахом інженер. За доби Директорії УНР — секретар дип. місії у Швейцарії, консул УНР у Швейцарії. Із 1922 — в еміграції в Бельгії, Австрії, ФРН. 1923-26 співпрацював у часописі «Національна думка», очолював Укр. нац. раду в Брюсселі. На 1 -й Конференції укр. націоналістів 3-7.11.1927 у Берліні обраний до складу Проводу. Учасник Установчого конгресу ОУН у Відні 28.01-3.02.1929. Член Проводу ОУН, референт зовн. політики, активний прибічник орієнтації на внутр. сили опору. Із 1940 — політ, та ідеолог, референт ОУН(м). У 1944 ув'язнений нацистами в концтаборі Брец. Із 1948 — чл. Виконавчого к-ту Укр. Нац. Ради, керівник ресорту зак. справ екзильного уряду УНР. Автор чисельних статей з ідеології й міжнар. політики укр. націоналізму.

В.І. Голоеченко

Андрієвські (Апсігієузку) Олексій (1950) — молдовський громад.-політ, діяч, дипломат. Закінчив Моск. держ. ін-т культури (1972) та Вищу парт. школу в Ленінграді (1984). У 1973-77 — зав. відділу ЦК ЛКСМ Молдавії, 1977-79 — 1-й секр. Ленінського райкому ЛКСМ Кишинєва, 1979-82 — заст. голови виконкому Ленінського р-ну Кишинєва, 1984-85 — співробітник орг. управління ЦК КПРС, 1985-88 — дир. Національного театру опери і балету в Кишинєві. 1988-91 — 1-й заст. міністра культури Молдавської РСР, 1991-93 — міністр-радник постійного представництва Республіки Молдова в Москві, 1993-95 — міністр-радник посольства Республіки Молдова в Україні. У 1995-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Молдова в Угорській Республіці, у 1999-2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Молдова в Україні.

Н.В. Шпакова

Андропов Юрій Володимирович (15.06.1906, Рибінськ - 9.03.1984, Москва) — рад. держ.-політ. діяч. Закінчив Рибінський технікум річкового транспорту. Із 1936 працював у керівних органах ВЛКСМ, 1944 — ВКП(б), 1951 — у центр. апараті ВКП(б) (КПРС). Із 1953 — на дип. роботі. У 1954-57 — Надзвичайний і Повноважний Посол СРСР в Угорщині, ініціатор придушення рад. військами народного повстання (1956). 1957-67 - чл. ЦК КПРС. Із 1967 — голова Комітету держ. безпеки СРСР, згодом — чл. вищого керівництва КПРС. Посилив б-бу з «дисидентством», «інакомисленням», «буржуазним націоналізмом», зокрема в Україні; розширив присутність представників розвідки й контррозвідки в дип. установах; разом з іншими керував збройним придушенням «Празької весни» 1968. Входив у вузьке коло осіб, які розробили рішення про вторгнення рад. армії в Афганістан. 1982 — Ген. секретар ЦК КПРС, а згодом — Голова Президії Верховної Ради СРСР. Узняв курс на початок реформування економіки СРСР та відносин із країнами *Варшавського договору* 1955.

М.М. Білоусов

Андрусівський договір 1667 — перемир'я, укладене 20(30).01.1667 в с. Андрусово між Московською державою та Річчю Посполитою на 13,5 років, починаючи з 1.06.1667, що завершило війну 1654-67. Переговори з боку Московського царства вів намісник *А.Л. Ордін-Нащокин*, із польського боку — ген. староста Ю. Глебович. За умовами дог-ру під владою Московської держави залишалась півн. частина Лівобережної України, Сіверська земля з Черніговом і Стародубом, а також Смоленськ. Правобережна Україна та Білорусія з Вітебськом, Полоцьком і Двінськом — у складі Речі Посполитої. Київ на 2 роки передавався Московській державі для устрою справ православної общини, а в кінці 1669 повертався під польський контроль. Лівобережна Україна на південь від лінії Київ — Прилуки — Ромни проголошувалась зоною, що контролювалась Запорізькою Січчю, над якою Польща та Москва здійснювали *кондомініум*. Умови перемир'я викликали велике незадоволення серед укр. суспільства, що переросло в повстання, яке очолив гетьман *І. Брюховецький*. Порушивши умови *Переяславсько-Московської угоди 1654*, договір закріпив насильницький поділ укр. етнічної території на дві частини — Правобережну й Лівобережну Україну, — остаточно затверджений *Вічним миром 1686*.

М.Г. Капітоненко

Андська група (Сшро АпсНпо) — регіональне міждерж. об'єднання в Лат. Америці. Заснована 26.05.1969 після підписання Болівією, Еквадором, Колумбією, Перу та Чилі Картахенського договору в Боготі (Колумбія). 1973 до складу А. г. увійшла Венесуела. Ген. секретаріат орг-ції знаходиться в Лімі (Перу). Країни угруповання ставили за мету створення співтовариства націй на зразок ЄС шляхом запровадження *митного союзу* ти торг, лібералізації. Основними завданнями інтеграції проголошені індустріалізація, підвищення рівня незалежності від пром. центрів, заміна значної частки торгівлі зі США товарообміном усередині зони. Однотипність господарства та експортних структур, нерозвинутість трансп. зв'язків, що ускладнюється особливостями гірського рельєфу, наявність прикордонних суперечок між країнами субрегіону гальмують процес інтеграції. Вищі політ. органи — Андська презид. рада та Андська рада міністрів зак. справ. У вересні 1995 в Кіто (Еквадор) прийнято рішення про реорганізацію А. г. в Андське співтовариство (АС) та перебудову орг. структури шляхом створення Андської системи інтеграції (АСІ), до складу якої ввійшли вищі політ. органи, а також спец. органи — Андська корпорація розвитку, Лат.-амер. резервний фонд, Консультативна підприємницька рада і Консультативна рада праці. Андський парламент й Андський трибунал правосуддя 1979 не зазнали змін.

Процес інтеграції в А. г. пройшов 3 основних етапи. На 1-му (1969 — поч. 80-х) країни субрегіону намагались реалізувати етатистську модель інтеграції, в основу якої покладені ідеї опори на власні сили та прискореного розвитку. Учасникам вдалося досягти прогресу в лібералізації взаємної торгівлі, координації екон. політики, регулюванні діяльності інозем. капіталу, спільному плануванні розвитку промисловості. Важливу роль відіграв прийнятий спільний режим стосовно інозем. капіталу 1970, який був покликаний встановити контроль над діяльністю інозем. компаній. Після виходу Чилі з А. г. 1976 об'єднання пройшло кризу в своєму розвитку, яка стримувала такі політ. фактори, як неврегульовані

прикордонні суперечки між Колумбією й Венесуелою, Перу та Еквадором. На 2-му етапі (1982-88) нова глибока криза А. г., спричинила зменшення зональної торгівлі, змусила учасників змінити модель екон. розвитку та стиль інтеграції, перейти до лібералізації внутр.-екон. політики. Із 1989 — 3-й етап, на якому розроблена та схвалена нова програма інтеграції, що передбачала створення до 1991 *зони вільної торгівлі* та митного союзу. Поглиблення інтеграції ускладнилось політ, кризою в Перу (1992). Погіршення політ, відносин між Перу та іншими учасниками об'єднання спричинило відміну режиму *преференцій* у торгівлі з партнерами. Далі Перу розвивала свої торг, відносини з іншими членами об'єднання на двосторонній основі й призупинила членство в орг-ції. Однак у серпні 1997 Перу заявила про повернення до складу А. г, що ознаменувало завершення кризи тривалістю 5 років. На початку нового століття взаємна торгівля учасників АС розвивається високими темпами та сприяє розвиткові пром. експорту в межах зони. Створена розгалужена система органів інтеграції, що має великий запас міцності, розширюється співробітництво з *Спільним ринком країн Південного конуса*, особливо після підписання у квітні 1998 в Буенос-Айресі (Аргентина) відп. рамкової угоди. Збереженню АС сприяє наявність у його членів спільних завдань, традицій інтеграції, конкретних проектів у галузі економіки, освіти, наук.-техн. розвитку й Культури.

Г.Д. Хаменко

АНДСЬКИЙ СПІЛЬНИЙ РИНОК — субрегіональне інтеграційне угруповання, до складу якого входять Болівія, Венесуела, Еквадор, Колумбія та Перу. Рішення про формування А. с. р. прийнято 27.05.1999 у Картахені (Колумбія) XI нарадою презид. ради Андського співтовариства. У прийнятому Картахенському акті проголошувалось створення А. с. р. у 2005; визначались напрями субрегіональної інтеграції: спільна зовн. політика, програма соц. і демокр. розвитку, спільна с.-г. політика, охорона навколишнього середовища, транскордонне співробітництво тощо. А. с. р. має стати наступним щаблем інтеграції, розпочатої зі створення *Андської групи*, яка згодом перетворилася на Андське співтовариство.

Н.М. Весела

Анексія (з лат. *appexio* — приєдную) — насильницьке приєднання, загарбання однією держ. територією або частини території, що належить іншій державі чи народові, або будь-якого простору, що перебуває під контролем чи у спільному користуванні міжнар. співтовариства (*відкрите море, Антарктика* тощо); насильницьке утримання народу в кордонах чужої держави. А., як правило, здійснюється всупереч волі населення приєднаної чи загарбаної території. Найчастіше А. здійснювалась як спосіб колоніальної експансії та переділу територій, кордонів, сфер впливу у війнах між окремими д-вами та у світових війнах. Приклади А.: загарбання США частини території Мексики в результаті *американсько-мексиканської війни 1846-48*, Пуерто-Рико й Філіппін після *американсько-іспанської війни 1898*; приєднання Німеччиною франц. провінцій Ельзас і Схід. Лота-рінгія; *франко-пруська війна 1870-71*; *аншлюс* Австрії 1938. А. є грубим порушенням *міжнародного права*. Статут *Ліги Націй* зобов'язував д-ви поважати територ. цілісність її членів (ст. 10). У грудні 1939 за порушення територ. цілісності Фінляндії, під час *радянсько-фінляндської війни 1939-40*, СРСР було виключено зі складу Ліги Націй. А. суперечить нормам і принципам сучас. міжнар. права, яке допускає територ. зміни лише при здійсненні права націй на самовизначення або на основі дог-ру між зацікавленими д-вами за умови добровільності, рівноправності та поваги до інтересів сторін. А., як правило, є силовим одностороннім актом. У *доктрині міжнародного права* висловлювались погляди, що вона має два способи реалізації: односторонній та договірний (нав'язування укладання дог-ру про А. стороною, що її проводить). Проте, з огляду на недійсність *договорів міжнародних*, укладених під примусом (ст. 52 Віденської конвенції про право міжнар. дог-рів 1969), А. прийнято вважати одностороннім актом. Протиправність її закріплено в Декларації про принципи міжнар. права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між д-вами відповідно до *Статуту ООН* (1970), Декларації ООН про неприпустимість втручання у внутр. справи д-ав, про захист їхньої незалежності й суверенітету (1965), *Заключному акті Народи з безпеки та співробітництва в Європі 1975*. Протиріччя А. *міжнародному праву* закріплене в рез. РБ ООН №662/1990 від 9.08.1990, що засуджує А. Іраком Кувейту та закликає д-ви й міжнар. орг-ції не визнавати акти А. правомірними та утримуватись від дій, які могли б свідчити про таке визнання.

О.В. Буткевич, Б.М. Гончар

АНЗЮК (АМ21Ж) — п'ятистороння угода про оборону між Великою Британією, Австралією, Новою Зеландією, Малайзією та Сінгапуром, укладена у вигляді спільного комюніке, прийнятого міністрами оборони на нараді в Лондоні 15-16.04.1971. Угода набула чинності 1.11.1971 (назва пакту складається з перших літер провідних країн-учасниць: *Australia, New Zealand, United Kingdom*). Угодою передбачалось проведення спільних консультацій у разі агресії проти будь-якої з країн-учасниць. Головна мета АНЗЮК — забезпечити гарантії безпеки Малайзії та Сінгапуру (який до 1965 входив до складу

Малайзійської федерації) проти зазіхань Індонезії. Планувалося створення об'єднаних збройних сил АНЗЮК із підрозділів суход. військ, ВПС та ВМС Австралії, Нової Зеландії та Великої Британії, що базувалися в районі Малайзії та Сінгапуру; створення єдиної протипо-вітр. системи Малайзії та Сінгапуру; проведення спільних військ, навчань. Для координації дій було утворено Постійну консультативну раду. Британія відкликала підрозділи своїх ВПС та ВМС із Сінгапуру (1976), після чого співробітництво в рамках АНЗЮК фактично припинилось. Формально п'ятистороння угода залишається чинною.

В.Ю.Константинов

АНЗЮС (AMZУ5) — військ.-політ, орг-ція, до складу якої ввійшли Австралія, Нова Зеландія та США (назва пакту складається з перших літер країн-учасниць: Аштігаіа, Йелу 2еаІашІ, Міесі 5Ше8). Утворена за Тристороннім договором безпеки, який підписано 1.09.1951 у Сан-Франциско на необмежений термін. Договір набув чинності 22.04.1952. АНЗЮС створено за ініціативою США з метою захисту інтересів сторін у Тихоокеанському регіоні в разі відродження япон. мілітаризму. Австралія та Нова Зеландія отримували від США гарантії безпеки у випадку військ, конфлікту, водночас США одержали право розташовувати на території союзників військ, бази. Членство в АНЗЮС сприяло подальшому вивільненню Австралії та Нової Зеландії з-під впливу Великої Британії. Під час *Корейської війни 1950-53* австралійський уряд підтримав США й передав у їхнє розпорядження кілька авіаційних частин. Австралія та Нова Зеландія надавали підтримку США під час війни у В'єтнамі, антитерористичної операції в Афганістані. Після перемоги Делі 1976 в *індійсько-пакистанському конфлікті 1971* (результатом чого стало утворення незалежної д-ви Бангладеш) Австралія та Нова Зеландія схвалили пропозицію США про включення Індійського океану в зону відповідальності АНЗЮС і зобов'язалися виділяти сили й засоби зі складу нац. ВПС і ВМС для спільного зі США патрулювання цього району. Керівним органом АНЗЮС є Рада, яка проводить свої засідання щорічно на рівні міністрів закорд. справ або їхніх заступників. Окрім цього було створено постійний координаційний комітет на рівні заступників міністрів закорд. справ і військ, комітет із представників військ, штабів. Постійної штаб-квартири АНЗЮС не має. У рамках орг-ції проводились маневри збройних сил країн-учасниць, але влітку 1984 уряд Нової Зеландії заборонив вхід у порти своєї країни кораблів із ядерною зброєю. Австралія та Нова Зеландія підписали *Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, у південній частині Тихого океану 1985*. У 1986 членство Нової Зеландії в АНЗЮС було припинено.

В.Ю. Крушинський

Анклав (з франц. епсіае, лат. іпкіауо — зачинаю на КЛЮЧ) — держ. утворення або частина території держави, оточена територією іншої держави (напр., Республіка Сан-Марино, оточена територією Італії; Ватикан — держава-місто, резиденція глави католицької церкви, розташована на території столиці Італії Рима). А. з мор. берегом називають напіванклавом (напр., Князівство Монако у Франції; Гібралтар — брит. територія в Іспанії; Калінінград-ська обл. РФ, оточена територіями Литви та Польщі). У прав, відношенні територія А. є невід'ємною частиною д-ви, якій вона належить. Зв'язок між територією А. та метрополією регулюється відп. угодами між зацікавленими Д-ВаМИ.

Б.М.

Гончар

Аннан (Аппап) Кофі Атта (8.04.1938, Кумасі, Золотий Берег) — ганський дипломат. Нар. в сім'ї губернатора провінції Ашанті й верховного вождя племені фанте. Закінчив ф-т науки і техніки ун-ту в Кумасі, магістр економіки Маклестер-коледжу; навчався в Женевському ін-ті міжнар. відносин і в Массачусетському екон. ін-ті (США), де здобув ступінь магістра в галузі управління. Роботу в системі ООН розпочав у 1962. Працював співробітником *Всесвітньої організації охорони здоров'я* (Женева), адміністратором *Економічної і соціальної комісії ООН для Африки* (Аддис-Абеба), нач. управління кадрів при Верховному комісарі у справах біженців (Женева), помічником Ген. секретаря ООН з трудових ресурсів і координатором проблем безпеки (Нью-Йорк), помічником Ген. секретаря ООН з питань планування і фінансування програм. Після іракського вторгнення в Кувейт (1990) направлений в Багдад із гуманітарною місією, а потім очолював групу ООН, яка вела переговори з Іраком про можливості пом'якшення санкцій і продажу нафти для закупівель медикаментів і продовольства. У березні 1993 — помічник, заст. Ген. секретаря ООН з операцій щодо підтримання миру. Після підписання *Дейтонських угод 1995*, які поклали край війні в Боснії та Герцеговині, виконував функції спец. представника Генерального секретаря ООН в колишній Югославії та був спец. посланником при *НАТО*. 1.01.1997-29.06.2001 - 7-й *Генеральний секретар ООН*. Переобраний на другий п'ятирічний термін до 3.12.2006. Доклав багато зусиль для реформування ООН, її адаптації до вимог сучасності, підвищення ефективності миротворчої діяльності й розвитку міжнар. співробітництва. Доповідь «Оновлення Організації Об'єднаних Націй» (14.06.1997) стала основою перебудови Секретаріату. У зв'язку з проведенням *Саміту тисячоліття* А. представив доповідь «Ми, народи: роль ООН у ХХІ ст.» (квітень 2000), де викладені думки щодо підвищення ефективності ООН, запропонована концепція *гуманітарних інтервенцій* для

подолання гуманітарних катастроф. 10.12.2001 Генеральний секретар й ООН удостоєні *Нобелівської премії миру*. Норвезький Нобелівський комітет зазначав, що А. «більш, ніж будь-хто, сприяв оновленню Організації».

В.С.Бруз

Ансарі (справжнє прізвище — Мошавер-оль-Мемалек) Алі Голі-хан (1869 - 1940) — іранський держ. діяч і дипломат. 1902-15 — працівник посольства Персії в Росії, повірений у справах Персії в Росії; 1915-19 — мін. зак. справ Персії, учасник *Паризької мирної конференції 1919-20*. Виступав проти укладення капітулянтської для Тегерана угоди з Великою Британією 9.08.1919. 1920 — посол Персії в Туреччині; 1920-26 — посол Персії в РСФРР і СРСР, вів переговори щодо укладення рівноправного *ірансько-російського договору 1921*. 1926-28 — вдруге мін. зак. справ Персії, брав участь у розробці дог-ру із СРСР (1927) про гарантії й нейтралітет, а також угоди про експлуатацію рибних промислів Півд. Каспію. 1928-31 — вдруге посол Персії в СРСР, 1931-33 — посол Персії у Великій Британії.

В.І. Головченко

Анталл Йозеф (8.04.1932, Будапешт — 12.12.1993, Будапешт) — угорський громад.-політ, і держ. діяч. Голова гімназійного рев. комітету під час народного антикомуніст. повстання (1956). Після його придушення рад. військами до 1963 перебував під суворим наглядом поліції із забороною викладати та публікуватись. Пізніше, коли реформістським комуніст, урядом Угорщини було дозволено політ, плюралізм, — засновник правочентристського Угорського демократичного форуму (УДФ). Був обраний його головою в 1989 й продемонстрував свої здібності в проведенні переговорів з урядом у рамках «круглого столу», які увінчались багатопарт. виборами в березні 1990. Після перемоги на виборах його партії обраний Прем'єр-міністром Угорщини. Його заслугою став перехід УДФ із початкових популістських позицій на більш консервативні, що мають христ.-демокр. спрямування, а також ринкове реформування економіки країни, залучення інозем. інвестицій та поступове наближення до *НАТО*.

РА. Кривонос

Антанта — військ.-політ. союз Великої Британії, Франції та Росії, що сформувався впродовж 1904-14 для б-би з *Троїстим союзом* (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія). 8.04.1904 Англія та Франція підписали в Лондоні угоду, що врегулювала колоніальні суперечності між ними й започаткувала дип. союз — англ.-франц. Антанта або «*Сердечну згоду*» 1904. Угода завершила довгий період англ.-франц. колоніальних суперечок. Підписана 18(31).08.1907 в Петербурзі англ.-рос. угода чітко розмежовувала сфери впливу двох д-ав на Бл. і Сер. Сході. Угода, вирішивши головні й найбільші суперечливі питання у відносинах між Британією та Росією, зробила можливим співробітництво двох д-ав у б-бі з Німецькою імп. Спираючись на рос.-франц. союз 1891-93 й англ.-франц. угоду 1904, після підписання англ.-рос. угоди 1907 великі д-ви завершили створення військ.-політ. блоку. Перетворення А. у формальний союз відбулось на початку *Першої світової війни*. 23.08(5.09). 1914 між Британією, Росією та Францією в Лондоні була підписана угода за якою всі три д-ви брали на себе зобов'язання спільно вести війну й не виходити з неї інакше, ніж за взаємною згодою. У ході війни до А. приєдналося ще понад 20 д-ав, у т. ч. Італія та США. Після більшовицького перевороту в жовтні 1917 Росія вийшла з А. У роки громадян, війни в Росії 1918-20 країни А. зайняли антибільшовицьку позицію, надаючи військ. допомогу білогвардійським військам. Здобувши перемогу над Німеччиною та її союзниками, представники країн А. у січні 1919 зібралися на *Паризьку мирну конференцію 1919* для вироблення умов мирного дог-ру.

Б.М. Гончар

Антанта балканська — військ.-політ. союз Греції, Румунії, Туреччини та Югославії, зацікавлених у збереженні встановленого за підсумками *Першої світової війни* статус-кво в регіоні та стурбованих посиленням експансіоністської політики Італії й Німеччини. Ініціатива створення на Балканах нового союзу належала Франції та була підтримана Великою Британією. На конференції в Афінах 9.02.1934 представники 4 д-ав підписали безстроковий Бал-канський пакт, погодившись співпрацювати задля збереження миру на Балканах та узгоджувати свою зовн. політику. Додатковий секретний протокол передбачав надання допомоги у випадку нападу на одну з країн-учасниць пакту. Утім, це положення не розповсюджувалось на той випадок, якби нападу зазнали азійські кордони Туреччини. У пакті передбачалась можливість приєднання до нього, за згодою усіх сторін, Болгарії та Албанії, проте останні відмовились від такої пропозиції. Після початку *Другої світової війни* частина учасників пакту стала союзниками Німеччини, інші були окуповані, що призвело до припинення існування А. б.

О.Л. Волошин

Антанта близькосхідна (Саадабадський акт) — політ. об'єднання держав, розташованих поблизу півд. кордонів СРСР, створене за активної участі Великої Британії, метою якої було зміцнення впливу на Бл. і Сер. Сході та запобігання поширенню комуніст. ідей у регіоні. Пакт підписано 8.07.1937 в

Саадабадському палаці іранського шаха в Тегерані представниками Афганістану, Ірану, Іраку й Туреччини терміном на 5 років із подовженням на такі ж періоди в разі відсутності денонсації з боку однієї зі сторін. Набув чинності 25.06.1938. Одночасно був підписаний протокол про створення Ради бл.-схід. Антанти — постійного органу у складі міністрів закорд. справ 4-х д-ав. Учасники А. б. зобов'язались: проводити політику невтручання у внутр. справи один одного; поважати недоторканність спільних кордонів; взаємно відмовитись від актів агресії; проводити консультації в разі виникнення міжнар. конфліктів, що зачіпали їхні спільні інтереси; не допускати створення й діяльності на своїй території орг-цій або військ, формувань, що переслідують ворожі цілі однієї зі сторін. А. б. не відіграла помітної ролі в розвитку міжнар. відносин у регіоні. Під час *Другої світової війни* вона розпалась, оскільки її учасники займали різні позиції щодо воюючих д-ав.

І.С.Покровська

Антанта мала — військ.-політ. союз Чехосло-ваччини, Румунії та Югославії, створений 1920-21 за ініціативою Франції. Став складовою частиною системи блоків у Півд.-Схід. Європі в 20 — 30-х ХХ ст., яку Франція формувала для збереження Версальського статус-кво. Договірні акти, якими утворено А. м. (чехословацько-югославський договір 1920 про «оборонний союз», румуно-чехословацький та румуно-югославський союзні угоди 1921), були зареєстровані в *Лізі Націй* 30.08.1921. Після Локарнської конференції 1925, наслідком якої стало послаблення позицій Франції та її союзників у Схід. Європі, Францією були підписані дог-ри про дружбу з Румунією 10.06.1926 та

Югославією 11.11.1927. За активної франц. участі 26.03.1926 в Бухаресті укладені союзний договір та секретна військ. конвенція між Польщею та Румунією про надання військ. допомоги у випадку нападу на одну зі сторін, що, на думку Франції, мало зв'язати А. м. з Польщею. Після приходу до влади в Німеччині Гітлера країни А. м. підписали 16.02.1933 в Же-неві Організаційний пакт, що подовжив на необмежений час усі угоди, які становили основу цього союзу. Для координації зовн. політики було створено Постійну раду в складі міністрів закорд. справ і виконавчий орган — Секретаріат — із місцем перебування в Женеві, а також Координаційну екон. раду. Країни А. м. висловились проти укладення «*Пакту чотирьох*» 1933, підписали запропоновану СРСР конвенцію про визначення *агресії*. У січні 1934 сесія Постійної ради А. м. прийняла рішення про нормалізацію відносин із СРСР. У вересні 1934 ці країни підтримали пропозицію Франції щодо вступу СРСР до Ліги Націй, а також франц.-рад. ініціативи створення системи *колективної безпеки* в Європі. Однак створення А. м., як і *Антанти балканської*, не призвело до політ. стабілізації на Балканах і створення механізму колективного захисту від агресії небалканських д-ав. Проіснувала А. м. до кінця 1938, коли внаслідок *Мюнхенської угоди 1938* Чехословаць-чина була спочатку розчленована, а в березні 1939 остаточно анексована гітлерівською Німеччиною.

І.С.Покровська

Антанта середземноморська 1887 —

союз Австро-Угорщини, Великої Британії та Італії, спрямований на збереження статус-кво у Схід. Середземномор'ї та проти Росії та Франції. Суперництво Великої Британії з Росією на Бл. Сході та загострення англ.-франц. колоніальних відносин призвели до зближення Лондона з д-вами *Троїстого союзу*. Розпочавши в 1886 переговори з Австро-Угорщиною та Італією, брит. Прем'єр-міністр *Р. Солсбері* не хотів зв'язувати себе формальним союзом, але під тиском нім. канцлера *О. Бісмарка*, який погрожував відмовити Великій Британії в підтримці у вирішенні єгипетського питання, пішов на підписання з Австро-Угорщиною та Італією угод. 12.02.1887 шляхом обміну нотами була оформлена угода між Великою Британією та Італією, за якою сторони зобов'язувалися спільно підтримувати статус-кво в Середземному, Чорному, Адріатичному, Егейському морях і на узбережжі Півн. Африки. Велика Британія зробила застереження, що характер спільних дій залежить від обставин кожного окремого випадку; це застереження надавало брит. урядові свободу у вирішенні питання про надання Італії воєнної допомоги. 24.03.1887 до угоди приєдналася Австро-Угорщина. 12.12.1887 в Лондоні було укладено австр.-брит. угоду, до якої 16.12.1887 приєдналася Італія. Нова угода уточнювала заг. політ. лінію трьох д-ав щодо Туреччини, спрямовану на те, щоб запобігти встановленню в ній переважаючого впливу Росії. А. С. втратила своє значення в кінці ХІХ ст. після провалу спроб англ.-нім. зближення та внаслідок зближення Великої Британії з Францією, а пізніше — із Росією, і створення *Антанти*.

Б.М. Гончар

Антарктика (грец. аутархпхбі; — антарктичний, від ауті — проти і архті^бі; — північний) — півд. полярна територія, що охоплює материк Антарктиду та прилеглі до неї ділянки Атлантичного, Індійського й Тихого океану, вкл. з розташованими там островами. Площа А. становить приблизно 10% від усієї площі Землі. А. відкрита 1820 рос. експедицією. Проблема встановлення її прав, режиму виникла на поч. ХХ ст. У різні часи Велика Британія, Нова Зеландія, Австралія, Франція, Норвегія, Чилі й

Аргентина заявляли щодо поширення свого *суверенітету* на окремі частини — сектори А., однак це не набуло міжнар. визнання. 15.10.1959 у Вашингтоні було скликано конференцію за участі СРСР, США, Великої Британії, Франції, Бельгії, Норвегії, ПАР, Аргентини, Чилі та Японії; за результатами конференції 1.12.1959 було підписано *договір міжнародний* (набув чинності в 1961), відповідно до якого *претензії територіальні* на антарктичні райони були не ліквідовані, а лише «заморожені». Участь у цьому дог-рі не означає ані відмову від раніше заявлених претензій на територ. суверенітет в А., ані визнання цих претензій із боку інших договірних сторін. Закріплено, що жодна нова претензія або розширення існуючих претензій на територ. суверенітет в Антарктиці не можуть бути заявлені під час його дії. Договір не вирішує питання законності територ. претензій країн в А., але дозволяє уникнути спорів між ними шляхом унеможливлення реалізації прав, що впливають із нац. приналежності земель.

У будь-якому випадку здійснення юрисдикції на території А. не повинно завдавати шкоди інтересам інших країн. Вони повинні здійснювати свою юрисдикцію згідно з принципами, закріпленими в дог-рі, головним із яких є використання А. в мирних цілях. Уся її територія проголошена нейтральною і демілітаризованою зоною, у межах якої заборонена будь-яка військ, діяльність як у мирний, так й у воєнний час. Зокрема, забороняються будь-які заходи військ, характеру (напр., створення військ, баз, проведення військ, маневрів, випробування будь-яких видів зброї). Згідно зі ст. 5 Договору про А. «будь-які ядерні вибухи в Антарктиці і захоронення в цьому районі радіоактивних матеріалів забороняються». Договір 1959 проголосував принцип свободи наук, досліджень і встановлював обов'язок д-ав здійснювати обмін інформацією щодо планів наук, досліджень в А., обмін наук, персоналом між експедиціями та станціями, а також обмін даними й результатами наук, досліджень. Договором також передбачено регулярні Консультативні наради його учасників, завданнями яких є обмін інформацією, взаємні консультації, розробка, розгляд і представлення рекомендацій урядам держав-учасниць щодо необхідних заходів зі здійснення його принципів і цілей. У них беруть участь представники 12 д-ав — первинних учасників Договору, а також д-ав, що приєдналися до нього пізніше. Усі райони А. мають бути відкриті в будь-який час для інспекції спостерігачами, призначеними з дотриманням положень дог-ру. Умови використання мор. живих та мінеральних ресурсів А. регулюються окремими угодами між учасниками Договору 1959.

М.М. Гнатовський

Антиассирійські коаліції II ст. до н. є. —

об'єднання країн Стародавнього Сходу у спробі протистояти могутності Ассирійської держави, яка за часів правління царів із династії Саргонідів досягла піку свого політ, та військ, розвитку. Саргоніди проводили активну завоювальницьку політику, намагаючись розширити власну територію та взяти під контроль важливі торг, шляхи. Активність Ассирії викликала стурбованість сусідніх д-ав, що призвело до утворення трьох А. к. Першу, півд.-зах., очолив Єгипет, другу, на півд. сході, — Елам, і третю, на півночі, — Урарту. Коаліції не були міцними, оскільки мали неоднорідний склад, що дозволило ассирійцям перемогти їх. У VIII ст. до н. є. цар Саргон спочатку розбив у Палестині війська єгипетського фараона, а потім виступив проти еламо-халдейської коаліції на Сході й навіть оголосив себе вавилонським царем. Проте його син Сіннахеріб мав справу вже з потужнішою коаліцією, до складу якої увійшли сирійські та палестинські міста на чолі з Тіром, єгипетський фараон та іудейський цар. Водночас на Сході поновлювалась еламо-вавилонська коаліція. Вміло граючи на протиріччях між союзниками, Сіннахеріб спромігся послабити їхню могутність, взяв у облогу Єрусалим, уклав мирний договір із Єгиптом і в 689 до н. є. завоював Вавилон. Боротьба з третьою, півн. коаліцією, на чолі якої стояло Урарту (Ванське царство), тривала кілька століть і вимагала від Ассирії значних зусиль, але їй так і не вдалося підкорити Урарту.

О.Л. Ворділовська

Антигітлерівська коаліція — військ.-політ, союз д-ав і народів, які під час *Другої світової війни* вели б-бу проти агресивного блоку Німеччини, Італії, Японії та їхніх союзників. Створення А. к., головними учасниками якої були Велика Британія, СРСР і США, відбувалось поступово і, в основному, завершилось у 1-й пол. 1942. Протягом війни до неї приєдналося понад 50 д-ав. Капітуляція Франції, встановлення контролю гітлерівської Німеччини над Зах. Європою, за винятком Великої Британії, призначення 10.05.1940 англ. Прем'єр-міністром *В. Черчілля* та кінець «дивної війни» прискорили процедуру формування англ.-амер. союзу, було оформлено угоду 2.09.1940, згідно з якою Британія в обмін на здачу США в оренду на 99 років 8 важливих англ. територій в Атлантиці з правом створення на них військ.-мор. та військ.-повітр. баз (Ньюфаундленд, Ба-гамські та Бермудські о-ви, Ямайка, Антигуа, Санта-Люція, Тринідад, Британська Гвіана) отримала 50 есмінців; Конгрес США, враховуючи важке екон. і військ.-політ, становище Великої Британії, прийняв закон про *ленд-ліз* 11.03.1941; у січні — березні 1941 у Вашингтоні відбулись секретні англ.-амер. штабні переговори, на яких був схвалений план

АВС-1, що визначив основи спільної стратегії, у якій війні з Німеччиною віддавалась перевага перед війною з Японією. Ці дії означали фактичну відмову США від політики нейтралітету (див. *Закон про нейтралітет США*), вступ з осені 1940 у фазу «неоголошеної війни» і початок створення А. к.

Після нападу фаш. Німеччини на СРСР і тівя Прем'єр-міністра Великої Британії 22.06.1941 та Президента США *Ф. Рузвельта* 24.06.1941 про підтримку СРСР у війні проти д-ав нім. блоку розпочалось юрид. оформлення А. к. за участі СРСР. 12.07.1941 у Москві було підписано угоду між Британією та СРСР про спільні дії у війні проти нацистської Німеччини, яка містила зобов'язання сторін про надання взаємної допомоги. Візит наприкінці липня 1941 до Москви *Г. Гопкінса* — радника Президента США (див. *Гопкінса місія*) — прискорив проведення конференції представників СРСР, США та Великої Британії з питань надання взаємної військ.-екон. допомоги (Москва, 29.09-1.10.1941), на якій було підписано протокол про англ.-амер. військ. поставки Радянському Союзу та поставки сировини із СРСР (див. *Московські конференції 1941, 1943*). Наприкінці вересня на міжсоюзній конференції в Лондоні рад. уряд приєднався до *Атлантичної хартії*, зробивши 24.09.1941 заяву про свою згоду з її основними принципами. 7.11.1941 уряд США поширив на СРСР дію закону про ленд-ліз. Напад Японії на амер. військ.-мор. базу Перл-Харбор 7.12.1941 і вступ США у війну прискорили завершення процесу створення А. к. в 1942. Основними док-тами, що склали її прав. основу, були: Декларація Об'єднаних Націй, підписана 1.01.1942 у Вашингтоні 26 д-вами (див. *Вашингтонська декларація 1942*); англ.-амер. угода про принципи щодо взаємної допомоги у веденні війни проти агресії (Вашингтон, 23.02.1942); *англійсько-радянський договір 1942* про союз у війні проти Німеччини та її союзників у Європі, про співробітництво і взаємодопомогу після війни; *американсько-радянська угода 1942* про принципи щодо взаємної допомоги у веденні війни проти агресії.

Одночасно зі зміцненням англ.-амер.-рад. відносин відбувалось розширення відносин СРСР з іншими антифаш. країнами й рухами: 18.07.1941 у Лондоні було підписано рад.-чехословацьку угоду про відновлення дип. відносин, взаємну допомогу та підтримку у війні проти Німеччини та військ. угоду про формування на території СРСР чехословацьких військ. частин; 30.07.1941 — ідентичну угоду з урядом Польщі; 26.09.1941 уряд СРСР зробив заяву про визнання Національного комітету руху «*Вільна Франція*» і про готовність надати допомогу франц. Народу в б-бі з нацистською Німеччиною; у січні 1942 підписано *англійсько-радянсько-іранський союзний договір 1942*; 12.12.1943 у Москві — *Договір про дружбу, взаємодопомогу та післявоєнне співробітництво між СРСР та Чехословацькою Республікою*, 10.12.1944 — *радянсько-французький договір 1944* про союз і взаємодопомогу.

Найважливіші конференції міністрів і керівників СРСР, США та Великої Британії, на яких вони як засновники А. к. вирішували питання ведення війни, розгрому Німеччини та її союзників, а також — післявоєнного врегулювання: *Московська конференція 1943*, *Тегеранська конференція 1943*, *Кримська (Ялтинська) конференція 1945*, *Потсдамська (Берлінська) конференція 1945*. Одним із найскладніших питань у взаємовідносинах країн-союзниць А. к. була *Другого фронту проблема*, у підході до вирішення якої виявились цілі кожної з великих д-ав та їхні суперечності. За ініціативою провідних учасників А. к. — США, СРСР та Великої Британії — із метою підтримання та зміцнення міжнар. миру й безпеки було створено *Організацію Об'єднаних Націй (ООН)*, членами-засновниками якої з правом підписання *Статуту ООН* стала 51 д-ва, що брали участь у війні на боці коаліції або надавали союзникам допомогу. Наслідком успішної взаємодії учасників А. к. в роки Другої світової війни стала їхня повна перемога над країнами фаш. блоку, звільнення народів окупованих д-ав, забезпечення умов для створення нової, життєздатної системи міжнар. відносин і подальшого взаємовигідного співробітництва в мирний час, що не було реалізовано через початок «*Холодної війни*».

і.с. Покровська

«Антикомінтернівський пакт» 1936 (Угода між урядом Рейху та імпер. урядом Японії про спільну б-бу проти *Комуністичного Інтернаціоналу*) — нім.-япон. договір, підписаний 25.11.1936 в Берліні / *Ріббентропом* і віконтом К. Муся-кодзі терміном на 5 років. Він складався з трьох статей та Протоколу підписання. Визначив підвалини стратегічних союзницьких відносин двох країн. Сторони вбачали в діяльності Комінтерну прагнення до «знищення та здійснення насильства над існуючими державами» і погоджувалися співробітничати «для оборони проти комуністичної руйнації». Протоколом підписання передбачалась співпраця сторін на обмін інформацією в розвідувальній діяльності та оборонна співпраця з метою б-би проти прихильників Комінтерну всередині країн та за кордоном, а також передбачалось створення постійно діючої комісії, у рамках якої сторони мали координувати зусилля в б-бі проти Комінтерну. Секретний протокол, підписаний одночасно з «А. п.», прямо вказував на антирад. спрямованість союзу Німеччини та Японії. Його ключовим положенням стало зобов'язання сторін без взаємної згоди не укладати із СРСР будь-яких політ. договорів, що суперечили б духові угоди. Договір був відкритим для підписання всіма д-вами, які бажали співпрацювати на антикомуніст. основі. 6.11.1937 до «А. п.» приєдналася Італія. На його базі почав оформлюватись військ.-політ. союз д-ав осі Берлін — Рим —

Токіо. 24.02.1939 до «А. п.» приєдналися хортистська Угорщина та створена японцями в півн.-схід. Китаї маріонеткова д-ва *Маньчжоу-Го*. 27.03.1939 договір підписала франкістська Іспанія. 25.11.1941 строк його дії подовжено на 5 років. Тоді ж до нього приєдналися Болгарія, Фінляндія, Румунія, Данія й маріонеткові уряди Словаччини, Хорватії та Нанкіна — ще однієї креатури Японії на території континентального Китаю.

І.Д. Коміренко

Антитерористична коаліція — широке міждерж. об'єднання, сформоване з ініціативи США у відповідь на терористичні акти 11.09.2001, вчинені на їхній території, внаслідок яких були повністю зруйновані будівлі Всесвітнього торг. центру в Нью-Йорку, а також частина бідівлі Пентагону. Жодна терористична орг-ція у світі офіційно не взяла на себе відповідальності за здійснену акцію, проте США звинуватили в цій агресії радикальну ісламістську орг-цію «Аль-Каїда» та її лідера Усаму Бін-Ла-дена. Удар у відповідь США вирішили завдати в Афганістані, який перебував під владою партії «Талібан» (представників ортодоксально-войовничого мусульм. крила) і де були розташовані основні бази «Аль-Каїди». До дій проти міжнар. терористів в Афганістані були закликані амер. союзники, а також будь-які країни, готові приєднатися до б-би проти *тероризму міжнародного*. Оскільки згаданий терористичний акт був однозначно розцінений як *агресія* проти США, Рада *НАТО* на своїй позачерговій сесії одностайно проголосувала щодо застосування ст. 5 Вашингтонського договору, де йдеться про колективну відповідь членів НАТО в разі нападу на одного з них. Резолюція щодо консолідації зусиль країн світу в антитерористичній б-бі була прийнята також РБ ООН.

Учасниками А. к. проголосили себе понад 100 країн світу, хоча вона не була ієрр. оформленою орг-цією з чітко окресленими структурою, цілями, завданнями, функціями. Безпосередню участь у збройних діях в Афганістані взяли США, Велика Британія та ще деякі їхні найближчі союзники. Значну роль в успішному проведенні бойових операцій відіграли збройні сили т. зв. «Північного альянсу» (внутр. афган. антиталібівської опозиції). Переважна більшість д-ав обмежилася наданням усебічної матеріальної, а також моральної підтримки силам А. к., унаслідок чого режим талібів було повалено, хоча її учасникам не вдалось ані повністю знищити всі бойові осередки «Аль Каїди», ані захопити в полон Бін-Ладена. Після формальної перемоги в Афганістані 2002 та початку амер.-брит. дій в Іраку 2003, які засудили багато країн світу, активність міжнар. співробітництва в рамках А. К. ЗНИЗИЛАСЬ.

І.О.

Мінгазутдінов

Антифранцузькі коаліції — військ.-політ. союзи д-ав Європи, спрямовані на відновлення влади монархічної династії Бурбонів у період Великої франц. рев-ції, а згодом на протидію завоюванням наполеонівської Франції. Існувало 7 коаліцій, кількість її держав-учасниць постійно змінювалась.

1-а коаліція 1792-97 фактично започаткована з підписанням *Пільницької декларації 1791* між Австрією та Пруссією, якою стверджувалась готовність обох д-ав розпочати війну з Францією задля відновлення монархії. Обидві д-ви не поспішали до активних дій. Австрія побоювалась бути обійденою при другому *поділі Речі Посполитої*, спрямувавши всі свої сили на б-бу з Францією. Росія підтримала коаліцію й дип. шляхами сприяла її зміцненню, але війська проти Франції не надсилала й участі в бойових діях не брала. Після страти Людовика XVI коаліція згуртувалась і розширилась. Формальним її початком стало утворення австр.-прус. союзу 7.02.1792 проти Франції та проголошення 20.04.1792 Францією війни Австрії. На березень 1793 до 1-ї А. к. входили Австрія, Велика Британія, Пруссія, Росія, Іспанія, Голландія, Неаполь, Сардинія, Тоскана й деякі нім. князівства. Основна проблема коаліції — суперечки між її членами щодо планів розподілу Франції для задоволення власних територ. претензій.

Військ. перемоги Франції 1794 послали внутр. протиріччя в коаліції та прискорили її розпад. 2.04.1795 *Базельський мир 1795* із Францією підписала Пруссія, а 22.07.1795 — Іспанія. Із підписанням *Кампоформійського миру 1797* між Францією та Австрією й початком англ.-франц. переговорів 1-а А. к. припинила своє існування.

2-у коаліцію 1799-1802 створено для обмеження франц. впливу в Швейцарії, Голландії, Півн. Італії та Єгипті. Основні її учасники — Австрія, Велика Британія, Неаполітанське королівство, Росія й Туреччина. Розпад коаліції почався після поразок Австрії при Маренго та Гогенліндені 1800. Активну дип. роботу проводила Франція для виведення Росії з війни. Сепаратний Паризький мирний договір між Францією та Росією підписано 26.09.1801, за яким остання вийшла зі складу 2-ї А. к. і вона розпалась після підписання Францією *Люне-вільського миру 1801* з Австрією та *Ам'єнського миру 1802* з Великою Британією.

Незадоволення Лондона умовами останнього, торг. блокада з боку Франції, а також побоювання щодо можливості десантування армії *Наполеона I* на Британські о-ви спонукали брит. уряд до активної дип. роботи щодо створення **3-ї коаліції 1803-05**. Вона складалася з Австрії, Великої Британії, Неаполітанського королівства, Пруссії, Росії та Швеції. 21.10.1805 англ. флот завдав поразки об'єднаному франц.-іспан. у Трафальгарській битві. 20.10.1805 австр. армія була оточена та знищена під Ульмом.

2.12.1805 під Аустерліцом були розгромлені об'єднані австр.-рос. війська. 3-я А. к. припинила існування з підписанням *Пресбурзького миру 1805*.

До **4-ї коаліції 1806-07** увійшли Пруссія, Росія, Ганновер, Саксонія, Брауншвейг і Саксен-Вей-мар. Велика Британія, за ініціативи якої була створена коаліція, та Швеція входили до неї, але не брали участі в бойових діях. Прус. війська були розбиті в битвах при Єні та Ауерштеді

14.10.1806. Після входу Наполеона I в Берлін 27.10.1806 нім. союзники Пруссії увійшли до Рейнського союзу, який підтримував Францію. Рос. армія зазнала поразки під Фрідландом

14.06.1807. Офіційно завершенням існування 4-ї А. к. стало підписання *Тільзитського миру 1807*. Військ. кампанії 3-ї й 4-ї коаліції були вкрай невдалими для її учасників. Унаслідок перемог Наполеона I суттєво змінилося становище в Європі, фактичним правителем якої він став.

З усіх континентальних європ. д-ав Наполеон I не мав контролю лише над Росією. Франц I мусив відмовитись від титулу імператора Священної Римської імп. і почати іменувати себе імператором Австрійським. Пруссія втратила половину своїх територій і населення. Британія почала сепаратні переговори з Францією. Для Росії наслідки поразок не були катастрофічними, але її економіка потерпала від нав'язаної Тільзитським миром *Континентальної блокади*.

5-а коаліція березень — жовтень 1809 складалася з Австрії та Великої Британії. Із початком антифранц. повстання в Іспанії 1808 Австрія вирішила використати ситуацію, щоб повернути втрачені території. Але австр. війська в битві при Ваграмі 6.06.1809 були знову розбиті, і за умовами *Шенбрунського миру 1809* вона втратила велику частину своїх територій. Після знищення Великої армії Наполеона I під час рос-фран. війни 1812 виникли умови для створення нової коаліції європ. д-ав.

6-а коаліція 1813-14 створювалась у лютому — серпні 1813 (див. *Теплицькі союзні договори 1813*). До її складу увійшли Австрія, Велика Британія, Пруссія, Росія, Голландія, Іспанія, Португалія, Швеція та Мекленбург. Остаточний перелом на користь коаліції відбувся після поразки Франції в битві під Лейпцігом 16-19.10.1813. Австрія та Пруссія не бажали повного розгрому Наполеона I, побоюючись надзвичайного підсилення Росії. За їхньою ініціативою в червні 1813 і в лютому 1814 Франції пропонували укласти мир, але ці пропозиції були відхилені. 30.03.1814 союзні війська зайняли Париж. Наполеон I зрікся престолу й був засланий на о. Ельба. Існування 6-ї А. к. припинилось із повним розгромом Франції, поваленням влади Наполеона Бона-парта й підписанням *Паризького мирного договору 1814*.

У 1815 країни-учасниці *Віденського конгресу 1814-15* вимушені були створити **7-му коаліцію** для війни проти Наполеона I, який висадився на півд. березі Франції, швидко дійшов до Парижа й відновив свою владу. Війська коаліції завдали остаточного удару в битві при Ватерлоо 18.06.1815. Після перемоги коаліція підписала *Паризький мирний договір 1815* із Францією та ПРИПИНИЛА СВОЄ Існування.
В.В. Копійка

АНТОНОВИЧ Дмитро Володимирович (2.11.1877, Київ — 12.10.1945, Прага) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, історик культури. Нар. в сім'ї відомого професора-історика і громадів-ського діяча В. Антоновича. Навчався на істор.-філол. ф-тах Київського й Харківського ун-тів. Активний учасник укр. студ. руху, співзаснов.-ник і керівник РУП (1899) та УСДРП (1905), редактор їхніх друкованих органів. Із 1912 — викладач історії мистецтв у приватних школах Києва. Під час *Першої світової війни* — уповноважений Всеросійського земського союзу. 7.03.-6.04.1917 — товариш голови Центральної Ради й голова її маніфестаційної комісії. У вересні обраний товаришем голови Київ, міської думи, у жовтні за дорученням Центральної Ради вів переговори з командуванням Чорноморського флоту про його українізацію. 21.11.1917-29.04.1918 — ген. секретар (народний міністр) мор. справ УНР. У липні 1918 призначений ген. консулом Української Держави до Стокгольма (не приступив до виконання обов'язків у зв'язку з антигетьманським повстанням), у листопаді входив до складу делегації на переговорах із представниками Антанти в Яссах. 26.12.1918-9.02.1919 — народний міністр мистецтв в уряді *В. Чехівського*. Виступив ініціатором заснування Держ. драматичного і Народного театрів. Потім — голова Надзвичайної дип. місії УНР в Італії, опікувався долею укр. військовополонених. У 1921 виступив одним із засновників, а в 1928-30 і 1937-38 — ректор Укр. вільного ун-ту в Празі. 1923-45 — президент Укр. істор.-філол. товариства, 1925-45 — дир. Музею визв. б-би України у Празі.

Твори: «Українське мистецтво» (1923), «Триста років українського театру 1619-1919» (1925), «Українська культура» (1940).
В.І. Головаченко

АНТОНОВ-ОВСІЄНКО (справжнє прізвище — Овсієнко) Володимир Олександрович (9.03.1883, Чернігів — 10.02.1938) — рад. громад.-політ., військ. і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї офіцера. Закінчив Воронежський кадетський корпус (1901), Володимирське піхотне уч-ще (Петербург, 1904). Із 1901 — у рев. русі. 1902 вступив до РСДРП. 1905-06 — один із керівників збройних повстань у Польщі й Севастополі. Засуджений до смертної кари, яку замінено 20 роками каторги. Після втечі 1910 в еміграції

примкнув до меншовиків. Із травня 1917 — чл. РСДРП(б). У жовтні 1917 — чл. Військової орг-ції при ЦК РСДРП(б), секр. Петроградського ВРК, один із керівників жовтневого перевороту 1917, нарком у першому складі РНК РСФРР — чл. Комітету у військ. і мор. справах. Із кінця 1917 — до травня 1918 — командував рад. військами, що діяли проти укр. Центральної Ради, чл. першого укр. рад. уряду — Народного секретаріату. У серпні — вересні 1918 очолив делегацію РНК на переговорах у Берліні з представниками імпер. уряду щодо можливості участі нім. військ у б-бі з десантом *Антанти* на півночі Європ. частини Росії. 1919 командував Українським фронтом, чл. Ради оборони УСРР. У вересні 1918 — травні 1919 — чл. Реввійськради (РВР) Республіки. Після громадян, війни — на військ, і дип. роботі: 1922-24 — нач. Політуправління РВР СРСР, 1924 очолював комісію з укладення угоди з Китайською Республікою про КСЗ, 1924-28 — повпред СРСР у ЧСР, 1928-30 - у Литві, 1930-34 — у Польщі, 1936-37 — генконсул СРСР у Барселоні. 13.02.1937 заарештований за звинуваченням у належності до керівництва «троць-кістської терористичної й шпигунської організації». 8.02.1938 засуджений до розстрілу, 1956 реабілітований.

м.с.Дорошко

АНШЛЮС (з нім. ап5СПШ88 — приєднання) — *анексія* Австрії, здійснена фаш. Німеччиною 11-12.03.1938 на виконання гітлерівського плану розширення нім. «життєвого простору» під гаслом об'єднання територій проживання німецькомовного населення в єдиному Третньому Рейху. Ідея об'єднання Австрії з Німеччиною виникла в середовищі німецькомовних австр. монархістів після падіння Габсбургської монархії та розпаду Австро-Угорщини 1918 унаслідок її поразки в *Першій світовій війні*. А. був заборонений *Версальським 1919* і *Сен-Жер-менським 1919 мирними договорами*. Однак, оскільки заборона суперечила принципу самовизначення народів, що був наріжним каменем «*Чотирнадцяти пунктів*» *В. Вільсона* і *Паризької мирної конференції 1919*, А. став метою багатьох політиків як у Німеччині, так і в Австрії, які продовжували агітацію на його користь упродовж 1920-х, особливо в Зальцбурзі та Тіролі. В умовах світової екон. кризи 1931 виникла ідея створення *митного союзу* між Австрією та Німеччиною, проект якого був представлений на розгляд Ради Ліги Націй, де Франція та її союзники-члени *Антанти* малої розцінили його як перший крок до політ. А. і висловились проти проекту. Міжнародний Суд в Гаазі визнав митний союз несумісним із *Женевським протоколом про Австрію 1922*. Після приходу *А. Гітлера* до влади 1933 в Німеччині посилились вимоги щодо А. Австрії, особливо після нацистського заколоту у Відні 25.07.1934, у ході якого було вбито австр. канцлера *Дольфуса*. Але заколот завершився поразкою нацистів. Франція, Велика Британія та Італія на сесії *Ліги Націй* 27.09.1934 підтвердили Декларацію про незалежність Австрії 17.02.1934. Примирення і зближення Італії та Німеччини 1936 під час громадян, війни в Іспанії залишило австр. уряд в ізоляції перед загрозою анексії з боку Німеччини. У лютому 1938 на зустрічі з Гітлером у Берхтесгадені новий Канцлер Австрії *К. Шушніг* отримав ультиматум, у якому нім. диктатор вимагав амністії австр. нацистам, включення представників нацистської партії до уряду, призначення нім. ставленика *Зейсс-Інкварта* на посаду міністра внутр. справ та добровільного приєднання Австрії до Третнього Рейху. Оголошення Шушнігом дати проведення плебісциту 13.03.1938 з питання незалежності Австрії призвело до негайної мобілізації нім. армії, ультимативної вимоги Гітлера щодо скасування плебісциту, відставки Шушніга 11.03.1938 і призначення на його місце *Зейсс-Інкварта*, який після виконання цих вимог звернувся з проханням про введення нім. армії на територію Австрії. 13.03.1938 Австрія була проголошена частиною гітлерівського Рейху. 10.04.1938 під нім. контролем було проведено плебісцит, на якому 99% населення висловилося на користь А. Повторно А. був заборонений після *Другої світової війни* згідно з *Державним договором про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955*.

І.С. Покровська

Ань Хен Вон (1.04.1936) — півд.-корейський дипломат. Закінчив юрид. ф-т Сеульського нац. ун-ту (1960). Із 1961 — в апараті МЗС Республіки Корея. Із березня 1966 — працівник посольства у ФРН; із лютого 1977 — дир. міжнар. торг, відділу Міжнар. торг, бюро МЗС; із березня 1980 — консул ген. консульства в Сан-Франциско; із січня 1982 — радник посольства у ФРН, заст. ген. директора Договірного бюро МЗС, ген. інспектор МЗС, ген. директор Бюро конне, установ і закорд. об'єктів МЗС; із листопада 1988 — ген. консул у Майямі; із вересня 1990 — радник-посланник посольства в Бельгії. 1993-95 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Корея в Україні.

В.І. Го.човченко

Апартеїд або «теорія окремого розвитку» (з африк. арагіпеш — окремість, стан розмежо-ваності) — ідеологія та держ. політика режиму білої меншості в Півд.-Африк. Республіці (до 1961 — Півд.-Африк. Союзі), що передбачала дискримінацію населення Півд. Африки за расовою та етнокульт. ознакою, збереження беззаперечного домінування європейців у політиці та економіці країни. В основі А. лежить постулат про наявність расової «ієрархії». В умовах колоніальної Півд. Африки, де перед меншиною європ. переселенців постала потреба в обґрунтуванні монопольних прав на експлуатацію ресурсів країни

й утримання політ, влади, А. було покладено в основу держ. ідеології, проголошеної після приходу до влади Національної партії 1948, яка виступала за збереження расової чистоти білого населення країни. А. передбачав реалізацію політики сегрегації, тобто впровадження расових бар'єрів у всіх сферах життя країни. Проявом А. стала політика «бан-тустанізації» — орг-ція авт. територ. утворень для чорного населення ПАР, у які впродовж 60 — 70-х ХХ ст. примусово виселялися корінні африканці з інших районів країни. На території ПАР було утворено 10 бантустанів, 4 з них (Тран-скей, Бопутатсвана, Венда, Сіскей) отримали формальну незалежність, невизнану за межами ПАР. Світове співтовариство вперше звернуло увагу на прояви А. 1946, коли відп. питання було включено до порядку денного *Генеральної Асамблеї ООН*. Із 1962 почав працювати Спец. комітет ООН проти А. Прийнятою 1973 ГА ООН міжнар. Конвенцією про припинення злочину А. та покарання за нього, А. було офіційно визнано злочином проти людяності та джерелом загрози міжнар. миру й безпеці. У 1977 *Рада Безпеки ООН*, засудивши А., ввела обов'язкові санкції щодо ПАР. Офіційно А. як держ. політику ПАР Скасовано 30.06.1991.

Г.О. Музика

Апатриди (від грец. бигатрк; — особа без батьківщини) — особи, що не мають громадянства або підданства жодної з держав світу і не володіють доказами, які могли б встановити їхню приналежність до громадянства чи підданства будь-якої держави. Причина появи А. — негативні колізії законодавств д-ав про громадянство. Сучас. *доктрина міжнародного права* розрізняє А. де-факто (тяжіє до поняття біженців) та А. де-юре. Відрізняються А. абсолютні (за народженням) та відносні (особи, що втратили громадянство). Прав. положення А. визначається за законодавством д-ви постійного проживання (*ефективного громадянства принцип*) та, з винятками, прирівнюється до прав, статусу місцевого населення. За внутр.-держ. правом А. володіють переважно статусом іноземців, проте, на відміну від останніх, позбавлені права на дип. захист. Становище А. є прав. аномалією та суперечить правам людини, оскільки не дає можливості користуватись правами, що випливають зі статусу громадянства. Сучас. *міжнародне право* спрямоване на стимулювання зменшення випадків апатризму: Конвенція про статус А. 1954 встановлює для них статус іноземців; Конвенція про громадянство одруженої жінки 1957 передбачає, що укладення чи розірвання шлюбу з іноземцем або зміна громадянства чоловіком не повинні автоматично впливати на громадянство жінки (призводити до його втрати); Конвенція про скорочення випадків безгромадянства 1961 визначає сприятливий порядок набуття А. громадянства д-ви постійного проживання, орієнтує на переважання «права ґрунту» при визначенні громадянства особи, встановлює заборону позбавлення особи громадянства, якщо внаслідок цього вона стане А. (крім випадків неправомірно набутого громадянства).

О.В. Буткевич

АпОСТИЛЬ: 1. Спец. штамп на нац. док-ті для його визнання за кордоном, що засвідчує дійсність підпису, статус особи, яка його підписала, та дійсність печатки або штампа, якими скріплено документ; не вимагає подальшого завірення. Застосування А. на заміну дип. або коне, легалізації офіц. док-тів передбачено Гаазькою конвенцією 1961. Дія Конвенції не поширюється на док-ти, вчинені *агентами дипломатичними* або консулами, та на адмін. док-ти, що мають пряме відношення до комерційних або митних операцій.

2. Штамп на довіреності, який дозволяє довіреній особі вчиняти всі дії з купівлі та оформлення за кордоном автомобіля на ім'я довірителя.

3. Дозвіл, що видається іноземцям при вступі в шлюб із громадянином або громадянкою д-ви реєстрації, який засвідчує дотримання всіх необхідних формальностей, які висуває їхня д-ва.

О.В. Буткевич

АПОСТОЛ Данило Павлович (4.12.1654, с. Сорочинці Миргородського полку — 17.01.1734, с. Сорочинці) — укр. військ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї козацького старшини, вихідця з Молдови. У 1682-1727 — миргородський полковник. Як талановитий військ, керівник відзначився в Азовських походах 1695-96 і *Північній війні 1700-21*, зокрема в боях під Ерестфером 1701 і Варшавою 1705. Прихильник самостійницької політики гетьмана *І. Мазепи*, активний учасник вироблення умов *українсько-шведського союзу*. 28.10.1708 разом із гетьманом приєднався до армії шведського короля Карла XII, але внаслідок перших військ.-політ. невдач союзників 21.11.1708 залишив шведський табір із таємним дорученням *І. Мазепи* досягти порозуміння з *Петром I*. Попри невдачу своєї місії отримав амністію та взяв участь у Прутському 1711 і Перському 1722 походах рос. армії. Спільно з наказним гетьманом *П. Полуботком* виступав проти обмеження держ. прав Гетьманщини *Малоросійською колегією*, ініціював вироблення автономістських *Коломацьких петицій 1723*, за що був ув'язнений у Петропавлівській фортеці. Після звільнення та принесення присяги новому імп. Петру II повернувся на Батьківщину, де з дозволу Петербурга на ген. козацькій раді у Глухові 1.10.1727 обраний гетьманом. 27.07.1728 звернувся до Петра

П з «Нуждами малоросійськими» про відновлення положень *Переяславсько-Московської угоди 1654*, але змушений був задовольнитися т. зв. «Рішитель-ними пунктами», які значно обмежували гетьманську екон. й судову владу. За таких обставин зосередився на проведенні низки адмін. і фінанс. реформ (ген. слідство про маєтності, запровадження фіксованого бюджету, введення «Інструкції українським судам», кодифікація законодавства та ін.), які значно впорядкували та зміцнили внутр. становище Гетьманщини; домігся переведу Києва з-під влади генерал-губернатора під юрисдикцію гетьмана й амністії для запорожців-союзників І. Мазепи (Олешківська Січ на території Кримського ханату) та дозволу на заснування ними Нової Січі на р. Підпільній.

В.І. Головченко

Арабо-ізраїльська війна 1948-49 — *війна* арабських держав проти Ізраїлю за визначення кордонів арабської та євр. держав на території Палестини. Починаючи з кінця *Другої світової війни*, сіоністські збройні формування вели бойові дії проти брит. військ й арабського населення з метою проголошення незалежної євр.

д-ви. Збройні виступи не припинились і після прийняття 29.П.1947 *Генеральною Асамблеєю ООН* рез. №181 про поділ Палестини, оскільки сіоністські збройні формування здійснювали чисельні терористичні операції проти арабського населення з метою добитися контролю над районами, що мали відійти євр. д-ві. У грудні 1947 арабське населення створило Армію визволення Палестини, яка з поч. 1948 розпочала збройну б-бу проти поділу Палестини. За підтримки арабських д-ав. Арабо-євр. конфлікт у Палестині переріс у війну нещодавно проголошеного Ізраїлю із сусідніми арабськими д-вами, яка розпочалася 15.05.1948, після припинення чинності брит. мандату на Палестину та проголошення д-ви Ізраїль, із вступом на територію Палестини регулярних військ Єгипту, Сирії, Лівану, Іраку та Йорданії, а також Саудівської Аравії та Ємену.

На початковому етапі війни успіху досягли арабські країни: об'єднані арабські збройні сили завоювали центр, частину Палестини, включаючи старий Єрусалим, низку великих і малих палестинських міст. Згодом, завдяки військ, допомозі, наданій Ізраїлю рядом країн, у т. ч. США, СРСР, Болгарією, Польщею, Румунією, Угорщиною, Чехословаччиною та ін., йому вдалося переломити хід воєнних дій на свою користь. *Рада Безпеки ООН* прийняла резолюцію 28.05.1948: протягом 36 годин усім учасникам палестинської війни припинити бойові дії. Згодом Рада Безпеки оголосила рішення про тимчасове *перемир'я терміном* на 4 тижні. Невиконання вимог передбачало застосування екон. санкцій проти воюючих сторін, після чого бойові дії припинилися. 11.06.1948 Ізраїль, чия армія переважала за кількісними та якісними показниками супротивника, ігноруючи чисельні вимоги РБ ООН про припинення вогню, продовжив бойові дії до повної реалізації власних стратегічних планів. У результаті війни Ізраїль захопив частину палестинських територій, відведених ООН арабській д-ві, й частину Єрусалима, внаслідок чого під його контролем опинилося 80% усієї території Палестини. Територ. надбання здійснили й деякі арабські країни-учасниці, зокрема Йорданія анексувала Зах. берег р. Йордан і схід, частину Єрусалима, Єгипет, за яким стояла Велика Британія, взяв під свій контроль сектор Газа, а Сирія — район аль-Хімма.

Перша А.-і. в. завершилась 1949, після укладення Ізраїлем окремих тимчасових угод про перемир'я з арабськими країнами. Переговори відбувались на грец. о. Родос за посередництва представників ООН. 24.02.1949 тимчасову угоду про перемир'я з Ізраїлем уклав Єгипет, 23.03.1949 — Ліван, 3.04.1949 — Йорданія і 20.07.1949 — Сирія. Ірак, Саудівська Аравія та Ємен, які не межують із Палестиною, угод про перемир'я не уклали. Згідно з цими угодами між сторонами встановлювались тимчасові лінії перемир'я та припинення вогню, а не держ. кордони. Уздовж сирійсько-ізраїльської демаркаційної лінії утворювалось кілька *демлітаризованих зон*. Контроль за додержанням перемир'я покладался на змішані арабо-ізраїльські комісії під головуванням представника штабу *спостерігачів ООН*. Угоди не вирішували тери-тор. питань, залишалась проблема палестинських *біженців* (за даними Близькосхідного агентства ООН на червень 1967 їхня чисельність складала 1 344 576 осіб). Зберігався воєнний стан, що супроводжувався постійними прикордонними інцидентами, не був забезпечений міжнар. статус Єрусалима. Головним наслідком І-ої А.-і. в. стало виникнення проблеми Близькосхідного врегулювання, та її серцевини — *Палестинської проблеми*.

ІД. Коміренко

Арабо-ізраїльська війна 1956 — див. *Суецька криза 1956*.

Арабо-ізраїльська війна 1967 — («Шестиденна війна», третя арабо-ізраїльська війна) розпочалась 5.06.1967 раптовим нападом Ізраїлю на Єгипет, Йорданію та Сирію. їй передували збройні провокації Ізраїлю на встановлених дог-рами 1949 тимчасових лініях припинення вогню (див. *Арабо-ізраїльська війна*

1948-49), що розпочались у 1965 і загострилися навесні 1967. 7.04.1967 стався великомасштабний інцидент на ізраїльсько-сирійському кордоні, у ході якого ізраїльські війська використовували танки й бойові літаки. 16.04.1967 ізраїльські війська, літаки порушили повітряний простір Єгипту; ескалація конфлікту продовжувалась і в травні. На поч. травня 1967 Президент Єгипту Г. Насер висунув розташованим на єгипетській території силам *Організації Об'єднаних Націй* вимогу перебазування на територію сектора Гази. Керівництво ООН не погодилось із цією вимогою та прийняло рішення про повну евакуацію військ ООН із території Єгипту. 22.05.1967 Насер оголосив про відновлення блокади Тиранської протоки, знятої в 1957 (див. *Суецька криза 1956*): жодне ізраїльське судно не мало права проходу протокою, Єгипет також заборонив доставку через протоку в Ізраїль стратегічних товарів на суднах третіх країн. 26.05.1967 на з'їзді арабських профспілок Насер заявив, що настав час знищити Ізраїль; Алжир і Кувейт направили експедиційні корпуси на підтримку Єгипту. 30.05.1967 був підписаний єгипетсько-йорданський військ. договір, а 4.06.1967 — єгипетсько-іракський договір про взаємну оборону, після чого іракські війська частини увійшли на йорданську територію. Розуміючи неминучість війни, очолюваний Л. Ешколем уряд Ізраїлю вирішив завдати превентивного удару по арабських країнах 5.06.1967. Після бомбових ударів по єгипетських аеродромах ізраїльська армія розпочала наступ на Синайський півострів. Прорвавши єгипетську оборону на трьох ділянках фронту, вона створила собі плацдарми для подальшого наступу. На ранок 8.06.1967 ізраїльські війська дійшли до берегів *Суецького каналу*, ще 7.06.1967 ізраїльський мор. десант зайняв Шарм-аль-Шейх. Того ж дня перемогою ізраїльських військ завершилися запеклі бої в секторі Гази, який захищали палестинська дивізія та мешканці розташованих там таборів палестинських біженців. 8.06.1967 була розбита йорданська армія, яка втратила контроль над Схід. Єрусалимом і всією територією до р. Йордан включно. Уранці 9.06.1967 ізраїльські війська розпочали наступ на сирійські укріплення на Голанських висотах, звідки вівся обстріл ізраїльської території. *Рада Безпеки ООН* 6.06.1967, 7.06.1967 і 9.06.1967 приймала резолюції про негайне припинення воєнних дій, але ізраїльські війська продовжували наступ і завершили його лише 10.06.1967 о 19.30, вийшовши до міста Кунейтри. Цей момент вважається офіц. закінченням А.-і. в. 1967.

Питання про становище на Бл. Сході багаторазово розглядалось на засіданнях РБ ООН у жовтні 1967. СРСР наполягав на негайному виведенні ізраїльських військ з окупованих територій без укладання мирного дог.-ру з Ізраїлем, із яким він розірвав *дипломатичні відносини* ще 10.06.1967. Зах. країни, зокрема США, наполягали на укладанні миру як попередній умові звільнення арабських територій від ізраїльської окупації. Лише 22.11.1967 РБ ООН ухвалила компромісний проект резолюції. Резолюція №242 визначила принципи політ. врегулювання Бл.-схід. конфлікту. У ній йшлося про «неприпустимість набуття територій шляхом війни», а також визначались основні принципи врегулювання ситуації на Бл. Сході: виведення ізраїльських військ з усіх окупованих арабських територій; припинення стану війни між арабськими країнами й Ізраїлем; забезпечення свободи *судноплавства міжнародного торговельного*; досягнення справедливого врегулювання проблеми *біженців*; забезпечення територ. недоторканності й політ. незалежності кожної д.-ви в регіоні. Але позитивного результату переговорний процес наприкінці 1967 — на поч. 1968 не дав. А.-і. в. 1967 закінчилася серйозною військ. поразкою арабських країн. Ізраїльським військам вдалося захопити обширні арабські території: єгипетський Синайський півострів, сирійські Голанські висоти, Західний берег р. Йордан, сектор Гази та схід, частину Єрусалима. Під ізраїльською окупацією опинилось бл. 70 тис. км² арабських територій із населенням понад 1 млн. осіб. Перемозі Ізраїлю, поряд із раптовістю нападу, оснащеністю ізраїльської армії сучас. озброєнням, її кращою підготованістю до ведення бойових дій, сприяла й неузгодженість дій Єгипту, Сирії та Йорданії.

І.Д. Коміренко

Арабо-Ізраїльська війна 1973 («Судного дня» війна, четверта арабо-ізраїльська війна) розпочалася 6.10.1973 о 13.50 форсуванням значними контингентами єгипетських збройних сил *Суецького каналу*. Того ж дня сирійська армія, підтримана іракськими з'єднаннями, вступила в ізраїльську окуп. зону на Голанських висотах. Як і дві попередні арабо-ізраїльські війни (див. *Суецька криза 1956*; *Арабо-ізраїльська війна 1967*), вона була короткочасна та продовжувалася менше 3 тижнів. В умовах колонізації Ізраїлем окупованих у 1967 арабських територій, його відмови від переговорів про всебічне бл.-схід. врегулювання та подальшого посилення агресивності Ізраїлю в регіоні вірогідність відновлення воєнних дій між арабами й ізраїльтянами зростала. Розпочаті арабами воєнні дії проти Ізраїлю продемонстрували значне зростання боєздатності арабських армій, солідарності арабських країн у б.-бі з Ізраїлем. Разом з арміями Єгипту й Сирії проти Ізраїлю воювали війська частини та підрозділи Іраку, Алжиру, Марокко, Тунісу, Судану, Саудівської Аравії, Кувейту і Йорданії. Лівія направила на арабо-ізраїльський фронт мед. персонал. Велику допомогу єгипетським і сирійським збройним силам надав СРСР, який постачав цим країнам повітрям і морем новітні види озброєнь. Ізраїльська армія вперше зазнала значних втрат у живій силі й техніці. Наслідки перших днів війни розвіяли міф про непереможність ізраїльських збройних сил, продемонструвавши втрату Ізраїлем абс. воєнної переваги в

регіоні. Воєнні успіхи Єгипту й Сирії на початковому етапі війни (6-14.10.1973), військ.-техн. і політ. допомога СРСР, активна підтримка Єгипту й Сирії всім арабським світом і міжнар. громадськістю призвели до того, що на Бл. Сході відбулась «неочікувана переміна політичних реалій». Ізраїль виявлявся дедалі більше ізольованим, із ним розривши *дипломатичні відносини* африк. країни (за винятком Кот-д'Івуару, Заїру й Ефіопії). Проте з 15.10.1973 розвиток бойових дій на єгипетсько-ізраїльському фронті зазнав корінних змін. Уже з 8.10.1973 ізраїльська ударна дивізія під командуванням генерал-майора *А. Шарона* уклинювалася між другою (на півночі) й третьою (на півдні) єгипетськими арміями, що наступали. За допомогою значного підкріплення ізраїльські війська вдерлися в цей пролом і до-сягли Суецького каналу, а вночі з 14.10.1973 на 15.10.1973 форсували його. Переміни, що відбулися в становищі воюючих сторін, значною мірою зумовлювались великою військ. допомогою Ізраїлю з боку США й тим політ. курсом, яким слідував єгипетський Президент *А. Садат* у довоєнний період. Приймаючи рішення щодо відновлення воєнних дій проти Ізраїлю, він прагнув добитись на полі бою таких результатів, яких не зміг добитись у позалаш-тункових торгах із Вашингтоном на передвоєнній стадії та які дозволили б йому зміцнити своє становище в країні.

Занепокоєні можливістю поширення воєнного конфлікту на Бл. Сході, СРСР і США доклали зусиль, щоб уникнути його. У той же час Кремль прагнув не допустити повної військ. катастрофи для арабських країн, а США бажали зберегти рівновагу в регіоні. Унаслідок рад.-амер. переговорів, що відбулися в Москві 20.10.1973, був вироблений проект резолюції №338, прийнятої *Радою Безпеки ООН* 14-ма голосами з 15-ти (утримався Китай) уночі з 21.10 на 22.10.1973. Резолюція передбачала припинення протягом 12 годин вогню та всіх воєнних дій із залишенням військ на позиціях, що вони займали на 22.10.1973, і проведення переговорів з остаточного врегулювання. Єгипет прийняв цю резолюцію 22.10.1973. Ізраїльтяни також погодилися, проте під приводом інцидентів продовжували бойові операції. Не пройшло і трьох годин із моменту набуття чинності рішення про припинення вогню, як ізраїльські війська розгорнули новий наступ уздовж зах. берега на Суец. Продовження Ізраїлем воєнних дій примусило РБ ООН 23.10.1973 розглянути питання про невиконання резолюції №338 і прийняти резолюцію №339, у якій вона підтверджувала своє рішення щодо негайного припинення всякого вогню й усіх бойових дій і ставила вимогу, щоб війська були повернуті на ті позиції, які вони займали на момент, коли рішення про припинення вогню набувало чинності. РБ ООН також запропонувала *Генеральному секретареві ООН* «здійснити заходи для негайного направлення представників ООН для спостереження за дотриманням припинення вогню між військами Ізраїлю і Єгипту». Проте Ізраїль продовжував воєнні дії, намагаючись шляхом застосування сили добитись зміцнення своїх політ. позицій під час майбутніх переговорів з арабською стороною. РБ ООН 24.10.1973 попередила Ізраїль про найтяжчі наслідки продовження агресивних дій у порушення прийнятих резолюцій. Вона прийняла нову резолюцію №340 про відведення військ на позиції 22.10.1973 і створення під її керівництвом Надзвичайних сил ООН для Бл. Сходу, які у складі 800 осіб були направлені на єгипетсько-ізраїльський фронт із метою забезпечення припинення вогню. Згодом вони були збільшені до 2300 осіб. Бойові дії було остаточно припинено 26.10.1973 на сирійському фронті. А.-і. в. 1973, що стала найбільшим воєнним зіткненням між арабами та ізраїльтянами з часу створення в 1948 Держави Ізраїль, наочно продемонструвала неможливість вирішення воєнним шляхом проблем, що лежать в основі арабо-ізраїльського конфлікту, підтвердила нагальну необхідність усебічного політ. врегулювання бл.-СХІД. КРИЗИ.

І.Д. Коміренко

Аралов Семен Іванович (17.12.1880, Москва — 22.05.1969, Москва) — рад. громад.-політ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї купця. Закінчив Моск. комерційний ін-т у 1914. Учасник *Першої світової війни*, штабс-капітан. 1917 — делегат 2-го Всеросійського з'їзду рад. Із 1918 — чл. РКЛ(б).

У вересні 1918 — липні 1919 — чл. РВР Республіки; чл. рад. рос.-укр. делегації на *Ризькій мирній конференції 1920-21*; у січні — березні 1921 — чл. РВР Київ, військ. округу. 1921 — повпред РСФРР у Литві, 1921-23 — повпред РСФРР і СРСР у Туреччині (Анкара), 1923-25 — у Латвії. 1925-27 — чл. колегії НКЗС СРСР. Із 1927 — надерж. і наук. роботі. Учасник *Другої світової війни*, полковник. 1946-57 — на парт. роботі. *Твори*: «Спогади радянського дипломата» (рос, 1960).

Н.В. Шпакова

Аранда І ВІЙЄН (Агапсія у Уїііеп) Луїс Гомес де (1946, Руте, провінція Кордоба) — іспан. дипломат. У 1974 — співробітник МЗС Іспанії, чл. підготовчої комісії з питання участі Іспанії в Міжнародному Суді ООН; 1975-79 — співробітник посольства Іспанії у ФРН; 1979-82 — співробітник Управління міжнар. екон. зв'язків та Управління Африки й континентальної Азії МЗС Іспанії; 1982-84 — радник-посланник посольства Іспанії в СРСР; 1984-1990 — радник-посланник посольства Іспанії в Аргентині; 1990-92 — зав. відділу інформатики ген. секретаріату країн ЄС, зав. відділу Серед. Сходу МЗС Іспанії; 1992-97 —

ген. консул Іспанії в Мюнхені. 1997-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Іспанії в Об'єднаній Республіці Танзанії, за сумісництвом — у Республіці Руанда та в Республіці Бурунді. Із 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Іспанії в Україні.

Р.Л. Кривонос

Арас (Атак) Тевфік Рюшту (1883 - 1972) — тур. громад.-політ, діяч і дипломат, активний учасник патріотичного руху «Спілок захисту прав». У 1920-23 — депутат Великих нац. зборів Туреччини, доповідач із закорд. справ, 1925-38 — мін. зак. справ Турецької Республіки. Сприяв її зближенню із СРСР, підписав рад.-тур. договір 1925 про взаємний нейтралітет та низку док-тів, які його доповнювали й розвивали. Узяв участь у виробленні *Лондонських конвенцій про визначення агресії 1933*, водночас забезпечив укладання угоди 1928 про оттоманський борг, позитивно поставився до створення *Антанти балканської й Антанти близькосхідної*, що уможливило порозуміння Анкари з демокр. д-вами Заходу. На *Монтрьо конференції 1936* по суті підтримав позицію Великої Британії про рівність усіх д-ав щодо проходження їхніх військ, суден через Босфор і Дарданелли. У 1939-42 — посол Туреччини у Великій Британії. Згодом відійшов від активної політ, діяльності.

В.І. Головченко

Арафат (АгаГаї, справжнє ім'я — Мухаммад Абдель Рахман Абдель Рауф Арафат аль-Кудва аль-Хусейні, парт. псевдонім — Абу Омар «будівельник») Ясир (4.08.1929, Єрусалим) — палестинський держ.-політ. діяч. Нар. в заможній купецькій сім'ї, що за материнською лінією генеалогії походить від пророка Мухаммеда. Закінчив інженерний ф-т Каїрського ун-ту в 1953, де очолював Союз палестинських студентів, і єгипетський військ. коледж. Брав участь у бойових діях у складі єгипетської армії під час *Суецької кризи 1956*, потім працював інженером у Кувейті. 1.01.1965 заснував Фронт нац. визволення Палестини (ФАТХ), який невдовзі став одним із найпотужніших угруповань в ОВП. У лютому 1969 очолив Виконком ОВП, ініціював створення штурмового угруповання «Аль-асіфа» («Буря»), яке здійснювало терористичні акти проти Держави Ізраїль. У вересні 1970 став головнокомандувачем Збройних сил Палестинського руху опору. Невдало виступив проти монархічного режиму в Йорданії 1971. Отримавши призначення керівником політ. департаменту ОВП 1973, перейшов від військ.-терористичної діяльності до міжнар.-дип. переконання. Із листопада 1974 — 1-й представник неурядової орг-ції, що звернулася до пленарної сесії *Генеральної Асамблеї ООН*. Безперспективність збройної б-би з Ізраїлем призвела А. до прийняття 12-15.11.1988 в Алжирі «Політичної декларації» та «Декларації незалежності», у яких містилися визнання права Ізраїлю на держ. існування та ідея паралельного створення самостійної Палестинської держави у визначених ООН кордонах, а також до підписання його представником Махмудом Аббасом Рамкової угоди про поетапне введення Палестинської автономії 13.09.1993. Затверджений Центральною радою ОВП 2.04.1989 на посаді Президента Держави Палестина згідно з Декларацією про запровадження палестинського самоврядування в секторі Газа і районі Єрихона 4.05.1994. Очолив Раду Палестинської автономії 5.07.1994. Після заг. виборів 20.01.1996 — голова Палестинської нац. адміністрації, верховний головнокомандувач Збройних сил Палестини. Рішенням ГА ООН 1998 його повноваження у статусі спостерігача значно розширені, але останніми роками з'явилися неспростовані дані щодо причетності А. до регіонального й між-нар. тероризму. Лауреат Золотої медалі миру 1975 і *Нобелівської премії миру* 1994.

В.І. Головченко

Арбітраж міжнародний — третейський суд

для розгляду міжнар. спорів, сторонами яких виступають держави та міжнар. орг-ції. В окремих випадках доступ до А. м. можуть мати приватні особи (Ірано-амер. претензійний трибунал, Міжнар. центр для врегулювання інвестиційних спорів). Склад та порядок діяльності А. м. визначається угодою сторін, що має назву «арбітражний компроміс». А. м. складається, як правило, з арбітрів, що призначаються сторонами, та узгодженого між ними (або призначеного міжнар. посадовою особою, напр., *Генеральним секретарем ООН*) суперарбітра. Переважна більшість А. м. створюється *ad hoc*, для розгляду конкретного спору. Світова практика знає кілька спроб створення постійно діючого А. м. Найбільш вдала з них мала результатом створення Постійної палати третейського суду в Гаазі на підставі Конвенції про мирне вирішення міжнар. сутичок 1907, яка нині існує як список арбітрів, із числа яких можна формувати арбітраж для вирішення конкретного СПОру.

М.М. Гнатівський

Арбітражне рішення міжнародне — акт

тлумачення та застосування *міжнародного права*, здійснений *арбітражем міжнародним* щодо того чи іншого *спору міжнародного*, переданого сторонами на його розгляд. Це рішення є обов'язковим для

виконання сторонами спору та не підлягає оскарженню. Як і *судове рішення міжнародне*, може використовуватись як допоміжний засіб для визначення прав. норм. А. р. м. може сприяти підтвердженню існуючих або створенню нових *норм міжнародного права*.

М.М. Гнатівський

Ардагаст (II-а пол. VI ст.) — вождь територ.-політ. союзу дакійських слов'ян. Воював спільно з іншим таким союзом на чолі з Мусокієм проти Візантії. Відомості про нього містяться в працях візантійських істориків VII — VIII ст. Феофілакта Сімокатти й Феофана Сповідника. Лінгвісти вважають написання імені А. викривленим слов'янським Радогаст або Радогость. У 583 здійснив вдалий похід у Візантію, під час якого дійшов майже до Константинополя. Імп. Маврикію доводилося особисто очолювати відсіч. На зворотному шляху війська А. були розбиті візантійським полководцем Коментіолою під Адріанополем. Протягом 592-93 продовжував вести бойові дії, але зазнав поразки від візантійського полководця Пріска.

М.Ф. Котляр

Аріта (Агіта) Хатіро (1884 - 1965) — япон. держ. діяч і дипломат. На дип. службі з 1910. Працював у МЗС Японії, очолював Азійський департамент. 1932-33 — віце-міністр зак. справ; 1934-36 — *посланник Японії* в Бельгії, 1936 — посланник у Китайській Республіці. 1936-37, 1938-39 і січень — червень 1940 — мін. зак. справ Японії. Відіграв активну роль у підготовці «*Анти-комінтернівського пакту*» 1936, у розробленні та здійсненні принципів «нового порядку у Схід. Азії», в укладанні англ.-япон. угоди про мор. митниці Китаю 3.05.1938, що дозволила різко знизити митні збори на япон. товари, а також забезпечив *Аріти — Крейгі угоду 1939*. 1943-45 — дип. радник МЗС Японії, згодом — депутат палати перів. Очолював Япон. зовн.-політ. асоціацію, виступав за нормалізацію япон.-рад. відносин.

В.І.Головченко

АріТИ — КрейГІ угода 1939 щодо врегулювання англ.-япон. конфлікту, що виник в окупованій японцями частині Китаю, підписана 22.07.1939 в Токіо мін. зак. справ Японії Х. Арітою та послом Великої Британії в Токіо Р. Крейгі. Загострення відносин між двома країнами відбулось унаслідок дій япон. військ, властей, які арештували брит. військ. аташе та оголосили блокаду брит. концесії в Тяньцзіні, звинувативши її владу в переховуванні «підривних елементів». Лондон, стурбований спробами Німеччини ізолювати її на Дал. Сході, пішов на підписання угоди, якою визнавав встановлення прояпон. «нового порядку» в Схід. Азії, погоджувався з перебуванням япон. військ на території Китаю протягом невизначеного часу, зобов'язувався не надавати допомогу урядові *Чан Кайші* й дотримуватись нейтралітету стосовно япон.-рад. суперечностей, що було важливим для Японії, яка вела військ. дії проти СРСР і МНР у районі р. Халхін-Гол (див. *Халхін-Гольський конфлікт 1939*). Японія, у свою чергу, давала Великій Британії гарантії нейтралітету щодо англ.-нім. суперечностей. Угода, з одного боку, послаблювала брит. позиції на Дал. Сході, з іншого — вносила напруженість у япон.-нім. стосунки, оскільки, на думку Німеччини, Японія віддала перевагу своїм регіональним інтересам на шкоду глобальній взаємодії союзників, чим звільнила Німеччину від зобов'язань перед Токіо щодо СРСР. США відповіли на укладення А.-К. у. денонсацією япон.-амер. торг. договору 1911 та жорсткішою політикою щодо Японії, намагаючись запобігти її пануванню в Азіатсько-Тихоокеан-СЬКОМУ РЕГІОНІ.

І.С. Покровська

Арктика (від грец. архтіхбі; — північний) — півн. полярна область Землі, що включає окраїни материків Євразії та Півн. Америки й майже весь Півн. Льодовитий океан (крім схід, і півд. частин Норвезького моря) з усіма його островами (крім прибережних о-вів Норвегії), а також прилеглі частини Атлантичного й Тихого океанів. Розділена на 5 секторів, які належать 5 приарктичним д-вам — РФ, США, Канаді, Данії та Норвегії. Фінляндія після передачі СРСР району Печенги (Петсамо) була позбавлена виходу в Півн. Льодовитий океан. Ісландія визначає всю свою територію як вхідну до арктичної зони, але претензій на власний арктичний сектор не подає. Секторний розподіл Півн. Льодовитого океану не здобув належного міжнар.-прав. закріплення й повного між-нар. визнання. Проблеми прав, режиму Півн. Льодовитого океану ґрунтуються на різниці підходів до визначення цієї частини земної кулі, що може розглядатись або як відкрите море, або як особливий вид держ. території 5 прилеглих країн. Зазначені точки зору породжують колізії між нормами *міжнародного права* та нормами внутр.-держ. права прилеглих країн. У міжнародному праві існує точка зору, що в 20-ті ХХ ст. склалася звичаєва норма, яка передбачає розподіл арктичних територій на сектори, що знаходяться під юрисдикцією приарктичної д-ви, а на острови та землі в цьому секторі поширюється *суверенітет* відповідної д-ви. При цьому арктичним сектором кожної з д-ав є простір, основою якого є узбережжя цієї д-ви, а боковою лінією — меридіани від Півн. полюса до схід, і зах. кордону цієї д-ви. *Конвенція ООН з морського права 1982* прямо не скасовує секторальний принцип визначення статусу територій в А., але й не підтверджує його. Вона встановлює кордон д-ви по зовн. межі *територіальних вод* та 200-мильну виключну

економічну зону. Дно морів та океанів і надра під ними, які не знаходяться під держ. юрисдикцією, відповідно до Конвенції є заг. спадщиною людства. Отже, лінії, що позначають бокові межі полярних секторів, не визнаються держ. кордонами. Вони проходять по зовн. межі територ. вод приполярних д-ав: для Росії, Канади й Данії ця межа визначена в 12 миль, для США — 3 милі. Ряд д-ав, що володіють технологіями дослідження та використання мор. дна, заявили про необхідність застосування до Півн. Льодовитого океану заг. принципів і підходів Конвенції, у т. ч. прав на пром. освоєння природ. ресурсів.

М.М. Гнатовський

Армель (Нагтеї) П'єр Шарль (16.03.1911, Укль, Бельгія) — бельг. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. У 1950-54 — міністр освіти, 1958 — міністр юстиції, 1959-60 — міністр культури, 1960-61 — міністр держ. установ, 1965-66 — Прем'єр-міністр, 1966-72 — міністр зак. справ, 1973 — держ. міністр. Із 1971 — сенатор. 1973-77 — голова Сенату Бельгії. Наприкінці 1960-х висунув план, що відомий як «план Армеля», основні напрями якого зводилися до підвищення ролі політ, й екон. співробітництва Країн НАТО.

Р.Л.Кривонос

Арно (Агпо) Александр (4.01.1931, Фрайбург, Німеччина) — нім. дипломат. Вивчав юриспруденцію в Гамбурзі, Фрайбурзі й Гайдельберзі, д-р права. У 1962 розпочав працю в МЗС ФРН. 1962-67 працював у посольстві ФРН в Республіці Дагомея (нині — Республіка Бенін). 1967-70 — у центр, апараті МЗС ФРН; 1970-72 — посол ФРН у Нігерії; 1972-75 — у центр, апараті МЗС ФРН; 1975-79 — нач. політ, відділу посольства ФРН у СРСР; 1979-84 — нач. референтури в МЗС ФРН; 1984-89 — посланник у посольстві ФРН у СРСР; 1989-92 — посол ФРН в Угорщині. 1993-96 — Надзвичайний і Повноважний Посол ФРН в Україні.

Р.Л. Кривонос

Арраська унія — об'єднання півд.-зах. провінцій Нідерландів (Артуа, Генсгау, Дуе, Ено, Фландрія), яке оформлено 6.01.1579 в.м. Аррасі (Аггаз). Ініціатор союзу — намісник іспан. короля в Нідерландах кн. Олександр із Парми, який використав протиріччя між півд. католицькими та півн. протестантськими провінціями. Унія була спрямована проти Нідерландської бурж. рев-ції та відокремлення Нідерландів від Іспанії, і ставила за мету «домогтися спільної угоди з католицьким королем». У відповідь на створення А. у півн. провінції Нідерландів укладено *УтреХГПСЬКу унію*.

О.Л. Борділовська

АрХІВИ ДИПЛОМАТИЧНІ (від грец. архшті — присутнє місце) є підрозділами відомства закорд. справ та його закорд. представництв. Це сукупність докум. матеріалів, які відклалися в результаті їх діяльності.

Згідно з *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961* архіви й док-ти *дипломатичних представництв* є недоторканими в будь-який час і незалежно від їх місцезнаходження.

Із дня відновлення відомства закорд. справ України 1944 всі його док-ти та матеріали накопичувалися в Політвідділі МЗС УРСР 1944-51. На цій базі було створено Архів МЗС УРСР 1951, який, у свою чергу, став основою сучас. Істор.-архів. управління МЗС України (із 1993 функціонує у складі: відділу архіву зовн. політики України, архіву *ООН та інших міжнар. орг-цій*, відділу наук.-бібліограф. досліджень і публікацій; із грудня 2001 опікується новоствореним Музеєм МЗС України). Власне, 56 архів, фондів поєднані в основному фонді, фонді особових справ працівників міністерства, фотодокументів, фондів міжнар. дог-рів, зареєстрованих в ООН, із заг. кількістю одиниць зберігання бл. 500 тис. екз. Зберігаються док-ти, які висвітлюють історію зовн.-політ, діяльності України, функціонування міністерства з 1944, зак. дип. та коне, установ із 1992, док-ти органів та спец. установ ООН, а також док-ти й матеріали інших міжнар. орг-цій. Істор.-архів. управління МЗС здійснює функцію депозитарію міжнар. дог-рів та угод України. Положення про архів дип. служби України затверджується КМ України.

Істор. зібрання дип. док-тів (листування, дог-ри, інші міжнар. акти) займають особливе місце в дослідженнях історії дипломатії та між-держ. відносин. Найдавніші архіви, що зберіг-лися, відносяться до часів Давнього Сходу. Одним із найбільших за кількістю док-тів є архів у Тель-ель-Амарні, відкритий наприкінці XIX ст, де знаходиться листування єгипетських фараонів 18-ї династії з правителями Ассирії, кассит-ського Вавилону, Сирії, Палестини, Кіпру, малоазійських хеттів, міттанійців. Більшу його частину складають листи царів-васалів єгипетських фараонів. Серед док-тів — текст давньосхідної дипломатії — *Єгипетсько-хеттського договору 1295 до н. е.* Значні зібрання дип. док-тів знаходяться в архіві хеттської д-ви, знайденому під час археол. розкопок на місці її стародавньої столиці Богаз-Кьой (неподалік від сучас. Анкари) у бібліотеці Саргонідів, ассирійських царів, що був знайдений неподалік від Ніневії, колишньої столиці Ассирії. Істор. А. д. є свідченням існування системи міждерж. відносин, дип. практики і дип. протоколу в Стародавньому світі (див. *Амарнська система дипломатії*).

В.М. Матвієнко, Л.Ф. Гайдуков

Архіпелажний прохід відповідно до ст. 53 *Конвенції ООН з морського права 1982* є здійсненням права нормального судноплавства та прольоту через *архіпелажні води* з метою безперервного, швидкого й безперешкодного транзиту з однієї частини *відкритого моря* або *виключної економічної зони* до іншої. Для зручності здійснення права А. п. держава-архіпелаг може встановлювати мор. й повітр. коридори завширшки 50 мор. миль. Якщо коридори не встановлено, прохід здійснюється шляхами, що зазвичай використовуються для міжнар. судноплавства. До А. п. ігшайік тиіапсііз (з необхідними змінами) застосовуються норми про транзитний прохід через протоки, які використовуються для міжнар. судноплавства. Держава-архіпелаг зобов'язана не перешкоджати здійсненню А. п., але має право приймати закони і правила щодо проходу (прольоту), які не можуть припускати дискримінації інозем. суден або літальних апаратів при здійсненні проходу (прольоту). У свою чергу, судна та літальні апарати інозем. д-ав зобов'язані дотримуватися законів і правил, встановлених державою-архіпелагом, і не мають права під час проходу (прольоту) здійснювати будь-яку діяльність, яка не властива безперервному та швидкому транзиту крізь води держави-архіпелагу. в.с. Ржевська

Архіпелажні ВОДИ згідно з *Конвенцією ООН з морського права 1982* (ст. 47, 49, 52, 53) — водна складова території держави-архіпелагу; мор. простір, що міститься між островами, які належать державі-архіпелагу, обмежений т. зв. архіпелажними вихідними лініями. Інститут А. в. так само, як й інститут держави-архіпелагу та інші споріднені з ним — архіпелажних вихідних ліній, *архіпелажного проходу* — вперше запроваджений у міжнар. мор. право Конвенцією ООН з морського права 1982. Відповідно до ст. 47 цієї Конвенції, архіпелажні вихідні лінії — це прямі вихідні лінії, за допомогою яких держава-архіпелаг формує свою територію; вони з'єднують найбільш висунені в море точки найбільш віддалених островів архіпелагу та його рифів, які обсягають. Необхідно, щоб утворений архіпелажними вихідними лініями периметр включав головні острови архіпелагу, і скільки-небудь помітні відхилення від заг. конфігурації архіпелагу при проведенні таких вихідних ліній неприпустимі. У межах простору, окресленого архіпелажними вихідними лініями, співвідношення між площею водної поверхні та суходолу, включаючи атоли, повинно складати від 1:1 до 9:1. За заг. правилом довжина архіпелажних вихідних ліній не може перевищувати 100 мор. миль. Допускається, щоб до 3% заг. числа вихідних ліній архіпелагу мали макс. довжину 125 мор. миль. Водний простір, обмежений архіпелажними вихідними лініями, визначається як А. в. Від архіпелажних вихідних ліній відміряється ширина територ. моря, прилеглої зони, виключної екон. зони та континентального шельфу держави-архіпелагу. На А. в., повітр. простір над ними, їхнє дно й надра поширюється суверенітет держави-архіпелагу, який вона здійснює з урахуванням відп. положень *міжнародного морського права*, а саме: в А. в. діє специфічне право архіпелажного проходу (прольоту), а також право мирного проходу, подібно до *територіальних вод* д-ви. У межах А. в. можуть бути й делімітовані внутр. води В.С. Ржевська

Асад (Ақсақ1, справжнє прізвище — Вахш) Хафез (6.10.1930, Кардаха провінції Латакія, Сирія — 10.06.2000, Дамаск) — сирійський військ., громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в багатодітній сім'ї бідного селянина-алавіта. Навчався у військ. уч-щі в Хомсі, закінчив військ.-повітр. уч-ще в Алеппо (1955) і курси підвищення кваліфікації в СРСР (1958). У 1947 вступив до сирійського відділення націоналістичної Партії арабського відродження (Баас) і взяв нове прізвище (арабською — «лев»). 1957 призначений командиром ланки літаків, 1958 — ескадрильї. Під час проходження військ. служби в Єгипетському р-ні ОАР захопився ідеєю панарабізму і став прибічником зовн.-політ. курсу *Г.А. Насера*. Після баасистського військ. перевороту в Сирії (8.03.1963) в чині підполковника призначений командиром з'єднання ВПС, 1964 — командувачем ВПС. 23.02.1966 — один із керівників лідерів лівого крила Баас, яке прийшло до влади, міністр оборони у званні генерал-майора; очолив групу прагматиків-військ. і відмовився надати дієву допомогу *Я. Арафату* під час Палестино-йорданського збройного конфлікту «чорного вересня» (1970). 13.11.1970 заарештував вище керівництво країни. 21.11.1970-3.04.1971 — Прем'єр-міністр Сирійської Арабської Республіки (САР). Із 22.02.1971 — беззмінний Президент САР і ген. секретар Баас. У зовн. політиці намагався посісти провідне становище серед арабських лідерів у вирішенні регіональних проблем. Прагнув реалізувати ідею створення «Великої Сирії» в складі САР, Лівану, Палестини та Галілеї. Із цією метою фінансував опозиційні Арафату угруповання й відкидав можливість проголошення незалежної Держави Палестина. 1976 за мандатом *Ліги арабських держав* ввів сирійські війська в охопленій громадян. війною Ліван і відмовився піти на укладення мирного дог-ру з Ізраїлем. Водночас підтримав США під час *війни у Перській затоці 1990-91* і жорстоко розправився з фундамен-талістською опозицією всередині країни. Забезпечив передачу презид. влади середньому синові Башару аль-Асаду. в.і. Головенко

АСКОЛЬД — київ, князь, за походженням з династії Кия; засновник першого схід.-слов. держ. утворення в Наддніпрянщині (Київського князівства). У науці побутує версія сканд. родоvodu А., оскільки наприкінці VIII - на поч. IX ст. вихідці зі Скандинавії, купці й воїни почали спускатися Дніпром й осідати у Серед. Наддніпрянщині. Поряд із Києвом, варяги отаборилися тоді в Полоцьку й Турові. У літописах А. діє завжди поруч із Діром, проте історики встановили, що А. княжив у Києві в 50 — 60-х IX ст., а Дір — у 70-х — на поч. 80-х IX ст. А. проводив активну зовн. політику. 18.06.860 — 200 руських човнів під проводом А. вдерлися до бухти Золотий Ріг, що омивала столицю Візантії Константинополь. Із них висадились воїни та розпочали облогу міста. Імп. Михаїлу довелось вступити в переговори з А. і підписати з ним мирну угоду, яка, якщо виходити зі змісту наступних русько-візантійських дог-рів, забезпечувала привілеї руських купців у Візантії. У 867, згідно зі свідченнями візантійських джерел, А., можливо з купкою дружинників, охрестився. Однак то не було хрещення Русі, країна ще не досягла необхідного рівня в розвитку держ. свідомості.

Пізнi літописні ізводи (Никонівський та ін.) сповіщають, що А. воював із волзькими болгарами, перемагав печенігів, прагнув розширити територію свого князівства, здійснивши похід на полочан. Час та обставини смерті А. невідомі.

М.Ф. Котляр

Асоціації виробників товарів міжнародні — орг. форми реалізації міжурядових товарних угод, розроблених та існуючих під егідою *Конференції ООН з торгівлі і розвитку* (ЮНКТАД). Класифікуються на Міжнар. товарні орг-ції з какао (МОКК), з кави (МОК), з натурального каучуку (МОНК), з цукру (МОЦ), з тропічної деревини (МОТД), Міжнар. консультативні к-ти (з бавовни, комітет ЮНКТАД з вольфраму, міжурядові робочі групи з бананів, цитрусових, риби, зерна, шкіри, м'яса, рису, чаю, жирів) і Міжнар. дослідницькі групи з каучуку, зі свинцю і цинку (МДГСЦ), з нікелю (МДГН), з міді (МДГМ). Мета створення міжнар. товарних орг-цій — спостереження за виконанням *угод міжнародних товарних*, вивчення стану світових товарних ринків і вироблення рекомендацій урядам країн-учасниць. Міжнар. товарні орг-ції створені на основі міжнар. товарних угод, володіють правосуб'єктністю, мають конкретні цілі й орг. структуру. Залежно від виду відп. товарної угоди кожна міжнар. орг-ція використовує спеціально створені механізми. Орг. структура міжнар. товарних орг-цій однотипна та включає Міжнародну раду, Виконавчий комітет і Виконавчого директора. Міжнародна рада (вищий орган) складається з представників усіх учасників угоди. Вона проводить регулярні чергові й позачергові сесії, на яких приймаються рішення, пов'язані з реалізацією угоди. Розподіл голосів під час прийняття рішень базується на формальній рівності сторін — країн-експортерів та імпортерів. Виконавчий комітет — це вищий виконавчий орган, який здійснює поточне спостереження за станом кон'юнктури світового ринку й розробляє рекомендації з механізму його регулювання. Міжнародні ради створені в межах міжнародних товарних угод із метою сприяння їх реалізації через регулювання відносин між учасниками угод, надання їм інформації про стан і тенденції розвитку світового товарного ринку та вживання заходів з його регулювання. Вони не володіють правосуб'єктністю. Робочими органами міжнар. рад є пленарні сесії, комітети й секретаріат. Міжнар. консультативні орг-ції створюються у вигляді комітетів, мета яких — сприяння розвитку міжнар. торгівлі відп. товаром шляхом надання учасникам інформації про стан кон'юнктури світових товарних ринків, обговорення проблем, пов'язаних із розвитком вир-ва й міжнар. торгівлі даним товаром, регулюванням ринкових цін. Міжнар. дослідницькі групи із сировинних товарів (МДГ) — міжурядові багатосторонні орг-ції, які діють під егідою ЮНКТАД і створюються для обговорення актуальних проблем розвитку світових товарних ринків і прийняття щодо них необхідних рекомендацій країнам-учасНИЦЯМ.

А.М. Конистура

Асоціація держав Південно-Східної Азії

(Айосіагіоп ої 8оііп Еай А\$іап №ііоп\$), **АСЕАН** (A8EAM) — регіональна політ.-екон. орг-ція до складу якої входять Бруней (1984), В'єтнам (1995), Індонезія, Камбоджа (1999), Лаос (1997), Малайзія, М'янма (1997), Сінгапур, Таїланд та Філіппіни. Статус спостерігача має Папуа-Нова Гвінея. АСЕАН утворена на конференції міністрів закорд. справ Індонезії, Малайзії, Сінгапуру, Таїланду та Філіппін, що відбувалась 7-8.08.1967 в Бангкоку (Таїланд). У підписаних 1976 на о. Балі Договорі про дружбу та співробітництво в Півд.-Схід. Азії та Декларації згоди АСЕАН проголошувались завдання орг-ції: поглиблювати політ., екон., соц., культ. співробітництво; розвивати торгівлю між країнами АСЕАН та з іншими країнами; сприяти встановленню миру й стабільності в Півд.-Схід. Азії. Співпраця в рамках АСЕАН побудована на принципах невтручання у справи один одного та вирішенні проблем, що являють взаємний інтерес, шляхом консенсусу. Керівний орган АСЕАН — щорічні Наради міністрів закорд. справ (сесії АСЕАН), які проводяться почергово у столицях країн-членів. Між сесіями діє Постійний комітет, головою якого є

мін. зак. справ тієї країни, у якій провадитимуть чергову сесію. Із 1976 періодично проводяться наради голів д-ав та урядів країн-членів, організуються зустрічі на міністерському рівні.

Співробітництво членів АСЕАН відбувалось у вирішенні проблем безпеки й забезпечення миру в Півд.-Схід. Азії. У листопаді 1971 Нарада міністрів закорд. справ АСЕАН у Куала-Лам-пурі прийняла декларацію про створення в Півд.-Схід. Азії «зони миру, свободи і нейтралітету» (ЗОПФАН). У 1984 країни АСЕАН оголосили про свій намір створити в Півд.-Схід. Азії без'ядерну зону. На 3-й нараді глав д-ав та урядів країн-членів АСЕАН у Манілі (у грудні 1987) прийнято рішення розвивати співробітництво не лише всередині АСЕАН, але й з іншими країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР). Зростанню ролі АСЕАН у системі міжнар. відносин в АТР сприяло запровадження в рамках щорічних конференцій міністрів закорд. справ механізму регулярних політ, консультацій між членами АСЕАН з одного боку та США, Японією, Канадою, Австралією, Новою Зеландією, Республікою Корея й об'єднаною делегацією ЄС — з іншого. У липні 1993 на 26-й конференції міністрів закорд. справ країн АСЕАН у Сінгапурі було прийняте рішення про створення Регіонального форуму АСЕАН (АРФ) для проведення багатосторонніх консультацій із проблем безпеки в АТР. Окрім традиційних учасників розширених конференцій міністрів закорд. справ АСЕАН, на Регіональний форум було запрошено Китай, Росію та В'єтнам. Перше засідання Форуму, на якому представлені 18 країн, відбулось у 1994 в Бангкоку. Згодом до АРФ приєдналися Індія, Республіка Корея, КНДР, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Монголія, Папуа-Нова Гвінея.

Сфера екон. співробітництва охоплює: торгівлю й інвестиції; промисловість; продовольчі товари; с. г-во та лісництво; фінанси й банківські послуги; транспорт і комунікації; мінеральні ресурси й електроенергію; приватний сектор. АСЕАН приєдналася до Системи заг. діючого преференційного тарифу для вільної торг. зони АСЕАН (1992), яка прагнула знизити тарифні ставки до 0-5% до 2000 і цілком зняти тарифи до 2003. Усі пром. товари, у т. ч. засоби вир-ва, перероблені та неперероблені с.-г. продукти, входять у Систему заг. діючого преференційного тарифу. АСЕАН також домагається створення сприятливих умов для торгівлі за допомогою зняття нетарифних обмежень, узгодження тарифної номенклатури, митних процедур і визначення вартості. До інших сфер діяльності АСЕАН входять співробітництво в науці й технологіях, захист навколишнього середовища, культура й інформ. забезпечення, соц. розвиток, контроль над наркотиками. На сучас. етапі члени АСЕАН ще не прийшли до створення зони вільної торгівлі, але вони вже співпрацюють по різних напрямках у галузі зниження тарифів. Заслуга АСЕАН — утворення Корпорації розвитку бас. р. Меконг (1995) із метою забезпечення допомоги країнам басейну, зокрема Камбоджі, Лаосу, М'янмі. Сфера співробітництва охоплює: інфраструктуру, торгівлю та залучення інвестицій, с. г-во, лісове госп-во, мінеральні ресурси, промисловість, туризм, трудові ресурси, науку й технології. Створені експертні робочі групи — на вибір напрямку фінанс. розвитку, техн. сприянню, проведенню аналізу екон. ефективності, статутному капіталу й боргам, група по залізниці (у процесі розгляду) між Сінгапуром і Кунмінгом у Китаї.

І.Д. Коміренко, А.М. Копистира

Асоціація Карибських держав (А\$ociación сіе Езіасіоз деі Сагібе), **АКД** (АЕ5) створена 24.06.1994 на зустрічі в Картагені (Колумбія). Є найбільшим досягненням у діяльності *Карибського співтовариства (КАРІКОМ)* у 1-й пол. 90-х ХХ ст. У числі 25 країн, які підписали договір, окрім членів КАРІКОМ, були: Мексика, Колумбія, Венесуела, Гватемала, Сальвадор, Гондурас, Нікарагуа, Коста-Рика, Панама, Домініканська Республіка та Гаїті. Після тривалих дискусій засновники одногослосно підтримали вступ Куби до АКД. Залежні території інших д-ав у субрегіоні стали асоційованими членами нового об'єднання. До складу АКД увійшли володіння Великої Британії: Ангілья, Бермуди, Британські Віргінські о-ви, Кайманові о-ви, Монтсеррат, о-ви Теркс і Кайкос, а також Віргінські о-ви, що належать США. Від імені о. Ару-ба та Нідерландських Ангельських о-вів договір підписали Нідерланди, а від Франц. заморських департаментів Мартініки, Гваделупи та Французької Гвіани — Франція. На відміну від повноправних учасників АКД, асоційовані члени беруть участь в обговоренні й голосуванні переважно щодо питань, які безпосередньо їх стосуються.

АКД стала другим за розмірами інтеграційним об'єднанням Лат. Америки: до нього входять 37 країн із населенням бл. 200 млн. чол. Керівними органами АКД є Рада міністрів країн-учасниць і Секретаріат, який скликає конференції орг-ції. Головна мета АКД — створення до 2005 *зони вільної торгівлі* в межах об'єднання. 1.01.1995 почала працювати штаб-квартира орг-ції на Тринідаді. Велике значення мав перший саміт АКД, що відбувся 17-18.08.1995 в Порт-оф-Спейні (Тринідад і Тобаго). Окрім країн-засновниць були присутні делегати 21 регіональних і міжнар. орг-цій. Основна увага

приділялась розвитку в АКД торгівлі, туризму й транспорту. Учасники саміту схвалили Декларацію принципів і План дій для встановлю'ння нового етапу співробітництва між країнами КАРІКОМ, Центр. Америки, Мексики, Колумбії та Венесуели. Було дано доручення Секретаріату орг-ції здійснити ряд заходів для лібералізації торгівлі між членами об'єднання. Туризм був визначений у Плані дій як

стратегічна галузь для субрегіону. Для розвитку туризму в АКД, на думку учасників саміту, необхідно посилення співробітництва між держ. і приватним секторами та поліпшення трансп. зв'язків. Регулярна робота АКД відповідно до розробленого плану проходить за участі Куби. У вересні 1996 в Гавані відбулась нарада спец. комітету АКД з науки, технології, охорони здоров'я, освіти, культури та спорту, яка затвердила програму діяльності орг-ації. У грудні 1996 в Гавані було проведено друге засідання Ради міністрів, яке розробило рішення з розвитку інтеграції з метою подолання слабкої розвину-тості та створення інтеграційного фонду АКД. Техн. комітету дано доручення провести роботу з розробки угоди про вільну торгівлю. Серед наступних зустрічей керівників цієї орг-ції — нарада в березні 1997 в Санто-Домінго (Домініканська Республіка) з проблем розвитку інозем. туризму в регіоні. На початку нового століття, зіткнувшись із труднощами в зональній торгівлі та на зовн. ринках, орг-ція намагається розвивати зв'язки з іншими інтеграційними об'єднаннями Зах. півкулі. У цілому поглиблення співробітництва АКД з Канадою, ЄС і лат.-амер. інтеграційними об'єднаннями розглядається як важливий результат діяльності орг-ції. Створення АКД та її успішна діяльність спричинили нові дискусії в країнах Лат. Америки й Карибського басейну навколо двох протилежних підходів до проблем інтеграції: «автономної інтеграції» та «залежної інтеграції». У політ, і наук. колах країн регіону намагаються визначити, яка з цих двох течій найбільше узгоджується із сучас. тенденціями глобалізації та сприяє прискореному розвитку, подоланню бідності й маргіналізації Населення.

Г.Д. Хоменко

Асоціація міжнародного права (АМП) —

міжнар. неурядова орг-ція, створена в Брюсселі (1873). Згідно зі Статутом її діяльність спрямовується на прогрес, розвиток *міжнародного права*, добросовісне застосування, уніфікацію права, усунення колізій законів, а також зміцнення міжнар. взаєморозуміння та доброї волі. Завдання АМП — вивчення та роз'яснення міжнар. права, розробка пропозицій щодо вирішення міжнар.-прав, проблем тощо. Відповідно до Статуту членами АМП є провідні спеціалісти в царині міжнар. права (публічного та приватного), а також представники інших галузей права, політ, діячі, дипломати, викладачі вузів, адвокати тощо (понад 4 500 осіб). Статут передбачає можливість колективного членства в АМП. Зокрема, це нац. асоціації, яких нараховується понад 50. Вищим органом АМП є Конференція, яка скликається двічі на рік. Між конференціями керівним органом є Виконавчий комітет на чолі з президентом, який обирається Конференцією на 2 роки. Поточні справи знаходяться у віданні ген. секретаря. При АМП діє понад 10 постійних к-тів. Місцезнаходження — Лондон. Основне джерело фінансування — щорічні членські внески, а також добровільні пожертвування.

О.В. Задорожній

Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії (The South Asian Association for Regional Cooperation), **СААРК** (8ААЯС) — між-дер. регіональна орг-ція, до якої входять Бангладеш, Бутан, Індія, Мальдівська Республіка, Непал, Пакистан та Шрі-Ланка. Створена 8.12.1985 на зустрічі глав д-ав та урядів країн -учасниць в м. Дакка (Бангладеш). Вищим органом СААРК є саміт глав д-ав; за формулювання поточної політики та координацію співробітництва відповідає Рада міністрів закорд. справ. Секретаріат розташований в Катманду (Непал). Вперше ідея започаткування орг-ції регіонального співробітництва в Півд. Азії була запропонована Президентом Бангладеш генералом З. Рахманом у 1979. Після попередніх консультацій у квітні 1981 в Коломбо зібрались представники МЗС семи країн для обговорення конкретних планів створення такої орг-ції. У серпні 1983 в Нью-Делі зібрались міністри закорд. справ країн Півд. Азії. Вони ухвалили Декларацію регіонального співробітництва Півд. Азії (СААРК) та формально запустили проекти співпраці в 5-й попередньо погоджених сферах: с. г-ві, розвитку сільської місцевості, телекому-нікаціях, метеорології та охороні здоров'я. Зустріч глав д-ав та урядів країн-учасниць 7-8.12.1985 ухвалила Статут СААРК, що стало формальним початком існування орг-ції. Основним завданням СААРК є сприяння екон. та культ. розвитку, соц. прогресу народів Півд. Азії шляхом багатостороннього співробітництва та кооперації її д-ав на основі рівноправності та невторчання в справи один одного. СААРК також ставить завдання розвитку співробітництва з іншими країнами, що розвиваються, міжнар. орг-ціями та регіональними форумами з метою досягнення цілей країн-учасниць. Рішення в СААРК з усіх питань приймаються консенсусом, орг-ція не приймає до обговорення та розгляду питання двосторонніх відносин між країнами-учасницями та суперечки між ними. Значно впливає на результативність співробітництва в СААРК протистояння 2-х провідних д-ав регіону — Індії та Пакистану. Обидві д-ви поставилися до створення СААРК з обережністю, побоюючись, що інша сторона зможе використати асоціацію для ізоляції суперника в регіоні. Небажання цих двох провідних д-ав Півд. Азії брати активну участь у роботі СААРК у перші роки її існування значною мірою обмежувало ефективність асоціації. Наприкінці 80-х — на поч. 90-х, після загострення протистояння в Кашмірі та спричиненого цим охолодження відносин між Індією й Пакистаном і ускладнення внутр.-

політ, ситуації в Індії, саміти СААРК не проводились, активність регіонального співробітництва значно знизилась. Ця ситуація повторилась напр. 1990-х, коли нове загострення протистояння Індії та Пакистану було спричинено зіткненнями в Кашмірі та проведенням обома д-вами випробувань ядерних пристроїв.

Із поч. 90-х важливе місце в співробітництві в рамках СААРК обіймають екон. проблеми. 11.04.1993 на саміті в Дакці було підписано Угоду про преференційну торгівлю в Півд. Азії (набула чинності 7.12.1995), яка стала важливим політ, актом на шляху до поглиблення регіональної екон. співпраці. На саміті СААРК в Коломбо в 1998 було ухвалено рішення про підготовку проекту дог-ру про створення *зони вільної торгівлі* Півд. Азії, а на саміті в Катманду в 2002 було визначено мету регіональної екон. інтеграції — створення до 2020 Економічного союзу Півд. Азії. Водночас країни-учасниці СААРК активно співпрацюють у рамках субрегіональ-них ініціатив екон. співробітництва, зокрема в т. зв. «Чотирикутнику зростання», до якого входять Індія, Бангладеш, Бутан та Непал. Масштаб самітів СААРК, що виключає обговорення гострих політ, питань, надає лідерам д-ав можливість встановити нормальний діалог навіть в умовах протистояння інтересів їхніх д-ав. Так, у травні 1997 під час саміту СААРК в Малє прямий контакт між прем'єр-міністрами Індії / *Гуджралом* та Пакистану *Н. Шаріфом* фактично дозволив відновити інд.-пакистанський діалог із широкого кола питань двосторонніх відносин. Цей дип. успіх регіонального форуму визначив важливість СААРК як засобу укріплення взаємної довіри між д-вами регіону. Важливим напрямом співробітництва в СААРК є координація б-би з *тероризмом міжнародним* (у 1987 було підписано конвенцію СААРК про заходи з б-би проти тероризму, що зобов'язує всі держави-учасниці СААРК співпрацювати в переслідуванні та видачі терористів), з незаконним обігом наркотичних речовин (Конвенція СААРК про наркотичні та психотропні речовини 1990).

В.Ю.Константинов

Астаматій (Остаматенко) Остафій (? - 1678) — укр. держ. діяч і дипломат. У 1654 за наказом гетьмана *Б. Хмельницького* організував митну службу Війська Запорозького. 1675-78 — посол гетьманів *П. Дорошенка* і *Ю. Хмельницького* у Стамбулі. 1678 призначений наказним гетьманом. Після поразки тур. війська під Чигирином запідозрений у зраді й за наказом *Ю. Хмельницького* СТрачений. *В.І.Сергійчук*

АТА КНИЖКА («Асіпізкіоп Тетрогаіге — Тетро-гагу АйтІ88Іоп») — міжнар. супровідний документ, який використовується для тимчасового ввезення деяких товарів (зразки, що мають ринкову собівартість; товари, призначені для використання на виставках чи торгових ярмарках; професійне обладнання тощо). АТА к. дозволяє тимчасово ввезти товар на територію тієї чи іншої д-ви без надання застави для забезпечення митних та інших зборів, пов'язаних із митним очищенням. Строк дії АТА к. не перевищує один рік із дня її видачі. АТА к. видаються торг. палатами держав-учасниць Конвенції, які працюють під егідою Міжнародного бюро торгових палат (МБТП). Вимоги до оформлення АТА к. містяться в додатку до Митної конвенції про АТА к. для тимчасового ввезення товарів 1961. АТА к. складається з двох зелених обкладинок, між якими вставлені два жовтих, два білих та два синіх аркуші. Зелені обкладинки містять заг. відомості про АТА к. й заг. перелік вантажів; жовті аркуші призначені для тимчасового вивезення та зворотного ввезення вантажу (реімпорт); білі — для тимчасового ввезення й зворотного вивезення вантажу (реекспорт); сині — для контролю за транзитними перевезеннями Вантажу. *ОМ. Григоров*

Ататюрк (АіаШгк) Мустафа Кемаль (12.03.1881, Салоніки— 10.11.1938, Анкара)— тур. громад.-політ, і військ, діяч. Нар. в сім'ї митника. Закінчив Вище військ, уч-ще Генерального штабу (1904), де створив патріотичне таємне товариство «Ва-тан» («Вітчизна»). Згодом приєднався до молодотурецького комітету «Єднання і прогрес». Під час *Першої світової війни* у званні полковника врятував Стамбул від брит.-франц. десанту на Галліполійському піво-ві (у квітні 1915 — січні 1916), за що отримав звання генерал-майора. 1917 зупинив рос. наступ у Закавказзі, 1918 — британський у Півд. Сирії. Як нац. герой і безперечний військ, авторитет очолив у Анатолії (наприкінці травня 1919) патріотичний рух «Спілок захисту прав». У квітні 1920 скликав у Анкарі Великі нац. збори Туреччини та проголосив респ. мету нац.-визв. рев-ції. Після її перемоги 29.10.1923-10.11.1938 - Президент Турецької Республіки. Спираючись на створе-ну ним же у вересні 1923 Народно-республіканську партію, здійснив серію фундам. політ, і соц.-екон. реформ, які мали перетворити Туреччину на європеїзовану світську д-ву. У зовн. політиці, з огляду на обструкцію зах. д-ав, до кінця 20-х ХХ ст. орієнтувався на більшовицьку Росію, потім — СРСР. 7.10.1920 у Трапезунді комісаром у закорд. справах кемалістського уряду А. Мух-тар-беєм й уповноваженим Раднаркомом РСФРР у бл.-схід. справах К. Радеком був укладений договір про взаємодію тур. націоналістичної та Червоної армії щодо операцій у Закавказзі. 16.03.1921 підписаний рад.-тур. договір про дружбу і братерство, 21.01.1922 — аналогічний *українсько-турецький договір про дружбу і*

братерство 1922. Із поч. 30-х ХХ ст. ініціював зближення із зах. д-вами: вступ Туреччини до Ліги Націй у 1932, приєднання до Антанти балканської у 1934 й Антанти близькосхідної/1937.

В.І. Головченко

Аташе (з франц. *attaché* — прикріплений) — посада або ранг дип. працівника. У міжнар. дип. практиці існують кілька категорій А.: 1) дипломатичні — дипломати-початківці, молодші дип. працівники центр, апарату *відомства закордонних справ* або *дипломатичного представництва*; 2) військові, військ.-мор., військ.-повітр. (див. *Військові аташе*) — представники військ, відомства акредитуючої д-ви (є одними із старших дип. агентів у дип. представництві); 3) спеціальні — представники різних відомств своєї д-ви (з питань культури, техніки, науки тощо), яким у країні перебування доручається вивчати питання за їхнім фахом та підтримувати й розвивати зв'язки між відп. відомствами направляючої та приймаючої д-ав; 4) з питань преси (прес-аташе) — відповідальні працівники, які займаються в дип. представництвах питаннями преси та інформації. У практиці ряду країн є А. почесні — особи, які обрали дип. кар'єру, але ще не зараховані до штату й не отримують платню. Усі категорії А. входять до складу *дипломатичного корпусу*, мають заг.-визнаний міжнар.-прав. статус і користуються однаковими *дипломатичними привілеями та імунітетами*.

Законом України «Про дипломатичні ранги України» 2002 {сі. 1) А. визнано молодшим дип. рангом укр. дип. служби, а згідно зі ст. 12. Закону України «Про дипломатичну службу» 2001 посада А. є первинною для дип. працівників у закорд. дип. установах України.

в.м. Матвієнко

Атлантизм — ідеологізована форма наук, концепції про наявність широкого кола фундам. спільних інтересів, єдиної системи соц. норм, цінностей та інститутів, що об'єднують США та країни Зах. Європи в єдиний цивілізаційний простір. Після *Другої світової війни* концепція А. використовувалась переважно в зах.-європ. країнах-членах НАТО для обґрунтування практ. необхідності підтримання тісних союзницьких відносин зі США та визнання лідерства цієї країни

В СИСТЕМІ Зах. СОЮЗІВ.

А.Л. Субботін

Атлантична Рада США (Ш *Atlantic Council*) — неурядова орг-ція, яка ставить за мету поглиблення трансатлантичних зв'язків та розвиток Євроатлантичної спільноти. Створена в 1961 за ініціативи колишніх Держсекретарів США *Д. Ачесона* та *К. Гертера*. Основними завданнями А. Р. є стимулювання політ, та сусп. діалогу між США й Зах. Європою, проведення наук, досліджень та розробка рекомендацій держ. і приватним орг-ціям, орг-ція освітніх програм. До складу А. Р. входять представники політ, та наук.

єЛПТИ, ВЕЛИКОГО бізнесу.

С.П. Гамака

Атлантична хартія — англ.-амер. декларація, підписана Президентом США *Ф. Рузвельтом* і Прем'єр-міністром Великої Британії *В. Черчиллем* на першій двосторонній нараді періоду *Другої світової війни*. Відбулась у бухті Арджентія (о. Ньюфаундленд), й оголошена для преси 14.08.1941.

У декларації сформульовані основні принципи зовн. політики цих д-ав під час війни та бачення ними післявоєнного світу. Зокрема, йшлося про відмову від територ. загарбань, остаточне знищення нацистської тиранії, визнання права народів обирати собі форму правління, рівні можливості в торгівлі й доступу до сировини, післявоєнне екон. співробітництво, відмову від застосування сили в міжнар. відносинах, роззброєння та створення системи заг. безпеки. А. х., підписана США за умов їхнього формального нейтралітету, демонструвала готовність сторін до зміцнення співробітництва, хоча США відмовились від пропозиції Великої Британії зафіксувати в док-ті будь-які міжнар. зобов'язання сторін у майбутньому. А. х. схвалено на міжсоюзній конференції в Лондоні (вересень 1941), де до неї приєдналися СРСР і 14 інших країн, що знаходилися у стані війни з фаш. блоком. 24.09.1941 посол СРСР у Великій Британії оголосив декларацію рад. уряду, в якій було висловлено згоду з основними принципами А. х., що носила політ, характер і не мала юрид. чинності, однак відіграла значну роль у створенні *антигітлерівської коаліції під час Другої світової війни*.

І.С.Покровська

Атомна дипломатія: 1. Сукупність методів *зовнішньої політики* США, що використовували атомну зброю як засіб тиску на інші держави. А. д. породила монополія США на атомну зброю, які продемонстрували її руйнівні можливості, використавши в серпні 1945 проти Японії. Після створення ядерної зброї СРСР (1949) роль А. д. у зовнішній політиці США поступово знижується. А. д. стала однією з основ *стримування доктрини*.

2. Використання окремими д-вами або коаліціями д-ав атомної та ядерної зброї як фактору *міжнародної політики* для здійснення тиску задля досягнення зовн.-політ, цілей.

С.П. Гамака

Аттіла (Аиііа) (? - 453) — вождь гунів (434-53; до 445 правив спільно з братом Бледою, а вбивши його — самостійно). За часів правління А. гунський союз племен із центром у Паннонії (сучасна Зах. Угорщина, столиця — поблизу м. Токая) поширив свою владу на схід — до Кавказу, на захід — до Рейну, на північ — до о-ів Данського архіпелагу, на південь — за Дунай, і досяг найбільшої могутності. 443, 447-48 здійснив ряд походів на територію Східної Римської імп. та Ірану, примусивши імператора до сплати щорічної данини в розмірі 21 тис. фунтів золота. 451 розпочав похід у Галію, але, як вважає істор. традиція, у битві на Каталаунських полях (тепер Шампань) був розбитий об'єднаною армією римлян, вестготів, франків, бургундів під командуванням рим. полководця Ф. Аеція. У 452 гунські війська спустошили Швн. Італію, захопивши Аквілею, Падую, Мілан, і підійшли до Рима, але після переговорів із Папою римським Левом I А. не став захоплювати місто й обмежився викупом. 453 повернувся до Паннонії, де незабаром помер, після чого гунська д-ва розпалась.

М.Ф. Котляр

Аугсбурзька ліга — коаліція європ. д-ав, створена в 1686 для спільної протидії експансіоністській політиці Франції часів короля Людо-віка XIV Бурбона («Короля Сонця»). Протягом серії війн 1667-84 Франція здобула цілковиту перемогу над Іспанією та Голландією (яких підтримували Британія та Швеція), і за умовами Регенсбурзького миру 1684 отримала ряд зах.-нім. земель (включаючи Страсбург), частину Фландрії (Лілль) та Франш-Конте, після чого почала претендувати на Півн. Італію, а сам Людовік XIV — на корону імп. *Священної Римської імперії*. У цих умовах більшість європ. монархів почали шукати шляхів для обмеження претензій Людовіка XIV. Із цією метою в Аугсбурзі (Баварія) за ініціативою штатгальтера Голландії Вільгельма Оранського була створена А. л. 1686 — антифранц. коаліція у складі Священної Римської імп., Іспанії, Голландії, Швеції та ряду дрібних нім. князівств. У 1688 до неї приєдналася Англія, оскільки в цей час Вільгельм Оранський став англ. королем Вільгельмом III. Члени А. л. домовились спільно виступити проти Франції в разі її нової *агресії*, що й сталося, коли Франція вдерлася у Пфальц 1688. Війна Франції проти А. л. тривала до 1697 і завершилась без переможців Рісвікським миром, ставши своєрідною прелюдією до всеєвропейської *війни за іспанську спадщину 1701-14*, яка завершилась для виснаженої Франції поразкою. Після підписання *Утрехтського миру 1713 та Раїстаттського миру 1714* А. л. фактично припинила існування.

В.Л. Рубель

Аугсбурзький релігійний мир 1555 укладений 25.09.1555 у Аугсбурзі на засіданні нім. рейхстагу. Завершував війни католиків і протестантів у Німеччині доби Реформації. Він визнавав рівноправними християнами католиків і лютеран, але залишав поза законом цвингліанців, кальвіністів й анабаптистів. За умовами миру право визначати релігію своїх підданих на підвладних їм територіях отримали провідники політ. влади, озвучивши даний принцип лат. прав. формулою «*Сиииз геґіо, еіш реліґіо*» («Чия влада, того й віра»). У результаті в Німеччині утворилися два угруповання князівств. Перше склали князівства, де владу зберегли католики (Баварія, Франконія, Прирейнські князівства, Ельзас тощо), а тому продовжували функціонувати всі органи католицької церкви, підпорядковані папському Святому престолу. Друге — князівства, правителі яких прийняли протестантизм лютеранського типу (Пруссія, Бранденбург, Саксонія, Гессен, Брауншвейг, Пфальц, Вюртемберг тощо), і де всі місцеві лютеранські консисторії були підпорядковані князівській владі та фактично перетворилися на складову частину управлінських органів князівської адміністрації. А. р. м. оформив фактичний розпад «*Священної Римської імперії германської нації*» та повний крах великодерж. політики імп. Карла V, спрямованої на створення світової католицької імперії Габсбургів. У результаті Карл V зрікся престолу, рештки його імперії були поділені між його братом австр. імператором Фердинандом I та сином Карла V — іспан. королем Філіппом II. Для Німеччини наслідком А. р. м. стала поразка централізаторських тенденцій та посилення ПОЛІТ. РОЗДРОБЛЕНОСТІ.

В.А. Рубель

Аудієнція дипломатична (з лат. аудієпііа — слухання) — прийом главою д-ви, главою уряду, мін. зак. справ або іншим членом уряду дип. представника. Залежно від місцевих протокольних правил, класу дип. представника й характеру аудієнції, без протокольних церемоній або в урочистій обстановці відбувається прийом

главою д-ви інозем. дип. представника, який вручає СВОЇ *вірчі грамоти*.

П. Шинкаренко

Ауссем Володимир Християнович (14.07.1879, м. Орел — 1936, м. Ленінград) — рад. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї фламандського емігранта, що дослужився до дворянського титулу

дійсного статського радника. Закінчив Орловський кадетський корпус. Із 1899 — чл. РСДРП. 1917 вступив до РСДРП(б). У грудні 1917 — квітні 1918 — чл. Народного Секретаріату, народний секр. фінансів; делегат 1-го з'їзду КП(б)У. Із вересня 1918 — чл. Всеукраїнського ВРК, командир 2-ї Укр. рад. дивізії, із грудня 1918 одночасно — нач. штабу РВР Червоної армії України. 1921 — чл. дип. місії УСРР при уряді РСФРР, тоді ж відряджений політбюро ЦК КП(б)У повноважним представником УСРР до Німеччини. Завдяки його зусиллям повпредство УСРР зайняло будинок місії УНР, куплений за часів *П. Скоропадського* Українською Державою. У травні 1922 брав участь у переговорах, які вів представник НКЗС РСФРР *М. Литвинов* із мін. зак. справ Німеччини щодо поширення дії *Раппальського договору* 1922 на Україну й закавказькі республіки. Висунув вимогу, щоб Німеччина заплатила 400 млн. марок, які вона заборгувала Українській Державі. Нім. сторона заявила, що ця вимога не відповідає Раппальському договору, який скасував взаємні фінанс. претензії обох сторін, повпреда УСРР за надто «самостійницьку» позицію було відкликано. У 1923 повернувся до Берліна й після злиття в серпні 1923 консулатів і дип. служб УСРР з апаратом союзного НКЗС очолив укр. місію в Берліні. 1924-25 — повпред УСРР в Австрії. Після повернення отримав призначення на посаду голови ВРНГ УСРР, але невдовзі став у непримиренну опозицію до сталінського курсу на згортання внутр. парт. демократії. Був виключений із ВКП(б), засланий до м. Армавір. 1929 заарештований і засланий до Казахстану на 3 роки. 1933 вдруге заарештований і засланий на 3 роки до Астрахані. Після звільнення виїхав до Ленінграда, покінчив із собою. Реабілітований згідно з указом Президії Верховної Ради СРСР від 16.01.1989.

М.С. Дорошко

Афанасьєв Георгій Омелянович (1848 - 1925, Белград) — укр. держ. діяч. До *Першої світової війни* — приват-доцент кафедри всесвітньої історії Новоросійського ун-ту (Одеса). Звільнений за опозиційну ліберальну діяльність. За політ. переконаннями був близьким до правого крила Конституційно-демократичної партії. Після Лютневої рев-ції 1917 — дир. Товариства взаємного кредиту, керуючий кийв. відділенням Державного банку. У березні 1918 зблизився з опозиційною Центральною Раді Українською народною громадою *77. Скоропадського* та взяв участь у її фінансуванні. 3.05.1918 увійшов до складу гетьманського уряду як держ. контролер, наглядові якого підлягала вся госп. діяльність держ. установ і кредитові операції банків. 14.11-14.12.1918 — мін. зак. справ Української Держави, виступав за федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією та зближення з *Антантою*. 16.11.1918 надіслав телеграму головному Добровольчої армії генералу А. Денікіну, в якій заявив, що «українські сили в порозумінні з Доном і паралельно з Добровольчою армією направляються на боротьбу з більшовиками і на відновлення єдності Росії». Одночасно повідомив країни Антанти про склад нового гетьманського уряду С. Гербея та його мету — відновлення єдиної Росії на федерат. засадах зі збереженням за Україною всіх прав, гарантій її держ. й нац.-культ. самобутності і, гол. ч., зі збереженням і зміцненням держ. правопорядку в Україні. Проте військ. успіхи Директорії звели нанівець усі його спроби врятувати режим П. Скоропадського шляхом отримання допомоги від Антанти та білої Росії. Після складання повноважень Радою міністрів Української Держави зі вступом військ УНР до Києва 14.12.1918 виїхав на еміграцію.

В.М. Матвієнко

Афгансько-російський договір 1921

підписаний 28.02.1921 в Москві між РСФРР та Афганістаном (набув чинності 14.09.1921). Сторони взаємно визнавали незалежність одна одної, зобов'язувалися її поважати, підтверджували встановлення в 1919 *дипломатичних відносин*. Сторони зобов'язалися не укладати з третіми д-вами військ. чи політ. угоди, які могли б спричинити шкоду одній зі сторін дог-ру. Росія надала Афганістану право на вільний і необмежений транзит через свою територію товарів, закуплених як у Росії, так і в третіх країнах; погодилась надати Афганістану грошову та іншу матеріал. допомогу, зокрема поставити Афганістану літаки та створити там авіаційну школу, передати 5 тис. гвинтівків із необхідним запасом патронів, побудувати завод з вир-ва бездимного пороху, поставити обладнання для телеграфної лінії Куш-ка — Герат — Кандагар — Кабул, відрядити до Афганістану фахівців у різних галузях, а також надати безоплатну позику в розмірі 1 млн. руб. золотом. А.-р. д. був першим рівноправним дог-ром, що Афганістан уклав із *великою державою*, і тому мав велике значення для всіх країн Сходу, запроваджуючи в їхню дип. практику принципи рівноправності у відносинах із розвиненими країнами. Взяті на себе зобов'язання російській, а згодом, рад., уряд повністю виконав до кінця 1923, що відіграло суттєву роль у захисті Афганістаном

СВОЇ Незалежності.

І.Д. Коміренко

АфіНСЬКИЙ самІТ ЄС 2003 — зустріч Європейської ради 16-17.04.2003 в столиці Греції. На саміті обговорювались проблеми реформування владних інститутів *Європейського Союзу (ЄС)*, проект

Конституції ЄС, участі ЄС в повоєнному врегулюванні в Іраку. У рамках саміту підписано договір про приєднання 10 країн (Польщі, Чехії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Латвії, Литви, Естонії, Республіки Кіпр та Мальти) до ЄС. Договір має набути чинності після ратифікації його як у країнах-членах, так і в країнах-кандидатах. Датою офіц. приєднання нових членів до ЄС визначено 1.05.2004. Під час саміту відбувалась Європейська конференція за участю представників країн Балканського півночі, України, Росії, Молдови, Туреччини, Болгарії та Румунії з метою обговорення подальших напрямів співпраці ЄС із цими країнами.

В.В. Копійка

АФІНСЬКІ СОЮЗИ — військ.-політ, об'єднання міст-держав у Стародавній Греції. Існувало два А. с. 1-й Афініський мор. союз — 477-04 до н. е. (див. *Делоський союз*). 2-й Афініський мор. союз створений 378 до н. е. з метою об'єднання грец. міст та поновлення гегемонії Афін після завершення *Пелопоннеської війни 431-04 до н. е.* Війна мала спустошливі наслідки та призвела до екон. занепаду еллінських міст і їхньої політ. дезінтеграції, що ускладнювало спробу Афін відновити військ.-політ. об'єднання. Створення Афініського мор. союзу не було підтримано Спартою, яка у свою чергу очолила *Пелопоннеський союз*. Одночасно претензії на гегемонію висунули й Фіви, які утворили Беотійську федерат. д-ву. У ході Беотійської війни (378-62 до н. е.) Афіни підтримали Беотійську державу в її б-бі проти Спарти й Пелопоннеського союзу. Флот Афініського мор. союзу завдав спартанському флоту кілька поразок, але слабкість фінанс. положення Афін спонукала союз піти на сепаратні мирні переговори зі Спартою. За посередництва Персії (371 до н. е.) у Спарті було укладено мирний договір між Афініським мор. союзом і Пелопоннеським союзом, що припиняв війну між ними. За умовами миру майже всі грец. міста отримали права обмеженого самоуправління, що означало фактичний розпуск 2-го Афініського мор. союзу. Після перемоги фіванського війська над військами Спарти при Левктрах (371 до н. е.) і розпаду Пелопоннеського союзу Афіни утворили новий союз разом зі Спартою та Мантінеєю проти Беотійської держави, внаслідок чого Афініський мор. союз формально припинив існування. Конфлікт між Афінами, Фівами та Спартою, що продовжувався, призвів до остаточного занепаду Спарти й Фів і спричинив глибоку кризу в Греції в сер. IV ст. до н. е., якою скористалася Македонія для підкорення грец.

МІСТ-Держав.

ОА. Ворділовська

Африканський банк розвитку (АфБР) —

один із регіональних банків розвитку, складова частина міжнар. системи фінансування розвитку, створений 4.08.1963 на основі резолюції Конференції народів Африки в Тунісі 1960. Членами АфБР є 78 країн: 53 — регіональні країни, 25 — нерегіональні країни-члени. Статутний капітал АфБР поділяється на сплачену та гарантійну частини й на кінець 2001 становив 27,5 млрд. дол. Найбільшими регіональними акціонерами є Нігерія (9,266%) та Єгипет (5,351%). Найбільшими нерегіональними акціонерами є США (6,847%), Японія (5,650%) і Німеччина (4,261%). Як і в інших регіональних банках розвитку, в АфБР застосовується система «зваженого голосування». Кожна країна-член має 625 базисних голосів плюс додаткові голоси з розрахунку один за кожну акцію в капіталі АфБР. Країни-члени регіону мають 59,35% від заг. кількості голосів, нерегіональні члени — 40,65%. Кожна країна-член АфБР має свою квоту, пер-вісний розмір якої визначається рішенням Адміністративної ради банку. Обов'язковою умовою при будь-яких змінах розміру капіталу АфБР є збереження незмінної пропорції між сукупним капіталом африк. і неафрик. країн. Ресурси АфБР поділяються на звичайні ресурси та спец. фонди. Звичайні ресурси включають: передплатну частину статутного капіталу; прибутки від кредитної діяльності АфБР; кошти, запозичені на міжнар. ринках капіталу. Основні цілі діяльності АфБР — подолання бідності, скорочення відсталості від розвинених країн, забезпечення сталого розвитку на континенті. Основні види операцій АфБР — надання кредитів, інвестиції в акціонерні капітали підприємств, надання гарантій, техн. допомога. АфБР здійснює кредитування за наступними напрямками: кредити держ. сектору терміном до 20 років із пільговим періодом не більше 5 років; кредитні лінії, забезпечені держ. гарантіями, строком до 14 років із пільговим періодом не більше 4 років; кредити приватному сектору від 5 до 15 років із пільговим періодом 1-3 роки. АфБР застосовує плаваючу ставку позичкового відсотка, що базується на 6-міс. ставці *ЛИБОР*, із фіксованим спредом. Ці кредити переважно надаються держ. сектору.

Основними напрямками діяльності АфБР є: фінансування регіональних транскордонних проектів розвитку й безприбуткових проектів у соц. сфері (забезпечення розвитку людських ресурсів, охорони здоров'я, включаючи питання планування сім'ї, контролю над різного роду захворюваннями); участь в угодах, що реалізуються за схемою «будівництво — експлуатація — передача іншому власникові», зокрема при спорудженні платних автодоріг й електростанцій; надання допомоги с. г-ву (включаючи будівництво місцевих доріг, зрошувальних систем, розвиток с.-г. підприємств). Окрім того, до сфер діяльності АфБР належать: розробка стратегії розвитку економіки африк. країн, надання фінанс. і техн. допомоги при виборі об'єктів для фінансування та підготовці проектно-кошторисної документації з даних проектів,

надання на пільгових умовах ноу-хау, здійснення операцій зі зниження боргових зобов'язань африк. країн. За період 1967-2001 АфБР здійснив фінансування на заг. суму 19098,26 млн. розрахункових одиниць, що не відповідає потребам континенту та свідчить про нерозкритий потенціал цього банку.

О.О. Валкова

Африканський Союз (АГгісап Шіоп), АС (АП) — найбільша міждерж. орг-ція в Африці, створена на саміті *Організації африканської єдності (ОАЄ)* (8.07.2002), що відбувався в півд.-африк. м. Дурбан, де офіційно оголошено про припинення існування ОАЄ та створення натомість АС. На надзвичайній сесії ОАЄ (9.09.1999) в Сірті (Лівія) глави д-ав та урядів країн-членів

схвалили декларацію, яка закликала до заснування АС задля поглиблення процесу інтеграції на континенті та знаходження адекватних відповідей регіону на виклики всеохоплюючого процесу глобалізації (посилення здатності континенту відігравати повноправну роль у глобальній економіці). На Ломейському саміті ОАЄ (Того, 2000) було прийнято Конституційний Акт АС. На саміті ОАЄ в Лусаці (Замбія, 2001) накреслено шляхи імплементації домовленостей про створення АС та прийнято як головну програму Союзу план соц.-екон. розвитку континенту «Нове партнерство для розвитку Африки». Саміт ОАЄ в Дурбані започаткував діяльність АС, скликав першу асамблею голів д-ав та урядів АС.

У ході підготовки та реалізації плану створення АС загалом було визначено, що він повинен будуватися за зразком *Європейського Союзу* й не мати вад свого попередника — ОАЄ. Перед АС ставиться завдання створення умов для соц.-екон. розвитку Африки, розв'язання існуючих конфліктів та зміцнення миру й безпеки на континенті. До нової орг-ції мають входити ті ж самі 53 д-ви — члени колишньої ОАЄ. На засіданні в липні 2002 Асамблея ОАЄ розглянула рекомендації, підготовані міністрами закорд. справ щодо структури АС й практ. аспектів реалізації плану соц.-екон. відродження Африки. Вищим органом АС визначено Асамблею глав д-ав і урядів із періодичністю зустрічей не рідше одного разу на рік. Першим її головою став Президент ПАР *Т. Мбекі*. Міністри закорд. справ входять до складу Виконавчої ради, підзвітної Асамблеї. Основними органами АС також є: Комітет постійних представників країн-членів союзу (відповідальний за підготовку роботи Виконавчої ради) і Комісія, що виконує роль секретаріату та складається з голови (з вересня 2003 обраний колишній Президент Малі Альфа Омар Конаре), його заступника та восьми комісарів. Важливу роль покликана відігравати Рада миру і безпеки, що складається з обраних представників 15 країн. У рамках Ради, яку порівнюють з *Радою Безпеки ООН*, передбачено механізм раннього запобігання загрозам безпеці континенту. Цей орган, у свою чергу, повинен сприяти створенню власних африк. миротворчих сил — Африк. сил допомоги та Військово-штабного комітету. Передбачається, що АС матиме право втручатися в розв'язання конфліктів, особливо в разі геноциду, тоді як ОАЄ наполягала на суверенітеті д-ав, які входили до неї.

Найближчими роками мають бути засновані Панафриканський парламент, Африканський суд, Екон., соц. і культ. ради. Фінанс. органами АС визначено Африканський центральний банк, Африканський валютний фонд і Африканський інвестиційний банк. Розглядається можливість переходу членів союзу на єдину африк. валюту. Бюджет АС на 2003 затверджений у розмірі 35,6 млн. дол. Перед АС наразі стоять надзвичайно складні завдання. Ця орг-ція, за задумом творців, має відразу об'єднати 53 д-ви зі слабкою економікою (в екон. плані країни континенту є конкурентами), різними культурами та часто протилежними інтересами. Штаб-квартира АС залишається в Аддис-Абебі (Федеративна Демократична Республіка Ефіопія), де розміщувалася ОАЄ.

В.М. Матвієнко

Ахалтекінська експедиція 1880-81 —

похід рос. військ у Закаспій із метою закріпити за Російською імп. Ахалтекінську оазу (Туркменія) та перешкодити просуванню англійців на північ з Афганістану. Рос. війська генерала М.Д. Скобелева 12.01.1881 взяли укріплення Геок-Тепе (45 км на півн. захід від Ашгабата). У травні 1881 Росія встановила контроль над Ахалтекінською оазою. Остаточне приєднання Туркменії до Росії оформлене 6.03.1884, коли рос. війська зайняли Мерв та підійшли до кордонів Афганістану. Ці дії Росії призвели до рос.-англ. збройного конфлікту в Туркменії (березень 1885) й укладення (серпень 1885) 2-ої рос.-англ. угоди про Серед. Азію, яка вперше визначила рос.-афган. кордон (див. *Російсько-афганського Кордону проблема*).

М.Г. Капітоненко

АхеЙСЬКИЙ СОЮЗ — об'єднання давньогрецьких міст-держав Пелопоннесу, створене бл. 280 до н. е. Був новим типом міждерж. утворень, що став характерним для Стародавньої Греції епохи еллінізму. На відміну від союзів класич. доби, *симахій*, А. с. був рівноправним, фактично федерат, об'єднанням. Верховна влада належала заг. зборам громадян, що проводились двічі на рік, і раді союзників. Союз охоплював більшу частину Пелопоннесу, а також великі міста Коринф та Мегару. Період його розквіту

припав на II-у пол. III ст. до н. е., коли його вплив поширився практично на весь Пелопоннес, було встановлено тісні зв'язки з Єгиптом та Македонією. Головним супротивником у б-бі за вплив на грец. міста-держави була Спарта. У 230-ті до н. е. Спарта вела проти А. с. війну за вплив на Пелопоннесі, але не досягла успіху та згодом приєдналася до нього. У 147 до н. е. між Спартою та А. с. розпочалася нова війна. Спарта звернулася за посередництвом до Риму, але спроба врегулювати конфлікт дип. шляхом на Коринфському конгресі провалилася. Рим виступив проти А. с. і в битві на Істмі в 146 до н. е. розгромив його війська. Перемогою над А. с. Рим фактично завершив ПІДКОРЕННЯ Греції.

О.Л. Борділовська

АЧЕССОН (АсЪекоп) Дін Гудерхем (11.04.1893, Міддлтаун, шт. Коннектикут — 12.10.1971, Сенді Спрингс, шт. Меріленд) — амер. держ. діяч і дипломат. Після закінчення Єльського ун-ту в 1915 та Гарвардської школи права в 1918 працював особистим секретарем члена Верховного суду Л. Брендейса. 1921-41 займався юрид. практикою, перериваючи її в 1933 на 6 місяців для роботи на посаді заст. мін. фінансів. Спеціалізувався з корпоративного та міжнар. права. 1941 приступив до роботи в держдепартаменті, займаючи посади помічника держсекретаря (1941-45), заст. держ-секретаря (1945-47) і керівника цього відомства (1949-53). Відіграв одну з ключових ролей у спрямуванні амер. зовн. політики в доленосні роки *Другої світової війни*, період пошуків повоєнного світоустрою та на початковому етапі реалізації стримування політики. Спільно з держсекретарем *Дж. Маршаллом* виступив з ініціативою допомоги Греції й Туреччині, яка лягла в основу *Трумена доктрини 1947*. Відіграв важливу роль в опрацюванні *Маршалла плану 1948*, провідну роль у підготовці *Сан-Франциського мирного договору 1951* з Японією. Наполегливо просував ідею створення *НАТО*, спрямовував дип. зусилля Заходу в період *Корейської війни 1950-53*. Один з ініціаторів залучення ФРН до НАТО. А., переконаний антикомуніст і прибічник твердої політики щодо СРСР, зазнав, однак, критики з боку представників Республіканської партії після приходу до влади в материковому Китаї комуністів. Виступав як принциповий критик «масованої відплати» доктрини його респ. наступника в держдепартаменті Дж.Ф. Даллеса. Після відставки — радник Президентів США *Дж.Ф. Кеннеді*, *Л. Джонсона* й *Р. Ніксона* та працював над книжками й статтями з проблем зовн. політики. Його мемуари (1969) були визначені одним із найкращих амер. творів у цьому жанрі й удостоєні Пулітцерівської премії в галузі історії (1970).

Твори: «Сила і дипломатія» (1958), «Приватні думки і публічні справи» (1967), «Свідок творення» (1969).

Т.А. Грищенко

«АВС» — договір про арбітраж між Аргентиною, Бразилією та Чилі, підписаний 25.05.1915 в Буенос-Айресі (назву утворено з перших літер назв країн — АгŞепіпа, Вгазіі, Спііе, — які об'єднують під назвою д-ви «АВС»). Країни прагнули створити ефективний спільний механізм для вирішення регіональних проблем та мирного врегулювання спорів між собою. Підписанню Договору сприяв досвід співробітництва, якого Аргентина, Бразилія і Чилі набули під час колективного посередництва в конфлікті між США та Мексикою (1914). Угода передбачала утворення міжнар. арбітражної комісії, до якої мали входити по одному представнику від кожної країни, повинна була вирішувати конфлікти, що виникали між сторонами. Договір був ратифікований лише Бразилією (10.11.1915).

В.Ю. Константинов

Б

Багатогражданство — юрид. стан особи, яка має більше, аніж одне *громадянство* чи підданство. Причина Б. — позитивні колізії законодавств про громадянство (зокрема, *права крові* та *права ґрунту*). Найефективнішими засобами зменшення Б. є укладання дог-рів про ліквідацію подвійного громадянства (що поділяються на ті, які усувають наслідки Б., та ті, що зменшують можливість його виникнення), й *оптація*, яка закріплюється в більшості дог-рів про громадянство. За заг. правилом, д-ви, громадяни яких є водночас громадянами інших д-ав, розглядають їх як власних громадян, особливо якщо вони знаходяться на території їх юрисдикції. Поширення Б. стимулюється переміщенням *біженців*. Сучас. *міжнародне право* спрямоване на скорочення Б. як такого, що суперечить правам людини (принцип невизнання подвійного громадянства закріплено у ст. 3 Конвенції з деяких питань колізії законів про громадянство 1930). Основними проблемами, які впливають зі статусу Б., є служба такої особи в збройних силах країн своїх громадянств та її дип. захист, що поділяється на захист від третьої д-ви та захист від д-ви другого громадянства особи (в останньому випадку він здійснюється за *ефективного громадянства принципом*). Серед внутр.-держ. засобів скорочення (запобігання) Б.: надання біпатридам права відмови від одного зі своїх громадянств; негативна оптація (після досягнення повноліття особа має право відмови від одного зі своїх громадянств); встановлення кількості поколінь осіб, що постійно проживають за кордоном і можуть передати дітям своє громадянство за правом крові; лояльність особи щодо своєї країни (критеріями порушення лояльності є вступ на держ. або військ. службу інозем. країни, натуралізація в інозем. д-ві з власної волі та ін.); наділення дітей від змішаного шлюбу громадянством за правом крові батька; принцип, згідно з яким вступ у шлюб з іноземцем не впливає на громадянство жінки. Міжнар.-прав. засобами скорочення біпатризму є застосування таких прав, принципів: втрата первинного громадянства у випадку набуття іншого; отримання дозволу на вихід із первинного громадянства перед натуралізацією; дитина втрачає первинне громадянство при усиновленні; критерієм визначення громадянства біпатридів є доміцилій; дія права ґрунту не поширюється на дітей інозем. дип. представників; діти, народжені в змішаному шлюбі, отримують громадянство батька, а при роздільному проживанні батьків — матері. Поширеним засобом вирішення прав, проблем, що витікають зі статусу особи з Б., є встановлення її ефективного громадянства (справа Каневаро, справа Ноттебома). Законодавство України забороняє подвійне громадянство, окрім випадків укладання відп. двостороннього МІЖДерж. ДОГ-ру.

О.В. Буткевич

Багатонаціональні об'єднані оперативно-тактичні сили НАТО (БООТС) — військ. сили, спроможні виконувати повний спектр військ. місій *НАТО*, застосування яких передбачає запровадження багатонац. командування та управління всіма родами військ із боку штабів БООТС. До таких сил можуть входити підрозділи, що надані країнами-партнерами НАТО. Концепція БООТС була запропонована в 1993 і прийнята на Брюссельському саміті НАТО у 1994. Зміна характеру загроз безпеці в Європі, їх диверсифікація вимагала застосування відп. інструмента регіональної *безпеки міжнародної*: мобільних сил, здатних виконувати специфічні військ. завдання — такі, як надання гуманітарної допомоги, здійснення миротворчих операцій та операцій з підтримання миру — і, водночас, відповідаючих головному завданню НАТО з колективної оборони. Основою реалізації концепції БООТС є створення штабів БООТС, навколо яких на модульній основі формуються, в разі потреби, з'єднання для виконання конкретних завдань. Впровадження концепції БООТС розпочато в 1999. Створення штабної структури сил та її оснащення системами управління, командування та зв'язку завершується наприкінці 2004.

І.О. Мінгазутдінов

БагатОПОЛЯРНІСТЬ — структурна характеристика *системи міжнародної*, що визначається наявністю кількох *акторів міжнародних*, які переважають решту за своїми статусними характеристиками та, водночас, є одноранговими один відносно іншого. Самоорганізація мультиполярної системи зазвичай

здійснюється за рахунок встановлення балансу сил між провідними акторами (центрами сили). Як атрибут міжнар. системи Б. протиставляється іншим конфігураціям співвідношення сил у міжнар. системі, таким як *біполярність* та *монополярність*, що змінюють одна одну впродовж певного істор. періоду. Дихотомія багатополарність-біполярність пов'язана з проблемою *стабільності та* конфліктогенності міжнар. системи, які виступають одними з основних характеристик ступенів міжнар. стратифікації.

А.А. Субботін

Багатостороннє агентство з гарантій іноземних Інвестицій (МиШіагегаі Іпуекітепі Сиагашеек Аґепсу), **БАПІ** (МІОА) — міжнар. міжурядова орг-ція, створена в 1988 як філія Світового банку; у фінанс. відношенні виступає незалежною міжнар. інституцією. Спеціалізована установа в системі *Організації Об'єднаних Націй*. Членами БАПІ є 134д-ви. Вищий керівний орган — Рада керуючих. Управління поточною, оперативною діяльністю здійснює Директорат, який складається з 20 членів; головою директорату є президент *Міжнародного банку реконструкції та розвитку*. Джерелом фінансування БАПІ виступає його основний капітал, що формується за рахунок внесків країн-членів. Мета і завдання діяльності БАПІ: надання гарантій на інвестиції, що спрямовуються на виробничі цілі, гол. ч. в країні, що розвиваються; страхування та перестраховування від неко-мерційних ризиків; сприяння розробці проектів, їх обґрунтування з погляду потреб конкретної країни; надання техн. допомоги з метою стимулювання припливу інозем. інвестицій до країн, що розвиваються; ведення інформ. діяльності. Діяльність БАПІ здійснюється відповідно до визначеної мети й охоплює достатньо широке коло питань. Одним із визначальних напрямів діяльності БАПІ є надання гарантій захисту від втрат, що викликані неконвертованістю місцевої валюти, експропріацією власності в країні перебування, війною та громад. заворушеннями, порушенням контракту з боку контрагента країни перебування. БАПІ надає вибраним ним інвесторам гарантії на інвестиції в країнах-членах (гол. ч. — країнах, що розвиваються) і д-вах із перехідною економікою від некомерцій-них ризиків, що фактично означає страхування від політ. ризиків. Крім того, БАПІ здійснює операції щодо спільного страхування чи перестраховування інвестицій у країнах, що не підпадають у сферу дій інших страховиків згідно з тією політикою, яку вони проводять, а також обслуговування інвесторів, що не мають доступу до інших офіційно визнаних страховиків, надання гарантій міжнар. консорціумам. БАПІ допомагає країнам, що розвиваються, в розробці проектів і підготовці заявок на надання гарантій, забезпеченні заявок техн.-екон. обґрунтуваннями, поширенні інформації про нові інвестиційні проекти, в розробці маркетингових програм, наданні консультативних послуг зі створення сприятливого інвестиційного клімату для інозем.

Інвесторів.

В.А. Вергун

Багге (Ваґґе) Джон Піктон (1867 - ?) — брит. дипломат. З 1905 — консул у Санкт-Петербурзі, з 1914 - в Одесі, 5.12.1917-25.01.1918 - представник Великої Британії при уряді УНР.

В.І. Головченко

Бадауї (Васіа\Ўі) Абдула Ахмад (26.11.1939, Кепала Батас, шт. Пенанг) — малайзійський громад.-політ. і держ. діяч. З 1964 — парл. секретар у мін-ві федер. територій. 1978 обраний до Палати представників парламенту. З 1980 — заст. міністра федер. територій; з 1981 — керуючий Департаментом прем'єр-міністра *М. Махат-хіра*; з травня 1984 — віце-президент правлячої ОМ НО; з липня 1984 — міністр освіти; 1986-87 — міністр оборони; 1991-99 — міністр зак. справ. 8.01.1999 призначений заст. прем'єр-міністра, з 31.10.2003 — Прем'єр-міністр Малайзії. Здобув визнання як «містер чистий» за чесність у проведенні політики постіндустріального розвитку Країни.

В.І. Головченко

Бадахоський мир 1801 укладений 6.06.1801 в Бадахосі (Іспанія); завершив війну Франції та Іспанії проти Португалії, причиною якої було невдоволення *Наполеона I* союзницькими відносинами між Португалією та Великою Британією. Угода складалася з двох дог-рів про мир та дружбу: іспан.-португальського та франц.-португальського. За дог-ром із Францією Португалія поступалася їй частиною Гвіани, надавала ті ж торг. привілеї, що й Британії, і зобов'язалась сплатити контрибуцію. Згідно з іспан.-португальським дог-ром Португалія зобов'язалась закрити свої порти для брит. військ, і торг. флотів та відкрити їх для суден своїх нових союзників. Іспанія повертала Португалії провінції Алентежу та Альгарві, за винятком фортеці Олівенси та земель на лівому березі р. Гвадіани. Іспанія також гарантувала Португалії недоторканність всіх інших територій та володінь. Після поразки франц.-іспан. флоту в Трафальгарській битві 1805 Португалія порушила умови Б. м., відкривши свої порти для брит. кораблів. Остаточні умови Б. м. були анульовані з прийняттям *Паризького мирного договору 1814*.

С.О. Маковський

БазельСЬКИЙ мир 1795 — договори, укладені між Францією з одного боку і Пруссією та Іспанією — з іншого. Спричинив розпад 1-ї *анти-французької коаліції та* остаточний розпад *Священної Римської імперії*. Франц.-прус. договір, підписаний 5.04.1795, обумовлював евакуацію франц. військ із правого берега Рейну, тимчасову окупацію франц. військами лівого берега, зняття облоги Майнца. Секретні статті передбачали відмову Пруссії від ворожих дій проти Голландії та д-ав, окупованих франц. армією. У разі остаточного приєднання лівобережних територій Рейну до Франції остання зобов'язалась виплатити Пруссії відшкодування. Пруссія виходила з 1-ї антифранц. коаліції, прус. король гарантував у майбутньому *нейтралітет* півн.-нім. д-ав. Підтверджувалося зобов'язання Пруссії окупувати Ганновер у випадку, якщо його володар відмовиться підтримувати нейтралітет. Франц.-іспан. договір було підписано 22.07.1795. За його умовами до Франції відійшла іспан. частина о. Гаїті, Іспанії поверталися зайняті франц. військами території в Каталонії, Наваррі та в Баскських провінціях. Іспанія зобов'язалась укласти союз із Францією та розпочати мирні переговори з Голландією.

С.О. Маковський

Баїрамов (Ваугатоу) Аман-гельди (1942, Ат-хабад, Туркменська РСР) — туркменський держ. діяч, дипломат. Закінчив Моск. ін-т народного госп-ва за спеціальністю «економіст» (1969).

1969-79 — економіст, нач. відділу Держплану Туркменської РСР; 1979-86 — робота в парт, органах Туркменської РСР; 1986-91 — голова міського виконавчого комітету Ашхабада; 1991-92 — міністр фінансів Туркменістану; 1992-93 — заст. міністра економіки і фінансів; 1993 — заст. директора Ін-ту економіки при КМ Туркменістану. 1993-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Туркменістану в Ісламській Республіці Іран; з 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Туркменістану в Україні.

П.М. Ігнат'єв

Бакеріза (Вакегіга) Луїс (5.09.1948) — аргентинський дипломат, юрист. 1974-81 — 3-й, 2-й і 1-й секр. посольства Аргентини в СРСР; 1981-82 — урядовець МЗС Аргентини; 1982-88 — працівник посольства Аргентини у Великій Британії; 1988-90 — урядовець МЗС; 1990-92 — працівник посольств Аргентини в США й Італії. 1992-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Аргентини в Україні.

В.І. Головнеико

Баланс зовнішньоторговельний — складова балансу платіжного, співвідношення між вартістю експорту й імпорту д-ви та її торгівлі з іншою країною чи групою країн за певний період часу (місяць, квартал, рік). Складається за даними митної статистики й показує не лише товари, які перетнули кордон, а й платежі та надходження від експорту й імпорту, що у часі можуть не збігатися з рухом товарів. Баланс вважається активним, якщо вартість експорту перевищує вартість імпорту, і пасивним, якщо сума експорту менша від суми імпорту. Б. з. охоплює й угоди, що здійснюються в кредит. У тій частині, в якій Б. з. містить оплачені операції, він відповідає аналогічній частині платіжного балансу д-ви. У Б. з. переважної більшості країн вартість експорту відображається в цінах ФОБ, або франко-державний кордон, тобто без урахування трансп. витрат за кордоном та страхування товарів у дорозі, а вартість імпорту — в цінах СІФ, тобто в ціну товару включено витрати з його транспортування та страхування. Б. з. справляє значний вплив на стан платіжного балансу країни. Платежі по імпорту і надходження від експорту та їхнє сальдо є основною статтею платіжного балансу. Б. з. виступає одним із показників екон. стану країни, її участі в системі сучас. міжнар. поділу праці, конкурентоспроможності її товарів на світовому ринку.

Динаміка цього показника багато в чому залежить від змін у світовій екон. кон'юнктурі, від руху світових цін. У випадку дефіцитності Б. з. країна змушена його покривати за рахунок інших статей платіжного балансу, використання резерву інозем. валют та золота, або ж за рахунок отримання міжнар. кредитів і позик. Дефіцитний Б. з. — явище, притаманне більшості країн, що розвиваються. Це зумовлено складнощами в реалізації на світовому ринку основних експортних товарів, з одного боку, й необхідністю закупівлі машин, обладнання, медикаментів та продовольства за кордоном — з іншого. Постіндустріальні країни, зокрема США, впродовж тривалого часу мають дефіцит Б. з. На поч. 80-х ХХ ст. він становив 123 млрд. дол., у сер. 90-х — 105 млрд. дол., на поч. ХХІ ст., зокрема у зв'язку з військ. діями в Іраку, він знову зріс.

В.Л. Вергун

Баланс платіжний — балансовий рахунок міжнар. операцій як вартісний, узагальнений вираз усього комплексу світогосп. зв'язків країни у формі платежів та надходжень, як кількісне і якісне віддзеркалення масштабів, структури й характеру її зовн.-екон. операцій за певний період часу (місяць, квартал, рік). Б. п. відображає лише платежі, що фактично відбулися, за операції між суб'єктами (громадянами, підприємствами, держ. органами) країни й інозем. суб'єктами. Вартість операцій, здійснених у кредит, тобто реально не оплачених у даному періоді, Б. п. не фіксує. Він містить баланс поточний і руху

капіталів. Поточний Б. п. відображає платежі, зумовлені поточними зовн.-екон. операціями й містить такі статті: *зовнішня торгівля* товарами (охоплює весь спектр зовн. товарообороту); зовнішня торгівля послугами (відображає рух зустрічних валютних потоків від розрахунків за надані послуги: *фрахт*, страхування, туризм, брокерські та інші послуги); виплати по інвестиціях (розкриває надходження *валюти* в країну від капіталовкладень її суб'єктів за кордоном і відплив валюти з країни, пов'язаний із виплатою відсотків і дивідендів інозем. інвесторам); грошові перекази приватних осіб, громад, орг-цій, держ. установ (перекази грошей родичам за кордон, пенсії громадян, що проживають в інших країнах, добротинні перекази, міждерж. допомога тощо). Особливістю цього виду платежів є нетоварний, некомерційний їхній характер, що зумовлює чистий (неоплачу- ваний товарами, послугами, прибутками) приплив або відплив валюти з країни. Сума сальдо цих статей становить сальдо поточного Б. п., яке може бути позитивним (баланс активний), або негативним (баланс пасивний або дефіцитний). Активний поточний Б. п. означає перевищення валютних надходжень від *експорту* над витратами валюти від *імпорту*. Дефіцит поточного Б. п. засвідчує, що країна споживає більше, ніж виробляє, і не має можливості продати на суму, еквівалентну її закупівлям за кордоном. Сучас. розвинені країни не обмежуються лише імпортом капіталу, але водночас здійснюють і його експорт. Рух капіталу в країну та за її межі відображає баланс руху капіталів, сальдо якого показує величину чистого припливу капіталу (активне сальдо) або його чистого відпливу (пасивне СальДО) За КОРДОН.

ВЛ. Вергун

Балансу сил концепція характеризує такий стан відносин між державами, за якого жодна з них не може дістати або використовувати таку потугу, що загрожуватиме незалежності будь-якої іншої держави. Термін «баланс сил» також вживається в інших значеннях, а саме: політика, що реалізується з метою досягнення певного стану відносин; приблизно рівний розподіл сил між д-вами; будь-який розподіл сил між д-вами. Методами політики балансу сил є ведення *гонки озброєнь*, здобуття нових територій та створення союзів д-ав. Термін «баланс сил» вперше вжито для позначення силових стосунків у системі міждерж. політ. відносин в Європі від закінчення Наполеонівських війн до початку *Першої світової війни*. У цей період Британська імп. відіграла роль «арбітра» і «держави-балансира» в міжнар. справах, підтримуючи то одну, то іншу д-ву або групу д-ав. Причому Велика Британія не перебувала в постійному союзі з якоюсь однією стороною і керувалась лише своїми інтересами. Після *Другої світової війни* сформувалась біполярна структура *міжнародних відносин* і світовий баланс сил забезпечувався двома наддержавами — СРСР та США. Розрізняють біполярний баланс сил (дві д-ви з відносно рівними силами) та багатополарний баланс сил (три або більше д-ав, що «балансиують» МІЖ Собою).

ВЛ. Манжоло

«Балансування на межі війни» 1956 —

зовн.-політ. концепція США періоду «*Холодної війни*», автором якої був держсекретар США *Дж. Ф. Даллес*. Базові положення концепції викладено в інтерв'ю, яке він дав журналу «Лайф» (у лютому 1956), і в статті «Як Даллес відвернув війну», підготовленій за матеріалами цього інтерв'ю журналістом Дж. Шеплі. Публікація розповідала, як у трьох окремих випадках США перебували на межі *війни* і зберегли мир тільки завдяки своїй готовності перейти цю межу. В інтерв'ю Даллес зробив власні припущення стосовно суті протистояння США та СРСР. На його думку, під час *кризи міжнародної* лідери д-ав не можуть дозволити собі показувати заздалегідь свою здатність піти на поступки, бо в такому разі опонент може підвищити ставки, значно збільшить свою перевагу і т. ч. створить навіть ще небезпечнішу ситуацію. Тому, на погляд Даллеса, США мали завжди бути готовими балансувати на Межі ВІЙНИ.

ВА. Манжоло

Балканізація — стан постійного конфлікту в певному регіоні світу з приводу територій і положення нац. меншин, його безперервна атомізація з можливістю зовн. втручання. Внаслідок складної історії Балканського регіону, б-би балканських народів упродовж тривалого періоду за збереження власної релігії, мови й культури, за нац. ідентичність, у їхній колективній підсвідомості укоренилися непевність та страх до подій і явищ, що несуть потенційну загрозу для нац. самобутності, неподільності території або незалежності д-ви. Тому часто поведінка цих народів є конфліктною й важко передбачуваною. Непоодинокі в історії випадки використання *великими державами* суперечностей між балканськими народами лише поглиблювали недовіру з боку останніх. У Європі Балканський регіон незмінно сприймався як деструктивний елемент. Сам термін «Балкани» найчастіше супроводжувався характеристиками цього регіону як «порохового льоху» або «уразливого підчерев'я» Європи. Чисельні конфлікти в колишній Югославії в 90-ті ХХ ст., які спричинили втручання багатьох д-ав, міжнар. орг-цій,

за активного використання ними силових — військ, і поліцейських — методів, зумовили поширення поняття «балканізація» і його закріплення в міжнар. політ, лексиконі. У період міжетнічної війни в Боснії з'явився також антонім поняттю «балканізація» — скандинавізація — як приклад вирішення застарілих політ, проблем цивілізованими методами.

М.С. Каменецький

Балканська криза 1991-2002 — події, процеси та явища, на сутнісному та формальному рівнях пов'язані з розпадом СФРЮ та виникненням на її території кількох незалежних держав, а також міжнар. контекст цих подій. За своїми основними ознаками ця криза належить до феноменів сучас. політ, моменту, залишаючись, однак, ще й специфічним результатом певних діахронних у своїй основі тенденцій, які ведуть початок з істор. минулого, зокрема, з таких подій, як *Балканські війни 1912-13, анексія Боснії та Герцеговини (Б. і Г.) 1908, Берлінський конгрес 1878, Перша світова війна, Друга світова війна*, а також із деяких інших, ще віддаленіших у часі. Б. к. є, насамперед, кризою трансформаційною і становить одну з важливих складових заг. процесу зміни системи управління і перерозподілу сфер компетенції та впливу між держ.-політ. елітами всередині СФРЮ та її формальних або фактичних правонаступників. її стрижневою подією є дезінтеграція держ. простору й розпад федерат, об'єднання півд. слов'ян. Причинами виникнення Б. к. є: екон. стагнація, етнічна ненависть між півд.-слов. народами, націоналізм, культ.-цивілізаційні відмінності між безпосередніми учасниками подій на Балканах, зміни в міжнар. політиці, морально застарілий своєю приближеністю до «імперсько-авторитарного» тип федерат, югославської д-ви, специфічне виявлення фактору особистості, структурно-інсти-туціональні та ідеолог, обставини, а також реліг. нетерпимість, фанатизм, інтереси політ, еліт та лідерів кожного з суб'єктів югославської федерації, вплив зовн.-політ, чинників.

На кожному з етапів Б. к. існували різні варіанти розвитку подій, у т. ч. й такі, які б гарантували збереження країни; СФРЮ «розвалили» правлячі еліти (республіканські, регіональні, локальні), які в ході реалізації власних політ, та екон. інтересів відмовилися від будь-яких компромісів задля досягнення макс. результату. Події в колишній Югославії спричинені передусім обставинами внутр. характеру, але разом із тим цілком вписуються в заг. контекст кризи перехідного етапу від одного до іншого періоду світової історії, так само як і в контекст процесів континентального (європейського) і глобального змісту, зумовлених *глобалізацією*, розпадом біполярного світу й початком формування нового світового устрою.

Основним змістом початкового етапу кризи є протистояння нових еліт, які сформувались у кожному з суб'єктів югославської федерації та вийшли на сцену як активні «гравці» невдовзі після смерті *Й.Б. Тіто* (1980), з одного боку зі «старими» нац. елітами, а з іншого — з федер. центром. Після завершення громад, війни в Б. і Г. 1992-95 і підписання *Дейтонських угод 1995* Б. к. на деякий час перетворилася на конфлікт між двома основними учасниками: югославським режимом *С. Милошевича* та міжнар. коаліцією на чолі зі США.

Активна фаза Б. к. розпочинається з моменту проголошення держ. незалежності Словенією та Хорватією (червень 1991) і їх наступного виходу зі складу СФРЮ. Після цього остаточно знімається з порядку денного основне політ, питання попереднього етапу кризи, яке полягало у виборі шляхів подальшого вдосконалення держ. устрою Югославії (зокрема, в напрямку посилення конфедеративних елементів). Найбільш тривалою і трагічною виявилася фаза Б. к., пов'язана з громад, війною на території Б. і Г. після завершення якої ця криза тимчасово перейшла в латентну стадію розвитку. Наступне різке загострення ситуації на Балканах відбувається восени 1998 у зв'язку з сербсько-албанським протистоянням в авт. краї Косово і Мето-хія під час *Косовської кризи* та військ, втручанням *НАТО* (березень — червень 1999).

Б. к. призвела до: дезінтеграції СФРЮ; розпаду попередньої держ.-політ. системи; зниження рівня екон. розвитку в усьому балканському регіоні; падіння життєвого рівня населення; екологічної та гуманітарної катастроф; фактичної ізоляції частини території піво-ва від решти Європи та світу, а також від інтеграційних процесів у міжрегіональному та континентальному масштабі. Відбулася істотна зміна держ.-політ. та геополіт. конфігурації в субре-гіоні: замість традиційної для нього в рамках попереднього істор. періоду формули «6+1» за наявності двох представників НАТО, двох — *Варшавського договору 1955*, двох — нейтральних та Кіпру з'явилася зовсім інша модель — «11+2» з підвищеним ступенем динаміки у виборі більшістю з країн свого місця в системі інститутів міжнар. військ, безпеки. Одним із найважливіших наслідків кризи стала поява принципово нового для нинішнього істор. моменту феномена — існування дв-ав і територій під юрид. оформленим або фактично встановленим міжнар. управлінням та присутністю интернац. військ, контингентів із мандатами *Організації Об'єднаних Націй* і домінуючою роллю НАТО (Б. і Г., Косово і Метохія, Македонія). Заг. рівень конфліктності в межах Балканського регіону продовжує бути ВИСОКИМ.

П.М. Рудяков

Балканські війни 1912-13.1-а Б. в. (9.10.1912-30.05.1913) вели Сербія, Болгарія, Греція, Чорногорія, які входили в Балканський союз (див. *Болгарсько-сербський союзний договір 1912*) проти Туреччини. Метою союзу балканських д-ав було звільнення з-під османського гноблення тих балканських територій, які ще перебували під пануванням Туреччини. Разом із тим, крім визв. завдань, уряди країн-учасниць Балканського союзу переслідували і власні зовн.-політ. цілі. Болгарія шляхом приєднання Са-лонік і Зах. Фракії розраховувала отримати вихід до Егейського моря, а також, виступаючи разом із Сербією, оволодіти більшою частиною Македонії. Греція сподівалася на територ. придбання в Півд. Македонії та Зах. Фракії, а також на Крит та інші острови в Егейському морі. Сербія, окрім претензій на Македонію, прагнула разом із Грецією здійснити поділ Албанії й тим самим забезпечити собі вихід до Адріатичного моря. Стратегічна мета Сербії — створення під своїм головуванням єдиної півд.-слов. д-ви. Різні інтереси учасників ускладнювали б-бу проти османського панування, але на першому етапі переважали спільні нац.-визв. цілі й устремління, що визначило успіх Балканського союзу. Скориставшись з того, що Туреччина була втягнута у війну з Італією (див. *Італійсько-турецька війна 1911-12*), Сербія, Болгарія і Греція оголосили їй війну (17.10.1912); Чорногорія розпочала воєнні дії проти Туреччини 9.10.1912. Війська Балканського союзу захопили всі європ. володіння Туреччини, крім Константинополя (Стамбула). Туреччина, зазнавши поразки, звернулася 3.11.1912 до великих д-ав за посередництвом. У результаті їхнього втручання воєнні дії були призупинені й 3.12.1912 укладено *перемир'я*. 16.12.1912 в Лондоні відкрилася конференція представників воюючих країн і 6 великих д-ав. Непоступливість Туреччини на переговорах призвела до поновлення воєнних дій на поч. лютого 1913, але тур. війська знову зазнали поразки й переговори в Лондоні продовжилися. 30.05.1913 було підписано мирний договір між Туреччиною та балканськими країнами, за яким майже всі європ. володіння султана відходили до союзників (див. *Лондонський мир 1913*). Кордони і внутр. устрій Албанії, яка проголосила себе незалежною д-вою 28.11.1912, якідоляло. Крит та інших тур. островів у Егейському морі, що були окуповані Італією в результаті італ.-тур. війни 1912-13, передавалися на вирішення великих д-ав. На переговорах у Лондоні країни *Антанти* підтримували балканські союзні д-ви, Австро-Угорщина і Німеччина, сприяючи Туреччині, намагалися урізати здобутки країн Балканського союзу, особливо Сербії. Так, Австро-Угорщина, вимагаючи виведення сербських військ із території Албанії (самостійний вихід до Адріатичного моря посилив би Сербію і зробив її більш незалежною від імперії Габсбургів), ще в листопаді 1912 провела мобілізацію значної частини своєї армії. Вона зосередила великі військові сили на сербському кордоні, а також у Галичині проти Росії на випадок, якщо та заступиться за Сербію. Австро-Угорщина спиралася на підтримку Німеччини. Росія, підтримуючи Сербію, також здійснила деякі воєнні приготування, але, відчуваючи свою непідготовленість до війни, змушена була порадити Сербії вивести війська з Албанії. Однак, незважаючи на те, що країни Балканського союзу не завершили усі свої задуми, 1-а Б. в. мала велике міжнар. значення. Перемога балканських д-ав означала падіння тур. панування майже на всій території Балканського піво-ва і послаблення Туреччини та позицій австр.-нім. угруповання.

2-а Б. в. (29.06-10.08.1913) велася між Болгарією з одного боку й Сербією, Грецією, Румунією, Туреччиною та Чорногорією — з іншого з метою перегляду умов Лондонського миру 1913. Австро-Угорщина прагнула послабити Сербію, різко загострились також протиріччя між союзними балканськими д-вами. Сербія та Греція, невдоволені розподілом тур. земель, намагались компенсувати себе за рахунок території Македонії, яка мала відійти Болгарії за умовами мирного дог-ру, тому 1.06.1913 був оформлений греко-сербський союз, спрямований проти Болгарії. До нього фактично приєдналася Румунія, яка була незадоволена територ. компенсацією за її нейтралітет у 1-й Б. в. Австро-Угорщина, підтримувана Німеччиною, намагались остаточно зруйнувати Балканський союз, спровокувала 2-у Б. в. 29.06.1913 болг. війська розпочали воєнні дії проти сербів і греків. 10.07.1913 у війну проти Болгарії вступила Румунія. Туреччина 16.07.1913 також напала на Болгарію та

відібрала в неї Адріанополь. Наприкінці липня розгромлена Болгарія стала просити миру. 30.07.1913 в Бухаресті розпочала роботу мирна конференція (див. *Бухарестський мир 1913*). За ним Болгарія втратила майже всі придбані нею території в Македонії. Румунія отримала Півд. Добруджу й Сілістрію, а Туреччина повертала собі частину Схід. Фракії з Адріаноподем. 2-а Б. в. змінила розстановку сил у цьому регіоні, вона сприяла зближенню Румунії, Греції та Сербії з Антантою і переходу Болгарії на бік австр.-нім. блоку. За переважаючий вплив у незалежній Албанії розгорнулася б-ба між двома членами *Троїстого союзу* — Австро-Угорщиною та Італією. Б. в., які завершили визволення балканських слов'ян і греків від тур. гноблення, стали важливим чинником впливу на піднесення нац.-визв. руху слов. народів, що входили в Австро-Угорську імп., і створення під егідою Сербії єдиної півд.-слов. д-ви. Це загрожувало самому існуванню Габсбургської монархії, відтак зумовлювало гострий австр.-сербський конфлікт. Але цей конфлікт не міг бути локальним, оскільки Сербію підтримувала Росія, а отже й Антанта. Австро-Угорщину, в свою чергу, підтримувала Німеччина. Після Б. в. міжнар. ситуація склалася т. ч., що будь-який інцидент на Балканах міг стати приводом до війни заг.-європ. масштабу.

Балтійські конференції 1919-20 — між

урядові форуми балт. д-ав (Естонія, Латвія, Литва, Фінляндія, Польща) за участі представників УНР та Білоруської Народної Республіки (неофіційно), що збиралися для вирішення питань політ., екон. й культ, співробітництва та укладення військ.-політ, й екон. союзу. 1-а конференція балт. д-ав (Естонія, Латвія, Литва) за неформальної участі представників УНР (посол у Фінляндії *М. Залізняка*), Білорусі й Польщі відбулася 9.11.1919 в естонському Тарту (Дерпті). На ній посланці Білорусі, Естонії, Латвії й УНР попередньо порозумілися щодо створення між-держ. союзу, але оскільки вони не мали відп. повноважень від своїх урядів, домовленість залишилась неофіційною. Не мала формально-юрид. наслідків і 2-га Б. к. у Ризі наприкінці грудня 1919. Представники Естонії, Латвії, Литви та Польщі лише дійшли згоди щодо скликання наступної конференції у фінській столиці та ухвалили, що на неї можуть бути запрошені д-ви тільки за згодою всіх учасників ризького зібрання. Але участь УНР у 3-й конференції балт. д-ав була визнана «безумовно бажаною». 3-я конференція балт. д-ав відбулася 16.01.1920 у Гельсінкі (Естонія, Латвія, Литва, Польща, Фінляндія, представник УНР був запрошений лише з інформ. метою). Згідно з ухвалами конференції для вирішення конкретних проблем було обрано міжнац. комісію у справі проходження міждерж. кордонів, комісії у справах оборони та в екон. справах. У ході роботи був підготований проект резолюції про створення оборонно-наступального військ, антибільшовицького союзу, який був переданий на розгляд урядів країн-учасниць. Вироблення ж спільного підходу балт. д-ав до проблеми війни і миру з РСФРР було перенесено на чергову, 4-у конференцію, що мала відбутися 15.05.1920 у Ризі. Згодом латвійський уряд переніс скликання конференції на 20.07.1920. Делегація УНР, яка змогла прибути до Латвії лише 12.08.1920, взяла участь у роботі 4-ї Б. к. як повноправний учасник (голова делегації — міністр внутр. справ УНР *О. Саліковський*, заст. — глава дип. місії УНР у Латвії *В. Кедровський*, члени делегації — проф. *С. Франкфурт*, укр. дипломати *В. Якубовський*, *О. Лагутенко*, *М. Доб-риловський* та *Л. Задорожний*).

Організаційно робота Ризької конференції проходила в комісіях і підкомісіях, причому першорядне значення мали наради політ.-юрид. комісії. Незважаючи на розбіжності, делегаціям вдалося протягом 5-денних нарад конференції (21 -25.08.1920) розробити низку важливих постанов, пропозицій і конвенцій, що мали на меті зблизити держави-учасниці (Естонія, Латвія, Литва, Польща, УНР, Фінляндія) в політ., екон., військ., комунікаційному та культ.-наук. відношеннях. Найголовнішою підсумковою угодою 4-ї Б. к. стала Політична конвенція, підписана членами делегацій у ризькому палаці Бултур (31.08.1920). Вона складалася з 10 параграфів і констатувала взаємне юрид. визнання держав-учасниць (п. 1), зобов'язувала їх до мирного врегулювання територ. конфліктів, а в разі неможливості такого — вдатися до посередництва третьої сторони, зокрема *Ліги Націй* (п. 2). Принципове значення мали параграфи Політичної конвенції, що забороняли підтримку, орг-цію й розташування на території країни-учасниці сил, спрямованих проти іншої договірної сторони, а також їхній транзит через нац. територію (п. 3). Окремо держави-учасниці застерігалися щодо укладення з третьою стороною" дог-рів, спрямованих проти будь-якої країни, представленої на конференції (п. 4). Держави-учасниці конференції мали негайно виробити оборонну військ, конвенцію (п. 5), а також взаємно гарантувати нац.-культ, права етнічних меншин (п. 6). Конвенція передбачала відкриття вільного безмитного торг, шляху з Балтики до Чорного моря. Політична конвенція та інші угоди, що були вироблені в ході конференції, мали бути ратифіковані не пізніше 15.12.1920 й набути чинності навіть у тому випадку, коли б якась із договірних сторін відмовила в ратифікації. З 7.09.1920 до 15.12.1920, коли мало відбутися представлення ратифікаційних грамот Політичної конвенції, пройшло сім засідань Ради уповноважених представників держав-учасниць — найважливішої інституції, створеної Ризькою конференцією (саме їй підлягали Економічна рада, військ, і військ.-мор. комісії, а також бюро для справ культури та мистецтва, санітарне і закорд. пропаганди). Але робота комісій і Ради уповноважених представників надзвичайно ускладнилася з початком польсько-литовського збройного конфлікту (22.09.1920). Більше того, на останньому засіданні Ради уповноважених 15.12.1920 з'ясувалося, що представники Естонії, Латвії, Литви і Фінляндії не мають від своїх урядів жодних вказівок у справі ратифікації постанов Ризької конференції, передусім Політичної конвенції, а польський посол у Латвії *В. Каменецький* виступив із декларацією, спрямованою проти Литви й УНР. У результаті питання ратифікації постанов Ризької конференції офіційно було відкладене до сприятливіших часів. Т. ч., процес формування політ, й екон. об'єднання Балтійських держав і УНР наприкінці 1920 зайшов у глухий кут. Натомість окреслилась перспектива створення військ.-політ, союзу таких країн регіону Балтійського моря, як Естонія, Латвія, Польща й Фінляндія. Угода про нього була підписана міністрами закорд. справ цих д-ав у Варшаві в березні 1922. *В.М. Матвієнко*

Балтійські протоки — Великий Бельт, Малий Бельт та Зунд, з'єднують Балтійське та Північне моря. Протоки Великий і Малий Бельт перекриті *територіальними водами* Данії, Зунд — Данії та Швеції. Прав, режим проток визначений переважно Копенгагенським трактатом про скасування мита, що стягується з суден

та вантажів при проході крізь протоки Зунда та обох Бельтів від 14.03.1857. Деякі особливості режиму проток встановлює відп. нац. законодавство Данії та Швеції. Копенгагенський трактат проголошує принцип свободи торг, мореплавства в Б. п.: «Жодне судно не може бути віднині, з будь-якого приводу, під час проходу через Зунд та Бельти, піддане затриманню чи будь-якій зупинці». Право вільного проходу військ, кораблів через Б. п. та право вільного прольоту літаків над протоками є чинними на підставі міжнар.-прав. звичаю. Окрім цього, відповідно до частини III *Конвенції ООН з морського права 1982*, у протоках діє право транзитного проходу. Данія утримує маяки та забезпечує лоцманську проводку без дискримінації за рівні кошти для вітчизняних та інозем. суден. Обов'язок утримувати маяки при вході до протоки Зунд лежить на Швеції. У Данії в 1951 був схвалений закон, який визначає правила допуску інозем. військ, кораблів та літаків до данських районів проток в умовах миру. Згідно з цим законом, якщо запланований термін перебування інозем. військ, судна на ділянці проток, що належить до територ. вод Данії, перевищує 2 доби, *держава прапора* має надіслати попереднє повідомлення дип. каналами не пізніше, ніж за 8 діб до запланованого проходження або перебування її судна на території проток. Військ, літаки допускаються на данські ділянки проток тільки за попереднім дозволом цієї країни. Військ, кораблям, окрім тих, які терплять біду, повністю заборонений доступ до т. зв. «внутрішніх територіальних вод» Данії (включають гавані, вхідні портові фарватери, рейди, бухти та фіорди, а також частину данських територ. вод у межах і між данськими островами, обмілинами та рифами, які не весь Час ЗАТОПЛЕНІ ВОДОЮ).

В.С. Ржеєська

Балто-Чорноморський СОЮЗ — проектоване в 1919-21 регіональне об'єднання «окраїнних держав», що виникли на теренах колишньої Російської імп. Формування нової системи міжнар. відносин у Центр.-Схід. Європі після завершення *Першої світової війни* поставило питання про координацію зусиль «окраїнних держав» на дип. ниві в обороні своїх нац.-держ. інтересів. Це знайшло вияв у розвитку ідеї регіональних дип. і військ.-політ. союзів. Одним з ініціаторів ідеї такого союзу від Балтики до Чорного моря (1919) був глава зовн.-політ. відомства Фінляндської Республіки Р. Гольсті, плани якого підтримувало МЗС Естонії. Великої ваги створенню Б.-Ч. с. надавав С. Петлюра. В інструктивному листі до А. Лівіцького (від 30.10.1919) він окреслив розуміння системи коаліції балтійсько-чорноморських д-ав через комбінацію Польща — Україна — Латвія — Литва — Естонія з наступним приєднанням до них Кубані та кавказьких д-ав. У грудні 1919 МЗС УНР розіслало з Варшави укр. послам і головам дип. місій «обіжників», у якому наголошувалося, що задля досягнення формально-юрид. визнання з боку *Антанти* слід забезпечити солідарність держав- правонаступниць Російської імп., що мало стати основою Б.-Ч. с. (військовою і економічною) в складі прибалтійських д-ав, України, Польщі, Румунії, Кубані й кавказьких д-ав. Серед укр. політ. керівництва та дипломатів (С. Петлюра, К. Мацієвич, М. Порш, А. Ніковський, М. Славинський, В. Кедровський та ін.) склалося переконання, що саме УНР повинна стати ключовою ланкою проектованого союзу. Амбітні федералістські плани виношував і Ю. Пілсудський, який розраховував зробити Польщу осередком і патроном Б.-Ч. с., що неоднозначно сприймалося рядом «окраїнних держав», насамперед Литвою. Реальна спроба втілення ідеї Б.-Ч. с. (у складі Естонії, Латвії, Литви, Польщі, УНР та Фінляндії) була здійснена в ході *Балтійських конференцій 1919-20*, насамперед із підписанням Політичної конвенції та низки угод на 4-й Балтійській конференції у Ризі 31.08.1920. Однак конференції балт. д-ав та УНР водночас виявили і глибокі політ. розбіжності між «окраїнними державами», які стали нездоланною перешкодою на шляху оформлення Б.-Ч. С. *ВМ.Матвієнко*

Бальфур (Ваїгоиг) Артур Джеймс (25.07.1848, Вітгінгеґейм, Схід. Лотіан, Шотландія — 19.03.1930, Вокінг, Сюррей, Англія) — брит. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, граф. Чл. палати громад у 1874-1922.3 1922 - чл. палати лордів; 1878-80 - особистий секр. мін. зак. справ лорда *Солсбері*. Брав участь у поїздки Солсбері й *Дізраелі* на *Берлінський конгрес 1878*. З 1885 — чл. Таємної ради. 1885-86 — міністр у справах місцевого самоврядування, 1886-87 — міністр у справах Шотландії, 1887-91 — міністр у справах Ірландії. 1891-92 та 1895-1906 — міністр фінансів і лідер палати громад; 1892-95 — лідер парл. фракції Консервативної партії; 1902-05 — прем'єр-міністр, один з ініціаторів *англійсько-японського союзу 1902-21* й англ.-франц. угоди (1904), що стала основою *Антанти*. 1915-16 — військ.-мор. міністр, 1915-19 — мін. зак. справ, 1919-22 і 1925-29 — лорд-голова Таємної ради. Автор проекту, що передбачав створення свр. «національного осередку» в Палестині й отримав назву *Бальфура декларації 1917*. Заст. глави брит. делегації *Д. Ллойд Джорджа* на *Паризькій мирній конференції 1919-20*; очолював делегацію Великої Британії в *Лізі Націй* та на *Вашингтонській конференції 1921-22*. *РА. Кривонос*

Бальфура декларація 1917 про створення

євр. «національного осередку» на Бл. Сході — документ, важливий для розуміння *Палестинської проблеми*. Був оприлюднений 2.11.1917 у вигляді листа мін. зак. справ Великої Британії *А. Бальфура* лідеру англ. сіоністського руху лорду Ротшільду, в якому висловлювалась підтримка брит. урядом ідеї створення євр. осередку в Палестині за умов захисту «громадських та релігійних прав існуючих у Палестині неєврейських громад, а також політичного статусу, яким користуються євреї в будь-якій іншій країні». Б. д. надавала можливість Великій Британії ухилитися не лише від виконання *Мак-Магона* — *Хусейна угоди 1915*, згідно з якою зацікавлений у залученні арабських країн до війни проти Туреччини Лондон давав згоду на включення Палестини після завершення *Першої світової війни* до складу майбутньої незалежної арабської д-ви, але й від *Сайкса-Піко угоди 1916* з Росією та Францією. У 1918 Б. д. була визнана Францією, США та іншими союзними урядами, включена до *Севрського мирного договору 1920* з Османською імп., а також до мандата на Палестину, отриманого Великою Британією на *Сан-Ремо конференції 1920*, що надало їй характеру між-нар. зобов'язання. У 1921-22 англійці відлучили від Палестини землі на схід від Йордану, де утворили д-ву Трансйорданію, виключену з переліку територій, на яких мав утворюватися євр. нац. осередок. Б. д. зберігала свою юрид. чинність упродовж усього періоду дії брит. мандата на Палестину (офіційно до 14.05.1948).

І.С. Покровська

Бангкокський договір 1893 підписаний 3.Ю. 1893 в Бангоку між Францією та Сіамом. Захоплення В'єтнаму й Камбоджі та створення Індокитайського союзу (1887) посилювало проникнення Франції в Сіам. Через відмову тайців пропустити франц. торг. судна на р. Меконг у липні 1893, уряд Франції відправив військ. флот до Сіамської затоки. В умовах *блокади воєнної* король Сіаму був змушений прийняти вимоги франц. *ультиматуму* та укласти нерівноправний договір, згідно з яким визнавалися права Франції на всі о-ви та території на лівому березі р. Меконг (територія сучасного Лаосу). Сіам зобов'язувався знищити всі військ. об'єкти на правому березі, де створювалася 25-кілометрова *демільтаризована зона*, та вивести війська з провінцій Баттамбанг та Сіемреап (частина території сучасної Камбоджі). Сіамському військ. флоту заборонялося судноплавство по р. Меконг. Б. д. надавав Франції додаткові привілеї в торгівлі з Сіамом. Активізація франц. політики в Індокитаї викликала занепокоєння Великої Британії, на пропозицію якої було підписано англ.-франц. угоду 15.01.1896 про розподіл сфер впливу в регіоні. Сторони гарантували формальну незалежність Сіаму в межах бас. р. Менам. Сіам перетворювався на буферну зону між англ. та франц. сферами ВПЛИВУ. *МА. Мир нова*

Бангкокський договір 1995 підписаний 15.12.1995 державами-учасницями *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)*, а також М'янмою, Камбоджею та Лаосом. Передбачає створення в Півд.-Схід. Азії *зони, вільної від ядерної зброї*. Набув чинності 27.03.1997. Договір відповідає цілям, проголошеним країнами регіону ще в Декларації про зону миру, свободи та нейтралітету 1971 (Куала-Лумпурська декларація АСЕАН), але їх реалізація в повному обсязі стала можливою лише після того, як на поч. 90-х ХХ ст. США закрили свої військ. бази на Філіппінах. Б. д. забороняє на території країн-учасниць вир-во, зберігання та випробування ядерної зброї. Згідно з Б. д., держави-учасниці, що бажають розпочати власні мирні ядерні програми, погоджуються реалізовувати їх відповідно до норм та стандартів, рекомендованих *Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ)*, а також приєднатися до Конвенції про оперативне оповіщення про ядерні аварії 1986. Забороняється утилізація радіоактивних відходів або матеріалів не тільки в морі, але й на суходолі, однак дозволяється захоронення таких відходів або матеріалів у рамках програм мирного використання атомної енергії, у суворій відповідності до вимог МАГАТЕ. Б. д. прирівнює до ядерної зброї будь-які ядерні вибухові пристрої, у т. ч. й т. зв. «мирні ядерні вибухові пристрої».

Для нагляду за здійсненням Б. д. були створені Комісія з без'ядерної зони Півд.-Схід. Азії та Виконавчий комітет. Для посилення системи контролю в Б. д. внесено положення про можливість проведення «місій з метою встановлення фактів» інспекторами МАГАТЕ заради прояснення та вирішення ситуацій, коли існують сумніви щодо виконання однією зі сторін положень дог-ру. АСЕАН також запропонувала п'ятьом ядерним д-вам підписати протокол до Б. д., згідно з яким останні зобов'язуються не застосовувати та не погрожувати застосуванням ядерної зброї проти будь-якої держави-учасниці дог-ру, а також в межах зони, вільної від ядерної зброї, в Півд.-Схід. Азії. Протокол не підписано через застереження деяких ядерних д-ав, зокрема США та Китаю, проти сфери застосування Б. д. у межах 200-мильної екон. зони, а не 12-мильних територ. вод, що істотно ускладнює транзит військ, кораблів з ядерною зброєю на борту через води Півд.-Схід. Азії.

С.П. Галака

Бандаранаїке (Вагкіагапаїке, уроджена Рат-ватте) Сірімаво (17.04.1916, Ратнапура, Цейлон — 10.10.2000, Коломбо, Шрі Ланка) — ланкійський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в аристократичній сім'ї. Закінчила елітний коледж Святої Бріджит у Коломбо. Згодом одружилася з відомим націоналістичним політиком Соло-моном Бандаранаїке — першим Прем'єр-міністром незалежного Цейлону. Після вбивства чоловіка буддійським монахом (1959), очолила його Партію свободи Шрі-Ланки й стала першою в історії країни жінкою прем'єр-міністром (1960-65, 1970-77, 1994-2000); водночас була міністром зак. справ і міністром оборони. Зробила великий внесок у розробку нової конституції країни (1972), положення якої передбачали, зокрема, зміну назви д-ви з Цейлону на Шрі-Ланку та проголошення республіки. Була сингалезькою націоналісткою і прихильницею «жорсткої» держ. політики щодо тамілів. У зовн. політиці твердо дотримувалася *нейтралітету політики*. У 1980 її було позбавлено парл. місця. Спроба Б. виставити свою кандидатуру на посаду президента (1988) закінчилась провалом. 1994 її доньку Чандріку Кумаратунгу було обрано президентом країни, а вона, у свою чергу, призначила на посаду Прем'єр-міністра Шрі-Ланки свою матір. Через поганий стан здоров'я Б. була змушена піти у відставку незадовго до смерті.

П.М. Ігнат'єв

Бандунзька конференція 1955 скликана з ініціативи Індонезії, Бірми, Індії, Пакистану та Цейлону (Шрі-Ланки) 18-24.04.1955 в Бандунгу (Індонезія); відбувалась в умовах початку розпаду колоніальної системи в Азії. Учасники — 29 незалежних д-ав і колоніальних територій Азії та Африки. Азію представляли 23 делегації, Африку — 6. Серед них були представники як соціал. країн (ДРВ і КНР), так і військ.-політ. блоків Заходу — Туреччина, Пакистан, Ірак. Конференція гол. ч. займалась розробкою практ. програми мирного співіснування та незалежного розвитку країн Азії й Африки, подальшої б-би проти *колоніалізму*. Заключне комюніке мало в собі узгоджену платформу конференції — антиколоніалізм й антиімперіалізм. Воно містило також Декларацію сприяння заг. миру й співробітництву, яка у своїй основі мала принципи «*Панна шила*», запозичені з преамбули угоди між КНР та Індією про торгівлю і зв'язки Тибетського району КНР з Індією. Окрім цього, комюніке перелічувало 10 принципів мирного співіснування: повага до основних *прав людини*, а також цілей та принципів *Статуту ООН*; повага до *суверенітету* та територ. цілісності всіх країн; визнання рівноправності всіх рас і націй, великих і малих; утримання від *інтервенції* й втручання у внутр. справи інших країн; повага до права кожної країни на індивід, чи колективну оборону згідно зі Статутом ООН; утримання від використання угод щодо колективної оборони в інтересах якоїсь із великих д-ав і від тиску на інші країни; утримання від агресії проти територ. цілісності або політ. незалежності будь-якої країни; врегулювання всіх *спорів міжнародних* мирним шляхом; сприяння взаємним інтересам і співробітництву; повага до справедливості й дотримання міжнар. зобов'язань. Рішення конференції сприяли подальшому розвитку нац.-визв. руху й утвердженню в міжнар. відносинах *мирного співіснування принципу*. Конференція заклала основи *Руху неприєднання*. За висловом Дж. Неру, «Бандунська конференція знаменувала собою вихід на політичну арену з міжнародними цілями більше половини населення Земної кулі».

В.Ю. Крушинський

Банк міжнародних розрахунків (БМР) —

міжурядова фінанс. орг-ція, створена 1930 на основі міжурядової домовленості, т. зв. Гаазької угоди, підписаної 6 д-вами — Бельгією, Великою Британією, Німеччиною, Італією, Францією та Японією, і Конвенції цих д-ав із Швейцарією. Штаб-квартира БМР знаходиться у м. Базель (Швейцарія). Фактично БМР створено центр, банками цих країн. 1931-32 до нього приєдналися 19 центр, банків країн Європи. Членів БМР станом на 1.01.2004 є 33 — всі д-ви Зах. Європи, 6 д-ав Схід. Європи, які вступили до нього в довоєнний період і залишилися його членами внаслідок спадковості, а також США, Японія, Австралія та ПАР. Центр, банки виступають засновниками, керівниками і водночас клієнтами БМР. За сврїм цільовим статусом БМР є акціонерним товариством з капіталом розміром 1,5 млрд. золотих франків (оплачено бл. 20%), яким гарантується його незалежність і який формується за рахунок продажу акцій центр, банкам країн-учасниць та на відкритому валютному ринку. Водночас БМР є міжнар. орг-цією, діяльність якої, згідно з Гаазькою угодою, регулюється нормами *міжнародного права* і яка користується відп. привілеями та імунітетами. Керівництво БМР здійснює Рада директорів у складі керуючих 13 центр, банків, у т. ч. 5 країн-засновниць, кожен із яких делегує до Ради одного представника фінанс, пром. або торг. кіл своєї країни. Посади членів Ради не можуть обіймати члени урядів, законодавчих органів або держ. службовці. Голова Ради та його заступник і президент БМР обираються з числа членів Ради не більш ніж на 3-річний термін. Апарат БМР складається також з банківського (операційного) управління, валютно-екон. управління та секретаріату. Фактично БМР є міжнар. центром координації та співробітництва центр, банків. З моменту його заснування головні завдання БМР: полегшення розрахунків по репараційних платежах

Німеччини та військ, боргах, сприяння співробітництву центр, банків і розрахунків між ними, забезпечення сприятливих умов для міжнар. фінанс. операцій, здійснення статусу довіреної особи в проведенні міжнар. розрахунків своїх членів. Ці функції БМР успішно виконує і сьогодні. Він проводить, зокрема, розрахунки між країнами-членами *Європейського Союзу*, виконує функції депозитарію *Європейського співтовариства вугілля і сталі (ЄСВС)*, здійснює операції за дорученням *Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)*.

Окрім суто банківської діяльності, БМР відіграє роль потужного міжнар. координаційного та інформ.-дослідного центру аналізу сучас. проблем розвитку міжурядових валютно-фінанс. відносин. Збори Адміністративної Ради БМР дають можливість обмінюватися думками з приводу актуальної міжнар. валютно-фінанс. ситуації та приймати конкретні рішення у сфері координації валютної політики чи інтервенцій центр, банків на валютних ринках (хоч такі рішення і тримаються в секреті). Центр, банки уповноважені БМР здійснювати нагляд за міжнар. банківською діяльністю та своринками, які за принципами свого утворення не підпадають під жодну нац. регламентацію.

БМР не є наднаціональним органом: розроблені під його егідою рекомендації можуть бути втілені в життя лише власними рішеннями кожної країни, чий інтереси вони зачіпають. Досвід і практика, однак, свідчать, що згадані рекомендації нерідко більш вагомі, аніж будь-які наднац. рішення. БМР відіграє значну роль в орг-ції міжнар. валютного співробітництва, оскільки бере участь у роботі органів *Міжнародного валютного фонду* та інших міжнар. і регіональних інституцій з питань функціонування світової валютної СИСТЕМИ.

В.Л. Вергун

Бантиш-Каменський Микола Миколайович (16.12.1737, Ніжин - 20.01.1814, Москва) — укр. і рос., історик та археограф. Нар. в сім'ї молдавського дворянина, племінника *Д. Кантеміра*. Навчався в Київ, та Моск. дух. академіях і Моск. унті. Працював у Моск. архіві *Іноземних справ колегії Російської імп.* (1762), пройшовши службовий шлях від архіваріуса до управляючого архівом (з 1783 керував цим архівом). Систематизував, упорядкував та підготував видання величезної кількості матеріалів XV—XVIII ст, зокрема й тих, що стосуються історії України, відносин між Росією, Україною та Польщею: «Реєстр і опис малоросійських і татарських справ...», «Огляд зовнішніх зносин Росії до 1800 р.» в 4-х частинах (виданий упродовж 1894-1902), «Листування між Росією та Польщею по 1700 рік...» (видане 1862) та ін. Один із видавців «Слова о полку Ігоревім».

М.С. Дорошко

Бар (Вааг) Єжи (1944, Краків) — польський дипломат. Закінчив філос.-істор. ф-т Ягеллонського ун-ту (Краків, 1967), магістр соціології. 1967-69 — асистент Ін-ту сусп. наук Академії вугільної промисловості і металургії в Кракові. 1973 закінчив аспірантуру при Ін-ті політ. наук Ягеллонського ун-ту. 1973-74 — старший асистент Сілезького ін-ту в Ополе; 1974-76 — урядовець МЗС Польщі; 1976-80 — 1-й секр. з питань преси в посольстві Польщі в Румунії; 1980-82 працював у Департаменті Європи МЗС. Із січня 1982, відмовившись від роботи в МЗС, асистент Ягеллонського ун-ту. 1983 — стипендіат курсу інозем. мови у Віденському ун-ті; 1984-85 — стипендіат ін-ту Гете та Укр. вільного ун-ту в Мюнхені; 1986-91 — наук. працівник Швейцарського Східного Ін-ту в Берні; 1991-92 — радник з політ. питань посольства Польщі в Росії; 1992-94 — ген. консул Республіки Польща в Ка-лінінграді; жовтень 1994 — травень 1996 — дир. 2-го Європейського департаменту МЗС Польщі. 1997-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Польща в Україні.

ОМ. Знахоренко

Барак (Вагак, справжнє прізвище — Брэг) Єгуд (12.02.1942, кібуц Мішмар Хашарон, Центр. Палестина) — ізраїльський громад.-політ, і держ. діяч. Отримав бакалаврський ступінь з фізики й математики в Єврейському ун-ті Єрусалима (1976) і магістерський із менеджменту екон. систем у Стенфордському унті США (1978). З 1959 — на дійсній військ. службі в частинах командос. У квітні 1983 у званні генерал-майора очолив розвідувальний відділ Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ). У квітні 1991 призначений нач. генштабу із присвоєнням найвищого в ізраїльській армії військ. звання генерал-лейтенанта; єдиний у країні удостоєний 5 нагород за хоробрість на полі бою. Після підписання Каїрської угоди 4.05.1994 щодо обмеженої палестинської автономії в секторі Гази — Єрихона контролював передислокацію урядових військ і відіграв ключову роль у завершенні підготовки ізраїльсько-йорданської мирної угоди 1994. 1995 вступив до с.-д. Партії праці й невдовзі очолив її. Як мін. закл. справ (листопад 1995 — червень 1996) сприяв налагодженню ізраїльсько-сирійського переговорного процесу. У березні 1996 обраний депутатом кнесету, де працював у к-ті з закорд. справ і оборони. За результатами парл. виборів (17.05.1999) сформував лівоцентристський коаліційний уряд (6.07.1999-7.03.2001) і водночас обійняв посаду міністра оборони. За його активної участі ізраїльсько-палестинський переговорний процес наблизився до компромісного вирішення проблеми статусу Єрусалима, окреслилися перспективи повного виведення

ізраїльських військ із Лівану. Однак у зв'язку з поновленням *інтифади* зазнав поразки на дострокових парл. виборах (лютий 2001) від партії Лікуд *А. Шарона*; відмовився обійняти посаду міністра оборони в його уряді й залишив керівництво Партією праці (листопад 2002), зосередившись на парл. діяльності.

В.І. Головченко

Барановський Анатолій Максимович (11.02.1906, Київ — 1.02.1987, Київ) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив 1933 Харківський плановий ін-т Держплану УРСР, за спеціальністю «економіст-плановик комплексного планування промисловості». Трудову діяльність розпочав у сер. 20-х ХХ ст. у податковій інспекції Волинської губернії. Перебував на комсомольській роботі, у рад. структурах Житомирщини, служив політруком у конвойному полку військ ОДПУ в Харкові. У 1932-41 — старший економіст, нач. сектора, відділу, заст. голови, голова Держплану УРСР, згодом — заст. голови Рад-наркому УРСР. 1941-42 — нач. оперативної групи пром. військ, ради Півд. фронту. Займався орг-цією вир-ва озброєння, боєприпасів і військ, спорядження на території Ворошиловградської, Ростовської, Сталінградської областей, Краснодарського та Ставропольського країв. У 1942-44 працював експертом з екон. питань МЗС СРСР, був учасником міжнар. конференції ООН із надання післявоєнної допомоги країнам, потерпілим від нім.-фаш. окупації, заст. голови міжнар. комітету з репарацій. У 1944-52 — заст. голови Раднаркому (Ради міністрів) УРСР; 18.12.1945 від імені УРСР підписав Угоду про надання безвідплатної допомоги Україні з боку Адміністрації допомоги і відбудови Об'єднаних Націй (ЮНРРА), а в березні 1946 взяв участь у сесії Ради ЮНРРА в Атлантик-Сіті (США), де привернув увагу її учасників на надто повільне виконання програми допомоги республіці. До 1.04.1948 УРСР одержала від 15 країн, переважно від США та Великої Британії, товарів майже на 207 млн. дол. На *Паризькій мирній конференції 1946* був обраний головою комісії щодо Румунії; рішуче виступав проти поправки делегації Південно-Африканського Союзу щодо встановлення завищених цін для колишніх союзників Німеччини за товари, придбані у країн-членів ООН у рахунок *репарацій*. Як голова підкомісії цієї конференції з проблеми угорсько-чеського кордону в районі Братислави сприяв її розв'язанню: наполіг задовольнити вимогу чехословацької сторони про перенесення кордону на 12 миль у півд. напрямку. Із посиленням на сталінський укр.-польський досвід було вирішено здійснити обмін населенням між обома д-вами. 30.07-18.08.1948 очолював делегацію УРСР на *Дунайській (Белградській) конференції 1948* з перегляду конвенції 1921 щодо судноплавства Дунаєм. Укр. дипломат виступив проти амер.-брит. проекту конвенції, що передбачав поширення міжнар. режиму на притоки Дунаю та надання зацікавленим д-вам прав не лише на судноплавство, а й торг.-пром. діяльність у придунайському регіоні. Делегація УРСР забезпечила прийняття рад. проекту, який обмежував компетенцію нової Дунайської комісії судноплавною частиною річки від баварського Ульма до Чорного моря, забороняв військ, суднам недунайських д-ав плавання Дунаєм. Прохід військ, суден країн регіону дозволявся лише з санкції регіональних сторін. Б. керував делегацією УРСР на 5-8-й сесіях *Генеральної Асамблеї ООН*. Вніс на розгляд 5-ї сесії ГА ООН проект резолюції щодо негайного припинення *Корейської війни 1950-53*, спільну з представниками СРСР, БРСР, Польщі й Чехословаччини пропозицію визнати несумісним із совістю і честю народів та членством в ООН застосування ядерної зброї. 10.06.1952 був призначений мін. закр. справ УРСР. Враховуючи, що представник СРСР при ООН *Я. Малік* із січня 1950 не брав участі в роботі *Ради Безпеки ООН* на знак протесту щодо присутності в ній представника режиму *Чан Кайші*, річне перебування на цій посаді не було позначене серйозною роботою. 17.06.1953 його звільнено з посади міністра. У 1954-57 — знову голова Держплану УРСР і заст. голови Ради Міністрів УРСР; у 1957-61 — 1-й заст. голови Держплану — міністр УРСР; у 1961-79 — міністр фінансів УРСР. У 1946-80 обирався депутатом Верховної Ради УРСР, у 1952-81 — ЧЛ. ЦККПУ. *Д.В. Табачник*

Барбаросса план (нім. Раїї ВаґБаго§8а) — кодова назва плану агресивної війни нацистської Німеччини проти СРСР, що походить від імені імператора Священної Римської імп. Фрідріха I Барбаросси. Почав розроблятися в липні 1940

під керівництвом генерала Е. Маркса, якого замінив генерал Ф. Паулюс. У листопаді отримав умовну назву «план Отто», а після доробки й конкретизації стратегічних завдань був затверджений 18.12.1940 у директиві Верховного головнокомандування №21 за підписом *А. Гітлера*, якою було передбачено також участь у війні Румунії та Фінляндії. Відповідно до цієї директиви, що була основою для стратегічного розгортання і проведення перших операцій на рад.-нім. фронті, збройні сили Рейху мали бути готові ще до завершення війни з Великою Британією завдати поразки СРСР шляхом здійснення швидкоплинної військ, операції й до осені оволодіти всією європ. територією СРСР до лінії Астрахань — Волга — Архангельськ з наступним захопленням пром. областей Уралу, Півн. Кавказу і Закавказзя. Нім. командуванням передбачалось завершити підготовку до вторгнення на територію СРСР до 15.05.1941. Однак югославська кампанія примусила перенести початок реалізації Б. п. на 22.06.1941. *і.с.Покроєська*

БардОСЬКИЙ ДОГОВІР 1881 підписаний 12.05.1881 в палаці Бардо (поблизу Туніса) представниками Франції — генералом Бреаром та агентом франц. уряду Рустаном — і туніським беєм; встановив фактичний *протекторат* Франції над Тунісом. Після загарбання Алжиру Франція активізувала колоніальну експансію проти сусіднього з ним Тунісу, чие узбережжя гарантувало стратегічні переваги в контролі над Середземним морем. Головним колоніальним суперником Франції в Тунісі була Італія. Маючи підтримку нім. канцлера *О. Бісмарка*, який намагався відволікти увагу Парижа від підготовки до реваншу за поразку у *франко-пруській війні 1870-71* і зіштовхнути її з іншими колоніальними д-вами, Франція вирішила захопити Туніс. Приводом для початку активних дій стали зіткнення франц. військ із кочовими племенами на тунісько-алжирському кордоні. Франц. уряд заявив про рішучість надати допомогу туніському бею в наведенні порядку в його володіннях, після чого франц. експедиційний корпус окупував найважливіші центри Тунісу. Перебуваючи в оточенні франц. військ, туніський бей був змушений підписати наданий Бреаром готовий текст Б. д., який складався з 10 статей. За його умовами бей погоджувався на окупацію франц. військами вказаних ними центрів Тунісу, на встановлення у своїй країні влади франц. міністрарезидента, зобов'язувався не укладати ніяких *договорів міжнародних* без попереднього узгодження з Францією і доручав захист інтересів Тунісу та його підданих за кордоном франц. *дипломатичним представництвам*. Франція, зі свого боку, гарантувала бею та його династії підтримку в разі виникнення небезпеки і зобов'язувалася дотримуватися договорів, що раніше були укладені з Тунісом. За конвенцією 1883, яка була підписана в Ла Марса, над Тунісом був формально встановлений протекторат Франції. Італія, зазнавши поразки в б-бі з Францією за Туніс, пішла на приєднання до австр.-нім. союзу (див.

Троїстий СОЮЗ).

Б.М. Гончар

«Бар'єрний договір» 1715 укладений 15.11.1715 в Антверпені між Австрією, Нідерландами і Великою Британією, поновлював аналогічний договір між ними, підписаний 29.10.1709 в Гаазі. Підтвердив право Голландії тримати гарнізони в ряді міст й укріплених пунктів (Турн, Іпр, Менен та ін.) Іспан. Нідерландів, що відійшли до Австрії згідно з *Раїтат-тським мирним договором 1714*. Цей «бар'єр» призначався для захисту Нідерландів від можливого вторгнення Франції. «Б. д.» діяв до кінця XVIII ст.

В.М. Вдовенко

Барре (Вагге) Мохаммед Сіад (1919, Ганане, Італ. Сомалі — 2.01.1995, Лагос, Нігерія) — сомалійський військ, і держ.-політ. діяч. Нар. у сім'ї кочівника. Закінчив військ, академію в Італії (1952). Під час *Другої світової війни* вступив на службу до брит. поліції. З 1960 — нач. ген. штабу, з 1966 — командувач збройними силами Сомалійської Республіки в ранзі генерал-майора. 21.10.1969 унаслідок безкровного військ, перевороту прийшов до влади й очолив Верховну рев. раду Сомалійської Демократичної Республіки (СДР). 1.07.1976-27.01.1991 - Президент СДР, водночас ген. секретар Сомалійської рев. соціал. партії. До сер. 70-х XX ст. у рамках «соціалістичної орієнтації» у зовн. політиці здійснював прорад. курс, кульмінацією якого стало надання рад. ВМФ низки військ, об'єктів у порту Бербера і підписання 11.07.1974 повномасштабного дог-ру про дружбу і співробітництво між СДР та СРСР. 1974-75 — голова *Організації африканської єдності*. На регіональному рівні виношував плани створення «Великого Сомалі» за рахунок приєднання ефіопської провінції Харерге (плато Огаден), Півн.-Схід. провінції Кенії та Джібуті.

20.07.1977 здійснив збройну *агресію* проти Соціалістичної Ефіопії, що, зрештою, призвело до денонсації 13.11.1977 союзної угоди з СРСР та евакуації з Сомалі рад. і кубинських військ, радників. Після поразки у війні з Ефіопією уклав угоду зі США (1980) щодо використання ними як військ, баз сомалійських портів й аеродромів, зблизився з Саудівською Аравією, але в січні 1991 втратив владу в результаті громад. війни й емігрував до Нігерії.

В.Л. Головченко

Барселонський процес — механізм співробітництва країн *Європейського Союзу (ЄС)* із середземноморськими д-вами, започаткований у листопаді 1995 на Барселонській конференції, яка зібрала міністрів закорд. справ 15 держав-членів ЄС та 12 країн Середземномор'я (Марокко, Алжир, Туніс, Єгипет, Йорданія, Ізраїль, Сирія, Ліван, Палестинська Автономія, Туреччина, Республіка Кіпр та Мальта). Ухвалена учасниками конференції Барселонська декларація передбачала встановлення Євро-Серед-земноморського партнерства (ЄСП) у трьох головних сферах: постійний політ, діалог та діалог з питань безпеки; розвиток екон. та фінанс. співробітництва; зближення між народами через соц. та культ. партнерство, спрямоване на досягнення взаємопорозуміння між культурами. Політ, діалог спрямований на встановлення політ, партнерства в питаннях безпеки і формування спільної зони миру та безпеки. Учасники Б. п. погодилися врегульовувати суперечки між собою виключно мирним шляхом, співпрацювати в б-бі з *тероризмом міжнародним* та організованою злочинністю, утримуватися від нарощування військ, потенціалів, що перевищують потреби нац. оборони. Цілями політ, діалогу ЄСП визначались укладення Євро-Середземно-морського пакту стабільності та створення вільної від хім.,

ядерної й бактеріологічної зброї зони на Бл. Сході. Другим напрямком співробітництва в рамках Б. п. є розбудова «зони процвітання», що передбачає стимулювання соц.-екон. прогресу, підвищення життєвого рівня, створення нових робочих місць, зменшення розриву в рівні розвитку країн Півночі та Півдня в регіоні, сприяння внутр.-регіональному співробітництву та інтеграції. Для цього планується створити до 2010 Середземноморську зону вільної торгівлі, активізувати екон. зв'язки в регіоні по лінії Південь — Південь та збільшити обсяги допомоги ЄС півд. партнерам.

Реалізація ЄСП здійснюється на двосторонньому та заг.-регіональному рівнях. Двосторонній підхід передбачає підписання ЄС угод про співробітництво з кожною із країн-партнерів (Євро-Середземноморських угод — ЄСУ). Подібні угоди укладені впродовж 1997-2000 з Ізраїлем, Єгиптом, Йорданією, Алжиром, Ліваном. Для забезпечення співробітництва в рамках Б. п. у 1996 був створений фінанс. механізм — програма МЕОА, яка встановила правила фінанс. претків і сформувала прав. основу для угод про співробітництво між ЄС та країнами-партнерами Середземномор'я. На регіональному рівні головною метою є розвиток діалогу за участі всіх 27 країн за формулою «15+12», спрямованого на визначення спільних інтересів та шляхів їх реалізації. Обговорення спільних питань відбувається в рамках зустрічей на рівні міністрів закорд. справ та в рамках міжвідомчих зустрічей. Найбільший інтерес для співробітництва становлять туризм, управління водними ресурсами, промисловість, енергетика, рибальство та інформ. суспільство. Висока активність діалогу з цих питань призвела до його формалізації в таких структурах, як Євро-Середземно-морський енергетичний форум, Євро-Серед-земноморський форум із транспорту та ін. Б. п. є першою комплексною зовн.-політ, ініціативою ЄС, яка спрямована на стабілізацію цілого регіону.

СВ.Гринько

«Бартелемі ЛІНІЯ» — демаркаційна лінія між Галицькою армією ЗО УНР і польськими військами, запропонована 28.02.1919 спец. місією *Антанти* (голова — франц. генерал-майор Ж. Бартелемі, члени — брит. полковник, лорд Картон де Варт, амер. проф. Лорд, італ. майор Стабіле) зах.-укр. делегації (голова — С. Вит-вицький, О. Бурачинський, М. Лозинський) підчас переговорів у Ходорові (Львівська обл.). Вона мала пройти від півн. межі Галичини уздовж Зах. Бугу до Кам'янки Струмилової, далі вздовж схід, межі Жовківського, Львівського, Перемиш-лянського і Бібрського повітів до с. Солової, потім по лінії Бібрка — Потік Білий — Соко-лівка — Вибранівка, півд. межею Львівського повіту та схід, межею Рудківського, Дрогобицького й Турківського повітів. Т. ч., за Польщею залишалась третина Схід. Галичини зі Львовом і Дрогобицько-Бориславським нафтовим басейном. Заст. голів повітових адміністрацій на схід від зазначеної лінії мали бути поляки, на захід —

українці. Питання остаточного визначення укр.-польського держ. кордону покладалося на *Паризьку мирну конференцію 1919-20*, а доти ЗО УНР зберігала право використовувати для своїх потреб певну кількість бориславської нафти. Її уряд мав дістати повну допомогу від Антанти у справі реорганізації, підготовки, спорядження та озброєння Галицької армії, що спільно з польськими військами створила б антибільшовицький фронт; зах.-укр. д-ва (до р. Збруч на сході) мала бути визнана Антантою де-факто. Під тиском вищого командування Галицької армії керівництво ЗО УНР відмовилось від послуг місії Ж. Бартелемі, зах.-укр. делегація припинила переговори. 2.03.1919 бойові дії на укр.-польському фронті поновились.

В.І. Головченко

БартошевСБКІЙ (Ваг1082e\текі, псевдонім Людвік) Владислав (19.02.1922, Варшава) — польський громад.-політ, і держ. діяч. 1940-41 — в'язень концентраційного табору Освенцим, жовнір Армії Крайової. З 1942 — працівник Бюро інформації та пропаганди й делегатури Лондонського емігрантського уряду, в якому разом із В. Беньковським керував євр. сектором, спів-засновник Ради допомоги євреям «Жегота». 1942-44 — редактор місячника «Правда молодих». Учасник Варшавського повстання 1944. 1944-45 — секр. редакції «Інформаційного бюлетеня», чл. «Незалежності», а пізніше — представник екзильного уряду в Польщі. З 1946 — у Польському народному угрупованні, редактор «Народної газети», двічі ув'язнений (1946-48, 1949-54). З 1982 — у редакції «Загального тижневика», викладач Католицького Любельського ун-ту і нім. ун-тів в Аусбурзі, Айхштаті та Мюнхені. Неодноразово виступав проти антиправних дій комуніст. влади, підписуючи листи протесту інтелектуалів до уряду і сеймів ПНР. 1990-95 — посол Польщі в Австрії, 1995 і 2000-01 — мін. закорд. справ Польщі. У 2001 нагороджений великим хрестом ордена за заслуги ФРН за великий внесок у примирення між німцями, поляками і євреями.

Твори: «Варшавський перстень смерті 1939-1944 рр.» (1967), «1859 днів Варшави» (1974), «Польська підпільна держава» (1979), «На шляху до незалежності» (1987).

ОМ. Знахоренко

Барту (ВаП'юи) Жан Луї (25.08.1862, Олорон-Сен-Марі, Атлантичні Піренеї — 9.10.1934, Марсель) — франц. держ. діяч і дипломат. Депутат парламенту 1889-1922. З 1922 — сенатор. 1894-95 і 1906-09 — міністр громад, робіт, 1896-98 — міністр внутр. справ, у травні — грудні 1913 — Прем'єр-міністр; 1917 — держ. міністр. Брав участь у роботі *Паризької мирної конференції 1919-20*. 1921-22 — військ, міністр; 1922-24 і 1926-29 — міністр юстиції, очолював франц. делегацію на *Генуезькій конференції 1922*, чл. комісії з репарацій. 1934 — мін. зак. справ Франції. Висунув ідею «Східного пакту», був одним з ініціаторів запрошення СРСР до *Ліги Націй*. Вбитий членами хорватського нац.-визв. руху (ушташами) в Марселі разом з югославським королем Олександром I.

РА.Кривонос

Барух (Вагасп) Бернард Маннес (19.08.1870, Кемден, шт. Півд. Кароліна — 20.06.1965, Нью-Йорк) — амер. громад.-політ, діяч, фінансист і дипломат. Закінчив Міський коледж Нью-Йорка (1889). 1891 — брокер нью-йоркської фондової біржі, успішний комерсант; прибічник Президента *В. Вільсона*, який призначив його головою управління з військ, вир-ва (1918) і чл. амер. делегації на *Паризькій мирній конференції 1919-20*. У міжвоєнний період Б. виступав як урядовий консультант; фінансував ряд сенаторів-демократів; за допомогою спонсорованих журналістів домігся створення про нього громад, образу одного з неофіц. політ, авторитетів країни; виступав проти дип. визнання СРСР, хоч і був прибічником розвитку амер.-рад. торгівлі. «Новий курс» *Ф.Д. Рузвельта* підтримував з істотними застереженнями, залишаючись, проте, одним із важливих фінанс. донорів Демократичної партії. У роки *Другої світової війни* консультував військ, відомство з екон. питань, виступав за визнання рад. сфери впливу у Схід. Європі за умови її відкритості для амер. товарів. 1946 держсекретар *Дж.Ф. Бірнс* призначив Б. представником США в Комісії ООН з атомної енергії. Його завданням були розробка та втілення в життя плану з міжнар. контролю над атомною енергією. У 50-х ХХ ст. політ, вплив Б. мінімізувався, хоч рад. пропаганда продовжувала зображати його одним з архітипових «американських імперіалістів».

Твори: «Історія мого власного життя» (1957), «Роки громадського життя» (1960).

ТА.Грищенко

Баруха план — ініціатива амер. дипломатії після закінчення *Другої світової війни*. Висунутий амер. представником у Комісії ООН з ядерної енергії *Б. Барухом* 14.06.1946. Первісний амер. проект містився у спец. доповіді *Аче-сона* — Лілієнталя, проте був змінений Б. Барухом у бік ширшого за обсягом пропонованих заходів та норм варіанта. Б. п. мав своєю головною метою повний міжнар. контроль над атомною енергією. Він передбачав створення спец. органу *Організації Об'єднаних Націй* — Адміністрації з розвитку атомної енергії, яка була б наділена значними повноваженнями з контролю над родовищами ядерної сировини, атомною промисловістю й наук.-конструкторськими розробками в цій галузі. США отримували право зберігати під власним контролем свій ядерний арсенал доти, доки було б встановлено глобальний контроль Адміністрації ООН над атомною енергією. Найголовнішою складовою амер. проекту була пропозиція надати Адміністрації каральних повноважень, які б не підлягали скасуванню через вето постійних членів Ради Безпеки. СРСР категорично відкинув Б. п. як такий, що, на його думку, призвів би до увічнення монополії США на ядерну зброю. Рад. представник у Комісії ООН з ядерної енергії *А.А. Громико* висунув альтернативний проект, згідно з яким атомна енергія й надалі перебувала б під нац. контролем, а підзвітний *Раді Безпеки ООН* міжнар. орган лише стежив би за винятково мирним характером її використання. Під час голосування в РБ ООН щодо Б. п. СРСР наклав вето на його схвалення. Незважаючи на те, що пізніше СРСР намагався досягти компромісу зі США, зокрема пропонуючи опрацювати конкретні механізми контролю за характером ядерних розробок, Вашингтон залишився непохитним у своєму баченні проблеми. Б. п. в разі його схвалення і ретельної імплементації ймовірно міг би відвернути гонитву ядерних озброєнь, проте реалії міжнар. політики не залишили йому шансів на ПРИЙНЯТТЯ.

ТА. Грищенко

БассевіТЦ Хеннеке Граф фон (1934, Росток) — нім. дипломат. За освітою юрист і журналіст. З 1963 — в МЗС ФРН, працював у центр, апараті, посольствах ФРН в Іраку, Малайзії, Сінгапурі, США, С'єрра-Леоне, прес-секретар при федеральному президентові. У серпні 1989 очолив консульство ФРН у Києві. 1992-93 — Надзвичайний і Повноважний Посол ФРН в Україні.

В.І. Головченко

Батуринські статті 1663 — договір, підписаний в Батурині гетьманом Лівобережної України / *Брюховецьким* і представниками моск. уряду. Підтверджуючи умови *Переяславсько-московської угоди 1654*, доповнювали їх трьома додатковими пунктами, за якими гетьманський уряд зобов'язувався: повернути моск. поміщикам селян-втікачів; забезпечувати продовольством моск. військо в Україні; заборонити укр. купцям вивозити до Росії й продавати там горілку й тютюн, щоб зберегти царську монополію на їхню реалізацію. Б. с. були замінені *Московськими статтями 1665*.

В.Ю. Крушинський

Батюк Віктор Гаврилович (15.03.1939, с. Мо-стовка Верхньо-Тавдинського р-ну Свердловської обл. — 2.12.1996, Київ) — укр. дипломат. Член Спілки письменників України (1992). Закінчив Моск. держ. ін-т міжнар. відносин МЗС СРСР (1962). У 1962-68 - 3-й, 2-й, 1-й секр. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР; 1968-73 — 2-й секр. Постійного представництва УРСР при ООН; 1973-74 — помічник мін. зак. справ УРСР; 1974-78 - ген. секретар МЗС УРСР; 1978-84 - Постійний представник УРСР у Відділенні ООН та інших міжнар. орг-ціях у Женеві; 1985-92 — чл. Колегії, нач. відділу міжнар. орг-цій МЗС України. У 1992-93 — Надзвичайний і Повноважний Посол, Постійний представник України при ООН; у грудні 1993 — січні 1996 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді, потім — Надзвичайний і Повноважний Посол з особливих доручень. Опублікував кілька книжок перекладів поетичних і прозових творів авторів із Бангладеш, Індії та США, зокрема Р Тагора, К. Енн Портер, М.П'юзоТайн.

В.І.Головченко

Бахчисарайський мирний договір 1681

перемир'я, укладене 13(23).01.1681 у Бахчисараї між Московським царством, Османською імп. та Кримським ханатом терміном на 20 років. За Б. м. д. між Московською державою і Туреччиною встановлювалися кордони по Дніпру; Півд. Київщина, Брацлавщина й Поділля залишались під номінальною владою Стамбула. Усі сторони визнавали умови *Андрусівського перемир'я 1667*. На Правобережжі Московське царство утримувало Київ, Васильків, Стайки, Трипілля, Дідовщину, Радомишль; територія між Дніпром і Півд. Бугом залишалась нейтральною і незаселеною, але водночас запорозькі козаки зберігали право вільного плавання по Дніпру до Чорного моря та рибальства, а татари кочування й полювання в півд. степах. Хоча Московське царство повинне було щорічно сплачувати кримському ханові «казну», в цілому Б. м. д. зміцнив його міжнар. становище і змусив Річ Посполиту укласти з Москвою *Вічний мир 1686*.

В.Ю. Крушинський

Бачинський Євген Васильович (24.08.1878, Катеринослав — 1978, Бюль, Швейцарія) — укр. громад.-політ, і церк. діяч, дипломат. Нар. у сім'ї військового. Закінчив Орловський кадетський корпус, 1905 — Михайлівську артилерійську школу, 1929 — теологічний ф-т Женевського ун-ту. Під час проходження військ, служби у фортеці Осовець увійшов до підпільного «Всеросійського союзу офіцерів», який планував примусити *Миколу* //запровадити в Росії конституцію й федерат, устрій. 1908 за участь в антиурядовому повстанні заарештований і ув'язнений. Після втечі емігрував до Франції, заснував Український клуб у Парижі. У 1913-14 працював у Версальській вищій садівничій школі. З початком *Першої світової війни* перебрався до Женеви, де виконував обов'язки представника СВУ й редагував місячник «Ба Кеуие ПЛ<гаіпа». У травні 1917-19 — редактор тижневика «Б'ПЛ<гаіпа» і заст. директора Українського пресового бюро в Лозанні, водночас із грудня 1918 — консул УНР. З 1922 — офіц. уповноважений від Київської УАПЦ у Зах. Європі. У 1939 призначений Державним Центром УНР в екзилі дир. Центрального допомогового комітету Укр. Червоного Хреста на чужині. У 1955 висвячений на єпископа УАПЦ.

Словади: «Рік 1917. Початок другої революції в Росії, як вона відбилася серед українців у Швейцарії» («Визвольний шлях», 1958).
В.І.Головченко

Бачинський Юліан Олександрович (28.03.1870, с. Новосілки, Схід. Галичина — 6.06.1940, Біломоро-Балтійський виправний табір) — укр. громад.-політ. діяч, дипломат. Нар. у сім'ї священика. Закінчив юрид. ф-т Берлінського ун-ту. 1890 — співзасновник Русько-укр. радикальної партії, очолював ліве угруповання «молодих радикалів», яке започаткувало Укр. с.-д. партію (1899). У 1895 видав книжку «Україна іггесієпта» з маркс. обґрунтуванням ідеї політ, незалежності й соборності України. У 1905 виїжджав до США й Канади для дослідження життя укр. еміграції. У 1915-18 — на службі в тилкових частинах австро-угорської армії. 18.10.1918 обраний від УСДП до складу Укр. нац. ради у Львові. У січні 1919 радник Надзвичайної дип. місії УНР до США, у квітні 1919 очолив її. Під час *Паризької мирної конференції 1919-20* займався вирішенням проблеми амер. військ, майна, закупленого Надзвичайною дип. місією УНР, але не зміг добитися дип. визнання України урядом США. Після відкликання місії в грудні 1920 мешкав у Відні, з 1923 — в Берліні. Займався журналістикою, видав збірки статей «Більшовицька революція і українці» (1925, 1928). Перейшовши на радяно-фільські позиції, 26.11.1933 переїхав до УРСР. Працював у Харкові наук, співробітником і чл. редколегії «Української радянської енциклопедії». 6.11.1934 заарештований за безпідставним звинуваченням у належності до «Об'єднання українських націоналістів». 28.03.1935 засуджений до позбавлення волі на 10 років. Реабілітований посмертно (ЖОВТЄНЬ 1957).

В.І. Головченко

Башир (Вах'біг) Омар Хасан Ахмед (1.01.1944, поблизу Шенді, провінція Ніл, Судан) — суданський військ, і держ. діяч. Нар. у сім'ї селянина. Закінчив військ, уч-ще у Ваді Саїдна (1966) й Академію ім. Г.А. Насера в Каїрі. Стажувався в штабному коледжі в Малайзії та на військ, курсах у Пакистані та США. Дійсну військ, службу проходив у повітр.-десантних частинах, учасник *арабо-ізраїльської війни 1973*. 1975-78 — військ, радник в ОАЕ, потім — командир мотопіхотної бригади на півдні Судану, бригадний генерал. 30.06.1989 організував держ. військ, переворот й очолив Раду командування «Революції національного порядку», водночас призначений прем'єр-міністром, міністром оборони та головнокомандувачем із присвоєнням звання генерал-лейтенанта. З 16.10.1993 — Президент Республіки Судан зі збереженням посади прем'єр-міністра. У зовн. політиці виступає з позицій панарабізму й націоналізму.

В.І. Головаченко

БеатріКС (Beatrix) Вільгельміна Армгард (31.01.1938, Сьостдйк, Нідерланди) — королева Нідерландів, найстарша з 4 дочок принцеси Юліани й Бернарда Ліппе-Бістерфелдського. Після нападу Німеччини на Нідерланди королівська родина в травні 1940 знайшла притулок у Великій Британії, пізніше принцеса Юліана та її доньки виїхали до Оттави. Після поразки Німеччини родина повернулася до Нідерландів (серпень 1945). Коли Юліана посіла престол (1948), принцеса Б. отримала титул спадкоємиці трону. У 1956-61 відвідувала Лейденський ун-т, вивчаючи соц. науки, право й історію. 10.03.1966 одружилася із зах.-нім. дипломатом Клаусом фон Амсбергом. Має трьох дітей, які є першими спадкоємцями чоловічої статі в домі Оранських з 1890. Зійшла на нідерландський трон (1980) після зречення королеви Юліани.

РА. Кривонос

Бевін (Веуп) Ернест, (9.03.1881, Вінсфорд, Со-мерсет, Англія — 14.04.1951, Лондон) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. У 1910-40 обіймав керівні посади в брит. профспілковому русі, був лідером поміркованого крила Лейбористської партії. 1940-45 — міністр праці й військ, повинності, 1945-51 — мін. зак. справ, 1951 — лорд-хранитель печатки. Брав участь у роботі *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945*. Глава делегації Великої Британії на 1-й сесії ГА ООН (1946), Лондонській (1945), Паризькій (1946) і Московській (1947) сесіях *Ради міністрів закордонних справ, Паризькій мирній конференції 1946*. Сприяв здійсненню *Маршала плану*, укладенню *Брюссельського договору 1948* і створенню *НАТО*. У той же час, попри спротив США, сприяв дип. визнанню Великою Британією КНР.

РА. Кривонос

БЕґІН (Веґін) Менахем (16.08.1913, Брест-Ли-товськ — 9.03.1992, Тель-Авів) — ізраїльський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у бідній ремісничій сім'ї. Отримав магістерський ступінь з юриспруденції у Варшавському ун-ті (1935). З 16 років брав активну участь у воєнізованому молодіжному сіоністському русі «Бейтар». У червні 1941 заарештований НКВС СРСР і засланий до Сибіру. Наступного року звільнений як польський громадянин, вступив до армії генерала Ан-дерса, з якою перебрався до Палестини. З 1943 — командувач євр. підпільної Нац. військ, орг-ції й організатор терористичних операцій проти брит. колоніальної адміністрації та арабського населення, з 1948 — лідер правого Руху «Свобода» і парл. опозиції с.-д. урядам. Виступав за створення «Великого Ізраїлю», проти укладення репараційної угоди з ФРН та виведення ізраїльських військ із Синайського піво-ва після *Суецької кризи 1956*. У 1967-70 — міністр без портфеля в уряді нац. єдності Л. Ешкола, з якого вийшов на знак незгоди з прийняттям амер. мирної ініціативи — «плану Роджерса». Очоливши правоцентристський рух «Лікуд» (1973), здобув перемогу на парл. виборах 1977 і став 6-м Прем'єр-міністром Ізраїлю (21.06.1977-10.10.1983). З огляду на нові політ, реалії, спричинені *арабо-ізраїльською війною 1973*, пішов на переговори з Президентом АРС *А. Садатом*, які увінчалися підписанням рамкових Кемп-Девідських угод 17.09.1978, *єгипетсько-ізраїльського мирного договору 1979* (за це керівники обох д-ав удостоїлися *Нобелівської премії миру*) та поверненням АРС Синайського піво-ва. Водночас відмовився від запровадження обмеженої Палестинської автономії й ініціював військ, операції 1978 («Літані») та 1982 (див. *Ліванська криза 1982*) проти мережі ОВП у Лівані, а також знищення ядерного реактора поблизу Багдада (1981). Засудження цих акцій світовою громадськістю й лівими колами Ізраїлю та погіршення стану здоров'я зумовили відставку й усамітнення Б.

Твори: «Революція» (1951), «Життєвий погляд і національний погляд» (1952), «Білі ночі» (1953), «У підпіллі» (1961).

В.І. Головаченко

БезборОДЬКО Олександр Андрійович (14.03.1747, Глухів — 6.04.1799, Петербург) — укр. і рос. військ, та держ. діяч, дипломат. Нар. у сім'ї *генерального писаря* Війська Запорозького. Закінчив Київ, академію (1765). Служив у канцелярії генерал-губернатора Малоросії П. Румянцева, був її управителем. Командував полком у рос.-тур. війні 1768-74. Редагував текст *Кючук-Кайнар-джійського мирного договору 1774*. З 1774 — останній київ, козацький полковник.

1775 викликаний до Петербурга, де став особистим секр. *Катерини II* (до 1792), взяв участь у її переговорах з Йосипом II щодо укладення таємного союзного дог-ру. З 1780 — чл. *Іноземних справ колегії*, активний учасник створення системи *Збройного нейтралітету*, підписав *конвенції міжнародні* з Нідерландами, Пруссією, Португалією й Неаполітанським королівством. 1783 добився визнання Туреччиною приєднання Криму Росією. 1784 призначений другим членом Колегії й фактично приступив до виконання обов'язків мін. зак. справ. Сприяв укладенню таємної угоди з Австрією 1787, підписав договір про дружбу з Францією 1787, виробив умови Ве-рельського мирного дог-ру 1790 зі Швецією, виступив гол. автором *Ясського мирного договору 1791*, вів переговори з польського питання з Австрією та Пруссією. 1795 підписав конвенцію про 3-й *поділ Речі Посполитої*. З квітня 1797 — держ. канцлер і найсвітліший князь Російської імп., дотримувався мирної зовн. політики. Маючи великий вплив на імп. Павла I, домігся відновлення Генерального Суду й деяких інших установ Гетьманщини, скасованих Катериною II. Підписав 9651 держ. акт Російської імп., 864 з яких увійшли до Повного зібрання рос. законів. Збирав і досліджував укр. істор. док-ти. Імовірний автор «Історії Русів», написав «Вияв справжнього образу правління Малою Росією», «Список бувших в Малій Росії гетьманів, ген. старшин і полковників, з часу приєднання тої землі до імперії Всеросійської, тобто з 1654 року» та працю «Картина или краткое извещение о российских с татарами войнах и делах, начи-навшихся в половине десятого века и почти беспрерывно через 800 лет продолжающихся». Допоміг В. Рубану видати «Краткую летопись Малья России» (1777). Помер від паралічу по дорозі в Зах. Європу. Усе своє майно заповів брату Іллі — генералу рос. армії, аби той заснував у Ніжині ліцей. 1820 брат Іван відкрив Гімназію вищих наук ім. кн. О. Безбородька (нині — Ніжинський держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя).

М.С.Дорошко

Безвізовий В'їзд — в'їзд до країни без необхідності отримання від її компетентної влади візи. Безвізовий порядок в'їзду встановлюється зазвичай на підставі угоди між д-вами. Він може поширюватися лише на певні категорії осіб чи на всіх громадян договірної сторони. Безвізовий порядок в'їзду не скасовує, в принципі, дозвільної системи в'їзду та виїзду і не виключає необхідності пред'явлення виїзних док-тів (за-корд. паспорта, посвідчення тощо) на кордоні. Практиці відомі випадки, коли д-ва на підставі угоди відкриває свої кордони. Найчастіше такі угоди поширюються лише на громадян країн, що домовляються. Таке відкриття кордонів не скасовує необхідності здійснення митного, санітарного та інших видів контролю. Законодавством України, що регулює порядок в'їзду в країну та виїзду з неї інозем. громадян й осіб без громадянства, передбачено, що громадяни д-ав, з якими Україною укладено міжнар. угоди про безвізові поїздки громадян, в'їжджають до неї з дійсним нац. паспортом, у разі наявності страхового поліса та належним чином оформленого запрошення (в оригіналі) від юрид. чи фізич. осіб в Україні, якщо інше не передбачено міжнар. дог-ром. Україна має безвізовий режим в'їзду з країнами *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* відповідно до Угоди про безвізове пересування громадян д-ав СНД по території його учасників від 9.10.1992, а також із деякими іншими д-вами на підставі двосторонніх угод.

О.В. Задорожній

Безпа/ИИ Іван (? - 1718) — укр. військ, діяч і дипломат. Походив із козацької старшини Уманського полку. 1658 — посланець до Москви від полтавського полк. Мартина Пушкаря, який підняв заколот проти гетьмана / *Виговського*. Без відома останнього мав зносини з моск. воєводою Олексієм Трубецьким, який сприяв поширенню заколоту на Лівобережній Україні. У листопаді 1658 — вересні 1659 як наказний гетьман очолював промоск. партію лівобережної козацької старшини. Після приходу до влади *Ю. Хмельницького* був ген. суддею. На поч. XVIII ст.

Прийняв СХИМУ.

В.І. Сергійчук

Безпека держави міжнародна економічна (БДМЕ) — сукупність чинників зовн. впливу на нац. екон. безпеку. Сумарним показником такого впливу є *баланс платіжний*: його активне сальдо свідчить про позитивні наслідки участі в *міжнародних економічних відносинах*, пасивне — про загрозу від такої участі для нац. економіки. БДМЕ забезпечується тоді, коли країна має стабільні позиції на світових ринках товарів, капіталу, послуг. Заходи щодо забезпечення БДМЕ мають особливе значення тоді, коли країна має високий рівень залежності від «критичного імпорту» (енергоносіїв, сировини, продукції «високих технологій») тощо. Компенсаційним фактором у цьому випадку виступає використання конкурентних переваг даної д-ви в *експорті* (напр., Швейцарії у вивезенні капіталу, України — в наданні транзитних послуг, Японії — в експорті високотехнол. продукції).

В.С. Будкін

Безпека міжнародна — стан міжнар. відносин, що характеризується співробітництвом *акторів міжнародних* з метою підтримання миру й наявністю умови для існування та функціонування держав при забезпеченні їхнього суверенітету, політ, та екон. незалежності, можливості опору воєнно-політ. тиску та агресії, рівноправних відносин з іншими державами. Безпека якісно характеризує систему міжнар. відносин, у якій загрози існуванню індивід, чи колективних акторів або відсутні, або функціонує ефективний захист від них. Безпека може розглядатись у різних сферах міжнар. відносин: військ., екон., соц., екологічній, інформ. тощо.

Проблема безпеки в міжнар. відносинах виступає в двох взаємозалежних вимірах: індивід, безпеки акторів та безпеки функціонування всієї системи міжнар. відносин. Відповідно розрізняють забезпечення безпеки в державному (нац. безпека), регіональному (регіональна безпека) і глобальному (заг. безпека) масштабах.

У сучас. міжнар. практиці є такі способи забезпечення Б. м.: стримування потенційної агресії або інших небажаних дій за допомогою різноманітних засобів тиску; покарання агресора або порушника Б. м. застосуванням проти нього тих чи інших практичних засобів впливу або комплексного їх поєднання; забезпечення *стабільності* та запобігання виникненню конфліктів за допомогою політ, зусиль, дій або переговорів, здійснення д-вами політики безпеки. Політика безпеки — це напрямок індивід, діяльності д-ви щодо існуючих та потенційних загроз із метою їх запобігання або зниження негативних наслідків для суспільства та своїх ГрОМадЯН Д-ВИ.

С.В. Гринько

Безпека міжнародна інформаційна —

система підтримання миру та безпеки на основі захисту міжнар. інфосфери, глобальної інфраструктури та сусп. свідомості світової спільноти від реальних і потенційних інформ. загроз. Основними категоріями у сфері Б. м. і. є: інфо-сфера як міжнар. інформ. простір, що охоплює інформ. потоки, інформ. ресурси та всі сфери життєдіяльності цивілізації; міжнар. інформ. операції як форма інформ. впливу для досягнення переваги в інформ. сфері; *війна інформаційна* як інформ. протиборство з метою зруйнування критично важливих структур управління, політ, та соц. систем, а також для дестабілізації суспільства й державності противної сторони; інформ. зброя як комплекс техн. та інших засобів, спрямованих на встановлення контролю та несанкціоноване втручання в системи інформ. мереж та комунікацій; *тероризм міжнародний інформаційний* як використання телекомунікаційних та інформ. систем і ресурсів для впливу в міжнар. інформ. просторі з протиправною метою.

Теорет. базою концепції глобальної безпеки в інформ. добу є врахування всіх конструктивних ініціатив, філос. і політ, принципів, морально-етичних цінностей, реліг. і сусп. Норм різних цивілізацій у забезпеченні та життєдіяльності людства.

Використання нових інформ. технологій і засобів впливу високорозвинутих країн на менш технол. країни світу призвело до зміни глобального й регіонального балансів сили, обумовило нові сфери конфронтації між традиційними та новими центрами глобального протистояння, уможливило досягнення переваг в інформ. технологіях і засобах маніпулювання сусп. свідомістю для широкомасштабної експансії із застосуванням не обмежених міжнар. правом видів озброєнь. До нових інформ. видів зброї проявляють інтерес як політ, угруповання, так і терористичні та кримінальні орг-ції, що загрожує новим витком гонки озброєнь, втратою міжнар. ресурсів для вирішення глобальних проблем бідності, стихійних лих, техногенних катастроф, голоду, епідемій тощо.

Визнання проблеми інформ. безпеки на міжнар. рівні обумовлюється тим, що в більшості індустріально розвинутих країнах проводяться дослідження та розробки нової інформ. зброї, яка дозволяє здійснювати безпосередній контроль над інформ. ресурсами потенційного противника, а в необхідних випадках прямо впливати на них. Розробки інформ. озброєнь ведуться в 120 країнах світу, в галузі ядерної зброї — не більше, як у 20; у деяких країнах завершено розробку засобів інформ. війни з можливим противником як в умовах воєнних конфліктів різної інтенсивності, так і в мирний час на стратегічному, оперативному, тактичному рівнях із метою захисту нац. інфосфери від агресії та несанкціонованого втручання. У розвинутих країнах концепція інформ. війни є складовою воєнної доктрини, що обумовлює спец. підготовку особового складу й окремих підрозділів для проведення інформ. операцій. Практика міжнар., регіональних та етнічних конфліктів виявила унікальність застосування інформ. зброї для впливу на міжнар. співтовариство та для б-би за геополіт. інтереси.

Женевська зустріч під егідою *Організації Об'єднаних Націй* (1999) виявила стратегічну проблему Б. м. і. як проблему домінування в глобальній інфосфері із застосуванням інформ. озброєнь, тобто прагнення до контролю значних територій та соціумів, проблему інформ. дисбалансу сил міжнар. світопорядку.

Феномен Б. м. і. зумовлюється стратегічною спрямованістю інформ. озброєнь проти критично важливих структур життєдіяльності та функціонування міжнар. співтовариства, визнання інформ. зброї як нового глобального виду зброї масового ураження, катастрофічного за наслідками свого застосування

(деякі дослідники називають інформ. озброєння «інформаційним апокаліпсисом»), необхідністю створення міжнар. механізму протидії та попередження глобальних інформ. війн у рамках міжнар. компетенції 00 Н, міжнародних організацій регіональних з проблем безпеки та оборони, нац. безпекових інституцій.

Є.Л. Макаренко

Без'ядерна зона — див. *Зона, вільна від ядерної зброї.*

Бейкер (Вакег) Джеймс (28.04.1930, Х'юстон, шт. Техас) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Політ, кар'єру розпочав у лавах Демократичної партії США, але 1970 перейшов до республіканців і взяв участь у виборчій кампанії *Дж.Г.В. Буша* до Сенату США. 1975 — заст. міністра торгівлі; 1976 — нац. голова презид. кампанії *Дж. Форда*. 1978 невдало балотувався на ген. прокурора Техасу. 1980 — старший радник презид. кампанії *Р. Рейгана*. У січні 1981 — січні 1985 — глава його адміністрації, у лютому 1985 — серпні 1988 — держ. скарбник. У листопаді 1988 забезпечив успіх презид. кампанії *Дж.Г.В. Буша* і був призначений ним *державним секретарем США*. Затверджений на посаді Сенатом США 25.01.1989. Активно сприяв досягненню амер.-рад. домовленості щодо *Німеччини об'єднання 1989-90* та створенню міжнар. коаліції під час *війни в Перській затоці 1990-91*. 18.10.1991 відвідав Київ у справі підготовки до *визнання де-юре США України*. 1992 пішов у відставку, щоб очолити адміністрацію Білого Дому й другу презид. кампанію *Дж.Г.В. Буша*.

В.І. Головенко

Бек (Веск) Юзеф (4.10.1894, Варшава - 6.06.1944, Станешті, Румунія) — польський держ. діяч і дипломат. Один із керівників т. зв. «санайних урядів» Польщі (1926-39), полковник. 1922-25 — військ. аташе Польщі у Франції; 1926-30 — голова канцелярії військ. міністра; 1930 — заст. прем'єр-міністра, 1930-32 — заст. мін. закр. справ; 1932-39 — мін. закр. справ, представник Польщі в *Лізі Націй*. Проводив політику балансування між Німеччиною, СРСР та зах. д-вами. У період *Московських переговорів Великої Британії, СРСР*

та Франції 1939 відхилив рад. пропозицію щодо укладення пакту про взаємодопомогу на випадок нападу на Польщу нацистської Німеччини, справедливо вбачаючи в цій пропозиції спробу перетворення його д-ви в майбутньому на сателіта СРСР. Вдався до анексії Тешинської обл. Чехословаччини після *Мюнхенської угоди 1938*, водночас уклавши 6.04.1939 союзний договір із Великою Британією на випадок нападу на Польщу інших д-ав. Після нападу нацистської Німеччини на Польщу 1.09.1939 емігрував до Румунії.

Р.Л. Кривонос

Белградський МИР 1739 — *договори мирні*, підписані в Белграді за посередництва Франції, завершили війну Росії та Австрії проти Туреччини 1735-39. Австрія, всупереч союзницьким домовленостям із Росією, підписала 1(12).09.1739 сепаратний мир із Туреччиною, повернувши Османській імп. Сербію та Малу Валахію. Залишившись без союзника, Росія також підписала мирний договір з Туреччиною 18(29).09.1739. За його умовами мали бути зруйновані всі укріплення Азова, а сам він, як і визнана нейтральною Кабарда, проголошувався «між двома імперіями бар'єрою». Б. м. забороняв Росії мати військ. флот на Азовському та Чорному морях, але рос. купці в Туреччині (як і турецькі в Росії) отримували право вільної торгівлі (щоправда, торгувати з Туреччиною росіяни могли лише використовуючи тур. кораблі), а рос. прочанам гарантувалось право на вільне паломництво до Єрусалима. Росія здобувала також право збудувати фортецю в районі о. Черкаського, що на Дону, а Туреччина — в гирлі р. Кубань. Усі умови Б. м. були анульовані лише *Кючук-Кайнарджийським мирним договором 1774*.

В.Л. Рубель

Белфастська угода про врегулювання В ПІВНІЧНІЙ Ірландії 1998 (Угода «Великодньої п'ятниці») — підписана 10.04.1998 в Белфасті (Півн. Ірландія) в результаті переговорів між провідними політ. силами — представниками учасників півн.-ірландського конфлікту: Юніоністською партією Ольстера, з боку британців-протестантів, та «Шинн Фейн» («Ми самі»), з боку ірландців-католиків. Угода проголошувала формальне припинення півн.-ірландського конфлікту, скасування в Півн. Ірландії прямого правління з Лондона, запровадження в 1974, відновлення діяльності місцевого парламенту (Північноірландської асамблеї), який складався з 108 депутатів, створення міжурядової Ради Півн. Ірландії та Ірландської Респуб. <'<и. Сторони визнавали, що майбутня приналежність Півн. Ірландії до Великої Британії або до Ірландії має визначатися лише волевиявленням народу Півн. Ірландії на референдумі. Частиною врегулювання півн.-ірландського конфлікту стала укладена в той самий день домовленість між урядами Великої Британії та Ірландської Республіки, в якій сторони підтверджували положення зазначеної угоди, визнавали легітимність майбутнього вибору народом Півн. Ірландії статусу провінції, погоджувались створити брит.-ірландську Раду та скликати брит.-ірландську міжурядову

конференцію для вирішення питань остаточного врегулювання конфлікту в Півн. Ірландії. Після схвалення угоди на півн.-ірландському референдумі в травні 1998 вибори в парламент відбулися 25.06.1998. Провінція відновила свій авт. статус у складі Великої Британії. Проте, через відмову частини екстремістських сил у Півн. Ірландії виконувати усі положення угоди і продовження ними збройного протистояння з силами безпеки, пряме правління Лондона неодноразово вводилося на території Півн. Ірландії й після 1998.

І.О. Мінгазутдінов

Бен-ГуріОН (Веп-Сигіоп, справжнє прізвище — Грін) Давид (16.10.1886, Плоцьк, Королівство Польське — 1.12.1973, кібуц Сде-Бокер, Ізраїль) — перший Прем'єр-міністр Держави Ізраїль. Нар. у сім'ї судового урядовця. Середню освіту здобув у заснованій батьком євр. школі. З 1903 — чл. лівої партії «Робітники Сіону». У 1906 як с.-г. робітник емігрував до Палестини, редагував єрусалимський щотижневик «Єдність» (використовував псевдонім Бен-Гуріон — «молодий лев») і займався створенням євр. самооборони. У 1915 депортований османським урядом, перебрався до США і взяв участь у формуванні Єврейського легіону. Після повернення до Палестини (1921-35) — ген. секретар Загальної федерації праці. З 1930 — лідер новоствореної Партії робітників Ізраїлю (МАПАЙ), з 1935 — голова Виконкому Єврейського агентства. Активно сприяв ухваленню 10-м конгресом Всесвітньої сіоністської орг-ції (серпень 1937) рішення про поділ Палестини на арабську та євр. д-ви, підтвердженого ініційованою ним же «Білтморською програмою» сіоністських орг-цій США і Європи у травні 1942. Після *Другої світової війни* організував масову нелегальну євр. іміграцію до Палестини і шляхом створення мережі поселень фактично окреслив майбутні кордони Держави Ізраїль. 14.05.1948 на таємному зібранні Тимчасової держ. ради в тель-авівському музеї оприлюднив Декларацію незалежності Ізраїлю. 17.05.1948-7.12.1953 і 2.11.1955-21.06.1963 - Прем'єр-міністр Ізраїлю. У зовн. політиці наполегливо впроваджував прозах, орієнтацію шляхом укладення репараційної угоди з ФРН і формування стратегічного партнерства з Францією та Великою Британією, кульмінацією якого стали започаткування ядерної програми 1952 й успішна Синайська військ. кампанія під час *Суецької кризи 1956*. Після відставки, спричиненої моральними аспектами роботи ізраїльських спец-служб, зосередився на парл. діяльності, підтримав проведення виборчої реформи та заснував партію «Робітничий список Ізраїлю». У 1970 повністю відійшов від політ. життя.

В.І. Головченко

БензарТІ (Вепгалі) Ламін (15.07.1946, Туніс) — туніський дипломат. Закінчив Паризьку школу політ. наук. 1975-76 — нач. відділу екон., торг., фінанс. співробітництва з країнами Центр, та Схід. Європи й Азії в Управлінні співробітництва МЗС Тунісу; 1976-81 — 1-й секр., радник з екон. питань, тимчасовий повірений у справах Тунісу в КНР; 1981-82 — нач. відділу, заст. начальника Управління екон., торг., фінанс. і технол. співробітництва з країнами *Європейського економічного співтовариства*; 1983-86 — радник з екон. питань, тимчасовий повірений у справах Тунісу в Індії; 1990-93 — тимчасовий повірений у справах Тунісу в Бельгії. 1993-96 — Надзвичайний і Повноважний Посол Тунісу в Україні.

В.І. Головченко

Бенеш (ВепеП) Едуард (28.05.1884, Козляни, Богемія, Австро-Угорщина - 3.09.1948, Сезі-мово Усті, Чехословаччина) — чехословацький держ. діяч і дипломат. Освіту здобув у Сорбонні та Школі політ. наук (Париж). 1915-18 перебував в еміграції у Франції. 14.10.1918 разом із *Т. Масариком* та словацьким лідером М. Сте-фаніком сформував тимчасовий уряд Чехословацької Республіки. 1918-35 — мін. закл. справ, очолював чехословацьку делегацію на *Паризькій мирній конференції 1919-20*, підтримував ідею створення *Ліги Націй*. 1921-22 — Прем'єр-міністр, після відставки Т. Масарика 1935-38 — 2-й Президент Чехословаччини. Відіграв провідну роль в орг-ції *Антанти малої*. Під тиском зах. д-ав мусив укласти *Мюнхенську угоду 1938* з нацистською Німеччиною, вийшов у відставку й емігрував до США. 1939 сформував Чеський нац. комітет, 1940 очолив створену чехословацькими емігрантами в Лондоні Національну Раду, яка була визнана країнами *антигітлерівської коаліції* як легітимне держ. представництво чеського та словацького народів. Підписав рад.-чехословацький договір про дружбу, взаємодопомогу та післявоєнне співробітництво 1943. Після визволення Чехословаччини рад. і амер. військами з червня 1946 — Президент, прагнув зберегти в країні парл. демократію. Після захоплення комуністами влади в країні 25.02.1948 відмовився підписати нову Конституцію ЧСР. 7.06.1948 був змушений піти у відставку.

РА. Кривонос

Бенілюкс (Вепеіх Есопотіс Ілпіоп) — екон. союз Бельгії, Нідерландів та Люксембургу. Однією з перших спроб впровадження в життя ідеї *інтеграції міжнародної* між країнами був створений 1921 екон. союз між Бельгією та Люксембургом. Формування Б. було розпочато укладанням тристоронньої валютної

угоди (1943), митної конвенції (1944) та дог-ру про *митний союз* 1947. Угода про перехідний період 1949 передбачала скасування квот у торгівлі пром. товарами й координацію торг, та фінанс. політики відносно третіх країн. Серія угод, підписаних 1953-56, встановлювала спільне регулювання заробітної плати, лібералізацію руху товарів та робочої сили, уніфікацію торг, угод із третіми країнами та розробку єдиної с.-г. політики. Формалізація Б. була завершена з підписанням в Гаазі дог-ру про екон. союз 3.02.1958 строком на 50 років із можливим подальшим продовженням на 10-річні періоди. Договір передбачав реалізацію «принципу чотирьох свобод» — вільного руху товарів, капіталів, робочої сили та послуг, координацію екон., фінанс. та соц. політики, проведення спільної *зовнішньоторговельної політики*. Країни Б. були серед засновників *Європейського співтовариства вугілля та сталі*, *Європейського економічного співтовариства* та *Євроатому*. Створення Б. через рік після підписання Римських угод 1957 було спричинено прагненням його учасників захистити власні інтереси в ЄЕС та протидіяти франц.-нім. домінуванню. Країни Б. традиційно проводять лінію на федерат, будівництво в ЄС. Органи союзу — Комітет міністрів, Міжпарламентська консультативна рада, Рада екон. союзу, ряд заг. та спец. комітетів, Ген. секретаріат, Арбітражна колегія, Судова палата і Консультативна рада з екон. та соц. питань. їх місцезнаходження — Брюссель. Екон. інтеграція країн Б. доповнюється розвитком політ, співпраці й співробітництвом у сфері юстиції та правопорядку.

М.Л. Миронова

Берара — Хордани угода 1939 підписана

25.02.1939 в Бургосі (Іспанія) між сенатором Національних зборів Франції Л. Бераром та мін. закл. справ уряду Франко генералом Ф. Хорданою. Стала *визнанням де-факто* Францією франкістського уряду в Іспанії. Б. — Х. у. встановлювала зобов'язання Франції повернути урядові Франко золотий фонд, транспорт, судна та інше майно, вивезене респ. іспан. урядом до Франції; заборонити на території Франції ведення пропаганди проти режиму Франко; поновити на пільгових для Іспанії умовах пасажирський, поштово-телеграфний та інші види зв'язку. 28.02.1939 франц. уряд одночасно з брит. оголосив про *визнання де-юре* уряду Франко як законного уряду Іспанії.

О.А. Волошин

Берестейська унія 1596 — добровільний перехід Київської православної митрополії в підпорядкування Римського престолу й визнання Папи римського главою церкви. Її причинами послужили послаблення Вселенського патріархату після падіння Візантійської імп. 1453, протестантські впливи на частину укр. шляхти, її масова полонізація, створення за силової підтримки царського самодержавства Московського патріархату (1589), який намагався охопити своїм впливом усі землі Київської Русі, моральна криза в укр. церкві. План унії з Римським престолом вперше обговорений на зібранні єпископів у Белзі (1590). У червні 1595 всі єрархи Київ, митрополії підписали листа до Папи римського Климента VIII про готовність перейти в його підпорядкування. Єпископи Іпатій Потій і Кирило Терлецький провели в Римі (наприкінці 1595) тривалі переговори про умови переходу. Після їх повернення в Україну (жовтень 1596) у Бересті було скликано собор для затвердження умов унії. Оскільки за цей час з'явилась опозиція такій акції, то собор розділювався на прихильників і противників унії з Римом. Відтак, кожна група засідала окремо. За перехід під омофор Папи римського висловилися київ, митрополит Михайло Рогоза і 5 єпископів з ігуменами, архімандритами, частиною духовенства і шляхти. Отже, рішення саме цього собору знаменувало визнання главою церкви Папи римського зі збереженням за Київ, митрополією як адмін., обрядової, дисциплінарної, так і взагалі церк.-культ. автономії. У результаті Б. у. укр. суспільство розкололося на два табори, між якими виникла ворожнеча, що нерідко закінчувалася трагічно, тим паче, що козацтво як збройна сила підтримало православ'я. Однак пізніше унія поширилась на Закарпаття, Надсяння (1692) і Галичину (1700). Після встановлення рос. самодержавної влади на укр. землях колишньої Речі Посполитої унію було насильно ліквідовано на Правобережжі, Волині, Берестейщині, Холмщині й Підляшші у XVIII - XIX ст. У Галичині та на Закарпатті вона протрималася до закінчення *Другої світової війни*, коли була брутально знищена більшовицькою владою, і Українська греко-католицька церква перейшла в підпілля. Відкрито могла функціонувати лише в зах. діаспорі. З 1990 в Україні відновилася її діяльність. В умовах держ. незалежності вона поширилась і на Лівобережжя України, а також на РФ, країни Балтії та Сер. Азії.

В.І. Сергійчук

Берзін (Берзіньш-Зіемеліс) Ян Антонович (1881 — 1938) — рад. парт, діяч і дипломат. Нар. у селянській сім'ї. За фахом учитель. З 1902 — чл. РСДРП, 1917 — чл. ЦК соціал-демократії Латвії. На 6-у з'їзді РСДРП(б) обраний чл. ЦК. Учасник жовтневого перевороту в Петрограді, делегат 2-го Всеросійського з'їзду Рад, обраний чл. ВЦВК. У травні — листопаді 1918 — повпред РРФСР у Швейцарії, потім — нарком освіти рад. Латвії. У червні 1919 — червні 1920 — секр. Виконкому *Комуністичного Інтернаціоналу*,

потім — голова делегації РРФСР на мирних переговорах із Фінляндією, що увінчались підписанням *Тартуського мирного договору 1920*. У лютому — липні 1921 — повпред РРФСР у Фінляндії. 1921-25 — заст. офіц. рад. представника в Лондоні; 1925-27 — повпред СРСР в Австрії; 1927-32 — уповноважений НКЗС СРСР при РНК УСРР з 1932 -керуючий Центр, архівним управлінням.

М.С.Дорошко

Берлінгема ДОГОВІР — амер.-китайська угода, підписана 28.07.1868 у Вашингтоні у формі 8 додаткових статей до *Тяньцзінських угод 1858* головою спец. китайської місії в країні Заходу, колишнім амер. посланником у Китаї Е. Берлін-гемом і *державним секретарем США* У.Г. С'юар-том. Гарантував *суверенітет* Китаю, надавав йому право найбільш сприятливої нації та право призначати *консулів* у США на таких самих підставах, що надавалися Великій Британії та Росії. Допускав залучення амер. фахівців до залізничного й телеграфного будівництва в Китаї, дозволяв необмежену китайську імміграцію в США з правом постійного поселення й вільного пересування. Берлінгем домігся також заяви Британії про відмову від застосування сили для отримання торг. привілеїв. У зв'язку з піднесенням у США руху проти китайської імміграції відп. статті Б. д. були переглянуті в бік її обмеження в китайсько-амер. ДОГ-рі 1880.

БМ. Гончар

Берлінська конференція 1884-85 відбувалась із 3(15). 11.1884 до 14(26).02.1885 за участю представників 14д-ав (у т. ч. Німеччини, Франції, Великої Британії, Росії, Бельгії, Португалії та США); розглянула низку колоніальних питань. На Б. к. *визнання міжнародно-правове* отримала т. зв. «Вільна держава Конго» на чолі з королем Бельгії *Леопольдом II*. У ген. акті конференції, що складався з 6 декларацій, було оголошено про свободу торгівлі, судноплавства й руху в бас. р. Конго та прилеглих до Індійського океану областях, про *нейтралізацію* територій, включених до договірної бас. р. Конго. Була заснована Міжнародна комісія із судноплавства на р. Конго, врегульовані питання судноплавства, у т. ч. і по р. Нігер та її притоках; проголошено міжнар. принципи б-би проти работоргівлі, за знищення рабства. Д-ви погодилися щодо необхідності допомоги населенню Африки, сприяння просвітницькій діяльності та забезпеченню мед. допомоги. Було встановлено прав. норми, що визначали порядок захоплення нових територій на берегах Африки. Висувалась вимога про забезпечення колоніальними д-вами «достатньо сильної влади» на зайнятих ними територіях, що відіграло важливу роль під час наступних колоніальних Захоплень.

В.В. Копійка

Берлінська нарада міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії та Франції 1954 відбулася 25.01-18.02.1954.

На ній було прийнято рішення про скликання 26.04.1954 конференції за участю представників СРСР, США, КНР, Великої Британії, Франції, а також інших зацікавлених д-ав, для мирного врегулювання корейської проблеми та припинення війни в Індокитаї (див. *Женевська нарада з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954*). Інше важливе рішення Б. н. передбачало започаткування багатостороннього обговорення проблеми скорочення озброєнь та роззброєння. Особливу увагу було приділено обговоренню «німецького питання». СРСР висунув пропозицію про створення тимчасового заг.-нім. уряду на основі домовленості між ФРН та НДР і підписання з цим урядом *єдиного договору мирного*. Крім того, рад. представники запропонували проект «Загальноєвропейського договору про колективну безпеку», який передбачав ліквідацію існуючих військ, угруповань в Європі та прийняття всіма європ. д-вами зобов'язань про ненапад і взаємну допомогу в разі *агресії*. Натомість зах. д-ви виступили з «планом *їдена*», який передбачав проведення «вільних загальнонімецьких виборів», що, природно, вело до поглинання меншої за чисельністю населення НДР. Проект «Загальноєвропейського договору» був відкинута як нереальний. Через непримиренність позицій СРСР та великих д-ав Заходу дійових рішень з найпринциповіших питань європ. безпеки досягнути не вдалося. Не було вирішено й питання щодо *Державного договору про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955*, підписати який США, Велика Британія та Франція відмовились, значною мірою через вимогу СРСР щодо гарантій невиключення Австрії до будь-яких військ, чи військ.-політ. блоків.

І.О. Мінгазутдінов

Берлінський договір 1732 укладено 13(24). 12.1732 між Росією, Австрією та Пруссією з метою узгодження позицій д-ав щодо наслідування польського престолу в разі смерті короля Речі Посполитої Августа II та щодо майбутнього Курляндського герцогства. Складався з 9 відкритих та 2 таємних статей (в останніх називалися імена узгоджених д-вами кандидатів на польський та курляндський престолі). Договір містив домовленість Росії, Пруссії та Австрії про спільну готовність не допустити на польський престол сина Августа II Фрідріха Августа та франц. протеже С. Лещинського. Кандидатом на польський

престол визначили португальського інфанта дона Емануеля з роду Габсбургів, невливового політика, що, на сподівання д-ав, мало сприяти перетворенню Речі Посполитої на другорядну політ, потугу. Курляндія, згідно з умовами Б. д., мала залишитись окремим герцогством за умови зведення на її престол Августа Вільгельма — сина прус, короля Фрідріха Вільгельма I. Б. д. був першою спробою Росії, Пруссії та Австрії підійти до питання ліквідації послабленої внутр. політ, нестабільністю Речі Посполитої та її поступового поглинання. Проте Б. д. не був ратифікований Австрією й не набув чинності.

В.А. Рубель

Берлінський ДОГОВІР 1742 — підписаний 28.07.1742 сепаратний договір між Пруссією й Австрією в ході війни за австрійську спадщину 1740-48. Підписанню Б. д. передувало укладення 11.06.1742 в Бреславлі (сучасний Вроцлав) прелімінарного мирного дог-ру. Згідно з умовами Б. д. Австрія поступалась Пруссії Нижньою та Верхньою Сілезією (за винятком Тешена і м. Троппау з прилеглими землями), а також графством Глац. Прус, король зобов'язувався дотримуватись у Сілезії раніше встановлених прав і привілеїв католицької церкви. Одночасно було підписано *договір мирний* між Австрією та курфюрством Саксонським. Б. д. укладено за посередництва Великої Британії. Слідом за нею як гарант до нього приєдналася в листопаді 1743 Росія.

В.М. Вдовенко

Берлінський конгрес 1878 відбувався за ініціативи Австро-Угорщини, підтриманої Великою Британією, з 1(13).06.1878 до 1(13).07.1878. Мав на меті перегляд умов *Сан-Стефанського мирного договору 1878*, що надав великі переваги Росії на Балканах. У роботі Б. к. взяли участь представники Австро-Угорщини, Великої Британії, Італії, Німеччини, Росії, Туреччини та Франції. Представники балканських д-ав були присутні на конгресі як *спостерігачі*. Розстановка сил на Б. к. була не на користь Росії. Ще в травні Велика Британія та Австро-Угорщина уклали спец, угоду про спільну лінію поведінки під час конгресу. Велика Британія підписала з Туреччиною *Кіпрську конвенцію 1878*, за якою зобов'язувалась захищати інтереси останньої в обмін на право окупації о. Кіпр. Берлінський трактат, підписаний 1(13).07.1878, змінював положення Сан-Стефанського договору. Визнавалась незалежність Чорногорії, Сербії та Румунії від Туреччини; Австро-Угорщина отримувала право окупувати Боснію та Герцеговину; Румунія одержала дельту Дунаю і Півн. Добруджу, а також о. Зміїний в Чорному морі, натомість повертала Росії придунайську частину Бессарабії на схід від р. Прут, яку та втратила за *Паризьким мирним договором 1856*.

Болгарія була розділена навпіл по Балкансь-кому хребту; півн. частина визнавалась авт. князівством із православним урядом та власною народною міліцією; були підтвержені статті Сан-Стефанського договору про право населення Болгарії обирати князя, якого потім затверджував султан за погодженням із *великими державами*. Але півд. частина (Схід. Румелія) залишалась під владою султана на правах адмін. автономії. Для її управління Туреччина мала кожних 5 років призначати за згодою великих д-ав генерал-губернатора. Македонія, що за умовами Сан-Стефанського договору відходила до Болгарії, згідно з Берлінським трактатом залишалась під владою Туреччини. Тимчасове управління Болгарією, до прийняття конституції, зберігалось за рос. військ, командуванням, але строк перебування рос. військ в Болгарії та у Схід. Румелії скорочувався з 2 років до 9 місяців. Туреччина виводила свої війська з території Болгарії, але могла утримувати їх на кордоні Схід. Румелії, створюючи тим самим постійну загрозу й самій Болгарії. У Закавказзі за Росією залишалися Каре, Ардаган та Батум (оголошений порто-франко). Алашкертську долину з м. Баязет Росія мала повернути Туреччині, яка у свою чергу зобов'язувалась провести реформи місцевого самоуправління в областях, де мешкало вірменське населення. Б. к. спричинив загострення австр.-рос. та болг.-сербських суперечностей, не вирішив питань нац. визволення та визначення держ. кордонів на Балканах і створив передумови для майбутніх конфліктів у регіоні (див. *Балканські війни 1912-13*).

В.Ю. Константинов

Берлінський меморандум 1876 — спільний виступ європ. держав у зв'язку з повстанням у Герцеговині та в Боснії проти влади Османської імп. Розроблений на нараді міністрів закорд. справ Росії *О.М. Горчакова* та Австро-Угорщини *Д. Андраші* і канцлера Німеччини *О. Бісмарка* в травні 1876 в Берліні. Початок повстання христ. населення Герцеговини та Боснії влітку 1875 загострив питання збереження тур. панування на Балканах і спричинив початок *Східної кризи 1875-78*. Росія й Австро-Угорщина були зацікавлені в послабленні Туреччини, оскільки сподівались поширити на її балканські землі власний вплив, але побоювались посилення на Балканах позицій одна одної. Це спонукало дві імперії діяти спільно. У серпні 1875 Горчаков звернувся до австр.-угорського уряду з пропозицією спільно виступити на захист повстання й вимагати від Туреччини надання широкій *автономії* Боснії та Герцеговині, що призвело до виступу Росії, Австро-Угорщини і Німеччини з метою посередництва між Туреччиною та повстанцями. Після невдачі цієї місії та поширення повстання на територію Болгарії

Горчаков запропонував обговорити становище, що склалося, на зустрічі трьох міністрів. Результатом зустрічі стало ухвалення тексту Б. м. 1(13).05.1876. Він передбачав збереження Османської імп., але за умови створення «покращеного статус-кво», тобто розширення прав христ. населення, припинення насильства з боку регулярної армії та іррегулярних збройних формувань Туреччини й запровадження на балканських землях Османської імп. адмін. реформи. Сторони конфлікту мали негайно укласти перемир'я для початку мирних переговорів. До Б. м. приєдналися Франція та Італія 2(14).05.1876; Велика Британія висловила протест вчинення тиску на Туреччину. Передача меморандуму була запланована на 30.05.1876, але того дня в Стамбулі було скинуто султана Абдул-Азіза. Нове загострення на Балканах та початок *сербсько-турецької війни 1876* остаточно змінили ситуацію. Б. м. не було передано Туреччині, оскільки він втратив значення.

В.Ю. Константинов

Берлусконі (Berlusconi) Сильвіо (29.09.1936, Мілан) — італ. громад.-політ, і держ. діяч, підприємець. У січні 1994 заснував правоцентристську партію «Вперед, Італія» та виставив свою кандидатуру на парл. виборах, виступаючи за свободу підприємництва й приватної ініціативи, проти бюрократичного втручання в приватний бізнес. Його партія уклала виборчий альянс із правою Лігою Півночі, яка вимагала більшої автономії для промислово розвинутого півн. регіону Італії, та Національним Альянсом. На виборах 28.03.1994 ця коаліція, відома як «Альянс Свободи», здобула більшість у палаті депутатів. 11.05.1994 Б. став Прем'єр-міністром Італії. Проте після початку розслідування судовими органами щодо незаконних бізнесових операцій та втрати більшості в парламенті у зв'язку з виходом Ліги Півночі з коаліції змушений був подати у відставку 22.12.1994. За результатами виборів 13.05.2001 Б. вдруге став Прем'єр-міністром Італії, очолюючи 5-партійну право-центристську коаліцію «Вільний дім». У внутр. політиці проводить курс на зниження бюджетного дефіциту шляхом зменшення соц. витрат. У зовн. політиці активно підтримує розширення *Європейського Союзу* і *НАТО* на Схід, бере дійову участь у міжнар. *антиімперористичній коаліції*. Під час головування Італії 2003 в Євросоюзі задекларував підтримку євроінтеграційних намірів України.

Л.В. Губерський

Бернадотт (Вегпасіоїе) Шарль Жан Батист (26.01.1763, По, Півд. Франція — 8.03.1844, Стокгольм) — франц. військ, і держ. діяч, король Швеції та Норвегії (Карл XIV Юхан, 1818-44). Нар. у сім'ї дрібного службовця. 1780 вступив рядовим до королівської армії. Зробив кар'єру під час Великої франц. рев-ції. 1794 — генерал; 1798 — посланник Французької Республіки в Австрії; у липні — вересні 1799 — військ, міністр. Під час перевороту 18 брюмера відмовився сприяти *Наполеону I*, але не підтримав і режим Директорії. 1800-02 — держ. радник; 1803 — посланник Франції у США, однак затримав свій від'їзд. Після проголошення Французької імп. 1804 отримав звання маршала. 1804-05 — військ, і цивільний губернатор Ганновера. 1805-09 брав активну участь у бойових діях проти Австрії. 1810 зі згоди Наполеона I на прохання стокгольмських військ, кін був обраний спадкоємцем шведського престолу, потім усиновлений королем Швеції Курдом XIII. 1810-18 виконував функції регента. Щоб полегшити приєднання Норвегії до Швеції підписав *російсько-шведський союзний договір 1812*, у 1813 — союзні дог-ри з Великою Британією та Пруссією й виступив проти Наполеона I; спричинив військ, поразку Данії та в 1814 нав'язав Норвегії Мосську конвенцію. Під час *Віденського конгресу 1814-15* завдяки підтримці Великої Британії та Росії зміг зберегти свій статус, і після смерті Карла XIII став королем Швеції та Норвегії. Після невдалих спроб залучити Велику Британію до б-би з Росією через Фінляндію уклав союзню конвенцію з Росією (1834), долучившись до д-ав *Священного союзу*.

РА. Кривонос

БертінеїТО (ВеПіпеПо) Джан Лука (3.01.1941) — італ. дипломат. Закінчив ф-т права Пізанського ун-ту(1964).3 1967 — на дип. роботі. 1967-68 — працівник Управління кадрів МЗС Італії; 1968-69 — службовець канцелярії заст. мін. зак. справ; 1969-72 — чл. постійного представництва Італії в *Організації економічного співробітництва та розвитку*; 1972-75 — працівник посольства в КНР; 1975-79 — працівник посольства у США; 1979-83 — службовець Управління еміграції МЗС; 1983-89 — у постійному представництві Італії в *Європейському економічному співтоваристві* (Брюссель); 1989-92 — працівник Управління співробітництва та розвитку МЗС; 1992-96 — посол у Республіці Білорусь. 1996-2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Італійської Республіки в Україні.

В.І. Головченко

Бершеда Євген Романович (3.09.1945, Київ) — укр. держ. діяч, науковець, дипломат. Закінчив Київ, ін-т народного госп-ва (1967), д-р екон. наук, член-кореспондент НАН України. З 1967 працював інженером. 1969-72 — навчався в аспірантурі. 1972-85 — молодший наук., наук., старший наук, співробітник Ін-ту

економіки АН УРСР. 1985-93 — заст. голови Ради з вивчення продуктивних сил України АН УРСР (НАН України); 1993-94 — помічник Президента України з питань науки; 1994-96 — зав. відділу стратегічного планування та координації політики нац. безпеки Ради нац. безпеки і оборони України (РНБО України); 1996-98 — 1-й помічник секр. РНБО України, керівник групи помічників, консультантів та референтів секр. РНБО України. У листопаді 1998 — червні 2000 — 1-й заст. мін. закр. справ України; у червні 2000 — травні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Швейцарській Конфедерації, водночас, у серпні 2000 — травні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Князівстві Ліхтенштейн за сумісництвом. Указом Президента України від 5.01.2004 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Алжирській Народній Демократичній Республіці.

В.М. Матеїєнко

Бессмертних Олександр Олександрович (10.11.1933, Бійськ Красноярського краю) — рад. держ. діяч і дипломат. Закінчив Моск. держ. ін-т міжнар. відносин (1957) й одразу почав працювати в МЗС СРСР. З 1960-66 — співробіт-

ник *Секретаріату ООН* у Нью-Йорку; 1966-70 — в МЗС СРСР; 1970-83 — у посольстві СРСР у США. 1983 призначений зав. відділу США в МЗС СРСР. 1990 повернувся до США послом СРСР у цій д-ві. У січні 1991 — мін. закр. справ СРСР. На цій посаді здійснював зовн. політику «нового політичного мислення», сформульовану М. Горбачовим, націлену на припинення клас, протистояння, на партнерство зі США та іншими зах. країнами. У серпні 1991, після провалу т. зв. «путчу ДКНС», був звільнений М. Горбачовим з роботи «за пасивність» під час путчу й почав працювати в зовн.-політ. асоціації, яку очолив після від'їзду *Е. Шеварднадзе* в Грузію.

М.М. Білоусов

Бестужев-Рюмін Олексій Петрович (22.05.1693, Москва — 10.04.1766, Петербург) — рос. держ. діяч і дипломат, граф, генерал-фельдмаршал (1762), сенатор, кабінет-міністр (1740-41), канцлер (1744-58). Нар. у сім'ї відомого моск. дипломата. 1708 за наказом *Петра* /відряджений навчатись у Копенгаген, потім у Берлін. Після повернення до Росії 1712 — на дип. службі: чиновник рос. посольства в Голландії. Опинився в центрі гострих *дипломатичних переговорів*, що велися європ. д-вами, був присутній при підписанні *Утрехтського миру 1713*. З дозволу *Петра I* вступив на службу до курфюрста ганноверського (що через рік став англ. королем *Георгом I*), який відрядив Б.-Р своїм послом у Петербург (1714). З 1717 знову на рос. службі: 1720-31 — резидент (представник) у Копенгагені, де з успіхом вирішував завдання нейтралізації ворожого Росії брит. впливу в Данії; 1731-34 — резиденту Гамбурзі; 1734-40 — посол у Данії. Завдяки протегуванню фаворита рос. імператриці *Бірона* був акредитований посланником при нижньосаксонському дворі, отримав титул таємного, а 1740 — дійсного таємного радника та кабінет-міністра. Того ж року внаслідок перевороту й повалення регента *Бірона* був заарештований та ув'язнений у Шліссельбурзькій фортеці. У результаті чергового палацового перевороту 25.11.1741, що привів до влади молодшу доньку *Петра I* *Єлизавету*, повернувся до двору, був призначений сенатором, віце-канцлером (1742-44), з 13.06.1744 — держ. канцлером. Фактично керував *зовнішньою політикою* Росії, прагнув зміцнити союз із Великою Британією й Австрією проти Франції, Пруссії й Туреччини. Виступив ініціатором розв'язання *Семилітньої війни 1756-63*, що мала припинити прус. агресію в Європі, але увійшов у конфлікт із великим князем і спадкоємцем *Петром Федоровичем*, для якого прус. король *Фрідріх-Вільгельм II* був кумиром. З огляду на погіршення здоров'я імператриці став учасником палацової змови (1757), що мала призвести до повалення *Петра III* та воцаріння великої кн. Катерини Олексіївни (доньки *О. Розумовського*). Заарештований і засланий у свій підмосковний маєток. 1762 реабілітований *Катериною II*, але помітною

РОЛІ БІЛЬШЕ НЕ ВІДІГРАВАВ.

Н.Ф. Сербіна

Бетман-Гольвег (Вейтпапш НоІІтеґ) Теобальд (29.11.1856, Гоенфінов, Пруссія- 1.01.1921, Гоенфінов, Німеччина) — нім. держ. діяч, депутат рейхстагу від 1890. 1905-07 — міністр внутр. справ Пруссії; 1907-09 — держ. секретар внутр. справ; 1907-17 — Рейхсканцлер Німецької імп. Відіграв активну роль у підготовці Німеччини до *Першої світової війни*. Безуспішно намагався розколоти *Антанту* шляхом сепаратних переговорів із Росією та Великою Британією 1910-14. У липні 1917 на вимогу військ, командування змушений ПОДАТИ у Відставку.

Р.Л. Кривонос

БжезіНСЬКИЙ (Вґге2іп8кі) Збігнев Казімеж (28.03.1928, Варшава) — амер. громад.-політ. діяч і дослідник міжнар. політики. Рід Б. походить із Зах. України, де на території сучас. Львівської області його предки володіли землями. Батько Б., професійний польський дипломат, 1938 прибув разом із родиною до Канади, щоб зайняти посаду ген. консула в Монреалі. 1945 родина Б. з політ. міркувань вирішила обрати еміграцію й не повертатись до Польщі, а сам він після закінчення католицької середньої школи отримав ступені бакалавра (1949) та магістра (1950) в ун-ті Мак Гілл, закінчив департамент державознавства

Гарвардського ун-ту, який 1953 присудив йому ступінь д-ра філософії за дисертацію, присвячену ролі механізму чисток у політ, системі СРСР. 1958 став громадянином США. Працював викладачем департаменту державознавства Гарвардського ун-ту (1953-60) і дослідником в його наук, підрозділах (Рос. дослідний центр, Центр з вивчення міжнар. відносин, 1956-60), асоційованим проф. Колумбійського ун-ту (1960-62), проф. публічного права та державознавства, дир. Дослідного ін-ту міжнар. змін (1962-77); 1961 — експертом групи з прийняття владних повноважень новообраного Президента *Дж.Ф. Кеннеді*. 1966-68 — чл. Ради з планування зовн. політики держдепартаменту, яку залишає, не погодившись із в'єтнамською політикою адміністрації *Л. Джонсона*; 1973-76 — один з організаторів і єдиний за її історію дир. (координатор) Тресторонньої комісії, одного з найважливіших зах. міжнар. консультативних форумів. На початку політ, діяльності встановив близький інтелектуальний контакт з її членом *Дж. Картером* і став його гол. зовн.-політ, радником. Після перемоги останнього на виборах 1976 зайняв посаду радника Президента з питань нац. безпеки і керівника апарату *Ради національної безпеки США* зі статусом члена кабінету (1977-81). Почавши урядову діяльність із рішучістю надати йому глобалістського транс-націоналістського характеру, відмінного від реалістських настанов часу «Холодної війни», змушений був пізніше утвердитись у необхідності жорсткішого протистояння СРСР як пріоритетного завдання США на міжнар. арені. Після завершення урядової діяльності зайнявся наук, роботою та публічною аналітикою: 1981-89 — проф. публічного права й державознавства та дир. Дослідного ін-ту міжнар. змін Колумбійського ун-ту; з 1989 — проф. амер. зовн. політики Школи поглиблених міжнар. студій ун-ту ім. Дж. Гопкінса; радник Центру міжнар. і стратегічних студій у Вашингтоні з 1981. Призначався до Ради директорів низки впливових громад, орг-цій (Емнесті Інтернешнл, Рада із закорд. політики в Нью-Йорку, Атлантична рада).

Має усталену репутацію одного з найпослідовніших зах. симпатиків України. На обґрунтування об'єктивної корисності укр. держ. незалежності висунув 1992 принципову міжнар.-політ, формулу, згідно з якою поява незалежної України — одна з трьох найзначніших геополіт. подій ХХ ст. (дві інші — розвал Австро-Угорської імп. 1918 і поділ Європи на два ворожих блоки 1945). Головним її міжнар. аспектом був розпад Російської імп. «Українська незалежність, — зазначав Б., — таким чином, корисна для Росії... Тому що коли б Росія збереглася як імперія, її народ мусив би й далі жити в державі злиденній і диктаторській. Поява незалежної України є, таким чином, не лише важливим гео-політичним явищем, а й явищем політико-філо-софським». Б. неодноразово відвідував Україну. У 1992 разом із *Г. Кіссінджером* став засновником і співголовою Амер.-укр. Консультативної ради. Кавалер укр. ордена «За заслуги» 1-го ступеня (1996).

Твори: «Перманентна чистка. Політика в радянській тоталітарній системі» (1956), «Радянський блок. Єдність і конфлікт» (1960), «Між двох епох. Роль Америки у технотронну еру» (1970), «Могутність і принципи. Мемуари радника з питань національної безпеки 1977-81» (1983), «Великий провал. Народження і смерть комунізму в ХХ ст.» (1989), «Поza контролем. Глобальна веремія напередодні ХХІ ст.» (1992), «Велика Шахівниця. Американська першість та її геостратегічні імперативи» (1997), «Геостратегічна тріада. Співжиття з Китаєм, Європою і Росією» (2001).

Т.А. Грищенко

Біафра (Віаіга, від назви внутр. частини Гвінейської затоки біля узбережжя Нігерії, Камеруну й Екваторіальної Гвінеї) — самопроголошена незалежна республіка на нафтоносній частині території Федеративної Республіки Нігерія. Спроба її відокремлення спричинила громадян, війну 1967-70. У січні 1966 в країні стався військ, переворот, в результаті якого до влади прийшов генерал-майор Дж. Агій-Іронсі. Новим урядом було прийнято рішення про перетворення Нігерії на унітарну д-ву. У липні 1966 в результаті нового перевороту до влади прийшов підполковник *Я. Говон*, який почав переслідування прихильників попереднього режиму, переважно християн-ібо. В умовах політ, кризи в країні, послаблення центр, влади та активізації міжетнічного протистояння, військ, губернатор Східної області полковник О. Оджукву заявив 27.05.1967 про вихід області зі складу Нігерії та створення самостійної д-ви Б. Відмова Оджукву почати переговори про врегулювання питання статусу Східної області призвели до військ, дій федер. армії проти сепаратистів. У січні 1970 останні капітулювали, *війна* завершилася перемогою центр, уряду, підтриманого СРСР, США і Великою Британією, та збереження цілісності Федеративної Республіки Нігерія. Завдяки значним інвестиціям зах. д-ав у нафтову промисловість, схід, частина залишається найрозвиненішою частиною сучасної Нігерії. Разом із політ, нестабільністю в Нігерії це сприяє збереженню сепаратистських тенденцій на сході Країни.

СВ.Гринько

БДО (Вісіанії) Жорж Огюстен (5.10.1899, Мулін, Алле - 27.01.1983, Камбо-ле-Бен біля Ба-йона) — франц. громад.-політ, і держ. діяч. 1943-44 — голова Нац. ради опору; 1944-48 і 1953-54 - мін. зак. справ; 1946 і 1949-50 — Прем'єр-міністр Франції; 1950-52 — заст. прем'єр-міністра; 1951-52 — міністр оборони; 1945-62 — депутат Національних зборів Франції. Підписав *радянсько-французький договір про союз і взаємодопомогу 1944 та англ.-франц. договір про союз і взаємодопомогу 1947*. Брав участь у роботі *Ради*

міністрів закордонних справ 1945, 1946, 1947. Очолював делегацію Франції на *Паризькій мирній конференції 1946*. 1959-61 — президент виконавчого бюро «Об'єднання за французький Алжир», перейшов у підпілля і закликав до терористичної б-би з режимом *Ш. де Голля*, щоб не допустити незалежності Алжиру. Звинувачений у «змові проти безпеки держави» (1962). Утік за кордон, повернувся до Франції після амністії (1968). Був почесним головою ХДП з 1977.

РА. Кривонос

БІЖЕНЦІ — особи, що залишили країну свого постійного проживання (як правило, країну громадянства) внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства, належності до певної соц. групи або політ, переконань, та не можуть або не бажають користуватися захистом цієї країни через такі побоювання. Проблема Б. врегульована цілою низкою *договорів міжнародних*, серед яких головне значення належить багатосторонній Конвенції про статус Б. 1951 та протоколу до неї 1967. У рамках *Організації Об'єднаних Націй* функціонує Управління Верховного комісара у справах Б., статут якого було затверджено *Генеральною Асамблеєю ООН* (рез. №428 від 14.12.1950). Б. не може бути вислано або примусово повернуто до країни, де життю чи свободі загрожує небезпека через расову приналежність, віросповідання (релігію), національність, *громадянство* (підданство), належність до певної соц. групи чи політ, переконання, або де вони можуть зазнати катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, або з якої їх може бути вислано чи примусово повернуто до країн, де їх життю чи свободі загрожує небезпека через зазначені обставини.

Згідно із Законом України «Про біженців» особи, які мають намір набути статусу Б. і перетнули держ. кордон України в порядку, встановленому її законодавством, повинні протягом 5 робочих днів звернутися до відп. органу міграційної служби (Державний комітет України у справах національностей та міграції) із заявами про надання їм статусу Б. Статус Б. не надається особам, які вчинили *злочин проти миру, злочин воєнний* або *злочин проти людства*; тяжкий злочин не політ. характеру за межами України до прибуття в Україну з метою набуття статусу Б., якщо такий вчинок віднесено Кримінальним кодексом України до тяжких злочинів; які винні у вчиненні дій, що суперечать меті та принципам ООН; які до прибуття в Україну були визнані Б. або отримали притулок в іншій країні або які до прибуття в Україну з наміром набути статусу Б. перебували в третій безпечній країні. Особи, яким надано статус Б. в Україні, прирівнюються у статусі до іноземців та осіб без громадянства, що перебувають у країні на законних підставах, і користуються тими ж правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України — за винятками, встановленими Конституцією та законами України, а також міжнар. дог-рами, згода на обов'язковість яких надана ВР України. Б. мають рівні з громадянами України права на пересування, вільний вибір місця проживання, вільне залишення її території, за винятком обмежень, які встановлюються законом; на працю; на підприємницьку діяльність, не заборонену законом; на охорону здоров'я, мед. допомогу та мед. страхування; на відпочинок; на освіту; на свободу світогляду і віросповідання; на направлення індивід, чи колективних письмових звернень або особисте звернення до органів держ. влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів; на володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; на оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органів держ. влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; на звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого ВР України з прав людини; на прав. допомогу; на одержання грошової допомоги, пенсії та інших видів соц. забезпечення в порядку, встановленому законодавством України, та користування житлом, наданим у місці проживання, а також у шлюбних та сімейних відносинах. Особи, яким надано статус Б. в Україні, зобов'язані повідомляти протягом 10 робочих днів органу міграційної служби за місцем проживання про зміни прізвища, складу сім'ї, місця проживання, набуття громадянства України або іншої д-ви, надання притулку або дозволу на постійне проживання в іншій д-ві; проходити щорічну перереєстрацію у строки, встановлені органом міграційної служби за місцем проживання. Міжнар. співробітництво України у розв'язанні проблем Б. здійснюється на основі *договорів міжнародних України*, згода на обов'язковість яких надана ВР України. Україна співпрацює з іншими д-вами, Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців, міжнар. орг-ціями з метою усунення причин виникнення проблеми Б., поліпшення їхнього матеріал, становища і вдосконалення прав, статусу, а також повернення Б. у країну їхньої громадян, належності (підданства) або попереднього постійного проживання.

О.В. Заворожшиш

БІЛІНСЬКИЙ Михайло Іванович (4.11.1882, с. Драбово-Барятинське Золотоніського повіту Полтавської губернії — 17.11.1921, с. Малі Мин-ки Народицького повіту Волинської губернії) — укр. військ, і держ. діяч, дипломат. Нар. у сім'ї поміщика. Закінчив Лазаревський ін-т схід, мов і Петербурзьку мор. школу. З початком *Першої світової війни* — на дійсній військ, службі, капітан III рангу. Після Лютневої рев-ції 1917 — чл. Укр. військ.-мор. штабу Балтійського флоту, один з організаторів ген. секретаріату мор. справ

УНР, чл. Укр. партії соціалістів-самостійників, учасник вироблення укр. вимог на *Брестських мирних переговорах 1917-18*. За гетьманату 77. *Скоропадського* — заст. начальника Головної мор. управи, входив до складу укр. делегації на *українсько-російських мирних переговорах 1918*. 26.12.1918-9.04.1919 -мор. міністр у званні контр-адмірала в урядах В. Чехівського і С. Остапенка, згодом — командир сформованої ним же 1-ї дивізії мор. піхоти армії УНР, учасник кам'янець-подільської Всеукраїнської нац. ради (1920), заст. голови урядової комісії з вироблення проекту Конституції УНР. З 24.03.1921 — міністр внутр. справ в екзильному уряді *А. Лівчицького*, учасник Другого зимового походу армії УНР. Застрелився, щоб не потрапити в більшовицький полон.

В.І.Головченко

БЛОБЛОЦЬКИЙ Микола Петрович (1943, с. Де-м'янівка Нижньосирогоського р-ну Херсонської обл.) — укр. громад.-політ, та держ. діяч. Закінчив Харківський с.-г. ін-т (1967), кандидат екон. наук. 1964-79 — на комсомольській роботі: інструктор Миколаївського обкому ЛКСМ України; 1-й секр. Жовтневого райкому ЛКСМ України м. Миколаєва; 1-й секр. Миколаївського обкому ЛКСМУ; 2-й секр. ЦК ЛКСМ України. 1979-86 — інспектор ЦК КПУ; 1986-90 — 2-й секр. Черкаського обкому КПУ. 1990-94 — народний депутат України, чл. Президії ВР України, голова Комісії ВР України з питань соф. політики та праці. 1994-96 — ген. директор акціонерної будівельної компанії «Золоті ворота» (м. Київ). 1996-97 — міністр праці України; 1997-98 — віце-прем'єр-міністр України з питань соц. політики, міністр праці та соц. політики України; листопад 1998 — листопад 1999 — глава Адміністрації Президента України. Указом Президента України від 1.12.1999 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в РФ. Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», «За заслуги» **III, II, I** ступенів, Почесною грамотою КМ України.

В.М. Матвієнко

Біловезька угода про створення Співдружності Незалежних Держав 1991

підписана 8.12.1991 Республікою Білорусь, РФ та Україною. Згідно з угодою СРСР як *суб'єкт міжнародного права* припиняв своє існування, натомість утворювалась *Співдружність Незалежних Держав (СНД)*. Сторони визнавали тери-тор. цілісність та недоторканність кордонів одна одної. До сфери спільної діяльності в СНД було віднесено координацію *зовнішньої політики*, співробітництво у формуванні та розвитку спільного екон. простору, заг.-європ. та євразійського ринків, співробітництво у сфері транспорту і зв'язку, охорони навколишнього середовища тощо. Б. у. була відкрита для приєднання всіх держав-членів колишнього СРСР. Білорусь, Росія та Україна брали на себе зобов'язання зберігати й підтримувати під єдиним контролем рад. ядерну зброю. ВР України ратифікувала Б. у. про створення СНД 10.12.1991 із застереженнями, більшість яких стосується узгодження пунктів Б. у. з між-нар. нормами. 20.12.1991 ВР України прийняла заяву «З приводу укладення Угоди про Співдружність Незалежних Держав», в якій зазначалося, що Б. у. забезпечує незалежність України як д-ви, в той же час Україна заперечує проти перетворення СНД на держ. утворення зі своїми владними органами й надання Співдружності статусу суб'єкта міжнар. права. У результаті зустрічі в Алмати 21.12.1991 кількість учасників СНД збільшилась до 11 країн — колишніх республік СРСР, окрім Грузії (приєдналася до СНД у 1993) та країн Балтії.

С.В. Гринько

БЛОДІД Ростислав Митрофанович (4.03.1932, Київ) — укр. науковець та дипломат. Закінчив радіофізичний ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1961), кандидат фізико-математичних наук. Трудову діяльність розпочав 1948 юнгою-учнем 84-ї школи радіометристів ВМФ СРСР (м. Ленінград). 1950-51 — навчався в Київському політехнікумі зв'язку. 1951-54 — служба в Збройних силах СРСР. 1954-56 — інструктор вищої кваліфікації спортклубу Міністерства оборони СРСР (м. Москва). 1956-61 — навчався в Київ. держ. ун-ті ім. Т.Г. Шевченка. 1961-67 — наук. співробітник-консультант Президії АН УРСР; 1967-72 — співробітник *Секретаріату ООН* у Нью-Йорку; 1972-79 — помічник президента АН УРСР; 1979-93 — нач. Управління міжнар. зв'язків Президії АН України. 1993-94 — радник-посланник, тимчасовий повірений у справах України в Литовській Республіці. У 1994 — березні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Литовській Республіці. У березні 1999 — квітні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Соціалістичній Республіці В'єтнам; водночас у червні 2000 — липні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Малайзії за сумісництвом, червні 2000 — вересні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Сінгапур за сумісництвом; у липні 2000 — вересні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Таїланд за сумісництвом; у червні 2000 — квітні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Камбоджа, Лаосській Народно-Демократичній Республіці, Республіці Філіппіни і Союзі М'янма за сумісництвом.

В.М. Матвієнко

БЛОКОЛОС Дмитро Захарович (5.02.1912, с. Єго-рівка Маріупольського повіту Катеринославської губернії (тепер Волноваський р-н Донецької обл.) — 2.04.1993, Київ) — укр. рад. гром.-політ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив 1931 Бердянський пед. технікум, 1948 — Донецький пед. ін-т, 1955 — Академію сусп. наук при ЦК КПРС. Кандидат філос. наук. У 1931-41 — учитель у школах Донецької області, дир. середньої школи м. Донецька. Учасник Великої Вітчизняної війни 1941-45; воював на Волховському і Карельському фронтах; командував взводом, ротою, батальйоном, обіймав посаду нач. штабу полку. 1947-52 — зав. відділу пропаганди й агітації, секр. Донецького міського КП(б)У, 1955-56 — зав. відділу науки і культури Донецького обкому КПУ. 1957-66 — секр. Донецького обкому КПУ. 16.03.1966-11.06.1970 - мін. закл. справ УРСР. Очолював делегації УРСР на 21-24-й сесіях *Генеральної Асамблеї ООН*, кількох сесіях *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*, міжнар. нарадах і конференціях, активно виступав за дорученням керівництва СРСР з низки актуальних міжнар. проблем, ут. ч. півд.-родезійського та *Намібії проголошення незалежності*, держ. суверенності інших колишніх колоніальних територій. На Міжнародній конференції з прав людини 1968 у Тегерані делегація УРСР запропонувала 4 проекти резолюцій (у співавторстві з Болгарією, Польщею та Угорщиною) про здійснення екон., соц. і культ. прав, про заходи, які необхідно застосувати проти нацизму й расової нетерпимості (у співавторстві з Польщею та Чехословаччиною), про підвищення ефективності методів роботи органів ООН у сфері *прав людини*, про відповідальність за *злочини воєнної злочини проти людства* (у співавторстві з Польщею). Того самого року Постійний представник УРСР у Комісії ООН з прав людини професор П. Недбайло став першим лауреатом премії ООН «За видатні досягнення в сфері прав людини». Делегація УРСР внесла низку істотних пропозицій, ставши співавтором проекту Декларації про заг. участь у *Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969*. УРСР приєдналася до: Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965); міжнар. пактів про права людини (1966); Договору про принцип діяльності держав з дослідження та використання косм. простору включно з Місяцем та іншими небесними тілами (1967); Конвенції про незастосування строку давності до військ, злочинів і злочинів проти людства (1968); Конвенції про боротьбу з незаконним захопленням повітр. суден (1970) та ін. У 1970-76 — Надзвичайний і Повноважний Посол СРСР у Замбії та в Ботсвані (за сумісництвом), вважався одним із найдосвідченіших африканістів у МЗС СРСР, зробив значний внесок щодо захисту стратегічних інтересів та зміцнення політ. позицій СРСР на півдні африк. континенту. Неодноразово обирався депутатом Верховної Ради УРСР, нагороджений бойовими і трудовими орденами та медалями СРСР.

Д.В. Табачник

Білорус Олег Григорович (14.10.1939, с. Червона Фастівського р-ну Київської обл.) — укр. економіст, науковець, дипломат. Закінчив Київ, ін-т народного госп-ва (1960), д-р екон. наук (1980), член-кореспондент НАН України (1990). 1960-62 — інженер-економіст, заст. начальника, нач. планово-екон. відділу НВО ім. Т.Г. Шевченка (Харків); 1962-66 — аспірант кафедри економіки промисловості (водночас, 1964-65 — наук. стажування в Белградському ун-ті); 1966-79 — асистент, старший наук, співробітник, старший викладач, доцент, заст. декана, декан, проректор, 1-й проректор Київ, ін-ту народного госп-ва (з травня 1970). 1979-86 — дир. Департаменту промисловості, науки і техніки секретаріату Європ. екон. комісії ООН (Женева). 1986-89 — заст. директора Ін-ту економіки Держплану СРСР, заст. директора Ін-ту економіки АН УРСР; 1989-92 — ген. директор Міжнар. ін-ту менеджменту (Київ), водночас 1991-92 — дир. Ін-ту світової економіки і міжнар. відносин НАН України. Березень 1992 — вересень 1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у США. Вересень 1996 — січень 1997 — чл. Експертної ради при Прем'єр-міністрові України — радник Прем'єр-міністра. Народний депутат України 3-го і 4-го скликання; з 2000 — віце-президент екон. к-ту Парламентської асамблеї *Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)*. Автор, співавтор понад 300 наук. праць, зокрема 27 індивід. і колективних монографій.

В.М. Матвієнко

Білорусько-російська угода про митний СОЮЗ 1995 підписана 2.01.1995 в Мінську (Білорусь) між РФ та Білоруссю; разом з утвореним у січні 1994 екон. і монетарним союзом двох держав, *митний союз* став початковим етапом їх екон. інтеграції. Б.-р. у. набула чинності 30.11.1995. Завданнями Митного союзу стали: забезпечення спільними зусиллями соц.-екон. прогресу країн шляхом усунення перешкод для вільної екон. взаємодії між суб'єктами господарювання; гарантування сталого розвитку економіки, вільного товарообміну та чесної конкуренції; координація екон. політики своїх країн та забезпечення всебічного розвитку народного госп-ва і створення умов для формування спільного екон. простору. Митний союз передбачав започаткування єдиної митної території держав-учасниць (відміна торг. зборів, податків і тарифів, а також встановлення однакового торг. режиму щодо третіх країн) і наявність подібних механізмів регулювання економіки, що базуються на ринкових принципах господарювання та уніфікованому законодавстві. Б.-р. у. була відкрита для приєднання будь-якої дер-жави-учасника

Співдружності Незалежних Держав. 20.01.1995 до Б.-р. у. приєднався Казахстан. Із приєднанням Киргизії (1996) і Таджикистану (1999) сформувалася т. зв. «інтеграційна п'ятірка», яка утворила *Євразійське економічне співтовариство.*

С.В. Гринько

Білоцерківський ДОГОВІР 1651 між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою укладений 18(28).09.1651 після невдалої для козацько-селянської армії *Б. Хмельницького* Берестецької битви 18(28).06-Ю(20).07.1651. Унаслідок роботи переговорної комісії, очоленої з козацького боку ген. писарем */. Виговським*, а з польського — сенатором і київ, воєводою *А. Киселем*, було досягнуто домовленості щодо скорочення козацького реєстру з 40 до 20 тис. Виключені з реєстру повертались під владу шляхти, а реєстрові козаки виселялись з Брацлавського та Чернігівського воєводств у королівські маєтності Київського воєводства. Шляхта Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств поверталась до своїх маєтків і поновлювала володіння кріпаками. Чигирин залишався за *Б. Хмельницьким*, який зостався гетьманом Війська Запорозького, але підпорядковувався владі польського коронного гетьмана. Після смерті *Б. Хмельницького* король Речі Посполитої діставав право призначати та звільняти козацьких гетьманів. *Б. Хмельницький* позбавлявся права на *дипломатичні відносини* з інозем. д-вами і зобов'язувався розірвати *українсько-кримський союзний договір 1648* (якщо не приведе хана *Іслам Герей III* «до послуг королю»). Водночас передбачалося збереження прав і свобод православної церкви та надання амністії учасникам повстання. Але відмова Сейму Речі Посполитої в лютому 1652 ратифікувати договір (вперше в історії польського парламентаризму депутат-шляхтич використав своє право «вето») і перемога війська *Б. Хмельницького* в Батозькій битві 22-23.05(1-2.06). 1652 анулювали *Б. Д. В.І. Головченко*

БІПОЛЯРНІСТЬ — конфігурація співвідношення сил у системі міжнародній, яка відображає наявність двох домінуючих «центрів сили». Біполярна система міжнародних відносин існувала під час «Холодної війни». В умовах Б. більшість країн групується навколо двох наддержав, чії сили значно переважають сили інших; решта д-ав, навіть об'єднавшись, неспроможні врівноважити одну з них. Лише «центри» біполярної системи можуть врівноважувати один одного. Принцип рівноваги застосовується до відносин між двома коаліціями, що утворюються навколо кожного з двох центрів. Вплив двох наддержав ділить міжнар. систему на відносно відмежовані підсистеми. Притаманною рисою Б. є конфронтаційність. У біполярній системі вирізняють такі види акторів міжнародних — дві наддержави, які очолюють коаліції, учасники коаліцій і д-ви, що можуть і прагнуть залишитись поза конфліктом міжнародним.

о А. Коппель

БЮЦИД — навмисне та масове знищення людей і живої природи з застосуванням зброї масового знищення з метою досягнення воєнної переваги над супротивником та перемоги в збройному конфлікті. Сучас. міжнародне право кваліфікує Б. як міжнар. злочин проти людства, що полягає у протиправному руйнуванні навколишнього природ, середовища, пов'язаному з порушенням безпеки міжнародної та завданням шкоди життю і здоров'ю не тільки сучасного, але й прийдешніх поколінь людства. Б. є наслідком агресивної війни або підготовки до неї, пов'язаний із цілеспрямованим застосуванням нейтронної, бактеріологічної, токсичної та хім. зброї, а також отруйних речовин, що призначені для виведення з ладу лише особового складу супротивника без завдання шкоди бойовій техніці, зброї та іншим матеріал, цінностям.

М.М. Гнатовський

БрнС (Вугпез) Джеймс Френсіс (1879 - 1972) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. 1911-25 — чл. Палати представників США; 1930-41 — сенатор від Демократичної партії; 1941 -42 — чл. Верховного суду США; 1942-43 — дир. Управління екон. стабілізації; 1943-45 — дир. Управління військ, мобілізації. Брав участь у *Кримській (Ялтинській) конференції 1945*. 1945-47 — державний секретар США, учасник *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945*, Лондонської (1945) і Паризької (1946) сесій Ради міністрів закордонних справ, Московської наради 1945 мін. зак. справ СРСР, США і Великої Британії, *Паризької мирної конференції 1946*. 1951-55 — губернатор Півд. Каліфорнії, потім відійшов від активної ПОЛІТ. ДІЯЛЬНОСТІ.

В.І. Головченко

Бісмарк (Віктагск) ОТТО Едуард Леопольд фон Шьонгаузен (1.04.1815, Шьонгаузен, Пруссія — 30.07.1898 Фрідріхсруе біля Гамбурга, Німеччина) — нім. держ. діяч і дипломат, князь. 1851-59 — представник Пруссії в бундестазі Німецького Союзу у Франкфурті-на-Майні; 1859-62 — посол Пруссії в Росії; 1862 — посол у Франції; 1862-67 — Прем'єр-міністр і мін. зак. справ Пруссії, завершив *Німеччини об'єднання 1848-71* під її проводом. Після створення Пів-нічно-Німецького Союзу 1867 — бундесканцлер, а після перемоги у *франко-пруській війні 1870- 71* та проголошення Німецької імп. — рейхсканцлер (до

1890). Прагнучи не допустити реваншу з боку Франції та утворення антинім. коаліції, був ініціатором створення *Союзу трьох імператорів*, укладення договору про союз з Австро-Угорщиною (1879), а 1882 — *Троїстого союзу*, що поклав початок поділу Європи на дві ворожі коаліції. Уклав *Договір «перестраховання» 1887* з Росією. Виступав проти намірів нім. військ, кін розпочати превентивну війну з Росією, вважаючи, що вона була б небезпечною для його країни. Відправлений у відставку (1890) *Вільгельмом II*.
РА. Кривонос

БІСТреану Іон (11.12.1942, Брашов, Румунія) — румун, дипломат. Закінчив Бухарестський ун-т. З 1968 — працівник МЗС Румунії. 1970-78 — 3-й, 2-й, 1-й секр. посольства Соціалістичної Республіки Румунії в СРСР; 1978-81 — урядовець МЗС СРР; 1981-86 — працівник посольства в Греції; 1986-90 — на Кіпрі; 1990-91 — радник МЗС; 1991-92 — радник, тимчасовий повірений у справах Румунії в Молдові. 1993-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Румунії в Україні.
В.І. Головченко

Біхевіоризм (від англ. *Behavior* — поведінка) у *міжнародних відносин теорії* — методол. підхід, що полягає в аналізі поведінки *акторів міжнародних*; надає великого значення емпіричним дослідженням. Б. у дослідженнях міжнар. відносин з'явився в 40-х і набув значного поширення в 60-70-і ХХ ст. Рев. зміни, започатковані Б. у методах досліджень у соц. науках, вплинули на розвиток досліджень міжнар. відносин і призвели до утворення т. зв. «наукового підходу» в їх теорії, але не спричинили радикальної зміни у співвідношенні теорет. та емпіричних методів. Б. спонукав до масштабного залучення для аналізу міжнар. відносин теорет. концепції та окремих категорій з інших соц. дисциплін, передусім соціології, психології, кібернетики, математики, екон. науки тощо, а також сприяв утворенню т. зв. «теорій середнього рівня», які досліджували міжнар. відносини лише в їх окремих аспектах — *конфлікт міжнародний, інтеграція міжнародна, процес прийняття зовн.-політ. рішень* тощо, що в цілому сприяло заг. розвитку теорії міжнар. відносин.
А.А. Суботін

БІШОП (Bishop) Моріс (29.05.1944, о. Аруба -19.10.1983, Сент-Джорджес, Гренада) — гре-надський громад.-політ, і держ. діяч. За фахом лікар. У 1972 створив маркс. Об'єднаний похід за добробут, освіту і визволення (Рух «Новий Джуел»). 1976 обраний до парламенту. Унаслідок організованого ним повстання 13.03.1979 очолив Народний рев. уряд, водночас — мін. зак. справ. Встановив дип. відносини з Кубою (квітень 1979) і СРСР (вересень 1979), залучив їхніх військ, спеціалістів для навчання 1,5-тис. армії Гренади, зберіг приязні стосунки з адміністрацією Президента США *Дж. Картера*. Будівництво кубинськими фахівцями міжнар. аеропорту, що мав військ.-стратегічне значення, спричинило оголошення *Р. Рейганом* бойкоту Гренади (березень 1983) і проведення навчань ВМС США поблизу острова. Прагнучи не допустити ескалації конфлікту, у липні 1983 відвідав Вашингтон і під час зустрічі з помічником Президента США з нац. безпеки В. Кларком пообіцяв переглянути союзницькі стосунки з Кубою, що викликало роздратування ультралівого військ. угруповання, яке 14.10.1983 усунуло Б. від влади. Загинув у перестрілці під час масової демонстрації приборчників. 25.10.1983 відбулася *висадка військ США на О. Гренада*.
В.І. Головченко

Блажевські (Blazevski) Владо (1944) — македонський дипломат. Закінчив Військову академію в м. Новий Сад (1966) та Ін-т політ. наук у Загребі (1975), кандидат політ. наук. 1976-77 — радник Союзного секретаріату закорд. справ СФРЮ; 1977-80 — консул ген. консульства СФРЮ в Києві; 1980-85 — радник Союзного секретаріату закорд. справ СФРЮ; 1985-89 — 1-й секр. посольства СФРЮ в КНДР; 1989-92 — спец. радник Управління Азії та Дал. Сходу Союзного секретаріату закорд. справ СФРЮ; 1992-93 — спец. радник, нач. Управління Азії та Дал. Сходу МЗС Македонії; 1993-96 — спец. радник, нач. Управління СНД МЗС Македонії; 1996-97 — тимчасовий повірений у справах Республіки Македонія в Києві. У 1997-2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Македонія в Україні.
Р.Л. Кривонос

Блер (Blair) Ентоні (Тоні) Чарлз Лінтон (6.05.1953, Единбург, Шотландія) — брит. громад.-політ, й держ. діяч. Нар. у сім'ї адвоката. Закінчив Коледж Св. Іоанна Оксфордського ун-ту (1975). 1976-83 займався адвокатською практикою в Парижі, спеціалізувався з трудового законодавства. 1983 за підтримки Лейбористської партії став членом палати громад від шахтарського округу Сіджфілд. Як прихильник європ. інтеграції та зміцнення *НАТО* активно підтримував плани модернізації партії та зменшення в ній впливу профспілок. 1989-92 — секр. «тіньового кабінету» лейбористів і член виконкому Лейбористської партії, 1992-94 — міністр внутр. справ «тіньового уряду». 21.07.1994 очолив Лейбористську партію, зробивши наголос у своїй програмі на визнанні важливості ринкової конкуренції й окремих положень екон. неолібералізму, на відмові від націоналізації засобів вир-ва, поєднанні засад індивідуалізму й

колективізму. На заг. виборах 1.05.1997 Лейбористська партія здобула перемогу й Б. став наймолодшим Прем'єр-міністром Великої Британії за останні 185 років (дістав підтримку електорату в 43,1% голосів, переобраний з аналогічними результатами 2001). Започаткував процес конституційної реформи, розширивши 1997-98 автономію Шотландії й Уельсу та ліквідувавши 1999 інститут спадкового перства. У вересні 1997 налагодив результативний процес мирного врегулювання в Півн. Ірландії (див. *Белфастська угода про врегулювання в Північній Ірландії 1998*). У зовн. політиці продовжив курс консерваторів на зміцнення *американсько-англійських «особливих відносин»*, водночас намагався забезпечити провідні позиції Великої Британії в *Європейському Союзі*, активно підтримав використання Збройних сил НАТО під час *Косовської кризи* й виступив головним союзником США в *антитерористичній коаліції* та проведенні її операцій в Афганістані 2001-02 й Іраку 2003. У відносинах з Україною ініціював надання їй статусу «сусіда» розширеного ЄС.

Л.В. Губерський

«Блискучої ІЗОЛЯЦІЇ» курс — брит. доктрина зовнішньополітична II пол. XIX ст., що передбачала відмову Лондона від входження в союзні відносини в мирний час та на тривалий період. Спираючись на екон., колоніальне та мор. домінування, які не зазнавали загрози з боку континентальних д-ав, брит. зовн. політика віддавала перевагу утворенню ситуативних коаліцій для захисту власних нац. інтересів, не беручи на себе довгострокових зобов'язань у протиріччях між ін. європ. д-вами. Зовн.-політ. практикою Великої Британії «Б. і.» к. став від часів прем'єрства *Г. Пальмерстона*, його активними провідниками були *Р. Солсбері* та *Б. Дізраелі*. Поступове послаблення позицій Великої Британії у світі призвело до відмови від «Б. і.» к. з утворенням *англійсько-японського союзу 1902-21* та англ.-франц. *Антанти*.

В.Ю. Константинов

Блокада — ізоляція д-ви з боку іншої держави чи групи держав, щоб примусити до змін в її поведінці. *Статут ООН* передбачає Б. як можливий колективний захід, здійснюваний країнами-членами *Організації Об'єднаних Націй* для відновлення й підтримки миру за рішенням *Ради Безпеки ООН* (ст. 39, 41). У всіх інших випадках здійснення будь-якою д-вою збройної Б. іншої д-ви розглядається як збройної агресії акт. Розрізняють *блокаду воєнну*, *блокаду морську* та економічну. Б. економічна є порушенням економіки країни через позбавлення сировини, ринків збуту товарів, її ізоляцію. Здійснюється шляхом припинення (заборони) зовн.-торп, фінанс, кредитних та інших екон. зв'язків із д-вою. Може поширюватись одночасно на всі або на окремі форми екон. зв'язків (напр., припинення лише кредитних зв'язків). Звичайно екон. Б. пов'язана з політ, заходами, інколи також із воєнною блокадою.

М.С. Каменецький

Блокада валютна — односторонні валютні заходи, яких вживає держава (або група держав) для обмеження обігу на її території *валюти* та валютних цінностей інших країн із метою спонукання цих країн виконувати певні вимоги. Сутність Б. в. полягає в намаганні здійснити негативний вплив на екон. стан блокованої країни шляхом застосування дискримінаційних валютних обмежень, а також у заморожуванні депонованих в інозем. банках валютних цінностей цієї д-ви та/або її спільників. До арсеналу най-

уживаніших інструментів Б. в. входять такі заходи, як блокування (заморожування) рахунків, валютні обмеження (у т. ч. й на конвертацію депонованих коштів у валюти третіх країн), запровадження золотої чи кредитної блокади тощо. Ці заходи можуть здійснюватись окремими країнами одноосібно (США проти Чилі за правління уряду Народної єдності С. Альєнде 1970-73) або скоординовано з іншими (бойкот *Лігою арабських держав* Ізраїлю); вони можуть запроваджуватись як законодавчим шляхом, так і в адмін. порядку.

У XX ст. найчастіше Б. в. оголошували країни-емітенти резервних валют, у банках яких акумулювались авуари нерезидентів. У період *Другої світової війни* та деякий час після її завершення Велика Британія блокувала відкриті в її банках рахунки, на яких зберігалась інозем. валюта країн стерлінгової зони. Кошти з цих рахунків, що належали гол. ч. Індії та Єгипту, під час дії Б. в. могли використовуватись лише для розрахунків між учасниками даного валютного угруповання (див. *Валютні зони*). Після націоналізації 1951 Іраном Англо-іранської нафтової компанії Банк Англії припинив конвертацію фунта стерлінгів для Ірану й рекомендував Італії та Японії не вести розрахунків з Іраном у фунтах. 1956 у відповідь на націоналізацію Суецького каналу США. Велика Британія та Франція організували Б. в. Єгипту, замороживши його валютні рахунки у своїх банках.

Починаючи з 90-х XX ст. Б. в. стала важливою складовою комплексу екон. санкцій, які вживаються вже не окремими країнами чи угрупованнями, а всією світовою спільнотою за рішеннями *Ради Безпеки ООН*. Згідно зі ст. 41 гл. VII *Статуту ООН* Рада Безпеки уповноважена за необхідності запроваджувати проти

певних країн у числі інших й екон. санкції, найважливішу роль серед яких останнім часом стали відігравати фінанс. санкції, що визначаються як цільові та виважені. Такі санкції оголошувались проти Югославії, Лівії та Іраку. Вони передбачали повну заборону фінанс. транзакцій з певною д-вою та тимчасове заморожування активів резидентів її країни. При цьому заморожування не мало конфіскаційного характеру: на заморожені активи нараховувалися відсотки. На межі ХХ — ХХІ ст. головним координатором встановлення та проведення Б. в. стала Міжнар. група з розробки фінанс. Засобів б-би з відмивання грошей — ФАТФ. Першою країною, проти якої в 2001 були введені санкції за рекомендацією ФАТФ, стала Науру, другою — Нігерія, третьою — Україна, по відношенню до якої (19.12.2002) ФАТФ порадила країнам-членам орг-ції ввести санкції (були чинними ДО 14.02.2003).

НД.Амалян

Блокада ВОЄННА — спосіб ведення воєнних дій, який полягає в ізоляції (тобто порушенні зовн. зв'язків) ворожого об'єкта — держави, міста, порту, протоки, затоки, великого військ, угруповання, військ, бази тощо (див. *Блокада*). Залежно від масштабів, розрізняють повну або часткову Б. в.; залежно від того, якому роду військ належить вирішальна роль в її веденні — суход., мор., повітр. чи змішану. Залежно від військ, завдання Б. в. може бути стратегічною або оперативною. Тактична Б. в. — ізоляція невеликого опорного пункту, аеродрому або ізоляція ворожих гарнізонів партизанами — як правило позначається особливим терміном «блокування». Блокада фортець була розповсюдженим засобом ведення воєнних дій у давнину (напр., в історії України та Речі Посполитої відома блокада Кам'янець-Подільської фортеці військами тур. султана Мохаммеда IV та гетьмана *П. Дорошенка* в серпні 1672). У практиці *міжнародних відносин* ХІХ ст. окремо використовувалася як різновид репресалій т. зв. «мирна блокада» — за відсутності стану *війни* між д-вами. У новітній історії Б. в. застосовувались ворожими сторонами під час *Першої* та *Другої світових воєн*. Один із най-трагічніших епізодів Другої світової війни — блокада Ленінграда нім.-фаш. військами (вересень 1941 — січень 1944), що забрала життя майже 700 тис. мешканців та захисників міста. Сучас. *міжнародне право* розглядає Б. в. як злочин проти миру і «мирної блокади» не відрізняє. *Статут ООН* серед заходів щодо загрози миру, порушень миру та *агресії актів*, які можуть бути призначені *Радою Безпеки ООН*, називає «демонстрації, блокаду та інші операції повітряних, морських або суходільних сил членів Організації» (ст. 42 гл. VII). Отже, за сучас. міжнар. правом Б. в. може бути правомірною тільки у випадку, якщо вона викликана попереднім порушенням принципу незастосування сили або загрози силою з боку д-ви, проти якої вона застосовується.

М.С. Каменецький, В.С. Ржевська

Блокада морська: 1. Різновид *блокади воєнної*, спосіб ведення воєнних дій, який полягає в ізоляції супротивника від мор. узбережжя та перериванні його мор. комунікацій. Внаслідок Б. м. нейтральні д-ви втрачають можливість вільно торгувати з д-вою, узбережжя якої блоковане. Остання, будучи вимушена відмовитись від використання узбережжя, яке належить їй або зайняте нею під час воєнних дій, виявляється послабленою як у стратегічному, так і в екон. відношенні. У *міжнародному праві* воєнна Б. м. регламентується нормами Паризької декларації про мор. війну 1856, Лондонської декларації про право мор. війни 1909 (не набула чинності) та міжнар.-прав. звичаями. Згідно з Лондонською декларацією при оголошенні воєнної Б. м. мають бути зазначені дата її початку, геогр. кордони блокованого узбережжя й термін, який надається нейтральним суднам для виходу з блокованих портів. Нейтральним д-вам має бути повідомлено дип. каналами про початок воєнної Б. м. Допускається лише блокада портів і берегів, які належать супротивникові або зайняті ним; нейтральне узбережжя не може бути блоковане. За сучас. міжнар. правом (пункт (с), рез. №3314 «Визначення агресії» *Генеральної Асамблеї ООН* від 14.12.1974) блокада портів чи берегів д-ви збройними силами іншої д-ви, якщо ця д-ва встановлює блокаду першою, незалежно від оголошення війни, вважається *агресії актом*. За звичаєвим міжнародним правом такі дії розглядаються як збройний напад на блоковану д-ву і є підставою для реалізації права на індивід, або колективну самооборону. Відомий в історії ХХ ст. приклад воєнної Б. м., яка становила порушення принципу незастосування сили або загрози силою, хоча не була формально засуджена більшістю світового співтовариства — «захисний карантин» узбережжя Куби, здійснений США в жовтні 1962, аби перешкодити розміщенню на території острова ядерних ракет СРСР (див. *Карибська криза 1962*).

2. На підставі рішення *Ради Безпеки ООН* — один із колективних примусових заходів для підтримки або відновлення міжнар. миру, передбачений *Статутом ООН* (ст.ст. 41, 42 гл. VII). Може бути застосований членами ООН на підставі рез. РБ ООН до д-ви, яка порушила *незастосування сили або загрози силою принцип*, порушення миру чи агресії акту. У цьому випадку Б. м. є типом санкцій, що застосовуються д-вами

з допомогою міжнар. орг-ції. Вона може мати як воєнний, так й екон. характер, може проводитись незалежно від того, чи оголосила РБ ООН агресором д-ву, проти якої спрямована блокада, але обов'язково

повинна відбуватись на підставі рез. РБ ООН. Так, 1990 внаслідок агресії Іраку проти Кувейту РБ ООН визнала факт порушення миру з боку Іраку, але не оголосила цю д-ву агресором (рез. №660 від 2.08.1990). Уряд США висловив готовність розпочати Б. м. Іраку на підставі реалізації права на колективну самооборону відп. до ст. 51 Статуту ООН. Однак Ген. секретар ООН *Х. Перес де Куельяр* наполіг на тому, щоб рішення про оголошення блокади приймалось виключно в рамках ООН. У результаті, Б. м. Іраку була застосована на підставі рез. №665 від 25.08.1990 РБ ООН, яка уповноважувала держави-члени ООН «зупиняти вхідні й вихідні морські перевезення з метою огляду й перевірки вантажів і напрямів...». Оголошення Б. м. Іраку передувало повномасштабним воєнним діям проти нього, які розпочались у січні 1991 на підставі рез. №678 РБ ООН.

в.с. Ржевська

БЛЮМ (Війт) Леон (9.04.1872, Париж- 30.03.1950, Жуї-ан-Жоза, Франція) — франц. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в євр. сім'ї середнього достатку. Закінчив юрид. ф-т Сорбонни 1894, д-р права. 1902 вступив до Французької соціалістичної партії (ФСП), 1919 очолив її виконком і був обраний до палати депутатів. У сер. 30-х перед лицем фаш. загрози ініціював створення лівої коаліції за участю комуністів і лівих радикалів — «Народного фронту», що перемогла на парл. виборах (1936). 4.06.1936-22.06.1937, 13.03.-10.04.1938 - Прем'єр-міністр, 23.06.1937-12.03.1938 — віце-прем'єр Франції. Запровадив прогрес, трудове законодавство. Побоюючись розколу франц. суспільства, зайняв політику невтручання в громад. війну в Іспанії, але водночас рішуче виступив проти політики умиротворення нацистської Німеччини й гостро засудив *Мюнхенську угоду 1938*. У вересні 1940 заарештований маріонетковим *Віші урядом*. У квітні 1943 ув'язнений у нім. концтаборі, звідки звільнений у травні 1945 амер. військами. У січні 1946 — надзвичайний посол на переговорах щодо іно-зем. боргів, 16.12.1946-16.01.1947 — Прем'єр-міністр перехідного уряду Франції, 1948 — віце-прем'єр-міністр і голова франц. делегації в *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*.

в.і. Головченко

ференції є припинення існування *Панамериканського союзу* і створення *Організації американських держав (ОАД)*. Б. к. фактично створила засади нової системи міждерж. відносин у Зах. півкулі: були прийняті Статут ОАД, Американська декларація прав та обов'язків людини, Боготський пакт про мирне вирішення суперечок, Боготська екон. угода та низка інших док-тів. Статут визначив головними завданнями ОАД зміцнення миру й безпеки, запобігання конфліктам у відносинах між країнами-учасницями та мирне врегулювання суперечок, спільні дії в разі агресії проти членів ОАД тощо. Орг-ція базувалась на принципах дотримання *міжнародного права*, поваги *суверенітету* й незалежності. Лат.-амер. д-вам вдалось, попри протидію США, домогтись включення в Статут ряду важливих положень, зокрема про юрид. рівність членів ОАД. Боготський пакт про мирне вирішення суперечок передбачав, що перш ніж виносити спірні питання на розгляд *Ради Безпеки ООН*, держави-члени ОАД мають використати всі наявні засоби врегулювання на регіональному рівні. Це положення відповідало позиції США, які т. ч. уникали можливого вето постійних членів РБ ООН у вирішенні амер. питань. Вперше в міжнар. практиці в Боготський пакт була включена стаття про визнання обов'язковою юрисдикції *Міжнародного Суду ООН* в разі виникнення суперечок юрид. характеру між д-вами. Лат.-амер. країни поклали великі надії на Боготську екон. угоду, яка була покликана вирішити проблему екон. розвитку та сприяти розвитку екон. відносин зі США на засадах співробітництва. В угоді були закріплені положення про шляхи зменшення залежності лат.-амер. д-ав від продажу сировини. Проте угода не була ратифікована через кардинальні розбіжності в підходах до вирішення екон. проблем регіону, що існували між США і лат.-амер. країнами.

Н.М. Весела

БОЙКОТ економічний (з англ. — *Boycott*, від імені англ. керуючого Ч.К. Бойкота, стосовно якого вперше в 1880 ірландськими орендарями був застосований такий захід): 1. Форма політ. й екон. б-би, що припускає повне чи часткове припинення відносин з окремою особою, орг-цією, підприємством (напр., відмова найматись на роботу, купувати продукцію певного підприємства). 2. У *міжнародних відносинах*, за *Статутом ООН*, — один із примусових заходів (без застосування збройних сил) для підтримання миру. Полягає у відмові д-ви підтримувати відносини з якою-небудь д-вою чи групою д-ав.

В.І. Серажим

Бож (? — 375) — вождь племінного союзу антів. Готський історик Іордан повідомляє у своєму творі «Про походження і діяння гетів» (550), що 375 король остроготів Вінітарій увійшов із військом у межі антів й у першій битві був ними переможений, та надалі став діяти рішучіше і «розп'яв короля їхнього Божа з синами його і з 70 старійшинами для настрахання, щоб трупи розп'ятих подвоїли страх підкорених». Ця розповідь свідчить про те, що анти, противники Вінітарія, були численними і сильними.

М.Ф. Котляр

БОЖКО Олександр Іванович (25.02.1946, с. Нові Безрадичі Обухівського р-ну Київської обл.) — укр. літературний критик, перекладач, дипломат. Закінчив філол. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1973), стажувався в Єреванському ун-ті (1973-75), навчався в аспірантурі Ін-ту літератури АН Вірменії. 1976-79 — співробітник газети «Літературна Україна»; 1979-90 — співробітник журналу «Всесвіт»; 1990-93 — відповідальний секр. Київ, орг-ції Спілки письменників України; 1993-96 — радник відділу двосторонніх відносин із країнами СНД і Грузією 1-го територ. управління, нач. Управління країн СНД МЗС України. У липні 1996 — грудні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Вірменія. З грудня 2001 — нач. Управління країн СНД МЗС України. Член Спілки письменників України (1985), автор понад 70 культурологічних і літературознавчих статей, перекладів з вірменської, зокрема книг В. Вартаняна, З. Ха-лаф'яна, Г. Матевосяна, К. Симоняна та ін.

В.М. Матвієнко

Бойко Віталій Федорович (30.09.1937, с. Кра-півна Ніжинського р-ну Чернігівської обл.) — укр. юрист, держ. діяч. Закінчив Харківський юрид. ін-т (1963). 1964-73 працював народним суддею, головою Амурсько-Нижньодніпровського районного народного суду м. Дніпропетровська. 1973-76 — заст. голови Дніпропетровського обласного суду; 1976-85 — голова Донецького обласного суду. 1986-90 — 1-й заст. міністра юстиції УРСР; серпень 1990 — квітень 1992 — міністр юстиції України; з квітня 1992 — зав. відділом нац. безпеки, оборони, правопорядку та надзвичайних ситуацій Кабінету Міністрів України, виконував обов'язки голови ЦВК щодо виборів депутатів у ВР України (1988-92). У 1992-94 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Молдова. Від грудня 1994 — голова Верховного Суду України. 1997-2000 — заст. голови Координаційної ради з питань судово-прав. реформи при Президентові України; один з організаторів Спілки юристів України, заслужений юрист України (1997). Нагороджений Почесною грамотою Президії ВР УРСР, орденом князя Ярослава Мудрого V ст.

Твори: автор бл. 30 публікацій з питань становлення та розвитку в Україні судової влади, серед яких — «Актуальні проблеми судової реформи» (1996); «Інститут справедливості» (1996); «Нова конституція і судова влада» (1997).

В.М. Матвієнко

Бокасса (Вокасса) Жан Бедель (22.02.1921, Бобангуї, провінція Убангі-Шарі Французької Екваторіальної Африки — 3.11.1996, Банті, ЦАР) — центр.-африк. держ. і військ. діяч. Закінчив середню школу в Браззавілі й офіцерську школу у Франції (1949). Учасник *Другої світової війни* та Індокитайської війни (1946-54), капітан. 1960-64 — голова військ. кабінету при канцелярії Президента ЦАР, потім — нач. ген. штабу збройних сил. Унаслідок військ. перевороту 1.01.1966 - Президент ЦАР (з 1972 — довічний), водночас — голова і ген. секр. правлячої партії Рух соц. еволюції Чорної Африки. 1974 присвоїв собі звання маршала. 4.12.1976 проголосив себе імператором. Внутр. політика, попри деклароване будівництво «африканського» (чи «тропі-калізованого») соціалізму, була спрямована на досягнення абс. особистої влади й придушення будь-яких проявів громад.-політ. діяльності. На міжнар. арені спершу орієнтувався на Москву, 4 рази відвідав СРСР з офіц. і робочими візитами, але, не отримавши очікуваної матеріал.-фінанс. допомоги, поновив тісні зв'язки з Францією. У сер. 70-х зблизився з *М. Каддафі* (навіть прийняв іслам і змінив ім'я на Салах Єддін Ахмед). Остання обставина й масові антиурядові виступи призвели до збройного втручання Франції 20.09.1979 і повалення диктаторського режиму. Водночас Париж надав політ. притулок экс-імператору, який 1980 заочно засуджений до смертної кари в ЦАР. 1986 таємно повернувся на Батьківщину для орг-ції держ. перевороту. Був заарештований і вдруге засуджений до смертної кари, замінені довічною каторгою. 1993 амністований.

В.І.

Головченко

Болгарсько-сербський союз 1912 — політ. і воєнний союз Сербії і Болгарії, оформлений договором про дружбу і союз 13.03.1912, військ. конвенцією 12.05.1912 та двома угодами між ген. штабами держав; став основою Балканського союзу, до якого увійшли Сербія, Болгарія, Греція, Чорногорія. Сербсько-болг. союз був укладений за сприяння Росії та інших д-ав *Антанти*. Його головною метою було звільнення з-під тур. панування тих балканських територій, які ще залишилися у складі Османської імп. Зближення балканських країн було прискорено *італійсько-турецькою війною 1911-12*, яка послабила Стамбул. За умовами союзного дог-ру Болгарія і Сербія взаємно гарантували держ. незалежність і цілісність територій, а також зобов'язувалися допомагати одна одній усіма силами в разі нападу на одну з них, або якщо будь-яка *велика держава* спробує захопити тур. балканські території. Таємний додаток до дог-ру визначав умови спільного виступу проти Туреччини і розподілу результатів майбутньої війни, зокрема територій в Македонії. Сербія і Болгарія могли виступити проти Туреччини в разі внутр. політ. заворушень в останній, що могло загрожувати нац. інтересам сторін або збереженню статус-кво на Ватиканському піво-ві. Згідно з військ. конвенції в разі війни проти Туреччини чи Австро-

Угорщини Сербія мала виставити від 100 тис. до 150 тис., а Болгарія — 200 тис. військових. Протистояння Б.-с. с. і Туреччини спричинило війну між ними (див. *Балканські війни 1912-13*).
Б.М. Гончар

Болгарсько-югославський пакт 1937

укладено 24.01.1937 у Белграді в ході дип. б-би за вплив на Балканах. У ньому зазначалось, що між Болгарією та Югославією «будуть існувати непорушний мир і щира та вічна дружба». Пакт містив відмову болг. сторони від територ. претензій до Югославії, а також гарантію *нейтралітету* першої у випадку італ.-югославського конфлікту. Для Болгарії пакт мав істотне значення як свідчення розриву кільця вороже налаштованих країн *Антанти балканської* та можливість перегляду інших її кордонів, визначених *Нейїським мирним договором 1919*. Укладанню пакту також активно сприяла нім. дипломатія, зацікавлена у відході Югославії від Антанти балканської й послабленні впливу Франції на Белград. Пакт фактично припинив своє існування після вступу Болгарії у війну проти Югославії разом із Німеччиною, Італією та Угорщиною (КВІТСНЬ 1941).
О.А. Волошин

БолІвар-І-ГІОНТЕ (Воіуаг у Ропіе) Симон Хосе Антоніо (24.07.1783, Каракас — 17.12.1830, Сан-Педро-Александріно, Колумбія) — лат.-амер. військ., і держ. діяч. Нар. у сім'ї креольського аристократа. Здобув хорошу домашню освіту. Роки юності (1799-1806) провів у охопленій рев. рухами Франції й Півд. Європі, де перейнявся демокр.-респ. ідеями. 15.08.1805 — на рим. горі Монте-Сакро поклявся присвятити життя справі визволення Батьківщини від іспан. колоніального гноблення. З 1810 — активний учасник і керівник війни за незалежність іспан. колоній в Америці, творець 2-ї Венесуельської республіки (6.08.1813), за що від муніципалітету Каракаса отримав почесне звання «Визволитель». Після тимчасової поразки від переважаючих сил іспан. армії емігрував на Ямаїку 1814, де 6.09.1815 оприлюднив програмного листа з викладом цілей визв. б-би (повний розрив держ. зв'язків з Іспанією, заснування нових незалежних країн у Лат. Америці та їх об'єднання) і закликом про допомогу до США, Великої Британії та Франції. 15.02.1819 Ангостурським нац. конгресом призначений тимчасовим Президентом Венесуели (з грудня — республіки Велика Колумбія) і головнокомандувачем Визвольної армії. У червні 1821 завершив визволення Венесуели, у липні 1822 — Еквадору, у грудні 1824 — Перу. 1825 очолив створену у Верхньому Перу республіку Болівія (названа на честь «Визволителя»). 1826 розробив для неї респ.-демокр. конституцію, що стала зразком для інших півд.-амер. д-ав. Прагнучи сформувати «Священний союз народів» на противагу *Священному союзу монархів*, ініціював скликання *Панамського конгресу 1826*, але не добився реалізації своїх конфедералістських планів. Сепаратистські виступи призвели до повалення його влади в Перу й Болівії та виходу зі складу Великої Колумбії Венесуели й Еквадору. Не бажаючи встановлювати бонапартистську диктатуру, 27.04.1830 остаточно відмовився від держ. діяльності. Помер від хвороби на шляху до еміграції в Європу.

В.І. Головченко

Бомбоко (Вотьоко) Лукумба (до 1971 - Жюс-тен Марі) (1928) — конголезький (заірський) держ. і політ. діяч, дипломат. У 1960-63 і 1965^{ад} — мін. зак. справ Конго (Леопольдвіль), з 1967 — Конго (Кіншаса), з 1971 — Заїру. Брав активну участь у виробленні бельгійсько-конголезьких угод (20.01-20.02.1960) щодо проголошення незалежності колишнього Бельгійського Конго як єдиної д-ви з наданням широкій автономії провінціям. У 1963-65 — мін. юстиції, 1967-69 — мін. зовн. торгівлі, 1969-70 — посол Конго (Кіншаса) у США. З 1977 — чл. політбюро правлячої та єдиної партії Народний рух революції (НРР), з 1980 — чл. ЦК НРР. У 1981 - заст. першого держ. комісара, держ. комісар закорд. справ і міжнар. співпраці Заїру, потім у відставці.

В.І. Головченко

Бони (від лат. Бопиз — добрий, зручний, від франц. Боп — талон, чек): 1. Короткотермінові боргові зобов'язання у формі цінних паперів (кредитних док-тів), за якими їхній власник може отримати певну суму грошей чи інших цінностей.

2. Паперові грошові знаки малого номіналу, які тимчасово випускаються в обіг для забезпечення потреби в розмінних грошах.

Випускаються д-вою (держ. казначейством), окремими приватними підприємствами, муніц. грошовими інституціями й використовуються їхніми власниками як купівельний і платіжний засіб. Б. обертаються і котируються на біржі. Характерною рисою Б. є нарахування відсотків на основну суму. Найбільшого поширення цей різновид грошових сурогатів (замінників) набув у Франції, де термін «бони» застосовується до різних кредитних док-тів: короткострокових зобов'язань казначейства, банківських чеків, поштових та інших подібного роду док-тів. Б. мають кілька різновидів. Б. держ. казначейства Франції приносять їхнім власникам відсотки й підлягають оплаті у визначені терміни. Перевагою Б. є

легкість їх розміщення серед населення. Особливе значення вони мають як засіб покриття касового дефіциту. Б. грошові — це сурогати (замінники) грошей кредитного характеру. Б. комунальні — свідоцтва на право користування комунальними послугами. Випускаються вони з метою дострокового збору майбутніх платежів за комунальні послуги. Б. монетні — зобов'язання, які видавались монетними дворами замість отриманого ними золота та срібла з зазначенням кількості одержаних металів та суми, що належить продавцеві золота й срібла. Б. поштові — свідоцтва, які видаються поштовими бюро замість внесених незначних грошових сум, і дають право негайно отримати таку ж суму в будь-якому поштовому відділенні. Б. поштові обертаються й котируються на біржі, використовуються для оформлення незначних поштових переказів. Б. передоручені — зобов'язання, видані підрядником на особу чи установу, що його підрядили, в рахунок тих сум, які будуть йому виплачені після закінчення підряду. Б. трамвайні — свідоцтва на право користування трамваєм та іншими видами транспорту, що видаються після попередньої оплати. Випускаються для полегшення оплати пасажирами проїзду. Б. казначейські — вид середньо- і довгострокових держ. зобов'язань. Випускаються на строк 5-25 років зазвичай на пред'явника. Б. казначейські є ринковими держ. цінними паперами.

В.Л. Вергун

Бонне (Воппеї) Жорж Етьєнн (1889 - 1973) — франц. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. З 1925 — на різних міністерських посадах: міністр фінансів (1925, 1933-34), соц. забезпечення (1926), торгівлі й промисловості (1930), пошт (1930-31), громад. робіт (1932-33), торгівлі (1935-36). 1936-37 — посол Франції у США. 1937 — міністр фінансів і нац. економіки, 1938 — держ. міністр, пізніше — мін. зак. справ, 1939-40 — юстиції. Очолював делегацію Франції на Лондонській екон. конференції 1933-34. Один із найбільших прибічників політики умиротворення держав-агресорів. З його ім'ям пов'язані: відмова від допомоги респ. урядові Іспанії; систематичний тиск на Чехословаччину, аби схилити її уряд без б-би віддати Судетську область нацистській Німеччині, що було реалізовано з укладенням *Мюнхенської угоди 1938*; згода з окупацією Німеччиною решти чеської території; зволікання переговорів із СРСР (1939). У 1941 — чл. Національної ради та маріонеткового *Віши уряду*. 1956-68 — депутат Національних зборів. У наступні роки відійшов від активної політ. діяльності.

Р.Л. Криєнос

БОННСЬКИЙ ДОГОВІР («Загальний договір») підписаний 26.05.1952 між США, Великою Британією, Францією з однієї сторони та ФРН — з іншої. Декларував формальне скасування окуп. режиму у ФРН, надання їй *суверенітету* у внутр. та зовн. справах. Водночас США, Велика Британія та Франція зберігали за собою особливі права та обов'язки щодо статусу Берліна та питань можливого возз'єднання Німеччини, а також право розміщувати на території Зах. Німеччини свої війська, які могли б бути введені на територію ФРН без згоди останньої в разі нападу або виникнення загрози нападу на неї. Задля гарантування безпеки своїх збройних сил на зах.-нім. території США, Велика Британія та Франція залишали за собою право «протидіяти серйозним зазіханням на громадську безпеку і прядок». Одночасно з Б. д. було укладено ще кілька спеціалізованих угод, які регулювали прав. статус інозем. збройних сил на зах.-нім. території, а також деякі фінанс. питання. Б. д. із змінами та доповненнями увійшов до Паризьких угод (1954) про *Західноєвропейський союз*, за якими ФРН було включено до складу *ВАТО*. Згідно з «17-м законом про доповнення конституції ФРН» (від 27.06.1968), США, Велика Британія та Франція формально втратили визначені в Б. д. «надзвичайні права» щодо ФРН.

І.О. Мінгазутдінов

Боршевич Іон Гаврил (21.03.1929, с. Дунеуєць) — молдовський дипломат. Закінчив учительський ін-т у м. Белці й Кишинівський пед. ін-т, кандидат філос. наук. 1951-61 — вчитель, дир. середньої школи; 1961-63 — викладач кафедри філософії та економіки Кишинівського пед. ін-ту; 1963-66 — аспірант Кишинівського й Моск. ун-тів; 1966-67 — старший викладач кафедри філософії та економіки Кишинівського пед. ін-ту; 1967-75 — ректор пед. ін-ту в м. Белці; 1975-91 — ректор Кишинівського пед. ін-ту, водночас 1990-91 — чл. Президентської ради Республіки Молдова. 1991-93 — гол. держ. радник, дир. кабінету Президента Молдови. 1993-94 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Молдова в Україні.

В.І. Головченко

Борщак Ілько Костянтинівич (справжнє ім'я Баршак Ілля Львович) (19.07.1892, колонія Нагортав Березнегуватського посаду Херсонської губернії — 11.10.1959, Париж) — укр. громад.-політ, діяч, дипломат та історик. Нар. у сім'ї дир. початкової школи. Навчався на істор.-філол. ф-тах Петербурзького, Київського й Одеського ун-тів. Під час *Першої світової війни* — офіцер рос. армії, чл. Української ради Румунського фронту. За доби Директорії — старшина Республіканської армії. У січні 1919 призначений

до складу дип. місії УНР до США. З грудня 1919 — секр. Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20*. У складі т. зв. Комітету дій протестував проти військ.-політ. союзу УНР і Речі Посполитої та підписання *Варшавського договору між УНР і Річчю Посполитою 1920*. Залишившись у Франції як політ, емігрант, від імені Комітету дій у листопаді 1922 задекларував підтримку УСРР як єдиного гаранта соборності укр. земель. 1923 виступив співза-сновником радянськ. Союзу укр. громадян у Франції. 1926-29 видавав щотижневик «Українські вісті», досліджував політ, історію і зовн. політику України XVII — поч. XX ст. Під час *Другої світової війни* двічі заарештовувався окупантами, перебував на нелегальному становищі. З 1949 — дир. Архіву укр. еміграції у Франції й видавець наук. журналу-збірника «Україна» (до 1953), проф. Держ. школи схід, мов у Парижі.

Твори: «Пилип Орлик. Вивід прав України» (1924), «Воль-тер і Україна» (1926), «Український мир у Брест-Литовсь-кому» (1929), «Григор Орлик — великий мазепинець» (1930), «Мазепа — людина і історичний діяч» (1932), «Наполеон і Україна» (1937), «Україна на мирній конференції» (франц. мовою, 1938), «Карпатська Україна у міжнародній грі» (1938), «Як була зорганізована Мирова Конференція 1919р.» (1939).

М.С. Дорошко

Боснійська криза 1908-09 — криза міжнародна, що виникла внаслідок загострення б-би Австро-Угорщини та Росії на Балканах. Приводом стало проголошення Австро-Угорщиною анексії Боснії та Герцеговини (Б. і Г.). Поштовхом для австр. експансії стала молодотурецька рев-ція в Османській імп. (липень 1908) і введення там конституційного ладу. Б. і Г. мали направити своїх депутатів у тур. парламент, що суперечило планам Австро-Угорщини, і вона прийняла рішення про анексію слов. територій. На зустрічі мін. зак. справ Австро-Угорщини Еренталя та Росії *О. Извольського* в замку Бухлау (Чехія) була досягнута усна таємна угода, за якою Австро-Угорщина не перешкоджатиме встановленню Росією контролю над протоками Босфор і Дарданелли, а та у відповідь погоджувалась на приєднання до Австро-Угорської імп. Б. і Г. У той же час *О. Извольський* наполягав на скликанні заг.-європ. конференції для остаточного вирішення балканських проблем, а також на територ. компенсаціях Сербії. Болг. князь Фердинанд Кобургський за домовленістю з Австро-Угорщиною проголосив повну незалежність Болгарії (5.10.1908), а 7.10.1908 Австро-Угорщина в односторонньому порядку оголосила про анексію Б. і Г. Це викликало погіршення австр.-рос. відносин. Уряд Росії офіційно розірвав усну угоду, досягнуту в Бухлау. Туреччина висловила протест, але через внутр. політ, заворушення підписала з Австро-Угорщиною угоду, за якою визнала анексію у вигляді купівлі земель за 2,5 млн. ф. ст. Ситуація ускладнювалася непоступливою позицією Сербії, яка розглядала Б. і Г. як частину майбутньої півд.-слов. д-ви і тому сприйняла їх анексію як безпосереднє порушення її нац. інтересів. Сербія зажадала автономії для Б. і Г., а також розділу Ново-Па-зарського санджака між Сербією та Чорногорією з метою встановлення між ними спільного кордону й запобігання подальшому просуванню Австро-Угорщини на південь. Одночасно Сербія звернулася за допомогою до Росії, яка підтримала сербські вимоги й запропонувала розглянути питання про австр. анексію на конференції дер-жав-учасниць *Берлінського конгресу 1878*. Втручання Росії сприяло загостренню кризи.

У лютому- березні 1909 криза досягла найбільшого напруження. Австро-Угорщина зосередила на кордоні із Сербією великі армійські з'єднання, її підтримала Німеччина, яка вдалася до дип. *демаршу*. 14.03.1909 нім. канцлер *Б. Булов* у посланні до Петербурга запропонував Росії санкціонувати анексію Австро-Угорщиною Б. і Г., а також домогтись визнання цієї анексії від Сербії. 21.03.1909 майже в ультимативному тоні Берлін вимагав негайної відповіді, давши зрозуміти, що коли вона буде негативною, то це спричинить напад Австро-Угорщини на Сербію за підтримки Німеччини. Позиція останнього вплинула на характер завершення Б. к. Росія, а потім інші держави-учасниці Берлінського конгресу 1878, погодилися на нім. пропозицію. Країни *Антанти* відмовились від активної протидії *Троїстому союзу* через непідготованість Росії до війни. Б. к., яка призвела до різкого погіршення відносин між Росією з одного боку, Австро-Угорщиною та Німеччиною — з іншого, стала важливим етапом на шляху до *Першої світової війни*.

ВМ. Гончар

Бота (Воїна) Луїс (27.09.1862, Наталь -27.08.1919, Растхоф, Трансвааль, ПАС) — півд.-африк. бурський військ, і держ.-політ, діяч. Працював у законодавчій асамблеї незалежного Трансваалю. 1899-1902 — головнокомандувач військ країни в ранзі генерала й організатор партиз. руху в англ.-бурській війні; очолював бурську делегацію на переговорах, які увінчались Ферініхінгським мирним дог-ром 31.05.1902. 4.02.1907-31.05.1910 — глава провінційного уряду Трансваалю. Здійснював політику примирення між бурами та британцями заради формування єдиної півд.-африк. білої нації. Був одним з ініціаторів створення *домініону* Південно-Африканський Союз (ПАС), із 31.05.1910 — його перший Прем'єр-міністр. Підчас *Першої світової війни* активно підтримав *Антанту* й придушив інспіроване Німеччиною антибрит. повстання бурів під проводом генерала Х. Девета. У 1915 керував нім. окупацією Півд.-Зах. Африки (ПЗА). Взяв активну участь у *Паризькій мирній конференції 1919-20*, де домігся передачі ПАС мандата *Ліги Націй* на управління ПЗА. 2.04.1919 на пропозицію *В. Вільсона* очолив спец. міжнар.

комісію для підготовки перемир'я між ЗО УНР і Польщею. Запропонований нею проект угоди передбачав, у цілому, вигідну для українців демаркаційну лінію, що залишала під їхнім контролем Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн, а полякам — Львів і території на захід від залізниці Львів — Сокаль; ворогуючі сторони мали обмежити свою військ, присутність у Схід. Галичині 20 тис. військовослужбовців кожна. 13.05.1919 представники ЗО УНР з окремими застереженнями погодилися з умовами комісії, але варшавські делегати відхилили їх, натомість польський уряд спрямував на укр. фронт частини 80-тис. армії генерала Ю. Галлера, що була сформована і озброєна у Франції на кошти Антанти й призначалась виключно для б-би проти більшовицької загрози.

В.І.Головченко

Бота (ВоїНа) Пітер Віллем (12.01.1916, Пол-Роукс, Південно-Африканський Союз) — півд.-африк. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї фермера. Закінчив ун-т Вільної Оранжевої д-ви. З 20-річного віку штатний функціонер Націоналістичної партії, 1948-58 — її гол. секретар, 1958-61 — заст. міністра внутр. справ, 1961-66 — міністр у справах «кольорового» населення, 1966-80 — міністр оборони. 29.09.1978-14.09.1984 — Прем'єр-міністр, 3.09.1984-15.08.1989 — Президент ПАР. Відзначався авторитарним стилем урядування, але з огляду на складне міжнар. становище країни й загострення міжрасових стосунків у внутр. політиці ліквідував практику «малого апартеїду» й проголосив «незалежність» 4 бан-тустанів (Транскей, Бопутатсвана, Венда, Сіскей, усі не визнані світовим співтовариством), а в зовнішній — поряд із каральними акціями щодо «прифронтових держав» (Ангола, Ботсвана, Замбія, Зімбабве, Мозамбік) висунув ідею створення «сузір'я країн» півдня Африки на чолі з ПАР (Лесото, Малаві, Свазіленд); пішов на укладання *Лусакської мирної угоди 1984* і дог-ру «Про ненапад і добросусідство» з Мозамбіком 16.03.1984, виведення півд.-африк. військ з Анголи (1985) й підписання тристоронньої угоди між ПАР, Анголою та Кубою про надання незалежності Намібії (див. *Намібії проголошення незалежності*) та виведення півд.-африк. військ з її території під контролем *Організації Об'єднаних Націй* 22.12.1988.

В.І. Головченко

БОЧКОВСЬКИЙ Ольгерд Іполитович (14.03.1884, Долинський Херсонської губернії — 9.11.1939, Прага) — укр. політолог, соціолог і дипломат. 1905 закінчив Лісовий ін-т у Петербурзі та філос. ф-т Кардового ун-ту в Празі (1909). З 1905 мешкав у Празі. 1918-23 — чл., відповідальний секр. Дип. місії УНР у Чехословаччині, активний пропагандист укр. справи і визв. змагань, співробітничав у чехословацьких та укр. часописах, що виходили в міжвоєнний період в ЧСР. 1922-36 — викладав соціологію й націологію в Укр. госп. академії в Подєбрадах. 1936-39 — проф. Укр. техн.-госп. ін-ту в Празі. 1933 очолив т. зв. «Голодовий комітет» і написав відомого «Одвер-того листа» до президента франц. сенату *Е. Ерріо*, який заперечував існування голодомору в Україні. Б. є одним із фундаторів укр. націології, автором багатьох праць з проблем теорії та історії націй, б-би пригноблених народів, зокрема українців, за нац. визволення й нац.-держ. самовизначення.

Теори: «Поневолені народи царської імперії, їх національне відродження та автономне прямування» (1916), «До проблеми української нації» (1923), «Націологія і націографія» (1927), «Т.Г. Масарик. Національна проблема та українське питання (спроба характеристики та інтерпретації)» (1930), «Боротьба народів за національне визволення» (1932), «Вступ до націології» (1932).

С.В. Віднянський

Брандт (Вгапсіг) Віллі, справжнє ім'я Фрам Герберт Ернст Карл (18.12.1913, Любек, Німеччина — 8.10.1992, Ункель біля Бонна) — нім. громад.-політ. і держ. діяч. 1933-45 перебував в еміграції в Норвегії. 1940-45 брав участь у Русі опору. 1955-57 — голова палати депутатів, 1957-66 — бургомістр Зах. Берліна. З 1964 — голова Соціал-демократичної партії Німеччини. 1966-69 — віце-канцлер та мін. зак. справ ФРН; 1969-74 — Федер. канцлер ФРН, подав у відставку внаслідок викриття в найближчому оточенні агента схід.-нім. спецслужби «Штазі» Гюнтера Гійома. Брав участь в укладанні низки міжнар. дог-рів, що означали визнання з боку ФРН кордонів у Центр.-Схід. Європі, які склалися після *Другої світової війни*, зокрема дог-ру міжФРНтаСРСР(1970), міжФРНтаПНР(1970), ФРН - НДР (1972), ФРН - ЧСР (1973). Політ. курс уряду Б. отримав назву «*Нової східної політики*», що сприяла подоланню протиріч між ФРН та її схід. сусідами і розрядці в Європі. Отримав *Нобелівську премію миру* (1971). Після відставки до 1987 продовжував залишатись головою СДПН. 1976-92 — голова Соціал. Інтернаціоналу. У 1979-84 — чл. Європ. парламенту.

Р.Л. Кривонос

Брежнєв Леонід Ілліч (6.12.1906, с. Камінське, нині — Дніпродзержинськ — 10.11.1982, Москва) — рад. громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив Курський землевпорядний та меліоративний технікум (1927) і Дніпродзержинський металургійний ін-т (1935). З 1937 працював в органах ВКП(б). 1941-46 — на політ. роботі в Рад. Армії; очолював орг-ції ВКП(б)-КПРС у Запоріжжі, Дніпропетровську, Молдавській і Казахській РСР. 1960-64 — Голова Президії ВР СРСР. З 1964, після виходу на пенсію *М. Хрущова*, —

Перший (згодом Генеральний) секр. ЦК КПРС, а також із 1977 - голова Президії ВР СРСР. З 1964 у зовн. політиці СРСР почав робити акцент на «принципові пролетарського (соціалістичного) інтернаціоналізму», тобто на сприянні «прогресивним силам», на відміну від часів М. Хрущова, коли ген. лінією політики вважався *мирного співіснування принцип*. 1968 у зв'язку з початком реформ у Чехословаччині зробив кілька заяв відносно права соціал. країн на порушення суверенітету інших д-ав *Варшавського договору 1955*, якщо в одній з них виникне загроза «соціалістичним завоюванням» (див. *«Обмеженого суверенітету» доктрина*), що було підтверджено вторгненням, гол. ч., рад. військ у Чехословаччину. На поч. 70-х провідною лінією зовн. політики СРСР стала «розрядка міжнародної напруженості», з просуванням якої пов'язав свій політ, авторитет Б. Відбулись Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (1975), підписання угод про обмеження стратегічної зброї (1972, 1979), іншої зброї масового знищення. Водночас продовжувались спроби зрівнятися зі США в озброєнні й розширенні сфери впливу СРСР у країнах «третього світу». Здійснене під керівництвом Б. вторгнення рад. військ в Афганістан 1979 остаточно відновило *«Холодну війну»*. Тягар гонки озброєнь, витрати на «інтернаціональну» політику поглибили «застій» в екон. розвитку СРСР. В останні роки життя Б. хворів і тільки формально виконував свої обов'язки.

М.М. Білоусов

Брежнєва доктрина — див. *«Обмеженого суверенітету» доктрина*.

БрендІНГ державний (від англ. Бґапсі — торговельна марка) — репутаційно-іміджева стратегія суб'єктів міжнародних відносин, спрямована на формування позитивного іміджу держави на світовій арені. Б. д. як складова зовнішньої політики зумовлюється міжнар. конкуренцією та забезпеченням геостратегічних, геополіт. та нац. інтересів у сфері міжнар. відносин.

Держ. бренд позначає сукупність знаково-символьних складових за оригінальними позитивними характеристиками, які кореспондуються з відносно усталеними стереотипними іміджами певної країни та сприяють її ідентифікації серед інших суб'єктів міжнар. відносин.

Прикладом ефективного Б. д. на міжнар. арені є стратегії цілого ряду розвинутих країн, зокрема Австралії, Ірландії, Канади, ПАР, Великої Британії (Шотландії), Японії, США, Швеції, Фінляндії, Франції тощо, результатом якого стало залучення інвестицій, оптимізація туристичного іміджу, покращання добробуту населення.

Програма реалізації Б. д. пов'язана з поняттями «ребрендингу» (відновлення добросесного іміджу країни, її позитивного образу в міжнар. співтоваристві) та «антибрендингу» (дискредитація іміджу країни) — репутаційними кризовими стратегіями, що вимагають скоординованих дій держ. управління з мас-медіа, комерційними корпоративними структурами, культ., аналітичними й академічними центрами та іміджевими інституціями.

Стратегія Б. д. України полягає у визначенні ексклюзивних нац. показників, які виокремлюють та ідентифікують країну на міжнар. арені. Зокрема, Урядова стратегія нац. брендингу України викладена в *«Державній програмі забезпечення позитивного іміджу України міжнародного на 2003-06 роки»* (затверджена постановою КМ України №1609 від 15 жовтня 2003 р.), визначає заходи, спрямовані на: здійснення внутр.-політ. та соц.-екон. перетворень; адаптацію нац. законодавства відповідно до європ. та заг.-світових стандартів; посилення координації діяльності органів виконавчої влади, відповідальних за забезпечення нац. інтересів; ефективну інформ. підтримку зовн.-політ. курсу д-ви на європ. та євроатлантичну інтеграцію; створення умов для підвищення репутації України у сфері міжнар. відносин.

М.А. Ожеван, О.В.Шевченко

Брентано (Вґепіано) Генріх фон (20.06.1904, Оффенбах, Німеччина — 14.11.1964, Дармштадт, ФРН) — нім. громад.-політ. діяч і дипломат. 1945-49 — чл. виконкому ХДС землі Гессен, 1948-49 — лідер фракції ХДС у Раді землі Гессен. З 1946 — чл. виконкому ХДС. 1948-49 — чл. Парламентської ради, брав участь у підготовці конституції ФРН. З 1949 — депутат бундестагу. У 1949-55 та 1961-64 — лідер фракції ХДС/Християнського соціального союзу (ХСС) у бундестазі; 1950-55 — віце-президент Консультативної асамблеї Європейської ради. 1955-61 — мін. зак. справ ФРН в уряді *К. Аденауера*.

Р.Л. Кривонос

Брестський мирний договір між РРФСР і Центральними державами 1918 підписаний 3.03.1918. Один із перших документів рад. влади — *Декрет про мир 1911* — пропонував усім країнам, що брали участь у *Першій світовій війні*, закінчити її заг.-демокр. миром, миром без анексії і контрибуцій. Однак ініціативи РНК більшістю д-ав, у першу чергу *Антанти*, були проігноровані. Першою на сепаратні переговори згодилась у 3(14). 11.1917 Німеччина. Вони відкрились 9(20). 11.1917 у Брест-Литовському. Рад. делегацію очолював *А. Йоф-фе*, німецьку — генерал *М. Гофман*. Спочатку між

сторонами було укладено *перемир'я* на 10 днів (24.11(7.12)-4(17).12.1917). 2(15). 12.1917 між РСФРР з одного боку й Німеччиною та її союзниками — Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною перемир'я встановлювалося на 28 днів (до поч. 1918). 9(22).12.1917 в Брест-Литовську розпочалась мирна конференція між делегаціями РСФРР (голова А. Йоффе), Німеччини (*Р. Кюльман*), Австро-Угорщини (граф *О. Чернін*), Болгарії (Попов), Туреччини (Талаатбей). Склади делегацій, їх керівництво у процесі переговорів змінювались. З 28.12.1917(9.01.1918) у конференції брала участь і делегація УНР, направлена до Бреста Центральною Радою, а в січні 1918 до складу делегації РСФРР було включено представників уряду рад. України. Переговори позначились складністю, відбувались у нервовій обстановці, кілька разів переривались. Користуючись практично безвихідним становищем рад. Росії, яка елементарно не мала змоги продовжувати війну, потребувала перепочинку для налагодження нормального життя в д-ві, де йшли бурхливі процеси рев. б-би й паралельно наростав опір повалених політ, сил, Німеччина та її союзники вдалися до тактики неприкритого тиску, ультиматумів, підкріплених відновленням воєнних дій на фронті. При цьому постійно збільшувався рівень вимог до рос. сторони. Змушена зрештою змиритись із нав'язаним Центральними державами варіантом (ключову роль у переговорному процесі перебрала на себе Німеччина) рад. Росія підписала 3.03.1918 Б. м. д. з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною.

З рад. боку договір підписали *І. Сокольников* (голова делегації, він змінив на цьому посту *Л. Троцького*, який наприкінці лютого 1918 був відкликаний з Бреста через невиконання даних йому інструкцій та змушений був піти з посади наркома інозем. справ через авантюристичні дії, які мало не призвели до зриву всієї роботи Брестської конференції і поставили рад. владу на край загибелі), *Г. Чичерін*, *Г. Петровський*, *М. Ка-рахан*; від Німеччини — *Р. Кюльман* і *М. Гофман*; від Австро-Угорщини — *О. Чернін*; від Болгарії — *А. Тошев*; від Туреччини — *І. Хаккі-паша*. Договір складався з 14 статей і низки додатків. Док-ти встановлювали припинення війни між рад. Росією та країнами Четверного союзу. Росія згодилась на величезні територ. втрати: з її складу вилучались Литва, Курляндія, Лівонія, Ест-ляндія, частина Білорусії; на Кавказі до Туреччини відходили Каре, Ардаган і Батум. Україна й Фінляндія визнавалися самостійними д-вами. За Німеччиною залишались Моонзундські о-ви. Разом рад. Росія втрачала бл. 1 млн. км² колишньої території Російської імп. РСФРР зобов'язувалась демобілізувати армію та флот, включаючи частини Червоної Армії. За спец. статтею рад. Росія мала визнати *Брестський мирний договір між УНР і Центральними державами 1918*, визнати уряд УНР, не вести проти нього агітації, вивести з України всі рад. війська. Брестські домовленості відновлювали вкрай не вигідні для рад. влади митні тарифи 1904. У їх розвиток 27.08.1918 в Берліні була підписана рос.-нім. фінанс. угода, за якою рад. Росія брала на себе зобов'язання виплатити Німеччині контрибуцію розміром 6 млн. марок. Брестський мир був ратифікований 4-м Всеросійським з'їздом Рад 15.03.1918, схвалений нім. рейхстагом і ратифікований 26.03.1918 імп. *Вільгельмом II*. Він став надзвичайно важким тягарем для Росії. *В. Ленін*, РНК вважали його вкрай несправедливим, грабіжницьким, вимушеним крайніми обставинами. Країна воювати не могла й конче потребувала мирного перепочинку. Розрахунки рад. керівництва базувались на неминучості зміни політ, ситуації в Європі, невідворотності рев. виступів в Німеччині та Австро-Угорщині, на використанні паузи у воєнних діях для нагромадження військ, й екон. потенціалу РСФРР, що дозволило б урешті денонсувати досягнуті угоди. Передбачення виправдались повною мірою, й уже через 8 місяців, 13.11.1918, рад. уряд офіц. анулював Б. м. д.

Література: Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. — К., 1999; Солдатенко В.Ф. Українська революція й пошук зовнішньополітичних орієнтацій УНР // Україна дипломатична. Наук, щорічник. — Вип. III. — К., 2002.

В.Ф. Солдатенко

Брестський мирний договір між УНР і Центральними державами 1918 підписаний 27.01(9.02). 1918 у результаті переговорів, які велись між делегацією Центральної Ради і країнами Четверного союзу (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією й Туреччиною) з 28.12.1917(9.01.1918). Складався з власне *договору мирного* (основного док-та), 4 додаткових дог-рів до нього — укр.-нім., укр.-болг., укр.-тур., укр.-австр.-угорського і ряду таємних додатків (протоколів). Головний документ засвідчував завершення стану війни між УНР з одного боку й Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Османською імп. — з іншого, а також їхнє бажання жити в мирі та дружбі. Сторони відмовились від взаємних *територіальних претензій* та матеріальних, обмінювались *військовополоненими*, зобов'язувались налагодити екон. взаємовідносини. Це був акт геополіт. масштабу, перший договір *Першої світової війни*, що поклав край кривавій різанині на велетенських просторах із десятками мільйонів населення. На дип. фронті досягалося одне із стратегічних завдань *Української революції 1917-20*, яке було цілком співзвучним жаданням народів воюючих країн, всього людства. Водночас патріотично-демокр. сили одержували ще один шанс продовжити, вже за вирішальної підтримки зовн.-політ, чинника, процес укр. державотворення, нац. відродження. Підписані док-ти не вповні однозначно розв'язували територ. та нац.-політ, проблеми. Кордон між Австро-Угорщиною й УНР мав залишатись таким самими, як до війни з Російською імп. Кордон між Польщею та УНР мав пролягати приблизно по лінії Тарноград — Білгород і далі вздовж зах.

межі Холмської губернії. Заг. орієнтир зводився до того, що зах. частина Холмщини, яку заселяли переважно поляки, мала відійти до Польщі, а східна, де переважали етнічні українці, — до України. Однак остаточне вирішення питання про лінію розмежування мала вирішити спец. змішана комісія «згідно з етнографічними відносинами і з оглядом на бажання населення», тобто за принципом нац. самовизначення. При цьому евакуація окуп. територій, передусім Волині й Холмщини, мала проводитись пізніше та поступово (взагалі без зазначення термінів), а це позбавляло укр. сторону впевненості в тому, що обіцяне буде реалізовано. В іншому таємному документі, на який погодилися делегації УНР й Австро-Угорщини, мова йшла про те, що майбутні приязні міжнац. відносини будуть скріплені наданням польській, євр. і нім. меншинам в Україні та укр. населенню в Австрії можливостей для повноцінного розвитку. В УНР відп. закони почасти були вже схвалені (про нац.-персональну автономію). Укр. делегати взяли до відома обіцянку австр. уряду не пізніше 20.07.1918 внести до парламенту (рейхсрату) законопроект, згідно з яким «частини східної Галичини з переважаючим українським населенням мають бути відлучені від королівства Галичини і залучені з Буковиною в один коронний край» та «австрійське правительство всіма способами, які стоять до його розпоряди-мости, буде старатись, щоб цей законопроект дістав силу закону». Дана таємна декларація мала втратити чинність, якби Україна не виконала якоїсь з умов договору. Т. ч., створення коронного краю передусім було «зв'язане» на умову, що до 31.07.1918 Україна надасть у розпорядження Центральних держав 1 млн. т збіжжя. Зрештою, цей пункт перетворився на центральний, у зв'язку з чим Брестський мир одержав назву «хлібного миру». Проявність в Україні лишків хліба, що перевищують 1 млн. т, і готовність надати їх партнерам за еквівалентну масу пром. товарів, а також допомогу в налагодженні роботи транспорту було зроблено протокольну заяву укр. сторони ще за 2 дні до підписання основного договору. Документ, т. ч., передував усім іншим, виявився висхідним, увійшов як визначальний до «пакету» брестських домовленостей.

Добре розуміючи, що згадані обсяги продовольства Центральній Раді та Раді Народних Міністрів зібрати й відправити союзникам буде не під силу, Центральні держави домоглися, щоб у спец. таємному протоколі було передбачено надсилку в Україну військ, і техн. персоналу. Це на ділі означало передачу вирішення питання в неукр. руки. Ще одне застереження протоколу зводилось до того, що сумніви в можливості здійснення екон. статей в обумовлений термін — до 31.07.1918 — стануть достатньою підставою для відмови Австро-Угорщини від ратифікації мирного дог-ру в цілому. Отже, Україна мала сплатити неадекватну ціну за обіцяну допомогу, і при цьому її ще й брутально ошукували, формулюючи заздалегідь нереальні шляхи вирішення питань про Холмщину, Підляшшя, коронний край, закладаючи нееквівалентний обмін товарами. Однак навіть підписані в Бресті док-ти зах. політики суттєво й однобічно скоригували вже в перші дні після офіц. укладання миру.

Австр.-нім. сторона під надуманим приводом відібрала в укр. дипломатів єдиний примірник таємного договору про Галичину, передала його на зберігання до МЗС Німеччини, обопільно домовившись, що в разі недотримання Україною умов постачання хліба (а в те, що їх можна взагалі виконати, міг вірити лише абсолютно позбавлений реалізму політик) *протокол* буде знищено. Шляхом відвертого, цинічного шантажу австрійці домоглися істотного перегляду таємної угоди про Холмщину на користь поляків, не особливо переймаючись грубою зрадою наук.-етногр. принципу, й не полишаючи настійних спроб взагалі «законно похоронити» всю угоду в частині взятих перед укр. зобов'язань. Далеко не в усьому коректною виявилась конкретизація положень екон. дог-ру: вони йшли незмінно на межі зриву, оскільки зах. делегації неприкрито прагнули односторонніх вигод. Усіляко ухиляючись від точної фіксації своїх зобов'язань, істотно зменшуючи обсяги можливого *імпорту* в УНР пром. товарів, техніки, вони домагалися від укр. сторони підписання, а потім і здійснення таких умов, які були заздалегідь непропорційними, програшними, у кінцевому рахунку — навіть згубними для укр. економіки, а в принципі — часто просто нереальними. Для досягнення мети австр.-нім. сторона не зупинялась перед безпардонною ревізією та фальсифікацією «великого договору». Ще в ході конференції уряди Центральних держав відповіли, по суті, відмовою на прохання Центральної Ради про примноження укр. збройних сил за рахунок формувань з військовополонених, що потрапили до нім. та австр.-угорських таборів. Посилаючись на техн. труднощі передислокації укр. військ, вони натомість вимагали походу в Україну власних регулярних збройних сил. Делегація УНР намагалась після відп. консультацій з урядом, який вже перебував у Житомирі, домовитись, щоб нім. війська розташувались лише вздовж лінії півн. кордону України. Проте маючи реальну силу, австр.-нім. сторона не стільки домовлялася, скільки диктувала свої умови. Skorиставшись з безпорадності Центральної Ради, вона добилася таких рішень (військ. конвенція від 18.02.1918), згідно з якими збройні сили Австро-Угорщини й Німеччини мали просунутись углиб України як гарант дотримання інших положень дог-ру. Власне, навіть відп. документ — звернення Центральної Ради до урядів Німеччини й Австро-Угорщини — розробили німці, а укр. представникові *М. Любинському* нічого не залишалось, як підписати готовий текст. Мала рада ратифікувала Б. м. д. 17.03.1918. Німеччина, Болгарія й Туреччина зробили це влітку 1918, а Австро-

Угорщина, посилаючись на різні причини, передусім невиконання Україною взятих на себе екон. зобов'язань, взагалі відмовилася ратифікувати ухвалені док-ти.

Здійснене на підставі брестських домовленостей введення в Україну австр.-нім. військ, попри відновлення влади Центральної Ради, додало нових суперечностей у розвитку Української рев-ції, що призвели до держ. перевороту 29.04.1918, ліквідації УНР і приходу до влади гетьмана *П. Скоропадського*, Отже, перша широ-комасштабна зовн.-політ, акція УНР — участь у *Брестських мирних переговорах 1917-18* — ознаменувалась перетворенням тільки-но відродженої нац. д-ви на повноправного суб'єкта між-народних відносин і практично миттєвим європ. визнанням. Однак досягнутий на конференції успіх — укладення мирного дог-ру — надав такої зловісної ролі зовн.-політ, чиннику, що саме він став вирішальним у загибелі тієї ж д-ави, перервав респ.-демокр. етап Української рев-ції, поставив народ, націю перед необхідністю подолання нових складних випробувань.

В.Ф. Солдатенко

Брестські мирні переговори 1917–18.

З часу приходу до влади в Росії більшовиків до поч. березня 1918 вони 6 разів зверталися до всіх країн, що воювали, з пропозиціями про мирні переговори. Однак уряди англ.-франц. коаліції незмінно відхиляли всі ініціативи. Країни ж Четверного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія й Туреччина) погодились спочатку на *перемир'я* на фронті, а потім і на переговори про укладення миру, які розпочались 9(22).12.1917 у Брест-Литовському. Рад. делегацію очолював спочатку *А. Йоффе*, якого невдовзі змінив нарком зак. справ *Л. Троцький*, німецьку — *М. Гофман* (згодом *Р. Кюльман*), австро-угорську — граф *О. Чернін*. Змушені піти на сепаратні переговори з рад. Росією через критичне внутр. і воєнне становище, країни Четверного союзу, однак, не поспішали здійснювати рішучі кроки, сподіваючись на зміну ситуації в Росії, принаймні послаблення позицій останньої. Особливо пильно вони стежили за розвитком подій у нац. регіонах свого партнера. Протидія встановленню там влади Рад, факти кофронтації з петроградським урядом послужили підставою для того, щоб спробувати обмежити прерогативи рос. делегації, змусити її погодитись представляти не країну в колишніх імпер. рамках, а виключивши з неї Польщу, Україну, Білорусію та Прибалтику. Почасти це впливало з давніх стратегічних задумів, почасти з оцінки ситуації в Росії, яка уявлялася сприятливою для тиску на РНК. Однак представники рад. Росії на переговорах, рахуючись із реальним фактом відроджуваної польської державності як рівнодіючої цілого клубка міжнар. чинників, згоджувались на вилучення зі свого впливу і, відп., меж відстоюваних інтересів лише однієї Польщі. Тоді уряди Центральних держав звернулися безпосередньо до керівництва нових нац.-держ. і адмін.-територ. утворень на теренах Росії, у т. ч. й УНР, з пропозицією надіслати своїх представників для участі в Брестській конференції. Центральна Рада й Генеральний Секретаріат на той час не раз уже заявляли про намір брати самостійну участь у міжнар. житті, а не через посередництво рад. Росії; сигналізували про готовність прилучитися і до мирної конференції, позитивно відреагували на ініціативи, що виходили з Бреста та спричинили укладання 28.11(11.12).1917 у Фокшанах *перемир'я* між командуванням Румунського фронту та урядом Румунії і нім.-австр. блоком (акція була узгоджена з країнами *Антанти*). Та остаточне рішення довго не приймалось. Хоча дедалі ясніше усвідомлювалось, що для повноцінної участі в переговорах треба мати не лише формальну, а й юрид. держ. самостійність, її досягненню заважали інерція політ, мислення, віра у федералістичні ідеали, надія на замирення з більшовиками. Негативно сприймався й відвертий тиск Центральних держав щодо форсування Україною усамостійнення — у цьому вбачалась перспектива австр.-нім. окупації України в разі війни з потенційно могутнішою Росією.

Об'єктивних можливостей для маневрів, сприятливого перебігу переговорів у представників України було небагато. За повної відсутності укр. дипломатів бодай із якимось фаховим досвідом, необхідною освітою, делегація виявилась дуже молодого за віковим цензом: *В. Голубович* (голова), *М. Левитський*, *М. Любинський*, *М. Полоз*, *О. Севрюк*. Певною мірою це компенсувалось тим, що новопризначених дипломатів двічі консультував *М. Грушевський*, який не лише досить чітко науково прогнозував поведінку всіх суб'єктів переговорного процесу, але й найбільш ґрунтовно й тонко розумівся на суто укр. проблемах, нац. інтересах, імовірних шляхах їх реалізації.

З першого ж дня участі посланців УНР у Брестських переговорах виникли ускладнення. Якщо *Л. Троцький* одразу ж, 28.12.1917(9.01.1918), заявив, що рос. представництво «не бачить жодної перешкоди до участі української делегації» в мирних переговорах, то зах. дипломати розпочали дискусію щодо статусу репрезентантів Кисва — чи вони є самостійною делегацією, чи складовою радянської. Невдовзі й *Л. Троцький*, дізнавшись про таємні контакти українців і з німцями, що на ділі вело до розколу конференції на офіц. й неофіц. переговори, після консультацій з Петроградом вдався до кореляції заявленої позиції. До цього спонукало й рішення Народного Секретаріату про направлення до Бреста *Ю. Медведєва*, *В. Затонського* і *В. Шахряя*, які мали представляти Україну на переговорах у складі єдиної

рос. делегації. З іншого боку, дедалі жорсткіше виявлялася «протокольна» позиція країн Четверного союзу: вони не погоджувались укласти договір з утворенням, яке мало дуже розмитий статус і неясні перспективи. Окрім дотримання формальностей *міжнародного права*, дип. традицій, Німеччина й Австро-Угорщина прагматично намагались створити найсприятливіші умови для досягнення власних інтересів, передусім матеріальних, на «законних підставах». Дивилися вони й у майбутнє, прагнучи забезпечити наперед вигоди свого міжнар. становища в післявоєнній розстановці сил в Європі. Разом з іншими чинниками це зумовило проголошення УНР 4-м Універсалом Центральної Ради «самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу», що стало надзвичайно важливою віхою нац. державотворення, відкрило перед нацією якісно нові можливості на міжнар. арені. Однак закріплення в найвищому держ. акті нового статусу УНР сталося в надзвичайно скрутний момент. На Київ наступали спільні війська рад. України і рад. Росії і, як з'ясувалось, чинити їм опір було нікому. Тому паралельно з подіями в Києві під час перебування Л. Троцького у Петрограді (у Бресті за заг. згодою було зроблено перерву) там спланували домогтись усунення делегації Центральної Ради від переговорів у Бресті, а натомість домовитись із зах. партнерами про участь у конференції делегації рад. України. Розрахунок базувався на тому, що Центральні держави, поставлені перед реаліями — повсюдним поширенням влади Рад і звуженням до мінімуму впливу Центральної Ради з явною перспективою її зникнення з політ. арени взагалі — змушені будуть погодитися з пропозиціями рад. сторони. Однак молоді посланці УНР виявили неабияку стійкість, відкидаючи всілякі домагання делегації РСФРР, спростовуючи її аргументи, різні хитрощі тощо.

Не менші витримка, принциповість і послідовність знадобились і в стосунках з нім. та австр.-угорською делегаціями. Їхнє прагнення укласти мир з Україною зумовлювалось не лише неможливістю подальшого ведення війни (практично всі ресурси на той час було вичерпано), а й пекучою потребою одержати продовольство, без якого вибухонебезпечна ситуація, що склалась, обіцяла досить швидко досягти критичної межі. Однак досвідчені дипломати центр.-європ. д-ав наполегливо шукали можливості досягнення таких угод, за яких відверто слабка у військ.-політ. відношенні УНР «заплатила» б за мир своїми сировинно-продовольчими ресурсами. Українці навпаки прагнули якомога скористатись вигодами свого становища (наявність ресурсів, зокрема, лишків товарного хліба) і скрутою урядів Німеччини та, особливо, Австро-Угорщини для досягнення давніх укр. територ. домагань: з'єднання з матірною Україною її зах. теренів.

За конкретно-істор. розкладу сил на поч. 1918 можна було сподіватись, що укр. домагання підтримають німці, щоб ще раз довести свою першість у союзі з австрійцями. А останні перед загрозою страшного голоду, що насувався, можуть відступитись від своїх симпатій та обіцянок полякам, сторгувавшись з українцями. Проте з перших же контактів (як офіційних, так і приватних) австр.-нім. сторона з обуренням і глуфом відкидала укр. пропозиції, високо-мірно заявляючи, що не допустить втручання у «свої внутрішні справи», нізащо не згодиться на «територіальні аспекти». Ніяких розмов про Карпатську (Угорську) Русь (Закарпаття) й чути не хотіли, категорично протестували проти пропозицій референдуму в Галичині й Буковині для з'ясування настроїв населення про самовизначення цих регіонів. Визнання незалежності УНР ставилось у пряму залежність від згоди України на кордон, який існував між Росією й Австро-Угорщиною на початок *Першої світової війни*.

Однак віденський і берлінський уряди дедалі настійніше вимагали від дипломатів без хліба з конференції не повертатись. Укр. ж делегати, хоч і самі представляли країну, що потрапила у вкрай критичний стан, отримували інформацію про ситуацію в Центральних державах і непохитно стояли на своєму. Тоді, підтвердивши 18(31).01.1918 спец. заявою повноваження делегації Центральної Ради і офіційно визнавши УНР як незалежну д-аву, що має права на самостійне укладання міжнар. договорів, австр.-нім. сторона на сепаратній нараді з укр. представниками вчинила на них безпрецедентний тиск. Мін. зак. справ Австро-Угорщини О. Чернін від імені обох д-ав наголосив, що уряд УНР перебуває в безнадійному стані, а тому слід негайно підписати підготований проект дог-ру. У ньому пропонувались лише три позиції: заг. констатація завершення стану війни; намір встановлення *дипломатичних відносин* і *консульських відносин* між Центральними д-вами й УНР; зобов'язання УНР доставити Центральним державам 1 млн. т збіжжя та інших харчових продуктів. Усі інші питання відкладались до пізнішого спец. погодження між урядами.

Наступного дня укр. дипломати запропонували свій контрпроект. У ньому було теж три пункти: кордон у Холмщині пролягає за етногр. принципом; зобов'язання УНР надати Центральним державам збіжжя й сировину має бути зафіксоване окремою додатковою умовою; Австро-Угорщина зобов'язується провести на етногр. підставі поділ Галичини на Західну і Східну і створити зі Схід. Галичини й Буковини коронний край (щодо цього мала бути ухвалена окрема таємна угода). Значних зусиль до того, щоб не розірвати контакту з австр.-нім. стороною, доклав чл. СВУ *М. Залізник*, який не мав на конференції офіц. статусу й діяв як приватна особа, однак зміг запропонувати формулювання док-тів, що влаштовували обидві сторони, а на практиці врешті виявились значно вигіднішими Центральним державам. Виконуючи

категоричні інструкції урядів, австр. і нім. делегації змушені були врешті-решт погодитись на запропонований варіант, проте домоглися, щоб таємні протоколи були поставлені в абс. залежність від виконання всіх домовленостей у цілому. Оскільки основна екон. вимога — поставка 1 млн. т збіжжя до Центральних держав була дуже проблематичною, апріорі під загрозу нездійсненності потрапляли основні нац. вимоги укр. сторони. У ніч на 27.01 (9.02). 1918 договірні док-ти між УНР і Німеччиною, Угорщиною, Болгарією та Туреччиною були підписані. Позиція рад. сторони була проігнорована. Відчувши себе впевненіше, Німеччина й Австро-Угорщина 27-28.01(9-10.02).1918 вели переговори з делегацією РСФРР в ультимативному тоні, хоча формально ультиматуму не висували. Вони домогались відторгнення від Росії території понад 150 тис. км². Польща, Литва, частина Латвії та частина Білорусії мали перейти під контроль Німеччини. Південніше Бреста кордон мали визначити уряди Німеччини, Австро-Угорщини й Генеральний Секретаріат УНР. В.І. Ленін вважав за необхідне підписати мир на будь-яких умовах заради збереження рад. влади, вів наполегливу б-бу з «лівими комуністами» — прихильниками «революційної війни». Однак нарком інозем. справ Л. Троцький, знехтувавши одержаними в Москві інструкціями про затягування переговорів і негайне прийняття умов у разі ультимативної вимоги, 28.01 (10.02). 1918 виступив на конференції з декларацією, за якою рад. Росія війну припиняє, армію демобілізує, а миру не підписує. У відповідь Р. Кюльман заявив, що непідписання Росією мирного дог-ру автоматично тягне за собою припинення перемир'я. Рад. делегація залишила Брест. Австр.-нім. війська розпочали наступ 18.02.1918 (н. ст.) по всьому фронту, який вдалося зупинити лише ціною неймовірних зусиль. Незважаючи на телеграму В.Леніна 19.02.1918 про готовність підписати мир, воєнні дії точились до 23.02.1918. У надісланій нім. урядом телеграмі містились значно тяжчі умови миру: негайне звільнення від рос. військ Ліфляндії, Естляндії, України та Фінляндії, демобілізація рос. армії, відновлення рос.-нім. торг. дог-ру (1904). На прийняття ультиматуму давалось 48 годин.

У критичній ситуації В. Леніну вдалося схилити на свій бік більшість чл. ЦК РСДРП(б), ВЦВК. У ніч на 24.02.1918 ВЦВК і РНК РСФРР прийняли нім. умови й негайно повідомили про це нім. уряд. 3.03.1918 рад. делегація, яку було доручено очолювати *Г. Сокольникову*, підписала *Брестський мирний договір між РРФСР і Центральними державами 1918* (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія та Туреччина). Виконавши свою місію, конференція на цьому завершила роботу.

В.Ф. Солдатенко

Бреттон-Вудська валютна система —

третя після Паризької та Генуезької світова система валютних розрахунків, що базувалась на золотовалютному й золотодоларовому стандартах та функціонувала за допомогою міждерж. регулювання через *Міжнародний валютний фонд (МВФ)*. Заснована на міжнар. валютно-фінанс. конференції *Організації Об'єднаних Націй* у липні 1944 у Бреттон-Вудсі (США). Представники 44 країн світу підписали на ній «Заключний акт», складовими елементами якого були статuti МВФ, *Міжнародного банку реконструкції і розвитку (МБРР)*, що визначили основні риси нової світової валютної системи. Вона прийшла на зміну системі золотого стандарту, який остаточно вичерпав себе під час кризи 1929-33. Створення Б.-В. в. с. було зумовлене крахом системи міжнар. торгівлі та валютних відносин і необхідністю побудови нової системи міжнар. розрахунків для відновлення й розвитку міжнар. екон. і насамперед торг. відносин. Б.-В. в. с. мала забезпечити стабільність обмінних курсів валют країн-учасниць МВФ (щоб запобігти несподіваним і значним коливанням цін у зовн. торгівлі через рух *валютних курсів* і знизити рівень ризику й невизначеності в міжнар. торг. операціях), не допустити самочинних і неузгоджених девальвацій нац. валют, обмежити рівень інфляції, значний спад ділової активності, зростання безробіття в тих країнах, де виникатиме затяжний і значний дефіцит *балансу платіжного*. Основою Б.-В. в. с. була ідея пристосування валют окремих країн до нац. валютних систем США та Великої Британії як провідних країн світу. Головними інструментами міжнар. розрахунків стали золото й т. зв. резервні валюти, статус яких отримали долар США та англ. фунт стерлінгів. Країни-учасниці Бреттон-Вудських угод мали право через систему своїх центр, емісійних банків вільно обмінювати наявні в них резервні валюти за офіц. ціною на золото й навпаки. Через незначний на той час золотий запас Великої Британії фунт стерлінгів із самого початку функціонування цієї системи виконував роль резервної валюти лише частково та використовувався як остання переважно колоніями та *домініонами* Британської імп. Фактично Б.-В. в. с. успадкувала, з одного боку, рештки грошової системи «золотого стандарту», а з іншого — принципи нац. валюти США. Основними принципами функціонування цієї системи були: а) збереження ролі золота як платіжного засобу та розрахункової одиниці в міжнар. обігу. Однак, на відміну від системи золотого стандарту, зв'язок нац. валют країн-учасниць здійснювався опосередковано, через долар США, що єдиний зберігав зовн. конвертованість у золото. Міністерство фінансів США гарантувало інозем. банкам або урядам вільний обмін доларів на золото; б) фіксація ринкових курсів валют у межах не більше 1% в обидва боки (± 1) від золотих або доларових паритетів; в) долар прирівнювався до золота на основі фіксованої ринкової ціни за золото

(офіц. ціна однієї унції золота становила 35 дол., а вміст долара дорівнював 0,888 г золота), але вільна (приватна) купівля-продаж золота заборонялись; г) взаємна конвертованість усіх валют, зобов'язання країн домагатися її. Якщо країна втрачала можливість утримувати курс своєї нац. валюти до долара у встановлених межах коливань, то вона могла використати частку свого золотовалютного резерву для проведення стабілізаційних операцій на валютному ринку, вдатися до цільових позик, що надавались зі спец. фонду МВФ, здійснити девальвацію власної грошової одиниці понад 10%, що було можливо лише за відп. санкцією МВФ, який ставав, т. ч., органом валютного регулювання. До сер. ХХ ст. Б.-В. в. с. працювала ефективно. Конвертованість долара, штучно занижена ціна золота забезпечували і стимулювали у США накопичення в 1949 до 22 тис. т золота (майже 70% офіц. запасів золота пром. розвинутих країн). У 1950 золотий запас США в 7 разів перевищував доларові активи. Більшість країн у 50-ті не бажали й не могли пред'явити значних сум доларових активів для обміну на золото. Ситуація почала змінюватись наприкінці 50-х - на поч. 60-х із посиленням екон. могутності Японії, ФРН та інших країн Зах. Європи, а також внаслідок нереальності офіц. ціни золота (офіц. ціна золота в 1973 — 42,22 дол. за унцію, а ринкова — 112), наростання дефіциту держ. бюджету США та платіжного балансу тощо. 1971 — золоті запаси США скоротились до 10,5 млрд. дол. і становили лише 22% доларових активів. Інші країни-учасниці почали відмовлятися від долара (ним був наповнений міжнар. платіжний обіг), вимагаючи його обміну на золото. США відмінили обмін доларів на золото для інозем. урядів і центр, банків, що призвело в кінцевому рахунку до краху золото-доларового стандарту. У 1969 країни-учасниці МВФ домовились про створення міжнар. платіжних засобів СПЗ (див. *Спеціальні права запозичення*), 1970-72 їх було емітовано, розподілено на суму 9,3 млрд. дол. і зараховано країнами у свої резерви. 1979-81 СПЗ випущено ще на 12 млрд. дол. і розподілено пропорційно квотам країн у МВФ, а 21,4 млрд. одиниць із заг. суми 54 млрд. залишилися в МВФ. Співвідношення СПЗ із валютами інших країн визначалось на основі взаємних курсів валют 5 країн (США, Японії, ФРН, Великої Британії та Франції), співвідношення попиту і пропозиції (тобто «плаваючих курсів») й отримало назву «кошик валют». 1976 в Кінгстоні (на Ямаїці) члени МВФ оголосили про перехід до *Ямайської валютної системи*. ВЛ. Вергун

Брифінг (від англ. Briefing — інструктаж) — зустрічі, бесіди представників зовн.-політ, відомств та інших держ. органів, міжнар. та інших орг-цій з представниками ЗМІ з метою їхнього інформування про важливі події, хід міжнар. переговорів, конференцій, симпозіумів, засідань, про позиції та погляди учасників і про досягнуті домовленості. Б. відрізняються від *прес-конференцій* своєю коротко плінністю, вони менш офіційні й мають характер інформування Журналістів. Т.І. Шинкаренко

Бріан (Вгіапсі) Аристид (28.03.1862 Нант, Франція — 7.03.1932, Париж) — франц. держ. діяч і дипломат. З 1902 — депутат парламенту. 1909-11, січень-лютий 1913, 1915-17, 1921-22, 1927-29 — Прем'єр-міністр Французької Республіки; 1915-17, 1921-22, квітень — листопад 1925, 1925-26, 1926-32 — мін. зак. справ, 1908-09, 1912-13, 1914-15 — міністр юстиції, 1909-11 і 1913 — мін. внутр. справ, 1906-08 — міністр освіти, 1906-11 — міністр культур. Прагнув активно використати поразку Німеччини в *Першій світовій війні* для встановлення гегемонії Франції в Європі, був одним з ініціаторів укладення *Локарнських договорів 1925*, *Бріана — Кел-лога пакту 1928*, виступив з проектом створення «Пан-Європи». Лауреат *Нобелівської премії миру* (1926). Р.Л. Кривонос

Бріана — Келлога пакт 1928 (Договір про відмову від війни як засобу національної політики) — багатостороння угода, підписана 27.08.1928 в Парижі представниками США, Франції, Великої Британії, Німеччини, Італії, Бельгії, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Півд.-африк. Союзу, Ірландії, Індії, Польщі, Чехословаччини та Японії. К.-Б. п. набув чинності 24.07.1929 після того, як був ратифікований усіма сторонами. У квітні 1927 мін. зак. справ Франції А. Бріан звернувся до США з пропозицією укласти амер.-франц. договір про дружбу та заборону *війни* як засобу нац. політики. У грудні 1927 держсекретар США Ф. Келлог підтримав її, але, у свою чергу, запропонував укласти багатосторонній договір. Після отримання згоди Франції на участь у ньому США звернулися з відп. пропозиціями до Великої Британії, Німеччини, Італії та Японії. Усі д-ви погодились з амер. пропозицією, але зробили низку зауважень щодо використання збройної сили для самоза-хисту та захисту життєво важливих нац. інтересів. Б.-К. п. засуджував використання війни для розв'язання *спорів міжнародних* та проголошував відмову сторін від використання війни як інструменту нац. політики у відносинах з іншими сторонами. Усі сторони погоджувались врегульовувати суперечки між собою лише мирними засобами. Угода була відкритою для приєднання інших д-ав; згодом до неї приєдналось ще бл. 50 д-ав.

МА. Миронова

Брінклі (Вгіпкіеу) Роберт (21.01.1954) — брит. дипломат. 1977-78 працював в Управлінні контролю над озброєннями МЗС Великої Британії. 1979-82 — 2-й секр. посольства Великої Британії в СРСР; 1982-83 — нач. відділу Управління інформації МЗС Великої Британії; 1985-88 — нач. відділу Управління республік СРСР; 1988-92 — 1-й секр. посольства Великої Британії у ФРН; 1992-95 — помічник нач. Фінанс. управління МЗС Великої Британії; 1995-96 — нач. відділу контролю матеріал, забезпечення МЗС Великої Британії; 1996-99 — радник із політ, питань посольства Великої Британії в РФ; 2000-01 — нач. спільного візового відділу МЗС і МВС Великої Британії. З 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Сполученого Королівства Великої Британії та Півн. Ірландії в Україні.

Р.А. Кривонос

БрозіО (Вго8іо) Манліо (10.07.1897, Турин — 14.03.1980, Турин) — італ. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Закінчив юрид. ф-т Туринського ун-ту (1920). Виступав одним із лідерів руху «ліберальної революції», але після приходу до влади фашистів змушений був у сер. 20-х залишити політ, діяльність внаслідок гострого неприйняття курсу *Б. Муссоліні*. Під час *Другої світової війни* перебував у підпіллі. 1943-44 входив до антифаш. Італ. комітету нац. визволення. 1944-45 — віце-прем'єр-міністр, 1945-46 — міністр оборони Італії, водночас ген. секретар Ліберальної партії. У січні 1947 — грудні 1951 — посол Італійської Республіки в СРСР. Брав активну участь у підготовці мирного дог-ру країн *антигітлерівської коаліції*?, Італією, забезпечив укладення в Москві 11.12.1948 Договору про торгівлю і мореплавство й Торговельної угоди. 1952-55 — посол Італійської Республіки у Великій Британії, 1955-61 — у США, 1961-64 -у Франції. 1964-71 — Ген. секретар *НАШ* з 1972 —

Сенатор ВІД ТурИНа.

В.І. Головченко

Бруннов Філіпп Іванович (1797-1875) —

рос. дипломат, граф. Надип. роботі з 1818. Брав участь у *Лайбахському конгресі 1821* і *Веронському конгресі 1822*. 1839 відряджений *Миколаю I* до Великої Британії з дорученням владнати англ.-рос. суперечності, що виникли у зв'язку з *Ункіяр-Іскелесійським договором 1833*. 1840-54 — посланник у Великій Британії. Брав участь у розробці Лондонської конвенції по Єгипту 1840 і Лондонських угод про Чорноморські протоки 1841, у роботі Лондонської конференції у справах Греції (1843). Підписав комерційний трактат між Росією й Англією 1849 і Лондонський протокол 1852. 1856 — представляв інтереси Російської імп. на *Паризькому конгресі 1856*— 2-й уповноважений Росії. У 1858-60 — вдруге посланник, 1860-74 — посол у Великій Британії. Був уповноваженим Росії на *Лондонській конференції 1871*, що скасувала статті *Паризького мирного договору 1856* про «нейтралізацію» Чорного моря. 1874 пішов у відставку.

Н.Ф. Сербіна

Бруно КверфурТСЬКИЙ (974 - 9.03.1009) — капелан германського імп. Оттона III, з 1002 — місійний архієпископ. Походив із родини графів Кверфуртських (Тюрингія). Очолював місії до «чорних угрів» (Трансільванія), печенігів, пруссів. У землях останніх («на кордоні Русі і Литви») загинув. Автор «Життя Св. Адальберта-Войтеха, єпископа Празького» і послання до нім. короля Генріха II, де описує своє перебування при дворі великого кн'зя *Володимира Святославича* і невдалу спробу християнізації ПеченГІВ.

А.Г. Плахонін

Брюссельський договір 1948 про екон., соц. та культ, співробітництво й колективну самооборону підписаний 17.03.1948 представниками Великої Британії, Франції, Бельгії, Нідерландів та Люксембургу терміном на 50 років; набув чинності після ратифікації усіма держа-вами-учасниками 25.09.1948. За Б. д. створювався перший у повоєнній Європі військ, блок — Західний союз. Б. д. став підготовчим етапом до створення *НАТО*, з появою НАТО Західний союз на деякий час втратив самостійне значення, оскільки фактично був поглинутий цією військ.-політ, структурою. Але у 1954, після невдалої спроби створення *Європейської оборонної спільноти (ЄОС)*, йому було надано другого дихання. 23.10.1954 у рамках Паризьких угод були підписані протоколи про зміни й доповнення до Б. д., згідно з якими до складу його учасників долучались Італія та ФРН; утворений військ, блок отримав назву *Західноєвропейський союз (ЗЄС)*.

І.О. Мінгазутдінов

Брюховецький Іван Мартинович (? , поблизу с. Диканьки, тепер Полтавської обл. - 8.06.1668, поблизу с. Опішня, тепер Полтавської обл.) — укр. військ, і держ. діяч. Уперше згадується 1650 в реєстрі козаків Чигиринської сотні. Був старшим слугою (конюшим) *Б. Хмельницького*, виконував деякі його дип. доручення, зокрема в 1656 їздив послом до Трансільванії. Під час гетьманських виборів (1659) відряджений на Запорозьку Січ схилити козаків на бік *Ю. Хмельницького*. Виконавши доручення, залишився на Січі й був обраний кошовим отаманом, а 1662 — «кошовим гетьманом». Завдяки вміло

організованій соц. демагогії (обіцянки зменшення податків, обмеження старшинського землеволодіння і гніту) та підтримці запорожців і моск. війська кн. Д. Великогагіна на Чорній раді 17-18.06.1663 під Ніжином був обраний першим гетьманом Лівобережної України, що закріпило розкол Козацької України. Здійснював відверто про-моск. політику, уклав *Батурицькі статті 1663*, а під час відвідин Москви — капітулянтські *Московські статті 1665*, що суттєво посилювали військ.-політ. й фінанс. позиції царату в Гетьманщині. З огляду на заг. обурення проведенням у 1666 майнового перепису населення і укладенням *Андрусівського перемир'я 1667* між Річчю Посполитою та Московським царством у січні 1668 на старшинській раді в Гадячі висловився за ліквідацію влади царських воєвод і перехід Гетьманщини під тур. протекцію. Із цією метою ініціював переговори з правобережним гетьманом *П. Дорошенком* і відрядив до Стамбула посольство полковника *Г. Гамалії*. Очолив переможне антимоск. повстання в травні 1668, але був убитий козаками з наближенням полків *П. Дорошенка*. Похований у Гадячі.

В.І. Головченко

Будапештська конвенція 1877 — таємна угода між Росією та Австро-Угорщиною на тлі загострення рос.-тур. взаємин, підписана 3(15).01.1877. Восени 1876 після поразки Сербії у війні проти Туреччини виникла загроза рос.-тур. та рос.-австр. конфліктів. Росія прагнула запобігти конфлікту з Австро-Угорщиною та забезпечити *нейтралітет* останньої в разі війни з Османською імп. Австро-Угорщина, яка була впевнена у підтримці власних вимог з боку Німеччини, вимагала як компенсацію за нейтралітет всю Боснію та Герцеговину. У Б. к. рос. уряд змушений був погодитись з австр. умовами, визнавши за Віднем свободу вибору моменту і способу зайняття його військами Боснії та Герцеговини. Натомість Австро-Угорщина зобов'язалась дотримуватись доброзичливого нейтралітету відносно Росії. Обидві д-ви погодились не поширювати воєнні дії: Австро-Угорщина — на Румунію, Сербію, Болгарію та Чорногорію; Росія — на Боснію, Герцеговину, Сербію та Чорногорію. Можливі наслідки війни й територ. надбання сторін регулювались додатковою конвенцією, підписаною 6(18).03.1877, але датованою також 3(15).01.1877. Австро-Угорщині були віддані Боснія та Герцеговина, за винятком Ново-Пазарського санджаку — території, розташованої між Сербією та Чорногорією. Росія повертала собі частину Бессарабії в кордонах ДО 1856.

В.В. Коніюка

Будапештський саміт НБСЄ 1994 відбувався 5-6.12.1994. Його головним результатом стало рішення про надання нового політ. та орг. імпульсу діяльності НБСЄ, що знайшло відображення в перетворенні з 1.01.1995 НБСЄ на *Організацію з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)*. Це рішення мало зміцнити започаткований у 70-і ХХ ст. «Гельсінський процес», перетворивши НБСЄ з консультативного форуму на ефективну міжнар. орг-цію, яка реально впливала б на розвиток ситуації в Європі, передовсім у галузі безпеки. Лідери країн-учасниць НБСЄ погодились, що в ХХІ ст. нова орг-ція повинна відігравати провідну роль у забезпеченні стабільності та гарантуванні безпеки на континенті. Було підтверджено, що демокр. принципи ОБСЄ є визначальними в розбудові спільності націй «без нових чи старих поділів, з повною повагою до суверенної рівності та незалежності всіх країн, без сфер впливу». У Підсумковому док-ті *саміту* надавалась оцінка окремих регіональних проблем в Європі (у Нагірному Карабаху, Грузії, Молдові), а також окреслювалось коло колективних заходів, необхідних для врегулювання кризових ситуацій. Через відсутність консенсусу не вдалося прийняти дійових рішень стосовно конфліктів на теренах колишньої Югославії. Велику увагу було приділено питанням підвищення ефективності превентивного потенціалу ОБСЄ, передусім використання її місії для запобігання *конфліктам міжнародним* і кризового моніторингу. Було ухвалено «Кодекс поведінки з політично-військових аспектів безпеки»,

яким, зокрема, визначались місце і роль збройних сил у демокр. суспільствах. На Б. с. також були прийняті рішення щодо зміцнення структур ОБСЄ, її взаємодії з іншими міжнар. орг-ціями, зокрема *Організації Об'єднаних Націй*; визначені основоположні принципи ОБСЄ в галузі нерозповсюдження, у реалізації її екон. та людського вимірів.

І.О. Мінгазутдінов

БуллІТ (Віііі) Вільям Крістіан (25.01.1891, Філадельфія, шт. Пенсільванія — 15.02.1967, Нейлі, Франція) — амер. дипломат і політ. експерт. Закінчив Єльський ун-т (1913). Навчався в Школі права Гарвардського ун-ту, займався журналістикою. 1917 очолив Центр.-європ. інформ. бюро держдепартаменту і став провідним інтерпретатором рев. подій у Росії для Президента США *В. Вільсона*. 1919 увійшов до складу амер. делегації на Паризькій мирній конференції 9.03-16.03.1919 за дорученням *В. Вільсона*, ініційованим, у свою чергу, його зовн.-політ. радником *Е. Хаузом* і держсекретарем *Р. Лансінгом*, перебував у Москві та Петрограді з метою здійснення дип. завдання (див. *Булліта місія 1919*). Його супроводжував відомий радикальний журналіст *Л. Стеффенс*, який офіційно не належав до амер. делегації, але також мав завдання здійснити інформ. зондування. Але відрядження *Б.* не привело до

жодних змін у настановах Заходу, який з одного боку зосередився на перспективах створення *Ліги Націй* та нім. *репараціях*, а з іншого — сповнився оптимістичних очікувань у зв'язку з початком наступу армії адмірала О. Колчака. Об'єктивно підсумки діяльності місії Б. ще більше антагонізували уряд *В. Леніна* і Захід, оскільки невдовзі після її завершення В. Вільсон і *Д. Ллойд-Джордж* дезавуювали Б. (заперечили наявність у нього повноважень), а більшовики наполягали на власному серйозному підході до узгоджених із ним позицій. Сам Б. (за відгуками сучасників — людина складної вдачі) болісно сприйняв свій невдалий рад. дебют. Б. виступив на слуханнях у Сенаті США проти ратифікації *Версальського мирного договору 1919*, подав у відставку і, будучи 1919-33 приватною особою, став активним прибічником зближення з СРСР та його дип. визнання. Після неодноразового залучення до неофіц. переговорів з рад. представниками і візитів до Москви 1933-36 був призначений 1-м послом США в СРСР. Перебуваючи на дип. посту, істотно переглянув свої уявлення про країну перебування, перетворився на безкомпромисного критика рад. тоталітаризму, що призвело до його відкликання та призначення послом у Франції (1936). Працюючи в Парижі, зайняв тверду антифашист. позицію, а після поразки Франції (1940) виступив як енергійний прибічник «*Вільної Франції*». Перебував у близьких стосунках із Президентом США *Ф.Д. Рузвельтом*, якого консультував із питань європ. політики, а в роки *Другої світової війни* був його спец. представником у Півн. Африці і на Бл. Сході. Після 1945 відійшов від зовн.-політ. діяльності, займався журналістикою й аналітикою.

Твори: «Місія Буллита до Москви» (1919), «Томас Вудро Вільсон — двадцять восьмий Президент Сполучених Штатів. Психологічне дослідження» (спільно з З. Фрейдом, 1967).

Т.А. Грищенко

Булліта МІСІЯ 1919 — дип. акція, здійснена *аташе* амер. делегації на *Паризькій мирній конференції 1919-20 В. Буллітом* за ініціативою Президента США *В. Вільсона*, яку підтримав Прем'єр-міністр Великої Британії *Д. Ллойд Джордж*, з метою проведення неофіц. переговорів із рад. керівництвом про умови припинення воєнних дій в Росії та укладення *договору мирного*. В. Булліт отримав спец. повноваження, підписані держсекретарем США. До складу місії входили також капітан армії США К. Пітіт та журналіст Л. Стеффенс. Під час переговорів Буллита з *В. Леніним* 11.03.1919 було погоджено проект дог-ру, який передбачав: *перемир'я* на всіх фронтах і скликання впродовж тижня-двох після цього конференції з мирного врегулювання на засадах визнання існуючих де-факто на території колишньої Російської імперії урядів; припинення *блокади* економічної та відновлення торг. стосунків із Радянською Росією; проголошення заг. амністії; виведення військ *Антанти* з Росії та припинення надання військ, допомоги антирад. силам, початок скорочення рад. військ та військ інших урядів на території колишньої Російської імперії. Офіц. відповіді на свої пропозиції рад. сторона не отримала. Уряди Великої Британії та США переглянули свої позиції під впливом поширення комуніст. ідей в європ. країнах, наслідком чого стало проголошення в березні Угорської Радянської Республіки, створення *Комуністичного Інтернаціоналу*, який у своєму маніфесті оголосив початок «*нової революційної ери*», та завершення підготовки за допомогою країн Антанти нового наступу в Росії антибільшовицьких сил під проводом Колчака і Денікіна.

і.с. Покровська

Бургіба (Воигшиба) Хабіб Бен Алі (3.08.1903, Монастир, Туніс — 6.04.2000, Монастир, Туніс) — туніський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Сорбонни і Вищу школу політ. наук (Париж, 1927). Після повернення на Батьківщину взяв активну участь у нац.-визв. русі. 1933 створив й очолив радикальну партію «Новий дустур» («Нова конституція»). Упродовж 1934-55 неодноразово заарештовувався і провів більше 10 років у засланні та ув'язненні. 3.06.1955 підписав із Францією угоду про надання протекторату Туніс широкій внутр. автономії, 20.03.1956 — повної незалежності. 14.04.1956-25.07.1957 — Прем'єр-міністр і мін. справ Тунісу. 25.07.1957-7.11.1987 — Президент (з 1985 — довічний) Туніської Республіки, водночас із 1974 — довічний голова правлячої Соціалістичної дустурівської партії. З 1981 — почесний президент Африк. соціал. Інтернаціоналу. У зовн. політиці твердо дотримувався принципів *Руху неприєднання*. 1987 усунений від влади й взятий під домашній арешт унаслідок гострої внутр.-політ. б-би, прикритої висновком лікарів про втрату здатності виконувати функції глави д-ви.

В.І. Головаченко

Бурляй Кіндрат Дмитрович (?-?) — укр. військ. діяч і дипломат. Нар. у козацькій сім'ї. Брав активну участь у мор. походах проти Туреччини, зокрема у взятті Сінопа (1624). 1648-49 — гадацький полковник, один із найближчих сподвижників *Б. Хмельницького*. Виконував його важливі дип. доручення, разом із гетьманом вів переговори з кримським ханом *Іслам Гересем III* (березень 1648) щодо укладення *українсько-кримського союзного договору 1648* для б-би проти Речі Посполитої. У березні — травні 1653 спільно з полковником *С. Мужилівським* вів дип. переговори в Москві, аби прискорити прийняття царським урядом рішення про війну з Польщею. У 1655 вдруге відвідав Москву, щоб дістати дозвіл на

спільний виступ із Швецією проти Речі Посполитої, але невдало. Того ж року разом із С. Мужилівським та Д. Греком очолював посольство до Стокгольма, де провів переговори з королем Карлом X Густавом щодо вироблення союзної угоди. Док-тів про подальшу його діяльність НЄ ВИЯВЛенО.
В.І. Головченко

Бурмаков Анатолій Іванович (19.04.1940, Канськ Красноярського краю, РФ) — укр. науковець, дипломат. Закінчив хім.-технол. ф-т Одеського політехн. ін-ту (1963), д-р хім. наук. 1963-93 — перебував на наук.-пед. роботі в Одеському політехн. ін-ті, водночас 1975-91 — виконував обов'язки заст. голови Одеського відділення Українського товариства дружби з Італією. 1993-97 — радник Посольства України в Італійській Республіці; червень 1997 — липень 1998 — в. о. завідувача, зав. відділом аналізу внутр.-екон. та соц.-політ. проблем України Управління політ. аналізу і планування МЗС України. У липні — вересні 1998 за направленням МЗС України працював в Іраку у складі Спеціальної комісії ООН. З жовтня 1998 — зав. відділом аналізу процесів світового розвитку Управління політ. аналізу і планування МЗС України; 1999 — 2002 — радник Місії України в Королівстві Нідерланди. Указом Президента України від 14.11.2002 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Державі Кувейт.

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Бустаманте-І-Сірвен (Вікітатапіе у Зіп/еп) Антоніо Санчес де (1865 — 1951) — кубинський політ. діяч, дипломат і юрист-міжнародник, проф. міжнар. права 1890. У 1902-18 — сенатор, представник Куби на 2-й Гаазькій конференції миру 1907. З 1908 — чл. Третейського суду постійної палати, представник Куби на *Парижській мирній конференції 1919-20*. У 1921-39 — чл. Постійної палати міжнар. правосуддя, голова *Гаванської конференції 1928*, на якій була прийнята укладена ним кодифікація міжнар. приватного права (кодекс Бустаманте), що містить 437 статей, зведених у 4 книги (набула чинності 25.11.1928).

Твори: «Про публічний порядок у міжнародному приватному праві» (1893), «Про Панамський канал і міжнародне право» (1895), «Про Постійну палату міжнародного правосуддя» (1923, 1925), «Про міжнародне повітряне право» (1945).

В.І. Головченко

БутеЙКО Антон Денисович (6.04.1947, с. Старий Чарторійськ Маневицького р-ну Волинської обл.) — укр. дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1974). 1974-78 — аташе, 3-й, 2-й секр. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР; 1978-80 — помічник мін. закл. справ УРСР. 1980-86 — співробітник *Секретаріату ООН* (м. Нью-Йорк); 1986-92 — радник відділу міжнар. орг-цій, нач. договірно-прав. відділу МЗС України. 1992-94 — радник Президента України, керівник Служби Президента України з міжнар.

питань; 1994-95 — народний депутат України. 1995-98 — 1-й заст. мін. закл. справ України; листопад 1998 — грудень 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в США, згодом — посол з особливих доручень МЗС України. Грудень 2000 — жовтень 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Румунії. З грудня 2003 — віце-президент Асоціації укр. банків. Нагороджений орденом «За заслуги» III ІП Ступеня.

В.М. Матвієнко

Бутефліка (Воієпіса) Абдельазіз (1937) — алжирський громад.-політ. і держ. діяч. Активний учасник *війни за незалежність Алжиру 1954-62*, згодом — міністр у справах молоді, спорту і туризму. У 1963-79 — мін. закл. справ і чл. Револьюційної ради АНДР (представник поміркованого угруповання). Наполегливо здійснював курс позитивного нейтралітету й неприєднання до військ.-політ. блоків, одночасно надаючи суггеву допомогу ОВП та іншим нац.-визв. рухам Азії й Африки. Під час головування на 29-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН* виступив одним з ініціаторів проголошення країнами, що розвиваються, б-би за справедливий *новий міжнародний економічний порядок*. З лютого 1979 — радник Президента Ш. Бенджедіда, але звільнений і відправлений у вигнання 1980. На поч. 1999, в умовах загострення громад. війни між ісламістами й урядом, повернувся на Батьківщину і був висунутий кандидатом у президенти від Фронту нац. визволення і Демокр. нац. об'єднання, підтриманих ветеранами визв. б-би. З 27.04.1999 — Президент АНДР, переобраний на 2-й термін 8.04.2004. Започаткував курс на нац. примирення, внаслідок чого у червні 1999 Армія ісламського порятунку припинила збройну б-бу, що уможливило проведення в Алжирі в липні 1999 35-ї сесії *Організації африканської єдності*. На міжнар. арені сприяє зближенню АНДР зі США й нормалізації відносин з Ізраїлем.

В.І. Головченко

Бутрос (Воіпте) Бутрос-Галі (14.11.1922, Каїр) — єгипетський громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Закінчив юрид. ф-т Каїрського ун-ту, магістр політ. наук, економіки й публічного права Паризького ун-ту. 1949-77 — проф. міжнар. права та міжнар. відносин у Каїрському ун-ті. Читав авторські курси лекцій у Паризькому ун-ті, в ун-тах Африки, Азії, Лат. Америки і Півн. Америки. Був президентом Єгипетського

товариства з міжнар.права, президентом Центру політ, і стратегічних досліджень, чл. Адміністративної ради Гаазької Академії міжнар. права, чл. Колегії з міжнар. права і Міжнар. колегії юристів, чл. Ін-ту міжнар. права, Міжнар. ін-ту з прав людини, Африк. співробітництва політ, досліджень та ін. 1977-91 — держ. мін. зак. справ Єгипту. З 1987 — депутат парламенту від правлячої Національно-демократичної партії. У травні 1991 — призначений віце-прем'єром. Відіграв провідну роль у наданні АРС підтримки США на завершальному етапі операції «Буря в пустелі». 1.01.1992-31.12.1996 — 6-й *Генеральний секретар ООН*. За роки своєї дип. діяльності був удостоєний нагород і почесних звань 24-х країн. Як Ген. секретар ООН багато уваги надавав реформуванню *Секретаріату ООН* з метою підвищення його ефективності. Зробив істотний особистий внесок у розробку нової стратегії миротворчої діяльності *Організації Об'єднаних Націй*, особливо в доповідях «Порядок денний для миру» (1992) та «Доповнення до порядку денного для миру» (1995). Вживав активних дій щодо врегулювання міжнар. конфліктів на Бл. Сході, в Африці, в Югославії, Камбоджі, Афганістані та ін. 1994 була оприлюднена його ґрунтовна доповідь «Порядок денний для розвитку», в якій зроблені рекомендації щодо зміцнення ролі ООН у міжнар. співробітництві у сфері РОЗВИТКУ.

В.С. Бруз

Бутурлін Василь (? — 1656) — моск. держ. діяч і дипломат. До 1650 — на придворній службі в чині стольника, потім — окольничий, суддя в приказі Великого Палацу. 1651 завідував Розбійним приказом, 1652 отримав чин боярина і посаду дворецького. У жовтні 1653 дістав доручення «прийняти під свою государеву високу руку і привести до віри» Військо Запорозьке. 31.12.1653 на чолі великого посольства прибув до Переяслава, де на козацькій раді 8.01.1654 вирішувалася справа щодо переходу Війська Запорозького під юрисдикцію *Олексія Михайловича*. Відмовився присягнути від імені царя, що той збереже давні права та звичаї укр. народу. Після Переяславської ради брав участь у нарадах козацької старшини щодо тексту «Статей Богдана Хмельницького». За успішне для Кремля укладення *Переяславсько-Московської угоди 1654* був щедро нагороджений царем. Учасник моск.-ко-зацьких походів 1654-55 у Білорусь і Галичину. Увійшов у конфлікт з *Б. Хмельницьким* щодо приведення місцевого населення до присяги царю. У грудні 1655 відкликаний до Москви, але помер по дорозі.

В.І. Сергійчук

Бутяга Володимир Іванович (9.05.1949, с. Велика Багачка Великобагачанського р-ну Полтавської обл.) — укр. дипломат. Закінчив істор. ф-т Харківського держ. ун-ту (1971) та Дип. академію МЗС СРСР (1983). 1971-73 - служба в Збройних силах СРСР; 1973-81 — на комсомольській роботі (працював у Херсонському обкомі Л КСМ України); 1981-83 — слухач Дип. академії МЗС СРСР; 1983-87 — радник у Демократичній Республіці Афганістан. 1986-93 — старший викладач Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 1993-97 — 1-й секр., радник, тимчасовий повірений у справах України в Ісламській Республіці Іран; травень 1997 — квітень 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Іран. Червень 2001 — серпень 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Республіці Нігерія, водночас у вересні 2001 — серпні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Гамбія за сумісництвом. Указом Президента України від 26.11.2003 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Ісламській Республіці Іран. Нагороджений орденами Червоної Зірки, «За хоробрість» (Афганістан), «Орденом Богдана Хмельницького»

III Ступеня.

В.М.Матвієнко

Бухарестський мир 1913 підписаний 10.08.1913 між Сербією, Румунією, Грецією, Чорногорією з одного боку, і Болгарією — з іншого; завершив 2-у Балканську війну, яка закінчилась поразкою Болгарії (див. *Балканські війни 1912-13*). Умови Б. м. були надзвичайно не вигідні для Болгарії. До Румунії відійшла Півд. Добруджа й Сілістрія. Упродовж 2 років Болгарія зобов'язувалась роззброїти існуючі фортеці й не будувати нові на кордоні з Румунією. Звільнена від панування Туреччини в результаті 1 -ї Бал-канської війни, Македонія була поділена між Грецією, яка отримала Егейську Македонію з портами Салоніки та Кавала, Сербією, яка отримала Вардарську Македонію, і Болгарією, за якою залишився Пірінський край. За умовами мирного договору між Туреччиною та Болгарією, що був підписаний у Константинополі 29.09.1913, Туреччина повертала собі Схід. Фракію з Адріаноподем. Т. ч., Болгарія втратила не тільки більшу частину своїх завоювань у 1 -й Бал-канській війні, але й деякі давні свої володіння. Греція отримала майже всі острови Егейського моря. Низка питань регулювалась додатками до Б. м. Була розроблена угода про права й повноваження муфтіїв у Болгарії та їхні взаємовідносини з шейх-уль-ісламом. Прийнята декларація про права приватних осіб на територіях, якими Туреччина поступалась на користь Болгарії. Б. м. засвідчив нову розстановку сил на Балканах. Замість єдиного Балканського союзу утворилось два угруповання: Сербія, Греція та Румунія, які орієнтувались на *Антанту*, і Болгарія, яка зблизилась із *Троїстим союзом*. Зі вступом Болгарії у *Першу світову війну* Б. м. був нею анульований.

Б.М. Гончар

Бухарестський мирний договір 1812

між Російською й Османською імперіями підписаний 16(28).05.1812; завершив рос.-тур. війну (1806-12). Ратифікований *Олександром I* у Вільно 11(23).06.1812, за день до вторгнення *Наполеона* /у Росію. Договір складався з 18 статей, дві з яких були таємними. Рос.-тур. кордон встановлювався по Пруту (замість попереднього по Дністру) до з'єднання його з Дунаєм, а потім по Кілійському руслу Дунаю до Чорного моря. До Росії відходили півд.-укр. й молдовські землі — межиріччя Пруту і Дністра (Бессарабія) з фортецями Хотин, Бендери, Аккерман, Кілія й Ізмаїл з населенням 200 тис. чоловік. Росія повинна була повернути Туреччині всі землі й фортеці, захоплені її військами під час воєнних операцій на Кавказі (Анапу, Поті, Ахалкалакі), а також Зах. Молдову та Волощину. Росія утримувала за собою як добровільно до неї приєднані всі обл. Закавказзя до Арпачаю, Аджарських гір і Чорного моря; Зах. Грузія залишилася у складі Російської імп. Секретною статтею в користування Росії передавалася ділянка мор. узбережжя Кавказу протяжністю 30-40 верст, а також право торг, судноплавства по всій течії Дунаю та військ. — до гирла р. Прут. Османська імп. зобов'язалась надати автономію Сербії у справах внутр. управління. Договір забезпечував привілеї Дунайських князівств, що були їм надані згідно з *Ясським мирним договором 1791*. Угода також дозволила Росії в кампанії проти Наполеона I використати 52-тис. Молдовську армію, тим самим polegши їй орг-цію оборони проти французів.

Н.Ф. Сербіна

Бучацький мирний договір 1672 укладений між Османською імп. і Річчю Посполитою

18(28). 10.1672 в Бучачі (тепер Тернопільської обл.). Засвідчив невдалий для Варшави початок польсько-тур. війни (1672-76), коли тур.-укр. армія на чолі із султаном Магометом IV і гетьманом *П. Дорошенком* здобула фортецю Кам'янець-Подільський і взяла в облогу Львів. Згідно з угодою Річ Посполита віддавала Туреччині Поділля; Брацлавщина і Півд. Київщина переходили під управління П. Дорошенка, який визнавав себе васалом Туреччини; землі Війська Запорозького залишались володіннями козаків. Польща зобов'язувалася вивести свої залоги з Білої Церкви й інших фортець Правобережжя, виплатити Туреччині контрибуцію в сумі 80 тис. талерів за зняття облоги Львова, і сплачувати щороку данину (харач) — 22 тис. злотих. Однак сейм у квітні 1673 не ратифікував мирний договір, і польсько-тур. війна тривала до укладення *Журавненського мирного договору 1676*.

м.с.Дорошко

Буш (Ви§Ь) Джордж Вокер (6.07.1946, Нью-Гей-вен, шт. Коннектикут) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, 43-й Президент США. 1968 закінчив Єльський ун-т (бакалавр історії). 1968-73 — пілот Нац. гвардії, підприємець, керівник громад, виховної орг-ції для підлітків. 1973-75 — студент Школи бізнесу Гарвардського ун-ту (диплом магістра з управління бізнесом). 1975-88 займався підприємництвом у нафтовій промисловості. 1988-94 — менеджер бейсбольної команди «Техас Рейнджерс». 1995-2000 — губернатор шт. Техас. Президент США з 2001. Зовн. політика адміністрації Б., яка спочатку сприймалася як більш реалістичне і помірковане продовження курсу попередників-демократів, набула окреслених характеристик після терористичних нападів на США 11.09.2001. Її центр, завданням було проголошено глобальну й безкомпромісну війну з *тероризмом міжнародним*, який загрожував демокр. і сталому розвитку світу. У рамках цієї політики, зокрема, здійснено антитерористичну операцію в Афганістані (2001) та військ, операцію проти Іраку (2003), які призвели до ліквідації існуючих у них авторитарних режимів, проте не забезпечили швидкого й переконливого переходу цих країн до стабільних представницьких демократій. За умов, коли ФРН, Франція, Росія й Китай зокрема, виходячи з внутр.-політ, міркувань, відмовилися схвалити рішучі дії США проти Іраку й вимагали визнання з боку Вашингтона їхнього права на затвердження остаточних рішень, адміністрація Б., підтримана Великою Британією, Італією та деякими іншими амер. союзниками й партнерами на міжнар. арені, обрала більш одноосібний і рішучий стиль зовн. політики. Унаслідок цього постали нові реалії в міжнар. відносинах та зовн. політиці США, у Бл.-схід. регіоні Вашингтон від інтенсивної політ, присутності перейшов до силового втручання з метою ефективнішого впливу на його розвиток. Незважаючи на риторичну опозицію ряду провідних світових д-ав, США швидко стабілізували двосторонні стосунки з ними й фактично ще більше посилили свою виняткову позицію на міжнар. арені. Розширення членства в Зах. інтеграційних орг-ціях інтенсифікувалось всупереч застереженням Росії та деяких політ, сил на Заході. Амер.-укр. стосунки в перші роки президентства Б. не відзначалися поступом. Незважаючи на те, що Б. завжди відзначав важливість розвитку цих відносин із причин внутр.-укр. характеру, а також через суб'єктивну ієрархію міжнар. інтересів Вашингтона, його діалог з Києвом ІШОВ СКЛаДНО.

Т.А. Грищенко

Буш (Вілзгі) Джордж Герберт Вокер (12.06.1924, Мілтон, шт. Массачусетс) — амер. громад.-політ. держ. діяч, 41-й Президент США (1989-93), батько *Дж.В. Буша*. Після служби пілотом авіації ВМС США в роки *Другої світової війни* закінчив Єльський ун-т (1948) зі ступенем бакалавра економіки. Займався бізнесом у нафтовій промисловості Техасу 1948-66. Обирався 1966-70 чл. палати представників Конгресу США. Пра-

цював на посаді представника США в ООН, голови Нац. комітету Республіканської партії 1973-74. Керівник представництва США в КНР, 1976-77 — дир. ЦРУ, віце-президент США в двох адміністраціях президента *Р. Рейгана* 1981-89. Зовн. політика адміністрації Б. ґрунтувалась на проголошеній ним тезі, згідно з якою за умов завершення «Холодної війни» і постанови нової структури міжнар. відносин лідерству США у світі немає альтернативи. Найзначнішими досягненнями Б. на міжнар. арені були здійснені за активної співпраці з рад. керівництвом та союзниками *Німеччини об'єднання 1989-90 й війна у Перській затоці 1990-91*. У період *СРСРрозпаду* Б. займав обережну позицію і виявив прихильність до спроб М. Горбачова несиловими методами запобігти дезінтеграції країни. Під час візиту до СРСР у 1.08.1991 виступив у Києві перед депутатами ВР УРСР і фактично закликав нац.-незалежницькі сили до вияву поміркованості в стосунках з Москвою та застеріг від проявів «самовбивчого націоналізму». Критично налаштовані зах. оглядачі охрестили цей прагматично-дип. виступ Б. «промовою в стилі котлета по-київськи». Після визнання адміністрацією Б. незалежності України двосторонні відносини не відзначались швидким поступом через пріоритетність амер.-рос. відносин, а також у зв'язку з позицією керівництва України з приводу вивезення з її території ядерних озброєнь колишнього СРСР. У роки після завершення презид. терміну Б. прихильно ставився до України й підтримував розбудову амер.-укр. відносин.

Твори: «Світ, що змінився» (у співав., 1998).

Т.А. Грищенко

Бхутто (ВпіШо) Беназір (21.6.1953, Карачі, Пакистан) — пакистанський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. у сім'ї великого землевласника і політ, діяча *З.А. Бхутто*. Отримала класич. освіту у Великій Британії та США, закінчивши Оксфорд та Гарвард. З 1979 бере участь в політ, житті Пакистану, очоливши після страти батька Пакистанську народну партію (ПНП) й опозицію диктатору *М. Зія-уль-Хаку*. 1984-86 перебувала в політ, еміграції в Лондоні. У грудні 1988 -серпні 1990 та листопаді 1993 — листопаді 1996 — перша в мусульм. світі жінка на посаді прем'єр-міністра. Найголовніші її здобутки: повернення Пакистану до демократії, відміна надзвичайного стану, дозвіл діяльності опозиційних партій та орг-цій, звільнення політ, в'язнів. У 1997, після звинувачень у корупції, емігрувала за кордон (Лондон, Дубай), звідки веде політ, діяльність

ЩОДО Пакистану.

П.М. Ігнат'єв

Бхутто (ВпіШо) Зульф'ікар Алі (5.01.1928, Ларкана, Сінд, Брит. Індія — 4.04.1979, Равалпінді, Пакистан). Нар. у сім'ї великого землевласника. Класич. освіту здобув у США та Великій Британії, закінчивши Каліфорнійський ун-т 1950 та Оксфорд за спеціальністю «Правознавство». 1953 розпочав адвокатську практику в Сінді, водночас викладав право. На держ. службі з 1958, займав пости: міністра торгівлі, нац. реконструкції та інформації, паливно-енергетичного комплексу та низку інших; 1963-66 — мін. зак. справ Пакистану. 1967 заснував лівоцентрист-ську ПНП. 20.12.1971 в умовах поразки пакистанської армії в *індійсько-пакистанській війні 1971* перебрав функції президента (до 1973) від *Ях'я Хана*. 1973-77 — Прем'єр-міністр Пакистану. Здійснив низку важливих реформ, що стосувались прийняття нової Конституції країни, трудового законодавства та освіти. У зовн. політиці здійснював курс на примирення з Індією й активізацію участі країни в *Русі неприєднання*. Був заарештований після військ, перевороту, організованого 5.07.1977 генералом *Зія-уль-Ха-ком*, і звинувачений в політ, вбивстві. Страчений

За ВИРОКОМ Суду.

П.М. Ігнат'єв

Бьоркський договір 1905 — двостороння нім.-рос. угода, укладена 11(24).07.1905 під час зустрічі *Вільгельма II* та *Миколи II* на яхті «Полярна зірка» поблизу о. Бьорк у Балтійському морі. Посилення ізоляції Німеччини в Європі й загострення її протистояння з Великою Британією та Францією спонукало *Вільгельма II* до пошуку нових союзників. Він мав намір використати невдоволеність Петербурга позицією, яку зайняла Велика Британія в рос.-япон. війні 1904-05, для початку переговорів про створення союзу. Така пропозиція фактично демонструвала прагнення Німеччини приєднатись до рос.-франц. союзу 1891-93 і перетворити його на тристоронній нім.-рос.-французький, спрямований, перш за все, проти Великої Британії. Перша спроба *Вільгельма II* (жовтень — листопад 1904) досягти з Росією домовленості з цього питання була невдалою, оскільки Петербург відмовлявся підписувати союзний договір без попередньої згоди Франції приєднатися до нового союзу. Лише після ряду поразок у рос.-япон. війні та початку рев-ції в Росії склалась ситуація, сприятлива для поновлення переговорів. Під час особистої зустрічі двох монархів *Вільгельму II* вдалося переконати *Миколу II* підписати Б. д., який містив забор'язання обох д-ав про взаємну допомогу в Європі в разі нападу на одну зі сторін будь-якої європ. д-ви (ст. 1); обидві сторони забор'язувались не укладати сепаратного миру зі спільними супротивниками (ст. 2). Б.

д. мав набути чинності одразу після укладення *договору мирного* між Росією та Японією. Після цього Росія мала ознайомити Францію з Б. д. та схилити останню приєднатись до нього як третій союзник.

Б. д. було укладено без участі рос. МЗС та всупереч позиції керівників рос. уряду. Б. д. забезпечував східні кордони Німеччини й фактично розв'язував їй руки для подальшої колоніальної експансії. Але він не був вигідним для Росії, оскільки в разі зіткнення з Великою Британією воєнні дії розгорталися б гол. ч. в Азії, де, згідно Б. д., Німеччина не була зобов'язана допомагати Росії. Крім того, невисокою була вірогідність приєднання Франції до Б. д., отже створення нім.-рос. союзу ставило під загрозу подальше існування рос.-франц. союзу, який розглядався російським урядом як основа безпекової політики д-ви. Під тиском з боку прем'єр-міністра С. Вітте та мін. закр. справ *В. Ламз-дорфа* Микола II був змушений у листі від 13(26). 11.1905 повідомити Вільгельмові II, що передумовою набула чинності Б. д. є згода з ним Франції. Цей крок фактично означав розрив Б. д., який так і не набув чинності.

В.Ю. Константинов

Бюджет державний — офіц. розпис доходів і витрат держави, план формування і використання фінанс. ресурсів, які знаходяться в розпорядженні виконавчої влади держави і забезпечують виконання заходів екон. та соц. розвитку країни та її безпеки. Через Б. д. концентрується певна частина нац. доходу і централізовано розподіляється на розвиток економіки, соц. сфери, утримання органів держ. влади й управління, оборону країни. Б. д. може бути бездефіцитним, коли надходження до нього перевищують видатки чи дорівнюють їм, або дефіцитним, коли видатки перевищують надходження. В Україні Б. д. розглядається і затверджується Верховною Радою на кожен фінанс. рік (в Україні він збігається з календарним РОКОМ).

О.К. Єременко

Б'кжЄНЄН (Виспап) Джордж Вільям (1854 -1924) — брит. дипломат. У 1876-1904 займав різні дип. посади в посольствах Великої Британії, Італії, Японії, Австро-Угорщини та Німеччини. 1904-08 — посланник Великої Британії в Болгарії, 1910-18 — посол Великої Британії в Росії. Після більшовицького жовтневого перевороту 1917 відмовився від стосунків із ленінським урядом, вважаючи його нелегітимним. Підтримував зв'язки з контррев. колами, намагався організувати антирад. закат. 1919-21 — посол Великої Британії в Італії. З 1921 у відставці.

РА. кривонос

БЮЛОВ (Ви11о\у) Бернхард Генрих Мартин (3.05.1849, Кляйн-Флоттбек поблизу Альтони, Німеччина — 29.10. 1929, Рим) — нім. держ. діяч і дипломат, князь. Надип.службіз 1874. Працював у нім. дип. представництвах в Італії, Росії, Австро-Угорщині, Греції, Франції. Брав участь у роботі *Берлінського конгресу 1878*. 1884-88 — радник посольства Німеччини в Росії; 1888-93 — посланник Німеччини в Румунії; 1893 — посол Німеччини в Італії; 1897-1900 — імпер. статс-секр. закорд. справ; 1900-09 — Рейхсканцлер Німеччини й міністр-президент Пруссії. Досяг зміцнення позицій Німеччини на Тихому океані та в Китаї, однак своєю бл.-схід. політикою налаштував проти Берліна як брит. так і рос. уряди (див. *Марокканська криза 1905*). Беззастережною підтримкою Австро-Угорщини під час *Боснійської кризи 1908-09* сприяв різкому загостренню рос.-нім. відносин, тому був змушений піти у відставку 1909. У 1914-15 — посол Німеччини в Італії. Безуспішно намагався втримати Італію від вступу в *Першу світову війну* на боці *Антанти*.

РА. Кривонос

БЮЛОВСЬКИЙ блок — консервативно-ліберальне угруповання, що утворилось у Німеччині після позачергових виборів у рейхстаг (січень 1907). Складався з консерваторів, націонал-лібералів і «вільномислячих». Попередній рейхстаг був розпущений після того як Католицька партія Центру і соціал-демократи проголосували проти надання нових кредитів на придушення повстання племен гереро і готтентотів у Півд.-Зах. Африці проти нім. панування. Консервативно-ліберальний блок став опорою уряду *Б. Бюлова*, який займав посаду імпер. канцлера в 1900-09. Б. б. не був згуртованим і стабільним, але мав єдину позицію щодо зовн.-політ. питань. Б. б. відразу схвалив законопроект про кредити на придушення повстань у колоніях. У квітні 1908 прийнято закон щодо розбудови військ.-мор. флоту Німеччини, введення до його складу дредноутів. Це було прямим викликом мор. гегемонії Великої Британії. Відповідно до мор. закону 1908 скорочувався термін служби лінійних кораблів, тому 1908-17 необхідно було ввести 23 лінійних кораблі, ут. ч. бдредноутів. Унаслідок незгоди між консерваторами й лібералами та з приводу введення податку на успадкування нерухомої власності Б. б. розпався, а сам

БЮЛОВ ПІШОВ у Відставку.

БМ. Гон нар

В

Ваджаї (Уайрауеє) Атал Біхарі (1926, Гваліор, шт. Мадх'я-Прадеш) — інд. громад.-політ, і держ. діяч. Депутат парламенту Індії з 1957, брав участь у роботі парламенту 8-ми скликань, єдиний в історії Індії депутат, якого обирали до Народної палати від чотирьох різних штатів країни, голова багатьох парл. к-тів; лідер націоналістичної «Бхаратія джаната парті» (Індійська народна партія); відомий літературний редактор, письменник і оратор. 1977-79, 1996 і 1998 — мін. закр. справ, 16.05-1.06.1996 і 19.03.1998-13.05.2004 — Прем'єр-міністр Республіки Індія. З його ініціативи було здійснено ядерні випробування на полігоні в Покхрані 1998, а згодом — спроби примирення з Пакистаном за допомогою «автобусної дипломатії» в Лахорі. Найбільшою зовн.-політ. перемогою В. вважають його вирішальну роль у видворенні моджахедів з Кар-гільських висот у шт. Джамму і Кашмір 1999.

П.М. Ігнат'єв

Вазен (Уагеп) П'єр Жан Марі Антуан (5.1949, Брюссель) — бельгійський дипломат. Закінчив ф-ти права і міжнар. права Брюссельського ун-ту. З 1.09.1976 на дип. службі. 1977 — віце-консул при ген. консульстві країни в Барселоні, працівник секр. бельгійського головування в ЄС; 1978-80 — 2-й секр. посольства в Польщі; 1980-83 — 1-й секр. посольства в Сенегалі; 1983-88 — радник посольства у Великій Британії та заст. постійного представника при ЗЄС. 1988-90 — Надзвичайний і Повноважний Посол Бельгії в Того і Гані. 1990-92 — радник-посланник посольства в Японії; 1992-95 — ген. консул у Касабланці; 1996-98 — керівник дип. курсів МЗС. 1998-2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Бельгії в Україні.

в.і. Головченко

Вайварс Петеріс (5.09.1948, Талс, Латвія) — латвійський дипломат. Закінчив юрид. ф-т Латвійського ун-ту (1990). 1971-90 працював в енергобудівній компанії в Валдемарпілсі. 1990-92 — голова обл. Ради народних депутатів у Талсі; 1992-93 — депутат Верховної Ради Латвії, голова комісії з питань оборони та внутр. справ, чл. зем. комісії та комісії з питань розслідування злочинів тоталітарних режимів. 1997-2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської Республіки в Україні.

Р.Л. Кривонос

Валенса (Уалея) Лех (29.09.1943, с. Попово, Польща) — польський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. у селянській сім'ї. Закінчив профтехучилище. 1961-63 і 1965-67 — електротехнік у Державних машинних центрах у Лохочині, потім у Ленях. З 1967 — електрик на Гданській верфі ім. Леніна. З грудня 1970 — чл. страйкового комітету верфі. У квітні 1976 був звільнений за критику діяльності профспілок. 1976-78 працював у ремонтно-будівних закладах, пізніше — в Гданському електромонтажі (1979). 1978 виступив співзасновником Вільних профспілок Узбережжя, у січні 1980 організував робітничу комісію в Електромонтажі, а в серпні 1980 став на чолі страйку на Гданській верфі, від імені Міжзакладового страйкового комітету підписав т. зв. «Серпневе порозуміння» з урядовою комісією. 1980-81 — керівник Міжзакладового засновницького комітету і Крайової узгоджу-вальної комісії Незалежної самоврядної профспілки «Солідарність». На 1-у Крайовому з'їзді делегатів «Солідарності» (5.09-7.10.1981) обраний головою Крайової комісії «Солідарність». 13.12.1981-11.11.1982 висланий до Арлямова; після повернення до роботи на Гданській верфі, продовжував підпільну профспілкову діяльність. 1986 утворив Тимчасову раду «Солідарності». З 1987 керував Крайовою виконавчою комісією «Солідарності». У травні й серпні 1988 підняв робітничі страйки на Гданській верфі. З 1988 брав участь у переговорах з комуніст. владою. Сприяв утворенню коаліції громадянського парламентарного клубу, Об'єднаного народного угруповання і Демократичного угруповання в Сеймі 20-го скликання (1989-91), а також створенню уряду *Т. Мазовецького*. 1990 — на 2-у з'їзді «Солідарності» обраний головою профспілки. 22.12.1990-23.12.1995 — Президент Польської Республіки. Активно сприяв інтеграції країни в *НАТО* і *Європейський Союз*, участі в миротворчих операціях *Організації Об'єднаних Націй*. 24-26.05.1993 відвідав з офіц. візитом Україну. Після поразки на презид. виборах (1995) повернувся до професії електрика. У 1993 удостоєний *Нобелівської премії миру*. В. — офіцер Французького почесного легіону, почесний д-р багатьох ун-тів, зокрема Колумбійського та Гарвардського в США.

Твори: «Шлях надії» (1987), «Шлях до свободи» (1991), «Все, що роблю, роблю для Польщі» (1995).

О.М. Знахоренко

Валіза дипломатична (з франц. *valise* — валіза, чемодан) — закрите й позначене сургучевою печаткою або опломбоване у встановленому порядку вмістилище (мішок, сумка, пакет, конверт тощо) для документів, що має зовн. ознаки, які вказують на його характер. У ході підготовки *Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961* було розширено перелік предметів, що позначаються як В. д. (виходили з того, що спільним для перерахованих предметів є відносно невеликі розміри й те, що вони є зовн. оболонкою док-тів, які перевозяться). Кожна валіза є окремим місцем *дипломатичної пошти* й може доставлятися як у супроводі спец. уповноважених на це осіб, так і без супроводу, за допомогою звичайних каналів зв'язку. В. д. не підлягає перевірці (розпакуванню) чи затриманню та не обкладається митом.

В.М. Матвієнко

Валюта — грошова одиниця, яка слугує для вимірювання величини вартості й для здійснення платежів. В. використовується як записи на рахунках, банкноти, монети, платіжні засоби та кредитні інструменти. Розрізняють такі види В.: нац. В. (встановлена д-вою грошова одиниця, яка є в обігу на її території для розрахунків і встановлення цін); іноземна В. (платіжні засоби в грошових одиницях інозем. д-ав та окремих міжнар. орг-цій, що використовуються в міжнар. розрахунках); складена В. (В., сформована на основі кошика валют). За ступенем конвертованості В. поділяються на вільноконвертовані, частково конвертовані й неконвертовані. Вільно-конвертована В. вільно обмінюється на В. інших країн. Обмін частково конвертованої В. обмежений для певних категорій фізич. або юрид. осіб чи для певних видів операцій. Обмін неконвертованої В. заборонений д-вою й дозволяється лише за умови погодження з уповноваженими валютними органами. Неконвертована В. може використовуватись лише в одній країні. Залежно від стійкості та динаміки *валютного курсу* В. поділяються на сильні та слабкі. Сильна В. — В. зі стабільним або зростаючим курсом. Слабка В. характеризуються зниженням її курсу. За сферою та метою використання виділяють В. платежу, ціни, кредиту тощо. Резервна В. — грошові одиниці провідних країн світу, в яких центр, банки інших країн зберігають валютні резерви та проводять *інтервенції валютні*, якими послуговуються при *міжнародних розрахунках* по зовн.-торг. операціях, при міжнар. русі капіталу, для визначення цін на *світовому ринку* і є основою для визначення валютних курсів. Паралельна В. — В., що використовується поряд із нац. для здійснення розрахунків і встановлення цін у даній д-ві. Тимчасова В. — нац. В., дія якої встановлена на обмежений термін. Окупаційна В. — грошові знаки, випущені в обіг під час *війни* однією д-вою на території іншої для фінансування своїх військ, та окуп. витрат.

О.І. Рогач, О.А. Чугаєв

«Валютна ЗМІЯ» («Європейська валютна змія») — система узгоджених коливань зах.-європ. *валют* у доволі вузьких межах щодо амер. долара. Існувало два варіанти В. з.: «змія в тунелі» та «змія без тунелю». Базельська угода 1972 закріпила основні принципи функціонування «змії в тунелі». Ця угода передбачала подвійну прив'язку: «змія» — визначені межі коливань європ. валют одна до одної (2,25%); «тунель» — визначені межі коливань європ. валют щодо долара. Це означало, що кожного дня курси європ. валют мали залишатись усередині «змії» завширшки 2,25%; у свою чергу «змія» повинна була повністю знаходитись усередині «тунелю» — 4,5%, де долар був віссю симетрії. До цієї угоди приєдналися Бельгія, Франція, ФРН, Італія, Люксембург, Нідерланди, Велика Британія, Данія, Ірландія та Норвегія. Але, враховуючи заг. екон. ситуацію в світі та неможливість підтримувати згадані межі коливань, у 1973 була впроваджена система «змії без тунелю», тобто було закріплено відмову від забезпечення меж коливань європ. валют щодо долара.

Для дотримання меж коливань європ. центр, банки були зобов'язані проводити узгоджені інтервенції, банк, що випускав сильну валюту, мав купувати на своєму ринку найслабшу валюту, а банк, що випускає найслабшу валюту, — продавати найсильнішу валюту, коли є ризик розходження між курсами більше, ніж на 2,25%. Була домовленість, що всередині змії інтервенції повинні здійснюватись у європ. валютах. У рамках функціонування В. з. передбачалося використання трьох механізмів взаємного кредитування: дуже короткострокові кредити, з відстрочкою до 45 днів на погашення сальдо по інтервенціях; короткострокові валютні кредити (до 3 місяців); середньострокові фінансові кредити (від 2 до 5 років). Європ. В. з. функціонувала до 1979, коли її замінила *Європейська валютна*

Система.

О.І. Рогач, О.Ю. Анісімова

Валютна ЛІКВІДНІСТЬ (міжнародна ліквідність) — здатність країни або групи країн забезпечувати своєчасне погашення своїх міжнар. зобов'язань платіжними засобами, що задовольняють кредиторів. При аналізі В. л. розглядається запас усіх резервних активів, які можуть використовуватись для здійснення міжнар. розрахунків, погашення боргових зобов'язань перед офіц. та приватними інвесторами. Сучас. резерви міжнар. ліквідних платіжних засобів складаються з 4-х основних компонентів: золотого запасу, запасу інозем. вільноконвертованих валют, резервної позиції в *Міжнародному валютному фонді (МВФ)* та *спеціальних прав запозичення*. На сучас. етапі розвитку міжнар. системи валютної золото

використовується виключно як засіб збереження вартості й на нього поширюються ринкові ціни. Резервна позиція в МВФ — це право країни-члена на автоматичне отримання безумовного кредиту в інозем. валюті в обсязі, що не перевищує 25% її квоти.

Основним призначенням централізованих міжнар. ліквідних резервів є покриття дефіциту платіжного балансу країни. Д-ва використовує ці резерви для проведення валютних інтервенцій з метою стабілізації валютного курсу. Ще одним напрямом використання резервів є здійснення безпосередніх платежів за держ. імпортом та обслуговування зовн. боргу. При цьому поповнення резервів здійснюється за рахунок надходжень від держ. експорту або за рахунок зовн. позик. Перед кожною країною постає проблема управління ліквідними резервами, яка полягає у забезпеченні макс. ефективності їх використання. Для досягнення цієї мети органи *валютного регулювання* здійснюють аналіз та приймають управлінські рішення за такими основними напрямками: визначення оптимального для даних умов заг. обсягу міжнар. засобів платежу; вибір між окремими компонентами резервів та встановлення оптимального співвідношення між ними; диверсифікація валютного запасу, тобто вибір конкретних валют і встановлення їхніх часток у складі цього запасу; вибір фінанс. інструментів, що використовуються для інвестування резервних валютних коштів; прийняття рішення про доцільність використання офіц. резервів для фінансування витрат *бюджету державного* й розв'язання інших макроекон. завдань. При цьому основними цілями при управлінні міжнар. В. л. залишаються сприяння зовн.-екон. діяльності, ефективне регулювання *валютного курсу*, надійне гарантування нац. екон. і валютної безпеки.

О.І. Рогач, О.Ю. Анісімова

Валютна ліквідність міжнародна — забезпеченість міжнар. торг.-екон. та кредитно-фінанс. відносин адекватними міжнар. платіжними засобами, яка характеризує поточну платоспроможність країн. У сучас. умовах заг.-визнаним показником стану В. л. м. є співвідношення міжнар. резервів д-ав (валютні резерви, *спеціальні права запозичення* на рахунку д-ав у *Міжнародному валютному фонді (МВФ)* та резервна позиція д-ви у МВФ) і вартості річного товар, *імпорту*.

О.К. Єременко

Валютна ПОЗИЦІЯ: 1. Стан кон'юнктури на біржі, коли існує невідповідність заявок на купівлю обсягам продаж біржового товару, фондових цінностей, а також коли спостерігається перевищення пропозиції над попитом.

2. Співвідношення вимог (активів) і зобов'язань (пасивів) банку в інозем. валюті. Якщо вони рівні за сумою, то В. п. вважається закритою. Якщо ж сума активів та позабалансових вимог у певній інозем. валюті не збігається з сумою балансових і позабалансових зобов'язань у цій самій валюті, тоді позиція відкрита — зумовлює появу в її власника ризику втрат (прибутків) у результаті зміни *валютного курсу* і відп. знецінення (поцінування) наявної в нього валюти. Відкрита В. п. банку може бути двох видів: а) В. п. відкрита коротка — виникає у разі перевищення сумою балансових та позабалансових зобов'язань суми активів і позабалансових вимог у кожній інозем. валюті; банк із такою позицією може зазнати додаткових втрат у разі підвищення курсу інозем. валюти щодо нац. валюти; б) В. п. відкрита довга — коли сума активів та позабалансових вимог перевищує суму балансових і позабалансових зобов'язань у кожній інозем. валюті; банк із такою позицією може зазнати втрат у разі підвищення курсу нац. валюти щодо інозем. валюти.

На біржі В. п. є одним із засобів використання операцій купівлі-продажу валюти й номінованих у валюті цінних паперів із метою одержання прибутку. Напр., якщо продавці на біржі розраховують на зниження цін (курсу), то вони відкривають коротку позицію, тобто посилено продають валюту, цінні папери, щоб одержати можливість надалі придбати їх дешевше. Коли ж очікується підвищення цін (курсу), вони відкривають довгу позицію, тобто посилено скуповують валюту й цінні папери для подальшого вигідного продажу з урахуванням змін кон'юнктури ринку. Зайнявши певну позицію в інозем. валюті (довгу чи коротку), банк розраховує на отримання прибутків від конвертації валют за зміненим курсом.

Стан В. п. є основним вимірником рівня валютного ризику банку. З метою його скорочення центр, банки чи інші органи банківського нагляду різних країн встановлюють певні нормативи (показники), спрямовані на збалансування вимог і зобов'язань підконтрольних їм банків. Нац. банк України, зокрема, встановлює ліміти відкритої В. п. стосовно розміру власного капіталу кожного банку. У той же час «Лондонський кодекс поведінки», узгоджений (1990) спільно Банком Англії й Асоціацією брит. банкірів, не встановлює для банків, що здійснюють операції з валютою, ніяких лімітів відкритої В. п. Замість цього він орієнтує банки на розрахунок показника заг. суми коштів банку (достатність його капіталу для проведення валютних операцій), яку необхідно зарезервувати для покриття можливих ризиків під час проведення усіх видів валютних операцій. Цей показник складається з: коштів на покриття можливих збитків від валютних операцій, виходячи з макс. суми фактичних збитків за 10-денний період упродовж останніх 5

років; сум, розрахованих за нормативом 8% від вартості відкритої В. п. банку; всіх опціонів, проданих банком; відкритої В. п. стосовно банківських металів. Як виконання нормативів англ. банками, так і дотримання лімітів українськими має сприяти зниженню валютних ризиків комерційних банків.

О.І. Рогач, Н.Д. Амалян

Валютна політика — сукупність екон., політ., прав, й орг. заходів центр, банку та інших держ. органів і міжнар. валютно-фінанс. орг-цій у сфері валютних відносин. Цілями В. п. є забезпечення стійкості екон. зростання, стримування росту безробіття та інфляції, підтримка рівноваги платіжного балансу. Юридично В. п. оформлюється валютним законодавством — сукупністю прав, норм, які регулюють порядок здійснення валютних операцій — і двосторонніми та багатосторонніми валютними угодами. Розрізняють поточну і довгострокову (структурну) В. п. Поточна передбачає повсякденне оперативне регулювання *валютного курсу*, валютних операцій і діяльності *валютного ринку* та ринку золота з метою забезпечення нормального функціонування *системи валютної підтримки рівноваги балансу платіжного*. Поточна В. п. включає облікову (дисконтну) й девізну політику. Перша здійснюється шляхом зміни облікової ставки центр, банку з метою оптимізації притоку валютних коштів. Підвищення відсоткової ставки стимулює приплив інозем. капіталу і, отже, сприяє підвищенню курсу нац. *валюти*, і навпаки. Девізні В. п. проводиться за допомогою: *інтервенцій валютних*; зміни складу валютних резервів центр, банку в напрямку купівлі більш стійких валют і валют, необхідних для міжнар. розрахунків; посилення або послаблення валютних обмежень та валютного субсидування. Довгострокова політика передбачає зміну валютного механізму, що означає зміни в порядку проведення міжнар. розрахунків, використанні золота, резервних валют та платіжних засобів, у режимі валютних курсів і паритетів, структурі та функціях міжнар. валютно-фінанс. орг-цій. Довгострокова В. п. потребує переговорів та угод у рамках міжнар. валютно-фінанс. орг-цій.

О.І. Рогач, О.Л. Чугаєв

Валютне застереження — форма запобігання та/або обмеження валютного ризику в зовн.-екон. контрактах. Використовується при укладанні торг, (як правило, довгострокових), кредитних, платіжних та інших угод у зв'язку з можливими коливаннями *валютних курсів*. Доцільність включення до зовн.-екон. угод В. з. пояснюється тим фактом, що розрахунки по них здійснюються в нац. *валюті* одного з партнерів, або, що трапляється в більшості випадків, у вільно конвертованій валюті (доларах США, євро, англ. фунтах стерлінгів тощо). При цьому в будь-якому випадку валюта розрахунку хоча б для одного партнера є іноземною. За час, що минає від моменту укладання контракту до моменту розрахунків по ньому, значні зрушення в обмінних валютних курсах можуть спричинити такі ж значні збитки (прибутки) партнерів при конвертуванні ними валюти розрахунку в їхню над. валюту. Для запобігання цим можливим збиткам до контракту (конкретно — до двох його статей — «ціна товару» та «умови платежу») вносяться такі умови, які зводили б до мінімуму можливі валютні втрати. Найуживанішою на сучас. етапі є вимога перегляду і стягнення з платника суми платежу по контракту з врахуванням зміни курсу валюти платежу щодо валюти застереження. У результаті всіх цих перерахунків отримувач платежу одержує заздалегідь встановлену суму нац. валюти. Захист від ризиків за допомогою В. з. належить до т. зв. нестрахового захисту, оскільки не передбачає розміщення цих ризиків на страхування у страхових компаніях.

О.І. Рогач, Н.Д. Амалян

Валютне регулювання — регламентація державою міжнар. розрахунків і порядку проведення валютних операцій на нац., міждерж. та регіональному рівнях. Пряме В. р. є результатом законодавчих актів і дій виконавчої влади; непряме — екон. методів впливу на поведінку екон. агентів. На нац. рівні основними цілями В. р. є забезпечення стабільного екон. зростання, стримання росту безробіття й інфляції, підтримка рівноваги *балансу платіжного*. Нац. В. р. реалізується в рамках *валютної політики*, основними формами якої є дисконтна й девізні політика та валютні обмеження. Валютні обмеження — це законодавча або адмін. заборона, лімітування і регламентація операцій резидентів та нерезидентів із *валютою* й іншими валютними цінностями. Розрізняють такі основні форми валютних обмежень: блокування виручки інозем. експортерів від продажу товарів у даній країні; обов'язковий продаж валютної виручки експортерів повністю або частково центр, банку; обмежений продаж інозем. валюти імпортерам (лише за наявності дозволу); обмеження на укладання форвардних контрактів на валюту; регулювання строків платежів по *експорту* й *імпорту*; множинність *валютних курсів* (диференційовані курсові співвідношення валют по різних видах операцій, товарних групах і регіонах); інші обмеження. Провідними цілями міждерж. В. р. є регламентація структурних принципів міжнар. *системи валютної*, координація валютної політики окремих країн, спільні заходи з подолання *кризи валютної*. Розвиток міждерж. рівня регулювання зумовлений посиленням взаємозалежності нац. економік, лібералізацією госп. відносин та нестабільністю світових валютних і фінанс. ринків. Основними органами В. р. є

Міжнародний валютний фонд та регулярні наради на вищому рівні в рамках «закритих клубів» (напр., *Велика сімка*). Регіональне В. р. здійснюється в рамках екон. інтеграційних об'єднань, особливо при переході їх на вищі стадії інтеграції (екон. та валютний СОЮЗ).

О.І. Рогач, О.Ю. Анісімова

Валютний КОШИК — умовна облікова одиниця, що включає певний набір нац. валют, який використовується при котируванні (визначенні середньозваженого курсу) будь-якої нац. або міжнар. (регіональної) валюти. В. к., нівелюючи курсові різноспрямованих коливань всіх включених до нього валют, дає змогу з більшою точністю враховувати вплив заг.-екон. умов обміну та визначати купівельну спроможність нац. валют, що порівнюються з ним. Найуспішнішим було використання В. к. при запровадженні *спеціальних прав запозичення (СДР)* та *Європейської валютної одиниці (ЕКЮ)*. Першим етапом розрахунку В. к. є вибір валют, що мають ввійти до нього. Цей вибір може бути довільним (яку випадку із СДР) або базуватись на тих валютах, які входять до складу розраховуваної одиниці (напр., ЕКЮ). Частку валюти певної країни у В. к. визначають за питомою вагою ВВП (або зовн.-торг. обороту) цієї країни у сукупному ВВП (відповідно — зовн.-торг. обороту) усіх країн, що беруть участь у розрахунках цього показника. В. к. СДР під впливом змін у розташуванні сил на зовн.-екон. арені неодноразово змінювався. При підписанні у вересні 1967 угоди про створення цього першого у світі засобу міжнар. розрахунків, емітованого за рішенням міжнар. орг-ції, вартість СДР прирівнювали до 1 дол., і лише з липня 1974 основою для визначення вартості СДР став В. к. Спершу до нього входили валюти 16 країн, які відчутно вирізнялись з-поміж іншого своєю великою питомою вагою в заг.-світовому обсязі експорту товарів і послуг; при виборі валют до уваги брались також і наявні у кожній з них запаси золотовалютних резервів. У 1981 тивів включає ринки опціонів та свопів. Опціон за певну платню дає покупцеві право, яке не є зобов'язанням, на купівлю або продаж на основі стандартного контракту валюти в певний день по зафіксованій ціні. Своп — це угода, що передбачає обмін певною кількістю двох валют і зворотний обмін такою ж кількістю валют на узгоджену дату в майбутньому.

О.І. Рогач, О.Ю. Анісімова

Вальдес Суберкасо (УаШез ЗиБегсазеаих) Габ-ріель (1919) — чилійський громад.-політ, діяч і дипломат, христ. демократ. 1964-70 — мін. закл. справ. Брав активну участь у виробленні та прийнятті 17.05.1969 «Латиноамериканської згоди у Вінья-дель-Мар» — колективної регіональної платформи міжамер. відносин, головними принципами якої були суверенне право кожної країни розпоряджатися своїми природ. багатствами, екон. й політ. незалежність та сувора заборона будь-якого втручання ззовні у внутр. справи д-ав. 1971-81 — заст. адміністратора *Програми розвитку ООН*, дир. її Регіонального бюро для Лат. Америки. 1982-87 — голова ХДП, водночас 1983-87 — лідер лівоцентристського Демократичного альянсу Чилі.

ВЛ.Головченко

Вальдхайм (ХУакібеіт) Курт (21.12.1918, Санкт-Андре-Вордене, поблизу Відня) — австр. держ. діяч і дипломат. Закінчив юрид. ф-т Віденського ун-ту (1944) і Віденську конє. академію. На дип. службі з 1945. Працював у МЗС Австрії (1945-47), потім — 1-й секр. посольства Австрії у Франції (1948-51). Брав участь у підготовці *Державного договору про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955*. 1951-55 очолював відділ кадрів МЗС Австрії. 1955-56 — постійний спостерігач Австрії при ООН, 1956-58 — посланник, 1958-60 — посол у Канаді, 1960-64 — нач. Політ. управління МЗС Австрії. 1964-68 — постійний представник Австрії при ООН, голова (1965-68) комітету з використання косм. простору в мирних цілях. Брав участь у розробці Договору про принципи діяльності д-ав у дослідженні й використанні косм. простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (1967). 1968-70 — мін. закл. справ Австрії, 1971 — кандидат у президенти Австрії. 1972-81 — 4-й *Генеральний секретар ООН*. Відвідав ряд країн і регіонів, які викликали особливе занепокоєння ООН: Півд. Африка й Намібія (1972), Кіпр (1972, 1973 і 1974), Сирія, Ізраїль, Єгипет і Йорданія (1974), Індія, Пакистан (1973), Бангладеш (1973). Активно сприяв розв'язанню конфлікту у В'єтнамі. 1982 із завершенням другого 5-річного терміну сподівався залишитися на посаді Ген. секретаря, але 16 турів голосування в *Раді Безпеки ООН* показали безперспективність такого наміру. 1986-92 — Президент Австрійської Республіки від консервативної Народної партії. Зазнав чималих ускладнень у дип. спілкуванні (Ізраїль навіть відкликав свого посла з Відня) у зв'язку з оприлюдненням докт-тів про причетність В. до депортацій євреїв і репресій проти югославських партизан під час служби у вермахті в роки *Другої світової війни*.

В.С. Бру.і

Ван-Дунем (Уап Оипет) Афонсу (Мбін-да) (1941) — ангельський громад.-політ, і держ. діяч, активний учасник нац.-визв. б-би 1961-74. Після проголошення 11.11.1975 Народної Республіки Ангола — дир. кабінету першого президента *А. Нето*, комісар Луанди, голова Нац. комісії з реорганізації молодіжного руху, на 1-у з'їзді МПЛА — ПП (1977) обраний членом її ЦК, очолював відділ рев. орієнтації (агітації й

пропаганди). З 1978 — секр. ЦК МПЛІА-ПП з міжнар. зв'язків, депутат і чл. Президії Народної асамблеї НРА, голова комісії з закорд. справ. 1985-89 — мін. закорд. справ НРА, учасник чотиристоронніх переговорів із мирного урегулювання в Півд.-Зах. Африці, що увінчались підписанням 22.12.1988 у Нью-Йорку тристоронньої (НРА, Куба, ПАР) угоди про надання незалежності Намібії та двосторонньої (НРА, Куба) — про відведення кубинських військ на північ Анголи й поступову їхню евакуацію на Батьківщину (див. *Намібії проголошення незалежності*).

В.І. Головаченко

Ванавербек Андре (1936) — нідерландський дипломат. 1975-76 — працівник Ген. директорату Єврокомісії з розвитку; 1976-80 — голова представництва Єврокомісії в Гвінеї; 1980-81 — працівник ген. директорату Єврокомісії з розвитку; 1981-83 — голова представництва Єврокомісії в Зімбабве; 1986-89 — керівник спец. підрозділу Єврокомісії «Секторальна політика»; 1989-92 — голова представництва Єврокомісії в Малі; 1992 — голова представництва Єврокомісії в Сенегалі. 1998-2001 голова представництва ЄС в Україні.

Р.А. Кривонос

Ванденберга резолюція 1948 прийнята 11.06.1948 Сенатом США. Ініційована сенато-ром-республіканцем А. Ванденбергом. Визначала основні завдання зовн.-політ. курсу США після *Другої світової війни*. В. р. підтримала курс пре-зид. адміністрації / *Трумена* на активну міжнар. роль США й поклала край традиції США утримуватися від участі в постійних військ, і політ. союзах з європ. д-вами. Санкціонувала участь США в «регіональних та інших колективних угодах про індивідуальну і колективну взаємодопомогу», зокрема відкрила шлях створенню *НАТО*.

С.П. Галака

Вандервельде (УапсіегуеШе) Еміль (25.01.1866, Іксель, Бельгія — 27.12.1938, Брюссель) — бельгійський громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Один із лідерів Соц. партії Бельгії та Другого Інтернаціоналу, депутат парламенту з 1894. 1914 — держ. міністр; 1916-17 — міністр постачання, 1918-19 — міністр юстиції; 1925-27 — мін. закорд. справ Бельгії; 1935-36 — міністр без портфеля, 1936-37 — міністр охорони здоров'я. Навесні 1917 на чолі делегації бельгійських соціалістів відвідав Росію, закликав Тимчасовий уряд продовжити війну проти Німеччини. Вороже ставився до захоплення влади в Росії більшовиками, виступав проти міжнар. визнання СРСР. Брав активну участь у підготовці *Версальського мирного договору 1919* та *Ло-карнських договорів 1925*.

Р.А. Кривонос

Ваньбаошанський інцидент 1931 — низка організованих Японією заходів, які мали на меті загострення китайсько-корейського протистояння в Маньчжурії задля створення приводу до її окупації япон. військами. Після *анексії* Кореї в 1910 япон. окуп. влада перебрала на себе функції консула, представництва та захисту прав корейців за кордоном, а також домоглася від Китаю поширення на корейських поселенців япон.-китайських домовленостей 1915 (див. *«Двадцять одна вимога» до Китаю*), що передбачали особливі права япон. підданих на вільне переміщення та оренду с.-г. земель у Півн.-Схід. Китаї. Проблема правового статусу корейських поселенців становила т. зв. «корейське питання» в Маньчжурії, яке активно використовувалось Японією для здійснення тиску на Китай. Його загострення відбулось у 1927-28, зі спробою останнього змусити корейських поселенців у Маньчжурії прийняти китайське громадянство. Токіо заявив офіц. протест і розгорнув антикитайську пропаганду в япон. та корейських газетах. Ці протиріччя япон. сторона продовжувала використовувати напередодні вторгнення в Маньчжурію. Найбільшою подією цього конфлікту став В. і.: зіткнення між корейськими поселенцями та китайськими селянами біля с. Ваньбаошань (поблизу м. Чанчунь, Півн.-Схід. Китай). Корейці, які уклали договір про довгострокову оренду земель навесні 1931, намагались прокласти іригаційний канал від р. Ітунхе, але місцеве китайське населення чинило їм активний опір. Протистояння перетворилось на збройне на початку липня, коли «для захисту прав корейського населення» в селище було введено загін япон. поліції. У результаті зіткнення загинуло кілька десятків китайців. Прояпон. газети в Кореї розгорнули після цього антикитайську кампанію, яка спричинила масові китайські погроми на території Кореї. Бл. 40 тис. китайців (майже половина від усієї їхньої громади) були вимушені залишити Корею. Японії вдалось не лише зіткнути між собою китайців та корейців, але й звільнити напередодні вторгнення в Маньчжурію свій ближній тил від можливого опору.

В.Ю. Константинов

Ваньсянський ДОГОВІР підписаний 3.07.1844 в китайському с. Ванься (поблизу Макао) між США та Китаєм. Амер. дип. місія прибула на 4 військ. кораблях до Китаю з метою отримання таких самих торг.

пільг, які були надані англійцям за *Нанкінськими угодами 1842*. В. д., що був першою амер.-китайською угодою, передбачав відкриття 5 портів, зокрема Шанхая і Кантона, для торгівлі, призначення в них консулів США, права *екстериторіальності* для амер. громадян, їхній захист місцевою владою, надання американцям привілеїв у тарифній сфері. Гарантувались права амер. нейтрального судноплавства у випадку війни Китаю з третьою д-вою. Військ, кораблі США отримали право заходити в китайські порти. Зі свого боку США відмовились від підтримки амер. торговців опіумом. В. д. означав офіц. відкриття Китаю Америкою. Він, разом із Нанкінськими угодами 1842, продовжив руйнування бар'єру китайської самоізоляції.

В.М. Гончар

Варгас (Уашак) Жетуліу Дорнеліс (10.04.1882, м. Сан-Борха, шт. Ріу-Гранді-ду-Сул — 24.08.1954, Ріо-де-Жанейро) — бразильський громад.-політ. і держ. діяч. Навчався у військ. уч-щі, за фахом — юрист, 1923-26 — депутат Нац. конгресу Бразилії, 1926-27 — міністр фінансів, 1928-30 — губернатор шт. Ріу-Гранді-ду-Сул. Маючи видатні адміністраторські здібності, головну увагу приділяв соц.-екон. реформам в інтересах трудящих та орг-ції профспілок. Висунув свою кандидатуру на презид. виборах 1930, не визнав поразки й очолив збройний виступ опозиції («Ліберальна революція»). 3.11.1930-20.07.1934 — тимчасовий Президент і глава Тимчасового уряду Бразилії. 20.07.1934-29.10.1945 і 31.01.1951-24.08.1954 — Президент Бразилії і глава уряду. Спираючись на антиімперіалістичні та націоналістичні гасла, залучив на свій бік більшість робітничого класу і селянства, заклав основи соц. законодавства й у листопаді 1937 оприлюднив корпоративну конституцію, що проголосила Бразилію «Новою державою». Головною метою своєї діяльності вважав стимулювання розвитку нац. промисловості (передусім держ. сектора), здійснення «імпортозамінюючої індустріалізації», обмежував привілеї інозем. компаній, націоналізував низку підприємств нафтової промисловості. У *зовнішній політиці* дотримувався самостійного від США курсу. 22.08.1942 оголосив війну д-вам «Осі», надав Вашингтону в користування військ.-повітр. і військ.-мор. бази на півночі країни та відрядив 50-тис. експедиційний корпус на італ. фронт. У лютому 1945 відмовився від диктаторських методів правління, запровадив демокр. свободи та 26.03.1945 заснував реформістську Тралабальстську (Робітничу) партію. У квітні встановив *дипломатичні відносини* з СРСР. Під час держ. військ. перевороту 1954, організованого великою проімперіалістичною буржуазією, покінчив собою, звинувативши в передсмертній записці міжнар. імперіалізм та місцеві олігархічні фінанс.-екон. групи.

В.І. Головченко

Варшавський договір 1955 (Договір про дружбу, співпрацю і взаємну допомогу) підписаний 14.05.1955 у Варшаві між Албанією, Болгарією, НДР, Польщею, Румунією, СРСР, Угорщиною і Чехословаччиною. Утворював військ.-політ. союз країн-учасниць — Організацію Варшавського договору (ОВД). Набув чинності 5.06.1955 після передачі ратифікаційних грамот всіма країнами-учасницями на зберігання уряду Польщі. Термін його дії визначався на 20 років. 1975 подовжений на 10 років, 1985 — ще на 20 років. Албанія 1962 припинила брати участь у роботі ОВД, а у вересні 1968 в односторонньому порядку денонсувала В. д.

Після *Другої світової війни* СРСР здійснював контроль над збройними силами схід.-європ. д-ав перш за все за допомогою офіцерів їхніх нац. армій, які отримували підготовку в СРСР, або направлення власних генералів та офіцерів для проходження служби в арміях д-ав Схід. Європи (так, поляк за національністю, рад. маршал К. Рокоссовський був міністром оборони Польщі). 1952 створено міждерж. військ. координаційний комітет, який очолив рад. маршал М. Булганін, того ж року — об'єднаний ген. штаб на чолі з рад. генералами, що розташовувався у Кракові. Формальним приводом для створення ОВД стала ратифікація зах. д-вами Паризьких угод 1954, які передбачали утворення *Західноєвропейського союзу*, ремілітаризацію ФРН і включення її до *НАТО*. 11.05.1955 у Варшаві була скликана нарада представників 8 схід.-європ. д-ав та КНР, на якій визнано за необхідне укласти багатосторонній договір військ. спрямованості. Укладення В. д. доповнювало двосторонні угоди про політ. і військ. співпрацю між д-вами соціал. табору. Крім того, договір містив положення, відсутні в двосторонніх угодах: про політ. консультативні органи, про створення об'єднаних збройних сил і об'єднаного командування тощо. В. д. також регламентував перебування рад. військ в Румунії та Угорщині після закінчення терміну дії окуп. прав.

Створена згідно з В. д. ОВД мала оборонний характер, була відкритою для приєднання інших д-ав. Організаційно структура ОВД складалась із політ. та військ. частин. Політичний консультативний комітет (ПКК) — вищий політ. орган для здійснення консультацій, розгляду питань, що виникають у процесі виконання В. д. У ПКК були представлені всі учасники дог-ру, в його нарадах брали участь керівники комуніст. партій та урядів країн-учасниць. Наради ПКК проводив у разі потреби. Політ. структура співробітництва ОВД виступала з пропозиціями заг.-європ. масштабу. Вже на першому засіданні ПКК 1956 була прийнята Декларація про необхідність створення заг.-європ. системи колективної безпеки, яка б замінила існуючі в Європі військ. угруповання. На Бухарестському 1966 і Будапештському 1969

засіданнях ПКК були висунуті пропозиції про скликання заг.-європ. наради з питань безпеки та співпраці в Європі. Військ, орг-ція учасників В. д. складалась із Комітету міністрів оборони, Об'єданого командування та Об'єднаних збройних сил (ОЗС). Для керівництва діяльністю ОЗС були також створені Військова рада ОЗС, Штаб Об'єднаних збройних сил, Технічний комітет та інші органи управління. До ОЗС входили сили й засоби, призначені для спільних дій, і спільні військ, органи, місцем перебування Штабу ОЗС стала Москва, збройними силами блоку командував представник СРСР.

Із початком процесів демократизації в країнах соціал. табору та зниженням рівня протистояння між Заходом та Сходом наприкінці 80-х співпраця в ОВД майже припинилася. 1990 деякі члени ОВД, зокрема Угорщина та Чехословаччина, заявили про намір вийти з орг-ції. Того ж року було розпущено військ, структури ОВД. 1.07.1991 ОВД офіційно припинила своє існування.
М.С.Каменецький

Варшавський договір УНР з Річчю Посполитою 1920 — пакет документів, що складався з: 1) Політичної конвенції між Польщею і УНР, підписаної 21.04.1920 у Варшаві міністром юстиції та керуючим МЗС УНР *А. Лівницьким* і керуючим МЗС Польщі *Я. Домбським* і 2) Військової конвенції, підписаної 24.04.1920 у Варшаві генерал-хорунжим Ген. штабу Армії УНР *В. Сінклером*, підполковником *М. Дідковським* і майором Війська Польського *В. Славеком* та капітаном *В. Єндржевичем*.

З геополіт. і військ.-стратегічного погляду УНР і 2-а Річ Посполита об'єктивно були зацікавлені у встановленні союзницьких відносин. Варшава у разі віднайдення Директорією УНР компромісного та прийняттого для обох сторін варіанта вирішення проблеми кордонів стала б не лише могутнім спільником України в б-бі зі спробами відродження «єдиної й неділимої» Росії (під керівництвом більшовиків чи лідерів білого руху) та ще одним ключовим осередком *Балто-Чорноморського союзу*, а й виступила б у ролі дип. «вікна в Європу» для УНР. «Начальник» відродженої Польської д-ви *Ю. Пілсудський* і його прибічники — представники демокр. лівіці у Сеймі, зі свого боку, обстоювали ідею створення федерації з визволеними від рос. панування Україною, Білоруссю та Литвою, що призвело б до утворення «коридору», який мав оберігати 2-у Річ Посполиту від безпосередньої агресії з боку Кремля чи «білої» Росії, коли б остання перемогла в громадян, війні.

При цьому, на їхню думку, до Польщі мала відійти Холмщина, Зах. Волинь до р. Стир і Львівщина. Але впливова Національно-демократична партія *Р. Дмовського*, якій належала відносна більшість у Сеймі, вважала українців нездатними до самостійного держ. існування та прагнула інкорпорувати, крім Холмщини та Зах. Волині (до річок Случі й Горині), всю Схід. Галичину та Зах. Поділля (до річок Збруч і Смотрич), віддаючи перевагу на Сході безпосередньому кордону Польщі з Росією. У Директорії УНР також не було єдності в питаннях польської політики, лише *С. Петлюра* чітко усвідомлював потребу зближення з Варшавою, навіть коштом поступок їй окремих зах.-укр. територій, що наприкінці 1918 — навесні 1919 вже були окуповані польськими військами. *Є. Петрушевич*, навколо якого гуртувалась абс. більшість галицьких політ. діячів, виступав проти будь-яких територ. поступок Польщі у Схід. Галичині. Його активно підтримувала значна частина наддніпрянського керівництва, що вважала відхід від етнічних кордонів зрадою укр. нац. ідеї й *Акта злуки УНР і ЗУНР 1919*. Усе це постійно зривало спроби *С. Петлюри* і посередницькі зусилля *Антанти* щодо припинення *українсько-польської війни 1918-19* та переведення польсько-укр. суперечки в дип. площину.

Але з огляду на загальне погіршення військ.-політ. становища УНР і неминуче зіткнення з Добровольчою армією *В. Май-Маєвського*, 22.09.1919 на спільному засіданні Директорії УНР і Ради народних міністрів було схвалено рішення про відрядження до Польщі дип. місії на чолі з *А. Лівницьким*. Вона мала забезпечити визнання *де-юре* УНР Варшавою шляхом підписання конвенції, що гарантувала б нац.-політ. та культ. права українців у Польщі та поляків в Україні; врегулювання спірних фінанс. питань, курсів нац. валют, проходження міждерж. кордонів. До складу місії увійшли й представники уряду ЗО УНР: *С. Витвицький*, *А. Горба-чевський* та *М. Новаковський*. За найгіршої ситуації дип. місія УНР могла піти на визнання втрати Холмщини й Підляшшя, і то умовно — до скликання укр. парламенту, що мав остаточно вирішити цю проблему; делегація *А. Лівницького* принципово не повинна була погоджуватись на належність Схід. Галичини Польщі з огляду на виключну компетенцію в цій справі *Паризької мирної конференції 1919-20*. Однак укладення командуванням Галицької Армії 5.11.1919 сепаратної угоди з білогвардійцями та її перехід у повне розпорядження *А. Денікіна* спричинило воєнну катастрофу УНР і змусило уряд останньої 15.11.1919 дати згоду на встановлення укр.-польського кордону по «*Бартелемі лінії*» й далі по р. Стир через Волинську губернію. Проте польська делегація на варшавських переговорах (28.10-22.12.1919, 11.03-21.04.1920) домагалася значно більших територ. поступок і забезпечення прав польських землевласників на Правобережжі. Після консультацій у Львові й Тернополі з провідними діячами УНР (члени Директорії *А. Макаренко* і *Ф. Швець*, а також *В. Кедровський*, *М. Ковалевський*, *В. Старосольський* та ін.) *А. Лівницький* змушений був 2.12.1919 подати декларацію зі згодою на проходження укр.-польського кордону по р. Збруч і далі через півн.-зах. Волинь.

Східногалицькі представники на знак протесту вийшли зі спільної місії. Дізнавшись про зміст декларації, Ю. Пілсудський того ж дня дав згоду на прийняття на контрольованій польськими військами територіях решток розгромленої денікінцями Армії УНР і її урядових установ, а також створення бази для їхньої реорганізації. УНР отримувала можливість транзиту будь-яких товарів через територію Польщі.

У ході подальших переговорів щодо п. 1 Політичної конвенції (лише він підлягав публікації) виявилися певні розбіжності в запропонованих сторонами формулах визнання УНР: делегація А. Лівіцького наполягала на тому, що «Польща визнає УНР незалежною суверенною державою, з якою вступає в заприязні і добросусідські зносини, як з рівною стороною», а польським проектом передбачалось лише *визнання де-факто*. В остаточному варіанті делегації зійшлися на компромісній формулі: «Річ Посполита Польська визнає Директорію незалежної УНР, на чолі з Головним Отаманом п. Симоном Петлюрою, за Верховну владу УНР». Вдалося досягти компромісу й щодо визначення складу місцевої адміністрації на укр. території, зайнятих польським військом. Було вирішено, що «влада на дотепер зайнятих теренах, які, на підставі політичної умови, признаються УНР, полишається тимчасово в руках Польської влади, а Український уряд організує свій адміністративний апарат, і по мірі того організування, влада на тих теренах, по порозумінню з Польським урядом, переходить до рук Українського уряду» (п. 8 Військової конвенції). Але укр. сторона принципово відмовилась від запропонованої поляками в п. 2 проекту Політичної конвенції лінії міждерж. кордону, що прилучала до Польщі 7 із 12 волинських повітів. Лише під загрозою остаточного зриву варшавських переговорів 20.04.1920 нарада місії УНР ухвалила рішення підписати угоду в польській редакції п. 2 про міждерж. кордони. Проблема польського землеволодіння відносилась до компетенції майбутніх Українських установчих зборів (п. 6). Згідно з п. 3 Політичної конвенції польський уряд визнавав за УНР «територію на схід від кордону, зазначеного в артикулі 2-м», тобто від лінії р. Збруч — Вишегру-док — Кремінецькі узгір'я — Здолбунов — схід, адмін. межа Рівненського повіту — схід, адмін. межа Мінської губернії — р. Прип'ять «до кордонів Польщі 1772 (передрозборових), які Польща вже посідає, або набуде від Росії шляхом збройним чи дипломатичним». У разі військ, поразки УНР саме окреслені в п. 3 терени Правобережжя стали б осередком укр. державності. За даними МЗС УНР вона охоплювала б усю Подільську губернію й більшу частину Волинської та Київської, окремі повіти Мінської, Могильовської та Херсонської губерній, її площа перевищила б 160 тис. км², а населення — 12 млн. чол. Цілком відповідав нормам *міжнародного права* і п. 4 Політичної конвенції, що зобов'язував обидві сторони «не заключати жадних міжнародних умов», спрямованих проти кожної з них. УНР зберігала повну суверенність у своїх зовн.-політ. справах, як на регіональному, так і заг.-європ. рівнях. Але польська сторона дістала суттєві переваги у Військової конвенції, зокрема бойові операції на Правобережжі мали відбуватись «по взаємному порозумінню начальної команди Польських військ і головної команди Українських військ», але «під загальним керуванням начальної команди Польських військ» (п. 3). Передбачались польський військ, контроль над укр. залізницями, участь польських офіцерів в орг-ції й становленні владних структур тощо. Уряд УНР мав забезпечувати польські війська продуктами харчування та гужовим транспортом (п. 6-8).

В. д. фактично так і залишився «персональним союзом» двох глав д-ав — С. Петлюри і Ю. Пілсудського — та ґрунтувався на їхніх довірчих особистих відносинах і приватних домовленостях (як таємна угода він не потребував ратифікації парламентами). Не став він і консолідуючим фактором, адже обидва лідери зіткнулись із потужною опозицією своїм планам усередині власних країн. Польські ендеки та центристські партії, які мали більшість у Сеймі, були стурбовані тим, що проукр. політика «начальника держави» лише антагонізує Москву, вважали наддніпрянських українців потенційними союзниками Німеччини та конкурентами в б-бі за Схід. Галичину й тому рішуче виступали проти підтримки укр. державності в будь-якій її формі. С. Петлюра, у свою чергу, потрапив під вогонь нищівної критики майже всіх відомих із дорев. часів діячів укр. руху (*В. Винниченко, М. Грушевський, М. Шаповал* та ін.), які вважали варшавські домовленості зрадою інтересів соборної України.

Ризький мирний договір 1921, на укладення якого укр. дипломатія вже не мала ані найменшого впливу, фактично скасував Варшавську союзну угоду, хоча Польща офіційно заявила про це лише 1923. Укр.-польський військ.-політ. союз виявився нетривким і під тиском непереборних зовн.-політ. і внутр.-політ. факторів протягом жовтня 1920-21 спершу формально, а потім і фактично розпався. Він був запізнілим принаймні на рік і самотужки не зміг протистояти зміцнілій більшовицькій Росії. Але водночас В. д. 1920 мав велике значення не лише для укр. народу, який завдяки допомозі з боку Польщі продовжував збройну б-бу за незалежну УНР до кінця 1921. Коли б не спільний укр.-польський опір улітку — восени 1920, то запланований Кремлем під гаслом «світової революції» похід на Польщу, Румунію та Німеччину виявився б цілком успішним і неминуче обернувся б трагедією для усіх цих країн та Європи в цілому.

Варшавські угоди 1733 (Варшавський концерт трьох держав) — домовленості між Австрією, Саксонією та Росією про введення військ у Польщу й узгоджені дії під час *війни за польську спадщину 1733-38*. Склались із двох угод, підписаних у Варшаві: австр.-саксонської 7(18).07.1733 і рос.-австр.-саксонської 8(19).08.1733. Спроба франц. ставленика С. Лещинського утвердитися на польському престолі прискорила формальне закріплення союзу Росії та Австрії, які побоювались посилення позицій Франції, і зміну ставлення до кандидатури саксонського курфюрста, сина Августа II — Фрідріха Августа як нового польського короля. Росія, Австрія та Саксонія зобов'язувались надати війська для забезпечення коронування Фрідріха Августа, який за В. у. відмовлявся від претензій на австр. спадщину, визнавав *Прагматичну санкцію 1713* і зобов'язувався у вирішенні курляндського питання дослуховуватись вказівок Росії, т. ч. — сприяти передачі курляндського престолу Бірону, фавориту рос. імператриці Анни Іоанівни. Згідно з В. у. рос. війська взяли участь у бойових діях на боці Австрії в Польщі, де 11(22).09.1733 зайняли передмістя Варшави та забезпечили скликання сейму, що обрав Фрідріха Августа королем, і в Німеччині з метою тиску на Францію для скорішого укладення миру з Австрією.

В.М. Воовенко

Василенко Володимир Андрійович (16.01.1937, Київ) — укр. юрист, науковець, дипломат. У 1959 закінчив юрид. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; д-р юрид. наук (1976), професор. З 1961 — в Київ. держ. ун-ті ім. Т.Г. Шевченка: 1969-92 — доцент, проф. кафедри міжнар. права ф-ту міжнар. відносин і міжнар. права (з 1.11.1990 — Ін-ту міжнар. відносин). Водночас у 1978-91 — консультант з прав, питань МЗС УРСР, 1991-92 — гол. наук, консультант Комісії в закорд. справах ВР України. У квітні 1992 — березні 1995 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Бельгія з представництвом України в Королівстві Нідерланди й Великому Герцогстві Люксембург, а також в *Європейських співтовариствах* та *Раді північноатлантичного співробітництва* за сумісництвом. 1995-97 — посол з особливих доручень МЗС України, відповідальний за переговорний процес із Румунією щодо укладення базового політ. дог-ру, представник України в Комісії ООН з прав людини. У грудні 1997 — квітні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Сполученому Королівстві Великобританії та Півн. Ірландії, одночасно в липні 1998 — квітні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ірландії за сумісництвом та Постійний представник України при Міжнар. мор. орг-ції. Згодом — суддя *Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії*. Заслужений юрист України (1995). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня.

В.М. Матвієнко

Василенко Микола Прокопович (1.04.1867, с. Єсмань Глухівського повіту (тепер с. Червоне Сумської обл.) — 3.10.1935, Київ) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, історик. Нар. в сім'ї дрібного службовця. Закінчив Полтавську гімназію (1885). Навчався на мед. й істор.-філол. ф-тах Дерптського ун-ту. 1907 екстерном склав іспити на юрид. ф-ті Новоросійського ун-ту (Одеса). 1890 переїхав до Києва, де працював педагогом і журналістом. Став чл. «Старої громади», а напередодні рев-ції 1905-07 вступив до ліволіберальної групи «Союзу звільнення» — попередника Конституційно-демократичної партії. 1910 склав іспит на магістра історії й був обраний приват-доц. Київ, ун-ту, але владні структури заборонили В. викладати у вузі за «українську прихильність». Виступив одним із фундаторів Українського наукового товариства в Києві (1907) і редагував його «Записки». Активно співпрацював у Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка у Львові (з 1911 — дійсний член). Із перемогою Лютневої рев-ції 1917 був призначений куратором Київ, шкільної округи, невдовзі став товаришем (заст.) міністра освіти Тимчасового уряду. Після більшовицького перевороту в Петрограді повернувся до Києва, був обраний проф. Укр. нар. ун-ту і в січні 1918 увійшов до складу колегії Ген. Суду, ставши в опозицію до соціал. курсу Центральної Ради. 30.04-8.05.1918 — тимчасово виконуючий обов'язки Голови Ради Міністрів Української Держави. 2.05-18.10.1918 — міністр народної освіти й водночас (3.05-20.05.1918) т. в. о. міністра закорд. справ і віровизнень, займався підготовкою проведення мирних укр.-рос. переговорів, як це передбачалося ст. 6 *Брестського мирного договору між РСФРР і Центральними державами 1918*. Безперечно корисним для справи виявилось залучення ним до роботи в МЗС високо-професійних дипломатів із зовн.-політ. відомства колишньої Російської імп. Після 20.05.1918 повністю зосередився на керівництві мін-вом народної освіти, а з 8.07.1918 очолював ще й Державний сенат — найвищий судовий орган Української Держави. У поданому *П. Скоропадському* плані роботи мін-ва освіти передбачав запровадження предметів українознавства в системі початкової, середньої та вищої освіти, заснування укр. ун-тів, Української Академії наук, Національної бібліотеки тощо. У політ. плані, як і більшість тогочасної укр. інтелігенції, дотримувався ідеї федерат. устрою рос. д-ви, парл. ладу, з наданням Україні широкого простору для її самостійного життя.

Після перемоги антигетьманського повстання під проводом Директорії відійшов від політ.

діяльності й повернувся до науки. У липні 1920 обраний заг. зборами УАН академіком, а через рік — президентом ВУАН, але наркомат освіти УСРР відмовив у затвердженні всього складу Президії ВУАН. 27.02.1922 склав із себе обов'язки президента ВУАН, залишившись головою її соц.-екон. відділу. У липні 1923 разом із великою групою інтелігенції був заарештований і відданий до суду за участь у київ, орг-ції кадетського емігрантського «Центру дій». 8.04.1924 засуджений до 10-річного позбавлення волі, але під тиском широких кіл наук, та культ.-освітньої громадськості й внаслідок міжнар. розголосу справи в листопаді 1924 був помилуваний і вийшов на волю. До 1929 очолював соц.-екон. відділ ВУАН і керував Комісією для вивчення історії зах.-руського та укр. права.

Твори: «Генеральні слідства про маєтності українських полків 1729-1730 рр.» (1892-1908), «До історії малоросійської історіографії та малоросійського суспільного устрою» (1894), «Матеріали до історії економічного, юридичного та суспільного побуту старої Малоросії» (1901-1908), «Начерки з історії Західної Русі та України» (1916), «Павло Полуботок» (1925), «Пам'ятка української правничої літератури XVIII ст.» (1925), «Як скасовано Литовського Статуту» (1926), «Територія України у XVII ст.» (1927), «Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII-XVIII ст.» (1927), «Правне положення Чернігівщини за польської доби» (1928), «Матеріали до історії українського права» (1929).

В.М. Матвієнко

Василько Микола Миколайович (24.03.1868, с. Слободзія-Комарівці Вижицького повіту, Буковина — 2.08.1924, Райхенгаль, Німеччина) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат, барон. Нар. в сім'ї землевласника. Закінчив Академію Марії Терезії (1887, Відень) і юрид. ф-т Чернівецького ун-ту. Член УНДП. 1897, 1899, 1907 і 1911 обирався сенатором австрійського рейхсрату (був заст. голови Укр. парл. клубу Ю. Романчика і головою Буковинського парл. клубу) та Буковинського крайового сейму, ініціював створення Вільнодумного союзу послів для вирішення нац.-культ. проблем укр. населення. З поч. *Першої світової війни* увійшов до складу *Головної Української Ради*, потім — *Загальної Української Ради* (заст. голови президії *К. Левицького*). 1915-16 — один з організаторів Гуцульсько-Буковинського легіону. Виступав за відновлення авт. Галицько-Волинської д-ви в складі Габсбурзької монархії. Взяв активну участь у підготовці й проведенні *Брестських мирних переговорів 1917-18* між УНР і Четверним союзом та виробленні вигідних для Центральної Ради умов мирного дог-ру. Співавтор Таємного дог-ру між Австро-Угорщиною й УНР у справі Схід. Галичини та Буковини від 26.01.1918 (про створення до 31.07.1918 авт. укр. коронного краю в складі Австро-Угорщини). 18.10.1918 виступив спів-засновником Української Національної Ради у Львові. 3 грудня 1918 — керівник дип. представництва ЗУНР у Відні, з липня 1919 — голова Надзвичайної дип. місії УНР у Швейцарії в ранзі міністра, 1923-24 — у Німеччині. Доклав зусиль щодо отримання УНР фінанс.-матеріал, допомоги від європ. д-ав. Активно підтримував лінію *А. Ливицького* — *А. Ніковського* на порозуміння та встановлення стратегічних союзницьких відносин УНР із Польщею та Румунією.

В.І. Головченко

Василько (Василій) **Романович** (1203, Галич — 1269, Володимир-Волинський) — князь володимиро-волинський; другий син *Романа Мстиславича* від його другої дружини Анни. Перед 1229 одружився з дочкою володимиро-суздальського князя Юрія Всеволодича Дубравкою, а після її смерті (1248) — з донькою польського князя Лешка Білого Єленою (пом. 1265). Завжди діяв разом і заодно зі старшим братом *Данилом Романовичем*. Повстання бояр проти князівської влади, що спалахнуло одразу після смерті Романа Мстиславича (1205), спричинило розпад створеного ним (1199) Галицько-Волинського князівства. Кн. Анна докладала зусиль до повернення дітям батьківського спадку. 1209 віче волинського м. Берестя запросило В. Р. у князі, а далі (1211) він одержав Белз. Разом із братом княжив на півдні Волині, в Тихомлі й Перемилі, звідки Романовичі почали збирання волинської «напівотчини». Упродовж 20-30-х разом із Данилом Романовичем відновлювали Галицько-Волинське князівство: у 1227-28 Романовичі заволоділи Луцьком, Пересопницею та Чорторійськом, які Данило разом із Берестям передав В. Р., що став волинським князем; у 30-і ліквідували останнє на Волині Белзьке удільне князівство, а 1238 відновили свою владу в Галичі. Навала Батия послабила князівську владу й підбадьорила боярську опозицію, однак у 1245 Данило та Василько її остаточно придушили. Наступні 20 років Данило вважався галицьким, а В. Р. — волинським князем, главою Галицько-Волинського князівства був старший брат. Після його смерті (1264) В. Р. формально називався великим князем, але фактично княжив у Володимирі, володіючи лише частиною Волинської землі. Був визначним *дипломатом* свого часу, зосередився на справах свого невеликого князівства, уникав воєн із сусідами, миром улаштовуючи конфлікти з Польщею, Литвою та ятвягами.

М.Ф. Котляр

Вассенаарська домовленість про контроль за експортом звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання (ХУакзепааг Аггапґетепі оп Ехрогі СопігоІ8 Гог Сопуепіонаі Агтґ апсі Оцаі-І'е Сооск апсі ТесппоІоґіеґ) — багатосторонній між-держ. механізм експортного контролю поширення звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного

призначення; укладена 19.12.1995 на зустрічі представників 28 країн у Вассенаарі (Нідерланди) шляхом підписання Декларації про започаткування механізму контролю. Учасниками В. д. є 33 країни (2002). Україна приєдналась до В. д. 12.07.1996.

У листопаді 1993 на зустрічі представників 17 держав-учасниць Координаційного комітету з контролю над експортом (КОКОМ) ухвалено рішення про започаткування після його розпуску нового багатостороннього механізму експортного контролю. Остаточне рішення про його створення ухвалене державами-учасницями КОКОМ 29-30.03.1994 у Вассенаарі. 11-12.09.1995 проведено першу зустріч на високому рівні за участі представників колишніх членів і партнерів КОКОМ, Росії й д-ав *Вишеградської групи*, на якій було в цілому ухвалено пакет док-тів, що мали скласти основу майбутньої угоди. Упродовж 1996 держави-учасниці затвердили базові інструменти нового механізму, який почав функціонувати в грудні 1996.

Метою В. д. є сприяння регіональній та між-нар. безпеці й стабільності через підвищення транспарентності та відповідальності в передачах звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання, уникаючи т. ч. дестабілізуючих накопичень озброєнь. У рамках В. д. кожна країна-учасниця цього режиму має повідомляти інших учасників про здійснені передачі товарів відп. контрольних переліків та відмови в наданні дозволу на *експорт* товарів подвійного використання. Ця вимога застосовується також у випадку експорту товарів подвійного використання до будь-якої країни, яка не бере участі у В. д. Держави-учасниці також зобов'язані обмінюватись заг. інформацією про ризики, пов'язані з передачею товарів контрольних переліків В. д., з метою розгляду в разі необхідності шляхів координації нац. політики для запобігання цим ризикам. Держави-учасниці здійснюють кожні півроку обмін інформацією про передачу до третіх країн звичайних озброєнь, перелік яких був складений на основі відп. категорій Реєстру звичайних озброєнь *Організації Об'єднаних Націй*, згодом розширеного, відповідно до ухвали Наглядного пленуму ВД 1999 (до списку входять танки, бойові броньовані машини, артсистеми, військ, літаки, військ, гелікоптери, бойові кораблі, ракети та ракетні системи). Пленарні засідання країн-учасниць В. д. проводяться один раз на рік у Відні.

Постановами КМ України №1005(1996), №1320 (1998), №1358 (1999) встановлено порядок контролю за експортом, *імпортом* і транзитом окремих виробів, обладнання, матеріалів, програмного забезпечення й технологій, що можуть використовуватися для створення озброєння, військ, чи спец, техніки, який відповідає перелікам товарів подвійного використання в рамках В. д.

В.Ю. Константинов, В.І. Резніченко

Вашингтон Джордж (22.02.1732, Вейфілд, Вірджинія — 14.12.1799, Маунт-Вернон, Вірджинія) — амер. громад.-політ., держ. і військ, діяч, 1-й Президент США (1789-98). Нар. в заможній сім'ї плантаторів. 1751 отримав чин майора міліції та призначений генерал-ад'ютантом військ, округу Вірджинія. 1753-58 брав участь в англ.-франц. колоніальній війні. Демобілізувався в чині полковника 1759, одружився й зайнявся с. г-вом. В. критикував колоніальну політику Великої Британії з поміркованих позицій, брав участь в орг-ції бойкоту брит. товарів. Представляв Вірджинію на *Континентальному конгресі*. За пропозицією *Дж. Адамса* 15.06.1775 обраний головнокомандувачем збройних сил Континентального конгресу, створив боєздатне формування з 16 тис. добровольців і впродовж 7 років очолював їх під час *війни за незалежність Північній Америці 1775-83*. За визволення Бостона Конгрес США нагородив В. пам'ятною золотою медаллю. 23.12.1783 пішов у відставку, поселившись у Маунт-Вернон і, але продовжував впливати на громад.-політ, життя США. Розуміючи небезпеку повоєнного політ, безвладдя, наполягав на скликанні Континентального конвенту (1787), був обраний його президентом, взяв участь у виробленні та прийнятті Конституції США. Був одногосно обраний першим Президентом США. У 1792 переобраний на другий термін. На посаді президента В. керував формуванням органів федер. влади і збройних сил, здійснював політику *нейтралітету* в міжнар. справах. Придушення спиртного заколоту в Пенсільванії, викликаного введенням акцизного податку на виготовлення й продаж віскі, відмова підтримати рев. Францію та схвалення амер.-англ. дог-ру *Дж. Джея* викликало сильну опозицію в конгресі з боку республіканців на чолі з *Т. Джефферсоном*. Покидаючи Білий дім, В. у «Прощальному зверненні» виклав своє політ, кредо і рекомендації в здійсненні зовн. та внутр. політики. Останні роки життя займався госп-вом у своєму маєтку. Вважається першим серед батьків-засновників США.

Б.М. Гончар

Вашингтонська декларація 1942 (Декларація Об'єднаних Націй) підписана 1.01.1942 у Вашингтоні під час англ.-амер. конференції 22.12.1941-14.01.1942 щодо розробки спільної стратегії ведення війни після нападу Японії на амер. військ.-мор. базу Перл-Харбор. За рс-зультатами обговорення політ, питань Президент США *Ф.Д. Рузвельт* ініціював підготовку док-та, що отримав назву Декларації про створення Союзу Об'єднаних Націй. В. д. підписали представники 26 д-ав, що боролись проти країн «Осі»: СРСР,

США, Велика Британія, Китай, Австралія, Бельгія, Індія, Канада, Коста-Рика, Куба, Чехословаччина, Домініканська Республіка, Сальвадор, Греція, Гватемала, Гаїті, Гондурас, Голландія, Люксембург, Нова Зеландія, Нікарагуа, Норвегія, Панама, Польща, Південно-Африканський Союз, Югославія. Їхні уряди зобов'язались: використовувати всі свої військ. та екон. ресурси в б-бі проти д-ав Потрійного пакту 1940 і країн, щодо нього приєднались, з якими ці уряди перебувають у стані війни; не підписувати з ними *перемир'я* та сепаратного миру. В. д. стала одним із найважливіших док-тів, що сприяли зміцненню *антигітлерівської коаліції*.

І.С. Покровські

Вашингтонська конференція 1921-22

з питань обмеження мор. озброєнь та проблем Дал. Сходу й Тихоокеанського регіону відбувалась 12.11.1921-6.02.1922 за участі США, Великої Британії, Франції, Італії, Японії, Китаю, Голландії, Бельгії та Португалії. Скликана за ініціативою США. її мета — встановлення нової міжнар.-політ. рівноваги в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) відповідно до наслідків *Першої світової війни*. На ній були підписані такі дог-ри:

1) Договір 4 д-ав (13.12.1921) між США, Великою Британією, Францією та Японією щодо взаємних гарантій недоторканності острівних володінь кожної з них у зоні Тихого океану укладено терміном на 10 років. Згідно з дог-ром суперечки між країнами-членами мали вирішуватись через їх арбітражне врегулювання на чотиристоронній конференції, а в разі виникнення загрози цим володінням з боку третьої д-ви, після проведення відп. консультацій, учасники дог-ру вдавались до необхідних заходів. Фактично це був договір про ненапад для зони Тихого океану. Він одночасно ліквідував *англійсько-японський союз 1902-21*, який США після закінчення Першої світової війни, поразки Німеччини та рев-ції в Росії розглядали як антиамериканський, а також усував напруженість у япон.-амер. відносинах, що існувала через мандат (див. *Мандатна система*), отриманий Японією в *Лізі Націй* на Мікронезію (раніше США відмовлялись визнати япон. права на цю острівну територію). Договір юридично оформив партнерство *великих держав* в АТР на засадах колективних гарантій безпеки як основи нової регіональної Вашингтонської системи *міжнародних відносин*.

2) Договір 5 д-ав (6.02.1922) між США, Великою Британією, Японією, Францією та Італією про обмеження мор. озброєнь, терміном на 15 років. Встановлено граничний тоннаж лінійних флотів у такому співвідношенні: 5 (США), 5 (Британія), 3 (Японія), 1,75 (Франція), 1,75 (Італія); затверджено граничний тоннаж для одного лінкора (35 тис. т) і калібр корабельної артилерії (не більше 16 дюймів). Т. ч., Велика Британія, внаслідок уразливості післявоєнного фінанс. становища порівняно зі США, була змушена юридично оформити відмову від основного принципу своєї мор. могутності — мати флот, рівний флотам двох найсильніших у світі мор. д-ав, і погодитись на однаковість заг. тоннажу лінкорів з США. Затвердження граничного тоннажу лінкора забезпечило США збереження стратегічного значення *Панамського каналу*, шлюзи якого не були розраховані на прохід кораблів із більшою водотоннажністю. Питання про обмеження для крейсерського та підводного флотів не було вирішене. Японія погодилась на обмеження тоннажу свого лінійного флоту лише за умови визнання Британією та США *статус-кво* в Тихому океані, що означало заборону спорудження там нових мор. баз на схід від 110-го меридіана. США та Велика Британія не могли мати військ.-мор. бази на відстані менш ніж 5000 км від території Японії. Значення дог-ру не обмежувалось регіональними рамками, оскільки він затверджував глобальне співвідношення військ.-мор. сил, яке, в цілому, відповідало інтересам усіх його учасників.

3) Договір 9 д-ав (6.02.1922) між США, Великою Британією, Францією, Італією, Японією, Бельгією, Голландією, Португалією та Китаєм про принципи політики щодо Китаю. В його основу було покладено ідею США про застосування щодо Китаю *«відкритих дверей» доктрини*, на противагу япон. політиці «сфер впливу», яка в 1920-і в умовах втрати пекінським урядом контролю над територією Китаю закріплювала дезінтеграцію країни та сприяла проникненню комуніст. ідей, що використовувалось Радянською Росією для підготовки китайської рев-ції. Формально д-ви, що підписали договір, зобов'язувались «поважати *суверенітет*, незалежність і територіторіальну та адміністративну цілісність Китаю», сприяти створенню там стабільного уряду, підтримувати принцип рівності в торгівлі й підприємстві для всіх країн на всій китайській території, не домагатись переваг на шкоду громадянам інших країн. Фактично договір декларував заг.-політ. принципи, для практичного втілення в життя яких слід було привести в дію механізм досягнутих упродовж конференції двосторонніх домовленостей із Китаєм. Найважливішими з них були япон.-китайська угода про врегулювання питання про Шаньдун, англ.-китайська — про повернення Китаю орендованої території Вей-хайвей та ін., що усунули лише деякі з багатьох міжнар. обмежень китайського суверенітету.

РСФРР та *Далекосхідна Республіка (ДСР)* на конференцію не запрошувались, хоча делегація ДСР перебувала у Вашингтоні й намагалась вести переговори поза рамками офіц. порядку денного

конференції. Уряд РСФРР виступив із заявою про невизнання рішень конференції, схвалених без його участі, перш за все, маючи на увазі договір щодо Китаю, оскільки скорочення мор. озброєнь, передбачених дог-ром 5 д-ав, скасування англ.-япон. союзу 1902-21 та демілітаризація Курильських о-вів, згідно з дог-ром 4 д-ав, його влаштували. Заява Японії, зроблена під тиском США, про готовність вивести свої війська з рос. території, резолюція конференції з питання про Китайську Східну залізницю стали свідченням наміру США використати Росію як можливу противагу Японії на Дал. Сході. Головним наслідком конференції стало створення Вашингтонської системи міжнар. відносин, яка закріпила дограми 4, 5 та 9 д-ав нове співвідношення сил, що склалось після Першої світової війни в АТР. Разом із системою дог-рів, які завершили Першу світову війну в Європі, ці док-ти склали основу для *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин*. Але Вашингтонська система дог-рів не стала універсальною, її ефективність була значною мірою знижена через відсутність надійних гарантій її внутр. стабільності та дійових механізмів виконання зобов'язань, які на себе взяли учасники конференції.

І.С. Покровська

Вашингтонський ДОГОВІР 1949 (Північноатлантичний договір) — багатостороння угода, підписана 4.04.1949 у Вашингтоні представниками 12 країн: Бельгією, Великою Британією, Данією, Ісландією, Італією, Канадою, Люксембургом, Нідерландами, Норвегією, Португалією, США та Францією; засновувала *НАТО*. Набув чинності 24.09.1949. У 1952 Півн.-атлантичний договір підписали Греція та Туреччина, 1955 — ФРН, 1982 — Іспанія, 1999 — Польща, Угорщина та Чеська Республіка, 2004 — Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина і Словенія. Відповідно до В. д., збройний напад на одного чи декількох його учасників розглядається усіма як напад на всіх учасників угоди. Кожна із сторін зобов'язана надати учасникам В. д., що стали жертвою *агресії*, негайну допомогу шляхом прийняття індивідуально або за узгодженням з іншими сторонами таких заходів, які сторона визнає за необхідні, вкл. і застосування збройної сили задля «відновлення та підтримання безпеки північноатлантичного району». Зоною відповідальності В. д. були визначені території учасників угоди в Європі та в Півн. Америці, територія Туреччини та острови, що знаходяться під юрисдикцією учасників В. д. в півн.-атлантичному районі, на північ від тропіку Рака; агресією проти учасників угоди також визнавався напад на її збройні сили, судна або літальні апарати, які знаходяться над згаданими територіями або у Середземному морі. Договір передбачав створення Північноатлантичної Ради (або Ради НАТО) як найвищого політ. органу НАТО, на який покладається розгляд всього комплексу питань, пов'язаних із застосуванням угоди.

І.О. Мінгазутдінов

Вашингтонський договір 1871 («Алабама» інцидент) — угода про врегулювання претензій США до Великої Британії за збитки, завдані амер. торгівлі крейсерами Конфедерації Півдня, що були закуплені чи побудовані в Британії під час громадян. війни 1861-65 в США. «Алабама», побудований на замовлення конфедератів в Англії парусно-паровий крейсер, упродовж війни потопив кілька десятків торг. суден із півн. штатів. Заг. шкода від дій «Алабами» та 12 інших крейсерів конфедератів становила понад 19 млн. дол. Вимога США до Британії відшкодувати завдані збитки призвела до одного з найгостріших конфліктів в історії англ.-амер. відносин. В. д. був підготований двосторонньою комісією під керівництвом англ. графа Грея та держсекретаря США Г. Фіша, яка засідала з лютого по травень 1871. Сторони погодились передати справу на рішення *арбітражу міжнародного* в Женеві. За рішенням арбітражного суду США отримали 15,5 млн. дол. на сплату безпосередніх збитків. США та Британія врегулювали також низку питань з рибальства та судноплавства. В. д. став першим випадком застосування методу міжнар. арбітражу не лише в англ.-амер. відносинах, але також між *великими державами*. Надалі арбітраж став головним засобом вирішення спірних питань між США та Великою Британією.

Б.М. Гончар

Вашингтонський консенсус — низка заходів у галузі екон. політики, які ґрунтуються на монетаристській теорії. Термін «вашингтонський консенсус» був запропонований Дж. Уільямсоном 1990 як один із напрямів реформування екон. політики, перш за все в країнах Лат. Америки. Виникнення даного терміну пов'язане з фактом існування в 11-й пол. 1990-х відносної згоди щодо заходів, необхідних для досягнення екон. стабілізації, між Світовим Банком, *Міжнародним валютним фондом* та іншими орг-ціями, що базуються у Вашингтоні. В. к. містить 10 принципів, або напрямів реформування екон. політики, які стосуються ролі д-ви в економіці: фінанс. дисципліна, що призводить до скорочення дефіциту; формування пріоритетів держ. видатків; податкова реформа, принцип відкритості нац. економіки для діяльності з боку іноземців; фінанс. лібералізація; єдиний обмінний курс; лібералізація торгівлі; заохочення прямих інозем. інвестицій, питання щодо ринку та вільної конкуренції; приватизація держ. підприємств; дерегулювання (мається на увазі ліквідація бар'єрів для конкуренції); забезпечення

прав власності. Головна ідея В. к. полягає в усуненні бар'єрів на шляху ринкових сил і забезпеченні фінанс. стабілізації завдяки здійсненню дерегулювання, лібералізації та приватизації. Термін «вашингтонський консенсус» також почали використовувати як заміну іншим синонімічним поняттям, таким, як «загальна конвергенція» і «консенсус про єдність світу», і розуміли під ним, по суті, аналогічні політ. принципи. З часом публічне використання терміну «вашингтонський консенсус» призвело до розширення сфери його застосування, перетворивши його зі стратегії екон. стабілізації на, по суті, стратегію розвитку, або навіть, можна сказати, стратегію *глобалізації*. Однак положення В. к. викликали хвилю критики з боку деяких міжнар. орг-цій, провідних економістів в країнах, де дана стратегія застосовувалася. Це призвело до часткового перегляду принципів В. к. і формування нової стратегії, яка отримала назву пост-Вашингтон-СЬКОГО Консенсусу.

О.І. Погач

Вашингтонський саміт НАТО 1999 відбувся 23-25.04.1999. Під час нього керівники країн-членів *НАТО* прийняли низку ключових рішень, спрямованих на адаптацію союзу до вирішення нових проблем у сфері безпеки, з якими орг-ція та її члени зіштовхуватимуться в ХХІ ст. Було схвалено нову Стратегічну концепцію НАТО, принципово важливим елементом якої стала декларація готовності НАТО вдаватись до практ. дій із врегулювання конфліктів, вкл. з миротворчими операціями, на власний розсуд, навіть за відсутності відп. рішення *Ради Безпеки ООН*. Саміт проводився на тлі операції військ НАТО в Косово (див. *Косовська криза*), в якій НАТО, не отримавши мандату ООН, в односторонньому порядку взяла на себе функції миротворця та вдалася до силових дій на території суверенної д-ви. Учасниками саміту прийнята спец. Заява щодо становища у Косові стосовно шляхів та перспектив розв'язання Косовської кризи.

На В. с. до складу НАТО було прийнято Польщу, Угорщину та Чеську Республіку, перші країни з числа колишніх членів ОВД (див. *Варшавський договір 1955*). Було підтверджено прагнення НАТО до подальшого розширення, і схвалено План дій з розширення членства НАТО, яким передбачалися порядок дій та конкретні заходи. Їх виконання було передумовою вступу до НАТО для майбутніх членів. Крім того, були прийняті рішення щодо зміцнення обороноздатності НАТО, удосконалення структури управління та командування об'єднаними силами, подальшого розвитку діалогу з країнами-учасницями програми «*Партнерство заради миру*» та поглиблення *Середземноморського діалогу НА ТО*.
І.О. Мінгазутдінов

Вашингтонський саміт СРСР та США

1987 — офіц. зустріч між Ген. секретарем КПРС *М. Горбачовим* та Президентом США *Р. Рейганом* (7-10.12.1987). Глави двох країн погодились, що в подальших двосторонніх переговорах про скорочення стратегічних наступальних озброєнь сторони виходитимуть з домовленостей, досягнутих у розробленому представниками СРСР та США в Женеві проекті дог-ру про скорочення стратегічних наступальних озброєнь. Ці домовленості передбачали скорочення на 50% таких озброєнь СРСР та США, скорочення заг. кількості носіїв стратегічної зброї для кожної зі сторін до 1600 одиниць, а кількості ядерних боезарядів для кожної зі сторін — до 6000 одиниць. Було також узгоджено, що кількість боеголовок міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) та балістичних ракет на підводних човнах становитиме 4900 одиниць для кожної сторони, а кількість боеголовок на 154 важких МБР не перевищуватиме 1540 одиниць. З урахуванням підготовки дог-ру щодо скорочення наступальних озброєнь керівники двох країн доручили відповідно рад. та амер. делегації в Женеві виробити домовленість, яка б закріпила зобов'язання сторін дотримуватись умов Договору про протиракетну оборону щодо процесу проведення досліджень, розробок і, у разі потреби, випробувань, та не переглядати їх, а також не виходити з Договору до кінця узгодженого строку. На В. с. головами двох д-ав підписано *американсько-радянський договір про ліквідацію РСМД 1987*; Меморандум про домовленість щодо встановлення вихідних даних у зв'язку з дог-ром; Протокол про процедури, які регулюють ліквідацію ракетних засобів, що підпадають під дію дог-ру; Протокол про інспекції
У ЗВ'ЯЗКУ З ДОГ-РОМ.

В.Л. Манжоло

Вашингтонські наради міністрів закорд. справ США, Великої Британії та Франції. 1-а В. н. 10-15.09.1951 схвалила план створення *Європейської оборонної спільноти*, згідно з яким зах.-нім. контингенти мали ввійти до «Європейської армії», що, у свою чергу, повинна була стати частиною збройних сил *НАТО*. Було підготовано проект Загальної угоди про врегулювання відносин трьох країн із ФРН після скасування окуп. статусу. Він передбачав спец. права зах. д-ав у питаннях, пов'язаних із Берліном і Німеччиною в цілому. Утримання окуп. військ на території ФРН планувалось до моменту, «коли стане можливим мирне врегулювання з об'єднаною Німеччиною». Проект Загальної угоди було схвалено нарадою міністрів закорд. справ трьох д-ав за участю канцлера ФРН *К. Аденауера* в листопаді

1951 в Парижі, а саму Загальну угоду підписано 26.05.1952 в Бонні. 2-а В. н. відбулась 10-14.07.1953 й ухвалила ноту урядів трьох д-ав від 15.07.1953, у якій вони погоджувалися скликати нараду міністрів закорд. справ за участі Радянського Союзу, однак обмеживши коло питань порядку денного: об'єднання Німеччини на основі вільних виборів, умови створення вільного заг.-нім. уряду й підписання *Державного договору про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955*. Пропонувалось також призначити комісію з перевірки умов майбутніх виборів у Німеччині. На запропоновані умови проведення зустрічі СРСР не погодився. Учасники наради домовились прискорити ратифікацію дог-ру про Європейську оборонну спільноту. Обговорювались питання відносин із КНР, перемир'я в Кореї та війни в Індокитаї.

В.Ю. Крушинський

Вашконселуш-і-Каштру Педру Мануел Сарменту де (1940, Лісабон) — португальський дипломат. Закінчив істор. ф-т Лісабонського ун-ту. На дип. службі з 1970. 1970-72 — аташе; 1973 — 1-й секр. посольства в Державному секретаріаті; 1974-78 — 2-й секр. посольства Португальської Республіки в ПАР; 1978-79 — 1-й секр. посольства в Норвегії; 1979-84 — 1-й секр. посольства в Арабській Республіці Єгипет; 1984-85 — радник посольства в Державному секретаріаті; 1985-88 — нач. відділів заг. управління зовн. зносин, заг. управління політ, та екон. справ, церемоніалу та поїздок; т. в. о. заст. начальника Державного протоколу МЗС; 1988-93 — співробітник посольства Португальської Республіки при Святому Престолі; 1993-94 — повноважний міністр у Державному секретаріаті; 1994-95 — повірений у справах посольства Португальської Республіки в Норвегії; 1995-99 — посол у Саудівській Аравії, за сумісництвом — посол-нерезидент у Бахреїні, Кувейті, Катарі, Об'єднаних Арабських Еміратах, Султанаті Оман, Арабській Республіці Ємен; 1999-2001 — заст. начальника Державного протоколу МЗС. З 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Португальської Республіки в Україні.

РА. Кривоніс

Ввічливість міжнародна — акти добросусідства, дружелюбності, гостинності, підкресленої поваги, а також скасування формальностей, надання пільг, привілеїв та послуг інозем. державам та їхнім громадянам не через вимоги міжнар.-прав. норм, а з доброї волі країни, яка здійснює такі акти. Акти В. м. не передбачають в обов'язковому порядку аналогічні відп. дії та не супроводжуються прямими вимогами взаємності, проте часто така взаємність очікується і є бажаною. Недотримання актів В. м. може розцінюватись як недружня дія, але не вважається порушенням міжнар. зобов'язань і не передбачає ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ Д-АВ.

Т.І. Шинкиренко

Веб-сайт Міністерства закордонних справ України — урядовий інформ. ресурс всесвітньої мережі Інтернет за адресою <http://www.mzv.gov.ua>. На ньому розміщується офіц. інформація МЗС, хроніка міжнар. подій. Сайт МЗС складається з таких частин:

«Запрошуємо до України» — описуються геогр. дані України, її природ.-кліматичні характеристики, адмін.-територ. устрій, інформація про населення д-ви, демографічний стан, заг. засади держ. устрою, інститути держ. влади, також наводяться скон. дані, зокрема про найбільших торг. партнерів України.

«Дипломатичні традиції на українських землях» — висвітлюються міжнар. зв'язки Київської Русі, *дипломатія Війська Запорозького*; наведено інформацію з Кодексу законів про працю в Україні (ст. 73) про встановлені святкові та неробочі дні; подається опис та зображення держ. символіки (існує посилання, за допомогою якого користувач має змогу прослухати державний гімн України). У цьому ж розділі описується візовий режим, подається інформація про страхування інозем. громадян, матеріали, присвячені навчанню іноземців у навч. закладах України. Наведено інформацію про укр. сегмент мережі Інтернет. Існує список посилань на інтернет-ресурси держ. органів влади та засобів масової інформації. Значну частину сайту відведено інформації про МЗС, де наводяться дані щодо керівного складу, представництв МЗС у регіонах, *Дипломатичну академію при МЗС України*, посольства й консульства (містяться посилання на інтернет-ресурси посольств і консульств України у світі), наведено інформацію про *консулів нештатних* України (подані їхні адреси, телефони й адреси електронної пошти). Також цей розділ містить довідку про історію та традиції зовн.-політ. служби України.

«Дипломатичні відносини» містить інформацію про зовн.-політ. пріоритети України; перелік д-ав, які визнали Україну як незалежну д-ву і встановили з нею *дипломатичні відносини* з вказівкою дат; участь України в міжнар. орг-ціях — наведено єдиний держ. реєстр міжнар. орг-цій, членом яких є Україна. Подається інформація щодо інтеграції України до *Європейського Союзу*. Є перелік посольств інозем. д-ав в Україні та представництв міжнар. структур і орг-цій в Україні.

Спеціальний розділ присвячено коне, питанням, наведено інформацію про порядок роботи Департаменту коне, служби, відомості про її діяльність та склад. Подано перелік двосторонніх коне, конвенцій між Україною та інозем. д-вами, а також інформацію про правила виїзду (в'їзду) громадян України за кордон

та відп. нормативні док-ти. Є інформація для іноземців, присвячена правилам в'їзду (виїзду) в Україну. Подається перелік країн, з якими Україна встановила дипломатичні відносини, та існуючий режим в'їзду до них. Описується порядок розгляду клопотань громадян України про залишення на постійне проживання за кордоном. Є відомості про діяльність *консульських установ*, які надають допомогу укр. громадянам за кордоном. Наведено Закон України «Про громадянство України».

«Інформаційні матеріали» — повідомлення для ЗМІ, прес-клуб МЗС, прес-релізи, заяви МЗС, виступи та публікації з питань *зовнішньої політики*, інформацію для журналістів, а також відомості про конкурс на заміщення вакантних посад в МЗС.

В окремий розділ винесено інформацію про екон. та інвестиційне співробітництво України, в якому розміщено відомості про світові торг.-екон., фінанс. та галузеві орг-ції. Також подаються матеріали законодавчої бази міжнар. екон. співробітництва, розглядаються міжнар. і зовн.-екон. зв'язки України, наводяться пропозиції регіонів, інформація про тендери, оголошені як в Україні, так і за її межами. Також представлені інвестиційні паспорти та інвестиційні проекти й програми областей України. Наведено розклад проведення міжнар. форумів, виставок і ярмарок як в Україні, так й у світі.

В.-с. МЗС України представлено як укр., так й англ. мовами.

В.В. Матвеев

Вебстер Деніел (18.01.1782, Нью-Гемпшир — 24.02.1852, Вашингтон) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, юрист. Нар. в сім'ї фермера. Закінчив Дартмутський коледж. Був учителем, судовим клерком. З 1805 допущений до юрид. практики. 1813-17 — чл. Палати представників Конгресу США від Нью-Гемпшира. Уславився 1819, вигравши як позивач у Верховному суді США дві складні й важливі судові справи. 1823-28 — чл. Палати представників від Массачусетсу; 1821-41 — сенатор. 1841-43 — *державний секретар США*. 1842 підписав англ.-амер. конвенцію про кордони, припинення работоргівлі та взаємну видачу злочинців. *Версальський мирний договір 1783* і *Гентський договір 1814* лише приблизно встановили кордон між США й брит. колоніями в Канаді, що призвело до прикордонних інцидентів 1837-39. Ситуація ускладнювалась тим, що в Канаді переховувалися негри-раби, що втекли з Півдня США, а в США — учасники канад. рев-ції 1837-38. Англ.-амер. конвенція встановила сучас. кордон між штатом Мен (США) й Канадою. США зобов'язались брати участь у спільному з Британією патрулюванні берегів Африки для припинення работоргівлі. Сторони також домовились про взаємну видачу лише карних злочинців. 1845-50 В. — знову сенатор. Виступав проти *американсько-мексиканської війни 1845-48* та експансії рабства на захід США. 1850-52 — вдруге держсекретар США.

Б.М. Гончар

Ведрін (Уесігіпе) Юбер (31.07.1947, Париж) — франц. громад.-політ, діяч і дипломат. Нар. в сім'ї керівника секретаріату прем'єр-міністра *А. Петена*. Закінчив Академію держ. управління, працював у мін-вах культури і закорд. справ. З 1981 — у службі дип. радника президента *Ф. Міттерана*; з 1986 — дип. радник, прес-секретар, керівник особистого секретаріату президента, 1994-95 під час хвороби останнього фактично виконував функції глави д-ви. 1996-97 — займався адвокатською діяльністю; 1997-2002 — мін. зак. справ у правоцент-ристському урядові *Ж. Ширака*. Є одним із співзасновників укр.-франц. «привілейованого партнерства»; 23-24.07.1998 з офіц. візитом

ВІДВІДАВ КИЇВ.

В.І. Головченко

ВеймарСЬКИЙ Трикутник — система консультативних зустрічей на високому рівні між Німеччиною, Францією та Польщею. 1-а зустріч відбулась за ініціативи мін. зак. справ Німеччини *Г.Д. Геншера* в серпні 1991 у Веймарі (Німеччина) між міністрами закорд. справ трьох д-ав. Завдання тристороннього співробітництва були сформульовані в спільній заяві трьох міністрів за результатами 2-ї зустрічі в квітні 1992 у Франції: забезпечити сталий механізм тристоронніх консультацій із метою сприяння розбудові вільної та безпечної Європи, виконання положень *Заключного акта* та *Паризької хартії для нової Європи*, зміцнення інститутів зах.-європ. й трансатлантичної інтеграції. В. т. мав сприяти врегулюванню нім.-польських суперечностей до підписання двостороннього дог-ру про дружбу. Починаючи з 1992, у рамках В. т. регулярно проводяться зустрічі на рівні міністрів та консультації експертів у сферах оборони, економіки, культури. Згодом були запроваджені регулярні *саміти* учасників В. т. їхня співпраця сприяла поширенню впливу Німеччини та Франції в Центр.-Схід. Європі, а також зростанню міжнар. авторитету Польщі.

В.Ю. Константинов

Веляті (Уеіауаіі) Алі Акбар (1945) — іранський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Нар. у сім'ї представників середнього класу; здобув мед. освіту в Тегеранському ун-ті. 1976-79 вивчав медицину в США, де брав участь у діяльності Ісламської асоціації іранських студентів, що навчаються за кордоном,

яка виступала з антимонархічних позицій. По поверненні працював у Тегеранському ун-ті; будучи ортодоксальним мусульманином і маючи політ, зв'язки, отримав посаду заст. міністра охорони здоров'я після перемоги в країні ісламської рев-ції 1979; 1980-81 — депутат меджлису. У 1981-97 — мін. зак. справ Ісламської Республіки Іран, намагався пом'якшити окремі аспекти *зовнішньої політики* країни, зокрема, ініціював виведення зі складу МЗС секції Руху ісламського визволення і перетворення її на неурядову орг-цію. Під час *іраксько-іранської війни 1980-88* робив спроби, хоч і без особливого успіху, утримати країни Перської затоки від допомоги Багдаду; взяв безпосередню участь у мирному урегулюванні міждерж. конфлікту. У роки президентства *А. Хашемі-Рафсанджані* доклав зусиль для нормалізації відносин із країнами Перської затоки. Після приходу до влади *А. Хатамі* був звільнений з посади і став радником із питань зовн. політики дух. лідера Ірану аятоли Хаменеї.

П.М. Ігнат'єв

Велика держава в *міжнародних відносин теорії* — визначення міжнар.-політ. статусу держави, що відіграє в них провідну роль. Кожна д-ва в принципі розвивається як рівноправний елемент *системи міжнародної*, але на практиці вони є неспівставимими за матеріалом, потенціалом, комплексом військ, можливостей, людськими ресурсами, ступенем участі в регіональних та глобальних міжнар. відносинах. Наслідком такої нерівності д-ав є міжнар. стратифікація з фактичною ієрархією д-ав. В. д. — це д-ва, матеріал, та політ, потенціал якої дає змогу здійснювати формуючий вплив на всю систему міждержавних відносин або на значну її частину на одному або кількох напрямках, на глобальному та регіональному рівнях, який значно перевищує за обсягами аналогічний вплив інших груп *акторів міжнародних*. В. д. може розглядатись не тільки як елемент міжнар. системи, але як її самостійна підсистема. Найчастіше для визначення В. д. використовуються такі критерії: сукупна могутність, під якою розуміється заг. сума можливостей, що можуть бути використані для реалізації держ. інтересів у сфері міжнар. відносин; особливе місце і роль у системі міжнар. відносин; масштаби довгострокових та середньо-строкових нац. інтересів. У міжнар.-політ. науці не існує чіткої дефініції В. д. Так само відсутнє формально-прав. визначення терміну для міжнар.

ДИП. ПРАКТИКИ.

О.А. Котель

Велика сімка — група найрозвиненіших економічно д-ав світу, до складу яких входять США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія та Канада. Частка цих країн у світовому ВВП та пром. вир-ві становить понад 50%, с. г-ві — понад 25%. Регулярні зустрічі на найвищому рівні керівників В. с. проводяться для вироблення спільних політ, та екон. рішень стратегічного характеру. Вперше зустріч В. с. відбулась 1978 в Бонні (ФРН). Із сер. 90-х розпочалось перетворення В. с. на Велику вісімку завдяки долученню Росії до співробітництва. Росія є повноправним учасником форуму в обговоренні політ, питань та питань *безпеки міжнародної*. Наприкінці 90-х форум лідерів д-ав став офіційно наз. Великою вісімкою. Утім, при обговоренні екон. питань Президент РФ запрошується, як правило, лише для неформальних переговорів під час засідань.

І.О. Мінгазутдінов

Велике посольство 1697-98 — рос. дип. місія, відправлена *Петром* /9(19).03.1697 у Зах. Європу. Мало на меті розширення та зміцнення союзу Московської держави з низкою європ. країн для б-би з Туреччиною за півн. узбережжя Чорного моря. Повинно було ознайомитись із військ., мор. й інженерною справою, підшукати досвідчених моряків й артилеристів, закупити спорядження та матеріали для суднобудування тощо. Великими послами були призначені *Ф. Лефорт*, *Ф. Головін* і *П. Возніцин*. їхній почет складався з 200 дворян. До посольства були прикріплені 35 волонтерів, що їхали для навчання ремеслам і військ, наукам, серед яких під ім'ям Петра Михайлова знаходився і сам Петро I. У Курляндії він вів переговори з герцогом Фрідріхом Казимиром, потім у Кенігсберзі уклав союз із бранденбурзьким курфюрстом. У серпні 1697 В. п. прибуло в Голландію, де після марних спроб одержати субсидії закупило спорядження та найняло фахівців. Із Голландії Петро I з частиною посольства на 3 місяці виїжджав до Англії, зустрічався там з Вільгельмом III, знайомився із суднобудуванням. З червня 1698 В. п. вело переговори у Відні з колишніми союзниками по антитур. коаліції, але запобігти укладенню сепаратного миру Австрії з Туреччиною не вдалося. Поїздка у Венецію, що передбачалась, не відбулась у зв'язку зі звістками про стрілецький бунт і квапливим поверненням до Москви (25.08.1698). По дорозі в Росію 31.07.1698 у Раві-Руській Петро I зустрівся з польським королем Августом II і вів з ним переговори, що стали основою для майбутнього союзу проти Швеції. В. п. не досягло поставленої мети (Росії довелось відмовитись від б-би з Туреччиною), але воно підготувало ґрунт для б-би за Прибалтику. П. Возніцин, залишений Петром I у Відні, брав участь у переговорах на Карловицькому конгресі 1698-99 (див. *Карловицькі мирні договори 1699*).

Н.Ф. Сербіна

Великий альянс 1688-1713 — коаліція європ. держав, провідну роль в якій відігравали Велика Британія та Голландія, спрямована проти утвердження франц. гегемонії на континенті й на збереження рівноваги сил в Європі. Основними етапами існування В. а. були війни *Аугсбурзької ліги* та *війна за іспанську спадщину 1701-14*. Упродовж 1688-97 б-ба між франц. королем Людовіком XIV та англійським Вільгельмом III Оранським тривала в різних регіонах Європи, у т. ч. в Ірландії, де Яків II намагався за підтримки франц. військ повернути собі англ. трон. Пошук союзників для протистояння Франції підштовхнув Англію приєднатись до Аугсбурзької ліги, внаслідок чого остаточно сформувався В. а. Незважаючи на ряд поразок Вільгельма III (3.08.1692 при Стенкеркені та 29.07.1693 при Нервіндені), В. а. вдалося утримати *статус-кво* завдяки перемозі англ.-голландського флоту над французьким при Ла-Уг 29.05.1692. Після краху франц. планів вторгнення в Англію, сторони розпочали мирні переговори, що завершилися підписанням *Ріксвікського миру 1697*, але його положення були порушені в результаті б-би за іспан. спадщину. Зближення між Францією та Іспанією створило небезпеку виникнення в Європі гегемона, під впливом якої 1701 за ініціативи Вільгельма III було утворено Великий Гаазький альянс, в якому об'єдналися Англія, Голландія, імператор *Священної Римської імперії* та ряд дрібніших європ. д-ав. В. а. проіснував упродовж майже всієї війни за іспан. спадщину, до того часу, коли після смерті 1711 імп. Йосифа не виникла загроза об'єднання нім. володінь Габсбургів з іспан. територіями, що суперечило принципам рівноваги сил у Європі. 1713 імп. Карл Габсбург відкликав свої війська з Іспанії, вийшовши т. ч. з В. а. Останній припинив своє існування з підписанням *Утрехтського Миру 1713*.

МХ.Капітоненко

«Великої палиці» політика — визначення, яке закріпилось за зовн. політикою респ. адміністрацій США на поч. ХХ ст., переважно на центр. -амер. та карибському напрямках. Запозичене з улюбленої приказки Президента США *Т. Рузвельта*: «Говори лагідно, але не розлучайся з великою палицею — і далеко підеш». Найактивніше здійснювалась у 1903-12, коли США зміцнювали свої позиції в Зах. півкулі, застосовуючи збройну інтервенцію та *окупацію воєнну* країн для отримання зовн.-політ. переваг у регіоні. Так, для придушення виступів кубинців, невдоволених політикою США, які перетворили острів на свій протекторат, амер. президенти *Т. Рузвельт* і *В. Тафт* здійснювали інтервенцію на Кубу в 1906-09. У 1903 США організували в Колумбії заколот, внаслідок якого було створено незалежну Республіку Панама, а США отримали від уряду нової д-ви виключне право на будівництво *Панамського каналу*. США здійснювали збройну інтервенцію проти Домініканської республіки (1904-07, 1912), Нікарагуа (1909), Гондурасу (1907, 1911). Період «В. п.» п. став черговим етапом у розвитку *Монро доктрини*.

Б.М. Гончар

ВЄЛИЧКО Валентин (1944, Мінська обл., Білорусь) — білоруський громад.-політ. та держ. діяч, дипломат. Закінчив Ленінградський технол. ін-т холодительної промисловості (1972). 1968-79 — 1-й секр. Новобілицького райкому комсомолу Гомеля, 2-й секр. Гомельського міськкому комсомолу, 2-й, 1-й секр. Гомельського обкому комсомолу. 1979-82 — аспірант Академії сусп. наук при ЦК КПРС; 1982-83 — секр. Гомельської облпрофради; 1983-85 — голова Радянського райвиконкому м. Гомеля; 1985-89 — 1-й секр. Радянського райкому КПРС м. Гомеля; 1989 — заст. голови Гомельського облвиконкому; 1990-93 — голова об'єднання профспілок Гомельської обл. 1993-97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Білорусь в Латвійській Республіці. 1997-98 — міністр Республіки Білорусь у справах СНД; 1999-2001 — 1-й заст. мін. закр. справ. З 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Білорусь в Україні.

Н.В. Шакова

Веллінгтон (Wellington) Артур Уелсли (1.05.1769, Дублін — 14.09.1852, Уолмор, графство Кент) — брит. держ. діяч, полководець і дипломат. Закінчив Ітонський коледж і Військ. академію в Анже (Франція). Член ірландської палати громад у 1790-97. 1797-1805 у складі колоніальних військ знаходився в Індії, де командував дивізією та забезпечив підкорення маратхських князівств. 1806-09 — чл. палати громад, 1807-09 — міністр у справах Ірландії. З 1809 — чл. палати лордів. 1809-13 командував брит. експедиційними військами в Португалії та в Іспанії, 1813-14 — у Франції. Отримав звання маршала (1813) і титул герцога (1814). 1814-15 — посол Великої Британії у Франції, учасник *Віденського конгресу 1814-15*. Командував об'єднаними військами союзників у битві при Ватерлоо (1815). 1815-18 очолював союзні окуп. війська у Франції, представляв Велику Британію на *Аахенському конгресі 1818*. 1821-27 — чл. кабінету, брав участь у *Веронському конгресі 1822*. 1826-27 здійснив поїздку до Петербурга, де вів переговори з *Миколою I* з грец. питання. 1827 та 1842-52 — головнокомандувач брит. армії. 1828-30 — Прем'єр-міністр. 1834-35 — мін. закр. справ,

1841-46 — міністр без портфеля. З 1846 відійшов від активної політ. діяльності.
Р.Л. Кривонос

Веллінгтона Місія 1826-27 була відряджена брит. урядом для проведення з рос. імператором *Миколою* /переговорів про конфліктну ситуацію між Росією й Туреччиною, а також про врегулювання грец. питання. Очолював місію міністр брит. кабінету *А Веллінгтон*, якого в лютому 1826 призначили послом у Петербурзі. 1825 Росія пред'явила Стамбулові ультиматум, за яким у разі початку війни між Туреччиною та Грецією автоматично виступала на боці останньої. Основне завдання В. м. полягало в забезпеченні невтручання Росії у вирішення грец. питання. До відома Миколи I були доведені виняткова зацікавленість Великої Британії в грец. питанні та запевнення, що її *нейтралітет* у конфлікті між Росією та Туреччиною буде забезпечений виключно в разі невтручання Росії в Греції. За результатами переговорів був підписаний *Петербурзький протокол 1826*.
С.О. Маковський

Венеціансько-флорентійській союз —

оформлений двостороннім договором у 1425; був створений з метою спільної б-би Венеції та Флоренції проти Мілана в Першій Ломбардській війні (1422-28). Переговори про створення В.-ф. с. було розпочато Флоренцією в 1424 зусиллями флорентійського посла у Венеції Ринальдо Альбіцці. У 1425 переговори були продовжені під керівництвом Джованні Медічі. Флорентійці добре усвідомлювали, що без допомоги союзників вони не зможуть здолати герцога Міланського Філіппа Марію. Франческо Карманьйола, головний кондот'єр Венеції, який до того певний час знаходився на службі в Міланського герцога, переконував венеціанців у необхідності укласти угоду з Флоренцією. В.-ф. с. до якого пізніше приєдналися Мантуя, Феррара, Савойя та Неаполь, передбачав, що обидві сторони вестимуть війну проти Мілана спільними силами. Землі, відвойовані в Ломбардії, мали відійти до Венеції, а в Тоскані та Романьї — до Флоренції. Карманьйола був призначений головнокомандуючим союзним військом, а воєнні дії перенесено до Ломбардії, де впродовж декількох місяців було захоплено кілька міст, що належали герцогу. Війна з Міланом припинилась після укладення 30.12.1426 у Феррарі мирного дог-ру. Проте герцог Міланський порушив його умови та розпочав новий наступ проти союзників. Після перемоги венеціанців у жовтні 1427 в битві при Маклоді, 19.04.1428 у Феррарі було підписано новий мирний договір. За цим дог-ром Флоренція повернула собі всі землі, втрачені в Романьї, а до Венеції відійшли Бреція та Бергамо з прилеглими територіями. Війна сприяла збагаченню та посиленню Венеції, водночас Флоренція значно збідніла. Воєнні дії проти Мілана призвели до загострення протиріч між союзниками й тому союз фактично розпався ще до завершення бойових дій.

О.А. Борділовська

Венс (Уапсе) Сайрус Робертс (1917, Кларксбург, шт. Зах. Вірджинія — 12.01.2003, Нью-Йорк) — амер. держ. діяч і дипломат. Закінчив Школу права Єльського ун-ту (1939), після чого займався адвокатською практикою. 1960 — чл. команди кандидата в президенти *Дж. Кеннеді*. 1961-62 — гол. юрид. радник мін-ва оборони США; 1962-63 — міністр армії США; 1964-67 — заст. міністра оборони. 1967 — спец. посланник Президента США у зв'язку зі становищем на Кіпрі, 1968 — у Кореї. 1968-69 — заст. голови делегації США на Паризькій конференції з В'єтнаму. 1969-76 відновив заняття адвокатською практикою, став чл. Тристоронньої комісії — впливового амер.-япон.-зах.-європ. консультативного форуму. 1977-80 — держ. секретар в адміністрації Президента США *Дж. Картера*. 1992-93 очолював спец. місію для пошуків врегулювання конфлікту на території колишньої Югославії, співавтор *Венса — Оуена плану 1993*. В. є одним із показових представників ліберального реалістського крила політикофор-муночої еліти США періоду завершення *«Холодної війни»*. Виступав прибічником широких угод із СРСР (зокрема, у військ, галузі), надання дипломатії ролі пріоритетного інструменту в зовн. політиці США, утвердження позитивного лідерства Америки у світі як *наддержави*, чутливої до потреб країн на шляху розвитку й занепокоєної станом *прав людини* у світі. Відіграв одну з провідних ролей у зовн. політиці США кінця 70-х, зокрема у таких її досягненнях, як угода про передачу США *Панамського каналу* Панамі (1977), Кемп-Девідські угоди 1978 між Ізраїлем і Єгиптом, амер.-рад. договір ОСО-2 (1979). Проте у сприйнятті заг. стратегічних орієнтирів амер. зовн.-політ. курсу й настанов щодо окремих міжнар. проблем В. нерідко розходився з іншими членами адміністрації, зокрема з *Бжезінським*. З останнім В. мав, насамперед, розбіжності в поглядах на політику стосовно СРСР, яку він вважав пріоритетним напрямком вашингтонської дипломатії. Натомість з *Бжезінським* спочатку закликав надати їй підпорядкованого характеру, порівняно зі стосунками із союзниками й Китаєм, а пізніше ініціював жорсткішу лінію щодо Москви. Усвідомлюючи відсутність підтримки своєї зовн.-політ. концепції та використавши як привід власну незгоду з силовою операцією щодо звільнення амер. дипломатів-заручників в Ірані, В. подав у відставку 21.04.1979. Потім займався громад. діяльністю, виступив як міжнар. посередник, входив до

Незалежної комісії з питань роззброєння і безпеки («комісія Пальме»). Останні роки життя страждав на хворобу Альцгеймера.

Твори: «Важкі рішення. Критичні роки в американській зовнішній політиці» (1983).

ТА. Грищенко

Венса — Оуена план 1993 з урегулювання ситуації в Боснії та Герцеговині, де 1992-95 точилась міжетнічна війна між сербами, боснійськими мусульманами та хорватами. План мирного врегулювання, розроблений експертами Міжнар. конференції з колишньої Югославії, отримав назву за прізвищами тодішніх співголів цієї конференції — С. Венса та Д. Оуена. З-поміж 6 найвідоміших проектів врегулювання конфлікту в Боснії та Герцеговині, В.-О. п. був другим, після плану Х. Кутільєро (травень 1992). В.-О. п. був підписаний 30.01.1993 у Женеві лідерами трьох етнічних груп: мусульманином А. Ізетбеговичем, сербом Р. Караджичем, хорватом М. Бобаном у присутності Венса та Оуена. План передбачав створення кантональної держ. системи, надання переважних прав управління місцевим кантональним адміністраціям, а деяких централізованих — спільній владі в столиці Боснії та Герцеговини Сараєві. План складався з трьох частин: конституційних засад Боснії та Герцеговини, угоди з військ, питань та про співробітництво між сторонами в галузі реалізації прав людини та плану територ. поділу країни на 10 кантонів-провінцій зі столицями у Біхачі, Банья Луці, Босанському Броді, Бієліні, Тузлі, Невесіне, Сараєві (місто мало особливий статус), Мостарі, Зениці, Травніку. Боснійські хорвати підписали усі три док-ти, боснійські серби — конституційні засади та військ, угоду, а мусульмани — тільки конституційні засади. Посилаючись на те, що сербська громада не прийняла план у повному обсязі, США в Раді Безпеки ООН запропонували зняти ембарго на постачання зброї боснійським мусульманам та застосувати повітр. удари проти сил боснійських сербів. Ця пропозиція не знайшла підтримки всіх членів РБ ООН, вкл. з Великою Британією

Та Францією.

М.С.Каменецький

Верденський ДОГОВІР підписаний 843 р. у Вердені (нині півн.-схід. Франція); визначав умови поділу Священної Римської імперії Карла I Великого. Згідно з В. д. імперія була поділена між трьома онуками Карла. Старший, Лотар, отримав Італію та вузьку, але довгу смугу землі, обмежену зі сходу Альпами та Рейном, на заході — Роною, Соною, Маасом і Шельдою, а також область Фрісландію на півночі. Людовік отримав землі на схід від Рейну — «Королівство східних франків», яке пізніше стало наз. Німеччиною. Карл здобув зах. частину імперії — «Королівство західних франків», майбутня Франція. Імпер. титул зберігався за Лотаром, проте він не давав спец. привілеїв; фактично Франкська імп. перестала існувати. Розподіл земель був суто механічним, не враховував особливостей екон. взаємозв'язків земель та їхнього етнічного складу, що заклало підґрунтя для загострення протиріч між сусідніми королівствами в майбутньому. В. д. закріпив існування Франції та Німеччини як

ОКРЕМИХ Д-ав.

ОЛ. Борділовська

Вердера МІСІЯ — важливий елемент дип. підготовки Росії до майбутньої війни з Туреччиною під час Східної кризи 1875-78. Загострення ситуації в Балканських володіннях Османської імп. і загроза одночасного втручання в кризу Росії та Австро-Угорщини відкривали можливість для прямого зіткнення інтересів цих двох великих держав на Балканах. Такий конфлікт міг перерости в пряме військ, зіткнення і зумовив необхідність для обох сторін дізнатись про позицію Німеччини щодо конфронтації. Тому у вересні 1876 рос. імператор Олександр II звернувся до нім. кайзера Вільгельма /з листом, в якому запитав про позицію Німеччини в разі сепаратного виступу Росії проти Туреччини, якщо остання не прийме пропозиції д-ав щодо вирішення кризи у своїх балканських володіннях. Враховуючи опозицію Австро-Угорщини одноосібному виступу Росії проти Туреччини, фактичний сенс запитання полягав у з'ясуванні позиції Німеччини в можливій австр.-рос. війні. Не отримавши відповіді на свій лист, Олександр II звернувся до нім. військ, аташе в Петербурзі генерала А. фон Вердера з проханням прискорити офіц. відповідь на питання щодо позиції Німеччини в австр.-рос. конфлікті. 23.10.1876 офіц. відповідь Німеччини було передано рос. урядові нім. послом у Росії Л. фон Швейніцем. Німеччина наполягала на необхідності досягнення компромісу між Австро-Угорщиною та Росією, можливого в разі надання Австро-Угорщині права окупувати Боснію. У разі війни між двома д-вами Німеччина відійшла б від позиції нейтралітету, якщо Австро-Угорщині загрожувала б поразка. Результати В. м. переконали рос. уряд піти на поступки Австро-Угорщині й заручитися згодою останньої на дії проти Туреччини.

В.Ю. Константинов

Вернер (Шгпег) Манфред (24.09.1934, Штут-гарт, Німеччина— 13.08.1994, Брюссель) — нім. громад.-політ, і держ. діяч. Навчався в ун-тах Гайдельберга й Парижа, закінчив юрид. ф-т Мюнхенського ун-ту, д-р міжнар. права (1958). Працював в адміністрації землі Баден-Вюртемберг. 1962-65 — радник парламенту землі Баден-Вюртемберг; 1965-88 — депутат бундестагу ФРН; 1965-76 — голова робочої групи з оборони ХДС/ХСС; 1976-80 — голова комітету у справах оборони бундестагу; 1980-82 — заст. голови ХДС/ХСС з

питань зовн. політики, оборони і внутр.-нім. відносин, чл. федерального виконкому ХДС і віце-голова Фонду Аденауера. Жовтень 1982 — травень 1988 — міністр оборони ФРН. 1.07.1988 призначений Ген. секретарем НАТО. Активно сприяв розробленню й реалізації програми «Партнерство заради миру». Помер у службовому кабінеті.

В.І. Головченко

Веронський конгрес 1822 відбувся 20.10-14.12.1822. 4-й і останній дип. конгрес *Священного союзу*. Крім рос. імператора *Олександра* /та австрійського Франца I, прус, короля Фрідріха Вільгельма III, на конгресі були присутні представники інших д-ав Європи. Обговорювались умови спільного виступу проти Іспанії задля придушення рев-ції та відновлення монархічної влади, проблеми, пов'язані з грец. повстанням, рос.-тур. конфліктом і майбутнім іспан. колоній у Центр, і Півд. Америці. Інтервенція Франції, Австрії, Пруссії та Росії проти Іспанії мала поширитись на її колоніальні володіння, що викликало незадоволення Великої Британії. Уряд останньої звернувся до США з пропозицією координувати свої дії в цьому питанні (див. *Монро доктрина*). Також було прийнято рішення продовжити інтервенцію Австрії в Сардинії й Неаполі. Вперше в дип. практиці на такому високому рівні обговорювалось питання міжнар. торгівлі рабами. За результатами проведення конгресу Росія, Велика Британія та Пруссія опублікували циркуляр, в якому підтверджували право Священного союзу втручатись у внутр. справи будь-якої д-ви, якщо в ній відбувалися події, що загрожували монархічному ладу. Спільними зусиллями великих держав іспан. рев-ція восени 1823

була Придушена.

С.О. Маковський

Версальський мирний договір 1783 підписаний 3.09.1783 у Версалі (Франція). Завершив *війну за незалежність у Північній Америці 1775-83*. Переговори, які вели в Парижі уповноважені США (*Б. Франклін, Дж. Адамс, Дж. Джей, Г. Лоуренс*) і Великої Британії (*Р. Освальд*), закінчились підписанням 30.11.1782 попередньої англ.-амер. угоди. Союзники США — Франція, Італія, Голландія — вели окремі переговори з Лондоном. В. м. д. офіційно визнавав суверенітет і незалежність США, а також їхнє право на рибальство у водах Ньюфаундленду та свободу рибальства в прибережних районах англ. володінь. Договір визначав кордон США на заході по р. Міссісіпі, що означало збільшення території США вдвічі порівняно з колоніальним періодом. На півдні він проходив північніше Флориди, яку Британія повертала Іспанії. На півночі кордон США з Канадою не був чітко визначений, що стало причиною постійних конфліктів і зрештою призвело до *американсько-англійської війни 1812-14*. Договір передбачав взаємне врегулювання боргових зобов'язань приватних осіб, укладених до 1775. Конгрес мав рекомендувати штатам повернути вартість конфіскованого майна лоялістам і не вдаватись до репресивних дій щодо таких осіб. Прикінцеві статті В. м. д. проголошували встановлення миру, припинення воєнних дій та зобов'язання Великої Британії вивести війська з усієї території США, взаємну свободу судноплавства р. Міссісіпі. Одночасно у Версалі були підписані англ.-франц. і англ.-Іспан. мирні дог-ри.

В.М. Гончар

Версальський мирний договір 1919 підписаний 28.06.1919 на *Паризькій мирній конференції 1919-20*. Завершив *Першу світову війну* й вирішив повоєнну долю Німеччини. Договір підписали США, Велика Британія, Франція, Італія та Японія як головні союзні д-ви, а також Бельгія, Болівія, Бразилія, Куба, Еквадор, Греція, Гватемала, Гаїті, Хіджаз, Гондурас, Ліберія, Нікарагуа, Панама, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Королівство сербів, хорватів і словенців, Сіам, Чехословаччина й Уругвай з однієї сторони, і Німеччина, переможена у війні — з іншої. Китай як учасник Першої світової війни на боці союзних д-ав відмовився підписати цей договір на знак протесту проти передачі Японії нім. володінь, прав і власності в Китаї, у т. ч. провінції Шаньдун. Договір містив 440 статей і 15 частин. Частина I (*Статут Ліги Націй*) і частина VIII (*Міжнародна організація праці*) без змін увійшли в усі мирні дог-ри, розроблені й підписані з іншими д-вами Четверного союзу: *Сен-Жерменський мирний договір 1919, Нейський мирний договір 1919, Трианонський мирний договір 1920 і Севрський мирний договір 1920*. В. м. д. набув чинності 10.01.1920 після ратифікації його Національними зборами Німеччини (9.07.1919) і чотирма головними союзними д-вами (Великою Британією, Францією, Італією і Японією). Сенат США не ратифікував договір через небажання вступати до Ліги Націй, і США підписали сепаратну мирну угоду (див. *Американсько-німецький договір 1921*), який не містив статей про Лігу Націй. Не ратифікували В. м. д. Хіджаз і Еквадор. Загалом його підписали й ратифікували 23 д-ви. В. м. д. визначав кордони Німеччини з Бельгією, Люксембургом, Францією, Швейцарією, Австрією, Чехословаччиною, Польщею й Данією, врегульовував питання політ, устрою Європи. Німеччина зобов'язалась беззастережно поважати незалежність Австрії в кордонах, які мали бути встановлені її дог-ром з державами-пере-можниціями, визнавала повну незалежність Люксембургу, який з 1.01.1919 виходив зі складу Німецького митного союзу, повну незалежність Чехословаччини, держ. кордон якої встановлювався по лінії старого кордону між Австро-Угорською та Німецькою імп. станом на 3.08.1914. До складу Чехословаччини увійшла

частина сілезького р-ну Цеглина з головними шахтами Остравського вугільного бас. і залізницею, що з'єднувала Богемію та Словаччину. Договір зобов'язував Німеччину визнати повну незалежність Польщі, поступитись на її користь значними територіями, зокрема р-ном Познані та частиною Зах. Пруссії, що були коридором, який забезпечував Польщі вихід до моря. Німеччина відмовлялась від прав на м. Данциг (Гданськ) з довколишнім районом, які проголошувалися *вільним містом* під контролем Ліги Націй. Згідно з Паризькою конвенцією 9.11.1920, прийнятою на конференції послів, м. Данциг було включено в польські митні кордони, отримувало свою конституцію, схвалену Лігою Націй, і двопалатний орган врядування — Фолькстаг (Народні збори) та Сенат, який був одночасно верхньою палатою й інститутом виконавчої влади. Лігу Націй представляв верховний комісар. Право здійснення зовн. зносин Данцига й захисту інтересів його громадян передавалось Польщі. Ця країна отримала також півд. частину Верхньої Сілезії, півн. і зах. частина якої відійшли до Німеччини. У Схід. Пруссії Німеччина втратила Мемельську (Клайпедську) область на правому березі р. Німан, тимчасове управління якою здійснювала міжнар. адміністрація на чолі з комісаром. 16.02.1923 Ліга Націй передала цю територію Литві на умовах надання їй особливого статусу. Такий статус був запроваджений 8.05.1924 і передбачав міжнар. режим порту Мемель (Клайпеда) й широку адмін. автономію для області.

Зазнали значних змін зах. кордони Німеччини. Вона визнавала перехід до Бельгії округів Ейпен і Мальмеді, а також т. зв. нейтральної та прус. частини території Морене. Німеччина зобов'язалась визнавати й дотримуватись усіх угод, які будуть укладені союзними д-вами з урядами Бельгії чи Нідерландів з метою заміни Лондонських договорів (19.04.1839), які встановлювали бельгійський *нейтралітет*, але 22.11.1918 король цієї країни *Альберт I* проголосив його скасування. Остаточо бельгійський нейтралітет було скасовано Локарнськими договорами 1925. Втрачений Францією після підписання *Версальського прелімінарного миру 1871* і *Франкфуртського миру 1871* суверенітет над обл. Ельзас і Схід. Лотарингія був відновлений з дати підписання перемир'я 11.11.1918. У березні 1919 Франція висунула територ. вимогу до Німеччини щодо півд. частини Саарської області, для півн. частини Саару мав бути встановлений особливий політ, режим, а його вугільні шахти переходили в повну власність Франції. 9.04.1919 Паризька мирна конференція ухвалила особливий статус для Саару, в рамках якого управління областю передавалось Лізі Націй в особі комісії з 5 членів, строком на 15 років з дати введення в дію В. м. д. Передбачалась передача у власність Франції шахт Саарського вугільного бас. як компенсація за зруйнування нім. військами шахт на північ від Па-де-Кале. Після закінчення цього терміну питання майбутнього Саарської області мав вирішити плебісцит. Встановлювався новий кордон між Німеччиною і Данією. Доля відібраних у Данії внаслідок *австрійсько-прусько-данського конфлікту 1864* територій вирішувалась шляхом плебісциту, який було проведено в березні 1920. 2/3 виборців півн. частини Шлезвігу висловилися за приєднання до Данії, тоді як у центр, його частині 3/4 виборців висловились на користь Німеччини. Німеччина зобов'язувалась також знести всі укріплення на о-вах Гельголанд і Дюне. Загалом ця країна втратила 1/7 території та 1/10 населення.

Німеччина визнавала незалежність усіх територій, що входили до складу колишньої Російської імп. на 1.08.1914, а також денонсувала *Брестський мирний договір міме РСФРР і Центральними державами 1918* й усі інші дог-ри, укладені нею з урядом Радянської Росії. Вона зобов'язалась визнати всі дог-ри й угоди, підписані союзними д-вами з країнами, які утворились й утворюються в майбутньому на території колишньої Російської імп. За В. м. д. Німеччина відмовлялась від усіх своїх колоній, щодо яких встановлювалась *мандатна система*. Відносно колишніх нім. колоній у Центр. Африці застосовувався «мандат В». Вони передавались під безпосереднє управління країни-мандатарія при збереженні деякого ступеня самоврядування. Щодо колишніх нім. володінь у Півд.-Зах. Африці й о-вів Тихого океану застосовувався «мандат С», який означав фактично повну *анексію* цих територій державами-мандатаріями. Німеччина відмовилась: на користь Китаю — від усіх привілеїв і переваг, що впливали з попередніх нім.-китайських дог-рів, а також від власності на тер. нім. концесій у Китаї; на користь Великої Британії — від нім. власності на території брит. концесії в Кантоні (Гуанчжоу); на користь Японії — від усіх прав і привілеїв на території Цзяочжоу, від залізниць, шахт і підводних кабелів, придбаних у рамках нерівноправного китайсько-нім. дог-ру від 6.03.1898. У Сіамі (Таїланд) Німеччина відмовлялась від права коне, юрисдикції та від усієї нім. власності в цій країні; визнавала такими, що втратили чинність, усі дог-ри й угоди, укладені раніше з Ліберією; відмовлялась від прав і привілеїв, що впливали з рішень *Альхесіраської конференції 1906* і з франц.-нім. угод 9.02.1909 та 4.11.1911. Німеччина визнавала франц. *протекторат* над Марокко і британський — над Єгиптом та відмовлялась від режиму капітуляцій.

В. м. д. зобов'язував Німеччину здійснити *делітаризацію* Рейнської зони. їй заборонялося зберігати чи будувати в майбутньому на лівобережжі Рейну та в 50-км зоні на правому березі військ, спорудження, тримати в зазначеній зоні збройні сили, а також проводити військ, маневри. Нім. армія мала бути професійною, чисельністю в 96 тис. солдатів і 4 тис. офіцерів, та призначалась виключно для підтримання порядку всередині країни. Ген. штаб і всі вищі військ, навч. заклади ліквідовувались і не підлягали відновленню в майбутньому. Володіння важкою артилерією, танками й авіацією було заборонено. Німеччина

отримала право мати лише 288 польових гармат. Заборонялось виробництво військ, техніки, за винятком випадків, що спеціально дозволялися б союзниками. Заборонялись також будь-які мобілізаційні заходи в країні. Нім. військ.-мор. флот мав бути поділений між союзниками (він був потоплений своїми командами на рейді брит. затоки Скапа-Флоу влітку 1919), надалі Німеччина повинна була обмежити його склад 6 броненосцями, 6 легкими крейсерами, 12 міноносцями і 12 контрміноносцями зі встановленням тоннажу для кожного типу кораблів і заг. чисельністю особового складу 15 тис. чол.

Будівництво та придбання підводних човнів, так само як наявність військ.-мор. авіації, заборонялись. Більшість укріплень і фортець на кордонах Німеччини мали бути знесені. Договір передбачав, що повне роззброєння Німеччини мало стати передумовою заг. обмеження озброєнь усіх д-ав. Врегулювалось питання про нім. військовополонених і могили нім. солдатів й офіцерів, була прийнята постанова щодо спец. суду над *Вільгельмом II*, а також про судове переслідування осіб, звинувачених у діях, що суперечили законам і звичаям війни (вимога союзників від 7.02.1920 про видачу 895 нім. підданих, у т. ч. Гінденбурга, Людендорфа, фон Тір-піца, *Бетман-Гольвега* та ін.). Встановлювалась провина Німеччини та її союзників у розв'язанні Першої світової війни. Хоча згідно з мирним дог-ром створювалась міжнар. репараційна комісія, розмір нім. репарацій не визначався, а був розроблений тільки неповний репараційний план, який і включено до дог-ру. Передбачалось зобов'язання Німеччини передати союзникам золото й інші коштовності, одержані нею під час війни від Туреччини та Австро-Угорщини (як забезпечення позик), а також від Росії (за Брестським мирним дог-ром) та Румунії.

В. м. д. врегулював також екон. відносини сторін. Німеччина зобов'язувалась не встановлювати будь-яких заборон чи обмежень на ввезення будь-яких товарів із союзних д-ав і поширити на торгівлю та судноплавство (у т. ч. риболовне й каботажне) союзних д-ав принцип найбільшого сприяння. Вона мала скасувати всі дог-ри та угоди екон. характеру, які уклала під час війни з Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною, Румунією та Росією. Стосовно трансп. питань дог-ром встановлювалось, що повітр. судна, які належать союзним д-вам, матимуть повну свободу польоту й посадки на території та в *територіальних водах* Німеччини. Німеччина зобов'язувалась надати свободу транзиту через свою територію для товарів, кораблів, суден, вагонів й осіб, що слідує із союзних д-ав, і забезпечити їм такий самий режим, яким користувались нім. громадяни, судна й кораблі. Вільними для інозем. судноплавства оголошувалися річки: Ельба від впадіння Влтави і Влтава від Праги, Одер від впадіння Опти, Німан від Гродно й Дунай від Ульма. *Кільський канал* і доступи до нього ставали вільними та відкритими для військ, і торг, кораблів усіх країн, що перебувають у стані миру з Німеччиною.

В. м. д. передбачав гарантії його виконання з боку Німеччини. Територія цієї країни на лівому березі Рейну та плацдармами на правому березі підлягали тимчасовій окупації впродовж 15 років з дати вступу в дію В. м. д. Окуп. війська союзних д-ав мали бути виведені з півн. зони окупації (Кельн) через 5 років (січень 1925), з центр. зони (Кобленц) — через 10 років (січень 1930) і півд. зони (Майнц) — через 15 років (січень 1935). У випадку загрози агресії з боку Німеччини виведення окуп. військ могло бути припинене, а в разі порушення нею своїх зобов'язань після виведення військ окупація могла бути відновлена (ст. 429). Її можна було припинити до закінчення визначеного терміну за згодою зацікавлених сторін. Витрати на окупацію покладалась на Німеччину, вони не мали перевищувати 240 млн. марок золотом на рік. Німеччина була зобов'язана вивести свої війська з прибалтійських провінцій і Литви, коли уряди головних союзних д-ав розцінять момент як відповідний, виходячи з внутр. становища цих територій. Вона мала визнати повну чинність мирних дог-рів і конвенцій, що будуть укладені союзними д-вами з країнами-союзниками Німеччини у Першій світовій війні, а також погодитись на постанови, які будуть прийняті щодо території колишньої Австро-Угорської монархії, Болгарського королівства й Оттоманської імп., і визнати нові д-ви в кордонах, визначених для них цими постановами.

В. м. д. і мирні дог-ри з державами-союзниками Німеччини в Першій світовій війні склали Версальську систему дог-рів, одну з основ *Версаль-сько-Вашингтонської системи міжнародних відносин*, яка, не усунувши корінних імперіалістичних протиріч, породила низку нових протиріч між переможцями й переможеними, а також між самими країнами-переможницями. До того ж, Версаль-сько-Вашингтонська система міжнар. відносин створювалась без участі радянської Росії й урахування її законних інтересів. На поч. *Другої світової війни* більшість основних постанов В. м. д. були порушені.

ІД.Коміренко

Версальський прелімінарний договір 1871 підписаний 26.03.1871 у Версалі (Франція) між Рейхсканцлером Німецької імп. *О. Бісмарком* та головою франц. уряду *А. Тьєром*; попередньо завершав переможну для Німеччини *франко-пруську війну 1870-71*. За цим дог-ром від Франції відчужувались на користь Німеччини провінції

Ельзас і Схід. Лотарингія. Франція повинна була також виплатити контрибуцію розміром 5 млрд. франків, а до її виплати за власний кошт утримувати на значній частині своєї території нім. окуп. війська. До

ратифікації мирного дог-ру Національними зборами німці отримали право ввести свої війська в Париж. Остаточний мирний договір був підписаний 10.05.1871 у Франкфурті-на-Майні (див. *Франкфуртський мир 1871*).

Б.М. Гончар

Версальсько-Вашингтонська система міжнародних ВІДНОСИН — глобальна система міждерж. відносин, встановлена після закінчення *Першої світової війни* державами-переможцями; спиралася на систему міжнар. дог-рів, створену на *Паризькій мирній конференції 1919-20* та *Вашингтонській міжнародній конференції 1921-22*. Версальська система мирних дог-рів (*Версальський мирний договір 1919* з Німеччиною, *Сен-Жерменський мирний договір 1919* з Австрією, *Нейїський мирний договір 1919* з Болгарією, *Тріанонський мирний договір 1920* з Угорщиною та *Севрський мирний договір 1920* з Туреччиною) закріплювала територ. зміни, які відбулись унаслідок Першої світової війни й розпаду Німецької, Османської та Австро-Угорської імперій. Вашингтонська система дог-рів (Договір 4 д-ав 1921, Договір 5 д-ав 1922, Договір 9 д-ав 1922) визначала співвідношення сил на Тихому океані та в Схід. Азії, а також завершувала визначення співвідношення сил між провідними *акторами міжнародними* у світі. В.-В. с. стабілізувала повоєнний устрій в Європі, закріпила *статус-кво* в колоніях. Один із найбільших здобутків В.-В. с. — створення *Ліги Націй*, постійно діючої міждерж. орг-ції, яка ставила завдання збереження миру, гарантії *безпеки міжнародної* та врегулювання суперечок між своїми членами виключно мирним шляхом. Водночас при створенні основних міжнар. інституцій В.-В. с. поза ними залишались країни, що програли в Першій світовій війні, а також Радянська Росія та США. В.-В. с. мала нерівноправний характер: не були розв'язані протиріччя між державами-переможцями й д-вами, що зазнали поразки, не ліквідовані протиріччя між великими й малими країнами. Т. ч., у самій цій системі були закладені підвалини реваншизму, які збільшувались унаслідок відсутності дійового контролю за виконанням укладених угод та значних територ. перерозподілів в Європі (друге «велике переселення народів»), що створили основу для міжетнічних конфліктів. В.-В. с. м. в. не була стійкою, і після короткого періоду відносної стабільності зазнала спершу кризи Вашингтонського порядку в 1929-33 внаслідок поширення япон. експансіонізму, а згодом і Версальського порядку в 1933-37 через односторонні дії Німеччини та Італії. Після *аншлюсу Австрії* та *Мюнхенської угоди 1938* В.-В. с. м. в. остаточно поступилась нім. гегемонії

В Європі.

О.С.Пархомчук

Верховний (ВИСОКИЙ) комісар: 1. Звання, що присвоюється вищим посадовим особам із функціями частково адмін., частково дип. характеру. В. к. зазвичай призначались у залежні або окуповані країни. *Версальським мирним договором 1919* був установлений пост В. к. *Ліги Націй* у Данцигу (Гданьськ) з наданням йому великих повноважень. До Союзницької ради (орган Союзницької комісії по Австрії) в ролі В. к. були призначені представники СРСР, США, Великої Британії та Франції.

2. Посада В. к. існує в системі *Організації Об'єднаних Націй* (напр., В. к. ООН у справах біженців, *Верховний комісар ООН з прав людини*).

3. *Дипломатичні відносини* між країнами-членами *Співдружності Націй* здійснюються особливим корпусом дипломатів — В. к., офіц. представниками (*посол, глава дипломатичного представництва*) однієї країни Співдружності в іншій.

В.М. Матвієнко

Верховний комісар ООН з прав людини —

головна посадова особа *Організації Об'єднаних Націй* у сфері *прав людини*, що підпорядкована безпосередньо *Генеральному секретареві ООН* і відповідає за сприяння, захист і здійснення всіма людьми громадян., екон., соц., політ. та культ. прав. Посада В. к. запроваджена резолюцією *Генеральної Асамблеї ООН 23.12.1994*. Його обов'язки полягають у зміцненні та оптимізації існуючих механізмів захисту *прав людини*, підтриманні діалогу з урядами всіх країн з метою забезпечення прав людини, координації діяльності із захисту прав людини в рамках всієї системи ООН (у т. ч. у сфері освіти й сусп. інформації) та заг. керівництві діяльності Центру ООН з прав людини. В. к. обирається ГА ООН строком на 4 роки і за посадою є заступником Генерального секретаря ООН. Вимоги до кандидата на цю посаду є дуже високими: він повинен бути особистістю, що характеризується високими моральними чеснотами та чесністю, має досвід у сфері захисту прав людини тощо. Він готує щорічну доповідь Комісії з прав людини, яка через *Економічну і Соціальну Раду ООН* направляється до ГА ООН. Штаб-квартира В. к. знаходиться у Женеві. Цю посаду обіймали: 1994-97 Хосе Айала-Лассо (Еквадор), 1997-2002 Мері Робінсон (Ірландія). 12.09.2002 на цю посаду було призначено бразильського дипломата Сержіу Віейра де Мелу, який 19.08.2003 трагічно загинув у Багдаді від рук терористів під час виконання обов'язків спец. представника Ген. Секретаря ООН в Іраку.

М.М. Гнатівський

ВеселОВСЬКИЙ Андрій Іванович (28.07.1951, Львів) — укр. професійний дипломат. У 1974 закінчив ф-т інозем. мов Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 1986-92 — 1-й секр., радник відділу інформації МЗС України; 1992-96 — радник-посланник Посольства України в Канаді; 1997-2001 — в. о. начальника, нач. Управління політ, аналізу і планування МЗС. Із січня 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Арабській Республіці Єгипет, одночасно в березні 2002 — жовтні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Кенія за сумісництвом, а також з квітня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Судан за СУМІСНИЦТВОМ.

В.М. Матвієнко

Вестмінстерський статут 1931 прийнятий 31.12.1931 акт брит. парламенту, що визначив принципи прав, взаємовідносин між Великою Британією й *домініонами* — Австралійським Союзом, Ірландською Вільною Державою, Канадою, Новою Зеландією, Ньюфаундлендом та Південноафриканським Союзом. В. с. юридично підтвердив рішення імперських конференцій 1926 і 1930 про повну самостійність домініонів у внутр. і *зовнішній політиці*, скасував принцип примату імперських законів над законами домініонів. Було також підтверджено визначення домініонів як «автономних співтовариств Британської імперії, рівних за статусом, ніяким чином не підлеглих один одному в жодному з аспектів своєї внутр. або зовн. політики, але при цьому об'єднані спільною прихильністю короні» (т. зв. «формула *Бальфура*»). Брит. парламент позбавлявся права видавати закони для домініонів без згоди урядів останніх. Разом із метрополією домініони увійшли до створеної Британської *Співдружності Націй*.

в.ю. Крушинський

Вестфальська система міжнародних відносин — система міждерж. відносин у Європі, встановлена після закінчення *Тридцятилітньої війни 1618-48*. Її формування розпочалось на Мюнстерському 1645-48 та Оснабрюцькому 1645-48 міжнар. конгресах і завершилось укладенням *Вестфальського миру 1648*. Ними було зафіксовано нове співвідношення сил у Європі, у якому провідну роль відігравали *великі держави*: Франція, Англія, Швеція, Австрія та Річ Посполита; на другий план відійшли Іспанія та Португалія. Вестфальський мир фактично затвердив розпад *Священної Римської імперії* нім. нації на 355 самостійних д-ав. Послаблені були також позиції Османської імп. в європ. балансі сил, не враховувались повною мірою інтереси Московського царства. У В. с. м. в. основною формою політ, орг-ції суспільства стала «державо-нація», а головним принципом міждерж. відносин — засади нац. *суверенітету*. Встановлювались чіткі й стабільні кордони між європ. країнами, у відносинах між собою вони керувались принципом політ, рівноваги. Принципи В. с. м. в. сприяли формуванню політ, націй, *націоналізму* як ідеолог, підґрунтя державотворення. Остаточне утвердження системи нац. д-ав відбулось після Французької рев-ції 1789-94. В. с. м. в. спочатку не мала глобального характеру й охоплювала лише Зах. та Центр. Європу. Згодом вона інтегрувала Схід. Європу, Росію, Середземномор'я, Півн. Америку. Упродовж існування В. с. м. в. сформувався євроцентричний світ, провідні європ. *актори міжнародні* розгорнули б-бу за поділ світу, поклавши кінець глобальній ізолюваності цивілізацій та культур. В. с. м. в. стала першим досвідом систематизації міждерж. відносин, яка базувалась на універсальних принципах та мала заг. характер. Деякі засади В. с. м. в. залишились й у *Віденській системі міжнародних відносин*, *Версальсько-Ва-шингтонській системі міжнародних відносин* та *Ялтинсько-Потсдамській системі міжнародних відносин*.

О.С. Пархомчук

Вестфальський мир 1648 — два мирні договори, підписані 24.10.1648 в Мюнстері (Вестфалія). Завершували *Тридцятилітню війну 1618-48*. Перший договір між імператором *Священної Римської імперії* та його союзниками з одного боку й королем Швеції та його союзниками — з іншого було підготовано на Оснабрюцькому конгресі 1645-48; другий — між імператором Священної Римської імп. та союзниками з одного боку й королем Франції та союзниками — з іншого — на Мюнстерському конгресі 1645-48. За В. м. Швеція отримала всю Зах. і частину Схід. Померанії з містами Штеттин, Дамм, Гольнау, о-ви Рюгента Волін, м. Вісмар із гаванню, а також єпископства Бременське та Верденське (гірло р. Везеа), які перетворювались на світські князівства. Було домовлено, що старі ганзейські міста — Вісмар, Бремен, Штральзунд, Верден та ін. — збережуть свої привілеї. Як суверен цих володінь Швеція вступила до складу імперії та отримала право посилати своїх депутатів на імперські сейми. Швеції також було виплачено 5 млн. талерів на покриття воєнних витрат. Оскільки тери-тор. поступки на користь Швеції було зроблено за рахунок Бранденбурга та Мекленбурга, останніх компенсували за рахунок секуляризованих єпископств та монастирів. Бранденбург отримав єпископства Гальберштадт, Камін, Мінден та право на приєднання архієпископства Магдебург після смерті архієпископа. До Мекленбурга відійшли єпископство Шверин і Ратцебург, а також інші церк. території. Франція приєднала 3 лотаринзьких єпископства — Мец, Туль та Верден — й одержала весь Ельзас, крім Страсбурга. Баварія зберегла Верхній Пфальц та пов'язане з ним кур-фюрство. Були визнані самостійними та вийшли зі складу

імперії Швейцарія і Республіка Об'єднаних Провінцій (Нідерланди). Головними гарантами виконання В. м. стали Франція та Швеція — країни-переможниці.

В. м. зрівняв у правах кальвіністів, католиків та лютеран Німеччини; узаконив секуляризацію церк. земель, проведеною до 1624. За нім. князями залишилось право визначати реліг. приналежність підданих, але останнім дозволялось молитись таким чином, як вони це робили до 1624. В. м. визнав за князями право укладати дог-ри між собою та з іншими д-вами, закріпивши в цілому політ, роздробленість Німеччини. Принципи міждерж. відносин, закріплені повоевним врегулюванням, становили основу *Вестфальської системи міжнародних відносин*.
МТ. Капітопенко

ВЄШНЯК Федір Якубович (? - 1650, Чигирин) — укр. військ, діяч і дипломат. Походив із Полтавщини. Навчався в Києво-Могилянській колегії. 1636-37 обіймав у реєстровому козацькому війську посаду писаря. У квітні 1648 спільно з *Ф. Джеджалієм* очолив повстання реєстровиків у Кам'яному Затоні й перейшов із ними на бік *Б. Хмельницького*. Ставши одним із найближчих сподвижників гетьмана, виконував найвідповідальніші дип. доручення. Зокрема, після переможних Жовтоводської та Корсунської битв у травні-червні 1648 очолив перше офіц. посольство до Варшави, яке з-під Білої Церкви повезло вимоги до польської влади: збільшення козацького реєстру до 12 тис, дотримання віль-ностей православної віри, поновлення давніх прав запорозького козацтва тощо. У травні 1649 був відправлений на чолі козацького посольства до моск. царя *Олексія Михайловича*, двічі був у нього на аудієнції та привіз грамоту про готовність останнього прийняти Військо Запорозьке під протекторат. Під час облоги Збаража та Зборівської битви 1649 призначався наказним ГЕТЬМАНОМ.
В.І. Сергійчук

В'єтнамсько-французький договір про

мир і СОЮЗ 1874 підписаний 15.03.1874 в м. Хюе (Аннам) між Францією та Королівством Аннам; набув чинності 26.08.1875. Аннам займав центр, частину В'єтнаму, але під владою його короля перебував також і Тонкій (півн. частина В'єтнаму), тобто вся на той час незалежна від Франції територія В'єтнаму. Аннам визнав право власності Франції на всю територію Півд. В'єтнаму, провінції якого були захоплені в результаті в'єтнамо-франц. війни 1858-62 та *анексії* 1867. Аннам зобов'язувався узгоджувати із Францією свою *зовнішню політику* та укладати торг, угоди з третіми д-вами лише за її схвалення. Франц. уряд визнавав незалежність і *суверенітет* короля Аннаму, що завдавало удару по правах Китаю, у васальній залежності від якого перебував Аннам. Франція обіцяла надати королю на його прохання допомогу й підтримку для збереження порядку та спокою в його д-ві, захисту від зовн. нападу й б-би з піратами біля узбережжя королівства. Франція постачала Аннаму зброю, а також надсилала до країни військ, інструкторів, інженерів, експертів із фінанс. питань для орг-ції податкової та митної служби.

Для торгівлі відкривались 3 порти, в яких допускались вільне поселення, комерційна й пром. діяльність франц. громадян та інших іноземців, і призначались франц. *консули*. Дозволялося судноплавство по Червоній річці від гирла до кордону Китаю. Врегулювалися коне, питання, для вирішення суперечок між в'єтнамцями й іноземцями в Аннамі було створено спільну франц.-аннамську систему юстиції.

До виключної компетенції франц. резидента належало вирішення спорів, де стороною виступали франц. громадяни, а також прийняття рішень по кримінальних справах французів та іноземців. Договір відкрив В'єтнам для проникнення франц. капіталу та створював привілейоване положення для громадян Франції, а також затвердив її попередні анексії у В'єтнамі. Договір не був визнаний Китаєм. Унаслідок чисельних порушень суверенних прав Аннаму останній звернувся до Китаю по військ, допомогу. Розпочалась 2-а в'єтнамо-франц. війна 1883-84, у результаті якої франц. війська встановили контроль над більшістю території В'єтнаму (див. *В'єтнамсько-французький договір про протекторат 1884*).

В.М. Вдовенко

В'єтнамсько-французький договір про протекторат 1884 підписаний 6.06.1884 в м.

Хюе (Аннам) між Францією та Королівством Аннам; набув чинності 23.02.1886. У ході 2-ї в'єтнамо-франц. війни було захоплено значну частину Центр, та Півн. В'єтнаму (див. *В'єтнамсько-французький договір про мир і союз 1874*). За дог-ром визнавався *протекторат* Франції над Аннамом і Тонкіном, сюзеренітет Китаю над В'єтнамом скасовувався. Франції надавалось право у випадку нападу третьої д-ви на В'єтнам перешкоджати будь-якими засобами спробам окупації його території; франц. війська могли розташовуватися в будь-якому пункті В'єтнаму. У Тонкіні збір податків переходив під контроль франц. влади. Договір фактично утвердив встановлення повного контролю Франції над територією всього В'єтнаму.

В.М. Вдовенко

Взаємність — заг.-визнаний принцип міждерж. відносин, відповідно до якого держави повинні будувати відносини між собою на взаємовигідній, рівноправній основі, з урахуванням законних інтересів іншої

сторони. На основі В. д-ва може вживати належні заходи у відповідь на будь-яку акцію з боку іншої д-ви (залежно від характеру цих акцій). Однак застосування принципу В. неприпустиме, коли відп. дії супроводжуються порушенням міжнар.-прав. норм або заг.-прийнятих норм людяності та моралі.

Г.І. Шинкаренко

Взаємності принцип — один з принципів *міжнародного права*, відповідно до якого *договори міжнародні* повинні укладатись на засадах рівноправності та взаємності переваг, обов'язків і відповідальності держав. Взаємність також розглядається як основа відносин між двома або більше д-вами, що полягає в еквівалентному ставленні та аналогічному поведженні д-ав між собою з урахуванням правомірних інтересів усіх сторін та міркувань забезпечення міжнар. миру й співробітництва. В. п. є необхідною умовою ефективного функціонування міжнар. права: як координаційна за своєю сутністю система, за відсутності універсальних міжнар. наддерж. інституцій, міжнар. право володіє механізмом саморегуляції, ключовим елементом якого і є В. п. Цим останній відповідає принципу суверенної рівності суб'єктів міжнар. права. Історично є одним із перших принципів *міжнародних відносин*. Походить із принципу *яісі рго ц'хо* — аналогічної дії у відповідь. Взаємність полягає у відп. реакції суб'єктів міжнар. права як щодо ПОЗИТИВНИХ дій, так і щодо негативних. Виділяють взаємність у вузькому та широкому значенні. Першою («очікуваною») є взаємність, що пре-зумується та засновується, як правило, на дог-рі чи іншій згоді сторін. Взаємність у заг. значенні полягає в можливості еквівалентних дій у відповідь на розсуд сторін. В. п. є важливим фактором дотримання та ефективного розвитку міжнар. права. За часів «Холодної війни» низкою дослідників (Г. Шварценбергер, С. Хофман) висувалась теорія формування «міжнародного права взаємності» або «міжнародного права співіснування», що мала загальносоціол.-прав. характер. Багато міжнар. правочинів відбуваються під умовою взаємності. В. п. особливо проявляється у сферах *права міжнародних договорів, дипломатичного та консульського права, міжнародного економічного права, міжнародного приватного права* та міжнар.-прав, врегулювання статусу фізич. осіб. *Міжнародний Суд ООН* застосовує В. п. для встановлення наявності та обсягу своєї юрисдикції при вирішенні конкретного спору. У міжнар. приватному праві В. п. полягає в наданні інозем. громадянам сукупності прав та пільг у даній д-ві за умови надання їй громадянам аналогічних прав та пільг на основі взаємності у відп. д-ві. Така взаємність встановлюється міжнар. дог-ром або нац. законодавством. Виділяють взаємність матеріальну (перелічення у прав, акті конкретних прав та пільг, що надаються на умовах взаємності) та формальну (заг. вказівка в прав, акті про надання всіх прав, що витікають із нац. закону). Взаємність втілює принцип рівноправності д-ав, що визнають нац.

ЗАКОНИ ОДНА ОДНОЇ.

О.В. Буткевич

Взаємозалежність міжнародна — стан

системи міжнародної, який характеризується такими зв'язками між державами, що роблять їхній розвиток і майбутнє взаємно залежними. Взаємні впливи д-ав є наслідком міжнар. взаємодій: транскордонних потоків грошей, товарів, людей та інформації тощо. Категорія взаємозалежності в міждерж. відносинах вперше була введена нім. філософом І. Кантом, який визначав передумовою для вічного миру між д-вами створення конституційних республік, розвиток між ними міжнар. комерції та формування федерації взаємозалежних республік; взаємозалежність за Кантом проявлялася в тому, що добробут і мирний розвиток однієї д-ви в умовах сталого балансу сил безпосередньо залежали від характеру відносин з іншими учасниками міжнар. системи; міждерж. залежність у торг.-екон. і політ. відносинах розглядалась у комплексному вимірі, але винятково крізь призму впливу на збереження миру. Згодом поняття «взаємозалежність» було поширене на дослідження торг.-екон., міжнар.-політ., екологічних, енергетичних, культ, та інших відносин між д-вами. Після створення *Організації Об'єднаних Націй* та мережі інших міжнар. орг-цій ключові елементи взаємозалежності — дво- і багатосторонні торг.-екон. відносини — піддаються формалізації, оскільки міжнар. орг-ції ведуть ретельну статистику.

У сучас. світі взаємозалежність переважно проявляється як асиметрична, коли один партнер у *міжнародних відносинах* залежить від іншого більше, але менш залежний актор також здійснює суттєвий вплив на іншого партнера. Тотальна одностороння залежність, якою характеризувалися попередні міжнар. системи, зокрема, епохи балансу сил, зустрічається дедалі рідше. Виокремлюється комплексна взаємозалежність, що реалізується через багатоканальні зв'язки, включаючи неформальні відносини міжурядовими елітами та формалізовані погодження шляхів розв'язання певних проблем на рівні держ. відомств, а також через неформальні зв'язки між неурядовими елітами, *транснаціональні корпорації* й орг-ції. Відсутність чітко визначеної ієрархії сфер взаємозалежності означає, що питання воєнної безпеки сьогодні вже не домінують у порядку денному міждерж. відносин, а численні проблеми міжнар. відносин мають внутр.-політ. походження. Якщо домінує комплексна взаємозалежність, то військ. сила втрачає роль вирішального чинника у захисті нац. інтересів. Безпека кожного стає запорукою безпеки всіх.

Є.Є. Камінський

Вивідачі (військові шпигуни) — відповідно до ст. 29 4-ї Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1907 (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права*) є особами, які, діючи таємно або під обманними приводами, збирають або намагаються зібрати дані в районі дії однієї з воюючих сторін із наміром повідомити їх супротивній стороні (ст. 29 Додатку). Статус військ, шпигуна уточнено в ст. 46 1-го Додаткового протоколу 1977 до *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права*, згідно з якою «будь-яка особа зі складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті, підпадає під владу противної сторони у той час, коли вона займається шпигунством, не має права на статус військовополоненого і з нею можуть поводитися як зі шпигуном» (ст. 46). Ст. 30 4-ї Гаазької конвенції про закони і звичаї суход. війни 1907 забороняє покарання В., затриманого на місці, без попереднього суду. В., який повернувся до своєї армії та в подальшому взятий у полон, не підлягає відповідальності за свої попередні дії як В. Слід відрізняти В. від *військових розвідників*.

О.В. Задорожній

ВИГОВСЬКИЙ Іван Остапович (? - 16.03.1664, поблизу Лисянки, нині Черкаська обл.) — укр. держ. і військ, діяч, дипломат. Походив із православної шляхти Овруцького повіту Київ, воеводства. Закінчив Києво-Могилянську колегію. Служив у міському суді Луцька, був намісником старости і чл. Луцького братства. Перебуваючи на службі в реєстровому козацькому війську, потрапив на Жовтих Водах до татарського полону, з якого його викупив *Б. Хмельницький*. Призначивши В. своїм писарем, гетьман доручив йому керувати *Генеральною військовою канцелярією*, на яку покладалась і функція щодо орг-ції та забезпечення міжнар. зв'язків Війська Запорозького. Виявивши блискучі дип. здібності, виконував найважливіші доручення гетьмана та вів безпосередні переговори з послами Речі Посполитої, Московського царства, Швеції, Венеціанської республіки, Кримського ханату та ін. Після смерті Б. Хмельницького до повноліття його сина *Ю. Хмельницького* В. було доручено виконувати обов'язки керівника д-ви, але вже 15.10.1657 на Корсунській раді він був обраний повноправним гетьманом. У цій ролі продовжив зовн.-політ, курс Б. Хмельницького на зміцнення Української козацької д-ви, зокрема відразу ж уклав союзний договір із шведським королем Карлом X Густавом і відновив стосунки з кримським ханом Мехмедом Гересем IV, що викликало занепокоєння в Москві. З огляду на те, що В. відмовився присягнути цареві на нових статтях, які значною мірою обмежували права України порівняно з *Переяславсько-Московським договором 1654*, Кремль підтримав полтавського полковника М. Пушкаря й кошового отамана Запорозької Січі Я. Барабаша, які вчинили заколот проти законно обраного гетьмана. Не зумівши власними силами приборкати заколотників, В. у травні-червні 1658 розгромив їх за допомогою кримських татар.

У маніфесті до європ. монархів В. так пояснював наслідки втручання Москви у внутр. справи України: «Без ніякої нашої провини насамперед нашою домашньою і громадянською війною, а потім одверто вже власною зброєю приготувляли нам ярмо неволі. Для належного зрозуміння цього наводимо нашу невинність і з молитвою про Божу поміч заявляємо, що ми були і тепер змушені далі твердо стояти при нашій законній обороні та просити сусідів про допомогу в обороні нашої свободи. Тож не наша вина ані за ту війну, що тепер розгорілася, ані не ми є причиною того, що, хоч ми були і хотіли бути вірними Великому Князеві, були змушені вхопитися за зброю». Враховуючи позицію Москви, яка відкрито підтримала анти-держ. заколот, В. схилився до розриву з царем і пішов на переговори з Річчю Посполитою, підписавши *Гадяцький договір 1658*, згідно з яким Україна як Велике Князівство Руське із власними парламентом, адміністрацією та військом поряд із Великим Князівством Литовським мала увійти до складу Речі Посполитої на федерат. правах. У Конотопській битві 1659 В. вдалося за допомогою кримських татар розбити моск. армію на чолі з О. Трубецьким. Однак гетьман не зміг скористатись цією перемогою, оскільки, через заздалегідь скоординований з моск. воеводами похід кошового отамана І. Сірка на Крим, змусив хана повернутись до своїх володінь, і водночас підняла голови опозиція, яка за підтримки моск. воевод знову виступила проти гетьмана. На скликаній 11.09.1659 козацькій раді в Германівці В. намагався пояснити ситуацію, але його аргументів не сприймали, бо стало відомо, що польський сейм не затвердив у повному обсязі Гадяцький договір 1658, суттєво обмеживши права укр. народу; щоб уникнути братовбивчого кровопролиття, поклав гетьманську булаву; згодом був призначений королем Яном II Казимиром сенатором і київ, воеводою. На певний період В. відійшов від політ, життя, але коли пересвідчився, що обраний на його місце Ю. Хмельницький не може впоратись із покладеними на нього обов'язками, повернувся до активної діяльності, намагаючись впливати на перебіг подій в Україні. Небезпідставно запідозрений гетьманом *П. Тетерею* в підготовці козацького повстання, В. був схоплений і розстріляний без Суду.

В.І. Сергійчук

Видача ЗЛОЧИНЦІВ (екстрадиція) — видавання однією державою особи, яка вчинила злочин або підозрюється у вчиненні злочину й перебуває на її території, іншій державі на прохання або вимогу останньої, з метою здійснення кримінального переслідування або виконання вироку щодо цієї особи; один

з видів міжнар. прав, допомоги. Сучас. *міжнародне право* розглядає право видачі як суверенне право кожної д-ви, а обов'язок видачі виникає лише в разі наявності відп. дог-ру між д-вами (спец. дог-ру або дог-ру про прав. допомогу). У випадку відсутності відп. договірних зобов'язань д-ва вирішує питання В. з. відповідно до свого внутр. законодавства. За заг. звичаєм це відбувається у випадку, коли особа, яку видають, вчинила злочин на території, є громадянином д-ви, що вимагає видачі, або ця д-ва є найбільш постраждалою внаслідок вчиненого злочину. Згідно із законодавством більшості д-ав (у т. ч., України — ст. 25 Конституції України) і міжнар. практикою забороняється видавати власних громадян та осіб, що переслідуються з політ. мотивів. Особа може бути видана іншій д-ві лише в тому випадку, якщо вчинене нею діяння визнається злочином в обох відп. д-вах. Питання про видачу, згідно з Європейською конвенцією про захист прав та основних свобод людини 1950, повинно вирішуватись судовими органами. Сучас. міжнар. право забороняє видачу особи д-ві, в якій вона може бути піддана смертній карі або тортурам (ст. 11 *Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957*, набула чинності 1991). Видача також не здійснюється, якщо запрошувана сторона має серйозні підстави вважати, що вимога про неї представлена з метою переслідування або покарання особи за ознаками раси, релігії, національності, політ. переконань тощо. У деяких д-вах діє законодавство, згідно з яким не забороняється видавати особу, якщо в країні, яка вимагає видачі, їй загрожуватиме суворіше покарання, аніж вданій д-ві, а також тих осіб, які в даній д-ві на законному порядку отримали притулок. Від поняття «видача» (екстрадиція) необхідно відрізнити поняття «передача», що використовується в міжнар.-прав. док-тах та спец. літературі для позначення процедури доставки особи до міжнар. судової установи, створеної відповідно до міжнар. права за участі та згодою зацікавлених д-ав (ст. 102 *Римського Статуту Міжнародного кримінального суду*).

О.В.Бут кеві ч

Визнання ад ГОК — одна з форм визнання, яка зводиться до одноразового акту держави. Має місце, коли *суб'єкти міжнародного права* не визнають одне одного офіційно, але змушені проводити переговори чи здійснювати між собою певні контакти. Ця форма визнання застосовується для здійснення конкретних необхідних дій, встановлення контактів між дипломатами чи політиками, проведення мирних переговорів, підготовки мирних угод (напр., неодноразові переговори в Женеві щодо врегулювання тери-тор. проблем між Організацією визволення Палестини та Ізраїлем, переговори про укладення мирної угоди між Армією визволення Косово та урядом Сербії в Рамбуйє в лютому — березні 1999).

О.В. Задорожній

Визнання де-факто — одна з традиційних форм офіц. визнання новоутворених держав або урядів уже існуючими державами. Застосування даної форми передбачає, що визнання є або тимчасовим, або обмеженим лише деякими правовідносинами. Як правило, використовується у випадках, коли д-ва, що здійснює визнання, не повною мірою впевнена в життєздатності та стабільності нового уряду чи д-ви або ж не має реального наміру (принаймні до настання певних умов) на офіц. рівні й остаточно визнати нового *суб'єкта міжнародного права* чи його уряд. У рамках В. д.-ф. можливе налагодження *консульських відносин*, що, втім, не є обов'язковим. Таке визнання є поштовхом для розгортання співробітництва у різних сферах і формах. Разом із тим, воно іноді має характер дискримінаційного ставлення до новоутворених д-ав або урядів. У будь-якому разі конкретний обсяг міждерж. відносин у рамках В. д.-ф. є індивідуально Диференційованим.

О.В. Задорожній

Визнання де-юре — найпоширеніша традиційна форма офіц. визнання новоутворених держав або урядів, яке вважається повним й остаточною. Здійснюється шляхом видання внутр. акта д-ви, яка вже існує, в якому вона виражає свою волю встановити певні взаємовідносини з новою д-вою як *суб'єктом міжнародного права*. Інколи в практиці трапляються випадки В. д.-ю. з застереженнями д-ви, яка здійснює визнання. В. д.-ю. застосовується у випадках, коли д-ва не має сумнівів щодо законності походження чи становлення д-ви (уряду), що визнається, або ж міжнар.-прав. реалії з усією невідворотністю стверджують факт виникнення нових д-ав (урядів), а також зумовлюють необхідність налагодження нормальних стабільних взаємовідносин. Наслідком В. д.-ю. є встановлення повноцінних ДИП. ВІДНОСИН МІЖД-ВАМИ.

О.В. Задорожній

Визнання міжнародно-правове — визнання існуючими державами нових держав чи урядів на основі *норм міжнародного права* з метою встановлення офіц. або неофіц., повних або неповних, постійних або тимчасових відносин. Різними видами В. м.-п. є визнання: д-ав, урядів, сторони, яка повсталала; органів нац. визволення; органів опору тощо. Найпоширенішою практикою В. м.-п. є встановлення або домовленість про встановлення існуючою д-вою *дипломатичних відносин* із новою д-вою. Формами В. м.-п. є *визнання де-юре, визнання де-факто та визнання ад гок*. Офіц. В. м.-п. є заяви про офіц. визнання без будь-яких застережень; про визнання де-юре; про визнання де-факто, а також про встановлення або домовленість

про встановлення дип. відносин. Неофіц. В. м.-п. означає вступ уряду певної країни у відносини з невизнаним офіційно урядом іншої д-ви; співробітництво на міжнар. конференціях або в рамках міжнар. Орг-цій.

О.В. Задорожній

Визнання України дипломатичне - це акти дер

жав світу, якими вони визнали за доцільне вступити у дип. відносини з Україною; ствердження міжнар. співтовариством незалежності України. Міжнар. визнання України як суверенної незалежної д-ви розпочалось одразу після референдуму 1.12.1991. Першими, вже наступного дня, незалежність України визнали Польща й Канада. 4.12.1991 Україну визнали Литва і Латвія, 5.12.1991 — Росія та Болгарія. За 1 місяць Україну було визнано 68-ма д-вами світу, у т. ч. Великою Британією, Ізраїлем, Італією, Німеччиною, Францією, США, КНР, Японією. Міжнар. спільнота стала розглядати незалежну Україну як запоруку стабільності та гарантію незворотності демокр. процесів на теренах колишнього СРСР. 30.01.1992 Україна стала членом Н БСЄ (ОБСЄ), приєдналася до *Ради північноатлантичного співробітництва*.

Упродовж перших років після проголошення незалежності основні зусилля *зовнішньої політики* України спрямовувались на: забезпечення В. У. д., утвердження міжнар. правосуб'єктності України, встановлення рівноправних відносин з іншими д-вами світу, створення зовн. умов безпеки д-ви, забезпечення присутності на світовій арені шляхом розгортання мережі *дипломатичних представництв*. Важливе місце відводилось створенню внутр.-держ. прав, основ зовн. політики та відп. міжнар.-прав. бази. До кінця 1992 Україну визнали 132 д-ви світу, ПО з них встановили з нею дип. відносини; в Україні було відкрито 38 інозем. *посольств*, 1 повноважне представництво й 8 ген. консульств. Станом на 1.01.2004 Україну визнали 173 д-ви (див. табл. 1).

На поч. 1992 Україна мала лише 3 постійні представництва при міжнар. орг-ціях. Упродовж 1992 було відкрито 8 закорд. представництв і 18 посольств України: у Великій Британії, Італії, Канаді, Німеччині, США, Польщі, Росії, Австрії, Бельгії, Білорусі, Греції, Грузії, Ізраїлі, Ірані, Румунії, Угорщині, Фінляндії, Чехії. Станом на 1.01.2004 у системі *Міністерства закордонних справ України* налічувалось 115 закорд. дип. установ (див. табл. 2, 3). Повноцінне функціонування закорд. дип. інфраструктури ставало можливим за умови забезпечення достатності кадрового корпусу, створення системи підготовки працівників *дипломатичної служби*. Принципово важливим кроком на шляху становлення України як повноважного суб'єкта міжнар. відносин стало запровадження атрибутів державності, зокрема: встановлення громадянства України, нац. символіки, введення власної грошової одиниці. Особливе місце в цьому процесі належало фіксації та визначенню прав, статусу держ. кордону: 4.12.1991 ВР України ухвалила Закон «Про державний кордон України» та створення Збройних сил України.

№ з/п	Держава	Дата визнання	Дата встановлення дип. відносин
1	Канада	2 грудня 1991	27 січня 1992
2	Ррор\б'яікя Польгпя	2 грудня 1991	4 січня 1992
3	Утпггькгя Республіка	3 грудня 1991	3 грудня 1991
4	Латвійська Республіка	4 грудня 1991	12 лютого 1992
5.	Литовська Республіка	4 грудня 1991	21 листопада 1992
6.	Аргентинська Республіка	5 грудня 1991	6 січня 1992
7.	'еспубліка Болгарія	5 грудня 1991	13 грудня 1991
8.	Республіка Болівія	5 грудня 1991	8 лютого 1992
9.	Російська Федерація	5 грудня 1991	14 лютого 1992
10.	Республіка Хорватія	5 грудня 1991	18 лютого 1992
11.	Естонська Республіка	6 грудня 1991	3 січня 1992
12.	Республіка Куба	6 грудня 1991	12 березня 1992
13.	Словацька Республіка	8 грудня 1991	30 січня 1993
14.	Чеська Республіка	8 грудня 1991	30 січня 1992
15.	Республіка Словенія	11 грудня 1991	10 березня 1992
16.	Грузія	12 грудня 1991	21 липня 1992
17.	Турецька Республіка	16 грудня 1991	3 лютого 1992
18.	Королівство Швеція	19 грудня 1991	13 січня 1992
19.	Киргизька Республіка	20 грудня 1991	19 вересня 1992
20.	Туркменістан	20 грудня 1991	10 жовтня 1992
21.	Республіка Сьєрра-Леоне	21 грудня 1991	20 травня 1999
22.	Республіка Казахстан	23 грудня 1991	23 липня 1992
23.	Республіка Коста-Рика	23 грудня 1991	9 червня 1992
24.	Князівство Ліхтенштейн	23 грудня 1991	6 лютого 1992
25.	Швейцарська Конфедерація	23 грудня 1991	6 лютого 1992
26.	Перехідна Ісламська Держава Афганістан	24 грудня 1991	17 квітня 1995
27.	Велика Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія	24 грудня 1991	17 березня 1992
28.	Королівство Норвегія	24 грудня 1991	5 лютого 1992
29.	Республіка Вірменія	25 грудня 1991	25 грудня 1991
30.	Держава Ізраїль	25 грудня 1991	26 грудня 1991
31.	Ісламська Республіка Іран	25 грудня 1991	22 січня 1992
32.	Мексиканські Сполучені Штати	25 грудня 1991	14 січня 1992
33.	Сполучені Штати Америки	25 грудня 1991	3 січня 1992
34.	Республіка Таджикистан	25 грудня 1991	24 квітня 1992
35.	Туніська Республіка	25 грудня 1991	24 червня 1992
36.	Австралія	26 грудня 1991	26 грудня 1991
37.	Федеративна Республіка Бразилія	26 грудня 1991	11 лютого 1992
38.	Республіка Індія	26 грудня 1991	17 січня 1992
39.	Корейська Народно-Демократична Республіка	26 грудня 1991	9 січня 1992
40.	Федеративна Республіка Німеччина	26 грудня 1991	17 січня 1992
41.	Республіка Перу	26 грудня 1991	7 травня 1992
42.	Королівство Таїланд	26 грудня 1991	6 травня 1992
43.	Східна Республіка Уругвай	26 грудня 1991	18 травня 1992

Продовження табл. 1

№з/п	Держава	Дата визнання	Дата встановлення дип. відносин
44.	Алжирська Народна Демократична Республіка	27 грудня 1991	20 серпня 1992
45.	Республіка Білорусь	27 грудня 1991	27 грудня 1991
46.	Соціалістична Республіка В'єтнам	27 грудня 1991	23 січня 1992
47.	Королівство Камбоджа	27 грудня 1991	23 квітня 1992
48.	Китайська Народна Республіка	27 грудня 1991	4 січня 1992
49.	Республіка Кіпр	27 грудня 1991	19 лютого 1992
50.	Республіка Молдова	27 грудня 1991	10 березня 1992
51.	Французька Республіка	27 грудня 1991	24 січня 1992
52.	Республіка Індонезія	28 грудня 1991	11 червня 1992
53.	Італійська Республіка	28 грудня 1991	29 січня 1992
54.	Хашимітське Королівство Йорданія	28 грудня 1991	19 квітня 1992
55.	Султанат Оман	28 грудня 1991	19 травня 1992
56.	Сирійська Арабська Республіка	28 грудня 1991	31 березня 1992
57.	Японія	28 грудня 1991	26 січня 1992
58.	Народна Республіка Бангладеш	29 грудня 1991	24 лютого 1992
59.	Республіка Замбія	30 грудня 1991	22 квітня 1993
60.	Республіка Корея	30 грудня 1991	10 лютого 1992
61.	Ліванська Республіка	30 грудня 1991	14 грудня 1992
62.	Королівство Марокко	30 грудня 1991	23 червня 1992
63.	Республіка Намібія	30 грудня 1991	5 лютого 1992
64.	Фінляндська Республіка	30 грудня 1991	26 лютого 1992
65.	Королівство Бельгія	31 грудня 1991	10 березня 1992
66.	Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії	31 грудня 1991	10 січня 1992
67.	Грецька Республіка	31 грудня 1991	15 січня 1992
68.	Королівство Данія	31 грудня 1991	12 лютого 1992
69.	Ірландія	31 грудня 1991	1 квітня 1992
70.	Королівство Іспанія	31 грудня 1991	30 січня 1992
71.	Велике Герцогство Люксембург	31 грудня 1991	1 липня 1992
72.	Королівство Нідерланди	31 грудня 1991	1 квітня 1992
73.	Ісламська Республіка Пакистан	31 грудня 1991	16 березня 1992
74.	Республіка Ірак	1 січня 1992	16 грудня 1992
75.	Республіка Панама	1 січня 1992	21 травня 1993
76.	Республіка Еквадор	2 січня 1992	27 квітня 1993
77.	Федеративна Демократична Республіка Ефіопія	2 січня 1992	1 квітня 1993
78.	Лаоська Народно-Демократична Республіка	2 січня 1992	17 вересня 1992
79.	Об'єднані Арабські Емірати	2 січня 1992	15 жовтня 1992
80.	Палестинська Національна Автономія	2 січня 1992	
81.	Республіка Сінгапур	2 січня 1992	31 березня 1992
82.	Арабська Республіка Єгипет	3 січня 1992	25 січня 1992
83.	Малайзія	3 січня 1992	3 березня 1992
84.	Королівство Непал	3 січня 1992	15 січня 1993
85.	Республіка Албанія	4 січня 1992	18 січня 1993
86.	Республіка Узбекистан	4 січня 1992	14 серпня 1992

№ з/п	Держава	Дата визнання	Дата встановлення дип. відносин
87.	Держава Бахрейн	5 січня 1992	20 липня 1992
88.	Єменська Республіка	5 січня 1992	21 квітня 1992
89.	Республіка Малі	5 січня 1992	5 листопада 1992
90.	Республіка Бурунді	6 січня 1992	22 лютого 1993
91.	Республіка Джибуті	6 січня 1992	
92.	Португальська Республіка	7 січня 1992	27 січня 1992
93.	Кооперативна Республіка Гайана	8 січня 1992	15 листопада 2001
94.	Румунія	8 січня 1992	1 лютого 1992
95.	Республіка Бенін	9 січня 1992	10 квітня 1992
96.	Республіка Венесуела	9 січня 1992	29 вересня 1993
97.	Республіка Чилі	9 січня 1992	28 січня 1992
98.	Габонська Республіка	10 січня 1992	1 вересня 1993
99.	Гвінейська Республіка	10 січня 1992	4 квітня 1992
100.	Австрійська Республіка	15 січня 1992	24 січня 1992
101.	Ямайка	15 січня 1992	7 липня 1992
102.	Буркіна-Фасо	16 січня 1992	6 лютого 1992
103.	Республіка Кабо-Верде	16 січня 1992	25 березня 1992
104.	Республіка Екваторіальна Гвінея	17 січня 1992	18 травня 1992
105.	Монголія	17 січня 1992	21 січня 1992
106.	Республіка Ісландія	19 січня 1992	30 березня 1992
107.	Республіка Філіппіни	22 січня 1992	12 березня 1992
108.	Королівство Лесото	24 січня 1992	1 червня 2000
109.	Азербайджанська Республіка	6 лютого 1992	6 лютого 1992
ПО.	Руандійська Республіка	7 лютого 1992	8 вересня 1993
111.	Ватикан	8 лютого 1992	8 лютого 1992
112.	Республіка Ботсвана	11 лютого 1992	3 березня 2004
113.	Демократична Соціалістична Республіка Шрі-Ланка	12 лютого 1992	12 лютого 1992
114.	Республіка Уганда	13 лютого 1992	7 вересня 1994
115.	Південно-Африканська Республіка	14 лютого 1992	16 березня 1992
116.	Нова Зеландія	27 лютого 1992	3 березня 1992
117.	Демократична Республіка Мадагаскар	4 березня 1992	10 червня 1993
118.	Республіка Мальта	5 березня 1992	5 березня 1992
119.	Республіка Зімбабве	9 березня 1992	25 квітня 1992
120.	Федеративна Республіка Нігерія	11 березня 1992	10 грудня 1992
121.	Республіка Мозамбік	17 березня 1992	19 серпня 1993
122.	Республіка Конго	25 березня 1992	3 червня 1999
123.	Республіка Парагвай	1 квітня 1992	26 лютого 1993
124.	Боснія і Герцеговина	20 квітня 1992	20 грудня 1995
125.	Республіка Піна	22 квітня 1992	17 червня 1992
126.	Республіка Судан	25 квітня 1992	4 червня 1992
127.	Республіка Колумбія	27 травня 1992	18 серпня 1992
128.	Республіка Сенегал	2 червня 1992	25 листопада 1992
129.	Республіка Маврикій	8 червня 1992	1 жовтня 1992
130.	Об'єднана Республіка Танзанія	8 червня 1992	3 липня 1992
131.	Камерун	17 червня 1992	14 жовтня 1993

Продовження табл. 1

№з/п	Держава	Дата визнання	Дата встановлення дип. відносин
132.	Ісламська Республіка Мавританія	31 вересня 1992	30 вересня 1992
133.	Республіка Кот-д'Івуар	20 жовтня 1992	20 жовтня 1992
134.	Республіка Ель-Сальвадор	25 жовтня 1992	14 квітня 1999
135.	Республіка Гватемала	26 жовтня 1992	12 січня 1993
136.	Республіка Нікарагуа	30 листопада 1992	30 листопада 1992
137.	Республіка Чад	10 січня 1993	27 липня 1993
138.	Антигуа і Барбуда	27 січня 1993	17 березня 1993
139.	Держава Катар	13 квітня 1993	13 квітня 1993
140.	Королівство Саудівська Аравія	15 квітня 1993	15 квітня 1993
141.	Держава Кувейт	18 квітня 1993	18 квітня 1993
142.	Барбадос	31 квітня 1993	14 квітня 1993
143.	Кенія	6 травня 1993	6 травня 1993
144.	Мальдівська Республіка	24 травня 1993	17 серпня 1993
145.	Коморські Острови	7 червня 1993	23 липня 1993
146.	Республіка Македонія	23 липня 1993	20 квітня 1995
147.	Того	10 листопада 1993	1 вересня 1999
148.	Держава Еритрея	20 грудня 1993	20 грудня 1993
149.	Сербія і Чорногорія	15 квітня 1994	15 квітня 1994
150.	Республіка Ангола	30 вересня 1994	30 вересня 1994
151.	Сейшельські Острови	30 вересня 1994	30 вересня 1994
152.	Центральноафриканська Республіка	14 червня 1995	14 червня 1995
153.	Республіка Сан-Марино	30 жовтня 1995	30 жовтня 1995
154.	Республіка Маршаллові Острови	22 грудня 1995	22 грудня 1995
155.	Князівство Андорра	19 квітня 1996	19 квітня 1996
156.	Султанат Бруней-Даруссалам	3 жовтня 1997	3 жовтня 1997
157.	Сан-Томе і Принсіпі	16 квітня 1998	16 квітня 1998
158.	Свазіленд	13 травня 1998	13 травня 1998
159.	Ліберія	24 вересня 1998	24 вересня 1998
160.	Республіка Малаві	22 грудня 1998	22 грудня 1998
161.	М'янма	19 січня 1999	21 січня 1999
162.	Демократична Республіка Конго	13 квітня 1999	13 квітня 1999
163.	Гамбія	2 липня 1999	2 липня 1999
164.	Федеративні Штати Мікронезії	17 вересня 1999	17 вересня 1999
165.	Республіка Вануату	29 вересня 1999	29 вересня 1999
166.	Тринідад і Тобаго	29 вересня 1999	29 вересня 1999
167.	Беліз	1 жовтня 1999	1 жовтня 1999
168.	Нігер	1 жовтня 1999	1 жовтня 1999
169.	Домініканська Республіка	21 вересня 2000	21 вересня 2000
170.	Республіка Гондурас	17 вересня 2002	17 вересня 2002
171.	Гвінея-Бісау	3 лютого 2003	
172.	Співдружність Багамських островів	27 вересня 2003	27 вересня 2003
173.	Демократична Республіка Тимор-Лешті (колишній Східний Тимор)		27 вересня 2003

№з/п	Держава	Дата відкриття
1.	Чехія	березень 1992
2.	Німеччина	квітень 1992
3.	Угорщина	квітень 1992
4.	Австрія	травень 1992
5.	Греція	травень 1992
6.	Білорусь	червень 1992
7.	Польща	червень 1992
8.	Грузія	липень 1992
9.	Італія	липень 1992
10.	Канапа	вересень 1992
11.	Румунія	вересень 1992
12.	Велика Британія	жовтень 1992
13.	Ізраїль	жовтень 1992
14.	Іран	жовтень 1992
15.	Росія	жовтень 1992
16.	Бельгія	листопад 1992
17.	США	грудень 1992
18.	Фінляндія	грудень 1992
19.	Індія	лютий 1993
20.	Швейцарія	лютий 1993
21.	Китай	березень 1993
22.	Молдова	березень 1993
23.	ОАЕ	березень 1993
24.	Аргентина	квітень 1993
25.	Єгипет	квітень 1993
26.	Болгарія	травень 1993
27.	Франція	травень 1993
28.	Словаччина	липень 1993
29.	Литва	серпень 1993
30.	Гвінея	вересень 1993
31.	Естонія	жовтень 1993
32.	Узбекистан	жовтень 1993
33.	Куба	лютий 1994
34.	Казахстан	квітень 1994
35.	Туреччина	червень 1994
36.	Японія	березень 1995
37.	Іспанія	травень 1995
38.	Латвія	травень 1995
39.	Туркменистан	травень 1995

№ з/п	Держава	Дата відкриття
40.	Ліван	червень 1995
41.	Бразилія	липень 1995
42.	Данія	липень 1995
43.	Саудівська Аравія	липень 1995
44.	Сербія і Чорногорія (СРЮ)	серпень 1995
45.	ПАР	вересень 1995
46.	Індонезія	квітень 1996
47.	Азербайджан	травень 1996
48.	Віпменія	вересень 1996
49.	Туніс	вересень 1996
50.	Хорватія	жовтень 1997
51.	Корея	листопад 1997
52.	Пакистан	січень 1998
53.	В'єтнам	квітень 1998
54.	Мексика	листопад 1998
55.	Норвегія	1998
56.	Швеція	січень 1999
57.	Лівія	жовтень 1999
58.	Алжир	грудень 1999
59.	Сирія	лютий 2000
60.	Португалія	березень 2000
61.	Ватикан	червень 2000
62.	Киргизія	липень 2000
63.	Македонія	серпень 2000
64.	Марокко	жовтень 2000
65.	Ірак	листопад 2000
66.	Нігерія	червень 2001
67.	Малайзія	травень 2002
68.	Таїланд	липень 2002
69.	Сінгапур	листопад 2002
70.	Нідерланди	2002
71.	Кувейт	лютий 2003
72.	Австралія	травень 2003
73.	Йорданія	травень — червень 2003
74.	Ірландія	серпень 2003
75.	Кіпр	серпень 2003
76.	Перу	жовтень 2003

Постійні представництва України при міжнародних організаціях

Таблиця 3

№ з/п	Організація	Дата відкриття	№з/п	Організація	Дата відкриття
1.	ООН (Нью-Йорк, США)	березень 1958	5.	ЄС (Брюссель, Бельгія)	грудень 1995
2.	ЮНЕСКО (Париж, Франція)	січень 1970	6.	СНД (Мінськ, Білорусь)	1996
3.	Міжнар. орг-ції у Відні (Австрія)	1985	7.	НАТО (Бельгія, Брюссель)	жовтень 1997
4.	РЄ (Страсбург, Франція)	листопад 1995	8.	Відділення ООН в Женеві (Швейцарія)	січень 1997

Консульські установи України за кордоном

Таблиця 4

№ з/п	Конс, установа	Дата відкриття	№ з/п	Конс, установа	Дата відкриття
1.	ГК в Чикаго, США	жовтень 1992	17.	ГК в Единбурзі, Велика Британія	лютий 2002
2.	ГК в Мюнхені, ФРН	листопад 1992	18.	ГК у Ростові-на-Дону, РФ	листопад 2002
3.	ГК в Нью-Йорку, США	грудень 1992	19.	ГК у Гамбурзі, ФРН	2002
4.	ГК в Торонто, Канада	березень 1993	20.	КА в Поті, Грузія	2002
5.	ГК в Гданську, Польща	серпень 1994	21.	ГК в Мілані, Італія	2002
6.	ГК в Стамбулі, Туреччина	серпень 1994	22.	ГК у Ніредьгазі, Угорщина	квітень 2003
7.	ГК в Тюмені, РФ	липень 1995	23.	ГК у Любліні, Польща	липень 2003
8.	ГК в Куритибі, Бразилія	серпень 1996	24.	ГК у Сан-Франциско, США	серпень 2003
9.	ГК в Кракові, Польща	жовтень 1997	25.	ГК у Пряшеві, Словаччина	жовтень 2003
10.	ГК в Санкт-Петербурзі, РФ	жовтень 1998	26.	ГК в Бресті, Білорусь	грудень 2003
11.	ВК в Бонні, ФРН	вересень 1999	27.	ГКу Барселоні, Іспанія	2003
12.	ГК в Алмати, Казахстан	грудень 1999	28.	ГК в Салоніках, Греція	2003
13.	ГК в Шанхаї, КНР	квітень 2001	29.	ГК в Ріо-де-Жанейро, Бразилія	2004
14.	ГК в Сучаві, Румунія	вересень 2001			
15.	ГК у Варні, Болгарія	грудень 2001			
16.	ГК у Франкфурті, ФРН	лютий 2002			

У 1992 було затверджено «Положення про дипломатичне представництво України за кордоном», розроблено головні критерії, за якими визначалась доцільність відкриття закорд. дип. установ: територ. наближеність країн до України (країни-сусіди); ступінь впливу країни на міжнар. арені; наявність у країні перебування представництв потужної укр. діаспори; країни-центри багатосторонньої дип. діяльності; країни, що утворились на території колишнього СРСР. Функціонування згаданих докт-тів, їхня наук.-прав. чіткість дає можливість д-ві розвивати різні за обсягом і формами міжнар. правовідносини. Протягом 2004 планується відкриття таких закорд. установ України: Посольства України в Анголі, Боснії і Герцеговині

й консул. пункту в Неаполі (Італія). Передбачається перетворення існуючих дип. представництв України в Данії, Норвегії та Словенії на посольства.

На поч. 1990-х основна увага приділялась відносинам із найвпливовішими д-вами світу, країнами-сусідами та країнами пострад. простору як на двосторонній основі, так і в рамках новоствореної *Співдружності Незалежних Держав*. Такі пріоритетні напрями впливали, передусім, із необхідності гарантування нац. безпеки, цілісності та недоторканності території, створення сприятливого для України оточення. Основи політики України щодо розвитку відносин у межах СНД, яка й далі послідовно проводилась нею фактично впродовж усіх років, були закладені відразу ж після утворення цього об'єднання. Підписавши угоди щодо виконання *Договору про звичайні збройні сили в Європі*, Україна зробила крок до зміцнення статусу країни, яка дотримується миролюбного курсу. Приєднання до дог-рів щодо статусу ядерної зброї 1992 стало кроком у напрямку до зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї, а також до повної «денуклеа-ризації» укр. д-ви. У червні 1996 зазначене рішення України отримало високу оцінку з боку світового співтовариства та заклало передумови для позитивних зрушень у поглибленні двосторонніх відносин із його провідними членами. Іншим важливим напрямком зовн.-політ. діяльності України стали заходи, спрямовані на її вступ до міжнар. орг-цій та фінанс. інституцій — Всесвітнього банку, *Міжнародного валютного фонду*, *Європейського банку реконструкції та розвитку*. Ставши членом НБСЄ, укр. д-ва активно включилась до процесу формування заг.-європ. системи безпеки та зміцнення стабільності в Європі, зокрема, обстоюючи ідею поглиблення взаємодії НБСЄ з *Організацією Об'єднаних Націй*, *НАТО*, *Західноєвропейським союзом*, *Європейським Союзом*, *Радою Європи*. Важливим напрямком було також набуття Україною членства в РЄ. 1992-93 проводилась діяльність, спрямована на здобуття укр. д-вою належного місця на регіональному рівні. За ініціативи України підписано Декларацію про створення Парламентської асамблеї *Чорноморського економічного співробітництва*. Було ухвалено рішення про створення Координаційно-консультативного к-ту СНД. 1993 започатковано принципово нову форму регіональної багатосторонньої взаємодії для України — участь у транскордонному співробітництві: 3 області України (Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька) увійшли до створеного Польщею, Угорщиною та Україною *Єврорегіону «Карпати»*. Визначеність та послідовність позиції України в підходах до кризових і конфліктних ситуацій, які мали місце в перші роки її незалежного існування (*Придністровський конфлікт*, ситуації навколо Криму й Севастополя, Чорноморського флоту), сприяли зміцненню статусу д-ви, яка чітко дотримується своїх міжнар. зобов'язань, принципу врегулювання існуючих конфліктів винятково мирним політ, шляхом. Участь у врегулюванні кризових ситуацій сприяла набуттю досвіду «кризової дипломатії», що стало важливим чинником для подальшої діяльності України як контрибутора безпеки на світовому, європ. та регіональному рівнях. Одним із найпомітніших прикладів ефективного забезпечення зовн.-політ. засобами нац. інтересів України в галузі безпеки стало ухвалення в липні 1993 консенсусом Заяви Голови *Ради Безпеки ООН* (у якій підтверджувалась територ. цілісність України) після звернення МЗС України до РБ ООН у зв'язку з рішенням колишньої Верховної Ради РФ щодо статусу Севастополя.

1993 позначився процесом поглиблення відносин із ключовими країнами Європи, насамперед із **ФРН** та Великою Британією. США та Росія погодились надати Україні гарантії безпеки й допомогу в ліквідації ядерної зброї. Активізувалось співробітництво з НАТО в рамках програми *«Партнерство заради миру»*. 1994-95 у зовн.-політ. діяльності України відбулась певна еволюція акцентів: екон. аспект набув такого ж значення, як і питання захисту політ. та безпекових інтересів д-ви. Дедалі більшого значення почали набувати такі напрями зовн.-політ. діяльності, як забезпечення сприятливих зовн. умов для соц.-екон. перетворень у країні та становлення України як впливової регіональної д-ви Центр, та Схід. Європи, а також активізація зусиль, спрямованих на залучення до заг.-європ. процесів. Прагматизм, екон. й політ. доцільність були оголошені основою зовн.-політ. курсу д-ви.

Із 1994 через механізм «Трійки» ЄС було встановлено регулярний політ. діалог між Україною та ЄС. Підписання Хартії українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва, яка стала основоположним політ. докт-том нового етапу укр.-амер. відносин, стало одним із перших кроків до формування належної прав. бази міждерж. співробітництва між США та Україною. Проголошення Спільної заяви «Україна — НАТО» засвідчило перехід відносин між Сторонами на рівень «розширеного і поглибленого партнерства», що стало вагомим досягненням у розвитку відносин із НАТО. 1996 ознаменувався досягненнями в залученні України до міжнар. механізмів у галузі нерозповсюдження зброї

масового знищення та експортного контролю. У квітні 1996 Україна стала повноправним учасником *Групи ядерних постачальників* — міжнар. режиму контролю за експортом ядерних матеріалів, обладнання й технологій. У липні того ж року укр. д-ва приєдналась як країна-засновниця до *Вассе-нарських домовленостей* — авторитетного клубу технологічно розвинутих країн та найбільших експортерів зброї, що стало визнанням наук.-техн. та пром. потенціалу України, її впливової ролі у формуванні міжнар. політики, спрямованої на зміцнення глобальної безпеки та запобігання неконтрольованих передач озброєнь і товарів «чутливого» характеру. Завдяки дип. зусиллям попередніх років у 1995 Україна стала повноправним членом Ради Європи, зробивши т. ч. важливий крок у сфері залучення до заг.-європ. процесів. Одна з особливостей, що вплинула на зміст тенденцій розвитку визнання — *ініціативи міжнародні України*. Найважливіші з них були висунуті 22.10.1995 Президентом України *Л. Кучмою* на урочистому засіданні *Генеральної Асамблеї ООН* нагоди 50-річчя ООН. Ними започатковано програму ООН «Світ XXI ст. — без ядерної зброї», один з елементів якої — встановлення статусу з міжнар. гарантіями безпеки для країн, що відмовляються від ядерної зброї. Подібні ініціативи працюють на авторитет України у СВІТІ.

Д.В. Табачник

Визнання уряду — визнання державами нового уряду будь-якої країни, який здобув владу неконституційним, насильницьким шляхом (напр., *А. Піночет* у вересні 1973) або урядів у вигнанні (екзилі) чи в еміграції (діяльність у Лондоні урядів Польщі та Норвегії). У практиці розрізняють *визнання де-факто* (коли д-ва, що здійснює його, рахується з фактом існування нового уряду й може вступити з ним у відносини з приводу будь-якого питання) і *визнання де-юре* (що є свідченням готовності д-ви вступити з новоутвореним урядом у повноцінні *дипломатичні відносини*). Визнання де-факто, разом із тим, може служити проявом наявності сумнівів у д-ви, яка визнає, щодо ефективності та стабільності новоутвореного уряду. Визнання уряду де-факто не означає визнання компетенції його судової та адмін. влади за кордоном: зокрема, такий уряд не має права висувати вимоги стосовно власності, розташованої в країні, яка здійснює визнання, щодо держ. коштів в її банках, будинків місій і представництв, держ. архівів ТОЩО.

О.В. Задорожній

«Визначення долі» доктрина — політ. доктрина США в XIX ст., що проголошувала пріоритет територ. експансії. Вперше була сформульована 1845 редактором журналу «Демократичний огляд» Дж. О'Салліваном, який виправдовував *Техасу анексію*: «Визначення долі для нас полягає в заповненні всього континенту, що визначено Провидінням для вільного розвитку мільйонів нашого населення, яке щорічно збільшується». Доктрина проголошувала перевагу держ. і політ. інститутів США, винятковість американців перед іншими народами. Вона стала розширеним тлумаченням *Монро доктрини*, за яким ділові та правлячі кола США, спираючись на зростаючу екон. могутність, переходили до широкої експансії за межами держ. кордонів. З'явившись як елемент ідеології Демократичної партії, доктрина отримала підтримку вігів, а пізніше Республіканської партії та відіграла велику роль як офіц. доктрина в забезпеченні громадян, підтримки експансіоністської політики США: анексії Техасу, розв'язання *американсько-мексиканської війни 1846-48*, придбання Аляски, Гавайських о-вів, іспан. колоніальних територій після *американсько-іспанської війни 1898* ТОЩО.

Б.М. Гончар

Виключна економічна зона — мор. простір, який перебуває за межами територ. моря та прилягає до нього (частина V *Конвенції ООН з морського права 1982*). На зону не поширюється територ. верховенство будь-якої д-ви, але прибережна д-ва володіє тут низкою окремих функціональних прав і юрисдикцією на підставі *міжнародного права* й у межах, ним визначених. Макс. ширина В. є. з. може сягати до 200 мор. миль від вихідних ліній, від яких відмірюється ширина територ. моря. Інститут В. є. з. був запроваджений у міжнар. праві з прийняттям Конвенції ООН змор. права 1982 як результат компромісу між групою д-ав (переважно лат.-американських), які бажали, щоб їхній *суверенітет* поширювався на мор. простори до 200 миль від вихідних ліній включно, і рештою світу. За своїм правовим статусом зона є *територією міжнародною* та частиною *відкритого моря*. Свободи відкритого моря здійснюються в межах В. є. з. з урахуванням особливостей її режиму, який зумовлений особливими правами й обов'язками прибережної д-ви, а також деякими правами д-ав, які не мають виходу до моря чи знаходяться в географічно несприятливому становищі. Це дає підстави характеризувати в юрид. науці прав, режим В. є. з. як своєрідний (§і §епег18). Відповідно до Конвенції 1982, до особливих прав і юрисдикцій прибережної д-ви в цій зоні належать: суверенні права з метою розвідки, розробки, збереження будь-яких природ, ресурсів та управління ними, а також щодо інших видів діяльності, пов'язаної з екон. розвідкою та розробкою зони; право встановлювати межі допустимого вилову живих ресурсів у зоні; юрисдикція щодо створення та використання штучних островів, установок і споруд у зоні;

юрисдикція щодо мор. наук, досліджень; юрисдикція щодо захисту та збереження мор. середовища зони; право створювати закони й правила щодо діяльності в зоні, обов'язкові для інших д-ав та їхніх осіб, і право забезпечувати додержання цих законів і правил шляхом примусових заходів (догляду, інспекції, арешту та судового розгляду). Конвенція передбачає також деякі інші, додаткові, права та обов'язки прибережної д-ви у В. є. з., як-от: право встановлювати 500-метрові зони безпеки навколо штучних островів; обов'язок забезпечувати збереження біологічних видів, які далеко мігрують, та сприяти їхньому оптимальному використанню як у В. є. з., так і за її межами; обов'язок складати карти й переліки геогр. координат зони, публікувати їх належним чином і передавати копії на зберігання *Генеральному секретареві ООН*; право припиняти порушення статусу зони іншими д-вами тощо. Усі права та юрисдикції прибережної д-ви у В. є. з. повинні здійснюватись з урахуванням свобод відкритого моря, уникаючи створення перешкод для використання визнаних мор. шляхів, які мають суттєве значення для міжнар. судноплавства, та враховуючи належним чином права д-ав, які не мають виходу до моря (ст. 69 Конвенції) або знаходяться в географічно несприятливому становищі (ст. 70 Конвенції). Останні мають право брати участь на справедливій основі в експлуатації відп. частини залишку допустимого вилову живих ресурсів у В. є. з. д-ав того ж регіону або субрегіону. Практ. здійснення цього права згаданих д-ав регулюється спец. угодами. Делімітація В. є. з. між д-вами з протилежними або суміжними узбережжями повинна відбуватись шляхом угоди, укладеної «на основі міжнар. права з метою досягнення справедливого рішення». За відсутності такої угоди застосовується процедура вирішення спорів, передбачена частиною XV Конвенції ООН з мор. права 1982. Мор. дно, покрите водами В. є. з., та його надра мають статус *континентального шельфу*

Та ВІДП. РЕЖИМ.

В.С. Ржевська

Вина в міжнародному праві — неправомірно реалізована воля держави-правопорушниці, яка знаходить вираження в протиправній поведінці її органів. На відміну від цивільного та кримінального права, в *міжнародному праві* питання про виникнення В. не пов'язане з психічним ставленням суб'єкта до вчиненого. На думку деяких фахівців із теорії міжнар. права наявність В. є однією з підстав виникнення міжнар.-прав. відповідальності. Відсутність сукупності обставин, які тягнуть міжнар.-прав. відповідальність, означає відсутність В. У ряді випадків В. потерпілого суб'єкта є підставою для звільнення від відповідальності суб'єкта, який завдав шкоди. В. може проявлятися у формі умислу або необережності. У разі умислу д-ва упереджено навмисно порушує свої міжнар. зобов'язання (здійснює *агресії акт*, передає ядерну зброю іншій д-ві, застосовує хім., бактеріологічну зброю, забороняє постачання сировини до іншої д-ви тощо). У разі необережності міжнар. зобов'язання д-ви порушуються через їхню неналежну реалізацію відп. органами (незабезпечення надійної охорони *дипломатичного представництва*, невжиття належних заходів з орг-ції вир-ва експортної продукції тощо). Тягар доведення В. в міжнар. праві покладено на потерпілого суб'єкта.

О.В.Задоржний

Винниченко Володимир Кирилович (16.07.1880, м. Єлисаветград, Херсонської губ. — 6.03.1951, с. Мужен, департамент Приморські Альпи, Франція) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, письменник, один із керівників *Української революції 1917-20* і нац.-держ. відродження. Походив із селян-бід-няків. Навчався в Єлисаветградській гімназії. За рев. діяльність був виключений, склав випускні екзамен екстерном у Златопольській гімназії. Навчався на юрид. ф-ті Київ, ун-ту, однак був виключений через участь у нелегальному політ. житті. З молодих років брав участь у нац.-визв. русі, чл. РУП, УСДРП. З поч. Української революції — лідер УСДРП, заст. голови Центральної Ради (з квітня 1917), перший голова Генерального Секретаріату України (з 16.06.1917), автор перших трьох Універсалів Центральної Ради. У травні й липні 1917 очолював делегації Центральної Ради до Петрограда для вирішення питання про запровадження авт. статусу України. У червні 1917 був учасником (разом із *М. Грушевським та С. Петлюрою*) переговорів із представниками Тимчасового уряду в Києві. Поділяючи погляди М. Грушевського, до середини грудня 1917 послідовно відстоював *автономістсько-федералістський курс Центральної Ради*. Одним із перших зрозумів обмеженість статусу УНР як авт. одиниці неіснуючої федерат. Росії та запропонував проголосити Україну самостійною, незалежною д-вою. У конфлікті з РНК радянської Росії займав тверду позицію. Разом із С. Петлюрою 5.12.1917 підписав відповідь на ультиматум Петрограда, відкинувши домагання рад. уряду, що офіційно означало оголошення стану війни між Україною та радянською Росією. В. мав контакти, вів переговори, приймав вірчі грамоти від офіц. посланників Франції (генерал *Ж. Табуї*), Великої Британії (*її. Багге*) та інших країн *Антанти*. Був прибічником направлення делегації Центральної Ради на мирну конференцію до Брест-Литовська, хоча великого впливу на хід переговорів не мав. 18.01.1918, внаслідок чергової урядової кризи, пішов із посади голови Ради Народних Міністрів (так після 4-го Універсалу іменувався Генеральний Секретаріат). Критично поставився до *Брестського мирного договору між: УНР і Центральними державами 1918*, особливо до офіц. запрошення в Україну австр.-нім. окупантів.

Обраний 13.11.1918 головою Директорії, під проводом якої було повалено гетьманський режим, В. багато зробив для обґрунтування платформи відновленої УНР, у т. ч. й визначення її зовн.-політ. орієнтацій. Запропонувавши створити республіку трудового народу, основою якої стали б трудові ради, а вищим держ. органом — Трудовий конгрес, керівник Директорії вважав, що в такий спосіб можна буде зняти суперечності й досягти замирення з РСФРР як надзвичайно важливої передумови збереження та зміцнення УНР. Однак відряджена з його ініціативи до Москви місія С. Мазуренка, незважаючи на зацікавлене ставлення РНК РСФРР до перспектив виключення України з ланцюга ворожих д-ав, що 1918 створювали навколо радянської Росії щільне кільце, закінчилась безрезультатно. Головні причини цього полягали як у небажанні офіц. Москви відмовитись від допомоги робітничо-селянському уряду України, що очолював б-бу проти Директорії за відновлення на теренах України рад. влади, тобто фактичного втручання у внутр. справи сусідньої д-ви, участі у військ, діях проти неї, так і в блокуванні моск. переговорів С. Петлюрою, який, маючи реальну військ, владу, обрав інший зовн.-політ. вектор — орієнтацію на Антанту. В. змушений був 16.01.1919 офіційно проголосити війну України РСФРР, асам, підтиском представників франц. командування, які вели переговори з посланцями УНР, 10.02.1919 пішов у відставку й емігрував. Навесні 1919, коли практично на всій території України було встановлено владу рад, а провід і військо УНР відходили на територію ЗУНР, коли в Баварії та Угорщині було проголошено рад. республіки, В. на пропозицію лідера угорських комуністів Б. Куна приїхав до Будапешта для переговорів, метою яких було створення своєрідного союзного ланцюга рад. республік на чолі з РСФРР (тут на заваді територіально стояли саме соборні сили УНР і ЗУНР, які не давали можливості вибудувати єдину лінію фронту рад. республік). Для реалізації задуму необхідно було вплинути на керівництво Української революції. Однак першим від можливого компромісу відмовилось керівництво РСФРР і переговори результату не дали. Із наближенням польської агресії проти УСРР В. пропонував рад. керівництву співдію в міжнар. колах, але не зустрів розуміння. Коли 1920 колишній голова Директорії спробував повернутись в Україну, його було прийнято у члени КП(б)У, призначено заст. голови РНК і наркомом закорд. справ УСРР. Відразу ж було надано й повноваження представляти радянську Україну на переговорах із Польщею в Мінську. Однак через принципові розбіжності на ґрунті нац. питання В. відмовився від усіх посад й емігрував. Створивши Закордонну орг-цію Комуністичної партії України та користуючись значним авторитетом, В. прагнув згуртувати укр. ліві елементи с-д. спрямування, розкидані по світу, на спільній комуніст. платформі, та великих успіхів не мав. Не один раз надсилав до керівництва СРСР та УСРР прохання про дозвіл на повернення в Україну однак наражався на неодмінні відмови. Із загостренням ситуації в Європі наприкінці 1930-х пропонував власні плани колективної протидії фаш. агресії, висував, зокрема, ідею европ. протекторату над Україною як спроби убезпечити вітчизну від війни. У роки фаш. окупації Франції був кинутий до концтабору. Під кінець життя працював над філос.-етичними проблемами світоуст-рою, в основі яких лежала ідея конкордизму. У сфері міжнар. відносин, що вступили в етап «Холодної війни», це означало пошук шляхів досягнення взаємної згоди та налагодження ефективного взаємовигідного співробітництва РІЗНИХ СОЦ. СИСТЕМ.

В.Ф.Солдатенко

Висадка військ США на Гренаді (Операція «Спалах люті») здійснена 25.10.1983 силами мор. піхоти США під приводом усунення нестабільності в країні, спричиненої вбивством Прем'єр-міністра Гренади М. Бішопа, що становило загрозу безпеці громадян США та сусідніх країн. Офіційно операція «Спалах люті» була багатонаціональною, оскільки в ній, окрім американських, брали участь підрозділи збройних сил Ямайки, Барбадосу та членів Організації східнокарибських д-ав (Домініки, Антигуа і Барбуди, Сент-Люсії та Сент-Вінсента і Гренадін), яка 21.10.1983 виступила з закликом до США відновити порядок на Гренаді. Причиною вторгнення було незадоволення адміністрації Р. Рейгана зовн.-політ. курсом уряду Бішопа на зближення з Кубою та іншими країнами соціал. табору. На Гренаді знаходились кубинські військ, фахівці, частина яких разом із цивільними спеціалістами з різних країн Лат. Америки, Зах. Європи, Африки та однієї амер. компанії працювала на будівництві міжнар. аеропорту. Участь кубинських військ, посилювала занепокоєння США тим, що після введення в дію аеродром може бути використаний у військ, цілях для базування кубинських ВПС, що ставило під загрозу мор. комунікації США. Підрозділи Народно-революційної армії Гренади й кубинські військ, спеціалісти чинили сильний опір військам США, але бойові дії завершилися вже через 2-3 доби. Більшість кубинців загинула, гренадські військові були взяті в полон. Десант США був виведений з острова 15.12.1983, але військ, присутність інших країн зберігалась. Під контролем окуп. сил 3.12.1984 було проведено вибори, в результаті яких перемогла правоцентристська коаліція Нової нац. партії, Прем'єр-міністром Гренади став лояльний до США Герберт Блейз. Генеральна Асамблея ООН висловила своє неприйняття інтервенції США на Гренаді, Організація американських держав також їх не схвалила. Серед іншого події на Гренаді мали стати уроком для урядів країн Лат. Америки й Карибського басейну, що проводили небажану для США політику. Перш за все це стосувалось Нікарагуа.

Н.М. Весела

ВИТВИЦЬКИЙ Степан (13.03.1884, с. Угорники Станіславського повіту — 19.10.1965, Нью-Йорк) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї управителя народної школи. Навчався на юрид. ф-ті Львівського ун-ту, де очолював «Академічну Громаду». Завершив здобуття вищої освіти на юрид. ф-ті Віденського ун-ту, д-р права (1910). У 1913-18 займався адвокатською практикою, був членом редакції щоденної газети «Діло» й редактором газети «Свобода» (Львів), належав до Української національно-демократичної партії. З 18.10.1918 — депутат Української Національної Ради та чл. її політ. комітету. З 1.11.1918 — секр. і чл. президії Ради. 26-28.02.1919 очолював зах.-укр. делегацію на переговорах у Львові й Ходорові зі спец. місією *Антанти* під керівництвом генерала Ж. Бартелемі, наполягав на встановленні укр.-польського перемир'я зі смугою по р. Сян і відкинув «*Бартелемі лінію*», що призвело до припинення переговорного процесу й відмови Антанти від дип. визнання ЗУНР. Після від'їзду 17.04.1919 *М. Лозинського* на *Паризьку мирну конференцію 1919-20* був призначений заст. держ. секретаря зак. справ ЗО УНР і керуючим справами держ. секретаріату закорд. справ, очолював зах.-укр. делегацію на переговорах із міжнар. комісією під керівництвом півд.-африк. генерала *Л. Боти* щодо припинення *українсько-польської війни 1918-19*. 13.05.1919 від імені уряду прийняв пропозиції комісії, але польська сторона відкинула їх і наступного дня перейшла в наступ по всьому фронту. 9.06.1919 призначений до складу Ради уповноважених Диктатора *Є. Петрушевича* в Галичині та за Збручем, відповідав за закорд. справи. З жовтня 1919 — заст. голови Надзвичайної дип. місії Директорії УНР/4. *Лівицькогоу* Варшаві. Протестуючи проти проекту умов *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920*, залишив переговори та вийшов зі складу місії. 1.08.1920 як уповноважений із закорд. справ увійшов до екзильного уряду ЗУНР у Відні. У лютому 1921 — березні 1923 очолював місії ЗУНР у Парижі й Лондоні, домагався визнання Францією та Великою Британією факту *анексії* Польщею території Схід. Галичини та відновлення її незалежності. Після повернення до Дрогобича у 1924-39 — один із провідних діячів Українського нац.-демокр. об'єднання. З 1938 — заст. його голови. 1935-39 — депутат польського Сейму і чл. Української парл. репрезентації. З 1945 — в еміграції у Зах. Німеччині, брав участь у створенні Центрального представництва укр. еміграції. У липні 1948 став одним з ініціаторів орг-ції Української Національної Ради в Аугсбурзі (Баварія). З 1949 — заст. голови Виконавчого органу Ради й керівник відділу закорд. справ, одночасно з 1951 — представник Виконавчого органу в США. У березні 1954, після смерті *А. Лівицького*, обраний головою Виконавчого органу Української Національної Ради — Президентом УНР в екзилі. Похований на православному цвинтарі Св. Андрія Первозванного в Баунд-Бруці (США).

В.І. Галовченко

Вишеградська група (Вишеградська четвірка) — регіональна політ.-екон. орг-ція країн Центр.-Схід. Європи. Створена 15.02.1991 на *саміті* президентів Польщі, Чехословаччини та Угорщини у Вишеграді (Угорщина). У січні 1993, після розпаду Чехословаччини, до В. г. увійшла Словаччина. Основними її завданнями були утворення *зони вільної торгівлі* в Центр. Європі, ліквідація до 2000 усіх митних обмежень у торгівлі між учасниками, а також сприяння здійсненню курсу учасників В. г. на европ. та евроатлантичну інтеграцію. Усі члени В. г. декларували бажання вступити в *Європейський Союз* і *ВАТО*. У 1999 Польща, Угорщина й Чехія стали членами Північноатлантичного альянсу. У 2004 всі учасники В. г. поповнили ЄС, а Словаччина, крім того, вступила в НАТО.

М.С. Каменецький

ВИШИНСЬКИЙ Андрій Януарович (28.11.1883, Одеса — 22.11.1954, Нью-Йорк) — рад. держ. діяч і дипломат. Закінчив юрид. ф-т Київ. ун-ту. 1933-39 — заст. прокурора, прокурор СРСР. Став відомим звинувачувальними промовами на політ. процесах 1930-х проти т. зв. «ворогів народу та шпигунів» — колишніх керівників ВКП(б), уряду, дипломатів. 1940-44 — заст. голови уряду СРСР, водночас із 1940 — на керівних посадах в НКЗС — заст., 1-й заст. наркома. 1940 брав безпосередню участь у примусовому приєднанні Латвії до СРСР. Учасник *Кримської (Ялтинської) 1945 м Потсдамської (Берлінської) конференцій 1945* антигітлерівської коаліції, церемонії підписання капітуляції Німеччини в Берліні. Брав участь у конференціях повоєнного врегулювання, у т. ч. разом із представниками УРСР у *Дунайській конференції 1948* в Белграді. Перед її завершенням, попри прецеденти, створені в *Організації Об'єднаних Націй*, заявив, що УРСР не буде представленою разом із СРСР у Дунайській комісії поряд з іншими придунайськими державами. Таке становище тривало бл. 40 років. 1949, в розпалі «*Холодної війни*», був призначений мін. заст. справ СРСР. «Прославився» своїми тривалими виступами в ООН із грубими нападами на зах. дипломатів. Проводив конфронтаційний курс під час *Західного Берліна блокади 1948-49*, створення *НАТО*, *Корейської війни 1950-53*. 1954 став постійним представником СРСР в ООН, зберігши посаду заст. міністра. Раптово помер у Нью-Йорку в робочому Кабінеті.

М.М. Білоусов

Вишневецький Дмитро Іванович (Байда) (після 1516, Вишнівець на Волині — 1563, Стамбул) — укр. військ., і держ. діяч, князь. Походив із старокнязівського роду турово-пинських Рюриковичів. Батько В. — Іван Михайлович — був старостою на Поліссі, мати — Анастасія Семенівна — з роду Олізаровичів, внучка князя К. Острозького. Уперше згадується в джерелах 1545. Починаючи з кінця 40-х XVI ст. брав активну участь у б-бі з ординськими нападами на укр. землі. Одержав у 1550 призначення на посаду прикордонного старости канівського та черкаського, на якого литовським урядом покладался обов'язок оборони півд. пограниччя. Усвідомивши грізну небезпеку, що крилась для укр. народу в сусідстві з військ, потугою Кримського ханату, якому протегувала наймогутніша тоді Османська Порта, вирішив шукати підтримки щодо припинення грабіжницьких набігів орди в тур. султана. Цілком можливо, що В., згрупувавши на той час у пониззі Дніпра запорозьке козацтво, вважав себе самодостатньою постаттю, мав власні політ, амбіції та намагався в хитрому сплетінні різних міжнар. комбінацій використати силу інших д-ав для здійснення своїх планів. Так, 1553 у Стамбулі В. міг не тільки домовлятися від свого імені, як староста литовського уряду, про врегулювання прикордонних конфліктів, але й добиватись від правителів Туреччини припинення набігів кримської орди на укр. землі. В., як вважає *М. Грушевський*, мав задум створити союз на два фронти: спираючись на Литовсько-польську д-ву й підтримуючи добрі відносини з Туреччиною, тримати в руках Крим. Знаючи про великий вплив укр. князя на запорожців, уряд Туреччини, зі свого боку, сподівався схилити останнього до забезпечення своїх володінь у Півн. Причорномор'ї від тієї шарпанини, яку дедали частіше практикували запорозькі козаки, пускаючись у погоню за ордою. Поїздки В. до столиці Блискучої Порти можна вважати чи не першим офіц. посольством запорозького козацтва до чужих монархів. Цією акцією укр. козацтво було виведено на арену міжнар. відносин.

Після повернення з Туреччини 1554-55 В. побудував на о. Мала Хортиця укріплений замок, який став базою для творення організованої збройної сили укр. народу. Саме звідси 1556 відбувся перший спільний похід запорожців і моск. стрільців на тур.-татарські володіння в пониззі Дніпра. Успішні дії В. дали підставу моск. цареві *Івану IV* запросити укр. князя на свою службу. 1558-61 В. за дорученням Івана Грозного здійснив ряд походів у пониззя Дніпра та Дону, пробував узяти штурмом тур. фортецю Азов та форсувати Керченську протоку. Завдяки його авторитетові окремі племена Півн. Кавказу прийняли христ. віру й перейшли в підданство моск. царя. Організуючи з ухорників на дніпровські о-ви та степових хліборобів збройну силу укр. народу, яка заклала підвалини відродження укр. державності, спричинився до те-ритор. поширення вольностей Війська Запорозького на схід і південь, тобто в басейні річок Орелі, Берестової, Конки, Кальміусу, Сіверсь-кого Дінця. А на тому місці, звідки наприкінці 50-х В. штурмував тур. фортецю Азов, 1570 укр. козаки, повертаючись із походу на Астрахань, заснували свій новий осередок під назвою Чер-каськ. Це поселення згодом перетворилось на орг. центр фомування донського козацтва, яке витворилось в окремий військ, стан, підпорядкований моск. цареві. Після поч. Лівонської війни, що привернула головну увагу Івана Грозного, який відтак втратив інтерес до продовження активної антиординської б-би, В. вирішив повернутись до польського короля. 1563 його підмовили на похід у Молдавію, де місцеві бояри пообіцяли підтримку в б-бі за престол господаря. Неподалік р. Сучави В. був підступно схоплений і відвезений до Стамбула, де його стратили, скинувши з Галатської вежі на гаки. Ця мученицька смерть В. оспівана в істор. думі про козака Байду.

в.і. Сергійчук

Віденська зустріч представників країн-учасниць НБСЄ 1986-89 відбувалась 4.11.1986-19.01.1989. Визначила перспективи та шляхи розширення заг.-європ. співробітництва в умовах завершення «Холодної війни». У ході В. з. вдалось відновити баланс між трьома «кошиками» Гельсінського процесу. СРСР, який прийняв принцип «розумної достатності» у сфері оборони, продемонстрував гнучкий підхід до вирішення питань безпеки та роззброєння й готовність розглядати проблему *прав людини* як невід'ємну складову Гельсінського процесу. Основні протиріччя між д-вами під час В. з. вперше не базувались на блоковій основі. Так, найбільші суперечки щодо включення переговорів про звичайні збройні сили в Європі до Гельсінського процесу виникли між США та Францією. Болгарія, яка звинувачувалась у порушенні прав тур. меншини, не знайшла підтримки з боку своїх союзників, а Угорщина піддала жорсткій критиці Румунію за порушення прав угорської етнічної меншини. Прикінцевий документ зустрічі започаткував, уперше в історії НБСЄ, структуру взаємодоповнюючих і тісно пов'язаних між собою переговорних процесів заг.-європ. формату у сфері вирішення військ, питань: переговорів про подальший розвиток заходів довіри та безпеки (на базі результатів *Стокгольмської конференції з заходів укріплення довіри, безпеки та роззброєння в Європі 1984-86*) та переговорів 23 країн-учасниць НАТО й ОВД про звичайні збройні сили в Європі. В. з. надала суттєвого імпульсу розвитку «людського виміру» Гельсінського процесу. У Прикінцевому документі вперше було чітко наголошено на необхідності приведення нац. законодавств і практики держав-учасниць НБСЄ в галузі прав людини у відповідність із *міжнародним правом* та міжнар.

політ, зобов'язаннями. Було досягнуто важливих домовленостей щодо розширення реліг. свобод, сприяння всебічному розвитку нац. меншин тощо. Принципово нову ситуацію створювала домовленість про налагодження постійно діючого механізму «людського виміру» НБСЄ, який передбачав обмін інформацією та спільні двосторонні й багатосторонні консультації з усього комплексу питань прав людини, контактів між людьми та інших гуманітарних проблем. Було прийняте рішення про проведення трьох нарад у рамках *Конференції НБСЄ з людського виміру* (1989 в Парижі, 1990 в Копенгагені та 1991 в Москві). Значна увага була приділена питанням екон. і наук.-техн. співробітництва. Було заплановано проведення Конференції з екон. співробітництва в Європі (Бонн, 1990) та наради з охорони довкілля (Софія, 1989). Розширюючи регіональні рамки роботи НБСЄ, було вирішено скликати спец. нараду з питань безпеки та співробітництва в Середземноморському регіоні.

І.О. Мінга.іутдінов

Віденська конвенція про дипломатичні ЗНОСИНИ 1961 — універсальний міжнар. договір, що є основним джерелом сучас. *дипломатичного права*. До сер. ХХ ст. дип. практика регулювалась переважно міжнар.-прав. звичаями, які В. к. значною мірою кодифікувала. До змісту В. к. включено більшість положень *Віденського регламенту 1815* про ранги дип. представників. Конвенція прийнята 14.04.1961 і підписана 18.04.1961 у Відні на Конференції ООН з дип. зносин та імунітетів, скликаній згідно з рішенням *Генеральної Асамблеї ООН* (15-а сесія, 1959), у якій взяли участь представники 81 д-ви. Конвенція набула чинності 24.04.1964. У ній закріплені результати першої офіц. кодифікації *норм міжнародного права* у сфері *дипломатичних привілеїв та імунітетів*. В основу тексту В. к. 1961 було покладено проект, підготований Комісією міжнар. права ООН у ході робіт із кодифікації дип. права, розпочатих 1955. Під час обговорення та прийняття положень В. к. були відкинуті спроби внести в її текст застереження, нечіткі визначення, спрямовані на обмеження привілеїв та імунітетів як самих *дипломатичних представництв*, так і дип. персоналу *посольств і місій*. У преамбулі В. к. зазначається, що питання, безпосередньо не передбачені В. к., і надалі регулюватимуться нормами міжнар. звичаєвого права. Учасниками В. к. є бл. 150 д-ав, у т. ч., Україна (з 1964).

В. к. охоплює всі основні прав. питання *дипломатичних відносин* (порядок встановлення та припинення дип. зносин, створення дип. представництв та їхніх функцій, призначення і відкликання глави, членів дип. персоналу представництва); встановлює дип. класи, порядок акредитування глави дип. представництва та його персоналу, обсяг дип. імунітетів та привілеїв тощо. Заключні статті присвячені підписанню, ратифікації, депозитарію, набуттю Конвенцією чинності, приєднанню до неї. Значення В. к. сягає далеко за межі юрид. систематизації норм дип. права. У результаті її прийняття відбулось не просто вдосконалення прав, регулювання дип. діяльності, а зміна прав, природи відп. норм внаслідок перетворення їх зі звичаєвих на конвенційні норми, а в деяких випадках (зокрема, в питанні про митні привілеї) норми *ввічливості міжнародної* перетворились на юридично обов'язкові норми міжнар. права. Значно зміцнивши відомий міжнар. праву зі стародавніх часів інститут дип. привілеїв та імунітетів, Конвенція позначила новий етап його розвитку. Зокрема, відбулось відокремлення привілеїв та імунітетів дип. представництва як органу д-ви від привілеїв та імунітетів її дип. працівників, з'явилися нові суб'єкти, які користуються привілеями та імунітетами (вищі посадові особи міжнар. орг-цій). Разом із тим, перелік дип. привілеїв та імунітетів не зазнав істотних змін із часу виникнення постійних дип. представництв. Конвенція систематизує норми міжнар. дип. права та змінює прав. природу цих норм, вперше повною мірою кодифікуючи існуючі міжнар.-прав. звичаї в цій сфері. На конференції 1961 прийнято ряд резолюцій, норми яких мали загалом рекомендаційний характер і стосувались окремих питань, що можуть виникати під час здійснення дип. зносин, а також факультативні протоколи до В. к.: про обов'язкову юрисдикцію Міжнародного Суду ООН та про незастосування законів про громадянство д-ви перебування до співробітників дип. представництва.

О.В. Задорожній, В.М. Матвієнко

Віденська конвенція про консульські ЗНОСИНИ 1963 — основне джерело сучас. *консульського права*, що регулює сучас. коне, практику держав. В. к. прийнята на дипломатичній конференції *Організації Об'єднаних Націй* у Відні 24.04.1963; набула чинності 19.03.1967 (для України — з 1989). Проект док-та розроблено *Комісією міжнародного права ООН*, у порядку денному якої питання про кодифікацію права коне, зносин було з 1955. В. к. складається з 5 глав (79 статей) та кодифікує відп. *норми міжнародного права*, регулює встановлення і здійснення коне, зносин, припинення коне, функцій, переваги, привілеї та імунітети *консульських установ*, штатних коне, посадових осіб й інших працівників цих установ. Окремо закріплюються: режим, що застосовується до почесних коне, посадових осіб та коне, установ, очолюваних такими посадовими особами; правила, що стосуються коне, агентів, які не є главами коне, установ, виконання коне, функцій *дипломатичними представництвами*, громадянами д-ви перебування й особами, які постійно проживають у ній як працівники коне, установи тощо. В. к. кодифікувала існуючі принципи та норми звичаєвого права, закріплені в двосторонніх коне, конвенціях,

що виступали головним джерелом консульського права. Було конкретизовано та розширено зміст конв., функцій і привілеїв, передбачених нормами міжнар. звичаєвого права. Характерною особливістю В. к. є, зокрема, те, що її норми визначають лише класи глав конв., установ, не обмежуючи при цьому право будь-якої з договірних сторін визначати найменування решти конв., службових осіб. Ні Комісія міжнар. права ООН, ні Віденська дип. конференція 1963 не ставили собі за мету провести всеохоплюючу кодифікацію прав, аспектів конв., зносин. В. к. (ст. 73) передбачає можливість урегулювання нових питань на двосторонній основі з метою повнішого врахування нац. інтересів кожної з зацікавлених д-ав. При цьому двосторонні конв., конвенції можуть лише підтверджувати, доповнювати й розширювати зміст В. к., розширюючи обсяг привілеїв та імунітетів консульських установ і їхнього персоналу Отже, В. к. визначила мінім. стандарт, яким мають керуватись д-ви при встановленні та підтриманні конв., зносин.

О.В. Задорожній, В.М. Матвієнко

Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 — універсальний міжнар. договір, що регулює питання реалізації договірної правоздатності міжнар. міждержавних орг-цій. Під час Конференції ООН з права міжнар. дог-рів 1969 були відхилені пропозиції про поширення дії *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* на дог-ри за участі міжнар. орг-цій та прийнято резолюцію, в якій рекомендувалось *Генеральній Асамблеї ООН* доручити *Комісії міжнародного права ООН* вивчити зазначену проблему. Вона розпочала опрацювання проекту статей 1970. В основу роботи було покладено концепцію тісного взаємозв'язку з Віденською конвенцією про право міжнар. дог-рів 1969, завдяки чому ці два док-ти мають ідентичну структуру, частково співпадаючу нумерацію статей. В. к. була прийнята 21.03.1986 на Конференції ООН про право дог-рів між д-вами та міжнар. орг-ціями або між міжнар. орг-ціями, що була скликана у Відні відповідно до рез. ГА ООН №3886 від 13.12.1984. В. к., на відміну від Віденської конвенції 1969, що застосовується тільки між д-вами, діє в дог-рах між д-вами й міжнар. орг-ціями, а також між орг-ціями. В. к. застосовується також до дог-рів, що є установчими актами міжнар. орг-цій, і до будь-якого дог-ру, прийнятого в рамках міжнар. орг-ції. Одним із найважливіших положень В. к. є ст. 6, згідно з якою правоздатність міжнар. орг-ції укладати дог-ри регулюється правилами цієї орг-ції (установчими актами орг-ції, прийнятими згідно з ними рішеннями та резолюціями, а також встановленою практикою орг-ції). У такий спосіб В. к. підтвердила, що міжнар. орг-ції як похідні *суб'єкти міжнародного права* володіють лише спец. правоздатністю. В. к. не набула чинності, проте більшість норм, що в ній містяться, в міжнар. практиці розглядаються як авторитетне зібрання звичаєвого права й тому підлягають універсальному застосуванню.

О.В. Буткевич, М.М. Гнатівський

Віденська конвенція про право міжнародних ДОГОВОРІВ 1969 - основний коди фікаційний акт у галузі *права міжнародних договорів*. Прийнята 22.05.1969 та відрита для підписання 23.05.1969 на Конференції ООН з права міжнар. дог-рів, у якій брало участь понад 100 д-ав і яка була скликана згідно з рез. ГА ООН №2166 від 5.12.1966 та №2287 від 6.12.1967. Конференція також прийняла Декларацію про заборону застосування військ., політ, або екон. примусу при укладанні *договорів міжнародних* і Декларацію про універсальність, які увійшли до Заключного акта Конференції. *Кодифікація та прогресивний розвиток міжнародного права* в галузі права міжнар. дог-рів були визнані *Комісією міжнародного права ООН* як пріоритетні та першочергові сфери діяльності ще на її першій сесії 1949. Робота з кодифікації права міжнар. дог-рів була розпочата *Комісією міжнар. права ООН* 1950. Спец. доповідачами з проекту були призначені видатні брит. вчені — Дж. Брайерлі, Г. Лаутерпахт, Дж. Фіцморіс, Г. Вол-док. Основні положення розробленого проекту статей при прийнятті конвенції збережені, а в деяких випадках удосконалені. У ході роботи над проектом проявлялись часом гострі протиріччя між представниками різних міжнар.-прав, шкіл та напрямів. Зокрема, це стосувалося положення щодо клаузули геБиз §іс зіапіїБиз (застереження про докорінну зміну обставин): доповідачі — представники англ. школи *міжнародного права*, яка не визнає можливості припинення міжнар. дог-ру внаслідок докорінної зміни обставин, сприяли тому, що Конвенція за заг. правилом не припускає посилання на зміну обставин як підставу припинення міжнар. дог-ру, а також накладає обмеження на природу цих обставин (ст. 62). Особливо прискіпливо обговорювались положення щодо права д-ав на участь у міжнар. дог-рах універсального характеру, застережень до міжнар. дог-рів, підстав та процедури визнання недійсності міжнар. дог-рів тощо.

В. к. нерідко піддається критиці в *доктрині міжнародного права*. Зокрема, її положення про застереження до міжнар. дог-рів (ст. 19-22) неодноразово ставали предметом дискусій юристів-міжнародників. Це питання залишається в порядку денному *Комісії міжнародного права ООН*.

Відповідно до ст. 4 В. к. вона застосовується тільки до дог-рів, укладених д-вами після набуття нею чинності щодо цих д-ав. Разом із тим, у В. к. кодифіковані норми міжнар. звичаєвого права та узгоджені погляди д-ав практично з усіх питань, що стосуються міжнар. дог-рів: укладення й набуття чинності, тлумачення та застосування, дія в часі та просторі, підстави для недійсності, припинення, зупинення дії тощо. Знайшли своє відображення й такі підходи, як недійсність нерівноправних дог-рів, акцентування значення згоди як підстави виникнення міжнар. зобов'язань, поняття *імперативних норм загального міжнародного права* та значення, що їм надається, право на односторонні застереження до дог-рів тощо. В. к. є справжнім кодексом права міжнар. дог-рів (містить 85 статей і додаток). У доктрині міжнар. права інколи згадується під назвою «договір про договори». В. к. не регулює процедуру укладання та дію дог-рів, сторонами яких є не д-ви, а інші *суб'єкти міжнародного права*, а також угоди, укладені не в письмовій формі. У В. к. зазначено, що це не позбавляє такі угоди юрид. чинності, а також не виключає можливості застосування до них тих норм конвенції, що для них обов'язкові відповідно до міжнар. права (ст. 3). У випадку, якщо в угоді поряд із д-вами беруть участь й інші суб'єкти міжнар. права, Конвенція застосовується до відносин д-ав між собою (п. (с) ст. 3). В. к. набула чинності 27.01.1980, для України — 29.05.1986. *О.В. Вуткевич, ММ. Гнатівський*

Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1978 — багатосторонній міжнар. договір, підготований

Комісією міжнародного права ООН та прийнятий на Конференції ООН 8.04.1978. Складається з преамбули, 51 статті й додатка. Незважаючи на те, що робота з кодифікації норм інституту правонаступництва розпочалася ще 1967, Конвенція була прийнята 16 роками пізніше та станом на 1.01.2004 не набула чинності, не набравши 15 ратифікацій. Утримання д-ав від ратифікації В. к. зумовлене її зосередженням на проблемах постколоніальних д-ав і нехтуванням іншими випадками правонаступництва. Повільна ратифікація В. к. не дозволяє зробити висновок, що вона повністю адекватно закріплює звичаєві *норми міжнародного права*. Проте це не заперечує того факту, що основні принципи й норми В. к. є

заг.-визнаними. Зокрема, це принцип справедливого результату правонаступництва, досягнутий на підставі угоди між зацікавленими д-вами. Більшість норм В. к. є диспозитивними, які залишають на розсуд зацікавлених д-ав вирішення питань правонаступництва щодо держ. власності, архівів і боргів. У В. к. надано визначення термінів «державна власність», «державні архіви», «*державний борг*». Сфера дії В. к. не поширюється на права й обов'язки фізич. та юрид. осіб. Держ. власність визначена в В. к. як майно, права та інтереси, які на момент правонаступництва д-ав належали державі-попередниці відповідно до її внутр. права. За заг. правилом перехід держ. власності відбувається без компенсації. У той же час при поділі д-ви чи відокремленні частини її території допускається справедлива компенсація між державою-попередницею та державою-наступницею або між державами-наступницями. правонаступництво д-ав не зачіпає майно, права та інтереси третіх д-ав на території, що є об'єктом правонаступництва.

При передачі частини території д-ви до держави-наступниці переходить розташована на території, що передається, нерухома власність і пов'язана з діяльністю держави-попередниці щодо цієї території рухома власність. До нової незалежної д-ви переходить також нерухома власність, що знаходиться за її межами, і рухома власність, які стали власністю держави-попередниці в період залежності; частка нерухомої власності, що знаходиться за її межами, і частка рухомої власності, які були створені в т. ч. за рахунок внеску залежної території. При об'єднанні д-ав власність держав-попередниць переходить до держави-наступниці. При відокремленні частини території д-ви й утворенні держави-наступниці до неї переходить розташована на її території нерухома власність; пов'язана з діяльністю держави-попередниці щодо неї рухома власність, а також справедлива частка іншої рухомої власності. При поділі д-ви до держави-наступниці також переходить справедлива частка нерухомої власності, що знаходиться за межами держави-попередниці. Усі ці правила, за винятком випадку нової незалежної д-ви, можуть бути змінені угодою між відп. д-вами. Основними принципами правонаступництва щодо держ. архівів є їхній перехід без компенсації, відсутність наслідків правонаступництва для архівів третіх д-ав, збереження цілісності архівних фондів держави-попередниці. Правила, встановлені для переходу архівів, можуть бути змінені за згодою д-ав. При передачі частини території д-ви, відокремленні частини території д-ви та поділі д-ви до держави-наступниці переходить частина архівів, необхідних для нормального управління територією, що є об'єктом правонаступництва, а також частина архівів, що стосується виключно або переважно цієї території. Державі-наступниці забезпечується на її прохання та за її рахунок відтворення архівів держави-попередниці. До нової незалежної д-ви переходять також архіви, що стали в період незалежності архівами держави-попередниці. При об'єднанні д-ав усі архіви держав-попередниць переходять до держави-наступниці. Державний борг визначено в Конвенції як будь-яке фінанс. зобов'язання держави-попередниці щодо іншої д-ви, міжнар. орг-ції чи будь-якого іншого *суб'єкта міжнародного права*, яке виникло

відповідно до міжнар. права. Т. ч., конвенційне визначення держ. боргу не включає в себе борг перед фізич. та юрид. особами. Але нещодавня практика правонаступництва показала, що держави-наступниці поширюють правила правонаступництва щодо боргів у т. ч. і на борги особам, які не є суб'єктами міжнар. права (напр., Лондонський та Паризький клуби кредиторів).

За заг. правилом, правонаступництво д-ав не зачіпає прав і обов'язків кредиторів. При передачі частини території д-ви перехід держ. боргу регулюється угодою між державою-попередни-цею і державою-наступницею. За відсутності такої угоди держ. борг переходить до держави-наступниці у справедливій частці з урахуванням, зокрема, майна, прав та інтересів, що переходять до держави-наступниці у зв'язку зданим боргом. До нової незалежної д-ви держ. борг держави-попередниці не переходить, якщо інше не передбачене угодою між ними. Така угода не повинна завдавати шкоду принципу *суверенітету* кожного народу над його природ, ресурсами і підривати екон. добробут нової незалежної д-ви. При об'єднанні д-ав держ. борг держав-попередниць переходить до держави-наступниці. При відокремленні частини території д-ви та поділі д-ви до держави-наступниці переходить справедлива частка держ. боргу держави-попередниці з урахуванням, зокрема, майна, прав та інтересів, що переходять до держави-наступниці. Норми В. к. використовувались при правонаступництві д-ав внаслідок розпаду СРСР, проте основні питання вирішувались на підставі угод між державами-наступницями з урахуванням інтересів кредиторів. Україна приєдналась

ДО В. К. 17.11.1992.

Ю.О. Ноговіцина

Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978

прийнята 22.08.1978 Конференцією *Організації Об'єднаних Націй*, що була скликана згідно з рез. *Генеральної Асамблеї ООН* №3496 від 15.12.1975. В. к. була відкрита для підписання у Відні з 23.08.1978 до 28.02.1979 та у штаб-квартирі ООН до 31.08.1979. Складається з преамбули, 50 статей і додатку; кодифікує *норми міжнародного права*, які стосуються правонаступництва д-ав щодо міжнар. дог-рів; визначає наслідки правонаступництва щодо дії двосторонніх та багатосторонніх дог-рів на території держави-попередниці та держави-наступниці. В. к. містить не лише кодифіковані норми міжнар. звичаєвого права, а й норми, що до цього не набули заг. визнання в *міжнародному праві*, зокрема положення, які стосуються нових незалежних д-ав. Введення цих норм було зумовлене процесами деколонізації та підвищеною увагою до проблем колишніх колоній, які, з одного боку, мали бути звільнені від нерівноправних дог-рів, а з іншого — отримати право на участь у багатосторонніх конвенціях. Зосередження на наслідках утворення нових незалежних д-ав спричинило повільну ратифікацію Конвенції, яка набула чинності лише 1996.

В. к. надає визначення ряду термінів: « правонаступництво держав », « держава-попередниця », « держава-наступниця », « нова незалежна держава ». Сфера застосування конвенції обмежується письмовими дог-рами, укладеними між д-вами, у т. ч. тими, що засновують міжнар. орг-цію або укладаються в її межах. В. к. закріпила те, що права та обов'язки держави-попередниці за дог-ром не стають автоматично правами й обов'язками держави-наступниці лише через один факт укладення дог-ру між ними або односторонньої заяви держави-наступниці. У будь-якому випадку наслідки правонаступництва регулюються В. к., тобто її норми є імперативними, якщо в них не вказано інше (на відміну від підходу, відображеного у *Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1978*). правонаступництво не зачіпає кордонів, встановлених дог-рами, їхніх режимів та режимів територій. Вони залишаються чинними щодо держав-наступниць у будь-якому випадку і незалежно від волі цих д-ав. Винятком є зобов'язання щодо розташування інозем. військ, баз на території, що є об'єктом правонаступництва. При переході частини території д-ви від однієї д-ви до іншої діє принцип рухомості договірних кордонів: дог-ри держави-попередниці втрачають чинність щодо даної частини території, а дог-ри держави-наступниці набувають чинності щодо неї. При об'єднанні д-ав дог-ри зберігають чинність, але лише відносно тієї частини території, щодо якої вони діяли на момент правонаступництва. При відокремленні частини території д-ви, яка утворює державу-наступницю, щодо неї зберігають чинність дог-ри, які діяли стосовно всієї території держави-попередниці, а також щодо тієї частини території держави-попередниці, яка відокремилась. Якщо держава-попередниця продовжує існувати, всі дог-ри зберігають чинність щодо неї, окрім випадків, коли вони стосувались частини території, яка відокремилась. Ці правила не застосовуються, якщо зацікавлені д-ви домовились про інше або якщо це суперечитиме об'єкту й цілям дог-ру чи докорінним чином змінить умови його дії.

Нова незалежна д-ва визначається Конвенцією як держава-наступниця, територія якої безпосередньо до моменту правонаступництва д-ав була залежною територією й за *міжнародні відносини* якої була відповідальна держава-попередниця. Особливістю правонаступництва нової незалежної д-ви є те, що вона не зобов'язана зберігати чинним будь-який договір лише тому, що він був чинний відносно її території на момент правонаступництва. Частково це положення є закріпленням у В. к. доктрини «чистого аркуша» (габііа гака). Нова незалежна д-ва може встановити свій статус як учасниця багатостороннього дог-ру шляхом повідомлення про правонаступництво, крім випадків, коли це суперечитиме об'єкту й цілям дог-

ру, змінить умови його дії або коли на це потрібна згода всіх учасників дог-ру. Двосторонні дог-ри зберігають чинність щодо нової незалежної д-ви та іншої держави-учасниці дог-ру, якщо вони про це домовились або це випливає з їхньої поведінки. Норми В. к. були застосовані у випадках правонаступництва внаслідок *СРСР розпаду*, СФРЮ і Чехословаччини та *Німеччини об'єднання 1989-90*. Україна приєдналася до В. к. 17.11.1992. Ю.О. Ноговіцина

Віденська конвенція про представництво держав у їхніх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру 1975 — основний міжнар.-прав. документ, що визначає статус постійних представництв д-ав при міжнародних організаціях, делегацій та спостерігачів в органах та на конференціях, які скликаються міжнар. орг-цією чи під її егідою. Прийнята на основі проекту, підготованого *Комісією міжнародного права ООН*, надип. конференції 4.02-14.03.1975 у Відні. Складається з 92 статей. Під час роботи над кодифікацією питань представництва д-ав при міжнар. орг-ціях Комісія міжнародного права визначила, що відносини між д-вами та міжнар. орг-ціями мають дип. характер і підлягають регулюванню дип. правом, та зосередила свої зусилля на проведенні кодифікаційних робіт із питань статусу, привілеїв та імунітетів постійних представництв д-ав при міжнар. орг-ціях, а також делегацій, які направляються до їхніх органів або на конференції, що проводяться цими орг-ціями. Встановлений В. к. обсяг привілеїв та імунітетів представників є близьким до обсягу привілеїв та імунітетів *агентів дипломатичних*, передбаченого *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961*. В. к. декларує: особисту недоторканність глав та членів делегацій, які направляються д-вами в органи міжнар. орг-цій та на скликані ними конференції; недоторканність приміщень, які вони займають; імунітет від юрисдикції д-ви перебування; звільнення їх від податків, зборів тощо. В. к. передбачає право д-ви призначати співробітників своїх представництв на власний розсуд, не запитуючи дозволу *приймаючої дер.жави*.

О.В. Задорожній, В.М. Матвієнко

Віденська конференція 1855 — з'їзд послів Росії, Великої Британії, Франції, Австрії й Туреччини під час *Кримської війни 1853-56*. Відкрилась 28.12.1854 (9.01.1855) і була останньою спробою Росії уникнути військ, поразки. Росія прийняла пункти попередніх умов укладення миру, що коаліція висунула їй 18(30).07.1854, за якими Дунайські князівства мали перейти під спільний *протекторат* 5 великих д-ав та бути окупованими Австрією. *Великі держави* проголошувались покровителями всіх христ. підданих Османської імп., отримували право колективного контролю над гирлом Дунаю. Росія погоджувалась переглянути умови *Лондонських угод про чорноморські протоки 1841*. Але Петербург категорично відмовився роззброювати Севастополь й обмежувати свій військ.-мор. флот на Чорному морі, одночасно погодившись «поважати» територ. цілісність Туреччини. Австрія запропонувала застосувати принцип протипаги, постійно тримаючи в Чорному морі кораблі інших великих д-ав і збільшуючи їхню кількість пропорційно до збільшення кількості російських, але Велика Британія та Франція відкинули цю пропозицію. Вони виступали за продовження війни та не виявляли прагнення укласти мирний договір. Конференція була безрезультатною й на поч. червня 1855 її закрили. Водночас В. к. була використана Великою Британією та Францією для подальшого втягування Австрії в орбіту аНТИрОС. Коаліції. С.О. Маковський

Віденська система міжнародних відносин — система *міжнародних відносин*, встановлена після завершення наполеонівських воєн на *Віденському конгресі 1814-15*, заключний акт якого закріпив результати перерозподілу Європи й колоній між країнами-переможницями. Віденський конгрес уперше розробив систему дог-рів, що регулювали міжнар. відносини й оформили кордони в масштабах всієї Європи, єдина система міжнар. угод вперше в історії охопила усі європ. д-ви. В основу В. с. покладено імперський принцип контролю геогр. простору в межах колоніальних *імперій*. У період існування В. с. остаточно сформувались Британська (1876), Німецька (1871), Французька (сер. XIX ст.) імперії. 1877 тур. султан узяв собі титул «Імператор осма-нів». Росія стала імперією раніше, ще 1721. В. с. надала широкого тлумачення поняттю «політична рівновага» і встановила новий баланс сил *великих держав* — Австрії, Великої Британії, Пруссії, Росії та Франції. Розпочалась епоха «європейського концерту» — балансу сил між європ. д-вами, основою якого було співробітництво між великими державами (див. *Балансу сил концепція*). Для закріплення В. с. було утворено *Священний союз* і Четверний союз Австрії, Великої Британії, Пруссії та Росії. Завдяки встановленому В. с. балансу сил, *війни* й затяжні збройні конфлікти між великими д-вами на певний час припинились. У рамках дотримання балансу сил д-ви могли змінювати склад союзників для забезпечення власних інтересів, не змінюючи при цьому заг. структури союзів і характеру міжнар. відносин. Особливості В. с. полягали не тільки у спільній зацікавленості збереження *статус-кво*, а й у різниці цивілізаційного та модернізаційного рівня його провідних учасників. Велика

Британія і Франція вже вступили у фазу наук.-техн. прогресу, Австрія та Пруссія в цьому відношенні відставали, а Росія ще перебувала на периферії тенденцій модернізації економіки та суспільства.

У 1850-х В. с. зазнала істотних змін. *Кримська війна 1853-56* стала однією з перших її значних криз. Було порушено принципи балансу сил, проти Росії фактично виступила вся Європа. Після поразки Росії розпався *Священний союз*, закінчилась епоха домінування Росії в Європі. Росія відійшла на другий план, продемонструвавши свою техн. і соц. відсталість. У 11-й пол. XIX ст. зростав міжнар. авторитет Пруссії як потужної у військ.-екон. плані д-ви. Її перемога у *франко-пруській війні 1870-71* і проголошення Німецької імп. стали ще однією кризою В. с, а проблема Ельзасу і Лотарингії — каменем спотикання на европ. континенті, що мало негативні наслідки для збереження системи балансу сил. Виникнення в Європі двох нових потужних *акторів міжнародних*, Німеччини та Італії (див. *Німеччини об'єднання 1848-71*, *Італії об'єднання 1858-70*) спонукало великі д-ви до нарощування своєї військ., екон. і політ. могутності, активізації колоніальної експансії, внаслідок чого загострились міждерж. суперечності у В. с. Німеччина, яка перетворилась на провідну континентальну д-ву, була найбільшою мірою зацікавлена в перегляді статус-кво. За її ініціативою був створений *Троїстий союз*, що став першим військ. союзом мирного часу у В. с. На протигагу Троїстому союзу Великою Британією, Францією та Росією був створений інший військ. союз — *Антанта*. Із утворенням двох протиборчих союзів була остаточно порушена система балансу сил в Європі, супротивники поставили перед собою завдання переділу сфер впливу на свою користь. В. с. фактично перестала Існувати.

О.С. Пархомчук

Віденський документ із заходів зміцнення ДОВІРИ І безпеки В ЄВРОПІ розроблений на *Віденській зустрічі представників країн-учасниць НБСЄ 1986-89* і прийнятий 17.11.1990. Розвивав положення прикінцевого док-та *Стокгольмської конференції із заходів зміцнення довіри, безпеки та роззброєння в Європі 1984-86*, а також містив низку принципово нових положень. Країни-учасниці НБСЄ погоджувались надавати інформацію про свої військ. бюджети, військ. діяльність збройних сил, що відбувалась поза місцями розташування в мирний час, повідомляти про небезпечні інциденти воєнного характеру, запрошувати один раз на 5 років спостерігачів на одну з авіабаз. Передбачалось проведення інспекцій з оцінки інформації в з'єднаннях та частинах збройних сил у місцях розташування в мирний час. На *Гельсінському саміті НБСЄ 1992* було прийнято нову редакцію В. д.: розширено та кодифіковано інформацію про озброєння, яка повинна надаватись країна-ми-учасницями; рекомендовано організувати на добровільній основі візити спостерігачів «для усунення сумнівів щодо характеру військової діяльності», демонструвати нові типи систем озброєнь і техніки. Передбачалось проводити не більше одних великих навчань (за участі понад 40 тис. чол. або 900 танків) що 2 роки. *Будапештський саміт ОБСЄ 1994* схвалив чергову редакцію В. д., яка передбачала надання розширеної інформації про збройні сили, планування в галузі оборони та оборонні витрати на основі категорій, визначених у В. д. для стандартизованої звітності про військ. витрати *Організації Об'єднаних Націй* від 12.12.1980. На *Стамбульському саміті ОБСЄ 1999* було схвалено нову редакцію В. д., яка ще більше розширила сферу його дії щодо зміцнення «взаємної довіри та транспарентності у військовій галузі», хоча якісно нових параметрів В. д. НС Набув.

І.О. Мінгазутдінов

Віденський конгрес 1814-15 — міжнар. конференція, організована з ініціативи Росії, Великої Британії, Австрії, Пруссії після звернення воєн *антифранцузьких коаліцій* проти наполеонівської Франції. Скликання конгресу передбачалось *Паризьким мирним договором 1814*. В. к. розпочав роботу 1.09.1814, продовжувався в період «ста днів» — повернення *Наполеона I* до влади в березні — червні 1815, і завершився 9.06.1815 підписанням *Заключного ген. акта*. У ньому взяли участь 216 представників усіх европ. д-ав (окрім Туреччини), серед яких були: рос. та австр. імператори; королі прусський, данський, вюртемберзький і баварський; міністри, канцлери, провідні політ. діячі. Найважливіша роль на В. к. належала *Олександрю I*, австр. канцлерові *К. Меттерніху*, брит. мін. закр. справ лорду *Каспрі*. Переможену Францію представляв мін. закр. справ *Ш. Талейран*. Заг. засідання учасників В. к. не проводились і всі головні питання обговорювались на нарадах ініціаторів В. к. і Франції, під час неофіц. зустрічей і прийомів, а також у чисельних комітетах і комісіях. Декларації та постанови, прийняті під час роботи конгресу, ввійшли в *Заключний ген. акт В. к.* і в додатки до нього.

Головними завданнями країн-переможниць були: реставрація повалених монархічних династій у країнах, завойованих Наполеоном I; послаблення Франції й створення гарантій проти відновлення наполеонівської імперії та спроб нових завоювань; задоволення територ. домагань країн-переможниць шляхом переділу Європи й колоній. Найбільші розбіжності виникли між позиціями учасників В. к. з територ. питань. Велика Британія прагнула зберегти захоплені нею під час війн франц. та голландські колонії, створити біля кордонів Франції бар'єр із сусідніх д-ав, зміцнити Пруссію на протигагу Франції та Росії. Австрія намагалась не допустити посилення Росії та Пруссії, а також забезпечити свою гегемонію в Німеччині. Пруссія бажала приєднати Саксонію, а це не відповідало інтересам Австрії та Франції, які хотіли зберегти

самостійну Саксонію як буферну д-ву між ними. Росія прагнула загарбати майже всі польські землі, що викликало заперечення Великої Британії, Австрії та Франції. З метою перешкодити приєднанню Саксонії до Пруссії, а Польщі до Росії 3.01.1815 була укладена таємна угода між Францією, Великою Британією та Австрією. Росія та Пруссія змушені були піти на поступки. Як наслідок, остання змогла отримати лише півн. частину Саксонії. Півд. частина залишилася самостійним королівством. За дог-ром про розподіл Польщі, який був підписаний 21.04.1815 (увійшов як додаток в Заключний ген. акт), до Росії відійшла частина колишнього герцогства Варшавського. Познань залишилась за Пруссією, Схід. Галичина відійшла Австрії, а Краків став *вільним містом*.

Заключний ген. акт складався зі 121 статті й включав усі найважливіші угоди, укладені під час роботи В. к. Спочатку був підписаний Австрією, Великою Британією, Пруссією, Росією, Францією та Швейцарією. Всі інші д-ви приєдналися до нього (протягом наступних 5 років — 33 д-ви). Акт передбачав позбавлення Франції завоювань і створення біля її кордонів держав-бар'єрів. Швейцарія посилювалась за рахунок розширення кордонів і включення стратегічно важливих гірських перевалів. Більш розвинена і багатша Бельгія була об'єднана із слабшою Голландією, створивши Нідерландське королівство. На півн. заході Італії відновлювалося Сар- І динське королівство, якому повертались відіб- І рані у Франції Савоя і Ніцца, а також приєдну- І валася Генуя. Австрія відновила свою владу у Венеції та Ломбардії, а герцогства Пармське, Тосканське й Моденське ставали власністю різних представників австр. дому Габсбургів. В Італії була відновлена влада папи Римського над Ватиканом і Папською областю. Папі як світському правителю Риму повертались Болонья, Равенна та Феррара. Роздробленість Італії, т. ч., була відновлена й узаконена. З нім. д-ав був створений Німецький союз, у якому Австрія отримала переважаючі позиції. До Пруссії приєднувались важливі в пром. і стратегічному відношенні Вестфалія та Рейнська область, а також Померанія, що раніше належала Швеції. У союзниці Наполеона Данії була відібрана Норвегія й приєднана до Швеції. За Росією залишились Фінляндія та Бессарабія. В. к. узаконив колоніальні загарбання Великої Британії, які вона відібрала у Франції та Голландії. Найважливіші з них: Капська земля на півдні Африки, о-ви Мальта й Цейлон, а також Британська Гвіана, Тринідад, Тобаго. У Заключному акті, крім статей, містяться 17 додатків, зокрема: декларація про припинення работоргівлі, правила збору мита і судноплавства на прикордонних і міжнар. річках (Рейн, Майн-Маас, Мозель, Шельда), положення стосовно дип. актів (*Віденський регламент 1815*), акт про конституцію Німецького союзу. Внаслідок В. к. була вперше створена система дог-рів, що регулювали відносини між еврогд. д-вами, перш за все — встановлювали на тривалий період кордони між ними (див. *Віденська система міжнародних відносин*).

Б.М. Гончар

Віденські переговори НАТО і ОВД про звичайні збройні сили в Європі (ЗЗСЄ)

від Атлантики до Уралу відбувались 9.05.1989-19.11.1990 і були спрямовані на створення міжнар. механізмів підтримання балансу сили між двома військ.-політ. блоками для забезпечення *стабільності міжнародної* й гарантії *безпеки міжнародної* на европ. континенті. Основним дестабілізуючим чинником в Європі залишався дисбаланс у співвідношенні звичайних наступальних озброєнь. Новий механізм мав запобігати отриманню однією зі сторін переваг у військ. силі завдяки нарощуванню озброєнь. Переговори завершилися підписанням *Договору про звичайні збройні сили в Європі 1990*.

Г.М. Перепелиця

Віденський регламент 1815 — перший багатосторонній міжнар.-прав, акт, яким було запроваджено єдину класифікацію *агентів дипломатичних* (глав *дипломатичних представництв*), покладено край непорозумінню щодо їхнього старшинства. В. р. прийнятий як додаток №17 «Положення стосовно дипломатичних агентів» до заключного акта *Віденського конгресу 1814-15*, підписаний представниками Австрії, Великої Британії, Іспанії, Португалії, Пруссії, Росії, Франції та Швеції 19.03.1815. В. р. встановлювались три класи дипломатичних агентів: *посли* (до них прирівнювались представники Ватикану — папські легати або *нунції*), які представляли своїх монархів; *посланники* < (*інтернунції* Ватикану), повноважні міністри та «інші уповноважені при государях»; *повірені у справах*, що були уповноважені при мін. зак. справ. *Аахенський протокол 1818* додав до цього переліку клас міністрів-резидентів, встановивши, що вони займають проміжне положення між посланниками та повіреними у справах. Відповідно до В. р. запроваджувався єдиний для всіх країн порядок прийому дип. агентів кожного класу. Встановлена В. р. класифікація глав дип. представництв тривалий час розглядалась у дип. практиці переважної більшості країн як норма *міжнародного права*. Наступним кроком у класифікації дип. представників стала *Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961*, яка в ст. 14, подібно до В. р., зафіксувала три класи глав дип. представництв: клас послів і нунцій, клас посланників та інтернунцій (акредитуються при главах д-ав), а також клас повірених у справах (акредитуються при мін. зак. справ). Країни-учасниці Конвенції

погодилися, що «інакше як відносно старшинства та етикету не повинно проводитися ніякого розрізнення поміж главами представництв внаслідок їх належності до того чи ІНШОГО Класу».

В.М.Матвієнко

Віденський ультиматум 1876 пред'явлений 31.01.1876 Османській імп. від імені Австро-Угорщини, Великої Британії, Італії, Німеччини, Росії та Франції у зв'язку з повстанням у Герцеговині та Боснії. Влітку 1875 у Герцеговині та Боснії розпочалося повстання христ. населення проти тур. панування. Загострення питання про збереження цілісності Османської імп. (див. *Східна криза 1875-78*) викликало втручання великих держав, перш за все Росії й Австро-Угорщини. У серпні 1875 *О. Горчаков* звернувся до австр.-угорського уряду з пропозицією спільно виступити на захист населення Боснії та Герцеговини й домогтись для нього від Туреччини автономії. У результаті обговорення Австро-Угорщина та Росія узгодили вимоги до Туреччини, які 30.12.1875 *Д. Андраші* довів до відома всіх великих європ. д-ав у ноті, що містила проект реформ у Боснії та Герцеговині («Нота Андраші»). Від Туреччини вимагали проведення адмін. реформ, запровадження повної свободи віросповідання, надання христ. населенню земель. Османська імп. прийняла умови великих держав, але повстанці відмовлялися скласти зброю, доки тур. війська не будуть виведені з територій, які повстали, а реформи не гарантуватимуться великими державами. Османська імп. відкинула ці додаткові умови, ультиматум Не Мав результату.

В.Ю. Константинов

Віденські арбітражі 1938 і 1940 — механізм для вирішення міждерж. спорів, що був утворений у результаті змови нацистської Німеччини та фаш. Італії з гортистською Угорщиною проти демокр. Чехословаччини й авторитарної Румунії про відторгнення від них значних частин території на користь Угорщини. На них проживало й угорське населення, тому Будапешт вимагав найшвидшого розв'язання цього питання шляхом плебісциту або через *арбітраж міжнародний* провідних європ. д-ав. Спир між урядами зацікавлених країн закінчився згодою на арбітраж: арбітрами стали Німеччина та Італія. За рішенням першого В. а. від 2.11.1938 до Угорщини відійшли півд. р-ни Словаччини та Карпатської України (бл. 12 тис. км² території та 1 млн. населення), що дістали на той час автономію в складі ЧСР. Зокрема, Карпатська Україна втратила понад 12% своєї території (1 523 км²), на якій знаходилося 97 населених пунктів, у т. ч. найбільші міста краю — Ужгород, Мукачеве й Берегове, проживало бл. 175 тис. чоловік, у т. ч. понад 33 тис. українців. Наслідками цього рішення були створення нового угорсько-чехословацького кордону, поглиблення політ. кризи та загострення міжнар. становища Чехословаччини, яка опинилась перед держ. катастрофою, а також все виразніша протім. орієнтація авт. уряду Карпатської України на чолі з *А. Волоши-ним*, який вимушений був перебратися до м. Хуст. За рішенням другого В. а. 30.08.1940 від Румунії до Угорщини відійшла територія Півн. Трансильванії площею 43 492 км² з населенням 2,6 млн. чол., де теж проживала значна кількість неугорців — понад 60%, у т. ч. бл. 28 тис. українців. На підставі мирного дог-ру переможних д-ав антигітлерівської коаліції з Угорщиною в Парижі 10.02.1947 рішення обох В. а. оголошено недійсним (див. *Мирні договори із союзниками Німеччини в Європі 1947*).

с.в. вШнянський

Віденські переговори про взаємне скорочення Збройних СИЛ та озброєнь у Центр. Європі розпочались 30.10.1973 у Відні за участі 19 д-ав, 11 з яких (Бельгія, Велика Британія, Канада, Люксембург, НДР, Нідерланди, Польща, СРСР, США, ФРН та Чехословаччина) мали стати учасниками прикінцевих угод. Передбачалося, що район скорочення збройних сил має охоплювати території ФРН, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу, НДР, Польщі та Чехословаччини, причому скорочення поширювалося не лише на збройні сили названих країн, але й контингенти СРСР, США, Великої Британії та Канади, розташовані на їхніх територіях. 8 країн, на які не поширювалася дія майбутніх угод (Болгарія, Данія, Греція, Італія, Норвегія, Румунія, Угорщина та Туреччина) не мали на переговорах права «прийняття суттєвих рішень». Франція, посилаючись на неучасть у військ. орг-ції *НАТО*, не ввійшла до складу учасників переговорів. Майже від самого початку переговори виявились малоефективними внаслідок непримиренності позицій СРСР та США. Рад. сторона наполягала на принципі взаємності та рівності зобов'язань сторін при скороченні озброєнь, американська — обстоювала концепцію «асиметричного скорочення» та врахування геогр. фактору. У 1976 СРСР погодився з зах. пропозиціями про двофазне скорочення військ, але категорично відкинув принцип асиметричності. Переговори остаточно зайшли в глухий кут і фактично втратили сенс, коли сесія Ради НАТО в Брюсселі в грудні 1979 прийняла рішення про розміщення на території кількох країн Зах. Європи нової амер. ракетно-ядерної зброї (див. *НАТО подвійне рішення*).

І.О. Мінгсцутдінов

Відкликання дипломатичного представника здійснюється: за ініціативою свого уряду у зв'язку з призначенням його на нову посаду, виходом у відставку, через хворобу або з будь-якої іншої причини; за ініціативою уряду країни перебування у випадку оголошення дип. представника *персоною нон грата*, у випадку *розірвання дипломатичних відносин* або їх призупинення. В. д. п. за ініціативою свого уряду оформлюється шляхом вручення *відкличних грамот*, таким же чином, як і *вірчі грамоти* вручаються новопризначеним представником разом з останніми й дуже рідко — самим дипломатом, ЯКОГО ВІДКЛИКАЮТЬ.

Т.Т. Шинкаренко

Відкличні грамоти (франц. — *Іейгезсіе гарреї*) — документ про *відкликання дипломатичного представника (посла, посланника)*. Так само, як і *вірчі грамоти*, В. г. підписуються главою акредитуючої д-ви й скріплюються підписом мін. закр. справ. Подібно до вірчих, В. г. адресуються главі д-ви акредитації. У них повідомляється про рішення влади акредитуючої д-ви відкликати дип. представника, у заг. формі вказується причина відкликання, висловлюється надія, що він своєю діяльністю сприяв підтриманню й розвитку дружніх взаємин між двома країнами. Зазвичай В. г. на свого попередника вручаються новопризначеним дип. представником разом зі своїми вірчими грамотами. Інколи В. г. посол, який відбуває, вручає безпосередньо при від'їзді.

В.М. Матвієнко

Відкрите МІСТО — місто, оголошене неукріпленим і незахищеним на випадок *війни* та виключене з театру воєнних дій із метою запобігання загибелі мешканців міста й руйнування культ.-істор. цінностей та інших цивільних об'єктів, що розташовані в ньому. Відкритим може бути оголошено місто, яке не має військ, засобів оборони, а також військ, об'єктів у сенсі, визначеному у п. 2 ст. 52 1-го Додаткового протоколу 1977 до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949. Будь-який напад на В. м. є забороненим згідно зі ст. 25 4-ї Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907. На В. м. поширюється дія ст. 59, 60 1-го Додаткового протоколу 1977 стосовно безборонних місцевостей та демілітаризованих зон, що перебувають під особливим захистом. Під час *Другої світової війни* В. м. були проголошені Париж і Рим.

ММ.Гнатівський

Відкрите МОРЕ — водні простори *Світового океану* за межами *суверенітету* будь-якої держави. Із давніх-давен відома концепція прав, статусу мор. просторів, яка розглядає Світовий океан як річ, що належить усім (лат. *гез соттипік*) або нікому (лат. *гез тіїіізіз*) і, *отже, всі д-ви мають користуватись ним на рівних засадах*. Разом із тим, наймогутніші в екон. та військ. плані д-ви, які розбудували міцний флот і прагнули монополізувати мор. торг, шляхи, всю історію намагались «привласнити море», тобто поширити свій суверенітет на якомога більшу частину мор. просторів. У різні часи за владу над морем змагались Велика Британія, Іспанія, Португалія, італ. міста-республіки Венеція, Генуя, Піза та ін. Особливо запеклою ця б-ба була в епоху Великих геогр. відкриттів (XV-XVI ст.) та наступну за нею епоху створення колоніальних імперій. На протигагу амбіціям *великих держав*, вчені, що стоять біля витоків міжнар.-прав. науки — Ф. Вітторія, А. Джентілі, Г. Гроцій — обґрунтовували принцип свободи В. м., згідно з яким всі д-ви вільні в судноплаванні та іншому використанні моря, а створення перешкод у торгівлі й мореплаванні суперечить природ. праву. Зокрема, великий внесок в утвердження цього принципу зробила робота Г. Гроція «Про свободу морів» (Бе таге Пьешт, 1604-05). Наслідок цієї б-би концепцій і нац. інтересів — виникнення двох інститутів міжнар. права: *територіальних вод* та В. м. У сучас. міжнар. праві принципи, що визначають статус та режим В. м., вперше одержали договірне закріплення в Женевській конвенції про відкрите море 1958. Ряд новацій у режим В. м. внесла *Конвенція ООН з морського права 1982*. За своїм статусом В. м. є міжнар. територією, яка не підлягає нац. привласненню. Сучас. міжнар. право підтверджує, що В. м. є відкритим для всіх д-ав, як прибережних, так і внутрішньоконтинентальних. Жодна д-ва не має права претендувати на підкорення своєму суверенітету жодної частини В. м. (ст. 87 Конвенції 1982). В основі прав, режиму В. м. покладений принцип свободи В. м., згідно з яким право на безперешкодне його використання, а також повітр. простору над ним належить усім д-вам без будь-якої дискримінації. Принцип свободи В. м. включає в себе: свободу судноплавання, свободу польотів, свободу прокладати підводні кабелі й трубопроводи, свободу рибальства (закріплені вперше Конвенцією 1958), свободу будувати штучні острови та інші споруди, свободу наук, досліджень (додані Конвенцією 1982). Усі названі свободи слід здійснювати з додержанням норм міжнар. права, повагою до відп. прав інших д-ав, а також — враховуючи права д-ав щодо діяльності в Районі. Особливості *визначення меж В. м. та його прав, режиму пов'язані* з тим, що до В. м. входить мор. простір зі специфічним прав. режимом (лат. <ші депегіз> — *виключна економічна зона*, де прибережна д-ва має окремі права та юрисдикції на підставі міжнар. права. За своїм статусом виключна екон. зона є частиною В. м., але режим В. м. у ній обмежений у частині двох свобод — рибальства й наук, досліджень. До всіх частин моря, які не входять ані до виключної екон. зони, ані до територ. Моря

чи внутр. вод будь-якої д-ви, ані до *архіпелажних вод* держави-архіпелага, режим В. м. застосовується в повному обсязі, як він визначений частиною III Конвенції 1982. Судна у В. м. перебувають під виключною юрисдикцією *держави прапора*, за встановленими міжнар. правом винятками, до яких належать: заборона перевезення рабів, б-ба з *піратством*, заборона несанкціонованого віщання з В. м., право військ, суден на огляд торг, суден та право переслідування «по гарячих слідах». На військ, кораблі ці винятки не поширюються.

В.С. Ржевська

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ (франц. *1a188C2-ра58ег* — пропуск, дозвіл на в'їзд, виїзд) — документ, що видається *відомством закордонних справ* або *дипломатичним представництвом* іноземцеві, який користується *дипломатичними привілеями та імунітетами*, або особі, яка є гостем країни; містить прохання до митної та прикордонної влади своєї країни надавати власникові В. л. усіляке сприяння при його переїзді через кордон. Зазвичай особа, якій виданий В. л., звільнюється від митного огляду. Оскільки привілеї, передбачені В. л., забезпечуються відповідно до наявності в його власника *паспорта дипломатичного з візою дипломатичною* відп. д-ви, більшість країн припинила практику

ВІДаЧІ В. Л.

Т.І. Шинкаренко

ВІДКРИТИЙ ПОВІТРЯНИЙ ПрОСТір у доктрині *міжнародного права* — позначення повітр. простору, який знаходиться за межами дії держ. *суверенітету* (над *відкритим морем* й *Антарктикою*). Прав. режим В. п. п. базується на принципі його свободи, який реалізується відповідно до міжнар.-прав. норм. Так, у повітр. просторі Антарктики забороняється використання держ. літальних апаратів у військ, цілях; у повітр. просторі *виключної економічної зони* діють суверенні права та виключна юрисдикція прибережної д-ви в тій мірі, наскільки це необхідно для використання ресурсів зони в акваторії, штучних островів, установок і споруджень, енергії вітру та води. Поняття «відкритий повітряний простір» слід відрізнити від поняття «відкрите небо», режим якого встановлюється згідно з *Договором про відкрите небо 1992* для проведення спостережних польотів державами-учасницями Договору над територіями інших держав-учасниць, а також визначає права й обов'язки держав-учасниць у рамках цього режиму.

О.В. Задорожнін

«Відкритих дверей» доктрина («Доктрина Хей») — політ.-практ. принцип екон. панування США в Китаї, проголошений держсекретарем *Дж. Хейм* 1899. До кінця XIX ст. Китай вже був поділений на сфери впливу між великими европ. д-вами і Японією. США, спираючись на зростаючу екон. потугу, прагнули за допомогою цієї доктрини та принципу «рівних можливостей» підірвати екон. позиції інших д-ав і витіснити їх із Китаю. У вересні 1899 Хей звернувся до урядів з нотами, у яких були сформовані головні принципи доктрини. Кожна з країн, до яких зверталися США, мала дати запевнення, що США отримають принципи найсприятливішої нації у відп. «сфері впливу», а китайський договірний тариф за межами «сфери інтересів» для всіх країн буде однаковим. На залізницях у межах «сфери впливу» інших країн на території Китаю США пла-титимуть рівні з ними тарифи. «Рівні можливості» повинні були стати для США перевагою.

Ноти у відповідь не містили чітких зобов'язань, всі д-ви не заперечували доктрину, але робили певні застереження відносно можливостей застосування її у своїх «сферах впливу». Проте 20.03.1900 Хей заявив про фактичну згоду цих д-ав з викладеними ним пропозиціями. 3.07.1900 він звернувся до д-ав із новою нотою у зв'язку з міжнар. інтервенцією в Китаї, яка була здійснена для придушення т. зв. «боксерського повстання». У ноті підкреслювалась необхідність зберігати територ. й адмін. цілісність Китаю й дотримуватись «принципу рівної й справедливої торгівлі в усіх частинах Китайської імперії». США намагалися підірвати «сфери впливу» конкурентів і зберегти можливість експансії в усіх регіонах Китаю. Це призвело до загострення амер.-рос. суперництва, зокрема в Маньчжурії. Загроза з боку Росії реалізації доктрини стала однією з важливих причин того, що США фактично підтримали Японію в рос.-япон. війні 1904-05. Японія, зміцнивши свої позиції в Китаї, визнала «В. д.» д., що було підтверджено *Рута-Такахіри* і *Дансінга-Ісїґодами*. Формального визнання «В. д.» д. США досягли на *Вашингтонській конференції 1921-22*, хоч міжнар. суперництво США, Японії та Великої Британії в Китаї не було усунуто. Япон. агресія в Китаї в 30-ті підірвала «В. д.» д. Після *Другої світової війни*, скориставшись поразкою свого головного суперника на Дал. Сході — Японії, США перейшли від «В. д.» д. до екон. і політ. закабалення Китаю. Перемога Китайської рев-ції 1949 поклатла

Край «В. Д.» Д. у Китаї.

В.М. Гончар

ВІДКРИТОГО МОРЯ свобода — один із галузевих принципів сучас. *міжнародного морського права*, визначає міжнар.-прав. режим *відкритого моря*. Формувався протягом століть як звичаєва норма міжнар. права. Дістав теорет. обґрунтування в працях таких видатних вчених як Ф. Вітторія, А. Джентілі, Г. Гроцій (робота «*De iure Pægiti*», 1604-05) та інших. У договірній формі закріплені у Женевській конвенції про відкрите море 1958 та в *Конвенції ООН з морського права 1982*. Згідно з цим принципом, всім д-вам, як прибережним, так і тим, що не мають виходу до моря, належить право на безперешкодне використання відкритого моря і повітр. простору над ним без будь-якої дискримінації. Принцип В. м. с. включає в себе: свободу судноплавства, свободу польотів, свободу прокладати підводні кабелі й трубопроводи, свободу рибальства, свободу будувати штучні острови та інші споруди, свободу наук, досліджень (додані Конвенцією 1982, ч. VII, ст. 87). Відповідно до принципу свободи судноплавства у відкритому морі кожна д-ва, прибережна, або така що не має виходу до моря, має право на те, щоб судна під її прапором ходили у відкритому морі. Цьому праву відповідає обов'язок всіх інших д-ав утримуватися від втручання в діяльність інозем. суден у відкритому морі. Принцип свободи судноплавства діє у відношенні як цивільного, так і військ, мореплавства. Конвенція ООН з морського права не забороняє судноплавство під прапором міжнар. орг-цій. Інтенсифікація та практ. питання судноплавства регулюються численною кількістю міжнар. угод, які регламентують різні сторони судноплавної діяльності, зокрема прав, статус різних категорій мор. судів; безпеку мореплавства; надання допомоги, рятування на морі; умови та порядок заходу суден в інозем. порти тощо. З метою забезпечення свободи судноплавства забороняється встановлювати і споруджувати штучні острови та будови в районах відкритого моря, в яких проходять шляхи інтенсивного міжнар. судноплавства. Військовий корабель не може проводити догляд інозем. суден у відкритому морі, крім випадків, коли є розумні підстави підозрювати, що судно використовується з метою *піратства, работоргівлі*, несанкціонованого теле- та радіомовлення, існує випадок незазна-чення національності судна або підняття ним прапора, що не відповідає його дійсній належності. Здійсненням свободи судноплавства є транзитний прохід через протоки, що використовуються для міжнар. судноплавства, а також *архі-пелагний прохід* через *архіпелагні води*.

Свободою польотів у повітр. просторі над відкритим морем користуються як прибережні держави, так і держави, що не мають виходу до моря; вона здійснюється з розумним урахуванням зацікавленості інших д-ав у користуванні свободою відкритого моря. Принцип свободи польотів (відповідно до ст. 2 Женевської конвенції про відкрите море 1958) знайшов підтвердження й у Конвенції ООН з морського права 1982 (ст. 87). Перебуваючи в повітр. просторі над відкритим морем, повітр. судна підпорядковуються винятковій юрисдикції д-ви їхньої реєстрації. Стосовно цього простору діють додатки до Конвенції про міжнар. цивільну авіацію 1944 та регламенти щодо правил польоту повітр. суден, які приймаються *Міжнародною організацією цивільної авіації (ІКАО)*, а також міжнар. конвенції, спрямовані на забезпечення безпеки міжнар. цивільної авіації. Згідно з Конвенцією 1944, держави-учасниці зобов'язані забезпечувати караність усіх осіб, які порушують правила щодо повітр. простору над відкритим морем. Особливий режим міжнар. польотів встановлений у повітр. просторі над *протоками міжнародними*. Відповідно до заг.-визнаного принципу міжнар. права, цивільні повітр. судна безперешкодно здійснюють міжнар. польоти транзитом через повітр. коридор, розташований над протоками, що є основними повітр. шляхами (Гібралтарська, Ла-Манш, Дуврська тощо). При цьому слід дотримуватися правил, встановлених Радою ІКАО, і положень Додатку 2 до Конвенції 1944. Прав, режим може також включати і правила прибережної д-ви. Деякі особливості міжнар.-прав. режиму міжнар. польотів у районі південніше 60-ї паралелі відображені в Договорі про Антарктику 1959.

Свобода рибальства у відкритому морі обмежується межами 200-мильної *економічної зони*, де прибережними державами здійснюються суверенні права у відношенні рибних ресурсів. Положеннями Конвенції ООН з морського права 1982 підтверджено дію свободи рибальства у відношенні тієї частини відкритого моря, яка знаходиться за межами *виключної економічної зони* д-ав. Мор. живі ресурси цієї частини відкритого моря знаходяться в заг. рівному користуванні всіх д-ав світу, які можуть здійснювати дослідження та використання зазначених ресурсів за умов дотримання *норм міжнародного права*. Свобода рибальства передбачає здійснення кожною д-вою при її реалізації самостійно або на основі співробітництва заходів щодо збереження та управління живими ресурсами, які ні за формою, ні за змістом не повинні бути дискримінаційними щодо рибалок інших д-ав. При здійсненні промислу у відкритому морі повинні дотримуватися зобов'язання д-ав за міжнар. угодами, вт. ч. встановлені такими угодами обмеження промислу окремих видів мор. живих ресурсів, і передбачатися можливість проведення міжнар. контролю за дотриманням погоджених правил вилову риби. Притягнення до адмін. або кримінальної відповідальності за порушення правил рибальства здійснюється виключно *державою прапору*. При визначенні розміру вилову та встановленні інших заходів щодо збереження живих ресурсів відкритого моря д-ви повинні вжити на підставі достовірних наук, даних заходи з метою підтримання та поновлення популяцій виловлених видів на рівнях, на яких може бути забезпечено максимально стійкий

вилов. Необхідність раціонального використання мор. біологічних ресурсів з урахуванням їхньої просторової та видової обмеженості в природі сприяла появі міжнар.-прав, норм, спрямованих на виникнення та визнання нового принципу міжнар. мор. права — принципу раціонального використання і збереження живих мор. ресурсів. Останній передбачає широке міжнар. співробітництво д-ав на двосторонній та багатосторонній основі, в т. ч. і у рамках міжнар. орг-цій, щодо погодження умов промислу за видами, районами, сезонами; заборону промислу окремих видів; обмін наук, даними, статистичною інформацією щодо рівня вилову тощо.

Всі названі свободи слід здійснювати з урахуванням норм міжнар. права, повагою до відп. прав інших д-ав, а також — враховуючи права д-ав щодо діяльності в районі.

О.В. Задорожній, В.С. Ржевська

Відмарович (Vidmarović) Джуро (1.04.1947, с. Піль'єнице, Хорватія) — хорватський громад., -політ. діяч і дипломат. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив філос. ф-т Загребського ун-ту (1970). Працював у школі викладачем марксизму та теорії самоврядного соціалізму. У 1989 вступив до Хорватського демократичного союзу (ХДС) і за парт, списком на виборах 1990 був обраний до Сабору (парламенту) Хорватії (до 1995), входив до складу к-ту з проблем нац. меншин;

у 1990-91 очолював групу представників від Хорватії у Палаті республік та країв Скупщини (верхній палаті парламенту) СФРЮ; 1992-93 — очолював загребську міську орг-цію ХДС, належав до найбільш радикального крила ХДС, беззастережно підтримував лінію Президента Хорватії *Ф. Туджмана*. Займався істор. дослідженнями в галузі хорватської діаспори в Австрії та Угорщині. Деякі публікації В. щодо становища градищанських хорватів в Австрії викликали протест з боку Відня. У 1995-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Хорватія в Україні. У 1999-2002 працював у МЗС Хорватії, з 2002 — на пенсії.

М.С. Каменецький

Відмова у правосудді — відмова або небажання компетентних органів держави перебування відповідно до свого законодавства відновити порушені права іноземця, відшкодувати завдані йому збитки або притягнути до відповідальності осіб, винних у порушенні його прав. У широкому розумінні відмова розглядається як недотримання д-вою встановленого у внутр. законодавстві прав, режиму перебування іноземців, а отже не обмежується виключно відмовою власне органів правосуддя забезпечити виконання передбаченого нац. законодавством обсягу гарантій, встановленого для іноземців. Ухвалення нац. судом несприятливого для іноземця рішення не може розглядатись як В. у п. Остаточне не вирішеним залишається питання про можливість кваліфікувати дії або бездіяльність компетентних держ. органів як В. у п., якщо не вичерпано нац. засобів прав, захисту. Загально визнано, що В. у п. є підставою

ДЛЯ НАДАННЯ ДИП. ЗАХИСТУ.

О.В. Задорожній

Відновлення у громадянстві (реінтеграція) — один із способів набуття *громадянства*, що полягає в його наданні особі, яка раніше мала громадянство даної держави, а потім через якісь причини його втратила. Від інших способів набуття громадянства (зокрема, натуралізації) відрізняється спрощеною процедурою. Для реінтеграції особі необхідно подати заяву про В. у г. до компетентних держ. органів, причому, за заг. правилом, постійне проживання на території даної д-ви не є для цього обов'язковою умовою. У деяких випадках д-ва може приймати спец. законодавчі акти про особливий порядок В. у г, але, як правило, ця можливість передбачена в загальному, а не в спец. законодавстві про громадянство. У більшості прав. систем В. у г. є не самостійним способом набуття громадянства, а являє собою *натуралізацію* в спрощеному порядку. Проте д-ва може законодавчо встановити обмеження для В. у п: як правило, щодо осіб, які набули громадянство внаслідок подачі завідомо неправдивих свідчень або фальшивих док-тів (ст. 19 Закону України «Про громадянство України») та за наявності інших передбачених законодавством перешкод для набуття громадянства. Д-ви, які законодавчо не визнають подвійного громадянства, можуть встановлювати вимогу особі вийти з інозем. громадянства як

УМОВУ ДЛЯ РЕІНТЕГРАЦІЇ.

О.В. Буткевич

Відомство закордонних справ — внутр-держ. орган зовн. зносин, що здійснює повсякденну оперативну зовн.-політ. діяльність, спираючись на *дипломатичну службу*, її центр, апарат та закордонні установи. Є найважливішою ланкою заг.-держ. механізму для орг-ції на практиці діяльності, пов'язаної з зовн. зносинами д-ви. Заг. назва цього держ. органу — МЗС, хоча в різних країнах він називається лорізно: у Великій Британії — Міністерство закордонних справ і у справах Співдружності (*Форін оффіс*); у Франції, Бельгії — Міністерство зовнішніх зносин; у США — *Державний департамент США*; у Швейцарії — Федеральний департамент закордонних справ тощо.

В. з. с. систематично готує інформацію для уряду з питань *зовнішньої політики*, вносить пропозиції та реалізує рішення, прийняті в цій галузі. У переважній більшості країн зовн.-політ. відомство здійснює

систематичне спостереження за діяльністю всіх відомств, які у своїй практ. роботі стикаються з питаннями зовн. політики та зовн. зносин з іншими країнами, надає їм усляку допомогу у виконанні завдань, покладених на них урядом. Зовн.-політ, відомство представляє та захищає права й інтереси своєї д-ви у сфері *міжнародних відносин*, здійснює дип. й коне. зносини з інозем. д-вами, повсякденне керівництво *дипломатичними представництвами* за кордоном, як постійними, так і тимчасовими, забезпечує участь у міжнар. міжурядових орг-ціях, веде підготовку зовн.-політ, кадрів, підтримує постійний зв'язок із засобами масової інформації (як національними, так і міжнародними), забезпечує розробку та видання архівних матеріалів і док-тів з питань зовн. політики. В. з. с. підтримує зв'язок і веде переговори з інозем. дип. представництвами та делегаціями, готує проекти угод тощо.

МЗС кожної країни поділяється, як правило, на центр, апарат та закорд. органи, які, у свою чергу, бувають постійні й тимчасові. Орг-ція та структура центр, апарату В. з. с. зумовлюється завданнями зовн. політики д-ви. Зазвичай в його складі є оперативні дип. (територіальні й функціональні) та адмін.-госп. відділи й управління (департаменти). Територ. підрозділи здійснюють оперативну дип. роботу з д-вами певного регіону, насамперед через дип. представництва акредитуючої д-ви, підтримують контакти з посольствами країн регіону; функціональні (коне, міжнар. орг-цій, протокольний, наук.-техн., екон., культ, співробітництва тощо) — виконують роботу в межах певних напрямків зовн. зносин; адмін.-госп. — займаються госп., фінанс. та іншими питаннями. У центр, апараті можуть бути створені інші специфічні підрозділи, напр., управління *послів з особливих доручень*, ірупа координації зв'язків із центр, органами влади тощо. Голова В. з. с. входить до складу уряду. За посадою (як і глава д-ви та голова уряду) він може вести переговори і, зазвичай, підписувати *договори міжнародні* без спец. повноважень.

Відомо про існування прототипів В. з. с. у стародавньому Єгипті, Візантії, Японії. У європ. д-вах започаткування особливих установ, які займалися зовн. зносинами, відбулось у XV-XVI ст., що значною мірою пов'язано з практикою орг-ції постійних дип. представництв (напр., у Московському царстві 1549 був створений *Посольський приказ*). До ХУІІІ-ХІХ ст. у більшості країн В. з. с. сформувались як спец. міністерства чи подібні їм органи. В Україні перше В. з. с. було створено за доби Центральної ради (22.12.1917) під назвою «Генеральне секретарство з міжнародних справ». Ряд важливих кроків для розбудови відомства було здійснено за доби гетьманату П. Скоропадського (*Міністерство закордонних справ Української Держави*), складні зовн.-політ. завдання в умовах частой зміни місця перебування вирішувало *Міністерство закордонних справ УНР періоду Директорії*. У дип. історії України 1917-23 відомі також В. з. с. ЗУНР-ЗО УНР (Державний секретаріат закордонних справ) та радянської України (Секретарство закорд. справ, *Народний комісаріат закордонних справ УСРР*). 1944 в Україні було створено союзно-респ. відомство закорд. справ УРСР. Новий етап у розвитку *Міністерства закордонних справ України* розпочався 16.07.1990, коли Верховна Рада прийняла Декларацію про держ. суверенітет

України.

В.М. Матвісцо

Відомство закордонних справ УНР доби Центральної Ради. Створення і становлення відомства закорд. справ України як повноцінної держ. структури пов'язане з проголошенням 10.06.1917 1-го Універсалу української Центральної Ради, згодом — утворенням УНР та проголошенням її незалежності. З перших днів існування Ген. Секретаріату (створений 15.06.1917, визнаний Тимчасовим урядом вищим виконавчим органом України 4.08.1917) в його складі розпочало діяльність Ген. секретарство міжнац. справ, що стало прообразом першого зовн.-політ, відомства України в ХХ ст. Його головним завданням було врегулювання міжнац. відносин поміж етнічними групами- населення України (очолював відомство С. Єфремов, з 15.07.1917 — *О. Шульгин*). Усвідомлення вищими урядовцями УНР окре-мішності інтересів народу України на міжнар. арені у зв'язку з майбутнім процесом повоєнного світоустрою, у т. ч. проблема виходу з *Першої світової війни*, стимулювали створення центр, установи дип. служби УНР — Ген. секретарства міжнар. справ. Завдання захисту інтересів укр. народу не тільки в Україні, але й за її межами переростало рамки функцій Ген. секретарства міжнац. справ (напр., уже 13.12.1917 представники УНР від імені уповноважених делегацій країн Четверного союзу були запрошені взяти участь у мирних переговорах у Бресті). У зв'язку з цим 22.12.1917 голова Ген. секретаріату *В. Винниченко* і ген. секретар з міжнац. справ *О. Шульгин* підписали «Законопроект про створення Генерального секретарства міжнародних справ», який цього ж дня був схвалений на засіданні укр. уряду й поданий на розгляд Центральної Ради. Згідно зі схваленим док-том було визначено основні завдання діяльності Ген. секретарства міжнар. справ, а саме: «здійснення міжнародних зносин держави, охорона інтересів українських громадян поза межами УНР, тимчасово — загальне влаштування національних непорозумінь в межах УНР».

Першою школою для дип. кадрів України стали *Брестські мирні переговори 1917-18* з представниками Центральної д-ав. Потужного імпульсу розбудові дип. служби України надав 4-й Універсал Центральної

Ради, який проголосив повну самостійність УНР (11.01.1918). Згідно з положеннями цього док-та вищий виконавчий орган України став іменуватись Радою Народних Міністрів, відповідно Ген. секретарство міжнар. справ було перетворено в *Міністерство закордонних справ*. Саме в цей час розпочалась активна робота зовн.-політ, відомства над створенням мережі дип.-конс. установ, формуванням відп. прав, бази дип. діяльності та підготовкою дип. кадрів, відбувалося становлення в орг. відношенні центр, апарату зовн.-політ, служби. На поч. січня 1918 Ген. секретарство міжнар. справ УНР виробило «Проект організації Народного Міністерства Справ закордонних». Цей документ визначав головні функції МЗС УНР: вести політ, зносини з інозем. д-вами та їхніми представництвами, охороняти інтереси укр. громадян за кордоном та іноземців в Україні, виробляти проекти законів щодо компетенції МЗС, зберігати міжнар.-прав, акти УНР тощо. Керівництво відомством мали здійснювати міністр та його заступник, які призначались урядом. Центр, підрозділом при керівництві (своєрідним «мозковим центром») визначалась Політична секція, яка мала готувати проекти угод, нот та інші акти, виконувати особливі доручення уряду за кордоном, представляти МЗС перед іншими відомствами УНР зі службових питань. Штат секції складався з 5 старших та 7 молодших урядовців для особливих доручень, які особисто призначались міністром і відповідно йому безпосередньо підпорядковувались. Основним робочим органом мін-ва визначався Департамент МЗС, до якого долучалася Канцелярія мін-ва. Департамент очолювали директор (*К. Лоський*) та два віце-директори, один з яких мав бути за фахом юристом і контролювати роботу відп. підрозділів. При директорові несли службу 3 урядовці для особливих доручень. До Департаменту входили відділи, які до квітня 1918 були загалом сформовані й розпочали роботу: загальний (очолював В. Дяконенко), консульський (О. Су-ховерський), юридичний (*В. Оренчук*), літературно-архівний (Ф. Слюсаренко), бухгалтерсько-господарський (П. Рибко), які у свою чергу поділялись на діловодства. У відділах встановлювались посади завідувачів відділів і діловодств, діловодів, помічників, канцелярських співробітників. Усі вони заміщувались наказами директора департаменту. Заг. проектний штат центр, установи відомства становив спочатку 88 осіб, а у процесі подальшої розробки зріс до 126 осіб. Варто зазначити, що формування та становлення центр, апарату відомства закорд. справ УНР відбувалось за функціональним принципом, шляхом виокремлення певних підрозділів, які відповідали за конкретні напрямки роботи.

Певну специфіку орг. структурі МЗС надавала та обставина, що вона створювалася за умов відсутності розгалуженої мережі закорд. *дипломатичних представництв*. Так, за відсутності консульств за кордоном (фактично за доби Центральної Ради їх не встигли запровадити), функції коне, підрозділу МЗС зводились лише до виконання коне, функцій на території України. У зв'язку з тим, що перші дип. представництва України були сформовані та відряджені за кордон лише в березні — квітні 1918 (16.03.1918 главою дип. місії УНР до Німеччини було призначено *О. Севрюка*, 17.03.1918 до Туреччини — *М. Левитського*, 5.04.1918 до Румунії — *М. Гала-гана*, 15.04.1918 до Австро-Угорщини — *А. Яков-лева*), за доби Центральної Ради, в укр. МЗС ще не було створено відп. підрозділу, хоча, ймовірно, що його функції мав виконувати інститут урядовців для особливих доручень при МЗС. До 1.04.1918 у складі МЗС існував міжфедерат. відділ, що свого часу був створений для облаштування федерат, зв'язків України з Росією.

За доби Центральної Ради відомство закорд. справ УНР очолювали: 22.12.1917-18.01.1918-О. Шульгин (15.01.1918 разом із більшістю колег з уряду В. Винниченка подав у відставку, яка була затверджена Малою радою 18.01.1918); 29.01-29.04.1918 — *В. Голубович*, який одночасно (з 18.01.1918) був головою Ради Народних Міністрів. За урядування В. Голубовича функції керуючого МЗС 24.03-29.04.1918 виконував

М. ЛюбиНСЬКий.

В.М. Матвієнко

Відповідальність держави за діяльність

ІІ органів — проблемне питання інституту між-нар. відповідальності, підставою для виникнення якого є той факт, що на практиці дії *держави* є діями її органів або офіц. осіб. У літературі висловлювались окремі думки (Н. Захаров, Ю. Петровський, В. Менжинський), що суб'єктом міжнар.-прав. відповідальності можуть бути держ. органи. Сучас. *міжнародне право* визнає принцип єдності суверенної держ. влади, відповідно до чого д-ва несе безпосередню відповідальність за дії своїх органів законодавчої, судової та виконавчої влади. Комісія міжнар. права виходить з того, що відповідальність д-ви за діяльність її органів є міжнар.-прав. відповідальністю д-ви як такої, оскільки д-ва не виступає на міжнар. арені інакше, як через свої органи, що здійснюють суверенну волю д-ви. Т ч., будь-яка поведінка д-ви, що порушує її міжнар.- прав. зобов'язання, може виражатись лише в діях чи бездіяльності держ. органів. Тому згідно зі ст. 4 Проекту статей про відповідальність д-ав за міжнар.-протиправні діяння (2001) поведінка будь-якого органу д-ви, що має такий статус відповідно до внутр. права цієї д-ви, розглядається згідно з міжнар. правом як діяння такої д-ви за умови, що вказаний орган діяв у такій ролі. Відповідальність д-ви не залежить від ієрархічного положення органу в системі держ. орг-ції та від його

характеру (стосовно законодавчої, виконавчої, судової чи іншої влади). Як діяння д-ви розглядається також і поведінка органів її адмін.-територ. підрозділу, а також орг-цій, уповноважених за внутр. правом д-ви здійснювати певні прерогативи держ. влади, за умови, що вони діяли в ролі таких. Перевищення органом своїх повноважень, встановлених внутр. законодавством, не звільняє д-ву від міжнар.-прав. відповідальності.

М.М. Гнатовський

Відповідальність держави за поведінку

Окремих ОСІБ — проблемне питання інституту міжнар. відповідальності, підставою для виникнення якого є той факт, що на практиці дії держави є діями її органів або офіц. осіб. Відповідно до ст. 5 Проекту статей про відповідальність д-ав за міжнар.-протиправні діяння (2001) поведінка особи або утворення, що не є органом д-ви, проте уповноваженого правом цієї д-ви здійснювати елементи держ. влади, розглядається як діяння цієї д-ви за *міжнародним правом*, за умови що в даному випадку ця особа або утворення діють у такій ролі. У міжнар. практиці відомі випадки звернення д-ав до послуг приватних осіб або груп осіб. При цьому д-ва може уникати відкритих дій своїх органів, даючи приватним особам доручення щодо виконання на території інозем. д-ви певних доручень держ. органів. Відповідно до ст. 8 проекту статей поведінка особи або групи осіб розглядаються як діяння д-ви за міжнар. правом, якщо ця особа чи група осіб фактично діє за вказівками або під керівництвом чи контролем цієї д-ви при здійсненні такої поведінки. Ст. 9 проекту також передбачає, що поведінка особи або групи осіб розглядаються як діяння д-ви за міжнар. правом, якщо ця особа чи група осіб фактично здійснює елементи держ. влади за відсутності або при неспроможності офіц. влади та в умовах, що вимагають здійснення таких елементів влади.

М.М. Гнатовський

Відповідальність матеріальна — форма

відповідальності міжнародно-правової суб'єктів міжнар. права, яка настає у випадку порушення міжнар. зобов'язань із завданням при цьому матеріал, збитків. В. м. може виражатись у формі репарації, реституції або субституції.

М.М. Гнатовський

Відповідальність міжнародних організацій настає внаслідок порушення ними зобов'язань, які випливають з *договорів міжнародних* та інших джерел *міжнародного права*. Специфіка В. м. о. впливає з особливостей їхньої право-суб'єктності (див. *Міжнародних організацій право-суб'єктність*). Межі та обсяг В. м. о. визначаються їхніми статутами, а також деякими універсальними міжнар. дог-рами (Договір про принципи діяльності д-ав з дослідження й використання косм. простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967, Конвенція про міжнар. відповідальність за збитки, завдані косм. об'єктами 1972 тощо). Ст. 57 *Статуту ООН* передбачає відповідальність спеціалізованих установ ООН у відп. галузях. Сучасне міжнар. право визнає міжнар. орг-ції суб'єктами міжнар.-прав. відповідальності, яка настає незалежно від того, порушено її органами статутні зобов'язання, чинні норми заг. міжнародного права чи норми внутр. права орг-ції. Міжнар. орг-ції можуть нести як політ., так і матеріал, відповідальність. Політ, відповідальність можлива у випадку прийняття орг-цією дискримінаційного рішення, порушення положень угоди про штаб-квартиру, неправомірного застосування збройних сил тощо. Матер. В. м. о. може настати внаслідок: недбалого здійснення нею власних функцій, у результаті чого було завдано шкоди іншим суб'єктам; невиконання міжнар. зобов'язань за угодами, стороною яких є орг-ція; нанесення збитку джерелом підвищеної небезпеки (від косм. апарату до автомашини чи судна орг-ції); недотримання санітарних норм, техн. регламентів тощо. Матер. відповідальність може мати наслідком безпосередню В. м. о. або солідарну В. м. о. і держав-членів. Міжнар. орг-ція несе відповідальність за протиправну поведінку своїх виконавчих органів і персоналу. Так, 1957-65 ООН уклала угоди з Бельгією, Грецією, Італією, Люксембургом і Швейцарією про відшкодування збитків, завданих громадянам цих д-ав і їхньому майну *Збройними силами ООН* в Конго. Залежно від визнання правоздатності міжнар. орг-ції на території д-ви, на підставі установчого акта або угоди з д-вою про її штаб-квартиру або представництво, вона може нести відповідальність за *міжнародним приватним правом* або правом країни перебування.

М.М. Гнатовський

Відповідальність міжнародно-правова за визначенням *Комісії міжнародного права ООН* — всі види правовідносин, що виникають у рамках *міжнародного права* в результаті міжнар.-проти-правного діяння держави, незалежно від того, чи йдеться лише про правовідносини між державою, яка здійснила протиправне діяння, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони розповсюджуються також на інших суб'єктів міжнар. права й незалежно від того, чи сконцентровані вони на зобов'язанні винної

держави відновити в правах державу, яка постраждала, і відшкодувати завдані їй збитки (шкоду), або охоплюють також право самої держави, яка постраждала, або інших суб'єктів міжнар. права застосувати до держави, яка винна, будь-яку санкцію, допустиму за міжнар. правом. Відповідальність д-ав охоплює ті наслідки, які те чи інше міжнар.-протиправне діяння може мати згідно з нормами міжнар. права в різних випадках. В. м.-п. реалізується в міжнар. правоохоронних відносинах між державою-порушницею і постраждалою д-вою; виникає внаслідок вчинення міжнар. правопорушення; пов'язана з негативними наслідками для правопорушника; має за мету забезпечення міжнар. законності й міжнар. правопорядку. Норми міжнар. права, які регулюють підстави, зміст і реалізацію В. м.-п. складають окремих заг.-системний інститут (на думку деяких дослідників — галузь) сучас. міжнар. права, що досі складається переважно із звичаєвих норм. Його кодифікацію було розпочато наприкінці 50-х ХХ ст.; остання редакція проекту статей про відповідальність д-ав за міжнар.-протиправні діяння було прийнято 2001 на 53-й сесії Комісії міжнародного права ООН. Виділяють нормативно-прав. та фактичні підстави В. м.-п. До перших відносять юридично обов'язкові міжнар.-прав. акти, на підставі яких певне діяння кваліфікується як міжнар. правопорушення і відповідно до яких суб'єкт міжнар. права повинен нести В. м.-п. Діяння д-ви може бути кваліфіковане як міжнар.-протиправне лише на підставі міжнар. права. На таку кваліфікацію не може вплинути кваліфікація цього ж діяння як правомірного згідно з внутр.-держ. правом. Фактичною підставою виникнення В. м.-п. є міжнар. правопорушення.

М.М. Гнатівський

Відповідальність політична (нематеріальна) — форма *відповідальності міжнародно-правової* суб'єктів міжнар. права, яка настає у випадку порушення міжнар. зобов'язань. Чіткої межі між В. п. (нематеріальною) і *відповідальністю матеріальною* не існує. Матеріал, збиток може спричинити лише політ, відповідальність і, навпаки, нематеріал. збиток (напр., порушення прав людини) може призводити до матеріал. відповідальності за моральну шкоду. В. п. може проявлятися у таких формах, як сатисфакція, ресторація, обмеження *суверенітету*, обмеження *держави юрисдикції* тощо. Сатисфакція — це задоволення нематеріал. вимог для відшкодування збитку, завданого, серед іншого, честі й гідності д-ви. Сатисфакція може бути простою (висловлення офіц. співчуття, жалю; принесення вибачення; запевнення в тому, що подібні акції не матимуть місця в майбутньому; визнання неправомірності вчинених дій; дезавування дій представника д-ви; вияв пошани й пошестей до прапора потерпілої д-ви й виконання її гімну в урочистій обстановці; видання спец. законодавчого чи іншого нормативного акта для забезпечення виконання зобов'язань тощо) і надзвичайною (тимчасове обмеження суверенітету та правоздатності д-ви, призупинення діяльності законодавчих, виконавчих і судових органів д-ви, здійснення влади органами іншої д-ви, реорганізація політ. системи, заборона діяльності певних політ. партій, демілітаризація і скорочення збройних сил, контроль за використанням наук, потенціалу тощо). При ресторації держава-порушниця зобов'язується відновити попередній стан певного матеріал. об'єкта (відновлення якості питної води, що погіршилась унаслідок прикордонної діяльності держави-порушниці тощо). Як форма В. п. застосовується призупинення прав і привілеїв, що впливають із членства в міжнар. орг-ціях або, як крайній захід, виключення з міжнар. орг-ції (напр., виключення СРСР з *Ліги Націй* 1940 за розв'язання війни проти Фінляндії). Застосування тих чи інших форм В. п. залежить від характеру та ступеня важкості правопорушення.

М.М. Гнатівський

ВІДПУСКНІ ГРАМОТИ. У дип. практиці деяких країн зберігся порядок направлення В. г. на *послів* інозем. держав, які від'їжджають. Після від'їзду дип. представника, відкликаного за ініціативою свого уряду, глава д-ви перебування надсилає главі д-ви, який призначив дип. представника, В. г. У них зазвичай зазначається позитивна роль дип. представника в розвитку відносин між двома д-вами та робиться комплімент на його адресу. Іноді В. г. закінчуються фразою про те, що глава д-ви перебування «відпускає» дип. представника. В. г. пересилаються дип. каналами, відповіді на них давати не прийнято. У сучас. дип. практиці направлення В. г. зустрічається дуже зрідка.

В.М. Матвієнко

ВІДРЯДЖЕННЯ довшотермінове — перебування працівників *дипломатичної служби* держави, зазвичай за принципом *ротації*, в її закорд. дип. установах. Згідно зі ст. 21 *Закону України «Про дипломатичну службу» 2001*, В. д. дип. працівників триває, як правило, до 4 років у д-вах з нормальними кліматичними умовами та стабільною політ. ситуацією і до 3 років у д-вах з важкими кліматичними умовами або складною політ. ситуацією. Для адмін.-техн. працівників термін В. д., з урахуванням вищезгаданих умов, становить відповідно — 2-3 роки. Після закінчення В. д. працівникам дип. служби надається попередня посада, а в разі неможливості цього — рівноцінна їй посада в системі органів

ДИП. Служби.

В.М. Матвієнко

Віза дипломатична — особлива позначка, яку проставляє *відомство закордонних справ, дипломатичне представництво або консульська установа*. Означає визнання дип. статусу особи, в паспорті якої вона ставиться: членів уряду та вищих посадових осіб д-ви, делегатів на міжнар. конференції, осіб, які направляються з надзвичайними дип. місіями, дип. співробітників відомства закордонних справ, відряджених з офіц. цілями, дип. кур'єрів тощо. В. д. прийнято надавати їй тоді, коли особи, що мають на них право, їдуть у приватних справах. В. д. може видаватись у порядку люб'язності й особі, яка не має *дипломатичного*

Паспорта.

Т.І. Шинкаренко

Візантійська дипломатія — дипломатія Візантії чи Візантійської імп. (умовна, введена істориками XVIII ст., назва середньовічної д-ви, що утворена від назви стародавнього грец. м. Візантія на Босфорі, на місці якого імп. Конс-тантин 326 заснував Константинополь і 330 переніс туди з Рима столицю Римської імп.). 396 Римська імп. була розділена на Західну зі столицею в Римі, й Східну зі столицею в Константинополі. 476 Зах. Римську імп. знищили варвари, а Східна збереглась. Держ. продовженням останньої стала Візантія, імператори й верхівка якої наполягали на держ. і культ. спадкоємності від Римської імп., наз. Візантію Романією, а себе ромеями (римлянами). На Русі Візантію іменували Грецькою країною, її жителів — греками, бо вони розмовляли грец. (середньовічною) мовою.

Візантія впродовж майже тисячоліття була найсильнішою д-вою у світі, її політ., дип. й ідеолог, впливу зазнали всі країни й народи Європи та багато — Бл. і Сер. Сходу. Цей вплив ґрунтувався не тільки й не стільки на військ. силі імперії, що в окремі роки поширювала свою владу на величезні території, скільки на вмінні проведеної у різні часи зовн. політиці. В. д. була найдосконалішою у світі: в д-ві існувала спец. дип. служба, а в чисельних учбових закладах вищого типу імперії виховувались вправні дипломати, що володіли багатьма мовами близьких і далеких сусідів та навичками вести тривалі й важкі переговори. Д-ва провадила активну й гнучку зовн. політику, користувалась для досягнення політ. мети засобами дип., екон., ідеолог. (церк.) і культ. тиску. Навколишні, близькі й далекі, країни втягнулись (або були втягнені) до орбіти Візантії. Завдяки відносинам, що встановились у народів Схід, й Півд. Європи з імперією в середньовіччі, їхні панівні й освічені класи та прошарки стали сприймати різні сторони візантійської цивілізації, а з перебігом часу зробились носіями візантійської культ. традиції, у т. ч. — дип. практики. У сучас. науці поширений термін «Візантійське співтовариство народів», оскільки візантійська політика, дипломатія, культура та її спадщина справляла настільки сильний вплив на країни Схід, й Півд. Європи, що цілком виправданим буде вважати їх єдиною міжнар. спільнотою. Помітне місце в ній посідала Давньоруська держава.

Упродовж тисячоліття Візантії доводилось суперничати з багатьма країнами, найперше — із Зах. Римською імп. (спадкоємницею якої стала *Священна Римська імперія*), вона вступала в мирні й військ. стосунки з арабськими, тур., кавказькими, численними півд.-європ. і зах.-європ. д-вами та держ. утвореннями, досягаючи успіху переважно методами гнучкої й умілої дипломатії. Протягом останніх століть свого існування (X- XV) Візантія суперничала з папством і Священною Римською імп. за панування в Італії та кількох інших країнах Європи, поставила під свій вплив болгар та інших півд. слов'ян. Головні зусилля В. д. у слов. світі були спрямовані на Київську Русь. Великою мірою могутність і вплив Візантії у всі часи стояли на витонченій та ефективній міжнар. політиці.

Вмінню служила В. д. візантійська церква. Вплив В. д. особливо чітко виявився у сприйманні від імперії християнства народами Схід, та Півд. Європи, що встали і на шлях держ. розвитку. 865 прийняла хрещення Болгарія, у 870-х — сербські князівства, 989-90 — Київська Русь, що в II пол. IX — на поч. X ст. встановила з Візантією та її володіннями в Криму багатосторонні політ., дип., культ. й екон. зв'язки. Створена в сер. IX ст. візантійськими церк. і культ. діячами Кирилом (Константином Філософом) і Мефодієм слов. писемність стала проникати на Русь ще до запровадження там християнства, але поширилась у тамтешньому суспільстві після хрещення, оскільки христ. богослужіння неможливе без церк.-літургічних книг і широкого кола освіченого духівництва. Першими церковнослужителями на Русі були греки й, мабуть, болгари. Руська церква (у ранзі метрополії) підкорялась Візантійському патріархату. За невеликими виключеннями (Ларіон, Климент Смолятич) митрополитами в Києві були греки, яких надсилали з Константинополя. Церк. служителі грец. походження були провідниками візантійської зовн. політики в країнах перебування, часто виконували дип. доручення імперії.

Візантія залишалась головним дип. й екон. партнером Київської Русі аж до часів *Ярослава Мудрого*. Ще в додерж. період схід. слов'яни вступали в торг., політ., дип. й воєнні контакти з імперією. Починаючи з VI ст., вони справляли тиск на півн. рубежі Візантії по Дунаю, їхні човни проходили до Егейського і Середземного морів, й імперським дипломатам часто доводилось укладати з слов'янами мирні угоди. Виникнення першого держ. об'єднання на схід.-слов. землях, Київського князівства *Аскольда*, ознаменувало вихід Русі на міжнар. сцену. 18.06.860 руський флот на чолі з Аскольдом удерся до бухти Золотий

Ріг і обложив Константинополь. Імп. Миха'шу довелося вступити в перетрактації з Аскольдом, укласти мирну угоду (першу серед відомих за джерелами дип. актів схід, слов'ян), сплатити контрибуцію й надати привілеї руським купцям на землях Візантії.

Створення Давньоруської держави (Київської Русі) й утвердження князя *Олега* в Києві 882 ознаменувало появу сильної країни, з якою довелося рахуватись урядові Візантії. 907 Олег на чолі величезного флоту та суход. війська напав на Константинополь і змусив імператорів-співпра-вительів Лева й Александра просити миру. Після тривалих і важких переговорів візантійський уряд відновив привілеї для руських купців, які вони одержали завдяки миру Аскольда з імператором 860 і згодом втратили, сплатив чималу контрибуцію. Попередня угода 907 і мирний договір 911 між Візантією та князем Олегом були першими (що збереглися) текстами дип. актів Давньоруської держави, вони вписані до «Повісті временних літ». Ці й наступні походи Русі на Візантію, як можна судити з текстів угод між ними, диктувались, насамперед, екон. інтересами схід.-слов. д-ви: Візантія була головним і до сер. XI ст., по суті, єдиним ринком збуту надлишкового продукту, що його здобували князі з дружинниками у вигляді данин (насамперед, «полюддя») із залежного населення країни. Продаючи на візантійських торгах хутра, мед, віск, зерно, продукти харчування й лісових промислів, руські князі й бояри купували предмети розкоші (коштовні тканини, дорогоцінну зброю, прикраси, вино, фрукти та ін.). Тому в текстах дог-рів Русі з греками основна увага приділена торгівлі руських людей у Візантії, умовам перебування в містах імперії руських купців і дипломатів. Менш вдалим виявились походи на Візантію наступника *Олега Ігоря* 941 і 944, після яких, згідно з текстом *русько-візантійського договору 944*, руське купецтво втратило частину привілеїв на візантійських ринках. Наступниця й дружина *Ігоря Ольга* (944-64) зав'язала мирні стосунки з імперією та відвідала Константинополь на чолі посольства, вела переговори з імп. Константаном Багрянородним. «Повість временних літ» стверджує, що між Ольгою й імператором велись тривалі перетрактації, унаслідок яких княгиня надала Візантії військ. допомогу. Зате спроби *Святослава Ігоревича* (964-72) закріпитись у Нижньому Подунав'ї внаслідок кампаній 968 і 969-71 закінчились невдачею. Задог-ром Святослава з імп. Іоанном Цимісієм Київська Русь була змушена зректись володінь у Криму (за винятком Східного, де напр. X ст. утворилось Тмутороканське намісництво *Володимира Святославича*), її витіснили з Подунав'я та відтіснили від Чорного моря.

Новий етап міждерж., зокрема дип., стосунків Київської Русі з Візантією настав за князювання Володимира Святославича (978-1015).

Він одружився з сестрою імп. Василя Анною, потіснив Візантію в Криму. Це сталося завдяки вмілому проведенню переговорів великого князя київського з імп. Василієм, підкріплених військовою операцією в Криму та здобуттям руським військом головного візантійського міста на піво-ві Херсонес. Наступник і син Володимира Ярослав Мудрий (1019-54) волів провадити мирну політику щодо Візантії, незважаючи на невдалу для нього війну з імперією 1043 (спровоковану імп. Константином Мономахом). Згідно з підписаним наприкінці 1040-х — на поч. 1050-х русько-візантійським дог-ром імператор відшкодував Русі збитки, заподіяні перед 1043 її купцям і монастиреві на Афоні, видав свою доньку за сина Ярослава Всеволода. Від того шлюбу народився *Володимир Мономах*. Вступ Київської Русі в добу удільної роздробленості в сер. XII ст. порушив її цілісну раніше зовн. політику. Відтоді князівства, що склали федерат. Давньоруську державу, проводять самостійні зносини з інозем. д-вами. Дип. стосунки з Візантією перебирають гол. ч. Галицьке й Волинське князівства. Їхні князі спираються на Візантію в зовн.-політ. діяльності, втручаються у внутр. візантійські справи. 1164 *Ярослав Осмомисл* проти волі імп. Мануїла надав притулок майбутньому імп. Візантії Андроніку Комніну. Руські государі часом допомагали імперії захищатись від кочовиків: 1197 чи 1198 *Роман Мстиславич* волинський розгромив половців, що підступали до Константинополя. Однак наростаючий розпад Давньоруської держави, підкорення її монголо-татарами 1237-41 унеможливили подальші дип. й політ. стосунки Русі з Візантією. Досконала В. д. не змогла врятувати імперію від занепаду і розпаду, унаслідок чого 1453 вона була завойована турками-османами і припинила існування.

Література: Успенский Ф.И. История Византийской империи.

— Т. 1-3. — С.-Пб., 1913-1948; Васильев А.А. История Визан-тии. — Л., 1925; Левченко М.В. Очерки по истории русско-византийских отношений. — М., 1956; История Византии, — Т. 1-3. — М., 1967.

М.Ф. Котляр

Візантійсько-перські війни вели між собою Імперія ромеїв (Візантія) та Перська імп. Са-санідів. Основною причиною В.-п. в. була б-ба за контроль над Великим Шовковим шляхом, значна частина якого проходила через іранські землі, підвладні Сасанідам, і постачанням шовку та прянощів до Європи. Загалом сталось 5 повно-масштабних В.-п. в. 1-а 502(503)-505(506) почалась успіхами персів, які захопили Месопотамію та Сирію, однак удар візантійських союзників ефталтів у тил Сасанідам зі сходу примусив Персію припинити бойові дії у Схід. Середземномор'ї та підписати з Візантією мир на умовах збереження довоєнного *статус-кво*. 2-у війну 527-32 розв'язала Візантія, що прагнула «визволити» від володарювання зороастрійської імперії персів «братню» христ. Іберію (Грузію). Війна завершилась уніцією підписанням «вічного миру», що тривав лише 8 років. 540, скориставшись тим, що краші

візантійські армії воювали на той час в Італії за політ.-геогр. відновлення Великої Римської імп., перси спромоглись знову завоювати Сирію та захопити Антіохію та Лазіку (Абхазію). Уклавши з Персією недовге перемир'я, 545 Візантія швидко перекинула війська з Італії, відбила Лазіку, а з часом відвоювала всі свої колишні землі. Мир 562 знову повернув Візантію та Персію в кордони 502. Причиною 4-ї В.-п. в. стало захоплення персами Півд. Ємену (завершилось у 575), внаслідок чого Візантія втратила останній шанс отримувати шовк і прянощі в обхід сасанідських володінь. У війну 572-91 Візантії вдалось втягнути тюрків, однак сасанідська армія на чолі з полководцем Бахра-мом Чубіном відбила тюркську навалу. Спроби Бахрама Чубіна захопити шахський престол спричинили внутр. заворушення в Персії, які використала Візантія: імп. Маврикій допоміг шахіншаху Хосрову II зберегти престол, за що за миром 591 Візантія отримала частину Закавказзя. Остання, 5-та В.-п. в. 602-29 розпочалась нападом на Візантію перських армій Хосрова II, який намагався «помститись» за вбивство свого «друга й благодійника» Маврикія «імператору-узурпатору» Фоці. Протягом перших 10 років війни перси захопили все Закавказзя, Сирію, Палестину, Єгипет, Лівію, Кілікію, Каппадо-кію, Галатію, Віфінію та спільно з аварами тричі брали в облогу Константинополь, хоча й без вирішального успіху. Однак, зміцнивши династичними шлюбами й дарунками союз із хозарами й тюрками, наступному візантійському імп. Ірак-лію вдалось розбити персів у Малій Азії. Скориставшись ситуацією, в тил персам вдарили зі сходу тюрки, а з півночі — хозари, що завершилось для Сасанідів цілковитим розгромом. Візантійці взяли в облогу сасанідську столицю Тісфон (Ктесифон). Хосров II був убитий царедворцями, а за результатами миру 629 Іран змушений був відмовитись від усіх попередніх територ. придбань. Глобальним результатом 5-ти В.-п. в. стало військ.-екон. виснаження і взаємне послаблення Візантії та Персії, внаслідок чого вони не змогли встояти перед арабськими завоюваннями, які розпочались у 630-х.

В.Л. Рубель

ВІЗИТ державний — найвища категорія візитів, що здійснюються главами інозем. держав (див. *Візиту офіційних діячів держави та іноземних делегацій*). Відповідно до *протоколу дипломатичного В. д.* мають класифікацію, порядок проведення та відп. церемоніал. В. д. вирізняється своїм політ. значенням, насиченістю програми, тривалістю та урочистістю; вважається важливим етапом у взаєминах двох країн. В. д. реалізується з проведенням макс. кількості церемоніальних почестей; передбачає підписання заключних, як правило, широкомасштабних та довготривалих угод, де фіксується оцінка стану двосторонніх відносин, намічаються шляхи та заходи щодо подальшого розширення та поглиблення співробітництва між країнами, іноді може даватись оцінка окремих міжнар. проблем. Особлива роль В. д. зумовлює надзвичайну урочистість усіх церемоніальних почестей. Програма візиту передбачає двосторонні зустрічі, бесіди, переговори у вузькому та розширеному колах, церемонію підписання угод, вручення держ. нагород, відвідання нац. святинь, прийом як з боку приймаючої сторони, так і прийом у відповідь. За бажанням гостя до програми візиту можуть бути включені зустрічі з громадськістю країни, представниками ділових кіл, поїздка по країні та офіц. культ. програма. Відповідно до міжнар. практики В. д. може бути здійснений до однієї і тієї ж країни лише один раз за весь час перебування особи на відп. посаді

(ОКРІМ Монархів).

В.І.Резніченко

ВІЗИТИ дипломатичні — важливий засіб встановлення, підтримки та розвитку зв'язків із представниками офіц., ділових, громад. кіл країни перебування, а також з дип. корпусом. Відповідно до свого призначення та протокольних характеристик В. д. поділяються на: протокольні (ввічливості або представлення), ділові, приватні. До ві- і зитів, що мають офіц. характер і є обов'язковими, відносяться візити, які дип. представник наносить після вручення *вірчих грамот* (і як припустимий виняток — до вручення). Під час візиту І до керівника протокольного підрозділу *відомства І закордонних справ* країни перебування дип. представник з'ясовує питання порядку своєї акредитації, а також особливості місцевої протокольної практики. Під час візиту до мін. зак. справ дип. представник вручає копії своїх вірчих грамот, копії *відкличних грамот* сворб попередника й текст промови, яку має намір проголосити під час *церемонії вручення вірчих грамот*. Одночасно дип. представник звертається з проханням про *аудієнцію дипломатичну* у глави д-ви для вручення вірчих грамот. Під час можливого візиту до *дуаєна дипломатичного корпусу* дип. представник з'ясовує місцеву протокольну практику.

Загальноприйнято починати нанесення візитів, які мають протокольний характер, з *дуаєна* дип. корпусу (після вручення вірчих грамот і відп. інформування дип. корпусу про цю подію). Дип. представник, згідно з рекомендаціями місцевого *протоколу*, наносить візити представникам влади країни перебування та главам дип. представництв, провідним громад. і політ. діячам, особам, які обіймають провідне положення в країні. *Посланники* та *повірені у справах* першими наносять візит новоприбулому *послу*, який у свою чергу наносить їм візит у відповідь. Одночасно з візитами офіц. особам та колегам по дип. корпусу або після них, дип. представник наносить візити провідним громад. діячам, представникам ділових кіл, преси,

науки та культури. У всіх випадках (за винятком громад, діячів, представників ділових кіл, преси, науки та культури) передбачені візити у відповідь. Затримка або нехтуванням візитом у відповідь є грубим порушенням норм протоколу та може призвести до серйозних ускладнень у відносинах між д-вами. Дружина дип. представника наносить візити дружинам офіц. осіб і дружинам глав дип. представництв, яким наніс візити її чоловік. Дружина дип. представника починає наносити візити з дружини дуаена дип. корпусу. Після завершення своєї місії дип. представник наносить візит керівникові протокольного підрозділу відомства закорд. справ країни перебування, з'ясовує порядок нанесення протокольних візитів і знайомиться з заходами у зв'язку з його від'їздом з країни, наносить протокольні (прощальні) візити представникам влади країни перебування. Візити, які наносить дип. представник, або візити, якіносять йому з метою вирішення нагальних питань у різних галузях (політичній, економічній, культурній тощо) відносяться до категорії ділових візитів. Діловий візит може бути ініційований будь-якою зі сторін. Візити, які дип. представникиносять із метою підтримки контактів, що непередбачені місцевими протокольними правилами, вважаються приватними.

Візитиносяться в точно обумовлений час. Ініціатива завершення візиту належить гостеві, за виключенням візитів до глави д-ви, який першим ініціює закінчення візиту. Візитиносяться також дип. співробітниками представництва та їхніми дружинами. Динамізм сучас. життя визначає необхідність будь-який візит наповнювати діловими, конструктивними елементами.

В.І.Рстиченко

Візити офіційних діячів держави та іноземних делегацій (візити на високому та найвищому рівнях) — одна з основних форм дво- та багатосторонніх *міжнародних відносин*. В. сприяють розвиткові міжнар. зв'язків, швидкому й авторитетному вирішенню гострих та складних питань міжнар. життя. Водночас вони є засобом реалізації багатьох інших форм дип. діяльності — участі в міжнар. конгресах, конференціях, нарадах, у роботі міжнар. орг-цій та ін. В. віддзеркалюють стан політ., екон. та інших взаємовідносин держав-учасниць зустрічі. Кожна д-ва дотримується своїх правил прийому інозем. гостей різного рівня, керуючись чинною міжнар. практикою, взаємністю, нац. традиціями та звичаями народу, а також має власну класифікацію візитів на високому та найвищому рівнях. Для європ. практики та для практики країн *Співдружності Незалежних Держав* характерні такі критерії класифікації." за статусом особи, яка очолює інозем. делегацію (за складом учасників); за метою, значенням та особливостями проведення візитів. За статусом особи, яка очолює інозем. делегацію, розрізняють візити на високому та найвищому рівнях. Візити на найвищому рівні — це візити глав інозем. д-ав та візити голів урядів країн, у яких відсутній інститут президента (д-ви з монархічним устроєм, парл. формою правління . тощо). Під візитами на високому рівні розуміють візити голів парламентів, голів урядів, їхніх заступників, візити фахових міністрів, візити делегацій на чолі з вищезгаданими особами, візити спец, представників глав д-ав та урядів.

Згідно з Положенням «Про Державний Протокол і Церемоніал України», затвердженим Указом Президента України №746/2002 від 22.08.2002, візити держ. діячів за метою, значенням та особливостями їх здійснення поділяються на наступні категорії: *візит державний*, офіц. візит, робочий візит, візит проїздом, неофіц. візит, візити високих посадових осіб, представників інозем. д-ав у статусі особистого гостя Президента, Голови Верховної Ради або Прем'єр-міністра України. Держ. візит, який здійснюється главою інозем. д-ви (президентом, монархом), належить до найвищої категорії візитів. Офіц. візит — одна з вищих категорій візитів офіц. діячів та інозем. делегацій. Офіц. візит, як і держ., має велике політ. значення і передбачає як центр, елемент програми проведення політ. переговорів. Ділова частина офіц. візиту (глави д-ви) не відрізняється від ділової частини держ. візиту. Основні відмінності спостерігаються в протоколі проведення офіц. церемонії зустрічі (проводів). До категорії робочих візитів належать такі, що мають конкретну цільову спрямованість, у т. ч. проведення переговорів, консультацій, робочих зустрічей, укладання міжнар. дог-рів, підписання спільних док-тів, а також участь у міжнар. форумах, святкуванні ювілейних дат. При робочому візиті церемоніальний елемент, характерний для офіц. та держ. візитів, займає значно менше місця. Візит проїздом — відносно коротке перебування офіц. делегації або високого гостя в країні, через територію якої він прямує. Церемоніальний елемент таких візитів зведено до мінімуму. Неофіц. візитом вважається прибуття інозем. держ. діячів в особистих або приватних справах, для участі в конференціях чи нарадах громад, характеру, відкритті нац. виставок та днів культури, для присутності на спортивних змаганнях, конкурсах, із туристичною метою тощо. Протокольні заходи під час таких візитів, як правило, не передбачаються або зведені до мінімуму.

Візит завжди є подією в зовн.-політ. житті д-ви. Служба держ. *протоколу* докладає макс. зусиль для того, щоб заг. атмосфера візиту сприяла підвищенню інтересу до країни, поглибленню міждерж. зв'язків, зміцненню позитивного іміджу країни на міжнар. арені. Орг-ція таких візитів (особливо державних і офіційних) є тривалим

І СКЛАДНИМ Процесом.

Т.І. Шинкаренко

Війна — організована збройна б-ба держав або інших політ. груп. Причинами В., як правило, є глибокі протиріччя територ., екон., політ., ідеолог., та іншого характеру. Головною специфічною ознакою В. є досягнення цілей організованими діями збройних сил. Використання для цього способів і засобів екон., соц.-політ., наук.-техн. та дух. б-би може знаходитись у різному співвідношенні до збройної б-би, дій збройних сил. В. поділяють на локальні та світові (залежно від того, скільки і які країни беруть участь: тільки деякі або всі найбільші країни світу); звичайні (з використанням звичайної зброї) та ядерні (з використанням ядерної зброї); справедливі (нац.-визв. б-ба, індивід., або колективна самооборона) і несправедливі (агресія, колоніальні В.); міждержавні та внутрідержавні (залежно від сторін, що беруть участь у В.); оголошені та неоголошені (за наявністю формального акту оголошення В.). Зазвичай розрізняють поняття «війна» і «збройний конфлікт». Будь-яка В. є збройним конфліктом, але не кожен збройний конфлікт можна назвати В. Збройний конфлікт є обмеженим за масштабом, тривалістю та кількістю учасників. На відміну від збройного конфлікту В. призводить до якісної зміни стану суспільства. Багато держ. інститутів починають виконувати специфічні функції, породжені В. Усе життя суспільства, економіка д-ви пристосовуються для виконання завдання перемоги над ворогом; посилюється концентрація матеріал., і дух. сил країни з метою забезпечення перемоги; підвищується централізація влади, змінюється її соц. склад і соц.-психологічний настрій. В умовах В. еліта змушена діяти більш жорстко, тому демокр. характер лідерства часто замінюється авторитарним, вводиться більш жорстка ієрархія в керівництві. У політ. еліту включається все більше людей, які налаштовані на продовження рішучих дій. Під час збройного конфлікту зазвичай переслідуються більш обмежені, ніж у В., політ. цілі, які не вимагають кардинальної перебудови всього держ. механізму на воєнні рейки. Відмінність В. від міжнар. збройного конфлікту полягає ще в тому, що при оголошенні стану В. відразу ж повинні вступати в дію норми права, яке застосовується в збройних конфліктах, у той час як під час збройного конфлікту це буває не завжди (напр., не відбувається розрив *дипломатичних відносин*).

З юрид. погляду В. притаманні такі ознаки: формальний акт її оголошення, як цього вимагає 3-я Гаазька конвенція 1907 (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права*); розрив дип. відносин між воюючими д-вами, який зазвичай є наслідком оголошення війни; анулювання двосторонніх дог-рів, особливо політичних. Сучас. *міжнародне право* забороняє д-вам звертатись до В. для врегулювання спорів. Агресивна В. заборонена міжнар. правом, а її підготовка, розв'язання й ведення є *злочином міжнародним*. Сам факт оголошення В. розглядається як *агресія* (ст. 2-а Конвенції про визначення агресії від 3.07.1933). Розв'язання агресивної В. тягне за собою *відповідальність міжнародно-правову*.

У XIX ст. більшість вчених розглядали В. як раціональний інструмент держ. політики. Руйнівний характер двох світових В. XX ст. спонукав деяких вчених розглядати В. не як раціональний інструмент держ. політики, а як лихо і соц. катастрофу, що потребує викоренення. З розробкою *зброї масового знищення* питання про інструментарій В. повстало ще гостріше. В епоху ядерного протистояння, коли існує небезпека взаємного знищення, В. не може бути засобом політики, бо стає ірраціональною. XX ст. всупереч прогнозам столітньої давності було найбільш войовничим. В. за це століття зазнала глибоких змін за соц.-політ. змістом, військ.-техн. характеристиками, масштабами, руйнівною та знищувальною силою. У XX ст. В. у своєму розвитку досягли ступеня світових, охоплюючи більшість д-ав і населення планети, величезні сухопутні, мор. й повітр. простори. Ракетно-ядерна В., можливість якої зменшилась після завершення «Холодної війни», однак не зникла повністю, мала б глобальні масштаби та, напевно, означала загибель людства. Розширився зміст В., який не вичерпується лише збройною б-бою, а доповнюється дип., екон., інформ.-психологічною, розвідувально-диверсійною, терористичною й іншими формами б-би, які відповідають єдиній меті та розгортаються не тільки на території воюючих сторін, але й у глобальному гео-політ. просторі. Деякі дослідники вважають, що події в Перській затоці на поч. 1990-х (див. *Війна в Перській затоці 1990-91*) означали кінець кла-сич. В. і початок нової ери електронних, інформ., комп'ютерних, косм., екологічних та інших В., що мають виключно наук.-техн. основу.

Література: Арцибасов І.Н., Егоров С.А. Вооруженный конфликт: право, политика, дипломатия. — М., 1989; Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи. Світова політика. — К., 2001; Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов: Учеб. пособие. — М., 1999.

В.Л. Манжоло

Війна в Індокитаї 1945-54 — військ. зіткнення між франц. колоніальною владою та в'єтнамським політ. рухом В'єтмін' (Ліга незалежності В'єтнаму, створена 1941), який боровся за незалежність В'єтнаму. Згідно з планами франц. уряду, оприлюдненими 24.03.1945 у заяві міністра колоній, передбачалося створення Індокитайської Федерації у складі В'єтнаму, Камбоджі й Лаосу. Федерація, як і решта франц. колоніальних володінь, мала утворити разом із метрополією Французький Союз. Натомість В'єтмін' наполягав на втраті Францією прав на Індокитай внаслідок

співробітництва франц. колоніальної адміністрації з японцями в роки *Другої світової війни* та згідно з фактом проголошення незалежності В'єтнаму 9.03.1945. Конфлікт розпочався після проголошення 2.09.1945 Демократичної Республіки В'єтнаму (ДРВ) у результаті Серпневої рев-ції 1945. У жовтні 1945 в Ханой розпочались переговори щодо майбутнього В'єтнаму між Тимчасовим урядом ДРВ на чолі з *Хо Ши Міном* та комісаром Французької Республіки в Тонкі й Півн. Аннамі Жаном Сентені. Позиція ДРВ полягала в необхідності визнання В'єтнаму єдиною, суверенною та незалежною д-вою, яка погоджувалась поважати особливі інтереси Парижа в Індокитаї. Франція наполягала на збереженні істор. поділу В'єтнаму на три частини (Тонкій, Аннам, Кохінхіна), що мали стати окремими частинами Індокитайської Федерації.

За підсумками переговорів 6.03.1946 було підписано Угоду про незалежність В'єтнаму, згідно з якою Франція визнавала Республіку В'єтнаму «вільною державою», представники ДРВ погоджувались на входження до федерації та заміну китайських військ у Півн. В'єтнамі, введених за рішенням *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945*, на французькі. Воснні дії припинялися. Питання об'єднання В'єтнаму мало вирішуватись шляхом референдуму. Аналогічні угоди було підписано з Лаосом (27.08.1946) та Камбоджею (7.01.1946). Але, проголосивши

1.06.1946 створення Автономної республіки Кохінхіни та автономній нац. меншин В'єтнаму, Франція в односторонньому порядку пішла на порушення угоди, що суттєво ускладнило подальші переговори між представниками ДРВ та Франції про статус В'єтнаму в складі федерації (розпочались у Фонтенбло в червні 1946). 14.09.1946 перемир'я було продовжено, переговори з питання Кохінхіни, що лишилось відкритим, було вирішено продовжити в січні 1947. 19.12.1946 в ході спроб франц. військ у Ханой роззброїти Визвольну Армію В'єтнаму бойові дії між ними було поновлено. Незабаром війна поширилась на всю територію країни. Суттєвого успіху не вдалось досягти жодній зі сторін: Франція не змогла захопити основну базу опору Тонкій, В'єтмінь встановив контроль лише над віддаленими райони країни. Індокитайську Федерацію було розпущено, і в 1949 на контрольованій французами території було проголошено створення Держави В'єтнаму на чолі з імп. Бао Даєм. В'єтмінь поширив бойові дії на території Лаосу, де був створений рух Патет-Лао, та Камбоджі (рух Кхмер-Іссарак) і в 1951 оголосив про створення Єдиного фронту народів Індокитаю.

Ситуація почала змінюватись після перемоги КПК в Китаї: інтерес наддержав до проблеми Індокитаю зріс, наслідком чого стало визнання ДРВ з боку СРСР (30.01.1950) та режиму Бао Дая з боку США (7.02.1950). У 1950-54 СІЛА надавали допомогу Франції (у грудні 1950 між ними було підписано Угоду про взаємну допомогу в забезпеченні оборони), КНР та СРСР підтримували ДРВ. У рамках *Берлінської наради міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії та Франції 1954* було прийнято рішення про скликання *Женевської наради з питань мирного врегулювання в Індокитаї*. У зв'язку з негативним ставленням світового співтовариства до дій Франції в Індокитаї у жовтні 1953 франц. уряд погодився на переговори з ДРВ. 20.07.1954 в рамках конференції було підписано Женевські угоди щодо Індокитаю, згідно з якими Франція визнавала незалежність В'єтнаму, Лаосу й Камбоджі.

ІД. Коміренко

Війна в Перській затоці 1990-91 — **війна** міжнар. коаліції на чолі із США проти Іраку за відновлення незалежності Кувейту. 2.08.1990 іракські війська захопили Кувейт, окупували країну та згодом проголосили її 19-ю іракською провінцією. Це призвело до кризи існуючої в регіоні Перської затоки системи *міжнародних відносин*. Кувейт із 1899 знаходився під *протекторатом* Великої Британії; остання лише 1961 була вимушена погодитись на проголошення незалежності Кувейту. Проте Ірак висунув претензії на володіння Кувейтом на підставі «історичних» та «спадкоємних» прав, що спричинило кувейт-ську кризу 1961. Демарш Іраку викликав засудження з боку інших арабських країн, а кризу врегульовано арабською дипломатією. Кувейт було прийнято до *Ліги арабських держав*, а 1963 — до *Організації Об'єднаних Націй*. У жовтні 1963 в Багдаді було укладено Договір між Державою Кувейт та Республікою Ірак, за яким сторони домовились про визнання Іраком Кувейту як незалежної д-ви та визначили кордони. Під час *іраксько-іранської війни 1980-88* Кувейт, як інші члени *Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ)*, надавав Іраку значну фінанс. допомогу. Останній, отримавши значні прибутки від нафти в 70-80-х, визначається як регіональний «центр сили», претендуючи на домінуючі позиції в арабському світі. Президент Іраку *С. Хусейн* планував активно використовувати «нафтовий фактор» для досягнення лідерства в арабському світі. Армія Іраку напередодні захоплення Кувейту посідала 5-те місце у світі за своєю чисельністю, до того ж мала досвід бойових дій, якого вона набула під час ірано-іракської війни. Серед інших регіональних конфліктів кувейтська криза відрізнялась і кількістю залучених до неї країн, тобто ступенем її інтернаціоналізації. Іраку протидіяла створена за короткий час коаліція. Свої війська до Перської затоки направили 32 країни, заг. чисельність багатонац. сил становила бл. 742 тис. чол., з них амер. контингент — 430 тис, турецький

— бл. 100 тис, Саудівський — 118 тис, британський — 35 тис, французський — 10,5 тис, єгипетський — 19 тис, сирійський — 15 тис, ОАЕ — 40 тис, оманський — 25,5 тис, марокканський і пакистанський — по 5 тис. чол.

Суттєве значення мала позиція СРСР. На 1-му етапі, з початку іракської агресії 2.08.1990 до прийняття *Радю Безпеки ООН* у листопаді 1990 резолюції №678 і початку воєнних дій, СРСР робив усе можливе, щоб урегулювати кризу політ, засобами. СРСР на постійній основі здійснював взаємодію з керівництвом США, іншими постійними членами РБ ООН, арабськими та іншими мусульм. країнами, підтримував тісні контакти з іракською стороною. 2-й етап у рад. політиці розпочався після початку операції «Буря в пустелі» та повітр. ударів 17.01.1991 і тривав до наступу США та їхніх союзників на землі 24.02.1991. Він включав план урегулювання, так званий «план Горбачова», місію *Є.М. Примакова*, рад.-іракські переговори в Багдаді та Москві. Цей етап продемонстрував відсутність можливостей у рад. дипломатії впливати на традиційних партнерів. Ірак опинився в міжнар. ізоляції. З початку іракської агресії й до операції «Буря в пустелі» РБ ООН ухвалила 12 резолюцій з цього питання. Вже 2.08.1990 резолюція №660 засудила агресію й поставила Іракові вимогу негайно вивести війська з Кувейту. 6.08.1990 було затверджено резолюція №661 щодо екон. санкцій проти Іраку. Рішення Іраку анексувати Кувейт 8.08.1990, а 28.08.1990 — проголосити його своєю 19-ою провінцією призвели до прийняття РБ ООН резолюції №662, яка проголосила *анексію* незаконною та недійсною. 29.11.1990 РБ ООН 12-ма голосами при 2-х «проти» (Куба, Ємен) й одному «такому, що утримувався» (Китай) ухвалила резолюцію №678, що передбачала використання сили в разі, якщо Ірак до 15.01.1991 не виконає попередні резолюції.

17.01.1991, після закінчення терміну дії ультиматуму ООН, розпочались воєнні дії союзників проти Іраку. Командувачем операції «Буря в пустелі» було призначено амер. генерала Н. Шварц-копфа. Операція почалась із повітр. ударів, а 24.02.1991 США та їхні союзники розпочали наступ на суходолі. Людські втрати Іраку становили: більш ніж 9000 осіб вбитими, 17000 пораненими, 63 000 полоненими, бл. 150000 чол. дезертувало з іракської армії під час наземного наступу. Ірак втратив 4000 танків, 2140 гармат, 240 літаків, 143 пароплави. Втрати коаліції становили більш ніж 1500 осіб убитими та пораненими. Заг. вартість операції «Буря в пустелі» становила бл. 80 млрд. дол., більшу частину якої сплатили союзники США по коаліції. Військ, операція офіційно закінчилась *капітуляцією* Іраку 28.02.1991 та проголошенням 1.03.1991 *перемир'я* членами антиіракської коаліції після згоди Іраку визнати резолюції РБ ООН.

Після агресії Іраку проти Кувейту склалась якісно нова ситуація, стартував процес формування нової системи регіональних відносин. Країни РСАДПЗ продовжували політику військ, співробітництва в межах цієї орг-ції перш за все з метою забезпечення внутр.-політ. стабільності. Для гарантії регіональної безпеки на поч. 90-х робилися спроби консолідації сил на міжарабському рівні шляхом утворення міжарабських сил безпеки за участі Єгипту та Сирії. Але головною опорою в запобіганні загроз стає амер. військ, присутність. Країни РСАДПЗ укладають угоди в галузі безпеки з постійними членами РБ ООН — США, Великою Британією, Францією, Росією. Проблема безпеки Перської затоки, разом із проблемою бл.-схід. врегулювання, стала центр, проблемою міжарабських відносин, розглядалась арабськими країнами як невід'ємна складова частина заг.-арабської безпеки. Проблема безпеки Затоки продовжує залишатися важливим негативним чинником як на регіональному, так і на глобальному рівні системи

МІЖНАР. ВІДНОСИН.

ОА-Коптель

Війна за австрійську спадщину 1740-48 —

війна між європ. д-вами за вирішення питання престолонаслідування в Австрії та за території Імперії Габсбургів в Європі й у колоніях. Наслідування престолу в Австрії відбувалось лише за чоловічою лінією, а титул «Імператора *Священної Римської імперії*», який мали австр. правителі, формально закріплювався голосуванням 9-ти імперських виборців — правителів малих нім. д-ав. Імп. Карл VI видав указ (див. *Прагматична санкція* 1713), за яким усі спадкові землі австр. Габсбургів (Австрія, Чехія, Угорщина, Півд. Нідерланди, землі в Італії) були неподільними, а престол у випадку відсутності в нього синів мав перейти до його старшої доньки Марії-Терезії; намагався отримати його затвердження від імперських виборців та великих європ. д-ав. Коли Карл VI помер (1740), права спадкоємиці були оскаржені королями Баварії, Саксонії та Іспанії, яких підтримала Франція, що призвело до початку В. за а. с. У ній зіткнулись дві коаліції — франко-прусько-баварсько-іспанська та австро-англо-голландська. Франко-прусько-баварсько-іспанська коаліція, до якої приєдналися також Саксонія та П'ємонт, прагнула розподілу австр. володінь і послаблення Габсбургської імп. Поряд з австр.-франц. й англ.-франц. протиріччями, що продовжували загострюватись після *війни за іспанську спадщину 1701-14*, на перший план вийшло австр.-прус. суперництво за домінування в Центр. Європі. Британія та Об'єднані провінції (Голландська республіка) підтримали Австрію через побоювання посилення Франції, їхнього суперника в колоніях та у світовій торгівлі. Вступ у війну 1746 Росії був зумовлений її занепокоєнням швидким посиленням Пруссії. Бойові дії розпочались 16.02.1740, коли прус. війська вторглись у Сілезію, яка належала Габсбургам. Основними театрами воєнних дій стали: Центр. Європа (Чехія, Баварія, Саксонія), Австр. Нідерланди,

Півн. Італія. Крім того, між Великою Британією з одного боку та Францією й Іспанією — з іншого йшла війна на морі, а також у колоніях (Англ.-іспан. торг, війна велась уже з 1739). Початок війни був невдалим для Австрії. Прус, війська зайняли майже всю Сілезію, 10.04.1741 завдали поразки австр. військам біля Мольвіцу. Влітку 1741 франц. армія разом із баварськими й саксонськими військами зайняла значну частину Верхньої Австрії та Чехії. Баварський курфюрст Карл Альбрехт, ставленник Франції, був проголошений королем Чехії (грудень 1741) та обраний імператором Священної Римської імп. під іменем Карла VII (січень 1742). Інша франц. армія вторглася в Австр. Нідерланди, іспанці почали бойові дії проти австрійців в Півн. Італії. 9.10.1741 Австрія уклала перемир'я з Пруссією, пообіцявши віддати тій Нижню Сілезію, що дозволило австр. військам перейти в наступ проти баварських військ і зайняти Мюнхен. Однак Пруссія в грудні 1741 порушила перемир'я, вторглася у Чехію та біля Часлава розбила австр. армію, що змусило Австрію укласти з Пруссією *Берлінський договір 1742*.

Із сер. 1742 військ, ініціатива перейшла до Австрії та її союзників. Австр. війська до кінця 1742 витіснили з Чехії франц.-баварські війська, досягли успіхів в Італії проти іспанців, а англ.-голландська армія 27.06.1743 одержала перемогу над французами біля Деттингену (на р. Майн). До 1744 правий берег Рейну був очищений від французів, австр.-англ. війська вступили в Ельзас. Влітку 1744 прус, король Фрідріх II без оголошення війни вдерся в Саксонію (яка уклала в 1743 оборонний союз із Австрією) і в Чехію та зайняв Прагу (вересень 1744) і столицю Саксонії Дрезден (грудень 1744). Лише під загрозою вступу у війну Росії, яка збрала війська в Курляндії, Фрідріх II уклав 25.12.1745 Дрезденський мир з Австрією та Саксонією, за яким Австрія погодилась залишити Сілезію Пруссії в обмін на визнання Франца Стефана Лотаринзького, чоловіка Марії Терезії, імператором Священної Римської імп.

Головним театром воєнних дій в останні роки війни стали Австр. Нідерланди, де франц. армія одержала 1745-47 кілька перемог над австр.-англ. військами й захопила ряд фортець (Антверпен, Монс та ін.). У 1746 до австр.-англ. коаліції приєдналася Росія, і в січні 1748 рос. корпус вступив в Німеччину. Побоюючись виходу рос. військ на Рейн, Франція погодилась на мирні переговори. За *Аахенським мирним договором 1748* Габс-бурги зберегли більшу частину своїх володінь, права Марії Терезії були визнані, але також були підтвержені умови Дрезденського миру про перехід більшої частини Сілезії до Пруссії. Мирний договір не вирішив протиріч між європ. д-вами, що згодом призвело до *Семилітньої війни 1756-63*. Внаслідок завоювань у війні за австр. спадщину Пруссія перетворилась на велику

ЄвроП. Д-Ву.

В.М. Вдовенко

Війна за іспанську спадщину 1701-14 —

війна між Францією та Іспанією з одного боку й коаліцією, на чолі з австр. Габсбургами та Великою Британією — з іншого. Її було розпочато як династичну, але фактично вона стала першим масштабним зіткненням між Францією та Великою Британією за панування на морі й у колоніях. Приводом для В. за і. с. стала смерть останнього Габсбурга на іспан. троні — бездітного короля Карла II. Претендентами на іспан. престол були Франція, Австрія (*Священна Римська імперія*) та Пруссія. У родинному зв'язку з померлим іспан. королем Карлом II Габсбургом були франц. король Людовик XIV та імператор Священної Римської імп. австр. ерцгерцог Леопольд I Габсбург. Іспанії в той час належала більша частина Італії та Півд. Нідерланди в Європі, території в Півд., Центр, та Півн. *Америці*, Африці, а також Канарські, Антильські, Філіппінські о-ви. Вибір нового іспан. короля значною мірою мав визначити розстановку сил в Європі. На боці Франції виступили Іспанія, Баварія, Кьольн-ське курфюрство, Савойя (що потім перейшла на бік супротивника), Парма і Мантуя. Разом з Австрією, Великою Британією та Голландією виступили також Данія, Португалія, Пруссія та інші нім. д-ви Священної Римської імп.

У листопаді 1700 Людовик XIV проголосив королем Іспанії свого онука Філіппа V, герцога Анжуйського. Європ. д-ви виступили проти дій Людовика XIV спрямованих на об'єднання Франції та Іспанії під одною короною. 7.09.1701 було створено *Великий альянс* проти Франції. Навесні 1701 розпочались воєнні дії, які були невдалими для Франції, оскільки вона була вимушена воювати одразу на чотирьох фронтах: в Італії, Іспанії, Нідерландах і в рейнській Німеччині. Після поразки під Мальплаке 11.09.1709 становище Франції здавалось безнадійним. Але анти-франц. коаліція почала розпадатись. Змінився зовн.-політ, курс Великої Британії під впливом успіхів Росії в *Північній війні 1700-21*. 1710 у Британії до влади прийшли торі, які ставили за мету зближення з Францією та б-бу з Росією. Крім того, у Лондоні стало відомо про переговори між *Петром I*, Людовиком XIV і королем Іспанії Філіпом V про можливість укладення союзного дог-ру. За цих умов Велика Британія припинила воєнні дії та розпочала мирні переговори з Францією; їй наслідували Голландія, Пруссія, Савойя, Португалія (див. *Утрехтський мир 1713*).

Лишившись наодинці, Австрія намагалась продовжити б-бу, але після поразки в липні 1712 біля Денену (північ Франції) також припинила війну й уклала мирний договір із Францією (див. *Раїтаттський мирний договір 1714*). У результаті В. за і. с. Велика Британія стала провідною колоніальною д-вою та значно зміцнила своє мор. лідерство: їй вдалося захопити Гібралтар (1704), встановити екон. контроль над Португалією за Метуенським торг, дог-ром 1703, відібрати більшість

франц. колоній у Півн. Америці. На іспан. троні утвердився Філіпп V, підвищився міжнар. статус Пруссії, яка була визнана королівством.

ВМ. Вдовенко

Війна за незалежність Алжиру (Алжирська рев-ція) — нац.-визв. б-ба алжирського народу за держ. *суверенітет* Алжиру проти франц. колоніального правління. Розпочалась 31.10.1954 антиколоніальним повстанням у департаменті Орес. Політ, активність Фронту нац. визволення (ФНВ) — керівної сили алжирської війни за незалежність, — а також військова — створеної ФНВ Армії нац. визволення (АНВ) Алжиру — швидко призвели до переростання окремих повстань у повномасштабну *війну*, в якій алжирські нац.-визв. сили досягли значних успіхів. Підтримку нац.-визв. б-бі, у вигляді фінанс. та військ.-техн. допомоги, надавали СРСР, країни соціал. табору, арабські д-ви. *Ліга арабських держав* заснувала спец. фонд підтримки алжирської визв. б-би. У вересні 1955 СРСР зробив першу спробу винести алжирське питання на обговорення *Генеральної Асамблеї ООН*, яка була заблокована Францією та деякими іншими зах. країнами, але вже 1956 це питання потрапило до порядку денного ГА ООН. Франція отримувала фінанс. та військ.-техн. допомогу від союзників по *НАТО*, перш за все США та ФРН. У вересні 1958 був утворений Тимчасовий уряд Алжирської Республіки (ТУАР), який став де-факто центр, урядом Алжиру. У вересні 1959 Франція визнала право алжирців на самовизначення, а в червні 1960 Президент Франції *Ш. де Голль* погодився на проведення переговорів із ТУАР. Переговори що, розпочались у Мелені (Франція) провалились, оскільки франц. сторона як передумову обговорення статусу Алжиру вимагала від АНВ в односторонньому порядку скласти зброю та припинити збройну б-бу. У листопаді 1960 у Франції та в Алжирі було проведено референдум з питання орг-ції влади в Алжирі, який дав позитивні для франц. уряду результати. Але на заг.-нац. референдумі з алжирського питання 8.01.1961 за незалежність висловились понад 65% учасників в Алжирі й 75% — у самій Франції. Тому після придушення заколоту 21.04.1961 створеної противниками алжирської самостійності Організації секретної армії переговори між франц. урядом та ТУАР були відновлені. Спершу вони відбувались 20.05-12.06.1961 в Евіані (Франція) та були перервані 13.06.1961 у зв'язку з незгодою алжирської сторони з де-факто, висуненим Францією ультиматумом. Париж прагнув зберегти свій політ, й екон. контроль над Алжиром, утримати у своїх руках військ. бази на його території, відторгнути від Алжиру та залишити під франц. управлінням 4/5 алжирської території, включаючи Сахару з її нафтовими й іншими багатствами. Перервані переговори були продовжені в Люгрені 20-30.07.1961, але цей раунд також був безрезультатним. Наступний був відновлений 7.03.1962 і завершився підписанням 18.03.1962 *Евіанських угод 1962*. Згідно з угодами в Алжирі 1.07.1962 було проведено референдум, на якому 91% алжирців, що взяли участь у референдумі, висловились за незалежність країни. Франц. уряд визнав результати референдуму 3.07.1962. Офіц. днем незалежності Алжиру було вирішено вважати 5.07.1962.

І.Д. Коміренко

Війна за незалежність у Північній Америці 1775-83 (Амер. рев-ція 1775-83) — війна 13-ти англ. колоній у Півн. Америці проти володарювання Великої Британії. Причиною В. стала соц.-екон. політика метрополії, яка суперечила інтересам розвитку колоній. Англ. парламент й уряд гальмували розвиток у колоніях промисловості та торгівлі, намагаючись зберегти їх як джерело дешевої сировини й ринок збуту брит. пром. товарів. Торгівля колоній із метрополією жорстко регламентувалася, оподаткування колоній зростало. Приводом до війни стало невдоволення населення колоній «репресивними актами», які англ. парламент прийняв у відповідь на захоплення групою колоністів у 1773 вантажу англ. чаю в гавані м. Бостон («бостонське чаювання»). Орг. центром протидії англ. диктату став *Континентальний конгрес*. Заворушення колоністів переросли 1775 у збройні зіткнення з англ. військами біля Лексінгтона й Конкорда; розпочався збройний етап визв. руху. У Філадельфії 10.05.1775 відновив роботу Континентальний конгрес, який взяв на себе функції центр, уряду колоній. Серед його перших рішень було створення постійної армії та обрання *Док. Вашингтона* її головнокомандуючим. 15.05.1776 Континентальний конгрес прийняв рішення перетворити колонії в незалежні республіки-штати, а 4.06.1776 — Декларацію незалежності, яка проголошувала створення Сполучених Штатів Америки та незалежність амер. штатів від Великої Британії.

Воснні дії велись із перемінним успіхом. Після перших перемог 1775 над англійцями настав тривалий період поразок. Лише наприкінці 1777 — на поч. 1778 амер. війська повернули собі ініціативу, а 1778 рік став переломним у війні. Цьому сприяв союз США з Францією (1778), а також вступ у війну проти Британії Іспанії (1779) та Голландії (1780). Британія, однак, продовжувала війну і 1780 досягла успіхів на півдні США. Її війська оволоділи м. Чарлстон і розгромили амер. сили в Півд. Кароліні. Англійці вирушили на Вірджінію, але зустріли сильний опір місцевої міліції, коли до берегів Америки підійшов франц. флот із десантними частинами. Американці та французи оточили 8-тис. корпус англійців під Йорк-

тауном (Вірґінія) та змусили його капітулювати 19.10.1781. Війна закінчилась, за *Версальським мирним договором 1783* Велика Британія визнала незалежність США. Б.М. Гончар

Війна за польську спадщину 1733-38 —

війна Росії й Австрії за підтримки Пруссії проти Франції, Іспанії, Сардинії та Баварії через обрання нового короля Польщі після смерті Августа II. Інтереси Росії, Австрії та Франції зіткнулись через бажання кожної підпорядкувати собі Польщу. За правління польського короля Августа II, союзника Росії в *Північній війні 1700-21*, саме рос. вплив став переважаючим. Після смерті Августа II Росія й Австрія підтримали кандидатуру його сина — Августа III — на польський престол (див. *Варшавські угоди 1733*), тоді як Франція виставила свого кандидата — Станіслава Лещинського (франц. король Людовик XV був одружений із донькою Лещинського), обрання якого істотно послабило б вплив Росії в Польщі й у Схід. Європі. Для підтримання свого кандидата Росія ввела у Схід. Польщу війська, але 12.09.1733 сейм у Варшаві обрав королем С. Лещинського. Рос. війська успішно просувались углиб Польщі та 5.10.1733 зайняли передмістя Варшави — Прагу, де знову зібрався польський сейм, який цього разу обрав королем Августа III (коронувався 25.12.1734).

Франція намагалась залучити до війни проти Росії Швецію і Туреччину, але марно. Тому Франція була вимушена підтримати Лещинського власними силами. Лещинський утік до Данцига (нині Гданськ), йому на підтримку був направлений франц. десант. Рос. війська взяли Данциг в облогу, а 7.07.1734 взяли його штурмом. Із початку війни до сер. 1735 франц. війська зберігали за собою ініціативу на іншому театрі бойових дій — австрійському. Влітку 1735 до Сілезії увійшов рос. корпус, що змінило співвідношення сил в Австрії на користь рос.-австр. коаліції. Бойові дії були припинені, розпочались *мирні* переговори. 8.11.1738 у Відні був підписаний австр.-франц. мирний договір, до якого 8.02.1739 приєдналася Сардинія, 21.04.1739 — Іспанія, 26.05.1739 - Росія. Франція визнавала Августа III польським королем, за Лещинським пожиттєво закріплювався королівський титул, Францією йому передавалися Лотаринґія та графство Бар (після його смерті ці землі знову відійшли до Франції). Австрія відмовилась від Королівства обох Сицилій, а Сардинія отримала частину Міланського герцогства. Росія не зробила територ. надбань, але в результаті В. за п. с. ще більше посилились її позиції в Європі. В.М. Вдовенко

Війна інформаційна — конфлікт, у якому критично важливим стратегічним ресурсом є інформація. У суто військ. розумінні В. і. характеризується як дії, спрямовані на досягнення інформ. переваги в забезпеченні нац. військ. стратегії шляхом впливів на інформацію й інформ. системи супротивника з одночасним зміцненням і захистом власної інформації й інформ. систем; націлена на всі можливості й чинники вразливості, що неминуче виникають за умов зростаючого узалежнення від інформації, а також на використання інформації в різноманітних конфліктах.

Розрізняють такі різновиди В. і.: військ. б-ба за опанування командно-контрольними функціями; протиборство розвідок і контррозвідок; протиборство в електронній сфері; психологічні операції; організовані та стихійні хакерські атаки на інформ. системи; інформ.-екон. війни за контроль над торгівлею інформ. продуктами й оволодіння інформацією, потрібною для подолання конкурентів; кібернетичні війни у віртуальному просторі.

Проблема В. і. дедалі актуалізується, оскільки нормальна життєдіяльність сучас. суспільства визначається рівнем розвитку, якістю функціонування та безпекою інформ. середовища. Інформ. інфраструктура є головною мішенню під час В. і. Специфічним різновидом В. і. є інформ.-психологічна війна, в якій здійснюється маніпулювання інформацією, що дозволяє приховано керувати людьми й примушувати їх виконувати чужу волю, діючи усупереч власним інтересам; маніпулювання здійснюється за допомогою масово-комунікативних каналів мас-медіа, тому інформ.-психологічні ще називають медіа-війнами. До типових маніпулятивних прийомів відносяться: приховування реальних подій, реального стану справ тощо; виривання фраз із контексту з наступним акцентуванням уваги саме на них; ототожнювання негативних аспектів певного явища з самим явищем та його сутністю; навішування ярликів (антибрендинг); дифамація — образа або висміювання людини й навіть цілого народу; акцентування на особистісних рисах опонента; розповсюдження пліток, чуток; навіювання опонентові відчуття тривоги, депресії, іноді з доведенням до повного відчаю й самогубства. До маніпулювання суспільною свідомістю вдаються не лише держ. інститути, але й інші *актори міжнародні* й транснаціональні, зокрема, міжнар. терористичні угруповання (див. *Тероризм інформаційний*).

Література: Волковський Н.Л. История информационных войн: В 2 частях. — С.-Пб. 2003; Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты. — М., 1998; Литвиненко О.В. Специальные информационные операции та пропагандистські кампанії. — К., 2000; Почепцов Г.Г. Информационные войны. — М., 2000.

МА. Ожеван, О.В. Шевченко

Війна повітряна — ведення воєнних дій у по-вітр. просторі за допомогою будь-яких літальних апаратів. Театр повітр. війни включає повітр. простір воюючих д-ав і повітр. простір над *відкритим морем*. *Комбатантами* у В. п. є екіпажі всіх літальних апаратів, що входять до складу військ, авіації воюючих сторін, а також екіпажі повітр. суден цивільної авіації, переобладнаних для виконання військ, завдань. *Некомбатан-тами* у В. п. є екіпажі санітарних літаків, госпітальних повітр. суден воюючих д-ав і нац. товариств Червоного Хреста. На В. п. поширюються всі *війни закони та звичаї*, що встановлюють заг. правила ведення бойових дій на будь-якому з воєнних театрів. Див. також: *Війни повітряної правила ведення*.
м.о. Медведєва

Війна торговельна — ситуація в *міжнародній торгівлі*, коли одна країна вводить обмежувальні заходи проти товарів та послуг, імпортованих з іншої країни у відповідь на відп. обмежувальні заходи з боку другої щодо товарів та послуг першої. Обмежувальні заходи можуть бути тарифні, нетарифні, приховані та відкриті. Яскравими прикладами В. т. є протистояння між *Європейським Союзом* та США (коли ЄС запровадив додаткові обмежувальні заходи щодо *імпорту* зі США у відповідь на встановлення ними 40% мита на імпортовану сталь), а також між США та Україною (коли Україна зробила жорсткішими санітарні норми щодо імпортованої птиці, що унеможливило імпорт курятини зі США (т. зв. «ніжок Буша»), у відповідь на антидемпінгові розслідування, ініційовані США щодо укр. Сталі).
А.М. Копистир

Війни ведення заборонені методи —

визначені в Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 та Додаткових протоколах до них 1977 (див. *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права*) і Гаазьких конвенціях про право війни 1907 (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права*) заборонені *міжнародним правом* методи ведення воєнних дій. До таких методів належать віроломство (дії, спрямовані на те, щоб викликати в противника довіру та змусити його повірити, що він має право на захист або зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнар. права в період збройного конфлікту з метою обману такої довіри) і як його різновид — зрадницьке вбивство або поранення осіб, що належать до військ ворога. Прикладом віроломства є напад під прикриттям білого прапора або симулювання виходу з ладу з метою знищення противника, коли той намагатиметься надати допомогу, а також незаконне використання нац. і міжнар. емблем, сигналів і прапорів (особливо емблем Червоного хреста та Червоного півмісяця, а також емблеми *Організації Об'єднаних Націй*), як тому, що це є актом віроломного введення противника в оману, так і тому, що такі дії підривають авторитет цих емблем (зокрема, віроломне застосування таких емблем може розглядатися як *злочин воєнний* за I Додатковим протоколом до Женевських конвенцій). Серед інших В. в. з. м.: застосування тортур з метою отримання відомостей про противника; вбивство парламентаря і супроводжуваних його осіб; напади на санітарні об'єкти, на осіб, які вийшли з ладу, здалися в полон, покинули літак, що зазнав аварії, або інший літальний апарат (крім військових-десантників, на яких можна нападати і тоді, коли вони знаходяться у повітрі — спускаються на парашутах); *геноцид*, *апартеїд*, терор щодо цивільного населення, видача наказу не залишати нікого в живих; примушування *військовополонених* та інших осіб супротивної сторони служити у збройних силах і брати участь у воєнних діях проти своєї-ви чи власних військ, сил, знищення культ, цінностей, *екоцид*, жорстоке поводження, нелюдське поводження, включаючи біол. експерименти, навмисне застосування важких страждань або серйозного каліцтва й інші подібні дії, що мають систематичний і масовий характер; депортація, переміщення і арешт цивільних осіб як прояв жорстокого поводження з ними; грабїж, розкрадання або руйнування нац. майна, що не викликається воєнною необхідністю, тощо. Застосування В. в. з. м., за певних обставин може розглядатися як воєнний злочин або *злочин міжнародного характеру*. Такі В. в. з. м., як геноцид, екоцид, *тероризм міжнародний*, апартеїд, являють собою *злочини проти людства*. Процес формування цих правил проходив на етапах від II-І пол. XIX ст. до Нюрнберзького і Токійського трибуналів та ухвалення Додаткових протоколів 1977 до Женевських конвенцій 1949. До заборонених методів війни не належать звичайні воєнні тактичні або стратегічні хитрощі, як-от: маскування, обманні операції і дезінформація, що розраховані на введення противника в оману. Заборона окремих методів ведення війни має на меті гуманізацію війни та є додатковою гарантією дотримання прав людини під час військ. КОНФЛІКТІВ.
О.В. Буткевич

ВІЙНИ жертви у міжнародному гуманітарному праві — поранені та хворі в діючих арміях (військовослужбовці або цивільні особи, які внаслідок травми, хвороби, інших фізич. чи психічних розладів або інвалідності потребують мед. допомоги та догляду й утримуються від будь-яких ворожих дій; особи, що потерпіли від корабельної аварії, вагітні жінки, породіллі, новонароджені тощо), особи зі складу *збройних сил* на морі, що зазнали корабельної аварії, *військовополонені* та цивільне населення (*некомбатанти*) на території військ, конфлікту. Права В. ж. регулюються і захищаються *Женевськими конвенціями з*

міжнародного гуманітарного права та двома Додатковими протоколами до них 1977. Напр., ст. 12 Конвенції про покращення стану поранених та хворих у діючих арміях; ст. 12 Конвенції про покращення стану поранених, хворих та осіб, що зазнали корабельної аварії зі складу збройних сил на морі; ст. 13 Конвенції про ставлення до військовополонених та ст. 27 Конвенції про захист цивільного населення під час війни містять вимогу покровитель-ства та захисту таких осіб за будь-яких обставин та гуманного ставлення і догляду без дискримінації. Положення всіх чотирьох Женевських конвенцій містять основну вимогу: досягнення гуманного поводження з «беззахисними особами» під час збройного конфлікту за будь-яких обставин. Поняття «беззахисні особи» в даному випадку охоплює осіб, що є *громадянами* або постійними жителями воюючих сторін і припинили б-бу у зв'язку з пораненням, хворобою, корабельною аварією тощо або добровільно склали зброю; це визначення також поширюється на полонених з числа військовослужбовців та цивільних осіб, а також на цивільних осіб, які перебувають під владою сторони противника, особливо під його *окупацією воєнною*. Винятковою повагою на війні повинен користуватись мед. і дух. персонал. Сучас. *міжнародне право* встановлює особливо жорсткі вимоги щодо дотримання прав та гуманного поводження з В. ж. (так, дог-ри про захист В. ж. забороняють їхню денонсацію), а більшість норм щодо гарантування прав В. ж. мають характер імперативних норм міжнар. права. Суворо забороняється посягання на життя, здоров'я В. ж., застосування щодо них тортур, ненадання їм необхідної мед. допомоги тощо.

Міжнар. гуманітарне право забороняє стосовно поранених, хворих, осіб, які стали жертвами корабельних аварій на морі, цивільного населення і військовополонених, такі дії: посягання на життя і фізичну недоторканність, включаючи вбивства, каліцтво, жорстоке поводження, катування, мордування, колективні покарання; посягання на людську гідність, зокрема, принизливе поводження; проведення мед. або наук. експериментів; застосування покарань без попереднього судового рішення; перетворення цивільного населення на об'єкт військ. нападу; здійснення нападу невибіркового характеру, який торкається цивільних об'єктів і населення; напад на установи чи споруди, які містять небезпечні сили, коли відомо, що такий напад виявиться причиною надмірних втрат і пошкоджень.

О.В. Буткевич, О.В. Задорожнік

ВІЙНИ заборонені засоби — засоби, застосування яких забороняється *міжнародним правом* і розглядається як *злочин воєнний* або *злочин проти людства* та тягне за собою відповідальність. Зокрема, сучас. *міжнародним гуманітарним правом* забороняється застосування зброї та боєприпасів невибіркового характеру, тобто тих, які, внаслідок того, що їх неможливо точно направити на військ. об'єкт, можуть уразити водночас як військові, так і цивільні об'єкти або цивільних осіб (напр., ракети без механізму точного наведення). Заг. норма міжнар. гуманітарного права імперативного характеру забороняє застосування зброї або снарядів, здатних заподіяти надмірні пошкодження або надмірні страждання. Тобто, міжнар. гуманітарним правом дозволяється застосовувати зброю лише з метою виведення *комбатантів* іншої сторони з ладу, а не задля завдання їм несумісних або невідповідних цій меті пошкоджень чи страждань. На універсальному міжнар.-прав. рівні кодифікація цих правил розпочалася з 11-ї пол. XIX ст.: Санкт-Петербурзька декларація 1868 заборонила застосування вибухових або запальних боєприпасів; Гаазька мирна конференція 1899 — застосування отруєної зброї та певного виду набоїв; 2-а Гаазька мирна конференція 1907 — установку мін, що вільно плавають та не самоліквідуються, або таких, що автоматично вибухають, при веденні *війни* на морі (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права*). У XX ст. зі зростанням наук.-техн. прогресу і відп. зміною в засобах ведення війни було прийнято ряд *договорів міжнародних* для заборони окремих засобів ведення війни, зокрема певних видів звичайних озброєнь, що розширюють перелік таких заборонених засобів, а також засобів, які можуть завдати шкоди природі, середовищу: *Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайних озброєнь, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні пошкодження або мають невибіркову дію* 1980 та три Протоколи до неї; *Договір про заборону випробовувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою* 1963; *Договір про нерозповсюдження ядерної зброї* 1968; *Договір про заборону розміщення на дні морів та океанів і в їхніх надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення* 1971; *Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище* 1977; *Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсичної зброї та про їх знищення* 1972; *Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення* 1993 тощо. Особлива увага останнім часом приділяється міжнар.-прав. засобам запобігання створенню нових видів забороненої зброї, зокрема при її вивченні, розробці та виготовленні. Заборона окремих засобів ведення війни як основоположний принцип міжнар. гуманітарного права має на меті досягнення розумного балансу між воєнною необхідністю та

міркуваннями гуманності. Тут є важливим правило пропорційності завданих військ, засобами пошкоджень воєнній НеобхІДНОСТІ.

О.В.Буткевич

Війни закони і звичаї — сукупність принципів і *норм міжнародного права*, що регулюють питання, пов'язані з веденням війни, та застосовуються в період збройних конфліктів. На сьогодні в практиці Організації Об'єднаних Націй та інших міжнар. орг-цій найбільш вживаним є поняття «*міжнародне гуманітарне право*»; вживаються також терміни «право війни», «право збройних конфліктів». В. з. і з. спрямовані на заборону або обмеження окремих засобів і методів ведення війни, її гуманізацію та забезпечують права індивіда під час війни. В. з. і з. застосовуються в період військ, конфліктів як міжнар., так і неміжнар. характеру. У сучас. *міжнародному праві* В. з. і з. кодифіковані в ряді конвенцій: *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права* від 12.08.1949 та Додаткові протоколи до них від 8.06.1977; Конвенція про захист культ, цінностей у випадку військ, конфлікту від 14.05.1954; *Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсичної зброї та про їх знищення* 1972; Конвенція про заборону деяких видів стратегічних озброєнь 1980; *Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення* 1993.

Предметом регулювання В. з. і з. є міждерж. відносини з процедури формального початку бойових дій, оголошення війни, процедури припинення збройних конфліктів та інших питань, пов'язаних із статусом третіх д-ав, незалежних д-ав, нейтральних д-ав, що не беруть участі в збройному конфлікті; обмеження воюючих у виборі засобів ведення війни (заборона застосовувати *зброю масового знищення*, невиправдані за своєю дією засоби озброєння); обмеження воюючих у методах ведення війни; захист *війни жертв* (*військовополонених, поранених, біженців, вимушених переселенців, мігрантів, інших категорій, які так чи інакше виявилися залученими в збройний конфлікт*); *захист культурних цінностей під час війни*; режим *окупації воєнної*; закінчення воєнних дій, процедура підписання мирних угод, обмін військовополоненими, вирішення та врегулювання спірних питань, питання про виплату *репарацій*, контрибуцій тощо; закінчення війни (процедура, яка регламентує порядок примирення сторін, повернення сторін до нормального, мирного режиму); відповідальність д-ав за порушення В. з. і з.; кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення В. з. і з.

Важлива роль у проведенні в життя В. з. і з. та забезпеченні їхнього дотримання належить *Міжнародному комітету Червоного Хреста*. Крім нього, в зоні озброєного конфлікту працюють і інші міжнар. неурядові орг-ції («Лікарі без кордонів», «Міжнародна амністія», «Репортери без кордонів» тощо). За порушення В. з. і з. встановлюється відповідальність як на внутр.-держ., так і на міжнарод. рівні. За кримінальним законодавством України (ст. 438 Кримінального кодексу України) передбачається відповідальність за порушення В. з. і з., в т. ч. за жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування нац. цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнар. правом, інші порушення В. з. і з., що передбачені міжнар. дог-рами, згода на обов'язковість яких надана ВР України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. На міжнар. рівні кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни передбачена Женевськими конвенціями 1949, *Римським Статутом Міжнародного кримінального суду* 1998 тощо. О.В. Задорожній

Війни морської правила ведення —

сукупність норм і принципів *міжнародного гуманітарного права*, які містяться в таких міжнар.-прав. актах, як Паризька декларація про мор. війну 1856, *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права*, Лондонська декларація про право мор. війни 1909, Лондонський протокол про правила підводної війни 1936 тощо. Названі акти, окрім Гаазьких конвенцій, застосовуються як норми звичаєвого права. Нормативні обмеження, що містяться в цих міжнар.-прав. док-тах, стосуються методів (*блокада морська, захоплення торг, суден, бомбардування мор. силами*), а також засобів ведення воєнних дій на морі (підводні човни, мор. міни тощо). Театр мор. війни може включати *територіальні й внутрішні води* воюючих д-ав, *відкрите море* та повітр. простір над ним. Однак ведення війни у відкритому морі не повинно порушувати свободу судноплавства тих д-ав, що не беруть участь у війні. *Комбатантами* в мор. війні є екіпажі військ, кораблів всіх класів і типів, допоміжні судна, екіпажі військ, літальних апаратів військ, флоту, а також торг, судна, переобладнані у військ, кораблі (див. *Судно морське військове*). Правомірним методом ведення війни на морі є військ.-мор. блокада — незаборонена сучас. міжнар. правом система силових дій військ.-мор. сил воюючої д-ви, спрямованих на те, щоб перешкодити противнику використовувати свої порти, бази та узбережжя для зв'язку через море. Відповідно до заг.-прийнятих *норм міжнародного права* блокада повинна відповідати критеріям законності, ефективності й гласності. Блокада вважається правомірною, якщо вона розпочинається у зв'язку з реалізацією права на індивід, чи *колективну оборону* відповідно до *Статуту ООН* або вживанням заходів *Радою Безпеки ООН*

здля підтримання чи відновлення міжнар. миру й безпеки. Навмисне порушення блокади (ворожим і або нейтральним судном) спричиняє конфіскацію такого судна та його вантажу. У мор. війні і захопленню також може підлягати держ. й приватна власність (торг, судна та вантажі) ворожої і сторони й нейтральна власність, якщо вона є І військ, *контрабандою* або якщо нейтральне судно порушує правила нейтралітету (все це складає зміст поняття «приз»). XI Гаазька конвенція щодо деяких обмежень у користуванні правом захоплення в мор. війні 1907 передбачає абс. недоторканність госпітальних суден, які перевозять поранених і хворих, і позначених спец. емблемою, та суден-картелів, що перевозять *парламентерів*. Не можуть бути захопленими (крім випадків порушення правил мор. блокади) поштові судна, прибережні рибальські судна, а також судна, що виконують наук., реліг. та філантропічні функції. Гаазька конвенція про захист культ. цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 передбачає імунітет від конфіскації чи взяття як призу культ. цінностей і трансп. засобів, що їх перевозять.

Питання бомбардування в мор. війні регулюється положеннями Гаазької конвенції про бомбардування мор. силами під час війни 1907, яка за будь-яких умов забороняє бомбардування мор. силами відкритих і незахищених портів, міст, селищ, житлових помешкань та інших невійськ. об'єктів. Підводні човни, які визнаються законним засобом ведення мор. війни, керуються правилами, що стосуються кораблів, а також спец. правилами про дії підводних човнів щодо торг, суден у воєнний час, закріпленими в Додатку до Лондонського протоколу 1936. Підводний човен може потопити торг, судно чи позбавити його можливості плавати лише за умови гарантування безпеки пасажирів, екіпажу й док-тів. Міжнар. право не забороняє використання мінної зброї. Однак Гаазька конвенція про встановлення підводних мін, що автоматично вибухають від зіткнення, 1907 подає деякі винятки з цього правила. Воюючі сторони повинні гарантувати безпеку *судноплавства міжнародного торговельного*. Окрім обмеження методів і засобів ведення мор. війни, міжнар. гуманітарне право передбачає захист жертв такої війни згідно з положеннями Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих та осіб, що потерпіли корабельну аварію зі складу збройних сил на морі 1949 та Додатковими протоколами до Женевських конвенцій 1977. Норми інших трьох Женевських конвенцій застосовуються у випадках, визначених 1-ю Женевською конвенцією. Усім пораненим і хворим, особам, що зазнали корабельної аварії, у мор. війні надається захист і заступництво та забезпечується гуманне поводження й догляд без будь-якої дискримінації. Військ, госпітальні судна воюючих сторін, госпітальні судна, що використовуються нац. товариствами Червоного Хреста, офіційно визнаними благодійними товариствами чи приватними особами, а також їхні екіпажі користуються заступництвом і не можуть бути захоплені. Всі ці судна повинні мати чітко

ВИДИМІ ВІДМІТНІ ЗНАКИ.

М.О.Медведева

ВІЙНИ оголошення у міжнародному праві до 1945 — юрид. факт, з яким пов'язувалось виникнення стану *війни* у відносинах між двома чи кількома д-вами. Норма про те, що умовою законності війни є додержання певного порядку її оголошення, відома у феціальному праві Стародавнього Риму приблизно з VI ст. до н. е.; її також обстоювали деякі прибічники т. зв. *«справедливої війни» теорії*. Договірне закріплення у міжнар. праві ця норма отримала на поч. ХХ ст. Відповідно до 3-ї Гаазької конвенції 1907, воєнні дії не повинні були розпочинатись без недвозначного попередження заздалегідь, яке має форму мотивованого В. о. або ультиматуму з умовним В. о. Становлення *незастосування сили чи загрози силою принципу* сприяло певним модифікаціям юрид. значення В. о. в тому розумінні, що додержання вимоги про В. о. більше не могло вважатись умовою міжнар. правомірності застосування сили. Так, згідно з Лондонськими конвенціями про визначення агресії, укладеними в липні 1933 за рад. ініціативою міжСРСР та його найближчими сусідами, д-ва, яка першою оголосить війну іншій д-ві, мала визнаватись агресором у *конфлікті міжнародному*. За текстом ст. 3 «Визначення агресії», ухваленої *Генеральною Асамблеєю ООН* (рез. ГА ООН №3314 від 14.12.1974), будь-яка здій, визначених цією статтею, кваліфікуватиметься як акт агресії «незалежно від оголошення війни». З ухваленням у 1945 *Статуту ООН* інститут «стану війни» в міжнар. праві було формально скасовано (на відміну від інституту воєнного стану в нац. праві д-ав) і замінено інститутом *збройного конфлікту міжнародного*. У сучас. науці міжнар. права існує думка, за якою початок агресивних воєнних дій без оголошення може розглядатись як кваліфікуюча або обтяжлива обставина при визначенні відповідальності за них. Видозмінений зазначеним вище застереженням інститут В. о. зберігається як у сучас. міжнар. праві, так і в конституційному праві д-ав. У міжнар. праві з В. о. пов'язується ряд юрид. наслідків, серед яких: переривання *дипломатичних і консульських відносин* між д-вами; виїзд з території противника персоналу *дипломатичних представництв* і конне, установ та членів їхніх сімей незалежно від громадянства; початок застосування у взаємних відносинах д-ав, що воюють, *війни законів і звичаїв*, зокрема *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права* (1949) та *Гаазьких конвенцій з міжнародного гуманітарного права* (1907) виникнення в д-ав, що воюють, права застосувати особливий режим перебування громадян держави-супротивника на її території (нагляд, обмеження права вибору місця

проживання, інтернування) та права конфіскувати майно, яке є власністю держави-супротивника, за винятком майна дип. представництв і коней, установ та ін. У конституційному праві д-ви інститут В. о. пов'язаний із розподілом повноважень гілок держ. влади та правом вищих органів держ. влади оголошувати воєнний стан як особливий нац.-прав. режим у самій д-ві.

В.С. Ржевська

Війни повітряної правила ведення —

сукупність норм і принципів *міжнародного гуманітарного права*, які містяться в таких міжнар.-прав. актах, як Декларація про заборону метання снарядів і вибухових речовин із повітр. куль 1899 та Проект Правил ведення повітр. війни 1922. Положення цих актів не є юридично обов'язковими й застосовуються як норми звичаєвого права. Спец. конвенції щодо В. п. п. в. на сьогодні не існує. Ведення *війни повітряної* регламентується діючими заг. нормами міжнар. гуманітарного права, зокрема нормами 1-го Додаткового протоколу до *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права*. Правомірним методом ведення війни в повітрі є повітр. бомбардування; вони вважаються законними, якщо ведуться виключно проти військ, об'єктів, до яких належать збройні сили, військ, установи, склади зброї, заводи з вир-ва зброї, боєприпасів, військ, обладнання, засоби зв'язку, транспорт, що використовуються з військ, цілями. Забороняється бомбардувати з повітря невійськ. об'єкти й цивільне населення. Заборонено також бомбардування з метою залякування цивільного населення. При здійсненні бомбардування воюючі сторони зобов'язані вжити заходів зі збереження будівель, призначених для мистецтва, науки чи благодійних цілей (лікарень, госпіталів тощо). Такі споруди повинні бути позначені спец. видимими з повітря знаками. Споруди, «які містять небезпечні сили» (греблі, дамби, атомні електростанції), не повинні ставати об'єктом нападу з повітря в тих випадках, коли такий напад може викликати звільнення небезпечних сил і спричинити тяжкі втрати серед цивільного населення. Під час ведення воєнних дій у повітрі слід вживати заходів для мінімізації шкоди цивільним особам й об'єктам та попереджати про напади, що можуть зачіпати цивільне населення. Міжнар. гуманітарне право передбачає захист жертв повітр. війни згідно з положеннями Женевських конвенцій та Додатковими протоколами до них. Усім пораненим та хворим у повітр. війні надається захист і заступництво та забезпечується гуманне поводження і догляд без будь-якої дискримінації. Військ, госпітальні судна воюючих сторін, госпітальні судна, що використовуються нац. товариствами Червоного Хреста, офіційно визнаними благодійними товариствами чи приватними особами, а також їхній екіпаж користуються заступництвом і не можуть бути захоплені. 1-й Додатковий протокол проголошує принцип поваги й захисту санітарних літальних апаратів, які повинні мати чітко видимі відмітні знаки. Політ санітарних повітр. апаратів сторони, що знаходяться в конфлікті, над територією, що перебуває під контролем ворожої сторони, здійснюється за умови попереднього отримання згоди від компетентної влади цієї протилежної сторони. Сторони в конфлікті не мають права використовувати санітарну авіацію для одержання військ, переваги над супротивником, напр., для збирання чи передавання відомостей розвідки. Присутність санітарних літальних апаратів не повинна використовуватись із метою забезпечення недоторканності військ, об'єктів від нападу. Жодна особа, що залишає на парашуті літальний апарат, який терпить лихо, не піддається нападу впродовж спускання на землю. Після приземлення на територію, яка знаходиться під контролем противника, їй надається право здатись у полон до того, як вона стане об'єктом нападу. Це правило не поширюється на ПОВІТРЯНОДЕСАНТНІ ВІЙСЬКА.

М.О.Медведева

ВІЙНИ припинення — юридично оформляється різними способами. Основним є укладення *договору мирного*, в якому відновлюються мирні відносини, вирішуються територ. питання, визначається доля *військовополонених*, визначаються зобов'язання щодо покарання *злочинців воєнних*, регламентуються питання обмеження збройних сил і військ, промисловості, встановлюється обсяг *репарацій, реституцій* тощо. Проте існують й інші способи оформлення В. п. Напр., у 1955 Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про припинення стану війни між Радянським Союзом і Німеччиною», відповідно до якого припинявся стан війни, встановлювалися мирні відносини, втрачали юрид. силу обмеження відносно громадян Німеччини. Це форма припинення війни у вигляді односторонньої декларації. У 1956 СРСР і Японія підписали двосторонньою Спільну декларацію, згідно з якою між ними припинявся стан війни, відновлювалися *дипломатичні і консульські відносини*, звільнялися і репатріювалися япон. військовополонені і громадяни,

Засуджені в СРСР.

О.В. Задорожні

ВІЙНИ пропаганда — є *злочином міжнародного характеру*, що полягає в поширенні в засобах масової інформації і публічних виступах окремих осіб всякого роду відкритих закликів до нападу за допомогою

збройних сил на інші держави. В. п. заборонена спец. резолюцією *Генеральної Асамблеї ООН* у 1947 під страхом кримінального покарання. В. п. У КК України міститься спец. ст. 436 «Пропаганда війни».

о.в. Задорожнни

Війни сухопутної правила ведення —

сукупність норм і принципів *міжнародного гуманітарного права*, які містяться в Гаазькій конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907, 4-х Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 та Додаткових протоколах 1977 до них, Гаазькій конвенції про захист культ, цінностей у період збройного конфлікту 1954 з Виконавчим Регламентом і Протоколом, Конвенції про заборону воєнного чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природ, середовище 1977 тощо. Першою спробою кодифікувати В. с. п. в. став Кодекс професора Ф. Лібера. У міжнар. гуманітарному праві немає вичерпного переліку В. с. п. в. Ведення сухопутної війни регламентується діючими заг. нормами міжнар. гуманітарного права. Театр сухопутної війни включає сухопутну територію воюючих д-ав. *Комбатантами* в сухопутній війні є особи, що входять до складу сухопутних збройних сил; особовий склад ополчення й добровольчих загонів; населення неокупованої території, яке при наближенні ворога добровільно візьметься за зброю для б-би й дотримуватиметься законів та звичаїв війни. Воюючі д-ви не користуються необмеженим правом у виборі засобів і методів ведення війни. Тому вони не повинні використовувати зброю, яка спричиняє надмірні страждання людям, непомірні пошкодження або має невибіркову дію. Забороняється застосування збройних заходів до цивільного населення та інших жертв війни. У всіх випадках слід розрізняти учасників, що беруть участь у збройному конфлікті, та цивільне населення, щоб надавати останньому якомога більшу пощаду. Забороняється застосовувати методи й засоби ведення війни, які завдають великої, довготривалої та серйозної шкоди природ, середовищу. Цивільні об'єкти не повинні ставати об'єктами нападу чи репресалій. Міжнародне право передбачає захист жертв сухопутної війни згідно з положеннями *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права*. *Війни жертви* (поранені та хворі, *військовополонені* й цивільне населення) мають право на повагу, захист і гуманне поводження без будь-якої дискримінації. У сухопутній війні приватна власність не може бути захоплена, крім випадків *реквізиції*. Забороняється захоплення, знищення або пошкодження церк., благодійних, освітніх, художніх, наук, установ, істор. і культ.

Пам'яток ТОЩО.

М.О. Медведєва

ВІЙНИ театр — просторова сфера ведення *війни*: сухопутна, повітр. і мор. територія держав, а також *відкрите море* і повітр. простір над ним, в межах яких відбувається збройний конфлікт. Не повинні бути В. т. території нейтральних д-ав, у т. ч. постійно нейтральних, і нейтралізовані зони. З В. т. може бути виключена частина держ. території з метою створення спец. (напр., санітарних) зон і місцевостей, передбачених нормами *міжнародного гуманітарного права*. Сучас. *міжнародне право* встановлює також інші винятки з В. т.: *відкриті міста*, центри зосередження культ, цінностей, що мають дуже велике значення (ст. 8 Гаазької конвенції про захист культ, цінностей під час озброєного конфлікту 1954), інші цивільні об'єкти. У міжнар. праві простежується тенденція

ДО ЗВУЖЕННЯ В. Т.

О.В. Задорожнни

Військова конвенція між УНР і Російським ПОЛІТИЧНИМ КОМІТЕТОМ — двостороння угода, підписана після переговорів, що тривали протягом місяця у Варшаві 18.11.1920, міністром народного здоров'я УНР С. Стемпковським, головнокеруючим справами мистецтва та нац. культури УНР *П. Зайцевим*, заст. голови Дипломатичної місії УНР у Речі Посполитій Л. Ми-хайловим, товаришем мін. зак. справ УНР *О. Ей-хельманом*, міністром землеробства УНР О. Ко-валевським і головою Військової місії УНР у Речі Посполитій генерал-поручиком В. Зе-лінським та членами РПК у Польщі М. Була-новим, В. Гершельманом, Д. Одинцем, генерал-майором Б. Перемикінім і В. Уляницьким. У п. 1, який єдиний підлягав публікації, містилось визнання РПК у Польщі держ. незалежності УНР і її уряду на чолі з *С. Петлюрою* та суверенності Українських Установчих зборів, скликаних на підставі загального, рівного, прямого й таємного голосування, у наступних пунктах Конвенції РПК на чолі з Б. Савінковим визнавався дружньою й союзною стороною, а створювана ним Окрема Російська армія в оперативному відношенні на укр. території мала підлягати Головному командуванню військ УНР і місцевій юрисдикції, дип. представництва УНР і РПК повинні були налагодити конструктивну співпрацю і сформувати спільну делегацію до *Ліги Націй* (п. 5). У примітці до п. 4 докладно окреслювались кордони самостійної УНР: на заході й півн. заході підтверджувалась лінія розмежування згідно з *Варшавським договором УНР з Річчю Посполитою 1920*, на півночі, півн. сході та сході до укладення відп. угод між УНР і Білоруссю, Росією, Доном та Кубанню кордон згідно з етнічним принципом визначався від впадіння р. Ствіги у р. Прип'ять — по Прип'яті на схід до перетину з адмін. межею Київської губернії — нею до Дніпра — Дніпром і р. Сожем до півн. адмін. межі Городянського повіту Чернігівської губернії, потім — півн. межами

Городянського, Сосницького і Новгород-Сіверського повітів до р. Десни, далі — межею між Чернігівською й Орловською губерніями до стику з Курською губернією — на схід через с. Амон-Софроніївку до р. Свапа — нею до р. Сейма і на південь до м. Глушкова, охоплюючи Касторну і Медвінку, потім — на схід від р. Сейм через Гучево — Лук'янівку — Старий Ос-кол до с. Петропавлівки, далі — через межу Воронізької губернії — Шеталівку — Репіївку — Колбіно — до Дону вище м. Коротяка — Доном до с. Лісок — через Масловку — Шестакове — Нижню Кислу — Козловку — Буторлінівку — Ва-силівку — Банну, потім — на південь по зах. межі Обл. Війська Донського до Азовського моря. Півд. кордони УНР становили береги Азовського й Чорного морів, тобто з безумовним включенням Криму до її складу. Військова конвенція була затверджена 2.04.1921 на підставі відп. постанови Уряду УНР мін. зак. справ А. Ніковським і 6.04.1921 Б. Савінковим.

в.і. Головченко

Військовий розвідник — особа, яка збирає відомості в районі дій супротивника та виконує своє завдання у формі своєї армії, тобто не приховує своєї приналежності до збройних сил д-ви, яка є воюючою стороною. У випадку, якщо ця особа потрапить до рук супротивника, на неї розповсюджується режим військ, полону. В. р. треба відрізнити від *вивідача* (військ, шпигуна), який ПРИХОВУЄ СВОЮ ДІЯЛЬНІСТЬ.

О.В. Задорожній

ВІЙСЬКОВИЙ аташе (з франц. аііасЬе — прикріплений) (аташе з питань оборони, військ., військ.-мор., військ.-повітр. аташе) — представник військ, відомства країни, яка його *призначила* при військ, відомстві держави перебування; одночасно — радник глави *дипломатичного представництва* акредитуваної держави з військ, питань. В. а. *призначається міністром оборони* за погодженням із *відомством закордонних справ* своєї країни. Розповсюдженою є практика попереднього узгодження кандидатури військ, представника інозем. д-ви з приймаючою країною (її військ, відомством), однак вказана процедура не є заг.-обов'язковою і рядом д-ав не застосовується. Зазвичай В. а. має допоміжний апарат (помічників та інших співробітників), що входить до дип. представництва акредитуваної д-ви за кордоном; у дип. практиці більшості країн В. а. та його помічники є членами дип. персоналу, інші співробітники апарату В. а. — членами адмін.-техн. та обслуговуючого персоналу дип. представництва. Основними функціями В. а. є: представництво військ, відомства акредитуваної д-ви у військ, відомстві країни перебування; консультування глави дип. представництва з військ, питань; з'ясування усіма законними засобами умов і подій у військ, сфері д-ви перебування та своєчасного інформування про них главу дип. представництва та військ, відомство своєї країни.

Відрядження В. а. за кордон (до союзних д-ав) було започатковано в Зах. Європі за часів Людовика XIII. У 11-й пол. XVIII ст. набуває розповсюдження практика відрядження військ, представників не лише до союзних, але й до більшості європ. країн. Перший законодавчий акт, що регулював положення В. а. був прийнятий в Іспанії 1846. У законі були визначені порядок і термін призначення, привілеї та імунітети військ, представників. У 1883 з'явилися військ.-мор. аташе (вперше в Іспанії та у Франції). З 1920-21 у США, Великій Британії, Італії, Франції, а згодом в інших країнах з'явилися військ.-повітр. аташе. Прав. статус та повноваження В. а. України визначається Положенням «Про військових аташе», затвердженим Указом Президента України від 7.05.1993.

В.М. Матвієнко

Військовополонені — *комбатанти*, а також інші особи, на яких поширюється режим військ, полону, що були захоплені під час війни супротивником і перебувають під його владою. Режим військ, полону регулюється Положенням про закони і звичаї сухопутної війни, яке є додатком до 4-ї Гаазької конвенції 1907 (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права*),

Женевською конвенцією 1949 про поводження з В., Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949 та Додатковими протоколами до них 1977 (див. *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права*), а також іншими міжнар. актами. Відповідно до зазначених конвенцій з В. необхідно дотримуватись гуманного поводження без жодної дискримінації за расовими, етнічними, реліг., нац., політ., соц. та іншими ознакам. В. мають право на повагу до їхньої особистості й честі; до них заборонено застосовувати акти насильства, погроз або приниження. Сторона, що утримує в полоні В., зобов'язана безкоштовно забезпечити їх утримання, достатнє нормальне харчування, мед. допомогу, розташування в приміщеннях, що дають гарантію стосовно гігієни, а також шанобливе ставлення до жінок. Працевдатні В. можуть залучатись до праці на умовах справедливої оплати й не ворожої щодо їхньої країни (як правило, з управління, обладнання та утримання свого табору). В. зобов'язані коритись нормам, які діють в армії д-ви, у полоні якої вони утримуються. Статус В. не поширюється на найманців. У воюючих д-вах повинні створюватися спец. бюро для передачі відомостей про В., а також для направлення їм посилок. Після закінчення воєнних дій та мирного врегулювання В. повинні бути повернуті на Батьківщину. Ст. 434

Кримінального кодексу України встановлює, що погане поводження з В., яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю, або спрямоване проти хворих і поранених, а також недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них, за відсутності ознак більш тяжкого злочину караються позбавленням волі на строк ДО 3 РОКІВ.

О.В. Задорожній

Військово-промисловий комплекс —

сукупність соц.-екон., політ, та ідеолог, структур, пов'язаних між собою участю у вир-ві військ, продукції та проведенні політики милітаризму. Першим термін «військово-промисловий комплекс» використав 1961 Президент США *Д. Ейзен-хауер*. Функціонування військово-промисловий комплекс (ВПК) передбачає тісну взаємозалежність між виробниками озброєнь, верхівкою збройних сил, держ. та ідеолог, апаратів, милітаризованої науки, які займаються військ.-політ, проблематикою і є зацікавленими в отриманні військ, замовлень, посиленні військ, могутності.

ВПК у внутр.-політ, житті призводить до милітаризації економіки й держ. бюджету, у зовн. політиці — ДО *гОНКи озброєнь*.

О.С. Пархомчук

Віке-Фрейберга Вайра (*Vilše-Freiberga Vaiga*) (1.12.1937, м. Рига, Латвія) — латвійський науковець і держ. діяч. Закінчила Ун-т Торонто (Канада), де здобула ступені бакалавра (1958) та магістра (1960) з психології. У 1965 здобула ступінь д-ра з експериментальної психології в Ун-ті Макгіла (Монреаль, Канада). 1965-98 — проф. психології в Монреальському ун-ті, водночас 1984-89 — чл., віце-голова Наукової ради Канади. 1998-99 — дир. Латвійського ін-ту (м. Рига). 17.06.1999 обрана Президентом Латвійської Республіки. Як глава д-ви у вересні 1999 брала участь у міжнар. конференції «Балтійсько-Чор-номорське співробітництво: інтегрована Європа в ХХІ ст», що відбувалась у Ялті; неодноразово зустрічалась із Президентом України *Л. Кучмою*. 20.06.2003 повторно обрана Президентом Латвійської Республіки. За її урядування країна стала повноправним членом *НАТО* (29.03.2004) та *Європейського Союзу* (1.05.2004).

Твори: «Лінгвістика та поетика латвійських народних пісень» (1989), «На бурштиновій горі» (1989), «Проти течії» (1993), «Космологічне сонце» (1997), «Хронологічне сонце» (1999).

Л.В. Губерський

Віктор-Емануїл II (*УіПогіо Етагшеіе II*) (14.03.1820, Турін-9.01.1878, Рим) — король Сардинського (П'ємонтського) з 1849 й Італійського з 1861 королівств із Савойської династії. Отримав військ, і реліг. освіту. Виявив неабиякі дип. здібності, уклавши після відречення внаслідок поразки від австр. армії батька Карла Аль-берта мирну угоду з Віднем 6.08.1849, що забезпечила збереження незалежності Сардинського королівства й дозволила в подальшому запровадити в ньому парл. демократію та повернути провідні позиції в нац.-визв. б-бі. Особисто підтримував внутр. й зовн. політику Прем'єр-міністра *К. Кавура*, спрямовану на приєднання до П'ємонту самостійних д-ав Центр. Італії в ході визв. війни проти австр. панування. Надав підтримку Гарібальді під час приєднання Півдня 1859-60 і забезпечив тріумф монархії внаслідок завершення процесу *Італії об'єднання 1858-70*. Після смерті *К. Кавура* 1861 час від часу намагався проводити незалежну від уряду зовн. політику, зокрема підтримки *Наполеона III* у *франко-пруській війні 1870-71*.

В.І. Голоаченко

Віленська унія 1401 підписана 18.01.1401 у м. Вільно (нині Вільнюс) королем польським і великим князем литовським Владиславом II (*Ягайло*) та його кузенем, «пожиттєвим правителем» Литви *Вітовтом*. В. у. проголошувала Вітовта великим князем литовським. Він зобов'язувався зберігати вірність Польській короні та обіцяв, що після його смерті престол великого князя литовського мав знову перейти до Ягайла та його нащадків. У разі, коли б той помер, не залишивши законних спадкоємців, обрання нового польського короля мало відбуватись виключно за участю Вітовта та литовсько-руських князів і бояр. Врегулювавши спірні аспекти *Крив-ської унії 1385*, В. у. сприяла зміцненню військ.-політ. союзу Литви та Польщі, наслідком якого став розгром військ Тевтонського ордену об'єднаними польсько-литовськими силами у битві при Грюнвальді 1410. Після переможного для Польщі Торунського миру 1411 з Тевтонським орденом умови В. у. були уточнені новою угодою — *Городельською унією 1413*.

В.А. Рубель

ВіленСЬКе перемир'я 1656 укладене 24.10(3.11). 1656 у Вільно (тепер Вільнюс) угода про припинення війни між Московською державою і Річчю Посполитою терміном на один рік. Обидві д-ви брали на себе зобов'язання не підписувати мир зі Швецією, але питання про встановлення держ. кордонів й обрання царя *Олексія Михайловича* польським королем після смерті Яна II Казимира не було вирішене, оскільки польська сторона наполягала в такому випадку на поверненні під владу Речі Посполитої

Білорусі й козацької України. Делегація Війська Запорозького, в порушення *Переяславсько-Московського договору 1654*, не була запрошена Москвою для Переговорів. *В.Ю. Крушинський*

ВІЛЦАНС Андріс (1957, Рига) — латвійський дипломат. За освітою мікробіолог. 1990-91 — голова з міжнар. зв'язків підкомітету молодіжної політики ВР СРСР. На дип. службі з 1991. 1991-92 — співробітник політ. департаменту МЗС Латвії; 1992-94 - зав. відділом МЗС; 1994-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської Республіки в Республіці Узбекистан; 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської Республіки в Киргизській Республіці; 1999-2000 — ген. інспектор МЗС Латвії; 2000-01 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської Республіки в Арабській Республіці Єгипет. З 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Латвійської Республіки в Україні. *РА. Кривонос*

Вільгельм I (Wilhelm I) (22.03.1797, Берлін -9.03.1888, Берлін) — прус, король з 1861, нім. імператор з 1871 з династії Гогенцоллернів. Отримав військ. освіту в Кенігсберзі й Мемелі. З 1807 перебував на військ. службі. 1814 брав участь у кампанії проти *Наполеона I*, нагороджений «Залізним хрестом» за хоробрість. З 1840 — спадкоємець прус, корони при бездітному Фрідріху Вільгельму IV, виступив активним прибічником рішучих заходів щодо придушення рев-ції 1848-49. Солідаризувався з канцлером *О. Бісмарком* у визнанні божественного походження права королів і потреби завершення *Німеччини об'єднання 1848-71*. Проголошений імператором 18.01.1871 у Версаль-ському палаці, після перемоги у *франко-пруській війні 1871*. У 1878 двічі зазнав замахів на життя. *В.І. Головаченко*

Вільгельм II (Wilhelm II) Фридрих Вільгельм Альберт Гогенцоллерн (Нопенгоіегп) (27.01.1859, Берлін — 4.06.1941, Дорн, Нідерланди) — нім. імператор і король Пруссії (1888-1918). Закінчив юрид. ф-т Боннського ун-ту. Через деякий час після вступу на престол відправив у відставку *О. Бісмарка* (1890). Взятий ним «новий курс» включав у себе розірвання *Договору «перестраховання» 1887* та певне зближення з Великою Британією. У сер. 1890-х спробував порозумітися з Росією; проводив активну експансіоністську політику в інтересах нім. імперіалістичних кіл; відіграв значну роль у підготовці та розв'язанні *Першої світової війни* (визнаний винним у цьому окремою статтею *Версальського мирного договору 1919*). Скинутий Листопадовою рев-цією 1918 в Німеччині. Утік до Нідерландів. Вітав встановлення в Німеччині нац. диктатури (1933) і початок *Другої світової війни*. *Твори: «Мемуари. Події і люди» (1923).* *РА. Кривонос*

Вільна (спеціальна) економічна зона (ВЕЗ) — спеціально виділена територія країни з пільговими екон. умовами для нац. та/або інозем. підприємств. Укр. законодавством ВЕЗ визначається як частина території України, на якій встановлюються і діють спец. прав, режим екон. діяльності та порядок застосування й дії законодавства України. Порядок створення та ліквідації, а також механізм функціонування ВЕЗ зон на території України, заг. прав, й екон. основи їхнього статусу, а також заг. правила регулювання відносин суб'єктів екон. діяльності цих зон із місцевими радами народних депутатів, органами держ. виконавчої влади та іншими органами визначаються Законом України від 13.10.1992 №2673 «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон». Статус і територія конкретної ВЕЗ, а також строк, на який вона створюється, визначаються ВР України шляхом прийняття окремого закону для кожної з них.

ВЕЗ діють за «шлюзовим» принципом, завдяки якому нац. товари та послуги безперешкодно поступають на *світовий ринок*, а інозем. ресурси вливаються до нац. економік, відіграючи важливу роль як у розвитку госп-ва країни-реци-пієнта, так і світової економіки в цілому. Вони мають особливий юрид. статус щодо решти території. У ВЕЗ створюються сприятливі митні умови та режим митного оподаткування: пільговий режим та рівень оподаткування, специфічні валютно-фінанс. умови, банківсько-кредитна система, система кредитування і страхування, умови окремих видів платежів та система держ. інвестування. На всі об'єкти та суб'єкти екон. діяльності ВЕЗ поширюється система держ. гарантій захисту інвестицій, передбачена чинними законами про інвестиційну діяльність та інозем. інвестиції. Суб'єктами є не всі підприємства, які розташовані на території ВЕЗ, а тільки ті розташовані на території ВЕЗ юрид. особи, які реалізують на цій території затверджені держ. адміністрацією та зареєстровані органом госп. розвитку ВЕЗ інвестиційні проекти. Мінім. вартість зазначених інвестиційних проектів визначається конкретним законом України про створення тієї чи іншої ВЕЗ. Д-ва гарантує суб'єктам госп. діяльності ВЕЗ право на вивезення прибутків і капіталу, інвестованого у ВЕЗ, за її межі.

Метою створення ВЕЗ є залучення інозем. інвестицій та сприяння їм, активізація спільно з інозем. інвесторами підприємницької діяльності для нарощування *експорту* товарів і послуг, поставок на внутр. ринок високоякісної продукції та послуг, залучення і впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання, розвитку інфраструктури ринку, поліпшення використання природ, і трудових ресурсів.

Законодавством України передбачається створення на її території ВЕЗ таких функціональних типів: вільні митні зони й порти, експортні, транзитні зони, митні склади, технол. парки, технополіси, комплексні виробничі зони, туристсько-рекреаційні, страхові, банківські тощо. Наразі у світі нараховується більше тисячі ВЕЗ, з яких вивозиться продукція на суму, що перевищує 15% світового торг, обороту. В Україні станом на поч. 2003 зареєстровано 11 ВЕЗ (7 з яких діють), а на розгляд до Кабінету Міністрів України вже надійшло бл. 100 пропозицій щодо заснування нових ВЕЗ.

О.І. Рогач, Н.Д. Амаляя

Вільна Франція (Rрапсе ііЬге) — франц. антигітлерівський рух на чолі з генералом *Ш. де Голлем*, що виник під час *Другої світової війни* поза межами Франції з метою її визволення від фаш. окупації та для протидії *Віші уряду*. Початком діяльності В. Ф. вважається 18.06.1940, коли генерал Ш. де Голль виступив по лондонському радіо зі зверненням до франц. військовослужбовців, що знаходились на брит. території та у франц. колоніях, продовжити війну проти гітлерівської Німеччини. Спроба Ш. де Голля створити у вересні 1940 базу В. Ф. у Дакарі закінчилась невдачею, оскільки керівництво франц. колоніальних військ, що знаходилося під контролем вішіст-ського уряду, не підтримало його. Організаційно рух оформився 24.09.1941, коли було створено Французький нац. комітет руху з штаб-квартирою в Лондоні. 19.07.1942 В. Ф. отримала назву «Франція, що бореться». У листопаді 1942 була створена франц. авіаескадрилья, яка під назвою «Нормандія-Неман» брала участь у бойових діях на рад.-нім. фронті. 3.06.1943 в Алжирі було оприлюднено декларацію про створення Французького комітету нац. визволення (ФКНО) на чолі з генералами Ш. де Голлем та Жіро. СРСР безумовно визнав ФКНО як представника держ. інтересів Французької Республіки в той час, як США і Велика Британія визнавали його з застереженнями, що підсилило існуючі розбіжності між цими країнами та ФКНО. 2.06.1944 в Алжирі ФКНО оприлюднив указ про створення Тимчасового уряду Французької Республіки на чолі з Ш. де Голлем, який союзники після визволення Франції визнали одночасно нотами від 23.10.1944.

І.С. Покроїська

Вільне Місто — особливе політ, утворення, яке складається з одного незалежного міста, статус якого визначається угодою зацікавлених держав.

Основними рисами цього статусу є незалежність і недоторканність В. м., його *демлітаризація* чи

■ *нейтралізація*. В. м. здійснювали функції д-ви, володіли правами свого самоврядування, заг. юрид. правами та несли обов'язки, характерні для *суб'єкта міжнародного права*. Статусом В. м. користувалися: Краків 1815-46, Данциг (сучас. Гданськ) 1920-39, Трієст 1947-54. *о.в. Задорожний*

ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ ПОЛІТИКА — політика невтручання держави в *міжнародну торгівлю*, за якої відсутні штучні бар'єри в торгівлі між окремими суб'єктами чи фірмами різних країн, а *зовнішня торгівля* здійснюється відповідно до міжнар. поділу праці й теорії порівняльних переваг. Така політика сприяє найефективнішому розподілу ресурсів у світовому госп-ві та максимізації світового прибутку. На практиці В. т. п. швидше виняток, аніж правило, бо д-ва може втручатись в міжнар. торгівлю з екон., соц., адмін. причин, захищаючи інтереси окремих виробників, галузей вир-ва або нац. безпеку країни в цілому. У II-й пол. ХХ ст. почали активно розвиватись інтеграційні процеси у світовому госп-ві, що сприяли створенню в Європі, Півн. і Півд. Америці, Півд.-Схід. Азії, Африці *зон вільної торгівлі* й *митних союзів*, усередині яких торгівля здійснюється без мит і кількісних

Обмежень.

В.І. Філіпенко

ВІЛЬСОН (Vilson) (Джеймс) Гарольд (11.03.1916, Гуддерсфільд, графство Йоркшир - 24.05.1995, Лондон) — брит. громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив Оксфордський ун-т (1937). Член палати громад від Лейбористської партії з 1945. 1945-47 — парл. секретар мін-ва громад, робіт; 1947 — міністр торгівлі з заморськими територіями, 1947-51 — міністр торгівлі. 1961-62 — голова виконкому, 1963-76 — лідер Лейбористської партії. У 1964-70 і 1974-76 — Прем'єр-міністр Великої Британії, виступав за посилення *американсько-англійських «особливих відносин»* і блоку *НА ТО*, обстоював вступ Британії в *Європейське економічне співтовариство*, запровадив обмеження на імміграцію з афро-азіатських країн. 1983 отримав титул барона Вільсона Ріво.

РА. Кривонос

ВІЛЬСОН (Шзоп) Томас Вудро (28.12.1856, Стон-тон, шт. Вірджинія — 3.02.1924, Вашингтон) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, науковець, 28-й Президент США (4.03.1913-4.03.1921).

оіо

Нар. в сім'ї пресвітеріанського проповідника. Закінчив Принстонський ун-т (1879), вивчав право у Вірджинському ун-ті. 1882-83 займався юрид. практикою. 1883 розпочав наук, кар'єру. 1886 отримав ступінь д-ра філософії за книгу «Правління Конгресу». З 1890 — проф. юриспруденції, політекономії та

політ, наук Прістон-ського ун-ту, 1.08.1902-20.10.1910 — його президент. 17.01.1911 -1.03.1913 — губернатор шт. Нью-Джерсі, де здійснив низку прогресивних реформ і набув популярності. Його кандидатура була висунута Демократичною партією на презид. виборах 1912. Отримавши перемогу, В. рішуче розпочав втілювати в життя свою програму, відому під назвою «Нова свобода», яка була спрямована на сприяння «справедливої» конкуренції, забезпечення рівних можливостей для всіх усередині країни й б-бу проти корупції. Пізніше втілював у життя додаткову програму соц. перетворень в інтересах фермерів, робітників найманої праці та з метою часткового перерозподілу нац. багатства на користь менш забезпечених прошарків населення. Після початку *Першої світової війни* проголосив *нейтралітет* США. 1916 під гаслом «Він утримав нас від війни» був переобраний Президентом США на другий термін. Із наближенням закінчення світової війни обгрунтував необхідність вступу в неї США на боці союзників проти Німеччини, щоб мати вирішальний голос у визначенні повоєнної долі миру. Скориставшись як приводом необмеженою підводною війною, яку здійснювала Німеччина, 6.04.1917 США оголосили війну. Найважливішою метою у війні й обов'язковою умовою відновлення миру Вашингтон вважав відновлення *відкритого моря свободи*. Він виступив із планом повоєнного мирного врегулювання (див. «*Чотирнадцять пунктів*» В. Вільсона). Був одним із головних авторів *Версальського мирного договору 1919* та Статуту *Ліги Націй*, нагороджений *Нобелівською премією миру* і 1919. Ізоляціоністи в Конгресі США відмовились ратифікувати Версальський мирний договір із пунктом про участь США в Лізі Націй, у якій вони вбачали знаряддя брит. та франц. дипломатії. Внаслідок перевтоми восени 1919 В. був частково паралізований і в подальшому справляв менш помітний ВПЛИВ На ПОЛІТ. ЖИТТЯ.

Б.М. Гончар

ВІЛЬШАНСЬКА угода 1617 укладена 18(28).10.1617 в урочищі Суха Вільшанка на Київщині поблизу м. Таращі між гетьманом реєстрового козацтва П. Сагайдачним і великим коронним гетьманом Речі Посполитої С. Жолкевським про заборону козакам робити походи на Крим і Туреччину та обмеження територ. перебування реєстрових козаків Запоріжжям. Козацький реєстр встановлювався в розмірі 1 тис. чол., проте на прохання старшини остаточною кількістю реєстрових козаків мав визначити польський сейм. Козаки могли обирати гетьмана, якого затверджував польський король. За службу реєстровим козакам уряд зобов'язувався виплачувати винагороду. З козацького війська виключались ті міщани, які вступили в козаки за останні 5 років, нерезестрові козаки повертались під владу старост і шляхти. Через фактичне підпорядкування укр. козацтва шляхетській Польщі нерезестрові козаки не визнали угоди, тому вона не була здійснена.

В.Ю. Крушинський

Вірменське питання — питання про становище вірмен в Османській імп. Розглядалось на переговорах у Сан-Стефано 1878 (див. *Сан-Стефанський мирний договір 1878*) та на *Берлінському конгресі 1878*. За Берлінським трактатом 1878 Туреччина брала на себе зобов'язання розпочати у вірменських вілайєтах (Зах. Вірменія) реформи. Ініціатором вирішення В. п. наприкінці XIX ст. виступила Росія, яка намагалась використати його для посилення власного впливу в Османській імп. Спричинена рішеннями Берлінського конгресу активізація вірменського нац. руху була придушена тур. владою 1895. Жертвами масових вбивств у Зах. Вірменії стали 300 тис. вірмен. Активізація англ.-рос. протистояння на Сер. Сході та в Центр. Азії, а також проникнення нім. капіталу в Малу Азію наприкінці XIX — на поч. XX ст. сприяли відновленню уваги міжнар. спільноти до В. п. За ініціативою уряду Великої Британії 30.08.1904 в Лондоні було скликано міжнар. конференцію, в якій взяли участь парламентарії Великої Британії, Італії та Франції; було ухвалено рішення про необхідність вплинути на тур. уряд із метою проведення реформ у Зах. Вірменії, передбачених Берлінським трактатом.

Під час *Першої світової війни* В. п. стало важливим елементом дипломатії країн *Антанти*; Велика Британія, Росія та Франція обіцяли вірменам створити незалежну вірменську д-ву, завдяки чому залучали їх як союзників у війні. Дискредитація Німеччини та її союзника Османської імп., як країн причетних до масового вбивства вірмен в Османській імп. в 1915-16, сприяла залученню до війни, зокрема, й США. Після Першої світової війни В. п. вичерпало себе як інструмент впливу На Туреччину.

В.В. Вербовський

Вірт (\УіПп) Карл Йозеф (6.09.1879, Фрейбург, Німеччина — 3.01.1956) — нім. громад.-політ. і держ. діяч. 1914-33 — депутат рейхстагу. 1918-20 — міністр фінансів землі Баден. 1920-21 — рейхсміністр фінансів. 1921-22 — Рейхсканцлер Німеччини. Проголосив принцип лояльного виконання *Версальського мирного договору 1919*, підписав *Рапальський договір 1922* з РСФРР. 1929-30 — міністр справ територій, окупованих союзниками, 1930-31 — внутр. справ. Після приходу А. Гітлера до влади — в еміграції у Франції, потім у Швейцарії (1933-48). 1953 заснував у ФРН партію німців, що бореться за єдність, мир і свободу; виступав проти ремілітаризації ФРН і її приєднання до *НАТО*, за встановлення дружніх відносин

із країнами «східного блоку». З 1952 — чл. Всесвітньої ради миру, лауреат Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» (1955).
РА. Кривошк

Вірчі грамоти (франц. — *l'écrit de creance*) — документ, який офіційно засвідчує статус дип. представника як представника акредитуючої держави в державі *акредитування*. В. г. адресовані главі приймаючої д-ви, підписуються главою д-ви, що призначає дип. представника, скріплюються підписом мін. зак. справ. В. г. видаються *послам* та *посланникам* (повноваження постійного *повіреного у справах* видаються мін. зак. справ акредитуючої країни та вручаються мін. зак. справ країни акредитування). За часів абсолютистських монархій мова В. г. була надзвичайно вітєватою та колоритною. У сучасній дип. практиці мова В. г. набагато лаконічніша. Склалась приблизно однакова структура В. г.: вони починаються з офіц., конституційного найменування глави д-ви, який направляє посла; після чого вказується повний титул глави приймаючої д-ви; виражається побажання призначенням нового посла сприяти подальшому розвитку й поглибленню дружніх відносин між двома країнами. Далі повідомляється ім'я, по батькові (якщо є), прізвище посла й виражається прохання вірити всьому тому, що буде висловлювати посол від імені глави своєї д-ви та уряду. Звідси й пішла назва док-та — «вірчі грамоти». В. г. (як і *відкличні*) виготовляються на спец. бланках із держ. гербом, печатка на них не ставиться. В. г. мають характер заг. повноважень дип. представника. Для підписання дог-ру чи угоди йому видаються спец. повноваження.

В.М. Матвієнко

ВІСКОВАТИЙ Іван Михайлович (? - 1570, Москва) — рос. держ. діяч і дипломат. 1542-49 служив піддячим «посольського столу». З вересня 1549 — посольський дяк, керував *Посольським приказом* разом з *О. Адашевим*. З 1553 — дяк думний. З 1561 — «печатник», тобто хранитель держ. печатки, за що іноземці називали його канцлером. Брав участь майже у всіх переговорах з інозем. послами в 50-60-х XVI ст., відігравав значну роль у *зовнішній політиці* Московського царства, був одним із прихильників Лівонської війни 1558-83. По суті на В. були покладені всі справи, що стосувалися зовн. зносин Московського царства. Він був посередником між інозем. послами й царем з Боярською думою. 1562-63 — посол у Данії. На Земському соборі 1566 рекомендував укласти перемир'я з Польщею, не вимагаючи поступок щодо спірних лівонських міст, але з умовою виведення звідтіля польських військ і нейтралітету Польщі в рос.-лівонській війні. Коли 1569-70 Туреччина і Крим вступили у війну, В. був звинувачений у зрадницьких зносинах зі Стамбулом, Бахчисараєм і Краковом, усунутий з посади й у жовтні 1570 страчений за ересь на Лобному місці в Москві.
Н.Ф. Сербіна

«ВІСЬ Зла» — поняття, запроваджене на поч. 2002 амер. Президентом США Дж.В. Бушемадя визначення удаваного Інтернаціоналу головних осередків *тероризму міжнародного* — Іраку, Ірану та Півн. Кореї. Набуло поширення в міжнар. політ. -дип. лексиці. Ідею необхідності знищення «В. з.» було закладено в основу амер. політики ведення війни проти міжнар. тероризму, розпочатої у відповідь на терористичні акти в США 11.09.2001. Першим об'єктом з-поміж д-ав, які належать до «В. з.», для застосування військ, сили США обрали Ірак, військ, компанію 2003 проти якого вели з формальною метою припинення допомоги міжнар. тероризму з боку іракської влади й для знищення зброї масового знищення. Незважаючи на те, що *зброю масового знищення* виявити в Іраку не вдалося, зв'язки іракського керівництва з міжнар. терористичними угрупованнями не були доведені, і війна США проти Іраку втратила своє моральне виправдання, Сполучені Штати не відмовились від планів знищення «В. з.». Наступною мішенню стала КНДР, масований тиск на яку США розгорнули в II-й пол. 2003. Цей тиск спричинив дії у відповідь з боку КНДР, яка скасувала проголошений у 1994 мораторій на ядерні випробування та заявила про нарощування військ, арсеналів, у т. ч. ядерних, для створення потуги на відсіч можливої амер. агресії. У регіоні Схід. Азії зросла міжнар. напруга й виникла реальна небезпека збройного конфлікту з застосуванням ядерної зброї. Дії США проти третього складника «В. з.», Ірану, носили переважно декларативний характер, проявляючись утиску з метою внутр. демократизації та дотримання режими *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968*.

І.О. Мінгазутдінов

ВІТОВСЬКИЙ Дмитро Дмитрович (8.11.1887, с. Медуха Галицького повіту — 4.08.1919, Рати-бор, Сілезія) — укр. військ, і громад.-політ. діяч. Нар. у сім'ї збіднілого шляхтича. Під час навчання на юрид. ф-ті Львівського ун-ту вступив до Русько-української радикальної партії, був одним з організаторів товариства «Січ» та читальень «Просвіти» на Покутті, активним учасником масових антиурядових виступів укр. студентства. У листопаді 1908 підготував втечу зі Станіславської в'язниці М. Січинського, засудженого за вбивство австр. намісника Галичини А. Потоцького. У 1910 був заарештований і виключений з ун-ту. Вищу освіту закінчив на юрид. ф-ті Краківського ун-ту. З початком *Першої світової*

війни вступив до Легіону Українських січових стрільців (УСС), командував сотнею і куренем. У 1916-17 як комісар УСС займався орг-цією укр. шкільництва в Ковельському повіті. За гетьманату П. Скоропадського був військ. комендантом Жмеринки. 30.10.1918 очолив Український військ. комітет у Львові, який забезпечив перемогу Листопадового повстання та проголошення ЗУНР. З 11.11.1918 — держ. секретар військ. справ ЗУНР і ЗО УНР, організатор і перший командувач Галицької армії. У сер. квітня 1919 на вимогу «Ради чотирьох» разом із М. Лозинським і О. Кульчицьким відбув на Паризьку мирну конференцію 1919-20 для проведення подальших переговорів із польськими представниками, домагався засудження польської агресії й визнання держ. суверенітету ЗО УНР. На знак протесту проти санкціонування 25.06.1919 Радою міністрів закорд. справ Паризької мирної конференції польської «тимчасової військової окупації» Схід. Галичини залишив Париж і, повертаючись нім. літаком до уряду Є. Петрушевича в Кам'янці-Подільському, загинув за нез'ясованих обставин в авіакатастрофі.

В.І. Головченко

ВИТОВТ (Вітаутас, правосл. хресне ім'я Олександр) (1350 - 27.10.1430, Вільнюс) — син Кейс-гута, онук Гедиміна; князь городенський (1370-82, 1383-1430), великий князь литовський (1392-1430). Змагався з двоюрідним братом — великим князем литовським Ягайлом Ольгердовичем за батьківські землі, а після Кревської унії 1385 — за престол Великого князівства Литовського, правителем якого він став 1392 за Островською угодою. Спирався на боярство в централізаторській політиці всередині князівства, протегував купецтву й ремісникам, намагався посилити залежність від великокнязівської влади укр. і білоруських земель. Послідовно боровся з Тевтонським орденом, над яким литовсько-руське військо під його командуванням у союзі з польськими рицарями Владислава II (Ягайла) здобуло вирішальну перемогу в битві під Грюнвальдом (1410). Історики вважають В. здібним дипломатом, який вміло відстоював інтереси свого князівства у стосунках з Московським князівством і Золотою Ордою. В. захопив Смоленськ (1404), прагнув поширити свій вплив на Рязань, Новгород Великий і Псков. Разом із золотоординським ханом Тохтамишем завоював частину Півн. Причорномор'я, але 1399 обидва вони зазнали нищівної поразки від татар Адигея — союзника Ти мура. Прагнув відділитись від Польщі й коронуватися короною Литви, але смерть завадила ЙОГО Планам.

М.Ф. Котляр

ВИТТЕ Сергій Юлійович (17.06.1849, Тифліс -25.02.1915, Петроград) — рос. держ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї члена ради намісника Кавказу. Закінчив Новоросійський ун-т, кандидат фізико-математичних наук. У лютому — серпні 1892 — міністр шляхів сполучення. 1892-1903 — міністр фінансів, перебуваючи на цій посаді, впливав на зовн. політику Росії. Був прихильником екон. освоєння Дал. Сходу, намагався протидіяти агресивній політиці Японії в регіоні. У той же час виступав проти загострення відносин із цією країною та проти військ. окупації Маньчжурії й захоплення Порт-Артура. Проводив курс на зближення з Китаєм. Став одним з ініціаторів підписання *китайсько-російського договору 1896*, спрямованого проти Японії, й угоди про будівництво Китайсько-Східної залізниці на території Маньчжурії. Через розбіжності з Миколою II у серпні 1903 пішов у відставку. Перебуваючи 1903-04 в опалі, займав посаду голови Комітету міністрів, що не давала реальної влади, однак потім домогся прихильності царя й великих князів. Вважав передчасною військ. конфронтацію з Японією, що визначило різке розходження його курсу з офіц. політикою царського уряду. Очолив делегацію Росії, що підписала *Порт-смутський мир 1905* з Японією, за що отримав титул графа, а в широких громад. колах — прізвисько «граф Напівсахалінський». Підписання миру з Японією і те, що Вітте домогся інозем. інвестицій, зміцнили позиції самодержавства в б-бі з рос. рев-цією. З жовтня 1905 по квітень 1906 очолював Раду Міністрів, сприяв відмові Росії від *Бьоркського договору 1905* з Німеччиною. 16.04.1906 подав у відставку. В останні роки життя залишався членом Державної ради і головою Комітету фінансів, однак активною політ. діяльністю НЄ ЗайМаВСЯ.

Н.Ф. Сербіна

ВІЧНИЙ мир 1686 підписаний 6(16).05.1686 у Москві між Московським царством та Річчю Посполитою на безстроковий термін після 7-тиж-невих переговорів, у яких із польської сторони брали участь послы К. Гжимултовський і М. Огінський, а з московської — В. Голицин. Складався з преамбули і 33-х статей. Підтвердив територ. зміни, визначені *Андрусівським перемир'ям 1667*. Річ Посполита визнавала за Московським царством Лівобережну Україну від м. Лосєв до гирла р. Тясмин (Гетьманщина), на Правобережжі — Київ (заякий Варшава отримувала 146 тис. рублів компенсації) і Печерський монастир, Смоленські землі по зах. кордону Бельського та Красненського повітів. Москва поступалась на користь Польщі містами Невель, Себеж та Веліж. Українська територія на південь від гирла р.Тясмин по лівому берегу Дніпра формально належала Запорізькій Січі, яка ставилась у васальну залежність від Московського царства. Півд. Київщина та Брацлавщина, спустошені бойовими діями, мали стати незаселеною нейтральною зоною між двома д-вами. В. м. вперше вирішив одне з найгостріших політ. питань рос.-польських відносин: про титули польського короля та моск. царя. Сторони домовились для

внутр. вжитку використовувати скороченні титули («Його Королівська Величність король Польщі» і «Його Царська Величність цар всієї Русі»), відмовившись від принципу титулування за тери-тор. принципом. Для зовн.-політ. цілей зберігалось традиційне титулування. Ці положення В. м. остаточно вирішили питання про взаємне визнання легітимності верховної влади двох д-ав. Московське царство анулювало попередні мирні дог-ри з Туреччиною та Кримським ханством, вступило до антитур. Священної Ліги 1684-98 (Польща, Священна Римська імперія, Венеція) і зобов'язувалось організувати військ, похід проти Кримського ханства вже 1687. Сторони домовились не укладати сепаратних мирних або союзних дог-рів із Туреччиною. В. м. встановлював норми віротерпимості щодо православного населення Польщі та Литви, яке отримувало з боку Московського царства гарантії захисту від спроб навернення в католицизм. Ці умови мали бути включені в сеймівську конституцію Речі Посполитої. В. м. завершив 32-річний період збройного протиборства між Москвою з одного боку та Польщею і Литвою — з іншого, і встановив між двома д-вами легітимні та взаємно визнані кордони, створивши умови для мирного співіснування. Набував чинності відразу після підписання, але пройшов ратифікацію польським сеймом лише 1710.

М.Г. Капітоненко

ВІІІ уряд — франц. колабораціоністський уряд, сформований 1.07.1940 у містечку Віші після капітуляції Франції у війні з Німеччиною. Створений із частини колишніх членів Національної асамблеї Франції, В. у, всупереч конституції, оголосив про припинення існування Третьої республіки та прийняв новий основний закон, який встановлював автократичну владу маршала *А. Петена*. Відповідно до умов мирного дог-ру з Німеччиною, В. у. здійснював юрисдикцію над неокупованими центр, і півд. частинами Франції, а також над франц. колоніями. 1942, після окупації нім. військами території всієї Франції, на чолі В. у. став *П. Лаваль*, і в самому уряді значно посилювався вплив профаш. груп. Після висадки союзницьких військ у Нормандії та на півдні Франції уряд Петена перебрався в нім. місто Зігмарінген, де припинив своє існування навесні 1945. Створення В. у. пояснювалось бажанням Німеччини забезпечити контроль над франц. флотом та запобігти поширенню Опору на колоніальні володіння Франції, можливого в разі повної окупації метрополії (*А. Петен* проголосив вихід франц. колоній із війни проти Німеччини та Італії 24.06.1940).

ол.волошин

Влади — **СИЛИ КОНЦЕПЦІЯ**. У теорії *політичного реалізму* категорія влади відіграє важливу інтегруючу функцію, зв'язуючи всі інші елементи в єдину теорет. конструкцію. Конфліктний характер *міжнародних відносин* зумовлює реалізацію зовн.-політ. інтересів *акторів міжнародних* у б-бі за владу, яка у формі т. зв. «балансу сил» здатна забезпечити відносну міжнар. стабільність. Для класич. політ. реалізму було характерно розглядати феномен влади як похідну від комплексу матеріал, факторів, серед яких провідну роль відігравав військ, компонент силового потенціалу д-ви. Абсолютизація феномена влади як суто політ, явища, що існує відокремлено і, навіть, є первинним по відношенню до екон. процесів, та ідентифікація цього феномена виключно з негативними санкціями та насильницькими діями, поряд з абсолютизацією аналітичного значення самої категорії, призвели до набуття цією категорією імперативного характеру, ревізія якого лише частково відбулась у рамках неореалістичного напрямку сучас. Теорії МІЖНАР. ВІДНОСИН.

А.А.Субботін

Внутрішні ВОДИ — водна територія держави, за винятком територ. моря (*територіальних вод*). Відповідно до Закону України «Про державний кордон України» від 4.11.1991 (ст. 6) до В. в. України належать: мор. води, розташовані в бік берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територ. моря України; води портів України, обмежені лінією, яка проходить через постійні портові споруди, які найбільше виступають у бік моря; води заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один або кілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 мор. миль; води заток, бухт, губ і лиманів, морів і проток, що історично належать Україні; обмежена лінією держ. кордону частина вод річок, озер та інших водойм, береги яких належать Україні. На частину В. в. України й розташовані в ній острови поширюється прикордонний режим України, який виражається, зокрема, в тому, що вони перебувають під контролем Прикордонних військ України, і пересування по берегу і льоду прикордонних річок, озер та інших водойм поза встановленими для цього шляхами, стежками або з порушенням правил пересування забороняється. У цілому прав. режим В. в. визначається нац. законодавством д-ви, а режим прикордонних вод — також угодами з сусідніми д-вами. Прав. режим міжнар. рік, що використовуються для міжнар. судноплавства, регулюється як нац. законодавством д-ав, через територію яких вони протікають, так і багатосторонніми міжнар. угодами (напр., прав. режим р. Дунай регулюється міжнар. КОНВЕНЦІЄЮ 1948).

В.С. Ржевська

Внутрішні морські води — мор. простір, який є частиною території прибережної д-ви. За сучас. міжнародним морським правом до них належать: мор. води, які знаходяться між берегом та вихідними лініями, від яких відміряється ширина територ. моря (за заг. правилом, нормальною вихідною лінією вважається лінія найбільшого відливу від берега; міжнародне право передбачає й інші способи накреслення вихідних ліній залежно від особливостей берегової смуги); акваторія мор. портів у межах, позначених лініями, які проходять через портові споруди, які найбільше виступають у бік моря; води заток, береги яких належать одній д-ві й ширина входу не перевищує 24 мор. милі; історичні води; моря, повністю оточені суходолом однієї д-ви (т. зв. «замкнені моря»), а також ті моря, які з'єднані з іншим морем (океаном), але все узбережжя яких та обидва береги належать одній д-ві (т. зв. «напівзамкнені моря»). В. м. в. є складовою внутрішніх вод д-ви. Вони перебувають під повним нац. суверенітетом прибережної д-ви, їхній прав. режим визначається нац. законодавством прибережної д-ви без будь-яких обмежень. Прибережна д-ва реалізує у своїх В. м. в. цивільну, кримінальну та адмін. юрисдикцію в повному обсязі. Вона може, в інтересах міжнар. судноплавства, надати деяким своїм портам статус міжнародних, тобто відкрити їх для заходу інозем. торг, суден. Військ, кораблі можуть заходити до інозем. портів лише за попереднім дозволом прибережної д-ви, окрім спеціально обумовлених міжнар. правом випадків. Військ, кораблі та держ. судна на некомерційній службі, знаходячись в інозем. В. м. в., користуються імунітетом від юрисдикції прибережної д-ви. Усі інші судна підпадають під юрисдикцію прибережної д-ви, однак їхній внутр. розпорядок, як показує міжнар. практика, зазвичай регулюється правилами, встановленими державою прапора. Практика міжнар. мореплавства показує також, що прибережна д-ва, як правило, утримується від здійснення своєї кримінальної юрисдикції на борту інозем. торг, судна, якщо вчинений злочин не має відношення до прибережної д-ви.

В.С. Ржевська

«Внутрішня дипломатія» Риму — система відносин між центром та адмін. одиницями Римської держави; самостійний розділ античної системи дипломатії. Провінції Риму мали складний і неоднотипний внутр. устрій. Найскладнішою була політ.-адмін. структура схід, провінцій, оскільки майже всі вони утворились на територіях колишніх незалежних д-ав. Такі особливості внутр. устрою Римської держави зумовили важкість встановлення точної межі між внутр. і зовнішньою політикою. Основною адмін. одиницею Римської імп. були міста, які мали юрид. статус муніципій, тобто авт. міського центру з приписаною до нього сільською місцевістю. Рим періоду Принципату (сер. I ст. до н. е. — I ст. н. е.) фактично був своєрідною федерацією політично авт. д-ав, які були пов'язані з центром договірними відносинами, мали право надсилати до Риму посольства, а також укладати угоди між собою та з сусідніми д-вами. Посольства за часів імперії (30 до н. е. — 476 н. е.) стали відігравати ще більшу роль, ніж у період республіки (509 — 30 до н. е.). Вони поєднували Рим із провінціями, провінції та муніципії одну з одною та із зовн. світом.

«В. д.» Р. пройшла у своєму розвитку кілька етапів. У період республіки та ранньої імперії посольства були рідкісним явищем, їхні функції та протокол не були чітко визначені; витрати на утримання посольств брала на себе Римська держава. Із зростанням кількості посольств із провінцій та їхньої чисельності почали з'являтися норми для дип. зносин провінцій із Римом, започатковані едиктом Флавія Веспасіана (69-79), який обмежував кількість членів посольства трьома особами. Феодосій I (379-395) започаткував процес бюрократизації посольств, включивши пов'язані з їхнім формуванням питання до компетенції префектів провінцій. Згодом доступ до обох столиць — Рима та Константинополя був значно ускладнений. У період Домінату (III — IV ст.) кількість посольств порівняно з періодом Принципату суттєво зменшилась, участь у них перестала бути почесною представницькою функцією. Посольства почали формуватись на професійній основі, ускладнилися функції посла, зросли вимоги до його кваліфікації — знання законів та дип. практики. Усі витрати, пов'язані з відправленням та перебуванням посольств у Римі, Константинополі, а також за кордоном, покладались не на д-ву, а на місцеві органи влади — муніципалітети й Корпорації.

Л.Ф. Гайдюков

Внутрішня компетенція держави —

сукупність питань, що входять до компетенції органів д-ви та не є предметом міжнар.-прав. регулювання. Згідно з п. 7 ст. 2 Статуту ООН, члени цієї орг-ції не зобов'язані представляти на її розгляд подібні питання. Сфера В. к. д. не є постійною і може змінюватись залежно від участі д-ви в міжнар.-прав. регулюванні тих чи інших питань. Разом із тим, є питання, які за будь-яких умов входять до виключної внутр. юрисдикції д-ви (напр., засади сусп. та політ. Ладу).

О.В. Буткевич

ВОЄННИХ ДІЙ припинення — здійснюється у формі перемир'я або капітуляції. Перемир'я може бути місцевим (на обмеженому театрі воєнних дій для підбору і транспортування поранених, хворих, загиблих,

евакуації цивільного населення, ведення переговорів тощо) або загальним, яке укладається вищим командуванням збройних сил від імені д-ви і є важливим кроком до припинення *війни*. Порушення заг. перемир'я розглядається як *агресії акт*. Капітуляція — це припинення озброєного опору внаслідок втрати рівності з переможцем. Вона може бути трьох видів: а) проста (звичайна) зі здачею зброї, бойової техніки і полоненням особистого складу; б) загальна — повсюдне заг. припинення воєнних дій з визнанням капітулюючою д-вою своєї поразки у війні (при цьому роззброюються всі збройні сили капітулюючої д-ви); в) беззастережна — здійснюється без будь-яких умов, переможена д-ва втрачає суверенітет, її території окупується, а верховна влада переходить до військ, адміністрації переможців. В. д. п. не припиняє стан війни між д-вами.

О.В. Задорожні

ВОЗНІЦИН Прокопій Богданович — рос. дипломат 11-ї пол. XVII ст. Нар. в сім'ї володимир-ського дворянина. 1668 відвідав з дип. дорученнями Австрію, Польщу, Венецію, запросивши 2-х лімперських представників на моск.-польську конференцію з приводу укладення *Андрусівсь-кого договору 1667*. 1681 входив до складу посольства окольничого Чиркова в Стамбулі спочатку в чині дяка, а після смерті глави місії — як посол. Переконав султана відмовитись від домагань на Україну й затвердити *Бахчисарайський мирний договір 1681*. Від *Петра* /отримав чин думного дяка. 1697 як третій посол *Великого посольства 1697-98* брав активну участь у переговорах у Бранденбурзі й Голландії щодо укладення союзних угод. Представляв Московське царство на Карловицькому конгресі 1698-99, де підписав 14(24).01.1699 перемир'я з Туреччиною на умовах *uti possidetis* зі збереженням Азова за Московією. Потрапив в опалу.

Н.Ф. Сербіна

Войнаровський Андрій (бл. 1681, Володимир-Волинський — 1740, Якутськ) — укр. політ, діяч і дипломат. Доводився племінником гетьманові *І. Мазени*, який ним опікувався після смерті матері. Закінчив Києво-Могилянську академію та навчався в Дрезденському ун-ті, перебуваючи 1700 при дворі саксонського курфюрста Августа II. Маючи намір передати В. гетьманську булаву, *І. Мазена* готував його до цього заздальгідь, доручаючи відповідальні дип. місії. Зокрема, перебуваючи 1706 в штабі рос. воєначальника *О. Меншикова*, довідався про плани останнього щодо знищення автономії України, про що зумів негайно повідомити дядька. Після поразки під Полтавою 1709 пішов за *І. Мазепою* в еміграцію, де був при ньому до кінця його життя. Відмовився від гетьманської булави на користь *П. Орлика*, з яким намагався створити із зах.-європ. країн, Туреччини та Кримського ханства антирос. коаліцію (провідна роль у ній відводилась Швеції й Великій Британії). 1710 їздив із дип. дорученням *П. Орлика* в Крим, 1711-12 — до Стамбула з місією від шведського короля *Карла XII*. *Петро I* наказав рос. консулові в Гамбурзі, де В. був проїздом до Швеції, викрасти його. За сприяння місцевого магістрату вдалось переконати захопленого 12.10.1716 тодішніми рос. спецслужбами В., аби він добровільно віддався в руки цареві. 1716-23 — в'язень Петропавлівської фортеці, потім засланий до Сибіру.

в.і. Сергійчук

Войшелк Міндовгович (? - 1268/1269, Володимир-Волинський) — великий князь литовський з 1263. За правління свого батька *Міндовга* з метою б-би проти Тевтонського ордену 1255 уклав угоду з *Данилом Галицьким* про передачу т. зв. Чорної Русі (Новгородок, Волковиськ, Слонім та ін.) його синові Роману. Після смерті *Міндовга* 1263 почалися чвари між його спадкоємцями. Литва знемагала в нерівній б-бі з могутнім Тевтонським орденем. Єдиний вихід з такого становища окремі литовські та укр. можновладці вбачали в об'єднанні сил для б-би за незалежність нац. д-ав. У Литві їх очолював *Войшелк*, а в Галицько-Волинському королівстві — *Шварно Данилович* (бл. 1230 — бл. 1269). Спочатку укр. князь допоміг посісти батьківський престол *Войшелку*, який 1267 добровільно передав великокнязівський престол *Шварну* на тій підставі, що він був зятем великого князя *Міндовга*. Однак укр.-литовський союз тривав недовго, *Войшелк* прийняв православ'я і пішов у монастир. 1268 (за іншими даними 1269) убитий під час перебування в гостях у галицько-волинського кн. *Василька Романовича* претендентом на литовський престол *Левом Даниловичем*, після чого до влади в Литві прийшло антиукр. угруповання феодалів-язичників на чолі кн. *ТройдеНОМ*.

Н.Ф. Сербіна

Волковецький Степан Васильович (30.01.1947, с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл.) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. У 1969 закінчив фізичний, а у 1995 і юрид. ф-ти Львівського держ. ун-ту ім. *І. Франка*; кандидат техн. наук, доцент. 1990-92 — секр. мандатної комісії ВР України; 1993-97 — голова Івано-Франківської ради народних депутатів, голова Івано-Франківської обласної держ. адміністрації; 1997-98 — чл. Комітету ВР України в закорд. справах і зв'язках із СНД. У березні 1998 — червні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Грузії.

в.м. Матвієнко

Володимир Васильковим (1249/1250, Володимир-Волинський — 10.12.1288, Володимир-Волинський) — князь володимиро-волинський, єдиний син *Василька Романовича* й дочки польського кн. Лешка Білого Єлени. Був одружений із донькою брянського кн. Романа Єленою (бл. 1263). Став княжити у Володимирі-Волинському після смерті батька 1269. Володів невеликою частиною Волині, північно-західною. Його життя і діяння добре відомі з його Літописця, що зберігся у складі Галицько-Волинського літопису. Розбудував і зміцнив економічно й політично своє Володимирське князівство, був освіченою людиною, власноручно переписував книжки. Літописець називає його «книжником і філософом», якого ще не було серед князів. Проводив загалом мирну *зовнішню політику*: брав активну участь у політ. житті Польщі; перебував у союзних відносинах із мазовецьким кн. Конрадом II, допомігши тому всидіти на престолі в б-бі з молодшим братом Болеславом (Конрад II визнав себе васалом В. В.).
М.Ф. Котляр

ВОЛОДИМИР Мономах (Володимир-Василій Всеволодович) (1053, Київ - 1125, Київ) — держ. і політ. діяч Київської Русі. Син Всеволода Ярославича і дочки візантійського імп. Костянтина Мономаха. 1078 його батько став великим князем київським, а він отримав у володіння Чернігів. З 1093 вів б-бу проти половців та їхнього союзника Олега Святославича, якому змушений був віддати Чернігів (1094) і перебратись до Переяслава, що зазнав найбільш спустошливих набігів кочівників. Виступав за припинення князівських усобиць і згуртування сил для відсічі половцям. Ініціював Любецький 1097, Витичівський 1100 і Долобський 1103 князівські з'їзди. 1103, 1107, 1111 організував спільні походи князів проти половців, завдав їм ряду поразок, після яких вони надовго припинили напади на руські землі. Запрошений на князювання в Київ під час повстання 1113. Придушивши його, видав закони (відомі під назвою «Статут Володимира Всеволодовича»), в яких скасовувалось холопство за борги та обмежувались відсотки на позики. Зумів тимчасово об'єднати під своєю владою більшу частину території Київської держави, припинити князівські усобиці. Відомий як високоосвічена людина, автор уміщеного в «Лаврентіївському літописі» «Повчання», адресованого його дітям і чернігівському кн. Олегу Святославичу, в якому різко засуджував князівські усобиці, закликав до єдності всіх князівських земель. У літописі є легенда про те, що Володимир Мономах отримав від свого діда по матері, візантійського імп. Костянтина Мономаха, барми й корону — символи влади правителів Московського царства та Російської імп. Похований у Софійському соборі в Києві.
Н.Ф. Сербіна

Володимир Святославич (бл. 960, Київ -15.07.1015, Київ) — великий князь київський і новгородський; позашлюбний син великого київ. кн. *Святослава Ігоревича* й ключниці його матері кн. *Ольги* Малуші (згодом доньки древлянського кн. Мала). Був багато разів одружений: 1-а дружина — донька полоцького кн. Рогволода Рогнеда (шлюб бл. 978, померла 1000); друга — чеська княжна Малфріда (шлюб — 980, померла бл. 1000); третя — грекinya, вдова його брата Ярополка (шлюб — 978, рік смерті невідомий); четверта — грец. принцеса Анна, донька імп. Романа II (шлюб 989, померла 1011); інші дружини не названі в літописі на ім'я. Згідно з Повістю минулих літ мав від них 12 синів і 9 дочок. Перед тим, як вирушити в останній похід до Болгарії 969 Святослав посадив синів намісниками в трьох центрах Руської держави: старшого Ярополка в Києві, молодшого Олега в центрі недавно приєднаної Древ-лянської землі Овруччя й Володимира в Новгороді. Правителем при малолітньому В. С. був його дядько по матері Добриня. Після смерті Святослава (весна 972) його сини почувались незалежними один від одного у своїх землях, адже верховної влади на Русі не було. 977 Яро-полк вирішив підкорити Олега древлянського. У битві біля валів Овруча Олег загинув. Не чекаючи, коли Ярополк піде на нього, В. С. попрямував «за море», до Скандинавії, де набрав дружину з варягів. Потім повернувся до Новгорода, вигнав посадника, якого встиг посадити там Ярополк, й оголосив йому війну. Перш ніж рушити на Київ, В. С. вирішив поставити під свою владу союзне Ярополку Полоцьке князівство, усунув полоцького кн. Рогволода і силоміць одружився з його донькою Рогнедою. Далі В. С. рішуче пішов на Київ. Ярополк не зважився дати бій В. С., вибіг із Києва і зачинився в невеликій фортеці Родні в гирлі р. Росі. В. С. обложив Ярополка. Коли в Родні почався голод, Ярополк прибув до В. С. на переговори і був забитий двома варягами, що служили В. С. 11.06.978 він вокняжився в Києві, ставши єдиновладним государем Русі. У роки князювання В. С. завершилось у заг. рисах складання Давньоруської держави. Він належав до числа найвизначніших дипломатів Європи свого часу, відмовившись від односторонньої *зовнішньої політики* попередників, які зосередили її на стосунках із Візантією, зав'язав договірні стосунки з Германією, Болгарією, Угорщиною та Польщею, країнами Скандинавії. Своє князювання в Києві розпочав із реформ. Спочатку реформував ідеолог, систему Русі — язичництво. На зміну чисельним культам слов. і неслов. божеств прийшов влаштований за наказом В. С. пантеон з 6 богів на чолі з громовержцем Перуном, про що «Повість временних літ» оповідає під 980. Утім, дехто з істориків (напр., Х. Ловм'янський) вважає, що насправді В. С. увів культ єдиного язичницького бога Перуна, чим виявив потяг до монотеїзму. Далі князь

приєднав (чи повернув до складу д-ви) схід.-слов. союзи племен і племінні княжіння: хорватів і дулібів (981), в'ятичів (982), радимичів (984) та ін. Після того провів адмін. реформу, замінивши в центрах основних руських земель племінних вождів, що здавна сиділи там і постійно прагнули до автономії, на посадників: своїх синів і довірених бояр, після чого територ. єдність д-ви була забезпечена. В. С. реформував законодавство, доповнивши й розвинувши відповідно до вимог часу старий «Закон Руський». Новий, також усний, прав. кодекс одержав назву «Закону Земляного». Далі князеві довелось повернутись до реліг. справ. Язичницька релігія не забезпечувала підтримки держ. владі, а її служителі-жерці змагались із князем за вплив на населення й накопичували багатства, загрожуючи перетворитись у могутню й не залежну від влади касту. Тому В. С. в сер. 980-х почав схилитись до вселенської релігії — християнства, служителі якого були вірними слугами государів і провідниками їхньої політики. 986 у Візантії спалахнув заколот земельних магнатів проти імп. Василя II, той звернувся за допомогою до В. С. Князь пообіцяв допомоги, але зажадав за це руку сестри імператора Анни. Спочатку Василь II відмовив, та коли заколот став загрожувати існуванню династії, погодився і зажадав, щоб київ. государ охрестився, що В. С. виконав. Надіслане руським князем військо допомогло імператорові здолати заколотників, після чого той підступно порушив головну умову русько-візантійської угоди: відмовив В. С. у шлюбові із сестрою. Щоб примусити Василя II вико- ; нати угоду, В. С. влітку 989 обложив візантійське і місто Херсонес у Криму і восени здобув його. І імператорові довелось прислати сестру до Хер-] сонеса, де переможець узяв із нею шлюб, а місто повернув Візантії як викуп за наречену. Навесні 990 В. С. із дружиною повернувся до Києва й почав енергійно насаджувати християнство, що спра- і вило великий позитивний вплив на всі боки жит- і тя давньоруського суспільства. В останні роки І життя проти нього піднялись сини: 1012 Свято- і полк турівський (був кинутий батьком до київ. і в'язниці) і 1014 Ярослав, що був його посадником і у Новгороді. У розпалі підготовки походу на Новго- РОД В. С. раПТОВО ПОМер.

М.Ф. Котляр І

Володимирко (Володимир) Володаревич

(? — 1152, Галич) — князь Звенигородський, перемишльський, галицький; другий син перемишльського кн. Володаря (Володимира) Рос-тиславича і (здогадно) поморської княжни. Після смерті Володаря (1124) його старший син Ростислав одержав Перемишль, а В. В. — Зве-нигород. Бл. 1117 В. В. одружився з дочкою угорського короля Коломана. Після смерті Ростислава (між 1128 і 1140) В. В. успадкував його князівство. 1141, після кончини братів у перших Григорія та Івана Васильковичів, успадкував Теревовльську й Галицьку волості, зробивши Галич столицею створеного ним Галицького князівства. В. В. суперничав із київ. і волинськими князями, був умілим політиком і дипломатом. Підтримав Всеволода Ольговича, коли той, сівши в Києві (1139), пішов на Ізяслава Мстиславича волинського. Та коли Всеволод посадив у Володимирі свого сина Святослава, В. В. розірвав із ним стосунки, Всеволоду не вдалось підкорити В. В. Коли в Києві вокняжився Ізяслав Мстиславич (1146), що княжив одночасно й на Волині, В. В. уклав проти нього союз із візантійським імп. Мануїлом I, а бл. 1149 — Юрієм Долгоруким, одруживши сина Ярослава з його донькою Ольгою. Ізяслав сперся на допомогу угорського короля Тези II і 1152 примусив В. В. Капітулювати.

М.Ф. Котляр

ВОЛОШИН Августин Іванович (17.03.1874, с. Келечин Волівського округу (нині Межигірсь-кого р-ну), Закарпаття — 19.07.1945, Москва) — укр. громад.-політ. і церк.-реліг. діяч, педагог. Нар. в сім'ї священика. Закінчив Ужгородську гімназію (1892), теолог, лицей (1896) і Будапештський пед. ін-т (1900). 1897 висвячений на священика і став капеланом церкви в Ужго-роді-Цегельні. Працював проф. Ужгородської вчительської семінарії (1900-17), а згодом її директором (1917-38). Зарекомендував себе як професійний журналіст і видавець. Редагував єдину на той час руську газету «Наука» (1903-18), перший укр. щоденник «Нова свобода» (1938-39). Виступив співзасновником і співпрацівником тижневика «Русин» (1920-21), щоденної газети «Русин» (1923), «Українського слова» (1932-38), журналів «Підкарпатська Русь» (1923-38), «Ко-оператива» (1921-24); «Учительський голос» (1929-39), «Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді» (1922-38), «Благовісник» (1922-38), «Місяцеслов» (1902-24). Виступив одним з основоположників Товариства «Просвіта» (1920-39), яке відіграло провідну роль у нац.-культ. відродженні закарпатських українців, засновником Педагогічного товариства (1924), «Учительської громади» (1930-38). Протягом міжвоєнного періоду чітко притримувався прочехо-словацької орієнтації, був організатором і керівником Народно-християнської партії (1922-39). Обирався від неї послом чехословацького парламенту (1925-29), займав посаду держ. секретаря в уряді А. Бродія (11-26.10.1938). 26.10.1938 призначений чехословацьким урядом прем'єр-міністром авт. уряду Підкарпатської Русі. Під час виборів до Союму 12.02.1939 вибраний послом. 14.03.1939 проголосив незалежність Карпатської України, яка була ратифікована Союмом 15.03.1939. На одному із засідань був обраний президентом. В умовах угорської агресії разом з окремим членами свого уряду змушений був

залишити Хуст і 16.03.1939 перейшов кордон Румунії. Відвідавши Югославію, Австрію, Німеччину, обрав місцем свого осідку Прагу та присвятив себе наук, та пед. діяльності. В Українському вільному ун-ті пройшов шлях від зав. кафедрою педагогіки до проректора філос. ф-ту й ректора (1945). 21.05.1945 був заарештований співробітниками «Смершу», вивезений в Москву й поміщений у Лефортовську в'язницю, де й помер після чисельних допитів, тюремних фізичних і моральних тортур.

Твори: «О письменном язичі Подкарпатських Русинів» (1920), «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій» (1931), «Педагогічна психологія» (1935), «Коротка історія психології» (1937).

С.В. Віднянська

Вормський договір 1521 — едикт, прийнятий у м. Вормс (Пфальц) католицько налаштованими депутатами нім. рейхстагу після офіц. завершення роботи Вормського рейхстагу 1521, спрямований проти реформаційних ідей Мар-тіна Лютера. Виданню едикту передувало засідання Вормського рейхстагу в присутності імператора «Священної Римської імперії німецької нації» Карла V Габсбурга. На рейхстаг був викликаний Лютер і від нього вимагали зректися своїх ідей, але він відповів категоричною відмовою. Зіткнувшись з опором частини прореформаційно налаштованих депутатів, католицька партія не змогла домогтись засудження Лютера на рейхстазі, тому лише після завершення його офіц. роботи був прийнятий едикт, що оголошував ідеї Лютера ерессю, а його самого піддав офіц. «імперській опалі». Однак реалізувати В. д. на практиці не вдалось, оскільки Лютера взяв під своє покровительство курфюрст Фрідріх Саксонський, прихильник Реформації, та сховав від переслідувань у власному замку Вартбург.

вл. Рубель

Воробій ОВ Олександр Костянтинівич (25.08.1934, с. Ново-Василівка Бердянського р-ну Запорізької обл.) — укр. громад.-політ, діяч, дипломат. У 1958 закінчив Бердянський пед. ін-т, 1967 — Запорізький машинобудівний ін-т, 1974 — Вищу дип. школу МЗС СРСР. У 1974 — 1-й секр. п'ятого європ. відділу МЗС СРСР; 1974-76 — консул ген. консульства СРСР у Пловдиві (Болгарія); 1976-79 — 1-й секр. посольства СРСР у Болгарії. 1979-80 — інструктор ЦК КПРС; 1980-91 — секр. Запорізького обкому КПУ, голова ревізійної комісії цього ж обкому. 1991-92 — чл. Комісії ВР України в закорд. справах. У січні 1993 - травні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці

Болгарія.

В.М. Матвієнко

Ворон ІН (Уогопіп) Володимир Миколайович (25.05.1941, с. Коржова Молдавська РСР) — молдовський громад.-політ, та держ. діяч. У 1961 закінчив Кишинівський технікум споживчої кооперації, у 1971 — Всесоюзний заочний ін-т харчової промисловості (Кишинівську філію), у 1983 — Академію сусп. наук при ЦК КПРС, у 1991 — Академію міністерства внутр. справ СРСР; за освітою — інженер харчової промисловості, економіст, юрист. У 1961-66 — дир. хлібопекарні у с. Кріулені; у 1966-71 — дир. хлібозаводу в Дубосарах. У 1971-83 — перебував на парт. роботі в Дубосарському та Унгенійському райкомах Компартії Молдавії, очолював Унгенійський міськвиконком, згодом — Унге-нійський райвиконком; у 1983 — інспектор, заст. завідуючого оргвідділом ЦК Компартії Молдавії; у 1985 — зав. відділом Ради Міністрів Молдавської РСР, згодом, до 1989 — 1-й секр. Бендерського міськкому Компартії Молдавії. У 1989-90 — міністр внутр. справ Молдавської РСР; до вересня 1993 перебував у резерві МВС Росії. У 1980-90 обирався депутатом Верховної Ради Молдавської РСР. У 1993 — співголова орг. к-ту (Гартікомуністів Республік Молдова (ПКРМ)), з 1994 - 1-й секр. ЦКПКРМ. У 1997 ініціював збір підписів за проведення заг.-нац. референдуму щодо купівлі-продажу землі. У 1998 обраний до парламенту Республіки Молдова, став головою комуніст. фракції та чл. президії парламенту; у лютому 2001 переобраний до парламенту. 4.04.2001 обраний парламентом (71 голос із наявних 89) на посаду Президента Республіки Молдова. У зовнішній політиці жорстко виступає проти об'єднання Молдови і Румунії; виражає прагнення брати більш активну участь у СНД, тісніше співпрацювати з РФ; пріоритетними визначені відносини з Україною й іншими пострад. д-вами. Проте, у 2003 відмовився від підписання підтримуваної Росією угоди щодо врегулювання Придністровського конфлікту, яка передбачала надання Придністров'ю авт. статусу у складі Молдови; 22.04.2001 в односторонньому порядку відкликав «миротворчі пости» з адмін. кордону між Молдовою і Придністров'ям. Неодноразово висловлював зацікавленість у розбудові відносин з ЄС з перспективою вступу Молдови до цього інтеграційного об'єднання в майбутньому; досяг повноправного членства Молдови в Пакті стабільності для Південно-Східної Європи. За керівництва В. Молдова виконала в повному обсязі умови вступу до Світової організації торгівлі і увійшла до її складу.

л.в. Губерський

Воронцов Михайло Іларіонович (12.07.1714-15.02.1767) — рос. держ. діяч і дипломат, граф (1744). У 30-і XVIII ст. — секретар царівни Єлизавети Петрівни, активний учасник заклоту, що привів останню на престол 25.11.1741 (схилив на її бік Преображенський полк); камергер (1741). У січні 1752 одружився на двоюрідній сестрі імператриці — А.К. Скавронгінї. 1744-58 — віце-канцлер, прихильник профранц.

орієнтації зовнішньої політики Росії; 1756-62 — чл. Конференції при Височайшому дворі; 1758-63 — Канцлер Російської імп. Дотримувався політики союзу з Австрією проти Туреччини. З 1759 — сенатор. Зі вступом на престол Петра III (1761) користувався його протекцією, проводив курс на зближення з Пруссією. Після дворцевого перевороту 1762 відмовився присягнути Катерині II, доки живий Петро III, але, незважаючи на це, зберіг пост канцлера до 1763. Був другом і покрови гелем М.В. Ломоносова. *Н.Ф.Сербіна*

£i7p£Y4&& <9v7c*acc?лхр /ьл/і?іў(?&// (4.0P.174/, Петербург — 2.12.1805, Петербург) — рос. держ. діяч і дипломат, граф. Закінчив Страсбурзьку військ. школу. 1761-62 — повірений у справах в Австрії, 1762-64 — повноважний міністр в Англії, 1764-68 — Голландії. Згодом посідав ряд держ. посад, не пов'язаних із зовнішньою політикою (1773-94 — президент Комерц-колегії та ін.). Як член Державної ради з 1787 став одним із керівників зовнішньої політики Росії, проводив протекціоністський курс щодо рос. зовн. торгівлі, брав участь у підписанні дог-ру про дружбу, торгівлю та мореплавство із Францією (1786), Неаполітанським королівством (1787), Португалією (1787), Верельського зі Швецією (1790) та *Яссського мирного договору 1791* з Туреччиною. 1792-1801 — у відставці. З 1802 — Держ. канцлер Російської імп. і водночас 8.09.1802-16.01.1804 — мін. закл. справ. Головним дип. завданням вважав забезпечення зовн.-політ. незалежності Росії та протидію спробам Франції встановити гегемонію в Європі. Був прихильником зближення з Австрією та Великою Британією, сприяв створенню *антифранцузької коаліції*. Напоч. 1804 пішов у відставку За СТАНОМ ЗДОРОВ'Я. *Н.Ф.Сербіна*

Воююча Сторона — учасник міжнар.-прав. відносин, які регулюються *війни законами і звичаями* і виникають у зв'язку з початком *війни*. Термін «воююча сторона» охоплює д-ви та недерж. утворення. Прав. статус В. с. не впливає на її обов'язок дотримуватися законів і звичаїв війни, порушення яких є *злочином міжнародним*. Якщо одна воююча сторона не є стороною між-нар. конвенцій з гуманітарного права (*Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права, Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права*), інша воююча сторона не звільняється від дотримання їхніх положень, що особливо важливо у внутр.-держ. військ. конфліктах. В. с. зобов'язані погоджуватись на проведення операцій з надання допомоги цивільному населенню. *О.В.Буткевич*

Врабець Йозеф (1959) — чеський дипломат. Навчався на філос. ф-ті Кардового ун-ту в Празі (1978-79), закінчив Ін-т Африки і Азії Моск. держ. ун-ту (1985), фахівець з китайської історії. 1985-90 — наук. дослідник МЗС ЧСР, вивчав рад. *зовнішню політику* та процеси дезінтеграції в СРСР. 1990-91 — 3-й секр. посольства Чеської та Словацької Республіки в СРСР; 1995-96 — референт з питань СНД у МЗС Чехії; 1996-97 — заст. директора Департаменту СНД та балкан-ських країн МЗС Чехії. 1997-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Чеської Республіки в Україні. *РА.Кривонос*

Вселенські собори — збори найвищого духовенства христ. церкви, покликані вирішувати церк.-політ. справи. Найбільший вплив на дипломатію В. с. справляли в епоху середньовіччя, коли в ході б-би за домінування в Європі їх використовували як церк. ієрархи, так і світські правителі. Перші В. с. скликались рим. та візантійськими імператорами задля посилення впливу христ. церкви, яка фактично стала держ. релігією обох рим. імперій. 2-й (Константинопольський) В. с. 381 постановив, що єпископській столиці в Константинополі належить друге місце в християнстві («Другий Рим»), чим послабив позиції Папи римського в схід. землях Римської імп. Рішенням 4-го (Халкідонського) Вселенського собору 451 єпископу «імперського міста» Константинополя надавались така сама пошана та привілеї, які до того мав тільки єпископ «старого Риму», що формально зрівнювало Константинопольський і Римський церк. престоли і створювало інституційне підґрунтя для розколу церкви на Східну та Західну. Після розпаду Зах. Римської імп. порядок денний В. с. значною мірою залежав від завдань зовн. та внутр. політики Візантії. Рішення 5-го (553) і 6-го (680-681) Константинопольських та т. зв. «п'ятошостого» (Трульського) 692 В. с. були спрямовані на б-бу з єрессю в церкві та утвердження іконоборства, яке поширилось у Константинополі, внаслідок чого розкол між Римом та Константинополем поглибився. Охолодженню відносин із Константинополем також сприяли політ. ситуація на Аппенінському пів-ві, де протистояння Святого Престолу з сусідніми італ. д-вами призвело до зближення Пап із Франкським королівством (див. *Папська дипломатія середньовіччя*). На 7-му (Нікейському) В. с. 787 було засуджено іконоборство, а папські легати підписали усі його рішення. Значно покращились відносини між Святим престолом та Схід. церквою. Це зближення викликало занепокоєння франкського короля Карла Великого, який скликав 794 у Франкфурті синод зах. духовенства і змусив папу підписати рішення, що засуджували Нікейський собор 787. Нікейський собор був останнім, рішення якого визнаються православною церквою. Після розколу християнства (II пол. IX — XI ст.) Папи римські проводили найвищі збори католицької церкви, продовжуючи назвати їх В. с. На хід і порядок денний наступних В. с. вплинув розкол

християнства. 8-й (Константинопольський) В. с. 869-870 засудив Константинопольського патріарха Фотія, який визнавав першість Риму, але відкидав примат папської юрисдикції на землях Східної церкви. Основним територ. предметом суперечки стала сфера впливу схід, християнства в Болгарії і на території зах. слов. племен, де монахи Кирило та Мефодій здійснювали інтенсивну місіонерську діяльність за ініціативи Фотія. Константинопольський собор ніколи не був визнаний Східною церквою, а у 879 його рішення були скасовані на зібранні 383 схід, єпископів в присутності папських легатів. 9-й В. с. (Латеранський — за назвою рим. резиденції Пап, Латеранського палацу) 1123 затвердив Вормський конкордат, який поклав край б-бі за інвеституру. 1215 було скликано 12-й (4-й Латеранський) В. с, який встановив засади церк. законодавства та здійснив ряд церк. реформ, спрямованих на централізацію та зміцнення папської влади в Західній церкві.

Наступні В. с. використовувались в політ, б-бі пап з імператорами *Священної Римської імперії*. 13-й (Ліонський) В. с. 1245 мав за мету вирішення суперечки між папством та імператором. Спроба посередництва франц. короля Людовика IX не принесла успіху. Рішенням собору імператора Фрідріха II Штауфена було відлучено від церкви. Ліонський собор також укріпив владу інквізиції в католицькому світі. 14-й (Ліонський) В. с. 1274 зібрався на тлі поглиблення політ, роздробленості в Європі, невдач хрестових походів та посилення тур. загрози Східній Римській імперії (Візантії). Собор ухвалив унію з православною церквою, яка залишилась формальною. Собор також розглянув кілька важливих політ, питань європ. устрою, перш за все — щодо легітимізації королівської влади в Німеччині (собор офіційно визнав Рудольфа Габсбурга нім. королем). На соборі була присутня делегація Золотої орди, яка представила план створення спільної з європ. державами ліги проти турок. 17-й В. с, що відбувався на тлі загострення внутр. протиріч у католицькій церкві та міжнар. становища в цілому, розпочався в Базелі 1431, і з перервами відбувався до 1445 в Лозанні, Феррарі та Римі. У роботі Ферраро-Флорентійського періоду В. с. (1438-43) в ньому взяли участь чисельні делегати православної церкви — візантійський імператор Іоанн VIII Палеолог, патріарх Константинополя Йосиф II, рос. митрополит Ісідор та ін. Головною метою В. с. було укладення унії між Західною та Східною церквами.

Під тиском тур. загрози грец. церква уклала Флорентійську унію (6.07.1439) на умовах визнання верховенства Папи, прийняття католицьких догматів при збереженні обрядів Схід, христ. церкви. Унія не набула чинності ані у Візантії, ані в Московській державі.

19-й (Тридентський) 1545-63 В. с. було скликано на вимогу імператора Священної Римської імперії Карла V у зв'язку з успіхами Реформації. Постанови собору закріпили традиційні догмати католицизму, засудили вчення Лютера та Кальвіна; також були введені церк. цензура та розширена діяльність інквізиції. Постанови собору були офіційно прийняті в Савойї, Португалії, Венеції, Польщі, Іспанії (із застереженнями). 20-й (Ватиканський, 1869-70) В. с. було скликано Папою Пієм IX для визначення подальшої долі Папської області після *Італії об'єднання 1858-70*. Цілями собору були: зміцнення влади католицької церкви та вплив самого Папи в ній. Собор припинив роботу внаслідок зайняття Риму італ. військами й ліквідації Папської держави. 21-й (Ватиканський, 1962-65) В. с. було скликано Папою Іоанном XXIII для «оновлення» католицької церкви. Рішення, що були прийняті, стосувались як відносин усередині католицької церкви, так і між різними церквами та релігіями, а також ставлення католицької церкви до найважливіших проблем сучасності. Під час роботи В. с. Папа проголосив 11.04.1963 енцикліку «*Pasets ipiegtI8*», у якій звертався до «всіх людей доброї волі» із закликом про збереження миру МІЖ народами.

М.Г.Капітоненко

Всесвітній ПОШТОВИЙ СОЮЗ (Шіуегеаі Ровіаі іпіоп), **ВПС** (ПРЬ)) — одна з найстаріших міжнар. міжурядових орг-цій; спеціалізована установа *Організації Об'єднаних Націй*. Членами ВПС є 189 країн та самоврядних територій, що з'єднані єдиною поштовою територією для безперешкодного обміну поштою. Нараховується бл. 6,1 млн. поштових служб та 700 тис. поштових відділень, які переробляють щороку 430 млн. домашньої кореспонденції та 10 млн. іноземної. ВПС керується положеннями Всесвітньої поштової конвенції, яка була підписана представниками 22-х держав 9.10.1874 (відзначається як Міжнародний день пошти) і визначає типи кореспонденції міжнар. пересилки. Вона забороняє пересилку деяких речей (напр., наркотиків), встановлює правила для направлення і пошти або її повернення в разі недоставки, регулює тарифи проходження пошти через територію кількох членів ВПС та гарантує свободу транзиту по території всього поштового союзу. Назва «Всесвітній поштовий союз» була прийнята 1878; 15.11.1947 він об'єднався з ООН; 3 1.07.1948 діє як спеціалізована установа ООН, що відповідає за міжнар. поштову діяльність. Структура: Всесвітній поштовий конгрес — законодавчий орган орг-ції, який збирається кожні 5 років; Виконавчий комітет, який складається з 40 країн-представниць, обраних на конгресі, і забезпечує роботу ВПС та зустрічається щорічно; Міжнародне бюро — знаходиться у Берні та діє як секретаріат, що виконує повсякденні функції ВПС. Україна є членом ВПС з 1948 як член-засновник ООН. Штаб-квартира знаходиться в Берні (Швейцарія).

А.Г. Гуменюк

Всесвітня метеорологічна організація ВМО (\УМО) — спеціалізована установа *Організації Об'єднаних Націй*. Створена 11.10.1947 на основі Міжнародної метеорологічної орг-ції, яка існувала з 1878. Мета діяльності: сприяння співробітництву у сфері метеорологічних, гідрологічних і геогр. мереж спостереження, систем обміну інформацією, застосуванню метеорології в авіації, судноплаванні, с. г-ві; створення єдиних норм мстеоспостережень та їхнього видавничого стандарту; підтримка метеорологічних центрів та служб; заохочення досліджень і фахового навчання. Членами ВМО є 185 країн і самоврядних територій (2003), у т. ч. Україна. Структура ВМО: Всесвітній метеорологічний конгрес, на якому представлені керівники метеорологічних служб країн-членів, скликається кожних 4 роки і визначає напрями діяльності, затверджує бюджет і програму, обирає президента і віце-президента. Виконавчий комітет, до складу якого входять 36 директорів і засідання якого відбуваються щорічно, відповідає за координацію програм і виконання бюджету, забезпечення техн. інформацією та надання консультативної допомоги. 6 регіональних асоціацій — в Африці, Азії, Півн. і Центр. Америці, Європі та в півд.-зах. частині Тихого океану і 3 регіональні бюро. Техн. комісії." метеорологія аеронавтики, с.-г. метеорологія, основні системи атмосферних наук, кліматологія, гідрологія, засоби та методи нагляду, мор. метеорологія. Секретаріат ВМО має розвинуту орг. структуру: ген. секретар, заст. ген. секретаря, наук.-техн. департаменти (техн. співробітництва, адміністративний, лінгвістичного обслуговування, публікацій, конференцій) — і виконує постійні адмін. та інформ. функції. ВМО створені: Всесвітня служба погоди (постачання метеорологічної інформації країнам-членам ВМО) та Глобальна система спостереження за атмосферою (завчасне виявлення концентрації в атмосфері газів, що сприяють парниковому ефекту, змінам в озоновому просторі й кислотним дощам). Місцезнаходження штаб-квартири ВМО — Женева (Швейцарія). *Ю.С. Скороход*

Всесвітня митна організація (\Уогісі Сu\$-іоптз Ог\$апігаііоп), **ВМО ОУСО**) — міжнар. міжурядова орг-ція. Історія створення ВМО розпочинається 1947, коли 13 європ. країн, представлених у Комітеті європ. екон. співробітництва, домовились про утворення Групи експертів. Зазначена Група вивчала можливість заснування на принципах *Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ)* Європейського митного союзу. Результатом роботи Групи експертів стало утворення 1948 двох к-тів — економічного та митного. Економічний комітет став основою для заснування *Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)*. Митний комітет після набуття чинності відповідної Конвенції 1952 перетворився в Раду митного співробітництва (РМС). Станом на 1953 членами Ради були 17 європ. країн. Поступове збільшення кількості членів у Раді призвело 1994 до перетворення цього органу у Всесвітню митну орг-цію (ВМО). Станом на 1.01.2004 членами ВМО були 161 країна, ними обслуговується більш ніж 95% *міжнародної торгівлі*. За своєю природою ВМО є форумом для країн-членів орг-ції, у рамках якого обговорюються на рівносторонній основі питання митного регулювання міжнар. торгівлі. Кожна країна-член ВМО має одного представника й один голос у Раді ВМО — керівному органі орг-ції. Рішення, прийняті під час засідань Ради ВМО (сесії Ради ВМО проводяться раз на рік наприкінці червня в Брюсселі або в одній із держав-членів орг-ції), ухвалюються у формі конвенцій та інших міжнар.-прав. актів. Основні завдання діяльності ВМО визначаються Радою ВМО та Комісією з питань політики (24 країни-члени) спільно з Комітетом із фінанс. питань (17 країн-членів) у Стратегічному плані ВМО, який щорічно ухвалюється під час засідань Ради ВМО.

У структурі ВМО функціонують 5 основних к-тів, які забезпечують виконання завдань орг-ції. За роки свого існування ВМО докладала зусиль щодо гармонізації міжнар. митних правил шляхом укладення багатосторонніх міжнар.-прав. актів, серед яких Універсальний реєстр та система кодування товарів, Міжнародна конвенція щодо спрощення та гармонізації митних правил та процедур та ін. ВМО також співпрацює з низкою міжнар. екон. орг-цій: *Світова організація торгівлі (СОТ)*, *Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД)*, *Міжнародна торгова палата*. Україна є повноправним членом ВМО з 10.11.1992. Штаб-квартира ВМО розташована в Брюсселі (Бельгія). *В.І.Резніченко*

Всесвітня організація інтелектуальної власності (\УогИ ІпісііесШаі ПрореЛу Ог\$апі-гап'оп), **ВОІВ** (УУІРО) — міжнар. міжурядова орг-ція, яка почала функціонувати 26.04.1970 внаслідок реалізації Конвенції про створення ВОІВ (14.07.1967) на основі міжнар. орг-ції (Об'єднані міжнар. бюро з охорони інтелектуальної власності — Берн, Швейцарія), яка існувала з 1893 з метою виконання адмін. завдань у рамках Паризької конвенції з охорони пром. власності (1884) та Бернської конвенції з охорони літературних та художніх творів (1886). З 1974 ВОІВ — спеціалізована установа *Організації Об'єднаних Націй* з визнаним державами-членами ООН мандатом на здійснення адмін. управління питаннями інтелектуальної власності. Метою діяльності ВОІВ є охорона прав інтелектуальної власності у всьому світі та розвиток міжнар. співробітництва в цій сфері. Станом на 1.01.2004 членами ВОІВ були 179 д-в, ут. ч. Україна.

Керівні органи." Генеральна асамблея, Конференція, Координаційний комітет; допоміжні органи; Постійний комітет з інформації про пром. власність і функціональні к-ти (бюджетний комітет, комітет з оренди, постійний комітет з розвитку співробітництва в галузі пром. власності, постійний комітет з розвитку співробітництва в галузі авторського права й суміжних прав). До складу секретаріату ВОІВ (Міжнародного бюро), який з 1978 знаходиться в Женеві, входить 4 служби: дог-ру про патентну кооперацію, міжнар. реєстрації товарних знаків, міжнар. депонування пром. зразків і моделей, міжнар. реєстрації позначень походжень товарів. Міжнародне бюро очолює ген. директор (станом на 1.01.2004 — Каміл Ідріс). З 1994 Арбітражний центр ВОІВ, у якому представлено більше 800 посередників й арбітрів, виконує функції судового розгляду в будь-якій країні та будь-якою мовою згідно з місцевим законодавством та правилами ВОІВ. Упорядкуванню процедури врегулювання питань інтелектуальної власності сприяє забезпечення Арбітражним центром розгляду суперечок у режимі он-лайн.

Діяльність ВОІВ спрямована на: адміністрування *договорів міжнародних* (15 у сфері пром. власності та 6 у сфері авторських прав); здійснення контрольних функцій; погодження нац. законів і процедур у сфері інтелектуальної власності; надання послуг міжнар. заявникам з отримання прав пром. власності; обмін інформацією у сфері інтелектуальної власності; надання юрид.-техн. допомоги країнам, що розвиваються, та іншим країнам; сприяння врегулюванню суперечок у сфері інтелектуальної власності між суб'єктами приватного права; методичне опанування інформ. технологій та мережі Інтернет як інструментом збереження, отримання та використання інформації у сфері інтелектуальної власності. ВОІВ також здійснює навч. програми (Всесвітня Академія ВОІВ, курси, семінари), призначені як для підготовки кадрів керівників і консультантів, так і для розширення доступу до інформації про інтелектуальну власність для РІЗНИХ Груп слухачів.

Ю.С. Скороход

Всесвітня організація охорони здоров'я ВООЗ (УНО) -

міжнар. міжурядова орг-ція; спеціалізована установа *Організації Об'єднаних Націй*. Створена 22.07.1946 на міжнар. конференції з питань охорони здоров'я, скликаній *Економічною і Соціальною Радою ООН* у Нью-Йорку, в роботі якої взяла участь делегати 51 країни (у т. ч. й УРСР). Почала функціонувати 7.04.1948. Згідно зі Статутом, головною метою ВООЗ є «досягнення всіма народами якомога вищого рівня здоров'я». При цьому сам термін «здоров'я» визначається як «стан повного фізичного, духовного та соціального добробуту, а не лише відсутність хвороб та фізичних дефектів». Наголошується, що «уряди несуть відповідальність за здоров'я своїх народів, і ця відповідальність потребує вживання відповідних заходів соціального характеру, а також в галузі охорони здоров'я», «здоров'я усіх народів є головним фактором у досягненні миру та безпеки і залежить від повного співробітництва окремих осіб та держав».

До функцій ВООЗ входить: координація міжнар. системи охорони здоров'я; збирання та узагальнення статистичних даних (у світі в цілому і по окремих країнах) стосовно народжуваності, хвороб, епідемій, травматизму; консультування урядів з питань планування системи охорони здоров'я; підготовка та підвищення кваліфікації мед. кадрів (направлення в місцеві мед. заклади спеціалістів, орг-ція мед. шкіл, училищ і курсів, надання стипендій, орг-ція семінарів та симпозіумів); розробка та реалізація програм досліджень хвороби серця, залежності від наркотичних речовин, онкологічних захворювань; сприяння проведенню досліджень, необхідних для розробки відп. технологій, що стосуються всіх аспектів охорони здоров'я, включаючи харчування, охорону здоров'я матері й дитини, екологічну безпеку, психічне здоров'я, б-бу зі специфічними хворобами, попередження нещасних випадків, мед. обслуговування та реабілітацію; надання допомоги окремим д-вам в б-бі з найбільш гострими хворобами — туберкульозом, віспою, холерою, малярією, венеричними захворюваннями; допомога країнам-членам у зміцненні нац. систем охорони здоров'я; налагодження співробітництва в розробці та впровадженні міжнар. стандартів з діагностики, якості продуктів харчування, біол. і фармацевтичних препаратів тощо. У 1980-х ВООЗ стала провідною орг-цією по б-бі зі СНІД, яка 1986 була проголошена пріоритетним напрямом охорони здоров'я у всесвітньому масштабі.

Станом на 1.01.2004 членами ВООЗ були 192 д-ви. Структура ВООЗ: Всесвітня асамблея охорони здоров'я — керівний орган ВООЗ, у якому представлені всі держави-члени орг-ції, скликається

1 раз на рік для розгляду роботи орг-ції та прийняття рішень відносно політики, програми та бюджету; Виконавча рада, до складу якої обираються представники 32-х країн, скликається

2 рази на рік; Секретаріат і 6 регіональних орг-цій 3 регіональним к-том і регіональним бюро в складі кожної (Браззавілі, Вашингтоні, Каїрі, Копенгагені, Манілі та Нью Делі). Із Секретаріатом ВООЗ співпрацює Міжнародне агентство з протиракових досліджень, яке знаходиться у франц. місті Ліоні. Тісний зв'язок із державами-членами та підтримку програмної діяльності орг-ції забезпечують сотні експертів, об'єднаних у більш ніж 50 проблемних експертних рад, бл. 1000 центрів, які співробітничують з ВООЗ, чисельні неурядові орг-ції.

Україна 1992 поновила припинене 1949 членство у ВООЗ. ВООЗ здійснила в Україні низку

програм, спрямованих на лікування потерпілих від Чорнобильської катастрофи; реалізує 5 експериментальних проектів у галузях гематології, впливу на щитовидну залозу, гігієни порожнини рота та ін. Було надано допомогу Україні, Росії та Білорусі медикаментами, комп'ютерним і допоміжним устаткуванням та в галузі підготовки кадрів. 2001 Україна звернулась до ВООЗ із проханням надати допомогу у вирішенні проблем запобігання епідеміям у районах Закарпаття, які

ПОСТраЖДАЛИ ВІД ПОВеНеЙ. *Ю.С. Скорород*

Всесвітня туристична організація ВТуО (WTO) — міжнар. міжурядова орг-ція спадкоємниця заснованих 1925 міжурядових «Офіційних організацій по пропаганді туризму», перейменованих 1947 у Міжнародний союз офіц. туристичних орг-цій (ICOTO). Статут ВТуО набув чинності 1975. ВТуО є авт. орг-цією, що діє на основі Угоди про співробітництво і взаємини між ВТуО та *Організацією Об'єднаних Націй*, ухваленої *Економічною і Соціальною Радою ООН* 1977. Відповідно до цієї угоди на ВТуО покладаються відповідальність і функції центр, керівного органу в галузі туризму. ВТуО є єдиною міжурядовою орг-цією, що охоплює своєю діяльністю всі аспекти туризму по всьому світу. До складу ВТуО входять (станом на 1.01.2004): 140 держав-членів, 7 асоційованих членів та 2 спостерігача; у ВТуО також співпрацюють більше 300 урядових й міжурядових орг-цій, що займаються туризмом, а також комерційні орг-ції та асоціації у сфері туризму: готелі, турагентства, ресторани, фінанс. інститути, авіакомпанії тощо. Україна має статус повноправного члена ВТуО з 1997.

Структура ВТуО: Генеральна асамблея, регіональні комісії; Виконавча рада, комітети; Секретаріат, регіональні представники, регіональні опорні відділення. Вищим органом ВТуО є Генеральна асамблея. Рішення приймаються простою більшістю голосів, якщо інші процедури не передбачені статутом. Чергові сесії Асамблеї проходять раз у 2 роки. Виконавча рада виконує функції, що покладаються на неї Генеральною асамблеєю: надає їй свої пропозиції, аналізує заг. програму роботи, що готується ген. секретарем, до її представлення на розгляд Генеральної асамблеї. У складі Ради 5 к-тів: техн. комітет з програм та координації; бюджетно-фінанс. комітет; комітет сприяння; статистичний комітет; комітет експертів із питань безпеки й охорони туристів. Виконавча рада складається з 25 членів (24 обираються на основі геогр. розподілу на 4 роки — по одному на кожних 5 дійсних членів) і представника Іспанії як країни перебування. Секретаріат, який очолює ген. секретар (призначається Генеральною асамблеєю на 4 роки за рекомендацією Виконавчої ради), забезпечує роботу щодо виконання резолюцій та рішень, що приймаються керівними органами. Бюджет ВТуО формується за рахунок внесків дійсних, асоційованих членів та держав-членів, що приєднались відповідно до шкали внесків, встановленої Асамблеєю.

Діяльність ВТуО охоплює наступні галузі (визначається Генеральною асамблеєю, що приймає робочу програму на дворічний період): співробітництво і розвиток — консультації і допомога урядам з широкого кола питань туризму; підбір і підготовка кадрів — курси підвищення кваліфікації для викладачів та інструкторів, короткострокові заочні курси, розширення мережі центрів підбору та підготовки кадрів ВТуО; навколишнє середовище і планування — екологічно стійкий розвиток туризму, втілення екологічних проблем у площину їх практ. рішення, участь у форумах та семінарах; якість послуг у сфері туризму — сприяння вирішенню комплексу взаємозалежних питань (лібералізація, охорона здоров'я і безпека), що стосуються послуг у сфері туризму, усунення бар'єрів, лібералізація торгівлі послугами у сфері туризму; статистика і вивчення ринку — ВТуО як центр зі збирання, аналізування й поширення інформації про туризм із більш ніж 180 країн і територій, моніторинг та аналіз тенденцій. ВТуО прийняла низку декларацій з питань туризму: Манільську декларацію про туризм у світі (1980); Документ Акапулько (1982); Хартію по туризму і Кодекс поведінки туриста (Софія, 1985); Гаазьку декларацію з питань туризму (1989); Заяву про б-бу з організованим сексом (1995); Декларацію Балі з питань туризму (1996). Штаб-квартира ВТуО знаходиться в Мадриді (Іспанія). *А.Т. Грушова*

Всесвітньої перемоги комунізму доктрина — теорія в комуніст, ідеології, яка доводила невідворотність перемоги комуніст, режимів у світовому масштабі. В основі В. п. к. д. знаходились ранні положення марксизму-ленінізму про рушійні сили світової політики. Маркс, розуміння проблем світової політики й *міжнародних відносин* базувалось на ідеях соц.-екон. детермінізму. Сама світова політика, за марксизмом, могла з'явитись тільки після формування світового ринку. Буржуазія окремих країн за допомогою контролю над цим ринком перетворюється на космополітичну силу, стає пануючим класом у світовому масштабі. Одночасно і соц. антипод буржуазії — пролетаріат — перетворюється на інтернац. спільність, що не має Батьківщини, але має спільні класові інтереси у всіх країнах. Пролетарська рев-ція, що покликана покласти край пануванню капіталу, набуває, т. ч., всесвітнього характеру. Світова рев-ція покликана покінчити не тільки з соціальними, але й з нац. антагонізмами, перетворити все людство на єдину спільність, що не знає ні клас, відмінностей, нідерж. кордонів. Клас, б-ба, за марксизмом, є рушійною силою політ, процесу не лише на рівні окремих країн, але й у сфері міжнар. відносин; нац.

суверенітет і держ. інтереси є другорядними, скороминущими чинниками. Доктрина була ідеологією діяльності *Комуністичного Інтернаціоналу*. Вважалось, що вслід за Росією в країнах Європи, а потім й Америки почнеться антикапі-талістична рев-ція, яку поведе пролетаріат і най-бідніше селянство. Положення В. п. к. д. стали переглядатися відразу після поразки ліворадикальних рев-цій у Німеччині, Угорщині та Словаччині 1918-19. Із сер. 1920-х вони втратили хронологічну прив'язку до рев-ції в Росії, натомість асоціюючись із імперіалістичною війною, яка мала перерости в пролетарську рев-цію. Після *Другої світової війни* доктрина втратила практичну спрямованість й набула вигляду ідеологічної концепції мирної й поступової перемоги комунізму в усьому світі шляхом доведення ним своїх переваг Перед Капіталізмом.

М.С.Каменецький

Бу ЗИОНГ Хуан (1942, Хай Зионг, В'єтнам) - в'єтнамський дипломат. Закінчив Інститут міжнар. відносин (Ханой), д-р міжнар. відносин. 1973-75 — експерт Управління інозем. досліджень та архівів МЗС СРВ; 1975-81 — лектор з історії міжнар. відносин Ін-ту міжнар. відносин СРВ. 1986-92 — заст. начальника, нач. Управління міжнар. відносин і зовн. політики СРВ, заст. начальника Управління освіти і науки Ін-ту міжнар. відносин СРВ. 1992-95 — проректор Ін-ту міжнар. відносин. 1995-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол СРВ у Польщі. 1998-2002 - гол. редактор журналу «Міжнародні дослідження», заст. голови Наукового к-ту МЗС СРВ, голова Комітету зі співробітництва в галузі безпеки АТР. 2002 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом СРВ в Україні.

П.М. Ігнат'єв

Г

Гаазька конференція 1922 — міжнар. фінанс.-екон. конференція, яка відбувалась 15.06-29.07.1922 в Гаазі (Голландія); скликана згідно з рішенням *Генуезької конференції 1922* і відбувалась за участі делегацій 28 країн (тих, що були представлені в Генуї, за винятком Німеччини). Г. к. зібралася для обговорення питань про борги, приватну власність і кредити; за пропозицією Франції країни-учасниці були представлені на рівні експертів. Спец. комісія, якій за резолюцією Генуезької конференції була доручена розробка невирішених там питань, зібралася у Гаазі 15.06.1922 без участі рад. делегації і на закритих засіданнях тривала до 26.06.1922. Рішеннями спец. комісії на Г. к. були створені «неросійська» (у якій делегація РСФРР не брала участі) та «російська» комісії; в останній створено 3 підкомісії: перша — з приватної власності, на чолі з Ллойд-Грімом (Велика Британія), друга — з боргів, на чолі з Альфаном (Франція) і третя — кредитна, на чолі з бароном Авеццано (Італія).

Рос. делегація на чолі з *М. Литвиновим* вирішила брати участь у засіданнях усіх підкомісій у повному складі, а не виділяти окремі групи, як було запропоновано організаторами конференції. Спільні засідання на Г. к. розпочалися 27.06.1922. Провідну роль у роботі Г. к. відігравала підкомісія з приватної власності; на її розгляд 7.07.1922 рос. делегація передала список підприємств із колишньої власності іноземців, які рос. уряд міг здати в оренду або концесію. У відповідь останній прагнув отримати кредит від союзних д-ав, скасування воєнних боргів в обмін на відмову від відшкодування втрат часів воєнної інтервенції. У ході дискусії зі спірних питань сторони не дійшли згоди. Коли окремі делегації виявили зацікавленість до рос. пропозицій, було вирішено припинити роботу Г. к., щоб запобігти укладенню сепаратних домовленостей. Г. к. засвідчила бажання ряду країн встановити з РСФРР екон. відносини, а участь Москви в Г. к. означала її *визнання де-факто* з боку зах. д-ав.

О.С. Пархомчук

Гаазький ДОГОВІР 1794 про активізацію військ, дій Пруссії проти Франції укладений 19.04.1794 між Великою Британією та Голландією з одного боку та Пруссією — з іншого. За дог-ром Пруссія зобов'язувалася збільшити кількість військ, що брали участь у бойових діях проти Франції, до 62,4 тис. чол. Право рішення щодо того, де і як їх використовувати, залишалось за Британією та Голландією; зі свого боку, ці д-ви зобов'язались виплачувати Пруссії субсидії до кінця 1794. Фактично Велика Британія та Голландія отримали право користуватись прус. армією як найманим військом та розпоряджатись усіма його здобутками. Початок польського повстання під проводом Тадеуша Кос-тюшка змусив Пруссію порушити зобов'язання та спрямувати війська не до Бельгії на допомогу австрійцям, як того вимагала Велика Британія, а до Польщі. Після розгрому французами влітку 1794 австр. військ у Бельгії брит. уряд припинив подальше субсидування Пруссії та оголосив про денонсацію Г. д.

С.О. Маковський

Гаазький конгрес 1790 — дип. зібрання представників Австрії, Великої Британії, Пруссії та Голландії; відбувся після підписання *Рей-хенбахської угоди 1790* і був присвячений остаточному врегулюванню протиріч між Австрією та Пруссією. Завдяки дип. діяльності Великої Британії вдалось відвернути австр.-прусс. війну, переконавши Пруссію, перед лицем загрози воювати з Австрією без союзників, відмовитись від планів вторгнення до охопленої рев-цією Бельгії. Конгрес остаточно оформив відновлення влади Австрії над Бельгією. Велика Британія робила спроби домогтись якнайшвидшого завершення всіх воєн у Європі, щоб забезпечити спільний виступ європ. д-ав проти рев. Франції. Після Г. к. Лондон сприяв оформленню співпраці Австрії та Пруссії у придушенні бельгійської рев-ції. Г. к. був першим дип. зібранням провідних д-ав для створення потужної контрреволюції в Європі та забезпечив взаємопорозу-міння, необхідне для орг-ції майбутніх *антифран-Цузьких Коаліцій*.
С.О. Маковський

Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права — спільна назва багатосторонніх міжнар. договорів про *війни закони і звичаї*, які були прийняті в ході роботи двох мирних конференцій у Гаазі 1899 та 1906-07, відомих як Гаазькі конференції миру (Г. к. м.). Ці конвенції як джерело *міжнародного гуманітарного права* становлять основу т. зв. «права Гааги». 1-а Г. к. м. відкрилась 18(6).05.1899 з ініціативи Росії; результатом її роботи стало прийняття трьох конвенцій: про мирне розв'язання міжнар. зіткнень; про закони і звичаї сухопутної війни; про застосування Женевської конвенції про поранених і хворих (1864) до мор. війни. Із метою продовження кодифікації та розвитку законів і звичаїв війни з ініціативи США протягом 1906-07 проведено 2-у Г. к. м., підсумок роботи якої — прийняття 13 конвенцій, які увійшли в наук. літературу з міжнар. права під своїми номерами: 1-а — про мирне розв'язання міжнар. зіткнень; 2-а — щодо обмеження випадків звернення до сили для стягнення боргів, які випливають із дог-рів; 3-я — про початок воєнних дій; 4-а — про закони та звичаї сухопутної війни; 5-а — про права та обов'язки нейтральних д-ав й осіб у сухопутній війні; 6-а — щодо становища торг, суден супротивника під час або на початку воєнних дій; 7-а — стосовно переобладнання торг, суден на військові; 8-а — про встановлення автоматичних контактних підводних мін; 9-а — про бомбардування під час війни мор. силами; 10-а — про застосування до мор. війни засад Женевської конвенції 1864; 11-а — щодо деяких обмежень у користуванні правом захоплення в мор. війні; 12-а — про заснування міжнар. призового суду; 13-а — про права та обов'язки нейтральних д-ав й осіб у мор. війні. 1-а, 4-а та 10-а конвенції лише уточнювали конвенції, прийняті 1899. Попри безсумнівне прогрес, значення, Гаазькі конвенції 1899 та 1907 мали суттєвий недолік, що полягав у застереженні про загальність (стаття 81 отпеч), згідно з яким положення конвенцій обов'язкові «лише для держав, що домовляються, і тільки у тому випадку, коли воюючі сторони беруть в ній участь» (ст. 2 4-ої Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907). Застереження значною мірою знижувало ефективність норм цих конвенцій.
О.В. Задорожній

Гаванська конвенція про дипломатичний притулок 1928 — див. *Притулок дипломатичний*.

Гаванська конвенція про дипломатичних ЧИНОВНИКІВ 1928 — багатосторонній договір, прийнятий на 6-й Міжамериканській конференції (16.01-20.02.1928, Гавана) 20 д-вами Лат. Америки та США. Г. к. мала регіональний характер та врегульовувала передусім ті аспекти дип. зносин, що були актуальними на час її прийняття. Велику увагу приділено питанню *дипломатичних привілеїв та імунітетів* для дип. чиновників. Закріплювався принцип недоторканності дип. представників, у т. ч. недоторканність їхньої особи, помешкання, майна. На відміну від практики минулого, коли визнавались привілеї та імунітети лише самого посла, конвенція закріплювала поширення привілеїв та імунітетів уже на весь дип. персонал та, хоч і в обмеженому обсязі, на адмін.-техн. й обслуговуючий персонал. У Г. к. визначено право д-ав бути представленими в інших д-вах *агентами дипломатичними*, які поділяються на звичайних (глави *дипломатичних представництв*) та надзвичайних (глави спец. місій та представники на міжнар. конференціях як тимчасових міжнар. орг-цій); встановлювалось положення про те, що право визначати чисельність та склад дип. представництва належить лише акредитуючій д-ві. У док-ті разом із заг.-визнаними нормами універсального характеру містяться деякі положення суто регіонального застосування. Ратифікували конвенцію 14 лат.-амер. д-ав (США не ратифікували).
В.М. Матвієнко

Гаванська конвенція про консульських ЧИНОВНИКІВ 1928 — багатосторонній договір регіонального характеру, прийнятий д-вами Лат. Америки та США на 6-й *Міжамериканській конференції*, що відбувалась у Гавані (Куба) 16.01-20.02.1928. Г. к. містить 25 статей, які врегульовували прав. положення консулів, представників. Встановлювала порядок направлення д-вою консула в іншу країну та визнання консула д-вою перебування (видача *екзекватури*). Регулювала внутр.-держ. процедуру

призначення консула, а також права та обов'язки, статус коне, агентів, порядок встановлення, здійснення та припинення коне, відносин. Г. к. ратифікували 12 амер. д-ав разом із Каракаською конвенцією про коне, функції 1911 (укладена між Болівією, Венесуелою, Еквадором, Колумбією та Перу з метою врегулювання статусу та обов'язків консулів) Г. к. є однією з перших спроб офіц. кодифікації коне, права на міждерж. рівні в регіональному масштабі; охопила значне коло актуальних питань коне, зносин, що не втратили свого значення й у Сучас. КОНС. Практиці. *В.М. Матвієнко*

Гаванська конференція 1928 (6-а Міжамериканська конференція) відбувалась 16.01-20.02.1928 за участю представників США та всіх лат.-амер. держав; стала етапною в розвитку міжамер. системи міжнародних відносин. Г. к. проголосила формальне створення Союзу амер. держав, органами якого стали Міжамериканські конференції, Панамериканський союз та міжнар. регіональні конференції, рішення про скликання яких приймали перші два інститути. Метою започаткування Союзу американських держав було створення постійно діючої орг-ції міжамер. співробітництва. Учасники Г. к. також прийняли Конвенцію про обов'язки та права д-ав у разі громадян, війни в одній з амер. республік, яка передбачала повний *нейтралітет* усіх інших амер. д-ав щодо внутр. подій; допомога уряду дозволялась лише в тому разі, якщо інша сторона внутр. конфлікту не визнавалась офіційно стороною, що воює. Г. к. також були прийняті кодекс міжнародного приватного права («Кодекс Бустаманте»), Гаванська конвенція про дипломатичний притулок 1928, Гаванська конвенція про дипломатичних чиновників 1928 і Гаванська конвенція про консульських чиновників 1928.

В.Ю. Константинов

Гаванські декларації 1940 — документи, прийняті на 2-й консультативній нараді міністрів закорд. справ США та країн Лат. Америки, яка відбувалась 21-30.07.1940 в Гавані в умовах зміни стратегічної обстановки в Європі після окупації нац. Німеччиною Бельгії, Нідерландів і капітуляції Франції. 1-а Г. д. про статус европ. володінь у Зах. півкулі (схвалена 29.07.1940) — амер. країни розглядали перехід будь-яких залежних територій у Зах. півкулі від однієї европ. д-ви до іншої як загрозу миру та безпеки в регіоні. Декларація передбачала можливість введення амер. країнами тимчасового управління цими територіями, яке мала здійснювати надзвичайна Панамериканська комісія. Спираючись на положення Декларації, США окупували Гренландію (квітень 1941) та, разом із Бразилією, Голландську Гвіану (з 1975 — Суринам, листопад 1941). 2-а Г. д. про взаємодопомогу й співробітництво в обороні амер. д-ав (схвалена 30.07.1940) — згідно з нею будь-який замах на територ. цілісність, недоторканність або незалежність амер. д-ви з боку будь-якої неамер. д-ви розглядався як «акт агресії проти всіх країн, що підписали цю декларацію». Г. д. відобразили занепокоєння США можливими територ. загарбаннями Німеччини в Зах. півкулі та стали амер. спробою посилити власні позиції в регіоні.

І.С. Покровська

Гавел (Науеї) Вацлав (5.10.1936, Прага) — чеський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в заможній родині відомого архітектора, яка 1948 втратила свою власність. 1951 залишив середню школу, працював помічником лаборанта й навчався у вечірній гімназії. 1953-55 — студент екон. ф-ту Чеської вищої техн. школи; 1955-57 — студент театрального ф-ту Академії культури; 1957-59 — на строковій військ. службі. Після демобілізації пов'язав своє життя з театром, 1967 заочно закінчив театральний ф-т празької Академії музичного і театального мистецтва.

1968 — активний учасник «Празької весни», голова об'єднання «Коло незалежних письменників». Із 1977 — один з ініціаторів громад. опозиційного руху «Хартія — 77». За опозиційну діяльність неодноразово заарештовувався, майже 5 років провів у в'язниці. У цей період нелегально видав низку літературних есе: «Влада безвладних» (1977, став причиною арешту), «Листи до Ольги» (1983). У листопаді 1989 — лідер «Громадянського форуму»; 1989-92 — Президент ЧСФР; 1993-2003 — Президент Чеської Республіки.

Твори: «Вечірка в саду» (1963), «Меморандум» (1965), «Велике спустошення» (1985).

РЛ.Кривонос

Гаджі Герей (? - 1466, с. Салачик поблизу Чуфут-Кале, Крим) — кримськотатарський держ. діяч, засновник Кримського ханату. Нар. у давній литовській столиці Тракаї, де його сім'я перебувала в еміграції внаслідок міжусобиць у Кримському улусі Золотої Орди (за істор. традицією був нащадком Чингіз-хана). Супроводжував *Витовта* на Луцькому конгресі монархів 1429, присвяченому обороні Європи від ос-манів. За допомогою литовського заgonу 1428 вперше утвердився при владі в Криму. 1433-34, 1443 і 1449 поновлював її за підтримки золото-ординського клану Шірінів, який перекочував із Поволжя до Криму. 1445 уклав союзну угоду з великим князем литовським Казимиром IV. У серпні 1449 формально проголосив себе правителем кримськотатарської д-ви. Дотримуючись союзу з Литвою проти Золотої Орди, 1452 завдав удару з тилу монгольським військам хана Сейїд-Ахмеда, що вдерлися на Поділля. 1465 розгромив їх на Дону, дип. шляхом забезпечив домінування над князівством Феодоро й

генуезькою Кафою (Феодосією). Переніс столицю ханату з Кирила до Чуфут-Кале, запровадив нову держ. символіку — тризуб тамгу; за держ. здібності отримав у народі прізвисько МЕЛЕК (АНГЕЛ).

В.І.Головченко

Гадяцький ДОГОВІР 1658 — угода між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою щодо умов федерат, об'єднання, укладений гетьманом */ Вишовським* за ініціативою авторитетного козацького політика *Ю. Немирича* 6(16).09.1658 в полковому Гадячі на Полтавщині. У підготовці цієї угоди брали участь представники усіх полків Гетьманщини, які скріпили своїми підписами кожен пункт. Згідно з договором укр. землі в межах Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств входили як суверенне Руське князівство на рівних правах у федерат, союз із Польщею та Литвою. На чолі Руського князівства мав стояти пожиттєвий гетьман, призначений королем з-поміж 4 претендентів, обраних законодавчим органом — радою, яка складалась із представників козацтва, міщанства, селянства та духовенства. Одночасно він повинен був виконувати обов'язки київ, воєводи. Г. д. передбачав створення окремих урядів, зокрема власної скарбниці, обрання укр. послів до федерат, сейму, свій судовий трибунал і військо з 60 тис. реєстровиків та 10 тис. найманців. Польські й литовські війська не мали права перебувати на території України без дозволу гетьмана, а якщо б у цьому виникла потреба, то вони мали підлягати йому. Православна віра визнавалась у рівних правах з католицькою, зокрема ієрархи першої одержували право засідати в спільному сенаті, діяльність греко-католицької обмежувалась. В Україні скасовувались обмеження на відкриття навч. закладів, унаслідок чого було б започатковано низку колегіумів, семінарій, засновані два університети, мало активно розвиватися книгодрукування. Усім козакам гарантувались традиційні соц. права, за поданням гетьмана по сто заслужених із кожного полку одержували шляхетство. Водночас гетьман із Військом Запорозьким зобов'язувалися «ніяких послів від сторонніх держав не приймати, а коли такі трапляться, їх до королівської милості мають відсилати; <...> Також ані військ чужих не впроваджувати і не мати жодного із сторонніми порозуміння на шкоду Річі Посполитій, хіба доповівши його королівській милості». У ході подальших переговорів у Варшаві в квітні — травні 1659 козацького посольства Т. Носача, що представило для ратифікації сеймом «Нові пункти» (передбачали приєднання до Руського князівства Волинського, Руського й Подільського воєводств, запровадження спадкоємного гетьманства, скасування унії та ін.), польській стороні вдалось суттєво обмежити права й прерогативи Руського князівства. Ратифікований сеймом 22(12).05.1659 текст дог-ру передбачав скорочення реєстру до 30 тис. козаків, збереження унії й вилучення застереження про необов'язковість для Руського князівства брати участь у майбутній війні Речі Посполитої проти Москви. Утратив чинність з укладенням *Переяславських статей 1659*.

В.І.Сергійчук

Галицько-папські переговори сер. XIII ст.

розпочались восени 1245. Із Ліона, де тоді мав резиденцію Папа римський Інокентій IV, на схід 16.04.1245 виїхав його посол *Карпіні Джованні да Плано* із завданням встановити приязні стосунки з монгольським великим ханом. Папський престол також доручив йому зав'язати відносини з князями Галицько-Волинської Русі й повернути «схизматиків» у католицтво. Наприкінці 1245 він зустрівся у Кракові з *Васиємком*, братом *Данила Галицького*, далі дістався Галича й прочитав перед руськими єпископами та Васильком папську буллу із закликком перейти до католицької церкви, але відповіді не одержав, бо рішення залежало від Данила, що перебував тоді в Орді. На шляху до Монголії Карпіні зустрівся з Данилом і запропонував тому встановити стосунки з курією, після чого, по поверненні до Холма, Данило відрядив ігумена монастиря Святої Гори Григорія до Ліона. Зав'язалось тривале листування між ним і Данилом. 3.05.1246 курія надіслала князеві аж 7 листів. Той намагався спертися на Папу й католицький Захід у прийдешній б-бі проти татар, тому продовжив стосунки. Однак Інокентій IV не поспішав із допомогою, зате намагався насадити католицизм на Русі, надіславши архієпископа Альберта на руські землі із завданням оголосити в них акт про унію галицької церкви з католицькою. Обурений цим Данило 1248 перервав переговори, вони відновились 1252, коли до рубежів Галицько-Волинського князівства наближалась татарська орда Куремси, що мала завдання приборкати князя. Восени 1252 Папа за підтримки угорського короля Бели IV зав'язав стосунки з Данилом. Через рік до Холма прибуло посольство на чолі з легатом Опізо, який оголосив папську буллу про заклик володарів країн Центр. Європи до хрестового походу проти татар. Опізо обіцяв Данилові дійову допомогу папського престолу. Мабуть, під впливом таких обіцянок і з намови союзних польських князів Данило прийняв королівський вінець у Дорогичині в жовтні — листопаді 1253. Галицько-Волинський літопис свідчить, що князь пішов на коронацію з великою нехиттю й невірою в папські обіцянки. Так воно й сталося: хрестовий похід не відбувся, продовжувались наполягання на окатоличенні Русі. Данило не впустив до свого князівства папських місіонерів і ченців, після чого, 1257, стосунки між Галичем і Ліоном остаточно перервались.

М.Ф.Котляр

Га/III Артем (1887 — ?) — укр. дипломат. Родом із Буковини. За фахом юрист. 1917 виступав зв'язковим між Центральною Радою і генералом *Ж. Табуї*. За гетьманату *П. Скоропадського* — радник при мін. зак. справ і товариш міністра, останню посаду зберіг у перших урядах Директорії УНР. У вересні — жовтні 1918 брав участь у переговорах у Києві з місією віце-міністра закорд. справ Румунії Концеску у січні — лютому 1919 — в Одесі в *українсько-антантійських переговорах* був призначений чл. основного складу Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20*, з огляду на позицію *Антанти* в укр. питанні наполягав на порозумінні з делегаціями Румунії та Чехословаччини й обстоював ідею федералізації колишньої Російської імп. «знизу». В еміграції дотримувався прорад. Орієнтації. *В.І. Головченко*

ГаліфакС (Найігах) Едуард Фредерик Лінд-лей Вуд, барон Ірвін (16.04.1881, Паудерем, граф. Девоншир — 23.12.1959, Йорк) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат, граф. У 1910-25 — чл. палати громад від Консервативної партії. Із 1925 — лорд, лідер палати лордів 1935-38 і 1940. 1921-22 — парл. заст. міністра колоній; 1922-24 та 1932-35 — міністр освіти, 1924-25 — міністр с. г-ва; 1926-31 — віце-король Індії; 1935 — військ. міністр; 1935-37 — лорд-хранитель печатки; 1937-38 — лорд-голова Ради. 1938-40 — мін. зак. справ, один з активних прибічників політики «умиротворення» нац. Німеччини; 1941-46 — посол Великої Британії у США, брав участь у роботі *Сан-Франциської конференції 1945*. *РА. Кривонос*

Гальчинський Анатолій Степанович (3.11.1935, Богуслав Київ, обл.) — укр. науковець та гро-мад.-політ. діяч. Закінчив екон. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1964), аспірантуру Академії сусп. наук при ЦК КПРС у Москві (1970); д-р екон. наук (1980), професор. 1975-88 — зав. кафедри політекономії Київ. пед. ін-ту інозем. мов; 1988-91 — проф. кафедри політекономії Ін-ту політології та соц. управління; 1991-92 — зав. кафедри грошових та валютних відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Із 1992 — зав. відділу міжнар. валютно-фінанс. проблем, гол. наук, співробітник Ін-ту світової економіки та міжнар. відносин НАН України. Серпень 1994 — січень 1996 — радник Президента України з питань макроекон. політики. Грудень 1996 - липень 1997 — заст. глави Адміністрації Президента України з екон. політики. Із січня 1997 — радник Президента України з макроекон. політики. Із червня 2002 — дир. Нац. ін-ту стратегічних досліджень. Входив до складу Соц.-екон. ради Президента України (1992-93); Ради з питань екон. реформи при Президентові України; Конституційної комісії (1994-96); Державної комісії з грошової реформи; Комісії з розробки Національної програми розвитку с.-г. вир-ва на 1996-2005 (з вересня 1995); Комісії з питань агр. та земельної реформи при Президентові України (1997-99); Вищої екон. ради Президента України (1997-2001). Очолював робочу групу з підготовки екон. програми Президента України «Шляхом радикальних економічних реформ», стратегії екон. й соц. розвитку України на 2000-04. Член політвиконкому ТКУ (1993-96); чл. політ-ради НДП (із лютого 1996). Нагороджений Почесною відзнакою Президента України (1995), орденом «За заслуги» II ст. (1999), I ст. (2003). Заслужений діяч науки і техніки України (1992).

Твори: автор та співавтор понад 150 наук. праць, зокрема: «Світова валютна система» (1993), «Становлення суспільства постформаційної цивілізації» (1993), «Кінець тоталітарного соціалізму. Що далі?» (1997), «Обраним шляхом» (1999), «Україна: поступ у майбутнє» (1999), «Стратегія євроінтеграції та питання участі України у формуванні єдиного економічного простору» (2003).

Л.В. Губерська

Гальштейн (НаШієп) Вальтер (17.11.1901, Майнц, Німеччина - 29.03.1982, Штуттгарт, ФРН) — нім. громад.-політ, і держ. діяч. Вивчав право та держ. управління в Бонні, Мюнхені, Берліні. Працював проф. цивільного, торг, й екон. права спочатку в ун-ті Ростока (1930-41), потім — Франкфурта-на-Майні (1941-44). 1944 призваний до вермахту, потрапив у полон і до 1946 перебував у таборах для військовополонених у США; після повернення — ректор ун-ту Франк-фурта-на-Майні (1946-48); 1948-49 викладав у Джорджтаунському ун-ті (США). Засновник і 1-й президент нім. комісії ЮНЕСКО (1950); 1950-51 — статс-секретар у відомстві федер. канцлера ФРН; 1951-58 — статс-секретар МЗС ФРН. Значну увагу приділяв розбудові нім.-франц. відносин; очолював зах.-нім. делегації при підписанні дог-ру щодо створення *Європейського співтовариства вугілля й сталі* (1951) та на Мес-сінській конференції 1955, яка стала важливим кроком на шляху формування *Європейського економічного співтовариства (ЄЕС)*; був одним з організаторів дип. забезпечення входження Саару до ФРН (1957). 1958-67 — 1-й президент комісії ЄЕС. 1959 висунув план створення спільного ринку (т. зв. «план Гальштейна»). 1961 за заслуги в розвитку європ. співробітництва відзначений нагородою Карла Великого. Мусив залишити посаду через незгоду з концепцією «Європи батьківщин» *Ш. де Голля*. Член бундестагу 1969-72; 1968-74 — голова Міжнародного європейського руху. Ім'я Г. носить Інститут європ. конституційного права Університету ім. братів Гумбольдтів у Берліні. Його ім'я асоціюється також із т. зв. *Гальштейна доктриною* (1955), яка

передбачала різноманітні форми дип. санкцій аж до розриву відносин із будь-якою країною, окрім СРСР, яка визнає НДР чи буде активно співробітничати з останньою. *Твори: «Європейські промови» (1979).*

Р.Л. Кривонос

Гальштейна доктрина — зовн.-політ, доктрина ФРН; спрямована на обмеження суверенних прав НДР шляхом встановлення її дип. блокади. Прийнята в грудні 1955 за ініціативою статс-секретаря МЗС ФРН В. Гальштейна; розроблена та доведена до громадськості керівником політ, відділу МЗС ФРН В. Греве. Висловлюючи претензії уряду ФРН на роль «єдиного представника німецького народу», доктрина передбачала підтримку *дипломатичних відносин* лише з тими д-вами, які їх не мають із НДР (за винятком СРСР). Встановлення дип. відносин із НДР будь-якою д-вою оголошувалось недружнім актом стосовно ФРН і було приводом для їх розриву. Подібні заходи були застосовані до Куби, Занзібару та Югославії. Несумісність таких дій із *нормами міжнародного права* спричинила засудження доктрини світовою спільнотою. Тому 1967 уряд ФРН змушений був відмовитись від її застосування до соціал. країн, а 1970 заявити про припинення дії доктрини. Після відмови від неї ФРН взяла курс на встановлення дип. відносин із НДР, який призвів до підписання 1972 дог-ру про основи відносин між двома нім. д-вами.

В.Ю. Крушинський

Гамалія Григорій Михайлович (? - 1702) — укр. військ, діяч і дипломат. Нар. в козацькій родині. Брав активну участь у Визвольній війні під проводом *Б. Хмельницького*. Прихильник зовн.-політ, курсу */.* *Виговського*, у 1659 був його послом до Туреччини. По поверненні на Батьківщину став на бік */.* *Брюховецького*, входив до складу його посольства до Москви, де були підписані *Московські статті 1665*, що значною мірою обмежували права Війська Запорозького. 1668 разом із ген. обозним І. Безпалим був посланий до Стамбула з пропозицією від */.* *Брюховецького* та його прибічників про перехід під протекторат султана. По поверненні підтримував політику *П. Дорошенка*; амністований царським урядом 1676 і дістав маєтності поблизу Лохвиці на Полтавщині. Призначався полковником лубенським (1665-69, 1687-88), паволоцьким, ген. осавулом, наказним гетьманом.

в.і.Сергішчук

Гамбетта (Сат'єПа) Леон (Мішель) (2.04.1838, Каор, Лот, Франція — 31.12.1882, Віль-Д'Аврей, О-де-Сен) — франц. громад.-політ, і держ. діяч. Із 1868 у політ, справі, відомій як «справа Бодена», виголосив надзвичайно сильну промову, у якій звинуватив імперський режим. Відгуки преси на цей виступ забезпечили його політ, долю й наступного дня він став визнаним лідером Республіканської партії. 1869 обраний до Законодавчих зборів; не погоджувався з кроками, які вели до розв'язання *франко-пруської війни 1870-71*, проте після її початку наполягав на прискоренні можливої перемоги над німцями. Відіграв ключову роль у проголошенні республіки й формуванні тимчасового уряду нац. оборони, у якому став міністром внутр. справ. Почав піднімати неокуповану частину Франції на захист усієї країни, одночасно став військ, міністром, що мав насправді необмежену владу. Був обраний депутатом Національної асамблеї Франції від Страсбурга (Ельзас), проте після ратифікації миру, у результаті чого більша частина цієї землі відійшла до Німеччини, втратив своє крісло й на короткий час вийшов на пенсію, відбувши до Іспанії. У ході довиборів у липні 1871 обраний до Національної асамблеї департаментом Сени, із великим умінням зміг провести ратифікацію республіки. Парл. інтриги не дозволили Г. стати президентом, але він очолив Палату депутатів. Став прем'єром у листопаді 1881, проте був змушений подати у відставку в січні 1882.

Р.Л. Кривонос

Ганді (Сапсіпі) Індіра (19.11.1917, Аллахабад, сучасний шт. Уттар-Прадеш, Індія - 31.10.1984, Нью-Делі) — інд. громад.-політ, і держ. діяч. Донька *Дж. Неру*. Закінчила Сомервільський коледж Оксфордського ун-ту. Супроводжувала батька в усіх його міжнар. подорожах. 1959-60 — голова Індійського нац. конгресу (ІНК), 1978-84 — президент ІНК(І); 1960-64 — чл. виконавчої ради ЮНЕСКО. 1964 вперше обрана до парламенту, призначена міністром інформації, теле- та радіомовлення в уряді *Л.Б. Шастрі*. Після його несподіваної смерті 19.01.1966-24.03.1977 і 14.01.1980-31.10.1984 - Прем'єр-міністр Республіки Індія (водночас 1967-69 — мін. зак. справ, 1975 і 1980-81 — міністр оборони), її кандидатура була вибрана як компромісна, але Г. зарекомендувала себе як самостійна політ, постать. Найбільші зовн.-політ, здобутки: перемога *індійсько-пакистанській війні 1971*, у результаті якої Схід. Пакистан став незалежною Народною Республікою Бангладеш; успішне проведення ядерного випробування 1974; створення *Делійської шістки*. Прагнула налагодити тісну військ.-політ, співпрацю із СРСР, щоб нейтралізувати можливий альянс США, Пакистану й КНР; один із лідерів *Руху неприєднання*. Під час 2-го терміну перебування при владі не змогла мирно вирішити проблему сикхського сепаратизму, за що була вбита своїми охоронцями сикхами. Почесний д-р Київ. нац. ун-ту ім.

Т. Шевченка (1982).

П.М. Ігнат'єв

Ганді (Сапсіпі) Раджів (20.08.1944, Бомбей -21.05.1991, Шріперумбудур поблизу Мадра-са) — інд. громад.-політ. і держ. діяч. Син / *Ганді*. Навчався в Імперському коледжі (Лондон), вищу освіту здобув у Кембриджі. 1981 призначений політ, радником своєї матері, через 2 роки став ген. секретарем ІНК(І). Після вбивства І. Ганді 31.10.1984 обраний наймолодшим в історії Індії прем'єр-міністром (до 2.10.1989) найбільшою в історії країни кількістю голосів парламентарів (415 із 543). У 1986 відмовився від протекціоністської політики в міжнар. торгівлі й ініціював низку законів, що заохочують прямі інозем. інвестиції. Доклав зусиль для мирного врегулювання *Каширської проблеми* й *Пенджабської проблеми*; погодився відрядити інд. миротворців до Шрі-Ланки з місією нагляду за роззброєнням «Тигрів визволення Таміл Ілама», у результаті чого інд. війська опинились втягнутими в громадян, війну в цій країні. Вбитий жінками-смертницями з орг-ції «Тигри визволення Таміл Ілама» під час передвиборного МІТИНГУ.

П.М. Ігнат'єв

Ганев (Оапеу) Ангел Ніколаєв (5.08.1953, Софія) — болг. дипломат. Закінчив Моск. держ. ін-т міжнар. відносин за спеціальністю «міжнародні відносини» (1980). 1980-83 працював у МЗС Народної Республіки Болгарії. 1983-87 — 3-й секр. ген. консульства в Сиктивкарі (СРСР); 1987-89 — 3-й секр. відділу інформації МЗС НРБ; 1989-92 — 2-й секр. посольства Болгарії в Москві; 1992-94 — 2-й секр., гол. спеціаліст Управління Східної Європи та СНД МЗС Болгарії; 1994-97 — 1-й секр. посольства Болгарії в РФ; 1997-98 — 1-й секр., гол. спеціаліст Управління СНД МЗС Болгарії. 1998 — міжнар. спостерігач на парл. виборах у Боснії та Герцеговині по лінії *Організації з безпеки та співробітництва в Європі*; 2000-02 — дир. дирекції «Канцелярія мера, зв'язки з громадськістю й міжнародне співробітництво» територ. громади Варни. Із 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Болгарія в Україні. *Р.Л. Кривонос*

Ганзейський СОЮЗ МІСТ («Велика німецька ганза») — торг, і військ.-політ. об'єднання понад 90 *вільних міст* півн. Німеччини. Створення Г. с. м. відбувалось поступово, шляхом індивід, приєднання півн.-нім. міст та закорд. представництв купецьких громад, яке оформлювалось підписанням двосторонніх угод із кожним з учасників союзу. Г. с. м. остаточно сформувався 1367 між Любеком, Гамбургом, Бременом і деякими іншими містами, що уклали між собою низку угод із метою спільного захисту інтересів на Балтиці й у Центр. Європі та взаємної підтримки у внутр. справах. Пізніше до союзу приєдналися міста балт. узбережжя, учасники союзу почали координувати дії проти мор. розбійників. Г. с. м. не обмежувався півн. нім. містами — ганзейські контори були в Брюгге, Лондоні, Новгороді, в інших містах Півн. Європи. «Велика німецька ганза» складалась із кількох менших союзів, серед яких найважливішими були Вендсько-Саксонська, Вестфальська та Лівонська групи. Завдання захисту торг, інтересів спонукало учасників союзу до проведення узгодженої зовн. політики. Ганза не мала офіц. конституції та центр, уряду, але спільне законодавство де-факто створювалось, коли члени союзу узгоджували торг, законодавство, а також завдяки розширенню бази угод між членами союзу. У вільному імперському м. Любеку розташувався апеляційний суд Ганзейського союзу, там найчастіше скликалися трирічні заг. збори. Любекське право перейняло чимало членів союзу. Гамбург, Любек та Бремени становили ядро Гем.

Розквіту Г. с. м. досяг у XIV ст., коли він не лише контролював торгівлю на Балтиці та в Півн. Європі, але й був впливовим політ, *актором міжнародним*. Для захисту спільних інтересів союз створив військ.-мор. сили, для ведення воєнних дій використовувались найманці та власні пара-мілітарні формування. Г. с. м. успішно протистояв не тільки владі місцевих князів та лицарів, але й королів Данії, Швеції, з якими переможно вів численні війни. Посилення скандинавських д-ав та Нідерландів у XV ст. підрвало могутність Г. с. м., а перенесення основних європ. торг, шляхів в Атлантику в XVI ст. остаточно позбавило ганзейські міста позицій центрів європ. торгівлі. Г. с. м. поступово занепадав, його останній з'їзд відбувся 1669.

О.Л. Борділовська

Гаранти Міжнародні (у *міжнародному публічному праві*) — закріплені в міжнар.-прав. актах зобов'язання, запевнення або поручительство однієї чи кількох держав щодо інших учасників міжнар. спілкування при певних діях, які забезпечують дотримання встановленого статусу якої-небудь держави (групи держав), стану *міжнародних відносин* або виконання міжнар. зобов'язання. Г. м. можуть бути взаємні та колективні. Актами встановлення Г. м. у сучас. *міжнародному праві* багатосторонні *договори міжнародні*. Предметом Г. м. можуть бути виконання договірних зобов'язань, дотримання *нейтралітету* д-ви (напр., Швейцарії — за *Паризьким мирним договором 1815* між Австрією, Великою Британією, Францією, Росією, Пруссією та Португалією; Люксембургу — за Лондонським договором (11.05.1867) між Австрією, Великою Британією, Пруссією, Росією та Францією), недоторканність території, кордонів, захист держав-учасниць від можливої *агресії* (сі. *5 Вашингтонського договору 1949*). У стародавньому та

середньовічному міжнар. праві як Г. м. широко застосовувалися клятва, присяга, взяття заручників, застава цінностей або частини території тощо. У ХХ ст. як спосіб Г. м. використовувалась *окупація воєнна* території (напр., чотиристороння окупація території Німеччини після *Другої світової війни* військами союзників по *антигітлерівській коаліції* для забезпечення виконання цієї країною Потсдамських угод 1945). Г. м. можуть бути заявою учасників дог-ру про готовність гарантувати права чи статус д-ви або геогр. району, встановлені міжнар. чи держ. актом (напр., Кракова як *вільного міста* в період 1815-46 за Віденським трактатом 1815, нейтралізації та демілітаризації Антарктики за Договором про Антарктику 1959, статусу *зони, вільної від ядерної зброї* в Лат. Америці за 2-м Додатковим протоколом *Договору про заборону ядерної зброї в Латинській Америці* 1967).

Суб'єктами здійснення Г. м. можуть виступати держави-учасниці відп. дог-ру, *треті держави*, на які спрямовані вимоги про дотримання встановлених дог-ром Г. м., а також міжнар. орг-ції (див. *МАГАТЕ гарантії*). Відповідно до Будапештського меморандуму від 5.12.1994 РФ, Великою Британією та США Україні було надано гарантії безпеки та поваги до незалежності, *суверенітету* та існуючих кордонів України у зв'язку з її приєднанням до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968* як д-ви, яка не володіє ядерною зброєю.

О.В. Задорожній

Гардінг (Нагсіп§) Воррен (2.11.1865, Блумінг Гроув, шт. Огайо - 2.08.1923, Сан-Франциско) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, 29-й Президент США (4.03.1921-2.08.1923). Нар. в сім'ї фермера. Навчався в Центр, коледжі шт. Огайо (Айбі-рія). Займався видавничою діяльністю. 1899 за підтримки Республіканської партії обраний до сенату Огайо, 1903 — віце-губернатором штату, 1915 — сенатором Конгресу США; з питань повоєнного мирного врегулювання дотримувався політики *ізоляціонізму* й відкидав ідею світового уряду, виступав проти схвалення статуту *Ліги Націй*. 1920 висунутий консервативним крилом Республіканської партії як компромісний кандидат у президенти й переміг із більшістю в 7 млн. голосів. У *зовнішній політиці* здійснював прагматичний курс і зосередився на досягненні стабілізації міжнар. становища: підписаний *американсько-німецький договір 1921*, проведена *Вашингтонська конференція 1921-22*, рішення якої тимчасово закріпили нову рівновагу сил в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Улітку 1923 здійснив політ, агітаційну поїздку на Аляску та в зах. штати, щоб заспокоїти громадськість, стурбовану розростанням урядової корупції. Повертаючись із поїздки захворів і помер.

В.І. Головченко

Гаренчар (Сагепспаг) Роберт (10.02.1931) — словацький дипломат. Закінчив Моск. екон. ін-т за спеціальністю «політична економія» (1955). 1955-62 — викладач Вищої екон. школи в Братиславі; 1962-63 — викладач Вищої екон. школи у Празі; 1966-69 — голова ЦК Спілки молоді Словаччини. 1970-71 працював асистентом з питань наук.-техн. співробітництва з країнами РЕВ у канцелярії уряду Чехословаччини. 1970 через незгоду з окупацією ЧССР військ, країн-учасниць *Варшавського договору 1955* був звільнений з роботи в канцелярії уряду й 20 років працював економістом на різних підприємствах. У 1989 реабілітований і кооптований у депутати Федеральних зборів. 1990 обіймав посаду 1-го заст. мін. заст. справ Чехословацької Федеративної Республіки (ЧСФР). Із травня 1991 — ген. консул ЧСФР у Києві, із травня 1992 — тимчасовий повірений у справах Чехословаччини в Україні. 1993-95 — Надзвичайний і Повноважний Посол Чехії в Україні.

РА. Криеонос

Гарріман (Наггітап) Вільям Аверелл (15.11.1891, Нью-Йорк - 26.07.1986, Йорктаун, шт. Нью-Йорк) — амер. держ. діяч і дипломат. 1933-40 обіймав низку відповідальних посад в адміністрації *Ф.Д. Рузвельта*, у т. ч. радника Президента з пром. й екон. питань. 1941 — спец, представник Президента у Великій Британії в ранзі посланника, у серпні 1941 в ранзі посла очолив спец, місію до СРСР у справі поставок по ленд-лізу, керував делегацією США на *Московській конференції 1941*. 1942-43 займався в Лондоні орг-цією трансатлантичних конвоїв зі зброєю та спорядженням для союзників. 1943-46 — посол США в СРСР, брав активну участь у роботі *Тегеранської конференції 1943*, *Кримської (Ялтинської) конференції 1945* і *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945*, сприяв налагодженню порозуміння між *В. Черчиллем* і *Й. Сталіним*. 1946 — посол США у Великій Британії; 1947-48 — міністр торгівлі США; 1948-50 — спец, представник *Г. Трумена* в Європі зі здійснення *Мар-шалла плану*; 1950-51 — спец, помічник Президента, представник США в Комісії з планування оборони НАТО; 1951-53 — дир. управління зі здійснення програми «взаємного забезпечення безпеки» (безвідплатної військ.-екон. допомоги США інозем. д-вам); 1955-58 — губернатор шт. Нью-Йорк; 1961 і 1965-68 — посол з особливих доручень; 1961-63 — помічник держ. секретаря США у справах Дал. Сходу, очолював делегацію США на *Женевській нараді з урегулювання Лаоського питання 1961-62*; 1963-65 — заст. держ. секретаря з політ. питань, глава делегації США на переговорах з укладення *Договору про заборону випробувань ядерної зброї* в

атмосфері, у космічному просторі та під водою 1963; 1968-69 — особистий представник Президента США Л. Джон-сона на Паризьких переговорах про врегулювання у В'єтнамі. Із 1974 — голова зовн.-політ. групи нац. к-ту Демократичної партії, 1977 за дорученням Дж. Картера відвідав Москву у справі зміцнення контролю над гонкою озброєнь, 1983 відвідав СРСР на запрошення Ю. Андропова.

В.І. Головченко

Гарсія Роблес (Garcia Robles) Альфонсо (20.03.1911, Самара, Мексика - 2.09.1991, Мехіко) - мексиканський громад.-політ. діяч і дипломат. На дип. службі з 1939, працював у мексиканському посольстві в Швеції (1939-41). У 1941-46 — нач. відділу міжнар. орг-цій, ген. директор Управління політ. питань і дип. служби МЗС Мексики; 1946-57 — дир. політ. департаменту Секретаріату ОО Н. 1957-61 — нач. відділу у справах Європи, Азії Африки МЗС; 1962-64 — посол Мексики у Бразилії; 1964-71 — заст. мін. зак. справ, голова Підготовчої комісії з розробки Договору про заборону ядерної зброї в Латинській Америці 1967; 1971-75 — постійний представник Мексики при ООН, голова Групи 77 в ООН; 1975-76 — мін. зак. справ; 1977-91 — представник Мексики в Комітеті із роззброєння, лауреат Нобелівської премії миру 1983.

В.І. Головченко

Гаштейнська конвенція підписана 14.08.1865 між Австрією та Пруссією; врегульовувала питання про Шлезвіг і Гольштейн, відвойовані в Данії під час австрійсько-прусько-данського конфлікту 1864. За Г. к. право власності на всю територію обох герцогств належало Австрії та Пруссії, але управління ними здійснювалось нарізно. У Гольштейні створювалась австр. адміністрація, а в Шлезвігу — прусська. Маленьке герцогство Лауенбург було приєднано до Пруссії, охорона Київської гавані доручалась її військам. Фортеця Рендебург ставала союзною з австр.-прус. гарнізоном. Пруссія набувала право на будівництво Кіль-ського каналу, що повинен був з'єднати Балтійське й Північне моря, а також будівництво залізниці й телеграфу в Гольштейні. Розв'язавши шлезвіг-гоольштейнську проблему в сприятливому для себе дусі, глава прус. уряду О. Бісмарк зробив наступний крок на шляху витіснення Австрії з Німецького союзу й об'єднання Німеччини «залізом і кров'ю» під егідою Пруссії. Із цією метою він скористався невіршеними Г. к. спірними питаннями для провокування австрійсько-пруської війни 1866.

Б.М. Гончар

Гвадалупе-Гідалго ДОГОВІР (Договір про мир, дружбу і кордон між США та Мексикою) підписаний 2.02.1848 в Гвадалупе-Гідалго (поблизу Мехіко) амер. уповноваженим Н. Тріс-том і тимчасовим Президентом Мексики М. де ла Пенї-і-Пенї; завершив американсько-мексиканську війну 1846-48.

За дог-ром Мексика поступалася США 55% своєї території (Техас, Нова Мексика, Каліфорнія — бл. 2,3 млн. км²). США виплачували Мексиці за «відступлені» території 15 млн. дол., а своїм громадянам, які мали претензії до уряду Мексики — 3,25 млн. дол. США отримали право вільного судноплавства на р. Колорадо та в Каліфорнійській затоці. Півн. кордоном Мексики в районі Техасу визнавалась р. Ріо-Гранде. Встановлювався кордон на каліфорнійській дільниці, але демаркація кордону на центр, дільниці виявилась неможливою через неточності в картах і була проведена після того, коли в грудні 1853 США у зв'язку з будівництвом Тихоокеанської залізниці придбали за 10 млн. дол. 120 тис. км² мексиканської території. Договір був ратифікований Сенатом і набув чинності 30.05.1848.

Б.М. Гончар

Гегемонія міжнародна (грец. іїєуцоуіа — гос-подство, головування) — статусна характеристика актора міжнародного, який відіграє домінуючу роль в системі міжнародних відносин. Поява гегемона у системі міжнар. відносин є наслідком нерівності розподілу влади між міжнар. акторами, який спонукає найпотужніших із них до встановлення, підтримання та захисту свого політ. домінування в системі. Теорет. обґрунтування феномен Г. м. знайшов у концепції гегемонічної стабільності (див. *Стабільність міжнародна*), відповідно до якої оптимальну відкриту модель світової економіки, яка була б вільна від протекціонізму, здатна забезпечити лише держава-ге-гемон, встановлюючи формальні та неформальні норми й процедури та дбаючи про їх виконання рештою д-ав світу. Т. ч., ця д-ва, суб'єктивно переслідуючи власні інтереси, об'єктивно створює засади глобального соц.-екон. устрою, що відповідає базисним інтересам усіх міжнар. акторів — мати стабільність та впорядкованість у міжнар. відносинах. Окремим випадком гегемонії є таке домінування, що здійснюється не однією д-вою, а групою провідних д-ав, які разом створюють колективного гегемона та перетворюються на Центр світової системи.

А.А. Субботін

Гегечкорі Євген Петрович (20.01.1881 - 1954) -грузинський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив курс юрид. ф-ту Моск. ун-ту. Працював помічником присяжного повіреного; 1907 вибраний від Кутаїської губернії в 3-ю Державну думу, де посів одне з провідних місць у с.-д. фракції; виступав з питань, що стосувалися суду, тюрем, мін-ва народної освіти. 1912 обраний у вибор-щики, але внаслідок адмін. роз'яснення не зміг балотуватися в 4-у Думу. Під час *Першої світової війни* — соціал-патріот; після перемоги Лютневої 1917 демокр. рев-ції — чл. Особливого Закавказького к-ту Тимчасового уряду та чл. президії Тифліської ради. Із листопада 1917 — голова Закавказького комісаріату; із травня 1918 — мін. зак. справ Грузинської Демократичної Республіки, активно обстоював ідею створення *Балто-Чорноморського союзу* з провідною роллю УНР, діяльно співпрацював з Українською дип. місією на Кавказі / *Красковського*. Після окупації Грузії рос. Червоною армією в березні 1921 емігрував за кордон.
Н.Ф.Сербіна

Гедимін (Сесітіпак) (? - 1341, Баєрбург) — великий князь литовський (1316-41), засновник князівського роду та династії Гедиміновичів. Вів непримиренну б-бу з нім. рицарями, яким завдав низку поразок; 1325 уклав союз із польським королем Владиславом Локетком для спільної б-би проти хрестоносців; 1331 розбив війська Лівонського ордену під Пловцями (Польща). Активно проводив політику приєднання укр. і білоруських земель: 1319-20 захопив у Галицько-Волинської д-ви Берестейську землю й Дорогочин, а згодом Кам'янець та інші міста; поставив у васальну залежність Мінське, Вітебське, Друцьке й Турово-Пінське князівства; завершив підкорення Полоцького князівства. Після смерті Юрія I Болеслава 1340 поставив свого сина Любарта князем Волині; був суперником моск. князя Івана I Калити, уклав союз із Тверським князівством. Г. почав титулувати себе «королем литовців і руських». Вважається засновником столиці Литви Вільно (Вільнюса), яка вперше згадується в 1322-23. Смертельно поранений під час облоги нім. фортеці Баєрбург на р. Німан.
Н.Ф. Сербіна

Гельсінський акт 1975 — див. *Заключний акт Народи з безпеки та співробітництва в Європі 1975*.

Гельсінський саміт НБСЄ 1992 відбувся 9-10.07.1992 за участю глав держав та урядів 52 країн. Оскільки установчий саміт НБСЄ 1975 також відбувався в Гельсінкі, саміт 1992 отримав неформальну назву «Гельсінкі - 2». На ньому був прийнятий пакет док-тів, що визначили головні напрями, стратегію й тактику діяльності НБСЄ, конкретні механізми вирішення нагальних міжнар. проблем; пріоритетними напрямками діяльності НБСЄ визначались допомога політ, та екон. реформам у Центр, і Схід. Європі, подолання регіональних конфліктів, практ. забезпечення прав людини та прав нац. меншин. У заключному док-ті Г. с. «Виклик часу змін» лідери країн-членів НБСЄ висловили свою відданість заг. цінностям: повазі прав людини та основних громадян, свобод, соц. справедливості, зміцненню тісного взаємозв'язку між політ, плюралізмом і ринковою економікою, відповідальному ставленню до довкілля. Було підтверджено, що керівні принципи та заг. цінності, викладені в *Заклучному акті Народи з безпеки та співробітництва в Європі 1975 гг. Хартії для нової Європи 1990*, є дійсними й у нових міжнар. умовах; водночас було визнано підвищення ролі європ. і трансатлантичних орг-цій, таких, як *НАТО, Європейський Союз, Західноєвропейський союз* тощо.

У Декларації Г. с. було особливо підкреслено значення для забезпечення європ. безпеки *Віденського документа із заходів зміцнення довіри і безпеки 1992* та *Договору про відкрите небо 1992*, а також скорішої реалізації положень *Договору про звичайні збройні сили в Європі 1990* та Прикінцевого акта переговорів про чисельність особового складу звичайних збройних сил 1991. Г. с. затвердив орг. зміни, а саме: розширив повноваження Ради міністрів та Комітету старших посадових осіб (КСПО), встановив посаду Верховного комісара НБСЄ у справах нац. меншин. У заключному док-ті Г. с. містились положення про діяльність НБСЄ з підтримання миру, визначався механізм миротворчих операцій, які відтепер могли проводитись під мандатом НБСЄ.

І.О. Мінгазутдінов

Гендерсон (Непсієгзон) Артур (13.09.1863, Глазго — 20.10.1935, Лондон) — брит. громад.-політ, і держ. діяч. Чл. палати громад 1903-31 і 1933-35 від Лейбористської партії; лідер опозиції (1908-10 і 1914-17); голова (1908-10, 1914-17), парл. організатор (1914, 1921-24, 1925-27) і секретар (1911 -34) Лейбористської партії. 1915-16 — міністр освіти, 1916 — міністр фінансів і радник з питань праці уряду Великої Британії; 1917 — голова урядової місії до Росії, потім — міністр без портфеля у воєнному кабінеті. 1924 — міністр внутр. справ; 1929-31 — мін. зак. справ, сприяв відновленню дип. відносин із СРСР (3.10.1929). У подальшому працював у *Лізі Націй*, 1932-33 — голова Загальної конференції з роззброєння. 1934 отримав *Нобелівську премію миру*.

Р.Л. Крижіонос

ГенералІЗМ — кадрова концепція сучас. дип. служб, що передбачає підготовку фахівців-дипломатів, спроможних працювати відразу на кількох напрямках. Незаперечно, що сучас. *відомство закордонних справ* потребує досвідчених фахівців, обізнаних із такими питаннями, як роззброєння, економіка та фінанси, торгівля та комерція, культурні зв'язки тощо; щоб зберегти свою пріоритетну роль у *міжнародних відносинах* і стримати тиск із боку скептиків, які вважають *дипломатію* архаїзмом, вони не зможуть обійтись без залучення певної кількості співробітників із високим рівнем спеціалізації. Але одночасно посилюється значення підготовки компетентних дипломатів-генералістів. Сучас. практика підтверджує той факт, що зростання ролі *дипломатії багатосторонньої*, у рамках якої потреба в спеціалістах є чи не найбільш відчутною, не ставить під сумнів існування традиційної двосторонньої дипломатії, яка здійснюється переважно Г. — дипломатами з широким баченням, ґрунтовною підготовкою в різних сферах, здатними одночасно виконувати весь спектр завдань, що стоять перед *дипломатичними представництвами* за кордоном.

В.М. Матвієнко

Генеральна Асамблея ООН (ГА ООН) —

один із головних органів *Організації Об'єднаних Націй*, центр, місце якого обумовлюється як складом, так і функціями; найбільш представницький орган ООН, у якому представлені всі її члени (станом на 1.01.2004 - 191 країна). ГА ООН уповноважена обговорювати будь-які питання або справи в межах *Статуту ООН* і робити рекомендації як членам ООН, так і *Раді Безпеки ООН*; ГА ООН не може робити такі рекомендації лише в тих випадках, коли це стосується питань, які знаходяться на розгляді в РБ ООН. Особливе значення ГА ООН визначається тим, що вона одержує та розглядає щорічні й спец. доповіді РБ ООН та інших органів ООН, обговорює та затверджує бюджет орг-ції. Визначальна роль ГА ООН проявляється в розробці програм та основних напрямків діяльності ООН, у сприянні міжнар. співробітництву в політ., екон., соц. та інших сферах, сприянні здійсненню *прав людини* й основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії. Кожен член ГА ООН має один голос; рішення щодо важливих питань (рекомендації стосовно підтримання миру, вибори непостійних членів РБ ООН, членів *Економічної і Соціальної Ради ООН*, прийняття нових членів, виключення з ООН, бюджетні питання) приймається більшістю в 2/3 тих, хто присутній й беруть участь у голосуванні. Рішення щодо інших питань ухвалюється простою більшістю. У разі необхідності ГА ООН простою більшістю може визнати важливими й інші питання, які не оговорені у Статуті. Після закінчення *«Холодної війни»* та оздоровлення політ. клімату в світі дедалі більшого поширення набуло ухвалення рішень консенсусом, тобто шляхом узгодження, без проведення формального голосування.

У переважній більшості рішення ГА ООН мають характер рекомендацій, тобто не є обов'язковими. Однак, з ряду питань, гол. ч. «внутрішнього життя» ООН, рішення ГА ООН мають обов'язковий характер (прийняття та виключення з членів ООН, вибори непостійних членів РБ ООН, членів ЕКОСОП, Ради з опіки, *Міжнародного Суду ООН*, призначення *Генерального секретаря ООН*, затвердження бюджету орг-ції та ін.). Хоча резолюції ГА ООН з міжнар. проблем мають рекомендаційний характер, їх не можна кваліфікувати лише як заклики та побажання; вони становлять велику морально-політ. силу, із якою не можуть не рахуватись уряди всіх країн. Роль ГА ООН як інструменту підтримання миру та врегулювання конфліктів істотно зміцнилась після ухвалення в листопаді 1950 резолюції «Єдність на користь миру», яка передбачає, що у випадку неспроможності РБ ООН діяти через відсутність єдності серед її постійних членів в умовах порушення миру або *агресії акту*, ГА ООН уповноважена негайно розглянути конфлікт, щоб зробити рекомендації щодо колективних заходів для підтримання миру.

ГА ООН збирається щорічно на регулярні сесії, як правило у третій вівторок вересня, і триває до середини грудня. У разі необхідності скликаються також спец. сесії (упродовж 15 днів) і надзвичайні сесії (протягом 24 годин). Структура ГА ООН: 6 головних к-тів (1-й комітет — питання політичні, безпеки та роззброєння; 2-й — екон. та фі-нанс. питання; 3-й — соц., гуманітарні й питання культури; 4-й — спец. політ. питання й деколонізація; 5-й — адмін. та бюджетні питання; 6-й — прав. питання). Функціонують 2 орг. (процедурні) к-ти: Ген. комітет і Мандатний комітет, а також 2 постійні к-ти: Консультативний комітет з адмін. і бюджетних питань та Комітет із внесків. Існує також розгалужена низка різних комітетів, спецкомітетів, комісій, програм

І робоЧИХ Груп.

В.С. Бруз

Генеральна військова канцелярія (ГВК) —

центр, адмін. установа Гетьманщини XVII — XVIII ст., через яку здійснювалось управління всіма військ. та цивільними справами держ. характеру. Поряд із цим, у її віданні перебували питання зовн. зв'язків Війська Запорозького. Створена на початку Визвольної війни під проводом *Б. Хмельницького*, на її чолі стояв *генеральний писар*, який поєднував функції канцлера й мін. зак. справ та зберігав держ. печатку. До

складу ГВК, яка перебувала при гетьманській резиденції, входила вся ген. старшина, крім ген. судді; безпосереднє справочинство велося військ, канцеляристами (здебільшого синами вищих козацьких урядовців). Указом *Петра I* від 28.11.1720 зазнала реорганізації й була позбавлена фінанс. та судових функцій, остаточно ліквідована 10.11.1764. *вл.Сергичук*

Генеральна дирекція Київської міської ради з обслуговування іноземних представництв (ГДП) — держ. комунальне підприємство; створена 29.04.1992 з метою орг-ції виробничо-комерційної діяльності із забезпечення необхідних умов для функціонування інозем. дип. та інших представництв у Києві відповідно до міжнар. зобов'язань України. Вона є правонаступником колишнього виробничо-комерційного Управління з обслуговування коне, корпусу виконкому Київ, міської Ради народних депутатів, яке діяло 1972-92. Напрямки діяльності ГДП: забезпечення на орендній основі дип. та інших інозем. представництв службовими, житловими й нежитловими приміщеннями та їх експлуатація; виконання функцій замовника з будівництва, реконструкції та капітального ремонту об'єктів; посередництво між інозем. та укр. орг-ціями при спорудженні на території Києва службових, житлових та нежитлових будівель за участі інозем. фірм; працевлаштування громадян України в інозем. представництвах, захист трудових і громадян, прав цих осіб відповідно до законів України; побутове, торг, комунальне, мед., трансп. та інше обслуговування інозем. представництв та їхніх співробітників; виконання координаційних та посередницьких функцій при обслуговуванні інозем. представництв держ., спільними, кооперативними, приватними й іншими підприємствами та окремими особами на договірній основі тощо. До складу ГДП входять такі структурні підрозділи — дирекції: «Дип-сервіс», «Інпробуд», «Інпреткадри», «Авто-центр», «Ремексплуатація», «Інпрединвестиція», «Маркетинг, матеріально-технічного постачання та комплектації», «Торговий центр»; відділи: нерухомості та договорів, юридичний, протокольний, виробничо-технічний та ін. У Ялті ГДП має свою філію. Обслуговування *консульських установ* та представництв міжнар. орг-цій в інших містах України покладено на місцеві держ. адміністрації. *ВМ.Матвієнко*

Генеральна угода з тарифів і торгівлі

(Оепагаі АŞгеетеп1 оп ТагіШ апсі Тгасіе), **ГАТТ** (ОАТТ) підписана на Женевській конференції 30.10.1947 і введена в дію 1.01.1948. Угода є багатостороннім дог-ром, що встановлює правила міжнар. торг, відносин та організує форум для багатосторонніх переговорів із метою вирішення проблем *міжнародної торгівлі* й поступового зняття тарифів та інших торг, бар'єрів. Угода ґрунтувалася на принципах недискримінації та взаємності для забезпечення лібералізації світової торгівлі. За винятком *митних союзів і зон вільної торгівлі*, усі договірні сторони прийняли зобов'язання про надання режиму найбільшого сприяння в торгівлі. *Протекціонізм* щодо нац. промисловості допускався тільки у вигляді *митних тарифів*, заборонялись імпорتنі квоти та інші торг, обмеження. Угода також встановила межі тарифів між країнами-учасницями й запровадила систему розгляду скарг тих країн, які стверджують, що їхні, встановлені угодою, права порушуються або ставляться під загрозу іншими членами ГАТТ.

Під егідою ГАТТ відбулось кілька раундів важливих торг, переговорів, у результаті яких значно знижено середній рівень митних тарифів. 30.10.1947 у рамках 2-ої сесії Підготовчого к-ту Конференції ООН з торгівлі та зайнятості представники 23 країн підписали Протокол про тимчасове заснування Генеральної угоди з тарифів і торгівлі, що мала діяти, починаючи з 1.01.1948, до набуття чинності Статуту *Світової організації торгівлі* (СОТ). Угода охопила 45 тис. тарифних поступок, які поширювались на торгівлю обсягом 10 млрд. дол., або бл. 1/5 світової торгівлі. У березні 1948 у Гавані (Куба) на Конференції ООН з питань торгівлі та зайнятості відбулась перша офіц. зустріч 23 країн-засновниць ГАТТ. Це було першою, невдалою, спробою створити СОТ, після нератифікації її Статуту чинною залишилась ГАТТ. Протягом 1949-94 проведено 8 раундів переговорів із розв'язання питань про зниження митних тарифів. Узгоджені певні взаємні поступки учасників з цього питання та розглянуті заходи, що стосувалися скорочення й регулювання нетарифних бар'єрів у торгівлі. Протягом 1986-94 відбувся 8-й і заключний у рамках ГАТТ Уругвайський раунд переговорів. Його головним результатом стало прийняття 15.04.1994 Марракешської угоди (Марракеш, Марокко) про заснування СОТ, яка набула чинності з 1.01.1995.

СОТ не тільки інкорпорувала в себе всю систему угод ГАТТ, а й істотно її розвиває, дедалі прокладаючи шлях до лібералізації торгівлі та формування справді глобальної системи екон. регулювання. Зі 128 учасників ГАТТ 76 ратифікували Угоду про заснування СОТ до 1.01.1995 і 36 — протягом 1995. Решта 16 учасників ГАТТ приєдналися пізніше без додаткових процедур вступу, ще 16 країн набули членства в СОТ за заг.-прийнятим механізмом. Т. ч., на червень 2002 СОТ налічує 144 країни, на які припадає понад 95% світової торгівлі, майже 85% світового ВВП та понад 85% населення світу.

А.В. Склепова

Генеральний КОНСУЛ — див. *Консульські ранги*.

Генеральний ПИСар — вища службова особа гетьманської адміністрації в Україні, яка керувала *Генеральною військовою канцелярією*, вела дип. листування, приймала послів, брала участь у виробленні умов міжнар. дог-рів. Г. п. належав до найвищого щабля ген. старшини та зберігав держ. печатку; іноземці називали його канцлером.

В.Ю. Крушинський

Генеральний резидент — посада, встановлена 30.07.1707 царським урядом із метою обмеження влади гетьмана й ген. старшини, контролю за зовн. зносинами України. Без згоди Г. р. гетьман не мав права проводити переміщення та карати на смерть ген. старшину й полковників, стягувати та витрачати податки. Крім того, Г. р. таємно сповіщав про зв'язки гетьмана і старшини, їхню відданість цареві тощо. Посаду було скасовано 1750.

В.Ю. Крушинський

Генеральний секретар ООН — головна

адмін. посадова особа *Організації Об'єднаних Націй* (ст. 97 *Статуту ООН*), на яку покладається особлива відповідальність за діяльність Організації. Функції Г. с. не обмежуються лише керуванням *Секретаріатом ООН*. Він бере участь в усіх засіданнях *Генеральної Асамблеї ООН*, *Ради Безпеки ООН*, *Економічної і Соціальної Ради ООН* і виконує всі доручення, які йому надаються цими головними органами. Уповноважений представляти ООН на міжнар. арені, вести переговори з представниками д-ав, орг-цій та окремими діячами, здійснювати координацію діяльності ООН. Що особливо важливо, Статут ООН наділяє його правом активної ініціативи. Відповідно до ст. 99 Г. с. має право доводити до відома РБ ООН будь-які питання, що, на його думку, можуть загрожувати підтриманню міжнар. миру й безпеки. Г. ч., Г. с. уповноважений відігравати визначну політ. роль у діяльності ООН і в *міжнародних відносинах*. Ефективним засобом підтримання миру зарекомендували себе «добрі послуги» Г. с. Посередництво, здійснене ним або спец. представником, сприяло налагодженню переговорів між конфліктуючими сторонами, запобіганню розширення кризи та її врегулюванню. Г. с. представляє ГА ООН щорічний звіт про роботу Організації, у якому аналізуються підсумки діяльності та формулюються назрілі завдання. Важливе теорет. і практ. значення мають також спец. доповіді Г. с. з найактуальніших питань. Цінним внеском у розробку теорії миротворчої діяльності ООН на сучас. етапі була доповідь *Б. Бутроса* /[^]/«Порядок денний для миру» (1992), у якій наголошено на першорядному значенні превентивної дипломатії. Шляхи перебудови Секретаріату ООН з метою адаптації до умов і викликів ХХІ ст. висвітлювала доповідь *К. Аннана*, присвячена програмі реформування ООН (1997). Г. с. покликаний постійно спостерігати за розвитком подій у світі, генерувати ідеї та стратегії ООН. Призначення Г. с. базується на Статуті ООН, Тимчасових правилах процедури РБ ООН і Правилах процедури ГА ООН. 22.01.1946 ГА ООН ухвалила резолюцію про порядок призначення Г. с. Ст. 97 Статуту передбачає, що Г. с. призначається ГА ООН за рекомендацією РБ ООН. Кандидатури на посаду Г. с., як правило, висувають уряди держав-членів ООН. Для одержання рекомендації РБ ООН проводиться голосування та вимагається не менше 9 голосів із 15, включаючи співпадаючі голоси постійних членів. Це означає, що хоча б один негативний голос постійного члена не дозволяє ухвалення рекомендації. Правило 141 Процедури ГА ООН передбачає, що «після того, як Рада Безпеки представить свою рекомендацію про призначення Генерального секретаря, Генеральна Асамблея розглядає рекомендацію і проводить по ній таємне голосування на закритому засіданні». Про термін перебування Г. с. на своїй посаді в Статуті не йдеться, та на практиці він обирається на 5 років, хоча можливе переобрання на новий термін. Г. с. та персонал Секретаріату ООН призначається згідно з правилами, що встановлені ГА ООН. Статут зобов'язує Г. с. і персонал додержуватись нейтральності у своїй діяльності, суворо поважати міжнар. характер покладених на них обов'язків, керуватись рішеннями ГА ООН, РБ ООН та інших головних органів ООН, бути відповідальними тільки перед орг-цією, не одержувати вказівок від будь-яких урядів.

На посаді Г. с. перебували: *Т. Лі* (Норвегія) — лютий 1946 — квітень 1953; *Д. Хаммаршельд* (Швеція) — квітень 1953 — вересень 1961; *У Тан* (Бірма) — листопад 1961 — листопад 1971; *К. Вальд-хайм* (Австрія) — грудень 1971 — грудень 1981; *Х. Перес де Куельяр* (Перу) — січень 1982 — грудень 1991; *Б. Бутрос-Галі* (Єгипет) — січень 1992 — грудень 1996; *К. Аннан* (Гана) — січень 1997 -червень 2001, із 29.06.2001 обраний на другий 5-річний період (до 3.12.2006).

в.с. Бруз

Генеральної Асамблеї ООН резолюції

приймаються в письмовому вигляді і мають, як це передбачено ст. 10 Статуту ООН, силу рекомендацій. Із метою забезпечення дотримання положень, які містяться в таких резолюціях, не можуть застосовуватись будь-які примусові заходи. Вони самі по собі не створюють *норм міжнародного права* і не є його джерелом. Проте це не виключає того, що резолюції з питань підтримки міжнар. миру та безпеки,

розвитку міжнар. співробітництва тощо можуть мати велике морально-політ. значення. Більш того, резолюції, за які голосували д-ви основних груп країн, відіграють важливу роль у формуванні, розвитку та закріпленні норм і *міжнародного права принципів*. Поряд із резолюціями, які мають рекомендаційний характер, ГА ООН приймає резолюції (постанови, як вони названі в п. 2 ст. 4 Статуту ООН), що є обов'язковими для держав-членів ООН. Такими резолюціями є рішення, які стосуються внутр. життя ООН (затвердження бюджету й правил процедури, розподіл витрат тощо). Подібні резолюції створюють міжнар.-прав, норми та є джерелами міжнар. права (див. *Міжнародних організацій внутрішнє право*).
О.В. Задорожній

ГЕНОЦИД (від грец. γενοϋς; — рід, плем'я та лат. cōcis — вбивство) — *злочин міжнародний*, що полягає в діях, які вчиняються з наміром знищити повністю або частково яку-небудь певну нац., етнічну, расову або реліг. групу як таку. Прикладами Г. є винищення вірменської меншини в Туреччині під час *Першої світової війни* (див. *Вірменське питання*), політика правлячих кіл США щодо корінного населення Америки — індіанців. Г. органічно пов'язаний із націонал-соціалізмом та аналогічними людоненависницькими теоріями. Політика Г. притаманна тоталітарним режимам — гітлерівському в Німеччині, під час якого було знищено мільйони євреїв і слов'ян в окупованих країнах, правління «червоних кхмерів» у Камбоджі, сталінській диктатурі в СРСР (нищення дух. еліти країни в 20 — 30-і ХХ ст., штучний голодомор 1932-33 в Україні) та іншим. 9.12.1948 *Генеральна Асамблея ООН* ухвалила Конвенцію про запобігання злочину Г. і покарання за нього, що набула чинності 12.01.1951. З урахуванням досвіду *Другої світової війни*, у ній розкривається поняття Г. як злочину, якому учасники Конвенції зобов'язуються запобігати чи карати за його вчинення. Відповідно до ст. 2 Конвенції під Г. розуміють такі дії, що вчиняються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку нац., етнічну, расову або реліг. групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи; в) зумисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне її знищення; г) заходи, розраховані на запобігання народженню дітей у середовищі такої групи; г) насильницька передача дітей з однієї людської групи до іншої. Це визначення увійшло також до статутів міжнар. кримінальних трибуналів *ad hoc* для покарання винних у воєнних злочинах на території колишньої Югославії та в Руанді, а також до *Римського Статуту Міжнародного кримінального суду*. Нац. законодавство д-ав може містити аналогічні або дещо відмінні визначення Г. Так, ст. 442 Кримінального кодексу України від 5.04.2001 майже буквально повторює конвенційне визначення Г, встановлюючи за його вчинення покарання у виді позбавлення волі на строк від 10 до 15 років або довічне позбавлення волі. Ст. 3 Конвенції 1948 визначає також, що повинен каратись не тільки злочин Г, а й змова з метою його вчинення, пряме та публічне підбурювання до вчинення Г, замах на вчинення Г. та співучасть у ньому.

Конвенція передбачає, що особи, звинувачені у злочині Г, повинні бути судимими або в д-ві, у якій вчинено цей злочин, або «таким міжнародним кримінальним трибуналом, що має юрисдикцію щодо тих Договірних Сторін, які визнали юрисдикцію цього суду» (ст. 6). У сучас. *міжнародному праві* також визнано, що будь-яка д-ва може претендувати на юрисдикцію стосовно злочину Г. незалежно від того, де він вчинений, і незалежно від національності злочинців та їхніх жертв. Окрім індивід, кримінальної відповідальності за Г, Конвенція встановлює також міжнар.-прав. відповідальність д-ви за порушення зобов'язань, узятих нею на себе в рамках Конвенції (ст. 9). Сторона Конвенції може порушувати справу в *Міжнародному Суді ООН*, заявляючи, що інша д-ва винна в Г. перша така справа була порушена 1993 Боснією та Герцеговиною проти Югославії. Ст. 8 Конвенції передбачає заходи, спрямовані на перешкоджання вчиненню Г. Відповідно до неї, зокрема, держава-учасниця Конвенції може просити в *Раді Безпеки ООН* санкціонувати застосування військ, сили для того, щоб припинити вчинення злочину Г. в іншій країні. У консультативному висновку Міжнародного Суду ООН від 28.05.1951 про застереження до Конвенції про запобігання злочину Г. і покарання за нього зазначається, що принципи, які лежать в основі Конвенції, є частиною між-нар. звичаєвого права, дотримання якого є обов'язковим для всіх д-ав.

Б.М. Гончар, М.М. Гнатівський

Гентський ДОГОВІР 1814 — мирна угода, підписана 24.12.1814 в Ренті (сучасна Бельгія) між США й Великою Британією; завершила *американсько-англійську війну 1812-14*. Договір укладений на умовах відновлення довоєнного стану й не торкався питання про права нейтрального мореплавства, порушення яких було офіц. причиною війни. Знову підтверджувалась незалежність США в кордонах, установлених *Версальським мирним договором 1783*. Г. д. не розв'язав усі спірні питання між США та Великою Британією й став лише підґрунтям для подальших переговорів. Обидві сторони погодились на обмін полоненими, взаємну відмову від захоплення територій і створення комісії для уточнення півн.-схід. кордонів США з Канадою. Питання про склад військ.-мор. сил на Великих озерах, права рибальства й

повернення американцям рабів були відкладені для вирішення в майбутньому.
Б.М. Гончар

Генуезька конференція 1922 — міжнар. конференція з урегулювання екон. та фінанс. проблем післявоєнної Європи після *Першої світової війни*, цілі якої — екон. відновлення країн, особливо Центр, та Схід. Європи, усунення перешкод для *міжнародної торгівлі*; відбувалась 10.04-19.05.1922 за участі 29 д-ав і 5 домініонів Великої Британії; США були представлені спостерігачем. Уперше в міжнар. конференції брала участь офіц. делегація РСФРР, також були запрошені вперше після своєї поразки у війні Німеччина, Угорщина, Австрія та Болгарія. Згідно з рішеннями *Каннської конференції 1922*, англ.-франц. зустрічі в Булоні 25.02.1922, а також відповідно до меморандуму лондонських експертів (березень 1922), який вимагав від рад. Росії замість за *визнання де-юре* виплати боргів царського та тимчасового урядів, реституції націоналізованої власності або відшкодування її вартості, встановлення пільгового режиму для іноземців, країни *Антанти* запропонували рад. Росії повернути заборгованість, яка становила за їхніми підрахунками 18,4 млрд. крб. Рад. делегація пред'явила зустрічні претензії на суму 39 млрд. крб. за втрати, яких зазнала Росія під час збройної інтервенції д-ав Антанти. У перерві в засіданнях Г. к. глава рад. делегації, народний комісар закорд. справ РСФРР *Г. Чиче-рін* і мін. зак. справ Німеччини *В. Ратенау* підписали *Рапальський договір 1922*, який рад. делегація використала як прецедент для врегулювання спірних проблем із зах. країнами, відмовившись виконати вимоги меморандуму лондонських експертів. Конференція, що розглядалась як перша спроба включення РСФРР до Версальської системи на умовах Заходу, зазнала поразки. Рад.-нім. альянс, який виник завдяки підписанню Рапальського договору, поклав початок не лише широкому економічному, але й військ. співробітництву цих д-ав. Оскільки інтереси рад. Росії та Німеччини не були враховані у *Версальсько-Вашигтонській системі міжнародних відносин*, їхній союз будувався на антиверсальських засадах і став одним із перших КРОКІВ ДО II ревізії.
І.С. Покровська

Геншер (СешсНег) Ганс-Дітріх (21.03.1927, Рай-дебург поблизу Галле, Німеччина) — нім. громад. -політ. і держ. діяч. Наприкінці *Другої світової війни* був призваний до підліткових збройних формувань і захоплений у полон союзниками; після звільнення повернувся до Галле (тоді — у рад. зоні окупації); у 1952 йому вдалось перебратись до Зах. Німеччини. Здобув вищу юрид. освіту та займався адвокатською практикою; був одним із керівників молодіжної орг-ції Вільної демокр. партії (ВДП), 1959 — відповідальним секр. фракції ВДП у бундестазі. Із 1965 — чл. бундестагу від землі Півн. Рейн-Вестфалія. 1968 обраний заст. голови бундестагу. 1974-85 — голова ВДП; 1969-74 — міністр внутр. справ коаліційного уряду Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН) та ВДП, очолюваного *В. Брандтом*. 1974-82 — віце-канцлер і мін. зак. справ ФРН у коаліційному уряді СДПН та ВДП *Г. Шмідта*. 1982 ВДП під проводом Г. відмовилась від коаліції із СДПН і вступила в коаліцію з блоком ХДП Німеччини та Християнського соціального союзу (ХДС/ХСС). У новому коаліційному уряді *Г. Коля*, що складався з христ. та вільних демократів, зберіг посаду віце-канцлера й мін. зак. справ. У питаннях *зовнішньої політики* відрізнявся обережністю, гнучкістю, здатністю пристосовуватися до зміни політ. ситуації. Не ставлячи під сумнів тісний союз ФРН зі США, прагнув активно заохочувати гельсінський процес та політику розрядки, справедливо вбачаючи в них засіб підтримки антитоталітарних сил у країнах рад. блоку. Був одним з авторів політики стабільної розбудови особливих відносин між ФРН та НДР, незалежно від стану стосунків між Сходом та Заходом, та поступового екон. прив'язування НДР до ФРН. Після падіння Берлінської стіни 9.11.1989 активно підтримував політику Г. Коля, спрямовану на входження НДР до ФРН. Саме дип. хист Г., його добрі відносини з *М. Горбачовим*, уміле використання т. зв. «дипломатії чекової книжки» у стосунках із СРСР (за приблизними підрахунками в процесі об'єднання й виведення Зах. групи рад. військ Німеччина в різних формах виплатила Кремлю 35 млрд. нім. марок) сприяли швидкому врегулюванню зовн.-політ. аспектів нім. об'єднання, зокрема підписанню *Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини 1990*.

В уряді, сформованому після перших заг.-нім. виборів 2.12.1990, зберіг посади віце-канцлера й мін. зак. справ. У відставці з 1992, продовжує займатись активною громад. діяльністю.

Твори: «На шляху до свободи. Промови і документи з мінливого часу» (1991); «Спогади» (1995).

РА. Кривонос

Геополітика — наука, що вивчає тенденції та принципи орг-ції політ. простору під комплексним впливом геогр., істор., політ., соц.-екон. чинників, які визначають стратегічний потенціал д-ви на глобальному, регіональному та локальному рівнях. Термін «геополітика» уперше ввів в обіг шведський вчений Р. Челлен у 1899 для визначення «вчення про державу як географічний організм у просторі». Основним об'єктом Г. виступає геополіт. структура світу, яка утворюється внаслідок взаємодії геогр. зон впливу та контролю окремих *акторів міжнародних*. Ця структура представлена численними просторовими моделями: протистояння континентальної (теллурократія) та мор. могутності (талассократія); модель

Серцевинної землі (*Хартленд*); концепція континентального блоку; модель «хартленд-римленд»; концепція «Росії-Євразії» (див. *Євразійство*) тощо. Геополіт. моделі планетарного рівня спрямовані на обґрунтування уявлень про світовий порядок. Г. виявляє об'єктивно існуючі просторові цілісності, які мають політ, зміст, пояснює та прогнозує геополіт. розстановку сил у світовій політиці, досліджує фактори впливу на потенціал міжнар. акторів і можливість реалізовувати власні геополіт. інтереси, механізми та форми контролю над простором. На розробку механізмів реалізації геополіт. інтересів міжнар. акторів на локальному, регіональному та глобальному рівнях спрямована *геостратегія*.
с.в. Гринько

Георг I (Georg I), Георг Людвиг (7.06.1660, Ганновер - 22.06.1727, Оснабрюк) — курфюрст Ганноверський, аз 1714 — король Великої Британії й Ірландії, 1-й король з Ганноверської (Віндзорської) династії. Син герцога Брауншвейг-Каленберг-Ганноверського (із 1692 — 1-го курфюрста Ганноверського) Ернста Августа й Софії Пфальцської. Здобув військ, освіту. В ухваленому англ. парламентом 1701 Акті про заселення був проголошений третім після Анни (майбутньої королеви) й своєї матері Софії спадкоємцем англ. престолу. Після смерті королеви Анни зійшов на трон (1714), поклавши початок брит. королівській родині, що царює донині. Правління Г. мало важливе значення для формування у Великій Британії парл. монархії, коли утвердився принцип єдності позиції кабінету та його відповідальності перед палатою громад. Нехтуючи внутр.-брит. справами, відіграв провідну роль у зовн. політиці країни; був чудово ознайомлений щодо стану справ у Європі й продемонстрував як вміння, так і здоровий глузд при розв'язанні складних військ, й дип. проблем, пов'язаних із *Північною війною 1700-21*.
Р.Л.Кривонос

Георг IV (Georg IV, повне ім'я Георг Август Фридрих) (12.08.1762, Лондон - 26.06.1830, Лондон) — король Великої Британії й Ірландії, а також король Ганноверу (з 1820). Із 1811 — принц-регент у зв'язку з невиліковною хворобою батька Георга III. Правління Г. мало важливе значення у формуванні парл. монархії у Великій Британії, оскільки саме в цей час закріпився неписаний конституційний принцип, згідно з яким король призначає прем'єр-міністром політика, який репрезентує більшість у палаті ГроМаД.
Р.Л. Кривонос

Геостратегія — розробка механізму реалізації геополіт. інтересів *акторів міжнародних* на глобальному, регіональному, локальному рівні в існуючій геополіт. структурі світу. Г. ставить своєю метою розробку механізмів стратегічного управління геополіт. та геоекон. інтересами. Г. визначає вектори геополіт. інтересів д-ав, оцінює їхнє геогр. оточення на локальному, регіональному та світовому рівнях з точки зору його стратегічної важливості, а також з огляду на потенційні загрози, які воно несе. На локальному рівні оцінюються сусідні д-ви та аналізуються їхні геополіт. інтереси. Регіональний рівень оцінки геополіт. середовища реалізують регіональні д-ави, глобальний — д-ви світового рівня. Усім д-вам притаманні геополіт. інтереси локального рівня, але на регіональному та глобальному рівнях присутні лише деякі з акторів, чий геополіт. інтереси поширюються за межі безпосереднього ГеОгр. оточення.
СВ.Гринько

Герберштейн (Herbergstein) Зігмунд (1486 — 1566) — нім. дипломат, барон. Дип. діяльність розпочав 1514 як радник імператора *Священної Римської імперії* нім. нації Максиміліана I. У складі імперських посольств їздив до Данії, Чехії, Нідерландів, Іспанії, італ. д-ав, до двору тур. султана, неодноразово бував у Польщі та Угорщині. Двічі відвідав Велике князівство Московське. Метою першого посольства до Москви 1517 було схилити Василя III до миру з Польщею для спільної б-би з Туреччиною, але успіху вона не зазнала. Результатом другої поїздки Г. до Москви 1526 стало продовження 5-річного перемир'я між Московщиною та Польщею на 6 років. 1549 Г. опублікував книгу «Записки про Московські справи», у якій навів, зокрема, опис моск. посольського звичаю, а також відвіданих ним укр. міст, шляхів і річок. На основі переважно руських джерел (літописів, картографічних матеріалів тощо) намагався дати заг. нарис історії Русі та її міжнар. зв'язків із давніх часів.
Р.Л. Кривонос

Геремек (Сегетек) Броніслав (6.03.1932, Варшава) — польський громад.-політ, і держ. діяч, історик. Закінчив істор. ф-т Варшавського ун-ту (1954), спеціалізувався на історії Середньовіччя. 1956-58 навчався в докторантурі ун-ту Сорбонни, 1960 захистив дисертацію в Польській академії наук (ПАН). 1950-68 — чл. Польської об'єднаної робітничої партії. 1955-85 — наук, працівник (звільнений з політ. причин), із 1989 — проф. Ін-ту історії ПАН; водночас 1962-65 — дир. Центру польської культури в Парижі, 1978-80 — викладач Товариства наук, курсів. У серпні 1980 — радник Міжзакладового страйкового комітету верфі в Гданську, входив до складу Крайової узгоджувальної комісії «Солідарності»; 1981-82 інтернований, 1983 ув'язнений. 1989 взяв участь у засіданнях «Круглого столу», був обраний депутатом

Сейму, керівником сеймової комісії закорд. справ і Сеймової конституційної комісії, а також 1989-90 — головою Громадянського парл. клубу. Із 1990 — чл. Демократичної унії, з 1994 — керівник Унії вольності; 1994 — голова Центральноєвропейського форуму. 1997-2000 — мін. зак. справ Польщі й голова *Організації з безпеки та співробітництва в Європі*, організував дип. забезпечення вступу країни до *НАТО*га підготовку до інтеграції в *Європейський Союз*. Г. є чл. польського ПЕН-клубу та почесним д-ром ряду навч. закладів, лауреатом багатьох нагород, серед яких нагорода ім. *Ф.Д. Рузвельта* (2001), Великий хрест із зіркою ордена за заслуги Німеччини; є офіцером Французького почесного легіону.

Твори: «Люди маргінезу в середньовічному Парижі XIV -XV ст.» (1971); «Світ «жебрачої опери». Образ волоцюг і жебраків у європейській літературі XV - XVII ст.» (1989); «Милосердя і шибениця. Історія убогості і милосердя» (1989).

ОМ. Знахоренко

Гермен (Сегтеп) Аджар (23.06.1937, Стамбул) — тур. дипломат. Закінчив ф-т політ, наук (1959); 1961-63 — 3-й, 2-й секр. Економічного департаменту МЗС Туреччини; 1963-64 — 2-й секр. посольства Туреччини в Будапешті; 1964-67 — віце-консул Туреччини в Мілані; 1967-70 — 2-й, 1-й секр. Департаменту Сер. Сходу і Африки МЗС Туреччини; 1970-73 — 1-й секр. — радник посольства Туреччини в Тель-Авіві; 1973-74 — ген. консул Туреччини в Дюссельдорфі; 1974-76 — помічник нач. Інформ. департаменту МЗС Туреччини; 1976-78 — радник посольства в Тегерані, 1978-80 — в Алжирі; 1980-83 — нач. відділу Управління з екон. і техн. співробітництва МЗС; 1983-87 — ген. консул Туреччини в Ганновері; 1987-88 — урядовець відділу кадрів МЗС; 1988-90 - нач. коне, відділу МЗС; 1990-92 — помічник ген. директора, ген. директор Управління коне, юрид. і соц. справ МЗС Туреччини. 1992-97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Туреччини в Україні.

В.І.Головченко

Герцик Григорій (? — ?) — укр. військ, діяч. Із 1705 — полтавський полковник, підтримав укладення *українсько-шведського союзу 1708* і виступ гетьмана *І. Мазепи* проти рос. царя *Петра I*, після поразки під Полтавою опинився в еміграції. Після смерті *І. Мазепи* став ген. осавулом у новообраного гетьмана *П. Орлика*, виконував різні дип. доручення. Зокрема, із Стокгольма у грудні 1719 їздив із листом *П. Орлика* до запорожців, у якому йшлося про підготовку гетьманом в екзилі великої антирос. коаліції зах. д-ав, яка, за словами автора, вже «навесні вирушить з усіма своїми силами на Москву — морем і сушею». Із 1720 перебував у Варшаві, де його схопили агенти рос. посла *С. Долгорукого* й вивезли до Петербурга. Був ув'язнений у Петро-павлівській фортеці, із 1728 жив у Москві.

В.І.Сергійчук

Гетц (Соеіг) Йоланда Брунетті (1940, Рим) — італ. дипломат. Закінчила ф-т політ, наук Римського ун-ту (1962). На дип. службі в МЗС Італії з 1967. 1969-72 — 2-й секр. посольства Італії в Малайзії; 1972-76 — віце-консул, консул *ген. консульства* Італії в Нью-Йорку; 1976-77 — працівник Ген. дирекції з екон. питань МЗС Італії; 1977-80 — дип. радник МЗС; 1980-84 — посол Італії в Бірмі; 1984-88 — заст. представника Італії в *Організації з безпеки та співробітництва в Європі*; 1988-89 — керівник відділу Азії та Тихоокеанського регіону Ген. дирекції з питань співробітництва та розвитку МЗС; 1989-91 — координатор відділу багатосторонніх стосунків і надзвичайних ситуацій Ген. дирекції з питань співробітництва та розвитку МЗС; 1991-93 — керівник центр, техн. групи апарату Ген. дирекції з питань співробітництва та розвитку МЗС; 1993-95 — керівник відділу досліджень, вивчення та планування Ген. дирекції з екон. питань МЗС Італії; 1995-96 — посол Італії в Республіці Узбекистан; 1996-2000 — посол Італії в Республіці Таджикистан. У 2000-04 — Надзвичайний і Повноважний Посол Італійської Республіки в Україні.

РА.Кривонос

Гешов (Сєкгюу) Іван (20.02.1849, Пловдив -11.03.1924, Софія, Болгарія) — болг. громад.-політ, діяч і дипломат. Брав активну участь у нац.-визв. б-бі проти Османської імп., за що був засуджений тур. судом до страти, заміненої засланням до Алеппо (Сирія). Після підписання *Сан-Стефанського мирного договору 1878* амністований і повернений на Батьківщину. 1878-81 — голова провінційного парламенту Схід. Румелії; 1881-83 — міністр фінансів Схід. Румелії; 1883-87 — управляючий Банком Болгарії. У лютому 1886 підписав мирний договір із Сербією. Підтиском проавстр. угруповання в серпні 1887 змушений піти у відставку й відійти від політ, життя до 21.12.1894, коли був удруге призначений міністром фінансів. У січні 1901 обраний главою Національних зборів і невдовзі лідером Народної партії. 29.03.1911-14.06.1913 - Прем'єр-міністр Болгарії, ініціатор 1-ої *Волконської війни*; не погоджувався з ворожою політикою царя щодо СОЮЗНИКІВ.

В.І.Головченко

ГІЗО (Сиігої) Франсуа П'єр Пйом (4.10.1787, Ном— 12.09.1874, Вал-Рішар) — франц. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Після страти батька за вироком яacobінського Конвенту 1794 до 1805 перебував в еміграції, по поверненні вивчав право й симпатизував антинаполеонівським колам. Після реставрації

Бурбонів 1814 активно пропагував ідею запровадження конституційної монархії. 1830-48 — депутат парламенту; у серпні — листопаді 1830 — міністр внутр. справ, 1832-39 (із перервою у 1836) — освіти, ініціював запровадження заг. світської початкової освіти; 1840 — посол Франції у Великій Британії, 1840-48 — мін. зак. справ, 1847-48 — Прем'єр-міністр Франції. Прагнув уникати ускладнень у відносинах із Великою Британією, підтримував Австрію в її б-бі з італ. нац.-визв. рухом. У перші дні Лютневої рев-ції 1848 втік до Бельгії, потім переїхав до Британії. 1849 повернувся до Франції, але активної участі в політ. житті не брав.

Р.Л. Кривонос

ГІМН державний — урочиста пісня, символ суверенітету д-ви. В Україні — нац. гімн на музику М. Вербицького зі словами першого куплету та приспіву твору П. Чубинського. Текст, музика, редакція Г. д. України затверджені Законом України №602-ІУ від 6.03.2003. Урочисті заходи заг.-держ. значення розпочинаються та закінчуються виконанням Г. д. Музичне виконання Г. д. України здійснюється під час проведення офіц. держ. церемоній та інших протокольних заходів. У ході церемонії зустрічі високої інозем. особи оркестром або в записі виконується спочатку Г. д. країни гостя, а потім приймаючої сторони. Наруга над Г. д. тягне за собою відповідальність, що передбачається ЗаКОНОМ.

В.І. Резніченко

Пренго (Сіігіп§аісі) Луї де (12.10.1911, Лімож -15.04.1982, Каслсаррасен, департамент Верхня Гаронна) — франц. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. На дип. службі з 1936, працював у канцелярії мін. зак. справ (1936-38), посольстві Франції в Туреччині (1938-40), апараті Верховного комісара Франції в Сирії (1940-42), у МЗС «Франції, що бореться» (1942-43), активний учасник Руху Опору. 1943-44 — нач. кабінету комісара в закорд. справах Французького к-ту нац. визволення. 1944-45 брав участь у військ. діях. Працював у посольстві Франції у Великій Британії (1946-49), апараті франц. Верховного комісара в Німеччині (1949-52). 1952-55 — ген. консул Франції в Сан-Франциско (США); 1955-57 — заст. постійного представника Франції в ООН; 1957-60 — посол Франції в Гані; 1960-62 — зав. відділу Марокко й Тунісу МЗС Франції; 1962-63 — міністр-делегат, заст. Високого представника Франції в Алжирі; 1963-66 — ген. інспектор закорд. закладів МЗС Франції; 1966-72 — посол Франції в Японії; 1972-76 — постійний представник Франції при ООН і в Раді безпеки. 1976-78 — мін. зак. справ Франції; із 1979 — у відставці.

Р.Л. Кривонос

Пре Микола Карлович (9.05.1820, Радзивилів Кременецького повіту Волинської губернії -14.01.1895, Петербург) — рос. держ. діяч і дипломат. Закінчив Царськосельський ліцей (1838). 1838 розпочав службу в Азійському департаменті МЗС Російської імп.; 1856-58 — ген. консул в Єгипті, 1858-63 — ген. консул у Молдові й Валахії (Румунії); із 1863 — посланник в Ірані, з 1869 — у Швейцарії, з 1872 — у Швеції. 1875 призначений сенатором, товаришем мін. зак. справ *О. Горчакова* й керуючим Азійським департаментом на правах директора. Із 1878 через хворобу *О. Горчакова* фактично керував МЗС; 28.03.1882-14.01.1895 - мін. зак. справ Російської імп. Виступав прихильником зближення Росії з Німеччиною й Австро-Угорщиною та збереження *Союзу трьох імператорів*, що викликало невдоволення тієї частини правлячої верхівки, яка була носієм антинім. настроїв; водночас намагався запобігти зіткненню з Великою Британією. Антирос. спрямованість нім. зовн. політики змусила Г. піти на зближення з Францією та укласти *російсько-французьку воєнну конвенцію 1893*.

Н.Ф.Сербіна

Птлер (НШег, справжнє прізвище — Шикль-грубер) Адольф (20.04.1889, Браунау-ам-Інн, Австро-Угорщина — 30.04.1945, Берлін) — нім. держ.-політ. діяч. Мав незакінчену середню освіту. У складі нім. армії брав участь у *Першій світовій війні*, нагороджений Залізним хрестом 1-го і 2-го класу. 12.09.1919 вступив до Німецької робітничої партії, перейменованої за його ініціативою 20.02.1920 у Націонал-соціалістич-ну німецьку робітничу партію (НСДАП), що сповідувала войовничий расизм, антисемітизм, несприйняття ліберальної демократії й «вож-дизм». На парл. виборах 31.07.1932 і 6.11.1932 НСДАП одержала відносну більшість голосів, яка дозволила Г. 30.01.1933 стати канцлером, а за результатами референдуму 19.08.1934 — президентом — «фюрером Німецької імперії». Гол. змістом *зовнішньої політики* нацизму була ліквідація наслідків поразки в Першій світовій війні, а потім нав'язування світові «нового порядку» під головуванням нацистів. Вважав германців «вищою расою», інших — «недолюдками», а євреїв прирік на повне знищення (див. *Геноцид*). 1.09.1939 Німеччина розпочала *Другу світову війну* нападом на Польщу, попередньо уклавши 24.08.1939 договір про ненапад із СРСР. У тому ж році розпочалась війна з Францією та Великою Британією, а 22.06.1941 — із СРСР, Німеччина окупувала значну частину його території на заході, у т. ч. Україну. Українців, як і решту слов'ян, вважав «нижчою расою», здатною лише бути «робочою силою» для рейху. За планами Г, Україна та Крим мали бути заселені нім. колоністами, як «Індія — англійцями». Стримано ставився до спроб його поплічників

залучити українців до бойових дій проти рад. армії в лавах СС, побоюючись висунення укр. орг-ціями неза-лежницьких вимог, хоча б під нім. *протекторатом*. Коли таке сталося 30.06.1941, багато керівників цих орг-цій, а також учасників націоналістичного опору німцям, було ув'язнено або розстріляно. Дипломатія нацистської Німеччини була грубою, професійним дипломатам нацисти не довіряли. Напередодні остаточної поразки від сил об'єднаної *антигітлерівської коаліції* покінчив із собою в оточеному рад. військами Берліні. На Нюрнберзькому процесі 1946 визнаний головним &IOЧинЦЕМ вОСННиМ.

М.М. Білоусов

Глава держави — посадова особа або спец, держ. орган, що здійснює верховне представництво д-ви у внутр.-політ. житті країни та у відносинах з іншими державами. Відповідно до внутр. законодавства Г. д. може бути одноосібним (в Україні, США, Франції та інших д-вах із респ. формою правління — Президент, у Швеції — король, у Люксембурзі — великий герцог тощо) чи колегіальним (Президія Верховної Ради в колишньому СРСР). Його повноваження у сфері зовн. зносин визначаються насамперед конституцією країни. Г. д., зазвичай, призначає та звільняє з посади *послів та посланників* своєї країни, приймає *вірчі грамоти та відкличні грамоти* акредитованих при ньому послів та посланників інозем. д-ав. Г. д. може без спец, повноважень безпосередньо зустрічатись, вести переговори та листування з главами інших д-ав; відповідно до норм *міжнародного права* Г. д. (глава уряду та мін. зак. справ) представляє свою країну з усіх питань зовн. зносин ех оШсію (за посадою). На час повноважень Г. д. користується правом недоторканності, а також привілеями та імунітетами, необхідними для виконання своїх функцій, у т. ч. *дипломатичними привілеями та імунітетами* для здійснення своїх зовн.-політ. повноважень; при перебуванні на території інозем. д-ви в офіц. статусі йому, як правило, надаються спец, почесні.

Президент України як Г. д. відповідно до Конституції (ст. 106) безпосередньо представляє країну в міжнар. відносинах; здійснює керівництво зовн.-політ. діяльністю д-ви; веде переговори та укладає *договори міжнародні України*; приймає рішення про визнання інозем. д-ав; призначає та звільняє глав *дипломатичних представництв* України в інших д-вах та при міжнар. орг-ціях; приймає вірчі грамоти дип. представників інозем. д-ав; присвоює вищі *дипломатичні ранги*.

В.М. Матвієнко

Глава уряду — особа, яка очолює й керує діяльністю вищого органу в системі органів виконавчої влади держави у сфері внутр. й *зовнішньої політики*. У різних країнах Г. у. офіційно називаються по-різному: в Україні, Великій Британії, Індії, Ізраїлі та ін. — прем'єр-міністр; у ФРН й Австрії — федеральний канцлер, в Італії — голова Ради міністрів; у США, Мексиці та ряді інших презид. республік посада Г. у. об'єднана з посадою *глави держави*, тому фактичним Г. у. в цих країнах є глава д-ви. Г. у. представляє д-ву в зовн. зносинах за посадою та в рамках своїх повноважень здійснює повсякденну оперативну діяльність у цій сфері. Г. у. й уряд у цілому намічають основні напрями *зовнішньої політики* та вносять відп. пропозиції на розгляд і затвердження парламенту й глави д-ви, організовують виконання прийнятих зовн.-політ. рішень тощо. Відповідно до Конституції України, Кабінет Міністрів України (уряд) забезпечує здійснення зовн. політики й зовн.-екон. діяльності д-ви; реалізує заходи щодо забезпечення обороноздатності та нац. безпеки України; спрямовує й координує роботу МЗС. Прем'єр-міністр України має право вести переговори та підписувати міжнар. дог-ри України без спец, повноважень. Під час перебування на території інозем. д-ви Г. у. користується *дипломатичними привілеями та імунітетами*.

в.м. матвієнко

Гладстон (Сіасійопе) Вільям Еварт (29.12.1809, Ліверпуль — 19.05.1898, Гаварден, Флінтшир, Уельс) — брит. громад.-політ. і держ. діяч. Чл. палати громад із 1832, із 1834 займав різні держ. посади: 1843-45 — міністр торгівлі, 1845-46 — міністр колоній, 1852-55, 1859-66, 1868-74 та 1880-82 — міністр фінансів; 1858-59 — Верховний комісар Великої Британії на Іонічних о-вах. Із 1866 — лідер Ліберальної партії; 1868-74, 1880-85, 1886 і 1892-94 — Прем'єр-міністр Великої Британії, провадив експансіоністську зовн. політику, нав'язав Афганістану брит. *протекторат* (1880), у 1882 направив війська для окупації та захоплення Єгипту, продовжував колоніальну політику в Півд. Африці. Водночас безуспішно намагався добитись самоврядування для Ірландії й засуджував консервативний уряд Б. Ді-зраелі за пасивність щодо тур. репресій під час *Східної кризи 1875-78*.

Р.Л.Кривонос

ГліГоров (Глигоров) Кіро (3.05.1917, Штіп, Болгарія, сучасна Македонія) — македонський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у патріотично налаштованій родині дрібного торговця фарбами, члени якої брали участь у початковому етапі македонського нац.-визв. руху. Освіту здобув у чоловічій гімназії Скоп'є (1932-36) і на юрид. ф-ті Белградського ун-ту (1936-40), активіст студ. руху. Працював адвокатом-стажистом у Белграді, юристом у «Вардар-банку», мав приватну адвокатську контору в Скоп'є (1941-43). Під час *Другої світової війни* брав участь у нац.-визв. б-бі проти інозем. окупації, 1944 приєднався до пар-

тизанів; чл., секр. Ініціативного к-ту з формування Антифашистських зборів народного визволення Македонії; представник Македонії в Антифашистському вічі народного визволення Югославії. Після проголошення Федеративної Народної Республіки Югославія (ФНРЮ) представляв Македонію у федерат., органах, де з 1945 до поч. 60-х обіймав відповідальні посади в уряді, спеціалізуючись на економіці та фінансах. Із 1962 — чл. ЦК Союзу комуністів Югославії (СКЮ), 1962-67 — міністр фінансів Югославії; відіграв помітну роль у плануванні й здійсненні в 60-ті комплексу ринкових екон. реформ. Протягом 70 — 80-х обіймав керівні посади в СКЮ (чл. Президії та Виконавчого бюро, чл. ЦК), органах федер. виконавчої (чл. Президії СФРЮ 1971-72) та законодавчої влади (голова Скупщини СФРЮ 1974-78; чл. Ради федерації 1978-87); входив до складу останнього югославського уряду А. Маркевича (1990-91). На початковому етапі *Балканської кризи 1991-2002* запропонував план мирного врегулювання («платформа Глігорова-Ізетбеговича», червень 1991). Наприкінці 80-х повернувся до Скоп'є, включився у політ, життя Македонії; сприяв впровадженню в республіці

багатопарт. системи. 27.01.1991 обраний Президентом Республіки Македонія, обіймав цю посаду до листопада 1999 (повторне обрання — жовтень 1994). За час президентства Г. Македонія єдина з колишніх республік СФРЮ вийшла з її складу без надмірного загострення політ, ситуації й застосування зброї, була визнана як суверенна д-ва світовим співтовариством (окрім Греції), прийнята до основних міжнар. орг-цій (*Організації Об'єднаних Націй* в 1993; *Ради Європи* в 1995; *Організації з безпеки та співробітництва в Європі* в 1995). З його ініціативи розпочато співпрацю з *НА ТО* (1993) і *Європейським Союзом* (1996). 3.10.1995 на його життя було здійснено замах, який виявився невдалим і досі залишається нерозкритим.

П.М. Рудяков

Глобалізація (англ. *Globalization*) — процес інтенсифікації взаємозв'язків між різними формами орг-ції сусп. життя, унаслідок якого посилюється взаємозалежність *акторів міжнародних*. Поняття «глобалізація» характеризує виникнення нової системи екон. та політ, відносин. Термін «глобалізація» був уперше використаний 1983 в статті економіста Т. Левіта, який говорив про екон. Г. 1985 соціолог Р. Робертсон розширив зміст поняття «глобалізація», розглянувши його як соц. процес, унаслідок якого зникають геогр. кордони соц. та культ, систем. В умовах активізації та поширення глобальних політ, процесів поняття «глобалізація» використовується для визначення характеру, напрямку й інтенсивності взаємопов'язаних процесів і явищ на глобальному рівні, а також їхніх наслідків для світової системи та її окремих акторів. В основі явища Г. лежить феномен зростання взаємозалежності, зокрема між міжнар. акторами.

Г. є багатовимірною, торкається екон., політ., культ, та інших сфер сусп. життя. Екон. складники Г. проявляються в активізації процесів формування *єдиного економічного простору* на регіональному та глобальному рівнях світової екон. системи, політичному та соціальному — у поступовому розмиванні межнац. компетенції, унаслідок чого більш прозорими стають кордони нац. д-ав у різних галузях — економіці, соц. взаємодії тощо. Г. не проявляється однаково в усіх регіонах та країнах світу; вона сприяє посиленню поляризації як серед окремих країн, так і по лінії «Північ — Південь» (див. *Півночі — Півдня проблема*). Інколи під Г. розуміють розповсюдження зах., або амер., моделі розвитку на решту регіонів світу. Геогр. нерівномірність її розвитку сприяє активізації, консолідації та посиленню руху опонентів і супротивників Г. («антиглобалістів»).

Поняття «глобалізація» використовується представниками всіх основних підходів до досліджень *міжнародних відносин*. Для реалістичної парадигми Г. виступає сучас. фазою розвитку *системи міжнародної*. У межах ліберальної та неоліберальної парадигми вона розглядається як якісно новий етап розвитку світової політ, структури, людства в цілому. Неомарксистичні визначають Г. як заключну фазу розвитку капіталізму та імперіалізму, яка призводить до подальшої екон. поляризації світу та політ, дестабілізації світової системи. Г. проявляється в системі між-нар. відносин: у становленні екон. системи, яка функціонує за єдиними правилами в межах усієї планети; *інтеграції міжнародної* в екон. та політ, сферах; ерозії держ. *суверенітету* внаслідок послаблення традиційних функцій д-ви, затирання межі між внутр. та *зовнішньою політикою* через посилення їх взаємозалежності та взаємовпливу, розмивання меж між внутр. та міжнар. політ., екон., інформ. та іншими процесами, глобальної та галузевої асиметричності у відносинах між акторами міжнар. відносин, яка виникає внаслідок різної щільності структур взаємозв'язків міжнар. акторів та неоднорідності рівня взаємозалежності між акторами, демократизації міжнар. відносин і внутр.-політ. процесів у більшості країн світу, розширення складу та диверсифікації типів міжнар. акторів, ускладнення структури міжнар. безпеки через збільшення кількості учасників у системі міжнар. відносин і зниження рівня передбачуваності їхньої поведінки, формування ідеології Г. як обґрунтування невідворотності цих змін та їхнього позитивного характеру.

ол.Коппель

Глобалізація економічна — високодина-мічний процес виходу нац. економік за політ, кордони держав та утворення на цій основі якісно нової екон. системи світу, функціонування й ефективність якої пов'язані з використанням глобалізованих потоків ресурсів і технологій, формуванням інтегрованих виробничих та інфраструктурних мереж. Глобалізаційні процеси мають об'єктивний характер і є важливою ознакою постіндустріальної цивілізації, а також стають визначальним фактором як нац., так і міжнар. розвитку, перетворюються на домінуючу тенденцію світогосподарських процесів. Г. є. охоплює практично всі фактори та умови виробництва, усі його галузі та територ. утворення. Такі форми й прояви Г. є., як глобальні високомобільні ринки факторів вир-ва, збільшення обсягів і диверсифікація структури *міжнародної торгівлі*, міжнар. прямі та портфельні інвестиції, переміщення робочої сили у світовому просторі, виникнення *транснаціональних корпорацій* та стратегічних альянсів, уніфікація норм і правил господарювання й обміну, розширення обміну технологіями, ідеями й інформацією тощо значною мірою визначають напрями, характер і динамічні параметри розвитку практично всіх країн. Проте вплив Г. є. є досить суперечливим та різновекторним, оскільки залежить від рівня соц.-екон. розвитку країни та її здатності ефективно опанувати нові форми й методи розвитку. Найбільший вплив від Г. є. відчувають розвинені країни світу. Водночас для значної частини світу Г. є. несе в собі істотні загрози, зумовлюючи розмежування країн на «цивілізаційний центр» і «периферійну зону», поглиблюючи їх диференціацію в соц.-екон. розвитку.

І.С. Кравченко

Глобалізація комунікацій — глобальна політ., екон. і соц.-культ. інтеграція з пріоритетом заг.-цивілізаційних цінностей на основі цифрових технологій. Глобалізація *міжнародних відносин*, формування глобальної інформ. інфраструктури та спільної інформ. спадщини людства, міжнар. інформ. політика, спрямована на політ., екон. й культ. інтеграцію світових спільнот на основі використання нових перспективних технологій, створення ефективної системи забезпечення прав людини та соц. інститутів на вільний доступ й обмін інформацією як умову демокр. розвитку, виступають характерними ознаками інформ. суспільства, нового етапу існування цивілізації. Необхідність переходу до інформ. суспільства зумовлюється становленням і домінуванням у світовій економіці нових тех-нол. укладів, перетворенням інформ. ресурсів у реальні ресурси соц.-екон. розвитку, задоволенням потреб суспільства в інформ. продуктах і послугах, зростанням ролі інформ.-комунікаційної інфраструктури в системі сусп. вир-ва, вдосконаленням освітньої, наук.-техн. і культ. сфер на основі міжнар. інформ. обмінів, рівноправного використання «глобального інформаційного блага». Інформ. чинник здійснив у житті цивілізації за ХХ ст. найбільш глибокі зміни за всю її історію: об'єднав світ у єдину систему, яка функціонує в режимі реального часу. Ця єдність міжнар. спільноти має, до деякої міри, формальний характер, але засоби глобальної комунікації здатні до подальшої концентрації міжнар. співробітництва. Важливою ознакою глобальної ролі комунікації є стрімке підвищення сусп. цінності інформації. Хоч інформація завжди мала високу вартість у суспільстві, але тільки у ХХ ст. вона перетворилася на стратегічний ресурс людства. У цій ролі інформація відзначається унікальними властивостями: на відміну від фізичних ресурсів, вона при споживанні не скорочується, а значно зростає. Невичерпність інформ. ресурсів створює можливості використання їх в інтересах міжнар. співтовариства й визначає інформацію як глобальну проблему цивілізації.

Феномен Г. к. відносять до останньої чверті ХХ ст. і пов'язують з упорядкуванням міжнар. потоків інформації та комунікації на глобальному рівні. Дослідження глобальної комунікації здійснюються за такими основними темами: транснац. комунікаційні конгломерати як основні діючі актори в глобальній системі комунікації, у сфері поширення інформ. продуктів та інформ. послуг на світових ринках; соц. вплив нових технологій, зокрема супутникових комунікацій, на міжнар. відносини; асиметричний потік інформ. та комунікаційних продуктів у глобальній системі; дисбаланс у міжнар. інформ. потоках.

У системі сучас. продуктивних сил інформація та інформ. технології набули відносно самостійного значення як один із найдинамічніших чинників розвитку. Інформ. ресурси як стратегічна категорія міжнар. відносин визначають роль і місце кожної д-ви у світовій ієрархії, тому проблема міжнар. співробітництва в інформ. сфері набуває глобального значення. Високі технології в галузі інформації та комунікації сприяли тому, що за короткий істор. період глобальні проблеми стали головними для світової громадськості, справді заг.-цивілізаційними. Інформ. процеси мають ознаки глобальності також в інших складових міжнар. проблем, таких, як: безпека світу й народонаселення, захист довкілля, природні ресурси, освоєння космосу, новітні біотехнології, інформатизація економіки, світова торгівля тощо.

Література: Тоффлер А. Футурошок. — СПб., 1997; Глобалізація і безпека розвитку. — К., 2001.

Є.Л. Макаренко

ГлобаліСТИКА ПОЛІТИЧНА — система знань про політ, аспекти *глобальних проблем* людства. Глобалістика почала виділятися в окрему наук. дисципліну в 60-і ХХ ст. із накопиченням у глобальній системі серйозних проблем та протиріч, які несли загрозу існуванню людства. Предметом дослідження глобалістики є походження, форми та засоби розв'язання глобальних проблем людства,

макросоціоприродні системи та їх динаміка. Глобалістика виступає як сукупність теорет. підходів (політологічних, соціологічних, культурологічних і соціально-філософських), що формуються відповідно до глобалізму як принципу. У Г. п. виокремлюються: філос.-метод. напрям (базується на системі знань філос. науки, що узагальнила та звела до купи досягнення інших наук про суспільство та людину) й транснац. напрям (дослідження кризових явищ і протиріч заг.-планетарного масштабу). Г. п. притаманні планетарні масштаби об'єкта дослідження. Вона використовує чотири основні підходи до пізнання глобальних політ. проблем: дослідження політ. аспектів заг.-людських проблем у цілому; політологічний аналіз окремих планетарних проблем та їхніх взаємозв'язків як із системою *міжнародних відносин*, так і з конкретними напрямами світової політики; дослідження вияву глобальних проблем у конкретних регіонах і їх впливу на розвиток там політ. ситуації та формування теорет.-методол. засад політ.-глобальних ДОСЛІДЖЕНЬ.

О.А. Коптель

Глобальна інформаційна мережа (Інтер-нет) об'єднує комп'ютерні мережі для сумісного використання ресурсів й обміну інформацією. Мережа Інтернет виникла на поч. 70-х ХХ ст. для допомоги дослідникам і викладачам, щоб забезпечити їх швидкими та ефективними засобами обміну даними. 1969 Міністерство оборони США створило Бюро передових досліджень (АРПА), яке розробило комунікаційну мережу, що не постраждала б унаслідок бойових дій і зберігала б здатність забезпечувати обмін інформацією навіть у разі її часткового руйнування. Ця мережа, що отримала назву АРПАНЕТ, фактично стала предтечею Інтернет.

В Інтернет об'єднано комп'ютери різних типів, які можуть використовувати різні операційні системи, але всі вони підтримують прийнятий для обміну інформацією в Інтернеті протокол ТСП/ІР (Протокол Управління Передачею/ Протокол Інтернету). Г. і. м. включає в себе:

«всесвітнє павутиння» (ЛУОгісі \Ѕісіе ШеБ), у якому здійснюється пошук та читання гіпертекстових доктів; електронну пошту, що використовується для обміну повідомленнями в мережі; телеконференції, що дозволяють вести дискусії з різноманітних тем (у телеконференціях усі повідомлення згруповані по темах і відправляються не індивід, користувачам, а розміщуються в групах новин); обмін файлами (РТР) та ін. Із часу виникнення мережі Інтернет перелік послуг неухильно зростає. Для доступу до послуг Гнтернету використовується спец. програмне забезпечення: напр., для пошуку інформації використовують спец. інформ. -пошукові програми, які здійснюють пошук за ключовими словами.

Інтернет відіграє значну роль у розвитку глобальної інформ. інфраструктури. Він змістив фокус комп'ютерної індустрії та прискорює конвергенцію у сфері комунікацій. Комп'ютеризація спонукає до розвитку цифрових технологій у телебаченні та в галузі телекомунікаційних послуг, підвищення швидкості доступу до Ін-тернету; довкола нього розгорається багато дискусій в урядових колах. Причинами цього є егалітарність його структури й суперечності щодо цензури, захисту конфіденційності та безпеки інформації. Жодна д-ва не контролює Інтернет. Цією мережею керує структура, яка виросла разом із нею — Товариство Інтернет. Інтернет перетворився з мережі, що об'єднувала вчених, на потужний ринковий механізм, який визначає екон. ефективність та конкуренто-спрможність тисяч компаній у всьому світі.

Завдяки Г. і. м. збільшується міжнар. співпраця з обміну інформацією, розширення міжнар. бізнесу, інтенсифікація освітньої діяльності. В умовах глобалізації світогосподарських процесів мережа Інтернет активно використовується в системі зовн.-політ. та зовн.-екон. діяльності д-ви, у т. ч. в сучас. дип. службі. Через цю мережу *відомства закордонних справ* та їхні *дипломатичні представництва* здійснюють інформ.-аналітичне забезпечення зовн.-політ. інтересів своєї д-ви, проводять моніторинг найважливіших політ., екон. та інших подій у світі, регіонах та країнах

Перебування.

В.В. Матвеев

Глобальна інформаційна спадщина —

міжнар. програма *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)* «Пам'ять світу», яка реалізується з 1992 за підтримки міжнар. орг-цій і держав-членів зазначеної спеціалізованої установи. Спрямована на виявлення, охорону та збереження за допомогою новітніх інформ.-комунікаційних технологій унікального культ., мистецького, наук, і документального здобутку людства з одночасним забезпеченням універсального доступу до нього дослідників та широкої громадськості. У рамках програми створено реєстр фондів, які визнано сусп. надбанням і які підлягають збереженню для передачі майбутнім поколінням. До нього включено, зокрема: клинописні таблиці шумерів; древні вірменські манускрипти; фонди слов. рукописів; редонський картулярій (середньовічний кодекс — унікальний зразок виготовлення книг VIII — XII ст.); рукописи видатних науковців, лауреатів Нобелівської премії; музейні літературні колекції країн Європи, Америки, Азії, Африки та Бл. Сходу; рукописи світової музичної класики та сучасності; археол. й архітектурні пам'ятки; архівні док-ти

«Джерела національної історії»; фонди, присвячені глобальним та видатним подіям в історії цивілізації. Для всебічного представлення Г. і. с. в рамках програми створено регіональні та нац. комітети «Пам'яті світу», завданням яких є підготовка реєстру нац. номінацій для включення в реєстр. Міжнар. консультативний комітет затвердив, напр., нац. реєстр Польщі за такими номінаціями: рукописи М. Коперника; роботи Ф. Шопена, архів Рінгельблюма (про варшавське гетто), істор. архіви Кракова, фонд слов. рукописів Національної бібліотеки, королівські архіви, рукописи польських лауреатів Нобелівської премії, док-ти про зруйнування та відновлення Варшави. Україна співпрацює з ЮНЕСКО за програмою «Пам'ять світу», представляючи номінації, визнані істор. і культ, надбанням укр. народу, докум. фонди та досє про видатні персоналії.

Є.А. Макаренко

Глобальне інформаційне суспільство

(The Global Information Society), ПС (CIS) — суспільство, обумовлене *глобалізацією комунікацій*, нормальна життєдіяльність і структура якого визначаються рівнем розвитку та якістю функціонування й безпеки інформ. довкілля; визначається також як постмодерне або пост-індустріальне. Одним із провісників ПС був канадський дослідник М. Маклюен, який підкреслював, що в новому суспільстві політ, й екон. зв'язки та відносини набудуть характеру комунікативних; домінуватиме обмін знаннями, а не товарами; ІКТ стануть новітніми «природними ресурсами», завдяки яким приростатиме сусп. багатство. Тобто б-ба за оволодіння капіталами й інвестиціями, ринками збуту (принаймні, у традиційному їх розумінні) відійде на другий план, а головним стане доступ до інформ. ресурсів. Тому війни вестимуться переважно в інформ. просторі та за допомогою інформ. озброєнь. На передній план у такому суспільстві, відповідно, вийдуть проблеми інформ. безпеки — розвитку й захисту інформ. простору — різноманітних інформ.-комунікативних процесів у певних д-вах або групах д-ав (наддерж. і міжнар. утвореннях), які так чи інакше співвіднесені з механізмами здійснення влади (включно зі здійсненням владних впливів на інші д-ви, групи д-ав тощо). За умов формування ПС країна, яка має розвиненіший інформ. простір, потужніші інформ. ресурси та засоби комунікації, має й більше шансів на успішне здійснення «м'яких» владних впливів. Інформатизація політики є вирішальним чинником її модернізації, пристосування до вимог сьогодення, запорукою успішної інтеграції країни у світове співтовариство.

Проблеми формування ПС на рівні окремих країн, регіонів світу або на глобальному рівні дедалі частіше стають предметом обговорення в наддерж. і міжнар. інституціях, на міжнар. зустрічах і самітах тощо (див. *Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства 2002*). Проблемам розбудови ПС присвячено Світовий саміт з інформ. суспільства, перший етап якого відбувся 10-12.12.2003 в Женеві й ухвалив Декларацію принципів і План дій щодо побудови ПС. У 1999 Рада Європи ухвалила «Декларацію стосовно європейської політики у сфері новітніх інформаційних технологій», у якій намічені конкретні інструменти пришвидшення руху всіх її країн-учасниць (включно з Україною) до ПС. Іншим важливим док-том Ради Європи є спрямована на гармонізацію кримінального законодавства країн-учасниць «Конвенція про кіберзлочинність» 2001. Із метою покращення доступу країн-учасниць до кіберінформації й кіберпослуг, Рада Європи рекомендувала нац. урядам до реалізації низку заходів, спрямованих на інтенсифікацію інформ. обміну, посилення Інтернет-грамотності громадян та їх виховання в дусі культ, толерантності, інформ. відкритості органів держ. влади, доступу громадян до публічної інформації тощо. У зазначених док-тах йдеться також про необхідність передачі інформ. технологій з планетарної Півночі на Південь. У рамках Єврокомісії діє спец. підрозділ, який не лише відстежує хід реалізації програм і планів, що стосуються побудови ПС у межах *Європейського Союзу* та країн-членів, але й напручує «глобальний контекст», спрямований на подолання «інформаційного провалля» та «цифрової нерівності», що утворилося між найрозвиненішими країнами й країнами «третього світу». *Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)* також реалізує міжнар. проекти, які стосуються електронної комерції, інформ. економіки, її податкових, митних та інших аспектів, електронного урядування й навчання тощо. Предметом обговорення міжнар. форумів, організованих спільно ОЕСР, *Організацією Об'єднаних Націй* та Світовим банком стали «цифрові аспекти подолання глобальної бідності». У межах Світового банку діє Програма «Інформація заради розвитку», а Інститут Світового банку відкрив спец. освітню мережу «Знання заради розвитку». У ПС якісно нові системи вир-ва потребуватимуть якісно нового влаштування міжлюдських і міждерж. відносин. Це модель сусп. устрою, пов'язана з інформ. обміном, яка потребує також значного переосмислення уявлень щодо характеру й рушійних факторів розвитку людської цивілізації під кутом зору пошуків якомога ефективніших засобів комунікації.

М.Л. Ожеван, Г.Л. Піскорська

Глоба/ІНІ медіа — транснац. утворення, що мають техн., технол., екон. та політ, потужності для забезпечення ефективного й безперервного процесу швидкого розповсюдження в масштабах усієї планети механічно або електронно продукованих дублікатів носіїв інформації для великої кількості споживачів. Найчастіше поняття «глобальні медіа» пов'язують з екон. та техн.-технол. процесами у сфері мас-медіа; використовується щодо компаній, концернів, конгломератів, груп, до власності яких входить більш ніж один засіб масової інформації: телебачення, преса, радіо, відео, кіно чи новітні мультимедіа. На поч. 80-х ХХ ст. сформувалися комплексні умови для виникнення такого явища, як Г. м. Від самого початку свого існування вони акумулюють концентровану екон. владу, демонструють вплив на соц. й політ, життя окремих країн і регіонів, на міжнар. політику. Процеси глобалізації міжнар. інформ. ринку і, як наслідок, утворення потужних медіа-конгломератів впливають на здійснення *зовнішньої політики* окремих країн та стан *міжнародних відносин* у цілому. Г. м. виступають суб'єктами міжнар. відносин і відіграють провідну роль у прийнятті зовн.-політ. рішень.

СІ. Даниленко

Глобальні проблеми — сучас. проблеми існування та розвитку людства в цілому. Виникнення Г. п. пов'язане як із конкретною сферою життєдіяльності суспільства, так і з конкретним соц.-екон. середовищем, де реалізується та чи інша сфера діяльності людей. До Г. п. відносять: перенаселення планети, порушення екологічної рівноваги, виснаження ресурсів, екон. відсталість країн, що розвиваються тощо.

За сферою дії Г. п. поділяють на: проблеми, які виникають у взаємодії природи й суспільства (надійне забезпечення людства сировиною, енергією, продовольством тощо, збереження довкілля, освоєння ресурсів Світового океану, оволодіння косм. простором тощо); проблеми сусп. взаємовідносини (відносини між д-вами різних екон. устроїв, подолання екон. відсталості багатьох країн світу, локальні, регіональні та міжнар. кризи тощо); розвиток людини, забезпечення її майбутнього. Ця сфера охоплює передусім проблеми пристосування сучас. людини до умов природ, і соц. середовища, що змінюються під впливом наук.-техн. прогресу, питання сучас. урбанізації, б-би з епідеміями й тяжкими захворюваннями (серцево-судинними, онкологічними, СНІДом).

На зламі тисячоліть людство зіткнулось із складними та принципово новими проблемами забезпеченості ресурсами, їх використання та наслідків обробки в процесі екон. діяльності. Обмеженість глобальних ресурсних запасів і руйнівні наслідки їх використання потребують радикальної реформи характеру та структури, зменшення абс. фізичних обсягів споживання ресурсів і зменшення ресурсоемності кожної одиниці виробленої продукції, радикальної зміни самого світового екон. устрою з метою створення більш керованого глобального процесу вир-ва та підпорядкованого не тільки логіці ендогенних екон. чинників, а й широким і перспективним міркуванням щодо виживання людства, забезпечення прийнятних умов життя прийдешніх поколінь.

А.В. Склепова

Глобального врядування концепція —

поєднання зусиль *акторів міжнародних* на глобальному рівні для того, щоб не допустити руйнівного наслідку втрати контролю та балансу сил для *системи міжнародної*; її поява пов'язана з відносною втратою суверенними д-вами контролю за деякими сферами внутр. та міжнар. життя, які традиційно належали до виняткових прерогатив д-ви. Г. в. к. розглядає відп. дії та інституції, що мають за мету встановлення поза межами компетенції д-ав контролю за глобальними процесами. Феномен глобального врядування належить до регулятивних норм та інститутів, які не мають стійкого структурного забезпечення. Але спільними діями вони фактично забезпечують чи сприяють конструктивній взаємодії між д-вами та їх об'єднаннями задля поступового переведення міжнар. правил співіснування між д-вами у сферу міждерж. кооперації: йдеться про розробку та ствердження міжнар. режимів, у рамках яких має здійснюватись глобальне врядування. Частково така функція реалізується *Організацією Об'єднаних Націй*, однак в умовах невизначеності сучас. системи міжнар. відносин та наростання ролі транснац. акторів ООН де-факто поступово втрачає свої колишні повноваження й можливості впливу. Крім того, складні процеси *глобалізації* спричиняють дихо-томну опозицію між глобальним врядуванням і силами, які прагнуть зберегти вирішальну управлінську роль нац. д-ав у системі міжнар. відносин. Г. в. к. закріплена в програмних док-тах і проявляється в діяльності низки міжнар. орг-цій та інституцій глобального рівня (*Велика сімка*, Тристороння комісія тощо). Ці міжнар. актори у своїй діяльності обговорюють та приймають рішення, що стосуються інтересів значної частини людства, але не мають універсального легітимного характеру. Виразним є екон. прагматизм у підходах прихильників глобального врядування. Так, 1995 кілька представників урядів країн-членів *Організації економічного співробітництва та розвитку* на таємній нараді прийняли й затвердили Багатосторонню угоду про інвестиції. Вона була значною мірою ініційована великими ТНК та встановила інвестиційні правила, керівні для найбільш розвинутих д-ав

Заходу. Угода була підтримана на кількох таємних нарадах *Світової організації торгівлі* й цілком таємному засіданні керівництва *Міжнародного валютного фонду*.

С.С. Камінський

Глухівські статті 1669 — договірні умови між царським урядом і гетьманом *Д. Многогрішним* про політ, і правове становище Лівобережної України у складі Московської держави, підписані в м. Глухові 3.03.1669, склалися з 27 пунктів. З огляду на минулорічне антимоск. повстання на Лівобережжі й незалежницьку політику правобережного гетьмана *П. Дорошенка*, царський уряд скасував умови *Московських статей 1665* і підтвердив умови *Переяславсько-Московського договору 1654*, доповнивши їх новими пунктами: гетьманський уряд зобов'язувався встановити 30-тис. козацький реєстр, але гетьман мав право утримувати наймане військо (1 тис. чол.). Гетьманові заборонялись безпосередні дип. зв'язки з інозем. д-вами; водночас царський уряд зменшив кількість моск. воєвод, залишивши їх у Києві, Ніжині, Переяславі, Острії та Чернігові й обмеживши функції воєвод військ, справами. Податки збирались виключно козацькою старшиною. Гетьманський уряд зобов'язувався повернути в Московію всіх кріпаків-утікачів, які оселилися в Україні, й обмежити перехід укр. селян

У КОЗачТВО.

В.Ю. Крушинський

Гнатішин Іван Миколайович (20.06.1951, Вашківці Вижницького р-ну Чернівецької обл.) — укр. громад.-політ, та держ. діяч, дипломат. У 1980 закінчив екон. ф-т Чернівецького держ. ун-ту. 1991-92 — голова Чернівецької обласної ради народних депутатів та її виконавчого комітету; 1992-94 — представник Президента України в Чернівецькій області; 1994-96 — голова Чернівецької обласної державної адміністрації. У березні 1996 — грудні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Молдова, згодом — керівник Департаменту адмін.-фінанс. питань, документації та архіву МЗС України.

В.М. Матвієнко

Гнатишин (Нпагуз'Буп) Рамон (Джон) (16.03.1934, Саскатун, провінція Саскачеван, Канада — 18.12.2002, Оттава) — канад. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї іммігрантів із Зах. України. 1974 обраний до палати громад за підтримки Прогресивно- консервативної партії; 1979 — держ. міністр технологій і міністр енергетики, копалень і ресурсів; 1984-85 — лідер урядової більшості в парламенті, ініціював процедуру обрання спікера таємним голосуванням; 1985 — голова Таємної ради Канади; 1986-88 — міністр юстиції та ген. прокурор Канади, виступив проти підписання *Північноамериканської угоди про вільну торгівлю* і зазнав поразки на парл. виборах 1988. 29.01.1990-8.02.1995 - 24-й генерал-губернатор Канади, активно сприяв дип. визнанню незалежної України та налагодженню двостороннього співробітництва.

В.І. Головаченко

«Гнучкого реагування» стратегія (англ. *Яе-хібіе* гекроше) — воєнно-політ. концепція США та *НАТО* часів *«Холодної війни»*; стала офіц. доктриною НАТО 1967. США мали готуватися до розширення діапазону воєн і розвивати відп. військ, потенціал, необхідний для успішного ведення обмежених воєн — ядерних і звичайних, великомасштабних і локальних, між-держ. і контрпартизанських. «Г. р.» с. передбачала в разі рад. *агресії* в Європі адекватність дій США та їхніх союзників у відповідь засобам, до яких вдаватиметься СРСР: якщо війна розпочнеться з використанням ядерної зброї НАТО також має використати ядерну зброю; у разі обмеження звичайними озброєннями НАТО також не застосує ядерної зброї у відповідь до моменту, коли б виникла реальна загроза поразки союзників. Т. ч., ядерна зброя залишалась останнім засобом оборони Зах. Європи. Гнучкий підхід до використання військ, сили залежно від характеру конфлікту, розроблений у рамках стратегії, зумовив формування на її базі нових воєнно-стратегічних концепцій, розрахованих на конкретні типи воєн і варіанти їх перебігу (концепції ядерної війни: «гарантованого знищення», «другого удару», «обмеження шкоди» та «контрсили»). Підвищення ролі звичайних й «обмежених» ядерних воєн спричинило розробку концепції «двох з половиною воєн», що передбачала підготовку сил заг. призначення до ведення одночасно двох «великих» воєн — у Європі та Азії — й однієї «малої» — у якому-небудь іншому регіоні світу. Складовою частиною «Г. р.» с. стала також концепція «контрінсур-генції» (бойових операцій проти повстанських

Та ПарТИЗ. СИЛ).

В.Л. Манжолла

ГОВОН (СоУОП) Я кубу (1934) — нігерійський військ, і держ.-політ. діяч. Нар. в сім'ї христ. священика на півночі країни. Із 1954 — на військ, службі, закінчив Королівську військ, академію в Сандхерсті, коледж сухопутних військ у Кам-берлі й Нац. коледж оборони в Латимері, двічі брав участь у *Конголезькій кризі 1960-65*. Після приходу до влади в Нігерії першого військ, уряду в січні 1966 очолив штаб армії, 1.08.1966-29.07.1975 — голова Федерального військ, уряду, забезпечив перемогу федер. військ

над сепаратистами *Біафри* в громадян, війні 1967-70. У внутр. політиці сприяв розвиткові держ. сектора, обмеженню позицій інозем. капіталу, передусім у нафтовій промисловості, у зовнішній — здійснював курс на диверсифікацію зв'язків країни. У жовтні 1970 оприлюднив програму повернення Нігерії до цивільного правління до 1976; дотримувався політики нац. примирення. Усунений від влади армійською верхівкою, невдоволеною особистою популярністю та прозахідним лібералізмом Г, отримав політ. притулок у ВЕЛИКІЙ Британії.
В.І.Головченко

Гогенлоє-Шиллінгсфюрст Хлодвіг Карл Віктор (31.03.1819, Ротенбург-на-Ельбі - 6.07.1901, Рагац, Швейцарія) — нім. держ. діяч і дипломат, князь. 1866-70 — міністр-президент і мін. закл. справ Баварії, змушений подати у відставку через пропус. орієнтацію. 1871 активно підтримав входження Баварії до Німецької імп., був обраний віце-президентом 1-го заг.-імперського рейхстагу й представником Баварії в бундесраті. У 1874-85 — посол Німеччини у Франції; брав участь у роботі *Берлінського конгресу 1878*; 1885-94 — намісник Ельзас-Лотарингії; 1894-1900 — Рейхсканцлер Німеччини та міністр-президент Пруссії.
РА. Кривонос

Годунов Борис Федорович (1552, Москва — 13.04.1605, Москва) — рос. цар. Нар. в дворянській сім'ї. Після одруження 1580 його сестри Ірини зі спадкоємцем царського престолу Федором Івановичем отримав чин боярина. За царювання Федора Івановича (1584-98) — фактичний правитель Московської держави у званні «конюшого і ближнього великого боярина», відповідно до офіц. постанов боярської Думи 1588 і 1589 одержав право самостійних зносин з інозем. д-вами. 21.02.1598 обраний Земським собором царем. Зовн. політика відрізнялась продуманістю й обережністю: 1587 уклав перемир'я з Річчю Посполитою на 15 років; у січні 1590 відновив б-бу зі Швецією за Балтійське узбережжя та змусив її за Тязинським мирним дог-ром 1595 повернути Московському царству захоплену під час Лівонської війни територію від р. Нарви до Корели включно з Ямом, Копор'єм й Івангородом; відстоював принцип недоторканності рос. території; відновив дружні зв'язки з англ. урядом, сприяв розвитку рос.-англ. торгівлі, вів особисте листування з королевою *Єлизаветою І*; зміцнились зв'язки Московського царства із Закавказзям і Півн. Кавказом, 1587 цар Кахетії Олександр з огляду на османську й перську загрозу визнав себе васалом Москви.

Н.Ф. Сербіна

Голцін Василь Васильович (1643, Москва — 1714, с. Кологори Пінезького повіту) — моск. держ. діяч і дипломат, князь. Перебував при дворі царя *Олексія Михайловича* з 1658; висунувся в роки правління Федора Олексійовича (1676-82);

1675 відряджений нач. війська в Україну «для береження городів» від набігів турків і татар;

1676 отримав чин боярина; 1676-77 та 1680-81 брав участь в обороні півд. рубежів Московського царства, здійснював зв'язок царя з укр. воєводами. 1682-89 — голова *Посольського при-казу*. 1683 став «Царственния большия печаті і державних великих посольських справ храни-телем», першим міністром уряду царівни Софії Олексіївни, її фаворитом; приділяв велику увагу зміцненню зв'язків з усіма європ. дворами, а також із Китаєм. 1683 добився підтвердження Кардиського мирного дог-ру зі Швецією без змін, що на кілька десятиліть віддалив вихід Росії до берегів Балтики, але дав можливість Московській державі зосередити сили для б-би з Річчю Посполитою й успішного вирішення питання щодо України та Білорусі. Успіхом зовн. політики Г. було підписання *Вічного миру 1686*, що закріпив, зокрема, де-юре приєднання Лівобережної України й Києва до Московського царства. На виконання антитур. статей угоди організував два походи проти Кримського ха-нату (1687, 1689), які, хоча й закінчились невдало, надали побічну допомогу союзникам Росії — Речі Посполитій та Австрійській імп. й перешкодили хану виступити проти них. 1689, із приходом до влади *Петра І*, був позбавлений усіх чинів і відправлений у заслання, де й помер.

Н.Ф. Сербіна

Голцінський Євген Михайлович (1878, Кишинів — 1932, Прага) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат. Нар. у сім'ї військового. Закінчив Київ, кадетський корпус (1898), навчався в Моск. вищому техн. училищі й нахім. ф-ті Київ, політехн. ін-ту, закінчив Празький технікум (1907). У грудні 1902 - січні 1903 — чл. ЦК РУП, водночас до квітня 1905 — чл. редакції парт. часописів «Гасло» (Чернівці), «Селянин» (Чернівці-Львів) і «Праця» (Львів). Під час *Першої світової війни* забезпечував зв'язок між *Союзом Визволення України (СВУ)* й нелегальними укр. осередками Наддніпрянщини. Після перемоги Лютневої демокр. рев-ції 1917 — комісар Центральної Ради у Звенигородському повіті Київ, губернії, взимку 1918 — голова делегації УНР до Німеччини для друку грошей. 6.01.1919 постановою Ради міністрів УНР призначений головою Надзвичайної дип. місії до США, але не приступив до виконання обов'язків у зв'язку з відмовою в *акредитуванні*, потім — радник МЗС УНР, голова дип. місії УНР до

Естонії. Із 1921 — в еміграції у Львові та Подєбрадах (Українська сільськогосподарська академія, ЧСР).
в.і. Головченко

Голль (Саїііе) Шарль Андре Жозеф Марі де (22.11.1890, Лілль - 9.11.1970, Коломбе) — франц. держ., політ, і військ, діяч. Закінчив Військове уч-ще Сен-Сір (1912). Брав участь у *Першій світовій війні*, потім служив у франц. армії, у т. ч. у Варшаві при штабі військ, місії генерала Рейгана під час війни з більшовицькою Росією (1920-21). Викладаючи військ, історію в Сен-Сірі, розробив теорію механізації сухопутних військ і широкомасштабного використання танків у взаємодії з піхотою та авіацією («За професійну армію», 1934). У червні 1940 — заст. міністра нац. оборони, після окупації Франції нац. Німеччиною виїхав до Великої Британії, став ініціатором створення й керівником Французького нац. к-ту й головнокомандувачем збройних сил «*Вільної Франції*». 1943-44 — голова Французького к-ту нац. визволення й головуєчий Комітету нац. оборони; 1944-46 — голова Тимчасового уряду Французької Республіки; сприяв підписанню *радянсько-французького договору 1944* про союз і взаємну допомогу. У червні - грудні 1958 — голова франц. уряду, 21.12.1958-28.04.1969 — Президент Франції. Провадив курс на забезпечення автономності позиції Франції з найважливіших проблем європ. й світової політики, на розрядку міжнар. напруженості й розвиток відносин із СРСР та його союзниками; блокував вступ Великої Британії до *Європейських співтовариств* (1963) і спробу США надати *НА ТО* ракетно-ядерну зброю; ініціював виведення Франції з Об'єднаної військ, структури НАТО (1966); здійснив демонтаж Французької колоніальної імп. (1958-62) і намагався закріпити за Францією роль лідера країн «третього світу».
РА.Кривонос

ГоловІн Федір Олексійович (1650, Москва -1706, Глухів, за іншими даними Ніжин) — рос. держ. діяч і дипломат, граф. 1686 відряджений до Китаю, де уклав *Перчинський договір 1689*; 1691 призначений намісником сибірським і нач. ряду приказів. Перебував у складі *Великого посольства 1697-98* як другий посол; 1699 вів секретні переговори про укладення союзних дог-рів із Саксонією й Данією. Із 1699 — генерал-адмірал і нач. Військ.-морськ. приказу; 1700-06 очолював *Посольський приказ* у званні Президента посольських справ, брав участь у переговорах із польським королем Августом ІІ, литовськими та прус, послами про союз у *Північній війні 1700-21*.
Н.Ф. Сербіна

ГОЛОВКІН Гаврило Іванович (1660, Москва -1734, Петербург) — рос. держ. діяч і дипломат, граф (з 1710). Близький помічник *Петра І*, 1706-09 — нач. *Посольського приказу*, із 1709 — перший рос. держ. канцлер, із 1717 — президент *Іноземних справ колегії*. Брав активну участь у багатьох зовн.-політ, заходах Росії, вів від імені царя листування з рос. дип. представництвами. 1726-30 —чл. Верховної таємної ради, із 1731 — чл. Кабінету міністрів, поступово відійшов від Держ. Справ.
Н.Ф. Сербіна

Головне управління з питань зовнішньої ПОЛІТИКИ — структурний підрозділ Адміністрації Президента України. Основні завдання: забезпечення здійснення Президентом України керівництва зовн.-політ, діяльністю д-ви; сприяння в межах своїх повноважень забезпеченню цілісності та узгодженості зовн.-політ, курсу України; орг-ція й координація заходів органів виконавчої влади України щодо забезпечення реалізації Президентом України конституційних повноважень у зовн.-політ. сфері, включаючи закорд. візити Президента України та прийоми інозем. делегацій; аналіз діяльності органів виконавчої влади, пов'язаної із здійсненням *зовнішньої політики* України, та підготовка рекомендацій Президентові України щодо підвищення її ефективності; підготовка та опрацювання проектів указів, розпоряджень і доручень Президента України з питань зовн. політики України.

Управління, відповідно до покладених на нього завдань, бере участь у підготовці пропозицій щодо основних напрямів здійснення зовн. політики України, ініціатив міжнар. характеру та заходів, спрямованих на підвищення ефективності співробітництва України з інозем. д-вами й міжнар. орг-ціями; відслідковує основні тенденції розвитку політ, процесів у світі та аналізує їх з точки зору можливих наслідків для міжнар. становища України; вносить на основі цього відп. пропозиції Президентові України, координує плани закорд. візитів Президента України та візитів на вищому рівні в Україну інозем. держ. діячів; спільно з МЗС України планує та готує змістовну частину закорд. візитів та зустрічей Президента України; бере участь у підготовці проектів законів із зовн.-політ. питань, що вносяться Президентом України на розгляд Верховної Ради, а також готує обґрунтовані висновки стосовно відп. законопроектів, що надходять до Адміністрації Президента України; розглядає внесені в установленому законодавством порядку пропозиції про укладення міжнар. дог-рів України, готує і подає на розгляд Президентові України висновки щодо доцільності їх укладання; готує пропозиції щодо офіц. тлумачення актів Президента України з питань зовн. політики; бере участь у підготовці послань Президента України до народу, щорічних і позачергових послань до ВР України в частині, що стосується зовн.-політ, діяльності

України; за поданням МЗС готує на розгляд Президента України висновки та проекти відп. рішень щодо призначення та звільнення *дипломатичних представників* України в інозем. д-вах та при міжнар. орг-ціях, а також щодо присвоєння вищих *дипломатичних рангів* України; опрацьовує пропозиції МЗС України щодо складу делегацій на міжнар. переговори та директиви для них, подає їх на затвердження Президентові України; координує діяльність виконавчих або допоміжних апаратів укр. частин міждерж. органів, співголовою яких є Президент України або які створені при Президентові України. Управління очолює заступник глави Адміністрації Президента України — керівник Головного управління з питань зовн. політики, якого призначає на посаду та звільняє з посади Президент України за поданням глави Адміністрації Президента України. Відповідальні працівники управління повинні бути фахівцями в галузі *міжнародних відносин та міжнародного права*, вільно володіти інозем. мовами та мати досвід дип. або наук, роботи. Відповідальним працівникам управління — дип. працівникам — відповідно до того, які посади вони займають, присвоюються *дипломатичні ранги* України. Положення про Головне управління з питань зовн. політики було затверджене розпорядженням глави Адміністрації Президента України від 28.04.2000. *в.і. Резищенко*

Голубович Всеволод Олександрович (02.1885, с. Молдавка Балтського повіту Подільської губернії-16.05.1939, Ярославль, РРФСР) — укр. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї священика. Закінчив дух. семінарію й Київ, політехн. ін-т (1915). За фахом — інженер-залізничник, працював помічником нач. дистанції станції Куп'янськ і нач. відділення водних, шосейних і ґрунтових шляхів Румунського фронту. Політ. діяльність розпочав 1903 членом РУП, 1912 приєднався до Київської групи укр. есерів. У березні 1917 обраний головою Одеського к-ту УПСР, водночас належав до Одеської укр. громади, від імені якої у квітні 1917 звернувся до Тимчасового уряду з вимогою територ. автономії України. На 2-ому Всеукраїнському з'їзді УПСР (15-19.07.1917) обраний до складу ЦК партії та кооптований до Центральної та Малої рад. 15.07.1917 затверджений на посаді ген. секретаря шляхів, а 30.10.1917 очолив ген. секретарство торгівлі та промисловості України; від Херсонської губернії був обраний делегатом Всеросійських та Українських Установчих зборів. У грудні 1917 — січні 1918 очолював укр. делегацію на *Брестських мирних переговорах 1917-18* з представниками д-ав Четверного союзу; передав представникам Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії й Туреччини ноту Генерального Секретаріату УНР із заявою про незалежність України в міжнар. справах.

18(31).01.1918 Г. очолив Раду Народних Міністрів УНР, до якої входили здебільшого представники УПСР, а також керував МЗС (29.01-29.04.1918). Напередодні вступу більшовиків до Києва, у ніч з 25 на 26.01.1918, разом з урядом переїхав до Житомира. Після запрошення Центральною Радою в Україну нім. військ підписав відозву до народу України з поясненням необхідності цього політ. кроку. Але непослідовна політика уряду, очолюваного Г, призвела до втрати впливу укр. влади в селянському середовищі, різкого звуження її соц. бази, загострення відносин із нім. військ, командуванням, яке висловлювало невдоволення браком оперативності у виконанні екон. умов *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918* і врешті пішло на держ. переворот та усунення Центральної Ради й уряду. Після встановлення гетьманського правління був заарештований нім. військ, владою, до 16.12.1918 перебував у Лук'янівській в'язниці. Протягом 1919 двічі заарештовувався владою більшовиків, а 24.03.1919 засуджений до ув'язнення судовою владою Директорії УНР. 31.05.1919 призначений головою спец. дип. місії в Італії, цілями якої були репатріація військовополонених українців і налагодження поставок військ, спорядження для армії УНР, але через неможливість вчасно вирішити питання про перетин кордонів поїздка не відбулась. У серпні 1920 заарештований більшовицькою владою в Кам'янці-Подільському; співробітники Особливого відділу 14-ї армії вилучили в нього величезну кількість різноманітних док-тів УПСР. У травні 1921 Надзвичайний трибунал УСРР, який розслідував «справу ЦК УПСР», засудив Г. до 5 років примусової праці в таборах. Після амністії ВУЦВК наприкінці 1921 деякий час працював інженером-буді-вельником в Українському РНГ; 1931 засуджений у справі «Українського національного центру». Загинув у В'ЯЗНИЦІ. *В.Ф. Солдатенко*

Гондра договір про запобігання конфліктам між амер. державами, підписаний 3.05.1923 у Сантьяго (Чилі) на 5-й конференції *Панамериканського союзу* (25.03-3.05.1923). Проект дог-ру був внесений М. Гондра, мін. зак. справ Парагваю; передбачав передачу тих конфліктів між амер. д-вами, що не вдавалось вирішити самим конфліктуючим сторонам, на розгляд спец. *арбітражу міжнародного* в складі 5 представників держав-учасниць Панамериканського союзу. Техн. забезпечення діяльності арбітражу покладалось на дві постійні комісії з місцеперебуванням у Вашингтоні й Монтевідео, кожна з яких складалась із трьох дип. представників амер. країн, найдовший час акредитованих у відп. столиці. США та 15 лат.-амер. д-ав підписали договір на конференції, а також Мексика, Болівія й Перу, які не брали

участі в її роботі, Сальвадор та Коста-Рика приєдналися до дог-ру пізніше. Аргентина, яка орієнтувалася у своїй зовн. політиці на Велику Британію та намагалась використовувати авторитет *Ліги Націй* для протидії політиці США, не ратифікувала договір. Угода цілком відповідала політиці США по створенню ізольованих регіональних механізмів співпраці в Зах. півкулі на противагу Лізі Націй; провідна роль у діяльності міжамер. арбітражу відводилась США, до того ж, регіональний характер арбітражу виключав можливість участі в ньому Неамер. Д-аВ.

О.С. Пархомчук

Гонка Озброєнь — процес прискореного накопичення запасів зброї та військ, техніки, їх удосконалення на базі милітаризованої економіки й широкого використання у військ, цілях досягнень наук.-техн. рев-ції; якісне та кількісне суперництво у військ, силі між країнами, які протистоять одна одній (див. *Балансу сил концепція*). Динаміка Г. о. — це сукупність її кількісних та якісних параметрів, які розглядаються в розвитку протягом певного періоду часу.

О.С. Пархомчук

Гонсалес (Сопгаїєг) Філіпе Маркес (5.03.1942, Севілья, Іспанія) — іспан. громад.-політ. і держ. діяч. Здобув вищу юрид. освіту. 1964 вступив до забороненої Іспанської соціалістичної робітничої партії (ІСРП); 1974 обраний її ген. секретарем. На виборах у жовтні 1982 ІСРП отримала абс. більшість голосів виборців, завдяки чому Г. у віці 40 років став наймолодшим главою уряду в Європі. У 1982 його уряд відмовився від участі Іспанії в *НАТО*, але в 1986 Г. вдалося переконати виборців висловитися за приєднання країни до альянсу. Домігся прийняття країни до *Європейського економічного співтовариства* (1986), що сприяло суттєвій модернізації економіки; зберіг посаду після перемоги ІСРП на виборах 1986 й 1989, проте поступово популярність іспан. соціалістів пішла на спад. Г. залишався прем'єр-міністром і після парл. виборів 1993, але його партія втратила абс. більшість депутатських мандатів. Через скандали й викриття, пов'язані з корупцією, замовними вбивствами політ, противників тощо, ІСРП остаточно втратила підтримку виборців й опинилася в опозиції 1996. У червні 1997 змушений подати у відставку з посади ген. секретар партії.

РА. Кривонос

Гопкінс (Норкпк) Гаррі Ллойд (17.08.1890, Сіу-Сіті, Айова - 29.01.1946, Вашингтон) — амер. держ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї ремісника. Закінчив Гріннелльський коледж. Під час *Першої світової війни* очолював орг-ції Червоного Хреста півд.-схід. штатів, потім працював у благодійних товариствах, де зблизився з *Ф.Д. Рузвельтом* і став його найближчим помічником та довіреною особою. 1933 призначений дир. Федерального управління допомоги безробітним; 1938-40 — міністр торгівлі; 1940-45 — спец, радник і помічник президента, керівник адміністрації *ленд-лізу*. Як особистий представник Президента США в січні 1941 відвідав Лондон, у липні — серпні — Москву (див. *Гопкінса місія 1941*); узяв активну участь в орг-ції й проведенні *Квебекської конференції 1943*, *Каїрської конференції 1943* й *Тегеранської конференції 1943*, *Кримської (Ялтинської) конференції 1945*; у травні — червні 1945 провів у Москві переговори щодо проблем повоєнного врегулювання в Європі та скликання *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945*. У дип. діяльності виходив із першорядності амер.-брит. стратегічної співпраці в *Другій світовій війні* та по її завершенні поряд із збереженням союзницьких відносин із СРСР.

В.І. Головченко

Гопкінса МІСІЯ 1941 — перший візит до СРСР (29.07-1.08.1941) *Г. Гопкінса*, особистого представника Президента США *Ф.Д. Рузвельта*, адміністратора програми зі здійснення *ленд-лізу*. Офіц. цілі поїздки — ознайомлення із ситуацією на рад.-нім. фронті та вивчення питання щодо амер. військ, поставок до СРСР. Запропонував провести нараду представників урядів СРСР, США та Великої Британії для спільного з'ясування стратегічних інтересів фронтів, а також потреб і можливостей кожної з цих країн. Г. м. сприяла поліпшенню амер.-рад. відносин, поширенню на СРСР дії закону про *ленд-ліз* (7.11.1941), підготувала умови для проведення в Москві у жовтні 1941 конференції представників СРСР, США та Великої Британії (див. *Московські конференції 1941, 1943*), відіграла позитивну роль у прискоренні процесу створення *антигітлерівської коаліції*.

І.С.Покровська

ГорбачевСЬКИЙ Антін (1856 - 1944, Львів) — укр. громад.-політ. діяч, дипломат. За фахом адвокат. Співзасновник Української нац.-демокр. партії. У 1883-84 — голова редакції львівського «Діла», із 1912 — чл. австр. Державного трибуналу, 1913-18 — депутат Галицького сейму. Із 18.10.1918 — депутат УН Р, чл. її президії (виділу). 3.10.1919 призначений до складу Надзвичайної дип. місії УНР до Речі Посполитої під керівництвом *А. Ливицького*, 30.11.1919 вийшов з її складу на знак протесту щодо визнання польської юрисдикції над Схід. Галичиною. У липні 1925 виступив співорганізатором УНДО. 1928-39 — сенатор польського Сейму, активно домагався виконання 2-ю Річчю

Посполитою її міжнародних (згідно з *Версальським мирним договором 1919*) і конституційних зобов'язань щодо підвладних зах.-укр. земель.

В.І. Головченко

Горбачов Михайло Сергійович (2.03.1931, с. Привольне Красногвардійського р-ну Ставропольського краю РСФРР) — рад. держ.-політ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив юрид. ф-т Моск. держ. ун-ту ім. М. Ломоносова (1955) й агрономічний ф-т Ставропольського с.-г. ін-ту (1967). Працював в органах ВЛКСМ та КП РС у Ставропольському краї, із 1978 — у центр, апараті в Москві. 1984-85 — голова комісії ВР СРСР із закорд. справ. Із 11.03.1985 - Ген. секретар ЦК КПРС, згодом — Голова Президії ВР СРСР (1989-90), Президент СРСР (1990-91). Діяв з позицій ним же проголошеного «*нового політичного мислення*», яке спочатку означало реформування соціалізму, подолання «застою», а згодом перейшло в демонтування соціал. системи як неефективної, перехід до ринкової економіки. У *зовнішній політиці* «нове мислення» зводилось до відмови від «класового протистояння» з капіталізмом, подолання розколу світу на дві системи, вирішення найважливіших міжнар. проблем, що загрожували світові ядерною війною. Серед них: підписання *американсько-радянського договору про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності 1987*, *Договору про звичайні збройні сили в Європі 1990*, *американсько-радянського договору про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991* та ін. Безпрецедентне значення мала згода СРСР на інспектування своєї території в контексті угод про роззброєння. Почався курс на демократизацію суспільства, країни-учасниці *Варшавського договору 1955* одержали запевнення, що СРСР буде поважати волю народів та не втручатиметься в їхні внутр. справи, внаслідок чого там відбулись докорінні перемини й до влади прийшли некомуніст. партії, а в НДР — зруйнована «берлінська стіна» та в результаті *Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини 1990* здійснилось її возз'єднання. Згодом Варшавський договір і Рада економічної взаємодопомоги припинили існування. Демократизація в СРСР викликала до життя нові суспільні рухи в Україні, які виступили за зміцнення суверенітету республіки. 1990 делегація УРСР на *Генеральній Асамблеї ООН* вперше діяла за власними, а не за союзними, інструкціями. Перехід до ринкової економіки водночас здійснився суперечливо й непослідовно. Спроба підписати новий Союзний договір із республіками викликала змову консервативних сил у керівництві СРСР проти Г. Подолавши її за допомогою рос. керівника *Б. Єльцина*, Г. не зміг утримати владу та 25.12.1991 пішов у відставку, коли республіки почали проголошувати незалежність, а представники РФ, України й Білорусі створили *Співдружність Незалежних Держав*. Після виходу у відставку очолив зовн.-політ. «Горбачов — Фонд»; 1993 заснував «Міжнародний зелений хрест» із метою сприяння вирішенню конфліктів шляхом мирних переговорів; у червні 1996 невдало балотувався на посаду Президента Росії (0,51% голосів); у березні 2000 на установчому з'їзді Російської об'єднаної соціал.-демокр. партії обраний її керівником. Лауреат *Нобелівської премії миру* (1990). *м.м. Білоусов*

Горизонтальне ЗЛИТТЯ — злиття підприємств, які випускають однотипну продукцію, надають однотипні послуги, у єдину фірму, концерн. Злиття — об'єднання виробників та отримувачів зовн. ефектів (екстерналій) в одне ціле (напр., фірму). У процесі злиття зовн. ефекти перетворюються на внутрішні, коригуються обсяги технологій вир-ва відп. благ. Злиття має місце тоді, коли одна компанія купує акції іншої компанії. У результаті злиття друга компанія або розпускається, або стає складовою частиною першої. Даний процес посилюється наприкінці 80-х ХХ ст. Так, у США 1987 було поглинено більше 2 тис. незалежних фірм.

А.В. Склепова

ГорІН Олександр Олегович (11.11.1956, Донецьк) — укр. професійний дипломат, науковець. У 1978 закінчив ф-т міжнар. відносин Київ, держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; кандидат істор. наук. 1978-88 — аспірант, асистент, старший викладач кафедри історії міжнар. відносин і зовн. політики СРСР ф-ту міжнар. відносин та міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; 1988-93 — доцент, докторант цього ун-ту; 1993-97 — 1-й секр., радник *Постійного представництва України при ООН*. 1997-99 працював в Адміністрації Президента України. 1999-2002 — радник-посланник Посольства України в Канаді. Із 1.10.2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Сінгапур, одночасно з 06.11.2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Брунеї-Даруссаламі за сумісництвом.

В.М. Матвієнко

Горкуша Филон (? , Бихов, нині Могильовської обл. Білорусі — ?) — укр. військ, діяч і дипломат. Служив у реєстровому козацькому війську. Навесні 1648 перейшов на бік *Б. Хмельницького* й невдовзі за наказом гетьмана очолив козацький загін для б-би з литовськими військами в Білорусі, 1649 здобув Мозир, Гомель і Пінськ; 1651 брав участь в оборонних боях проти війська Я. Радзівілла під Димером і Києвом. 21.03.1654

відраджений Б. Хмельницьким до Москви з наказом гетьмана С. Богдановичу-Зарудному і П. Тетері домагатись від царського уряду підтвердження прав Війська Запорозького; 12.04.1654 отримав від Олексія Михайловича грамоту для гетьмана із запевненнями, що «опричь нашей государевой милости и вольностей» козакам «тягости никакие ни в чем отнюдь не будет, и они б в то на нашу госуда-реву милость были надежны безо всякого сум-нения». 1656 очолював посольство Війська Запорозького до Варшави; 1657 командував козацькими військами на Півд. Волині, активно підтримав політику / . Виговського; 1658-70 — полтавський полковник (із перервами).

В.І. Головченко

Городельська унія 1413 (Городельський привілей) — договір, підписаний 2.10.1413 у Городлі (на р. Зах. Буг) між «королем польським і зверхнім принцепсом Литовським і Руським» Владиславом II (Ягайлом) та «великим князем литовським і руським» Вітовтом. Унія передбачала визнання «на вічні часи» зверхності королівської влади над великокнязівською та впровадження в Литві адмін. устрою польського типу, за що литовська князівсько-боярська аристократія отримувала в разі прийняття нею католицизму всі права польської шляхти. Зі свого боку литовські «шляхтичі, бояри і вся людність земель великого князівства Литовського» обіцяли бути «завжди послухними та до служби королю й великому князю готовими», «ворогів корони Польської мати за своїх ворогів», а по смерті Вітовта обрати великим князем того, кого порекомендує їм Ягайло. Г. у. впроваджувала також легітимний механізм розв'язання всіх майбутніх конфліктів між шляхтою Литви та Польщі на спец. з'їздах, що мали скликатись у разі потреби в містах неподалік литовсько-польського кордону.

В.Л. Рубель

Горті Міклош (18.06.1868, Кендереш, Австро-Угорщина - 9.02.1957, Ешторіл, Португалія) — угорський держ. і військ. діяч. Був п'ятою дитиною в старовинній дворянській кальвіністській родині. Навчався в Реформатському коледжі Дебрецена, потім — у нім. чоловічій гімназії в Сопроні, 1882 вступив до військ.-мор. академії у Фіуме (Рієка). Після завершення навчання обіймав різноманітні командні посади на флоті. 1909-14 — мор. флігель-ад'ютант австр.-угорського імп. Франца Йосифа, якого глибоко шанував; під час *Першої світової війни* зумів кілька разів прорвати блокаду Адріатичного узбережжя, встановлену та поновлювану *Антантою*, у січні 1918 призначений головнокомандувачем військ.-мор. сил Австро-Угорщини в чині контр-адмірала; після розпаду імперії взяв на себе відповідальність за передачу 31.10.1918 австр.-угорського флоту югославській Національній раді. У червні 1919 призначений на посаду міністра оборони в уряді, утвореному в Сегеді на протигагу урядові Угорської Радянської Республіки; один із організаторів угорської нац. армії, яка 16.11.1919 зайняла Будапешт. 1.03.1920 обраний Національними зборами регентом-правителем країни до визначення долі угорської корони; змушений був укласти *Тріанонський мирний договір 1920*, за яким 72% території Королівства Угорщина й 64% його населення переходили у володіння сусідніх д-ав. Ставши главою д-ви, зберіг за собою посаду головнокомандувача армії, не допустив повернення на угорський престол короля Карла IV (останнього австр.-угорського імператора) й до 30-х майже не брав участі у внутр.-політ. житті, щоб не виходити за рамки конституційних повноважень. У зовн. політиці спочатку орієнтувався на фаш. Італію, а після 1933 — на нацистську Німеччину; не був прихильником внутр. політики нацистів, але вважав, що лише Німеччина зможе допомогти Угорщині в перегляді Тріанонського договору. Усупереч *нормам міжнародного права*, за *Віденським арбітражем 1938* домігся передачі Угорщині частини Півд. Словаччини й Карпатської України з населенням майже 1 млн. чол. Навесні 1940 дав згоду для перекидання нім. бронетанкових військ у Румунію, а незабаром заявив і про свої територ. претензії до неї. За 2-м Віденським арбітражем (30.08.1940) отримав півн. частину Трансільванії з населенням 2,5 млн. чол. У листопаді 1940 підписав *Потрійний пакт* із Німеччиною й Італією. 24.06.1941 розірвав дип. відносини із СРСР, а 27.06.1941 офіційно оголосив йому війну. У 1944 Г, зважаючи на поразки Німеччини на фронтах та вихід Італії з війни, спробував розпочати переговори про перемир'я спершу із зах. учасниками *антигітлерівської коаліції*, а потім із СРСР; у відповідь 18.03.1944 Угорщина була окупована нацистською Німеччиною. 15.10.1944 оголосив про вихід Угорщини з війни, але під тиском нацистів та угорських пронацистських сил був змушений зректись влади. Інтернований у Німеччині. Визволений у 1945 амер. військами, виїхав до Португалії, де й мешкав до кінця життя. У 1993 останки Г. перепоховані в сімейному склепі в Кендереші.

Р.Л. Кривонос

Горчаков Олександр Михайлович (4.07.1798, Хаапсалу — 27.02.1883, Ніцца) — рос. держ. діяч і дипломат, князь. На дип. службі з 1817. 1820-22 брав участь у роботі *Тропнауського 1820*, *Лайбахського 1821* і *Веронського 1822* конгресів *Священного союзу*; 1824-41 працював у рос. дип. представництвах у Лондоні, Римі, Берліні, Флоренції, Відні. 1841-50 — посланник у Штутт-гарті; 1850-54 — надзвичайний посланник при Німецькому Союзі у Франкфурті-на-Майні (намагався зміцнити вплив Росії на справи другорядних нім. д-ав); 1854-56 — керівник посольства, посланник у Відні, брав участь у *Віденській*

конференції 1855, на якій в умовах військ, поразки Росії в *Кримській війні 1853-56* зробив ставку на розвал англ.-франц. альянсу. Із цією метою розпочав сепаратні переговори з Францією, за що критикувався канцлером *К. Нес-сельроде*. 1856-82 — мін. зак. справ Російської імп. Широко відомий його вислів із директиви рос. послам за кордоном: «Говорять, Росія сердиться. Ні, Росія не сердиться, вона збирається з силами». Під час *австрійсько-прусько-данського конфлікту 1864, австрійсько-пруської війни 1866 і франко-пруської війни 1870-71* проводив політику доброзичливого нейтралітету стосовно Берліна; зумів вбити клин у єдину антирос. коаліцію європ. д-ав. Наслідком цього курсу стала відмова від кабальних статей *Паризького мирного договору 1856* після поразки *Наполеона III* 1870. Завжди виступав проти рев. потрясінь (рев-цій 1848-49, Паризької Комуни тощо); із створенням Німецької імп. 1871 став більш обережним у стосунках із нею. Відіграв значну роль при створенні *Союзу трьох імператорів*, хоча й не співчував його ідеям. Коли 1875 Німеччина почала загрожувати Франції новою війною, підтримав Францію й тим самим змусив Берлін відступити. Забезпечив дип. підготовку рос.-тур. війни 1877-78, організувавши *Рейхштадтське побачення 1876* і взявши участь у підготовці *Будапештської конвенції 1877*. Однак протиріччя між Г. та керівництвом мін. оборони під час рос.-тур. війни призвели до поступового відсторонення міністра від активної діяльності, у 1879 управління МЗС Російської імп. фактично перейшло до *М. Гірса*. 1882 пішов у відставку за станом здоров'я.
Н.Ф. Сербіна

Граб'янка Григорій Іванович (? - 1738) — укр. військ, діяч і літописець. Здобув освіту в Києво-Могилянській академії, володів польською, лат. і нім. мовами. На військ, службі з 1686, учасник Кримських 1687 і 1689 та Азовських походів 1695-96, *Північної війни 1700-21*; пройшов усі щаблі старшинської ієрархії в Гадяцькому полку (1717-28 — полковий суддя, 1728-29 — обозний, 1729-38 — полковник). Був одним із найрішучіших поборників прав і вольностей України — його підпис стояв першим серед інших підписів Гадяцького полку під чолобитними до *Петра I* щодо відновлення козацьких інституцій. У складі старшинської депутації до царя на чолі з наказним гетьманом *П. Полуботком*, яка 1723 привезла до Петербурга *Коломацькі петиції 1723*, проявив мужність і стійкість, за що був ув'язнений у Петро-павлівській фортеці. Звільнений після смерті Петра I; під час рос.-тур. війни 1735-39 загинув у поході на Крим. Автор великого істор. твору літописного характеру «*Действия презельной и от начала поляков кровавой небывалой брани Богдана Хмельницкого, гетмана Запо-рожского, с поляки... року 1710*», оригінал твору не зберігся.

В.І. Сергійчук

Греї (Огеу) Едуард (25.04.1862, Лондон -7.09.1933, Фаллодон, Нортумберленд, Англія) — брит. держ. діяч і дипломат. Чл. палати громад 1885-1916 від Ліберальної партії; із 1916 — чл. палати лордів. 1982-95 — заст. мін. зак. справ; 1905-16 — мін. зак. справ; 1919 — тимчасовий посол Великої Британії у США. Проводячи курс на співробітництво із союзниками по *Антанті* (*англійсько-російська угода 1907*, *Грєя-Камбона угода 1912*), у той же час вів переговори з Німеччиною щодо Багдадської залізниці, про переділ португальських колоній; у балканських справах маневрував між Росією та Австро-Угорщиною, вважав за можливе уникнути *Першої світової війни* шляхом надання Відню права окупувати Белград як сатисфакцію за вбивство ерцгерцога Франца Фердинанда; ініціював укладення таємного *Лондонського договору 1915* про приєднання Італії до Антанти. 1919 очолював спец. місію до США з метою забезпечити їх вступ до *Ліги Націй*; 1923-24 — лідер ліберальної опозиції в палаті лордів.

Р.А. Кривонос

Грейфсвальдський договір 1715 — під

писана 10(21).11.1715 у Грейфсвальді (Німеччина) союзна угода між рос. царем *Петром I* та курфюрстом Ганноверським Георгом-Людвігом. За умовами угоди Ганновер зобов'язувався в разі поразки Швеції в *Північній війні 1700-21* сприяти Росії в отриманні нею колишніх шведських володінь в Інгрії, Карелії та Естляндії, включаючи Ревель (сучасний Таллінн), за що Росія обіцяла підтримку Ганноверу при розподілі шведських володінь у Німеччині між ним та Пруссією й Данією. Г. д. був спробою Росії в ході Північної війни 1700-21 втягнути в анти шведську коаліцію не стільки сам Ганновер, скільки Велику Британію, пов'язану на той момент із Ганновером особистою унією (1714 курфюрст ганно-верський Георг-Людвіг став водночас брит. королем Георгом I). Пояснювалось це тим, що після підписання *Утрехтського миру 1713* англ. збройні сили успішно для себе завершили *війну за іспанську спадщину 1701-14* і певний час не брали участі в масштабних військ, акціях, а Росія потребувала союзників із могутніми військ.-мор. силами (якими вже тоді володіла Велика Британія) для розгрому шведського флоту на Балтиці. Проте брит. політики не допустили втягування Лондона в Північну війну заради рос. інтересів, зосередившись на власній колоніальній експансії, що зробило для Росії наслідки Грейфсвальдського союзу несуттєвими.

В.Л. Рубель

Грек (Калугер, Оліверберг де Грекані) Данило (? — ?) — укр. і шведський дипломат. Грек за походженням. Був ієромонахом в Афінах; за одними даними прибув у козацьку Україну з антиохійським патріархом Макарієм (див. *Алеп-пський Павло*), за іншими — як посол шведської королеви Христини (1632-54). 28.03.1654 прийнятий під Білою Церквою *Б. Хмельницьким* і відряджений ним 28.06.1654 до Стокгольма для підготовки антипольської укр.-шведської військ, конвенції; усно мав подякувати за те, що Христина не допомагала Варшаві у війні проти козаків, запевнити, що Військо Запорозьке ніколи не помириться із шляхтою, а із Швецією підтримуватиме добрі стосунки; водночас у Чигирині хотіли бачити аналогічні відносини між Швецією і Московською державою. 30.10.1654 прийнятий новим королем Швеції Карлом X. Незважаючи на наказ польського короля за будь-яку ціну вбити Г. під час повернення його із Стокгольма, навесні 1655 благополучно дістався до Чигирини та взяв участь у поході *Б. Хмельницького* в Галичину. У травні 1655 разом із *К. Бурляєм* вдруге відбув до Стокгольма, аби, як пояснював гетьман моск. цареві, «більше приятелів було, ніж неприятелів, і коли там наші послы будуть, то ніякої допомоги шведи ляхам не дадуть і ні в чому вірити не будуть». У Стокгольмі мав цього разу викласти шведам козацький план військ, операцій проти турків: Військо Запорозьке з Венецією й Англією повинно було вести проти Османської Порти мор. операції, а Швеція й Московська держава за участю козаків — сухопутні. Наприкінці жовтня 1655 під охороною 3 тис. козаків прибув у похідний табір короля Карла X з метою підписати укр.-шведський союзний договір. Однак, оскільки після здобуття Варшави та Кракова Карл X вважав себе переможцем, всіляко зволікав з відповіддю; коли ж його становище похитнулось, у березні 1656 король доручив Г. провести нові переговори з укр. гетьманом, прохаючи водночас допомоги збройною козацькою силою. *Б. Хмельницький* погодився, але, дізнавшись про нові плани короля віддати Поділля й Надсяння угорцям, а Підляшшя й Холмщину приєднати до Швеції, листовно повідомив про свою незгоду й пообіцяв відновити переговори лише з настанням літа. Відправляючи в серпні 1656 Г. до Карла X, гетьман доручив йому пропонувати козацьку збройну допомогу, а також поставити в ультимативній формі вимогу про вислання до Чигирини протягом 10 тижнів шведського посольства для укладення союзного дог-ру. Крім цього, Г. добивався від шведів того, аби Краків відійшов до України, а також переконував Карла X в тому, що гетьман відступить від Москви, хоч інструкцій від нього говорити про це не мав. Перевищення Г. своїх повноважень викликало невдоволення в козацькій старшині, відтак вона відмовилась від його послуг, і він перейшов на службу до Карла X, який у червні 1657 використав його у зносинах із Військом Запорозьким як Данила Оліверберга де Грекані. Після цього був шведським резидентом у Молдові, де відстоював укр. інтереси. За гетьманування *І. Виговського* обіймав відповідальні посади в козацькій адміністрації. Подальша доля невідома.

В.І. Сергійчук

Греції Стародавньої дипломатія — принципи та практика міждерж. відносин давньогрецьких держав; пройшла у своєму розвитку кілька етапів. Перші відомості про зносини між д-вами та зародження дип. практики у Стародавній Греції датуються легендарними часами т. зв. Гомерівської Греції та пов'язані з дип. підготовкою *Троянської війни*: утворення міжплемінних об'єднань, практика укладання угод та ведення переговорів. Поступово закладалась система заг.-вживаних серед усіх греків звичаїв міжплемінних та міждерж. зносин. Початок утворення давньогрец. полісів (міст-держав), які підпорядковували також навколишні села, сприяв закріпленню сталих форм міждерж. відносин, найдавнішими з яких були *проксенія* та *амфіктіонія*, а також появи інституту представництва в міжплемінних, а згодом і міждерж. зносинах (перо-ксенів). Амфіктіонії згодом розвилися в політ, міждерж. союзи. Найвідомішою давньогрец. амфіктіонією була Дельфійсько-Фермопільська, у спільних інститутах якої було об'єднано дух. і світську владу, в т. ч. й у формуванні *зовнішньої політики* членів союзу. Із розвитком давньогрец. д-ав ускладнювались і форми відносин між ними. Із появою нового типу військ.-політ. союзів давньогрец. д-ав — *симахій* — фактично сформувалась система дипломатії, яка охоплювала переважу більшість д-ав Давньої Греції. Формування двох найбільших симахій — *Лакедемонської* та *Делоської* — та їхня б-ба між собою в *Пелопоннеській війні* визначали міждер. відносини в Давній Греції протягом тривалого часу. У цей період зароджувалась система політ, дуалізму (Афіни — Спарта), передвісник *біполярності*, а всередині симахій зміцнювався гегемо-ністський тип системи міждерж. відносин. Нормою дип. практики цього періоду стали обмін *посольствами*, проведення конференцій та укладання міждерж. угод.

Із III ст. до н. е. провідну роль відігравали Ахейська та Етолійська симахії, що відрізнялись від попередніх більшим внутр. демократизмом; наявність централізованих наддерж. органів управління в цих симахіях перетворювало їх на фактичні конфедеративні об'єднання. Давньо-грец. д-ви активно здійснювали відносини з іншими країнами світу. Вперше це відбулося під час греко-перських війн 500-449 до н. е.; загроза з боку спільного ворога не лише спонукала міста-держави до утворення коаліцій між собою, шіе й змушувала їх шукати шляхи дип. врегулювання із супротивниками. Під час походів Александра Македонського до Азії поєднання еллінського та схід, світів сприяло подальшому

розширенню арсеналу дип. практики давньогрец. д-ав. У період після розпаду імперії Александра Македонського (323 до н. е.) давньогрец. д-ви переважно будували відносини на основі мирного співіснування; союзи та угоди укладались для налагодження взаємовигідних рівноправних стосунків. Було розроблено детальний дип. *етикет*, розвивались норми *міжнародного права*, поширився інститут третейських судів у міждерж. суперечках, виник інститут професійних посланців. Дип. практика давньогрец. д-ав вплинула на формування *Риму Стародавнього дипломатії* і навіть *дипломатії* у європ. д-вах Середньовіччя.

Л.Ф. Гайдуков

Григоренко Петро Григорович (1907 - 21.02.1987, Нью-Йорк) — укр. громад.-політ, діяч, правозахисник, генерал-майор. Учасник *Халхін-гол-ського конфлікту 1939* і Великої Вітчизняної війни 1941-45. Із 1945 — викладач Військ, академії ім. М. Фрунзе (Москва), нач. відділу Управління кадрів Міністерства оборони СРСР. 1961 виступив із критикою сталінізму і підготував дослідження «Сокровище истории» про невідомі сторінки *Другої світової війни*, за що був достроково звільнений у запас. У 1963 створив Спілку б-би за відродження ленінізму, за що 1964 позбавлений звання й нагород. 1964-65 і 1969-74 репресований (примусове психіатричне лікування здорової людини, арешти, відмова у будь-якому працевлаштуванні). У травні 1976 виступив співзасновником Московської групи сприяння виконанню Гельсінських угод у СРСР, після створення 9.11.1976 Української Гельсінської групи (УГГ) став її представником у Москві, працював над ознайомленням урядів держав-учасниць *Заключного акта Народи з безпеки та співробітництва в Європі 1975* і громадськості Заходу з фактами порушення його гуманітарних статей і норм *Загальної Декларації прав людини 1948*. Наприкінці листопада 1977 у зв'язку із захворюванням на запрошення амер. лікарів вилетів до Нью-Йорка. 10.03.1978 позбавлений рад. громадянства, представляв УГГ у США. У грудні 1980 прибув на Мадридську конференцію з питань виконання Гельсінських угод і передав делегаціям держав-учасниць «Декларацію про право контролю за виконанням Гельсінського акта та про недопустимість карного й адмін. переслідування за участь у такому контролі», що мала певний міжнар. резонанс.

Твори: «В підпіллі можна зустріти тільки щурів» (1984); «Наши будни, или рассказ о том, как фабрикуются уголовные дела на советских граждан, вьютающих в защиту прав человека» (1978). *В.І. Головченко*

Грищенко Костянтин Іванович (28.10.1953, Київ) — укр. держ. діяч і дипломат. Закінчив Моск. держ. ін-т міжнар. відносин за спеціальністю «юрист-міжнародник» (1975) і курси перекладачів ООН (1976). 1976-81 — співробітник *Секретаріату ООН*; 1981-85 — старший референт, аташе, 3-й секр. Консульського управління МЗС СРСР; 1985-90 — віце-консул, консул ген. консульства СРСР у Монреалі; 1990-92 — 1-й секр. Управління з проблем обмеження озброєнь і роззброєння МЗС СРСР, РФ. По поверненні до Києва 1992-93 — радник з резерву зав. сектора, заст. начальника відділу, нач. відділу проблем обмеження озброєнь та роззброєння МЗС України; 1993-95 — чл. Колегії МЗС, нач. Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України, водночас — представник України у Спільній комісії з виконання та інспекцій у зв'язку з *американсько-радянським договором про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1991*, голова делегації України на сесіях Спеціальної контрольної комісії, створеної за *американсько-радянським договором про ліквідацію ракет середнього та меншого радіуса дії 1987*, Постійної консультативної комісії, створеної за рад.-амер. Договором про обмеження систем ПРО 1972. 1995-98 — заст. мін. зак. справ України, безпосередньо відповідав за питання контролю над озброєнням і роззброєнням, європ. безпеки, співпраці в *Співдружності Незалежних Держав* і розвиток двосторонніх відносин із Росією, країнами Бл. і Сер. Сходу, Азії, Африки й Тихоокеанського регіону; голова Національного комітету з питань роззброєння, заст. голови Урядової комісії з політики експортного контролю, співзасновник Женевського центру політики в галузі безпеки; із державницьких позицій брав активну участь у підготовці *українсько-російського договору про дружбу, співробітництво і партнерство 1997* та *українсько-російських угод про поділ Чорноморського флоту 1997*, очолював укр. делегацію на переговорах з питань *делімітації кордонів* з Росією, Білоруссю та Молдовою. 10.08.1998 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Бельгії та головою Місії України при НАТО й постійним представником України в Організації із заборони хім. зброї; водночас 30.09.1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Нідерланди та Великому Герцогстві Люксембург за сумісництвом; 28.01.2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у США, за сумісництвом із 2001 — посол України в Антигуа і Барбуда; діяльно сприяв подоланню політ. -дип. блокади Києва з боку Вашингтона під час «касетного» і «кольчужного» скандалів, представляв інтереси України в *Організації американських держав* як постійний спостерігач. Із 1999 — чл. Дорадчої ради з питань роззброєння при *Генеральному секретареві ООН*, 2003 — голова Ради; 2000 увійшов до складу Колегії уповноважених при Комісії ООН зі спостережень, контролю та інспекції в Іраку. Із 2.09.2003 — мін. зак. справ України. Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (1998).

В.І. Головченко

Гривна (Стіупа) Василь (1958, Прага) — словацький дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т. Шевченка за спеціальністю «міжнародні економічні відносини» (1982). 1982-84 — референт із комерційних питань фірми EXICO; 1984-90 — працівник МЗС Чехословаччини; 1990-92 — 3-й секр. посольства Чехословаччини в СРСР; 1992 — чл. місії *Організації з безпеки та співробітництва в Європі* в Україні з питань моніторингу; 1992-94 — 3-й секр. посольства Словацької Республіки в СРСР; 1995 — нач. відділу МЗС Словацької Республіки з питань розвитку відносин із країнами СНД, країнами колишньої Югославії й Албанії, чл. міждержавних комісій з торг.-екон. та наук.-техн. співробітництва Словацької Республіки з РФ, Хорватією та Союзною Республікою Югославією. Із 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Словацької Республіки в Україні.

РА.Кривонос

Гродненські договори 1793 укладені Польщею з Росією та Пруссією про визнання нею умов другого поділу Речі Посполитої (див. *Поділи Речі Посполитої*), викладених у Петербурзькій конвенції 1793. 11(22).07.1793 у Гродно підписано договір Польщі з Росією про санкції польського короля й польських депутатів сейму на 2-й події Польщі. Аналогічний договір із Пруссією підписано 25.09.1793, за яким Польща відмовлялась «на вічні часи» від усіх земель, що відходили до Росії та Пруссії, та обговорювала *демаркацію Кордонів*.

С.О. Маковський

Громадяни Іноземні — особи, що перебувають на території певної держави, не є її *громадянами* та мають докази своєї приналежності до *громадянства* іншої держави. Прав, положення Г. і. визначається нац. законодавством країни місцезнаходження й укладеними *договорами міжнародними*. Нац. законодавство здебільшого розрізняє кілька категорій Г. і., прав, положення кожної з яких має свої особливості (ті, що постійно проживають на території д-ви; ті, що тимчасово перебувають на території д-ви; ті, що володіють *дипломатичними привілеями та імунітетами; біженці*). Особливістю прав, статусу Г. і. є їхнє підпорядкування одразу двом право-порядкам: країни перебування та д-ви громадянства. Д-ва громадянства, вимагаючи лояльності від своїх громадян, зобов'язана забезпечити їм встановлені законом права й захист як на власній території, так і за кордоном. У цьому проявляється відмінність між Г. і. та особами без громадянства, які не мають відп. прав й обов'язків щодо інозем. д-ви. їхнє прав, положення може визначатись законами д-ви постійного перебування (за *ефективного громадянства принципом*).

В Україні прав, статус Г. і. врегульовано Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». За заг. правилом, док-том, що підтверджує громадянство, є паспорт, а до його отримання — свідоцтво про народження. Доказом належності до громадянства може слугувати й інший документ, що містить вказівку на громадянство особи. У разі відсутності док-тів, які підтверджують громадянство, або наявності сумнівів у правильності їх видачі, д-ва перебування може встановити адмін. процедуру з'ясування приналежності особи до громадянства. Сучас. *міжнародне право* вимагає, щоб д-ви надавали Г. і., які перебувають на їхній території, відп. мінімум прав та свобод. Зокрема, в Україні законодавчо гарантуються такі права Г. і.: на інвестиційну та підприємницьку діяльність, на трудову діяльність (за винятком права займати певні посади та займатися такими видами діяльності, для яких умовою є статус громадянина України), на соц. захист, на житло, на освіту, на участь в об'єднаннях громадян (за винятком членства в політ, партіях України), на свободу совісті, відп. права у шлюбних й сімейних відносинах, гарантії особистих прав, зокрема недоторканність особи, житла, невтручання в особисте й сімейне життя, таємниця листування, телефонних розмов тощо, повага гідності Г. і. нарівні з громадянами України. Згідно зі ст. 26 Конституції України, іноземці та особи без громадянства мають ті ж права і свободи та виконують ті ж обов'язки, що й громадяни України, якщо інше не передбачено Конституцією та законодавством України. Іноземці та особи без громадянства в Україні є рівними перед законом незалежно від походження, соц. і майнового стану, расової та нац. приналежності, статі, мови, ставлення до релігії, роду й характеру занять тощо. У той же час міжнар. право передбачає можливість обмеження прав і свобод Г. і. на основі *взаємності принципу*. Якщо інозем. д-вою встановлено обмеження щодо реалізації прав і свобод громадян певної д-ви, уряд останньої може прийняти рішення про встановлення на власній території відп. порядку реалізації прав і свобод громадянами цієї д-ви. Як правило, це положення реалізується у сфері міжнар. приватноправових відносин.

Сучас. міжнар. право та прав, системи д-ав вимагають дотримання й поваги Г. і. консти-туції та законів д-ви перебування (ст. 2 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»). Прав, системи більшості д-ав передбачають обмеження політ, прав Г. і. на їхній території. Прав, режим Г. і. залежить від ступеня їхньої підлеглості юрисдикції країни перебування. Основною відмінністю такого статусу є володіння або відсутність в Г. і. імунітету від юрисдикції д-ви перебування або певних привілеїв у прав, сфері. Певний імунітет від юрисдикції д-ви перебування або привілеї мають іноземці, що володіють дип. або коне, статусом; Г. і. — військовослужбовці військ, частин, екіпажів

військ, кораблів, літаків ВПС; члени міжурядових і держ. делегацій, місій; працівники міжнар. орг-цій; інші особи, відп. статус яких визначений міжнар. дог-рами. Г. і., що не володіють імунітетом від юрисдикції даної д-ви, поділяються на осіб, які постійно проживають у даній д-ві й таких, які тимчасово в ній перебувають. Незалежно від ступеня стійкості прав, зв'язку іноземця з д-вою перебування, практика д-ав виробила кілька видів прав, режимів перебування Г. і.: національний режим, найбільшого сприяння, спеціальний (надання спец. прав).

О.В. Буткевич

Громадянин — фізич. особа, що володіє стійким і тривалим прав, зв'язком із відп. державою. Підстави набуття та втрати *громадянства*, а також обсягу прав та обов'язків, що впливають зі статусу громадянства, визначаються нац. законодавством. Д-ва може поділяти своїх громадян на категорії, але з міжнар.-прав. точки зору вони мають однаковий статус громадян даної країни. Д-ви, як правило, у рамках існуючих міжнар.-прав. зобов'язань надають своїм громадянам більший обсяг правоздатності, ніж іноземцям. Особа може бути Г. більш ніж однієї д-ви (див. *багатогромадянство*).

О.В. Буткевич

Громадянства визнання — один із видів набуття *громадянства*. Відбувається за нац. законодавством д-ав і полягає в юрид. закріпленні фактично існуючого стану (як правило, підстави Г. в. закріплюються у спец. законодавчих актах про

ГрОМадЯНСТВО).

О.В. Буткевич

Громадянства реєстрація — у деяких

державих спрощений порядок прийому до *громадянства*, встановлений для осіб, які історично, територіально або кровно пов'язані з відп. державою. Г. р. є внесенням запису про набуття особою громадянства спеціально уповноваженим на те органом у відп. облікові док-ти. Як правило, датою набуття громадянства відп. д-ви є дата реєстрації набуття особою громадянства цієї д-ви. Згідно із законодавством України, яке забороняє подвійне громадянство, особи, які мають інше громадянство та реєструються громадянами України, повинні припинити інозем. громадянство й подати документ про це, виданий уповноваженим органом відп. д-ви, до органу, що здійснив реєстрацію, протягом року з моменту реєстрації громадянином України. Згідно із законодавством України, спрощений порядок набуття громадянства (шляхом реєстрації громадянства України) надається таким категоріям осіб: а) особа, яка сама або хоча б один з її близьких родичів народилися чи постійно проживали до 16.07.1990 на території, яка стала територією України відповідно до ст. 5 Закону України «Про правонаступництво України», а також на інших територіях, що входили до складу УНР, ЗУНР, Української Держави, УСРР, Карпатської України, УРСР, і є особою без громадянства або іноземцем, що взяв зобов'язання припинити інозем. громадянство, та подала заяву про набуття громадянства України; б) дитина, яка народилася чи постійно проживала на території УРСР (або хоча б один з її близьких родичів народилися чи постійно проживали на території України) і є особою без громадянства; в) дитина, яка народилася на території України від батьків, які є іноземцями, і набула за народженням громадянство іншої д-ви або д-ав, яке було припинене; г) особа, яка після припинення громадянства України не набула інозем. громадянства і подала заяву про поновлення в громадянстві України; г) особа, яка після припинення громадянства України, набула інозем. громадянство, повернулася в Україну на постійне проживання, подала заяву про поновлення в громадянстві України, за умови припинення інозем. громадянства; д) дитина, яка є іноземцем або особою без громадянства, батьки якої перебувають у громадянстві України, або один з батьків якої є громадянином України, а другий — іноземцем або особою без громадянства.

О.В. Буткевич

Громадянство (у державах із монархічною формою правління — підданство) — стійкий прав, зв'язок фізич. особи з д-вою, що виражається в сукупності їхніх взаємних прав та обов'язків; приналежність особи до д-ви в юрид. сенсі. Г. є передумовою та основою прав, статусу *громадянина*. Г. означає, з одного боку, суверенну владу д-ви над своїми громадянами незалежно від місця їх знаходження, право д-ви на їх покрови-тельство та захист (персональна юрисдикція). З іншого боку, Г. — це сукупність прав та обов'язків особи щодо д-ви свого Г. згідно з нац. законодавством цієї д-ви, що зберігаються для громадянина не лише на території д-ви його Г, а й у будь-якому місці його перебування. Г. передбачає поширення на особу юрисдикції д-ви та прийняття особою всіх обов'язків, передбачених для неї конституцією та законами її д-ви. *Загальна Декларація прав людини 1948* проголошує право кожної людини на Г. (ст. 15). Особливості Г. {багатогромадянство або апатриди}, як правило, не тягнуть за собою обмеження прав та основних свобод, оскільки останні, згідно з *міжнародним правом*, належать особі незалежно від її громадянства. У більшості д-ав існує єдине Г; у деяких федерат, д-вах — Г. члена

федерації та федерації в цілому (США, Швейцарська конфедерація). З точки зору міжнар. права, визначальними є права та обов'язки особи лише як громадянина федерації в цілому. Умови набуття та припинення, а також прав, наповнення інституту Г. встановлюються внутр. законодавством д-ви з урахуванням міжнар.-прав. зобов'язань, зокрема в галузі захисту прав людини. В Україні питання Г. регулюються Конституцією та Законом України «Про громадянство України». Зах. наука міжнар. права поділяє поняття Г. у нац.-прав. та міжнар.-прав. значенні. У доктрині міжнародного права визначення співвідношення інституту Г. у нац. праві д-ав та в міжнар. праві залежить від ставлення до співвідношення цих прав, систем (так, моністи вважають, що міжнар. право безпосередньо регулює статус індивідів; дуалісти — що це відбувається опосередковано через законодавство їхніх д-ав). За теорією міжнар.-прав. індигенату (Г. Штьорк), особа, не будучи суб'єктом міжнародного права, користується правами та обов'язками, що ним передбачені (сучас. концепція непрямой дії міжнар. права на індивіда). Загальний (опосередкований) вплив міжнар. права на Г. полягає в тому, що *норми міжнародного права* не адресовані певній групі населення, але зобов'язують д-ви до певної поведінки, чим може змінюватись статус Г. Конкретний вплив міжнар. права на інститут Г. полягає в тому, що його норми спрямовані на встановлення або зміну статусу певних категорій осіб — громадян д-ви. У сучас. міжнар. праві існує тенденція до посилення його впливу на інститут Г. (збільшення дог-рів щодо Г, поява нових галузей — зокрема міжнар. права *прав людини*, участь індивіда в певних міжнар.-прав. відносинах та ін.).

Література: Тодика Ю.М. Громадянство України: конституційно-правовий аспект. — Х., 2002; Мещеряков А.В. Институт гражданства: возникновение, содержание, типы // Право и политика. — 2003. — №4. — С. 24-29.

О.В. Буткевич

Громадянство України — прав. зв'язок фізич. особи з державою Україна, що знаходить свій вияв у їхніх взаємних правах та обов'язках. В Україні існує єдине громадянство (ст. 4 Конституції України). Законодавство України про *громадянство* складається з Конституції України, Закону України «Про громадянство України», інших законодавчих актів, указів Президента України, міжнар. дог-рів України (ст. 4 Закону України «Про громадянство України») тощо. Г. У. базується на принципах рівності перед законом, недискримінації, добровільності осіб у вирішенні питань громадянства; турботи про єдність сім'ї, єдиного громадянства; законодавчого невизнання подвійного громадянства; запобігання виникненню випадків безгромадянства; неможливості позбавлення громадянина України Г. У; визнання права громадянина України на зміну громадянства; збереження Г. У. тощо. У законодавстві України Г. У. розглядається як правовий, а не політ. інститут. Г. У. є публічним суб'єктивним правом людини — громадянина України. Набуття Г. У. відбувається за принципом *права ґрунту* (О'и§ коїі) з домінуванням принципу постійного проживання на території України. Набуття Г. У. шляхом *натуралізації* відбувається за принципом «5 — так, 2 — ні» (ст. 9 Закону України «Про громадянство України»). Умови, яким повинен відповідати кандидат: а) відмова від інозем. громадянства; б) 5 років постійного проживання в Україні; в) наявність законних джерел існування; г) визнання й дотримання Конституції України; г) володіння укр. мовою (в обсязі, необхідному для спілкування). Фактори, що виключають можливість натуралізації: а) претендент вчинив *злочин проти людства*; б) претендента засуджено до позбавлення волі за тяжкі злочини. Підставами припинення Г. У. є вихід

з Г. У; втрата Г. У; та підстави, передбачені міжнар. дог-рами України (ст. 17 Закону України «Про громадянство України»). У чинному законодавстві України відсутній інститут примусового позбавлення громадянства (денаціоналізації). Можливе скасування надання Г. У. особам, які набули його внаслідок подачі завідомо неправдивих свідчень або фальшивих док-тів (ст. 19 Закону України «Про громадянство України»). Вихід з Г. У. базується на принципі вільного волевиявлення особи, проте може бути обмежений у разі наявності в громадянина України невиконаних зобов'язань на її території та в разі притягнення особи до кримінальної відповідальності в Україні. Питання набуття, поновлення, втрати, виходу з Г. У. вирішуються Президентом України у формі його указів.

О.В. Буткевич

Громадянська війна в Руанді спалахнула в результаті загострення істор. міжетнічного конфлікту народностей хуту й тутсі. 1987 на території Уганди сформовано Руандійський патріотичний фронт (РПФ), переважно з представників тутсі, який розробив власну політ. програму *репатріації* біженців на Батьківщину. 1989-90 сформована Руандійська патріотична армія (РПА), військ. крило РПФ, підрозділи якої 30.09.1990 перейшли угандійсько-руандійський кордон у півн.-схід. частині Руанди. Екстремісти хуту вимагали від режиму Президента Руанди Ж. Хаб'ярімани (хуту) рішучих дій і не визнавали мирних ініціатив; у країні розпочалась громадян. війна. Після втручання Франції, Бельгії та Заїру в липні 1992 вдалося укласти домовленість про припинення вогню, яку на поч. 1993 було порушено. 22.06.1993 Рада Безпеки ООН ухвалила рішення про направлення в Руанду місії військ, спостерігачів. За посередництва Організації Об'єднаних Націй після переговорів у серпні 1993 в Аруші (Танзанія) було підписано угоду

про припинення вогню. 5.10.1993 РБ ООН прийняла рішення про створення місії ООН з надання допомоги Руанді (рез. №872), яка мала наглядати за виконанням умов угоди.

Але 6.04.1994 в авіакатастрофі загинули президенти Руанди Ж. Хаб'ярімана та Бурунді — С. Нтар'яміра (обидва — хуту). Лідери племені хуту звинуватили тутсі в їхньому вбивстві, що призвело до акцій терору та масових репресій проти тутсі. Члени загонів міліції хуту здійснили масову різанину в країні, що поклала початок *етнічним чищенням* у Руанді. Голова місії ООН у Руанді генерал Делларе (Канада) неодноразово попереджав Департамент операцій з підтримання миру ООН про плани загонів хугу й накопичення зброї; він просив санкції на вилучення цієї зброї, але це прохання було відхилено, оскільки мандат ООН в Руанді не передбачав проведення подібних операцій. 12.01.1994 Делларе передав послам Бельгії, Франції та США інформацію про різанину, що готувалась. Т. ч., країни, які могли запобігти катастрофі, були попереджені заздалегідь представниками ООН про плани хугу.

Однак у квітні 1994 РБ ООН прийняла рішення про скорочення місії ООН та обмеження її функцій наданням гуманітарної допомоги. У травні Президент США В. Клінтон схвалив «Документ №25», який поставив під сумнів саму ідею багатосторонніх дій з підтримки миру й безпеки та участі амер. військових у регіонах, які для США не мають жодного стратегічного інтересу. США відмовились надіслати свої війська в Руанду, збільшення чисельності місії ООН (за рез. РБ ООН №918 від 17.05.1994) було здійснено лише до 5500 осіб. У Руанді та сусідніх країнах фактично розгорталась гуманітарна криза, пов'язана з численними *біженцями* до цих країн. У липні 1994 загони РПА захопили столицю Руанди Кігалі та створили Уряд нац. єдності, в якому 10 із 19 посад було віддано представникам хугу. 4.09.1994 РПФ та колишній руандійський уряд підписали Арушські угоди, за якими припинялось збройне протистояння та встановлювались пропорції представництва тутсі й хугу в органах держ. влади. Із 1998 РПФ узяв курс на формалізацію керівної ролі в системі влади країни. У січні 1999 створено блок 8 політ. партій, у якому РПФ отримав керівну роль, а 17.04.2000 П. Кагаме (тутсі) був обраний Президентом Республіки Руанда.

Восени 1994 за рішенням ООН було створено Міжнародний трибунал для суду над тими, хто здійснював *геноцид* у Руанді. За міжнар. оцінками жертвами етнічних чисток лише в 1994 стали 800 тис. тутсі. А найбільшим уроком цієї громадян. війни стала нездатність світової спільноти запобігти гуманітарній катастрофі подібного масштабу. 1999 незалежна комісія під керівництвом колишнього Прем'єр-міністра Швеції /*Карлссона*, що займалась аналізом миротворчої діяльності в Руанді, прийшла до висновку, що ООН не запобігла й не зупинила геноцид у цій країні «через брак волі та бажання».

с.в.

Гринько

Громадянська війна в Таджикистані —

внутр. конфлікт за владу в країні між політ. силами після набуття нею держ. незалежності. Після розпаду СРСР у Таджикистані б-ба за владу набула характеру протистояння трьох регіональних угруповань: ленінабадської групи (знаходилась при владі за рад. часів), кулябського клану та Ісламської партії відродження, яку підтримували мешканці Курган-Тюбе. У квітні 1992 в країні було сформовано коаліційний уряд, що поставило під загрозу панування ленінабадської групи. Спочатку б-ба за визначення складу уряду, кандидатури президента й домінування у Верховній раді мала мирний характер, але після того, як ісламській опозиції вдалось відсторонити від влади президента Р. Набієва, лідера ленінабадської групи, розпочалась громадян. війна, у яку фактично втрутилися дислоковані на території країни рос. війська, підтримавши правлячу групу, і — з боку опозиції — афган. збройні формування. На боці правлячої групи також виступили кулябські збройні формування Народного фронту Таджикистану. За рік громадян. війни загинуло до 25 тис. і понад 350 тис. жителів країни були змушені тікати за кордон, переважно до Афганістану. Втручання рос. військ мало вирішальне значення, опозиція зазнала військ. поразки. Перемога правлячого режиму призвела до деескалації конфлікту.

5-19.04.1994 у Москві відбувся перший раунд міжтаджицьких переговорів з нац. примирення під егідою *Організації Об'єднаних Націй* і за участю спостерігачів з Афганістану, Казахстану, Киргизстану, Ірану, Пакистану, Росії та Узбекистану. У переговорах брали участь спец. представники *Генерального секретаря ООН*. Обидві сторони виявили зацікавленість у вирішенні складного комплексу політ., військ., гуманітарних і соц.-екон. проблем, викликаних політ. протистоянням і громадян. війною в Таджикистані. Учасниками переговорів був розроблений і затверджений порядок денний, який охоплював три основні блоки проблем нац. примирення: заходи, спрямовані на політ. врегулювання ситуації в Таджикистані; вирішення проблеми *біженців* і вимушених переселенців; фундаментальні питання конституційного устрою та консолідації державності Республіки Таджикистан. 6.11.1994 у Таджикистані відбулись вибори президента й був проведений референдум про затвердження нової конституції країни. У цих заходах взяли участь понад 90% громадян, що мали право голосу. Проект конституції підтримали 95% виборців, перемогу здобув *Е. Рахмо-нов*, який дістав бл. 60% голосів.

19-26.04.1995 у Москві відбулись консультації повноважних делегацій уряду Республіки Таджикистан і таджицької опозиції на високому рівні, під егідою ООН, за участю спостерігачів з Афганістану, Ірану,

Казахстану, Киргизії, Пакистану. 10.12.1996 в Афганістані були проведені переговори Е. Рахмонова та лідера Об'єднаної таджицької опозиції (ОТО) А. Нурі, під час яких досягнута домовленість підписати на наступній зустрічі в Москві наприкінці грудня відп. док-ти. 23.12.1996 підписані мирна Угода і Протокол про основні функції та повноваження комісії з нац. примирення. Відповідно до док-тів, остаточне врегулювання конфлікту відбулося протягом наступного півтора року.

Г.М. Перепелиця

Громико Андрій Андрійович (18.07.1909, с. Старі Громико, Білорусь - 2.07.1989, Москва) — рад. держ.-політ, діяч, дипломат і науковець. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив Економічний ін-т у Мінську, д-р екон. наук (1956). Із 1936 — старший наук, співробітник, вчений секр. в Ін-ті економіки АН СРСР. На поч. 1939 поступив на роботу в НКЗС СРСР, й очолив відділ амер. країн, а в жовтні переведений на роботу радником посольства СРСР у Вашингтоні; 1943-46 — посол СРСР у США й водночас посланнику Республіці Куба. Брав участь у *Кримській (Ялтинській) конференції 1945* і *Потсдамській (Берлінській) конференції 1945* воєнного часу в Ялті й Потсдамі, представляв СРСР на *Думбар-тон-Окс конференції 1944*, де були закладені основи майбутньої *Організації Об'єднаних Націй*. Під час неї вперше порушив питання про участь в ООН усіх союзних республік, у Ялті ця пропозиція була схвалена лише стосовно двох — УРСР та БРСР, підтверджена на *Сан-Франциській конференції 1945*. 1946-49 — заст. мін. закр. справ СРСР, водночас представник СРСР в ООН. У ці роки в РБ ООН СРСР неодноразово застосовував «право вето», не допускаючи схвалення резолюцій. У зв'язку з цим і за впертість на переговорах Г. одержав назву «пана Ні». 1949-52 і 1953-57 — 1-й заст. мін. закр. справ СРСР, 1952-53 — посол СРСР у Великій Британії, 1957-85 — мін. закр. справ СРСР. Стилем дип. роботи Г. були стриманість, терпляче очікування поступок з боку партнерів на переговорах. Разом із тим, \ відповідно до зовн.-політ. курсу СРСР, пере- і ходив від реалізації політики компромісів до вживання заходів конфронтації. У зв'язку : з *Карибською кризою 1962* був публічно звинувачений Президентом США *Д. Кеннеді* в брехні, але продовжував працювати як на американському, так і на європ. напрямках, фактично нехтуючи іншими регіонами. Як учасник заснування ООН, Г. вважав її полем важливої дип. діяльності, від імені СРСР регулярно виносив на розгляд ООН «історичні ініціативи», які часто-густо мали пропагандистський характер. У ці роки дипломатії УРСР вдалось внести й домогтись схвалення в ООН кількох резолюцій із соц.-екон. питань. Активно підтримував вторгнення рад. військ в Угорщину 1956, Чехословаччину 1968, а в 1979 входив у вузьке коло керівників КПРС, яке розробило рішення про введення рад. військ в Афганістан. 2.07.1985 на пропозицію *М. Горбачова* залишив МЗС і був обраний Головою Президії ВР СРСР. У жовтні 1988 вийшов на пенсію. В останні роки життя був незгодний із політикою «нового мислення» *М. Горбачова* й *Е. Шевард-Надзе*.

М.М. Білоусов

Гроцій (Сгойш, справжнє ім'я НицК ^е Сгооі) Гуго (10.04.1583, Дельфт, Об'єднані Провінції -28.08.1645, поблизу Росток) — нідерландський юрист і філософ, дипломат, основоположник науки *міжнародного права*. Нар. в сім'ї професійних юристів. Закінчив Лейденський ун-т. Працював дип. і політ. радником провідного голландського держ. діяча Жана ван Ольденбар-невельта; 1598 очолював посольство до франц. короля Генріха IV; 1601 призначений офіц. історіографом Об'єднаних Провінцій; 1604 запрошений для врегулювання спору між голландською Ост-Індською компанією й Португалією; 1612 обраний мером Роттердама. Унаслідок реліг. б-би в країні в 1619 засуджений до довічного ув'язнення, але 1621 утік і решту свого життя прожив у Франції, переважно в Парижі. 1634 шведська королева Христина доручила йому виконувати обов'язки посла Швеції у Франції, але 1645, виїхавши із Швеції, поблизу Росток він потрапив у корабельну катастрофу й помер. 1605 написав ґрунтовну працю «Ое Іп-СІІ8» (1864, коли її було віднайдено, стала відомою під назвою «Ое ііге ргаесіае»), основна частина якої не була опублікована, де виправдовував голландську агресію в Ост-Індії проти іспанців.

У 1609 був оприлюднений один із її розділів під назвою «Маге іібешт» («Вільне море»), у якому розглядалась проблема свободи *відкритого моря*. У книзі «Ое ііге Бейі ас расіз» («Про право війни і миру», 1625), що містила перший систематичний виклад міжнар. права, досліджував основну проблему Європи поч. XVII ст. — як упоратись із корінним моральним конфліктом і його похідною — збройною сутичкою; стверджував, що повинні існувати заг. моральні принципи, які можна було б застосувати для розв'язання *конфлікту міжнародного*.

м.с.Дорошко

ГруЗИНО-абхаЗЬКИЙ КОНФЛІКТ — внутр. протистояння між грузинською й абхазькою сторонами з приводу політ. статусу Абхазії в новій системі політ.-прав., геополіт. та інституційних координат Грузії як незалежної д-ви. Головними у виникненні Г.-а. к. були політ. та етнічний чинники; для абхазької сторони мета полягала у створенні моноетнічної автономії, для грузинської — у відновленні політ. влади над нею. Початком війни з Абхазією стало введення грузинських збройних формувань на територію автономії 14.08.1992. Місцева гвардія Абхазії та нечисленні підрозділи міліції не змогли зчинити опір просуванню

грузинських збройних формувань, які досить легко заволоділи більшою частиною території Абхазії. 19.08.1992 грузинські війська взяли під повний контроль столицю автономії Сухумі, а згодом блокували Гудауту, де після падіння Сухумі знаходився абхазький уряд. Останні вогнища опору залишалися в районі Очимчири, становище абхазької сторони було критичним. Лідер Абхазії В. Ардзим-ба звернувся до уряду РФ із проханням виступити в ролі посередника, а також закликав рос. військових, дислокованих на території Абхазії, та Конфедерацію гірських народів надати військ, допомогу. У Москві розпочались консультації сторін конфлікту, 3.09.1992 керівники Грузії, Росії та Абхазії підписали підсумковий документ, у якому сторони зобов'язувалися зберігати територ. цілісність Грузії; усі збройні формування, що брали участь у конфлікті, повинні були припинити вогонь, грузинські війська мали бути виведені з районів бойових дій і з усієї території Абхазії. Із 15.09.1992 в Абхазії мала бути відновлена діяльність законних органів влади. Виконуючи умови Угоди, Грузія вивела важкі озброєння та переважну більшість військ із Гагри. Після цього 1.10.1992 абхазькі збройні формування, порушивши угоду про перемир'я, розпочали наступ на місто й 6.10.1992 оволоділи ним. До літа 1993 вони захопили всю півн. частину території Абхазії та вийшли на рос.-абхазький кордон. Після цього бойові дії було сконцентровано навколо найбільш важливих позицій: Сухумі, стратегічних комунікацій, рубежів на р. Гуміста в Очамчирському та Ткварчельському районах. Бойові дії набули позиційного характеру, жодна зі сторін не досягала вирішального успіху. 27.07.1993 сторони конфлікту за посередництва Росії підписали в Сочі Угоду про припинення вогню в Абхазії та механізми контролю за її виконанням. Згідно з Угодою, сторони з 12.00 28.07.1993 відновлювали дотримання режиму припинення вогню; із 29.07.1993 почали функціонувати грузино-абхазько-російські тимчасові контрольні групи з дотримання режиму припинення вогню. Була сформована об'єднана комісія з врегулювання конфлікту в Абхазії, до зони вводились міжнар. спостерігачі. Почалась поетапна демілітаризація зони конфлікту: грузинська сторона зобов'язалась вивести важку техніку та переважну частину своїх військ із Сухумі, абхазька сторона здавала свої важкі озброєння рос. військам.

Але коли грузинські війська були фактично роззброєні, почалась стрімка ескалація збройного протистояння, у якому грузинська сторона втрачала свої позиції. Частина важких озброєнь абхазької сторони, які мали бути здані на зберігання, залишились у розпорядженні її збройних формувань. 16.09.1993 вони розгорнули наступ на Сухумі із застосуванням бронетехніки й артилерії, зламали опір грузинських військ й оволоділи містом. Абхазькі сили розгорнули широкий наступ по всьому схід, фронту й 17-21.09.1993 вийшли на рубіж р. Гуміста. Відступ грузинських військ супроводжувався масовою втечею етнічного грузинського населення; заг. кількість біженців з Абхазії склала понад 200 тис. чол. Конфлікт увінчався військ, перемогою абхазької сторони, його результати були закріплені в переговорному процесі, який розпочався в Женеві 30.11.1993 під егідою *Організації Об'єднаних Націй*. 31.01.1994 *Рада Безпеки ООН* ухвалила рішення про розташування в зоні конфлікту місії спостерігачів ООН. Конфлікт завершився підписанням Московської угоди від 14.05.1994, якою, зокрема, підтверджувалось рішення Ради глав д-ав країн *Співдружності Незалежних Держав* розташувати вздовж р. Інгури в Абхазії контингент миротворчих сил СНД, які складались із рос. військовослужбовців.

Г.М. Перепелія

Група 77 (Сгоир 077) заснована 15.06.1964 77 країнами «третього світу», що підписали відп. «Спільну декларацію». Хоча вона з часом збільшилась до 133 країн, але вирішено зберегти її істор. назву. Як найбільше угруповання країн, що розвиваються, представлене в *Організації Об'єднаних Націй*, Г. 77 ставить собі за мету просування колективних екон. інтересів слаборозвинутих країн, виступаючи зі спільною позицією в переговорах із розвиненими країнами. До 2000 — головним її органом вважались щорічні міністерські зустрічі, що відбувались напередодні засідань спец. установ системи ООН. Із 2000 вищі посадові особи країн-членів Г. 77 збираються перед новими сесіями *Генеральної Асамблеї ООН* для узгодження своїх позицій.

П.М. Ігнат'єв

Група РІО — регіональний механізм політ, діалогу країн Лат. Америки та Карибського басейну; створений 18.12.1986. Основу Г. Р. складають члени *Контадорської групи* та Групи підтримки Контадори — Аргентина, Бразилія, Венесуела, Колумбія, Мексика, Панама, Перу, Уругвай; у 1990 до них приєдналися Болівія, Еквадор, Парагвай, Чилі та по одному представнику від країн Центр. Америки й Карибського басейну, а в 2000 — Гватемала, Гондурас, Коста-Рика, Нікарагуа, Сальвадор. Головними напрямками діяльності Г. Р. було проголошено: сприяння встановленню демокр. держ. устрою на основі принципу поваги *суверенітету* д-ав, розширення співробітництва й політ, діалогу, узгодження позицій відносно міжнар. проблем, що становлять інтерес для всіх членів, покращення функціонування інтеграційних угруповань і процесів, дотримання власних підходів до регіональних проблем і конфліктів, заохочення ініціатив з покращення міжамер. відносин. В ухваленому 24.05.2003 Консенсусі Куско, док-ті,

який містить стратегічну програму діяльності Г. Р, її першорядними завданнями визначені: подолання бідності та відсталості, підтримка миру й безпеки в нових міжнар. умовах, захист і зміцнення демократії, створення системи вільної міжнар. торгівлі з рівними правами для всіх учасників, збереження культ, ідентичності в зовн. зв'язках.

Г. Р. не інституціоналізована; її орг-цією й координацією роботи та нарад займається Тимчасовий секретаріат, функціонування якого забезпечує країна, на території якої відбувається щорічна Нарада голів д-ав та урядів. Ця д-ва разом зі своєю попередницею й наступницею складають Трійку Г. Р., яка на високому рівні сприяє діяльності Тимчасового секретаріату. Актуальні питання обговорюють на щорічних нарадах мін. зак. справ. Декларації, ухвалені членами Г. Р, роблять особливий наголос на регіональних інтересах д-ав, що свідчить про прагнення членів Г. Р. обмежити вплив США в регіоні.

Н.М. Весела

Група трьох — субрегіональне інтеграційне угруповання; утворене 28.02.1989 на 5-й міжурядовій конференції країн Центр. Америки, *Європейського економічного співтовариства* й *Контадорської групи* в Сан-Педро-Сула (Гондурас), у ході якої президенти Венесуели, Колумбії та Мексики заявили про необхідність поглиблення екон. співробітництва, розпочатого в рамках Контадорської групи. 13.06.1994 у Картахені (Колумбія) було укладено Угоду про створення *зони вільної торгівлі*, головним елементом якої є положення про автоматичне щорічне зниження *митних тарифів* у торгівлі між трьома країнами з метою створення зони вільної торгівлі до 2005. Функції координуючого роботу Г. т. Тимчасового секретаріату протягом 2 років по черзі здійснюють представники кожної з країн-учасниць. За виконання конкретних інтеграційних завдань відповідають Групи високого рівня в різних галузях екон. співробітництва між трьома країнами (торгівлі, сфері науки й технології, енергетиці, телекомунікаціях, транспорті, фінанс. сфері тощо). Взаємозалежність країн Г. т. має асиметричний характер; незважаючи на зростання торг. потоків між країнами угруповання, суттєвим недоліком є нерівномірний їх розподіл, особливо помітним є відставання в розвитку торгівлі між Венесуелою та Колумбією. В офіц. заявах керівників трьох країн підкреслюється, що Г. т. є наступницею Контадорської групи, тобто механізмом політ. консультацій і координації; у Каракаській декларації 8.04.2001 наголошувалось на бажанні сторін активізувати роль Г. т. у вирішенні політ. питань в Центр, та Півд. Америці. Але на практиці політ. співробітництво має обмежений характер. Країни Центр. Америки, Карибського басейну й Андського співтовариства проявляють особливу зацікавленість до співробітництва з Г. т., вбачаючи в ній потенційний місток до ринку *Північноамериканської угоди про вільну торгівлю*, членом якої є Мексика.

Н.М. Весела

Група ядерних постачальників («Лондонський клуб») — міждерж. механізм експортного контролю в ядерній сфері держав-постачальниць ядерних технологій, обладнання та матеріалів, започаткований 1975. До Г. я. п. входять 34 д-ви (2003); Україна — з квітня 1996. Група здійснює контроль над експортом за двома списками — ядерних матеріалів та обладнання, матеріалів і технологій подвійного призначення. Формально Г. я. п. не входить до структури, що забезпечує виконання *Договору про нероз-повсюдження ядерної зброї 1968*, але її практ. діяльність тісно пов'язана з виконанням ДНЯЗ. Створення Групи спричинила обмеженість режиму експортного контролю в рамках ДНЯ З, зокрема неучасть у ньому Франції та проведення 1974 Індією вибуху ядерного пристрою, а також зростання привабливості ядерної енергетики, відтак, прогнозоване поширення формально мирних ядерних технологій. 1976 Г. я. п. опублікувала «Керівні принципи ядерного експорту», а держави-учасниці офіц. листами інформували Ген. директора *МАГАТЕ* про свої зобов'язання з дотримання узгоджених принципів експорту ядерних матеріалів, устаткування й технологій (т. зв. Лондонські керівні принципи ядерних трансфертів). 1992 Група поширила контроль на експорт устаткування й матеріалів подвійного призначення та відп. технологій, що застосовуються в ядерних програмах, і прийняла принцип всеосяжних міжнар. гарантій (уся ядерна діяльність д-ви має контролюватись МАГАТЕ) за основу режиму експортного контролю в ядерній сфері.

СП.Галака

Груша Іван (? - ?) — укр. військ, діяч і дипломат. За походженням православний шляхтич. Виконував важливі дип. доручення *Б. Хмельницького*. 2.09.1656 на аудієнції в трансільванського кн. Юрія II Ракоці задекларував вимогу про входження до Війська Запорозького зах.-укр. земель по Віслу, на що Ракоці погодився в разі виділення йому шведським королем Карлом X після розгрому Речі Посполитою Підляшшя, Побужжя та Кракова. 07.09.1656 разом із ген. осавулом */ Ковалевським* підписав укладений на цих засадах *українсько-трансільванський союзний договір 1656* (ратифікований старшинською радою в жовтні того ж року). У липні 1657 на прохання шляхти й міщан Пінського повіту їздив до Пінська для приведення місцевого населення до присяги на вірність *Б. Хмельницькому*. За гетьманування */ Виговського* — ген. писар.

В.І.Головченко

ГрушевСБКІЙ Михайло Сергійович (17.09.1866, Холм — 25.11.1934, Кисловодськ, похований у Києві) — укр. вчений, громад.-політ. і держ. діяч. Походив з учительської родини. Закінчив Тифліську гімназію та істор.-філол. ф-т Київ, ун-ту, проф., академік. У дореволюційний час плідно займався наук, дослідженнями, усебічно обґрунтував істор. концепцію про особність розвитку, традицій, звичаїв, культури, мови укр. народу, про тисячолітній досвід нац. державотворення, що лягло в основу програмних побудов укр. політ, партій поч. ХХ ст., стало висхідними аргументами в розумінні сутності укр. питання та пошуку шляхів його розв'язання. У громад.-політ. житті займав помірковані позиції, належав до Товариства українських поступовців. Обраний у березні 1918 головою Центральної Ради, залишався на цьому посту до останнього дня її існування. Обґрунтував концепцію *Української революції 1917-20*, керував її втіленням у життя, відродженням нац. державності, у т. ч. й вибором її зовн.-політ, орієнтацій, першими дип. акціями. Визначаючи курс нац.-визв. рев-ції, Г. вважав, що українство має взяти якнайактивнішу участь у демокр. перетвореннях, розпочатих у Росії з поваленням самодержавства. У закріпленні респ.-демокр. ладу він вбачав гарантію повномасштабного розв'язання нац. питання, створення укр. державності. Тому сутність платформи Центральної Ради її голова оформив у вимогу широкої нац.-територ. автономії України у федерат, демокр. республіці Росія. Підтримана Українським нац. конгресом у квітні 1917, ця лінія послідовно втілювалась у трьох універсалах Центральної Ради, у вибу-дові стосунків із Росією. Цю лінію Г. відстоював на переговорах із делегацією Тимчасового уряду в червні 1917, на З'їзді народів у Києві у вересні 1917.

Проголошена 3-м Універсалом УНР виступила з ініціативою створення з нац.-держ. утворень, що виникли на теренах колишньої імперії, федерат, д-ви. Однак ці плани не були реалізовані, украй загостривши відносини з петроградським Раднаркомом. Вичерпати конфлікт мирними засобами не вдалось і в січні 1918 він переріс у війну між УНР і Радянською Росією. Хоча остання стверджувала, що це не втручання у внутр. справи УНР, а допомога трудящим регіону у встановленні влади Рад. Керівництво Центральної Ради дедалі більше переконувалось у необхідності зміни державницького статусу України — проголошення самостійності. Спонукали до того й інші міжнар. чинники: намагання країн *Антанти* встановити дип. відносини з УНР, хоча остання формально залишалась авт. складовою неіснуючої федерації, а також події в Брест-Литовському, де Німеччина й Австро-Угорщина, які вели вже переговори з РСФРР, вимагали, щоб Україна також набула повноцінного державницького статусу. Проголошення 4-м Універсалом України самостійною, ні від кого не залежною, суверенною д-вою відкрило можливості для підписання першого за всю історію світової війни мирного дог-ру. Г. був єдиним тогочасним політ, діячем, який зустрічався з членами укр. делегації, давав їм інструкції та поради, одержував регулярні звіти й інформацію. *Брестський мирний договір між УНР і Центральними державами 1918* включав, саме за наполяганням Г, таємні протоколи про Холмщину та Під-ляшшя та про коронний край (Схід. Галичину, Півн. Буковину й Закарпаття). Разом із тим нові союзники відповіли відмовою на пропозиції голови Центральної Ради сформувати з військовополонених українців кілька дивізій для б-би з більшовиками, а натомість наполягли на введенні в Україну 20 нім. й австр. дивізій, що формально було зроблено на прохання уряду УНР.

Унаслідок конфлікту, що виник між Центральною Радою (яка не могла виконати екон. положень мирного дог-ру, зокрема збору та відправки хліба до Центральних держав) й окуп. властями (які почали діяти на власний розсуд), останні розігнали Центральну Раду, фактично здійснили військ, переворот і санкціонували прихід до влади гетьмана 77. *Скоропадського*. Надалі Г. значної ролі в політ, житті не відігравав. В еміграції користувався авторитетом серед керівників європ. д-ав, що допомогло у створенні ряду зарубіжних укр. наук, центрів, розгортанні дослідницької роботи. Повернувшись 1924 до УСРР, Г. був обраний академіком ВУАН і до смерті займався виключно наук. діяльністю.

В.Ф. Солдатежко

Грушко Ігор Олегович (19.10.1952, с. Кучиця Но-воград-Волинського р-ну Житомирської обл.) -укр. дипломат, перекладач, журналіст. У 1975 закінчив ф-т романо-германської філології Київ, держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; у 1998 — міжнар. дип. курси при Дип. академії МЗС РФ. 1975-77 і 1980-83 — військ, перекладач у Республіці Куба. 1977-80 — старший редактор; 1983-91 -редактор, старший редактор Держтелерадіо УРСР; 1991-94 — оглядач, зав. відділу газети «Голос України». 1994-99 — 1-й секр., радник Посольства України в РФ; 1999-2001 — в. о. начальника Управління інформації, нач. прес-служби, речник МЗС України; 2001-03 — радник-посланник посольства України в Аргентинській Республіці. Із 18.08.2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Перу.

В.М. Матвієнко

ГуберСБКІЙ Леонід Васильович (4.10.1941, Миргород, Полтавської обл.) — укр. науковець, філософ, громад.-політ, діяч. У 1961 закінчив Миргородський керамічний технікум, у 1969-філос. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; д-р філос. наук (1992), професор (1989), академік НАН України (2003), чл.-кор. АПН України (1995). У 1961 — інженер ТЕЦ цукрокомбінату в Харківській області. 1961-64 — служба у

Збройних силах СРСР. Із 1969 — у Київ. держ. ун-ті ім. Т.Г. Шевченка (див. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*): аспірант, асистент, ст. викладач, доцент, професор, зав. кафедри. 1976-78 — радник Центрального унту Республіки Куба. Із 1978 — заст. декана філос. ф-ту; із 1982 — проректор з міжнар. зв'язків; із 1988 — проректор з навч. роботи Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; із 1994 — проректор й одночасно дир. *Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Г. — один із провідних вчених та організаторів науки й освіти в Україні (під його керівництвом захищено 7 докторських та 15 кандидатських дисертацій). Г. очолює наук.-метод. роботу в Україні з проблем підготовки фахівців для інозем. д-ав: під його керівництвом в Україні створено систему підготовки фахівців з міжнар. відносин для країн, що розвиваються, а також розроблено заг. Концепцію підготовки фахівців у сфері міжнар. Відносин для зарубіж. країн. Г. — чл. Громадської ради експертів із внутр.-політ. питань при Президентові України, Комітету з Державних премій України в галузі науки й техніки, Національної комісії України у справах ЮНЕСКО, експертної ради Комітету ВР України у закорд. справах, наук, ради при МЗС України; віце-президент Товариства «Знання» України; заст. академіка-секретаря відділення історії, філософії та права НАН України; голова навч.-метод. комісії Міністерства освіти й науки України зі спеціальності «міжнародні відносини». Гол. редактор наук, вісників «Міжнародні відносини», «Актуальні проблеми міжнародних відносин», чл. редакційних колегій журналів «Політика і час», «Пам'ять століть», «Трибуна», наук, збірників «Український часопис міжнародного права», «Проблеми філософії» та ін. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ст. (1999), IV ст. (2004), держ. нагородами Італії, Португалії, Болгарії; удостоєний звання «Заслужений працівник народної освіти України» (1997). Має дип. ранг Надзвичайного і Повноважного Посла України.

Теори: автор понад 200 наук, праць з філос. питань між-нар. відносин та вищої школи, філософії політики та соц. філософії, у т. ч. 50 особистих та колективних монографій, підручників і навч. посібників, зокрема: «Духовне оновлення суспільства» (1980), «Матеріальне і духовне в соціальному розвитку» (1986), «Людина в сфері гуманітарного пізнання» (1998), «Філософія» (2000), «Людина і світ» (2001), «Культура. Ідеологія. Особистість» (2002), «Політологія» (2003), «Філософія політики» (у 6-ти т., 2002-03).

В.М. Матвієнко

Губертусбурзький ДОГОВІР 1763 підписаний 15.02.1763 в замку Губертусбург (Саксонія) між Пруссією з одного боку й Австрією та Саксонією — з іншого; один із договорів, що завершували *Семилітню війну 1756-63*. Згідно з дог-ром, Австрія відмовлялась від претензій на землі прус, короля, Сілезія остаточно була закріплена за Пруссією, Саксонії повертались володіння, окуповані на початку війни прус, королем Фрідріхом-Вільгельмом II. Сторони мали повернути одна одній захоплене майно та обміняти військовополоненими, прус, король зобов'язався дотримуватись свободи віросповідання для католиків у Сілезії. У таємній статті дог-ру він обіцяв підтримку австр. ерцгерцогу Йосипу на виборах імператора. *в.м. Вдовенко*

Гувер (НОУЕГ) Герберт (10.08.1874, Вест-Бранч, шт. Айова - 20.10.1964, Нью-Йорк) — амер. гро-мад.-політ. і держ. діяч, 31-й Президент США (4.03.1929-4.03.1933). Нар. в сім'ї коваля-квакера, втративши батьків у 8-річному віці, виховувався родичами. Поєднуючи роботу з навчанням, закінчив геологічний ф-т Стенфордського ун-ту (1895). Працював гірничим інженером в Азії й Африці. Під час *Першої світової війни* очолював комісію з надання допомоги Бельгії й адміністрацію з продовольства; підтримував *В. Вільсона* щодо вступу США до *Ліги Націй*; 1921-28 — міністр торгівлі; переміг як кандидат Республіканської партії на презид. виборах 6.11.1928 з перевагою в 6 млн. голосів. Але «Велика депресія», що почалась з краху нью-йорксь-кої біржі в жовтні 1929, спричинила крах курсу на адмін. оновлення політ. системи США й ускладнила їхнє міжнар. становище. У *зовнішній політиці* прагнув забезпечити свою країну від війни та згубної *гонки озброєнь*, поліпшити відносини з д-вами Лат. Америки й зруйнувати їхню недовіру до «колоса на Півночі» (до кінця його президентства було завершено виведення амер. військ із Нікарагуа та підготовлено евакуацію з Гаїті); на *Лондонській конференції 1930* спільно з Великою Британією й Францією досяг компромісу щодо верхньої межі тоннажу для крейсерів, есмінець і підводних човнів, але широкомасштабна ініціатива на Женевській конференції 1932 щодо повної заборони наступальної зброї та скорочення на третину нац. збройних сил залишилась без відповіді; 7.01.1932 підтвердив невизнання США япон. завоювань чи угод у Китаї, досягнутих насиллям. Гостро засуджував ядерне бомбардування Японії 1945, не схвалював *втручання США в Корейську війну 1950-53* і *війну в Індокитаї 1945-54*. 1946 за дорученням *Г. Трумена* об'їздив 25 країн Європи й Азії для вивчення продовольчої проблеми та можливості надання їм амер. допомоги, 1947 відвідав д-ви Лат. Америки; 1947-49 і 1953 очолював федер. комісії з реорганізації урядового апарату. *В.І.Головченко*

Гуджрал (СисУгаї) Індер Кумар (4.12.1919, Дже-лум, сучасний Пакистан) — інд. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Активний учасник нац.-визв. б-би, за що 1931 і 1942 був ув'язнений брит. колоніальною владою. 1964 обраний до парламенту від ІНК, близький соратник / *Ганді* й посол у СРСР наприкінці 70-х

XX ст. У 80-і вийшов з ШК(І) і вступив до соціал. Джаната дал, на основі якої постав Національний (пізніше — Об'єднаний) фронт. 21.04.1997-19.03.1998 - прем'єр-міністр, 1989-90 і 1996-98 — мін. закл. справ Республіки Індія. Автор відомої доктрини Гуджрала, суть якої полягала в тому, що Індія є значно сильнішою за всіх своїх сусідів по піво-ву Індостан, а отже — може робити їм першою значні поступки для нормалізації відносин. Наслідками впровадження доктрини стали вигідне для Бангладеш розв'язання питання спірних водних ресурсів, а також надання Індією в односторонньому порядку торг, привілеїв усім країнам регіону. Ініціював політику «Погляду на Схід», зблизившись із країнами Півд.-Схід. Азії та здобувши для Індії статус партнера по діалогу країн *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)*.
П.М.Ігнат'єв

Гудима Борис Миколайович (29.12.1941, с. Со-сновка Яковлевського р-ну Усурійської обл., РФ) — укр. професійний дипломат. У 1969 закінчив ф-т романо-германської філології, а в 1982 — юрид. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; у 1983 — курси вдосконалення керівних дип. кадрів при Дип. академії МЗС СРСР. 1975-80 — співробітник *Міжнародної організації праці*; 1980-82 — 2-й секр. Ген. секретаріату МЗС України; 1984-89 — 2-й, 1-й секр. Постійного представництва УРСР при ООН; 1989-93 — 1-й секр., радник відділу міжнар. екон. орг-цій МЗС України; 1993-94 — нач. Управління міжнар. орг-цій, чл. Колегії МЗС України; 1994-96 — заст. Постійного представника України при ООН. 1996-98 — заст. мін. закл. справ України. 1998 — березень 2000 — представник України при *Європейських співтовариствах*. У березні 2000 — квітні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Італійській Республіці, одночасно в листопаді 2000 — квітні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Мальта за сумісництвом, у вересні 2000 - квітні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Сан-Марино за сумісництвом, а також у січні — квітні 2004 — Постійний представник України при *Продовольчій і сільськогосподарській організації ООН (ФАО)*.
В.М. Матвієнко

Гуляницький Григорій (? - 1675) — укр. військ, діяч і дипломат. Походив із волинської шляхти. 1649 і в серпні 1654 був у посольствах до моск. царя, якому відмовився присягнути на вірність; 1656-59 — полковник ніжинський, рішуче обстоював самостійницьку позицію */ Виговського*, взявши активну участь 1657-58 у придушенні антидерж. заволоду Я. Барабаша й М. Пушкаря. 1659 як наказний гетьман на Сіверщині протягом 3 місяців обороняв Конотоп від переважаючих сил моск. війська. Після усунення І. Виговського від влади був позбавлений полковництва, згодом перейшов на службу до *Ю. Хмельницького*; разом із *С. Богдановичем-За-рудним* був ініціатором укладення *Слободищен-ського трактату 1660*. За гетьманування *П. Тетері* кілька разів призначався в посольство до Варшави, 1663-64 у складі укр.-польського війська взяв участь у поході на Лівобережну Україну з метою її звільнення від моск. окупації, але в 1664 заарештований поляками й без суду ув'язнений у фортецю Мальборк, у якій просидів 3 роки. Звільнившись у 1667, приєднався до гетьмана *П. Дорошенка*, із 1675 — у реєстровому козацтві Речі Посполитої в Білій Церкві.
В.І.Сергійчук

Гуманітарна інтервенція — збройне втручання д-ви або групи д-ав у внутр. справи іншої д-ви з метою зупинити або відвернути великомасштабні, серйозні порушення основних прав людини й *міжнародного гуманітарного права*, що провадиться без мандата *Ради Безпеки ООН* та без дозволу законного уряду країни, на території якої здійснюється інтервенція. Концепція Г. і. містить колізію між принципом захисту прав людини та принципом невтручання у внутр. справи суверенних д-ав. Сучас. міжнародне право визнає можливість надання гуманітарної допомоги, але не вважає застосування сили відп. способом контролю або забезпечення дотримання прав людини. Згідно зі *Статутом ООН*, за відсутності санкції РБ ООН, д-ва або група д-ав можуть використовувати силу, лише реалізуючи право на індивід, або колективну оборону (ст. 51). Водночас, згідно з Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949, існує індивід, і колективне зобов'язання «дотримуватися самим і примушувати дотримуватися інших» норм міжнар. гуманітарного права щодо захисту основних прав людини (ст. 1); але конвенції не визначають, якими мають бути заходи, спрямовані на запобігання порушенням міжнар. гуманітарного права. Заг.-прийнятого визнання терміна «гуманітарна інтервенція» не вироблено; окремі д-ви виходять із того, що він одержав досить широке визнання та склався як звичай у міжнар. праві.
М.С. Каменецький

Гумас (Соитаз) Панайотіс (1942, Афіни) — грец. дипломат. 1973-75 закінчив ф-ти економіки й права Мюнхенського ун-ту та школу поглибленого вивчення міжнар. відносин Ун-ту Дж. Гоп-кінса у Вашингтоні, магістр з міжнар. відносин. 1975-77 — працівник МЗС Грецької Республіки; 1977-81 — урядовець посольства Греції в Ірландії й на Кіпрі; 1988-93 — заст. глави представництва Грецької

Республіки в Бонні; 1993-96 — заст. начальника Управління міжнар. орг-цій МЗС Грецької Республіки; 1996-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Грецької Республіки в Республіці Білорусь. 2002 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Грецької Республіки в Україні.
Р.Л. Кривонос

ГуменЮК Борис Іванович (18.06.1953, смт. Муровані Курилівці Вінницької обл.) — укр. професійний дипломат, науковець. У 1976 закінчив ф-т міжнар. відносин та міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; д-р істор. наук (1994), професор (1995). 1979-94 — асистент, доцент, заст. декана ф-ту міжнар. відносин та міжнар. права, заст. директора, проф. Ін-ту міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. Із лютого 1995 — зав. кафедри міжнар. орг-цій та дип. служби Ін-ту міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Із 1996 — ректор Дип. академії України при МЗС України, чл. Колегії МЗС України. Указом Президента України від 29.09.2003 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Кіпр.

Твори: «Горизонти «третього світу» (1990); «Між минулим і майбутнім» (1991); «Основи дипломатичної і консульської служби» (1998); «Сучасна дипломатична служба» (у співавторстві, 2001).
В.М. Матвієнко

Гуммерус (Оиштепв) Герман Грегориус (24.12.1877, Петербург - 18.07.1948, Гельсінкі) — фінський громад.-політ, діяч і дипломат. Нар. в сім'ї інженера. Закінчив істор.-філол. ф-т Гельсінського ун-ту (1900). 1900-10 — викладач історії (досліджував давньоримську економіку та соц. структуру), 1910-18 — доцент римської історії в Гельсінському ун-ті (1910 здобув наук. ступінь д-ра філософії). Свою політ. кар'єру розпочав як поміркований соціал-демократ, був чл. правління Шведського робітничого союзу Фінляндії, але після 1907 перейшов до Партії активного опору («активістів»), що боролась за політ. незалежність Фінляндії. 1904 відбував 5-міс. ув'язнення в Петропавлівській фортеці; 1905-07 редагував і видавав журнал «Фрамтид» («Майбутнє»). Під час *Першої світової війни* перебував у Стокгольмі, де представляв рух фінських добровольців-єгерів. 1916-18 — чл. делегації за звільнення Фінляндії в «Союзі поневолених Росією народів», де активно сприяв встановленню укр.-фінських контактів на рівні визв. рухів; наприкінці листопада 1917 ініціював перед шойнообраним головою фінського уряду П.Е. Свінхувудом та відповідальним за зовн. політику К. Енкелем постановку питання про налагодження дип. відносин з УНР. Після здобуття Фінляндією незалежності перебував на дип. службі: у 1-й пол. 1918 — радник дип. місії Фінляндії у Швеції; у липні 1918 — лютому 1919 — голова (повірений у справах) фінського посольства в Києві; 1919-25 — повірений у справах, згодом посланник Фінляндії в Італії. Після 1925 повернувся на викладацьку роботу: працював доцентом, згодом проф. всесвітньої історії Гельсінського ун-ту.

Твори: «Україна в переломні часи: Шість місяців на чолі посольства у Києві» (1934).

В.М. Матвієнко

Гун Циньван (1835 - 1898) — китайський держ. діяч, дипломат, принц. Здійснював політику сприяння проникненню європ. д-ав у Цінську імп., підписав кабальні для Китаю *Пекінські угоди 1860*. У 1861 здійснив держ. переворот і став фактичним главою д-ви, а також керівником Цзунліяміню (канцелярії з інозем. справ). Узяв активну участь в укладенні торг. дог-ру 1871 з Японією, *Чифуської конвенції 1876*, *Петербурзького договору 1881*. У 1884 у зв'язку з поразкою китайських військ у Півн. В'єтнамі у війні з Францією був позбавлений усіх посад. 1894-98 — голова канцелярії з інозем. справ й адміралтейства, керував бойовими операціями в *китайсько-японській війні 1894-95*; після поразки в ній знову був позбавлений Влади.

В.І.Головченко

Гур'ЯНОВ Леонід Миколайович (20.05.1945, с. Ключищі Верхньо-Услонського р-ну Татарської АРСР, РФ) — укр. дипломат, перекладач. У 1969 закінчив ф-т інозем. мов Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, у 1988 — курси вдосконалення керівних дип. кадрів при Дип. академії МЗС СРСР. 1967-68 — перекладач групи спеціалістів у Дургапурі (Індія); 1969-71 — військ. перекладач у Нігерії. 1972-77 — аташе, 3-й, 2-й секр. коне, відділу, 2-й секр. протокольного відділу МЗС УРСР; 1978-82 — співробітник Секретаріату ООН; 1982-92 — 1-й секр., радник, в. о. начальника відділу кадрів МЗС України; 1993-95 — нач. Управління кадрів, чл. Колегії МЗС України. У листопаді 1995 — листопаді 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Пів-денно-Африканській Республіці, одночасно в жовтні 1998 — листопаді 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Мозамбик за сумісництвом. У 2000 — березні 2002 — посол з особливих доручень, нач. 6-го територ. управління (Бл., Сер. Схід та Африка) МЗС України. Із квітня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Саудівська Аравія, одночасно з жовтня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Султанаті Оман та Єменській Республіці за сумісництвом.

В.М. Матвієнко

Гусак (Никак) Густав (10.01.1913, с. Дубравка поблизу Братислави - 18.11.1991, Братислава) — чехословацький громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї робітника. Закінчив юрид. ф-т Братиславського ун-ту (1937). Із 1933 — чл. Компартії Чехословаччини (КПЧ). За участь у нелегальній комуніст, діяльності 1938 був уперше заарештований, вдруге перебував в ув'язненні за режиму *Й. Тісо* 1940-43. Із 1943 — заст. голови компартії Словаччини; у серпні-жовтні 1944 — один із керівників Словацького нац. повстання. Із 1945 — чл. ЦК КПЧ, депутат Національних зборів і водночас голова Корпусу уповноважених (уряду) Словаччини, 1950-51 — зав. відділу Компартії Словаччини (КПС). У лютому 1951 був утретє заарештований та ув'язнений за обвинуваченням удерж, зраді та бурж. націоналізмі, амністований у травні 1960. У 1963 політично реабілітований і поновлений у КПЧ, працював наук, співробітником Ін-ту держави і права Словацької академії наук, захистив кандидатську дисертацію з історії «Словацьке національне повстання». Із квітня 1968 — заст. Прем'єр-міністра ЧССР, належав до поміркованого крила реформаторів «*Празької весни*», тому після рад. вторгнення в Чехословаччину став 1-м секр. ЦК КПС, а 17.04.1969 обраний 1-м секр. ЦК КПЧ (з 1971 до 1987 — генеральним), водночас 1975-89 — Президент ЧССР. Наполегливо здійснював програму «нормалізації», що передбачала повернення до неосталіністських методів управління; не сприйняв гор-бачовської «перебудови». У лютому 1990 виключений з КПЧ.

ВЛ.Головченко

ГУУАМ — регіональне об'єднання України, Азербайджанської Республіки, Грузії, Республіки Молдова та Республіки Узбекистан. В основі утворення цієї форми співробітництва лежить збіг позицій країн з багатьох питань сучас. *міжнародних відносин*. Заснування консультативного форуму ГУУАМ у складі 4 країн (Грузії, України, Азербайджану, Молдови) відбулось 10.10.1997 в Страсбурзі в ході саміту *Ради Європи*, під час якого було схвалено Спільне комюніке глав д-ав України, Грузії, Азербайджану й Молдови. У ньому була підкреслена необхідність розвитку чотиристороннього співробітництва для зміцнення стабільності та безпеки в Європі на основі принципів поваги *суверенітету*, територ. цілісності, непорушності кордонів д-ав, демократії, верховенства закону й поваги прав людини. Страсбурзьке комюніке формально закріпило поступове політ, зближення та практ. поглиблення співробітництва між країнами в багатьох галузях як на міжнар. арені, так й у двосторонніх відносинах.

Найвищим органом об'єднання ГУУАМ є щорічна зустріч глав д-ав країн-учасниць; виконавчим — Рада міністрів закорд. справ країн ГУУАМ. Робочим органом є Комітет нац. координаторів (КНК ГУУАМ), до складу якого входять координатори — по одному від кожної країни-учасниці. Інформ. офіс ГУУАМ розташований у Києві. Координацію співробітництва між країнами ГУУАМ на галузевому рівні покладено на 8 робочих груп — з питань енергетики, транспорту, з торг.-екон. питань, з питань інформатики й телекомунікацій, культури, науки та освіти, туризму, б-би з тероризмом, організованою злочинністю й розповсюдженням наркотиків.

Пріоритетні напрями співробітництва в ГУУАМ визначені Ялтинською хартією ГУУАМ: поглиблення торг.-екон. зв'язків між д-вами ГУУАМ; розвиток інфраструктури трансп. коридорів з відп. гармонізацією прав, та інституційних засад цієї сфери, уніфікацією митних і тарифних норм із наближенням їх до світових стандартів; енергетична безпека; б-ба з *тероризмом міжнародним*, організованою злочинністю, нелегальною міграцією та незаконним обігом наркотиків.

Міжнар.-прав, док-ти, прийняті в рамках ГУУАМ: Ялтинська хартія ГУУАМ (7.06.2001); Конвенція держав-учасниць ГУУАМ про взаємне надання допомоги з коне, питань (7.06.2001); Положення про Раду міністрів закорд. Справ країн ГУУАМ; Угода про створення зони вільної торгівлі між країнами-учасницями ГУУАМ; Тимчасове положення про Інформ. офіс ГУУАМ в Києві; Рішення глав держав-учасниць про статус спостерігачів у діяльності ГУУАМ; Угода про співробітництво між урядами держав-учасниць ГУУАМ у сфері б-би з тероризмом, організованою злочинністю та іншими небезпечними видами злочинів; док-ти про співробітництво в окремих галузях.

А.Г. Гуменюк

Гюнтер (СіпіНер) Христіан Ернст(1885 - 1966) — шведський дипломат. На дип. службі з 1925. 1930 — радник МЗС Швеції; 1931-34 — посланник Швеції в Аргентині й одночасно — в Чилі, Уругваї та Парагваї; 1934-37 — постійний секр. МЗС; 1938-39 і 1945-49 — посланник Швеції в Норвегії. 1939-45 — мін. зак. справ Швеції, мав значний вплив на формування нейтралістського зовн.-політ, курсу країни під час *Другої світової війни*; 1949-51 — посланник Швеції Віталії.

Р.Л.Кривонос

Г

Галаган Микола Михайлович (1882, с. Требу-хів Остерського повіту Чернігівської губернії — бл. 1945, Київ) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Походив із відомого козацько-старшинського роду. Закінчив природничий ф-т Київ, ун-ту ім. Св. Володимира (1908). 1903-04 — пропагандист і чл. Київської громади РУП, активіст і секретар Головного к-ту Української с.-д. «Спілки». Із березня 1917 — активіст УСДРП, чл. Центральної Ради, Малої ради і Всеукраїнської ради військ, делегатів. У грудні 1917 — січні 1918 — голова делегації Генерального секретаріату УНР на Дон і Кубань, представник Центральної Ради при урядах Півд.-Схід. Союзу, Дону й Закавказзя. 5.04.1918 призначений послом УНР у Румунії (не приступив до виконання обов'язків у зв'язку з гетьманським переворотом). У травні — листопаді 1918 — дир. Департаменту Мін-ва народного здоров'я Української Держави, взяв активну участь у підготовці антигетьманського повстання. 14.12-26.12.1918 — комісар Рев.-військ. к-ту відновленої УНР, із січня 1919 — голова Надзвичайної дип. місії УНР в Угорщині. Із серпня 1920 — в еміграції у Відні, потім — у Празі, де був чл. управи Укр. громад. к-ту, організатором і головою Укр. громад. видавничого фонду, викладав в Укр. вільному ун-ті. На поч. травня 1945 заарештований органами Смерш і вивезений до Києва, помер у Лук'янівській в'язниці.

Твори: «З моїх споминів» (1930).

В.М. Матвієнко

Гібралтарська протока між півд. частиною Піренейського піво-ва та півн.-зах. узбережжям Африки; відділяє Європу від Африки та, відповідно, Іспанію від Марокко. Це єдиний мор. шлях, який з'єднує Середземне море з Атлантичним океаном. Довжина Г. п. становить 58 км (36 мор. миль), ширина в найвужчому місці — 13 км (8 мор. миль). Ширина зах. частини протоки сягає 43 км (27 мор. миль), а східної — до 23 км (14 мор. миль). Відповідно значні ділянки протоки перекриті *територіальними водами* Іспанії та Марокко. Глибина на фарватері — 53-1181 м. Міжнар.-прав. режим Г. п. визначається на основі частини III «Протоки, які використовуються для міжнародного судноплавства» *Конвенції ООН з морського права 1982*. Згідно з нею, Г. п. належить до категорії проток, які використовуються для між-нар. судноплавства між одним районом *відкритого моря* або *виключної економічної зони* та іншим районом відкритого моря або виключної екон. зони. Протока відкрита для цивільних суден, військ, кораблів, цивільних і держ. літальних апаратів усіх д-ав без будь-якої дискримінації; у ній діє право транзитного проходу, який повинен здійснюватись із додержанням *норм міжнародного права* (ст. 38-43 Конвенції 1982) та законів і правил д-ав, які межують із протокою. Останні зобов'язані не перешкоджати транзитному проходові, відп. чином повідомляти про будь-яку відому їм небезпеку для судноплавства у протоці або прольоту над нею; вони мають право визначати мор. коридори та схеми розподілу руху для судноплавства в протоці, коли це необхідно для сприяння безпечному проходу суден. Г. п. поділяється на три розмежувальні зони — Північну (при виході із Середземного моря), Середню (зону безпеки) та Південну (при виході до Атлантичного океану). Щорічно протокою проходить до 150 тис. суден.

В.С. Ржевська

Б

Даладьє (Oaiaiciieg) Едуард (18.06.1884, Кар-пантра, департамент Воклюз, Франція — 10.10.1970, Париж) — франц. громад.-політ, і держ. діяч. 1919-40 — депутат парламенту від Партії радикалів і радикал-соціалістів; 1924-25 — міністр колоній; 1930-31 — міністр громад. робіт; 1933 і 1934 — Прем'єр-міністр Франції, одночасно 1932-32 — військ. міністр, 1934 — мін. зак. справ. 1935 уклав із комуністами й соціалістами пакт про створення Народного фронту, 1938-40 — нац. оборони. У 1936-37 — заст. прем'єр-міністра й міністра нац. оборони *Л. Блюма*; 1938-40 — Прем'єр-міністр і військ. міністр Франції, водночас 1939-40 — мін. зак. справ. Провадив політику «умиротворення» нацистської Німеччини; брав активну участь у підготовці й підписанні *Мюнхенської угоди 1938*. Прибічник затягування *Московських*

переговорів Великої Британії, СРСР і Франції 1939, прагнув зіштовхнути Радянський Союз із нацистською Німеччиною. Оголосивши 3.09.1939 війну Німеччині, провадив т. зв. «дивну війну», що закінчилась окупацією більшої частини франц. території та ганебною капітуляцією Франції 22.06.1940. Зробив спробу формування у франц. Півн. Африці антигітлерівського «уряду у вигнанні», але був заарештований за наказом *Віші уряду*, 1943 депортований до Німеччини. Визволений військами союзників 1945. 1946 — чл. Установчих зборів, 1946-58 — депутат Національних зборів, 1947-54 очолював Об'єднання лівих республіканців, 1956-58 — лідер фракції радикалів й радикал-соціалістів у Нац. зборах, 1957-58 — голова партії радикалів. Виступав проти колоніальних воєн Франції й створення Європ. оборонного співтовариства; протестував проти запровадження *III. де Голлем* конституції 5-ї Республіки. У 1958 відійшов від політ. діяльності. РА. Кривонос

Далекосхідна республіка (ДСР) — буферне держ. утворення в Схід. Сибіру та на Дал. Сході в 1920-22; створене з метою запобігти збройному конфлікту між РСФФР та Японією під час япон. окупації рос. Дал. Сходу. Радянська Росія фактично перебувала в стані *війни* з країнами *Антанти*, США та Японією через розпочату останніми влітку 1918 військ, інтервенцію. Після відмови япон. уряду в лютому 1920 розпочати мирні переговори рос. уряд прийняв рішення про створення буферної бурж.-демокр. республіки, у якій керівну роль відігравала б більшовицька партія. ДСР проголошена 6.04.1920 у Верхньоудинську (сучасний Улан-Уде) на Установчому з'їзді Забайкалля, який оголосив амністію офіцерам та солдатам білих армій на Дал. Сході, скасував смертну кару та ввів демокр. свободи. Формально до території ДСР (із столицею у Верхньоудинську) входили Прибайкалля, Забайкалля, Амурська області, Примор'я, Камчатка, Півн. Сахалін. З'їзд також закликав інозем. д-ви визнати ДСР, 14.05.1920 це зробив Раднарком РСФФР. Було утворено уряд ДСР на чолі з О.М. Красношочковим, але реальним керівним центром стало створене в березні 1920 Далекосхідне бюро ЦК РКП(б). У травні 1920 розпочались переговори про *перемир'я* між Японією та ДСР, які завершилися підписанням угоди 15.07.1920. Японія де-факто визнавала ДСР та розпочинала виведення своїх військ із Забайкалля; ДСР зобов'язувалась не запроваджувати комуніст, режим і не допускати війська РСФФР на свою територію. Після виведення в жовтні 1920 япон. військ із Забайкалля на цій території було встановлено контроль з боку уряду ДСР, а 25.10.1921 в Читу було перенесено столицю республіки. 26.08.1921 в Дайрені (сучасний Далянь, КНР) відкрилась конференція представників Японії та ДСР для врегулювання спірних питань по всьому комплексу двосторонніх відносин; одночасно уряд ДСР вдався до ряду кроків для встановлення відносин із Китаєм та врегулювання прикордонних питань, зокрема щодо Китайської Східної залізниці (КСЗ). Напередодні скликання *Вашингтонської конференції 1921-22* уряд ДСР виступив із вимогою про участь у ній своїх представників. ДСР активно включилася в дип. б-бу для врегулювання міждерж. відносин у Тихоокеанському регіоні. Делегація ДСР прибула до Вашингтона 3.12.1921; формально вона не брала участі в конференції, але її представники були прийняті держсекретарем США *Ч. Юзом* та керівництвом сенатського комітету закорд. справ. Обговорення «російського питання» відбувалось 21-24.01.1922 без участі рос. представників. США бажали використати ДСР для стримування япон. експансіонізму й тому виступили за підтримку рос. прав у регіоні. Окупація япон. військами рос. Дал. Сходу була засуджена іншими *великими державами*, і Японія була змушена зобов'язатися вивести війська. Стосовно КСЗ конференція прийняла рішення про збереження прав власності Росії та необхідність її повернення під рос. юрисдикцію. 24.06.1922 Японія заявила, що виведе війська з Примор'я до 25.10.1922; це рішення було виконане у встановлений термін. Того ж дня армія ДСР вступила до Владивостока. Япон. окупація завершилась, т. ч. була виконана й функція буферної д-ви. 14.11.1922 Народні збори ДСР звернулись до Всеросійського центрального виконавчого комітету (ВЦВК) із проханням про возз'єднання з РСФФР, і 15.11.1922 ВЦВК проголосив територію ДСР невід'ємною частиною РСФФР. В.Ю. Константинов

Даллес (Оаіев) Джон Фостер (25.02.1888, Вашингтон - 24.05.1959, Вашингтон) — амер. держ. діяч і дипломат. Закінчив Принстонський ун-т, стипендіат Сорбонни (1908-09). 1907 — секр. делегації США на 2-й Гаазькій конференції миру; 1917 — спец. представник держдепартаменту США в Центр. Америці; 1919-20 — юрид. радник делегації США на *Паризькій мирній конференції 1919-20*, чл. Комісії з репарацій і Верховної екон. ради; 1924 брав участь у складанні *Дауеса плану*; 1927 — голова екон. місії США в Польщі; 1933 — спостерігач від США на *Конференції зі скорочення та обмеження озброєнь 1932-34* та Лондонській екон. конференції; 1938 — спец. представник Президента США на Дал. Сході. 1944-50 — головний зовн.-політ. експерт Республіканської партії США, чл. делегацій США на *Сан-Франциській конференції 1945*, сесіях *Генеральної Асамблеї ООН* (1946-48, 1950); радник держсекретаря США на сесіях *Ради міністрів закордонних справ* (1945, 1947, 1949). Брав участь у розробці *Маршалла плану* та створенні *НАТО*; 1950 і 1952 — консультант держсекретаря США, водночас 1950-51 — спец. представник Президента США в ранзі посла, вів переговори про укладення *Сан-Франциського мирного договору 1951* й військ, угод з Австралією, Новою Зеландією, Філіппінами та Японією. 1953-59 — *державний секретар*

США; у січні — квітні 1959 — спец, консультант при Президентові США. Відомий як один із прибічників політики «Холодної війни» в уряді Д. Ейзенхауера; та співавтор Ейзенхауера — Даллеса доктрини. Р.А. Кривонос

Данило Галицький (1201, Галич - 1264, Холм) — князь волинський і галицький, старший син Романа Мстиславича та його 2-ї дружини Анни. 1-й раз одружений (1219) із дочкою Мстислава Мстиславича Удатного Анною, 2-й — із литовською княжною, сестрою Товти-віла. По смерті Романа (1205) проти його вдови й синів — Д. Г. і Василька (Василія) Романовича -повстало галицьке боярство, що чинило опір об'єднаним, державотворчим заходам влади. Рюрик Ростиславич київський разом із чернігівськими Ольговичами пішов на Галицьку землю (1205), та біля валів Галича був розбитий народним ополченням. Улітку 1206 галицькі бояри закликали на княжіння чернігівських князів Ігоревичів: Володимира, Романа та Святослава. Анна із синами подалась до Володимира-Волинського, далі до краківського кн. Лешка Білого, який відіслав Д. Г. до угорського короля Андрія II з приводу виконання умов угоди між ними про розподіл сфер впливу в Галицько-Волинській Русі. 1211 галицькі бояри повстали проти Ігоревичів і з угорською допомогою скинули їх. У вересні 1211 бояри посадили Д. Г. на княжіння в Галичі, проте незабаром вигнали його. Д. Г. змушений був повернутися до Угорщини. 1214 Андрій II і Лешек уклали в Спіші угоду про розподіл Галицької землі: Угорщині дісталась більша частина з Галичем, Польщі -менша з Перемишлем; тоді ж Андрій II заволодів Галичем. Король посадив у Галичі свого сина Ко-ломана, а Лешек захопив ще й частину Волині. Із допомогою матері Д. Г. добився від Лешка для себе з братом волинських міст Тихомля й Перемишля, 1214 або 1215 Д. Г. і Василько сіли у Володимирі-Волинському. 1219 в Галичі, вигнавши звідти угрів, вокняжився Мстислав Мстиславич Удатний; поріднившись із ним, Д. Г. розпочав об'єднання Волині. Він вигнав поляків із Зах. Волині (1222 уклав мир із Лешком), допоміг Мстиславу відстояти Галицьке князівство від угрів і поляків. Д. Г. взяв участь у битві з монголами на Калці в 1223, показавши себе хоробрим воїном і вмілим полководцем; був там поранений. 1227-28 Д. Г. і Василько оволоділи Луцьком, Пересопницею та Чорто-рийськом; їх разом із Берестям Д. Г. віддав братові Васильку. По смерті Мстислава (1228) Д. Г. почав відновлювати свою владу в Галицькій землі. 1230 — галицьке віче закликала його зійти на стіл і він вигнав із міста угорського королевича Андрія, якому Мстислав перед смертю за намовою бояр передав Галич. Боярство продовжувало протистояти Д. Г., спираючись на допомогу Угорщини та протиставляючи йому спочатку Олександра Всеволодича белзького, далі Ростислава Михайловича чернігівського. 1234 Д. Г. переміг Олександра, але 1235 разом із союзником Володимиром Рюриковичем київським був розбитий біля Торчеська найнятим Михайлом Всеволодичем половцями. 1238, вигнавши Ростислава, Д. Г. вокняжився в Галичі й відновив на час Галицько-Волинське князівство свого батька Романа. Навесні 1238 відібрав у добжинських рицарів волинське місто Дорогичин. Цілісність відновленого Д. Г. князівства порушилась після навали орд Батия (1241), бояри знову збунтувались і закликали в князі Ростислава Михайловича. У битві поблизу Ярослава влітку 1245 Д. Г. завдав вирішальної поразки Ростиславу, підтримуваному галицьким боярством, угорським і польським військами. Остаточо зломивши опір боярства, налагодивши стосунки з Угорщиною та Польщею, Д. Г. зробив Галицько-Волинське князівство сильним і багатим. Він відновив зруйновані монголами міста, звів нові могутні фортеці, серед яких Кременець і Холм, поставив перед собою завдання об'єднати Русь для відсічі Орді й уклав союз із володимиро-суздальським кн. Андрієм Ярославичем. Але 1252 Андрій був змушений тікати до Швеції від навали посланої із Сараю «Неврюєвої рати». Позбавившись єдиного союзника на Русі, Д. Г. сам виступив проти Орди, 1252-58 неодноразово воював із монгольським воєначальником Курем-сою та перемагав його. Із метою одержання допомоги від Заходу, Д. Г. вступив у переговори з папською курією (див. *Галицько-папські переговори сер. XIII ст.*) і 1253 прийняв королівську корону в Дорогичині від посла папи Інокентія IV, який декларував хрестовий похід проти монголів. Але похід не відбувся, і Д. Г. не впустив

до свого князівства католицьких місіонерів, після чого відносини з курією обірвались. Д. Г. мав великий авторитет на Русі та в Європі, брав участь у війні за австр. престол 1252-53; посадивши у Відні свого сина Романа, здійснював успішні походи на Чехію та Польщу, Литву й землю ятвягів, неодноразово виступав арбітром у міжусобицях польських і литовських князів. Проте 1258 з Орди на місце Куремси прислали Бурундая з величезним військом, Д. Г. довелося підкоритися та зруйнувати укріплення майже всіх галицьких і волинських міст.

М.Ф. Котляр

Дансько-Ісландська унія — об'єднання Данії та Ісландії 1918-44; створена як особиста унія. За дансько-ісландським дог-ром про унію та союз, підписаним 30.11.1918 в Амаліенборзі терміном на 25 років, Данія визнавала незалежність Ісландії (яка перебувала під владою данської корони з 1380). Зовн.-політ. діяльність Ісландії здійснювалась виключно через МЗС Данії, дія міжнар. угод, підписаних Данією, поширювалась і на Ісландію після їх ухвалення ісландським парламентом. Договір зафіксував постійний *нейтралітет* Ісландії. Згідно з додатковими протоколами дог-ру, унія встановлювалась до 1940; у разі, якщо протягом наступних 3-х років не буде досягнуто згоди щодо її подовження, питання про розірвання унії виносилось на плебісцит в Ісландії, результати якого мало затвердити парламенти обох д-ав. Після

окупації Данії нацистською Німеччиною 13.04.1940 Ісландія заявила про самостійне ведення зовн. політики, а в травні 1941 її парламент прийняв рішення про відмову подовжити унію після того, як 1.01.1944 дансько-ісландський договір припинив дію. 20-23.05.1944 в Ісландії було проведено референдум, на якому 97,35% тих, хто взяли участь, висловились за розірвання унії. 17.06.1944 рішення референдуму було затверджено ісландським парламентом, а країну проголошено республікою.

В.Ю. Константинов

Дансько-Норвезька унія — об'єднання Данії та Норвегії під владою данських королів. Оформилось 1380 як тимчасова династична унія, що була перетворена на постійну *Кальмарською унією 1397*. Після поразки, якої Данія, що перебувала в союзі з наполеонівською Францією, зазнала у війні 1814 від Швеції, учасниці *анти-французької коаліції*, унію було ліквідовано. За дансько-шведським Кільським мирним дог-ром (14.01.1814) Норвегія переходила під владу Швеції (див. *Шведсько-норвезька унія*).

В.Ю. Константинов

Дауд-хан (Оаікі-кпап) Мохаммад (18.07.1909, Кабул — 27.04.1978, Кабул) — афган. держ. діяч, двоюрідний брат короля М. Захір-шаха. 1932 призначений «головним генералом», 1939-47 — військ. командиром кількох провінцій, столичного гарнізону, водночас 1946-48 — міністр оборони Афганістану. 1948-49 — посол Афганістану у Франції; 1949-53 — міністр внутр. справ, водночас відповідав за міжплемінні відносини; не визнавав лінії проходження афгано-пакистанського кордону («*Дюранда лінії*») та наполягав на наданні права на самовизначення пакистанським територіям, населеним пуштунськими племенами. 7.09.1953-10.03.1963 — Прем'єр-міністр Афганістану, у рамках політики «керованої економіки» здійснив низку модернізаційних реформ, спрямованих на утвердження держ. капіталізму; на міжнар. арені проводив *неприсядання політику*; в умовах екон. *блокади* з боку Пакистану 1955 уклав із СРСР угоду про транзит; 1961 розірвав дип. відносини з Пакистаном і був змушений піти у відставку під тиском консервативних сил. 17.07.1973 за допомогою армійських офіцерів, що пройшли навчання в СРСР, здійснив безкровний держ. переворот і скасував монархію. 17.07.1973-27.04.1978 — Президент Республіки Афганістан. Дещо поліпшив становище дрібних підприємців, службовців і робітників; сприяв розвиткові освіти; проголосив проведення агр. реформи (поміщицьке землеволодіння обмежувалося 20 га поливних угідь); намагався диверсифікувати зовн. політику країни шляхом налагодження тіснішого співробітництва з Іраном, Туреччиною, Саудівською Аравією, Югославією й КНР; на Лоя Джиргі в січні 1977 дістав підтвердження презид. повноважень і нову конституцію країни з широкими повноваженнями глави д-ви. Загинув під час військ. перевороту, здійсненого офіцерами-при-хильниками марксистської Народно-демократичної Партії.

В.І. Головченко

Дауеса План — пропозиція щодо забезпечення платоспроможності Німеччини по репараційних виплатах (див. *Версальський мирний договір 1919*) шляхом відновлення її економіки, посилення її експортних можливостей та стабілізації валюти. Підготований міжнар. комітетом експертів на чолі з директором чиказького банку Ч. Дауесом план був реакцією на першу кризу *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин* в 1923, коли у відповідь на відмову Німеччини через екон. спад у країні сплатити черговий репараційний внесок франц.-бельгійські війська окупували пром. Рурську область, чим викликали погіршення соц.-екон. ситуації та піднесення нац. рухів у Німеччині. План, затверджений 16.08.1924 на Лондонській конференції, мав тимчасовий характер (термін дії -5 років), передбачав встановлення щорічних нім. репараційних виплат за фіксованою шкалою з частковим 4-річним мораторієм, протягом якого річні обсяги репарацій збільшувалися з 1 до 2,5 млрд. марок. Заг. сума *репарацій* не встановлювалась; вводились індекс добробуту, пропорційно до зростання якого мали підвищуватися репараційні виплати, та фінанс. контроль; Німеччині надавалась міжнар. позика розміром 200 млн. дол. для стабілізації марки. Були визначені джерела репараційних виплат: прибутки держбюджету (вводились непрямі податки на товари широкого вжитку), а також прибутки залізниць і пром. компаній (встановлювалась спец. система облігацій, випущених акціонерним товариством залізниць на суму 11 млрд. марок та пром. компаніями — на суму 5 млрд. марок). Д. п. затверджував керівну роль США як головного кредитора Німеччини у вирішенні репараційного питання, відкривав широкі можливості для *експорту* амер.-англ. капіталу до Німеччини у вигляді скуповування монополіями цих країн акцій нім. підприємств, зобов'язував Францію через рік вивести свої війська з Руру. План зміцнив позиції нім. буржуазії, стабілізував екон. та політ. ситуацію в країні, запобіг новому рев. піднесенню в країні. Фактично Д. п. означав перемогу амер.-англ. підходу до повоєнного врегулювання в Європі над французьким.

І.С. Покровська

ДауНІНГ СтрІТ (англ. ОО\УППІ§ кігееі) — вулиця в центрі Лондона, названа за ім'ям англ. дипломата й держ. діяча періоду Реставрації (1660-88) Дж. Даунінга. На Д. с. розташовані міністерство закорд. справ й у справах Співдружності (*Форін офіс*), офіц. резиденція Прем'єр-міністра Великої Британії (Д. с. №10) й міністра фінансів Великої Британії. На Д. с. в резиденції прем'єр-міністра збирається Кабінет міністрів. У переносному значенні під Д. с. розуміється БРИТ. УРЯД у ЦЛОМУ. А.Т. Грушова

Дашкевич Михайло Павлович (22.02.1940, с. Ве-ресач Куликовського р-ну Чернігівської обл.) — укр. дипломат. Закінчив Київ. держ. пед. ін-т інозем. мов (1963). У 1965-69 — перекладач у Республіці Конго (Браззавіль), 1969-73 — інструктор Чернігівського обкому ЛКСМ України, референт Комітету молодіжних орг-цій УРСР. 1973-77 — 2-й, 1-й секр. відділу міжнар. орг-цій, 1-й секр. відділу кадрів МЗС УРСР. 1977-82 — 2-й секр. Постійного представництва УРСР при Відділенні ООН у Женеві, 1982-88 — нач. Фінанс.-госп. управління МЗС УРСР. 1988-92 — 1-й секр., зав. політ. відділом посольства СРСР (згодом РФ) у Республіці Бенін. У 1992-93 — заст. начальника, нач. Управління двосторонніх відносин МЗС України. 1993-94 — нач. Управління країн АТР, Бл. і Сер. Сходу та Африки МЗС України. 3.01.1995-21.10.1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Японії, 21.10.1999-5.01.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Алжирській Народній Демократичній Республіці. В.М. Матвієнко

Дашкевич-Горбацький Володислав Володимирович (16.08.1879, Кременчук Полтавської губернії — ?) — укр. військ. діяч і дипломат. Закінчив 3-є Олександрівське військ. уч-ще (1899) і Миколаївську академію Ген. штабу (1905). Дійсну військ. службу проходив у лейб-гвардії Литовському полку. 1905-07 — викладач тактики в Пажеському корпусі, 1907-13 — старший офіцер штабу Гвардійського корпусу, 1913-14 — штаб-офіцер для особливих доручень штабу 1-го армійського корпусу. Під час *Першої світової війни* — нач. штабів 50-ї та 28-ї піхотних дивізій, командир 96-го піхотного полку та 24-ї піхотної дивізії Півд.-Зах. фронту, генерал-майор Ген. штабу. Був нагороджений орденами й Золотою Георгіївською зброєю. Із 1917 — в укр. армії, активний учасник і військ. керівник гетьманського перевороту *П. Скоропадського* 29.04.1918. До липня 1918 — нач. особистого Штабу гетьмана, у травні 1918 тимчасово виконував обов'язки військ. міністра Української Держави, у липні - жовтні 1918 — нач. відділу мор. піхоти Морського мін-ва, із жовтня 1918 — голова Надзвичайної дип. місії Української Держави в Румунії (Ясси). За доби Директорії УНР — військ. аташе в Австрійській Республіці. В.І. Головченко

Даян (Рауап) Моше (20.05.1915, Деганья Алеф, Палестина — 16.10.1981, Тель-Авів) — ізраїльський військ. і держ.-політ. діяч. Із 1938 — командир підрозділу самооборони євр. переселенців. 1939 ув'язнений брит. колоніальною адміністрацією, 1941 звільнений для служби в брит. армії. В *арабо-ізраїльській війні 1948-49* — командувач ерусалимським фронтом, 1949 — учасник Родоських переговорів з укладення *перемир'я* з арабськими д-вами, потім по чергово очолював Півд. і Півн. командування, оперативний відділ і генштаб ЦАХАЛ (1953-58); розробив план військ. вторгнення на Синайський півострів, успішно реалізований під час *Суецької кризи 1956*. 1959 обраний до кнесету від МАПАЙ (Робітничої партії Ізраїлю). У 1959-64 — міністр с. г-ва. 1965 виступив співзасновником партії «Рафі». 1.06.1967 призначений міністром оборони (до 1974), на урядовому й командному рівнях забезпечив успіх ізраїльських військ в *арабо-ізраїльській війні 1967* та *арабо-ізраїльській війні 1973*, наполягав на анексії окупованих арабських територій. 1977-79 — мін. закорд. справ уряду *М. Бегі-на*; суттєво переглянув власну позицію щодо перспектив бл.-схід. урегулювання й виступив одним з організаторів ізраїльсько-египетських мирних переговорів. Після виходу у відставку створив партію «Телем» (1981), яка виступала за одностороннє звільнення Ізраїлем окупованих 1967 арабських Територій. В.І. Головченко

«Двадцять одна вимога» Японії до Китаю — нота, пред'явлена 18.01.1915 япон. послом китайському урядові; складалась із 21 вимоги щодо надання Японії особливих екон. і політ. прав у Китаї, складених в ультимативній формі. На початку *Першої світової війни* уряд Китаю, очолюваний Юань Шикаєм, проголосив *нейтралітет* (6.09.1914) і звернувся до держав-учасниць із проханням не поширювати воєнні дії на китайську територію. Японія, яка оголосила війну Німеччині 23.08.1914, незабаром висадила десант на узбережжі китайської провінції Шаньдун і згодом захопила нім. військ.-мор. базу Ціндао, залізницю Ціндао-Цзінань та встановила контроль над Шаньдунським пів-вом, багатим на корисні копалини, з портами, що мали важливе торг. й стратегічне значення. Уряд Китаю не чинив Японії жодного опору, що заохочувало останню до розширення *агресії*.

«Двадцять одна вимога» складалась із 5 груп вимог. Перша була спрямована на забезпечення панування Японії над Шаньдунем. Друга стосувалась Півн.-Схід. Китаю (Маньчжурії) та Внутр. Монголії.

Посилаючись на своє «особливе положення» в цих районах Китаю, Японія наполягала на встановленні нових термінів оренди Квантунської області строком до 99 років, включаючи Порт-Артур (Льюшунь) і порт Дальній (Далянь), Півд.-Маньчжурської та Мукден-Аньдунської залізниці, а також наданні виключних прав на придбання в оренду земель, дозволу торгівлі й пром. діяльності япон. підданим тощо. У третій групі вимог Японія прагнула перетворити у змішане японо-китайське підприємство єдиний на той час у Китаї Хань-спінський вугільно-металургійний комбінат. Задоволення цієї вимоги означало б перехід до рук Японії стратегічного підприємства нац. промисловості Китаю. Четверта група була спрямована на запобігання передачі в оренду третім д-вам будь-яких портів, гаваней, островів і території на китайському узбережжі. П'ята передбачала призначення япон. радників з політ., фінанс. і військ. питань в урядові органи Китаю, створення в ряді місцевостей змішаної япон.-китайської поліції, будівництво спільних япон.-китайських військ, заводів й обов'язкову закупівлю Китаєм не менше 50% боєприпасів у Японії. Крім того, Японія вимагала дозволу на будівництво залізниць у Центр. Китаї та подальшого розширення своїх привілеїв. Намагаючись залякати китайський уряд, Японія направила додаткові військ. сили в Шаньдун і на Ляодунський півострів, а також вдалася до провокацій, підкупів тощо. Таємні переговори між урядами Японії та Китаю велись у Пекіні понад 4 місяці. Масовий антияпон. рух, що розпочався в Китаї, і негативне ставлення Великої Британії, Росії та США до п'ятої групи вимог змусили Японію відмовитись від більшої їх частини та оголосити їх «побажаннями». Але 27.04.1915 япон. вимоги були ультимативно врученні китайському урядові й 9.05.1915 Президент Китаю Юань Шикай заявив про прийняття перших чотирьох груп. 25.05.1915 був підписаний таємний япон.-китайський договір, яким задовольнялись основні япон. вимоги. Нав'язавши Китаю кабальні умови, Японія значно посилила свої позиції, що, у свою чергу, викликало загострення протиріч між нею та іншими д-вами, передусім США.

ІД. Коміренко

«Двох Китаїв» концепція — зовн.-політ. концепція США стосовно Китаю, тісно пов'язана з *Тайванською проблемою*; проявилася в політиці *визнання де-факто* одночасно двох незалежних китайських держав — КНР і Тайваню («Китайської Республіки»). Важливою проблемою амер. зовн. політики стало визначення курсу щодо Китаю після завершення там громадян. війни («Визвольної війни» 1946-49) та проголошення КНР 1.10.1949. США формально визнавали представником Китаю лише гомінданівський уряд на о. Тайвань, який продовжував виступати від імені китайської д-ви та в *Організації Об'єднаних Націй* (до 25.10.1971), посідаючи там місце постійного члена *Ради Безпеки ООН*. Із червня 1950 на острові перебували амер. війська; США надавали військ.-техн. допомогу Тайваню, а 1954 між США та «Китайською Республікою» (Тайванем) було укладено договір про взаємну оборону. Основою формування «Д. К.» к. стало встановлення політ. відносин між США та КНР де-факто в ході *Женевської наради з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954*, де обидві д-ви брали участь. Але США продовжували здійснювати стосовно КНР політику невизнання, сподіваючись, що її ізоляція з боку країн Заходу, причиною якої стали комуніст. характер режиму та його прорад. зовн.-політ. орієнтація, призведе до загострення екон. та соц. проблем у країні й, т. ч., послабить рад.-китайський союз. Визнанню КНР заважала й внутр.-політ. ситуація в США, де проти цього виступало потужне прогомінданівське лобі в Конгресі США та адміністрації президента *Д. Ейзенхауера*.

Невдача політики, спрямованої на відрив КНР від СРСР, а також встановлення країнами Зах. Європи та Японією торг. відносин із Пекіном фактично позбавили сенсу продовження політики жорсткої ізоляції та сприяли формуванню наприкінці 50-х - на поч. 60-х «Д. К.» к. й поступовому виробленню відп. зовн.-політ. курсу США. 1972-79 дана концепція фактично стала основою амер. політики стосовно Китаю. Після початку амер.-китайського зближення та встановлення торг. відносин 1971-72 США взяли курс на визнання КНР, водночас продовжуючи підтримувати офіц. відносини з Тайванем. Вашингтон формально відійшов від використання «Д. К.» к. із встановленням дип. відносин із КНР 1.01.1979; в амер.-китайському Спільному комюніке 15.12.1978 США визнали уряд КНР єдиним законним урядом Китаю та розірвали дип. відносини з «Китайською Республікою» (Тайванем). Відтоді США офіційно підтримують принцип одного Китаю, що означає обмеження відносин із Тайванем лише культ., екон. та іншими неофіц. зв'язками. Але водночас «Д. К.» к. фактично продовжує реалізовуватися в зовн. політиці США. За Актом про відносини з Тайванем, прийнятим Конгресом США 10.04.1979, Вашингтон залишив за собою право продавати Тайбею зброю оборонного характеру та протидіяти спробам за допомогою сили змінити існуючий статус острова. Продовження військ.-техн. співробітництва США з Тайванем розглядається КНР як порушення принципу одного Китаю, відтак «тайванське питання» залишається однією з гострих проблем амер.-китайських відносин.

В.Ю. Константинов

Девальвація — зниження курсу нац. *валюти* по відношенню до інозем. валют, міжнар. рахункових грошових одиниць; зменшення (в минулому) золотого вмісту грошової одиниці. Д. здійснюють в умовах,

коли курс нац. валюти виявляється завищеним (через високі темпи інфляції, несприятливого для країни балансу зовнішньоторговельного та з інших причин). Д. має зробити експортні товари дешевшими, а імпорتنі — дорожчими, що сприяє вирівнюванню зовн.-торг. балансу і, зрештою, балансу платіжного д-ви. Однак невиправдане пониження курсу нац. валюти (валютний демпінг) з метою підвищення конкурентоздатності нац. товарів на зовн. ринках у міжнар. практиці розглядається як метод нечесної конкуренції: *Міжнародний валютний фонд*, згідно з його статутом, має підтримувати «стабільний та упорядкований валютний режим держав-членів, а також запобігати конкурентного знецінення валюти». Офіц. Д. здійснюється в країнах із фіксованим обмінним курсом нац. валюти; у країнах із «плаваючою валютою» Д. або ревальвація (підвищення курсу) відбуваються автоматично й майже постійно. Д. — захід вимушений, може сприяти вирішенню проблем зовн.-торг. та платіжного балансів країни, однак водночас призводить до втрати довіри до д-ви з боку зарубіжних партнерів.

О.К. Єременко

Деваре (Devaге) Судхір Тукарам (5.06.1941) — інд. дипломат. На дип. службі з 1964. Працював у дип. місіях у Москві, Вашингтоні та Рангуні; радником та нач. відділу в постійному представництві Індії при ООН у Женеві; 1982-85 — нач. відділу з питань сусідніх країн у МЗС Індії; 1985-89 — посол Індії в Сеулі; 1989-92 — ген. консул Індії у Франкфурті (ФРН). 1992-95 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки ІНДІЯ в Україні.

П.М. Ігнат'єв

ДЕВЛЕТ ГЕРЕЙ ІІ (1648, Бахчисарай - 1718, Візе, Туреччина) — кримськотатарський держ.-політ. діяч. Правитель Кримського ханату 1699-1702 і 1709-13, виступав проти укладення *Константинопольського мирного договору 1700* між Московським царством й Османською імп., попереджуючи султана Мустафу ІІ Газі щодо планів Петра І продовжити б-бу за вихід до Чорного моря, і зібрав військо для орг-ції попереджувального походу проти нього, за що був позбавлений влади. Під час другого терміну правління підтримав спробу гетьмана / *Мазени* та Запорозької Січі звільнитися від рос. залежності за допомогою шведського короля Карла ХІІ, прихильно прийняв дип. місію чигиринського полковника *К. Мо-кієвського* взимку 1709, але через заборону султана Ахмеда ІІІ не зміг вчасно прибути на допомогу союзникам. Після Полтавської битви 27.06.1709 дозволив запорожцям оселитися на території ханату, у пониззях Дніпра (Олешківська Січ). Уклав *українсько-кримський союзний договір 1711*, але зазнав невдачі під час спільного з козаками походу на Правобережжя та Слобожанщину. Вдруге позбавлений престолу за формальним звинуваченням у неналежному поводженні з Карлом ХІІ, який шукав притулку в Османській імп. Був засланий на о. Родос, потім — до Візе, де й похований.

В.І. Головенко

Дезавування (від франц. сіезауоіег — зрікатися, відмовлятися) — спростування урядом або іншим компетентним органом держави висловлювань чи дій свого дип. представника або іншої офіційно уповноваженої особи. Цим актом повідомляється, що дип. або інший офіційно уповноважений представник, здійснюючи той чи інший крок, діяв без належного доручення або перевищив свої повноваження; д-ва тим самим знімає із себе відповідальність за такі дії та їхні політ. й міжнар.-прав. наслідки. Зазвичай Д. призводить до відкликання своїм урядом чи іншим компетентним органом дезавуйованого дип. або іншого офіц. уповноваженого представника.

В.М.

Матвієнко

ДЕЙТОНСЬКІ УГОДИ 1995 — пакет документів, підписаних 14.12.1995 у Парижі Республікою Боснія і Герцеговина, Республікою Хорватією та Союзною Республікою Югославія (СРЮ) визначали процес мирного врегулювання після закінчення міжетнічної війни в Хорватії та Боснії і Герцеговині (Б. і Г.). Отримали назву за місцем проведення переговорів з урегулювання ситуації на території колишньої Югославії — база військ.-повітр. сил США Райт Патерсон поблизу Дейтона (шт. Огайо, США). Переговори велись 20.10-21.11.1995 представниками сторін за посередництвом членів Контактної групи — США, Великої Британії, Франції, Німеччини, Росії та *Європейського Союзу*. Д. у. складались із Загальної угоди по Б. і Г., 11 доповнень та окремої Угоди з підписання Загальної угоди. За умовами угод Б. і Г., Хорватія та Союзна Республіка Югославія погоджувались повністю поважати суверенну рівність одна одної та вирішити суперечки між собою мирними засобами; СРЮ та Б. і Г. визнавали одна одну; сторони зобов'язувались поважати *права людини, права біженців і переміщених осіб*, всіляко співробітничати з усіма *акторами міжнародними*, включаючи *Раду Безпеки ООН*, у здійсненні мирного врегулювання, розслідування й судового переслідування військ, злочинців та інших порушників міжнар. гуманітарних законів. Доповнення до Д. у. стосувались конкретних сфер врегулювання. У доповненні 1 йшлося про те, що за угодою до Б. і Г. запрошуються багато-нац. сили під командуванням *НАТО*, із наданням повноважень від ООН. Доповнення 4 визначило, що Б. і Г. залишаться єдиною д-вою з повним визнанням

її *суверенітету* й територ. недоторканності в міжнародно визнаних кордонах. Д-ва мала складатись із двох рівноправних частин: Федерації Боснії і Герцеговини (мусульмани й хорвати) та сербської частини, які разом утворюють єдину спільноту. Сферами компетенції центр, керівних органів єдиної д-ви стали *зовнішня політика, зовнішня торгівля, митна й грошова політика, питання міграції населення, комунікації та трансп. сполучення*. Решта питань залишилась у компетенції кожної з двох частин д-ви. Створювались спільні держ. органи: Президія з трьох членів (по одному представнику від мусульм., сербської та хорватської громад,

які на ротаційній основі займали посаду Голови Президії), двопалатний Парламент, Рада міністрів, яка несе відповідальність за сфери спільної компетенції. Конституційний суд складався з 9 членів, із яких трьох призначав *Європейський суд з прав людини*, 4-ох — Федерація Боснії і Герцеговини, і 2-ох — сербська сторона; Центр, банк здійснював управління єдиною грошово-фінанс. системою. На всій території Б. і Г. в обіг вводилась єдина валюта. Угодами також було передбачено провести низку заходів щодо відновлення хорватсько-сербського діалогу, взаємного визнання між Республікою Хорватія та СРЮ й на цьому тлі вирішити питання про реінтеграцію території Схід. Славонії до складу Хорватії.

М.С. Каменецький

Декларативна теорія визнання — обґрунтована в науці *міжнародного права* концепція, згідно з якою міжнар. визнання не створює нового *суб'єкта міжнародного права*, а лише означає констатацію факту його появи та висловлення готовності певної держави вступити з ним у нормальні дип. та інші відносини згідно з міжнар. правом. На противагу положенням конститутивної теорії визнання, відповідно до Д. т. в. прав, наслідки визнання мають обмежений характер, бо визнання — це лише декларація або підтвердження існуючого прав, і фактичного становища. *Держава* стає суб'єктом міжнар. права внаслідок самого факту свого утворення, незалежно від факту визнання. Нова д-ва набуває міжнар. правосуб'єктності не на підставі схвалення чи згоди інших д-ав, а на підставі юрид. факту свого утворення. Д. т. в. була висунута лат.-амер. д-вами у відповідь на практику окремих країн, які розглядали визнання зі свого боку як акт, що конститує появу нового суб'єкта міжнар. права, без якого даний суб'єкт нібито не існує та не може вступати в міжнар.-прав. відносини. Принципи Д. т. в. знайшли відображення в резолюції 40-ї сесії Інституту міжнародного права (Бельгія) від 23.04.1936 «Про визнання нових держав і урядів»: «На існування нової держави і всі правові наслідки, пов'язані з таким існуванням, не впливає відмова у визнанні з боку однієї або більше держав». Згідно зі ст. 3 Міжамер. конвенції про права та обов'язки д-ав, укладеної 19 країнами континенту 26.12.1933, «політичне існування держави не залежить від її визнання іншими державами. Навіть ще не визнана, держава має право захищати

свою цілісність і свою незалежність, піклуватися про свою безпеку і процвітання і, як наслідок цього, організовуватися, на свій розсуд створювати закони щодо своїх інтересів, управляти своїми відомствами і визначати юрисдикцію та компетенцію своїх судів. Здійснення цих прав обмежене тільки реалізацією прав інших держав відповідно до міжнародного права». На підтримку Д. т. в. в останні десятиліття схилиються все більше авторитетних вчених, практика д-ав і міжнар. інституцій. Зокрема, Арбітражна комісія, створена Міжнародною конференцією щодо Югославії 1991, у своєму висновку проголосила, що «існування або зникнення держави є питанням факту» і що «результати визнання іншими державами є винятково декларативними».

О.В. Задорожній

Декларація (з лат. *siēsiāgiāo* — проголошую) — одно-, дво- або багатостороння заява, у якій держави проголошують принципи своєї зовн. і внутр. політики або заявляють про свою позицію щодо конкретних питань. Дво- й багатосторонні Д. у більшості випадків підписуються, але можуть за бажанням учасників прийматись ними без підписання. Д. за участі двох або більше д-ав, якщо вони створюють для сторін взаємні права й обов'язки, є *договорами міжнародними*, у яких сторони декларують, заявляють про спільні принципи, цілі та наміри, взаємні права й обов'язки. У формі Д. може здійснюватись визнання д-ав та урядів. Д. використовують також як допоміжні стосовно основного дог-ру акти. За їхньою допомогою сторони роз'яснюють зміст дог-ру, тлумачать, доповнюють або змінюють його. Д. може бути офіц. додатком до дог-ру.

Т.І. Шинкаренко

Декларація Об'єднаних Націй — див. *Вашингтонська декларація 1942*.

Декларація прав народів Роси прийнята 2(15).11.1917 РНК рад. Росії; проголошувала право націй на самовизначення та визначала основні принципи нац. політики держави. У декларації зазначалось, що рад. д-ва ставить своїми цілями досягнення «добровільного і чесного союзу народів Росії» та забезпечення повної довіри між ними. Основними принципами діяльності в нац. питанні проголошувались: рівність і суверенність народів Росії; право народів Росії на вільне самовизначення аж до відділення й утворення самостійної д-ви; скасування нац. і нац.-реліг. привілеїв та обмежень; вільний розвиток нац. меншин й етнографічних груп, які проживають на території Росії.

О.С. Пархомчук

Декларація принципів американської солідарності 1938 — див. *Лімська декларація 1938*.

Декларація про встановлення нового міжнародного економічного порядку —

резолуція *Генеральної Асамблеї ООН* №3201 від 1.05.1974, ухвалена на 6-й спец. сесії, скликаній у квітні 1974 на вимогу країн, що розвиваються. У Декларації проголошується рішучість «негайно докласти зусиль для встановлення *нового міжнародного економічного порядку*, заснованого на справедливості, суверенній рівності, взаємозалежності, спільності інтересів і співробітництва всіх д-ав, незалежно від їх соціально-економічних систем, який повинен усунути нерівність і покінчити з існуючою нині несправедливістю, дозволити ліквідувати всезростаючий розрив між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, та забезпечити все більш швидкий економічний і соціальний розвиток у світі...». У програмі встановлення нового міжнар. екон. порядку, яка міститься в Декларації, знайшли своє вираження прагнення країн, що розвиваються, поширити процес ліквідації *колоніалізму* на екон. сферу, створити сприятливі умови для подолання цими країнами своєї екон. відсталості. Одночасно з Декларацією була ухвалена Програма дій із встановлення нового міжнар. екон. порядку. Включення в Декларацію та Програму дій прогресивних принципів *міжнародних економічних відносин* сприяло в подальшому розробці та ухваленню в рамках ООН нових важливих док-тів, у т. ч. таких, як «Хартія економічних прав та обов'язків держав» та ін., покликаних сприяти розвитку міжнар. екон. співробітництва в інтересах усіх країн. Декларація та Програма дій були ухвалені консенсусом, однак зах. д-ви зробили численні застереження, у яких висловили свою незгоду з низкою важливих положень Програми, що ускладнювало подальшу реалізацію цих положень.

О.К. Єременко

Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам прийнята 14.12.1960 на 15-й сесії *Генеральної Асамб-*

леї ООН за ініціативи СРСР; проголосила необхідність негайно й без застережень покінчити з *колоніалізмом* у всіх його формах і проявах. Наголошувала, що підкорення народів інозем. пануванню та їх експлуатація є порушенням основних прав людини, суперечить *Статуту ООН* і перешкоджає розвитку рівноправного співробітництва та встановленню миру в усьому світі. Визнаючи право всіх народів на самовизначення, вільне встановлення свого політ. статусу та здійснення екон., соц. та культ. розвитку, декларація проголошувала необхідність припинення збройних дій і репресивних заходів, спрямованих проти залежних народів, поважати територ. цілісність їхніх нац. територій і надати їм умов, необхідних для здійснення права на повну незалежність. У Декларації зазначалось, що недостатній рівень розвитку залежних народів ніколи не повинен використовуватись як привід для затримки надання їм незалежності. До всіх територій, які ще не здобули незалежність, мають бути негайно вжиті заходи для передачі всієї влади народам, відповідно до їхньої волі й бажання без будь-яких застережень і незалежно від їхньої расової та реліг. належності. Декларація стала док-том, який уперше в історії *міжнародних відносин* чітко й однозначно, у розгорнутій формі засудив колоніалізм, оголосив його протиправним, пропонував конкретну програму ліквідації колоніалізму. Прийняття Декларації сприяло зміцненню міжнар. політ. і прав. основи нац.-визв. руху, започаткувало новий етап б-би колоніальних народів за визволення та сприяло ліквідації колоніальної системи. Багато рішень ООН, прийнятих з питань деколонізації після 1960, базувались на основних положеннях Декларації. 1970 ГА ООН прийняла Програму дій із метою повного здійснення декларації (рез. №2621/XXV), а в 1981 — План дій із метою повного здійснення декларації

(рез. №35/1 18).

О.С. Пархомчук

Декларація про поразку Німеччини і про прийняття на себе верховної влади у Німеччині урядами СРСР, Великої Британії, США і Тимчасовим урядом Франції підписана 5.06.1945 у Берліні; констатувала повну поразку й беззастережну капітуляцію нім. сухопутних, мор. і повітр. *збройних сил*. Уряди 4-х д-ав заявили, що беруть на себе всю верховну владу в Німеччині, але це не означало *анексії* цієї країни. Пізніше планувалось

встановити кордони Німеччини або будь-якої її частини та визначити статус країни в цілому чи будь-якого її району. Декларація містила в собі вимоги союзників до Німеччини: про негайне припинення військ, дій; про роззброєння всіх нім. збройних сил, включаючи органи безпеки, і завдання в полон їхнього особового складу; про передачу союзникам усієї зброї, військ, матеріалів, військ, кораблів, літаків, обладнання, пром. підприємств, наук.-дослідних установ, документації, які мають відношення до ведення *війни*; про визволення й передачу союзникам усіх *військовополонених*, інтернованих і в'язнів — громадян Об'єднаних Націй. Союзники вимагали арешту нацистських злочинців і громадян інших країн, звинувачених у *злочинах проти людства* й порушенні нац. законодавства їхніх країн. Декларація оголошувала про розміщення в Німеччині збройних сил і цивільних органів союзників. Уряди 4-х д-ав

заявили про повне роззброєння й демілітаризацію Німеччини заради забезпечення миру та безпеки. Одночасно з Декларацією 6.06.1945 були опубліковані угоди про контрольний механізм в Німеччині та про зони її окупації.

В.Ю. Крушинський

Декрет про державну незалежність Фінляндії— постанова РНК РСФРР про визнання держ. незалежності Фінляндії, прийнята 18(31). 12.1917. Після повалення Тимчасового уряду в Росії парламент Фінляндії 2(15). 11.1917 оголосив себе носієм верховної влади, що означало розрив держ. зв'язку Фінляндії та Росії. Наступного дня були затверджені нові закони про комунальне самоврядування та вибори, а також про 8-годинний робочий день. За нових політ. умов зміна уряду стала неминучою. У парламенті на обговорення були поставлені два альтернативні списки. Бурж. фракції пропонували сформувати уряд під проводом П. Свінхувуда, соціалісти — О. Токоя. 14(27). 11.1917 парламент призначив уряд (т. зв. «сенат незалежності» Свінхувуда), до якого увійшли представники лише бурж. фракцій. Постало завдання відокремлення Фінляндії від Росії та забезпечення міжнар. визнання незалежності. Однак фінський уряд не хотів звертатися до РНК, оскільки прохання про визнання нею незалежності означало б фактичне визнання нової влади в Росії. 21.11(4.12). 1917 Свінхувуд подав до парламенту заяву уряду, згодом названу Декларацією неза-

лежності Фінляндії. Щодо врегулювання відносин між Фінляндією та Росією в ній йшлося: «Народ Фінляндії вірить, що народ вільної Росії та її Установчі збори не схочуть перешкоджати прагненню Фінляндії увійти до сім'ї вільних і незалежних народів».

23.11(6.12).1917 парламент зібрався для розгляду питання про незалежність. Було представлено два проекти: від 5 бурж. фракцій — такого ж змісту, як й ухвалена Декларація; від соціал-демократів, які пропонували створити фінсько-рос. дорадчу комісію для розробки пропозицій про врегулювання відносин між Фінляндією та Росією. Незначною більшістю було схвалено проект бурж. фракцій, і заява Свінхувуда була прийнята як офіц. Декларація незалежності. Поступово керівництво Фінляндії схилилося до думки, що визнання незалежності потрібно шукати в рад. уряді. Уряд Фінляндії пішов на переговори з РСФРР. 18(31). 12.1917 РНК визнала держ. незалежність Фінляндії; того ж дня *В. Ленін* вручив Декрет П. Свінхувуду. 4.02.1918 ВЦВК його затвердив.

Б.М. Гончар

Декрет про мир прийнятий 26.10(8.11). 1917 в Петрограді 2-м Загальноросійським з'їздом Рад робочих і солдатських депутатів — перший зовн.-політ. акт рад. держави. Декрет містив пропозицію РНК усім воюючим у *Першій світовій війні* народам і їхнім урядам почати переговори про припинення *війни* та справедливий демокр. мир для всіх; війна засуджувалась як *злочин проти людства*. Декрет визначав справедливим і демокр. мир без *анексій* і без *контрибуцій*. Рад. уряд відмовлявся від практики таємної дипломатії та оголошував про негайне опублікування таємних дог-рів, укладених попередніми урядами Росії в період з лютого до 25.10(7.11). 1917.

О.С. Пархомчук

Делійська ШСТКа — форум 6 держав (Індії, Греції, Мексики, Аргентини, Швеції і Танзанії), які в травні 1984 підписали звернення до ядерних д-ав із закликом заборонити випробування, вир-во та розгортання ядерних озброєнь і засобів їх доставки. На нараді 28.01.1985 в столиці Індії було прийнято Делійську декларацію, що закликала ядерні д-ви негайно припинити випробування всіх видів ядерної зброї та укласти договір про заборону її випробувань, розпочати скорочення ядерних сил до повного їх знищення, яке має закінчитись повним та все-охоплюючим роззброєнням. Держави-члени Д. ш. закликали заборонити розробку, випробування, вир-во, розміщення та застосування всіх косм. озброєнь; спрямувати ресурси, що використовуються у воєнних цілях, на соц.-екон. розвиток, у т. ч. для фінансування гуманітарних програм під егідою *Організації Об'єднаних Націй*. 6-7.08.1986 відбулась друга зустріч лідерів країн Д. ш. в Істаті (Мексика), на якій була прийнята Мексиканська декларація з черговим закликом до ядерних д-ав про припинення ядерних випробувань. У подальшому діяльність Д. ш. зводилась до підготовки нових звернень до ядерних д-ав, у першу чергу до керівників СРСР і США (*М. Горбачова* та *Р. Рей-гана*) із закликом домовитись про необхідні заходи для послаблення міжнар. напруженості в ході двосторонніх переговорів, за рахунок припинення ядерних випробувань і скорочення

ЯДерНИХ арсеналів.

С.В. Гринько

ДеліКТ Міжнародний (з англ. *delict* — правопорушення, порушення закону) — умисне порушення міжнар.-прав. норм і принципів, що вчиняється *суб'єктом міжнародного права* й має наслідком настання міжнар. відповідальності. Суб'єкт міжнар. права, який вчинив Д. м., називається делінквентом. Комісія *міжнародного права* в опрацьованому нею Проекті статей про відповідальність держав 2001 не використовує поняття «делікт міжнародний», віддаючи перевагу поняттю «міжнародно-протиправне діяння». У теорії міжнар. права висловлюється точка зору, що Д. м. — це обов'язково умисне міжнар. протиправне діяння, на відміну від правопорушення, яке здійснюється без наміру завдати шкоду

іншому суб'єктові міжнар. права. За таким підходом дії, які становлять міжнар. злочини, завжди є деліктами. У випадку відсутності явного умислу чи наміру в діях (бездіяльності) суб'єкта, правопорушення може й не мати наслідком настання міжнар. відповідальності (див. *Вина в міжнародному праві*). Особливо небезпечними Д. м. вважаються міжнар. злочини. Д. м. визнається також вчинення д-вою злочинів міжнародного характеру.

о.в. Задорожний

Делімітація кордону — договірне визначення лінії кордону між державами. Положення про Д. к. звичайно є складовою частиною мирних дог-рів чи спец. угод про встановлення чи зміну держ.

кордонів. Під час Д. к. д-ви, що домовляються, складають (як правило, за великомасштабною картою, без проведення робіт на місцевості) опис проходження лінії кордону, який може бути самостійною статтею в самому дог-рі чи в додатку до нього. Встановлена в такий спосіб лінія кордону наноситься на карту, яка підписується (парафується), скріплюється гербовими печатками сторін і є невід'ємною частиною дог-ру про делімітацію. Д. к. є підставою для наступного етапу визначення кордону — *демаркації кордону*. Д-ва має право самостійно, на підставі внутр. законодавства, встановлювати свої мор. кордони й межі свого територ. моря, якщо вони дотикаються *відкритого моря*. Якщо мор. кордони д-ви дотикаються територ. або внутр. моря іншої д-ви, їхня Д. к. здійснюється на підставі домовленості між відп. д-вами.

О.В. Задорожній

Делор (Оеіогв) Жак (20.07.1925, Париж) — франц. громад.-політ. та держ. діяч. Не має вищої освіти. 1950 розпочав діяльність екон. радником у Конфедерації християнських професійних спілок (1964 перейменована у Федерацію демократичних профспілок), згодом працював на керівних посадах у Банк де Франс. 1962 очолив відділ соц. справ держ. Комісії із заг. планування. 1969-72 — гол. радник із соц. справ у програмі «Нове суспільство» прем'єр-міністра Ж. Шабан-Дельмаса. 1974 вступив до Соціалістичної партії, із 1976 — відповідальний у керівництві партії за міжнар. екон. відносини; 1979 обраний до Європарламенту, де очолював екон. і фінанс. комітет; 1981-84 — міністр економіки й фінансів. У липні 1984 обраний президентом Єврокомісії. На цій посаді перебував із січня 1985 до січня 1995. Виступав активним прихильником євроінтеграції, очолював групу з розробки *Маастрихтського договору 1992*.

РА. Кривонос

ДелоСЬКИЙ СОЮЗ (1-й Афіньський морський союз, Делоська симахія) створений 477 до н. є. під час греко-перського протистояння з метою посилення позицій грец. міст-держав на морі; розпався 404 до н. є. Д. с. був, поряд із Лакеде-монською симахією (див. *Пелопонеська ліга*), одним із найпотужніших військ.-політ. об'єднань Стародавньої Греції (див. *Симахія*). До Д. с. увійшли всі приморські міста від Евсеї та Фракії до малоазійської Іонії. Безпека мор. сполучення

та острівних володінь були питанням подальшого розвитку та зміцнення грец. міст-держав. На чолі Д. с. стала Рада, до якої входили представники усіх міст, що розташовувалась на о. Де-лос, де знаходились святині Аполлона. Кожен член Д. с. мав надавати в розпорядження союзного флоту визначену кількість кораблів або сплачувати певну суму («форос») до союзної каси, яку згодом було перенесено з Делоса до Афін. Великі грец. д-ви, такі, як Лесбос, Хаос, Нак-сос, надавали свої кораблі, але більшість членів Д. с. обмежувались сплатою внесків у союзну касу. За рахунок отриманих грошей афіняни будували нові кораблі та прилучали їх до свого флоту, відтак, мор. могутність Афін зростала. За рахунок грошових внесків союзників в Афінах було споруджено Пропілеї та Парфенон. Роль Афін у Д. с. поступово зростала. Деякі з колишніх рівноправних членів союзу ставали де-факто залежними від Афін, які перебирали на себе функції їх оборони. Афіни отримували в союзній Раді все більше голосів завдяки підтримці політично залежних малих міст. Т. ч., Д. с. з об'єднання рівноправних д-ав із часом перетворився на утворення під гегемонією Афін.

О.Л. Борділовська

ДельвіГ Сергій (1866 - 1944) — укр. військ. діяч, історик і дипломат, активний учасник *Першої світової війни*, генерал-лейтенант рос. армії. Із листопада 1917 — нач. інспекторату артилерії Укр. ген. військ, штабу, у січні — лютому 1918 — нач. артилерії Гайдамацького коша Слобідської України під командуванням С. Петлюри, із січня 1919 — інспектор артилерії Дійової Армії УНР. На поч. червня 1919 очолив військ. делегацію УНР, що після переговорів із польською стороною підписала 16.06.1919 у Львові тимчасовий договір про припинення бойових дій. Згідно з ним із 21.06.1919 між Галицькою армією та польськими військами встановлювалась демаркаційна «лінія Дельвіга» (з півночі на південь) Залізці — р. Серет — Тернопіль — Острів — Литятин — р. Золота Липа — р. Дністер — Назвиська. В умовах успішного розвитку Чортківської наступальної операції Галицькою армією її Начальна Команда розцінила укладення *перемір'я* як спробу польського командування виграти час, щоб перекинути підкріплення, тому умови тимчасового дог-ру не були визнані диктатором 30 УНР С. Петрушевичем, хоча 28.06.1919 почався заг. Відступ

галицьких військ на польсько-укр. фронті. У 1919-21 — голова військ, місії УНР у Румунії (Бухарест), виступав активним прибічником створення військ.-політ. і дип. союзу УНР із Румунією та ПОЛЬЩОЮ.

В.І. Головченко

Делькассе (Oe1ca§5e) Теофіль (1.03.1852, Там'є, Франція - 22.02.1923, Ніцца) — франц. держ. діяч і дипломат. Із 1889 — депутат парламенту; 1893 — заст. міністра, 1894-95 — міністр колоній; 1898-1905 — мін. зак. справ Франції. Брав активну участь у створенні *Антанти*, вважав Німеччину гол. противником Франції, виступав за зміцнення союзу з Росією, був одним із гол. ініціаторів зближення Франції з Італією, Великою Британією й Іспанією, провадив експансіоністську колоніальну політику. 1911-13 — мор. міністр, сприяв посиленню міці франц. флоту. 1912 підписав рос.-франц. мор. конвенцію. 1913-14 — посол Франції в Росії, 1914 — військ. міністр, 1914-15 — мін. зак. справ. 1916 відійшов від активного політ. життя.

РА. Кривонос

Демаркація КОРДОНУ — точне визначення на місцевості лінії держ. кордону згідно з договором про *делімітацію кордону* й доданими до нього картами й описами. Лінія держ. кордону на місцевості позначається прикордонними знаками. Робота з визначення лінії кордону на місцевості здійснюється спеціально створеними змішаними комісіями д-ав, які мають спільний кордон. Іноді такі функції здійснюються спец. міжнар. органом, який створюється на підставі мирного дог-ру. Змішані комісії точно визначають положення лінії кордону на місцевості та складають протокол-опис цього кордону, карти з його позначенням, а також протоколи на кожен прикордонний знак і схеми-кроки кожного знака. Демаркаційні док-ти підлягають затвердженню обома сторонами відповідно до діючого внутр. законодавства в кожній із цих д-ав і набувають чинності після обміну док-тами, що свідчать про таке затвердження.

О.В. Задорожній

Демарш (з франц. йетагспе — виступ) — дип. виступ уряду або дип. установ одної держави перед урядом іншої держави. Д. може містити прохання, застереження, протест тощо й бути виражений в різних формах (*нота, меморандум, заява* тощо)

ПИСЬМОВО або УСНО.

В.М. Вдовенко

Демілітаризація — повне або часткове роззброєння, скорочення чи ліквідація озброєнь і збройних сил, фортифікаційних споруд, військової промисловості, мобілізаційних ресурсів, військ.-навч. закладів і системи військ. підготовки населення. У сучас. *міжнародних відносинах* Д. також можна розуміти як універсальний процес, який має в кінцевому результаті привести людство до життя без воєн, армій та озброєнь. Структура процесу Д. включає такі складові: роззброєння (скорочення й ліквідація озброєнь та армій), конверсія військової економіки, згортання військ.-мобілізаційних систем і підготованого резерву, припинення наук.-дослідницьких та конструкторських робіт у військ. сфері, формування антимілітаристської культури. Типологія Д. може здійснюватись за різними ознаками. За просторово-часовими характеристикам вона буває глобальною, регіональною або нац. рівня; швидкою (розпуск армій і припинення воєнно-екон., наук.-техн. діяльності), динамічною поетапною або затяжною. За глибиною здійснення Д. буває повною, частковою або символічно-закличною (демонстрація як заклик до адекватних дій у відповідь); за засобами реалізації — примусовою, змушеною, добровільною, односторонньо-ініціативною, колективно-договірною або синхронною в рамках світового співтовариства. Заг. Д. є одним із завдань світового співтовариства, проголошених *Організацією Об'єднаних Націй*, яке може бути виконане в повному обсязі лише за умови колективних зусиль усіх д-ав світу. Керівництво України також оголосило Д. суспільства одним із головних напрямків своєї політики.

О.С. Пархомчук

Демілітаризація кордонів — термін, який використовується для позначення відведення на підставі *договору міжнародного збройних сил із території, яка суміжна з кордоном держави; ліквідація там військ, укріплень. Д. к. може бути повною або ЧАСТКОВОЮ.*

О.В. Задорожній

Демілітаризація території — міжнар.-прав. режим певної території, який забороняє використовувати її у військ. цілях у мирний час; ліквідація військ, укріплень і споруд на певній території, а також заборона тримати на ній збройні сили. Д. т. нерідко застосовується разом із *нейтралізацією території*, що виключає її використання як театру воєнних дій чи бази

для таких дій. Д. т. може бути повною або частковою. За повної Д. т. на цій території ліквідується військ, укріплення та споруди чи не допускається їх будівництво, забороняється утримувати збройні сили або проводити маневри, вдаватися до іншої військ. діяльності. За часткової Д. т. заборона поширюється тільки на певні види оборонної діяльності або встановлюється обмежений рівень озброєння, перевищення якого є неприпустимим. Д. т. поширюється на прикордонну зону, тимчасову демаркаційну лінію та райони вздовж неї. Найбільшого розповсюдження набули прикордонні *демлітаризовані зони*, які створюються з метою роз'єднання потенційно ворогуючих сторін і запобігання збройному конфлікту між ними. Д. т.

здійснюється на підставі дог-ру між зацікавленими д-вами. У практиці *міжнародних відносин* Д. т. підлягали зони вздовж держ. кордонів, тимчасових демаркаційних ліній, а також деякі міжнар. протоки, канали та острови. Повністю демілітаризованим континентом є *Антарктика*. Демілітаризованими також є Місяць та інші небесні тіла, Аландський та Шпіцбергенський архіпелаги. Частково демілітаризованими є *зони*,

вІЛЬНІ від ядерної Зброї.

О.В. Задорожній

Демілітаризована зона — частина території держави, на якій за *договором міжнародним* ліквідовані військ, споруди та інші об'єкти, заборонено утримання збройних сил. Д. з., як правило, встановлюється для розмежування ворогуючих сторін (напр., Рейнська демілітаризована зона створена за *Версальським мирним договором 1919*).

О.В. Задорожній

Демірель (Оетігеї) Сулейман (16.05.1924, с. Ісламкой провінції Іспарта, Туреччина) — тур. громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив інженерний ф-т Стамбульського техн. ун-ту (1949), вивчав іригацію та електричні технології в США (1949-50, 1954-55). 1954-64 очолював Департамент дамб і Департамент держ. гідравлічних робіт, викладав у Бл.-схід. техн. ун-ті (Анкара). 1964 очолив правоцентристську Партію справедливості, 1987 — Партію правильного шляху. 27.10.1965-26.03.1971, 31.03.1975-21.06.1977, 11.07.1977-5.01.1978, 12.11.1979-12.09.1980 і 20.11.1991-16.05.1993 — Прем'єр-міністр, 16.05.1993-16.05.2000 — Президент Турецької Республіки. У зовн. політиці дотримувався принципів пантюркізму, ініціював зближення з пострад. д-вами Центр. Азії й Закавказзя, поліпшив відноси-ни із союзниками по *НАТО*. 30.05-1.06.1994 і 21-22.05.1998 відвідав з офіц. візитами Україну, започаткувавши з нею «конструктивне партнерство».

В.І. Головченко

Демократія в системі міжнародних відносин (грец. бгшохратіа — влада народу). За умов відсутності універсальних владних інститутів у *системі міжнародній*. Д. як специфічна форма політ. режиму та соц. устрою суспільства присутня у сфері *міжнародних відносин* як предмет академічного дискурсу в рамках *міжнародних відносин теорії*, як ідеолог, феномен у підвалинах практ. *зовнішньої політики* або як певна форма прояву реальних процесів функціонування та розвитку самої міжнар. системи. У наук. аспекті проблема Д. як головної передумови універсального миру є центральною для т. зв. «ідеалістичної», або ліберальної, традиції (див. *Лібералізм*). Поряд із підтвердженням кантіанської тези про іманентно мирний характер демокр. д-ав, сучас. теорія пропонує й більш критичну перспективу, що уникає однозначних відповідей на питання про співвідношення між демокр. устроєм та характером зовн. політики. Історія зовн. політики багатьох країн світу демонструє численні приклади використання похідних демокр. ідей (*права людини, гуманітарна інтервенція*) як засобів легітимізації прагматично обраного зовн.-політ. курсу. Нарешті, періодичні цикли еволюції міжнар. системи, що характеризуються домінуванням трансформаційних тенденцій, супроводжуються феноменами регіональних демокр. рев-цій, як це відбувалось в епоху *Французької буржуазної революції 1789-99* або наприкінці 80-х ХХ ст. в Лат. Америці та Схід.

ЄврОПШ.

АА. Субботін

Демонетизація — втрата благородними металами, перш за все золотом і сріблом, грошових функцій, скорочення та припинення їх використання як грошових засобів, що відбувається внаслідок розширення застосування кредитних грошей, банківських білетів (банкнот), безготівкових грошей, чеків. У 70-ті ХХ ст. відбулась формальна Д. золота в результаті закріплення в статуті *Міжнародного валютного фонду* переходу від золотодевизного стандарту до стандарту *спеціальних прав запозичення*.

О.К. Єременко

Демонстрація СИЛИ — загрозливі дії держави чи групи держав щодо іншої держави чи групи

держав, які не полягають у безпосередньому застосуванні військ, сили, проте вказують на готовність її застосувати (підвищення рівня готовності збройних сил, наближення війська чи флоту до держ. кордонів, маневри, навчання тощо) і здебільшого мають на меті політ. тиск. Від Д. с. слід відрізнити т. зв. демонстративні дії військ під час збройного конфлікту, які мають на меті ввести супротивника в оману стосовно характеру наступних бойових дій і спрямування головного удару, відволікти його основні сили. Рішенням Нюрнберзького воєнного трибуналу (процес проти Ген. штабу Німеччини) було визнано, що саме по собі зосередження на держ. кордоні великої кількості війська, яке не переходить у наступ, не може розцінюватись як підстава для збройної відповіді. Але у світлі *міжнародного права* після 1945 правопорушенням вважається як застосування сили, так і загроза силою. Відповідно до *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* (ст. 52), договір, укладений унаслідок загрози силою або її застосування в порушення *міжнародного права принципів*, втілених у *Статуті ООН*, є нікчемним. Констатація загрози силою залежить від рішення *Ради Безпеки ООН*, яка не завжди схильна розглядати акт Д. с. д-вою як загрозу силою. На практиці д-ви досить часто вдаються до Д. с. із політ. цілями.

Відповідно до Статуту ООН (гл. VII, ст. 42) демонстрація збройних сил держав-членів ООН може бути одним із заходів у разі загрози миру, порушень миру та *агресії актів*; у такому випадку Д. с. застосовується за

рішенням РБ ООН.

В.С. Ржевська

Демпінг (з англ. *с!итріп§* — скидання) — продаж товарів на *зовнішньому ринку* за штучно заниженими цінами, нижчими, ніж на внутр. ринку, а то й нижчими за собівартість продукції; один із засобів конкурентної б-би на зовн. ринках. Розрізняють: *спорадичний Д.* (разовий продаж надлишкових запасів товарів на зовн. ринок за заниженими цінами); *навмисний Д.* (тимчасове навмисне зниження експортних цін із метою витіснення інозем. конкурентів і завоювання монополії); *постійний Д.* (*постійний експорт* товарів за ціною, нижчою від справедливої, що дорівнює внутр. вартості виробника товару); *зворотний Д.* (підвищення цін на експорт порівняно зі справедливою ціною); *взаємний Д.* (зустрічна торгівля двох країн одними й тими ж товарами за заниженими ціна-

ми). Країни, які стають об'єктом торг, експансії із застосуванням Д., вживають антидемпінгові заходи (антидемпінгові розслідування, встановлення антидемпінгових мит тощо). Правилами *ГА ТТ* та *Світової організації торгівлі* Д. кваліфікується як метод нечесної конкуренції. Поширилась практика антидемпінгових розслідувань у низці країн Зах. Європи та Півн. Америки; об'єктом такого розслідування неодноразово ставав *експорт* у ці країни укр. товарів. Різновидом Д. є валютний Д., який полягає в експорті товарів за заниженими цінами з країн зі знеціненою валютою до країн із стабільнішою

валютою.

О.К. Єременко, В.І. Серажим

ДСМЧЕНКО Руслан Михайлович (15.07.1965, Київ) — укр. дипломат. Закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т. Шевченка (1989), спеціаліст з міжнар. відносин, референт-перекладач англ. мови. 1989-90 — економіст 2-ї категорії відділу міжнар. співробітництва Мін-ва будівництва УРСР; 1990-92 — 3-й, 2-й секр. візового відділу Консульського управління МЗС України; 1992-96 — 2-й секр. Посольства України в США; 1996-2000 — зав. відділу, заст. керівника Служби протоколу Президента України. Із березня 2000 — Ген. консул України в Стамбулі. Указом Президента України від 18.08.2003 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Сербії та Чорногорії. Нагороджений Почесною грамотою КМ України (2002).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Ден СЯОПІН (*Оець* Хіаоріщ) (22.08.1904, повіт Гуаньань, провінція Сичуань — 19.02.1997, Пекін) — китайський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї заможного селянина. Закінчив Паризький техн. лицей (1924), навчався в Ун-ті трудящих Китаю ім. Сунь Ятсена (Москва, 1926). Із 1922 — чл. Соціал. союзу молоді Франції, із 1924 — чл. КПК, активний учасник Аграрної рев. війни 1927-37 (політкомісар 7-го та 8-го корпусів Робітничо-селянської Червоної армії Китаю), «Великого північно-західного походу» Китайської Червоної армії 1934-35 (зав. секретаріату ЦК КПК), Опору япон. загарбникам 1937-45 (політкомісар 129-ї дивізії) та «Визвольної війни» 1946-49 (політкомісар 2-ї польової армії, секр. Об'єднаного фронтового к-ту КПК). Із 1945 — чл. ЦК КПК, відповідальний за пропаганду. Із 1.10.1949 — заст. голови Півд.-Зах. адмін. к-ту, політкомісар Півд.-Зах. військ, окру-

гу. Із 1952 — заст. прем'єра Держ. адмін. ради, міністр фінансів КНР, із 1955 — чл. політбюро ЦК КПК. 1954-66 — заст. голови Держ. військ, к-ту оборони; 1956-66 — ген. секретар ЦК КПК. На відміну від багатьох інших керівників КНР, неодноразово критикував, хоча й обережно, авантюризм політики «великого стрибка» 1958-59 і «культурної революції» 1966-76 *Мао Цзедуна*. Із початком останньої був названий «другою особою, що йде капіталістичним шляхом» (перша — Голова КНР Лю Шаоці), і надовго зник із політ, арени. Від загибелі був врятований командувачем Гуандунським військ, округу, який вивіз опального Д. зі столиці. Коли в результаті «культурної революції» КНР опинилась на межі політ, й екон. катастрофи, прем'єру Держради *Чжоу Еньлаю* вдалося переконати Мао Цзедуна повернути 1973 Д. С. із заслання. 1975-76 — заст. голови ЦК КПК і перший віце-прем'єр КНР, заст. голови Центр, військ, ради ЦК КПК; у квітні 1976 вдруге був позбавлений держ.-парт. посад і довічно виключений із КПК, але після смерті Мао Цзедуна в липні 1977 реабілітований, знову увійшов до Постійного к-ту політбюро ЦК КПК. 1977-82 - заст. голови ЦК КПК, 1978-83 - голова Всекитайського к-ту Народної політ, консультативної ради, 1981-89 — голова Військ, ради ЦК КПК, 1982-87 — голова Центр, комісії радників ЦК КПК, 1983-90 — голова Центр, військ, ради КНР. У грудні 1978 на 3-му пленумі ЦК КПК 11-го скликання ініціював ухвалення стратегії «чотирьох модернізацій» (с. г-ва, промисловості, науки й техніки та нац. оборони) для побудови «соціалізму з китайською специфікою» за збереження провідної ролі компартії. До кінця життя Д. С. мав великий вплив на визначення курсу внутр. й зовн. політики КНР. Наполегливо проводив політику «відкритих дверей», зорієнтовану на всебічне розширення зв'язків з інозем. д-вами, залучення інозем. капіталу в економіку країни, створення спец, екон. зон і відкритих екон. районів, формування «відкритої приморської смуги» КН Р. До сер. 80-х ХХ ст. продовжував започатковане Мао Цзе-дуном і *Р. Ніксоном* зближення КНР та США. Забезпечив встановлення 1.01.1979 повномасш-табних

дипломатичних відносин двох д-ав; підписання 12.08.1978 Договору про мир і дружбу з Японією, Пекінської угоди про майбутнє Гонконгу 1984, угоди 1987 про повернення Португалією Макао до складу КНР 20.12.1999; повну нормалізацію відносин із СРСР 1989. У жовтні 1974 на 6-й спец. сесії *Генеральної Асамблеї ООН* оприлюднив теорію «трьох світів», згідно з якою КНР мала очолити країни, що розвиваються, Азії, Африки й Лат. Америки для протистояння *гегемонії двох наддержав* — СРСР і США. На поч. 80-х ХХ ст. вона трансформувалась у концепцію «рівновіддаленості від наддержав». Із сер. 80-х ХХ ст. активно працював над виробленням концепції багатополосного світу, у якому КНР мала посісти гідне її місце одного з нових «центрів сили» не лише в АТР, а й в цілому світі.

В.І. Головченко

Денонсація міжнар. договору — спосіб припинення дії двостороннього договору або вихід із багатостороннього згідно з процедурою, передбаченою *нормами міжнародного права*, у порядку і в строки, передбачені в самому договорі; різновид односторонньої відмови учасника дог-ру від укладеного *договору міжнародного*. Формальною умовою Д., за заг. правилом, є завчасне попередження про це сторін дог-ру. Стосовно найбільш важливих міжнар. дог-рів може встановлюватись правило завчасного попередження *Ради Безпеки ООН* про їхню Д. Заява про Д. може бути зроблена за визначений в дог-рі строк або в будь-який час. Згідно із заг. доктринальними постулатами сучас. міжнар. права, заява про Д. повинна містити вмотивовану її причину з метою зменшення випадків необґрунтованої Д. Порухення порядку Д. може тягнути за собою можливість оскарження її правомірності. Деякі дог-ри забороняють їхню Д. (дог-ри про захист *війни жертв*, про встановлення кордонів, дог-ри, об'єктом яких є захист *прав людини*). У деяких дог-рах положення про Д. не зазначається окремо, остання проводиться за подальшою згодою сторін або на основі звичаю. Д. багатосторонніх дог-рів має чинність лише для д-ви, яка заявила про Д. Припинення дії міжнар. дог-ру шляхом Д. відбувається в результаті взаємодії двох факторів: заява про Д. та закінчення постденонсаційного періоду. Д. міжнар. дог-ру є досить рідкісним і винятковим явищем у сучас. *міжнародних відносинах*, що пояснюється існуванням *добросовісного дотримання міжнародних зобов'язань принципу*; практика сучас. міжнар. відносин заперечує існування презюмованого права на денонсацію. Д. можна розуміти в широкому значенні, включаючи Д., передбачену самим міжнар. дог-ром (яку на поч. ХХІ ст. передбачають бл. 40% міжнар.

дог-рів), й у вузькому — передбачувана Д., тобто та, що може бути виведена з намірів учасників дог-ру або його характеру. У *доктрині міжнародного права* існує презумпція неприпустимості передбачуваної Д. Стосовно багатосторонніх міжнар. дог-рів частіше вживається термін «вихід з договору», що є рівнозначним терміну «денонсація».

О.В. Буткевич

Депозитарій — орган, якому здають на зберігання оригінал *договору міжнародного* та всі документи, що його стосуються. Д. можуть виступати органи д-ви (або д-ав), міжнар. орг-ції або головна виконавча посадова особа міжнар. орг-ції. Один із найдавніших інститутів *міжнародного права*, відомий ще в Стародавньому світі, інститут Д. виступає додатковим засобом гарантування чинності та ефективності міжнар. дог-рів. Д. визначається д-вами, що беруть участь у переговорах, у самому дог-рі або в інший спосіб. Із метою забезпечення участі д-ав в універсальних дог-рах, у них може бути призначено кілька Д. Головні функції Д.: зберігання оригінального тексту дог-ру, підготовка завірених копій, перевірка належного стану й форми підписів і док-тів, що стосуються міжнар. дог-ру, *договору міжнародного реєстрація в Організації Об'єднаних Націй*, інформування учасників дог-ру в разі надходження грамот про його ратифікацію та іншої документації, що стосується дог-ру. Однією з найважливіших функцій Д. є інформування учасників про набуття міжнар. дог-ром чинності. За часів *«Холодної війни»* для досягнення балансу сил між учасниками міжнар. дог-ру існувала практика призначення кількох Д. одного багатостороннього дог-ру, проте вона не набула поширення. Функції Д. є міжнар. за своїм характером, адмін. та виконавчими, а не судовими чи політичними, і при їх виконанні він повинен діяти безсторонньо. За межі суто «механічних» функцій Д. виходять наглядова та контрольна функції: перевірка правильності складання всіх док-тів, що стосуються міжнар. дог-ру, їхньої форми, зокрема, контроль за їхньою відповідністю основним *міжнародного права принципам*. У той же час Д. не вправі тлумачити по суті док-ти, що йому надходять стосовно міжнар. дог-ру. Той факт, що договір не набув чинності, наявність певних розбіжностей між сторонами та Д. не впливають на виконання останнім своїх функцій.

О.В. Буткевич

Депонування — задача на зберігання *депозитарію* оригіналу *договору міжнародного*, *ратифікаційних грамот*, документів про приєднання до договору або документів про його *денонсацію*. Проводиться через дип. чи іншого спец. представника та оформлюється протоколом, який підписується особою, що депонує акт, та представником д-ви.

О.В. Буткевич

Депортація (від лат. *сіерогто* — засилаю, виселяю) — вигнання, заслання, вислання з країни інозем.

громадянина у випадку втрати або припинення законних підстав для його подальшого перебування (проживання) в даній державі; примусове переселення окремих осіб, груп, народів з місця постійного проживання, як правило — під конвоєм. Сучас. *міжнародне право* забороняє Д. як вид репресій проти осіб або груп осіб, що базується, як правило, на основі расової, етнічної, ідеолог., *дискримінації* чи подібних, заборонених міжнар. правом, ознак. Д. нерідко використовується щодо інозем. громадян або осіб без громадянства, які незаконно в'їхали на територію певної д-ви. Виселення окремих національностей практикували ще в дорев. Росії, однак вони ніколи не мали масового характеру. Так, у ХІХ ст. з Литви було вивезено 20 тис. чол. Ці виселення не були настільки жорстокими, як у наступний, сталінський період (зокрема, чоловіки не відокремлювались від жінок і дітей). У СРСР Д. застосовувалась як репресивний захід щодо цілих народів. 1944 була здійснена поголовна Д. до Сер. Азії та Казахстану чеченців, інгушів, карачаївців, балкарців, калмиків, кримських татар за обвинуваченням у масовому співробітництві з гітлерівськими окупантами. Кількома роками раніше були депортовані в Сер. Азію поволзькі німці й рад. корейці. Для більшості цих народів вислання продовжувалось до 1957, коли парт. керівництво СРСР на чолі з *М. Хрущовим* визнало Д. незаконною, дозволило повернутися в місця істор. проживання чеченцям, інгушам, калмикам, балкарцям, карачаївцям. Проте реабілітація фактично не торкнулась кримських татар, месхів, німців Поволжя, корейців, яким було заборонено повернення на малу Батьківщину (до кінця 80-х ХХ ст.). До Д. цілих етнічних груп вдавались і зах. д-ви. 1942 уряд США депортував понад 100 тис. американців япон. походження до «пересильних центрів»,

де вони пробули майже до кінця *Другої світової війни*.

Д. може бути актом репресії або заходом держ. безпеки. Зокрема, Д. застосовується до іноземців, які порушили законодавство держави-перебуван-ня: в'їзд у д-ву, що супроводжувався будь-якими порушеннями імміграційного законодавства, перебування в д-ві довше дозволеного терміну; вчинення злочинів, зокрема таких, що загрожують нац. безпеці держави-перебування, тощо. Д. як примусове переміщення населення з території внаслідок реальних або передбачуваних причин може відбуватись у результаті загрози воєнних дій, природ. катастроф, ядерних випробувань або терористичних актів. Д. нерідко здійснювалась державою-окупантом проти цивільного населення під приводом того, що їхня діяльність шкодить країні, або що їм загрожує небезпека з яких-небудь причин, або що їхня праця потрібна в іншій країні. Масова Д. під час Другої світової війни на окупованих Німеччиною територіях була засуджена Нюрнберзьким трибуналом як *злочин воєнний*. У законодавствах демокр. д-ав, як правило, забороняється Д. власних громадян (ст. 25 Конституції України).

О.В. Задорожній

Дербі (ОегБу) Едвард Генрі Стенлі (1826 — 1893) — брит. держ. діяч і дипломат, граф. Чл. палати громад у 1848-69, із 1869 — чл. палати лордів, 1852 — заст. мін. зак. справ. 1858 — міністр колоній, згодом головуєчий Контрольною радою, міністру справах Індії. 1866-68 і 1874-78 — мін. зак. справ Великої Британії. Вів переговори щодо вироблення *Вашингтонського договору 1871*. У 1875-78 намагався виступити в ролі посередника в конфлікті між Росією й Туреччиною. У 1882-85 — міністр колоній, 1886-91 — лідер ліберал-юніоністів у палаті лордів.

Р.Л. Кривонос

ДерегуЛЮВання — форма екон. політики, метою якої є скорочення або усунення адмін. обмежень для діяльності суб'єктів госп. відносин — підприємств і споживачів, — що є важливим фактором підвищення ефективності економіки країни. Цей принцип впливає з існування автоматичних механізмів утворення екон. циклів. Політика Д. також включає в себе завдання зменшення частки держ. витрат у споживанні ВВП та скорочення держ. сектора шляхом приватизації. Необхідність політики Д. обґрунтовується класичним та неокласичним напрямками екон. теорії та кількісною теорією еквіліб-риуму (рівноваги) в економіці, які обстоюють ідею про те, що екон. зростання забезпечується внутр. автоматичними регуляторами циклу, а держ. регулювання економіки шкодить формуванню гармонічних пропорцій та високих темпів економ. зростання. Протилежні погляди обстоюють неокейнсіанська теорія та теорія дисекві-лібриуму (нерівноваги). Сучас. практика регулювання економіки промислово розвинутих країн базується на принципах теорії *монетаризму*, яка впливає з *неокласичної економічної теорії*, але використовує кейнсіанську термінологічну базу. Політика монетаризму передбачає Д. та розширення екон. свободи для суб'єктів ділової активності, але водночас встановлює жорсткі обмеження у фінанс.-кредитному та бюджетному секторах і на ринку грошей. Д. стало складовою частиною структурних реформ у макро-економіці, які були започатковані президентом *Р. Рейганом* на поч. 1980-х у США, а потім проводились в усіх пром. розвинутих країнах Європи та Канаді. Результатом реформ стали екон. стабільність та високі темпи зростання в цій групі країн у наступні за реформами десятиріччя.

С.М. Березовенко

Держав внутрішньоконтинентальних право на ДОСТуп ДО МОря — один із галузевих принципів сучас. *міжнародного морського права*, закріплений у ст. 3 Женевської конвенції про відкрите море 1958, Конвенції про транзитну торгівлю внутр.-континентальних країн 1965, ч. X *Конвенції ООН з морського*

права 1982. Відповідно до ст. 125 Конвенції 1982 д-ви, які не мають виходу до моря, мають право на доступ до моря і від нього з метою здійснення прав, передбачених цією Конвенцією, у т. ч. прав, які стосуються свободи відкритого моря й заг. спадщини людства. Тому д-ви, що не мають виходу до моря, користуються свободою транзиту всіма трансп. засобами через території д-ав транзиту (тобто д-ав із мор. узбережжям чи без нього, розташованих між д-вою, що не має виходу до моря, та морем, через територію яких проходить транзитний рух). Умови й порядок здійснення свободи транзиту узгоджуються між зацікавленими внутр.-континентальними д-вами та д-вами транзиту через двосторонні, субрегіо-нальні або регіональні угоди. До того ж ці угоди можуть надавати внутр.-континентальним д-вам

ширші можливості транзиту, ніж передбачені Конвенцією 1982. Водночас д-ви транзиту мають право вживати всіх заходів, необхідних для того, щоб права й можливості внутр.-континентальних д-ав ніяк не обмежували законних інтересів д-ви транзиту. Транзитний рух не підлягає обкладенню ніяким митом та податками або іншими зборами, за винятком зборів за конкретні послуги, пов'язані з таким рухом. Трансп. засоби, які здійснюють транзит, та інші засоби, що надаються в користування внутр.-континентальним д-вам, не підлягають обкладенню податками чи зборами, які перевищують ті, що стягуються за користування трансп. засобами д-ви транзиту. Д-ви транзиту та *держави внутрішньоконтинентальні* можуть співпрацювати в будівництві чи вдосконаленні трансп. засобів для здійснення свободи транзиту. Д-ви транзиту вживають усіх належних заходів для запобігання затримок й інших труднощів техн. характеру в транзитному русі та співпрацюють із зацікавленими внутр.-континентальними д-вами з метою швидкого усунення таких затримок чи труднощів. Для зручності транзитного руху за угодою можуть бути передбачені безмитні зони або інші митні пільги в портах входу й виходу в д-вах транзиту. Судна під прапором д-ав, що не мають виходу до моря, користуються в мор. портах таким самим режимом, що й режим, який надається іншим ІНОЗЕМ. Суднам.

В.С. Ржевська

Держава — основний учасник *міжнародних відносин*; первинний, основний, типовий, головний і заг.-визнаний *суб'єкт міжнародного права*. Д. є способом територ.-політ. орг-ції суспільства, соц. інститутом, що утворюється в результаті виникнення й діяльності публічної влади, керує основними сферами громад. життя. До заг. ознак Д. відносять: політ. орг-цію суспільства, що забезпечує вирішення його «загальних справ»; наявність публічної влади; обмеження дії влади визначеною територією; перетворення індивідів у громадян (підданих); збирання податків. Відповідно до *Договору Монтевідео 1933* Д. визначається як суб'єкт міжнар. права, що має населення, територію, уряд і можливість вступати у відносини з іншими д-вами. Д. створюють *норми міжнародного права*, встановлюють відповідальність за їх порушення, визначають міжнар. правопорядок і функціонування міжнар. орг-цій. Д. можуть створювати інших суб'єктів міжнар. права (зокрема, міжнар. орг-ції) через

укладення міжнар. дог-рів. Д. потенційно може бути суб'єктом будь-яких міжнар. правовідносин. Міжнар. правосуб'єктність Д. визначається її незалежністю, самостійністю та наявністю *суверенітету*, що визначається як верховенство в межах власної території та незалежність у міжнар. відносинах. Із II-ї пол. ХХ ст. верховенство Д. на власній території все частіше обмежується в інтересах *прав людини*, зміцнення безпеки тощо. У сучас. *міжнародному праві* переважає думка, що не можна говорити про наявність абсолютного суверенітету д-ав. Взаємозалежність, взаємозв'язок Д. поглиблюються залежно від інтенсивності міжнар. співробітництва. Сучас. практика міжнар.-прав. співробітництва однозначно підтверджує юрид. рівність Д. як суб'єктів міжнар. права, незалежно від розмірів території чи кількості населення. При цьому фактичний обсяг прав та обов'язків Д. суттєво відрізняється. Так, у галузі забезпечення міжнар. миру й безпеки прав, статус Д. — постійних членів *Ради Безпеки ООН* — суттєво відрізняється від статусу інших Д.

У сучас. міжнар. праві використовуються класифікації Д. на: високорозвинені Д. і країни, що розвиваються (від місця в класифікації залежать рівень отримуваної допомоги, розміри членських внесків у міжнар. орг-ціях тощо), ядерні й без'ядерні Д., нейтральні й такі, які не приєдналися до блоків, тощо. Певне значення також має поділ держав на унітарні (прості) та федеративні (складні). Д. як суб'єкту міжнар. права притаманне володіння основними правами та кореспондуючими ним обов'язками. У *доктрині міжнародного права* до основних прав Д. відносять право Д. на здійснення юрисдикції на своїй території й над усіма особами та речами, які знаходяться в її межах, із дотриманням визнаних міжнар. правом імунітетів; право Д. на незалежне й вільне здійснення всіх своїх законних прав; право на індивід, і колективну самооборону проти збройного нападу; право на рівні з іншими Д. права; право на участь у вирішенні спільних проблем; на участь у міжнар. дог-рах; право вимагати вирішення спорів мирними засобами тощо. До основних обов'язків Д. відносять: обов'язок мирного вирішення *спорів міжнародних*, утримання від втручання у внутр. і зовн. справи інших Д. та від надання допомоги Д., яка загрожує силою або її застосування проти територ. недоторканності чи політ. незалежності іншої Д., або ін. ч., несумісним із міжнар.

правом, якщо проти цієї Д. ООН застосовує заходи попередження чи примусу; повага до прав людини; утримання від визнання територ. захоплень; сумлінне виконання своїх міжнар. зобов'язань; утримання від ініціювання міжусобиць на території іншої Д. тощо.

О.В. Задорожній

Держава асоційована — статус держ. утворення, яке входить до складу іншої держави, але разом із тим продовжує зберігати самостійність у вирішенні внутр. питань. Такий статус має, напр., Пуерто-Рико по відношенню до США («держава, що вільно приєдналася»). Поняття «держава асоційована» необхідно відрізнити від асоціації д-ви з міжнар. наддерж. утворенням, зокрема *Європейського Союзу*.

О.В. Задорожній

Держава внутрішньоконтинентальна —

держава, яка не має мор. узбережжя. Зараз у світі таких д-ав найбільше в Африці — 15; в Азії їх — 8, у Європі — 11, в Лат. Америці — 2. Сучас. *міжнародне право* вирізняє також категорію д-ав, які перебувають у географічно несприятливому становищі, — мають вихід до моря, але не можуть претендувати на власні *виключні економічні зони* або їхнє геогр. становище робить їх залежними від експлуатації живих ресурсів виключних екон. зон інших д-ав цього субрегіону або регіону. Права Д. в. і д-ав, які перебувають у географічно несприятливому становищі, за сучас. міжнар. правом переважно співпадають. Вони мають право на: а) участь в експлуатації залишку допустимого вилову живих ресурсів виключних екон. зон прибережних д-ав того ж регіону або субрегіону в порядку, встановленому угодами зацікавлених д-ав; б) безмитний транзит через територію прибережних д-ав із метою доступу до моря й від нього, не перешкоджаючи законним інтересам д-ви транзиту; на підставі відп. угод оплата може стягуватись тільки за конкретні послуги; в) участь у роботі Міжнародного органу з мор. дна та експлуатації ресурсів району на визначених міжнар. правом засадах. У *відкритому морі* судна всіх д-ав рівноправні. Принципи свободи відкритого моря та юрисдикції *держави прапора* діють без будь-якої дискримінації для всіх д-ав — як тих, що мають вихід до моря, так і тих, що перебувають у географічно несприятливому становищі, та Д. В.

В.С. Ржевська

Держава прапора — держава, національність якої має судно й під прапором якої воно ходить на законних засадах. Відповідно до *Конвенції ООН з морського права 1982*, судна мають національність тієї д-ви, під прапором якої вони мають право ходити. Кожна д-ва визначає умови надання своєї нац. суднам, реєстрації суден на її території та права ходити під її прапором, видає їм відп. док-ти. Між д-вою та судном її прапора має існувати реальний зв'язок: Д. п. мусить ефективно здійснювати свій контроль над суднами, які ходять під її прапором, щодо адмін., техн. та соц. питань, а також вживати необхідні заходи для безпеки на морі з урахуванням заг.-прийнятих міжнар. правил. Судно може ходити під прапором тільки однієї д-ви -тієї, де воно зареєстроване, і не може змінити прапор під час плавання чи стоянки в порту, окрім випадків дійсного переходу права власності або зміни реєстрації судна. Відповідно практика ходити в плавання під «зручним прапором», тобто під прапорами двох або більше д-ав, користуючись ними за обставинами, суперечить *міжнародному праву*. Судно, що вдається до такої практики, може бути прирівняне до суден, які не мають національності, і не може вимагати від інших д-ав визнання жодної з національностей, на які вказують його прапори. Знаходячись в інозем. *внутрішніх водах* чи *територіальних водах*, судно перебуває водночас під юрисдикцією прибережної д-ви та під юрисдикцією Д. п. У *відкритому морі* юрисдикція Д. п. над судном є виключною, окрім передбачених міжнар. правом випадків. Юрисдикція Д. п. щодо військ, кораблів та держ. суден некомерційного призначення є виключною в усіх випадках. Кодекс торг. мореплавства України (гл. 2) встановлює правила реєстрації суден й умови права на прапор України. Право ходити в плавання під Державним прапором України має судно, яке є держ. власністю або перебуває у власності фізич. особи — громадянина України, а також юрид. особи в Україні, яка заснована виключно укр. власниками. Судна, техн. нагляд за якими здійснюють класифікаційні спілки, підлягають реєстрації в Державному судовому реєстрі України, і їхня реєстрація засвідчується судовим патентом; інші судна реєструються в Судновій книзі України, а їхня реєстрація засвідчується судовим білетом. Із моменту реєстрації та одержання відп. посвідчення (суднового патенту, суднового білета), судно набуває права

ходити в плавання під Державним прапором України й на нього поширюється юрисдикція України.

В.С. Ржевська

Держава реєстрації — держава, до офіц. реєстру якої внесені повітр., мор. й річкові судна, косм. об'єкти. На підставі реєстрації згадані судна та косм. об'єкти набувають нац. приналежності незалежно від того, до якої д-ви належить юрид. чи фізич. особа, що ними фактично володіє. На такі судна та косм. об'єкти поширюється юрисдикція Д. р.

О.В. Задорожній

Держави територія повітряна — частина держ. території, яка є частиною повітр. сфери, розташованої над суходолом і водною територією держави, у т. ч. над її *територіальними водами*, до межі косм. простору. На Д. т. п. як частину держ. території поширюється повний і виключний *суверенітет*. Згідно з

міжнародним правом повітр. простір поділяється на національний, тобто т. зв. «держави територію повітряну», і міжнар. *повітряний простір*. Прав, режим повітр. держ. простору України регламентується Конституцією України, Повітр. кодексом України і низкою спец. законодавчих актів. Умовна межа повітр. й косм. простору відповідно до міжнар.-прав. звичаю на висоті 100-110 км над рівнем Світового океану в останній час викликає цілу низку критичних зауважень з боку спеціалістів у галузі *міжнародного повітряного права й міжнародного КОСМІЧНОГО Права*. *ОМ. Григоров*

Держави ЮРИСДИКЦІЯ — права судових й адмін. органів держави щодо розгляду та вирішення справ відповідно до їхньої компетенції. У *міжнародному праві* розрізняють територ. й особисту (національну) юрисдикцію. Під територ. розуміється така Д. ю., яка здійснюється в межах певної території. У межах своєї території д-ва здійснює повну юрисдикцію, за винятком тих випадків, коли відп. міжнар. угодами передбачається інше. Обмежена цільова Д. ю. здійснюється д-вою в межах її *континентального шельфу й економічної зони*. Особиста (національна) юрисдикція здійснюється д-вою стосовно своїх громадян, що знаходяться за межами її території, напр., у *відкритому морі*, в *Антарктиці* тощо. У випадках, передбачених нац. законодавством, Д. ю. може поширюватись на громадян цієї д-ви й тоді, коли вони знаходяться на інозем.

території, але здійснюватись ця юрисдикція може тільки на території своєї д-ви, якщо інше не було передбачено міжнар. угодою. У випадках існування конкуруючої юрисдикції питання про юрисдикцію тієї або іншої д-ви вирішується на підставі відп. *договорів міжнародних* або міжнар.-прав, звичаїв. (Див. *Територіальне верховенство, Екстра-територіальність*) *О.В. Задорожний*

Державний борг — сукупність фінанс. зобов'язань держави, які підлягають погашенню у встановлені строки; складається із заборгованості як внутр., так і зовн. кредиторам. Відповідно розрізняють Д. б. внутрішній і зовнішній. До внутрішнього відносять заборгованість за кредитними зобов'язаннями д-ви на внутр. фінанс. ринку, яка складається із суми отриманих позик та відсоткових платежів за ними; до Д. б. включають заборгованість, що виникає внаслідок несвоєчасного фінанс. держ. видатків, пов'язаних із виплатами й перерахуваннями фізич. і юрид. особам. Д. б. зовнішній є наслідком держ. запозичень на зовн. фінанс. ринках, надання держ. гарантій, інших заходів, передбачених законами країни в кожному конкретному випадку. В Україні порядок утворення та погашення Д. б. встановлюється законами. Граничний розмір Д. б. встановлюється щороку законом про *бюджет державний*.

О.К. Єременко

Державний департамент США — *відомство закордонних справ* США. Створений 1789, коли відповідно до прийнятої Конституції США, департамент з інозем. справ, створений 1781, був перетворений у Д. д. з відповідним підпорядкуванням президентові країни. Керує роботою Д. д. *державний секретар США*, який призначається президентом. До керівної ланки Д. д. також входять перший заст. держ. секретаря із заг.-відомчих справ (здійснює заг. керівництво Д. д. за відсутності держсекретаря і контроль за вирішенням адмін.-кадрових питань), 5 перших заступників (відповідають за найважливіші напрямки роботи, напр., глобальні проблеми тощо), 16 заступників й більше 10 директорів (відповідають за окремі ділянки роботи та за відносини з регіонами). Оперативна робота ведеться в управліннях, кожне з яких очолюється заступником чи директором. Штат Д. д. США налічує бл. 14 тис. співробітників (2000), із них лише близько третини — кар'єрні дипломати; за кордоном США утримували 260 *диплома-*

шинних представництв і консульських установ у 160 країнах (у закорд. представництвах США залишається досить велика заг. чисельність персоналу посольств порівняно з практикою інших країн; у ряді д-ав у посольствах США — 100-150 рангованих *дипломатів*, і це при тому, що їхня частка не перевищує 20-25% усіх працюючих). Особливістю положення Д. д. в системі органів зовн. зносин США є те, що він поділяє низку зовн.-політ. повноважень з іншими установами — Міністерством оборони, *Радою національної безпеки США*, ЦРУ, Конгресом США, апаратом Білого дому та великою кількістю галузевих міністерств. Усі ці органи влади й управління не тільки здатні ефективно впливати на прийняття зовн.-політ. рішень Президентом США, а й визначати розстановку кадрів у самому Д. д. та його закорд. представництвах.

В.М. Матвієнко

Державний договір про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955

підписаний 15.05.1955 у Відні міністрами закорд. справ Великої Британії, США, СРСР, Франції та Австрії. Вперше питання про укладення держ. угоди з Австрією було порушене на паризькій сесії *Ради міністрів закордонних справ* у квітні 1946; на її сесії 1949 прийняті рішення про незмінність кордонів Австрії за станом на 1.01.1938, звільнення від *репарацій*, гарантії прав нац. меншин в окремих землях Австрії. 1952 відновились переговори з розгляду «скороченого варіанта» Д. д., у якому не було пунктів про *суверенітет* Австрії. До загострення австр. проблеми призвели вступ ФРН до *НАТО* та побоювання з боку

СРСР нового *анильосу* Австрії. Після рад.-австр. переговорів у Москві у квітні 1955 СРСР погодився підписати Д. д. і вивести до 31.12.1955 свої війська. 2.05.1955 у Відні послы окуп. д-ав обговорили остаточні зміни до Д. д., які були затверджені 14.05.1955 міністрами закорд. справ 4 д-ав за участю мін. зак. справ Австрії *Л. Фігля*. Договір затверджував Австрію як «суверенну, незалежну й демократичну державу» в кордонах, що існували на 1.01.1938; політ, гарантії незалежності країни забезпечувались заявою *великих держав* і заборонаю будь-якого союзу з Німеччиною. Передбачалась передача австр. д-ві колишніх нім. активів, у т. ч. й тих, що вже належали СРСР. Як компенсацію Австрія зобов'язувалася поставити Радянському Союзу товарів на суму 150 млн. дол. її уряд брав на себе зобов'язання не допускати діяльності фаш. та мілітаристських орг-цій на території країни; договір гарантував демокр. права австр. громадянам. Договір набув чинності 27.07.1955, того ж дня було розпущено Союзницьку раду у Відні. 25.10.1955 завершено виведення окуп. військ із території Австрії. 26.10.1955 австр. Національна рада ухвалила конституційний закон про *нейтралітет постійний*.
В.Ю. Крушинський

Державний секретар США — посадова особа, що за аналогією відповідає посаді міністра закордонних справ; керує діяльністю центр, дип. відомства США — *Державного департаменту США*. Д. с. призначається президентом за згодою сенату; несе відповідальність лише перед президентом за розробку та здійснення *зовнішньої політики* США; офіційно є його головним радником із зовн.-політ, питань; входить до складу *Ради національної безпеки США*. Д. с. за «табелем про ранги» є першим серед членів уряду, першим серед них складає присягу під час інавгурації уряду; за законами про спадкоємність презид. влади 1792, 1886 і 1947 очолює список міністрів, на яких за виняткових обставин (одночасній смерті президента, віце-президента, спікера Палати представників і голови Сенату) можуть бути покладені обов'язки президента. Зазвичай після чергових презид. виборів новообраний Президент США замінює Д. с., майже всіх його заступників, керівників провідних оперативних підрозділів та значну кількість послів.

В.М. Матвієнко, Б.М. Гончар

Державного боргу величина гранична -

верхня межа *державного боргу*, перевищення якої несе в собі загрозу екон. безпеці країни та підвищену ймовірність дефолту. Зазвичай вимірюється як відношення фактичних держ. боргів до ВВП відп. країни. У законодавчому порядку Д. б. в. г. була вперше зафіксована в *Маастрихтському договорі 1992*, що встановлює критерії валютно-фінанс. конвергенції для країн-пре-тенденток на вступ до *Європейського валютного союзу*. Межа була встановлена на рівні 60% від ВВП. Ця умова, згідно з Маастрихтським договором, могла вважатись виконаною і тоді, коли рівень заборгованості перевищував встановлену референтну величину, але впродовж останніх років невпинно наближався до неї й на час перевірки досяг величини, що була поруч із позначкою 60%.

На момент запровадження євро в 1999 Маастрихтським критеріям щодо фіскальної конвергенції відповідали лише Франція (у якій співвідношення валового боргу до ВВП становило 59,2%), Фінляндія (57,9%) та Люксембург (5,5%). Найближче до виконання цього критерію підійшли Португалія (61,7%), Німеччина (62,7%) та Данія (63,2%); досить близькими були Ірландія (65%), Австрія (67,6%) та Іспанія (68,2%). Але до ЄВС були прийняті й такі країни, державний борг яких перевищував їхній ВВП, у т. ч. Італія (121%), Бельгія (122%) та Греція (104%).

Держ. борг України за своїми абс. і відносними показниками значно поступається величині держ. заборгованості провідних розвинених країн, але його обслуговування обходиться значно дорожче.

О.І. Рогач, НД.Амалян

Державоподібні утворення — різновид *суб'єктів міжнародного права*. До Д. у. відносять Мальтійський лицарський орден, *вільні міста* та Ватикан. У 1889 суб'єктом міжнар. права було визнано орден Іоаннітів (Мальтійський лицарський орден). Він не здійснює владних функцій, не має власної території та населення, але володіє активним і пасивним правом посольства. Послы Мальтійського ордену були акредитовані в Іспанії, Франції, Італії, Сан-Марино, Гаїті та належали до *дипломатичного корпусу* цих країн. У свою чергу, послы вказаних країн були акредитовані при Мальтійському ордені. Орден мав своїх представників у Червоному Хресті, Міжнар. орг-ції в справах біженців. Міжнар. право-суб'єктність Ордену підтверджувалась також судами 1935 та 1945. Місцеперебування Ордену — Рим, офіц. мета — благодійність.

Вільні міста в теорії та практиці *міжнародного права* визнавались як особливі суб'єкти міжнар. права; вони здійснювали функції д-ви, володіли правами самоврядування, заг. юрид. правами й виконували обов'язки, характерні для суб'єкта міжнар. права. В історії відомо понад 100 вільних міст, яким були властиві права суб'єкта міжнар. права. Це Великий Новгород, Амстердам, Бремен, Гамбург, Дерпт, Кенігсберг, Кіль, Любек, Регенсбург, Рига, Франкфурт-на-Майні тощо. Міжнар.-прав, статус цих міст, як

правило, визначався міжнар. угодами. За Віденським трактатом 1815 «вільним незалежним і зовсім нейтралізованим містом» визнано Краків з територією навколо нього. За *Версальським мирним договором 1919* Німеччина відмовлялась від

прав на Гданськ (Данциг) й останній проголошувався вільним містом під протегуванням *Ліги Націй*. За мирним дог-ром з Італією 1947 було утворено Вільну Територію Трієст, її цілісність і незалежність забезпечувалась *Радою Безпеки ООН*. До дог-ру додавався Постійний статут Вільної Території Трієст, який закріплював район Трієста, його цілісність і незалежність, демілітаризований і нейтральний статус, *права людини* й основні свободи, питання громадянства, офіц. мов, прапора, герба, органів правління, конституції, призначення губернатора, його відповідальності перед РБ ООН, прав і повноважень; законодавчої влади, видання законів, здійснення судової влади, бюджету, зовн. зносин тощо. Окремими додатками до дог-ру включались Положення про тимчасовий режим Вільної Території Трієст і Положення про Вільний порт Трієст. 5.10.1954 у Лондоні підписано Угоду стосовно поділу Вільної Території Трієст між Італією і Югославією.

Держава-місто Ватикан (територія 0,44 км², населення 840 чол.) — адмін. центр Римської католицької церкви та резиденція її голови (з 1977). 751 франкський король Пипін Короткий за допомогу, надану йому папою Заха-рієм (741-52), передав останньому Римську провінцію. Так була створена папська церк. д-ва, яка проіснувала до 20.09.1870, коли Рим був зайнятий італ. військами. Італія запропонувала європ. д-вам укласти угоду про міжнар.-прав. статус Ватикану, але через *франко-пруську війну 1870-71* ця пропозиція не знайшла підтримки. 13.05.1871 Італія в односторонньому порядку прийняла «закон про гарантії», який надавав главі католицької церкви особисту незалежність та свободу зовн. зносин з інозем. д-вами. Згідно з *Латеранськими договорами 1929* було затверджено безперечний *суверенітет* Ватикану на міжнар. арені, повна власність і юрисдикція в м. Ватикан (ст. 3), зобов'язання Італії не втручатись у внутр. справи Ватикану (ст. 4); зобов'язання Італії забезпечити зносини з інозем. д-вами (з транзитом і використанням італ. комунікацій включно); визнання за Ватиканом активного і пасивного права посольства тощо. Договір встановлював, що папський *нунцій* в Італії стане *дуасном дипломатичного корпусу* (ст. 12). Папі належить уся повнота законодавчої, виконавчої та судової влади (основний закон від 7.06.1929), представництво Ватикану в зовн. зносинах (ст. 3 Договору). Певні зовн. Функції

має губернатор Ватикану, який призначається папою, керує адмін. службами та представляє Ватикан в адмін. відносинах з Італією. *Зовнішньою політикою* Ватикану керує держ. секретар. Дип. представники Ватикану поділяються на нунційів, *інтернунційв*, надзвичайних *посланників* і *повіренних у справах*. Вони виконують дві функції: дипломатичну (підтримання стосунків з урядом країни перебування) і релігійну (спостереження за діяльністю католицької церкви в країні перебування). Уже в перші роки після укладення Латеранських угод апостольська столиця підписала бл. 50 *конкордатів* і міжнар. дог-рів, створила церк. дип. академію. Ватикан підтримує дип. стосунки майже із 100 країнами світу, має представництва в *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*, *Міжнародному агентстві з атомної енергії (МАГАТЕ)*, *Продовольчій та сільськогосподарській організації ООН (ФАО)*, *Міжнародному союзі електрозв'язку (МСЕ)*, *Всесвітньому поштовому союзі (ВПС)*, *Європейському Союзу*, *Організації Об'єднаних Націй* (спостерігача) та ін. 18.02.1984 Латеранські договори було замінено новим конкордатом.

О.В. Задорожній

Деркач Микола Іванович (25.06.1949, Краснодарський край, РФ) — укр. держ. діяч, дипломат. Закінчив Дніпропетровський металургійний ін-т (1975), економіст. 1975-76 працював економістом по держ. доходах Червоногвардійсь-кого районного фінанс. відділу Дніпропетровська; 1976-79 — старший економіст відділу фінансування місцевого госп-ва, заст. начальника відділу держ. доходів Дніпропетровського міського фінанс. відділу; 1979-83 — заст. начальника відділу фінансування місцевого госп-ва, заст. начальника, нач. відділу держ. доходів Дніпропетровського обласного фінанс. відділу; 1983-85 — зав. Дніпропетровського обласного фінанс. відділу; 1985-92 — нач. Дніпропетровського обласного фінанс. управління. 1992-94 — заст. голови Дніпропетровської обласної держ. адміністрації з питань бюджету — нач. фінанс. управління; 1995-97 — в. о. голови, голова Дніпропетровської обласної держ. адміністрації. 1997-2001 — заст. голови Дніпропетровської обласної держ. адміністрації з питань екон. політики. 27.12.2001-19.01.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Литовській Республіці. Указом Президента України від

11.01.2004 призначений міністром економіки та з питань європ. інтеграції України.

В.М. Матвієнко

Д'ЕСКОТО Брокман (сі'Езсоїо Вгосктап) Мі-гель (5.02.1933, Голівуд, шт. Каліфорнія, США) — нікарагуанський громад.-політ. і держ. діяч, католицький священник, активний учасник партиз. б-би проти диктатури А. Сомоси. У 60 — 70-і ХХ ст. здійснював діяльну пропагандистську роботу в комітетах солідарності з Нікарагуа в зах.-європ. країнах, співзасновник прогресивного опозиційного

інтелігентського об'єднання «Групи 12-ти». Із вересня 1980 — чл. Сандиністської асамблеї (консультативного органу Нац. керівництва Сандиністського фронту нац. визволення). 19.07.1979-25.02.1990 - мін. закл. справ, активно сприяв популяризації Сандиністської рев-ції й подоланню військ.-екон. блокади з боку США, каналами католицької церкви та Соцінтернаціоналу, співпрацював із *Контадорською групою* у справі *Центральноамериканського мирного врегулювання*.

В.І. Головченко

ДЕСЯТИЛІТТЯ розвитку ООН — практика встановлення в рамках *Організації Об'єднаних Націй* певних цілей та завдань на десятиліття з проблем *міжнародних економічних відносин* із наступним обговоренням досягнутого прогресу. Першим Д. р. ООН були проголошені 60-і ХХ ст., Спец. резолюція *Генеральної Асамблеї ООН* передбачила конкретні завдання в галузі міжнар. екон. співробітництва з метою забезпечити прискорення екон. розвитку молодих нац. д-ав — країн, що розвиваються, допомогти їм якнайшвидше подолати екон. відсталість. Проте основні цілі першого Д. р. ООН не були досягнуті. Одну з причин цього вбачали, поряд з іншими, у відсутності відп. міжнар. стратегії розвитку. Така стратегія була розроблена й ухвалена ГА ООН для 2-го Д. р. ООН (1971-80), проте і його результати виявились невтішними. Не були досягнуті також основні цілі в стратегіях розвитку на 3-є Десятиліття (1981-90), як і на 4-е (1991-2000). Суть проблеми полягає в тому, що кількісні показники, закладені в стратегії розвитку, виявились необґрунтованими, а з іншого боку (і це головне) — у них не знайшли належного відображення конкретні шляхи та джерела забезпечення екон. зростання, не враховувались реалії розвитку *світового господарства* (циклічні спади,

має губернатор Ватикану, який призначається папою, керує адмін. службами та представляє Ватикан в адмін. відносинах з Італією. *Зовнішньою політикою* Ватикану керує держ. секретар. Дип. представники Ватикану поділяються на нунціїв, *інтернунціїїв*, надзвичайних *посланників* і *повіренних у справах*. Вони виконують дві функції: дипломатичну (підтримання стосунків з урядом країни перебування) і релігійну (спостереження за діяльністю католицької церкви в країні перебування). Уже в перші роки після укладення Латеранських угод апостольська столиця підписала бл. 50 *конкордатів* і міжнар. дог-рів, створила церк. дип. академію. Ватикан підтримує дип. стосунки майже із 100 країнами світу, має представництва в *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*, *Міжнародному агентстві з атомної енергії (МАГАТЕ)*, *Продовольчій та сільськогосподарській організації ООН (ФАО)*, *Міжнародному союзу електрозв'язку (МСЕ)*, *Всесвітньому поштовому союзу (ВПС)*, *Європейському Союзі*, *Організації Об'єднаних Націй* (спостерігача) та ін. 18.02.1984 Латеранські договори було замінено новим конкордатом.

О.В. Задорожній

Деркач Микола Іванович (25.06.1949, Краснодарський край, РФ) — укр. держ. діяч, дипломат. Закінчив Дніпропетровський металургійний ін-т (1975), економіст. 1975-76 працював економістом по держ. доходах Червоногвардійського районного фінанс. відділу Дніпропетровська; 1976-79 — старший економіст відділу фінансування місцевого госп-ва, заст. начальника відділу держ. доходів Дніпропетровського міського фінанс. відділу; 1979-83 — заст. начальника відділу фінансування місцевого госп-ва, заст. начальника, нач. відділу держ. доходів Дніпропетровського обласного фінанс. відділу; 1983-85 — зав. Дніпропетровського обласного фінанс. відділу; 1985-92 — нач. Дніпропетровського обласного фінанс. управління. 1992-94 — заст. голови Дніпропетровської обласної держ. адміністрації з питань бюджету — нач. фінанс. управління; 1995-97 — в. о. голови, голова Дніпропетровської обласної держ. адміністрації. 1997-2001 — заст. голови Дніпропетровської обласної держ. адміністрації з питань екон. політики. 27.12.2001-19.01.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Литовській Республіці. Указом Президента України від

11.01.2004 призначений міністром економіки та з питань європ. інтеграції України.

В.М. Матвієнко

Д'ЕСКОТО Брокман (сі'Езсоіо Вгосктап) Мі-гель (5.02.1933, Голівуд, шт. Каліфорнія, США) — нікарагуанський громад.-політ. і держ. діяч, католицький священник, активний учасник партиз. б-би проти диктатури А. Сомоси. У 60 — 70-і ХХ ст. здійснював діяльну пропагандистську роботу в комітетах солідарності з Нікарагуа в зах.-європ. країнах, співзасновник прогресивного опозиційного інтелігентського об'єднання «Групи 12-ти». Із вересня 1980 — чл. Сандиністської асамблеї (консультативного органу Нац. керівництва Сандиністського фронту нац. визволення). 19.07.1979-25.02.1990 - мін. закл. справ, активно сприяв популяризації Сандиністської рев-ції й подоланню військ.-екон. блокади з боку США, каналами католицької церкви та Соцінтернаціоналу, співпрацював із *Контадорською групою* у справі *Центральноамериканського мирного врегулювання*.

В.І. Головченко

Десятиліття розвитку ООН — практика встановлення в рамках *Організації Об'єднаних Націй* певних цілей та завдань на десятиліття з проблем *міжнародних економічних відносин* із наступним обговоренням

досягнутого прогресу. Першим Д. р. ООН були проголошені 60-і ХХ ст., Спец. резолюція *Генеральної Асамблеї ООН* передбачила конкретні завдання в галузі міжнар. екон. співробітництва з метою забезпечити прискорення екон. розвитку молодих нац. д-ав — країн, що розвиваються, допомогти їм якнайшвидше подолати екон. відсталість. Проте основні цілі першого Д. р. ООН не були досягнуті. Одну з причин цього вбачали, поряд з іншими, у відсутності відп. міжнар. стратегії розвитку. Така стратегія була розроблена й ухвалена ГА ООН для 2-го Д. р. ООН (1971 -80), проте і його результати виявились невтішними. Не були досягнуті також основні цілі в стратегіях розвитку на 3-є Десятиліття (1981-90), як і на 4-е (1991-2000). Суть проблеми полягає в тому, що кількісні показники, закладені в стратегії розвитку, виявились необґрунтованими, а з іншого боку (і це головне) — у них не знайшли належного відображення конкретні шляхи та джерела забезпечення екон. зростання, не враховувались реалії розвитку *світового господарства* (циклічні спади,

інфляція, негаразди у світовій *валютній системі*). Свою роль відіграло небажання розвинутих країн Заходу йти на серйозні поступки країнам, що розвиваються, особливо в галузі *міжнародної торгівлі*. Наприкінці 90-х ХХ ст. постало питання про розробку стратегії розвитку для 1-го Десятиліття нового тисячоліття (2001-10). ГА ООН рекомендувала *Генеральному секретареві ООН* вжити необхідних заходів для розробки проекту тексту Міжнародної стратегії розвитку та представити його ГА ООН на її 55-й сесії (рез. №54/206 від 22.12.1999). Наголошувалось, що цей захід передбачається «для подальшої активізації міжнародного співробітництва в цілях розвитку і спостереження за довгостроковими тенденціями у світовій економіці, а також для досягнення узгоджених на міжнародному рівні цільових показників». Голові ГА ООН на її 54-й сесії доручалось розпочати консультації з усіма державами-членами для визначення процедур розгляду цього питання на 55-й сесії ГА ООН. Однак згадані консультації не були проведені вчасно і ГА ООН на її 55-й сесії ухвалила перенести розгляд цього питання на 56-ту сесію (рез. №55/190 від 20.12.2000), а потім і на 57-ту сесію (рез. №56/191 від 21.12.2001). 57-ма сесія ГА ООН відзначила завершення консультацій із державами-членами й ухвалила, що «остаточне рішення про необхідність розробки Міжнародної стратегії розвитку на перше Десятиліття нового тисячоліття буде прийнято Генеральною Асамблеєю на її 58-й сесії на основі результатів роботи спеціальної робочої групи з комплексного і скоординованого виконання рішень та наступної діяльності за підсумками важливих конференцій і зустрічей на вищому рівні ООН в економічній, соціальній і суміжній галузях» (рез. №57/246 від 20.12.2002). До порядку денного 58-ї сесії ГА ООН внесено також питання огляду проблем та перешкод, як і прогресу, на шляху вирішення основних завдань і досягнення основних цілей, затверджених для минулого Д. р. ООН.

О.К. Єременко

Деулінське перемир'я 1618 підписане 1(11).12.1618 у с. Деуліно (сучасний Загорськ Московської обл.) між Московським царством і Річчю Посполитою за результатами війни 1616-18. Угода набувала чинності з 25.12.1618 (3.01.1619) строком на 14,5 років. За умовами Д. п. Річ Посполита отримувала Новгород-Сі-верщину, Чернігівщину та Смоленщину. Польський король відмовлявся від титулу «Великого

князя руського», але польська сторона не погоджувалась визнати царський титул за моск. царем Михайлом Федоровичем Романовим (на моск. престол продовжував претендувати Владислав Польський); у зв'язку з обміном полоненими польська сторона видавала росіянам батька Михайла Федоровича митрополита (а невдовзі — патріарха Московського і всея Русі) Філарета, якого з титулом «великого государя» визнала фактичним правителем Московської держави. Визнання свого царського титулу Михайло Романов домігся від поляків тільки після Смоленської війни 1632-34 за *Поляновським мирним договором 1634* (в обмін на Смоленськ і Сіверщину та 20 тис. рублів відкупного), проте повністю статті Д. п. втратили актуальність лише після *Андрусівського перемир'я 1'667га Вічного миру 1686* між Московською державою та РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ.

В.А. Рубель

Джанг Шин (Ошп§ ЗЫп) (11.09.1943) — півд.-корейський дипломат. Закінчив філос. ф-т Сеульського Нац. Ун-ту (1966). 1970-74 — службовець МЗС Республіки Корея, 1974-80 — 2-й секр. посольства в Ямайці, 1980-81 — 1-й секр. посольства в Катарі, 1981-85 — 1-й секр. посольства в Данії, 1985-86 — керівник відділу торгівлі Ін-ту з питань закорд. справ і нац. безпеки МЗС, 1986-87 — керівник відділу Бл. Сходу, бюро у справах Сер. Сходу МЗС, 1987-90 — радник посольства в Індонезії, 1990-93 — радник посольства в Новій Зеландії, 1993-94 — старший координатор планування й менеджменту МЗС, 1994-96 — виконавчий дир. 1-го регіонального підрозділу Корейського агентства з питань міжнар. співпраці. 1996-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол в Ефіопії, 1999-2000 — ген. директор Бюро у справах закорд. резидентів і коне, справах МЗС. У 2000-03 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Корея в Україні.

В.І. Голоєченко

Джанкорель (Напсогої) Алі Більге (1.01.1946, Стамбул) — тур. дипломат. Закінчив ф-т політології

Анкарського ун-ту за спеціальністю «міжнародні відносини» й Ун-т Огайо (США). 1971-73 — 3-й, 2-й секр. Департаменту протоколу МЗС Туреччини; 1973-76 — 2-й, 1-й секр. посольства Туреччини в Канаді; 1976-78 — 1-й секр. посольства Туреччини в КНР; 1978-80 — керівник відділу Ген. дирекції Кіпру та Греції МЗС Туреччини; 1980-84 — радник постійної місії Туреччини при ООН (Женева); 1984-87 —

керівник відділу Департаменту міжнар. соц. та техн. установ МЗС; 1987-91 — керівник відділу ЄЕС; 1991-95 — радник-посланник, заст. постійного представника місії Туреччини при ООН (Женева); 1995-97 — радник-посланник, Надзвичайний і Повноважний Посол Турецької Республіки в Афганістані; 1997-2001 — урядовець Ген. дирекції протоколу МЗС, посол, радник МЗС. У листопаді 2001 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Турецької Республіки в Україні. *В.І.*

Головченко

Джеджалій (Джалалій) Филон (?-?) — укр. військ, діяч і дипломат. Служив сотником реєстрового Переяславського полку. 24.04.1648 очолив повстання реєстрових козаків у Кам'яному Затоні та їх перехід на бік *Б. Хмельницького*. Узяв активну участь у битвах із військами Речі Посполитої, був призначений кропивнянським (ічнянським) полковником. Як один із найближчих сподвижників *Б. Хмельницького* у жовтні — листопаді 1648 очолив перше козацьке посольство до Туреччини, де уклав *українсько-турецьку угоду про вільне мореплавство й торгівлю* з Османською імп. Вона, зокрема, передбачала обмін постійними *посольствами* між двома д-вами, захист майнових інтересів українців, пільги для козацьких купців на 100 років, взаємне право викупу невільників із полону тощо. У вересні 1650 відправлений з посольством до молдовського господаря Василя Лупула, який не дотримав слова щодо одруження своєї дочки Розанди з Ти-мошем Хмельницьким. Мав доручення від гетьмана передати Лупулу, що «він сам на себе накликав ту війну: забувши Бога і православну віру, зложився з поляками, і всяке лихо замишляв на нього, гетьмана, і Запорозьке військо, коли він далі так чинитиме, то гетьман із Запорозьким військом його вижене геть з Волоської землі, і він там більше господарем не буде». Під час невдалої для козацько-селянської армії Берестецької битви 1651 був обраний наказним гетьманом. Після 1654 доля невідома.

в.і. Сергічук

ДЖЕЙ (Jay) Джон (12.12.1745, Нью-Йорк -17.05.1829, Бедфорд, шт. Нью-Йорк) — амер. держ. діяч і дипломат. Закінчив Кінгз коледж, пізніше Колумбійський ун-т (1764), вивчав право. 1774-79, 1784 — учасник *Континентального конгресу*, 1778-79 — його президент. 1787 — голова комітету, що розробляв конституцію Нью-Йорка. 1780-82 — посланник США в Іспанії.

1783 брав участь в англ.-амер. переговорах у Парижі (див. *Версальський мирний договір 1783*). 1784-90 — секр. Континентального конгресу з іно-зем. справ; прихильник сильно централізованої влади, активно підтримував Конституцію 1787; 1789-95 — 1-й голова Верховного суду США. Як особливий уповноважений США підписав 1794 у Лондоні договір, що врегулював спірні питання між Британією та США, які виникли після *війни за незалежність у Північній Америці 1775-83* (див. *Джея місія*). 1795-1801 - губернатор Нью-Йорка. Після перемоги *Т. Джеф-ферсона* на презид. виборах 1800 відійшов від політ. діяльності.

Б.М. Гончар

Джем (Set) Ізмаїл (15.02.1940, Стамбул) -тур. громад.-політ. діяч і дипломат. Закінчив юрид. ф-т Лозаннського ун-ту (1963). 1963-71 — кореспондент низки центр, газет; 1971-74 — голова стамбульського відділення Співки журналістів Туреччини. 1974-75 — голова Держ. теле-радіокомпанії Туреччини. 1978, 1991 і 1995 обирався депутатом Великих нац. зборів, чл. Демокр. лівої партії. 1987-97 очолював тур. делегацію в Парл. Асамблеї Ради Європи та Асамблеї Західноєвропейського Союзу. 1995 — міністр культури; 30.06.1997-18.11.2002 - мін. зак. справ, активно відстоював євроінтеграційний курс Туреччини; 10-12.06.2002 відвідав з офіц.

ВІЗИТОМ України.

В.І. Головченко

Джентльменська угода — неформальна міжнар. домовленість, гарантією виконання якої є, як правило, особиста репутація представників д-ав, що її укладають. На відміну від *договору міжнародного*, недотримання Д. у. має лише моральні наслідки. У зах. літературі також висловлюється думка, що Д. у. слід відрізняти від міжнар. позадоговірних (політ.) домовленостей, оскільки Д. у. укладається не від імені д-ви, а від імені її представника й автоматично не зобов'язує наступника певної особи на її посаді (напр., наступного мін. зак. справ). У рад. доктрині *міжнародного права*, навпаки, стверджувалось, що незалежно від форми (усної чи письмової) Д. у. підпадає під дію *добросовісного виконання міжнародних зобов'язань принципу*. Міжнар. практиці відомі також випадки затвердження Д. у. *Генеральною Асамблеєю ООН* (Д. у. про правила процедури 3-ї Конференції ООН з мор. права, затверджена ГА ООН на її 2169-му засіданні 16.11.1973).

М.М. Гнашовський

Джефферсон (Jefferson) Томас (13.04.1743, Ша-дуелл, Гучленд, Вірджинія — 4.07.1826, Монті-челло, бл. Шарлотсвілля, Вірджинія) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, 3-й Президент США (4.03.1801-4.03.1809). Нар. в сім'ї багатого землевласника. Вивчав право у Коледжі ВільямаМері. 1767 допущений

до юрид. практики. 1769-75 — депутат законодавчих зборів Вірджинії. 1774 написав памфлет «Загальний огляд прав Британської Америки», що набув великого поширення й висунув автора в перші ряди амер. патріотів. 1774, 1775-76 був чл. *Континентального конгресу*; один з авторів Декларації незалежності США. Під час *війни за незалежність у Північній Америці 1775-83* діяльність Д. була тісно пов'язана зі шт. Вірджинія, губернатором якого він був 1779-81. Бувши рабовласником, Д. виступив за поетапне звільнення рабів, проте не зумів утілити свої ідеї в життя. 1785-89 — посланник США у Франції, успішно сприяв розвитку двосторонніх відносин, свідок початкового етапу *Французької буржуазної революції 1789-99*. Із березня 1790 до грудня 1793 — 1-й *державний секретар США* при президентові *Дж. Вашингтоні*, зробив значний внесок у становлення *Державного департаменту США* й амер. дип. служби. Пішов у відставку на знак протесту проти оголошення Вашингтоном *нейтралітету* у війні Франції з її противниками; став лідером демократичних (або джефферсонівських) республіканців, які згодом сформували Демократичну партію. 1797-1801 — віце-президент при *Дж. Адамсі*. Під час свого президентства реформував і скоротив адмін. апарат, закінчив війну з Тріполітанією, поклавши край виплатам піратам Середземномор'я. 1803 підписав договір із Францією про *Луїзіани купівлю*, завдяки чому тодішня територія США збільшилась удвічі; організував сухопутну експедицію Льюїса та Кларка до тихоокеанського узбережжя Америки. Намагаючись уникнути втягнення в європ. конфлікт, підписав закон про ембарго, що забороняв вивезення товарів зі США. Останні 17 років життя Д. пройшли в маєтку Монтічелло, побудованому за авторським проектом, де він приймав численних гостей, вів широке листування з багатьма амер. і європ. політиками, вченими, громад. діячами. 1797-1815 — президент Амер. філос. товариства, створив університет Вірджинії. Його бібліотека (більше 6,5 тис. томів), поклала початок Бібліотеки Конгресу. Пам'ять про Д. увічнена в меморіалі, відкритому у Вашингтоні до 200-річчя з дня ЙОГО НарОДЖЕННЯ.

Б.М. Гончар

ДЖЕЯ ДОГОВІР — див. *Американсько-англійський договір про дружбу, торгівлю та мореплавство 1794*.

Джея МІСІЯ — надзвичайна місія голови Верховного суду США *Дж. Джея* в Лондоні (червень — листопад 1794) для врегулювання гострих протиріч між США й Великою Британією, викликаних взаємним невиконанням деяких статей *Версальського мирного договору 1783*, а також діями Британії проти *судноплавства міжнародного торговельного* під час мор. блокади Французької республіки. Переговори Джея з брит. мін. зак. справ лордом Гренвіллом завершилися 19.11.1794 підписанням дог-ру про дружбу, торгівлю й судноплавство. Цей документ мав компромісний характер: він підтвердив умови *Версальського мирного дог-ру 1783*, Велика Британія зобов'язалась вивести свої війська з півн.-зах. фортів на амер. кордоні до 1796. Сторони домовились про створення двосторонніх арбітражних комісій для врегулювання спірних територ. питань, проблем довоєнних боргів, а також претензій, пов'язаних із захопленням англійцями амер. торг. суден. У прикордонних районах США й Канади була узаконена торгівля хутром. Із решти питань Джей не досяг суттєвого прогресу: питання про захоплення суден під амер. прапором і їхніх екіпажів залишилось відкритим; торгівля з Вест-Індією дозволялась тільки товарами, виробленими в США, і лише на невеликих судах; брит. сторона не прийняла пропозицію про заборону - використовувати індіанські племена у випадку військ. дій між США й Британією. При всій обмеженості Д. м., договір 1794 став важливою подією у відносинах США з колишньою метрополією. Мирне врегулювання суперечок було необхідним молодій республіці й не заперечувало здійснювану нею політику *нейтралітету*.

Б.М. Гончар

Джиддинський договір 1927 про дружбу і добрі наміри укладений 20.05.1927 у Джидді (Хіджаз) між Великою Британією й арабською державою Хіджаз-Неджд (із 1932 — Саудівська Аравія); підписаний брит. повноважним представником генералом Клейтоном та еміром *Фей-салом* (сином короля Абдельазіза Ібн-Сауда) терміном на 7 років. Д. д. став результатом успі-

хів Ібн-Сауда в б-бі за об'єднання Аравії, що змусили Велику Британію визнати «абсолютну і повну незалежність» утвореної ним д-ви Хіджаз-Неджд. З іншого боку, договір мав компромісний характер, оскільки Лондону, який намагався зберегти свою гегемонію на Аравійському півночі, вдалось отримати від Ібн-Сауда ряд поступок, що забезпечували брит. вплив на його політику й можливість втручання у внутр. справи його д-ви. Ібн-Сауд визнавав «особливі відносини» Великої Британії з шейхами Кувейту, Бахрейну, Катару та Договірної Оману (де-факто брит. *протекторати*) та зобов'язувався підтримувати з ними мир і дружбу; це зобов'язання виключало можливість приєднання князівств Перської затоки до д-ви Ібн-Сауда. Крім того, Ібн-Сауд погоджувався надавати можливість брит. підданним-мусульманам здійснювати хадж до Мекки й Медіни, гарантувати безпеку їхнього життя та майна, передавати англ. консулові майно померлих прочан, співробітничати з Великою Британією в б-бі з работоргівлею. До дог-ру додавалось листування генерала Клейтона та Ібн-Сауда з неврегульованих питань: щодо кордонів між

Хіджазом і Трансйорданією (нота Клейтона одностороннім актом визначала ці кордони, у відп. ноті Ібн-Сауд відмовлявся визнати лінію Клейтона й погодитись на включення округу Акаби — Маана до складу Трансйорданії, але заради збереження добрих відносин із Великою Британією висловлював готовність підтримувати *статус-кво* до остаточного врегулювання цього питання); щодо долі рабів (Клейтон у своїй ноті наполягав на праві брит. консулів звільняти та репатріювати рабів, додаючи, що це право не є втручанням у внутр. справи Хіджазу й порушенням його суверенітету; у відповідній ноті Ібн-Сауд висловлював надію, що брит. консул не допустить дій, «які можуть мати небажані наслідки») і щодо торгівлі зброєю (Клейтон повідомляв, що Велика Британія скасовує *ембарго* на вивіз зброї в Аравію і не перешкоджатиме торгівлі зброєю, однак відмовлявся включити це зобов'язання в текст дог-ру, на чому наполягав Ібн-Сауд). По закінченні терміну дії дог-ру сторони поновлювали його ще в 1934, 1936 і 1943.

О.С.Пархомчук

Джилас (Билас) Мілован (12.06.1911, с. Під-бишче поблизу Колашина, Чорногорія — 20.04.1995, Белград) — югославський громад.-політ. і держ. діяч, публіцист. Походить із відомого чорногорського роду. Освіту здобував у середніх та вищих навч. закладах у Колашині та Белграді. 1933 заарештований на 3 роки за участь у студ. русі, після зустрічі 1937 з *Й.Б. Тіто* активно включився в діяльність КПЮ. 1938 обраний чл. ЦК КПЮ, 1940 — політбюро. Під час *Другої світової війни* був організатором й одним із керівників партиз. руху в Югославії, найближчим соратником Тіто. Після 1945 входив до вузького кола югославського парт. і держ. керівництва, відповідав за ідеолог. питання. 1948 одним із перших підтримав Тіто в його протистоянні з *Й. Сталіним*, очолював кампанію «чистки», спрямовану проти тих в Югославії, хто не сприйняв різке дистанціювання від Москви, відзначався жорстокістю й нещадністю. На поч. 50-х займав високі держ. та парт. посади, проте у квітні 1954 вийшов із СКЮ, висловивши незгоду з ген. лінією партії. 1956 опублікував в амер. журналі статтю на підтримку антирад. повстання в Угорщині, що було використано як формальний привід для його ув'язнення (перебував у тюрмі до січня 1961, амністований 1966). Відтоді почався дисидентський період життя й діяльності Д. Після того, як 1957 його книга «Новий клас», що містила критику «тітовсь-кого» комунізму, була опублікована на Заході (переклад здійснено з рукопису, нелегально вивезеного з Югославії), здобув всесвітню відомість як найбільший опонент і гострий критик Тіто та його режиму. У книзі «Розмови зі Сталіним» (1962) приділив значну увагу Україні та «українському питанню» як формі виявлення нац. самосвідомості українців у СРСР.

Твори: «Країна без права» (1958), «Недосконале суспільство» (1969), «Розповідь зі сторони» (1980), «Про тюрми та ідеї» (1986). *П.М. Рудяков*

ДЖОЛІТТІ (Оіоііпі) Джованні (27.10.1842, Мон-дові — 17.07.1928, Кавур, Італія) — італ. громад.-політ. і держ. діяч. 1882-1924 кілька разів обирався до палати депутатів й неодноразово займав посаду прем'єр-міністра (1892-93, 1903-05, 1906-09 та 1911-14). Добиваючись підтримки з боку реформістського крила робітничого руху, вводив до уряду соціалістів, здійснив ліберальні реформи, легалізував робітничі орг-ції, визнав право робітників на страйки (1901), впровадив заг. виборче право для чоловіків (1912). Був чудовим майстром інтриг, тиску, маніпулювання голосами виборців, залишаючись при цьому лідером демокр. орієнтації. У зовн. політиці ввів

Італію в *Троїстий союз* із Німеччиною та Австро-Угорщиною, але одночасно налагодив відносини з Францією, здійснив захоплення Лівії. Намагався попередити вступ Італії в *Першу світову війну*, очолював табір прибічників *нейтралітету*. Як більшість італ. політиків, спочатку загравав із фашистами, але після вбивства Маттеотті перейшов до лав опозиції й виступав проти тоталітаризму.

РА. Кривонос

ДЖОНСОН (Юбіпзоп) Ліндон Бейнс (27.08.1908, поблизу Стоунуолла, шт. Техас — 22.01.1973, Сан-Антоніо, шт. Техас) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, 36-й Президент США (22.11.1963-20.01.1969). Нар. в сім'ї фермера. Закінчив Півд.-зах. пед. коледж шт. Техас (Сан-Маркос). 1935-37 — дир. Нац. молодіжної адміністрації в Техасі й переконаний прибічник «нового курсу» *Ф. Рузвельта*. 1937 обраний депутатом Палати представників за підтримки Демократичної партії, увійшов до складу парл. комітету збройних сил. 1941-42 брав участь у бойових діях на Тихому океані; 1948 обраний до Сенату США, займався питаннями військ, будівництва й зовн. торгівлі, активно підтримав *Маршалла план* і створення *НАТО*. 1955-61 — лідер демокр. більшості в Сенаті, виступив проти «полювання на відьом», сприяв прийняттю законів про громадян. права (1957) і про космонавтику (1958) та створенню Нац. управління з аеронавтики й дослідження косм. простору (НАСА). 05.07.1960 виставив свою кандидатуру на посаду президента від Демократичної партії, але зазнав поразки та змушений був погодитись на пропозицію *Дж. Кеннеді* балотуватись віце-президентом. 20.01.1961-22.11.1963 — віце-президент США. Через 2 години після вбивства Дж. Кеннеді був приведений до присяги на борту військ. літака. 3.11.1964 обраний президентом більшістю в 15,95 млн. голосів. У внутр. політиці проголосив «беззастережну боротьбу з бідністю» та побудову «великого суспільства», надав афро-американцям півд. штатів виборче право,

запровадив рівноправ'я чоловіків та жінок і страхування по хворобі для людей похилого віку та бідняків. У зовн. політиці орієнтувався на курс, започаткований попередником: обережно виступав за поліпшення відносин із СРСР, надав Кремлю великі кредити для закупівлі амер. хліба, підписав *Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968*, планував відвідати Москву для проведення переговорів щодо обмеження протиракетних озброєнь. Але інтервенцією

амер. військ 1965 у Домініканську Республіку зарекомендував себе традиційним прибічником *стримування доктрини*, що було підтверджено *Джонсона доктриною* і *Джонсона доктриною тихоокеанською* та активною підтримкою Ізраїлю в *арабо-ізраїльській війні 1967*. Хоча як віце-президент виступав проти участі США в наземних бойових діях у В'єтнамі, після *Тонкінського інциденту 1964* збільшив чисельність амер. військ у регіоні до 550 тис. (1968) і санкціонував бомбардування стратегічних об'єктів ДРВ, що спричинило масштабні акції протесту всередині США. У зверненні до нації 31.03.1968 змушений був заявити про відмову від балотування на другий презид. термін, припинення бомбардування 90% території ДРВ (повністю нанесення ударів було зупинене 31.10.1968) і погодитись на початок *Парижських переговорів про врегулювання у В'єтнамі*. Відразу ж після інаугурації *Р. Ніксона* 20.01.1969 повернувся на своє ранчо в Техасі, де писав мемуари та зрідка виступав із лекціями в Університеті штату.

В.І. Головченко

Джонсона доктрина сформульована Президентом США *Л. Джонсоном* у виступі по радіо 2.05.1965 у зв'язку з висадкою 28-29.04.1965 мор. піхоти та 82-ї повітр.-десантної дивізії США в околицях столиці Домініканської Республіки Санто-Домінго, де спалахнуло народне повстання проти олігархічної хунти. Повсталі «конституціоналісти» під командуванням полковника Ф. Кааманьо Деньо вимагали поновлення демокр. конституції 1963 і повернення до влади законного президента-реформіста Х. Боша, скиненого заколотниками 25.09.1963. Рада *Організації американських держав* під тиском США 29.04.1966 ухвалила рішення про виділення частини Санто-Домінго під «міжнародну зону для біженців», санкціонувавши т. ч. неспровоковано-вану *агресію* Вашингтона. Оскільки «конституціоналісти» завдали поразки військам хунти, Л. Джонсон заявив, що амер. країни «не допустять створення в Західній півкулі ще одного комуністичного уряду» (поряд із Кубою), а США повинні скрізь захищати своїх громадян. У ніч на 3.05.1965 війська США розсікли оборону «конституціоналістів» і блокували їхні основні сили в півд.-схід, частині Санто-Домінго, а 6.05.1965 10-а Консультативна нарада міністрів закорд. справ країн-членів ОАД прийняла рішення (14 голосів «за», 5 — «проти») (Болівія,

Еквадор, Мексика, Перу, Чилі), 1 — «утримався») про створення міжамериканських збройних сил (МЗС) і відрядження в Домініканську Республіку підрозділів із Бразилії, Гондурасу, Коста-Рики, Нікарагуа й Парагваю (1700 чол.)- Інтервенція 30,5-тис. корпусу США й МЗС змусила «конституціоналістів» припинити б-бу, погодившись на роззброєння, і підписати 31.08.1965 «Домініканський акт примирення». 20.09.1965 палата представників Конгресу США ухвалила резолюцію, що містила основні положення презид. промови й ознаменувала відмову Білого Дому від «*доброго сусіда*» *політики* та повернення до методів «*великої палиці*» *політики*. На презид. виборах 1.06.1966, які відбувались під ретельним контролем США й МЗС, був обраний ставленик Вашингтона Х. Балагер. Лише після цього до 21.09.1966 окуп. війська залишили Домініканську Республіку.

В.І.Головченко

Джонсона доктрина тихоокеанська оприлюднена Президентом США *Л. Джонсоном* у виступі по нац. радіо й телебаченню 12.07.1966. У ній були сформульовані головні принципи політики Білого дому в АТР: рішучість США як тихоокеанської д-ви виконувати свої обов'язки щодо «стримування комунізму» в Азії; намір воювати з комуніст, рухом у Півд. В'єтнамі «скільки б не знадобилось для цього часу»; створення «*нвої Азії* під заборолом США» за участі як «старих» союзників (Японія, Республіка Корея, Тайвань, Філіппіни), так і країн Півд.-Схід. Азії; пропозиція «співробітництва» урядові КНР у справі врегулювання регіональних конфліктів (мала суто формальний характер). Діяла до проголошення *Ніксона доктрини*.

В.І. Головченко

Джуканович СБукановий) Міло (15.02.1962, Никшич, Чорногорія) — чорногорський громад.-політ, і держ. діяч. Походить з одного з найвідоміших і найвпливовіших чорногорських родів. Закінчив гімназію екон. профілю й екон. ф-т Тітоградського ун-ту (нині — Ун-т у Подгориці). Під час навчання почав займатись політ, діяльністю в Спілці студентів і Спілці соціал. молоді; входив до вузького кола вищого молодіжного керівництва Чорногорії й СФРЮ, був наймолодшим за віком чл. ЦК Союзу комуністів Югославії (СКЮ). У лютому 1991 за підтримки *С. Милошевича* призначений прем'єр-міністром Чорногорії, обіймав цю посаду три

терміни, до жовтня 1997. Із жовтня 1997 — голова Демократичної партії соціалістів (ДПС) Чорногорії; із 15.01.1998 до грудня 2002 — Президент Чорногорії, яка в той час продовжувала перебувати у складі СРЮ як один із двох суб'єктів федерації. На позачергових парл. виборах у Чорногорії в травні 1998 очолював виборчий список коаліції «Щоб жили краще», яка здобула перемогу й одержала більшість депутатських

мандатів у Скупщині (парламенті) Чорногорії. Докорінно змінив політ, програму, внутр.-політ. та зовн.-політ, орієнтири й пішов на повний розрив із Милошевичем; розпочавши б-бу проти нього та його режиму, здійснив кроки задля зближення зі США, *Європейським Союзом, НАТО*, висунув на порядок денний питання держ. незалежності Чорногорії. На чергових парл. виборах у березні 2002 очолював виборчий список блоку «Демократична коаліція за європейську Чорногорію — Міло Джуканович» і здобув перемогу з незначною перевагою над суперниками. Із січня 2003 — вчетверте виконує функції Прем'єр-міністра Чорногорії.

П.М.Рудяков

Дивна війна — поширена назва подій на Зах. фронті *Другої світової війни* періоду з вересня 1939 по травень 1940, що характеризувались практ. відсутністю значних військ, операцій як з боку Німеччини, так і з боку союзників — Великої Британії та Франції. Оголосивши війну Німеччині після її *агресії* проти Польщі, Франція та Британія тримали на кордоні 110 дивізій, яким протистояли лише 23 нім. дивізії. Однак Париж і Лондон уникали рішучих дій, сподіваючись на укладення миру з Німеччиною, обмежуючись війною на морі та заходами псих. тиску на супротивника. Період Д. в. завершився з початком масованого наступу нім. армії проти військ союзників 10.05.1940, який призвів до капітуляції Франції 22.06.1940. Сам термін «Дивна війна» був уперше вжитий франц. журналістом Доржелесом у жовтні 1939.

О.А. Волошин

Димитров(Вітіігоу)Александр (1959, Софія)-болг. дипломат. Закінчив Техн. ун-т у Софії. 1984-89 — наук, співробітник Центр, ін-ту обчислювальної техніки в Софії; 1990-91 — консультант нім. фірми «Мандауш» ООД у Франкфур-ті-на-Майні (ФРН); 1992-97 — ген. представник «СОМ-РАЯЕХ-ВА8Р» у Софії; 1997-98

голова Ради директорів готелю «Самоков-Боровец», експерт Комісії з питань екон. політики в Народному зібранні Республіки Болгарія. 1998-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Болгарія в Україні.

Р.Л. Кривонос

Династичний шлюб — офіц. одруження представників різних правлячих родин як спосіб орг-ції *міжнародних відносин* та метод ведення *зовнішньої політики*, особливо поширений у суспільствах доіндустріальної доби. Формально Д. ш. серед членів правлячих династій був звичаєм одружуватись лише з «рівними за статусом» представниками інших правлячих династій. Використовувався в системі міжнар. відносин як один із регуляторів міждерж. стосунків, із метою отримання гарантій виконання умов укладених угод. Сприяв створенню або зміцненню існуючих міжнар. союзів чи коаліцій, стабільність яких через Д. ш. підкріплювалася кровно-родинними зв'язками їхніх лідерів. Поширеність Д. ш. у суспільствах доіндустріальної доби пояснюється відсутністю налагодженого міжнар.-прав, механізму виконання укладених політ, лідерами дог-рів, що робило Д. ш. між правлячими родинами д-ав своєрідною «кровою» гарантією дотримання ними всіх умов підписаних угод. Дієвість Д. ш. в регулюванні міжнар. відносин істотно зменшилась після краху більшості абсолютистсько-монархічних режимів та заміни їх респ. або конституційно-обмеженими монархічними формами політ, орг-ції д-ав світу. Періодична виборно-демокр. ротація керівників таких д-ав звела до мінімуму можливості династичної спадковості владних органів. У сучас. світі, де відносини між д-вами, а також права та обов'язки всіх *суб'єктів міжнародного права* регулюються системою заг.-визнаних юрид. принципів і норм міжнар. права, роль Д. ш. в орг-ції міжнар. відносин та підтримці їхньої стабільності

є незначною.

В.А. Рубель

Дипломат — посадова особа, що виконує функції здійснення офіц. зовн.-політ. зносин своєї країни з інозем. д-вами. Ведення міжнар. зносин покладається в кожній д-ві на *відомство закордонних справ* та *дипломатичні представництва* за кордоном, які вкомплектовані спеціально підібраними дип. працівниками — Д. Вони знаходяться на *дипломатичній службі* своєї д-ви, мають відп. *дипломатичні ранги*

й виконують роботу з ведення міжнар. переговорів, укладання *договорів міжнародних*, вивчення стану *міжнародних відносин* тощо; при виконанні своїх функцій за кордоном користуються *дипломатичними привілеями та імунітетами*. Професія Д. є однією з найстаріших. Професійних Д., які перебувають на дип. службі та проходять низку її ієрархічних ступенів, що передбачає досягнення вищих *дипломатичних посад*, часто називають кар'єрними Д.

Слово «дипломат» походить від грец. «диплома» (аркуш, документ, складений удвоє) — так у Стародавній Греції називались здвоєні навосковані дощечки з нанесеним на них усередині, шляхом вдавлювання гострою паличкою, текстом. Вони видавалися посланцям як док-ти (у сучас. розумінні *вірчі грамоти*), що підтверджували їхні повноваження.

Розвиток теорії та практики *дипломатії* спричинив еволюцію її методів і призивів до значної зміни професійних вимог до сучас. Д. Протягом століть відбувався перехід від дишюмата-вісника, дипломата-оратора до дипломата-спостерігача й аналітика, дипломата-захисника. Необхідність пристосування до нових політ., екон. умов, до мінливої міжнар. обстановки вимагала й вимагає від Д. поступової зміни та збагачення методів, поєднання одних прийомів дипломатії з іншими. У XVI ст. вважалось, що *посол* і взагалі Д. повинен бути вче-ним-теологом, добре знати праці Аристотеля та Платона, вміти відповідати на будь-яке абстрактне запитання, а також розумітись у математиці, архітектурі, музиці, фізиці, цивільному та церк. праві, вільно розмовляти й писати лат., грец., іспан., франц. та тур. мовами, знати історію й географію, бути спеціалістом військ, справи, а також знавцем поезії. Із плином часу заг. обсяг вимог до Д. зменшився, однак високий рівень заг. освіченості й культури, широкий політ, кругозір, здатність оцінювати будь-яку проблему крізь призму нац. інтересів залишається основною вимогою до сучас. дип. працівника.

У рамках повсякденної службової діяльності Д. постійно зв'язані з політикою та займаються нею. Вони є активними учасниками міжнар. і міждерж. відносин, але сучас. Д., на відміну від Д. минулого, не можна вважати політиком у повному розумінні цього поняття. Це швидше професіонал-менеджер у сфері дипломатії

та міжнар. відносин. Він до тонкощів має знати принципи й особливості *зовнішньої політики* своєї д-ви, бути професіоналом у міжнар. справах, володіти мовою країни перебування, вміти виступати на конференціях і прийомах, знаходити спільну мову з артистами, письменниками, вчителями та ін. Але робота сучас. Д. полягає не тільки в участі в міждерж. переговорах, проведенні зустрічей, бесід і прийомів, а, насамперед, в аналітичній та організаторській роботі, пошуку інформації та її обробці, підготовці пропозицій і здійсненні оперативного контролю. Дип. працівник представляє й відстоює інтереси свого уряду, а не власні погляди та уподобання; це його головний обов'язок, сутність його роботи. Він є учасником конкретного процесу вироблення та реалізації держ. рішення; виконує обов'язки в межах чинного законодавства й зовн.-політ, доктрини д-ви, отриманих рекомендацій, діючих правил та інструкцій; діє в рамках системи строгого адмін. підпорядкування.

Формування професіонала у сфері дипломатії відбувається в процесі навчання й практ. роботи. Особливість професії Д. у тому, що дип. робота є однією з найбільш складних, подвижних і відповідальних сфер сусп. відносин, завжди перебуває в центрі громад.-політ, уваги. Як і раніше, вона інтегрує в собі багато видів людської діяльності, є предметом багатьох спец. наук — історії та економіки, міжнар. відносин і культури, права й інформатики, демографії та соціології, логістики й екології, країнознавства та мовознавства. А це означає, що зовн.-політ, справами не можуть займатись недостатньо підготовані працівники чи дилетанти. Дип. служба — це справа компетентних і грамотних спеціалістів, людей із глибокою наук, підготовкою, значним життєвим досвідом, готових достойно й авторитетно представляти інтереси своєї країни на міжнар. арені. В Україні класичною школою підготовки фахівців-міжнародників та Д. є *Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка* та *Дипломатична академія України при МЗС України*. Прав, засади та порядок орг-ції дип. служби України, а також особливості прав, статусу укр. дипломатів регулюються *Законом України «Про дипломатичну службу» 2001*. Професійне свято дип. працівників України — День української дипломатії — щорічно відзначається 22 грудня.

Література: Федоров Л. Дипломат и консул. — М., 1965; Ковалев А. Азбука дипломатии. — М., 1993; Камбон Жюль. Дипломат. — К., 1997; Попов В.И. Современная дипло-матия: теория и практика. — М., 2000; Дипломатическая служба. — М., 2002. В.М. Матвієнко

Дипломатична академія України при МЗС України є головним відомчим держ. вищим навч. закладом IV рівня акредитації у системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників *дипломатичної служби* й держ. службовців, що займаються питаннями зовн. зносин України; готує керівні дип. кадри й веде підготовку магістрів *зовнішньої політики*. Утворена Указом Президента України №379/95 від 30.05.1995 як відгук на гостру потребу в кадрах для дип. та коне, служби України. Проф.-викладацький склад — 69 висококваліфікованих фахівців: професори, доценти, відомі дипломати, юристи-міжнародники. Навчання в Академії проводиться за денною формою та передбачає дворічну навч. програму (заг. конкурс) та однорічну навчання (для співробітників МЗС України з досконалим знанням однієї інозем. мови). Основними завданнями ДАУ є: підготовка, перепідготовка й підвищення кваліфікації працівників дип. служби та держ. службовців, що займаються питаннями зовн. зносин України, інших органів держ. влади; проведення фундаментальних і прикладних наук, досліджень у галузі *міжнародних відносин*, зовн. політики та *дипломатії*; вивчення й узагальнення досвіду зовн. політики й дипломатії України та інозем. д-ав, міжнар.-прав, проблем, дип. протоколу, коне, служби та інших галузевих проблем; орг-ація та розвиток міжнар. співробітництва з професійного навчання працівників

дип. служби та наук, досліджень у галузі міжнар. відносин, зовн. політики й дипломатії. Із 2000 в Академії діють курси підвищення кваліфікації працівників дип. служби, у т. ч. для керівних працівників МЗС України, а також — призначених на посади *послів*, радників-посланників і ген. консулів. За період їхньої діяльності кваліфікацію підвищили понад 300 працівників дип. служби. Загалом за 9 років існування Академія підготувала 396 висококваліфікованих спеціалістів.

Одним із важливих завдань діяльності Академії є підготовка фахівців для дип. служб зарубіжних країн. Із початку своєї діяльності ДАУ стала відкритим міжнар. навч. закладом, у стінах

якого набувають професійної підготовки громадяни зарубіжних країн — Азербайджану, Вірменії, Грузії, Казахстану, Монголії, Туркменистану та ін. Головною метою діяльності Академії у сфері міжнар. зв'язків є встановлення та розвитку взаємовигідного співробітництва з профільними навч. закладами й наук. центрами зарубіжних країн. У галузі підготовки кадрів укладено двосторонні довгострокові угоди про співробітництво з дип. академіями МЗС Греції, Казахстану, Росії, Хорватії та Дипломатичним ін-том МЗС Єгипту, які передбачають взаємний обмін навч. планами, наук. літературою, проведення спільних наук.-практ. конференцій, обмін викладачами та слухачами. Академія є активним учасником мережі дип. освітніх закладів країн *Центральноєвропейської ініціативи* та членом Міжнародної асоціації ректорів дип. академій. ДАУ бере участь у багатьох міжнар. програмах, має творчі зв'язки з провідними вищими навч. закладами США, Великої Британії, Німеччини, Франції, Іспанії, Бельгії, Словаччини, Польщі, Австрії, Бразилії, країн *Співдружності Незалежних Держав* та ін. Наук. робота ведеться в Академії у двох напрямках: наук.-методол. та наук.-дослідницькому. Навч.-метод. робота скерована на теорет. і метод. обґрунтування змісту, форм і методів навч. процесу в ДАУ, його збагачення новими знаннями в галузі зовн. політики й дипломатії. Наук. та навч. дослідження проводяться за програмами, тематичними планами, затвердженими вченою радою ДАУ, й охоплюють актуальні проблеми сучас. системи міжнар. відносин.

Б.І.Гуменюк

Дипломатична бесіда — поняття, яке охоплює різні за рівнем, змістом, формою проведення дип. контакти між представниками різних країн. Серед різновидів Д. б. можна умовно виділити бесіди за офіц. дорученням глав д-ав та урядів, МЗС своєї країни; бесіди за офіц. запрошенням держ. керівництва й МЗС країни перебування; бесіди з представниками країни перебування за власною ініціативою дипломата або на їхню пропозицію; кулуарні бесіди (під час дип. прийомів, офіц. заходів тощо). Бесіди з впливовими людьми країни перебування, *дипломатами*, акредитованими в цій країні — одне з найважливіших джерел інформації дипломатів. Д. б. — один із способів роз'яснення дипломатами політики власної країни, захисту її інтересів, розвитку всіх аспектів двосторон-

ніх відносин. Коло співрозмовників залежить від рангу дипломата, службового становища, протоколу країни перебування. Д. б. — вершина практ. діяльності дипломата, у якій виявляються його ерудиція, політ. й професійні знання та підготованість. Ведення Д. б. вимагає досконального вивчення питання, усіх обставин і док-тів, із ним пов'язаних. Доцільно заздалегідь опрацювати тактику ведення бесіди, підготувати вагому аргументацію для захисту своїх думок, поглядів щодо тієї чи іншої події, одночасно готуючись до можливого спростування аргументів свого співрозмовника.

Документ, підготований за результатами бесіди (звіт у вигляді запису бесіди або її щоден-никовий запис), повинен містити докладну інформацію про суть розмови, розкривати зміст основних питань, що обговорювались, показати досягнуті результати та існуючі розбіжності. Закорд. представництва на регулярній основі (зазвичай з черговою *дипломатичною поштою*) направляють індивід, звіти співробітників про контакти з інозем. представниками з коротким описом тематики бесід, викладенням суттєвих висловлювань, які становлять інтерес для керівництва. У супровідному листі до запису бесіди або у службовій записці робляться висновки та вносяться пропозиції щодо результатів розмови.

Г.І. Шинкаренко

Дипломатична мова — вислів, який використовується в дип. практиці для визначення мови офіц. *дипломатичних відносин*, розробки текстів дип. док-тів, у т. ч. *договорів міжнародних*, для використання в міжнар. орг-ціях тощо. Під Д. м. також розуміють сукупність спец. термінів, фраз, що складають заг.-прийнятий дип. словник (*агреман*, *вірчі грамоти*, *дуаєн* тощо), і стриманість, обережність під час розмови, які дозволяють дипломатам і політикам говорити один одному різкі речі у ввічливій, м'якій формі. У добу середньовіччя в Європі заг. мовою дипломатії була латина; протягом XVIII — I пол. XX ст. як Д. м. широко використовувалась французька; після *Другої світової війни*, коли в дип. практиці утвердились два нових демокр. принципи — принцип рівноправності мов на основі принципу суверенної рівності д-ав та принцип взаємності, — франц. мова остаточно втратила статус універсальної дип. мови. Не існує обов'язкової єдиної мови для ведення офіц. дип. відносин й укладання міжнар. дог-рів. Нею вважається

будь-яка мова (англійська, французька, російська, українська тощо), яка використовується в усних або письмових формах *міжнародних відносин*. Формально *дипломатичні представництва* можуть вести кореспонденцію мовою своєї д-ви. Однак найчастіше вони ведуть листування мовою країни перебування або додають до оригіналів переклади док-тів на цю мову. За домовленістю сторін *дипломатичне листування* може вестись на третій мові. При складанні дип. док-тів слід враховувати, що в таких країнах, як Канада, Бельгія, Швейцарія, Індія, Нігерія, ПАР та ін., існує кілька офіц. мов. У міжнар. орг-ціях, на конференціях і нарадах питання вживання мов визначається правилами процедури. Існують поняття «офіційна мова» (нею видаються всі док-ти, що отримують статус офіційних) та «робоча мова» (нею ведуться дебати, готуються доповіді, проекти док-тів). В *Організації Об'єднаних Націй* використовується 6 офіц. мов (англійська, арабська, іспанська, китайська, російська, французька), які в *Раді Безпеки ООН* на *Генеральній Асамблеї ООН*ціє'ї орг-ції є і

робочИМИ МОВаМИ.

Т.І. Шинкаренко

Дипломатична посада — структурна одиниця системи органів *дипломатичної служби* з відп. службовими повноваженнями та обов'язками. Перелік Д. п. визначається внутр. законодавством д-ви; як правило, найвищою Д. п. є посада керівника *відомства закордонних справ*. На Д. п. проходять дип. службу дип. працівники у відомстві закорд. справ та в закорд. дип. установах. У ряді д-ав, у т. ч. і в Україні, до Д. п. прирівнюються посади органів держ. служби, фахова діяльність на яких відповідає принципам, завданням та функціям дип. служби. Згідно з Д. п., яку займає дип. працівник, здійснюється присвоєння *дипломатичного рангу*. Відповідність Д. п. дип. рангам визначається Переліком посад, приписаних до дип. рангів України, затвердженим указом Президента України 26.03.2002. Д. п. більшості сучас. закорд. дип. представництв є універсальними: *аташе*, 3-й, 2-й та 1-й секретарі, радник, радник-посланник, *посол*. Законом України «Про дипломатичну службу» 2001 для дип. працівників, які працюють у закорд. дип. установах України, встановлені такі Д. п.: Надзвичайний і Повноважний Посол України; Постійний представник України при міжнародній організації; Генеральний консул України; Радник-посланник; радник; консул України; 1-й секретар; віце-консул; 2-й секретар; 3-й секретар; аташе. Президентом України призначаються та звільняються з Д. п.: міністр закордонних справ України (призначається за поданням Прем'єр-міністра України), Надзвичайний і Повноважний Посол України, Постійний представник України при міжнар. орг-ції (призначаються за поданням Мін. зак. справ України після консультацій у *Комітеті Верховної Ради України у закордонних справах* щодо кандидатур на ці посади). Згідно з Положенням про МЗС України, затвердженим указом Президента України 3.04.1999, призначення на інші Д. п. та звільнення з цих посад здійснюється МЗС України відповідно до чинного законодавства; міністр також затверджує структуру та штатний розпис Міністерства.

В.М. Матвієнко

Дипломатична пошта — один із видів зв'язку

між державою (зазвичай в особі *відомства закор-доннихсправ*) та її дип., коне, та іншими представництвами за кордоном, а також між самими представництвами. Для Д. п. встановлено спец. режим, що регулює доставку офіц. кореспонденції, док-тів і предметів для службового користування. Вони запаковуються в *дипломатичну валізу* (закрите та опечатане сургучевою печаткою чи опломбоване вмістилище, що має зовн. ознаки дип. призначення). Кожна валіза займає окреме місце Д. п. і може доставлятися як у супроводі спеціально уповноважених осіб (професійних *кур'єрів дипломатичних*, що працюють на регулярній основі, або тимчасових дип. кур'єрів (*кур'єрів ad hoc*), призначених тільки для даного випадку), так і без супроводу, звичайними каналами зв'язку. Д. п. може бути довірена для доставки командирові цивільного повітр. або мор. судна, який не вважається дип. кур'єром, але забезпечується офіц. док-том із зазначенням кількості місць, що складають пошту. Якщо Д. п. відправляється звичайними каналами поштового зв'язку, то в цих випадках має фіксуватися кількість місць, призначених для відправки, і протягом кожного місяця зазначатись норма її ваги.

У сучас. дип. практиці закріпився принцип абсолютної недоторканості Д. п., яка відповідно до п. 3 ст. 27 *Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961* не підлягає ні розкриванню, ні затриманню органами влади країни перебування. Митні органи здійснюють контроль, обмежуючись тільки зовн. оглядом Д. п. і перевіркою кількості місць за *кур'єрським листом*, що має бути в особи, яка супроводжує Д. п. Згідно з Положенням про порядок доставки

Д. п. України, затвердженим розпорядженням Президента України від 27.07.1992, формування, оформлення, доставка Д. п. здійснюються Державною фельд'єгерською службою України, яка за погодженням із МЗС України призначає дип. кур'єрів, розробляє розклад і маршрути її доставки (п. 4). Д. п. мають право користуватись ВР України, Президент України, КМ України, міністерства та інші центр. органи виконавчої влади України в порядку, що встановлюється МЗС України (П. 3).

В.М. Матвієнко

Дипломатична служба — складова частина держ. служби, що призначена забезпечувати практичну реалізацію *зовнішньої політики* держави, захист її нац. інтересів у сфері *міжнародних відносин*, а також прав та інтересів її громадян і юрид. осіб за кордоном. Д. с. досить давно виділилась в особливий вид професійної діяльності. У Європі в системі держ. управління вона сформувалась в епоху Відродження, насамперед в італ. містах-державах. Саме тут у XIV — XV ст. з'явилися перші постійні *дипломатичні представництва*, згодом подібна практика набула широкого розповсюдження в інших країнах.

Д. с. є важливим інструментом держ. влади. Це діяльність, що спрямована на вирішення не тільки власне політичних, але й багатьох завдань адмін.-управлінського характеру з професійного забезпечення високоєфективного функціонування зовн.-політ. відомства в цілому; включає також інформ.-аналітичну, орг.-управлінську, кадрову роботу, правове, протокольне, докумен-таційне, адмін.-техн., фінанс.-екон. забезпечення закорд. органів зовн. зносин д-ви. Сучас. Д. с. регулюється відп. нормативними актами міжнар. права, насамперед *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961* і *Віденською конвенцією про консульські зносини 1963*, та внутр. норма-тивно-прав. актами д-ви. Прав, засади й порядок орг-ції діяльності Д. с. України визначаються *Законом України «Про дипломатичну службу» 2001* та передбаченими ним відп. нормативно-прав. актами («Порядок проведення конкурсу для прийняття на дипломатичну службу», затверджений постановою КМ України від 16.11.2002 та ін.). Відповідно до Закону України «Про дипломатичну службу», основними функціями Д. с. визначено: здійснення зовн.-політ. діяльності д-ви; забезпечення підтримання двосторонніх та багатосторонніх зносин з іншими д-вами й міжнар. орг-ціями; орг-ція проведення перего-ворів і підготовка укладання *договорів міжнародних України*; сприяння взаємодії органів законодавчої, виконавчої та судової влади в частині здійснення ними зовн. зносин та дотримання міжнар. зобов'язань України; здійснення інформ. забезпечення Президента, ВР України та КМ України з питань зовн.-політ. діяльності; розповсюдження інформації про Україну за кордоном; сприяння діяльності інозем. дип. представництв і *консульських установ*, представництв міжнар. орг-цій в Україні; орг-ція на території України та за кордоном коне, роботи; забезпечення візової політики України та ін. (ст. 5).

Систему органів Д. с. України складають: *Міністерство закордонних справ України*, *Представництва МЗС України на території України*, закорд. дип. установи України. Кадри Д. с. — працівники, які займають штатні дип. або адмін.-техн. посади на постійній основі чи на визначений термін (строковий трудовий договір). Д. с. має обслуговуючий персонал, прав, статус якого визначається законодавством України. Приймаються на Д. с. України, у т. ч. для роботи в закорд. дип. установах, на конкурсній основі громадяни України, які мають відп. фахову освіту (обов'язкова вимога при зарахуванні на дип. посади), необхідні професійні та ділові якості, володіють держ. та інозем. мовами й за станом здоров'я можуть бути направлені у *відрядження довготермінове* за кордон. Закон передбачає випадки прийняття на Д. с. без конкурсу, коли призначення на *дипломатичні посади* здійснює Президент України. При прийнятті на Д. с. для претендентів може встановлюватись випробувальний термін до 6-ти місяців. Дип. працівникам системи органів Д. с. присвоюються *дипломатичні ранги*, адмін.-техн. — відп. ранги держ. службовців у порядку, передбаченому *Законом України «Про державну службу»*. В органах Д. с. здійснюється *ротація* працівників. Проходити Д. с. можуть також працівники інших органів держ. влади (зазвичай тимчасово відряджені), а особливості її проходження регулюються окремими нормативно-прав. актами. Д. с. України має самостійний зв'язок й архів, використовує власну мережу телекомунікацій і кур'єрську службу. Фінанс. та матеріал.-техн. забезпечення Д. с. здійснюється з Державного бюджету України.

В.М. Матвієнко

Дипломатичне агентство: 1. Найменування *дипломатичного представництва*, характер-

не для практики міжнар. відносин XVIII — XIX ст.

2. Найменування представництва *відомства закордонних справ* на території своєї країни, у пунктах розташування інозем. *консульств* та представництв міжнар. орг-цій, транзиту великої кількості іноземців, характерне для дип. практики СРСР у XX ст. У дип. практиці сучас. України для подібних за завданнями та функціями представництв закріпилась назва — *Представництво МЗС України на території України*.

В.М. Матвієнко

Дипломатичне листування — сукупність

різного роду офіц. кореспонденції та документації дип. характеру, за допомогою якої здійснюються письмові офіц. зносини між державами, висловлюється позиція країни з того чи іншого питання міжнар. життя; одна з основних форм зовн.-політ. діяльності держави. Частина док-тів Д. л. через певні конкретні обставини має конфіденційний характер (у практиці зустрічаються навіть «усні послання» та «усні заяви», текст яких зачитується, але не передається адресатові офіційно). Більшість дип. док-тів не публікується через малозначимість питань, що в них розглядаються (напр., ноти з проханням про видачу віз тощо). Але значна їх частина, особливо якщо вони стосуються важливих питань міжнар. життя, оприлюднюється.

Спілкування між д-вами в письмовій формі здійснюється від імені глави д-ви, уряду, *відомства закордонних справ*, різних держ. установ та орг-цій чи їхніх голів, уповноважених на представлення своєї країни за кордоном, *дипломатичних представництв* й окремих дипломатів. Відповідно дип. док-ти різняться між собою за змістом, значенням, формальними (протокольними) ознаками, призначенням і техн. оформленням. До традиційних видів Д. л. належать *ноти вербальні* та особисті, *пам'ятні записки*, *меморандуми*, приватні листи напівофіц. характеру. Щодо дипломатії на вищому рівні, то видами Д. л. є: заяви, послання, *декларації* глав д-ав, урядів, міністрів закордонних справ, законодавчих органів д-ви з питань *зовнішньої політики*, листи МЗС, телеграми тощо.

Д. л. — досить консервативна сфера дип. практики, тому зазвичай воно передбачає дотримання традиційних правил *дипломатично протоколу*. Вироблені протягом тривалого істор. часу, ці правила є заг.-прийнятими в міжнар. дип. діяльності, їх слід розглядати як обов'язкові для використання. У Д. л. неприпустимі неточності, викривлення фактів. Відомо чимало випадків, коли через випадкові або свідомі неточності в док-ті виникали неприємні казуси та інциденти в *міжнародних відносинах*. Мова дип. док-тів повинна бути простою та лаконічною, думки повинні викладатись чітко, логічно. Дип. док-ти не можуть бути двозначними, безперечно, їхня мова має бути тактовною та ввічливою. Необхідно уникати різких випадів, особливо персоніфікованих, дотримуватись принципів міжнар. ввічливості. Обов'язковим складовим елементом багатьох дип. док-тів є формули ввічливості, компліменти — т. зв. *протокольні формули*, які задають тональність усьому док-тові. Порушення правил ведення Д. л. може призвести до загострення стосунків між сторонами. Відповідне оформлення дип. док-тів — це не лише формальність, але й питання політики, які зачіпають гідність д-ви. Зазвичай контроль за дотриманням усталеної практики листування покладається на *протокольну службу зовн.-політ.*

ВІДОМСТВ Країн.

Т.І. Шинкаренко

Дипломатичне право — система договірних і звичаєвих норм, що визначають основи представництва держав у *міжнародних відносинах*, закріплюють статус, орг-цію, а також діяльність держ. органів і певного кола осіб, уповноважених від імені держави здійснювати дип. функції. Норми Д. п. є необхідним регулятором діяльності д-ав щодо встановлення, підтримання та зміцнення політ., екон. і культ. відносин між д-вами, незалежно від їхнього держ. та сусп. ладу, існуючих відносин, що ґрунтуються на повазі суверенної рівності, невторчання у внутр. справи та взаємній вигоді. Вказані норми регулюють основні функції *дипломатичних представництв*, привілеї та імунітети представництв і їхнього персоналу, визначають класи та ранги голів місії, порядок призначення й відкликання голів та членів дип. представництв. За допомогою норм Д. п. встановлюються форми *дипломатичних відносин*, дип. переговорів, а також принципи орг-ції та проведення *конференцій міжнародних* з питань, які охоплюють інтереси значної кількості д-ав. Предмет Д. п. охоплює цілу низку питань, що стосуються офіц. діяльності д-ав та інших *суб'єктів міжнародного права* у сфері зовн. відносин. Д. п. можна розглядати у двох аспектах: як активне і як пасивне.

Активне Д. п. — це право д-ави та інших суб'єктів міжнар. права призначати своїх представників при інозем. д-вах та міжнар. орг-ціях з наданням їм відп. прав і переваг, які визнані за такими особами в нормах сучас. міжнар. права, та відповідно приймати їх у себе. Норми сучас. міжнар. права насправді не містять положень, які зобов'язували б приймати інозем. дип. представництва та відповідно направляти своїх представників до іноземних д-ав. Однак повна відмова від обміну дип. представниками вважається проявом недоброзичливості щодо інших д-ав. Окрім того, вона значно ускладнює можливість захищати в інших д-вах на офіц. рівні свої інтереси, зокрема своїх юрид. та фізич. осіб. Реалізація активного Д. п. значною мірою залежить від особливостей суб'єкта міжнар. права (від форми правління, держ. ладу, політ. режиму). Федеративні д-ви дотримуються правила, за яким правом представництва володіє лише федерат, влада, що наділена суверенними правами та виступає на міжнар. арені від імені всіх членів федерації. Нетрадиційним суб'єктом Д. п. необхідно вважати уряд у вигнанні (в екзилі). Згідно з теорією міжнар. права «уряд у вигнанні» має право на існування як суб'єкт Д. п. лише в тому випадку, якщо територія д-ви захоплена інозем. д-вою й уряд унаслідок таких дій вимушений був покинути територію. У післявоєнний період активізувалось активне Д. п. міжнар. орг-цій. Під пасивним Д. п. необхідно розуміти можливість приймати дип. представників, яких призначають до інших д-ав чи міжнар. орг-цій. Але не завжди д-ви однаковою мірою користуються активним і пасивним Д. п. В історії дипломатії відомі випадки, коли д-ви тривалий час приймали в себе посланців інозем. д-ав, але своїх представників не відряджали (Китай, Японія).

До сер. ХХ ст. Д. п. значною мірою базувалось на нормах звичаєвого права, хоча перша офіц. кодифікація Д. п. відбулась на Віденському конгресі, який 19.03.1815 прийняв регламент з питань рангів глав дип. місій (див. *Віденський регламент 1815*). Але вона лише частково зачепила офіц. кодифікацію, тому що низка питань у сфері дип. зносин не знайшла міжнар.-прав, закріплення. *Віденська конвенція про диплома-*

тичні зносини 1961 стала ядром у процесі кодифікації Д. п. Значно розширили сферу Д. п. наступні конвенції: *Конвенція про спеціальні місії 1969*, *Віденська конвенція про представництво держав у їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975*, Конвенція про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН 1947. Серед джерел Д. п. потрібно виділити також акти міжнар. орг-цій і конференцій, що стосуються статусу представників д-ав, які беруть участь у них, місця перебування орг-цій та проведення конференції в конкретній д-ві, ІНШ аКТИ.

В.М. Репецький

Дипломатичне представництво — постійний закорд. орган зовн. зносин держави, що очолюється залежно від виду представництва дип. представником відп. *дипломатичного класу*. *Посольство* — Д. п., яке очолюється *послом*; *місія* — Д. п., яке очолюється *посланником* чи *повіреном у справах*. Цим двом видам Д. п. відповідають представництва Ватикану — нунція-тура та інтернунціатура, які очолюються відп. папськими представниками — *нунцієм* та *інтер-нунцієм*. У практиці низки д-ав зустрічаються й інші назви Д. п. Ряд наук, концепцій різновидом Д. п. вважає *постійне представництво* при міжнар. орг-ціях, у т. ч. місії спостерігачів, однак на практиці між ними існує чітка відмінність у сферах відносин, порядку акредитування тощо.

Обмін Д. п. відбувається за домовленістю між д-вами про встановлення між ними *дипломатичних відносин* як між рівноправними суверенними суб'єктами міжнар. права. Порядок призначення глави Д. п. має свої особливості (див. *Агреман, вірчі грамоти*). Під керівництвом глави Д. п. працює *дипломатичного представництва персонал* (дип., адмін.-техн., обслуговуючий).

Прав, положення та діяльність Д. п. регламентується *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961*, двосторонніми угодами та внутр. законодавством країни перебування. Згідно зі ст. 3 Віденської конвенції, функціями Д. п. є: а) представництво акредитуючої д-ви в д-ві перебування; б) захист в д-ві перебування інтересів акредитуючої д-ви та її громадян у межах, що допускаються *міжнародним правом*; в) ведення переговорів з урядом д-ви перебування; г) з'ясування всіма законними засобами умов і подій в д-ві перебування та повідомлення про них уряду акредитуючої д-ви; г) заохочення дружніх відносин між акредитуючою д-вою й д-вою перебування та розвиток їхніх взаємовідносин у сфері економіки, культури й науки. Конвенція допускає виконання Д. п. коне, функцій. Положення Віденської конвенції про функції Д. п.

мають в основному рамковий характер. їх конкретизація належить до компетенції учасників Конвенції, серед яких є й Україна. Це завдання виконують затверджені відп. указами Президента України Положення про дип. представництво України за кордоном 22.10.1992, Положення про торг.-екон. місію у складі дип. представництва України за кордоном 30.04.1994 та ін.; рішення про заснування Д. п. приймає ВР України. Станом на 1.01.2004 Україна мала Д. п. (посольства) в 73 країнах світу.

В.М. Матвієнко

Дипломатичний корпус — сукупність усіх членів дип. персоналу інозем. *дипломатичних представництв* (посольств та місій), акредитованих у країні перебування, та членів їхніх сімей. У вузькому розумінні Д. к. включає лише глав іноземних посольств та місій (*послів (нунційів), посланників (інтернунційів)*), а також постійних й *тимчасових повіренох у справах*), акредитованих у країні перебування. Д. к. не має статусу політ, орг-ції чи юрид. особи; ніяких міжнар.-прав. норм, що регулюють його повноваження й функції не існує. Д. к. є своєрідним громад. об'єднанням інозем. дипломатів у країні перебування за професійною ознакою, що сприяє оперативному вирішенню багатьох протокольних і церемоніальних питань, своєчасному інформуванню про різні аспекти політич. життя країни перебування, підтриманню контактів з її офіц. колами та поміж самими дип. представництвами. Д. к. виконує лише функції церемоніального (протокольного) характеру, а тому політ, виступи з боку Д. к. є недопустимими. Зазвичай колективна дія та думка Д. к. мають місце при поздоровленні, вираженні співчуття уряду країни перебування, висловленні подяки за спільну працю главі дип. представництва, який від'їжджає, тощо; у таких випадках від імені дип. корпусу виступає його

дуаСН.

В.М. Матвієнко

Дипломатичних відносин розірвання —

припинення *дипломатичних відносин* з іншою державою, що запроваджується з ініціативи будь-якої держави й офіційно оголошується нею. Така ініціатива супроводжується відкликанням *дипломатичних представництв*. Д. в. р. може бути результатом стану *війни*, ворожою політикою однієї д-ви стосовно іншої, здійсненням будь-яких заходів, що виключають нормальну роботу дип. представництв та з інших причин. Сам

по собі факт відкликання дип. представництв ще не означає Д. в. р., якщо про це прямо не зазначено в заяві д-ви, яка відкликає. Згідно з *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961*, держава перебування повинна у випадку Д. в. р. надати сприяння виїзду співробітників дип. представництва, які користуються привілеями та імунітетами, а також членів їхніх родин і, зокрема, надати в разі необхідності

в їхнє розпорядження транспортні засоби, що потрібні для них самих та їхнього майна. Д-ва, яка відкликає, може довірити *третьій державі*, прийнятній для д-ви перебування, захист своїх інтересів та інтересів своїх громадян, а також охорону приміщень свого представництва разом із майном та архівами. З іншого боку, д-ва перебування зобов'язана навіть у випадку збройного конфлікту поважати й охороняти приміщення, майно та архіви відкликаного представництва. У *Віденській конвенції про консульські зносини 1963* зазначається, що Д. в. р. не тягне за собою розірвання консульських відносин лише через цей факт. Д. в. р. також не зачіпає сам по собі дію дог-рів між зацікавленими д-вами. Д. в. р. може використовуватися як один із примусових заходів згідно зі *Статутом ООН*.

М.Л. Кулінич, О.С. Полторацький

Дипломатичні ВІДНОСИНИ — основна форма підтримання офіц. відносин між державами відповідно до норм та дип. практики *міжнародного права*, найпоширеніша форма участі держав у міжнар. спілкуванні. Д. в. дають змогу в повному обсязі реалізувати міжнар.-прав. суб'єктність д-ав через обопільне визнання існуючих у них політ. та соц.-екон. систем, повну нормалізацію та офіц. визнання врегульованості у відносинах між собою, що має велике значення як для самих заінтересованих д-ав, так і для міжнар. спільноти в цілому. Д. в. у сучас. світі — це основа всієї системи міждерж. відносин; насамперед вони покликані сприяти розвитку ділового партнерства та дружніх відносин між країнами, підтриманню міжнар. миру й безпеки. Відкриття *дипломатичних представництв* є можливим лише за наявності Д. в. між д-вами.

Згідно зі ст. 2 *Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961*, встановлення Д. в. та заснування постійних дип. представництв здійснюється за взаємною згодою між д-вами. Попередньою й обов'язковою умовою до їх встановлення є обопільне *визнання де-юре* однією д-вою іншої

як повноцінного суб'єкта *міжнародних відносин*. У наук. літературі та міжнар. практиці часто визнання де-юре має назву «дипломатичне визнання». Однак слід зазначити, що саме визнання не породжує Д. в. як такі — воно лише створює всі необхідні передумови для їх встановлення. Тому між фактом визнання й фактом встановлення Д. в. може бути розрив у часі, нерідко досить суттєвий. Встановлення Д. в. відбувається в результаті переговорів між представниками зацікавлених д-ав безпосередньо або через дип. представників третіх д-ав та оформляється зазвичай у вигляді будь-якої міжнар.-прав. угоди (обміну посланнями, телеграмами, листами, *нотами дипломатичними* між главами д-ав та урядів, міністрами закорд. справ або спеціально уповноваженими особами та ін.). Сторони домовляються про сам факт встановлення Д. в., рівень дип. представництв (*посольство* чи місія), дату набуття угодою чинності, термін та порядок її опублікування. Питання щодо відкриття дип. представництв погоджується окремо.

В.М. Матвієнко

Дипломатичні картки — акредитаційні картки, що отримують члени інозем. *дипломатичного корпусу* при акредитації в ряді країн; засвідчують належність до осіб, які користуються *дипломатичними привілеями та імунітетами* в країні перебування. В Україні Д. к. (серія «Д») оформляються *Управлінням державного протоколу МЗС України* на підставі нац. дип. паспортів, запису, що підтверджує акредитаційний статус, і відп. *нотифікації*: членам дип. персоналу посольств інозем. д-ав з резиденцією в Україні; послам інозем. д-ав в Україні за сумісництвом; військ. аташе інозем. д-ав в Україні за сумісництвом; представникам торг.-екон. місій інозем. д-ав за сумісництвом; співробітникам представництв міжнар. орг-цій та їхніх представництв, із якими укладено міжнар. угоди, що передбачають надання цій категорії осіб дип. привілеїв та імунітетів; працівникам інших інозем. орг-цій, якщо це передбачено міжнар. дог-рами України. Д. к. видаються також на підставі нац. дип., службових, звичайних паспортів, запису, що підтверджує акредитаційний статус, відп. нотифікації та незалежно від *громадянства* осіб, яким вони належать, за винятком громадян України: членам родин співробітників посольств, міжнар. орг-цій та їхніх представництв, інших інозем. орг-цій із резиденцією в Україні, а саме — дру-

жині (чоловікові); неповнолітнім дітям віком від 7 до 18 років, які проживають разом із ними; повнолітнім неодруженим дочкам, які проживають разом із дип. співробітниками й перебувають на їхньому утриманні; синам за умови надання ними підтвердження про очну форму їх навчання в Україні; неодруженим повнолітнім дітям, які мають вади у фізичному або розумовому розвитку; дружинам (чоловікам) послів інозем. д-ав в Україні за сумісництвом. Термін дії Д. к. не може перевищувати терміну дійсності паспорта особи, якій вона належить, а також терміну перебування цієї особи в Україні й оформлюється зазвичай на 4 роки.

В.М. Матвієнко, Т.І. Шинкаренко

Дипломатичні класи — категорії глав *дипломатичних представництв*. Уперше були визначені та введені в дип. практику *Віденським регламентом 1815* з відп. доповненням *Аахенським протоколом 1818*. У новітній час одержали закріплення у *Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961*, яка

чітко регламентує встановлений на практиці поділ глав дип. представництв на 3 класи: 1) *посли і нунції*; 2) *посланники й інтернунції*; 3) *повірені у справах*. Стосовно прав, статусу представників різних класів, Віденською конвенцією визначено, що «інакше як відносно старшинства та етикету не повинно проводитись ніякого розрізнення між главами представництв унаслідок їхньої належності до того чи іншого класу». Це положення відповідає принципу рівності д-ав, і той чи інший клас дип. представника може слугувати лише показником ступеня розвиненості відносин між д-вами. Крім суто протокольного (церемоніального) характеру, різниця між класами глав дип. представництв існує лише в порядку *акредитування*: послы й нунції, посланники й інтер-нунції акредитуються при главах д-ав, а повірені у справах — при міністрах закорд. справ. Установлено, що клас, до якого повинні належати глави представництв, визначається за погодженням між д-вами; порядок, якого дотримуються в кожній д-ві при прийомі глав представництв, повинен бути однаковий стосовно кожного класу.

Зазвичай д-ви обмінюються дип. представниками однакового класу. До кінця минулого століття два нижчі Д. к. (посланники й інтернунції; повірені у справах) поступово вийшли із використання, сучас. д-ви обмінюються дип. пред-

ставництвами, фактично, лише на чолі з послами чи главами представництв в еквівалентному класі, що відносяться Конвенцією до 1-го класу (напр., Верховні Комісари країн *Співдружності Націй* та ін.). Усі дип. представництва сучас. України, як і дип. представництва інозем. д-ав в Україні, очолюються послами.

В.М. Матвієнко

Дипломатичні контакти: 1. Особисті контакти між керівними діячами держав або особами, які наділені спец. повноваженнями.

2. Контакти членів дип. персоналу представництва з представниками органів держ. влади країни перебування, зовн.-політ. та інших відомств, представниками *дипломатичного корпусу* країни перебування та ін. Д. к. підтримуються главами д-ав та урядів, мін. зак. справ, дип. та іншими офіц. представниками д-ав шляхом періодичних зустрічей, під час візитів, переговорів, дип. конференцій та прийомів тощо. Для вирішення складних проблем сучас. двосторонніх та багатосторонніх відносин велику роль відіграють зустрічі на найвищому та високому рівнях. У практ. роботі дипломатів перетворення їхніх знайомств та зв'язків із представниками країни перебування в Д. к. вимагає, насамперед, встановлення довірчого характеру взаємовідносин між сторонами. Друга важлива вимога до Д. к., що стоїть перед дипломатами, — корисність. По-третє, зв'язки дипломатів у країні перебування тільки тоді виконують свою функцію та можуть називатись контактами, коли вони мають стабільний, стійкий характер. Для Д. к. характерна систематичність, постійність зустрічей (це можуть бути й обмін листами та листівками, телефонна розмова, зустріч на прийомах тощо). Для встановлення Д. к. дипломат повинен добре знати свою країну, особливо те, що може викликати інтерес співбесідника, бути проінформованим про найостанніші події; добре знати країну перебування (її історію, політику, економіку) та поважати її традиції й звичаї; як правило, добре володіти мовою країни перебування.

В.М. Матвієнко

Дипломатичні переговори — офіц. обговорення представниками держав політ., екон. та інших питань двосторонніх і багатосторонніх відносин із цілями погодження зовн.-політ. стратегії, тактики й відп. дип. акцій, обміну думками, взаємного обміну інформацією, підготовки до підписання договорів, врегулювання спірних питань тощо. Д. п. — основний спосіб мирного розв'язання спорів і конфліктів, які виникають між д-вами, один із найпоширеніших у дип. практиці та *міжнародному праві* методів розвитку й поглиблення відносин між д-вами. Сучас. *дипломатія* все частіше звертається до переговорів для розробки й координації заг. політ., екон. або гуманітарних акцій, що мають міжнар. або регіональний характер. Рівень учасників Д. п. (глави д-ав, глави урядів, мін. зак. справ та ін.) визначається значенням проблем, що обговорюються. Офіц. учасники переговорів, за винятком глав д-ав та урядів і мін. зак. справ, які відповідно до заг.-визнаного звичаю не потребують спец. повноважень, повинні мати належним чином оформлені повноваження своїх урядів або інших керівних органів, що направили їх, на ведення переговорів та підписання підсумкових док-тів. Якщо переговори від імені своєї д-ви ведуть глави *дипломатичних представництв*, то вони теж не потребують спец. повноважень, оскільки ведення переговорів з урядом країни перебування є прямою функцією дип. представника згідно зі ст. 3 *Віденської конвенції про дипломатичні зносини /1961*. Проте, якщо в результаті переговорів *посол* повинен підписати певний міжнар.-прав, акт, то він повинен мати повноваження свого уряду.

Розрізняють двосторонні й багатосторонні Д. п. Двосторонні відбуваються віч-на-віч під час *візитів офіційних діячів держави та іноземних делегацій* або міжнар. форумів. Формою двосторонніх переговорів є політ. консультації. Переговори ведуться як у формі безпосередніх бесід на зустрічах, нарадах, різних

міжнар. форумах, так і в письмовому вигляді шляхом обміну відп. дип. док-тами (*нотами, меморандумами, пам'ятними записками*). У багатосторонніх Д. п. беруть участь від трьох до кількох десятків учасників, і присвячені вони, як правило, розглядові глобальних проблем *міжнародних відносин* або врегулюванню суперечок та конфліктів. Д. п. зазвичай передую велика підготовча робота, яка включає розробку позицій делегації, підготовку проектів заключних док-тів тощо. Результати міжнар. переговорів, як правило, фіксуються взаг.-прий-нятих у міжнар. практиці док-тах: *договорах міжнародних, угодах, протоколах, деклараціях, заявах* тощо. Для інформування громадськості після переговорів публікується комюніке або повідомлення ДЛЯ ЗМІ.

Т.І. Шинкаренко

Дипломатичні привілеї та імунітети —

особливі права та переваги, які надаються інозем. *дипломатичним представництвам*, спец. місіям, представництвам держав при міжнар. міжурядових орг-ціях, делегаціям на міжнар. міжурядових конференціях, їхнім главам та співробітникам. Такими правами та перевагами користується й дип. персонал органів зовн. зносин д-ав. Привілеї та імунітети надаються закорд. органам зовн. зносин та їхнім співробітникам для ефективного здійснення дип. представництва своєї д-ви та інших функцій, що передбачені *міжнародним правом*, без контролю з боку влади країни перебування. Д. п. та і. складають єдине поняття, однак між його основними складовими існують суттєві відмінності. Під дип. імунітетом розуміють нерозповсюдження дії юрисдикції країни перебування на інозем. дип. представництва та їхній персонал, насамперед вилучення їх зі сфери дії засобів примусу (санкцій), що зазвичай застосовуються в разі порушення законів і правил. Дип. привілеї — особливі пільги та переваги, що надаються дип. представництвам та їхнім співробітникам для полегшення їхньої роботи на території країни перебування. У сучас. дип. практиці утвердились функціональний принцип надання Д. п. та і. й норма, що імунітет від місцевої юрисдикції не звільняє дип. агентів від юрисдикції акредитуючої д-ви. До сер. ХХ ст. Д. п. та і. регулювались переважно нормами міжнар. ввічливості та певною мірою *Віденським регламентом 1815* (із доповненнями, внесеними на *Аахенському конгресі 1818*). Сучас. Д. п. та і. знайшли своє закріплення в низці багатосторонніх дог-рів: Конвенція про привілеї та імунітети ООН 1946, Конвенція про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН 1947, *Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961*, *Віденська конвенція про консульські зносини 1963*, *Конвенція про спеціальні місії 1969*, *Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973*, *Віденська конвенція про представництво держав у їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975*. Окремі аспекти прав, положення та статусу дип. представництв та їхнього персоналу регулюються також двосторонніми угодами. У низці країн видаються внутр. законодавчі акти з питань Д. п. та і., напр., «Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні», затверджене Указом Президента України від 10.06.1993 та ін.

Д. п. та і. підрозділяються на дві основні групи: привілеї та імунітети дип. представництва як органу д-ви й особисті привілеї та імунітети членів дип. персоналу представництва. Перша група норм включає такі привілеї та імунітети: недоторканність приміщень дип. представництва; недоторканність його архівів та док-тів; фіскальний імунітет (звільнення від оподаткування в країні перебування); митні привілеї; право використовувати на будинку представництва та засобах пересування його глави прапора й герба своєї д-ви. До особистих привілеїв та імунітетів дипломатів належать: особиста недоторканність; недоторканність приватної резиденції, кореспонденції, паперів і, за деяким винятком, майна; імунітет від юрисдикції д-ви перебування (імунітет від кримінальної юрисдикції є повним й абсолютним, а щодо цивільної та адмін. юрисдикції є винятки, коли дипломат не може посилатись на свій імунітет: майнові позови, що стосуються приватного нерухомого майна; позови, що стосуються успадкування; позови, що стосуються будь-якої професійної або комерційної діяльності, яка здійснюється дипломатом у країні перебування за межами своїх офіц. повноважень); податкові привілеї; митні привілеї. У дип. практиці може бути відмова від імунітету, але за згоди на це лише акредитуючої д-ви, а не *агента дипломатичного*.

Д. п. та і. в повному обсязі користуються глави й члени дип. персоналу представництв, члени їхніх родин, якщо останні проживають разом із дипломатом та не є громадянами д-ви перебування. Адмін.-техн. персонал дип. представництва та члени їхніх сімей (за умови, що живуть разом із ними, не є громадянами країни перебування і не проживають у ній постійно) користується Д. п. та і. за тим виключенням, що імунітет від адмін. та цивільної юрисдикції д-ви перебування не поширюється на дії, які виходять за межі їхніх службових обов'язків, а їхній особистий багаж звільняється від митного огляду. Обслуговуючий персонал (за умови, що не є громадянами країни перебування й не проживають у ній постійно) користується імунітетом лише в межах виконання посадових обов'язків та звільняється від податків, зборів і нарахувань на заробіток. Д-ви можуть укласти між собою угоди про розширення обсягів Д. п.

та і. для адмін.-техн. та обслуговуючого персоналу на основі взаємності.

Відповідно до міжнар. права Д. п. та і. надаються в повному обсязі главам д-ав та урядів, мін. зак. справ та іншим вищим керівникам д-ви під час їх перебування на інозем. території. Треті країни мають надавати Д. п. та і. при проїзді дипломата й членів його сім'ї через їхню територію.

Література: Сандровський К.К. Право зовнішніх сношень. — К., 1986; Демин Ю.Г. Статус дип. представителів та їх персоналу. — М., 1995; Гуменюк Б.І. Основи дип. та консул. служби. — К., 1998; Право зовнішніх зносин: 36. док. — К., 2003.

В.М. Матвієнко

Дипломатичні ранги — спец. звання, що присвоюються дип. працівникам *відомств закордонних справ* та закорд. *дипломатичних представництв*. У низці країн Д. р. присвоюються також держ. службовцям, фахова діяльність яких відповідає принципам, завданням та функціям *дипломатичної служби*. Кожна д-ва має власну систему Д. р., що регулюється внутр. законодавством; у багатьох дип. службах (США, Велика Британія та ін.) діє складна літерно-цифрова система рангів, яка встановлює залежність посад і посадових окладів від багатьох компонентів (вислуга, умови праці тощо).

В Україні, згідно із *Законом України «Про дипломатичні ранги України» 2002*, встановлені такі Д. р.: Надзвичайний і Повноважний Посол, Надзвичайний і Повноважний Посланник 1-го класу; Надзвичайний і Повноважний Посланник 2-го класу, радник 1-го класу; радник 2-го класу; 1-й секретар 1-го класу; 1-й секретар 2-го класу; 2-й секретар 1-го класу; 2-й секретар 2-го класу; 3-й секретар; *аташе*. Закон визначає також порядок присвоєння та позбавлення Д. р. в Україні. Присвоєння Д. р. здійснюється згідно з посадою, яку займає дип. працівник. Відповідність посад держ. службовців Д. р. визначається Переліком посад, приписаних до Д. р. України, затверджених указом Президента України 26.03.2002. Дип. працівникам, які працюють у системі органів дип. служби, та держ. службовцям, які працюють в Апараті ВР України, Адміністрації Президента України та Секретаріаті Кабінету Міністрів і фахова діяльність яких відповідає характеру дип. служби, Д. р. від аташе до радника 1-го класу присвоюються міністром закордонних справ, а вищі Д. р. (Надзвичайний і Повноважний посол, Надзвичайний і Повноважний Посланник 1-го класу та Надзвичайний і Повноважний Посланник 2-го класу) — Президентом України. Особам, яким присвоюється один із трьох найвищих Д. р., видається відп. грамота за підписом Президента України, що засвідчує їхній статус. Дип. працівник, якому присвоєно Д. р., перебуває в ньому довічно й може бути позбавлений його лише за вироком суду, а також у разі припинення громадянства України.

В.М. Матвієнко

Дипломатичного представництва внутрішня охорона — система організації власної охорони *дипломатичного представництва*, що стало досить розповсюдженим явищем у сучас. дип. практиці. Активізація діяльності терористичних орг-цій, зокрема випадки захоплення *посольств* терористами, викрадення дипломатів із метою використання їх як заручників, вбивства останніх стали головними причинами створення багатьма д-вами Д. п. в. о. Звичайно в тій чи іншій формі посольська охорона існувала в минулому (насамперед для супроводу спец. місії, що відряджались однією д-вою до іншої). У США положення про внутр. охорону було затверджене Конгресом ще 1932, і з 1948 в амер. представництвах за кордоном несуть постійну охорону мор. піхотинці США. Наприкінці ХХ ст. позначилась тенденція до різкого посилення акредитуючими д-вами режиму безпеки в дип. представництвах, збільшення кількості співробітників внутр. охорони. Заг. керівництво співробітниками внутр. охорони здійснюють зазвичай офіцери безпеки дип. представництв, внутр. охорона здебільшого оснащена легкою вогнепальною зброєю.

Чинними міжнар.-прав. договірними нормами питання про орг-цію та статус Д. п. в. о. прямо не регулюється. Згідно з міжнар. звичаєм дип. представництва можуть організувати внутр. життя на свій розсуд, за традиціями та звичаями своєї країни. Посиланням на цей привілей можна пояснити й допустимість створення Д. п. в. о. за умови, що її орг-ція та діяльність пов'язуватимуться виключно із внутр. справами представництва. Широке розповсюдження практики орг-ції Д. п. в. о. майже не зустрічає заперечень з боку д-ав перебування. Питання ввезення, збереження, носіння й використання внутр. охороною зброї д-ви перебування вирішують або застосуванням норми діючого законодавства, або шляхом видання спец. законів та інструкцій стосовно персоналу інозем. дип. представництв.

В.М. Матвієнко

Дипломатичного представництва персонал — працівники *дипломатичного представництва* чи *місії* будь-якої держави. За *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961* вони поділяються, залежно від виконуваних функцій, на 3 категорії: дип., адмін.-техн. та обслуговуючий персонал. До Д. п. п. належать члени персоналу представництва, які мають *дипломатичні ранги*, перебувають на *дипломатичних посадах* представництва (зазвичай після глави дип. представництва за посадою слідує радник-посланник, радник, 1-й, 2-й, 3-й секретарі, *аташе*) і, як правило, є *громадянами* акредитуючої д-ви; вони мають дип. паспорти, які видаються МЗС своєї д-ви, а після *нотифікації* про прибуття до країни

перебування їхні прізвища вносяться до публікованого дип. списку в цій країні. Протокольним відділом (управлінням) МЗС д-ви перебування проводиться акредитація членів дип. персоналу інозем. представництв та видача їм *дипломатичних карток*; усі члени Д. п. п. користуються *дипломатичними привілеями та імунітетами* в повному обсязі та на рівних засадах. За Віденською конвенцією про дип. зносини 1961 глава дип. представництва та члени Д. п. п. відносяться до категорії *дипломатичних агентів* (ст. 1, п. (є)), які здійснюють безпосередні зносини з органами інозем. д-ви та з членами *дипломатичного корпусу*. До Д. п. п. відносяться й *військові аташе* та їхні помічники, а також аташе зі спец. питань (культури, науки, с. г-ва тощо), які зараховуються в штат представництва на відп. дип. посади. У дип. практиці України, у країнах, де діють її *торговельно-економічні місії*, їхні керівники та заступники керівників є членами Д. п. п. (за посадою: керівники торг.-екон. місій — радники-посланники або радники, заступники — перші секретарі дип. представництва), інші працівники — членами адмін.-техн. або обслуговуючого персоналу відп. дип. представництв.

До адмін.-техн. персоналу відносяться працівники представництва, які здійснюють адмін.-техн. обслуговування (завідувачі канцелярії, референти, перекладачі, шифрувальники, техн. секретарі-діловоди, стенографістки та інші працівники канцелярії, бухгалтери тощо); привілейований статус, яким вони користуються в д-ві перебування, дещо вужчий, ніж у *дипломатів*. До обслуговуючого персоналу представництва належать: водії, кур'єри, кухарі, садівники, двірники, ліфтери та ін. Цей персонал користується

імунітетом стосовно дій, пов'язаних із виконанням його обов'язків, а тому в сучас. дип. практиці досить часто формується з громадян країни перебування. За Віденською конвенцією про дип. зносини 1961 співробітники представництва мають право утримувати «приватних домашніх працівників», які не є службовцями акредитуючої д-ви. Питання чисельності Д. п. п. вирішується за

взаємною згодою сторін.

В.М. Матвієнко

Дипломатичної діяльності інформатизація — впровадження новітніх інформ. технологій у роботу різноманітних структур *відомств закордонних справ*. Більшість МЗС провідних країн світу вже створили або працюють у галузі інформатизації своїх структур. Починаючи з 1993, інформатизація роботи дип. служб світу набула масового характеру. Із 1996-97 в комп'ютерній мережі почало активно працювати Відділення ООН у Женеві. Замість дорогого та малоефективного розповсюдження документації ООН у друкованому вигляді інформація поширюється за допомогою *Глобальної інформаційної мережі*. У МЗС ФРН з 1997 став можливий обмін завізованими док-тами через комп'ютерну мережу, завдяки чому їх можна не друкувати взагалі; аналогічні можливості створено в Держдепартаменті США. Новою тенденцією, яка найближчим часом застосовуватиметься в діяльності дип. місій за кордоном, є оформлення через глобальну інформ. мережу офіц. док-тів, напр., віз, паспортів тощо. Запровадження цієї новації означатиме переверот у діяльності конне, підрозділів відомств закорд. справ та закорд. місій. Швидкість і надійність є першочерговою вимогою до комунікаційних та інформ. систем у відомствах закорд. справ. Лише завдяки сучас. інформ. системам відомства закорд. справ можуть вчасно отримувати необхідну інформацію, щоб оперативно орієнтувати політ, керівництво країни, громадськість, промисловість щодо розвитку подій за кордоном, а також швидко й оперативно розповсюджувати інформацію про свою країну по всьому світу. МЗС України, починаючи із сер. 90-х ХХ ст., плідно працює над проектами автоматизації своєї діяльності: розроблена система автоматизації документообігу в рамках міністерства, створюються власні веб-сайти дип. та конне, місій, використовується мережа Інтернет для міжнар. комунікацій.

В.Ф. Коломісць

Дипломатів міжнародний захист — забезпечення за допомогою міжнар.-прав. засобів безпеки осіб, які користуються *дипломатичними привілеями та імунітетами*. Підставою для надання *дипломатам* міжнар. захисту є заг.-визнаний у *міжнародному праві* принцип недоторканості дип. представників і *посольств*. Питання Д. м. з. неодноразово опинялось у центрі уваги *Організації Об'єднаних Націй*. У кількох своїх резолюціях *Генеральна Асамблея ООН* закликала д-ви забезпечувати належний захист дипломатів. Звертався до цієї проблематики й *Міжнародний Суд ООН*. Основними міжнар.-прав. актами, які регулюють питання забезпечення Д. м. з., є *Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961* та *Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973*. Ст. 29 Віденської конвенції 1961 містить заг. правило, згідно з яким д-ва перебування зобов'язана ставитись до дип. агента з належною повагою та вживати всіх належних заходів для запобігання будь-яким посяганням на його особу, свободу й гідність. Відповідно до ст. 1 Конвенції 1973 міжнар. захист поширюється на дипломата та членів сім'ї, які проживають із ним, у випадках, якщо проти нього, його свободи та гідності, його офіц. приміщень, трансп. засобів, було вчинено злочин. Конвенція акцентує увагу на тому, що злочини проти дипломатів мають «тяжкий

характер». Відповідно до положень ст. 2-4 Конвенції д-ви мають не лише встановлювати свою юрисдикцію над усіма вчиненими проти дипломатів злочинами, але й вживати всіх практично здійсненних заходів для запобігання їх підготовці.

О.В. Задорожній

Дипломатія — офіц. діяльність *глав держав та глав урядів, відомств закордонних справ, дипломатичних представництв та інших органів зовнішніх зносин* з реалізації цілей і завдань *зовнішньої політики* держави, а також захисту прав та інтересів держави, її установ і громадян за кордоном. Д. є одним із найважливіших засобів здійснення зовн. політики д-ви. Якщо зовн. політика, як заг. курс д-ви в *міжнародних відносинах*, у низці випадків може здійснюватись військ., агресивними методами, то головне призначення й визначальна особливість Д. полягає в тому, щоб вирішувати спірні питання лише мирним шляхом, засобами переговорів і домовленостей. Класичним стало визначення Д., що міститься в «Охгопі Еп§118П Оісііопагу» («Оксфордському словнику англійської мови»): «Дипломатія — це здійснення міжнародних відносин шляхом переговорів, метод, за допомогою якого ці відносини регулюються і ведуться послами та посланниками, робота чи мистецтво дипломата». Багатьма відомими дипломатами та науковцями Д. розглядається саме як наука міжнар. відносин та мистецтво ведення переговорів, що передбачає переговорний процес, підписання міжнар. угод із метою запобігання чи врегулювання міжнар. конфліктів, пошуки компромісів та взаємоприйнятних рішень, вивчення основних тенденцій та перспектив розвитку як регіональних, так і глобальних міжнар. відносин із метою розширення та поглиблення міжнар. співробітництва тощо. Основними критеріальними ознаками Д. можна назвати: приналежність до сфери міжнар. відносин та зовн. політики д-ви; застосування механізму переговорів і домовленостей як основного інструмента облаштування мирними засобами міждерж. стосунків; наявність інституту держ. службовців — *дипломатів* (дип. працівників), які безпосередньо виконують обов'язки, передбачені статусом *дипломатичної служби* кожної д-ви.

Основними й найпоширенішими дип. методами є: офіц. та інші візити на вищому й високому рівнях, двосторонні та багатосторонні переговори, підготовка та укладення *договорів міжнародних й інших ЛІП*. док-тів, дип. конгреси, конференції, наради і зустрічі, представництво д-ви за кордоном, участь у роботі міжнар. орг-цій та їхніх органів, *дипломатичне листування* та публікація дип. док-тів тощо. Керівництво дип. діяльністю д-ви здійснюється її главою та урядом, безпосереднє оперативне керівництво — відомством закорд. справ. Повсякденна дип. робота виконується зазвичай спеціально підготованими кадрами професіоналів — дипломатами, які для успішного вирішення покладених на них складних завдань повинні мати високий рівень заг. освіченості й культури, широкий політ, кругозір, здібність оцінювати будь-яку проблему крізь призму нац. інтересів.

Д. як інструмент зовн. політики існувала ще в глибоку давнину та продовжує розвиватись, проте як визначення держ. діяльності у сфері зовн. зносин саме слово «дипломатія» було введено в практику спілкування в Зах. Європі з кінця XVII ст. Методи та прийоми Д. змінювались разом із змінами цілей та завдань

зовн. політики д-ав на різних етапах розвитку суспільства. Кожна істор. формація мала характерну для неї Д. Історія свідчить, що ще в XVI — XII ст. до н. е. досягли високого рівня *Стародавньої Індії дипломатія*, зі своїми методами превентивної Д., та Єгипту, де міжнар. дог-ри вже в XV ст. до н. е. укладались за правилами дип. мистецтва, близького до наших днів. Досить розвиненою була *Стародавнього Китаю дипломатія*, що першою в історії Д. звернулася до практики підписання міжнар. дог-рів про вирішення спірних питань й укладання угод про ненапад. Однак найбільший вплив на світову Д. мали *Стародавньої Греції дипломатія та Стародавнього Риму дипломатія*, а пізніше *Візантії дипломатія*. Грец. Д. дала багато для розвитку наступної методології зовн. зносин, але вона відкрито використовувала обман та підступність, і ці традиції перейшли від греків до римлян. Рим. дипломатія вирізнялась використанням сили проти слабшого противника, розпалюванням суперечок між сусідами. Візантія взяла багато негативного з досвіду грец. та рим. дипломатії й передала у спадок Венеції та іншим італ. містам такі риси й методи, як інтриганство, лукавство, обман та ін., що фактично до Нового часу мало свій вплив на форми та методи Д. більшості країн. Існує думка, що тільки франц. Д., починаючи з Ф. Кальєра (поч. XVIII), поступово стала набувати більш моральних форм. Основу нової моделі Д. в Європі заклав *Вест-фальський мир 1648*, а остаточне формування закріпили *Віденський конгрес 1814-15* та *Аахен-ський конгрес 1818*; утвердження принципу легітимізму призвело до посилення уваги щодо прав, основ міжнар. відносин та дип. служби.

Рубежем у розвитку новітньої Д. вважаються *Перша світова війна* та події, що відбулись у ході й після неї: проголошення «*Чотирнадцяти пунктів*» В. Вільсона — т. зв. «відкритої дипломатії»; відмова рад. Росії від кабальних дог-рів і «таємної дипломатії». Саме після Першої, а згодом *Другої світової воєн* з'явилися умови для створення перших універсальних міжнар. орг-цій, метою яких було запобігання війнам (*Ліга Націй та Організація Об'єднаних Націй*); для більшої відкритості Д. й активнішого залучення

д-ав до взаємовигідного міжнар. співробітництва. Із прийняттям низки міжнар.-прав. актів (*Статут ООН, Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961, Віденська конвенція про консульські зносини 1963* та ін.), що регулюють дип. та коне.

зносини, *дипломатію багатосторонню*, світова дипломатія отримала остаточно сформований цивілізаційний інструментарій. Великою мірою вплинули на стиль світової Д. сучас. глобальні зміни. Широкого розповсюдження набули засоби зв'язку й інформації, що змусило дипломатів діяти більш оперативно й активно в напрямку розширення своїх джерел інформації. Суттєво змінилася роль громадськості в політиці, що сучас. Д. вимушена обов'язково враховувати. Особлива увага звертається на превентивну Д. Необхідність для Д. упереджати події вже стала аксіомою: загасити конфлікт у зародку набагато легше, ніж ліквідувати ускладнення, що виникають, особливо якщо вони набувають характеру військ, протистояння та призводять до людських жертв.

Складним і водночас унікальним є істор. досвід укр. дипломатії: фактично в усі часи їй доводилось зосереджувати свої зусилля не на розбудові, а на захисті укр. державності, відстоюванні права на власну д-ву й зовн. політику. Незалежна Україна вибирає прагматичну, а головне — реалістичну Д., здатну знайти єдино вірний шлях у сучас. світі. Д. сучас. типу — це чітко структу-рована система, здатна оперативно реагувати на зміни у світі. А тому вона має жорстко відстоювати інтереси д-ви в політ, та безпековій сферах, підтримувати інтереси вітчизняного бізнесу на зовн. ринках, працювати на захист інтересів своїх громадян за кордоном. Ключовим завданням укр. Д. на найближчу перспективу є подальше ствердження України як європ. д-ви, орієнтованої на майбутнє членство в *Європейському Союзі й НАТО*.

Література: Історія дипломатії. Т. 1. — М., 1959; Кова-лев А. Азбука дипломатії. — М., 1993; Никольсон Г. Дип-ломатія. — К., 1999; Попов В.И. Современная дипло-матия: теория и практика. — М., 2000; Гуменюк Б.І. Основи дипломатичної та консульської служби. — К., 1998; Мат-вієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001; Ревякин А.В. История между-народных отношений в новое время. — М., 2004.

В.М. Матвієнко

Дипломатія багатостороння — дип. діяль ність за участю представників кількох держав, яка пов'язана з роботою міжнар. міждержавних орг-цій та конференцій, проведенням переговорів, консультацій та ін. Форуми Д. б. є тим місцем, де головні принципи *міжнародних відносин* знаходять своє підтвердження та оформлюються в юрид. норму. Головною метою Д. б. є

безпосереднє або опосередковане встановлення співробітництва між д-вами, вирішення міжнар. проблем мирним шляхом. Розвиток Д. б. зумовлений багатоплановими факторами — політичними, економічними, соціальними, ідейними та ін. Д. б. відрізняється від дипломатії двосторонньої низкою особливостей: вона може діяти шляхом громад, обговорень, у формі неофіц. зустрічей та обміну думками; робота її форумів, як правило, регулюється встановленою процедурою, а рішення, що приймаються ними, оформлюються у вигляді резолюцій, декларацій, заключних актів, конвенцій, протоколів та ін.

До принципів Д. б. віднесено сакральний принцип, що поєднує людей однієї віри; принцип підтримання рівноваги заради забезпечення миру та плідного співробітництва; принцип балансу сил (див. *Балансу сил концепція*), спрямований проти домінування якоїсь однієї д-ви. Видами Д. б. є дипломатія конференційна, дипломатія превентивна, *дипломатія паритетна* та ін. Формами Д. б. є переговори багатосторонні, зустрічі багатосторонні, *конференції міжнародні*, конгреси міжнародні, *конференції послів* тощо. У ХХ ст. вищою формою Д. б. стали міжнар. орг-ції (універсальні, регіональні, суб-регіональні), які створені д-вами на основі багатосторонніх дог-рів та згідно з нормами *міжнародного права*.

Значення Д. б. зросло після *Другої світової війни* в результаті утворення *Організації Об'єднаних Націй*, її спеціалізованих установ, регіональних орг-цій та міждержавних інститутів. Черговий етап розвитку Д. б. позначений виникненням міжнар. об'єднань інтеграційного характеру. Її поширення пов'язане з інтенсифікацією міждерж. спілкування та збільшенням самої кількості д-ав (на кінець ХХ ст. — утричі порівняно з 1945) унаслідок процесів деколонізації, розпаду СРСР та низки колишніх країн соціал. системи. Важливі політ, та соц.-екон. зрушення, що відбулись у світі наприкінці ХХ ст., значною мірою зумовлені наук.-техн. прогресом, який сприяв розвитку Д. б. через поєднання зусиль усіх д-ав для вирішення глобальних проблем. Особливого значення вона набуває за умов екон. *глобалізації* та *інтеграції міжнародної*, регіоналізації та фрагментації багатьох д-ав. Зростає вплив на Д. б. з боку світової громад, думки та ЗМІ. Україна є активним учасником Д. б. її діяльність спрямована на розвиток мирного співробітництва й участь у сучас. інтеграційних процесах.

Н.Л.Яковенко

Дипломатія «без краваток» — зустрічі неформального характеру представників інозем. держав на високому рівні. Під цим висловом, перш за все, розуміється вільне від норм офіц. протоколу спілкування, що дозволяє зробити зустріч більш дружньою, створити незвичну теплу атмосферу. Зустрічі «без краваток» практикуються, як правило, *великими державами*. Деякі зах. та рос. політологи й дипломати, напр., З. Бжезінський та Ф. Сутирін, розглядають Д. «б. к.» як спрощене розуміння суті відносин глав

суверенних д-ав, що ніяким чином не допомагає розв'язанню складних проблем міждерж. відносин, а, навпаки, створює хибне уявлення та приховує справжню сутність проблем.

Г.І. Шинкаренко

Дипломатія Війська Запорозького (Української козацької держави сер. XVII -XVIII ст.). Переможні битви українства проти Речі Посполитої 1648 змусили навколишній світ уже тоді визнати Військо Запорозьке на міжнар. рівні, що офіційно засвідчили не лише участь кримськотатарської орди в поході до Вісли, але й укладення Османською імп. з *Б. Хмельницьким* першого відомого науці дог-ру (див. *Українсько-турецька угода про вільне мореплавання 1648*). Підписання цього док-та мало надзвичайно велике значення для зміцнення міжнар. авторитету укр. козацтва, адже вперше у своїй історії воно визнавалось як рівноправний партнер могутньої сусідньої д-ви, із правом відкривати в столиці Османської імп. постійне представництво. Водночас це спричинилося до того, що процес створення рівноправних відносин із козацькою д-вою почав швидко поширюватись. Зрештою, кандидати на польський королівський трон намагались восени 1648 заручитись підтримкою укр. гетьмана. А 16.03.1649 в Україну вирушило перше офіц. посольство Московської держави; після переговорів між *Г. Унковським*, послом *Олексія Михайловича*, і козацькою старшиною до Москви було відряджено чигиринського полковника *Ф. Вешняка*, який мав продовжити дип. контакти з півн. сусідом. Тоді ж прибув із Варшави посол польського короля *Я. Смяровський*, який повідомив про згоду піти на поступки в переговорах із козацтвом. Зрештою, укладенням *Зборівського дого-*

вору 1649 гетьман *Б. Хмельницький* добився міжнар. визнання козацької державності також із боку Речі Посполитої. У ході Визвольної війни укр. народу сер. XVII ст. йому вдалось налагодити міждерж. зв'язки також із Великим князівством Литовським, Молдовським князівством, Валахією, Трансильванією, Австрією, Бранденбургом і навіть далекою Швецією.

Але одним із найважливіших дип. кроків укр. гетьмана було втягнення у війну з Річчю Посполитою Московської держави, чого він добивався вже з 1648, і, крім того, отримання від останньої гарантій, що вона воюватиме з Варшавою доти, доки укр. землі не будуть повністю визволені від інозем. поневолення. Щоправда, прийом моск. послів у зв'язку з цим на Переяславській раді 8.01.1654 не увінчався підписанням очікуваного дог-ру. Перш ніж присягати цареві, *Б. Хмельницький* і старшина зажадали від моск. посла *В. Бутурліна* гарантій, що *Олексій Михайлович* не віддасть України полякам, не добиватиметься скорочення козацьких збройних сил, не порушуватиме кордонів та управлінських структур Гетьманщини, тобто не обмежуватиме її суверенних прав. Коли ж моск. посол відмовився дати такі гарантії, посилаючись на те, що його самодержець ніколи подібних присяг своїм підданам не складає, для цього досить його високого слова, — сталося непередбачене: гетьман залишив представників Москви в церкві, а сам кілька годин відбував нараду зі старшинами. Сталося це тому, що, як писав академік *А. Кримський*, козацькій старшині «Україна уявлялася як самостійна держава, але в злуці з однією із сусідніх держав». Тому ген. старшина Війська Запорозького відправила до Москви власний проект угоди, що увійшов у історію як «Статті Богдана Хмельницького», що склались із 23 пунктів (див. *Переяславсько-Московська угода 1654*). Коли ж Березневими статтями 1654 моск. цар порушив дане ним через *Бутурліна* слово, заборонивши, зокрема, Війську Запорозькому мати дип. стосунки з Туреччиною, Кримом і Польщею, козацька старшина змушена була розвинути активну дип. діяльність для забезпечення міжнар. прав власного народу, здійснюючи, по суті, самостійну політику. Особливо цей процес посилювався після підписання *Віленського перемір'я 1656* між Московським царством і Річчю Посполитою, коли на вимогу поляків моск. делегація погодилась не допустити козацьких послів на переговори, де вирішувалась доля України. Після того, як послі, які повернулися з Вільно, розповіли, що «погибло тепер Запорозьке військо, помочі не маємо нізвідки, нема куди прихилити голову. Москва хоче віддати Україну назад ляхам — козацьких послів не допустили до посольського табору, як псів не пускають до церкви», *Б. Хмельницький* заявив: «Діти, ви тим не журіться! Я знаю, що з тим зробити! Треба відступити від православного царя! Підемо туди, куди нам Всевишній вкаже, — не тільки під християнського царя, а й під бусурманського». Від його імені полковник *П. Тетеря* на поч. 1657 навіть заявив у Москві, що «он, гетман, Виленской комис-сии не принял и был о том сумнителен, не для того, чтобы покою не хотеть, а вести войну... а для того, что поляки на съезде хотели делать оманую».

Відтоді укр. гетьман, не пориваючи з Московською державою, не платив їй ніяких податків, військо утримував понад 60 тис. чол., незважаючи на протести *Олексія Михайловича*, вів переговори зі Швецією, Трансильванією, Туреччиною, Польщею. Не прислухаючись до застережень і прямих заборон з боку Москви, гетьман намагався розширити кордони своєї д-ви, прилучаючи до неї істор. укр. землі. Про такі наміри він виразно заявив моск. послу *Кі-кіну* влітку 1656: «Від початку кордон у великих князів руських з польськими королями був по саму Віслу і угорський кордон». Аналогічну позицію козацька старшина обстоювала і під час укладання *українсько-шведського договору 1657*. Так, ген. писар *І. Виговський* заявив шведському послу *Г. Веллінгу*, що козацька старшина не збирається «вступати ні в які трактати, доки

королівська величність [Карл X] не признає за нами права на всю Стару Україну, або Рок-соланію, де грецька віра була і мова ще існує — по Віслу». Щоправда, наприкінці життя Б. Хмельницькому довелося воювати з кримською ордою, оскільки після Переяславсько-Московської угоди 1654 татари відмовилися від союзу з Військом Запорозьким. І. Виговський, ставши гетьманом, різко змінив вектор зовн. політики Української козацької держави, впритул зайнявшись відродженням відносин із Бахчисараєм. Засвідчуючи готовність до мирного співжиття з татарами в листі до ханського візира Шефер-гази від 10.09.1657, він наголошував, що «впрям ведаем, что ваша милость, наши милостивые паньї, время воинское на нас на зиму отложили»;

однакож ми, к доброй приводи, живучи поблизу в соседстве, того бы есмя не желали... мы все заказали есмя, чтоб никакая чайка на море не пошла».

І. Виговський спочатку не збирався поривати з Москвою, намагаючись знайти підтримку в царя з перших кроків свого гетьманування, він 11.09.1657 навіть звернувся до жителів Бихова з проханням, аби вони присягнули на вірність Москві. У цей час гетьман головну увагу звернув на Стокгольм, забезпечивши підписання союзного укр.-шведського договору. Але вже з першого моск. посольства І. Виговський переконався, що Олексій Михайлович не збирається визнавати його гетьманом — *А. Матвеев* привіз царську грамоту І. Виговському, в якій той іменувався писарем, і моск. посол під час переговорів уперто так іменував гетьмана. Царський уряд хотів обмежити козацький реєстр 40 тис. чол., вислати своїх воєвод із ратними людьми до Чернігова, Переяслава, Ніжина, Кор-суня, Білої Церкви, Прилук. Крім того, ставилось питання про передачу царським властям Бихова. Коли про цей моск. проект довідались в Україні, піднялась широка хвиля протестів й обурення серед козацтва; коли на спеціально скликаній козацькій раді 11.10.1657 у Корсуні І. Виговський розтлумачив її учасникам суть пропозицій Москви та заявив при цьому про своє небажання «бути в неволі», йому було повернуто гетьманські регалії й обіцяно одностайну підтримку всього війська в б-бі за давні права й вольності України. У маніфесті до європ. д-ав гетьман чітко вказував на те, що «Москва готовать нам ярмо насамперед домашньою війною, себто нашою ж власною зброєю, а потім відверто підносить проти нас свою власну зброю без жодної нашої вини. Все те ми виявили, а тепер ми змушені підняти законну оборону та й удатися до сусідів з просьбою за поміччю для своєї свободи».

Найоптимальнішим кроком для збереження власної державності дипломати Війська Запорозького обрали, довірившись обіцянкам Варшави, укладення рівноправного союзу трьох князівств — Польського, Литовського та Руського, що було оформлено *Гадяцьким договором 1658*. За допомогою кримських татар І. Виговський розгромив заколотників і величезну моск. армію під Конотопом 28-29.06.1659, але підбурені царськими воєводами запорожці на чолі з І. Сірком кинулись палити Крим, унаслідок чого татари

не тільки покинули Військо Запорозьке, а й спустошили в помсту Полтавщину. Вмілі закулісні режисери спрямували народний гнів на І. Виговського, із чого скористались прихильники Москви, які під проводом Цюцюри знищили залогу Виговського в Ніжині; подібне сталось і в інших містах. Демагогічна й розкладницька політика воєвод Олексія Михайловича в середовищі старшини й духовенства вже витворила партію моск. орієнтації, яка підпорядковувалася самозваному гетьманові І. Безпалому. Здобувши перемогу на Лівобережжі та поставивши всюди моск. залоги, кн. О. Трубецької міг уже сміливо взятися до орг-ції виборів нового укр. гетьмана, якого одразу ж необхідно було зв'язати новою присягою. У таємному наказі князю доручалось: коли полковники та все поспільство заявлять, що не хочуть більше І. Виговського, а бажають обрати нового гетьмана, О. Трубецької повинен вибори дозволити й виголосити промову, після чого лишень віддати гетьманові булаву. Потім новообраний гетьман має скласти присягу цареві, а коли б почав відмовлятися, посилаючись на те, що вже складав присягу за Б. Хмельницького й І. Виговського, то пояснити, що в той час він «был в рядовых под влас-тью, а ныне все войско Запорожское вручено под его regiment и ему нѣтне, будучи в наи-вышшем уряде, царскому величеству на верное подданство вера по святой непорочной еван-гелской заповеди надобно учинити вновь без отговоров».

Як видно зі статейного списку О. Трубецького, він успішно виконав царський наказ: щойно одержавши повідомлення, що правобережні полки обрали на гетьмана *Ю. Хмельницького*, негайно зав'язав зносини з ним, закликаючи прибути до Переяслава. Але молодий Хмельницький натомість вислав до О. Трубецького посольство на чолі з чигиринським полковником *П. Дорошенком*, яке привезло свої статті (див. *Жердівські статті 1659*) та запропонувало царському послові їхати до Терехтемирова. Зрештою молодий гетьман погодився приїхати на зустріч із царськими воєводами, які від нього в Переяславі добились повторної присяги, але вже на обмежених правах (див. *Переяславські статті 1659*). Коли укр. делегація повернулася до Чигирини, то старшини, що не були з молодим гетьманом на новій Переяславській раді, ознайомившись із привезеними статтями, почали висловлювати занепокоєння їхнім зміс-

том. Зрештою, і ті полковники, що їздили до Переяслава, при уважному повторному перегляді договору теж побачили, що він не співпадає з оригінальними Березневими статтями 1654. Після довгих і гарячих суперечок старшина вирішила вислати посольство до царя та просити його відновити їхні права та зняти всі обмеження, однак, за винятком незначних поступок, у Москві відмовились переглядати вирваний під примусом у Війська Запорозького договір. Це справило тяжке враження на українське військо й послужило однією з головних причин до повного розриву з Московією, що ознаменувався підписанням *Слободищенського трактату 1660* про союз із Польщею. Це спонукало моск. владу шукати інші варіанти підкорення України, зокрема піти на шлях її розколу. Обраний за підтримки Москви на стихійній Чорній раді 17-18.06.1663 під Ніжином гетьманом Лівобережної України / *Брюховецький* погодився, по суті, на всі пункти, які йому продиктували дяки *Посольського приказу* сусідньої д-ви (див. *Московські статті 1665*). На Чорній раді під Ніжином руками самих українців, зокрема запорожців, Козацьку Україну розкололи на дві Гетьманщини. Лівобережжя з цього часу фактично потрапило в залежність від Москви, яка повсюдно посилила свій вплив. За допомогою запорожців під владу царя потрапили й окремі правобережні міста. Зокрема, про це кошовий І. Сірко доповідав як «нижайший раб и верной подданой» в листі до Олексія Михайловича 13.03.1664: «В той же, великий государь царь, грамоте написано, чтоб я над изменниками Черкаси (правобережними козаками, що не присягали московському царю — авт.) расправу учинил; и я с войском Запорожским, оборотясь из-под Тягина, города Турецкого, пришел под городы Черкасские... чрез нас, Йвана Сирка, к вашему царскому величеству привращена есть вся Малая Росия, над Богом и за Богом будучие городы, а именно Брянской полк, Каль-ницкой, Могилев, Рашков, Уманской повет, до самого ж Днепра от Днестра...». Потрапивши в повну залежність від Москви, І. Сірко не тільки здобував для неї укр. міста, але й просив царя, щоб той прислав своїх ратників «для их обороны».

Щоправда, його наступники — *Д. Многогрішний* та / *Самойлович* — пробували хоча б інколи протестувати проти посилення моск. експансії на укр. землі, зокрема, висловлюючи невдоволення підписанням *Андрусівського перемир'я 1667*, що без участі представників України ділив її землі по Дніпру між Польщею та Московською державою. Подавали іноді голоси протесту й січовики, коли Москва вже наблизилась до їхніх володінь. Але розбрат, якого цар добився на той час у середовищі укр. козацтва, вже за інерцією працював проти консолідації всього суспільства. У важких умовах Руїни, що охопила укр. землі після смерті Б. Хмельницького, тільки П. Дорошенко намагався добитись їхньої соборності. Весь свій дип. талант він узявся використати насамперед для зміцнення своєї влади на Правобережжі, а далі зробив спробу прихилити до себе й Лівобережжя. Андрусівське перемир'я та втручання царя у справи Лівобережної України змусили П. Дорошенка шукати опори не тільки в татарській, а й у тур. допомозі, аби звільнитись від Польщі й відібрати лівий берег від Москви (див. *Українсько-турецький союзний договір 1669*). Однак, спираючись тільки на сили й засоби зруйнованої та знелюдненої Правобережної України й таких непевних союзників, як татари, П. Дорошенко не зміг знайти виходу з трагічного трикутника Польща — Москва — Туреччина. Зрозумівши, що допомога Османської імп., яка вийшла з політ. союзу з Україною через відсутність підтримки козаків на слизькому політ. ґрунті України, П. Дорошенко 19.09.1676 піддався Москві, що відповідало тоді розумінню й настроям багатьох українців. Зміни в політиці щодо Москви відбувались лише з поч. 90-х XVII ст., коли в 1692 Запорозька Січ уклала угоди з кримським ханом, що передбачали своїм головним завданням «отобрание от Мос-ковской власти Малороссийской Украины».

Справу утвердження незалежної України за допомогою зацікавлених у послабленні Московського царства д-ав намагався продовжити / *Мазена*. Шляхом таємних комбінацій зі шведським королем Карлом XII та польським С. Лещинським йому вдалось заручитись їхньою підтримкою, що в ході *Північної війни 1700-21* давало Україні шанс уникнути політ. залежності від моск. царя (див. *Українсько-шведський союз 1708*). Усвідомивши надзвичайно важливе значення такого кроку для долі рідного народу, до цієї політ. акції підключилися й учорашні противники Мазепи — запорожці на чолі зі своїм кошовим отаманом К. Гордієнком. Проте знову проти укр. інтересів спрацювала роз'єднаність укр. суспільства, що не дало тоді змоги вирва-

тись з-під моск. панування. Водночас поразка під Полтавою 1709 не ліквідувала дип. зносин укр. козацтва з навколишнім світом. Перебравши після смерті І. Мазепи гетьманську булаву, *П. Орлик*, витворивши першу європ. Конституцію, зумів нав'язати контакти з багатьма країнами. Насамперед йому вдалось організувати союз із кримським ханом і спільний похід в Україну, який мав завершитись її визволенням від моск. поневолення (див. *Українсько-кримський союзний договір 1711*). Загальновідомо, що цей план через недотримання умов з боку татарських вояків, які повели себе як грабіжники, зазнав невдачі. Проте П. Орлик і його прибічники продовжували представляти укр. козацтво перед світом, намагаючись

звернути увагу європ. монархів, різних міжнар. форумів на важке становище, у якому опинилась Україна, і підтримати її у відстоюванні суверенних прав. Після смерті емігрантів мазепинської хвилі ця активність припинилась. Спроби останнього гетьмана України *К. Розумовського* нав'язати міжнар. відносини успіху не мали, як не могла вже бути справжнім суб'єктом міждерж. зв'язків і сама Гетьманщина.

Література: Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. — К., 1994; Горобець В.М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII — першої чверті XVIII ст. — К., 1995; Сергійчук В. Переяславська рада — трагедія України і програв Європи. — К., 2003; Чухліб Т. Дипломатія Української козацької держави // Політика і час. — 2003. — №3, 4.

В.І. Сергійчук

Дипломатія віртуальна в найширшому розумінні означає таку форму *дипломатії*, яка асоціюється з появою глобальних інформ.-комунікаційних мереж. У вузькому смислі Д. в. охоплює прийняття рішень, координацію, комунікацію та практику закорд. справ, що здійснюються за допомогою інформ. і комунікаційних технологій. Термін «дипломатія віртуальна» введений в обіг у США в сер. 1990-х і пов'язаний із впровадженням концепту «м'якої влади» (запропонованого Дж.С. Наєм молодшим) — для розвитку та втілення концепції нової дипломатії США. Йдеться, насамперед, про методи, технології та інструментарій глибокого «м'якого ідеологічного впливу» на світову громадськість, на розбудову та «вбудову» в її масову свідомість системи амер. базових ідеалів і цінностей. Д. в. означає також перебудову діяльності *посольств*, консульств і

місій та якісно нову підготовку *дипломатів*, які мають володіти різноманітними масово-комунікаційними навичками й інноваційними інформ.-комунікаційними інструментами. Інформ. ревізія, яка лежить в основі *глобалізації*, швидко й фундаментально змінює світ, і володіння навичками Д. в. стає важливим компонентом сучас. дипломатії, яка трансформується відповідно до змін у дип. середовищі та структурі закорд. справ. Виділяються підходи до дипломатії та стратегії для *міжнародних відносин* інформ. ери, які вбирають у себе окреслення ідей, цінностей, норм, законів та етики через вплив. Д. в. можуть користуватись як державні, так і недержавні *актори міжнародні*. Це не означає, що концепція «твердої влади» зникає з порядку денного, вона лише суттєво доповнюється різноманітними стратегіями, пов'язаними з концепцією «м'якої влади».

О.В. Зернецька

Дипломатія Галицько-Волинської Русі.

Відповідно до свого геополіт. становища й особливостей політ, життя Давньоруської д-ви Галицько-Волинська Русь була своєрідним містком, що з'єднав схід.-слов. світ із країнами Заходу й Півдня. Уже на початку складення територій Галицької й Волинської земель (II-а пол. XI — поч. XII ст.) їхні князі виявились втягненими в стосунки з традиційними дип. партнерами Київської Русі: Візантією, Угорщиною, Польщею, Болгарією. Давньоруські літописи, візантійські істор. твори й зах.-європ. хроніки скупко розповідають про дипломатію перших відомих нам із джерел західноруських князів — Ростиславичів. Особливо активну зовн. політику проводив Василько Ростиславич, князь Теремов-ля, який у 90-х XI ст. успішно воював із Польщею та мав намір заволодіти нею, претендував на частину Болгарії, використовував для цього кочові племена печенігів, берендеїв, торків. Його старший брат Володар, князь перемишльський, був дип. партнером і союзником Візантії, 1104 видав свою доньку Ірину за сина імп. Олексія I Ісаака. Володар і Василько спирались на союзи із зах. сусідами в протистоянні київ. кн. *Володимир Мономаху*. 1123 вони разом з угорськими, польськими й чеськими загонами допомагали претендентові на київ. престол Ярославу Свято-полчичу здобувати м. Володимир із тим, щоб після цього рушити на Київ. Успіху вони не досягли.

Зовн. політика Галицько-Волинської Русі більшої частини XII — XIII ст. значною мірою відрізнялась від дип. зв'язків попереднього часу з Візантією, країнами Зах. і Центр. Європи. Відійшли в минуле великі війни, масштабні мор. й суход. походи руських на Царгород, важливі міждерж. угоди, обміни повноважними посольствами, одне з яких очолювала навіть сама кн. *Ольга* (946). Удільна (феодальна) роздробленість, яка в сер. XII ст. розколола Русь на півтора десятка великою мірою авт. земель і князівств, стала гол. причиною того, що дип. стосунки між Галицько-Волинською Руссю, Візантією та країнами Заходу здрібнювались, зводились до локальних і нерегулярних контактів поміж галицькими і волинськими князями та государями тих чи інших д-ав, переносились переважно до церковної сфери. Уламки відносин із Візантією із сер. XII ст. майже повністю зосередили у своїх руках галицькі й волинські князі, а Галицька й Волинська землі висунулись на перший план за інтенсивністю (дуже відносно порівняно з X — I пол. XI ст.) і важливістю цих нових зв'язків з імперією. Галицьке князівство, що утворилось на поч. 40-х XII ст. і швидко висунулось у перший ряд давньоруських держ. утворень, від самого початку свого існування намагалось вести незалежну політику щодо Візантії та водночас спиратись на неї в суперництві з іншими руськими князівствами, насамперед Волинським. Перший галицький князь *Володимир Володаревич* доклав багато зусиль для того, щоб залишитись суверенним володарем і по відношенню до Києва, спираючись при тому на Візантію та Польщу.

У 60-і його син *Ярослав Осмомисл*, що доти був вірний угоді батька з Візантійською імп., та й сам, мабуть, підписав із нею дружній договір бл. 1162, незабаром по тому уклав спрямований проти неї союз із Угорщиною, а 1164 підтримав суперника імп. Мануїла I — Андроніка Комніна, надавши останньому політ, притулок. Імператорові довелося піти на замирення із суперником і відновити договірні стосунки з галицьким князем. Київ, літопис XII ст. розповідає про обмін посольствами між Константинополем і Галичем. Після цього Мануїл I зумів розладнати русько-угорський альянс. Т. ч., наприкінці XII ст. погнали стосунки Галицько-Волинської Русі з Візантією. 1197 чи 1198 волинський кн. *Роман Мстиславич* відгукнувся на прохання візантійського патріарха про допомогу, розбив і відігнав половців від Константинополя. У 40-х XII ст. тісними були зв'язки між Галицько-Волинською Руссю й Угорщиною, що втручалась у внутр. суперництво в краї, допомагаючи то галицькому, то волинському князеві. Однак близькі стосунки з Угорщиною не заважали дип. контактам обох держав із Польщею. Волинське князівство в 30 — 40-х схилилось до тривалого союзу з Польщею, свідомо чого може бути *династичний шлюб* 1136 між краківським кн. Болеславом IV і небогою волинського кн. Ізяслава Мстиславича; далі подібні русько-польські династичні шлюби відбувались неодноразово.

1199 Роман Мстиславич об'єднав Галичину з Волинню, утворивши сильне Галицько-Волинське князівство. 1204 чи 1205 він уклав потрійний союзний договір із польським кн. Лешеком й угорським королем Андрієм. Та після загибелі Романа в польському поході (червень 1205) створена ним держава розпалась, на 40 років поринувши у вир удільної роздробленості. У Галицько-Волинській Русі порядкували бояри, а спадкоємці Романа *Данило Галицький* і *Василько Романович* сиділи на клаптику Волині. Угорський король і польський князь підступно порушили умови угоди з Романом і намагались загарбати його князівство, уклавши 1214 у Спішії договір про розділення між ними Галицько-Волинської Русі. Король добився від папи проголошення його сина Коломана галицьким королем, однак народ не визнав того й повстав проти нього 1215. Досягши повноліття (1219), Данило Романович розпочав б-бу за відновлення батьківського князівства. Він виявив себе видатним полководцем і дипломатом, вступаючи в угоди то з тодішнім галицьким князем Мстиславом Удатним, то з Польщею, то з Угорщиною, то з Литвою. Суто дип. засобами 1219-20 Данило Романович зумів роз'єднати союз Угорщини з Польщею, що послабило їхній тиск на Волинь. У наступні роки він обмежив польську *агресію*, залучивши в союзники Литву. У 30 — 40-і Данило мав союзником мазовецького князя Конрада, якому він сприяв у змаганнях за краківський, головний тоді в Польщі, престол. На кінець 30-х Романовичі зуміли відновити свою владу над Волинською землею.

По смерті галицького князя Мстислава (1228), що необачно перед тим передав Галицьке князівство своєму зятеві, угорському королевичу

Андрію, Данило розпочав б-бу за повернення галицької спадщини Романа. Він діяв у важкій для нього міжнар. обстановці: у Галичі сидів із залогою угорський королевич, у краї порядкували бояри, які підшукували суперників Данилові серед руських удільних князів, протиставляючи йому спочатку белзького князя Олександра, а далі чернігівського княжича Ростислава Михайловича. При тому у внутр. справі Галицько-Волинської Русі постійно втручались Польща (краківський престол) та Угорщина. Напередодні монголо-татарської навали на Русь (1238) Данило вигнав із Галича й угрів, і Ростислава та об'єднав Галичину з Волинню. Однак вторгнення орд Батия, винищення населення, зокрема бояр і рицарства, руйнування міст і сіл послабили князівську владу. На горизонті політ, життя знову з'явився Ростислав Михайлович (1241). Напруживши всі сили, виявивши военний і дип. таланти, Данило роз'єднав ворожі сили, здолав у битві під Ярославом (1245) приведені Ростиславом угорське та польське війська й остаточно став великим князем галицько-волинським. По тому Угорщина запропонувала йому мирну угоду, а польські князі зробились його союзниками. У наступні роки Данило Романович втручався в польські справи, впливав на заміщення краківського престолу, заволодів на час Люблінською землею. Із ним рахувались можновладці багатьох європ. країн.

1252-53 Данило брав участь у європ. змаганнях за австр. спадщину — корону Австрії, що по смерті герцога Фрідріха зробилась предметом б-би між *Священною Римською імперією*, Угорщиною, Чехією та Галицько-Волинською Руссю. Перебування його сина Романа на австр. престолі виявилось короткотрасним, але піднесло європ. авторитет двох Романовичів. Те ж саме можна сказати й про *галицько-папські переговори сер. XIII ст.*, що завершилися наприкінці 1253 коронацією Данила Романовича папським легатом у Доростолі. Вдало поєднуючи військову силу з дипломатією (зокрема, союз із володимиро-суздальським князем Андрієм Ярославичем), Данило успішно боровся проти татар, постійно перемагаючи орду Куремси 1252-58. По смерті Данила Романовича створена ним держава розпалась, спадкоємці почали змагатись між собою, що послабило міць Галицько-Волинської Русі й призвело до занепаду її дипломатії.

Література: Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. — М., 1968; Дашкевич Я. Українські землі в часах галицько-волинської державності (кінець X - середина XIV ст.) // Пам'ять століть. — 2002. — №4; Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. — К., 2002.

М.Ф. Котляр

Дипломатія громадська — сучас форма міжнар. діяльності неурядових інституцій (екологічної, правозахисної, наукової, масмедійної, культ.-освітньої, гуманітарної спрямованості), які включаються в міжнародні відносини як неофіц. суб'єкти впливу на політику урядових та неурядових структур зарубіжних країн.

У міжнародних відносин теорії поняття «дипломатія громадська» містить деякі внутр. протиріччя: а) недерж. інституції та фізич. особи не володіють зовн. суверенітетом держ. влади й теоретично не можуть вважатись носіями зовн.-політ. ініціативи, тобто дипломатичними місіями; діяльність таких акторів міжнародних розглядається як додаткова (субсидіарно-консультативна), а не офіц.-легітимна дип. активність; б) Д. г. скеровується відп. держ. установами, відповідальними за офіц. представництво д-ви в міжнар. відносинах і є похідною від зовн.-політ. урядових програм.

Ю.В. Романенко

Дипломатія Державного Центру УНР в ЄКЗИЛІ. 14-21.11.1920 Державний Центр (ДЦ) УНР (голова Директорії С. Петлюра, 65 депутатів Трудового Конгресу народу України, 14 членів Ради Народних Міністрів УНР, 1680 урядовців та більше 15 тис. козаків і старшин Армії УНР) змушений був під ударами Червоної армії залишити нац. територію й відступити до Польщі, маючи всі ознаки легітимності як із погляду міжнародного права, так і згідно із «Законом про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР» і «Законом про Державну Народну Раду УНР» від 12.11.1920. Залежно від місця перебування, структури й зовн.-політ. стратегії ДЦ УНР в ек-зилі, його дипломатію можна поділити на 3 періоди: 1) 1921-23 («Гарнівський період»); 2) 1924-40 («Варшавсько-Паризький період»); 3) 1948-92. Під час першого періоду ДЦ УНР (до 14.01.1922 його МЗС продовжував очолювати А. Ніковський, потім — І. Токаржевський-Карашевич, зовн.-політ. питаннями опікувався безпосередньо голова Ради Народних Міністрів А. Лівіцький) жив надіями на швидке повернення на Батьківщину, розраховуючи на орг-цію заг.-народного антибільшовицького повстання всередині України. Його дип. діяльність була спрямована на здо-

буття міжнар. визнання УНР і пошуки зовн. допомоги для продовження б-би за незалежність України. Із цією метою уряд УНР утримував дип. місії й представництва в Австрії (Г. Сидоренко), Бельгії та Голландії (А. Яковлів), Великій Британії (Я. Олесницький), Італії (В. Мазуренко), Німеччині (Р. Смаль-Стоцький), Польщі (Л. Ми-хайлов), Румунії (К. Мацієвич), Туреччині (В. Мур-ський), Франції (О. Шульгин), Чехословаччині (М. Славинський) і Швейцарії (М. Василько). Після офіц. визнання УНР Аргентиною 5.02.1921 повіреним у справах до Буенос-Айреса 31.03.1921 було призначено М. Шумицького. З огляду на зусилля Франції щодо формування під своєю егідою блоку центр.-східноєвроп. д-ав (Польща й Антанта мала), що міг би слугувати «санітарним кордоном» від більшовизму та опорою проти нім. реваншизму, ДЦ УНР активно пропагував концепцію створення Балто-Чорноморського і/або Чорноморського союзів, де УНР мала відігравати ключову роль. Військ. поразка білої контрреволюції нарешті уможливила порозуміння ДЦ УНР із демокр. Росією в особі Російського політичного комітету Б. Савінкова та укладення Конвенції «Про міжнародно-правове об'єднання» між УНР і Донською демократичною групою 1921 сторін, а варшавська дип. місія УНР виступила посередником у розробленні аналогічної союзної угоди між орг-цією Б. Савінкова й Донською демократичною групою полковника М. Гнилорібова.

Від початку існування ДЦ УНР в екзилі важливим об'єктом його дип. діяльності стали великі міжнар. форуми й орг-ції, передусім новостворювана Ліга Націй, на 1-у сесію Асамблеї якої в Женеві в листопаді 1920 прибула урядова делегація УНР (О. Шульгин, О. Коваленко й А. Марголін), яка розгорнула активну видавничо-пропагандистську діяльність. Однак 25.11.1920 підкомісія «С», що розглядала кандидатури балт. республік, Грузії й УНР, відмовила їм у вступі до орг-ції з огляду на невизначеність внутр.-політ. ситуації; 6.12.1920 Асамблея Ліги Націй остаточно прийняла негативне рішення щодо подання УНР, проте не базувала його на заг. принципі, формально зберігши за Україною право знову виставити свою кандидатуру. Тому дип. акції екзильного уряду УНР у Женеві тривали й надалі. Восени 1921 О. Шульгин направив голові 2-ї сесії Асамблеї Ліги Націй «Протест проти насилля над правами українців Радянською Росією» та меморандум про війну РСФРР з УНР,

які рішенням ген. секретаря орг-ції були опубліковані англ. й франц. мовами та роздані для ознайомлення делегатам. Опосередковано дип. діяльність ДЦ УНР на цьому терені здійснювалась і через Українське товариство прихильників Ліги Націй, а у квітні 1922 О. Шульгин і Р. Смаль-Стоцький зробили спробу зацікавити укр. питанням Генуезьку конференцію 1922.

Дип. активність ДЦ УНР змусила Кремль підключити на формально рівноправних засадах до участі в укладенні Ризького мирного договору 1921 УСРР і дозволити їй заснувати в країнах найбільшого

скупчення укр. політ, еміграції власні повноважні представництва. Протягом 1921-22 послів УНР у Польщі, Німеччині, Австрії й Чехословаччині змінили відповідно повпреди УСРР *О. Шумський, В. Ауссем, Ю. Коцюбинський і М. Левицький*; найдовше (до 1924) функціонували дип. місії УНР у Парижі й Бухаресті та до 1926 — у Швейцарії. Початок смуги міжнар. визнання СРСР, відсутність підтримки з боку провідних зах. д-ав, які шукали шляхів торг.-екон. зближення з Москвою, неспроможність відновити контроль хоча б над частиною нац. території (невдача Другого зимового походу Армії УНР у листопаді 1921, затухання повстанського селянського руху), поглиблення суперечностей між різними угрупованнями укр. політ, еміграції та загострення фінанс. труднощів спричинили глибоку кризу ДЦ УНР в екзилі, перехід його фактично на нелегальне становище, розформування військ, таборів Армії УНР у Польщі й ЧСР та від'їзд наприкінці 1923 *С. Петлюри і В. Прокоповича* до Парижа (*А. Лівіцький і Р. Смаль-Стоцький* залишились у Варшаві).

У «Варшавсько-Паризький період» існування ДЦ УНР (після вбивства *С. Петлюри* 25.05.1926 його очолив *А. Лівіцький*, МЗС керували 1926-36 і 1939-40 *О. Шульгин* та 1936-39 *В. Прокопович*) його орієнтація на зах. демократії, передусім Францію та Велику Британію, базувалась на концепції неминучості збройного конфлікту між ними та СРСР, наслідки якого будуть сприятливими для відновлення незалежної УНР. Тому головні дип. зусилля ДЦ УНР спрямовувались на встановлення тісних зв'язків із впливовими політ. колами зах. д-ав та їхніх союзників у Центр.-Схід. Європі з метою ґрунтовного з'ясування перед ними не лише антидемокр. й тоталітарного, але й колоніального характеру сталінського режиму, ознайомлення з цілями

укр. визв. руху та переконання в доцільності відродження демокр. укр. державності як центр, ланки системи регіональної безпеки.

Колишні голови дип. місій УНР (*А. Марголін, К. Мацієвич, В. Мурський, М. Славинський, О. Шульгин*) продовжували вести відп. роботу за місцем проживання. Восени 1926 *А. Лівіцький* поновив союзницькі зв'язки з *Ю. Пілсудським*, який повернувся до влади в результаті держ. перевороту 12-14.05.1926 і плекав ідею створення військ.-політ. блоку нових незалежних д-ав від Скандинавії до Туреччини. До початку Другої світової війни Східний відділ польського МЗС сприяв дипломатії ДЦ УНР, особливо в Парижі та Празі, а Другий відділ штабу військ, мін-ва УНР співпрацював з аналогічним підрозділом польського Генштабу в здійсненні розвідки на території УСРР, міністр інформації екзильного уряду *Р. Смаль-Стоцький* доклав чимало зусиль для зменшення напруги в польсько-литовських відносинах після анексії Варшавою Віденської області 24.03.1922. Звичайно, за таких обставин ДЦ УНР не міг претендувати на зах.-укр. землі в складі 2-ї Речі Посполитої, обстоюючи нац.-персональну автономію укр. меншини, але принаймні двічі союзні стосунки з Варшавою псувались різкими протестами екзильного уряду УНР (1926-39 його очолював *В. Прокопович*): щодо «пацифікації» Схід. Галичини 1930-31 та у зв'язку із суверенізацією Карпатської України 1938-39.

Зручними каналами для встановлення зв'язків ДЦ УН Р із франц. колами стали: комітет «Франція — Схід» («Rgapse Oгієпі»), до якого входили визначні франц. політики й дипломати, що спеціалізувались на проблемах Бл. Сходу та Центр.-Схід. Європи (з укр. боку його членами стали

1. *Косенко, І. Токаржевський-Карашевич, О. Шульгин і М. Шумицький*); заснований 1930 клуб «Осередок Українських студій» («Сегсіє сГЕіислек ІЛсгаіпеппек»), очолюваний відставним дипломатом Ферраном і *І. Токаржевським-Карашевичем*. Аналогічну установу — Болгарсько-українське товариство — було засновано в Софії з ініціативи представника екзильного уряду УНР *М. Пара-шука*. За участю *О. Шульгина* 1932 в болг. столиці було влаштовано урочисте відкриття пам'ятника *М. Драгоманову*. За допомогою прихильних до укр. справи брит. політиків (лордів *Дікінсона* й *Ноель-Бакстона*, членів палати громад *Дж. Гілса* та *Дж. Мандера* й інших) *Р. Смаль-Стоцькому* вдалось створити Англійсько-український комітет, заходами якого 1935 була видана брошура «Українське питання і його значення для Великої Британії». Для ознайомлення амер. громадськості з укр. проблематикою *Р. Смаль-Стоцький* використав канали очолюваного ним же у Варшаві осередку «*Прометейського руху*», унаслідок чого 29.10.1929 сенатор *Р. Коупленд* поставив на засіданні відп. комісії Сенату США питання про визнання екзильних урядів УНР і Грузинської Демократичної Республіки у формі призначення для зносин із ними спец. амер. представників, що мало певний пропагандистський ефект. Наприкінці 30-х ХХ ст. *Р. Смаль-Стоцькому* вдалось увійти в приязні стосунки з послом США у Варшаві *А. Бідлом* і забезпечити передачу президенту *Ф. Рузвельту* ноти *В. Прокоповича* від 9.11.1937 і телеграми *А. Лівіцького* від 20.02.1939 з пропозицією, щоб уряд США зажадав негайного виведення з України «окупаційних московських військ». Як і попереднього періоду, досить активно напр. 20-х - у 30-і була дип. діяльність ДЦ УНР у Лізі Націй, на ім'я голови Асамблеї та Ради якої за підписами *В. Прокоповича* й *О. Шульгина* надсилались меморандуми, листи та заяви з приводу тих чи інших питань. Зокрема, 8.09.1930 *В. Прокопович* виступив із меморандумом уряду УНР «У справі європейської федерації та України», де обґрунтовувалась екон.

доцільність вступу в майбутньому незалежної України до проєктованої франц. мін. зак. справ А. Бріаном Європ. федерації. До урядового меморандуму О. Шульгин доклав свого листа від 10.09.1930, у якому звертав увагу лідерів Заходу на порушення військ.-політ. й госп. рівноваги в Європі внаслідок відновлення Російської імп. у формі СРСР та здійснення ним курсу на світову рев-цію каналами *Комуністичного Інтернаціоналу*. Коли ж під тиском лівих сил Ліга Націй змушена була запросити СРСР до участі в обговоренні проєкту А. Бріана й М. Литвинов 18.05.1931 з'явився на засіданні Європ. комісії в Женеві, О. Шульгин заперечив його право говорити від імені України та викрив імперську сутність політики Кремля. 12.02.1932 МЗС екзильного уряду УНР звернулось із нотою до голови *Конференції зі скорочення та обмеження озброєнь 1932-34* в Женеві, у якій містився протест щодо «узурпації прав української нації» делегацією СРСР, вимога виведення рад. військ з УСРР та висловлювалась підтримка зусиллям світового співтовариства щодо обмеження озброєнь. 25-27.09.1933 О. Шульгин

вручив головам Ради Ліги Націй і 14-ї сесії Асамблеї листи у справі голодомору в УСРР із закликом організувати міжнар. допомогу голодуючим. Попри формальний опір секретаріату, голова Ради Ліги Націй Мовінкель порушив проблему на приватному засіданні, що ухвалило звернутись у справі допомоги до Міжнародного к-ту Червоного Хреста. Але після прийняття 18.09.1934 до Ліги Націй СРСР можливості використання її трибуни для популяризації укр. питання різко зменшились, хоча дип. демарші ДД УНР продовжувались до кінця 30-х.

Із початком Другої світової війни А. Лівіцький був інтернований у Варшаві, керівництво ДЦ УНР перейшло до В. Прокоповича. Після взяття вермахтом Парижа він змушений був переховуватися в неокупованій частині Франції, а О. Шульгина заарештувало гестапо. Дип. діяльність ДЦ УНР в екзилі була поновлена після підписання А. Лівіцьким 10.06.1948 в Аугсбурзі (Зах. Німеччина) Тимчасового Закону про його реорганізацію, до якого невдовзі приєдналися керівники емігрантських укр. політ. партій. За міжнар. діяльність у реформованому ДЦ УНР відповідали президент УНР в екзилі як правонаступник Голови Директорії (1948-54 — А. Лівіцький, 1954-65 — С. Витвицький, 1967-89 — М. Лівіцький, 1989-92 — М. Плав'юк) і голова уряду УНР (1948-52 - І. Мазепа, 1952-53 - С. Баран, 1954 - С. Витвицький, 1954-57 — С. Созон-тів, 1957-67 — М. Лівіцький, 1967-69 — А. Фіголь, 1969-72 — С. Довгаль, 1972-74 — В. Федорон-чук, 1974-80 — Т. Леонтій, 1980-89 — Я. Руд-ницький, 1989-92 — І. Самійленко). Перебуваючи в Мюнхені та Філадельфії, ДЦ УНР у повоєнний період засобами «персональної дипломатії» продовжував інформувати світову громадськість про стан справ в УСРР, розвиток дисидентського руху та історію нац.-визв. змагань укр. народу; налагоджував міжнар. зв'язки з впливовими політ. і наук. колами; через свої представництва підтримував контакти з осередками укр. діаспори; брав активну участь у роботі міжнар. конференцій (так, віце-прем'єр екзильного уряду УНР І. Самійленко 1987 був радником Комісії Конгресу США у справі голодомору в Україні 1932-33). Згідно з постановами 10-ї сесії УНР від 19.06.1989 та Надзвичайної сесії 14-15.03.1992 М. Плав'юк передав 22.08.1992 Президентові України Л. Кравчуку «Грамоту про складання повноважень і припинення діяльності ДЦ УНР в екзилі», наголосивши, що «проголошена 24.08.1991 й утверджена 1.12.1991 народом України Українська Держава продовжує державно-національні традиції УНР і є правонаступницею УНР».

Література: Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали. — Філадельфія-Київ-Вашингтон, 1993; Николаєнко І., Шинкаренко Т. Зовнішньополітичний аспект діяльності Державного центру УНР в еміграції. Тарнівський період // Вісник Київського університету. Серія: Міжнародні відносини. — 1997. — Вип. 6; Матвієнко В. Україна і Ліга Націй. — К., 2000; Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — К., 1994.

В.І. Головенко

Дипломатія долара — визначення зовн.-політ. дій США, здійснюваних в інтересах амер. бізнесу. Вперше було використано щодо *зовнішньої політики* адміністрації президента В. Тафта, який у грудні 1912 заявив про прагнення «замінити кулі на долари» як засіб амер. екон. експансії; силові прийоми тиску поступились економічними. На зміну жорсткому курсу *«великої палиці» політики* прийшла Д. д., розрахована на використання фінанс. важелів для досягнення стратегічних цілей США, які визначали *Монро доктрина* і *«відкритих дверей» доктрина*. Заохочуючи й підтримуючи інвестиції та позики в лат.-амер. країни, уряд В. Тафта намагався стабілізувати політ.-екон. ситуацію в цих країнах і зміцнити позиції США в них, зокрема в районі *Панамського каналу*, а також витіснити європ. капітал із Центр. Америки. Д. д. як засіб захисту інтересів монополій США цілеспрямовано втягувала провідні амер. банки в зовн.-політ. процес. Д. д. використовувалась для фінансування будівництва залізниці в Китаї з 1909, застосовувалась на Гаїті, в Гондурасі та Нікарагуа, де амер. позики поєднувались не лише з введенням у 1911 посади амер. збирача податків, але й амер. військ, інтервенціями США. У широкому розумінні поняття Д. д. застосовується для визначення всієї сукупності фінанс. засобів, що використовуються США в зовн.-

політ. цілях.

Б.М. Гончар

Дипломатія економічна — органічна складова *зовнішньої політики* суб'єктів світового госп.-ва. Головна

роль у формуванні та здійсненні Д. є. належить окремим країнам світу, тому її сутність розкривається, насамперед, у діяльності держ. органів та їхніх підрозділів у сфері зовн.-екон. політики. Проте д-ва не є монопольним оператором міжнародних екон. відносин. Серед

останніх можна визначити низку суб'єктів зовн.-екон. діяльності. Із цих позицій конкретний її зміст полягає у міжнар. госп. діяльності суб'єктів різного рівня, яка характеризується заздалегідь виваженим розрахунком і спрямована на досягнення поставленої мети. У практ. площині Д. є. знаходить свій прояв у сукупності екон.-прав. норм, принципів, методів, форм, інституційних інструментів, вартісних важелів, які використовуються операторами при здійсненні *міжнародних економічних відносин*. Д. є. — багатогранна діяльність, яка в сучас. умовах розвивається на двосторонній та багатосторонній основах і функціонує на мега-, макро-, мезо-, мікрорівнях, відповідно віддзеркалюючи матеріал, інтереси міжнар. екон. та валютно-фінанс. орг-цій, регіонів, д-ав, галузей нац. економіки, *транснаціональних корпорацій*, госп. об'єднань, підприємств. З точки зору об'єкта Д. є. зорієнтована на реалізацію зовн.-торг. зв'язків, міжнар. валютно-фінанс. та виробничих відносин, екон. стосунків у сфері реалізації сукупного екон. та наук.-техн. потенціалу країн світу, вирішення

ГЛОБАЛЬНИХ Проблем.

АЛ.Румянцева

Дипломатія Запорозької СІЧІ. Від початку свого орг. оформлення запорозьке козацтво, усвідомивши свою роль у б-бі проти тур.-кримськотатарської експансії, саме розпочинає процес утвердження себе *суб'єктом міжнародного права*, нав'язуючи зносини із сусідами. До найперших таких зв'язків треба віднести контакти з прикордонними старостами польсько-литовського уряду та воєводами моск. царя, які вже тоді намагались поставити запорожців на свою службу. Зокрема, 1527 кримський хан скаржився польському королеві, що урядники «черкаський и ка-невський пускают казаков с казаками неприя-теля твоего и моего путивльскими по Днепру под улусы наши, о войсках тогда наперед дают ведать до Москвы». Однак по-справжньому запорожці висували себе на суб'єкта міжнар. відносин із приходом на дніпровські острови кн. Д. Вишневецького. Заснована ним на Хортиці Запорозька Січ водночас починає становити нову суспільну силу й територіально. А перший відомий нам візит Вишневецького до Туреччини дає підставу вважати 1553 за початок офіц. визнання укр. козацтва в *міжнародних відносинах* такою могутньою на той час д-вою, якою була Османська імперія. Ті ж голосні походи укр. козацтва під проводом князя Вишневецького

проти степової орди, які відбулись 1556-62, знайшли широкий відгук і збудили інтерес європ. правителів до навдивовиж орг. сили, що зародилась на межі Дикого поля, а відтак у багатьох столицях з'явилися проекти застосування її в безупинних війнах, що спалахували в різних регіонах. Уже 1572 під час франц.-іспан. війни в Нідерландах перебували якісь козацькі частини. Зах. Європа звертала тоді увагу на запорожців тому, що на арену міжнар. відносин висувалась збройна сила, із якою неспроможна була впоратись Туреччина. З огляду на це та на постійне підвищення авторитету запорозького козацтва, польський король з 1568 змушений визнати його офіційно, пропонуючи службу й оплату. Той реєстр, що його з 1578 запровадив польський король Стефан Баторій, набираючи дніпровських козаків на Лівонську війну, водночас дозволив запорожцям поширювати свій вплив і на «городову Україну».

У 90-і XVI ст. запорозьке козацтво вступило в дип. зносини з багатьма європ. країнами, Вати-каном. Напр., ще 8.11.1593 папа Климент VIII звертався до козацького старшого як до «генерального гетьмана»: «Ми знаємо, як славне твоє козацьке військо, і тому воно може бути дуже корисним християнському суспільству в боротьбі із спільними ворогами нашої віри. Тим паче, що ми проінформовані про твою сміливість і знання військової справи: бо ти не поступаєшся найхоробрішим людям у сміливості й умінні командувати військами». Такі й подібні оцінки, які містились в європ. друкованих виданнях кінця XVI ст., означали, що Річ Посполита виявилась безсилою втримати в покорі запорозьке козацтво. Воно швидко добилось для себе жаданих прав, що давало можливість закласти юрид. базу під легалізацію й оформлення нової, досі не званої сусп. орг-ції, з якою стали рахуватись у світі. І коли на поч. XVII ст. в Європі почала складатись із різних народів антитур. «Ліга християнської міліції» на чолі з франц. князем де Невером, до неї вписали й укр. козацтво. У справі супроти турків до запорожців приїжджали послі з Іспанії, Франції, Неаполя, Мальтійського ордену, Австрії. 1618 із цього приводу козацький посол мав зустрічі з перським шахом, який хотів найняти кілька десятків тисяч запорожців для зміцнення свого кордону з Туреччиною. Походи укр. козацтва на Чорноморське узбережжя Туреччини, як правило, узгоджувались з одночасними бойовими діями союзників по «Лізі християнської міліції» в районі Середземномор'я, що змушувало султана оборонятись одночасно з кількох сторін. А регулярність таких спільних узгоджених дій виснажувала екон. можливості Туреччини, підривала боєздатність її армії, знижуючи відтак і військ. могутність країни. Бурхливий розвиток цієї сили непокоїв тур. султана, який змушений був рахуватись із витвореною на півдні України збройною силою, що розладнувала його завойовницькі наміри: за свідченням укр. літописця Г. Граб'янки, коли султану повідомляли про повстання на окраїнах Османської імп., він і слухати не хотів; що ж до козаків — відповідав: «Мушу

єдиним вухом слухати».

Тим часом в Європі зростання авторитету запорозького козацтва, яке за образним висловом одного із сучасників, сміливо простягало руку в пашу звіра, давало можливість представникам дніпровської вольниці не тільки сидіти на рівних за столом переговорів у Варшаві, не лише налагоджувати постійні контакти із сусідніми державами, а й закріплювати своє становище в системі міжнар. відносин того часу. Так, поряд із збільшенням козацького реєстру до 6 тис. чол., на що змушена була піти Річ Посполита за *Куруківською угодою 1625*, Запорозька Січ одержала визнання від Швеції, послі якої 1626 приїжджали з пропозицією виступити проти Польщі; ще через два роки запорожців запросили втрутитись у міжусобицю претендентів на кримський престол. Попри важкі поразки повстань 30-х XVII ст. проти шляхетської Польщі, низове козацтво продовжувало підтримувати свій високий авторитет у Європі. Свідченням цього був не лише намір європ. монархів використати запорожців в об'єднаному поході проти Туреччини, а й запросини значних їхніх підрозділів Австрією проти Франції, а останньою — проти Іспанії під час *Тридцятилітньої війни 1618-48*. Зокрема, участю в здобутті Дюнкерка дніпровська вольниця закріпила свою славу хороброго воїнства на полях Франції. На повну ж силу вона заявила про себе в початковий період Хмельниччини. На відміну від попередніх своїх досягнень, коли їй вдавалось добитись окремих поступок від польської влади чи бути використаною іншими державами, тепер вона збройною сконсолідованою силою за допомогою свого офіц. союзника — Кримського ханства — не лише могла зайняти тверду позицію щодо власних

прав, а й на повний голос заявила про себе як оборонця рідного народу.

Після відродження укр. державності на «волості» погляди тодішнього світу спрямовувались на Гетьманщину, яка в офіц. документах часто виступала під назвою Військо Запорозьке (див. *Дипломатія Війська Запорозького*). Саме ця інституція, як правило, репрезентує українство в міжнар. відносинах.

Література: Сергійчук В.І. Іменем Війська Запорозького: Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI — середини XVII століття. — К., 1991; Голобуцький В. Запорозьке козацтво. — К., 1994; Леп'як С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561-1591). — Чернігів, 1999.

В.І. Сергійчук

Дипломатія Західноукраїнської Народної Республіки (Західної Області УНР).

Згідно зі схваленим Українською Національною Радою (УНРадою) у Львові 13.11.1918 «Тимчасовим основним законом про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії», територія ЗУНР охоплювала етнічні укр. частини колишніх австр. коронних країв Галичини й Буковини та угорських комітатів Закарпаття. Відповідно до еволюції держ. статусу й гол. напрямів зовн. політики ЗУНР, її дипломатію доцільно поділити на 3 етапи: 1) 9.11.1918-22.01.1919; 2) 22.01.1919 - листопад 1919; 3) грудень 1919 - 14.03.1923. Заг. керівництво дип. діяльністю ЗУНР (ЗО УНР) здійснював *Є. Петрушевич*; оперативне — *В. Панейко* (9.11.1918-3.01.1919), *Л. Цегельський* (4.01-9.03.1919), *М. Лозинський* (10.03-17.04.1919), *С. Витвицький* (18.04.1919 - січень 1921), *К. Левицький* (січень 1921 - 14.03.1923).

На 1-му етапі — самостійного існування ЗУНР — її дипломатія зосередилась на вирішенні трьох взаємопов'язаних питань: здобуття міжнар.-прав. визнання зах.-укр. державності на підставі «*Чотирнадцяти пунктів*» *В. Вільсона* й забезпечення її територ. цілісності; налагодження добросусідських відносин із суміжними державами — Чехословацькою Республікою, Угорщиною та Румунією; політ. об'єднання з Наддніпрянською Україною. Міжнар. становище ЗУНР значно ускладнювалось укр.-польською боротьбою за Львів, яка розпочалась 1.11.1918 і швидко переросла в повномасштабну *українсько-польську війну 1918-19* окупацією 6-12.11.1918 румунськими військами Півн. Буковини, рішенням міжнар. конференції русинів-емігрантів у Скрантоні (США)

12-18.11.1918 про входження Закарпаття на федерат. основі до ЧСР і вступом чеських військ 15.01.1919 до Ужгорода, а також однобічною орієнтацією галицьких лідерів на Австро-Угорщину й Німеччину під час *Першої світової війни*, що унеможливило офіц. зв'язки УНРади з урядами країн Антанти та США.

Оскільки в умовах ескалації бойових дій орг-ція центр, апарату дип. відомства ЗУНР виявилась проблематичною, головна увага приділялась заснуванню закорд. представництв і місій. У грудні 1918 *Є. Петрушевич* призначив своїм представником у Відні для Австрії й Німеччини *М. Василька* (австр. уряд був єдиним, що визнав легітимність зах.-укр. посольства на своїй території, Відень став центром усієї дип. діяльності ЗУНР, її делегати брали участь у роботі Ліквідаційної комісії для розподілу активів і майна колишньої Австро-Угорської імп.), відвідав Прагу й Будапешт, де зустрівся з Президентом ЧСР *Т. Масариком* і Прем'єр-міністром Угорщини *М. Каройі* та створив дип. місії на чолі зі *С. Смаль-Стоцьким* і *Я. Біберовичем*. 30.12.1918 у Будапешті відбулись переговори щодо входження Півд. Закарпаття до ЗУНР шляхом проведення плебісциту під нейтральним наглядом, але угорський уряд погодився лише на прийняття закону про автономію «Руської Країни» (у травні — червні 1919 чеські війська повністю встановили контроль над регіоном).

Із метою подолання міжнар. ізоляції, наприкінці листопада 1918 уряд ЗУНР через брит. і амер. посольства у Швейцарії та Швеції звернувся з відп. нотами до Лондона й Вашингтона, а 3.01.1919 В. Панейко був призначений головою зах.-укр. делегації на *Паризькій мирній конференції 1919-20* і водночас заст. голови Надзвичайної дип. місії УНР *Г. Сидоренка*. Потреба одержання фінанс.-матеріал, й військ, допомоги від Великої України зумовила доручення УНРади Тимчасовому держ. секретаріату від 10.11.1918 вжити необхідних заходів для об'єднання (злуки) укр. земель в одну д-ву. Цей процес дещо уповільнився у зв'язку з початком антигетьмансь-кого повстання під проводом Директорії та прагненням більшості нац. демократів — лідерів ЗУНР — зберегти для неї якомога ширшу автономію, оскільки, на їхню думку, «східногалицьке питання» розглядалось Антантою та США як окрема міжнар. проблема й мало більше шансів на позитивне для ЗУНР розв'язання, ніж «загальноукраїнське».

1.12.1918 у Фастові делегацією ЗУНР (*Д. Ле-вицький, Л. Цегельський*) і членами Директорії УНР (*В. Винниченко, С. Петлюра, П. Андрієвський, Ф. Швець*) підписаний «Передвступний договір про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю». 3.01.1919 він був одногосно затверджений 1-ю сесією УНРади у Станіславі, 22.01.1919 у і Києві урочисто оприлюднений Універсал Ди- і ректори' УНР про злуку (*Акт злуки УНР і ЗУНР 1919*), схвалений 23.01.1919 Конгресом трудо- | вого народу України. Т. ч., на другому етапі І своєї дип. діяльності зах.-укр. д-ва виступала ! як авт. складова Соборної України — Західна ! Область УНР, Є. Петрушевич увійшов до складу ■; Директорії, Л. Цегельський був призначений товаришем мін. зак. справ УНР, обидві республіки мали створити спільний фронт на міжнар. арені, а їхні закорд. представництва — працювати в повному порозумінні у справах, що стосуються об'єднаної України; подвійність допускалась лише у випадках, коли того вимагали специфічні інтереси тієї чи іншої частини; для забезпечення інтересів ЗО УНР у кожній закорд. місії УНР гарантувалось місце радника галичанину.

Але досягти інтеграції двох держ. організацій, погодження й синхронізації їхньої дип. діяльності не вдалось, передусім тому, що керівники ЗО УНР здебільшого не бажали поступатись регіональними інтересами заради заг.-укр. справи. Переоцінивши тимчасові успіхи Галицької армії на польському фронті, дипломатія ЗО УНР відкинула посередницькі зусилля антантівської місії генерала Ж. Бартелемі (див. «*Бартелемі лінія*») та військ, делегації УНР *С. Дельвіга*, що значною мірою спричинилось до рішення Ради міністрів закордонних справ Паризької мирної конференції від 25.06.1919 (того ж дня затвердженого Найвищою радою конференції) про дозвіл польським військам окупувати Схід. Галичину до р. Збруч. Помилкою була й відмова В. Панейка та *С. Томашівського* в липні 1919 взяти участь у роботі підкомісії конференції щодо вироблення політ, статусу Схід. Галичини. Набагато продуктивнішими залишались дип. стосунки ЗО УНР із ЧСР та Угорщиною: у березні — квітні 1919 торг, місія С. Вітика уклала торг.-екон. угоди з Будапештом і Прагою, за якими ЗО УНР мала отримати зброю, вугілля й пром. виробу в обмін на поставки нафти. Зах.-укр. представництво залишилось єдиним іноземним у Будапешті після комуніст, рев-ції

21.03.1919, проте коли *Б. Кун* неофіційно запропонував *Я. Біберовичу* посередництво в порозумінні між ЗО УНР і РСФРР, Державний секретаріат рішуче відмовився. Аналогічним чином Є. Петрушевич відкинув пропозицію *Х. Раковсь-кого* від 9.05.1919 про перемир'я та спільний наступ проти Польщі й Румунії, натомість 30.05.1919 уряд ЗО УНР виніс на розгляд Паризької мирної конференції план розташування у Схід. Галичині й Буковині контингенту антан-тівських військ, а в разі неможливості — надання ЧСР мандата на окупацію регіону до остаточного вирішення «східногалицького питання». Протягом червня 1919 з *Е. Бенешем* у Празі й Парижі *В. Темницьким* і представником Є. Петруше-вича *Т. Окуневським* велись переговори щодо утворення (конфедерації ЗО УНР і ЧСР, але керівництво останньої з огляду на позицію Антанти не відважилося на такий крок.

Небезпідставні побоювання, що Директорія УНР може піти на військ.-політ, союз із Польщею коштом відмови (нехай і тимчасової) від принципу соборності укр. земель, а також успіхи рос. контрреволюції та постійний тиск з боку Антанти підштовхнули дипломатію ЗО УНР до пошуків порозуміння з «білою» Росією на платформі федералізму. Ініціаторами пророс. орієнтації виступили В. Панейко, С. Томашівський і К. Левицький, які ще влітку 1919 увійшли у зв'язок із членами Російської політ, наради в Парижі. Ідея союзу з А. Денікіним поступово знаходила дедалі більше прихильників серед командування Галицької армії, що уклало 6.11.1919 перемир'я з Добровольчою армією й перейшло на її бік. 17.11.1919 з дозволу Є. Петрушевича в Одесі було підписано остаточний договір між представниками Збройних сил Півдня Росії й Начальної команди Галицької армії про перехід її в повне розпорядження А. Денікіна. Від'їзд Є. Петрушевича 16.11.1919 з Кам'янця-Подільського до Відня і формальний розрив ним Акта злуки на зборах депутатів УНРади 9-17.12.1919 започаткували останній етап дип. діяльності знову незалежної ЗУНР в умовах військ, окупації її території Польщею та невизначеності політ, статусу (за *Сен-Жерменським мирним договором 1919* Австрія передала свої права суверенітету над Схід. Галичиною

Антанті, а договір між останньою та Польщею, укладений 10.07.1920 на *Спа конференції 1920*, передбачав запрошення галицьких представників на спец. конференцію в Лондоні). Розраховуючи використати зацікав-

леність великих д-ав нафтою та концесіями у Схід. Галичині й брит.-франц. суперечності щодо повоєнної відбудови Центр.-Схід. Європи, 30.04.1921 Є. Пертушевич запропонував Антанті проект «Основ державного устрою Галицької Республіки», що мала стати «Швейцарією Сходу». Для популяризації ідеї самостійної та нейтральної Схід. Галичини екзильний уряд ЗУНР утримував дип. представництва й місії в 11 д-вах: Австрії (*В. Сінгалевиц*), Бразилії (*77. Карман-ський*), Італії (*О. Колесса*, *В. Бандрівський*), Канаді (*І. Боберський*, *О. Назарук*), Німеччині (*Є. Левицький*, *Я. Біберович*), США (*Ю. Бачинський*, *Л. Цегельський*, *Л. Мишуга*), Угорщині (*Я. Біберович*), Франції й Великій Британії (*С. Вит-вицький*), Чехословаччині (*С. Смаль-Стоцький*, *Є. Левицький*), Югославії (*Г. Микитей*).

Зах.-укр. дипломатією також активно використовувались трибуни *Ліги Націй* та міжнар. конференцій, зокрема 8.11.1920 делегація ЗУНР подала до секретаріату Ліги Націй ноту з вимогами припинити польський окуп. терор у Схід. Галичині та допустити представників УНРади до участі в засіданнях Ради Ліги Націй під час обговорення «східногалицького питання»,

26.12.1920 з аналогічною нотою до Ради звернувся Є. Петрушевич. Результатом цих демаршів стало одностороннє рішення Ради Ліги Націй

23.02.1921 про те, що Схід. Галичина знаходиться поза межами її фактичного окупанта — польської д-ви; визначення держ.-прав. статусу регіону передавалось Раді послів великих д-ав у Парижі. За наполяганням делегацій ЗУНР, 2-а і 3-я сесії Ліги Націй рекомендували великим д-вам звернути увагу на потребу негайного вирішення проблеми Схід. Галичини, а 10.05.1922 за підтримки *Д. Ллойд-Джорджа* «східногалицьке питання» було внесене до порядку денного *Генуезької конференції 1922* (хоча польському урядові за допомогою франц. та амер. делегацій вдалось не допустити його обговорення).

Паралельно активізувались закулісні дип. контакти між урядом ЗУНР і представництвами РСФРР та УСРР, за допомогою яких Є. Петрушевич розраховував актуалізувати «східногалицьке питання» на міжнар. арені й одержати політ. підтримку та фінанс.-матеріал, допомогу проти Польщі (кредит у 5 млн. нім. марок, зброя, орг-ція військ, бази над р. Збручем й утримання галицького легіону), а Кремль — перешкодити зміцненню «санітарного кордону». Під час Генуезької конференції Є. Петрушевич таємно

зустрічався з Х. Раковським, улітку 1922 — з Ю. Коцюбинським, а 4.01.1923 призначив Надзвичайну дип. місію до РСФРР і УСРР (*Е. Брайтер* та *І. Коссак*), яка провела переговори в Москві, їхнім результатом були ноти урядів УСРР і РСФРР д-вам Антанти від 12.03.1923, де попереджалось про невизнання встановлення будь-якого режиму в Схід. Галичині без завчасної згоди Харкова й Москви та опитування самого населення.

Але на той час міжнар. кон'юнктура для ЗУНР катастрофічно погіршилась унаслідок зближення зовн.-політ. позицій Франції та Великої Британії й Італії. Останні виявили готовність піти на поступки Парижу та Варшаві в питанні Схід. Галичини. З огляду на ухвалення польським сеймом 26.09.1922 закону про т. зв. «воєводську автономію» для Схід. Галичини, Рада послів Великої Британії, Франції, Італії та Японії на прохання Варшави 14.03.1923 прийняла остаточне рішення про передачу Схід. Галичини під політ.-адмін. управління Польщі, поклавши кінець дип. діяльності екзильного уряду ЗУНР, що саморозпустився 30.03.1923.

Література: Красівський О. ЗУНР і Польща: політичне та воєнне протистояння (листопад 1918 — липень 1919 рр.). — Львів, 1999; Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр.—Львів, 1998; Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР // Київська старовина. — 1997. — №3-4; Павлюк О. США і східногалицьке питання на Паризькій мирній конференції 1919 р. // Київська старовина. — 1999. — №6.

В.І. Головченко

Дипломатія ІМІДЖЕВА — дип. діяльність держави, спрямована на створення за допомогою засобів масової комунікації іміджу нац. інтересів та роз'яснення мети й основних завдань *зовнішньої політики* країни, а також формування бажаної світової думки громадянської.

Д. і. забезпечує просування нац. цінностей, стратегічних інтересів (екон., фінанс, політ, та військ.) суб'єктів міжнар. відносин. Д. і. — нове явище в зовн. політиці ХХ — поч. ХХІ ст., яке виступає вагомим фактором впливу на прийняття рішень у сфері зовн. зносин.

Д. і. розробляється інституціями, причетними до реалізації доктрини зовн. політики д-ви, зокрема адміністраціями *глав держав*, урядовими структурами та галузевими зовн.-політ. відомствами.

КМ України прийняв Державну програму забезпечення позитивного іміджу України міжнародного на 2003-06, у якій окреслені урядові заходи з формування, підтримання та просування нац. інтересів; у МЗС України розроблено Концепцію програми формування позитивного міжнар. іміджу України у країнах перебування дип. представництв та місій; Державний комітет телебачення та радіомовлення України здійснює інформ. підтримку Д. і. за допомогою Всесвітньої служби Українського радіо, каналів супут.-никового мовлення та *Глобальної інформаційної мережі*.

Д. і України на сучас. етапі ефективно здійснюється зовн.-політ, відомством та в межах діяльності *дипломатичних представництв* за кордоном. Прес-служба МЗС України як офіційний речник зовн.-політ. відомства співпрацює із зарубіжними інформ. агентствами та їхніми кореспондентами, акредитованими в Україні, займається питаннями акредитації представників зарубіжних ЗМІ, готує та розповсюджує позиційні матеріали (диски, відеоплівки, брошури, тощо) про країну. Діяльність зовн.-політ. відомства України сприяє забезпеченню належного іміджу України у світовому інформ. просторі, а також попереджує появу в ЗМІ країн перебування *місії дипломатичних* необ'єктивної інформації про д-ву.

Література: Аналітика. Експертиза. Прогнозування. — К., 2003; Кашлев Ю., Галумов З. Информациа и РР в между-народных отношениях — М., 2003; Концепція створення національного каналу супутникового іномовлення України на період 2000-2004 року. — К., 2000.

О.В. Шевченко, А.В. Яковець

Дипломатія Київської Русі IX - XI ст.

Історію дипломатії схід, слов'ян і їхньої д-ви -Київської Русі — можна умовно поділити на три періоди: додержавний (кінець V — сер. IX); ранньодержавний (II пол. IX — XI); часів удільної роздробленості д-ви (XII - XIII). Саме в XI— XII ст. дип. діяльність набрала виразних рис, з'явилися перші постійно діючі *дипломати*, які, втім, поєднували зовн.-політ. службу з іншими держ. справами. Разом із тим, про послів і посольську службу історики мають підстави говорити вже на поч. X ст. У преамбулі першої відомої науці дип. угоди Давньоруської держави з Візантією 907 перелічені послы київ, кн. *Олега*, які представляли самого государя, інших князів і бояр.

Міжнар. перетрактації велись на різних рівнях. Найбільш відповідальні посольства часом очолювали великі князі (кн. *Ольга* 946 уперше в історії Давньої Русі попрямувала з мирним посольством до Константинополя; у його складі було

чимало купців). Звичайно, купці не лише на Русі, а й у інших країнах доби раннього середньовіччя найчастіше виконували посольську службу. Лише з перебігом часу, із кінця XI посольські функції почали перебирати довірені люди князів, ближні бояри, старші дружинники, священники та ін. Принципово змінило характер давньоруської дипломатії й посольської служби запровадження християнства кн. *Володимиром Святосла-вичем* як офіц. ідеології д-ви (990). Саме до цього часу фахівці (В.Д. Пашуто) відносять орг-цію сталої посольської служби й дип. імунітету. Тоді складається вже ієрархія дипломатів, у якій джерелами називані «сол» (*посол*) і «вестник» або «посольник» — представники уряду нижчого рангу. Безперечно, вага дипломата насамперед залежала від авторитету й політ, статусу його країни, але багато важили його якості.

Розвиток зовн.-політ, контактів призвів до складання та вдосконалення князівського дип. апарату: з'явилися посади дяків і «печатників» (канцлерів, керівників дип. служби). Правителі Давньоруської держави сприяли вивченню інозем. мов, зокрема *Ярослав Мудрий* усіяко підносив людей, які оволодівали книжними премудро-щами. Саме такі люди ставали дипломатами. Його син Всеволод, за свідомством свого сина *Володимира Мономаха*, «дома сядя», вивчив п'ять мов. А сам Мономах у своєму «Повчанні дітям» наголошував на увазі та гостинності щодо інозем. прибульців, насамперед послів, бо це приносило політ, вигоди д-ві. Послів звичайно поважали, вони користувались недоторканністю (імунітетом). Зневажання чи образа посла означала вороже ставлення до його країни і, зазвичай, призводила до війни. Зате чим краще й гостинніше їх приймали, тим більша шана висловлювалась країні, що їх надіслала. *Русько-візантійські договори 907, 911 і 944* дозволяють судити і про статус руських послів, і про вигоди, якими вони користувались у Візантії (відповідно візантійські — на Русі). Із тексту русько-візантійського дог-ру 907 (вписаного до «Повісті временних літ», так само, як угоди 911, 944 і 971) відомо, що послы вручали государеві країни, яка їх приймала, *вірчі грамоти*. Це джерело описує саму процедуру *ратифікації мтнар.* дог-ру: руські послы брали клятву вірності з візантійського імператора, а візантійські — з руських князів та їхніх дружинників.

Історію *дипломатії Київської Русі* вчені починають з першої точно відомої дати: 839, коли *посольство* від «хакана русів» (якогось руського князя, найімовірніше київського) відвідало короля франків Людовіка в Інгельгеймі. Та початком держ. дипломатії Русі вважають 860, коли руський флот під командуванням київ. кн. *Ас-кольда* напав на Константинополь і примусив *імн. Михайла сплатити контрибуцію та укласти вигідний для Русі мир*. Так Русь вийшла на світову політ, арену. Через півстоліття наступник Аскольда на київ, престолі Олег об'єднав руські Північ і Південь, започаткувавши Давньоруську державу, що її історики називають Київською Руссю. До історії Олег увійшов завдяки переможному походу 907 на Константинополь й укладенню надзвичайно вигідного для його д-ви дог-ру з Візантією, яким забезпечувались виключні права для руських купців і дипломатів у Візантії, а візантійських — на Русі. Наступник Олега *Ігор* також здійснив два походи на Константинополь (941 і 944), проте успіху не досяг; відповідно мирна угода з Візантією була менш вигідною, ніж укладена Олегом. Дружина Ігора Ольга, що заступила його на київ, престолі, відвідала Царгород 946 на чолі

мирного посольства й уклала союзний договір з імперією, що зблизив обидві країни. Ольга прагнула навіть поріднитися з імператором (одруживши сина *Святослава* з його донькою), проте одержала відмову. Син Ольги Святослав спілкувався з Візантією з позиції сили, провівши дві війни (969-71) у її володіннях. Здобувши кілька перемог, врешті-решт успіху він не досяг, задовольнившись мирним дог-ром (971), менш вигідним для Русі, ніж укладений Ольгою.

Новий етап у *зовнішній політиці* Київської Русі почався за князювання в Києві *Володимира Святославича* (978-1015), який відмовився від одновекторної, спрямованої на Візантію дипломатії та вступив у зносини з низкою європ. країн (Германією, Польщею). Він одружився із сестрою візантійського імператора Василя Анною (979), що піднесло міжнар. авторитет руського князя. Багатополярну зовн. політику Володимира продовжив і розвинув його син Ярослав (1019-54). Історики вважають, що саме з часів Ярослава Мудрого можна говорити про справжню давньоруську дипломатію як цілеспрямовану, розраховану на багато років зовн. політику Київської Русі, що переслідувала як близькі тактичні, так і далекі стратегічні цілі. Подібно до Володимира Святославича, Ярослав Мудрий віддавав перевагу мирним засобам ведення дипло-

матії перед військовими, хоча й не завжди йому вдавалося здійснювати таку політику. Не відмовляючись від традиційних стосунків із Візантією, Ярослав зав'язував нові для Русі: з Францією, *Священною Римською імперією*, Англією, поживав зносини з традиційними партнерами — Польщею, Угорщиною, Чехією. Програвши війну з Візантією (що спалахнула з ініціативи імператора Константина Мономаха) 1043, Ярослав не став домагатись реваншу, а почав збивати антивізантійську коаліцію з кількох європ. країн, у якій важливу роль відігравала Священна Римська імперія. Імператору довелося шукати миру, що був укладений 1046 і згодом (перед 1052) скріплений шлюбом сина Ярослава Всеволода й донькою імператора Марією. Важливим інструментом дипломатії Ярослава, спрямованої на захід і північ Європи, стали *династичні шлюби*. Його не дарма називають «тестем Європи». Сам він був одружений із донькою шведського конунга Олава Ейріксона Інгігер-дою (1019), одна його донька Анна стала дружиною франц. короля Генріха I (Реймс, 19.05.1051), друга Єлизавета — норвезького короля Харальда Суворого (1043), третя Анастасія — угорського короля Андраша I (бл. 1046). При дворі Ярослава знаходили притулок знатні вигнанці з Норвегії й інших країн Скандинавії: норвезький король Олав і його наступник Магнус Добрий, той же Харальд.

По смерті Ярослава (1054) і послабленні держ. єдності Київської Русі знизилась інтенсивність її зовнішньої політики. Стосунки з Візантією стали спорадичними, хоча руські найманці, як і раніше, служили у візантійському війську, а купці відвідували грец. торги. Та джерела II-ї пол. XI ст. вже не згадують обміну посольствами між Києвом і Царгородом, зустрічей чільних представників правлячих еліт. Але, відчуваючи сильний тиск з боку кочовиків степів Півн. Причорномор'я половців, Візантія запропонувала союзну угоду Русі. Зі свого боку, київ. кн. Всеволод Ярославич дорожив союзом з імперією, також з огляду на загрозу від половецьких ханів, що неухильно зростала з 60-х XI ст.; бл. 1078 було підписано союзний договір між двома країнами, унаслідок якого Всеволод одержав Тмуторокань, що було відпала від його д-ви. Наприкінці XI ст. русько-візантійські контакти відзначені джерелами гол. ч. на ниві військ, співробітництва. 1091 імператор Олексій Комнін потрапив у важке становище — йому загрожувала пів-

мільйонна орда печенігів. Його врятували гол. ч. традиційні вороги печенігів — половці ханів Боняка й Тугоркана, разом із половцями перебував 5-тис. загін руських воїнів. На думку деяких істориків, то був надісланий Васильком тере-бовльським військ, контингент. Поч. XII ст. ознаменувався династичними шлюбами нащадків *Ярослава* з членами родин візантійських імператорів. Бл. ПОЗ київ. князь Святополк одружився з донькою імператора Олексія Комніна Варвара-рою, а 1104 перемишльський князь Володар Ростиславич видав доньку за сина цього імператора.

Налагоджені в часи Ярослава мирні русько-нім. стосунки зберігались і за його синів. 1061 імператор Священної Римської імперії Генріх IV прихистив вигнану з Угорщини вдову короля Андраша Анастасію. А коли 1073 київ. кн. Ізяслав був вигнаний братами Святославом і Всеволодом, він теж знайшов притулок у Генріха IV. Влітку 1089 донька Всеволода Ярославича Євпраксія, що перед тим була дружиною саксонського маркграфа Генріха Штаденського (помер 1086), була урочисто обвінчана й коронована під ім'ям Адельгейди з лиховісним і розпутним Генріхом IV. Той розраховував на підтримку Русі в його б-бі з папським престолом, але Всеволод відмовився брати участь у тому далекому від нього суперництві, після чого імператор став знущатись над Євпраксією. Вона виявилась твердою характером і публічно, на двох церк. соборах, засудила чоловіка, після чого той був відлучений папою від церкви та втратив германську корону. Євпраксія вдалось повернутись на Русь, і вона померла в Києві черницею (1109).

У тіні цих знаменних і широко відомих у світі стосунків Русі з обома світовими імперіями середньовіччя залишилися її відносини із зах. сусідами — Польщею та Угорщиною. Давньоруські князі перебрали

ініціативу в цих стосунках, спираючись на зрослу міць і міжнар. авторитет своєї д-ви, її розгалужені дип. зв'язки.

Література: Шекера І. Міжнародні зв'язки Київської Русі. — К., 1963; Сахаров А. Дипломатія Святослава. — М., 1982; Толочко П.П. Київська Русь. — К., 1996.

М.Ф. Котляр

Дипломатія культурна: 1. Зовн. культ, політика (культурополітика), мета якої полягає у збереженні нац. культури, обстоюванні нац.-культ. ідентичності в міжнар. співробітництві тощо; поєднує політику д-ви щодо певних сфер культ.

діяльності, культуру зовн.-політ. діяльності, інструментальне використання культури та культ, норм у зовн.-політ. діях.

2. Врахування в дип. діяльності д-ви культ, факторів задля досягнення міждерж. порозуміння через подолання культ, бар'єрів.

3. Використання різноманітних чинників культури, мистецтва й освіти з метою захисту й просування на міжнар. арені нац. інтересів.

М.Л. Ожеван, О.П. Кучмії

Дипломатія мережева — використання

Глобальної інформаційної мережі в проведенні д-вами своєї *зовнішньої політики* в умовах «інформаційного суспільства», коли кордони між внутр. і зовн. політикою стають все менш чіткими, ступінь відкритості інформ. джерел зростає, і вони стають доступні для користування як держ. установам, так і науковцям, підприємницьким структурам та широкій громадськості, які поступово стають самостійними акторами в *міжнародних відносинах* (див. *Транснаціональні відносини*).

О.В. Зернецька

Дипломатія паритетна — різновид *дипломатії багатосторонньої*, яка передбачає дип. діяльність різних блоків держав, об'єднаних за етнічним, геогр. або політ.-екон. принципом. У рамках Д. п. малі д-ви з обмеженими дип. ресурсами, виступаючи на боці того чи іншого блоку, мають можливість вести переговори на рівноправній основі і, т. ч., зробити свій внесок у розробку угод щодо глобальних проблем. Труднощі, які має при цьому дипломатія багатостороння, полягають у частих розходженнях між представниками того самого блоку д-ав.

Н.Л. Яковенко

Дипломатія південноруських князівств

XII - XIII СТ. Із поч. XII послабилась держ. єдність Київської Русі, але, вокняжившись у Києві 1113, *Володимир Мономах* тимчасово зумів об'єднати князівства й землі, що складали держ. територію Київської Русі, зміцнив центр, владу та високо підніс свій авторитет государя-самодержця. Він одноосібно вирішував усі справи внутр. й *зовнішньої політики*. Самовладдя Мономаха та його сина Мстислава (1125-32) було основною причиною того, що зовн. політика Русі в їхній час знову зробилась активною та гідною великої середньовічної д-ви, піднеслась на вищий, ніж раніше, рівень, близький до того, на якому вона перебувала в роки панування діда Мономаха — *Ярослава Мудрого*. Насамперед це позначилось на відносинах із Візантією: вони залишались спокійними й мирними до 1116, коли в Подунав'ї спалахнули військові дії між імперією та Руссю. Загострення суперництва Мономаха з Олексієм I Комніним у Криму призвело до того, що руський князь вирішив використати проти імператора його політ. противника. У Візантії наприкінці XI з'явилась людина, що видавала себе за Лева, сина імператора Романа ІІІ Діогена; грец. історик Анна Комніна називає його самозванцем, який походив із низів, бо справжній Лев був уже давно схоплений людьми Олексія Комніна та осліплений. Однак Володимир Мономах визнав самозванця за справжнього Лева Діогена й навіть видав за нього свою доньку Марицу (Марію). 1116 Лжедіоген за явної підтримки тестя пішов на імператора Олексія й навіть захопив кілька дунайських міст, та в Доростолі він був забитий двома «сарацинами», підсланими візантійським імператором. Утративши маріонеткового «царевича», Володимир Мономах відкрито вступив у конфлікт із Візантією і, як сповіщає «Повість временних літ», посадив своїх посадників у дунайських містах імперії. Та його військо було вибите звідти візантійцями, ця локальна сутичка загалом не погіршила стосунків між країнами. Вони й у часи Мономаха ґрунтувались, поряд з іншим, на династичних зв'язках. 1122 його онука Ірина Мстиславна вийшла заміж за царевича Андроніка, сина Іоанна II Комніна. Мирні загалом стосунки з Польщею погіршились, коли 1118 проти Мономаха повстав син Святополка Ізяславича Ярослав, який претендував на київ. престол. Краківський кн. Болеслав підтримав його військом, але після смерті Ярослава 1120 поляки попросили миру. Стосунки Києва з Краковом поліпшились, а 1124 муромський кн. Всеволод Давидович побрався з якоюсь польською княжною. На початку київ. князювання Володимира Мономаха (1113-25) ускладнились відносини Русі з Угорщиною. Король Кальман, який 1112 побрався з його донькою Євфимією, раптом без пояснення причин відіслав її до батька. Дехто з істориків вважає, що київ. князь «охолов» до Угорщини, яка підтримувала Ярослава Святополчича. Дип. конфлікт затягнувся й не був подоланий і в роки князювання в Києві сина Мономаха Мстислава.

Вступ Київської Русі в добу удільної роздробленості (40-і XII ст.), послаблення її держ. єдності призвели до кардинальних змін у зовн. політиці. У федерації князівств, на яку перетворилась раніше одноосібна монархія, государі найбільших і найсильніших серед них почувались самовладними та прагнули до незалежності від великого князя. Вони здобули право не лише на самостійні політ. дії всередині країни, а й на міжнар. зв'язки та союзи. В історії Давньої Русі новим елементом стала внутр., міжкнязівська дипломатія. Із 40 — 50-х XII ст. формувались угруповання князів, які протистояли одне одному. На Півдні то були Моно-машичі, Ольговичі й Давидовичі, які суперничали за стольний град і заг.-руське верховенство, на Півночі — Юрій Долгорукий та його діти (теж Мономашичі, які не визнавали прав півд.-руських дітей та онуків Мономаха — Мстисла-вичів), на Заході — смоленські Ростиславичі (нащадки Ростислава Мстиславича). Усі вони в б-бі між собою за першість у регіоні постійно зазіхали на Київ. Із кожним роком все активніше втручались у міжкнязівську й міжнар. політику міста, заможна верхівка яких вкупі з боярами часом диктувала князям напрямки та характер дипломатії, керуючись при цьому не інтересами д-ви в цілому, а власними, вузько місцевими міркуваннями. Найактивнішими були в цьому плані політично діяльні городяни Києва й Галича, Володимира на Клязьмі й Новгород Великого. Міжкнязівська дипломатія проводилась тими самими методами, що й зовн.-політ. діяльність Давньої Русі. Разом із тим, у федерат. Київській державі довгий час зберігались основні напрямки колишньої заг.-руської зовн. політики. Багато значили в цьому традиція, давні й укорінені договірні відносини з далекими та близькими сусідами. Новим явищем у русько-візантійських стосунках із 30-х XII ст. стала активна участь у них митрополитів і вищого духовенства, які надсилались від патріарха з Константинополя. Греки — церк. ієрархи — відстоювали зовн.-політ. лінію Константинополя, були провідниками його ідеолог, експансії, посередничали (певна річ, в інтересах Візантії) в міжкнязівських відносинах у самій Київській державі. У часи князювання в Києві молодшого брата Мстислава Володимировича Яропол-ка (1132-39) між імперією й Давньою Руссю спочатку зберігались приязні відносини, 1136 небіж Ярополка Борис Коломанович (народжений на Русі син угорського короля Коломана від вигнаної ним 1113 дружини Євфимії, доньки Мономаха) побрався з родичкою візантійського імп. Іоанна II. Та незабаром стосунки між імператором і київ. князями почали швидко гіршати, у чому відіграло певну роль ускладнення міжнар. обстановки в Європі того часу. 1146 угорський король Геза II одружився з онукою Володимира Мономаха Євфросинією, сестрою Ізяслава Мстиславича, який став того року великим князем київським. Цей *династичний шлюб* мав метою політ. і військ. союз, відтоді імперія стала розглядати Ізяслава як свого ворога. Тому імп. Мануїл зробив ставку на галицького кн. *Володимирка Володаревича* й суперника Ізяслава в б-бі за Київ — його дядька Юрія Володимировича Долгорукого, який княжив тоді в Суздалі. Ворожнеча з Візантійською імп. та суперництво з Юрієм Долгоруким підштовхнули Ізяслава Мстиславича до рішучого кроку в церк. сфері. 1147 ставленик кн. Ізяслава Климент Смолятич був обраний митрополитом на соборі єпископів, що зібрались у кафедральному соборі Русі — Софійському. Як думає багато істориків церкви, Ізяслав вирішив порвати з традицією поставлення руських митрополитів у Константинополі через те, що попередник Кли-мента на митрополічій кафедрі грек Миха'ш активно втручався в міжкнязівські відносини й вороже поставився до самого Ізяслава. Ще до вокняжіння в Києві Ізяславові вдалось добитись від грец. патріарха зміщення Михайла з кафедри. Климент виявився вірним і постійним союзником Ізяслава Мстиславича. Заволодівши Києвом після кончини Ізяслава Мстиславича й недовгого князювання в ньому Ізяслава Давидовича (поч. 1155), Юрій Долгорукий добився в Константинополі рукоположення в київ. митрополити грека Константина (Климент знайшов притулок у Володимирі-Волинському). Константин вигнав з Києва Мстислав Ізяславич у грудні 1158, повернув на кафедру Климента, (і надалі той брав активну участь у дипломатії, князь використовував його як авторитетного й освіченого церк. діяча в переговорах з Візантією). Коли Мстислав втратив київ. стіл, то Кли-ментові знову довелось залишити кафедру. На Русі було чимало прибічників Климента, у т. ч. серед церк. ієрархів і панівного класу. 1164 в Києві помер митрополит Феодор, і тодішній кн. Ростислав Мстиславич вирішив повернути Климента на митрополічу кафедру. Імперському урядові

довелось докласти чималих зусиль для того, щоб київ. князь прийняв невгодного йому митрополита грека Іоанна.

На поч. 60-х XII ст. черговий раз серйозно змінилась політ. ситуація в Європі. Наступник і син Володимирка Володаревича на галицькому княжінні *Ярослав Осмомисл* (1152-87) почав шукати шляхів для примирення з Угорщиною, що спонукало візантійський уряд добиватись підтримки в Києві. 1164 і 1165 відбулись обмін *місіями дипломатичними* та встановлення дружніх відносин між Києвом і Константинополем. Імп. Мануїл уклав, а далі підтвердив мирний дог-р із київ. кн. Ростиславом і висловив невдоволення тим, що той не надав йому допомоги проти Угорщини. Та поступово епіцентр стосунків з імперією перемістився у зах. землі Давньоусь-кої держави (див. *Дипломатія Галицько-Волин-ської Русі*). У наступні роки київ. кн. Ростислав Мстиславич шукав у Візантії підтримки в б-бі проти Галицького

князівства й Угорщини. Ростислав мав ще одну причину бажати союзу з Візантією: він остерігався надмірного посилення володимиро-суздальського кн. Андрія Юрійовича Боголюбського, який претендував на заг.-руські першість і владу. По смерті Ростислава (1167) його ненадовго змінив на київ, столі небіж Мстислав Ізяславич, що зберіг мир із Візантією. У той же час Андрій Боголюбський вороже ставився до імперії, бо вона підтримувала його суперників — київ, князів. Візантія перебувала в добрих стосунках із Києвом і Галичем аж до свого падіння 1204 унаслідок завоювання її хрестоносцями. На частині її території виникла Нікейська імп., із якою київ, та галицькі князі мали дружні стосунки, підтримуючи її в б-бі проти експансії папства й католицьких д-ав Заходу.

Незбаром по смерті Мстислава Володимировича (1132) поліцентризм Русі різко посилювався, що одразу відбилося на зовн. політиці князівств, які склали федерат. Давньоруську державу. Волинське князівство (де з 1136 правив енергійний онук Володимира Мономаха Ізяслав Мстиславич) спочатку пішло на союз із Польщею. Так само вчинило Чернігово-Сіверське. Галицьке ж тоді орієнтувалось на союз із Угорщиною та Візантією. 1136 було укладено династичну угоду між Володимиром-Волинським і Краковим (що був в удільно роздробленій Польщі центром найбільшого Малопольського князівства): син краківського кн. Болеслава III Болеслав IV Кучерявий одружився з небогою

Ізяслава Верхуславою. Із метою подальшого зміцнення київ.-волинсько-малопольського союзу 1151 було укладено два династичних шлюби. Між 1151 і 1154 син Ізяслава Мстислав одружився із сестрою Болеслава IV Агнешкою, а Мешко III бл. 1151 взяв у дружини Євдокію Ізяславну. Та в наступні роки польські союзники маневрували між Ізяславом Мстиславичем, його сином і наступником Мстиславом, з одного боку, і галицьким кн. Ярославом Осмомислом — з іншого, причиною чого була запекла династична б-ба в самій Польщі. І все ж, мало-польсько-волинський союз зберігався в II-й пол. 50 — 60-х. 1167 польські князі підтримали Мстислава Ізяславича в справі оволодіння Києвом, надалі внук Ізяслава *Роман Мстиславич* волинський, син Мстислава від польської княжни Агнешки, бачив у малопольських князях своїх основних союзників, у т. ч. й у протистоянні з іншими руськими князями.

Відносини з Угорщиною з настанням роздробленості Давньоруської держави також були поділені між князівствами, глави яких суперничали за заг.-руську владу. Ще будучи волинським князем, онук Мономаха Ізяслав Мстиславич уклав династичний союз із Угорщиною. 1145 він віддав сестру Євросинію за короля Тезу II. Однією з цілей русько-угорського союзу була протидія галицькому кн. Володимирку Володаревичу, який 1146 підписав союзню угоду з його дядьком і суперником Юрієм Долгоруким. За допомогою Угорщини Ізяслав переміг і Юрія, і Володимирку; останній був змушений визнати себе васалом великого князя київського. Однак після кончини енергійного й талановитого Ізяслава Мстиславича (1154) русько-угорський союз схилився до занепаду: Київ перейшов до Юрія Долгорукого, а по його смерті (1157) — до брата Ізяслава — Ростислава, що не мав інтересу до союзу з Угорщиною. Тому хитрий політик — галицький князь Ярослав Осмомисл — уміло перехопив ініціативу в нового київ, государя й зосередив у своїх руках відносини Давньоруської держави з Угорщиною. Наприкінці 1150-х він уклав союзню угоду з Гезою II. Угорський король спробував протиставити волинсько-київ. союзові договір із кн. Святославом Всево-лодичем, який з 1181 спільно з Рюриком Ростиславичем управляв Києвом і Київською землею. Проте сторони не дійшли згоди. Зовн. політика Давньої Русі XII — XIII була позбавлена цілісності, государі князівств і земель, що скла-

дали їй, не були в змозі виробити єдині погляди на неї. При всьому тому дипломатія зазначеного періоду мала певні досягнення та слугувала інтересам Русі.

Література: Левченко М. Очерки по истории русско-визант-ийских отношений. — М., 1956; Пашуто В.Т. Внешняя по-литика Древней Руси. — М., 1968; Котляр М. Князівські клани в дипломатичному суперництві за Київ (середина XII ст.) // Київська старовина. — 2002. — №1.

М.Ф. Котляр

Дипломатія публічна — міжнар. діяльність, спрямована на публічне представництво інтересів держав або легітимних інституцій (урядових установ, недерж. громад, орг-цій та окремих індивідів) у *міжнародних відносинах*. Д. п. також визначається як діяльність офіційних урядових установ, спрямована на формування міжнар. комунікативного середовища з метою позитивного сприйняття й розуміння *зовнішньої політики* д-ви та протидії негативному позиціонуванню. Серед суб'єктів Д. п. велику роль відіграють медіа-структури, *транснаціональні корпорації*.

Д. п. охоплює виміри міжнар. відносин за рамками традиційної дипломатії; сприяє формуванню громад, думки в інших країнах; інформуванню громадськості про міжнар. політику д-ав та її вплив на політику в країнах перебування; проведенню інформ.-роз'яснювальної роботи для *дипломатичного корпусу* та представників зарубіжних медіа; здійсненню міжкульт. співробітництва. Метою Д. п. є просування нац. інтересів країни шляхом роз'яснення, інформування та бажаного впливу на світову громадськість. Однією з цілей Д. п. є забезпечення включення інтересів окремих д-ав та міжнар. регіонів у глобальний світопорядок.

Основними інструментами Д. п. є засоби масової комунікації, міжнар. та нац. неурядові орг-ції, міжнар. неформальні контакти й обміни.

Є А. Макаренко, О.П. Кучмії

Дипломатія сучасної України — основна форма та засіб у міжнар. спілкуванні України з країнами, із якими встановлені *дипломатичні відносини*, міжнар. орг-ціями, об'єднаннями, установами. Вона базується на встановленні та підтриманні сталих офіц. відносин з іншими д-вами відповідно до принципів і *норм міжнародного права* та правил, які існують у практиці зовн. зносин. Повністю нормалізовані у прав, плані відносини дають Україні можливість якнайширше реалізувати свою міжнар.-прав.

суб'єктність за визнання існуючого сусп.-політ, ладу в країнах-контрагентах та існуючої в них системи законодавства. Водночас сучас. укр. дипломатія характеризується не лише готовністю підтримувати ділові стосунки зі світом, але й має зобов'язання сприяти дружнім відносинам між акредитуючою д-вою та д-вою перебування *дипломатичних представництв*. У цьому сенсі Д. с. У, як і кожної країни, виконує обидві ролі. Датою народження новітньої *зовнішньої політики* України слід вважати 16.07.1990, коли Верховна Рада УРСР ухвалила Декларацію про держ. *суверенітет* України, якою колишню республіку СРСР було проголошено *суб'єктом міжнародного права* та рівноцінним учасником міжнар. спілкування. Але перші спроби визначити самостійність у сфері зовн. політики було зроблено ще до схвалення Декларації. 29.04.1990 колегія *Міністерства закордонних справ УРСР* розглянула питання «Про участь МЗС УРСР у розробці концепції діяльності УРСР на міжнародній арені в нових умовах». У червні 1990 колегія міністерства прийняла рішення «Про протокольну практику УРСР». Безпосередню роботу щодо становлення нової дипломатії здійснювала Комсія ВР України із закорд. справ на чолі з *Д. Павличком*. 28.06.1990 вона зобов'язала МЗС УРСР у двотижневий термін підготувати та внести на розгляд Комісії пропозиції щодо законодавчого забезпечення зовн.-політ, діяльності УРСР. 23.07.1990 Комісія одностайно рекомендувала на посаду Міністра закордонних справ УРСР *А. Зленка*, який підготував концепцію діяльності МЗС. Важливим зовн.-політ, актом України стала постанова Верховної Ради УРСР від 25.12.1990 «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх відносин». У док-ті підкреслювалось, що при встановленні дип. зносин з інозем. д-вами слід виходити з необхідності найефективнішого забезпечення інтересів України, їх пріоритетності. Особливі зусилля було спрямовано на гарантування безпосередньої участі України в заг.-європ. процесі та європ. структурах. До виборів Президента України 1.12.1991 керівництво зовн. політикою здійснювалось ВР України. Із санкції Верховної Ради встановлюються зв'язки з іншими республіками. У листопаді 1990 в Києві було підписано *українсько-російський договір про основи відносин 1990*; у листопаді - грудні двосторонні дог-ри було укладено з республіками Балтії, Білоруссю, Узбекистаном і Ка-

захстаном. 3.08.1990 був ухвалений Закон УРСР «Про економічну самостійність Української РСР». Після ухвалення 24.08.1991 Акта проголошення незалежності України та підтвердження його на всеукраїнському референдумі 1.12.1991 перед відродженою Українською державою постало завдання розбудови повноцінної *дипломатичної служби*.

Упродовж перших років незалежності, центр, апарат МЗС та апарати посольств і представництв України за кордоном зросли у кілька разів. Але через нестачу професійних кадрів гостро постала потреба у формуванні нац. системи підготовки дип. працівників. Було розширено факультет міжнар. відносин *Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка*, що згодом перетворено на *Інститут міжнародних відносин*, на базі якого відкрито *Дипломатичну академію України при МЗС України*. Президентам та урядам України здебільшого вдалось запобігти кадрової нестачі. У процесі становлення дипломатії нового типу вирости її видатні представники, серед яких посли *Ю. Сергєєв, Ю. Костенко, М. Резник, І. Мітюков, В. Чупрун, І. Долгов, В. Огризко, В. Кальник, В. Хандогій, Ю. Рилач, Ю. Богаєвський, Л. Кожара, О. Тараненко*, що здобули авторитет серед світової громадськості, самовіддано виборювали нац. інтереси д-ви.

Базові нац. інтереси України та завдання її зовн. політики були визначені у схваленому ВР України 2.07.1993 док-ті «*Основні напрями зовнішньої політики України*» 1993. Такі інтереси у сфері міжнар. відносин становлять три основні групи: стратегічні та геополіт. інтереси (пов'язані з гарантуванням нац. безпеки України та захистом її політ, незалежності); економічні (пов'язані з інтегруванням економіки України у світове госп-во); регіональні, субрегіональні, локальні (пов'язані із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутр. розвитку д-ви). Україна здійснює відкриту зовн. політику, прагне до співробітництва з усіма зацікавленими партнерами, уникаючи за цих обставин залежності як від окремих д-ав, так і від певних держ. об'єднань. У своїх двосторонніх і багатосторонніх відносинах укр. д-ва керується принципами добровільності, взаємоповаги, рівноправності, взаємовигоди, невтручання у внутр. справи. Вона не висуває територ. претензій до сусідніх д-ав і не визнає жодних територ. претензій до себе, неухильно дотримується міжнар. стандартів *прав людини* та прав нац. меншин. Україна виходить з постулату, що дотримання

прав людини — не лише внутр. справа окремих країн, і вважає, що загроза нац. безпеці будь-якої д-ви становить загрозу заг. безпеці миру. Вона керується приматом права в зовн. політиці, визнає пріоритет заг.-визнаних норм міжнар. права перед нормами внутр.-держ. права, спирається в зовн. політиці на фундаментальні заг.-людські цінності й засуджує практику подвійних стандартів у міжнар. стосунках.

Поява незалежної України викликала у світі геополіт. вибух. її відродження та становлення випало на період переходу від «Холодної війни» та міжблокового протистояння до виникнення нового світопорядку, що тільки спинався на ноги. Створювалась нова архітектура європ. безпеки. Цей процес виявився багатомірним, суперечливим. Співіснували елементи нової епохи із залишками попередніх, що зумовило особливості становлення зовн. політики України, вироблення головних засад, завдань і пріоритетів, визначених у вищезгаданих док-тах ВР України. Головний зміст діяльності України на міжнар. арені — добитись створення такої системи міжнар. відносин, яка могла б забезпечити стабільність міжнар. становища та нац. безпеки д-ви, сприяти здійсненню соц.-екон. реформ. Цю лінію на світовій арені проводить Президент України *Л. Кучма* своїми візитами до зарубіжних країн та на численних зустрічах в Україні з міжнар. діячами. Найважливішим завоюванням укр. дипломатії стало широке визнання України світовим співтовариством як суб'єкта міжнар. життя. У Центр.-схід.-європ. регіоні вона здобула оцінку провідника виваженої, передбачуваної політики, що зробило її одним із важливих факторів гарантування стабільності та безпеки як у цьому регіоні, так і в усій Європі. Цьому сприяли послідовне дотримання взятих на себе зобов'язань щодо ядерного роззброєння, скорочення звичайних озброєнь в Європі, скорочення та реформування збройних сил, активізація політ, діалогу з Росією та провідними країнами Заходу, здатність до пошуку компромісів при розв'язанні спірних питань. Серед здобутків Д. с. У. наступні: приєднання до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968*; вступ до *Ради Європи*; приєднання до *Центральноєвропейської ініціативи*; зміцнення позицій у *Міжнародному валютному фонді*, *Всесвітньому банку* і *Європейському банку реконструкції та розвитку*; укладення *Хартії про особливе партнерство між Україною й НАТО 1997*; участь у програмі «Партнерство

заради миру»; укладення *Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їхніми країнами-членами 1994*; визнання України д-вою з перехідною економікою; прийняття «Плану дій ЄС щодо України»; нормалізація стосунків із найближчими сусідами, зокрема укладання повномасштабних політ, дог-рів із РФ та Румунією. Стратегічною метою України є інтеграція в європ. та євроатлантичні структури. Дип. служба добивається підтримки прагнення укр. д-ви стати повноправним учасником *Світової організації торгівлі*, полегшеного доступу укр. товарів на ринки країн-членів *Європейського Союзу*. Україна також бере участь у регіональних інституціях: Північне співробітництво, *Рада держав Балтійського моря*, *Чорноморське економічне співробітництво*, *ГУУАМта* ін. Нові умови дип. відносин виникли у зв'язку зі стикуванням укр. кордонів із кордонами ЄС. Україна зацікавлена в інституціоналізації стосунків із цим союзом на рівні асоційованого партнера; їй доводиться вести з ним напружений діалог, докладати чималих зусиль для повно-масштабного входження до європ. простору, подальшої інтеграції в європ. екон. та політ, структури. Звертаючи погляд до *НАТО*, прагнучи до членства в Альянсі, Україна дотримується принципу неподільності безпеки та уникнення появи нової «залізної завіси» в Європі. Одним із пріоритетів дипломатії України є поглиблення й розвиток відносин із РФ на принципах добро-сусідства, рівноправності та взаємоповаги. Багато уваги приділяється розширенню екон. зв'язків і підтримці постійного діалогу з країнами *Співдружності Незалежних Держав*, особливо щодо двостороннього співробітництва. На схід, векторі дип. зусилля України спрямовані на формування *Єдиного економічного простору*, створення *зони вільної торгівлі*. Укр. дипломатія активізувалась не лише в напрямі задіяння невикористаних можливостей у розбудові двосторонніх відносин із країнами СНД, а й із найближчими сусідами України по регіону Центр.-схід. Європи та з країнами Бл. й Сер. Сходу, Азіатсько-тихоокеанського терену, Півд. Америки. Дип. служба сучас. України, увійшовши до єдиного прав. поля д-ви, здобула всі можливості для ефективного захисту її нац. інтересів у світі.

Література: Україна на міжнародній арені. Книга 1, 2. — К., 2003; Зленко А. Зовнішня політика України: від романтизму до прагматизму. — К., 2001; Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001.

Д.В. Табачник

Дипломатія Української Держави була

досить ефективним засобом *зовнішньої політики* гетьмана *П. Скоропадського*, що прийшов до влади внаслідок держ. перевороту 29.04.1918 й усунення від влади Центральної Ради. Розбудова вітчизняної *дипломатичної служби* зазначеної доби відбувалась у вкрай складних умовах фактичної окупації території Наддніпрянщини нім. й австр.-угорськими військами, що зумовило однобічну зовн.-політ, орієнтацію гетьманату на Центральні держави, принаймні до жовтня 1918. Але водночас *П. Скоропадський*, на відміну від своїх попередників із Центральної Ради, в умовах порівняної внутр.-політ. стабілізації приділяв набагато більше уваги міжнар. проблемам й особисто контролював здійснення головних напрямків зовн. політики д-ви. Серед них: відносини з країнами Четверного союзу; взаємини з

РСФРР та іншими д-вами й держ. утвореннями, що постали на теренах колишньої Російської імп. («окраїнними державами»); відносини з нейтральними д-вами і (з поч. листопада 1918) з Антантою.

З огляду на заг. становище гетьманату та пріоритетні цілі *дипломатії* Української Держави, хронологічно її можна поділити на два нерівні за тривалістю періоди: 29.04-14.11.1918, коли вітчизняна дипломатія, незалежно від політ, уподобань її керівників, спрямовувала свої зусилля на утвердження Української Держави як повноправного суб'єкта *міжнародних відносин*; 14.11-14.12.1918, коли намітилось повернення до федералістського зовн.-політ, курсу. У 1-му періоді МЗС Української Держави очолювали *М. Василенко* (03-20.05.1918 як т. в. о. мін. зак. справ) і *Д. Дорошенко* (20.05-02.09.1918 як керуючий МЗС і 02.09-14.11.1918 як міністр), у 2-му-*Г. Афанасьєв*. Коло партнерів Української Держави розширилось за рахунок Швейцарії, Швеції та нових незалежних д-ав на построс. просторі -Грузинської, Вірменської й Азербайджанської демократичних республік, Всевеликого Війська Донського, Кубанської й Білоруської народних республік, Польщі та Фінляндії. У Києві тоді перебувало 11 інозем. дипл. представництв.

Із приходом до влади П. Скоропадський підтвердив усі міжнар. зобов'язання Центральної Ради й у бесідах з інозем. держ. діячами та дипломатами, численних інтерв'ю зарубіжній пресі постійно наголошував на миролюбності Української Держави, а також її прагненні всіляко розвивати взаємовигідні та рівноправні стосунки

з усіма країнами. Але, безперечно, першорядне місце серед них для Києва посідали д-ви австр.-нім. блоку, *дипломатичні відносини* з якими різнились: від приязних і безпроблемних із Болгарією та Туреччиною, певною мірою конфліктних, але в цілому взаємовигідних із Німеччиною, до вельми напружених з Австро-Угорщиною. Відп. чином укр. дипломатії вдалось забезпечити вирішення надзвичайно важливої проблеми ратифікації цими д-вами *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918*: 15.07.1918 це зробила Болгарія (посол України — *О. Шульгин*), 24.07.1918 — Німеччина (посол України — *Ф. Штейнгель*), 22.08.1918 — Туреччина (посол України — *М. Суковкін*). Але попри всі зусилля посла у Відні, дипломата-історика *В. Липинського*, Австро-Угорщина відмовилась ратифікувати мирний договір і в липні офіційно анулювала таємну угоду щодо створення авт. зах.-укр. коронного краю під формальним приводом невчасного виконання Києвом продовольчих поставок.

П. Скоропадський намагався використати військ, силу й політ, вплив Німеччини у Схід. Європі для внутр. й міжнар. зміцнення Української Держави, забезпечення їй сприятливих зовн. кордонів (як це мало місце на *українсько-кримських переговорах 1918* \ переговорах із білоруською делегацією О. Цвікевича у травні того ж року) та захисту від можливої інозем. *агресії*. Із такими цілями в серпні 1918 Берлін відвідав голова Ради міністрів Української Держави Ф. Лизогуб і домовився про надання Німеччиною кредиту в розмірі 1 млрд. марок, розвиток взаємної торгівлі та підтримку Києва в територ. суперечках із сусідами. А 4-17.09.1918 держ. візит (перший в історії вітчизняної дипломатії ХХ ст.) до Німеччини здійснив гетьман, який мав зустрічі з імп. *Вільгельмом II* і рейхсканцлером, погодив із ними лінію укр.-рос. кордону й домовився про визнання Криму авт. частиною Української Держави, а також про повернення їй частини Чорноморського флоту. Проте в обох випадках укр. керівникам не вдалось отримати згоду на створення повноцінних Збройних сил. Важливе місце у двосторонніх відносинах мали й торг, відносини, формалізовані в *економічних договорах УНР і Української Держави з Німеччиною і Австро-Угорщиною 1918*.

Наступність дипломатії Української Держави з добою Центральної Ради виявилась і в подальшому здійсненні курсу на згуртування на-

вколо Києва «окраїнних держав», що ускладнювалось окупацією значної їх частини (Фінляндія, балт. країни, Польща, Білорусь) нім. військами та розгортанням громадян, війни на теренах Кубані й Дону. З огляду на подібність політ, режимів помірковано-консервативного гетьманату й «білої» Фінляндії *К. Маннергейма* та Дону саме між ними склались найбільш конструктивні й довірливі відносини, скріплені низкою дип. домовленостей. Уже 26.07.1918 Сенат Фінляндії ухвалив рішення про призначення *Г. Гуммеруса* повіреним у справах при уряді Української Держави, а 9.08.1918 відбулось призначення фінських консулів. Зі свого боку, 10.09.1918 гетьманський уряд ухвалив законопроект про створення в Гельсінкі посольства 2-го розряду, а 8.10.1918 П. Скоропадський призначив туди т. в. о. повіреного у справах Української держави *К. Лоського*. Переговори між укр. делегацією, очолюваною Ф. Лизогубом і Д. Дорошенко, та повноважним представником Дону генерал-майором О. Черячукіним (майбутнім послом у Києві) увінчались підписанням 7.08.1918 *українсько-донського союзного договору 1918*. Водночас із ним була укладена «Додаткова секретна угода», за якою Київ зобов'язувався в найкоротший термін забезпечити Всевелике Військо Донське озброєнням і предметами військ, й санітарного спорядження за приблизним розрахунком на 3 корпуси. 2.09.1918 тимчасовим Надзвичайним представником Української Держави на Дону було призначено *М. Славинського*.

До цих домовленостей слід додати й укр.-ку-банські Угоду про здійснення кредитно-перевідних операцій (13.11.1918), Угоду відносно поштово-телеграфних зносин (14.11.1918), угоди «Про шляхи сполучення» і

«З фінансових питань» (16.11.1918). Міністром-резидентом Української Держави при Кубанському урядові 8.11.1918 було призначено полковника Ф. Боржинського. За сприяння Г. Афанасьєва на поч. грудня 1918 з Особливою торг.-екон. комісією уряду Білоруської Народної Республіки був узгоджений текст базового двостороннього дог-ру, що передбачав створення *зони вільної торгівлі* (у сучас. розумінні) між двома країнами. 5.12.1918 товариш міністра торгу та промисловості С. Бородаєвський та посол Грузинської Демократичної Республіки В. Тевзая підписали в Києві *Українсько-грузинський договір 1918*, що мав на меті формування *митного союзу*. Безперечно, саме Наддніпрянська Україна з її найчисельнішими

в Балто-Чорноморському регіоні людськими ресурсами, найрозвиненішими екон. потенціалом і трансп. інфраструктурою, надзвичайно вдалим геополіт. розташуванням об'єктивно була покликана відігравати провідну роль серед «окраїнних держав», у т. ч. і в орг-ції їхніх військ.-політ. й екон. союзів. Визнання важливої ролі України серед «окраїнних держав» неодноразово підтверджувалось на офіц. й приватному рівнях їхнім держ. керівництвом, главами зовн.-політ. відомств і *дипломатичним корпусом*.

На відміну від дещо однобокої позиції Центральної Ради, важливим напрямом дип. зусиль гетьманату було міжнар.-прав. врегулювання відносин із РСФРР. Необхідність порозуміння з півн.-схід. сусідом обумовлювалось потребами забезпечення як зовн. миру й недоторканності держ. кордонів України, так і відвернення втручання в її внутр. справи шляхом підтримки комуніст. опозиції аж до збройної допомоги, а також встановлення нормальних торг. відносин. Попри кон'юнктурний підхід Кремля до *українсько-російських мирних переговорів 1918*, уже 12.06.1918 вдалось досягти підписання *прелімінарного мирного договору між Українською Державою і РСФРР 1918* про припинення бойових дій, хоча, зрештою, переговорний процес уже в жовтні 1918 з вини Москви зайшов у глухий кут.

Важливим напрямком діяльності дипломатії гетьманату було забезпечення реалізації ідеї соборності укр. етнічних земель і приєднання територій, історично пов'язаних з Україною, зокрема це стосувалось окупованої Румунією на поч. 1918 Бессарабії. До моменту вирішення проблеми держ. належності Бессарабії Київ вирішив не встановлювати дип. відносини з Бухарестом на рівні послів, а 11.05.1918 гетьманський уряд видав розпорядження «Про заборону вивозу товарів у Румунію і Бессарабію». Т. зв. «митна війна» тривала протягом усього літа, доки до Києва не прибула для відп. переговорів румунська урядова делегація. Проте заг. зміна військ.-політ. ситуації в Європі у зв'язку з наближенням перемоги *Антанти в Першій світовій війні* змусила гетьманський уряд піти на підписання з Бухарестом 26.10.1918 угоди, що фактично визнавала *статус-кво* в Бессарабії.

Окрім поступливої позиції в Бессарабському питанні, дипломатія Української Держави розраховувала використати для пошуку шляхів налагодження контактів з Антантою посольства в нейтральних Швейцарії (Є. Лукасевич) і Шве-

ції (генерал-майор Б. Баженов). На доручення П. Скоропадського Д. Дорошенко і Є. Лукасевич на поч. листопада 1918 здійснили спробу порозуміння з представниками союзних д-ав у Берні. Б. Баженов спробував переконати військ. представника США в Стокгольмі у вимушеному характері запрошення німців в УНРулютому 1918 та готовності гетьманського уряду встановити торг. зв'язки із США. Але ця дип. активність, як і місія спец. представника гетьмана І. Ко-ростовця до Ясс, де перебували військ. представництва Антанти, на жаль, не мали успіху. Корекція зовн.-політ. курсу Української Держави відповідно результатів Першої світової війни відбулась занадто пізно, а оприлюднення 14.11.1918 т. зв. «федеративної грамоти» гетьмана про поновлення держ. зв'язку з майбутньою небільш-шовицькою Росією лише прискорило початок повстання під проводом Директорії й утрату значної частки дип. здобутків.

Література: Проданюк Ф. Дипломатія держави гетьмана Павла Скоропадського // Політика і час. — 1992. — №5; Несук М. Драма вибору (Відносини України з Центральними державами у 1917-1918). — К., 1999; Станчев М. «Мирубіль-шовикам не потрібно»//Пам'ятьстоліть. — 1998. — №1;Гай-дуков Л., Веденєєв Д. Служба повного профілю // Політика і час. — 1998. — №6; Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917-1921 років: на теренах постімперської Росії. — К., 2002.

В.М. Матвієнко

Дипломатія УНР доби Директорії формувалась і діяла за надзвичайно складних умов руйнування Брестської й становлення *Версаль-сько-Вашингтонської системи міжнародних відносин* у Європі, загострення громадян. війни на теренах колишньої Російської імп. й активізації реставраторських зусиль як «червоної», так і «білої» Росії. Реальна влада укр. уряду жодного разу не поширювалась на всю нац. територію. Зречення *П. Скоропадським* влади 14.12.1918 і відновлення УНР співпало з виведенням із території України нім.-австр. військ (що позбавило її захисту від зовн. загрози), висадкою десанту *Антанти* на чорноморському узбережжі, поновленням збройної *агресії* з боку РСФРР і відкриттям двох нових фронтів: проти Добровольчої армії на півд. сході та Польщі на заході й півн. заході. Т. ч., якщо роком раніше УНР доби Центральної Ради безуспішно намагалась утриматися між більшовицькою Росією, Центральними державами й Антантою, то із завершенням *Першої світової війни* на сході Європи залишилось два центри сили — Антанта, яка

зробила ставку на «білий рух», і «червона» Росія, що, в кращому випадку, неприхильно ставились до укр. незалежності.

Майже суціль вороже оточення та вкрай напружена внутр. ситуація диктували керівництву УН Р необхідність пошуків міжнар. зв'язків із метою забезпечення більш-менш сприятливого зовн. середовища для успішного держ. будівництва. Але Директорія (до 9.02.1919 її очолював *В. Винниченко*, потім — фактично, а з 9.05.1919 і формально — *С. Петлюра*) прийшла до влади, не маючи чіткої зовн.-політ. концепції. У зверненні Директорії «До народів всього світу» від 28.12.1918 йшлося лише про «братній привіт всім народам світу і їх урядам» та бажання «жити в добрій, дружній згоді з ними», а також висловлювалась готовність УНР до обміну *дипломатичними представництвами*. У п. 7 ухваленого Конгресом трудового народу 28.01.1919 «Закону про форму влади на Україні» декларативно підтверджувалось, що «український народ хоче бути нейтральним і в дружніх стосунках з усіма іншими народами». Керівництво «другої» УНР роздирали парт.-політ. суперечності: центристи, очолювані *С. Петлюрою*, у б-бі проти більшовицької Росії прагнули спертися на Антанту, Польщу та Румунію, а ліве крило під проводом *В. Винниченка* і *В. Чехівського* виступало за рівноправний союз із Московою й розглядало Антанту як реакційну силу.

Зазнаючи поразок на антибільшовицькому й антиденікінському фронтах та поступово втрачаючи держ. територію в умовах «війни всіх проти всіх», Директорія та уряд УНР поклали дедалі більші надії саме на дип. діяльність. Попри внутр. нестабільність і часту зміну складу Ради Народних Міністрів, включно з главами МЗС (*В. Чехівський* (26.12.1918-9.02.1919), *К. Мацієвич* (13.02-9.04.1919, але фактично до 25.04.1919), *В. Темницький* (25.04-27.08.1919), *А. Лівіцький* (27.08.1919-26.05.1920), *А. Ніковський* (26.05.1920 — в екзилі до 14.01.1922)), її головні завдання залишались незмінними: здобуття *визнання міжнародно-правового* (де-факто і де-юре) з боку провідних *акторів міжнародних*, передусім США, Росії, Великої Британії й Франції; вступ до ново-створеної міжнар. структури безпеки та співробітництва — *Ліги Націй*; договірне оформлення держ. кордонів, успадкованих у результаті розпаду д-ав, до складу яких входили укр. землі, чи заново визначених на підставі етнічного принципу з урахуванням екон. доцільності;

налагодження взаємовигідної співпраці із суміжними й геогр. близькими д-вами; формування, по можливості, регіонального військ.-політ. й екон. блоку під своїм домінуючим впливом (*Бал-то-Чорноморський союз* та *Чорноморський союз*).

Відповідно до змін акцентів у визначенні пріоритетних напрямків *зовнішньої політики* та стратегічних партнерів УНР, розстановці політ. сил у її керівництві вітчизняну дипломатію зазначеної доби умовно можна поділити на 4 періоди: 1) 14.12.1918 — поч. лютого 1919 — спроби збереження *нейтралітету* УНР і формування системи зарубіжного дип. представництва; 2) поч. лютого — поч. квітня 1919 — орієнтація на Антанту; 3) сер. квітня - сер. листопада 1919 — «орієнтація на власні сили»; 4) із сер. листопада 1919 — формування укр.-польського військ.-політ. і дип. союзу (після залишення 21.11.1920 Армією УНР нац. території й відступу до союзної Польщі він переріс у Тарнівський період *дипломатії Державного Центру УНР в екзилі*).

Важливою особливістю дипломатії УНР доби Директорії стала спроба формування заг.-укр. *дипломатичної служби*, що було пов'язано з реалізацією *Акту Злуки УНР і ЗУНР 1919*. Президент Національної Ради ЗУНР *Є. Петрушевич* увійшов до складу Директорії, а керуючий справами держ. секретаріату закорд. справ ЗУНР *Л. Цегельський* був призначений товаришем мін. закорд. справ УНР. Народа керівників УНР і Західної Обл. УН Р (ЗО УН Р) ухвалила об'єднати *місії дипломатичні* обох держ. організацій у заг.-укр., за винятком тих країн, що утворились на місці Австро-Угорської імп. Проте існування заг.-укр. дип. апарату на практиці виявилось суперечливим і нетривалим. За визнанням *В. Темницького*, «було дві армії і дві закордонні політики», переважно соціалістичних за парт. приналежністю наддніпрянських дипломатів обурювали консерватизм, вузький регіоналізм і кон'юнктуризм їхніх галицьких колег (див. *Дипломатія Західноукраїнської Народної Республіки (Західної Обл. УНР)*). Не в останню чергу саме ця обставина призвела до поразки вітчизняної дипломатії на *Паризькій мирній конференції 1919-20*.

Дип. представництва УНР доби Директорії поділялись на: тимчасові дип. місії, відряджені для ведення переговорів (див. *Українсько-антантівські переговори 1919, Українсько-російські мирні переговори 1919*); постійні *дипломатичні представництва* (Австрія, Бельгія й Нідерланди,

Болгарія, Ватикан, Велика Британія, Греція, Грузія, Данія, Естонія, Італія, Королівство сербів, хорватів і словенців, Латвія, Німеччина, Польща, Румунія, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Чехословаччина, Швеція та Норвегія, Швейцарія; готувалось посольство до Аргентини, що останньою визнала де-юре УНР 5.02.1921); делегації для участі в роботі міжнар. форумів та орг-цій (Паризька мирна конференція 1919-20, Ліга Націй); надзвичайні дип. місії, що відряджались для налагодження стосунків із провідними держ.

світу (Франція, США). Голови дип. представництв призначались Головою Директорії за пропозицією Ради Народних Міністрів і мали права директорів департаментів МЗС. Однак на практиці часто не лише керівник, а й увесь персонал місії затверджувався Директорією, що призводило до зайвої бюрократизації процесу побудови дип. представництва. Статус укр. дип. представництв за кордоном був різний: в Австрії, Болгарії, Німеччині, Румунії, Туреччині, Угорщині, Чехословаччині, Польщі та інших «окраїнних державах» вітчизняні послы фігурували у списках дип. корпусу та користувались *дипломатичними привілеями й імунітетами*, в інших вони мали напівофіц. становище чи тільки дозвіл на перебування.

Головною, на думку сучасників, закордонною репрезентацією УНР доби Директорії була її Надзвичайна дип. місія на Паризьку мирну конференцію, рішення про створення якої було ухвалено ще у грудні 1918. Згідно із затвердженими 10.01.1919 штатами, вона складалась із 14 членів, 34 співробітників канцелярії, 20 працівників інформбюро та спостерігачів від провідних політ. партій; місію очолював колишній міністр шляхів УНР *Г. Сидоренко*, якого в серпні 1919 замінив посланник у Ватикані граф *М. Тиш-кевич*. Однак попри всі зусилля місії, *великі держави* дивились на укр. питання в контексті заг.-рос. проблем, представники країн Антанти постійно й послідовно переконували вітчизняних делегатів у необхідності відмовитись від домагань самостійності України й погодитись на федерацію з Росією. Інтерес до України зростав у зах. лідерів лише тоді, коли Армії УНР вдавалось здобути успіх на фронті (як, приміром, у липні — серпні 1919 під час наступу укр. військ на Київ), але такі перемоги були епізодичними й нетривалими, щоб змінити заг. ставлення Антанти та США до укр. справи. Діяльність місії УНР була також суттєво послаблена

браком належної дип. підготовки багатьох її членів (включно з головою делегації), гострими політ. конфліктами й особистими чварами всередині делегації.

Антанта погодилася б визнати за Україною приблизно те ж місце, яке посідала в регіоні колишня Російська імп., лише в разі створення над Дніпром міцного й життєздатного держ. організму, спроможного нейтралізувати поширення більшовизму та стабілізувати військ.-політ. ситуацію. Але керівникам вітчизняного визв. руху так і не вдалось переконати Захід у доцільності закріплення за Україною ключової ролі у створенні системи регіональної безпеки на Сході Європи шляхом орг-ції Балто-Чорноморського союзу. На перешкоді цьому, серед інших обставин, був і переважно лівосоціал. характер урядів УНР, який мав наслідком тривалу невизначеність зовн.-політ. держ. пріоритетів. Лише 1920 укр. дипломатія нарешті дійшла принципового висновку, якого дотримується увесь сучас. цивілізований світ: у незалежної й самодостатньої д-ви немає постійних друзів, а є лише постійні інтереси, тому зовн. політика повинна відповідати нац. інтересам незалежної України. Однак укр.-польський стратегічний союз (див. *Варшавський договір УНР з Річчю Посполитою 1920*), як і підписання Політичної конвенції на 4-й конференції прибалтійських д-ав 31.08.1920 (див. *Балтійські конференції 1919-20*), виявились надто запізнілими й політично нестійкими, не в останню чергу внаслідок втрати взаємної довіри та невирішених територ. проблем між учасниками зазначених угод.

Упереджене ставлення володарів повоєнної Європи до УНР, вичікувальна позиція залежних від них багатьох інших міжнар. партнерів України (Бельгія, Греція, Данія, Нідерланди, Швеція та ін.) зумовлювали певну специфіку у формах роботи вітчизняної дипломатії. Дип. представництвам часто доводилось обмежувати свою діяльність виконанням конне, функцій, що теж було надзвичайно важливо в умовах процесу повоєнної репатріації, а потім й еміграційного потоку з охопленої вогнем революції України. Ще одним важливим напрямом роботи дип. інституцій УНР була міжнар.-інформ. діяльність, нагальна потреба в якій зумовлювалась поганим знанням України взагалі та її сучас. проблем зокрема, а також необхідністю давати відсіч анти-укр. пропаганді з боку рад. й білогвардійської України та Польщі (1918-19). Міжнар.-інформ.

роботу здійснювали пресові або ж інформ. відділи представництв, які вміщували в закорд. пресі велику кількість матеріалів щодо внутр. становища й зовн. політики, історії, культури України, а також налагоджували випуск власних видань.

Військ. поразка УНР від більшовицької Росії в листопаді 1920 і прагнення країн Заходу до встановлення торг.-екон. відносин з останньою, що мали компенсувати жахливі матеріал. втрати Першої світової війни, призвели до припинення їхніх взаємин із дип. представництвами УНР, які припиняли свою діяльність унаслідок браку фінанс. коштів для утримання, та до поступового визнання СРСР у світі.

Література: Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001; Матвієнко В. Українська дипломатія 1917-1921 років: на теренах постімперської Росії. — К., 2002; Шевченко І., Балюк О. Антанта проти українського «сепаратизму»: Дипломатія доби Директорії УНР та її уроки // Політика і час. — 1998. — №7, 8; Гончар Б.М., Городня Н.Д. Відносини між Францією та УНР (грудень 1918 — квітень 1919 рр.) // Український історичний журнал. — 2000. — №2, 3; Павлюк О.В. Українсько-польський союз і політика США щодо УНР у 1920 р. // Український історичний журнал. — 2000. — №6; Матвієнко В. Україна і Балтія у 1920-ті роки: перший досвід налагодження союзницьких міждержавних відносин // Київська старовина. — 2002. — №4.

В.М. Матвієнко

Дипломатія УНР доби Центральної Ради.

Перший дип. досвід модерної укр. нац. державності пов'язаний із діяльністю Центральної Ради, створеної з ініціативи укр. соціал. партій і культ.-просвітніх орг-цій 4.03.1917 в умовах перемоги Лютневої демокр. рев-ції 1917 в Росії. З огляду на особливості розвитку вітчизняного визв. руху в умовах загострення політ, б-би на теренах колишньої Російської імп. й пошуків виходу з *Першої світової війни*, історію дипломатії Центральної Ради можна умовно поділити на 3 періоди: 4.03-7.11.1917 — б-ба за створення авт. укр. державності й накопичення міжнар.-прав. та орг. передумов для формування самостійної дип. діяльності; 7.11-11(24).01.1918 — вихід УНР на міжнар. арену й започаткування власного *відомства закордонних справ*; 11(24).01.-29.04.1918 — здобуття дип. визнання суверенної УНР. Під час 1-го періоду, внаслідок *автономістсько-федералістського курсу Центральної Ради*, питання про власну *зовнішню політику* та створення відп. держ. апарату не стояло на порядку денному, дип. зусилля були майже цілковито зосереджені на досягненні порозуміння з рос. Тимчасовим урядом щодо забезпечення широкої нац.-територ.

автономії для етнічних укр. земель. Із цього приводу 16-21.05.1917 у Петрограді й 29-30.06.1917 у Києві тривали переговори між лідерами Центральної Ради (В. Винниченко, М. Грушевський, С. Єфремов, Д. Одінець, С. Петлюра та ін.) і представниками Тимчасового уряду (О. Керенський, І. Церетелі, М. Терещенко та ін.), що увінчалися одночасним оприлюдненням постанови Тимчасового уряду про визнання Ген. Секретаріату вищим виконавчим органом в Україні та 2-го Універсалу Центральної Ради, який відкладав вирішення проблеми автономії до скликання Всеросійських Установчих зборів. Результатом другого візиту укр. делегації (В. Винниченко, Х. Барановський, М. Рафес) до Петрограда наприкінці липня 1917 стала «Тимчасова інструкція Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду» від 4.08.1917, яка значно звужувала компетенцію першого й обмежувала його повноваження Київською, Волинською, Подільською, Полтавською та Чернігівською (без 4 півн. повітів) губерніями. Але й після цього соціал. більшість Центральної Ради обмежувала свої зовн. зв'язки відносинами з Петроградом та перебувала на автономістсько-федералістських позиціях, що засвідчили рішення скликаного за її ініціативою 8-14.09.1917 в Києві «З'їзду поневолених народів». Однак, хоча Центральною Радою до проголошення УНР своїм 3-м Універсалом фактично не розглядала Україну як *суб'єкта міжнародних відносин*, дедалі ширшого громад. визнання набувала ідея участі її представників у процесі повоєнного мирного врегулювання. Ще в резолюції Всеукр. нац. конгресу (6-8.04.1917) йшлося про «спеціальну вимогу на участь України в міжнародній акції» та потребу делегування її депутатів на майбутню мирну конференцію. А у виголошеній В. Винниченком 12.10.1917 на засіданні Малої ради Декларації Ген. секретаріату стверджувалось, що він «уживає всіх заходів, щоб на світовій конференції, яка обговорюватиме наслідки війни, були серед російської делегації і представники українського народу», очолюване ж *О. Шульгиним* секретарство міжнац. справ «має бути заступником інтересів не тільки на Україні, але і за її межами». Суттєвою обставиною, що стимулювала керівництво Центральної Ради до самостійного виходу на міжнар. арену, було зростання інтересу до України з боку провідних інозем. д-ав як до потенційно важливого фактору військ.-політ. ситуації у Схід. Європі. У липні 1917 військ. аташе посольства

Японії в Росії Ашида відвідав Центральну Раду й Ген. Секретаріат із метою отримання достовірної інформації про ситуацію в регіоні. У вересні аналогічний візит здійснила франц. військ.-санітарна місія, на поч. жовтня — керівник франц. військ. місії генерал Ніссель, який залишив у Києві для спостереження за розвитком подій генерала *Ж. Табуї*, що мав 9.10.1917 зустріч із С. Петлюрою. О. Шульгин наприкінці серпня відвідав Петроград і мав розмову з послом Франції Ж. Нулансом. Не випадково після розгрому більшовиками Ставки Верховного головнокомандування рос. армії в Могильові до Києва переїхали військ.-дип. місії Великої Британії, Франції, Італії, Японії, Бельгії, Румунії й Сербії. Але «вихід» Центральної Ради на міжнар. арену після проголошення УНР 7.11.1917 відбувся не зовсім вдало, усередині її керівництва точилась гостра б-ба щодо стратегічного вибору *між Антантою*, яка намагалась зберегти Схід, фронт проти Німеччини, і Центральними державами, які, на думку багатьох вітчизняних політиків, були зацікавлені в становленні незалежної України. Тому під час зустрічі в листопаді 1917 у Петрограді Ж. Нуланса з ген. секретарем у справах фінансів УНР Х. Барановським останній відхилив франц. пропозицію щодо надання позики на придбання військ. спорядження, а на поч. грудня в розмові з Ж. Табуї й брит. офіцерами В. Винниченко та О. Шульгин в обмін на свою згоду продовжувати війну з Німеччиною й Австро-Угорщиною вимагали *визнання де-юре Антантою укр. державності та встановлення з нею дипломатичних відносин* (хоча, згідно з 3-ім Універсалом, УНР була проголошена, «не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її»). На додаток, відряджені у грудні 1917 на переговори з Антантою до Ясс (Румунія) делегати Центр. Ради *А. Галін* і *Є. Голіцинський* заявили, що УНР відмовляється визнавати свою частку зовн. боргів царського уряду.

І Не більшу недовіру й занепокоєння, ніж у питаннях збереження держ. єдності Росії, у країн Антанти викликало задеклароване Центральною Радою (як головний напрям дипломатії УНР) досягнення заг. миру без *анексій і контрибуцій* шляхом скликання міжнар. конференції за участі всіх сторін на засадах

визнання права націй на самовизначення. Нота такого змісту була схвалена 9.12.1917 Малою радою та відправлена 11.12.1917 Ген. Секретаріатом усім воюючим і нейтральним д-вам. У док-ті також зазначалось, що УНР «стає на шлях самостійних міжнародних стосунків до того часу, поки не буде створено загальнодержавної федеративної власті в Росії». На відміну від країн Антанти, Німеччина та її союзники вже 13.12.1917 погодились на участь «повноважних представників УНР» у *Брестських мирних переговорах 1917-18* (ще 3.12.1917 депутати Центральної Ради *М.Любин-ський* і *М. Левитський*, перебуваючи формально в складі рос. делегації, мали неофіц. зустріч у Бресті з нач. штабу нім. Схід, фронту генералом М. Гофманом і принцем Леопольдом Баварським). 15.12.1917 VIII сесія Центральної Ради ухвалила запропоновану фракцією УСДРП резолюцію про участь у мирних переговорах «нарівні з іншими державами» і затвердила урядову постанову про негайне відрядження делегації. Вона стала першим закорд. дип. представництвом УНР і була сформована шляхом висування кандидатів від провідних парт, фракцій Центральної Ради: *В. Голубович* (голова до 15(28).01.1918, УПСР), *О. Севрюк* (голова з 15(28).01.1918, УПСР), *М. Любинський* (УПСР), *М. Полоз* (УПСР) і *М. Левитський* (УСДРП), а також екон. радник проф. *С. Остапенко*. Із 29.12.1917 делегація Центральної Ради як самостійна договірна сторона брала результативну участь у Брестських мирних переговорах, рішуче обстоюючи нац. інтереси УНР й успішно використовуючи суперечності між представниками більшовицької Росії та Центральних держав. Паралельно активізувались переговори про надання Антантою фінанс.-техн. допомоги УНР з *Ж. Табуї* та *П. Багге*, які отримали офіц. призначення до Ген. Секретаріату від урядів Франції й Великої Британії (вручили відп. ноти *В. Винниченку* 21.12.1917 і 24.12.1917). Керівництво Центральної Ради розглядало цю обставину як *визнання де-факто* укр. державності, хоча насправді єдиною метою антантівських дипломатів було утримати УНР від сепаратних мирних переговорів із Німеччиною та її союзниками. До того ж, перші дип. успіхи Центральної Ради були затьмарені її військ.-політ. конфліктом із ленінським Раднаркомом, коли керівництво УНР відмовилось із принципових міркувань визнати останній за легітимний зап.-рос. уряд. Особливе роздратування в Петрограді викликало звернення Ген. Секретаріату УНР від 23.11.1917 до крайових органів влади Башкири, Півд.-Схід. союзу козачих військ, Півн. Кавказу,

Закавказзя, Криму, Молдови, Сибіру та до ленінського Раднаркому з пропозицією негайно вступити в переговори щодо формування заг.-рос. соціал. уряду на платформі укладення заг. демокр. миру та своєчасного скликання Всеросійських Установчих зборів. У разі згоди уряд УНР прохав повідомити про готовність прибути до Києва відп. представників для участі у спец. нараді. Засади майбутнього федерат. ладу Росії були уточнені в урядовій телеграмі (за підписами *В. Винниченка* і *О. Шульгіна*) з Києва до Петрограда, Новочеркаська, Омська, Тифліса, Сімферополя, Мінська й Кишинева від 25.11.1917: «республіканський і дійсно демократичний політичний устрій», а також «повне взаємне невтручання в політичне життя Республік, які федеруються». Проте обидві ініціативи не принесли очікуваних результатів, лише від уряду Південно-Східного союзу 30. 11.1917 до Києва прибула делегація для переговорів.

Заходи Центральної Ради щодо формування заг.-рос. федерації (з центром у Києві) призвели до прямо протилежного наслідку — збройного конфлікту з ленінським Раднаркомом (див. *«Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради»*) і запрошення нім.-австр. військ для порятунку УНР від більшовицької агресії. Лише в критичній ситуації, коли більшовицькі війська вже стояли на підступах до Києва, а представники Німеччини й Австро-Угорщини відмовлялись укласти мирний договір із УНР без формального проголошення її незалежності, Центральна Рада наважилась на повний держ. розрив із Росією у 4-му Універсалі (датований 9(22).01.1918, ухвалений 11(24).01.1918), задекларувавши своє бажання «жити у злагоді й приязні» з усіма сусідніми народами. Цим же док-том вона доручала Раді Народних Міністрів УНР підписати мирний договір із Центральними державами (див. *Брестський мирний договір між УНР і Центральними державами 1918*), що сталось у ніч на 27.01(9.02). 1918; 23.04.1918 він був доповнений «Господарським договором між УНР і Німеччиною та Австро-Угорщиною» (див. *Економічні договори УНР і Української Держави з Німеччиною і Австро-Угорщиною*). Ці вимушені кроки Центральної Ради призвели до розриву відносин з Антантою, а згодом неодноразово використовувались антиукр. силами для дискредитації нац. державності на Заході; тому у довгостроковій перспективі зроби-

лений Центральною Радою в січні 1918 зовн.-політ. вибір на користь Німеччини та її союзників, що згодом зазнали поразки в Першій світовій війні, виявився помилковим. Але водночас укладення Брестського мирного дог-ру між УН Р і Центральними державами та дип. визнання України з боку останніх відкрило нові можливості для розбудови вітчизняної дипломатичної й консульської служби, змусило РСФРР погодитись на початок *українсько-російських мирних переговорів 1918* та забезпечило Києву сприятливі позиції на *українсько-білоруських переговорах про державний кордон 1918*, Україна

поступово перетворювалась на притягальний центр для нових незалежних нац. д-ав на території колишньої Російської імп.

Література: Вировий В., Притуляк П. Центральна Рада у боротьбі за підписання Брестського миру // Політологічні читання. — 1995. — №2; Веденєєв Д., Гошуляк І. Ровесник національного відродження: Біля колиски дипломатії України: доба Центральної Ради // Політика і час. — 1997. — №2; Несук М. Драма вибору (Відносини України з Центральними державами у 1917-18). — К., 1999; Матвієнко В. Центральна Рада і Всевелике Військо Донське: співпраця чи конфронтація? // Пам'ять століть. — 2002. — №4.

В.М. Матвієнко

Дипломатія УРСР. Після вступу УРСР в *Організацію Об'єднаних Націй* 1945 та до складу інших міжнар. орг-цій дипломатія УРСР стала невід'ємною частиною рад. дипломатії, що створило певний парадокс. Якщо сучас. світова дипломатія є засобом реалізації *зовнішньої політики* д-ви, то в УРСР такої політики не було. Її дипломатія реалізувала зовн. політику тодішньої союзної д-ви. Надання 1944 союзним республікам, у т. ч. УРСР, прав на безпосередні зносини з інозем. д-вами й досі достатньо не пояснено дослідниками, особливо у світлі майже безперервного посилення централізації, унітарності в СРСР після *Другої світової війни*. Теза про те, що 1944 йшлося лише про майбутнє членство в ООН, не підтверджується формулюваннями відп. нових статей у Конституції СРСР, якими дозволялись саме «безпосередні», тобто дип., двосторонні відносини з інозем. д-вами. Про остаточну нез'ясованість цього питання свідчить і побудова укр. НКЗС, створеного 1944, що містив підрозділи, до функцій яких входили двосторонні відносини, та взагалі не було підрозділу міжнар. орг-цій. Одразу після закінчення Другої світової війни почалася т. зв. «Холодна війна», створення військ.-політ. союзів, очіку-

вання нової війни між Сходом і Заходом і т. п., тому питання про двосторонні міждерж. відносини республік не виникло. Більше того, окремі спроби зах. д-ав встановити такі відносини, зокрема з Україною, наштовхнулись на негативну реакцію з боку керівництва СРСР як на спроби «розколоти» Радянський Союз, створити на його території «шпигунські кубла» тощо.

Дипломати УРСР в ООН, на міжнар. конференціях діяли як представники «суверенної» д-ви, і хоча саме так вона характеризувалась у конституції, усім було відомо, що це не відповідає дійсності. Утім, і укр. дипломатія, і часом союзні дипломати відчували необхідність підтримувати «фасад суверенності». Для цього в міністерствах закорд. справ і Союзу, і Української РСР розроблялись т. зв. ініціативи, тобто проекти питань для внесення в порядок денний, резолюцій, інших док-тів, які доручалось укр. дипломатам подати на розгляд у міжнар. орг-ціях. Незалежно від того, де розроблялись ці ініціативи — у Москві чи в Києві (останні обов'язково затверджувались у Москві) — відповідальність за їх реалізацію несла укр. дипломатія, зазвичай за допомогою союзної (відносини між представниками «двох дипломатій» завжди були дружніми). Діяльність навколо таких ініціатив сприяла професійному зростанню укр. дипломатів, завойовувала їм авторитет серед колег. Укр. ініціативи залишились в анналах ООН: про припинення б-би Нідерландів і Великої Британії з нац.-визв. рухом в Індонезії (1946), про міжнар. рік співробітництва в медицині (1958), про подолання неписьменності у світі (1961), про допомогу у створенні кадрів для індустріалізації країн, що розвиваються (1962), про заборону найманства (1968), про б-бу з *апартеїдом* у Півд. Африці та на захист прав палестинського народу (70-ті), про прискорення заборони хім. зброї (70-ті) та ін. Дипломати УРСР активно працювали, коли республіка обиралась кілька разів непостійним членом *Ради Безпеки ООН*, керівних органів інших міжнар. орг-цій та конференцій. Виступаючи на міжнар. форумах, представники УРСР не тільки «цілком і повністю» підтримували політику СРСР, а й посилювали на волю і прагнення укр. народу, на його історію й сучас. буття. Такі посилення нагадували світові, що на території СРСР існує Україна. Як мінімум двічі високі представники УРСР виступили з трибуни **ООН** укр. мовою, а в *ЮНЕСКО* дипломати домагались зафіксувати

в календарі подій дати, пов'язані з укр. історією, культурою та наукою. Дипломатія УРСР залучалась і до відрядження укр. спеціалістів для участі в екон. зв'язках СРСР із закордоном, де, зокрема, стала відомою продукція заводів і фабрик України.

Досвід дип. роботи засвоювався також, коли представники України працювали в секретаріатах міжнар. орг-цій, в окремих посольствах СРСР, із ген. консульствами низки країн (гол. ч. тих, що тоді називались «соціалістичними», а також Індії), розташованими в Україні. Працівники МЗС УРСР брали участь в орг-ції візитів делегацій з-за кордону в УРСР, спілкувались з інозем. журналістами, вивчали інозем. пресу. Із 1958 в Нью-Йорку було відкрито Постійне представництво УРСР при ООН, згодом — при ЮНЕСКО в Парижі, при Європейському Відділенні ООН у Женеві, при орг-ціях системи **ООН** у Відні. За часів УРСР ці установи стали школами для укр. дипломатії. Представництва, зокрема, встановлювали контакти з укр. діаспорою.

Дип. службу УРСР складали здебільшого випускники Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (див. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*) (міжнародники, історики, юристи, економісти, філологи) та Моск. держ. ін-ту міжнар. відносин. «Вбудованість» дипломатії УРСР у заг.-союзну, спільні програми навчання майбутніх дипломатів мали результатом співпадіння форм практ. дип. роботи, які, у

свою чергу, мало відрізнялись від світових. Коли 1991 було проголошено незалежність України, вона вже мала ядро дип. кадрів, із якого почалось створення справжньої *дипломатичної служби* д-ви.

Література: Гриневич В.А. Утворення Народного комісаріату закордонних справ Української РСР: проекти і реалії (1944-1945 рр.) // Український історичний журнал. — 1995. — №3; Полянський П. Вступ України до ООН // Нова політика. — 1997. — №4; М.М. Білоусов. Зовнішньополітична і дипломатична ініціатива // Політика і час. — 1999. — №4.

М.М. Білоусов

Дипломатія УСРР. Радянська Україна була єдиною республікою договірної федерації 1919-22, яка широко користувалась правом здійснювати власну *зовнішню політику*, а саме: укладати *договори міжнародні* з д-вами, що визнали УСРР, відкривати власні торг, й *дипломатичні представництва*. Походження цього феномена пояснюється тим, що на чолі НКЗС УСРР 1919-23 перебував за сумісництвом голова Раднаркому *Х. Ра-*

ковський, якого Кремль відрядив свого часу керувати Україною та якому цілковито довіряв. У тому, що УСРР дістала вихід на міжнар. арену, відіграли свою роль не тільки дип. здібності, зв'язки та особисті знайомства Раковського з багатьма європ. політиками, а й відсутність у нього коренів в укр. парт.-держ. середовищі. Вважаючи Раковського своїм, Москва могла не турбуватись про небезпеку поживлення укр. сепаратизму.

Уже на сер. 1919 НКЗС УСРР був розгалуженою установою у складі 9 відділів, зокрема дип.-конс, прав., інозем. агентств, дипкур'єрів, загального, інформаційного, архівного. Перша *місія дипломатична УСРР* у складі *Ю. Коцюбинського* (голова), *В. Ауссема* і *В. Ляха* була утворена при уряді РСФРР на поч. січня 1921. 14.01.1921 представник УСРР на Ризькій мирній конференції 1920-21 *Е. Квірінг* надіслав на розгляд політбюро ЦК КП(б)У доповідну записку «Про дипломатичні представництва УСРР», у якій пропонував їх відкрити у Польщі, країнах Балтії та д-вах, де розташовувались етнічні укр. землі й де була зосереджена укр. еміграція, зокрема в Чехословаччині, Румунії та Австрії. Щодо інших країн було висловлено побажання, щоб представники НКЗС УСРР працювали в рос. посольствах у ранзі радників або секретарів. Свої пропозиції *Е. Квірінг* мотивував тим, що «ми не можемо відмовлятися від самостійних посольств УСРР, оскільки передача повноважень УСРР російським послам означала б для цих держав фіктивність усіх розмов про суверенну Україну, давала б дуже сильну зброю нашим ворогам». Тобто, йшлося про елементарний камуфляж, витіснення зі свідомості зах. політиків «тіні уряду УНР», яка продовжувала існувати у вигляді його дип. представництв при більшості урядів європ. д-ав. ЦК КП(б)У підтримав цю пропозицію та видав директиву щодо можливих керівників укр. рад. дип. представництв.

А вже 14.02.1921 *Ю. Коцюбинський* та спец, посланник уряду УСРР *Ф. Кон* уклали в Москві перший у короткій історії незалежної дипломатії УСРР договір про встановлення *дипломатичних відносин* із Литвою. 3.08.1921 УСРР уклала мирний договір із Латвією, а 25.11.1921 — з Естонією, того ж року її повноважним представником у країнах Балтії було призначено колишнього лівого есера й наркома юстиції УСРР *Є. Тер-лецького*, а послом у Варшаві — колишнього боротьбиста *О. Шумського*. У грудні 1921 Повно-

важним представником УСРР в Австрію направлено *Ю. Коцюбинського*. Після злиття в єдине представництво дип. місії УСРР в РСФРР і повноважного представництва УСРР у справах народного госп-ва керівник останнього *М. Полоз* очолив цей об'єднаний орган. Дип. зв'язки УСРР з іншими д-вами давали можливість налагоджувати екон. співробітництво. За ініціативою *Х. Раковського* у складі РНК УСРР було утворено наркомат зовн. торгівлі, а з кінця 1921 утворено експортний фонд в 60 млн. крб. золотом. Голова укр. уряду добився істотної самостійності в роботі НКЗТ, до сфери інтересів якого увійшли Польща, Чехословаччина, Румунія, Туреччина, балканські д-ви.

Із 1922 ініціативи уряду Раковського в галузі зовн. відносин все частіше не знаходять підтримки у Кремлі, який все частіше діє у протилежному напрямі. Зокрема, УСРР не дозволили відкрити повноважне представництво в Італії, на поч. квітня 1922 укр. уряд змушений був ліквідувати свою дип. місію в країнах Балтії. Щоправда, у вересні 1922 Москва прийняла рішення про заснування укр. місії в Туреччині, а в листопаді 1922 відкрито місію УСРР у Німеччині, її очолив *М. Левицький*, який до цього керував місією УСРР у Празі. Однак ще 18.10.1922 у зв'язку з утворенням майбутньої союзної д-ви ЦК КП(б)У приймає постанову «Про згортання апарату НКЗС» і доручає заст. наркома закорд. справ УСРР *В. Яковлеву* розпочати переговори з НКЗС РСФРР про об'єднання наркоматів. Таке рішення, як і постанова сесії ВУЦВК про намір України ініціювати утворення Союзу РСР, зі слів останнього посла УСРР у Польщі *М. Хур-гіна*, стали повною несподіванкою для тих країн, із якими Україна підтримувала дип. відносини. У серпні 1923 консулати й дип. служби УСРР були злиті з апаратом союзного НКЗС. Остаточоно апарат НКЗС УСРР припинив своє існування 20.09.1923, натомість при уряді УСРР було створено представництво *уповноваженого НКЗС РСР*, яке очолив *О. Шліхтвр*.

Деякий час ще за інерцією представники парт.-держ. номенклатури УСРР були представлені в союзних повпредствах Польщі, Австрії, Німеччини, Великої Британії, Франції та інших країн, як правило, на

посадах радників посольств або торг, представників. Так, П. Жигалко протягом 1924-27 працював торгпредом у Німеччині, Новаковський, а потім Барський — у Лондоні, М. Лебединець — у Польщі, а М. Калюжний

1926 був призначений радником посольства СРСР у Празі, представляючи інтереси УСРР. У 1930 Радянська Україна мала своїх радників у складі посольств СРСР у Польщі, Чехословаччині та Німеччині та власного консула у Львові.

Література: Удовиченко П.П. З історії зовнішньої політики УСРР (1919-1922 рр.). — К., 1957; Хміль І.С. З прапором миру крізь полум'я війни: Дипломатична діяльність УСРР (1917-1920). — К., 1962; Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів (1917-1923 рр.). — К., 1966; Ве-денев Д. Нігілізм тут недоречний. Історія дипломатичної служби Радянської України 1917-1923 років // Політика і час. — 2001. — №6. М.С.Дорошко

Дискримінація (з лат. *сіізсгітіпаііо* — розрізнення, виокремлення) — навмисне обмеження або позбавлення прав певних категорій суб'єктів права за конкретно визначеними ознаками. У міждерж. відносинах Д. полягає в обмеженні або звуженні однією д-вою прав і законних інтересів іншої д-ви всупереч принципів їх рівності. Прикладом Д. у сфері міжнар. торг, та екон. відносин є введення США штучних обмежень у торгівлі з Україною, зокрема на експорт укр. товарів до США (поправка Джексона — Веніка, прийнята ще 1974); спец. митні збори, запроваджені в країнах *Європейського Союзу* щодо товарів, які походять із третіх країн; встановлення митних бар'єрів, створення гіршого режиму для *імпорту* товарів тощо. Проведення викликає зазвичай з боку д-ви, проти якої вона спрямована, у відповідь заходи у вигляді *реторсій*. У сфері міжнар. захисту *прав людини* під Д. розуміють нерівноправність у соц. і прав. становищі людей, яка ґрунтується виключно на ознаках їхньої приналежності до певної раси, нації, етнічної групи, політ, об'єднання, релігії, класу або соц. групи. Поширена расова Д. — обмеження в правах і переслідування осіб із мотивів їхньої расової приналежності. Існують такі види Д., як нижча оплата праці жінок, молоді, обмеження в правах за ознаками політ, і реліг. переконань. *Міжнародне право* засуджує всі види Д. Зокрема, *Генеральною Асамблеєю ООН* прийнято Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (рез. №2106 /XX від 21.12.1965), яка набула чинності 4.01.1969.

О.В. Задорожній

Дискримінація в економічних відносинах — обмеження або позбавлення прав одних екон. суб'єктів (держав, підприємств, громадян) порівняно з іншими без законних на те підстав.

Суб'єкти екон. діяльності, які зазнають Д., опиняються в невідносно невигідному, несприятливому становищі. Формально Д. в екон. відносинах засуджується як неприйнятний метод конкурентної б-би, однак на практиці вона досить широко використовується. Прикладом може служити дискримінаційний тариф, згідно з яким ставки на імпортовані товари встановлюються на різному рівні залежно від країни-постачальника цих товарів, використання в дискримінаційних цілях ліцензійної системи тощо.

О.К. Єременко

Дискурс (з лат. *сіІ8сгг8и5* — міркування, аргумент, дискусія) — теорет.-аналітична процедура, метод наук, аналізу комплексу теорет.-методол. проблем з акцентуванням на змістових, логічних, понятійних елементах та засобах аналізу, єдність розуміння яких зумовлюється наявністю спільних установок у дослідників.

Автором такого тлумачення поняття «дискурс» є франц. антрополог і соціолог М. Фуко, який проілюстрував існування у суспільстві різних Д. у вигляді типів мислення і ракурсів бачення сусп.-політ. проблем. Згідно з Фуко, Д. не тільки змінюють один одного або співіснують одночасно, підтримуючи один одного, вони можуть перебувати у стані конфлікту, суперечності.

Розрізняють Д. політичний, соціолінгвістичний, комунікативний тощо. Д. політичний (зовн.-та внутріполітичний) має практ. застосування у *міжнародних відносинах*, зокрема в дип. протоколі, крос-культ. та міжнар. комунікаціях, у *дипломатії публічній*, у зв'язках з мас-медіа та громадськістю. Є А. Макаренко, О.П. Кучмії

Діалло (Oiaiiio) Ель-Хадж Сайфулай (1923-1981) — гвінейський держ.-політ. діяч і дипломат. 1958-63 — голова Національних зборів і політ. секр. правлячої Демократичної партії Гвінеї; 1963-69 — держ. міністр фінансів і планування; 1969-72 — мін. зак. справ, активізував участь країни в *Русі неприєднання*; 1972-73 — міністр при канцелярії президента А. Секу Туре, 1973-79 -міністр-координатор соц. справ; 1979-81 — міністр зв'язків із постійним Секретаріатом політ.-бюро Партії-держави Гвінеї (до 1978 — Демократична партія) і Народними нац. зборами.

В.І. Головченко

Діалог АЗІЯ — Європа (Азіа-Еигоре Мееіііе), **АСЕМ** (A8EM) — неформальний екон.-політ.

діалог між країнами *Європейського Союзу* та окремими державами Азії, спрямований на зміцнення миру та стабільності, створення сприятливих умов для екон. та соц. розвитку двох регіонів; започаткований у

рамках зустрічі глав д-ав та урядів у Бангкоку 1-2.03.1996. Учасниками АСЕМ є члени ЄС, Єврокомісія та 7 членів *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)*: В'єтнам, Індонезія, Малайзія, Таїланд, Сінгапур, Бруней, Філіппіни), КНР, Республіка Корея та Японія. Зустрічі на найвищому рівні відбуваються раз на два роки в азійських та європ. д-вах по чергово. Діяльність орг-ції здійснюється за трьома напрямками: політ, діалог (із 1997 проводяться зустрічі міністрів закорд. справ, із 2000 — щорічні; із 1996 — щорічні зустрічі старших посадових осіб); екон. співробітництво (із 1997 відбуваються зустрічі міністрів економіки та фінансів, із 2000 — щорічні; із 1996 — щорічні зустрічі старших посадових осіб з питань торгівлі та інвестицій); співробітництво в галузі науки, культури та освіти (із 1997 діє Фонд Азія — Європа (Сінгапур), із 1999 — Центр дослідження технологій у галузі захисту довкілля (Таїланд)). Завданнями меж-регіональної співпраці є забезпечення глобальної безпеки, реформування *Організації Об'єднаних Націй*, контроль над озброєннями, роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї; співробітництво в торгівлі та інвестиціях, у наук.-техн. сфері; розвиток освіти; подолання бідності. У ході 2-ї зустрічі на найвищому рівні (Лондон, 3-4.04.1998) було створено Групу планування у складі 25 експертів, що мали розробити програму розвитку АСЕМ після 2000, затверджено Рамкову програму співробітництва на 1998-99, а також плани дій зі сприяння торгівлі та заохочення інвестицій. На 3-й зустрічі на найвищому рівні (Сеул, 19-21.10.2000) було прийнято Сеульську декларацію про мир на Корейському півночі, у якій сторони схвалили зусилля Республіки Корея та КНДР, спрямовані на встановлення миру та стабільності; на основі рекомендацій Групи планування було прийнято нову Рамкову програму співробітництва, що визначила пріоритети АСЕМ. За підсумками 4-ї зустрічі на найвищому рівні (Копенгаген, 22-24.09.2002) учасники АСЕМ прийняли Декларацію про співробітництво в б-бі проти *тероризму міжнародного*, у якій визначили його як одну з найбільших загроз міжнар. безпеці й погодились об'єднати зусилля в б-бі з нею, узгодивши відп.

програму співробітництва. Також було прийнято другу Політичну декларацію про мир на Корейському півночі, у якій учасники зустрічі підтвердили свою підтримку процесу примирення корейських Д-ав. *А.М. Кобзаренко*

Діалог Південь — Південь — взаємовідносини країн, що розвиваються, у рамках відносин Південь — Північ (див. *Півночі — Півдня проблема*). На 18-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН* 1963 група із 75 країн представила спільну декларацію країн, що розвиваються, у якій давалась негативна оцінка існуючому механізму *міжнародних економічних відносин*, зазначалось, що «діючі принципи й структура світової торгівлі все ще сприяють розвиненим регіонам світу» й поточні тенденції спрямовані на збагачення розвинених країн. Ініціативна група країн, що підписали Декларацію, отримала назву «Група 75». У 1964 на Женевській конференції учасників була створена «Група 77», одна з найбільш ефективних структур у рамках Д. П. — П. Розвитком Д. П. — П. стало проведення 1-го саміту Півдня 10-14.04.2000 в Гавані (Куба). Це була перша зустріч представників країн, що розвиваються, на найвищому рівні (за-сідання «Групи 77» відбувались на рівні експертів, іноді на рівні міністрів). На порядку денному саміту було 4 питання: позиції країн Півдня в процесах *глобалізації* & вплив тенденцій світової економіки на розвиток країн, що розвиваються; відносини Південь — Північ; співробітництво в рамках Д. П. — П. і доступ країн Півдня до розробок у галузі новітніх технологій.

За результатами саміту прийнято три основні док-ти: Фінальна декларація, Програма дій і Доповідь про співробітництво осі Південь — Південь. Вони констатували фактичне встановлення нового світового устрою, у якому відбувається «глобалізація бідності та недорозвиненості», а нерівномірність відносин Північ — Південь і технол. маргіналізація Півдня є головними загрозами міжнар. миру та безпеці. План дій наголошував на пріоритетному характері технол. співробітництва між країнами Півночі та Півдня. Одним із шляхів вирішення проблем у відносинах Північ — Південь проголошувалось запровадження ефективного «діалогу цивілізацій». Широко обговорювалась проблема боргів. Фактично на саміт Півдня скоординував позиції країн, що розвиваються, на *Саміті тисячоліття*, Конференції фінансування розвитку (березень 2001) та Саміті зі сталого розвитку 2001. *с.в. Гринько*

«ДІ-ГО» концепція (концепція «рівних держав») — одна з основних зовн.-політ, теорій Стародавнього Китаю; теорія та практика рівноправних партнерських взаємин між д-вами. Найбільшого розвитку набула в періоді Чуньцю (770-476 до н. е.) та особливо Чжаньго (475-221 до н. е.); знайшла своє відображення, насамперед, у традиціях школи «Цзун іхвн». У цей час між д-вами Стародавнього Китаю поширились такі форми зовн.-політ, зв'язків, як договір із запряганням («мен»), укладання угоди «перед обличчям духів», а також закріплення добросусідських міждерж. відносин шляхом *династичних шлюбів* та практики заручників (як правило, синів правителя). Така теорія знайшла відображення передусім у трактаті «Чжаньгоце», де було узагальнено досвід зовн.-політ, діяльності періоду Чжаньго. Правителі стародавніх китайських царств уклали угоди не лише між собою, а й із сусідами-«варварами».

Традицію «Ді-го» було перервано за часів імперії Цінь (221-06 до н. е.), проте поновлено на початковому етапі існування імперії Хань (206 до н. е. — 220), передусім через практику відносин із сюнну. Відомо, що ханьці 198 до н. е. уклали договір з сюнну «про мир та споріднення», у якому обидві сторони називались «Ді-го» (рівноправні господарі). У цей час сусідні з Китаєм варварські правителі не називали себе «слугами сина Неба», не брали за обов'язок сплату данини й не надсилали в односторонньому порядку заручників до ханьського двору. Але з II ст. у стосунках китайських д-ав із сусідніми народами утвердився принцип, який виходив з конфуціанської доктрини «світорозбудовчої монархії» та стверджував неповноцінність варварів; офіц. конфуціанська ідеологія розглядала інші країни лише як потенційних рабів та данників Піднебесної.

Л.Ф. Гайдюков

Дізраелі (Ойкгаеї) Бенджамін, граф Біконс-філд (21.12.1804, Лондон - 19.04.1881, Лондон) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, один із засновників Консервативної партії. Нар. в сім'ї відомого письменника Ісака Дізраелі. Освіту здобув у Блекхіті та Хайем-Холі. 1835 вступив до партії торі, 1837-76 — чл. палати громад, із 1876 — чл. палати лордів. Лідер консерваторів у 1848-81, проголосив, що гордість за Британську імп., особливо її інд. частину, є однією з основ Консервативної партії; активно відстоював політику соц. реформ, житлового і фабрично-робітничого законодавства. 1852, 1858-59 і 1866-68 -міністр фінансів, 1868 і 1874-80 — Прем'єр-міністр Великої Британії, здійснював політику колоніальних захоплень. 1875 скупив акції *Суецького каналу*, що підготувало подальше фінанс. закабалення й фактичну анексію Єгипту Великою Британією. Під час *Східньої кризи 1875-78* підтримував Австро-Угорщину й Туреччину; ініціатор скликання *Берлінського конгресу 1878*, здійснив захоплення Кіпру (див. *Кіпрська конвенція 1878*). Після провалу спроб завоювання Трансваалю й Афганістану (1878-80) був змушений у 1880 піти у відставку.

Р.Л. Кршонж

Діна МІСІЯ — місія уповноваженого *Континентального конгресу* США Сайласа Діна для з'ясування можливості утворення амер.-франц. союзу проти Великої Британії під час *війни за незалежність у Північній Америці 1775-83*. У січні 1776 Континентальний конгрес США уповноважив комітет таємної кореспонденції, що виконував функції амер. зовн.-політ, відомства, укласти дог-ри про купівлю в Європі зброї та амуніції для амер. армії. Головним контрагентом США одразу виступила Франція — суперник Великої Британії в колоніальних суперечках. Допмагаючи американцям, Франція прагнула послабити Велику Британію та повернути собі Канаду, розширити франц. торгівлю на морях і зміцнити вплив Парижа в Європі. Наприкінці 1775 у Філадельфію прибули франц. представники, з якими було укладено контракти на постачання пороху та зброї, що таємно ввозились в Америку. Для розвитку співпраці та обговорення із Францією можливості утворення антибрит. союзу Континентальний конгрес відрядив 3.03.1776 з таємною місією свого члена Сайласа Діна в Париж, де він зустрівся з франц. мін. зак. справ Шар-лем де Верженом. Не маючи достатніх сил для початку відкритої війни проти Великої Британії, франц. уряд прийняв рішення про надання фінанс. допомоги США. Переговори, проведені Діном і Верженом, заклали основу для визнання Францією незалежності США й забезпечили амер. військам надійне джерело постачання воєнних матеріалів.

в.м. вдовенко

Дінуку (Оіписи) Міхай (19.11.1938, с. Шіпешть повіту Мегедінець, Румунія) — румунський дипломат. Закінчив ф-т філософії Ун-ту інозем. мов (1966, Бухарест). 1966-67 — референт-поміч-ник в МЗС Соціалістичної Республіки Румунія;

1967-72 — аташе, 3-й секр. посольства у Празі; 1972-77 - 2-й секр. МЗС; 1977-1984 - 1-й секр., радник посольства в Белграді; 1984-90 — 2-й секр. МЗС; 1990-91 — радник посольства Румунії у Празі; 1992-93 — ген. консул у Братиславі; 1993-97 — посол у Словацькій Республіці; 1997-98 — радник-посланник МЗС; 1998 — нач. управління МЗС. 1998-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Румунії в Україні.

В.І. Головченко

Доан Дик (1937, провінція Ха Нам, В'єтнам) — в'єтнамський дипломат. Із 1959 — на дип. роботі; 1961-65 — працівник посольства В'єтнаму в КНДР; 1966-72 — працівник Управління з обслуговування дип. корпусу МЗС ДРВ; 1973-77 — 2-й секр. посольства В'єтнаму в Монголії; 1978-79 — помічник дир. Управління з обслуговування дип. корпусу МЗС СРВ; 1980-82 — заст. дир. Управління з обслуговування дип. корпусу МЗС; 1983-89 — заст. керівника Секретаріату МЗС; 1990-92 — радник посольства В'єтнаму в Чехословаччині; 1993-97 — заст. дир. Фінансово-майнового управління МЗС. 1997-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Соціалістичної Республіки В'єтнам в Україні.

П.М. Ігнат'єв

Добринін Анатолій Федорович (16.11.1919, с. Красна Горка Уваровського р-ну Москов. обл.) — рад. дипломат. Закінчив Моск. авіаційний ін-т і Вищу дип. школу МЗС СРСР (1946), кандидат істор. наук (1947). 1947-52 — помічник зав. навч. відділу МЗС, помічник заст. мін. зак. справ; 1952-55 — радник,

радник-посланник посольства СРСР у США; 1955-57 — на відповідальній роботі в центр, апараті МЗС; 1957-59 - заст. Ген. секретаря ООН; 1959-61 — зав. відділу країн Америки, член Колегії МЗС СРСР. 1962-86 - посол СРСР у США; 1986-88 -секр. ЦК і зав. міжнар. відділу ЦК КПРС, голова Комісії у закорд. справах Ради національностей ВР СРСР; 1988-91 — радник Голови Президії ВР СРСР з міжнар. питань, потім — консультант у МЗС РФ. Герой соціалістичної праці (1988).

Н.Ф. Сербіна

Добрі послуги — різновид мирних засобів вирішення *спорів міжнародних*, що передбачає сприяння з боку третьої сторони. Роль Д. п. полягає в тому, що д-ва, яка їх надає, сприяє початку або відновленню прямих переговорів

між сторонами спору з метою створення сприятливих умов для його мирного розв'язання. На відміну від посередництва, коли третя д-ва сама вступає в переговори з-д-вами, які є сторонами спору, і до певної міри спрямовує ці переговори, Д. п. не покликані впливати на хід і результати переговорів. Для інституту Д. п. характерна можливість бути наданими з ініціативи третьої сторони або на підставі прохання однієї чи кількох сторін у спорі до третьої сторони. У ролі третьої сторони можуть виступати група д-ав, окремі д-ви, міжнар. орг-ції й навіть приватні особи. Пропозиція надати Д. п. не можуть розглядатись як недружній акт. Нормативне закріплення Д. п. отримали в Конвенції про мирне вирішення міжнар. зіткнень, підписаній у Гаазі 5.10.1907. Вона сприяла значному збільшенню випадків Д. п. і посередництва задля мирного вирішення міжнар. спорів, дала незацікавленим у конфлікті д-вам право пропонувати свої послуги. У Манільській декларації про вирішення міжнар. спорів 1982 і Принципах урегулювання спорів та Положеннях процедури НБСЄ з мирного врегулювання спорів 1991 Д. п. включені в перелік мирних засобів вирішення міжнар. спорів.

У сучас. практиці *міжнародних відносин* широко відомий внесок України й РФ у врегулювання становища в Молдовському Придністров'ї. Д. п. США, Росії та країн *Європейського Союзу* сприяли вирішенню спорів на території колишньої Югославії. У сучас. практиці між-держ. спілкування відоме надання Д. п. *Генеральним секретарем ООН* або його спец. представниками, що проводиться за постановою *Ради Безпеки ООН* або *Генеральної Асамблеї ООН*. 1998 Ген. секретар ООН запропонував Д. п. Індонезії та Португалії для вирішення міжнар. спору щодо Схід. Тимору та з цією метою організував зустріч міністрів закорд. справ двох країн у штаб-квартирі орг-ції, під час якої було визначено шляхи вирішення конфлікту. Цього ж року значний позитивний резонанс у світовому співтоваристві викликав факт посередництва Ген. секретаря ООН *К. Аннана* у врегулюванні відносин з Іраком, що сприяло усуненню загрози військ, операції армії США проти Іраку в лютому 1998.

Т.І.

Шинкаренко

Добровольці — особи, які добровільно вступають у діючу армію однієї з воюючих держав. Відповідно до 5-ї Гаазької конвенції про права та

обов'язки нейтральних д-ав і осіб на випадок сухопутної війни 1907, окремі особи-добро-вольці можуть «переходити кордон з метою вступу на службу однієї з воюючих сторін». У ст. 6 Конвенції йдеться: «... відповідальність нейтральної держави не виникає внаслідок того, що приватні особи окремо переходять кордон для того, щоб вступити на службу однієї з воюючих сторін». Оскільки зазначені приватні особи з нейтральних д-ав добровільно вступають до складу збройних сил однієї з воюючих д-ав, вони, з одного боку, набувають статусу законних *комбатантів*, а з іншого — втрачають статус особи нейтральної д-ви. При цьому відповідальність за їхні дії покладається на воюючу д-ву, на боці якої вони виступають. За *міжнародним правом* статус Д. отримують лише особи, які вступають в армію д-ви — жертви *агресії*, що веде війну на захист своєї країни від інозем. загарбників. Д. слід відрізняти від *найманців*.

О.В. Задорожній

«Доброго сусіда» політика — поширена назва зовн.-політ. курсу адміністрації Президента США *Ф.Д. Рузвельта* стосовно країн Лат. Америки, який узяв відп. зобов'язання у своєму першому інавгураційному зверненні 4.03.1933. «Д. с.» п. позначила відхід США від політики інтервенціонізму в Лат. Америці. На *Міжамериканській конференції* в Монтевідео у грудні 1933 США офіційно відмовились від свого права на одностороннє втручання у внутр. справи країн регіону. У 1934 в рамках «Д. с.» п. були виведені амер. війська з Гаїті. «Д. с.» п. відіграла важливу роль у поверненні лат.-амер. д-ав на бік *антигітлерівської коаліції* під час *Другої світової війни*. США відмовились від «Д. с.» п. і повернулись до політики інтервенціонізму після початку *«Холодної війни»*.

В.Ю. Константинов

Добросовісного виконання міжнародних

зобов'язань принцип — один з *міжнародного права принципів основних* (п. 2 ст. 2 *Статуту ООН*). Досить ґрунтовно принцип закріплено у *Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969* і *Віденській конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між*

міжнародними організаціями 1986. Згідно з положеннями ст. 26 Конвенцій, що мають назву «расіа кіпі зегуапсіа» (з лат. — дог-ри повинні виконуватись), кожен діючий договір обов'язковий для його учасників і повинен ними добросовісно виконуватись. Його учасники не можуть посилаються на положення свого внутр. (національного) права з метою виправдання невиконання ними дог-ру (ст. 27 Конвенцій). Важливе значення для розуміння змісту Д. в. м. з. п. має Декларація про принципи міжнар. права 1970. Зокрема, вона підкреслює, що сфера дії вказаного принципу не обмежується лише *договорами міжнародними*. За змістом Декларації, *суб'єкти міжнародного права* зобов'язані добросовісно виконувати: зобов'язання, взяті ними відповідно до Статуту ООН; зобов'язання, що випливають із заг.-ви-знаних принципів і *норм міжнародного права*; зобов'язання, які випливають із міжнар. дог-рів, дійсних за сучас. принципами й нормами міжнар. права. Таке розуміння зобов'язань, які випливають із вказаного принципу, було підкреслено і в *Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975*. Підтвердженням такого підходу до міжнар. зобов'язань слугує Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць НБСЄ (1989), який підкреслює, що кожна д-ва зобов'язана добросовісно виконувати свої зобов'язання: за Статутом ООН; за заг.-визнаними принципами й нормами міжнар. права; за міжнар. дог-рами, які дійсні відповідно до цих принципів і норм. На випадок суперечностей між зобов'язаннями за міжнар. дог-рами та зобов'язаннями як членів ООН за його Статутом перевага надається останнім. Кожна д-ва, здійснюючи свої суверенні права, у т. ч. й такі, як встановлення власних законів й адмін. правил, повинна забезпечити, щоб такі закони й адмін. правила, як і практика їх застосування відповідали її зобов'язанням за міжнар. правом. Д. в. м. з. п. стосується всіх зобов'язань, як таких, що випливають із міжнар. дог-рів і звичаїв, так і тих, що сформульовані в обов'язкових рішеннях міжнар. органів та орг-цій, міжнар. судів, арбітражів тощо. За цим принципом не можна в односторонньому порядку відмовитись чи переглянути міжнар. зобов'язання. Д. в. м. з. п. є критерієм законності діяльності суб'єктів міжнар. права. Його добросовісна реалізація — головна умова стабільності й ефективності міжнар. правопорядку. У сучас. *міжнародному праві* вироблені досить ефективні інституційні механізми дотримання Д. в. м. з. п., зокрема: взаємні консультації, переговори, суди, третейські суди.

Д.В. Скринька

Довгі хвилі в економіці — довгострокові коливання екон. показників у промислово розвинених країнах. Автором цієї теорії є рос. економіст М. Кондратьєв, який очолював Кон'юнктурний ін-т у Москві (1920-28). За його висновками на основі аналізу економічної динаміки за тривалий період часу поряд із 7-11-річними циклами існують також інші цикли екон. динаміки тривалістю бл. 48-55 років; вчений називав їх великими екон. циклами. Одночасно з Кондратьєвим і незалежно від нього явище Д. х. відкрив голландський вчений С. де Вольф. Перші погляди на механізм Д. х. будувались на аналізі показників цін, органічної структури капіталу та механізму його оновлення. Сучас. дослідження пояснюють механізм Д. х. особливостями розвитку наук.-техн. прогресу. Теорія великих циклів цінна не лише як спроба виявити тенденції госп. розвитку в минулому, але як і можливий підхід до оцінки екон. динаміки в майбутньому.

С.М. Березовенко, О.К. Єременко

Договір «2 ПЛЮС 4» — див. *Договір про остаточне врегулювання щодо Німеччини 1990*.

Договір до Енергетичної хартії (Епецеїс

Сьагієг Треагу), **ДЕХ** (ЕСТ) — екон. угода, що об'єднує республіки колишнього СРСР, країни Центр.-Схід, та Півд.-Схід. Європи з централізованою економікою країн-членів *Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)* (крім США, Канади, Мексики та Нової Зеландії). Підписаний у грудні 1994 в Лісабоні (Португалія) як Заключний акт Конференції по Європейській енергетичній хартії (ЄЕХ). Головним завданням ДЕХ є створення та удосконалення юрид. рамок співробітництва в енергетичній сфері. ДЕХ — юридично обов'язкова багатостороння угода (на відміну від Європ. енергетичної хартії (ЄЕХ) — політ. зобов'язання (декларації) співпраці між Сходом і Заходом, підписаного 51 д-вою 17.12.1991, що не є обов'язковим) про захист інвестицій, торгівлі, застосування транзитних правил до енергетичних систем, яка передбачає юридично обов'язкове вирішення спірних питань.

Основними цілями ДЕХ визначено: встановлення стандартів економіки енергетичного ринку; створення енергетичного співтовариства, заснованого на взаємодоповнюваності зах. ринків, капіталу та технологій і природ. ресурсів

Сходу; підвищення безпеки за допомогою тісної співпраці у провідному секторі економіки; створення основи для контрактних і торг. взаємин; стимулювання та захист інвестицій в енергетичному секторі (розвідка, видобуток, переробка, виробництво, зберігання, транспортування сушею, передача, розподіл, торгівля, маркетинг або продаж енергетичних матеріалів і продуктів, будівництво енергетичних об'єктів, пошукові роботи, консультування, управління та проектування, а також діяльність, пов'язана з підвищенням енергоефективності). ДЕХ доповнюють 15 спеціалізованих додатків (напр., «Тимчасові

положення вирішення торгових суперечок»), Протокол до Енергетичної хартії з питань енергетичної ефективності й відповідності екологічним аспектам, Заключний документ Гаазької конференції по СЕХ від 17.12.1991, Поправка до Положень, пов'язаних із торгівлею, ДЕХ від 24.04.1998. в.і.

Резніченко

Договір колективної безпеки СНД 1992 —

див. *Організація договору колективної безпеки*.

Договір мирний — різновид *договору міжнародного*, яким юридично закріплюється припинення *стану війни* та поновлення *мирних відносин* між воюючими сторонами. Основним його наслідком є відновлення дип. зносин між воюючими сторонами. Як правило, Д. м. містить положення про припинення воєнних дій і стану війни, врегулювання територ. питань, відшкодування збитків, спричинених війною, повернення *військовополонених*, відповідальність *злочинців воєнних*, чинність укладених до війни дог-рів тощо. Д. м. поділяються залежно від сторін на загальні (укладаються між усіма воюючими сторонами) та сепаратні (укладаються лише між деякими сторонами — учасниками війни); за часом дії — на *прелімінарні договори* (попередні) та остаточні. Зміст Д. м. визначається характером війни, що передувала його укладанню. Проте укладанням Д. м. закінчується лише менше половини війн. Укладання Д. м. де-юре є фактом припинення війни за міжнар., але не за нац. правом, і має бути підтвержене відп. прав, актом (ратифіковано) завнутр.-держ. прав, процедурою. Порядок укладання Д. м. є традиційним і підлягає регулюванню *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969*. Імперативний принцип заг. міжнар. права про заборону агресивної війни, визнання

її міжнар. деліктом і встановлення міжнар. відповідальності за її розв'язування та ведення пов'язаний із підписанням і набуттям чинності *Бріана — Келлога пакту*. Згідно із законодавством України Д. м. є найважливішим видом міжнар. угод, а тому укладається від імені України. Д. м. — один із найдавніших ін-тів міжнар. права (відомий *єгипетсько-хеттський договір 1295 до н. е.* між фараоном Єгипту Рамзесом II і царем стародавньої Хеттської держави Хатту-шилем III, що містив усі ключові процедурні елементи та положення, притаманні Д. м.). Найвідоміші Д. м.: *Вестфальський мир 1648*, *Версальський мирний договір 1919*, *мирні договори із союзниками Німеччини в Європі 1947* тощо.

О.В. Буткевич

Договір міжнародний — угода між двома або кількома *суб'єктами міжнародного права*, що встановлює, змінює або припиняє їхні взаємні права та обов'язки й регулюється міжнар. правом. Порядок укладання, виконання та припинення дії Д. м. регулюється *Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969* та *Віденською конвенцією про право договорів між: державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986*. Д. м. є універсальним *міжнародного права джерелом*, його юрид. чинність походить із заг. міжнар. права. Джерелом обов'язкової чинності Д. м. є згода й чітко висловлена воля його сторін. Д. м. дозволяє найоперативніше врегулювати міжнар. відносини. Віденська конвенція про право міжнар. дог-рів 1969 встановлює для цього акта письмову форму та передбачає можливість укладання дог-рів в одному док-ті чи у двох або кількох пов'язаних між собою док-тах тощо. Назва та форма дог-ру не впливають на його обов'язкову чинність. Більшість Д. м. має письмову форму, але зустрічаються й дог-ри в усній формі. За числом сторін міжнар. дог-ри поділяються на *договори міжнародні двосторонні* або *договори міжнародні багатосторонні* (регіональні чи універсальні); за можливістю участі в них — *договори міжнародні відкриті* та *договори міжнародні закриті*; за терміном дії — строкові та безстрокові. Двосторонні дог-ри, як правило, укладаються на мовах сторін. Підписаний Д. м., як правило, підлягає *ратифікації* або затвердженню (прийняттю). Він набуває чинності після підписання, якщо це прямо зазначено в дог-рі, або після обміну ратдц{цкаційними грамотами

чи після їх здачі на зберігання *депозитарію*. Зазвичай укладений Д. м. публікується д-вами, що його уклали, у їхніх офіц. виданнях. Дія Д. м. припиняється внаслідок закінчення строку його дії, у зв'язку з виконанням, за взаємною згодою сторін, у порядку денонсації, перегляду, анулювання тощо.

Джерелом міжнар. права є Д. м. об'єктивно правомірний, укладений відповідно до принципів і норм сучас. міжнар. права та законодавства д-ав (сторін) у частині, що стосується договірної процедури; реалізується згідно з принципами і *нормами міжнародного права* та положеннями самого дог-ру. Такий договір повинен також надавати права й покладати обов'язки на суб'єктів міжнар. права; регулювати відносини, які складають об'єкт міжнар.-прав. регулювання тощо. Д. м. у доктрині поділяють на «договори-закони» (конститутивні) й «договори-угоди» (або «договори-правочини»). Пріоритетність Д. м. залежить від: простору дії (перевагу мають *Статут ООН*, універсальні); часу дії; часу укладення дог-ру (принцип *lex posterior derogat legi priori*); характеру норм (імперативні норми мають перевагу перед диспозитивними); відповідності діючим принципам і нормам міжнар. права (партикулярні зобов'язання поступаються перед зобов'язаннями, що впливають з принципів міжнар. права та універсальних норм) тощо. Недійсними є

дог-ри, які суперечать Статуту ООН або основним принципам міжнар. права, що мають імперативний характер (ді\$ софеп§). Д. м., які містять імперативні норми міжнар. права, мають перевагу перед Д. м., що формулюють диспозитивні норми. Визнається пріоритет Д. м. перед міжурядовими, міжурядових перед міжвідомчими. Універсальні дог-ри мають перевагу перед регіональними, регіональні над локальними й партикулярними. Переважаючу роль у регулюванні міжнар. відносин Д. м. набув у 11-й пол. ХХ ст. Кількість міжнар. договірних норм значно перевищує кількість норм, що впливають з інших джерел міжнар. права.

О.В. Буткевич

Договір міжнародний багатосторонній -

міжнар. угода за участю трьох або більше сторін, яка укладається зазвичай під егідою або в рамках міжнар. орг-цій. Д. м. б. може бути: обмеженим, що становить бл. 90% таких дог-рів і має обмежену кількість сторін, особливо зацікавлених у його об'єктах і цілях; характер

його, як правило, регіональний; загальним — що стосується кодифікації та прогрес, розвитку *міжнародного права*, або об'єкти й цілі якого становлять інтерес для міжнар. співтовариства в цілому (Декларація про заг. участь у Віденській конвенції про право міжнар. дог-рів); універсальним — різновид заг. міжнар. дог-рів, які мають специфічні об'єкт та цілі, що становлять особливі інтерес та вагомість для людства. Встановлення обмеження на участь у заг. та універсальних міжнар. дог-рах з політ, та інших мотивів, що було поширеною практикою часів «Холодної війни», суперечить принципу суверенної рівності д-ав та є юрид. недійсним, тому сучас. міжнар. право вимагає, щоб заг. та універсальні дог-ри були відкритими. Відсутність дип. або конне, відносин між сторонами Д. м. б. не перешкоджає укладанню між ними такого дог-ру. На відміну від *договору міжнародного двостороннього*, у Д. м. б. стороною може стати не лише первинний учасник (переговорів, розробки тексту та інших стадій укладання дог-ру), але й сторона, що приєднується до нього на будь-якій стадії. За існуючим звичаєм датою укладання Д. м. б. є день підписання, вчинення або прийняття на міжнар. конференції чи в міжнар. орг-ції 2/3 голосів; набуття чинності — день передачі відп. кількості ратифікаційних грамот *депозитарію*, що є додатковою гарантією дієвості та ефективності дог-рів з найважливіших питань *міжнародних відносин*, який охоплює більшу кількість сторін. Якщо при укладанні нового Д. м. б., за умови чинності попереднього Д. м. б. з того ж питання, не всі сторони попереднього дог-ру стають сторонами нового, то застосовується той договір, сторонами якого є кожна з них (попередній). Застереження до Д. м. б. буде чинним у відносинах між двою, що його висловила, і тими сторонами дог-ру, які його прийняли. Порушення Д. м. б. однією стороною тягне за собою зупинення або припинення його дії іншими сторонами з нею або в цілому між усіма сторонами. У сучас. міжнар. праві існує презумпція пріоритетності Д. м. б. перед двосторонніми дог-рами та односторонніми зобов'язаннями д-ав. У сучас. *доктрині міжнародного права* Д. м. б. часто пов'язують із поняттям «міжнародне законодавство».

О.В. Буткевич

ДОГОВІР МІЖНАРОДНИЙ ВІДКРИТИЙ — багатостороння угода, до якої мають право приєднатися сторони, що не брали участі в переговорах щодо її укладання. За критерієм приєднання Д. м. в. поділяються на такі, до яких можуть приєднатися будь-які д-ви; такі, до яких можуть приєднатися д-ви певного регіону; такі, до яких мають право приєднатися лише спеціально вказані в дог-рі д-ви. Відкритими можуть бути лише ті дог-ри, що мають більше двох сторін. У сучас. *міжнародному праві* є тенденція до збільшення кількості Д. м. в., що походить із вимоги відкритості загальних та універсальних *договорів міжнародних*. Д. м. в. часто називають договорами-законами, на відміну від закритих (договорів-угод). Д. м. в. слід відрізнити від дог-рів, відкритих для підписання. В останньому випадку йдеться про стадію укладання міжнар. дог-ру, який може бути відкритий для підписання впродовж певного періоду, після закінчення якого до нього можна лише приєднатись (як правило, більшість міжнар. дог-рів, укладених у рамках *Організації Об'єднаних Націй*). Окремі міжнар. дог-ри, особливо щодо питань *прав людини (Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права)* є відкритими для підписання без обмежень у терміні.

О.В. Буткевич

Договір міжнародний двосторонній

укладають між собою дві сторони, кожна з яких може складатись із двох або більше *суб'єктів міжнародного права*. Особливістю таких дог-рів є неприпустимість застережень до них та вимога повного узгодження всіх частин і статей док-та між договірними сторонами. Датою укладання Д. м. д., за заг. правилом, є дата його підписання. На можливість укладання таких дог-рів, як правило, не впливає факт наявності *дипломатичних* чи *консульських відносин* між сторонами, окрім випадків, якщо вони були суттєвою умовою їх укладання (союзні дог-ри, дог-ри про дружбу, про кордони та ін.), достатнім є взаємне визнання сторін в обсязі, необхідному для укладання дог-ру. За заг. правилом, не припускається *денонсація* таких дог-рів: у разі односторонньої відмови, згідно з *нормами міжнародного права*, від дог-

ру якоїсь зі сторін Д. м. д. припиняє дію. Його перегляд часто означає укладання та заміну нового дог-ру між цими сторонами. Порядок укладання, вступу та припинення дії Д. м. д. регулюються відповідно до *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969.* О.В. Буткевич

ДОГОВІР МІЖНАРОДНИЙ ЗАКРИТИЙ — *договір міжнародний*, що не передбачає можливості його підписання, ратифікації чи приєднання до нього третіми сторонами; договір, відповідно до положень якого коло його учасників обмежене певними критеріями. Д. м. з. найчастіше бувають дог-ри, укладені на регіональній основі або дог-ри, укладені з приводу вузького кола питань. За своїм змістом Д. м. з. є переважно партикулярними та спрямованими на вирішення конкретних питань *міжнародних відносин*. Тому в *доктрині міжнародного права* Д. м. з. називають договорами-угодами (на відміну від відкритих міжпар. дог-рів — «договорів-законів»). Поняття «договір міжнародний закритий» застосовується лише щодо багатосторонніх міжнар. дог-рів, оскільки двосторонні дог-ри є за своєю природою закритими для участі третіх сторін. Сучас. міжнар. право негативно ставиться до інституту Д. м. з., який, як стверджують у доктрині, суперечить принципам суверенної рівності суб'єктів міжнар. права, співробітництва, сумлінного дотримання міжнар. зобов'язань тощо. У випадку правонаступництва щодо такого дог-ру до функцій депозитарію належить повідомити всі сторони Д. м. з. про виникнення правонаступника колишньої сторони цього дог-ру та про його бажання стати стороною за правона-ступництвом. Закритими не можуть бути універсальні та заг. міжнар. дог-ри (міжнар. дог-ри, що мають найбільший інтерес для людства в цілому, та такі, що мають на меті кодифікацію і прогресивний розвиток міжнар. права).

О.В. Буткевич

Договір міжнародний України — **міжнар.** угода, стороною якої є Україна; регулюється *міжнародним правом*, незалежно від її форми й найменування. Д. м. У. поділяються на міждержавні, міжурядові та міжвідомчі. Д. м. У. укладаються з інозем. д-вами та міжнар. орг-ціями. До найважливішого різновиду належать дог-ри, що укладаються від імені України, передбачають більш складну процедуру набуття чинності й підлягають обов'язковій ратифікації. Їхнім об'єктом є широке коло питань заг.-політ., екон. характеру, права людини та суверенні права України. Міжурядові та міжвідомчі дог-ри України укладаються щодо та в межах компетенції відп. органу держ. влади. Пропозиції щодо укладання Д. м. У. подаються Урядові України *Міністерством закордонних справ України*. Ведення переговорів щодо підготовки тексту міжнар. дог-ру, прийняття чи встановлення його автентичності та підписання Д. м. У. здійснюється лише уповноваженими на те особами. Президент України, Прем'єр-міністр України і мін. зак. справ України мають право вести переговори й підписувати Д. м. У. без спец. повноважень (ex oясіо). Глава *дипломатичного представництва* України в інозем. д-ві або при міжнар. орг-ції має право вести без спец. повноважень переговори про укладення Д. м. У. з д-вою перебування або в рамках відп. міжнар. орг-ції. На етапах проведення переговорів про укладання Д. м. У. розробки його тексту чи попереднього підписання обов'язковим є врахування рекомендацій Міністерства закорд. справ щодо відп. дог-ру. Ратифікація Д. м. У. здійснюється ВР України; якщо Д. м. У. містить положення, які суперечать Конституції України, його ратифікація можлива після внесення відп. змін до Конституції. Затвердження Д. м. У., що не потребують ратифікації, здійснюється відп. органом держ. влади України, до компетенції якого належить договір, або який його уклав. Д. м. У. підлягають неухильному дотриманню Україною норм міжнар. права. Виконання зобов'язань за Д. м. У. забезпечується органами держ. влади, до компетенції яких входять питання, що регулюються відп. міжнар. дог-ром. Заг. нагляд за виконанням Д. м. У. здійснює Міністерство закорд. справ. Укладені й належним чином ратифіковані Д. м. У. становлять невід'ємну частину нац. законодавства України та застосовуються в порядку, передбаченому для норм нац. законодавства. Законодавство України встановлює пріоритет норм міжнар. дог-ру перед нормами нац. законодавства в разі, якщо такий договір набрав чинності в установленому порядку. Д. м. У. підлягають опублікуванню. Реєстрація Д. м. У. в *Організації Об'єднаних Націй* здійснюється Міністерством закорд. справ України. Денонсація Д. м. У. здійснюється у формі прав, акта того органу, який укладав відп. договір.

О.В. Буткевич

Договір про Відкрите небо підписаний 24.03.1992 у Гельсінкі (Фінляндія) представниками 27 країн, у т. ч. усіма членами *НАТО*, Росією та Україною; набув чинності 1.01.2002; Україна ратифікувала договір 2.03.2000. Д. в. н. встановив режим «відкритого неба», який дозволяє країнам-учасникам збирати інформацію

про військ, сили й діяльність на території одна одної за допомогою взаємних спостережних обльотів неозброєними повітр. засобами, власними або наданими іншою стороною, оснащеними регламентованим спец. обладнанням. Кожна країна-учасниця має право проводити таку кількість спостережних обльотів над територією будь-якої іншої країни-учасниці, яка дорівнює кількості обльотів її власної території,

здійснених цією країною-учасницею. Договір встановлює для кожної країни «загальну пасивну квоту» — річну кількість спостережних об'єктів, які вона зобов'язана дозволити над своєю територією в разі відп. вимог, і «загальну активну квоту» — річну кількість спостережних об'єктів, які вона має право провести над територією інших країн-учасниць. Розподіл активних квот щорічно визначається Консультативним комітетом договору. Д. в. н. розширює арсенал заходів взаємної довіри та запобігання конфліктам, моніторингу за виконанням угод про контроль Над ОЗбрОСННЯМИ. *С.П. Галака*

Договір про відмову від війни як засобу національної політики 1928 — див. *Бріана* — *Келлога пакт 1928*.

Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ) відкритий для підписання 24.09.1996 у Нью-Йорку; депозитарій — *Генеральний секретар ООН*. Станом на 1.01.2002 ратифікований 90 д-вами, підписаний ще 76-ма; із 44 країн, ратифікація якими необхідна для набуття ДВЗЯВ чинності, до 1.01.2002 Договір був ратифікований 31-ю, підписаний, але не ратифікований ще 10-ма д-вами. Три країни — Індія, Пакистан та КНДР — не підписали його. Україна підписала договір 27.09.1996. Договір забороняє проведення будь-яких випробувань ядерної зброї або будь-яких інших ядерних вибухових пристроїв і закликає сторони запобігати таким ядерним випробуванням у будь-якому місці, що знаходиться під їхньою юрисдикцією або контролем, а також утримуватись від сприяння проведенню, заохочення або будь-якої іншої участі в проведенні будь-якого ядерного випробування. Договір набуває чинності через 180 діб із моменту передачі депозитарію ратифікаційних грамот 44 д-вами, що мають на своїй території ядерну зброю та/або дослідницькі ядерні реактори, переліченими в Додатку до договору, але не раніше 2 років від дня відкриття для підписання.

Договір передбачив створення Організації ДВЗЯВ та Міжнародної системи моніторингу дотримання учасниками його положень, що складатиметься з 321 станції спостереження та 16 лабораторій у 90 Країнах. *С.П. Галака*

Договір про економічне, соціальне та культурне співробітництво та колективну самооборону між Великою Британією, Францією, Бельгією, Нідерландами та Люксембургом — див. *Брюссельський договір 1948*.

Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та ПІД ВОДОЮ 1963 (Московський договір про заборону випробувань ядерної зброї в трьох середовищах) підписаний 5.08.1963 у Москві представниками СРСР, США та Великої Британії; набув чинності 10.10.1963 після ратифікації трьома першими учасниками. Ратифікований УРСР 30.12.1963; є безстроковим та відкритим для підписання всіма д-вами, станом на 1.01.2002 його учасниками були 125 країн. Крім того, забороняється випробування в будь-якому іншому середовищі, якщо вибух призводить до радіоактивних опадів за межами територ. кордонів д-ви, під юрисдикцією чи контролем якої проводяться такі випробування. Підписання дог-ру призвело до зменшення загрози радіоактивного забруднення довкілля, хоча він і не заборонив підземні ядерні випробування.

С.П. Галака

Договір про заборону ядерної зброї у Латинській Америці 1967 (Договір Тлателол-ко) відкритий до підписання 14.02.1967 у Мехіко (Мексика); набув чинності 22.04.1968; доповненнями до договору від 10.05.1991 його дію поширено на весь Карибський бас. Мета його — заборонити присутність у регіоні ядерної зброї в будь-якому вигляді. Сторони погодились не випробовувати, не використовувати, не виробляти та не набувати ядерну зброю, а також не отримувати, не зберігати та не розміщувати її на своїх територіях. Для контролю за виконанням положень дог-ру створено регіональну інспекційну орг-цію — Агентство із заборони ядерної зброї у Латинській Америці (ОПАНАЛ). Сторони також погоджувались на проведення всеохоплюючих інспекцій своєї ядерної діяльності експертами *Міжнародного агентства*

406

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

з атомної енергії (МАГАТЕ). Договір визнавав компетенцію МАГАТЕ та ОПАНАЛ рівною мірою, але згідно з доповненням від 26.08.1992 було визнано верховенство МАГАТЕ та його виключне право здійснювати спец. інспекції.

Договір доповнений двома протоколами, які містять зобов'язання позарегіональних країн. Згідно з 1-м протоколом д-ви, що несуть міжнар. відповідальність за території в Лат. Америці, зобов'язуються поширити на них без'ядерний статус. 2-й протокол містить негативні гарантії безпеки, надані державам-учасницям дог-ру з боку ядерних д-ав, а також їхні зобов'язання утримуватись від транспортування та розміщення ядерної зброї в регіоні.

Усі д-ви, що мають залежні території в регіоні — США, Велика Британія, Франція та Нідерланди — підписали та ратифікували 1-й протокол; усі 5 ядерних д-ав підписали та ратифікували 2-й протокол. Договір може бути денонсовано, якщо найвищі інтереси будь-якої сторони, мир та безпеку однієї або кількох країн-учасниць та інтереси сторін суперечать зобов'язанням згідно з дог-ром або протоколами. Попри наявність розбіжностей у тлумаченні певних положень дог-ру про заборону ядерної зброї у Лат. Америці (напр., стосовно визначення терміна «мирний вибуховий пристрій», права транзиту ядерної зброї через території країн регіону), він став одним з ефективних складників міжнар. режиму нерозповсюдження.

С.П. Галака

Договір про запобігання конфліктів між американськими державами 1923 —

див. *Гондра договір*.

Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ) підписаний 19.11.1990 у Парижі представниками 22 держав-членів НАТО й ОВД; був спрямований на встановлення однакових рівнів озброєнь між двома воєнними блоками, усунення дисбалансу й асиметрії в розвитку озброєнь та зменшення небезпечної концентрації військ і сил, насамперед у Центр. Європі, а також у прилеглих районах. В основу ДЗЗСЄ покладений блоковий підхід, за яким встановлювались однакові між НАТО й ОВД рівні озброєнь: танки — по 20 000, бойові броньовані машини (ББМ) — по 30 000, артилерія калібром 100 мм і більше — по 20 000, бойові літаки — по 6 800, бойові вертольоти — по 2 000. Фактичне припинення дії *Варшавського договору 1955*

на час підписання ДЗЗСЄ призвело до додаткового закріплення в його тексті розподілу озброєнь між СРСР й іншими країнами ОВД: танки — 13 300 та 6 700; ББМ — 20 000 та 10 000; артсистеми — 13 700 та 6 300; бойові літаки — 5 150 та 1 650; бойові гелікоптери — 1 500 та 500.

Виконання зобов'язань за ДЗЗСЄ щодо рівнів озброєнь мало бути здійснене протягом 44-міс. терміну в три етапи: період підтвердження вихідних даних (120 днів); період скорочень (3 роки); період підтвердження кінцевих рівнів (120 днів). ДЗЗСЄ має безстроковий термін, передбачає систему обміну інформацією про склад, кількість та місця розташування озброєнь, а також заходи верифікації, головним із яких стали інспекції на місцях: інспекції оголошених місць без права відмови та інспекції на вимогу в межах зазначених районів (із правом відмови). Уся європ. територія держав-учасниць, згідно з ДЗЗСЄ, поділялась на три райони: центральний, фланговий і тиловий. Для кожного з них були визначені максимальні квоти бойової техніки та озброєнь, що можуть бути розміщені в бойових частинах та окремо зберігатись на складах. У кордонах колишнього СРСР під дію ДЗЗСЄ підпали військ, угруповання Ленінградського, Прибалтійського, Білоруського, Київського, Прикарпатського, Одеського, Півн.-Кавказького, Закавказького, Московського та Приволзько-Уральського військ, округів.

Після розпаду СРСР і виникнення на його території нових незалежних д-ав, 8 із яких стали учасницями ДЗЗСЄ, постала необхідність адаптувати його до нових умов. У грудні 1991 розпочались переговори між Україною, РФ, Білорусією, Казахстаном, Молдовою, Вірменією, Азербайджаном і Грузією про розподіл бойової техніки та озброєнь рад. армії, які були розгорнуті на території дії ДЗЗСЄ. 15.05.1992 в Ташкенті ці д-ви підписали Угоду про принципи і порядок виконання договору про звичайні збройні сили в Європі, у якій було підтверджено всі зобов'язання колишнього СРСР, визначено основні принципи взаємодії та співробітництва учасників ДЗЗСЄ, для кожної д-ви встановлено макс. індивід. рівні озброєнь і техніки відповідно до ДЗЗСЄ. У період скорочення з 17.07.1992 до 16.11.1995 держави-учасниці зменшили озброєння й техніку для досягнення встановлених макс. рівнів.

Нова необхідність зміни умов дог-ру виникла у зв'язку з приєднанням Польщі, Угорщини

та Чехії до НАТО. Ці зміни були враховані в новій редакції дог-ру, закріпленій в Угоді про адаптацію ДЗЗСЄ та Заключному акті конференції держав-учасниць договору під час *Стамбульського саміту ОБСЄ 1999*. В адаптованому дог-рі блоковий принцип його побудови був замінений на позаблоковий, який полягав у забезпеченні нац. безпеки держав-учасниць власними силами, незалежно від приєднання країни до того чи іншого блоку. НАТО погоджувалась на зменшення граничних рівнів наземних озброєнь. Сумарні скорочення нац. рівнів озброєнь 19 членів НАТО склали: танків — бл. 4,8 тис. одиниць, ББМ — 4,0 тис. одиниць, артсистем — понад 4,0 тис. одиниць. У результаті адаптації для кожної з держав-учасниць дог-ру були закріплені нац. та територ. граничні рівні озброєнь. Нац. рівень визначає макс. кількість озброєнь, яку може мати кожна окрема країна згідно з дог-ром. Територ. рівень визначає сумарну кількість озброєнь, яка може бути розміщена на території тієї чи іншої д-ви, включно з її нац. збройними силами та розміщеними на її території інозем. військами. При цьому територ. рівні поширюються тільки на наземні озброєння й не розповсюджуються на авіацію. Згідно з умовами адаптованого дог-ру, дозволяється також передача наземних озброєнь держав-учасниць одна одній. Адаптований договір у цілому створює більш жорсткий і стабільний режим, який практично виключає

неконтрольоване накопичення наземних озброєнь і проведення широкомасштабних наступальних операцій.

Для країн, що входили до ОВД, в адаптованому дог-рі нац. рівні озброєнь відповідають рівням територіальним. Для країн НАТО рівень наземних озброєнь зменшений, але при цьому для таких країн, як Німеччина, Італія, Іспанія та ін., визначена значна різниця між нац. та територ. рівнями, що дає можливість перекидання на їхні території військ інших країн НАТО. Така ж схема у визначенні різниці рівнів прийнята й для Угорщини, Польщі, Словаччини, Чехії. Ці країни заявили, що зберігають за собою право при тимчасовому розгортанні збільшити військ, угруповання на своїй території на 459 танків, 723 ББМ і 420 артсистем. Право на таке збільшення тимчасового розгортання передбачено також для інших учасниць дог-ру, включаючи й Україну. Для 7 країн ЦСЄ, колишніх членів ОВД, а також для України залишилися обмеження на озброєння, що знаходяться в регулярних військ, частинах; так, Україна у військ, частинах може мати не більше 3,13 тис. танків, 4,35 тис. ББМ і 3,24 тис. артсистем.

В адаптованому дог-рі для України та Росії збереглися вимоги щодо «флангових зон», але параметри цих зон суттєво змінені в бік зменшення. В Україні «флангова зона» звузилась до меж території однієї Одеської області. Згідно з новими умовами, в Одеській області може розміщуватись не більше 400 танків, 400 ББМ і 350 артсистем. Перевищити цю стелю з метою запобігання загрозам нац. безпеці Україна може тимчасово, додатково розгорнувши в Одеській області 153 танки, 241 ББМ і 140 артсистем. Інозем. війська на території держави-учасниці дог-ру можуть бути присутні тільки з її згоди. Для проведення миротворчих операцій інозем. військ, контингенти можуть бути розгорнуті тільки на підставі резолюції *Ради Безпеки ООН* або рішення ОБСЄ. Після набуття чинності Угоди про адаптацію дог-ру приєднатися до нього може будь-яка європ. д-ва на добровільній основі та в індивід, порядку.

Г.М. Перепелиця

Договір про згоду та співробітництво між Великою Британією, Італією, Німеччиною та Францією 1933 — див. *Пакт чотирьох 1933.*

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 (ДНЯЗ) підготований у рамках Комітету з роззброєння; схвалений *Генеральною Асамблеєю ООН* 12.06.1968; відкритий до підписання 1.07.1968 у Вашингтоні, Лондоні та Москві; набув чинності 5.03.1970. Після виходу з ДНЯЗ 10.01.2003 його учасниками є 187 д-ав; Україна приєдналася до нього 16.11.1994; договір набув для неї чинності 5.12.1994. Цілі дог-ру — зупинити розповсюдження ядерної зброї шляхом здійснення міжнар. контролю за виконанням зобов'язань, узятих на себе д-вами; створити можливості для мирного використання ядерної енергії. Кожна із держав-учасниць ДНЯЗ, що має статус ядерної д-ви (такими вважаються ті, що здійснили ядерне випробування до 1.01.1967 — Велика Британія, Китай, РФ, США та Франція), зобов'язується не передавати будь-якій іншій д-ві ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої, а також безпосередній або опосередкований контроль над такою зброєю; ніяким чином не допомагати.

не заохочувати й не спонукати будь-яку д-ву, що не володіє ядерною зброєю, до вир-ва або набуття в інший спосіб ядерної зброї чи інших ядерних вибухових пристроїв, а також контролю над такою зброєю або вибуховими пристроями. Кожна з держав-учасниць ДНЯЗ, що не володіє ядерною зброєю, зобов'язується не приймати від будь-кого ядерної зброї або інших ядерних вибухових пристроїв, а також контролю над ними прямо чи опосередковано; не виробляти і не набувати якимось іншим шляхом ядерну зброю; не домагатись і не приймати будь-якої допомоги в її вир-ві. Усі держави-учасниці ДНЯЗ, що не володіють ядерною зброєю, зобов'язались прийняти гарантії щодо всіх вихідних матеріалів та матеріалів, які розщеплюються, і підписати відп. угоди з *Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ)*, яке здійснює контроль за нерозповсюдженням ядерної зброї.

Договір закріплює право всіх держав-учасниць розвивати дослідження, вир-во та використання ядерної енергії в мирних цілях, без дискримінації, і зобов'язує сприяти якнайширшому обміну устаткуванням, матеріалами, наук, й техн. інформацією. Договір зобов'язує до ведення переговорів про впровадження ефективних заходів, спрямованих на припинення гонки ядерних озброєнь та ядерне роззброєння, укладення дог-ру про заг. і повне роззброєння під суворим та ефективним міжнар. контролем. На випадок можливого застосування проти них ядерної зброї або можливої загрози застосування такої зброї держави-учасниці ДНЯЗ, що не володіють ядерною зброєю, отримали гарантії безпеки. Кожна держава-учасниця дог-ру має право вийти з нього, якщо вирішить, що пов'язані зі змістом док-та виняткові обставини поставили під загрозу її вищі інтереси. Про такий вихід вона має повідомити всіх учасниць дог-ру та *Раду Безпеки ООН*. Термін дії ДНЯЗ визначався в 25 років із моменту набуття чинності, після чого мала бути скликана конференція для визначення наступного терміну його дії. У 1995 Нью-Йоркською конференцією було вирішено подовжити дію ДНЯЗ безумовно

Та безстроково.

С.П. Галака

Договір про остаточне врегулювання ЩОДО Німеччини 1990 (Договір «2 плюс 4») підписаний 12.09.1990 у Москві Великою Британією, США, СРСР, Францією, НДР та ФРН; міжнар.-прав, акт, що юридично оформив повернення Німеччини до повного держ. *суверенітету*, обмеженого по завершенні *Другої світової війни*, та узгодив міжнар. аспекти об'єднання ФРН і НДР у єдину д-ву. Договір включив у кордони об'єднаної Німеччини територію ФРН та НДР, разом із Зах. Берліном, та проголосив ці кордони остаточними; об'єднана нім. д-ва зобов'язалася підтвердити остаточний характер її кордонів із Польщею міжнар.-прав, дог-ром. Договір також підтвердив дію конституційних норм Німеччини про відмову від наступальної війни, а також відмову Німеччини від вир-ва, володіння, контролю за розповсюдженням *зброї масового знищення* та зобов'язав її скоротити особовий склад збройних сил до 370 тис. вояків. Військ, підрозділи СРСР мали залишити територію Німеччини до кінця 1994, до завершення виведення рад. військ розміщувати на території колишньої НДР дозволялося лише підрозділи бундесверу, що не були інтегрованими в командну структуру *НАТО*, а після виводу військ заборонялось розміщувати на цій території ядерну зброю. Договір припинив дію особливих прав Великої Британії, США, СРСР та Франції щодо Берліна та Німеччини в цілому.

В. А. Манжоло

Договір «перестраховування» 1887 - підписаний 6(18).06.1887 в Берліні таємний договір між Росією та Німеччиною. У 1887 закінчився термін дії *Союзу трьох імператорів*, Росія відмовилась його поновлювати через загострення відносин з Австро-Угорщиною. Нім. канцлер *О. Бісмарк* запропонував укласти двосторонню нім.-рос. угоду, яка пізніше отримала нсофіц. назву «Договір "перестраховування"». «Застрахувавшись» проти Росії та Франції за допомогою *австрійсько-німецького союзу 1879* і *Троїстого союзу* за участі Австро-Угорщини та Італії, Німеччина «перестраховувалася» шляхом укладення дог-ру з Росією, щоб перешкодити її зближенню з Францією та усунути небезпеку війни на два фронти. Договір передбачав, що кожна з двох сторін зберігатиме сприятливий *нейтралітет* у випадку війни однієї з них із будь-якою третьою д-вою. Однак це положення не стосувалось випадків нападу Німеччини на Францію чи Росії на Австро-Угорщину. Німеччина визнавала «історично придбані» права Росії на Балканському півночі; сторони зобов'язались протидіяти будь-якій спробі порушити там *статус-кво*, а також підтверджували обов'язковість принципу закри-

тості проток Босфор і Дарданелли для військ, кораблів усіх країн. У додатковому таємному протоколі Німеччина обіцяла Росії моральну й дип. підтримку для захисту входу в Чорне море, тобто при встановленні Росією контролю над чорноморськими протоками. Ця обіцянка мала на меті втягнення Росії в авантюри на Бл. Сході та в зоні чорноморських проток, що могло спровокувати її зіткнення з Британією. Німеччина також зобов'язалася не давати своєї згоди на відновлення на болг. престолі принца Батенберзького. Договір був укладений на 3 роки, і термін його дії закінчився в червні 1890, коли Бісмарк уже пішов у відставку. Новий уряд Капріві відмовився від його подовження, вважаючи, що він заважатиме зближенню Німеччини з Британією і зміцненню союзу з Австро-Угорщиною.

Б.М. Гончар

Договір про співробітництво між Францією та ФРН 1963 — див. *Єлисейський договір 1963*.

Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, в Африці 1996 (Договір Пеліндаба) розроблений у травні — червні 1995 у Пеліндабі (ПАР) групою експертів і відкритий для підписання 11.04.1996 в Каїрі; підписаний 50 з 53 африк. д-ав (окрім Мадагаскару, Сомалі та Екваторіальної Гвінеї); чинності не набув. Після франц. випробувань ядерної зброї в Сахарі 1961 *Генеральна Асамблея ООН* закликала членів ООН утриматись від таких випробувань в Африці й не використовувати територію даного континенту для зберігання або транспортування ядерної зброї. 1964 *Організація африканської єдності* заявила про свою готовність розпочати переговори для підписання відп. міжнар. угоди. Переговори розпочались після того, як 1991 ПАР прийняла рішення про приєднання до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968* у ролі без'ядерної д-ви.

Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, в Африці забороняє на території даного континенту вир-во, випробування, зберігання, володіння або контроль над ядерними вибуховими пристроями; наук.-дослідні та випробувальні роботи щодо таких пристроїв, а також пошук допомоги для проведення такої діяльності. Ст. 6 договору, визнаючи існування ядерної програми ПАР на час його укладання, вимагає від держав-учасниць демонтувати та знищити

всі ядерні вибухові пристрої, вироблені ними до набуття дог-ром чинності, а також демонтувати та знищити обладнання й потужності для вироблення таких пристроїв або конвертувати їх для використання з мирними цілями. Дог-ром також спеціально забороняється накопичення/зберігання ядерних вибухових пристроїв. Договір не поширюється на океанічні райони за межами територ. вод учасників. Договір забороняє збройний напад із застосуванням звичайної зброї на ядерні об'єкти в африк. зоні (ст. 11).

Цілковито заборонено захоронення радіоактивних відходів у межах зони, вільної від ядерної зброї, в Африці. 2-й Додаток зобов'язує держави-учасниці укласти з *Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ)* угоди про повномасштабні гарантії виконання положень дог-ру. Для контролю за виконанням дог-ру створено Африканську комісію з атомної енергії. МАГАТЕ отримує за дог-ром, окрім звичайних прав щодо повномасштабних гарантії, дозвіл на проведення разом з Африканською комісією з атомної енергії перевірок знищення або демонтажу ядерних пристроїв та знищення або конверсії відп. виробничих потужностей. З протоколи до дог-ру відкриті для підписання неафрик. д-вами: 1 -й Протокол вимагає не застосовувати та не загрозувати застосуванням ядерних вибухових пристроїв проти держав-учасниць дог-ру; 2-й Протокол — не випробувати, не сприяти, не заохочувати випробування ядерних вибухових пристроїв на території Африки; 3-й Протокол адресовано Франції та Іспанії та зобов'язує їх забезпечувати дотримання дог-ру на африк. територіях, за які вони де-юре або де-факто несуть

МДЖНар. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.

С.П. Галака

Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, у південній частині Тихого океану 1985 (Договір Раротонга) підписаний 6.08.1985 на атолі Раротонга (о-ви Кука, самоврядування у вільній асоціації з Новою Зеландією) представниками 12 з 16 держав-члнів Пів-деннотихоокеанського форуму (див. *Форум тихоокеанських островів*); набув чинності 11.12.1986. Півд. частина Тихого океану та прилегла частина акваторії в різні роки була місцем проведення ядерних вибухів трьома зах. д-вами — США, Великою Британією та Францією, чверть усіх зах. випробувань здійснена саме в цьому регіоні. Занепокоєна становищем, що склалось, Австралія виступила 1983 з ініціативою про створення зони,

вільної від ядерної зброї, у регіоні. За Договором сторони зобов'язались не випробувати, не використовувати, не виробляти та не набувати ядерну зброю, а також не отримувати, не зберігати та не розміщувати її на своїх територіях. Договір забороняє також мирне використання ядерних зарядів та скидання радіоактивних матеріалів у води на території зони. Дозволяється перебування ядерної зброї на судах або літаках, які заходять у порти, сідають на аеродроми або перетинають територ. води чи повітр. простір держав-учасниць договору. Договір вводить поняття «міжнародна система нерозповсюдження ядерної зброї», що заснована на *Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї 1968* та системі *МАГАТЕ гарантії*. Сторони зобов'язалися сприяти забезпеченню ефективності цієї міжнар. системи та дотриманню режиму експортного контролю. Для контролю за виконанням Договору створено Консультативний комітет та укладені угоди з *Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ)* про повномасштабні гарантії. До Договору додаються два протоколи — про дотримання його положень на територіях, що належать д-вам, які не підписали договір, та про повагу до дотримання режиму ЗВЯЗ із боку ядерних д-ав і надання ними негативних гарантії державам-учасницям дог-ру. Протоколи підписані Великою Британією, Китаєм, Росією, США та Францією; ратифіковані

ВСІМа, КрІМ США.

С.П. Галака

Договір рятування — угода між капітаном судна, яке зазнає аварії, та рятувником, який надає цьому судну допомогу. Правове регулювання рятування на водах включає два взаємопов'язані аспекти: закріплений у *міжнародному праві* обов'язок надання допомоги тим, хто терпить біду на морі, та нац. законодавство країн, яке визначає конкретні заходи з додержання цього обов'язку й врегульовує приватноправові аспекти рятування, включаючи Д. р. і питання винагороди. Відповідно до *Конвенції ООН з морського права 1982* (ст. 98), кожна д-ва як обов'язок капітана будь-якого судна, що ходить під її прапором, у тій мірі, у якій він може це зробити, не піддаючи серйозній небезпеці судно, екіпаж чи пасажирів визначає: а) надавати допомогу будь-якій особі, знайденій у морі, якій загрожує загибель; б) прямувати з усією можливою швидкістю на допомогу тим, хто терпить біду, якщо йому повідомлено, що вони потребують допомоги, оскільки на таку дію

з його боку можна розумно розраховувати; в) після зіткнення — надати допомогу іншому судну і, коли це можливо, повідомити цьому іншому судну найменування свого судна, порт і його реєстрації та найближчий порт, у який воно ввійде. Для гарантування безпеки на морі і й над морем кожна прибережна д-ва зобов'язана організувати пошуково-рятувальну службу і та співробітничати із сусідніми д-вами шляхом взаємних регіональних домовленостей. Обов'язок надання допомоги на морі поширюється на випадки аварії або загибелі літальних апаратів, у т. ч. об'єктів, які повернулись після запуску в косм. простір. Відмова від надання допомоги на морі є протиправною бездіяльністю, заходи відповідальності за яку визначаються нац. правом д-ви прапора судна, що не надало допомоги. * В укр. праві Д. р. регулюється гл. 6 (ст. 326-340) і Кодексу торг, мореплавства України «Винагорода за рятування на морі». Вона, зокрема, встановлює, що будь-яка з корисним результатом дія, спрямована на рятування судна в небезпеці, вантажів та інших предметів, які на ньому знаходяться, а також на збереження фрахту й оплати за перевезення пасажирів і вантажу чи іншого майна, рівно як і довілля, надає право на одержання винагороди. її розмір визначається угодою сторін, а за її відсутності — судом, арбітражним судом чи Морською арбітражною комісією. При цьому будь-який Д. р., укладений у момент небезпеки і під її впливом, може бути на вимогу однієї зі сторін визнаний недійс-

ним або зміненим у судовому порядку, якщо буде визнано, що умови цього дог-ру є несправедливими. Розмір винагороди може бути зменшений чи у винагороді може бути відмовлено, якщо рятівник із власної вини викликав необхідність рятування чи вчинив інші протиправні дії. Макс. розмір винагороди не може перевищувати вартості врятованого судна та іншого майна. Не дають права на винагороду послуги, надані всупереч чіткій і розумній забороні власника чи капітана щодо рятування судна чи будь-якого іншого майна в небезпеці, яке не знаходиться й не знаходилося на борту судна. Ніякої винагороди не вимагають від поряткованих людей. Ці та інші правила, встановлені укр. законодавством щодо рятування, застосовуються незалежно від того, у яких водах рятування мало місце, у випадку, коли відп. спір розглядається в Україні. Якщо судно-рятівник і врятоване судно ходять під прапором однієї д-ви, застосовується

право цієї д-ви. При розподілі винагороди за рятування між власником та екіпажем судна-рятівника, а також між членами екіпажу, застосовується право д-ви прапора. в.с. Ржевська

Договір таємний — різновид міжнар. угоди, яка за згодою сторін не має бути оприлюднена. Чітко встановлених критеріїв Д. т. не існує. Поняття «таємний договір» не тотожне поняттю «закритий договір», яке означає тип міжнар. док-та, приєднання до якого є неможливим для інших сторін, окрім тих, що її підписали. Він, як правило, є угодою, розголошення змісту якої зашкодило б нац. інтересам або міжнар. іміджу сторін, що її підписали. На відміну від інших міжнар. угод, які зазвичай проходять чотири стадії оформлення (підготовка, парафування, підписання та *ратифікація*), процедура набуття чинності Д. т. не передбачає ратифікації взагалі або передбачає її проведення в закритому режимі. У міжнар. практиці зустрічається включення до звичайних міжнар. угод «таємних» статей, додатків, протоколів.

М.С. Каменецький

Договір торговий — письмова угода, яка регулює торг, та інші екон. відносини між державами, кооперативними й торг, підприємствами інших форм власності, а також підприємствами й орг-ціями — постачальниками товарів. Значення Д. т. особливо посилюється за умов ринкового реформування в Україні.

В.І. Серажим

Договори міжнародних організацій —

міжнар. угоди, що регулюються *міжнародним правом* та укладені в письмовій формі між однією або кількома д-вами з одного боку та однією чи кількома міжнар. міжурядовими орг-ціями — з іншого, або між міжнар. міжурядовими орг-ціями. Особливості Д. м. о. впливають із статусу останніх як вторинних *суб'єктів міжнародного права*. Міжнар. орг-ції як суб'єкти міжнар. права мають авт. волю, спец. функціональну правоздатність та спец. договірну правоздатність; найширшу з них має *Організація Об'єднаних Націй*. В установчих док-тах більшості міжнар. орг-цій договірна правоздатність спеціально не обумовлена. Об'єктом та предметом дог-рів за участю міжнар. орг-цій є питання, віднесені до їхньої компетенції (у т. ч. угоди про штаб-квартири цих орг-цій). Якщо укладання *договорів міжнародних* за участю д-ав є здійсненням останніми свого *суверенітету*, то укладання Д. м. о. є здійсненням останніми своєї компетенції, закріпленої в установчому док-ті (у *доктрині міжнародного права* також існує менш поширена теорія, згідно з якою договірна правоздатність міжнар. орг-цій базується на звичаєвому праві). Обов'язковими стадіями укладання таких дог-рів є вироблення тексту та вираження згоди на обов'язковість дог-ру. Міжнар. орг-ції укладають міжнар. дог-ри через свої відп. органи. Правило *альтернату* при укладанні Д. м. о. не застосовується. На Д. м. о. поширюється принцип сумлінного виконання міжнар. угод. Дія Д. м. о., як правило, поширюється на всю територію їхніх держав-членів. Для набуття чинності таких дог-рів інколи потрібне їх затвердження керівними органами міжнар. орг-ції. Порядок укладання, вступу та припинення дії двосторонніх міжнар. дог-рів кодифіковані у *Віденській конвенції про право договорів між: державами та міжнародними організаціями або між: міжнародними організаціями 1986*.

О.В. Буткевич

Договорів міжнародних послідовність застосування — правило щодо пріоритетності застосування учасниками послідовно укладених *договорів міжнародних* з одного й того ж питання. Переважно такі дог-ри містять положення про послідовність їх застосування. Сучас. *міжнародне право* встановлює, що у випадку суперечностей будь-якого дог-ру з положеннями *Статуту ООН*, зобов'язання за останнім завжди мають перевагу (ст. 103 Статуту ООН). *Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969* визначає заг. засади застосування послідовно укладених міжнар. дог-рів у ст. 30. Відповідно до неї, якщо в дог-рі встановлюється, що він обумовлений попереднім або наступним дог-ром або що він не повинен вважатись несумісним із таким дог-ром, то переважну силу мають положення цього другого дог-ру. Якщо всі учасники попереднього дог-ру є також учасниками наступного дог-ру, але дію попереднього дог-ру не припинено або не зупинено належним чином, попередній договір застосовується тільки тією мірою, якою його положення є сумісними з положеннями наступного дог-ру. Якщо не всі учасники наступного дог-ру є учасниками попереднього дог-ру, то: а) у відносинах між

державами-учасницями обох дог-рів поперед-

ній договір застосовується лише тією мірою, якою його положення є сумісними з положеннями наступного дог-ру; б) у відносинах між державою-учасницею обох дог-рів і державою-учасницею тільки одного дог-ру договір, учасниками якого є обидві д-ви, регулює їхні взаємні права й обов'язки.

М.М. Гнатівський

Договору міжнародного анулювання —

спосіб припинення дії міжнар. договору, що виражається в односторонній відмові держави від укладеного нею договору, у результаті чого він втрачає для неї юрид. чинність. З огляду на *добросовісного виконання міжнародних зобов'язань принцип*, Д. м. а. припускається в міжнар. праві у виключних випадках. Правомірними підставами цього є: припинення існування контрагента як *суб'єкта міжнародного права*; суттєве порушення дог-ру контрагентом; *докорінна зміна обставин* у деяких випадках; подальша неможливість виконання дог-ру; недійсність міжнар. дог-ру тощо. Рад. *доктрина міжнародного права* серед підстав правомірного Д. м. а. розглядала рев-цію, наслідком якої є зміна держ. ладу в країні. У сучас. міжнар. праві встановлено заборону Д. м. а., об'єктом яких є захист *права людини*. Умову про Д. м. а. та його порядок може бути включено в текст дог-ру, але в сучас. договірному праві це робиться рідко. Д. м. а. внаслідок його порушення контрагентом має відбуватись після відп. повідомлення про це постраждалою стороною. У разі його неприйняття іншою стороною ситуація має бути вирішена на переговорах сторін.

О.В. Буткевич

Договору міжнародного виправлення —

усунення помилки в тексті договору, яка за своїм характером не призводить до недійсності договору; є виправленим текстом, який замінює текст, що містить помилку а́б іпсію. Процедура внесення Д. м. в. врегульована в ст. 79 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969*. Після встановлення автентичності тексту дог-ру виправлення може мати місце лише в разі спільної констатації сторонами, які його підписали, та договірними сторонами того факту, що договір містить помилку. Методи Д. м. в. залежать від того, чи є в дог-рі *депозитарій*. Якщо його немає, то шляхами виправлення є: внесення відп. виправлення до тексту й парафування цього виправлення належним чином уповноваженими представниками; складення док-та з викладом виправлення, яке погодились внести, або обмін такими док-тами; складення виправленого тексту всього дог-ру в тому ж порядку, як і при оформленні *автентичного тексту*. Якщо договір здають на зберігання депозитарію, то вибір методу виправлення належить останньому. Депозитарій повинен повідомити сторони, які підписали договір, і договірні сторони про помилку та внести пропозицію про її виправлення, а також встановити термін, упродовж якого може бути зроблено заперечення проти цієї пропозиції (за заг. правилом *Організації Об'єднаних Націй* такий термін — 90 днів). Депозитарій вносить виправлення до тексту дог-ру та надсилає його сторонам лише в разі, якщо до закінчення цього терміну не надійшло заперечень. Виправлення до тексту дог-ру можуть вноситись й у випадку, якщо було встановлено автентичність тексту більш як однією мовою та між цими текстами виявилась розбіжність. Виправлення тексту зареєстрованого дог-ру доводиться до відома *Секретаріату ООН*.

О.В.

Буткевич

Договору міжнародного зворотня сила —

умова, за якою сторони договору за згодою між собою, вираженою в самому договорі, можуть поширити дію його положень на події та факти, що мали місце до набуття договором чинності; є винятком з міжнар.-прав. практики. Обов'язковою умовою надання дог-ру зворотної сили є окреме зазначення в дог-рі про такий намір сторін. Більшість *договорів міжнародних* не мають зворотної сили й застосовуються лише щодо подій і фактів, що мали місце після набуття чинності міжнар. дог-ром для конкретного учасника (*Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950* щодо юрисдикції *Європейського суду з прав людини*). Деякі міжнар. дог-ри прямо забороняють можливість ретроактивної дії їхніх положень (ст. 4 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969*). За заг. правилом у сучас. *міжнародному праві* презюмується, що договір не має зворотної сили, якщо про інше не домовляться його учасники або це не буде чітко зазначено в його тексті (лише бл. 9% міжнар. дог-рів мають зворотну силу, а більшість із них — зворотну силу щодо фактів чи подій, що мали місце протягом не більше одного року до укладання дог-ру). Можлива ситуація, за якої міжнар. договір може стосуватись дії, факту, чи ситуації, що мали місце в минулому, і продовжують мати місце після набуття дог-ром чин-

ності. Міжнар. судові установи можуть згідно з положеннями міжнар. дог-ру, що встановлюють їхню юрисдикцію, поширювати цю юрисдикцію на факти, що мали місце до набуття юрид. чинності міжнар. дог-ром про заснування цих судових установ (зокрема, міжнар. воєнні трибунали, утворені для розслідування та засудження воєнних злочинів). Від Д. м. з. с. слід відрізнити правило, за яким сторони,

що надали згоду на чинність для них міжнар. дог-ру, до набуття ним чинності зобов'язуються утримуватися від дій, що суперечать меті дог-ру або можуть зробити неможливим його подальше застосування.

У доктрині міжнародного права припускається, що дія в часі окремої міжнар. договірної норми може істотно відрізнитись не тільки від дії інших норм цього ж дог-ру, але дог-ру в цілому. За заг. правилом договірна норма набуває обов'язкову чинність з моменту набуття чинності самим міжнар. дог-ром. Проте набуття юрид. чинності міжнар. дог-ром — складний процес, який може розтягнутись на тривалий період і не носити заг. характер. Міжнар. договір може взагалі не набути чинності, але це не перешкоджатиме дії в часі окремих або всіх прав, норм, що містяться в ньому. Обов'язкова сила договірних норм може бути поширена на факти, що передували за часом офіц. набуття міжнар. дог-ром чинності, за наявності наміру самих учасників дог-ру, зафіксованого у відп. договірно-прав. формі. За ст. 28 Віденської конвенції про право міжнар. дог-рів 1969 положення про зворотну силу може бути встановлене в самому дог-рі або ж впливати із сутності дог-ру. Заг. правило про відсутність в міжнар. дог-рів зворотної сили (ст. 28 Конвенції) не зачіпає дію імперативних норм загального міжнародного права та заг.-визнаних міжнар.-прав. звичаїв, що можуть міститись у тексті дог-ру. Згідно зі ст. 18 Віденської конвенції про право міжнар. дог-рів 1969 ще до офіц. набуття дог-ром чинності д-ви, які підписали договір або обмінялись док-тами, що утворюють договір, під умовою ратифікації, прийняття або затвердження чи висловили згоду на обов'язковість для них дог-ру до набуття ним чинності, зобов'язані утриматися від дій, які позбавили б договір його об'єкта й мети. Обов'язок добросовісної поведінки д-ви, яка виявила свою згоду на обов'язковість для неї дог-ру, займає особливе місце серед обов'язків д-ав, визначених ст. 18 Віденської конвенції 1969. У часовому аспекті дія даного обов'язку охоплює період від моменту висловлення згоди на обов'язковість дог-ру через ратифікацію, прийняття чи затвердження до набуття дог-ром чинності. Крім обов'язку добросовісної поведінки зі збереження об'єкта й мети дог-ру, на д-ву покладається обов'язок добросовісного виконання всього дог-ру в цілому. У міжнародному приватному праві принцип Д. м. з. с. особливо активно застосовується у сфері захисту авторських прав та інтелектуальної власності. Це впливає із сутності прав, відносин, породжених нормами авторського права та права інтелектуальної власності. Принцип ретроактивності сформульований у п. 1 ст. 22 Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми, відповідно до якого д-ви застосовують, з урахуванням відп. змін, положення ст. 18 Бернської конвенції про права виконавців і виробників фонограм, передбачених у ДОГОВОРІ.

О.В. Буткевич

Договору міжнародного зупинення дії

тимчасова перерва в дії договору міжнародного на певний строк, яка настає під впливом різних обставин. У сучас. праві міжнародних договорів встановлено презумпцію чинності міжнар. дог-рів на основі расіа кипі зегуапсіа. Проте за деяких обставин можливе тимчасове зупинення їхньої дії (серед найбільш поширених підстав Д. м. з. д. — війна, розірвання дип. відносин тощо, хоча вони автоматично не тягнуть за собою такс зупинення). За певних обставин Д. м. з. д. може призвести до його припинення. Дія зупиненого міжнар. дог-ру може поновлюватись автоматично (після усунення обставин, які викликали зупинення, напр., після закінчення війни) або за спец. згодою сторін. Д. м. з. д. може відбуватись на основі умов та обставин, зазначених у цьому дог-рі, та на основі положень Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969. Згідно зі ст. 57 цієї Конвенції Д. м. з. д. щодо всіх учасників або щодо якогось окремого учасника можливе відповідно до положень самого дог-ру або в будь-який час за згодою всіх учасників після консультації з іншими договірними д-вами. Оскільки деякі договірні д-ви, що висловили свою згоду на обов'язковість для них дог-ру, можуть через певні (тимчасові) обставини процедурного характеру ще не стати його учасниками, то на Віденській конференції було вирішено включити в Конвенцію положення про обов'язкові консультації з такими д-вами («іншими договірними державами»)

про можливість Д. м. з. д. Проте голоси останніх не враховуються при вирішенні питання про Д. м. з. д. по суті, коли необхідна згода всіх учасників дог-ру. Зупинення дії може стосуватись міжнар. дог-ру в цілому або окремих його частин. Д. м. з. д. тягне за собою настання певних прав, наслідків: звільняє учасників дог-ру від обов'язку його дотримуватись упродовж усього періоду зупинення його дії. Це положення може бути змінено за спец. угодою. У той же час, учасники зупиненого дог-ру зобов'язані утримуватися від дій, що можуть позбавити договір його об'єкта й мети або спричинити неможливість його подальшого застосування, та від дій, що можуть завадити поновленню його дії. Поняття Д. м. з. д. тісно пов'язане з добросовісного виконання міжнародних зобов'язань принципом, тому в процесі зупинення дії міжнар. дог-ру необхідне суворе дотримання всіх умов, що висуюються до цього акту. Суттєве порушення договору міжнародного багатостороннього одним із його учасників дає право іншим учасникам припинити дію дог-ру у відносинах з д-вою, що порушила договір, або з усіма учасниками. У багатосторонніх міжнар.

дог-рах можливе Д. м. з. д. лише між деякими його учасниками (якщо така можливість передбачена в самому міжнар. дог-рі або ним прямо не заборонена, і за умови, що таке зупинення не впливатиме на дію міжнар. дог-ру між іншими його учасниками).

О.В.Буткевич

Договору міжнародного мета — основний намір первинних учасників договору; те, на що спрямована реалізація положень договору. Мета дог-ру визначається сторонами, що виробляють договір, і, як правило, формулюється в його преамбулі. Сукупність прав та обов'язків сторін дог-ру спрямована на досягнення його мети. Згідно з метою дог-ру визначаються такі елементи дії дог-ру, як набуття ним чинності, строк його дії тощо. Поняття «мета» пов'язане з поняттям «об'єкт договору», як загальне і конкретне: метою дог-ру є врегулювання питань, що складають його об'єкт. У ст. 18 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* закріплюється, що коли сторона (держави) підписала, або ін. ч. висловила згоду на обов'язковість для неї дог-ру до набуття ним чинності, то вона зобов'язана утримуватись від дій, які суперечать меті цього дог-ру. Діяти згідно з метою (або не всупереч) дог-ру є важливим

елементом *добросовісного виконання міжнародних зобов'язань принципу*. Міжнародне право забороняє висловлювати сторонами застереження до дог-ру, які б суперечили його меті. Мета дог-ру є важливою для розуміння й тлумачення міжнар. дог-ру. Так, ст. 31 *Віденської конвенції* вимагає, щоб тлумачення міжнар. дог-рів здійснювалось відповідно до неї та з її урахуванням. Будь-які зміни міжнар. дог-ру повинні вноситись з урахуванням його мети. Д. м. м. в широкому значенні є досягненням відп. стану врегульованості міжнар. відносин, які складають об'єкт цього

ДОГ-ру.

О.В. Буткевич

Договору міжнародного порушення -

протиправне діяння (дія чи бездіяльність) сторони *договору міжнародного*, що спричинило порушення договірних зобов'язань і тягне міжнар.-прав, відповідальність. Д. м. п. є одночасно порушенням *добросовісного виконання міжнародних зобов'язань принципу* та підставою для визначення шкоди, завданої іншому суб'єкту міжнародного права таким порушенням. Відповідно до ст. 60 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969*, суттєве Д. м. п. стороною дог-ру дає іншим його учасникам право вийти з дог-ру або відмовитись від нього.

О.В. Задорожнін

Договору міжнародного прийняття —

одна з форм висловлення державою згоди на обов'язковість для неї *міжнародного договору*. Ст. 11 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* називає прийняття в числі таких способів висловлення згоди на обов'язковість для д-ви міжнар. дог-ру, як підписання, обмін док-тами, що утворюють договір, *ратифікація* міжнар. дог-ру, затвердження, приєднання. Д. м. п. не слід змішувати з прийняттям тексту міжнар. дог-ру як однією із стадій укладання міжнар. дог-ру, оскільки голосуючи за договір (напр., у ході міжнар. конференції) д-ви лише приймають його текст, а не висловлюють згоду на його обов'язковість. Д. м. п. здійснюється здебільшого у випадку, коли воно передбачено самим дог-ром, та у формі, що ним

Встановлена.

М.М.Гнатовський

Договору міжнародного припинення —

втрата юрид. чинності *договором міжнародним*. Правомірне Д. м. п. повинно відповідати положенням самого дог-ру або відбуватись відпо-

відно до принципів і *норм міжнародного права*. Неправомірне Д. м. п. є міжнар.-протиправним діянням, що порушує сам договір та *добросовісного виконання міжнародних зобов'язань принцип*, і тягне міжнар.-прав. відповідальність. Розрізняють такі види Д. м. п., як *денонсація*, скасування, *анулювання* та *новація*.

М.М. Гнатовський

Договору міжнародного ревізія — внесення змін до *договору міжнародного*, його перегляд, зміна. Без згоди всіх учасників міжнар. дог-ру його ревізія не дозволяється. *Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969* терміна «ревізія міжнародного договору» не містить, віддаючи перевагу висловам «поправки до міжнародного договору» та «зміна договору».

М.М. Гнатовський

Договору міжнародного реєстрація —

прав, акт, який полягає в тому, що *договір міжнародний*, який набув чинності й переданий до секретаріату відп. міжнар. орг-ції для Д. м. р., заноситься у відп. реєстр; внесення в спец. реєстр міжнар. орг-ції міжнар. дог-ру, який набув чинності, що дозволяє посилатись на нього в органах такої орг-ції. Д. м. р. здійснюється в секретаріатах *Організації Об'єднаних Націй* та інших міжнар. орг-цій. *Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969* визначає органом для реєстрації міжнар. дог-рів

Секретаріат ООН (ст. 80; ця ж норма міститься і в ст. 102 *Статуту ООН*). Дого-ри, зареєстровані в ООН, публікуються в спец. збірниках ООН. Д. м. р. в міжнар. орг-ції, як правило, належить до функцій депозитарію. Вона є новим інститутом міжнар. права, що виник після *Другої світової війни*. Урез. *Генеральної Асамблеї ООН від, 14.12.1946* затверджено Правила про реєстрацію і опублікування міжнар. дог-рів. Реєстрації підлягають всі міжнар. дог-ри незалежно від їхньої форми та найменування, укладені після набуття чинності Статутом ООН 1945. Д. м. р., здійснена стороною дог-ру, депозитарієм чи міжнар. орг-цією, звільняє всі інші сторони від зобов'язання її здійснити. Секретаріат ООН зобов'язаний щомісяця публікувати й розсилати всім членам ООН повідомлення про зареєстровані дог-ри. Реєстрації підлягають як самі міжнар. дог-ри, так і всі док-ти, що пов'язані з ними: поправки, зміни, приєднання, ратифікації, застереження, декларації, пролонгації, денонсації тощо. Існують різні види Д. м. р.: а) одностороння (реєстрація, що здійснюється одним з учасників дог-ру; є найбільш поширеною); б) повторна (вже зареєстрований договір знову передається на реєстрацію іншим учасником; є недоречною); в) сумісна (має місце у випадках, коли в міжнар. дог-ру кілька депозитаріїв, за згодою між ними); г) подвійна (реєстрація одного міжнар. дог-ру в кількох міжнар. орг-ціях).

О.В. Буткевич

Докорінна зміна обставин — зміна обставин, що існували під час укладання договору, яка не передбачалась сторонами й дозволяє стороні договору, посилаючись на цю зміну, в односторонньому порядку вийти з договору, припинити його або зупинити його дію. Д. з. о. є правомірною підставою припинення дог-ру або виходу з нього. Посилання на Д. з. о. стало можливим завдяки закріпленню в дог-рах *клаузули гебш кіс зіапіїбш* — умови про збереження існуючого стану, яка пізніше стала розглядатись як звичаєва норма та застосовуватись, навіть якщо не була прямо передбачена в дог-рі. На практиці посилання на Д. з. о. часто використовувалось д-вами недобросовісно. У зв'язку з цим ст. 62 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* встановила обмеження щодо посилання на Д. з. о., заборонивши його за винятком випадків, коли: а) наявність таких обставин становила істотну підставу згоди учасників на обов'язковість для них дог-ру; б) наслідок зміни обставин докорінно змінює сферу дії зобов'язань, які все ще підлягають виконанню за дог-ром. На Д. з. о. не можна посылатись ні за яких обставин як на підставу для припинення дог-ру або виходу з нього: якщо договір встановлює *кордони держави*; якщо така докорінна зміна, на яку посилається учасник дог-ру, є результатом порушення цим учасником або зобов'язання за дог-ром, або іншого міжнар. зобов'язання, взятого ним на себе стосовно будь-якого іншого учасника дог-ру. Як свідчить практика д-ав, у більшості випадків посилання Д. з. о. служить підставою для перегляду дог-ру або його припинення за

ЗГОДОЮ СТОРІН.

Ю.О.Ноговіціна

Доктрина зовнішньополітична (з лат. *сіос-ігіпа* — вчення, система догмата віри) — офіційно проголошена система принципів зовн.-політ. діяльності, цілей та засобів *зовнішньої*

політики міжнар. актора. Формулювання Д. з. є етапом визначення зовн.-політ. поведінки *актора міжнародного*, що пов'язаний із соц. легітимізацією та раціоналізацією його наступної діяльності в *міжнародних відносинах*. Тому публічний характер політ. процесу й активна зовн.-політ. стратегія актора є факторами, що сприяють інституалізації Д. з. як невід'ємної складової процесу його взаємин з іншими міжнар. акторами.

АЛ.Субботін

Доктрина міжнародного права — система поглядів і концепцій про сутність та призначення *міжнародного права*. Розглядається як *міжнародного права джерело допоміжне*. Розрізняють також Д. м. п. у вузькому сенсі — наук. праці юристів-міжнародників. Із виникненням науки міжнар. права його доктрини відігравали значну роль у формуванні та розвитку цієї прав. системи. Незаперечним авторитетом у практиків міжнар. права, інколи навіть вищим, ніж норми позитивного міжнар. права, користувались висновки глосаторів і постглосаторів. їхні тлумачення розглядаються як *міжнародного права джерела* раннього середньовіччя. Праці юристів-міжнародників класичного періоду (*Г. Гроціи, А. Джентілі, Ф. Суарес, Ф. Вітторія, С. Пуффендорф* та ін.) мали авторитет для практиків і ними часто керувались при вирішенні міжнар. проблем: регулюванні міждерж. відносин, тлумаченні *норм міжнародного права*, винесенні судових рішень тощо. Така функція Д. м. п. походить із часів Стародавнього Риму (право якого розглядається як попередник сучас. міжнар. права), у якому відп. доктрина була одним з основних джерел права (висловлювання рим. юристів, систематизовані в *Дігестах Юстиніана*, були чинними нормами права, що регулювали відп. сфери правовідносин, у т. ч. міжнародних). Із поч. ХІХ ст. робились спроби доктринальної кодифікації міжнар. права: проект кодифікації Й. Бентама (1808), «Сучасне міжнародне право цивілізованих держав, викладене у вигляді кодексу» І.К. Блончлі (1868), кодекс Д. м. п. Д. Філда (1872), «Кодифіковане міжнародне право» П. Фіоре (1890),

«Думка про кодифікацію міжнародного права» В.П. Да-невського (1879), «Новітні проекти міжнародного статуту» В.А. Незабитовського (1880) та ін. Той факт, що саме в доктрині вперше почали висловлюватись ідеї про необхідність кодифікування та прогресивного розвитку міжнар.

права та здійснюватись відп. спроби (зокрема, Д.І. Каченовський «Про сучасний стан науки міжнародного права», 1862), сприяв тому, що міжнар. право П-ї пол. ХІХ — поч. ХХ ст. стали називати також «доктринальним правом», «правом вчених» (І. Блюнчлі, Г. Лаутерпахт, Дж. Швар-ценбергер). Висловлювалось твердження про правотворчу функцію Д. м. п. (згода найвизначніших вчених з якогось питання конституює нову норму міжнародного права).

Роль доктрини як допоміжного джерела міжнар. права знижується. Дещо звужується тенденція звернення до вчених із метою отримання їхнього тлумачення норм міжнар. права. Цю функцію перебирають на себе міжнар. судові установи, відп. комітети міждерж. орг-цій. *Міжнародний Суд 00Н*, ст. 38 Статуту якого доктрину визначено як допоміжне джерело, так ніколи й не посилався у своїх рішеннях на неї. Думка вчених-міжнародників використовується переважно як засіб встановлення наявності чи відсутності норм міжнар. права, як кваліфіковане тлумачення міжнар.-прав, актив. У сучас. міжнар. праві спостерігається широке оприлюднення міжнар.-прав, док-тів, зовн.-політ. актив д-ав, дип. джерел, рішень міжнар. орг-цій, що також є чинником зменшення ролі

Д. м. п.

О.В. Буткевич

ДОЛГОВ Ігор Олексійович (6.06.1957, Славути Хмельницької обл.) — укр. дипломат. Закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка (1980), канд. філол. наук. 1980-92 — асистент кафедри рос. мови і методики її викладання як іноземної Київ. держ. ун-ту ім. Тараса Шевченка; 1992-93 — 1-й секр., радник відділу інформації МЗС України; 1993-94 — помічник-радник Секретаріату МЗС України; 1994-97 — радник, радник-посланник Посольства України у Фінляндській Республіці; 1997-2000 — в. о. заст. начальника, заст. нач. Управління політ. аналізу і планування МЗС України; 2000-01 — заст. керів. Головного управління з питань зовн. політики Адміністрації Президента України. У вересні

2001 — січні 2002 — дир. Департаменту з питань політики та безпеки — нач. Управління політ. аналізу та інформації МЗС України. У січні

2002 — липні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Турецькій Республіці. З липня 2004 — заст. міністра зак. справ України.

В.М. Матвієнко

ДольфуС (Оо11Гив\$) Енгельберт (4.10.1892, Тек-сінг, Австро-Угорщина - 25.07.1934, Відень) — австр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, лідер Християнсько-соціальної партії. 1931-32 — федерал. міністр землеробства й лісового госп-ва Австрійської Республіки; із травня 1932 — федерал. канцлер, мін. зак. справ й міністр землеробства, а з вересня 1933 — міністр оборони та громад. безпеки. Глава делегації Австрії на Лозаннській конференції 1932, де було продовжено дію *Женевських протоколів 1922*, які передбачали заборону *аншлюсу*. Сприяв встановленню в березні 1933 в Австрійській Республіці тоталітарного режиму влади за зразком фаш. Італії. У лютому 1934 жорстоко придушив кероване с.-д. робітниче повстання. Підписання урядом Д. т. зв. Римських протоколів 1934 суперечило загарбницьким планам Гітлера щодо Австрії. Вбитий прибічниками аншлюсу 25.07.1934.

Р.Л. Кривонос

ДОМІНІОН (з лат. сіотіпіит — влада, володіння) — термін, що застосовувався до самоврядних частин Британської імп. (переважно колишніх колоній переселенців). Д. в різні часи стали Канада (1867), Австралійський Союз (1901), Нова Зеландія (1907), Південно-Африканський Союз (1910), Ньюфаундленд (1917), Ірландія (1921). Д. були самостійними у внутр. справах, проте метрополія значною мірою зберігала контроль над їхніми зовн.-політ. відносинами. *Вестмінстерський статут 1931*, ухвалений брит. парламентом, затвердив юрид. рівноправність зазначених 6-ти Д. у їхніх відносинах із Лондоном, повну самостійність у внутр. і зовн. політиці; усі вони увійшли до складу *Співдружності Націй*, яку очолювала Велика Британія (Ірландія вийшла зі складу Співдружності 1949, Південно-Африканська Республіка — 1961 і повернулася

В червні 1994).

Б.М. Гончар

«**ДОМІНО**» теорія — зовн.-політ. концепція США, розроблена в оточенні Президента Д. *Ей-зенхауера* у зв'язку з поразкою Франції у *війні в Індокитаї 1946-54*. Згідно з нею, падіння прозах, режиму Півд. В'єтнаму й перемога ДРВ неминуче мала призвести до перемоги комуністів в усіх країнах Півд.-Схід., а згодом і Півд. Азії. Слугувала обґрунтуванням амер. інтервенції у В'єтнамі, Лаосі, Камбоджі. Згодом використовувалась в узагальненому вигляді, стверджуючи, що падіння прозахідного режиму в одній д-ві якогось регіону призведе до падіння інших подібних режимів у сусідніх країнах. «Д.» т. була ідеолог, основою амер. втручання у країнах, у яких, на думку США, існувала загроза приходу

ДО ВЛАДИ КОМУНІСТІВ.

С.Я. Гамака

ДОНЦОВ Дмитро Іванович (17.08.1883, Мелітополь Таврійської губернії — 30.03.1973, Монреаль) — укр. громад.-політ. діяч і публіцист. Нар. в сім'ї заможного поселенця. Навчався на юрид. ф-ті Петербурзького (1902-05) і Віденського (1909-11) ун-тів, д-р права (1917). 1903-05 -чл. РУП, 1905-14 — чл. УСДРП. За рев. діяльність двічі заарештовувався. 20.04.1908 змушений був тасмно емігрувати до Львова. 1913 на 2-му студ. з'їзді висунув гасло «політичної сепарації» Наддніпрянської України від Росії та переорієнтації нац.-визв. руху на Захід, 1914 виступив співзасновником *Союзу Визволення України* й був його першим головою. 1915-16 — голова Української інформ. служби в Берліні, 1916-17 — голова Бюро національностей Росії в Берні. Наприкінці березня 1918 повернувся до Києва, вступив до Української демократично-хліборобської партії й був обраний до її Головної управи, підтримав гетьманський переворот *П. Скоропадського*. 29.04.1918 призначений дир. Українського телеграфного агентства, входив до складу політ. комісії делегації Української Держави на *українсько-російських мирних переговорах 1918*. За доби Директорії — керівник пре-сово-інформ. відділу Дип. місіїУНРу Швейцарії. 1922-39 редагував часописи «Літературно-науковий вісник», «Вісник», «Заграва» у Львові. Із 1939 — в еміграції в Берліні, Бухаресті, Празі, Лондоні, із 1947 — у Канаді. 1949-52 викладав укр. літературу в Монреальському ун-ті. Розробив ідеологію т. зв. «чинного націоналізму».

Твори: «Модерне москвофільство» (1913), «Історія розвитку української державницької ідеї» (1917), «Міжнародне становище України і Росії» (1918), «Підстави нашої політики», «Націоналізм» (1926), «Де шукати українських традицій» (1938), «Дух нашої давнини» (1944).

В.І. Головенко

«Дорожня карта» — план просування до постійного врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту згідно з принципом існування двох д-ав на підставі оцінки виконання сторонами своїх зобов'язань і досягнення визначених цілей з чіткими етапами, тимчасовим графіком та критеріями в політ., екон. та гуманітарній сферах, у галузі інституціонального будівництва; підго-

тований «четвіркою» (США, *Європейський Союз*, Росія та *Організація Об'єднаних Націй*) та представлений урядові Ізраїлю та Палестинській над. адміністрації 30.04.2003; викладений у листі *Генерального секретаря ООН* від 7.05.2003 на ім'я головуючого *Ради Безпеки ООН*. Головна мета плану — остаточне та всеохоплююче врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту до 2005. У плані підкреслювалось, що вирішення палестино-ізраїльського конфлікту можливе тільки шляхом припинення насильства й тероризму, Ізраїль та Палестина мають жити в мирі й безпеці, врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту повинно бути досягнуте через припинення окупації на підставі мадридських принципів (див. *Мадридська мирна конференція 1991*) і формули «земля в обмін на мир», Резолюцій РБ ООН №242, №338 та №1397. «Четвірка» брала на себе зобов'язання сприяти виконанню плану, включаючи допомогу в налагодженні прямих контактів між сторонами, постійні зустрічі з метою обговорення його виконання.

На 1-му етапі (до травня 2003) передбачались припинення терору та насильства, нормалізація умов життя палестинців, формування палестинських інститутів, здійснення конкретних заходів у політ, галузі, галузі безпеки, гуманітарній сфері, розвиток громадян, суспільства, вирішення проблеми будівництва ізраїльських поселень. На 2-му — перехідному (червень — грудень 2003) — головні зусилля мали бути зосереджені на створенні незалежної Палестинської д-ви з тимчасовими кордонами та з атрибутами *суверенітету* на основі нової конституції. Після завершення палестинських виборів «четвіркою» мала бути скликана міжнар. конференція для досягнення всеохоплюючого врегулювання на Бл. Сході (включаючи врегулювання між Ізраїлем та Си-рією й Ліваном), вирішення проблем екології, водних ресурсів, екон. розвитку, біженців та контролю над озброєнням. На 3-му етапі (2004-05) передбачалось досягнення угоди з постійного статусу та припинення палестино-ізраїльського конфлікту. Мала бути скликана міжнар. конференція для затвердження домовленості щодо утворення Палестинської д-ви з її можливим членством в ООН, остаточного врегулювання Бл.-схід. конфлікту, включаючи питання щодо кордонів, Єрусалима, *біженців* і поселень, всеохоплюючого врегулювання із Сирією та Ліваном. Арабські д-ви мали встановити нормальні

відносин з Ізраїлем на основі визнання права на безпечне існування всіх країн регіону в контексті досягнення всеохоплюючого арабо-ізраїльського МИРУ.

О.Л.Коппель

Дорошенко Дмитро Іванович (8.04.1882, Вільно — 19.03.1951, Мюнхен) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, історик. Нар. в сім'ї військ, ветеринара, походив зі старовинного козацько-гетьманського роду. Освіту здобув у Варшавському, Петербурзькому й Київському ун-тах. Розпочав активну громад. діяльність спершу в укр. студ. громаді, згодом — у РУП та УСДРП. До 1917 вчителював, займався наук.-публіцистичною діяльністю. У березні 1917 обраний товаришем (заступником) голови Центральної Ради та призначений заст. губерніяльного комісара Київщини (віце-губернатором); у квітні призначений Тимчасовим урядом крайовим комісаром Галичини та Буковини з правами генерал-губернатора; з реорганізацією Союзу укр. автономістів-федералістів в Українську партію соціалістів-федералістів —

один із її лідерів. Після відступу рос. військ із Галичини в липні 1917 змушений був повернутися до Києва. У серпні під час першої кризи в Ген. Секретаріаті опинився в епіцентрі подій, протягом кількох днів (13-18.08.1917) офіційно був головою укр. уряду, однак відразу ввійшов у конфлікт з Центральною Радою. Наприкінці серпня призначений губернiальним комісаром Чернігiвщини зі збереженням за ним посади галицько-буковинського комісара. Після гетьманського перевороту 29.04.1918 повернувся до Києва, на пропозицію П. Скоропадського ввійшов до кабінету міністрів на особистісних засадах (це йому коштувало членства в УПСФ). 20.05-2.09.1918 виконував обов'язки керуючого МЗС, 2.09-14.11.1918 — мін. зак. справ. Йому вдалось досягти значних успіхів у міжнар. визнанні Української Держави: дип. стосунки було встановлено з 20 країнами. Водночас, перебуваючи в жорсткій залежності від австр.-нім. окуп. адміністрації, постійно наражався на обмеження у своїй діяльності. Значні колізії виникли, зокрема, через послідовні намагання Д. реалізувати таємні угоди *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918* щодо Холмщини й Підляшшя та коронного краю для зах.-укр. земель у складі Австро-Угорщини. Посилаючись на невиконання Україною екон. зобов'язань, Австро-Угорщина

врешті взагалі відмовилась від ратифікації угоди. Значної ваги надавав розвитку стосунків із «рандштатами» — окраїнними нац.- і держ.-територ. утвореннями колишньої Російської імп. Виступаючи посередником між П. Скоропадським й Українським національним союзом, до якого входили представники соціал. партій, прагнув виробити умови формування укр. уряду нац. згоди. У жовтні 1918 у Швейцарії провадив переговори з представниками країн *Антанти* про визнання *суверенітету* України та надання їй допомоги. У процесі загострення кризи гетьманського режиму після розвалу Австро-Угорщини та революції в Німеччині, пошуку П. Скоропадським нових зовн.-політ. орієнтацій був відправлений у відставку як «германофіл». Після відродження УНР під проводом Директорії — доц. Кам'янець-Подільського ун-ту.

Із 1920 перебував в еміграції, активний діяч укр. гетьманського руху. Протягом 1921-51 — проф. Українського вільного ун-ту у Відні, Празі, Мюнхені; проф. Карлового ун-ту в Празі (1926-36); дир. Укр. наук, ін-ту в Берліні (1926-31); проф. Варшавського ун-ту (1936-39), проф. Колегії Св. Андрія у Вінніпезі (1947-50), президент Укр. вільної академії наук (1945-51).

В.Ф. Солдатенко

Дорошенко Михайло (? - 1628) — укр. військ, і держ. діяч. Із 1618 — козацький полковник. Як один із найавторитетніших козацьких ватажків був делегований напередодні Хотинської битви 1621 до похідного табору польського війська, де узгодив з його провідниками план операції проти тур. армії. Відзначившись у самій битві як «славний і хоробрий вождь», тричі обирався гетьманом Війська Запорозького низового 1622-23; у четверте обраний на гетьманську посаду 1625 після поразки антипольського повстання під проводом М. Жмайла, підписав з поляками *Куруківську угоду 1625*. Під час перебування на Січі уклав *запорозько-кримський союзний договір 1624*. Виконуючи союзницькі домовленості, у травні 1628 виступив на чолі 4-тис. загону козаків на допомогу Шагін-Герееві, але під час взяття Бахчисарая загинув.

В.І. СергШчук

Дорошенко Петро Дорофійович (1627, Чигирин — 19.11.1698, с. Ярополче під Москвою) — укр. військ, і держ. діяч. Онук *М. Дорошенка*.

Здобув освіту в Києво-Могилянській колегії. Як один із найближчих сподвижників *Б. Хмельницького* брав активну участь в нац.-визв. війні від самого її початку. Як писар Чигиринського полку виконував різні дип. доручення гетьмана, зокрема 1657 їздив на переговори до Швеції, тоді ж був призначений прилуцьким полковником. За дорученням гетьмана *Ю. Хмельницького* 1660 як чигиринський полковник очолював посольство до Москви, що добивалось скасування окремих пунктів *Переяславських статей 1659*, які обмежували автономію Війська Запорозького. З огляду на непоступливість царя *Олексія Михайловича*, у подальшому зайняв до нього непримиренну позицію та став одним з ініціаторів розриву, підписавши *Слобо-дищенський трактат 1660*. Після обрання 10.10.1665 гетьманом Правобережної України поставив завдання об'єднати під своїм реґімен-том всі укр. землі, використовуючи для цього, насамперед, дип. засоби; завдяки різним політ. комбінаціям неодноразово залучав до здійснення своїх планів учорашніх противників. Зокрема, 1668 на його боці проти Москви виступали і поляки, і лівобережний гетьман */ Брюховецький*, що дало Д. можливість возз'єднати Козацьку Україну; 1669 на його боці проти самозванця П. Суховія виступив кошовий отаман І. Сірко, який ще рік тому намагався усунути Д. з гетьманства, привівши до Чигирини цього свого ставленника. Тоді ж уклав *українсько-турецький союзний договір 1669*, за сприяння Туреччини намагався звільнити правобережні укр. землі від польського поневолення. Військ, допомога Порти дала можливість розгромити польські війська, що підтримували ще одного претендента на гетьманський престол — уманського полковника М. Ханенка, і змусити Річ Посполиту до підписання *Бучацького мирного договору 1672*. За ним остання зрікалась своїх претензій на Правобережну Україну, що відтепер ставала самостійною д-вою під *протекторатом* Туреччини. Однак Москва втрутилася в процес відродження укр. самостійної д-ви, організовуючи проти Д. непокору окремих правобережних полковників, що змусило його восени 1675 зректись гетьманської

булави, яку передав кошовому отаманові І. Сіркові. На вимогу принести присягу цареві на Лівобережжі відповів категоричною відмовою, у результаті чого у вересні 1676 був обложений у Чигирині полками лівобережного гетьмана / *Самойловича* та моск. Воеводи

Г. Ромодановського. У такій безвихідній ситуації здався, після чого спочатку переселений до Сосниці на Чернігівщині, а 1679-82 — царський

ВОЄВОДА у ВЯТЦІ.

В.І. Сергичук

ДОСЛІДЖЕННЯ миру теорія — сучас. міжнародних відносин теорія, що виникла як альтернатива конфліктології. Предметом дослідження є не міжнар. конфлікт, а мир в його позитивних і конструктивних аспектах з точки зору практ. спрямованості результатів досліджень. Крім повернення до етичної нормативності, Д. м. т. зазнала значного впливу з боку провідних альтернативних теорій: неомарксистської «теорії світової системи», «екологічної» теорії міжнар. відносин. Від різних форм «конструктивізму», що також продовжує т. зв. «ідеалістичну» традицію в теорії міжнар. відносин, Д. м. т. відрізняє, передусім, намагання поєднати суто академічні дослідження з практ. діяльністю врегулювання міжнар. конфліктних ситуацій.

А.Л. Субботін

Доха-раунд — раунд багатосторонніх торг, переговорів у рамках *Світової організації торгівлі*; започаткований в столиці Катару Доха в листопаді 2001 на міністерській конференції держав-членів СОТ. Згідно з домовленістю, досягнутою 142 д-вами, у ході переговорів мають бути розглянуті такі питання, як зниження тарифів на пром. товари, субсидії аграрному сектору, усунення бар'єрів для інозем. інвестицій, скорочення можливостей для застосування антидемпінгових процедур та низка інших. Раунд переговорів розпочався в обстановці гострих суперечностей, особливо з питань торгівлі продукцією с. г-ва, зокрема стосовно субсидій у цю галузь. СІНА виступають за скасування субсидій в аграрний сектор; протилежну позицію займають країни *Європейського Союзу*; країни, що розвиваються, намагаються ліквідувати ті протекціоністські механізми, за допомогою яких розвинуті країни захищають свої ринки с.-г. продукції. Про гостроту суперечностей з основних питань, внесених до порядку денного переговорів, свідчить фактична безрезультативність їх обговорення на зустрічі міністрів держав-членів СОТ у Канкуні (Мексика) у вересні 2003.

О.К. Єременко

Драго (Огазо) Луїс Марія (6.05.1859, Буенос-Айрес — 9.06.1921, Буенос-Айрес) — аргентинський дипломат і юрист-міжнародник. 1902-03 —

мін. зак. справ Аргентини. 29.12.1902 в ноті *Державного департаменту США* у зв'язку з Венесуельським конфліктом 1902-03 сформулював доктрину, що передбачала виключення з міжнар. практики застосування будь-якою країною збройної *інтервенції* (але не дип. втручання) з метою стягнення з іншої країни боргів, які виникли внаслідок випуску держ. позик. Вона була підтримана всіма лат.-амер. д-вами, але уряд *Т. Рузвельта* утримався від її схвалення й добився прийняття 18.10.1907 на 2-й Гаазькій конференції миру, виробленої за участю делегата США Х. Портера т. зв. Драго — Портера конвенції, що допускала використання збройної сили в тих випадках, коли країна-боржник відкидає чи залишає без відповіді пропозицію третейського розгляду або не погоджується виконати його рішення. У 1907-13 — чл. Постійної палати Третейського суду в Гаазі. 1920 призначений представником Аргентини в *Лізі Націй*.

В.І. Головаченко

Дронь Анатолій Андрійович (18.03.1945, с. Сед-нів Чернігівської обл.) — укр. держ. та громад.-політ. діяч, дипломат. Закінчив Київ, інженерно-будівельний ін-т (1972) і Київ, вищу парт, школу (1979); кандидат екон. наук. 1987-91 — заст. міністра житлово-комунального госп-ва УРСР; 1991-94 — голова Держ. к-ту України по житлово-комунальному госп-ву; 1994-97 — голова підкомітету К-ту ВР України з питань базових галузей та соц.-екон. розвитку регіонів. У січні 1998 — червні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Білорусь. Із липня 2003 — заст. мін. зак. справ України у зв'язках із ВР України. Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня.

В.М. Матвієнко

Друга світова війна (1939-45) велась між Німеччиною, Італією, Японією та їхніми союзниками з одного боку й державами *антигітлерівської коаліції* (Велика Британія, СРСР, США, Китайська Республіка та інші) — з іншого; була розв'язана Німеччиною та Японією, що прагнули до встановлення світової гегемонії. У ній взяли участь 72 д-ви із понад 80% населення земної кулі, велась на кількох театрах воєнних дій у Європі, Азії, Африці та на Тихому океані, на території 40 д-ав. Загострення протиріч у Європі було зумовлене прагненням Німеччини, яка зазнала поразки в *Першій світовій війні*,

до відновлення великодерж. статусу, а також намаганням Японії встановити контроль над Тихоокеанським регіоном і Схід. Азією. Демонтаж *Версальско-Вашингтонської системи міжнародних відносин*, що була на заваді реалізації їхніх планів, відбувся за фактичної згоди великих д-ав, які стали на шлях замирення (див. *Ліга Націй, Мюнхенська угода 1938*). Невдача спроб створення в Європі ефективної

системи колективної безпеки, розбіжності в позиціях Великої Британії, Франції та СРСР на політ, і військ, переговорах у Москві 8.05-23.08.1939, політика нейтралітету США не сприяли забезпеченню протидії милітаризації Німеччини і Японії та здійсненню ними *агресії* проти сусідніх д-ав.

Д. с. в. розпочалась 1.09.1939 нападом Німеччини на Польщу 3.09.1939 Велика Британія та Франція оголосили війну Німеччині. У квітні — травні 1940 гітлерівські війська окупували Данію, Норвегію, Бельгію, Нідерланди, Люксембург, а в червні — Францію. 10.07.1940 у війну на боці Німеччини вступила Італія, війська якої в серпні - вересні захопили Брит. Сомалі, частину Кенії та Судану, вдерлись у Єгипет. У грудні вони були розбиті й у січні-травні 1941 вигнані зі Схід. Африки брит. військами. У квітні 1941 Німеччина захопила Грецію та Югославію, Японія окупувала півд. райони Китаю й півн. частину франц. Індокитаю. 22.06.1941 Німеччина напала на СРСР (див. «*Барбаросса план*»). Період війни СРСР проти Німеччини під час Д. с. в. отримав назву Велика вітчизняна війна Радянського Союзу 1941-45.

У 1941-42 склалось ядро антигітлерівської коаліції — СРСР, Велика Британія та США (див. *Атлантична хартія, Вашингтонська декларація 1942*). 7.12.1941 нападом на Перл-Харбор Японія розв'язала війну проти США й наприкінці 1941 — на поч. 1942 захопила Малайю, Сінгапур, Індонезію, Філіппіни, М'янму. До травня 1943 англ.-амер. війська звільнили Півн. Африку, у липні 1943 фаш. режим в Італії було повалено, і в жовтні вона оголосила війну Німеччині, після чого гітлерівці окупували її півн. частину. У липні 1943 союзні війська висадились в Італії, у червні 1944 — у Нормандії, відкривши другий фронт (див. *Другого фронту проблема*); 1944-45 рад. війська звільнили країни Центр, і Півд.-Схід. Європи.

Дип. діяльність д-ав антигітлерівської коаліції під час Д. с. в. була спрямована на забезпечення перемоги над Німеччиною та її союзниками, а також на вирішення питань повоєнного устрою світу (див. *Московські конференції 1941, 1943, Каїрська конференція 1943, Тегеранська конференція 1943, Думбартон-Оксконференція 1944, Сан-Франциська конференція 1945*). На Кримській (Ялтинській) конференції 1945 глави урядів Великої Британії, СРСР і США погодили свої військ. плани повного й остаточного розгрому фаш. Німеччини та післявоєнного устрою світу. У квітні 1945 союзні війська звільнили Півн. Італію, зайняли Зах. Німеччину. 2.05.1945 рад. армія оволоділа Берліном. Опівночі 8.05.1945 у передмісті Берліна Карлсхорсті представники нім. командування підписали акт про беззастережну капітуляцію. *Потсдамська (Берлінська) конференція 1945* глав урядів СРСР, США й Великої Британії 1945 визначила умови післявоєнного устрою в Європі.

Останнім етапом Д. с. в. стало завершення бойових дій союзників проти Японії. На япон. міста Хіросіма (6.08.1945) і Нагасакі (9.08.1945) були скинуті амер. атомні бомби, а 9.08.1945 рад. війська розпочали воєнні дії проти Японії, розгромили япон. Квантунську армію, звільнили Півн.-Схід. Китай, Півн. Корею, Півд. Сахалін й окупували Курильські о-ви. 2.09.1945 Японія підписала акт про беззастережну капітуляцію. У країнах, що брали участь у Д. с. в., було мобілізовано бл. ПО млн. чол., у війні загинуло бл. 62 млн. чол.

О.С. Пархомчук

Другого фронту проблема в Другій світовій ВІЙНІ — питання про відкриття союзниками СРСР фронту в Європі в період Великої вітчизняної війни 1941-45; одне з найгостріших у відносинах між провідними членами *антигітлерівської коаліції*. Д. ф. п. постала практично одразу після нападу Німеччини на СРСР 22.06.1941. Уже 27.06.1941 посол СРСР у Великій Британії / *Майський* у бесіді з членом брит. уряду лордом Бівербруком поставив питання про необхідність початку бойових дій в Європі брит. військами проти Німеччини. 18.07.1941 *Й. Сталін* у листі до *В. Черчілля* також поставив питання про відкриття Другого фронту в Півн. Франції. Але брит. керівництво не бажало форсувати його вирішення, оскільки побоювалось посилення впливу СРСР у повоєнному світі й поширення його контролю на країни Центр.-Схід. Європи, відтак прагнуло вступити в бойові дії на континенті в той час і в тому місці, що найбільшою мірою відповідатимуть інтересам Лондона. Водночас існували об'єктивні переш-

коди для швидкого відкриття Другого фронту. Амер. армія ще була на стадії перебудови, британська, що зазнала значних втрат при відступі з Франції в 1940, не встигла відновити сили; у союзників не було матеріал, засобів для здійснення десантної операції великих масштабів.

Після вступу США у війну проти Німеччини амер. керівництво виявило певну підтримку рад. вимог про відкриття Другого фронту. Рішеннями амер.-брит. конференції на Ньюфаундленді в серпні 1941 перемога в Європі була проголошена першочерговим завданням союзників, після чого вони перейшли до практичної фази планування операцій. У грудні 1941 генерала *Д. Ейзенхауера* було призначено відповідальним за підготовку операції союзників з висадки у Франції. Під його керівництвом було розроблено та представлено у квітні 1942 брит. стороні два плани висадки в Європі: 1943 (операція «*Раундап*») і 1942 — у разі розгрому рад. армії та виходу СРСР із війни (операція «*Следжхам-мер*»). За основу було прийнято план операції «*Раундап*», водночас брит. сторона зберегла певні застереження навіть щодо терміну висадки в 1943. У результаті, замість відкриття Другого фронту в Європі, на Вашингтонській конференції 22.12.1941-14.01.1942 було прийнято рішення про висадку амер. та брит. військ у франц.

Півн. Африці (операція «Торч»). Під час візиту наркома закорд. справ СРСР *В. Молотова* до Вашингтона в червні 1942 в амер.-рад. комюніке терміном відкриття Другого фронту було визначено 1942; аналогічні зобов'язання було взято й брит. керівництвом. Але в серпні 1942 Велика Британія та США переглянули свої наміри й повернулися до планів операцій лише в Півн. Африці. Під час свого візиту до Москви 14.08.1942 *В. Черчілль* передав рад. уряду меморандум, у якому повідомлялось про неможливість відкриття 1942 Другого фронту в Європі та про початок операції «Торч» у жовтні того ж року. Брит. й амер. керівництво заявили про перенесення терміну висадки в Європі на весну 1943.

Під час *Касабланської конференції 1943* Велика Британія та США не прийняли рішення про відкриття Другого фронту в Європі. Було ухвалено завдати ударів на Сицилії та на півдні Італії (операції «Хаскі» та «Аваланш»). У травні 1943 у Вашингтоні *Ф. Рузвельт* і *В. Черчілль* домовились перенести відкриття Другого фронту в Європі на травень 1944. Під час *Квебекської конференції 1943* лідери Британії та США підтвердили

дату висадки в Півн. Франції (операція «Овер-лорд») — 1.05.1944. Попри вимоги СРСР, питання про укладення зобов'язуючої угоди між союзниками щодо терміну відкриття Другого фронту не було включено в порядок денний Московської конференції міністрів закорд. справ Великої Британії, СРСР та США (див. *Московські конференції 1941, 1943*). Конкретні рішення щодо Д. ф. п. були ухвалені на *Тегеранській конференції 1943*. Вона взяла до уваги, що операцію «Оверлорд» буде здійснено протягом травня 1944 разом з операцією в Півд. Франції. Другий фронт у Європі було відкрито висадкою амер.-брит. війську Нормандії 6.06.1944.

В.Ю. Константинов

Дуасн дипломатичного корпусу (з франц. сіоуп — старшина, старійшина) — особа, що очолює дипломатичний корпус у країні перебування. Д. д. к. стає глава дипломатичного представництва, який перший серед інших глав дип. представництв у країні перебування вручив *вірчі грамоти* та належить до вищого дипломатичного класу (як правило, *посол* чи *нунцій*). У деяких католицьких країнах Д. д. к. за усталеною традицією, незалежно від часу акредитування, є виключно папський нунцій. Д. д. к. не має ніяких особливих прав стосовно інших членів очолюваного ним дип. корпусу й не може давати їм свої розпорядження, однак ця посада завжди вважалась досить почесною. Функції Д. д. к. носять, насамперед, протокольний характер. Він очолює дип. корпус на різних церемоніях і за необхідності виступає від його імені (при передачі поздоровлень чи вираженні співчуття тощо), підтримує постійний контакт із відомством закордонних справ країни перебування, консулює своїх колег з питань місцевого протоколу та особливостей взаємин із місцевою владою тощо. Д. д. к. може виступити на захист інтересів дип. корпусу чи окремих його членів, якщо в діях місцевого протоколу помітить порушення привілеїв та імунітетів чи етикету. Але він не має права від імені дип. корпусу або за його дорученням робити заяви чи *демарши* політ. характеру. Такого роду дії Д. д. к. можуть бути *дезавутованими* будь-яким членом дип. корпусу як такі, що не відповідають позиції країни, яку представляє останній.

В.М. Матвєнко

Дубінін Юрій Володимирович (1930) — рад. і рос. дипломат. Кандидат істор. наук. На дип.

роботі з 1955. 1955-56 — співробітник посольства СРСР у Франції, 1956-59 — Секретаріату ЮНЕСКО; 1960-63 — співробітник центр, апарату МЗС СРСР; 1963-68 — 1-й секр., радник посольства СРСР у Франції; 1968-71 — на відповідальній роботі в центр, апараті МЗС СРСР; 1971-78 — зав. 1-го Європ. відділу МЗС, 1972-78 - чл. Колегії МЗС СРСР; 1978-91 - посол СРСР в Іспанії, США, Франції, постійний представник СРСР при ООН. 1996-99 — заст. мін. закорд. справ, Надзвичайний і Повноважний Посол РФ в Україні.

Н.Ф. Сербіна

Дубчек Олександр (27.11.1921, с. Угровець, Словаччина — 7.11.1992, Прага) — чехословацький громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї столяра. 1925-38 разом із батьками мешкав у СРСР, навчався в середніх школах Фрунзе (сьогодні — Бішкек, Киргизстан) та Нижнього Новгорода. По поверненні на Батьківщину працював слюсарем і ковалем. Із 1939 — чл. КПЧ, брав активну участь у Словацькому нац. повстанні 1944; із 1949 — на керівних посадах у компартії Словаччини. 1955 закінчив юрид. ф-т ун-ту ім. Яна Коменського, 1955-58 навчався у Вищій парт. школі при ЦК КПРС у Москві. Із 1963 — 1-й секр. ЦК компартії Словаччини, 1968-69 — 1-й секр. Компартії ЧССР (КПЧ), 1951-55 та 1960-70 — депутат Нац. зборів ЧСР. Ініціював проведення ліберальних реформ й ухвалення 5.04.1968 «Програми дій», у якій заперечувався репресивний характер утримання влади, відкидалась доктрина про керівну роль КПЧ в суспільстві й гарантувалась реальна свобода думки та слова (див. «*Празька весна 1968*). Коли дип. тиск на керівництво КПЧ з боку роздратованого Кремля не приніс результату, 20.08.1968 війська ОВД окупували ЧСР, її лідери, у т. ч. Д., були затримані та літаком доставлені в Москву, де були примушені визнати «законною» цю акцію. У квітні 1969 був відсторонений від керівництва КПЧ й відряджений послом до Туреччини; у липні 1970 — виключений з лав КПЧ і позбавлений статусу депутата. 1970-81 — працівник

системи лісового госп-ва в Братиславі; 1981-89 — пенсіонер. 1989-92 — голова Федер. зборів ЧССР (із квітня 1990 — ЧСФР). Помер від травм, отриманих в автомобільній катастрофі.

РА. Кривонос

Дугерсурен Мангалин (1922) — монгольський держ. діяч і дипломат. Із 1950 — чл. ЦК Монгольської народно-рев. партії; 1951-52 — заст. завідувача, зав. відділу МЗС МНР; 1953-56 — секр. ЦК Монгольського рев. союзу молоді, заст. міністра юстиції; 1956-58 — заст. мін. зак. справ; 1958-62 — посол МНР в Індії й за сумісництвом у Бірмі та Непалі; 1962-63 — 1-й заст. мін. зак. справ, 1963-68 і 1976-88 — мін. зак. справ. 1968-72 — постійний представник МНР при ООН, 1972-76 — постійний представник МНР при Відділенні ООН та інших міжнар. орг-ціях

У Женеві.

В.І.Головченко

Дуглас-Г'юм (Ооіціак-Ноше) Александр Фредерік, барон Колдстрим (2.07.1903, Лондон -9.10.1995, Бервікшир, Шотландія) — брит. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Освіту здобув в Ітоні й Оксфорді. 1931-45 і 1950-51 — депутат палати общин від Юніоністської партії. 1951 успадкував титул графа Г'юма й перейшов до палати лордів. 1937-39 — парл. особистий секр. Прем'єр-міністра Великої Британії *Н. Чемберлена*, брав участь у виробленні *Мюнхенської угоди 1938*; 1945 — парл. заст. мін. зак. справ; 1951 — держ. міністр у справах Шотландії; 1955-60 — міністр у справах Співдружності, 1960-63 — мін. зак. справ; 1963-64 — Прем'єр-міністр Великої Британії; 1964-65 — лідер консервативної опозиції; 1970-74 — мін. зак. справ й у справах Співдружності. Активно сприяв налагодженню стратегічного партнерства зі США на засадах послідовного, але неагресивного анти-комунізму; як головуючий на конференції прем'єр-міністрів *Співдружності Націй* у липні 1964 забезпечив компромісне вирішення расових проблем. Після 1974 залишив громад.-політ.

ДІЯЛЬНІСТЬ.

РА. Кривонос

Думбартон-Окс конференція відбувалась 21.08-7.10.1944 у Вашингтоні, у резиденції Думбартон-Окс; визначила засади створення універсальної міжнар. орг-ції для повоєнного світу. Скликана за рішеннями Московської конференції 1943 (див. *Московські конференції 1941, 1943*). До 28.09.1944 переговори в Думбартон-Окс і велись лише за участі делегацій трьох великих держав — Великої Британії, СРСР та США. Із 29.09.1944 — між делегаціями Великої Британії, Китаю та США. Їх очолювали заст. мін. зак. справ Великої Британії *А. Кадоген*, посол СРСР у США *А. Громико* та заст. держ. секретаря *Е. Стеттініус*. Основна робота велась у Керівному комітетові та 6-й підкомісіях. Результатом

переговорів було підписання «Попередніх пропозицій щодо створення Заг. міжнар. орг-ції з підтримки миру і безпеки», які стали основою *Статуту ООН*, прийнятого на *Сан-Франциській конференції 1945*. На конференції вперше запропоновано назву «*Організація Об'єднаних Націй*»; сторони в цілому дійшли згоди щодо визначення її цілей та принципів, основних елементів структури. Водночас не були вирішені питання членства, статусу *Ради Безпеки ООН*, *Міжнародного Суду ООН*, долю підмандатних територій і взагалі залежних народів тощо. Ці питання були розв'язані тільки під час *Кримської (Ялтинської) конференції 1945*. 9-Ю. 10.1944 пропозиції, ухвалені конференцією в Думбартон-Оксі, були

ОПублКОВАНІ.

В.М. Вдовенко

ДумІН Осип (1893 - 1945) — укр. військ. діяч та історик. Нар. в Галичині. Під час *Першої світової війни* — в австр.-угорській армії, потрапив у рос. полон і працював на шахтах Криворіжжя. Після Лютневої ревіції 1917 таємно організував загін із полонених-галичан, на чолі якого 14.01.1918 прибув до Києва та приєднався до Галицько-Буковинського куреня Січових Стрільців; активний учасник антигетьманського повстання під проводом Директорії. 1919 — командир сотні, куреня, полку та бойової групи Корпусу Січових Стрільців. 1920-21 очолював антибільшовицький повстанський загін на Трипільщині. 1921-25 — керівник відділу розвідки Начальної Команди Укр. Військ. Орг-ції; у стислий термін розгорнув розвідувальну мережу на території Схід. Галичини, Волині та етнічної Польщі. 1923 забезпечив укладення домовленості з литовським урядом щодо співпраці в галузі обміну розвіданими про Польщу й СРСР. 1925 вийшов з УВО на знак незгоди з пронім. орієнтацією її керівництва та спільно з прибічниками *Є.*

Петрушевича створив радя-нофільську Зах.-укр. Народно-рев. орг-цію.

Твори: «Нарис історії українсько-польської війни 1918-1919», «Історія Легіону українських Січових Стрільців», «Партизани», «Історія українського війська» (у співавторстві, 1938).

В.І. Головченко

Думка громадська в міжнародних відносинах — сукупність поглядів, вираження установок суспільства та окремих індивідуумів щодо певної проблеми світового розвитку.

Роль Д. г. в теорії та практиці міжнар. відносин та *зовнішній політиці* залишається предметом дискусій. На поч. ХХ ст. представники *політичного ідеалізму* вважали, що саме Д. г. та гласність під час обговорення та прийняття зовн.-політ. рішень сприяє запобіганню нових світових війн, оскільки таємний, елітарний характер традиційної дипломатії спричиняє міжнар. кризи. Представники *політичного реалізму* вважали, що масова громадськість не підготована до сприйняття складних закономірностей міжнар.

політики й може привнести в процес прийняття рішень небажані емоції. Д. г. виступає істотним фактором зовн. політики, причому її роль у сучас. глобалізованому й технологізованому світі постійно зростає.

Д. г. набуває стійкості завдяки існуванню т. зв. «лідерів думки», які, на відміну від масової публіки, уважно стежать за політ, подіями та слугують центрами «неформальних інформаційних мереж», на судження яких повністю спираються щодо зовн.-політ. проблем.

Відкриті суспільства мають такі джерела, які породжують Д. г.: безпосереднє спостереження за оточенням, уловлювання, схвалення тих чи інших дій, заяв тощо; засоби масової комунікації, що породжують т. зв. «дух часу» (тематику світової громадської думки, яка тримається впродовж

ТрИ ВалОГО Періоду).

А.В. Яковець

Дунайська (Белградська) конференція 1948 відбулась згідно з рішенням сесії *Ради міністрів закордонних справ* у грудні 1946 з метою післявоєнного врегулювання міжнар.-прав, режиму судноплавства на Дунаї. Учасниками були представники придунайських країн — СРСР, УРСР, Болгарії, Румунії, Угорщини, Чехословаччини, Югославії, а також США, Великої Британії та Франції як членів РМЗС, із дорадчим голосом — представники Австрії. Активну участь у роботі конференції брала укр. делегація, очолювана заст. Голови Ради Міністрів УРСР *А. Барановським*. У результаті гострої дискусії та всебічного обговорення проблеми була розроблена Конвенція про режим судноплавства на Дунаї, підписана придунайськими д-вами в Белграді 18.08.1948. Конвенцією встановлено демокр. статус використання судноплавної частини Дунаю (від м. Ульм у ФРН до гирла Дунаю з виходом до Чорного моря), яка має бути вільною та відкритою для громадян усіх д-ав на основі рівності щодо портових і навігаційних зборів та умов *судноплавства міжнародного торгівельного*. Військ, суднам недоунайських д-ав заборонялось ходити по річці. При-дунайські д-ви зберігали право юрисдикції у внутр. *територіальних водах* і водночас гарантували охорону інтересів міжнар. торгівлі на Дунаї. Президія ВР УРСР ратифікувала Конвенцію 18.02.1949, і після її ратифікації іншими державами-учасницями вона набрала чинності 11.05.1949 (1960 до конвенції приєдналася й Австрія як повноправний член). 1949 згідно з Конвенцією (ст. 5) була створена Дунайська комісія як міжнар. орган для забезпечення вільного судноплавства на Дунаї та розвитку міжнар. співробітництва відповідно до інтересів і суверенних прав держав-учасниць Белградської конвенції. Вона складається виключно з представників придунайських д-ав (по одному від кожної), і хоча не має ні законодавчих, ні судових функцій, спостерігає за виконанням Конвенції 1948, складає заг. плани розвитку судноплавства на основі пропозицій країн-учасниць, уніфікує правила річкового й санітарного нагляду, координує гідрометеорологічну й екологічну служби на Дунаї тощо. Штаб-квартира Дунайської комісії перебуває в Будапешті, де проводяться щорічні сесії (до 1954 була в румунському Галаці). УРСР у 70-ті ХХ ст. була позбавлена права мати свого представника в Дунайській комісії, її інтереси представляв делегат від СРСР. Лише 1992 право України було відновлено. Негативно позначились на розвитку дунайського судноплавства й роботі Дунайської комісії погіршення відносин між СРСР та Югославією 1948-53, а також розпад СФРЮ і *санкції міжнародні* проти Югославії з 1992 (зокрема, суттєвих збитків зазнала Україна) й особливо — бомбардування силами НАТО Югославії 1999. Метою Дунайської комісії на поч. ХХІ ст. є відновлення судноплавства в повному обсязі заради забезпечення комунікативних потреб об'єднаної Європи.

С.В. Віднянський

Дунайська КОМІСІЯ — див. *Дунайська конференція 1948*.

Дурдинець Василь Васильович (27.09.1937, с. Ромачевиця (тепер с. Залужжя) Мукачівського р-ну Закарпатської обл.) — укр. держ., громад.-політ, діяч. Закінчив юрид. ф-т Львівського держ. ун-ту ім. І. Франка (1960). 1960-70 працював у молодіжних орг-ціях (Львів, Москва); 1970-78 перебував на парт. роботі (Львівський

обком КПУ, ЦК КПУ). Із 1978 — заступник, із 1982 — 1-й заст. міністра внутр. справ УРСР; двічі (1990, 1994) обирався народним депутатом України; 1991-92 — чл. Президії, голова комісії ВР України з питань оборони й держ. безпеки; 1992-94 — 1-й заст. голови ВР України. Із 1994 — 1-й заст. голови, а з 1995 — голова координаційного к-ту по б-бі з корупцією і орг. злочинністю при Президентові України (по квітень 1999), чл. Ради нац. безпеки і оборони України. 1995-96 — віце-прем'єр-міністр з питань держ. безпеки й надзвичайних ситуацій; 1996-97 — 1-й віце-прем'єр-міністр України, у червні — липні 1997 — виконуючий обов'язки Прем'єр-міністра України. 1997-99 — дир. Нац. бюро розслідувань України. Із березня 1999 — міністр України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи; водночас у серпні 1999 призначений представником України в постійних органах Частково відкритої угоди Ради Європи щодо запобігання, захисту та надання допомоги в разі великих природних і техногенних катастроф. 2.12.2002-15.07.2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Угорській Республіці. Нагороджений орденами, медалями й відзнаками СРСР та України, зокрема «За особисту мужність» (1991), князя Ярослава Мудрого V ступеня, «За заслуги» III ступеня, Почесною грамотою КМ України.

В.М. Матвієнко

ДюбюїССОН (OйЪиI88оп) П'єр (1949) — бельгійський дипломат. Закінчив пед. коледж у Мон-сі (Бельгія). 1973-87 — перекладач з франц., нім. й англ. мов в Ун-ті Монс-Хайнау. Із 1987 — надип. службі. 1989-92 — аташе постійного представництва Бельгії при Раді Європи, 1992-97 — заст. постійного представника Бельгії при Раді Європи, 1997-2000 — 1-й секр. Департаменту європ. інтеграції МЗС Бельгії. У 2000-03 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства

Бельгія в Україні.

В.І. Головченко

Дюма (Битак) Ролан (23.08.1922, Лімож, Франція) — франц. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї цивільного службовця, розстріляного нацистськими окуп. військами за участь в Опорі під час *Другої світової війни*. Сам був активним учасником б-би з нацистами. Після війни працював журналістом, адвокатом, був юрид. консультантом відомих діячів Опору, учасник

низки великих політ, процесів; тричі обирався депутатом Нац. зборів від Франц. соціал. партії. 1981-84 — політ, радник президента *Ф. Мітте-рана*, 1983-84 — міністр у європ. справах, 1984-86 і 1988-93 — мін. зак. справ. 1995 призначений президентом Конституційного суду, але 2000 залишив цю посаду через звинувачення в корупції. Засуджений до 6-ти міс. ув'язнення у 2001, але апеляційний суд відмінив вирок 2003.

Р.Л. Кривонос

Дюранда ЛІНІЯ (англ. Оигапсі Біпе) названа на честь М. Дюранда — секретаря з інозем. справ колоніальної адміністрації в Брит. Індії, що підписав у Кабулі 12.11.1893 нерівноправний договір з еміром Абдурахман-ханом щодо встановлення держ. кордону між брит. колоніальними володіннями на півострові Індостан та Афганістаном. У результаті втілення в життя домовленості Дюранда виникла пуштунська проблема, суть якої зводилась до претензій Афганістану на територію Пакистану площею в 150 тис. км², населену пуштунськими племенами в півн.-зах. прикордонній провінції Пакистану. 1947 Афганістан проголосував проти прийому Пакистану до *Організації Об'єднаних Націй*, а 1949 афган. уряд не визнав Д. л. як

міжнар. кордон між країнами. У подальшому Д. л. стала основною причиною ворожнечі між обома країнами. Станом на 1.01.2004 в пакистанському секторі Д. л. мешкало 10 млн. пуштунів.

П.М. Ігнат'єв

Дяченко Олег Маркович (5.03.1939, Ромни Сумської обл. — 11.12.2003, Київ) — укр. дипломат. Закінчив Моск. держ. ін-т міжнар. відносин МЗС СРСР (1963). 1963-66 — аташе, 2-й секр., 1-й секр., відповідальний секр., радник Комісії України у справах ЮНЕСКО; 1966-72 — співроб. Секретаріату ЮНЕСКО; 1979-80 — консул генконсульства СРСР у Нью-Йорку; 1984-89 — 1-й секр. посольства СРСР у США; 1989-91 — нач. відділу кадрів, чл. Колегії МЗС УРСР; у 1991 — ген. консул СРСР у Торонто; 1992-94 — нач. Управління держ. протоколу МЗС України; 1994-97 — нач. Управління культ, зв'язків МЗС України. У травні 1997 -січні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Туніській Республіці, водночас у січні 1998 — січні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Марокко за сумісництвом.

В.М. Матвієнко

Е

Еанеш (Еапек) Антоніу душ Сантуш Рамалью (25.01.1935, Алкаїн, Португалія) — португальський держ. і військ, діяч, учасник колоніальних війн Португалії в Африці. Розчарувавшись у колоніальній політиці Лісабона, приєднався до опозиційного руху молодших офіцерів, які повалили авторитарний режим М. Каетану 25.04.1974. Очолив центристське угруповання й нейтралізував спробу ультралівого перевороту 25.11.1975. У грудні 1975 призначений нач. штабу португальських збройних сил. 27.06.1976-9.03.1986 — Президент Португальської Республіки. У внутр. і зовн. політиці спирався на широку центристську коаліцію, що складалась із соціалістів, народних демократів та соціал-демократів. Відіграв важливу роль у консолідації демократії в країні та забезпеченні її вступу до *Ради Європи* (1976) і *Європейського економічного співтовариства* (1.01.1986).

РА. Кривонос

ЕбердІН (АЪегсіееп) Джордж Гамільтон Гордон (28.01.1784- 14.12.1860) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат, граф. З 1801 — чл. Палати лордів. У 1813-14 — посол Великої Британії в Австрії, брав участь у підготовці *Шомонського трактату 1814* й *Паризького мирного договору 1814*. У 1828-30 та 1841-46 — мін. зак. справ Великої Британії. У 1834-35 — військ, міністр і міністр колоній. 19.12.1852-

6.02.1855 — Прем'єр-міністр. У 1844 розпочав тривалі переговори з рос. царем *Миколою I* про поділ Османської імп., фактично провокуючи Росію проти Туреччини. У 1853 уклав угоду з Францією про спільні дії проти Росії у схід, питанні,

а в 1854, після розгрому тур. флоту при Синопі, оголосив війну Росії. Змушений був піти у відставку через невдачі брит. військ у *Кримській війні 1853-56.*

РА. Кривонос

Еванс (Еуапз) Гарет (5.09.1944, Мельбурн) — австралійський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив Мельбурнський (право) та Оксфордський (політика, економіка, філософія) ун-ти; чл. керівництва Лейбористської партії. У 1983-84 — ген. прокурор Австралії. 1984-87 — міністр з ресурсів й енергетики; 1987-88 — міністр транспорту та шляхів сполучення. У 1988-96 — мін. зак. справ. Узяв активну участь у вирішенні ООН *Камбоджійської проблеми*. Сприяв укладанню *Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1993*. Ініціював створення *Азіатсько-тихоокеанського економічного співробітництва* (1989) та комісії Канберри зі знищення ядерної зброї. 1990 в Австралії був названий гуманістом року. Із 1996 — президент і виконавчий дир. Міжнародної кризової

Групи.

В.І.Головченко

Еватт (Еуаіі) Герберт Вір (30.04.1894, Мейт-ленд, Новий Півд. Уельс, Австралія - 2.11.1965, Канберра) — австралійський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. 1925 обраний від Австралійської лейбористської партії до Законодавчих зборів шт. Новий Півд. Уельс; 1930 призначений наймолодшим в історії країни членом Верховного суду; 1940 обраний до палати представників федер. парламенту. 1941-49 — мін. зак. справ Австралійського Союзу, водночас 1946-49 — віце-прем'єр-міністр; очолював делегацію Австралії на *Сан-Франциській конференції 1945* і Комісію ООН з Палестини 1947, головував на 3-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН 1948-49*. Із 1949 — голова Всесвітньої федерації асоціацій сприяння ООН. 1951-60 — лідер Лейбористської партії, відстоював демокр. права та свободи в умовах активізації *«Холодної війни»*, зірвав спробу заборонити діяльність комуніст, партії. 1960-62 — гол. суддя шт. Новий Півд. Уельс, змушений подати у відставку у зв'язку з хворобою.

В.І. Головченко

ЕВІАНСЬКІ УГОДИ 1962 — франц.-алжирські домовленості, підписані 18.03.1962 в Евіан-ле-Бені (Франція) уповноваженими делегаціями

франц. уряду й Тимчасового уряду Алжирської республіки (ТУАР); завершили *війну за незалежність Алжиру 1954-62*. Провал переговорів 1961 з питань самовизначення Алжиру, фактичне розв'язання орг-цією «Таємна армія», яка виступала проти відокремлення від Франції, громад. війни в країні, а також вирішальні перемоги алжирських визв. сил і зростаючий міжнар. авторитет політ, інститутів руху за незалежність схилили франц. громадськість до ідей незалежності Алжиру. 7.03.1962 в умовах суворой таємності в Евіані за посередництва представника Швейцарії О. Лонга відновилися франц.-алжирські переговори, у ході яких обидві сторони пішли на взаємні поступки: ТУАР погодився врахувати інтереси франц. нафтових компаній у Сахарі, а також зберегти франц. військ, бази в Алжирі; Франція погодилась визнати територ. цілісність Алжиру, відмовилась від вимоги підписання угоди про взаємну оборону й від встановлення контролю над зовн. політикою Алжиру. Завдяки компромісу стало можливим підписання 18.03.1962 Е. у, за схвалення яких висловились 90% учасників референдуму, проведеного у Франції 8.04.1962. Домовленості включали: угоду про припинення вогню; угоди про проведення в Алжирі референдуму з питання незалежності та про тимчасову орг-цію держ. влади в країні в перехідний період, оформлені у вигляді декретів Президента Французької Республіки; кілька декларацій про принципи франц.-алжирського співробітництва у різних сферах. Відповідно до Е. у. на всій території Алжиру з 19.03.1962 обома сторонами припинялись бойові дії та розпочиналась підготовка до референдуму з питання самовизначення алжирського народу, призначеного на 1.07.1962. Франція зобов'язувалася негайно визнати суверенність Алжиру, якщо за результатами референдуму більшість населення висловиться за незалежність. У ході голосування 91% виборців підтримали суверенітет. Угоди також передбачали скорочення франц. збройних сил в Алжирі до 90 тис. солдатів й офіцерів, їх перебування на його території протягом 3 років, збереження за Францією на 5 років ракетного полігона в Колон-Бешарі, атомного — в Реггані (Сахара) й військ.-мор. бази в Мерс-ель-Кабірі впродовж 15 років. Визнавши суверенне право Алжиру на Сахару, Франція досягла домовленості про спільну експлуатацію її нафтових і гірничорудних родо-

вищ, добилась твердої гарантії недоторканності особи та майна алжирських французів, перебування країни у франковій зоні, ряду суттєвих пільг для франц. капіталу в обмін на свою техн., фінанс. і культ, допомогу.

Підписання Е. у. знаменувало переможне завершення алжирської нац.-визв. рев-ції, ліквідацію франц. колоніального панування й завоювання нац. незалежності. Зі зміцненням екон. і політ, самостійності Алжиру багато положень Е. у, зокрема військ, статті та статті, які забезпечували екон. й торг, пільги Франції в цій країні,

ВТраТИЛИ ЧИННІСТЬ.

І.Д. Коміренко

ЕДЖЄВІТ (ЕССУП) Бюлент (28.05.1925, Стамбул) — тур. громад.-політ, і держ. діяч. 1957, 1961, 1965 і 1969 обирався депутатом парламенту від Народно-республіканської партії (НРП). 1961-65 — міністр праці. Із 1966 — ген. секретар НРП, із 1972 — голова НРП. 1985 заснував і очолив Демократичну ліву партію. 25.01-17.11.1974, 21.06-11.7.1977, 5.01.1978-12.11.1979 і 11.01.1999-18.11.2002 — Прем'єр-міністр Турецької Республіки, тричі заарештовувався військ, урядами за політ, діяльність усупереч забороні. У зовн. політиці у відстоюванні нац.-держ. інтересів віддавав перевагу наступальній тактиці. 20.07.1974 ініціював військ, інтервенцію на Кіпр, у січні 1999 — захоплення в Кенії в полон лідера курдського визв. руху А. Оджалана. Неодноразово вводив війська в Півн. Ірак, водночас на Гельсінському саміті *Європейського Союзу* 1999 добився визнання Туреччини кандидатом на вступ до цього об'єднання.

В.І. Головченко

Ейзенхауер (Eisenhower) Дуайт Девід (14.10.1890, Денісон, шт. Техас - 28.03.1969, Вашингтон) — амер. громад.-політ., держ. і військ, діяч, 34-й Президент США (20.01.1953-20.01.1961). Нар. в сім'ї дрібного крамаря-ме-ноніта. Закінчив Військову академію у Вест-Пойнті (1915), курси Академії ген. штабу у Форт-Лівенворті (1924) та Військовий коледж у Вашингтоні. 1915-29 — на командних посадах у танкових військах. 1929-35 — в апараті помічника військ, міністра, співавтор плану «промислової мобілізації» США. 1935-41 — помічник нач. штабу сухопутних військ Д. Макар-тура, нач. штабу 3-ї армії. 1941-42 — нач. оперативного відділу ген. штабу, виступав за якнайшвидше відкриття «другого фронту» через Ла-

Манш у Франції. Як командувач амер. військами в Європі (із червня 1942) був змушений попередньо провести успішні десантні операції в Півн. Африці (8.11.1942), на Сицилії (10.07.1943) й Апеннінському піво-ві (3.09.1943), після чого у грудні 1943 був призначений командувачем експедиційними союзними військами в Європі й 6.06.1944 здійснив їх висадку в Нормандії. 7.05.1945 у Реймсі підписав акт про безумовну капітуляцію нім. збройних сил на всіх фронтах. На посаді військ, губернатора амер. зони в Німеччині сподівався продовжити амер.-рад. співпрацю. Вислювався проти застосування ядерної зброї в Японії, оскільки це могло зашкодити відносинам із СРСР, і виступав проти деіндустріалізації Німеччини. У листопаді 1945 — лютому 1948 — нач. штабу сухопутних військ США. Після виходу у відставку — президент Колумбійського ун-ту. У грудні 1949 — червні 1952 — 1-й головнокомандувач Збройними силами НАТО. На липневому 1952 конвенті Республіканської партії в Чикаго був висунутий кандидатом у президенти США, отримав майже 34 млн. голосів (55% виборців). Переобраний на 2-й термін у листопаді 1956. У внутр. політиці спирався на засади «динамічного консерватизму» («сучасного республіканізму») й розвиток вільної конкуренції; у зовнішній — запровадив «масованої відплати» доктрину, конкретизовану для Півд.-Схід. Азії в «доміно» теорії. Конфлікт Захід — Схід сприймав як протистояння між аморальною комуніст, диктатурою та вільною зах. демократією, що має згуртуватись у міцну коаліцію. Задля цього форсував прийняття ФРН у НАТО, підтримав створення *Європейського економічного співтовариства* та ініціював ухвалення Конгресом 9.03.1957 резолюції, що дозволяла президенту надавати екон. і військ, допомогу кожній нації, яка зазнала збройної агресії з боку д-ви, контрольованої «світовим комунізмом» {Ейзенхауера — Даллеса доктрина}. Водночас виявляв зацікавленість у послабленні конфліктів із СРСР та його союзниками (див. Берлінська нарада міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії та Франції 1954; Женевська нарада з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954; Державний договір про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955). Запросив М. Хрущова з офіц. візитом до США, що відбувся у вересні 1959 (V-2 інцидент у відповідь зірвав презид. візит і зустріч на вищому рівні в Парижі 16-17.05.1960). Сприяв антиколоніальній пропагандистській кампанії. У грудні 1953 проголосив програму «Атом заради миру», а на зустрічі на вищому рівні в Женеві в липні 1955 запропонував систему інспекцій з повітря для контролю за заг. роззброєнням. У прощальному зверненні до амер. народу в січні 1961 наголосив на небезпеці *військово-промислового комплексу*, із яким слід боротися. Після залишення Білого дому офіційно знаходився поза політикою та займався написанням мемуарів.

Твори: «Хрестовий похід у Європу» (1948), «Документи Дуайта Д. Ейзенхауера. Тт. 1-9» (1970-1978).

В.І. Головченко

Ейзенхауера — Даллеса доктрина запропонована 5.01.1957 у посланні Президента США Д. Ейзенхауера до Конгресу США з викладом нової бл.-схід. політики; підготована на підставі меморандуму державного секретаря США Дж.Ф. Даллеса (грудень 1956), у якому йшлося про потребу США заповнити «вакуум сили», що утворився на Бл. Сході після *Суецької кризи 1956*. З огляду на наявність у регіоні «комуністичної загрози» і його значення для «глобальної політики» США Д. Ейзенхауер прохав

санкцію Конгресу щодо екон. (400 млн. дол. на найближчі два роки) і військ, допомоги країнам Бл. Сходу та використання на його розсуд амер. збройних сил. 9.03.1957 Президентом США була підписана спільна резолюція палати представників і сенату, яка передбачала надання Д. Ейзен-хауеру повноважень «здійснювати в регіоні Бл. та Сер. Сходу програму військ, допомоги будь-якій країні чи групі країн цього району, що бажають отримати таку допомогу». Крім того, США мали бути готові «використати свої збройні сили з метою надання допомоги будь-якій такій країні чи групі країн, що попросили допомогу, проти збройної агресії, здійснюваної будь-якою державою, яка контролюється міжнародним комунізмом». Пояснюючи, які країни входять до сфери дії доктрини, Дж.Ф. Даллес заявив у Конгресі, що під Бл. Сходом мається на увазі район, який охоплює Лівію на заході, Пакистан на сході, Туреччину на півночі, увесь Аравійський півострів на півдні, а також Ефіопію та Судан. Е.-Д. д. була безумовно підтримана регіональними учасниками Багдадського пакту (Ірак, Іран, Пакистан, Туреччина), Ліваном та Ізраїлем (див. *Організація Центрального*

договору). Проти неї рішуче виступили Афганістан, Єгипет, Ємен і Сирія. Решта д-ав Бл. Сходу погодилися на амер. екон. допомогу, висловившись проти використання військ США. Але проголошення 1.02.1958 Об'єднаної Арабської Республіки у складі Єгипту й Сирії, антимонархічна рев-ція в Іраку 14.07.1958 і вихід країни з Багдадського пакту 24.03.1959 та невдале збройне втручання США в Ліванську кризу в липні — серпні 1958 (уряд Р. Караме оголосив політику нейтралітету) засвідчили неспроможність Е.-Д. Д.

В.І. Головченко

ЕЙКСН (Айкеп) Френк (13.02.1898, Камлу, графство Арма, Ірландія — 18.05.1983, Дублін) — ірландський громад.-політ., і держ. діяч, дипломат. Із 1913 брав активну участь у нац.-визв. русі проти брит. колоніального панування. 1923-25 — нач. штабу підпільної Ірландської респ. армії, що невизнана угоди з Лондоном від 6.12.1921 про залишення в складі Великої Британії 6-ти ольс-терських графств і продовжувала збройну б-бу. Згодом вступив до респ. партії «Фіанна файл» («Солдати долі»), яка ставила за мету ліквідацію поділу країни та здобуття її екон. самостійності мирним шляхом. 1932-39 — міністр оборони Ірландської Вільної д-ви (із 1937 — Вільної д-ви Ейре), добився виведення брит. військ.-мор. баз. 1939-45 — міністр з координації оборонних заходів. 1945-48 — міністр фінансів. 1951-54 і 1957-69 — мін. зак. справ, водночас 1965-69 — віце-прем'єр Ірландської Республіки. Активно сприяв вступі країни до Організації європ. екон. співробіт-

Н И ЦТВа (1960).

В.І. Головченко

ЕЙхельман Отон Отонович (27.04.1854, Ям-бурзький повіт Петербурзької губернії — 21.02.1943, Прага) — укр. учений-юрист і дипломат. Закінчив Ревельську гімназію та юрид. ф-т Дерптського (Тартуського) ун-ту (1875), доктор права (1880, дисертація «Військова окупація ворожої території»). Із 1882 — проф. історії права на юрид. ф-ті Київ, ун-ту, з 1884 — зав. кафедри міжнар. права. 1905-09 — декан юрид. ф-ту, брав активну участь у міському самоврядуванні Києва, був членом адмін. суду, головою комісії юрид. справ, 1906 — виступив співавтором проекту Конституції Російської імп. Взимку 1918 як експерт з політ.-юрид. питань брав участь у *Брестських мирних переговорах 1917-18* УНР із Німеччиною й Австро-Угорщиною, працював у мін-ві торгу та промисловості. За гетьманату

П. Скоропадського — член Ради МЗС Української Держави, голова іспитової комісії *Консульських курсів* при МЗС, експерт з політ.-юрид. питань й уповноважений Ради Міністрів на *українсько-російських мирних переговорах 1918* і переговорах із Німеччиною та Австро-Угорщиною з екон. питань. За доби Директорії — консультант, старший радник і товариш мін. зак. справ УНР. 1921 розробив «Проект Конституції (основних держ. законів) УНР», який спирався на засади федералізму та прямої демократії, тоді ж склав «Меморандум уряду УНР» із усебічним обґрунтуванням прав народів колишньої Російської імп. на власну державність. Із 1921 — в еміграції в ЧСР, проф. Укр. вільного ун-ту, Укр. госп. академії та Укр. високого пед. ін-ту ім. М. Драгоманова.

Твори: «До питання про історію міжнародного права» (1885), «Консульське право» (1885), «Нариси з лекцій з міжнародного права» (1905), «Побутові підстави, правничий уклад і сучасний культурний поступ міжнародного права» (1931).

В.І. Головченко

Еквадорсько-перуанський збройний конфлікт 1995 — завершальна стадія тривалого *територіального спору* між двома державами, що виник після проголошення ними незалежності 1821-30; загострювалася в 1941, 1978, 1981 та 1991. Не визнаючи положень Протоколу про мир, дружбу і кордони, підписаного в Ріо-де-Жанейро 1942 з метою остаточного закріплення міждерж. кордонів, Еквадор висував *територіальні претензії* до Перу в районі схід, схилу гірського хребта Кондор. Збройні сутички між еквадорськими та перуанськими прикордонними патрулями, що тривали протягом січня 1995 в районі недемар-кованої ділянки кордону поблизу печери Тайос та р. Сенепя, які на підставі протоколу Ріо-де-Жанейро Перу вважала своєю територією, загрожували перерости в повномасштабну війну. Еквадор окупував перуанську гірську зону Тівінса й вимагав повернути територію всього гірського пасма Кондор. 15.02.1995 конфліктуючі сторони досягли домовленості про припинення вогню, а в листопаді 1995 підписали договір про ненапад. За активного посередництва Аргентини, Бразилії, Чилі та США — гарантів

протоколу Ріо-де-Жанейро — 24.10.1998 Президент Перу А. Фухіморі та Президент Еквадору Дж. Мауад уклали мирний договір, згідно з яким демаркація спірних 78 км кордону проводилась по вершинах гір, як того

вимагала перуанська сторона, внаслідок чого р. Сенепа і зона Тівінса залишалися під юрисдикцією Перу; Еквадор отримував у приватну власність 1 км² перуанської території в зоні Тівінса, на яку, проте, не поширювався його суверенітет; у районі конфлікту планувалося створити еквадорський і перуанський екологічні парки, де жодна зі сторін не повинна встановлювати нові військ, пости чи збільшувати чисельність своїх військ; також було встановлено лінію поділу між еквадорським і перуанським пунктами спостереження та визнано приналежність сектора Лагартокоча Перу. 14.05.1999 за погодженням обох країн було завершено демаркацію наземного й мор. кордонів. Н.М.

Весела

Екзекватура (з лат. ехкеяіаге — з'ясовувати, встановлювати) — офіц. документ про визнання державою перебування особи, вказаної в *консульському патенті*, главою самостійної *консульської установи* та про надання їй права виконувати *консульські функції* в певному *консульському окрузі*. Форма й порядок видачі Е. визначаються внутр. законодавством *приймаючої держави*; як правило, вона видається її МЗС. Е. може бути окремим док-том чи мати форму дозвільного напису на конне, патенті. До отримання Е. глава конне, установи може бути допущеним до виконання своїх обов'язків тимчасово. Д-ва перебування вправі відмовити у видачі Е. чи анулювати її, якщо *консула оголошено персоною нон грата*, і при цьому вона не зобов'язана повідомляти про мотиви свого рішення. Е. не потрібна: завідувачам конне, відділів *дипломатичних представництв*, оскільки виконання конне, функцій доручається одному із членів дип. персоналу *посольства* чи місії; іншим співробітникам конне, установ, які вільно призначаються д-вою, що їх направляє (при цьому ст. 19 *Віденської конвенції про консульські зносини 1963* закріплено положення про те, що Е. може бути видана конне, посадовій особі, яка не є главою конне, установи, у випадку прохання про це д-ви, що її направляє, або коли це вимагається законами і правилами країни перебування).

В.М.Матвієнко

ЕКОВАС — див. *Економічне співтовариство західноафриканських держав*.

Економічна допомога країнам, що розвиваються — передання однією державою іншій матеріал., техн., фінанс. та інших ресурсів переважно на безплатній основі або на певних пільгових умовах. Об'єктами Е. д., як правило, є найбідніші країни Тропічної Африки. Зменшується частка допомоги, що надається країнам Півд. й Півд.-Схід. Азії. Суб'єктами Е. д. в сучас. умовах виступають переважно розвинені країни та країни *ОПЕК*. Частка екон. допомоги країнам, що розвиваються, поступово замінюється комерційними кредитами та приватними інвестиціями, але вона залишається однією з форм розв'язання протиріч, що виникають при *експорті* приватних прямих капіталовкладень.

І.С.Кравченко

Економічна зона — термін, який вживається в нац. законодавстві ряду держав на позначення мор. простору, що в міжнар. мор. праві, зокрема, в *Конвенції ООН з міжнародного морського права 1982*, має назву *виключна економічна зона*. Така розбіжність у назві пов'язана, ймовірно, з тим, що появі й закріпленню в сучас. міжнар. мор. праві інституту виключної екон. зони передувала наук. концепція Е. з. В її основі лежать рекомендації з питання прав прибережної д-ви щодо ресурсів прилеглих районів, розроблені на регіональному семінарі африк. країн з мор. права (Яунде, червень 1972). Концепція Е. з., яка передбачала право прибережних д-ав встановлювати за межами 12-мильних *територіальних вод* виключну юрисдикцію з метою збереження живих ресурсів моря та контролю за його забрудненням, та концепція патримоніального моря, висунута д-вами Карибського басейну, яка дозволяла прибережним д-вам встановлювати суверенні права щодо всіх мор. ресурсів у зоні до 200 миль поза *територіальними водами*, взаємодіяли й дали поштовх до розробки нового інституту міжнар. мор. права — виключної екон. зони. Сучас. поняття Е. з., що зустрічається в законодавстві ряду д-ав, не має розбіжностей з інститутом виключної екон. зони в Конвенції ООН з міжнар. мор. права 1982. *в.с.Ржевська*

Економічна і соціальна комісія ООН для Азії і Тихого океану (іппііегі №іііоп\$ Есоpогіс ала¹ Socіаl СогтІ88Іоп гог Азіа апсі іbe Pacіfіс), **ЕСКАТО** (Е5САР) — регіональна комісія *Економічної і Соціальної Ради ООН*

(*ЕКОСОР*). Створена за резолюцією ЕКОСОР від 28.03.1947 як центр екон. і соц. розвитку в системі ООН для регіону Азії і Тихого океану. До її складу входять 51 держава-член, із яких 8 — колишні рад. республіки (Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргистан, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан), 3 європ. д-ви (Велика Британія, Нідерланди та Франція) і 9 асоційованих членів (Півн. Маріанські о-ви, о-ви Кука, Франц. Полінезія, Гуам, Спец. адм. район КНР Сянгам, Спец. адм. район КНР Аомень, Нова Каледонія, Ніуе, Амер. Самоа). Цілями комісії є сприяння екон. і соц. розвитку в регіоні;

надання техн. допомоги урядам країн-членів; вивчення проблем регіонального екон. розвитку; сприяння розвиткові регіональної торгівлі й посиленню екон. зв'язків у межах регіону та з д-вами інших регіонів світу. Основні напрямки діяльності комісії полягають у сприянні комплексному розвиткові країн Азії, Дал. Сходу та Тихого океану; розвиткові промисловості, с. г-ва, транспорту; координації нац. планів та програм розвитку; вирішенню питань щодо соц. розвитку, ліквідації неписьменності та зубожіння населення, житлового будівництва, народонаселення, міграції робочої сили, навколишнього середовища; розвиткові інвестиційної діяльності, передачі технологій, приватизації та підприємництву; участі в реалізації проектів, які фінансуються *Програмою розвитку ООН* тощо.

Вищим органом комісії, який вирішує найважливіші питання її функціонування й діяльності, є щорічна сесія міністрів держав-учасниць. Секретаріат очолюється Виконавчим секретарем, який політично підзвітний комісії, адміністративно — *Генеральному секретареві ООН*. Діють також постійні комітети, допоміжні органи, що займаються вивченням екон. і соц. проблем та дають свої рекомендації, і Консультативна рада. У рамках ЕСКАТО розвивається субрегіональне співробітництво з окремих питань, напр., щодо лібералізації внутр. регіональної торгівлі, фінансування проектів у галузі розвитку, щодо проектів освоєння басейну р. Меконг; діє Спеціальна програма для країн Центр. Азії та ін. Фінансування діяльності комісії здійснюється за рахунок бюджету ООН, внесків держав-членів та добровільних внесків урядів і неурядових структур. Штаб-квартира ЕСКАТО знаходиться в Бангкоку (Таїланд).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Економічна і соціальна комісія ООН для Західної Азії (Шііесі №ііоп8 Есопотіс аші 8осіаІ Сотті88іоп &g \#e8іегп Азіа), **ЕСКЗА** (Е8С\#А) — регіональна комісія *Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР)*. Заснована відповідно до резолюції ЕКОСОР від 9.08.1973 як правонаступниця Екон. і соц. представництва ООН у Бейруті. У 1985 було переглянуто основні цілі та напрямки діяльності ЕСКЗА. До її складу входять 12 арабських д-ав регіону (Бахрейн, Єгипет, Ірак, Йорданія, Ємен, Катар, Кувейт, Ліван, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія, Сирія) і Палестинська автономія. Цілями ЕСКЗА є сприяння розвитку та поглибленню екон. співробітництва й *інтеграції міжнародної* країн Зах. Азії; підтримка та зміцнення екон. відносин країн регіону між собою та з іншими д-вами світу; проведення досліджень з екон. та соц. питань, надання експертної та консультативної допомоги країнам-учасникам. Комісія сприяє реалізації програм і проектів у таких галузях, як с. г-во, охорона навколишнього середовища, пром. розвиток, міжнар. торгівля; у галузі регіонального розвитку та глобальних змін; здійснює збирання, обробку та розповсюдження екон., техн. та статистичної інформації; сприяє ЕКОСОР у виконанні її функцій, пов'язаних із вирішенням екон. проблем, у т. ч. надання техн. допомоги країнам регіону.

ЕСКЗА активно співпрацює з іншими регіональними орг-ціями, такими, як *Ліга арабських держав, Рада співробітництва арабських держав Перської затоки та Організація ісламської конференції* з цілями уникнути дублювання дій, забезпечити взаємодоповнюваність та сприяти ширшому обміну інформацією між країнами задля екон. і соц. розвитку регіону. Вищим органом комісії є Конференція, яка складається з делегацій держав-учасниць на міністерському рівні; збирається щорічно. Обслуговування діяльності комісії та щорічних зустрічей здійснюється Секретаріатом ЕСКЗА, що очолює Виконавчий секретар, який призначається і підзвітний *Генеральному секретареві ООН*. Діяльність комісії фінансується за рахунок бюджету ООН та внесків країн-учасниць, а також донорських внесків для реалізації конкретних проектів та програм. Штаб-квартира ЕСКЗА розміщується в Бейруті

(ЛІІ ван).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Економічна і Соціальна Рада ООН (ЕКОСОР) — один із головних органів *Організації Об'єднаних Націй*, що відповідає за екон., соц., культ. й гуманітарні аспекти діяльності ООН. ЕКОСОР — центр, форум для обговорення міжнар. екон. проблем і вироблення рекомендацій щодо їх вирішення. Вона координує екон. й соц. діяльність ООН та її спеціалізованих установ, готує доповіді й дослідження. Об'єкти ЕКОСОР: екон. і соц. розвиток, *права людини*, культура, освіта, охорона здоров'я, торгівля й транспорт, населення, житлові проблеми, умови праці та ін. ЕКОСОР має комісії, комітети, спец. групи: 6 функціональних комісій (статистична комісія, з народонаселення, із соц. розвитку, з прав людини, про становище жінок, з наркотичних засобів); 5 регіональних комісій, мета яких полягає в сприянні екон. та соц. розвитку регіонів та їхніх відносин з іншими країнами (*Європейська економічна комісія, Економічна комісія ООН для Латинської Америки і Карибського басейну, Економічна і соціальна комісія ООН для Азії і Тихого океану, Економічна комісія ООН для Західної Азії, Економічна комісія ООН для Африки*); функціонують постійні к-ти: Комітет для програм і координації і Комітет з урядових орг-цій. У структуру ЕКОСОР входять також різні групи експертів: Комітет з планування розвитку, Комітет з екон., соц. і культ. прав, Комітет з природних ресурсів та ін. ЕКОСОР координує діяльність ряду органів ООН, які діють в екологічній і соц. сферах, а саме: *Програма розвитку ООН (ПРООН), ЮНІСЕФ, Конференція ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД), Світова продуктова програма, Програма ООН з навколишнього*

середовища (ЮНЕП) та ін. ЕКОСОР складається з 54 членів. Щорічно *Генеральна Асамблея ООН* обирає 18 членів терміном на три роки. Передбачено таке представництво держав-членів: 14 — від Африки; 11 — від Азії; 6 — від Схід. Європи; 10 — від Лат. Америки й Карибського басейну; 13 — від Зах. Європи та США. ЕКОСОР не є постійним органом; вона проводить одну організаційну й дві чергові сесії на рік. Резолюції ЕКОСОР мають рекомендаційний характер.

В.С.Бруз

Економічна комісія ООН для Африки

(ШНесі №110п§ Есопотіс Сотткікіоп гог Аг-гіса), **ЕКА** (ЕСА) — регіональна комісія *Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР)*. Засно-

вана згідно з резолюцією ЕКОСОР від 29.04.1958, налічує 53 африканські д-ви. Цілями ЕКА є сприяння екон. та соц. розвитку в Африці; підтримка та зміцнення екон. відносин країн і регіонів Африки між собою та з іншими д-вами світу; проведення досліджень з екон. і технол. проблем; надання інформації та консультативних послуг; орг-ція підготовки професійних кадрів; надання допомоги в розробці узгодженої політики держав-членів для реалізації практичних заходів щодо подальшого екон. і техн. розвитку регіону. Основними напрямками діяльності Економічної комісії є здійснення програм у низці галузей промисловості, фінансів, транспорту, с. г-ва, природ, ресурсів і туризму; надання допомоги у розробці політики та планування розвитку населених пунктів, соц. досліджень; співробітництво з міжнар. і субрегіональними орг-ціями; створення багатонац. центрів з планування й оперативного керівництва тощо. ЕКА є основним координатором втілення Спеціальної ініціативи для Африки (1996), започаткованої з метою реалізації розробленого ООН «Нового порядку денного для Африки» (1991), а також бере активну участь у створенні та розвитку таких субрегіональних орг-цій, як *Економічне співтовариство західноафриканських держав*, *Зона преференційної торгівлі для Схід, та Півд. Африки*, *Співтовариство країн схід, та півд. Африки*, *Африканський банк розвитку* та ін.

Вищим органом Економічної комісії є Конференція африканських міністрів, відповідальна за екон. і соц. розвиток та планування, яка скликається щорічно. У разі необхідності проводяться зустрічі міністрів з окремих спеціалізованих питань екон. розвитку Африки. Допоміжним органом Конференції міністрів є Підготовчий комітет, що складається з держ. посадових осіб та експертів, який розробляє рекомендації з усіх питань діяльності ЕКА. Проведення щорічних сесій Конференції забезпечують Технічний підготовчий комітет і Секретаріат комісії, який очолюється Виконавчим секретарем. Виконавчий секретар ЕКА призначається та підзвітний *Генеральному секретареві ООН*. У рамках ЕКА діє понад 30 допоміжних інституцій. Фінансування діяльності комісії здійснюється за рахунок бюджетних коштів ООН та внесків держав-членів, а також донорських внесків третіх сторін. Штаб-квартира ЕКА знаходиться в Аддис-Абебі (Ефіопія).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Економічна комісія ООН для Латинської Америки і Карибського басейну (Б'пігесі №110п§

Есопотіс Соттпшзіоп Гог Баііп Атегіса апб СаггіьБеап), **ЕКЛАК** (ЕСЬАС) — регіональна комісія *Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР)*. Заснована відповідно до резолюції ЕКОСОР від 25.02.1948 як Економічна комісія для Лат. Америки, з 1984 — Економічна комісія ООН для Лат. Америки і Карибського басейну. До складу ЕКЛАК входять 41 д-ва (окрім країн регіону, її членами є Велика Британія, Іспанія, Італія, Канада, Нідерланди, Португалія, США та Франція) та 7 асоційованих членів. Цілями ЕКЛАК є сприяння екон. розвитку в країнах Лат. Америки та Карибського басейну; розвиток екон. співробітництва країн регіону між собою та з третіми країнами; дослідження й вивчення екон. і техн. проблем регіонального розвитку; участь у розробці скоординованої політики країн-членів заради здійснення практ. заходів для екон. розвитку країн регіону. Діяльність комісії поширюється на такі галузі: с. г-во, транспорт, міжнар. торгівля, фінансування розвитку, природні ресурси та енергетика, наука й техніка, соц. розвиток та гуманітарні проблеми, навколишнє середовище, підготовка екон. проектів і професійних кадрів для держав-учасниць. Окрім основних цілей і завдань, передбачених для Економічних комісій ЕКОСОР, Комісія для Лат. Америки і Карибського басейну додатково виступає як виконавчий орган щодо регіональних, субрегіональних, міжгалузевих та міжрегіональних проектів, які фінансуються *Програмою розвитку ООН (ПРООН)*. ЕКЛАК безпосередньо сприяла створенню *Латиноамериканської асоціації інтеграції*, *Центральноамериканського спільного ринку* та *Карибського спільного ринку*.

Найважливіші питання функціонування ЕКЛАК та програма діяльності на дворічний термін обговорюються під час зустрічей делегацій міністерського рівня держав-учасниць раз на 2 роки в одній із країн регіону. Виконавчий секретар комісії призначається і підзвітний *Генеральному секретареві ООН* та очолює Секретаріат, який складається з головних відділів (відділ з планування та оперативного обслуговування програм; с.-г. відділ; відділ транспорту і зв'язку та ін.) і допоміжних органів (Комітету

урядових експертів, Комітету з розвитку та співробітництва країн Карибського басейну, Регіональної конференції та

Регіональної ради з планування тощо). Штаб-квартира ЕКЛАК знаходиться в Сантьяго (Чилі). Комісія має субрегіональні представництва: у Мехіко (Мексика) — координує діяльність у регіоні Центр. Америки та в Порт-оф-Спейн (Тринідад і Тобаго) — для Карибського басейну, а також офіси в Буенос-Айресі (Аргентина), Монтевідео (Уругвай) і Боготі (Колумбія). Фінансування діяльності комісії здійснюється за рахунок бюджету ООН та приватних

внесків.

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Економічне співтовариство західно-африканських держав (Есопотіс Сотти-пііу оґ ібе \Уе8і Аігісап \$Ше\$), ЕКОВАС (ЕСО\А\$) — субрегіональна екон. орг-ція, заснована 1975. До складу ЕКОВАС входить 16 країн (Бенін, Буркіна-Фасо, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кот-д'Івуар, Кабо-Верде, Ліберія, Мавританія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того). Штаб-квартира розташована в Абуджі (Нігерія). Вищий політ. орган ЕКОВАС — Конференція глав д-ав та урядів (проводиться щорічно); Рада міністрів збирається двічі на рік для обговорення найважливіших питань діяльності співтовариства; виконавчий орган — Секретаріат, що підпорядковується Раді міністрів. Створені Трибунал співтовариства, спеціалізовані комісії та зах.-африк. розрахункова палата, яка має стимулювати використання грошових одиниць держав-членів за взаємними розрахунками в поточних торг, операціях. Із сер. 1990-х здійснюються програми лібералізації торгівлі, створення багатостороннього клірингового та платіжного механізмів, розвитку с. г-ва, промисловості, трансп. інфраструктури.

У липні 1995 вступив у дію оновлений Договір про співтовариство (1993), який передбачає поетапне введення вільного переміщення товарів та послуг, єдиної *валюти*, встановлення безвізового режиму для громадян країн-членів ЕКОВАС, створення єдиного парламенту, екон. та соц. суду, арбітражного трибуналу. У рамках ЕКОВАС здійснюється *інтеграція фінансова*; країни-члени погоджують макроекон. показники з метою підготовки введення єдиної валюти. Гана, Нігерія, Ліберія, Гамбія, Сьєрра-Леоне, Гвінея 2001 заснували Зах.-африк. валютний фонд, у січні 2002 створено Центр. банк Зах. Африки, у лютому 2002 — Фонд співробітництва та стабілізації ЕКОВАС.

Поглиблюється політ, інтеграція в рамках співтовариства. Перша сесія його парламенту, що відбулась 15.01.2001 в м. Абуджа (Нігерія), прийняла рішення про заснування регіонального центру врегулювання конфліктів у столиці Буркіна-Фасо Уагадугу зі сферою відповідальності, поширеною на території Кот-д'Івуар, Буркіна-Фасо, Нігеру та Малі. У рамках ЕКОВАС створено спільні сили швидкого реагування ЕКОМОГ, які брали участь у миротворчих операціях у Сьєрра-Леоне, Ліберії, Гамбії та Кот-д'Івуарі. Інтеграційні процеси в субрегіоні Зах. Африки відбуваються досить активними темпами; головними перешкодами ефективній та повномасштабній реалізації інтеграційних проектів є конфлікти на терені країн-

ЧЛЕНІВ Співтовариства.

С.В. Грицько

Економічний і валютний союз ЄС (Есо-потіс апсі Мопеіагу ііпіоп), ЕВС (ЕґУШ) — інститут координації екон. та валютної політики держав-членів *Європейського Союзу* з метою запровадження єдиної європ. *валюти*. Запровадженню ЕВС передував багатоетапний процес екон. та валютно-фінанс. інтеграції. Із завершенням 12-річного підготовчого періоду (1957-68) в *Європейському економічному співтоваристві (ЄЕС)* було започатковано перехід до екон. та валютного союзу. Згідно з планом голови уряду Люксембургу П. Вернера (1970), передбачалася побудова ЕВС упродовж 10 років, однак відсутність *єдиного економічного простору* в ЄЕС та фінанс. криза 1971-73 зірвали виконання проекту. 1972 створено європ. систему обміну валют (т. зв. «*валютну змію*»), а 1979 — *Європейську валютну систему (ЄВС)*, яка стала основою валютної інтеграції в ЄЕС. Центр, елементом ЄВС була єдина *європейська валютна одиниця* (єку), вартість якої визначалась на базі *валютного кошика* всіх членів ЄЕС. Відповідно до проекту голови Європейської комісії *Ж. Делора*, у червні 1989 Європейська рада ухвалила основні принципи переходу до ЕВС: введення єдиної валюти, паралелізм у валютній та екон. політиці, поетапність процесу (перший етап мав розпочатись 1.07.1990). Згідно з *Маастрихтським договором 1992*, передбачалось досягнення ЕВС утри етапи: лібералізація фінанс. ринку, покращення координації екон. політики, розвиток співробітництва між центр, банками держав-членів у період з 1.07.1990 до 31.12.1993;

досягнення значного ступеня конвергенції екон. та валютних політик держав-членів, заснування Європ. валютного інституту та забезпечення автономії нац. центр, банків у період з 1.01.1994 до 31.12.1998; від 1.01.1999 — заміна Європ. валютного інституту Європ. центр, банком (ЄЦБ), остаточна фіксація *валютних курсів* та перехід до єдиної євровалюти. Були визначені 4 критерії валютно-фінанс. конвергенції, обов'язкові для вступу країн в ЕВС: стабільність цін (рівень інфляції не повинен перевищувати більше ніж на 1,5% середній рівень інфляції трьох членів ЄС із найнижчими показниками

інфляції); стабільність держ. фінансів (дефіцит бюджету не вище 3% ВВП, *державний борг* не більше 60% ВВП); рівень процентних ставок по довгостроковим кредитам (не більше 2% від рівня, досягнутого трьома країнами з найнижчими відсотковими ставками); дотримання встановлених меж коливань обмінних курсів без девальвацій упродовж 2 років.

3.05.1998 спец. засідання Європейської ради в Брюсселі затвердило введення євро як безготівкової валюти з 1.01.1999 та на основі критеріїв конвергенції визначило склад учасників третього етапу ЄВС: Австрія, Бельгія, Ірландія, Італія, Іспанія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія та Франція. Через невідповідність фінанс. показників Греція приєдналася до ЄВС лише 1.01.2002, коли в обіг вводились банкноти та монети євро. Із політ. причин від запровадження єдиної євровалюти відмовились Данія, Велика Британія та Швеція. Із 1.01.1999 повноваження по реалізації європ. *валютної політики* перейшли до незалежного від держав-членів та комунітарних органів ЄЦБ, який координує діяльність Європ. системи центр. банків. Керівні органи ЄЦБ — Керівна рада та Виконавча рада, місцезнаходження — Франкфурт-на-Майні (Німеччина).

МА. Миронова

Економічний суд СНД — юрисдикційний орган *Співдружності Незалежних Держав (СНД)*, що складається з представників держав-членів (по два від кожної) з числа професіоналів високої кваліфікації в галузі адмін. і госп. питань. Термін повноважень — 10 років. Вирішує спори щодо невиконання (неналежного виконання) екон. зобов'язань, щодо відповідності нац. нормативних та інших актів

з екон. питань актам СНД, інші спори, які виникають у зв'язку з виконанням актів СНД у разі домовленості з цього приводу між д-вами. Суб'єктами права на звернення до Е. с. є дер-жави-члени та інститути СНД. Судочинство ведеться рос. мовою. За період із лютого 1994 (фактичний початок діяльності Е. с.) до січня 2002 Е. с. розглянув 53 справи, з яких лише 7 пов'язані з невиконанням д-вами екон. зобов'язань, заснованих на актах Співдружності; 2 справи стосувалися трудових відносин і 44 — тлумачення застосування актів Співдружності. Із 7 справ про невиконання д-вами екон. зобов'язань лише 3 були вирішені судом по суті, причому зазначені справи розглядалися Е. с. у початковий період його діяльності (1994-96). Дві справи розглянуті за заявою уряду Республіки Білорусь про неналежне виконання урядом Республіки Казахстан двосторонніх угод від 9.02.1992 та 4.08.1993, одна — за заявою уряду РФ до уряду Республіки Казахстан про неналежне виконання екон. зобов'язань та відшкодування збитків.

О.В. Задорожній

Економічні договори УНР і Української Держави з Німеччиною і Австро-Угорщиною 1918

укладені на підставі п. 1 ст. 7 Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918, що зобов'язував сторони до 31.07.1918 налагодити й провести взаємний товарообмін надлишків с.-г. і пром. виробів «для покриття поточних потреб». Для визначення обсягів й асортименту поставок 25.03.1918 у Києві почала роботу спільна нім.-австр.-укр. комісія під головуванням відповідно *Мума фон Шварценштайна, Й. Форгача та М. Порша*. На переговорах нім. делегації вдалося відразу зосередити увагу на питаннях вивезення з України продовольства, відсунувши на задній план *імпорт* до неї пром. товарів, причому їх поставки передбачалися лише після отримання укр. сировини. Протягом квітня, за результатами напружених дискусій, у 8 підкомісіях було укладено низку угод: 1) 6-9.04.1918 — про орг-цію та розміри поставок Центральним д-вам хліба, хлібних продуктів, жирів, олійного насіння та стручкових овочів з УНР (60 млн. пудів, до виконання цієї домовленості Україна могла експортувати збіжжя в інші країни лише за згодою Центральних д-ав); 2) 11.04.1918 — про поставку Німеччині й Австро-Угорщині 4 млрд. яєць; 3) 13.04.1918 —

про постачання рогатої худоби з України, за якою уряд УНР зобов'язувався експортувати 2,75 млн. пудів живої худоби; а також договір про постачання картоплі, овочів, капусти й цибулі; 4) 18.04.1918 — про поставки Німеччиною й Австро-Угорщиною в УНР 315 тис. т кам'яного вугілля (ціни на нього встановлювалися у пропорції 8:25 щодо цін на хліб), а також нафти, хім. і фармацевтичних товарів; 5) 20.04.1918 — про *експорт* з УНР до Центральних д-ав 37,5 млн. пудів залізної руди, спец. сортів дерева (по 300 вагонів до 31.07.1918 щомісяця), льняної соломи, конопель, вовни, марганцевої руди та металобрухту (не більше ваги, яку Німеччина й Австро-Угорщина ввезуть в Україну у вигляді машин і готових металевих виробів). Зазначені домовленості увійшли в загальний «Господарський договір між УНР і Німеччиною та Австро-Угорщиною», що був підписаний головами делегацій 23.04.1918 у Києві й одразу набув чинності. Для розрахунків при товарообміні встановлювався *валютний курс* 1 нім. марка = 75 копійок, 1 австр. корона = 50 копійок; Берлін і Відень мали задовольнити потреби Болгарії й Туреччини з тих запасів, які надійдуть з УНР. У випадку невиконання постачальником своїх зобов'язань до 31.07.1918 імпортер отримував право на продовження поставок після зазначеної дати на попередніх умовах.

Оскільки з наближенням 31.07.1918 стало очевидно, що план вивезення з України сировини та продовольства не буде виконаний з огляду на заг. дезорганізацію народного госп-ва та протидію

населення (поставки були реалізовані лише на 20%), вже на поч. червня в Мін-ві торгу і промисловості Української Держави розпочалась підготовка нового екон. дог-ру з Центральними д-вами, а 29.07.1918 чинність угоди від 23.04.1918 була подовжена до 10.08.1918, потім ще на місяць. 10.09.1918 у Києві укр. міністром торгу й промисловості С. Гутніком та нім. послом Мумом фон Шварценштайном й австр. послом Й. Форгачем був підписаний «Протокол економічного договору між Українською Державою з одної, а Німеччиною і Австро-Угорщиною з другої сторони на господарський 1918/1919 рік». Він набував чинності з дня підписання й був дійсний до 30.06.1919, коли представники зазначених країн мали знову зібратись для вироблення нової угоди, і спирався на принципові засади Брестського мирного

дог-ру між УНР і Центральними д-вами 1918 та передбачав поставку їм Україною 35% урожаю зернових. Якщо ж до 1.12.1918 не було б експортовано 40 млн. пудів хліба, а до 1.06.1919 — 75 млн. пудів, то Центральні д-ви отримували право імпортувати як компенсацію по 1 фунту цукру на 8 фунтів хліба, але в заг. сумі не більше 3 млн. пудів. Крім того, Українська Держава надавала Німеччині й Австро-Угорщині право вивезти 11 млн. пудів живої худоби; 300 тис. овець; 2 млн. курей; 450 тис. пудів сала, масла та сиру; м'ясних консервів і ковбас 20 тис. пудів щомісяця; 2500 вагонів яєць; 2,5 млн. пудів цукру й 20% спирту виготовлення 1918-19 госп. року. До 19.07.1919 Центральним д-вам також надавався дозвіл на імпорт 11200 вагонів дерева спец. сортів (окрім будівельного лісу та шпал), 750 тис. пудів конопель, 250 тис. пудів тютюну, 1 млн. шкір, 30% металу, що перебуває на вільному ринкові й 30% за рахунок металу, що містять у собі ввезені в Україну машини.

Німеччина зобов'язувалася постачати в Україну протягом серпня — жовтня 1918 3 млн. пудів кам'яного вугілля щомісяця, Австро-Угорщина — 4880 т нафти у вересні 1918 і по 5 тис. т щомісяця в подальшому. Товари мали оплачуватися за валютним курсом 1 нім. марка = 85 копійок, 1 австр. корона = 50 копійок; як заг. правило дозволялося вільне придбання імпортованих товарів безпосередньо споживчими й торг. підприємствами. За окремою фінанс. угодою, що увійшла до дог-ру, Рада міністрів Української Держави замовляла в Берлінській держ. друкарні виготовлення до 1.01.1919 11,5 млрд. гривень; із цієї суми 1,6 млрд. гривень передавалось Центральним д-вам по 250 млн. щомісяця 1918 і по 100 млн. щомісяця 1919 для задоволення потреб окуп. військ і приватних закупівельних орг-цій. Замість гривень, що передавались, Центральні д-ви щомісяця мали повертати Україні по 5 млн. нім. марок і 5 млн. австр. корон; на 50% решти укр. валюти Раді міністрів відкривалосьkonto в Берлінському й Віденському держ. банках, за інші 50% решти укр. уряд одержував 3,5% держ. скарбничих білетів на пред'явника (у рівних частках німецькі й австрійські). Отриманими сумами й білетами Україна могла користуватись протягом року після укладення заг. миру в Німеччині й Австро-Угорщині для закупівлі товарів й оплати зобов'язань перед приватними та громад. інсти-

туціями. Передбачалося створення при Мін-ві торгу і промисловості Української Держави Комітету для зовн. торгівлі в складі представників договірних сторін, торг.-пром. кіл, споживачів і представників діючих в Україні

ГОСП. установ.

В.І. Головченко

Економічні цілі розвитку міжнародного —

комплекс потреб та вимог суспільства. Жодна нація або група націй не може повністю досягнути своїх цілей. Ця неспроможність виникає з непослідовності та конфліктів цілей як на нац., так і на міжнар. рівнях та з неадекватності інструментів політики. Виникають конфлікти між приватними й нац. цілями, внутрішніми та зовнішніми тощо. Пом'якшити такі конфлікти та знайти можливість задоволення першочергових, значущих цілей є завданням

ЕКОН. ПОЛІТИКИ.

А.В. Склепова

Економічної зони розмежування —

делімітація виключної економічної зони, що здійснюється між державами з протилежними або суміжними узбережжями шляхом угоди між ними на основі *міжнародного права*, як це визначається у ст. 38 Статуту *Міжнародного суду ООН*, із метою досягнення справедливого рішення (ст. 74 *Конвенції ООН з морського права 1982*). До того, як угоду буде укладено, зацікавлені д-ви в дусі взаєморозуміння та співробітництва вживають усіх зусиль, щоб досягти тимчасової домовленості практ. характеру й не ставити під загрозу досягнення остаточної угоди або не перешкоджати її ухваленню. Тимчасова домовленість не має зашкоджувати остаточної делімітації. Якщо ж остаточно угода не може бути досягнута за розумний термін, то зацікавлені д-ви вдаються до мирного регулювання спорів відповідно до правил і процедур, передбачених ч. XV Конвенції ООН змор, права 1982: вони можуть застосувати погоджувальну процедуру, звернутися до Міжнародного трибуналу з мор. права, Міжнародного Суду ООН, арбітражу чи спец. арбітражу, або можуть у будь-який час домовитись про вирішення спорів будь-якими іншими мирними засобами за їхнім вибором. Після розмежування *виключної економічної зони* делімітаційні лінії, як і встановлені лінії її зовн. кордонів, мають бути вказані на картах. Там, де це прийнятно, такі лінії можуть бути замінені на переліки геогр. координат точок

із зазначенням основних вихідних геодезичних даних. Прибережна д-ва належним чином публікує такі карти або переліки координат і депонує їхні копії в *Генерального секретаря ООН*.

В.С. Ржевська

ЕКОЦИД — масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу; будь-який вплив з воєнними цілями нападаючої сторони на середовище помешкання людей, проти яких ведуться бойові дії. Термін введений в науку А. Гальстоном 1970 після застосування амер. армією гербіцидів, арборі-цидів, створення штучних дір в озоновому шарі в Індокитаї. На відміну від інших видів *зброї масового знищення*, Е. діє не миттєво, а повільно, шляхом зміни довкілля та способу життя людини. За сучас. *міжнародним правом* є одним із найтяжчих злочинів, різновидом екологічних злочинів, що мають на меті посягання на здорове оточуюче середовище або його окремі елементи. 1977 укладена Конвенція про заборону воєнного чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природу, середовище, що закріпила положення про заборону Е. За кримінальним законодавством України розглядається як *злочин проти миру, безпеки людства та правопорядку міжнародного* й карається позбавленням волі на строк від 8 до 15 років (ст. 441 Кримінального кодексу

України).

О.В.Буткевич

Експансія (з лат. ехрпкіо — розширення, розповсюдження) — розширення сфери впливу держави в різних галузях соц. діяльності. Природа Е. зумовлена характерною рисою соц. поведінки, що спричиняється розвитком — потребою розповсюджувати вплив за межі досягнутих рубежів. Посилення процесів Е. в сучас. *міжнародних відносинах* пов'язане з розвитком тенденцій *глобалізації*. Е. є характерною рисою поведінки д-ав, що претендують на лідерство в регіональних або глобальній системах міжнар. відносин. Розрізняють політ., екон., культ, та інформ. Е. Об'єктом її можуть виступати не тільки країни, що розвиваються, але й розвинені д-ви. Таким прикладом може служити Е. амер. поп-культури в Зах. Європі. Передумовою процесу Е., як правило, служить перевага однієї д-ви над іншою в певній галузі.

Особливе значення в процесах Е. має наявність відп. орієнтації системи держ. політики.

М.С. Каменецький

Експансія економічна — одна з форм

зовнішньої політики держав, що спрямована на розширення сфери екон. впливу шляхом захоплення нових ринків збуту, джерел сировини, сфер впливу. Здійснюється як екон. методами через вивезення капіталу, демпінгу, *валютну політику*, так і шляхом дип. тиску тощо. Е. є. може проводитись також окремими *ТНК*, концернами, фірмами для витіснення інших фірм і захоплення ресурсних джерел та ринків збуту.

І.С. Кравченко

Експорт (з лат. ехротто — виводжу) — вивезення товарів, послуг чи капіталів за кордон для реалізації на зовн. ринках. Розрізняють Е. товарів, тобто вивезення матеріал, благ, оплатне надання інозем. партнеру послуг виробничого характеру чи споживчого призначення. *Експорт капіталу*, тобто вкладення капіталу за межами певної країни (будівництво та експлуатація відп. підприємств та об'єктів), здійснюється з метою одержання вищої норми прибутку. Е. є результатом міжнар. поділу праці та слугує матеріал, передумовою *імпорту*, оскільки виручка від Е. — основне джерело засобів для оплати імпорту. На практиці експортні та імпортні операції є взаємопов'язаними.

В.І. Серажим

Експорт капіталу — вивезення, розміщення капіталу за кордоном у грошовому чи товарному вираженні з метою вигіднішого, ефективнішого використання, придбання власності в інших країнах, вкладання коштів у виробничі об'єкти, будівлі, споруди, цінні папери, що в майбутньому мають принести високі доходи, зміцнити екон. позиції.

М.Ю. Рубцова

Експортна КВОТа — кількісний показник, який характеризує питому вагу вивозу продукції до її нац. вир-ва. Може розраховуватись у натуральних або вартісних показниках, є відсотковим відношенням експорту до вир-ва за певний період (місяць, рік). В Україні найбільша Е. к. характерна для таких товарних позицій, як прокат, труби, залізородна сировина, деякі хім. продукти, олія тощо.

В.С. Будкін

Експортне кредитування — метод фінанс. нетарифної *зовнішньоторговельної політики*, що передбачає фінанс. стимулювання державою розвитку експорту нац. фірмами. Е. к. може мати форму: субсидованих кредитів нац. експортерам, що видаються держ. банками під ставку відсотка, нижчу ринкової; держ. кредитів інозем. імпортерам при обов'язковій умові закупівлі товарів тільки у фірм країни, що надала такий кредит (зв'язаний кредит); страхування експортних ризиків нац. експортерів, які включають також комерційні (неспроможність імпортера оплатити поставку) та політ. ризики (неочікувані дії уряду, що не дозволяють імпортерів виконати свої зобов'язання перед експортером).

Експортні кредити бувають короткостроковими (до 1 року), середньостроковими (1-5 років), та довгостроковими (більше 5 років). Агенція з надання експортних кредитів може бути департаментом усередині урядового міністерства, самостійною орг-цією на правах міністерства і, навіть, приватною фірмою, що працює під контролем уряду. Нерідко нац. агенції з Е. к. вступають у договірні відносини один з одним для фінансування експорту з більш ніж однієї країни, координації політики та обміну інформацією щодо клієнтів. Найбільшим об'єднанням агенцій з Е. к. є Експортна кредитна група, тобто група представників урядів та агенцій з Е. к. у рамках *Організації економічного співробітництва та розвитку*, яка регулює надання середнь-строкових кредитів на 2 і більше років. Серед умов, які учасники групи домовились дотримуватись, наступні: оплата готівкою не менше 15% вартості експортного контракту; виплата по кредитах відбувається через регулярні проміжки часу впродовж 5 років для відносно багатих країн та протягом 10 років для інших країн; мінім. відсоткові ставки по кредитах повинні бути пов'язані з ринковими; мінім. частка пільгового компонента в кредиті — 35% для найменш розвинутих країн. Бернський союз — міжнародний союз страхування кредитів та інвестицій — дорадчий орган агенцій з Е. к., слугує місцем обміну інформацією в галузі короткострокового Е. к. *АМ.Копистура*

Експортно-імпортні банки — держ. або на-півдерж. установи, які здійснюють довгострокове кредитування *експорту*, рефінансування та гарантування страхових кредитів приватних банків. *М.Ю. Рубцова*

Експорту диверсифікація — розширення асортименту експортної продукції, видів наданих послуг. Геогр. Е. д. означає розширення кола країн-імпортерів даної продукції та послуг. Е. д. країни забезпечує більшу стабільність її зовн.-торг. відносин. Вирішення проблеми Е. д. має важливе значення, зокрема для України. *О.К. Єременко*

Експорту добровільні обмеження — один із засобів сучас. зовн.-екон. політики; полягає у вимушеній «добровільній» згоді інозем. постачальника під тиском країни-імпортера на обмеження *експорту* певних товарів на певний період часу в обумовлених розмірах; фактично є засобом кількісного обмеження *імпорту* даної країни. Такий засіб широко практикують США та ряд інших економічно розвинутих країн. *О.К. Єременко*

Експорту та імпорту ліцензування —

форма держ. регулювання зовн.-екон. діяльності й контролю за її суб'єктами. Спрямоване на захист екон. інтересів суб'єктів зовн.-екон. діяльності, раціональне використання *валюти*, а також обмеження *імпорту* товарів на внутр. ринок. Інструментами регулювання зовн.-екон. діяльності є контроль за ввезенням і вивезенням ряду товарів у межах визначених кількісних і вартісних квот упродовж встановленого часу. Е. і. л. передбачає встановлення певного порядку отримання від держ. установ або спец. орг-цій офіц., спец. дозволів (ліцензій) на проведення експортних та імпортних операцій, які дають право імпортеру (експортеру) ввезти (вивезти) певну кількість товару в країну (чи з країни). Вони, як правило, використовуються у формі ген. чи індивід. ліцензій. Індивід. ліцензії переважно передбачають разовий дозвіл на *експорт* чи імпорту товарів по кожній окремій угоді, дійсний упродовж обмеженого періоду, необхідного для його здійснення, але не більше одного року. Ген. ліцензія є списком товарів, які дозволяється ввозити чи вивозити вільно впродовж зазначеного в ній часу. Ген. ліцензії зазвичай публікуються в офіц. виданнях країн.

В.П. Мазуренко

Екстратериторіальність — див. *Екстратери-торіальність*.

Екстратериторіальність — здійснення державою юрисдикції над особами та відносинами поза межами її території. Застосовується у сфері кримінального, податкового, комерційного, антимонопольного права, у випадках націоналізації та застосування *санкцій міжнародних* для захисту внутр. ринку, забезпечення реалізації суверенної влади та досягнення зовн.-політ. цілей тощо. Екстратериторіальне законодавство зазвичай охоплює два види нормативних актів: одні регулюють поведінку громадян країни за кордоном, інші — поведінку негромадян поза межами території такої країни. Можна також розрізнити екстратериторіальне значення держ. норм та екстратериторіальне виконання індивід. держ. рішень (адмін., судових). Визнається, що екстратериторіальна дія нац. законодавства є правомірною, коли на це є згода д-ви, на яку поширюється така дія (Рішення Постійної Палати міжнар. правосуддя у справі про пароплав «Лотос» 1927). Формами надання згоди є односторонній акт д-ви, висловлення д-вою згоди на обов'язковість для неї відп. міжнар. звичаю або дог-ру. Правомірність інших випадків Е. оспорюється. Межі застосування екстратериторіального законодавства визначаються на основі двох принципів. Згідно з першим, інозем. право може діяти в межах, визначених внутр. правом д-ви й відповідно до міжнар. зобов'язань такої д-ви. Згідно з другим, інозем. закон, який суперечить основам внутр. права д-ви, не підлягає застосуванню. Обґрунтування права на застосування екстратериторіального законодавства було здійснено судами США та Судом ЄС. Було вироблено три доктрини: «впливу» (визнання права

законодавця поширювати застосування антимонопольного законодавства США або *Європейського Союзу* (ЄС) на діяльність, здійснювану за кордоном, у тій мірі, у якій вплив такої діяльності є забороненим відповідно до законодавства США або ЄС відповідно); «розумності» («збалансування інтересів», «юрисдикційне правило розумності» — суд, визнавши, що певна діяльність матиме вплив на нац. ринок, не може легітимізувати застосування екстратериторіального законодавства, не врахувавши попередньо інтереси всіх без винятку акціонерів) та «національності» (визнання поширення дії норм права ЄС на відносини, у яких однією стороною виступають суб'єкти з ЄС, а іншою — суб'єкти третіх країн).

Екстратериторіальне законодавство широко використовується у практиці США щодо застосування екон. санкції проти третіх країн (напр., Закон США «Про торгівлю з ворогом» 1917). Прийняті 1996 *Хелмса* — *Бертон* закон та закон Д'Амато «Про санкції проти Ірану та Лівії» передбачають застосування санкцій США проти юрид. та фізич. осіб третіх країн, які вступають у комерційні відносини з Кубою, Іраном та Лівією. Протидією екстратериторіальному законодавству є прийняття «блокуючого законодавства», прикладом якого є Регламент ЄС 2271/96. Загалом під цим терміном розуміють чотири види механізмів захисту нац. прав, системи: законодавство, яке забороняє надання доказів і докт-тів у інозем. судових процесах; законодавство, спрямоване на блокування або запобігання виконанню інозем. судових рішень; законодавство, яке забороняє виконання постанов інозем. органів влади. Останнє полягає в наданні суб'єктові, проти активів якого за кордоном ухвалено інозем. судове рішення, права відшкодувати суму таких активів за рахунок коштів позивача, розміщених у межах місцевої юрисдикції.

Д.І. Кулеба

Екуменічний рух (з грец. οἰχογ)ЦЄУГ| — *всесвіт*) — рух христ. церков світу; був започаткований як рух об'єднання протестантських церков. Під час та після Реформації протестантизм розпався на кілька незалежних напрямів. Однією з перших спроб зупинити цю тенденцію був т. зв. Євангелічний альянс, заснований у Великій Британії 1846; амер. філію цієї орг-ції було створено 1867. Іншими орг-ціями, що ставили за мету подолання подібних протиріч, були Молодіжна чоловіча християнська асоціація та Молодіжна жіноча християнська асоціація (1844), Федеральна рада Церков Христа в США (1908). На міжнар. рівні Е. р. започаткувала Всесвітня місіонерська конференція 1910 в Единбурзі; цей процес призвів до заснування в 1921 Міжнародної ради місіонерів, а 1948 — Всесвітнього конгресу церков. Після об'єднання з Міжнар. радою місіонерів 1961, Всесвітній конгрес церков, до якого тепер входять протестанти, православні та католики, став провідною орг-цією Е. р. До його реальних успіхів у справі подолання колишнього

розбрату христ. церков можна віднести прийняття 1999 спільної декларації католицької та протестантських церков про доктрину виправдання, яка вирішила деякі із суперечок, що призвели свого часу до Реформації. Водночас, Е. р. долучається до вирішення світських проблем глобального розвитку, зокрема відіграє важливу роль у міжнар. пацифістському русі.

М.Г. Капітоненко

Елаті (Eiaii) Мохамед Мішель (29.04.1945, Бардо, Туніс) — туніський дипломат, ліцензіат політ. наук Лозаннського ун-ту (1965). Закінчив Вищі політ. курси Лозаннського ун-ту (1967), Вищі міжнар. курси Женевського ун-ту (1979). Із 1967 — секр., нач. відділу країн Азії МЗС Туніської Республіки; 1971-75 — 1-й секр. посольства в Анкарі; 1975-78 — 1-й секр. постійної місії при Європ. відділенні ООН. 1978-83 — нач. відділу неприєднання та міжнар. конференцій, нач. відділу співробітництва з регіональними орг-ціями МЗС; 1983-85 — 1-й радник посольства в Кот-д'Івуарі; 1986 — заст. Дирекції амер. країн МЗС; 1988-92 — радник-посланник посольства в Марокко; 1993 — дир. відділу країн Магрибу. 1996-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Туніської Республіки в Україні.

В.І. Головченко

Ембарго (з іспан. етЪагшо — накладення арешту, заборона) — термін *міжнародного права*, який спочатку означав заборону держ. владою виходу з портів своєї країни суден інших країн або своїх власних. Згодом термін став застосовуватись для заборони ввезення в країну чи вивезення з неї товарів або *валюти*. Е. може бути введено як у воєнний, так і в мирний час. Е. у воєнний час по суті стає формою екон. *блокади*. У мирний час застосовується як *репресалії* або засіб екон. і фінанс. тиску на інші країни. *Статут ООН* передбачає можливість встановлення Е. як колективного репресивного заходу стосовно д-ви, дії якої є загрозою для міжнар. безпеки. Е. може також використовуватись із політ. метою — для запобігання *експорту* зброї та інших військ, матеріалів дод-ав, які ведуть війну або в яких виникають внутр. збройні конфлікти; у колективних спробах сприяти припиненню воєнних дій; в індивід. зусиллях д-ви зберегти власний *нейтралітет*.

М.С. Каменецький

Емісар (з лат. етI8\$агіш — посланець) — спец. представник держ. чи недерж. установи, орг-ції (інколи — особистий представник якоїсь особи), що направляється до іншої країни для виконання доручень неофіц.,

переважно конфіденційного чи таємного, характеру. Діяльність Е. має деякі спільні ознаки з діяльністю *спеціальних місій*, однак його статус і функції, на відміну від офіц., представницького характеру діяльності спец. місій, важко піддаються узагальненню й не врегульовані в сучас. дип. практиці та *міжнародному праві*.

В.М. Матвієнко

Емпатія — здатність розуміти та відчувати стан іншої сторони на переговорах («пристосуватися»). Має велике значення для *дипломата*. Учасники бесіди, переговорів не завжди належать до однієї соц. системи, культ, середовища та світосприйняття. У них може бути різне уявлення про одні й ті ж поняття через різні традиції, нац. і психологічні особливості. Тому незаангажований, об'єктивний аналіз поведінки та стилю думок партнера по переговорах є для дипломата необхідною умовою проведення будь-яких зустрічей.

В.М. Матвієнко

Емська депеша — надіслана 13.07.1870 канцлерові *О. Бісмарку* телеграма від прус. короля *Вільгельма I*, у якій був викладений зміст переговорів останнього з франц. посланником у Пруссії В. Бенедетті щодо кандидатури на вакантний трон в Іспанії. Згоду на цю посаду дав родич Вільгельма I принц Леопольд Гогенцоллерн, що викликало тривогу у французів, які побоювались зростання прус. впливу на Піренейському півострові. Хоча через кілька днів Леопольд відмовився від претензій на трон, Бенедетті за дорученням франц. імператора *Наполеона III* в курортному місті Емс (Німеччина) зустрівся з Вільгельмом I і попросив дати запевнення, що король ніколи не затвердить кандидатуру принца. Вільгельм I відмовився дати такі гарантії та відіслав канцлерові в Берлін телеграму, яка мала бути відправлена в Париж із повідомленням, що криза подолана. Бісмарк, наміром якого було спровокувати війну з Францією, так скоригував її, що перетворив відмову в образ. Цей викривлений зміст Е. д. канцлер передав у пресу й усім прус. місіям за кордоном.

Наступного дня він став відомим у Парижі, що викликало надзвичайне обурення. 19.07.1870 Наполеон III оголосив війну Пруссії (див. *Франко-пруська війна 1870-71*), яка закінчилася ПОРАЗКОЮ Франції.

Б.М. Гончар

Епімахія (грец. *επιμαχία*) — тип міждерж. союзу в Стародавній Греції, який мав виключно оборонне спрямування. Іншим типом міждерж. союзу в Стародавній Греції був наступальний союз — *симахія*; так, симахією називають 2-й Афі́нський мор. союз (див. *Афі́нські МОРСЬКІ СОЮЗИ*).

Л.Ф. Гайдюков

ЕребруСЬКИЙ мирний ДОГОВІР 1812 підписаний 6(18).07.1812 в Еребру (Швеція) між Росією та Великою Британією за посередництва Швеції; завершив англ.-рос. війну 1807-12. У зв'язку з різким загостренням 1812 рос.-франц. відносин, Росія прагнула завершити протистояння з Великою Британією та залучити на свій бік союзників у війні з Францією, що насувалася. У березні 1812 була укладена таємна *російсько-шведська союзна угода 1812*, яка забезпечила *нейтралітет* Швеції та полегшила укладання Е. м. д. Згідно з Е. м. д., між Росією та Британією встановлювався мир, відновлювались *дипломатичні відносини* й торг, відносини на основі принципу найбільшого сприяння. Сторони домовились також у разі війни захищати одна одну (остаточно умови союзу були визначені в конвенції про союз та субсидії, прийнятій у червні 1813). У Вітчизняній війні 1812 Велика Британія формально виступила на стороні Росії, надаючи їй фінанс.

ДО ПОМОГУ.

Т.О. Кулінія

Еренталь (Аепгепіпаі) Алоїз фон (27.09.1854, Гросскаль, сучас. Чехія — 17.02.1912, Відень) — австр.-угорський держ. діяч і дипломат, граф. На дип. службі з 1877. Працював у посольстві Австро-Угорщини у Франції (1877-78), у МЗС Австро-Угорщини (1883-88, 1894-95). У 1878-83 та 1888-94 — секр. посольства Австро-Угорщини в Росії. У 1895-99 — посланник у Румунії. У 1899-1906 — посол у Росії. У 1906-12 — мін. зак. справ Австро-Угорщини, відіграв активну роль у підготовці Віднем *анексії* Боснії та Герцеговини (1908) (див. *Боснійська криза 1908-09*).

РЛ.Кривонос

ЕрріО (Неггіоі) Едуар (05.06.1872, Труа, Франція - 26.03.1957, Ліон) — франц. громад.-політ. і держ. діяч, один із лідерів Партії радикалів та радикал-соціалістів. Закінчив Ліцей Людо-вика Великого й Вищу нормальну школу (1894). Протягом 10 років був на викладацькій роботі, 45 років був мером Ліона (1905-40 і 1945-55). 1916-17 — міністр громад, робіт, транспорту й постачання. У 1924-25, липні 1926 та у червні — грудні 1932 — Прем'єр-міністр Франції, водночас 1924-25 та 1932 — мін. зак. справ; 1926-28 — міністр народної освіти; 1934-36 — держ. міністр. 1912-19 — сенатор, 1919-40 та 1946-57 — депутат парламенту; голова палати депутатів (1925-26 та 1936-40); голова (1947-54), почесний голова Національних зборів (1954-57). Встановив *дипломатичні відносини* із СРСР (1924) та підписав рад.-франц. договір про ненапад (1932); активно виступав проти фашизму й за створення системи колективної безпеки у Європі, проти *Мюнхенської угоди 1938*. 1942 взятий під домашній арешт *Віши урядом*, 1944 інтернований нім. окуп. владою, 1945 звільнений рад. військами. У післявоєнні роки виступав проти політики розколу Європи та протистояння військ, угруповань, ремілітаризації Зах. Німеччини і створення

Європейської оборонної спільноти. 1955 нагороджений Міжнародною Ленінською премією «За зміцнення миру між народами».

Твори: «Мадам Рекам'є і її друзі» (1904), «Життя Бет-ховена» (1930), «Біографія Філона Олександрійського», «3 минулого» (1958).
РЛ. Кривонос

Ерфуртська Конвенція 1808 підписана 30.09(12.10).1808 міністрами закорд. справ Франції Ж.Б. Нонпером де Шампаньї та Росії — графом *М. Румянцевим* у ході зустрічі між *Наполеоном I* та *Олександром I*, що відбулась 27.09-14.10.1808 в м. Ерфурт (Німеччина). Укладена терміном на 10 років. Підтверджувала положення *Тильзітських мирних договорів 1807*: сторони зобов'язувались не укладати з Великою Британією сепаратного миру, не вступати з її представниками в переговори та не приймати жодних пропозицій без згоди іншої сторони. Прав, основою мирного дог-ру з Великою Британією мав стати принцип *uti possidetis*, із обов'язковим визнанням входження до складу Російської імп. Фінляндії, Молдови та Валахії й переходу іспан. престолу до династії Бонапартів. У разі, якщо Велика Британія

відмовлялась від запропонованих умов, протягом року обидва імператори мали зустрітись задля обговорення угоди про спільні воєнні дії проти неї. Франція визнавала права Росії на Молдову та Валахію; фактичне приєднання цих князівств до Російської імп. мало відбутись на добровільних засадах шляхом переговорів з Оттоманською імп., але Франція не погоджувалась у цьому питанні на роль посередника. Якщо б переговори завершилися безрезультатно та між Росією й Туреччиною виникло військ. протистояння, Франція відмовлялась брати в ньому участь, щоб не спонукати до утворення тур.-брит. союзу. У випадку втручання Австрії або іншої д-ви до війни між Росією та Туреччиною, Франція приєднувалася до Росії на правах союзника. У разі розв'язання Австрією війни проти Франції, Росія зобов'язувалась виступити проти Австрії, оскільки цей випадок вважався «одним з тих, за яких вступає в силу союз, що поєднує дві імперії». Цей пункт Е. к. не був виконаний Росією, коли розпочались воєнні дії між Австрією та Францією

у 1809.

В.В. Коніюка

Ескіпулаські мирні пропозиції — дві

угоди, укладені президентами Гватемали, Гондурасу, Коста-Рики, Нікарагуа та Сальвадору. Декларація Ескіпулас I (прийнята 25.05.1986) засвідчила готовність керівництва 5 центр.-амер. д-ав розпочати процес обговорення та вирішення проблем субрегіону, у першу чергу — *Центральноамериканського мирного урегулювання*. Головними пунктами декларації стали: підтримка мирних ініціатив *Контадорської групи*, перетворення Нарад президентів на інструмент аналізу проблем розвитку в Центр. Америці, створення Центр.-амер. парламенту, прискорення процесів *інтеграції міжнародної* в регіоні; передбачалося вирішити такі питання, як розвиток заходів взаємної довіри, контроль над озброєннями тощо. Договір Ескіпулас II (підписаний 7.08.1987) відрізнявся конкретними пропозиціями зі встановлення миру й передбачав нац. примирення в Центр.-амер. країнах, припинення ворожих дій, демократизацію суспільства та вільні вибори, припинення надання допомоги нерегулярним силам та повстанським орг-ціям, заборону використання нац. території для втручання у справи сусідніх д-ав, ведення переговорів з питань безпеки й обмеження

озброєнь, допомогу *біженцям*, міжнар. контроль за дотриманням угод. 29.05.1990 члени Нац. рев. союзу Гватемали, які вели партиз. війну, погодились визнати чинними положення Договору Ескіпулас II і взяти їх за основу мирної угоди. На продовження Ескіпуласького процесу в 1990 на зустрічі президентів був ухвалений План екон. дії для Центр. Америки, яким передбачалося визначити юрид. рамки регіональної інтеграції.

НМ. Весела

Ессєбсі (E8ʂeBʂi) Бежі Каїд (29.11.1926) -туніський громад.-політ, діяч і дипломат, активний учасник нац.-визв. руху. 1956 увійшов до складу особистого кабінету Прем'єр-міністра *Х. Бургіби*, 1958-62 — керівник Управління регіональної й комунальної адміністрації МВС, Управління туризму. 1963-65 очолював Управління нац. безпеки. 1965-69 — держ. секретар внутр. справ, 1969-70 — держ. міністр оборони, 1970-72 — посол Тунісу у Франції. 1972-80 займався адвокатською практикою, 1980 повернувся на держ. службу як міністр-делегат при прем'єр-міністрі, у квітні 1981 обраний до складу політбюро правлячої Соціалістичної дустурівської партії й призначений мін. зак. справ (до 1986). У зв'язку з *Ліванською кризою 1982* запропонував і здійснив дип. забезпечення переводу штаб-квартири ОВП з Бейрута до Туніса.

в.і. Головченко

Ессенське засідання Європейської ради відбувалось 9-10.12.1994 в Ессені (ФРН); підтвердило готовність *Європейського Союзу (ЄС)* прийняти нових членів, які висловлять ба жання щодо вступу в ЄС і будуть відповідати певним політ. та екон. критеріям. Було схвалено стратегію підготовки країн Центр, та Схід. Європи (Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, а також Болгарії та Румунії) до вступу в ЄС; стратегія мала чітко виражений багатосторонній характер, водночас було зазначено, що ступінь готовності кожної країни-кандидата оцінюватиметься індивідуально. За пропозицією Європ. ради було

вирішено проводити багатосторонні зустрічі з країнами-кандидатами в рамках чергових засідань Ради (один раз на рік), на рівні міністрів закорд. справ (двічі на рік), а також на сесіях Ради, які організуються на рівні галузевих міністрів, відповідальних за окремі напрямки спільної діяльності ЄС. У доповіді Європ. ради, представлений

на Е. з., визначались інструменти реалізації стратегії підготовки до вступу, а також конкретні форми співробітництва в окремих галузях: розширенні внутр. ринку, розвиткові й реформуванні с.-г. сектора, створенні сприятливого інвестиційного середовища, розбудові спільних дій у галузі *зовнішньої політики* та політики безпеки, б-бі зі злочинністю, охороні довкілля, створенні, розвитку та експлуатації трансєвроп. трансп. мереж, культ, та освітньому співробітництві, регіональному співробітництві тощо. *Е. з. затвердило нову Середземноморську стратегію* Європ. комісії (див. *Барселонський процес*) та нову стратегію розвитку відносин із країнами Азії, що стосувалося торгівлі, інвестиційного, пром. та наук.-дослідницького співробітництва.

В.В. Копійка

ЕСТОПШЕЛЬ у міжнародному праві означає втрату державою права посилається на які-небудь факти або обставини для обґрунтування своїх міжнар. домагань унаслідок висловлення нею раніше явної згоди або мовчазного прийняття таких фактів. Юрид. значення принципу Е. полягає в тому, що д-ва, яка внаслідок своєї активної чи пасивної поведінки дотримувалась позиції, явно протилежної тому суб'єктивному праву, яке вона відстоює в суді, не може більше втребувати це право. Унаслідок застосування Е. д-ва може, напр., згідно з *Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969* (ст. 45), втратити право посилається на підстави недійсності, припинення чи призупинення *договору міжнародного* або виходу з нього. Віденська конвенція не передбачає можливості посилання на Е. у випадках, якщо міжнар. договір був укладений під дією сили або всупереч імперативним *нормам міжнародного права*. Е. звичайно застосовується в тих випадках, коли є значна розбіжність між попереднім і теперішнім ставленням д-ви до певного питання. Інститут Е. історично походить з англ. заг. права, у якому він був результатом правотворчої діяльності англ. суду. У сучас. *міжнародному публічному праві* розрізняють Е. як інститут міжнар. судочинства та Е. у широкому значенні, що стосується міжнар. правовідносин взагалі. Е. як фактор підтримання міжнар. стабільності настає внаслідок порушення *суб'єктом міжнародного права* принципу добросовісного дотримання міжнар. зобов'язань, що знаходило вираження у непослідовній поведінці стосовно іншого суб'єкта міжнар. права. Ситуація Е. настає в тому випадку, якщо один суб'єкт міжнар. права своїми юридично значимими діями примушує іншого суб'єкта міжнар. права на основі вираженої ним довіри внести зміни у свою позицію собі на шкоду.

Цей принцип застосовується в міжнар. судовій і арбітражній практиці. Так, у рішенні в справі про спір між Камбоджею і Таїландом 1962 про храм Преах Віхеар *Міжнародний Суд ООН* застосував Е., відхиливши посилання *Таїланду на неправильність карти, що встановлює* кордон між обома д-вами в районі храму, на тій підставі, що впродовж 15 років Таїланд не заявляв про це і, більш того, користувався вигодами, які це йому давало. Внаслідок нерідких практ. труднощів при однозначному встановленні поведінки д-ав (зокрема, наявності мовчазної згоди), Е. у *міжнародних відносинах* може застосовуватись тільки за умови дотримання основних принципів сучас. міжнар. права, перш за все суверенної рівності та незалежності всіх д-ав, самовизначення народів і заборони загрози силою або її застосування у відносинах між д-вами. Юрид. базисом Е. є принцип добросовісності (так, якщо принцип добросовісності вимагає дотримання певного рівня послідовності в поведінці д-ав, то Е. передбачає санкцію за його порушення) та принцип взаємності. Юрид. природа Е. впливає з постійності та передбачуваності поведінки д-ав у міжнар. відносинах. У доктрині Е. розглядається не лише як процедурне правило міжнар. судочинства, але як матеріал, принцип права (заг.-звичаєвої природи). Через судову й арбітражну практику цей принцип утвердився як частина міжнар. звичаєвого

Права.

О.В. Буткевич

Естради доктрина — концепція неформального визнання урядів. Е. д., на протигагу *Тобара доктрини*, заперечує необхідність особливого акту визнання уряду певної д-ви з боку інозем. д-ав та передбачає єдиний спосіб визнання — шляхом збереження чи встановлення *дипломатичних відносин*. Сформульована мін. зак. справ Мексики Х. Естрадою 27.09.1930 в комюніке з питання визнання нових урядів, у якому зазначалося, що Мексика не робитиме заяв з приводу надання визнання новим режимам у країнах, де відбулися заколоти. Вона на власний розсуд, незалежно від перебігу

подій, зберігає свої *дипломатичні представництва*, продовжує приймати дип. представників цих д-ав та підтримує з ними відносини. Це мотивується тим, що внаслідок заяв про визнання складається практика, яка зазіхає на *суверенітет* інших націй. Внутр. справи д-ви стають об'єктом оцінювання іншими країнами, які позитивно чи негативно висловлюються щодо законності або незаконності політ, режиму. Хоча Е. д. зазнавала критики за те, що не враховує політ, міркувань д-ав і ліквідує різницю між визнанням

та підтримкою дип. відносин, ряд д-ав, напр. Бельгія та Франція з 1965, Велика Британія з 1980, Австралія, Канада, Нідерланди, Нова Зеландія наприкінці 1980-х і деякі інші країни, запровадили практику, відповідно до якої вони не розглядають питання про визнання урядів окремо від визнання д-ав або взагалі відмовляються від визнання урядів. У такий спосіб д-ви прагнуть утримуватися від схвалення або заохочення того чи іншого уряду, але підтримують з ними дипломатичні або інші міжнародні відносини. Е. д. в основному спрямована проти використання інституту визнання урядів для втручання у внутр. справи д-ав.

О.В. Задорожній

Етерович (ЕГЕГОУС) Нікола (1951, Хорватія) — дипломат Св. Престолу, архієпископ, д-р теології (1977). 1980-93 — дип. служба в нунція-турах у Кот-д'Івуарі, Іспанії, Нікарагуа. 1993-99 — радник секції зв'язків з інозем. д-вами Держ. секретаріату Ватикану. 1999-2003 апостольський Нунцій в Україні. *РЛ. Кривонос*

Етика міжнародна (з грец. *ἠθική* — наука про феномен моралі в його індивід, та соц. проявах) — етичні аспекти міжнародних відносин. В академічній дискусії навколо міжнародних відносин значення етики змінювалося впродовж усієї історії розвитку дисципліни. Займає центр, положення в доктрині політ, ідеалізму з його нормативним та етично обґрунтованим твердженням про необхідність і можливість практ. реалізації ідеї універсального миру шляхом розбудови системи інститутів міжнар. безпеки та розвитку міжнародного права. Однак Е. м. зазнала онтологічної критики з боку політ, реалізму, який поставив під сумнів саму можливість існування універсальних цінностей в основі зовн.-політ, діяльності акторів між-

народних, а потім була відкинута прихильниками «наукового підходу» через неможливість їх поєднання з прагненням перетворити теорію міжнар. відносин у дисципліну, що підкоряється вимогам суворой наук, верифікації та політ, незаангажованості дослідника. У сучас. теорії міжнар. відносин, незважаючи на присутність елементів нормативності в більшості заг.-визнаних парадигм, Е. м. залишається атрибутом т. зв. «теорій середнього рівня» (тісісіе гапше Шеогіез), якими є дослідження миру концепція або «феміністична перспектива» в теорії МДЖНар. ВІДНОСИН. *А.І. Субботін*

Етикет (франц. *etiquette* — суворо встановлені порядок і форми поведінки при дворах монархів) — сукупність правил і норм поведінки, які регламентують зовн. прояви людських стосунків; зовн. форма моральної сутності людини. Складається з традицій, звичаїв, більш або менш схожих у різних народів, які змінюються з плином часу, або залежно від нац. та реліг. укладу конкретного народу. Знання правил Е. та вміння поводитися відповідно до них є однією з умов створення власного іміджу *дипломата*, політика, ділової людини. Розрізняють кілька видів Е.: придворний, дип., військ., світський, службовий або діловий тощо. Дип. Е. — правила поведінки дипломатів та інших офіц. осіб під час різних офіц. дип. заходів (візити, переговори, прийоми, зустрічі делегацій тощо). Дип. Е. менш гнучкий, ніж діловий або світський, консервативніший. Більшість правил дип., ділового, світського етикетів у тій чи іншій мірі співпадають. Відмінність між ними полягає в тому, що дотриманню правил Е. дипломати надають більшого значення, оскільки відхід від них або порушення цих правил можуть завдати шкоди престижу країни чи її офіц. представникам і призвести до ускладнення у взаємовідносинах

д-ав.

Т.І. Шинкаренко

Етлі (АНШее) Клемент Ричард (03.01.1883, Лондон - 08.10.1967, Лондон) — брит. громад.-політ. і держ. діяч, віконт Прествуд (1955). Закінчив Університетський коледж Оксфордського ун-ту. 1905 отримав право на адвокатську практику. 1913-23 — викладач і лектор соц. наук у Лондонській школі економіки та політ, наук. У роки Першої світової війни служив у танковому корпусі, майор. 1922-24 —

парл. організатор Лейбористської партії; 1924 — заст. військ, міністра; 1930-31 — канцлер герцогства Ланкастерського; 1931 — міністр зв'язку. Активно виступав проти потурання диктаторським режимам у Європі, зокрема засудив *Хора — Лавалю угоду 1935*, політику «невтручання» в громад. війну в Іспанії 1936-39. 1940 увійшов до коаліційного військ, кабінету *В. Черчілля*, 1940-42 — лорд-хранитель печатки, 1942-45 — заст. прем'єр-міністра, 1942-43 — міністр у справах домініонів, 1943-45 — лорд-голова Таємної ради. Після перемоги лейбористів на виборах 1945-51 — Прем'єр-міністр, водночас 1945-46 — міністр оборони. 1922-55 — чл. палати громад, з 1955 — чл. палати лордів; 1931-35 — заст. лідера парл. фракції лейбористів. 1935-55 — лідер Лейбористської партії. Брав участь у *Сан-Франциській конференції 1945*; на *Потсдамській (Берлінській) конференції 1945* спочатку член, а на останньому етапі її роботи — голова делегації Великої Британії. Очолював брит. делегацію на 1-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН* і *Паризькій мирній конференції 1946*. Сприяв реалізації *Маршалла плану*, підтримав *Брюссельський договір 1948* і створення *НАТО*. Одночасно був змушений здійснювати реформування Британської імп. й *Співдружності Націй*, зокрема надав незалежність Бірмі та статус домініонів і членів Співдружності Індії, Пакистану та Цейлону.

Твори: «Воля і шлях до соціалізму» (1949), «Лейбористська партія в перспективі» (1949), «Мета і політика», «Як це відбувалося» (1954).
РА. Кривонос

ЕТНІЧНІ ЧИЩЕННЯ — використання сили або залякування для витіснення з певних районів людей, що належать до певної етнічної групи. Є центр, фактом воєн у багатонац. регіонах планети або між народами із застарілими невирішеними нац. суперечками. Мета Е. ч. полягає в тому, щоб за допомогою насильства провести кардинальну зміну етнічного складу населення в районах їх проведення. Застосовуються з часів Османських завоювань XIII-XIV ст. Найяскравішими прикладами останнім часом є Е. ч. під час воєн на території колишньої Югославії (див. *Балканська криза 1991-2002*) і в міжетнічній війні в Руанді (див. *Громадянська війна в Руанді*). Визнані міжнар. співтовариством одним із найстрашніших злочинів проти людства.
м.с. Каменецький

Ефективного громадянства принцип -

спосіб визначення, якому з громадянств біпатрида слід віддати перевагу при вирішенні питання про надання цій особі захисту дипломатичного. Частіше за все це питання може виникнути при перебуванні особи з подвійним громадянством на території третьої країни, особливо в тих випадках, коли д-ви, громадянство яких вона має, намагаються надати їй дип. захист. Е. г. п. визначається наявністю найміцнішого фактичного зв'язку особи з д-вою (постійне місце проживання, роботи, наявність док-тів певної д-ви, здійснення політ, прав, місце проживання родичів, місцезнаходження майна тощо). Запровадження ефективного громадянства стало неминучим після закінчення Другої світової війни, коли процеси міграції, зміна кордонів та інтернаціоналізація економіки значно послабили концепцію класичного нац. громадянства. Загально визнано, що остаточно концепція ефективного громадянства укорінилася в міжнар.-прав. практиці після рішення Міжнародного Суду ООН у справі Ноттебома (спір між Ліхтенштейном та Гватемалою), що розглядалася 1953-55. Суд, визнавши, що регулювання питань громадянства — суверенне право кожної д-ви, відкинув претензії Ліхтенштейну на захист прав Ноттебома, оскільки зв'язок останнього з Ліхтенштейном мав лише формальний характер. Суд, який дослідив міжнар. арбітражну практику в подібних справах, встановив, що всі вони вирішувались на основі віддання переваги реальному, ефективному громадянству, заснованому на сильних фактичних зв'язках між певною особою й однією із зацікавлених д-ав. Звідси Суд дійшов висновку, що «громадянство є правовим зв'язком, який має в своїй основі громадський факт зв'язку, справжнього поєднання існування, інтересів та почуттів, поряд з наявністю взаємних прав і обов'язків». За відсутності таких якостей з точки зору міжнародного права громадянство не є ефективним.

Із того часу Е. г. п. систематично застосовується як нац. судами більшості країн, так і міжнар. арбітражними комісіями у спорах з питань громадянства. Наявність зв'язку, що дозволяє встановити ефективне громадянство, визначається судом або арбітражем шляхом дослідження конкретних обставин справи. Беруться до уваги, передусім, фактичне постійне місце проживання особи, джерело її постій-

ного доходу, наявність нерухомості, перебування на держ. або військ, службі, громадські, сімейні та інші зв'язки. Е. г. п. знайшов відображення в ряді договорів міжнародних.

О.В. Задорожній

Ефективності принцип (при визнанні урядів) — ефективність здійснення влади новим урядом у межах території своєї країни, що передбачає також зовн. незалежність уряду, його життєздатність і підтримку населенням. Е. п. є одним із критеріїв при вирішенні питання про визнання уряду. При визнанні д-ви він не застосовується.
О.В. Задорожній

Ефіопія та Еритреї Війна 1998-2000. За результатами референдуму, на якому еритрейці майже одноставно проголосували за відокремлення від Ефіопії, 24.05.1993 Еритрея була офіційно проголошена незалежною д-вою. Ефіопія беззастережно визнала нову д-ву, взяла на себе весь зовн. борг, погодилася на збереження єдиної валюти бір, а також уклала вигідні для Еритреї двосторонні дог-ри у сфері безпеки, торгівлі тощо. Але територ. спори, введення Еритреєю 1997 власної валюти та збільшення зборів за використання Ефіопією порту Асеб спричинили загострення двосторонніх відносин. На поч. 1998 уряд Еритреї заявив про своє право на частину провінції Тиграй (бл. 400 км²) і спробував за допомогою збройних сил встановити контроль над спірною територією. У травні 1998 протистояння вилилось в обмін повітр. бомбовими ударами. Після перших невдалих спроб ефіопської армії відбити спірні території бойові дії до лютого 1999 майже не велися. Сторони активно нарощували чисельність та оснащення збройних сил; зброю їм постачали Болгарія (обом сторонам), Італія (Еритреї), Франція та Китай (Ефіопії). ОАЄ, Руанда і США запропонували посе-

редницькі послуги, але їм не вдалось домогтись підписання мирної угоди між ворогуючими сторонами: Ефіопія прийняла документ «в принципі», а Еритрея відкинула взагалі.

У лютому 1999 Ефіопія здійснила масований наступ на спірні території та відвоювала більшість з них. Еритрея одразу погодилася на мирний план ОАЄ, що передбачав припинення вогню та проведення міжнар. експертизи кордонів без попереднього виведення еритрейської армії з тих спірних районів, які

ще залишилися під контролем цієї країни. ОАЄ спільно зі США та *Європейським Союзом* підготували мирний план, на базі якого у травні 2000 в Алжирі розпочались мирні переговори. Але 12.05.2000 ефіопська армія розгорнула успішний наступ, у результаті якого були відвойовані всі спірні території та зайнята значна територія, належність якої до Еритреї ніколи не ставилася під сумнів, у т. ч. порт Асеб. Ефіопія оголосила, що не має на меті завоювання Еритреї, а бажає лише примусити супротивника залишити спірні території. У червні 2000 в Алжирі було підписано угоду про припинення вогню, за якою ефіопським військам дозволялося знаходитись на захоплених територіях до розміщення там миротворчих сил; після розгортання миротворців вони відводилися на позиції, які займали до 6.05.1998, а еритрейські війська — на 25 км углиб власної території. Ця зона була оголошена тимчасовою зоною безпеки, що патрулюється миротворцями *Організації Об'єднаних Націй*, міжнар. комісія розпочала демаркацію ефіопсько-ери-трейського кордону. Конфлікт на тривалий період загострив ситуацію в районі Африканського Рогу. Продовжуються переговори під егідою ООН для вирішення соц.-екон. питань, зокрема повернення біженців та переміщених

осіб.

СВ.Гринько

Є

ЄвразійСТВО — філос. течія, що зародилася на поч. 1920-х у рос. емігрантському середовищі; спиралася на концепцію специфічності рос. політ, культури не як виключно європ. феномена, а як органічної комбінації різних світових культур Заходу та Сходу, Європи й Азії. Засновниками євразійської філософії були М. Трубецької, П. Савицький, Г. Вернадський та ін. Є. вважає головною цінністю істор. традицію і державність, етнос розглядається як механічний набір індивідуумів, народу, населення, нації, кланів, які мають спільне покликання. Є. апологетизує міцну д-ву, потужну армію та інші силові структури як головні інструменти захисту цивілізаційної особливості, базованої на ідеократії.

Євразійська цивілізація протиставляється європ. або євроатлантичній у політ.-ідеолог., екон., культ, і реліг. сферах. Цей конфлікт виводиться за рамки протистояння «Схід — Захід»; геогр. контекст виступає другорядним. Є. заперечує визначальну роль взаємозалежності в розвитку світової системи; наголошує на перманентності існування різних цивілізацій та конкуренції між ними; заперечує науковість міжцивілізаційних порівнянь, передовий характер атлантичної цивілізації. Є. в практ. політ, плані стверджує непридатність зах. принципів побудови політ, систем для інших цивілізацій, виправдовує авторитаризм — невід'ємну рису євразійської цивілізації. Є. притаманна переконаність у тому, що кожна цивілізація породжує власну демократію або власний тоталітаризм відповідно до певних сусп. та колективних

принципів і пріоритетів; заперечується ліберальна демократія як чужа колективістським і реліг. засадам Є. Натомість відстоюється євразійська модель демократії, базована на визначенні нацією власної долі на засадах нац. політ, свідомості та самостійного вибору істор. шляху в контексті особливостей нац. історії, ідентичності та культури.

Євразійська ідеологія посткомуніст. епохи заперечує як *атлантизм*, так й етноцентризм, виступає проти європ. напряму інтегрування пострад. д-ав, заперечує універсальність євроатлантичної моделі демократії. Наприкінці 1980-х ідеологія набула розвитку в концепціях «неоевразійства», що поєднують традиційні ідеї з деякими елементами комуніст, ідеології, виступають проти *глобалізації* та обстоюють «третій шлях» в екон. й соц. розвитку д-ви. Є. — впливова політ, доктрина в Росії, яка впливає на внутр.- та зовн.-політ, стратегію д-ви.

Є.Є. Камінський

Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС) — регіональне екон. об'єднання за участі Білорусі, Казахстану, Киргизстану, РФ і Таджикистану. Установчий договір ЄврАзЕС було підписано на саміті п'яти держав 16.10.2000. Метою об'єднання проголошено спільні дії для ефективного просування процесу формування *митного союзу* та *єдиного економічного простору*, а також реалізація інших домовленостей між країнами-учасниками Угоди про *Митний союз СНД 1995*, Договору про поглиблення інтеграції в екон. та гуманітарних галузях 29.03.1996, Договору про Єдиний екон. простір 26.02.1999. Пріоритетними завданнями ЄврАзЕС визначені: створення необхідних умов для подальшого поглиблення взаємодії країн-учасниць у торг.-екон., соц.-гуманітарній і прав, сферах за оптимального балансу нац. і спільних інтересів; розширення співробітництва країн у валютно-фінанс, пром. та макроекон. сферах. У січні 2001 державами-учасниками були погоджені Положення про Міждержавну раду ЄврАзЕС і рішення

Міждержавної ради «Про структуру та чисельність Секретаріату Інтеграційного комітету ЄврАзЕС», яким була визначена структура ЄврАзЕС. У квітні 2001 в Алмати домовлено про підготовку Конвенції про статус та імунітет працівників ЄврАзЕС, що мають одержати статус співробітників міжнар. орг-ції. Продовжується робота над

створенням інституту Повноважних представників держав-членів ЄврАзЕС в Інтеграційному комітеті. У структурі ЄврАзЕС зберігаються також інститути Митного союзу СНД — Міждержавна рада, Інтеграційний комітет і Міжпарламентська асамблея. Рішення щодо засад функціонування ЄврАзЕС приймаються консенсусом. При голосуванні з поточних питань рішення приймаються більшістю, кількість голосів залежить від частки країн-учасниць у фінансуванні ЄврАзЕС: за Росією закріплено 40% голосів, за Білоруссю та Казахстаном — по 20%, за Киргизстаном і Таджикистаном — по 10%. Відповідно до установчого договору ЄврАзЕС, місцями перебування Інтеграційного комітету ЄврАзЕС є Алмати й Москва, місцем перебування Міжпарламентської асамблеї ЄврАзЕС — Санкт-Петербург, Суду ЄврАзЕС — Мінськ. Статус спостерігачів у ЄврАзЕС у 2002 отримали Україна та Молдова. В інтеграційних зусиллях країн-учасниць ЄврАзЕС важливу роль відіграють політ, фактори, що проявляються як у взаємодії між самими учасниками ЄврАзЕС, так і в контактах із зовн. партнерами.

С.В. Гринько

Євроатом — див. *Європейське співтовариство з атомної енергії*.

Єврова/ПЮТ ринок — міжнар. ринок валют основних (західних) промислово розвинених держав; виник наприкінці 50-х ХХ ст. як ринок доларів США, розміщених у банках європ. фі-нанс. центрів, але з тих пір розширився, охопив усі основні валюти та вийшов за межі Європи, включаючи Півн. Америку й Дал. Схід. Характерною рисою Є. р. є те, що одержання та надання коштів у конкретній валюті здійснюється поза країною, валюта якої є предметом фінанс. операції. Долар залишається основною валютою, на яку припадає майже 80% усіх операцій, у той час як Європа продовжує залишатися головним центром, на який припадає 40-50% усіх операцій. Із моменту заснування Є. р. зростав дуже швидко; заг. обсяг операцій збільшився з 20 млрд. дол. у 1964 до 4920 млрд. дол. у 1989. Існує небагато євробанків, тож його утворено переважно відділеннями й філіями існуючих банків, тісно пов'язаних електронними комунікаціями з іншими Є. р. учасниками. Вважають, що бл. 70% операцій здійснюються між самими банками, тож заг. обсяг Є. р. дає завищене уявлення про його кредитні можливості для кінцевих позичальників. Вкладники та позичальники на Є. р. подані однією й тією ж самою категорією, що включає центр, банки та міжнар. фінанс. орг-ції, пром. і комерційні підприємства й деяких приватних осіб. Кредит може даватися на період від одного дня до 10 років, а ставки відсотка пов'язані зі ставками на лондонському міжбанківському ринку депозитів (*ЛИБОР* ставки). Різниця між ставками відсотка на депозити й кредити мала, тому що обсяг операцій дуже великий і банківські витрати малі. Із 1968 Є. р. доповнено ринком єврооблігацій, що є найважливішим сектором міжнар. ринку позичкового капіталу (див. *Світові ринки капіталу*). Єврооблігації гарантуються міжнар. синдикатом банків або інших фірм, які займаються цінними паперами, і продаються, гол. ч., не в тих країнах, у валюті яких було здійснено їхню емісію.

В.І. Мазуренко

Євроінтеграційна стратегія України визначається «Стратегією інтеграції України до Європейського Союзу», затвердженою презид. указом 11.06.1998 задля забезпечення виконання *Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їхніми державами-членами 1994* від 14.06.1994. «Стратегія» визначає пріоритети діяльності органів виконавчої влади на період до 2007, протягом якого мають бути створені передумови для повноправного членства України в ЄС, а в середньостроковому вимірі — для отримання статусу асоційованого члена ЄС. Основні напрями реалізації стратегії: а) адаптація законодавства України до законодавства ЄС, забезпечення прав людини, що передбачає реформування прав, системи України та її приведення у відповідність із європ. стандартами й охоплює приватне, митне, трудове, фінанс, податкове та інше галузеве законодавство; б) *інтеграція міжнародна* та розвиток торг, відносин між Україною і ЄС, що полягає в лібералізації й синхронізованому відкритті ринків ЄС та України, взаємному збалансуванні торгівлі та сприянні інвестиціям, запровадженні спільного прав, поля і єдиних стандартів у сфері конкуренції та держ. підтримки виробників. Інтеграція базується на координації, синхронізації та відповідності прийняття

рішень у сфері економіки України та ЄС і передбачає обмеження застосування засобів *протекціонізму*, формування основних екон. передумов для набуття Україною повноправного членства в ЄС; в) інтеграція України до ЄС у контексті заг.-європ. безпеки — ґрунтується на тому, що гарантією власної безпеки для України має стати кооперативна безпека, пошук підходів до якої, поряд з іншими європ. і трансатлантичними структурами, активно здійснює ЄС; г) політ, консолідація та зміцнення демократії, що передбачає неухильне поглиблення політ, діалогу й поліпшення заг. атмосфери відносин між Україною та

ЄС (саміти, міністерські консультації, зустрічі на експертному рівні); г) адаптація соц. політики України до стандартів ЄС, що полягає в реформуванні систем страхування, охорони праці, здоров'я, пенсійного забезпечення, політики зайнятості та інших галузей соц. політики відповідно до стандартів ЄС і поступовому досягненні заг.-європ. рівня соц. забезпечення й захисту населення; д) культ.-освітня і наук.-техн. інтеграція. Стратегія інтеграції тут полягає у впровадженні європ. норм і стандартів у освіті, науці й техніці, поширенні власних культ, і наук.-техн. здобутків у ЄС. Такі кроки спрацьовуватимуть на підвищення в Україні європ. культ, ідентичності та інтеграцію до заг.-європ. інтелектуально-освітнього й наук.-техн. середовища; є) регіональна інтеграція України, що передбачає встановлення та поглиблення прямих контактів між окремими регіонами України й державами-членами і кандидатами у члени ЄС для поступового перенесення основної ваги інтеграційного процесу з центр, органів виконавчої влади на регіони, до органів місцевого самоврядування, територ. громад і, зрештою, якнайширшого залучення громадян України; є) галузева співпраця — взаємодія між Україною та ЄС у пріоритетних галузях (трансєвроп. транспорт, включаючи магістральні газо- та нафтопроводи, електроенергетичні та інформ. мережі, використання атомної енергії з мирними цілями, юстиція, б-ба з організованою злочинністю й поширенням наркотиків, митна справа, наук. дослідження, пром. та с.-г. кооперація тощо); ж) співробітництво в галузі охорони довкілля, що має призвести до створення безпечного та сприятливого для людини заг.-європ. екологічного

ПрОСТору.

Д.П. Расшивалов

Єврокліринг — компенсаційна система капіталовкладень, створена з метою скорочення переміщення матеріал, цінностей, коли біржова операція закінчується письмовим підтвердженням, а саме вручення матеріал, цінностей Є Необов'язКОВИМ.

В.І. Серажим

Європейська асоціація вільної торгівлі

(Eигореап Pree Tгасіе А§§осіаііоп), **ЄАВТ** (ЕРТА) — міжнар. міжурядова регіональна торг.-екон. орг.ція, створена згідно з конвенцією, укладеною в Стокгольмі 4.01.1960 з ініціативи Великої Британії як протипага *Європейським співтовариством*. До асоціації увійшли Австрія, Велика Британія, Данія, Норвегія, Португалія, Швейцарія, Швеція. У 1961 до ЄАВТ приєдналася Фінляндія, 1970 — Ісландія, 1991 — Ліхтенштейн. Зі вступом у *Європейське економічне співтовариство* (пізніше — ЄС) з ЄАВТ у 1973 вийшли Велика Британія і Данія, 1986 — Португалія, 1995 — Австрія, Фінляндія, Швеція. ЄАВТ була створена з метою забезпечення вільної торгівлі пром. товарами між країнами-учасницями шляхом поступового скорочення митних тарифів і кількісних обмежень (лібералізація торгівлі с.-г. продукцією та продуктами моря не передбачалась). *Зона вільної торгівлі* пром. товарами ЄАВТ була сформована в 1967, що сприяло зростанню товарообігу між країнами-учасницями. Водночас головна мета — конкуренція з ЄЕС — досягнута не була. У центрі діяльності ЄАВТ від початку її діяльності були відносини з ЄЕС (пізніше — з ЄС). 22.07.1972 ЄЕС підписала з країнами-членами ЄАВТ окремі угоди про принципи взаємної торгівлі, на основі яких між цими країнами була створена зона вільної торгівлі пром. товарами. Етапним на шляху інтеграційного зближення країн ЄЕС та ЄАВТ було підписання 9.04.1984 Люксембурзької декларації, яка передбачала консолідацію та посилення співробітництва у справі гармонізації стандартів, усунення техн. бар'єрів, спрощення прикордонних формальностей із метою утворення «європейського економічного простору». 2.05.1992 країни-члени ЄАВТ і ЄЕС підписали угоду про утворення *Європейського економічного простору* (набула чинності 1.01.1994). Вона передбачала поширення «чотирьох свобод», які діють на Єдиному внутр. ринку ЄС, на країни ЄАВТ. Для досягнення однорідності екон. простору країни ЄАВТ в односторонньому порядку

прийняли асяіш соттипаіаіаіге (правопорядок Європейського співтовариства). Швейцарія не ратифікувала угоду у зв'язку з негативним результатом референдуму з цього питання й залишилась поза межами Європ. екон. простору. Керівний орган ЄАВТ — Рада міністрів — здійснює контроль за виконанням угод і рішень, обов'язкових для країн-учасниць. Кожна країна-член має в Раді міністрів один голос, однак існує тенденція прийняття рішень на основі консенсусу. Поточними справами ЄАВТ займається Секретаріат на чолі з Ген. секретарем. У системі інституцій ЄАВТ сформувалася структура комітетів та експертних груп, що виконують допоміжні консультативні функції щодо Ради міністрів, а також спостерігають за розвитком торг, відносин країн-членів ЄАВТ із третіми країнами. Із поч. 90-х ЄАВТ активно розвиває відносини з д-вами Центр, і Схід. Європи, а також неєвроп. країнами; із деякими були укладені угоди про вільну торгівлю. 19.06.2000 у Женеві Україна й держави-члени ЄАВТ підписали Декларацію, у якій були визначені основні напрями й інституційні засади співробітництва сторін. 24.09.2002 у Києві відбулося перше засідання спільного комітету України та ЄАВТ у рамках Декларації. Місцеперебування Секретаріату ЄАВТ —

Женева (Швейцарія).

Т.І. Шинкаренко

Європейська валютна одиниця (Eигореап Сштепсу І-Іпії), **ЕКЮ** (ЕС1Л) — міжнар. регіональна валютна ОДИНИЦЯ, заснована в 1979 країнами-учасницями *Європейського економічного співтовариства*.

ЕКЮ запроваджено з метою спрощення й уніфікації міжнар. валютних операцій, а також послаблення негативного впливу долара на валютно-кредитний ринок европ. країн. Емісія ЕКЮ наполовину була забезпечена доларами та золотом і наполовину нац. валютами країн ЄС. Випуск ЕКЮ здійснювався у вигляді записів на рахунках центр, банків країн *Європейської валютної системи* в Європ. фонді валютного співробітництва. ЕКЮ існувала у двох видах — офіційний (не надходив у приватний платіжний оборот) і комерційний. ЕКЮ використовувалась як розрахункова одиниця для визначення бюджету ЄС і курсів нац. валют («паритетна сітка») та усіх розрахунків і переказів між відомствами ЄС. Вона котирувалася на европ. біржах. Базою для встановлення курсу ЕКЮ були курси нац. валют країн ЄС. ЕКЮ використовувалась у розрахунках і платежах, а також як резерв міжнар. ліквідних ресурсів, була засобом проведення інтервенцій у межах ЄВС і надання кредитів центр, банками з інтервенційних операцій. ЕКЮ широко використовувалась у приватному обігу — у валютних та депозитних операціях, у кредитних та облігаційних позиках, у зовн. торгівлі, в операціях між приватними особами (чеки, ощадні вклади та ін.).

Запровадженню євро сприяло створення наднац. фінанс.-кредитних установ — Європ. центр, банку та Європ. системи центр, банків. Із 1.01.1999 було запроваджено євро в безготівковий обіг, а з 1.01.2002 євро стало готівковою валютою. Для вступу країни-учасниці ЄС у зону «євро», вона повинна відповідати Маастрихтським критеріям: мати рівень інфляції, що не перевищує 1,5% середнього показника для трьох країн з найнижчими темпами; дефіцит бюджету, який не перевищує 3% ВВП, а держ. борг — не більше 60% ВВП; відсоткові ставки не повинні перевищувати 2% — середнього для трьох країн рівня з найнижчими темпами інфляції; брати участь у системі спільного коливання валютних курсів не менше 2 років. На 1.01.2004 євро запроваджено в 12 із 15 країн-членів ЄС. Три країни (Велика Британія, Данія, Швеція) залишаються, за власним бажанням,

За МежаМИ ЗОНИ «ЄВРО».

І.С. Кравченко

Європейська валютна система (ЄВС) —

форма орг-ції міжнар. валютних відносин у країнах *Європейського економічного співтовариства*, запроваджена в 1979 з метою забезпечення стабільності *валютного курсу* цих країн, поліпшення міжнац. екон. зв'язків, стимулювання інтеграції їхніх економік, а також упровадження єдиної грошово-кредитної політики й заг. управління валютною політикою щодо інших валют. Для ЄВС є характерними: узгоджена підтримка змін ринкових валютних курсів в обумовлених кількісних межах за допомогою валютного втручання центр, банків; забезпечення *валютних інтервенцій* у ситуації, коли ринковий валютний курс досягає інтервенційної точки; запровадження та використання спец. регіональної розрахункової одиниці країн ЄС — *Європейської валютної одиниці*, а з 1999 — євро; надання фінанс. допомоги (кредитів) урядам тих країн, які мають фінанс. труднощі. Важливим елементом

становлення ЄВС був перехід повноважень щодо прийняття рішень та визначення *валютної політики* від нац. центр, банків до Європ. центр,

банку.

І.С. Кравченко

Європейська валютна угода (ЄВУ)

прийшла на зміну *Європейському платіжному союзу (ЄПС)* з 27.12.1958 і стала інструментом валютного співробітництва, забезпечуючи створення багатосторонньої системи розрахунків, суть якої полягала в тому, що центр, банк кожної країни-учасниці був здатний проводити розрахунки в доларах за раніше відомим *валютним курсом* у рамках позитивного сальдо цих розрахунків у валюті будь-якої держави-учасниці ЄВУ. Це гарантувало кожній д-ві успішне регулювання коливань курсу її валюти в помірних межах та дозволяло оголошувати граничні курси купівлі та продажу своєї валюти на ринку. Згідно з ЄВУ кожна держава-учасниця на випадок зміни курсу своєї валюти зобов'язувалась забезпечувати врегулювання розрахунків за офіц. непогашеним сальдо у своїй валюті в рамках колишніх меж коливань її курсу (окрім сальдо у фунтах стерлінгів у континентальних д-вах), для чого були встановлені граничні межі сум розрахунків за однією угодою. Нагляд за ЄВУ знаходився під контролем Ради керуючих ЄВУ, що складалась із 8 фінанс. інспекторів, запропонованих державами-учасницями та призначених Радою *Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)*. Податковий агент ЄВУ — Банк міжнар. розрахунків у Базелі із штаб-квартирою в Парижі. Кредити Європ. фонду надавались під забезпечення золотом на строк максимум до 3 років. Із 1.01.1973 замість ЄВУ набула чинності нова валютна угода в рамках ОЕСР, а її Європ. фонд був скасований.

вл.Клочко

Європейська економічна комісія ООН

(Унігесі №іііііііі Есопотіс Соттізвііііі рог Еіго-ре), **ЄЕК ООН** (ІЛЧ/ЕСЕ) - одна з 5 регіональних комісій *Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР)*; була створена в 1947, 1951 набула статусу постійного органу ООН. Членами комісії є 55 д-ав (усі країни *Співдружності Незалежних Держав*, Зах., Центр.,

Схід. Європи, США й Канада), Україна є учасником ЄЕК із моменту її створення. У діяльності комісії беруть участь більш ніж 70 професійних та неурядових орг-цій. Головна мета комісії — сприяння екон. розвитку регіону. ЄЕК займається проблемами розвитку міжнар. галузевого співробітництва за напрямками: транспорт, енергетика, статистика, торгівля, екон. аналіз тощо (загалом, 18 напрямків). Робота в ЄЕК ведеться в тісній взаємодії з держ. структурами країн-учасниць та неурядовими міжнар. орг-ціями, які отримали статус спостерігача при ЕКОСОП. ЄЕК не може приймати рішення концептуального характеру, оскільки є допоміжним органом ЕКОСОП. ЄЕК розробляє та готує документацію для ЕКОСОП, *Генеральної Асамблеї ООН* та інших структур ООН щодо питань екон. співробітництва країн регіону. ЄЕК сприяє розвитку европ. країн, які потребують екон. допомоги. У 1993 сесія ЄЕК прийняла рішення про реалізацію Програми надання допомоги країнам із перехідною економікою (колишнім країнам соціал. табору). Штаб-квартира ЄЕК знаходиться в Женеві

(Швейцарія).

Т.І. Шинкаренко

Європейська і Середземноморська організація захисту РОСЛИН (Еигореап апсі Меоліеггапіап Ріані Ргоіесііоп Огґапіаііоп), ЄОЗР (ЕРРО) — міжурядова регіональна орг-ція, створена з метою сприяння розвитку міжнар. співробітництва у сфері захисту рослин у европ. та середземноморському регіонах. Заснована в 1951 згідно з конвенцією, укладеною в Парижі 18.04.1951. Від часу заснування кількість країн-учасниць зросла з 15 до 43, тепер орг-ція об'єднує більшість европ. і середземноморських країн; Україна — член ЄОЗР із 1994. Основні цілі ЄОЗР — розробка й проведення заходів по б-бі з особливо небезпечними шкідниками та хворобами рослин і рослинних продуктів, а також їх поширенням; регулярний обмін інформацією про появу цих шкідників та хвороб; уніфікація законодавства про карантин і захист рослин у країнах-членах ЄОЗР. Діяльність ЄОЗР спрямована на встановлення регіональних норм для фітосанітарної продукції та засобів; орг-цію засідань робочих й експертних груп за участю експертів усіх країн-учасниць; публікацію оглядів, бюлетенів, іншої друкованої продукції у справі захисту рослин; проведення відп. міжнар. наук, конференцій. Основні органи ЄОЗР: Виконавчий комітет — керівний орган, складається із семи обраних посадових осіб; Рада — контролює діяльність

Виконавчого комітету, складається з представників усіх країн-учасниць. Техн. робота орг-ції здійснюється в експертних групах. Секретаріат ЄОЗР перебуває в Парижі (Франція).

Т.І. Шинкаренко

Європейська конвенція про боротьбу

З тероризмом — регіональний міжнар. договір, спрямований на сприяння видачі осіб, які вчинили терористичні акти. Конвенція була відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* у Страсбурзі 27.01.1977 та набрала чинності 4.08.1978; підписана Україною 8.06.2000, набула чинності для України 14.06.2002. У Конвенції наводяться правопорушення, які сторони зобов'язуються не вважати політ, правопорушеннями або такими, що пов'язані з політ, правопорушеннями, або правопорушеннями, вчиненими з політ, мотивів, а саме: акти особливої тяжкості, захоплення повітр. суден, викрадення та *заручників захоплення*, застосування бомб, гранат, ракет, листів чи пакетів із закладкою вибухового пристрою. Крім того, угода надає сторонам можливість не вважати політ, правопорушенням будь-який акт замаху на життя, фізичну недоторканність або свободу особи із застосуванням насильства. У Конвенції підкреслюється, що ніщо в ній не повинно тлумачитись як таке, що покладає на сторону зобов'язання видавати особу, яка може бути потім піддана кримінальному переслідуванню або покаранню лише на підставі її раси, релігії, нац. приналежності чи політ.

Переконань.

О.В. Задорожній

Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах —

регіональний міжнар. договір, спрямований на надання европ. державами якнайширшої взаємної допомоги з метою збору речових доказів, заслуховування показань свідків, експертів і притягнутих до відповідальності осіб та ін. Конвенція була відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* у Страсбурзі 20.04.1959, набрала чинності 12.06.1962; підписана Україною 29.05.1997, набула чинності з протоколом до неї для України — 09.06.1998. Конвенція визначає правила виконання судових доручень органами «запитуваної сторони» з метою отримання доказів (показань свідків, експертів і притягнутих до відповідальності осіб, вручення док-тів та розпоряджень

суду) або надання доказів (матеріалів судової справи чи док-тів), отриманих під час слідчих дій, що здійснюється судовими органами «запитуючої сторони». Конвенція також визначає вимоги, яким мають відповідати прохання про надання взаємної допомоги та судові доручення (органи, що надають інформацію, мови, відмова в наданні взаємної допомоги). Додатковий протокол був відкритий для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали конвенцію, у Страсбурзі 17.03.1978, набрав чинності 12.04.1982. Він забороняє сторонам відмовляти в наданні допомоги виключно на підставі того,

що прохання про допомогу стосується правопорушення, яке, на думку запитованої сторони, є фінансовим. Протокол поширює міжнар. співробітництво на вручення док-тів, які стосуються виконання вироку й аналогічних заходів (відстрочення ухвалення вироку, умовне звільнення, відстрочення початку виконання вироку або припинення такого виконання). Крім того, він містить положення про обмін інформацією щодо матеріалів судочинства.

О.В. Задорожній

Європейська конвенція про видачу правопорушників — регіональний міжнар. договір, спрямований на видачу осіб, які розшукуються з метою притягнення до кримінальної відповідальності чи виконання вироку. Конвенція була відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* в Парижі 13.12.1957 та набрала чинності 18.04.1960; підписана Україною 29.05.1997, набула чинності з протоколами до неї для України 9.06.1998. Конвенція не застосовується до політ, або військ, правопорушень, і будь-яка сторона може відмовитись від видачі своїх громадян інозем. д-ві. Стосовно фінанс. правопорушень (податки, збори, мито), видача правопорушників може здійснюватися, тільки якщо сторони ухвалили таке рішення щодо будь-якого такого правопорушення чи будь-якої такої категорії правопорушень. У видачі правопорушника може також бути відмовлено, якщо за законодавством запитуючої д-ви особу, видача якої вимагається, може бути засуджено до смертної кари. Додатковий протокол був відкритий для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали конвенцію, у Страсбурзі 15.10.1975 та набрав чинності 20.08.1979. Його метою є посилення захисту окремих осіб і людства

у цілому. Відповідно, з категорії політ, правопорушень, що не тягнуть за собою видачу, виключені воєнні злочини та злочини проти людства. У протоколі також визначаються деякі випадки, коли у видачі правопорушника може бути відмовлено на підставі того, що звинуваченій у вчиненні злочину особі вже було винесено вирок. 2-й додатковий протокол до конвенції був відкритий для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали конвенцію, у Страсбурзі 17.03.1978 та набрав чинності 05.06.1983. Він має на меті сприяти застосуванню конвенції в деяких напрямках, зокрема, додавши фінанс. правопорушення до категорії правопорушень, за вчинення яких особа може бути видана іншій д-ві згідно з конвенцією. Цей протокол містить також додаткові положення, які стосуються амністії та судових рішень, проголошених

За ВІДСУТНОСТІ Відповідача.

О.В. Задорожній

Європейська конвенція про громадянство — регіональний міжнар. договір, що має на меті сприяти набуттю *громадянства*, поновленню в первинному громадянстві, а також обмежити можливість втрати громадянства та запобігти безпідставному його позбавленню. Конвенція відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* та д-вами, які не є її членами, але брали участь у розробці конвенції, у Страсбурзі 6.11.1997 і набула чинності 1.03.2000; Україна підписала її 1.07.2003. Конвенція зобов'язує сторони гарантувати можливість оскарження рішень стосовно заяв, пов'язаних із громадянством, в адмін. чи судовому порядку відповідно до свого внутр. законодавства, її положення застосовуються до осіб, які можуть стати особами без громадянства внаслідок правонаступництва д-ав, до осіб, які належать до громадянства кількох д-ав, а також до осіб, які мають виконувати свій військ, обов'язок. Конвенція передбачає, що кожна сторона визначає у своєму законодавстві, хто є її громадянами, а також проголошує принципи запобігання безгромадянству, заборони дискримінації та поважання прав людини щодо осіб, які на законних підставах постійно проживають на території сторін. Із метою сприяння розвиткові співробітництва сторони зобов'язуються надавати Ген. секретареві Ради Європи інформацію про своє внутр. законодавство, яке стосується громадянства, надавати одна одній на прохання інформацію про своє внутр. законодавство, яке стосується громадянства, а також про події, що стосуються

конвенції.

О.В. Задорожній

Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню — регіональний міжнар. договір, що засновує Європ. комітет із запобігання катуванням, який доповнив механізм захисту *прав людини*, встановлений Європ. конвенцією з прав людини. Конвенція була відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* у Страсбурзі 26.11.1987, набула чинності 1.02.1989; підписана Україною 2.05.1996, набула чинності для України 1.09.1997. Європ. комітет із запобігання катуванням складається з незалежних і неупереджених експертів у сферах права, медицини, пенітенціарної системи тощо. Із метою обстеження умов перебування ув'язнених експерти Комітету відвідують місця ув'язнення, зокрема в'язниці, комісаріати поліції, центри утримання іноземців, місця для ув'язнених в армійських казармах або психіатричних установах. Вони мають право необмеженого доступу до місць ув'язнення та можуть віч-навіч спілкуватись з ув'язненим або з будь-якою особою, що може надати відп. інформацію, у т. ч. з членами неурядових орг-цій (НУО), які займаються правозахисною діяльністю, або з особами, що є відповідальними за місця утримання. Комітет збирає інформацію в першу чергу для захисту ув'язнених від катувань

та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, а не для обвинувачення дав, у яких має місце незадовільне обходження. Після того, як комітет здійснює чергову інспекцію або спец. візит до країни, він надсилає урядові доповідь, яка може містити запити щодо інформації, рекомендації та коментарі. У відповідь на це уряд має надати комітетові доповіді: проміжну — протягом 6 місяців і повну доповідь — протягом 12-ти. Доповіді є конфіденційними, але д-ви зазвичай оприлюднюють їх. Поширення рекомендацій Комітету повинно посилити превентивну, позасудову роль цього органу. У виняткових випадках, якщо д-ва відмовляється співпрацювати або виконувати рекомендації комітету із запобігання катуванням, він може ухвалити рішення про публічну заяву.

Поки що таку санкцію було вжито тільки одного разу проти Туреччини в грудні 1992. Протоколи №№ 1 і 2 до Європ. конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню були відкриті для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали конвенцію, у Страсбурзі 4.11.1993 і набрали чинності 1.03.2002. Протокол №1 «відкриває» конвенцію, передбачаючи, що Комітет міністрів Ради Європи може запропонувати будь-якій д-ві, яка не є членом Ради, приєднатися до протоколу. Протокол №2 містить поправки техн. характеру, що дозволяють для цілей виборів розподіляти членів комітету на дві групи з метою забезпечення оновлення кожні 2 роки половини його членського складу. Протокол також передбачає, що члени Комітету можуть замість одного разу переобиратись двічі.

О.В. Задорожній

Європейська конвенція про захист прав

ЛЮДИНИ І ОСНОВНИХ СВОБОД — міжнар. договір, що встановлює регіональний механізм захисту *прав людини*; основний документ європ. права з цього питання. Конвенція відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* в Римі 4.11.1950, набрала чинності 3.09.1953; підписана Україною 9.11.1995, набула чинності для України 11.09.1997 (окрім протоколу №11, який набув чинності 1.11.1998). Конвенція стала першим міжнар. правозахисним док-том, спрямованим на захист широкого спектра громадян, та політ. прав. Це досягалось як завдяки тому, що сам документ був представлений у вигляді міжнар. угоди, сторони якої брали на себе відп. зобов'язання, так і в результаті запровадження системи контролю за імплементацією прав на нац. рівні. Найбільш рев. кроком було включення до Конвенції положення (ст. 34), згідно з яким сторони погодились на контроль з боку *Європейського суду з прав людини* у випадках, коли ініціатором процесу виступала окрема особа, а не тільки д-ва («право на індивідуальні заяви»).

На першому етапі функціонування запровадженого Конвенцією механізму захисту прав людини було створено Європ. комісію з прав людини (1954) та Європ. суд з прав людини (1959). У відповідь на зміни, що відбулись на поч. 90-х у новій «Великій Європі», під час Віденського саміту в 1993 було ухвалено рішен-

ня про створення нового Європ. суду з прав людини, який замінив зазначені два органи. Він почав свою роботу у Страсбурзі 1.11.1998 після набрання чинності протоколом №11. Д-ви під час вступу до Ради Європи зобов'язані підписати Конвенцію та ратифікувати її протягом 1 року. Усі держави-члени Ради Європи, за винятком Ірландії, Норвегії та Великої Британії, інкорпоровали Конвенцію до свого внутр. законодавства, зобов'язавши нац. судові установи повністю враховувати її положення при розгляді скарг. Після вичерпання всіх нац. засобів особа, яка вважає, що її права зазнали утиску, може звернутись до Європ. суду з прав людини, посилаючись на порушення Конвенції державою-учасницею. Суд не замінює нац. судові системи, а, в певному розумінні, є їхнім продовженням. Суд може розглядати й спори між д-вами з приводу серйозних порушень прав людини. Конвенція також визначає низку прав та основних свобод: право на життя, заборона катувань, заборона рабства та примусової праці, право на свободу й особисту недоторканність, право на справедливий судовий розгляд, заборона покарання без закону, право на повагу до особистого й сімейного життя, свобода думки, совісті та релігії, свобода виявлення поглядів, свобода мирних зборів й асоціації, право на одруження, право на ефективний засіб захисту, заборона дискримінації.

Конвенція стала першою вдалою спробою юрид. забезпечення прав та свобод, визначених у *Загальній декларації прав людини 1948*, та встановила єдиний механізм постійного й незалежного контролю за дотриманням європ. д-вами широкого спектра основних прав (переважно громадянських та політичних). Конвенція стала моделлю для д-ав інших регіонів, зокрема для Американської конвенції з прав людини. Ціла низка додаткових прав гарантується додатковими протоколами до Конвенції. Окрім протоколів №№2, 3, 5, 8 та 11, що для України є чинними згідно з її приєднанням до Конвенції, наша д-ва приєдналася до протоколів №№1, 4, 7 (підписані 19.12.1996, набули чинності для України 11.09.1997), протоколу №6 (підписаний 5.05.1997, набув чинності для України 1.05.2000) та протоколу №13 (підписаний 3.05.2002, набув чинності для України 1.07.2003). Протокол №1 до Конвенції був відкритий для підписання державами-членами

Ради Європи, які підписали Конвенцію, у Парижі 20.03.1952 та набрав чинності 18.05.1954. На додаток до основних прав, які захищаються Конвенцією, Протокол містить нові основні права, а саме: право на мирне володіння своїм майном, право на освіту та право на вільні вибори таємним голосуванням. Протокол №4 до Конвенції, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені Конвенцією та Протоколом №1 до неї, був відкритий для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали Конвенцію, у Страсбурзі 16.09.1963 та набрав чинності 2.05.1968. Протокол гарантує деякі права й основні свободи, не передбачені в попередніх дог-рах: заборона позбавлення волі на підставі неспроможності виконання договірного зобов'язання, право на вільне пересування та свободу вибору місця проживання, заборона вислання своїх громадян, заборона колективного вислання іноземців. Протокол №6 до Конвенції, який стосується скасування смертної кари в мирний час, відкритий для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали Конвенцію, у Страсбурзі 28.04.1983 та набрав чинності 1.03.1985. Протокол №7 був відкритий для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали Конвенцію, у Страсбурзі 22.11.1984 та набрав чинності 1.11.1988. Протокол №7 розширює коло прав, які охороняються Конвенцією та протоколами до неї, включивши до нього: право іноземців на процедурні гарантії у випадку вислання з території д-ви; право кожної людини, визнаної винною у вчиненні злочину, на перегляд вищою судовою інстанцією винесеного їй вироку та призначеної міри покарання; право на відшкодування збитків у випадку судової помилки; право кожної людини не бути вдруге притягнутою до відповідальності або покараною в кримінальному порядку за злочин, за який вона вже була остаточно виправдана або засуджена (не БІ8 іп ісіет); рівність прав та обов'язків чоловіка й жінки, що перебувають у шлюбі. Протокол №13 до Конвенції був відкритий для підписання державами-членами Ради Європи, які підписали Конвенцію, у Вільнюсі 3.05.2002 та набрав чинності 1.07.2003. Протокол забороняє смертну кару за будь-яких обставин, у т. ч. за злочини, вчинені під час війни або у випадку неминучої загрози війни.

О.В. Задорожній, О.В. Буткевич

Європейська конвенція про імунітет держав — багатосторонній міжнар. договір, що встановлює спільні для сторін правила стосовно обсягу імунітету однієї сторони в судах іншої сторони; був відкритий для підписання державами-членами *Ради Європи* в Базелі (Швейцарія) 16.05.1972 і набрав чинності 11.06.1976. Ключове положення Конвенції містить ст. 15, відповідно до якої за заг. правилом договірні д-ва користуються імунітетом від юрисдикції в судах іншої договірної д-ви. Разом з тим, у Конвенції визнаються чисельні випадки, у яких договірні д-ва не вправі заявляти про свій імунітет перед інозем. судом. Йдеться, зокрема, про визнання договірною д-вою юрисдикції суду, а також про заходи, що стосуються трудових дог-рів, участі в компанії або іншій юрид. особі, пром., торг, або фінанс. діяльності, прав на нерухоме майно, розташоване в країні суду, позовів із відшкодування збитків, завданих особам або майну. Конвенція також встановлює правила провадження проти сторони в судах іншої сторони, а також наслідки відп. судових рішень. Додатковий протокол до Конвенції має факультативний характер і регулює процедуру вирішення спорів, що впливають з її застосування. Конвенція діє у відносинах між Австрією, Бельгією, Кіпром, Німеччиною, Люксембургом, Нідерландами, Швейцарією та Великою Британією. Португалія Конвенцію підписала, проте станом на 1.01.2004 не ратифікувала. Додатковий протокол набув чинності 22.05.1985, його учасниками є Австрія, Бельгія, Кіпр, Люксембург, Нідерланди та Швейцарія.

о.в. Задорожний

Європейська конвенція про консульські функції — регіональний міжнар. договір, що встановлює деякі правила *консульських відносин* між державами з урахуванням *Віденської конвенції про консульські зносини 1963*. Конвенція відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* в Парижі 11.12.1967, але станом на 1.01.2004 не збрала необхідних для набуття чинності 5-ти ратифікаційних грамот. У ній визначено заг. функції *консулів*, які полягають у захисті прав та інтересів їхніх громадян і країн у межах їхнього коне, округу. Крім того, угода містить правила видачі або передачі док-тів, управління нерухомим майном та надання допомоги суднам. Окремий протокол до Конвенції поширює дію її положень на *біженців* та на цивільні ЛІТАЛЬНІ апарати.

О.В. Задорожній

Європейська конвенція про незастосування давності до злочинів проти людяності та ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ — регіональний міжнар. договір, що має на меті забезпечити незастосування давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, якщо вони підлягають покаранню за над. законодавством. До таких віднесено *злочини проти людства*, визначені в конвенції про запобігання злочинів *геноциду* 7& покарання за нього 1948; порушення, згідно зі ст. 50 Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949; будь-які порушення *війни законів і звичаїв*, не передбачені у вищезазначених положеннях Женевських конвенцій, якщо правопорушення має особливо небезпечний характер через його фактичну умисність або через масштаби його передбачуваних наслідків тощо. Конвенція була відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* у Страсбурзі 25.01.1974 та

набрала чинності 27.06.2003. Станом на 1.01.2004 діє у відносинах між Бельгією, Нідерландами та Румунією.

О.В. Задорожній

Європейська конвенція про передачу

Засуджених ОСІб — регіональний міжнар. договір, що має на меті сприяти соц. реабілітації позбавлених волі осіб шляхом надання інозем. громадянам, засудженим за вчинення кримінального правопорушення, можливості відбувати призначене їм покарання у їхніх країнах. Конвенція відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* та д-вами, які не є членами Ради, але які брали участь у розробці Конвенції, у Страсбурзі 21.03.1983; набрала чинності 1.07.1985. Україна приєдналася до Конвенції Законом від 22.09.1995, дата набуття чинності для України — 1.01.1996. Конвенція ґрунтується на міркуваннях гуманності, оскільки труднощі спілкування внаслідок мовних бар'єрів і відсутність контактів із родиною можуть мати негативні наслідки для особи, позбавленої волі в інозем. країні. Передбачено, що із запитом про передачу засудженої особи може звертатися як д-ва, у якій було проголошено вирок (д-ва винесення вироку), так і д-ва, громадянином якої є засуджена особа (д-ва виконання вироку). Передача може здійснюватися за згодою цих обох д-ав, а також засудженої особи. Конвенція також визначає процедуру виконання вироку після передачі засудженої особи. Незалежно від

того, яку процедуру обере д-ва виконання вироку, вирок, що передбачає позбавлення волі, не може замінюватися штрафом, і д-ва виконання вироку повинна враховувати будь-який період вже відбутого засудженою особою покарання. Покарання в д-ві виконання вироку не може бути більш тривалим або суворим, ніж покарання, призначене в д-ві винесення вироку. Додатковий протокол до Конвенції був відкритий для підписання державами-членами Ради Європи та іншими д-вами, які підписали Конвенцію, у Страсбурзі 18.12.1997, і набрав чинності 1.06.2000; Україна приєдналася до протоколу 8.06.2000, набув чинності для України 1.11.2003. Протокол визначає правила, які застосовуються до передачі засуджених осіб із метою виконання вироку, коли такі особи переховуються на території д-ви, громадянами якої вони є, від правосуддя д-ви винесення вироку, а також до засуджених осіб, які підлягають депортації чи передачі на підставі їхнього

засудження.

О.В. Задорожній

Європейська конвенція про скасування легалізації документів, виданих дипломатичними агентами чи консульськими посадовими особами — регіональний міжнар. договір, що передбачає відмову сторін від будь-якої легалізації документів або довідок, виданих дип. агентами чи консульськими установами тієї чи іншої сторони. Сторони мають започаткувати в разі необхідності систему перевірки автентичності док-тів, до яких застосовується ця Конвенція. Вона була відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* в Лондоні 7.06.1968 і набрала чинності 14.08.1970. Станом на 1.01.2004 діє у відносинах

МІЖ 20 ЄВРОП. Д-ВАМИ.

О.В. Задорожній

Європейська конференція адміністрацій зв'язку (Еигореап СопГегепсе оГРокіа! апсі Теіесоттипісаііош Асітіпі\$ігаііоп\$), **ЄКАЗ** (СЕРТ) — міжурядова регіональна орг-ція, заснована 1959 адміністраціями зв'язку европ. країн із метою розв'язання спільних проблем, розробки й координації позицій у міжнар. заходах, проведення координованої держ. політики й регулювання у сферах зв'язку, розробки та втілення спільних стандартів, орг-ції співробітництва з іншими европ. орг-ціями. Уній беруть участь 45 країн. Основна її діяльність розподілена між 3 комітетами,

що здійснюють регулювання в поштової, радіо-й телекомунікаційній сферах. Поле відповідальності кожного комітету визначається Пленарною асамблеєю ЄКАЗ. Водночас кожен комітет встановлює власні правила процедури й обирає свого голову. У рамках ЄКАЗ створено раду з підтримки країн Центр, і Схід. Європи. Органи ЄКАЗ уповноважені створювати робочі та проектні групи в межах власної компетенції. ЄКАЗ розробляє й ухвалює такі види док-тів: рекомендації (виконуються за згодою кожної адміністрації); спец. угоди; рішення (обов'язкове виконання). Адміністрація зв'язку України була прийнята до ЄКАЗ 1995. Участь України в діяльності ЄКАЗ є складовою заходів у справі реалізації Програми інтеграції України до *Європейського Союзу* та Спільної робочої програми імплементації *Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їхніми державами-членами 1994*.

Т.І. Шинкаренко

Європейська конференція міністрів транспорту (Еигореап сопгегепсе оГтіішіегз оГігапврогі), **ЄКМТ** (ЕСМТ) — міжурядова регіональна орг-ція, створена згідно з протоколом, укладеним під час Європ. конференції міністрів транспорту (Брюссель, 17.10.1953). Об'єднує 40 повноправних членів, 6 — асоційованих і 2 — спостерігачів. Повноправні члени — Австрія, Азербайджан, Албанія, Бельгія, Білорусь, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Велика Британія, Греція, Грузія, Данія, Естонія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Латвія, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Македонія, Молдова, Нідерланди,

Німеччина, Норвегія, Португалія, Угорщина, Польща, Республіка Словаччина, РФ, Румунія, Словенія, Туреччина, Україна (з 1996), Фінляндія, Франція, Хорватія, Чеська Республіка, Швейцарія, Швеція. Асоційовані члени орг-ції — Австралія, Канада, Нова Зеландія, США, Японія, Республіка Корея; статус спостерігача мають Вірменія та Марокко. Штаб-квартира ЄКМТ знаходиться в Парижі (Франція) в будинку *Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)*. Цілі ЄКМТ: вживання заходів для ефективного та раціонального використання й розвитку внутр. європ. транспорту; координування діяльності міжнар. орг-цій, які займаються європ. транспортом, з урахуванням діяльності нац. органів д-ав, що входять до міжнар. орг-цій.

Головний орган ЄКМТ — Рада міністрів, що складається з міністрів, відповідальних за внутр. транспорт у складі урядів країн-членів, очолюється головою, обраним на один рік. Рада робить висновки на основі проектів резолюцій (постанов, доповідей), які надаються Комітетом заступників (складається з вищих урядовців, що представляють міністрів). Комітет готує засідання Ради й док-ти для неї. Найбільш поширеною формою прийняття рішень у Раді є прийняття резолюцій. Принцип прийняття рішень більшістю голосів не застосовується; резолюція може бути прийнята окремими країнами. Керівний орган ЄКМТ — Секретаріат, який очолює Ген. секретар. Секретаріат адміністративно підкоряється ОЕСР, яка визначає чисельність штату та забезпечує Секретаріат необхідними засобами. Функціонально Секретаріат не залежить від ОЕСР і координує проведення дослідницьких робіт та підготовку доповідей як організатор робочих груп; представляє ЄКМТ на міжнар. форумах. Постійні органи ЄКМТ — Комітет з безпеки дорожнього руху; Комітет дорожнього руху, маркування й сигналізації; Координаційна група з питань міського транспорту; Група з питань комбінованого транспорту; Група статистики; Група країн ЄС; Комітет екон. досліджень; Група по керівництву. Тимчасові органи ЄКМТ (групи *ad hoc*): техн. група гармонізації та лібералізації; група міжнар. інвестицій для створення й розвитку трансп. інфраструктури тощо. Робочі групи експертів, організовані на постійній або тимчасовій основі, займаються діяльністю за напрямками: інтеграція нових членів; транспорт і довкілля; екон. дослідження; безпека на транспорті; залізничний транспорт тощо. Робочі групи у випадку необхідності організують семінари, круглі столи, симпозіуми для обговорення питань, які вимагають вивчення думки ширшого кола спеціалістів. ЄКМТ співпрацює більш ніж із 25 міжнар. орг-ціями, серед яких *Європейська економічна комісія, ОЕСР, Європейський Союз*, фінанс. та професійні орг-ції.

Т.І. Шинкаренко

Європейська конференція цивільної авіації (Еигореап Сіуп Авіаііоп Сошегепсе), **ЄКЦА** (ЕСАС) — міжурядова регіональна орг-ція, створена 1955 з метою сприяння безпеці,

ефективності та стабільності європ. повітр.-трансп. системи; станом на 1.01.2004 до її складу входили 41 д-ва; Україна — член ЄКЦА з 1999. Діяльність ЄКЦА спрямована на гармонізацію політики в галузі цивільної авіації країн-учасниць, координацію цієї політики з третіми країнами з інших частин світу. ЄКЦА співпрацює з багатьма міжнар. орг-ціями, зокрема з *Європейським Союзом, Радою Європи, Міжнародною організацією цивільної авіації*. Рішення приймаються у вигляді резолюцій, рекомендацій, декларацій, якими керуються у своїй діяльності відп. відомства країн-членів. ЄКЦА відіграє роль форуму для дискусій і прийняття рішень міністрів транспорту європ. країн. Під егідою орг-ції країни-учасниці укладають міжнар. угоди. ЄКЦА регулярно організовує міжнар. симпозіуми та семінари. ЄКЦА збирається на пленарні сесії не менше одного разу на три роки, можливо частіше в разі необхідності. Під час пленарних сесій ухвалюються програми діяльності та бюджет орг-ції. Поточна робота орг-ції здійснюється Координаційним комітетом, до роботи якого залучаються експертні групи. Секретаріат ЄКЦА перебуває

в Парижі (Франція).

Т.І. Шинкаренко

Європейська оборонна спільнота (ЄОС) —

проект військ, блоку зах.-європ. держав, запропонований у жовтні 1950 Прем'єр-міністром Франції Р. Плевеном. 27.05.1952 у Парижі міністри закорд. справ Франції, Італії, ФРН, Бельгії, Нідерландів та Люксембургу підписали Паризький договір про створення ЄОС, терміном на 50 років. Гол. цілями дог-ру були легалізація та прискорення процесу ремілітаризації ФРН, залучення її до повноцінного військ.-політ. співробітництва зах. країн. На додаток до ЄОС був також підготований проект Європ. політ. спільноти (ЄПС), який було схвалено в березні 1953 Асамблеєю ЄОС. Проте план створення ЄОС, визначений Паризьким договором, не знайшов підтримки у значної частини зах.-європ. політ. еліти. Після того, як 1954 Національні збори Франції відмовилися ратифікувати Паризький договір про створення ЄОС, автоматично зазнав невдачі й сам проект; деякі пропозиції проекту ЄОС були використані при створенні

Західноєвропейського

СОЮзу.

І.О. Мінгазутдінов

Європейська організація вищих органів фінансового КОНТРОЛЮ (Еигореап Ог§апІ2аііоп ог Сиргете Аісіі ІпзііШііош), **ЄОВОФК** (ЕДЖО5АІ) — міжнар. регіональна орг-ція, створена 20.06.1989 в

Берліні під час 8-го Конгресу *Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю* (МОВОФК). ЄОВОФК співпрацює з *Організацією Об'єднаних Націй* і є однією з регіон, орг-цій МОВОФК. Членами орг-ції є ВОФК 41 європ. країни, Азербайджану, Вірменії, Грузії, Туреччини, а також Рахункова палата *Європейських співтовариств*. Прийняття будь-якого члена залежить від визнання ним Статуту орг-ції та схвалення відп. кандидатури Керівним комітетом. Вихід із ЄОВОФК здійснюється шляхом інформування Керівного комітету. Цілі орг-ції: сприяння розвитку співробітництва ВОФК, обмін інформацією й документацією, дослідження у сфері контролю над держ. фінансами, створення університетських кафедр з цієї дисципліни й уніфікації термінології в галузі фінанс. контролю. Керівні органи ЄОВОФК: Конгрес, Керівний комітет, Секретаріат, який знаходиться в Мадриді (Іспанія). Офіц. мови орг-ції — англійська, іспанська, німецька, російська та французька.

Конгрес як вищий орган ЄОВОФК складається з керівників усіх нац. ВОФК — членів орг-ції та скликається один раз на три роки. 1-й, Установчий конгрес ЄОВОФК відбувся у Мадриді 1990, наступні — у Стокгольмі (1993), Парижі (1999), Москві (2002). Від часу моск. конгресу і до наступного, який повинен відбутися у Бонні 2005, обов'язки президента ЄОВОФК покладені на голову Рахункової палати РФ С. Степашина. Керівний комітет складається з 13 чоловік — 8 повноправних членів (голів ВОФК Німеччини, Данії, Іспанії, Італії, Литви, РФ, Словенії та Франції) й 5 спостерігачів (голів ВОФК Австрії, Великої Британії, Угорщини, Норвегії й Румунії). При визначенні складу Керівного комітету з метою забезпечення адекватного представництва всіх членів ЄОВОФК враховуються як геогр. фактор, так і необхідність представництва в керівних органах орг-ції різних сформованих історично систем фінанс. контролю. Керівний комітет збирається не менше одного разу на рік. Його основним завданням є забезпечення діяльності орг-ції відповідно до рішень, які приймає Конгрес ЄОВОФК. Функції постійного Секретаріату

ЄОВОФК виконує Рахункова палата Іспанії, на базі якої діє штаб-квартира орг-ції. Секретаріат готує й організовує засідання Керівного комітету, розробляє та виконує бюджет орг-ції, а також забезпечує виконання рішень, які приймають Конгрес і Керівний комітет. Укр. делегація вперше взяла участь у діяльності організації під час роботи 4-го конгресу

ЄОВОФК у Парижі (1999). *Т.І. Шинкаренко*

Європейська організація супутникового зв'язку (Еигореап Теіесоттипісаііот ЗаіеШіе ОгшанІ2аііон), **Євтелсат** (ЕЦІТЕБЗАТ) —

міжнар. регіональна орг-ція, створена в 1977 із тимчасовим статутом за ініціативи *Європейської конференції адміністрацій зв'язку*; постійно діюча з 1985. Після 1989 до орг-ції увійшла більшість країн Центр, і Схід. Європи; станом на 1.01.2004 Євтелсат включав 47 д-ав Європи та Закавказзя. Євтелсат володіє супутниковою мережею і має на меті створення й надання на базі супутників зв'язку широкого спектра мережевих послуг. Із 1997 Євтелсат пройшла всі етапи підготовки до процедури приватизації, а у травні 1999 її Асамблея (Кар-діфф, Велика Британія) схвалила рішення про трансформацію в комерційну компанію. Із 2.07.2001 Євтелсат є товариством з обмеженою відповідальністю, яке діє за законами Франції. Супутниковий трафік Євтелсат охоплює послуги з кабельного телерадіомовлення й нац. телебачення, послуги з обміну телепрограмами країн *Європейського Союзу*, послуги служби теленовин, нац. і міжнар. телефонний зв'язок, факсимільний зв'язок, зв'язок із мобільними абонентами, Інтернет тощо. Уряд України приєднався до цієї орг-ції в 1993, підписавши конвенцію «Євтелсат» та експлуатаційну угоду «Євтелсат». Згідно з його Постановою від 11.06.1994 №474 «Про впорядкування участі міністерств і відомств у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна», Держ. комітет зв'язку України спільно з Концерном радіозв'язку, радіомовлення й телебачення України виконують обов'язки представництва України в «Євтелсат». Компанія управляється Директоратом на чолі з президентом і Наглядовою радою. Водночас до складу органів управління включена міжурядова структура, яка слідує за дотриманням основних принципів роботи компанії, зокрема за забезпеченням заг.-європ. покриття зон

обслуговування. Штаб-квартира Євтелсат знаходиться в Парижі, філіали — у Бразилії, Італії, *США*, орг-ція має *комерційне представництво* уФРН.

Т.І. Шинкаренко

Європейська соціальна хартія 1961 -

регіональний *договір міжнародний*, спрямований на забезпечення соц. та екон. *прав людини* в Європі. Хартія відкрита для підписання дер-жава-членами *Ради Європи* в Турині (Італія) 18.10.1961 і набула чинності 26.02.1965. Гарантовані нею 19 основних соц. та екон. прав можна поділити на три категорії: захист права на працю, соц. захист усього населення та спец. захист поза робочим середовищем. Договірні сторони не зобов'язані приєднуватись до всіх положень Хартії, однак існує «основне ядро» прав, яких вони мають дотримуватись. Сторони Хартії повинні регулярно надавати доповіді про її

застосування. Цілі, до яких вони зобов'язуються прагнути усіма відп. засобами, наводяться в першій частині. У док-ті визначається, що будь-яка д-ва, яка бажає стати його учасницею, зобов'язується вважати для себе обов'язковими не менш 10 (з 19) статей або 45 позначених цифрами пунктів другої частини. Проте із 7 найважливіших статей кожна сторона повинна прийняти принаймні 5, зокрема: право на працю, право на створення орг-цій, право на укладання колективних дог-рів, право на соц. забезпечення, право на соц. та мед. допомогу, право сім'ї на соц., прав, та екон. захист, а також право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу. Хартія містить положення, які забезпечують дотримання взятих зобов'язань. Створюється наглядовий механізм, що передбачає подання нац. доповідей кожні 2 роки на розгляд комітету із 7 незалежних експертів. Після цього від Урядового комітету надходить до Комітету міністрів Ради Європи доповідь, яка містить його висновки та висновки Комітету незалежних експертів. Комітет міністрів може надавати відп. урядам будь-які необхідні рекомендації. Додатковий протокол до Є. с. х. був відкритий 5.05.1988 у Страсбурзі для підписання державами-членами Ради Європи — учасниками Хартії; набрав чинності 4.09.1992 і поширює захист соц. та екон. прав, гарантованих Хартією, зокрема на право щодо рівних можливостей та рівного ставлення при вирішенні питань працевлаштування та професії без дис-

кримінації за ознакою статі; право працівників на отримання інформації та консультацій на підприємстві; їхнє право брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища на підприємстві; право осіб похилого віку на соц. захист. Протокол про внесення поправок до Хартії відкрито 21.10.1991 в Турині для підписання державами-членами Ради Європи — учасниками Хартії. Він набере чинності після того, як його ратифікують усі сторони Хартії. Протокол значною мірою удосконалює контрольний механізм, передбачений Хартією, і чіткіше визначає відп. функції двох головних контрольних органів — Комітету незалежних експертів (орган незалежних осіб обмеженого складу) та Урядового комітету (до якого входять представники кожної зі сторін). Відповідно до протоколу, для прийняття рекомендації вимагається голосування більшості у 2/3 від числа договірних сторін Хартії (замість більшості у 2/3 від числа держав-членів Ради Європи). Протокол також посилив роль Комітету незалежних експертів, покращив процедуру консультацій із неурядовими орг-ціями, представниками роботодавців і профспілок. Крім того, протоколом було скорочено терміни оприлюднення доповідей договірних сторін, висновків Комітету незалежних експертів і доповідей Урядового комітету. У той же час протокол посилює політ, роль Комітету міністрів і Парламентської асамблеї Ради Європи, а також роль соц. партнерів та неурядових орг-цій. Додатковий протокол до Хартії про систему колективних скарг відкритий 9.11.1995 в Страсбурзі для підписання державами-членами Ради Європи — учасниками Хартії; набрав чинності 1.07.1998. Відповідно до нього, сторони соц. партнерства та неурядові орг-ції отримали право подавати колективні скарги з приводу незадовільного застосування Хартії. Скарга повинна бути направлена до Ген. секретаря Ради Європи, який повідомляє про її отримання відп. сторону Хартії та негайно передає скаргу до Комітету незалежних експертів, на підставі доповіді якого Комітет міністрів приймає резолюцію або — в разі отримання висновку Комітету незалежних експертів про незадовільне застосування Хартії — рекомендацію, адресовану відповідній її стороні.

Є. с. х. (переглянута) відкрита 3.05.1996 для підписання державами-членами Ради Європи у Страсбурзі й набрала чинності 1.07.1999; Україна підписала цей документ 7.05.1999.

Переглянута Хартія має на меті посилити міжнар. гарантії основоположних соц. й екон. прав. Вона враховує події, що відбулися після ухвалення Хартії 1961, і поєднує одночасно всі права, гарантовані Хартією 1961, Додатковим протоколом до неї 1988, та, крім того, містить такі нові права, як: право на захист від злиденності та соц. відчуження, право на житло, право на захист у випадках звільнення, право на захист від сексуальних домагань на роботі та інших форм домагань, право працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення до них, право представників працівників на захист на підприємстві. Переглянута Хартія також спрямована на посилення принципу заборони дискримінації, утвердження рівності між жінками та чоловіками в усіх питаннях, охоплених дог-ром, поліпшення захисту материнства та соц. захисту матерів, соц., прав, та екон. захисту працюючих дітей, захисту інвалідів. Контроль за виконанням нової Хартії здійснюється в такий самий спосіб, який передбачає Хартія 1961, із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу 1991 та Протоколу 1995. Є. с. х. 1961 набрала чинності в 26 країнах Європи, переглянута Хартія —

у 16 країнах.

О.В. Задорожній, К.С. Лобода

Європейська хартія місцевого самоврядування — регіональний міжнар. договір, що зобов'язує держави застосовувати основоположні правила, які гарантують політ., адмін. та фінанс. незалежність органів місцевого самоврядування. Хартія була відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* у Страсбурзі 15.10.1985, набрала чинності 1.09.1988; підписана Україною 6.11.1996, набула чинності для України 1.01.1998. Хартія передбачає визнання принципу місцевого самоврядування в нац. законодавстві

та, коли це можливо, у конституції. Органи місцевого самоврядування обираються на основі заг. виборчого права й у межах закону повинні мати право здійснювати в інтересах місцевого населення регулювання та управління сусп. справами, які належать до їхньої компетенції. Відповідно до цього в Хартії зазначається, що муніципальні функції, як правило, здійснюються переважно тими органами, які мають найтісніший контакт із громадянами, та що органи вищого рівня повинні залучатися тільки тоді, коли координація та здійснення повноважень є неможливими або

неефективними на нижчому рівні. Із цією метою вона проголошує принципи охорони територ. кордонів органів місцевого самоврядування, наявності відп. адмін. структур та ресурсів для виконання цими органами їхніх завдань, визначає умови здійснення функцій на місцевому рівні, передбачає адмін. нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування, розглядає питання про фінанс. ресурси та прав. захист місцевого самоврядування. Принципи місцевого самоврядування, що містяться в Хартії, застосовуються до всіх категорій органів місцевого самоврядування. Кожна сторона зобов'язується вважати для себе обов'язковими принаймні 20 пунктів частини I Хартії, з яких принаймні 10 пунктів мають належати до найважливіших суттєвих статей та пунктів.

О.В. Задорожній

Європейська хартія регіональних мов або МОВ меншин — регіональний міжнар. договір, спрямований на охорону та розвиток у Європі істор. регіональних мов або мов меншин, культ, традицій шляхом забезпечення дотримання невід'ємного права особи вживати регіональну мову або мову меншини у приватному та громад. житті. Хартія відкрита для підписання державами-членами *Ради Європи* у Страсбурзі 5.11.1992, набрала чинності 1.03.1998. Станом на 1.01.2004 її підписали 30 країн, у 17 з яких вона ратифікована. Хартія входить до обов'язкового переліку угод, які повинні ратифікувати нові держави-члени Ради Європи. Від імені України Хартію підписано 2.05.1996. Закон про ратифікацію Хартії від 24.12.1999 Конституційним Судом України було визнано неконституційним. Повторно вона була ратифікована ВР України 15.05.2003.

Хартія містить багато заг. понять, які лише окреслюють необхідні механізми охорони регіональних мов або мов меншин. Її укладення стало результатом специфічного європ. процесу — співжиття різних народів на території сусідніх д-ав, їх перемішання, взаємопроникнення їхньої культури, у т. ч. мови. У Хартії визначаються цілі та принципи, які сторони зобов'язуються застосовувати до всіх регіональних мов або мов меншин, що вживаються в межах їхньої території: поважання кордонів кожної геогр. місцевості, у якій використовується регіональна мова або мова меншини; необхідність розвитку регіональних мов або мов меншин; сприяння використанню регіональних мов або мов меншин в усній і письмовій формі, у держ. та приватному житті та/або заохочення такого використання (за допомогою викладання та вивчення мов, підтримання та розвитку відносин між групами, які вживають мови у такій самій або схожій формі в інших д-вах). Крім того, Хартія передбачає низку конкретних положень, спрямованих на заохочення використання регіональних мов або мов меншин у громад. житті. Ці положення стосуються: освіти, правосуддя, адмін. властей та публічних послуг, засобів масової інформації, культ, діяльності та засобів її здійснення, екон. та соц. життя і транскордонних обмінів. Кожна сторона зобов'язується застосовувати якнайменш 35 пунктів або підпунктів із цих положень, включаючи певну кількість обов'язкових положень із числа найбільш суттєвих. Кожна сторона у своїй ратифікаційній грамоті або док-ті має також визначити прийняття чи затвердження кожної регіональної мови або мови меншини чи офіц. мову, яка менш широко використовується на всій її території або частині території й до якої застосовуються названі пункти. Виконання Хартії контролюється Комітетом експертів, який періодично розглядає доповіді, що подаються сторонами.

Хартія визначає механізми впровадження регіональних мов або мов меншин в освіті (від дошкільної до вищої), судовій владі (особливо у провадженні й документації), адмініструванні, засобах масової інформації, культ, житті (зокрема, щодо субтитрування фільмів, здійснення наук, досліджень мов меншин), екон. житті (законодавство та регулятивні акти приватних компаній не можуть обмежувати права меншин). Передбачаються транскордонні обміни з країнами, мова яких подібна до мови меншин.

О.В. Задорожній

Європейське економічне співтовариство (Еигореап Есопотіс Соттипігу), **ЄЕС** (ЕЕС) — регіональна міжурядова екон. та політ. орг-ція країн Зах. Європи. Договір про заснування ЄЕС був ухвалений 25.03.1957 у Римі представниками Бельгії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Франції та ФРН; набув чинності 1.01.1958. 1.01.1973 до договору приєднались Велика Британія, Данія та Ірландія, 1.01.1981 — Греція, 1.01.1986 — Іспанія та Португалія. Після реорганізації ЄЕС у *Європейський Союз*

1.01.1995 членами ЄС стали Австрія, Фінляндія та Швеція. Гол. органи ЄЕС: Рада міністрів, Комісія європ. співтовариств, Європ. парламент та Суд. Із 1967 вони стали єдиними керівними органами для

Європейських співтовариств 1974 запроваджено інститут Європейської ради (регулярні зустрічі на рівні голів д-ав та урядів).

Згідно з Римським договором 1957, головною метою ЄЕС проголошувалося формування спільного ринку шляхом створення умов для вільного руху товарів, послуг, робочої сили та капіталів; поступового скасування між країна-ми-членами митних тарифів та кількісних обмежень на *імпорт* й *експорт* товарів; введення заг. митного тарифу та спільної *торгової політики* відносно третіх країн; проведення солідарної політики в галузі с. г-ва й транспорту; гармонізації законодавств і техн. норм та координації екон., соц. і *валютної політики*. Основні положення програми щодо створення єдиного митного простору, ринку с.-г. продукції та вільного переміщення пром. товарів були успішно виконані до 1969. У той же час виявилися труднощі у втіленні положень щодо вільного переміщення капіталів, послуг і робочої сили, гармонізації законодавств та екон. політик. На рубежі 70-80-х в умовах екон. кризи та загострення внутр. протиріч спостерігалось сповільнення євроінтеграційних процесів.

Зі створенням 1969 механізмів Європ. політ. співробітництва інтеграція поширилася на політ. сферу. 1974 ЄЕС отримало статус спостерігача в *Організації Об'єднаних Націй* та в деяких спеціалізованих установах ООН. Разом із делегаціями країн-членів співтовариство брало активну участь у підготовці *Заключного акта Народи з безпеки та співробітництва в Європі 1975*. 1977 представників Європ. комісії було вперше запрошено взяти участь у засіданні *Великої сімки*. Затвердження Єдиного європ. акта 1986 та програми «Європа 1992», що передбачала побудову до 31.12.1992 «простору без внутрішніх кордонів», поклало край періоду «євростагнації» та відновило інтеграційний процес. Ухвалення *Маастрихтського договору 1992* призвело до переходу ЄЕС на якісно новий рівень — створення Європейського Союзу. ЄЕС, яке за Маастрихтським договором було перейменоване в Європ. Співтовариство, продовжує залишатися центром, елементом ЄС, першою опорою в трикомпонентній Структурі ЄС.

М.Л. Миронова

Європейське поліцейське відомство (Ейго-реап Роїсе ОШсе), ЄвроПОЛ (ЕДЖОРОБ) —

установа, яка координує оперативно-пошукові поліцейські дії держав-членів *Європейського Союзу*, збирання та обмін інформацією про діяльність міжнар. злочинних орг-цій. Мета Європолу — підвищення ефективності співробітництва компетентних відомств у справі запобігання й протидії особливо небезпечним злочинам європ. масштабу. Європол було засновано відповідно до Конвенції про створення Європейського поліцейського відомства (18.07.1995), розробленої на основі Декларації про поліцейське співробітництво, яка увійшла в *Заклучний акт Маастрихтського договору 1992*. Положення про поліцейське співробітництво було підтверджено *Амстердамським договором 1997*. Європол почав свою роботу в Гаазі 1.07.1999 після прийняття низки док-тів, що регламентують його діяльність. Європол займається збиранням, аналізом і забезпеченням обміну інформацією з метою протидії нелегальній торгівлі наркотиками, ядерними, вибуховими й радіоактивними речовинами, зброєю, краденими машинами, антикваріатом і творами мистецтва, фальшивими док-тами, створенню мережі нелегальної імміграції й транспортування людей, тероризму, замахам на власність і шахрайству, крадіжкам, рекету, підробці грошових знаків, корупції, завданню шкоди довкіллю.

Європол надає підтримку д-вам ЄС шляхом поліпшення обміну інформацією між своїми офіцерами зв'язку; аналізу оперативної діяльності поліцейських відомств країн ЄС; підготовки доповідей стратегічного характеру, які містять інформацію про злочини заг.-європ. масштабу; проведення експертизи й надання техн. допомоги для розслідування й оперативних заходів у масштабах всього Євросоюзу під контролем та за відповідальністю д-ви, на території якої було скоєно злочин. Виконавчим органом Європолу є Координаційний комітет, який складається з представників країн-членів ЄС та підзвітний Раді міністрів внутр. справ і правосуддя. Рада міністрів відповідає за діяльність установи в цілому та призначає директора і його заступників. У 1999 першим директором Європолу терміном на 5 років був призначений Юрген Сторбек (Німеччина). Європол фінансується д-вами ЄС відповідно до ВВП кожної з них, його бюджет на 2003 становив 55,5 млн. євро. Штаб-квартира Європолу знаходиться в Гаазі (Нідерланди).

Г.І. Шинкаренко

Європейське співтовариство вугілля і сталі (Ейгореап Соаі апсі Зіееі Согштшпну), ЄСВС (ЕС8С) — регіональна міжурядова екон. орг-ція, що об'єднала металургійну, залізорудну, кам'яновугільну галузі промисловості ряду зах.-європ. країн. Заснована за дог-ром від 18.04.1951 (Париж), укладеним Францією, Німеччиною, Італією, Бельгією, Нідерландами та Люксембургом на 50 років. Створення ЄСВС було ініційоване мін. закл. справ Франції *Р. Шуманом* (Декларація 9.05.1951). Паризький договір (набув чинності 25.07.1952), який засновував спільний ринок вугілля, залізної руди, залізного брухту і сталі, базувався на принципах вільної торгівлі й регульованої конкуренції. Він мав на меті координацію й

модернізацію вир-ва заради його зростання, а також зниження цін шляхом скасування торг, мит і кількісних обмежень на рух товарів. Договір був спрямований на забезпечення рівноправного доступу користувачів до джерел вир-ва й забороняв нечесні методи ведення конкурентної б-би, зокрема дискримінацію за нац. ознакою. Також передбачався вільний рух капіталу й робочої сили. Для досягнення цієї мети в рамках дог-ру були розроблені правила інвестування, фінанс. допомоги й ціноутворення. Угода заснувала інституції, які стали попередниками відп. інститутів *Європейських співтовариств*. Вище правління — виконавчий, колегіальний, незалежний від урядів наднац. орган, рішення якого були обов'язковими для держ. установ країн-членів. Рада міністрів представляла уряди для координації діяльності Вищого правління з екон. політикою окремих країн. Асамблея призначалась нац. парламентами держав-членів для здійснення демокр. контролю над Вищим правлінням. Суд складався з призначених урядами, але незалежних від них 6 суддів, які розв'язували спірні питання й могли анулювати рішення органів ЄСВС. Консультативний комітет — дорадчий орган, який представляв промисловців, робітників, комерсантів і споживачів країн-учасниць. Створення в системі ЄСВС Вищого правління, наділеного широкими наднац. повноваженнями, було серйозним кроком на шляху екон. інтеграції Європи, проривом у традиційних уявленнях про інституційну систему міжнар. орг-цій.

Паризький договір передбачив незалежне від д-ав фінансування ЄСВС шляхом впро-вадження податку на продукцію металургійної та вугледобувної галузей промисловості — першого дійсно європ. податку. Вище правління уповноважувалося щорічно встановлювати суму оподаткування різноманітних виробів ЄСВС згідно з їхньою середньою вартістю, яка не могла перевищувати 1%. Спільний ринок вугілля і сталі формувався поступово. Протягом перехідного періоду (до 1958) був створений *митний союз* і запроваджений спільний митний тариф щодо третіх країн шляхом зниження нац. митних тарифів у середньому від 12-28% до 6%. Вільний рух робітників був забезпечений між 1954-61. Функціонування спільного ринку вугілля і сталі продемонструвало, що екон. інтеграція не лише можлива, але й вигідна. Лібералізація торгівлі продукцією металургійної й вугледобувної галузей у межах ЄСВС мала наслідком зростання її обсягів майже на 130% протягом п'яти перших років існування співтовариства, що стимулювало розвиток і модернізацію пром. потенціалу країн-членів. Вир-во сталі подвоїлося, було стабілізоване постачання заліза, залізного брухту й вугілля. Вдалося поліпшити охорону праці робітників, збільшити допомогу по безробіттю й регіональне сприяння реконверсії проблемних регіонів.

Разом із тим ЄСВС відіграло роль трампліна для розвитку євроінтеграційних процесів. Подальше співробітництво між країнами-чле-нами ЄСВС призвело до усвідомлення необхідності розбудови ширшого й всеохоплюючого екон. об'єднання, а також координації зусиль у галузі мирного використання ядерної енергії. У 1957 країни-члени ЄСВС підписали Римські договори, які заснували *Європейське економічне співтовариство* і *Європейське співтовариство з атомної енергії*. Із моменту їх появи Асамблея й Суд були спільними для всіх трьох співтовариств. Згідно з Договором про злиття від 1965, який набув чинності 1.06.1967, були утворені єдина Рада і єдина Комісія Європейських співтовариств. У процесі розширення Європейських співтовариств кількість країн-членів ЄСВС зростає від 6 до 15-ти. *Маастрихтський договір 1992* заснував на базі трьох Європейських співтовариств, у т. ч. ЄСВС, *Європейський Союз*, що дало початок новому етапові розвитку євроінтеграційних процесів. ЄСВС згідно з Паризьким договором припинило існування 23.07.2002. Із цього часу інтеграція

у вугільній та металургійній галузях країн-чле-нів ЄС регулюється Договором про заснування Європейського співтовариства. Європейська Рада в Ніцці (2000) ухвалила додатковий протокол щодо фінанс. наслідків закінчення Договору про заснування ЄСВС та стосовно наук.-дослідного фонду з питань вугілля і сталі.

Т.І. Шинкаренко

Європейське співтовариство з атомної

енергії (Еигореап Аіотіс Епег§у Соттипііу), **Євроатом** (Еигоаіот) — регіональна міжурядова орг-ція з координації та фінансування спільних дій країн Зах. Європи у сфері вир-ва й використання атомної енергії. Договір про створення Євроатому було підписано 25.03.1957 у Римі. До створення Євроатому зах.-європ. країни підштовхнула *Суецька криза 1956*, яка загострила проблему енергетичної безпеки та джерел енергопостачання Зах. Європи; частково вирішити її намагалися через створення для розвитку атомної енергетики орг-ції з таким самим статусом, як *Європейське економічне співтовариство* та *Європейське співтовариство вугілля і сталі*. Євроатом мав сприяти підвищенню рівня життя в державах-учасни-цях договору й розвитку відносин з іншими країнами завдяки швидкому створенню та зростанню атомної промисловості. До Євроатому входять усі члени *Європейського Союзу*. Основними органами Євроатому є Директорат з гарантій (опікується питаннями забезпечення гарантій нерозповсюдження усіх ядерних матеріалів у неядерних державах-учас-ницях та ядерних матеріалів цивільного призначення — у ядерних д-вах), Ген. директор з питань енергетики, Агентство Євроатому з поставок (воно підпорядковується

безпосередньо Європ. комісії та відповідає за регулярність і достатній обсяг постачання ядерного палива державам-учасникам) і Спільні дослідницькі центри в Італії, Німеччині, Бельгії та Нідерландах.

Євроатом має власну систему контролю за ядерною діяльністю держав-учасниць, і до підписання *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 (ДНЯЗ)* у державах-учасниках Євроатому *МАГАТЕ гарантії* фактично не застосовувались. У 1973 Євроатом і МАГАТЕ уклали базову угоду, за якою, відповідно до положень ДНЯЗ, гарантії МАГАТЕ застосовуються паралельно з гарантіями Євроатому в неядерних д-вах ЄС; проте у відносинах між двома орг-ціями залишалось багато невирішених питань. 28.04.1992 була підписана нова угода про започаткування партнерського підходу, цілями якої стали активізація співпраці, започаткованої угодою 1973, усунення дублюючих функцій обох орг-цій та скорочення витрат на проведення інспекцій ядерних установок. Євроатом підтримує ініціативи МАГАТЕ з реформування її системи гарантій, введеної на поч. 1990-х; деякі елементи нової системи гарантій вже запроваджено в рамках Євроатому.

С.П. Галака

Європейський банк реконструкції та РОЗВИТКУ (Еигореап Вапк Гог Кесоп-Şişсііоп апсі Оеуеіортепі), **ЄБРР** (ЕВІШ) —

міжнар. фінанс. орг-ція, яку було створено в 1991 з метою прискорення процесу екон. реформ, сприяння розвитку приватного бізнесу в країнах Центр, та Схід. Європи, а також у країнах *Співдружності Незалежних Держав*. Стратегія ЄБРР спрямована на підтримку структурних і галузевих екон. реформ шляхом розвитку конкуренції, приватизації та підприємництва. ЄБРР сприяє розвитку приватного сектора, зміцненню фінанс. закладів та прав, систем, а також розвитку інфраструктури, яка є необхідною для підтримки приватного сектора. Через надання позик та здійснення інвестицій ЄБРР стимулює надходження до приватного та держ. секторів економіки згаданих країн додаткових фінанс. ресурсів, допомагає мобілізувати місцевий капітал на реалізацію проектів розвитку нац. економіки. Проекти, які підтримуються ЄБРР, мають сприяти сталому розвитку економіки країни, бути фінансово самоокупними та екологічно безпечними.

До складу ЄБРР входять 62 члени: 60 країн, *Європейський Союз* та Європ. інвестиційний банк (2003). Кожна країна-член представлена в Раді керуючих і Раді директорів. Банк здійснює свої операції у 26 країнах-членах — Азербайджані, Албанії, Білорусі, Болгарії, Боснії і Герцеговині, Вірменії, Грузії, Естонії, Казахстані, Киргизстані, Латвії, Литві, Македонії, Молдові, Польщі, Румунії, РФ, Словацькій Республіці, Словенії, Таджикистані, Туркменистані, Угорщині, Україні, Хорватії, Чеській Республіці. Заг. активи банку становлять 20 млрд. євро, частка України в статутному

капіталі — 16 000 акцій (160 млн. євро). Україна стала членом ЄБРР у серпні 1992 після підписання презид. указу «Про членство України в Європейському банку реконструкції і розвитку»; 1993 відкрилось представництво банку в Києві. У серпні 1999 на базі т. зв. «української команди» ЄБРР, яка належить до бізнес-групи Півд. та Схід. Європи, було створено окремий департамент ЄБРР по Україні з розміщенням у Києві.

Україна співпрацює з ЄБРР у таких напрямках: розвиток приватного сектора економіки шляхом відкриття кредитних ліній, а також надання кредитів та участі в акціонерному капіталі укр. приватних підприємств; розвиток фінанс. сектора, а саме — підтримка кредитоспроможних укр. комерційних банків, банківських ініціатив щодо орг-ції фінансування приватних підприємств; інвестиції в енергетичний сектор, а саме — реалізація проектів, спрямованих на підвищення потужності енергетичних об'єктів та впровадження енергозберігаючих технологій; підтримка підприємств с.-г. сектора з метою надання нац. агропромисловому комплексові можливості отримання фінансування для придбання мінеральних добрив, насіння, с.-г. техніки та обладнання; впровадження інфраструктурних проектів, зокрема в галузі транспорту й телекомуні-кацій, а також мереж тепло- та водопостачання; підтримка приватизаційних процесів шляхом надання техн. послуг та фінансування найперспективніших приватизованих підприємств; експортні вир-ва в машинобудуванні; розвиток готельного госп-ва, експериментальні проекти у житловому будівництві.

Б.І. Гуменюк

Європейський вибір України — стратегічний курс України, що визначає пріоритетні напрямки її сучас. зовн. та внутр. політики. Формальне закріплення елементів Є. в У. було здійснено Постановою ВР України про «*Основні напрями зовнішньої політики України*» 1993, яка визначила інтегрування в європ. та євроатлантичні структури основним пріоритетом *зовнішньої політики України*, а членство України в *Європейському Союзі* — її перспективною метою. Перший крок у практ. реалізації стратегічного завдання укр. політики щодо європ. інтеграції було зроблено 14.06.1994 у Люксембурзі підписанням *Угоди про партнерство*

і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їхніми державами-учасницями

1994 (УПС). Угода передбачала перспективу приєднання до Договору про вільну торгівлю з ЄС, запровадження політ, діалогу, формалізацію механізмів двосторонніх консультацій із широкого кола питань. УПС фактично розглядалась Україною як засіб досягнення стратегічного партнерства з ЄС. У період 1995-98, до завершення процесу ратифікації УПС (1998), було реалізовано значну кількість її положень, запрацювали двосторонні механізми співробітництва. Після набуття чинності УПС Україна вдалась до подальшої формалізації свого європ. вибору. Указом Президента України від 11.06.1998 була затверджена *Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу 1998*, у якій визначено основні пріоритети діяльності органів виконавчої влади на період до 2007 з метою створення передумов, необхідних для набуття Україною повноправного членства в ЄС. Стратегія інтеграції поставила завдання входження України до заг.-європ. політ., екон., прав, простору, а також залучення д-ви до співробітництва у сфері зовн. політики та політики безпеки ЄС. Зовн.-політ, пріоритетом України було визначено набуття статусу асоційованого члена ЄС. На основі Стратегії інтеграції було розроблено заг.-нац. програму заходів з інтеграції України до ЄС, затверджену Указом Президента України від 14.09.2000, та низку відп. галузевих програм. Для ефективної реалізації курсу на інтеграцію України в ЄС та його орг. забезпечення було створено спеціалізовані держ. інституції: Міністерство економіки та з питань європ. інтеграції України, Нац. агентство України з питань розвитку та європ. інтеграції, Управління з питань європ. інтеграції Секретаріату КМ України, Комітет ВР України з питань європ. інтеграції. Із метою реалізації нац. Програми інтеграції України до ЄС було запроваджено інститут уповноваженого України з питань європ. інтеграції (Указ Президента України №1146 від 26.11.2001). Подальшим формуванням курсу на європ. інтеграцію України стало послання Президента України до ВР України про концептуальні основи стратегії екон. й соц. розвитку України на 2002-11 «Європейський вибір України» (18.06.2002). У Посланні визначено конкретні етапи здійснення планів європ. інтеграції України на шляху до повного членства в ЄС: вступ до *Світової*

організації торгівлі (до 2004); укладення Угоди про асоціацію України та ЄС (2003-04); початок переговорів про запровадження *зони вільної торгівлі* між Україною та ЄС (2003-04); адаптація нац. законодавства України до вимог європ. законодавства в пріоритетних сферах співробітництва з ЄС (2002-07); виконання процедур, необхідних для набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (2004-07); запровадження *митного союзу* між Україною та ЄС (2005-07); завершення виконання умов Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і забезпечення критеріїв, які висуваються до майбутніх членів ЄС (2007-11), що загалом створює необхідні передумови для набуття статусу повноправного члена ЄС.

ЄС у цілому схвально сприйняв проголошення Є. в. У, але водночас його повноважні представники та керівники зах.-європ. д-ав утримуються від оцінки перспектив набуття Україною повноправного членства в ЄС, наголошуючи лише на потребі подальшого поглиблення стратегічного партнерства між сторонами в рамках т. зв. «Великої Європи». За таких міжнар. умов вірогідність реалізації Є. в. У. об'єктивно зменшується, а його привабливість для широких верств населення в Україні знижується.

Л.В. Губерський

Європейський економічний простір (Еіпх)-реап Есопотіс Агеа), **ЄЕП** (ЕЕА) — спільний ринок, що об'єднав 18 держав-членів *Європейського Союзу* та *Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ)*. Угода про створення ЄЕП була укладена 2.05.1992 в м. Порто (Португалія) *Європейськими співтовариствами*, їхніми 12 країнами-членами та 7 д-вами, що входили до ЄАВТ; набула чинності 1.01.1994 після ратифікації всіма учасниками. Відповідно до негативних результатів референдуму 6.12.1992 Швейцарія відмовилась від участі в ЄЕП. Головна мета ЄЕП полягала у зміцненні екон. та торг, відносин між учасниками шляхом створення внутр. ринку, заснованого на принципах вільного переміщення товарів, робочої сили, послуг та капіталів, та рівних умов конкуренції, що означало поширення норм права Співтовариств на країни-члени ЄАВТ. У той же час не передбачалося створення *митного союзу* в Є. є. п., зберігалась незалежна економічна політика членів ЄАВТ відносно третіх країн. Фінанс, податкова та валютна політики залишилися поза компетенцією ЄЕП,

а принцип вільного переміщення товарів не розповсюджувався на с. г-во та рибальство. Для Фінляндії, Швеції й Австрії утворення ЄЕП стало етапом на шляху інтеграції до ЄС, членами якого вони стали з 1.01.1995. Інші учасники ЄАВТ (Норвегія, Ісландія та Ліхтенштейн) отримали можливість участі у спільному ринку без зобов'язань повного членства в ЄС. Зі свого боку, країни-члени ЄС отримали доступ на ринки країн-членів ЄАВТ, захищені до того митними тарифами та зборами. Головні органи ЄЕП — Рада ЄЕП (складається з членів Ради міністрів ЄС, Європ. комісії та представників ЄАВТ), Спільний комітет та Спільний парл. комітет. 2003 із завершенням переговорів про вступ 10 країн-кандидатів до ЄС постало питання про їхню участь у ЄЕП. Сторони досягли згоди щодо одночасного розширення ЄС та ЄЕП з 1.05.2004.

МА. Миронова

Європейський ІНВеСТИЦІЙНИЙ банК (Еіг-реап Іпуекітепі; Вапк), **ЄІВ** (ЕІВ) — міжнар. фінанс. орг-ція. Діє з 1959 згідно з РИМСЬКОЮ угодою про створення *Європейського економічного співтовариства*

(1957) як його фінанс. установа. При заснуванні нараховував 6 учасників, нині має 12 членів. Банк призначений для сприяння розвитку, інтеграції та співробітництва своїх членів шляхом надання інвестиційних позик. Його статутний капітал формується за рахунок внесків країн-членів і складає 100 млрд. євро. Залучені кошти ЄІБ утворюються шляхом випуску облігаційних позик на міжнар. грошовому ринку. Банк надає позики з 7,5% річних держ. і приватним підприємствам країн-членів, а також ряду африк. д-ав, що входять до орг-ції Євразія. Видані кредити спрямовуються на створення й поліпшення інфраструктури та розвиток с. г-ва. Переважають кредити в регіональний розвиток менш розвинених районів. До складу банку входять не лише країни-члени, але й асоційовані з ними д-ви. Очолований Радою керуючих, Директоратом та правлінням, ЄІБ розташований у Люксембурзі. *В.П.*

Клочко

Європейський комітет із стандартизації

(Еигореап Соттііее тог Зіапсіагсііаіоп), ЄКС (СЕІС) — регіональна міжнар. неурядова орг-ція, членами якої є нац. органи стандартизації 28 європ. д-ав — країн-членів і країн-кандидатів на членство в *Європейському Союзі*

та учасників *Європейської асоціації вільної торгівлі* (крім Ліхтенштейну). ЄКС було засновано нац. органами стандартизації країн-членів ЄЕС і ЄАВТ у 1961 (до 1970 мав назву «Європейський комітет з координації стандартів»). Головна мета ЄКС — сприяння техн. гармонізації в країнах Європи. ЄКС працює в партнерстві з *Міжнародною організацією стандартизації*, *Європейським комітетом із стандартизації в електротехніці*, Європ. інститутом із стандартизації в галузі телекомунікацій. Гармонізація й уніфікація техн. норм і стандартів країн регіону сприяють усуненню торг. бар'єрів, створенню спільного для всіх підприємств техн. середовища з метою підвищення їхньої конкурентоспроможності на світовому ринку, поліпшенню безпеки споживачів, захисту довкілля. Діяльність ЄКС сприяє ефективному функціонуванню Єдиного європ. ринку, розвитку європ. економіки та підвищенню добробуту населення. Серед пріоритетів ЄКС — розробка європ. стандартів (євроном) для країн ЄС, ЄАВТ та інших міжурядових орг-цій з обов'язковим використанням міжнар. стандартів МОС; забезпечення одноманітного застосування в країнах-учасниках ЄКС міжнар. стандартів МОС; співробітництво з усіма орг-ціями регіону, що займаються стандартизацією; надання послуг із сертифікації на відповідність європ. стандартам. *Т.І. Шинкаренко*

Європейський комітет із стандартизації В електротехніці (Еигореап Соттііее тог

Еіесігоіесппісаі Зіапсіагсііаіоп), СЕНЕЛЄК (CENE^ЕС) — регіональна міжнар. неурядова орг-ція; створена 1973. До неї входять нац. електротехнічні комітети 27 європ. країн — країн-членів *Європейського Союзу* і *Європейської асоціації вільної торгівлі*, а також кандидатів на членство в ЄС. Мета Сенелек — підготовка стандартів для електротехнічних та електронних товарів і послуг, що сприяє розвитку Єдиного європ. ринку та *Європейського економічного простору*, зокрема підвищенню якості продукції європ. підприємств. Країни-учасниці Сенелек приймають європ. стандарти як нац. без будь-яких поправок. Сенелек співпрацює з *Міжнародною організацією стандартизації*. Органи Сенелек — Генеральна асамблея, Адміністративна рада, Технічна рада, технічний комітет. Центр, секретаріат орг-ції перебуває у Брюсселі (Бельгія). Станом на 1.01.2004 в рамках Сенелек працювали 342 комітети, ПІДКОМІТЕТИ, РОБОЧИ ГРУПИ. *Т.І. Шинкаренко*

Європейський платіжний союз (ЄПС)

1950-58 був створений для вирішення специфічних завдань орг-ції співробітництва європ. д-ав як тимчасова система розрахунків, призначена для сприяння цим країнам доти, доки вони займають своє місце у світовій системі. Угоду про ЄПС підписали 17 країн — Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Туреччина, Франція, ФРН, Швейцарія, Швеція. Функції ЄПС — щомісячний залік усіх платежів країн-учасниць, виведення сальдо кожної країни, що передається *Банку міжнародних розрахунків*, який виконував роль агента чи посередника в багатосторонньому *клірингу*. Завдяки механізму ЄПС відбувалось переливання золота й доларів від країн-боржників у країни-кредитори (напр., у ФРН). Завдяки діяльності ЄПС була значно лібералізована *зовнішня торгівля* та досягнута оборотність валют. ЄПС здійснював централізовані взаємні розрахунки по *експорту* й *імпорту* та забезпечував погашення державами-учасниками боргу кредитами й золотом відповідно до системи квот. Валютою клірингу була розрахункова одиниця, еквівалентна долару США. Досягненням ЄПС було обґрунтування ідеї рівноваги *балансів зовнішньоторговельних* своїх членів й усунення дискримінації в торгівлі. Країнами-кредиторами ЄПС на кінець його існування були ФРН (найбільший кредитор), Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Італія, Австрія, Швеція. Найбільшими боржниками були Франція та Велика Британія. Із грудня 1958 ЄПС замінений *Європейською валютною угодою*, у 1973 замість неї набула чинності нова валютна угода в рамках *Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)*. *В.П. Клочко*

Європейський СОЮЗ (Еигореап Шіоп), ЄС (ЕІЛ) — об'єднання європ. держав зі своєрідним інституційно-політ. устроєм. ЄС створений згідно з *Маастрихтським договором 1992* про Європейський Союз країнами-членами *Європейських співтовариств*: Бельгією, Великою Британією, Грецією, Данією, Італією, Ірландією, Іспанією, Люксембургом, Нідерландами, Німеччиною, Португалією, Францією. Маастрихтський договір не відмінив і не замінив інші установчі дог-ри Європ. співтовариств. Формально він створив нову струк-

туру — ЄС — та одночасно вніс зміни й доповнення до Паризького договору 1951 та Римських договорів 1957. Зокрема, назва «*Європейське економічне співтовариство*» була замінена на «Європейське співтовариство» (така зміна віддзеркалювала значне розширення завдань і поля діяльності Співтовариства). 1.01.1995 до ЄС вступили Австрія, Швеція й Фінляндія; 1.05.2004 членами ЄС стали ще 10 країн Центр, та Схід. Європи: Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Кіпр, Словенія, Мальта.

Згідно з Маастрихтським договором структура ЄС включає Європ. співтовариства (*Європейське співтовариство вугілля і сталі*, яке припинило існування 23.07.2002, Європ. співтовариство, *Європейське співтовариство з атомної енергії*) — об'єднання нового типу в галузі міжнар. права зі спільними інститутами й елементами «наднаціональності» у своїй діяльності; та політ, союз, у компетенцію якого входять сфери зовн. й безпекової політики, а також співробітництво у сфері юстиції та внутр. справ. Договір про ЄС розмежував соц.-екон. сектор (у якому домінують співтовариства) і політичний (із перевагою міжурядових інститутів). Євросоюз не має статусу юрид. особи, проте його мають співтовариства, що є незалежними суб'єктами права із самостійною компетенцією, незалежною від держав-членів. Діяльність ЄС охоплює внутр. ринок, у т. ч.: умови праці й безпеку споживачів, конкурентну політику; екон. й валютну політику; торг, політику; с. г-во; рибальство тощо. Маастрихтський договір передбачив заснування Екон. й валютного союзу (ЕВС), запровадження єдиної валюти в рамках ЄС, посилення соц.-екон. згуртування. Програма створення ЕВС була реалізована до 30.01.2002. Для управління ним було засновано Європ. центр, банк і Європ. систему центр, банків. Учасниками «євросони» є 12 країн-членів ЄС, окрім Великобританії, Данії, Швеції.

Амстердамський договір 1997 вніс нові зміни до установчих дог-рів ЄС: він визначив центр, місце питань про права та свободи людини в діяльності ЄС, закріпив культ, й соц. виміри політики ЄС, посилив відкритість і демократичність у функціонуванні його інститутів.

Після розширення ЄС у 2004 чисельність населення його 25 країн-членів склала 450 млн. чол., площа території — бл. 4 млн. км².

ЄС перетворився на один з основних екон. центрів сучас. світу, який переважає США та Японію за сукупним валовим продуктом (9 200 млрд. євро) й об'ємом зовн. торгівлі. Частка ЄС у світовому валовому продукті перевищила 20%, на нього припадає майже 1/4 світової торгівлі. ЄС відіграє провідну роль у наданні техн. та фінанс. допомоги країнам, що розвиваються, підтримує дип. стосунки більш ніж зі 130 країнами світу. Він має статус спостерігача в *Організації Об'єднаних Націй* і в її спеціалізованих орг-ціях, бере участь у роботі *Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)*, від початку є активним учасником *Організації з безпеки та співробітництва в Європі*. Євросоюз є ключовим компонентом системи європ. безпеки. На поч. XXI ст. ЄС перебував на якісно новому етапі еволюції, який позначався кардинальним розширенням на Схід, проведенням радикальної інституційної реформи, поглибленням інтеграційного процесу в рамках політ., екон. й валютного союзу. Лісабонська сесія Європейської ради (березень, 2000) поставила перед країнами-членами ЄС нове стратегічне завдання на наступне десятиріччя — перетворення економіки ЄС у найбільш конкурентоспроможну й динамічну економіку у світі, здатну до стійкого зростання в умовах збільшення кількості та якості робочих місць і посилення соц. згуртування.

Інститутами ЄС є: Рада ЄС (Рада міністрів), Європейська комісія (ЕК), Європейський парламент (ЄП), Суд Європейських співтовариств, Рахункова палата (палата аудиторів). Особливе й незалежне місце в інституційній системі ЄС займає Європейська рада у складі глав д-ав та урядів і голови ЕК. Вона вирішує ключові питання інтеграційного будівництва й політики ЄС. Прийняті нею політ, установки втілюються у формальні акти ЄС відповідно до встановленої процедури. Голова Європейської ради — вищий керівник д-ви, головуючої в даний момент у Раді ЄС. Засідання ЄР проводяться щонайменше 2 рази на рік; зазвичай на території країни, що головує в Раді ЄС, допускаються позачергові засідання ЄР. Європейська комісія — центр, елемент у системі інститутів ЄС, оскільки вона представляє та захищає спільні інтереси. Основні напрямки діяльності комісії: охорона й реалізація права співтовариств; ініціювання політики ЄС;

реалізація спільних політик; представництво ЄС у третіх країнах і в міжнар. орг-ціях. Згідно з установчими дог-рами лише ЕК має право законодавчої ініціативи. Вона виконує адмін. й розпорядчі

функції, здійснюючи управління фінансами співтовариств, зокрема фондами (ЄСФОГ, ЄСФ, ЄФР, ЄФРР), а також бюджетом наук.-дослідних програм. Із 1995 Комісія нараховує 20 членів; у ній представлені по 2 спеціальні уповноважені особи від кожної великої держави-учасниці й по 1 — від кожної з менших д-ав. Згідно з додатком до *Ници договору 2000* із січня 2005 всі країни-члени матимуть по 1 представникові в ЄК. Комісія ЄС працює під політ, керівництвом свого голови, який з часу призначення бере участь у виборі її членів. Голова й члени ЄК призначаються на посади строком на 5 років. Місце перебування ЄК — Брюссель, де сконцентрована більша частина адміністрації. Менша частина функціонерів перебуває в Люксембурзі. Рада ЄС — основний орган прийняття рішень ЄС. Вона зазвичай приймає рішення на пропозицію ЄК за різними формами участі ЄП. Рада ЄС — міжурядова інституція, у якій кожна д-ва представлена міністром нац. уряду. В інституційній системі ЄС вона виступає як єдина установа, але фактично включає в себе кілька спеціалізованих Рад: із заг. і закорд. справ (координує діяльність всіх підрозділів Ради), з економіки й фінансів, внутр. ринку, с. г-ва, технології та промисловості, транспорту, навколишнього середовища та ін. Кожна Рада міністрів складається з міністрів відп. галузевих міністерств країн-членів і відп. члена Комісії. Роботу Ради організовує та спрямовує країна, що головує в ній у даний час. Кожні 6 місяців у Раді відбувається ротація головуючої країни. З місяці її засідання відбуваються в Люксембурзі, а іншу частину року — в Брюсселі, де перебуває Секретаріат Ради. Повноваження Ради: забезпечення координації спільної екон. політики держав-членів; прийняття рішень щодо життєдіяльності співтовариств шляхом законотворчої діяльності; право наділяти комісію компетенцією виконувати норми, напрацьовані Радою. Рада призначає членів багатьох дорадчих і контролюючих органів, разом із Парламентом здійснює контролюючі функції в бюджетній сфері. ЄП розміщується в Страсбурзі, де він збирається 6-7 разів на рік. Після розширення ЄС кількість місць у ЄП збільшено до 732, розподіл місць між окремими країнами визначається кількісним складом населення. Члени ЄП обираються на заг. прямих виборах строком на 5 років. Роботу ЄП керують президент, Бюро та конференція президентів. ЄП має законодавчі, бюджетні та контролюючі можливості. Суд Європейських співтовариств — головний правоохоронний орган, який зберігає засади інтеграції та одночасно розвиває право співтовариств. Кількісний склад Суду відповідає числу держав-учасниць плюс один у випадку непарного числа його членів. Судді призначаються за взаємною згодою нац. урядів терміном на 6 років й обирають зі свого складу голову Суду. Суд виконує правоохоронні, правотворчі, консультативні й контролюючі функції. Рахункова палата (палата аудиторів) контролює фінанс. діяльність усіх інститутів, органів та орг-цій, що входять до системи ЄС, а також подає свою думку в рамках процедури прийняття регламентів фінанс. характеру й на запити інших інститутів співтовариств. До неї входить по 1-у представникові від кожної країни-члена, що призначаються рішенням Ради після консультації з ЄП.

Інституційна система ЄС включає 2 консультативні органи: Економічний і соціальний комітет та Комітет регіонів. Конкретні напрямки політики здійснюються через розгалужену мережу авт. агентств: Європ. інвестиційний банк, Європол, Європ. фонд освіти тощо. ЄС володіє авт. бюджетом, який базується на власних фінанс. ресурсах співтовариства й слугує, передовсім, для фінансування спільних політик. Щорічний бюджет ЄС складає не більше 1,27% ВВП країн-членів.

Норми права ЄС мають пряму дію та верховенство над нац. законодавством держав-членів. Суб'єктами права ЄС, окрім держав-членів та інститутів ЄС, є також юрид. й фізич. особи. Конвент щодо майбутнього Європи, скликаний 28.02.2002, розпочав підготовку Міжурядової конференції представників урядів держав-членів із метою поглибленої інституційної реформи ЄС в умовах його розширення на Схід і поглиблення євроінтеграційних процесів. 29.10.2004 в Римі було підписано договір про Конституцію для Європи, що сприяло створенню фундаменту цілісного конституційного устрою об'єднаної Європи.

ЄврОПИ.

Т.І. Шинкаренко

Європейський суд з прав людини —

головний елемент у регіональному механізмі захисту прав людини та основних свобод, встановленому Європейською конвенцією про захист прав людини і основних свобод. Суд діє на її підставі та на основі власного Регламенту й рішень, прийнятих у попередні роки. За період існування (включаючи роботу «старого» Суду до набуття чинності Протоколом № 11 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1.11.1998) розглянув понад півтори тисячі справ. Судді обираються Парламентською Асамблеєю Ради Європи з трьох представників, запропонованих д-вою, по одному судді від держави-члена Ради Європи. Вони розглядають справи Великою палатою — 17 суддів, Малою палатою — 7 та комітетом суддів — 3. Значна робота щодо розгляду справ ведеться в чотирьох секціях суду. Юрисдикція Суду поширюється на всі справи, що стосуються тлумачення й застосування конвенції та передаються

йому договірною стороною, або на підставі заяви будь-якої особи, неурядової орг-ції чи групи осіб, які вважають себе потерпілими від порушення їхніх прав однією

3 договірних сторін. Суд надає Консультативні висновки з прав, питань на запит Комітету Міністрів Ради Європи. Передбачена можливість дружнього врегулювання справи, коли Суд на основі конфіденційності надає сторонам послуги з примирення. Судді при здійсненні своїх обов'язків користуються дип. привілеями та імунітетами. Згідно з Регламентом, Суд має

4 секції, які створюються на 3 роки з урахуванням географії, різних прав, систем, міри завантаження справами. Офіц. мови Суду — англійська та французька. Сторони можуть при слуханні справи користуватись неофіц. мовою.

О.В. Задорожній

Європейські співтовариства (Еигореап СоттипШез) — термін, яким визначають провідні інституції зах.-європ. інтеграції: *Європейське економічне співтовариство*, *Європейське співтовариство вугілля і сталі* та *Європейське співтовариство з атомної енергії*. Є. с. мали спільні органи — Європ. раду, Раду міністрів, Європ. парламент тощо й розглядалися як єдиний інтеграційний комплекс, на основі якого було створено *Європейський Союз*.

В.В. Коніюка

Європейські угоди (Угоди про асоціацію) — тип угод про основи двосторонніх взаємовідносин між *Європейським Союзом* та його країнами-членами з одного боку і країнами-партнерами — з іншого. Є. у. охоплюють коло питань, пов'язаних з орг-цією торгівлі, політ, діалогу, адаптацією нац. законодавства країн-партнерів та з іншими галузями співробітництва (промислового, транспортного, митного, з проблем навколишнього середовища тощо). Метою Є. у. є поступове запровадження *зони вільної торгівлі* між ЄС та країнами-партнерами протягом встановленого періоду на основі взаємності, але в асиметричній формі (тобто, більш швидка лібералізація з боку ЄС, аніж з боку країн-партнерів). У результаті цього процесу пром. продукти з асоційованих країн мають фактично вільний доступ до ринку країн ЄС із обмеженнями, що поширюються на такі сектори, як с. г-во та вироби текстильної промисловості. Також Є. у. передбачають вільне переміщення послуг, платежів, капіталів та робочої сили. Відповідно до Є. у, країни-партнери також зобов'язуються наближати своє законодавство до законодавства ЄС, особливо у сферах, які регулюють внутр. ринок (запровадження законодавства щодо конкуренції та держ. допомоги, захисту інтелектуальної, пром. та комерційної власності, подібного до аналогічного законодавства ЄС). Інституційне забезпечення Є. у. здійснюють Ради асоціації (двосторонні зустрічі на рівні міністрів, що обговорюють напрями адаптації країн-партнерів до вимог ЄС) та Комітети асоціації (зустрічі на рівні високих представників, які детально обговорюють конкретні питання, що регулюються Є. у.). Крім того, створюється низка підкомітетів, у яких відбувається постійне всебічне обговорення по всіх напрямках співробітництва, а також спільні парл. комітети, які складаються з членів нац. парламенту країни-партнера та Європ. парламенту.

В.В. Коніюка

Європейського Союзу спільні стратегії—

інструмент *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС*; запроваджені *Амстердамським договором 1997*. Мета — створення прав, механізму, який би прив'язував зовн.-політ. рішення країн-членів ЄС до спільної зовн.-політ. позиції ЄС і т. ч. сприяв здійсненню послідовної та цілісної Спільної зовн. політики та політики безпеки. ЄС вже прийняв спільні стратегії щодо

Росії, України та Середземноморського регіону. Спільні стратегії відображають комплексне бачення ЄС певної сфери зовн. політики (регіональної або проблемної) та визначають у зобов'язуючій формі низку конкретних заходів, у яких має втілитися дане бачення. Спільна стратегія схвалюється одногосно Європ. Радою. Заходи, що втілюють її в життя (спільні позиції, спільні дії), затверджуються кваліфікованою більшістю

Ради ІЗ Заг. ПИТаНЬ.

В.В. Коніюка

Єврорегіон — одна з орг. форм транскордонних відносин, де в межах своєї компетенції та за згодою центр, держ. органів (на базі спец. розширених повноважень на міжнар. співробітництво) місцеві органи влади прикордонних адмін.-територ. одиниць мають можливість розробляти спец. комплексні програми екон., культ, та гуманітарної взаємодії, реалізувати конкретні транскордонні екон. проекти, вирішувати проблеми зайнятості, інфраструктури, екології. Є. мають свою орг. структуру та визначені джерела фінансування, їхня діяльність базується на укладених дог-рах, угодах міждерж. рівня та статутах. Співробітництво в рамках діючих Є. здійснюється в напрямках поєднання зусиль в екон. сфері для розбудови соц., інформ. та виробничої інфраструктури, будівництва та модернізації кордону, розвитку трансп. мережі, наук, та культ, співпраці, охорони довкілля. У межах Є. реалізується ряд проектів і програм транскордонного співробітництва, які мають відп. вплив на подальший розвиток екон. й соц. розвитку регіонів. Станом на 1.01.2004 на зах. та півд.-зах. кордонах України функціонували 4 Є.: *євро-*

регіон «Карпати», єврорегіон «Буг», єврорегіон «Нижній Дунай» та єврорегіон «Верхній Прут». 29.04.2003 підписана Угода про створення Є. «Дніпро», до якого увійшли Чернігівська обл. України, Брянська обл. РФ та Гомельська обл. Республіки Білорусь. Проводиться робота щодо створення Є. «Слобожанщина» (Харківська обл. України та Белгородська обл. Росії), «Дністер» (Вінницька й Одеська обл. України та прикордонні р-ни Республіки Молдова). Опрацьовується питання щодо розробки проекту Є. «Сян» (Львівська обл. України та Підкарпатське воєводство Республіки Польща). Ведуться переговори про входження Миколаївської області до Є. «Померанія». Зустрічаються пропозиції щодо створення Є. «Полісся» та «Донбас».

В.М. Матвієнко, Н.В. Рябчун

ЄврорегІОН «Буг» — транскордонне об'єднання, засноване з метою розвитку співпраці прикордонних територій трьох держав — України, Польщі та Білорусі. Угоду про його створення підписано в Луцьку (Україна) 29.09.1995 воєводами хелмським, люблінським, тарнобжеським, замостським та головою Волинської обласної ради. У травні 1998 територія єврорегіону збільшилась на воєводство Біло-підляське і Брестську область Білорусії, у травні 2000 до його складу увійшли Сокальський і Жовківський райони Львівської області. Територія об'єднання становить 80 916 км², чисельність населення — 4997,7 тис. чол. Є. «Б.» охоплює 3 регіональні частини: Брестська область Білорусії (з осередком у Бресті), Люблінське воєводство в Польщі (з осередком у Любліні), Волинська обл. в Україні (з осередком у Луцьку), а також 64 субрегіональні одиниці, які складаються з 54 районів/земських повітів (16 — у Брестській обл., 20 — у Люблінському воєводстві, 16 — у Волинській області, 2 — у Львівській області), а також 12 міст на правах районів/повітів (по 4 в кожній регіональній одиниці). Із червня 1996 Є. «Б.» є членом Товариства європ. прикордонних регіонів.

Основною метою діяльності об'єднання є розвиток співпраці прикордонних територій у таких напрямках: просторовий благоустрій; комунікації, транспорт і зв'язок; освіта, охорона здоров'я, культура, спорт і туризм; охорона та поліпшення довкілля; ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій і стихійних лих; сприяння розширенню контактів між мешканцями прикордонних територій, розвиток співпраці між суб'єктами госп. діяльності. Керівними органами Є. «Б.» є: Рада об'єднання; Президія Ради об'єднання; Секретаріат об'єднання; Ревізійна комісія. Керівні органи виконують координаційні й дорадчі функції, які пов'язані з реалізацією цілей і завдань та представляють об'єднання в зовн. відносинах. Рада об'єднання є найвищим органом, до складу якого входять по 10 делегованих представників від кожної сторони. Президія об'єднання виконує координаційну та представницьку функцію (складається з 3 членів і скликається Радою по одному члену від кожної сторони). Секретаріат об'єднання є виконавчим й адмін. органом, який складається з Нац. бюро в Бресті, Хелмі та Луцьку. До складу ревізійної комісії входить 6 осіб (по 2 з кожної сторони), які

вибираються на 2 роки та здійснюють контроль за діловодством і використанням засобів фінансування об'єднання, що забезпечує кожна зі сторін. Бюджет може бути збільшений або поповнений із зовн. джерел. Статутна діяльність Є. «Б.» забезпечується 7 білорусько-польсько-укр. робочими групами з питань: територ. облаштування, комунікації, транспорту та зв'язку; охорони й поліпшення стану навколишнього середовища; атестації, інформації та бази даних; співробітництва між установами й суб'єктами госп. діяльності; освіти, охорони здоров'я, культури, спорту та молоді; контактів між органами самоврядування й мешканцями; безпеки та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Станом на 1.01.2004 за спільним проектом учасників єврорегіону створено банк «ПЕКАО» ЛТД (Україна); відкрито фінансування від програми ТАСІС для будівництва другого мосту через Зах. Буг у зоні міжнар. автомобільного переходу «Ягодин — Дорогуськ», який відіграє важливу роль у трансп. коридорі Чорне море — Балтійське море, де проходять найко-ротші шляхи, що з'єднують Берлін, Варшаву та Київ; розроблено програму створення міждерж. біосферного резерву, до якого увійдуть Шацький нац. природ. парк України, Поліський національний та Собіборський ландшафтний парки Польщі.

В.М. Матвієнко, Н.В. Рябчун

ЄврорегІОН «Верхній Прут» — форма співробітництва трьох суміжних держав — України, Румунії та Молдови — із метою забезпечення сталого соц.-екон. розвитку регіонів, подальшої інтеграції та наближення спільних інтересів прикордонних адмін.-територ. одиниць зазначених країн. Об'єднання утворено 22.09.2000 на основі підписаної тоді Угоди. До нього входять Чернівецька область України, Ботошанський та Сучавський повіти Румунії, Бриченський, Єдинецький, Фалештський, Глоденський, Окницький і Ришканський райони Республіки Молдова. Об'єднання розташоване на площі більше 30 тис. км² із населенням понад 3 млн. чол. Цілями створення єврорегіону є розширення існуючих субрегіональних зв'язків та сприяння розвитку транскордонного співробітництва адмін.-територ. одиниць (місцевих органів влади, установ, підприємств, фізич. осіб, неурядових і громад, орг-цій та осіб, що належать до нац. меншин) у галузях економіки, освіти, науки, культури та спорту, розбудова нових механізмів субрегіонального співробітництва та забезпечення сталого розвитку

регіону в рамках інтеграції до сучас. заг.-європ. процесу. Основними завданнями транскордонного співробітництва визначено: розвиток і вдосконалення торг, та екон. відносин; розробка нових проектів співробітництва; розвиток і впровадження передових технологій; екологічна безпека; гармонізація розвитку інфраструктур; розвиток транскордонних взаємин і розширення співпраці у сферах нормативно-прав. забезпечення, науки, освіти, культури, спорту та молоді; забезпечення повної рівності між особами, які належать до нац. меншин; охорона здоров'я населення, розвиток туризму й рекреаційної діяльності.

Єврорегіон є нетрадиційним: у його складі створено нову структуру — екологічний єврорегіон. Це форма співробітництва між органами держ. і місцевого управління, спеціалізованими орг-ціями у сфері охорони довкілля, екологічної безпеки, моніторингу, цивільного захисту населення, санітарно-епідеміологічного нагляду, а також між суб'єктами госп. діяльності суміжних країн із метою покращення техногенно-екологічної безпеки в басейнах річок та на певних територіях задля забезпечення сталого соц.-екон. розвитку цих територій.

Орг. структура єврорегіону представлена: вищим органом управління — Радою, до якої входять керівники повітових рад і голова Чернівецької облдержадміністрації; виконавчим головою Ради, що обирається її членами терміном на один рік; секретаріатом Ради (створюється виконавчим Головою і формується з числа спеціалістів власного апарату); робочими комісіями, які є основними виконавчими органами єврорегіону (утворюються Радою об'єднання). Існує 4 робочі комісії, що складаються з 9 представників (по 3 від кожної країни): з економіки, інфраструктури і туризму; з питань екологічної безпеки, охорони довкілля, сталого розвитку регіону та діяльності екоєврорегіону; з питань науки, освіти, культури, охорони здоров'я, спорту та молоді; з питань розвитку міжрегіональних та міжнац. зв'язків, місцевого самоврядування та засобів масової інформації. Забезпечення діяльності

кожної з 4 робочих комісій єврорегіону з укр. боку покладено на держ. наук.-техн. центр «Екоресурс», держ. центр стандартизації, метрології та сертифікації в Чернівецькій області, Інститут медико-екологічних проблем МОЗ та Буковинський політологічний центр при Чернівецькому нац. ун-ті. Заг. наук.-метод. координацію цієї діяльності покладено на ДНТЦ

«Екоресурс».

Н.В.Рябчун

ЄврорегіОН «Карпати» — міжрегіональна асоціація прикордонних адмін. районів 5 держав: України, Польщі, Угорщини, Словаччини та Румунії. Створена 14.02.1993 зі схваленням у Дебрецені (Угорщина) Угоди та Статуту, які є основними прав. актами, що регулюють її функціонування. Територія єврорегіону складається з 4 областей зах. частини України (Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької), з 5 областей Угорщини (Боршод-Абауй-Земплайн, Гевеш, Яс-Надькун-Солнок, Саболч-Сатмар-Берег, Гайду-Бігар), а також міст з обласним статусом Дебрецен, Егер, Мішкольц, Ніредьгаза; у Польщі територія охоплює Підкарпатське воєводство, що складається з 20 повітів і 4 міст на правах повітів (Кросно, Перемишль, Жешув, Тарноб-жег); у Словаччині — це територія Кошицького та Прешовського країв; у Румунії, яка приєдналася до асоціації в 1997, до єврорегіону входять території 7 округів (Бігор, Ботошані, Марамуреш, Сучава, Сату Маре, Зілаг і Хар-гіта). Якщо при заснуванні асоціація охоплювала територію 53 200 км² із населенням 5 млн. осіб, то згодом вона збільшилася до 161 279 км² і 16 млн. осіб.

Згідно зі Статутом, цілями асоціації є орг-ція та координація спільної діяльності, сприяння екон., наук., екологічному, культ, та освітньому співробітництву, а також підтримка окремих проектів щодо розвитку інфраструктури прикордонних районів, сприяння розвитку контактів і співробітництву з міжнар. орг-ціями. Місія єврорегіону полягає в покращенні рівня життя населення, збереженні миру, сприянні добросусідським відносинам між сусідніми д-вами, забезпеченні прозорості кордонів. Асоціація має власний бюджет, який включає кошти регіональних та місцевих органів влади, а також закорд. спонсорів, зокрема Фонду братів Рокфеллерів, Ін-ту досліджень «Схід — Захід». Станом на 1.01.2004 основними здобут-

ками єврорегіону були проведення міжнар. ярмарків і виставок, орг-ція конференцій для обговорення спільних проблем країн, утворення Асоціації університетів єврорегіону, посилення зовн.-екон. контактів між прилеглими територіями, заснування Асоціації Карпатських торг.-пром. палат, створення Фонду розвитку єврорегіону. На 30-му засіданні Ради асоціації в Ужгороді у квітні 2001 схвалено міжнар. проект «Комплексна програма облаштування басейну річки Тиса».

Організаційна структура Є. «К.» складається з таких органів: Рада єврорегіону; Президія Ради; Голова Ради; Міжнар. секретаріат; Нац. делегації; Постійні нац. представники держав-членів; робочі комісії. Рада є найвищим органом асоціації, до її складу входять 15 чоловік (по 3 представники від кожної країни-учасниці). Голова Ради обирається з числа її членів на 2 роки за принципом ротації та є водночас головою Президії єврорегіону; Президія Ради — виконавчий орган. Міжнар. секретаріат — виконавчий і адмін.

орган асоціації, що складається з Постійних нац. представників кожної зі сторін. Нац. представництва засновуються в кожній із країн-членів, їх очолюють постійні нац. представники.

25.01.1996 на 14-у засіданні Ради євро регіону було затверджено положення про Секретаріат, згідно з яким виконавчі та адмін. функції здійснює виконавчий директор, що призначається Радою на 2 роки на підставі конкурсного відбору (до його повноважень входять організаційні та координуючі функції). Для успішного функціонування асоціації створено галузеві робочі комісії, до яких входять представники від усіх нац. частин. Функціонують 7 робочих комісій із питань: навколишнього середовища, туризму, регіонального розвитку, соц. інфраструктури, торгівлі, надзвичайних ситуацій, а також ревізійна комісія.

Н.В. Рябчун

Євро регіон «Нижній Дунай» — форма прикордонного співробітництва між сусідніми територ. громадами та місцевими органами влади України, Республіки Молдова та Румунії відповідно до положень *українсько-румунського договору про відносини добросусідства і співробітництва 1997*, Протоколу про тристороннє співробітництво між Урядами України, Республіки Молдова та Румунії, підписаного

в Ізмаїлі 3-4.07.1997, і «Європейської Рамкової Конвенції про тристороннє співробітництво між територіальними громадами або владами», ухваленої в Мадриді 21.05.1980. Док-ти про формування та діяльність Є. «Н. Д.» були підписані 14.08.1998 в Галаці (Румунія). До його складу входять: від України — Одеська область, від Республіки Молдова — повіт Кагул і від Румунії — повіти Бреїла, Галац, Тульча. Євро регіон охоплює територію бл. 53 тис. км² із населенням понад 4 млн. чол. Учасники євро регіону співпрацюють у таких напрямках: орг-ція та координація заходів із просування співробітництва у сферах економіки, науки, екології, культури, освіти та спорту; розробка спільних програм прикордонного співробітництва у сферах діяльності, встановлених заг. угодами; просування та сприяння прямим контактам між екон. агентами, інститутами, неурядовими орг-ціями й експертами, які діють у різноманітних галузях; посередництво та сприяння співробітництву своїх членів із міжнар. орг-ціями, інститутами й агентствами.

Орг. структура євро регіону включає: Раду євро регіону — керівний орган управління, до складу якого входять по 3 представники від регіональних влад кожної сторони; Голову євро регіону (обирається на 1-му засіданні Ради терміном на 2 роки з числа представників сторін); віце-голів євро регіону (Рада обирає 2 віце-голів із числа своїх членів, які є представниками двох інших сторін); Координаційний центр — адмін. орган, до складу якого входять керівник та 2 координатори, що забезпечують діяльність Голови, а також по 1 координатору, що забезпечують діяльність віце-голів євро регіону (зазначені особи призначаються Радою євро регіону терміном на 2 роки); комісії зі сфер діяльності. У рамках євро регіону сформовано 9 комісій: з регіонального розвитку; з економіки, торгівлі й туризму; з гармонізації нормативних док-тів, які належать до місцевої компетенції; з транспорту й комунікацій; з демографії; з навколишнього середовища; з освіти, науки, досліджень, культури, охорони здоров'я та спорту;

з фінанс. аудиту; комісія з ліквідації наслідків стихійних лих та б-би з орг. злочинністю. Фінансування діяльності євро регіону забезпечується рівною участю кожної зі сторін з місцевих бюджетів, а також з інших власних або залучених джерел.

Станом на 1.01.2004 діяльність євро регіону була зосереджена на підготовці техн.-екон. документації, необхідної для реалізації ряду проектів прикордонного співробітництва. Це стосується спорудження паромних переправ через Дунай для вантажних автомобілів за маршрутом «Рені — Тульча», а також між населеними пунктами Орлівка (Одеська обл.) та Ісакча (повіт Тульча). Розроблено концепцію створення єдиної міжнар. *вільної економічної зони* Рені — Галац — Джурджулешти, планується формування транскордонного біосферного заповідника в дельті Дунаю та відновлення екологічної рівноваги придунайських озер. У 1999 в Кагулі (Республіка Молдова) відкрито філію ун-ту «Нижній Дунай» румунського міста Галац, де навчаються студенти з Румунії, півдня Молдови

та Одеської Обл.

В.М. Матвієнко. Н.В. Рябчун

Євтух Володимир Борисович (14.07.1948, с. Зарічна Заріченського р-ну Рівненської обл.) — укр. держ. діяч, науковець. Закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т. Шевченка (1971); д-р істор. наук, член-кореспондент НАН України. У 1971-78 працював в Інституті історії АН УРСР, упродовж 1978-90 — в Ін-ті соц. і екон. проблем зарубіжних країн АН УРСР. 1990-91 — зав. відділом Ін-ту історії НАН УРСР; 1991-95 — керівник Центру етносоціол. та етнополіт. досліджень Ін-ту соціології НАН України. У грудні 1995 — серпні 1996 — міністр у справах національностей та міграції України; у серпні

1996 — грудні 1997 — голова Держ. к-ту України у справах національностей та міграції. У грудні 1997 — грудні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Італійській Республіці, одночасно в липні 1998 — грудні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Мальта за сумісництвом та в грудні 1998 — грудні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в

Республіці Сан-Марино. Згодом — декан ф-ту соціології та психології Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Заслужений діяч науки і техніки України.

Твори: автор понад 200 публікацій, зокрема монографій: «Концепції етносоціального розвитку США і Канади: типологія, традиції, еволюція» (1991); «Українці в Канаді» (1993); «Німці в Україні» (1994); «Етнополітиків України: правничий та культурологічний аспект» (1997).

В.М. Матвієнко

Єгипетська криза 1831-33 — конфлікт між єгипетським пашею Мухаммедом-Алі й тур. султаном Махмудом II. Намагаючись розширити свої володіння в межах послабленої Оттоманської імп., Мухаммед-Алі восени 1831 розпочав війну проти свого номінального володаря — тур. султана. До сер. 1832 єгипетські війська під командуванням Ібрагім-паші зайняли Палестину, Сирію, Кілікію, потім вступили в Анатолію; 11.12.1832 вони розбили в Конії (Кон'т) тур. армію й рушили на захід до Стамбула. Махмуд II, не отримавши підтримки від зах. країн, звернувся до Росії. Дип. маневри Росії та висадка рос. десанту на Босфорі в березні — квітні 1833 спонукали Мухам-меда-Алі зупинити просування своїх військ. Позиція Росії викликала жорстку протидію Великої Британії та Франції; побоюючись зростання впливу Росії в Османській імп., європ. країни втруtilись у конфлікт і примусили ворогуючі сторони примиритись. 9.05.1833 між султаном та єгипетським пашею було підписано Кютахійський договір, який передбачав перехід під управління Мухаммеда-Алі Сирії, Палестини і пашалику Адана; за це Мухаммед-Алі визнавав себе підданим тур. султана. Після підписання *Унк'яр-Іскелесійського договору 1833* рос. війська евакуювались із Туреччини.

М.С. Бур'ян

Єгипетська криза 1839-41 — тур.-єгипетський конфлікт, що виник унаслідок спроб перегляду положень Кютахійського договору (див. *Єгипетська криза 1831-33*). До розв'язання воєнних дій сторони підштовхнула Велика Британія, незадоволена політикою Мухаммеда-Алі, зокрема його небажанням визнавати англ.-тур. торг, конвенцію 1838. Улітку 1839 тур. війська розпочали воєнні дії проти Мухаммеда-Алі. У першій битві 24.06.1839 у Нізіпа (Газіантепа) тур. армія була розбита; невдовзі тур. флот перейшов на бік Мухаммеда-Алі. Проте позиції Мухаммеда-Алі були хиткими; у багатьох районах Сирії відбулись повстання проти єгипетського володарювання, спричинені використанням населення Сирії на примусових роботах у будівництві шляхів та укріплень і жорсткими податками; на боці тур. султана активно виступили всі європ. д-ви, за винятком Франції, яка розраховувала затвердити свої права на території Мухаммеда-Алі. Велика Британія, Австрія, Пруссія та Росія

27.07.1839 офіційно втруtilись в Є. к. та запропонували султанові не приймати самостійного рішення без погоджень із європ. д-вами. На Лондонській конференції 1840 європ. д-ви домовились про спільну військ, допомогу Туреччині. Після того, як Мухаммед-Алі відхилив ультиматум великих д-ав від 19.08.1840, у вересні 1840 воєнні дії проти Єгипту розпочали флоти й десантні частини Великої Британії, Австрії та Туреччини. Не отримавши обіцяної підтримки з боку Франції, Мухаммед-Алі під загрозою бомбардування Александрії капітулював. Він відкликав свої війська з Адани, Сирії, Палестини, Аравії та з Криту. Зазначені території залишалися під владою тур. султана. Особливими указами султана від 13.02.1841 та 1.06.1841 був встановлений новий статус Єгипту: Єгипет та Схід. Судан проголошувалися спадковими володіннями Мухаммеда-Алі, який визнав себе підданим султана; єгипетська армія була скорочена з 200 000 до 18 000, будівництва військ, кораблів було заборонено; на Єгипет були поширені всі домовленості Туреччини з іншими д-вами; Мухаммед-Алі зобов'язався вносити данину

в СКРБНІЦЮ Султана.

М.С. Бур'ян

Єгипетська криза 1881-82 виникла у зв'язку з намірами Великої Британії встановити повний контроль за Єгиптом. Із побудовою 1869 *Суецького каналу*, який фактично перебував під фінанс. контролем Франції, загострилося питання забезпечення Великою Британією своїх позицій у Середземномор'ї та колоніального протистояння з Францією. Відтак, проблема встановлення контролю над Єгиптом стала однією з ключових у брит. зовн. політиці. Після купівлі 1875 акцій Суецького каналу, що належали єгипетському хедиву, і перехоплення т. ч. фінанс. контролю над каналом, Велика Британія пов'язувала остаточне вирішення проблеми із встановленням політ. контролю. Загострення фінанс. проблем єгипетського уряду та його банкрутство призвели до встановлення 1876 контролю брит.-франц. *кондомініуму*, інсти-туціоналізованого в «Касі єгипетського боргу», над фінансами Єгипту, а 1878 — до утворення нового єгипетського уряду, який фактично контролювався брит.-франц. адміністрацією «Каси». Посилення інозем. контролю над Єгиптом призвело до виступів офіцерів єгипетської армії в 1879 та 1881 і зміни урядів. У 1881 до влади в Єгипті прийшов нац. уряд,

який відсторонив від фактичного управління європ. контролерів.

Дії єгипетського уряду стали формальним приводом для прямого втручання Великої Британії. Послаблення франц. *позицій* у Європі, спричинене утворенням *Троїстого союзу* 1882 і зростанням небезпеки для Парижа з його боку, уможливило односторонні брит. дії в Єгипті. З ініціативи Франції, яка

намагалася запобігти брит. діям, 23.06.1882 у Стамбулі для розгляду єгипетського питання було скликано міжнар. конференцію за участі Австро-Угорщини, Великої Британії, Італії, Німеччини, Росії та Франції. *Великі держави* зобов'язались не прагнути отримати в Єгипті будь-які територ. вигоди або виключні переваги. Під час конференції в Єгипті розпочалось нац.-визв. повстання проти інозем. контролю, у результаті якого було скинуто хедива; під час заворушень загинуло кілька десятків підданих інозем. д-ав. Повстанці почали укріплювати Александрію, на рейді якої стояли брит. та франц. ескадри. Загроза життю брит. підданих та безпеці брит. кораблів була використана як привід для початку Великою Британією бойових дій проти Єгипту. 11.07.1882 брит. флот розпочав бомбардування Александрії, 13.07.1882 в місті було висаджено десант.

Подальше проведення конференції великих д-ав втратило сенс, вони відкликали своїх представників. При цьому лише Австро-Угорщина та Німеччина, які сподівались на подальше загострення брит.-франц. протиріч з колоніальних питань, погодились надати Великій Британії свободу дій у Єгипті. 15.09.1882 брит. війська взяли Каїр, невдовзі ними було встановлено контроль над усією територією Єгипту. Формально він залишався у складі Османської імп.; брит. уряд заявив, що його війська перебуватимуть у Єгипті до встановлення миру та стабілізації внутр. становища в країні. Фактично Єгипет опинився під брит.

контролем.

В.Ю. Константинов

Єгипетсько-ізраїльський мирний договір 1979 підписаний 26.03.1979 у Вашингтоні Президентом Єгипту *А. Садатом* і Прем'єр-міністром Ізраїлю *М. Бегіном* за участі Президента США *Дж. Картера* як свідка; набув чинності 25.04.1979. Із середини 1970-х визначився курс єгипетського керівництва на сепаратне вирішення проблеми бл.-схід. врегулювання.

За посередництва держ. секретаря США *Г. Кіс-сінджер* була підготована та підписана 4.09.1975 представниками Єгипту й Ізраїлю проміжна Синайська угода, за якою Єгипет зобов'язався не вдаватися до воєнних дій проти Ізраїлю та відкрити Суецький канал, а Ізраїль повернув Єгипту частину раніше захоплених територій на Синайському півночі. У березні 1976 Єгипет денонсував Договір про дружбу і співробітництво з СРСР від 27.05.1971, а 9.11.1977 Президент Єгипту зробив заяву про свою готовність зустрітися з керівниками Ізраїлю з метою досягнення миру на Бл. Сході. На переговорах 1977-78 між представниками Єгипту, Ізраїлю та США були вирішені всі основні питання майбутнього єгипетсько-ізраїльського мирного дог-ру. 5.09.1978 в Кемп-Девіді (США) зустрілися делегації США, Єгипту та Ізраїлю, очолювані відповідно Картером, Садатом і Бегіном. За результатами переговорів 17.09.1978 у Вашингтоні керівники Єгипту та Ізраїлю підписали два док-ти — «Рамковий документ для укладення мирного договору між Єгиптом і Ізраїлем» та «Рамковий документ для миру на Близькому Сході». Прийнятий проект бл.-схід. врегулювання передбачав розв'язання *Палестинської проблеми* шляхом надання обмеженого самоврядування палестинцям Зах. берега ріки Йордан і сектора Гази з 5-річним збереженням управління ізраїльської адміністрації, але не містив пропозицій щодо вирішення питань майбутнього Єрусалима, сирійських Голанських висот, права палестинського народу на самовизначення, а також не розглядав Орг-цію визволення Палестини як законного представника палестинського народу; цей проект не був прийнятий в арабському світі. У вересні 1978 Алжир, Лівія, НДРС, Сирія та ОВП (члени «Фронту стійкості і протидії») прийняли рішення про розірвання відносин із Єгиптом та застосування проти нього екон. санкцій.

У преамбулі Єгипетсько-ізраїльського мирного дог-ру йшлося про необхідність встановлення справедливого й тривалого миру на Бл. Сході згідно з рішеннями *Ради Безпеки ООН*. Договір передбачав відновлення *суверенітету* Єгипту над усім Синайським півноччю по завершенні евакуації ізраїльських військ, яка мала завершитись протягом 3 років. Забезпечували виконання дог-ру «сили і спостерігачі ООН», про дислокацію яких на півночі мали

домовитись Єгипет, Ізраїль і США. Оскільки РБ ООН фактично відмовилась забезпечити розміщення сил ООН на Синайському півночі, США, Єгипет й Ізраїль сформували «багатонаціональні сили», основу яких складав амер. контингент. Договір передбачав встановлення нормальних дип., екон. та культ. відносин між Єгиптом й Ізраїлем, зняття екон. бойкоту та всіх обмежень щодо пересування громадян Ізраїлю по закінченні першого «тимчасового» етапу виведення ізраїльських військ. Президент США надіслав керівникам Єгипту й Ізраїлю листи, у яких йшлося, що у випадку фактичного порушення дог-ру чи загрози його порушення США будуть консультуватися зі сторонами та «здійснювати інші заходи, які вони вважатимуть доречними і доцільними для гарантій дотримання договору».

Практично усі арабські країни засудили Єгипетсько-ізраїльський мирний договір, розірвали з Єгиптом *дипломатичні відносини* та призупинили з ним політ, й екон. зв'язки. Було також призупинено членство Єгипту в *Лізі арабських держав*. 25.04.1982 Ізраїль завершив евакуацію своїх військ із Синайського півночі, а вздовж міжнар. кордону розташувались підрозділи багатонац. сил; водночас, Ізраїлем були фактично

анексовані Єрусалим (1980) і сирійські Голанські висоти (1981), продовжувалось будівництво євр. поселень на Зах. березі Йордану та в секторі Гази, а в червні 1982 Тель-Авів здійснив *агресію* проти Лівану (див. *Ліванська криза 1982*), що призвело до подальшого загострення положення на Бл. Сході. Нормалізація Єгиптом відносин з Ізраїлем спричинила його ізоляцію в арабському світі протягом певного періоду, проте засвідчила необхідність компромісу для досягнення бл.-схід. врегулювання. У 1-й пол. 1990-х шлях нормалізації відносин з Ізраїлем обрали й деякі інші арабські країни. *І.Д. Коміренко*

Єшпетсько-хеттський договір 1295 до н. е. —

угода між Єгиптом та Хеттською державою, ініційована царем хеттів Хаттушилем **III**, яка мала антиасирійське спрямування; найдавніша з відомих пам'яток *міжнародного права* та яскравий приклад стародавньої дипломатії Сходу. Договір зберігся у трьох редакціях — двох єгипетських й одній хеттській. Складався з 3 частин — преамбули, основного тексту та заключної частини. Є.-х. д. засвідчував дружній союз між хеттами та Єгиптом і передбачав у разі необхідності взаємну допомогу в б-бі не лише проти зовн., але й внутр. ворога, тобто, на випадок повстань у підлеглих областях. Окрема стаття передбачала взаємну видачу політ. перебіжчиків. Договір між фараоном Рамзесом **II** та хеттським царем відображає характерні риси держ. ладу країн того часу, зокрема — повне ототожнення д-ви з носієм верховної влади: усі переговори велися виключно від імені царя. У свідки щодо точності виконання дог-ру закликалися боги обох країн. У Є.-х. д. зустрічаються поняття й категорії, які згодом увійшли до дип. практики", «ненапад», «взаємна допомога» тощо. Політ. союз між двома країнами після смерті дружини фараона був закріплений *династичним шлюбом* фараона Рамзеса **II** з хеттською царівною — донькою Хаттушиля **III**. Останній особисто прибув на весілля до Єгипту, і цей факт став першим історично засвідченим дип. побаченням правителів двох могутніх країн Сходу. *о А. Борділовська*

Єдина сільськогосподарська політика країн ЄС (ЄСП) — політика сприяння аграрному сектору економіки в країнах *Європейського Союзу*. Поряд із фінансуванням структурної політики витрати на неї складають більше 80% бюджету ЄС. ЄСП передбачає непряму багатоканальну підтримку рівня цін, які відшкодовують підвищені витрати фермерів деяких країн ЄС при вир-ві с.-г. продукції. Разом із цим на черзі дня — проведення реформ, зумовлених низькою ефективністю ЄСП, а також вступом до ЄС країн Центр, і Схід. Європи (ЦСЄ) та висунутими *Світовою організацією торгівлі (СОТ)* вимогами про встановлення нормальних умов для *міжнародної торгівлі* с.-г. продукцією. Реформою передбачається поступовий перехід від непрямой багатоканальної підтримки рівня цін до прямих доплат підприємствам у розрахунку на земельну площу або поголів'я худоби для вирівнювання доходів сільгоспвиробників. До програми Європ. комісії «Порядок денний 2000» включені також пропозиції щодо реформування ЄСП, найважливішими серед яких є пропозиції про зниження цін на зерно, яловичину та молоко, а також поступове зближення цін усередині ЄС із цінами на світовому ринку та в країнах-кандидатах до вступу в цю орг-цію. Зниження цін на названі товари компенсува-

тиметься у вигляді прямих платежів. При нижчих цінах ЄС зможе експортувати надлишки продукції без субсидіювання, виконуючи, тим самим, свої домовленості із СОТ.

Проте деякі з найбільших країн ЄС (напр., Німеччина) мають заперечення проти окремих пропозицій у реформуванні, що вносить елементи невизначеності щодо можливості їх прийняття. Доходи фермерських господарств ФРН залежать від субсидій у рамках ЄСП, і тому Асоціація німецьких фермерів категорично виступає проти скорочення с.-г. бюджету на 40 млрд. євро, наполягаючи на збільшенні витратної статті до 2006 приблизно на 12 млрд. євро. Щоб усунути таке протистояння, ухвалено рішення про поступове зниження гарантованих цін, що буде компенсуватись поєднанням різних премій, а також про збереження субсидій ЄС на вир-во деяких продуктів. Виникли й проблеми у зв'язку зі вступом 2004 в ЄС 10 нових членів. Прийнято рішення не надавати членам із числа д-ав Схід. Європи в повному обсязі виплат відповідно до принципів ЄСП. Ці країни впродовж кількох років одержуватимуть свої субсидії лише частково. Експерти ЄС вважають, що виплата 100% прямих субсидій сільським виробникам Схід. Європи при їх вступі в ЄС заважатиме необхідній структурній реформі, оскільки доходи фермерів зростуть більш ніж у 2 рази. А якщо б пройшла пропозиція країн-кандидатів, сумарний дохід їхніх фермерів, за розрахунками експертів Єврокомісії, збільшився б у 4 рази, що здатне викликати небезпеку соц. напруженості. Комісар ЄС із проблем с. г-ва Ф. Фішлер у зв'язку з цим заявив, що поетапне збільшення субсидій для країн-новачків із 25% до 35% у 2006 становитиме найкращі можливості для адаптації, порівняно з неучастю в ЄС. Компромісне рішення щодо с.-г. субсидій новим членам ЄС у 2004, досягнуте між Францією та ФРН, виходить із поступового підвищення частки допомоги до 100% у 2013. Але ця домовленість ще повинна отримати схвалення інших країн ЄС. *в.п. Ключко*

Єдиний економічний простір (ЄЕП) —

спільне госп. утворення кількох держав, яке виникає внаслідок їх економічної *інтеграції міжнародної*. Формується на такій стадії її розвитку, як *митний союз*, коли ряд країн утворюють спільну митну територію з єдиними екс-

портно-імпортними тарифами. Характерними рисами ЄЕП, які поступово формуються при переході до вищих форм інтеграції, є вільне пересування в його межах людей, товарів, послуг та капіталів (принцип т. зв. «чотирьох свобод»), а також спільна політика стосовно екон. зв'язків із третіми країнами. ЄЕП поки що утвердився лише в межах *Європейського Союзу*. Угода між ЄС та *Європейською асоціацією вільної торгівлі* в жовтні 1991 призвела до виникнення *Європейського економічного простору*, який має основні риси ЄЕП із певними винятками щодо відсутності уніфікації відносин членів ЄАВТ із третіми країнами. У 1995-2000 не були реалізовані намагання утворити ЄЕП у межах лише проголошеного Митного союзу Росії, Білорусі, Казахстану, Киргизстану й Таджикистану, а з 2000 — на основі *Євразійського економічного співтовариства* цих д-ав. Ялтинська угода від 19.09.2003 передбачає формування ЄЕП України, Росії, Казахстану й Білорусі, але суттєві розходження між її учасниками стосовно конкретних форм та етапів їхнього інтеграційного зближення дозволили поки що домовитись лише про утворення *зони вільної торгівлі* без будь-яких вилучень, що не забезпечує утворення такого простору в повному обсязі. У 2003 ЄС висунув ідею про створення на пан'європ. рівні відкритого та інтегрованого ринку як передумови виникнення в подальшому *Спільного європ.*

еКОН. ПрОСТОру.

В.С. Будкін

Єдиний європейський акт (ЄЄА) 1986

підписаний 17.02.1986 в Люксембурзі 9 країнами-членами *Європейського економічного співтовариства (ЄЕС)*, додатково 28.02.1986 в Гаазі схвалений Грецією, Італією та Данією; вніс доповнення до установчих дог-рів ЄЕС (Паризька угода 1951 та Римські угоди 1957); набув чинності 1.07.1987 після ратифікації нац. парламентами. У ЄЄА проголошувались наміри сторін сприяти просуванню до *Європейського Союзу*, основою якого мали стати *Європейські співтовариства* та система Європ. політ, співробітництва (ЄПС). До 31.12.1992 мало завершитись формування спільного внутр. ринку ЄЕС та остаточне усунення всіх перешкод для вільного руху товарів, людей, капіталів та послуг. Крім того, держави-члени ЄЕС зобов'язувалися координувати *економічну та валютну політику* з метою переходу до екон. та валютного союзу. ЄЄА закріпив повноваження

Європейських співтовариств у сфері наук.-техн. інтеграції, регіональної та соц. політик, охорони навколишнього середовища.

ЄЄА реформував інституційну систему ЄЕС та механізм прийняття рішень. Був закріплений міжнар.-прав. статус Європ. Ради (зустрічі голів д-ав та урядів проводилися на регулярній основі з 1974), створено Європ. Суд першої інстанції, розширено повноваження Європ. комісії та Європ. парламенту. Відповідно до положень ЄЄА розширювалося коло питань, які ухвалювались більшістю голосів у Раді міністрів. У той самий час держави-члени зберігали за собою можливість застосування права «вето», якщо рішення стосувались їхніх «життєвих інтересів». ЄЄА закріпив механізми Європ. політ, співробітництва, що розвивалося паралельно з ЄЕС з 1969. Згідно з розділом 3-м ЄЄА «Положення про європейське співробітництво в сфері зовнішньої політики», проголошувалось прагнення сторін не тільки інформувати партнерів щодо власних позицій, але й координувати зовн.-політ, дії. Однак формування «європейської зовнішньої політики» не передбачало обговорення питань воєнної безпеки, а поширювалось лише на її політ, та екон. складові. ЄЄА став важливим кроком до трансформації Європейських співтовариств у ЄС. У той самий час його положення мали перехідний характер, що зумовило розробку *Маастрихтського договору 1992*.

М.Л. Миронова

Єдиний імпорнтний тариф ЄС — інструмент спільної *торгової політики*, який визначає рівень митного оподаткування товарів, що імпортуються до *Європейського Союзу* з третіх країн. Встановлюється з 1968 як наслідок створення *митного союзу* виключно на комунітар-ному рівні. Середній рівень імпорнтного тарифу ЄС постійно знижується внаслідок торг, раундів переговорів у межах *ГАТТ/СОТ*. У 2000 заг. імпорнтний тариф ЄС складав 6,9%, на с.-г. продукцію — 17,3%, несільськогосподарську продукцію — 4,5%, нафтопродукти — 2,9%. Найбільші «тарифні піки» ЄС має на с.-г. продукцію, а також текстиль та одяг. ЄС диференціює імпорнтний тариф залежно від торг, режиму, який визначається до *імпорту* товарів з окремих країн та їхніх груп. Найбільший імпорнтний тариф встановлюється на основі режиму найбільшого сприяння до товарів з окремих

розвинутих країн та країн із перехідною економікою. Преференційний режим (понижений для чутливих галузей та нульовий для інших) ЄС встановлює з 1971 у межах Ген. системи преференцій (для 178 країн, що розвиваються у 2003); у межах Яундських, Ломейських, Котонуських угод з 1963 (для 78 країн АКТ у 2003); у межах ініціативи «Все, крім зброї» з 2001 (для 49 найменш розвинутих країн). Режим вільної

торгівлі ЄС на поч. ХХІ ст. застосовував у відносинах із більш ніж 20 країнами в межах *Європейського економічного простору*, Євро-Середземноморських угод про асоціацію, Європ. угод із країнами Центр. Європи. В останні роки ЄС активно веде переговори щодо створення міжрегіональних зон вільної торгівлі зі *Спільним ринком країн Південного конуса (МЕРКОСУР)*, *Радою співробітництва арабських держав Перської затоки*, країнами Середземномор'я, а також підтримує відп. ініціативи щодо Трансатлантичної угоди з країнами Півн. Америки, Спільного європ. екон. простору з окремими країнами *Співдружності Незалежних Держав*. У разі формування митного союзу в межах Єдиного економічного простору (ЄЕП) Росії, Білорусі, України та Казахстану, ЄС визначатиме свою торг, політику

ДО ЄЕП у ЦІЛОМУ.

О.І. Пширков

Єлизавета I (Елізабет I) (7.09.1533, Грінвіч (сучасний Лондон) — 24.03.1603, Лондон) — королева Англії (1558-1603), донька англ. короля Генріха VIII та Анни Болейн, остання представниця династії Тюдорів. Зійшла на престол попри те, що Папою римським у 1536 шлюб її батьків було оголошено недійсним. Остаточо відділила англіканську церкву від підпорядкування Риму. Зовн. політику спрямовувала на посилення позицій протестантського англ. королівства на противагу католицьким монархіям Зах. Європи. Вміло грала на суперництві між Францією та Іспанією. У 1559 підтримала протестантське повстання в Шотландії проти королеви Марії Стюарт — дружини франц. короля Франциска II. У подальшому активно втручалась у внутр. справи Франції, надаючи підтримку протестантській (гугенотській) партії. Діяльно підтримала нідерландських кальвіністів, що повстали проти короля Іспанії Філіппа II. У 1584 скерувала на допомогу їм англ. війська під командуванням графа Лес-тера, що призвело до неоголошеної війни

з Іспанією. У вирішальній мор. битві 1588 іспан. Непереможна Армада була розбита та розсіяна англ. флотом, а на зворотному шляху зазнала важких втрат від штормів. В останній момент перед смертю за вимогою парламенту вказала на сина страченої 8.02.1587 Марії Стюарт — Якова VI — як на свого спадкоємця, що поклало початок особистій *унії* Англії й

Шотландії.

Р.Л. Кривонос

Єлизавета II (Елізабет II) (21.04.1926, Лондон) — брит. королева і глава *Співдружності Націй* від 1952, донька короля Генріха VI. Провадить активну міжнар. діяльність із метою зміцнення позицій Великої Британії у світі та єдності Співдружності: у 1953-54 разом із чоловіком здійснила 6-міс. навколосвітню подорож країнами Співдружності, відвідала Австралію та Нову Зеландію; у 1957 під час візиту до Канади відкрила засідання парламенту; у 1961 відвідала країни Індостану, Італію й Ва-тикан; у 1967 взяла участь у святкуванні 100-ліття Канади; у 1968 відвідала Бразилію й Чилі; у 1976 взяла участь у відзначенні 200-ліття США; у 1977 здійснила нову поїздку країнами Співдружності; у 1979 відвідала д-ви Перської ЗаТОКИ.

Р.Л. Кривонос

Єлисейський ДОГОВІР 1963 (Договір про співробітництво між Францією та ФРН) підписаний 22.01.1963 в Парижі Президентом Франції *Ш. де Голлем* і Канцлером ФРН *К. Аде-науером*; набув чинності 2.07.1963. Договір був символічним актом примирення двох народів, які припиняли вікову традицію протиборства та конфліктів. Він започатковував інститут регулярних франц.-нім. зустрічей на вищому рівні з питань міжнар. політики, політики безпеки, двостороннього екон. і культ, співробітництва. Консультативні зустрічі Президента Франції та канцлера ФРН і міністрів урядів двох країн мали відбуватись щонайменше 2 рази на рік. Сторони домовились про розширення співробітництва між збройними силами Франції та ФРН у проведенні навчань та орг-ції бойової підготовки, взаємодії командного складу франц. армії та бундесверу, а також реалізації спільних військ.-техн. проєктів. Було створено комісію з проблем двостороннього співробітництва, яка координувала екон. і наук.-техн. співробітництва. Окремим напрямком у сприянні зближенню двох народів стали молодіжні обміни, які здійснювались під егідою створеної для цього спеціалізованої інституції — Франц.-нім. молодіжного проєкту.

А.Л. Субботін

ЄЛЬЦИН Борис Миколайович (1.02.1931, с. Бут-ка Талицького р-ну Свердловської обл.) — рос. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив Уральський політехн. ін-т (Свердловськ, 1955), за спеціальністю інже-нер-будівельник. Із 1955 працював у будівельних орг-ціях, у 1961 вступив до КПРС (вийшов 12.07.1990). У 1963-68 — гол. інженер, дир. Свердловського домобудівельного комбінату. У 1968-88 — на парт, роботі: 1968-75 — зав. відділом Свердловського обкому КПРС; 1975-85 — секретар, 1-й секр. Свердловського обкому; 1985-87 — секр. ЦК КПРС, 1-й секр. Моск. міського к-ту КПРС; із 1986 — кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС. Після критичного виступу на пленумі ЦК щодо методів здійснення «перебудови» в жовтні 1987 знятий з посади, виведений зі складу Політбюро ЦК КПРС і призначений 1-м заст. голови Держ-буду СРСР. 26.03.1989 за підтримки демокр. сил був обраний народним депутатом СРСР. 29.05.1990-10.07.1991 - Голова ВР РРФСР

19.11.1990 у Києві підписав *українсько-російський договір про основи відносин 1990*;

12.06.1991 обраний на заг. виборах Президентом РСФРР. 3.07.1996 у другому турі обраний на 2-й

презид. термін (53% голосів). У серпні 1991 очолив опір антидемокр. путчу в Москві. 8.12.1991 разом із Л. Кравчуком і С. Шушкевичем підписав Біловезьку угоду про створення Співдружності Незалежних Держав 1991. Як Президент РФ керував здійсненням реформ у Росії, спрямованих на перехід до політ. демократії та ринкової економіки. Водночас ініціював розроблення та прийняття на референдумі 12.12.1993 нової Конституції РФ, що ліквідувала систему рад і запровадила презид. республіку. На міжнар. арені сприяв подоланню залишків «Холодної війни» і поглибленню процесу роззброєння (див. Американсько-російський договір про подальше скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1993, Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань 1996). Під час держ. візиту в Україну 30-31.05.1997 підписав українсько-російський договір про дружбу, співробітництво і партнерство 1997. 31.12.1999 заявив про дострокову

відставку з посади президента, назвавши своїм наступником В. Путіна.

Твори: «Сповідь на задану тему» (1990), «Записки Президента» (1994), «Президентський марафон: роздуми, спогади, враження» (2000).

Н.Ф. Сербіна

ЄЛЬЧЕНКО Володимир Юрійович (27.06.1959, Київ) — укр. дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1981). 1981-84 — 3-й секр. протокольного відділу МЗС УРСР; 1984-86 — 3-й, 2-й секр. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР; 1986-92 — 2-й секр. Постійного представництва УРСР (України) при ООН (Нью-Йорк); 1992 — 1-й секр. відділу проблем обмеження озброєнь та роззброєння МЗС України; 1992-93 — заст. нач. відділу міжнар. орг-цій — зав. сектора політ. питань ООН і Ради Безпеки МЗС України; 1993-95 — зав. відділу та заст. нач. Управління міжнар. орг-цій МЗС України; 1995-97 — нач. Управління міжнар. орг-цій, чл. Колегії МЗС України. У жовтні 1997 — листопаді 2000 — Постійний представник України при ООН (водночас, у грудні 1999 - листопаді 2000 — Представник України в РБ ООН). У грудні 2000 — серпні 2001 — заст. міністра закорд. справ України; у серпні 2001 — березні 2003 — заст. держ. секретаря МЗС України; березні - липні 2003 — держсекретар МЗС

України. Із 16.07.2003 — 1-й заст. міністра закорд. справ України; із 22.01.2004 — 1-й заст. міністра закорд. справ України — керівник апарату (водночас із 20.05.2004 — представник України у Виконавчій раді ЮНЕСКО).

В.М. Матвієнко

Єремїв Михайло Михайлович (7.02.1889, с. Новосілки Волинської губ. — 16.09.1975, Женева) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї шляхтича. Навчався в Київ, політехн. ін-ті, де вступив до УСДРП і взяв активну участь у нац.-визв. русі, двічі був заарештований. 8.04.1917 на Укр. нац. конгресі був обраний до Центральної Ради від студентства, згодом увійшов до Малої Ради і Всеукраїнської ради робітничих депутатів. 6.11.1917-23.03.1918 — секр. Центральної Ради, гол. редактор її «Вістей», потім — чл. редколегії «Робітничої газети». За доби Директорії УНР — секр. дип. місії в Італії (Рим), редактор газети «Ба Уосе сієї (Легата)» («Голос України»). У 1924-27 — доц. Укр. госп. академії у Подєбрадах (ЧСР), 1928-44 — керівник міжнар. пресового агентства «ОГіпог» (Женева), що займалося поширенням українознавчих матеріалів.

Твори: «За лаштунками Центральної Ради» («Український історик», 1968,4.1-4).

В.І. Головаченко

Ж

Жванецьке перемир'я 1653 — угода між Військом Запорозьким, Кримським ханством і Річчю Посполитою, підписана 5(15).12.1653 в результаті повної блокади козацько-татарськими військами польської армії в таборі під Жванцем поблизу Кам'янця на Поділлі й таємних переговорів хана Іслам Герєя III з королем Яном II Казимиром. Цим док-том скасовувався важкий для України Білоцерківський договір 1651 і відновлювалась дія Зборівського договору 1649, крім того, польський король зобов'язувався виплатити ханові контрибуцію в розмірі 100 тис. злотих і на підставі таємної угоди дозволив протягом 40 днів грабувати населення та брати ясир на Волині. Перемир'я готувалось якраз у той момент, коли в таборі Б. Хмельницького одержали звістку про ухвалу Земського собору Московської держави взяти під протекторат Військо Запорозьке й розпочати війну проти Речі Посполитої. Відтак, укр. гетьман втратив інтерес до тих незначних поступок, на які під тиском хана погоджувалася польська сторона. У листі до послів моск. царя з табору під Гуся-тином він так написав про це: «А то объявляем, что король польский с татарьы помирился, а мы

С НИМ И В ОЧИ НЕ ВИДАЛИСЯ...».

В.І. Сергійчук

Жданович Антон (?-?) — укр. військ, діяч і дипломат. Походив із дрібної укр. шляхти. До 1648 був сотником реєстрового Чигиринського полку, 1649-53 і 1655-56 — київ, полковник, 1656-57 — ген. суддя, 1657 — наказний гетьман Війська Запорозького. Як один із найближчих соратників *Б. Хмельницького*, часто

виконував його дип. доручення; на чолі козацького посольства в липні 1650 був відправлений до столиці Туреччини для продовження союзницької угоди, підписаної наприкінці 1648; наприкінці червня 1653 як противник підданства Московській державі був уповноважений їхати до короля Яна II Казимира з метою добитися відновлення умов *Зборівського договору 1649*, але у Варшаві був заарештований і посаджений під варту на кілька місяців. 1656-57 як ген. суддя розв'язував конфлікти, що виникали в стосунках між козацькими й моск. військами. 1657 очолив 20-тис. козацький корпус, який прийшов на допомогу шведському королеві Карлу X і трансільванському кн. Юрію Ракоці II в б-бі проти Польщі. Після смерті *Б. Хмельницького* підтримав самостійницькі прагнення *Виговського*, виконуючи його дип. доручення у Варшаві та Стамбулі (1659). 1660 потрапив до моск. полону, де, очевидно, загинув.

В.І. Сергійчук

Желіба Володимир Іванович (24.02.1934, с. Журавка Варвинського р-ну Чернігівської обл.) — укр. держ. та громад.-політ, діяч. Закінчив Уманський с.-г. ін-т (1957) й Академію сусп. наук при ЦК КПРС (1980). 1957-62 — агроном, нач. райсільгоспінспекції, гол. держ. інспектор у справі закупівель на Тернопільщині. 1962-71 — на парт, роботі; 1971-73 — 1-й заст. голови Тернопільського облвиконкому; 1973-78 — секр. Чернігівського обкому Компартії України; 1978-80 — слухач Академії сусп. наук при ЦК КПРС; 1980-90 — голова Кіровоградського облвиконкому; народний депутат України (1990); 1990-92 — голова Кіровоградської обласної Ради народних депутатів; із лютого 1992 — чл. Комісії ВР України з питань діяльності Рад народних депутатів, розвитку місцевого самоврядування. У березні 1992 — січні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Білорусь.

В.М. Матвієнко

Женевська мирна конференція з Близького СХОДУ 1973-74 скликана 21.12.1973 відповідно до резолюції *Ради Безпеки ООН №338* від 22.10.1973; узгоджувала припинення бойових дій (див. *Арабо-ізраїльська війна 1973*) із початком політ, врегулювання Бл.-схід. конфлікту. У роботі конференції, співголовами якої виступили мін. зак. справ СРСРЛ. *Громико*

і держсекретар США *Г. Кіссінджер*, брали участь Генеральний секретар ООН *К. Вальд-хайм* і міністри закорд. справ Єгипту, Йорданії та Ізраїлю. Сирія спочатку погодилась бути учасницею, але не направила свого представника в Женеву, зберігши за собою право приєднатися до роботи конференції згодом. Механізм конференції дозволяв виробити взаємно-прийнятні умови врегулювання на Бл. Сході. Проте закласти міцний фундамент для мирного співіснування, відносин добросусідства між усіма д-вами й народами Бл. Сходу завадила позиція керівників Єгипту, Ізраїлю та США, які віддали перевагу маневруванню в напрямку досягнення часткових рішень. Зокрема, непослідовність позиції Єгипту дала можливість США й Ізраїлю відійти від обговорення кардинальних питань бл.-схід. врегулювання та спрямувати роботу конференції на переговори щодо роз'єднання військ воюючих сторін.

У грудні 1973 було проведено два відкритих й одне закрите засідання конференції, яка в цілому працювала протягом двох днів. Після цього *К. Вальдхайм* заявив, що досягнуто згоди на продовження роботи у військ, робочій групі, яка обговорить питання роз'єднання військ. Він повідомив також, що конференція продовжить роботу на рівні послів і буде знову скликана на рівні міністрів закорд. справ, як тільки в цьому виникне необхідність. 18.01.1974 на 101-му кілометрі шосе Каїр — Суец була підписана єгипетсько-ізраїльська угода про роз'єднання військ у районі *Суецького каналу*.

Підсумкові док-ти, що визначали порядок і час роз'єднання сирійських та ізраїльських військ, були підписані 5.06.1974 в Женеві на засіданні військ, робочої групи. Вони передбачали звільнення окупованих Ізраїлем 1973 сирійських територій і частини території, окупованої 1967 (див. *Арабо-ізраїльська війна 1967*). Заг. площа звільнених Ізраїлем сирійських територій становила 663 км², на ній було розташовано 21 стратегічний та укріплений пункт, що мали важливе військ, значення. Ізраїль відмовився також від позицій на горі Хермон, розташованої поблизу Дамаска. Сирійсько-ізраїльська угода про роз'єднання військ передбачила розміщення в зоні роз'єднання *Збройних сил ООН* зі спостереження, чисельність яких могла скласти лише 1250 військовослужбовців. Передбачалося, що вони будуть підпорядковані сирійським законам

і не перешкоджатимуть роботі місцевих органів цивільного управління.

Робочі зустрічі й консультації учасників Женевської конференції тривали до жовтня 1974, коли Єгипет й Ізраїль розпочали за посередництва США переговорний процес, спрямований на досягнення сепаратного повоєнного врегулювання (див. *Єгипетсько-ізраїльський мирний договір 1979*), і робота конференції була фактично припинена, хоча формального рішення щодо цього не приймалось. Незважаючи на те, що на

конференції не було ухвалено суттєвих практ. рішень, вона стала першою за історію арабо-ізраїльської воєнної конфронтації мирною конференцією з проблем Бл. Сходу та спробою створення спец. міжнар. механізму для розв'язання проблем бл.-схід. врегулювання.

ІД.Коміренка

Женевська нарада з врегулювання Лаоського питання 1961-62 відбувалась 16.05.1961-23.07.1962 в Женеві за участю представників СРСР, США, Великої Британії, Франції, КНР, Індії, ДРВ, Бірми, Камбоджі, Польщі, Канади, Таїланду та Республіки В'єтнам; була спрямована на вирішення проблеми зовн. втручання у внутр.-політ. б-бу між правими (підтримуваними США й Таїландом), лівими (підтримуваними СРСР і ДРВ) та нейтралістськими силами в Лаосі. Ініціатива проведення наради належала СРСР і Великій Британії. У ході переговорів виявились два протилежні підходи до проблеми майбутнього Лаосу: проект Декларації про нейтралітет Лаосу, запропонований СРСР, передбачав проголошення *нейтралітету* Лаосу, неучасть країни у військ. блоках, неприпустимість розміщення на її території інозем. військ. баз, виведення інозем. військ. персоналу; проект, підтримуваний США, передбачав проголошення міжнар. опіки над Лаосом і поетапне формування коаліційного уряду країни. Учасниками наради більшу підтримку було надано рад. проектів, текст якого в серпні 1961 був узгоджений як основа майбутньої Декларації.

Після формування в Лаосі уряду нац. єдності на чолі з Суванна Фумою 11.06.1962 і тимчасового припинення громадян. війни виникли сприятливі умови для прийняття підсумкових док-тів наради. Декларація про нейтралітет Лаосу та протокол до неї були підписані 23.07.1962. Згідно з цими док-тами, королів-

ський уряд Лаосу брав на себе зобов'язання дотримуватись у *зовнішній політиці* п'яти *мирного співіснування принципів* (див. «Панча шила»), не вдаватись до застосування сили або погрози силою в *міжнародних відносинах* та не втручатись у внутр. справи інших д-ав, не вступати до жодних військ. союзів, не розмішувати на своїй території інозем. військ. баз і не визнавати захисту з боку військ. союзів, включаючи *Організацію договору Південно-Східної Азії (СЕАТО)*. Решта учасників наради погоджувалась не чинити дій, що порушували б *суверенітет*, незалежність, *нейтралітет*, єдність і територ. цілісність Лаосу, не вдаватись до застосування сили до цієї країни, не супроводжувати умовами політ. характеру надання Лаосу екон. допомоги, не створювати військ. баз на його території. Згідно зі ст. 5 протоколу до Декларації, передбачалося виведення всіх інозем. військ. із території Лаосу. Амер. та частково в'єтнамські війська було виведено до кінця 1962. Створювалася Міжнародна комісія зі спостереження за нейтралітетом Лаосу, відповідальність за дотримання умов домовленостей покладалась на всіх учасників наради.

Положення угод із врегулювання лаоського питання не виконувались учасниками в повному обсязі у зв'язку з поновленням 1963 громадян. війни в країні, а також активним використанням території Лаосу амер. та в'єтнамськими збройними силами під час війни

У В'єтнамі 1964-73.

АМ.Кобзаренко

Женевська нарада з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954 відбувалась 26.03.-21.07.1954 в Женеві за участю представників СРСР, США, Великої Британії, Франції, КНР, ДРВ, Держави В'єтнам, Лаосу, Камбоджі, а також Філіппін і Таїланду (допущені лише до участі в переговорах з корейського питання) з метою врегулювання військ. конфлікту в Індокитаї та мирного врегулювання в Кореї (корейське питання на конференції залишилось нерозглянутим). Рішення про проведення наради з обговорення індокитайського та корейського питань було прийнято з ініціативи СРСР у ході *Берлінської наради міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії та Франції 1954*. Протягом першого місяця роботи Ж. н. в центрі уваги учасників перебувало питання представництва прокомуністичних опозиційних сил Лаосу (Патет-Лао) та Камбоджі (Кхмер-Іссарак). СРСР, КНР та ДРВ наполягали на їхній повноправній участі, США та Франція відмовлялись визнавати їх як представників відп. народів. Результатом домовленостей між КНР та США стало рішення про підписання представником ДРВ заключних док-тів наради від імені опозиційних сил Лаосу та Камбоджі. Роботу ускладнювало також невизнання рядом сторін одна одної (США не визнавали КНР, Держава В'єтнам — ДРВ, ДРВ — королівські уряди Лаосу та Камбоджі) та небажання вступати в переговори одна з одною (представники Франції та ДРВ відмовлялись проводити двосторонні переговори до кінця червня).

На хід конференції істотно вплинули капітуляція франц. військ у фортеці Дьєнб'єнфу на півн. заході В'єтнаму (7.05.1954) і зміна влади у Франції (18.05.1954 уряд очолив *П. Мендес-Франс*, який, на відміну від уряду Ланьєля-Бідо, наполягав на політ. вирішенні проблеми Індокитаю). 8.05.1954 розпочалося сесійне обговорення індокитайської проблеми. Францією було запропоновано проект домовленостей, що не передбачав визнання *суверенітету* й незалежності В'єтнаму, Лаосу та Камбоджі. У відповідь

10.05.1954 делегація ДРВ висунула проект, який передбачав гарантію незалежності В'єтнаму, виведення інозем. військ із території д-ав Індокитаю, проведення в трьох країнах вільних виборів. Ідучи на деякі поступки Франції, ДРВ погоджувалась на розгляд питання про входження В'єтнаму до Французького Союзу та визнання екон. інтересів Парижа в Індокитаї. Саме проект ДРВ ліг в основу Женевських домовленостей з мирного врегулювання в Індокитаї, підписаних 21.07.1954.

Пакет Женевських угод включав 4 двосторонніх акти, 1 багатосторонній (Заклучна декларація) та 7 односторонніх. Усі учасники наради зобов'язувалися поважати суверенітет, незалежність, єдність та територ. цілісність В'єтнаму, Лаосу й Камбоджі, утримуватися від втручання до внутр. справ цих д-ав. Передбачалось виведення франц. військ із Півн. В'єтнаму та Народної армії В'єтнаму — із Півд. В'єтнаму за демаркаційну лінію, що проходила по р. Бенхай, дещо північніше 17-ї паралелі (на перегруповання військ відводилось 300 днів). Влада у Півд. В'єтнамі передавалась «цивільній адміністрації Французького Союзу». По обидва

боки від демаркаційної лінії створювалась демілітаризована зона завширшки 5 км. Військ, сили ДРВ мали бути виведені з Лаосу протягом 120 днів, із Камбоджі — 90 днів. Сили опору в Лаосі до остаточного політ. врегулювання в країні мали відійти до півн.-схід. провінцій, сили опору в Камбоджі підлягали демобілізації або інкорпорації до королівської армії. Д-ви Індокитаю зобов'язувались не брати участі у військ, союзах, не надавати своєї території для створення інозем. військ, баз і не ввозити до країн регіону військ, спорядження в кількостях, більших за потреби оборони.

Створювалась міжнар. комісія зі спостереження та контролю за дотриманням умов перемир'я. Політ. врегулювання в д-вах Індокитаю було передбачено досягнути шляхом проведення заг. вільних виборів (у Лаосі та Камбоджі — 1955, у В'єтнамі — не пізніше липня 1956). Контроль за дотриманням угод покладався на спец. комісію у складі Індії (голова комісії), Канади та Польщі. На практиці Женевські угоди щодо Індокитаю не було виконано у зв'язку з військ, переворотом у Півд. В'єтнамі, активним втручанням США, СРСР та КНР у справи регіону, а також поширенням на територію Індокитаю дії Договору про оборону Півд.-Схід. Азії (див. *Організація договору Південно-Східної Азії*).

А.М. Кобзаренко

Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів 1925 — універсальна міжнар. угода, підписана 17.06.1925 у Женеві; набула чинності 10.05.1926; депозитарієм договору є уряд Франції; учасники — 133 держави (2002).

Ж. п. забороняє застосування на війні задушливих, отруйних чи інших подібних газів та бактеріологічних засобів. Згідно з Ж. п. учасники зобов'язувалися докладати всіх зусиль для приєднання до нього інших д-ав, документ містить посилання на інші міжнар. дог-ри, які також забороняють застосування газів та інших отруйних речовин: Гаазьку декларацію 1899 про незастосування снарядів, єдиним призначенням яких є розповсюдження задушливих або шкідливих газів; *Версальський мирний договір 1919* (ст. 171); *Сен-Жерменський мирний договір 1919* {сі. 135}; *Нейї-ський мирний договір 1919* (ст. 82); *Тріанонський*

мирний договір 1920 {ст. 119}; *Севрський мирний договір 1920* (ст. 176), т. ч. узагальнюючи міжнар. договірну базу в єдиній системі норм. СРСР приєднався до Ж. п. спец. декларацією від 02.12.1927, США підписали його, але ратифікували лише в 1975. Обидві д-ви зробили застереження щодо збереження за собою права застосовувати певні види хім. зброї, згадані в Ж. п., у разі війни проти супротивника, який НЄ приєднався ДО НЬОГО.

С.П. Галака

Женевський саміт СРСР та США 1985 -

офіц. зустріч між Ген. секретарем КПРС *М. Горбачовим* та Президентом США *Р. Рейганом*, відбулась 19-21.11.1985 у Женеві. Лідери двох країн виступили зі спільною заявою, у якій погодились, що робота на переговорах щодо ядерних і косм. озброєнь має бути прискорена, щоб виконати завдання, поставлені у спільній рад.-амер. заяві від 8.01.1985: запобігти гонці озброєнь у космосі та припинити її на Землі, обмежити й скоротити ядерні озброєння та зміцнити стратегічну стабільність. Сторони висловились за швидше досягнення прогресу у сферах роззброєння, щодо яких залишається незгода, зокрема в застосуванні принципу 50% скорочення ядерних озброєнь сторін, а також укладанні проміжної угоди про ракети середньої дальності в Європі. При обговоренні проблем безпеки керівники д-ав підтвердили, що вони виступають за заг. і повну заборону хім. зброї та знищення існуючих запасів такої зброї, домовились активізувати зусилля з підготовки міжнар. конвенції про заборону хім. зброї. Було досягнуто згоди щодо активізації двостороннього обговорення на рівні експертів з усіх аспектів проблеми заборони хім. зброї, включаючи питання контролю, а також щодо започаткування переговорного процесу з питання запобігання розповсюдженню хім. зброї.

В.А. Манжоло

Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права — спільна назва чотирьох

Женевських конвенцій 1949 та двох Додаткових протоколів до них 1977, що становлять основу т. зв. «права Женеви», або «права Червоного Хреста» як частини сучас. міжнародного гуманітарного права поряд із «правом Гааги» (див. Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права). Перші спроби розробки конвенцій з гуманітарних аспектів ведення збройних

конфліктів були здійснені в сер. XIX ст. 1-а конференція з цих питань відбулась у Женеві 1864 з ініціативи швейцарського юриста А. Дюнана та інших засновників *Міжнародного комітету Червоного Хреста*. Прийнята на ній Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих воїнів під час сухопутної війни до 1876 була ратифікована 27д-вами. Гаазькі конвенції 1899 та 1907 поширили дію Женевської конвенції 1864 на мор. війну. Женевська конвенція 1864 переглядалась у 1906 з урахуванням досвіду рос.-япон. війни 1904-05. У 1929 Женевська конвенція 1864 була переглянута вдруге, її замінила нова Женевська конвенція про ставлення до *військовополонених*. 12.08.1949 на черговій міжнар. конференції в Женеві були прийняті 4 чинні конвенції (станом на 1.01.2004 їх ратифікували 187д-ав): Конвенція про покращення становища поранених та хворих у діючих арміях (1-а Женевська конвенція); Конвенція про покращення становища поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (2-а Женевська конвенція); Конвенція про ставлення до військовополонених (3-я Женевська конвенція); Конвенція про захист цивільного населення під час війни (4-а Женевська конвенція). 8.06.1977 до Женевських конвенцій було прийнято 2 Додаткові протоколи: 1-й Протокол про захист жертв міжнар. збройних конфліктів та 2-й Протокол про захист жертв збройних конфліктів неміжнар. характеру. 4 конвенції 1949 включають 429 статей, додаткові протоколи 1977 — 128 статей.

Усі 4 конвенції містять співпадаючі статті, що їх відкривають. Такими ключовими положеннями є абсолютне зобов'язання сторін за будь-яких обставин дотримуватись і примушувати дотримуватись норм цих конвенцій як мінім, стандартів поведження з *війни жертвами*. Також абсолютною є норма, яка встановлює, що положення цих актів застосовуватимуться в разі оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту, який виникає між двома чи кількома договірними сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. 1 -й Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 містить норми щодо ставлення до осіб, які перебувають під владою сторони противника у військ, конфлікті. У доктрині міжнар. гуманітарного права конвенції та протоколи до них

інколи визначаються як кодифікація прав учасників збройних конфліктів та жертв війни.

1 -а Женевська конвенція містить положення, які можна звести до основного принципу «права Женеви»: поранені, хворі, військові, що зазнали корабельної аварії на суші й на морі, та особи з подібним статусом мають право на повагу та захист за будь-яких обставин; померлі та вбиті мають бути належним чином поховані. Основні норми 1-ї Конвенції приписують, зокрема, що особи, які склали зброю, мають право на збереження життя; забороняється вбивати або калічити противника, який здається в полон або припинив участь у воєнних діях; поранених і хворих, як з числа військовослужбовців, так і цивільних осіб, потрібно підібрати й забезпечити їм належний догляд (незалежно від того, до якої воюючої сторони чи народу ці особи належали); захоплені в полон *комбатанти* й цивільні особи, що перебувають під контролем противника, включаючи жителів окупованих територій, мають право на збереження їхнього життя; взятим у полон комбатантам повинні бути забезпечені захист від будь-яких актів насильства й гуманне ставлення за будь-яких обставин, вони повинні мати право на листування зі своєю сім'єю й на отримання допомоги; ніхто не повинен піддаватись фізич. або моральним тортурам, тілесним покаранням, а також жорстокому та принижуючому гідність ставленню; сторони в конфлікті й особи зі складу *збройних сил* обмежені у своєму праві вибору методів і засобів ведення війни (забороняється використовувати таку зброю й такі методи ведення воєнних дій, які здатні заподіяти зайві пошкодження та надмірні страждання). Додаткову та спец, охорону передбачено мед. персоналу (до якого включено членів збройних сил, що на постійній або тимчасовій основі займаються підбиранням, транспортуванням і лікуванням поранених, а також співробітників Червоного Хреста та адмін. чи добровільних мед. працівників) і реліг. персоналу (капелани армій). Для членів такого спец, персоналу передбачено спец, розпізнавальні емблеми та ідентифікаційні картки, що захищаються відп. нормами конвенцій. Потрапивши під владу противника, представники мед. і реліг. персоналу повинні безперешкодно продовжувати виконувати свої обов'язки. Окремою нормою встановлюється спец, захист емблеми Червоного Хреста.

2-а Женевська конвенція передбачає ідентичні обмеження щодо ведення війни на морі, її положення практично повторюють пункти попереднього дог-ру, але щодо ведення війни на морі та з урахуванням такої специфіки. На відміну від 1-ї Конвенції, у даному дог-рі значно обмежено випадки використання емблеми Червоного Хреста. 3-я Женевська конвенція забороняє нелюдське або таке, що принижує людську гідність, поведження з військовополоненими, умисне вбивство, тортури, свідоме спричинення шкоди здоров'ю, напад на цивільне населення, збройні напади на ядерні об'єкти, на місцевості, що не обороняються, на поранених, використання мед. емблеми у військ, цілях. Об'єктом захисту цієї конвенції

є особи, що розглядаються як військовополонені, до них зараховуються: члени збройних сил та добровольці, які відповідають певним критеріям, військ, постачальники та інші особи, що супроводжують армію. Конвенція гарантує належне поводження з військовополоненими, повагу *прав людини* та гідності. Військовополонені (окрім офіцерського складу), стан здоров'я яких це дозволяє, можуть бути залучені стороною, що їх узяла в полон, до фізич. робіт. Із переліку виключаються роботи військ, характеру й пов'язані з ризиком для життя та здоров'я. Конвенція також гарантує право військовополонених на безперешкодне відправлення обрядів за їхнім віросповіданням. Окремі положення док-та присвячено режиму утримання таких осіб: він має містити належне харчування та мед. догляд, можливість зберігання військовополоненими особистих речей та грошей, листування, кожен комбатант має право на основні судові гарантії тощо. Док-том передбачено можливість *репатріації* (видачі) серйозно хворих або поранених військовополонених їхній стороні без затримки (це положення є прогресивним порівняно з нормами попередньої Конвенції 1929 та свідчить про суттєвий розвиток гуманітарного права в напрямі гуманізації).

4-а Женевська конвенція стала якісно новим нормативним док-том у сфері законів та звичаїв війни. Його основним принципом, що став імперативним принципом галузі, є заборона нападу та гарантія поваги й захисту цивільному населенню. Із цією метою в Конвенції детально врегульовано поняття «цивільне населення» саме в негативній формі, щоб уникнути різночитань: цивільною визнається особа, що не є членом збройних сил та не бере участі у воєнних діях. Конвенцією передбачено створення *демільтаризованих зон* та встановлюється спец. захист некомбатантам. Окремо передбачено можливі дії влади-окупанта щодо цивільного населення окупованої території. Сторони в конфлікті зобов'язані завжди розмежовувати поняття «цивільне населення» та «комбатанти» для забезпечення захисту цивільного населення

Й ЦИВІЛЬНИХ Об'єктів.

О.В. Буткевич

Женевські протоколи про позику для Австрії та про заборону аншлюсу 1922

підписані 4.10.1922 урядом Австрії й урядами Великої Британії, Італії, Франції та Чехословаччини. Падіння курсу австр. крони влітку 1922 набуло катастрофічних масштабів, і 8.06.1922 австр. уряд звернувся до конференції зах. д-ав, що засідала в Лондоні, із проханням надати гарантію для позики Австрії; прохання було вмотивоване наявністю реальної загрози екон. катастрофи Австрії та її потенційними наслідками для всієї Центр. Європи. 14.08.1922 *Д. Ллойд-Джордж* від імені Верховної ради союзників рекомендував австр. урядові звернутися до *Ліги Націй*. Рада Ліги на осінній сесії 1922 обговорила Австрійське питання; результатом стало підписання трьох протоколів про гарантії позики для Австрії в розмірі 650 млн. золотих крон і про політ, умови цієї гарантії. Австр. уряд зобов'язався відповідно до ст. 88 *Сен-Жерменського мирного договору 1919* утримуватися від будь-яких переговорів, а також від екон. і фінанс. угод, що могли прямо чи опосередковано призвести до порушення незалежності Австрії; т. ч. підтверджувалась заборона *аншлюсу*. Для спостереження за проведенням передбачених протоколами екон. і фінанс. заходів та за витратою позики були призначені ген. комісар Ліги Націй і контрольна комісія з представників держав-гарантів. 30.06.1926 контроль з боку Ліги Націй був скасований, однак політ, зобов'язання, прийняті Австрією 1922, залишалися в силі надалі, до погашення позик. У липні 1932 за Лозанською угодою австр. уряд підтвердив ці зобов'язання. Вони продовжували діяти до 1938, коли Австрія була окупована Німеччиною. *о.с. пархомчук*

Женевські угоди про врегулювання в Афганістані 1988 підписані 14.04.1988 в Женеві; складаються з 5-ти основоположних

док-тів з політ, врегулювання навколо Афганістану. Після військ, перевороту 27.04.1978 в Афганістані розпочалось проведення докорінних соц.-екон. і політ, перетворень, що охопили всі сфери життя. Ці реформи викликали в суспільстві опір; обстановка в країні різко загострилась також унаслідок посилення внутр.-політ, б-би — у червні 1978 в правлячій Народно-демократичній партії Афганістану (НДПА) відбувся розкол, у вересні 1979 було здійснено держ. переворот і НДПА та уряд Афганістану очолив *Х. Амін*. Новий режим розгорнув репресії проти політ, опонентів і став проводити реформи переважно насильницькими методами. З Афганістану почалася масова втеча представників усіх верств населення, рух опору набув більших масштабів: на кінець 1979 у 18 з 26 провінцій Афганістану йшли бойові дії між муджахедами («борцями за віру») та урядовими військами. Значна частина му-джахедів навчалась й озброювалась у спец. таборах на території Пакистану, а потім перекидалась до Афганістану. Для збереження ідеологічно близького режиму рад. керівництво, посилаючись на прохання афган. уряду та положення рад.-афган. Договору про дружбу, добро-сусідство і співробітництво (5.12.1978), прийняло рішення про введення військ в Афганістан, яке відбулось 27.12.1979. За підтримки СРСР до влади в Афганістані було приведено Б. Кар-маля. Ці події спричинили подальшу дестабілізацію, лідери ісламської

опозиції закликали афганців до джихаду не тільки проти кабульського режиму, але й проти інозем. агресора.

Афган. антиурядова опозиція була підтримана міжнар. співтовариством. Уже в січні 1980 *Генеральна Асамблея ООН* переважною більшістю голосів засудила рад. вторгнення в Афганістан і висунула вимогу про негайне виведення військ із його території. Фінансову та військ.-техн. підтримку афган. опозиції здійснювали США, а також Пакистан, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Єгипет, Іран, деякі країни Зах. Європи й Китай. В Афганістані до опозиційних сил приєдналися тисячі *найманців* і добровольців з арабських та інших мусульм. країн. Афган. конфлікт набув міжнар. характеру. Кабульський режим фактично опинився в міжнар. ізоляції, його підтримували лише СРСР, деякі соціал. країни, Півд. Ємен і Нікарагуа. На сер. 1980-х збройні сили опозиції контролювали вже до 80% території Афга-

ністану. Розширення масштабів бойових дій з боку рад. військ й урядової армії не внесло перелому в ситуацію, жодна зі сторін не змогла добитися суттєвої переваги.

Із приходом до влади в СРСР *М. Горбачова* рад. керівництво розпочало пошук мирних шляхів припинення війни в Афганістані. Було активізовано контакти зі спец. представником *Генерального секретаря ООН* в Афганістані Д. Кордовесом, який виступав координатором непрямих переговорів кабульського режиму з Іраном і Пакистаном. Двосторонні непрямі афгано-пакистанські переговори під егідою ООН у Женеві велися з 1982. У травні 1985 на посту керівника Афганістану Б. Кармаля змінив М. Наджибулла, який проголосив політику нац. примирення в країні. У грудні 1986 Лоя Джирга (всерафганські збори) прийняла нову Конституцію країни, що отримала назву Республіка Афганістан, й обрала Наджибуллу президентом. У січні 1987 Наджибулла виступив із програмою нац. примирення, закликавши лідерів опозиції укласти *перемир'я* та сісти за стіл переговорів; але його пропозиції були відкинуті ісламською опозицією.

Наприкінці 1980-х спроби мирного врегулювання афган. конфлікту активізувались. Рад. й афган. керівництво домовились встановити конкретну дату початку виведення рад. військ (15.05.1988) і завершити його протягом 10 місяців; ця дата визначалась, виходячи із запланованого підписання Ж. у. до 15.03.1988, після чого ще 2 місяці були потрібні для набуття угодами чинності. Проте Ж. у. не були підписані у визначений термін через вимогу Пакистану про створення «перехідного» уряду в Афганістані за участі ісламської опозиції; США підтримали позицію Пакистану. Розблокуванню переговорного процесу посприяла спільна рад.-афган. заява від 7.04.1988, у якій, зокрема, підтверджувалось, що у випадку підписання угод найближчий часом залишиться чинною домовленість про початок 15.05.1988 виведення рад. військ з Афганістану.

До пакета Ж. у. про політ, врегулювання навколо Афганістану увійшли: Двостороння угода між Республікою Афганістан (РА) та Ісламською Республікою Пакистан (ІРП) про принципи взаємовідносин, невтручання і відмову від інтервенції; Двостороння угода між РА та ІРП про добровільне повернення *біженців*; Угода про взаємозв'язок для врегулювання

положення, що стосується Афганістану; Декларація про міжнар. гарантії, підписана від імені урядів СРСР і США мін. закл. справ СРСР *Е.А. Шеварднадзе* й держсекретарем США *Дж. Шульцем*. Ці док-ти не торкались внутр. проблем Афганістану, які мав вирішувати сам афган. народ. Набувши чинності 15.05.1988, Ж. у. регламентували процес виведення рад. військ з Афганістану й декларували міжнар. гарантії про невтручання, зобов'язання щодо яких взяли на себе СРСР і США.

Відповідно до ст. 2 Двосторонньої угоди між РА та ІРП обидві сторони зобов'язалися: утримуватися від сприяння, заохочення чи підтримки прямо або опосередковано повстанської чи сепаратистської діяльності проти іншої сторони під будь-яким приводом; не допускати на своїй території навчання, спорядження, фінансування й рекрутування найманців будь-якого походження з метою ведення ворожих дій проти іншої сторони чи засилання таких найманців на територію іншої сторони; не допускати будь-якої допомоги або використання терористичних груп, саботажників чи диверсантів, що діють проти іншої сторони; не допускати на своїй території присутності, укриття в таборах і на базах, або якимось ін. ч., орг-ції, навчання, спорядження та озброєння осіб і політ., етнічних та будь-яких інших груп із метою ведення підривної діяльності проти іншої сторони. Ж. у. перекривали для афган. опозиції можливості діяльності проти РА з території Пакистану, виключили можливість мати на цій території військ.-навч. бази, склади зі зброєю, здійснювати перекидання зброї, створювати збройні загони з біженців тощо.

Ж. у., зокрема Декларація про міжнар. гарантії, не містили зобов'язань США одночасно з початком виведення рад. військ з Афганістану припинити надання військ, допомоги афган. збройній опозиції. 15.05.1988 відповідно до розробленого графіка розпочалось виведення рад. військ з Афганістану. Вже до 15.08.1988 було виведено половину особового складу рад. військ, решту — у період до 15.02.1989. Після виведення рад. військ з Афганістану збройне протистояння між різними політ. силами не припинилось, і

громадян, війна тривала до початку міжнар. антитерористичної операції в Афганістані у відповідь на події 11.09.2001 у США (див. «Вісь зла»). *ід.Коміренко*

Жердівські статті 1659 — проект угоди гетьмана *Ю. Хмельницького* з моск. царем, підготований козацькою старшиною в Жердовій Долині напередодні підписання Переяславського договору 1659. Подальший союз із Московською державою пропонувався на тих статтях, які були проголошені за *Б. Хмельницького*; з огляду на те, аби не допустити більше втручання моск. залог у внутр. справи України, п. 2. Ж. с. вимагалось, щоб царські воєводи були лише в Києві, в інших же замках і містах «щоб жодного воєводи і рати насилано не било»; коли ж царське військо висипатиметься в Україну, то воно має бути «в загадованью гетьмана Запорожского». Враховуючи те, що в часи *І. Виговського* відбувалися зносини *М. Пушкаря*, *Я. Барабаша* та інших заколотників безпосередньо з царем, минаючи гетьмана, і в *Посольському приказі* приймали різні листи від безвідповідальних та ворожих гетьманові осіб, то п. 3 містив вимогу, щоб цар не приймав жодних листів, які не будуть підписані гетьманом із прикладанням військ, печатки. Дві наступні статті обстоюють право на уряд гетьмана, до виборів якого, крім населення України, ніхто чужий не може втручатися. Оскільки в попередні роки були спроби втручання моск. воєвод у справи козацької адміністрації, то ст. 6 ставить вимогу, щоб влада полковників у Війську Запорозькому не порушувалась, щоб вони у своїх «городах неотменно зоставали и ни в чем ни от кого перешкоды жадной не поносили». Інші пункти Ж. с. вимагали підтвердження права приймати й відпускати чужоземних послів за умови, що копії з посольських грамот і листів будуть надсилатись цареві; внутр. автономії д-ви, зокрема, щоб усі перебували під присудом і відомом гетьмана й не зазнавали жодних труднощів та утиску; аби при мирових переговорах моск. представників із сусідами, насамперед із поляками, татарами, шведами, були присутні «комісари» Війська Запорозького і, «повагу свою маючи, голос вільний подати могли». Остання стаття містить вимогу, щоб по всій Україні вільно було кожному фундувати школи й монастирі, а вже існуючі школи «всякого язика для ученія дітей» були вільні «и ни от кого не бѣло зборено». Жердівський проект козацької старшини був відкинтий представниками моск. царя, які в Переяславі нав'язали недосвідченому *Ю. Хмель-*

ницькому фальсифіковані «Березневі статті» 1654 (див. *Переяславські статті 1659*).

В.І. Сергійчук

Жискар д'Естен (Сіксагсі сГЕзіаше) Валері (2.02.1926, м. Кобленц, Німеччина) — франц. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в багатій аристократичній сім'ї урядовця франц. окуп. адміністрації. Закінчив Політехнічну школу і Нац. школу адміністрації. Депутат Національних зборів 1956-59, 1962, 1967-69, 1973; 1959-62 — держсекретар з питань фінансів. 1962 — міністр фінансів, 1962-66 і 1969-74 — фінансів й економіки. Намагався обмежити амер. екон. вплив у Франції. 1966 заснував правоцентристську Національну федерацію незалежних республіканців, перейменовану 1977 у Республіканську партію. 27.05.1974-21.05.1981 — Президент Франції, виступав за забезпечення нац. незалежності та самостійності Франції в питаннях зовн. політики й оборони, політику розрядки та розширення екон. і культ. співробітництва із СРСР й іншими країнами «східного блоку». Із 1986 — голова регіональної ради Оверні. 1988 очолив правоцентристську коаліцію Союз за франц. демократію. 2002-03 — голова Європ. конвенту, що розробив конституцію *Європейського Союзу*. *Р.Л. Кривонос*

ЖОМІНІ Олександр Генріхович (1814 - 1888) — рос. дипломат, барон. Брав участь у дип. переговорах у Берліні й Парижі після *Кримської війни 1853-56*. Обіймав посаду старшого радника МЗС (1875 тимчасово очолював міністерство), як талановитий редактор попередньо проглядав усі дип. док-ти. 1879-80 виконував обов'язки товариша мін. зак. справ; був прихильником тісного співробітництва Росії з Австро-Угорщиною та Німеччиною. У 1875 вів переговори з Віднем, які призвели до орг-ції *Рейхштадтського побачення 1876*. Після укладення *австрійсько-німецького союзу 1879* та створення *Троїстого союзу* змінив зовн.-політ. погляди й у 80-і XIX ст. сприяв рос.-франц. зближенню.

Твори: «Дипломатичне дослідження Кримської війни 1852 - 1856, здійснене колишнім дипломатом» (1874); Росія та Європа в добу Кримської кампанії» (1886).

Н.Ф. Сербіна

ЖорданІЯ Ной Миколайович (9.03.1869, с. Лан-чхуті Кутаїської губ. — 1953) — грузинський громад.-політ. і держ. діяч. Походив із дворян.

Закінчив Тифліську дух. семінарію, навчався у Варшавському ветеринарному ін-ті. Із 1893 — у маркс. русі, на 2-у з'їзді РСДРП приєднався до меншовиків; у 1906 обраний від Тифліської губернії до 1-ї Державної думи, де очолив с.-д. фракцію; у 1907-12 — чл. ЦК РСДРП, під час *Першої світової війни* — «оборонець». Після перемоги Лютневої демокр. рев-ції 1917 — голова Тифліської ради, делегат Всеросійської демократичної наради 14-22.09.1917 і чл. Передпарламенту Російської Республіки, обраний депутатом Установчих зборів, наполягав на збереженні єдності рев.-демокр. сил проти змовницької тактики більшовиків. 26.11.1917 очолив президію Національної ради Грузії, у січні 1918 ініціював скликання Закавказького сейму. З огляду на небезпеку тур. окупації регіону після підписання *Брестського мирного договору міме РСФРР і Центральними державами 1917* виступив проти негайного

проголошення незалежності Закавказзя, але після в'їзп. рішення Сейму та його саморозпуску 26.05.1918 очолив Тимчасовий парламент Грузинської Демократичної Республіки (ГДР) (до 12.03.1919). Із 24.06.1918 - прем'єр-міністр ГДР. У зовн. політиці спершу покладався на військ, допомогу Німеччини, щоб не допустити повної окупації країни Туреччиною, а після поразки Центральних д-ав переорієнтувався на Велику Британію. У червні 1919 уклав з А. Денікіним угоду про спільну б-бу проти більшовиків. Зі співчуттям поставився до *Української революції 1917-20*, надаючи всіляке сприяння дип. місії УНР /*Красковського*, але навесні 1920 під впливом успіхів Червоної армії змушений був ініціювати мирні переговори з РСФРР, що увінчались підписанням дог-ру 7.05.1920 і встановленням дип. відносин; 31.01.1921 аналогічна угода була укладена з УСРР (див. *Українсько-грузинський мирний договір 1921*) Після окупації ГДР Червоною армією в березні 1921 емігрував до Франції, взяв участь у підготовці меншовицького повстання в Грузії 1924.

Твори: «Більшовизм» (1922), «Наші розбіжності» (1928), «Підсумки» (1928), «Мое життя» (1968).

В.І. Головченко

Жук Андрій Ілліч (1880, с. Вовчок Лубенського повіту Полтавської губернії — 1968, Відень) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Походив із давнього козацького роду. 1901 -05 — активіст РУП, 1905-08 — чл. ЦК УСДРП, редагував часописи «Боротьба» (1906) і «Праця» (1909-10), за рев. діяльність неодноразово заарештовувався

царською владою. З осені 1907 — в еміграції у Львові й Відні, перейшов на самостійницькі позиції в укр. питанні. 1914 виступив спів-засновником *Союзу Визволення України*, увійшов до його президії. 1915-16 — чл. Загальної української ради у Відні й Центральної управи українських січових стрільців. У червні 1918 -серпні 1920 — радник з особливих доручень посольства Української Держави в Австро-Угорщині й дип. місії УНР в Австрії, радник «похідної канцелярії» В. Темницького. У серпні 1920 — березні 1923 — референт екзильного уряду ЗУНР у Відні. По поверненні до Львова 1930 очолив статистичне бюро Ревізійного союзу укр. кооперативів, редагував часописи «Хортиця» та «Крайова кооперація». Із 1940

Мешкав у ВДНІ.

В.І. Головченко

Жуковський Олександр Тимофійович (1884, с. Йозифівка Подільської губернії — ?) — укр. військ, діяч. Закінчив Одеське юнкерське уч-ще, підполковник рос. армії. Після Лютневої рев-ції 1917 вступив до УПСР й активно включився в укр. військ, рух, був делегатом 1-го (травень 1917) і 2-го (червень 1917) Всеукраїнських військ, з'їздів. На останньому увійшов до складу Українського ген. військ, к-ту, від якого кооптований до Центральної ради та призначений представником УГВК при Ген. штабі рос. армії. Із 8.11.1917 — товариш ген. секретаря військ, справ, із 29.01.1918 — виконуючий обов'язки військ, міністра УНР в уряді В. Голубовича в ранзі полковника, водночас із 9.03.1918 — виконуючий обов'язки мор. міністра, 22.03.1918 — формально затверджений на цих посадах Центральною радою, 28.04.1918 — заарештований нім. військ, владою за причетність до інтернування дир. київ. Банку для зовн. торгівлі А. Доброго, відомого своїми пронім. симпатіями. Після перемоги антигетьманського повстання під проводом Директорії наприкінці грудня 1918 призначений командиром окремого кордонного корпусу й нач. гарнізону Кам'янця-Подільського. Із вересня 1919 — ревізор військ, місії УНР у Празі, Берліні й Відні, уклав низку угод про закупівлю військ, майна для укр. армії та будівництво збройного заводу. Як секр. Закордонної делегації УПСР негативно поставився

до *Варшавського договору УНР із Річчю Посполитою 1920*. Улітку 1920 разом із М. Грушевським звернувся з листом до КП(б)У з пропозицією про співпрацю. 1922 повернувся в УСРР, на відміну від однопартійців уникнув репресій і помер від інфекційного захворювання наприкінці

1920-х БЛЯЯ КахОВКИ.

В.І. Головченко

Журавненський мир 1676 підписаний 17(27). 10.1676 в Журавному (тепер — Жидачівський р-н Львівської обл.); завершив польсько-тур. війну 1672-76 і підтвердив положення *Бучацького мирного договору 1672*, за яким Польща віддавала Туреччині Правобережну Україну та Поділля. Водночас за умовами Ж. м. скасовувалась щорічна данина в сумі 22 тис. злотих, яку Польща сплачувала Туреччині на підставі зобов'язань Бучацького мирного договору; Поділля залишалось у складі Османської імп.; значна частина Правобережної України (за винятком території колишніх Білоцерківського й Паволоцького полків) визнавалась козацькою під управлінням гетьмана П, *Дорошенка*. Ж. м., як і Бучацький, не був ратифікований сеймом. 1683 Польща в союзі з Австрією відновила бойові дії проти Туреччини, які завершилися підписанням *Карловицьких мирних договорів 1699*.

М.Г. Капітоненко

«Жур-фіКС» — вид неофіц. дип. прийому, який влаштовують дружини міністрів закорд. справ або послів для дружин послів у певні дні й години протягом певного проміжку часу (як правило, упродовж усього осінньо-зимового сезону). Особи, які одержали запрошення на «Ж.-ф.» (т. зв. «середі», «четверги», «п'ятниці»), можуть приходити в означений день до закінчення сезону без повторних запрошень. Влаштовується між 16-18 годинами; тривалість — 1-1,5 години. Для «Ж.-ф.» накриваються один

або кілька столів, подаються кондитерські й булочні вироби, десертні й сухі вина, соки, мінеральна вода, чай або кава. На прийоми «Ж.-ф.» можуть запрошуватись також чоловіки. Інколи такі прийоми мають форму музичних та літературних вечорів. Усучас. дипл. практиці такий вид прийомів
пракТИКуЄТЬСЯ рІДКО. Т.І. Шинкаренко

З

Забігайло Володимир Костянтинович (27.05.1944, Київ) — укр. юрист, науковець, дипломат. Закінчив юрид. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1967), навчався в аспірантурі Ін-ту д-ви і права АН УРСР (1967-71); д-р юрид. наук, професор. У 1971-88 — молодший, старший наук, співробітник, зав. сектором Ін-ту д-ви і права АН УРСР. Із 1988 працював у Київ. держ. ун-ті ім. Т.Г. Шевченка: проф. кафедри міжнар. права та порівняльного правознавства ф-ту міжнар. відносин і міжнар. права, заст. директора Ін-ту міжнар. відносин КНУ, дир. управління міжнар. зв'язків КНУ, зав. кафедри порівняльного правознавства ІМВ КНУ. У 1992-95 — радник Посольства України у США; у 1998-99 — заст. міністра юстиції України — уповноважений у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини. Указом Президента України від 30.09.2003 призначений Надзвичайним та Повноважним Послом України в Республіці Кенія; водночас, із лютого 2004 призначений Постійним представником України при Програмі ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) за сумісництвом та Постійним представником України при Програмі ООН з населених пунктів (Хабітат) за сумісництвом.

Твори: «Право і суспільство» (1981), «Демократія, права і свободи» (1983, у співав.); «Порівняльне правознавство: теорія і метод розвитку правової системи України» (1998, у співав.) та ін. В.М.Матвієнко

Заборгованість країн, що розвиваються —

сума фінанс. запозичень країн, що розвиваються, перед інозем. кредиторами, яка має бути виплачена в установленний термін. На поч. ХХ ст. найбільшими нетто експортерами капіталу в країни, що розвиваються, є США, д-ви *Європейського Союзу* та Японія. До основних кредиторів країн зазначеної групи відносять міжнар. фінанс. орг-ції, такі, як *Міжнародний валютний фонд (МВФ)*, групу Світового банку та регіональні банки розвитку. Зовн. заборгованість країн, що розвиваються, врегульовується такими шляхами: списання боргу, перетворення короткотермінових держ. запозичень в єдину довготермінову, консолідація, конверсія, випуск держ. облігацій тощо. Умови погашення заборгованості розробляються *Паризьким клубом, Лондонським клубом* та МВФ.

І.В. Івлєва

Загальна Декларація прав людини —

один із найважливіших міжнар. документів, який став підставою для розвитку міжнар.-прав, захисту *прав людини* та громадянина. Була прийнята 10.12.1948 *Генеральною Асамблеєю ООН* (48 д-ав проголосували «за», 8 — «утримались») на розвиток статутних цілей ООН, зокрема утвердження віри в основні права людини, заохочення та розвиток поваги до прав людини й основних свобод для всіх, не зважаючи на колір шкіри, статі, мови та релігії (преамбула; ч. 3 ст. 1 *Статуту ООН*). 3. Д. п. л. за формою є резолюцією та згідно зі Статутом ООН має рекомендаційний, а не зобов'язуючий характер. Проте, поступово, вона стала важливою частиною *міжнародного права*, а її норми — звичаєво-прав. стандартами поведінки д-ав, що впливають, серед іншого, на нац. правотворчі процеси в сучас. д-вах. Для того, щоб надати Декларації універсальний характер, до неї було включено тільки основні права та свободи, які визнавались в усіх сусп. системах. Щорічно в усьому світі, відповідно до рез. №423 ГА ООН від 4.12.1950, день прийняття 3. Д. п. л. святкується як День прав людини. 3. Д. п. л. не накладає на д-ви, які підписали чи приєдналися пізніше до неї, ніяких зобов'язань як стосовно закріплення та забезпечення цих прав і свобод у нац. законодавстві, так й у відносинах д-ав між собою. У 3. Д. п. л.: встановлюється безпосередній зв'язок між досягненнями справедливості та заг. миру в *міжнародних відносинах* і визнанням рівних та невід'ємних прав людини; визначається, що необхідною

умовою забезпечення прав людини є верховенство права, встановлення такого режиму, за якого гарантується дотримання всіх основних прав та свобод людини, тобто режиму прав, д-ви й громадян, суспільства як головних факторів забезпечення прав людини; закріплюється ідея про тісний зв'язок змісту Декларації із зобов'язанням держав-членів ООН сприяти заг. повазі та дотриманню прав людини; визнається неподільність прав та свобод людини, їхня взаємопов'язаність та непротиставленість.

Декларація складається з преамбули і 30 статей. У сучас. доктрині міжнародного права серед закріплених у Декларації прав і свобод виділяють 4 основні групи. Першу групу (найбільш широку) складають невід'ємні від особистості права та свободи. Визнання д-вами цього блоку прав і свобод, відображення їх у законодавстві, створення механізму їхньої реальності та забезпеченості складає основу інституту міжнар.-прав. співробітництва д-ав. Ці права та свободи засновуються на положенні про те, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного у душі братерства» (ст. 1). Невід'ємними правами та свободами є: право на життя, свободу й особисту недоторканність (ст. 3); свобода від рабства (ст. 4); заборона тортур, жорстокого або нелюдського поводження (ст. 5); рівність усіх людей перед законом та їхнє право на рівний захист законом (ст. 7); недоторканність особистого й сімейного життя, таємниця кореспонденції тощо (ст. 12). До 1-ї групи прав і свобод також входять положення стосовно гарантій правосуддя (ст.ст. 8-11). До 2-ї групи основних прав і свобод відносяться громадян, права: право кожної людини на визнання її правосуб'єктності (ст. 6); свобода пересування та вільного обрання місця проживання (ст. 13); право на притулок (ст. 14); право на громадянство (ст. 15), на шлюб (ст. 16), на вільне володіння майном (ст. 17). 3-ю групу в Декларації складають політ, права та свободи: свобода думки, совісті, релігії, поглядів і їх вільного вираження (ст.ст. 18-19); право на свободу мирних зборів та асоціацій (ст. 20); право брати участь в управлінні країною та право рівного доступу до держ. служби (ст. 21). До 4-ї групи в Декларації належать соц., екон. та культ, права. Декларація називає в цьому зв'язку право на соц. забезпечення (ст. 22), право на працю, право на рівну оплату за рівну працю (ст. 23), право на створення профспілок, право на відпочинок і дозвілля (ст. 24), право на життєвий рівень, необхідний для підтримання здоров'я й добробуту (ст. 25); право на освіту (ст. 26); право вільно брати участь у культ, житті суспільства та в наук, прогресі й користуватись його благами (ст. 27). Складовою цих прав є право на такий життєвий рівень, який є необхідним для підтримання здоров'я й добробуту людини та її сім'ї. Окремо в Декларації зазначаються права щодо материнства й дитинства: матері та діти мають перебувати під особливим захистом права (ст. 25).

3. Д. п. л. не містить переліку зобов'язань, вказуючи лише на те, що кожна людина має зобов'язання перед суспільством, у якому вона проживає, зокрема при здійсненні своїх прав і свобод повинна поважати права та свободи іншої та відповідати справедливим вимогам моралі, громад. порядку тощо (ст. 29). 3. Д. п. л., як і нац. право д-ав і міжнар. право в цілому, не виключає можливість обмеження прав і свобод громадян при об'єктивних обставинах, що склалися (напр., у випадку війни, стихійного лиха, введення надзвичайного стану). Такі обмеження не повинні суперечити цілям і принципам ООН, як і здійсненню людиною своїх прав і свобод (ст. 29). У Декларації визначено правило про єдине тлумачення її тексту. Та чи іншад-ва, певна група осіб чи окрема людина не повинна використовувати текст Декларації, те чи інше відображене в ній право у власних інтересах на шкоду іншим, чи т. ч., щоб у результаті їхніх дій були порушені або скасовані права й свободи інших осіб (ст. 30). На розвиток Декларації на її основі ООН прийняла низку важливих міжнар.-прав, актів з прав людини (*Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966та Факультативний протокол до нього; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966; Конвенція про права дитини 1989; ціла низка декларацій ООН та резолюцій ГА ООН*).

О.В.Задорожній

Загальний договір між США, Великою Британією, Францією та ФРН — див.

Боннський договір.

Загальні принципи права — спільні прав, поняття, логічні правила, техн. принципи, які використовуються при тлумаченні та застосу-

ванні як міжнар., так і внутр.-держ. права. У доктрині міжнародного права зустрічаються й інші розуміння терміна «загальні принципи права»: Дж. Фіцморіс вважав, що він охоплює заг. принципи природ, права та справедливості, а В. Дурденевський ототожнював 3. п. п. з міжнародного права основними принципами. Відповідно до ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН 3. п. п. є одним із сучас. міжнародного права джерел. Значна кількість 3. п. п. є трансформованими у право закономірностями розвитку сусп. відносин, принципами функціонування систем управління в суспільстві. Поняття «загальні принципи міжнародного права» охоплює: а) заг. принципи, які трансформувались у право через закономірності розвитку сусп. відносин (особистий позов, який виник із делікту, вмирає разом із суб'єктом; дія, вчинена мною проти моєї волі, — не моя дія; не можна врахувати випадкові події та нікого не можна зобов'язати їх передбачити; благо народу є вищий закон); б) заг. принципи, які склалися в праві на основі принципів функціонування систем управління в суспільствах (справедливість і благо є закон законів; застереження, яке забороняє відмову, недійсне із самого початку; незаконна умова не вважається зобов'язуючою; де є вина, там повинно бути покарання); в) 3. п. п., які склалися на основі розвитку прав,

систем (у матеріал, праві — ніхто не повинен мати користь від здійсненого ним правопорушення; ніхто не може надати право до тих пір, доки воно йому не належить; наступний закон скасовує попередній; рішення, винесене зі спору між суб'єктами, не стосується суб'єктів, які не є учасниками спору; спеціальний закон скасовує загальний; у процесуальному праві — вислухай також іншу сторону; тягар доведення лежить на тому, хто стверджує, а не на тому, хто заперечує; обов'язок доброго судді — приймати рішення, які сприяють розвитку правосуддя; тлумачення закону не породжує порушення права); г) заг. принципи внутр.-держ. права (покарання за держ. зраду перевищує покарання за інші злочини; шлюб між чоловіком і жінкою відповідає законам природи); г) заг. принципи *міжнародного приватного права* (торгівля повинна бути загальною та не перетворюватись у монополію: шлюб дійсний за законами місця його укладення; принцип «закона суду»); д) заг. принципи *міжнародного публічного права* (власник території володіє нею до неба і до найбільших глибин; загальне користування берегами ріки аналогічне користуванню самою річкою). 3. п. п. хоч і є прав, положеннями, але за сутністю не є Нормами права.

О.В.Задорожній

Загальноєвропейське економічне співробітництво здійснюється з 1951 в рамках співпраці екон. угруповань країн Зах. Європи і країн Центр, та Схід. Європи, таких, як *Європейська асоціація вільної торгівлі, Європейський Союз та Центральноевропейська зона вільної торгівлі*. Головним напрямом 3. є. с. є формування *Європейського економічного простору*.

І.В. Івлєва

Загальної поваги прав людини принцип —

один з *міжнародного права основних принципів*. Статут ООН визначає як мету цієї орг-ції «сприяння і розвиток поваги до прав людини і основних свобод для всіх» (п. 3 ст. 1, ст. 55). Серед найбільш важливих актів у цій сфері — *Загальна Декларація прав людини 1948; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966*. Укладено чисельні конвенції зі спец. аспектів *прав людини*: Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948, Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 тощо. Паралельно формуються нормативні акти на регіональній основі: *Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950, Амер. конвенція прав людини 1969, Африк. хартія прав людини і народів 1981; Конвенція СНД про права і основні свободи людини 1995* тощо. Уже до сер. 1970-х у галузі прав людини діяло понад 200 багатосторонніх конвенцій. Нині принцип поваги прав й основних свобод людини покладає на *суб'єктів міжнародного права* такі головні обов'язки: поважати права людини й основні свободи незалежно від статі, раси, мови, релігії; сприяти та розвивати ефективно здійснення громадян., політ., екон., соц., культ, та інших прав і свобод; поважати право людини на об'єднання з іншими, свободу особистості сповідатись одноособово чи спільно з іншими; поважати право нац. меншин на рівність перед законом, надати їм повну можливість користуватись правами людини й основними свободами та захищати їхні законні інтереси в цій галузі;

визнати право людини знати свої права й свободи та захищати їх; дотримуватись міжнар. пактів, декларацій та угод з прав людини; прийняти законодавчі акти та вжити інших заходів, необхідних для забезпечення міжнародно визнаних основних прав і свобод людини; гарантувати людині, права якої порушені, ефективні

Засоби захисту.

Д.В. Скринька

Загроза миру на основі положень *Статуту ООН* може бути визначена як ситуація, що вже склалась і продовження та/або розвиток якої може призвести до порушення миру чи *агресії акту*. У *міжнародному праві* не існує ані нормативного всеохоплюючого визначення 3. м., ані примірного переліку ситуацій, які можуть бути такою загрозою. Відповідно до Статуту ООН наявність 3. м. в кожному конкретному випадку визначає *Рада Безпеки ООН*, вона ж робить рекомендації або вирішує, які заходи слід вжити в такому випадку для підтримки або відновлення міжнар. миру й безпеки (ст. 39 Статуту ООН). Серед ситуацій і подій, визначених РБ ООН як 3. м., були: відмова Лівії видати осіб, підозрюваних в орг-ції терористичного акту проти літака над Локербі (рез. №748, 1992), політика уряду Союзної Республіки Югославії щодо албанського населення Косова (рез. №1199, 1998), акти тероризму та, зокрема, терористичні напади (рез. №1368, 2001), невиконання Іраком резолюцій РБ ООН і розповсюдження *зброї масового знищення* та ракет великої дальності (рез. №1441, 2002). При визначенні 3. м. РБ ООН діє на власний розсуд, залежно від тяжкості ситуації, політ, обставин і нац. інтересів постійних членів. Утих випадках, коли незгода між постійними членами Ради не дозволяє в подальшому прийняти резолюцію, яка б уповноважила держави-члени на застосування військ, сили, держави-члени ООН можуть іноді користуватись як «сигналом для дії» резолюцією, що визначила ту чи іншу ситуацію як загрозу миру, хоча правомірність військ, операцій, розпочатих державами-членами ООН на таких підставах, оспорювалась у юрид. науці, особливо в 90-ті ХХ ст.

В.С. Ржевська

Зайців Павло Іванович (23.09.1886, Сумський повіт Харківської губернії — 2.09.1965, Мюнхен) — укр. громад.-політ, діяч, літературознавець, дипломат. Закінчив Сумську гімназію (1904) і філол. ф-т Петербурзького ун-ту (1909), викладав у середніх школах Петербурга рос, польську, лат. і грец. мови, в укр. громаді вів семінар з шевченкознавства. У березні 1917 був обраний до виконкому Петроградської УНРади, від якої делегований до Центральної Ради; у травні 1917 вступив до УПСФ, увійшов до її Головного комітету й літературно-видавничої комісії. Із 15.09.1917 очолював канцелярію Генерального секретарства освіти, викладав в Укр. народному ун-ті. 1918 — дир. Департаменту заг. справ Мін-ва освіти УНР і Української Держави, редактор видавництва «Друкар», часопису «Наше минуле» й «Записок історично-філологічного відділу УАН»; 1919 — нач. культ.-освітнього відділу Армії УНР; 1920 — в. о. керуючого справами Мін-ва преси і пропаганди УНР, секретар, голова Дип. місії УНР у Варшаві, активний прибічник військ.-політ, і дип. союзу УНР із Польщею. Із 1921 — в еміграції у Варшаві, викладав укр. мову у Варшавському ун-ті, працював в Укр. наук, ін-ті. 1934-39 підготував повне видання творів Т. Шевченка у 16-ти томах (було надруковано лише 13 томів), 1938 обраний головою комісії шевченкознавства НТШ. Із 1941 мешкав у Мюнхені, працював дир. Ін-ту шевченкознавства при Українській вільній академії наук, деканом Укр. вільного ун-ту.

В.М. Матвієнко

Зайчук Валентин Олександрович (27.08.1949, Старокостянтинів Хмельницької обл.) — укр. громад.-політ та держ. діяч, педагог. Закінчив Київ. держ. пед. ін-т (1971), кандидат пед. наук, член-кор. АПНУ. 1966-67 — слюсар РБУ Жовтневого р-ну м. Києва; 1967-71 — студент Київ, пед. ін-ту; 1971-72 — учитель укр. мови та літератури Лебедівської середньої школи та Музи-чанської 8-річної школи Київ, області. 1972-73 — служба в Збройних силах СРСР. 1973-75 — організатор позакласної та позашкільної роботи, заст. директора з навч.-виховної роботи, дир. Гореницької середньої школи Києво-Свя-тошинського району Київ, області; 1975-82 — дир. Боярської середньої школи №3 Київ, області. 1982-88 — заст. завідувача Київ, обласного відділу народної освіти; 1988-91 — 1-й заст. начальника управління народної освіти Київ, облвиконкому; 1991-97 — заст., 1-й заст. міністра освіти України; 1997-98 — радник Президії АПНУ; 1998-99 — заст. директора Наук.-

дослідного ін-ту педагогіки АПНУ. У 1999 — міністр освіти України. У травні 2000 - вересні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Литовській Республіці. 2001-02 — держ. секретар Міністерства освіти і науки України, згодом — керівник апарату ВР України. Автор понад 80 наук, праць з питань педагогіки. Заслужений працівник народної освіти України (1999), нагороджений орденом «Знак Пошани» (1986).

В.М.Матвієнко

Заключний акт — найменування документа, у якому підбиті підсумки міжнар. конференції, конгресу тощо. Зміст, структура, прав, значення з. а. можуть бути різними. Вони визначаються характером, цілями й ходом роботи конференції або двосторонніх переговорів, у результаті яких приймається з. а. Термін «заключний акт» нерідко слугує найменуванням *договорів міжнародних*, напр., Гаазький заключний акт міжурядової конференції про захист культ, цінностей у випадку збройного конфлікту 1954, *Заключний акт Народи з безпеки та співробітництва в Європі 1975*.

ТІ.

Шинкаренко

Заключний акт Народи з безпеки та співробітництва В Європі 1975 («Гельсінський акт») підписаний 1.08.1975 у Гельсінкі (Фінляндія) керівниками 33 європ. держав, США й Канади. У ньому зафіксовано домовленості, досягнуті на Нараді з безпеки та співробітництва в Європі (НБСС) з широкого кола питань європ. безпеки, а також щодо орг-ції співробітництва д-ав у різних галузях. Серцевиною Заключного акта стала Декларація принципів взаємовідносин між д-вами. Зокрема, учасники наради зобов'язувалися у своїх відносинах керуватися принципами суверенної рівності, незастосування сили або погрози силою, недоторканності кордонів, територ. цілісності, мирного врегулювання спорів, невтручання у внутр. справи, поважання прав людини, рівноправності та права народів розпоряджатися своєю долею, співробітництва між д-вами та сумлінного виконання зобов'язань за *міжнародним правом*. Важливе значення мали також зафіксовані в Заключному акті домовленості про заходи зміцнення довіри, зокрема повідомлення про великі військ, навчання, запрошення спостерігачів для присутності на них та ін. Спец. розділ присвячений питанням безпеки та співробітництва в Середземноморському регіоні. Заключний акт передбачав подальший розвиток взаємовигідного співробітництва у сфері економіки, науки й техніки, охорони довкілля. Його положення створювали передумови для істотного розширення співпраці між державами-учасницями з гуманітарних питань, культури, освіти, інформації, міжособистісних контактів. У прикінцевому розділі сторони домовились про продовження багатостороннього процесу, започаткованого НБСС. Відтак стали регулярними зустрічі на різних рівнях у рамках НБСС.

І.О. Мінгазутдінов

Заключний протокол — особливий акт, який підписується учасниками міжнар. наради у випадку необхідності внести до виробленої угоди деякі зауваження, уточнення тощо, які роз'яснюють текст окремих її статей. У 3. п. можуть міститись ті або інші застереження учасників. 3. п. є невід'ємною частиною угоди, про що зазвичай у ньому вказується. У договірній практиці 3. п. нерідко є додатком як до двосторонніх, так і до багатосторонніх угод. Наявність 3. п. спричиняється переважно тим, що договірні сторони не бажають переважувати основні угоди деталями, або за необхідності в роз'ясненнях і застереженнях, що виникла вже після того, як основний текст був повністю узгоджений і його передредагування могло б викликати нові ускладнення.

Т.І. Шинкаренко

Закон про зменшення радянської військової загрози 1991 — див. *Нанна — Лугара програма*.

Закон про нейтралітет США (англ. *Nei-Itaiigu Act*) — акт Конгресу США про заборону експорту зброї, боєприпасів або військ, матеріалів із будь-якого пункту США та їхніх володінь до будь-якого порту воюючих держав чи до нейтрального порту з метою переправлення або використання у воюючій країні. Закон, підписаний 31.08.1935 президентом *Ф.Д. Рузвельтом*, мав термін дії 6 місяців; набував чинності після визнання Президентом США факту війни між двома або кількома д-вами; передбачав застосування мандатного (обов'язкового) ембарго на експорт військ, продукції обом воюючим сторонам, чим прирівнював *агресора* до його жертви. Американцям було заборонено використовувати для поїздок судна воюючих д-ав. Схваленню закону сприяло

посилення ізоляціоністських настроїв у США під впливом зростання міжнар. напруженості.

Уперше закон був застосований 5.10.1935, через два дні після вторгнення італ. військ до Ефіопії (див. *Італійська агресія проти Ефіопії 1935-36*), унаслідок чого остання була позбавлена можливості купувати зброю в США, у той час як амер. компанії продовжували продавати стратегічну сировину Італії. Після завершення терміну дії (29.02.1936) 3. про н. був подовжений до 1.05.1937, доповнений положенням про заборону надавати позики й кредити воюючим країнам, зі сфери його дії були виключені лат.-амер. д-ви у випадку нападу на них неамер. країни. Влітку 1936, коли в Іспанії розпочалась громад. війна, Рузвельт опинився перед необхідністю визначити політику США щодо воюючих сторін, оскільки в 3. про н. не йшлося про такі випадки. З огляду на неможливість перегляду закону під час періоду відпусток у Конгресі США, Президент прийняв рішення підтримати англ.-франц. політику невтручання в іспан. справи, заборонивши експорт зброї обом сторонам усупереч торг. угоді з Іспанією та правам її законно обраного уряду. Розпочавши сесійну роботу, конгрес у січні 1937 підтримав дії Рузвельта, а 1.05.1937 замінив 3. про н. 1935 новим безстроковим законом, доповненим, порівняно з попереднім, положеннями про поширення його дії на випадки громад. війни та про дозвіл воюючим д-вам купувати у США сировину й інші матеріали, за винятком зброї, сплачуючи готівкою та забезпечуючи перевезення не на амер. кораблях. Це положення було сприятливим перш за все для Великої Британії, яка як велика мор. д-ва могла контролювати ситуацію на морях. Положення про заборону експорту зброї, як до країни-агресора, так і його жертви, залишилось.

Після початку *Другої світової війни* на надзвичайній сесії Конгресу США (21.09.1939) Рузвельт закликав представників законодавчої влади скасувати ембарго на експорт амер. зброї. 4.11.1939 Конгрес, беручи до уваги нову міжнар. обстановку, дозволив продаж зброї воюючим д-вам на тих самих засадах, що й сировину. Поступове втягнення США після поразки й капітуляції Франції в червні 1940 в «неоголошену війну» проти фаш. блоку, свідченням чого стали схвалений конгресом Закон про ленд-ліз 1941 (див. *Ленд-ліз*), заява Рузвельта (24.06.1941) про надання допомоги СРСР після нападу на нього нацистської Німеччини та підписання *Атлантичної хартії* 1941, означало фактичний розрив США з політикою нейтралітету та початок формування *антигітлерівської коаліції*.

І.С. Покровська

Закон «Про посольства і міси Української Держави» 1918 — нормативний акт, що заклав орг.-прав. основи для формування мережі *дипломатичних представництв* України за кордоном у період гетьманату *П. Скоропадського*; ухвалений Радою Міністрів та затверджений гетьманом 14.06.1918. Відп. законопроект був розроблений МЗС Української Держави спільно з мін-вами торгу та промисловості, судових справ і держ. контролю на виконання постанови уряду від 27.05.1918. Закон визначив такі функції дип. представництва України: ведення політ. зносин з урядами країн акредитації; захист інтересів політики й торгівлі України за її межами; піклування про права укр. громадян за кордоном; виконання коне, функцій у зарубіжних місцевостях, де відсутні коне, заклади України. Встановлювався порядок призначення до закорд. дип. установ, згідно з яким глави дип. представництв призначались гетьманом за поданням МЗС, решта персоналу — наказами міністра. Законом передбачалась класифікація та штати

дип. представництв: 1) *посольство* 1-го розряду на чолі з *послом* чи посланником й уповноваженим міністром у складі радника, старшого секретаря, 2-х секретарів, 2-х перекладачів і 5-й канцелярських працівників; 2) посольство 2-го розряду на чолі з міністром-резидентом чи *повіреном у справах* у складі секретаря й перекладача. Встановлена градація дип. представництв дозволяла визначати їхнє розміщення залежно від значимості певної д-ви в зовн.-політ. планах гетьманату. Закон також обумовлював, що співробітники дип. представництв не можуть займати інших посад, окрім доручених, не мають права брати участі в роботі комерційних товариств та володіти нерухомістю за місцем акредитації. Згідно із Законом нові представництва були запроваджені чи переоблаштовані в д-вах Центрального блоку — Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії та Туреччині (посольства 1-го розряду), а також Румунії (посольство 2-го розряду). Ряд посольств 2-го розряду відкри-

лись у д-вах та держ. утвореннях, що виникли на території колишньої Російської імп. — Фінляндії, Польщі, на Дону та Кубані. Із метою подолання дип. ізоляції від зах.-європ. д-ав у жовтні 1918 були запроваджені посольства 2-го розряду в Швейцарії та до скандинавських країн (із місцем перебування у Швеції). Коли з'явилася змога вступити в безпосередні відносини з д-вами *Антанти*, були сформовані дві *місії дипломатичні*: до Франції та до США й Великої Британії.

ВМ.Матвієнко

Закон про свободи і демократичну солідарність з Кубою 1996 — див. *Хелмса — Бертона закон*.

Закон про спільне зменшення загрози

1994 — див. *Нанна — Лугара програма*.

Закон України «Про дипломатичні ранги» 2002 — нормативний акт, що встановлює *дипломатичні ранги* в Україні, визначає порядок їх присвоєння та позбавлення; прийнятий ВР України 28.11.2002. Складається з 6 статей: дип. ранги; порядок присвоєння дип. рангів; строки перебування в дип. рангах; ранги адмін.-техн. працівників; позбавлення дип. рангу; прикінцеві положення. Законом встановлені 11 дип. рангів в Україні: Надзвичайний і Повноважний Посол; Надзвичайний і Повноважний Посланник 1-го класу; Надзвичайний і Повноважний *Посланник 2-го класу*; *радник* 1-го класу; радник 2-го класу; 1-й секретар 1-го класу; 1-й секретар 2-го класу; 2-й секретар 1-го класу; 2-й секретар 2-го класу; 3-й секретар; *аташе*. Дип. ранги від Надзвичайного і Повноважного Посла до аташе прирівнюються до рангів держ. службовців відповідно від 1-го до 11-го рангу (ст. 1). Держ. службовцям, які працюють в органах *дипломатичної служби* та держ. службовцям, які працюють в Апараті ВР, Адміністрації Президента та Секретаріаті КМ України дип. ранг присвоюється міністром зак. справ України; три найвищі дип. ранги присвоюються Президентом України за поданням міністра зак. справ (ст. 2). Строк перебування в дип. рангах від аташе до 1-го секретаря 2-го класу складає 2 роки; 1-го секретаря 1-го класу та радника 2-го класу — 3 роки. Перебування в дип. рангах від радника 1-го класу до Надзвичайного і Повноважного Посла є безстроковим (ст. 3). Згідно зі ст. 4. Закону,

адмін.-техн. працівникам присвоюють ранги держ. службовців. Держ. службовець, якому присвоєно дип. ранг, перебуває в ньому довічно й може бути позбавлений його лише за вироком суду, а також у разі припинення *громадянства України* (ст. 5). У прикінцевих положеннях визначені деякі зміни, що вносяться до *Закону України «Про дипломатичну службу» 2001*, насамперед, визначено таким, що втратив чинність, його розділ III «Дипломатичні раНГІ».

ВМ.Матвієнко

Закон України «Про дипломатичну службу» 2001 — нормативний акт, що визначає правові засади та порядок орг-ції діяльності *дипломатичної служби* України; прийнятий ВР України 20.09.2001. Складається з 9 розділів (45 статей): заг. положення; кадровий склад дип. служби, призначення на *дипломатичні посади*; *дипломатичні ранги*; проходження дип. служби, службова кар'єра; прав. статус працівників дип. служби; матеріал, та соц.-побутове забезпечення працівників дип. служби; припинення дип. служби; відповідальність за порушення законодавства України про дип. службу; прикінцеві положення. Законом визначені основні принципи, завдання та функції дип. служби, закріплено систему органів дип. служби, яку складають: *Міністерство закордонних справ України, представництва МЗС України на території України, закордонні дип. установи України* (ст. 6). Встановлено порядок прийняття на дип. службу (здійснюється на конкурсній основі, крім випадків, коли призначення на дип. посади здійснює Президент України) та призначення на дип. посади і звільнення з них. Згідно із Законом (ст. 13) міністр зак. справ України, Надзвичайний і Повноважний Посол України, Постійний представник України при міжнар. орг-ції призначаються та звільняються з посад Президентом України (подання щодо кандидатур на призначення на дві останні посади вносяться мін. зак. справ після консультацій у *Комітеті Верховної Ради України у закордонних справах*). Законом встановлені *ротація*, терміни *відрадження довготермінового* працівників дип. служби та порядок їх дострокового відкликання. Ст.ст. 23-24 визначають особливості роботи працівників дип. служби в секретаріатах міжнар. орг-цій та

проходження дип. служби працівниками інших органів держ. влади. Законом обумовлені також навчання,

підвищення кваліфікації, стажування, наукова та викладацька діяльність працівників дип. служби. Визначені їхні основні права та обов'язки, заохочення й дисциплінарна відповідальність; працівники дип. служби користуються всіма правами і виконують обов'язки, які встановлені для держ. службовців у Законі України «Про державну службу» (ст.ст. 29-30). З. «П. д. с.» визначає порядок оплати праці, щорічні й додаткові відпустки, соц.-побутове забезпечення та гарантії, держ. страхування життя і здоров'я, пенсійне забезпечення працівників дип. служби. Встановлений граничний термін перебування на дип. службі, що становить 60 років для чоловіків і 55 років для жінок, який може бути продовжений, але не більше як до досягнення граничного віку 65 років (ст. 42). Законом визначені підстави припинення перебування на дип. службі дип. працівників та передбачена відповідальність за порушення в цій сфері діяльності.

В.М. Матвієнко

Законність міжнародна — політ.-прав. реальність *міжнародних відносин*, яка характеризує міжнар.-прав. дійсність під кутом зору правотворчої та правозастосовчої діяльності учасників міжнар. співробітництва, морально-політ. засади системи *міжнародного права*, оціночні критерії її зв'язків із міжнар. політ. інститутами, політ. режимами членів світового товариства. З. м. є оціночним критерієм обов'язкового функціонування не лише міжнар. права, а й інших систем управління, які функціонують у міжнар. сфері (політики, релігій, моралі, етики тощо). Основними в З. м. є її міжнар.-прав. властивості. Головні юрид. вимоги З. м.: загальність міжнар. права, тобто необхідність такого розвитку міжнар. права, при якому міжнар. відносини, які вимагають юрид. опосередкування, регулюються міжнар. дог-ром, звичаєм чи іншими *міжнародного права джерелами*; верховенство *Статуту ООН*, тобто залежність усіх інших міжнар. угод від його положень; рівність усіх перед міжнар.-прав. зобов'язаннями, відсутність привілеїв у праві, однаковий масштаб поведінки для всіх; наявність юрид. механізмів забезпечення З. м.; гарантія якісної реалізації *норм міжнародного права*, ефективна й рішуча б-ба з міжнар. правопорушеннями; стабільність і стійкість міжнар. правопорядку, ефективна робота механізму міжнар.-прав. регулювання.

О.В. Задорожній

Залежність — стан взаємовідносин між суб'єктами *міжнародних відносин*, у якому їхнє існування та поведінка визначаються фактом існування та поведінки контрагента. З. виникає між акторами як результат їхньої взаємодії та є проявом однієї з фундаментальних функцій соц. систем — інтегративної. Категорія залежності є базовою для «теорії залежності» (іНеогіа сіе сіе-репсієпіа), яка стверджує, що соц.-екон. розвиток у країнах «третього світу» є похідним процесом від динаміки циклу розвинутих економік. Свобода вибору макроекон. політики в країнах, що розвиваються, обмежена вимогами ринку, які формуються всередині домінуючих економік розвинутих країн. Екон. експлуатація країн зі слабкою економікою, що перманентно існують у стані З., є важливим механізмом сучас. світової капіталістичної економіки й фундаментальною передумовою її нормального функціонування. Похідною від концепції З. є категорія *взаємозалежності*.

А.Л. Субботін

Залізна завіса — термін, що використовувався для визначення кордону між Схід. Європою, яка перебувала під рад. контролем, та Зах. Європою в період «Холодної війни». Під поняттям «залізна завіса» розуміли політ. ізоляцію країни, політ. й ідеолог. бар'єри між народами. Автором даної метафори традиційно вважають экс-прем'єр-міністра Великої Британії *В. Чер-чилля*, який у своїй промові 5.03.1946 у Фултоні (шт. Міссурі) заявив: «Від Щецина на Балтиці до Трієста на Адріатиці, через всю Європу опустилася залізна завіса». Цю промову багато дослідників називають початком «Холодної війни». Однак ще 1914, після того, як Німеччина, один із гарантів нейтралітету Бельгії, вдерлася на її територію, бельгійська королева Єлизавета з гіркотою вимовила: «Тепер між Німеччиною і мною немов впала залізна завіса»; В. Розанов 1919 писав: «З брязкотом, гуркотом і виском опускається над російською історією залізна завіса»; один із ватажків нацистів Й. Геб-бельс у статті «2000 рік», надрукованій у журналі «Оа8 ЯеісЬ» 23.02.1945, вжив цей вислів, стверджуючи, що СРСР відгородить З. з Схід, і Півд.-Схід. Європу від інших країн, якщо здобуде

ПереМОГу у ВІЙНІ.

В.Ю. Крушинський

ЗалІЗНЯК Микола Кіндратович (1888, Мелітополь Таврійської губернії — 1950) — укр. громад.-політ. діяч, дипломат. Із 1905 брав активну участь у нац.-рев. русі, у червні 1907 заарештований у Києві й засуджений на довічне заслання до Сибіру, але наприкінці того ж року втік із Лук'янівської в'язниці й емігрував до Львова. 1914 став співзасновником *Союзу Визволення України*, проте невдовзі вийшов із нього й очолив Закордонний комітет українських соціалістів-революціонерів. 1915 увійшов до Загальної Української Ради у Відні, згодом заснував Українське інформ. бюро у Стокгольмі, зблизився з *М. Васильком*, *К. Левицьким* і мін. зак. справ Австро-Угорщини *О. Черніним*, за згоди яких узяв неформальну

участь у *Брестських мирних переговорах 1917-18* як консультант делегації УНР. Домагався прийняття сприятливих для України умов *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918*, зокрема сприяв укладенню таємного протоколу між УНР й Австро-Угорщиною щодо створення авт. коронного краю із зах.-укр. земель. 1.08.1919 призначений повіреним у справах УНР при уряді Фінляндії, активно просував ідею створення Східної (Балтійської) Антанти та *Балто-Чорноморського союзу*, забезпечив визнання де-юре Фінляндією Директорії УНР 12.06.1920. Наприкінці липня 1920 виїхав до Відня, де видавав «Політичну бібліотеку», пізніше перебрався до Праги, де працював професором Українського вільного ун-ту. 1945 заарештований рад. військ. органами й засуджений до 15 років ув'язнення, де помер у 1950.

В.М. Матвієнко

ЗалОЗЄЦЬКИЙ-Сас Володимир Сергійович (1884, Чернівці - 13.07.1965, Відень) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Вивчав право та історію мистецтва в ун-тах Чернівців, Відня, Мюнхена та Флоренції. 1910-14 належав до центр. комісії зі збереження мистецьких та істор. пам'яток у Відні, під час *Першої світової війни* потрапив у рос. полон. Із грудня 1918 — депутат Укр. Нац. Ради ЗУНР, голова укр. правління окупованої Румунією Буковини. 1919-20 — радник Дип. місії УНР у Швейцарії, по поверненні до Чернівців був співзасновником і головою Укр. нац. партії на Буковині (1927-38), сенатором румунського парламенту (1928-32, 1934-38), де представляв укр. нац. меншину. 1933 виступив у брит. парламенті із за-

судженням голодомору в УСРР, заснував й очолював Укр. музей народознавства в Чернівцях (1927-40). Після *Другої світової війни* мешкав у Відні.

В.І. Головченко

Запорозько-кримський союзний договір 1624 укладений з ініціативи хана *Мехмеда Герей III* і його брата Шагін Герей, які потребували зовн. допомоги в б-бі проти Османської імп. та ногайських феодалів. Під час переговорів на Запорозькій Січі в грудні 1624 Шагін Герей пропонував обмежитись встановленням добросусідських відносин між козаками й ха-натом, а зі свого боку обіцяв не здійснювати набігів на територію Речі Посполитої й надавати на її прохання військ. допомогу. Але козацька старшина на чолі з гетьманом *М. Дорошенком* висунула зустрічні вимоги, що передбачали надання ханатом у разі потреби допомоги Війську Запорозькому, встановлення мирних відносин із союзниками запорожців (донськими козаками) та негайну сплату Січі тих «поминок», які Крим отримав від Варшави (15 тис. злотих). Зрештою, під тиском козацької сторони в остаточному варіанті дог-ру, підписаному 24.12.1624 удвох примірниках польською та кримськотатарською мовами, була відсутня будь-яка згадка про Річ Посполиту, а натомість Шагін Герей присягав не завдавати жодної шкоди запорожцям (у противному разі видати «десятьох за одного») і приходити їм на допомогу, якби хто вчинив напад на Січ; запорожці, у свою чергу, зобов'язалися підтримувати Мехмеда і Шагін Герейів у б-бі проти третьої сторони. Угода була чинною до загибелі Мехмеда

Герей III 1629.

В.І. Головченко

Запрошення — документ *дипломатичного листування*, який використовується при проведенні дип. прийомів. Кожне *дипломатичне представництво* має свою форму З., бланки яких виготовляються друкарським способом. Як правило, від руки в З. вписують прізвище та посаду особи, яку запрошують, зазначають вид прийому, місце, дату та час проведення, однак ці дані можуть бути надруковані, що вважається менш пристойною формою. Якщо прийом влаштовується з нагоди перебування в країні високопоставленого гостя, ювілейної дати, нац. свята, то готують спец. бланки З., у яких зазначають на чю честь або з якої нагоди влаштований прийом. У З. такого виду від руки

вписують лише прізвище та посаду запрошеного. На одному бланку можна розмістити З. однієї особи або подружжя, а якщо треба запросити інших членів родини, напр., дорослу доньку, то надсилається окреме запрошення.

Із метою попереднього з'ясування можливості присутності гостя на прийомі в правому нижньому куті бланка З. проставляють аббревіатуру «К. 8. V. P.» (з франц. геропсієг, §'П УОШ ріаіі — просимо відповіді). Якщо при цьому вказаний номер телефону, то це означає можливість відповіді по телефону. При З. головного гостя — президента, глави парламенту, прем'єр-міністра, мін. зак. справ тощо — *посол* попередньо домовляється з ним усно й лише після одержання згоди надсилає З. У цьому випадку «К. 5. V. P.» закреслюються, а замість цього пишуть «р. т.» (з франц. роиг тетоіге — для пам'яті). З. зазвичай відсилається за два тижні до прийому в білих заклеєних конвертах. На З. з незакресленими літерами К. 5. V. P. необхідно

ВІДПОВІДАТИ без Затримки.

Т.І. Шинкаренко

Заручників Захоплення — *злочин міжнародного характеру*, який полягає в захопленні або утриманні особою іншої особи, що супроводжується загрозою вбити, завдати ушкодження чи продовжувати

утримувати заручника для того, щоб примусити третю сторону (д-ву, міжнар. орг-цію, фізич. особу, юрид. особу або групу осіб тощо) здійснити чи утриматись від здійснення будь-якого акту як умови для звільнення заручника. Заручник — особа, насильницьким чином захоплена й утримувана з метою забезпечення виконання відп. вимог тими, хто зацікавлений у її звільненні. При 3. з. вимоги злочинця пред'являються відкрито, нерідко він прагне привернути до себе широку увагу громадськості. 3. з. при обтяжливих обставинах має місце тоді, коли це діяння вчинене групою осіб за попередньою змовою, неодноразово, із застосуванням насильства, небезпечного для життя або здоров'я, із застосуванням зброї, проти явно неповнолітнього, проти вагітної жінки, проти двох або більше осіб, із корисливих мотивів або за наймом, організованою групою осіб або якщо це захоплення призвело до смерті людини чи до інших тяжких наслідків. 3. з. характеризується прямим наміром і спец. метою, яка полягає в примушуванні третіх осіб до виконання вимог злочинця. 3. з. метою заохочення позитивної

поведінки винних в законодавстві багатьох д-ав та згідно з *нормами міжнародного права* передбачена можливість звільнення їх від кримінальної відповідальності у випадку, якщо вони добровільно звільнять потерпілого. Це питання регулюється низкою міжнар.-прав. актів: Міжнародна конвенція про б-бу із захопленням заручників 1979, Конвенція про б-бу з незаконним захопленням повітр. суден 1970, Міжнародна конвенція про б-бу з фінансуванням тероризму 1999, Європейська конвенція про б-бу з тероризмом 1977, Конвенція про б-бу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації 1971, Конвенція про злочини та деякі інші акти, здійснені на борту повітр. суден 1963, Конвенція про б-бу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки мор. судноплавства 1988. У кримінальному законодавстві України (згідно зі ст. 147 Кримінального кодексу України) захоплення або тримання особи як заручника з метою спонукання родичів затриманого, держ. або іншої установи, підприємства чи орг-ції, фізич. або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови 3. з. — карається позбавленням волі на строк від 5 до 8 років. У випадку ж захоплення неповнолітнього заручника або організованою групою, ці ж дії, поєднані з погрозою знищення людей, караються позбавленням волі на строк від 7 до 15 років.

3. з. є одним із найбільш тяжких злочинів, оскільки такі дії порушують право людини на життя, особисту свободу й безпеку, передбачені в *Загальній Декларації прав людини 1948*, Міжнародному пакті про громад. і політ. права 1966, Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 тощо. 3. з. є злочином, що викликає серйозне занепокоєння в міжнар. співтоваристві. Відповідно до норм міжнар. права будь-яка особа, що вчиняє акт 3. з., підлягає або кримінальному переслідуванню, або видачі. Сучас. *міжнародне право* (зокрема Конвенція про б-бу із захопленням заручників 1979) зобов'язує д-ву, на території якої утримується захоплений злочинцем заручник, вжити всіх заходів, які вона вважає доцільними, для полегшення положення заручника, зокрема забезпечення його звільнення та сприяння, у відп. випадку, його від'їзду після звільнення. Сучас. міжнар. право закликає д-ви до співробітництва в запобіганні

3. з. шляхом: вживання всіх можливих практ. заходів для запобігання підготовці в межах їхніх територій здійснення цих злочинів, включаючи вживання заходів для заборони на їхній території незаконної діяльності осіб, груп й орг-цій, які заохочують, підбурюють, організовують або беруть участь у здійсненні актів 3. з.; обміну інформацією та координації вживання зокрема адмін. заходів для запобігання здійсненню таких злочинів. Д-ва, на території якої знаходиться передбачуваний злочинець, відповідно до своїх законів повинна взяти його під варту або вжити інших заходів, що забезпечують його присутність до тих пір, доки це необхідно для того, щоб порушити кримінальне переслідування або вчинити дії з видачі. Така д-ва повинна негайно провести попереднє *розслідування відп. фактів*. У той же час міжнар. право встановлює, що прохання про видачу передбачуваного злочинця не задовольняється, якщо в д-ви, до якої звернене прохання про видачу, є вагомі підстави вважати, що прохання про видачу було направлене з метою переслідування або покарання особи з причин, пов'язаних з її расовою, реліг., нац. або етнічною приналежністю або політ. поглядами. Д-ви зобов'язані надавати одна одній якнайповнішу допомогу у зв'язку з кримінально-процесуальними діями, відносно злочинів 3. з., включаючи надання всіх доказів, що є в їхньому розпорядженні, необхідних для судового РОЗГЛЯДУ. О.В.

Задорожній

Застереження до міжнародного договору — одностороння офіц. заява однієї зі сторін договору міжнародного щодо наміру виключити або змінити юрид. дію окремих положень договору стосовно цієї сторони. Правила щодо процедури формулювання, прийняття, заперечення, зняття та юрид. наслідків застережень регулюються *Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969* (ст.ст. 19-23). 3. до м. д. може висловлюватись на стадії надання згоди сторін на обов'язковість для них дог-ру (при підписанні, затвердженні, *ратифікації міжнародного договору*, прийнятті або приєднанні до нього), що відп. заг. договірній практиці. На більш ранніх стадіях укладання міжнар. дог-рів міжнар. практика

знає висловлення «попередніх застережень». Якщо міжнар. договір не містить правил щодо висловлення застережень до нього, то можливість таких застережень презюмується. Застереження не допускається у випадках, коли: воно прямо забороняється самим міжнар. дог-ром; договір передбачає, що можна робити тільки певні застереження, до числа яких це застереження не належить; застереження є несумісним з об'єктом і цілями дог-ру. Застереження, як правило, забороняються міжнар. дог-рами про захист *прав людини*. Заборонені також застереження до деяких універсальних міжнар. дог-рів (*Конвенція ООН з морського права 1982, Римський Статут Міжнародного кримінального суду 1998*), про що сказано в цих дог-рах. За заг. правилом застереження фіксується письмово при підписанні або включається в документ чи ратифікаційну грамоту. Про висловлення стороною чи сторонами застережень до дог-ру (як і про виражену згоду із застереженням або заперечення проти застереження, що також фіксуються письмово) всі інші сторони повинні повідомити депозитарію даного міжнар. дог-ру. Кожен учасник дог-ру має право на висловлення заперечень проти застереження, висловленого іншою стороною або висловити власні застереження на них. Міжнар. договір може сам містити умови та правила процедури висловлення застережень до нього (напр., щодо встановлення строків висловлення застережень — необмежені та обмежені в часі, протягом якого сторони повинні заявити про свою незгоду із застереженням). Якщо можливість висловлення застережень передбачена самим дог-ром, то застереження не потребує якого-небудь наступного прийняття іншими договірними д-вами, якщо тільки договір не передбачає такого прийняття. Якщо з обмеженої кількості учасників дог-ру, або з його об'єкта та цілей випливає, що застосування дог-ру в цілому між усіма його учасниками є істотною умовою для згоди кожного учасника на обов'язковість для нього дог-ру, то застереження вимагає прийняття його всіма учасниками. За заг. правилом встановлюється строк у 12 місяців, після якого сторони, що не заявили про свою незгоду із застереженням, автоматично стають учасниками правовідносин, встановлених застереженням.

Інститут застереження до окремих положень міжнар. дог-ру дозволяє підвищити ефективність міжнар. дог-ру, гнучкість його застосування й реалізації його положень, а часто — розширити коло його учасників. За заг. правилом, застереження або заперечення проти

нього можуть бути зняті в будь-який час і для його зняття не потрібно згоди д-ви чи правила заперечення проти нього. Якщо застереження зроблено при підписанні дог-ру, який підлягає ратифікації, прийняттю або затвердженню, воно має бути офіційно підтверджене д-вою, яка зробила застереження, при вираженні нею своєї згоди на обов'язковість для неї цього дог-ру. Застереження до *договору міжнародного багатостороннього* є чинним у відносинах між д-вою, що його висловила, та тими сторонами дог-ру, які його прийняли. Заперечення іншої договірної д-ви проти застереження не перешкоджає набранню дог-ром чинності між д-вою, яка заперечує проти застереження, і д-вою, яка сформулювала застереження, якщо д-ва, яка заперечує проти застереження, не заявить протилежне. Застереження не змінює положень дог-ру для інших учасників у їхніх відносинах між собою. У результаті застережень у рамках одного міжнар. дог-ру може утворитись кілька прав, режимів, що можуть розглядатись як додаткові угоди в рамках цього дог-ру, але не повинні виходити за його межі та зачіпати його сутності. За доктринальними поглядами й заг. правилом застереження до двостороннього дог-ру неприйнятні, хоча в міжнар. практиці такі приклади існують. Рез. *Генеральної Асамблеї ООН* від 9.12.1993 затвердила рішення *Комісії міжнародного права ООН* включити до порядку денного останньої тему «Право та практика щодо застережень до міжнародних договорів». У рамках роботи над цією темою, що триває, у 1999 Комісією прийнято в першому читанні проект основних положень про застереження до міжнар. дог-рів.

О.В. Буткевич

Застосування СИЛИ в найширшому розумінні охоплює всі види примусових чи насильницьких дій держав. Сфера дії принципу неза-стосування сили або загрози силою в сучас. *міжнародному праві* за панівним уявленням включає лише використання збройних сил д-ви та пов'язану з цим діяльність держ. органів. Робляться спроби розширити сферу дії цього принципу за рахунок заборони також екон., політ, та інформ. тиску одних д-ав на інші. Принцип незастосування сили або загрози силою в тому вигляді, як він закріплений у *Статуті ООН* (п. 4 ст. 2), визначає обов'язок усіх членів ООН утримуватися в їхній *міжна-*

родних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територ. цілісності або політ, незалежності будь-якої д-ви, так і будь-яким ін. ч., несумісним із цілями Об'єднаних Націй. ООН також забезпечує, щоб д-ви, які не є її членами, діяли відповідно до цього й інших принципів Об'єднаних Націй, оскільки це може виявитись необхідним для підтримки міжнар. миру й безпеки. Поряд із таким договірним формулюванням, принцип незастосування сили або загрози силою продовжує існувати у формі міжнар.-прав, звичаю, час формування якого відносять до періоду між *Першою* та *Другою світовими війнами*. Наслідком існування принципу незастосування сили або загрози силою в міжнар. праві є запровадження з одного боку інститутів порушень цього принципу, найтяжчим із яких є міжнар.

злочин *агресії*, а з іншого — інститутів т. зв. законного З. с, коли воно дозволяється міжнар. правом в обмежених випадках як виняток і має значення міжнар.-прав, примусу до порушників миру. За Статутом ООН до видів законного З. с. належать: дії щодо загрози миру, порушення миру та акту агресії, які вчиняються на основі глави VII Статуту ООН під керівництвом *Ради Безпеки ООН*; реалізація права на *самооборону індивідуальну*; реалізація права на *самооборону колективну*. Ще одне положення Статуту ООН — ст. 107, яка дозволяє застосовувати силу проти д-ав, які під час Другої світової війни були ворогами будь-якої д-ви, що підписала цей Статут — вважається таким, що втратило чинність. Дискутується правомірність застосування збройної сили в порядку реалізації права націй та народів на самовизначення, а також із метою захисту *прав людини* від тяжких і систематичних порушень в іншій д-ві (т. зв. «*гуманітарна інтервенція*»). Виходячи з того, що *Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960* визначає як заборонене З. с. дії д-ав, що виражаються в насильницькому позбавленні будь-якого народу права на самовизначення, можна визнати правомірним З. с. колоніальними країнами й народами з метою опору таким діям метрополій. В усіх інших випадках правомірність З. с. при реалізації права на самовизначення народів, які не є колоніальними, викликає сумніви, особливо якщо ці народи використовують терористичні методи б-би. Це питання в кожному конкретному випадку вирішується

залежно від ставлення світового співтовариства й визнання з боку ООН та зацікавлених д-ав. Визнання права на гуманітарну інтервенцію як виду законного З. с. значною мірою ускладнюється через те, що в багатьох істор. випадках її застосування зацікавленими д-вами без згоди ООН об'єд зловживань ішов нарівні з позитивними наслідками, навіть незважаючи на те, що в 1999-2000 ідея втручання з гуманітарною метою одержала схвалення та підтримку з боку Генерального секретаря ООН *К. Аннана*. Законним у рамках сучас. міжнар. права визнається втручання у внутр. справи з метою захисту прав людини, якщо воно відбувається на основі резолюції РБ ООН. В усіх інших випадках, окрім перелічених, застосування д-вою сили першою проти іншої д-ви безперечно становить порушення сучас. міжнар. права.

в.с. Ржевська

Застосування сили загроза — вид порушення державою її міжнар.-прав, зобов'язань за *незастосування сили чи загрози силою принципом*, який виражається в діях держави, що створюють всупереч *Статутіві ООН* загрозу територ. цілісності чи політ, незалежності іншої держави, а також діях, інакше не сумісних із цілями ООН, із яких можна вивести намір держави застосувати силу проти іншої держави всупереч *міжнародному праву*. Ніякого нормативного визначення З. с. з. на міжнар. рівні не схвалено. У науці міжнар. права робились пропозиції розглядати як З. с. з. не лише дії збройних сил д-ви (як-от: надмірна концентрація військ на держ. кордоні, демонстрація сили, розміщення зброї у просторах, які звичайно не використовуються у військ, цілях, зокрема косм. просторі тощо), але й *війни пропаганду*. З. с. з. може бути визначена *Радою Безпеки ООН* як *загроза миру* чи, залежно від рівня її серйозності, як порушення миру. Д-ва, проти якої безпосередньо спрямована загроза силою, має право вдатися до самодопомоги — ідентичних за характером дій у відповідь, які можуть включати обмежене застосування військ, сили, але не можуть переходити на *інозем.* територію або включати військ, допомогу третіх д-ав. Ті д-ви, які поділяють концепцію так званої «самооборони за загальним міжнародним правом» і які використовують у своїй *зовнішній політиці* доктрину т. зв. «запобіжної самооборони», вважають себе правомочними застосувати збройну силу в порядку реалізації права на самооборону, якщо вони з великою часткою ймовірності визначили існування загрози для їхньої нац. безпеки, яка походить із території інозем. д-ав. На підставі тексту ст. 51 Статуту ООН ця позиція може оспорюватись. На поч. XXI ст. небезпека *тероризму міжнародного* й визначення б-би з ним як однієї з цілей міжнар. правопорядку, у поєднанні з дією такого фактору, як зростання темпів розповсюдження *зброї масового знищення*, призвели до того, що великі д-ви застосовують З. с. з. як метод захисту своєї нац. безпеки й засіб політ, тиску, майже не побоюючись негативних наслідків для себе. Нездійснена на практиці З. с. з. є найменш тяжким і найменш небезпечним порушенням принципу незастосування сили або загрози силою.

В.С. Ржевська

Затвердження міжнародного договору —

одна з форм останньої стадії укладання *договору міжнародного*, що полягає в розгляді й схваленні договору компетентним органом держави, від імені якої він був підписаний, із метою надання йому чинності; форма вираження згоди державою на обов'язковість для неї міжнар. договору, який не підлягає ратифікації, але передбачає його схвалення після підписання. Дого-ри, що підлягають затвердженню, звичайно потребують для набуття чинності обміну письмовими *нотифікаціями* у вигляді *нот дипломатичних* або листів, які підписуються керівником відп. органу виконавчої влади або його заступником. Док-ти про З. м. д. не мають, як правило, урочистого вигляду та чітко встановленої форми. *Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969* прямо не робить поділу між поняттями

«ратифікація», «прийняття», «затвердження» та «приєднання» (ст.ст. 2, 14), об'єднуючи їх як прав, акти, за допомогою яких д-ва в цілому виражає, залежно від випадку, згоду на обов'язковість для неї міжнар. дог-ру. Процедура 3. м. д. визначається за нац. законодавством відп. д-ви й *міжнародним правом* не обумовлена. Термін «затвердження міжнародного договору» також застосовується щодо міжнар. дог-рів, які укладають міжнар. орг-ції (ст. 63 *Статуту ООН*; ст. 14 *Віденської конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986*). Уданому випадку з боку

міжнар. орг-ції затвердження проводить її керівний або центр, орган. Згода д-ви або міжнар. орг-ції на обов'язковість для неї міжнар. дог-ру виражається шляхом затвердження на умовах, подібних до тих, що застосовуються до ратифікації або, залежно від випадку, до акту офіц. підтвердження. За заг. практикою укладання багатосторонніх міжнар. дог-рів, останні передбачають ратифікацію, прийняття або затвердження, як рівнозначні акти вираження сторонами згоди на їхню обов'язковість. У результаті міжнар. договір має рівну юрид. чинність та однаковий прав. статус унаслідок кожного з цих видів вираження згоди на його обов'язковість. Інститут 3. м. д. (як й інститут його прийняття) було запроваджено з метою запобігти тривалому розглядові дог-ру парламентами д-ав та з метою надання д-вам можливості уникнути вимог своїх конституцій про обов'язковість надання згоди на обов'язковість міжнар. дог-ру законодавчими органами, що часто утруднювало процедуру набуття ним чинності та ефективність застосування.

За заг. правилом, якщо інститут ратифікації є прерогативою законодавчих органів влади, то затвердження належить до функцій виконавчої влади — тобто тих її органів, до компетенції яких належить укладання міжнар. дог-ру. Це положення відбиває докорінну проблему співвідношення та взаємодії міжнар. і нац. права при колізії між їхніми нормами. Історично ця проблема виникла зі спробами парламентаризму, що зароджувався, обмежити владу суверена. Зокрема, це проявилось у встановленні обов'язкового положення, за яким договір д-ви набуває для неї обов'язкової чинності лише після згоди на нього, даної парламентом (ратифікація), а не за фактом його підписання главою д-ви. Із метою запобігання обговорення парламентами міжнар. дог-рів виконавчі органи влади почали звертатися до інших («виконавчих») процедур — 3. м. д. На практиці умови 3. м. д. передбачаються в дог-рах, які потребують затвердження або за законодавством їхніх учасників, або на вимогу однієї зі сторін. За Законом України «Про міжнародні договори України» затвердження *договору міжнародного України*, який не потребує ратифікації, але потребує затвердження, здійснюється: а) щодо дог-рів, які укладаються від імені України, — Президентом України у формі указу; б) щодо дог-рів, які укладаються від імені Уряду України, — Урядом України у формі постанови. 3. м. д. України міжвідомчого характеру провадиться в порядку, що визначається УРЯДОМ України.

О.В. Буткевич

ЗатОКИ МОрСЬКІ — один із різновидів мор. просторів. Конвенція про територ. море та прилеглу зону 1958 та *Конвенція ООН з морського права 1982* регулюють питання проведення вихідних ліній, від яких відміряється ширина територ. моря, й обмеження *внутрішніх морських вод* у затоках, береги яких належать тільки одній д-ві. Ці положення не поширюються на т. зв. «історичні затоки» або будь-які випадки, коли застосовується система прямих вихідних ліній, передбачена ст. 4 Конвенції 1958 і ст. 7 Конвенції 1982. Для цілей цих конвенцій затока визначається як «добре окреслене заглиблення берега, яке вдається у суходіл такою мірою — у співвідношенні до ширини входу до нього, — що містить замкнуті суходолом води і утворює дещо більше, ніж просту звивину берега» (ст. 7 Конвенції про територ. море та прилеглу зону 1958 і ст. 10 Конвенції ООН з мор. права 1982). При цьому площа заглиблення мусить бути не меншою площі півкола, діаметром якого слугує лінія, що перетинає вхід до цього заглиблення. Площею заглиблення для цілей вимірювання вважається площа, розташована між відміткою найбільшого відливу навколо берега заглиблення та лінією, яка з'єднує відмітки найбільшого відливу пунктів його природ. входу. Якщо внаслідок наявності островів заглиблення має кілька входів, за діаметр такого півкола береться лінія, довжина якої дорівнює сумі ліній, що перетинають окремі входи. Острови, розташовані в заглибленні, розглядаються як частина водного простору цього заглиблення й не беруться до уваги при обчисленні ширини входу до затоки. Якщо відстань між відмітками найбільшого відливу пунктів природ. входу до затоки не перевищує 24 мор. милі, то затока може повністю вважатися внутр. водами д-ви. Якщо ця відстань перевищує 24 мор. милі, пряма вихідна лінія довжиною 24 мор. милі, яка розмежовує внутр. мор. води й територ. море, провадиться всередині затоки т. ч., щоб обмежити щонайбільший водний простір.

В.С. Ржевська

ЗатонСЬКИЙ Володимир Петрович (28.07.1888, с. Лисець Ушицького повіту Подільської губ. (тепер Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.) — 29.07.1938) — укр. рад. держ. і парт. діяч. Нар. в сім'ї волосного писаря. Закінчив Кам'янець-Подільську гімназію та фізико-математичний ф-т Київ. ун-ту (за

участь у рев. русі двічі виключався). Викладав фізичну хімію в Київ, політехн. ін-ті; до с.-д. руху прилучився 1905; належав до течії меншовиків-партійців; із березня 1917 приєднався до більшовиків. Один з організаторів збройного повстання проти штабу КВО у жовтні 1917. Із листопада — секр. Київ, к-ту більшовиків, чл. Головного к-ту РСДРП(б) — соціал-демократії України, чл. ВУЦВК, обраного першим Всеукраїнським з'їздом Рад. Народний секр. у справах освіти в першому уряді радянської України. 30.12.1917 рішенням ВУЦВК разом із Ю. Медведєвим і В. Шахраєм був включений до складу делегації радянської України на *Брестські мирні переговори 1917-18*. По дорозі на них за рекомендацією В. Леніна 1.01.1918 залишений у Петрограді як представник Народного секретаріату України при РНК. 8.01.1918 на засіданні РНК було ухвалено включити його до складу уряду радянської Росії з правом дорадчого голосу, а наступного дня він одержав право вирішального голосу в РНК з питань, які стосувались України, і дорадчого голосу — з інших питань, став повноправним офіц. «членом РНК на посаді народного секретаря з українських справ». Протягом місяця докладав зусиль для відправки з України продовольства в центр, губернії Росії, займав активно негативну позицію щодо спроби створення Донецько-Криворізької республіки та її виділення зі складу України. 1.03.1918 призначений за сумісництвом народним секр. зовн. (закордонних) справ, однак уже 4.03.1918 підчас реорганізації уряду цю посаду обійняв новообраний голова Народного секретаріату М. Скрипник. Очолюване 3. відомство встигло вдатись лише до ряду дип.-пропагандистських демаршів, спрямованих на викриття австр.-нім. окупації України. 2-м Всеукраїнським з'їздом Рад (17-19.03.1918) був обраний головою ВУЦВК, підтримував ленінську лінію на завоювання мирного перепочинку, очолюючи делегацію радянської України на 4-у надзвичайному Всеросійському з'їзді Рад, який ратифікував *Брестський мирний договір між РСФРР і Центральними державами 1918*. Виступав виразником «лівих» поглядів на проблеми створення КП(б)У, ставлення до стихійного повстанського руху в Україні. Член ЦК КП(б)У, у роки громадян, війни перебував на відповідальних парт, і держ. посадах, у т. ч. в РНК України, на політроботі у військах Червоної армії; 1920 — голова Галицького рев. к-ту. 1922-23, 1933-37 — нарком освіти УСРР, 1925-27 — секр. ЦК КП(б)У, 1927-33 - голова ЦК КП(б)У й нарком РСІ УСРР. 1923-24 — кандидат, 1925-37 — чл. Політбюро ЦК КП(б)У. Академік Академії наук України (1929). Заарештований у листопаді 1937 і за звинуваченням у належності до «антирадянського націоналістичного центру» 29.07.1938 офіційно засуджений до 10 років тюремного ув'язнення без права листування, однак того ж дня розстріляний. Реабілітований у березні 1956.

В.Ф. Солдатенко

Захист дипломатичний надається державою згідно з міжнародним правом по дип. каналах своїм громадянам із метою забезпечення чи поновлення їхніх прав та інтересів, порушених інозем. державою. 3. д. полягає у виконанні процедур, які мають на меті реалізацію відповідальності д-ви за шкоду, завдану іноземцю, а також забезпечення чи поновлення його прав. Д-ва надає 3. д. своєму громадянину, заявляючи іншій д-ві претензію чи протест із вимогою відшкодування завданих збитків, поновлення або забезпечення прав громадян. Відповідно до *Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961* (ст. 3), д-ви захищають інтереси громадян за кордоном у межах, які допускаються міжнар. правом, через свої *дипломатичні представництва*. У рамках 3. д. *посольство* консулює своїх громадян з усіх питань, які стосуються їхнього перебування в певній країні, робить запити з приводу захисту інтересів своєї д-ви та її громадян, а в необхідних випадках заявляє протести й робить подання керівництву країни перебування. 3. д. повинен здійснюватись у межах норм законодавства країни перебування та її міжнар. зобов'язань. Метою 3. д. є забезпечення прав, режиму іноземців стосовно своїх громадян на території певної д-ви. У разі порушення власним громадянином законодавства країни перебування 3. д. зводиться до з'ясування істинних фактів правопорушення та надання

цьому громадянину необхідної прав, допомоги. 3. д. є інститутом як міжнар., так і внутр.-держ. права. За міжнар. правом будь-яка д-ва має право, але не зобов'язана надавати 3. д. своїм громадянам на території інших д-ав. Д-ви у своїх взаємовідносинах повинні поважати це право. У широкому сенсі до 3. д. відносять також коне, захист, який полягає в забезпеченні коне, службою прав та інтересів громадян країни, що представляється, з використанням місцевих засобів прав, захисту та звернення до місцевої влади д-ви перебування. Такий захист передбачений *Віденською конвенцією про консульські зносини 1963* (сі. 5).

За внутр.-держ. правом більшості країн надання 3. д. своїм громадянам за кордоном є обов'язковим (ст. 25 Конституції України: «Україна гарантує захист своїм громадянам, які знаходяться за її межами»). У такому випадку громадяни мають право вимагати від своєї д-ви надання їм 3. д. при перебуванні в іншій д-ві, а д-ва громадянства зобов'язана надавати цей захист. 3. д. надається д-вою виключно своїм громадянам, однак в окремих випадках за спец. домовленістю допускається також 3. д. громадян третіх країн (делегований захист). 3. д. ґрунтується на нормах міжнар. звичаєвого права та може передбачатись і

регламентуватись положеннями *договору міжнародного*. З. д. — дискреційна функція д-ви й надається на її розсуд; право д-ви на З. д. своїх громадян не залежить безпосередньо від наявності прохання зацікавленої особи. Деякі д-ви надання З. д. залишають на розсуд дип. представництва та коне, установи. За таких обставин громадяни цих д-ав, перебуваючи за кордоном, мають право лише просити про надання З. д.

Із міжнар.-прав, точки зору З. д. може здійснюватися при дотриманні низки умов. При здійсненні З. д. (як і в процесі діяльності посольства в цілому) не повинно відбуватися втручання у справи, які входять до внутр. компетенції д-ви перебування. Перед тим, як застосовувати засоби З. д., посольство має бути впевненим у тому, що громадянам або органам його д-ви чи відмовлено в засобах судового захисту, чи всі засоби, передбачені цим законодавством для поновлення порушених прав, уже вичерпані й не дали результату. З. д. може надаватись тільки громадянам чи держ. органам країни, права якої захищаються певним посольством. *Апатриди* чи *біпатриди* (тобто

особи, які взагалі не мають громадянства чи особи, які мають громадянство однієї чи більше д-ав одночасно), а також громадяни й органи інозем. д-ви звичайно не вправі розраховувати на заступництво іноземного для них посольства, якщо це не викликано крайньою необхідністю й не є предметом спец. домовленості, угоди між зацікавленими д-вами, як це передбачається ст.ст. 45 і 46 Віденської конвенції про дип. зносини 1961. Здійснення функції З. д. є найбільш складною сферою діяльності посольства, оскільки кожен індивід знаходиться під владою д-ви, на території якої він перебуває. Це стосується і громадян інозем. д-ав, які знаходяться на території іншої д-ви й зобов'язані підкорятись її правопорядку. У результаті виникає ситуація, за якої іноземці опиняються під юрисдикцією двох д-ав — країни громадянства й тієї, на чийй території перебувають у даний час. За цих умов З. д., який допускається міжнар. правом, повинен здійснюватися т. ч., щоб уникнути зіткнення

цих двох юрисдикцій.

ОБ. Задорожній

Захист культурних цінностей під час війни — передбачена нормами *міжнародного права* охорона культ, цінностей у районах, де відбуваються воєнні дії. Принципи та положення про З. к. ц. під час війни були сформульовані в Гаазьких конвенціях 1899 та 1907, у Вашингтонському пакті від 15.04.1935, Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного ввезення, вивезення і передачі права власності на культ, цінності 1970, Додаткових протоколах 1-му та 2-му 1977 до *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права*. Базовим міжнар.-прав, док-том з цього питання є Конвенція про захист культ, цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954. Зі збільшенням числа збройних (воєнних) конфліктів та руйнівних масштабів нової зброї, що застосовується в них, зростає й загроза культ, цінностям людства. Згідно з Конвенцією 1954 культ, цінності кожного народу є культ, спадщиною всього людства. Головною вимогою, яку *міжнародне гуманітарне право* в цій сфері правовідносин висуває до д-ав, є заборона застосування будь-яких репресивних заходів щодо культ, цінностей. Сучас. міжнар. право як культ, цінності розглядає рухомі або нерухомі речі, що мають велике значення для культ, спадщини кожного

народу, такі, як пам'ятки архітектури, мистецтва або історії, реліг. або світські; археологічні, архітектурні ансамблі, що становлять істор. або художній інтерес; витвори мистецтва, рукописи, книги, наук, зібрання або важливі колекції книг, архівних матеріалів чи репродукцій цінностей; будівлі, головним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культ, цінностей, музеї, бібліотеки, сховища архівів; укриття, призначені для збереження в разі військ, конфлікту рухомих культ, цінностей; центри, у яких є значна кількість культ, цінностей. З. к. ц., згідно з *нормами міжнародного права*, включає охорону й повагу цих цінностей. Конвенція 1954 зобов'язує д-ви підготувати ще в мирний час охорону культ, цінностей, розташованих на їхній території, вживаючи заходи, які вони вважають необхідними. Забороняється реквізиція культ, цінностей, розташованих на території іншої д-ви. Д-ви зобов'язані поважати й охороняти культ, цінності під час збройного конфлікту, розташовані як на власній території, так і на території інших д-ав, включаючи територію противника. Сучас. міжнар. гуманітарне право забороняє використовувати центри культ, цінностей, власне культ, цінності, споруди для їхнього захисту та безпосередньо прилеглі до них ділянки у воєнних цілях та в цілях, які можуть призвести до руйнування або пошкодження цих цінностей. Д-ва, яка в ході збройного конфлікту окупує територію іншої д-ви, повинна підтримувати зусилля компетентних нац. властей окупованої території, щоб забезпечити охорону та збереження її культ, цінностей. Міжнар. правом передбачено інститут спец. захисту культ, цінностей, що є сукупністю особливих заходів, які забезпечують імунітет культ, цінностей, внесених у Міжнародний реєстр культ, цінностей, що знаходяться під спец. захистом. Культ, цінності, що знаходяться під спец. захистом, повинні бути позначені особливим знаком відповідно до ст. 16 Конвенції 1954 і мають бути доступні для міжнар. контролю. Імунітет культ, цінності, що знаходиться під спец. захистом, може бути знятий тільки у виняткових випадках неминучої військ, необхідності й лише до тих пір, доки існує ця

необхідність. Д-ви зобов'язані утримуватися від будь-якого ворожого акту відносно транспорту, що використовується винятково для перевезення культ, цінностей. Персонал, призначений для захисту культ, цінностей, повинен, наскільки це дозволяють вимоги безпеці, користуватися повагою з метою збереження цих цінностей. Трансп. засоби, що користуються спец. захистом, та культ, цінності, які вони перевозять, користуються імунітетом від конфіскації, взяття як призу або захоплення.

У випадку *збройного конфлікту неміжнарод-ного характеру* його сторони повинні утримуватися від будь-яких ворожих актів, спрямованих проти культ, цінностей. До 3. к. ц. у цьому випадку застосовуються ті положення Конвенції 1954, які визначають поняття «повага культурних цінностей». Д-ви можуть звертатися до *ЮНЕСКО* з проханням про техн. допомогу для орг-ції захисту своїх культ, цінностей. ЮНЕСКО надає цю допомогу в межах своєї програми та своїх можливостей і має право за власною ініціативою робити пропозиції з цього питання. Д-ви зобов'язані вживати в рамках свого кримінального законодавства всі заходи, необхідні для того, щоб були виявлені та піддані кримінальним або дисциплінарним санкціям особи, незалежно від їхнього *громадянства*, що порушили або наказали порушити відп. норми міжнар. гуманітарного права з приводу 3. к. ц. Д-ви повинні якомога ширше популяризувати як у мирний час, так і під час збройних конфліктів положення міжнародного гуманітарного права щодо 3. к. ц., зокрема норми Конвенції 1954 та її Виконавчого регламенту (особливо серед представників збройних сил і персоналу, призначеного для 3. к. ц.).

О.В. Задорожній

Західного Берліна блокада 1948-49.

Командувачі окуп. військ США, Великої Британії та Франції в Німеччині повідомили 18.06.1948 керівництво рад. зони про проведення з 20.06.1948 грошової реформи у трьох зах. зонах; реформа не поширювалась на зах. сектори Берліна. 22.06.1948 рад. командування сповістило про проведення грошової реформи вже у своїй зоні окупації Німеччини та в районі Великого Берліна. Наступного дня зах. д-вами було ухвалене рішення про поширення грошової реформи на зах. сектори Берліна. У відповідь 24.06.1948 рад. окуп. адміністрація цілком перекрила залізницю, шляхи, канали та комунікації між зах. зонами окупації й Берліном. Розпочалась фактична *блокада* Зах. Берліна, у якому тоді проживало бл. 2,5 млн. жи-

телів. Справжньою метою цих дій була спроба змусити зах. д-ви відмовитись від планів створення зах.-нім. уряду. У відповідь на 3. Б. б. ці д-ви організували «повітряний міст» між своїми зонами окупації та Берліном.

На зустрічі з послами США, Великої Британії та Франції 2.08.1948 *Й. Сталін* наполягав на відкладенні рішення про створення сепаратного уряду. Припинення трансп. обмежень пов'язувалося зі згодою цих країн на введення в обіг у Берліні нім. марки рад. зони й вилучення з обігу «марки Б». Рад. керівництво затягувало переговори, розраховуючи на неможливість ефективного функціонування «повітряного мосту». Але зах. країнам вдалося за час 3. Б. б. зробити бл. 250 тис. польотів і перевезти бл. 1,5 млн. т. вантажів. СРСР змушений був визнати провал 3. Б. б. і 12.05.1949 скасував усі обмеження зв'язку, транспорту й торгівлі між Берліном і зах.-нім. землями, а також між зах. і схід, зонами окупації Німеччини. Припинення 3. Б. б. збіглося у часі зі схваленням військ, губернаторами основного Закону зах. Німеччини, який було оприлюднено 23.05.1949. Ця дата вважається днем створення ФРН.

В.Ю. Крушинський

Західного Берліна проблема — визначення статусу міста, яке було утворенням, відокремленим від оточуючої його території, розташованим у центрі колишньої НДР. Як особлива політ, одиниця Зах. Берлін був створений у повоєнний період у межах трьох секторів Берліна, окупованих збройними силами США, Великої Британії та Франції відповідно до угоди між ними та СРСР від 12.09.1944. На поч. 1948 в результаті дій зах. д-ав чотиристороння міжсоюзницька комендатура та єдиний магістрат Великого Берліна, створені 1945, припинили своє існування. У зах. секторах було проведено місцеві вибори, створено зах.-берлінський магістрат та військ. комендатуру трьох окуп. зон. Після утворення двох нім. д-ав 1949 майже всі офіц. зв'язки між зах. та схід, частинами міста були розірвані. У перших числах серпня 1961 урядом НДР прийнято рішення про початок побудови в ніч на 13.08.1961 вздовж усього кордону із Зах. Берліном бетонної стіни («Берлінська стіна») та встановлення прикордонного режиму, що поклато край безконтрольній міграції між схід, та зах. частинами міста. Крім того, схід.-нім. керівництвом було дано розпорядження прикордонним службам стріляти без попередження по кожному, хто намагатиметься перетнути кордон. Усе це призвело до т. зв. «Берлінської кризи» 1961. Після довготривалих переговорів між СРСР, США, Великою Британією та Францією була підписана *Чотиристороння угода про Західний Берлін 1971*, яка визначала його прав, статус. Держ.-політ, устрій Зах. Берліна визначався Конституцією, що набула чинності 1.10.1950 після затвердження її зах. окуп. д-вами.

Така ситуація проіснувала до 9.11.1989, коли в ході демокр. рев-ції в НДР «Берлінську стіну» було зруйновано й відбулось де-факто об'єднання двох частин Берліна. Усі прав, питання, пов'язані з відновленням статусу міста як єдиного адмін. формування було вирішено в ході переговорів між ФРН, НДР, СРСР, США, Великою Британією та Францією й після офіц. *Німеччини об'єднання 1989-90.*

І.О. Мінгазутдінов

Західноєвропейський союз (NATO)

Ейгореап Шюп), ЗЕС ОУЕП) — військ.-політ. союз, створений у 1954; до нього входять 10 держав: Бельгія, Велика Британія, Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія та Франція. Органами ЗЕС є Рада та Секретаріат, які в січні 1993 було переведено з Лондона до Брюсселя, та Парламентська асамблея, розташована в Парижі. ЗЕС бере свій початок від *Брюссельського договору 1948*. Із підписанням *Вашингтонського договору 1949* відповідальність за військ, діяльність ЗЕС перейшла до НАТО. За Паризькими угодами 1954 ФРН та Італія приєднались до Брюссельського договору, й орг-цію було перейменовано в Західноєвропейський Союз. У 1990 членами ЗЕС стали Іспанія та Португалія, а в 1995 — Греція. 19.06.1992 було ухвалено Петерсберзьку декларацію ЗЕС, у якій держави-члени ЗЕС заявили про готовність виділити свої військ, контингенти для виконання військ, завдань під керівництвом ЗЕС. Ці завдання, відомі під назвою «Петерсберзьких завдань», включали гуманітарні та рятувальні операції, операції з підтримання миру та застосування збройних сил для врегулювання кризових ситуацій. *Амстердамський договір 1997* закріпив місце ЗЕС у розвитку *Європейського Союзу* й надав ЄС доступ до оперативних сил ЗЕС.

9.05.1994 ЗЕС надав 9 країнам Центр, та Схід. Європи, що підписали Європ. угоди, статус «асоційованих партнерів», у 1996 Словенія стала 10-м асоційованим партнером ЗЕС. Ісландія, Норвегія й Туреччина як члени НАТО мають статус асоційованих членів; Данія та Ірландія як члени ЄС є спостерігачами. Після вступу до ЄС в 1995 статус спостерігачів в ЗЕС отримали Австрія, Фінляндія та Швеція. 23.03.1999 нові члени НАТО (Чеська Республіка, Угорщина та Польща) стали асоційованими членами ЗЕС. 3-4.06.1999 на саміті ЄС у Кьольні було прийнято рішення щодо розробки та реалізації в межах *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС* спільної європ. політики в галузі безпеки й оборони. Кьольнське рішення, яке передбачало надання ЄС повноважень для самостійного здійснення військ, операцій з підтримання миру в умовах збройних криз з опорою на інфраструктуру НАТО, а також створення необхідних для цього органів ЄС (Комітет з політики безпеки, Військовий комітет, штаб ЄС тощо), по суті означало повну інтеграцію ЗЕС до ЄС.

І.О. Мінгазутдінов

Західної Сахари проблема породжена невизначеністю міжнар.-прав. статусу колишнього колоніального володіння Іспанії (з 1884) на півн.-зах. атлантичному узбережжі Африки, де зосереджено чверть світових запасів високоякісних фосфатів, а також перспективні родовища урану, залізних і мідних руд, ртуті, калійних солей. 1965-66 *Генеральна Асамблея ООН* прийняла дві резолюції, що пропонували Мадриду негайно звільнити Зах. Сахару й визнавали право її народу (напівкочові племена араб-берберського походження) на самовизначення. У травні 1973 за підтримки Алжиру був створений ліворадикальний Народний фронт за визволення Сегіет-ель-Хамра й Ріо-де-Оро (Фронт ПОЛІСАРЮ), який розпочав бойові дії проти колонізаторів. Проте 1974 марокканський король *Хасан II* на підставі того, що в XI-XI ст. Зах. Сахара була частиною д-ви Альморавідів, заявив про свої права на півн. частину країни, а Мавританія висунула претензії на південну. Всупереч рішенням ГА ООН і *Міжнародного Суду ООН*, 14.11.1975 в Мадриді було підписано тристоронню угоду про передачу Іспанією до кінця лютого 1976 під тимчасове адмін. управління Марокко півн. району Сегіет-ель-Хамра з родовищами фосфатів, а півд. району Ріо-де-Оро — Мавританії. Із метою «реінтеграції Сахари» Хасан II організував т. зв. «зелений марш» 350 тис. переселенців. У грудні 1975 на територію Зах. Сахари вступили марокканські та мавританські війська. У відповідь Фронт ПОЛІСАРЮ розгорнув проти них активні бойові дії та 27.02.1976 проголосив незалежну Сахарську Арабську Демократичну Республіку (президент — ген. секретар Фронту ПОЛІСАРЮ М. Абдельазіз, прем'єр-міністр — Б. Хаммуді); її «уряд у вигнанні» знайшов політ, притулок в Алжирі, що не визнавав Мадридської угоди; Марокко та Мавританія розірвали дипломатичні відносини з АНДР.

У червні 1976 бійці Фронту ПОЛІСАРЮ здійснили рейд на столицю Мавританії Нуак-шот. Унаслідок спричинених конфліктом фінанс.-екон. труднощів у липні 1978 в Мавританії стався держ. переворот, Військ, комітет нац. порятунку денонсував союзну угоду з Марокко від 13.05.1977, визнав резолюцію 16-ї Асамблеї *Організації африканської єдності (ОАЄ)* в Монровії щодо проведення в Зах. Сахарі під наглядом ООН референдуму для визначення майбутнього політ, статусу території й у серпні 1979 відмовився від претензій на Ріо-де-Оро та вивів звідти мавританські війська. 11.08.1979 Марокко анексувало цей район. На поч. 1982 САДР була визнана 26 африк. д-вами (більше ніж половиною тогочасних членів ОАЄ), на підставі чого 22.02.1982 вона була прийнята в ОАЄ як 51 член, проте 19 африк. д-ав виступили

проти, внаслідок чого було зірвано проведення 19-ї Асамблеї ОАЄ у Тріполі. 12.11.1984 Марокко призупинило своє членство в цій континентальній орг-ції й протягом 1981-87 спорудило 2,5-тисячкілометровий «оборонний вал» навколо фосфатних родовищ, що знизило ефективність бойових операцій Фронту ПОЛІСАРЮ. Лише після цього в серпні 1988 марокканський уряд і Фронт ПОЛІСАРЮ принципово схвалили пропозиції *Генерального секретаря ООН* щодо припинення вогню, орг-ції референдуму під міжнар. контролем, призначення спец. представника Ген. секретаря ООН і створення комісії для відбору виборців на підставі вивчення та оновлення даних іспан. перепису 1974. 1990 була сформована Місія ООН з референдуму в Зах. Сахарі, 27.04.1991 *Рада Безпеки ООН* ухвалила рез. №690 з визначенням комплексу заходів щодо його проведення. 6.09.1991 набула чинності угода про припинення

вогню, якої дотримуються обидві сторони. У вересні 1997 в Х'юстоні за посередництва особистого посланника Ген. секретаря ООН по Зах. Сахарі *Дж. Бейкера* делегації Марокко й САДР узгодили «кодекс поведінки», який визначав правила *репатріації*, обміну *військовополоненими* та ідентифікації осіб, допущених до участі в референдумі. Але Марокко всіляко затримує його проведення, не погоджуючись допустити до голосування бл. 150 тис. біженців (3/4 корінного населення), які перебувають у таборах поблизу м. Тіндуф на території АНДР.

В.І. Головченко

Західноукраїнське товариство Ліги Націй — орг. структура зах.-укр. політ. діячів, що була створена у Відні 22.01.1922 з метою підтримки *Ліги Націй* та розширення впливу на міжнар. рівні екзильного уряду ЗУНР для вирішення проблеми держ. статусу Схід. Галичини (як відомо, на 2-й Асамблеї Ліги Націй делегації ЗУНР вдалося добитись пленарного розгляду схід.-галицького питання). До складу президії Товариства увійшли *Р. Перфецький* (голова), *О. Марітчак* (секретар), *Е. Брайтер*, *І. Вальдман*, *отець Йосафат Жан* і *Я. Підля-щецький*. Тоді ж була обрана Головна рада і створені 4 комісії товариства: пропагандистська, організаційна, економічна та для збору коштів. Уже на 6-у конгресі Міжнародної унії товариств-прихильників Ліги Націй у Празі 04-07.06.1922 3. т. Л. Н. було прийняте до цієї орг-ції, причому Схід. Галичина визнана окремим *суб'єктом міжнародного права*. На підставі відп. внесення Зах.-укр. товариства Головна рада Унії на засіданні в Будапешті в жовтні 1922 вирішила включити питання Схід. Галичини до порядку денного чергового конгресу, що мав відбутись у червні 1923 у Відні. Однак після рішення Ради послів Антанти від 14.03.1923 про включення Схід. Галичини до Польщі та оприлюднення протестаційних заяв з приводу цього рішення, екзильний уряд *Є. Пет-рушевича* невдовзі саморозпустився. Представники 3. т. Л. Н. 23.06.1923 не були допущені до засідань 7-ї конференції Міжнародної унії товариств Ліги Націй у Відні, а їхні повноваження призупинені. Наступного року, з огляду на визнання на черговій конференції в Ліоні Міжнародною унією рішення Ради послів Антанти від 14.03.1923, Зах.-укр. товариство заявило про вихід із цієї орг-ції, відкинувши пропозицію бути відділом польського товариства, і саморозпустилося. *В.М. Матвієнко*

Захоронення відходів у морі — будь-яке навмисне видалення відходів та інших матеріалів із суден, літальних апаратів, платформ або інших штучно споруджених у морі конструкцій; будь-яке навмисне знищення суден, літальних апаратів, платформ або інших штучно створених у морі конструкцій. Захороненням не вважається видалення відходів у результаті нормальної експлуатації суден, літальних апаратів тощо. Захоронення в межах територ. моря, *економічної зони*, на *континентальному шельфі* не повинно здійснюватись без згоди прибережної д-ви. *Держава прапора* судна забезпечує виконання відп. міжнар. норм і нац. законодавства стосовно своїх суден і літальних апаратів (ст. 1, 210, 216 *Конвенції ООН з морського права 1982*). Норми, що стосуються 3. в. у м., містяться також у *Конвенції із запобігання забрудненню моря викидами відходів та інших матеріалів 1972*. *о.в. Задорожниця*

Заяви — односторонні, двосторонні та багатосторонні дип. документи. 3. уряду, мін-ва закорд. справ, *посольства* країни є односторонніми позиційними док-тами, які використовуються з метою оперативного реагування на події міжнар. життя, висловлення позиції країни з конкретного приводу. 3. уряду, МЗС нерідко несуть змістовніше навантаження, ніж класичні док-ти *дипломатичного листування*; на відміну від таких док-тів, 3. не є прямим зверненням до певної д-ви або д-ав і тому не обов'язково вимагає офіц. відповіді. 3. уряду може бути не лише опублікованою, але й офіційно направленою зі спец. (супровідною) нотою відп. д-вам. 3. посольства розповсюджується в країні перебування після узгодження з керівництвом МЗС. Спільні 3. про двосторонні чи багатосторонні переговори є офіц. док-тами, за допомогою яких учасники інформують громадськість, інші уряди про проведені переговори, обговорені питання, досягнені домовленості, спільні погляди й принципи, можливо, про розходження між ними або особливу позицію того або іншого учасника. Якщо спільна 3. текстуально містить формулювання про досягнуті рішення й угоди, що не мають іншої офіц. форми, вона розглядається як *договір міжнародний*. *Т.І. шинкаренко*

Зборівський договір 1649 — угода між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою, укладена 8(18).08.1649 після переможної для укр. козацтва Зборівської битви; є першим юрид. документом з боку Польщі, яким визнавалась укр. державність. Але, з огляду на закулісні переговори хана *Іслам Герей III* і польського короля Яна II Казимира, *Б. Хмельницькому* не вдалося досягнути результатів, які адекватно відповідали б успіхові укр. збройної сили. Зокрема, згідно з дог-ром козацька юрисдикція поширювалася лише на територію 3 воєводств — Київського, Брашівського й Чернігівського, куди шляхетські війська не могли прибувати на постій. Кордон мав проходити по лінії Дністер — Ямпіль - Брацлав — Вінниця - Погребище - Паволоч - Коростишів -Горностаїпіль — Димер — Дніпро — Остер — Чернігів — Ніжин — Ромни, у той час, як козацькі дипломати пропонували розмежування провести значно західніше: Дністер — Берлін-ці — Бар — Старий Костянтинів — Случ — Прип'ять — Дніпро — Любеч - Стародуб — і до моск. кордону. Т. ч., порівняно з вимогами козацької старшини, до повного володіння Речі Посполитою відходили Київ, Полісся, частина Сіверщини, Поділля та Волинь. Козацький реєстр обмежувався 40 тис, водночас за його межами опинялися сотні тисяч, які брали участь у бойових діях, а тепер повинні були повернутися в повне послушення своїм державцям чи шляхті, що могла відновити свої права на власність. На вказаних укр. землях урядові посади могли займати лише особи православного віросповідання. Питання про унію та про церк. майно виносилося для розв'язання на найближчий сейм, а Київ, митрополитові надавалось місце в сенаті. У Києві та інших містах не мали права проживати єзуїти. Усім повстанцям гарантувалася повна амністія. На гетьманську булаву віддавався Чигирин з околицями. Аби применшити гіркоту власної поразки й вимушене підписання 3. д. з українським козацтвом, поляки в односторонньому порядку опублікували його під заголовком «Декларація ласки короля Його милості на пункти прохання Запорозького війська». Сейм Речі Посполитою ратифікував 3. д. на поч. січня 1650 (без реліг. статей), але він фактично не виконувався обома сторонами, бо поляки не могли змиритись із втратою значної частини України, і він не задовольнив широкі маси укр. населення. У багатьох місцях селяни відмовлялись визнавати над собою зверхність польської шляхти, яка поверталася у свої колишні володіння, відтак вибухали повстання.

В.І. Сергійчук

Збройний конфлікт міжнародного характеру — зіткнення між збройними силами держав, між збройними силами нац.-визв. руху й метрополії, між збройними силами повсталого боку (або воюючої сторони), що визнана в цій ролі, і збройними силами якої-небудь держави. 3. к. м. х. характеризується обмеженням театром воєнних дій і відносно невеликою тривалістю в часі. Усі сторони 3. к. м. х. зобов'язані у своїх діях дотримуватися відп. норм *міжнародного права*, зокрема *війни законів і звичаїв*. 1-й Додатковий протокол 1977 до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 юридично оформив міжнар. правосуб'єктність нації, яка веде б-бу за своє держ. становлення та незалежність. Протокол покладає на сторони, які беруть участь у конфлікті, зобов'язання «завжди розрізняти цивільне населення і *комбатантів*, а також цивільні об'єкти і військові об'єкти і відповідно спрямовувати свої дії виключно проти військових об'єктів» (ст. 48). Протокол ставить під особливий захист культ, цінності, забороняє здійснювати напади на об'єкти, які є необхідними для виживання цивільного населення (посіви, худоба, іригаційні споруди, джерела питної води), а також споруди, які містять небезпечні сили, вивільнення яких може спричинити серйозні втрати серед цивільного населення (греблі, дамби, атомні електростанції тощо). Протокол встановлює також особливий захист для жінок і дітей, хворих і поранених, мед. персонал і санітарно-транспортні засоби. Передбачається відповідальність за збитки, завдані *агресором* під час нападу й *окупації воєнної чужої території*. 3. к. м. х. необхідно відрізняти від *збройного конфлікту неміжнародного характеру*.

О.В. Задорожній

Збройний конфлікт неміжнародного

характеру — зіткнення, яке відбувається на території певної держави між її збройними силами й антиурядовими збройними силами чи іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відп. командуванням, здійснюють певний контроль над частиною території держави. Це визначення зафіксовано

в 2-му Додатковому протоколі 1977 до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 (див. *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права*), який регламентує захист жертв 3. к. н. х. Протокол не застосовується до випадків порушення внутр. порядку та виникнення обстановки внутр. напруги, на зразок безпорядків, окремих актів насильства, інших актів аналогічного характеру, оскільки вони не є збройними конфліктами (п. 2 ст. 1 Протоколу). У Протоколі зазначається, що захистом *війни законів і звичаїв* користуються також особи, які були позбавлені свободи або свобода яких була обмежена у зв'язку зі збройними конфліктами. Протокол застосовується до всіх осіб, яких торкається збройний конфлікт без жодних обмежень, заснованих на расових ознаках, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи

віросповідання, політ, або інших переконань, нац. чи соп. походження, майнового стану, народження та іншого Статусу.

О.В. Задорожній

Збройний напад відповідно до ст. 51 *Статуту ООН* — підстава для реалізації державою, яка є його об'єктом, права на *самооборону індивідуальну* або *самооборону колективну*. Те, що 3. н. за сучас. міжнародним правом є єдиною підставою для застосування збройної сили в порядку самооборони, оспорюється практикою та наук, школами ряду д-ав на основі концепції т. зв. «самооборони за загальним міжнародним правом», яка історично випереджає утворення ООН і дозволяє самооборону на підставі негайної невідвратної необхідності захисту, яка не залишає ані змоги обрати засоби, ані часу для розмірковування. *Міжнародний Суд ООН* у рішенні у справі «Про військові та напіввійськові дії, вчинені на території Нікарагуа проти Нікарагуа» (Нікарагуа проти США, 1986) визначив, що право д-ав на колективну самооборону не може бути реалізоване у відповідь на дії, які не становлять 3. н., і що в сучас. міжнар. праві існує згода між д-вами стосовно того, що вважати 3. н. Суд вважав, що міжнар.-прав. звичаї, які розкривають поняття «збройний напад» у сучас. міжнар. праві, кодифіковані у ст. 3 «Визначення агресії» рез. №3314 *Генеральної Асамблеї ООН* від 14.12.1974. Т. ч., поняття «збройний напад» включає акти *агресії прямої і непрямой*. Формальна різниця між 3. н. як підставою для самооборони та *агресії актом*

полягає в тому, що факт 3. н. констатує д-ва, проти якої він спрямований, а наявність акту агресії має право визначити лише *Рада Безпеки ООН*, причому вона може, залежно від масштабу та серйозності наслідків, визнати актом агресії й інші дії, ніж ті, які визначені у ст. 3 «Визначення агресії» та входять до поняття «збройний напад». Не визнаються 3. н. і, відповідно, підставою для самооборони, незначні за характером та наслідками прикордонні інциденти, на які д-ва може відповісти дуже обмеженим застосуванням збройної сили у формі збройних заходів самопомоги, які не переходять на територію ІНОЗЕМ.Д-ВИ.

В.С.Ржевська

Збройний нейтралітет — співробітництво Росії, Данії та Швеції, а також низки інших держав із метою охорони торг, мореплавства нейтральних країн, яке склалося 1779-83 у зв'язку з *війною за незалежність у Північній Америці 1775-83* і було відновлене 1800-01. 1778 Росія запропонувала Данії разом охороняти торг, судна, що прямували в рос. порти. Навесні 1779 Росія, Данія та Швеція, не вступаючи у формальний союз, направили воюючим країнам — Великій Британії, Франції та Іспанії декларації про заходи, вжиті ними для захисту нейтральної торгівлі, і вислали в море свої ескадри. Коли іспанцями були захоплені голландські й рос. судна, що йшли за рос. хлібом у середземноморські порти, 28.02(10.03).1780 рос. уряд звернувся до Британії, Франції й Іспанії з декларацією, у якій було викладено такі принципи 3. н.: нейтральні кораблі можуть вільно проходити біля берегів воюючих країн; власність противника під нейтральним прапором (за винятком «заповідних товарів») недоторканна; предметами воєнної контрабанди визнаються тільки зброя та різноманітне військ. обладнання; блокуванням вважається лише порт, вхід до якого практично ускладнений у зв'язку з діями військ.-мор. сил воюючих д-ав. На основі цієї Декларації Росія уклала конвенції з Данією 9(20).07.1780 і Швецією 1(12).08.1780. Сторони оголосили про закриття Балтійського моря для військ, кораблів воюючих д-ав і про взаємні зобов'язання захищати проголошені принципи. Т. ч., виник союз трьох д-ав, відомий як «перший збройний нейтралітет». До нього приєдналися Голландія (4.01.1780), Пруссія (8.05.1781), Австрія (9.10.1781), Португалія (13.07.1782). Франція, Іспанія та США також ви-

знали принципи 3. н., хоча формально до нього не приєдналися. Із великих мор. д-ав лише Британія не визнала 3. н. Після укладення *Версальського мирного договору 1783* 1-й 3. н. розпався.

1800 у зв'язку із захопленням англійцями данського фрегата «Фрея» рос. імп. Павло I звернувся до Данії, Пруссії та Швеції з пропозицією відродити принципи 3. н. 4-6(16-18). 12.1800 в Петербурзі були підписані конвенції між Росією, Данією, Швецією та Пруссією, відомі як «другий збройний нейтралітет». Конвенції 1800 повторили принципи 1-го 3. н. і доповнили їх вимогою спец. повідомлення нейтральних суден про *блокаду морську* даного порту для отримання права на обвинувачення нейтрального судна в її порушенні; визнанням того, що нейтральні торг, судна, які йдуть під конвоем нейтрального військ, судна, не можуть бути доглянуті, якщо командувач конвою заявить, що на них немає контрабанди. 2-й 3. н. діяв до квітня 1801, коли було укладено перемир'я між Британією й Данією. В історії розвитку *міжнародного права 3. н.* мав велике значення. Він вказав нейтральним д-вам на колективні заходи для б-би з *агресією* та вперше виробив принципи, які пізніше було утверджено на *Паризькому конгресі 1856*. *в.м. вдовенко*

Збройні СИЛИ — спільний термін для позначення для організованих військ, формувань, який об'єднує регулярні (як правило, армія, тобто сухопутні сили, військ.-повітр. сили і військ.-мор. сили) і нерегулярні (ополчення, партизани і повстале населення) війська, підпорядковані певній державі. Міжнар.-прав. визначення 3. с. міститься у ст. 43 Додаткового протоколу до *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права*, від 8.06.1977. Згідно з ним, «Збройні сили сторони, яка перебуває у

конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, які знаходяться під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи владою, не визнаними противною стороною. Такі збройні сили підкоряються внутрішній дисциплінарній системі, яка, серед іншого, забезпечує додержання *норм міжнародного права*, які застосовуються у період збройних конфліктів». Будь-якого разу, коли сторона, яка перебуває в конфлікті, включає до своїх З. с. напіввійськ. орг-цію чи збройну орг-цію, яка забезпечує охорону порядку, вона повідомляє про це інші сторони, які перебувають у конфлікті. Склад З. с. д-ви включає *комбатантів* — осіб, які мають право брати безпосередню участь у воєнних діях, і *некомбатантів* — осіб, функції яких полягають в обслуговуванні та забезпеченні бойової діяльності З. с. і які мають право застосовувати силу виключно з метою самооборони (мед., дух. та інтендантський персонал, військ, юристи, репортери, кореспонденти). За сучас. *міжнародним правом* до складу З. с. не входять *найманці*.

На основі особливої орг-ції командування виділяють міжнар. З. с. — об'єднання контингентів нац. З. с. під міжнар. керівництвом і командуванням, які утворюються й застосовуються з урахуванням положень *Статуту ООН*. До них належать *Збройні сили ООН*; З. с. регіональних міжнар. орг-цій та інших форм регіонального співробітництва (напр., корпус швидкого реагування, створений у рамках Спільної політики безпеки й оборони *Європейського Союзу*); З. с. д-ав, об'єднані на тимчасовій або постійній основі з метою *самооборони колективної* (напр., Збройні сили *НАТО*). В укр. законодавстві З. с. України визначаються як військ, формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її *суверенітету*, територ. цілісності й недоторканності. З. с. України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітр. простору д-ви та підводного простору в межах територ. моря України. З'єднання, військ, частини та підрозділи З. с. України відповідно до закону, у межах, визначених указами Президента України, що затверджуються ВР України, можуть залучатись до надання військ, допомоги іншим д-вам, а також брати участь у міжнар. військ, співробітництві та міжнар. миротворчих операціях на підставі *договорів міжнародних України* та в порядку й на умовах, визначених законодавством України.

в.с. РЖ™»жо

Збройні СИЛИ Іноземні — військ, формування однієї держави, які перебувають на території іншої. Залежно від мети й підстав їхньої присутності на території д-ви, прав, статус інозем. *збройних сил* або визначається як статус окуп. військ відповідно до 4-ї Гаазької конвенції 1907 про закони та звичаї війни на суходолі (розділ 111 «Про військову владу на території держави супротивника» Положення про закони та звичаї війни на суходолі,

яке є додатком Конвенції) та Женевських конвенцій 1949 про поводження з військовополоненими і про захист цивільного населення під час війни (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права*, *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права*), або регулюється міжнар. угодою д-ви, яка їх надсилає, і д-ви, яка їх приймає. Угоди про статус З. с. і. можуть бути регіональними чи локальними, укладатися в рамках міжнар. орг-ції (напр., Угода між сторонами Північноатлантичного договору щодо статусу їхніх збройних сил, укладена між членами *НАТО* 19.06.1951), або у двосторонніх відносинах (напр., *українсько-російські угоди про поділ Чорноморського флоту*). Оскільки З. с. і. є органом інозем. д-ви, питання статусу території, де вони знаходяться, здійснення юрисдикції щодо цивільного населення цієї території, можливості та обсягу імунітету З. с. і. від місцевої юрисдикції, усунення небезпеки втручання інозем. військ, частин у внутр. справи д-ви, де вони знаходяться, тощо визначаються д-вою перебування на підставі угоди з нею.

У випадку окуп. військ *суверенітет* над зайнятою ними територією не переходить автоматично до держави-окупанта на підставі самого лише факту вилучення території з-під контролю її законного уряду. Окуп. війська в особі їхнього командування виступають у ролі тимчасового органу управління зайнятою територією. На них покладається обов'язок забезпечити додержання прав населення зайнятої території згідно з Женевськими конвенціями 1949; «за можливістю» і «за відсутністю перешкод» на зайнятій території продовжує діяти й застосовуватись її законодавство, чинне на момент *окупації воєнної*. У випадку перебування інозем. військ на території д-ви в мирний час за міжнар. угодою місця дислокації інозем. військ залишаються територією д-ви базування та можуть надаватись в оренду д-ві, яка надіслала війська. У таких випадках укладання угоди про оренду потребує значної уваги. Відомі випадки, коли під виглядом безстрокової оренди ділянок території, супроводжуваної повним вилученням її населення з-під юрисдикції держави-орендодавця, мала місце уступ-ка території д-ві, яка розмістила на ній свої війська (амер. база в Гуантанамо на Кубі, зона *Панамського каналу*).

Поширена практика надання д-вою перебування інозем. військам обмеженого імунітету в договірному порядку. Інозем. війська не повинні втручатися у внутр. справи д-ви перебування. За сучас. *міжнародним правом* розцінюється як *агресії акт* застосування збройних сил однієї д-ви, що знаходяться на території

передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовує: ... міжнародні звичаї як доказ загальної практики, визнаної як правова норма». Стверджують, що це формулювання є неточним, оскільки звичай виступає не доказом заг. практики, а правилом поведінки, яке конституйоване заг. практикою (В. Буткевич). При цьому термін «загальна практика» охоплює практику тих д-ав, для яких звичай є обов'язковим. Заг. визнання необхідне лише для універсальних звичаїв (принцип свободи наук, досліджень у відкритому морі, принцип свободи досліджень і використання косм. простору, право свободи доступу до космосу, правило визнання кордону між повітр. і косм. простором, принцип міжнар. відповідальності тощо). У рішеннях Міжнародного Суду ООН визнано існування також регіональних і партикулярних звичаїв. Так, у спорі між Португалією та Індією про право проходу по інд. території (1960) Суд вирішив, що «партикулярна практика лише між двома державами, яка визнається ними як правова, дає підстави для визнання звичаєвої норми, що діє між ними». Необхідно

розрізнити 3. м. від міжнар. звички (узвичаєння) як юридично не обов'язкового правила поведінки, а також від заг. принципів права, які можуть визнаватись і без міждерж. практики.

Будучи поряд із *договором міжнародним* основним сучас. *міжнародного права джерелом*, 3. м. суттєво відрізняється від нього за процедурою створення, існування та застосування. Так, на відміну від міжнар. дог-ру, у 3. м. пра-вотворча процедура й нормативний результат чітко не відокремлені. Міжнар. договір створюється в рамках формальних переговорів, 3. м. — завдяки практиці д-ав. Форма існування міжнар. дог-ру — конкретний прав. акт, форма існування 3. м. — правило поведінки д-ав, конституйоване їхньою практикою. Завдяки міжнар. дог-ру можна сформулювати як загальні, так і конкретні, деталізовані рішення; 3. м., як правило, формує лише основні прав. принципи, керівні засади. Міжнар. договір є джерелом практично всіх галузей міждерж. відносин, які підпадають прав. регулюванню. 3. м. не може бути джерелом прав, регулювання тих галузей *міжнародних відносин*, які потребують детальної, чіткої регламентації. Міжнар. договір властивими йому засобами регулювання може сприяти розвиткові нових міжнар. відносин. 3. м. базується на існуючій практиці, не може бути інструментом випереджувального регулювання. Серед значної кількості міжнар. договірних норм більшість — норми регіонального й партикулярного характеру. Серед міжнар. звичаєвих норм, як правило, переважають норми універсального характеру.

У сучас. міжнар. праві 3. м. відіграє значну роль як джерело права, як форма вираження норм міжнар. права і як процедура створення таких норм. На випадок відсутності конвенційного регулювання звичай заповнює відп. прогалини. Часто звичай регулює міжнар. відносини паралельно з міжнар. дог-ром (на цю практику нерідко є посилання в самих міжнар. дог-рах, напр., преамбула *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969*). 3. м. є основним регулятором відносин між д-вами, що не є учасниками міжнар. дог-ру, а також між державами-учасниками дог-ру та д-вами, що не є його учасниками. 3. м. також застосовується між державами-сторонами міжнар. дог-ру для регулювання відносин, які виникли до набуття дог-ром чинності (Віденська конвенція про право міжнар. дог-рів, ст. 4), а також

у цілій низці випадків — для регулювання відносин, які виникли після набуття дог-ром чинності (паралельне, подвійне прав. регулювання). Для підтвердження наявності 3. м., як правило, вказують на три головні фактори: а) міжнар. практика (прецеденти); б) *орієнтація на практику* (думка, яка визнає цю практику (прецеденти) юрид. нормою); в) фактор часу (тривалість застосування). Процедура створення 3. м. не повинна суперечити принципам і *нормам міжнародного права*. Вона базується на неформалізованому консенсусі, практиці й визнанні цієї практики як прав. норми. Д-ви, які наполегливо протестували проти такої практики, звичаєм зв'язані не будуть. За певних умов звичай може зв'язувати треті д-ви. Наступний звичай може змінити положення дог-ру. 3. м. важко піддаються кодифікації, але така систематизація міжнар. права можлива, і відкидати її неДОЦІЛЬНО.

О.В. Задорожній

Зія уль-Хак (21а-і1-Ная) Мохаммад (12.08.1924, Джаландхар, Схід. Пенджаб, Брит. Індія -17.08.1988) — пакистанський військ. і держ. діяч. Закінчив Інд. королівську військ. академію, Коледжі вищого командного складу у Кветті (Пакистан, 1955) і форті Ліванворт (шт. Канзас, США). Із 1945 — на службі в Британських ЗС у Бірмі, Малайзії та Індонезії, з 1947 — в армії Пакистану, брав участь у війні з Індією 1965 у Кашмірі. 1.05.1976 отримав звання повного генерала й посаду нач. ген. штабу. 5.07.1977 здійснив безкровний держ. переворот і заарештував Президента Пакистану *З.А. Бхутто* та його уряд, запровадив жорсткий військ. стан. У вересні 1978 проголосив себе Президентом Пакистану. Здійснював політику ісламізації країни шляхом утвердження норм шаріату, відкриття реліг. шкіл, запровадження реліг. податків. У зовн. політиці після 1979 зблизився зі США та нафтовидобувними країнами Перської затоки; перетворив Пакистан на базу для тренування та перерозподілу зброї й фінанс. ресурсів для афган. моджахедів, що вели «священну війну» проти рад. військ в Афганістані. Загинув унаслідок авіаційної катастрофи.

П.М. Ігнат'єв

ЗЛЄНКО Анатолій Максимович (2.06.1938, с. Ставище, тепер смт. Київської обл.) — укр. держ. діяч і дипломат. Закінчив 1956 Київ, будівельний технікум, 1967 — ф-т інозем. Мов

Київ, ун-ту. Трудову діяльність розпочав у 1959 гірничим машиністом на шахті «Максимівка — Полога» (Кадіївка Донецької обл.). 1967-73 — аташе, 2-й секр. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР; 1973-79 — співробітник секретаріату *ЮНЕСКО* в Парижі; 1979-83 — радник відділу міжнар. орг-цій у справах *ЮНЕСКО* МЗС УРСР; 1983-87 — Постійний представник УРСР в *ЮНЕСКО*. Із 1987 - заст., із 1989 - 1-й заст. міністра, а із 27.07.1990 — мін. заст. справ України. У 1994-97 — Постійний представник України при ООН; 19.09.1997-1.10.2000 -Надзвичайний і Повноважний Посол України у Французькій Республіці, Постійний представник України у Виконавчій раді *ЮНЕСКО*; водночас 14.04.1998-1.10.2000— Надзвичайний і Повноважний Посол України в Португальській Республіці за сумісництвом. 2.10.2000-2.09.2003 — вдруге мін. заст. справ України.

Під час першого терміну повноважень мін. заст. справ у своїй діяльності спирався на постанову Верховної Ради УРСР «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин» від 25.12.1990, яка доручала уряду «при встановленні дипломатичних, консульських, торговельних зносин з іноземними державами виходити з необхідності найбільш ефективного забезпечення інтересів Української РСР та їх пріоритетності» й передбачала акредитацію інозем. коне, установ на території республіки при МЗС та виділення в бюджеті «статті видатків на зовнішньополітичну діяльність». У руслі формування засад власне укр. зовн. політики 27-28.09.1990 у Києві, зокрема, відбулись переговори з офіц. делегацією Угорської Республіки; підписано *українсько-білоруську заяву про взаєностосунки 1990*, розроблено й укладено *українсько-російський договір про основи відносин 1990* (до широкомасштабної угоди від 31.05.1997 був прав, основою двосторонніх відносин). Зростання міжнар. активності республіки в напрямку наповнення її *суверенітету* реальним змістом викликало жорстоку протидію з боку союзного центру, подеколи й нерозуміння з боку світової еліти. Унаслідок цього УРСР не отримала навіть статусу спостерігача на Паризькому самі-ті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1990. На знак протесту 3. вийшов зі складу спільної рад. делегації, очолюваної лідером СРСР *М. Горбачовим*, і залишив конференцію. Незаперечною заслугою міністра стало дип.

забезпечення безпрецедентно швидкого визнання незалежної укр. д-ви. Водночас відкриття посольств і представництв за кордоном вимагало неабияких зусиль від д-ви та її мін. заст. справ щодо розміщення їх на території країни перебування, добору кадрів (на яких у провінційній республіці був дефіцит), масового освоєння ними дип. професії. Але достатньої уваги цьому питанню не приділялось. До зовн.-політ. відомства потрапила значна кількість випадкових людей. Затягнулось створення *Дипломатичної академії України* на базі *Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Було допущено різкий розрив зв'язків із колишніми рад. республіками, нагромаджувались суперечки з Росією. Часто зовн.-політ. заяви та рішення були фактично погіршеною калькою з дій США та країн Зах. Європи.

Із другим приходом на посаду керівника зовн.-політ. відомства 3. заявив про намір продовжувати курс своїх попередників. На зустрічі з главами дип. міст, акредитованих в Україні, 10.10.2000 наголосив: «Наш курс на євроінтег-рацію залишається незмінним. А головна мета зараз полягає в тому, щоб активніше вишукувати нові нестандартні підходи, інструменти і механізми для його реалізації... Визначаючи низьку ефективність суто декларативної дипломатії, ми будемо прагнути до того, щоб наш європейський вибір матеріалізувався в конкретних формах і знаходив розуміння та підтримку європейської спільноти». Водночас виявив прихильність до двовекторної міжнар. політики президента. Із 2003 — радник Президента України зі спец. міжнар. питань. Представник України в комісії ООН з прав людини, чл. Держ. ради з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Твори: «ЮНЕСКО і актуальні проблеми сучасності» (1986), «Нові реалії зовнішньої політики» (1992), «Важливий крок в Європу» (1994), «Україна — ООН: переговори, компроміси, рішення» (1997), «Зовнішня політика України: від романтизму до прагматизму» (2001), «Від внутрішніх потреб до зовнішніх пріоритетів» (2002), «Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін» (2003).

Д.В.Табачник

ЗЛОЧИН міжнародний — міжнар. протиправне діяння, яке порушує міжнар.-прав, норму, основоположну для забезпечення життєво важливих інтересів міжнар. співтовариства, недодержання якої розглядається як

злочин перед міжнар. співтовариством у цілому. При 3. м. об'єктом правопорушення є заг. *міжнародного права принципи*. 3. м. вчинюються д-вами, посадовими особами д-ав, які використовують механізм д-ви у злочинних цілях, а також звичайними виконавцями; вчинюються в безпосередньому зв'язку з д-вою; зазіхають на міжнар. мир і безпеку, загрожують засадам міжнар. правопорядку; тягнуть відповідальність д-ви як *суб'єкта міжнародного права* та персональну кримінальну відповідальність виконавців. Відповідальність за 3. м. настає в рамках міжнародної, а в деяких випадках — нац. юрисдикції. Термін

«міжнародний злочин» виник у результаті доктринальної розробки питань відповідальності д-ав за порушення *норм міжнародного права*. У позитивному праві перші згадки про З. м. у сучас. розумінні зустрічаються на поч. ХХ ст. в актах *Ліги Націй* (Декларація про агресивні війни 1927). У 1996 *Комісія міжнародного права ООН* при розробці статей про міжнар. відповідальність д-ав застосувала як критерій рівень небезпеки правопорушення для життєво важливих інтересів міжнар. співтовариства в цілому та сприйняла поділ правопорушень на *делікти міжнародні* та З. м. До останніх були віднесені: *агресія*, утримання силою колоніального панування, рабство, *геноцид*, *апартеїд*, серйозні порушення середовища проживання людини (забруднення атмосфери, морів). Утім, під тиском представників багатьох д-ав з остаточного варіанта Проекту статей про відповідальність д-ав за міжнар. протиправні діяння (2001) такий поділ правопорушень було усунено. Усі міжнар. правопорушення д-ви, незалежно від ступеня їх тяжкості, рівною мірою вважаються міжнар. протиправними діяннями. Станом на 1.01.2004 З. м. найповніше кодифіковані в численних *договорах міжнародних* і *Римському Статуті Міжнародного кримінального суду*. Багато фахівців виступають за віднесення до цієї ж категорії злочину *тероризму міжнародного*. Розвиток концепції З. м. тісно пов'язаний із розвитком інших *доктрин міжнародного права*, зокрема *суверенітету* та здійснення універсальної юрисдикції. М.М.

Гнатівський, Д.І. Кулеба

ЗЛОЧИНИ ВОЄННІ — такі порушення *війни законів і звичаїв* чи *міжнародного гуманітарного права*, за здійснення яких конкретні фізичні особи несуть кримінальну відповідальність. Ще до початку *Першої світової війни* д-ви

визнали, що певні порушення законів війни, складають злочин. 1945 Статут Нюрнберзького міжнар. воєнного трибуналу визначив З. в. як «порушення законів і звичаїв війни», зокрема вбивства, жорстоке поводження або *депортація* цивільного населення на окупованих територіях; вбивство або жорстоке поводження з *військовополоненими*; вбивство заручників; розграбування суспільної чи приватної власності; безглузде знищення населених пунктів; руйнування, не спричинені воєнною необхідністю. У *Женевських конвенціях з міжнародного гуманітарного права* названі такі З. в., як навмисне убивство; катування й нелюдське поводження, включаючи біол. експерименти; навмисне заподіяння тяжких страждань чи серйозного каліцтва; завдання шкоди здоров'ю; незаконне, невмотивоване й широкомасштабне руйнування та привласнення майна, не викликані воєнною необхідністю; примушування цивільної особи чи військовополоненого служити в збройних силах ворожої д-ви; позбавлення їх прав на неупереджене й нормальне судочинство; незаконне депортування, переміщення цивільної особи; незаконний арешт цивільної особи; взяття заручників. I -й Додатковий протокол 1977 розширив захист, наданий Женевськими конвенціями, у випадку *конфліктів міжнародних*, включивши до числа серйозних порушень проведення мед. експериментів; перетворення цивільного населення чи окремих цивільних осіб або місцевостей, що не обороняються, і демілітаризованих зон на об'єкти нападу; здійснення нападу невідбиркового характеру, що стосується цивільного населення чи цивільних об'єктів, коли відомо, що такий напад стане причиною великої кількості смертних випадків, поранень серед цивільних осіб; віроломне використання на порушення ст. 37 емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця; переміщення державою-окупантом частини її цивільного населення на окуповану нею територію або депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території; невинуватана затримка *репатріації* військовополонених чи цивільних осіб; *апартеїд*; напад на істор. пам'ятки; позбавлення цивільних осіб права на неупереджене й нормальне судочинство. Женевські конвенції та I-й Додатковий протокол зобов'язують д-ви переслідувати в судовому порядку осіб, обвинувачуваних у сер-

йозних порушеннях, чи передавати таких осіб д-ві, готовій здійснити подібне переслідування.

Зазначені норми про серйозні порушення застосовуються лише до міжнар. конфліктів і тільки до дій, вчинених у ході бойових операцій проти «осіб, яким надається сприяння» (поранені чи хворі комбатанти, що воювали на суші й на морі, військовополонені та цивільні особи, що опинились під владою д-ви, громадянами якої вони не є). У випадку, коли жорстокості, вчинені в ході війни, не підпадають під заборонні норми Женевських конвенцій чи I-го Додаткового протоколу, вони можуть становити З. в. у рамках звичаєвого права; такий злочин визначається як «порушення законів і звичаїв війни». Щодо міжнар. конфліктів д-ви погодилися, що до таких злочинів відносяться певні порушення *Гаазьких конвенцій з міжнародного гуманітарного права* та Положень про закони і звичаї війни 1907, зокрема використання отруйних речовин, руйнування міст, не викликане воєнною необхідністю, напад на місцевості, що не обороняються, напади на реліг. і культ, установи, розграбування сусп. й особистої власності. *Римський Статут Міжнародного кримінального суду* називає серед З. в. у міжнар. конфліктах не тільки серйозні порушення Женевських Конвенцій, але й 26 серйозних порушень законів і звичаїв *війни*, більшість із яких д-ви розглядають як злочини ще з часів *Другої світової війни*.

Норм, що регулюють конфлікти неміжнар. характеру, у сучас. міжнар. праві набагато менше. Додатковий протокол II, положення якого здебільшого регулюють дії сторін у ході такого роду конфліктів, не містить

ніяких норм, що визначають відповідальність, а сформоване у звичаєвому міжнар. праві визначення 3. в. є недостатньо чітким. Римський Статут Міжнародного кримінального суду відносить до 3. в. у конфліктах неміжнар. характеру 4 серйозних порушення заг. ст. 3 Женевських конвенцій (зазіхання на життя й фізичну недоторканність, зазіхання на людську гідність, узяття заручників і сумарні страти) і 12 серйозних порушень законів і звичаїв війни (таких, як напади на цивільних осіб, грабїж, зґвалтування, заподіяння каліцтв). Відповідно до Конвенції про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968, до 3. в. строки давності не застосовуються.

М.М. Гнатівський

Злочини міжнародного характеру —

діяння, які посягають на нормальні відносини між державами, завдають шкоди міждерж. співробітництву в різних галузях, а також фізич. та юрид. особам, і підлягають покаранню згідно з нормами, встановленими в міжнар. угодах або згідно з нормами нац. кримінального законодавства відповідно до цих угод. 3. м. х. також називають конвенційними, оскільки співробітництво д-ав у б-бі з конкретними 3. м. х. здійснюється згідно з *договорами міжнародними багатосторонніми*. Специфіка 3. м. х., порівняно зі злочинами міжнародними, полягає в тому, що їхні суб'єкти діють в особистій якості, за власним мотивом, поза безпосереднім зв'язком із політикою тієї чи іншої д-ви. Відповідальність за 3. м. х. настає не за міжнар., а за нац. правом, хоча й на підставі *договору міжнародного*. Підставами для віднесення того чи іншого злочину до категорії 3. м. х. в літературі називають дві обставини: а) сусп. небезпека діяння, що посягає на міжнар. правопорядок; б) наявність спец. міжнар. конвенції про б-бу з таким протиправним діянням або спец. постанов у міжнар. дог-рах подібного змісту. Міжнар. характер мають такі злочини, як *піратство*, ненадання допомоги на морі, *работоргівля*, торгівля жінками та дітьми, розповсюдження порнографічних видань, підробка грошових знаків, легалізація злочинних доходів, *геноцид*, найманство, *тероризм міжнародний*, забруднення мор. середовища, незаконний обіг наркотичних засобів та психотропних речовин

ТОЩО.

М.М. Гнатівський

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДСТВА — 1. Найтяжчі злочини міжнародні, які загрожують існуванню націй та держав, їхньому розвитку та мирному міжнар. спілкуванню й виникають внаслідок тяжкого порушення міжнар. зобов'язань, що мають основоположне значення для забезпечення міжнар. миру й безпеки, права народів на самовизначення, захисту прав особи, охорони довкілля тощо. 2. Те ж, що і злочини проти людяності.

М.М. Гнатівський

Злочини проти людяності — будь-яке з наступних діянь, які вчинюються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо: вбивство; винищення; поневолення; *депортація* або приму-

сове переміщення населення; ув'язнення або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи на порушення основоположних *норм міжнародного права*; катування; зґвалтування, перетворення на сексуальних рабів, примушування до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства подібної тяжкості; переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати за політ., расовими, нац., етнічними, культ., реліг., Тендерними або іншими мотивами, що повсюдно визнані неприпустимими згідно з *міжнародним правом*; викрадення людей; злочин *апартеїду*; інші нелюдські діяння аналогічного характеру, які полягають у навмисному завданні страждань або значних тілесних ушкоджень або значної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю (п. 1 ст. 7 *Римського Статуту Міжнародного кримінального суду*). 3. п. л. є найтяжчими злочинами міжнародними.

Перше визначення терміна «злочини проти людяності» містилось у ст. 6 Статуту Міжнародного воєнного трибуналу 1945. Ця категорія, із часом охоплюючи дедалі більшу кількість конкретних злочинів, також була включена до Статутів Токійського трибуналу, Міжнародного трибуналу колишньої Югославії, Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди та Міжнародного кримінального суду. 3. п. л. частково співпадають зі злочином *геноциду* та злочинами *воєнними*, проте відрізняються від них. На відміну від злочину геноциду, 3. п. л. не обов'язково означають знищення групи «повністю чи частково», як вказується в Конвенції про попередження злочину геноциду й покарання за нього, але звернені проти певної групи людей і здійснюють політику широко розповсюдженого й систематичного насильства. 3. п. л. відрізняються від воєнних злочинів тим, що вони можуть скоюватись як під час війни, так і в мирний час.

Інститут 3. п. л. входить до складу міжнар. звичаєвого права, а відп. міжнар.-прав. норми належать до імперативних норм заг. міжнар. права. Особи, що скоїли 3. п. л., підлягають універсальній юрисдикції, тобто будь-яка д-ва може здійснювати свою юрисдикцію, переслідуючи в судовому порядку особу, яка

вчинила такі злочини, незалежно від місця їх вчинення. Згідно з принципом «аіі іісіісаге, аіі сіесіеге» д-ви зобов'язані самостійно переслідувати або видавати таких злочинців, а також співробітничати в наданні доказів за обвинуваченням у таких злочинах; обвинувачений у скоєнні 3. п. л. не може посылатись на вчинення дій за наказом керівника або уряду, або на свій імунітет як глави д-ви. До 3. п. л. не застосовується

термін давНОСТІ.

М.М. Гнатовський

ЗЛОЧИНИ проти миру — найтяжчі злочини міжнародні, що включають планування, підготовку, розв'язання або ведення агресивної війни або війни на порушення договорів міжнародних, угод чи запевнень, або участь у спільному плані чи змові, що спрямовані на здійснення будь-якої з названих дій (Статут Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнбергу). Концепція «злочинів проти миру» була включена до Статуту Нюрнберзького трибуналу за наполяганням США. 3. п. м. не є власне злочинами воєнними, оскільки останні передбачають протиправну поведінку під час війни. Рез. Генеральної Асамблеї ООН від 3.11.1947 до 3. п. м. віднесено пропаганду війни. До 3. п. м. відносять також діяння, пов'язані із застосуванням зброї масового знищення, порушення дог-ру про роззброєння, масове забруднення атмосфери та морів тощо. За 3. п. м. д-ви несуть політ, та матеріал, відповідальність, а конкретні фізич. особи — індивід, кримінальну відповідальність. Уперше за вчинення 3. п. м. були притягнені головні злочинці воєнні нацистської Німеччини та мілітаристської Японії після Другої світової війни. Ст. 6 Статуту Міжнародного воєнного трибуналу відносить до суб'єктів кримінальної відповідальності за 3. п. м. керівників, організаторів, підбурювачів та поплічників, що брали участь у складанні чи здійсненні спільного плану або змови, спрямованої на скоєння названих злочинів. Посадове становище підсудних, їхній статус як глав д-ав або відповідальних чиновників різноманітних урядових відомств, а також той факт, що вони діяли за наказом уряду чи керівника, не повинні розглядатись як підстава для звільнення від відповідальності чи пом'якшення покарання. Згідно з Конвенцією про незастосування строку давності до воєнних злочинів та злочинів проти миру 1968 представники держ. влади та приватні особи, винні у скоєнні вказаних злочинів, несуть відповідальність незалежно від часу вчинення злочину. Кримінальне переслідування осіб за 3. п. м. ускладнюється через відсутність заг.-визнаного

та достатньо конкретного визначення агресії. Так, у п. 2 ст. 5 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду зазначено, що Суд здійснює юрисдикцію щодо злочину агресії лише після прийняття відп. поправок до Статуту, які будуть містити визначення цього злочину та умови здійснення Судом юрисдикції щодо цього злочину згідно зі Статутом ООН.

М.М. Гнатовський

Злочинних доходів легалізація — злочин міжнародного характеру; дії щодо надання правомірною вигляду володінню, користуванню чи розпорядженню доходами або щодо приховування джерел походження таких доходів. Міжнар. співтовариство приділяє значну увагу б-бі із 3. д. л. Положення, спрямовані на б-бу зі 3. д. л. містяться в Конвенції ООН проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 (для України набула чинності 27.11.1991) та Конвенції ООН проти транснац. організованої злочинності 2000 (Україна ратифікувала 24.02.2004). Із 1990 діє Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (Україна приєдналася 17.12.1997). На інституційному рівні б-бою з легалізацією займаються різні міжнар. орг-ції. Відп. стандарти для д-ав розробляються в Організації Об'єднаних Націй, Європейському Союзі, Раді Європи, Організації американських держав. У 1988 було створено Групу з розробки фінанс. заходів б-би з відмивання грошей (ФАТФ), основне завдання якої полягає в допомозі д-вам боротись зі 3. д. л. Група розробила Рекомендації ФАТФ, імплементація яких у нац. законодавство створює перешкоди на шляху до 3. д. л. Групи такого ж характеру створено для країн Карибського регіону, Азії, Європи, Півд. Африки. В укр. д-ві основним нормативно-прав. актом, присвяченим цій проблематиці, є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від

28.11.2002.

Д.І.Кулеба

Злочинність міжнародна інформаційна —

використання телекомунікаційних інформ. систем і ресурсів, вплив на телекомунікаційні та інформ. системи й ресурси в міжнародному інформаційному просторі з протиправною метою. Визнання 3. м. і. принципово новою потен-

ційною загрозою для світового співтовариства, зумовленою наук.-технол. прогресом та глобальною взаємозалежністю всіх сфер життєдіяльності, підтверджено в Резолюціях Генеральної Асамблеї ООН №53/70 (4.12.1998), №54/49 (1.12.1999), №57/505 (7.11.2002), Європейській конвенції з кіберзлочинності (23.11.2001), Факультативному протоколі до Європейської конвенції з кіберзлочинності (28.01.2003). У міжнар. док-тах класифіковано такі види 3. м. і.: кіберзлочинність — несанкціоноване втручання в інформ.-телекомунікаційні системи та інформ. ресурси (процеси збирання, обробки, накопичення,

зберігання, відображення, пошуку, поширення, використання інформації) з метою порушення функціонування систем або порушення цілісності, конфіденційності й доступності інформ. ресурсів; кібертероризм — протиправне руйнування або загроза протиправного руйнування критично важливих інформ.-телекомунікаційних систем з боку міжнар. терористичних, екстремістських та злочинних угруповань із метою дестабілізації суспільства. Тенденції злочинного використання досягнень у сфері телекомунікацій та інформатизації (збитки від кіберзлочинності, кібер-шахрайства та кібертероризму оцінюються в мільярди доларів) викликають необхідність вироблення єдиної міжнар. політики у сфері *безпеки міжнародної інформаційної* та створення міжнар. механізму контролю для попередження й припинення правопорушень у міжнар.

Інформ. Просторі.

Є. А. Макаренко

ЗЛОЧИНЦІ ВОЄННІ — особи, які вчинили *злочини воєнній* несуть індивід, міжнар. кримінальну відповідальність. Відповідно до Московської декларації СРСР, США та Великобританії від 2.07.1943 головні З. в., тобто особи, чий злочин не пов'язаний з конкретним геогр. місцем, підлягають суду міжнар. військ, трибуналів, тоді як інші (неголовні З. в.) повинні нести кримінальну відповідальність перед судами окремих д-ав. До З. в. не застосовуються жодні строки давності; на них не поширюється право притулку. З. в. підлягають видачі. Міжнародний воєнний трибунал для суду над головними нац. З. в. засідав у Нюрнбергу 20.11.1945-1.10.1946, Міжнародний воєнний трибунал для суду над головними япон. З. в. засідав у Токіо 3.05.1946-12.11.1948. Нюрнберзький і Токійський воєнні трибунали були утворені угодами д-ав і діями

на підставі своїх статутів відповідно до демокр. принципів кримінального процесу. У статутах були сформульовані склади *трьох злочинів проти людства*, за здійснення яких були притягнуті до суду головних З. в.: *злочини проти миру*, воєнні злочини, *злочини проти людства*, *злочини проти людяності*. У 90-х ХХ ст. *Організацією Об'єднаних Націй* було створено два міжнар. кримінальні трибунали *ад хок* для покарання З. в., що вчинили злочини на території колишньої Югославії та в Руанді. 17.07.1998 в Римі було підписано Статут постійно діючого *Міжнародного кримінального суду*, який набув ЧИННОСТІ 1.07.2002.

ММ.Гнатівський

Зовнішнє фінансування — фонди, отримані суб'єктом екон. діяльності або шляхом емісії акцій, або шляхом отримання позики для забезпечення фінансування власної активності. З. ф. — забезпечення фінанс. ресурсами економіки д-ви, соц. потреб і програм, вир-ва продукції, наук.-техн. досліджень, будівництва й переобладнання підприємств, а також утримання бюджетних орг-цій. Джерелами фінансування є кошти інозем. юрид. та фізич. осіб,

МІЖНар. Орг-цій ТОЩО.

І.В. Івлєва

ЗОВНІШНІ запозичення — сума фінанс. зобов'язань країни інозем. кредиторам, що повинна бути виплачена у встановлений термін. Існують такі види З. з.: капітальні (термін погашення платежу по яких ще не настав) і поточні (термін погашення платежу по яких настане в найближчому майбутньому або вже настав); по позиках на комерційній та пільговій основі; по офіц. позиках, позиках від приватних інвесторів, позиках від міжнар. фінанс. орг-цій. За строком дії виділяють такі групи З. з.: короткотермінові — зі строком погашення до 1 року, середньотермінові — зі строком погашення від 5 до 10 років, довготермінові — зі строком

ПОГАШЕННЯ БІЛЬШ НІЖ 10 РОКІВ.

І.В. Івлєва

ЗОВНІШНІЙ борг — заборгованість д-ви по непогашених *зовнішніх запозиченнях* і відсотках, що не виплачені по них. З. б. державний складається із заборгованості даної д-ви перед міжнар. і регіональними банками, урядами, приватними інвесторами. Поточний З. б. державний — борг, по якому термін погашення настає в поточному або найближчому бюджетному році. Капітальний З. б. — борг, термін платежу по якому

ще не настав. З. б. визначає держ. заборгованість, яка підлягає сплаті у встановлені терміни, міжнар. валютно-фінанс. орг-ціям, офіц. урядовим інститутам (центр, банкам й урядам), приватним банкам. Його класифікують за такими ознаками: видами кредитів (банківські, комерційні, фінансові), умовами кредитування (на ринкових умовах, пільгові), термінами сплати (короткострокові — до 1 року, середньострокові — до 5 років, довгострокові — понад 5 років), джерелами кредитування (державні, приватні, міжнародні). З. б. передбачає сплату інозем. *валютою* або товарами та послугами зобов'язань. Зовн. заборгованість д-ви, термін оплати якої не настає в поточному або найближчому бюджетному році, зараховують до капітального З. б. Його відрізняють від поточного З. б., термін сплати якого настає

Найближчим часом.

І.В. Івлєва

ЗОВНІШНІЙ РИНОК — сфера товарно-грошових відносин між країнами, що пов'язані участю в міжнар. поділі праці. З. р. розкривається через систему зовн. екон. зв'язків, які формують середовище та структуру З. р. Зовн.-екон. зв'язки є системою екон. відносин, що виникають у процесі руху ресурсів всіх видів між д-вами та екон. суб'єктами різних країн. Двосторонні відносини даного типу охоплюють усі сфери екон.

життя д-ви, а передусім її виробничу, торг., інвестиційну та фінанс. діяльність. Сутність зовн.-екон. зв'язків як екон. категорії полягає в її функціях: орг-ції та обслуговуванні міжнар. обміну природ. ресурсами й результатами праці у вартісній формі; міжнар. визнанні споживчої вартості продуктів міжнар. поділу праці; орг-ції міжнар. грошового обігу. Одночасно зовн.-екон. зв'язки виступають інструментом впливу на екон. систему д-ав через механізм зовн.-екон. діяльності, за допомогою якого попит на товари З. р. переносяться на внутр.

РИ НОК Д-ВИ.

І.В. Івлєва

Зовнішніх запозичень консолідація.

Консолідовані зовн. запозичення окремої країни за існуючою методологією включають зовн. борг д-ви, заборгованість, що гарантована д-вою, і приватний негарантований борг. За термінами консолідований *зовнішній борг* підрозділяється на довгостроковий і короткостроковий. При З. з. к. окремої країни враховуються: суми заборгованості за одержаними

кредитами від д-ав; заборгованість за кредитами, наданими приватними установами; суми боргів унаслідок незбалансованості *балансу платіжного*; суми перевищень надходжень інозем. інвестицій над вивезенням власних; заборгованість за кредитами міжнар. кредитно-фінанс. орг-цій. З. з. к. є методологією розрахунку спец. показника, що використовується з метою узагальнення даних про зовн. заборгованість окремої д-ви чи групи країн, аналізу рівня й динаміки зовн. боргу, розрахунків здатності країни обслуговувати зовн. борги.

Упродовж 1970-80-х була поширена практика залучення кредитів, коли стороною-позичальником виступали власне держ. інституції, або надавались держ. гарантії під інші інозем. позики. У 1990-х таке кредитування стало менш поширеним. З огляду на масивні відтоки капіталу протягом 1980-х із багатьох країн, що розвиваються, негайною потребою стала необхідність показати безпосередню причину поглиблення держ. зовн. неплатоспроможності (у т. ч. держ. (публічного) або гарантованого д-вою боргу). Проблема зовн. заборгованості країни загострювалась не стільки внаслідок надмірного держ. зовн. боргу, скільки завдяки зростанню показників заг. заборгованості країни. Держ. закорд. запозичення збільшуються одночасно зі зростанням обсягів дефіциту поточного *балансу зовнішньоторговельного*, зростаннями резервів у інозем. *валюті* й валових відтоків приватного короткострокового капіталу. Держ. закорд. запозичення зростають одночасно зі зменшенням обсягів чистого притоку довгострокового приватного капіталу. Водночас зростання чистої зовн. заборгованості країни визначається лише обсягом дефіциту поточного балансу: чисті притоки довгострокового приватного капіталу більші, ніж дефіцит поточного балансу, відображаються в резервах в інозем. валюті або валових відтоках приватного короткострокового капіталу.

На практиці при розгляді проблеми обслуговування держ. заборгованості велике значення може мати те, який з останніх двох показників переважає. Якщо валові відтоки приватного короткострокового капіталу великі за обсягами, навіть коли чиста заборгованість зросла незначно, д-ва може й далі мати складнощі з обслуговуванням запозичень. Це трапляється, перш за все, завдяки тому, що держ. інституції не мають можливості використовувати доходи

резидентів у вигляді відсотків на їхні закорд. приватні інвестиції з метою обслуговування держ. або гарантованих д-вою зовн. запозичень. Отже, з іншого боку, З. з. к. розглядається як регулятивний захід в умовах надмірної зовн. заборгованості тієї чи іншої д-ви з метою недопущення впливу зовн. шоків, відпливу капіталів тощо. З. з. к. передбачає впровадження інструментів держ. контролю за зовн. запозиченнями, у т. ч. приватним сектором, обмеження одержань інозем. кредитів держ. установами. З. з. к. можна розглядати як передумову проведення реструктуризації ЗОВН. боргу.

В.І.

Мазуренко

Зовнішніх зносин органи — сукупність держ. органів та осіб, які мають право представляти інтереси держави та її громадян у процесі здійснення міжнар. зв'язків. Розрізняють внутр.-держ. й закорд. З. з. о. До перших відносяться органи заг. політ. керівництва: *глава держави, глава уряду, парламент, уряд, відомство закордонних справ*, а також органи, які здійснюють зовн. зносини в окремих галузях. З. з. о. за кордоном можуть бути постійними (*дипломатичне представництво, консульська установа, постійне представництво при міжнародній організації*) або тимчасові (делегації на *міжнародних конференціях, двосторонніх переговорах, спеціальні місії* та ін.). Діяльність З. з. о. регулюється як нац. законодавством, так і *нормами міжнародного права*.

МЛ. Кулінич, О.С. Полторацький

Зовнішніх зносин органи спеціалізовані — структурні підрозділи в центр, галузевих (відомчих) органах держ. влади, що створюються з метою ефективного здійснення функцій зовн. зносин держави з іншими країнами. З. з. о. с. складаються здерж. службовців, спеціалістів, фахівців та експертів, які працюють в управліннях, відділах зовн. зносин міністерств, відомств, обласних і міських держадміністрацій. Вони

ведуть переговори й готують до підписання міжнар. док-ти (*договори міжнародні, угоди, протоколи й меморандуми* про співробітництво) з галузевих питань, стежать за виконанням договірних зобов'язань д-ви, у конкретних галузях співробітництва, які відносяться до сфери їхньої компетенції. Діяльність З. з. о. с. регламентується відп. положеннями про мін-ва, відомства та органи держ. управління. Як правило, їхні співробіт-

ники не є дип. працівниками (не перебувають на *дипломатичній службі*), зазвичай мають статус держ. службовця. Координацію діяльності З. з. о. с. покладено відп. Указом Президента України на *Міністерство закордонних справ України*. *М.Л. Кулінич*

Зовнішніх зносин органи тимчасові —

категорія закорд. держ. *зовнішніх зносин органів*, до якої відносяться різноманітні делегації, окремі уповноважені представники за кордоном, а також спостерігачі на міжнар. конференціях, з'їздах, у міжнар. комісіях, представники на держ. ювілеях, коронаціях, траурних церемоніях тощо. З. з. о. т. створюються відп. нормативними актами центр. органів зовн. зносин д-ви (*глави держави, глави уряду, відомства закордонних справ* тощо) для виконання окремих конкретних доручень зовн.-політ. керівництва д-ви, спец. представницьких функцій, ведення *переговорів міжнародних*. *м.л. Кулінич*

Зовнішньоекономічна діяльність — форма торг.-екон. діяльності держави, орг-цій, установ усіх форм власності, пов'язана з *експортом* та *імпортом* товарів, послуг, реалізацією спільних проектів, утворенням спільних виробничих, торг., трансп. структур за участі міжнар. фінанс. капіталу, кредитів, інвестицій. Цей механізм зовн.-екон. зв'язків передбачає відкритий характер економіки, інтеграцію її в міжнар. торг.-екон. систему, в міжнар. регіональні й ТОВАРНІ РИНКИ. *В.І. Серажим*

Зовнішньоекономічна політика — один

з основних макроекон. інструментів, застосовуваний для прискорення або уповільнення екон. зростання всередині країни; держ. політика в області *експорту* й *імпорту*, митних зборів, тарифів, обмежень, залучення інозем. капіталу й вивезення капіталу за рубіж, зовн. позик, надання екон. допомоги іншим країнам, здійснення спільних екон. проектів. Проявами З. п. є свобода торгівлі (відсутність установлених д-вою обмежень у вигляді штучних бар'єрів на ведення торгівлі між приватними особами й фірмами в країнах), *протекціонізм* ТОЦО. *Р.О. Заблоцька*

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ — сукупність напрямів, форм і методів торг.-екон. та наук.-техн. співробітництва, а також кредитних і ва-

лютно-фінанс. відносин певної країни із закорд. д-вами з метою ефективного використання Переваг МДЖНар. ПОДІЛУ Праці. *В.І. Серажим*

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЦІНИ — ціни, за якими здійснюються розрахунки із закорд. партнерами при *імпорті* (імпортні ціни) та *експорті* (експортні ціни) товарів або при продажу їх усередині країни інозем. покупцям за іноземну *валюту*; встановлюються за взаємною домовленістю між продавцем та покупцем на світовому ринку. При формуванні З. ц. враховуються *світові ціни, валютні курси*, особливості кон'юнктури зовн. та внутр. ринків, умови здійснення угоди, методи держ. регулювання цін у країнах-партнерах, рівень *митних тарифів*. Тому З. ц. можуть відрізнятися від світових цін.

В.П. Маіуренко

Зовнішньої політики засоби — сукупність матеріал. та нематеріал. факторів, що забезпечують *актору міжнародному* здатність реалізовувати свою суб'єктність у *міжнародних відносинах*. Категорія З. п. з. знайшла прихильників як серед дослідників міжнар. відносин, що продовжували реалістичну традицію (вважаючи З. п. з., які є в розпорядженні міжнар. актора, детермінантою його позиції в ієрархії міжнар. системи), так і їхня послідовних критиків, які цю категорією використовують як альтернативну *«влади — сили» концепції*.

А.Л. Субботін

Зовнішньої торгівлі економічна ефективність — результативність *зовнішньої торгівлі*, яка визначається сукупністю показників, що характеризують доцільність експортно-імпортних операцій. З. т. є. є. визначається співвідношенням витрат вітчизняних виробників на виготовлення імпортних товарів і витрат на виробництво експортних товарів. З. т. є. є. розраховують для розробки й обґрунтування планів розвитку зовн. торгівлі, здійснення закупівлі або продажу окремих товарів тощо. Якщо витрати на вітчизняне вир-во необхідної продукції, яку заплановано отримати від *імпорту*, більші, ніж витрати на вир-во експортних товарів, то такий зовн.-торг. обмін є економічно вигідним. Частковими показниками З. т. є. є. є ефективність *експорту* та ефективність імпорту. Ефективність експорту вимірюється відношенням вартості в зовн.-торг. цінах товару, вивезеного з країни,

до його вартості у внутр. цінах. Ефективність імпорту вимірюється відношенням вартості імпортного товару, що реалізується на внутр. ринку за внутр. цінами, до його вартості за зовн.-ТОРГ. ЦІНАМИ. *І.С. Кравченко*

Зовнішньої торгівлі фінансування — інтегральний термін для позначення фінансування *експорту* та *імпорту*. З. т. ф. здійснюється кредитними інститутами або спец. банками, зокрема закорд. банками. Розрізняють коротко-, середню- та ДОВГОСТрОКОВе З. Т. ф. *З.О. Луцишин*

Зовнішньополітична інформація — сукупність відомостей та фактичних даних про внутр. і зовн. стан інозем. країн, що використовуються для оцінювання ситуації та розробки й прийняття зовн.-політ. рішень держави. З. і. є важливою складовою *дипломатичної служби*, посідає провідне місце в повсякденній діяльності *дипломатичного представництва* й передбачає збирання, обробку, аналіз та доповідь до центр. органів зовн. зносин акредитуючої д-ви даних про ситуацію та події в країні перебування та в регіоні, де ця країна розташована, відношення країни перебування до актуальних проблем міжнар. життя. Цей напрямок діяльності дип. структур регламентований *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961*. Так, у ст. 3 вказаного док-та підкреслюється, що до функцій дип. представництва відноситься «з'ясування всіма законними засобами становища і подій у державі перебування і повідомлення про них уряду акредитуючої держави». У затвердженому розпорядженні Президента України від 22.10.1992 «Положенні про дипломатичне представництво України за кордоном» до функцій дип. представництва відноситься «з'ясування всіма законними засобами становища і подій у державі перебування та інформування про них відповідних органів України» (п. 4); «поширення у державі перебування інформації про становище в Україні та події міжнародного життя» (п. 5). Важливими джерелами З. і. вважаються: особисті контакти й бесіди глави закорд. дип. представництва з політ. керівництвом країни перебування, зустрічі дип. представників з інозем. *дипломатами*, поїздки по країні, прес-конференції та брифінги, вивчення офіц. док-тів щодо зовн. та внутр. політики країни перебування, публікації в місцевих засобах масової інформації. *М.А.Кулінич*

Зовнішньополітична пропаганда (від лат. *propaganda* — те, що підлягає поширенню) — технологія формування сусп. думки, мотивації поведінки суспільства або маніпулювання політ. ідеологією. З. п. пов'язана зі значними потрясіннями та подіями міжнар. масштабу: світовими війнами, рев-ціями, іншими сусп. трансформаціями, які сприяють поширенню нових (прогресивних/регресивних) ідеалів, що впливають на значні маси населення інших країн. Пропаганда поширюється через ЗМК (друковані, телерадіомовні, електронні), рекламу, публічне інформування тощо, але їй, як правило, притаманне прагнення контролювати засоби та канали комунікації, тобто впливати на світогляд. Усі д-ви більшою чи меншою мірою здійснюють пропагандистську діяльність (як усередині країни, так і за кордоном), що визначається як громад. інформ. програма, ефективність якої залежить від ступеня свободи вираження поглядів, демократичності та плюралізму влади, незалежності ЗМК. Основні напрями пропаганди: іміджево-політичний (інформація, яка формує бажаний образ влади й суспільства); маніпулятивний (інформація, яка поширює маніпулятивні міфологеми, спрямовані на створення атмосфери підозр щодо політ. намірів і дій інших д-ав). Особливого міжнар. розмаху набула З. п. протягом ХХ ст., коли істор. умови зумовили розкол світу на дві протилежні соц.-екон. системи. Саме тоді пропаганда стала невід'ємним елементом *зовнішньої політики*, партнером *дипломатії* в розподілі й перерозподілі світу, тобто стала виконувати ідеолог. функції як інструмент втручання у внутр. справи інших д-ав (так, до апарату З. п. у Великій Британії належить Міністерство інформації й Департамент пропаганди на супротивника, у ФРН — Військ. бюро преси і друку, у США — Комітет сусп. інформації, спец. наук, центри пропаганди — Гуве-ровський інститут війни, рев-ціта миру тощо). Основні цілі З. п.: розвиток двостороннього (багатостороннього) співробітництва д-ав у різних сферах міжнар. діяльності; активізація ділових зв'язків зі світовим співтовариством; протидія контрпропаганді. Інформ.-пропагандистська діяльність зовн.-політ. відомств та *дипломатичних представництв* здійснюється, контролюється та регулюється д-вою, а також спеціально уповноваженими групами експертів, агентствами, компаніями тощо.

В умовах глобалізації інформ.-комунікаційних систем пропаганда перетворилась на могутній політ. інструмент інформ. впливу на світову громад. думку для переконання в підтримці політ. рішень і конкретних дій (інформ. війни США в Перській затоці (1991-2004), операція «Помста» в Афганістані, коли обидві сторони конфлікту намагались впливати на світову спільноту через телебачення й міжнар. Інформ. ПОТОКИ). *Є.Л.Макаренко, О.П.Кучмій*

Зовнішньополітичне планування — сукупність методів та засобів, що дозволяють обрати з множини можливих варіантів здійснення зовн.-політ. діяльності оптимальний, завдяки якому найефективніше досягається мета. Процес З. п. тісно пов'язаний із визначенням нац. інтересів д-ви та *стратегією зовнішньополітичною*. Необхідними умовами для ефективного планування є: централізація задіяних у виконанні плану структур; наявність визначеної лінії поведінки д-ви, висококваліфікованих кадрів аналітиків; раціональна орг-ція відносин усередині держ. апарату. З. п. спирається на внутр.-політ. ситуацію в д-ві, у т. ч. на наявні в ній ресурси — кадровий, екон., демографічний, військ., наук.-техн., культ. потенціали. Співвідношення цих ресурсів визначає можливості зовн.-політ. діяльності д-ви в

окремих напрямках, ієрархію пріоритетів у постановці й реалізації зовн.-політ. цілей. Удерж. структурах переважної більшості сучас. країн існують спец. органи, які займаються зовн.-політ. діяльністю та контролюють її: мін-ва закорд. справ (або зовн. стосунків), парл. комітети з питань зовн. політики тощо. Такі органи мають спеціалізовані підрозділи, що займаються аналізом та плануванням зовн.-політ. діяльності. З. п. має регіональні особливості. Напр., у сфері безпеки З. п. в європ. д-вах здійснюється з урахуванням двох найістотніших для стабільності в Європі процесів — європ. інтеграції та міграції з країн

«третього СВИТУ».

М.С. Каменецький

Зовнішньополітичні комунікативні технології—системний процес обміну інформ. потоками на міжнар. рівні, призначений забезпечити формування та підтримання міжнар. іміджу держави й просування її нац. інтересів. Існують різні класифікації З. к. т.: за методами впливу (психологічні, інформаційно-технологічні, соціальні, соціокультурні тощо); за інтенсивністю впливу (слабоінтенсивні та гіперінтенсивні); за функціональністю (спрямовані на забезпечення радикальних змін у свідомості або на створення сприятливого контексту для можливих майбутніх дій); за характером впливу (технології прямого та непрямого впливу); за спрямованістю (контентні та фонові). Забезпечення сучас. *зовнішньої політики* здійснюється традиційними З. к. т. (інформ.-аналітична робота територ. і функціональних департаментів зовн.-політ. відомства д-ви, дип. заходи дип. представництв в інших д-вах), медіа та мережевими технологіями (див. *Медіа-дипломатія; Дипломатія імідже-ва*), технологіями *брендингу державного*. З. к. т. забезпечують політ. систему міжнар. відносин, оперативне реагування на зміну ситуації, прогнозування розвитку подій на основі аналізу інформ. масивів, адекватний вплив на небажані зміни. Розвинені д-ви створюють розгалужену структуру орг-цій, що забезпечують ефективність застосування зовн.-політ. комунікацій, зокрема таких, як преса, радіо, телебачення, *Глобальна інформаційна мережа*, виставкова діяльність, публічне представництво, видавнича справа, кіно та аудіовізуальні засоби тощо.

С.А. Макаренко, О.М. Флюр

Зовнішньополітичного рішення механізм

ПРИЙНЯТТЯ — система інституцій, які на постійної основі та за своєю компетенцією займаються розробкою *зовнішньої політики* колективного *актора міжнародного*. Механізм прийняття зовн.-політ. рішень д-ви складається, у більшості випадків, з інститутів та агенцій системи виконавчої влади. Інші гілки влади — представницька та судова — у переважній частині країн світу позбавлені можливостей для активного та постійного впливу на більшість рішень виконавчої влади з питань зовн. політики. Тенденції розвитку держ. З. р. м. п. полягають, з одного боку, в розширенні кола бюрократичних установ, що займаються їх розробкою на різних етапах формування зовн.-політ. курсу д-ви, а з іншого — у зменшенні ролі *дипломатичної служби*, передусім системи постійних зовн. представництв, на користь дипломатії *ad hoc* та *дипломатії багатосторонньої* в рамках міжнар. орг-цій і конференцій.

А.А. Субботін

Зовнішньоторговельна експансія — розширення сфер впливу монополістичних об'єднань і груп, а також держав в області *зовнішньої*

торгівлі, що знаходить свій прояв у посиленні б-би за джерела сировини та ринки збуту. З. є. — складова частина екон. експансії, яка є розширенням сфери екон. впливу, екон. дій країни, концерну, фірми шляхом витіснення інших суб'єктів захоплення ринків, придбання ресурсних ДЖерел.

І.В.

Івлєва

Зовнішньоторговельна квота — різновид нетарифних заходів з регулювання *зовнішньої торгівлі*, що вводиться держ. і міжнар. органами з обмеження вир-ва, *експорту* та *імпорту* товарів. Підґрунтям для даних обмежень можуть бути захист нац. інтересів д-ви, зобов'язання країни по міжнар. угодах. Експортні квоти зазвичай вводяться відповідно до міжнар. стабілізаційних угод, що встановлюють частку кожної країни-учасниці угоди у вир-ві або експорті товару. Квоти встановлюються при добровільному обмеженні експорту товарів до певної країни. У рамках встановлених квот експорт й імпорт товарів здійснюється за ліцензіями, що видаються уповноваженими держ. установами. З. к. використовується як захід для обмеження кількості товару, що перетинає кордон, за умови спільної погодженості країн та для захисту нац. ринку. Інше визначення З. к. — показник, який характеризує співвідношення між вартістю експортно-імпортних поставок країни та ВВП. З. к. визначають як відношення сукупної вартості експорту та імпорту, поділеної на половину та зіставленої з вартістю вироблених товарів і послуг, за винятком тієї частини, яка витрачається в процесі вир-ва повністю, тобто предметів праці. З. к. є узагальненим показником реальної відкритості (й водночас залежності) нац. економіки лише в зіставленні з екон. потенціалом країни.

І.В. Івлєва

Зовнішньоторговельний баланс країни —

співвідношення вартості *експорту* й *імпорту* товарів за встановлений період часу. З. б. к. включає фактично оплачені й здійснені в кредит товарні угоди та складається по окремих країнах і по групах д-ав.

Р.О. Заблоцька

Зовнішньоторговельний оборот — сума вартостей *експорту* й *імпорту* країни чи групи країн за встановлений період: місяць, квартал,

рІК.

Р.О. Заблоцька

Зовнішньоторговельні операції — усі

види експортно-імпортних операцій з продажу товарів, послуг, ліцензій, технологій тощо. Характерною рисою цих операцій (угод) є участь у них інозем. юрид. особи (нерезидента). У *міжнародній торгівлі* виділяють чотири основні види З. о.: експортна операція — продаж інозем. контрагенту товару з вивезенням його за межі країни; імпортна операція — придбання товару в інозем. контрагента з вивезенням його в країну; реекспортна операція — продаж із вивезенням за межі країни раніш імпортованого, непридатного (або не підданого переробці) товару; реімпортна операція — придбання із ввезенням із-за кордону раніш експортованого й непридатного (або не переробленого там) товару. Порядок здійснення З. о. (угод) в Україні регламентується Цивільним, Господарським та Митним кодексами, Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та іншими законодавчими актами України.

ом.Григорів

ЗОВНІШНЯ політика — система дій *актора міжнародного*, спрямована на забезпечення впливу на поведінку інших суб'єктів міжнар. відносин та пристосування до наслідків процесів *системи міжнародної*. З. п. того чи іншого актора не зводиться до окремих дискретних актів, а має характер зовн.-політ. діяльності, в основі якої лежить більшою або меншою мірою формалізована стратегія поведінки в міжнар. середовищі. За своїм функціональним змістом З. п. актуалізує соц. інтереси в індивід., корпоративному та універсальному аспектах, а також у субнац., нац., регіональному та глобальному вимірах. У сучас. теорії міжнар. відносин більшість дослідників схиляється до визнання діалектичного характеру взаємодії внутр. та З. п. д-ав, конкретний стан якої, не в останню чергу, залежить від статусу суб'єкта міжнар. відносин.

А.А. суШтін

ЗОВНІШНЯ політика України. Відновлення незалежності України 24.08.1991 та розвиток її держ. інститутів припав на період кардинальних політ. змін у системі *міжнародних відносин*, пов'язаних із завершенням «Холодної війни», розпадом «соціалістичного табору» та припиненням глобальної конфронтації між *наддержавами*. У Європі ці зрушення позначились насамперед виникненням нових незалежних д-ав та зникненням військ.-політ. й ідеолог. протистояння. У процесі формування власної *зовнішньої політи-*

ки Україна ставила дві основні цілі: забезпечення визнання її незалежності та *суверенітету*, сприяння закріпленню та подальшому розвитку державотворчого процесу, політ. та екон. реформ у д-ві; забезпечення її входження до світового співтовариства як повноправного та впливового *актора міжнародного*, використання наявних екон. та ресурсного потенціалів, геополіт. становища для закріплення належної ролі України в європ. регіональній системі.

Основні засади З. п. У. визначено Конституцією України (28.07.1996), її принципи та завдання викладені в Декларації про держ. суверенітет (1990), Постанові ВР України про «Основні напрями *зовнішньої політики України*» 1993, Законі України про основи нац. безпеки України (2003). З. п. У. базується на принципах рівноправності та відкритості, взаємоповаги та взає-мовигідності, невтручання д-ав у внутр. справи одна одної. Україна обстоює непорушність міжнар. миру та безпеки, засуджує використання війни як засобу політики, дотримується принципу незастосування сили та загрози силою, прагне до вирішення міжнар. суперечок лише мирними засобами, визнає примат *міжнародного права*, пріоритет заг.-визнаних норм міжнар. права перед нормами внутр.-держ. права. Як основа З. п. У. проголошена відсутність територ. претензій до сусідів, у свою чергу укр. д-ва не визнає жодних територ. претензій до себе. Україна проголосила, що буде неухильно дотримуватись міжнар. стандартів *прав людини*, забезпечувати права нац. меншин, що мешкають на її території, вживати належних заходів щодо збереження нац. самобутності українців за її межами згідно з нормами міжнар. права.

Завданнями З. п. У. є: утвердження та розвиток незалежної укр. д-ви; забезпечення стабільності міжнар. становища України, її територ. цілісності та недоторканості її кордонів; захист прав, інтересів громадян України та її юрид. осіб за кордоном; створення умов для підтримання контактів із зарубіжними українцями; поширення у світі образу України як надійного й передбачуваного партнера. У З. п. У. проявляється прагнення д-ви брати активну участь у світовій політиці, виступати на міжнар. арені як самостійний та динамічний актор (див. *Міжнародні ініціативи України*). Саме відп. зовн. політика д-ви та

послідовне виконання нею взятих на себе міжнар. зобов'язань сприяли закріпленню у світі ставлення до укр. д-ви як до надійного та прог-

нозованого партнера. Формуванню такого ставлення сприяли, зокрема, добровільна відмова України від третього в світі за потужністю ядерного потенціалу та приєднання до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968* як без'ядерної д-ви, дотримання зобов'язань щодо скорочення звичайних озброєнь (див. *Договір про звичайні збройні сили в Європі 1990*), врегулювання *територіальних спорів* із сусідніми д-вами, закриття Чорнобильської атомної станції тощо.

Особливе місце в З. п. У. посіли завдання інтеграції укр. економіки у *світове господарство*, забезпечення екон. реформ у д-ві. Т. зв. «економізація» зовн. політики стала відмітною рисою сучас. періоду укр. історії, наочним проявом її прагматичної орієнтації на досягнення конкретних цілей у сусп. розвитку. Розвиток пром., торг, та фінанс. зв'язків із д-вами світу, активне співробітництво з міжнар. екон. орг-ціями виступають важливим фактором внутр. екон. розвитку укр. д-ви. Україна активно співпрацювала зі світовими та європ. фінанс. структурами (*Міжнародний валютний фонд*, Світовий банк, *Європейський банк реконструкції та розвитку* та ін.) у проведенні внутр. реформ у д-ві, прагне набути членства в *Світовій організації торгівлі* для посилення зайнятих із часу набуття незалежності позицій у *міжнародній торгівлі*. Для України залишається важливим використання зарубіжного екон. потенціалу та досвіду ринкового господарювання для прискорення реформ уд-ві, залучення інозем. інвестицій у нац. економіку, сприяння модернізації управління в економіці та запровадження нових технологій. Зусилля З. п. У. також спрямовані на встановлення та розвиток наук.-техн. співробітництва з розвиненими країнами світу, скерованого на підтримку нац. науки й освіти, збереження інтелектуального потенціалу д-ви, інтегрування його у світовий наук, та інформ. простір.

Провідним пріоритетом З. п. У. є інтегрування "д-ви в європ. та євроатлантичні структури. Стратегічним курсом д-ви, що визначає основні напрямки її сучас. зовн.-політ, та внутр. розвитку, є *Європейський вибір України*, який передбачає її поступове інтегрування в ЄС. Відносини України з ЄС базуються на положеннях *Угоди про партнерство і співробітництво України і Європейських співтовариств та їхніх країн-членів 1994*, розвиваються в політ., екон., безпековій, наук.-техн. та інших сферах і спираються на розгалужену структуру двостороннього співро-

бітництва: саміти Україна — ЄС тощо. Стосунки з *НАТО* розглядаються Україною в контексті забезпечення нац. безпеки, а також як засіб зміцнення європ. регіональної безпеки. За роки незалежності Україні вдалося розвинути конструктивний діалог із НАТО з широкого кола питань європ. безпеки. Відносини України із НАТО формалізовані в рамках *Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО 1997*, а також у рамках *Ради євроатлантичного партнерства* та програми «*Партнерство заради миру*». Україна не виступає проти *НАТО розширення на Схід* у принципі, але заперечує утворенню нових ліній поділу континенту внаслідок розширення, а також наполягає, щоб воно супроводжувалось подальшою розбудовою особливого партнерства між Україною та НАТО. Укр. д-ва надає вагомості розвитку інших напрямів європ. регіонального співробітництва, особливо в безпековому вимірі. Вона розглядає *Організацію з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)* як важливий механізм забезпечення регіональної безпеки міжнародної, виступає за подальше розширення сфери діяльності ОБСЄ, зміцнення та підвищення ефективності діяльності її структур.

Пріоритетними напрямками у сфері двосторонніх відносин є розвиток політ., екон., наук.-техн., культ, та інших стосунків із сусідніми д-вами. Україна послідовно дотримується курсу на укладення з такими д-вами повномасштабних договорів про добросусідство й співробітництво з метою закріплення існуючих держ. кордонів та розбудови добросусідських та взаємовигідних відносин у всіх галузях. Значну увагу Україна приділяє інтегруванню разом із сусідніми д-вами в структури субрегіональної співпраці: *Центральноєвропейську ініціативу*, *Чорноморське економічне співробітництво* тощо. Відносини із зах. д-вами розглядаються як основний засіб забезпечення інтегрування України у світову економіку, зміцнення її ролі в європ. справах, створення умов для розширення участі та входження в недалекому майбутньому укр. д-ви до європ. та євроатлантичних структур. Ключову роль як партнери з-поміж зах. д-ав для України відіграють США та провідні зах.-європ. д-ви. Особливості геополіт. розташування України, її екон. становища, стану госп. зв'язків, а також істор. та культ, розвитку зумовлюють особливе місце укр.-рос. відносин у системі З. п. У. Через різно-плановість, багатовимірність та значимість для розвитку України та європ. регіону загалом ці

відносини за своїм характером мають бути саме «стратегічним партнерством», визначальною характеристикою якого стає постійне поглиблення взаємозалежності двох д-ав. Основою для розбудови укр.-рос. відносин є, насамперед, *українсько-російський договір про дружбу, співробітництво і партнерство 1997*.

Серед зовн.-політ, пріоритетів України важливе місце відводиться співробітництву з д-вами пострад. простору: подальший розвиток двосторонніх відносин та співробітництво в між-держ. регіональних орг-ціях. Україна як дер-жава-засновниця *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* виступає за активізацію багатостороннього екон. співробітництва, розвиток торг.-екон. та інших зв'язків між країнами СНД на засадах суверенного партнерства, рівноправності та взаємовигоди. Водночас вона активно розвиває співпрацю з пострад. країнами в таких угрупованнях як *ТУУАМ, СЕП та ін.* Головним завданням 3. п. У. на пострад. просторі є створення *зони вільної торгівлі*, сприяння розвитку пром. кооперації тощо. Водночас Україна виступає проти створення наддерж. інституцій у рамках СНД та інших регіональних структур, перетворення СНД у наддержавну структуру федерат, чи конфедеративного характеру. Традиційно важливе місце в 3. п. У. займає діяльність в *Організації Об'єднаних Націй*, одним із засновників якої є Україна, та *спеціалізованих установах ООН*. Активна участь України в цих міжнар. орг-ціях є одночасно інструментом утвердження д-ви на міжнар. арені та засобом ефективного впливу на розвиток світової системи, сприяє здійсненню прагнення укр. д-ви до дієвої участі у формуванні нового міжнар. порядку. Україна надає першочергового значення миротворчій діяльності ООН, спрямованій на відвернення та врегулювання міжнар. конфліктів та є одним із провідних учасників миротворчої діяльності під егідою ООН по всьому світі. Особливості істор. розвитку укр. етносу зумовили його геогр. розпорошеність, призвели до утворення чисельних нац. укр. осередків у багатьох країнах у різних частинах світу. Тому підтримання контактів з укр. діаспорою є для 3. п. У. особливим завданням, покликаним сприяти розвитку гуманітарних та інших контактів зарубіжних українців з істор. Батьківщиною. Важливою функцією 3. п. У. є захист прав зарубіжних українців, пов'язаних із збереженням ними своєї нац. ідентичності. У процесі становлення та роз-

будови незалежної України її зовн. політика відіграла суттєву роль в утвердженні міжнар. статусу укр. д-ви, створенні позитивного іміджу України у світі та визначенні її місця в сучас. світових Процесах.

Л.В. Губерський

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ — торгівля між покупцями й продавцями різних країн світу, що складається з *експорту та імпорту* товарів та послуг. Зовн. і *міжнародну торгівлю* характеризують три важливі параметри: заг. обсяг проданої продукції, товарна та геогр. структури. Для більшості д-ав 3. т. є основною формою зовн.-екон. зв'язків. Виникла в епоху стародавніх цивілізацій. Базується на міжнар. поділі праці, спеціалізації окремих країн на вир-ві певних товарів та послуг, що зумовлено двома чинниками: нерівномірним розподілом між країнами екон. ресурсів (природних, людських, фінансових) і різною ефективністю вир-ва окремих товарів і послуг, яке базується на передових технологіях, високому рівні концентрації вир-ва (ефект масштабу), істор. і культ. традиціях націй тощо. 3. т. є засобом підвищення продуктивності використання ресурсів, її розвиток позитивно впливає на вир-во та зайнятість. Вивезення товарів збільшує сукупний попит і забезпечує підвищення нац. доходу. 3. т. характеризують вартісні показники й динаміка експорту та імпорту, що складають *зовнішньоторговельний оборот, зовнішньоторговельний баланс*, умови торгівлі, еспортну квоту, товарну структуру та геогр. розподіл торгівлі. 3. т. реалізується через комерційні транзакції, що оформлюються зовн.-торг. контрактами, і регулюється д-вою в рамках реалізації *зовнішньоторговельної політики*. Для цього використовуються такі заходи, як *митний тариф, ліцензування, квотування, субсидування експорту* в деяких країнах.

І.В. Івлева

Золотаренко Іван Ничипорович (? - 7.10.1655, Старий Бихів, Білорусь) — укр. військ, діяч і дипломат. Походив із корсунських міщан, брат третьої дружини *Б. Хмельницького* Ганни. У серпні - жовтні 1651 разом із козацькими полковниками *С. Савичем* і *Л. Мозирею* брав участь у дип. переговорах у Москві з метою спонукати царя надати збройну допомогу укр. народові в б-бі проти польської шляхти. Після призначення 1652 ніжинським полковником неодноразово виконував дип. доручення *Б. Хмельницького*, контактуючи з посольствами моск. царя й литовського гетьмана. Під час походу 1654-55 на білоруські землі як Сіверський наказний гетьман на чолі 20-тис. козацького корпусу на прохання місцевого населення впроваджував там військ.-адмін. устрій Війська Запорозького, що викликало дип. протести моск. царя. Загинув у бою під Старим Биховом, який відмовився передати під контроль моск. воєводам.

В.І. Сергичук

ЗОЛОТИЙ Стандарт (CoШ \$іапсіагсі) — принцип орг-ції світової валютної системи, при якому курс і вартість *валют* визначаються кількісним вмістом золота та встановлюються в законодавчому порядку. 3. с. не використовується з 1930-х.

Р.О. Заблоцька

ЗОЛОТІ ТОЧКИ (CoШ роіпк ог ех\$ап\$е): 1) Імпортна 3. т. — у системі міжнар. *золотого стандарту* — курс інозем. *валют*, нижче якого власної валюти країни недостатньо, і для здійснення платежів в іншу країну необхідно ввозити до неї золото; 2) Експортна 3. т. — у системі міжнар. *золотого стандарту* —

курс інозем. валюти, вище якого валюту не купували, а експортували золото в інозем. д-ву для здійснення платежів там.

Р.О. Заблоцька

Зона, вільна від ядерної зброї (ЗВЯЗ) -

будь-яка зона, створена групою д-ав, що вільно використовують свої суверенні права, шляхом угоди або конвенції, визнаною за таку *Генеральною Асамблеєю ООН*, у якій: а) визначено статут повної відсутності ядерної зброї в зоні, ут. ч. процедуру делімітації зони; б) встановлено міжнар. систему перевірки та контролю з метою гарантування виконання зобов'язань, що випливають зі статуту (рез. №3472 ГА ООН). Ідеї створення ЗВЯЗ вперше з'явилися у сер. 50-х ХХ ст. 7.03.1956 СРСР запропонував створення в Європі зони обмеження озброєнь, у якій, зокрема, заборонялось розгортання «атомних військових з'єднань і будь-яких видів атомної та водневої зброї». У 1957 польський мін. закр. справ *А. Ра-нацький* висунув ідею проголошення ЗВЯЗ Центр. Європи. Уже проголошені ЗВЯЗ 4 регіони світу: Лат. Америка (див. *Договір про заборону ядерної зброї в Латинській Америці 1967*), півд. частина Тихого океану (див. *Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, у південній частині Тихого океану 1985*), Півд.-Схід. Азія (див. *Банг-*

коксський договір 1995) та Африк. континент (див. *Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, в Африці 1996*). Створюючи ЗВЯЗ, д-ви прагнуть гарантувати у відп. регіоні вищий рівень безпеки, зменшити загрозу втягування в ядерний конфлікт. Як правило, угоди про створення ЗВЯЗ забороняють володіння, розробку, вир-во, набуття або розгортання ядерної зброї в межах території дії угоди. Крім того, угоди про ЗВЯЗ передбачають «негативні гарантії» безпеки, тобто зобов'язання ядерних д-ав не застосовувати й не погрожувати застосуванням ядерної зброї проти д-ав, що входять до ЗВЯЗ. Важливість ЗВЯЗ для зміцнення світового режиму нерозповсюдження була підкреслена 2000 на Конференції з розгляду *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968*. Україна підтримує ідею створення ЗВЯЗ і виступає за створення такої зони в регіоні Центр.

та СХІД. ЄврОПИ.

С.П. Галака

Зона вільної торгівлі (ЗВТ) — договірний режим, спрямований на усунення перешкод із метою суттєвого розширення торгівлі шляхом відміни тарифів та квот, полегшення доступу до ринку, удосконалення правил для інвесторів, посилення захисту прав на *інтелектуальну власність*, покращення правил техніки безпеки та гігієни праці, а також обмеження деяких дій уряду, напр., у сфері надання субсидій. Угода про вільну торгівлю охоплює практично всі аспекти торгівлі між сторонами, що її підписали. Вона передбачає усунення всіх суттєвих перешкод у торгівлі товарами та послугами та встановлення твердих правил щодо інвестицій та прав на інтелектуальну власність, дозволяючи економіці країн-учасниць функціонувати на ринкових принципах. Переваги від угод про вільну торгівлю вагомі. Фірми мають змогу приймати рішення відповідно до своїх ринкових можливостей, а не з урахуванням довільних тарифних та нета-рифних бар'єрів. Економія, яка виникає при збільшенні масштабів вир-ва, дозволяє їм підвищити конкурентоспроможність на світових ринках. Збільшення *експорту* в свою чергу веде до утворення нових робочих місць, зростання доходів та прискорення розвитку країн-учасниць.

Р.О. Заблоцька

Зона, заборонена для польотів — чітко визначена частина повітр. простору держави, у якій заборонені польоти повітр. суден. Згідно зі ст. 9 Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944, кожна з договірних д-ав, виходячи з міркувань нац. безпеки у випадку надзвичайних обставин або в період надзвичайного стану, має право для повітр. суден інших договірних д-ав на однаковій основі: встановлювати заборонені для повітр. польотів зони; тимчасово обмежувати або забороняти польоти над усією своєю територією; вимагати від будь-якого повітр. судна, що входить в 3. з. для п., здійснити посадку в указаному аеропорту в межах своєї території. Введення 3. з. для п. передбачає негайне інформування інших дер-жав-учасниць Конвенції, а також *Міжнародної організації цивільної авіації* з одночасною передачею інформації з описом діючих заборонених зон. Вищезгадані заборонені зони повинні мати розумні розміри й не перешкоджати аеронавігації. Згідно зі ст. 9 Повітряного кодексу України використання її повітр. простору чи окремих районів може бути частково або повністю обмеженим. Постійно діючі заборонені зони й зони з обмеженням польотів у нові райони простору України включаються до офіц. аеронавігаційних збірників і наносяться на аеронавігаційні карти. Уся інформація про заборону чи обмеження використання повітр. простору негайно доводиться до відома всіх зацікавлених фізич. та юрид. осіб, зайнятих в повітр. аеронавігації.

ОМ. Григоров

Зона миру — територія, на якій заборонені застосування або загроза застосування сили, розміщення, вдосконалення, володіння, розгортання, випробування й застосування будь-якого виду зброї масового знищення, включаючи ядерну, хім., біол., токсичну зброю, а також її перевезення територією д-ав. Проголошення зони миру є добровільним міжнар.-прав. актом держав-учасниць. 3. м. базується на розвитку довіри, співробітництва та постійних консультацій у сфері безпеки, оборони, скоординованої

діяльності на відп. між-нар. форумах, прозорості й поступового обмеження придбання озброєнь згідно з порядком, встановленим відп. міжнар. угодами. З. м. було проголошено Центр. Америку (1990), територію країн-членів *Спільного ринку країн Південного конуса (МЕРКОСУР)*, Болівії та Чилі (1998), Півд.

Америку В ЦІЛОМУ (2002).

Н.М. Весела

ЗОНИ валютні — угруповання держав, між якими укладено спільні угоди з метою проведення узгодженої політики в галузі міжнар.

валютних відносин. Як правило, об'єднували країни, що перебували в певній фінанс.-екон. або політ. залежності від д-ви, яка очолювала дану зону. *Валюта* такої д-ви використовувалась як платіжний і резервний засіб усіма членами зони. Метою створення З. в. був захист фінанс.-екон. інтересів країни-лідера. З. в. були засновані під час або невдовзі після *Другої світової війни*, фактично більшість їхніх членів виконували ті ж функції, що й колишні колонії, а потім члени *союзів валютних*, які слугували ринками збуту, джерелом дешевої сировини й вигідною сферою інвестування капіталу країн, які очолювали відп. зону. Торгівля держав-лідерів із рештою країн З. в. здійснювалась переважно на нееквівалентних засадах, а інколи взагалі безоплатно. Як і члени валютних блоків, учасники З. в. зобов'язувались підтримувати незмінним курс своєї валюти відносно валюти країни-гегемона, зберігати в її банках свої золотовалютні резерви у формі її ж цінних паперів. Відмінність З. в. від блоків полягала в тому, що вони були юридично оформленими й мали централізовані керівні органи. Внутр. механізм З. в. характеризувався єдиним валютно-фінанс. режимом, спільною системою валютного контролю та обмежень, а також пільговим режимом валютних розрахунків між країнами кожної З. в. Міжнар. екон. угоди учасників угруповання, як правило, укладались країною-лідером З. в.

Усього було створено 6 З. в.: франц. франка, бриг. фунта стерлінгів, долара США, португальського ескудо, іспан. песети та голландського гульдена. З усіх створених З. в. саме зона франка виявилась найбільш стабільною та життєздатною, хоча й зі значними модифікаціями (найсерйознішими після зникнення самого франка) вона функціонує навіть і після введення євро. Із моменту заснування зони франка (1939) до неї входили колонії, заморські департаменти та залежні території Французької Республіки, а очолила її метрополія. Для координації валютної та кредитної політики в цій З. в. 1945 її члени заснували Валютний комітет, який згодом замінив Секретаріат. У ході післявоєнного розвитку світу зона франка втратила свою колоніальну базу, і деякі колишні колонії, проголосивши незалежність, полишили її (Ліван 1948, Сирія 1949, після них Туніс, Алжир, Марокко та деякі ін.). За своєю екон. сутністю зона франка

нагадує систему «валютного управління» — два валютних союзи, об'єднані спільною угодою, при тому, що кожен союз має власні органи грошово-кредитного регулювання та власний франк. Обидва франки є вільно конвертованими по відношенню до франц. франка, виступаючи законними платіжними засобами у відп. валютних союзах.

Створення стерлінгової З. в. диктувалося складним екон. становищем, у якому опинилась Велика Британія в роки Другої світової війни. Переродження стерлінгового валютного блоку в З. в. не супроводжувалось інституціональним оформленням, її учасниками стали гол. ч. країни-члени *Співдружності Націй*, до яких приєднались Ірландія, Ісландія, Йорданія, Єгипет та деякі інші д-ви, що історично мали тісні екон. та політ. стосунки з Великою Британією. Об'єднуючим фактором стали не тільки традиції колоніальної системи, але й значна роль Лондонського фінанс. центру, яку він віками відіграв у міжнар. розрахунках цих країн. Край існуванню стерлінгової зони поклав крах колоніальної системи. Третя за величиною З. в. — доларова — є трансформованим доларовим валютним блоком. Вона об'єднувала країни Америки, зовн.-екон. зв'язки яких були найтіснішими зі США, а грошові системи — орієнтовані на долар. Як і стерлінгова З. в., вона не мала ні офіц. юрид. основи у вигляді спец. міждерж. угод, ні інсти-

туЦІОНАЛЬНОЇ структури.

НД.Амалія

ЗЮЛКОВСЬКИЙ (Ziulkoŭski) Марек (5.07.1955, Кентшин) — польський дипломат. Закінчив ф-т сусп. наук (Інститут філософії) Варшавського ун-ту. 1975-76 — техн. співробітник Головної школи с. г-ва; 1981-82 — інструктор Спілки польських журналістів; 1982-86 — спеціаліст бюро подорожей «ОГЫ8»; 1986-90 — старший спеціаліст, керівник відділу видавництва Ін-ту туризму; 1990-91 — старший спеціаліст відділу з питань релігії Гол. управління статистики; 1991-92 — консул ген. консульства Польщі в Мінську; 1992-96 — радник, тимчасово повірений посольства Польщі в Білорусі; 1996-2001 — старший радник, заст. директора, дир. Департаменту Схід. Європи МЗС Польщі. У травні 2001 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Польща в Україні.

ОМ. Знахоренко

Іberoамериканське співробітництво —

система відносин між Іспанією, Португалією та країнами Лат. Америки, заснована на ідеї іberoамер. культ.-істор. єдності. Одним із перших інститутів І. с. було Бюро з питань освіти іberoамер. країн, створене в 1949. Нового імпульсу І. с. надало проведення щорічних іberoамер. конференцій та зустрічей глав д-ав і урядів, ініційоване Іспанією. У першій зустрічі глав д-ав та урядів, яка відбулась 18-19.07.1991 у м. Гвадалахара (Мексика), взяли участь керівники Іспанії, Португалії, Аргентини, Болівії, Бразилії, Колумбії, Коста Рики, Куби, Чилі, Еквадору, Сальвадору, Гватемали, Гондурасу, Мексики, Нікарагуа, Панами, Парагваю, Перу, Домініканської Республіки, Уругваю та Венесуели. У підсумковому док-ті (Гвадалахарській декларації) глави д-ав та урядів зобов'язались на засадах демократії, поваги *прав людини* й основних свобод встановити співробітництво у вирішенні проблем у трьох основних сферах (*міжнародного права*, екон. та соц. розвитку, освіти та культури) і висловили схвалення процесів регіональної та субрегіо-нальної інтеграції. На саміті в Барілоче (Аргентина, 16-17.10.1995) було підписано Договір про співробітництво, який визначав механізми та принципи І. с. Декларація Вільягель Мар (Чилі) від 11.11.1996 засвідчила бажання лідерів країн-учасниць підвищити рівень існуючих відносин, створивши І. с. Рішення самітів в Порто (Португалія, 17-18.10.1998) і Гавані (Куба, 15-16.11.1999) про створення Секретаріату І. с. зі штаб-квартирою в Мадриді та Іberoамериканської системи співробітництва, координаційного органу програм і проектів, схвалених на зустрічі глав д-ав і урядів, заклало підвалини інституціональної структури І. с. Основним завданням І. с. визначено розвиток форм регіонального та міжрегіонального співробітництва, які сприятимуть включенню країн-учасниць у світову економіку.

Н.М. Весела

Ібрагімі (Іьгаш'ті) Ахмед Талеб (5.01.1932, Сетіф, Алжир) — алжирський держ. діяч і дипломат. Нар. у сім'ї засновника культ.-просвіт-ницької поміркованої Асоціації мусульм. учених Башира Ібрагімі. Активний учасник *війни за незалежність Алжиру 1954-62, 1957-62* перебував в ув'язненні у франц. тюрмах. 1965-70 — міністр нац. освіти, 1970-77 — міністр інформації і культури, 1977-79 і 1980-82 — міністр-радникпри Президентові АНДР, з 1979 — чл. ЦК Фронту нац. визволення (ФНВ), 1979-80 і з 1982 — чл. політбюро ФНВ, 1982-88 — мін. зак. справ. Під час передвибірної презид. кампанії 1999 як незалежний кандидат виступав за налагодження політ. діалогу з опозиційним Ісламським фронтом порятунку, отримав 12,5% голосів (2-е місце після переможця *А. Бутефліки* з 73,8%). *в.і.*

Головченко

Ібрагімов (Іьгапітоу) Назім Гусейн-огли (1963, Нахічеванська Автономна Республіка) — азербайджанський дипломат. Закінчив машинобудівний ф-т Азербайджанського політехн. ін-ту (1985); 1985-86 — працівник Нахічеванського електротехн. заводу; 1986-91 — на комсомольській роботі; 1991-96 — дир. фірми «Супутник ЛТД». 1997-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Азербайджану в Україні.

П.М. Ігнат'єв

Іван III (22.01.1440, Москва - 27.10.1505, Москва) — великий князь московський (з 1462), старший син Василя II Темного (1415-62). Ріс у тяжкий час феод. міжусобиць, рано набув досвіду та прилучився до держ. справ, з 1456 нарівні з Василієм II брав реальну участь в управлінні д-вою; успадкував право на велике княжіння за дух. грамотою батька і, вперше з часів нашестя Батия на Русь, не поїхав до Орди для отримання ярлика. Найважливішим завданням *зовнішньої політики* було завершення об'єднання півн.-схід. Руських

земель у єдину д-ву; продовжуючи батьківський курс, силою або дип. угодами підкорив князівства: Ярославське (1463), Ростовське (1474), Тверське (1485-88), В'ятську землю (1489), Арську землю (Удмуртію), значну частину Рязанського великого князівства (1503); 1467-69 — успішно вів воєнні дії проти Казані, добився її васальної залежності. Вміла дип. політика І. III і союз із кримським ханом *Менглі I Герєм* дозволили в 1480 остаточно покінчити з владою Золотої Орди над Московською Руссю. Після війн із Великим князівством Литовським (1487-94; 1500-03) приєднав Верховські князівства (у гирлі Оки) і Сіверські землі (залишки Чернігово-Сіверських князівств). Узяв титул «государя всея Русі» (з 1485), заохочував переселення до Москви іноземців: італ. та нім. будівничих, послів багатьох країн, з якими були встановлені дип. відносини, грец. родичів племінниці візантійського імператора Софії (Зої)

Палеолог, з якою одружився у 1472. Установив постійні дип. зв'язки з Папською курією в Римі, Священною Римською імперією, Угорщиною, італ. д-вами, Туреччиною, Іраном, Ногайською Ордою і Сибірським ханством; з Молдовою були налагоджені союзні стосунки.

Н.Ф.Сербіна

Іван ІV Грозний (25.08.1530, Москва - 18.03.1584, Москва) — великий князь московський (з 1533), 1-й моск. цар (з 1547); син великого князя московського Василя ІІІ (1479-1533) та

0. Глинської. Після її смерті 1538 на великокняжому дворі панувало засилля боярських придворних угруповань (Шуйських, Бельських, Глинських та ін.), які управляли від імені

1. ІV. 1547 вінчався на царство і розпочав самостійно правити д-вою; впродовж 1549-60 за допомогою Вибраної ради (*О.Адашев*, А. Курбський, протопоп Сильвестр) здійснив ряд реформ, спрямованих на зміцнення і централізацію Московського царства: ліквідував систему кормління, створив єдиний централізований апарат управління, зміцнив органи держ. влади на місцях, прийняв новий Судебник (1550), упорядкував відносини з церквою, запровадив скликання Земських соборів та ін. У зовн. політиці намагався вирішити два найважливіших завдання: ліквідувати загрозу з боку ординських ханств і забезпечити Московській державі вихід до Балтійського моря. 1547-52 було завойоване Казанське ханство,

1556 — Астраханське, що відкрило можливості для освоєння Поволжя і розвитку торгівлі з Іраном. Залежність від Москви визнали: сибірський хан Єдигер (1555), Велика Ногайська Орда (1555), кабардинські та черкеські князі (1557); розпочалося завоювання Зах. Сибіру. Прагнути захопити укр. та білоруські землі, а також здобути вихід до Балтійського моря, 1558 втрутився у війну з Лівонським орденом. Орден був розгромлений, однак Московському царству довелося вступити в б-бу одночасно з Литвою, Польщею, Данією, Швецією і Туреччиною. Лівонська війна закінчилася невдало, і відповідно до дог-рів про *перемір'я*, укладених Московською державою з Польщею і Швецією в 1582-83, І. ІV відмовився від усіх попередніх завоювань. Здійснив обмін посольствами з Голландією, Угорщиною, Молдовою, Грузією, Персією; нерідко сам проводив переговори з інозем. послами та складав дип. послання. У 1555-57 — уклав угоди про безмитну торгівлю

з АНГЛІЄЮ.

Н.Ф.Сербіна

Іван ХХІІІ (Іоаннеґ ХХІІІ), Анжело Джузеппе Ронкалі (25.11.1881, Сотто-іль-Монте, Італія — 3.06.1963, Ватикан) — Папа римський (28.10.1958-3.06.1963); з 1904 - священник, з 1905 — секр. єпископа Бергамо, проф. церк. історії в єпископському семінарі, з 1924 — викладач патристики в Латеранському ун-ті. 1925 став архієпископом і призначений апостольським візитатором Болгарії. 1934-44 — апостольський делегат у Греції й голова вати-канської дип. місії в Туреччині. 1944-53 — нунцій у Франції. У січні 1953 став кардиналом і був призначений патріархом Венеції. Обраний Папою на 12-му балотуванні 28.10.1958 як компромісна кандидатура з огляду на похилий вік. Ініціював процес «аджорнаменто» — адаптації католицької церкви до повоєнного індустріального суспільства. Попри опір ряду кардиналів наполіг на скликанні 21-го *Вселенського собору* (1962-63), на якому було затверджено принципи реліг. свободи, постанову про єкуменізм, декрет про апостолат мирян, принцип єпископської колегіальності. Прагнув мирного врегулювання міжнар. конфліктів, яке поклав в основу сучас. концепції ролі католицької церкви у світі (енцикліка «*Расет ін Іеггіз*», 1963). Багато зробив для налагодження відносин із СРСР та країнами Центр.-Схід. Європи.

В.І.Головченко

Іван Павло ІІ (Іоаннеґ Раїіік ІІ), Кароль Юзеф Войтила ОУоііуіа) (18.05.1920, Вадовіце, Польща) — Папа римський з 16.10.1978. Нар. в сім'ї військового. Закінчив гімназію; навчався на філол. ф-ті Ягеллонського ун-ту (1938-39); закінчив ф-т теології (1945); навчався в Університеті «Ангелікум» (Рим). 1.11.1946 став священником. 1958 — єпископ, помічник архієпископа Кракова, 1964 — архієпископ, митрополит Краківський, 1967 — кардинал. На 21-у *Вселенському соборі* (1962-65) підтримав курс *Івана ХХІІІ* щодо реформування католицької церкви. У 1971 — обраний до Ради синоду. 16.10.1978 став першим в історії Папою-сло-в'янином і вперше за останні 456 років Папою неітал. походження. Зосередився на реалізації рішень 21-го Вселенського собору, суттєво розширивши сучас. сусп. вчення католицької церкви (енцикліка «*Сепіекііптік аппіґ*», 1991), з метою залучення християн і реліг. інститутів до вирішення питань, пов'язаних із захистом прав людини, соц. справедливості й миру, тобто прилучення їх до істинного «богослів'я визволення» (на відміну від лат.-амер. варіанту безпосередньої участі священників у політ., навіть збройній б-бі). Здійснив понад 200 за-корд. пастирських поїздок. Під час відвідин Польщі 1979 виступив дух. натхненником «Солідарності» й проголосив доктрину «духовної єдності християнської Європи». В енцикліці «*Віауогіт арозіоііс*» (1985) визнав все-світньо-істор. значення слов. апостолів Кирила й Мефодія. У 1986 першим ізхрист. глав церкви відвідав синагогу й покаявся за помилки Апостольського престолу щодо ставлення до євр. народу. Результатом стало

встановлення дипломатичних відносин між Ізраїлем і Ватиканом. У березні 2001 під час поїздки Сирією взяв участь у спільному з мусульм. богослужінні у Великій мечеті Дамаска. У травні під час візиту до Греції прилюдно вибачився за зруйнування хрестоносцями Константинополя 1204. Першим серед понтифіків відвідав Кубу й центри кальвіністського (Женева) та англіканського (Кентербері) віросповідань. Приймав у Вати-кані М. Горбачова і Б. Єльцина; 23-27.06.2001 як глава Держави Ватикан здійснив офіц. візит до України. 13.05.1981 був здійснений замах на його життя тур. націоналістом Алі Агджі, й унаслідок чого Папа римський був серйозно поранений.

В.І.Головченко

Іванов Алмаз (Єрофій) Іванович (? - 1669) — рос. держ. діяч і дипломат. 1640-46 — дяк Казенного двору; 1646 переведений до *Посольського приказу*. З 1648 — в. о. нач. Приказу, печатник (з 1667); 1649 — у складі моск. посольства їздив у Стокгольм, де була укладена договірна угода зі шведами; 1652-53 — чл. посольської делегації до польського короля Яна II Казимира; 1653-67 — думний дяк і нач. Посольського приказу, одночасно управляв Печатним приказом (з 1654). Був останнім, хто носив старовинне звання глави дип. відомства — «думний дяк і печатник»; найдовше пробув у XVII ст. на посту глави Посольського приказу: загалом 19 років, із них 14 — офіційно, а інші — як в. о. керівника. Брав безпосередню участь у переговорах з іноземцями, що приїжджали до Москви, під час рос-польської війни 1654-67 неодноразово очолював посольства у Варшаву.

Н.Ф. Сербіна

Іванов Ігор Сергійович (23.09.1945, Москва) — рос. держ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї кадрового військового. Закінчив Суворовське училище (1964), Моск. держ. пед. ін-т інозем. мов ім. М. Тореца (1969) й аспірантуру Ін-ту світової економіки та міжнар. відносин АН СРСР. З 1973 — на дип. службі: 2-й секр. 1-го європ. відділу МЗС, інженер торгпредстава СРСР у Мадриді; 1-й секр., радник-посланник посольства СРСР в Іспанії (1977-83); 1983-91 -у центр, апараті МЗС СРСР; 1991-93 — посол СРСР і Росії в Іспанії, взяв активну участь у підготовці *Мадридської мирної конференції 1991* з урегулювання на Бл. Сході; 1993-98 — 1-й заст. мін. закр. справ Росії. 1998-2004 — мін. закр. справ Росії. Діяльно сприяв пошукам шляхів вирішення *Косовської проблеми*, ратифікації *українсько-російського договору про дружбу, співробітництво і партнерство 1997* та виробленню *українсько-російського договору про державний кордон 2003*. З 9.03.2004 — секр. Ради

безпеки РФ.

В.І.Головченко

Ігнат'єв Микола Павлович (17.01.1832, Петербург — 20.06.1908, с. Круподеринці Київ, губ.) — рос. держ. діяч і дипломат, граф, генерал від інфантерії. Нар. в сім'ї військового, закінчив Академію Генштабу. Почав свою дип. кар'єру з поста військ. аташе в Лондоні (1856-58); 1858 — очолив військ.-дип. місію до Хіви й Бухари, уклав торг. договір із Бухарою;

1859-60 — посланник у Китаї, де вів переговори про затвердження *Айгунського договору 1858*, уклав *Пекінський російсько-китайський додатковий договір 1860*, використавши військ. вторгнення англійців і французів у Китай та запевнивши китайців у дружньому ставленні до них Росії. 1861-64 — голова Азійського департаменту МЗС Росії; 1864-77 — посланник, потім посол у Туреччині. Під час *Східної кризи 1875-78* відстоював проведення рішучого курсу стосовно тур. уряду, що особливо проявилось на *Константинопольській конференції 1876-77*. У лютому — березні 1877 був направлений у Берлін, Лондон, Париж і Відень, щоб забезпечити *нейтралітет* європ. д-ав у рос-тур. війні. Був одним із укладачів проекту *Сан-Стефанського мирного договору 1878* і гол. уповноваженим Росії при його підписанні. Після того, як престол посів *Олександр III*, був призначений міністром внутр. справ (1881-82), ініціював створення «Священної дружини» для б-би з рев. рухом. Змушений залишити свою посаду після пропозиції поновити діяльність Земського собору, в якому імператор вбачав спробу створити уряд, що обмежував би його права. 1882-1908 — чл. Державної ради.

Н.Ф. Сербіна

Ігор Старий (помер восени 944) — великий київський князь, син Рюрика. Згідно зі свідченнями літописів, у 882 *Олег* привіз І. до Києва і від його імені вокняжився в стольному граді Русі, що поклато початок утворенню Давньоруської держави. «Повість времен-них літ» вважає Олега справжнім київ. князем, а Новгородський 1-й літопис молодшого ізво-ду — воєводою, який правив за дорученням І. По смерті Олега (912 — за «Повістю временних літ», 922 — за Новгородським 1-м літописом) І. став київ. князем. Продовжував справу централізації Давньоруської держави, інкорпорував до її складу племенні об'єднання уличів і древлян. Проводив традиційну для його попередників зовн. політику, вістря якої було спрямоване на Візантію: 941 здійснив мор. похід на Константинополь, але зазнав поразки в мор. бою. Прагнучи реваншу, 943 розпочав ще більший за масштабами мор. і суходільний похід на Константинополь, але візантійський уряд владнав справу миром. *Русько-візантійський договір 944* виявився менш вигідним, ніж аналогічний *русько-візантійський договір 911*,

І. довелося відмовитись від претензій на залежний від Візантії Крим, а руські купці були позбавлені майже всіх пільг на візантійських торгах. 913 і 943-944 провів два походи на Каспійське море для розширення торг, зв'язків Русі на Сході. Не маючи достатнього авторитету в суспільстві й залежачи від своїх дружинників, по поверненні з походу на Візантію восени 944 вирушив збирати данину (полюддя) в землю древлянського союзу племен, де був забитий за жорстокість і ненаситність.

М.Ф. Котляр

Ігор теорія — математична теорія оптимальних рішень у конфліктній ситуації; її логічною основою є формалізація понять конфлікту, прийняття рішень у ньому та їх оптимальності. Галузь прикладної математики, що аналізує ситуації, в яких учасники вдаються до дій, І. т. досліджує взаємодію акторів, які для виконання власних завдань мають визначену множину варіантів поведінки. В *міжнародних відносинах теорії* І. т. може бути застосована при аналізі процесів, що принаймні частково контролюються їх учасниками: формування міжнар. союзів та коаліцій, процес прийняття зовн.-політ. рішення, взаємодія акторів міжнародних у рамках конкретних ситуацій співробітництва або конфлікту міжнародного.

А.Л. Субботін

ІДСН (Esien) Ентоні, граф Ейвон (12.06.1897, Дарем - 14.01.1977, Алведістон, Англія) — брит. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Закінчив Крайст-Чьорч-коледж Оксфордського ун-ту (1922). Член палати громад 1923-57 від Консервативної партії; 1926-29 — парл. секретар мін. зак. справ *О. Чемберлена*; 1934-35 — лорд-хранитель печатки; 1935 — міністр без портфеля, у справах *Ліги Націй*; 1935-38 — мін. зак. справ, подав у відставку на знак протесту проти політики умиротворення нацистів *Н. Чемберлена*; 1939-40 — міністр у справах *домініонів*; 1940 — військ. міністр; 1940-45 — мін. зак. справ в уряді *В. Черчилля*, одночасно 1942-45 — лідер палати громад, брав участь в укладенні рад.-англ. угоди 1941 й договору 1942, в *Московській 1943, Тегеранській 1943, Кримській (Ялтинській) 1945, Сан-Франциській 1945 і Потсдамській (Берлінській) 1945 конференціях*. 1945-51 — лідер опозиції; 1951-55 — заст. прем'єр-міністра і мін. зак. справ, відіграє важливу роль у підготовці

й проведенні *Женевської наради з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954*; 6.04.1955-10.01.1957 — Прем'єр-міністр Великої Британії, після провалу англ.-франц.-ізраїльської агресії проти Єгипту в ході *Суецької кризи 1956* був змушений подати у відставку. З 1961 — чл. палати лордів.

Твори: «Свобода і порядок» (1947); «Дні прийняття рішень» (1949); «Повне коло» (1960); «Віч на віч з диктаторами» (1962); «Роздуми» (1965).

Р.Л. Кривонос

ІДЕНТИЧНІСТЬ (у міжнародних відносинах) — сукупність базових характеристик суб'єкта, що визначають його самоототожнення з певною цілісністю; І. у міжнар. відносинах виступає, як правило, в суб'єктивному вимірі, пов'язана з самоідентифікацією актора міжнародного (напр., формальна або звичаєва самоідентифікація з певним геогр. простором, міжнар. регіоном тощо). Неоднозначність та комплексність іманентних будь-якому міжнар. актору характеристик зумовлює спрощену та хромосоматичну І.; безумовною вона виступає лише в рамках конкретних характеристик (напр., самоідентифікація міжнар. актора як складової європ. регіональної системи за приналежністю до зах.-європ. культ, традиції) і переважно набуває дихотомного характеру.

В.Ю. Константинов

Ієрархія (грец. ієрар/іа, з ієрбд — священний та архл — влада) — відображення структурних характеристик системи міжнародної в безпосередніх статусних взаємовідносинах акторів міжнародних. При дослідженні міжнародних відносин як правило виходять з факту стратифікації міжнар. акторів як елементів глобальної системи міжнар. відносин; рівноправні системи розглядаються лише як модель, що характеризує перехідні форми системи міжнар. відносин від однієї ієрархічної структури до іншої. І. в міжнар. відносинах констатує наявність різного статусу д-ав — *наддержав, великих держав* тощо. Атрибути міжнар. акторів, за якими визначається їх місце в І., можуть варіюватися залежно від специфічної характеристики структури відносин між ними, яка зумовлює та підтримує міжнар. ієрархію.

А.Л. Субботін

ІЗВОЛЬСЬКИЙ Олександр Петрович (6.03.1856, Москва- 16.08.1919, Париж) — рос. держ. діяч і дипломат. Закінчив Олександрійський лицей.

1894-97 — міністр-резидент у Ватикані; 1897 — посланник у Белграді, 1897-99 — у Мюнхені, 1899-1903 — у Токіо й 1903-06 — у Копенгагені. 1906-10 — мін. зак. справ; брав безпосередню участь у переговорах і укладенні рос.-англ. угоди 18(31).08.1907 щодо розмежування сфер впливу в Тибеті, Афганістані й Персії, рос.-япон. угоди 17(30).07.1907 про поділ Маньчжурії та Монголії на сфери впливу, рос.-австр. угоди 2(15).09.1908 щодо умов анексії Віднем Боснії і Герцеговини та зміни міжнар.-прав, режиму чорноморських проток на користь Петербурга. 1910-17 — посол у Парижі, сприяв зміцненню *Антанти* в період підготовки *Першої світової війни*. У травні 1917 пішов у відставку, залишившись у Франції, виступав на підтримку інтервенції Антанти проти радянської Росії.

Н.Ф. Сербіна

ІЗЕТБЕГОВИЧ (IZETBEGOVIC) Алія (8.08.1925, Бо-санські Шамац, Королівство сербів, хорватів і словенців - 19.10.2003, Сараєво, Боснія та Герцеговина) — боснійський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Сараєвського ун-ту. У 1946 був уперше заарештований за звинуваченням у пропаганді ісламу і ув'язнений на 3 роки; з 1950 працював юристом-консультантом в різних підприємствах Боснії; знову був заарештований у 1983 за пропаганду т. зв. «ісламської декларації» і позбавлений волі на 14 років, проте випущений у 1988. На відміну від інших лідерів балканських д-ав, ніколи не був членом КПЮ/СКЮ. У 1989 заснував Партію Демократичної дії (ПДД), світсько-нац. партію боснійських мусульман, яка у травні 1990 здобула більшість голосів на респ. виборах, а в листопаді 1990 став головою колективної президії, що складалася із 7 членів: по 2 представники від мусульман, сербів та хорватів, а також одного — від решти національностей. Напруженість серед різних етнічних груп і вимоги відокремлення та об'єднання із Сербією боснійських сербів з часом призвели до міжетнічної війни в Боснії та Герцеговині, незалежність якої була міжнародно визнана у квітні 1992. З огляду на важку хворобу серця, у 2000 пішов у відставку з посади Президента Боснії та Герцеговини; до кінця життя залишався почесним головою ПДД і неформальним лідером боснійських мусульман. Внаслідок нещасного випадку у вересні 2003 потрапив до лікарні, де й помер від ускладнень.

Разом зі *С. Милошевичем* і *Ф. Туджманом* вважався відповідальним за виникнення міжетнічної війни на Балканах у 1991-95.

М.С. Каменецький

ІЗОЛЯЦІОНІЗМ: 1. Напряма зовн.-політ, думки і *зовнішньої політики* США, що ґрунтувалися на необхідності відмови від втручання в політ, справи Європи. Коріння І. США сягають колоніальних часів; його розвитку сприяла геогр. віддаленість від Старого Світу. Можливість уникнути втягнення в європ. війни розглядалась як один із благодійних наслідків досягнення незалежності США. Вимушений союз США з Францією, що забезпечив перемогу у *війні за незалежність у Північній Америці 1775-83*, був розірваний наприкінці XVIII ст. Проголосивши *нейтралітет* після початку в Європі епохи рев. і наполеонівських війн, США продовжували дотримуватися цієї політики до *Першої світової війни*. Навіть вступивши в Першу світову війну, США ухилилися від укладання формального союзу з країнами *Антанти*, розглядаючи їх як «спільно діючі» країни. Провал ратифікації *Версальського мирного договору 1919* в Конгресі США і відмова США від вступу в *Лігу Націй* призвели до відродження І. як основного принципу зовн. політики США, якого вони дотримувалися до *Другої світової війни*. По її закінченні І. був виключений з практики зовн. політики США, які стали на шлях формування біполярного світу. У період «*Холодної війни*» І. став складником ідеології амер. антивоєнного руху, який закликав уникати втягнення США у війну поза межами Зах. півкулі. 2. Зовн.-політ курс Великої Британії II—ї пол. XIX ст. (див. «*Блискучої*» курс).

Б.М. Гончар

Ізраїльсько-йорданський мирний договір — двостороння угода, підписана 26.10.1994 в Акабі між Хашимітським Королівством Йорданія та Державою Ізраїль. У 1993-94 відбувався інтенсивний переговорний процес між Ізраїлем та Йорданією. 14.09.1993 у Вашингтоні підписано спільний документ про графік переговорів. У присутності Президента США *В. Клінтона* відбулась зустріч спадкового принца Йорданії Хасана з мін. закр. справ Ізраїлю *Ш. Пересом*. Було створено тристоронню комісію з екон. аспектів підготовки *договору мирного*. 18.07.1994 відновився переговорний процес між обома сторонами. 25.07.1994 в Білому Домі відбулась зустріч короля Йорданії *Хусейна Бен Талала* та Прем'єр-міністра Держави Ізраїль */ Рабина*. Було підписано Вашингтонську декларацію, в якій визначено принципи мирного врегулювання та конкретні кроки його досягнення. 16.10.1994 відбулась друга зустріч короля Йорданії та Прем'єр-міністра Ізраїлю, на якій було обговорено хід виконання Вашингтонської декларації. Останній тур переговорів розпочався 20.10.1994, а 26.10.1994 було підписано І.-й. м. д. З боку Йорданського Хашимітського королівства це зробив Прем'єр-міністр А. Аль-Маджалі, з боку Держави Ізраїль — І. Рабин.

Договір складається з преамбули та 14 статей. У ст. 1 «Встановлення миру» проголошується припинення стану *війни* між Йорданією та Ізраїлем. Ст. 2 «Загальні принципи» визначає принципи нормалізації відносин між двома країнами. Ст. 3 «Міжнародні кордони» визначає постійні кордони між Йорданією та Ізраїлем. Ст. 4 «Безпека» визначає принципи гарантування безпеки на Бл. Сході та у відносинах між двома країнами. Ст. 5 «Дипломатичні та інші двосторонні відносини» підтверджує наміри сторін встановити *дипломатичні відносини* та *консульські відносини* через 1 місяць після обміну грамотами щодо *ратифікації* І.-й. м. д. У ньому регулюються проблеми водних ресурсів, екон. відносин, свободи мореплавства та доступу до портів. 10.11.1994 сторони обмінялись ратифікаційними грамотами, і договір Набув ЧИННОСТІ.

О.А. Коппель

Ізраїлю утворення. З часу проголошення *Бальфура декларації 1917*, попри заяви Великої Британії щодо відсутності негативного впливу євр. колонізації Палестини на законні права палестинських арабів,

«поселення євреїв на землю» фактично супроводжувались вигнанням арабів-феллахів. У 20-30-ті ХХ ст. араби Палестини неодноразово піднімалися на б-бу, в т. ч. і збройну, за скасування брит. мандата, надання Палестині незалежності, припинення євр. імміграції і захоплення земель євр. поселенцями. Поступово започаткований декларацією Бальфура «єврейський національний дім» в Палестині перетворювався на д-ву у д-ві, Велика Британія втрачала контроль за ситуацією і не могла запобігти подальшому загостренню арабо-євр. конфронтації. По закінченні

Другої світової війни загострилось також англ.-євр. протистояння в Палестині. Нездатність Великої Британії знайти вирішення палестинської проблеми, яке влаштувало б і арабів, і євреїв, провал спроб проведення в Лондоні англ.-арабо-євр. конференції у вересні 1946 та січні — лютому 1947 і антибрит. дії євр. збройних формувань в Палестині змусили Лондон звернутися в лютому 1947 до *Організації Об'єднаних Націй* з проханням розглянути питання про подальшу долю Палестини. 15.05.1947 надзвичайна сесія *Генеральна Асамблея ООН* прийняла рішення про створення Спеціального к-ту у справах Палестини, до якого увійшли представники 11 країн (Австралії, Гватемали, Індії, Ірану, Канади, Нідерландів, Перу, Швеції, Чехословаччини, Уругваю, Югославії). 31.08.1947 Спеціальний к-т оприлюднив звіт, підписаний 7 членами, в якому рекомендувалось утворити на території Палестини дві д-ви — єврейську та арабську і надати міжнар. статус Єрусалиму (Індія, Іран та Югославія виступили за утворення єдиної федерат. д-ви). Через 2 роки, по закінченні брит. мандату, обидві д-ви мали стати незалежними.

29.11.1947 2-а сесія ГА ООН більшістю голосів («за» — 33, в т. ч. США, СРСР, Франція; «проти» — 13, вт. ч. арабські д-ви, Греція, Індія, Туреччина; «утрималися» — 10, в т. ч. Велика Британія) прийняла рез. №181 про поділ Палестини на дві д-ви — арабську і єврейську — і про виділення Єрусалима в самостійну адмін. одиницю з міжнар. статусом. Євр. д-ві відводилася територія в 14,1 тис. км² (56% території Палестини) з населенням 499 тис. євреїв і бл. 510 тис. арабів із бедуїнськими племенами включно, арабській — 11,1 тис. км² (43% території Палестини) з населенням 549 тис. арабів і 95 тис. євреїв, міжнар. зоні Єрусалиму з околицями — 1% території Палестини з населенням 105 540 арабів і 59 690 євреїв. Резолюція передбачала утворення екон. і *митного союзу* двох майбутніх д-ав, спільність їх валют, єдність трансп. системи і комунікацій, спільне користування іригаційною системою; брит. війська мали бути виведені до 1.08.1948, тоді ж закінчувався мандат Великої Британії на Палестину. Проголошення незалежності обох д-ав передбачалося здійснити не пізніше 1.10.1948.

Перспектива утворення на території Палестини двох незалежних д-ав задовольняла зовн.-політ. інтереси як США, так і СРСР; обидві

д-ви прагнули закріпитися в багатому на нафту Бл.-схід. регіоні, використавши як «плацдарм» євр. д-ву. Велика Британія, прагнучи зберегти свої позиції в регіоні, підтримувала ідею створення на території Палестини єдиної євр.-арабської д-ви. Палестинські араби виступили категорично проти плану поділу країни, їх підтримали усі арабські д-ви. Євр. керівники, схваливши резолюцію ГА ООН у цілому, бажали розширення території майбутньої д-ви; в Палестині розгорнулася «неоголошена війна», метою якої було вигнання арабів як з території майбутньої євр. д-ви, так і з районів, що призначалися для арабської д-ви, але які євр. лідери планували відторгнути від неї. 14.05.1948 було проголошено утворення Держави Ізраїль. У день проголошення Декларації про незалежність Ізраїлю *Д. Бен-Гуріон* звернувся до всього арабського світу з закликом утриматися від дій, які могли призвести до війни в регіоні. Але 15.05.1948 війська Єгипту, Йорданії, Лівану, Сирії, Саудівської Аравії, Ємену й Іраку вступили в Палестину; розпочалася *арабо-ізраїльська війна 1948-49*, в ході якої Ізраїль приєднав додатково до відведеної йому рішенням ООН території ще 6,7 тис. км² — більше половини території, на якій передбачалося утворити арабську д-ву. З цієї території були вигнані бл. 950 тис. арабів, що призвело до виникнення проблеми палестинських біженців (див. *Палестинська проблема*).

І.Д.Коміренко

ІЛІЕСКУ (Піе&си) Іон (3.03.1930, Олтеніта, Румунія) — румунський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї залізничника. Закінчив коледжі Моск. енергетичний ін-т (1954), з 1944 — чл. Союзу комуніст, молоді (СКМ), з 1953 — Румунської компартії (РКП). 1956-60 — секр. ЦК Союзу трудової молоді, одночасно очолював Союз студентських асоціацій Румунії; 1960-65 — заст. зав. відділу освіти та охорони здоров'я ЦК РКП, 1965-67 — зав. відділу агітації й пропаганди ЦК РКП, 1967-71 — 1-й секр. ЦК СКМ і міністр у справах молоді, 1968-84 - чл. ЦК РКП, 1969-79 - кандидат у члени політвиконкому ЦК; у серпні 1968 на засіданні Великих нац. зборів (депутат з 1957) засудив рад. окупацію Чехословаччини і закликав до виходу Румунії з ОВД. У лютому — липні 1971 — секр. ЦК РКП з питань ідеології, за незгоду з наміром *Н. Чаушеску* здійснити в країні «культурну революцію» звинувачений

у космополітизмі та «інтелектуалізмі» й відряджений до Тімішоари і Ясс для перевиховання за китайським зразком (очолював повітові парт, комітети). У 1979-84 — голова Національної ради з водних ресурсів, за незгоду з екон. політикою *Н. Чаушеску* був виведений зі складу ЦК РКП і позбавлений

урядових посад; 1984-89 — дир. «Технічного видавництва». 22.12.1989 — очолив Фронт національного порятунку і його виконком, 13.02-20.06.1990 — голова Тимчасової ради нац. згоди; 20.06.1990-29.11.1996 і з 20.12.2000 - Президент Румунії й водночас з липня 1993 — голова Партії соц. демократії. У зовнішній політиці віддає пріоритет відносинам із США і країнами Зах. Європи, забезпечив членство Румунії в Раді Європи (вересень 1993), набуття статусу асоційованого партнера *Західноєвропейського союзу* (травень 1994), асоційованого члена *Європейського Союзу* (1995), вступ до НАТО 2004. Під час другого презид. терміну виявив більш конструктивний підхід до проблемних питань відносин з Україною, що сприяло інтенсифікації двосторонніх стосунків за результатами держ. візиту до Києва у вересні 2002 й укладенню *українсько-румунського договору 2003*

Про Держ. КОРДОН.

Л.В.Губерський

Імідж України міжнародний — забезпечення позитивного сприйняття України у світі; посідає одне з центр, місць у зовн.-політ, діяльності д-ви. З набуттям незалежності І. У. м. значною мірою зумовлював вирішення таких зовн.-політ, завдань укр. д-ви: міжнар. визнання з боку світового співтовариства; закріплення її статусу в міжнар. орг-ціях та режимах; забезпечення міжнар. підтримки проведенню екон. реформ в Україні. В умовах становлення укр. державності відсутність відповідної інформації про Україну як у широкій світовій громадськості, так і в політ, еліти більшості д-ав світу вимагали особливої уваги владних структур до проблеми формування та закріплення І. У. м. В *«Основних напрямках зовнішньої політики України» /993* її важливою складовою була визначена функція «проведення активної інформаційно-аналітичної роботи, спрямованої на роз'яснення своєї внутрішньої і зовнішньої політики, формування прихильного ставлення до України в парламентських, урядових і неурядових колах» інших д-ав.

Першочергове значення у створенні позитивного іміджу України відіграє внутр. стабільність у д-ві (як в політ., так і в екон. сферах). Відданість заг.-прийнятним демокр. цінностям та процедурам, послідовність у процесі адаптації нац. законодавства до європ. стандартів, сталий розвиток нац. економіки — не лише необхідна умова для зміцнення позицій України у світі, але й фактична основа формування позитивного ставлення до неї світової спільноти. Складовою формування І. У. м. є також активне просування до світового простору інформації про ресурсні та екон. потужності д-ви, її виробничі, наук.-дослідні та наук.-технол., освітні можливості, рівень кваліфікації робочої сили в д-ві, переваги геогр. розташування та транзитний потенціал. Важливим чинником у розбудові міжнар. іміджу є поступове формування європ. ідентичності д-ви та закріплення сприйняття України у світі як невід'ємної частини європ. цивілізації та європ. регіональної системи *міжнародних відносин*. Формуванню позитивного І. У. м. сприяють *ініціативи міжнародні України*, які набувають широкого розголосу у світі: активна й дієва участь у врегулюванні міжнар. конфліктів, зусилля д-ви в здійсненні миротворчих операцій під егідою *Організації Об'єднаних Націй*, пропозиції щодо скорочення озброєнь, роззброєння та підтримання режиму нерозповсюдження тощо. Особливо значущим фактом конструктивної діяльності України в цьому напрямку є її добровільна відмова від третього за потужністю ядерного потенціалу у світі та перетворення укр. д-ви з де-факто ядерної на де-юре без'ядерну. Цей прояв доброї волі України продовжує зберігати потужний потенціал у закріпленні позитивного іміджу д-ви завдяки своїй унікальності, зваженості підходу до вирішення однієї з ключових проблем сучасності та сприяє закріпленню репутації України як передбачуваного та послідовного міжнар. партнера.

Водночас у країнах світу уявлення про Україну залишається досить поверховим та фрагментарним, а інколи — негативним. Формування подібного негативного іміджу України є результатом не лише дій, безпосередньо спрямованих на дискредитацію України, але й недостатнього просування у світі інформації про позитивні зрушення в її внутр. розвитку та зовн. політиці. Особливого значення в про-

тидії негативним факторам у формуванні І. У. м. набуває розробка та реалізація механізмів реагування та мінімізації таких тенденцій, посилення інформ. безпеки д-ви. Україна розбудовує систему інформ. захисту своїх нац. інтересів, завданнями якої є подолання штучної інформ. ізоляції, донесення до світу інформ. потоків з укр. д-ви, забезпечення політ., договірно-прав. та орг.-техн. можливостей включення вітчизняних інформ. служб у міжнар. систему обміну інформацією. Заходи, спрямовані на формування позитивного іміджу, включають: безпосереднє централізоване розповсюдження фактичної, статистичної та довідкової інформації про Україну, орг-цію поїздок представників інозем. д-ав (співробітників наук, та парл. структур, неурядових орг-цій), міжнар. орг-цій, інозем. ЗМІ, встановлення постійних контактів із впливовими політиками, політологами, представниками ЗМІ в країнах світу тощо. Для підвищення ефективності заходів із формування позитивного іміджу України як важливий засіб поширення інформації про д-ву використовуються сучас. інформ. технології, перш за все — мережа Інтернет.

Центр, місце в реалізації заходів, спрямованих на формування та закріплення позитивного І. У. м., займає *Міністерство закордонних справ України*, активно долучаються до цього процесу Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України та інші держ. органи, а також неурядові орг-ції. Особливу роль у

формуванні І. У. м. відіграють ЗМІ та незалежні, недержавні укр. дослідницькі центри та інститути, повідомлення і матеріали яких виступають одним з основних джерел інформації про Україну для зовн. світу. Залучення інформ., інтелектуального, культ, та фінанс. потенціалу укр. діаспори також підвищує ефективність заходів щодо створення привабливого І. У. м., а політ, та сусп. вплив, якого в деяких д-вах набули представники укр. діаспори, виступає самостійним

фаКТОрОМ ПОЗИТИВа.

Л.В. Губерський

Іміджу теорія — концепція в *міжнародних відносин теорії*, що пояснює закономірності взаємодії акторів міжнародних у ситуації конкуренції або конфлікту особливостями перцептивно-психологічного середовища особи, яка приймає зовн.-політ, рішення. Напр., тривалість та гострота конфлікту між СРСР та США

в період «Холодної війни» призвела до створення в обох сторін стійкого негативного сприйняття іншої сторони («імідж ворога»), що визначало а ргіогі конфліктний характер реакції на будь-які дії, демарші, пропозиції іншої сторони, навіть коли вони були нейтральними або конструктивними. Внаслідок впливу «іміджу ворога» рад.-амер. конфлікт постійно відновлювався.

А.А. Субботін

Імперативна норма загального міжнародного права (лат. *ius cogens*) — норма, що приймається і визнається міжнар. співтовариством д-ав у цілому як така, відхилення від якої неприпустиме і яка може бути змінена лише наступною нормою заг. міжнародного права, що має такий самий характер (ст. 53 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969*). Наявність норм *ius cogens*, які наділені особливою юрид. силою, є однією з характерних рис сучас. міжнар. права. Передумови виникнення І. н. були закладені в *Статуті ООН*, згідно з яким *Організація Об'єднаних Націй* забезпечує повагу принципів Організації навіть д-вами, які не є її членами, наскільки це може бути необхідним для підтримання міжнар. миру і безпеки (п. 6 ст. 2). Другим кроком у тому ж напрямку були *Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969* і *Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986*, які вперше в чіткій формі закріпили концепцію І. н. (спільна ст. 53). З конвенційного визначення випливає, що І. н. приймається так само, як і універсальні норми заг. міжнар. права — шляхом узгодження міжнар. співтовариством у цілому. Таким же чином вона визнається І. н., тобто її вища юрид. сила є заг.-визнаною. Відхилення від неї неприпустиме як у двосторонніх, так і в багатосторонніх дог-рах. У разі виникнення нової І. н. існуючі дог-ри, суперечні їй, стають недійсними і їхня дія припиняється (ст. 64 зазначених конвенцій).

Характерні риси І. н.: регулювання найважливіших заг. відносин міжнар. співтовариства в цілому; їхнє порушення завдає шкоди всьому міжнар. співтовариству, а не окремим д-вам; визнання всіма суб'єктами міжнар. права; І. н. є критерієм оцінювання юрид. дійсності інших міжнар.-прав. норм; в ієрархії норм міжнар. права вони займають найвищу сходинку.

І. н. становлять незначну частину міжнар. -прав. норм, оскільки переважна більшість *норм міжнародного права* є диспозитивними. Вважається, що до І. н. належать *міжнародного права принципи основні*. Інші норми багатосторонніх універсальних конвенцій мають пройти ретельний прав, аналіз для визначення їхньої імперативності. Міжнар. практика підтверджує, що обов'язкові рішення міжнар. орг-цій не можуть бути джерелом І. н. Серед І. н. заг. міжнар. права також прийнято виділяти такі, що регулюють: рівноправність і самовизначення народів, невтручання у внутр. справи; незастосування сили та мирне вирішення спорів; заг.-демокр. стандарти елементарної гуманності та основних прав людини; неприпустимість групового привласнення «нічийних» земельних, мор., повітр. і косм. просторів, які мають життєво важливе значення для всього міжнар. співтовариства д-ав (Л. Алексідзе). Незважаючи на те, що в *доктрині міжнародного права* і в діяльності міжнар. судових установ концепція І. н. є заприйнятою і узвичаєною, відсутність офіц. кодифікації таких норм спричиняє: вкрай обережне ставлення до них д-ав та міжнар. орг-цій у своїй практичній діяльності; можливість суб'єктивного підходу до визначення І. н. в односторонньому порядку.

О.В. Задорожній

Імперіалізм — домінування або контроль однієї держави над іншими державами або несамоврядованими територіями, що здійснюється за рахунок останніх. Класичною формою І. є колоніальний поділ світу між провідними д-вами в II-й пол. XIX ст. І. мав експансіоністський характер і його метою було забезпечення політ., екон. та військ, переваги над іншими д-вами за рахунок використання ресурсів підконтрольних територій. У класичний період був, як правило, пов'язаний з безпосереднім територ. прирощенням імперіалістичних д-ав. Похідним від І. є неоімперіалізм (або неформальний імперіалізм), за якого немає прямого політ, контролю, а домінування здійснюється за рахунок технол. переваги, екон. контролю в умовах вільної торгівлі або ідеолог, та культ, впливу.

В.Ю. Константинов

Імперія (з лат. ітрегіт — влада, панування, держава) — монархічна, здебільшого велика держава, утворена переважно шляхом примусового чи напівпримусового включення до свого складу територій інших народів і держав, глава якої носить титул імператора; назва походить від Римської імп., яка була створена наприкінці 1-го ст. до н. е. проголошенням одноосібної влади імп. Августа. І. була однією з найдавніших форм держ. устрою, і більша частина істор. розвитку людства пройшла в межах І. Такими були Візантія (Східна Римська імп.), Франкська держава (з прийняттям 800 Карлом Великим титулу імператора), середньовічна *Священна Римська імперія*. Російська імп. проіснувала 1721-1917; Франція звалася І. за часів *Наполеона I* (Перша імперія) і *Наполеона III* (Друга імперія); Австрія була І. з 1804 (з 1867 — Австро-Угорською імп.) до розпаду у 1918, Німецька імп. існувала 1871-1918. І. називають інколи орг-цію колоніального панування окремих д-ав (Британська імп., Французька колоніальна імп., Португальська колоніальна імп. тощо). І. створювалися як за допомогою експансії (розв'язання загарбницьких війн, анексії та підкорення інших народів), так і мирною колонізацією — заселенням і приєднанням вільних земель (див. *Колоніалізм*). Траплялися випадки добровільного приєднання до І. д-ав і народів, які опинилися перед загрозою поневолення чи *геноциду* з боку більш агресивних д-ав. Прикладом може бути входження свого часу до складу Російської імп. України, Вірменії, Грузії. Характерна риса І. — надзвичайна централізація структури держ. органів, панування єдиної держ. ідеології. Представники імперської влади (намісники, губернатор, генерал-губернатор та ін.) користувалися на місцях необмеженою владою; вони протидіяли проявам *сепаратизму*, хоч і допускали створення місцевих органів самоврядування, до компетенції яких відносилися другорядні питання. Досередини 1970-х всі колоніальні І. зникли. Своєрідною формою І. залишався СРСР, який припинив своє існування 1991.

Б.М. Гончар

Імплементация норм міжнародного права — фактична реалізація міжнар. прав та обов'язків на внутр.-держ. рівні шляхом трансформації міжнар.-прав, норм у нац. зако-

ни і підзаконні акти. У ряді д-ав ратифіковані *договори міжнародні* автоматично стають частиною нац. законодавства. І. здійснюється за допомогою передбаченого «механізму імплементации», який міститься в «імплементацийних статтях» міжнар.-прав. актів. Механізм І. означає передбачену міжнар. дог-ром систему заходів контролю за його здійсненням (йдеться про певний орган, створений з цією метою міжнар. дог-ром і про процедуру його роботи). Для реалізації міжнар.-прав. норм на нац. рівні необхідні додаткові внутр.-держ. заходи з перетворення цілей, закладених у нормах міжнар. права, на реальні дії юрид. осіб та громадян, які перебувають під держ. юрисдикцією. Як основний інструмент функціональної регламентації діяльності підвладних їй органів щодо І. приписів *норм міжнародного права* д-ва використовує своє нац. право. Сукупність прав, заходів, що здійснюються з метою І. міжнар.-прав. норм, слід розглядати як прав. стадію заг. процесу І. цих норм, сутність якої полягає не в трансформації міжнар.-прав. норм у норми нац. права, а у прийнятті (рецепції) нац. правом правил

МІЖНар. ДОГ-рІВ.

О.В. Задорожній

Імпорт — вид підприємницької діяльності, пов'язаний з комерційним ввезенням до країни товарів, послуг, робочої сили та капіталу. Купівля товару як І. визначається фактом перетинання товаром митного кордону країни та фіксація цього в митній звітності. І. послуги відбуваються у формах переміщення за кордон споживача послуги або фізич. особи, яка її надає; комерційної присутності послугодавця в іншій країні; поставки послуг через кордон. І. робочої сили має місце за умов імміграції громадян (або осіб без *громадянства*) та здійснення ними екон. діяльності на території чужої країни. І. капіталу є вкладенням інозем. інвестицій у нац. економіку, як правило, в прямій та портфельній формах. Імпортна політика д-ви щодо руху основних факторів вир-ва може мати характер стимулювання або обмеження. Стимулювання І. відбувається внаслідок входження країни до системи дво- та багатосторонніх міжнар. угод (про преференційну або вільну торгівлю, *митний союз*, спільний ринок, валютний та екон. союз, запобігання подвійному оподаткуванню, захист інозем. інвестицій, торгівлю послугами тощо) та орг-цій (*ГАТТ/СОТ*, *Європейський Союз*, *Спільний ринок*

країн Південного конусу, *Асоціація держав Південно-Східної Азії*, ЦЄЗВТ та ін.), метою яких є зменшення або усунення імпорتنих бар'єрів. Найлібералізованішим у глобальному масштабі є І. товарів та капіталу, обмеженішим — І. послуг та робочої сили.

О.І. Шнирков

Імпортна квота: 1. Нетарифне кількісне обмеження завезення певних видів товарів у країну, що встановлюється урядом із метою захисту внутр. ринку. **2.** Показник, що характеризує обсяг *імпорту* певного товару, встановленого відповідно до потреби в ньому та обсягів власного вир-ва.

м.ю. Рубцова

Імпортний депозит — один із фінанс. засобів прихованого протекціонізму, спрямований на зменшення імпорту. Полягає у введенні державою-імпортером законодавчої норми про обов'язкове

депонування коштів фірмою-імпортером на рахунок центр, банку країни, з якого потім буде здійснено оплату імпортової поставки. Введення даного засобу передбачає дві мети: виведення частини коштів з обороту фірми імпортера і можливість іншими прихованими засобами затримувати оплату експортерів.

А.М. Копистура

Імунітет держави — міжнар.-прав. принцип, що обмежує можливість подання судового позову проти держав, їхніх органів та держ. підприємств у цивільних і комерційних (господарських) судах інших держав, а також визначає міру, в якій можливе виконання судового рішення за рахунок власності інозем. держави. Протягом тривалого часу в *міжнародному праві* домінувала *абсолютного імунітету держави теорія*, відповідно до якої позови проти інозем. д-ви за відсутності її згоди на це вважаються неприйнятними без винятків. Сучас. міжнар. право та практика д-ав схилиються на користь *функціонального (обмеженого) імунітету держави теорії*, відповідно до якої принцип І. д. поширюється лише на діяльність д-ви, що має суверенну природу (асія .іге ітрегіі), на відміну від діяльності, не пов'язаної з виконанням д-вою суверенних функцій (асія .іге §8іііі18). Проекти статей про юрисдикційні І. д. та їхньої власності, розроблені *Комісією міжнародного права ООН* (редакція 2003) встановлюють заг. принцип І. д. та винятки з нього. Так, д-ва не може посила-

тися на імунітет, якщо вона уклала арбітражну угоду, порушила провадження чи взяла участь у розгляді справи по суті, а також при зустрічному позові. Крім того, д-ва, як правило, не може посилатися на імунітет у справах, які виникають: з укладених нею комерційних пра-вочинів та трудових дог-рів; із завданої нею шкоди особі та власності; щодо права власності на окремі види майна (нерухомість, спадщина, довірча власність тощо); промислової та *інтелектуальної власності*; участі в компаніях та інших об'єднаннях тощо. Проект статей Комісії міжнар. права ООН відображає усталену в між-нар. праві заборону вживати до власності інозем. д-ви примусові заходи із забезпечення позову та виконання судового рішення, за винятком випадків згоди д-ви на це або резервування нею своєї власності для цих цілей. Разом з тим, допускається виконання рішення за рахунок власності д-ви, що використовується в комерційних цілях та прямо пов'язана з предметом позову. (Див. *Європейська конвенція про імунітет держав 1972*)

ММ.Гнатовський

Імунітет податковий — звільнення від обов'язку сплачувати податки, що надається окремим фізич. та юрид. особам згідно з нац. чи *міжнародним правом*.

ом. Григоров

Інвестиції ПОРТФЕЛЬНІ — довгострокові вкладання капіталу в пром., с-г., транспортні та інші підприємства за кордоном із метою отримання прибутку. Як правило, І. п. формуються шляхом придбання цінних паперів закорд. акціонерних компаній, які не забезпечують їхньому власникові контроль над підприємством або володіння ним. У більшості випадків І. п. складають невеликі за розміром капіталовкладення, питома вага яких менша 10% величини акціонерного капіталу підприємства.

В.І.Філіпенко

ІНВЕСТИЦМ прями — довгострокові вкладання капіталу за кордон, які спрямовані на вир-во продукції шляхом придбання, створення або розширення фондів підприємства (філії) з метою отримання прибутку. І. п. забезпечують їх власнику фактичний контроль за діяльністю ПІДПРИЄМСТВА.

В.І.Філіпенко

Інвестицій іноземних захист — комплекс екон., прав, і орг. заходів з охорони зарубіжних капіталовкладень. Оформлюється у вигляді міждерж. угод. Завдяки угодам вводиться сприятливий режим інвестування шляхом лібералізації умов. Зазвичай передбачаються однакові заходи регулювання взаємних інвестиційних потоків між експортерами капіталів і реципієнтами, в т. ч. — взаємне надання інвесторам нац. режиму. І. і. з. визначають також, як комплекс юрид. або екон. норм та заходів, покликаних охороняти інтереси інвесторів, вкладників капіталу (див. *Багатостороннє агентство з гарантій іноземних інвестицій*).

І.В.Івлєва

Індійсько-китайський конфлікт 1962 -

прикордонне зіткнення між Республікою Індія та Китайською Народною Республікою у зв'язку з рішенням першої прийняти на своїй території далай-ламу, дух. і політ. керівника тибетців, та кілька тисяч тибетських біженців після придушення НВАК повстання в Тибеті 10.03.1959. Незважаючи на визнання Індією приналежності Тибету до Китаю (Делі підтримав китайсько-тибетську угоду 1951 про суверенітет КНР над Тибетським авт. районом), після інциденту з далай-ламою китайська сторона звинуватила Індію в експансіонізмі в Тибеті та всьому гімалайському регіоні. Було також офіційно висунуто претензії до Індії на території заг. площею бл. 104 тис. км², переважно в Півн.-Зах. Прикордонному агентстві та районі Аксай Чін в Ладакху (шт. Джамму і Кашмір). 8.09.1962 китайські війська перейшли кордон у схід, секторі (лінія Мак-Магона) в районі Тхагла, 20.10.1962 почалося широкомасштабне вторгнення китайських військ на територію Індії на зах. та центр. ділянках. У результаті бойових дій Китай зайняв 14 тис. км² території в Аксай Чін і ряд територій на півн. сході, які Індія вважала своїми. Індія, що розраховувала на фактор рельєфу при обороні своїх півн. і схід, кордонів, зазнала поразки, причому ситуація була вкрай несприят-

ливою для Делі. У жовтні 1962 д-ви розірвали дип. стосунки між собою (відновлені 1976). Бойові дії завершилися з одностороннім оголошенням 21.11.1962 Китаєм *перемир'я*, з 22.11.1962 почалося відведення китайських військ на 20 км від лінії Мак-Магона. Одночасно з оголошенням перемир'я Індії було передано пропозиції Пекіна, що передбачали відведення китайських військ у центр.

та зах. секторах кордону на 20 км від позицій, які вони займали на момент оголошення перемир'я, у той час як інд. війська мали залишитися на своїх позиціях. У схід. секторі Індія повинна була відвести свої війська на 20 км на південь від лінії Мак-Магона. Сторони могли засновувати пости з невійськ. персоналом по обидва боки лінії фактичного контролю. Реакція Делі на зміст китайських пропозицій була різко негативною. Переговори було перервано, але армії сторін продовжували дотримуватися перемир'я. Інд. парламентом було прийнято резолюцію про необхідність звільнення усіх захоплених Китаєм територій, що унеможливило двосторонні переговори Делі та Пекіна з проблеми кордонів. У війні з Індією Китай розраховував використати фактор *Карибської кризи 1962*, що відволікала від Півд. Азії увагу *великих держав* і не давала їм можливості втрутитися до перебігу подій у регіоні. Проте на практиці дії КНР викликали різку критику з боку США та Великої Британії, що надали військ. допомогу Індії. СРСР, на підтримку якого розраховував Пекін, обмежився закликком до припинення вогню і мирного врегулювання конфлікту, не бажаючи погіршення відносин з Індією і уникаючи підтримки не узгодженого з Москвою рішення КНР.

10.12.1962 з ініціативи Прем'єр-міністра Цейлону *С. Бандаранайке* в Коломбо було проведено конференцію міністрів закорд. справ 6 д-ав, що не приєдналися (Цейлону, Єгипту, Камбоджі, Гани, Індонезії та Бірми), на якій було розроблено пропозиції для урядів Індії та КНР, спрямовані на досягнення мирного врегулювання конфлікту (див. *Коломбо нарада 1962*). Ці пропозиції передбачали відведення китайських військ на зах. ділянці кордону на 20 км і перетворення звільненої території на *демільтаризовану зону*. На схід. ділянці лінією фактичного контролю повинна була стати лінія Мак-Магона (окрім двох спірних районів, питання яких мало вирішуватися шляхом подальших переговорів). Пропозиції конференції в Коломбо створювали реальну основу для зниження рівня конфронтації і продовження переговорів, тому інд. уряд прийняв їх повністю, китайський — як основу для подальших консультацій. Наслідком згоди сторін стало остаточне припинення бойових дій вздовж кордону і збереження контролю Китаю над частиною інд. території (площею бл. 36 тис. км²).
А.М. Кобзаренко

Індійсько-китайського кордону проблема — сукупність суперечностей між Індією та Китаєм щодо приналежності територій у прикордонній зоні, викликаних територ. претензіями КНР, а також відсутністю чіткої демаркаційної лінії на окремих ділянках кордону в Гімалаях.

На зах. ділянці кордону між д-вами Пекін висунув претензії щодо високогірного району Аксай Чін, через який проходить відрізок стратегічної Сіньцзян-Тибетської дороги. 1963 на цій ділянці Пакистаном було передано КНР частину території Кашміру, що опротестувала Індія. На центр. ділянці кордону Китай претендує на 2 тис. км² території, зокрема на цілий ряд стратегічних перевалів, які сполучають Індію та Китай. На східній — КНР не визнає кордону, встановленого англо-тибето-бірманськими угодами 1913-14 («лінія Мак-Магона») і претендує на 90 тис. км² території, спираючись на визначену брит. владою 1873-76 «внутрішню лінію» між Ассамом і зоною племен. Окрім того, КНР не визнає приєднання до Індії 1973 Сіккіму.

Виникнення конфлікту пов'язане з поширенням *суверенітету* КНР на Тибет, здійсненим 1950, що ліквідувало Тибетську державу як буфер між Індією та Китаєм. Перша декларація Китаєм територ. претензій до Індії містилася в листі голови Держради КНР *Чжоу Еньлая* на ім'я Прем'єр-міністра Індії *Дж. Неру* від 23.01.1959, яким офіційно стверджувалося, що інд.-китайський кордон ніколи не було визначено формально і не існує угод між центр. урядом Китаю та урядом Індії щодо кордону між двома д-вами, а сучас. кордон встановлено «британськими колонізаторами». Одночасно в рамках т. зв. «картографічної агресії» 1950-х ряд інд. територій на китайських картах було позначено як частини Тибетського та Сіньцзян-Уйгурського авт. районів КНР. Напруженою була ситуація в прикордонних районах: з червня 1955 по серпень 1962 відбулося бл. 30 збройних інцидентів, протягом 1955-59 Китаєм було зайнято бл. 33 тис. км² інд. території в Аксай Чіні. У вересні — листопаді 1962 між Індією та Китаєм відбувалися повномасштабні бойові дії, внаслідок яких Китаєм було додатково зайнято бл. 14 тис. км² території Індії, переважно в Аксай Чіні (див. *Індійсько-китайський конфлікт 1962*). Під час війни інд. парламентом було прийнято резолюцію про

необхідність звільнення усіх захоплених КНР територій (яка залишається чинною до сьогодні), що суттєво ускладнювало вирішення територ. питання між Індією та Китаєм у 60-70-х.

У червні 1981 в ході візиту до Делі мін. зак. справ КНР інд. сторона погодилася на обговорення прикордонно-територ. питання без виконання Пекіном попередньої умови — звільнення «окупованої» інд. території. 1981-87 відбулося 8 раундів переговорів з урегулювання проблеми, на яких виявилася головна розбіжність підходів сторін. Індія наполягала на посекторному підході: вимагала від КНР визнання лінії Мак-Магона на схід, ділянці як держ. кордону, лінії перевалів згідно з Угодою про торгівлю між Індією і Тибетським районом Китаю 1954 — на центр, ділянці та звільнення частини території Аксай Чіну. Китай виступав за пакетний підхід, пропонуючи визнати лінію Мак-Магона держ. кордоном в обмін на визнання Індією статус-кво на півн. ділянці кордону. Переговори було припинено у зв'язку з військ. зіткненнями в долині Самсдуронг-Чу в Півн.-Схід. Індії.

У ході візиту до Пекіна Прем'єр-міністра Індії *Р. Ганді* 19-23.12.1988 було прийнято рішення про відновлення переговорів, а також створено Спільну робочу групу на рівні заст. міністрів закорд. справ з метою пошуку шляхів вирішення прикордонної проблеми. На поч. 1990 здійснено суттєве скорочення військ у прикордонних районах, а 7.09.1993 між Індією та Китаєм було підписано Угоду про підтримання миру і спокою на лінії фактичного контролю, що запроваджувала систему заходів довіри на кордоні. Сторони зобов'язалися поважати лінію фактичного контролю та утримуватися від застосування сили, спільними зусиллями здійснювати контроль над ситуацією в зоні кордону, скоротити військ, присутність у прикордонному районі до мінім. рівня. Згідно з угодою, створено експертну групу представників МЗС та оборони для уточнення лінії фактичного контролю. 28.11.1996 в ході офіц. візиту до Індії Голови КНР *Цзян Цземіня* сторони підписали угоду про заходи довіри у військ, сфері, що стала де-факто пактом про ненапад між двома д-вами. Разом з тим, реальних кроків з *делімітації кордону* здійснено не було. Таке становище відповідає китайським інтересам, оскільки протягом 90-х ХХ ст. активно розвивалося екон. співробітництво Пекіна та Делі, водночас територ. проблеми

відійшли на другий план; фактично щодо спірних прикордонних районів реалізується сформульована *Ден Сяопіном* концепція «відійти від суперечностей щодо територій і почати їх СПІЛЬНЕ ОСВОЄННЯ».

АМ.Кобзаренко

Індійсько-пакистанська війна 1965 —

військ, зіткнення між Індією та Пакистаном, викликане початком збройних заворушень в інд. шт. Джамму і Кашмір. Інд. керівництво вважало, що виступи мусульман у Джамму і Кашмірі інспіровані Пакистаном. На загострення ситуації також вплинув збройний конфлікт навколо Качського Рану, що виник на поч. 1965 і залишався нерегульованим. Пакистан розраховував на підтримку в конфлікті з Індією з боку союзників по військ, блоках *Організації Центрального договору (СЕНТО)* і *Організації договору Південно-Східної Азії (СЕАТО)*. Усну підтримку позиції Пакистану надали Іран, Туреччина, Індонезія, а також КНР, що з поч. 60-х перетворилась на головного союзника Пакистану в регіоні. Водночас, за винятком КНР, що провела військ, приготування на кордонах Індії, решта д-ав обмежилися політ, заявами і не надали реальної допомоги Пакистану у війні. Індія натомість у 1965 спиралася на потужну військ, та політ, підтримку СРСР, зв'язки якого з Пакистаном у 1-й пол. 60-х значно послабилися внаслідок пакистансько-китайського зближення. На поч. серпня 1965 уряд Пакистану та влада Азад Кашміру («Вільного Кашміру») виступили з заявами, в яких відкидали звинувачення у своїй причетності до заворушень в Джамму і Кашмірі, але назвали їх початком повстання проти Індії і оголосили про солідарність з антиінд. опозицією. Напруженість на лінії припинення вогню в Кашмірі, викликана спробами інд. військ запобігти проникненню з території Пакистану озброєних груп, у середині серпня переросла в численні зіткнення між підрозділами інд. та пакистанської армії, розташованими вздовж кордону. Активна фаза війни розпочалася на поч. вересня і тривала бл. 3 тижнів; жодна із сторін не досягла помітного успіху.

Миротворчі зусилля *Організації Об'єднаних Націй* протягом тривалого часу були безрезультатними, оскільки Індія вимагала визнання *агресії* з боку Пакистану, а Пакистан наполягав на виведенні всіх військ із території Кашміру і проведенні плебісциту під наглядом міжнар. сил ООН, сформованих із представників країн

Азії та Африки. Безперспективність продовження бойових дій змусила сторони погодитися на припинення вогню згідно з резолюцією *Ради Безпеки ООН* від 20.09.1965. 17.09.1965 послуги у врегулюванні конфлікту між воюючими сторонами запропонував голова Ради Міністрів СРСР О. Косигін, який запросив Прем'єр-міністра Індії *Л.Б. Шастрі* та Президента Пакистану *Айюб Хана* до Ташкента для проведення двосторонніх переговорів. При цьому СРСР пропонував переговори в двосторонньому форматі, відмовляючись від функцій посередництва. 22.10.1965 цю пропозицію прийняла Індія, 25.11.1965 — Пакистан. За результатами переговорів сторін 10.01.1966 було прийнято Ташкентську декларацію, яка зафіксувала зобов'язання двох д-ав відновити «нормальні мирні відносини» (див. *Ташкентська конференція 1966*). Активним противником Ташкентської декларації виступив мін. зак.

справ Пакистану З.А. Бхутто, який наполягав, що без вирішення *Каширської проблеми* мирне співіснування двох д-ав є неможливим. Багато в чому це стало причиною неповного виконання положень декларації з боку Ісламабада. США ще до початку конференції заявили про невизнання домовленостей, яких сторони дійдуть у Ташкенті.

А.М. Кобзаренко

Індійсько-пакистанська війна 1971 (Війна за незалежність Бангладеш) — збройний конфлікт між Індією та Пакистаном 3-17.12.1971, викликаний втручанням Індії у внутр.-політ. кризу в Пакистані, що була спричинена скасуванням *Ях'я Ханом* результатів заг.-нац. виборів грудня 1970 та репресіями проти опозиції й бенгальського населення Схід. Пакистану. 26.03.1971 у Схід. Бенгалії було проголошено Народну Республіку Бангладеш (НРБ). Міжурядовими військами та загонами «Мукті Бахینی», сформованими опозиційною бенгальською партією «Авами Ліг», розпочалися бойові дії, що призвели до масового відтоку біженців на територію Індії (на сер. 1971 у прикордонних районах Індії перебувало бл. 10 млн. біженців). До грудня 1971 Індія офіційно займала нейтральну позицію щодо конфлікту в Пакистані, але засуджувала практику силового придушення пакистанським військ. режимом громадян, свобод схід.-бен-гальського населення. Урядом / *Ганді* послідовно здійснювалася дип. підготовка війни проти Пакистану. Індія домоглась засудження

дій Ісламабада світовим співтовариством, що істотно обмежило можливу допомогу Пакистану з боку США під час війни. 9.08.1971 Індія підписала Договір про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу з СРСР, чим забезпечила собі рад. підтримку в конфлікті з Пакистаном. 3.12.1971 пакистанські ВПС здійснили бомбові удари по інд. військ. аеродромах. Скориставшись цим, Індія розпочала війну, одночасно здійснивши напад на Пакистан у зах. і схід. його частинах. 6.12.1971 Індія визнала Бангладеш, у відповідь Пакистан розірвав із нею дип. стосунки. 16.12.1971 пакистанська армія у схід. секторі капітулювала, внаслідок чого було укладено *перемир'я*. Мирне врегулювання між двома д-вами було досягнуто з підписанням *Сімльської угоди 1972.1.-п. в.* кардинально змінила геополіт. картину регіону Півд. Азії: з утворенням незалежної НРБ Ісламабад втратив стратегічну перевагу, яку давала йому можливість загрожувати Індії з двох напрямків, тому був змушений усе тісніше зближуватися з КНР Індія остаточно утвердилася як регіональний лідер.

А.М. Кобзаренко

ІНСНЮ (Іпбпи, до 1.01.1935 - Мустафа Ісмет) Ісмет (24.09.1884, Смірна (нині — Ізмір), Османська імп. — 25.12.1973, Анкара) — тур. громад. -політ. і держ. діяч, дипломат. Під час *Першої світової війни* командував 4-ю армією в Сирії, 1918 — заст. військ. міністра Османської імп., голова комісії з підготовки *договору мирного з Антантою*; 1920 — приєднався до нац.-визв. руху під проводом *М. Ататюрка* і очолив ген. штаб респ. армії, завдав поразки грец. інтервентам у січні — квітні 1921 біля с. Іненю (звідси — майбутнє прізвище). 1922-24 — мін. зак. справ Турецької Республіки, очолював урядову делегацію на *Лозаннській конференції 1922-23*, забезпечив міжнар. визнання незалежної Туреччини в сучас. кордонах. 30.10.1923-21.11.1924, 6.03.1925-27.09.1937 і 20.11.1961-21.02.1965 — Прем'єр-міністр, 11.11.1938-22.05.1950 — Президент Туреччини, 1938-72 — лідер Народно-респ. партії, під час *Другої світової війни* дотримувався нейтралітету, уклав *німецько-турецький договір про ненапад 1941* і ухилився від вступу у війну з Німеччиною на *Каїрській американсько-англійсько-турецькій конференції 1943*, під тиском *антигітлерівської коаліції* 23.02.1945 оголосив війну Німеччині та Японії, з 1947 ініціював зближення із США, приєднався

ДО *Маршала Плану*.

В.І. Головенко

«Ініціатива для Америк» («План Буша») — програмна заява про зовн.-політ. курс США в Зах. півкулі, виголошена 27.06.1990 у Вашингтоні Президентом США *Дж.Г.В. Бушем* перед дипломатами і представниками ділових кіл країн Лат. Америки та Карибського басейна. США керувалися потребами коригування політики в регіоні, необхідністю зміцнення політ. стабілізації і пом'якшення наслідків екон. кризи 1980-х у Лат. Америці та Карибському басейні, а також довгостроковими стратегічними розрахунками зміцнення свого екон. впливу в регіоні. Програма «Ініціатива для Америк» передбачала: створення *зони вільної торгівлі* в межах усього амер. континенту, стимулювання спільно з *Міжамериканським банком розвитку* ряду реформ і перетворень з метою залучення в регіон інозем. капіталовкладень, зменшення боргового тягаря країн Лат. Америки і Карибського басейна шляхом списання частини (12 млрд. дол.) їх заборгованості уряду США, яка в 1990 загалом становила 48 млрд. дол. США. Політика наступного Президента США *В. Клінтона* в регіоні характеризувалася дотриманням зазначеного курсу, з наголосом на торг.-екон. питаннях, що яскраво проявилось в ході переговорів про створення *Панамериканської зони вільної торгівлі* (див. *Наради голів держав та урядів країн Західної Півкулі*).

Н.М. Весела

Ініціативи Міжнародні України. Становлення незалежної укр. держави відбувалось на тлі кардинальних змін у світовій системі *міжнародних відносин*; демонтажу блокового протистояння і завершення

«Холодної війни», розпаду соціал. табору та СРСР. Ці обставини значною мірою визначили характер та завдання зовн. політики України. Закріплене в Постанові ВР України про «Основні напрями зовнішньої політики України» 1993 прагнення д-ви зайняти належне їй місце у світі відповідно до наявного геополіт., екон. й наук.-техн. потенціалу та позитивно впливати на сучас. процеси міжнар. розвитку в європ. регіоні й у світовій системі міжнародній, зумовили високу активність України на міжнар. арені в діях, спрямованих на забезпечення міжнар. миру і стабільності. Такі пріоритети укр. зовн. політики повною мірою проявились у міжнар. ініціативах, які д-ва висувала з часу набуття незалежності.

Найбільш значущою і. м. У. стало визначене в Заяві ВР України «Про без'ядерний статус України» від 24.10.1991 та закріплене Постановою ВР України «Про додаткові заходи щодо забезпечення без'ядерного статусу...» 1992 бажання позбутись третього за потужністю арсеналу ядерної зброї у світі та офіційно набутти без'ядерного статусу. Цей безпрецедентний крок д-ви не лише став свідченням її миролюбності, але й засвідчив курс у сфері роззброєння на загальну та повну ліквідацію зброї масового знищення, який Україна продовжує послідовно проводити. Без'ядерний статус укр. д-ви було оформлено та забезпечено міжнар. угодами й домовленостями: Лісабонським протоколом 1992, Тристоронньою заявою президентів України, США та Росії 1994, укр.-рос. угодою про порядок переміщення ядерних боєприпасів із території України (17.04.1992). Ініціатива України сприяла утвердженню в сучас. міжнар. відносинах прямих гарантій безпеки ядерних д-ав без'ядерним, що були надані Україні ядерними державами у зв'язку з виведенням з її території ядерної зброї та приєднанням до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (див. Меморандум про гарантії безпеки України 1994). Україна також підтримує пропозиції щодо створення без'ядерних зон у різних регіонах світу.

Важливе місце в здійсненні зовн.-політ. завдань України традиційно займає Організація Об'єднаних Націй. Після набуття незалежності укр. д-ва виступила в ООН із низкою важливих міжнар. ініціатив, спрямованих на вирішення нагальних питань міжнар. розвитку та зміцнення власного міжнар. авторитету. Україною були озвучені, насамперед, пропозиції щодо реформування Ради Безпеки ООН, зокрема, розширення складу її постійних та непостійних членів, а також включення до її складу на постійній основі представника схід.-європ. країн, ліквідації «права вето» постійних членів РБ ООН та інші. Україна стала одним з ініціаторів ухвалення Конвенції про безпеку персоналу ООН 1994 та пов'язаного з нею персоналу (набула чинності в січні 1999). 52-га сесія Генеральної Асамблеї ООН, яка проходила за головування представника України, мін. закр. справ України Г. Удовенка, увійшла в історію ООН як Асамблея реформ. У вересні 2000 за ініціативи України, яка з 1.01.2000 була обрана непостійним членом РБ ООН, було проведено саміт держав-членів Ради Безпеки, присвячений

розгляду питань посилення ролі РБ ООН у підтриманні міжнар. миру та стабільності, зокрема в Африці. Україна внесла пропозицію про скликання спец. сесії ГА ООН для розробки нової стратегії та практичних дій з метою зміцнення міжнар. співробітництва в б-бі зі СНІДом. Укр. д-ва ініціювала створення постійно діючого органу РБ ООН з огляду заг. політики в галузі санкцій тощо.

Активну роль Україна відігравала в процесі забезпечення безпеки в Схід. Європі на поч. 1990-х. У 1992-93 укр. д-ва виступила ініціатором створення в Балтійсько-Чорноморському регіоні системи регіональної безпеки міжнародної, до якої мали увійти, окрім України, також Польща, Білорусь та країни Балтії. У лютому — квітні 1993 висунуто ініціативу про створення зони стабільності та безпеки в Центр.-Схід. Європі у складі України, Білорусі, країн Балтії, Молдови та схід.-європ. д-ав — колишніх членів ОВД. Пропозиції були спрямовані на запровадження механізмів двосторонніх та багатосторонніх консультацій для врегулювання міждерж. суперечок у регіоні, запобігання та раннього врегулювання конфліктів. Створення такої системи мало перш за все запобігти появі т. зв. «сірої зони» безпеки в колишній Схід. Європі, спричиненої ліквідацією ОВД та відсутністю гарантій безпеки країнам регіону з боку євроатлантичних безпекових структур. Як продовження ініціатив, спрямованих на розбудову системи безпеки в регіоні ЦСЄ, в липні 1996 Україна запропонувала створити зону, вільну від ядерної зброї, в Центр.-Схід. Європі.

Особливе місце в зовн. політиці України займають ініціативи, спрямовані на сприяння вирішенню міжнар. та внутр. конфліктів, перш за все в Європі та на пострадянському просторі. У 1992 укр. д-вою висунуто ряд ініціатив щодо врегулювання конфліктів на теренах колишньої СФРЮ й надалі вона послідовно підтримувала розширення повноважень Організації з безпеки та співробітництва в Європі в цьому регіоні як засобу досягнення реальних позитивних результатів у мирному процесі. Незмінною залишається позиція України щодо необхідності активізації ролі ОБСЄ у справі врегулювання т. зв. «тліючих конфліктів», зокрема, вона активно наполягала на проведенні спец. розширених засідань ПР ОБСЄ, присвячених обговоренню ситуації з урегулювання грузино-абхазького і Придністровського конфліктів, а також брала активну участь у процесі постійного обговорення цих питань у рамках ОБСЄ. Україна висунула низку дієвих пропозицій з урегулювання конфлікту в Придністров'ї та виступає одним

із гарантів його мирного вирішення. У 1999 Україна активно шукала шляхи мирного врегулювання ситуації навколо *Косовської проблеми*, а ініціативи щодо умов припинення операції *НАТО* в Косово стали свідченням прагнення укр. д-ви до підтримання миру та стабільності в Європі. Україна наполегливо намагається сприяти розв'язанню бл.-схід. конфлікту: неодноразово пропонувала його учасникам проведення мирних переговорів на своїй території. У травні 2003 з ініціативи укр. сторони в Києві відбулась Міжнародна Конференція ООН на якій порушувались питання щодо підтримки миру на Бл. Сході. Вона фактично стала першим міжнар. форумом, на якому план бл.-схід. врегулювання «*Дорожня карта*» дістав підтримку багатьох держав-членів ООН.

Україна є одним із лідерів процесу зміцнення та поглиблення відносин у Чорноморському регіоні. 30.11.1993 на сесії Парламентської асамблеї *Чорноморського економічного співробітництва (ЧЕС)* вона виступила з планом розвитку екон. співробітництва, наповнення його практичним змістом та поширення дієвого співробітництва на сферу безпеки, зокрема, для створення системи заходів взаємної довіри між д-вами ЧЕС. На основі укр. пропозицій було запроваджено механізм консультацій щодо зміцнення заходів довіри та безпеки у військ.-мор. сфері між Україною, Болгарією, Грузією, Росією, Румунією та Туреччиною. Україна виступила ініціатором розширення політ, та безпекового діалогу в ЧЕС та перетворення цього форуму на повномасштабну міжнар. орг-цію.

Важливим елементом зовн.-політ, діяльності укр. д-ви щодо розвитку регіональної інтеграції стали ініціативи з розвитку співробітництва на пострад. просторі, зокрема, створення 10.10.1997 субрегіонального об'єднання у складі України, Азербайджану, Грузії та Молдови в рамках регіональної групи ГУАМ (з приєднанням у 1999 Узбекистану — *ГУУАМ*). Ця ініціатива започаткувала новий етап екон. та політ, співробітництва між новими незалежними д-вами, сприяла розбудові сталих зв'язків та поглибленню взаємозалежності між ними, створила умови для ширшого доступу енергоносіїв

із регіонів Каспійського моря та Центр. Азії до Європи.

Важливе місце в зовн. політиці України займають відносини з *Європейським Союзом (ЄС)*. Низка І. м. У, спрямованих на забезпечення належного рівня співробітництва з ним, передбаченого *Угодою про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх країнами-членами 1994*, за своїм значенням вийшли за межі суто двостороннього формату, оскільки фактично торкаються встановлення режиму відносин ЄС з т. зв. «особливими сусідами» — групою д-ав, що стали його схід, сусідами після розширення в 2004. Визначення *європейського вибору України* в 2002 було підкріплено українськими пропозиціями до ЄС про поглиблення відносин із країнами-сусідами (окрім України до зазначеної групи належать Білорусь та Молдова), конкретно визначити терміни та умови надання їм статусу асоційованих членів ЄС й утворити з ними *зону вільної торгівлі*, яка допомогла б запобігти дискримінації нових сусідів ЄС у торг., фінанс. та пром. сферах. І. м. У. свідчать про її відповідальне ставлення до своєї ролі в європ. та світовій системі, прагнення активно долучатись до вирішення ключових проблем сьогодення, ефективно інтегруватись у процеси екон. та політ, зближення д-ав світу.

Л.В. Губерський

ІНКОТЕРМС (Іпієгнаііонаі Соттегісіаі Тепга — міжнародні комерційні терміни) — система міжнар. правил тлумачення найрозповсюдженіших у *міжнародній торгівлі* термінів, які описують умови постачання товарів в угодах купівлі-продажу, тобто базисні умови міжнар. контрактів. *Міжнародна торгова палата* з 1920 почала роботу зі складання системи правил. Перше видання в 1923 мало назву «Міжнародний збірник комерційних термінів». У 1936 було видано «Правила тлумачення комерційних термінів», які доповнені та перероблені в 1953, 1980, 1990, 2000. Сучас. редакція ІНКОТЕРМС включає 4 групи умов постачання: Група Е передбачає постачання з заводу (EX\¥); Група Р — основне перевезення не сплачене (РСА — франко перевізник, РАЗ — франко уздовж борту судна, РОВ — франко борт судна); Група С — основне перевезення сплачено (СРК. — вартість та фрахт, СІР — вартість, страховка та фрахт, СРТ — фрахт/перевезення сплачено до ..., СІР — фрахт/перевезення та страхування сплачені до...); Група Т) — з доставкою (ОАР — поставлено до кордону, ОЕ5 — поставлено на судні, ОЕС) — поставлено з пристані, ООБІ — поставлено без сплати мита, ВОР — поставлено зі сплатою мита). Правила мають необов'язковий характер, однак згідно з Указом Президента України №567/94 від 4.10.1994, правила ІНКОТЕРМС застосовуються при укладанні дог-рів суб'єктами підприємницької діяльності України всіх форм власності, зокрема, зовн.-екон., предметом ЯКИХ Є ТОВАРИ.

О.І. Шнирков

Інновація — кінцевий результат інноваційної діяльності, втілений у вигляді нового або вдосконаленого технол. процесу, запровадженого на ринку продукту чи в системі до соц. послуг. І. виступає реалізованим на ринку результатом, отриманим від вкладання капіталу в новий продукт або операцію (технологію, процес). І. є екон. категорією, яка відображає най-загальніші та найсуттєвіші властивості, ознаки, зв'язки, а також взаємозв'язки вир-ва й реалізації НОВОВВедеНЬ.

М.Ю. Рубцова

ІНОЗЕМНИХ Справ КОЛегІЯ — відомство, що займалося зовн. політикою Росії 1717-1802; перетворене з *Посольської канцелярії*. У лютому 1720 *Петро I* склав «Визначення» І. с. к., а в квітні того ж року була видана для неї «Інструкція». Обидва док-ти завершили орг-цію І. с. к., на чолі якої стояли президент і його заступник; членами І. с. к. були: таємної канцелярії радник, канцелярії радник і асесори (зазвичай їх було два). Радники й асесори складали найважливіші дип. док-ти і контролювали діяльність секретарів, що очолювали відділи («експедиції»). І. с. к. складалася з двох відділень: «політичного департаменту» (інакше «секретної експедиції») й «публічної експедиції». «Секретна експедиція» підрозділялася на 4 експедиції: «експедиція чужоземних справ» — завідувала прийомом і відкликанням інозем. дипломатів у Росії, відправкою рос. дипломатів за кордон, *дипломатичним листуванням*, діловодством, складанням *протоколів* тощо; всі справи і матеріали на зах. мовах; дип. матеріали польською мовою; «орієнтальна експедиція» — матеріали на схід, мовах. На чолі кожної з експедицій стояв секретар. «Публічна експедиція» відала госп. і поштовими справами, а також справами народів, що живуть у прикордонних губерніях.

із регіонів Каспійського моря та Центр. Азії до Європи.

Важливе місце в зовн. політиці України займають відносини з *Європейським Союзом (ЄС)*. Низка І. м. У., спрямованих на забезпечення належного рівня співробітництва з ним, передбаченого *Угодою про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх країнами-членами 1994*, за своїм значенням вийшли за межі суто двостороннього формату, оскільки фактично торкаються встановлення режиму відносин ЄС з т. зв. «особливими сусідами» — групою д-ав, що стали його схід, сусідами після розширення в 2004. Визначення *європейського вибору України* в 2002 було підкріплено українськими пропозиціями до ЄС про поглиблення відносин із країнами-сусідами (окрім України до зазначеної групи належать Білорусь та Молдова), конкретно визначити терміни та умови надання їм статусу асоційованих членів ЄС й утворити з ними *зону вільної торгівлі*, яка допомогла б запобігти дискримінації нових сусідів ЄС у торг, фінанс. та пром. сферах. І. м. У. свідчать про її відповідальне ставлення до своєї ролі в європ. та світовій системі, прагнення активно долучатись до вирішення ключових проблем сьогодення, ефективно інтегруватись у процеси екон. та політ, зближення д-ав світу.

Л.В. Губерський

ІНКОТЕРМС (Іпїегпаїіопаї Соттегісіаї Тепте — міжнародні комерційні терміни) — система міжнар. правил тлумачення найрозповсюдженіших у *міжнародній торгівлі* термінів, які описують умови постачання товарів в угодах купівлі-продажу, тобто базисні умови міжнар. контрактів. *Міжнародна торгова палата* з 1920 почала роботу зі складання системи правил. Перше видання в 1923 мало назву «Міжнародний збірник комерційних термінів». У 1936 було видано «Правила тлумачення комерційних термінів», які доповнені та перероблені в 1953, 1980, 1990, 2000. Сучас. редакція ІНКОТЕРМС включає 4 групи умов постачання: Група Е передбачає постачання з заводу (EXW); Група Г — основне перевезення не сплачене (GSA — франко перевізник, RA8 — франко уздовж борту судна, ROB — франко борт судна); Група С — основне перевезення сплачено (CIP — вартість та фрахт, CIF — вартість, страховка та фрахт, CPT — фрахт/перевезення сплачено до ..., CIP — фрахт/перевезення та страхування сплачені до...);

Група Б — з доставкою (OAP — поставлено до кордону, OES — поставлено на судні, OE{} — поставлено з пристані, OT>\J — поставлено без сплати мита, OOP — поставлено зі сплатою мита). Правила мають необов'язковий характер, однак згідно з Указом Президента України №567/94 від 4.10.1994, правила ІНКОТЕРМС застосовуються при укладанні дог-рів суб'єктами підприємницької діяльності України всіх форм власності, зокрема, зовн.-екон., предметом ЯКИХ Є товари.

О.І. Шнирков

Інновація — кінцевий результат інноваційної діяльності, втілений у вигляді нового або вдосконаленого технол. процесу, запровадженого на ринку продукту чи в системі до соц. послуг. І. виступає реалізованим на ринку результатом, отриманим від вкладання капіталу в новий продукт або операцію (технологію, процес). І. є екон. категорією, яка відображає най-загальніші та найсуттєвіші властивості, ознаки, зв'язки, а також взаємозв'язки вир-ва й реалізації **НОВОВВЕДЕНЬ**.

М.Ю. Рубцова

ІНОЗЕМНИХ Справ КОЛегІЯ — відомство, що займалося зовн. політикою Росії 1717-1802; перетворене з *Посольської канцелярії*. У лютому 1720 *Петро I* склав «Визначення» І. с. к., а в квітні того ж року була видана для неї «Інструкція». Обидва док-ти завершили орг-цію І. с. к., на чолі якої стояли президент і його заступник; членами І. с. к. були: таємної канцелярії радник, канцелярії радник і асесори (зазвичай їх було два). Радники й асесори складали найважливіші дип. док-ти і контролювали діяльність секретарів, що очолювали відділи («експедиції»). І. с. к. складалася з двох відділень: «політичного департаменту» (інакше «секретної експедиції») й «публічної експедиції». «Секретна експедиція» підрозділялася на 4 експедиції: «експедиція чужоземних справ» — завідувала прийомом і відкликанням інозем. дипломатів у Росії, відправкою рос. дипломатів за кордон, *дипломатичним листуванням*, діловодством, складанням *протоколів* тощо; всі справи і матеріали на зах. мовах; дип. матеріали польською мовою; «орієнтальна

експедиція» — матеріали на схід, мовах. На чолі кожної з експедицій стояв секретар. «Публічна експедиція» відала госп. і поштовими справами, а також справами народів, що живуть у прикордонних губерніях.

На чолі І. с. к. стояли видатні рос. дипломати *Г. Головкін, А. Остерман, О. Бестужев-Рюмін, М. Воронцов, М. Панін, О. Безбородько* та ін. Розширення інозем. дипломатичного представництва в Росії привело до утворення в І. с. к. в 70-х XIX ст. т. зв. «церемоніального департаменту». У 1796 у складі «секретної експедиції» був створений особливий департамент азійських справ. Після утворення в 1802 Міністерства закорд. справ І. с. к. була підпорядкована міністру; у складі мін-ва проіснувала до 1832.

Н.Ф. Сербіна

ІНСТИТУТ ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН — спеціалізований вищий навч. заклад при Наркоматі освіти УСРР, створений 1920 у Києві на базі ліквідованих більшовиками *Близькосхідного інституту* (утворений 1918 як Ін-т схід, мов) та *Консульських курсів* при Укр. товаристві економістів (засновані 1917). Його першим ректором став проф. Е. Сташевський. В Інституті діяли два ф-ти — консульський та зовнішньоторговельний. Вони, у свою чергу, поділялися на окремі навч. цикли: англосаксонський, східний, германський, романський, слов'янський (схід, цикл охоплював, зокрема, Болгарію, Сербію, Румунію, Чорногорію, Грецію, Туреччину; на германському циклі вивчали Австрію, Німеччину, Нідерланди, скандинавські країни, Угорщину; до складу романського циклу входили Франція, Бельгія, Італія, Швейцарія, держави Піренейського півострова; слухачі слов. циклу вивчали Галичину, Польщу, Чехію). Діяло також 4 кафедри: міжнар. відносин та права, світового госп-ва, орг-ції товарообміну та економіки, торгівлі, тарифів і тарифної політики. Значна увага приділялась вивченню *інозем. мов: англійської, німецької, італійської, арабської, турецької, румунської, французької, новогрецької, болгарської, сербської, шведської* (викладались, як правило, носіями). Випускники Інституту мали вільно володіти трьома інозем. мовами. Студентами І. з. з. ставали особи з вищою освітою, колишні студенти Ін-ту схід, мов, Ін-ту нар. госп-ва та інших вузів, а також робітничі і селянська молодь, яка складала вступні іспити. Відповідно до рівня підготовки частина студентів інституту мала отримати фах вищої кваліфікації (консул, експерт), інша — кваліфікацію нижчого рівня (статистики, торг., митні та конне, агенти).

До викладацької роботи в Інститут залучались кращі наук, і пед. кадри: академік А. Кримський (очолював кафедру схід, історії), професори І. Бабат (міжнар. право), О. По-кровський (зовн. політика англосаксонських країн), А. Горюхов (міжнар. відносини). Однак невдовзі після створення Інституту, у руслі політики великорос, більшовиків щодо формування єдиного союзного центру та відп. припинення будь-яких зовн.-політ. повноважень України, почались безперервні реорганізації вузу, кадрові переслідування; дедалі наполегливіше наголошувалося на тому, що в Москві вже є навч. заклад відп. спеціалізації, а тому сенсу існування І. з. з. у Києві немає. 18.10.1922 ІДК КП(б)У ухвалив постанову «Про згортання апарату Наркомату закордонних справ», внаслідок чого 20.09.1923 І. з. з. був ліквідований. Спочатку І. з. з. був реорганізований у Київ, технікум зовн. зносин, а влітку 1923 — у торг, технікум, що супроводжувалось кадровим погромом: були звільнені колишній ректор Інституту І. Бабат (за «відсутність педагогічних навичок»), проф. П. Кованько і Б. Лічков (за «явно контрреволюційні переконання»), проф. М. Гроссу (за «приналежність до духовенства»), А. Жилін, В. Петров, П. Сльозкін (за «негативне ставлення до радянської політики») та ін. Підготовка дип. кадрів в Україні була припинена до 1944.

Л.Ф. Гайдуков

Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (ІМВ) — вищий заклад освіти, що готує фахівців для роботи у сфері *міжнародних відносин і зовнішньої політики* України. Історія ІМВ починається з наказу Наркомату освіти УРСР від 18.10.1944 про відкриття в Київ. ун-ті ф-ту міжнар. відносин, що було пов'язано з потребою підготовки фахівців для новоствореного союзно-респ. *Народного комісаріату закордонних справ УРСР*. Того ж року було прийнято студентів одночасно на два курси (на 1-й — 19, на 2-й — 42). Спершу навчання на факультеті зводилось гол. ч. до підготовки практичних працівників МЗС і мало переважно прикладний характер. Згодом, починаючи з 1950, на факультеті стали готувати вже за класичною університетською системою фахівців із двох спеціальностей — «Історія міжнародних відносин» і «Міжнародного права». Очолювали факультет у 1944-55 доценти ІА Василенко, П.М. Овчаренко.

У 1955 факультет тимчасово припинив свою діяльність, але підготовка фахівців-міжнародників продовжувалась на істор.-філос. та юрид. факультетах. У 1971, з огляду на потреби часу, насамперед, на нові завдання щодо розширення масштабів підготовки інозем. студентів у Київ, ун-ті, було відновлено факультет, який став іменуватись — факультетом міжнар. відносин і між-нар. права (зі спеціальностями «Історія міжнародних відносин» та «Міжнародне право»). У 1972 було відкрито нову спеціальність — «Міжнародні економічні відносини». Деканами факультету (1971 -90) були відомі фахівці, засновники

наук, шкіл із міжнар. відносин і міжнар. права проф. Г.М. Цветков, чл.-кор. (згодом — академік) АН України А.А. Чухно, доцент О.К. Єременко, професори К.С. Забігайло, В.Г. Буткевич, А.С. Філіпенко. За час функціонування факультет підготував понад 3,5 тис. кваліфікованих фахівців-міжнародників переважно з числа іноземців, а вітчизняні випускники факультету склали основу нечисельного тоді *дипломатичного корпусу* в Україні, заклавши підвалини нац. пед. й наук, шкіл у галузі міжнар. відносин і міжнар. права.

4.05.1988 факультет міжнар. відносин і міжнар. права було перетворено в Інститут міжнар. відносин і міжнар. права (директор — проф. В.Г. Буткевич, згодом (3.12.1990) — перейменовано в Український ін-т міжнар. відносин при Київ, ун-ті ім. Т.Г. Шевченка (директор — проф. *В.В. Пацук*). У 1994 інститут отримав нинішню назву (його очолив проф. *Л.В. Губер-ський*). У процесі розвитку ІМВ сформувалося 5 відділень: «Міжнародні відносини», «Міжнародне право», «Міжнародні економічні відносини», «Міжнародна інформація», «Міжнародний бізнес». Станом на 1.01.2004 в інституті навчалось бл. 2,5 тис. студентів, аспірантів і стажистів, майже 250 з яких — інозем. громадяни з більш як 50 країн світу; понад 300 осіб здобували другу вищу освіту на відділенні післядипломної освіти (заочна магістратура). Навч. процес в ІМВ забезпечує висококваліфікований проф.-викладацький колектив, що нараховує більше 175 осіб, серед яких — 25 доктори наук, професори; 90 — кандидати наук, доценти. Функціонує 11 спец. кафедр та заг.-інститутська кафедра інозем. мов. У складі ІМВ діють: Центр підготовки та перепідготовки інозем. громадян; лабораторії: техн. засобів навчання, інформатики та обчислювальної техніки, мнотильної техніки; наук, бібліотека. У 1997 відкрито музей історії ІМВ. З 2000 в ІМВ діє Центр європ. студій; з 2001 — Центр інозем. мов. У 2002 у складі відділення післядипломної освіти (функціонує з 1995) створено Центр дистанційного навчання, що займається впровадженням в навч. процес новітніх освітніх технологій.

Невід'ємною складовою підготовки фахівців-міжнародників є наук.-дослідна робота: вчені ІМВ досліджують теорет. й практ. аспекти міжнар. відносин та зовн. політики України, країнознавства, міжнар. екон. відносин, міжнар. права, сучас. гуманітарних проблем, мовознавства, результати яких використовуються в навч. процесі для підготовки та впровадження нових курсів і спецкурсів. В ІМВ систематично проводяться міжнар. наук, конференції, семінари, симпозіуми, «круглі столи»; щорічно викладачі готують до 40 монографій та підручників, друкують більше 300 наук, статей; видаються збірники: «Вісник Київського університету. Міжнародні відносини», «Актуальні проблеми міжнародних відносин» та «Наукові записки Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка». В аспірантурі ІМВ щорічно навчається понад 120 громадян України та зарубіжних д-ав, бл. 100 осіб працюють на кафедрах як здобувачі наук, ступеня кандидата наук, а 20 — наук, ступеня доктора наук. В ІМВ функціонує 3 спеціалізовані вчені ради з захисту кандидатських і докторських дисертацій.

Міжнар. зв'язки ІМВ здійснюються як у рамках угод *Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*, так і на основі двосторонніх угод про співробітництво, що укладаються між ІМВ і профільними зарубіжними навч. закладами та наук, установами. У рамках міжуніверситетських угод ІМВ співпрацює з більш ніж 60 вищими навч. закладами-партнерами з Великої Британії, Бельгії, Греції, Єгипту, Ірану, Іспанії, Канади, КНР, ФРН, Республіки Корея, Польщі, Росії, США, Франції, Японії та ін. Двосторонні угоди про співробітництво укладені з Моск. держ. ін-том міжнар. відносин (університетом) МЗС РФ, Університетом м. Айова, Університетом Брігем Янг (США), Карлтон-ським ун-том (Канада), Балканською освітньо-наук. асоціацією (Благоевград, Болгарія), Інститутом міжнар. відносин нац. ун-ту Ченг-Чі (КНР), Інститутом міжнар. відносин (СРВ), Інститутом міжнар. студій Вроцлавського ун-ту (Польща),

Вищою школою м. Мерзебург (ФРН) та ін. Угодами передбачено взаємний обмін навч.-метод. планами, програмами, наук, літературою, викладачами та студентами, проведення спільних наук.-теорет. конференцій, симпозіумів, «круглих столів» тощо. ІМВ бере активну участь у реалізації багатосторонніх великомасштабних міжнар. проектів, співпрацює з інозем. партнерами в рамках міжнар. програм ТЕМПУС-ТАСІС, *ЮНЕСКО*, ІНТАС, ІАН та ін., з Фондами Аденауера, Бертельсмана, Еберта, Розі Люксембург (ФРН), «Відродження», «Євразія», Єгипетським фондом техн. співробітництва з країнами *Співдружності Незалежних Держав* та ін. У 1997 на базі ІМВ відкрито Центр європ. документації, Інформ. центр *Міжнародного валютного фонду*, Центр інформації і документації *МАТО*, у 2002 - Інформ. офіс *ГУУАМ*.

Від початку створення ІМВ постійно надає метод, допомогу в розвитку системи навч. закладів України, що проводять освітню діяльність за спеціальностями напряму освітньо-професійної підготовки «міжнародні відносини». Указом Президента України від 30.05.1995 ІМВ було визначено «головним навчально-методичним центром з підготовки на базі повної середньої загальної освіти фахівців для

роботи у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики України». Зароки свого функціонування ІМВ набув значного досвіду освітньої діяльності й став добре знаним в Україні та за її межами центром підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері зовн. зносин.

Л.В. Губерський

ІНСТИТУЦІЙНІ фактори — фактори, пов'язані з управлінням, регулюванням окремих сфер, галузей, екон. і сусп. відносин (наук.-техн., фі-нанс, інвестиційні, соц. чинники й заходи щодо поліпшення управління, перебудови інститутів

управління ЦИМИ Сферами). *М.Ю.Рубцова*

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ — екон. вчення, що приділяє головну увагу ролі, яку відіграють інститути у сфері прийняття та спрямування екон. рішень, їхній ефективності та екон. діяльності взагалі. Метод І. ґрунтується на вивченні конкретних даних, а суб'єктом його досліджень є «людина економічна». Вчення виникло в ХІХ ст., його засновниками вважаються Т. Веблен, Ф. Сіміан і Л. Брокер.

м.ю.Рубцова

ІНСУРЕКЦІЯ (від лат. ішштесШз — повсталий) у *дипломатичному праві* — відмова дип. працівника виконувати свої функції; одна з причин припинення повноважень дип. представника. Підставою для І. може бути принципова незгода з рішенням відп. органу держ. влади чи посадової особи. Внаслідок цього, згідно зі ст. 43 *Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961*, функції такого *агента дипломатичного* припиняються після відп. повідомлення акредитуючою д-вою д-ві перебування. І. може мати місце внаслідок зміни уряду чи вищих посадових осіб в акредитуючій д-ві тощо. У практиці *міжнародних відносин* І. є швидше винятком, оскільки одним з основних принципів здійснення *дипломатичної служби* є персональна відповідальність дипломата за виконання ним службових обов'язків та додержання дисципліни (зокрема, ст. 3 *Закону України «Про дипломатичну службу»*). Згідно з законодавством України, можливість І. передбачена в ст. 43 *Закону України «Про дипломатичну службу»*, якою перелічено випадки відставки дип. представників. Серед причин такої відставки є, зокрема, принципова незгода з рішенням відп. органу держ. влади чи посадової особи та примушування дип. працівника до виконання рішення органу держ. влади чи посадової особи, яке суперечить законодавству України або може завдати значної шкоди д-ві, підприємствам, установам, орг-ціям, окремим громадянам. У даному вигляді останнє положення кореспондує ч. 2 ст. 61 Конституції України. За заг. правилом, відставку працівника дип. служби приймає та посадова особа, яка призначила цього дип. працівника на посаду, або це відбувається в порядку, передбаченому законодавством відп.д-ви. І. дип. представника є одним з аспектів статусу дип. працівника за нац. правом його д-ви і не може розглядатися як недружній акт або порушення норм міжнар. ввічливості щодо д-ви його перебування.

О.В.Буткевич

Інтеграції-дезінтеграції дихотомія —

феномен розвитку *системи міжнародної*. Одним із завдань інтеграції є зниження загроз для міжнар. системи, які походять від радикального *націоналізму*, котрий, у свою чергу, виступає складником процесів дезінтеграції міжнар. системи та ескалації напруженості між д-вами через їх відчуження. І.-д. д. виступає в різних проявах. По-перше, в протистоянні між сусп.

підтримкою правил *міжнародної торгівлі* в широкому розумінні поняття та неприйняттям її в конкретних нац. вимірах, особливо в розвинутих країнах світу. Цей підхід проявляється у виправданні *протекціонізму* в рамках нац. держ. політики, а з іншого боку — в його засудженні в міжнар. системі в разі використання іншими, зокрема, слабшими *акторами міжнародними*. Т. ч., лібералізація торгівлі як органічна складова інтеграції наштовхується на суб'єктивну протидію в рамках традиційного сприйняття нац. інтересу. Цей вимір І.-д. д. часто визначається як один із проявів заг. глобалізаційної дихотомії.

По-друге, І.-д. д. пов'язана з наявністю двох протилежних підходів до *інтеграції міжнародної* — технологічного і політичного. У той час як технол. контекст передбачає підтримку інтегрування в усіх сферах екон. співжиття і міжнар. торгівлі, політ. складова інтеграційного процесу часто викликає опір з боку різних верств населення, стурбованого потенційною втратою нац. ідентичності. Найбільше це позначається на підходах і оцінках громадян та еліт малих країн. Політ. вимір І.-д. д. набуває особливого значення для нових незалежних д-ав, де поряд із прагненням до участі в інтеграційних процесах спостерігається процес внутр. дезінтеграції. Прикладом є процес розпаду і подрібнення колишньої Югославії, конфлікт між центром та

АВТОНОМІЯМИ В Грузії ТОЩО. *Є.Є. Камінський*

Інтеграція міжнародна (з лат. іпте§гаііо — поповнення, відновлення) — процес екон. взаємодії країн, що веде до зближення госп. механізмів, набуває форми міждерж. угод та узгоджено регулюється міждерж. органами. Активної форми процес І. м. набув після завершення *Другої світової війни*, в умовах екон. зростання, збільшення обсягів *міжнародної торгівлі*, руху капіталів і робочої сили, запровадження нових

систем транспорту та зв'язку. Це зумовило необхідність створення надійних виробничих зв'язків між країнами та усунення численних перешкод на шляху міжнар. торгівлі. Політ, мета інтеграційних процесів полягала в зниженні напруги в *міжнародних відносинах* завдяки розширенню торгівлі, посиленню *взаємозалежності між* д-вами, поглибленню держ. та сусп. контактів між д-вами. Численні інтеграційні об'єднання, що виникли в післявоєнний час, ставили собі такі завдання: поглиблення взаєморозуміння та співробітництва між краї-

нами в політ., екон., військ., соц., культ, та інших галузях; використання переваг від збільшення розмірів ринку, зокрема зниження транзакційних витрат, розширення обсягів збуту, можливість залучення більших об'ємів інозем. інвестицій; підтримка найвразливіших галузей промисловості, які, отримуючи більші ринки збуту, одночасно стають більш захищеними від конкуренції ззовні; посилення впливу під час багатосторонніх торг, переговорів тощо. Початок та успішний розвиток інтеграційних процесів зумовлюється наявністю політ, волі й підтримкою з боку населення в країнах, що інтегруються; геогр. близькістю, наявністю в більшості випадків спільних кордонів і сталих екон. зв'язків, що історично склалися; спільністю екон. та інших проблем, які стоять перед країнами у сферах екон. розвитку, фінансування, регулювання економіки, політ, співробітництва тощо. Розширення існуючих інтеграційних утворень зумовлене, зокрема, психологічним впливом від позитивних зрушень у різних сферах сусп. життя, що часто є результатом інтеграції. Попри відмінності між різними інтеграційними угрупованнями, в своїй еволюції вони проходять спільні стадії. На початковій стадії між д-вами укладаються преференційні торг, угоди, що передбачають надання країнам-учасникам більш сприятливого режиму, ніж вони надають третім країнам. При цьому не передбачається створення будь-яких міждерж. органів для управління преференційними угодами. На другій стадії д-ви переходять до створення *зони вільної торгівлі* (ЗВТ), що передбачає повне скасування митних тарифів у взаємній торгівлі при збереженні нац. митних тарифів по відношенню до інших країн. У більшості випадків умови ЗВТ поширюються на всі товари, окрім продуктів с. г-ва. Діяльність ЗВТ може координуватися невеликим міждерж. секретаріатом або періодичними зустрічами керівників відп. відомств.

Перехід до третьої стадії пов'язаний з утворенням *митного союзу* між д-вами, що передбачає узгоджене скасування нац. митних тарифів і введення спільного митного тарифу та єдиної системи нетарифного регулювання торгівлі відносно третіх д-ав. Митний союз передбачає безмитну торгівлю товарами та послугами і їх вільне переміщення всередині об'єднання. Функціонування митного союзу вимагає створення розгалуженої системи міждерж. органів, що координують проведення узгодженої

зовнішньоторговельної політики. При досягненні четвертого рівня — спільного ринку — д-ви, що інтегруються, укладають угоди про свободу пересування товарів, послуг, капіталу і робочої сили. Ця система відносин вимагає більш високого рівня координації екон. політики, внаслідок чого виникає потреба в проведенні зустрічей на високому та найвищому рівні, існуванні постійних структур управління.

Досягнення рівня екон. союзу означає перехід до п'ятої стадії інтеграції, на якій відбувається координація макроекон. політики, уніфікація законодавства у валютній, бюджетній, грошовій галузях, запровадження спільної валюти тощо. На цьому етапі виникає потреба у створенні не лише наглядових, а й регулюючих органів, яким передається частина суверенітету та повноважень нац. урядів. Такі міждерж. органи володіють правом приймати рішення без узгодження з урядами країн-учасниць і часто мають наднац. характер. Шоста стадія передбачає формування політ, союзу, що означає передусім розробку механізмів проведення спільної *зовнішньої політики*, політики в галузі безпеки, оборони, внутр. справ та юстиції, цілковите скасування внутр. кордонів для переміщення громадян і вантажів тощо. Фактично утворюється об'єднання д-ав з елементами федерації, зокрема, з наднац. органами, що мають широкі зобов'язуючі повноваження відносно країн-учасниць.

На поч. XXI ст. у світі нараховувалося понад 30 різноманітних інтеграційних об'єднань, які мають різні завдання та перебувають на різних етапах розвитку. Найуспішнішим інтеграційним проектом є *Європейський Союз*, що перебуває в процесі переходу від 5-ої до 6-ої стадії, має розгалужену систему управління, в т. ч., наднаціональну. Крім того, активно розвиваються такі утворення, як *Північноамериканська зона вільної торгівлі*, *Австралійсько-Новозеландська зона вільної торгівлі*, *Спільний ринок країн Південного конусу*, *Центральноамериканський спільний ринок* Та ІНШІ. В.В. Копійка

Інтеграція фінансова — міждерж. процес

гармонізації та уніфікації податкових систем, бюджетних процесів, держ. витрат, бюджетних класифікацій, систем контролю з боку центр, банків за діяльністю банків комерційних. Здійснюється з метою кращої координації д-ав, що входять до складу регіональних угруповань.

М.Ю. Рубцова

Інтелектуальна власність — сукупність прав на результати інтелектуальної діяльності (твори, фонограми, винаходи тощо) та засоби індивідуалізації (товарний знак, фірмове найменування тощо). Включає права стосовно: літературних, художніх та наук, творів; виконавської діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач; винаходів у всіх галузях людської діяльності; наук, відкриттів; пром. зразків; товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань та позначень; захисту проти недобросовісної конкуренції; всі інші права, що стосуються інтелектуальної діяльності у виробничій, наук., літературній і художній галузях. На конвенційному рівні термін «інтелектуальна власність» вперше вжито в Конвенції про створення Всесвітньої орг-ції інтелектуальної власності 1967. До основних джерел прав, регулювання питань І. в. належать Паризька конвенція про охорону пром. власності 1883, Всесвітня (Женевська) конвенція про авторське право 1952, Договір про патентну кооперацію 1970, Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів 1971, Європ. патентна конвенція 1994 тощо. В укр. законодавстві питання права І. в. регулюються Цивільним кодексом України (книга четверта), законами України «Про авторські та суміжні права», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на зазначення походження товарів» та

ІНШИМИ актам І.

ОМ. Григоров

Інтервенція (від лат. ІНТЕРВЕНШО — втручання) — один із видів застосування сили у формі втручання однієї д-ви у внутр. справи іншої або в її відносини з *третіми державами*. Згідно із міжнар.-прав. *невтручанням принципом*, жодна д-ва не має права з будь-якої причини втручатися прямо або опосередковано у справи іншої д-ви; таке втручання, а також погроза втручання, спрямовані проти політ. незалежності або територ. цілісності будь-якої д-ви, є порушенням *міжнародного права*. І. заборонена низкою міжнар. угод, в т. ч. *Статутом ООН* (ст. 2, п. 4). Від І. відрізняють інтерцесію, що передбачає втручання у внутр. справи іншої д-ви не в інтересах держави-інтервента. Інтер-цесія у формі «добрих послуг» та ін., як правило, здійснюється в інтересах підтримання

МІЖНАР. МИРУ Та безпеки.

ВЛ. Манжола

Інтервенція валютна — форма девізної політики, яка передбачає цільові операції купівлі або продажу інозем. *валюти* чи золота центр, банком з метою впливу на *валютний курс*, досягнення бажаного рівня валютних резервів і накопичення інозем. валюти для виконання державою своїх зовн. зобов'язань. За допомогою І. в. центр, банк має можливість підтримувати фіксований валютний курс або усувати надмірні коливання плаваючого валютного курсу. У випадку продажу інозем. валюти центр, банк сприяє підвищенню курсу нац. валюти, а за допомогою купівлі інозем. валюти — зниженню курсу нац. валюти. І. в. проводиться за рахунок використання офіц. золотовалютних резервів і короткострокових взаємних кредитів центр, банків за угодами своп. Оскільки ці ресурси центр, банку мають обмежений характер, І. в. є тимчасовим засобом стабілізації валютного курсу. Розрізняють такі види І. в.: стерилізована І. в. (передбачає здійснення центр, банком операцій на відкритому ринку, спрямованих на збереження обсягу грошової маси); нестерилізована І. в. (здійснюється за відсутності цих заходів і, отже, впливає на обсяг грошової маси в країні); одностороння І. в. (проводиться центр, банком однієї країни); колективна І. в. (передбачає одночасні узгоджені дії центр, банків кількох країн). Прикладом масштабних І. в. є операції з купівлі доларів Банком Японії за рішенням міністерства фінансів у 1993-95 з метою недопущення надмірної ревальвації єни. Проте азійська фінанс. криза 1997 призвела до необхідності І. в. у протилежному напрямку (лише 10.04.1998 було продано майже 20 млрд. дол.). З поч. 90-х ХХ ст. ряд розвинутих країн не використовує односторонні І. в. (Велика Британія після 1992, Швейцарія після 1991).

О.І. Рогач, О.А. Чугаєв

Інтервенція економічна: 1. Насильницьке втручання однієї чи кількох д-ав в економіку іншої д-ви або в її взаємозв'язки з третіми д-вами. **2.** Виступ д-ви на власному товарному або грошовому ринку з метою впливу на ціни товарів або *валютний курс* (інтервенція товарна, *інтервенція валютна*).

м.ю.Рубцова

Інтернаціоналізація — процес поширення певного явища за межі нац. кордонів, встановлення таких зв'язків між державами в певній галузі, за яких діяльність окремої держави стає

складовою світових процесів. Поширені застосування цього поняття в різних галузях: 1. конфлікту, *інтернаціоналізація господарського життя*, І. вир-ва, І. ринків, І. злочинності тощо.

М.С. Камеєцький

Інтернаціоналізація господарського життя — об'єктивний процес виникнення та розвитку екон. відносин між економіками окремих країн, обумовлений поглибленням міжнар. поділу праці, спеціалізації та кооперації виробників різних країн. За умов І. г. ж. екон. відносини між різними країнами стають невід'ємною складовою та важливим фактором розвитку окремих нац. економік та світового госп-ва в цілому. Вона бере свій початок у XVI-XVII ст., коли мануфактурний спосіб вир-ва призвів до розширення

міжнар. ринків збуту та необхідності сталого надходження сировини, у т. ч. імпортової. За умов І. г. ж. міжнар. обмін розширився на всі основні фактори вир-ва: продукцію, капітал, робочу силу, послуги, інтелектуальну власність. Так, завдяки І. г. ж. відкритість нац. економік (відношення зовн. товарообігу до ВВП) зростає з 16% в сер. ХХ ст. до 48,2% у 2002. Заг. обсяг закорд. інвестицій в 1850 складає 2 050 млн. дол., в 1914 — 43 млрд. дол., в 1980 — 600 млрд. дол., а в 2001 — 6 846 млрд. дол. Важливими формами прояву І. г. ж. є *інтеграція міжнародна та глобалізація СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ*. *О.І. Шнірков*

Інтернет — див. *Глобальна інформаційна мережа*.

Інтернування — примусове переселення громадян іноземних в особливі місця поселення державою, яка є воюючою або нейтральною стороною, у зв'язку зі збройним конфліктом. 5-а Гаазька конвенція про права та обов'язки нейтральних д-ав і осіб у сухопутній війні 1907 (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права*) передбачає право й обов'язок нейтральної д-ви, що прийняла на свою територію війська, *військовополонених*, які втекли, хворих або поранених воїнів, які належать до воюючих армій, розселити їх у місцях, що, наскільки це можливо, є найбільш віддаленими від театру воєнних дій. Війська, які підпали під І., повинні роззброїтися і розташуватися в таборах, укріпленнях та інших місцях, спеціально обладнаних з цією метою, за бажанням нейтральної сторони. І. також підлягають *судна морські військові* воюю-

чих сторін та їхні екіпажі, які опинилися в портах нейтральних д-ав і відмовилися їх залишити. Відшкодування витрат з утримання інтернованих здійснюється згідно з умовами мирного врегулювання збройного конфлікту. Після початку збройного конфлікту воюючі сторони, як правило, піддають І. громадян ворожої д-ви, які опинилися на її території, та інших інозем. громадян, якщо того вимагають її інтереси (за винятком осіб, які користуються міжнар. захистом, у т. ч. дип. працівників). Термін «інтернування» застосовується до режиму *військовополонених*, визначеному статтями 21 та 22 Женевської конвенції про поводження з *військовополоненими* 1949. І. передбачене також у ч. 2 4-ї Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 стосовно інозем. громадян, які опинилися на момент початку воєнних дій на окупованій воюючою д-вою території противника (див. *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права*). Інтернованим повинні надаватися засоби існування та необхідна мед. допомога.

О.В. Задорожній

Інтернунцій (з лат. іп'єгтшп'іік — посередник, вісник) — глава *дипломатичного представництва* Ватикану який акредитувався при главах держав. За старшинством належав до другого класу дип. представників, що відповідає класу *посланника*. І. очолював папське дип. представництво — інтернунціатуру й за своїм *дипломатичним класом* та ієрархією *дипломатичної служби* Ватикану слідував після *нунція*. Оскільки починаючи з XVII ст. І. були главами представництв 2-го класу, то їх направляли в д-ви, які в дип. відношенні не відігравали значної ролі, чи в країни не католицького віросповідання. їхній статус викликав ряд протокольних незручностей, оскільки був недостатньо високим. Згідно з новим Кодексом канонічного права від 1983, категорія І. в дип. службі Ватикану була ліквідована.

В.М. Матвієнко

Інтерпол (Іп'єгп'ііоп'і Сг'ітіп'і Р'іісе Ог'ш'п'і-г'ііоп — Іп'єгп'і) — міжнар. орг-ція кримінальної поліції. Необхідність у створенні подібного органу почала проявлятися ще на поч. ХХ ст. у зв'язку із зростанням інтернаціоналізації злочинності. Вперше подібна ідея була висловлена в 1914 на 1-у Конгресі кримінальної поліції, проте *Перша світова війна* стала на перешкоді реальних дій. На 2-у Конгресі кримінальної поліції в 1923 було створено Міжнар. комісію кримінальної поліції з центром у Відні. Її членами стали 17 д-ав, гол. ч. європейських. У 1956 було прийнято чинний Статут Міжнар. орг-ції кримінальної поліції — Інтерполу, місцем перебування якої було визначено Париж. Принципом діяльності орг-ції є категорична заборона втручання у внутр. справи д-ав. Основні завдання Інтерполу: забезпечення широкої взаємодії всіх органів кримінальної поліції в рамках існуючого законодавства держав-членів та в дусі *Загальної Декларації прав людини*; створення і розвиток установ для успішного запобігання злочинності і б-би з нею; своєчасне попередження нац. служб про можливість вчинення злочинів та надання допомоги у викритті й розшуку злочинців; координація міжнар. розшуку злочинців, підозрюваних, осіб, що зникли безвісти, та викрадених цінностей. Основними сферами діяльності І. є б-ба з торгівлею наркотиками, відмиванням (легалізацією) доходів, отриманих незаконним шляхом, *тероризмом міжнародним*, фальшивомонетництвом, крадіжками виробів мистецтва, злочинністю неповнолітніх. Фінанс. ресурси орг-ції складаються з грошових внесків держав-членів та з пожертв, дарунків, субсидій, дотацій та інших ресурсів, що приймаються І. за згодою Виконавчого комітету. Орг-ція може консультуватися з міжнар. та нац. орг-ціями з усіх питань, які входять до її компетенції.

І. має бл. 670 територ. орг-цій. Найвищим його пленарним органом є Генеральна асамблея. До її складу входять представники всіх держав-членів, у її роботі також можуть брати участь спостерігачі від третіх д-

ав та інших міжнар. орг-цій. Постійно діючим робочим органом є Ген. секретаріат, на чолі якого стоїть Ген. секретар. Сесії Генеральної асамблеї проводяться щорічно. Її рішення з орг. і процедурних питань є обов'язковими для виконання, а резолюції на адресу поліцейських органів — рекомендаційними. Представники держав-членів також регулярно проводять регіональні конференції. В період між сесіями Генеральної асамблеї найвищим адмін. органом є Виконавчий комітет, який складається з обраних Генеральною асамблеєю президента (строком на 4 роки), 3-х віце-президентів (строком на 3 роки), що повинні представляти різні країни та континенти, і 9 делегатів. Президент Виконавчого комітету фактично є главою всієї

орг-ції і керує її діяльністю в період між сесіями Генеральної асамблеї. Засідання Виконавчого комітету проводяться один раз на рік. Всі рішення ухвалюються більшістю голосів.

З 1987 у складі Ген. секретаріату діє Європ. секретаріат для вирішення регіональних проблем б-би з незаконною торгівлею наркотиками на континенті та іншими злочинами і вдосконалення поліцейської співпраці д-ав Європи. Особливе місце в системі органів управління Інтерполу займають Національні центральні бюро (НЦБ), що створюються в структурі поліцейської служби кожної держави-члена І. і є центрами міжнар. співпраці д-ав у б-бі зі злочинністю. НЦБ не здійснюють самостійну опе-ративно-розшукову діяльність, а лише забезпечують обмін необхідною інформацією. Згідно з Постановою КМ України від 25.03.1993, Нац. центр, бюро І. в Україні є Міністерство внутр. справ. У практиці І. розрізняють 3 види розшуку: звичайний, терміновий і змішаний. Співробітники І. не виконують поліцейських функцій і є міжнар. чиновниками; до їхніх повноважень належить не оперативна діяльність, а аналіз відп. інформації. Важливим досягненням І. є Картотека міжнар. злочинів і злочинців. На сьогодні орг-ція об'єднує понад 180 д-ав світу, Україна вступила до І. у 1992.

Б.І. Гуменюк, О.В. Задорожній

Інтифада — повстання палестинців на окупованих Ізраїлем територіях (див. *Палестинська проблема*), що мало на меті забезпечити вирішення головного питання арабо-ізраїльського врегулювання про палестинську державність. І. розпочалася в грудні 1987 на окупованих територіях, де проживало приблизно 1,5-1,7 млн. палестинців, як результат ініціативного руху палестинських народних мас за самовизначення. І. стала не тільки одвертим викликом Ізраїлю, але й спробою палестинців змінити застійний характер розвитку бл.-схід. конфлікту, заявити про себе як про суб'єкта регіональних міжнар. відносин. Політ.-ідеолог. криза Палестинського руху опору (ПРО), криза Організації Визволення Палестини (ОВП), суперництво між окремими угрупованнями свідчили про відсутність реальних шансів для швидкого відродження нац. ідеї на основі консолідації всіх сил навколо ОВП. Причиною І. стала також відсутність скоординованої політики арабських д-ав з проблеми бл.-схід. врегулювання. У цих умовах населення

окупованих територій стало політ, силою, яка спромоглася змінити ситуацію і знову привернути увагу світового співтовариства до палестинської проблеми.

На 1-му етапі І. її характерною рисою стала відмова палестинців від використання вогнепальної зброї, проведення т. зв. «війни каміння». Це було демонстрацією ненасильницького характеру протесту проти ізраїльської окупації. Цьому етапу були притаманні три головні форми опору: орг-ція і проведення маршів та демонстрацій; відмова від будь-якого співробітництва з ізраїльським окуп. режимом, бойкот ізраїльських товарів, екон. тиск на Ізраїль шляхом страйків; орг-ція нелегальних структур місцевого самоуправління, органів керівництва І. У результаті б-би між окремими палестинськими угрупованнями за розширення своєї соц. бази влітку 1988 керівництву ОВП, яке знаходилося в Тунісі, вдалося очолити І. На 2-му етапі (з кінця 1980-х) відбулася її радикалізація, керівництво рухом опору почало переходити до радикальних сил, перш за все ХАМАС та «Ісламського джихаду», посилювався вплив ісламського елемента в ПРО. І., що почалася як «мирне повстання», стала поступово набувати форми збройного опору, переходити в криваві сутички цивільного населення Палестини з ізраїльською армією. Новим явищем стало і розширення внутр.-палестинського насильства, міжфракційне суперництво, б-ба з колабораціоністами, що набуло системного характеру. Поштовхом до подальшого посилення насильства в 2-й І. (т. зв. «інтифада Аль-Акса») став візит лідера ізраїльського політ. блоку «Лікуд» *А. Шарона* 28.09.2000 до Харам аш-Шаріф (Храмової гори). І. виявилася неспроможною вирішити застарілі проблеми і протиріччя всередині ПРО. У той же час вона засвідчила загострення Палестинської проблеми та її остаточний перехід у практ. політ, площину.

О.А. Коттель

Інфляція експортована — інфляція, що переноситься з одних країн в інші в процесі *міжнародних економічних відносин*, які впливають на грошовий обіг, платоспроможний попит і ціни. Гол. ч. І. є: підвищення цін на експортні товари; зростання трансфертних цін на товари, що вивозяться в дочірні підрозділи підприємств; збільшення обсягу валютних резервів, що переміщуються з ОДНИХ Країн в ІНШІ.

М.Ю. Рубцова

Інфляція Імпортована — інфляція, що виникає під впливом факторів зовн.-екон. походження (напр., надмірного припливу в країну інозем. валюти, підвищення цін на імпортні товари).

М.Ю. Рубцова

Інформаційна діяльність у сфері зовнішньої політики — сукупність процесів збирання, фіксації, аналізу, перетворення, зберігання й поширення інформації, спрямована на задоволення інформ. потреб суб'єктів *міжнародних відносин* — індивідуумів, д-ав, міжнар. орг-цій, сусп. і політ. інституцій. І. д. базується на дослідженні відкритих джерел інформації, здійснюється шляхом моніторингу міжнар. інформ. потоків (друкованих та електронних засобів масової комунікації, спеціалізованих фахових видань, офіц. документації), громад. думки й передбачає пошук, збирання та аналіз інформації за такими напрямками: інформація заг. характеру (політ., екон., військ., культ, тощо) про суб'єктів міжнар. відносин, яка слугує основою для вироблення прогнозів на тривалий період і прийняття зовн.-політ. рішень; спец. інформація про конкретні галузі міжнар. співробітництва та стан внутр. політики, яка є частиною заг. стратегічного планування і водночас об'єктом професійного спеціалізованого дослідження; персональна інформація. І. д. у сфері зовн. політики забезпечує дип. діяльність держав, роз'яснення стратегічного курсу суб'єктів міжнар. відносин, просування нац. інтересів та формування позитивного інформ. іміджу д-ав у процесі міжнар. співробітництва.

А.Ф. Гуцал, О.П. Кучмій

Інформаційно-аналітичні центри (ІАЦ) —

відомчі або незалежні структури, які цілеспрямовано займаються інформ. та аналітичною роботою у сфері *зовнішньої політики* та *міжнародних відносин*. ІАЦ — один із характерних інституційно-орг. елементів постіндустріального (інформаційного) суспільства. ІАЦ різних рівнів забезпечують діяльність органів держ. управління та місцевого самоврядування. Діють та вдосконалюються інформ.-аналітичні служби Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Генеральної Прокуратури України, центральних та інших органів

виконавчої влади, що надають продукти та послуги підприємствам та орг-ціям України.

Залежно від специфіки завдань, які вирішують ІАЦ, розрізняють: інформ. центри (займаються пошуком, збором, обробкою та обліком інформації); власне ІАЦ (займаються збором, аналітичною обробкою інформації та підготовкою результатів аналізу для потреб споживача); центри інформації та банки даних (спеціалізуються на обліку та зберіганні тематичних масивів інформації; зберігають бази даних та знань, традиційні та електронні бібліотеки, архіви тощо); інформ. агентства, прес-центри та центри зв'язків із громадськістю (займаються оперативним розповсюдженням інформації). ІАЦ напрацьовують нові ідеї, нові підходи, нове мислення й нове бачення зовн. політики; готують контингент експертів, які можуть бути використаними для роботи в урядових установах; організують форуми для дискусій на високому рівні; ведуть просвітницьку роботу щодо зовн. політики в середині країни та за кордоном, а подекуди здійснюють акції цілеспрямованого впливу; допомагають офіц. органам у посередництві при розв'язанні конфліктів. Найактивніше ІАЦ функціонують у зовн.-політ. системі США.

А.Ф. Гуцал, А.Г. Дерев'янка

Інформаційно-роз'яснювальна робота —

система політ., сусп., інформ., культурологічних та орг. заходів, спрямованих на поширення за кордоном інформації про країну, її історію та культуру, основи та сучас. стан внутр. й міжнар. політики, місце та роль у світовому співтоваристві. І.-р. р. загалом має два вектори спрямування: на внутр. й зовн. громадськість, а саме — уряди й держ. заклади інозем. д-ав, вітчизняні та зарубіжні громад. й політ. орг-ції, ЗМІ, ділові кола, групи лобі тощо. Ефективність інформ. забезпечення зовн.-політ. діяльності є одним з основних показників роботи закорд. установ та відп. підрозділів зовн.-політ. відомств. У сфері *зовнішньої політики* одним із важливих напрямів забезпечення нац. інтересів є діяльність з роз'яснення міжнар. громадськості та урядам зарубіжних країн мети та основних завдань держ. політики країни, її позиції щодо значимих подій міжнар. життя. Тенденції змін дип. діяльності підтверджують актуальність усебічного використання інформ. ресурсів як ключового завдання зовн.-політ. відомства. І.-р. р. в країні перебування та позиціонування

зовн. політики в міжнар. інформ. потоках є чинником політ. культури, що формує рівень співробітництва *акторів міжнародних*. Для забезпечення системності та послідовності в орг-ції І.-р. р. складаються річні, квартальні та місячні плани. Вони враховують політ. обстановку в країні перебування, рівень проінформованості громадян інших д-ав про об'єкт заходів.

І.-р. р. проводиться під безпосереднім керівництвом глави зовн.-політ. відомства, а за кордоном — першої особи *дипломатичного представництва*. Глава дип. представництва повинен: координувати всю І.-р. р., залучаючи до цього представників інших орг-цій, акредитованих у зарубіжній країні; забезпечувати

поточне й перспективне планування такої роботи; надавати допомогу дружнім орг-ціям країни перебування (товариства, земляцтва, діаспорні орг-ції тощо); сприяти реалізації спільних заходів. Під час проведення такої роботи слід враховувати, насамперед, склад аудиторії, з якою відбувається обмін інформацією. Найпоширеніші методи І.-р. р.: пряме спілкування з представниками зарубіжних країн; розповсюдження в різних урядових та громад, колах інформ. матеріалів; проведення фестивалів, презентацій, «круглих столів»; участь у вернісажах та художніх виставках, туристичних та книжкових ярмарках. Незамінна роль у забезпеченні високої ефективності І.-р. р. належить друкованим й електронним засобам масової інформації, інформ. агенціям та вмілому використанню потужностей *глобальної інформаційної мережі* (Інтернету). Особливою формою роботи в цьому напрямі є орг-ція поїздок до країни прихильно налаштованих журналістів та керівників ЗМІ, забезпечення їх відп. матеріалами, влаштування зустрічей із представниками різних верств суспільства. Необхідно ініціювати встановлення безпосередніх контактів між редакціями вітчизняних і зарубіжних друкованих видань, теле- та радіокомпаній, навч. закладів із підготовки журналістських кадрів. Сучас. форми ведення І.-р. р. за кордоном можуть бути усними й письмовими, індивідуальними та груповими, використовувати всі сучас. інформ. носії. Запорукою успішного здійснення І.-р. р. за кордоном є добра проінформованість дипломата про події й тенденції політ., соц. та екон. розвитку у власній д-ві. Необхідною умовою для успішної реалізації програми І.-р. р. є наявність єдиного ідеолог.

(контролюючого) центру та спеціально створених установ.

Стратегія зовн. комунікації в Україні розробляється й контролюється відп. підрозділами МЗС України (Управління інформації, прес-служба, Управління політ. аналізу та планування), а також Міністерства культури України та Міністерства освіти і науки України, за участі яких проводяться відп. заходи за межами країни. Безпосереднім інформуванням світової спільноти про події в Україні опікується Українське нац. інформ. агентство УКРІНФОРМ та нещодавно створена на базі Всесвітньої служби радіомовлення України Державна телерадіокомпанія «Всесвітня служба "Українське телебачення і радіомовлення"» (ефірна назва «УТР»). Прикладами успішно діючих аналогічних проєктів є такі канали: «АТУ» (Польща), «Оешксбе \Уelle» (Німеччина), «ТУ-2», «ТУ-Оептагк» (Данія), «ВВС ХУогіо¹», «Кеііега» (Велика Британія), «Яаі Ыпо», «Кай Оіе», «Теіе Реасе» (Італія), «Сапаі Ргапсе Іпегпасіпаі», «Ргапсе 2», «Ргапсе 3» (Франція), «Ешурі Оішііаі Раскаше» (Єгипет), «НТВ-плюс», «ОРТ-інтернешнл», «ТВ-6», «Культура», «РТР» (Російська Федерація), «МаЫііеу» (Філіппіни), «Меазаі» (Малайзія), «Тпаісот» (Таїланд) та ін. У ФРН структура, яка здійснює підготовку матеріалів інформ. характеру для І.-р. р. за кордоном та поліпшення іміджу Німеччини у світовому інформ. просторі, входить до Федерального відомства преси та інформації Федерального уряду. Федеральне відомство преси та інформації випускає журнал «Німеччина», який виходить 6 разів на рік, у т. ч. й укр. мовою, і розповсюджується, насамперед, через дип. представництва ФРН за кордоном. Опосередковано на поліпшення іміджу ФРН в інформ. просторі за кордоном впливає установа «Соетбе-ІП8ІІІІ», що приблизно на 2/3 фінансується МЗС Німеччини, і телерадіомовна компанія «Оеііксбе \Уelle». У Республіці Польща основним органом, відповідальним за поширення інформ.-роз'яснювальних матеріалів МЗС, є Польська інформ. агенція (ПА — Роізка Ашепсіа Іпюгтасуіпа 8.А.). Згідно зі статутом, головною метою її діяльності є сприяння формуванню позитивного іміджу Польщі у світовому інформ. просторі. ПА здійснює інформ. та видавничу діяльність, надає послуги місцевим та інозем. журналістам, має веб-сторінку в мережі ІНТЕРНЕТ 5 МОВАМИ.

С.І.Даниленко

Інчхонський договір 1882 підписаний 30.08.1882 в Інчхоні (Корея) між Японією та Кореєю; розширював япон. привілеї в Кореї, закладені в *Канхваському договорі 1876*. Після розгрому 1882 япон. місії в Кореї повстанцями Токіо висунув ультиматум щодо покарання винних та відшкодування збитків, який корейська сторона прийняла. Відп. зобов'язання були закріплені І. д., за умовами якого Японія вводила до Сеула війська для охорони місії, япон. чиновники та дипломати отримували право вільного пересування територією Кореї, що зобов'язалась відкрити порт Янхвачжин для інозем. торгівлі. Корея також виплачувала Японії 500 тис. ієн. Разом із низкою подібних дог-рів із провідними д-вами світу, зазначена угода заклала основи перетворення Кореї на колоніально залежну Країну.

М.Г.

Капітоненко

Іраксько-іранська війна 1980-88 — збройний конфлікт, що є наслідком суперечок з прикордонних питань, розбіжностей політ., нац. та реліг. характеру; пов'язана з внутр.-політ., екон. та соц. проблемами Ірану й Іраку, а також перерозподілом впливу на Бл. та Сер. Сході. Однією з головних її причин була б-ба за гегемонію в Перській затоці. Іраксько-іранські протиріччя мають істор. характер і виходять з територ. суперечок між Перською та Османською імперіями. 6.03.1975 Іран та Ірак підписали т. зв. Алжирські угоди, які тимчасово нормалізували відносини між сторонами, передбачали врегулювання територ. проблем та *демаркацію кордонів* на суходолі на підставі Константинопольського протоколу 1913. 13.06.1975 у Багдаді було укладено Договір про держ. кордони та добросусідські відносини між Іраном та Іраком

(набув чинності 17.09.1975). Він торкався проблем демаркації сухопутних та *демлітаризації кордонів* річкових, забезпечення безпеки на кордонах. У 11-й пол. 1970-х і особливо після ісламської рев-ції в Ірані (1979) і проголошення Ісламської Республіки Іран (ІРІ) відносини між двома країнами значно погіршилися. Ірак, скориставшись рев. подіями в Ірані, вирішив повернути собі спірні території, якими поступився за Договором 1975. 17.09.1980 Ірак проголосив, що він анулює Алжирські угоди та Договір 1975, а 22.09.1980 розпочав воєнні дії проти Ірану. Конфлікт, який швидко переріс у повномасштабну війну, тривав 8 років і пройшов 4 етапи.

На 1-му етапі І.-і. в. (осінь 1980 — літо 1982) Іран переважно оборонявся. До грудня 1980 іракський наступ зупинився внаслідок значного опору з боку противника, однак контрнаступ іранці розвинути не зуміли. Іракські війська заглибилися на 80-120 км вглиб території Ірану і окупували бл. 26 тис. км². Міжнар. втручання на початковому етапі війни не мало успіху: резолюція *Ради Безпеки ООН №479* (28.09.1980), яка вимагала припинення вогню сторонами, була підтримана Іраком за умови, що Іран визнає права Багдада на область Шатт-аль-Араб; Тегеран цю умову відкинув. 2-й етап І.-і. в. (середина 1982 — кінець 1984) почався з того, що Ірак добровільно звільнив частину території Ірану і почав шукати можливість укладання мирної угоди, але Тегеран проголосив метою війни повалення режиму *С. Хусейна* і тому продовжив воєнні дії. У липні 1982 Іран вирішив вдертися на територію Іраку, однак значного просування іранські війська домогтися не змогли. Фронт, у цілому, стабілізувався по іраксько-іранському кордону, сторони продовжували завдавати повітр. і ракетних ударів містам, військ, об'єктам, нафтовим установкам і танкерам з нафтою. Удари Іраку по танкерах Кувейту та інших країн Перської затоки спонукали США збільшити військ, присутність у регіоні. На 3-му етапі (1985-87) І.-і. в. остаточно набула позиційного характеру, жодна із сторін не мала значних військ, успіхів. За таких умов активізувались міжнар. зусилля, спрямовані на врегулювання конфлікту. 20.07.1987 РБ ООН прийняла рез. №598, в якій вимагала припинення вогню та відведення збройних сил ворогуючих сторін за нац. кордони. 4-й, заключний, етап І.-і. в. охоплює кроки міжнар. співтовариства (*Організація Об'єднаних Націй, Рух неприєднання, Організація ісламської конференції, Ліга арабських держав*) та ворогуючих сторін, спрямовані на врегулювання конфлікту. Міжнар. передумови для досягнення його мирного вирішення склалися після потепління влад.-амер. відносинах у 11-й пол. 1980-х. 20.07.1987 Іран погодився на врегулювання на основі рез. РБ ООН №598. З 20.08.1987 набуло чинності *перемір 'я*.

У серпні — вересні 1990, під час вторгнення Іраку в Кувейт, Іран та Ірак відновили в повному обсязі *дипломатичні відносини*. 12.08.1990 у зв'язку з необхідністю передислокації військ з іраксько-іранського кордону та територію Кувейту (див. *Війна у Перській Затоці 1990-91*) Багдад погодився на відновлення Договору 1975, звільнення іранської території, яку продовжував утримувати, та обмін *військовополоненими*.

Конфлікт спричинив певний перегляд геополіт. інтересів *великих держав* у регіоні. Суперечливий характер мало ставлення наддержав до конфлікту. СРСР та США проголосили свій нейтралітет, але після перемог іранської армії США поступово почали зближення з Іраком: були відновлені дип. відносини між д-вами, США надавали пільгові кредити Іраку та скасували ембарго на торгівлю. Водночас США таємно постачали зброю Ірану (т. зв. операція «Іран-контрас»). Фактично жодна з воюючих сторін не мала однозначної та безумовної підтримки ані США, ані СРСР. І.-і. в. негативно вплинула і на ситуацію на Бл. та Сер. Сході. За своїми масштабами, тривалістю, втручанням інших д-ав вона посідає особливе місце серед повоєнних регіональних конфліктів. Війна загострила проблему безпеки Перської затоки. Ескалація воєнних дій, «танкерна війна» в Затоці і значне нарощування інозем. військ, присутності призвели до фактичної *інтернаціоналізації* конфлікту.

О.Л. Коппель

Ірансько-німецький договір 1873 про

дружбу, торгівлю та мореплавство підписаний 11.06.1873 у Петербурзі іранським посланником Мірзою Абдул-Рахімом та нім. послом принцем Райсом. І.-н. д. започаткував відносини між сторонами, Німеччина отримала право вільної торгівлі та навігації, капітуляційні привілеї, дозвіл заснувати консульства в Тегерані, Тебризі та Бендер-Буширі. І.-н. д. також передбачав посередництво Німеччини у випадку виникнення конфлікту між Іраном та третьою д-вою.

М.Г. Капітоненко

Ірансько-німецький договір 1929 про

дружбу підписаний 17.02.1929 у Тегерані мін. зак. справ Ірану Мохаммед-Алі-ханом Фарзіном і посланцем Німеччини Шуленбургом; замінив тимчасову ірансько-нім. угоду про взаємовідносини (16.05.1928) та остаточно оформив визнання Німеччиною ліквідації капітуляційного режиму та встановлення митної автономії Ірану. І.-н. д. передбачав запровадження найбільшого сприяння для дип. і коне, представників. У разі виникнення суперечок з питань, що не могли бути вирішені дип. шляхом, сторони домовились

звертатись до процедури арбітражу. Одночасно з І.-н. д. було підписано конвенцію про поселення, торгівлю та мореплавання, за якою громадяни обох д-ав отримували рівні та взаємні права в'їзду, перебування та поселення на території іншої д-ви, а також право займатись професійною діяльністю, утворювати компанії та товариства на основі *найбільшого сприяння принципу* та за умови підпорядкування місцевим законам.

Г.О. Музика

Ірансько-радянський договір 1940 про

торгівлю і мореплавство — двостороння угода, підписана 25.03.1940 в Тегерані терміном на 3 роки з можливістю подовження. І.-р. д. передбачав надання сторонами одна одній режиму найбільшого сприяння в торгівлі, судноплавстві та перевезеннях суходільними, водними й повітр. шляхами, а також права вільного транзиту товарів у треті країни. І.-р. д. визначив статус торг, представництва СРСР в Ірані. Одночасно з підписанням угоди між сторонами відбувся обмін листами про статус Каспійського моря, про охорону товарних знаків, про представництво рад. орг-цій в іранських судах, про порядок реєстрації паспортів співробітників торг, представництва СРСР в Ірані. І.-р. д. був доповнений угодою про транзитні питання від 25.04.1957. Угода фактично закріплювала двосторонній ірансько-рад, характер контролю за Каспійським морем, встановлений *ірансько-російським договором 1921.*

ід.Коміренко

Ірансько-російський договір 1921 підписаний 26.02.1921 в Москві Г. Чичеріним, Л. Ка-раханом та іранським послом у Москві Алі Голі-ханом Ансарі (набув чинності з дня підписання). Уряд РСФРР підтверджував незалежність і *суверенітет* Ірану, заявляв про повну відмову від імперіалістичної політики та скасування всіх нерівноправних дог-рів, угод та конвенцій, укладених царським урядом Росії з Іраном, беззастережно засуджував політику усіх імперіалістичних д-ав щодо народів Сходу і відмовлявся від участі в будь-яких діях, що порушували б суверенітет Ірану. І.-р. д. скасовував усі угоди, укладені царським урядом з третіми д-вами, якщо вони несли шкоду Ірану, встановлював між Росією й Іраном нормальні *дипломатичні відносини* і *консульські відносини*. Сторони погодилися визнавати і дотримуватися кордону, встановленого рос.-перською угодою 1881; визначалося право обох д-ав спільно використовувати прикордонні річки. Згідно з І.-р. д. уряд РСФРР передавав у повне володіння Ірану грошові суми рос. обліково-позичкового банку в Ірані і все

його рухоме і нерухоме майно, побудовані Росією в Ірані шосейні дороги, пристані та склади, а також пароплави на озері Урмія, телеграфні і телефонні лінії, порт Ензелі з товарними складами, електростанцією й іншими будовами; відмовлявся від усіх концесій, одержаних від іранського уряду царським урядом і рос. підданими. Іранський уряд зобов'язувався не передавати повернуті Ірану концесії і майно у володіння або розпорядження третіх д-ав або їх громадян. Уряд РСФРР відмовлявся від права конфе, юрисдикції для своїх громадян в Ірані, погоджувався, що обидві сторони будуть користуватися правом вільного плавання по Каспійському морю під своїм прапором, а також домовився про можливість використання РСФРР рибних ресурсів півд. узбережжя Каспію. Сторони домовлялися в найкоротші терміни відновити торг, відносини, надати одна одній право транзиту товарів через свої території в треті країни, негайно приступити до відновлення телеграфного і поштового зв'язку, а також обмінятися дип. представниками.

Сторони зобов'язувалися утримуватися від втручання у внутр. справи одна одної, не допускати на своїй території утворення чи перебування орг-цій або груп, що мали на меті б-бу проти законної влади іншої сторони, не допускати на своїй території вербування особового складу до збройних формувань таких орг-цій, а також не допускати всіма доступними засобами перебування на їхній території військ третіх д-ав, якщо це створювало загрозу іншій стороні. У ст. 61.-р. д. зазначалось, що в разі спроб збройного втручання третіх д-ав на територію Ірану з метою проведення загарбницької політики або для створення небезпеки для РСФРР, та якщо уряд Ірану не зможе самостійно відвернути таку небезпеку, РСФРР матиме право ввести свої війська на територію Ірану для здійснення військ.

ЗаХОДІВ з МеТОЮ СаМООборОНИ.

ІД. Коміренко

Ірансько-турецький договір 1926 про дружбу і безпеку підписаний 22.04.1926 в Тегерані терміном на 5 років. Після підписання рад.-тур. договору про дружбу і нейтралітет 1925, прагнучи до стабілізації ситуації на Бл. Сході, у лютому 1925 СРСР запропонував добрі послуги тур. й іранському урядам з урегулювання всіх існуючих між ними непорозумінь. Іранський уряд взяв це до відома і зі свого боку запропонував укласти ірансько-тур. та ірансько-рад, гарантійні пакти,

які мали включати зобов'язання про ненапад і взаємну повагу існуючих кордонів. У липні 1925 іранський посол у Москві від імені свого уряду висловив бажання укласти з Туреччиною договір про дружбу. Сторони зобов'язувались утримуватися від *агресії актів* одна проти одної; не укладати жодних політ., екон. чи фінанс. угод, спрямованих проти іншої сторони, а у випадку військ, нападу на іншу сторону зберігати *нейтралітет*, включно із збройним, якщо буде мати місце спроба використати територію однієї із сторін для ворожих дій проти іншої; не допускати на своїй території діяльності орг-цій чи груп, що

мають ворожі до іншої цілі, здійснювати запобіжні заходи проти такої діяльності прикордонних племен. 1932 договір був поновлений на наступні 5 років. *ід. коміренко*

Ірансько-французький договір 1855 про

дружбу і торгівлю підписаний 12.07.1855 у Тегерані. За його умовами встановлювалась екстериторіальність франц. підданих в Ірані, для них також затверджувалося право конне, юрисдикції. Були засновані франц. консульства в Тегерані, Бендер-Буширі, Тавризі, та іранські — в Парижі, Марселі й на о. Реюньон. Сторони також домовлялися про взаємне встановлення свободи торгівлі. Режим капітуляцій для Франції в Ірані, встановлений І.-ф. д., був остаточно скасований *ірансько-французьким договором 1929*.

В.Ю. Константинов

Ірансько-французький договір 1929 про

дружбу підписаний 10.05.1929 у Тегерані мін. зак. справ Ірану Мохаммед-Алі-ханом Фарзіном і посланцем Франції Вільденом. Замінив тимчасову ірансько-франц. угоду про взаємини (10.05.1928); остаточно оформив визнання Францією ліквідації капітуляційного режиму і встановлення митної автономії Ірану. І.-ф. д. передбачав запровадження найбільшого сприяння для дип. і конне, представників, а також процедури арбітражу, аналогічній положенням *ірансько-німецького договору 1929* про дружбу. І.-ф. д. передбачав, що торг, і митні відносини, питання мореплавства, поселення і перебування громадян однієї сторони на території іншої будуть урегульовані шляхом підписання спец. угод на основі повної взаємності і рівності. Одночасно з підписанням І.-ф. д. сторони обмінялися листами, в яких зобов'язалися встановити у взаємній торгівлі мінім. ставки мита. *о.с. Пархомчук*

Ірґойєн (Угіґоуеп) Іполіто (12.07.1852, Буенос-Айрес — 3.07.1933, Буенос-Айрес) — аргентинський громад.-політ. і держ. діяч, за фахом — адвокат. 1878 обраний до законодавчих зборів провінції Буенос-Айрес, 1881 — до палати депутатів Конгресу; 1891 став співзасновником лівоцентристської партії Громадянський радикальний союз, 1896 очолив її. 12.10.1916-12.12.1922 і 12.10.1928-6.09.1930 - Президент Аргентинської Республіки. У внутр. політиці виступав із позицій класової співпраці в ім'я заг.-нац. інтересів, запровадив 8-годинний робочий день і пенсійне забезпечення для робітників, здійснив університетську, адмін. і муніципальну реформи, усунув від влади консерваторів у центрі й на місцях, обмежив латифундистське землеволодіння, націоналізував нафтові родовища. У *зовнішній політиці* виступав проти «*великоїналиці*» політики США, намагався створити альтернативний їй союз лат.-амер. д-ав, засудив *Першу світову війну* і *Версальсько-Вашингтонську систему міжнародних відносин* (за що отримав у деяких дослідників прізвисько «аргентинського Ганді»), встановив торг, стосунки з радянською Росією, 5.02.1921 підписав декрет про юрид. визнання УНР. Усунений від влади внаслідок реакційного ВІЙСЬК. Перевороту. *В.І. Головченко*

Ісаєвич Дмитро Григорович (7.10.1889, с. Ве-лицьке Ковельського повіту Волинської губернії — 17.01.1973, Стрий Львівської обл.) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї священика. Закінчив Крем'янецьке дух. уч-ще (1903), Волинську семінарію (1910) і екон. ф-т Петербурзького політехн. ін-ту (1916), водночас брав активну участь у роботі укр. студ. громади. Після Лютневої рев-ції 1917 переїхав до Києва, вступив до УПСР, на 1-у Всеукраїнському селянському з'їзді 28.05-2.06.1917 обраний до Всеукраїнської ради селянських депутатів і в її складі кооптований до Центральної Ради, увійшов до Малої ради, на 2-у з'їзді УПСР 15-19.07.1917 став членом ЦК партії й оргко-місії бюро ЦК, працював у редакції «Народної волі». 22.04.1918 увійшов до складу делегації УНР на *українсько-російських мирних переговорах 1918*, чл. Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20*, водночас як представник Дніпросоюзу 26-28.06.1919 взяв участь у роботі Конгресу споживчої кооперації союзних і нейтральних д-ав (вітчизняна

кооперація була прийнята в Міжнародний кооперативний альянс), а в серпні, як один із керівників УПСР (центр, течії) — в Люцерн-ській міжнар. соціал. конференції, де було визнано право України на самостійне держ. існування. 1920-29 — мешкав у Парижі (був секр. Комітету незалежної України), Празі (організував і очолив Кооперативні курси Української Селянської спілки, вчений секр. Укр. ін-ту громадознавства), Брюсселі. По поверненні на Волинь працював журналістом у Луцьку, з осені 1939 вчителював на Рівненщині й у Стрию. Незважаючи на тиск з боку КДБ УРСР, відмовився виступити з публічним осудом власного минулого і *Української революції 1917-20*. *В.Л. Головченко*

Ісії (Ізіііі) Кукудзіро (1865 - 1945) — япон. дипломат, закінчив юрид. ф-т Токійського Унту (1890), фахівець із брит. звичаєвого права. З 1890 — працював в япон. дип. представництвах у Франції, Кореї, Китаї та у МЗС; 1907 — відряджений до США для переговорів у зв'язку з наростанням антияпон. настроїв на Заході США; 1912-14 — Надзвичайний і Повноважний Посол Японії у Франції; 1915-16 — мін. зак. справ Японії. 1917 — очолив спец. місію до США, уклав *Лансінга-Ісії угоду 1917* про визнання

«особливих» прав Японії в Китаї; 1918-19 - посол Японії у США, 1920-27 -у Франції й водночас представник Японії в Лізі Націй. З 1928 — чл. Таємної ради при імператорі, брав участь у Лондонській екон. конференції 1933-34.

П.М.Ігнат'єв

ІСкалієв Нахамеден Іксанович (5.09.1941, с. Байбек Астраханської обл.) — казахстанський дипломат. Закінчив Астраханське пед. уч-ще (1958), Казахський с.-г. ін-т (1966), Академію народного госп. при Раді Міністрів СРСР (1980); 1966-78 — працював в агропром. підприємствах Казахської РСР; 1980-92 — на парт. і рад. роботі; 1992-93 — голова Зах.-Казахстанської і Кокшетауської обласних адміністрацій; 1993-94 — радник Прем'єр-міністра Казахстану; 1994-97 — посол Казахстану в Узбекистані й Таджикистані (за сумісництвом). 1997-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Казахстану в Україні.

В.І. Головченко

Іслам Герей ІІІ (1604, Бахчисарай - 1654, Бахчисарай) — кримськотатарський держ. діяч, хан 1644-54. Під час походу в Наддніпрянщину 1630 потрапив на 7 років у козацький полон, де навчився укр. мови. 1644 здійснив успішний похід на черкесів. У січні 1648, не довіряючи *Б. Хмельницькому*, відхилив пропозицію запорозького посольства полковника Я. Клиші про надання допомоги кіннотою проти поляків, обумовивши продовження переговорів вчиненням Січчю тиску на донських козаків з метою припинення їхніх нападів на татарські улуси. Але в березні того ж року пішов на укладення *українсько-кримського союзного договору 1648*, що відіграло позитивну роль на початковому етапі Укр. нац. рев-ції 1648-76. Проте, оскільки Наддніпрянщина до *Переяславсько-Московської угоди 1654* формально продовжувала належати королеві Речі Посполитої — головному супротивнику Криму, хан вважав законним брати ясир з України, ігноруючи союзні стосунки з *Б. Хмельницьким*. До того ж, провадячи політику «рівноваги сил», намагався не допустити остаточного розпаду польсько-литовської д-ви і змушував Військо Запорозьке до компромісних угод із Варшавою за підсумками переможних для повсталих військ, кампаній 1649 (див. *Зборівський договір 1649*) і 1653 (див. *Жванецьке перемир'я 1653*). Враховуючи наявність проукр. настроїв серед значної частини ногайських і кримських мурз, протягом весни 1654 утримувався від виявів ворожнечі до Війська Запорозького і схилив його до розриву угоди з Москвою, але внаслідок прорахунків козацької дипломатії в липні пішов на укладення «вічного договору» з Річчю Посполитою про спільні воєнні дії проти України та Росії.

В.І. Головченко

Ісламський чинник у міжнародних відносинах — вплив сукупності ісламських цінностей, які знаходяться в тісній та постійній взаємодії з конкретною істор., політ., екон., соц.-культ, практикою народів. Серйозний вплив ісламського чинника на міжнар. відносини зумовлений як внутр., так і зовн. обставинами. Іслам є найбільш динамічною та прогресуючою релігією останньої третини ХХ — поч. ХХІ ст., представлений на 5 континентах. У 1800 в усьому світі мусульман нараховувалося 105 млн., у 1954 їх кількість перевищувала 365 млн., у 1975 — більше 800 млн., а вже 1991, за даними *Організації Об'єднаних Націй* — 1 325 млн. осіб. Згідно з деякими прогнозами, у 2020 їх кількість має зрости до 2 млрд. Значні темпи зростання чисельності мусульман обумовлені не лише демографічним чинником азійських і африк. країн, але й прийняттям мусульманства громадянами інших д-ав. Мусульм. світ, передусім, охоплює територію Центр, та Півд.-Зах. Азії, Півн. Африки. Більше 2/3 мусульман (69%), тобто приблизно 840 млн., мешкає в Азії, в Африці їх нараховується бл. 350 млн. (29%), в Європі — бл. 18 млн. (1,5%) і приблизно 6 млн. в Америці та Океанії (0,5%). Мусульм. світ досить строкатий: бл. 89% — суніти, 10% — шиїти та 1% — харіджити; характеризується етнічним та лінгвістичним різноманіттям: 29% мусульм. общини — індостанці (Індія, Пакистан, Бангладеш), 19% — малайці (Індонезія, Малайзія), 17% — араби, 12% — тюркські народи (Туреччина, Центр. Азія), 8% — перси. У міжнар. політиці ісламський чинник може проявлятися як прямо, так й опосередковано. Прямий вплив ісламу на політику притаманний перш за все мусульм. д-вам, але прояви його можуть відрізнитись. Деякі країни використовують іслам як засіб реалізації зовн.-політ. амбіцій, претензій на регіональне та субре-гіональне лідерство; інші пов'язують приналежність до ісламського світу з можливістю отримання фінанс. допомоги з боку інших країн мусульм. світу. У деяких випадках ісламські гасла слугують для виправдання агресивних дій проти тієї чи іншої країни. У зв'язку з цим слід виокремити функції ісламу: комунікативну (доведення змісту прийнятих рішень найрозумілішою для більшої частини населення формою), інтегруючу (створення консенсусу на підтримку своїх зовн.-політ. акцій), легітимі-зуючу (виправдання свого зовн.-політ. курсу в очах власного населення та всього мусульм. світу). Опосередковано ісламський фактор впливає на політику немусульм. д-ав.

Ідейні течії ісламу можна поділити на два типи: традиціоналісти, які виступають проти будь-яких нововведень, та течії реформаторського типу. Реформаторський тип може виступати в двох формах: фундаменталізм та модернізм. Традиціоналізм як офіц. ідеологія існує в країнах Перської затоки. Прихильники ісламського модернізму вважають іслам системою, здатною до саморозвитку в змінених

умовах. Вони не наполягають на відособленні мусульм.

світу, а також виступають за співробітництво з неісламськими країнами, припускаючи можливість синтезу ісламської та неісламської культур. Найактивнішою серед сучас. ідейних течій в ісламі є фундаменталізм. З її посиленням пов'язане «ісламське відродження». Фундаменталісти проголошують необхідність відновлення інститутів та норм раннього ісламу, закликають очистити його від пізніших нашарувань, відновити в первісній чистоті. У багатьох арабських та інших мусульм. країнах зміцнюються позиції ісламських фундаменталістів.

Ісламський фактор відігравав значну роль у подіях ліванської проблеми, впливає на генезу регіональних конфліктів на Бл. та Сер. Сході. Він має вагомий вплив на проблему Бл.-схід. врегулювання, її «серцевину» — *Палестинську проблему*. Осередки палестинської еміграції, розкидані по багатьох країнах світу, є важливим джерелом поповнення фундаменталістських орг-цій. Вплив ісламського фактору на світову політику простежується на кількох рівнях: у стосунках між мусульм. д-вами; у відносинах між мусульм. та немусульм. країнами; у політиці немусульм. д-ав щодо країн розповсюдження ісламу (двосторонні відносини мусульм. країн із зовн. світом і спільна лінія в рамках *Організації ІСЛАМСЬКОЇ Конференції*).

О.А. Коппель

ІСМЕЙ (Іатау) Гастінгс (21.06.1887, Наїні Тал, Британська Індія - 17.12.1965, Бродвей, графство Ворчестершир, Англія) — брит. держ. і військ. діяч. Закінчив Королівський військ. коледж (Сандхерст, 1907); з 1907 — на дійсній військ. службі в Брит. Індії, Сомалі, штабі головнокомандувача збройних сил імперії. Під час *Другої світової війни* — заст. секр. військ. кабінету, нач. штабу *В. Черчілля* і *К. Етлі*, учасник конференцій глав д-ав *антигітлерівської коаліції*; 1946-47 — нач. штабу *Л. Маунтбет-тена* під час переговорів щодо надання незалежності Індії й Пакистану. 13.03.1952 — призначений 1-м Ген. секр. *НАТО* і водночас 4.04.1952 — віце-головою Північноатлантичної ради; пішов у відставку в травні 1957.

В.І. Головченко

Іспанська унія 1479 — об'єднання Арагону та Кастилії в єдину іспан. державу внаслідок династичного шлюбу 1469 між спадкоємцем арагонського престолу Фердинандом і кастильською королевою Ізабеллою І. Після смерті

короля Хуана II в 1479 Фердинанд II зайняв трон Арагону, внаслідок чого й відбулася І. у. Унія Кастилії та Арагону спочатку була особистою, обидва королівства зберігали свої закони та адмін. системи, спільною була лише зовн. та військ. політика. Але згодом було запроваджено спільну *валюту* та усунено торг, бар'єри між королівствами. Важливим етапом в об'єднанні країни стало створення Іспанської інквізиції 1478-87, що сприяла зміцненню католицького суспільства як основи для централізації Іспанії. Посилення Арагону та Кастилії внаслідок І. у. дозволило їм успішно завершити б-бу проти арабського панування на Піренейському піво-ві, захопивши 1492 Гранаду, останній арабський халіфат на території Іспанії, а також домогтися суттєвої переваги над Португалією в б-бі за колоніальне панування (див. *Алькаковаська угода 1479* і *Толедська угода 1480*).

о.А. Борділовська

Іспансько-французька угода 1808 про

відмову династії Бурбонів від іспан. престолу підписана 5.05.1808 в Байонні (Франція). 17.03.1808 іспан. король Карл IV відмовився від престолу на користь свого сина Фердинанда, але *Наполеон I* не визнав останнього королем Іспанії. 23.08.1808 франц. війська увійшли в Мадрид, Карл IV заявив, що його примусили зректися престолу й запросив *арбітраж міжнародний* у Наполеона I. Карла та Фердинанда було запрошено в Байонну для вирішення суперечки. Наполеон I змусив Фердинанда відмовитись від своїх прав на користь батька, а Карла — відмовитись від іспан. корони за себе та своїх спадкоємців на користь імператора Франції. За І.-ф. у. Карл IV поступався своїми правами на трон Іспанії на користь Наполеона I, який зобов'язався зберегти цілісність іспан. королівства в існуючих кордонах і незалежність короля, що буде зведений ним на іспан. престол. 10.05.1808 ним став зведений брат Наполеона Жозеф. Угода була анульована *Паризьким мирним договором 1814*.

Т.О. Кулінич

ІСТОРИЧНІ ВОДИ — у *міжнародному морському праві* особливий вид мор. просторів, що входить до *внутрішніх вод* держави. Особливість І. в. полягає в тому, що за заг. правилами делімітації мор. просторів, закріпленими сучас. міжнар. мор. правом, ці водні ділянки (ними можуть бути води заток, бухт, губ, лиманів, проток, морів) мали б входити до *терито-*

ріальних вод д-ви або/та вод *відкритого моря*, але мають статус внутрішніх вод прибережної д-ви на підставі її одностороннього акту (ухвалення відп. нац. законодавства), рідше — міжнар. угоди. Рішення прибережної д-ви оголосити ту чи іншу водну територію своїми І. в. може бути вмотивоване геогр. розташуванням та конфігурацією вод; їхнім екон. та оборонним значенням для прибережної д-ви; тривалим здійсненням щодо цих вод влади прибережної д-ви, що підтримане міжнар. визнанням тощо. Режим І. в. також має особливість, яка відрізняє його від звичайного прав, режиму внутр. вод: в І. в. зберігається

право мирного проходу, якщо воно діяло в цих водних просторах до оголошення їх І. в. прибережної д-ви. У решті аспектів прав, режим І. в. визначається нац. законодавством прибережної д-ви як звичайний режим внутр. вод, або з певними особливостями на її розсуд.

Як приклад І. в., статус яких встановлений міжнар. угодою, можуть розглядатися Азовське море та Керченська протока. Договором між Україною і РФ про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 26.12.2003 визнано, що ці водні простори «історично є внутрішніми водами України і Російської Федерації» (ч. 1 ст. 1 Договору). Ч. 2 ст. 3 Договору підтверджує право торг, суден третіх д-ав заходити в Азовське море та проходити Керченською протокою, якщо вони прямують до укр. або рос. порту чи повертаються з нього. Для перебування та проходу *суден морських військових* або інших держ. суден третіх д-ав, що експлуатуються в некомерцій-них цілях, вимагається запрошення або дозвіл, погоджений між обома сторонами (ч. 3 ст. 3

Договору).

В.С.Ржевська

ІСТОРИЧНІ Затоки — у міжнародному морському праві поширений вид *історичних вод*. Це затоки, ширина входу до яких перевищує 24 мор. милі, але прибережна д-ва (зрідка більше ніж одна) розглядає їх як частину своїх внутр. вод. Статус І. з. визначається шляхом ухвалення відп. нац.-прав, акту прибережної д-ви (рідше — укладенням *договору міжнародного* декількома прибережними д-вами). Д-ва встановлює свій *суверенітет* над затокою з огляду на тривале здійснення щодо неї своєї влади, зумовлене стабільними оборонними, екон. чи іншими інтересами. Прав, режим І. з.

визначається нац. законодавством як режим *внутрішніх вод* д-ви, за тим винятком, що на підставі міжнар.-прав. звичаю в затоці зберігатиметься право мирного проходу, якщо воно діяло там до визнання даного водного простору І. з. Термін «історична затока» присутній, хоча й не визначений, у п. 6 ст. 7 Конвенції про тери-тор. море та прилеглу зону 1958 і п. 6 ст. 10 *Конвенції ООН з морського права 1982*: на І. з. не поширюється дія закріплених цими статтями правил делімітації мор. просторів у «звичайних» затоках. Приклади І. з.: затоки Петра Великого, Чеська Губа і Печорська Губа (Росія); Брістольська затока, затоки Моррі-Форт і Кон-сепшн (Велика Британія); затока Фанді (США); Гудзонова затока і затока Святого Лаврентія (Канада); затока Варангер-Фйорд (Норвегія). З них затока Петра Великого має ширину входу 112 мор. миль, Брістольська затока — бл. 100 мор. миль, затока Фанді — 75 мор. миль, затока Моррі-Форт — бл. 75 мор. миль; ширина входу до Гудзонової затоки — 51 мор. миля, до Варангер-Фйорду — понад 30 мор. миль. Приклади І. з., які належать двом і більше д-вам, — Ла-Плата (Аргентина і Уругвай), Фон-сека (Гондурас, Нікарагуа і Сальвадор).

В.С. Ржевська

Італії об'єднання 1858-70 — нац.-визв. рух за знищення інозем. панування та залишків феод.-абсолютистського ладу, сприяння зростанню економіки через скасування перешкод на шляху руху товарів у межах Італії, пром. рев-ції тощо. Відповідно до рішень *Віденського конгресу 1814-15*, Італія залишалася у стані роздробленості, причому значна її частина входила до складу Австрії або перебувала під її контролем. Перші активні спроби І. о. були здійснені під час *Італійської революції 1848-49*. Вирішальними для успіху І. о. стали франц.-австр. взаємовідносини, зокрема прагнення Франції послабити Австрію, витіснити її з Апен-нінського піво-ва, встановити власний вплив в Італії та отримати надійного союзника на півдні Європи. Вирішити це питання можна було шляхом війни з Австрією, в якій взяло б участь Сардинське королівство. 20.07.1858 на курорті Пломб'єр між *Наполеоном III* та першим міністром Сардинського королівства *Кавуром* було укладено угоду про спільний виступ проти Австрії. За нею Сардинське королівство поступалося Франції Ніццою та Савойєю, а Франція

зобов'язувалася вести разом із Сардинією бойові дії, доки австрійці не будуть повністю вигнані з Венеції та Ломбардії. Після завершення війни ці області мали бути приєднані до Сардинії. Забезпечивши нейтралітет Великої Британії, а також підтримку Росії, Наполеон III та Кавур шляхом дип. маневрів змусили Австрію 23.04.1859 висунути П'ємонту *ультиматум* щодо його роззброєння, тобто відмовитися від міжнар. посередництва і стати ініціатором воєнних дій. Відтак Австрія була позбавлена можливості вимагати військ, підтримки від Німецького Союзу. Цілковита поразка австр. військ від об'єднаних сардинсько-франц. сил викликала зростання рев. руху в італ. д-вах. Наполеон III не бажав цього, як і об'єднання всієї Італії під проводом Сардинії, тому 8.07.1859 уклав сепаратне перемир'я з Австрією у Віллафранці. Відповідно до його умов, Сардинія отримувала Ломбардію, а Венеція залишалася у складі Австрії. У свою чергу, Сардинія була змушена виконати зобов'язання перед Францією і передати їй Ніццу та Савойю.

Результати війни 1859 спричинили активізацію нац.-визв. руху в Італії. У квітні 1860 розпочалося повстання на Сицилії, підтримане Сардинським королівством та «тисячею» Дж. Гарібальді; увесь острів опинився в руках революціонерів, причому жодна з провідних д-ав Європи не висловила серйозних заперечень. Після перемоги в Сицилії загони Гарібальді переправилися через Мессінську протоку та розпочали успішне повстання в Неаполітанському королівстві. У жовтні 1860 в Умбрії та Королівстві

обох Сицилій відбулися плебісцити, в результаті яких вони приєдналися до Сардинського королівства. Було утворено Італійське королівство на чолі з *Віктором-Еммануїлом II*. Наступний етап 1. о. — приєднання Венеції та Рима — знову відбувся завдяки сприятливим зовн. обставинам: *австрійсько-пруській війні 1866* і *франко-пруській війні 1870-71*. Відповідно до прус. планів війни з Австро-Угорщиною, Італія мала слугувати «другим фронтом», відтягнувши на себе значну частину австр. військ. Попри низку військ. поразок італійців, за результатами війни до Італійського королівства була приєднана Венеція. Приєднання Рима відбулося внаслідок поразки Франції під Седаном та фактичної ліквідації її впливу в Італії. Отримавши звістку про перемогу прус. армії, італ. війська вступили до Рима, чим фАКТИЧНО Завершили І. О.

ВВ. Коніюка

Італійська агресія проти Ефіопії 1935-36 -

прояв експансіоністської зовн. політики фаш. уряду Італії на чолі з *Б. Муссоліні*, до планів якого входило створення Італійської Східно-Африканської імперії у складі Еритреї, Ефіопії та Сомалі. Безпосереднім приводом до війни став інцидент на еритрейсько-ефіопському кордоні в оазисі Уал-Уал (5.12.1934) між ефіопськими прикордонниками та італ. колоніальним експедиційним корпусом, який заглибився на територію Ефіопії на 50 миль від кордону з італ. Сомалі. Внаслідок збройної сутички загинуло бл. 100 ефіопських і 50 італ. солдатів. Спроби *Ліги Націй* досягти врегулювання мирними засобами були відкинуті Муссоліні й італ. війська 3.10.1935 вдерлися без оголошення війни на територію Ефіопії. Рада Ліги Націй 7.10.1935 визнала Італію *агресором*, ухваливши рішення про застосування екон. і фінанс. санкцій щодо Італії. Було також введено *ембарго* на ввіз зброї до Італії. Запровадження санкцій не виявилось ефективним, оскільки, хоча згідно зі ст. 16 Статуту Ліги належало розірвати з агресором усі безпосередні екон. та фінанс. зв'язки, більшість д-ав застосовували санкції на свій розсуд. США, які не були членом Ліги Націй, 5.10.1935, посилаючись на *Закон про нейтралітет США* від 31.08.1935, оголосили про заборону продажу амер. зброї Італії та Ефіопії, але залишились головним постачальником стратегічної сировини для Італії. Невдалою спробою мирного врегулювання конфлікту стала таємна підготовка в Парижі 9.12.1935 Прем'єр-міністром Франції *П. Лавалем* і брит. мін. закл. справ *С. Хором* проекту угоди (див. *Хора-Лавалю угода 1935*), за якою Італія фактично могла здійснювати *протекторат* над де-юре незалежною Ефіопією. Остання відмовилась прийняти цей план. Після розголошу франц. пресою проекту угоди Хор був змушений подати у відставку. 5.05.1936 італ. війська увійшли до Аддис-Абеби, 9.05.1936 у Римі було оголошено про приєднання Ефіопії до Італії, а 1.06.1936 з Ефіопії, Еритреї та Італ. Сомалі було створено Італ. Схід. Африку під управлінням генерал-губернатора. 4.07.1936 Ліга Націй скасувала санкції щодо Італії. Італ.-ефіопська війна засвідчила неспроможність Ліги Націй запровадити ефективні санкції та зупинити агресора.

І.С. Покровська

Італійська революція 1848-49 — бурж. нац.-визв. рев-ція, спрямована на ліквідацію феодалізму, скинення австр. панування, подолання феод. роздробленості та створення єдиної італ. держави. Початком рев-ції стало повстання 12.01.1848 в м. Палермо (Сицилія). На 1 -му етапі (січень — серпень 1848) було здійснено спроби об'єднати країну «зверху» навколо Савойської династії або Папи римського Пія IX. У лютому — березні 1848 повстання охопило Королівство обох Сицилій, Сардинське королівство, Велике герцогство Тосканське та Папську державу. у березні 1848 було скинуто австр. владу в Ломбардії та Венеції, в герцогствах Пармата Модена було усунуто проавстр. правителів. У березні 1848 король Сардинії Карл Альберт розпочав воєнні дії проти Австрії та досягнув значних успіхів, через що Відень був практично готовий віддати Сардинію Ломбардію, до чого схилив Австрію і брит. міністр *Пальмерстон*, побоюючись переростання воєнних дій у потужний і неконтрольований рев. рух. Але успіхи повстанців були нетривалими, 15.05.1848 стався контрреволюційний переворот у Неаполі, а 25.07.1848 італ. армія зазнала при Кустоцці поразки від австр. військ. Франція, держ. влада якої була паралізована рев. рухом, не підтримала П'ємонт, а Британія не наважилася виступити проти Австрії наодинці. Росія надавала дип. підтримку Відню, розірвала відносини з Сардинією та відмовилась виступити посередником в обговоренні італ. справ. 9.08.1848 Карл Альберт за посередництва Франції та Англії уклав *перемир'я* на умовах зіаїх яю апіе Беіит (тобто, Ломбардія та Венеція залишалися за Австрією). 2-й етап рев-ції розпочався восени 1848 під гаслами народної війни проти Австрії та скликання Всеіталійських установчих зборів для вирішення питання про майбутній держ. устрій країни. Головними центрами рев-ції стали Венеція і Тоскана, а з листопада 1848 — Папська держава. 16.11.1848 — розпочалося повстання в Римі, в результаті якого було утворено світський уряд, а 9.02.1849 — Римську республіку під керівництвом тріумвірату на чолі з Дж. Ма-дзіні. В умовах зростання рев. руху все частіше звучали заклики до поновлення війни з Австрією. Під тиском революційно налаштованих сил Карл Альберт був змушений перервати *перемир'я* та 20.03.1849 розпочати воєнні дії. Але вже наступного дня п'ємонтська армія зазнала поразки біля Мортари, а 23.05.1849 була

вщент розбита австр. військами біля Новари. Сардинський король Карл Альберт втік з Італії, передавши владу сину *Віктору Еммануїлу II*, який 26.03.1849 уклав з австр. генералом Ра-децьким перемир'я, згідно з яким австр. війська окупували Ломбардсько-Венеціанську область. У травні 1849 австр. армія зайняла Флоренцію, де перед цим відбувся монархічний переворот, а війська неаполітанських Бурбонів, вигнані 1848 з Сицилії, знову оволоділи островом. 3.07.1849 об'єднані сили Франції, Австрії, Іспанії та Королівства обох Сицилій розгромили Римську республіку. 6.08.1849 в Мілані було укладено мир між Австрією та Сардинським королівством, за яким останнє виплачувало Австрії 65 млн. франків контрибуції. Завершенням ревізії стало падіння 22.08.1849 Венеції. Незважаючи на свою поразку, І. р. стала важливою передумовою *Італії об'єднання 1858-70*.

В.В. Копійка

Італійські війни 1494-1559 — війни між Францією та Іспанією за встановлення контролю над територіями в Італії. На Апеннінському піво-ві 5 більших д-ав (Венеціанська республіка, герцогство Міланське, Неаполітанське королівство, Флорентійська та Папська держави) співіснували з багатьма дрібними. Ці політ, та екон. роз'єднаності використовувались провідними європ. д-вами для утвердження свого впливу в Італії, з її важливим стратегічним положенням і багатствами італ. торг. міст. На 1-му етапі І. в. (1494-1516) Франція мала намір приєднати Неаполітанське королівство, а згодом — і Міланське герцогство. На початку війни на боці Франції виступили Мілан, Венеція та Папська держава, а Неаполь підтримувала Флоренція. Розпочавши бойові дії влітку 1494, франц. війська одразу досягли значних успіхів. Вони взяли під контроль Ломбардію та здобули перемогу над військами Неаполя 1503. Успіхи Франції змусили втрутитися Іспанію, яка в кампаніях 1495-97 та 1501-04 потіснила франц. війська з півдня Апеннінського піво-ва. 1511 Іспанія, Англія, Венеція, Швейцарія та Папська держава утворили «Священну лігу», яка вигнала франц. війська з більшої частини Півн. Італії. Невдовзі Франція відновила бойові дії, а після перемоги при Маріньяно було підписано Нойонський договір 1515, за яким Франція отримувала Міланське герцогство, а Іспанія — Неаполітанське королівство.

Італійські д-ви намагалися використати вторгнення французів для виконання власних зовн.-політ, завдань. Активну роль в І. в. на цьому етапі відіграла Папська держава. їй вдалося створити потужну антивенеціанську коаліцію, до складу якої увійшли також Франція, Іспанія та *Священна Римська імперія*. Але венеціанська дипломатія зуміла розбити коаліцію, уклавши серію сепаратних договорів, натомість Папській державі пощастило підпорядкувати власному контролю Флоренцію. Протягом всього 2-го етапу І. в. (1516-59) б-ба за контроль над італ. землями точилася між Францією та Іспанією. У кампаніях 1521-25 та 1526-29 на боці Мадрида брала участь Генуя, чий флот допоміг іспанцям захопити більшість Міланського герцогства. 1525 іспанці завдали франц. військам нищівної поразки в битві при Павії і змусили Францію відмовитися від більшості надбань на Апеннінському піво-ві. 1534 Франція уклала військ. союз з Османською імп., й Іспанія вимушена була вести війну одразу на кількох фронтах — в Італії, на Середземному морі, а згодом — на іспан.-франц. кордоні. 1535-42 Іспанія зазнала кількох поразок, а 1544 пішла на підписання тимчасового мирного дог-ру на принципах відновлення *статус-кво*. Бойові дії знову почалися 1552 і велися за переваги іспанців. Після їхньої перемоги при Сен-Квентіні було підписано мир у Като-Камбресі (1559). Франція відмовлялася від претензій на італ. землі, більшість з яких підпали під владу Іспанії, а за Францією залишався тільки П'ємонт. Головним результатом І. в. було політ, та екон. послаблення італ. д-ав, війни стали одним з вирішальних факторів закріплення роздрібненості Італії.

О.А. Борділовська

Італійські коаліції — система балансу сил на Апеннінському піво-ві в II-й пол. XV ст. 2.07.1450 Венеція та король Неаполя Альфонс Арагонський уклали союз, перетворений навесні 1451 на військ. лігу, до якої приєдналися Сієна, Савойя та Монферрата. Коаліція створювалась на протигагу можливому посиленню Флоренції та Мілана внаслідок зближення останніх із Францією. Учасники коаліції зобов'язалися одночасно розпочати бойові дії: Неаполь — проти Флоренції, а венеціанці — проти Мілану. Оскільки формально залишався чинним союз між Флоренцією та Венецією, укладений раніше, то було вирішено очікувати

на привід для початку воєнних дій. Водночас Венеція і Неаполь запевнили Флоренцію, що їх союз має оборонний характер. Флорентійці стали готуватися до війни і насамперед почали шукати союзників. Флоренція увійшла в союз із Міланом, а також знайшла підтримку у франц. короля. Утворення двох військ. союзів спонукало решту італ. д-ав приєднатися до них або шукати гарантій *нейтралітету* від обох коаліцій. Т. ч., в Італії сер. XV ст. знайшла втілення *балансу сил концепція*, в якій основними гравцями стали 5 найпотужніших держ. об'єднань на чолі з Римом, Неаполем, Венецією, Флоренцією та Міланом, що намагалися в такий спосіб не допускати значного посилення жодної з д-ав. Наприкінці XV ст. система балансу сил була порушена під час *Італійських воєн 1494-1559*.

О.А. Борділовська

Італійсько-єфіопська війна 1895-96 -

прояв експансіоністської політики Італії, яка намагалася розширити колоніальні володіння в Африці за рахунок Ефіопії. Після денонсації імп. Ефіопії Менеліком II *Уччіалійського договору 1889* Італія в липні 1894 без оголошення війни вступила до Кассали та розгорнула військові дії проти Ефіопії. Ген. наступ італ. армії розпочався в березні 1895. На початку війни італ. війська здобули ряд перемог, був зайнятий Адді-Грат, однак Менеліку II вдалося об'єднати навколо себе місцевих феодалів та створити велику армію. Спроби укласти з Італією мирний договір були марними через неприйнятні для Ефіопії умови *перемир'я*. 7.12.1895 ефіопські війська перемогли в битві при Амба-Алаге, розпочалися повстання та розгорнувся партизанський рух на окупованих Італією територіях. Міжнар. ситуація під час війни була сприятливою для Ефіопії. Велика Британія, яка надавала Італії допомогу в підготовці війни проти Ефіопії, проводила власну військ. інтервенцію у Судані; Франція, зі свого боку, постачала зброю Ефіопії, Менелік II розглядав відносини з Францією як політ. протипагу Італії. Підтримка Франції пояснювалася її власними інтересами в регіоні та протиріччями з Великою Британією в б-бі за панування в бас. р. Ніл. Активну підтримку Ефіопії під час війни з Італією надала Росія, пов'язана з країною традиційними культ. та церк. зв'язками. Росія не брала участі в колоніальному розподілі Африки, проте робила спроби завадити зміцненню коло-

нальних позицій інших д-ав на Африканському Розі, тому об'єктивно була зацікавлена в існуванні сильної Ефіопії. Крім того, до активізації політики в ефіопському питанні царський уряд спонукало загострення протиріч із *Троїстим союзом*, учасником якого була Італія. Вирішальною подією війни стала битва між італ. та ефіопськими військами 1.03.1896 біля м. Адуа. Нищівна поразка, якої зазнали італ. війська, змусила Італію піти на підписання мирного д-ру (див. *Аддис-Абебський договір 1896*), за яким вона визнавала повну незалежність Ефіопії.

М.Л. Маренова

Італійсько-ефіопський договір 1928 про

дружбу і арбітраж підписаний 2.08.1928 в Аддис-Абебі принцом-регентом Ефіопії Тефері Ме-конніном (з 1930 — імп. *Хайле Селассіє I*) та італ. уповноваженим майором Джуліано Кора; укладено терміном на 20 років. Після закінчення *Першої світової війни* Італія зробила Великій Британії ряд пропозицій щодо розподілу Ефіопії. Брит. уряд після невдачі спроб одержати від Ефіопії концесію на будівлю греблі на оз. Тана позитивно поставився до італ. пропозицій. У грудні 1925 Велика Британія й Італія намагались домовитися про розділ Ефіопії на сфери впливу без участі Франції, що викликало незадоволення як з боку Франції, так і самої Ефіопії (див. *Муссоліні-Грехема угода*). На поч. 1926 Велика Британія й Італія довели до відома уряду Ефіопії про угоду, що відбулася між ними. У відповідь принц-регент Тефері Меконнин заявив протест і, за підтримки Франції, звернувся до *Ліги Націй* з заявою про порушення *суверенітету* Ефіопії. Лондон і Рим були змушені формально заявити, що укладена між ними угода не є обов'язковою для Ефіопії. Італія погодилася розпочати безпосередні переговори з Ефіопією, в результаті яких був підписаний І.-є. д. За його умовами сторони зобов'язалися поважати незалежність одна одної, сприяти розвитку торг. відносин між собою, вирішувати всі суперечки мирним шляхом або арбітражем. І.-є. д. підтверджував юрид. екстериторіальність італ. громадян в Ефіопії. Одночасно з І.-є. д. була підписана конвенція, якою передбачалося будівництво автомобільної дороги між портом Асеб (Еритрея) і м. Десіє (на півночі від Аддис-Абеби), а також створення в Асебі вільної митної зони, в якій за торгівлю з Ефіопією на стягувалось мито.

О.С. Пархомчук

Італійсько-німецька інтервенція в Іспанії—

безпосередня участь нім. та італ. військ у громадян. війні в Іспанії 1936-39. Після перемоги на виборах 16.02.1936 до влади в Іспанії прийшли партії, що входили до лівого Народного фронту. За активної підтримки Італії та Німеччини 17-18.07.1936 було здійснено правона-ціоналістичний заколот під проводом генералів Х. Санхурхо та *Ф. Франко*, у ході якого більша частина іспан. збройних сил (бл. 100 тис. вояків) перейшла на сторону заколотників. В Іспанії розпочалась громадян. війна, яка точилась до березня 1939. Італія та Німеччина надавали силам Франко масштабну екон. та військ.-техн. допомогу, а також відправили в зону конфлікту свої війська. Військ.-мор. флоти Німеччини та Іспанії фактично блокували узбережжя останньої, перешкоджаючи постачанню респ. військ (див. *Ніонська угода 1937*). За 3 роки війни до Іспанії було відправлено 300 тис. італ. та нім. офіцерів і солдатів. Інтервенція стала одним із вирішальних чинників перемоги сил Франко та встановлення в Іспанії профаш.

режиму.

О.Л. Волошин

Італійсько-німецький договір 1939 («Сталевий пакт») — двостороння союзна угода, підписана 22.05.1939 в Берліні міністрами закорд. справ Німеччини / *Ріббентропом* та Італії *Г. Чіано* строком на 10 років із можливістю продовження; зафіксувала створення військ.-політ. союзу двох д-ав. Сторони зобов'язались: узгоджувати свої позиції з усіх питань, що стосувались взаємних інтересів в Європі; проводити консультації в разі, якщо їхні взаємні інтереси були під загрозою; надавати одна одній повну політ. та дип. підтримку для протидії таким загрозам. У випадку військ. конфлікту однієї із сторін з

третьою д-вою або д-вами інша сторона зобов'язувалась надати підтримку всіма наявними збройними силами. Було домовлено про поглиблення співробітництва у військ, та військ.-екон. сферах. І.-н. д. разом із Троїстим пактом 1940 завершив формування військ, блоку Німеччини, Італії та Японії і став важливим етапом дип. підготовки *Другої світової війни*.

О.Л. Волошин

Італійсько-російська угода 1909 — двостороння домовленість, оформлена 11 (24). 10.1909 у Раконіджі (П'ємонт, Італія) шляхом обміну листами між мін. зак. справ Італії Т. Тіттоні

і мін. зак. справ Росії *О. Извольським*. *Анексія* Боснії та Герцеговини Австро-Угорщиною 1908 (див. *Боснійська криза 1908-09*) викликала різке невдоволення Італії, що було використано рос. дипломатією. Під час побачення Извольського і Тіттоні в Дезіо 23-30.11.1908 був розроблений проект зближення Росії з Італією. Велику роль у підготовці проекту відіграв посол у Римі Н. Муравйов. У жовтні 1909 імп. *Микола II* здійснив давно запланований візит до короля Італії *Віктора-Еммануїла II*, під час якого міністри закорд. справ оформили І.-р. у. Італія і Росія домовилися про взаємне прагнення зберегти *статус-кво* на Балканах і забезпечити незалежність малих країн регіону. У випадку територ. змін на півострові сторони зобов'язалися послідовно протистояти дип. засобами будь-якому інозем. пануванню над балкан-ськими народами, не укладати угоди з будь-якою третьою д-вою стосовно Балкан без залучення іншої сторони. Італія мала доброзичливо поставитися до рос. інтересів у питанні про протоки в обмін на аналогічне зобов'язання Росії щодо італ. інтересів у Тріполі та Кіренаїці — територіях, що належали Туреччині. І.-р. у. віддаляла Італію від *Троїстого союзу* і наближала її до *Антанти*. У 1911 Італія, скориставшись сприятливим міжнар. становищем і згодою Росії на анексію Тріполі та Кіренаїки, розв'язала війну проти Туреччини (див. *Італійсько-турецька війна 1911-12*). *Б.М. Гончар*

Італійсько-турецька війна 1911-12 —

війна Італії проти Туреччини з метою захопити Тріполі і Кіренаїку — півн.-африк. володіння останньої. Ще 1900 Італія заручилася у Франції підтримкою своїх дій проти Туреччини, а 1909 — і у Росії (див. *Російсько-італійська угода 1909*). Скориставшись тим, що увага *великих держав* була прикута до Агадирської кризи (див. *Німецько-французька угода 1911*), 28.09.1911 Рим висунув Туреччині ультиматум з вимогою протягом 24 годин дати згоду на окупацію Тріполі і Кіренаїки військами Італії. Турецький уряд відповів примирливою нотою, виявивши прагнення вирішити це питання мирним шляхом, але 29.09.1911 Італія оголосила Османській імп. війну. Італ. війська порівняно легко здобули перемогу над незначним тур. гарнізоном у Тріполі, але потім їм довелося вести важку і затяжну б-бу проти місцевих арабських племен. Італ. флот розгорнув бойові

дії в центр, та схід, частині Середземного моря і навіть у Чорноморських протоках, викликавши занепокоєння європ. д-ав. Були окуповані острови Додеканезького архіпелагу, що належали Туреччині.

Тур. уряд, зі свого боку, відмовлявся визнати загарбання Тріполі. Проте посилення внутр. труднощів і можливість виникнення іншої війни, що загрожувала Туреччині на Балканах (див. *Балканські війни 1912-13*), змусили тур. уряд розпочати мирні переговори. 18.10.1912 в Лозанні був підписаний *договір мирний*, що припиняв воєнні дії між сторонами і зобов'язував Туреччину вивести свої війська з Тріполі і Кіренаїки. Італія зобов'язувалася евакуювати війська з окупованих нею Додеканезьких о-вів; у подальшому вона не виконала це зобов'язання, зберігши свій контроль над островами до закінчення *Другої світової війни*. Тріполі і Кіренаїка були відірвані від володінь Османської імп. і фактично перетворювалися на італ. колонію, яка пізніше була названа Лівією. І.-г. в. стала завершальним актом б-би європ. д-ав за розділ Африки перед *Першою світовою*

війною.

Б.М. Гончар

Італійського Відродження дипломатія —

дипломатія італ. д-ав епохи Відродження. Політ, роздробленість Італії, наявність великої кількості міст-держав, насамперед таких впливових, як Венеція, Генуя, Мілан, Флоренція, зумовлювали гостре зовн.-політ, суперництво, часом із втручанням зовн. сил. Між італ. д-вами утворювалися коаліції, союзи, як оборонного, так і наступального характеру. Особливу роль відігравала в Італії *міжнародних відносинах* Папська держава. Це стало причиною зародження нових форм орг-ції міждерж. відносин. Саме в Італії періоду Відродження виникають деякі з прецедентів сучас. дипломатії, а також розвивається теоретичне осмислення міжнар. відносин.

У завершальний період епохи Середньовіччя та на початку Відродження дип. контакти між європ. д-вами були непостійними, *місії дипломатичні* тривали, як правило, від кількох місяців до кількох років. Однак наприкінці XIV ст. Венеція, Мілан та Мантуя мали вже постійні представництва одне в одного, а також постійних *послів* до Папи римського та імператора *Священної Римської імперії*. Практика обміну постійними посольствами поширилась по всій

Італії до кінця **XV** ст.; на поч. **XVI** ст. ця практика поступово стала поширюватися на північ від Апеннінського пів-ва. Постійний дип. представник Мілана прибув 1463 до двору франц. короля Людовіка XI, невдовзі у Франції з'явилося й постійне *посольство* Венеції. Тогочасні послы виконували важливі політ, та розвідувальні функції, а також обов'язки торг, представників. Як правило, послами італ. д-ав були вихідці з аристократичних родин. Рим швидко став центром дипломатії Італійського Відродження, Папи з поч. **XIV** ст. приймали послів, але тривалий час потому не запроваджували інституту власних постійних посланців. При дворі Папи вперше було організовано *дипломатичний корпус* — Папи зверталися до всіх послів одночасно, розсаджували їх єдиною групою під час церемоній, а також встановили правила поведінки дип. корпусу як цілісного інституту.

З часом, коли постійні представництва стали нормою, актуальною стала проблема розробки *дипломатичного протоколу*, який тісно пов'язувався з ієрархією монархів. Папські послы мали пріоритет перед послами інших д-ав, а Папа часто власними постановами визначав порядок дип. церемоніалу. До **XVI** ст. титул «посол» застосовувався тільки по відношенню до представників монархів та Венеціанської республіки. Латинь залишалася міжнар. мовою дипломатії. Основні принципи та правила дип. практики були узагальнені видатними теоретиками, серед яких *Н. Макіавеллі* та Ф. Гвіч-чардіні. У Венеції наприкінці **XIII** ст. було започатковано «Книгу договорів» та «Пам'ятну книгу подій», які стали одними з перших форм зберігання дип. док-тів. Дип. мистецтво італійців відіграло значну роль у б-бі італ. держав проти франц. вторгнення 1494 (див. *Італійські війни 1494-1559*). Італ. війни, утворення сильних централізованих д-ав на північ від Альп та початок Реформації знаменували завершення Італійського Відродження, але також сприяли поширенню італ. системи дипломатії по всій Європі. Англ. король Генріх VII одним із перших перейняв практику постійних представників, призначаючи ними здебільшого італійців. У 1520-х франц. король Франциск I організував дип. корпус при своєму дворі.

Статус і функції дипломатів епохи Відродження значно відрізнялися від сучас, у першу чергу тим, що дипломати рідко були професійними бюрократами, а послы були персональними представниками європ. монархів.

М.Г. Капітоненко

ІТО (По, справжнє ім'я — Тошісукє) Хіробумі (14.10.1841, провінція Суо, Японія - 26.10.1909, Харбін, Китай) — япон. громад.-політ. і держ. діяч, князь (1907). Нар. в сім'ї самурая. 1863 став одним із перших японців, що поїхали на навчання до Великої Британії, незважаючи на ізоляціоністську політику правлячого режиму. По поверненні вступив фінансистом на службу до МЗС Японії, 1871-73 вивчав фінанс. системи д-ав Зах. Європи, брав участь в укладенні нерівноправного корейсько-япон. дог-ру 1876. 1878-85 — міністр внутр. справ, автор першої япон. конституції, розробленої за прус, взірцем 1883 (оприлюднена 1889). 1885-88 - 1-й Прем'єр-міністр Японії, був Прем'єр-міністром також 1892-96, 1898-99 та 1900-01; прагнув до перегляду на користь Японії угод, укладених зі США та європ. д-вами; водночас здійснив дип. забезпечення перемоги в *китайсько-японській війні 1894-95*, виступив розробником *Сімоносекського мирного договору 1895*. 1906-09 — ген. резидент Японії в Кореї, підготував її *анексію*; з 1909 — голова Таємної ради Японії. Убитий корейським НаЦІОНАЛІСТОМ. *П.М. Ігнат'єв*

ШИК (Шк) Хасан Есат (1916-98) — тур. держ. діяч і дипломат. 1945-49 — працівник генкон-сульства в Парижі, 1942-52 — співробітник мін-ва торгівлі і економіки, мін-ва міжнар. екон. відносин, 1952-54 — у постійному представництві Туреччини при Європ. відділенні ООН в Женеві, 1954-57 — ген. директор управління торгівлі і торг, угод МЗС, 1957-62 — помічник з екон. питань ген. секретаря МЗС, 1962-64 — посол Туреччини в Бельгії, 1964-65 і 1966-68 — посол Туреччини в СРСР, у лютому - жовтні 1965 — мін. зак. справ, 1965-66 — гол. радник МЗС, 1968-73 — посол Туреччини у Франції, у січні — листопаді 1974, червні — липні 1977 і 1978-79 — міністр оборони.

В.І. Головченко

Й

Йоффе Адольф Абрамович (10.10.1883, Сімферополь - 17.11.1927, Москва) — рад. парт, діяч і дипломат. Нар. у сім'ї купця. Навчався на мед. ф-ті Берлінського ун-ту і юрид. ф-ті Цюрихського (1906-07); чл. РСДРП з кін. 90-х XIX ст. Після Лютневої 1917 демокр. рев-ції у складі «міжрайонців» разом із *Л. Троцьким* приєднався до більшовиків; у жовтні 1917 — чл. Петроградського ВРК, делегат 2-го Всеросійського з'їзду рад; обраний депутатом Установчих зборів від Пскова. У листопаді 1917 — січні 1918 —

голова, у січні — лютому 1918 — консультант рос. більшовицької делегації на *Брестських мирних переговорах 1917-18* з країнами Четверного союзу, з питання укладення мирного дог-ру дотримувалася позиції Л. Троцького «ні війни, ні миру»; на 7-му з'їзді РКП(б) 08.03.1918 обраний кандидатом у члени ЦК. У квітні — грудні 1918 — повпред РСФРР в Німеччині; як діяльний учасник інспірування в Німеччині революції, висланий звідти з усім штатом посольства 06.11.1918. 1919-1920 — чл. Ради оборони, нарком держконтролю УСРР; 1920-21 — голова рад. делегацій на мирних переговорах з Естонією, Латвією, Литвою, Ризькій мирній конференції з Польщею; чл. рад. делегації на *Генуезькій міжнародній конференції 1922*, потім — уповноважений Раднаркому з переговорів з Японією, голова делегації РСФРР і *Далекосхідної республіки* на Чанчунській конф. (04-26.09.1922) щодо евакуації япон. військ із Примор'я. 1922-24 — повпред СРСР у Китайській Республіці, 1924-25 — в Австрії; 1925-27 — учасник троцькістської опозиції. Покінчив життя самогубством.
М.С. Дорошко

К

Кабинський ПрОТОКОЛ 1883 — див. *Петербурзький договір 1881*.

Кабіла (Кабіла) Лоран (27.11.1939, Джадотвіль, тепер — Лікаші, Бельгійське Конго - 16.01.2001, Кіншаса) — конголезький громад.-політ, і держ. діяч. Вивчав політ, філософію в Паризькому ун-ті, але з початком *Конголезької кризи 1960-65* повернувся на батьківщину, став керівником молодіжної орг-ції Національного руху Конго, очолюваного *77. Лумумбою*. 1964 — очолив повстанський фронт проти режиму *Мобуту* у схід, провінції Ківу. 1967 — заснував Народно-революційну партію і створив повстанську базу в районі м. Увіра на оз. Танганьїка; у жовтні 1996 сформував «Альянс демократичних сил за визволення Конго» і, скориставшись повстанням заїрських тутсі, встановив контроль над схід, частиною країни та розгорнув стрімкий наступ на столицю — Кіншасу. *Організація африканської єдності (ОАЄ)* продемонструвала в цій ситуації повну безпорадність, а посередницькі миротворчі зусилля *Н. Мандела* виявилися безрезультатними. 17.05.1997-16.01.2001 — Президент Демократичної Республіки Конго (ДРК), проголосив 2-річний перехідний період, у рамках котрого зосередив у своїх руках усю повноту влади; в *зовнішній політиці* зробив наголос на ідеях панафриканізму і континентальної солідарності. У січні 1998 відвідав Пекін і налагодив тісні стосунки з КНР та КНДР у військ.-техн. і екон. сферах. Але процес подолання міжнар. ізоляції ДРК і повернення до конституційних методів управління був зірваний черговим загостренням внутр.-політ, ситуації, що швидко переросло у «Велику африканську континентальну війну» за контроль над природ, ресурсами регіону, в котрій К. підтримали колишні країни «соціалістичної орієнтації» (Ангола, Зімбабве, Намібія і Республіка Конго), а також Судан і Чад проти вчорашніх союзників — тутсі, Уганди і Руанди. Загинув у результаті замаху охоронця під час спроби держ.

Перевороту.

В.І. Головаченко

«Кавказька четвірка» — субрегіональний міждерж. форум Азербайджану, Вірменії, Грузії та Росії; перший саміт у такому форматі було проведено 3.06.1996 у Кисловодську (Росія). Завданнями «К. ч.» визначено обговорення питань урегулювання конфліктів на Півд. Кавказі, зміцнення регіональної безпеки, б-би

3 *тероризмом міжнародним*, а також перспектив міждерж. взаємодії в гуманітарній та інших сферах. Під час 3-го саміту 20.06.2000 було прийнято рішення проводити зустрічі глав

4 кавказьких д-ав на регулярній основі, щонайменше раз на рік. На Мінському саміті «К. ч.» 31.05.2002 було досягнуто згоди сторін щодо «провідної ролі держав регіону у визначенні підходів до забезпечення безпеки та розвитку співробітництва на Кавказі». У 2001 в Санкт-Петербурзі відбулася перша зустріч керівників парламентів «К. ч.»; досягнуто домовленості про надання таким зустрічам регулярного характеру. Між д-вами «К. ч.» набула регулярного характеру взаємодія на рівні МЗС (т. зв. «Боржомська четвірка»), з 2002 проходять щорічні зустрічі секретарів Рад безпеки

Держав «К. Ч».

В.Ю. Константинов

Кавур (Сауоиг) Камілло Бенсо (10.08.1810, Турин, Королівство Сардинії — 6.06.1861, Турин, Королівство Італія) — італ. держ. діяч і дипломат, граф. Нар. в аристократичній сім'ї. Закінчив Туринську військ. академію (1827); 1831 — залишив військ. службу, зайнявся комерцією та благодійністю, приєднався до реформістського руху поміркованих лібералів; у червні 1848 обраний до парламенту Королівства Сардинії, де очолив помірковану більшість палати депутатів. 1850-52 — міністр

землеробства, торгівлі і флоту, водночас 1851-52 — міністр фінансів; 1852-61 (з перервою у 1859) — Прем'єр-міністр Королівства Сардинії (з 14.03.1861 — Королівство Італія). У б-бі за *Італії об'єднання 1858-70*

намагався заручитися підтримкою *Наполеона III*, для чого брав участь у *Кримській війні 1853-56* на боці Франції й Великої Британії, спритно використовував брит.-франц. суперництво в європ. справах і забезпечив укладення *Віктором-Еммануїлом II* та Наполеоном III таємного наступально-оборонного союзу проти Австрії (Турин — Париж, 24.11.1859-26.01.1860); водночас надав дип. допомогу експедиції Дж. Гарі-бальді на Сицилію 1860. Після проголошення Об'єднаного Італійського королівства забезпечив його дип. визнання Великою Британією, Швейцарією, США, скандинавськими і лат.-амер. Д-ВаМІ.

В.І. Головченко

Каддафі (аі-ОасИаи) Муаммар (повне ім'я — Муаммар бен Мухаммед Абу Меньяр Абдель Салям бен Хамід аль-Каддафі Моаммар; 1942, Лівійська пустеля поблизу м. Сірт) — лівійський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в бідній сім'ї кочівника-бедуїна. Закінчив лицей у Місураті (1963), військ. коледж у Бенгазі (1965), школу зв'язку в Боунінгтон-Хіс (Велика Британія, 1966), 1963-65 навчався на істор. ф-теті Лівійського ун-ту (Бенгазі). З 1959 брав участь в антиурядовому підпільному русі, симпатизував соціал. ідеям, 1963 створив панарабістську орг-цію «Вільні офіцери». 1.09.1969 очолив безкровний військ. переворот і був призначений головою Ради рев. командування (з 2.03.1977 — Голова Соціалістичної Народної Лівійської Арабської Джамахірії), полковник (1969), з 1970 — головнокомандувач збройних сил, 1972-77 — голова правлячого Арабського Соціалістичного Союзу. За сприяння *Г.А. Насера* запровадив соціал. модель розвитку країни; 1970 — ліквідував брит. й амер. військ. бази, вислав більшість італійців і євреїв; прагнув до створення лівійсько-судано-єгипетської федерації; ініціював нафтову блокаду Заходу після *арабо-ізраїльської війни 1973*. До поч. 1990-х надавав суттєву матеріал.-фінанс. підтримку ліворадикальним рухам в Ірландії (ІРА), США («чорні пантери»), Палестині (ФАТХ), ПАР (АНК); *зовнішню політику* здійснював із позицій арабського націоналізму і яскраво вираженого антиімперіалізму, передусім антиамериканізму; активно виступав проти *єгипетсько-ізраїльського мирного договору 1979*; 1976, 1981 і 1987 відвідав з офіц. дружніми візитами СРСР. У березні — квітні 1986 у зв'язку з причетністю до фінансування терористичних актів зазнав військ.-повітр. агресії з боку США.

Внаслідок падіння світових цін на нафту та інфляції 1988 відмовився від політики тотальної націоналізації та прискореної індустріалізації, зайняв більш помірковану позицію в таких питаннях, як приватизація власності, запровадження вільного ринку і репарації висланим громадянам італ. та євр. походження. 1999 дав згоду на те, щоб два лівійці, підозрювані в орг-ції вибуху амер. авіалайнера над Локкербі в грудні 1988, з'явилися на виїзну сесію шотландського суду в Нідерландах, а 15.08.2003 офіційно визнав причетність лівійських спецслужб до трагедії й погодився виплатити 2,7 млрд. дол. родинам загиблих (по 10 млн. дол. кожній) в обмін на остаточне скасування *санкцій міжнародних*, запроваджених 31.03.1992 *Радою Безпеки ООН*, і вилучення Лівії з переліку країн «осі зла». Засудив терористичні акти 11.09.2001 у США і ув'язнив членів «Аль-Каїди», що перебували на території Лівії, а 19.12.2003 офіційно оголосив про відмову Лівії від створення *зброї масового знищення*, в т. ч. ядерної, чим сприяв нормалізації відносин із США і *Європейським Союзом*. Ініціатор реформування *Організації африканської єдності (ОАЄ)*

В *Африканський СОЮЗ*.

В.І. Головченко

Каджар Где Арса (17.08.1937, Сингараджа, провінція Балі) — індонезійський дипломат, закінчив ф-т права Ун-ту Ерлангга (1966, Сурабая) і курси молодшого (1966), середнього (1976) та вищого (1989) фахівця у закорд. справах. 1970-74 — 3-й, 2-й секр. посольства Індонезії в Італії; 1977-81 — 1-й секр. посольства в Польщі; 1981-84 — зав. відділом країн Схід. Європи Управління європ. справ МЗС Індонезії; 1984-88 — радник посольства Індонезії в Іспанії; 1990-94 — радник-посланник в Аргентині; 1995-97 — нач. Консульського управління МЗС. 1997-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Індонезія в Україні.

П.М. Ігнат'єв

Казаролі (Сакагоіі) Агостино (24.11.1914, П'я-ченца, Італія — 9.06.1998, Рим) — дипломат Святого престолу, кардинал (1979); працював в Академії Понтифіка (школі ватиканських дипломатів); на дип. службі з 1940; 1968-79 — секр. Ради з держ. справ церкви (зовн.-політ. відомство Ватикану), відповідав за схід, політику Ватикану, представляв Святий престол на найважливіших міжнар. зустрічах та конференціях, зокрема на підписанні *Договору про нерозпо-*

всюдження ядерної зброї 1968 та Нараді з безпеки та співробітництва у Європі (Гельсінки, 1975). 30.04.1979 призначений Папою римським *Іваном-Павлом II* держсекретарем Ватикану (главою папського уряду) і префектом Ради з ДерЖ. Справ ЦерКВИ.

РА. Кривонос

Казус беллі (з лат. сазиз Беіі — привід до війни) — формальний привід для розв'язування *війни* однією державою проти іншої. У класичному *міжнародному праві* К. б. вважався законною підставою для початку воєнних дій, а також слугував виправданням війни. Тісно пов'язаний із *справедливою війною теорією*, згідно з якою не можна починати війну без справедливої причини. На практиці К. б. часто використовувався д-вами для приховання справжніх цілей і причин ВІЙНИ.

О.О. Мережко

Казус фЄДерІС (з лат. сазив Гоесієгік — випадок, обумовлений договором) — передбачена *договором міжнародним* умова або юрид. факт, настання яких дає сторонам договору підстави розпочати певні дії чи утриматися від них. Напр., К. ф. у міжнар. конвенціях щодо правил ведення *війни* слугує для визначення моменту, з якого д-ви, які беруть участь у збройному конфлікті, зобов'язані дотримуватися норм *міжнародного гуманітарного права*. У двосторонніх дог-рах про співробітництво та взаємодопомогу між д-вами К. ф. визначає, що в разі збройного нападу на будь-яку із сторін дог-ру інша сторона повинна надати їй всю необхідну допомогу, включаючи збройні сили. Такий К. ф. передбачається і в багатосторонніх дог-рах, напр., уст. 5 *Вашигтонського*

договору 1949.

О.О. Мережко

Каїрська американсько-англійсько-ки-тайська конференція 1943 — зустріч Президента США *Ф. Рузвельта*, Прем'єр-міністрів Великої Британії *В. Черчілля* і Китайської Республіки *Чан Кайши*, що відбулася 22-26.11.1943, напередодні *Тегеранської конференції 1943*. На ній було розглянуто ряд питань воєнного і політ. характеру, що засвідчило опубліковане 1.12.1943 комюніке керівників урядів трьох країн (Каїрська декларація). З політ. міркувань *В. Черчілля* наполягав на необхідності для Британії заволодіти Сінгапуром і Сянганом (Гонконгом). Він прагнув переглянути рішення *Квебекської конференції 1943* щодо відкриття другого фронту в Європі

1.05.1944, добитися згоди США перенести військ, операції союзників у Схід. Середземномор'я і на Балкани та з цих спільних позицій виступити з амер. президентом на майбутній Тегеранській конференції. У Каїрській декларації зазначалося, що метою війни трьох д-ав на Тихому океані є покарати Японію за *агресію* аж до її беззастережної капітуляції, позбавити її всіх островів у Тихому океані, які вона захопила з початку *Першої світової війни*, повернути Китайській Республіці всі загарбані Японією китайські території, в т. ч. Маньчжурію (Півн.-Схід. Китай), Формозу (Тайвань) і Пес-кадорські о-ви (Пенхуледао), звільнити Корею і надати їй «у відповідний час» незалежність. Країни-учасниці конференції заявили, що вони «не прагнуть до будь-яких завоювань для самих себе і не мають жодних намірів щодо територіальної експансії». Прийняті на конференції рішення були порушені після капітуляції Японії: Велика Британія знову ввела свої війська в Сянган (Гонконг), політика США і СРСР сприяла розчленуванню Корейського пів-ва на дві частини, на яких невдовзі утворилися дві д-ви, США фактично окупували в 1950 о-ви Формозу (Тайвань) і Пескадорські (Пенхуледао) і тримали там свої війська включно до встановлення дип. відносин з Китайською Народною

Республікою 1.01.1979.

ІД.Коміренко

Каїрська американсько-англійсько-ту-

рецька конференція 1943 відбувалась 2-7.12.1943 в Каїрі (Єгипет) одразу після завершення *Тегеранської конференції 1943*. Прем'єр-міністр Великої Британії *В. Черчілля* і Президент США *Ф. Рузвельт* обговорювали питання відкриття другого фронту та вирішили, що основними операціями англ.-амер. війську 1944будуть форсування Ла-Маншу (операція «Оверлорд») і висадка на півдні Франції (операція «Енвіл»), а також досягли рішення щодо використання франц. військ в операціях в Європі (див. «*Вільна Франція*»). Водночас брит. сторона намагалась включити до планів наступу операцію у Схід. Середземномор'ї, зокрема висадку на о. Родос, що, на думку *В. Черчілля*, мало прискорити вступ Туреччини у війну. Ухвали конференції передбачили проведення такої операції за умови, що вона не зашкодить здійсненню операцій «Оверлорд» та «Енвіл». Основні зусилля проти Японії було вирішено сконцентрувати в Тихому океані; повоюючись проникнення амер. Військ

на територію Бірми, брит. сторона наполягла на скасуванні запланованої висадки союзницьких військ на Андаманських о-вах і на зах. узбережжі Бірми. 4.12.1943 до лідерів Великої Британії та США приєднався Президент Туреччини */ Іненю*. Основне питання— обговорення перспектив вступу Туреччини у війну проти Німеччини. Посилаючись на неготовність збройних сил та невідгідне для початку операцій на Балканах стратегічне становище в Європі, Президент Туреччини ухилився від визначення терміну вступу його країни у війну. Відмовився він і від розташування на території Туреччини військ.-повітр.

баз СОЮЗНИКІВ.

В.Ю. Константинов

Кайфу (КаНіі) Тосікі (2.01.1931, Ітіномія, префектура Аіті) — япон. громад.-політ. ідерж. діяч. Нар. у сім'ї власника фотоательє. Закінчив ф-т права Університету Васеда (1954, Токіо), працював секр. депутата парламенту від ЛДП. 1960 — вперше обраний до Палати представників парламенту (був наймолодшим

депутатом), в апараті ЛДП очолював молодіжне бюро, займав пост заст. ген. секретаря; 1976-77 і 1985-86 — міністр освіти, виступав посередником між правлячою партією й опозицією в пошуках компромісних рішень. 9.08.1989-6.07.1991 — Прем'єр-міністр Японії; наріжним каменем зовн. політики країни вважав тісні стосунки зі США на основі «договору безпеки» 1960. Не дістав підтримки однопартійців щодо участі службовців Сил самооборони Японії у *війні в Перській затоці 1990-91* і змушений був піти у відставку. 1994 — відмовився від членства в ЛДП і заснував власну партію — Сінсінто (Партію нових рубежів), але 1995 залишив посаду лідера; з 1997 — безпарт.

Депутат Парламенту.

П.М. Ігнат'єв

Калішський союзний договір 1813 —

договір про мир, дружбу і наступальний та оборонний союз між Росією та Пруссією, підписаний 15(27).02.1813 у Бреслау (сучасний Вроцлав) і 16(28).02.1813 в Каліші; розпочав формування 6-ї *антифранцузької коаліції*. За умовами К. с. д. Пруссія відновлювалась у кордонах 1806, нім. д-вам поверталася незалежність. Сторони зобов'язалися вести спільні дії проти Франції і не укладати сепаратних дог-рів з нею. Після підписання дог-ру Пруссія розірвала союз із Францією (див. *Паризькі союзні договори 1812*) та 16.03.1813 оголосила останній війну.

Т.О. Кулінич

Каллаген (Callaghan) (Леонард) Джеймс (27.03.1912, Портсмут) — брит. громад.-політ. і держ. діяч. Отримав середню освіту, працював клерком у податковому управлінні; 1931 — вступив до Лейбористської партії; учасник *Другої світової війни*; чл. палати громад з 1945; 1947-50 — парл. секретар мін-ва транспорту, 1950-51 — військ.-мор. міністерства; 1951-64 і 1970-74 — один із керівників парл. фракції Лейбористської партії, чл. «тіньового кабінету». 1964-67 — міністр фінансів, активно сприяв впровадженню міжнар. угоди щодо *спеціальних прав запозичення*; 1967-70 — міністр внутр. справ; 1974-76 — міністр закорд. справ й у справах Співдружності, одночасно 1975-76 — міністр з питань розвитку заморських територій. 1976-80 — лідер Лейбористської партії; 5.04.1976-4.05.1979 — Прем'єр-міністр Великої Британії; 1979-80 — лідер опозиції; 1985 залишив політ. діяльність. 1987 отримав титул барона.

Р.А. Кривонос

Кальмарська унія 1397 — об'єднання королівств Данії, Швеції та Норвегії під владою одного монарха з метою відсічі *агресії* на скандинавські землі з боку півн.-нім. феодалів і сприяння б-бі скандинавських купців з *Ганзейським союзом* за балт. ринки. Фактично укладена в результаті персональної *дансько-норвезької унії* 1380 під проводом данської королеви Маргарети і визнання її «повноважною господинею та законною володаркою» Швеції в 1387. Формальне закріплення унії відбулося з ініціативи Маргарети на урочистому з'їзді 17.06.1397 в Кальмарі (Швеція) з нагоди обрання королем усіх трьох д-ав Еріка Померанського, небожа Маргарети. Унія мала формально особистий характер і передбачала широку внутр. *автономію* (включаючи збереження дії всіх місцевих законів) Данії, Швеції та Норвегії в межах єдиної д-ви, очолюваної єдиним королем, влада якого поширювалася лише на *зовнішню політику* та збирання транзитного мита з торг. кораблів за прохід з Балтики до Північного моря системою проток, що відокремлювала Скандинавський пів-в від пів-ва Ютландія. Угода сприяла перемозі об'єднаних Скандинавських королівств у війні з Ганзою, відп. обмеженню привілеїв нім. купців на Балтиці, однак спроби данських феодалів використати унію для цілковитого поглинання Данією інших її суб'єктів призвели

до серії повстань у Швеції та Норвегії. Центр б-би проти влади королів К. у. згодом пересунувся до шведських територій, де в результаті серії шведсько-данських воєн влада кілька разів переходила від шведських королів до данських і навпаки. Після чергового антидансько-го повстання в 1521 правителем Швеції було проголошено Густава Вазу, який 1523 був обраний шведським королем і відновив повний суверенітет Шведського королівства. Після остаточного відокремлення Швеції К. у. припинила своє існування; Норвегія залишалася під владою Данії до 1814 (див. *Шведсько-норвезька унія*).

В.Л. Рубель

Кальник Віктор Мартинович (21.05.1949, с. Антоновичі Овруцького р-ну Житомирської обл.) — укр. держ. діяч, економіст. У 1971 закінчив Київ, ін-т народного госп-ва. У 1971 — економіст планового відділу Мукачівського винзаводу Закарпатської обл.; 1972 — економіст, старший економіст з контролю за цінами, з серпня 1975 — заст. нач. ряду відділів Держкомцін УРСР. 1983-88 — нач. Державної інспекції цін; нач. Головного управління контролю за цінами; 1988-91 — нач. зведеного екон. відділу, чл. Комітету цін при Раді Міністрів України. 1991-92 — заст. нач. Державної інспекції з контролю за цінами. У 1992-98 — заст. міністра економіки України; 1994-98 — народний депутат України. 1998-2001 — 1-й заст. міністра економіки України. Указом Президента України від 27.03.2001 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Грецькій Республіці, одночасно від 11.01.2002 — Надзвичайним і Повноважним Послом України у Республіці Албанія за сумісництвом. Нагороджений орденом «За заслуги» III ст., Почесною грамотою КМ України.

В.М. Матвієнко,

Кальнокі (Каіпоку) Густав Зигмунд (29.12.1832, Леттовіц — 13.02.1898, Прьодліц) — австр. держ. діяч і дипломат, граф. Надип. службі з 1854; 1860-70 — працював в посольстві Австрії у Великій Британії; 1871-74 — посланник Австро-Угорщини в Росії; 1881-95 — мін. зак. справ Австро-Угорщини, виступав прибічником союзу з Німеччиною, провадив експансіоністську політику на Балканах; сприяв оформленню *Троїстого союзу*, уклав *австрійсько-сербський союз 1881* і австр.-румунський таємний договір

30.10.1883 про взаємодопомогу. Відіграв активну роль у продовженні *Союзу трьох імператорів*, щоб утримати Болгарію від зміцнення зв'язків з Росією, та в орг-ції 1887 *Антанти середземноморської* (Велика Британія, Австро-Угорщина й Італія), що мала зберегти *статус-кво* у Схід.

Середземномор'ї.

Р.Л.Кривонос

Камара (Сатага) Ассан Муса (1923, Ман-саянг) — гамбійський держ. діяч і дипломат. З 1960 — депутат парламенту, 1960 — міністр без портфеля, 1960-62 і 1966-68 — міністр праці, водночас 1960-62 — міністр охорони здоров'я, 1962-65 і 1966-68 — міністр освіти і сусп. добробуту, 1965-66 — міністр громад, робіт і зв'язку, 1967-74 — мін. зак. справ, 1974-77 — міністр у справах місцевого самоврядування і земель, 1977 і 1981-82 — міністр у справах молоді, освіти і спорту, 1977-79 — міністр фінансів і торгівлі, 1978-82 — віце-президент Гамбії. 1.02.1982 — подав у відставку на знак незгоди з утворенням конфедерації з Сенегалом — *Сенегамбії*.

в.і. Головченко

Камбоджійська проблема — комплекс конфліктів локального, регіонального і глобального характеру, складовими частинами якої стали: внутр.-політ, камбоджійський конфлікт; в'єтнам-камбоджійський конфлікт; в'єтнам-китайський конфлікт; регіональна конфронтація між КНР, США, країнами *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)* і камбоджійськими опозиційними силами в еміграції, з одного боку, і блоком країн Індокитаю, підтримуваних СРСР — з іншого. Стрижнем К. п. стали протистояння між монархічними силами на чолі з *Н. Сіануком*, бурж.-респ. (правими силами) і народно-демокр. силами (ліві сили на чолі з Камбоджійською комуніст. партією (ККП), а також міжфракційна б-ба всередині ККП, за владу і право визначати шляхи розвитку країни в постколоніальний період. Гору взяли націоналістичні ліворадикальні сили в ККП (т. зв. «червоні кхмери») на чолі з *Пол Потом*, які прийшли в Камбоджі до влади 17.04.1975. Полпотівський режим організував масовий геноцид народу Камбоджі, поставивши його на межу повного знищення; в *зовнішній політиці* також провадився націоналістичний, недружній курс щодо зовн. світу, за винятком КНР і КНДР, що призвело до ізоляції країни на міжнар. арені і підриву

традиційно дружніх відносин із сусідніми д-вами. Найсерйознішою проблемою стало загострення відносин із Соціалістичною Республікою В'єтнам (СРВ), проти котрої полпо-тівський режим здійснював численні агресивні дії. Мета цієї політики — послаблення СРВ, на території якої після 1975 перебували опозиційні Пол Поту сили, можливе відторгнення від неї півд. частини, що до XVII ст. належала Камбоджі, та встановлення гегемонії останньої на Індокитайському півно-ві. З 1977 *агресії акти* де-факто набули характеру воєнних дій проти В'єтнаму. Спроби Ханоя вирішити конфлікт мирним шляхом завершилися невдачею, в грудні 1977 в односторонньому порядку «Демократична Кампучія» (так стала називатися Камбоджа з набуттям чинності республіканською конституцією в січні 1976) розірвала дип. відносини з В'єтнамом і розпочала концентрацію військ на кордоні.

Політику «Демократичної Кампучії» (ДК) щодо СРВ підтримувала КНР, яка сподівалася встановити контроль над політикою В'єтнаму та закріпити своє домінування в Індокитаї і в Півд.-Схід. Азії (ПСА). З 1977 КНР надавала широкомасштабну допомогу режиму «червоних кхмерів» у конфронтації з В'єтнамом, а влітку 1978 прийняла рішення про готовність до проведення збройних операцій проти Ханоя. Фактично на боці ДК виступали і США, які в умовах зближення з КНР на антирад. основі підтримали антив'єтнамську політику, в односторонньому порядку припинили переговори з нормалізації відносин із Ханоем, а також здійснювали тиск на країни-члени АСЕАН з метою перешкодити розвиткові нормальних зв'язків і співробітництва між ними та СРВ. У несприятливих міжнар. умовах Ханой із сер. 1978 переніс пріоритет своєї стратегії з екон. розвитку на зміцнення безпеки і відвернення загрози війни з двох боків — на півночі (з Китаєм) і на півд. заході (з ДК). Головним завданням в'єтнамської політики стало забезпечення військ, перемоги над ДК і повалення режиму Пол Пота в макс. стислий термін, щоб не дати КНР часу втрутитися в конфлікт. 25.12.1978 в'єтнамські війська разом із опозиційними збройними формуваннями створеного 22.12.1978 Єдиного фронту нац. порятунку Кампучії увійшли на територію Камбоджі і повалили полпотівський режим. 10.01.1979 була проголошена Народна Республіка Кампучія (НРК).

Введення 250-тис. контингенту в'єтнамських військ НРК викликало неоднозначну реакцію у світі. В СРСР і деяких інших соціал. країнах ця акція розцінювалася як виконання інтер-нац. обов'язку перед братерськими камбоджійським і лаоським народами, захист незалежності та миру в Індокитаї і ПСА.

Країни Заходу, ПСА та КНР розцінювали дії В'єтнаму як агресію проти Камбоджі, спрямовану на експансію на Індокитайському півночі. У відповідь на введення в'єтнамських військ у Камбоджу і повалення режиму «червоних кхмерів» 17.02.1979 Китай розпочав обмежену військову операцію проти В'єтнаму. В середині НРК розпочалася громадянська війна, в якій військам НРК та В'єтнаму протистояли три основних угруповання — «червоні кхмери», партизанські загони, що підтримували Сіанука, та Народний фронт нац. визволення кхмерів; тривала міжнародна ізоляція країни. Присутність в'єтнамських військ на камбоджійсько-тайландському кордоні викликала занепокоєння країн АСЕАН щодо безпеки Таїланду, що в регіональній конфронтації підштовхнуло ці країни на бік КНР і США. НРК стала об'єктом тривалого регіонального конфлікту між країнами АСЕАН, КНР і США, з одного боку, і підтримуваним СРСР союзом В'єтнаму, Лаосу і НРК, з іншого.

У березні 1989 збройні формування, що протистояли уряду НРК, створили об'єднане командування на чолі з Сіануком, бойові дії ще більше активізувалися після завершення 26.08.1989 виведення в'єтнамських військ з Камбоджі. Водночас КНР, СРСР і США розпочали пошук шляхів до покращення відносин між собою, що позначилося й на рівні конфліктності в ПСА; великі держави виступили за політ, врегулювання К. п. З 1988 СРСР і США, а з 1989 і КНР приєдналися до переговорів з політ, врегулювання в Камбоджі, що сприяло підписанню *Паризьких угод з остаточного врегулювання в Камбоджі 1991*. НРК була перейменована в Державу Камбоджа, в країні розгорнуті сили ООН для контролю за припиненням бойових дій і проведенням заг. виборів до Установчих зборів, що відбулися навесні 1993. На них здобув перемогу Єдиний нац. фронт за незалежну, нейтральну, мирну і співпрацюючу Камбоджу (ФУНСПЕК), очолюваний сином Сіанука принцем Нородомом Ранаритом, який став 1-м Прем'єр-міністром коаліційного уряду; 2-м Прем'єр-міністром було призначено ко-

лишнього голову Ради міністрів НРК комуніста *Хун Сена* (з 30.11.1998 — одноосібний глава уряду). 21.09.1993 набула чинності нова конституція, що закріпила відновлення монархії в Королівстві Камбоджа на чолі з Н. Сіануком, до кінця 90-х опір «червоних кхмерів» на тайландському кордоні поступово припинився.

Література: Мосяков Д.В. Кампучія: особенности революционного процесса и полпотовский «эксперимент». — М., 1986; Новейшая история Кампучии. — М., 1989; Ильинский М.М. Индокитай: Пепел четырех войн (1939-1979). — М., 2000. *ІД. Коміренко*

Камбон (Сат'Боп) Жюль Мартен (5.04.1845, Париж - 19.09.1935, Віві, Швейцарія) — франц. дипломат. Учасник *франко-прусської війни 1870-71*; 1878-91 — префект Константин (Алжир), департаментів Норд і Рона, ген. секретар префектури Парижа; 1891-97 — генерал-губернатор Алжиру. 1897-1901 — посол Франції у США, взяв активну участь у виробленні амер.-іспан. Паризького мирного дог-ру 10.12.1898, що підбив підсумки *американсько-іспанської війни 1898*; 1902-07 — посол Франції в Іспанії, 1907-14 — у Німеччині, сприяв залагодженню Касабланкського інцидента 1908-09, разом із братом Полем — послом у Великій Британії — намагався уникнути війни з Німеччиною. 1915-19 — ген. секретар МЗС Франції, член франц. делегації на *Паризькій мирній конференції 1919-20*, брав активну участь у підготовці *Версальського мирного договору 1919*, очолював комісії в грецьких, чеських і польських справах; 1919-22 очолював Раду послів *Антанти*. 1918 — обраний академіком Французької Академії. *РА. Кривонос*

Каммер (Кагшпег) Жан-Франсуа (1946, Женева) — швейцарський дипломат. Закінчив юрид. ф-т Женевського ун-ту; з 1977 — у Федеральному департаменті закорд. справ Швейцарської Конфедерації, працював у дип. представництвах Швейцарії в Тунісі, Москві, Парижі та Відні; 1998 — комісар (у ранзі посла) 27-ої Міжнародної конф. Червоного Хреста та Червоного Півмісяця в Женеві. 2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Швейцарської Конфедерації в Україні. *РА. Кривонос*

Кампальський форум — конференція з безпеки, стабільності, розвитку та співробітництва в Африці за участю глав африк. держав

та відомих громад, діячів континенту, скликана з ініціативи Форуму африк. лідерів (неурядової орг-ції, що об'єднує багатьох діючих та колишніх голів африк. д-ав); відбулася 19-22.05.1991 у м. Кампала (Уганда) за підтримки *Організації африканської єдності (ОАЄ)* та *Економічної комісії ООН для Африки*. Метою форуму було проголошено обговорення поточних проблем розвитку континенту та шляхів їх подолання на наступні десятиліття, а також реформування інструментів забезпечення регіональної безпеки ОАЄ. 22.05.1991 форум прийняв Кампальський документ, в якому підкреслювалась взаємозалежність розвитку всіх африк. д-ав і необхідність забезпечення миру та стабільності в регіоні як основи спільного розвитку, пропонувалось започаткувати Конференцію з безпеки, стабільності, розвитку та співробітництва в Африці. Документ містив 4 розділи (саїабакп — «калебаси»), що визначають необхідні спільні заходи для забезпечення безпеки, стабільності, розвитку та співробітництва. У сфері безпеки передбачалось: впровадження механізмів посередництва, примирення та арбітражу, а також посилення миротворчої

діяльності при врегулюванні конфліктів; розвиток заходів зміцнення довіри, підписання пактів про ненапад, скорочення військ, витрат усіма країнами Африки. Пропонувалося створити в структурі ОАС Раду старших посадових осіб з питань миру для нагляду за дотриманням принципів безпеки д-вами та визначення засобів колективного втручання в разі виникнення конфліктів.

Забезпечення регіональної стабільності було пов'язане з демократизацією політ, режимів африк. країн шляхом вироблення демокр. процедур прийняття конституцій, плюралістичних політ, систем, обмеження термінів перебування при владі лідерів д-ав, захисту *прав людини*, запровадження вільних виборів та системи пропорційного представництва. Регіональний розвиток передбачалося забезпечити власними силами, завдяки екон. інтеграції африк. країн та диверсифікації їхніх економік, стимулюванню людського розвитку (подолання неписьменності, підвищення якості освіти тощо), мобілізації фінанс. ресурсів, розвитку промисловості та енергетики, зміцненню продовольчої безпеки. Було визначено 3 основні напрямки розвитку співробітництва між африк. країнами: в рамках дво- та багатосторонніх угод, з метою формування Африк. екон. співробітництва;

за лінією Південь-Південь; за лінією Південь-Північ. З метою розвитку співробітництва завдання африк. країн полягало в екон. інтеграції, спільній експлуатації природ, ресурсів, створенні наднац. координуючих інститутів співробітництва, стимулюванні торгівлі шляхом розвитку трансп. та фінанс. інфраструктури, формуванні регіон, програм екон. співробітництва. Кампальський документ визначив напрямки розвитку африк. д-ав у ХХІ ст. і став основою політ, та екон. змін, що розпочалися в Африці у 1990-Х.

АМ. Кобзаренко

Кампоформійський мирний договір 1797 — фрац.-австр. угода, підписана 17.10.1797 у м. Пассаріано командувачем франц. армії в Італії генералом Наполеоном Бонапартом (див. *Наполеон I*) та австр. представником *Л. Кобенцаем*; завершив переможну для Парижа війну проти Австрії. Отримав назву від містечка Кампоформіо, біля якого спочатку передбачалось його підписати. За К. м. д. Австрія поступалася Франції територією Бельгії та визнавала новостворену Цизальпійську республіку. Венеціанська республіка ліквідувалась, з її територій до Австрії відходили Венеція, лівий берег р. Адідже, землі в Істрії та Далмації, до Франції — Іонічні о-ви та землі в Албанії. Австрія погоджувалася на передачу Франції лівого берега Рейну, за що як компенсацію отримувала м. Зальцбург та частину баварської території

ДО р. ІНН.

С.О. Маковський

Канагавський ДОГОВІР — амер.-япон. угода, підписана 31.03.1854 у м. Канагава (сучасна Йокогама, Японія); визначала умови доступу в япон. порти амер. торг, суден. У листопаді 1852 за рішенням Президента США М. Філл-мора до Японії було надіслано військ.-мор. експедицію з 4 військ, кораблів під командуванням М. Перрі (див. *Перрі місія 1853*). 8.07.1853 експедиція прибула до Токійської затоки, де Перрі вручив япон. представникам листа з вимогами про відкриття для торгівлі япон. портів. Наступного року силовим тиском він добився «відкриття» для США портів Нагасакі, Сімода, Хакодате, дозволу здійснювати в них торгівлю за посередництва япон. чиновників та згоди на перебування амер. консула в одному з цих портів. США отримали додаткові права в Японії за *Сімодським договором 1857*.

С.О. Маковський

Канали міжнародні — штучні мор. шляхи, які пов'язують між собою окремі моря та океани й використовуються для *судноплавства міжнародного торговельного*. За прав, статусом К. м. є частиною території д-ви, де їх прокладено, та, як правило, перебувають під її *суверенітетом*. Прав, режим К. м. може регулюватись міжнар. угодою та нац. законодавством д-ви, у якій їх прокладено (напр., *Суецький канал* і *Панамський канал*), або лише нац. законодавством (прав, режим *Кільського каналу* нині визначається тільки законодавством ФРН, прав, режим Корінтського каналу — лише законодавством Греції), яке в усіх випадках має враховувати інтереси міжнар. судноплавства.

В.С. Ржевська

Канг Кин Тек (13.10.1945) — півд.-корейський дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин Сеульського Нац. ун-ту (1972), магістр Джорджтаун-ського ун-ту (США). З 1972 — у МЗС Республіки Корея, 1974-76 — 3-й секр. постійного представництва при Відділенні ООН у Женеві, 1976-81 — 2-й секр. посольства в Уганді, 1981-84 — 1-й секр. посольства у Великій Британії; 1984-85 — гол. радник президента *Чон Ду Хвана*, 1985-88 — заст. директора Департаменту з питань нац. безпеки МЗС, 1988-91 — гол. радник президента Ро Де У; 1991-96 — посол у Республіці Фіджі; 1996-97 — спец. радник мера Пусана з питань міжнар. відносин; 1997-98 — заст. дир. Департаменту з питань політ, планування МЗС. 1998-2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Корея в Україні.

ВЛ. Головченко

Каннінг (Саппіпв) Джордж (11.04.1770, Лондон - 8.08.1827, Чісвік, побли Лондона) — брит. держ. діяч і дипломат. Чл. палати громад з 1793; 1796-99 — заст. мін. зак. справ. У 1799-1801, 1804-06 і 1816-20 займав ряд держ. посад у податковій системі. 1807-09 — мін. зак. справ Великої Британії; 1809-14 — один із лідерів опозиції; 1814-16 — посол Великої Британії в Португалії; представляв Велику Британію на

Лайбахському конгресі 1821. 1822-27 — мін. зак. справ і лідер палати громад, 1827 — Прем'єр-міністр Великої Британії. Боровся за утвердження брит. гегемонії в Європі, протидіючи політиці Священного союзу, взяв активну участь в укладенні Петербурзького протоколу 1826.

РА. Кривонос

Каннська конференція 1922 — проходила 6-11.01.1922 у м. Канн (Франція) за участю країн *Антанти*, представника Німеччини і спостерігача від США; розглядала питання про скликання міжнар. конференції з урегулювання екон. та фінанс. проблем післявоєнної Європи. Країни-учасниці К. к. визнали, що екон. відродження Європи можливе за умов об'єднання зусиль наймогутніших д-ав і вирішили провести екон. конференцію в Генуї за участю всіх європ. країн, включно з РСФРР, Німеччиною, Австрією, Угорщиною, Болгарією, а також запросити США. Було прийнято резолюцію, в якій метою майбутньої конференції визначалося вирішення питань екон. відновлення країн, особливо Центр, та Схід. Європи, усунення перешкод для міжнар. торгівлі. У 6 пунктах резолюції були сформульовані принципи встановлення відносин співробітництва. Серед них найважливіше значення мав 1-й пункт, де зазначалося, що «нації не можуть привласнювати собі права диктувати іншим принципи, за якими ті повинні організувати свою систему власності, внутрішнє економічне життя і спосіб правління. Кожна нація в цьому відношенні має право обирати для себе ту систему, перевагу якій вона віддає». В інших 5 пунктах зазначалося, що *визнання де-юре РСФРР* можливе лише за умов виконання нею вимог щодо повернення боргів царського та тимчасового урядів Росії, відшкодування збитків, які зазнав інозем. капітал внаслідок конфіскації, відмови від ворожої іншим державам пропаганди тощо. Під час конференції проявилися внутр. франц. суперечності стосовно франц.-нім. відносин, що уособлювалися в позиціях прем'єр-міністра *А. Бріана*, який виступав за франц.-нім. зближення, та президента *А. Мільєрана*, який наполягав на повному виконанні Німеччиною умов *Версальського мирного договору 1919*. Наслідком цього протистояння стала відставка Бріана, про яку він заявив одразу після схвалення К. к. рішення про запрошення до Генуї РСФРР та Німеччини.

Рішення К. к. були важливим етапом підготовки *Генуезької конференції 1922*, яка стала першою спробою включення радянської Росії до Версальської системи дог-рів (див. *Версаль-сько-Вашингтонська система міжнародних відносин*) на умовах Заходу. *і.с. Покровська*

Кантемір Дмитро Костянтинович (26.10.1673, Молдова - 21.08.1723, маєток Дмитрівка Харківської губ.) — молдовський держ.-політ, діяч, дипломат і вчений. 1687-91 — заручник Османської імп. в Стамбулі; 1695-1700 — посол Молдовського князівства у Стамбулі. Ставши з дозволу султанського уряду молдовським господарем у 1710, змінив зовн.-політ, орієнтацію й уклав 13.04.1711 з *Петром I* союзний антитур. договір про входження Молдови до складу Росії. Після невдалого Прутського походу рос. армії (1711) перейшов на рос. службу, отримав титул ясновельможного князя, маєтки і пенсію. З 1721 — чл. рос. сенату; 1722 як близький радник Петра I, що добре знав схід, справи, супроводжував царя в Перському поході й керував похідною канцелярією. У 1714 — обраний членом Берлінської академії наук.

Теори: «Історія утворення і падіння Османської імперії», «Давня і нова історія Дакиї», «Історія родин Бранковано і Кантакузенів», «Історичний, географічний і політичний опис Молдови», «Система турецького віросповідання» (1722). *Н.Ф.Сербіна*

Канхваський договір 1876 — корейсько-япон. угода, підписана 26.02.1876 на о. Канхва (Корея); проголошувала *суверенітет* та незалежність Кореї, а також право екстериторіальності та консульської юрисдикції для япон. підданих у Кореї. Договір встановив *дипломатичні відносини* між двома країнами. Корея відкривала для торгівлі з Японією порти Пусан, Вонсан та Інчхон. Пізніше було підписано додаткові статті про торгівлю, за якими товари япон. купців звільнялися від митних зборів, а також встановлювався режим япон. селльмен-

ТІВ у ВІДКРИТИХ Портах.

М.Г. Капітоненко

КаперСТВО (від гол. карег — морський розбійник) — властива стародавньому мореплавству й визнана *міжнародним морським правом* до ХІХ ст. практика захоплення у *відкритому морі* під час *війни* торг. суден ворожої держави або суден нейтральних держав, якщо вони перевозили вантаж ворога, здійснювана приватними суднами воюючої сторони або нейтральної держави під військ. прапором. Якщо вороже судно перевозило нейтральний вантаж, то він підлягав захопленню й конфіскації разом із судном. Для К. потрібен був держ. дозвіл — каперське свідоцтво встановленого зразка. Ухвалена в 1787 Конституція США досі зберігає «мертву норму»

(п. 11 розділу 8), за якою до повноважень Конгресу США належить видача каперських свідоцтв (Бепегз ог машиє). Вважається, що К. виникло в епоху феод. суспільства або ж було запозичене з мор. звичаїв Стародавньої Індії. Кодекс мор. звичаїв Середземномор'я «Консолато дель маре» (кінець ХІІІ — ХІV ст.) визнавав право загарбника на корабель з моменту, коли останній відведено в порт капера. Засудження К. як протиправної практики пов'язане з посиленням міжнар.-прав. захисту нейтральних суден та ста-

новленням принципу «прапор покриває вантаж». Значний внесок у скасування К. був зроблений запровадженням *Збройного нейтралітету* під час *Війни за незалежність у Північній Америці 1775-83*. К. остаточно було заборонене Паризькою декларацією про мор. війну 16.04.1856.

В.С. Ржевська

Капіталу міграція — актуальний процес з погляду як зап., так і фінанс. глобалізації. Для нинішньої фінанс. *глобалізації* характерною є К. м. за межі *кордонів держави*, завдяки чому регулюється сукупність відносин, пов'язаних із формуванням, акумулюванням і використанням ресурсів у міжнар. масштабі. Наприкінці 2001 накопичений обсяг світових транскордонних банківських кредитів і депозитів складав 9 трлн. дол. З них лише 700 млрд. дол. припадало на позичальників із країн, що розвиваються. Накопичений обсяг транскордонних інвестицій у цінні папери складав бл. 12 трлн. дол., з яких на частку позичальників із країн, що розвиваються, припадало лише 600 млрд. дол. За джерелами походження міжнар. потоки капіталу поділяються на держ. та приватні; за характером використання капітал поділяється на підприємницький і позичковий. Згідно з цим основними формами К. м. є вивезення підприємницького та вивезення позичкового капіталу.

Специфічною формою К. м. є втеча капіталу, стихійний, нерегульований державою відтік грошових коштів юрид. і фізич. осіб за кордон із метою більш надійного та/або зискового їх розміщення, та/або для захисту їх від ризиків країни, у т. ч. від експропріації, високого оподаткування та знецінення в результаті інфляції та/або *девальвації*. Капітал, що тікає з країни, може мати як легальне, так і нелегальне походження.

Н.В. Резнікова, НД. Амалян

Капітуляція (від лат. *sarriiiaio* — угода, домовленість щодо певних пунктів) — повне і остаточне припинення опору *збройних сил* однієї з воюючих сторін повністю або здача окремих частин збройних сил сторони збройного конфлікту. К. характеризується припиненням бойових, диверсійних, розвідувальних дій супротивних сторін; відбувається під впливом переважаючої військ. сили держави-переможниці на умовах останньої або на умовах, погоджених внаслідок переговорів між командувачами збройних сил сторін. Процедура проведення переговорів про К. частково регулюється Гаазькою конвенцією про закони та звичаї сухопутної війни 1907 (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права*). Умови К. може запропонувати будь-яка з воюючих сторін. Переговори про К. супроводжуються припиненням вогню сухопутними, повітр., військ.-мор. силами або їхніми частинами на територіях і в районах воєнних дій, населених пунктах, укріпленнях, на морі, військ.-мор. чи військ.-повітр. базах тощо. За заг. звичаєвою нормою, на час переговорів про умови К. між сторонами встановлюється стан тимчасового *перемир'я*. У разі неприйняття сторонами умов К. бойові дії поновлюються. К. оформляються підписанням акта про К. з покладенням відп. політ., воєнних, екон. та інших зобов'язань на д-ву, що капітулювала. При К, як правило, все військ. майно і техніка переходять до переможця, а особовий склад збройних сил сторони, що капітулювала, переходить на становище *військовополонених* сторони-переможниці. К. юридично не припиняє стан *війни* між воюючими сторонами. Домовленість про припинення стану війни, встановлення, відновлення або врегулювання політ., екон. та інших відносин, територ. питань між воюючими сторонами має бути оформлена шляхом укладення *договору мирного*. Найбільш відомими актами капітуляції є Акт про повну і безумовну К. всіх нім. збройних сил (від 8.05.1945) та Акт про повну і безумовну К. всіх япон. збройних сил (від 2.09.1946) в результаті їхньої воєнної поразки від сил *антигітлерівської коаліції*, що завершили *Другу світову війну* та містили припис щодо припинення першими воєнних дій та негайного складення

Зброї.

О.В. Задорожній

Капіца Михайло Степанович (1921) — рад. дипломат і вчений; д-р істор. наук, проф., заслужений працівник культури РСФСР (1981), лауреат Державної премії СРСР (1982). На дип. роботі з 1943: 1943-47 і 1950-52 — співробітник посольства СРСР у Китаї; 1947-50 і 1952-60 — працівник центр. апарату МЗС СРСР; 1960-61 — посол СРСР у Пакистані; 1961-66 — на відповідальній роботі в центр. апараті МЗС СРСР; 1966-70 — зав. відділом Півд.-Схід. Азії МЗС СРСР; 1970-82 — зав. 1-м Далекосхідним відділом МЗС СРСР; з 1982-86 — заст. мін. закр. справ СРСР. Член Колегії МЗС СРСР із 1970. Брав участь у роботі ряду міжнар. конференцій і нарад.

Твори: «Радянсько-китайські відносини» (1958), «КНР: два десятиліття — дві політики» (1969), «КНР: три десятиліття — три політики» (1979), «Сукарно» (у співав., 1980), «Історія міжнародних відносин на Далекому Сході. 1945-1977» (у співав., 1978).

Н.Ф. Сербіна

КапніСТ Василь Васильович (12.02.1758, с. Обухівка, сучас. с. Велика Обухівка Миргородського р-ну Полтавської обл. - 28.10.1823) — укр. громад.-політ. діяч і письменник. Нар. у сім'ї миргородського полковника (1737-50) і бригадира рос. армії *В.П. Капніста*; вихований під впливом *матері С. Дунін-Борковської в укр. дусі*. Після недовгого перебування в Петербурзі оселився в Україні, де був обраний маршалком шляхетства Миргородського повіту (1782) і Київської губернії (1785-87). 1783 — з'явилася його «Ода на рабство», що була протестом проти скасування автономії Гетьманщини рос.

урядом; склав проект «Положення, за яким може бути набране й утримане військо охочих козаків» (1787), де висунув ідею відродження укр. козацтва (незважаючи на підтримку генерал-губернатора Малоросії П. Румянцева-Задунайського і *Г. Потьомкіна*, проект був відкинтий царським урядом). У квітні 1791 за дорученням укр. патріотичних сил відбув до Берліна, де просив прус. допомоги в разі повстання проти Росії, але не дістав позитивної відповіді від канцлера Е.-Ф. Герцберга. 1798 — опублікував комедію «Ябеда», яка була осудом рос. централістичної політики в Україні; як ген. суддя (1802) і полтавський губернський маршалок (з 1820) відстоював укр. інтереси (зокрема, під час набору козацького ополчення 1812-1813). Переклав рос. мовою «Слово о полку Ігоревім», переклад доповнив цікавим коментарем, в якому підкреслено укр.

ПОХОДЖЕННЯ ТВОРУ.

М.С.Дорошко

Кариодістрія (Саро сГйгіа) Іоанн (Іван) Антонович (1776, о. Корфу - 9.10.1831, Навплія, Греція) — грец. і рос. держ.-політ. діяч та дипломат. Закінчив мед. ф-т Падуанського ун-ту. 1803-07 — статс-секретар з внутр. та інозем. справ Республіки Семи З'єднаних о-вів (Іонічних). 1809-27 — на рос. дип. службі: 1813-15 — посланник у Швейцарії, брав участь у роботі *Віденського конгресу 1814-15*; 1815 одержав звання статс-секретаря з інозем. справ і з 1815 керував (разом з *К.-Р.Нессельроде*) МЗС Російської імп., відаючи відносинами з країнами Сходу; водночас був тісно зв'язаний з грец. нац.-визв. рухом. Основне завдання рос. зовн. політики бачив у зближенні з Францією, а також у звільненні від османського панування європ. володінь Туреччини та у створенні на Балканах ряду христ. д-ав під *протекторатом* Росії. Брав участь у *Троптуському конгресі 1820*; виступав проти придушення *Священним союзом* неаполітанської ревіції. 1822 взяв безстрокову відпустку, оселився в Женеві для пропаганди грец. питання; 11.04.1827 — обраний повсталими Президентом незалежної Греції. Намагався побудувати бюрократичну д-ву на рос. взірць; став жертвою змови.

Н.Ф.Сербіна

Капуста Лаврін (? — ?) — укр. військ, діяч і дипломат, з реєстрових козаків. У 1-й пол. 40-х XVII ст. перебував на Запоріжжі; в квітні 1648 взяв участь у повстанні реєстровців проти польсько-шляхетського командування і перейшов на бік *Б. Хмельницького*, котрий доручив йому організувати Гадяцький полк; відзначився під час походу на Городок і Перемишль. У лютому 1649 призначений суботівським отаманом і очолив укр. контррозвідку, розкрив низку змов проти гетьмана. У 1653 — двічі очолював укр. посольство до Москви, де зустрічався з царем *Олексієм Михайловичем* (4.10.1653) і брав участь у засіданні Земського собору, на якому розглядалося питання про протекторат над Військом Запорозьким (25.05.1653); привіз гетьманові царську грамоту з позитивним рішенням Земського собору від 1.10.1653. У квітні 1655 і в березні 1657 їздив за дорученням гетьмана

ДО Туреччини.

В.І.Сергійчук

Капуто (Сарійо) Данте (25.11.1943, Буенос-Айрес) — аргентинський громад.-політ. діяч і дипломат. Працював консультантом із питань держ. управління в ун-ті Буенос-Айреса,

експертом із зовн.-політ. питань у штаб-квартирі *Організації американських держав* і в *Організації Об'єднаних Націй*, був чл. Національного центру наук, досліджень Франції, здійснював керівництво проектами надання Аргентині техн. допомоги у проведенні адмін. реформи. 1976 — заснував Аргентинський центр соц. досліджень, 1981-83 — займався видавничою діяльністю; 1983-89 — мін. зак. справ, активно співпрацював із *Контадорською групою* щодо *Центральноамериканського мирного урегулювання*, 1986 — уклав угоду про інтеграційний союз із Бразилією.

В.І.Головченко

Караджич (Кагасіас) Радован (19.06.1945 с.Петніца, Чорногорія) — сербський громад.-політ. діяч, письменник. У 1960 — переїхав з родиною до Сараєва, закінчив мед. ф-т Сараєвського ун-ту, за фахом «лікар-психіатр». Працював штатним психологом футбольної команди Сараєва; автор дитячих поезій, збірок сербських народних пісень, якими і став відомий населенню Боснії та Герцеговини. Виступив засновником Сербської демократичної партії Боснії і Герцеговини, що у листопаді 1990 на виборах до респ. парламенту здобула перемогу в багатонац. виборчому окрузі й взяла участь у боснійському уряді під керівництвом президента *А. Ізетбеговича*. В умовах розпаду СФРЮ у 1990-91 заявив, що в разі проголошення незалежності Боснії та Герцеговини боснійські серби відокремляться і об'єднуються з Сербією. Став президентом самопроголошеної Республіки Сербської зі столицею в м. Пале, коли в ході громад. війни до грудня 1992 серби взяли під свій контроль бл. 70% території Боснії та Герцеговини. К. та командувача військами Республіки Сербської Р. Младича вважають *злочинцями воєнними*; у листопаді 1995 *Міжнародний трибунал для колишньої Югославії* (Гаага) висунув проти нього звинувачення у *злочинах воєнних*; оголошений у РОЗШУК.

М.С.Каменецький

Каракаська конвенція про консульські функції 1911 — одна з перших багатосторонніх угод, які регулюють *консульські відносини*. Була укладена 1911 в столиці Венесуели — Каракасі — 5 лат.-амер.

країнами (Болівія, Колумбія, Еквадор, Перу, Венесуела). Поряд із *Гаванською конвенцією про консульських чиновників 1928* (ратифікована 12-ма амер. д-вами) та *Віденською конвенцією про консульські зноси-*

ни 1963 є основним джерелом консульського права. До появи згаданих док-тів, серед яких К. к. є першим, коне, право було переважно звичаєвим, тобто базувалось на основі усталених звичаїв та норм внутр.-держ. права. К. к. започаткувала становлення коне, права як

КОНВЕНЦІЙНОГО.

МА. Кулінич

Каракаська конференція 1954 (10-а Міжамериканська конференція) — проходила 1-28.03.1954 в Каракасі (Венесуела) і була останньою міжамер. конференцією; в її роботі не брала участі Коста-Рика. Делегація США виступила з проектом резолюції, що визначала проникнення міжнар. комуніст, руху в політ, інституції будь-якої амер. країни як загрозу *суверенітету* та незалежності усіх амер. д-ав; в такому випадку, за проектом резолюції, вживалися заходи, які відповідають діючим між амер. д-вами дог-рам (колективні заходи, передбачені Міжамериканським дог-ром про взаємну допомогу і Статутом *Організації американських держав*). Лат.-амер. країни виступили проти проекту резолюції, оскільки він де-факто лега-лізував практику втручання США у справи будь-якої амер. д-ви, яка, на думку останніх, потрапляла під комуніст, вплив. Певного компромісу було досягнуто, коли до проекту резолюції було включено параграфи про те, що застосування відп. заходів мало ухвалюватися на Консультаційній нараді амер. д-ав. У резолюції підкреслювалося, що міжамер. механізми не будуть використовуватися для утиску жодної амер. д-ви, а лише для захисту невід'ємного права кожної з них на вільний вибір форми правління, екон. системи, соц. та культ, життя. 26.03.1954 компромісний текст резолюції було схвалено під назвою «Декларація солідарності з метою збереження політичної цілісності американських держав проти втручання міжнародного комунізму»; проти неї проголосували Мексика, Аргентина і Гватемала. На конференції були також ухвалені 3 конвенції: про дип. притулок, про територ. притулок і про міжамер.

КУЛЬТ. ВІДНОСИНИ.

НМ. Весела

Караманліс (Кагатапік) Константінос (8.03.1907, с. Проті, Македонія, Османська імп., сучас. Греція - 22.04.1998, Афіни) — грец. громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Афінського ун-ту (1932). Вступив до консервативної Народницької партії й 1935 був

обраний до парламенту; 1952-55 — міністр громад, робіт; 6.10.1955-5.03.1958, 17.05.1958-20.09.1961 і 4.11.1961-17.06.1963 - Прем'єр-міністр Греції від правоцентристського Національного радикального союзу, у зовн. політиці здійснював прозахідний курс і погодився на проголошення незалежності Кіпру (1960); пішов у відставку на знак незгоди з візитом короля Павла до Лондона. У 1963-74 — перебував в еміграції; після повалення диктатури «чорних полковників» 24.07.1974 повернувся на батьківщину як прем'єр-міністр і створив партію «Нова демократія», що здобула переконливу перемогу на парл. виборах у листопаді 1974. 23.07.1974-9.05.1980 - Прем'єр-міністр Греції, ініціював успішне проведення референдуму щодо скасування монархії, запровадження демокр. респ. конституції (1975) й повернення країни до *НАТО* (1980) після попереднього врегулювання *Кіпрської проблеми*; 15.05.1980-10.03.1985 і 4.05.1990-10.03.1995 - Президент Грецької Республіки, активно виступав на користь розширення участі країни в європ. інтеграції та більш самостійній позиції в НАТО.

В.І. Головченко

Караме (Кагати) Рашид Абдул Хамід (30.12.1921, Мір'ята побл. Тріполі, Ліван -1.06.1987, побл. Бейрута) — ліванський громад.-політ. і держ. діяч. Народився в мусульм.-сунітській сім'ї нотаблів (традиційних лідерів) Півн. Лівану. Вивчав право в Каїрському ун-ті. 1948-51 працював за фахом, але після смерті батька став лідером мусульман Тріполі та з 1951 постійно обирався до ліванського парламенту, однак не створив власної політ, партії. У 1951, 1953-55 обіймав посади міністра юстиції, економіки та соц. справ. Прем'єр-міністр Лівану (19.09.1955-20.03.1956; 24.09.1958-14.05.1960; 31.10.1961-20.02.1964; 25.07.1965-9.04.1966; 7.12.1966-8.02.1968; 15.01.1969-13.10.1970; 1.07.1975-8.12.1976; 30.04.1984-1.06.1987), у сформованих ним урядах залишав за собою одну чи кілька міністерських посад — міністра внутр. справ, нац. оборони, фінансів, економіки, інформації або закорд. справ (15.01.1969-24.04.1969). Належав до «лівого табору» сунітських традиційних лідерів, виступав за знищення ліванської конфесійної системи, стояв на панарабістських позиціях, підтримував палестинську присутність у Лівані. Під час ліванської кризи 1958 був одним із лідерів опо-

зиції, яка виступала за відставку президента К. Шамуна, відмову від *Ейзенхауера доктрини* та на користь налагодження співпраці з Єгиптом і Сирією. Після врегулювання кризи очолив 24.09.1958 «уряд національного порятунку». 24.04.1969, протестуючи проти застосування зброї ліванською армією проти палестинців у Лівані, подав у відставку. У період *Ліванського конфлікту 1975-90*, не маючи під своїм контролем власної сунітської міліції, мав імідж політика, спроможного зберегти єдність країни та виступити як посередник між конфліктуючими сторонами. 1.07.1975 очолив Кабінет міністрів, але 8.12.1976, у зв'язку з нездатністю уряду утримати контроль над країною та запобігти дезінтеграції армії,

подав у відставку. Після ізраїльської операції під час *Ліванської кризи 1982* — один із фундаторів «Фронту нац. порятунку» (23.07.1983), який мав на меті анулювання лівано-ізраїльської угоди від 17.05.1983. Брав активну участь в орг-ції та роботі конференції з нац. діалогу (31.10-4.11.1983, Женева; 12-20.03.1984, Лозанна). 30.04.1984 сформував «уряд національної єдності». Загинув внаслідок катастрофи гелікоптера біля

Бейрута.

Ю.С. Скороход

Караосманоглу (Καραοσμаноγλου) Альп (12.02.1943, Маніса) — тур. дипломат. Закінчив Лозаннський ун-т (1964); 1971-73 — 3-й секр. Департаменту Кіпру та Греції МЗС Туреччини, 1973-76 — 2-й секр. посольства у Франції, 1976-78 — 1-й секр. посольства в Афганістані, 1978-80 — керівник відділу Департаменту країн Сер. Сходу, 1980-84 — радник посольства в Тунісі, 1984-86 — керівник Департаменту Ради Європи, 1986-88 — керівник Департаменту країн Схід. Європи, 1988-93 — ген. консул Туреччини в Брюсселі, 1993-94 — консультант МЗС Туреччини, 1994-97 — помічник ген. директора Департаменту центральноазіатських, кавказьких та слов. країн. 1997-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Турецької Республіки

в Україні.

В.І. Головаченко

Карахан (справжнє прізвище — Караханян) Лев Михайлович (20.01.1889, Тбілісі - 20.09.1937, Москва) — рад. дипломат. У листопаді 1917 — березні 1918 — чл. і секр. рад. делегації на *Брестських мирних переговорах 1917-18* з Німеччиною та її союзниками; 1918-21 і 1922-23 — заст. наркома закорд. справ РСФРР; 1921-22 — повпред

РСФРР у Польщі, 1923-27 — повпред СРСР у Китаї, водночас 1925-27 і 1927-34 — заст. наркома закорд. справ СРСР; 1934-37 — повпред СРСР у Туреччині. Очолював урядові делегації СРСР в Монголію, Іран, Туреччину, підписав низку

МІЖДСРЖ. УГОД. Репресований.

Н.В. Шпакова

Кардель (Kardelj Едвард (27.01.1910, Любляна, Австро-Угорщина — 10.02.1979, Любляна, Словенія, СФРЮ) — югославський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї залізничника. Після гімназії здобув освіту шкільного вчителя в Люблянці. У 1926 вступив до молодіжної секції КПЮ, за комуніст. та профспілкову діяльність був заарештований та знаходився у в'язниці (1930-32). У 1934 залишив Югославію й переїхав спочатку до ЧСР, а згодом до СРСР, де навчався методам нелегальної політ. роботи, тоді ж познайомився з *Й.Б. Тіто*. Повернувся до Югославії в 1937. З початком нім. окупації 1941 очолив партизанський рух у Словенії й увійшов до вищого керівництва комуніст. Югославії. Був ідеологом першої повоєнної конституції ФНРЮ 1946. Очолював югославську делегацію на переговорах у лютому 1948 у Москві делегацій Болгарії, СРСР та Югославії з проблем формування Балканської федерації. Безрезультатність переговорів стала однією з головних причин *радянсько-югославського конфлікту 1948-53*. Разом із Б. Кідрічем вважається архітектором югославської моделі самоврядного соціалізму, яка з 1950-52 почала запроваджуватись в Югославії на противагу рад. моделі централістсько-бюрократичного соціалізму. Виступив теоретиком у галузі нац. питання в Югославії, водночас ініціював політ. чистки в КПЮ після 1948, став прибічником «жорсткої» течії в керівництві д-ви. Мав великий вплив на формування *зовнішньої політики* Югославії, але союзним секр. (міністром) закорд. справ був тільки 31.08.1948-14.01.1953. Сформулював концепцію неприєднання Югославії у відносинах між США та СРСР. З 60-х офіційно вважався наступником Й.Б. Тіто, у 1963-67 очолював Скупщину СФРЮ. Дійсний чл. Академії наук Словенії. На його честь м. Плоче (сучасна Хорватія) у 1950-54 та 1980-90 носило

Назву Карделєво.

М.С. Каменецький

Карденас (Cárdenas) Ласаро (21.05.1895, Мехіко - 19.10.1970, Мехіко) — мексиканський громад.-політ., військ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї

ткача-кустара. Активний учасник Мексиканської рев-ції 1910-17, у 1920-і — на командних посадах у військ. округах, відзначався демократизмом, порядністю та непідкупністю; дивізійний генерал (1928); 1928-32 — губернатор шт. Мічоакан, здійснив низку реформ в інтересах трудящих; 1930-31 — голова виконкому правлячої Національно-революційної партії (НРП); 1931 — міністр внутр. справ, 1933-34 - військ.-мор. міністр. 1.12.1934-30.11.1940—Президент Мексиканських Сполучених Штатів. Спираючись на підтримку робітничих і селянських орг-цій та патріотичних середніх верств, 1937 частково націоналізував залізницю, 1938 — власність інозем. нафтових компаній, започаткував здійснення радикальної аграрної реформи і створення кооперативного сектора. Водночас скасував обмеження на діяльність опозиційних політ. сил, надавав політ. притулок революціонерам, виступив із засудженням *італійської агресії проти Ефіопії 1935-36*, активно допомагав респ. урядові Іспанії. 1942-45 — міністр нац. оборони, потім займав різноманітні адмін. посади. З 1949 брав активну участь у Русі прихильників миру, з 1955 — віце-президент, з 1969 — почесний президент Всесвітньої Ради Миру, чл. міжнар. трибуналу з

розслідувань військ, злочинів США у В'єтнамі, лауреат Міжнар. ленінської премії «За зміцнення миру між народами» (1955).

вл.головченко

КарДЮзу (Сапіо80) Фернандо Енріке (18.06.1931, Ріо-де-Жанейро) — бразильський громад.-політ. і держ. діяч; проф. соціології Ун-ту Сан-Паулу. Після військ, перевороту 1.04.1964 емігрував, повернувся на батьківщину 1968. У 1986 обраний сенатором від шт. Сан-Паулу. Як прихильник ідеї соц. справедливості водночас зарекомендував себе прагматиком, що наполягає на системному підході до екон. перетворень. У червні 1988 виступив співзасновником лівоцентристської Партії бразильської соціал-демократії, котра проголосила своєю метою б-бу за демократію й соц. реформи та посилення ролі Бразилії на міжнар. арені. 1992-93 — мін. зак. справ, у травні 1993 — березні 1994 — міністр фінансів. У центр своєї діяльності К. поставив подолання бюджетного дефіциту й інфляції, підготувавши «План реал», професійна швидкість реалізації якого за збереження послідовності етапів і довіри населення дозволила утримувати курс нової валюти країни — реала — на рівні амер. долара.

1.01.1995-1.01.2003 — Президент Федеративної Республіки Бразилія. У внутр. політиці прискорив процес приватизації, добився фінанс. стабілізації й забезпечив стійке екон. зростання, провів адмін. реформу й скоротив чисельність збройних сил. У зовнішній політиці лібералізував зовн.-екон. діяльність й активізував інтеграційні процеси в рамках *Спільного ринку країн Південного конуса (МЕРКОСУР)*. Під час офіц. візиту до Бразилії 26.10.-1.11.1995 Президента України *Л. Кучми* підписав *українсько-бразильський договір про дружні відносини і співробітництво 1995*.

В.І. Головченко

Карибська криза 1962 — гостра міжнар.

криза, що виникла в умовах *«Холодної війни»* між СРСР та США і була спричинена розміщенням рад. стороною ракетно-ядерної зброї на Кубі. У результаті переговорів навесні-влітку 1962 між СРСР та Кубою було досягнуто конфіденційної домовленості про розміщення на острові ракет середньої дальності з ядерними боеголовками, засобів ППО і обслуговуючого персоналу. Куба в такий спосіб прагнула захистити себе від можливої амер. агресії; для СРСР розміщення ракет поблизу від амер. території мало на меті забезпечити стратегічний паритет зі США, які на той час мали кількісну перевагу в ракетно-ядерному потенціалі та бази біля кордонів СРСР, зокрема, на території Туреччини й Італії. У ході таємної операції «Анадир» на Кубу було перекинуто 42 ракети середньої дальності з ядерними боеголовками та 40 тис. військ, контингенту. 14.10.1962 амер. розвідувальні літаки У-2 зафіксували на Кубі будівництво стартових майданчиків для ракет, а 16.10.1962 фотоматеріали разом із висновками військ, експертів були представлені Президентові США *Дж. Кеннеді*. Небезпека розгортання рад. ракет на Кубі була сприйнята як надзвичайно серйозна, і США вдалися до жорстких дій у відповідь. 22.10.1962 було прийнято рішення про встановлення з 24.10.1962 «суворого карантину на всі види наступальної зброї, що перевозяться на Кубу», США розгорнули *блокаду морську* острова; була розпочата підготовка до можливого вторгнення на Кубу та оголошений підвищений ступінь готовності в збройних силах. Одночасно 22-23.10.1962 через посла СРСР у США *А Добриніна* відбувся обмін листами між лідерами двох країн. Кеннеді попереджав про рішучість США усунути

загрозу безпеці Зах. півкулі навіть силовим шляхом. Прем'єр-міністр СРСР *М. Хрущов* охарактеризував заходи США як агресивні, спрямовані проти Куби та СРСР, і наголосив на про-типравності встановлення США контролю над *судноплаванням міжнародним торговельним*; водночас наявність рад. ракет на Кубі він заперечував. 24.10.1962 СРСР заявив рішучий протест проти встановлення блокади Куби та проти інших військ, заходів США і попросив негайно скликати *Раду Безпеки ООН*. Рад. збройні сили було переведено в стан підвищеної бойової готовності. Вранці того ж дня два рад. судна під прикриттям підводного човна наблизилися до лінії блокади за 500 миль від Куби. їм назустріч вийшла група амер. кораблів на чолі з авіаносцем «Ессекс». Щоб запобігти прямому зіткненню, рад. керівництво віддало наказ суднам зупинитися на лінії блокади. Хрущов запропонував Кеннеді термінову зустріч, але той погоджувався зустрітися лише після усунення з Куби рад. ракет. 26.10.1962 Кеннеді віддав наказ про підготовку до вторгнення на Кубу.

Того ж дня увечері Хрущов надіслав Кеннеді нового листа, в якому закликав Президента США проявити стриманість, щоб відвернути небезпеку ядерної війни між двома д-вами. Хрущов більше не заперечував наявність на Кубі рад. ракет і зазначав, що блокада позбавлена сенсу, оскільки вся ядерна зброя вже доставлена на о. Кубу; він наголосив, що ракети знаходяться під контролем рад. офіцерів і не будуть використані для нападу на США. Хрущов пропонував Кеннеді зняти блокаду і дати зобов'язання не вторгтися на Кубу; в такому разі СРСР забере з Куби ракетну зброю. Наступного дня, ще не отримавши відповідь, Хрущов направив нове послання до Кеннеді, в якому вимагав, щоб американці забрали свої ракети з Туреччини. У відповідь Кеннеді заявив про готовність США зняти блокаду і дати гарантії ненападу на Кубу, якщо СРСР забере з острова наступальну зброю. Публічне обговорення «турецького

питання» не влаштовувало Кеннеді, оскільки формально бази в Туреччині були базами НАТО; водночас конфіденційно він дав зрозуміти, що не бачить нездоланих перешкод для вирішенні цього питання. 28.10.1962 СРСР прийняв амер. пропозиції.

7.01.1963 представники СРСР та США направили *Генеральному секретарю ООН* спільний

лист, в якому у зв'язку з врегулюванням кризи запропонували зняти це питання з порядку денного Ради Безпеки. К. к. була вирішена політ, шляхом, завдяки активному та оперативному діалогу між сторонами, які розуміли катастрофічність переростання конфронтації у відкритий збройний конфлікт. Невдовзі після розв'язання К. к. СРСР та США здійснили ряд кроків для зниження міжнар. напруги, були підписані перші рад.-амер. угоди у сфері забезпечення стратегічної стабільності (див. *Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою 1963*), угода про створення т. зв. «гарячої лінії» зв'язку між

МОСКВОЮ та ВАШИНГТОНОМ.

СП.Галака

Карибське співтовариство (Caribbean)

Соттипіу), **КАРІКОМ (CARICOM)** - регіональна міжурядова орг-ція; заснована 4.07.1973 в Чаугарамасі (Тринідад і Тобаго); об'єднує д-ви й території Карибського бас; в рамках співтовариства створено ряд субрегіональних орг-цій, у т. ч. Карибський спільний ринок (КСР). Статутом КАРІКОМ проголошувались такі цілі: *інтеграція міжнародна* шляхом зміцнення торг.-екон. відносин між країнами, орг-ція КСР, об'єднання зусиль країн-учасниць в інтересах прискороного і стабільного розвитку економіки, координація екон. зв'язків із позарегіональними країнами і орг-ціями, розробка єдиних підходів, перш за все у відносинах із найменш розвинутими країнами КАРІКОМ, розширення співробітництва й інтеграція в соц., наук, і культ, сферах, координація *зовнішньої політики* членів співтовариства. Першим кроком на шляху інтеграції стало утворення 1965-68 Карибської асоціації вільної торгівлі (КАРІФТА), членами якої стали Гаяна, Антигуа і Барбуда, Барбадос, Тринідад і Тобаго, Гренада, Домініка, Монтсеррат, Сент-Вінсент, Сент-Кристофер-Невіс-Ангілья, Сент-Люсія, Ямайка, а з 1970 — Беліз; договір про створення КАРІФТА вступив у дію 1.05.1968 і передбачав скасування митних тарифів усередині зони. КАРІФТА проіснувала до 1973, коли на зміну прийшов КАРІКОМ. Для надання допомоги у фінансуванні програм екон. розвитку регіону 18.10.1969 був створений Карибський банк розвитку (КБР) з розташуванням у Бриджтауні (Барбадос). До його складу увійшли всі члени КАРІФТА, Багамські о-ви, Британські Віргінські о-ви, Кайманові о-ви, о-ви

Теркс і Кайкос, Велика Британія і Канада, а з 1972 — Колумбія і Венесуела.

У червні 1968 декілька країн регіону заснували Східнокарибський спільний ринок, програма якого передбачала більш динамічний і широкий характер інтеграції у порівнянні з КАРІФТА, що загостило в ній протиріччя. Для подолання розбіжностей 1972 була досягнута домовленість про формування КАРІКОМ, що згодом передбачало створення КСР та 8 інших структур. У 1973 договір вступив у дію для Гаяни, Барбадосу, Тринідаду і Тобаго, Ямайки, а з 1974 — для Антигуа, Белізу, Гренади, Домініки, Монтсеррату, Сент-Вінсенту, Федерації Сент-Кристоферу і Невісу, Ангільї, Сент-Люсії. КСР почав діяти з 1.08.1973, Багамські о-ви приєдналися до КАРІКОМ, але не увійшли в КСР. Згодом були утворені комісії у відповідності до напрямів інтеграції: економічної, політичної, з введення спільної грошової одиниці, з внутр. і зовн. тарифів, з вільного пересування населення в межах території КАРІКОМ, зі створення спільного інвестиційного фонду тощо. На чолі кожної комісії стояла одна з країн-учасниць. Вищим керівним органом КАРІКОМ є регулярні та позачергові конференції глав урядів, також проводяться зустрічі на рівні міністрів. За роки діяльності на початковому етапі (70 — 90-і) орг-цією досягнуті певні успіхи в екон., політ, та культ, інтеграції спочатку 13, в 1995 — 14, 1997 — 15 країн регіону. Найбільші здобутки відзначаються в орг. сфері, найменші — у сфері реалізації проголошених принципів і цілей. Етапним став саміт 14 глав д-ав КАРІКОМ у Гаяні 4-7.07.1995. Був відзначений прогрес у створенні спільного ринку в регіоні та подальшій лібералізації зональної торгівлі, особливо в галузі обміну с.-г. продукцією, здійснено нові кроки щодо переходу до єдиної грошової одиниці. КАРІКОМ співпрацює з США, інтеграційними об'єднаннями Лат. Америки (*Спільний ринок країн Південного конуса, Андський спільний ринок, Центральноамериканський спільний ринок*), *Європейським Союзом*. У порівнянні з 80-ми, темпи екон. зростання в країнах співтовариства наприкінці 90-х — на поч. ХХІ ст. підвищилися, але відстають від показників провідних країн Лат. Америки. Штаб-квартира КАРІКОМ знаходиться в м. Джорджтауні (Гаяна).

ГД. Хоменко

КаріМОВ (Karimov) Іслам Абдуганійович (30.01.1938, Самарканд, Узбецька РСР) — узбецький громад.-політ, та держ. діяч. Кандидат екон. наук, Почесний доктор Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка (2004). У 1960-61 — помічник майстра на заводі Ташсільмаш (м. Ташкент). 1961-66 — інженер-конструктор

Ташкентського авіаційного заводу; 1966-83 — провідний спеціаліст, зав. відділу, заст. голови Держплану Узбекиської РСР; 1983-86 — заст. Прем'єр-міністра й голова Держплану Узбекикої РСР. У 1986-89 — 1-й секр. Кашкадар'їнського обкому Компартії Узбекистану; у 1989-91 — 1-й секр. Компартії Узбекистану. 24.03.1990 на сесії Верховної Ради Узбекикої РСР обраний першим президентом республіки; у 1992 обраний Президентом незалежного Узбекистану. За результатами референдуму 26.03.1995 його повноваження було продовжено до 2000. На виборах 9.01.2000 переобраний президентом д-ви на новий термін (отримав 91,9% голосів). У внутр. політиці орієнтується на екон. й технол. модернізацію за збереження керівної ролі д-ви в економіці (т. зв. «дозрілий державний капіталізм»). За його правління в Узбекистані створено низку нових галузей промисловості — нафтохімічну, автомобільну та переробну; активно розробляються власні родовища нафти й газу. У зовнішній політиці проводить курс на розбудову відносин із країнами Центр. Азії в рамках *Співдружності Незалежних Держав*; зміцнює зв'язки зі США та іншими д-вами Заходу; підтримує розвиток взаємовигідних двосторонніх стосунків з Україною та суб-регіонального співробітництва в рамках *ГУУАМ*.

Твори: «Узбекистан: національна незалежність, економіка, політика, ідеологія» (1993); «Батьківщина священна для всіх і для кожного» (1995); «Узбекистан на шляху поглиблення економічних реформ» (1995); «Узбекистан на порозі XXI століття: загрози безпеки, умови та гарантії прогресу» (1997).

Л.В. Губерський

Карловицькі мирні договори 1699 —

двосторонні угоди, підписані в м. Карловиц у Славонії (сучасне Сремські-Карловци, Сербія) за результатами війни 1683-97, яку *Священна ліга* вела проти Османської імп. Переговори проходили з жовтня 1698 за посередництва Англії та Нідерландів. За польсько-тур. мирним дог-ром 16.01.1699 Речі Посполитій поверталоя Поділля з фортецею Кам'янець-Подільський, а польські війська звільняли молдовські міста, зайняті ними під час війни. За австр.-тур. мирним дог-ром 26.01.1699 Австрія отримувала всю територію Угорщини, частину Трансільванії, Хорватії та Славонії. Туреччині поверталоя область Тіміш. За мирним дог-ром між Венецією та Туреччиною 26.01.1699 до Венеції відходили Морея (Пелопоннес), частина Далмації та о-ви Архіпелагу, якими її війська оволоділи під час війни. Московське царство не підписало тоді з Туреччиною мирний договір, але 14(24).01.1699 уклало перемир'я терміном на 2 роки на основі принципу *uti possidetis*; Азов, захоплений рос. військами 1696, залишався за Московським царством. Остаточне врегулювання між двома д-вами було досягнуте за *Константинопольським миром 1700*. К. м. д. фактично поклали кінець тур. експансії в Європі та розпочали її витіснення з континенту.

В.Ю. Константинов

Карлссон (Carlsson) Інгвар (9.11.1934, Бурос, Швеція) — шведський громад., -політ., і держ. діяч. У 1961 очолив Соціал-демократичний юнацький рух — молодіжну орг-цію СДРП Швеції; за її підтримки в 1964 обраний до парламенту. 1967-69 — заст. держ. міністра; 1969-73 — міністр освіти, 1973-76 — міністр житлового будівництва в уряді *У. Пальме*. Після поразки СДРПШ на парл. виборах 1976 очолив роботу з повернення партії до влади й розроблення плану оздоровлення економіки країни. У 1982-86 — віце-прем'єр і особистий радник Прем'єр-міністра Швеції *У. Пальме*, займався опрацюванням перспективної стратегії партії; водночас у 1985 призначений міністром охорони навколишнього середовища. Після вбивства *У. Пальме* очолив СДРПШ. 28.02.1986-3.10.1991 і 7.10.1994-21.03.1996 — Прем'єр-міністр Королівства Швеція. Забезпечив вступ країни до *Європейського Союзу* і приватизацію збиткових підприємств

Держ. сектора.

ВХ Головаченко

Карманський Петро (1878 - 1956, Львів) — укр. поет-перекладач і дипломат, представник модерністської групи «Молода Муза». До *Першої світової війни* вчителював у галицьких гімназіях; 1920-22 — голова Дипломатичної місії ЗУНР у Бразилії, 1922-32 — в еміграції у Бразилії й Канаді, редагував часописи «Праця» і «Український Хлібороб». По поверненні до Львова відійшов від політ. діяльності й зосередився на перекладах з Данте (разом

із М. Рильським), Й.В. Гете, Е.А. По, Дж. Леопарді, Ф. Грільпарцера.

Твори: поетичні збірки «З теки самоубійця» (1899), «Ой люлі, смутку» (1906), «Блудні вогні» (1907), «Пливем по морю тьми» (1909), «До сонця» (1941), «По яській дорозі» (1952); роман «Кільці рож», «Між рідними в Південній Америці», «Українська богема», «Крізь темряву» (1956).

В.І. Головаченко

Карпинський Олександр Михайлович (1867, Холмщина — 1929, Рівне) — укр. громад.-політ., діяч і дипломат. Працював в окружному суді Чернігова, належав до УПСФ. З 22.11.1917 — товариш ген. секретаря внутр. справ в уряді *В. Вішниченка*, з 17.07.1918 — чл. Ради МЗС Української Держави, 14.10.1918 — призначений послом до Варшави, але у зв'язку з початком антигетьманського повстання під проводом Директорії не зміг приступити до виконання обов'язків. З 1921 — адвокат у Рівному, 1922-28 — депутат польського сенату від укр. населення Волині, очолював Український сенаторський клуб.

В.М. Матвієнко

Карпіні (Сагріпі) Джованні да Плано (бл. 1182, Умбрія, Італія - 1.08.1252, Ліон) — францисканський чернець, дипломат і мандрівник. 1245-47 був відряджений Папою римським Інокентієм IV до Монголії з завданням встановити дружні стосунки з великим ханом і схилити його до християнства; їхав через Півд.-Зах. Русь, залишив опис недавно перед тим зруйнованого монголо-татарами Києва. Водночас йому було доручено зав'язати переговори з урядом Галицько-Волинської Русі й повернути «руських схизматиків» у католицизм. У грудні 1245 прибув до Кракова і зустрівся з *Васильком Романовичем*, братом *Данила Галицького*, від якого одержав запрошення відвідати Галич, де пробув кілька днів, виступив перед руськими єпископами і оголосив їм папську буллу. Але Василько з єпископами ухилились від відповіді, бо глава Галицько-Волинського князівства перебував тоді в Батія в Орді. На шляху до Сарая (столиці Орди) поміж Дніпром і Доном зустрівся з Данилом Галицьким і запропонував тому зав'язати стосунки з курією. Повернувшись до Холма, Данило Галицький відрядив свого представника ігумена Григорія до Ліона, де тоді перебував папа. З ініціативи Карпіні зав'язалось тривале листування між курією і галицько-волинським князем (див. *Галицько-папські переговори сер. ХГНст*). м.Ф.Котляр

Каррільо Флорес (Саггіо Ріогез) Антоніо (23.06.1909, Мехіко - 20.03.1986, Мехіко) -мексиканський громад.-політ, діяч і дипломат. 1952-58 — міністр фінансів, 1959-64 — посол Мексики у США, 1964-70 — мін. зак. справ Мексики, виступив одним із організаторів укладення *Договору про заборону ядерної зброї в Латинській Америці 1967*; 1972-74 — ген. секретар Конференції ООН з проблем народонаселення. З 1977— радник уряду Мексики з фінанс. і зовн.-політ. питань; 1979-82 — чл. палати депутатів Національного конгресу, очолював комісію із закорд. справ; 1980-81 — посол Мексики в СРСР, з 1984 — посол з особливих доручень

МЗС МекСИКИ.

В.І. Головченко

Каррінгтон (Саггінґхоп) Петер Александер Руперт (6.06.1919, Лондон) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат, барон. Закінчив Ітонський коледж і Королівську військ. академію в Сандхорсті, учасник *Другої світової війни*. З 1938 — депутат Палати лордів, 1951 — парл. секретар мін-ва с. г-ва, 1954 — мін-ва оборони; 1956-59 — верховний комісар (посол) Великої Британії в Австралії; 1959-62 — 1-й лорд Адміралтейства і чл. Таємної Ради; 1964-70 — лідер консервативної опозиції в Палаті лордів; 1970-79 — держ. секретар у справах оборони, водночас 1972-74 — голова Консервативної партії. 1979-82 — мін. зак. справ; очолював «конференцію круглого столу» в Ланкастер-Хаусі, що уможливила мирне вирішення *Південної Родезії проблеми* і проголошення незалежності Республіки Зімбабве 18.04.1980; намагався віднайти переговорний шлях до врегулювання Бл.-схід. конфлікту і кризової ситуації навколо Фолклендських (Мальвінських) о-вів, але змушений був подати у відставку після початку *англійсько-аргентинського конфлікту 1982*. 1983-84 — голова Загальної електричної компанії; 25.06.1984-30.06.1988 — Ген. секретар *НА ТО*; у своїй діяльності виходив із першорядності налагодження діалогу з СРСР, вважаючи його ключовим у справі поновлення громад. довіри до НАТО.

В.І. Головченко

Карташов Євген Григорович (1.01.1942, с. Щегловське Макіївського р-ну Донецької обл.) — укр. держ. та громад.-політ, діяч. У 1969 закінчив Запорізький машинобудівний ін-т, 1983 — Академію сусп. наук при ЦК КПРС (Москва), кандидат філос. наук. 1969-90 — на комсомольській, згодом — парт. роботі. 1990-92 — заст. голови виконкому Запорізької обласної ради народних депутатів, заст. голови Запорізької обласної держ. адміністрації; 1992-97 — заст. ген. директора, дир. зовн.-екон. фірми комбінату «Запоріжсталь»; 1997-98 — заст. голови правління з питань зовн.-екон. діяльності, дир. зовн.-екон. фірми ВАТ «Запоріжсталь»; 1999 — голова Запорізької обласної держ. адміністрації. У січні 2000 - березні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Казахстан. У березні 2001 — липні 2003 — голова Запорізької обласної Держ. адміністрації.

В.М. Матвієнко

Картахенська декларація 1991 — заява голів держав-членів *Групи Ріо*, оприлюднена 3.12.1991 на 5-й нараді президентів, в якій дається оцінка змінам міжнар. та регіональної систем. Учасники схвалили запровадження «*Ініціативи для Америк*» 1990, наголосили на необхідності активізації переговорів у рамках *ГАТТта* поглиблення політ. діалогу із США щодо проблем зовн. боргу лат.-амер. країн, розвитку торгівлі та інвестицій, а також висловили зацікавленість у регіональній інтеграції. Важливими напрямками співробітництва країн регіону було також визначено взаємодію в б-бі з *тероризмом міжнародним*, з вир-вом, перевезенням та споживанням наркотичних речовин, у сфері захисту довкілля, в забезпеченні енергетичної безпеки, а також співробітництво в розв'язанні проблеми *Центрально-американського мирного урегулювання*, оздоровленні міжамер. системи, роззброєнні. У К. д. значна увага приділяється необхідності підвищення ролі *Організації Об'єднаних Націй*, що повинна якнайповніше відображати волю держав-членів. Голови д-ав підкреслили важливе місце Групи Ріо як основного інституту політ. консультацій і координації в регіоні.

Н.М. Весела

Карт-бланш (з франц. *carte Blanche* — біла, чиста картка) — чистий бланк, підписаний особою, яка надає право іншій особі заповнити

його текстом на свій розсуд; у переносному сенсі — необмежені повноваження, повна свобода дій, які надає довіритель своєму повіреному для здійснення конкретних операцій

ВІД СВОГО Імені.

В.М. Матвієнко

Картер (Carter) Джеймс Ерл (01.10.1924, Плейнс, шт. Джорджія) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, 39-й Президент США (20.01.1977-20.01.1981). Нар. в сім'ї фермера, навчався в Технологічному ін-ті в Атланті. Закінчив Військ.-мор. академію в Аннаполісі (1946), служив на підводному флоті. Після виходу у відставку 1953 займався бізнесом і благодійністю; 1962 і 1964 обирався в сенат шт. Джорджія, де входив до ліберально-демокр. опозиції; 1970 — обраний губернатором штату від Демократичної партії, активно боровся з залишками расової дискримінації. Міжнар. зовнішньополітичну частину передвиборної презид. кампанії 1976 побудував на забезпеченні прав людини в СРСР, країнах «соціалістичного табору» і «третього світу», обіцянках відкликати амер. війська з Півд. Кореї, Таїланду, Філіппін і Японії та покласти край «таємній зовнішній політиці одинака-ковбоя»; отримав 51% голосів виборців. На тлі безрезультатної внутр. політики зумів досягти суттєвих успіхів на міжнар. арені завдяки т. зв. «терплячій дипломатії» й піднесенню «мора-лізма» в ранг держ. політики: 7.09.1977 підписав з урядом Панами дві угоди про передачу останньому до 31.12.1999 суверенітету над *Панамським каналом*; 5.09-17.09.1978 організував у своїй замській резиденції Кемп-Девід переговори *М. Бегіна* і *А. Садата* з бл.-схід. врегулювання, що увінчалися підписанням *єгипетсько-ізраїльського мирного договору 1979*; 1.01.1979 були встановлені *дипломатичні відносини* з КНР, а 18.06.1979 підписав у Відні з *Л. Брежнєвим* договір про обмеження стратегічних наступальних озброєнь, що передбачав їх скорочення протягом 1981 до сумарної кількості в 2250 одиниць для кожної сторони. Але політика «співпраці й суперництва» з СРСР закінчилася після вторгнення рад. військ в Афганістан у грудні 1979, після чого президент наклав вето на поставки амер. пшениці в СРСР, оголосив про бойкот Олімпійських ігор 1980 у Москві й висунув *Картера доктрину*. Неудала операція 25.04.1980 зі звільнення взятих у заручники ісламістами в Тегерані працівників посольства США і екон.

труднощі призвели до поразки К. на презид. виборах того ж року. Протягом 80-90-х виступав міжнар. спостерігачем на виборах у країнах, що розвиваються, і посередником при вирішенні регіональних конфліктів (Гаїті, Ефіопія, Нікарагуа, Панама). 2002 удостоєний

Нобелівської Премії Миру.

В.І. Головенко

Картера доктрина — зовн.-політ. доктрина США; висунута 23.01.1980 Президентом США *Дж. Картером* у щорічному посланні до Конгресу США. Вона декларувала наміри США захищати силою перед «загрозою ззовні» свої життєво важливі інтереси в багатому на нафту регіоні Перської затоки. Практична реалізація К. д. призвела до посилення амер. військ, присутності На Бл. СХОДІ.

О.А. Коппель

Картка акредитаційна — документ, що засвідчує належність до осіб, які користуються привілеями та імунитетами (дипломатичними чи консульськими). К. а. оформляється протокольним відділом (управлінням) *відомства закордонних справ* країни перебування при акредитації співробітників (членів їхніх сімей) *дипломатичних представництв, консульських установ* інозем. держав, міжнар. орг-цій чи представництв міжнар. орг-цій тощо. В Україні, згідно з Положенням про акредитацію співробітників дип. і коне. установ інозем. д-ав, міжнар. орг-цій та їхніх представництв, інших інозем. орг-цій від 28.01.2003, видаються 4 види К. а.: *дипломатичні картки* (серія «Д»); *консульські картки* (серія «К»); *службові картки* (серія «С») та звичайні картки (серія «А»). К. а. оформлюються на підставі паспортів (національних дипломатичних, службових, звичайних) чи запису, що підтверджує акредитаційний статус, та відп. *нотифікації*. Строк дії К. а. не може перевищувати термін дійсності паспорта особи, якій вона належить, а також строку перебування цієї особи в Україні (К. а. оформляються на такі терміни: дипломатичні — на 4 роки; консульські — на 4 роки; службові — на 3 роки; звичайні — на 2 роки). К. а. повертаються до *Міністерства закордонних справ України* у випадку, коли закінчується їхній термін дії та у зв'язку із зміною посади або статусу осіб,

ЯКИМ ВОНИ Належать.

В.М. Матвієнко

Картка візитна — широко використовується в дип. практиці при підтримці зв'язків з офіц. особами, представниками дип. корпусу, ділових і громад. кіл країни перебування. К. в. «заочно» представляє власника, діє від його імені. К. в. прийнято передавати, надсилати або залишати особисто. На К. в. друкуються ім'я та прізвище (у деяких країнах також по батькові), посада, у правому нижньому кутку — назва столиці країни перебування. На К. в. дипломатів також можуть бути розміщені реквізити, що необхідні для продовження контактів: службовий телефон, телефакс, службова адреса. На картках дружин дипломатів проставляється лише ім'я та прізвище, назва столиці країни перебування. У дип. практиці використовується також сімейна (спільна) К. в. подружжя. За правилами *протоколу* в певних

випадках на К. в. у нижньому лівому кутку можуть бути проставлені чорним олівцем від руки літери лат. алфавіту, які означають привід, згідно з яким вручена або передана ВІЗИТІВКА. ПІ.

Шинкаренко

Картка кувертна — картка з написаними від руки або надрукованими іменем та прізвищем особи, запрошеної на дип. прийом, якою позначається місце за столом, де повинен сидіти запрошений. К. к. виготовляються з цупкого паперу білого кольору у вигляді невеликих прямокутників (розміром із візитну картку). Якщо запрошений — висока посадова особа — на картці позначається лише його посада.

Т.І. Шинкаренко

Касабланкська група (Організація Каса-бланкської хартії) — політ, об'єднання 6 африк. країн — Алжиру, Гани, Гвінеї, Єгипту, Малі та Марокко; утворена на конференції представників цих д-ав, що відбувалася 3-7.01.1961 в Касабланці (Марокко). Конференцію скликано за ініціативою Марокко для вироблення спільної позиції щодо *Конголезької кризи 1960-65*, у ній також взяли участь представники Лівії та Цейлону, які не ввійшли до складу орг-ції. Було прийнято Касабланкську хартію, яка визначила завдання групи; її головною метою проголошувалися ліквідація *колоніалізму* та *неоколоніалізму* в усіх його формах та проявах, визволення колоніальних територій на континенті, захист незалежності африк. д-ав від політ, втручання та екон. тиску. Країни, що підписали Хартію, також проголошували принцип неприєднання до будь-яких військ.-політ. союзів. Хартія закликала африк. д-ви орієнтувати

свою екон. та соц. політику на «використання національних багатств в інтересах своїх народів»; К. г. залишалася відкритою для приєднання інших африк. д-ав. У ході Касабланкської конф. були прийняті резолюції з алжирського (див. *Війна за незалежність Алжиру*) та палестинського питань (див. *Палестинська проблема*), проти ядерних випробувань Франції в Сахарі, проти расової сегрегації та *апартеїду*, декларація про становище в Конго тощо. У резолюції з палестинського питання вперше в практиці африк. конференцій засуджувалася політика Ізраїлю, учасники конференції виступили на підтримку цілісності Республіки Конго та виведення інозем. військ з території цієї країни.

Основними органами К. г. були Африк. політ, комітет (до якого входили голови д-ав або їхні представники), Африк. екон. комітет (у складі міністрів економіки держав-учасниць), Африк. комітет з питань культури, Вища рада об'єданого верховного військ, командування. У рамках групи були сформовані поштовий та телеграфний союзи, її учасники підписали конвенції про заснування Африк. платіжного союзу, *Африканського банку розвитку*, розробили проект формування Африк. спільного ринку. Діяльність орг-ції здебільшого мала політ, характер, що зумовлювалось відмінностями підходів щодо реалізації екон. проектів та територ. віддаленістю держав-учасниць К. г. Після створення *Організації африканської єдності*, до якої увійшли всі незалежні країни Африки, група саморозпустилася і припинила

свою діяльність.

С.В. Грицько

Касабланкська конференція 1943 —

нарада Президента США *Ф.Д. Рузвельта*, Прем'єр-міністра Великої Британії *В. Черчілля* і вищих військ, керівників двох держав; проходила **14-21.01.1943** в Анфі, передмісті Касабланки (Марокко). *Й.В. Сталін* відмовився від участі в нараді, посиляючись на важливі військ, операції, які розгорталися на рад.-нім. фронті. В Анфі були обговорені перспективи воєнних операцій проти д-ав «Осі» в 1943. Було підтверджено, що першорядним завданням *антигітлерівської коаліції* є розгром фаш. Німеччини. *Другого фронту проблема* в Європі фактично залишилася невирішеною (В. Черчілль пропонував операцію союзників на Балканському півночі, його пропозиція не знайшла підтримки з боку Ф.Д. Рузвельта).

Союзники домовилися

провести лише операцію на півночі Котантен (на півн. заході Франції) у серпні 1943 замість широкого вторгнення у Францію навесні і 1943. Був затверджений план висадки на Сицилії після завершення кампанії союзних військ у Півн. Африці (операція «Хаскі» розпочалася 10.07.1943). Союзники домовилися про посилення б-би з нім. підводними човнами в Атлантиці, розширення бомбардувань Німеччини, а також обмін інформацією про хід робіт над атомною бомбою. На конференції були розроблені плани ведення воєнних операцій на Тихому океані в 1943. В. Черчілль пообіцяв амер. президентові, що після перемоги над нацистською Німеччиною Британія візьме активну участь у війні проти Японії. Обидва керівники дійшли висновку, що для успішного закінчення війни з Японією необхідний вступ у неї СРСР. Був прийнятий план наступу союзників у Півн. Бірмі, звільнення м. Рабаула (о. Нова Британія), збільшення кількості союзних військ.-повітр. сил у Китаї. При обговоренні політ, питань найбільшу увагу було приділено франц. проблемі. Відбулися переговори Президента США і Прем'єр-міністра Великої Британії з генералом *Ш. де Голлем*, якого правлячі кола США відмовлялися визнати як лідера б-би за визволення Франції (особливо після успішної операції мор. сил «*Вільної Франції*» зі звільнення 24.12.1941 розташованих біля берегів Ньюфаундленду о-вів Сен-П'єр і Мікелон, що контролювались *Віши урядом*), і

генералом Жіро, тимчасовим головнокомандувачем франц. сил у Півн. Африці, якого підтримували США. Відбулися також зустрічі двох франц. генералів, проте виробити компромісну угоду не вдалося. Було досягнуто домовленості про необхідність створення в майбутньому єдиної франц. адміністрації, очолюваної генералами Жіро і де Голлем (Франц. комітет нац. єдності розпочав свою роботу 3.06.1943). На конференції було вирішено добиватися вступу Туреччини у війну проти фаш. д-ав. Обговорення питання повоевненої долі колоніальних імперій виявило серйозні розбіжності в поглядах керівників США і Великої Британії. В. Черчилль, який відмовився поширювати на брит. колонії проголошене *Атлантичною хартією 1941* право всіх народів вибирати собі форму правління, прагнув збереження в повоевнений час брит. колоніальної імперії. США розраховували після війни обійняти провідні позиції у формально

незалежних колишніх колоніальних країнах і домагалися деколонізації. Спільне англ.-амер. послання рад. урядові про результати конференції від 27.01.1943 підтверджувало намір союзників вести війну до беззастережної капітуляції ворога, але не називало конкретних операцій з відкриття Другого фронту і термінів їх проведення. Строки висадки англ.-амер. військ на Європ. континенті в серпні або вересні 1943 були повідомлені рад. керівництву В. Черчиллем, за згодою Ф.Д. Рузвельта, у посланні від 9.02.1943.

ід. Коміренко

Каслрі (Сазігеаґп) Роберт Стюарт, лорд Лон-дондеррі (18.06.1769, Дублін - 12.08.1822, Лондон) — брит. держ. діяч і дипломат. 1798-1801 — гол. секретар лорда-лейтенанта Ірландії; 1802-06 — голова контрольної ради у справах Індії; 1805-06 і 1807-09 — військ. міністр; брав участь у переговорах з Росією про спільну б-бу проти *Наполеона I*; 1812-22 — мін. закл. справ. Уклав *Ербруський мир 1812* між Великою Британією і Росією та *Шомонський трактат 26.02(10.03).1814* про спільні дії Великої Британії, Росії, Австрії й Пруссії проти наполеонівської Франції та врегулювання територ. питань після перемоги, *Паризький мирний договір 1814*. Представляв Велику Британію на *Віденському конгресі 1814-15*, підписав із Францією й Австрією таємний Віденський договір 3.01.1815, спрямований проти Росії й Пруссії; активно підтримував політику *Священного Союзу*.

Р.Л. Кривонос

Кастаседа-і-Альварес де ла Роса (Сакіасе-

<За у АУагег сіе Іа Коза) Хорхе (1.10.1921, Мехіко — 11.12.1997, Мехіко) — мексиканський дипломат і фахівець з *міжнародного права*. На дип. службі з 1950; 1955-58 — юрид. радник МЗС Мексики, 1959-60 — зав. відділом міжнар. орг-цій МЗС Мексики, 1961-62 — заст. постійного представника Мексики при ООН, 1962-65 — посол Мексики в ОАР, 1965-70 — нач. управління, чл. Колегії МЗС Мексики, 1970-76 — представник Мексики при Відділенні ООН та інших міжнар. орг-ціях у Женеві та в Комітеті із роззброєння; з 1967 — член, з 1973 — голова *Комісії міжнародного права*; 1976-77 — заст. мін. закл. справ, 1977-79 — посол з особливих доручень МЗС Мексики, 1979-82 — мін. закл. справ Мексики, 1983-86 — посол Мексики у Франції.

В.І. Головченко

Кастро Рус (Сакіго Яиг) Фідель (13.08.1926, Біран муніципалітету Майарі провінції Ор'єн-те) — кубинський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї заможного землевласника. Закінчив єзуїтський Колегію де Белен (1945) і юрид. ф-т Гаванського ун-ту (1950). 1947 взяв участь у невдалій спробі збройного повалення домініканського диктатора Р. Трухільйо, 1948 — вступив до с.-д. Партії кубинського народу і очолив її молодіжне крило; 26.07.1953 здійснив напад на казарми Монкада в м. Сант-Яго-де-Куба, потрапив у полон і був засуджений до 15 років ув'язнення. 15.05.1955 під тиском громад. думки був амністований, емігрував до Мексики, де заснував «Рух 26 липня» і підготував збройну експедицію в кубинську провінцію Ор'єнте 2.12.1956, що поклала початок переможній антиолігархічній рев-ції 1.01.1959. 16.02.1959-2.12.1976 — голова Револуційного уряду Куби, з 3.12.1976 — голова Державної ради і Ради міністрів Куби, водночас з жовтня 1965 — 1-й секр. ЦК Компартії Куби. У зовн. політиці спершу сподівався на порозуміння зі США та зах.-європ. д-вами задля отримання фінанс.-матеріал. допомоги, але заг. націоналізація інозем. власності й придушення політ. опозиції призвели до гострої конфронтації з Вашингтоном і *Карибської кризи 1962* та швидкого зближення з СРСР. До поч. 90-х здійснював політику експорту революції в Лат. Америку і військ. підтримки режимів соціал. орієнтації в Алжирі, Анголі, Афганістані, Гвінеї, Ефіопії, Конго, Мозамбіку, НДРІ, Танзанії; 1979-83 — голова *Руху неприєднання*, прагнув надати йому антиімперіалістичної спрямованості. Після *СРСР розпаду* зайняв на міжнар. арені більш помірковані позиції.

В.І. Головченко

Касумігасекі (Каґітіґасекі) — назва престижного ТОКІЙСЬКОГО кварталу, де розташоване МЗС Японії, що згідно з Законом про заснування від 1.12.1951 (нова редакція від 16.07.1999) є «головним відомством у здійсненні контактів Японії із зарубіжними державами, в реалізації зовнішньополітичного курсу країни»; синонім МЗС, що складається з таких підрозділів: секретаріат міністра, бюро міжнар. політики, регіональні бюро (бюро у справах Азії та Океанії, бюро у справах Півн. Америки, бюро у справах Лат. Америки та Карибського басейну, бюро у справах країн Європи, бюро у справах бл.-схід.

та африк. країн), бюро з екон. питань, бюро екон. співробітництва, бюро дог-рів, бюро розвідки та аналізу. До складу секретаріату міністра входять наступні підрозділи: прес-служба, департамент заг. справ, з кадрових питань, з протоколу, департамент культури та міжнар. обмінів, департамент у справах міграції та коне.

Служби.

М.Л.Кулінич

Касьяненко Анатолій Іванович (12.08.1942, Тбілісі, Грузія) — укр. держ. та громад.-політ. діяч. У 1969 закінчив Одеський технол. ін-т харчової і холодильної промисловості ім. М. Ло-моносова. 1969-73 — на комсомольській роботі: інструктор, зав. відділом спортивної і оборонно-масової роботи, голова бюро міжнар. молодіжного туризму Херсонського обкому ЛКСМ України. 1974-91 — на парт. роботі у м. Херсоні. Народний депутат України (1990); 1991-93 — чл. Комісії ВР України у закорд. справах. У липні 1993 — вересні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Грузії. 1997-98 — голова Держ. к-ту України з туризму; 1998-99 — голова Херсонської обласної держадміністрації. З січня 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Узбекистан, одночасно, з березня 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Таджикистан за сумісництвом, а також з липня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Перехідній Ісламській Державі Афганістан за сумісництвом. Нагороджений орденом «За заслуги» II ступеня (2000) та Почесною грамотою

КМ України.

В.М.Матвієнко

Катамадзе (Kaіatasіge) Грігол (1961, Кутаїсі) — грузинський дипломат. Закінчив ф-т міжнар. права і міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1985), кандидат юрид. наук; 1985-93 — інженер, заст. завідуючого кафедрою заг.-юрид. дисциплін Академії МВС Грузії; 1993-94 — заст. директора Департаменту зовн.-екон. зв'язків МЗС Грузії; 1995-98 — Надзвичайний і Повноважний Посланник в Посольстві Грузії в Україні; 1998-2000 — заст. міністра оборони Грузії з питань військ, політики і міжнар. військ, співробітництва (1-й цивільний заст. міністра оборони). З 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Грузії

В Україні.

П.М.Ігнат'єв

Катерина II (Софія-Фредеріка-Августа) (24.04.1729, Штеттін, нині Польща-6.11.1796, Петербург) — імператриця Російської імп. (1762-96), походила з нім. князівської династії Ангальт-Цербст. 1745 — вийшла заміж за майбутнього імп. Росії Петра III, 1762 — внаслідок дворцевого перевороту й усунення свого чоловіка стала імператрицею. Вела активну загарбницьку зовн. політику. Внаслідок рос.-тур. воєн (1768-74, 1787-91) та трьох *поділів Речі Посполитої* (1772, 1793, 1795) Російська імп. захопила більшу частину укр. земель (крім Галичини, Буковини та Закарпаття). Проводила курс на остаточну ліквідацію автономії укр. земель: 1764 — скасовано гетьманство, 1765 — розформовано козацькі полки на Слобожанщині, 1775 — остаточно зруйновано Запорозьку Січ, 1781 — на Гетьманщині ліквідовано полкову та сотенну адміністрацію і запроваджено поділ на намісництва, 1783 — розформовано козацькі полки на Лівобережжі та юридично запроваджено кріпосне право. 1785, видавши «Жалувану грамоту дворянству», законодавчо оформила права та привілеї рос. дворянства і прирівняла до нього укр. козацьку старшину, закріпивши за нею земельні

володіння.

Н.Ф.Сербіна

Като (Kaіo) Такаакі (25.01.1860, Нагоя -28.01.1926, Токіо) — япон. держ. діяч і дипломат, віконт. 1887-90 — особистий секр. мін. зак. справ *С. Окума*; 1891-94 — дир. бюро банків і бюро податків мін-ва фінансів; 1894-99 — посланник, 1908-13 — посол Японії у Великій Британії, 13.07.1911 підписав угоду з *Е. Гресм* (див. *Англійсько-японський союз 1902-21*), на підставі котрої 23.08.1914 Японія оголосила війну Німеччині. 1900-01, 1906, 1913 і 1914-15 — мін. зак. справ Японії, керував виробленням «*Двадцять однієї вимоги Японії до Китаю*» (1915), заснував центристську Конституційну партію; 11.06.1924-27.01.1926 — прем'єр-міністр, 20.01.1925 — підписав у Пекіні конвенцію про встановлення дип. відносин із СРСР, що підтвердила чинність *Портсмутського миру 1905*, а також значно скоротив армію та її політ. вплив, поширив виборче право на жінок, обмежив повноваження Палати перів і запровадив сучас. соц. законодавство.

В.І.Головченко

Катувань заборона — встановлена міжнар. документами з захисту *прав людини* абсолютна заборона застосування катувань, для виправдання

яких жодна держава не може посилатися ні на надзвичайний стан, ні на виключні обставини, включаючи стан *війни* чи її загрозу (ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 2 Конвенції проти катувань, а також жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання). Також для офіц. осіб не може слугувати виправданням катувань наказ вищого за рангом начальника чи представника держ. влади.

Б-ба із застосуванням катувань становить один з головних пріоритетів правозахисної діяльності *Організації Об'єднаних Націй*. Послідовній кодифікаційній і політ. діяльності з метою заборони катувань поклала початок ст. 5 *Загальної Декларації прав людини* («Ніхто не повинен бути підданим катуванням, а також жорстоким, нелюдським, або таким, що принижують гідність, видам поведження і покарання»). Серед док-тів, прийнятих ООН на розвиток цього принципу, найважливішими є: рекомендації *Генеральної Асамблеї ООН* «Про дострокові заходи з метою повного скасування тілесних покарань в усіх підопічних територіях» (рез. №44 від 2.12.1950); Мінім. стандартні правила поведження з ув'язненими (рез. *Економічної і Соціальної Ради ООН* №663 СІ від 31.07.1957); Декларація про захист усіх осіб від катувань, а також жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання (рез. №3452 від 9.12.1957); Кодекс поведінки посадових осіб щодо підтримання правопорядку (рез. №34/169 від 17.12.1979); Принципи медичної етики (рез. №37/194 від 18.12.1982); Конвенція проти катувань, а також жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання (рез. №39/46 від 10.12.1984); Звід принципів захисту усіх осіб, які затримуються або утримуються в будь-якій формі (рез. №43/173 від 9.12.1988).

До числа універсальних міжнар. механізмів К. з. входять: Спеціальний доповідач Комісії ООН з прав людини, призначений у 1985 для вивчення питань, пов'язаних з катуванням; Робоча група, створена Комісією в 1980 для вивчення питань, що стосуються насильницьких або недобровільних зникнень людей; Комісія ООН з прав людини, традиційним пунктом у порядку денному якої є «Питання про права людини стосовно всіх осіб, які піддавалися затриманню або тюремному ув'язненню в будь-якій формі». Одним із дійових міжнар. інструментів є Комітет проти катувань, створений відповідно до Конвенції проти катувань 1984, який провів свою першу сесію у квітні 1988. Комітет розглядає доповіді держав-учасниць Конвенції про вжиті ними заходи з метою реалізації положень Конвенції, володіє низкою інших можливостей контролю за дотриманням Конвенції. 1981 ГА ООН заснувала добровільний фонд для жертв катувань, який здійснює розподіл отриманих на добровільних засадах внесків у вигляді гуманітарної, прав, і фінанс. допомоги жертвам катувань і їхніх сімей. З поч. 80-х ХХ ст. подібні фонди, а також центри реабілітації жертв катувань, організуються на нац. і регіональній основі. У 1990 створено Європ. комітет із запобігання катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поведження і покарання, до функцій яких входять відвідування з превентивними цілями пенітенціарних та інших подібних установ держав-учасниць *Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню*. Б-ба з застосуванням катувань та жорстокого поведження посідає чільне місце в діяльності міжнар. неурядових гуманітарних орг-цій (*Міжнародний комітет Червоного Хреста*, «Міжнародна амністія»).

О.В. Задорожній

Каунда (Кашкія) Кеннет Дейвід (28.04.1924, с. Лубве, Півн. Родезія) — замбійський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї шкільного вчителя — пресвітеріанина. Закінчив середню школу в Лусакі. 1943-49 — учитель, дир. школи, службовець колоніальної адміністрації в Півн. та Півд. Родезії, Танганьїці, з 1948 — чл. поміркованого Африканського національного конгресу Півн. Родезії (АНК ПР), 1953-58 -ген. секретар АНК ПР, 1958-59 — лідер радикального АНК Родезії, 1959 — ув'язнений колоніальною владою, 1960 — очолив Об'єднану партію нац. незалежності (ЮНП). Після уміло проведених переговорів із Лондоном у грудні 1962 призначений міністром місцевого самоврядування і соц. забезпечення Півн. Родезії, 1963 — гол. міністром, 22.01.-24.10.64 — Прем'єр-міністр Півн. Родезії. 24.10.1964-2.11.1991 — Президент Замбії, водночас 1969-70 — мін. зак. справ, 1987-88 — голова *Організації африканської єдності*. У внутр. політиці запро-

вадив однопартійну систему і спирався на вироблену ним концепцію «замбійського гуманізму», що передбачала побудову суспільства, вільного від експлуатації і гноблення, на базі змішаної економіки. У *зовнішній політиці* здобув визнаний авторитет, виступаючи посередником в урегулюванні регіональних конфліктів, займав послідовну антирасистську позицію, надаючи територію Замбії для підготовки бійців СВАПО і АНК ПАР. В умовах екон. кризи, спричиненої падінням цін на мідь, зазнав поразки на перших багатопартійних виборах 31.10.1991; 1995 — вдруге очолив ЮНП і задекларував прагнення взяти участь у презид. виборах 1996, але дістав відмову. У грудні 1997 заарештований за звинуваченням у підготовці держ. перевороту, після звільнення в червні 1998 залишив політику.

В.І.

Головченко

Каунц (Каипііг) Вензель Антон, кн. Кауніц-Ріт-берг (з 1764) (2.02.1711, Відень - 27.06.1794, Відень) — австр. держ. діяч і дипломат. У 1742-44 — посланник Австрійської імп. в Турині (Савойя); у 1750-53 — посол у Парижі. У 1753-92 — Держ. канцлер Австрійської імп., за правління Марії Терезії (1740-80) керував усією політикою д-ви. Своім головним завданням вважав б-бу проти посилення міжнар. позицій Пруссії, для чого прагнув до зближення зі старою суперницею Австрії — Францією. Добився укладення

австр.-франц. союзу 1756, що став основою для формування анти прус, коаліції в *Семилітній війні 1756-63*. Сприяв налагодженню союзницьких відносин Австрії з Російською імп., передусім у б-бі проти Османської імп. У внутр. політиці був прибічником освіченого абсолютизму, централізації управління, проведення мо-дернізаційних реформ «зверху». За правління імп. Йосипа II (1780-90) суттєво втратив вплив

На ПОЛІТИКУ Д-ВИ.

В.І. Головченко

Кацура (Каїхига) Таро (04.01.1847, Хагі, провінція Нагато — 10.10.1913, Токіо) — япон. держ. діяч. Нар. в самурайській сім'ї. Змолоду взяв участь у поваленні сьогуната, був прихильником радикальних реформ у країні. У 1870 — здобув освіту в Німеччині, де залишився працювати в япон. дип. представництві на посаді військ, аташе; по поверненні на батьківщину став ініціатором проведення військ, реформи за прус, зразком, для чого 1885 запросив нім. інструкторів; за його участі 1878 був створений Ген. штаб, що підпорядковувався лише імператору. 1886-97 — заст. військ, міністра, 1897-98 — генерал-губернатор Тайваню, 1898-1901 — військ, міністр, був ініціатором формування стратегічного *англійсько-японського союзу 1902-21*. 02.06.1901-07.01.1906, 14.07.1908-30.08.1911 і 19.12.1912-12.02.1913 - Прем'єр-міністр Японії, активно сприяв її перетворенню у *велику державу*, наполіг на *анексії* Кореї; 1912 — отримав титул принца. Пішов у відставку внаслідок потужної парл. опозиції його олігархічним методам урядування і програмі *гонки озброєнь*.

П.М. Ігнат'єв

КаченОБСЬКИЙ Дмитро Іванович (1827 -1872) — укр. юрист-міжнародник. Закінчив Харківський ун-т (1847), 1849 — захистив магістерську дисертацію «Про владарювання над морями» і очолив кафедру міжнар. права в Харківському ун-ті; 1855 — захистив у Моск. ун-ті докторську дисертацію «Про каперів і призове судочинство», де був розроблений зміст Паризької декларації 1856 про відміну *каперства*. Зблизився з моск. гуртком західників; висунув ідею створення міжнар. наук, орг-ції з розвитку і кодифікації *міжнародного права*, втіленням чого стало заснування 1873 Ін-ту міжнар. права в Генті.

Твори: «Успіхи науки міжнародного права в Німеччині й Англії» (1856), «Погляд на історію політичних наук у Європі» (1859), «Нова Європа і нова Росія» (1861), «Про сучасний стан політичних наук у Західній Європі та в Росії» (1862), «Курс міжнародного права» (1863-1866).

В.І. Головченко

Кашмірська проблема — територ. суперечка щодо держ. приналежності колишнього князівства Джамму і Кашмір між Республікою Індія та Ісламською Республікою Пакистан. Витоки конфлікту — у прийнятому 14.08.1947 брит. парламентом Законі про незалежність Індії, в якому за основу розподілу Брит. Індії на два домініони (Пакистан та Індійський Союз) було покладено реліг.-общинний принцип: території, де переважало мусульм. населення, мали увійти до Пакистану, території, переважно населені індусами, — до Індії. Водночас при визначенні майбутнього формально незалежних від Великої Британії князівств прерогатива надавалася волевиявленню правителів, які могли самостійно прийняти рішення про приєднання до одного з домініонів або про збереження незалежності.

На 1947 понад 70% населення Кашміру становили мусульмани, а його магараджа сер Харі Сінгх був індуїстом.

Конфлікт із приводу Кашміру розпочався після спровокованого Пакистаном вторгнення пуштунських племен із пакистанської Півн.-Зах. Прикордонної провінції на територію князівства Джамму і Кашмір. На захопленій пуш-тунами території з представників Мусульм. конференції Джамму і Кашміру 24.10.1947 було створено тимчасовий уряд «Азад Кашміру» (Вільного Кашміру). Магараджа звернувся по допомогу до Індії; передумовою надання такої допомоги інд. уряд висунув вимогу про приєднання Кашміру до Індійського Союзу. 26.10.1947 — магараджею був підписаний Акт про приєднання Кашміру, 27.10.1947 він був схвалений інд. парламентом. Того ж дня на територію князівства увійшли інд. війська і зупинили вторгнення пуштунів. Приєднання Кашміру до Індії не було визнано Пакистаном, він заявив про його незаконність і надав військ, допомогу Азад Кашміру, що призвело до індійсько-пакистанської війни 1947-49. З ініціативи лорда *Маунтбеттена*, колишнього віце-короля Індії, в січні 1948 питання Кашміру було передано Пакистаном на розгляд *Ради Безпеки ООН*, яка 20.01.1948 прийняла резолюцію про створення Комісії з Індії та Пакистану для розгляду обставин суперечки і для посередництва між сторонами у врегулюванні конфлікту. Індію зобов'язували скоротити до мінімуму свою військ, присутність у Кашмірі, після чого передбачалося проведення плебісциту, за результатами якого мала вирішуватися приналежність Джамму і Кашміру.

Протягом 1948 Комісія ООН здійснила три поїздки до району конфлікту з метою посередництва, але через жорстку позицію Індії, яка наполягала на визнанні законності факту приєднання Кашміру й відмовлялася від виконання положень резолюції про виведення військ та проведення плебісциту, діяльність Комісії виявилася малоефективною. Під тиском міжнар. співтовариства Індія та Пакистан погодилися на перемир'я (вступило в силу 1.01.1949). Під наглядом *спостерігачів* ООН було встановлено лінію припинення вогню, яку уточнено Угодою про лінію припинення вогню між Індією та Пакистаном у Джамму та Кашмірі, підписаною 27.07.1949 в Карачі. Вона закріпила наявні позиції збройних сил сторін

і фактично розділила територію Кашміру на дві частини — індійську та пакистанську. Під контроль Пакистану перейшла півд.-зах. частина Кашмірської долини (2/5 території), а також північні залежні території Кашміру (колишні Гілгітське агентство, Балтистан, Хунза, На-гаур), що під час війни оголосили про приєднання до Пакистану. У 1963 Пакистан передав КНР частину контрольованого ним Кашміру. Індія зберігала контроль над більшою частиною Кашмірської долини, Джамму, Ладак-хом. У 1952, після зречення магараджею влади, інд. частина Джамму і Кашміру була проголошена штатом із широкою автономією (Доповненнями до Конституції Індії 1957 було підтверджено широку автономію Кашміру, але згодом його особливий статус поступово скасовано).

Пакистан протягом 50-60-х неодноразово висловлював протести щодо дій Індії в Кашмірі і вимагав проведення плебісциту. Індія розглядала це як втручання до її внутр. справ, відмовлялася від проведення плебісциту і наполягала на тому, що у зв'язку з окупацією Пакистаном частини Кашміру рішення РБ ООН де-факто втратили силу. К. п. стала причиною *індійсько-пакистанської війни 1965*. Під час *Ташкентської конференції 1966*, скликаної для її врегулювання, жодного зрушення у вирішенні проблеми не було досягнуто. *Індійсько-пакистанська війна 1971* також безпосередньо зачепила К. п.: після втручання Індії до бойових дій у Схід. Бенгалії і обстрілу позиції інд. військ у Кашмірі. 3.11.1971 інд. армія перетнула лінію припинення вогню і захопила частину території Азад Кашміру, яку утримувала до укладення сторонами перемир'я 17.11.1971. За умовами врегулювання (див. *Сімльська угода 1972*) лінія припинення вогню в Кашмірі стала «лінією контролю», за якою де-факто закріплювався статус кордону. Сторони відмовлялися від спроб змінити лінію контролю «в односторонньому порядку, незалежно від відмінностей у поглядах на проблему».

Протягом 70-80-х К. п. залишалася в центрі уваги політ, кіл і громад, думки Індії та Пакистану. Індія послідовно відстоювала позицію, згідно з якою проблему було врегульовано Сімльською угодою, пакистанська сторона продовжувала наполягати на необхідності проведення плебісциту. Ситуація кардинально

змінилася після початку наприкінці 1989 масових антиінд. виступів у Кашмірі. Індія звинуватила Пакистан у підтримці сепаратистів, у відповідь Пакистан звинуватив інд. владу у порушенні прав мусульм. населення в Кашмірі. 1990-96 у штаті було введено пряме презид. правління та додатково розміщено від 600 тис. до 1 млн. інд. військ для придушення пропакистанських та сепаратистських збройних угруповань («Хізб-ул-Муджахеддин», «Лашкар-і-Тойба», Фронт визволення Джамму і Кашміру). У травні — червні 1999 у високогірних р-нах Кашміру відбулися зіткнення інд. військ з підрозділами пакистанської армії, що проникли за лінію контролю (т. зв. Кар-гілський інцидент). Інд. уряд зробив спробу мирного вирішення конфлікту, оголосивши 19.11.2000 про припинення вогню в Кашмірі на час Рамадану і запропонувавши опозиційним угрупованням розпочати переговори. У зв'язку з діями сепаратистських угруповань, які не прийняли умов перемир'я, мирні ініціативи було зірвано. Після початку глобальної б-би з тероризмом та нападу 13.12.2001 бойовиків на парламент Індії, інд. уряд зайняв жорстку позицію щодо кашмірських повстанців і намагається вирішити проблему силовими методами.

АМ.Кобзаренко

Кашгарський ПРОТОКОЛ 1882 — див. *Петербурзький договір 1881*.

Квасневський (К\уа\шнє\у\ські) Александр (15.11.1954, Бялоград, ПНР) — польський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї лікаря. Навчався на екон. ф-ті Гданського ун-ту, де став активістом Соціалістичного союзу польських студентів (ССПС) і очолив його відділ культури; з 1977 — чл. Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП); з 1980 — член виконкому гол. ради ССПС, у листопаді 1981 — лютому 1984 — гол. редактор його тижневика «Пісі», у лютому 1984 — листопаді 1985 — газети «Прапор молодих». 1985-87 — міністр у справах молоді та спорту, 1987-90 — голова к-ту з питань молоді і фізичної культури; 1988-89 — чл. президії Ради міністрів, голова сусп.-політ. к-ту Ради міністрів; 1988-91 — голова Польського Олімпійського комітету. 1990-95 — голова Соціал-демократії Польської Республіки (спадкоємиця ПОРП), з якої вийшов після презид. виборів 1995. Обирався депутатом Сейму 1-го (1991-93) та 2-го (до грудня 1995) скликання, очолював парл. клуб Союзу демократичної лівіці, 1993-95 — голова конституційної комісії Національного зібрання. 19.11.1995, у 2-му турі виборів, обраний на посаду Президента Польської Республіки (51,7% голосів), 8.10.2000 переобраний на 2-й термін (уже у 1-му турі набрав 53,9% голосів). У внутр. і зовн. політиці вирізняється прагматичними підходами: ініціював прийняття Сеймом Польської Республіки 2.04.1997 нової конституції, водночас добившись закріплення в ній відокремлення церкви від д-ви; заборонив продаж золотого запасу країни і кредитування бюджетного дефіциту нац. банком, запровадив свободу валютного обігу, що привело до стабілізації курсу злотого і притоку в країну інозем. інвестицій; забезпечив реалізацію курсу на євроатлантичну інтеграцію Польщі шляхом вступу її в *НЛТО* (1999), *Європейський Союз* (2004) і активної участі в міжнар. *антитерорис-тичній коаліції*. Діяльно сприяє формуванню укр.-польського

стратегічного партнерства; 21.05.1997 під час держ. візиту в Україну разом із *Л. Кучмою* підписав *українсько-польську Спільну заяву «До порозуміння і єднання»*.

Л.В. Губерський

Квебекська угода 1943 — англ.-амер. домовленість про співробітництво у сфері атомної енергії, підписана 19.08.1943 у Квебеку (Канада) Президентом США *Ф. Рузвельтом* та Прем'єр-міністром Великої Британії *В. Черчиллем* під час *Квебекської конференції* 1943. Вона передбачала тісне співробітництво між двома державами в дослідженнях атомної енергії та створенні на її основі бойових засобів; фактично атомний проект став спільним англійсько-американським. Сторони домовились про об'єднання необхідних ресурсів та дослідницьких установ, а також про обмін усією інформацією щодо проекту; вони зобов'язувались ніколи не застосовувати атомну зброю одна проти одної, не використовувати її проти третіх держав без спільної згоди, не поширювати інформацію про деталі проекту чи про його існування третім державам без згоди іншої сторони. У Вашингтоні створювалась Об'єднана комісія, до функцій якої входили координація робіт над проектом в обох державах та управління ресурсами

Проекту.

В.Ю. Константинов

Квебекські конференції — переговори Президента США *Ф. Рузвельта* та Прем'єр-міністра Великої Британії *В. Черчілля* з питань розробки та координації військ, планів і принципів повоєнного устрою світу, що відбувались під час *Другої світової війни* за участю вищих військ, та політ, діячів обох країн у Квебеку (Канада).

1-а конференція (кодова назва «Квадрант») проходила 14-24.08.1943 на тлі розгрому рад. армією фаш. військ під Курськом та успішного здійснення зах. союзниками операції по захопленню Сицилії. Питання висадки англ.-амер. військ у Нормандії (Півн. Франція) з метою відкриття в Європі Другого фронту (операція «Оверлорд») стало головним у порядку денному конференції. З цього приводу 24.08.1943 була схвалена доповідь Об'єднаного комітету начальників штабів США, яка визначила операцію «Оверлорд» головним напрямком англ.-амер. наступу на суші та в повітрі проти європ. держав «Вісі», і визначала її початок не пізніше 1.05.1944. План вторгнення військ зах. союзників на Балканах, запропонований Черчіллем, був відхилений, а дії на Балканах обмежувались наданням допомоги партизанам з повітря і моря й розглядалися як допоміжні. Одночасно був затверджений план воєнних дій в Азії проти Японії, який включав операції по захопленню Маршаллових, Каролінських і Маріанських островів у Тихому океані, підготовку наступу в Бірмі, а також встановлював термін остаточного розгрому Японії протягом 12 місяців після капітуляції Німеччини. У контексті прискорення строку завершення війни важливе значення мало підписання Рузвельтом і Черчіллем таємної *Квебекської угоди 1943* про співробітництво у створенні атомної бомби (опублікована в 1954), яка фактично зберігала за США пріоритет у виробі атомної зброї. Крім того, між Великою Британією та США були досягнуті домовленості щодо дип. визнання Французького комітету національного визволення (ФКНО) і погоджені плани розгортання італ. кампанії та умови капітуляції Італії. У рамках підготовки до наступної конференції міністрів закорд. справ у Москві (див. *Московські конференції 1941, 1943*) був розроблений проект декларації США, Великої Британії, СРСР і Китаю про створення *Організації Об'єднаних Націй* та про відповідальність 4 великих держав за збереження миру після війни. Із рад. урядом було погоджено питання про

звернення в Москві конференції міністрів закорд. справ СРСР, США й Великої Британії. 2-а конференція (кодова назва «Октагон») відбулася 11-16.09.1944, після відкриття другого фронту в Європі, в умовах вирішальних перемог військ *антигітлерівської коаліції*. Крім Рузвельта і Черчілля, в її роботі брали участь міністр фінансів США Г. Моргентау, мін. закорд. справ Великої Британії *Е. Іден*, вищі військ, діячі обох держав. На конференції були розглянуті питання розробки та затвердження планів спільних операцій проти Японії в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, які включали наступ у Бірмі, визволення Філіппін і бомбардування пром. центрів Японії. Розглядаючи характер та перспективи розвитку воєнних дій у Півн.-Зах. та Півд. Європі, керівники США й Великої Британії наголошували на необхідності швидшого оволодіння головними пром. центрами Німеччини — Руром та Сааром. Особливу увагу було приділено обговоренню ролі Німеччини в повоєнній Європі. З цього питання сторони вирішили парафувати 15.09.1944 т. зв. «план Моргентау», запропонований міністром фінансів США, в якому йшлося про розчленування та деіндустріалізацію Німеччини. Однак пізніше *Державний департамент США* та МЗС Великої Британії переконали Рузвельта і Черчілля в абсурдності ідеї утримання аграризованої Німеччини на грошові дотації країн-переможниць. Згодом США та Велика Британія відмовились також від розчленування Німеччини. Кожна зі сторін відіграла роль механізму координації спільних англ.-амер. військ, планів та узгодження принципів майбутнього повоєнного устрою

Європи й світу.

І.С. Покровська

Квірінг Еммануїл Йонович (1.09.1888, с. Фрі-зенталь Новоузенського повіту Самарської губернії, сучас. с. Новолиповка Федоровського району Саратовської обл., Росія — 26.11.1937, Москва) — укр. рад. парт. і

держ. діяч. Нар. в сім'ї волосного писаря німця-колоніста; з 1906 брав участь у рев. русі на боці есерів, з 1912 — як більшовик. Після Лютневої рев-ції 1917 — чл. Катеринославського к-ту РСДРП(б), з грудня — голова ради робітничих і солдатських депутатів; у жовтні 1918 — березні 1919 — секр. ЦК КП(б)У; у січні — серпні 1919 — голова Раднаргоспу України; 1919-20 — голова Чернігівського губревкому, секр. Катеринославського губкому партії і голова раднаркому. Будучи

представником УСРР на Ризькій мирній конференції, 14.01.1921 надіслав на розгляд Політбюро ЦК КП(б)У доповідну записку «Про дипломатичні представництва УСРР», в якій пропонував відкрити представництва УСРР у Польщі, країнах Балтії та д-вах, де розташовувались етнічні укр. землі і де була зосереджена укр. еміграція, зокрема в Чехословаччині, Румунії та Австрії. ЦК КП(б)У підтримав цю пропозицію і видав директиву щодо можливих керівників укр. дип. представництв. 1923-25 — 1-й секр. ЦК КП(б)У, 1925-27 - заст. голови ВРНГ СРСР, 1927-30 і 1934-37 — заст. голови Держплану СРСР.

Репресований.

М.С.Дорошко

КвіСЛІНГ (Oii8Iip§) Відкун (18.07.1887, Фюрес-даль, Норвегія — 24.10.1945, Осло) — норвезький військ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив військ, академію (1911). У 1916-18 — військ, аташе в Петрограді, 1918-21 — у Гельсінкі; потім до 1927 був співробітником місії Ф. Нан-сена в радянській Росії. У 1931 — міністр оборони Норвегії; у 1933 створив праворадикальну партію «Національне об'єднання», яка ніколи не мала своїх депутатів у стортінгу. Неодноразові відвідини Німеччини сприяли його захопленню нацистськими ідеями та особистістю *А. Гітлера*. Повернувся в Осло з Берліна за три дні до нім. вторгнення в Норвегію у квітні 1940. У 1942 очолив маріонетковий колабораціоністський уряд. Після війни оголошений зрадником, засуджений до смертної

Кари, СТрачений.

РА.Кривонос

Ке-д'Орсе (Oiaі сі'Огзау) — набережна р. Сена в Парижі, де знаходиться будинок міністерства закорд. справ Франції. Вислів «Ке-д'Орсе» використовується як синонім МЗС Франції.

П. Шинкаренко

КедРОВСЬКИЙ Володимир Іванович (13.08.1890, Херсонська губернія — 13.03.1970, Вашингтон) — укр. громад.-політ, та військ, діяч, дипломат. На 3-у з'їзді УПСР обраний до складу її ЦК; входив до Центральної Ради і Українського Генерального Військового Комісаріату (товариш його голови *С. Петлюри*); товариш ген. секретаря військ, справ. 13.05.1919 — очолив Державну військ, інспекцію у званні полковника Армії УНР. 12.11.1919-27.01.1921 -голова Надзвичайної дип. місії УНР у країнах Прибалтики, активно пропагував ідею створення *Балто-Чорноморського союзу*. 1921 переїхав до Відня, де активно співпрацював із Спілкою українських журналістів в Європі; з 1923 — мешкав і працював у США, редагував газету «Свобода» (1926-33), очолював укр. відділ «Голосу Америки» (1955-63).

Твори: «Боротьба з погромами на Україні» (1933); «Римське Андрусово. Спомини про польсько-російські мирові переговори в 1920 р.» (1936); «Дві військові організації» (1939); «Обриси минулого» (1966); «1917 рік» (1967).

В.М. Матвієнко

Кейсі (Сазеу) Ричард Гардінер (29.08.1890, Бріс-бен — 17.06.1976, Бервік, Австралія) — австрал. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Отримав техн. освіту (інженер) в ун-тах Мельбурна (1909) і Кембриджа (1913). Взяв участь у *Першій світовій війні* як офіцер тилової служби; 1919-24 намагався знайти себе в приватному бізнесі, працюючи на дрібні торг, фірми Австралії. 1924-30 — політ, представник зі зв'язку між урядами Австралії й Великої Британії в Лондоні; 1933-39 — помічник міністра, міністр фінансів, водночас 1937-39 — міністр з питань розвитку Австралії; 1939-40 — міністр постачання і розвитку; 1940-42 — посланник Австралії у Великій Британії; 1942-43 — входив до складу Брит. військ, кабінету, відповідав за зв'язки Австралії зі США; 1944-46 — губернатор Бенгалії (Британська Індія). У повоєнний час очолив Ліберальну партію Австралії, але з 1949 знову був призначений на міністерську роботу; серед його численних посад найбільш вагомі — мін. зак. справ (1951-60) та генерал-губернатор Австралії

(1965-69).

П.М.Ігнат'єв

КейнсІанство — напрям в екон. науці, що дає обґрунтування неможливості саморегулювання капіталістичної економіки на макрорівні та необхідності держ. втручання в екон. процеси. Ця теорія отримала назву від імені всесвітньо відомого брит. економіста Дж. Кейнса. Його вчення було своєрідною реакцією на *неокласичну економічну теорію* та *маржиналізм*, які панували в екон. науці раніше. Кейнс визнав, що капіталізм з його принципами вільної конкуренції вичерпав свої можливості. Він чітко сформулював новий напрям екон. теорії — теорію держ. регульованої економіки. У докейн-сіанській екон. теорії, зокрема неокласицизмі, переважав мікроекон. підхід. Умови процвітання окремого господарюючого суб'єкта ототожнювались з умовами зростання та процвітання

країни в цілому. На відміну від цього К. віддає перевагу заг.-екон. умовам відтворення. Кейнс зробив спробу розглянути капіталістичне госп-во в цілому, оперувати переважно агрегатними категоріями —

споживання, нагромадження, заощадження, зайнятість, інвестиції — величинами, які визначають рівень і темпи зростання нац. доходу. Аналізуючи ці народногосподарські величини він прагнув встановити причинно-наслідкові зв'язки, залежність та пропорції між ними, чим і було покладено початок макроекон. напряму в екон. науці. За К. сучас. рівень вир-ва або нац. доходу залежить від платоспроможного попиту, а неузгодження у сфері попиту виступає основною перешкодою для раціонального використання ресурсів і причиною порушень процесу відтворення.

У цілому К. спричинило суттєвий вплив як на екон. теорію та всю сучас. екон. науку, так і на екон. політику значної частини країн світу. Виникнувши в 1930-і, К. займало провідні позиції в екон. теорії та політиці провідних країн світу упродовж 1940-х. Однією з головних теорій Кейнса є ідея держ. регулювання ринкової економіки. На відміну від класиків та неокласиків, Кейнс не розглядав капіталізм як систему екон. гармоній, акцентуючи увагу на властивих йому недоліках, серед яких — неповне використання виробничих та трудових ресурсів, кризи, безробіття. Зробивши спробу дослідити причини цих недоліків, Кейнс розробив конструктивні рекомендації щодо їх усунення. На думку Кейнса, головна причина криз та безробіття — недостатність сукупного попиту, обумовлена дією основного психологічного закону. Згідно з цим законом зі зростанням доходу збільшується і споживання, але не тією мірою, якою збільшується дохід, оскільки зростає схильність до заощаджень. Це стримує зростання попиту й споживання. Тому в центрі теорії Кейнса — проблема факторів, що визначають величину попиту та його зростання. На перший план висувається споживання і найважливішою стає категорія ефективності попиту. К. розрізняє двоякий попит — споживчий та інвестиційний (виробничий) на засоби вир-ва. Кейнс розглядає ефективний попит у зв'язку з дією трьох факторів — схильності до споживання, схильності до інвестицій та переваги ліквідності. З'ясувавши причини, що породжують недоліки капіталістичної системи та фактори, які на них впливають, кейсіанці розробили практичні рекомендації щодо їх усунення —

екон. програму держ. регулювання економіки. За К. д-ва повинна стимулювати підвищення ефективного попиту, перш за все — інвестиційного, продуктивного, за рахунок бюджетних методів (система держ. закупівель і домовленостей), за рахунок заходів із підвищення граничної ефективності капіталу й завищення норми процента за допомогою помірної інфляції, впровадження пільгової (заохочувальної) для корпорацій системи податків, держ. субсидювання з метою зростання вир-ва. Т. ч., податки і позики розглядалися К. як інструмент антицик-лічного регулювання. У цілому, екон. теорія та програма Кейнса спричинили значний вплив на розвиток екон. науки та екон. політику провідних країн Світу.

Н.В. Резнікова

Кейта (Кейіа) Модібо (4.06.1915, Бамако, Франц. Судан — 16.05.1977, Бамако, Малі) — малійський громад.-політ, і держ. діяч, за фахом — учитель. За активну участь у нац.-визв. русі неодноразово ув'язнювався колоніальною владою. 1946 — виступив співзасновником партії Суданський союз, 1947-68 — ген. секретар Суданського союзу; з 1956 — мер м. Бамако і депутат Національних зборів Франції, 1957-58 — держ. секретар уряду Франції у справах «заморських територій». З 5.04.1959 — Прем'єр-міністр Федерації Малі, після її розпаду 20.06.1960-19.11.1968 — Президенті Прем'єр-міністр Республіки Малі, 1960-61 — мін. зак. справ; у внутр. політиці здійснював курс «некапіталістичної орієнтації», у зовнішній — займав антиімперіалістичні позиції, зблизився з КНР. Відсторонений від влади внаслідок держ. перевороту, решту життя провів під арешТОМ.

В.І.Головченко

КЕККОНЕН (Кеккопеп) Урхо Калева (3.09.1900, Пієлавесі, Велике князівство Фінляндське — 31.08.1986, Гельсінкі) — фінляндський громад.-політ, і держ. діяч, активний учасник громадян, війни 1918 на боці «білих». 1927-32 — службовець мін-ва с. г-ва; 1936-37 і 1944-47 — міністр юстиції, 1937-39 — міністр внутр. справ; водночас 1936-56 — депутат парламенту від центристського Аграрного союзу. 1940-43 — голова парл. Комітету у справах переселенців, забезпечив розміщення на території Фінляндії 300 тис. карелів, вигнаних з СРСР під час *радянсько-фінляндської війни 1939-40*, був одним із 2 депутатів, які голосували проти територ. Поступок

Кремлю. Але, переконавшись на поч. 1943 у невідворотності поразки Німеччини в *Другій світовій війні*, дійшов висновку, що єдиним порятунком для Фінляндії може бути політика дружнього *нейтралітету* щодо СРСР (див. *Фінляндизація*); 1944 увійшов до складу уряду *Ю. Паасіківі* й узяв діяльну участь в укладенні рад.-фінляндського дог-ру 6.04.1948 про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу. 17.03.1950-17.11.1953 і 20.10.1954-3.03.1956 -прем'єр-міністр, водночас 1950-52 — міністр внутр. справ, 1952-53 і 1954 — мін. зак. справ; 1.03.1956-27.10.1981 — Президент Фінляндії. Завдяки заслугам у підтриманні добросусідських відносин із СРСР і жорстким методам керівництва країною зумів зламати опір політ, опозиції, сформувавши на рубежі 60-70-х неофіційну партію своїх прибічників у порушенні старих парт, традицій. Виступив з ініціативою створення *зони, вільної від ядерної зброї*, на півночі

Європи, забезпечив успішне проведення Гельсінської наради з безпеки та співробітництва в Європі 30.07.-1.08.1975. Пішов у відставку

у ЗВ 'ЯЗКУ ІЗ хворобою.

В.І. Головченко

Келлог (Kellogg) Френк Біллінгс (2.12.1856, Потсдам, шт. Нью-Йорк - 21.12.1937, Сент-Пол, шт. Міннесота) — амер. держ. діяч і дипломат. 1917-23 — сенатор-республіканець; 1923-25 — посол США у Великій Британії; 1925-29 — *державний секретар США* в респ. адміністрації К. Куліджа. Найвизначнішим зовн.-політ. досягненням К. стало ініціювання спільно з *А. Бріаном* підписання в Парижі 27.08.1928 представниками 15 країн дог-ру про відмову від війни як знаряддя нац. політики і засобу врегулювання міжнар. суперечок (*Бріана-Келлога пакт*), до котрого з часом приєдналися 48 д-ав. Але угода не містила дійового механізму безпеки для застосування в разі порушення умов. Водночас взяв активну участь в орг-ції військ, втручання США в громадян, війну в Нікарагуа 1927-33, хоча внутр. меморандум *Державного департаменту США* 1928 заперечував, що *Монро доктрина* може слугувати виправданням амер. інтервенції в Зах. півкулі. Виступав проти визнання СРСР, попри зростаючий торг, товарообіг; але 1928 забезпечив дип. визнання нац. уряду Китайської Республіки під керівництвом *Чан Кайші* й дотримувався щодо неї «*відкритих дверей*» доктрини. 1930-35 — чл. Постійної палати МІЖНар. правосуддя В Гаазі.

В.І. Головченко

Кеніята (Кепуаїіа, справжнє ім'я — Нгені Камау) Джомо (20.10.1891, Найробі - 22.08.1978, Момбаса, Кенія) — кенійський громад.-політ. і держ. діяч, один із лідерів панафрик. руху. Закінчив місіонерську школу, коледж у м. Вуд-брук (Велика Британія), навчався в Лондонській школі екон. і політ, наук. У 20-і — перекладач у Верховному суді Кенії й службовець муніципалітету м. Найробі. 1928 — очолив антиколоніальну Центральну асоціацію кікуйю (ЦАК), з 1929 — представник ЦАК в Європі, брав активну участь у діяльності Антиімперіалістичної ліги, Міжнар. конференції негритянських робітників у Гамбурзі (1930), 5-му Панафриканському конгресі в Манчестері (1945). По поверненні на батьківщину 1947 очолив Союз африканців Кенії, жовтень 1952 - серпень 1961 — в ув'язненні за звинуваченням у керівництві повстанським рухом Мау-Мау; 1961-78 — президент Національного союзу африканців Кенії (КАНУ), автор її ідеолог, доктрини «африканського демократичного соціалізму», квітень 1962 — травень 1963 — міністру справах конституції й екон. планування *перехідною уряду Кенії*, червень - грудень 1963 — голова уряду самоврядування. 1.06.1963-12.12.1964 — Прем'єр-міністр і мін. зак. справ незалежної Кенії, 12.12.1964-22.08.1978 - Президент. Відіграв активну роль у *Русі неприєднання*, виявив себе майстром пошуку компромісних рішень, зберіг конструктивні відносини з країнами Заходу, що забезпечило Кенії політ, стабільність і динамічний розвиток економіки.

В.І. Головченко

Кенігсберзький ДОГОВІР 1697 між Московським царством та курфюрством Бранденбург (майбутнє королівство Пруссія) укладений 12(22).06.1697 в Кенігсберзі (сучасний Калінінград) під час перебування там *Великого посольства 1697-98* в Європу. Підписанню угоди передувала усна домовленість моск. царя *Петра I* та бранденбурзького курфюрста Фрідріха III про антишведський союз двох д-ав, скріплений обопільною клятвою обох монархів. Договір проголошував дружбу Московського царства і Бранденбургу, включав угоду про обопільну вільну торгівлю та вільний транзит товарів, передбачав взаємну видачу політ, злочинців, гарантував підтримку бранденбурзького курфюрста всім росіянам, котрих Москва відправила за кордон. З початком

Північної війни 1700-21 курфюрст, наляканий успіхами шведської зброї, фактично припинив дотримуватись умов К. д., хоча формально його

НС Денонсував.

В.Л. Рубель

Кеннан (Кеппап) Джордж Фрост (16.02.1904, Мілуокі, шт. Вісконсин) — амер. дипломат і політолог. Нар. в сім'ї публіциста-соціолога. Закінчив Військову академію Сент-Джонс і Принстонський ун-т (1925), навчався у Східноєвропейському ун-ті (Берлін). З 1926 — надип. службі: 1926-28 — віце-консул США у Женеві, Гамбурзі, Таллінні й Берліні; 1929-31 і 1939-41 — працівник посольства США у Німеччині; 1933-37 — помічник посла, 2-й секр. посольства в СРСР; 1937-38 — експерт у справах СРСР у *Державному департаменті США*; 1938-39 — працівник посольства у ЧСР; 1942-44 — співробітник посольства в Португалії, брав участь у переговорах щодо капітуляції Італії 1943; 1944-45 — працював у Європейській консультативній комісії, що займалася питаннями повоєнного врегулювання. 1945-46 — міністр-радник посольства США в СРСР, у своїх доповідях держдепартаментові «Міжнародне становище Росії напередодні закінчення війни з Німеччиною», «Меморандум від 22.02.1946» і «Сполучені Штати та Росія» з позицій *політичного реалізму* обгрунтував необхідність вироблення Білим домом нового — наступального — зовн.-політ, курсу щодо Кремля. 1946-47 — заст. нач. Національного військ, коледжу, У липні 1947 після попереднього звертання до керівництва держдепартаменту опублікував у журналі «*Rogue's AGAIG*» за підписом «Х» статтю «Джерела радянської поведінки», де були викладені головні засади доктрини «стримування комунізму». 1947-49 — керівник Бюро з планування зовн. політики

Держдепартаменту США; 1949-50 — радник Держдепартаменту, гол. радник при держсек-ретарі з питань довгострокового планування; 1950-52 — співробітник Ін-ту вищих досліджень у Принстонському ун-ті; березень — вересень 1952 — посол США в СРСР (був відкликаний на вимогу Кремля); 1953-61 — працював в Ін-ті вищих досліджень; 1961-63 — посол США в Югославії. 1956-74 — проф. історії та міжнар. відносин, з 1974 — почесний проф. Принстонського ун-ту, того ж року разом із Дж. Біллінгтоном заснував радянологічний Інститут Кенна-на; лауреат Пулітцерівської й Банкрофтської премій за праці з істор. та політологічної тематики. У 70-і скоригував свої погляди в бік поліпшення відносин із СРСР заради усунення загрози ядерної війни і обмеження гонки озброєнь, за що був звинувачений радяноло-гами-прихильниками «жорсткої лінії» (Л. Ла-бедз, М. Ласкі, Р. Левенталь, Р. Пайпс, Х. Сетон-Вотсон) у сприянні політ. роззброєнню Заходу.

Твори: «Реалії американської зовнішньої політики» (1954), «Радянсько-американські відносини 1917-1920» (у 2-х т., 1956, 1958), «Захід, атом і Росія» (1958), «Росія і Захід при Леніні й Сталіні» (1961), «З Праги після Мюнхена» (1961), «Мемуари» (у 2-х т., 1967, 1973), «Маркіз де Кюстін і його «Росія в 1839» (1972), «Хмара, що несе загрозу» (1977).

В.І. Головченко

КЕННЕДІ (Кеппесіу) Джон Фіцджеральд (29.05.1917, Бруклін, шт. Массачусетс -22.11.1963, Даллас, шт. Техас) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, 35-й Президент США (20.01.1961-22.11.1963). Нар. в сім'ї бізнесмена і дипломата ірландського походження, закінчив із відзнакою Гарвардський ун-т (1940); 1941-44 - служба у ВМФ США. 1947-53 -чл. палати представників від Бостона, 1953-60 — сенатор-демократ від шт. Массачусетс; як чл. сенатського комітету в закорд. справах критикував франц. колоніальну політику в Алжирі й висловлювався на користь надання йому незалежності; наполягав на виділенні посиленої допомоги новим афро-азіатським д-вам. Водночас разом із респ. депутатами критикував *Г. Трумена* і Дж. Маршалла за недостатню підтримку режиму *Чан Кайші* в Китаї, вимагав ліквідувати відставання від СРСР в ракетній техніці (після запуску супутника 4.10.1957) й освіти. У липні 1960 на конвенті Демократичної партії в Лос-Анджелесі був висунутий кандидатом у Президенти США, переміг *Р. Ііксона* з перевагою в 120 тис. голосів, ставши наймолодшим в історії США главою д-ви і першим президентом-католиком. У *зовнішній політиці* його концепція «нових рубежів» означала пом'якшення «Холодної війни» і перехід до «гнучкого реагування» стратегії; тобто, зміцнення військ, могутності США і зах. блоків (план створення багатосторонніх ядерних ВМС НАТО, розширення мережі амер. військ, баз, модернізації ракетно-ядерного потенціалу та ін.), рішуче протистояння рад. експансії (див. *Карибська криза 1962*, гарантії захисту Зах. Берліна після спорудження «стіни» 13.08.1961 та ін.) мало поєднуватися з обмеженням гонки

озброєнь (див. *Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою 1963*), по можливості мирним урегулюванням регіональних конфліктів (див. *Женевська нарада з урегулювання Лаоського питання 1961-62*) та нарощуванням екон. допомоги країнам, що розвиваються, задля посилення там позицій США і «стримування комунізму» (див. *Корпус миру, «Союз заради прогресу»*). Проте, незважаючи на неодноразово задекларовану миролюбну зовн. політику, дії президента на практиці були досить суперечливими, про що свідчать схвалення ним підготовленого ЦРУ десанту контрреволюціонерів-емігрантів на Кубу 17.04.1961 (при одночасній забороні використання амер. армії в операції) і ведення «прихованої війни» в Півд. В'єтнамі. Був застрелений убивцею-одинаком (за офіц. висновком спец. комісії голови Верховного суду США Е. Уоррена) під час відвідин шт. Техас.

В.І. Головченко

Керзон (Сигсоп) Джордж Натаніел (11.01.1859, Кедльстоун, графство Дербішир — 20.03.1925, Лондон) — брит. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, маркіз (1921). Закінчив Оксфордський ун-т. 1886 — обраний до палати громад за списком консерваторів; 1891-92 — заст. міністра у справах Індії; 1895-98 — заст. мін. зак. справ; 1898-1905 — віце-король Індії, здійснив низку податкових реформ, опікувався збереженням пам'яток давнини. З 1911 — чл. Палати лордів. 1915-16 і 1924-25 — лорд-хранитель печатки; 1916 — міністр авіації; 1916-19 — лорд-голова Таємної ради; 1919-24 — мін. зак. справ Великої Британії, водночас лідер Палати лордів у 1916-24. Добився укладення англ.-іранської угоди 9.08.1919, що запроваджувала фактичний протекторат Лондона над Персією; брав активну участь у *Лозаннській конференції 1922-23*; виступив одним з організаторів антибільшовицької інтервенції д-ав *Антанти* на терени колишньої царської Росії 1918-20; 11.07.1920 — від імені Антанти запропонував як рад.-польський кордон межу, що отримала згодом назву «*Керзона лінії*»; 8.05.1923 направив НКЗС СРСР ноту (див. *Керзона ультиматум 1923*) зі звинуваченнями Кремля у втручанні у внутр. справи країн Сходу. Намагався підтримувати дружні відносини між Францією, Німеччиною і Великою Британією, для чого ініціював заснування Дауесівського

КОМІТету з репарацій.

РА. Кривонос

Керзона ЛІНІЯ — умовна назва схід, кордону Другої Речі Посполитої, визначеного комісією з територ. питань *Паризької мирної конференції 1919-20* під тиском дипломатії «білої» Росії; 8.12.1919 оприлюднена в «Декларації Верховної Ради союзних і об'єднаних держав», підтверджена на *Спа конференції 1920*.

Проходила від Гродно на Ялівку — Немирів — Брест-Литовський — Дорогуськ — Устилуг, на схід від Грубешова через Крилов, на захід від Рави-Руської й на схід від Перемишля до Карпат, залишаючи під владою Варшави значну частину укр. етнічних територій (Лемківщину, Над-сяння, Підляшшя і Холмщину). 10.07.1920 в умовах успішного наступу Червоної армії на Варшаву і Львів визнана польською делегацією у Спа, 11.07.1920 — офіційно запропонована *Дж. Керзоном* урядові РСФРР як лінія польсько-рос. перемир'я. Внаслідок контрнаступу польської армії у серпні — жовтні 1920 і *Ризького мирного договору 1921* кордон між УСРР та БСРР і Польщею був встановлений на 200-350 км східніше від К. л. Але згідно з *німецько-радянським договором про дружбу і кордони 1939* вона була покладена в основу кордону між СРСР і Німеччиною (з поправками на користь першого). 11.01.1944 запропонована Кремлем як кордон з відновленою в етнічних межах демокр. Польщею. Визнана таким на *Кримській (Ялтинській) конференції 1945* (з відступами на користь Варшави на 5-8 км) і юридично оформлена *польсько-радянським договором про державний кордон 1945* (з відхиленнями на 17-30 км на користь Польщі).

В.І. Головченко

Керзона ультиматум — нота брит. уряду, пред'явлена 8.05.1923 НКЗС СРСР брит. мін. закл. спрам лордом *Дж. Керзоном*. У ній висувалися звинувачення в антибрит. пропаганді в Індії, Афганістані та Персії. Керзон вимагав відкликати рад. дип. місії з Афганістану та Персії, протестував проти репресій щодо контрреволюціонерів у Росії, вимагав компенсації за засуджених брит. шпигунів. Термін для виконання К. у. було поставлено в 10 днів. У разі невиконання Керзон погрожував розірвати торг, стосунки, що здійснювалися на основі *англійсько-радянської угоди 1921*. Нотою від 11.05.1923 рад. уряд відхилив К. у. У червні 1923 обидві сторони заявили, що вважають конфлікт вичерпаним.

О.С. Пархомчук

Кий (кінець V - I пол. VI ст.) — полянський князь, згідно з «Повістю минулих літ» Нес-тора — засновник Києва. Бл. 530 здійснив подорож до Константинополя і був прийнятий з «великою честю» візантійським імп. Юстиніаном I, після чого, швидше за все, йому було доручено охороняти від «варварів» пониззя Дунаю (на думку М. Котляра, К. і антський полководець Хільбудій з «Історії воєн Юстиніана» Прокопія Кесарійського — одна й та ж особа). Прагнучи закріпитися у Подунав'ї, збудував там укріплене містечко Києвець; імовірно, був присутнім при мирних переговорах антських послів з Юстиніаном I у 545, коли Візантійська імп. визнала право антів на володіння лівобережжям Дунаю з фортецею Турріс. Унаслідок загострення відносин із місцевим населенням змушений був повернутися до Києва, де невдовзі помер. За руською літописною традицією XI-XVII ст. став родоначальником першої київ. династії, що припинила своє існування з загибеллю *Аскольда*.

в.і. Головченко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка — провідний вищий навч. заклад України, що має статус нац. та самоврядного (автономного), всесвітньо визнаний центр вищої освіти, науки і культури. Бере початок від Університету Св. Володимира, відкритого 15.07.1834 (навчання розпочалось 28.07.1834) відповідно до указу імператора *Миколи I* «про заснування у Києві університету» від 8.11.1833. Базовим закладом для утворення університету став Волинський ліцей, переведений з м. Кременця до Києва. Спочатку почав працювати філос. факультет із двома відділеннями (істор.-філол. та фізико-математичним), у 1835 — юридичний, у 1847 — мед. факультет. Згодом філософський розділився на два самостійні факультети. У такому складі університет працював до 1917. Першим ректором університету був проф. М.О. Максимович. Діяльність університету спочатку регулювалась його статутами від 1833 і 1842. Потім на нього було поширено дію заг.-університетських статутів 1863 і 1884, а від поч. XX ст. — Тимчасових правил для університетів.

Університет Св. Володимира став одним із провідних центрів освіти й науки в тогочасній Україні та Росії. На його факультетах працювали талановиті вчені й викладачі, зокрема історики й філологи М.О. Максимович, М.І. Костомаров,

В.Б. Антонович, І.В. Лужицький, М.П. Драгома-нов, В.М. Перетц, О.І. Білецький, А.Ю. Кримський, Є.В. Тарле; правознавці М.Ф. Владимирський-Буданов, К.О. Неволін, Г.М. Данилович, М.Д. Іванишев, О.Ф. Кистяківський, *В.А. Неза-битовський*, Л.Й. Петражицький; економіст М.І. Зібер; математики В.П. Єрмаков, Д.О. Граве, М.М. Боголюбов; механіки І.І. Рахманінов, Г.К. Сулов, П.В. Воронеж; фізики М.П. Авена-ріус, М.М. Міллер, Й.Й. Косоногов; хіміки С.М. Реформатський, А.К. Бабко, А.М. Голуб, А.Т. Пи-липенко; геологи К.М. Феофілактов, В.М. Чир-винський, М.І. Андрусов, П.А. Тутківський; ботаніки І.Ф. Шмальгаузен, С.Г. Навашин, К.А. Пурієвич, О.Ф. Фомін, М.Г. Холодний; зоологи К.Ф. Кеслер, О.О. Ковалевський, О.М. Се-верцев, О.О. Коротнєв; біохімік О.В. Палладій; медики В.О. Бец, М.С. Скліфосовський, Ф.Г. Яновський, В.П. Образцов, М.Д. Стра-жеско. Зі стін університету вийшла ціла плеяда визначних діячів укр. культури — письменники Михайло Старицький, Максим Рильський, композитор Микола Лисенко та ін.

У жовтні 1917, за Української Центральної Ради, у Києві було відкрито Укр. нар. університет. 1918 гетьман П. Скоропадський перетворив його на Держ. укр. університет, який проіснував недовго. 1919, вже за рад. влади, його було об'єднано з Університетом Св. Володимира в єдиний Київський університет. 1920 у зв'язку з реформою вищої школи університетську форму освіти в УСРР було ліквідовано. Влітку того року Київський університет реорганізовано: на базі фізико-математичного та істор.-філол. факультетів утворено Київ, ін-т нар. освіти; мед. факультет виділено у самостійний навч. заклад, а юридичний увійшов до складу новоствореного Київ, ін-ту народного госп-ва. У вересні 1933 було відновлено діяльність Київського університету під назвою «Київський державний університет» у складі 9 факультетів. Указом Президії ВР СРСР від 5.03.1939 у зв'язку зі 125-річчям від дня народження Т.Г. Шевченка університетові присвоєно його ім'я (він свого часу працював в Університеті Св. Володимира). Напередодні Великої Вітчизняної війни Київський університет був третім за кількістю студентів в СРСР: тут навчалось бл. 4 тис. чол.; на 52 кафедрах працювало 326 викладачів. Під час війни університет спочатку було евакуйовано до Харкова, а згодом — до Казахстану, де у м. Кзил-Орда на базі Київського та Харків-

ського університетів було утворено Об'єднаний Укр. держ. ун-т. Київ. держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка відновив діяльність у Києві в січні 1944. Серед викладачів було багато талановитих педагогів. На новоствореному факультеті міжнар. відносин (відкритий відповідно до наказу наркома освіти УРСР від 18.10.1944), зокрема, працювали такі відомі вчені як І.В. Василенко, О.К. Касименко, В.А. Жебокрицький, В.Я. Та-расенко, П.П. Удовиченко, І.Д. Кондюба, Г.Л. Нікольніков, І.В. Кузовков, В.О. Маркіна, А.О. Введенський та ін.

У 1990-х університет став називатись Київським національним університетом імені Тараса Шевченка. Його особливий прав. статус обумовлений винятковою роллю університету в підготовці висококваліфікованих спеціалістів, непересічним значенням як провідного вищого навч. закладу України. Цей статус регулюється статутом університету та указами Президента України. Відповідно до указу Президента України «Про Київський національний університет імені Тараса Шевченка» від 25.11.1999 статут університету затверджується главою д-ви, ректор університету призначається та звільняється з посади Президентом України за поданням вченої ради університету і прирівнюється за статусом до міністра України. Майно, яке передано університетові в оперативне управління, належить йому на праві повного госп. відання, використовується самостійно. Університет звільнений від оплати ряду податків та інших обов'язкових платежів до бюджету; виділені земельні ділянки знаходяться в його безстроковому і безоплатному користуванні.

За роки існування університет підготував бл. 350 тис. фахівців та понад 25 тис. кандидатів та докторів наук. Нині в університеті навчається бл. 20 тис. студентів (щорічно приймається на навчання понад 3,5 тис. юнаків та дівчат за традиційно високим конкурсом). Тут діють: 14 факультетів — біологічний, географічний, геологічний, економічний, історичний, кібернетики, механіко-математичний, радіофізичний, соціології та психології, фізичний, філософський, хімічний, юридичний, підготовчий; 5 інститутів — військовий, журналістики, міжнар. відносин, післядипломної освіти, філології; до його складу входять наук. бібліотека (фонд — 3,5 млн. примірників); видавництво «Київський національний університет імені Тараса Шевченка» та інші підрозділи. На 158 кафедрах

працює більше 1800 викладачів, із яких 110 академіків та членів-кореспондентів НАН України, 350 професорів, 900 доцентів. В університеті ведеться підготовка бакалаврів, спеціалістів і магістрів за 72 природничими й соц.-гуманітарними спеціальностями (157 спеціалізаціями), проводиться значна наук.-дослідна робота. Підготовка наук, та наук.-пед. кадрів вищої кваліфікації в докторантурі та аспірантурі ведеться за 140 наук, спеціальностями. Наук, здобутки, отримані вченими університету, дали можливість сформуванню 47 наук, шкіл, визнаних як в Україні, так й у світі. Станом на 1.01.2004 наук, потенціал університету становив 2% наук, потенціалу України (5,9% докторів наук, 5,1% кандидатів наук, 3,8% наук.-пед. працівників України). За роки незалежності України вченими університету отримано 15 держ. премій в галузі науки і техніки. Університет видає велику кількість наук, і навч. літератури, підтримує партнерські зв'язки з 75 університетами з 36 країн світу. З 1985 університет очолює відомий вчений-хімік, академік НАН України, академік АПН України, Герой України В.В. Скопенко. (Див. також: *Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка*).

Література: Історія Київського університету. — К., 1959; Киевский университет. Документи и материалы. — К., 1984; 3 іменем Святого Володимира, кн. 1-2. — К., 1994; Київський національний університет імені Тараса Шевченка: 165 років. Сторінки історії. Видатні вчені. — К., 1999.

Л.В. Губерський

Кирей Василь Тадейович (1879 - 1942) — укр. військ, діяч і дипломат, генерал-майор артилерії царської рос. армії. Наприкінці *Першої світової війни* — командир 23-го армійського корпусу. 18.12.1917 затверджений Ген. секретаріатом УНР нач. Українського Генерального військ, штабу, згодом — командир

артилерії Гайдамацького коша Слобідської України, інспектор артилерії армії УНР, за гетьманату *П. Скоропадського* — нач. артилерії 6-го корпусу. З січня 1919 — у Добровольчій армії, нач. артилерійського постачання, 1920 — очолював укр. раду Рос. армії П. Врангеля, відповідав за зв'язок із повстанськими антибільшовицькими загонами Таврії, був доповідачем з укр. справ. У серпні — вересні 1920 брав участь у переговорах із делегацією УНР полковника І. Литвиненка щодо налагодження військ.

співпраці, встановлення розмежувальної смуги по Дніпру, визнання «Урядом Півдня Росії» самостійності УНР та передачі їй Чорноморського флоту; наполягав на створенні альтернативного укр. уряду за участю прибічників П. Скоропадського. В еміграції в ЧСР із 1924 командував артилерійською бригадою.

В.І. Головченко

Кирик Віктор Андрійович (22.06.1944, Новосибірськ, РФ) — укр. професійний дипломат. У 1964 закінчив Уманський технікум механізації с. г-ва; у 1973 — ф-т міжнар. відносин та міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. З 1973 — в МЗС УРСР (МЗС України): 1973-74 — аташе відділу міжнар. орг-цій; 1974-89 — 3-й, 2-й, 1-й секр., радник, заст. нач. коне, відділу, 1989-91 — нач. коне, відділу, 1991-95 — 1-й заст. начальника, виконуючий обов'язки начальника, нач. Консульського управління МЗС України. 1995-98 — Ген. консул України в Чикаго. У 1998-2001 — нач. Консульського управління МЗС України, 2001 — дир. Департаменту коне, служби, чл. Колегії МЗС України. З жовтня 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Хорватія, одночасно, з квітня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Боснія і Герцеговина за сумісництвом.

В.М. Матвієнко

КИСІЛЬ Адам Григорович (1580, с. Низкиничі, нині Нововолинський р-н Волинської обл. — 3.05.1653, с. Низкиничі) — укр. і польський держ. діяч, дипломат. Походив зі стародавнього укр. шляхетського роду. Закінчив Академію в Замості. З 1617 служив у коронному війську, відзначився у війнах з Османською імп., Московським царством і Швецією. У червні 1629 представляв короля Речі Посполитої Сигізмунда **III** Вазу на Київ. церк. соборі у справі примирення православних і уніатів. Сприяв ухваленню сеймом у 1632 «Статей про заспокоєння грецької віри» щодо зрівняння уніатської й православної церков. У 1637-38 був урядовим комісаром на переговорах із повсталими козаками. У 1639-46 — чернігівський каштелян, з 1641 — сенатор; 1646-47 — київ, каштелян; 1647-49 — брацлавський воєвода; з 1649 — київ, воєвода. Учасник *Переяславських переговорів між Військом Запорізьким і Річчю Посполитою 1649*, укр.-польських мирних

переговорів у Зборові (серпень 1649) й Білій Церкві (вересень 1651), на яких прагнув досягти компромісу, обіцяючи привілеї козацькій старшині та зрівняння її в правах із польською шляхтою, чим викликав звинувачення на свою

адресу з Обох СТОРІН.

В.І. Головченко

Китайсько-радянська угода 1924 —

двосторонній договір про заг. принципи для врегулювання питань між СРСР і Китайською Республікою, підписана 31.05.1924 в Пекіні (Китай). Переговори про встановлення рівноправних дип., коне, і торг, відносин між рад. урядом в Росії і Китайською Республікою розпочалися ще в листопаді 1917. Проте лише 14.03.1924 керівниками делегацій сторін на переговорах були парафоровані тексти угод і спільних декларацій про заг. принципи врегулювання кит.-радянських відносин, про Китайську Східну залізницю (КСЗ) і деякі інші питання; однак через втручання США та Франції в остаточне вирішення питання про КСЗ підписання цих док-тів було відкладено. За результатом кит.-радянських переговорів, що відновилися 21.05.1924, була укладена К.-р. у, за якою сторони відновлювали *дипломатичні та консульські відносини*, погоджувалися організувати в місячний термін з часу її підписання конференцію, що мала підготувати нові договори та угоди між двома д-вами на основі рівності, взаємності і справедливості. Всі договори, угоди та інші акти, укладені царським урядом з будь-якою третьою країною, які стосувалися суверенних прав та інтересів Китаю, анулювались та оголошувалися такими, що втратили силу. Сторони зобов'язувалися не укладати жодних дог-рів чи угод, які могли зашкодити суверенним правам чи інтересам одній із сторін, не вести пропаганду проти політ, і соц. системи одна одної і не допускати на своїй території створення чи діяльності будь-яких орг-цій чи груп, метою яких є б-ба проти уряду іншої сторони. У спец. ноті китайського уряду повідомлялося про рішення звільнити з армії та поліції колишніх підданих Російської імп., які становили загрозу безпеці СРСР.

За К.-р. у. передбачалося: провести кит.-радянську конференцію для спільної перевірки кордону між Китаєм і СРСР (до того часу сторони зобов'язалися дотримуватись існуючих кордонів); врегулювати питання судноплавства прикордонними водними шляхами, а також проблему КСЗ на основі рівності і взаємності.

Сторони уклали угоду про тимчасове управління КСЗ, яка оголошувалася комерційним підприємством і мала управлятися двома сторонами на паритетних засадах. СРСР відмовлявся від спец. прав і привілеїв

стосовно всіх концесій, отриманих царським урядом в Китаї. У спец. декларації китайський уряд зобов'язався не передавати ці права і привілеї будь-якій третій д-ві чи орг-ції. СРСР відмовлявся від прав екстериторіальності і коне, юрисдикції в Китаї та погоджувався з тим, що громадяни СРСР, які перебувають на території Китаю, повністю підпадатимуть під китайську юрисдикцію. У спец. декларації СРСР відмовлявся від рос. частини *контрибуції* за втрати під час «боксерського» повстання (бл. 100 млн. рублів), яка за рад. пропозицією мала бути повністю передана на потреби народної освіти в Китаї. Для розподілу цього грошового фонду передбачалося створення змішаної рад.-китайської комісії. Сторони домовились укласти торг, договір і спільно опрацювати митний тариф.

ІД. Коміренко

Китайсько-радянський договір 1937 про

ненапад — двостороння угода, підписана 21.08.1937 в Нанкіні (Китай) терміном на 5 років з можливістю подовження на дворічні періоди, доки одна із сторін не заявить про бажання відмовитись від продовження договору. У 1929 гомінданівські війська захопили Китайську Східну залізницю (КСЗ), яка перебувала під спільним китайсько-рад. управлінням (див. *Китайсько-радянська угода 1924*), що призвело до розриву *дипломатичних відносин* між Китаєм та СРСР. Їх було відновлено у 1932, а після початку япон. агресії 7.07.1937 у Півн. Китаї за пропозицією китайської сторони укладено К.-р. д. Сторони засуджували використання *війни* як засобу вирішення міжнар. спорів і зобов'язалися утримуватися від будь-якого нападу одна на одну як окремо, так і спільно з іншими д-вами; взаємно зобов'язалися не надавати ані прямої, ані опосередкованої підтримки д-вам, які здійснять напад на одну із сторін, і протягом усього конфлікту утримуватися від усяких дій чи укладання угод, що матимуть негативні наслідки для сторони, яка зазнала нападу. 1.09.1938 було підписано китайсько-рад. угоду про позику, за якою Китай отримав у 1938 два кредити на суму 50 млн. дол. кожний, а у червні 1939 за новою угодою Китай одержав кредитів ще на 150 млн. дол.; в рахунок цих кредитів

в 1938-39 СРСР поставив бл. 600 літаків, 100 гармат, понад 8 тис. кулеметів, трансп. засоби, снаряди, патрони тощо. На середину лютого 1939 в Китаї перебувало 3665 рад. військ, спеціалістів, понад 200 з яких загинули у боях проти япон. військ. Договір став основою для надання рад. допомоги Китаю у б-бі ПРОТИ ЯПОН. Окупації.

ІД. Коміренко

Китайсько-радянський договір 1945 про

дружбу і союз — двостороння угода, підписана 14.08.1945 в Москві терміном на 30 років; набув чинності 24.08.1945 і діяв до підписання Китайсько-рад. дог-ру 1950 про дружбу, союз і взаємодопомогу. Сторони зобов'язалися: вести війну проти Японії до повної перемоги і взаємно надавати одна одній всю необхідну військ. підтримку та іншу допомогу в цій війні; не вступати в сепаратні переговори з Японією і без взаємної згоди не укладати з нею *перемир'я* чи мирного дог-ру, здійснювати по закінченні війни спільні заходи, щоб зробити неможливим повторення *агресії* і порушення миру Японією та надати одна одній допомогу у випадку нападу Японії на одну із сторін; працювати в тісному співробітництві після встановлення миру і надавати одна одній екон. допомогу, діючи при цьому у відповідності з принципами взаємної поваги *суверенітету*, територ. цілісності і невтручання у внутр. справи одна одної. Одночасно з К.-р. д. були підписані угоди, які передбачали, що основні магістралі Китайської Чанчунської залізниці (КЧЗ) після вигнання япон. збройних сил із трьох півн.-схід. провінцій Китаю перейдуть у спільну власність СРСР і Китайської Республіки. У спільне використання мав також відійти Порт-Артур як військ.-мор. база, оборона якої доручалася рад. урядові за наявності китайської цивільної адміністрації. Угода про порт Дальній (Даліань) оголошувала його вільним, відкритим для торгівлі й судноплавства всіх країн, з виділенням для передачі СРСР в оренду частини причалів і складських приміщень. Окремою угодою визначалися відносини між рад. головнокомандувачем і китайською адміністрацією після вступу рад. військ на територію трьох півн.-схід. провінцій Китаю у зв'язку зі спільною війною проти Японії. При підписанні К.-р. д. між сторонами відбувся обмін нотами про визнання Китаєм незалежності Монгольської Народної Республіки та про суверенітет його над трьома півн.-схід.

ПРОВІНЦІЯМИ (Маньчжурія).

ІД. Коміренко

Китайсько-радянський прикордонний

конфлікт 1969 — збройні зіткнення між рад. та китайськими військами на о. Даманський на р. Уссурі (приток Амуру) в березні 1969. Ідеолог, суперечка між СРСР та КНР, що стала явною після 20-го з'їзду КПРС (1956), який визначив курс на демократизацію сусп. життя в СРСР і підвищення матеріал. добробуту рад. народу, а в *зовнішній політиці* поставив завдання розрядки міжнар. напруженості і налагодження ділового співробітництва з Заходом, призвела до загострення протиріч між двома д-вами. З 1958 поступово почав змінюватися зовн.-політ. курс КНР, китайська позиція проявлялась у відмінному від СРСР та його союзників баченні шляхів вирішення найважливіших міжнар. проблем. З того ж року пішли на спад рад.-китайські відносини. У 1959 СРСР відмовився передати КНР технологію вир-ва ракетно-

ядерної зброї відповідно до рад.-китайської угоди від 15.10.1957, мотивуючи своє рішення тим, що в разі нападу на КНР третьої д-ви СРСР виступить на боці КНР; влітку 1960 Кремль відкликав із КНР рад. спеціалістів, що ще більше загострило рад.-китайські відносини. Подальше їхнє погіршення було спричинене висуненням КНР територ. претензій до СРСР. Пекін посилався на нерівноправний характер дог-рів, укладених між Китаєм і Російською імп., за якими визначалась існуюча лінія кордону між СРСР і КНР (див. *Айгунський договір 1858, Пекінський російсько-китайський додатковий договір 1860, Лівадійський договір 1879, Петербурзький договір 1881*). У квітні — травні 1962 відбулися перші сутички на рад.-китайському кордоні. У ноті МЗС КНР від 27.09.1963 китайський уряд офіційно підняв питання «про нерівноправні договори».

Після початку в КНР «культурної революції» ще більше загострилось ідеолог. протистояння двох д-ав; керівництво КНР звинувачувало КПРС в ревізіонізмі. У 1967-69 в Пекіні систематичного характеру набули недружні акти та акти насильства щодо співробітників рад. посольства. 25.01.1967 китайські студенти в Москві організували заворушення, яке було придушено силами міліції, студентів вислано з країни. Зростала напруженість на рад.-китайському кордоні. Безпосередньою причиною збройного конфлікту на о. Даманський стали претензії КНР на нього. За Пекінським договором 1860 і картами розмежування, підписаними представниками Росії та Китаю в 1861, кордон між двома д-вами в районі острова було встановлено по китайському березі р. Уссурі, а о. Даманський став невід'ємною частиною рос. території. Під час консультацій з прикордонних питань в 1960 рад. сторона визнала, що відповідно до заг.-прийнятих *норм міжнародного права* кордон має проходити не китайським берегом, а головним фарватером р. Уссурі; в такому разі о. Даманський мав відійти до КНР. Але сторони не уклали нового дог-ру про розмежування, і острів залишався частиною території СРСР. 2.03.1969 китайські війська здійснили спробу за допомогою сили встановити контроль над о. Даманським; збройний конфлікт згодом поширився, зіткнення відбувались також на кордоні провінції Сіньцзян та Казахської РСР. Сутички було остаточно припинено після переговорів 11.09.1969 в Пекіні між *Чжоу Еньлаєм* та головою Ради міністрів СРСР О. Косигінім. Р.-к. п. к. став проявом відкритої конфронтації двох д-ав після 9-го з'їзду КПК (квітень 1969), який оголосив СРСР класово ворожою «соціал-імперіалістичною державою» і «ворогом №1» та закріпив антирад. курс КНР.

щ.Коміренко

Китайсько-російський договір 1896

(таємний) про союз та про побудову Китайської Східної залізниці (КСЗ) підписаний 22.05(3.06).1896 в Москві мін. зак. справ *А. Ло-бановим-Ростовським* та міністром фінансів *С. Вітте*, з рос. сторони, та Надзвичайним і Повноважним Послом Китаю *Лі Хунчжаном*, з китайської сторони. Поразка Китаю в япон.-китайській війні 1894-95 посилила міжнар. контроль над економікою країни. У зв'язку з необхідністю сплачувати *контрибуції* Японії китайський уряд був змушений звернутися до європ. д-ав. Росія використала ці умови для поширення експансії в півн.-схід. районах Китаю. У 1895 було створено Російсько-Китайський банк, що мав забезпечити фінанс. підтримку рос. дипломатії на Дал. Сході. У цей період загострилася б-ба між *великими державами* за сфери впливу та залізничні концесії в Китаї. Рос. уряд звернувся до Китаю з пропозицією продовження Сибірської магістралі через Півн.-Схід. Китай до Владивостока. США, конкурент Росії в цьому проекті, прагнули отримати концесію на будівництво залізниці Кантон-Ханькоу-Пекін і далі на Півн. Схід, яка з'єднала би Півд. та Центр. Китай з північню країни. Проникнення європ. Та

амер. капіталу і товарів у Маньчжурію створювало серйозні загрози для політ. та екон. домінування Росії в Півн. Китаї.

Через дип. активність інших д-ав переговори про надання Росії концесії були перенесені з Пекіна до Москви і відбувалися під час коронації рос. імператора *Миколи II*. У відповідь на надання Китаєм концесії Росія погоджувалася на підписання оборонного союзу проти Японії. Договір укладався терміном на 15 років з можливістю його продовження; за ним у випадку нападу Японії на Китай, Корею чи території Росії у Схід. Азії сторони мали прийти одна одній на допомогу своїми збройними силами. У разі воєнних дій всі порти Китаю були відкриті для рос. військових кораблів. Для полегшення доступу рос. військ щодо виконання положень дог-ру Китай надавав Російсько-Китайському банку концесію на будівництво КСЗ через Амурську та Гірінську провінції Китаю в бік Владивостока. Росія отримала право на транзит своїх військ по залізниці як у воєнний, так і в мирний час. Договір вступав у силу лише після затвердження Китаєм контракту на будівництво та експлуатацію залізниці. 27.08(8.09). 1896 між урядом Китаю та Російсько-Китайським банком було укладено контракт на будівництво та експлуатацію КСЗ, за яким створене «Товариство Китайської Східної залізниці» отримувало право на експлуатацію магістралі строком на 80 років. Уряду Китаю надавалося право викупити залізницю через 36 років після введення її в

експлуатацію. Договір зміцнював військ.-стра-тегічні позиції Росії на Дал. Сході та створював передумови для екон. проникнення Росії в Китай і стримання можливої япон. агресії проти Кореї та Китаю.

М.Л. Миронова

Китайсько-японська війна 1894-95 точилась між Цинською та Японською імперіями за встановлення домінування на Корейському півночі. Після бурж. рев-ції в Японії 1867-68 Корея опинилась в епіцентрі колоніальної політики Токіо на Дал. Сході. Спроби Китаю перешкодити поширенню япон. впливу в Кореї, яка знаходилась у статусі формального васалітету до Китаю, призвели до зростання япон.-китайських протиріч, тимчасового врегулювання яких вдалося досягти за *китайсько-японською конвенцією 1885*. Але у 1890-х із посиленням експансії Японії на Дал. Сході відносини з Китаєм знову загострились. У червні

1894 корейський уряд звернувся до Китаю за військ. допомогою в придушенні селянського повстання. Під приводом захисту своїх громадян Японія відправила в країну військ. частини та висунула корейському урядові вимоги щодо проведення реформ, які призвели б до встановлення фактичного япон. контролю на півострові. Після відмови прокитайського уряду задовольнити вимоги 23.07.1894 в Сеулі за допомогою япон. солдатів був здійснений військ. переворот. 27.07.1894 новий уряд звернувся до Токіо з проханням звільнити країну від китайських військ, і 1.08.1894 Японія офіційно оголосила Китаю війну, хоча япон. військ.-мор. флот розпочав бойові дії проти Китаю ще 25.07.1894. Завдяки перевазі япон. армії та флоту Китай зазнав відчутних поразок на суші та на морі. Єдине велике зіткнення на території Кореї у вересні 1894 під Пхеньяном закінчилось перемогою япон. військ. Із жовтня 1894 бойові дії були перенесені на територію Півн.-Схід. Китаю. До березня 1895 япон. армія захопила Ляодунський півострів, частину Маньчжурії, під загрозою опинився Мукден. Розвиток подій у К.-я. в. мав безпосередній вплив на зміну позицій *великих держав* у регіоні. На початку війни, незважаючи на особливі інтереси Великої Британії в Китаї, посилення Японії розглядалось нею як фактор стримування Росії. Рос. уряд, у свою чергу, обговорював можливість окупації частини китайських територій, що призвело б до неминучого зіткнення з Японією. Обравши шлях дип. тиску, Росія звернулася за допомогою до європ. д-ав. Занепокоєні захопленням япон. армією стратегічних позицій у Кореї та континентальному Китаї, Велика Британія, Росія та Франція в березні 1895 уклали угоду про збереження незалежності Кореї. Перед загрозою англ.-рос. зближення Японія пішла на підписання *Сімоносекського мирного договору 1895*. Війна закінчилась розгромом Китаю; перемога зміцнила позиції Японії в Кореї та створила плацдарм для подальшої територ.

експансії в регіоні.

М.Л. Миронова

Китайсько-японська конвенція 1885 —

двостороння угода, що була підписана 18.04.1885 у Тяньцзині (Китай) і визначала позиції Цинської та Японської імп. у Кореї. Після підписання *Канхваського договору 1876* Японія значно активізувала свої зусилля зі встановлення контролю в Кореї. Водночас, побоюючись надмірного

посилення япон. позицій, Корея у 1883 уклала торг. договір з Китаєм, в якому підтверджувала васальну залежність від нього. Зіткнення інтересів Японії та Китаю призвело до низки урядових переворотів у Кореї в 1884, внаслідок яких спершу до влади прийшов прояпон. уряд, але за кілька днів його було скинуто за допомогою китайських військ. Вирішення корейського питання було винесено на китайсько-япон. переговори, що завершилися підписанням К.-я. к. Згідно з нею обидві сторони зобов'язувалися в 4-міс. строк вивести свої війська з Кореї, а також не надсилати своїх офіцерів як військ. інструкторів. У разі, якщо загострення ситуації в Кореї вимагало введення туди військ однієї із сторін або обох, це мало робитися виключно за попереднім повідомленням іншої сторони та на тимчасовій основі, до вирішення питань, які спричинили введення військ. Події 1884-85 та підписання Конвенції привели до посилення позицій Китаю в Кореї, але водночас створили передумови для відкриття внутр. корейського ринку також для Японії та США, що мали в країні статус найбільшого сприяння.

В.Ю. Константинов

Китаю традиційного дипломатія —

комплекс принципів і практик зовн.-політ. поведінки давніх та середньовічних китайських держав. В основу дип. стратегії традиційного Китаю покладено принцип китаєцентризму, який визначав центральною і єдиною цивілізацією Всесвіту — «Піднебесної» (китайською «Тянь Ся») — «Серединну державу» (китайською «Чжун Го»), тобто власне Китай, де мешкають ханьці (китайці), єдині носії справжньої цивілізації. Всі інші народи вважались згідно з цією доктриною «варварами з людськими обличчями та звірячими серцями», чиї способи життя та соц. орг-ції апріорі не можуть вважатися цивілізованими, оскільки відрізняються від єдиного вірного стандарту цивілізованого життя — китайського. Всі «варвари» поділялися на «заспокоєних» (таких, що продовжують зберігати власну етнокультурну та госп. ідентичність, але вже визнають над собою військ.-політ. панування з боку китайсь-

кого імператора і поступово долучаються до стандартів китайської цивілізації) та «тимчасово бунтуючих» — тих, хто поки що не визнає світового панування китайського імператора, але обов'язково визнає його в перспективі.

До другого типу «варварів» відносили персів, арабів, індійців, японців, а з розширенням геогр. знань у Китаї — африканців і європейців. Іноді на землі «тимчасово бунтуючих варварів» навіть формально призначалися китайські губернатори, які отримували платню і мали штат чиновників, але продовжували жити в Китаї (напр., створена в VII ст. «губернія Персія»).

Відповідно, К. т. д. вважала неприйнятним застосовувати в контактах з «варварами» принцип рівноправності, будуючи відносини з ними виключно у формі данницьких відносин «варварів» із китайським імператором; тому всі дари, з якими приїздили до Китаю інозем. послы чи купці суверенних д-ав, офіційно оголошувались даниною та свідченням «виявлення покірності з боку варварів». Стратегічною метою тогочасної китайської зовн. політики вважалося тотальне окитаєння («Тянь Ся») шляхом поширення на все людство етнополітич.-них, культ.-госп. та реліг.-побутових принципів «Чжун Го». Проте реалізація означеної програми визнавалася справою далекої перспективи, а процес втягнення «варварів» у сферу Китайської держави розбивався на два етапи. На першому — перетворення чергового суверенного народу з числа «тимчасово бунтуючих варварів» на васала, в статусі якого китайці мали наполегливою культуртрегерською політикою долучити означений народ до висот своєї цивілізації (прищепити китайську ієрогліфіку, китаємовне діловодство, китайські одяг, кухню, госп.-во, релігію тощо). На другому — по завершенні процесу цивілізаційної китаїзації — неки-тайський в минулому народ ставав складовою не лише політ. великокитайської спільноти, але й органічною етнокультурною частиною власне великокитайського етносу, приналежність до якого визначалась за Конфуцієм не походженням, а способом життя. Відтоді цивілізаційно-територ. експансія Китаю мала продовжуватись уже на сусідів цього некитайського в минулому народу за тим самим сценарієм. Так у перспективі, згідно з офіц. зовн.-політ. доктриною традиційного Китаю, весь світ мав стати китайським: спочатку політично, а після певного перехідного періоду — і етнокультурно.

Із стратегічними завданнями К. т. д. органічно пов'язувались методи її тактичної реалізації, що ґрунтувались на базовому принципі: «Дружити з далекими варварами проти близьких» (юань цзяо — цзінь гун). Він передбачав,

що традиційний Китай завжди мав вступати в союзницькі відносини тільки з тими народами і д-вами з числа «тимчасово бунтуючих варварів», з якими «Чжун Го» не мала безпосередніх кордонів, аби використати їхню військ.-політ. допомогу для розгрому і поневолення сусідніх «варварських» народів, з якими у власне Китаю був спільний кордон. Після спільної з віддаленим варваром-союзником перемоги над черговими сусідами-варварами останні включалися в політ. структуру Великокитайської імперії. Відтак союзник внаслідок територ. експансії Китаю ставав безпосереднім сусідом, союз із ним автоматично втрачав цінність, а сам він потрапляв до категорії «ворожих близьких варварів», у б-бі з якими Китай шукав наступних союзників із числа віддалених д-ав.

Керуючись цими принципами дип. стратегії і тактики, китайська імперія Хань (206 до н. е. — 220 н. е.) спільно з сяньбіцями і юечжами боролась проти імперії хуннів. Імперія Суй (581-618) спільно з ефталітами та уйгурами воювала проти каганату тюркютів. Імперія Тан (618-907), яка досягла найбільших за історію традиційного Китаю успіхів у територ. експансії, спочатку в союзі з уйгурами, басмалами і карлуками громила тюрків, а згодом спільно з киргизами нищила Уйгурський каганат. Імперія Сун (960-1279) використала для розгрому д-ви киданів союз із чжурчженями, а потім спільно з монголами знищила д-ви тангутів і чжурчженів. Імперія Мін (1368-1644) скористалась ворожнечею монголів-халхасців з півд. монголами (тумети, ордосці й чахари) для поневолення останніх, а імперія Цинь (1644-1911) використала в б-бі з монголами-ойратами (джунгарами) війну останніх із казахами. Звичайно, практична реалізація дип. принципів традиційного Китаю не завжди виказувала свою абсолютну ефективність для країни. Так, розгром киданів китайською імперією Сун в союзі з чжурчженською імперією Цзінь настільки посилив останню, що чжурчжені спромоглись невдовзі завоювати весь Півн. Китай (XII ст.), а знищення д-ви чжурчженів Китаєм у союзі з Монгольською державою Чингіс-хана завершилось у XIII ст. цілковитим завоюванням Китаю монголами.

Доволі утопічною виявилась ідея тотального окитаєння більшості «заспокоєних варварів» (особливо з числа степняків), котрі, як правило, навіть потрапивши під військ.-політ. контроль китайського імператора, зберігали власну етно-мовну, культ.-госп. та реліг. ідентичність. З іншого боку, зовн.-політ. активність традиційного Китаю дозволила зберегти нац. китайську державність, пронісши її навіть крізь часи інозем. завоювань і окупацій, а також сприяла постійному розширенню «Чжун Го» як основного територ. простору китайського етносу на всю територію навколо річкових долин Хуанхе і Янцзи, придатну для аграрного використання і традиційних методів китайського землеробства. Це

забезпечило виживання китайського народу в умовах дефіциту родючих ґрунтів, хронічної перенаселеності та пов'язаних з нею періодичних екологічних ускладнень.

В.Л. Рубель

КІЛЬСЬКИЙ канал — канал міжнародний, який, простираючись на території ФРН, сполучає Балтійське й Північне моря, відкритий для судноплавства у 1896. Довжина К. к. — 98, 7 км, ширина — 102 м, глибина фарватеру — 11,3 м. За результатами *Першої світової війни* відповідно до ст. 380 *Версальського мирного договору 1919* канал було відкрито для торг, суден та військових кораблів усіх д-ав, як у мирний, так й у воєнний час. Лише перебуваючи в стані війни, Німеччина мала право не впустити до К. к. військ, кораблі ворожих держав. Напередодні *Другої світової війни* Німеччина в односторонньому порядку прийняла нормативні акти, які регулюють умови проходження військ, кораблів К. к. За статусом К. к. є частиною території ФРН, його режим визначається нац. законодавством ФРН, а саме — Правилами плавання К. к., виданими у 1939. Канал відкритий для торг, суден усіх д-ав у будь-яку годину після сплати встановленого збору. Інозем. військ, судна можуть проходити каналом на основі дозволу, одержаного дип. шляхом. К. к. скорочує шлях між двома морями на 685 км. Має розширення для розходження зустрічних суден та шлюзи біля обох входів. За рік каналом проходять

бл. 100 ТИС. СУДеН.

В.С.Ржевська

КІМ Єн Нам (Кіт Уоп§ N3111) (1928) - корейський громад.-політ, і держ. діяч. 1963-67 — заст. мін. зак. справ КНДР; 1967-72 — на відповідальній роботі в апараті ЦК правлячої Трудової партії Кореї, з 1972 — депутат Верховних народних зборів КНДР, 1972-83 — зав. міжнар. відділом ЦК ТПК, водночас 1975-83 — секр.

ЦК ТПК, з 1978 — чл. політкомітету ТПК. 1983-98 — мін. зак. справ КНДР; активний прибічник розігрування «ядерної карти» задля виведення країни з міжнар. ізоляції при збереженні правлячого режиму, учасник підготовки і підписання Рамкової угоди між КНДР і США 1994 про невихід Пхеньяна з *Договору про нерозпо-всюдження ядерної зброї 1968* та відкриття його ядерних об'єктів для інспекцій *Міжнародного агентства з атомної енергії* в обмін на фінансування міжнар. консорціумом спорудження 2-х легководневих реакторів і щорічні поставки 500 тис. т нафти. З вересня 1998 — голова президії Верховних народних зборів КНДР — вищого законодавчого органу в країні, на нього також покладені

дип. функції та прийом *вірчих грамот*.

в.і. Головченко

КІМ Ір Сен (Кіт 11 Бип§, справжнє ім'я — Кім Сон Чжу) (12.04.1912, поблизу Пхеньяна — 8.07.1994, Пхеньян) — корейський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї, що, рятуючись від япон. окупації, змушена була емігрувати до Маньчжурії. По закінченні китайської школи 1929 вступив до підпільного маркс. гуртка. З 1932 брав активну участь у партиз. антияпон. б-бі в провінції Гірін, взяв нове ім'я на честь її корейського героя. 1940 відступив на територію СРСР, влітку 1942 у званні капітана Червоної Армії призначений командиром корейського батальйону 88-ї окремої стрілецької бригади, де проходили підготовку кадри для заміщення адмін. посад у Китаї й Кореї після вступу рад. військ. Наприкінці вересня 1945 відряджений до Пхеньяна для орг-ції комуніст, влади на півночі Корейського піво-ва, з жовтня 1945 — відповідальний секр. Північнокорейського оргбюро Комуністичної партії Кореї, з лютого 1946 — голова Народного комітету (уряду) Півн. Кореї, 9.09.1948-28.12.1972 - Прем'єр-міністр КНДР, 28.12.1972-8.07.1994 — Президент КНДР, водночас 3.09.1948-8.07.1994 — ген. секретар правлячої Трудової партії Кореї, керівник Комітету її ЦК з військ, справ, Держ. к-ту оборони і Держ. політ, бюро безпеки. Ініціатор силового об'єднання півострова під зверхністю комуніст, влади, що призвело до *Корейської війни 1950-53* і дип. ізоляції КНДР. Наприкінці 50-х звільнився від політ, залежності від КНР і СРСР, зайняв позицію рівновіддаленості від Пекіна і Москви у міжнар. справах, звинувачуючи останню у «ре-

візіоністському примиренні з імперіалізмом», надавав суттєву військ.-фінанс. допомогу радикальним нац.-визв. рухам в афро-азіатських країнах. Перетворив КНДР у монолітну воєнізовану д-ву з украй централізованою промисловістю, одержавленим с. г-вом і поліцейським контролем за населенням; маркс.-ленінську ідеологію замінив націоналістичним ученням «чучхе» (корейською — «сам господар свого тіла») з наголосом на досягненні екон. самодостатності країни, всебічної нац. безпеки і чистоти культури від запозичень. На рубежі 80-90-х це призвело до даремної розтрати фінанс. і трудових ресурсів, стало причиною істотного зниження темпів розвитку, викликало в народному госп-ві кризові явища.

В.І. Головченко

КІМ ЧЄН Ір (Кіт Їп§ II) (16.02.1942, с. В'ятське, Хабаровський край РРФСР) — корейський громад.-політ, і держ. діяч, син *Кім Ір Сена*, закінчив Пхеньянський держ. ун-т ім. Кім Ір Сена (1964); виховувався як спадкоємець батьківської влади. З 1973 — секр. ЦК ТПК, з 1974 — член її політбюро, з жовтня 1980 — чл. президії політбюро ЦК ТПК і Центр, військ, комітету ТПК, з грудня 1991 — верховний головнокомандувач Корейської народної армії, маршал (1992), з квітня 1993 — голова Державного

комітету оборони КНДР, переобраний у вересні 1998 сесією Верховних народних зборів зі збереженням посади голови Державного комітету оборони, що була проголошена найвищою в країні. Прагнучи забезпечити міжнар.-прав, легітимність власного тоталітарного режиму, в розвиток Рамкової угоди між КНДР і США 1994 пішов на укладення в грудні 1995 домовленості про постачання Пхеньяну Сеулом легководневих реакторів. Водночас продовжив здійснення ядерної програми, що увінчалася успішним випробуванням у серпні 1998 балістичної ракети середньої дальності «Тепходон» з радіусом дії 1,7-2 тис. км та завершенням роботи над створенням ракети «Тепходон-2», яка, за даними амер. розвідки, може мати дальність польоту до 6 тис. км. На поч. жовтня 2002 офіційно зізнався в тому, що в порушення угоди 1994 не припинив реалізацію ядерної програми, і 10.01.2003 вивів КНДР із *Договору про нерозповсюдження Ядерної Зброї 1968.*

В.І. Головченко

КІНАХ Анатолій Кирилович (4.08.1954 с. Бра-тушани, Молдавська РСР) — укр. громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив Ленінградський суднобудівний ін-т (1978), інженер-суднобудівник. У 1978-92 працював на судноремонтному та суднобудівному заводах Таллінна та Миколаєва, пройшов шлях від докмайстрадо нач. вирва заводу. У 1990 обраний депутатом ВР України 1 скликання, чл. Комісії з питань екон. реформи й управління народного госп-ва. 1992-94 — представник Президента України в Миколаївській обл., голова облдержадміністрації; 1994-95 — голова Миколаївської облради народних депутатів; 1995-96 — віце-прем'єр-міністр України з питань пром. політики. З 1996 — радник Президента України з питань пром. політики; голова укр. частини укр.-япон. Комісії; президент Українського союзу промисловців і підприємців. З травня 1997 — чл. Міжвідомчої Ради з реалізації програм екон. реформ; чл. робочої групи з розробки пропозицій зі стимулювання інвестиційної діяльності в Україні; чл. оперативної міжвідомчої комісії з питань подолання кризи платежів; чл. Єдиної робочої групи з узгодження проектів законів України та інших законодавчих актів з питань реформування податкової системи. З червня 1997 — 1-й заст. голови ради Міжнар. конгресу промисловців і підприємців. З липня 1997 — чл. Вищої екон. ради Президента України, голова Міжвідомчої координаційної ради з приватизації стратегічно важливих пром. підприємств. З вересня 1997 — чл. Національної ради України з питань якості. У березні 1998 — обраний народним депутатом України 3-го скликання, голова Комітету з питань пром. політики; з серпня по грудень 1999 — 1-й віце-прем'єр-міністр України; з лютого 2000 — голова Партії промисловців та підприємців України. 29.05.2001-21.11.2002 — Прем'єр-міністр України. З 4.09.2003 — голова Федерації роботодавців України.

Л.В. Губерський

КІУТСЬКИЙ ПРОТОКОЛ до рамкової Конвенції ООН про зміни клімату (КЗК) — підписаний 11.12.1997 у Кіото (Японія) представниками 84 держав під час третьої Конференції держав-учасників КЗК. До нього приєдналась 121 д-ва. К. п. ратифікований 36 д-вами (2004). Оскільки зобов'язання щодо стабілізації концентрації парникових газів у атмосфері, взяті державами-учасниками за КЗК (див. *Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку 1992*)

обмежувались 2000 та були визнані недостатніми, під час Кіотської конференції в грудні 1997 консенсусом був прийнятий К. п., що визначав подальше скорочення обсягів викидів парникових газів. У К. п. в юридично зобов'язуючій формі передбачено заг. середнє зниження обсягів викидів 6 основних парникових газів упродовж 2008-12 на 5% порівняно з показниками 1990 для країн із розвинутою та перехідною економікою; зафіксовано конкретні зобов'язання щодо зниження викидів для окремих д-ав: США — 7%, Японія та Канада — 6%, *Європейський Союз* — 8%, Росія та Україна — 0% тощо; закладено орг.-прав. механізми для сприяння у вирішенні завдання скоротити обсяг викидів парникових газів («механізм чистого розвитку» передбачає передачу країнам, що розвиваються, сучас. технологій енергозбереження), у реалізації спільних проектів, які дозволяють скоротити обсяги викидів, у торгівлі квотами на емісію тощо.

На 4-й конференції держав-учасниць КЗК у листопаді 1998 в Буенос-Айресі (Аргентина) був прийнятий «План дій Буенос-Айреса», у якому визначені напрями подальшого співробітництва з формування механізмів реалізації К. п. Завершено формування механізму його імплементації на 7-й конференції держав-учасниць КЗК, що проходила в листопаді 2001 в Марраке-ші (Марокко). Було домовлено про неврахування в нац. квотах розвинених д-ав обсягів викидів, які поглинаються лісовими масивами на їхній території, а також про порядок надання юридично зобов'язального характеру процедурі дотримання К. п. після його ратифікації. Для набуття чинності необхідна ратифікація К. п. не менше 55 д-вами, у т. ч. найрозвиненішими економічно, частка яких складала не менше 55% заг. обсягу викидів станом на 1990. У березні 2001 США заявили про своє рішення не брати участі

В К. П.

В.Ю. Константинов

КІПШЕН (Кірşеп) Шехкхолєн (1945) — інд. дипломат. 1974-76 — аташе, помічник секр. МЗС Індії; 1976-79 — 2-й, 1-й секр. посольства (Верховного комісаріату) в Малайзії; 1979-80 — 1 -й секр., спец. помічник

посла у Великій Британії; 1980-1982 — тимчасовий повірений у справах Індії в Суринамі; 1982-84 — заст. нач. управління МЗС; 1984-87 — 1-й секр., заст. посла в Австралії; 1987-90 — заст. посла в Нігерії, тимчасовий повірений у Камеруні;

1990-94 — посол Індії в КНДР; 1994-97 — посол у Зімбабве; 1998-2002 — посол у Новій Зеландії. 2002 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Індія в Україні.

В.І. Головченко

Кіпріану (Кургіапои) Спірос (28.10.1932 Ліма-сол, Кіпр — 12.03.2002 Нікосія, Кіпр) — кіпрський громад.-політ, і держ. діяч. Став речником архієпископа *Макаріоса* після його обрання в 1950 архієпископом кіпрської церкви та етнархом (нац. лідером) грец. населення острова. З проголошенням на Кіпрі республіки в 1960 призначений мін. закр. справ, у травні 1972 був змушений піти у відставку за наполяганням військ, хунти Греції; вступив до Демократичного фронту — найпопулярнішої партії греків-кіпріотів. У результаті виборів 5.09.1976 у півд. частині Кіпру було сформовано новий парламент грец. частини острова, в якому Демократичний фронт посів 21 місце з 35, а К. став спікером парламенту. Після смерті Макаріоса 3.08.1977 автоматично зайняв посаду діючого Президента Кіпру. 31.08.1977 односторонньо обраний президентом на засіданні Палати представників. Продемонстрував силу волі, відкинувши шантаж з боку таємної екстремістської групи ЕОКА-В, яка 14.12.1977 викрала 19-річного сина К. Ахілесса і погрозувала його вбити, якщо президент не змінить політику. К. заявив, що готовий пожертвувати сином, але не країною. Ахілесса пізніше було звільнено, а 22 керівники ЕОКА-В було заарештовано. У січні 1978 та лютому 1983 переобрався на 5-річні презид. терміни. Добився швидкого екон. зростання на півдні Кіпру, але не зміг просунути вперед у вирішенні *Кіпрської проблеми*. Програв презид. вибори в лютому 1988. Займав посаду спікера Палати представників 1996-2001.

М.С. Каменецький

Кіпрська конвенція 1878 — таємна брит.-тур. антирос. конвенція «про оборонний союз», підписана 4.06.1878 в Стамбулі, напередодні відкриття *Берлінського конгресу 1878*. За її умовами Велика Британія отримувала право окупувати Кіпр і контролювати проведення тур. урядом реформ у Малій Азії. К. к. містила зобов'язання Лондона надати Туреччині військ, допомогу у випадку, якщо Росія, утримавши за собою Батум, Ардаган і Каре, що перейшли до неї в результаті рос.-тур. війни 1877-78, зробить нові спроби територ. придбань у Малій Азії. Однак це зобов'язання носило суто формальний характер, оскільки ще 30.05.1878 Велика Британія уклала з Росією таємну угоду, в якій визнавала права останньої на Батум, Ардаган і Каре, а Росія відмовилася від нових придбань в Малій Азії. Після вступу Туреччини в *Першу світову війну* на боці Німеччини Велика Британія 5.11.1914 оголосила про *анексію* Кіпру і анулювала К. К.

В.М. Вооленко

Кіпрська проблема — комплекс проблем етнополітичного характеру у відносинах між грец. і тур. частинами населення о. Кіпр. У повоєнний період греки-кіпріоти розпочали політ, агітацію за нац. самовизначення й об'єднання з Грецією. Коли Велика Британія відхилила цю вимогу, Нац. орг-ція кіпрських борців (ЕОКА) у квітні 1955 розгорнула партиз. війну проти британців, яка протягом наступних років набула значного розмаху. У червні 1958 Велика Британія оголосила «План партнерства», який передбачав надання більшої автономії грец. і тур. громадам у внутр. справах при збереженні брит. суверенітету над Кіпром. Туреччина прийняла цей план, але Греція і провідник грец. опору на острові, голова православної церкви Кіпру архієпископ *Макаріос* відхилили його. Британія була змушена погодитися надати незалежність острову за умови забезпечення її стратегічних інтересів у регіоні, а 11.02.1959 у Цюриху Греція і Туреччина дійшли згоди щодо структури влади в Республіці Кіпр. 19.02.1959 в Лондоні була підписана угода між Грецією, Туреччиною, Великою Британією, архієпископом Макаріосом і доктором Фазілем Кучуком, що представляли відповідно громади грец. і тур. кіпріотів. Вона передбачала надання Кіпру незалежності, визнавала можливість його об'єднання з Грецією, а для забезпечення стратегічних інтересів Лондона залишала за ним дві військ. бази. Гарантами незалежності нової д-ви ставали Велика Британія, Греція і Туреччина. 16.04.1960 була проголошена незалежність Кіпру, того ж року він був прийнятий в *Організацію Об'єднаних Націй*, 1961 став членом *Співдружності Націй*.

Конституція Кіпру проголосила респ. правління на чолі з президентом, якого обирає грец. громада, і віце-президентом, якого обирає тур. громада, термін їхніх повноважень становив 5 років. Було забезпечене фіксоване кількісне

представництво двох спільнот в усіх урядових структурах, *включно з урядом* — 70% греків і 30% турків. Законодавчу владу уособлювала Палата представників із 80 членів, що обиралися терміном на 5 років роздільно кожною громадою (56 від греків-кіпріотів і 24 від турків-кіпріотів). Грец. й тур. депутати отримали право сепаратно приймати рішення з питань, пов'язаних з виборчим законодавством, введенням

мита і податків для кожної з громад. У грудні 1959 Президентом Кіпру був обраний архієпископ Макаріос, а віце-президентом — доктор Фазіль Кучук. Але у грудні 1963 відбулося розмежування грец. і тур. громад. Конституція 1960 залишалася чинною, однак турки-кіпріоти відмовились брати участь у роботі держ. органів. Загострилися протиріччя з К. п. і між Грецією та Туреччиною, які погрожували ввести свої війська на острів. Згідно з рез. *Ради Безпеки* <X>#№186 від 4.03.1964, на Кіпр були направлені *Збройні сили ООН* з підтримки миру. 1968 почалися переговори між двома громадами: греки-кіпріоти виступали за збереження держ. єдності, турки-кіпріоти — за федерат. систему. У 1973 Макаріос був знову обраний президентом, але 15.07.1974 на острові за підтримки військ, хунти Греції був здійснений військ. переворот, Макаріоса усунено від влади. 20.07.1974 на острові висадилися тур. війська, які зайняли 37% території Кіпру; внаслідок числених збройних сутичок між сторонами бл. 200 тис. греків-кіпріотів і 40 тис. турків-кіпріотів стали біженцями. У лютому 1975 в тур. зоні була проголошена Федеративна Турецька Держава Республіки Кіпр, а в листопаді 1983 — Турецька Республіка Північного Кіпру (ТРПК), яку визнала лише Туреччина; 1985 тут була прийнята власна конституція. Зв'язки між обома частинами країни фактично перервалися. У 80-і намітилась певна розрядка у відносинах між обома частинами Кіпру, 1984 ТРПК в принципі погодилася на передачу грекам анклаву Вароша-Мараш, вивід інозем. військ (турецьких і грецьких), відкриття міжнар. аеропорту в Нікосії й обговорення проблем свободи пересування, вільного вибору місця проживання та захисту прав власності. Прийняття цих принципів було поставлено в залежність від згоди кіпрського керівництва на визначення терміну «федерація» як утворення, в котрому кожна громада буде зберігати за собою високий ступінь автономності в питаннях, що за Конституцією 1960 належали до *компетенції центр, уряду*. У травні 1989 були *відведеш війська з 24 прикордонних* постів на «зеленій лінії», що розділяла Нікосію; на острові залишився 2,3-тисячний контингент ООН і близько 20 тис. тур. вояків.

У 1992 Генеральний секретар ООН *Б. Бутрос-Галі* запропонував план урегулювання, який передбачав створення на Кіпрі федерат. республіки з президентом — представником греків-кіпріотів і віце-президентом — представником турків-кіпріотів. ТРПК відхилила пропозиції, зажадавши, щоб кожна з зон острова була суверенною. 1993 на виборах Президента Кіпру переміг Г. Клірідес, який займав жорсткі націоналістичні позиції, греки-кіпріоти також відкинули пропозиції ООН, переговорний процес між двома громадами фактично було заморожено. Найважливішим аспектом політики Кіпру в 90-і стали відносини з *Європейським Союзом*. Республіка Кіпр подала заяву про вступ в ЄС 1990, переговори з цього питання були призначені на січень 1998. ТРПК заявляла, що буде протидіяти прийняттю Республіки Кіпр до ЄС, поки Туреччина не увійде до його складу. З 1997 ЄС здійснив численні дип. спроби знайти вихід з цього глухого кута, але усі вони завершилися невдачею. У результаті ЄС ухвалив рішення, згідно з яким Республіку Кіпр (тобто, грец. частину острова) було прийнято окремо 1.05.2004; у відповідь ТРПК заявила, що буде змушена піти на ще більш тісну інтеграцію з Туреччиною.

Наприкінці 90-х загострилося військ.-політ. протистояння двох частин острова, Греції та Туреччини. 1997 уряд Республіки Кіпр повідомив про свій намір придбати в Росії комплекси ППО з радіусом дії 150 км і розмістити їх біля міста Пафос; розгорнулася кіпрська «ракетна криза». Туреччина оголосила про намір збільшити до 35 тис. чол. свій військ. контингент у ТРПК. У свою чергу, збройні сили Республіки Кіпр були тісно інтегровані з грецькими. ТРПК підписала 1998 нові екон. угоди з Туреччиною, що привели до поглиблення їх екон. інтеграції.

М.С. Каменецький

Кіпр'яков Павло Олексійович (23.01.1954, Київ) — укр. гідрогеолог, науковець, дипломат. У 1977 закінчив Одеський держ. ун-т імені І. Мечникова, за спеціальністю інженер-гео-лог-гідролог, кандидат геолого-мінералогічних наук; 1999 — курси в Дипломатичній академії

МЗС РФ. У 1977 — інженер Укр. дніпрового водного госп-ва Мін-ва водного госп-ва УРСР. 1977-80 — аспірант, 1980-83 — молодший наук. співробітник Ін-ту геології АН УРСР. 1983-85 — наук. працівник-консультант наук.-орг. відділу Президії АН УРСР. 1985-88 — наук. секретар наук.-дослідного центру Рогбане-Конакрі (Гвінейська Республіка). 1988-91 — наук. працівник-консультант, провідний спеціаліст Управління міжнар. зв'язків Президії АН УРСР. 1991-93 — старший наук. співробітник, наук. секретар наук.-дослідного центру Рогбане-Конакрі (Гвінейська Республіка). 1993-96 — 1-й секр. відділу країн СНД та Балтії Управління двосторонніх відносин; т. в. о. зав. відділу двосторонніх відносин з РФ 1-го тери-тор. управління; 1-й секр., радник, в. о. зав. відділу, зав. відділу Росії Управління країн СНД МЗС України. 1996-99 — радник-посланник Посольства України в РФ. 1999-2001 — в. о. начальника, нач. 1-го територ. управління Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України. У вересні 2001 — жовтні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Македонія.

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

КІССІНДЖЕР (K188Inşeg, справжнє ім'я — Хайнц Кіссінгер) Генрі Альфред (27.05.1923, Фюрт, Баварія) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат і політолог. Нар. в сім'ї вчителя гімназії, що внаслідок нацистських переслідувань євреїв 1938 емігрувала до Франції, а потім до США. Бакалавр Гарвардського ун-ту (1950), д-р політології (1954), у дисертації про дипломатію часів *Віденського конгресу 1814-15* спирався на *баланс сил концепцію* як первинний і основний засіб збереження порядку. 1951-69 — викладач Гарвардського ун-ту, водночас консультант Об'єднаного комітету начальників штабів родів військ (1956-60), Ради нац. безпеки США (1961-62), Агентства з контролю над озброєннями і роззброєнням США (1961-68), держдепартаменту і посла США в Півд. В'єтнамі (1965-69). Виступив одним із теоретиків *політичного реалізму*, обстоював безпідставність «масованої відплати» *доктрини*. Натомість стверджував, що володіння ядерною зброєю, крім цілком воєнного, має велике політ. значення, а загроза ядерного удару є надійним стримуючим чинником для будь-якого агресора, тому ядерна зброя сприяє зміцненню миру.

1969-74 — помічник президента Р. Ніксона з нац. безпеки, 1973-77 — *державний секретар США*; ініціював політику розрядки у відносинах із СРСР, що привела в листопаді 1969 до початку переговорів щодо обмеження стратегічних наступальних озброєнь і підписання *американсько-радянської угоди про заходи по зменшенню небезпеки виникнення ядерної війни 1971*, 26.05.1972 — безстрокового Договору про обмеження систем протиракетної оборони (Договір про ПРО, дозволяв прикриття кожною стороною не більше ніж 200 протиракетами лише двох районів радіусом 150 км) і Договору про обмеження стратегічних озброєнь 1972 (див. *Обмеження стратегічних озброєнь процес*), безстрокової *американсько-радянської угоди міме СРСР та США про запобігання ядерної війни 1973*, 03.07.1974 Договору про обмеження підземних випробувань ядерної зброї і додаткового протоколу до Договору про ПРО (передбачав скорочення районів розташування систем ПРО з двох до одного і зменшення кількості протиракет до 100 для кожної сторони). Забезпечив нормалізацію амер.-китайських відносин і проведення офіц. візиту Р. Ніксона в Пекін у лютому 1972; відіграв вирішальну роль у реалізації політики «в'єтнамізації» війни в Індокитаї та успішному завершенні *Парижських переговорів про врегулювання у В'єтнамі 1968-73*, за що разом із представником ДРВ Ле Дик Тхо отримав *Нобелівську премію миру*. Активно використав «човникову дипломатію» для розблокування бл.-схід. конфлікту після *арабо-ізраїльської війни 1973*. З 1977 — викладач Ін-ту міжнар. відносин при Джорджтаунському ун-ті (Вашингтон), керівник фірми із політ. консультацій приватних компаній, політиків і бізнесменів.

Твори: «Ядерна зброя і зовнішня політика» (1957), «Необхідність вибору» (1961), «Неспокійне партнерство» (1965), «Роки в Білому домі» (1979), «Роки зрушення» (1982), «Дипломатія» (1997), «Чи потрібна Америці дипломатія?» (2001).
В.І. Головченко

КІСТЯКІВСЬКИЙ Ігор Олександрович (1876, Київ — 1941, Париж) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, правник. Нар. в сім'ї відомого вченого-криміналіста й історика права. Закінчив юрид. ф-т Київ. ун-ту ім. Св. Володимира, навчався в ун-тах Німеччини. В юнацькі роки зблизився з діячами укр. громадівського руху (В. Антонович, П. Житецький, В. Науменко та ін.), що

вплинуло на формування його позиції в нац. питанні; по поверненні на батьківщину обраний доцентом Київ. ун-ту. З 1903 займався адвокатською практикою і викладав у Моск. ун-ті, 1910 — звільнився на знак протесту щодо реакційної політики міністра освіти Л. Кассо, 1910-17 — викладав у Моск. комерційному ін-ті, матеріально підтримував часопис «Украинская Жизнь». У травні — жовтні 1918 — держ. секретар гетьманату П. Скоропадського, водночас 23.05-10.08.1918 — заст. голови делегації Української Держави на *українсько-російських мирних переговорах 1918*, активно відстоював її нац. інтереси; 14.11-14.12.1918 — міністр внутр. справ Української Держави, згодом — в еміграції у Стамбулі й Парижі.

Твори: «Боргова відповідальність спадкоємця в римському праві» (1900); «Поняття про суб'єкт права» (1903).

В.І. Головченко

Кішфа/іВі Янош (1942, Боцонад, Угорщина) — угорський дипломат. Закінчив Київ. політехнічний ін-т за фахом «інженер-механік» (1966); 1967-69 — інженер-механік заводу «Ікарус»; 1969-73 — секр. районного к-ту молодіжної орг-ції Угорської Соціалістичної Робітничої Партії (УСРП) в Будапешті; 1973-87 — політ. працівник відділу закорд. справ ЦК УСРП; 1987 — заст. нач. 6-го територ. управління МЗС Угорської Народної Республіки; 1987-1990 — посол Угорської Республіки в Норвегії; 1990-91 — заст. нач. 1-го територ. управління МЗС; 1991-92 — заст. нач. Протокольного управління МЗС; 1992-96 — гол. радник Протокольного управління; 1996-97 — нач. Протокольного управління МЗС Угорщини. 1997-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Угорської Республіки в Україні. *РА.*

Кривонос

Юіарендон (Сіагепсіоп) Джордж Вільям Фредерик Вільєрс (12.01.1800, Лондон — 27.06.1870, Лондон) — брит. держ. діяч, дипломат, граф; віг (пізніше — ліберал). На дип. службі з 1820: у 1820-23 — аташе в брит. посольстві в Санкт-Петербурзі, 1833-39 — посол Великої Британії в Мадриді. У 1839-41 — лорд-хранитель печатки, 1846 — міністр торгівлі, 1847-52 — лорд-намісник Ірландії, жорстоко придушив

Ірландське нац.-визв. повстання 1848. У 1853-58, 1865-66 та 1868-70 — мін. зак. справ. Прагнути послаблення позицій Росії в районі Середземного моря, підштовхував Туреччину до війни з нею. У ході *Кримської війни 1853-56* підтримав ідею *Г. Пальмерстона* про поділ Росії.

Р.А. Кривонос

Кларк (Сіагк) Хелен (26.02.1950, Гамільтон, Нова Зеландія) — новозеландський громад.-політ. і держ. діяч; 1971 — вступила до Лейбористської партії, з 1981 — депутат парламенту; 1984-87 — очолювала комітет закорд. справ і оборони, активно сприяла набуттю Новою Зеландією 1984 статусу *зони, вільної від ядерної зброї*, і прийняттю закону, що забороняв заходити ядерним суднам до портів країни 1987, а також розробленню й підписанню *Договору про створення зони, вільної від ядерної зброї, у південній частині Тихого океану 1985*; 1986 — удостоєна щорічної Нагороди миру Данської фундації миру. 1987-89 — міністр житлового будівництва, 1989-90 — віце-прем'єр і міністр праці та охорони здоров'я, 1990-93 — заст. лідера парл. опозиції, в грудні 1993 обрана головою Лейбористської партії, з 10.12.1999 — Прем'єр-міністр

НОВОЇ Зеландії.

В.І. Головченко

Клас (Сіаез) Віллі (24.11.1938, Хасселт, Бельгія) — бельгійський громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. 1964 — обраний до міської ради Хас-селта, з 1968 — депутат Палати представників від Соціалістичної партії; 1972-73 — міністр освіти; 1973-74, 1977-82 і 1988-92 — міністр економіки, водночас 1979-82 і 1988-92 — віце-прем'єр; 1983-88 — держ. міністр. 1992-94 — віце-прем'єр і мін. зак. справ, голова Партії європ. соціалістів в Європарламенті. 29.09.1994 — рекомендований міністрами зак. справ країн *ЯАТО* на посаду Ген. секретаря НАТО після раптової смерті *М. Вер-нера*; 17.10.1994 — отримав офіц. призначення, але 20.10.1995 змушений був подати у відставку, в зв'язку зі звинуваченням Соціалістичної партії в отриманні хабарів від італ. авіакомпанії «Аугус-та» в 1988.

в.і. Головченко

Клаузула — особливо важливе положення в *договорі міжнародному* або окрема прав, концепція. Найвідомішими є К. про збереження існуючого стану (К. гебіі8 зіс діапіїбі8); визнання юрисдикції міжнар. судів (юрисдик-ційна К.); відповідальності третьої особи в мор. перевезеннях (гімалайська К.); надання д-вою інвесторові гарантій щодо непоширення на зроблені інвестиції майбутніх податкових, валютних змін (стабілізаційна К.); відмови

зарубіжного інвестора звертатись за дип. захистом своєї країни для врегулювання спорів із д-вою, в якій здійснюються інвестиції (К. Каль-во); вибору права д-ви для регулювання відносин за дог-ром (контрактом) тощо.

Д.І. Кулеба

Клаус (Кіаш) Вацлав (19.06.1941, Прага) — чеський громад.-політ. і держ. діяч, науковець. Закінчив Празьку школу економіки за фахом «економіка зовнішньої торгівлі» (1963), навчався на курсах менеджменту зовн.-екон. діяльності в Італії (1966) і США (1969), кандидат екон. наук (1968). 1963-70 — наук. співробітник Ін-ту економіки Чеської АН; 1987-89 — працівник Ін-ту прогнозування Чеської АН, проф. фінансів Празької школи економіки (1995). У грудні 1989 призначений міністром фінансів Чехословацької Федеративної Республіки, у жовтні 1991 — віце-пре-м'єр, водночас у квітні 1991 виступив співзаснов-ником правоцентристської Громадянської демокр. партії, яку очолював до грудня 2002. 2.07.1992-17.12.1997 — Прем'єр-міністр Чеської Республіки (1.01-02.02.1993 — виконував обов'язки президента). 1998-2003 — голова Палати депутатів Національних зборів Чехії; 28.02.2003 — обраний Президентом Чеської Республіки. У зовн. політиці, насамперед, здійснює курс на завершення інтеграції країни в *Європейський Союз 2004* і активізацію її учаСТІ В *НА ТО*.

Л.В. Губерський

КлейТОНа-Булвера ДОГОВІР — див. *Американсько-англійський договір про Панамський канал 1850*.

Клемансо (Сіетепсеаи) Жорж Бенжамен (28.09.1841, Муїрон-ан-Паре, Вандея — 24.11.1929, Париж) — франц. громад.-політ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї лікаря. Закінчив мед. ф-т Сорбонни (1865), д-р медицини (1866), брав активну участь у респ. опозиції. 1871-93 — депутат Національних зборів, лідер фракції радикалів, з 1902 — сенатор (з перервами), завоював репутацію самовідданого республіканця і безстрашного полеміста — «руйнівника міністерств» (за що отримав прізвисько «Тигр»). У березні — жовтні 1906 — міністр внутр. справ; 26.10.1906-24.07.1909 — Прем'єр-міністр Франції, відіграв важливу роль у створенні *Антанти* і встановленні франц. протекторату над Марокко; після виходу у відставку сконцентрував зусилля на протистоянні з Німеччиною, виступаючи з цих

позицій у сенаті та пресі. 16.11.1917-20.01.1920 — Прем'єр-міністр (глава «кабінету перемоги») і військ. міністр Франції, твердо здійснював курс на доведення *Першої світової війни* до переможного завершення, переконав уряд США відрядити війська до Європи. Голова *Паризької мирної конференції 1919-20*, прагнув встановлення гегемонії Франції в Європі шляхом закріплення за нею Саарського бас. і всього лівого берега Рейну, відіграв значну роль у виробленні *Версаль-ського мирного договору 1919*. Після

поразки в б-бі за презид. посаду з П. Дешанелем відійшов від політ, діяльності й зосередився на літературній.

Твори: «Демосфен» (1926), «Вечірні думки» (1927), «Клод Моне» (1928), «Реконструкція в Америці: 1865-1870», «Велич і злиденність перемоги» (1930).

РА. Кривонос

Клерк (Кієгк) Фредерік Віллем де (18.03.1936, Йоганнесбург) — півд.-африк. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї провідного діяча Націоналістичної партії (НП). Закінчив юрид. ф-т Почеф-струмського ун-ту (1958); з 1961 займався адвокатською практикою, професор адмін. права в Почефструмському ун-ті, 1972 — обраний до парламенту від НП, 1979-82 — міністр шахт і енергетики, 1982-85 — міністр внутр. справ, 1984-89 — міністр нац. освіти і планування. У 1989 у зв'язку з хворобою *П. Боти* обраний головою НП, 15.08.-20.9.1989 — виконуючий обов'язки Президента, 20.09.1989 — 10.05.1994 — Президент ПАР. У внутр. політиці ініціював 5-річну програму демокр. реформ, спрямованих на демонтаж *апартеїду*. 2.02.1990 легалізував Африканський національний конгрес (АНК), Панафриканський конгрес і звільнив *Н. Манделу*, того ж місяця зупинив військ, ядерну програму (демонтаж ядерних зарядів тривав до кінця червня 1991), 10.07.1991 приєднався до *Договору про нерозпо-всюдження ядерної зброї 1968*; на референдумі серед білого населення в березні 1992 дістав підтримку політики реформ від 69% виборців. 1993 — уклав угоду з керівництвом АНК про створення перехідного уряду на партнерських засадах на 5-річний термін, починаючи з травня 1994. Разом із *Н. Манделою* удостоєний *Нобелівської премії миру* за співпрацю у встановленні нерасової демократії в ПАР. З 10.05.1994 — 2-й віце-президент в уряді нац. єдності *Н. Мандели*. У червні 1996 пішов у відставку, щоб зайнятися перетворенням НП у багаторасову опозиційну партію, але наступного року залишив політ, діяльність.

В.І. Головченко

Климпуш Орест Дмитрович (14.02.1941, с. Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл.) — укр. держ. діяч, науковець. У 1964 закінчив Київ, автомобільно-дорожній ін-т; кандидат техн. наук. У 1965 — інженер Хустської автобази Головлівбуду; 1967-70 — аспірант Київ, автодорожнього ін-ту. З 1971 — інженер, молодший наук, співробітник, старший наук, співробітник, завідувач сектора Державного НДІ транспорту, 1977-88 — заст. дир. з наук, роботи, а з 1988 — дир. Державного НДІ транспорту — ген. директор ВО «Автотранспорт». 1992-94 — міністр транспорту України; 1994-97 — народний депутат України, голова підкомісії Комісії Верховної Ради з питань паливно-енергетичного комплексу, транспорту і зв'язку. У грудні 1997-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Угорській Республіці, представник України в Дунайській комісії, одночасно, в березні 1998-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Словенія за сумісництвом.

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

КЛІНТОН (Сіпіоп) Білл (повне ім'я Вільям Джефферсон Клінтон) (19.08.1946, м. Хоуп, шт. Арканзас) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, 42-й Президент США (20.01.1993-22.01.2001). Був студентом Джорджтаунського ун-ту (Вашингтон), отримав престижну брит. стипендію Родса (для талановитих молодих людей із США і країн *Співдружності Націй*), що дозволило йому навчатися 1968-70 в Оксфордському ун-ті; 1970-73 навчався в Єльській школі права; сам фінансував своє навчання, підробляючи на кількох роботах. Викладав в юрид. коледжі Арканзаського ун-ту. У 1974 активно вступив у політику; 1977 обраний міністром юстиції штату Арканзас, 1978 — губернатором цього штату, ставши в 32 роки наймолодшим губернатором в історії США. Обіймав цю посаду до 1981, а також у 1985-91. 1992 обраний Президентом США від Демократичної партії. Успіхи в здійсненні екон. політики (ліквідація федер. дефіциту, реформування системи оподаткування, збільшення витрат бюджету на освіту і професійне навчання) та підвищення життєвого рівня американців сприяли його переобранню 1996 на другий термін. Міжнар. діяльність була спрямована на ствердження США як глобальної д-ви, що покладає на себе відповідальність за мир і стабільність у різних регіонах світу. Так, К. досяг угоди з Півн. Кореєю щодо призупинення півн.-корейської програми виготовлення ядерної зброї; нормалізував відносини з В'єтнамом; надав Мексиці позику на 52 млрд. дол., що врятувало її від фінанс. катастрофи; сприяв мирному процесу на Бл. Сході і в Півн. Ірландії, укладанню *Дейтонських угод 1995* по Боснії та Герцеговині; підтримав *НАТО розширення на Схід*; ініціював програму *«Партнерство заради миру»*. Одночасно вдався до військ.-силових акцій проти Іраку та, в складі *НАТО*, проти Сербії, застосував санкції проти Куби, Лівії, Ірану.

Ставлення К. до незалежної України було неоднозначним. В 1993 — на поч. 1994 він займав стримано-вичікувальну позицію, фактично блокувавши широкі політ, й екон. контакти з нею. Доля ядерної зброї, що залишилася на її території, стала ключовою проблемою в амер.-укр. відносинах, хоча Київ проголосив курс на досягнення без'ядерного статусу. Прийшовши до Білого дому, К. зробив ставку на розвиток двосторонніх відносин з РФ як єдиною спадкоємицею СРСР, на підтримку Б. Єльцина та його курсу. Незалежна Україна розглядалася К. як ускладнюючий елемент у відносинах США з Росією. Поміркована і виважена позиція України дала можливість підписати *Тристоронню заяву президентів України, США та*

Росії 1994 про ліквідацію ядерного арсеналу в Україні. Вона створила підґрунтя для прискорення розвитку амер.-укр. екон. співробітництва і контактів у сфері безпеки. Про це свідчило і проголошення К. 1994 «роком України». Поступальні кроки в двосторонніх відносинах були зафіксовані в Спільній заяві про розвиток дружби і партнерства між Україною та США, зробленій під час другого офіц. візиту до США Президента України *Л. Кравчука* (3-7.03.1994), в Хартії українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва, підписаній під час першого офіц. візиту в США *Л. Кучми* (20-24.11.1994), в *Меморандумі про гарантії безпеки України* трьома ядерними державами — США, Росією, Великою Британією на *Будапештському саміті НБСС 1994*, в *Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО 1997*. Візит К. в Україну 11-12.05.1995 закріпив позитивні тенденції в амер.-укр. відносинах. К. розширив екон. допомогу США Україні, сприяв виділенню позик і кредитів *Міжнародного валютного фонду (МВФ)* і Світового банку, розвитку зв'язків

України з *НАТО* \ *Європейським Союзом*. Наприкінці діяльності К. як Президента відносини США з Україною дещо загальмувалися через негативне ставлення Вашингтона до уповільнення екон. реформ в Україні, проявів корупції серед укр. урядовців. Політика К. щодо України, незважаючи на періоди спаду в її активності, характеризувалася діалогом, зокрема, в рамках міждерж. комісії «Кучма — Гор». Візит К. в Київ 5.06.2000 продемонстрував зацікавленість Вашингтона в розвитку відносин з Україною. Під час нього розглядалися проблеми прискорення екон. реформ в Україні, співпраці Києва з МВФ, закриття Чорнобильської АЕС. Цей візит К. став завершенням важливого 8-річного періоду в історії взаємовідносин США і України.

Б.М. Гончар

Кліринг — система безготівкових розрахунків за товари, цінні папери та послуги, що будується на заліку взаємних вимог та зобов'язань. Розрізняють міжбанківський К. (розрахунки між банками шляхом зарахування взаємних грошових вимог юрид. осіб певної країни) й міжнар. валютний К. (розрахунки в *зовнішній торгівлі* та інших формах екон. відносин між країнами, що здійснюються на основі *угод міжнародних платіжних*). Уперше К. почав застосовуватись через недостачу металевих грошей. Застосування міжнар. К. скоротилося після зменшення валютних обмежень, введення оборотності основних резервних валют наприкінці 50-х ХХ ст. Країни, що розвиваються, на частку яких припадає переважна більшість платіжних клірингових угод, продовжують їх укладати здебільшого внаслідок недостачі конвертованої валюти.

В.І. Серажим

КНДР-КНР ДОГОВІР 1961 про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу — підписаний 11.07.1961 у Пекіні; набув чинності 10.09.1961. Договір залишається чинним, доки сторони не згодяться на його перегляд або денонсацію. Сторони домовились про здійснення спільних заходів для запобігання *агресії* проти однієї з них: у разі нападу третьої д-ви на одну із сторін інша зобов'язується надати військ, і будь-яку іншу допомогу всіма засобами, які є в її розпорядженні. Сторони зобов'язались не вступати до військ, союзів, які спрямовано проти іншої сторони, а також не вдаватися до дій, які можуть зашкодити іншій стороні.

Вони домовились консультуватися з усіх важливих міжнар. питань, що стосуються інтересів обох держ.; розвивати й поглиблювати співробітництво в екон., наук.-техн. та культ. сферах. Договір підтверджував позицію сторін щодо здійснення об'єднання Кореї виключно мирним шляхом, внаслідок волевиявлення всього корейського народу.

В.Ю. Константинов

КнередСЬКИЙ мир 1613 — дансько-шведська мирна угода, підписана 20.01.1613 у м. Кнеред (територія сучасної Швеції); завершувала Кальмарську війну 1611-13, що велась двома державами за контроль на Балтійському морі, і була спричинена торг. суперечками, особливо навколо данського мита в протоці Ересунн та домінування на рос. ринку. Данці здобули повну перемогу над Швецією, яка воювала на той час ще й із Московією. К. м. передбачав, що Швеція відмовляється від будь-яких тери-тор. зазіхань на скандинавське узбережжя Баренцового моря, яке належало тоді Данії, які уся Норвегія. Крім того, до сплати Швецією викупу в розмірі 1 млн. срібних талерів Данія зберігала контроль над єдиним у Північному морі шведським портом Ельвсборг, фортецею Кальмар та 7 шведськими повітами уздовж шведсько-данського кордону. Угода надавала право безмитної торгівлі данським купцям — у Швеції та шведським — у Данії.

В.Л. Рубель

КобенЦЛЬ (СоБепгі) Людвіг (1753 - 1809) -австр. держ. діяч і дипломат, граф. 1774-79 — посланник Австрії в Пруссії; 1779-84 — посланник, 1784-1800 — посол Австрії в Росії, відіграв значну роль в укладенні антитур. австр.-рос. союзного дог-ру в травні 1781 та *Кампофор-мійського мирного договору 1797*; представляв Австрію на *Раїтаттському конгресі 1797-99*. 1800-01 — мін. закл. справ і віце-канцлер Австрійської імп., підписав *Люневільський мирний договір 1801*; 1801-05 — глава уряду і мін. закл. справ Австрії, відновив дип. відносини з Росією, підписав 1804 таємну австр.-рос. угоду про оборонний союз, а

в серпні 1805 таємно приєднався до брит.-рос. військ, союзу. Після поразки союзної армії під Аустерліцем й укладення *Прессбурзького мирного договору 1805* звільнений
У ВІДСТАВКУ. *РА. Кривонос*

Ковалевський Єгор Петрович (6.02.1811, с. Ярошівка Харківської губ. — 20.09.1868, Петербург) — рос. дипломат, учений-сходознавець і письменник. Походив зі слобідського козацько-старшинського роду. Закінчив Харківський ун-т, служив у Гірському департаменті, на алтайських і уральських заводах. 1837 на запрошення правителя Чорногорії Петра Негоша, відвідав цю країну для налагодження пром. розробки золотоносних пластів, але виступив як дипломат, сприявши швидкому вирішенню одного з австро-чорногорських прикордонних конфліктів. У 1839 брав участь у Хивінській експедиції графа Перовського, 1847 на запрошення єгипетського правителя Мохаммеда Алі здійснив геологічне дослідження Півн.-Схід. Африки, 1849 супроводжував рос. дух. місію в Пекін. 25.07(6.08). 1851 підписав з представниками Цинської імп. Куль-джинський договір про налагодження рос-китайської торгівлі в Центр. Азії. У 1853 — відряджений комісаром (послом) до Чорногорії, сприяв припиненню воєнних дій з Туреччиною і початку мирних переговорів; 1856 — призначений дир. Азійського департаменту МЗС Росії, керував виробленням тексту рос.-китайського *Айгунського договору 1858*. З 1861 — чл. ради МЗС Росії, сенатор; 1856-62 — помічник голови Імператорського геогр. товариства.

Твори: «Чотири місяці в Чорногорії» (1841), «Мандрівник суходолом і морями» (1843-45), «Подорож у внутрішню Африку» (1849), «Подорож у Китай» (1853), «Гр. Блудов і його час. Царювання імператора Олександра I» (1866), «Війна з Туреччиною і розрив із західними державами у 1853 і 1854 роках» (1866). *Н.Ф. Сербіна*

Кова/ІЄВСЬКИЙ Іван (? — ?) — укр. військ, діяч і дипломат; ген. осавул Війська Запорозького в 1648-59. За дорученням *Б. Хмельницького* вів переговори з моск. послами, урядами Молдови й Валахії (осінь 1654), Трансільванії (літо 1656, зима 1657), Швеції (весна 1657), Речі Посполитої (1658). Разом із ген. писарем *І. Грушею* уклав *українсько-трансільванський союзний договір 1656*. Влітку 1657 спільно з *Ю. Немиричем* вів у Чигирині переговори з послом шведського короля *Карла X Г. Лільєкраною* про умови союзної угоди, що увінчалися підписанням *Корсунського договору 1657*. У 1659 за вказівкою наказного гетьмана *І. Безпалого* приводив до присяги моск. урядові населення ряду міст Правобережної України. У 1663 очолював Глинську сотню Лубенського полку. Подальша доля невідома.

В.І. Головченко

Коваленко Олександр Михайлович (10.08.1875, Ромни Полтавської губернії — 17.10.1963, Женева) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат. Нар. в сім'ї службовця. Закінчив Харківський Технологічний ін-т (1902), де брав активну участь у діяльності укр. студентської громади і виступив співзасновником Революційної Української Партії (РУП). Під час проходження служби інженером-механіком на панцерникові «Потьомкін» брав участь у відомому повстанні 1905, після — до Лютневої рев-ції 1917 в політ, еміграції. 1919-22 — на дип. службі УНР як її консул в Женеві, Парижі, секр. делегації УНР на асамблеї *Ліги Націй* у Женеві. З 1922 — доцент Укр. Госп. Академії в Подєбрадах і Укр. техн.-госп. ін-ту в Празі, водночас — секр. дип. місії екзильного уряду УНР у різних структурах Ліги Націй. Після *Другої світової війни* мешкав і працював у Женеві.

Твори: «Одинадцять днів на панцирнику «Князь Потемкин-Таврический» (1906).

В.І. Головченко

Ковалів Левко Борисович (18.12.1894, Харків -26.10.1937, Бамлаг) — укр. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї техника електростанції. Закінчив 3-є петербурзьке реальне училище, з 1913 навчався на техн. відділі Київ, комерційного ін-ту, де вступив до групи укр. есерів; у зв'язку з небезпекою арешту 1915 переїхав до Полтави. Після Лютневої рев-ції 1917 виступив співзасновником УПСР і був обраний до її першого ЦК, чл. Лівобережного бюро УПСР, належав до лівого крила партії й обстоював ідею соціалізації землі. З липня 1917 — товариш голови Полтавської губернської земельної управи, водночас — помічник губернського комісара Тимчасового уряду; обраний депутатом Всеросійських установчих зборів. Після гетьманського перевороту 1918 очолив центр, контррозвідку лівих есерів-боротьбистів. Наприкінці 1918 став на шлях співпраці з більшовиками, на 3-у Всеукраїнському з'їзді Рад у березні 1919 був обраний чл. ВУЦВК, тоді ж виступив співзасновником Української Партії Соціалістів-Революціонерів (комуністів-бо-ротьбистів); 14.06.1919 вніс на розгляд ВУЦВК проект декларації про об'єднання рад. республік на засадах федерації (був відхилений більшовицькою більшістю *Х. Раковського*). Після захоплення денікінцями Києва у вересні — жовтні 1919 разом із членами Закордонного бюро боротьбистів *Г. Гриньком* і

М. Полозом вів у Москві переговори з керівниками *Комуністичного Інтернаціоналу* щодо членства в ньому Української комуніст, партії (боротьбистів) (назва з серпня 1919 УПСР (к-б)) як єдиної комуніст, орг-ції в Україні та самостійності УСРР, але з огляду на військ.-політ. ситуацію 17.12.1919 погодився на підпорядковане становище боротьбистів у Всеукраїнському рев-комі (4:1). Коли Виконком Комінтерну під тиском ЦК РКП(б) і особисто *В. Леніна* 26.02.1920 відмовив УКП(б) у прийомі, виступив проти злиття з більшовиками, проте, поставлений перед фактом об'єднання у березні 1920 боротьбистів із РКП(б), став

членом останньої. У лютому 1921 призначений заст. наркома закорд. справ УСРР Х. Раковського і, оскільки той був перевантажений обов'язками голови РНК, керував усією практичною діяльністю зовн.-політ. відомства радянської України, в т. ч. щодо укладення українсько-литовського мирного договору 19.02.1921, Ризького мирного договору 3.08.1921, українсько-латвійського мирного договору 25.11.1921 і українсько-естонського мирного договору 1921, однак перед підписанням останнього подав заяву про вихід із КП(б)У, що означало водночас звільнення з урядової посади. Переїхавши до Києва, зайнявся вивченням фототехнічних процесів і техніки кольорової фотографії, 1926 у Харкові очолив Українську філію товариства «Радіопередача», 1930 — вступив до аспірантури, котру закінчив 1933 у Моск. фізико-хім. ін-ті ім. Карпова і був зарахований до нього старшим хіміком. 5.11.1934 — заарештований у Харкові за звинуваченням у приналежності до «контрреволюційної боротьбист-ської організації», на київ. процеси 27-28.03.1935 єдиний не визнав себе винним і отримав вищу міру покарання. Реабілітований Військовою колегією Верховного Суду СРСР 4.08.1956.

В.І. Головченко

Коваль Володимир Олександрович (21.02.1946, с. Стадниця Тетіївського р-ну Київської обл.) — укр. науковець, дипломат. У 1969 закінчив Львівський політехнічний ін-т, інженер-кон-структор-технолог радіоапаратури; д-р техн. наук. З 1969 — асистент Львівського політехнічного ін-ту; 1972-75 — аспірант Ленінградського електротехнічного ін-ту. 1975-96 — асистент, старший викладач, доцент, проф., зав. кафедри Львівського політехнічного ін-ту. У 1996-2000 — радник Посольства України в Сполученому Королівстві Великої Британії та Півн. Ірландії. 2000-01 — заст. нач. Управління орг.-тех. забезпечення МЗС України. Указом Президента України від 14.02.2002 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Сирійській Арабській Республіці.

В.М. Матвієнко, О.Ю.

Ковтун

Ковальська Ніна Климівна (6.07.1937, с. Шкарівці Грицівського р-ну Хмельницької обл.) — укр. професійний дипломат. У 1960 закінчила романо-германське відділення філол. ф-ту Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 1960-63 — гід-перекладач Київ. відділення «Інтуристу», 1964-65 — стенографістка Постійного представництва УРСР при ООН (Нью-Йорк), 1966-67 — старший перекладач Київ. відділення «Інтуристу», 1967-70 — техн. секретар відділу металургії, машинобудування і житлового будівництва Європ. екон. комісії ООН у Женеві. 1970-91 — аташе, 3-й, 2-й, 1-й секр. відділу інформації МЗС УРСР; 1991-96 — радник відділу міжнар. орг-цій, зав. сектором гуманітарного співробітництва і прав людини договірно-прав. відділу; зав. відділом прав людини та соц. питань ООН Управління міжнар. орг-цій МЗС України. 1996-98 — радник, заст. Постійного представника України при Відділенні ООН та в інших міжнар. орг-ціях у Женеві. У лютому 1998 — травні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Швейцарській Конфедерації, одночасно, у жовтні 1998 — травні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Князівстві Ліхтенштейн за сумісництвом та у вересні 1998 — травні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Ватикані за сумісництвом, згодом, у червні 2000 — червні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Ватикані.

В.М. Матвієнко

Кодифікація та прогресивний розвиток

міжнародного права — процес удосконалення та систематизації чинних *норм міжнародного права*, створення нових і зведення їх усіх у внутрішньо узгоджену систему. Відповідно до Положення про *Комісію міжнародного права* вираз «кодифікація міжнародного права» означає точніше формулювання та систематизацію норм міжнар. права в тих галузях, де вже існує широка держ. практика, прецеденти та доктрини; а під «прогресивним розвитком міжнародного права»

мається на увазі підготовка проектів *конвенцій* з тих питань, які ще не регулюються *міжнародним правом* або щодо яких право ще недостатньо розвинуто в практиці д-ав. Межа між кодифікацією і прогресивним розвитком міжнар. права не завжди буває чіткою, оскільки обидва *процеси є тісно взаємопов'язаними*. Як *свідчить* практика, К. та п. р. м. п. відбувається шляхом: а) встановлення точного змісту та *чіткого формулювання вже давно чинних (звичаєвих або договірно-правових) міжнародного права принципів* і норм у певній сфері міждерж. відносин; б) зміни або перегляду застарілих норм; в) розробки нових принципів і норм з урахуванням наук.-техн. прогресу та актуальних потреб *міжнародних відносин*; г) закріплення в узгодженому вигляді всіх цих принципів і норм в єдиному міжнар.-прав. акті (в конвенції, дог-рі, угоді) або в низці актів (у конвенціях, деклараціях і резолюціях конференцій).

Найбільшого поширення кодифікація міжнар. права набула в ХХ ст., починаючи з прийняття *Гаазьких конвенцій з міжнародного гуманітарного права*, а також роботи Конференції з кодифікації, яка відбулась під егідою *Ліги Націй* у 1930. Нині К. та п. р. м. п. відбувається гол. ч. у рамках *Організації Об'єднаних Націй*, її спеціалізованих установах, а також на міжурядових конференціях, що проводяться під егідою **ООН**. *Генеральна Асамблея ООН*, відпо-віднодо п. 1(а) ст. 13 *Статуту ООН*, має організовувати

дослідження та давати рекомендації з метою заохочення прогресивного розвитку міжнар. права та його кодифікації. Вагому роботу в цьому напрямку виконує спеціально створена ГА ООН Комісія міжнар. права, яка за період свого існування підготувала значну кількість проектів міжнар. конвенцій, завдяки чому були кодифіковані цілі галузі та інститути міжнар. права (*дипломатичне право та консульське право, морське право, договірне право, інститут правонаступництв тощо*). Активну участь у К. та п. р. м. п. беруть також головні комітети ГА ООН, *Економічна і Соціальна Рада ООН (ЕККОСОР)* і її допоміжні органи, Комітет з використання косм. простору в мирних цілях та *спеціалізовані установи ООН*. Серед міжнар. неурядових орг-цій, діяльність яких сприяє К. та п. р. м. п., слід перш за все назвати *Міжнародний комітет Червоного Хреста*, який розробив чимало проектів міжнар. конвенцій у галузі *міжнародного гуманітарного права*. Офіційну

К. та п. р. м. г., яка здійснюється д-вами та між-нар. міжурядовими орг-ціями, треба відрізнити від неофіц. (наукової), яка проводиться окремими науковцями та внутр.-держ. наук, інститутами і установами.

О.О. Мережко

Козакевич (*Козакієтсг*) *Єжи* (23.03.1948, Краків) — польський дипломат. Закінчив Ягел-лонський ун-т. У 1972-85 — асистент, старший асистент, ад'юнкт у Центрі наук, інформації Польської академії наук у Кракові; 1985-90 — ад'юнкт у Центрі наук, інформації Польської академії наук у Варшаві; 1990-91 — консул у ген. консульстві Республіки Польща в Києві; 1992-93 — радник у посольстві Республіки Польща в Україні, повноважний міністр, тимчасовий повірений у справах Республіки Польща в Україні. 1993-97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Польща в Україні.

ОМ. Знахоренко

Кожара Леонід Олександрович (14.01.1963, Полтава) — укр. професійний дипломат. У 1985 закінчив ф-т міжнар. відносин та міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 1985-90 — лаборант, молодший наук, співробітник, зав. кабінетом кафедри рад. держ. будівництва і права Вищої партійної школи. 1990-92 — старший консультант секретаріату ВР України (працював в апараті Комісії з питань держ. суверенітету, *міжнац. та міжресп. відносин*). 1992-94 — старший консультант Служби з міжнар. питань Адміністрації Президента України. 1994-97 — 1-й секр. Посольства України в США. 1997-2003 — заст. зав. відділу, зав. відділу, заст. керівника Головного управління з питань зовн. політики Адміністрації Президента України. У листопаді 2002 — липні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Швеція. З липня 2004 — заступник глави Адміністрації Президента України — керівник Головного управління з питань зовн. політики.

В.М. Матвієнко

Кобідзумі (KoI2игі) Дзуньїгіро (8.01.1942, Йо-косука, префектура Канагава, Японія) — япон. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї професійного політика. Закінчив екон. ф-т Ун-ту Кейо (1967); 1970-72 — секр. члена Палати представників *Т. Фукуди*; 1972 вперше був обраний депутатом Палати представників від Ліберально-де-мократичної партії (ЛДП, переобирався 10 разів);

1979-80 — заст. міністра фінансів; 1980-86 — голова к-ту фінансів ЛДП; 1986-87 — голова к-ту фінансів Палати представників; 1987-88 — 1-й заст. голови к-ту парл. політики ЛДП; 1988-89 і 1996-2001 — міністр охорони здоров'я і добробуту; 1992-96 — міністр зв'язку і телекомунікацій. 1989 — обраний головою над. орг. комітету ЛДП, 1991 - 1-м заст. ген. секретаря ЛДП, 24.04.2001 — головою ЛДП. З 26.04.2001 — Прем'єр-міністр Японії; виявив себе послідовним прихильником держ. реформ, спрямованих на подолання екон. стагнації. У зовн. політиці дотримується курсу на зміцнення стратегічного союзу зі США й активізацію участі Японії в міжнар. справах; у грудні 2003 вперше в повоєнній історії країни добився згоди парламенту на участь наземних Сил самооборони в миротворчій операції в Іраку.

Л.В. Губерський

Коллективна безпека — система *норм міжнародного права*, закріплених у *Статуті ООН*, яка регулює колективне застосування сили під егідою ООН з метою підтримання чи відновлення міжнар. миру та безпеки. Сучас. система К. б. базується на наступних основних елементах: система заг.-визнаних принципів і норм міжнародного права, найважливішими з яких є заборона застосування сили чи погрози силою в *міжнародних відносинах*; розв'язання *спорів міжнародних* виключно мирними засобами; суверенна рівність д-ав; повага до основних *прав людини*; невтручання д-ав у внутр. справи одна одної тощо; система засобів мирного розв'язання міжнар. спорів; система колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру, порушень миру та актів агресії; система колективних заходів із роззброєння; система заходів, спрямованих на зміцнення довіри між д-вами. Поняття «колективної безпеки» треба відрізнити від поняття «колективна самооборона» (див. *Коллективна оборона*), оскільки під першою розуміється захист держав-членів певної системи К. б. від можливого нападу з боку будь-якого члена цієї

ж системи, а не з боку д-ви, що знаходиться поза цією системою. Однак, на практиці чіткої межі між К. б. та колективною самообороною немає.

Система К. б. існує на універсальному та регіональному рівнях. Універсальна система К. б. ґрунтується на положеннях Статуту ООН і включає: систему колективних заходів як примусового, так і превентивного характеру,

передбачених Статутом ООН (ст.ст. 2, 5, 50); заходи, спрямовані на заборону погрози силою чи її застосування у відносинах між д-вами (п. 4 ст. 2); заходи, спрямовані на роззброєння (ст.ст. 11, 26, 47); заходи з використання регіональних орг-цій безпеки (гл. VIII); заходи, спрямовані на забезпечення безпеки в перехідний період (гл. XVII); тимчасові заходи, спрямовані на припинення порушень миру (ст. 40); примусові заходи без використання збройних сил (ст. 41); примусові заходи з використанням збройних сил (ст. 42). Головна відповідальність за підтримання міжнар. миру та безпеки в рамках універсальної системи К. б. покладена на *Раду Безпеки ООН*. Вона є єдиним органом ООН, який має право від імені ООН вдаватися до дій превентивного чи примусового характеру, у т. ч. до створення й застосування міжнар. збройних сил. РБ ООН визначає існування будь-якої загрози миру; будь-якого порушення миру чи *агресії акту*, а її рішення мають обов'язковий характер. Регіональні системи К. б. є складовою її всесвітньої системи. До них Статут ООН висуває низку наступних вимог: брати участь у таких регіональних системах К. б. можуть лише д-ви одного політ.-геогр. регіону; дії через регіональні угоди не можуть виходити за межі цього регіону; ці дії не можуть суперечити діям ООН і повинні відповідати цілям та принципам Статуту ООН. Головним у системі регіональних заходів К. б. є сукупність дій щодо мирного розв'язання міжнар. спорів. Примусові заходи (за винятком заходів щодо колишніх ворожих д-ав) можуть вживатися регіональними орг-ціями лише за рішенням РБ ООН і під її керівництвом (ст. 107 Статуту ООН).

О.О. Мережко

Колективна оборона — спільні та узгоджені дії держав, спрямовані на запобігання або відсіч *агресії* проти однієї чи кількох із них з боку третіх держав. К. о. є проявом конфронтаційного підходу до забезпечення *безпеки міжнародної*; вона передбачає застосування індивід, чи колективної самооборони від супротивника, який не належить до зони К. о., відтак являє собою оборону в традиційному її розумінні. У більшості випадків для реалізації К. о. створюються формальні коаліції д-ав, які спрямовані проти певного потенційного супротивника (напр., *НАТО* проти загрози з боку СРСР). Стимування потенційного агресора

має пасивний характер і відбувається через погрозу застосуванням сили з боку учасників К. о. Превентивний ефект К. о. по відношенню до міжнар. збройних конфліктів є непрямим і не здатним запобігати т. зв. «випадковим» війнам, які є результатом швидкої ескалації між-держ. конфронтації, поширення внутр.-держ.

конфліктів тощо.

С.В. Гринько

Колективні заходи — спільні дії декількох держав або міжнар. орг-цій, спрямовані на примус до відповідальності (заходи санкційного характеру) та/або відновлення порушеного права. К. з. можуть мати як невійськовий характер (розрив екон. відносин, залізничного, мор., повітр. поштового, телеграфного та інших видів сполучення, а також розрив дип. відносин), так і у визначених *міжнародним правом* випадках (дії, уповноваження на які надане *Радою Безпеки ООН*, та *колективна оборона*) — військовий (дії сухопутними, мор. або повітр. силами, включаючи демонстрації, розгортання військ, блокади, військ, операції тощо). Глава VII *Статуту ООН* визначає порядок застосування К. з., які мають вживатися на підставі резолюції РБ ООН щодо загрози миру, порушень миру та *агресії актів*. Регіональні орг-ції з питань підтримки *безпеки міжнародної* можуть бути використані РБ ООН для примусових дій під своїм керівництвом там, де це підходить, однак без повноважень від РБ ООН регіональними орг-ціями не можуть бути вжиті жодні примусові заходи (гл. VIII, ст. 53 Статуту ООН). У порядку К. з. колективні заходи військового характеру можуть застосовуватися лише на підставі звернення д-ви, яка стала жертвою збройного нападу. Покладені в основу орг-ції універсальної системи колективної безпеки за Статутом ООН уявлення про міжнар. мир як спільну цінність і про загальний для всіх д-ав світу обов'язок його захищати надають К. з. винятково важливого значення, зокрема, як засобу підтримки й відновлення міжнар. миру й безпеки, та створюють формальні передумови для того, щоб К. з., застосованим відповідно до вимог міжнар. права, надавалася істотна перевага перед односторонніми діями д-ав. Разом з тим, практична розробка ефективних механізмів застосування К. з., включаючи порядок прийняття рішень про їхнє застосування, залишається одним із завдань сучас. міжнар. права, що вирішені не до кінця.

В.С. Ржевська

Коленкур (Сайіапсой) Арман Огюстен Луї (9.12.1773, Коленкур - 19.02.1827, Париж) -франц. держ. діяч і дипломат, герцог. 1796-97 служив при франц. посольстві в Туреччині, 1801-02 — у Росії, передав від *Наполеона* /поздоровлення *Олександрю I* зі вступом на престол; 1807-11 — посол Франції в Росії, виступав

за розвиток франц.-рос. союзницьких відносин попри плани Наполеона I; супроводжував останнього під час ерфуртського побачення з рос. імператором 27.09-14.10.1808, коли було поновлено рос.-франц. союз на підставі *Тільзитських мирних договорів 1807*, а також під час походу в Росію 1812. У листопаді 1813 — квітні 1814 й у період «Ста днів» Наполеона I (1815) — мін. зак. справ Франції.

рл. кривошик

Колесса Олександр Михайлович (12.04.1867, с. Ходовичі Стрийського повіту на Львівщині — 23.05.1945, Прага) — укр. громад.-політ, діяч, літературознавець. Закінчив Львівський ун-т, працював у ньому доцентом (з 1895) і професором (1898-1918), належав до Укр. нац.-демокр. партії, дійсний член НТШ з 1899. 1907-18 — депутат австр. парламенту, де активно відстоював культ.-нац. інтереси укр. населення Галичини, був співзасновником (травень 1915) і заст. голови Загальної Української Ради у Відні. На поч. 1921 очолив дип. місію ЗУНР у Римі, наполягав на підтримці Італією внесення зах.-укр. питання на розгляд *Ліги Націй*. З осені 1921 жив і працював у Празі, став співзасновником Українського вільного університету і кількарізовим його ректором (1921-22, 1925-28, 1935-37, 1943-44), читав на філос. ф-ті лекції з історії укр. мови та літератури, палеографії; 1923-39 — проф. Кардового ун-ту, заст. голови Чесько-українського к-ту приязні.

Твори: «Погляд на сучасний стан історії розвідів української літератури» (1901); «Погляди на історію української мови» (1924); «Південноволинське Городище і городиські рукописні пам'ятки XII -XVI ст.» (1925); «Головні напрями й методи в розслідах українського фольклору» (1927).

В.І. Головченко

Колізійна норма (в *міжнародному приватному праві*) — норма, яка визначає право держави, що застосовується до конкретних цивільних правовідносин з інозем. елементом. К. н., на відміну від матеріал.-прав. норми, яка безпосередньо регулює поведінку суб'єктів міжнародного приватного права, не визначає зміст прав та обов'язків цих суб'єктів, а лише

вказує на компетентний матеріал.-прав. закон, який підлягає застосуванню в разі конфлікту (колізії) цивільного законодавства різних країн. Тобто, за допомогою К. н. здійснюється вибір права країни, яке застосовується до цивільних правовідносин з інозем. елементом з метою подолання колізійної проблеми. К. н. міститься у внутр. (національному) законодавстві або в *договорі міжнародному* й складається з двох елементів: обсягу та прив'язки. Обсяг К. н. вказує на відносини цивільно-прав. характеру, до яких ця норма застосовується; а прив'язка вказує на прав. систему тієї країни, що підлягає застосуванню до даного виду відносин. Так, напр., у К. н. «речові права визначаються за законом місцезнаходження речі»; слова «речові права» означають обсяг, а слова «закон місцезнаходження речі» — прив'язку.

К. н., яка вказує лише на те, коли застосовується право своєї країни, називається односторонньою К. н., що вказує на ознаку (заг. принцип), за якою можна визначити, право якої країни підлягає застосуванню до даних правовідносин з інозем. елементом, називається двосторонньою, оскільки вона вказує на межі застосування як вітчизняного, так й інозем. права. Прив'язка двосторонньої К. н. називається формулою прикріплення. Найроз-повсюдженішими формулами прикріплення в міжнар. приватному праві є наступні: *lex reg-копаііз* (особистий закон фізич. особи), *lex раігіае* (закон громадянства), *lex сіотісііі* (закон місця проживання), *lex зосіеіаіа* (особистий закон юрид. особи), *lex геі 8ііае* (закон місцезнаходження речі), *lex уошпіаііз* (закон, обраний особою, що вчинила правочин), *lex Іосі асШз* (закон місця здійснення акту), *lex Іосі сопігасШз* (закон місця укладення дог-ру), *Іосік ге§іі асіит* (закон місця вчинення правочину, який визначає його форму), *lex УЄПСІПООП8* (закон країни продавця), *lex Іосі сіеісііі сотт188І* (закон місця вчинення правопорушення), *lex сашае* (закон, який регулює статут (сутність) відносин), *lex Іосі се1еЬгаііоп18* (закон місця укладення шлюбу), *lex па§і* (закон прапора), *lex ГОП* (закон суду) *ТОЦО*.

О.О. Мережко

Колізійне право — сукупність колізійних норм, за допомогою яких вирішуються колізії між законами різних держав. К. п. входить до складу *міжнародного приватного права*, а в деяких країнах заг. права (напр., США та

Велика Британія) поняття «колізійне право» ототожнюється з поняттям «міжнародне приватне право». К. п. є засобом вирішення колізій, що виникають внаслідок дії законів у просторі (просторові колізії), колізій, що є результатом дії законів у часі (інтертемпоральні колізії), а також колізій, які виникають унаслідок належності фізич. осіб до певної нац. чи реліг. групи (інтерперсональні колізії). На основі того, що з погляду міжнар. приватного права просторові колізії поділяються на колізії законів різних д-ав (міжнародні, інтернаціональні колізії) та колізії законів внутр.-держ. утворень (членів федерації) у межах однієї д-ви (внутрішні, міжобласні колізії) К. п. поділяється на міжнародне та

Внутрішнє.

О.О. Мережко

Коллонтай Олександра Михайлівна (19.03.1872, Петербург — 9.03.1952, Москва) — рад. парт. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї генерал-майора Ген. штабу М. Домонтовича. З 90-х рр. XIX ст. — у рев. русі, чл. більшовицької партії з 1915, на 6-у з'їзді РСДРП(б) 26.07.-3.08.1917 обрана членом її ЦК, активна

учасниця жовтневого перевороту 1917. 30.10.1917-19.03.1918 — нарком соц. забезпечення РСФРР, 1920 — завжінвід-ділом ЦК РКП(б), 1921-22 — учасниця «робітничої опозиції». З 1922 — надип. службі: 1922-23 — радник представництва СРСР, 1923-24 — тимчасовий повірений у справах СРСР, 1924-26 — повпред і торгпред СРСР в Норвегії (перша у світі жінка-посол); 1926-27 — повпред СРСР у Мексиці; 1927-30 — повпред СРСР у Норвегії; 1930-41 — повпред, 1941-45 — посланник СРСР в Швеції. 1945-52 — на відповідальних посадах у центр. апараті НКЗС (з 1946 — МЗС) СРСР.

Н.В. Шпакова

Коломацькі петиції Війська Запорозького ДО Петра I — дві чолобитні укр. козацької старшини з вимогою відновлення давніх прав і воль-ностей Гетьманщини, складені з ініціативи миргородського полковника *Д. Апостола* на р. Ко-ломак (ліва притока Ворскли) під час походу влітку 1723. У цих поданнях на царське ім'я ставилося питання про відновлення гетьманства і скасування підвищених податків з маєтностей, які були накладені *Малоросійською колегією*, а також її ліквідацію. У відповідь на «Коломацькі чолобитні» рос. уряд заарештував наказного гетьмана *П. Полуботка*, *Д. Апостола* та їхніх ОДНОДУМЦІВ.

В.І. СергШчук

Коломацькі статті 1687 — договірні умови між новообраним гетьманом Лівобережної України */ Мазепою*, козацькою старшиною і царським урядом, ухвалені 25.07.1687 на козацькій раді в містечку Коломак (сучас. смт Харків, обл.). К. с. склалися з 22 пунктів (статей), в основі котрих були попередні укр.-моск. договори, затверджені козацькими радами при обранні гетьманів *Д. Многогрішного* та */ Самойловича*. Вони підтверджували козацькі права і привілеї та зберігали 30-тис. реєстрове військо і компанійські полки. Але гетьманові заборонялося усувати ген. старшину з керівних посад, а старшині — скидати гетьмана без дозволу царського уряду. Було проголошено непорушність володіння старшиною маєтностями, подарованими за царськими грамотами (ст. 4), водночас обмежувалося право гетьмана розпоряджатися військ, землями. Гетьманський уряд був зобов'язаний видавати царському урядові селян-утікачів (ст. 8). Гетьман повинен був направляти козацьке військо на війну з Кримським ханством і Туреччиною, в Батурині — гетьманській столиці — розміщувався полк моск. стрільців (ст. 17). Гетьманському урядові заборонялося підтримувати дип. відносини з інозем. д-вами, а ст. 19 перед гетьманом і старшиною ставилося питання тіснішого держ. об'єднання Війська Запорозького з Московським царством і ліквідації нац. окремішності Гетьманщини.

В.Ю.

Крушинський

Коломбо (Соіотбо) Еміліо (14.04.1920, По-тенца, Італія) — італ. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. 1946 — обраний до Установчих зборів від Християнсько-демократичної партії; з 1948 — чл. Палати депутатів італ. парламенту; 1955-58 - міністр с. г-ва, 1958-59 — зовн. торгівлі, 1959-63 — промисловості й торгівлі, 1963-70, 1972 і 1974-76 — міністр казначейства; 1970-72 — голова Ради міністрів; 1972-73 — держ. міністр із відносин з ООН; 1973-74 — міністр фінансів; 1976-80 — депутат, 1977-79 — голова Європарламенту, 1979-80 — голова його політ. комісії. 1980-83 і 1992-93 — мін. зак.

Справ Італії.

Р.Л.Кривонос

Коломбо нарада 1962 — зустріч, яка відбулася 10.12.1962 в Коломбо (Цейлон, сучасна Шрі Ланка) за участі міністрів закорд. справ 6 країн, що не приєдналися (Цейлону, Камбоджі, Єгипту, Гани, Індонезії та Бірми); скли-

кана з ініціативи Прем'єр-міністра Цейлону *С. Бандаранайке* з метою вироблення положень мирного врегулювання між Індією та КНР (див. *Індійсько-китайський конфлікт 1962*). Пропозиції, внесені нарадою, передбачали відведення китайських військ на зах. ділянці інд.-китайського кордону (у Аксай Чіні) на 20 км від позицій, які вони займали на 22.11.1962, і перетворення звільненої ділянки на *демільтаризовану зону*. На схід, ділянці кордону (Півн.-схід. прикордонне агентство, сучас. шт. Аруначал-Прадеш) лінією фактичного контролю вважалась лінія Мак-Магона (за винятком двох спірних районів, доля яких мала вирішуватися в рамках подальших переговорів). Інд. уряд прийняв пропозиції наради без застережень, китайський — як «попередню основу» для подальших консультацій. Головним наслідком згоди сторін стало припинення активних бойових дій вздовж лінії кордону. Китай продовжував утримувати бл. 36 тис. км² інд. території, але Індія уникла збройн. конфлікту і забезпечила міжнар. підтвердження власного суверенітету над територіями, щодо яких висувала

Претензії КНР.

А.М. Кобзаренко

Коломбо план (План співробітництва в інтересах екон. розвитку держав Азіатсько-Тихо-океанського регіону) — міжнар. екон. орг-ція, створена на основі угоди, підписаної 28.11.1950 в Коломбо (Цейлон, сучасна Шрі Ланка) представниками країн *Співдружності Націй* (Австралії, Великої Британії, Індії, Канади, Нової Зеландії, Пакистану і Цейлону) з метою сприяння екон. й соц. розвитку д-ав Півд. та Півд.-Схід. Азії (початкова назва — План Коломбо в інтересах співробітництва заради екон. розвитку Півд. та Півд.-Схід. Азії). Учасниками К. п. є 24 країни (2003). Пропозиції щодо створення К. п. були висунуті у

травні 1950 Канадою, Австралією та Новою Зеландією, які прагнули сформувати багатосторонню систему надання екон. допомоги структурному розвитку країн Азії. Безпосередню діяльність К. п. розпочато 1.07.1951 терміном на 6 років; він подовжувався кожні 5 років, з 1980 — термін безстроковий. Головними органами є Консультативний комітет, Рада Плану Коломбо та Секретаріат. Консультативний комітет розробляє засади діяльності плану, робить висновки про екон. та соц. розвиток д-ав регіону; складається з представників усіх держав-учасниць і проводить засідання

раз на 2 роки. Рада, до складу якої входять представники усіх держав-учасниць (посли країн-учасниць у Шрі Ланці), проводить засідання кілька разів на рік і має дорадчі функції у визначенні кола питань, що повинні розглядатися в рамках здійснення плану, та заходів, що реалізуються країнами-учасницями. Секретаріат керує фінанс. та орг. діяльністю організації. Допомога учасникам — країнам, що розвиваються здійснюється переважно двосторонніми механізмами, в рамках двосторонніх угод між промислово розвинутими д-вами і реципієнтами допомоги; орг. структура К. п. виступає лише форумом для обговорення потреб країн, що розвиваються.

На початкових етапах реалізації К. п. передбачав надання більш розвиненими країнами менш розвиненим основного капіталу, обладнання та сировини, необхідних для модернізації промисловості, а також продовольчу допомогу, передачу технологій, техн. допомогу, що було спрямовано на забезпечення соц. стабільності та прискорення прогресу країн Півд. й Півд.-Схід. Азії. На сьогодні К. п. здійснює 4 програми: з розвитку громад, управління, сприяння співробітництву по лінії Південь-Південь, б-би з поширенням наркотиків та підтримує діяльність Коледжу техн. освіти для співробітників К. п. Головними донорами техн. допомоги є Австралія, Японія, Нова Зеландія та США.

А.М. Кобзаренко

Колоніалізм — політика та практика держав поширювати безпосередній територ. контроль на інші держави й території. К. існував ще у Стародавньому Світі та Середньовіччі, коли провідні д-ви створювали поселення (колонії) на інших територіях для забезпечення торг., екон. і, нерідко, військ.-політ. контролю. Завдяки політиці К. також здійснювалося розширення кордонів д-ав: колонізація англ. поселенцями територій в Уельсі та Ірландії передувала приєднанню останніх до Англії — т. зв. «внутрішній колоніалізм»; К. нових земель амер. поселенцями завершувалась їх приєднанням до США (див. *Техасу анексія*). Найбільшого розквіту політика К. набула в 11-й пол. XIX ст., коли великі колоніальні імперії завершили розподіл світу між собою (див. *Імперіалізм*). У залежності від форми контролю та характеру відносин, що встановлювалися між метрополією й колоніями, в цей період розрізняли колоніальні, напівколоніальні відносини, а також територ. поглинання колонізованих територій. Створена наприкінці XIX ст. світова колоніальна система проіснувала з певними змінами до II-ї пол. XX ст. Безпосередній територ. контроль згодом замінювався на опосередковані форми контролю: економічні, політичні тощо

(див. *НеОКОЛООНІАЛІЗМ*).

В.Ю. Константинов

КОЛОСОВСЬКИЙ Володимир (1886 - ?) — укр. військ, діяч і дипломат, підполковник Ген. штабу Республіканської армії УНР. У березні 1918 очолював відділ розвідки Українського Генерального Військового Штабу; в січні 1919 — призначений радником Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20*, 1919-20 військ, аташе УНР у Франції. З 1920 перебував в еміграції, автор статей на військ, теми у журналі «Габор».

в.і. головченко

КОЛЬ (Коліі) Гельмут (30.04.1930, Людвігсха-фен, Німеччина) — нім. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї фінанс. службовця. Вивчав історію та право в ун-тах Франкфурта-на-Майні й Гайдельберг. У 1958 захистив дисертацію з історії утворення політ, партій у захід, зонах окупації Німеччини, отримавши вчений ступінь д-ра філософії. Член Християнсько-демократичного союзу (ХДС) з 1947; був активістом молодіжної орг-ції «Юнге уніон». У 1955 увійшов до складу земельного правління ХДС федер. землі Рейнланд-Пфальц, у 1959 — депутат земельного ландтага; в 1961 — заст. голови, 1963 — голова фракції ХДС в земельному парламенті; 1966-74 — голова ХДС Рейнланд-Пфальца, 1969-76 — прем'єр-міністр цієї землі. З 1973 — голова ХДС; у 1976-82 очолював фракцію ХДС у бундестазі ФРН. 1.10.1982-27.10.1998 — Федер. канцлер ФРН. У *зовнішній політиці* орієнтувався на США та *НА ТО*, виступав за посилення координації політики зах. д-ав у рамках НАТО, беззастережно підтримував рішення НАТО щодо *ракет середньої дальності розміщення в Європі*. Одночасно розвивав відносини з СРСР та НДР, був одним з авторів політики стабільної розбудови особливих відносин між ФРН та НДР, незалежно від стану відносин між Сходом і Заходом, та поступового екон. прив'язування НДР до Федеративної Республіки. Після падіння Берлінської стіни 9.11.1989 провадив активну політику, спрямовану на заохочення входження НДР до ФРН. Уряд К. уклав

з першим вільно обраним урядом НДР дог-ри про валютний, екон. та соц. союз, про держ. об'єднання та угоду про заг.-нім. вибори, які відкрили шлях до *Німеччини об'єднання 1989-90*. У липні 1990 шляхом

вмілої дипломатії досяг згоди керівництва СРСР, очолюваного *М. Горбачовим*, на членство об'єднаної Німеччини в НАТО. Наслідком цього стало підписання в Москві *Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини 1990*, яким знімалися зовн.-політ, заперечення щодо перспективи об'єднання двох нім. д-ав. Після невдалих для його партії виборів 1998 був змушений залишити посаду канцлера й голови ХДС; був депутатом бундестагу до 2002. Відмовився від висунення своєї кандидатури через фінанс. скандал, пов'язаний із протиправним фінансуванням партії. Активно підтримував розвиток європ. інтеграції, підписав від імені ФРН *Маастрихтський договір 1992* про створення *Європейського Союзу*.

Р.Л. Кривонос

Комбатанти — особи, що входять до складу будь-яких організованих *збройних сил*, груп і підрозділів, які знаходяться під командуванням особи, відповідальної за поведінку своїх підлеглих; підкоряються внутр. дисциплінарній системі, яка, серед іншого, забезпечує дотримання *норм міжнародного права*, що застосовуються в період збройних конфліктів (п. 1 ст. 43 1 -го Додаткового протоколу 1977 до *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права*). К. є суб'єктами воєнних дій (лише вони мають право застосовувати збройн. силу) та об'єктами воєнних дій (до них допускається застосування під час бойових дій вищої міри насильства, тобто фізичного знищення). У випадку отримання поранення, захоплення в полон, переведення для роботи в тил або завершення воєнних дій вони перестають бути об'єктами воєнних дій, тобто проти них не може застосовуватись зброя. У полоні К. користуються статусом *військовополоненого*. К. захищені від судового переслідування за участь у законних бойових діях, навіть якщо в мирний час їхні дії кваліфікувалися б як злочини. Вони несуть відповідальність за порушення норм міжнар. гуманітарного права, зокрема за вчинення *злочинів воєнних*.

Відповідно до положень Женевських конвенцій 1949 К. є: особовий склад збройних сил; ополчення; загони добровольців, як ті, що входять до складу регулярних збройних сил, так і ті, що до них не входять; особовий склад організованих рухів опору й партизан (при цьому К. повинні відповідати чотирьом критеріям: їх повинна очолювати особа, відповідальна за поведінку підлеглих, зобов'язані мати знаки розрізнення, відкрито носити зброю, дотримуватись законів та звичаїв війни); особи, які слідуєть разом зі збройними силами, надають їм допомогу, але безпосередньої участі в бойових діях не беруть; члени екіпажів торг, суден та цивільних літаків, які безпосередньо надають допомогу воюючим; населення, яке при наближенні противника озброюється (якщо при цьому воно відкрито носить зброю й дотримується законів та звичаїв війни). Також розрізняють «незаконних або таких, що не користуються захистом конвенцій, комбатантів». Цей термін застосовується винятково в контексті права міжнар. збройного конфлікту; зміст поняття охоплює усіх осіб, які беруть безпосередню участь у бойових діях, не маючи на це права. Основна відмінність прав, статусу таких К. полягає в тому, що потрапивши в полон, вони не можуть розраховувати на статус військовополоненого. Незаконними К. зазвичай вважають цивільних осіб, які фактично беруть безпосередню участь у бойових діях, а також членів народного ополчення та інших добровільних формувань, які не входять до складу регулярних збройних сил, але належать до сторони конфлікту, за умови, що вони не дотримуються вимог, які містяться у ст. 4А(2) 3-ї Женевської конвенції 1949. Захист прав незаконних К. здійснюється відповідно до положень 4-ї Женевської конвенції, але лише в тому випадку, якщо вони відповідають критерію *громадянства* (ст. 4 4-ї Женевської КОНВЕНЦІЇ).

Д.І.Кулба

Комбол (Сот'бої) Мар'ян (1951, Загреб) — хорватський дипломат. Закінчив механіко-інженерний та кораблебудівельний ф-ти Загребського ун-ту (1980); 1981-86 — консультант у сфері винаходів; 1991-92 — радник, керівник Департаменту Азії та Африки МЗС Хорватії; 1992-93 — керівник Департаменту МЗС; 1993-95 — керівник Служби протоколу МЗС; 1995-98 — посол Хорватії в Пакистані. 1999-2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Хорватія в Україні.

Р.Л. Кривонос

Комерційні права при міжнародних **польотах** («свободи повітря») — основні договірні стандарти сучас. цивільних міжнар. повітр. перевезень, що застосовуються в практиці держав-членів *Міжнародної організації цивільної авіації*. Під час Чиказької дип. конференції 7.12.1944 поряд із Чиказькою конвенцією про міжнар. цивільну авіацію були підписані Угода про транзит на міжнар. повітр. лініях та Угода про міжнар. повітр. транспорт. Зазначені угоди вперше в міжнар.-прав. практиці закріпили п'ять із семи відомих сучас. доктрині *міжнародного повітряного права* свобод повітря. До першої «свободи повітря» відноситься право транзитного польоту (без посадки) через повітр. простір д-ви, що надала це право. Друга полягає в праві транзитного польоту з можливістю не комерційної (технічної) посадки на території д-ви, що надала це право. Третя — право на здійснення посадки цивільного повітр. судна на території д-ви, що надала це право, з метою висадки пасажирів і розвантаження вантажу та пошти, що були прийняті на борт цього повітр. судна в його д-ві реєстрації. Четверта — право приймати на борт повітр. судна на території іноземної (щодо цього повітр. судна) д-ви пасажирів, вантажу та пошти, метою призначення

яких є д-ва реєстрації цього повітр. судна. П'ята — право приймати на борт повітр. судна інозем. пасажирів, що прямують на територію будь-якої третьої д-ви, вантажі й пошту, що відправляються в тому ж напрямку, а також висаджувати пасажирів і розвантажувати вантажі й пошту, що прямують з території третьої д-ви. Шоста та сьома полягають у праві повітр. перевезення пасажирів, вантажу та пошти між двома д-вами як через повітр. простір д-ви реєстрації повітр. судна, так і з використанням повітр. лінії, що не проходить через повітр. простір цієї д-ви. Окрім семи основних «свобод повітря» в сучас. доктрині міжнар. повітр. права передбачається також восьма, що припускає можливість надання інозем. повітр. перевізнику права здійснювати внутрішні (каботажні) перевезення в повітр. просторі тієї чи іншої д-ви. Порядок та правила міжнар. польотів в укр. д-ві регламентуються положеннями Повітряного кодексу України, а також двосторонніми угодами про повітр. сполучення.

О.М. Григоров

КОМЕСА — див. *Спільний ринок Східної та Південної Африки*.

КомісарСНКО Сергій Васильович (9.07.1943, м. Уфа, РФ) — укр. вчений-біохімік та держ. діяч. У 1966 — закінчив Київ. мед. ін-т ім. О.О. Богомольця; д-р біол. наук; академік НАН України (1991), академік Академії мед. наук України (1993). 1966-69 — аспірант Ін-ту біохімії ім. О. Палладіна АН УРСР. 1969-89 — молодший наук. співробітник, вчений секр. ін-ту, керівник лабораторії імунохімії, керівник відділу молекулярної імунології Ін-ту біохімії ім. О. Палладіна АН УРСР, 1989-92 — дир. Ін-ту біохімії ім. О. Палладіна НАН України. 1990-92 — заст. Голови Ради Міністрів УРСР, заст. Прем'єр-міністра України з гуманітарних питань. У травні 1992 — грудні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Сполученому Королівстві Великобританія та Півн. Ірландія, одночасно, у березні 1995 — грудні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ірландії за сумісництвом. Має велику кількість праць в галузі молекулярної імунології та біохімії. Лауреат Державної премії

УРСР (1979).

В.М. Матвієнко

Комісія зі збереження морських живих ресурсів Антарктики (Соттізіоп Гог іпе Сопзегауііоп оГАтагсіу тагіпе пуіпц гезоігсек), **КЗМЖРА** (ССАМЬК) — створена з метою реалізації Конвенції зі збереження мор. живих ресурсів, як складової дог-ру про *Антарктику*, що набула чинності 1982. Метою конвенції є збереження мор. тварин при раціональному веденні промислу. Базуючись гол. ч. на рекомендаціях наук. комітету, комісія розробляє підходи до управління мор. живими ресурсами Антарктики, враховуючи невизначеність у необхідних для цього знаннях, встановлює рівні вилову пром. видів, а також вживає заходів для збереження, метою яких є мінімізація шкоди від можливого впливу промислу на непром. види. Виконання обмежень на вилов чи інших заходів для кожного промислу забезпечується за допомогою розробленої комісією регулятивної системи, яка намагається також реєструвати потенційний вплив промислу на пром. ресурси та інші елементи екосистеми. Контроль за виконанням цих заходів, як правило, входить до обов'язків окремих держав-членів. Разом з тим, комісія намагається пропагувати дотримання відп. заходів шляхом різноманітних публікацій. Основними механізмами діяльності Комісії вважаються моніторинг, контроль

та спостереження. Засідання комісії проводяться один раз на рік у м. Хобарт (Австралія). Україна є повноправним членом комісії з 1994.

О.Ю. Ковтун

Комісія міжнародного права — допоміжний орган *Генеральної Асамблеї ООН*, створений її резолюцією №174 з метою заохочення кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права. К. м. п. щорічно проводить сесії і складається з 34 (до 1981 — 25) юристів-між-народників, які «користуються визнаним авторитетом у галузі міжнародного права». При цьому весь склад К. м. п. має забезпечувати представництво головних форм цивілізації та основних прав, систем світу. Члени К. м. п. обираються на 5 років і виконують свої обов'язки в особистій якості, а не як представники своїх урядів. До складу К. м. п. входив видатний укр. вчений, юрист-міжнародник *В. Ко-рецький* (1949-52). Основним напрямком роботи К. м. п. є підготовка док-тів з питань міжнар. права, деякі з яких для розгляду обирає сама К. м. п., а інші передаються їй ГА ООН та *Економічною та Соціальною Радою ООН (ЕКОСОП)*. У процесі своєї роботи К. м. п. може звертатися до урядів з проханням направити до неї тексти законів, судових рішень, дог-рів, дипломатичного листування та інших док-тів, які необхідні для вивчення питання, що підлягає кодифікації. Комісія враховує зауваження, зроблені урядами, при створенні остаточного проекту док-та з того чи іншого питання міжнар. права. Після завершення розробки проекту ГА ООН зазвичай скликає міжнар. конференцію представників д-ав для втілення проекту статей у конвенцію, яка потім відкривається для підписання д-ав. Завдяки діяльності К. м. п. були розроблені проекти таких конвенцій, як, зокрема, *Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961*, *Віденська конвенція про консульські зносини 1963*, *Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969* тощо. К. м. п. продовжує роботу над кодифікацією та прогресивним розвитком норм права, які стосуються відповідальності д-ви; права несудноплавних видів використання міжнар. водотоків; статусу *кур'єра дипломатичного* та

дипломатичної пошти, яка не супроводжується дип. кур'єром; застережень до договорів міжнародних; міжнар. відповідальності за шкідливі наслідки дій, які не заборонені між-нар. правом; відносин між д-вами й міжнар. орг-ціями, також проектом кодексу злочинів проти миру та безпеки людства. К. м. п. підзвітна ГА ООН і періодично надає їй доповіді про свої сесії. К. м. п. засідає в Європ. відділенні ООН у Женеві (Швейцарія).

О.О. Мережко

КОМІСІЯ ООН з Прав ЛЮДИНИ — функціональна комісія *Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОП)*, створена відповідно до рез. №5 ЕКОСОП від 16.02.1946 для надання допомоги ЕКОСОП у здійсненні покладених на неї *Статутом ООН* завдань у сфері захисту прав людини. Комісія складається з представників 43 держав-членів *Організації Об'єднаних Націй*, які обираються ЕКОСОП строком на 3 роки (11 членів — від д-ав Африки, 9 — Азії, 8 — Лат. Америки, 10 — зах.-європ. та інших д-ав, 5 — від д-ав Схід. Європи). Комісія подає пропозиції, рекомендації та доповіді ЕКОСОП щодо: міжнар. хартії прав, міжнар. декларацій або конвенцій про громадян, свободи, прав жінок, свободи інформації та інших питань подібного характеру, захисту меншин; попередження дискримінації за ознакою раси, статі, мови та релігії; усіх інших питань, які стосуються прав людини. Комісія підготувала проекти Міжнар. пактів про права людини 1966, конвенцій про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, проти *апартеїду* тощо. Вона обирає своїх посадових осіб (голову, заст. голову, доповідача тощо) і створює допоміжні органи. Серед них Підкомісія з попередження дискримінації та захисту меншин, а також ціла низка органів для вивчення проблем прав людини в конкретних країнах, а також питань, що відносяться до сфери компетенції Комісії. Рішення Комісії приймаються більшістю голосів присутніх членів, які беруть участь у голосуванні. Сесії Комісії проводяться один раз на рік у Женеві (Швейцарія). Як спостерігачі, в її роботі можуть брати участь д-ви, які не є членами Комісії, нац.-визв. рухи, а також ряд неурядових орг-цій. Засідання Комісії проходять відкрито, якщо вона не прийме іншого рішення. Орг.-техн. обслуговування її роботи забезпечується Секретаріатом ООН. Офіц. мовами комісії є англійська, іспанська, китайська, французька та російська, а робочими — англійська, іспанська, французька.

О.О. Мережко

Комісія ООН з права міжнародної торгівлі (Шпкесі №ііоп5 Сотітшкіоп оп Іпіегпаііо-паі Тгасіе Ба\у), **ЮНСІТРАЛ** (ІЖСІТКАБ) -

допоміжний орган *Генеральної Асамблеї ООН*, створений на її 21-й сесії (рез. №2205 від 17.12.1966) з метою сприяння прогресивному узгодженню та уніфікації права *міжнародної торгівлі*. Комісія почала роботу в 1968; складається з 36 держав-членів, які представляють різні геогр. регіони й основні прав. системи світу. До завдань, доручених Комісії, входять: координація роботи міжнар. орг-цій, що займаються питаннями права міжнар. торгівлі; сприяння активній участі д-ав в існуючих *конвенціях міжнародних*; розробка нових конвенцій та докт-тів, що стосуються права міжнар. торгівлі. До функцій Комісії відносяться підготовка кадрів і надання допомоги в галузі права міжнар. торгівлі з урахуванням особливих потреб країн, що розвиваються. Комісія приділяє увагу переважно вивченню й підготовці однакових норм права в наступних галузях: міжнар. купівля-продаж товарів, міжнар. платежі, міжнар. торг, арбітраж і міжнар. законодавство в галузі мор. перевезень. ЮНСІТРАЛ підготувала, зокрема, такі міжнар.-прав. акти: Конвенцію про позовну давність у міжнар. ку-півлі-продажу товарів 1974 і Протокол про поправки до неї 1980, Конвенцію про мор. перевезення вантажів 1978 (Гамбурзькі правила), Конвенцію ООН про договори міжнар. купівлі-продажу товарів 1980, Конвенцію ООН про міжнар. перевідні векселі та міжнар. прості векселі. Комісія щорічно направляє звіт ГА ООН, а також представляє доповідь *Конференції ООН з торгівлі і розвитку* з тим, щоб остання висловила свої зауваження щодо неї. Комісія проводить щорічні сесії по чергово в Нью-Йорку

і в Женеві.

О.О. Мережко

Комісія по захисту Чорного моря від забруднення — орган, створений з метою реалізації положень *Конвенції про захист Чорного моря від забруднення 1992* (Україна підписала 21.04.1992, ратифікувала 4.02.1994). Кожна з договірних сторін (Болгарія, Грузія, Росія, Румунія, Туреччина, Україна) має в Комісії одного представника, головування здійснюється за чергою, проводяться засідання не рідше одного разу на рік, рішення і рекомендації Комісії ухвалюються причорноморськими д-вами на основі принципу одноголосності. Допомогу Комісії

в її роботі надає постійно діючий Секретаріат. З метою надання комісії можливості ефективно здійснювати свої обов'язки, держави-учасниці Конвенції уклали 4.09.2000 у Стамбулі Угоду про привілеї та імунітети Комісії по захисту Чорного моря від забруднення, яка, зокрема, надала їй права юрид. особи. Штаб-квартира Комісії і Секретаріат перебувають у Стамбулі (Туреччина).

Т.І. Шинкаренко

Комітет Верховної Ради України у закордонних справах — орган Верховної Ради України;

обирається з числа народних депутатів України на строк повноважень Верховної Ради України відп. скликання. Основними завданнями Комітету є законопроектна робота з питань зовн. зв'язків України, яка включає: орг-цію розроблення за дорученням ВР України або за власною ініціативою проектів законів та інших актів, що розглядаються ВР України; попередній розгляд та підготовка висновків і пропозицій *щодо ратифікації чи денонсації договорів міжнародних і угод*, внесення їх на розгляд ВР України; аналіз законопроектів, внесених іншими суб'єктами законодавчої ініціативи з погляду забезпечення в них нац. інтересів України, відповідності їх *нормам міжнародного права*; узагальнення та систематизація пропозицій, поправок і висновків інших комітетів та підготовка їх на розгляд ВР України за умов визначення Комітету головним із законопроекту чи проекту, іншого акту ВР України з питань, що належать до компетенції Комітету; пошук, збір, вивчення, дослідження, аналіз інформації, участь у формуванні стратегії зовн.-політ. та зовн.-екон. діяльності України; здійснення контролю за виконанням органами держ. виконавчої влади законодавчих актів, прийнятих ВР України за поданням Комітету, або тих, що належать до його компетенції; вивчення доцільності та ефективності дій Уряду України, інших органів держ. виконавчої влади, їх посадових осіб у питаннях, пов'язаних із зовн. діяльністю України, підготовка та подання відп. висновків на розгляд ВР України; участь у складанні, прийнятті, контролі за виконанням Державного бюджету України, зокрема в частині, що стосується фінансування зовн.-політ. та зовн.-екон. діяльності України, з метою забезпечення доцільності та ефективності використання держ. коштів; попереднє обговорення кандидатур посадових осіб, які відповідно до

Конституції та законів України обираються, призначаються або затверджуються ВР України, підготовка відп. висновків щодо цих кандидатур. Комітет визначається головним із законопроектів про ратифікацію міжнар. договорів і угод: політичних (про дружбу, взаємну допомогу і співпрацю, про нейтралітет), територіальних, мирних; про участь у міждерж. союзах та інших міждерж. об'єднаннях (орг-ціях), системах *колективної безпеки*; інших міжнар. дог-рів, ратифікація яких передбачена законом чи самим міжнар. дог-ром. Всі подані на ратифікацію *договори міжнародні України* попередньо розглядаються Комітетом. Він готує пропозиції щодо складу офіц. делегацій ВР України, формує групи народних депутатів України з двосторонніх міжпарл. зв'язків та подає їх на затвердження Голови ВР України. Комітет координує та контролює діяльність офіц. делегацій, двосторонніх міжпарл. груп, які сформовані на постійній основі. Він організує метод., інформ., консультативну допомогу народним депутатам України з питань *зовнішньої політики*. Комітет бере участь в орг-ції і проведенні наук.-практичних конференцій, семінарів, нарад з питань *міжнародних відносин*, як в Україні, так і за кордоном. Він координує проведення підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації народних депутатів України, працівників апарату ВР України за кордоном. Очолює Комітет Голова, який обирається на посаду та відкликається з неї виключно ВР України згідно з процедурою, визначеною гл. 4.4 Регламенту ВР України. З числа членів, обраних ВР України, Комітет на своєму засіданні за процедурою, визначеною ст. 26 та 25 Закону України «Про Комітети Верховної Ради України» відповідно обирає заступників Голови та Секретаря Комітету. Для забезпечення конкретних напрямків його діяльності Комітету створюються і функціонують підкомітети. Голови підкомітетів обираються на засіданні комітету. До складу кожного підкомітету, крім його голови, входять не менш як по два народних депутата України — члена Комітету. Орг-метод. та інформ. обслуговування Комітету, а також забезпечення його функціонування здійснює секретаріат комітету.

В.І. Резніченко

Комп'єнське перемир'я 1918 — укладено 11.11.1918 у Комп'єнському лісі, поблизу станції Ретонд (Франція) між країнами *Антанти*, з одного боку, та Німеччиною, яка зазнала поразки в *Першій світовій війні*, з іншого, терміном на 36 днів з правом продовження. Умови перемир'я, які Німеччині продиктував франц. маршал Фош, мали ультимативний характер і передбачали припинення воєнних дій протягом 6-ти годин після підписання перемир'я; звільнення протягом 15 днів зайнятих нім. військами територій Бельгії, Франції, Люксембургу; виведення нім. військ з Ельзасу та Лотарингії, Румунії, Австро-Угорщини і Туреччини, їх капітуляції у Схід. Африці та негайне повернення *військовополонених* Антанти. Значна частина нім. озброєння, всі підводні човни передавались переможцям, надводні військ, кораблі підлягали роззброєнню та інтернуванню в нейтральних або союзницьких портах. Умова щодо введення на територію лівого берега Рейну окуп. військ Антанти, з їх утриманням за рахунок майбутнього нім. уряду, викликав найбільший протест делегації Німеччини, яка намагалася зберегти пром. потенціал своєї країни. Крім того, Німеччина мала денонсувати Бухарестський мирний договір 1918 з Румунією та *Брестський мирний договір між: РСФРР і Центральними державами 1918*. Однак, ст. 12 перемир'я передбачала, що нім. війська залишать територію колишньої Російської імп. лише тоді, коли союзники визнають це за доцільне, беручи до уваги внутр. становище цих територій. К. п. діяло до підписання *Версальського мирного договору 1919*.

І.С. Покровська

Комулович (Сотііеііх) Олександр (? - 1598) — хорватський священник і ватиканський дипломат, легат. За дорученням Папи римського Кли-мента VIII організував антитур. лігу європ. д-ав (Трансильванія, Литва, Молдова, Московське царство), до якої намагався залучити і запорозьких козаків. З цією метою навесні 1594 відвідав Україну (Поділля), де мав переговори з козацьким провідником С. Наливайком та укр. православними Ієрархами.

В.І.Сергішчук

Комунікації теорія — (від лат. соттіпісаііо, соттіпісо — роблю спільним, поєдную, спілкуюсь) — вчення про зміст, форми, фундаментальні принципи та закономірності процесу передачі повідомлень (сигналу, інформації) від джерела до одержувача в часі й просторі, вир-ва та обміну символами, кодами, знаками. Вона об'єднує в собі різні теорет. концепції, що ґрунтуються на розгляді основоположних питань

людської комунікації. Виходячи за рамки конкретної дисципліни, К. т. є базовою дисципліною для таких прикладних наук як журналістика, реклама, зв'язки з громадськістю, *переговорів теорія, конфліктів міжнародних вирішення концепція*, риторика і спічрайтинг та ін., що знаходять своє використання в практиці сусп.

Комунікацій.

С.І.Даниленко

КОМУНІСТИЧНИЙ Інтернаціонал (Комінтерн, Третій Інтернаціонал) — міжнар. об'єднання комуніст, партій різних країн; створений на 1-ому (Установчому) конгресі, що проходив 2-6.03.1919 в Москві. Завдання Комінтерну полягали в розвитку міжнар. комуніст, руху, підготовці кадрів компартій та перетворенню їх на масові рев. орг-ції. Усі органи Комінтерну були розташовані в Москві, головним з них був Всесвітній конгрес, але значна влада концентрувалась у Виконкомі та його президії, що сприяло встановленню рад. домінування в Комінтерні та його поступовому перетворенню на інструмент *СРСР дипломатії*. Комінтерн розглядався як важлива ланка в підготовці до «світової комуністичної революції», курс на здійснення якої займав важливе місце в рад. зовн. політиці. Після встановлення нацистської диктатури в Німеччині 7-й конгрес Комінтерну в 1935 відмовився від завдання поширення комуніст, рев-ції в світі та затвердив курс на до-лучення комуніст, партій до «народних фронтів» разом із соціал. та ліберальними партіями з метою протистояння поширенню фашизму в Європі та в усьому світі. Від підтримки цього курсу Комінтерн фактично відмовився після укладення *німецько-радянського пакту про ненапад 1939*. У 1943 у відповідь на побоювання союзників СРСР по *антигітлерівській коаліції* щодо поширення впливу комуніст, сил у повоєнній Європі Комінтерн було розпущено, а його функції з підтримання зв'язків між комуніст, партіями передано ЦК ВКП(б). У 1947 було створено нову структуру міжнар. комуніст, руху — Комуністичне інформаційне бюро (Комінформ-бюро), що проіснувало до 1956.

В.Ю. Константинов

Комюніке (з франц. соттігшіе) — офіц. повідомлення про хід або результати міжнарод. переговорів, про досягнуту міжнар. угоду тощо. Двостороннє К. зазвичай називають «спільне комюніке», «спільне повідомлення». К. може

бути докладним або стислим, з викладенням позицій сторін із конкретних питань, прийнятих рішень. Воно може також віддзеркалювати досягнуті між сторонами домовленості та мати в цьому випадку певні правові наслідки

ДЛЯ СТОРІН.

Т.І. Шинкаренко

Кон Фелікс Якович (18.05.1864, Варшава -28.07.1941, Москва) — рад. парт, і держ. діяч. Навчався у Варшавському ун-ті. З 1882 чл. польської партії «Пролетаріат»; 1884-1904 — на каторзі й поселенні у Схід. Сибіру; по поверненні до Варшави 1904 вступив до Польської соціалістичної партії (ППС), 1906-08 — чл. Центрального робітничого комітету ППС; 1907-17 — в еміграції в Австро-Угорщині і Швейцарії. З кінця 1917 — в Україні, комісар у польських справах по Харківській губернії; 1918 вступив до РКП(б), був членом колегії народного секретаріату закорд. справ більшовицької УНР; з березня 1919 — член ЦК КП(б)У, 1919-22 — чл. колегії НКЗС УСРР, разом із *Ю. Коцюбинським* 14.02.1921 підписав першу мирну угоду від імені УСРР з Литвою; у липні — серпні 1920 — чл. Польського тимчасового ревкому в Білостоці. 1920-21 — кандидат у члени політбюро і чл. оргбюро ЦК КП(б)У, зав. агітпропвідділом ЦК; у березні — грудні 1921 — 1-й секр. ЦК КП(б)У; 1922-23 — секр. виконкому *Комуністичного Інтернаціоналу*, 1924-35 — чл. інтернаціональної контрольної комісії Комінтерну, редактор газет «Красная звезда» і «Рабочая газета», журналу «Каторга и ссылка»; 1933-37 — зав. музейним відділом наркомату освіти РСФРР; 1937-41 — редактор журналів «Советский музей» і «Наша страна».

Твори: «Спогади» (1935), «За п'ятдесят років» (1933-1935).

М.С. Дорошко

Конвенційний пріоритет — правило, передбачене в ст. 4 Паризької конвенції про охорону пром. власності 1883, за яким заявка, що була подана в одній державі-учасниці, володіє пріоритетом у всіх інших державах упродовж 12 місяців (для винаходів та корисних моделей) або 6 місяців (для пром. зразків і товарних знаків), починаючи з моменту подання заявки в першій д-ві. Умовою надання К. п. є належне оформлення нац. заявки згідно з внутр. законодавством країни.

Конвенція Міжнародна (з лат. *сопуєшио* — угода) — юридично обов'язкова угода між суб'єктами міжнародного права. Застосовується для позначення договірних прав загалом (ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН) або міжнар. угод певного виду. Характерною рисою є закріплення в К. м. детальних норм для регулювання певного виду відносин. Зазвичай К. м. є *договорами міжнародними багатосторонніми* (*Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969*), хоча іноді цей термін може застосовуватись до деяких видів двосторонніх угод (напр., *консульські КОНвенції*).

Д.І. Кулеба

Конвенція ООН з морського права

1982 — *договір міжнародний багатосторонній*, який визначає прав, режим просторів та ресурсів Світового океану та встановлює прав, засади співробітництва держав з усіх аспектів його використання. Містить 320 статей у 16 частинах і має 9 додатків. Конвенція ухвалена 30.04.1982 за результатами 3-ї Конференції Організації Об'єднаних Націй з мор. права 3.12.1973-10.12.1982, в якій брало участь понад 160 делегатів. Відкрита для підписання 10.12.1982 на Ямаїці у м. Монтего-Бей. У перший день Конвенцію підписали 119 д-ав (у т. ч. Українська РСР) з усіх регіонів земної кулі, як прибережних, так і тих, які не мають виходу до моря, що дало голові Конференції Томмі Ко підстави сказати про «новий рекорд в історії права». Конвенція набула чинності 16.11.1994, через рік після депонування 60-ї ратифікаційної грамоти. Розроблена й ухвалена під час тривалої роботи, спрямованої на поступове досягнення компромісу: суттєві питання не голосувались, а приймались методом консенсусу; вживався т. зв. «пакетний підхід», який спонукав д-ви на поступки тощо. З цієї причини не передбачена можливість робити застереження до Конвенції. Оскільки наймогутніші мор. д-ви висловлювали незгоду з закріпленим у частині ХГ Конвенції прав, режимом розробки природ, ресурсів дна і надр Світового океану, ратифікація ними Конвенції стала можливою лише в 90-ті ХХ ст. після укладення додаткової Угоди про імплементацію частини XI Конвенції. Конвенція повністю систематизувала норми міжнар. мор. права як галузі *міжнародного публічного права*. Вона охоплює всі напрямки використання людиною моря й мор. ресурсів, та кодифікує звичаєві норми міжнар. мор. права

і запроваджує ряд новацій, зокрема: інститути *виключної економічної зони та архіпелажних вод*; право *транзитного проходу в міжнародній протоці*; визначення міжнар.-прав. статусу й режиму Міжнародного району мор. дна з застосуванням концепції заг. спадщини людства; міжнар.-прав. засади охорони мор. середовища та проведення наук, досліджень; гарантії прав д-ав, що не мають виходу до моря, та тих, що перебувають у географічно несприятливому становищі; обов'язкову систему врегулювання мор. спорів; три нові міжнар. органи: Міжнародний орган із мор. дна, Міжнародний трибунал із мор. права й Комісія з меж *континентального шельфу*. Конвенцію доповнюють 2 міжнар. дог-ри: Угода про імплементацію частини XI (29.07.1994, чинна з 28.07.1996) й Угода про імплементацію положень Конвенції про збереження та контроль за мігруючими і немігруючими видами риб (4.08.1995, чинна з 11.12.2001). Станом на 23.12.2003 у конвенції беруть участь 144 держави та *Європейський Союз*; в Угоді 1994 — 117 держав, в Угоді 1995 — 51 держава. Україна ратифікувала конвенцію та Угоду 1994 26.07.1999, Угоду 1995 — 27.02.2003.

в.с. Ржевська

Конвенція про безпеку персоналу ООН і пов'язаного з нею персоналу 1994 —

універсальний міжнар.-прав. договір, укладений з метою попередження нападів і посягань на персонал Організації Об'єднаних Націй, а також забезпечення ефективності здійснення операцій ООН з підтримання та відновлення миру. Була відкрита для підписання всіма д-вами до 31.12.1995, набрала чинності 15.01.1999. Україна ратифікувала Конвенцію 6.07.1995, що набула чинності для неї 5.08.1995. Згідно з Конвенцією, військ, та поліцейські складові операцій ООН та їхні трансп. засоби мають спеціальне позначення. Приймаюча д-ва й ООН укладають угоду щодо статусу операцій ООН і задіяного в них персоналу, а також обсягу привілеїв та імунітетів. Передбачено обов'язок персоналу ООН забезпечувати дотримання законів і правил приймаючої д-ви. Згідно з Конвенцією, держави-учасниці зобов'язані вживати заходів безпеки й захисту персоналу ООН; звільняти або повертати персонал, який було затримано чи захоплено; закріплювати на рівні нац. законодавства визнання деяких дій злочинами проти персоналу ООН; встановлювати свою юрисдикцію щодо злочинних

діянь; співробітничати в питаннях попередження злочинів проти персоналу; вживати заходів із надання необхідної інформації, забезпечення судового переслідування та видачі злочинців; надавати взаємну допомогу в кримінальних питаннях тощо. Конвенція також надає певні права процесуального характеру особам, щодо яких здійснюється розслідування чи судовий розгляд.

О.В. Задорожній

Конвенція про біологічне різноманіття

1992 — універсальний міжнар.-прав. акт, ухвалений з метою захисту біол. різноманіття, забезпечення стійкого використання його компонентів, спільного отримання на справедливій основі вигод, пов'язаних із використанням генетичних ресурсів та передачі відп. технологій. Конвенція була відкрита для підписання всіма д-вами й будь-якою регіональною орг-цією в Ріо-де-Жанейро з 5-14.06.1992, а також у Центр, установах *Організації Об'єднаних Націй* у Нью-Йорку 15.06.1992-4.07.1993; набула чинності 29.12.1993. В Україні Конвенція була підписана 11.06.1992, дата набуття чинності для України — 7.02.1995. Конвенція закріпила принцип суверенного права д-ав розробляти свої власні природ. ресурси, а також принцип відповідальності за будь-яку діяльність, що може спричинити шкоду навколишньому середовищу. Конвенція визначає обов'язки д-ав: вживати заходів щодо збереження та стабільного використання біол. різноманіття; здійснювати моніторинг його компонентів; вживати заходів для збереження біол. ресурсів ex-situ та in-situ; розробляти й здійснювати програми підготовки кадрів; заохочувати наук. дослідження, підвищувати обізнаність громадськості; проводити оцінку впливу екологічних проєктів на навколишнє середовище тощо. Конвенція регулює питання доступу до генетичних ресурсів і технологій та їхньої передачі, обміну інформацією; питання наук.-техн. співробітництва, застосування біотехнологій. Значну увагу приділено проблемам країн, що розвиваються. Конвенція має Додаток I («Визначення і моніторинг») та Додаток II («Процедура арбітражного розгляду»). До Конвенції прийнято Картагенський протокол із біобезпеки 2000, що регулює питання транскордонного переміщення генетично модифікованих організмів, який набув чинності 11.09.2003. Україна приєдналася до Протоколу

6.12.2002.

М.О. Медведєва

Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайного озброєння, які можуть вважатись такими, що спричиняють надмірні ушкодження або мають невибіркову дію 1980 — універсальний міжнар.-прав. акт, спрямований на захист цивільного населення від небезпечних військ, дій, заборону в конфліктах застосування зброї, що спричиняє надмірні пошкодження чи страждання, а також обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї. Набула чинності 2.12.1983, була відкрита для підписання всіма д-вами в Центр, установах *Організації Об'єднаних Націй* у Нью-Йорку протягом 12 місяців, починаючи з 10.04.1981. Україна підписала Конвенцію та всі протоколи

10.04.1981, що набули чинності для неї
23.12.1982. Згідно з Конвенцією, д-ви зобов'язані як у мирний час, так і під час збройного конфлікту розповсюджувати тексти Конвенції та протоколів до неї, зокрема включати їх вивчення до програм військ, підготовки. До Конвенції прийнято 3 протоколи: 1-й Протокол про уламки, що не виявляються, згідно з яким забороняється застосовувати зброю, що ушкоджує такими уламками, які неможливо виявити в людському тілі за допомогою рентгенівських променів; 2-й Протокол про заборону чи обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв, згідно з яким встановлено загальні обмеження щодо мін, що управляються дистанційно, мін, що не управляються дистанційно, заборону застосування деяких видів мін-пасток, інших пристроїв; визначено зобов'язання держав реєструвати й обнародувати відомості про розташування мінних полів, мін та мін-пасток, вживати заходів із захисту сил і місій ООН від небезпечних мінних полів, співробітничати в справі розмінування цих полів і мін; 3-й Протокол про заборону чи обмеження застосування запалювальної зброї, згідно з яким забезпечується захист населення й цивільних об'єктів від нападів із застосуванням цього виду зброї. У 1995 до Конвенції прийнято 4-й Протокол про засліплюючу лазерну зброю (підписаний

Україною 17.01.2002).

М.О. Медведєва

Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 — універсальний міжнар.-прав. акт, спрямований на попередження вико-

ристання сил природи як зброї для ведення *війни*, зміцнення миру й припинення гонки озброєнь. Конвенція була відкрита для підписання всіма д-вами, набула чинності (у т. ч. для України) 5.10.1978. Вона забороняє здійснення антропогенного впливу шляхом умисного втручання в природ, процеси. Держави-учасниці зобов'язуються не вдаватися до використання засобів впливу на природ, середовище у військ, чи інших ворожих цілях як способів знищення чи спричинення шкоди, що перевищує встановлену конвенцією межу. Об'єктами виступають не лише природ, ресурси, й збройні сили та цивільне населення. Вплив на природ, середовище вважається ворожим, якщо він має широкі, довгострокові та серйозні наслідки. Конвенція не забороняє використання засобів впливу на природ, середовище в мирних цілях. Д-ви зобов'язані вживати заходів із заборони та попередження будь-якої діяльності, що суперечить по-

ристання сил природи як зброї для ведення *війни*, зміцнення миру й припинення гонки озброєнь. Конвенція була відкрита для підписання всіма д-вами, набула чинності (у т. ч. для України) 5.10.1978. Вона забороняє здійснення антропогенного впливу шляхом умисного втручання в природ, процеси. Держави-учасниці зобов'язуються не вдаватися до використання засобів впливу на природ, середовище у військ, чи інших ворожих цілях як способів знищення чи спричинення шкоди, що перевищує встановлену конвенцією межу. Об'єктами виступають не лише природ, ресурси, й збройні сили та цивільне населення. Вплив на природ, середовище вважається ворожим, якщо він має широкі, довгострокові та серйозні наслідки. Конвенція не забороняє використання засобів впливу на природ, середовище в мирних цілях. Д-ви зобов'язані вживати заходів із заборони та попередження будь-якої діяльності, що суперечить по-

ложенням конвенції, а також консультуватись і співпрацювати одна з одною у вирішенні будь-яких питань, що виникають у зв'язку з виконанням Конвенції.

М.О. Медведєва

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення запасів бактеріологічної (біологічної*) та токсичної зброї та про їх знищення 1972 — універсальний договір міжнародний, схвалений 16.12.1971 26-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН; відкритий для підписання 10.04.1972, набув чинності 26.03.1975, термін дії безстроковий. Депозитарії Конвенції — Велика Британія, Росія та США. Учасницями Конвенції є 145 д-ав (2002); Україна приєдналася до неї 26.03.1975. Конвенція забороняє розробку, вир-во, накопичення або придбання будь-якими іншими шляхами і зберігання мікробіологічних та інших біол. агентів чи токсинів, незалежно від їх природи та засобу вир-ва, таких видів і в таких кількостях, які не відповідають потребам проведення профілактичних, захисних та інших заходів у мирних цілях, а також зброї, обладнання та засобів доставки, призначених для застосування таких агентів і речовин, для використання у ворожих цілях або під час збройного конфлікту. Знищення отруйних речовин, токсинів, зброї, обладнання та засобів доставки, що знаходяться у розпорядженні сторін, або їх перепризначення для мирного використання, мало бути здійснено не пізніше

9 місяців після набуття Конвенцією чинності. Мандатом, наданим Конференцією з огляду та подовження Конвенції у 1996, проведення верифікації та інших заходів, спрямованих на забезпечення дії Конвенції, було доручено Спеціальній робочій групі.

С.П. Галака

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 -

універсальний договір міжнародний, відкритий для підписання 13.01.1993 в Парижі; набув чинності 29.04.1997, термін дії безстроковий, депозитарій конвенції — Генеральний секретар ООН. Конвенцію підписали 145 д-ав (2002), Україна приєдналася до неї 16.10.1998. Перший проект конвенції про заборону та знищення хімічної зброї запропоновано до розгляду в Комітеті ООН із роззброєння в березні 1972 групою д-ав, серед яких була УРСР. У 1976 в Женеві почалися рад.-амер. переговори про заборону хім. зброї, які поновилися у 1985 і завершилися підписанням рад.-амер. Угоди про ліквідацію 80% запасів хім. зброї сторін протягом 12 років та про відмову від її вир-ва у майбутньому (5.06.1990). Учасники Конвенції зобов'язалися знищити хім. зброю, яку мають в своєму розпорядженні, та демонтувати потужності для її вир-ва протягом 10 років після набуття чинності. Конвенцією розроблена система контролю за імплементацією, центр, інститутом якої виступає створена Організація по забороні ХІМІЧНОЇ Зброї.

С.П. Галака

Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973 —

універсальний договір міжнародний, спрямований на забезпечення особистої недоторканності членів дипломатичного представництва та інших осіб, що користуються захистом згідно з міжнародним правом. Прийнята на 28-й сесії Генеральної Асамблеї ООН (1973); була відкрита для підписання 14.12.1973; набрала чинності 20.02.1977; ратифікована Указом Президії ВР УРСР 26.12.1975 і набрала для неї чинності з 20.02.1977. Відповідно до Конвенції, до «осіб, що користуються міжнародним захистом», відносяться глави д-ав, які перебувають в інозем. д-ві, у т. ч. члени колегіального органу, що виконує функції глави д-ви згідно з її конституцією;

глави урядів; міністри закорд. справ, а також члени їхніх сімей, які їх супроводжують; представники або посадові особи д-ав; будь-яка посадова особа чи інший агент міжнар. міжурядової орг-ції, які мають за міжнар. правом спец. право на захист, а також члени сімей, які проживають із ними (ст. 1). Як передбачає Конвенція, навмисне вчинення вбивства, викрадення чи іншого нападу проти особи або свободи особи, що користується міжнар. захистом; насильницький напад на офіц. приміщення, житлове приміщення чи трансп. засоби такої особи, який може їй загрожувати; загрози чи спроби будь-якого такого нападу; співучасть у будь-якому такому нападі повинні розглядатись кожною державою-учасницею Конвенції відповідно до її внутр. законодавства як злочин (ст. 2.1). Кожна держава-учасниця Конвенції повинна передбачити відповідні покарання за такі злочини з урахуванням їхнього тяжкого характеру (ст. 2.2).

Держави-учасниці зобов'язані співпрацювати у справі запобігання злочинів, передбачених Конвенцією, та надавати одна одній найповнішу правову допомогу у зв'язку з кримінально-процесуальними діями, які здійснюються щодо таких злочинів (ст. 4, 10). Держави-учасниці Конвенції, на території якої знаходиться передбачуваний злочинець, зобов'язана в тому разі, якщо вона не видає його, передати справу без будь-яких винятків і без необгрунтованого зволікання своїм компетентним органам для кримінального переслідування з дотриманням процедур, встановлених законом цієї держави (ст. 7). У разі, якщо держава-учасниця Конвенції, яка обумовлює видачу злочинця наявністю відп. дог-ру, отримує прохання про видачу від іншої держави-учасниці, з якою вона не має дог-ру про видачу, вона може розглядати цю

Конвенцію як прав, підставу для видачі у зв'язку зі згаданими ЗЛОЧИНАМИ (СТ. 8.2).

О.О.

Мережко

Конвенція про захист Чорного моря від

забруднення 1992 підписана 21.04.1992 у м. Бухаресті (Румунія) 6-ма причорноморськими державами: Болгарією, Грузією, Росією, Румунією, Туреччиною й Україною з метою поглиблення співробітництва цих країн у сфері захисту мор. середовища Чорного моря і збереження його живих ресурсів. Конвенція надала прав, й дип. платформу для спільних дій договірних сторін щодо запобігання забрудненню мор. середовища Чорного моря небезпечними речовинами або матеріалами з будь-яких джерел та захисту мор. живих ресурсів; включає наук.-техн. співробітництво та створення системи моніторингу забруднення для Чорного моря (ст. 15). Для реалізації положень Конвенції договірні сторони домовились про створення *Комісії по захисту Чорного моря від забруднення* (ст. 17). ВР України ратифікувала конвенцію 4.02.1994.

Т.І. Шинкаренко

Конвенція «Про міжнародно-правове об'єднання» між УНР і Донською демократичною групою 1921 — двостороння угода про взаємовизнання та об'єднання зусиль УНР і Обл. Війська Донського (ОВД) в рамках спільного антибільшовицького фронту. Підписана у Тарнові (Польща) 2.04.1921 мін. закл. справ Державного Центру УНР (в екзилі) *А. Ніковським* і заст. голови Донського Військового Кругу полковником М. Гнилорибовим, який представляв Донську демократичну групу, що оформилася у середовищі евакуйованих до Болгарії з Криму підрозділів Донського козачого корпусу, на хвилі гострого невдоволення курсом генерала П. Врангеля. Конвенція складалася з 14 статей: ст. 1 підтверджувала повну держ. суверенність УНР та ОВД на чолі з відп. демокр. респ. установами; остаточне розмежування території УНР і ОВД відкладалося на розгляд парл. органів обох д-ав у майбутньому, а доти межі ОВД визнавалися за станом на 1917 (ст. 3); принципово новим у вітчизняній дип. практиці стала передбачена ст. 6 можливість створення спільних офіц. представництв до урядів інших країн і до установ *Ліги Націй*, де це буде визнано необхідним. Договірні сторони зобов'язалися за першої ж можливості укласти фінанс. та екон. угоди. З огляду на активізацію антибільшовицького повстанського руху уряд УНР і Донська демокр. група задекларували намір взяти на себе політ. керівництво ним і виробити з цією метою заг. стратегічний план (ст. 9). Ст. 11 передбачала укладення військ. конвенції для спільної б-би своїми регулярними військами проти рад. урядів. Конвенція стала важливою сполучною ланкою договірно-прав. оформлення єдиного антибільшовицького фронту. Спираючись на вже укладені союзні угоди УНР із Кубанню, Рос. політ. комітетом Б. Савінкова (див. *Конвенція «Проміжнародно-правове об'єднання» УНР і Російського Політичного Комітету 1921*)

та між останнім і Кубанською Радою, МЗС УНР висунуло завдання завершення договірно-прав. оформлення *Чорноморського союзу* шляхом підписання аналогічних дог-рів із демокр. урядами Грузії, Азербайджану та Вірменії. Департамент чужоземних справ МЗС УНР 21.04.1921 розіслав усім послам і головам дип. місій «Загальну інструкцію у справі організації конференції і союзу Причорноморських держав» у складі України, Дону, Кубані, Тереку, закавказьких республік і Російського політ. комітету.

В.М. Матвієнко

Конвенція «Про міжнародно-правове об'єднання» УНР і Російського політичного комітету підписана 1.04.1921 у Варшаві *О. Ейхельманом*, *Л. Михайловим*, *С. Стемпковським* (від першого уряду УНР в екзилі *В. Прокоповича*) та *Д. Філософовим* і *О. Дикгоф-Деренталем* (від РПК), затверджена 2.04.1921 *А. Ніковським* і 6.04.1921 *Б. Савінковим*. Містила взаємне визнання суверенності сторін; передбачала обмін офіц. представниками для інформації та зміцнення союзних відносин, узгодження і, в разі потреби, об'єднання дип. представництв (за участю також Білоруської Народної Республіки, Грузинської Демократичної Республіки і Кубанської Народної Республіки) та спільне військ.-політ. керівництво антибільшовицьким повстанським рухом, для чого обрана з представників договірних сторін спец. комісія мала виробити стратегічний план. Термін дії Конвенції передбачалося визначити окремою УМОВОЮ.

В.І. Головченко

Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 —

універсальний міжнар.-прав. акт, ухвалений з метою збереження цінностей культ. та природ. спадщини людства; підлягає ратифікації або прийняттю державами-членами *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*. Приєднання інших д-ав можливе за умови отримання запрошення від Ген. секретаря ЮНЕСКО. Конвенція вступила в силу 17.12.1975. Ратифікована Україною 4.10.1988, набула чинності 4.01.1989. У Конвенції даються визначення понять «культ. і природ. спадщини». Д-ви зобов'язані забезпечувати виявлення, охорону, збереження, популяризацію й передачу майбутнім поколінням культ. та природ. спадщини, яка перебуває на їхній території, для чого використовують власні ресурси і, за необхідності, міжнар. допомогу. Міжнар. охорона, за Конвенцією, — система міжнар. співробітництва й допомоги д-вам у зусиллях зі збереження цієї

спадщини. Конвенція засновує Міжурядовий комітет з охорони всесвітньої культ, та природ, спадщини, а також Фонд охорони всесвітньої культ, та природ, спадщини. Визначаються також умови й форми надання

МІЖНар. ДОПОМОГИ.

М.О. Медведєва

Конвенція про права дитини 1989 —

універсальний міжнар.-прав. акт, прийнятий з метою заохочення міжнар. співробітництва задля покращання умов життя дітей, сприяння гармонійному розвитку особистості дитини та надання їй захисту й гарантій здійснення прав. Конвенція відкрита для підписання й приєднання до неї будь-якої д-ви, вступила в силу 2.09.1990. Конвенцію підписано Україною 21.02.1990, набула чинності для неї 27.09.1991. Д-ви зобов'язані гарантувати кожній дитині в межах своєї юрисдикції без будь-якої дискримінації такі права: громадянські (право на життя, на ім'я та громадянство, на збереження індивідуальності, не розлучення з батьками всупереч її бажанню, право на свободу думки, совісті й релігії, право на захист від фізичного та психологічного насильства, від усіх форм сексуальної експлуатації, незаконного переміщення й торгівлі дітьми, право на особисте та сімейне життя, захист від посягань на честь і репутацію, право на свободу від тортур, право на гуманне поводження, право на прав, допомогу); політичні (право на свободу асоціацій і свободу мирних зборів, право на отримання статусу біженця); соціально-економічні (право на відпочинок, право на захист від екон. експлуатації, від незаконного вживання наркотичних і психотропних речовин, право на врахування особливих інтересів дитини при встановленні усиновлення чи опіки, користуватися досягненнями системи охорони здоров'я та благами соц. забезпечення, право на достатній рівень розвитку); культурні (право на доступ до інформації, право на освіту, право користуватися правами нац. меншин у випадку належності до них). Конвенцією засновано Комітет з прав дитини.

О.В. Задорожній

Конвенція про привілеї та імунітети ООН 1946 — універсальний міжнар.-прав. акт, ухвалений з метою визначення прав, привілеїв та імунітетів *Організації Об'єднаних Націй* та її персоналу. Конвенція відкрита для приєднання державами-членами ООН, набула чинності для кожної д-ви з дати передачі на зберігання док-та про ратифікацію чи приєднання до Конвенції. Україна приєдналася до Конвенції 22.09.1953, що набула чинності для неї 20.11.1953. Конвенція визначила права ООН як юрид. особи укладати дог-ри, набувати нерухоме й рухоме майно, порушувати справи в суді. Згідно з її положеннями майно, фонди та активи ООН володіють імунітетом і є недоторканими. Активи, прибутки та інша власність ООН звільнюються від прямих податків, митних зборів. Передбачені привілеї та імунітети для: офіц. засобів зв'язку; офіц. кореспонденції; кур'єрів ООН; представників держав-членів ООН в її органах і на конференціях під час виконання службових обов'язків; категорій посадових осіб, які визначає *Генеральний секретар ООН*; експертів у відрядженнях у справах ООН; а також додаткові привілеї та імунітети Ген. секретаря і його персоналу. Крім того, регулюється питання видачі спец, пропусків ООН і питання видачі віз.

о.в. Задорожній

Конвенція про спеціальні місії 1969 — універсальний *договір міжнародний*, одне з основних джерел сучас. *права зовнішніх зносин*. Відкрита для підписання в Нью-Йорку 16.12.1969, набула чинності 21.06.1985. Україна приєдналась до конвенції 26.09.1993. Учасниками Конвенції є 31 країна (2001). Конвенція визначає спец, місію як місію, що має представницький і тимчасовий характер та надсилається однією д-вою до іншої за згодою останньої для розгляду певних питань чи для виконання в цій державі певного завдання. Функції спеціальної місії встановлюються за взаємною згодою д-ви, що приймає, і д-ви, що направляє, та порівняно з постійним дип. органом мають обмежений характер, оскільки спец, місія не здійснює заг. представництва д-ви, що її направляє. Прав, статус спец, місії згідно з Конвенцією багато в чому подібний до статусу *дипломатичного представництва*. Разом із тим, спец, місії можуть направлятись і прийматись незалежно від наявності *дипломатичних відносин* чи *консульських відносин* між д-вами, а розрив цих відносин сам

по собі не означає припинення діяльності спец, місії, яка відбувається в момент розриву дип. відносин. Главою спец, місії може бути політ, діяч (глава д-ви, глава уряду, міністр, депутат парламенту) чи інша уповноважена особа, у т. ч. така, яка не займає дип. посади. Дип. представник, акредитований як у країні перебування, так і поза її межами, може здійснювати від імені своєї країни спец, місію в країні перебування чи в іншій д-ві. Громадяни приймаючої д-ви не можуть призначатись без її згоди до складу спец, місії, причому така згода може бути анульована в будь-який час. МЗС або інший орган приймаючої д-ви, щодо якого існує домовленість, повідомляється про склад спец, місії та будь-які наступні його зміни, про прибуття і остаточне відбуття членів місії та припинення їхніх функцій в місії, про прибуття та остаточне відбуття будь-якої особи, що супроводжує членів місії, про призначення глави спец, місії, про

місцезнаходження приміщень, що займатиме спец, місія, та приміщень осіб, які користуються недоторканністю. Приймаюча д-ва має право в будь-який момент повідомити акредитуючу д-ву про те, що будь-який із представників останньої у спец, місії є *персона нон грата*, або про неприйнятність будь-якого члена персоналу місії. Виконання функцій спец, місії починаються з моменту встановлення нею офіц. контакту з МЗС або іншим органом приймаючої д-ви, щодо якого існує домовленість. Діяти від імені місії та вести листування з приймаючою д-вою уповноважений голова місії або, за відсутності такого, один із представників акредитуючої д-ви, названий останньою. Привілеї та імунітети місії та її членів аналогічні дипломатичним.

В.М. Матвієнко, О.В. Задорожний

Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 —

універсальний міжнар.-прав. акт, ухвалений із метою охорони навколишнього середовища й б-би з забрудненням повітря, у т. ч. з перенесенням забруднювачів повітря на великі відстані. Була відкрита для підписання у Європ. відділенні ООН у Женеві 13-16.11.1979 й набула чинності (у т. ч. для УРСР у складі СРСР) 16.03.1983. Конвенція закріплює основні принципи, згідно з якими д-ви зобов'язані шляхом обміну інформацією, консультацій, наук.-дослідницької діяльності та моніторингу розробляти політику по-

передження забруднення повітря та б-би з забруднювачами повітря. Д-ви зобов'язуються розробляти системи регулювання якості повітря через використання безвідходної технології, проводити дослідження й розробки в даній галузі, сприяти взаємному обміну інформацією, здійсненню «Спільної програми нагляду і оцінки розповсюдження забруднювачів повітря на великі відстані в Європі». Конвенція заснувала Виконавчий орган для здійснення її положень. До Конвенції прийнято 8 протоколів.

О.В. Задорожній

Конвергенція — процес наближення за зовн. формою та змістом феноменів і процесів, різних за істотними характеристиками. У соц. дисциплінах категорія К. активно обстоювалась у теорії зближення в процесі істор. еволюції основних соц.-екон. характеристик ринкової капіталістичної та командної соціал. економік завдяки впливу технології (теорія конвергенції). У сфері *міжнародних відносин* теорія К. використовувалась для ідеолог. обґрунтування політики міжнар. розрядки в сер. 60-70-х ХХ ст.

А.А. Субботін

Конверсія — переведення промисловості та інших сфер економіки з вир-ва воєнної на вир-во цивільної продукції; складова процесу *демільтаризації*. Передбачає перерозподіл всієї сукупності ресурсів військ, сфери в цивільному секторі, зниження військ, витрат при одночасному збільшенні цивільних; включає планування і здійснення змін орг, техн., професійного, екон. характеру, необхідних для переорієнтації оборонної промисловості, дослідницьких і навч. закладів, військ, баз та інших об'єктів з військового на цивільне використання.

О.С. Пархомчік

Конголезька криза 1960-67 — збройний

конфлікт, що виник у липні 1960 в Республіці Конго (з 1.07.1966 — Демократична Республіка Конго, з 27.10.1971 — Республіка Заїр, з 17.05.1997 — знову Демократична Республіка Конго) у зв'язку з введенням бельгійських військ. 30.06.1960 — проголошено незалежність Республіки Конго; Президентом Республіки Конго став Дж. Касавубу, який виступав за федерат, устрій д-ви та мав прозах, орієнтацію, а уряд очолив лівий націоналіст *П. Лумум-ба*, прихильник унітаризму. 5.07.1960 в столиці

Леопольдвілі (Кіншаса) почалися виступи солдатів конголезької армії, що стало приводом для початку Бельгією інтервенції, під гаслами захисту своїх громадян та власності. Почався процес розчленування д-ви: 11.07.1960 М. Чомбе проголосив незалежність найбагатшої корисними копалинами провінції Катанга (сучасна провінція Шаба), фактично самостійними стали Східна провінція і провінція Касаї. На прохання конголезького уряду 14.07.1960 *Рада Безпеки ООН* прийняла резолюцію, яка закликала Бельгію вивести війська з території Конго і зобов'язувала Генерального секретаря ООН *Д. Хаммаршельда* вжити заходів для стабілізації ситуації в країні. 15.07.1960 в Конго почали розгортатися *Збройні сили ООН*, наступного місяця Д. Хаммаршельд направив контингенти військ Ірландії та Швеції до Катанги і розпочав переговори з Чомбе. У відповідь Лумумба виступив із вимогою відкликати зах. контингенти з Катанги та ввести війська африк. країн. 14.09.1960 в результаті військ, заколоту, очолюваного начальником штабу сухопутних військ полковником *Ж. Мобуту*, уряд Лу-мумби було скинуто; Касавубу призначив новий уряд і надав ООН дозвіл на реорганізацію конголезьких збройних сил.

21.02.1961 РБ ООН прийняла резолюцію, яка дозволяла військам ООН у Конго застосовувати силу для попередження виникнення громадян, війни. У вересні 1961 вони почали наступальні операції в Катанзі й до грудня 1962 спільно з урядовими конголезькими військами розбили сили Чомбе. Після відновлення цілісності країни, до середини 1964 війська ООН було виведено з Конго. Активну роль у вирішенні К. к. відіграла *Організації африканської єдності (ОАЄ)*. 30.12.1964 РБ ООН ухвалила резолюцію, яка пропонувала усім д-вам утримуватися від збройного *втручання у внутр. справи Республіки Конго* й

вимагала вивести з її території інозем. війська; контроль за виконанням резолюції покладалася на ОАЄ, яка стала першою регіональною орг-цією, що отримала такий мандат від РБ ООН. Завершення кризи відбулося після приходу до влади 24.11.1965 головнокомандувача конголезькою нац. армією Ж. Мобуту і розгрому в листопаді 1967 урядовими військами десанту найманців (південноафриканців, південнородезійців та португальців), який висадився в липні 1967 в Букаву та Кісангані з метою захоплення столиці.

СВ.Гринько

Конгрес Міжнародний — вид конференції міжнародної. У XVII — XIX ст. конгресами називали зібрання глав держав, міністрів закорд. справ, дипломатів, що були скликані для обговорення і вирішення важливих політ. питань, гол. ч. для укладення миру та розробки нового територ.-політ. устрою (Карловицький конгрес 1698-99, Віденський конгрес 1814-15, Паризький конгрес 1856, Берлінський конгрес 1878). У XX ст. цей термін частіше застосовано відносно конференцій неурядового характеру: міжнар. наук, з'їздів (Конгрес архітекторів, Конгрес лікарів, Конгрес вчених та ін.), форумів руху за мир та роззброєння (Всесвітній конгрес миролюбних сил 1973), представників жіночого руху (Всесвітній конгрес жінок 1961), представників міжнар. громад, орг-цій та ін.

нл.Яковенко

Кондомініум (з лат. соп— разом і дотіпіит — володіння) — спільне володіння та здійснення юрисдикції над однією територією двома чи декількома д-вами. Необхідність встановлення К. може бути пов'язана з істор. особливостями або геополіт. становищем певної території. Зазвичай К. встановлювався з метою усунення нерозв'язаних іншим шляхом суперечностей між двома чи кількома д-вами з приводу юрисдикції над однією й тією ж територією. В історії міжнародних відносин відомо кілька випадків К. Напр., К. у Морені на прус.-бельгійському кордоні виник через те, що Пруссія та Нідерландське королівство не змогли домовитись щодо проходження кордону в цьому районі на підставі акта Віденського конгресу 1814-15 й дог-ру від 26.06.1816. Цей К. проіснував до Версальського мирного договору 1919. У 1889-99 існував К. США, Великої Британії та Німеччини над о-вами Самоа; в 1898-1953 під К. Великої Британії та Єгипту знаходився Судан із метою захисту витоків р. Ніл. Велика Британія та Франція здійснювали К. над о-вами Нові Гебриди з 1887 до отримання ними незалежності в 1980 (нині — Республіка Вануату). Австралія та Нова Зеландія здійснювали спільну юрисдикцію над копальнями на о-вах Різдва. К. міг встановлюватись також над водними просторами (напр., К. Сальвадору й Гондурасу над затокою Фонсека). Нині К. має більше історичне, ніж практичне значення, окрім Андорри та о-ва Фазанів (Не сіек Раізаш), що є іспан.-франц. К.

о.о. Мережко

Конкордат (з лат. сопсогсіаішп — угода) — угода між папою Римським як головою католицької церкви та світським урядом; як правило, вона регулює статус католицької церкви в тій чи іншій д-ві. Сучас. прав. статус К. регулюється нормами міжнародного права і визначається як угода між церквою та д-вою. Перший К. було укладено 1122 (Вормський К.) між Папою римським та імператором Священної римської імперії; він розмежував функції світської та церк. влади при призначенні єпископів і завершив т. ч. б-бу за інвеституру. Болонський конкордат 1516 між Папою Левом X та королем Франції Франциском I давав королю право призначати єпископів та абатів, але залишав за Папою право затвердження таких призначень. К. Папи Пія VII із Наполеоном I (15.07.1801) визначив становище католицької церкви у Франції. 22.02.1847 було укладено К. між Російською імп. та Римським престолом, який значно розширив владу Папи над католицьким духовенством у Росії; 22.11.1866 його було розірвано. 1929 Папа уклав К. із урядом Б. Муссоліні, який разом із Латеранськими угодами 1929 визнав суверенітет Папи над територією Ватикану. Термін «конкордат» також використовувався для визначення інших прав, актів: напр., у Швейцарії до 1848 федер. рішення мали

Назву «КОНКОРДАТИ».

М.Г. Капітоненко

Конкурентоспроможність — споживчі властивості товару (послуги), які відрізняють його від товару-конкурента за ступенем їх відповідності конкретним потребам, вимогам конкурентного ринку з урахуванням витрат на їх задоволення. Поняття «конкурентоспроможність» відносне, міцно пов'язане з ринком і часом продажу та індивідуалізацією споживчих переваг. Головними елементами К. є: рівень цін, якість продукції, умови сервісу, термін гарантії, обсяг післяпродажних послуг у процесі використання, реклама та ін. Чинники К.: техн.-екон. рівень і якість продукції, її здатність задовольнити потреби певної категорії споживачів. Для визначення та оцінки К. використовують триедину систему показників: одиничні (відсоткове співвідношення величин будь-якого екон. або техн.-технол. параметра певного товару з відповідним параметром товару-конкурента); групові (зведений показник, який синтезує одиничні та відображає рівень К. за однаковими групами параметрів); інтегровані (дають

кількісну характеристику К. товару у вигляді відношення групового показника за екон. параметрами). У реальних маркетингових дослідженнях використовується увесь комплекс показників К. товарів у різних їх комбінаціях. Етапи оцінки К. власного товару: аналіз ринку та вибір найконкурентоспроможнішого товару як бази для порівняння й визначення рівня К. власного товару; визначення набору порівняльних

параметрів власного товару та товару конкурента; розрахунок інтегрального показника К. власного товару. В екон. практиці розрізняють К. нац. економіки, галузі, підприємства Та Товару.

О.І. Ступницький

Коносамент (франц. *сопна* 1880-тепі) — документ, що містить умови договору мор. перевезення вантажу. Складається мор. перевізником (фрахтівником) на підставі наданих відправником (фрахтувальником) даних. За видами визначають чартерний К. (якщо прийому вантажу передують укладення між сторонами чартеру) та лінійний К. (за лінійними перевезеннями). Залежно від особи, за якою визначено право на отримання вантажу, розрізняють іменні К., ордерні К. та К. на пред'явника. Відповідальність перевізника (фрахтівника) за перевезення вантажів з використанням К. визначається Міжнар. конвенцією про уніфікацію деяких правил про коносамент 1924 з Протоколом 1968 про зміни цієї Конвенції та/або відп. нац. законодавством. Видача К. презюмує прийом вантажу фрахтівником виключно на умовах, які в ньому зазначені (якщо не буде доведено зворотнє). У разі, якщо К. передається третій особі, оскарження даних К. не дозволяється. Положеннями Конвенції ООН із мор. перевезень вантажів 1978 були розширені права сторін при використанні К. Зокрема, дані, зазначені в К., є доказом ргіта гасіе у стосунках фрахтівника та фрахтувальника й доказом при його відносини із третім

ДОбрОСОВІСНИМ Набувачем.

І.М. Забара

КОНОТОПСЬКІ статті 1672 — договір між лівобережним Військом Запорозьким і Московською державою, укладений 17.06.1672 у Козачій Діброві під Конотопом при обранні на козацькій старшинській раді гетьманом ген. судді *І. Са-мойловича*. 10 пунктів, ухвалених за участю моск. посольства Г. Ромодановського і архієпископа Л. Барановича, в основному підтверджували попередні *Глухівські статті 1669*, доповнюючи

їх новими обмеженнями гетьманських повноважень. Зокрема, відтепер укр. послам заборонялося брати участь у зустрічах моск. дипломатів з іноземними, навіть тоді, коли обговорювалися справи, які стосувалися Війська Запорозького. Гетьман не мав права без царського дозволу і рішення козацької ради посилати своїх представників до чужоземних монархів. Крім того, *І. Самойлович* не мав права входити в будь-які зносини з правобережним гетьманом *П. Дорошенком*, а укр. козакам заборонялося порушувати кордон з Річчю Посполитою, який встановлювався по Дніпру. Були чинні до ухвалення *Коло-мацьких статей 1687*.

вл.Сергичук

Константинеску (Сошіапііпезси) Еміль (Іон) (19.11.1939, Тигіна, сучас. Молдова) — румунський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив юридичний, а потім — геологічний ф-ти Бухарестського ун-ту. У 1966-93 — викладач Бухарестського ун-ту, академік, ректор. У 1989 — засновник низки орг-цій, опозиційних диктаторському режиму *Н. Чаушеску* («Університетська солідарність», «Меморія», «Громадянський альянс» та інших). У 1992 безуспішно балотувався на посаду Президента Румунії від Демократичного конвенту Румунії, що об'єднав політ, партії та орг-ції, опозиційні до лівого Фронту нац. порятунку. 1993 очолив Демократичний конвент. 29.11.1996-20.12.2000 — Президент Румунії. Здійснював послідовну політику ринкових реформ та інтеграції Румунії до *Європейського Союзу і НАТО*; діяльно сприяв налагодженню добросусідських стосунків із Києвом, підписавши *українсько-румунський договір 1997* про відносини добросусідства і

СППВробіТНИЦТВа.

Р.Л. Кривонос

Константинопольська конференція 1876-77 — проходила 11(23). 12.1876-8(20).01.1877 в Стамбулі за участю представників Австро-Угорщини, Великої Британії, Німеччини, Росії та Франції. Була скликана за ініціативою Росії та Великої Британії для обговорення становища, яке склалося в балканських володіннях Османської імп. внаслідок повстання в Герцеговині, Боснії та початку Стамбулом бойових дій проти Сербії та Чорногорії (див. *Східна криза 1875-78*). На попередніх переговорах представників *великих держав* було домовлено про необхідність надання Боснії, Герцеговині та Болгарії статусу автономних

провінцій Османської імп.; за введенням авт. устрою в кожній провінції мав наглядати комісар, призначений всіма великими д-вами. За вимогою Австро-Угорщини, Болгарія мала бути розділена на Східну та Західну. Росія відмовилась від окупації Болгарії, а Австро-Угорщина — Боснії і Герцеговини. Але 23.12.1876(4.01.1877), в день офіц. відкриття Константинопольської конференції, султан проголосив у Туреччині конституцію; наголошуючи, що конституція вже закріпила всі необхідні реформи. Представник Туреччини на заключному засіданні конференції, мін. зак. справ Сафдет-паша заявив, що вимоги д-ав — учасниць конференції безпідставні. Усі подальші спроби д-ав переконати Туреччину прийняти проект рішення конференції, хоча б частково, НЕ МАЛИ УСПІХУ.

М.С. Бур'ян

Константинопольська конференція послів 1885 — дип. нарада, що проходила 24.10(05.11)-18(30). 11.1885 у Стамбулі (Константинополі) за участю послів Росії, Німеччини, Великої Британії, Франції, Австро-Угорщини та Італії й представника Туреччини; була спробою великих д-ав узгодити

позицію щодо об'єднання Півд. та Півн. Болгарії, яке відбулося внаслідок вересневого повстання 1885 у Схід. Румелії. Після *Берлінського конгресу 1878* позиції Росії на Балканах послаблювалися, внаслідок політ, і ще більшою мірою екон. переорієнтації Сербії та Болгарії на Австро-Угорщину, тому Росія не бажала посилення Болгарії і виступила за збереження рішень Берлінського трактату 1878. Рос. пропозиції лягли в основу рішення «руме-лійського питання», запропонованого конференцією, але через протиріччя між її учасниками домовленість не була досягнута. 24.03(5.04). 1886 у Константинополі послами країн-учасниць Конференції підписаний протокол, за яким підтверджувались положення *Берлінського трактату 1878*, однак Схід. Ру-мелія була визнана авт. провінцією Туреччини, де генерал-губернатором міг бути тільки болгарський КНЯЗЬ.
М.С. Бур'ян

Константинопольський «вічний» мир 1720 — рос.-тур. *договір мирний*, підписаний 5(16).11.1720 в Стамбулі рос. уповноваженим О. Дашковим і тур. великим візирем Ібрагім-пашою. В останні роки *Північної війни 1700-21* учасники антирос. блоку, на чолі з Великою Британією, Ганновером і Австрією, підштовхували Туреччину до військ, конфлікту з Росією, щоб відтягнути сили останньої від Балтики. Як привід для загострення рос.-тур. відносин було використано розміщення військ *Петра I* в Польщі, що суперечило статтям *Прутського миру 1711* і *Адріанопольського мирного договору 1713*. Однак тур. уряд був більше занепокоєний можливістю нової війни з Росією через Азов, тому, побоюючись, що після завершення Північної війни, Росія вимагатиме повернення Азова, Стамбул добивався укладення з нею міцного миру. Зі свого боку, рос. уряд теж не бажав конфлікту з Туреччиною і прагнув до завершення Північної війни утримати Стамбул від воєнного виступу. З метою досягти угоди, в Стамбул був відправлений рос. посланець О. Дашков, який запропонував Туреччині підтвердити мир на основі умов *Прутського* і *Адріанопольського дог-рив*. К. д. встановлював «вічний мир» між рос. царем і тур. султаном, сторони зобов'язалися не надавати жодної допомоги д-вам, які перебували з іншою стороною у стані війни. Росія отримала право мати у Стамбулі постійного дип. представника. Тур. уряд не заперечував проти введення в Польщу рос. військ у випадку необхідності охорони існуючого ладу і територ. цілісності Речі Посполитої. Азов лишився в тур. володінні; заборонялося будівництво фортець між Азовом і Черкасами, в гирлі р. Самари і між річками Орель і Самара. Підтверджувалися взаємні права рос. і тур. купців на вільну торгівлю в обох д-вах. Рос. підданам дозволялося без сплати тур. податків відвідувати «святі місця» в Єрусалимі. Договір урегулював рос.-тур. відносини, забезпечив півд. кордони Росії і сприяв зміцненню її міжнар.

СТАНОВИЩА.

В.М. Вдовенко

Константинопольський договір 1879 —

рос.-тур. угода, підписана 27.01(8.02). 1879 у Стамбулі (Константинополі) рос. послом кн. О. Лобановим-Ростовським та тур. міністром інозем. справ О. Каратеодорі. Угода проголошувала мир та дружбу між обома країнами і закріплювала зміни до положень *Сан-Сте-фанського мирного договору 1878*, внесені на *Берлінському конгресі 1878*. Туреччина зобов'язувалася сплатити Росії 802,5 млн. франків у відшкодування військ, витрат та компенсацію рос. підданам і установам збитків, завданих унаслідок війни; проголошувалась амністія

всім учасникам визв. руху балканських народів проти тур. влади; відновлювалась дія всіх попередніх домовленостей, що регулювали питання торгівлі та становище рос. підданих у Туреччині.
М.С. Бур'ян

Константинопольський мир 1700 — рос-

тур. договір, підписаний 3(13).07.1700 у Стамбулі (Константинополі) у вигляді перемир'я на 30 років. Він юридично оформив фактичне завершення рос.-тур. військ, протистояння у війні Османської імп. проти коаліції христ. д-ав *Священної Ліги*, інші учасники якої вже вийшли з війни та уклали з Туреччиною сепаратні від Росії *Карловицькі мирні договори 1699*. К. м. передбачав припинення всіх бойових дій, звільняв Росію від щорічних данницьких виплат васалу тур. султана — кримському хану та повертав під контроль Османської імп. захоплене росіянами м. Казикермень, де турки зобов'язувалися знищити всі фортифікаційні оборонні споруди. Із територій, завойованих росіянами, за Московським царством залишався лише Азов з навколишніми землями; Москва отримувала право мати флот в Азовському морі. К. м. дозволив *Петру I* зосередити військ.-екон. зусилля на *Північній війні 1700-21* зі Швецією, але рос. політ, елітою сприймався як вимушений, оскільки не зафіксував за Московським царством усіх земель, окупованих його військами в ході воєнних дій. К. м. фактично припинив дію, коли цар Петро I розпочав *Прутський похід 1710-11* (див. *Прутський Мир 1711*).

В.А. Рубель

Конституційні основи зовнішньої політики України — основні засади, що містять принципи формування та механізм реалізації *зовнішньої політики* України, систему органів зовн. зносин держави та *зовнішньополітичного рішення механізм прийняття*, які закріплені в чинній Конституції України.

Основну роль у визначенні та формуванні зовн. курсу України згідно з Конституцією України покладено на *главу держави*. Президент має широкі повноваження в галузі здійснення зовн. політики країни. Так, відповідно до ст. 102 Конституції України він «є гарантом державного *суверенітету*, територ. цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина». Як глава д-ви Президент України є вищою посадовою особою, і саме він наділяється повноваженнями виступати від імені України, представляти її в усіх питаннях міжнар. життя. Тобто Президент України діє як гарант Конституції України щодо забезпечення відповідності внутр. й зовн. політики інтересам д-ви. Ст. 106 Конституції України містить перелік конкретних повноважень Президента України в галузі здійснення дип. діяльності та реалізації зовн. зносин. Так, Президент України «звертається з посланням до народу та із щорічним та позачерговим посланням до Верховної Ради України» (п. 2); «представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України» (п. 3); «приймає рішення про визнання іноземних держав» (п. 4); «призначає та звільняє глав *дипломатичних представництв* України в інших державах і при міжнародних організаціях, приймає *вірчі грамоти* і *відкличні грамоти* дипломатичних представників іноземних держав» (п. 5); «вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану *війни* та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної *агресії проти* України» (п. 19); «присвоює вищі військові звання, вищі *дип/Ю-матичні ранги* та інші вищі спеціальні звання і класні чини» (п. 24).

Значну роль у визначенні основних принципів і напрямків реалізації зовн.-політ. курсу України відповідно до Конституції України відводиться вищому законодавчому органу д-ви — Верховній Раді України. Згідно з Конституцією України (ст. 85) до повноважень ВР України належать: «визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики» (п. 5); «затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням» (п. 14); «схвалення рішень про надання військової допомоги державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України» (п. 23); «надання у встановлений законом строк згоди щодо обов'язковості міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України» (п. 32). Безпосередньо питаннями зовн. політики у ВР України

опікується *Комітет Верховної Ради України у закордонних справах*. Чільне місце у здійсненні зовн.-політ. курсу в Конституції України закріплено за урядом д-ви. Так, згідно з п. 1 ст. 116 Конституції України КМ України «забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України». Безпосередньо керівництво зовн.-політ. діями та дип. службою уряд здійснює через *Міністерство закордонних справ України*, керівникові якого уряд дає прямі доручення і слідкує

За IX ВИКОНАННЯМ.

МА. Кулінич

Конструктивізм — теорет. напрямок досліджень *міжнародних відносин*; розглядає світову політику як сусп. феномен, що відтворюється соціально. У дослідженні міжнар. відносин ця теза конкретизується в наступних положеннях: *акторами міжнародними* є індивіди та колективні ідентичності; інтереси створюються в ході процесу соц. взаємодії; *система міжнародна* та колективні ідентичності взаємно відтворюють одна одну; наслідками співробітництва акторів є реконструкція їх тотожностей та інтересів у спільні соц. норми і формування нової колективної тотожності, міжнар. інституції здатні трансформувати і керувати ідентичністю та інтересами акторів; норми ефективно встановлюють і регулюють поведінку акторів; взаємодія між акторами, з одного боку, та акторами і структурою, з іншого, викликає і відтворює політ. зміни в міжнар. системі. К. не є універсальною теорією міжнар. відносин, а лише системою принципів для застосування в теорет. та прикладному аналізі.

АА. Субботін

Консул (з лат. *сопкій*) — посадова особа однієї держави, призначена в певний район (*консульський округ*) іншої держави, за згоди останньої, для виконання там покладених на неї відп. *консульських функцій*. Згідно з *Віденською конвенцією про консульські зносини 1963*, К. — це глава *консульської установи* відп. класу; встановлено поділ глав консулів, установ на 4 класи: генеральні консули, консули, віце-консули, консули-агенти (ст. 9). *Консульський статут України 1994* терміном «консул» узагальнює найменування глав консулів, установ всіх чотирьох класів. К., як глава самостійної консулів, установи, приступає до виконання своїх обов'язків після отримання

консульського патенту від направляючої д-ви та *екзекватури* від д-ви перебування. У своїй діяльності К. підпорядкований МЗС країни, яку він представляє, та діє під заг. керівництвом глави її *дипломатичного представництва* (якщо воно є). Нерідко К. — консул, посадова особа, що має відп. *консульський ранг* та займає відп. посаду в ген. консульстві і виконує в цьому статусі доручені консулу функції.

У сучас. коне, практиці К. поділяються на штатних (професійних) та нештатних (*почесних консулів*). Штатний К. — особа, яка перебуває на держ. службі країни, яку він представляє, і, як правило, є її громадянином. Консульський статут України визначає, що «консульські службові особи перебувають на дипломатичній службі в Україні. Працівники консульських установ, які є громадянами України і постійно проживають в Україні, перебувають на державній службі в МЗС України». При виконанні своїх функцій К. користуються *консульськими привілеями та імунітетами*. *в.м. Матвієнко*

Консула функції визначаються міжнар. угодами (*Віденська конвенція про консульські зносини 1963, Європейська конвенція про консульські функції 1967*), двосторонніми коне, конвенціями, дог-рами про торгівлю і мореплавство, а також внутр.-держ. законодавством. Згідно з *міжнародним правом* і практикою основними функціями *консула* є: захист у д-ві перебування інтересів своєї д-ви та її громадян (фізич. осіб); сприяння розвиткові торг., екон., культ, і наук, зв'язків між послаючою д-вою і д-вою перебування; сприяння розвиткові дружніх відносин між іншими д-вами; з'ясування всіма законними засобами умов і подій у торг., екон., культ, та наук, житті д-ви перебування, повідомлення про них урядові своєї д-ви та надання відомостей заінтересованим особам; надання в необхідних випадках юрид. сприяння громадянам, юрид. особам, мор. суднам і літакам акредитуючої д-ви, а також їх екіпажам; ведення обліку громадян своєї д-ви, які проживають або тимчасово знаходяться в межах його *консульського округу*, і підтримання з ними контактів у необхідних випадках; видача, продовження терміну дії та внесення змін до паспортів громадян послаючої д-ви; видача, продовження терміну дії, погашення віз громадянам своєї д-ви та інозем. громадянам, бажаючим поїхати в акредитуючу д-ву; прийом заяв від

осіб, які проживають у межах його коне, округу з питань *громадянства*; реєстрація актів громадян, стану (громадян акредитуючої д-ви); здійснення нотаріальних дій стосовно оформлення док-тів і угод, заповітів і спадкоємних прав тощо; охорона інтересів громадян (фізич. осіб) послаючої д-ви у випадках правонаступництва на території д-ви перебування згідно з законами і правилами д-ви перебування; здійснення *консульської легалізації* док-тів і актів, складених за участю органів влади коне, округу або таких, що виходять від них. При здійсненні своїх функцій консул може представляти громадян і юрид. осіб своєї країни перед судами та іншими органами влади д-ви перебування згідно з порядком, передбаченим у *консульських конвенціях*, або відповідно до місцевих звичаїв та практики. Функції консулів України детально регламентовані *Консульським статутом України 1994*, а також укладеними Україною коне, конвенціями.

МЛ. Кулінич, О.С. Полторацький

Консульська картка — вид *карток акредитаційних*, що видаються в країні перебування штатним коне, посадовим особам *консульських установ* інозем. д-ав та членам їхніх сімей, а також почесним коне, посадовим особам; визначають належність до осіб, які користуються *консульськими привілеями та імунітетами*. В Україні, згідно з Положенням про акредитацію співробітників дип. і коне, установ інозем. д-ав, міжнар. орг-цій та їхніх представництв, інших інозем. орг-цій від 28.01.2003, К. к. (серія «К») оформляються *Управлінням державного протоколу МЗСУкраїни* на підставі відп. паспортів та *нотифікації*. *в.м. Матвієнко*

Консульська конвенція — угода між двома і більше державами, що визначає порядок заснування *консульств* і призначення *консулів*, коло їх компетенції, а також *консульські привілеї та імунітети*, що надаються коне, посадовим особам і співробітникам *консульських установ*. До багатосторонніх К. к. відносяться, зокрема, *Віденська конвенція про консульські зносини 1963, Гаванська конвенція про консульських чиновників 1928* та ін. Двосторонні К. к. укладаються між д-вами для врегулювання питань, які не мають належного закріплення в універсальних дог-рах. Вони мають різний обсяг, але подібну структуру. Складаються, гол. ч., із наступних розділів:

преамбула, заснування консульств, призначення консулів, персонал консульств, права, консульські привілеї та імунітети, *консулів функції*, заключні положення. К. к., надаючи права і привілеї персоналу консульств, передбачають, що всі особи, які користуються недоторканістю, повинні поважати закони д-ви, в якій вони

перебувають. *МЛ. Кулінич, О.С. Полторацький*

Консульська легалізація (від лат. *ieſaii8* — законний) — встановлення і засвідчення *консулом* особистим підписом та печаткою *консульської установи* дійсності підписів на будь-якому акті або документі, складеному і затвердженому місцевими органами влади *консульського округу*. К. л. здійснюється по відношенню як до громадян своєї д-ви, так і до громадян д-ви перебування. Практикується також К. л. док-тів, складених у д-ві, яку представляє консул, і призначених для пред'явлення в д-ві перебування. К. л. підтверджує законну силу (чинність) док-тів у міжнар. спілкуванні. Право консула легалізувати док-ти є заг.-визнаною *консула функцією*. Метою К. л. є забезпечення гарантії органам д-ви, де документ має діяти, в тому, що він є справжнім і оформлений належним чином. За зміст док-та консул відповідальності

НС несе.

МЛ. Кулінич, О.С. Полторацький

Консульська установа — постійний орган

зовн. зносин держави, що здійснює в межах відп. *консульського округу* на території інозем. країни конне, функції щодо захисту інтересів своєї держави, її громадян та юрид. осіб. К. у. входить до системи МЗС посилаючої д-ви, в д-ві перебування вона підпорядкована главі *дипломатичного представництва*. Розрізняють самостійні К. у. та конне, відділи дип. представництв. Самостійні К. у. діють лише в межах свого конне, округу та поділяються на 4 класи: ген. консульство, консульство, віце-консульство та конне, агентство. Їх очолюють відповідно ген. консули, *консули*, віце-консули, конне, агенти. Згідно з *Віденською конвенцією про консульські зносини 1963* місце розташування К. у., її клас і межі конне, округу визначаються посилаючою д-вою і потребують згоди д-ви перебування. Внутр. структура К. у., встановлення відп. посад і т. ін. визначається законодавством посилаючої д-ви і залежить від особливості завдань та виконуваних функцій К. у. Як правило, персонал К. у. поділяється на: конне.

посадових осіб, яким доручено виконання конне, функцій; конне, службовців, які виконують адмін.-техн. функції; працівників обслуговуючого персоналу, які виконують обов'язки щодо обслуговування К. у. Загалом конне, персонал не має чіткої міжнар.-прав. класифікації. Присвоєння *консульського рангу* регулюється внутр. законодавством посилаючої д-ви. Щодо конне, служби України, то її особливістю є фактичне об'єднання з дип. службою, і, працівникам конне, служби присвоюються *дипломатичні ранги*, в порядку *ротації* кадрів вони можуть використовуватися на іншій оперативній дип. роботі.

К. у. та її персонал користуються *консульськими привілеями та імунітетами*. На приміщенні К. у. може вивішуватися Державний прапор та встановлюватися щит із зображенням Державного герба і назви К. у. держ. мовами акредитуючої д-ви та д-ви перебування. До К. у. відноситься також конне, відділ дипломатичного представництва, який очолюється завідувачем конне, відділу та, як правило, іменується ген. консулом чи консулом. Завідувач та співробітники цього відділу входять до складу дип. персоналу представництва, що визначає всі зв'язані з цим особливості їх роботи та статусу; вони мають право виконувати конне, дії стосовно громадян своєї країни, які проживають в межах всієї території країни перебування, за виключенням тієї частини, що входить до конне, округу інших самостійних К. у. посилаючої д-ви.

В.М.Матвієнко

Консульська ЮРИСДИКЦІЯ (від лат. *iurisdictio* — судочинство; *iuris* — право, *dictio* — проголошення) — повноваження *консульської установи* в особі *консула* давати прав, оцінку юрид. фактам, засвідчувати правомірність вчинених дій та вирішувати інші прав, питання стосовно юрид. і фізич. осіб своєї держави. Конне, установа захищає інтереси своєї д-ви, її громадян та орг-цій, контролює їх діяльність, стежить за виконанням фізич. та юрид. особами нац. законодавства, а також за тим, щоб цих осіб не обмежували в їх правах, за виконанням д-вою перебування дог-рів зі своєю д-вою. У *Консульському статуті України 1994* визначено функції конне, служби, в яких містяться ознаки нормотворчості, виконавчої та судової юрисдикції: «Консул інформує громадян України, які тимчасово перебувають у його *консульському окрузі*, про законодавство держави перебування, а також про місцеві звичаї. Розпорядження консула, видані у межах його повноважень з питань, що стосуються перебування громадян України за кордоном, мають для них обов'язкову чинність» (ст. 25). Ознаки судової юрисдикції закріплено в ст.ст. 21, 28 Консульського статуту України, в яких передбачені обов'язки консула приймати від своїх та інозем. фізич. і юрид. осіб заяви та звернення, виконання консулом доручень слідчих або судових органів України. Найбільшою за обсягом є виконавча юрисдикція, яка виявляється в наданні допомоги та захисті інтересів громадян України (ст.ст. 20, 24, 26), сприянні проведенню всеукр. референдуму та виборів (ст. 23), веденні військ, обліку громадян (ст. 27), а також у повноваженнях із питань паспортів і віз (ст.ст. 40,41), громадянства (ст.ст. 42, 43) тощо. Значними юрис-дикційними повноваженнями наділений консул щодо вчинення нотаріальних дій (ст.ст. 44, 48, 54), щодо військ, кораблів і військ.-допоміж-них суден військ.-мор. сил України (ст.ст. 58, 59, 60, 62, 63), суден України (ст.ст. 67, 69, 72, 73, 77, 79). Відп. повноваженнями наділений консул стосовно цивільних повітр. суден України (ст.ст. 84, 85-87). *Консульські конвенції* та внутр. законодавство д-ав визначають межі К. ю., обсяг, повноважень консулів, суб'єктний склад щодо яких поширюється К. ю. та прав, наслідки від виконання цих дій. Обсяг юрис-дикційних повноважень *почесних консулів* визначається *відомством закордонних справ*.

В.М.Репецький

Консульське право — сукупність міжнар.-прав. норм і принципів, які регулюють діяльність *консульських установ*, визначають їх прав, статус, функції, права та обов'язки. Джерелами К. п. є *договір міжнародний*, міжнар. звичай та законодавство окремих д-ав. У преамбулі *Віденської конвенції про консульські зносини 1963* зазначено, що «норми міжнар. звичаєвого права продовжують регламентувати питання, які прямо не передбачені положеннями даної конвенції». Сучасне К. п. прийнято вважати конвенційним правом, оскільки за останнє сторіччя воно зазнало суттєвих змін у плані як кодифікації, так і розширення сфери застосування. Перші спроби кодифікації у сфері К. п. здійснені в XIX ст. відомими

спеціалістами в галузі *міжнародного права* і за своїм характером мали неофіц. характер. Значну увагу приділив цьому

питанню Інститут міжнародного права на декількох сесіях: у Лозанні (1888), Гамбурзі (1891), Женеві (1892). На одній із сесій інституту у Венеції (1896) було прийнято проект конвенції з питань консулів, що складався з 21 статті. Проект, що стосувався прав, статусу консулів, був також підготовлений Гарвардською школою права в 1932. Однак комітет експертів з питань кодифікації міжнар. права *Ліги Націй*, розглянувши ці матеріали, не зміг довести справу до кодифікації норм К. п. До відп. міжнар.-прав, актів, крім Віденської конвенції про консулів, належать також *Каракаська конвенція про консульські функції 1911* (укладена між Болівією, Венесуелою, Еквадором, Колумбією та Перу), *Гаванська конвенція про консульських чиновників 1928* (її ратифікували 12 амер. д-ав), *Європейська конвенція про консульські функції 1967*, а також двосторонні консульські конвенції. Значний вплив на формування норм К. п. справляють акти міжнар. органів і нац. прав, доктрини. Основними прав, актами України в галузі К. п. є *Консульський статут України 1994*, *Постанова ВР України про «Основні напрями зовнішньої політики України» 1993*, «*Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні (1993)*» тощо.

В.М. Репецький

КОНСУЛЬСЬКИЙ корпус — сукупність глав консульських установ, що знаходяться в тому чи іншому пункті країни перебування (в межах консульського округу, де вони виконують свої функції). У більш широкому розумінні — це всі консули, посадові особи інозем. консулів, установ у даному пункті, а також члени їх родин. До К. к. також відносяться почесні консули і співробітники консулів, відділів дипломатичних представництв. К. к. очолює старший за рангом (див. *Консульські ранги*) і перший за часом отримання екзекватури або попереднього визнання глава консулів, установи, який іменується дуаємом. Він виконує, в основному, церемоніальні функції: представляє весь К. к.; знайомить новоприбулих членів К. к. з особливостями і традиціями д-ви перебування; вирішує внутр. питання в рамках К. к.; захищає права членів К. к. у випадку їх порушення в д-ві перебування. На відміну від дипломатичного корпусу в країні перебування можуть бути декілька К. к. (відповідно до числа пунктів, де розташовані консули). К. к. не володіє правами юрид. особи і цей інститут, як правило, не має постійного характеру.

М.Л. Кулінич, О.С. Полторацький

КОНСУЛЬСЬКИЙ Округ — район у країні перебування, що відведений консульській установі посилаючої держави для виконання консулів, функцій. Межі К. о. визначаються за домовленістю між двома д-вами і зазначаються в консульському патенті. До складу К. о. можуть входити декілька адмін.-територ. одиниць, одна й та ж д-ва може мати в д-ві перебування кілька К. о., що визначається за взаємною домовленістю між ними. Зміна межі К. о. може бути лише з дозволу країни перебування. Консул виконує консулів, функції в межах свого К. о. і лише за особливих обставин та за згоди д-ви перебування може виконувати їх за його межами. Завідувачі консулів, відділами посольств мають право виконувати консулів, дії стосовно громадян своєї країни, які проживають у межах всієї території країни перебування, за виключенням тієї частини, що входить до К. о. інших самостійних консулів, установ акредитуючої д-ви. Консул у межах свого К. о. може звертатися письмово чи усно з усіх питань, що пов'язані з виконанням визначених функцій консулів, установи, до компетентних властей тих адмін.-територ. районів, що входять до складу даного К. о. До центр. органів влади країни перебування він, як правило, може звертатися тільки через дипломатичне представництво своєї д-ви, якщо інше не передбачено спец. угодами. Згідно зі ст. 18 *Консульського статуту України 1994*, консул зобов'язаний не менш, як раз на рік, проводити об'їзд свого К. о.

В.М. Матвієнко

КОНСУЛЬСЬКИЙ патент — документ, що підтверджує факт призначення відп. особи главою консульської установи; видається компетентними органами посилаючої держави і направляється по дип. каналам чи іншим шляхом уряду приймаючої держави. У К. п. вказується повне ім'я, прізвище, громадянство особи, яка призначається, категорія або клас, до якого належить цей консул, консульський округ та місцезнаходження консулів, установи. Залежно від визначеної законодавством тієї чи іншої д-ви процедури, К. п. видається главою д-ви, урядом чи керівником відомства закордонних справ. В Україні К. п. видається МЗС за двома підписами — міністра та керівника консулів, управління, засвідчується

гербовою печаткою. Видача нового К. п. передбачається при кожному новому призначенні глави консулів, установи, зміні класу, місцезнаходження чи території консулів, округу консулів, установи. Згідно з *Віденською конвенцією про консульські зносини 1963* главі консулів, установи для виконання консульських функцій передбачається обов'язкова видача, і, відповідно, наявність К. п. і екзекватури. У процесі призначення особи главою консулів, установи країни перебування, розглянувши К. п., надає цій особі спец. дозвіл на виконання консулів, обов'язків — консулів, екзекватури.

В.М. Матвієнко

Консульський статут України 1994 —

основний законодавчий акт із питань коне, служби України, який представляє кодифіковане зібрання положень про *консулів* і *консульські установи* України, в якому визначені задачі та орг-ція коне, установ України на території інозем. д-ав, їх класи і функції. Затверджений Указом Президента України 2.04.1994 К. с. У. складається з 94 статей і 9 розділів: 1. Завдання і орг-ція коне, установ України. 2. Функції консула щодо юрид. осіб і громадян України.

3. Нотаріальні дії, коне, легалізація, коне. збір.

4. Консула функції щодо військ, кораблів і військ.-допоміжних суден Військово-морських сил України. 5. Функції консула щодо суден України. 6. Функції консула щодо цивільних повітр. суден України. 7. Функції консула щодо засобів автомобільного, залізничного транспорту і суден річкового флоту. 8. Функції консула по санітарній, фітосанітарній і ветеринарній охороні. 9. Нештатні (почесні) консули. Згідно з К. с. У. метою діяльності коне, установ України є захист за кордоном прав та інтересів України, юрид. осіб і громадян України; сприяння розвиткові дружніх відносин України з іншими д-вами, розширення екон., торг., наук.-техн., гуманітарних, культ., спортивних зв'язків і туризму. При здійсненні своєї діяльності коне, установи України керуються положеннями К. с. У, законодавства України, *договорів міжнародних України* та міжнар. звичаїв.

МА. Кулінич, О.С. Полторацький

КОНСУЛЬСЬКИЙ ЩИТ — назва, що закріпилася в коне, практиці за емблемою (щитом) направляючої держави з зображенням її *Державного герба* та назви консульської установи держ. мовами країни, яку представляє консульство,

і країни перебування. Право коне, установи встановлювати Державний герб на своєму приміщенні закріплено внутр. законодавством д-ав у двосторонніх та багатосторонніх *консульських конвенціях*, в т. ч. у *Віденській конвенції про консульські зносини 1963*. Згідно із ст. 8 *Консульського статуту України* «коне, установа має право встановлювати на будинку, зайнятому нею, щит із держ. гербом України і назвою коне, установи укр. мовою і мовою д-ви перебування».

ВМ. Матвієнко

КОНСУЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ — врегульовані нормами *міжнародного права* стосунки між державами, які направлені на захист юрид. осіб та громадян власної д-ви за кордоном та покликані сприяти розширенню екон., торг., наук.-техн., гуманітарних, культ., спортивних зв'язків і туризму. Історично корені інституту консульства беруть свій початок у містах-по-лісах Греції та Риму. Нерівноправне становище чужоземців у Стародавньому світі зумовило виникнення звичаю гостинності, який значно пом'якшував їхнє перебування. Греки зобов'язувалися оберігати недоторканність життя та власності тих чужоземців, які просили їх заступництва. Така приватна гостинність саме в Греції отримує статус публічного інституту — звичаю, який охороняється держ. владою. Чужоземці почали звертатися за заступництвом до знатних громадян міста — проксенів. Ті, відповідно, брали на себе добровільні обов'язки турбуватися про перебування приїжджих, а в разі потреби виступали з клопотанням за них перед народними зборами. За заг. правилом, проксеном можна було стати лише згідно з офіц. постановою ради і народних зборів поліса, інтереси якого він представляв. Оскільки проксена призначала інозем. д-ва з-поміж підданих країни перебування, акредитуюча д-ва не могла вимагати від нього вірності й покірності, тоді як країна перебування могла застосувати до нього заходи примусу (як до свого підданого). Проксени виконували досить широкі функції, зокрема: встановлення порядку ліквідації спадщини чужоземця, який не залишив нащадків; засвідчення складання заповітів чужоземцями; спостереження за продажем ними товарів; забезпечення чужоземцям доступу в культові споруди для здійснення реліг. обрядів; посередництво між д-вою, яку він представляв, і д-вою перебування чуже-

земця; ведення дип. переговорів тощо. Інститут *проксенії* на практиці сприяв значному розвитку торгівлі, політ., культ. зв'язків між містами-державами. У Римі також був відомий принцип публічної гостинності стосовно чужоземців (пофіїит рибіісит), а також патронат над чужоземцями, наблизений за статусом до грец. проксена. Як і в Греції, патронами у Римі ставали представники з вельможних родів патриціїв. Крім цього, у Римі виник інститут чужоземного претора (ргаетіог регеґі-ГШЗ), який розглядав спори на основі права народів (лїґ ґепііит), де одна або обидві сторони були чужоземцями.

У період Середньовіччя, у зв'язку з розвитком торг, мореплавства виник інститут спец. суддів, які на підставі мор. правил і звичаїв розглядали спори між чужоземцями і місцевими купцями. Вони отримали назву морських (сошііез тагіпагіошт) і торгових (сошііек тегсаіогит) консулів. Торг, суди утворювались здебільшого у торг, містах. У VIII ст. вони з'явилися у Китаї, у IX ст. — у містах Півд. Франції, в XIII ст. — у Іспанії, а в XIV-XV ст. — у портових містах Півн. Європи. Хрестові походи дали значний поштовх зближенню христ. та мусульм. народів і зумовили інтенсивний розвиток торг, відносин зі Сходом. Разом із хрестоносцями сюди мандрували купці, які отримували певні права і пільги на території окупованих країн. Представники купецтва влаштовували там під охороною христ. властей колонії (факторії), які керувалися у своїй діяльності законодавством своєї д-ви та її органів. Ці колонії очолювали *консули*, які зобов'язані були турбуватися про торгівлю і мореплавство співвітчизників, охороняти їхні інтереси. їхня

юрисдикція поширювалась не лише на торгові та цивільні, але й на кримінальні справи. У цей період формується практика поділу консулів на ген. консулів, консулів і віце-консулів. Перше ген. консульство в Європі було засноване в 1267. У XI-XVI ст. майже всі країни Європи мали своїх консулів в інозем. д-вах. К. в. зазнали певних змін у період абсолютизму. Згідно з *Вестфальським миром 1648, консульські установи* позбавлялися права виконувати дип. функції та виступати єдиними органами акредитуваної д-ви; для консулів відводились функції захисту торг, і приватних інтересів підданих своїх д-ав.

Відродження К. в. було пов'язане передусім із пром. рев-цією, яка відбулася напр. XVIII — XIX ст. У торг, і коне, угодах закріплювались функції, *консульські привілеї та імунітети*. Найбільші мор. і торг, д-ви почали запроваджувати статути, в яких визначались функції їхніх консулів за кордоном (Французькі ордонанси 1781 та 1833, Голландське консульське регулювання 1786, Акти про коне, службу США 1792 та 1856). Під впливом *Віденського конгресу 1814-15* в країнах Європи та інших регіонах стали приймати прав, акти, що закріплювали орг. основи коне, служби, визначали прав, становище консулів, характер їх діяльності, права та привілеї. Між д-вами укладаються двосторонні коне, угоди, яких на поч. XX ст. нараховувалось понад 150. Фактично з цього періоду К. в. базуються на конвенційному праві з широким використанням звичаєвого права. У 1918-21 Україна брала участь у К. в. як незалежна і суверенна д-ва; до середини 1918 укр. коне, установи функціонували в Берліні, Відні, Стамбулі, Бухаресті, Грузії. За часів Директорії вони були зорієнтовані на країни Зах. Європи, які ще раніше мали розвинутий товарообмін з Україною (див. *Консульські відносини українських національних урядів 1917-21*).

Справжній розвиток К. в. у глобальному масштабі настає в кінці *Другої світової війни* і особливо в сер. 80-х XX ст., коли міжнар. напруга між супердержавами починає спадати під впливом демократизації сусп. відносин. Тепер вони регламентуються універсальною *Віденською конвенцією про консульські зносини 1963*, двосторонніми *консульськими конвенціями* між зацікавленими д-вами та нац. законодавством кожної із д-ав. Зміна *консульських функцій*, розвиток техн. засобів транспорту і зв'язку приводить до того, що коне, установи відкриваються не лише в портових містах, як у минулому сторіччі, але й в багатьох великих екон. і культ, центрах. За останні десятиріччя компетенція коне, установ зазнала значних змін. З одного боку, сьогодні вони виконують багато нових функцій у політ., екон. і культ, сферах. З іншого боку, посилилось підпорядкування коне, діяльності інтересам д-ви; головним завданням коне, органів став захист суверенних прав посилюючої д-ви. Особливо розширились функції коне, установ у сфері туризму, культури, освіти і науки. Відбувається переорієнтація їх основних завдань на захист приватно-прав.

інтересів громадян і юрид. осіб за кордоном. Згідно з Віденською конвенцією про коне, зносини 1963 вони здійснюються за взаємною згодою між д-вами. Конвенція визначає, що згода на встановлення *дипломатичних відносин*, означає, якщо інше не застережено, згоду також і на встановлення К. в. Розірвання дип. відносин не тягне за собою розірвання К. в. При відсутності дип. відносин для встановлення К. в. необхідна спец. угода між зацікавленими д-вами. К. в. України з інозем. д-вами регулюється двохсторонніми коне, конвенціями, а також внутр. законодавством України.

В.М. Репецький

Консульські відносини українських національних урядів 1917-21 формувалися згідно з законами та розпорядженнями УНР і гетьманського уряду, котрі, незалежно від характеру держ. влади, зводили коне, систему в єдину й нерозривну цілісність, що регулювала взаємини з укр. громадянами за кордоном, стосунки з іноземцями, здавна пов'язаними з екон. життям України. Коне, служба сприяла регламентації перебування іноземців на території України, а укр. громадяни, урядовці, працівники посольств, члени особливих місій (торговельних, санітарних, пресових тощо) за кордоном мали опіку й допомогу від коне, апарату, який до того ж був і пропагандистом укр. справи.

Поряд із заснуванням на території України *консульств* цілого ряду країн, УНР з січня 1918 у рамках міждерж. відносин із суміжними та союзними країнами приступила до формування штату осіб, які, крім дипломатичних, могли б виконувати й *консула функції*. Ще наприкінці 1917 був розроблений проект закону «Про установи для охорони інтересів українських підданих за межами УНР». Основні положення законопроекту знайшли відображення й конкретизацію у створеному пізніше «Статуті про консульські установи УНР», згідно з яким планувалося запровадити 68 *консульських установ* різних типів у 23 інозем. д-вах. Провідними районами розміщення коне, закладів мали стати д-ви, що утворилися на території Російської імп. і де мешкали численні громади українців (33 установи) та регіони Центральних держав (21 установа). Проте через несприятливі зовн. фактори та брак коштів Центральна Рада не змогла реалізувати план створення широкої коне, мережі. До травня 1918 коне.

служба України лише певною мірою розпочала діяльність у Берліні, Відні, Стамбулі, Бухаресті, в Грузії (з поширенням повноважень на Вірменію та Азербайджан) та в Росії.

Повномаштабні коне, відносини України розгорнулися за доби гетьманату *П. Скоропадського*. Тоді працювало загалом 50 коне, установ, у т. ч.: генеральні — в Берліні, Яссах, Москві, Петрограді;

консульства — в Астрахані, Баку, Бухаресті, Варшаві, Владивостоці, Вільнюсі, Відні, Воронежі, Гданську, Галаці, Гельсінкі, Стамбулі, Казані, Катеринодарі, Мінську, Новочеркаську, Омську, Ризі, Саратові, Софії, Ташкенті, Стокгольмі, Чернівцях, Харбіні; віце-консульства — в Архангельську, Благовещенську, Іркутську, Красноярську, Курську, Ніколаєвську-на-Амурі, Москві, Новосибірську, Орші, Пензі, Поті, Рибінську, Самарі, Тобольську, Тулі, Читі, Хабаровську; коне, агентства — в І мані, Нікольську-Уссурійському, Петропавловську-Камчатському, Свободному.

Протягом 7 місяців існування Української Держави коне, мережа розвивалася насамперед за рахунок розширення її в регіонах Росії, де діяло 30 коне, установ. Тут, як це намітилося ще за доби Центральної Ради, укр. коне, установи створювалися насамперед на основі укр. допомогівих комітетів або рад. Загалом же кількість місцевостей, де належало заснувати консульства та агентства, гетьманський уряд планував довести до 100; передбачалося, крім штатних коне, установ, заснувати почесні (нештатні) консульства, співробітники яких не належали до числа офіц. урядовців.

Основним завданням укр. консульств було опікування громадян України, незалежно від їхнього нац. походження та реліг. належності. За кордоном громадянином України ставав кожний, хто склав присягу вірності Українській Державі в приміщенні представництва, згідно з законами про укр. громадянство від 4.03.1918 та 2.07.1918. Зростання обсягу коне, функцій, особливо щодо *репатріації*, а пізніше — закупівлі потрібного Україні військ, та мед. майна, зумовлювало необхідність відп. збільшення штату співробітників і коштів, у зв'язку з чим до консульств і посольств включалися окремі торг, місії, виділялися спец. грошові фонди. У деяких випадках віце-консульські установи переводилися в ранг консульства.

Встановлення коне, відносин і призначення коне, службовців Української Держави відбувалися залежно від характеру *дипломатичних відносин* України з конкретною д-вою. *Визнання де-юре* Української Держави, напр., Центральними д-вами зумовлювало чітко окреслені функції та компетенції коне, служби на території цих країн. Дещо по-іншому виглядали функції укр. консульств у д-вах, які визнавали укр. місію лише де-факто чи напівофіційно. У таких випадках укр. дип. місія могла розгортати свою коне, та інформ. діяльність лише через певний час після отримання статусу де-факто. Все залежало від інтересів конкретної д-ви в Україні, істор. традицій, а подекуди й від ставлення до укр. проблематики керівних діячів даної д-ви — міністрів, прем'єрів тощо. Напр., у таких д-вах, як Швеція чи Швейцарія укр. *місії дипломатичні*, консульства чи уповноважені в коне, справах секретарі посольств, місій, не маючи визнання де-юре, фактично не відчували будь-яких складностей у роботі, оскільки уряди цих країн цінували гостинне прийняття їхніх представників у Києві та проявляли зацікавленість у подальшому розвитку відносин.

Укр. консули в містах Європи призначалися укр. урядом у випадках, коли коне, бюро існувало при *посольстві* чи дип. місії; голова представництва, згідно з *міжнародним правом*, повідомляв МЗС країни перебування прізвища осіб, уповноважених вести коне, справи. Офіційно визнані укр. консули користувалися всіма привілеями міжнар. представника. У розглядуваний період не було жодного випадку усунення укр. консула внаслідок порушення правил чи порядків, передбачених міжнар. правом чи законами країни перебування. Як консули інозем. д-ав в Україні, так і укр. консули чи уповноважені для ведення коне, справ у зарубіжних країнах офіційно приймалися у *відомствах закордонних справ* цих країн. Зазвичай, консулами призначали фахівців із числа добре підготовлених осіб із вищою освітою, здебільшого з економічною або юридичною, інші проходили підготовку на *Консульських курсах* при Українському товаристві економістів, які діяли за держ. підтримки та замовленням. Коне, працівники, які перебували в Росії, очолювали укр. клуби або ради за обранням місцевими укр. громадами; на пропозицію громад їх затверджувало МЗС у Києві. Коне, апарат

Української Держави становив 73 особи, не рахуючи допоміжного персоналу.

Розбудова дип. та коне, служби Директорії відбувалося на фоні згорання коне, відносин з радянською Росією. У зв'язку з розірванням урядом радянської Росії (в листопаді 1918) *Брестського мирного договору між РСФРР і Центральними державами 1918* й відносин з Українською Державою (в жовтні 1918) коне, контакти між Росією та Україною припинилися. З Києва, Полтави, Одеси, Харкова виїхали рос. консули. Одночасно ліквідувалися укр. коне, установи в Росії. Цей процес тривав бл. 3 місяців, і на пов'язані з ним витрати Директорія виділила 400 тис. крб. Внаслідок швидкого закриття укр. консульств у Росії паспортні та репатріаційні справи, захист інтересів укр. громадян було передано представництву Данії, інтереси ж громадян колишньої царської Росії в УНР представляли коне, установи Іспанії. Інтереси громадян радянської Росії представляли її консульства, що залишилися в 4 містах України.

Характерною рисою коне, служби за часів Директорії стала орієнтація на Захід, на Європу, що ставила за мету налагодження торг, відносин, насамперед з Італією, Швейцарією, Бельгією, Францією, Великою Британією, які ще з царських часів мали досить розвинутий товарообмін із пром. осередками України.

Направлені до цих країн укр. торг.-фінанс. місії представляли інтереси УНР як активного партнера на зах.-європ. ринках. Так, згідно з планом товарообміну та екон. співробітництва між УНР і Швейцарською Конфедерацією, детально розробленим укр.-швейцарською торг. палатою, Швейцарія мала будувати в Україні фабрики, залізничні та трамвайні лінії, постачати локомотиви та пром. обладнання, одержуючи натомість льон, цукор, вовну, збіжжя. За прелімінарним дог-ром з Нідерландами (від 8.07.1919) насіння, зерно, цукор, пром. сировину Україна зобов'язувалася постачати цій країні в обмін на пром. продукцію, кораблі, допомогу в будівництві портів. Подібні угоди були укладені з Італією, Бельгією, прибалтійськими д-вами. Питання репатріації й транспортування полонених з Італії, Німеччини, Румунії, Югославії, Австрії до Чехословаччини з перспективою їх наступного переправлення в Україну також було нелегкою й відповідальною ділянкою роботи укр. консульств. До того ж, усі укр. громадяни потребували паспортів.

На той період коне, служба України мала коне, установи в Берліні, Тифлісі, Афінах, Баку, Берні, Брюсселі, Будапешті, Бухаресті, Варшаві, Відні, Данцігу (Гданську), Женеві, Гаазі, Гельсінкі, Стамбулі, Копенгагені, Кошиці, Лондоні, Мюнхені, Парижі, Празі, Ризі, Софії, Сухумі, Таллінні, Стокгольмі, Цюриху, Чернівцях, Єревані. Це при тому, що дип. представництвам УНР у той період часто доводилося обмежувати свою роботу виконанням коне, функцій. За доби Директорії останнім держ. актом УНР, що стосувався коне, служби, був закон про укр. громадянство від 15.11.1921, який замінив закон, прийнятий за гетьманування П. Скоропадського. Новим законом регулювалися справи громадянства аж до кінця 1924, коли було закрито останні коне, установи УНР у Берні та Будапешті. Укр. консульства ліквідовувалися, починаючи від весни 1921, тобто після підписання Ризького дог-ру між радянською Росією та Польщею; в 1922-23 було майже повністю скорочено коне, персонал, 1923-24 остаточно ліквідовано коне, установи УНР.

Діяльність коне, установ УНР та Української Держави, що існували в багатьох д-вах світу, була незаперечним виявом становлення суверенної укр. д-ви в 1918-21: 5 ген. консульств, 42 консульства, 3 віце-консульства й 17 коне, агентств у 67 містах 32 країн Європи та Азії здійснили велику роботу з розбудови міжнар. відносин України в той період.

Література: Трембіцький В. Консуляти в Українській державі 1917-20 років і українська консульська служба // Вісник (Нью-Йорк). — 1968. — №2; Веденєєв Д., Гошуляк І. Ровесник національного відродження // Політика і час. — 1997.

— №2; Дорошенко Д. Історія України 1917-1923. — Т.1-2.

— К., 2002; Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001; Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917-1921 роки: на теренах постімперської Росії. — К., 2002.

В.М. Матвієнко

Консульські закони Української Держави 1918 — нормативні акти гетьманату *П. Скоропадського*, що визначали розбудову коне, служби України (прийняті 4.07.1918 та 6.11.1918). Перший коне. Закон України від 4.07.1918 поклав на консульства такі завдання, як підготовка ґрунту для поширення торг.-екон. зносин між Україною та радянською Росією, матеріал, та юрид. допомоги громадянам України в РСФРР, піклування про потреби українців у схід, діаспорі та на території інших регіонів колишньої Російської імп. Відповідальною функцією консульств ставала й допомога у справі *репатріації*, особливо за умов розгортання в Росії громадян, війни та «червоного терору». Відповідно до цього закону запроваджувалися такі типи *консульських установ*, як ген. консульство (ген. консул, секретар), коне, агентство 1 розряду (коне, агент, секретар), коне, агентство 2 розряду (коне, агент); клас закладу обирався МЗС у залежності від ваги місцевої укр. громади в житті регіону. Ген. консульства відкривалися в Москві та Петрограді, 10 коне, агентств 1 розряду мали розміститися у важливих адмін. центрах Росії, Білорусії, Фінляндії, Закавказзя, а коне, агентства 2 розряду повинні були дислокуватися в місцях компактного проживання українців у Центр. Чорнозем'ї та Поволжі (9 установ), Сибіру та на Уралі (5), Кавказі (6), Дал. Сході (4), Туркестані та Сер. Азії (3). Всього ж у рамках реалізації згаданого закону було створено 2 ген. консульства і 19 коне, агентств. Набула поширення практика, коли коне, представниками затверджувалися голови місцевих укр. громад або особи, рекомендовані ними. Дозволялося також встановлювати при ген. консульствах на громад, засадах посади радників із числа авторитетних і компетентних місцевих українців.

Розвиток політ, та зовн.-екон. зв'язків України з іншими, насамперед, європ. д-вами вимагав поширення діючої коне, мережі та вдосконалення її орг.-прав. засад. 6.11.1918 приймається коне, закон, котрий вводив нову градацію коне, установ України: ген. консульство, віце-консульство, коне, агентство. Предбачалося розміщення нових консульств у більшості країн Європи, «окраїнних державах» колишньої Російської імп., в Туреччині та Ірані. Загалом мало бути створено 57 коне, установ у 24 країнах та регіонах колишньої Російської імп. Порядок дислокації консульств відбивав провідну міжнар. орієнтацію гетьманату на стосунки з Центр. д-вами, тому в Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії та Туреччині повинні були розміститися 24 коне, установи. У нових д-вах постімперського простору (в т. ч. — РСФРР) передбачалося організувати 23 коне, установи, у нейтральних д-вах Європи — 8 консульств, в Ірані — 2 коне, установи. Повно-масштабно втілити другий коне, закон у життя не вдалося через анти гетьманське повстання

і ліквідацію гетьманату, однак сформована мережа коней, установ Української Держави слугувала доброю основою для подальшого розгортання коней, служби УНР доби Директорії.

Література: Трембіцький В. Консуляти в Українській державі 1917-20 років і українська консульська служба // Вісник (Нью-Йорк). — 1968. — №2; Гайдуков Л., Веденєєв Д. Служба повного профілю // Політика і час. — 1998. — №6. В.М.

Магвєєнко

Консульські збори — платежі, що справляються *консулом* (консульством) з інозем. і своїх громадян, закладів й орг-цій за виконання консулом (консульством) на прохання зацікавлених осіб офіц. дій, таких як видача паспортів або продовження терміну їх дії, видача віз, прийом та оформлення клопотань з питань громадянства, реєстрація актів громадян, стану, *консульська легалізація* док-тів, нотаріальні та деякі інші дії. К. з. справляються згідно з тарифом, встановленим відповідно до законодавства країни, яка призначила консула, і надходять до держ. бюджету цієї країни. Збори, які справляються *почесними консулами*, є доходом цих консулів. Відповідно до принципу взаємності всі або деякі коней, дії, що здійснюються в інтересах інозем. громадян і підлягають оплаті, можуть справлятися безоплатно. Відповідно до *Консульського статуту України 1994* К. з. справляються за коней, дії, що виконуються за кордоном і на території України відповідно до Тарифу коней, збору України й Положення про коней, збір України: за кордоном — у валюті країни перебування, в Україні — в нац. валюті. Положення про коней, збір затверджується МЗС України за погодженням з Мін-вом фінансів України. Тариф передбачає справляння К. з. за: видачу або продовження термінів дії паспортів; оформлення й розгляд клопотань з питань *громадянства*; реєстрацію актів громадян, стану; легалізацію док-тів тощо.

М.А. Кулінич, О.С. Полторацький

КОНСУЛЬСЬКІ курси — навч. підрозділ для підготовки укр. коней, працівників у період *Української революції 1917-20*. Перші К. к. були створені наприкінці 1917 — на поч. 1918 при Українському товаристві економістів (УТЕ), яке очолював відомий вчений і громад. діяч, проф. Київ. ун-ту ім. Св. Володимира М. Туган-Барановський (офіц. датою відкриття К. к. при УТЕ слід вважати 20.04.1918). Уряд *П. Скоро-*

падського активно підтримав ініціативу створення К. к. На перший потік курсів було зараховано 99 слухачів із вищою юрид. та екон. освітою, 63 з яких — за держ. набором. Заняття на курсах велися за 10-тижневою програмою. Навч. процес органічно поєднувався з вихованням у слухачів вірності ідеям укр. державності, її нац. інтересам. Упродовж 240 лекційних і практичних занять слухачі курсів повинні були опанувати 18 основних дисциплін, зокрема міжнар. право, економіку, коней, справу, діловодство, інозем. мови тощо. Значна увага приділялась урядом питанням кадрового забезпечення, добору професорсько-викладацького складу К. к. (викладачами, як правило, були відомі вчені, громад. діячі України). Високим авторитетом серед слухачів К. к. користувався, зокрема, проф. міжнар. права Київ. ун-ту *О. Ейхельман*, якого пізніше було призначено головою держ. екзаменаційної комісії при МЗС, що почала працювати 8.06.1918. Укр. д-ва належну увагу приділяла не лише підготовці коней, працівників, але й створенню необхідної законодавчої бази розбудови коней, служби. Так, ще за доби Центральної Ради, наприкінці 1917, став розроблятися проект Закону «Про установи для охорони інтересів укр. підданих за межами УНР», але саме за гетьманату *П. Скоропадського* був затверджений «Статут про консульські установи УНР». Досвід підготовки коней, працівників та створення законодавчої бази їх діяльності відіграли важливу роль у розбудові дип. та коней, служби

ТОГОЧАСНОЇ України.

Л.Ф. Гайдуков

Консульські привілеї та імунітети —

сукупність пільг і переваг, які надаються державою перебування *консульським установам*, коней, посадовим особам (які виконують *консула функції*) і співробітникам коней, установ з метою забезпечення безперешкодного здійснення ними своїх обов'язків. Привілеї коней, установи включають: право встановлювати *консульський щит* і піднімати прапор посилаючої д-ви на будівлі консульства; право на здійснення безперешкодних зносин із урядом своєї д-ви, з *дипломатичним представництвом* і коней, установами своєї країни, що знаходяться на території д-ви перебування, а також на територіях третіх країн за допомогою звичайних засобів зв'язку, шифрованих депеш, *дипломатичної пошти* і коней, кур'єрів (зі згоди д-ви

перебування коней, установа може використовувати радіопередавач як засіб зв'язку); звільнення від всіх видів податків, зборів і мит всіх коней, приміщень та помешкань коней, посадових осіб і співробітників коней, установ, власником, наймачем або користувачем яких є посилаюча д-ва або будь-яка особа, яка діє від її імені; звільнення *консульських зборів* від всіх податків і мит.

Імунітети коней, установи передбачають недоторканість коней, приміщень, яка забезпечується на основі взаємності. Проте це не дає право використовувати їх у цілях, не сумісних із функціями коней, установи. Коней, приміщення, предмети їх обстановки, майно коней, установи, а також її засоби пересування

користуються імунітетом від будь-яких видів реєвизиції. Конне, архіви і док-ти є недоторканими в будь-який час і незалежно від їх місця знаходження. Імунітети конне, посадових осіб включають їх особисту недоторканість; вони не можуть бути заарештовані або підлягати попередньому ув'язненню інакше як на підставі постанов компетентних судових органів у випадку вчинення тяжких злочинів. Конне, посадові особи і співробітники консульств не підлягають юрисдикції д-ви перебування щодо дій, вчинених ними при виконанні конне, функцій; це положення не застосовується відносно деяких цивільних позовів. У випадку відмови конне, посадової особи, викликаної як свідка при веденні судових або адмін. справ, давати свідчення до неї не можуть застосовуватися жодні засоби примусу або покарання. Д-ва перебування надає конне, посадовим особам і співробітникам консульства, а також членам їх родин різноманітні пільги у вигляді звільнення від податків, зборів і мит, виконання особистих повинностей і обкладень, огляду особистого багажу (див. *Митні привілеї*).

МЛ. Кулінич, О.С. Полторацький

Консульські ранги — особливі службові звання *консулів*, що, як правило, відповідають їх посадам, котрі мають аналогічні найменування. Ранги поділяються на 4 групи (згідно з положеннями *Віденської конвенції про консульські зносини 1963* вони іменуються класами): ген. консули, консули, віце-консули, конне, агенти. Як свідчить практика д-ав стосовно питання К. р., за згодою сторін, які бажають встановити *консульські відносини*, визначається

клас *консульської установи* і ранг її глави. Відносно інших посадових осіб єдина класифікація відсутня. Присвоєння К. р. здійснюється посилаючою д-вою і є внутр. справою цієї д-ви. У штаті ген. консульства може бути лише один ген. консул — глава конне, установи і різна кількість конне, посадових осіб, які мають інші К. р. У ряді випадків вимагається формальне визнання їхнього статусу з боку д-ви перебування, пов'язане з допуском до виконання функцій на території цієї д-ви. Країна, яка приймає консула, може не визнати його в ранзі вище того, про який було домовлено при заснуванні консульства. Глава конне, установи повідомляє *відомство закордонних справ* д-ви перебування про порядок старшинства конне.

ПОСАДОВИХ ОСІБ.

МЛ. Кулінич

Консультативні висновки Міжнародного Суду ООН — висновки з «будь-якого юридичного питання», що надає *Міжнародний Суд ООН* відповідно до ст. 96 *Статуту ООН* на прохання *Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки ООН* чи інших органів **ООН** та її спеціалізованих установ, яким Генеральна Асамблея дозволила звертатись за такими висновками. Нині право звертатися за К. в. надано *Економічній і Соціальній Раді ООН*, деяким іншим органам **ООН**, усім спеціалізованим установам **ООН** і *Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ)*. Міжнародний Суд **ООН** може відмовити в наданні К. в. незалежно від того, який орган чи установа звернулись до нього з проханням. Процедура прийняття К. в. є подібною до процедури прийняття Судом його обов'язкових рішень. Судові направляєтьсЯ письмова заява, що містить точне формулювання питань, щодо яких орган чи установа **ООН** просить надати К. в. До заяви додаються всі необхідні док-ти. Д-вам, які мають право доступу до Суду, а також міжнар. орг-ціям, які, на думку Суду, можуть дати відомості з питання, що розглядається, пропонується надати свої письмові чи усні доповіді, які враховуютьсЯ при винесенні К. в. Слід зазначити, що хоча К. в. і мають значну морально-політ. силу, але вони не є юридично обов'язковими навіть для того органу чи установи, які зверталися до Суду з проханням їх надати. За деякими *договорами міжнародними* К. в. можуть визнаватися вирішальними для сторін у спорі (напр., відповідно до *Конвенції про привілеї та імунітети ООН 1946* у разі ви-

никнення розбіжностей між ООН і державами-членами ці висновки мають вирішальну силу). За час свого існування Судом було винесено бл. 20 К. в. на запити РБ ООН, ГА ООН, *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*, *Всесвітньої організації охорони здоров'я*, ІМО та інших орг-цій. Висновки, зокрема, торкалися таких питань, як статус територій (Півд.-Зах. Африки — 1971, Зах. Сахари — 1975), тлумачення дог-рів (угода 1951 між ВООЗ і Єгиптом — 1980) тощо. К. в. сприяють роз-виткові *міжнародного права* та з'ясуванню юрид.

ЗМ ІСТУ ЙОГО НОРМ.

О.О. Мережко

Консультації міжнародні — особлива форма мирного врегулювання міждерж. відносин і розв'язання *спорів міжнародних*. Більшість юристів-міжнародників розглядає К. м. як особливу форму переговорів, що застосовується з метою запобігання виникненню потенційного спору. У міжнар. практиці вико-ристовують два різновиди К. м.: факультативні та обов'язкові. Факультативними є консультації, до яких сторони в спорі вдаються за взаємною згодою. Використання обов'язкових консультацій за певних обставин передбачається в *договорі міжнародному* за вимогою будь-якої сторони спору. Обов'язкові (договірні) консультації характеризуютьсЯ такими особливостями: зумовлені заздалегідь взятими зобов'язаннями сторін консультиватися між собою з метою розв'язання визначених у дог-рі спорів; мають обов'язковий характер і повинні проводитись на вимогу будь-якої із сторін, що прийняли на себе зобов'язання щодо консультацій; під час їх проходження д-ви, незалежно від їхнього військ., екон., політ,

потенціалу, розмірів території та чисельності населення повинні радитись одна з одною як рівні, узгоджувати, а не протиставляти свої позиції; застосовуються, коли необхідним є термінове з'ясування обставин, швидка координація дій та швидке прийняття рішень (тоді як переговори, як правило, розраховані на тривале обговорення спірних питань); їхнім предметом звичайно є питання, які мають життєво важливе значення для сторін, окремих регіонів або всього міжнар. співтовариства (тоді як предметом переговорів можуть бути й незначні питання); їхньою метою є розв'язання спору на початковій стадії, тоді як переговори застосовуються на будь-якій стадії спору. Нині

існує чимало двосторонніх і багатосторонніх міжнар. дог-рів, які містять положення щодо обов'язкових консультацій у разі виникнення спорів між їхніми учасниками. Зокрема, проведення обов'язкових консультацій передбачають: Договір про принципи діяльності д-ав щодо використання і дослідження косм. простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, 1967; Договір про заборону розміщення на дні морів та океанів і в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення 1971; *Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) зброї та токсичної зброї та про їх знищення 1972* тощо.

О.О. Мережко

Контадорська група — регіональний форум, створений 9.01.1983 за ініціативою Мексики, Колумбії, Венесуели та Панами з метою сприяння *Центральноамериканському мирному врегулюванню*, а також вирішенню політ., екон. і соц. проблем у країнах регіону. Пропозиції, з якими неодноразово виступала К. г., не знаходили підтримки лише в адміністрації США, яка вважала їх занадто сприятливими для сандіністського режиму в Нікарагуа, тоді як Вашингтон підтримував антисандіністські партиз. формування («контрас»). Створення Групи підтримки Контадори (або Лімської групи) 28.07.1985 у складі Аргентини, Бразилії, Перу та Уругваю надало більшої політ. ваги зусиллям К. г. Важливим досягненням став заключний документ другої зустрічі «Групи восьми», — членів К. г. та Групи підтримки Контадори, — що відбулася 11-12.01.1986 у Венесуелі, під назвою «Послання з Карабайеди в ім'я миру, безпеки та демократії в Центр. Америці». У ньому наголошувалося на необхідності припинення інозем. допомоги воюючим сторонам, скороченні закупівлі зброї, прогресивному скороченні та відмові від послуг інозем. військ, радників у зоні конфлікту; 5 центр.-амер. країн закликали укласти угоди про ненапад, започаткувати постійний політ, діалог всіх зацікавлених сторін, створити Центр.-амер. парламент. У Гватемальській декларації 14.01.1986 усі центр.-амер. країни взяли на себе зобов'язання дотримуватися принципів Послання з Карабайеди. Значну увагу члени Групи восьми надавали проблемі зовн. боргу: Уругвайська декларація 29.10.1988 закликала розпочати новий діалог зі США для

вирішення цієї, а також проблеми *протекціонізму* в торгівлі. Незважаючи на невисоку ефективність рекомендацій К. г., спільні зусилля лат.-амер. країн для досягнення миру у Центр. Америці породили процес консультацій і координації, створили клімат взаємної довіри, а цілі, принципи і зміст плану мирного врегулювання, запропоновані К. г., визначили параметри наступних мирних угод. Країни, що входили до К. г. та до Групи підтримки Контадори, стали засновниками *Групи РІО*. *НМ.*

Весела

Контактна група — неформальна міждерж. орг-ція, що складається з представників США, Росії, Великої Британії, Франції та Німеччини, створена 25.04.1994 у Лондоні, за пропозицією співголови МККЮ Д. Оуена для сприяння встановленню миру на теренах колишньої Югославії. 18.03.1994 було підписано Вашингтон-ський договір між боснійськими хорватами і боснійськими мусульманами, за яким утворювалася мусульм.-хорватська Федерація Боснії і Герцеговини і фактично створювався єдиний фронт проти сербів. 11.05.1994 К. г. затвердила підхід, за яким мусульм.-хорватська федерація мала отримати 58% території Боснії і Герцеговини і переважне право формування місцевих органів влади у 8 кантонах. 13.05.1994 у Женеві міністри закорд. справ країн К. г. домовилися про єдину стратегію у вирішенні Боснійського конфлікту. Підписаний того ж дня план передбачав поділ Боснії і Герцеговини на 2 частини: 51% — мусульм.-хорватській федерації та 49% — боснійським сербам; столиця Боснії та Герцеговини Сараєво отримувала особливий статус під міжнар. контролем. У разі, якщо федерація прийняла б умови плану, а боснійські серби відмовилися, передбачалося надати федерації міжнар. гарантії реалізації мирного плану і міжнар. допомогу у відновленні госп-ва та облаштуванні *біженців*; проти сербів мав запровадитись жорсткіший режим *санкцій міжнародних*. У випадку, якщо боснійські серби погодилися б з планом, а федерація відмовилась, скасовувались санкції проти сербів та розпочинався процес поступового скасування санкцій проти СРЮ. Переговорний процес під егідою К. г. було розбито на кілька етапів. Спочатку передбачалося досягти угоду про перемир'я, потім підписати договір про територ. розподіл, після цього почати обговорення питання про конституційний устрій єдиної д-ви. К. г. відмовилася від

ведення прямих переговорів з учасниками конфлікту, зустрічі проходили індивідуально з кожною делегацією тільки з метою консультацій. Примусовий характер дипломатії К. г. проявився в застосуванні

тиску на учасників конфлікту, основним механізмом якого стала ультимативна формула «взьми або залиш» («Take it or leave it»), що передбачала застосування заходів заохочувального характеру і заходів покарання. Набір примусових засобів К. г. одержав назву «мирного ультиматуму». 18.07.1994 парламент мусульм.-хорватської федерації прийняв план К. г., парламент Республіки Сербської прийняв його лише умовно, посилаючись на невизначеність у плані майбутнього конституційного устрою Боснії і Герцеговини. На прохання країн К. г. Росія вдалася до тиску на боснійських сербів з метою змусити їх схвалити план. 26.07.1994 в Белград зі спец. посланням Президента Росії *Б. Єльцина* прилетіли міністр оборони П. Грачов і спец. посланець Росії на Балканах В. Чуркін, але їх зусилля не принесли результату. Керівництво боснійських сербів так само не зважало на тиск з боку Президента Сербії *С. Милошевича*. 4.08.1994 Белград закритий своїм кордоном із Боснією і Герцеговиною й дав дозвіл *Європейського Союзу* на розміщення уздовж кордону міжнар. спостерігачів із метою контролю режиму екон. санкцій проти Республіки Сербської.

Після відмови боснійських сербів підписати план К. г. її члени розійшлися в оцінках подальших дій: США пропонували застосувати повітр. удари з одночасним скасуванням ембарго на постачання зброї для боснійських мусульман; Росія пропонувала застосувати заохочувальні заходи — пом'якшення і поступове зняття екон. санкцій із СРЮ; Британія і Франція виступали проти скасування ембарго на постачання зброї для боснійських мусульман. «Мирний ультиматум» зазнав невдачі також через незгоду країн К. г. щодо застосування сили — європ. члени *НАТО* не схвалювали застосування повітр. ударів через побоювання за безпеку власних миротворчих контингентів, розгорнутих у регіоні, США не бажали виділяти для миротворчої операції свої сухопутні війська. Основні положення плану К. г. були використані в *Дейтонських угодах 1995* по Боснії та Герцеговині. Сама К. г. зіграла важливу миротворчу роль і під час переговорів із *Косов-*

СБКОІ проблеми.

М.С. Каменецький

КОНТЕ (Сопіе) Лансана (1934, префектура Дуб-река, Франц. Зах. Африка) — гвінейський держ. і військ. діяч. Вищу військ. освіту отримав у навч. закладах Франції, Кот д'Івуару, Сенегалу і Гвінеї. 1955-58 — проходив службу у франц. колоніальній армії, з 1962 — у Народній армії Гвінеї, з 1975 — заст. нач. штабу сухопутних військ, полковник. Внаслідок держ. перевороту 3.04.1984 очолив Військовий к-т нац. відродження, 5.04.1984 — затверджений ним на посаді Президента і міністра оборони, обирався Президентом на заг. виборах 1993 і 1998, генерал-майор. У внутр. політиці проводить курс ринкового реформування і залучення в країну інозем. капіталу, у зовнішній — диверсифікації гвінейської дипломатії та участі в мирному урегулюванні регіональних конфліктів. 16-19.06.1998 здійснив офіц. візит в Україну, під час якого було підписано *українсько-гвінейську декларацію 1998 про принципи відносин дружби та співробітництва*.

В.І. Головченко

Контент-аналіз: 1. Якісно-кількісний метод вивчення док-тів, який характеризується об'єктивністю висновків і строгістю процедури та полягає у квантифікації тексту з подальшою інтерпретацією результатів. **2.** Переведення у кількісні показники масової текстової (чи будь-якої іншої) інформації. Сутність К. а. полягає в підрахунку репрезентованих у певному інформ. масиві смислових одиниць, обраних для дослідження. Предметом К.-а. є проблеми соц. дійсності, що виявляються чи приховуються в контексті; внутр. закономірності самого об'єкта дослідження; соц. орієнтації та установки комунікатора. Процедура К.-а. передбачає виявлення категорій — ключових понять дослідження, відповідно до яких аналізується зміст та залежить характер отриманих даних.

Виділяють два типи К.-а.: кількісний (розглядається лише частота присутності цих елементів) та якісний (фіксується присутність чи відсутність елементів змісту). Становлення методу К.-а. відносять до поч. ХХ ст. У 1927 вийшла праця Г. Лассуелла «Пропагандистська техніка у світовій війні». Г. Лассуелл, у зв'язку з великою роллю, яку відігравала пропаганда в *Першій світовій війні*, проаналізував, якими соц. моделями поведінки маніпулювала пропаганда воюючих країн, а потім з цього зробив висновки щодо того, які цілі вона переслідувала. Суть цієї моделі була в розчленуванні тексту на окремі частини (стандарти чи символи), які мали обиратись і враховуватись залежно від мети дослідження.

О.В. Швець, ОМ. Флюр

Континентальна блокада — екон. блокада

Великої Британії, проголошена декретом *Напо-леона* /у Берліні 21.11.1806. Відповідно до нього, всім країнам, що були підвладні Франції або залежали від неї, заборонялося підтримувати будь-які відносини з Лондоном та його колоніями. Судна нейтральних д-ав не мали права заходити до континентальних портів у разі, якщо, прямуючи до них, вони побували в брит. портах. Всі брит. піддані, що знаходилися в країнах континенту, мали бути негайно заарештовані, а товари брит. походження — конфіс-ковуватися. 23.11.1807 та 17.12.1807 Наполеоном I були підписані т. зв «Міланські декрети», які посилювали режим

К. б., зокрема прирівнювали судна нейтральних д-ав, що співпрацювали з брит. владою, до ворожих. Екон. важелі, за умови нездатності Наполеона I здійснити переможне вторгнення до Великої Британії через Ла-Манш або захопити Індію, найважливішу брит. колонію, були спрямовані на суттєве зменшення спроможності Лондона протистояти подальшій експансії Франції. К. б. була знята 1814 з поразкою Наполеона I (див. *Паризький мирний договір 1814*).

В.В. Коніюка

КОНТИНЕНТАЛЬНИЙ КОНГРЕС — зібрання представників 13-ти амер. колоній Великої Британії, а потім штатів, яке проголосило незалежність і створило США. Обрані офіц. палатами представників, або спеціально скликаними зборами, 56 представників, спочатку 12 колоній (за винятком Джорджії), зібралися 5.09.1774 у Філадельфії (Пенсільванія) для вироблення спільних заходів з метою подолання порушень метрополією екон. прав колоній. К. к. прийняв Декларацію прав і скарг, яка засуджувала репресивні акти брит. парламенту проти колоній, наголошувала на збереженні їхніх прав «на життя, свободу і власність» та закликала американців до опору метрополії. К. к. прийняв рішення про повне припинення торг. відносин із Британією, а 26.10.1774 його члени оголосили про свій розпуск, прийнявши постанову про нове зібрання в разі невиконання метрополією їх вимог. 2-й К. к., який зібрався у Філадельфії 10.05.1775 вже після

перших військ, сутичок між повсталими колоністами і англ. військами, перебрав на себе функції центр. органу влади повсталих колоній. Він створив континентальну армію під командуванням *Дж. Вашингтона*, а 15.05.1776 ухвалив рішення про перетворення колоній у незалежні республіки-штати. 4.07.1776 К. к. схвалив Декларацію незалежності, яка проголошувала відокремлення 13 колоній від Великої Британії та створення США. Декларація, автором якої був *Т. Джеферсон*, містила положення про *права людини*, зокрема про рівність людей та їх невід'ємні права на життя, свободу і прагнення до щастя; вона стверджувала принципи народного суверенітету і самовизначення націй. День 4 липня став нац. святом США.

К. к. з президентом на чолі взяв на себе централізоване керівництво *Війною за незалежність у Північній Америці 1775-83*, а у відповідності зі «Статтями конфедерації» (1781) також і управління США. Завершальним етапом діяльності К. к. стало скликання Конституційного конвенту та прийняттям 17.09.1787 Конституції США. Після виборів Президента США, віце-президента і Конгресу США у 1789

К. к. припинив

СВОЄ Існування.

Б.М. Гончар

Континентальний шельф — у *міжнародному морському праві* різновид мор. просторів з особливим прав. режимом. Поняття «Континентальний шельф» у геології та в міжнар. мор. праві не співпадають, оскільки для *міжнародного права* вирішальне значення мають формально встановлені межі К. ш., тобто межі простору, на яких діють особливі права прибережної д-ви. Статус і режим К. ш. у міжнар. мор. праві визначаються частиною VI *Конвенції ООН з морського права 1982* та *Женевською конвенцією про континентальний шельф 1958*. Відповідно до ст. 76 *Конвенції ООН з мор. права 1982*, К. ш. прибережної д-ви включає в себе мор. дно й надра підводних районів, що сягають за межі її те-ритор. моря уздовж природ. продовження її сухопутної території до зовн. кордону підводної окраїни материка або на відстань 200 мор. миль від вихідних ліній, від яких відміряється ширина територ. моря, коли зовн. межа підводної окраїни материка не сягає такої відстані. Макс. ширина К. ш. прибережної д-ви встановлена *Конвенцією 1982 з мор. права*, — 350 мор. миль від вихідних ліній або 100 мор. миль від

ізобати, яка з'єднує глибини 2 500 метрів. Така найдальша межа визначена для випадків, коли підводна окраїна материка сягає далі, ніж на 200 мор. миль від вихідних ліній. К. ш. є підводним мор. простором, що покритий водами, які мають статус *територіальних вод* та *виключної економічної зони*. Права прибережної д-ви на К. ш. не зачіпають прав, статусу вод, що покривають шельф, та повітр. простору над цими водами. К. ш. є міжнар. територією. Особливості його міжнар.-прав. режиму зумовлені суверенними правами прибережної д-ви, якими вона володіє щодо К. ш. в цілях розвідки й розробки його природ. ресурсів (ст. 77 *Конвенції ООН з мор. права 1982*). Виключний характер цих прав полягає в тому, що навіть коли прибережна д-ва не проводить розвідку К. ш. або не розробляє його природ. ресурси, ніхто не має права цього робити без явно вираженої згоди прибережної д-ви. Права прибережної д-ви на шельф не залежать від його окупації нею ефективно або фіктивно або від прямої про це заяви. Відповідні обов'язки прибережної д-ви за *Конвенцією 1982*: здійснювати свої права щодо К. ш. так, щоб не шкодити судноплавству та іншим правам і свободам решти д-ав, передбаченим *Конвенцією 1982* (насамперед — свободам *відкритого моря*), або призводити до будь-яких невинуватих перешкод для них; публікувати карти, на яких зазначено лінії проходження зовн. кордонів К. ш. або переліки геогр. координат відп. точок, і депонувати у *Генерального секретаря ООН* копії цих карт; робити відрахування або внески натурою у зв'язку з розробкою неживих ресурсів К. ш. за межами 200 мор. миль від вихідних ліній. Ці відрахування або внески робляться через Міжнародний орган з мор. дна, який розподіляє їх між

державами-учасницями Конвенції ООН з мор. права 1982 на основі критеріїв справедливості, беручи до уваги інтереси та потреби країн, що розвиваються, особливо тих, які найменш розвинені й не мають виходу до моря. Право прокладати на К. ш. підводні кабелі та трубопроводи належить усім д-вам, але траса для прокладання визначається за згоди прибережної д-ви. Вона має право визначати умови прокладання кабелів або трубопроводів, що проходять її територією чи в територ. морі, та володіє юрисдикцією щодо кабелів та трубопроводів, які прокладені або використовуються

у зв'язку з розвідкою її К. ш., розробкою його ресурсів або експлуатацією штучних островів, установок або споруд під її юрисдикцією.

В.С. Ржевська

Континентального шельфу розмежування між державами з протилежними або суміжними узбережжями відбувається за угодою між ними. Женевська конвенція про континентальний шельф 1958 передбачає, на випадок відсутності угоди, і якщо інша лінія кордону не виправдана особливими обставинами, принцип рівного віддалення: кордоном може слугувати серединна, або рівновіддалена лінія, що відміряється від найближчих точок тих висхідних ліній, від яких відміряється ширина *територіальних вод* кожної з цих д-ав (п. 2 ст. 6 цієї Конвенції). Розв'язуючи спір про розмежування континентального шельфу між ФРН, з одного боку, і Данією та Нідерландами з іншого, *Міжнародний Суд ООН* в рішенні 20.02.1969 постановив, що принцип рівного віддалення не є міжнар.-прав. звичаєм, отже, не може бути обов'язковий для д-ав, які не беруть участі в Женевській конвенції 1958. Ст. 38 *Конвенції ООН з морського права 1982* закріплює, що делімітація континентального шельфу між д-вами з протилежними або суміжними узбережжями відбувається шляхом угоди на основі *міжнародного права*, як це визначається у ст. 38 Статуту Міжнародного Суду, в цілях досягнення справедливого рішення. До того як угоду буде укладено, зацікавлені д-ви в дусі взаєморозуміння і співробітництва вживають усіх зусиль, щоб досягти тимчасової домовленості практ. характеру і не ставити під загрозу досягнення остаточної угоди або не перешкоджати її досягненню. Тимчасова домовленість не має зашкоджувати остаточній делімітації. Якщо ж остаточна угода не може бути досягнута за розумний термін, то зацікавлені д-ви вдаються до мирного врегулювання спорів, відповідно до правил і процедур, передбачених ч. XV *Конвенції ООН з морського права 1982*: вони можуть застосувати погоджувальну процедуру, звернутися до Міжнародного трибуналу з мор. права, Міжнародного Суду, *арбітражу* чи спец. арбітражу, або можуть у будь-який час домовитися про вирішення спорів будь-якими іншими мирними засобами за їх вибором. Після К. ш. р. делімітаційні лінії, як і встановлені лінії його зовн. кордонів, мають бути вказані на картах. Там, де це прий-

нятне, такі лінії можуть бути замінені на переліки геогр. координат точок із зазначенням основних висхідних геодезичних даних. Прибережна д-ва належним чином публікує такі карти або переліки координат і депонує їх копії в *Генерального секретаря ООН*. Мор. карти і переліки геогр. координат, які показують зовн. кордони континентального шельфу, мають бути депоновані і в Ген. секретаря ООН, і в Ген. секретаря Міжнародного органу з мор. дна.

В.С. Ржевська

КОНТИНУЇТЕТУ Теорія — теорія, відповідно до якої держава як *суб'єкт міжнародного права*, незважаючи на зміни, пов'язані з її територією, конституційним устроєм, урядом чи назвою, все одно залишається тим самим суб'єктом міжнар. права. К. т. передбачає продовження існування д-ви як суб'єкта міжнар. права та збереження її ідентичності. Слід відокремлювати континуїтет д-ви від *правонаступництва держави в міжнародному праві*, при якому замість держави-попередниці виникає новий суб'єкт міжнар. права — держава-правонаступниця. Питання щодо континуїтету набуває важливості, зокрема, тоді, коли відбуваються зміни офіц. назви д-ви чи її території в результаті *цесії, анексії*, об'єднання з іншою д-вою, відділення частин території д-ви. Д-ва, яка продовжує існувати, але в якій відбулись відп. зміни, в доктрині отримала назву «державо-продовжувач». К. т. не завжди послідовно застосовується в міжнар. практиці. Так, напр., Австрійська Республіка, яка виникла після краху Австро-Угорської імп. 1918, стала новим суб'єктом міжнар. права, але Австрія після *Другої світової війни* в цілому розглядалась як той самий суб'єкт міжнар. права, що й Австрія до її анексії Німеччиною 1938. Сербія продовжувала залишатись тим самим суб'єктом міжнар. права й після *Першої світової війни*, коли вона називалась Королівством Сербів, Хорватів і Словенців, а також пізніше, коли вона з 1929 стала називатись Королівством Югославія. Що стосується СРСР, то висувуються різні погляди щодо кваліфікацій територ. змін, які відбулись на його терені. З одного боку, в низці міжнар. актів (у т. ч. *Біловезькій угоді про створення Співоружності Незалежних Держав 1991*) та *Алматинською зустріччю країн-учасниць СНД 1991*, закріплено, що СРСР припинив своє існування як суб'єкт міжнар. права, а тому не може йти

про континуїтет держави. З іншого боку, РФ була визнана державою-продовжувачем СРСР для цілей продовження членства СРСР в *Організації Об'єднаних Націй*, у т. ч. у *Раді Безпеки ООН*, а також в односторонньому порядку підтвердила несення прав та обов'язків за дог-рами колишнього СРСР. Україна

є державою-продовжувачем УРСР, оскільки зміна назви, а також вихід з федер. союзу не припинили її міжнар.

правоСуб'єктНІСТЬ.

О.О. Мережко

Контра (Копіга) Ференц (1954, Будапешт) — угорський дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1977). 1977-78 — на дійсній військ. службі; 1980-85 — консул, прес-аташе посольства Угорської Народної Республіки в Ірані; 1985-92 — співробітник Територіального департаменту МЗС Угорської Республіки; 1989-90 — працював у Намібії у складі ЮНТАГ; 1992-97 — заст. дир. Територіального департаменту МЗС, за сумісництвом — заст. посла в Афінах; 1997-98 — керівник Секретаріату політ. держ. секретаря МЗС; 1998-2000 — співробітник, заст. директора, дир. Територіального департаменту МЗС. У 2001 -2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Угорської Республіки в Україні.

Р.А. Кривонос

Контрабанда — злочин міжнародного характеру, що полягає в переміщенні через митний кордон держави поза митним контролем або з підробленими документами чи з недостовірним декларуванням: наркотичних засобів, психотропних, сильнодіючих, отруйних, радіоактивних і вибухових речовин; зброї, запальних пристроїв, вогнепальної зброї, боєприпасів; ядерної, хім., біол. та інших видів зброї масового знищення, а також матеріалів та приладів, що можуть використовуватись при її створенні; стратегічно важливих сировинних товарів; предметів художнього, істор. й археологічного надбання. К. також визнається неповернення на митну територію д-ви предметів художнього, істор. й археологічного надбання народу цієї д-ви, якщо таке повернення є обов'язковим. Єдиної універсальної міжнар. конвенції проти К. не існує, проте для б-би з нею можуть застосовуватись такі міжнар.-прав. акти: Конвенція ООН про б-бу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних засобів 1988, Міжнародна конвенція про б-бу з підробкою

грошових знаків 1929, Міжнародна конвенція про попередження обігу порнографічних видань і торгівлі ними 1910, Міжнародна конвенція про б-бу з торгівлею жінками й дітьми 1921, Конвенція про б-бу з торгівлею людьми й експлуатацією проституції третіми особами 1950, Міжнародна конвенція Ради митного співробітництва про взаємне адмін. сприяння в попередженні, розслідуванні та припиненні митних правопорушень 1977, Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону й попередження незаконного ввезення, вивезення та передачі права власності на культ, цінності 1970. Нині ведеться робота щодо прийняття Рамкової конвенції про контроль над тютюном.

М.О. Медведєва

Контрабанда воєнна — предмети й речі, які під час війни постачаються противнику мор. шляхами нейтральною д-вою чи її громадянами всупереч її нейтральному статусу. На початку війни воюючі д-ви публікують списки предметів, що відносяться ними до К. в., яка поділяється на пряму (предмети, безпосередньо призначені для військ, цілей: озброєння, боєприпаси тощо) та непряму (предмети, що однаковою мірою можуть слугувати як для військових, так і для мирних цілей). Перша підлягає захопленню в будь-якому випадку, друга — лише якщо встановлено, що вона призначена для збройних сил чи військ, командування противника. Виявлення К. в. здійснюється шляхом огляду судових док-тів офіцерами військового корабля. Згідно з Паризькою декларацією 1856 на К. в. не розповсюджується заборона захоплювати вантаж противника, якщо він знаходиться на нейтральному судні, та вантаж нейтральної д-ви, навіть якщо він транспортується судном противника. К. в. не можуть вважатись предмети догляду за пораненими й хворими. К. в. підлягає конфіскації разом із засобами її постачання.

М.О. Медведєва

Контрибуція — примусові платежі або вилучення майна, що здійснюється державою, яка перемогла у війні, в іншій переможеної держави або в її населення. Сучас. міжнародним правом заборонена.

В.П. Мазуренко

Контумас (Сопішпаз) Дімітріс (1946, Афіни) — грец. дипломат. Закінчив Афінський ун-т за спеціальністю «цивільне право». 1973-75 — аташе

МЗС Греції, 1975-78 — 3-й секр. ген. консульства Греції у Стамбулі; 1978-81 — 2-й, 1-й секр. посольства Греції в Республіці Кіпр (Нікосія); 1981-84 — ген. консул Греції в Ганновері (ФРН); 1984-85 — радник посольства у ФРН; 1985-91 — працівник постійного представництва Греції при ЄС; 1991-94 — співробітник МЗС; 1994-95 — повноважний міністр 2-го класу; 1995-98 — міністр-радник посольства Греції в ФРН. 1998-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Грецької Республіки в Україні.

В.І. Головченко

Конфедерація (з лат. сопгоесієгаіо — союз, об'єднання, спілка) — форма союзу, за якої держави, що в нього входять, зберігають свій *суверенітет* у повному обсязі. К. поєднує риси як міжнар.-прав., так і держ. орг-ції. К. створюються з метою досягнення спільних цілей їхніх членів. Заг. органи координують діяльність членів конфедерації у певних сферах (зокрема, зовнішньополітичній, військовій, валютно-

фінансовій, митній, зв'язку, комунікацій тощо). Як правило, органи конфедерації створюються з представників держав-членів і рішення в них приймаються одностайно або кваліфікованою більшістю голосів. К. зазвичай утворюються на основі *договору міжнародного*. Члени К. продовжують залишатись *суб'єктами міжнародного права*. У доктрині міжнародного права К. розглядаються як перехідна (або проміжна) форма до більш тісного міждерж. союзу або як засіб розпаду такого союзу. За всіма членами К. зберігається право вільного виходу з неї. У доктрині висловлюється думка, що у світі існує лише одна К.: *Європейський Союз*. У різні часи конфедераціями були: Австро-Угорщина — у 1867-1918, Швеція і Норвегія — у 1814-1905, США - у 1781-89, Швейцарія - у 1815-48 (сучас. д-ва Швейцарська Конфедерація є, по суті, *федерацією*); у 1958-61 К. склали Єгипет і Сирія; у 1982-89 — Гамбія та Сенегал (див. *Сенегамбія*).

О.В.Буткевич

Конференції міжнародні — з'їзди представників держав, міжнар. міжурядових і міжнар. неурядових орг-цій для обговорення якогось питання та прийняття відп. рішень (резолуцій). К. м. поділяються на міжурядові та неурядові. Сучас. міжурядова конференція — це тимчасовий колективний орган держав-учасниць, який складається з офіц.

представників щонайменше трьох д-ав, кожна з яких має один голос, із можливою участю спостерігачів від третіх д-ав, міжурядових та неурядових орг-цій, які не мають права голосу. Міжурядові конференції переслідують узгоджені державами-учасницями цілі й мають, як правило, закріплену в правилах процедури певну орг. структуру та компетенцію. Цілі та діяльність будь-якої К. м. повинні відповідати основним *міжнародного права принципам*. Різниця в назвах міжурядових конференцій (з'їзд, конгрес, конференція, форум, нарада) не має юрид. значення.

За колом учасників міжурядові конференції поділяються на універсальні (всесвітні), в роботі яких має право брати участь будь-яка д-ва, та регіональні, у яких беруть участь д-ви, що належать до певного політ.-геогр. регіону. Залежно від рівня проведення конференції, який визначається важливістю питань або ступенем їх готовності для обговорення та врегулювання, делегації, що направляються на міжурядові конференції, очолюють: глави д-ав та урядів (нарада на найвищому рівні), міністри закорд. справ, інші офіц. особи. Міжурядові конференції поділяються на періодичні та конференції *ad hoc*, які скликаються для вирішення окремих питань разового характеру, напр., прийняття міжнар. конвенції. Залежно від сфери діяльності міжурядові конференції поділяються на мирні, політичні, економічні, дипломатичні та змішані. Здебільшого вони скликаються для однієї з таких цілей: а) підготовка та прийняття тексту *договору міжнародного*, у т. ч. й установчого акта міжнар. орг-ції (напр., *Сан-Франциська конференція 1945*, на якій було прийнято *Статут ООН*, Конференція ООН 1968-69 з права міжнар. договорів, на якій була прийнята *Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969*); б) для обговорення певних міжнар. проблем і вироблення спільної заяви (напр., Тегеранська конф. з прав людини 1968, Бухарестська конф. з питань народонаселення 1975); в) для обміну думками та інформацією з певних проблем, а також вироблення рекомендацій (напр., Конференція ООН з використання науки й техніки у слаборозвинутих районах, Женева, 1963).

Як правило, К. м. відкриває представник приймаючої д-ви або орг-ції, під егідою якої була скликана конференція. Орг. питання (правила процедури, фінансування, робочі та офіц. мови, робота секретаріату тощо) вирішуються самими

К. м. Рішення К. м. приймаються або більшістю голосів — простою чи кваліфікованою, або шляхом консенсусу, акламації тощо. К. м., які скликаються в рамках *Організації Об'єднаних Націй*, здебільшого керуються правилами процедури *Генеральної Асамблеї ООН*. Неурядові конференції найчастіше мають наук. або сусп. характер, і в них беруть участь переважно представники неурядових орг-цій або окремі особи

з РІЗНИХ країн.

О.О. Мережко

Конференції НБСЕ з людського виміру —

проходили у Парижі (30.05-23.06.1989), Копенгагені (5-29.06.1990) та Москві (10.09-4.10.1991) згідно з рішенням Віденської зустрічі представників країн-учасниць НБСЕ 1986-89; реалізовували заходи т. зв. «третього кошика» Народи з безпеки та співробітництва в Європі в Гельсінкі 1975, який містив комплекс гуманітарних питань, у т. ч. дотримання *прав людини* (права вільного пересування людей, права вільно обирати місце свого проживання тощо). У ході Конференцій держави-учасниці НБСЕ підтвердили свою відданість всім принципам *Заключного акту Народи з безпеки та співробітництва в Європі 1975*, *Паризької хартії для нової Європи* та інших док-тів НБСЕ, що стосуються визначення поваги до прав людини і основних свобод, а також розвитку суспільств на основі плюралістичної демократії та верховенства закону як необхідну умову для створення стабільного і тривкого миру в Європі. Було відзначено, що існують серйозні загрози для принципів і положень НБСЕ, відбуваються їх порушення; зокрема, йшлося про акти дискримінації, ворожості та насильства проти осіб або груп за нац., етнічною

або реліг. ознакою. Держави-учасниці підкреслили, що питання прав людини, основних свобод, демократії та верховенства закону мають міжнар. характер, оскільки дотримання цих прав і свобод складає одну з основ міжнар. порядку; було заявлено, що зобов'язання, прийняті у людському вимірі, є питаннями, які становлять безпосередній та законний інтерес для всіх держав-учасниць НБСЄ і не відносяться до категорії суто внутр. справ окремих д-ав.

І.О. Мінгазутдінов

Конференції послів — істор. форма *дипломатії багатосторонньої*, яка передбачає дип. діяльність за участю *послів* кількох держав, спрямовану на вирішення спільних актуальних міжнар. проблем. Вперше К. п. діяла протягом 1816-18 у Парижі і мала спостерігати за тогочасним слабким франц. урядом. Інша конференція послів, що діяла в Парижі в 1822-26, обговорювала питання, пов'язані з іспан. рев-цією. У 1823 конференція послів зібралася в Римі для обговорення проблем реформування Папської д-ви. Великого значення набула конференція послів 1839, результатом якої було утворення Королівства Бельгії. На порядку денному наступних конференцій послів стояли питання припинення *Балканських війн 1912-13* та протидія більшовицькому режиму в Росії.

Н.Л. Яковенко

Конференція В Спарті — зібрання *Пелопоннеського союзу*, скликане 432 до н. є. за ініціативою Коринфа, який звинуватив Афіни у порушенні однієї зі статей *Тридцятилітнього миру 445 до н. є.* (нею Афінам і Спарті заборонялося розширювати свої союзи за рахунок залучення до них нових членів) через т. зв. Епідамнський інцидент, коли Афіни взяли участь в одній із мор. битв між Коринфом і Керкірою на боці останньої. На Конференції були присутні й представники Афін, однак, не діставши підтримки з боку інших учасників, вони покинули її. Спартанський цар Архідам висловився проти проголошення Афінам війни, посилаючись на положення Тридцятилітнього миру, за якими не дозволялося застосовувати збройну силу проти д-ви, що готова до переговорів чи арбітражу. Проте після тривалих дебатів більшість делегатів Конференції ухвалили рішення про оголошення війни; розпочалася

Пелопоннеська війна.

О.А. Борділовська

Конференція договірних сторін Конвенції про водно-болотні угіддя (Сопгегепсе оГ іпе сопігасііп§ раггіек оГ іКе СопуєсііоП оП \\ен-Іапсіз) — орган, заснований з метою реалізації Конвенції про водно-болотні угіддя, підписаної 1975 у м. Рамсар (Іран). На 1.01.2004 сторонами конвенції були 138 країн; депозитарієм угоди є *Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*. Україна, після ратифікації Конвенції про водно-болотні угіддя 29.10.1996, поновила своє членство як договірна сторона цієї угоди. Основною метою Конвенції є збереження та розумне використання водно-болотних угідь та їхнього біосвіту. Конференція договірних сторін цієї Конвенції складається

з представників усіх держав-учасниць і є найвищим органом, який визначає напрямки діяльності для реалізації угоди і координує співробітництво з іншими міжнар. урядовими і неурядовими орг-ціями в цій галузі. Засідання Конференції, під час яких розробляються і поглиблюються норми Конвенції та розглядаються звіти держав-учасниць щодо імплементації угоди, було раз на 3 роки (станом на 1.01.2004 відбулося 8 засідань Конференції); між засіданнями відбуваються техн. сесії, на яких розглядаються й аналізуються поточні питання щодо імплементації угоди. У своїй діяльності Конференція спирається на Постійний комітет та Секретаріат, а також дорадчу наук.-техн. комісію. Постійний комітет складається з 13 членів, які обираються на пропорційній основі від 6 регіонів: Африки, Азії, Європи, тропічних країн, Півн. Америки, Океанії. Збирається Постійний комітет щорічно у проміжках між засіданнями Конференції; він готує документацію для наступних засідань конференції, затверджує бюджет і політику секретаріату, розглядає проекти, що подані з метою отримання грантів від Рамсарського фонду малих грантів. Секретаріат здійснює поточну роботу конференції, очолює її ген. секретар. Штаб-квартира Конференції знаходиться в м. Гланд

(Швейцарія).

О.Ю. Ковтун

Конференція зі скорочення та обмеження озброєнь 1932-34 (СопГегепсе гог тпе Кесііс-Ііоу апсі Бітііаііоу оГАггтатепік) — була скликана 2.02.1932 в Женеві (Швейцарія) і проходила за участі представників держав-членів *.17/гг/ Націй*, а також Афганістану, Бразилії, Єгипту, Екватору, Коста-Рики, Мексики, СРСР, США і Туреччини. Перші спроби досягти на міжнар. рівні домовленостей щодо обмеження озброєнь були здійснені на Гаазьких конференціях 1899 та 1907. Країни *Антанти*, окрім США, взяли на себе зобов'язання розпочати процес роззброєння за *Версальським мирним договором 1919*. У 1925 Ліга Націй створила підготовчу комісію з роззброєння (1926-32), завданням якої стало визначення переліку озброєнь, що підлягатимуть обмеженням, та розробка заходів з роззброєння. До 1931 вона розробила проект для дискусії, який став основою роботи Конференції. Перше її спільне засідання відбулося 2-24.02.1932. Франція висунула пропозицію щодо інтернаціоналізації деяких видів озброєнь (зокрема, бомбардувальної авіації, лінкорів тоннажем понад 10 тис. т., далекобійної артилерії тощо) та створення міжнар. військ, сил під егідою Ліги

Нації. Водночас вона виступила проти обговорення заг. скорочення сухопутних та повітр. озброєнь і наполягала на збереженні диференційованого підходу до різних д-ав, в залежності від їх ролі в європ. безпеці та «історії ведення агресивних війн»; Велика Британія і Японія виступили проти включення питання про скорочення мор. озброєнь в обговорення в принципі. СРСР запропонували два плани — негайного повного роззброєння і пропорційно-послідовного скорочення всіх озброєнь. Німеччина пропонувала прийняти за основу для скорочення озброєнь та збройних сил кількісні обмеження, накладені на неї Версальським мирним дог-ром; в разі незгоди Берлін залишав за собою право збільшити кількісні параметри власних збройних сил для досягнення паритету з іншими великими д-вами. Принцип «рівності в озброєннях» разом з Німеччиною підтримала також Італія. 22.06.1932 амер. делегація висунула план паритетного скорочення озброєнь на 1/3 всіма д-вами світу (план *Г. Гувера*). Однак жоден із планів не дістав значної підтримки в учасників Конференції. Більшість делегацій наполягала на необхідності в першу чергу провести скорочення озброєнь, які могли використовуватися для наступальних дій і становили безпосередню загрозу міжнар. миру. Відтак основне обговорення зосередилося навколо визначення понять «агресивної» та «неагресивної» зброї. Після того, як учасниками не вдалося дійти згоди і з цього питання, 23.07.1932 в роботі була оголошена перерва, після якої загальні сесії більше не проводилися, Конференція фактично припинила роботу, а обговорення проблем роззброєння проводились в комісіях та групах експертів. Відновлення роботи Конференції блокувалося Німеччиною, що наполягала на якомога швидшому вирішенні питання про рівні з іншими д-вами права щодо озброєнь. 14.09.1932 Німеччина офіційно припинила участь в Конференції і повернулася лише після підписання 11.12.1932 п'ятьма д-вами (Великою Британією, Італією, Німеччиною, США та Францією) протоколу про надання Німеччині рівних з іншими прав у рамках майбутньої єдиної системи безпеки. Одночасно Велика Британія, Італія, Німеччина та Франція підписали декларацію про відмову від застосування сили для вирішення міждерж. спорів.

Після відновлення обговорення проектів роззброєння ключовим планом став т. зв. план £до/о-Поль-Бонкура, який передбачив орг-цію системи взаємних гарантій безпеки, заборони далекобійної артилерії та важких танків, встановлення єдиного 3-міс. терміну військ, служби. У плані повторювались франц. пропозиції про створення міжнар. військ, формувань під проводом Ліги Націй, встановлення міжнар. контролю над європ. повітр. шляхами та цивільною авіацією, а також пропонувалося скоротити мор. озброєння. Оскільки план надавав однобічні переваги Франції, проти нього виступили представники Великої Британії, Італії та Німеччини, і в лютому 1933 сесія Ген. комісії Конференції відхилила план Ерріо-Поль-Бонкура, формально вмотивувавши це невідповідністю плану до формату Конференції, оскільки він передбачав заходи, спрямовані не на скорочення, а на обмеження озброєнь. У березні 1933 брит. делегація запропонувала план Макдональда, який передбачав встановлення граничних рівнів сухопутних озброєнь для д-ав континентальної Європи, однакових рівнів повітр. озброєнь для всіх великих держав, встановлення короткострокового (8-12 місяців) військ, обов'язку та створення постійної міжнар. комісії з роззброєння, яка мала перебрати на себе вирішення питань, що залишалися б нерозв'язаними після закриття конференції. 8.04.1933 Ген. комісія прийняла план *Дж. Макдональда* за основу майбутньої конвенції з роззброєння, але 14.10.1933 Німеччина, яка взяла курс на ремілітаризацію, відкликала своїх представників із Женеви та офіційно припинила участь в Конференції. Остання сесія Ген. комісії Конференції відбулася 29.05-11.06.1934 і завершилась фактично без результату. *В.Ю. Константинов*

Конференція ООН з навколишнього

середовища і розвитку («Саміт Землі») — відбувалась 3-14.06.1992 в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) за участю представників 172 д-ав, 108 з яких було представлено главами д-ав та урядів. Метою Конференції було вироблення спільних підходів до забезпечення сталого розвитку країн світу в ХХІ ст., на ній було ухвалено низку загальних та конкретних міжнар. док-тів, що мали визначити основні напрями розвитку світу на наступне століття й встановити механізми вирішення нагальних проблем людства. Основними док-тами, ухваленими на Конференції, стали: Декларація Ріо-де-Жанейро, в якій було визначено 27 заг. принципів міжнар. співробітництва у сфері охорони навколишнього середовища та забезпечення екон. розвитку; «Порядок денний 21» — широка програма дій сталого розвитку світового співтовариства в ХХІ ст.; Рамкова конвенція ООН про зміну клімату — юридично зобов'язуюча міжнар. угода, спрямована на обмеження та скорочення викидів у атмосферу газів, що призводять до глобального потепління; Принципи сталого розвитку лісових ресурсів — угода про розвиток, збереження та управління світовими лісовими ресурсами; Конвенція про біол. різноманіття — юридично зобов'язуюча міжнар. угода, спрямована на посилення контролю та збереження біол. ресурсів на нац. рівні.

У Декларації Ріо-де-Жанейро було закріплено, зокрема, принципи: відповідальності д-ав за наслідки їхньої діяльності для навколишнього середовища в глобальному масштабі; рівного доступу д-ав світу до

проектів з екон. розвитку та охорони навколишнього середовища; обмеження шкоди для навколишнього середовища під час збройних конфліктів; прозорості інформації щодо природ, та техногенних інцидентів, що спричинюють негативні наслідки для навколишнього середовища. Декларація проголосила завдання б-би з бідністю, визначила принципову та першочергову важливість нац. заходів та нац. законодавства в забезпеченні ефективності та результативності охорони навколишнього середовища тощо. Рішеннями Конференції було створено низку міжнар. механізмів, відп. за координацію співробітництва у сферах, визначених нею зокрема Комісію зі сталого розвитку. Принципи, закріплені на Конференції, було покладено в основу подальших міжнар. заходів зі сталого розвитку та охорони навколишнього середовища на глобальному й регіональному

рівнях.

В.Ю. Константинов

Конференція ООН із торгівлі і розвитку

(иπίπєсі №ііоп§ Сопієгеπє оп Тгасіє апсі Осує-Юртепі), **ЮНКТАД** (ІЖСТАБ) — постійний орган *Генеральної Асамблеї ООН*, заснований 30.12.1964; до його складу входять усі держави — члени ООН (191), а також Ватикан. Основною метою ЮНКТАД є інтеграція країн, що розвиваються, у світову екон. систему, а також сприяння використанню можливостей у сфері торгівлі та розвитку, що виникли внаслідок

процесів *глобалізації*. До компетенції ЮНКТАД відносяться питання торгівлі, фінансів, технологій, інвестицій та сталого розвитку. За 40 років свого існування ЮНКТАД набула досвіду в розробленні багатосторонніх механізмів стимулювання торгівлі, зокрема в таких галузях, як надання торг, пільг і преференцій, торгівлі сировинними товарами, послугами, програмах управління зовн. заборгованістю, взаємозв'язку між інозем. інвестиціями і передачею технологій, а також у здійсненні програм техн. допомоги, перш за все країнам, що розвиваються, у розробленні нац. політики і створенні відп. інституційних структур з метою сприяння розвитку *зовнішньої торгівлі* шляхом оптимізації експорт-

Ш» ЩТ, ЩШКШНЛ ЖЩТАЯВОЇ СИСТЕМИ

тощо. Міжурядовий механізм ЮНКТАД включає Конференцію, що є найвищим органом, який визначає політ, курс орг-ції, Раду з торгівлі та розвитку і її допоміжні органи, що обслуговуються постійним Секретаріатом.

З 1964 відбулося 10 конференцій ООН із торгівлі та розвитку, остання — 12-19.02.2000 в Бангкоку (Таїланд) під назвою «Прикладаючи уроки минулого з метою використання глобалізації як ефективного інструменту задля розвитку всіх країн та народів». Виконавчим органом ЮНКТАД є Рада з торгівлі та розвитку, що проводить свої засідання двічі на рік. На першій частині своєї щорічної сесії Рада розглядає питання, що відносяться до міжнар. наслідків макроекон. політики, використовуючи як аналітичний матеріал дані щорічної Доповіді з питань торгівлі та розвитку; на другій частині щорічної сесії вона розглядає питання торг, політики, структурного регулювання та екон. реформ. Допоміжними органами Ради є Комісія з інвестицій, технологій та інших фінанс. питань; Комісія з торгівлі товарами та послугами; Комісія з підприємництва, сприяння бізнесу та розвитку. Ген. секретарем ЮНКТАД з вересня 1995 є Р. Рі-куперо (*Бразилія*). *Взаємодія України з ЮНКТАД базується на необхідності використання можливостей орг-ції з надання консультативної та матеріал.-техн. допомоги на шляху приєднання до Світової організації торгівлі. У роботі Міжурядової групи експертів з питань законодавства та політики в галузі конкуренції, створеної в рамках ЮНКТАД, бере активну участь Антимонопольний комітет України. Секретаріат ЮНКТАД знаходиться в Женеві (Швейцарія).*

А.Г. Гуменюк

Конференція сторін Віденської конвенції

про Охорону ОЗОНОВОГО шару (СопГегеπє оп іπє Ραγсієз оіЧЪе Уієππα Сопуєπшоп гог Іπє Ρгоієс-ііоп оп іπє Охоπε Βαυег) — орган, створений з метою реалізації відп. конвенції, підписаної в 1985 і ратифікованої в 1987; станом на 1.01.2004 її підписали 187 країн світу (Україна в 1986). Діяльність Конференції визначається ст. 7 Конвенції, яка передбачає такі функції: постійний нагляд за імплементацією Конвенції; обмін наук, інформацією про озоновий шар, його можливу модифікацію та передбачуваний ефект від неї; розвиток та гармонізація політики, стратегії й засобів виявлення речовин, що впливають на модифікацію озонового шару, та мінімізація їхньої дії; вироблення рекомендацій, пов'язаних із конвенцією; координація програм дослідження, систематичного спостереження, наук, і технол. співробітництва, обмін інформацією та технологіями; внесення поправок та доповнень до конвенції; співробітництво з іншими орг-ціями і інституціями орг-цій (*Всесвітня організація охорони здоров'я, Всесвітня метеорологічна організація, Координаційний комітет з озонового шару, Екологічна програма Організації Об'єднаних Націй*); визначення правил процедури та фінанс. питань; заснування допоміжних інституцій. Сесії Конференції відбуваються щорічно почергово в кожній із країн-учасниць, конвенцією передбачена також можливість проведення позачергових сесій. У перервах між засіданнями

Конференції працює секретаріат, який обслуговує сесії Конференції; займається підготовкою звітів про роботу та про отриману інформацію щодо стану озонового шару, його модифікації тощо; здійснює необхідну координацію між відп. інституціями; виконує додаткові функції, покладені на нього Конференцією. ООН, її спеціалізовані установи (напр., МАГАТЕ), а також будь-яка д-ва — не член Конференції, неурядова орг-ція може бути присутня на сесіях Конференції як *спостерігач*. *Секретаріат Конференції знаходиться в Найробі (Кенія)*.

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Конференція сторін Конвенції про охорону біологічного різноманіття (СопГегенсе оГіпе раїтїез оїЧе Сопуєшпоп Оп Біолоґісал Спугґ-8Ігу) — орган, створений з метою імплементації Конвенції про охорону біол. різноманіття 1994. Конференція є основним органом, який приймає рішення щодо напрямків співробітництва

з метою подальшої реалізації Конвенції. Функціями Конференції визначені: розгляд звітів від підлеглих установ та виконавчого секретаря найбільш важливих питань і визначення нових пріоритетних напрямків діяльності, контроль фінанс. механізмів, узгодження робочих планів для держав-учасниць, створення необхідних додаткових органів, співробітництво з іншими міжнар. орг-ціями та угодами. У 1994-96 засідання Конференції проводились щорічно; з 2000, після прийняття відп. процедурних змін, — один раз на два роки. Конференція діє у відповідності до стратегічної програми, прийнятої на 6-му засіданні Конференції 2002 у Гаазі (Нідерланди) і розрахованої на період 2002-10. Поступово відбувається розширення тематики засідань Конференції (напр., екосистеми різних природ, комплексів, фінанс. механізми й обмін технологіями тощо) та перегляд і прийняття змін у плани для реалізації угоди; станом на 1.01.2004 відбулося 7 засідань Конференції, де загалом було прийнято 146 поправок загального і процедурного характеру. У своїй діяльності Конференція спирається на роботу дорадчого к-ту з науки, техніки і технологій, який складається з експертів урядового рівня у відп. галузях та секретаріат на чолі з виконавчим секретарем. Основними функціями секретаріату є: підготовка зустрічей конференції, ведення документації, допомога країнам-учасникам в імплементації угоди, збір та аналіз інформації. Діяльність конференції фінансується державами-учасниками конвенції, Екологічною програмою ООН, *Програмою розвитку ООН*, Світовим банком.

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Конференція сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК ООН) —

орган, відповідальний за виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, прийнята 9.05.1992 в штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку. На *Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку* Рамкову Конвенцію підписали 155 країн, у т. ч. Україна; вона набула чинності 24.03.1994. Головна мета Конвенції — розробка глобальної стратегії захисту системи клімату та її збереження для сучас. і майбутнього покоління, спільному пошуку можливостей стабілізації концентрації парникових газів в атмосфері на рівні, що запобігав би дестабілізуючому антропогенному впливу на клімат. Конвенція має два додатки, які є її невід'єм-

ною частиною. До 1-го Додатку включено 35 промислово розвинутих країн, у т. ч. Україну, які повинні робити найбільший внесок у справу зменшення викидів парникових газів. Робочі органи Конвенції: Допоміжний орган із виконання та Допоміжний орган для консультування з наук, та техн. аспектів РКЗК ООН. Допоміжні органи збираються на сесії, що проводяться паралельно, та яким, як правило, передують тиждень неформальних консультацій і семінарів. Станом на 1.01.2004 відбулось 8 сесій конференції. Україна ратифікувала Конвенцію 29.12.1996, а на поч. 1998 подала до Секретаріату Конвенції 1-е нац. повідомлення з питань зміни клімату. 14.04.1999 постановою КМ України за №583 було створено Міжвідомчу комісію із забезпечення виконання Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, поновлений склад якої затверджено постановою КМ України за №1262 від 11.08.2000. Координацію роботи міністерств та відомств з питань, пов'язаних із виконанням Україною зобов'язань за Конвенцією, здійснює Міністерство охорони навколишнього природ, середовища України.

В.І. Резніченко

Конфлікт Міжнародний — стан *міжнародних відносин*, який характеризується зіткненням інтересів їхніх суб'єктів із застосуванням військ, сили або інших силових засобів їх реалізації, для досягнення політ, панування в міжнар. середовищі. У К. м. кожен із суб'єктів реалізує свої претензії на володіння об'єктом конфлікту. Найтипівішими серед К. м. є зовн. симетричні та асиметричні конфлікти. У випадках, коли основним суб'єктом зовн. симетричних конфліктів виступає д-ва, конфлікт набуває ознак міждерж. конфлікту. Об'єднуючи зусилля суспільства, д-ва спрямовує їх на реалізацію своїх інтересів у К. м., спираючись при цьому на силові інститути, а також на норми *міжнародного права*. Міждерж. конфлікт відрізняється надзвичайною багатогранністю і різноманіттям. Його крайньою формою є *війна*, в якій переслідуються насамперед держ. інтереси і яку ведуть нац. збройні сили. Найвищим і наймасштабнішим рівнем симетричного К. м. є конфлікт між коаліціями д-ав (коаліційні конфлікти). Коаліційними конфліктами були *Перша світова війна* між країнами *Антанти* і *Троїстим союзом*, *Друга світова війна*

між державами «Осі» й антигітлерівською коаліцією. Особливість таких конфліктів

полягає в тому, що в складі ворогуючих сторін як суб'єкт виступає не одна, а відразу кілька д-ав, які утворюють коаліцію. Відтак, у конфлікті проявляються коаліційні інтереси (визначені або на базі спільних життєво важливих інтересів д-ав коаліції, або на базі спільної загрози цим життєво важливим інтересам).

До зовн. асиметричних конфліктів належать конфлікти між суб'єктами різних соц. орг-цій: між соц. групою однієї д-ви й соц. прошарком іншої д-ви; між соц. групою й інозем. д-вою; між соц. прошарком й інозем. д-вою; між д-вою й блоком д-ав. У зовн. асиметричних конфліктах соц. групи можуть здійснювати воєнні акції з метою відторгнення частини території д-ви або встановлення свого панування над населенням, що мешкає на даній території. Подібні цілі можуть переслідувати й соц. прошарки в конфлікті з інозем. д-вою. Але, на відміну від соц. груп, дії соц. прошарків у конфліктах даного типу носять масштабніший, гостріший і відкритіший характер. Такі конфлікти мають широку соц. базу, вони тривалі й зберігають значні руйнівні можливості. Д-ва, до якої належить такий соц. прошарок, досить часто не в змозі придушити його воєнні наміри та змушена займати нейтральну або посередницьку позицію, щоб не перетворити такий конфлікт у міждержавний. Подібна ситуація характерна для конфлікту між Туреччиною й іракськими курдами, а також для конфлікту між Таджикистаном і фундаменталістсько налаштованими ісламськими прошарками Афганістану.

К. м. між д-вою та коаліцією ворожих д-ав, характерні як для минулого сторіччя, так і для сучасності. Такими були війни *антифранцузьких коаліцій*, конфлікти між РСФРР і Антантою 1918-20, між Іраком й антиіракською коаліцією в 1990 та 2003. Інтереси, співвідношення сил і поєднання суб'єктів у подібних конфліктах можуть бути різноманітними: *наддержави* проти коаліції невеличких д-ав, об'єднаних спільною загрозою, коаліція д-ав проти д-ви, що представляє загрозу інтересам світового співтовариства тощо. Важливою характеристикою протікання К. м. є його масштаб, який визначається двома критеріями: геогр. ознакою й тривалістю протікання. За геогр. ознакою виділяються: глобальні, регіональні та локальні конфлікти. До глобальних К. м. відносяться війни, що виходять за межі одного континенту (театру війни), в яких беруть участь одна чи кілька *великих держав* або блоків д-ав. Регіональний К. м. — збройна

сутічка між д-вами, які належать до одного регіону й не виходять за його межі. Локальний К. м. — збройне зіткнення між д-вами, обмежене рамками певного геогр. району, а також кількістю застосовуваних збройних сил і засобів.

К. м. сучас. доби мають такі особливості: відбуваються на регіональному та локальному рівнях (регіональні та локальні конфлікти все частіше набувають форми озброєного протистояння, супроводжуються зростанням тероризму); для них характерне зникнення межі між внутр. та зовн. конфліктами (внутр. конфлікт може набувати рис міжнародного через збільшення кількості учасників — представників інших країн); їх сторонами все частіше виступають не д-ви, а різного роду угруповання (політичні, етнічні, релігійні, економічні); їх регулювання потребує зусиль як традиційної дипломатії, так і недержавних, неурядових орг-цій. До К. м. відносять також екстремальні ситуації як наслідки конфлікту, різноманітні за своїм характером кризи (ідеологічні, соціальні, демографічні, політичні), які впливають на існування і життєдіяльність значних груп, спільнот та етносів.

ІЛ. Валєвська, Г.М. Перепелиця

Конфліктів вирішення концепція —

система поглядів, ідей і принципів, спрямованих на припинення протидії та розв'язання протиріччя, що призвело до зіткнення інтересів суб'єктів конфлікту. Головна мета розробки та реалізації К. в. к. полягає в мінімізації збитків та негативних наслідків для кожної зі сторін, завдяки чому сам конфлікт стає продуктивнішим. К. в. к. окреслює основні умови, за яких конфлікт може мати позитивний результат, і передбачає розробку теорет. положень прогностичного характеру, а також відп. стратегій розв'язання конфліктів; включає діагноз конфлікту (визначення його поточного стану); прогнозування (окреслення варіантів його майбутнього розвитку); розробку рекомендацій, планування практ. дій та визначення конкретних засобів і шляхів розв'язання конфлікту.

Розробка рекомендацій у К. в. к. складається з проробки теорет. основ розв'язання конфлікту (його структура розбивається на окремі фрагменти: суб'єкти конфлікту, їхні засоби, рівень конфліктної свідомості, конфліктні відносини, збройна конфліктна взаємодія) та визначення заг. ідей щодо необхідних дій для його розв'язання (висуваються робочі гіпотези

стосовно шляхів нейтралізації кожного з елементів структури конфлікту), на основі яких будуються стратегії розв'язання конфлікту. Зміст стратегій включає визначення завдань, шляхів, сил, засобів і

методів, за допомогою яких передбачається досягти врегулювання конфлікту, а також план найважливіших заходів щодо реалізації завдань врегулювання.

Із можливих стратегій врегулювання вибирається найоптимальніша, що враховує стратегії дій і намірів воюючих сторін. Потім розробляються конкретні заходи з реалізації обраної стратегії. У стратегії може акцентуватись увага як на окремих особливо важливих фрагментах, так і на питаннях розв'язання конфлікту в цілому. Так, для нейтралізації суб'єктів конфлікту може бути застосована стратегія деконсолідації конфліктуючих сторін — система заходів, що дозволяють відітнути шляхом дискредитації або в інший спосіб найрадикальніші, екстремістські групи від основної маси соц. прошарків у конфлікт, і надати підтримку тим силам, які найбільшою мірою схильні до компромісів та мирних угод. Із метою нейтралізації кількох елементів конфлікту використовується стратегія *санкцій міжнародних*. Дуже поширеною є також стратегія превентивної дипломатії, що включає складний комплекс заходів розв'язання конфлікту в цілому. До них належать: відновлення довіри, посередництво, ранне попередження, превентивне розгортання миротворчих сил, створення *демилітаризованих зон* тощо.

Наявність рекомендацій дозволяє перейти до планування практ. дій щодо розв'язання конфлікту.

Планування є продовженням процесу прогнозування конфлікту й будується на базі останнього, воно зводиться до вибору тих стратегій, які найнеобхідніші для реалізації

бажаного сценарію.

ГМ. Перепелиця

Конфронтація міжнародна — стан зіткнення інтересів держав, їх об'єднань та коаліцій. К. — складова частина *конфлікту міжнародного*, за деякими теоріями — одна з початкових його фаз. За своїм походженням протиріччя, які породжують К. між д-вами, можуть бути територ., нац., реліг., екон., військ.-стратегічними, наук.-техн. тощо. Але К. завжди набуває політ. форми, оскільки ці протиріччя усвідомлюються і вирішуються д-вами з властивою їм внутр., зовн. і військ. політикою через механізм формування та здійснення цієї політики. Виникнення конфронтації пов'язане не тільки

з об'єктивними протиріччями, що виникають у відносинах між д-вами, але й з суб'єктивними чинниками, що визначаються зовн.-політ. курсом д-ав. К. виникає, готується та вирішується свідомою цілеспрямованою *зовнішньою політикою* Д-ав.

М.С. Каменецький

КОНЦЕСІЙНИЙ ДОГОВІР — договір між держа-вою-реципієнтом та інозем. інвестором (концесіонером), який регламентує правовідносини між учасниками договору стосовно надання державою (концесієдавцем) інозем. інвестору особливих прав щодо об'єктів держ. власності, вилучених зі звичайного комерційного обігу, а також стосовно прав на заняття такими видами госп. діяльності, які є монополією держави. Дог-ри концесії укладаються між уповноваженими органами виконавчої влади та інозем. інвестором. В укр. д-ві концесійна діяльність регулюється Законом України «Про концесії» та «Про концесії на будівництво та експлуатацію

АВТОМОБІЛЬНИХ ДОРІГ».

ОМ. Григоров

Кон'юнктура (з лат. *coniunctio*; від лат. *con-* і *iunctio* — поєднує, з'єднує) — сукупність умов, взаємозв'язків, ситуацій, обставин, здатних вплинути на реалізацію певних планів, програм, вирішити справу, досягти певних результатів. Поняття «кон'юнктура» пов'язане з розвитком конкретних умов сусп.-екон., соц., політ. характеру, що діють у певний час і суттєво впливають або можуть впливати на протікання сусп. життя. Екон. зміст поняття «кон'юнктура» полягає у визначенні поточного стану справ (речей) на ринку і окреслює найближчу перспективу розвитку економіки країни в цілому або окремих товарних чи регіональних ринків. К. ринку характеризує екон. процеси і явища, що доступні для безпосереднього спостереження за ринковими процесами (співвідношенням попиту і пропозиції, рівнем цін, ступенем і розвитком товаропровідної мережі, рівнем орг-ції торгівлі і культурою обслуговування, засобами формування попиту і ступенем його задоволення тощо) крізь призму сфери обміну (їх кількісної і якісної оцінки з метою прогнозування ринкових процесів та їх регулювання). На стан К. ринку впливають такі чинники: розвиток продуктивних сил, рівень товарного вир-ва та обсяги експортно-імпортних операцій, умови формування попиту населення, його обсяги, структура, якість і динаміка, матеріал, база і якість торг. обслуговування

населення, рівень цін, стан соц. забезпечення населення і його доходи, рівень культури, освіченості і духовності населення тощо. К. ринку може бути сприятлива, коли ринок збалансований, і несприятлива — за умов розбалансованості ринку. Для одержання достовірних інформ. матеріалів про стан К. (співвідношення інтересів провідних сусп. сил) у певних сферах сусп. життя на заг.-нац., регіональному чи міжнар. рівнях проводяться кон'юнктурні дослідження. Наявність даних про К., що склалася в досліджуваній сфері, дає змогу приймати рішення щодо поліпшення там ситуації і розв'язання назрілої проблеми на основі нац. інтересів.

В.І. Серажим

Копенгагенський договір 1709 — моск.-данська угода, підписана 11 (22). 10.1709 у Копенгагені за ініціативою данського короля Фре-деріка IV; передбачала відновлення антишвед-ського союзу. До її

укладення призвів корінний перелом на користь Московського царства в ході *Північної війни 1700-21*, що стався після розгрому 27.06(8.07). 1709 шведської армії короля Карла XII під Полтавою. За умовами К. д. Данія зобов'язувалася поновити бойові дії проти Швеції, сприяти поверненню саксонського курфюрста Августа II на втрачений ним престол Речі Посполитої, схилити до входження в антишведську коаліцію Пруссію та узгоджувати свою подальшу зовн. політику з інтересами Росії. Між обома д-вами поновлювалася взаємна торгівля на умовах вільного мореплавства. *В. А.*

Рубель

Копенгагенський мир 1660 — шведсько-данський договір, підписаний 27.05.1660 в Копенгагені; завершив війну 1658-60. Мир було укладено після підписання Олівського мирного дог-ру Швецією та союзниками Данії. За К. п. Швеція зберігала територ. надбаня в Скандинавії, закріплені *Роксильським миром 1658*, але повертала Данії Тронхеймський лен та о. Борн-хольм. Було відмінено заборону на плавання в Балтійському морі флотів небалтійських д-ав.

М.Г. Капітоненко

Копенгагенський трактат 1758 — франц-данський договір, підписаний 4.05.1758 у Копенгагені; оформив вступ Данії до антипрус. коаліції в *Семилітній війні 1756-63*. Пізніше К. т. Як його гаранті підписали Австрія і Росія.

Згідно з К. т. Данія, залишаючись нейтральною, повинна була сконцентрувати в Голштейні 24-тис. армію і направити її проти Пруссії у випадку нападу останньої на Голштинію, Любек або Гамбург. Пруссії та Великій Британії заборонялося вербувати людей і закупати припаси й коней у данських володіннях. У випадку нападу Пруссії на Данію Франція зобов'язувалася надати останній допомогу і сприяти в отриманні від приватних осіб позики в 6 млн. ліврів та в оформленні угоди із спадкоємцем рос. престолу голштинським герцогом Петром Федоровичем щодо обміну Голштинією на графства Ольденбург і Дельменхорст (Півн. Німеччина), які належали Данії, але були оточені прус. володіннями. Намагаючись закріпити приєднання Данії до антипрус. союзу, Росія погодилася на переговорах сприяти укладенню угоди щодо обміну, заявивши в той же час, що це не може розглядатися як поступки правам Петра Федоровича.

В.М. Вдовенко

КОРДОН України ПОВІТРЯНИЙ — частина держ. кордону України, яким, згідно зі ст. 1 Закону України «Про державний кордон України», є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр, повітр. простору. Повітр. простором України є частина повітр. сфери (умовно до висоти 100-110 км над рівнем Світового океану), яка знаходиться над держ. територією України. Згідно з положеннями ст. 9, 10 вказаного Закону та ст. 58 Повітряного кодексу України порядок виходу з повітр. простору України визначається законодавством України.

ОМ. Григоров

Кордони держави — лінія на суші та воді, а також вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії через надра, води й повітря, яка визначає межі території держави та її територ. суверенітету. Розрізняють суходільні, водні (річні, озерні, морські), повітр. кордони. У *доктрині міжнародного права* за принципом проведення розрізняють орографічні (проводяться з урахуванням особливостей місцевості: по хребту гір, уздовж річки), геометричні (проводяться по прямій між певними точками) та астрономічні (проводяться відповідно до проходження паралелей та меридіанів) кордони. Встановлення кордонів д-ви включає *делімітацію кордону та демаркацію кордону. Міжнародне право спрямо-*

ване на забезпечення стабільності держ. кордонів. Цій меті служать: принцип непорушності держ. кордону, який є звичаєвим в Європі й закріплений у договірному порядку у відносинах між деякими д-вами інших регіонів; принцип *уші посіде-тіс*, який визначає кордони новоутвореної д-ви; ст. 62 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969*, яка забороняє посилання на *докорінну зміну обставин* як на підставу для припинення або вихід із дог-рів, що встановлюють кордон; ст. 11 *Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978*, що виключає вплив правонаступництва на кордон та його режим, що встановлені дог-ром. Визначення, статус і режим держ. кордону України закріплено в Законі України «Про державний кордон України» ВІД 4.11.1991.

Ю.О. Ноговіцина

Кордону державного лінія — лінія, описана в документах, позначена на карті та/чи на місцевості, яка визначає межі території держави та просторові межі її *суверенітету*. У сучас. *міжнародному праві* лінія держ. кордону визначається на підставі *договору міжнародного* між сусідніми д-вами; внутр. акта д-ви (напр., зовн. межа територ. моря, що межує з *відкритим морем*); рішення міжнар. судового органу або *арбітражу міжнародного. Міжнародний Суд ООН* неодноразово розглядав спори д-ав щодо К. д. л. (напр., справа щодо *територіального спору* між Лівією та Чадом, спір про кордон між Буркіна-Фасо й Малі, спір про *делімітацію кордону* морського в затоці Мейн Ерія між Канадою та США, спір про сухо-

дільний, острівний та мор. кордон між Сальвадором та Гондурасом за участю Нікарагуа). Відомі випадки, коли К. д. л. між колоніальними країнами визначалась дог-рами між метрополіями, а також на підставі звичаю. При утворенні нової д-ви, яка здобула незалежність, К. д. л. визначається на основі принципу *uti possidetis*, що трансформує лінії адмін. розмежування колишнього суб'єкта федерації або іншої адмін.-територ. одиниці в держ. кордон. К. д. л. між двома країнами не може бути змінена в односторонньому порядку. Закріплена в дог-рі К. д. л. не залежить від його дії, залишається чинною навіть у разі його припинення на підставі принципу стабільності кордонів, але вона може бути змінена угодою сторін. У міжнар. дог-рах термін «лінія державного кордону», як правило, вживається в тому самому значенні, що й термін «державний кордон» або «кордон» (напр., Договір між Україною та Словацькою Республікою про спільний держ. кордон від 14.10.1993).

Ю.О. Ноговіцина

Корейська війна 1950-53 — війна між Корейською Народно-Демократичною Республікою (КНДР) і Республікою Корея (РК) з метою об'єднати Корею збройн. шляхом. Питання повоєнної долі Кореї стояло на порядку денному *Каїрської конференції 1943*, в ході якої глава Тимчасового уряду Кореї в імміграції Кім Гу шукав підтримки Китаю щодо вимог незалежності Кореї. На пропозицію Президента Китаю *Чан Кайші* учасники конференції домовилися включити в Каїрську декларацію положення про право Кореї на самовизначення і незалежність. Після звільнення від япон. колоніального гноблення Корею було розділено по 38-й паралелі внаслідок окупації півн. частини військами СРСР, а південної — військами США. Військ, адміністрації СРСР та США розпочали формування в своїх зонах відповідальності органів місцевої влади. У травні 1948 в результаті проведених на Півдні виборів в Національні збори був сформований уряд, який претендував на наступництво Тимчасового уряду Кореї в імміграції, тобто на представництво всього корейського народу; його очолив Лі Син Ман, колишній голова створеного у Вашингтоні в роки *Другої світової війни* Комітету з європ.-амер. зв'язків. 15.08.1948 було проголошено утворення РК. У серпні 1948 півн.-корейськими політ. орг-ціями на території всієї Кореї були проведені вибори до Верховних народних зборів, а у вересні проголошено утворення КНДР. Її лідер *Кім Ір Сен* сформував уряд, який заявив, що виступає єдиним законним представником корейського народу. Т. ч., у 1948 на Корейському півно-ві де-факто оформилися дві д-ви, КНДР та РК, зорієнтовані відповідно на СРСР та США. Претензії урядів обох д-ав на законне представництво всього корейського народу, жорстка ідеолог, конфронтація між ними призвели до військ, протистояння, яке невдовзі переросло у міжкорейську війну. 25.06.1950 відбулися бої в районі 38-ої паралелі, в результаті яких півн.-корейська армія розгромила війська РК, розгорнула наступ на Сеул, за 3 дні оволоділа ним і вийшла на р. Нактонган в районі м. Тегу. Обидві сторони звинувачували одна одну в роз-

в'язанні конфлікту, але на скликаному 25.06.1950 засіданні *Ради Безпеки ООН*, що проходила за відсутності представника СРСР, була прийнята резолюція, яка звинувачувала КНДР в *агресії* і зобов'язувала її відвести свої війська за 38-у паралель. 27.06.1950 Президент США *Г. Трумен* видав наказ збройним силам США вступити у воєнні дії на Корейському півно-ві на боці РК. Того ж дня РБ ООН прийняла резолюцію, яка закликала членів *Організації Об'єднаних Націй* надати допомогу РК. 1.07.1950 в Півд. Корею почали прибувати війська СИТА і 15 інших країн: Австралії, Нової Зеландії, Великої Британії, Франції, Канади, ПАС, Туреччини, Греції, Нідерландів, Бельгії, Люксембургу, Колумбії, Ефіопії, Таїланду і Філіппін. Три скандинавські країни надіслали до РК військ.-польові госпіталі з мед. персоналом. 7.07.1950 РБ ООН прийняла резолюцію, за якою об'єднані війська країн-членів ООН стали називатися *Збройними силами ООН*, їх командувачем був призначений амер. генерал Д. Макартур.

На сер. вересня 1950 півн.-корейська армія тримала під своїм контролем майже увесь Корейський півно-в, проте після висадки союзників в Інчхоні (15.09.1950) вона втратила військ, ініціативу. 1.10.1950 війська ООН і РК перейшли 38-у паралель і на кінець жовтня, фактично розгромивши армію КНДР, підійшли до кордонів Китаю. З 25.10.1950 у бойові дії на боці КНДР вступили китайські добровольчі з'єднання, 25.11.1950 вони разом з рештками армії КНДР перейшли в контрнаступ і протягом місяця звільнили всю територію на північ від 38-ої паралелі, а 4.01.1951 знову заволоділи Сеулом. Перегрупувавшись, війська ООН у свою чергу перейшли в контрнаступ і 14.03.1951 звільнили Сеул та вийшли на 38-у паралель. З цього часу і до підписання перемир'я фронт у цілому стабілізувався вздовж 38-ої паралелі. Основний тягар війни КНДР проти військ ООН і РК з жовтня 1950 і до підписання перемир'я несли на собі китайські добровольці, які отримували значну матеріал.-техн. допомогу СРСР.

Затяжний характер міжкорейської війни, потенційна можливість використання в ній ядерної зброї і, як наслідок, зіткнення СРСР та США підштовхнули останніх до пошуків шляхів урегулювання конфлікту. На пропозицію рад. керівництва переговори про перемир'я розпочалися в липні 1951 в м. Кесоні, а в листопаді того ж року були перенесені в м. Пханмунчжом, де продовжувалися 2 роки. 27.07.1953 була підписана угода про перемир'я між командуванням військ ООН, з однієї сторони, і представниками КНДР і китайських народних добровольців — з іншої. Лі Син

Ман відмовився підписати угоду про перемир'я, наполягаючи на продовженні війни «до переможного кінця». До підписання Угоди про примирення і ненапад в ході міжкорейських переговорів 18-21.02.1992 у Пхеньяні юридично РК не була учасницею угоди про перемир'я на Корейському піво-ві. К. в. засвідчила неможливість вирішення корейської проблеми силовими методами і продемонструвала об'єктивну небезпеку в ядерну епоху переростання будь-якого конфлікту в зіткнення

МІЖ ЯДЕРНИМИ Д-ВАМИ.

ІД. Комирєнко

Корейська проблема — військ.-політ.

напруженість на Корейському піво-ві, що виникла наприкінці 1940-х у зв'язку зі створенням двох корейських держав, їх політ, протистоянням та втручанням великих держав у розвиток міжкорейських відносин. Виникнення проблеми пов'язується з розгортанням «холодної війни», яке унеможливило формування єдиної корейської д-ви. Погіршення відносин між СРСР та США стало причиною припинення діяльності Спільної комісії з представників рад. та амер. командування в Кореї (жовтень 1947) і не дало можливості сформувати Тимчасовий уряд Кореї, як це було передбачено рішеннями Московської наради міністрів закордонних справ США, СРСР та Великої Британії 1945. Тоді згідно з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН було створено Тимчасову комісію ООН з Кореї, під наглядом якої в травні 1948 в амер. зоні окупації було проведено вибори і сформовано уряд на чолі з Лі Син Маном. 15.08.48 він заявив про створення Республіки Корея, суверенітет якої мав поширюватися і на рад. зону окупації. У серпні 1948 прорад. Трудова партія Кореї провела у Північній та частково (шляхом збору підписів) Півд. Кореї альтернативні вибори, які дали формальні підстави для формування уряду на чолі з Кім Ир Сеном. 9.09.48 у Пхеньяні було проголошено Корейську Народно-Демократичну Республіку, конституція якої оголосила КНДР «представником усього корейського народу». Політ, режими корейських д-ав відмовилися визнати легітимність один одного, уникали контактів на офіц. рівні і взяли курс на об'єднання країни силовим шляхом, розраховуючи на підтримку

великих д-ав. Наслідком конфронтації стала *Корейська війна 1950-53*, за підсумками якої було підтверджено фактичний розподіл Кореї на дві д-ви, між котрими формально зберігався стан війни (Республіка Корея не підписала угоди про перемир'я) та не існувало дип. відносин. СРСР, КНР та країни «соціалістичного табору» не визнавали РК, США та переважна більшість країн світу — КНДР

Розгляд К. п. на *Женевській нараді з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954* за участю представників корейських д-ав засвідчив істотні суперечності в позиціях сторін з питання об'єднання Кореї. Згідно із зробленою після наради заявою 16 д-ав, війська яких перебували у складі Збройних сил ООН на Корейському піво-ві, подальші переговори з К. п. мали відбуватися виключно в рамках ООН. Обговорення К. п. в ООН у 50-60-і не внесло змін до ситуації, оскільки вступ корейських д-ав до орг-ції блокувався США та СРСР. Водночас у питанні об'єднання Кореї Пхеньян та Сеул зайняли протилежні позиції: Республіка Корея пропонувала здійснити його шляхом проведення заг. виборів під наглядом ООН, КНДР наполягала на виведенні амер. військ і дотримувалася курсу на «здійснення в Південній Кореї народно-демократичної революції», що передбачало силове усунення півд.-корейського режиму. Напруженість між обома д-вами посилювалася у зв'язку з формуванням у них протилежних зовн.-політ, орієнтацій та соц.-екон. устрою, присутністю інозем. військ (китайські війська перебували в КНДР до 1958, амер. військ, присутність в Республіці Корея зберігається), наявністю на озброєнні амер. контингенту в Кореї тактичної ядерної зброї, а також значними обсягами військ, та техн. допомоги Півн. та Півд. Кореї з боку США, СРСР та КНР, що у II-й пол. 1950-х фактично визнали статус-кво на Корейському піво-ві. У 1953 було підписано *американсько-корейський договір про взаємну оборону 1953*, 1961 — *рад.-північноко-рейський договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу та КНДР-КНР договір 1961* про дружбу співробітництво та взаємну допомогу, які формально забезпечили обом корейським д-вам з боку великих держав гарантії військ, допомоги в разі агресії проти них.

У серпні 1971 за взаємною домовленістю відбулися контакти представників товариств Червоного Хреста КНДР та Республіки Корея,

за підсумками яких у червні 1972 було узгоджено порядок денний міжкорейського діалогу, що передбачав ряд заходів із возз'єднання родин, розлучених війною 1950-53. За результатами серії закритих переговорів між представниками урядів КНДР та Республіки Корея (проходили в травні — червні 1972) було узгоджено «Спільну заяву Півночі та Півдня» (4.06.1972), яка зафіксувала спільний підхід сторін до вирішення корейської проблеми на основі трьох принципів об'єднання країни: воно мало здійснюватися без втручання ззовні, мирним шляхом і на основі «національної консолідації». Сторони зобов'язалися утримуватися від ворожої пропаганди, військ, акцій, запобігати збройним зіткненням у *демільтаризованій зоні*, сприяти обмінам між Північчю та Півднем. Відразу після підписання заяви між Сеулом та Пхеньяном почала працювати «гаряча лінія». У грудні 1972 було створено Координаційний комітет із реалізації домовленостей (у складі підкомітетів з політ., військ., дип., екон. та культ, питань). У рамках комітету сторони домовилися про окремі заходи розрядки напруженості, запобігання військ, зіткненням, скорочення збройних сил до 100 тис. чол. із кожного боку, проведення узгодженої лінії на міжнар. арені.

Але 1973-79 міжкорейський діалог було згорнуто внаслідок розбіжностей у підходах сторін, загострення внутр.-політ. ситуації в Півд. Кореї (запровадження надзвичайного становища в 1972) та початку проведення амер.-південнокорейських військ, навчань в районі демілітаризованої зони (1976). 23.08.1973 КНДР припинила участь у діяльності Координаційного комітету, 1976 було згорнуто «гарячу лінію», у 1977 — розірвано зв'язки за лінією Червоного Хреста. Сторони зайняли протилежні позиції з питань об'єднання: КНДР пропонувала здійснити об'єднання в короткі терміни, для чого провести нараду представників політ, партій сторін і об'єднати парламенти (пропозиції 1972), скликати заг.-нац. збори, створити конфедерацію і вступити до ООН під єдиною назвою («п'ять пунктів» 1973), проголосити Демократичну Конфедеративну Республіку Корея, що мала стати нейтральною д-вою, забезпечити скорочення збройних сил, денонсувати військ, дог-ри з іншими д-вами, забезпечити виведення інозем. військ (пропозиції 1980). Республіка Корея наполягала на продовженні політики «малих кроків» і співіснуванні корей-

ських д-ав: самостійний вступ в ООН корейських д-ав (пропозиції 1974), укладення пакту про ненапад, встановлення торг.-екон. зв'язків, проведення заг. виборів («три пункти» 1977). У сер. 80-х міжкорейський діалог було поновлено: відбулася зустріч представників КНДР та Республіки Корея на рівні заступників міністрів (листопад 1984, Пханмунчжом), створено Спільний комітет з екон. співпраці Півночі та Півдня, що мав визначити напрямки співробітництва сторін в освоєнні природ, ресурсів, риболовстві, с. г-ві, торгівлі та транспорті (травень 1985), відновлено конференції представників товариств Червоного Хреста (травень 1985), ініційовано міжпарл. співробітництво (липень 1985). Водночас у військ.-політ. сфері змін не відбулося: США та Республікою Корея були відхилені пропозиції КНДР з проведення тристоронніх переговорів і укладення мирного дог-ру між США та КНДР (1984), обмеження військ, маневрів (1985) та формування на Корейському піво-ві зони, вільної від ядерної зброї, (1986, 1989); амер. пропозиції щодо здійснення заходів безпеки та довіри в Кореї (1986) були відхилені КНДР. 1987 політ, діалог було перервано внаслідок звинувачення Сеулом Пхеньяна в аварії півд.-корейського пасажирського літака. І все ж у зв'язку з проголошенням 7.07.1988 нового курсу Республіки Корея щодо КНДР («північна політика»: розвиток «внутрішньонаціональної торгівлі», припинення дип. протистояння, суспільні обміни, сприяння покращанню відносин КНДР із США і Японією, заява про незастосування сили першою), а також формулюванням Президентом Ро Де У концепції «корейського співтовариства» як проміжного етапу об'єднання (створення Ради глав д-ав, Ради міністрів, органів міжпарл. співпраці) міжкорейський діалог було поновлено. У вересні 1990 — вересні 1992 відбулася серія зустрічей прем'єр-міністрів д-ав, у лютому 1992 було підписано Спільну декларацію про перетворення Корейського піво-ва в без'ядерну зону, 18.09.1992 — Основоположну угоду про примирення, ненапад, обмін та співробітництво, що передбачала створення координаційних органів з екон. співробітництва, культ, обмінів, примирення, а також військ, комісії. Після 1993 у зв'язку зі зміною влади в Республіці Корея та загостренням міжнар. напруженості навколо питання півн.-корейських ядерних озброєнь міжкорейський діалог було перервано (призначена на 25.07.1994 зустріч глав д-ав не відбулася у зв'язку зі смертю Кім Ір Сена).

У 90-х визначальним фактором К. п. стала криза, пов'язана із звинуваченнями КНДР у розробці ядерної зброї з боку США та МАГА ТЕ (1992 були підтверджені факти приховування КНДР плутонію). 12.03.1993 КНДР оголосила про початок процедури виходу з *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968*, пізніше — провела випробування балістичної ракети середнього радіусу дії. Під тиском з боку США 11.07.1993 КНДР погодилася на призупинення процедури виходу зДНЯЗ. У результаті амер.-північнокорейських переговорів у Женеві (липень — серпень 1994) було підписано Рамкову угоду (21.10.1994), згідно з якою КНДР погоджувалася закрити реактор в м. Йонгбйон, зупинити спорудження двох нових ядерних реакторів та дотримуватися положень ДНЯЗ. США зобов'язувалися мобілізувати 4 млрд. дол. для спорудження міжнар. консорціумом (США, Японія, РК) двох ядерних реакторів на легкій воді, а також надавати паливо для півн.-корейських теплових електростанцій. 5.03.1997 міжкорейський діалог було поновлено в рамках тристоронньої зустрічі представників США, КНДР та Республіки Корея в Нью-Йорку. Ініціатором серії зустрічей на різних рівнях виступило керівництво Півд. Кореї (т. зв. «сонячна політика»). 13.07.2000 у Пхеньяні відбулася перша зустріч керівників КНДР (*Кім Чен Ір*) та Республіки Корея (*Кім Те Чжун*), за підсумками якої було зроблено Спільну заяву щодо принципів об'єднання Кореї.

Але у вересні 2001-02 загострилися амер.-північнокорейські відносини (КНДР було включено до т. зв. «Осі зла», США звинувачували її у невиконанні умов Рамкової угоди 1994). У грудні 2002 КНДР обмежила доступ інспекторів МАГАТЕ до ядерного реактора в Йонгбйоні, а 10.01.2003 заявила про вихід з ДНЯЗ; 12.05.2003 КНДР відмовилася від своїх зобов'язань за декларацією про без'ядерну зону на Корейському піво-ві. Під тиском США та МАГАТЕ КНДР погодилася на проведення 27-29.08.2003 у Пекіні переговорів за участю представників КНДР, Республіки Корея, США, Японії, КНР та Росії щодо

врегулювання ядерної кризи. Вони засвідчили розбіжність у позиціях сторін: КНДР погоджувалася згорнути свою ядерну програму в обмін на гарантії безпеки з боку США, які,

в свою чергу, вимагали поновлення інспекцій МАГАТЕ. Неофіційна делегація США отримала доступ до реактора в Йонгбйоні 10.01.2004, але другий раунд шестисторонніх переговорів з ядерної проблеми КНДР у Пекіні 25-28.02.2004 закінчився безрезультатно, а проведення третього раунда наприкінці червня того ж року було зірване Пхеньяном.

Література: Галака С.П. Проблема нерозповсюдження ядерної зброї у міжнародних відносинах: Монографія. — К., 2002; Торкунов А.В. Загадочная война: корейский конфликт 1950-1953 годов. — М., 2000. АМ.Кобзаренко

Корейсько-російський договір 1884 про

дружбу та торгівлю — двостороння угода, підписана 25.06(7.07). 1884 у Сеулі; встановлювала *дипломатичні відносини* між державами. За умовами дог-ру для рос. торгівлі відкривались порти Інчхон, Вонсан, Пусан, а також міста Сеул та Янхваджин, де рос. підданам надавалось право купувати або орендувати землю та будівлі, будувати будинки, склади, фабрики. Вони також отримували право вільного пересування на певну відстань від відкритих для інозем. торгівлі міст і портів, а з рос. паспортом за підписом та з печаткою місцевої влади — по всій території Кореї. Рос. військ, кораблям надавалось право заходу в усі, в т. ч. й не відкриті для інозем. торгівлі, корейські порти. Договір містив статтю про надання рос. підданам режиму найбільшого

СПРИЯННЯ.

МА.Миронова

Корейсько-французький договір 1886

про дружбу, торгівлю і мореплавство — угода, підписана 4.06.1886 у Сеулі; за її умовами між Кореєю і Францією встановлювались *дипломатичні та консульські відносини*. Для франц. торгівлі відкривались порти Інчхон (Чемульпо), Вонсан і Пусан та міста Сеул і Янхваджин. Франц. громадянам у Кореї надавалось право екстериторіальності та інші привілеї, якими користувалися в Кореї за аналогічними угодами піддані інших д-ав. Договір забезпечив можливості ефективного франц. втручання

у ВНуГр. справи Кореї.

В.В. Копійка

Корейсько-японський договір 1894 про

союз у війні проти Китаю — підписаний 26.08.1894 у Сеулі мін. зак. справ Кореї Кім Ён Сиком та япон. посланцем Оторі Кейсуке. Він став для Японії черговим етапом у б-бі з Китаєм за контроль над Кореєю, яка на той час

перебувала у васальній залежності від Пекіна. Договір було підписано в умовах япон. окупації Кореї: 23.06.1894 япон. війська зайняли королівський палац та домоглися створення фактично підконтрольного їм уряду, який 25.07.1894 уповноважив Японію, щоб китайські війська залишили корейську територію. Угода визнавала головними завданнями япон.-корейського союзу «встановлення незалежності Кореї» та реалізацію взаємних інтересів Японії й Кореї «шляхом вигнання китайських військ з Корейського півострова». Договір передбачав, що вести бойові дії проти китайських військ мають япон. збройні сили, а Корея повинна гарантувати їм необхідні умови для пересування та забезпечення. Термін дії Договору визначався до завершення війни проти Китаю, але фактично япон. окуп. режим в Кореї зберігся і після укладення *Сімоно-секського мирного договору 1895*.

В.Ю. Константинов

Корецький Володимир Михайлович (5.02.1890, Катеринослав — 25.06.1984, Київ) — укр. юрист-міжнародник. Нар. в сім'ї службовця. Закінчив юрид. ф-т Харківського ун-ту (1916). 1919-49 — на навч.-викладацькій роботі у вузах Харкова і Ташкента, професор (1920), д-р юрид. наук (1939), заслужений діяч науки УРСР (1947), академік АН УРСР (1948); 1949 очолив Сектор (з 1969 — Інститут) д-ви і права АН УРСР. Був юрид. радником рад. делегацій на 1, 2 і 4 сесіях *Генеральної Асамблеї ООН*, в *Раді міністрів закордонних справ*, на *Парижській мирній конференції 1946*, в *Раді Безпеки ООН* (1946). 1949-51 — чл. *Комісії міжнародного права*, брав участь у роботі Комісії з прав людини, Комітету з прогресивного розвитку міжнар. права та його кодифікації, 1957-69 — чл. Постійної палати міжнар. арбітражу, голова делегації УРСР на 1-й і 2-й (Женевських) Конференціях ООН з мор. права 1958 і 1960. З 1959 — чл. Польсько-норвезької постійної узгоджувальної комісії, 1961-70 — чл. *Міжнародного Суду ООН*, 1967-70 — його віце-голова. Заст. голови Рад. асоціації міжнар. права (1959-84), чл. Мексиканської академії міжнар. права (1969), чл.-кор. Ін-ту міжнар. права, Герой Соціалістичної праці (1980).

Твори: «Нариси міжнародного господарського права» (1928); «Лекції з історії держави і права» (1947); «Нариси англо-американської доктрини і практики міжнародного приватного права» (1948); «"Загальні принципи права" у міжнародному праві» (1957); «Декларація прав і обов'язків держав» (1962). В.І. Головенченко

Коридор валютний — межа коливання *валютного курсу*, що встановлюється з метою його держ. регулювання та підтримки нац. банком за допомогою купівлі й продажу *валюти*.

М.Ю. Рубцова

Коринфський КОНГрес — з'їзд представників давньогрецьких міст-держав, що відбувся 147 до н. е. для обговорення проблем відносин Риму та *Ахейського союзу*; спричинений зверненням до Риму за посередництвом та допомогою союзної йому Спарти, яка знаходилась у стані війни з союзом. До конгресу звернулася делегація від римського Сенату із закликом припинити ворожнечу із Спартою, але рим. посланців було вилучено від участі в зібранні. Невдовзі з Риму прибуло нове посольство, яке також не досягло успіху у врегулюванні протиріч між Римом та Ахейським союзом. Провал конгресу призвів до початку Ахейської війни 147-146 до н. е., в якій рим. армія завдала грекам поразки в битві на Істмі (146 до н. е.) та зруйнувала Коринф. Ахейський союз було частково розпущено і підпорядковано Риму.

О.Л. Борділовська

Корінні народи — особлива категорія спільнот, які мають істор. безперервність із суспільствами, що розвинулися на їхніх територіях до окупації чи колонізації, та зберегли соц., культ., екон. й політ. особливості, що відрізняють їх від суспільства, в якому вони живуть. Вперше проблема К. н. знайшла своє висвітлення в Конвенції *Міжнародної організації праці* №107 «Про захист та інтеграцію корінного й іншого населення, що веде племінний чи напівплемінний спосіб життя, в незалежних країнах» 1957. На сьогодні нараховується бл. 300 млн. представників К. н. У сучас. *міжнародному праві* не вирішене питання щодо статусу К. н.; тривають дискусії стосовно захисту прав К. н. як самостійних народів і визнання їхньої міжнар. правосуб'єктності. Значної уваги проблемі надається в рамках *Організації Об'єднаних Націй*. Одним із головних форумів, на якому вирішуються питання щодо К. н.,

є Робоча група з К. н., створена 1982 *Економічною і Соціальною Радою ООН(ЕКОСОП)* як координаційна ланка в системі ООН із заохочення захисту прав К. н. Робоча група складається з 5 незалежних експертів, що є членами Підкомісії з заохочення і захисту прав людини. Засідання Робочої групи відкриті для представників усіх К. н., їхніх громад та орг-цій. Завдяки її зусиллям упродовж 1985-93 розроблено проект Декларації ООН про права корінних народів. Хоча вона не має юридично обов'язкової сили, її значення полягає у визнанні індивід, і колективних прав К. н., зокрема, права на самовизначення, права на виживання, права на політичну й культурну самобутність, права на захист від геноциду, а також права на контроль над своїми ресурсами. Проект охоплює права, що стосуються релігії, мови, освіти, самоврядування, участі в житті д-ви тощо. Декларація є системою мінім. стандартів для забезпечення захисту прав і добробуту К. н. Нарховується бл. 16 орг-цій К. н., які мають консультативний статус при ЕКОСОП, що дає їм право бути присутніми на *конференціях міжнародних*, а також брати участь у засіданнях ООН. Значним кроком у підвищенні ролі корінних представників К. н. у діяльності ООН стало створення Постійного форуму з питань КОРІН НИХ НарОДІ В.

М.О. Медведєва

КОРНЄЄНКО Борис Іванович (18.11.1935, Ніко-лаєвськ-на-Амурі, Росія) — укр. професійний дипломат. Закінчив Ін-т схід. мов при Моск. ун-ті ім. М.В. Ломоносова (1960). У 1960-63 — перекладач групи рад. спеціалістів у Республіці Індія. З 1963 — на дипломатичній роботі в МЗС УРСР; 1975-79 — 1-й секр. Постійного представництва УРСР при ООН; 1979-83 — нач. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР; 1983-86 — заст. Постійного представника УРСР при ООН; 1986-91 — заст. нач. відділу (по резерву) МЗС УРСР; 1991-92 — нач. відділу двосторонніх зв'язків і регіонального співробітництва, нач. Управління двосторонніх відносин МЗС України. У лютому 1993 — вересні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Грецькій Республіці; згодом — консультант МЗС України.

ВМ.Матвієнко

Корнійчук Олександр Євдокимович (12.05.1905, ст. Христинівка Київ. губ. (тепер м. Христинівка Черкас, обл.) — 14.05.1972, Київ) — укр. рад.

громад.-політ. і держ. діяч, письмен.-драматург. Закінчив 1929 Київ, ін-т нар. освіти. Працював на Одеській кінофабриці, у тресті «Україн-фільм». У 1938-41 — голова правління Спілки письменників України. Перші п'єси написав наприкінці 20-х ХХ ст.; літературну славу здобув після постановки (1933) п'єси «Загибель ескадри». Широкою популярністю користувались його довоєнні твори «Платон Кречет», «Правда», «В степах України», а також воєнного періоду — «Партизани в степах України» (1941), «Фронт» (1942). Остання за розпорядженням *Й. Сталіна* друкувалась у газеті «Правда» укр. мовою. У 1943-44 як представник нац. кадрів працював заст. наркома закорд. справ СРСР. Відповідно до ухваленого ВР СРСР закону «Про надання Союзним Республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин та про перетворення у зв'язку з цим Народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного в союзно-республіканський народний комісаріат» 5.02.1944 постановою політбюро ЦК КП(б)У був утворений Народний комісаріат закордонних справ УРСР, який очолив К. За півроку перебування на посаді республіканського наркома закорд. справ він розробив концепцію зовн.-політ. відомства, штатний розклад, структуру, розпочав його формування у визволеному від нім. окупації Києві. У структурі НКЗС УРСР передбачалось створити більше 10 відділів. Спочатку було засновано політ., протокольно-конс. секретно-шифрувальний та кілька відділів службового обслуговування. Заг. штат було затверджено із 75

співробітників. До червня 1944 у відомстві працювало 40 дипломатів, які виконували окремі доручення союзного НКЗС та уряду республіки. Було складено істор. довідки та етнографічні карти сусідн. д-ав, аналогічні матеріали щодо стану укр. еміграції у США, запропоновано відкрити *дипломатичні представництва УРСР* за кордоном. У концепції діяльності зовн.-політ. відомства республіки К. зазначив, що військова могутність і міжнар. авторитет СРСР, а також перетворення за роки рад. влади УРСР на велику індустріально-колгоспну д-ву дають їй усі підстави розраховувати на широкі міжнар. зв'язки з інозем. д-вами. Нарком виступив ініціатором виходу України на міжнар. арену через встановлення *дипломатичних відносин* із Великою Британією і США: «Якщо ми встановимо дипломатичні зв'язки з цими країнами або тільки з однією з них, то багато інших країн антигітлерівської коаліції наслідують їх приклад, оскільки уряди цих країн у своїй політиці переважно орієнтуються на Велику Британію і США, цим актом ми не тільки прискоримо встановлення необхідних нам зв'язків з іноземними країнами, але й забезпечимо позитивне вирішення питання про нашу участь у мирних переговорах». Пропонував також встановити дип. відносини з Польщею, Чехословаччиною та післявоєнною Румунією. К. наголошував на необхідності активізувати пропагандистську діяльність на зовн.-екоп. арені, аби роз'яснити роль України як великої європ. д-ви, її внесок у б-бу з нацистською Німеччиною, політ., екоп. та культ. розвиток за роки рад. влади. Однак ці плани залишились романтичною мрією наркома. З призначенням на посаду одержав вітальні листи в т. ч. від брит. і амер. послів Керра та *В. Гаррімана*.

11.07.1944 К. дізнався про звільнення з посади. Вірогідно це відбулось за особистою вказівкою Й. Сталіна. К. заступив *Д. Мануїльський*, в акті про передачу справ зазначалось: НКЗС УРСР перебуває тепер у такій стадії орг-ції, що може забезпечити початкове виконання безпосередніх функцій дип. зв'язків УРСР з інозем. д-вами. Наркомат виконав корисну роботу зі складання етнографічних карт зах. областей України, зробив до них істор. довідки. Підкреслювалось, що орг. структура здатна забезпечити спец. вивчення сусідніх з УРСР країн, не дублюючи союзного НКЗС, а доповнюючи його. Однак зазначалось, що слабким місцем політ. діяльності наркомату була недостатня інформація про найближчі країни (Польща, Чехо-словаччина, Румунія, Угорщина, Болгарія, Югославія, Туреччина). Звільнення з посади першого наркома могло бути викликане зайвою активністю в розбудові зовн.-політ. відомства. На Заході утвердився погляд, ніби звільнення гол. ч. викликане міжнар. діяльністю дружини К. — голови спілки польських патріотів *В. Василевської*, яка невдовзі, 21.07.1944, стала заст. голови *Польського комітету національного визволення*. За традицією тоталітарного часу чоловік не міг зустрічатись з дружиною як представники різних д-ав. Від 12.07.1944 К. — голова Комітету у справах мистецтв при Рад-наркомі УРСР; 1953-55 — 1-й заст. голови Ради Міністрів УРСР. Опісля повністю зосереджу-

ється на творчій роботі. Брав активну участь у міжнар. русі борців за мир. З 1950 — чл. Всесвітньої Ради Миру та її бюро, чл. президії (1949), з 1957 — 1-й заст. рад. Комітету захисту миру, з 1959 — чл. Президії Всесвітньої Ради Миру. Після війни К. написав п'єси: «Приїздить у Дзвінкове» (1945), «Макар Діброва» (1948), «Калиновий гай» (1950), «Крила» (1954), «Чому посміхалися зорі» (1958), «Над Дніпром» (1960), «Розплата» (1967), «Мої друзі» (1968), «Пам'ять серця» (1970). Його творчість поряд із майстерністю позначена й політ. кон'юнктурністю. Обирався чл. ЦК КПРС (1952-72), чл. ЦК КПУ (1949-72), чл. президії ЦК КПУ (1953-54). Депутат ВР СРСР і УРСР 1939-72, Голова ВР УРСР 2, 3, 5, 8-го скликання. Герой соціалістичної праці (1967), нагороджений багатьма орденами і медалями СРСР.

Д.В. Табачник

КорНЯ (Согпеа) Александру (1956, Москва) — румунський дипломат. Закінчив ф-т технологій машинобудування Бухарестського політехн. ін-ту і Коледж стратегічних досліджень та економіки оборони при Європ. центрі для досліджень у галузі безпеки ім. Дж. Маршалла (1996). 1981-84 — інженер на підприємстві електричної апаратури в м. Титу; 1984-90 — інженер-дослідник ф-ту механіки Бухарестського політехн. ін-ту; 1990 — 3-й секр. МЗС Румунії; 1990-93 — 3-й, 2-й секр. посольства Румунії в Москві; 1993-97 — 2-й, 1-й секр. МЗС; 1997-98 — дир. Управління сусідніх країн та нових незалежних д-ав МЗС. 2000 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Румунії в Україні.

РА. Кривонос

Коробка Федір (? — ?) — укр. військ, діяч і дипломат, один із найближчих соратників *Б. Хмельницького*. У 1648-49 — чигиринський городовий отаман, 1649 — наказний полковник Чигиринського полку, 1650-54 і 1669 — ген. обозний; постійно виконував дип. доручення гетьманів Богдана і *Ю. Хмельницьких* та */. Виговського*, очолював посольства до Москви (1657), Швеції (1657 і 1658), Туреччини (1657), Молдови (1657) ТОЩО.

В.І. Сергійчук

Корпорація — широко розповсюджена в країнах із розвинутою ринковою економікою форма орг-ції підприємницької діяльності, що передбачає приватну власність, юрид. статус і функцію управління у верхньому ешелоні професійних управляючих. Сучас. К. є материнською компанією з мережею дочірніх компаній та філій із різним юрид. статусом і рівнем самостійності. Метою

корпоративного об'єднання є формування погодженої політики зі спеціалізації та інтеграції вир-ва, визначення обсягів випуску продукції, розподілу сегментів ринку й обсягів інвестицій, кооперації в наук.-пошукових та дослідно-конструкторських роботах й освоєння наукомістких і високотехнол. виробів (див. *Транснаціональні корпорації*).

В.І. Серажим

«Корпус миру» — амер. волонтерська неполіт. урядова орг-ція, яка підпорядковується Президенту США; створена 1.03.1961 за ініціативою Президента США *Дме. Кеннеді*. Завдання «К. м.»: допомагати країнам, що розвиваються, у підготовці кваліфікованих спеціалістів в галузях освіти, охорони здоров'я та с. г-ва тощо, сприяти кращому розумінню Америки у світі і допомогти американцям краще зрозуміти світ та інші країни. «К. м.» фінансується з держбюджету США, штаб-квартира знаходиться у Вашингтоні, має представництва більш ніж у 136 країнах світу. В Україні функціонує з 1993.

В.М. Воовенко

КорсунСЬКИЙ ДОГОВІР 1657 між Військом Запорозьким і Швецією — двостороння союзна угода, укладена 25.10.1657 у Корсуні на старшинській козацькій раді, підписана козацькими старшинами *Ю. Немуричем, І. Ковалев-ським* та І. Богуном за дорученням новообраного гетьмана *І. Виговського*, а з шведського боку — *Г. Лільскроною*. Статті цього дог-ру, зокрема, передбачали: «воєнна спілка має бути наступальна, крім Московського царства, проти котрого Військо Запорозьке відмовляється підняти зброю; шведський король Карл-Густав Х признає і проголошує Військо Запорозьке з підвладними йому провінціями за вільний і нікому не підлеглий народ, і цю свободу й інтереси боронитиме проти усіх ворогів; границі і території володінь Війська Запорозького признає і проголошує, що вони простягаються не тільки до Вісли, але й до границь Пруссії, пообіцяє спільними силами добувати й до рук Запорозького Війська віддавати як от у Литві воєводства Берестейське і Новгородське; коли Бог pomoже обом союз-

никам так, що вони зможуть погодити короля польського (в землях) за Віслою, то він має бути вибраний спільно і під такою умовою, щоб присягнув всіляко пильнувати приязні, свободи і згаданих границь Війська Запорозького; якби довелось королеві шведському миритись з поляками, то не інакше він мав би увійти в згоду, ніж би поляки проголосили Військо Запорозьке з його землями за народ вільний, відреклись всіх претензій і згадані границі потвердили б не тільки спец, записом, але і присягою, за котру поручиться король шведський; обидві сторони подбають про те, щоб обопільні зносини і торг, операції не перервалися між Пруссією і Військом Запорозьким; скільки потрібно буде Війську Запорозькому зібрати і найняти на свою потребу офіцерів і вояків, також майстрів і ремісників у Шведському королівстві і в землях короля, він то йому дозволить; вільно буде набувати, купувати і вивозити для потреб Війська Запорозького з королівства і земель короля шведського зброю і амуніцію, і взагалі обидві сторони можуть вести всяку торгівлю сухопутну і морську, платячи податки і мита». Але початок шведсько-данської війни і складна внутр.-політ. ситуація в Гетьманщині унеможливили реалізацію укр.-шведської угоди, підштовхнувши *І. Виговського* до укладення *Га-дяцького договору 1658*. *в.і. Сергичук*

Кортеж (з франц. *coûteje* — урочиста хода, виїзд, процесія). Держ. протокол України передбачає формування кортежів під час візитів держ. діячів на високому та найвищому рівні при їх слідуванні в автотранспорті. Заг. правилом при розсадженні офіц. гостей в трансп. засобах є їх розміщення за протокольним старшинством. На автомашині, в якій слідує високий гість та особа, що його зустрічає, встановлюються відп. розмірів прапори (зменшені копії держ. прапорів) інозем. д-ви та прапорець України або, за домовленістю сторін, прапорці (штандарти) відп. держ. діячів. До складу К., крім автомобілів у яких їдуть високі гості, включають також трансп. засоби ДАІ й охорони. Окремими автомобілями їдуть посол країни гостя в країні перебування, дип. працівники й супроводжуючі особи. Під час *візитів державних* і офіційних від аеропорту (вокзалу) до держ. резиденції, в якій розміщується високий гість, а також при пересуванні по м. Києву автомашину гостей супроводжує почесний ескорт мотоциклістів.

Т.І. Шинкаренко

Корутюрк (КошШгк) Фахрі (3.08.1903, Стамбул — 12.10.1987, Стамбул) — тур. держ. і військ. діяч, дипломат. З 1934 проходив службу у розвідувальному відділенні Ген. штабу, 1935 — військ.-мор. аташе Турецької Республіки в Німеччині, 1936 — в Італії, брав активну участь у *Монтрьо конференції 1936*, де наполягав на передачі чорноморських проток під військ. контроль Туреччини, 1942-43 — військ.-мор. аташе в Німеччині та Швеції. 1953-57 — займав командні посади у ВМС Туреччини, 1957-60 — командував ВМС Туреччини, адмірал флоту (1957). 1960-64 — посол Туреччини в СРСР, 1964-65 — в Іспанії, 1968-73 — сенатор. 6.04.1973-6.04.1980 — Президент Турецької Республіки; скориставшись заколотом прибічників енозиса на Кіпрі, 20.07.1974 відрядив на острів експедиційний корпус, що окупував бл. 40% його території; підтримав проголошення 13.02.1975 «Турецької федеративної держави Кіпру» (див. *Кіпрська проблема*), що призвело до гострої конфронтації Анкари з Грецією й тимчасового погіршення відносин із США.

В.І. Головченко

Корфуська декларація 1917 про принципи створення незалежної держави сербів, хорватів і словенців — підписана 20.07.1917 на о. Корфу Прем'єр-міністром Сербії *Н. Пашичем* і А. Трумбичем, головою емігрантського Півд.-слов. нац. к-ту, який було утворено у травні 1915 в Лондоні представниками хорватської, словенської і сербської буржуазії півд.-слов. областей Австро-Угорщини. Сербський уряд пішов на компроміс із Півд.-слов. нац. к-том, оскільки останній мав підтримку Великої Британії та Франції. Декларація проголошувала нац. єдність сербів, хорватів і словенців, вимагала відділення сербських, хорватських і словенських областей від Австро-Угорщини та їх об'єднання із Сербією і Чорногорією в єдину нац. незалежну д-ву — Королівство сербів, хорватів і словенців, яке мало стати конституційною, демокр. і парл. монархією під проводом династії Карагеоргійовичів. Проголошувалась рівноправність сербів, хорватів і словенців у майбутній д-ві, започаткування конституційного процесу

в рамках Установчих зборів, обраних на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування; водночас зазначалось, що Установчі збори мали безумовно визнати монархічний лад і династію Карагеоргійовичів, а сама конституція та інші закони, прийняті Установчими зборами, набували сили лише після санкції короля. Заявою від 11.08.1917 до Декларації приєдналися представники Чорногорського нац. к-ту. Основні положення Декларації були покладені в основу конституції майбутнього Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 — Югославія).

О.С. Пархомчук

Корфуське засідання Європейської ради 1994 — проходило 24-25.06.1994 на о. Корфу в період головування Греції в *Європейському Союзі*. На зустрічі були підписані Угоди про вступ до ЄС Австрії, Швеції, Фінляндії та Норвегії, після ратифікації яких Австрія, Швеція та Фінляндія з 1.01.1995 стали членами ЄС. У Норвегії результати референдуму продемонстрували небажання населення приєднатися до європ. інтеграційних процесів, внаслідок чого країна не вступила до ЄС. На саміті обговорювалися питання координації *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС* з регіональних проблем (щодо конфліктів на Бл. Сході, в Руанді та колишній Югославії), розвитку відносин з країнами Середземномор'я, розробки нових угод про партнерство з Ізраїлем, Марокко та Тунісом. Європ. рада доручила Раді міністрів та Єврокомісії підготувати конференцію ЄС-Середземно-мор'я (див. *Барселонський процес*) та стратегію ЄС в Середземноморському регіоні. Під час К. з. також було підписано Угоду про партнерство та співробітництво між ЄС й Росією (24.06.1994). У заключному док-ті К. з. наголошувалося на підтримці незалежності, суверенітету та територ. цілісності України і проголошувалась необхідність розвитку відносин у відповідності до *Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами 1994*. Водночас розвиток двосторонніх відносин пов'язувався з проведенням в Україні екон. та політ. реформ, ратифікацією *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968* як без'ядерною д-вою, розв'язанням проблем ядерної безпеки, включно з закриттям Чорнобильської АЕС.

МА. Миронова

Космічний простір — простір за межами земної атмосфери. Відповідно до рішення 22-ї сесії Комітету ООН з космосу 1979 умовний кордон розмежування повітр. простору й косм. простору проходить на висоті 100-110 км. над рівнем Світового океану. Проблема чіткого визначення поняття «космічний простір», а також делімітації повітр. й К. п. є найгострішими в доктрині сучас. *міжнародного космічного права*. Відповідно до його норм К. п. і небесні тіла відкриті для дослідження та використання всіма д-вами на основі рівності й без дискримінації. Вони не підлягають нац. привласненню ані шляхом проголошення на них *суверенітету*, ані шляхом використання чи окупації, ані якими-небудь іншими засобами. Існує розбіжність у режимах К. п. і небесних тіл. Останні мають використовуватись лише в мирних цілях; на них забороняється створення військ, баз, споруджень й укріплень, випробування будь-яких типів зброї, проведення військ, маневрів, загроза або застосування сили, будь-які інші ворожі дії чи погроза їх здійснення. Особливе значення має частина К. п., відома як геостаціонарна орбіта (ГСО) — являє собою просторове кільце на висоті бл. 36 тис. км у площині земного екватора. Запущений в ГСО супутник робить обороти з кутковою швидкістю, що дорівнює кутовій швидкості обертання Землі навколо своєї осі. Тому супутник залишається практично нерухомим щодо поверхні Землі, що створює оптимальні умови, зокрема, для здійснення безпосереднього телевізійного мовлення. Низка екваторіальних країн у 1976 на конференції в Боготі (Колумбія) заявили свої претензії на сегменти ГСО, які відповідають їхнім територіям, що суперечить принципу заборони привласнення космосу.

О.М. Григоров

Космічних об'єктів реєстрація — дії

запускаючої держави, яка згідно з положеннями Конвенції про реєстрацію об'єктів, що запускаються в косм. простір, 1974, реєструє нац. косм. об'єкт шляхом запису у відп. держ. реєстр. Кожна запускаюча д-ва додатково надає *Генеральному секретарю ООН* належну інформацію про кожний косм. об'єкт, що запускається

на орбіту навколо Землі або далі у косм. простір. У рамках ООН під керівництвом Ген. секретаря ООН ведеться міжнар. реєстр, до якого всі дер-жави-члени ООН мають відкритий доступ. Порядок ведення реєстру косм. об'єктів в Україні визначають ст. 12-14 Закону України «Про КОСМІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ».

ОМ. Григоров

Косовська проблема — комплекс політ., екон. та етнічних суперечностей у співіснуванні албанського та сербсько-чорногорського населення в Косово, який переріс у протиріччя між косовськими албанцями та югославською федерацією і став проблемою міжнар. відносин в Півд. Європі. За конституцією СФРЮ 1974 Косово отримало статус авт. краю в складі Сербської республіки. В етнічному складі краю бл. 90% склали албанці; одночасно край був територією з найнижчим рівнем життя в СФРЮ. На несприятливому соц.-екон. тлі загострювався міжетнічний конфлікт у Косово: албанці вимагали підвищення статусу краю у складі Сербії до республіки у складі федерації, проти чого заперечувало керівництво СФРЮ та Сербії. Після придушення відкритих виступів на поч. 80-х албанці Косово почали здійснювати політику бойкоту виборів та інших заходів, які проводила центр, влада. 1987 були прийняті поправки до конституції Сербії, які значно обмежували права автономії. У березні 1989 ключові функції автономії були передані сербському керівництву, в краї введено пряме *правління Белграду*. У відповідь влітку 1990 косовська опозиція, яка мала більшість у Скупщині краю, проголосила його самостійною республікою у складі СФРЮ. Після цього представницькі органи Косово були розпущені, обмежено викладання та використання албанської мови, вжито дискримінаційних заходів проти албанців при прийомі на роботу.

Протягом 90-х протистояння в Косово не припинялося, а з жовтня 1997 загострилось після збройних сутичок албанців із сербською поліцією. Озброєні загони албанського населення Косово об'єдналися в Визвольну армію Косово (ВАК), яка розпочала бойові дії проти сербських поліцейських і сил безпеки. На поч. 1998 через небезпеку поширення косовської кризи на сусідні країни, *НАТО* розробила програми військ, допомоги Албанії та іншим країнам регіону на випадок ескалації конфлікту. США висловлювалися за здійснення тиску на керівництво СРЮ

з метою припинення силових дій проти албанців, але в *Раді Безпеки ООН* Росія та КНР виступали за визнання К. п. внутр. проблемою СРЮ. 17.01.1999 голова місії *Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)* в Косово В. Уолкер виступив із повідомленням про вбивство 40 мирних албанців у с. Рачак, Президент Сербії М. Мілутинович звинуватив Уолкера в упередженості і перевищенні своїх повноважень, федер. уряд наказав Уолкеру протягом 48 годин залишити країну. На своєму надзвичайному засіданні Рада НАТО висунула вимогу до сербської влади знайти та притягнути до суду винних у подіях в Рачаку, а також надати представникам *Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії (МТКЮ)* можливість розслідувати це масове вбивство, проте групу слідчих Трибуналу було затримано на югославсько-македонському кордоні. 19.01.1999 представники командування НАТО направили *С. Милошевичу* вимоги про скасування рішення про висилку Уолкера та надання дозволу групі слідчих МТКЮ на проведення розслідування. Після візиту в Белград голови ОБСЄ К. Волебека 22.01.1999 уряд СРЮ призупинив виконання рішення про висилку Уолкера.

У сер. січня 1999 представники країн *Контактної групи* почали роботу над розробкою плану проведення переговорів між сербами і албанцями; за основу було взято «план Хілла», запропонований наприкінці 1998 послом США в Македонії К. Хіллом, який пропонував надання автономії Косово без повної незалежності краю. План *Контактної групи* передбачав також розгортання в Косово миротворчих сил НАТО. Наприкінці січня 1999 Рада НАТО висунула ультиматум сербам і косовським албанцям, вимагаючи негайно розпочати переговори за планом Контактної групи. Міжнар. конференція з мирного врегулювання в Косово почалася 06.02.1999 в Шато-Рамбуйє, неподалік від Парижа. Делегації безпосередньо не зустрічалися одна з одною, посередники ознайомили обидві сторони з планом Контактної групи і додатками до нього. 22.02.1999 держсекретар США *М. Олбрайт* попередила сербську делегацію, що в разі зриву ними переговорів по СРЮ будуть нанесені повітр. удари. Більшість пунктів плану мирного врегулювання в Косово були прийняті обома сторонами, невіршеними залишались лише два: косовські албанці наполягали на проведенні референдуму з питання про незалежність

Косово після закінчення 3-річного перехідного періоду, представники Сербії категорично заперечували проти введення на територію Косово інозем. військ, особливо військ НАТО, як миротворчих сил. На переговорах була оголошена перерва, а сторонам запропоновано протягом 2 тижнів обміркувати план мирного врегулювання. 15.03.1999 албанська сторона оголосила про готовність підписати план Контактної групи, серби відповіді не дали.

24.03.1999 НАТО почала бомбардування території СРЮ з метою змусити її прийняти план мирного врегулювання, але згоди *Ради Безпеки ООН* на це отримано не було; 26.03.1999 12 із 15 членів РБ ООН висловилися за схвалення дій, проти виступили Росія, КНР та Нігерія. Росія висунула пропозицію засу-

дити дії НАТО проти СРЮ як *агресію*. Повітр. удари НАТО змусили керівництво СРЮ прийняти умови плану і вивести війська та поліцію з Косово. Для закріплення результатів повітр. кампанії, забезпечення повернення албанських біженців та виведення Косово з-під контролю уряду СРЮ НАТО провела під своїм керівництвом миротворчу операцію в краї за участі бл. 50 тис. військовослужбовців із США, Великої Британії, Німеччини, Франції, Італії й ряду інших д-ав. Рос. контингент, введений в Косово, залишився під нац. контролем.

Література: Бондар Р. «Балканізація Європи»? Деякі аспекти Косовської кризи // Політика і час. — 2000. — № 7-8; Самохвалов В. Нова гаряча точка. Албанський сепаратизм на Балканах: формування і сучасний етап // Політика і час. — 2001. — № 9; Матвійчик В. В ім'я «Великої Албанії». Південні Балкани на порозі нових потрясінь // Політика і час. — 2002. — № 1.

М.С. Каменецький

КОСТЕНКО Юрій Васильович (6.11.1945, Київ) — укр. професійний дипломат. У 1968 закінчив істор. ф-тет Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 1968-71 — аташе, 3-й секр. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР. 1971-72 — служба в Збройних силах СРСР. 1972-74 — 3-й, 2-й секр. ген. секретаріату МЗС УРСР; 1974-75 — помічник міністра зак. справ УРСР; 1975-84 — 1-й секр., радник відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР. 1984-85 — відповідальний секр. Комісії УРСР у справах ЮНЕСКО. 1985-88 — нач. відділу кадрів, член Колегії МЗС УРСР. 1988-94 — Постійний представник України при міжнар. орг-ціях у Відні, водночас у березні 1992 — грудні 1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австрійській Республіці. У грудні 1994 — серпні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Республіці Німеччина. У грудні 1997 призначений послом з особливих доручень МЗС України, у березні 1998 — ген. інспектором МЗС України. З січня 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Японії.

В.М. Матвієнко

Котирування ІНОземНИХ валют — встановлення курсу інозем. *валюти* щодо валюти даної країни на певну дату або на певний період часу; здійснюється на основі законів, норм, правил, чинних у даній країні, держ. (національними) або найбільшими комерційними банками. К. і. в. може бути прямим, за яким ціна одиниці інозем. валюти виражається в певній кількості нац. грошових одиниць, або непрямим — прирівнюванням одиниці нац. валюти до певної кількості інозем. валюти. Пряме котирування здійснюється в більшості країн світу. Непрямого — традиційно дотримуються Велика Британія та її колишні *домініони* — Австралія і Нова Зеландія. У США практикується як пряме, так і непряме котирування валют. В Україні для визначення обмінного курсу гривні використовується пряме К. і. в.

О.К. Єременко

КофОД (КоГосІ) Мартін (1937) — данський дипломат. 1961-64 — співробітник МЗС Данії; 1964-69 — секр. представництва Данії при ООН; 1969-71 — зав. відділом МЗС Данії; 1971-74 — 1-й секр., радник посольства Данії у Польщі; 1974-82 — зав. відділом, нач. управління МЗС Данії; 1982-86 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Данія у Бразилії; 1986-92 — нач. управління МЗС Данії; 1992-97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Данії у Мексиці; 1997-2001 — ген. консул Данії в Лос-Анджелесі (США). 2001-02 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Данія в Україні.

РА. Кривонос

Коцюбинський Юрій Михайлович (25.11.1896, Вінниця - 8.03.1937, Москва) — укр. рад. парт. і держ. діяч. Син письменника М. Коцюбинського. Закінчив Чернігівську гімназію (1916), Одеську школу прапорщиків (1917) і Соціалістичну академію (1934); член більшовицької партії з 1913, учасник жовтневого перевороту 1917 у Петрограді, делегат 1-го і 2-го Всеросій-

ських з'їздів рад. З грудня 1917 входив до складу Народного Секретаріату як заступник, а потім — в. о. народного секр. у військ. справах; у січні — лютому 1918 — головнокомандувач військами більшовицької УНР, потім — голова Надзвичайного к-ту оборони України, чл. Всеукраїнського ВРК, оргбюро по скликанню 1-го з'їзду КП(б)У, Тимчасового робітничо-селянського уряду України; 1919 — голова Чернігівського губвиконкому, секр. губкому КП(б)У; з серпня 1919 - чл. Зафронтбюро ЦК КП(б)У з 1920 - на дип. роботі, зокрема, у грудні 1920 — голова делегації УСРР на переговорах із Грузинською Демократичною Республікою, на поч. січня 1921 очолив дип. місію УСРР при уряді РСФРР, 14.02.1921 разом із спец. посланником уряду УСРР *Ф. Коном* уклав у Москві перший у короткій історії незалежної *дипломатії УСРР* договір про встановлення дип. відносин із Литвою; у фудні 1921-22 — повноважний представник УСРР в Австрії, 1925-26 — радник постпредства СРСР в Австрії, 1927-30 — радник постпредства СРСР у Польщі. 1930-33 — заступник, 1933-34 — голова Держплану і заст. голови РНК УСРР. З 1925 — в опозиції *Й. Сталіну*, але 1928 написав заяву до ЦК ВКП(б), в якій «визнав помилки опозиції, заявив, що фракційної роботи не вів і що лінію партії вважає цілком вірною». 3.11.1934 — звільнений пленумом ЦК КП(б)У від обов'язків голови Держплану і виключений зі складу ЦК КП(б)У, 7.02.1935 — заарештований і засуджений до 6 років заслання у Зах. Сибіру; у жовтні 1936 — заарештований на засланні і звинувачений у створенні «Українського троцькістського центру», 8.03.1937 — засуджений до розстрілу. Реабілітований у грудні 1955.

М.С. Дорошко

Кочарян (КосБагуап) Роберт (31.08.1954, Степанакерт, Нагірно-Карабахська автономна обл. Азербайджанської РСР) — вірменський держ. і громад.-політ, діяч. Закінчив ф-т електроніки Єреванського політехн. ін-ту (1982). У 1971-80 працював на Степанакертському електротехнічному заводі, у 1980-89 займав різні посади в комсомольських і парт. органах. З лютого 1988 брав активну участь у русі за приєднання Нагірного Карабаху до Вірменії; був членом вірменської націоналістичної орг-ції «Крунк». Після її розпуску в 1989 заснував громад.-політ, орг-цію «Міацум» («Об'єднання»). У 1989-90 був депутатом і чле-

ном президії Верховної Ради Вірменської РСР. У 1992 — Прем'єр-міністр та голова комітету оборони Нагірно-Карабахської Республіки. У грудні 1994 обраний парламентом Президентом Нагірного Карабаху; у 1996 на всенародних виборах переобраний Президентом Нагірного Карабаху. 20.03.1997-10.04.1998 - Прем'єр-міністр Республіки Вірменія; у другому турі виборів 30.03.1998 обраний Президентом Республіки Вірменія (отримав 59,5% голосів). Проводить політику балансування між Росією (з якою Вірменія пов'язана договорами щодо прав, статусу рос. збройних сил 1992, рос. військ, бази на терені країни 1995 та «Про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу»⁷) 1997, що створили передумови для тісного військ, союзу обох країн) та зах. д-вами, передусім США, на допомогу яких Вірменія покладає надії при позитивному для неї розв'язанні *Нагірно-Карабах-СЬКОгО Конфлікту*. Л.В. Губерський

Кочубей Віктор Павлович (11.11.1768 -3.06.1834, Москва) — рос. держ. діяч і дипломат, граф (з 1799), князь (з 1831). Походив з укр. козацько-старшинського роду. Виховувався в Петербурзі у дядька — *О. Безбородька*; в дитинстві був записаний у гвардію, отримав прекрасну освіту в аристократичному пансіоні. 1784 направлений в рос. посольство в Швецію; продовжив освіту в Упсальському >н-ті; 1784-97 — перебував на дип. службі у Швеції, Великій Британії, Туреччині; 1786-87 супроводжував *Катерину II* в її подорожі до Криму. З 1798 — віце-канцлер, 1801-02 — управляючий Колегії інозем. справ, 1802-08 і 1819-23 — міністр внутр. справ, відзначався ліберальним підходом до вирішення держ. справ. За правління *Миколи I* призначений головою Державної Ради і Кабінету міністрів (з 1827).

Н.Ф. Сербіна

Кочубей Юрій Миколайович (9.07.1932, Полтава) — укр. професійний дипломат, літературознавець, перекладач. У 1955 закінчив ф-т міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; кандидат філол. наук. 1957-63 - 3-й, 2-й, 1-й секр. МЗС УРСР 1963-68 — 2-й, 1-й секр. Постійного представництва УРСР при ООН, згодом в ЮНЕСКО. 1968-71 — 1-й секр. відділу преси МЗС УРСР. 1971-77 — Постійний представник УРСР при ЮНЕСКО у Парижі. 1977-87 — заст. нач. відділу,

нач. відділу, заст. мін. зак. справ УРСР, голова нац. комісії у справах ЮНЕСКО. 1987-90 — заст. ген. директора ЮНЕСКО у Парижі; 1990-92 — заст. ген. директора, представник ЮНЕСКО при ООН та спеціалізованих установах у Женеві; у серпні 1992 — серпні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Французькій Республіці, Постійний представник України при ЮНЕСКО. З 2000 — гол. редактор журналу «Східний світ», викладач Дипломатичної Академії при МЗС України.

Автор численних публікацій, присвячених арабській літературі, фольклору, театру; переклав окремі твори М. Дервіша, А. Джарека, М. Дакруба, Ю. Ідріса. Член Спілки письменників України (1972).

Твори: «Марокко. Сучасне і майбутнє» (1960); «Арабсько-мусульманська культура» (1978); «Що таке євразійство» (1992) та ін. В.М. Матвієнко

Коштуніца (КозШпіса) Воїслав (24.03.1944, Белград) — югославський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Белградського ун-ту (1966), у 1970 отримав ступінь магістра права за роботу «Політична теорія і практика Конституційного суду в Югославії», 1976 — докторський ступінь за роботу «Опозиція в політичній системі капіталізму». У 1970-74 — асистент на юрид. ф-ті Белградського ун-ту, звільнений з політ. мотивів; був співробітником редакцій і гол. редактором кількох великих юрид. і філос. журналів, чл. Філософського товариства Сербії і Пен-центру Сербії; у 80-х займався правозахисною діяльністю, виступив співзасновником Демократичної партії, в якій перебував до її розколу на поч. 1992. У тому ж році заснував нову партію — Демократична партія Сербії, є її головою. У 1990 і 1993 обирався в Скупщину (парламент) Сербії (був депутатом до 1997); відмовився підтримати *Дейтонські угоди 1995*, заявивши, що вони несправедливі стосовно боснійських сербів. У жовтні 2000 К. переміг *С. Милошевича* на презид. виборах, результати яких влада була змушена визнати під тиском європ. д-ав і США. У зовн. політиці зосередився на відновленні зв'язків Югославії зі світовим співтовариством; водночас критикував політику *НАТО* в Косово, так само як і поведінку *С. Милошевича*, однак дав зрозуміти, що не збирається видавати його Міжнародному трибуналові по військ. злочинах у Косово. 4.03.2004 — обраний Прем'єр-міністром Сербії. М.С. Каменецький

Кравець Володимир Олексійович (3.05.1930, с. Шарни Уманського р-ну Черкаської обл.) — укр. держ. діяч, дипломат. Закінчив 1953 ф-т міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту, 1956 — аспірантуру Харків. ун-ту, кандидат істор. наук. 1954-55 інструктор Київ. міськкому КПУ, 1956-61 — асистент, старший викладач

Харк. авіаційного й Уманського с.-г. ін-тів. У 1961-65 — консультант ЦК КПУ; 1965-67 — старший викладач Київ, інженерно-будівельного ін-ту; 1967-71 — радник Постійного представництва УРСР при ООН; 1971-79 — заст. мін. закл. справ УРСР, 1979-84 — Постійний представник УРСР при ООН. 29.12.1984-27.07.90 - мін. закл. справ УРСР. Брав участь у роботі 22-ї, 23-ї, 24-ї, 36-ї та 39-ї сесій *Генеральної Асамблеї ООН*; очолював укр. делегації на 40-44-й сесіях ГА ООН, на 6-й, 8-й і 9-й Надзвичайних спец. сесіях ГА ООН, 3-й спец. сесії з роззброєння і 14-й спец. сесії з намібійської проблеми. 1985 кілька разів головував на засіданнях *Ради Безпеки ООН*. Дбав про активізацію ролі ООН у вирішенні глобальних проблем. У листі до *Генерального секретаря ООН* 26.06.1985 писав: «Підвищення ефективності й авторитету Організації Об'єднаних Націй залежить від готовності держав-членів діяти у строгій відповідності з положенням Статуту, на ділі довести прихильність демократичним принципам і нормам міжнародного спілкування. Українська РСР одна з засновниць Організації Об'єднаних Націй, яка взяла безпосередню участь у розробці II Статуту, знову заявляє про свою незмінну відданість цілям і принципам *Статуту ООН* і всемірну підтримку зусиль Організації, спрямованих на збереження миру і зміцнення міжнародної безпеки». Проявляв активність у просуванні ініціатив України на форумах ООН, *Організації Об'єднаних Націй* з питань освіти, науки і культури, інших міжнар. орг-цій. Був депутатом ВР УРСР, делегатом з'їзду народних депутатів СРСР, ЧЛ. ЦК КПУ (1986). *Д.В.Табачник*

Кравчук Леонід Макарович (10.01.1934, с. Великий Житин Рівненського р-ну Рівненської обл.) — укр. держ. і громад.-політ. діяч, кандидат екон. наук (1970), почесний доктор, проф. багатьох вітчизняних і зарубіжних ун-тів. Закінчив 1953 Рівненський кооперативний технікум, 1958 — екон. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. У 1958-60 — викладач

політекономії Чернівецького фінанс. технікуму. З 1960 — на парт. роботі в Чернівецькому обкомі КПУ. У 1967-70 навчався в аспірантурі Академії сусп. наук (Москва). З 1970 — в апараті ЦК КПУ, де пройшов шлях від зав. сектора до 2-го секр. ЦК, чл. політбюро ЦК КПУ. У 1989-90 — секр. ЦК КПУ з ідеолог. роботи; одночасно (з липня 1990) — чл. ЦК КПРС. 19.08.1991 вийшов з КПРС. Депутат ВР УРСР 10-11-го скликань, народний депутат України 1-4 скликань. 23.07.1990-5.12.1991 — Голова ВР УРСР/України; був чл. Ради Федерації СРСР і чл. Держ. Ради СРСР. Як Голова ВР УРСР підписав постанову ВР УРСР «Про проголошення незалежності України» (24.08.1991) та указ Президії ВР України «Про заборону діяльності Компартії України» (30.08.1991), Заяву ВР України «Про без'ядерний статус України» (24.10.1991). З 5.12.1991-19.07.1994 — Президент України; одночасно (з 25 лютого по жовтень 1992) — голова Держ. думи України. Підписав *Білорезьку угоду про створення Співдружності Незалежних Держав 1991*. Під час перебування К. на посаді Президента Україна стала членом Ради з безпеки та співробітництва в Європі (1992), була прийнята до *Ради північноатлантичного співробітництва* (10.03.1992), приєдналась до Програми НАТО «*Партнерство заради миру*» (8.02.1994), встановила партнерські та взаємовигідні міжнар. відносини з багатьма країнами світу. У 1994-98 — чл. Комісії/Комітету ВР України з питань культури й духовності, з 1998 — чл. Комітету ВР України у закорд. справах і зв'язках із СНД. Від 7.07.1997 — голова Держ. комісії з проведення в Україні адмін. реформи, голова Укр. ради миру, президент Укр. товариства «Інтелект нації», шеф-редактор укр. культурологічного альманаху «Хроніка-2000». Один із лідерів Соціал-демократичної партії України (об'єднаної).

Твори: «Оплата праці і матеріальне стимулювання» (1972); «Є така держава — Україна» (1992); «Останні дні імперії... Перші кроки надії» (1994); «Маємо те, що маємо. Спогади і роздуми» (2002). *Л.В.Губерський*

Країна-рантєс — країна, яка має значні капіталовкладення в інших країнах з метою отримання прибутків у вигляді дивідендів від вкладів у цінні папери та відсотків за надані кредити. К.-р. — держави, в яких монополії й *транснаціональні корпорації* здійснюють широкомасштабний вивіз капіталу та отримують відп. дивіденди. На поч. XX ст. найважливішими К.-р. були Велика Британія і Франція. Після *Другої світової війни* найбільшими експортерами капіталу, окрім названих країн, стали США, Німеччина, Японія. Таке визначення К.-р. переважало в маркс. політ. та екон. думці.

В.П. Мазуренко

Країни, що розвиваються, в системі

СВІТОВОГО ГОСПОДарСТВа — більшість країн міжнар. співтовариства, що не належать до розвинутих і є особливою групою д-ав, які відрізняються неоднорідністю та своєрідністю істор., соц.-екон. й політ. розвитку. Їм притаманна аграрна, мінерально-сировинна спеціалізація економіки й відповідно слабкий розвиток обробної промисловості, вузькість внутр. ринку, залежне місце в системі світового госп-ва. Водночас, зазначені країни диференціюються за рівнем свого соц.-екон. розвитку. При їх класифікації важливо враховувати рівень розвитку й структуру продуктивних сил, а також ті характерні риси соц.-екон. діяльності, які найповніше відображають положення країни у світовому екон. і політ. середовищі.

В.П. Мазуренко

КрайСЬКИЙ (Кгеізку) Бруно (11.01.1911, Відень — 7.08.1990, Відень) — австр. громад.-політ. і держ.

діяч, дипломат. Нар. в сім'ї фабриканта. Закінчив юрид. ф-т Віденського ун-ту (1937). 1925 — вступив до молодіжної орг-ції Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА), після встановлення 1932 диктатури *Е. Дольфуса* і заборони СДРПА був одним із засновників орг-ції «Революційні соціалісти»; під час *Другої світової війни* перебував в еміграції в Швеції, працював журналістом, 1946-51 — радник австр. місії у Стокгольмі. По поверненні на батьківщину 1951 — віце-директор канцелярії Президента; 1953-59 — статс-секретар у закорд. справах, брав активну участь у підготовці *Державного договору про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955*, наполягав на оформленні статусу постійного нейтралітету для країни. 1959-66 — мін. зак. справ, 1970-83 — Федеральний канцлер Австрії («ера Крайського»); ініціював низку реформ, спрямованих на побудову соц. д-ви, а також відкриття у Відні Міжнар. центру *Організації Об'єднаних Націй*. 1967-83 — голова,

1983-86 — почесний голова Соціалістичної партії Австрії; з 1976 — *один із заст. голови Соціалістичного Інтернаціоналу, співавтор кошикениці «демократичного соціалізму».*

РА. Кривонос

КрасІН Леонід Борисович (27.07.1870, Курган -24.11.1926, Лондон) — рад. парт, і держ. діяч, дипломат. Нар. у сім'ї дрібного урядовця. Закінчив Харківський технол. ін-т (1900), інженер; з 1890 брав участь у рев. русі, 1903-07 — чл. ЦК РСДРП. У грудні 1917 - березні 1918 — чл. рос. більшовицької делегації на *Брестських мирних переговорах 1917-18* з Німеччиною в Брест-Литовську, потім працював у НКЗС РСФРР, 27.08.1918 у Берліні підписав «додаткові угоди» до Брестського дог-ру, за якими Кремль визнав незалежність Грузинської Демократичної Республіки і погодився сплатити Німеччині 6 млрд. марок контрибуції. У березні 1919 — березні 1920 — нарком шляхів, 1920-24 — нарком зовн. торгівлі РСФРР; водночас перебував на дип. роботі: у грудні 1919 — лютому 1920 — голова рад. делегації на мирних переговорах з Естонією, 1920-23 — повпред і торгпред РСФРР у Великій Британії, у березні 1921 підписав з нею першу торг. угоду (що означало *визнання де-факто* Лондоном РСФРР), чл. рад. делегацій на Генуезькій міжнар. конференції 1922 і *Гаазькій конференції 1922*, 1924-25 — повпред СРСР у Франції, 1925-26 — у Великій Британії. Член ЦК ВКП(б) в 1924-26. Автор наук, праць з екон. питань. Похований у Кремлівській стіні.

Н.В. Пшак

Красковський Іван Гнатович (1882 - ?) — укр. і білоруський громад.-політ, діяч, дипломат і науковець. Нар. на Гродненщині в сім'ї священика. Закінчив Варшавський ун-т, активний учасник білоруського й укр. нац. рухів; під час *Першої світової війни* — уповноважений комітету Півд.-Зах. фронту Всеросійського союзу міст у Галичині. Після Лютневої рев-ції 1917 — губернський комісар Тимчасового уряду на Тернопільщині, вступив до УПСР, з 8.09.1917 — товариш ген. секретаря внутр. справ в урядах *В. Винниченка* і *В. Голубовича*; за гетьманату *П. Скоропадського* — чл. Ради МЗС. 26.01.1919-19.10.1920 — голова Української дип. місії на Кавказі (Тифліс), активно обстоював ідею створення *Чорноморського союзу* за участю

Кубанської Республіки, Республіки Горців *Швен. Кавказу*, Грузинської, Вірменської й Азербайджанської демокр. республік при провідній ролі УНР. 1927 — повернувся до БСРР; доцент Білоруського держ. ун-ту (Мінськ), у 30-х рр.

репресований.

ВМ.Матвієнко

КраСОВСЬКИЙ Олександр (1891 - 1921) — укр. громад.-політ, і військ, діяч, дипломат. Чл. УСДРП, 1917 — чл. Київ, губернського виконавчого комітету, 1919 — помічник держ. інспектора Республіканської армії УНР *В. Кед-ровського*, сотник. 2.11.1919 за наказом Ради Міністрів УНР очолив делегацію до штабу 12-ї армії РСФРР (Гомель) з метою укладення тимчасової військ. угоди для б-би з А. Дені-кіним і проведення переговорів щодо визнання Кремлем незалежності УНР; останні відбулися в Москві 14.11-1.12.1919 за участю члена політ-бюро, секр. ЦК РКП(б) *М. Крестинського*, який запевнив укр. делегацію у можливості визнання суверенності УНР і невтручання у її внутр. справи, в обмежених територ. кордонах (переважно на Правобережжі); уряд УНР мав прийняти повноважного представника ЦК РКП(б) *П. Красикова*, але внаслідок військ. поразок укр. армії реалізація домовленості виявилася неможливою. Загинув у бою з більшовиками.

В.І. Головенко

Кревська унія 1385 (Кревський акт) — укладена 14.08.1385 у замку Крево поблизу м. Вільно (сучасний Польнос) династична угода про входження Великого князівства Литовсько-Руського «до корони Польської на вічні часи», оформлена шлюбом великого князя литовського *Ягайла* з польською королевою *Ядвігою*; мала за мету об'єднання сил Польщі та Литви для спільної відсічі тевтонській експансії на схід. Унія передбачала, що після прийняття католицизму та шлюбу з *Ядвігою* *Ягайло* ставав польським королем, за що обіцяв обернути в латинство всіх «нехрещених литвинів», видати полякам всіх католиків, що перебували в Литві в полоні, «на вічні часи прилучити свої землі, литовські й руські до корони Польської», сплатити 200 тис. срібних флоринів неустойки колишньому нареченому *Ядвіги* австр. ерцгерцогу *Вільгельму*, а також повернути від сусідів землі, втрачені Польщею та Литвою в минулому.

Після прийняття у лютому 1386 католицтва Ягайло повінчався з Ядвігою

та став польським королем під ім'ям Влади-слава II. К. у. викликала масове невдоволення серед православних литовсько-руських князів і бояр, яких очолив кузен Ягайла князь *Вітовт*. Результатом протистояння стало підписання між Владиславом II (Ягайлом) та Вітовтом 5.03.1392 Островської угоди, що передбачала відновлення авт. прав Великого князівства Литовського на чолі з позитивним правителем Вітовтом, але вже без титулу великого князя.

В.А. Рубель

КРЕДИТ МІЖНАРОДНИЙ — відносини, що складаються між кредиторами та позичальниками різних країн з приводу надання, використання й погашення позики з виплатою відсотка. Характерними рисами цих відносин (кредиту) є умови терміновості, повернення та сплати відсотків. Суб'єктами міжнар. кредитування виступають банки, кредитні установи різних країн, міжнар. фінанс. інституції та інші юрид. й фізич. особи. Мета кредиторів полягає в отриманні високого відсотка чи підприємницького прибутку, а джерелом позичкового відсотка є додана вартість, яка створюється в країні боржника. За допомогою К. м. забезпечується перерозподіл матеріал, і фінанс. ресурсів між країнами у світовій економіці та їх раціональніше використання; сприяння процесу нагромадження та використання тимчасово вільних коштів в одних країнах на фінансування капіталовкладень в інших; прискорення розвитку економік, особливо країн, що розвиваються. К. м. залежно від об'єктів кредитування поділяються на комерційний кредит і фінансовий. Перший ще називають «пов'язаним кредитом», оскільки він має цільовий характер і поєднаний з купівлею-продажем товару чи певних послуг або виступає як інвестиційний кредит, коли засоби спрямовуються на будівельні програми.

Фінанс. кредит — надання засобів у грошово-валютній формі, які через цінні папери розміщуються на міжнар. та нац. ринках позичкового капіталу за допомогою банків. Фінанс. кредити не мають цільового призначення і є формою валютного кредитування на відміну від товарного, в ролі якого виступають пов'язані кредити. За термінами кредити поділяються на короткострокові (до 1 року); середньо-строкові (1-5 років); довгострокові (понад 5-7 років). Перші обслуговують, як правило, міжнар. торгівлю й міжнар. обмін послугами, другі — експорт машин та обладнання; а довгострокові — інвестиції в інфраструктуру та виробничу сферу. Залежно від того, хто є кредитором, розрізняють кредити приватні, державні та кредити міжнар. і регіональних орг-цій. Посилення глобалізації світових фінанс. потоків впливає на стан міжнар. кредитування та створює передумови гострої кризи, що проявляється в недовірі між учасниками кредитних відносин; позичальники все частіше виявляються неспроможними відповідати за зобов'язаннями, а найбільші інституції-кредитори часто опиняються перед загрозою неповернення своїх коштів. Важливе місце в системі К. м. займають кредити, що надаються промислово розвинутими країнами, особливо для пост-соціал. країн на етапі транзитивних процесів.

М.Л. Дудченко, М.Ю. Рубцова

КРЕСТИНСЬКИЙ Миколайович (13.10.1883, Могильов - 15.03.1938, Москва) — рад. парт. і держ. діяч. Нар. в сім'ї вчителя гімназії. Закінчив юрид. ф-т Петербурзького ун-ту (1907); з 1903 — чл. РСДРП, більшовик, входив до складу юрид. комісії с.-д. фракції 3-ї і 4-ї Державних дум. 1917 — голова Уральського обласного і заст. голови Катеринбурзького комітетів РСДРП(б), заочно обраний чл. ЦК; 22.12.1917 — виїхав до Петрограда для участі в роботі Установчих зборів, призначений чл. колегії наркомату фінансів, заст. гол. комісара Народного банку; 1918-21 — нарком фінансів РСФРР, чл. політбюро ЦК РКП(б), секретар ЦК РКП(б). З 1921 на дип. роботі: 1921-30 -повпред СРСР у Німеччині, чл. рад. делегації на *Гаазькій конференції 1922*, з 1930 — заст. наркома закорд. справ СРСР, член ЦВК СРСР. Репресований, реабілітований посмертно.

Н.В. Шпакова

КРЕТЬСЕН (Спгреіен) Жан (11.01.1934, Шовіні-ган, провінція Квебек, Канада) — канадський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї канадців франц. походження. Закінчив юрид. ф-т Ун-ту Лаваль (1958), 1957-58 був віце-президентом «Ліберальних студентів Канади». 1958-63 — займався юрид. практикою, очолював колегію адвокатів м. Труа-Рів'єр (Квебек); 1963 — обраний до Палати громад федер. парламенту від Ліберальної партії (переобирався за винятком 1986-90), був парл. секретарем прем'єр-

міністра (1965) і міністра фінансів (1966). 1967-68 — держ. міністр при міністрі фінансів, 1968 — міністр над. прибутку, 1968-74 — міністр у справах індіанців і Північних територій, 1974-76 — голова федер. казначейства, 1977-79 — міністр фінансів; 1980-82 — міністр юстиції й Ген. прокурор, активно виступав проти гасла незалежності Квебеку на референдумі 1980 за єдність англомовної й франкомовної частин країни, водночас сприяв ухваленню законів, які послаблювали зв'язки Канади з Великою Британією; 1982-84 — міністр енергетики, 1984 — віце-прем'єр і держ. секретар закорд. справ; після поразки Ліберальної партії на виборах 1984 виступав у парламенті як офіційний критик від опозиції з питань зовн. політики. 23.06.1990 — очолив Ліберальну партію Канади, яка здобула перемогу на парл.

виборах 26.10.1993. 4.11.1993-12.12.2003 -Прем'єр-міністр Канади, домігся ратифікації *Північноамериканської угоди про вільну торгівлю* і прийняття низки законопроектів, спрямованих на упередження квебекського сепаратизму. Відносини з Україною підняв на рівень «особливого партнерства» (Спільна декларація 31.03.1994, Київ), формалізований в *українсько-канадській угоді про дружбу і співробітництво 1994*; ініціював проведення у жовтні 1994 у Ванкувері конференції «Партнерство заради економічних перетворень в Україні» за участю представників країн Великої сімки та міжнар. фінанс. установ; під час головування на саміті *Великої сімки* в Галіфаксі 15-17.06.1995 підтримав надання Україні фінанс. допомоги; сприяв виділенню Києву кредиту розширеного фінансування *Міжнародного валютного фонду (МВФ)* в серпні 1998 та його чергового траншу в березні 1999. 27-28.01.1999 — здійснив офіц. візит до України.

Л.В. Губерський

Креховецький-Демкович Іван (? , с. Кре-хівці, Руське воєводство - ?) — укр. військ, діяч і дипломат. У сер. 40-х XVII ст. — поручник панцирної хоругви польської армії, у 1648 перейшов на бік *Б. Хмельницького* і був призначений писарем Корсунського полку, потім — наказним полковником ніжинським. У січні 1650 разом із *М. Нестеренком* за дорученням гетьмана прибув до Варшави на сесію сейму, що мав ратифікувати *Зборівський договір 1649*, представив на затвердження урядові Речі *ПОСПО-ЛИТОЇ 40-тис. козацький реєстр*. У вересні 1654 і червні 1655 очолював посольства до трансільванського князя Юрія II Ракоці. Напр. 1656 призначений радником командувача 20-тис. експедиційного корпусу полковника А. Жда-новича, що спільно з трансільванськими військами вів бойові дії на польській території; потім займався підготовкою *Корсунського договору 1657*. З 1658 — полковник корсунський; за гетьманування *П. Тетері* — ген. суддя. 4.04.1665 потрапив у моск. полон, але бл. 1668 був звільнений і повернувся в Гетьманщину.

В.І. Головченко

Криза боргова — характеристика стану зовн. заборгованості країни, пов'язана з неможливістю виконати свої фінанс. зобов'язання перед інозем. кредиторами, що підлягають погашенню в установлені терміни. Найгост-ріше проблема К. б. або зовн. заборгованості стоїть перед країнами, що розвиваються. К. б. визначає держ. заборгованість міжнар. валютно-фінанс. інституціям, офіц. урядовим інститутам (центр, банкам та урядам), приватним банкам. К. б. зумовлена станом усієї системи відносин госп. спілкування між країнами з приводу руху капіталів, товарів і послуг. Вона розглядається як криза всієї системи фінанс.-кредитних відносин у першу чергу між пром. розвинутими країнами та країнами, що розвиваються. Розв'язання проблеми К. б. потребує докорінної зміни системи нерівноправних госп. відносин між ними, встановлення нового міжнар. екон. порядку. Масштаби К. б. визначаються не лише абс. обсягом боргу, але й сумою платежів по його погашенню, їх відношенням до валового нац. продукту та експорту. Погіршення умов кредитування (на ринкових умовах, пільгові кредити) країн, що розвиваються, упродовж тривалого періоду супроводжується швидшими темпами збільшення виплат по обслуговуванню боргу, особливо відсотків, ніж зростання розмірів самого боргу. Ця обставина в поєднанні з різким скороченням експорту, погіршенням умов торгівлі, зростанням масштабів нееквівалентності в обміні та посиленням протекціоністських дій *транснаціональних корпорацій* не дає змоги країнам, що розвиваються, своєчасно сплачувати заборгованість, і т. ч. проблема зовн. боргу переростає в К. б.

Країни з розвинутою ринковою економікою також мають зовн. борги, однак через дію ряду об'єктивних чинників (масштаби ВВП та зовн. торгівлі, стану торг, балансу та *балансу платіжного*, обсягів закорд. інвестицій) зовн. заборгованість не має ознак і не переростає в К. б. Термін «К. б.» може бути використаний і для характеристики стану зовн. заборгованості деяких країн Центр, та Схід. Європи, у т. ч. й України. На кінець 2002 заг. *державний борг* України становив 34,3% від ВВП, у т. ч. зовнішній складав 24,6% від ВВП. За міжнар. стандартами критичною межею відп. заборгованості вважається 60% від ВВП. Найбільшу заборгованість Україна має перед *Міжнародним валютним фондом* та Групою Світового Банку.

В.А. Вергун

Криза валютна — загострення протиріч у валютній сфері, яке проявляється в різних змінах *валютних курсів* та золотовалютних резервів. До інших ознак К. в. належать підвищення процентних ставок, введення додаткових валютних обмежень, використання надзвичайної допомоги. За масштабами поділяються на світові, регіональні й К. в. на рівні окремих країн. За переважною формою прояву виділяють валютні крахи та резервні кризи. Валютні крахи є результатом вдалих спекулятивних атак і характеризуються різкими змінами перш за все валютного курсу. При резервних кризах зміни валютного курсу незначні порівняно із зменшенням золотовалютних резервів. За характером зв'язку з екон. кризами розрізняють циклічні К. в., що виникають внаслідок циклічних екон. криз, і специфічні К. в. пов'язані не з останніми, а з іншими факторами. За причинами виникнення виділяють: а) кризи платіжного балансу внаслідок неузгодженості цілей макроекон. політики (поєднання експансіоністської грошово-кредитної

політики з підтримкою фіксованого валютного курсу); б) зростання внутр. заборгованості д-ви; в) зростання внутр. заборгованості приватного сектора; г) зростання зовн. заборгованості. Виникненню К. в. сприяють такі основні фактори: завищений реальний валютний курс, недостатні валютні резерви, недостатні темпи зростання вир-ва, негативний поточний баланс, надмірні темпи зростання грошової маси та кредитування, зростання інозем. відсоткових ставок, К. в. в інших країнах. В епоху *золотого стандарту* К. в. були порівняно рідким явищем. У міжвоєнний період частота виникнення К. в. зросла більш ніж у 3 рази, а в післявоєнній — ще більш ніж у 1,5 рази. Почастішанню К. в. сприяли *Перша та Друга світові війни* та екон. рецесії поч. 30-х і 70-х ХХ ст. Після 70-х К. в. в розвинутих країнах стають значно рідшими. Проте піковими роками за кількістю К. в. виявились 1980-і для Лат. Америки і 1990-і — для країн Центр. Європи, СНД

та СХІД. Азії.

О.І. Рогач, О.Л. Чугаєв

Криза Міжнародна (від грец. *"хріюц* — рішення, переломний момент) — фаза розвитку *конфлікту міжнародного*, яка характеризується радикальними змінами основних компонентів міжнар. конфліктної системи (склад учасників, сфери їх взаємодії, об'єкт конфлікту, геогр. локалізація, цілі сторін, характер засобів, що застосовуються сторонами тощо) на протязі відносно короткого часу, що свідчить про ескалацію антагоністичного протистояння конфліктуєчих СТОрІН.

А.А. Субботін

Криза системна — динамічний процес трансформації базисних компонентів *системи міжнародної*, наслідком якого є або її перехід із однієї історично обумовленої конфігурації в іншу, або припинення її існування в даній системній якості. Категорія «системної кризи» є фундаментальною в апараті системних досліджень; за її допомогою відтворюється дія еволюційного механізму саморозвитку міжнар. системи в її взаємодії зі зовн. середовищем. Періодичне відтворення К. с. зумовлюється неадекватністю можливостей регуляторного механізму міжнар. системи по відношенню до рівня інтенсивності внутр. процесів та конфігурації структури системи або безпосередньо дією факторів зовн. середовища.

А.А. Субботін

Криза фінансова — порушення рівноваги у функціонуванні системи фінанс. відносин, що проявляється в нестабільності фінансів підприємств та кредитно-фінанс. установ і виражається в різкому падінні ВВП, яке дестабілізує процес формування та розподілу централізованих фондів держави. Термін «фінансова криза» використовується як найбільш заг. й широке поняття. К. ф. складається з бюджетної кризи, кризи грошового обігу, банківської,

біржової та валютної криз. Багато криз мають змішаний характер, поєднуючи елементи погіршення платоспроможності одних та обмеження ліквідності інших (Таїланд в 1997, Мексика в 1995). У зах. екон. літературі К. ф. розглядають як процес дезорганізації фінанс. ринку, за якого проблеми несприятливого вибору та психологічного ризику призводять до того, що фінанс. ринки припиняють відігравати роль каналу передачі фінанс. ресурсів суб'єктам із найкращими інвестиційними можливостями. Головними характеристиками зазначеного визначення виступають несприятливий вибір та психологічний ризик, які у поєднанні утворюють канал реалізації складнішої проблеми асиметрії інформації, що порушує рівновагу у функціонуванні фінанс. системи. Різниця у визначеннях К. ф. пояснюється тим, що в зах. літературі фінанс. система ототожнюється з кредитною, а тому К. ф., на думку дослідників, впливає передусім на систему кредитно-фінанс. установ, тобто фактично інтерпретує фінанс. системну кризу. Визначаючи фінанс. систему як об'єкт фінанс. кризи, західні інтерпретації К. ф. розглядають фінанс. ринок як найбільш наочну форму вияву нестабільності. Така К. ф. є наслідком дії п'яти факторів, які здатні загострити проблему несприятливого вибору та морального ризику. До них відносяться зростання процентних ставок, падіння курсів акцій на фондовому ринку, непередбачене падіння рівня цін, зростання невизначеності та банківська паніка.

н.в. Резикова

Кризове управління у міжнародних відносинах — контроль над розвитком кризової ситуації, усунення в ній невизначеності. К. у. застосовується в розв'язанні *конфліктів міжнародних*, подоланні наслідків стихійного лиха й техногенних катастроф тощо. К. у. передбачає дослідження й аналіз наслідків криз, негативних сусп. тенденцій, породжених кризою, а також нейтральних і позитивних тенденцій у посткри-

зовий період.

Л.Л. Валевська

Кризові комунікації міжнародні — обмін інформацією між суб'єктами *міжнародних відносин*, світовою громадськістю та засобами масової інформації (ЗМІ) під час кризи. Комунікативна стратегія *актора міжнародного* за кризових умов передбачає оперативне реагування на подію та інформування внутр. й зовн.

громадськості про свою позицію і бачення ситуації з метою впливу на сприйняття проблеми та запобігання поширенню чуток і дезінформації. К. к. м. включають також заходи з нейтралізації чи

мінімізації наслідків кризи, зокрема для іміджу суб'єкта міжнар. відносин. Для реалізації цілей кризових комунікацій використовується широкий спектр каналів комунікації,

Насамперед ЗМІ.

ОМ. Запорожець

Крижанівський Володимир Петрович (24.01.1940, м. Вінниця) — укр. громад.-політ, та держ. діяч, інженер. У 1963 закінчив Київ, інженерно-будівельний ін-т. 1963-64 — інженер НДІ «Укрдніпросільмаш» (м. Київ), інженер тресту «Київоргтехбуд» (м. Київ); 1964-90 — старший інженер, керівник бригади, гол. спеціаліст, зав. відділу «УкрНДІпроект-стальконструкція» (м. Київ). Народний депутат України (1990); 1990-91 — секр. Комісії ВР України з питань будівництва, архітектури та житлово-комунального госп-ва. 1991-92 — Повноважний представник України в Росії, у червні 1992 — вересні 1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в РФ.

В.М. Матвієнко

Кримська війна 1853-56 (Східна війна 1853-56) — між Росією, з одного боку, та Великою Британією, Францією, Туреччиною і Сардинією, з іншого; причиною війни стала б-ба за домінування на Бл. Сході та в зоні чорноморських проток. На сер. XIX ст. Велика Британія й Франція витіснили Росію з ринків Малої Азії, Бл. Сходу та Балкан і встановили фактичний контроль над *зовнішньою політикою* Османської імп. Спроби Росії домовитися з Великою Британією про розподіл сфер впливу на Бл. Сході не дали результатів, тому Петербург вирішив удатися до безпосереднього тиску на Туреччину з вимогою прав, закріплення рос. преференцій на Бл. Сході. У протистоянні з Росією підтримку Туреччині надали європ. *великі держави*. Безпосереднім приводом до війни стала суперечка між католицькою та православною церквами щодо контролю над христ. святими місцями в Палестині. За дог-ром 1740 між Францією та Туреччиною вони були закріплені за католиками, проте з кінця XVIII ст. єрусалимські патріархи за підтримки Росії стали поступово перебирати від католиків контроль над святими місцями в Єрусалимі.

Загострення суперечки відбулося в сер. XIX ст., коли підтримувані Францією католики вимагали перегляду умов, що існували, а права православних ієрархів підтримала Росія. На бік Туреччини стала Франція, чим спричинила дип. демарші Росії. У січні 1853 до Стамбула було надіслано рос. надзвичайну місію на чолі з князем *О. Меншиковим* з метою забезпечити поновлення прав православних. 8.04.1853 він передав тур. урядові *ноту* з формальною вимогою укласти конвенцію про права та преференції Росії в Османській імп. А 23.04.1853 *О. Меншиков* висунув тур. уряду ультиматум впродовж 5 днів відповіді на попередню ноту, Велика Британія пообіцяла Туреччині захистити Стамбул силами свого флоту, і, попри пряму погрозу війною з боку Росії, 6.05.1853 Туреччина відхилила вимоги Петербурга. 2.06.1853 на стоянку в Мармуровому морі стала об'єднана англ.-франц. ескадра.

14(26).06.1853 імп. *Микола I* проголосив маніфест про окупацію дунайських князівств для гарантії виконання Туреччиною рос. вимог.

21.06.1853 рос. війська перетнули Прут і почали окупацію Молдови та Валахії. 27.09.1853 Туреччина, підтримувана Великою Британією, висунула вимогу звільнити територію князівств протягом 18 днів і, не отримавши відповіді на свої вимоги, почала просувати війська на Дунаї та на кавказькому узбережжі.

4.10.1853 Туреччина оголосила війну Росії й почала проти неї бойові дії, 21.10.(2.11). 1853 Петербург оголосив війну Стамбулу. Після знищення рос. ескадрою тур. кораблів біля Синопу (18.11.1853) активізувалися європ. д-ви. 22.11.1853 Австрія, Велика Британія, Пруссія та Франція запропонували сторонам своє посередництво для ліквідації конфлікту, передумовою для початку переговорів було виведення рос. військ з дунайських князівств. Росія відхилила пропозицію, після чого англ.-франц. флот увійшов до Чорного моря (23.12.1853). 28.02.1854 Велика Британія та Франція уклали договір про оборонний союз з Туреччиною й висунули Росії ультиматум звільнити Молдову та Валахію. Не отримавши відповіді від Росії, Велика Британія та Франція проголосили її війну (відповідно 15.03 та 16.03.1854). Росія звернулася по допомогу до Австрії та Пруссії, але отримала відмову.

30.03.1854 Австрія, Велика Британія, Пруссія та Франція підписали угоду про колективні зобов'язання захищати недоторканість Туреччини, вимагати звільнення дунайських князівств, спільно охороняти права християн в Османській імп. та не вступати з Росією в сепаратні переговори. Росія опинилася в дип. ізоляції.

У квітні 1854 англ.-франц. флот бомбардував Одесу, після чого Росія оголосила війну Великій Британії та Франції (11(23).04.1854). На першому етапі війни союзники встановили повний контроль над Чорним морем, але не втручались у бойові дії між рос. та тур. військами. Рос. війська успішно просувалися в напрямку Сілістрії та Варни, але через концентрацію австр. сил на кордоні та небезпеку англ.-франц. десанту у Варні було прийнято рішення про їх відведення на лівий берег Дунаю. До кінця літа 1854 бойові дії на Дунайському фронті було фактично припинено, а до 3.09.1854 рос. війська було відведено за Прут. Велика Британія та Франція продовжували діяти лише на морі, здійснивши бомбардування рос. портів на Чорному морі, а також Аландських о-вів у Балтійському, Соловецького монастиря на Білому морі та

Петропавловська-Камчатського на Тихому океані. Одночасно союзники вирішили сконцентрувати свої зусилля проти Севастополя, головної бази рос. Чорноморського флоту, вважаючи, що його падіння сприятиме ліквідації впливу Росії на Бл. Сході та в чорноморському басейні. Формування антирос. коаліції було завершено з підписанням англ.-франц. союзного дог-ру 2.12.1854 та проголошенням Сардинією війни Росії (22.02.1855).

2-6.09.1854 союзники висадили 60-тис. десант в Криму, біля Євпаторії, й відкрили Кримський фронт, який фактично став основним у війні. 13.09.1854 союзники вийшли до Севастополя й почали його облогу, яка тривала 11 місяців. Перемоги союзників при р. Альма (8.09.1854) та на Інкерманських висотах (24.10.1854) паралізували основні сили рос. армії в Криму і дозволили повністю блокувати Севастополь. Намагаючись уникнути військової поразки, Росія пішла на переговори з союзниками на основі попередніх умов (див. «Чотири пункти» Напо-леона III). Але організована для проведення цих переговорів Віденська конференція 1855 завершилась невдачею через незгоду Росії нейтралізувати Чорне море. 27.08.1855 Севастополь було захоплено союзниками. Були також окуповані Керч і Єнікале на Азовському морі, Анапа на кавказькому узбережжі та фор-

теця Кінбурн на Дніпровському лимані. Певних успіхів Росії вдалося досягти тільки на Кавказькому фронті, де протягом 1854-55 були захоплені фортеці Баязет, Ардаган та Каре. Після падіння Севастополя Росія відновила переговори з союзниками, але продовжувала виступати проти нейтралізації Чорного моря. 16.12.1855 Австрія висунула Росії ультиматум, вимагаючи укласти мир на основі чотирьох попередніх умов із приєднанням двох додаткових: виправлення бессарабського кордону на користь Молдови та обговорення на міжнар. конгресі додаткових умов миру, зміст яких Росії не повідомляли. У разі відмови від ультиматуму Австрія погрожувала розпочати війну. Росія змушена була погодитися на австр. умови та прийняти посередництво Відня в переговорах з союзниками.

13.02.1856 в Парижі було відкрито мирну конференцію і в перший день її роботи підписано попередній договір про перемир'я та припинення бойових дій. За результатами Паризького конгресу 1856 було укладено Паризький мирний договір 1856, який завершив К. в. Внаслідок неї Росія втратила вплив на Бл. Сході, було підірвано її міжнар. престиж та вплив в Європі в цілому. Безпосереднім наслідком поразки у війні стали внутр. реформи в Російській імп., спрямовані на подолання технол. відсталості та відставання у сусп.-екон. розвитку від європ. д-ав, що проявились під час К. в.

В.Ю. Константинов

Кримська (Ялтинська) конференція

1945 — зустріч глав держав антигітлерівської коаліції 4-11.02.1945 у Лівадійському палаці поблизу Ялти за участю делегацій СРСР, США та Великої Британії, очолюваних Й. Сталіним, Г. Труменом та В. Черчиллем. Мета конференції: координація військ, дій для прискорення остаточного розгрому нацистської Німеччини та її беззастережної капітуляції, завершення війни з Японією та визначення основних принципів повоєнного урегулювання. На конференції були ухвалені рішення про спільну політику і плани примусового здійснення умов капітуляції Німеччини на засадах док-тів, вироблених Європ. консультативною комісією (ЄКК), які визначили зони окупації Німеччини, механізм управління «Великим Берліном» та контрольний механізм для всієї Німеччини, а також надання в ньому місця для Франції. З брит.

та амер. зон окупації було виділено окрему окуп. зону для Франції. У заяві глав урядів про окупацію Німеччини та контроль над нею йшлося про необхідність знищення нім. милітаризму і нацизму, та створення гарантій того, що Німеччина «ніколи більше не буде здатна порушити мир». Для цього було вирішено роззброїти всі нім. збройні сили, ліквідувати ген. штаб, знищити військ, обладнання, ліквідувати або поставити під контроль всю нім. військ, промисловість, покарати військ, злочинців. Глави трьох урядів прийняли рішення доручити міністрам закорд. справ розглянути можливість включення до умов беззастережної капітуляції Німеччини положення щодо її розчленування. Після розгляду питання про відшкодування збитків, заподіяних Німеччиною країнам антигітлерівської коаліції, було вирішено створити в Москві спец. комісію з репарацій з метою розробки рішення про їхні обсяги та форми вилучення; за основу була взята рад. пропозиція, за якою заг. сума репарацій мала становити 20 млрд. дол., а частка СРСР — 50%.

Важливе місце в роботі конференції зайняло обговорення питань щодо створення Організації Об'єднаних Націй, які залишились невирішеними після Думбартон-Окс конференції 1944. Зокрема, для вирішення питання про голосування в Раді Безпеки була прийнята формула, за якою міжнар. конфлікти і суперечки поділялись на дві категорії: ті, що загрожують міжнар. миру й безпеці і вимагають застосування санкцій ООН; ті, що в разі їх продовження можуть загрожувати миру, але вирішуються без застосування санкцій. При голосуванні з питань першої категорії постійні члени Ради Безпеки ООН мають право вето, питання другої категорії вирішуються простою більшістю голосів, причому сторона, що є учасницею суперечки, не бере участі в голосуванні. З метою остаточного опрацювання й прийняття Статуту ООН було

вирішено провести в США 25.04.1945 конференцію Об'єднаних Націй (див. *Сан-Франциська конференція 1945*) за участю країн, які підписали «Декларацію Об'єднаних Націй» або оголосили війну д-вам «Осі» до 1.03.1945. Д-вами, які запрошували на конференцію, визначалися США, СРСР, Велика Британія, Франція та Китай. Однак, уряд Франції відмовився від розсилки запрошень, мотивуючи це своєю неучастю в конференціях у Думбартон-Оксі та в Ялті. Було також

досягнуто домовленості, що Українська РСР та Білоруська РСР стануть засновниками ООН. Важливе значення мала узгоджена союзниками «Декларація про визволену Європу», яка передбачала погодження політики трьох д-ав у вирішенні екон. та політ. проблем визволених європ. країн, формування в них демокр. урядів шляхом проведення вільних виборів, до завершення яких мав діяти тристоронній контроль держав-союзниць. Польське питання на конференції було одним із найгостріших. Воно складалося з двох частин: польських кордонів та створення і визнання польського уряду. Стосовно схід. кордону Польщі було вирішено, що він повинен проходити вздовж т. зв. «*Кер-зона лінії*» з передачею у деяких місцях від 5 до 9 км території на користь Польщі. Лінія зах. кордону визначена не була внаслідок розбіжностей між союзниками, остаточне рішення цієї проблеми було залишено до закінчення війни, але глави трьох урядів визнали, що Польща повинна отримати суттєві збільшення території на півночі та заході. Щодо питання про польський уряд було домовлено про реорганізацію діючого Тимчасового уряду на демокр. засадах, з включенням до його складу демокр. діячів із самої Польщі та поляків з-за кордону. З югославського питання було вирішено прискорити введення в дію Угоди про створення єдиного уряду і тимчасового парламенту, укладеної в листопаді 1944 між маршалом *Й. Тімо* і Прем'єр-міністром югославського уряду в еміграції *І. Шубашичем*.

11.02.1945 було підписано угоду трьох великих д-ав з питань Дал. Сходу, згідно з якою СРСР давав згоду вступити у війну проти Японії через 2-3 місяці після капітуляції Німеччини на умовах збереження *статус-кво* МНР, відновлення прав Росії, що були порушені внаслідок її поразки у рос.-япон. війні 1904-05 (див. *Портсмутський мир 1905*), а також передачі їй Курильських о-вів. К. к. започаткувала процес створення *Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин*.

І.С. Покровська

КРИМСЬКОГО ханату дипломатія. Оформлення самостійної кримськотатарської д-ви на чолі з представниками династії Геревів сталося в серпні 1449 в умовах екон. і військ. послаблення Золотої Орди. Союз першого кримського хана *Гадджі Герейя* з *Витовтом* і гірським князівством Феодоро та вміле використання

конфліктів генуезьких колоній із Венецією й Османською імп. дозволило йому в сер. 60-х XV ст. поширити свою владу на весь Кримський півострів (за винятком південного узбережжя); невдовзі територія ханату збільшилася за рахунок земель Півн. Причорномор'я і Приазов'я (Джамбуїлуцька і Єдичкульська орда) та Прикубання (Кубанська орда, черкеські племена). В умовах феодальних міжусобиць і спроб золотоординського хана Ахмата відновити владу над колишнім Кримським улусом османські війська у травні — грудні 1475 захопили всі генуезькі колонії та князівство Феодоро, 1478 тур. султан Мехмед II поновив на ханстві *Менглі Герейя I* з умовою визнання османської зверхності. Але аж до поч. XVIII ст. Стамбул активно не втручався у внутр. справи ханату, штучно консервуючи його степові традиції, й залишав простір для самостійних дій у зовн. політиці, за тур. законами навіть вважалося, що в разі припинення чоловічої лінії Османської династії її місце посядуть Герейя як легендарні нащадки Чингіз-хана.

За т. зв. «етнічним» поділом праці в Османській імп. Кримському ханатові було доручено зносити з Валахією, Молдовою, Польщею, Литвою, Московською державою і Півн. Кавказом. Герейями ці стосунки розумілися передусім як данницькі (сплата сусідами «поминків»), причому данина залишалася в розпорядженні ханів, лише невільники, котрих постачали черкеси, частково відправлялися до Стамбула. У посольській практиці польсько-литовські, укр. й півн.-кавказькі *дипломати* могли відвідувати Стамбул, оминаючи ханат, але моск. *посли* мусили обов'язково завітати до Бахчисарая, передати «поминки» і дістати від кримського хана дозвіл на продовження подорожі (така практика офіційно проіснувала до *Константинопольського мирного договору 1700*). Водночас Кримський ханат міг підтримувати дип. відносини з тими зах.-європ. д-вами, що ворогували з Москвою — Габсбурзькою імп., Данією і Швецією. З огляду на ступінь автономності Кримського ханату і пріоритетні напрямки зовн.-політ. діяльності його дипломатію можна умовно поділити на 3 етапи: 1449 — кінець XVI; кінець XVI — кінець XVII; кінець XVII — 1783. Основним змістом 1-го етапу було забезпечення міжнар. правосуб'єктності кримськотатарської д-ви шляхом опанування золотоординською спадщиною, що закріпило б за Герейями статус і титул

ханів в очах підданих та сусідів. Спершу головним зовн. союзником Кримського ханату виступило Велике князівство Московське, що прагнуло остаточно позбавитися залежності від Золотої орди і спрямувати войовничу енергію Герейів проти Литви. Ще на поч. 70-х XV ст. Менглі Герей I запропонував рівний союз («братство») Івану III проти Ахмата, однак тоді великий моск. князь не ризикнув відкрито виступити проти Золотої Орди. Та вже 1478-80 між Кри- ; мом і Москвою відбувся подвійний обмін посольствами (одне з них очолювалося вези-ром ханату Аллаг-бірди і кн. Темеш Уланом), який увінчався укладенням військ.-політ, і союзу проти Золотої Орди і Литви. Завдяки йому Івану III і Менглі Герейу I вдалося розіграти блискучу операцію, що увінчалася катастрофічною поразкою Ахмата після безрезультатного «стояння на Угрі». 1502 кримськотатарські війська узяли Сарай, що традиційно вважа- 4, єтьсся кінцем існування Золотої Орди як д-ви.

Оскільки після перемоги над Ахматом Іван III < утратив інтерес до золотоординських справ, і кримсько-моск. союз обернувся проти під- : владних Литві укр. земель: 1.09.1482 татарські (війська спустошили Київщину і сплюндрували ; Київ, Менглі Герей I відправив у дар моск. князю і награбовані речі із собору Св. Софії. Крим- і ськотатарські напади на укр. землі, що мали / екон. природу (работоргівля), стали постійною і складовою життя ханату, яка виявилася сильнішою від його політ, альянсів, у т. ч. з Литвою.

На поч. XVI у зв'язку з суперництвом за контроль над Середнім Поволжям відбулося охолодження кримсько-моск. відносин, що швидко переросло в силове протистояння, коли Мех-меду Герейу I вдалося знову накласти на Москву данину, а 1521 скинути моск. ставленника з казанського трону і посадити на нього свого брата *Сагіба Герей I*, тоді ж брати здійснили перший кримськотатарський напад на Москву. До поч. 50-х XVI ст. дип. засобами Кримському ханату вдавалося контролювати Казань і астраханських ханів, але *Іван IV* перехопив ініціативу в цих регіонах і приєднав їх до Московського царства протягом 1551-56. До кінця XVI кримська даплошлул нл ШКУ.. Ѓшурдал\ утекла оборонного характеру, укладення 1593 Гази Гересем II мирного дог-ру з царем Федором Івановичем означало поразку ханату в змаганні за золотоординську спадщину.

Тому на 2-му етапі історії кримськотатарської дипломатії її вістря змістилося на захід, і вона перетворилася в активний чинник формування структури міжнар. відносин Центр.-Схід. Європи (чому сприяла відносна слабкість османського уряду і його зав'язаність на протистоянні з Габсбургами, Венецією та Сефевід-ською Персією). В орбіті зовн.-політ, інтересів ханату опинилося укр. козацтво, яке вступило у гострий конфлікт із тогочасним головним регіональним суперником Криму — Річчю Посполитою. Ще 1585 Іслам Герей II схвально поставився до посольства гетьмана Я. Оришов-ського, що пропонував примирення і перехід на службу до ханату, щоправда, до реалізації цього проекту справа не дійшла. *Мехмед Герей III* і його брат Шагін Герей розраховували на допомогу Січі в б-бі за самостійність ханату від Османської імп. й уклали перший *запорозько-кримський союзний договір 1624*. Автономіст Інает Герей у б-бі з ногайцями і бунтівливими феодалами 1637 залучив 5-тис. загін реєстровців під проводом майбутнього ватажка антишляхетського повстання Павлюка, причому акція була дипломатично узгоджена з польським королем Владиславом IV в обмін на обіцянку припинення набігів. *Іслам Герей III* планував заснувати в Наддніпрянщині підконтрольну союзню д-ву і утвердитись у Молдові, щоб створити широку спілку для відвоювання в Москві золотоординської спадщини, й тому погодився на *українсько-кримський союзний договір 1648*.

Але перехід Війська Запорозького під моск. протекцію і поразка Укр. нац. рев-ції 1648-76, внутр. нестійкість Кримського ханату і успішні централізаторські реформи в Османській імп. поклали край великим самостійним дип. проектам Герейів щодо відновлення Золотої Орди. За умов наростаючої з кінця XVII рос. експансії та подальшої втрати автономії ханат швидко перетворився в рядового учасника військ.-дип. протиборства між Османською імп. та Московським царством (після підписання *Бахчисарайського мирного договору 1681* Москва стала безпосередньо зноситися із Стамбулом). З початком 3-го етапу кримськотатарської дипломатії ініціатива остаточно перейшла до Туреччини, хоча Герейі ще тривалий час зацікавлено ставилися до перспективи відриву України від Росії, про що свідчать договір *Петрика* з ханатом 1692, надання протекції

запорозцям 1709-34 та *українсько-кримський союзний договір 1711 Девлет Герей Ні П.Орлика*. Протягом XVIII відбулося скасування практики посольств (єзуїтські місії в ханаті у своїх функціях не виходили за межі проповідей християнства та обслуговування католиків із місцевих невільників), що призвело до занепаду застарілу систему кримськотатарської дип. служби, котра не мала спец. орг-ції. Навіть останній більш-менш самостійний хан Кирил Герей (1758-64, 1768-69), відомий як особистий приятель прус, короля Фрідріха II, мусив зноситися з османським великим везиром в усіх справах, що найменшою мірою стосувалися зовн.-політ. інтересів Стамбула. Дип. активність ханату зводилася до спорадичних стосунків із Запорозькою Січчю та підтримання відносин із консулами європ. д-ав у Стамбулі й франц.

консульством у Криму (1748-69). 8.02.1783 *Катерина* //видала маніфест про анексію формально незалежного за *Кючук-Кайнарджійським мирним договором 1774* Кримського ханату.

Література: Брехуненко В.А. Витоки кримської політики Богдана Хмельницького // Український історичний журнал.

— 1995. — № 4; Оглоблин О. Договір Петра Іваненка (Пет-рика) з Кримом 1692 року // Київська Старовина. — 1994.

— №6; Санин Г.А. Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII века. — М., 1987; Станіслав-ський В.В. Запорозька Січ у політичних відносинах з Кримським ханством (початок XVIII ст.) // Український історичний журнал. — 1995. — №6. *В.І. Головченко*

КріСІІІ (Сгізрі) Франческо (4.10.1819, Рібера, Сицилія - 12.08.1901, Неаполь, Італія) — італ. громад.-політ, і держ. діяч. В юності був прибічником демократів-республіканців, брав участь у плануванні успішного повстання на Сицилії, був членом тимчасового уряду острова 1848. Розраховував розпочати процес об'єднання Італії з орг-ції повстання на Сицилії. У 1860 брав участь у поході Дж. Гарібальді та його «тисячі». Після захоплення о. Гарібальді призначив себе диктатором, а К. — міністром внутр. справ. На цій посаді вступив у конфлікт із *Віктором-Емануїлом* //і *К. Кавуром*, був змушений піти у відставку. З 1861 — чл. парламенту Італії, після приходу до влади лівих очолив палату парламенту (1876). У 1887 сформував свій перший кабінет, у якому, крім посади прем'єра, очолив мін-ва внутр. та закорд. справ. Зовн. політика К. була непопулярною в Італії, тому що він у 1889 розірвав торгівлю з Францією, викликавши серйозні екон. проблеми, та відновив непопулярні союзні відносини з Німеччиною та Австро-Угорщиною. Екон. прорахунки уряду змусили К. піти у відставку 1891; знову очолив уряд у 1893. Його політика цього періоду відрізнялась жорсткістю щодо соціалістів та репресіями у відповідь на соц. заворушення. З урахуванням попередніх помилок екон. політика останнього кабінету К. була успішнішою. У галузі міжнар. відносин висунув ідею перетворення Італії на колоніальну д-ву шляхом захоплення нових територій в Африці. Поразка італ. військ у битві при Адуа 1896 (Ефіопія) змусила кабінет К. піти у відставку.

М.С. Каменецький

КріСТОфер (Спгізіорпег) Воррен (27.10.1925, Скрентон, шт. Півн. Дакота) — амер. держ.-політ. діяч і дипломат. Закінчив юрид. ф-т Стенфордського ун-ту (1949). У 1949-67 — працював у Верховному Суді США і займався приватною юрид. практикою; 1967-69 — заст. Ген. прокурора США; 1977-81 — заст. держсек-ретаря США, відіграв ключову роль у дип. вирішенні проблеми 52-х працівників посольства в Ірані (січень 1981), захоплених заручниками студентами Тегеранського ун-ту, що вимагали екстрадиції шаха Мохаммеда Рези Пехлеві; нагороджений за це «Медаллю Свободи». 1993-97 — *державний секретар США* в уряді президента *В. Клінтона*, зосередився на просуванні бл.-схід. миротворчого процесу в рамках, започаткованих *Мадридською мирною конференцією 1991*, а також на урегулюванні в Боснії та Герцеговині; головував у Незалежній комісії у справах Лос-Анджелеського департаменту поліції. У 2000 — невдало очолював передвиборчу презид. кампанію А. Гора.

Твори: «У плінні історії» (1998), «Шанси життя» (2001).

В.І. Головченко

КріСТОфферсен (Сгі\$Юпер\$еп) Інгеборг (29.04.1944, Антверпен, Бельгія) — бельгійський дипломат, д-р політ, і дип. наук. 1968 — склала екзамен для допуску на дип. службу. Від 1970 працювала в Орг-ції сприяння екон. розвитку (Париж, Дублін, Гаага); 1982-84 — в департаменті європ. справ МЗС Бельгії; 1984-89 — ген. консул Бельгії в Торонто (Канада); 1989-92 — повноважний міністр посольства Бельгії в Москві. 1992-95 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Бельгія

В Україні.

РА.Кривонос

Крогберк (Сго\$Ьегс) Йорн (1938) — данський дипломат. Має вищу юрид. освіту (1965). 1966-70 — працівник центр, апарату МЗС Королівства Данія; 1970-74 — секр. посольства в Аргентині; 1974-77 — 1-й секр., радник посольства в Індії; 1977-88 — зав. секції, відділу МЗС Данії; 1988-91 — посол Данії в Бангладеш; 1991-94 — посол Данії в Гані й за сумісництвом у Буркіна-Фасо і Гвінеї; 1994-97 — посол Данії в Замбії. 1997-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Данія в Україні.

В.І. Головченко

КроС-ДєфОЛТ — 1. За англ.-амер. договірним правом можливість розриву кредитодавцем (банком-кредитором) дог-рів кредитування та позики на євrorинку щодо всіх боржників. Причини розриву: несплата сум, термін погашення яких наступив, зокрема, боргів, процентів, премій та інших вимог упродовж короткого проміжку часу; неправдивість зроблених кре-дитоодержувачем в дог-рі заяв у важливих пунктах або невиконання інших договірних зобов'язань (напр., нецільове використання кредитних коштів); погіршення екон. становища кредитоодержувача; позбавлення важливих для гарантування кредиту держ. дозволів та ліцензій. Правило К.-д.: можливість розриву дог-ру, якщо кредитоодержувач не виконує нагальні платіжні зобов'язання щодо третіх осіб (переважно залучаються дочірні підприємства та пов'язані з кредитоодержувачем підприємства, а також інші форми невиконаних зобов'язань, напр. із забезпечень та гарантій).

2. Пред'явлення до негайної оплати всіх міжнар. зобов'язань д-ви, термін погашення яких вже настав і тих, що ще не настали. Як правило, зумовлений невиконанням країною поточних платежів щодо обслуговування її боргу без попереднього узгодження з її кредиторами. Після пред'явлення країні до оплати всіх боргових зобов'язань формується клуб її кредиторів, який вирішує подальшу долю щодо обслуговування заборгованості шляхом реструктуризації боргів або заміни іншими майновими чи корпоративними правами за попередньою згодою кредитора про прийняття їх у погашення заборгованої суми. На час дії К.-д. зовн.-екон. діяльність країни блокується неможливістю здійснення міжнар. розрахунків.

З.О. Луцишин

Кув де Мюрвіль (Соіуе сіе Мигуїііе) Моріс Жак (24.01.1907, Реймс - 24.12.1999, Париж) -франц. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. З 1930 працював фінанс. інспектором; 1943-44 — комісар фінансів Франц. к-ту нац. визволення; 1944-45 — представник Франції в Консультативній раді у справах Італії; 1945 — посол Франції в Італії; 1945-50 — ген. директор політ. департаменту МЗС Франції, відіграв важливу роль у розробленні мирних договорів із колишніми союзниками нацистської Німеччини на *Паризькій мирній конференції 1946*; 1950-54 — посол Франції в Єгипті, 1954 — постійний представник Франції при Північноатлантичній раді, 1955-56— посол Франції у США, 1956-58 — у ФРН. 1958-68 — мін. зак. справ, активно сприяв укладенню франц.-нім. дог-ру про військ. співпрацю 22.01.1963, виступав проти прийняття Великої Британії до ЄС, підтримував вихід Франції з військ. орг-ції *НАТО* і дип. визнання КНР; у травні - липні 1968 — міністр економіки і фінансів; 1968-69 — Прем'єр-міністр Французької республіки; 1973-86 — депутат Національних зборів, 1986-95 — сенатор; 1973-78 — голова парл. Комісії в закорд. справах; 1978-81 — чл. постійного представництва Франції при ООН.

Р.А. Кривонос

Кулеба Іван Дмитрович (11.07.1953, с. Погар-щина Лохвицького р-ну Полтавської обл.) — укр. громад.-політ, та держ. діяч, дипломат. У 1982 закінчив Полтавський с.-г. ін-т; у 1992 — Всеросійську академію зовн. торгівлі. У 1992 — комерційний директор на будівництві газопроводу в Туркменістані; 1992-95 — 1-й секр., радник, зав. відділом Управління міжнар. орг-цій МЗС України; 1995-97 — радник, заст. Постійного представника України при міжнар. орг-ціях у Відні. У листопаді 1997 — серпні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Арабській Республіці Єгипет. З січня 2001 по червень 2002 — дир. Департаменту адмін.-фінанс. питань, документації та архіву МЗС, у червні 2002 — липні 2003 — заст. державного секретаря МЗС України; з липня 2003 — заст. міністра закорд. справ України.

В.М. Матвієнко

Кун Бела (20.02.1886, с. Сільдчех, сучас. Румунія—30.11.1939, Москва) — угорський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. у сім'ї сільського писаря. Навчався в Клузьському ун-ті. З 1902 —

чл. Соціал-демократичної партії Угорщини; у *Першу світову війну* — прапорщик австр.-угорської армії, потрапив до рос. полону, де вступив до РСДРП. У березні 1918 створив угорську групу РКП(б), редагував угорські газети, з травня 1918 — голова федерації інозем. груп РКП(б). У листопаді 1918 нелегально повернувся до Угорщини, став одним із засновників комуніст. партії, обраний її головою; після проголошення Угорської радянської республіки 21-22.03.1919 — нарком інозем. та військ. справ; ініціював у червні 1919 вторгнення угорської Червоної армії до Словаччини і проголошення її рад. республікою (7.07.1919 на вимогу *Ж. Кле-мансо* угорські війська залишили Словаччину); під час перебування в Будапешті *В. Винниченка* відстоював ідею створення заг. рев. фронту рад. Угорщини, УНР та РСФРР проти *Антанти*. Після поразки диктатури пролетаріату в Угорщині 1.08.1919 емігрував до Австрії, а в серпні 1920 приїхав до РСФРР, був чл. Реввійськради Південного фронту і чл. президії ВЦВК; 1921-36 — чл. виконкому *Комуністичного Інтернаціоналу*. Репресований, реабілітований ПОСМертНО.

Н.В. Шпакова

КунеО (Сіпео) Мігель Анхель (1944, Буенос-Айрес) — аргентинський дипломат. Закінчив ф-т права та соц. наук Нац. Ун-ту Буенос-Айреса (1971), Ін-т держ. зовн. служби (1972), Ун-т Дж. Хонкінса і Вищу школу міжнар. наук (Вашингтон, 1987-88), магістр міжнар. політики. 1972 — 3-й секр. Головного управління коне, справ МЗС Аргентини; 1973-78 — працівник посольства Аргентини в Таїланді; 1978 — урядовець Управління держ. церемоніалу; 1979-86 — працівник Секретаріату з адмін.-техн. питань; 1989-91 — працівник посольства Аргентини в СРСР; 1992-93 — урядовець посольства Аргентини в Парагваї; 1993-99 — заст. директора Управління Центр, та Схід. Європи. 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол Аргентинської Республіки в Україні.

В.І. Головенко

Курашик Віталій (1939, с. Дівин Кобринсь-кого р-ну Брестської обл.) — білоруський дипломат. Закінчив Київ, політехнічний ін-т. 1963-74 — технолог, гол. технолог Костянтинівського заводу високовольтної апаратури", 1974-82 — зав. відділу промисловості, 2-й, 1-й секр. Костянтинівського міськкому партії

Донецької обл.; 1982-85 — голова міськвиконкому м. Євпаторія Кримської обл.; 1985-87 — зав. відділу промисловості Кримського обкому партії; 1987-89 — заст. голови Кримського облвиконкому з питань будівництва і комунального госп-ва, 1-й заст. голови облвиконкому; 1989-93 — голова Кримського облвиконкому, Голова Ради Міністрів Республіки Крим. 1993-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Білорусь в Україні.

Н.В. Шакова

Курдська проблема належить до числа найважливіших проблем, що мають нац., регіональний та міжнар. характер, і пов'язана з вирішенням питання самовизначення курдського народу, чия чисельність перевищує 25 млн. чол. на сумарній площі 400 тис. км² на стику Вірменського й Іранського нагір'їв. Відсутність власної державності стала причиною незавершеності процесу становлення курдів як етнодержавної спільноти. Процес політ, роздробленості Курдистану у своєму політ, розвитку проходить два етапи. Перший — міждерж. етап поділу курдського ареалу, розпочався в 1514, коли тур. султан Селім I Явуз завдав поразки військам перського шаха Ісмаїла Сефевіда. Територія етногеогр. простору Курдистану стає об'єктом суперництва Перської та Османської імперій. Другий етап поділу Курдистану — міжнародний, відбувається в період *Першої світової війни*. Як політ, явище на Бл. Сході К. п. загострилась після розпаду Османської імп. та її поділу на сфери екон. і політ, впливу між краї-нами-переможницями у війні. Нині основна частина території Курдистану входить до складу Туреччини, Іраку, Ірану, менша — Сирії й Вірменії. З усіх згаданих країн лише Іран визнає за частиною цього геогр. простору істор. назву «Курдистан».

Курди є четвертою за чисельністю етнолінг-вістичною групою Бл. Сходу (у Туреччині за різними оцінками — від 10,5 до 6,5 млн., Ірані — 5,5 млн., Іраку — 4 млн., Сирії — 0,72 млн.). Курдська мова належить до іранської групи індоєвропейських мов і близька до фарсі — держ. мови Ірану, але більшість курдів — мусульмани-суніти. Вони дотепер залишаються слабо інтегрованим народом, для якого здавна була характерна кланова структура. Зберігається сильний вплив племен, очолюваних шейхами чи племінними вождями.

Цей гірський народ існує на своїй етнічній території декілька тисячоліть. Про племена, що зуться «курд», згадують письмові джерела стародавньої Месопотамії. Єгипетський правитель кінця XII в. Салахад-Дін, або Саладін, що очолив опір мусульман хрестоносцям, також був курдом. Останні 6 сторіч своєї історії Курдистан служив прикордонням між Персією (Іраном) і Османською імп. (Туреччиною) з усіма наслідками, що звідси випливають: часті війни, екон. і культ, периферійність та ін. При цьому деякі курдські феод, володіння змогли зберегти елементи політ, самостійності аж до 1-ої пол. XIX ст.

В історії курдського народу було декілька невдалих спроб створення державності. Перша датується 1920 р., коли в результаті розпаду Османської імп., на її уламках з'явилася дуже урізана територіально Турецька Республіка. Створення незалежної курдської д-ви (поряд із сусідньою суверенною Вірменією) гарантувалося *Севрським мирним договором 1920*, підписаним представниками Антанти і султанської Туреччини. Цей договір так і не був ратифікований, залишивши тільки на папері проекти створення на території Мосульського вілайету д-ви Курдистан. *Лозанський мирний договір 1923* уже не містив згадувань ні про Курдистан, ні про курдів. Територія колишнього Мосульського вілайету була в 1924-25 поділена між Туреччиною й Іраком — новоутвореною брит. підмандатною територією. До другої можна віднести утворення 24.01.1946 рад. окуп. владою Півн. Ірану Курдської Мехабадської республіки. Республіка припинила своє існування після виведення рад. військ у 1947. Третя спроба мала місце в сер. 70-х, коли на півн. сході Іраку був створений Курдський авт. район. Автономія охоплювала лише близько половини населеної курдами території Іраку, за її межами виявилася, напр., багата нафтою провінція Кіркук. Досвід автономізації виявився невдалим і був незабаром перерваний багдадським урядом С. Хусейна. Курди продовжили б-бу за свої права, яка найчастіше ведеться насильницькими методами з використанням воєнних дій і терористичних актів.

Міжнар. аспект К. п. полягає в тому, що Курдистан завжди входив до бл.-схід. вузла конфліктів і споконвіку був геополітично ключовим регіоном, тому курдами часто маніпулювали зовн. сили. Найяскравішим прикладом може

служити використання курдських -угруповань \ конфронтуючими сторонами в роки ірано- Іракського конфлікту 1980-88. За час, що пройшов після закінчення *Другої світової війни*, нац. рух у кожній з частин Курдистану розвивався у відриві від інших частин. Становище курдів в Іраку пов'язане з політикою *геноциду* стосовно цієї нац. меншини (24% населення країни) і з *насильницькою депортацією з районів традиційного проживання з метою зміни І в них нац. складу*. Хоча, на відміну від законів Туреччини, Ірану і Сирії, Конституція Іраку 1970 визнавала існування в країні курдів і проголошувала, що іракський народ складається з двох основних національностей — арабської і курдської, підтверджувала нац. права курдського народу і законні права всіх меншин у межах єдиного Іраку. Але права, надані

курдам владою Іраку, грубо порушувалися, т. ч., курдська автономія 1974 залишалася тільки на папері. Іракська влада розпочала терор проти курдів, що з 1975 прийняв тотальний характер. За даними курдських і зах. джерел, у 70-80-і в Іраку було знищено більше 3 тис. курдських сіл, жителі яких насильно виселені на південь, у болотисті і пустельні райони Іраку.

Після поразки Іраку у *війні у Перській затоці 1990-91* Рада Безпеки ООН прийняла рез. №688, що засуджувала репресії багдадського режиму проти цивільного населення, особливо курдів. Під тиском країн коаліції С. Хусейн був змушений вивести свої війська з багатьох районів Іракського Курдистану. Користуючись цим, курди Іраку почали формувати там власні органи держ. влади і місцевого самоврядування. 4.06.1992 Національна асамблея (парламент) Курдистану сформувала Регіональний уряд, а 4.10.1992, після ряду невдалих спроб лідерів найбільших орг-цій — Демократичної партії Курдистану (ДПК) і Патріотичного союзу Курдистану (ПСК) домовитися в Багдаді з С. Ху-сейном про статус курдів, прийняла Декларацію про Федеративний союз. Особливий статус Іракського Курдистану був визнаний ООН, а також багатьма д-вами Заходу. Однак незабаром, не без участі зовн. сил (гол. ч. Туреччини, Ірану і Сирії), відбувся розкол серед двох основних військ.-політ, орг-цій іракських курдів — ДПК і ПСК. Справа дійшла в 1994-96 навіть до збройних зіткнень між ними, в яких періодично брали участь армійські підрозділи Туреччини, Ірану й Іраку. Адміністрація США

організувала переговори між керівниками ПСК і ДПК, 17.09.1998 у Вашингтоні лідерами курдів Іраку, у присутності держсекретаря США, була укладена угода про мирне врегулювання конфлікту. Але ці домовленості так і не були цілком реалізовані. По-іншому розвивалися події в тій частині Іракського Курдистану, що залишився під владою Багдада (південніше 36-ї паралелі). Там проводилась політика «етнічних чисток», що мала на меті встановлення повного контролю над нафтовими родовищами. Найбільше курдів живе в Туреччині, де вони є не тільки економічно пригнобленими, але також і позбавленими всіх політ, та культ, прав. На держ. рівні заперечується сам факт існування в цій країні курдського етносу. Активність курдських повстанських угруповань у Туреччині стала різко зростати з 70-х ХХ ст. Найважливішим політ, і військ, угрупованням тут була Курдська робітничая партія (КРП), що вела збройну б-бу з урядовими силами у 1983-99, користуючись при цьому базами, розташованими на території Півн. Іраку і Сирії.

Позиція країн Заходу в К. п. в цілому визначається їх інтересами в бл.-схід. регіоні, що ґрунтуються на геогр. положенні Курдистану, його багатих природ, ресурсах (насамперед нафти), трансп. комунікаціях тощо. Ставлення до курдів і їхньої б-би розглядається крізь призму відносин США і Європи з країнами регіону (Туреччиною, Іраном, Іраком і Сирією), а також суперництва з Росією. Береться до уваги готовність самих курдів до співробітництва з Заходом, їхня політ, й ідеолог, платформа, орг. сила. Захід розглядає К. п. не як цілісну проблему майже 30-мільйонного народу, що веде б-бу за свої права, а як внутр. К. п. окремо в Туреччині, Ірані, Іраку і Сирії. Стосовно Туреччини Захід обмежується осудом влади за порушення *прав людини* і нац. меншин. Такому стану справ багато в чому сприяє і відсутність єдності в самому курдському нац. русі, непогодженість і ворожнеча між політ, орг-ціями в окремих частинах Курдистану, відсутність заг.-нац. структур, що виражають інтереси курдської нації на міжнар. арені.

Зростання значення К. п. в системі міжнар. відносин на Бл. Сході веде до її подальшої інтернаціоналізації. У даний час існують реальні можливості для поетапного вирішення К. п. Світове співтовариство навряд чи допустить прецедент зміни держ. кордонів на Бл. Сході —

найбільш конфліктному регіоні світу, що може зруйнувати тендітну стабільність політ, сил у цьому геополіт. просторі. До того ж, курдський нац. рух роз'єднаний на кілька воєнізованих партій, що мають між собою серйозні розбіжності. Курди ніколи не мали своєї державності і їм необхідно її розбудувати практично на порожньому місці. Курди не мають виходу до моря й оточені винятково недружніми народами, вони вкрай уразливі геополітично. Виходом з конфлікту може бути створення в кожній з основних частин Курдистану широких нац.-культ. курдських автономій, що мають органи місцевого самоврядування і, можливо, нац. парламенти. У перспективі на основі цих авт. утворень можливе створення наддержавної заг.-курдської територ.-політ, структури.

О. А. Коппель

Кур'єр дипломатичний (з франц. *coшіт'єг* — гонець) — уповноважена офіц. особа, якій доручається доставка *дипломатичної пошти*. Згідно з *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961*, К. д. під час виконання своїх обов'язків користується захистом д-ви перебування, особистою недоторканністю і не підлягає арешту або затриманню в будь-якій формі. К. д. користується привілеями та імунітетами при проїзді через територію інозем. д-в до місця призначення. Основою для визнання за відп. особою статусу К. д. є офіц. документ, що підтверджує його повноваження (*кур 'єрський лист*), із зазначенням статусу кур'єра та кількості місць дип. пошти, належним чином оформлений установою, яка відряджає К. д., і в необхідних випадках завізований правомочними органами д-ав, через які він слідує. В Україні доставка дип. пошти до її представництв за кордоном та з цих представництв в Україну доручається спеціально

сформованій Службі дип. кур'єрів, що перебуває у складі Державної фельд'єгерської служби при Державному комітеті зв'язку України. Згідно з Положенням про порядок доставки дип. пошти України, затвердженим розпорядженням Президента України від 27.07.1992 (з відп. змінами від 27.01.1999), призначення К. д., розробка розкладу і маршруту доставки дип. пошти здійснюється Державною фельд'єгерською службою за погодженням з МЗС України. МЗС України за поданням Служби оформляє К. д. *дипломатичні паспорти* з відп. візами та веде облік кур'єрських листів.

Згідно з Віденською конвенцією про дип. зносини 1961, акредитуюча д-ва чи *дипломатичне представництво* можуть призначати тимчасових К. д. (К. д. *ад хок*) для перевезення тільки конкретної дип. пошти; дія імунітетів, що надаються тимчасовим К. д., завершується в момент доставки ними дорученої пошти за призначенням. Дип. пошта може бути ввірена командирові екіпажу цивільного літака; в такому випадку командир екіпажу повинен отримати офіц. документ із зазначенням числа місць, що складають дип. пошту, але сам він не вважається К. д.; дип. представництво може направити одного із своїх співробітників прийняти дип. пошту безпосередньо і безперешкодно від командира літака. Відп. органи д-ви перебування зобов'язані всебічно сприяти К. д. у виконанні їхніх офіц. повноважень і функцій. Більшість д-ав прирівнюють статус К. д. до статусу дипломатів і звільняють їх від податків, митних зборів,

ОГЛЯДУ речей.

В.М. Матвієнко

Кур'єрський ЛИСТ — спец. документ, який визначає статус *кур'єра дипломатичного* і дає право на провезення через кордон узваної в ньому кількості місць *дипломатичної пошти*. К. л. надається кур'єру дипломатичному, спеціальному (ай *гок*), а також командирові екіпажу цивільного літака, якому ввірена доставка дип. пошти. В останньому випадку в ньому вказується лише кількість місць, що складають пошту, оскільки сам командир цивільного літака не вважається дип. кур'єром. Наявність К. л. зобов'язує владу країни, через яку слідує дип. кур'єр, надавати йому особливе сприяння та допомогу у виконанні своїх функцій. К. л. видається *відомством закордонних справ* або *дипломатичним* (консульським) *представництвом* д-ви, якій належить дип. пошта. При її відправленні з акредитуючої країни К. л. підписується особою, уповноваженою мін. зак. справ даної д-ви, а при ввезенні — головою дип., коне, чи іншого представництва даної д-ви за кордоном, чи особою, що його заміщає. Зазвичай, К. л. має бути завізованим у відомстві закорд. справ чи дип. (консульському) представництві країни, в яку направляється пошта. Візування не обов'язкове лише в тому випадку, якщо між двома країнами існує домовленість стосовно цього, або коли воно не вимагається правилами інозем. д-ви. Україна має домовленості з багатьма країнами про взаємну

відмову від їх візування. Список країн, для яких скасовано візування К. л., повідомляється митним Органам.

Т.І. Шинкаренко

Курніаді (Кшпіасії) Роні Хендраван (7.01.1933, Модкоагунг, Нідерландська Індія) — індонезійський дипломат. Закінчив Академію закорд. служби і 1956 зарахований до складу МЗС Індонезії, провів на молодших дип. посадах 15 років; 1975-80 — радник посольства Індонезії в Бангкоці; 1980 — призначений нач. відділу у справах країн Індокитаю; 1982-85 — заст. голови місії в Манілі; 1985 — нач. Управління у справах європ. країн; 1990 — секретарем Ген. директорату МЗС Індонезії з політ. питань. 1994-97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки ІНДОНЕЗІЯ В Україні.

П.М. Ігнат'єв

Курокава Юдзі (1944, префектура Аїті) — япон. дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин Токійського ун-ту (1976). 1977-81 — 1-й секр. посольства Японії в Пакистані, 1981-83 — заст. директора відділу Управління Півд.-Зах. Азії МЗС Японії; 1983-86 — дир. відділу техн. співробітництва Управління екон. співробітництва МЗС; 1986-89 — радник посольств у Швейцарії й Таїланді; 1994-96 — ген. консул у Монреалі. 1996-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол ЯПОНІЇ В Україні.

П.М. Ігнат'єв

Куруківська угода 1625 між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою підписана 26.10.1625 новообраним козацьким гетьманом *М. Дорошенком* і польським коронним гетьманом *С. Конєць-польським* в урочищі Медвежі Лозки біля Куру-кового озера (поблизу сучасного м. Кременчука Полтавської обл.); завершила козацько-селянське повстання під проводом гетьмана *М. Жмай-ла*. З огляду на взаємне виснаження ворогуючих сторін і відсутність очевидної військ. переваги, мала компромісний характер: козацький реєстр збільшувався з 3 до 6 тис. чол., йому встановлювалася платня в сумі 60 тис. злотих, реєстровим козакам дозволялося обирати гетьмана, але затверджувати його мав король, всім учасникам повстання оголошувалася амністія, козаки зобов'язувалися спалити човни і відмовитися від мор. походів проти Османської імп. й Кримського ханату, не підтримувати дип. стосунків з інозем. д-вами і не втручатися у справи міських та замкових влад на волості. Особи, виписані з реєстру (бл. 40 тис. чол.), не позбавлялися козацьких

прав, але той, хто розраховував і надалі володіти своєю землею на території приватних маєтків, перетворювався на підданого, а якщо ні — мусив переселитися в одну із 6 королівщин, які проголошувалися відповідно резиденціями козацьких полків: Білоцерківського, Канівського, Кор-сунського, Переяславського, Черкаського і Чигиринського. Умови угоди обговорювалися на заг. козацькій раді, після її підписання від козаків було прийнято присягу. Фактично угода зберігала ЧИННІСТЬ ЛИШЕ 3 РОКИ.

В.І. Головченко

Курусу МІСІЯ 1941 — місія колишнього посла Японії в Берліні С. Курусу, яка розпочалася 16.11.1941 у Вашингтоні; була формально відряджена япон. урядом до США для продовження дип. переговорів з питань урегулювання спірних проблем, які велися з березня 1941. Мета місії — відвертання уваги амер. керівництва від активізації Японією підготовки до нападу на володіння США в Тихому океані. Місія мала посилити позиції япон. посла у США К. Номури на переговорах з *Державним департаментом США* після япон. окупації Індокитаю та демонструвати зацікавленість япон. сторони в поліпшенні двосторонніх відносин. На цей час уряд США на знак протесту проти поширення япон. *агресії* ввів екон. санкції щодо Японії. 20.11.1941 урядові США були передані останні пропозиції Японії, в яких вона вимагала запровадження принципу рівних екон. можливостей у Китаї та на Тихому океані, залишення япон. військ у Півн. Китаї, Монголії та на Хайнані ще бл. 25 років. Японія обіцяла вивести свої війська з інших районів Китаю після того, як там буде наведено порядок, а з Індокитаю — після підписання дог-ру зі США. 26.11.1941 уряд США офіційно відхилив ці пропозиції і висунув контрпропозиції: укласти багатосторонній пакт про ненапад між усіма країнами, зацікавленими в проблемах Дал. Сходу, вивести всі війська з Китаю та Індокитаю, анулювати *Потрійний пакт 1940*. Не припиняючи офіційно переговорів, япон. уряд здійснив 7.12.1941 неоголошений напад на амер. військ.-мор. базу *Перл-Харбор* на Гавайях. 8.12.1941 США відповіли оголошенням війни, що прискорило остаточне оформлення *антигітлерівської коаліції*.

І.С. Покровська

Кучабський Василь (4.11.1895, с. Волиця поблизу Пустомит на Львівщині — 1945) — укр. військ. діяч, історик і дипломат, дійсний чл.

НТШ (1938). Закінчив Академічну гімназію у Львові (1913), навчався на юрид. ф-ті Львівського ун-ту, був активним учасником січово-стрілецького руху. З початком *Першої світової війни* вступив до Легіону Українських Січових Стрільців, сотник, за хоробрість нагороджений Військовим Хрестом Заслуги 3-го класу. 21.09.1916 потрапив у рос. полон, у січні 1918 здійснив втечу з табору для військовополонених біля Царицина і дістався Києва, де вступив до Куреня Січових Стрільців; у складі Січових Стрільців командував запасною сотнею і 2-м піхотним полком, був членом Старшинської ради. Напоч. 1919 призначений до складу Української дип. місії *К. Лоського* у Швеції, але невдовзі повернувся на батьківщину і взяв участь в *українсько-польській війні 1918-19*; в грудні 1919 потрапив у польський полон; після звільнення навесні 1920 перебрався до Праги, де взяв участь у створенні Української Військової Організації. 1921-24 жив у Львові і спільно з *Д. Донцовим* редагував націоналістичний журнал «Заграда»; потім емігрував до Німеччини, закінчив Берлінський ун-т і захистив докторську дисертацію з філософії. З 1938 викладав у Кільському ун-ті, активно співпрацював з Українським Науковим Ін-том у Берліні, належав до прихильників *П. Скоропадського*; під час *Другої світової війни* — дир. бібліотеки в Кракові. 1945 пропав безвісти (за деякими даними переїхав до Відня, де був заарештований НКВС СРСР і розстріляний у Львові).

Твори: «Українська дипломатія і держави Антанти в 1919» (1931), «Польська дипломатія і східногалицьке питання на Паризькій мировій конференції в 1919» (1931), «Україна і Польща» (1933), «Західна Україна в боротьбі з Польщею і більшовизмом в 1918-1923 рр.» (нім. мовою, 1934), «Симон Петлюра в світлі історії» (1936); «Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис» (1937).

В.І. Головченко

Кучан (Кисап) Мілан (14.01.1941, Кріжевці, Югославія) — югославський і словенський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив середню школу в м. Мурска Собота і юрид. ф-т Ун-ту в Люблянці; чл. СКЮ з 1958. Після закінчення навчання — на парт. роботі (від університетського к-ту Союзу Комуністів до ЦК Союзу комуніст, молоді Словенії); з сер. 70-х — депутат парламенту Словенії, 1978-82 — голова парламенту Словенії; 1982-86 — один із двох представників Союзу комуністів Словенії у федер. Президії ЦК СКЮ; у 1986-89 — голова ЦК Союзу комуністів Словенії. Виступав

за необхідність проведення в країні ліберальних реформ, що стало причиною його конфлікту з керівництвами Сербії і СКЮ, які стояли на ортодоксальних позиціях. У 1989 першим з вищих комуніст. лідерів Югославії схвалив багато-партійну систему і вибори на такій основі. На них у квітні 1990 словенські ліві, очолювані К., поступилися позиціями в парламенті некомуніст. коаліції ДЕМОС. К. був обраний першим Президентом Словенії і у червні 1991 оголосив її незалежність, що здобула міжнар. визнання на поч. 1992. У 1992 та 1997 переобирався Президентом Словенії, внаслідок закінчення другого

терміну президентства, максимально можливого за конституцією (прийнята 23.12.1991), пішов з цієї посади в грудні 2002.

М.С. Каменецький

КучинСЬКИЙ Валерій Павлович (25.10.1944, Київ) — укр. професійний дипломат. У 1967 — закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка (за фахом — референт-перекладач з англ. та франц. мов); 1988 — закінчив Вищі курси Дипломатичної академії МЗС СРСР. 1967-70 — перекладач на будівництві лінії електропередач в Асуані (Єгипет). З 1971 — на дип. роботі: аташе коне, відділу, 2-й секр. Секретаріату Комісії у справах ЮНЕСКО, 1-й секр. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР. 1975-80 — співробітник Секретаріату ООН. 1980-92 — радник відділу міжнар. орг-цій, нач. відділу проблем обмеження озброєнь та роззброєння МЗС УРСР (МЗС України). 1992-97 — радник-посланник Посольства України в США. З жовтня 1997 по грудень 1999 — нач. Управління міжнар. орг-цій, нач. Четвертого територ. управління МЗС України. З грудня 1999 — 1-й заст. Постійного представника України при ООН та заст. Представника України при РБ ООН. З 2.08.2001 — Постійний представник України при ООН (з 4.01.2003 представник України в Комісії ООН з прав людини), одночасно з січня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ямаїці за сумісництвом, з березня 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Трінідад і Тобаго за сумісництвом.

В.М. Матвієнко

Кучма Леонід Данилович (9.08.1938, с. Чай-кине Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл.) — укр. держ. і громад.-політ. діяч, кандидат тех. наук (1990), проф. (1992), чл. Інженерної академії України, почесний доктор багатьох вищих навч. закладів, дійсний чл. ряду академій наук зарубіжних країн. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив фізико-тех. ф-т Дніпропетровського ун-ту (1960), за фахом «інженер-механік у галузі ракетної техніки». З 1960 працював у конструкторському бюро «Південне» (Дніпропетровськ): інженер (1960-64), старший інженер (1964-66), провідний конструктор (1966-72); тех. керівник випробувань ракетних комплексів на космодромі «Байконур», помічник гол. конструктора (1972-75), секр. парт. комітету КБ «Південне» (1975-80) та ВО «Південний машинобудівний завод» (1980-82). З 1982 — 1-й заст. начальника і ген. конструктора КБ; 1986-92 — ген. директор ВО «Південний машинобудівний завод». У 1990-94 — народний депутат України 1-го та 2-го скликань, чл. Комісії ВР України з питань оборони і держ. безпеки (1990-92), чл. Ради нац. безпеки (1992-93). Був президентом Укр. союзу промисловців і підприємців (1993-94). 13.10.1992-

21.09.1993 — Прем'єр-міністр України.

10.07.1994 обраний Президентом України. Запровадив Програму радикальних екон. перетворень в Україні. Співголова Конституційної комісії (1994-96), активно сприяв прийняттю Конституції України 1996. Як глава д-ви К. підписав *Меморандум про гарантії безпеки України 1994, українсько-російський договір про дружбу, співробітництво і партнерство 1997, Хартію про особливе партнерство між Україною і НАТО 1997*; видав Указ про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу (1998). За президентства К. Україна стала повноправним членом міжнар. співтовариства, членом *Ради Європи*, вперше у своїй історії врегулювала відносини з усіма сусідніми д-вами, створивши навколо себе пояс добросусідства й безпеки. 14.11.1999 К. вдруге обраний Президентом України. Запропонував стратегію екон. та соц. політики на 2000-2004 «Україна: поступ у XXI століття». Як глава д-ви К. — Верховний Головнокомандувач ЗС України, Голова Ради нац. безпеки і оборони. За участь у створенні унікальних косм. технологій К. удостоєний Ленінської премії в галузі науки і техніки (1981). Лауреат Держ. премії України у галузі науки і техніки (1993).

Твори: «Про найголовніше» (1999), «Вірю в український народ» (2000), «Україна — не Росія» (2003).

Л.В. Губерський

Кушнір Макар Олександрович (10.08.1890, Черкаси - 16.09.1951, Бельгія) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Нар. у сім'ї священика. Закінчив черкаську гімназію, істор.-філол. ф-т Петербурзького ун-ту, був секр. Головної ради укр. студ. громад Петербурга, співпрацював у часописі «Український студент» (1913-14). По завершенні навчання залишений професорським стипендіатом, але після Лютневої рев-ції 1917 повернувся до Києва, у червні увійшов до складу Головного к-ту УПСФ, від котрої був обраний до Центральної і Малої рад; на Київ. З'їзді народів 8-14.09.1917 виступив із доповіддю «Про принципи і проект розподілу Росії на країни (штати)». 1919 — член (радник) Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20*, займав виразну самостійницьку позицію; згодом — в еміграції у Парижі, Женеві, де керував роботою Українського Пресового бюро, та Відні. 1929-38 — чл. Проводу і гол. суддя Організації Українських Націоналістів, після втрати зору в 1937 відійшов від активної політ. діяльності.

В.І. Головченко

Кьольнське засідання Європейської ради — відбулося 3-4.06.1999 в м. Кьольн (ФРН); прийнято рішення про розробку та реалізацію спільної європ. політики в галузі безпеки і оборони в межах *Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС*. Передбачалось надання ЄС повноважень для самостійного здійснення військ, операцій щодо підтримання миру в умовах збройних конфліктів, а також створення необхідних для цього органів ЄС (Комітету з політики безпеки, Військового комітету, штабу сил ЄС тощо). Фактично, рішення К. з. означали повну інтеграцію *Західноєвропейського союзу до Європейського Союзу*.

І.О. Мінгазутдінов

Кюльман (Киштапп) Ріхард (1873 - 1948) — нім. дипломат. На дип. службі з 1899, працював у дип. представництвах Німеччини в Росії (1900-01), Персії (1901-04), Танжері (1904-06), США (1906-07), Нідерландах (1907-08). 1908-14 — радник посольства Німеччини у Великій Британії, брав участь у брит.-нім. переговорах з приводу Багдадської залізниці та португальських колоній; 1915-16 — посланник Німеччини у Нідерландах; 1916-17 — посол Німеччини в Туреччині; 1917-18 — статс-секретар закорд. справ, очолював нім. делегацію на *Брестських мирних переговорах 1917-18* \ при укладенні Бухарестського мирного дог-ру 7.05.1918 («нафтового договору») між Центр, д-вами та Румунією.

РА.Кривонос

Кючук-Кайнарджійський мирний договір 1774 — рос.-тур. угода, укладена 10(21).07.1774 у с. Кючук-Кайнарджі поблизу м. Селістрія (сучасна територія Болгарії) після завершення рос.-тур. війни 1768-74. За її умовами Кримське ханство оголошувалося незалежною д-вою; Російська імп. приєднувала укр. землі в межиріччі Дніпра і Півд. Бугу до узбережжя Чорного моря та частину мор. узбережжя з фортецями Керч, Єнікале, Кін-бурн і Азов; остаточно потрапляли під царську владу Велика і Мала Кабарда; рос.-тур. кордон на Півн. Кавказі встановлювався по р. Кубань. Договір передбачав відновлення Туреччиною автономії Молдовського князівства та Волощини, які фактично потрапляли під *протекторат* Російської імп. Рос. торг, судам дозволялося плавати в Чорному морі та вільно проходити через Босфор і Дарданелли. Стамбул сплачував Росії 4 млн. рублів контрибуції й оголошував амністію своїм підданам (болгарам, грекам, грузинам, румунам, сербам), що боролися проти османського панування.

Н.Ф.Сербіна

Л

Лаваль (Бауаї) П'єр (28.06.1883, Шатодьон -15.10.1945, Париж) — франц. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї дрібного підприємця. Закінчив юрид. ф-т Паризького ун-ту. 1914-26 — депутат парламенту від Французької соціал. партії, з 1927 — безпартійний сенатор; 1925 — міністр сусп. робіт, 1926 — міністр юстиції; 27.01.1931-20.02.1932 і 7.06.1935-24.01.1936 -Прем'єр-міністр Франції; водночас 1932, 1934-35 і 1935-36 міністр зак. справ Франції, 1934 — міністр колоній. Брав активну участь в укладенні *Римського пакту 1935* і *Хора — Лавалю угоди 1935*, активно підбурював *Б. Муссоліні до Італійської агресії проти Ефіопії 1935-36*. У червні — липні 1940 — держ. міністр; в липні - грудні 1940 — заст. прем'єр-міністра і мін. зак. справ, 18.04.1942-17.08.1944 — прем'єр-міністр *Віші уряду*. Страчений за вироком франц. Верховного суду як

зраДНИК.

Р.Л.Кривонос

Лавалю — Муссоліні угода 1935 — див.

Римський пакт 1935.

Лайбахський конгрес 1821 — зібрання

монархів *Священного союзу*, що відбулося 26.01 -12.05.1821 в м. Лайбах (сучасна Любляна, Словенія); був продовженням *Троппауського конгресу 1820*. У конгресі брали участь австр. та рос. імператори, прус. король, представники Великої Британії, Франції, італ. д-ав та Папи римського. На прохання неаполітанського короля Фер-дінанда I, учасники Л. к. вирішили надати йому військ, допомогу для відновлення абсолютної монархії. Рішення про використання австр. армії

було підтримано представниками всіх італ. д-ав, окрім Папської області. Після офіц. закриття засідань Л. к. розпочалась рев-ція в П'ємонті та грец. повстання проти тур. панування. Росія запропонувала Австрії військ, допомогу для придушення виступу в П'ємонті, але австр. війська після швидкоплинної військ, компанії самотужки відновили абсолютистські режими в Неаполі (березень 1821) та П'ємонті (квітень 1821). 12.05.1821 Австрія, Пруссія та Росія підписали в м. Лайбах декларацію, що підтверджувала принципи Священного союзу.

В.Ю. Коншантінов

Назаренко Павло Іванович (23.01.1953, с. Кар- і півка Широківського р-ну Дніпроп. обл.) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. У 1978 закінчив Дніпропетровський с.-г. ін-т; д-р екон. наук (1997). Працював гол. агрономом, головою колгоспу ім. Калініна Новомосковського р-ну Дніпропетровської області; 1984-85 — голова Цари-чанського районного агропром. об'єднання, нач. управління с. г-ва, 1-й заст. голови Царичанського райвиконкому Дніпропетровської області. У 1985-90 — на парт. роботі: 2-й секр. Царичан. райкому КПУ (серпень — грудень 1985), зав. відділу с. г-ва і харч. промисловості, зав. агр. відділу Дніпропетровського обкому КПУ. З лютого 1990 — голова ради АПК Дніпропетровської області, водночас (від серпня 1990) — 1-й заст. голови Дніпропетровського облвиконкому. 1992-94 — представник Президента України в Дніпропетровській області; з червня 1994 — голова Дніпропетровської облради; з липня 1995 — голова Дніпропетровської облдержадміністрації. У листопаді 1995 — травні 1996 — 1-й віце-прем'єр-міністр України. 28.05.1996-2.07.1997 — Прем'єр-міністр України. Як глава уряду підписав *українсько-російські угоди про поділ Чорноморського флоту* (28.05.1997), про статус та умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України (28.05.1997), про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту РФ на території України (28.05.1997), протокол про додаткові заходи з виконання угод про Чорноморський флот (28.05.1997). Народний депутат України 1-3 скликання. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ст. (1995). Голова політ. ради Всеукраїнського об'єднання «Громада» (з 1997). У лютому 1999 виїхав за кордон, тоді ж ВР України, за поданням Ген. прокуратури України,

дала згоду на притягнення Л. до крим. відповідальності за незаконні валютні операції. Перебуває у США, де проти нього порушена крим. справа (2000) і відбувся судовий процес (2004).

Твори: «Україна — останній шанс: стратегія національного порятунку» (1998).

В.М.Матвієнко

ЛакаДЕМОНСЬКИЙ СОЮЗ — див. *Пелопоннеська ліга*.

ЛамЗДорф Володимир Миколайович (25.12. 1844 - 6.03.1907, Сан-Ремо, Італія) — рос. дипломат, граф. Закінчив Олександрійський лицей. З 1866 — на службі в МЗС Росії; у 1882-96 — дир. канцелярії МЗС; 1897-1900 — товариш мін. зак. справ; 1900-06 — керуючий мін-вом, потім мін. зак. справ. Дотримувався протім. орієнтації, але після відмови Берліна в 1890 поновити *Договір «перестрахування» 1887* став активно підтримувати франц.-рос. союз; виступав за «помірний» курс дал.-схід. політики Росії, що суперечило поглядам царського оточення. Напередодні рос.-япон. війни 1904-05 усунутий від дал.-схід. справ. Був прихильником зміцнення впливу Росії в Персії й Туреччині та послаблення в останній впливу Німеччини. У жовтні 1905 увійшов до кабінету С. *Vitte*, разом з яким наполіг на розірванні Бйоркського дог-ру 1905 з Німеччиною. У травні 1906-07 — чл. Державної ради.

Н.Ф.

Сербіна

Ланге (Бапше) Девід Рассел (1942, Окленд, Нова Зеландія) — новозеландський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Оклендського ун-ту (1966), де 1963 вступив до Лейбористської партії (ЛП). Займався юрид. практикою до обрання 1977 в парламент від округу Мангер; у жовтні 1979 став заст. керівника ЛП у парламенті, в лютому 1983 очолив партію і опозицію. 26.07.1984-8.08.1989 — Прем'єр-міністр (наймолодший в історії країни) і мін. зак. справ Нової Зеландії; заборонив заходити до портів Нової Зеландії амер. та іншим військ, суднам із ядерною зброєю на борту та атомними двигунами, проголосив Нову Зеландію і навколишню 200-мильну акваторію без'ядерною зоною (відп. закон набув чинності в червні 1987); виступив співініціатором підписання *Договору про створення зони, вільної від ядерної зброї, в південній частині Тихого океану 1985*. 1996 пішов у відставку з посади Лідера ЛП.

П.М. Ігнат'єв

ЛансІНГ (Бапзіп§) Роберт (1864 - 1928) — амер. держ. діяч і дипломат, за фахом — юрист. 1892-1914 — юрисконсульт у міжнар. арбітражних комісіях із питань рибальства; 1907 заснував «Американський журнал міжнародного права»; 1914-15 — радник *Державного департаменту США* з права; 1915-20 — *державний секретар США* в уряді В. Вільсона, виступав за встановлення союзних відносин із Великою Британією та вступ США в *Першу світову війну* на боці *Антанти*; брав активну участь у виробленні *Лансінга* — *Ісії угоди 1917*, підготовці й проведенні *Паризької мирної конференції 1919-20*.

Твори: «Великі чотири та інші на мирній конференції» (1921); «Мирні переговори» (1921); «Нотатки про суверенітет» (1921); «Військові спогади Роберта Лансінга» (1935).

В.І. Головаченко

Лансінга — **ІсГГ угода 1917** укладена 2.11.1917 у Вашингтоні у формі обміну нотами між держсекретарем США Р. Лансінгом і керівником спец. япон. місії К. Ісії; за нею США визначали «спеціальні інтереси» Японії в Китаї. Вступ США в *Першу світову війну* 6.04.1917 викликав занепокоєння Японії, яка побоювалася, що посилення США в Тихому океані поставить під загрозу інтереси Японії в Півн. Китаї, де за роки війни вона зайняла домінуючі позиції. Намагаючись отримати амер. згоду на *статус-кво* в Китаї, 13.08.1917 до США прибула япон. місія на чолі з колишнім мін. зак. справ віконтом

Ісії. Офіційно місія мала висловити «задоволення» у зв'язку зі вступом США у війну. Японія домоглася амер. визнання своїх «особливих інтересів» у Китаї. США, у відповідь, дістали формальне запевнення Японії у визнанні цілісності й суверенітету Китаю та дотриманні «*відкритих дверей*» доктрини. У секретному додатку говорилося, що США і Японія не будуть добиватися особливих прав чи привілеїв у Китаї, які б урізували права громадян інших д-ав. Л.-і. у. була укладена без згоди Китаю, який не визнав її законної сили. Вона дещо послабила напруженість у двосторонніх відносинах, але не призупинила зростання протиріч між США і Японією та посилення їх суперечностей за домінування на Тихому океані. 1923 США і Японія визнали Л.-І. у.

За таку, ЩО Втратила СИЛу.

Б.М. Гончар

Лаоська проблема — комплекс політ, суперечностей, пов'язаних із відновленням сувере-

нітету Лаосу, втручанням інозем. д-ав у внутр.-політ. б-бу та порушенням ними суверенітету країни в 1940-70-х. Згідно з рішеннями *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945*, територію Індокитаю на північ від 16-ї паралелі було окуповано китайськими, на південь — брит. військами. У зв'язку з намаганнями Китаю анексувати Півн. Лаос, рух «Вільний Лаос» сформував тимчасовий уряд і 12.10.1945 проголосив незалежність Патет Лао (країна Лао). У лютому — травні 1946, згідно з угодами про заміну військ між Францією та Британією і Китаєм, було відновлено франц. контроль над Лаосом. 27.08.1946 між Францією та королем Лаосу підписано конвенцію про встановлення тимчасового *модус вівенді*, згідно з яким королівство Луанг Прабанг та 4 провінції півд. Лаосу об'єднувалися в Державу Лаос, що ставала частиною Індокитайської Федерації та Французького Союзу. Згідно з підписаною 19.07.1949 в Парижі франц.-лаоською ген. конвенцією, Франція визнавала Лаос незалежною д-вою у складі Французького Союзу та здобувала право розміщувати на його території війська. Конвенцію було схвалено рухом «Вільний Лаос», представники якого увійшли до уряду.

Із 1950 у Лаосі розпочалася війна між королівським урядом, підтримуваним франц. владою, з одного боку, та Фронтом визволення Лаосу (створений 15.08.1950 за підтримки ДРВ та Комуністичної партії Індокитаю, 11.03.1951 увійшов до Союзу В'єт-Кхмер-Лао) і в'єтнамськими добровольцями (див. *Війна в Індокитаї 1945-54*), з іншого. На 1952 країну фактично було розподілено на зони: контрольовану урядом і т. зв. «визволені райони», що блокували сполучення між Лаосом та головним театром бойових дій у В'єтнамі. З 1951 в рамках доктрини «стримування комунізму» та згідно з Угодою про допомогу для спільної оборони в Індокитаї (підписана 23.12.1950 В'єтнамом, Камбоджею, Лаосом, США та Францією) СІМА розпочали надання допомоги урядові Лаосу в б-бі з ФВЛ, 1953 до Лаосу були направлені амер. військ, радники. За підсумками *Женевської наради з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954* підписано Угоду про припинення бойових дій у Лаосі (20.07.1954), згідно з якою командування збройних сил Французького Союзу в Індокитаї та мін-во нац. оборони ДРВ, що підписало угоду від імені ФВЛ, погоджувалися на припинення з 6.08.1954 бойових дій на

всій території Лаосу. Інозем. війська виводилися з території країни (підтверджено спец. заявою уряду Франції) протягом 120 днів, починаючи з дати вступу угоди в дію — 22.07.1954 (присутність 5 тис. франц. військових на 2 військ, об'єктах зберігалася). Сили ФВЛ та ДРВ відводилися в півн. провінції Пхонгсали та Хуапхан до остаточного політ, врегулювання. У країні заборонялося створювати нові військ, бази, ввозити озброєння та боєприпаси (підтверджено спец. заявою уряду Лаосу). Виконання угоди покладалося на командування королівської армії та сил ФВЛ. Контроль за виконанням положень угоди мала здійснювати Міжнар. комісія зі спостереження й контролю (МКК) у складі представників Індії, Канади та Польщі. У Заключній Заяві наради Франція зобов'язувалася поважати *суверенітет*, незалежність, єдність та територ. цілісність Лаосу. Окремими заявами уряд Лаосу взяв на себе зобов'язання не вступати до військ, союзів та не надавати свою територію для військ, цілей інших д-ав, а також провести в 1955 зап.-нац. вибори. Але всупереч рішенням Женевської наради, на територію Лаосу було поширено дію Договору про оборону Півд.-Схід. Азії від 8.09.1954 (див. *Організація договору Південно-Східної Азії*).

У 1955 відновила війна між центр, урядом, воєнні витрати якого повністю покривалися за рахунок допомоги США, та ФВЛ, що спирався на підтримку ДРВ і КНР; бойові дії тривали до 1960. 11.02.1959 уряд Лаосу заявив про завершення виконання Угоди про припинення бойових дій у Лаосі 1954 і активізував бойові дії проти Патріотичного фронту Лаосу (сформований 6.01.1956 на основі ФВЛ), водночас звернувшись по допомогу до СЕАТО, США та Таїланду, які надали озброєння та військ, інструкторів. Внаслідок військ, перевороту 9.08.1960 до влади в країні прийшов нейтралістський уряд на чолі з Суванна Фумою, що домовився про спільні дії з лідером ПФЛ принцем Суфанувон-гом. Праві політ, сили (саванакхетське угруповання) розпочали б-бу проти уряду, отримавши військ, допомогу від США, Таїланду, Півд. В'єтнаму та Філіппін. У Південнокитайське море було передислоковано 7-й флот США, на територію Таїланду додатково введено 4 тис. амер. військових. У березні 1961 сесія СЕАТО розглянула можливість *інтервенції* в Лаосі (рішення було заблоковано Францією та Великою Британією).

За ініціативою короля Камбоджі *Сіанука Но-родома* СРСР та Велика Британія, як співголови Женевської наради 1954, закликали 24.04.1961 ворогуючі сторони в Лаосі припинити бойові дії та запросили 9 держав-учасниць Женевської наради, членів МКК, а також Бірму і Таїланд до участі в переговорах на рівні міністрів закорд. справ для розв'язання Л. п. 16.05.1961-23.07.1962 відбулася *Женевська нарада з урегулювання лаоського питання*, за підсумками якої були підписані Декларація про нейтралітет Лаосу та протокол до неї. У країні створювався уряд нац. єдності у складі представників нейтралістів (Суванна Фума), ПФЛ (Суфанувонг) та саванакхетського угруповання (Фумі Носаван). Але 1963 громадян, війна в Лаосі відновилася, набувши додаткової гостроти внаслідок активного використання території країни Національним Фронтом Визволення Південного В'єтнаму (НФВПВ) для ведення бойових дій проти урядових та амер. військ, у зв'язку з чим з 17.05.1964 по 22.02.1973 ВПС США завдавали повітр. удари по території Лаосу. Протягом 1964-71 в бойових діях у Лаосі на боці уряду брали участь амер., таїландські і півд.-в'єт-намські військ, радники та найманці, активну підтримку ПФЛ надавали ДРВ та НФВПВ. У лютому — березні 1971 відбулося вторгнення військ Республіки В'єтнам та США до Лаосу.

Згідно з В'єт'янськими угодами між урядом та опозицією (Угода про відновлення миру та досягнення нац. згоди в Лаосі 21.02.1973, Протокол 14.09.1973), припинялася громадян, війна, інозем. війська виводилися з території країни, сторони зобов'язувалися додержуватися Женевських угод 1962 та утримуватися від наступальних операцій одна проти одної, формувалася тимчасовий уряд нац. єдності, В'єт'ян та Луангпрабанг нейтралізувалися. Протягом 1974-75 війська ПФЛ встановили контроль над усією країною. 2.12.1975 скасовано монархію і проголошено Лаоську Народно-Демократичну Республіку.

А.М. Кобзаренко

Ла-Платська група (Оg§апI2асіоп сіе Іа Сіепса сіе Іа Ріаіа) — субрегіональне екон. угруповання в Півд. Америці; створене 23.04.1969 у відповідності з т. зв. «Договором Бразилія» в рамках *Латиноамериканської асоціації вільної торгівлі (ЛААВТ)*. Об'єднує 5 країн бас. р. Ла-Плата — Аргентину, Болівію, Бразилію, Парагвай і Уругвай. Заг. площа території басейну р. Ла-Плата становить 3 млн. 200 тис. км² і є

третьою за розмірами після бас. р. Амазонка (6 млн. 110 тис. км²) та р. Конго (3 млн. 700 тис. км²); на ній проживає 70% населення країн-членів об'єднання, що становить понад 100 млн. чол. Учасники Л.-П. г. ставлять за мету: сприяння розвитку судноплавства, залізничних і повітр. шляхів сполучення; збереження і розвиток природ, ресурсів бас. р. Ла-Плата; спільне використання водних ресурсів; розвиток прикордонних областей тощо. Керівними органами об'єднання є Рада міністрів закорд. справ і Між-державний координаційний комітет. Штаб-квартира знаходиться в Буенос-Айресі (Аргентина).

Г.Д. Хоменко

Лапчинський Георгій Федорович (7.01.1887, Царське Село поблизу Петербурга - 13.03.1938) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї військ, лікаря. Закінчив гімназію в Петербурзі (1906) і юрид. ф-т Петербурзького ун-ту (1911). У рев. русі з 1905; у листопаді 1912 заарештований і висланий в Естляндську губернію, навесні 1914 отримав дозвіл поселитися в Новогеоргієвську (сучасний Світловодськ, Україна), де займався адвокатською практикою, 1915 — перебрався до Кременчука. З березня 1917 — чл. к-ту Кременчуцької об'єднаної орг-ції РСДРП, голова Кременчуцької ради робітничих і солдатських депутатів; у грудні 1917 обраний до складу Головного комітету РСДРП(б) — соціал-демократії України, керуючий справами Народного Секретаріату, чл. ЦВК Рад України. У травні 1918 був відкликаний до Москви, де працював у НКЗС РСФРР зав. укр. відділення, входив до складу більшовицької делегації під час *українсько-російських мирних переговорів 1918*; у грудні 1918 — уповноважений Тимчасового робітничо-селянського уряду України на Чернігівщині, 1919 — голова Чернігівського губревкому, секр. ВУЦВК, чл. Київ, губревкому та губкому КП(б)У. 1920 — виключений з КП(б)У за т. зв. «федералістський ухил», учасники якого відстоювали утворення самостійної Укр. комуніст. партії та рівноправних федерат. відносин між УСРР і РСФРР; звинуватив керівництво РКП(б) в імперіалістичному й колонізаторському ставленні до України. Із тактичних міркувань 1926 поновив членство в КП(б)У і в лютому 1928 був призначений ген. консулом СРСР у Львові; у жовтні 1930 - березні 1931 — помічник зав. коне, відділу НКЗС СРСР; у листопаді 1931 —

квітні 1934 чл. президії Держплану УСРР. 1935 — заарештований, 21.04.1936 засуджений на 5 років спецтаборів і засланий на Колиму. Реабілітований 30.10.1956.

м.с. Дорошко

Латеранські договори 1929 (*Латеран-ський конкордат*) підписані 11.02.1929 у Ла-теранському палаці в Римі; визначали юрид. та фінанс. взаємовідносини між Ватиканом та Італією. Дог-ри вирішували т. зв. «римське питання»: повертали Папі римському світську владу над територією в 0,44 км² у межах Риму, на якій проголошувалась держава-місто Ватикан. Італія визнавала його *суверенітет* у між-нар. справах, встановлювала з ним дип. відносини. Римо-католицька релігія визнавалася державною в Італії, питання сім'ї і шлюбу передавалися в компетенцію церкви, в усіх початкових та середніх школах

вводилося викладання католицької релігії. При призначенні єпископів Ватикан зобов'язувався попередньо консультиватися з урядом відносно політ, благонадійності кандидатур. Будівлі, в яких розташовувалися церк. установи, звільнялися від сплати податків. Фінанс. конвенція, яка була частиною дог-рів, передбачала відшкодування Ватикану збитків, пов'язаних із ліквідацією Папської області 1870. 18.02.1984 до Л. д. було внесено зміни, які затверджували принципи відокремлення церкви від д-ви і освіти від церкви, що містилися в італ. конституції 1947, а також зафіксували відмову від визнання римо-католицької релігії єдиною держ. релігією в Італії.

О.Л. Волошин

Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі (Asociación Baipotegetica de Biege Cotegcio), **ЛААВТ** (АБАВС) — регіональна міжурядова торг.-екон. орг-ція; створена відповідно до Монтевідео договору 18.02.1960, який підписали Аргентина, Бразилія, Мексика, Парагвай, Перу, Уругвай і Чилі та який набув чинності 2.04.1961. Згодом до дог-ру приєдналися Еквадор, Колумбія, Венесуела і Болівія. Метою ЛААВТ проголошувалося утворення в Лат. Америці *зони вільної торгівлі* шляхом поступового скасування митних зборів та інших засобів регулювання зонального товарообігу, що мало створити основу для розвитку більш досконалих форм екон. інтеграції. Договір передбачав щорічне зниження митних тарифів й інших зборів на товари в середньому не менше, ніж на 8%, для того, щоб до середини 1973 основна частина взаємної торгівлі здійснювалась без застосування митних тарифів. Передбачалися координація планів індустріалізації і заохочення розвитку взаємодоповнюваності виробничих структур у різних галузях економіки, а також уніфікація режиму торгівлі з *третіми країнами*.

Відмінності в рівнях соц.-екон. і політ, розвитку країн ЛААВТ, а також сильні позиції інозем. капіталу в їхніх економіках створили значні ускладнення в діяльності орг-ції. З метою зниження протиріч у сер. 60-х для економічно менш розвинутих країн ЛААВТ — Болівії, Еквадору і Парагваю були введені торг. пільги. Проблеми при узгодженні заг. списків товарів, торгівля якими мала здійснюватись на безмитній основі, прискорила формування в рамках ЛААВТ субрегіональних угруповань (*Ла-Платська група, Андська група, Амазонський пакт*). У 1969 термін дії зони вільної торгівлі було подовжено до 31.12.1980, а в сер. 70-х — до 1985. 27.09.1975 — вступив в дію Протокол про створення Ради міністрів ЛААВТ. Рада була вищим керівним органом ЛААВТ і ухвалювала до виконання відп. рішення. Намагаючись розширити можливості для інтеграції країн Лат. Америки і Карибського басейну, у 1980 ЛААВТ прийняла рішення про її перетворення в *Латиноамериканську асоціацію інтеграції (ЛААІ)*. *Г.Д. Хоменко*

Латиноамериканська асоціація інтеграції (Asociación Baipotegetica de Iniegracion), **ЛААІ** (АІАОІ) — регіональна міжурядова екон. орг-ція; створена на базі *Латиноамериканської асоціації вільної торгівлі (ЛААВТ)* відповідно до *Монтевідео договору 1980*, підписаного Аргентиною, Болівією, Бразилією, Венесуелою, Еквадором, Колумбією, Мексикою, Парагваем, Перу, Уругваем і Чилі. Разом зазначені країни виробляють 95% ВВП, займають 87% території, в них проживає 86% населення Лат. Америки і Карибського басейну. У листопаді 1998 асоціацією схвалена резолюція про прийняття до її складу Куби. Згідно з дог-ром ЛААІ є право-наступницею ЛААВТ. Відносини між д-вами, які не ратифікували Монтевідео договір 1980 між собою, та країнами, які його ратифікували, будуються згідно з положеннями договору про створення ЛААВТ, за винятком пунктів, що стосуються орг. структури ЛААІ. Метою ЛААІ проголошено утворення лат.-амер. спільного ринку шляхом регулювання взаємної торгівлі

і розвитку екон. співробітництва. Монтевідео договір 1980 визначає характер регіональних угод, які можуть підписувати країни-учасниці, встановлює систему надання підтримки країнам із відносно нижчим рівнем екон. розвитку, а також принципи співробітництва членів ЛААІ з іншими д-вами й зонами екон. інтеграції як в Лат. Америці, так і за її межами. Найменш розвинуті країни-члени ЛААІ (Болівія, Еквадор і Парагвай) користуються спец. пільгами. ЛААІ залишається відкритою для вступу інших країн Лат. Америки і Карибського басейну як окремо, так і в рамках регіональних інтеграційних об'єднань. Асоціація розвиває горизонтальні зв'язки з інтеграційними угрупованнями інших частин світу та третіми країнами в окремих сферах, що приносить взаємну вигоду всім сторонам. Правова основа ЛААІ дозволяє включати до її складу дво-, багатосторонні та субре-гіональні інтеграційні об'єднання континенту: *Андський спільний ринок, Група трьох, Спільний ринок країн Південного конуса* та ін.

Управління ЛААІ здійснюється трьома політ. органами: Радою міністрів закорд. справ, Конференцією з оцінки і конвергенції та Комітетом представників; існує і техн. орган — Генеральний секретаріат. Із моменту заснування в рамках асоціації було підписано понад 80 дог-рів двостороннього і субрегіонального характеру, які передбачають різний рівень співробітництва. В останні роки підписано 11 угод «нової генерації», з них 2 про митний союз і 9 про вільну торгівлю, що надало додатковий імпульс процесам лібералізації, кооперації та екон. взаємо-доповнюваності. Кінцевою метою угод проголошується встановлення зони вільної торгівлі між членами асоціації. На початку третього тисячоліття поглиблюється процес політ, інтеграції, який формалізують угоди т. зв. третього покоління. Цей процес

прискорюється завдяки конкретним крокам у політ., екон. і культ, житті країн-членів та набуває стійкої позитивної динаміки. Тривають переговори між інтеграційними угрупованнями регіону з метою укладення угод про співробітництво на зразок підписаної в 1998 угоди між Андським співтовариством і МЕРКОСУР. Штаб-квартира ЛААІ знаходиться в Монтевідео

(Уругвай).

Г.Д. Хоменко

Латиноамериканська економічна система (Sistema Económico Caribeño), **ЛАЕС** (СЕБА) — регіональна міжурядова

орг-ція країн Лат. Америки і Карибського басейну. Панамську угоду про створення ЛАЕС 17.10.1975 підписали Аргентина, Багамські о-ви, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Венесуела, Гайана, Гаїті, Гватемала, Гондурас, Гренада, Домініканська Республіка, Еквадор, Ко-лумбія, Коста-Рика, Куба, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сальвадор, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Чилі, Ямайка. Основними завданнями ЛАЕС було визначено: формування єдиних позицій та стратегій екон. розвитку країн Лат. Америки і Карибського басейну, відстоювання їх інтересів у відносинах з д-вами, групами д-ав і міжнар. орг-ціями, сприяння співробітництву та інтеграції в регіоні. Найвищий орган ЛАЕС — Латиноамериканська рада — формує основні напрями її діяльності. Спеціалізовані комітети сприяють розробці і впровадженню спільних програм та проектів у різних сферах; Постійний секретаріат виконує адмін.-техн. функції. З метою приведення цілей і завдань орг-ції у відповідність до сучас. міжнар. ситуації та з'ясування пріоритетних потреб її членів на 24-й сесії Латиноамериканської ради, яка проходила з 30.11-3.12.1998 в Гавані (Куба), першочерговими напрямами було визначено сприяння включенню цих країн у процес глобалізації світової економіки, покращанню зв'язків між різними субрегіонами, розвитку регіонального співробітництва. Нова програма дій ЛАЕС охопила три великих групи питань — міжнар. відносини, внутр.-регіональні відносини та регіональне співробітництво. Штаб-квартира ЛАЕС знаходиться в Каракасі (Венесуела).

Н.М. Весела

Лаурель (Баигеї) Сальвадор Ідальго (18.11.1928, Танауан, провінція Батангас, Філіппіни — 27.01.2004, Атертон, шт. Каліфорнія, США) — філіппінський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї сенатора і майбутнього президента Республіки Філіппіни 1943-45. Із сер. 60-х брав активну участь у політ, житті як активіст Націоналістичної партії, обирався сенатором, очолював у конгресі комісії у справах юстиції, економіки, реорганізації уряду, комунального розвитку; входив до складу філіппінських делегацій на міжнар. конференції. У 1978-83 — депутат тимчасового парламенту, призначався віце-головою комісії з питань юстиції, *прав людини*, закорд. справ, нац. безпеки. У 1982 очолив легальну

опозиційну режиму *Ф. Маркоса* «Об'єднану націоналістичну демократичну організацію», що спільно з рухом *К. Акіно* в лютому 1986 поклала край диктатурі. 25.02-25.03.1986 — Прем'єр-міністр Філіппін; 1986-87 — мін. закорд. справ. 1986-92 — віце-президент Філіппін. Активно просував ідею створення в Півд.-Схід. Азії *зони, вільної від ядерної зброї*, виступав за прискорення створення *зони вільної торгівлі* в рамках *Асоціації країн Південно-Східної Азії (АСЕАН)*. Після поразки на презид. виборах 1992 відійшов від політ, діяльності, але в березні 2003 був звинувачений у хабарництві, невдовзі отримав дозвіл виїхати на лікування до США.

В.І. Головченко

Лебедь Микола (23.11.1909, с. Нові Стрелища Бібрського повіту, Схід. Галичина — 1999, Йон-керс, шт. Нью-Йорк, США) — укр. громад.-політ. діяч. Закінчив Львівську гімназію (1930). 1930-32 — організатор молодіжних груп ОУН, 1932-34 — зв'язковий крайової ексекютиви ОУН з Проводом за кордоном; 1934 — підготував замах на міністра внутр. справ Польщі Б. Пераць-кого, затриманий нім. поліцією в Гданську і екстрадований, засуджений на Варшавському процесі 1935-36 до смертної кари, заміненої довічним ув'язненням, 5.09.1939 здійснив втечу з в'язниці. Під час розколу ОУН 1939-40 підтримав С. Бандеру і став його заступником; 30.06.1941 увійшов до складу створеного у Львові Я. Стецьком Українського Державного Правління як міністр держ. безпеки; уникнувши нім. арешту, очолив ОУН(б) на зах.-укр. землях, один з організаторів УПА; на 3-у Надзвичайному великому зборі ОУН (б) у серпні 1943 обраний членом Головної ради і керівником Референтури зовн. зв'язків при Проводі ОУН(б); у серпні 1944 став співзасновником Української головної визвольної ради (УГВР), призначений нею ген. секретарем закорд. справ, здійснював координацію військ.-політ. переговорів ОУН-УПА з командуванням угорських і румунських окуп. військ та польським збройним підпіллям і емігрантським урядом у Лондоні. Наприкінці 1944 за дорученням УГВР відбув за кордон для здійснення зовн.-політ, діяльності від імені укр. визв. руху і встановлення контактів із зах. союзниками; з грудня 1949 мешкав у США, 1952-74 — директор дослідно-видавничого ін-ту «Пролог», з 1974 — чл. Ради директорів, видавець журналу «Сучасність»; 1956-91 — чл. управи Українського товариства закорд. студій у Мюнхені та Торонт-ського видавничого к-ту «Літопис УПА».

Твори: «УПА» (1946, 1987).

В.І. Головченко

Лев І Данилович (бл. 1225 - бл. 1301) -галицький і перемишльський князь, 2-й син *Данила Галицького* і доньки Мстислава Мсти-славича Удатного Анни. З юних років брав участь у військ, акціях батька; 1247 одружився з дочкою угорського короля Бели IV Констанцією, скріпивши *русько-угорську мирну угоду 1246*; на політ, арену виступив на поч. 1250-х, відбиваючи за наказом батька наступ татарського воєводи Куремси на півд. рубежі Галицько-Волинського князівства, проявив себе вмілим воєводою та мужнім, хоробрим воїном. По смерті Данила Галицького (1264) успадкував Галицьку і Перемишльську землі, став най-сильнішим серед Романовичів. У 1267 литовський князь Войшелк віддав Литву молодшому братові Л. І Д. — Шварнові, а сам постригся в ченці. За це розлючений Л. І Д., що сподівався стати литовським князем, забив Войшелка, після чого Литовське князівство (по смерті Шварна 1269) було назавжди втрачене для Романовичів і канула у вічність ідея створення Русько-Литовської держави під їхньою зверхністю. Довгі роки свого князювання в Галицькій і Волинській землях Л. І Д. провів майже в безперервних війнах із сусідами: Польщею, Угорщиною, Литвою і ятвягами, не гребуючи союзами з польськими і литовськими князями для зведення рахунків із своїми братами, насамперед з *Володимиром Васильковичем*, володимиро-волинським князем. Л. І Д. був недалекоглядним і зрадливим політиком, неодноразово порушував угоди з сусідами, визнаючи головною зброєю дипломатії війну; у 70 — 80-х рр. XIII ст. невдало намагався стати краківським князем (але малопольські нобілі-барони відмовили йому), ходив у походи на Литву і ятвягів, залучаючи до них татар; так само не вдалося йому заволодіти Люблінською землею Польщі. Нацьковував татарських ханів і воєначальників на своїх суперників. Був васалом Орди, 1283 разом із татаро-монголами воював в Угорщині, на деякий час захопивши частину її території (Закарпаття). Через його безперервні війни з сусідами Галицьке князівство і Галич економічно занепали.

М.Ф. Котляр

Левитський Микола Григорович (1880 -1935) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Під час *Першої світової війни* — поручик рос. армії. На Всеукраїнському нац. конгресові 6-8.04.1917 — обраний до Центральної Ради від УСДРП, очолював її агітаційно-просвітній відділ, був членом комісії для розроблення Статуту автономії України і законодавчих внесень, в Українському Генеральному Військовому Комітеті завідував юрисконсультським відділом. 28.12.1917-27.01.1918 брав активну участь у *Брестських мирних переговорах 1917-18*, разом із *О. Севрюком* і *М. Любинським* поставив підпис під *Брестським мирним договором між УНР і Центральними державами 1918*. 17.03.1918 призначений послом УНР до Османської імп., врегулював можливі непорозуміння між обома країнами щодо держ. належності Криму на основі *статус-кво*. За гетьманату *П. Скоропадського* — віце-директор Департаменту чужоземних зносин МЗС Української Держави, учасник *українсько-російських мирних переговорів 1918*; за Директорії входив до складу Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20*. 1925 з дозволу Кремля повернувся в УСРР, працював у Харкові старшим економістом об'єднання «Сталь», 1929 за-арештований, 1931 засуджений і засланий до таборів Красноярського краю.

В.І. Головченко

Левицький Дмитро Павлович (1877, с. Добра-чин Сокальського повіту, Галичина — 31.10.1942, Бухара Узбецької РСР) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї будівельника. Закінчив юрид. ф-т Віденського ун-ту, д-р права. З 1912 працював адвокатом у Рава-Руській і Бережанах. Під час *Першої світової війни* офіцер австр. армії, 1915 потрапив у рос. полон і був вивезений до Ташкента; після Лютневої рев-ції 1917 перебрався до Києва і очолив Галицько-Буковинський к-т допомоги жертвам війни. За гетьманату *П. Скоропадського* був секр. опозиційного Українського Національного Союзу. 1.12.1918 разом із *Л. Цегельським* від імені Державного Секретаріату ЗУНР підписав у Фастові з представниками Директорії «Передвступний договір» про злуку укр. земель; 10.01.1919-1921 — голова Дип. місії УНР у Данії, значною мірою сприяв формуванню позитивної щодо *Української революції 1917-21* громад. думки в цій країні. 1919-21 очолював патріотичну орг-цію «Молода Галичина» у Відні, по поверненні до Львова редагував газету «Діло»; виступив співзасновником і першим головою центристського Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО, 1925-35); 1928-35 - депутат польського сейму і голова Української парл. репрезентації; 1936-39 — керівник Українського координаційного к-ту і заст. голови УНДО. 28.09.1939 заарештований НКВС СРСР і ув'язнений у Луб'янці, згодом засланий до Бухари.

В.І. Головченко

Левицький Євген (17.01.1870, с. Сидорів Густинського повіту, Галичина — 21.11.1925, Відень) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Закінчив тернопільську гімназію і юрид. ф-т Львівського ун-ту. Був прихильником зах.-європ. марксизму, 1890 виступив співзасновником Русько-української радикальної партії, 1892 обирався головою Всеслов'янського студ. конгресу у Відні. Згодом перейшов на поміркованіші позиції й узяв участь у створенні Української національно-демократичної партії; 1907 і 1911 обирався депутатом австр. парламенту. Під час *Першої світової війни* за дорученням *Союзу Визволення*

України вів орг. і просвітницьку роботу серед полонених-українців у нім. таборах; 1918-19 — депутат Української Національної Ради ЗУНР; 1919-20 — голова дип. місії ЗУНР у Берліні й Празі; потім займався адвокатською практикою у Відні.

В.І. Головченко

Левицький Костянтин Антонович (18.11.1859, с. Тисмениця на Станіславщині — 12.11.1941, Львів) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Походив із родини священника. Навчався у Станіславській гімназії, Віденському і Львівському ун-тах, де здобув ступінь д-ра права, займався адвокатською практикою. Зі створенням 1899 Української національно-демократичної партії (УНДП) увійшов до президії Народного комітету (проводу), згодом став його головою і перебував на цій посаді до 1919; 1907 — обраний депутатом австрійського парламенту, 1910-16 очолював Укр. парл. клуб, водночас з 1908 — депутат Галицького сейму, керівник укр. сеймового клубу. 1.08.1914 очолив організовану політ. партіями Галичини Головну Українську Раду (ГУР), бойова управа якої сформувала легіон Українських січових стрільців; 1915 ГУР поповнилася послами від Буковини і представниками *Союзу Визволення Ук-*

раїни, прибравши назву Загальної Української Ради, що в роки *Першої світової війни* відстоювала ідею коронного краю для українців Австро-Угорщини і гасло самостійної України для Наддніпрянщини. 18.10.1918 у Львові було сформовано Конституанту — Українську Національну Раду (УНРаду) на чолі з *Є. Петру-шевичем*, а невдовзі — Галицьку делегацію УНРади під керівництвом Л., що стала орг. центром нац.-політ. руху. Л. вів переговори з царським намісником про передачу влади в Схід. Галичині укр. адміністрації, а після відмови віддав наказ укр. воякам зайняти в ніч на 1.11.1918 держ. установи у Львові. Перебуваючи в епіцентрі тогочасних подій у Львові, Л. зосереджував у своїх руках важелі керівництва політ. життям, процесом становлення укр. державності; 9.11.1918 сформував перший уряд д-ви на зах.-укр. землях (з 13.11.1918 — ЗУНР) — Державний Секретаріат (згодом — Рада Державних Секретарів) і став його президентом; виступав прибічником об'єднання обох гілок укр. народу в одне ціле, зробив внесок у започаткування соборницького процесу, що завершився 22.01.1919 проголошенням *Акту Злуки УНР і ЗУНР 1919*. В умовах польської агресії, що змусила провід ЗУНР залишити Львів і переїхати до Тернополя, вирішив піти у відставку; політ. роботу 1919-20 обмежував законотворчістю в УНРаді; 1920-21 входив до еміграційного уряду ЗУНР у Відні як уповноважений з питань преси і пропаганди, потім — закорд. справ, відстоював у міжнар. орг-ціях і на конференціях, конгресах інтереси галицьких українців. Повернувшись 1924 до Львова, входив до різних культ., госп., професійних установ, займався адвокатською практикою. З приходом у Західну Україну рад. військ був заарештований органами НКВС і провів у тюрмах 20 місяців, повернувся до Львова напередодні нападу Німеччини на СРСР; після проголошення 30.06.1941 Акту відновлення Української Держави 6.07.1941 був обраний головою Ради сеньйорів, в якій вбачався майбутній заг.-нац. парламент.

Твори: «Німецько-український правничий словник» (1893, 1920), «Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914» (1926), «Історія визвольних змагань галицьких українців в часі світової війни 1914-1918 рр.» (1928), «Великий зрив» (1931).

В.Ф. Солдатенко

Левицький Михайло Васильович (9.02.1891, с. Явче (тепер Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.) — 1933, Москва) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Нар. в селянській сім'ї. Отримав агрономічну освіту, з 1912 — чл. Української с.-д. партії Галичини. Під час *Першої світової війни* був мобілізований до австр. армії і потрапив до рос. полону, інтернований у Таш-кенті; 1917 вступив до Червоної гвардії й організував Українську секцію при Туркестанському крайовому к-ті РСДРП(б). З 1919 — в Україні, військом Школи червоних командирів при 14-й армії, голова Галбюро при ЦК КП(б)У, чл. Тимчасового к-ту Комуністичної партії Схід. Галичини (КПСГ); 1920 — чл. Галицького орг. к-ту КП(б)У, делегат 2-го конгресу *Комуністичного Інтернаціоналу*, чл. політбюро і оргбюро ЦК КПСГ, Галицького ревкому. З кінця 1920 — на дип. роботі: повпред УСРР у Чехо-словаччині, Німеччині, Австрії. З 1924 — на парт. роботі в УСРР, кандидат у члени ЦК КП(б)У, 1933 заарештований у справі т. зв. «Українського національного центру» і засуджений до розстрілу.

М.С. Дорошко

Левицький Модест Пилипович (25.08.1866, с. Вихилівка Подільської губернії — 16.06.1932, Луцьк) — укр. громад.-політ. діяч, дипломат і лікар. Нар. в шляхетській сім'ї. Навчався на істор.-філол., закінчив мед. ф-т Київ. ун-ту (1893). Працював лікарем на Волині, Поділлі, у Боярці й Білій Церкві. 1905 виступив спів-засновником Української радикальної і Української радикально-демократичної партій, брав активну участь в укр. громад.-культ. орг-ціях, Товаристві українських поступовців. За гетьманату *Л. Скоропадського* — гол. санітарний лікар залізниць України і дир. культ.-освітнього відділу мін-ва шляхів; за Директорії — радник, голова Дип. місії УНР у Греції, чимало зробив для популяризації укр. питання. 1921 — переїхав до Тарнова і був призначений міністром здоров'я екзильного уряду УНР, 1922-27 — лектор і лікар Української господарської академії в Подєбрадах.

ві.головченко

Легалізація — процедура встановлення та підтвердження відповідності документів законодавству держави їхнього походження з метою їх використання в міжнар. спілкуванні. Л. полягає в засвідченні

дійсності підпису, печатки держ. установи, а також у підтвердженні повноважень посадової особи, що видала документ чи акт. Л. необхідна для надання док-ту

юрид. сили на території іншої д-ви. Існує два види Л.: консульська (дипломатична) і проставлення штампів «Апостиль». Інозем. док-ти, призначені для використання на території певної д-ви, можуть бути легалізовані в ній або на території д-ви, де вони були видані. Функції Л. виконують: за кордоном — консульства або конне, відділи *посольства* акредитуваної д-ви (консул); у самій д-ві — конне, департамент (управління) МЗС. Конне. Л. є послідовним проставленням різними органами підтверджуючих написів на док-тах. Л. не вимагається в тих випадках, коли це прямо передбачено в *договорі міжнародному* (напр., у двосторонніх дог-рах про надання прав, допомоги). Між державами-учасницями *Співдружності Незалежних Держав* 22.01.93 підписано Конвенцію про прав, допомогу у цивільних, сімейних та кримінальних справах, ст. 13 якої закріплює норму про скасування необхідності Л. док-тів, виданих на території однієї з д-ав, що підписали цю Конвенцію (у т. ч. Україна). Л. не підлягають док-ти й акти, які суперечать законодавству д-ви або можуть спричинити шкоду її нац. інтересам; які оформлені з порушенням відп. інструкцій або містять відомості, що шкодять честі й гідності громадян. «Апостиль» застосовується в тих випадках, коли д-ва є учасницею Гаазької конвенції 1961, що відміняє вимогу Л. інозем. офіц. док-тів.

М.О. Медведєва

Лекс меркаторІЯ (з лат. *Iex tегсаіогіа* — торгове право) — сукупність авт. норм, відокремлених від нац. систем права, створених безпосередньо учасниками *міжнародної торгівлі* з метою регламентації зовн.-екон. операцій. Л. м. є результатом самоорганізації міжнар. ділового співтовариства та спробою самостійно регулювати комерційні відносини в межах цього співтовариства за допомогою позадерж. прав, засобів. Л. м. виникла у зв'язку з невдоволеністю міжнар. ділового співтовариства існуючими нац.-прав. механізмами нормативної регламентації міжнар. торг.-екон. відносин. Л. м. є альтернативою колізійному методу прав, регулювання приватноправових відносин з інозем. елементом. Існує істор. зв'язок сучас. Л. м. із середньовічним Л. м. італ. міст. Термін «*Iex tегсаіогіа*» поширився в юрид. літературі та арбітражній практиці, хоча окремі юристи користуються термінами «транснаціональне право», «позанаціональне право», «міжнародне купецьке право» тощо. До джерел Л. м., зокрема, відносять: міжнар. торг. звичаї; арбітражну практику; конвенції, що регулюють міжнар. торгівлю; типові закони, які розробляються на міжнар. рівні. У літературі нерідко вказується на неможливість дати вичерпний перелік усіх джерел Л. м. Одним з основних джерел Л. м. є Принципи міжнар. комерційних договорів УНІДРУА 1994. Існує тенденція поступового визнання теорії Л. м. не лише міжнар. комерційними арбітражами, але й нац. судовими органами.

Література: Мережко А.А. *I_ех Мерсаіогіа: теорія и принципи транснаціонального торгового права.* — К., 1999.

О.О. Мережко

ЛЕНД-ЛІЗ (з англ. *lеnd-lіze*) — система передачі в оренду або в борг озброєнь, боєприпасів, стратегічної сировини, продовольства, інших товарів між США та іншими державам *антигітлерівської коаліції* під час *Другої світової війни*. Закон про ленд-ліз, який офіційно називався «Акт сприяння обороні США», був підписаний Президентом *Ф. Рузвельтом* 11.03.1941. Дія закону спершу поширювалася на Велику Британію і країни Британської *Співдружності Націй*; допомога почала надаватися з весни 1941, детально умови Л.-л. між двома країнами були визначені за англ.-амер. угодою 23.02.1942 та Угодою про взаємну допомогу між Великою Британією і США 11.06.1942. Переговори представників СРСР та США щодо Л.-л. почалися 29.09.1941, вже 1.10.1941 був підписаний перший протокол про постачання озброєнь в СРСР на суму 1 млрд. дол. США протягом 9 місяців, але лише 7.11.1941 Рузвельт підписав документ про поширення Л.-л. на СРСР; наприкінці року було здійснено перші поставки до СРСР. Постачання по Л.-л. отримували 42 д-ви, заг. обсяг становив бл. 49 млрд. дол. США, у т. ч. Велика Британія і країни Співдружності — бл. 30 млрд. дол., СРСР — 9,8 млрд., Франція — 2,4 млрд., Китай — 1,4 млрд., інші країни — бл. 1 млрд. За свою допомогу США одержували зворотний Л.-л.: продукцію машинобудування, зброю і боєприпаси, стратегічну сировину і дорогоцінні метали. У результаті за період Другої світової війни обсяг зворотних Л.-л. становив

7,3 МЛРД. ДОЛ. США.

В.М. Вдовенко

Лєнін (Ульянов) Володимир (10(22).04.1870, Симбірськ — 21.01.1924, Москва) — рос. громад.-

політ. і держ. діяч, основоположник зовн. політики і дипломатії РСФРР. Походив із дворянської сім'ї. Навчався в Казанському ун-ті, однак за рев. діяльність був виключений, склав екзамен екстерном за курс юрид. ф-ту в Петербурзькому ун-ті; до 1917 — професійний революціонер. Призначений 26.10.1917 2-м Всеросійським з'їздом Рад головою РНК Росії, справляв визначальний вплив на вироблення і здійснення курсу країни на міжнар. арені. З'їзд ухвалив перший зовн.-політ. документ, підготовлений Л., — *Декрет*

про мир. Урядам всіх країн, що брали участь в імперіалістичній війні, пропонувалося негайно закінчити її заг.-демокр. миром. Коли на заклик рад. Росії відгукнулися лише країни Четверного союзу, Л. виступив за сепаратний мир із блоком. Після укладення *перемир'я* на австр.-нім. фронті у Бресті-Литовському розпочалися переговори щодо вироблення мирного дог-ру; подолавши внутр.-парт. опозицію «лівих комуністів» і Л. Троцького, 3.03.1918 Л. домігся його підписання. Вимушена погодитися на значні територ. втрати на користь Німеччини та Австро-Угорщини, рад. Росія одержала мирний перепочинок і змогла зосередитися на розв'язанні внутр. проблем, нагромадженні сил. Виправдавсь розрахунок Л. на поразку країн Центрального союзу і неминучий рев. вибух у них, скориставшись із чого 13.11.1918 *Брестський мирний договір між РСФРР і Центральними державами 1918* було денонсовано.

Л. став автором першого дип. док-та, адресованого УНР — «*Маніфесту до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради*» (3.12.1917). Однак політ, демарш не досяг мети — Центральна Рада відмовилася визнати висунуті претензії, що призвело до формального проголошення війни між УНР і рад. Росією та переведення конфлікту у військ. фазу на поч. 1918. Не вдалося досягти порозуміння і з Директорією УНР у січні 1919 (див. *Українсько-російські мирні переговори 1919*), хоча в обох випадках Л., зважаючи на низький військ. потенціал РСФРР, прагнув домогтися мирного розв'язання конфліктів. Не увінчалися успіхом і зусилля Л., всієї рад. дипломатії щодо налагодження стосунків з *Антантою*, яка не тільки сама здійснювала інтервенції в різних регіонах Росії, а й надавала велику військ. та фінанс. допомогу угрупованням, що вели громад. війну проти соціал. влади в РСФРР. Однак всі спроби силою повалити більшовицьку владу зазнали краху, що детермінувало пошук варіантів мирного розв'язання назрілих проблем міждерж. відносин. Найяскравішим уособленням тогочасної рад. дипломатії стала позиція делегації РСФРР (її головою був Л., однак згідно зі спец. урядовим рішенням з міркувань безпеки утримався від поїздки за межі Росії, на той же час припало і чергове загострення хвороби) на *Генуезькій конференції 1922*. Прагнучи будь-що зірвати екон. блокаду зах. країн, водночас вправно використовуючи гострі суперечності в їх таборі, рад. делегація уклала з Німеччиною *Рапальський договір 1922*, що стало значним успіхом ленінської дипломатії, означало зрив планів створення єдиного анти-рад. фронту, зміцнення міжнар. позицій рад. республік.

Процес підготовки і проведення Генуезької конференції став важливим етапом формування дип. союзу рад. республік. Невизнання їх зах. д-вами, штучні перешкоди, спрямовані на недопущення їх представництва на міжнар. форумі, змусили політ. керівництво УСРР та інших республік передати свої повноваження делегації РСФРР на захист їх інтересів, ведення переговорів і підписання дог-рів. Доповнюючи існуючий військ.-політ. союз республік, двосторонні домовленості (зокрема, *союзний робітничо-селянський договір між: РСФРР і УСРР 1920*), єдиний дип. фронт наближав створення Союзу РСР (31.12.1922), принципи орг-ції якого впливали з ленінської нац. політики, хоча й були істотно деформовані *Й. Сталіним* під час уконституювання федерат. д-ви. Значним був і внесок Л. в розвиток міжнар. комуніст. руху. Розпочавши роботу, спрямовану на консолідацію лівих течій і груп с.-д. партій Європи ще в роки *Першої світової війни*, коли 2-й Інтернаціонал, по суті, зазнав краху, лідер РКП(б) максимально скористався з процесу оформлення комуніст. партій у світі під впливом Жовтневої рев-ції, ініціював створення в березні 1919 *Комуністичного Інтернаціоналу*, заклав ідейно-політ. та орг. основи його діяльності. У зв'язку з хворобою в останній рік життя Л. не міг справляти значного впливу на вироблення і здійснення курсу СРСР на міжнар. арені. Однак обгрунтовані ним принципи, програмні положення, фундаментальні висновки і оцінки (вони містились, зокрема, в численних виступах на парт. і рад. з'їздах,

конгресах Комінтерну) офіційно визнавалися відправними, визначальними в усій зовн.-політ., дип. діяльності КПРС і рад. д-ви (див. *СРСР дипломатія*) практично до *СРСР розпаду* у 1991.

В.Ф. Солдатенко

Леопольд II (Беороісі II) (9.04.1835, Брюссель— 17.12.1909, Брюссель) — король Бельгії (з грудня 1865). Під час *франко-прусської війни 1870-71* зберіг *нейтралітет* Бельгії попри сильний тиск з боку обох воюючих сторін. Шляхом вмілої дипломатії прагнув перетворити Бельгію на колоніальну д-ву. З метою освоєння нероз-віданих африк. земель скликав у 1876 в Брюсселі Міжнар. конференцію географів для розгляду комплексу проблем Центр. Африки; заснував *Міжнародну асоціацію розвитку і цивілізації Африки*. У 1878 в рамках діяльності створеного ним Комітету з вивчення Верхнього Конго субсидіював експедицію англійця Генрі Мортон Стенлі до Конго. Після утворення Вільної Держави Конго на *Берлінській конференції 1884-85* визнаний сувереном цієї д-ви. У 1889 оголосив, що заповідає Конго бельгійському народові. У 1903 були оприлюднені відомості про зловживання бельгійського керівного апарату в Конго та безжальну експлуатацію місцевого населення з метою збільшення особистих доходів короля. Під тиском громад. думки в 1908 за велику компенсацію поступився правами щодо Конго на користь бельгійської д-ви, і країну було перетворено на бельгійську КОЛОНІЮ.

РА.Кривонос

Летельєр (Beieier) Орландо (1932 - 21.09.1976, Вашингтон) — чилійський громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, чл. керівництва Соціалістичної партії; 1955-59 — радник з екон. питань міністерства гірничорудної промисловості; 1964-70 — займав відповідальні посади в низці міжнар. орг-цій, у т. ч. *Міжнародному банку реконструкції та розвитку* і Міжамериканському банку розвитку, а також посольстві Чилі у США; в уряді народної єдності С. Альєнде 1971-73 — посол Чилі у США, у травні - серпні 1973 — мін. закл. справ Чилі, в серпні 1973 — міністр внутр. справ, у серпні — вересні 1973 — міністр нац. оборони. Після військ. перевороту 11.09.1973 був заарештований і засланий на о. Досон, 1974 під тиском міжнар. громадськості звільнений і депортований із країни, працював в Ін-ті політ. досліджень (Вашингтон), здійснював

помітний вплив на демокр. кола США щодо орг-ції ізоляції режиму *А. Піночета*. Убитий внаслідок вибуху бомби, підкладеної в його автомобіль агентами чилійських спецслужб.

В.І. Головченко

Липинський В'ячеслав (Вацлав) Казими-рович (5.04.1882, с. Затурці Володимир-Волинського повіту Волинської губернії — 14.06.1931, санаторій Вінервальд поблизу Відня) — укр. громад.-політ. діяч, історик і дипломат. Нар. в сім'ї поміщика польського походження. Закінчив 1-у Київ. гімназію, філос. та істор. ф-ти Ягеллонського ун-ту (Краків, 1903-06), навчався на сусп.-політ. ф-ті Вищої школи політ. наук у Женеві (1906-08). По поверненні на Батьківщину оселився поблизу Умані й займався наук. діяльністю (з 1914 — дійсний член НТШ), започаткував державницький напрям укр. історіографії; 1912 виступив співорганізатором Українського інформ. к-ту у Львові, що мав пропагувати за кордоном ідею держ. незалежності України. Під час *Першої світової війни* був мобілізований до рос. армії; в червні 1917 взяв участь у створенні консервативної Української хліборобсько-демократичної партії. Після держ. перевороту *П. Скоропадського* 29.04.1918 розглядався як кандидат на посаду мін. закл. справ, але відмовився; в червні 1918 був призначений послом Української Держави в Австро-Угорщині, забезпечив обмін ратифікаційними грамотами *Брестського мирного договору між: УНР і Центральними державами 1918* з Німеччиною, Болгарією і Туреччиною; після приходу до влади Директорії УНР продовжував до червня 1919 керувати справами посольства, потім залишився у Відні в еміграції (за винятком 1926-27, коли очолював кафедру історії укр. державності в берлінському Укр. наук. інституті). Влітку 1920 заснував Український союз хліборобів-державників, метою якого була б-ба за відновлення нац. державності у формі трудової монархії (традиційного гетьманату зі спадковою владою). Після розриву з *П. Скоропадським* 1930 спільно з *В. Залозецьким-Сасом* і *В. Кучабським* створив Братство укр. класократів-монархістів.

Твори: «Шляхта на Україні» (1909), «Данило Братковський» (1909), «Назва Русь і Україна та їх історичне значення» (1912), «Станіслав-Михайло Кричевський» (1912), «Україна на переломі. 1657-1659» (1920), «Релігія і церква в історії України» (1925), «Листи до братів-хліборобів» (1926).

В.І. Головченко

Липнева криза 1914 — період дип. підготовки держав *Троїстого союзу* і *Антантидо* розв'язання *Першої світової війни*; розпочалася з убивства сербськими терористами австр. пре-столонаступника ерцгерцога Франца-Ферди-нанда 28.06.1914 в Сараєво (Боснія). В Австро-Угорщині прихильники війни з Сербією вирішили скористатися інцидентом як приводом для нападу на неї. Сербія, що намагалася об'єднати навколо себе півд.-слов. народи в єдину д-ву і орієнтувалася на Антанту, була суттєвою перешкодою на шляху експансіоністської політики Австро-Угорщини на Балканах. Ще 13-14.06.1914 в Конопішті, маєтку ерцгерцога Франца-Фердинанда, відбулося його побачення з *Вільгельмом II*, під час якого нім. імператор схвалив план війни Австро-Угорщини з Сербією, обіцяючи повну підтримку. Маневри австр. армії в Боснії, на які поспішав ерцгерцог, були безпосередньою підготовкою до такої війни.

Відразу ж після сараєвського замаху керівництво Австро-Угорщини вирішило отримати санкцію Німеччини на війну проти Сербії, оскільки це питання фактично вирішувалося в Берліні. Імператор Австро-Угорщини *Франц Йосиф I* направив Вільгельму II особистого листа і меморандум віденського уряду з приводу балканської політики. Ці док-ти повіз нач. канцелярії МЗС граф Хойос. 5.06.1914 кайзер прийняв у Потсдамі австр. посла Сегені і порекомендував не затримуватися з виступом проти Сербії. Нім. канцлер *Т. Бетман-Гольвег* на зустрічі з Сегені й Хойосом запевнив, що його країна буде дотримуватися союзницьких зобов'язань щодо Австро-Угорщини. Відтак нім. уряд забезпечив перемогу військ, партії у Відні; вирішальний крок був зроблений. У Берліні розраховували на невідповідність Росії до війни. Якщо Петербург не втрутиться в австр.-сербський конфлікт, то Австро-Угорщина знищить Сербію, яка є головною опорою політики Росії на Балканах, а це буде серйозним виграшем для австр.-нім. блоку. Якщо Росія усе ж вирішить воювати, то виникне велика війна в умовах, вигідних для Німеччини. Росія, тісніше від інших членів Антанти пов'язана з Сербією, спершу намагалася уникнути загострення конфлікту. Лише під час візиту Президента Франції *Р. Пуанкаре* до Петербурга, що розпочався 20.07.1914, було прийнято

остаточне рішення, що у випадку надзвичайних обставин Росія підтримає Сербію і, в свою чергу, буде підтримана Францією. У другій половині липня 1914 оформилося безпосереднє протистояння Німеччини і Австро-Угорщини, з одного боку, Росії та Франції — з іншого. Вирішальну роль відіграла позиція Великої Британії. Якщо б вона чітко визначилася, то Німеччина напевне не змогла б діяти з безоглядною рішучістю. Але брит. урядовці фактично дистанціювалися від кризи, що розпалювалася, уникаючи проголошення чіткої позиції.

У день від'їзду Пуанкаре з Росії 23.07.1914 австр. посол барон Гізель вручив сербському Прем'єр-міністрові *Н. Пашичу* ноту, що мала характер ультиматуму. Прийняття австр. вимог, відповідь на які необхідно було дати через 48 годин, означало б відмову Сербії від політ. самостійності. Сама нота була складена в підкреслено образливому тоні. Сербські дипломати дали задовільну відповідь на всі вимоги, за винятком однієї, що торкалася присутності австр. поліцейських на території Сербії з метою припинення антиавстр. діяльності. Загалом відповідь була витримана в примирливих тонах. Проте 25.07.1914 австр. посол покинув Белград, дип. відносини були розірвані. 28.07.1914 Австро-Угорщина оголосила Сербії війну і наступного дня почала бомбардувати її столицю. Росія, побоюючись, що подальша поступливість призведе до втрати будь-якого впливу на Балканах, оголосила часткову мобілізацію.

Німеччина сподівалася на *нейтралітет* Великої Британії. Проте 29.07.1914 брит. мін. закл. справ *Е. Грей* заявив нім. послу, що у випадку втягнення в конфлікт Німеччини і Франції Лондон буде на боці французів. Після цього нім. дипломатія, яка тривалий час провокувала початок війни, зробила спробу спонукати австрійців до компромісу, проте нім. Генштаб виступив категорично проти компромісів і наполягав на прискоренні вступу самої Німеччини у війну. 31.07.1914 уряд Німеччини ультимативно поставив Росії вимогу припинити розпочату мобілізацію; коли ультиматум було відхилено, 1.08.1914 Німеччина оголосила війну Росії; 3.08.1914 оголосила війну Франції та вдерлася на територію Бельгії. Захищаючи бельгійський нейтралітет, Велика Британія 4.08.1914 оголосила війну Німеччині. Розпочалася Перша СВІТОВА ВІЙНА.

Б.М. Гончар

ЛИСИЦЯ Іван Павлович (? — ?) — укр. військ, діяч і дипломат. Походив із козацького роду.

1670-74 очолював Брацлавський і Білоцерківський полки, пізніше був полковником охочекомонним (добровільним) на Лівобережжі, часто виконував дип. доручення гетьманів */ Самойловича* та */ Мазепи*. Зокрема, наприкінці 1684 за дорученням І. Самойловича разом із моск. посольством виїхав до Константинопольського патріарха з проханням санкціонувати передачу Київської митрополії до Московської Патріархії.

В.І. Сергійчук

ЛИСОВЕЦЬ Дем'ян Михайлович (? - 1654) — укр. військ, діяч і дипломат. 1649-54 — ген. осавул Війська Запорозького, як один із найближчих соратників *Б. Хмельницького*, часто виконував обов'язки наказного гетьмана, зокрема, 1650 у поході на Дон, 1651 — під час штурму Кам'янця: «И гетман ясаулу своєму Демке дал знамя и булаву, что быть ему вторым гетманом, и послал за Потоцким и Калиновским, а с ним послал 60 000 казаков да 30 000 нагайских татар». Крім того, часто залучався до дип. місій, у лютому 1651 вів переговори з представниками Туреччини щодо участі останньої у війні проти Речі Посполитої; в листі до гетьмана силістрійський паша дуже високо оцінював дип. здібності Л.: «А Демка человек умный и смьш-ленный, благочесному государю нашему, его великопомесному порогу, будет такова чело-века пришлите, годен будет, потому, что про все разумеет и ответы дате знает и всякое дело ему за обычай, и я видел в нем, что он радителен и добра хочет...». 1654 за дорученням *Б. Хмельницького* уклав угоду про союз із воеводою молдовським Стефаном, котрий «и крест цело-вал при нашем посланнике Демке ясауле».

В.І. Сергійчук

Литвин Володимир Михайлович (28.04.1956, с. Слобода Романівська Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл.) — укр. громад.-політ. та держ. діяч, історик. У 1978 закінчив істор. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; д-р істор. наук (1995), проф. (1996), академік Академії прав, наук України (2000), академік НАН України (2003). З 1978 працював у Київ, держ. ун-ті ім. Т.Г. Шевченка: старший методист, помічник ректора, викладач, старший викладач, доцент істор. ф-ту. 1986-89 — нач. управління Міністерства вищої і середньої, спец. освіти УРСР. З 1989 — в апараті ЦК КПУ: лектор, консультант, помічник секретаря ЦК.

Від 1991 — знову в Київ, ун-ті: доцент, докторант. З серпня 1994 — помічник Президента України, з листопада 1995 — заст. глави Адміністрації Президента України, у вересні 1996 — листопаді 1999 — 1-й помічник Президента України, керівник групи помічників і референтів Президента України. У листопаді 1999 — березні 2002 — глава Адміністрації Президента України, водночас — проф. *Київського національного університету ім. Тараса Шевченка* (з 1996). Очолював ряд консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Президентом України, або входив до їх складу. З грудня 1999 — чл. Ради

нац. безпеки і оборони України, заст. голови Держ. комісії з проведення в Україні адмін. реформи. З березня 2000 — голова Координаційної ради з питань держ. служби; з червня 2000 — чл. Комітету з Держ. премій України в галузі науки і техніки, з серпня 2000 — голова Комісії з питань адмін.-територ. устрою; з листопада 2000 — голова Громад, ради експертів з внутр.-політ. питань, чл. Ради з питань реформування судової системи України; з грудня 2000 — чл. Нац. ради з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС та ін. Лідер виборчого блоку «За єдину Україну» (2001). Народний депутат України 4-го скликання, з травня 2002 — Голова ВР України, водночас — голова Виконавчого к-ту Нац. парл. групи України у *Міжпарламентському союзі*. Із 1998 — чл. президії ВАК України, спеціалізованих вчених рад в Інституті історії України НАН України, на істор. ф-ті Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, редколегій авторитетних наук, видань з істор. проблематики. Заслужений діяч науки і техніки України (1998), лауреат Держ. премії України в галузі науки і техніки (1999). Нагороджений Почесною грамотою КМ України (2003).

Твори: автор понад 200 публікацій з питань новітньої історії України, теорії і практики державотворення, в т. ч. «Політична арена України: дійові особи та виконавці» (1994), «Україна: політика, політики, влада» (1997), «Україна на межі тисячоліть (1991-2000)» (2000), «Україна: хроніка поступу (1991-2000 рр.)» (2000), «Україна: доба війн і революцій (1914-1920)» (2003), «Україна: міжвоєнна доба (1921-1938)» (2003) та ін.

Л.В. Губерська

ЛИТВИН Ігор Антонович (11.05.1954, Клімовськ Подольського р-ну Московської обл., РФ) — укр. професійний дипломат. У 1976 закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 1976-80 — аташе,

3-й, 2-й секр. МЗС УРСР; 1981-88 — політ, оглядач Держтелерадіо УРСР. 1988-92 — перекладач, експерт, помічник керівника групи спеціалістів зовн.-екон. об'єднання «Техно-промекекспорт» у м. Дакка (Бангладеш). 1992-97 — 1-й секр., зав. відділу країн Азії і Тихоокеанського регіону, заст. начальника, нач. Управління країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Бл. і Сер. Сходу та Африки МЗС України. У січні 1997 — серпні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Індонезія, а також Надзвичайний і Повноважний Посол України в Брунеї Даруссаламі, Малайзії, Республіці Сінгапур, Королівстві Таїланд та Республіці Філіппіни за сумісництвом. У серпні 1999 - жовтні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Китайській Народній Республіці, одночасно, у червні 2000 — жовтні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Корейській Народній-Демократичній Республіці за сумісництвом та Надзвичайний і Повноважний Посол України в Монголії за сумісництвом.

В.М. Матвієнко

ЛИТВИНОВ Максим Максимович (справжнє прізвище — Валлах Макс) (5.07.1876, Білосток Гродненської губ. — сучасна Польща — 31.12.1951, Москва) — рад. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї службовця. З 1898 — чл. РСДРП. Після арешту в 1901 за підпільну роботу втік разом із соратниками з Лук'янів-ської в'язниці (Київ); перебував за кордоном, розповсюджував у Росії більшовицьку газету «Іскра»; в Лондоні одружився на англ. письменниці, а після жовтневих подій 1917 повернувся до Росії, де був залучений до дип. роботи. З 1918 — чл. колегії НКЗС РСФРР, 1920 — повпред в Естонії, з 1921 — заступник, а 1930-39 — нарком закорд. справ СРСР. Виступав за *колективну безпеку* в зв'язку з загрозою з боку нацистської Німеччини, за співробітництво з європ. демократіями та США; був звільнений з посади, коли СРСР взяв курс на зближення з Берліном. Після нападу Німеччини на СРСР був заст. наркома закорд. справ (1941-46), водночас у 1941-43 — послом СРСР у США; брав участь у плануванні повоєнної *зовнішньої політики*, з 1946 — на пенсії. З початком «Холодної війни» не приховував від інозем. журналістів своєї незгоди з рад. курсом на загострення відносин із зах. д-вами та територ. придбаннями.

М.М. Білоусов

ЛІ (Біє) Трюгве Хальвдан (16.07.1896, Осло -13.12.1968, Ейло, Норвегія) — норвезький громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, перший *Генеральний секретар* СОЯ (1.02.1946-10.11.1952). Нар. в сім'ї столяра. Закінчив юрид. ф-т Університету Осло (1919). З молодих років був зв'язаний з Норвезькою робітничою партією (НРП), 1926-46 - секр. ЦК НРП. 1935-40 і 1945-46 -депутат парламенту, 1935-39 — міністр юстиції, 1939 — міністр торгівлі, промисловості, судноплавства і рибальства, 1939-40 — міністр постачання Королівства Норвегія. У червні 1940 у зв'язку з нацистською агресією разом із норвезьким урядом перебрався до Великої Британії для продовження б-би з-за кордону, був призначений мін. зак. справ Норвегії, очолив норвезьку делегацію на *Сан-Франциській конференції 1945*, був головою комісії з підготовки розділу *Статуту ООН*, присвяченого *Раді Безпеки ООН*. На 1-й сесії *Генеральній Асамблеї ООН* був обраний її першим Ген. секретарем, очолив багатопланову орг. роботу з комплектування штату співробітників *Секретаріату ООН*; 1950 направив членам ООН меморандум із 10 пунктів, назвавши його «20-річною програмою досягнення миру», пропонував, зокрема, створити *Збройні сили ООН* і переглянути право «вето» в РБ ООН, однак його пропозиції не зустріли одностайної підтримки її постійних членів. В умовах «Холодної війни» зазнав звинувачень від СРСР у сприянні амер. *інтервенції* в Кореї під прапором ООН. Коли закінчився 5-річний термін перебування Л. на посту Ген. секретаря, СРСР

виступив проти його переобрання; зах. країни, використовуючи свою більшість у ГА ООН, подовжили його контракт на 3 роки, але Кремль зайняв позицію бойкоту Ген. секретаря. 10.11.1952 Л. подав у відставку; 1955-63 — губернатор Осло-Акерсхюс, водночас 1959-63 — голова комітету у справах інозем. промисловості і 1959-66 — посол з особливих доручень; 1963-64 — міністр промисловості, 1964-65 — міністр ТОРГІВЛІ Норвегії.

В.С. Бруз

Лі Гобан (Лі СиоБагц) (1951) — китайський дипломат. З 1975 на дип. службі; 1975-76 — у Департаменті СРСР і соціал. країн Схід. Європи МЗС КНР; 1976-80 — у посольстві КНР у СФРЮ; 1980-84 — 3-й секр. Департаменту СРСР і соціал. країн Схід. Європи МЗС КНР; 1984-87 — 2-й секр. посольства КНР у СФРЮ; 1987-91 — зав. відділом, 1-й секр. Департаменту

СРСР і соціал. країн Схід. Європи МЗС КНР; 1991-92 — 1-й секр. посольства КНР у СФРЮ; 1992-93 — 1-й секр. посольства КНР у Словенії; 1993-97 — 1-й секр., радник, заст. начальника Департаменту з питань країн Схід. Європи і Центр. Азії МЗС КНР; 1997-2000 — посол КНР у Хорватії. 2000-03 — Надзвичайний і Повноважний Посол КНР в Україні.

В.І. Головченко

Лі Хан Чун (18.01.1935) — півд.-корейський дипломат. Закінчив юрид. ф-т Сеульського національного університету (1957). 1977-79 — торг, аташе посольства Республіки Корея в Канаді; 1979-82 — торг, аташе посольства Республіки Корея у США; 1982-84 — ген. директор Бюро сприяння торгівлі мін-ва торгівлі та промисловості (МТП); 1984 — ген. інспектор МТП; 1984-85 — ген. директор Бюро електроніки та електронних приладів МТП; 1985-87 — голова Ради з апеляцій орг-ції з пром. власності; 1987-88 — старший спеціаліст-дослідник Ін-ту закорд. справ і нац. безпеки МЗС Республіки Корея; 1988-91 — радник посольства в Японії; 1991-

94 — посол Республіки Корея в Йорданії; 1994-

95 — комісар по дослідженнях Ін-ту закорд. справ і нац. безпеки МЗС Республіки Корея. 1995-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки

Корея в Україні.

В.І. Головченко

Лі Хунчжан (1823 - 7.11.1901, Пекін) — китайський держ. діяч і дипломат. 1853-64 брав активну участь у придушенні повстання тайпінів, з 1867 — намісник провінцій Цзянсу і Аньхой, з 1870 — намісник столичної провінції Чжилі, в подальшому — надзвичайний уповноважений з торгівлі півн. портів і член Цзунліяміню — зовн.-політ, відомства Китаю. Прагнув запобігти інозем. залежності країни завдяки маневруванню в міжнар. справах і використанню суперечностей між провідними капіталістичними д-вами. При укладенні *Тяньцзінського французько-китайського договору 1885* добився збереження за Китаєм Тайваню і о-вів Пенхуледао, але не зумів уникнути *китайсько-японської війни 1894-95* і був звинувачений за поразку в ній та усунений від управління Чжилі; під час візиту до Петербурга 3.06.1896 підписав таємний антияпон. союзний китайсько-рос. договір в обмін на надання Росії концесії на побудову КСЗ. В умовах прискорення процесу територ. поділу Китаю 25.08.1898 був звільнений із Цзунліяміню і відряджений намісником провінцій Гуанчжоу та Гансі, але в розпал повстання іхетуанів 7.08.1900 призначений главою маньчжурської делегації на переговорах із великими д-вами, 7.09.1901 змушений був підписати принизливий для Китаю Заключний протокол, що передбачав сплату контрибуції розміром 1,5 млрд. золотих рублів і розташування інозем. гарнізонів у Пекіні та 12 інших важливих ПунКТаХ.

В.І. Головченко

Лібералізм — течія сусп.-політ, думки, що обстоює абсолютну цінність та прав, примат індивід, свобод, політ, вторинність держави по відношенню до громадян, суспільства та провідну роль держ. інститутів у захисті прав індивідів. Ліберальна ідея чинила значний вплив на дослідження *міжнародних відносин* протягом історії розвитку дисципліни, починаючи з класичної теорії *політичного ідеалізму*. Ліберальна концепція розглядає громадян, суспільство як центр, елемент зовн.-політ, процесу, а д-ву — в ролі агента, що реалізує сформований всередині громадян, суспільства комплекс зовн.-політ, пріоритетів, які, в свою чергу, перетворюються на зовн.-політ, дії лише після зіставлення та врахування інтересів інших міжнар. суб'єктів. Взаємозалежність, яка спочатку виникає як результат взаємодії д-ав, що намагаються максимально збільшити ефективність власної міжнар. діяльності, згодом перетворюється на об'єктивну реальність, яка нарівні з нац. політ, процесом детермінує поведінку д-ви в міжнар. відносинах.

А.А. Субботін

Лібералізм економічний — сукупність поглядів, теорет. напрямів і шкіл, що ґрунтуються на принципах екон. свободи як основи розбудови й розвитку вільного громадян, суспільства. Ідеологія і теорія Л. є. покладена в основу певного типу соц.-екон. політики, зорієнтованої на забезпечення умов розвитку інституцій приватної власності, вільного ціноутворення та вільної конкуренції, свободи торгівлі, вільного доступу на ринки для зростання добробуту кожного індивіда зокрема й суспільства загалом. Система вільного підприємництва розглядається прихильниками Л. є. як природ. форма раціональної госп. діяльності, а вільний ринок — як єдино можливий ефективний регулятор госп. процесів, що забез-

печує оптимальний розподіл і використання

обмежених ресурсів. Л. є. обмежує функції д-ви роллю виконання охоронних функцій щодо системи вільного підприємництва, відкидаючи необхідність її втручання в госп. життя суспільства. В основі Л. є. — принцип індивідуалізму, згідно з яким індивід має самостійно обирати вид та масштаби екон. діяльності в межах певних законів та правил, поважаючи існуючу систему майнових прав. Серед представників Л. є. — Дж. Локк, Д. Юм, А. Сміт, Д. Рікардо, Ф. Сей, Ф. Хаєк. Після кризи 1929-33 на зміну політиці невтручання д-ви в економіку, набуло поширення вчення *кейнсіанства* про необхідність широкомасштабного втручання д-ви в економіку з визнанням неспроможності ринкового механізму запобігти безробіттю та кризам. На поч. ХХІ ст. ліберальна екон. думка представлена *неолібералізмом*, який відроджує в теорії та політиці ідеї екон. свободи в усіх її вимірах.

Н.В. Резнікова

ЛІБОР — нац. відсоткова ставка за короткотермінові кредити, які надають європ. банки в Лондоні переважно на 3-6 місяців. Встановлюється на основі ставки відсотків лондонських банків іншим першокласним позичальникам.

Н.В. Резнікова

ЛІВАДІЙСЬКИЙ ДОГОВІР 1879 — рос.-китайська угода, підписана 20.09(2.10). 1879 в Лівадії (Росія) керівником Азійського департаменту та помічником мін. зак. справ Російської імп. *М. Гірсом*, рос. посланником у Пекіні *Є.К. Бю-цовим* та уповноваженим китайського уряду *Чун Хоу*. За умовами дог-ру рос. війська, введені в Ілійський край для придушення антицінського дунгано-уйгурського повстання (1877-78), виводилися з нього, населенню краю гарантувалася амністія. За Росією залишилася зах. частина долини р. Ілі та долина р. Текес. Крім того, Росія зберігала контроль над районом Музартського перевалу через Тянь-Шань. Питання торгівлі регламентувалися спец. правилами, які були оформлені у вигляді додатку до дог-ру. Уряд Китаю зобов'язався виплатити Росії 5 млн. рублів компенсації за витрати на утримання військ та управління територією. Умови Л. д. викликали незадоволення серед урядових кіл Китаю, внаслідок чого його не було ратифіковано. Згодом розпочалися нові переговори, які завершилися підписанням *Петербурзького договору 1881*.

М.Г. Капітоненко

Ліванська криза 1982 (Операція «Мир для Галілеї») — військ. операція Ізраїлю в Лівані, здійснена в рамках курсу на територ. експансію щодо арабських країн. Основними її цілями були: ліквідація палестинської присутності в Лівані; укладення з ліванським урядом сепаратного мирного дог-ру; приведення до влади в Лівані уряду правих християн — союзників Ізраїлю; витіснення Сирії з Лівану. Головна мета — знищення військ, і політ. структури Організації визволення Палестини (ОВП). Агресивні дії Ізраїлю проти Лівану спирались на плани встановлення ізраїльсько-ліванського кордону по р. Літані, що передбачало анексію півдня Лівану (план *М. Даяна 1955*). Після *арабо-ізраїльської війни 1967* Ізраїль повернувся до цього плану, розпочавши в 1968 бомбардування Півд. Лівану. Продовженням такої політики стали ізраїльська агресія в Лівані 1978 (див. *Ліванський конфлікт 1975-90*) та Л. к. 1982. Бойові дії розпочались 4.06.1982 з інтенсивних ударів сухопутних, військ.-мор. і повітр. сил Ізраїлю по районах зосередження палестинців у Лівані. 6.06.1982 ізраїльські війська за підтримки танків, авіації та військ.-мор. сил перейшли ліванський кордон і, зламавши опір формувань Палестинського руху опору (ПРО), ліванських нац.-патріотичних сил і сирійських військ, що входили до складу міжарабських сил стримування (МСС), дійшли до Бейрута. До сер. червня 1982 ізраїльські війська захопили більшу частину території Лівану на південь від Бейрута й за допомогою право-христ. сил Лівану, що діяли у Схід. Бейруті, блокували в зах. секторі ліванської столиці основні сили ПРО, окремі підрозділи МСС, а також керівництво ОВП та інших палестинських орг-цій. Місто було піддане масованим бомбардуванням із повітря та з моря, відрізане від водо- та електропостачання.

Агресію Ізраїлю проти Лівану було засуджено світовою спільнотою. 5.06.1982 *Рада Безпеки ООН* прийняла рез. №508, яка закликала всі сторони конфлікту негайно й одночасно припинити воєнні дії в Лівані. Резолюція РБ ООН №509 від 6.06.1982 вимагала від Ізраїлю негайно й беззастережно вивести свої збройні сили за міжнародно визнані кордони Лівану. Нарада міністрів закорд. справ *Ліги арабських держав (ЛАД)* зібралась у Тунісі лише 26.06.1982; вона засудила агресію, але не затвердила пропозиції Сирії й ОВП щодо спільної б-би проти Ізраїлю

та обмежилась пропозицією створити комітет і звернутись до постійних членів РБ ООН за посередництвом у конфлікті. Попри значну перевагу ізраїльської армії в живій силі й техніці, збройні формування ПРО, ліванських нац.-патріотичних сил і МСС продовжували чинити опір у Зах. Бейруті. Щоб уникнути подальших жертв серед мирного населення Бейрута й повного руйнування міста, керівництво ОВП дало згоду на виведення своїх збройних формувань із ліванської столиці. Упродовж 21.08-1.09.1982 з Бейрута було евакуйовано бл. 12 тис. палестинських бійців, яких розмістили в Сирії, Алжирі, НДРС, ЄАР, Іраку, Йорданії, Тунісі та Судані. За рішенням РБ ООН для спостереження за

припиненням вогню та роз'єднанням сторін конфлікту в Бейруті були направлені спостерігачі ООН. На прохання ліванського уряду наприкінці серпня 1982 в Ліван було введено військ, контингенти США, Франції й Італії, а згодом Великої Британії («багатонаціональні сили»). На 1.09.1982 евакуація палестинських підрозділів і контингенту МСС із ліванської столиці практично була завершена. «Багатонаціональні сили» також було відведено, але невдовзі вони повернулись для забезпечення стабільності та недопущення повторення різанини, яка була вчинена 16.09.1982 ізраїльськими військами й ліванським право-христ. ополченням у палестинських таборах Сабра та Шатіла, де загинуло більше 1000 осіб. У лютому 1984 Велика Британія, Італія та Франція вивели з Лівану свої контингенти, а США передислокували підрозділи мор. піхотинців на кораблі 6-го флоту США, що знаходились поблизу берегів Лівану.

Ізраїльсько-ліванські переговори за безпосередньої участі США розпочались 29.12.1982 і проходили почергово в Кирьят-Шемона (Ізраїль) і Хальді (передмістя Бейрута). Ізраїльська сторона обумовила виведення своїх військ із Лівану підписанням мирного дог-ру, встановленням на півдні Лівану демілітаризованої «зони безпеки» глибиною 40-45 км і включенням до складу ліванської армії маріонеткової «південноліванської армії» майора Саада Хад-дада. 17.05.1983 було узгоджено текст лівансько-ізраїльської угоди про мир, за якою формально припинявся стан війни між сторонами, Ліван зобов'язувався не надавати свою територію для проходу чи розміщення військ д-ав, які не мали дип. відносин з Ізраїлем, або для будь-якої во-

рожкої діяльності проти Ізраїлю, а також погоджувався на створення «зони безпеки». Фактично Ліван перетворювався на ізраїльський *протекторат*. Підписання угоди спричинило посилення конфронтації між США, Ізраїлем і їхніми ліванськими союзниками, з одного боку, і створеним 23.06.1983 нац. патріотичними силами Лівану Фронтом нац. порятунку, Сирією і ПРО, з іншого. 5.03.1984 ліванський парламент ухвалив рішення про анулювання угоди. Ізраїль вивів свої війська в 1985, але на півдні Лівану зберегалась «зона безпеки», контрольована «південноліванською армією». *ід.Коміренко*

Ліванський конфлікт 1975-90 — комплекс проблем етноконфесійного характеру, підґрунтям якого була б-ба між христ. та мусульм. общинами за перерозподіл влади. Затяжний характер Л. к. був зумовлений стійкістю причин, які його викликали: невідповідність демографічним реаліям країни кількісно-пропорційних параметрів представництва (залишалися незмінними з 1943) у владних структурах общин; криза зовн.-політ. орієнтації (Ліван розташований на стику зах.-христ. та арабомусульм. цивілізацій, і тому зміни на рівні регіональної системи трансформувались у загрози нац. безпеці); полярність підходів христ. та мусульм. общин до палестинської присутності в Лівані, яка призвела до порушення міжобщинного балансу сил; «ліванізація» *палестинської проблеми* (тобто спроби регіональних д-ав використати ліванських акторів із метою посилення тиску на керівництво ОВП), наслідком чого стало інтегрування Л. к. в близькосхідний конфлікт тощо. Ліван упродовж тривалого часу був зосередженням як власне ліванських, так і міжарабських, бл.-схід. та глобальних протиріч, а сам конфлікт мав три виміри: внутрішній, регіональний та глобальний.

Конфлікт у Лівані розпочався 13.04.1975 і набув форми протистояння правих християн, з одного боку, та мусульм.-палестинського блоку, з іншого, яке розгорнулось на фоні дезінтеграції ліванської армії та втрати центр, урядом контролю над країною. 1.06.1976 Сирія ввела свої війська в Ліван, щоб запобігти перемозі мусульм.-палестинського блоку, який вже контролював 80% території країни. На позачерговій сесії Ради *Ліги арабських держав (ЛАД)* 8.06.1976, скликаній з метою припинення вогню та роз'єднання конфліктуючих сторін,

було прийнято рішення про створення та розгортання в Лівані Міжарабських сил безпеки (МАСБ) чисельністю 2,5 тис. чол. (Лівія, Си-рія, Судан, Саудівська Аравія), які знаходились під керівництвом Ген. секретаря ЛАД. При цьому Сирія зберігала свою військ, присутність у Лівані (понад 20 тис. чол.). У цих умовах МАСБ не вдалось відновити безпеку та стабільність у Лівані; відбувалася подальша ескалація конфлікту. На шестисторонній зустрічі (Єгипет, Ліван, Кувейт, Саудівська Аравія, Сирія, ОВП) 16-17.10.1976 у Саудівській Аравії ухвалено рішення (підтвержені зустріччю арабських д-ав на вищому рівні 25-26.10.1976 в Каїрі), які були визнані конфліктуючими сторонами як основа для урегулювання Л. к. Вони передбачали: трансформацію МАСБ у Міжарабські сили стримування (МАСС) (Лівія, Сирія, Судан, Саудівська Аравія, НДРС, ОАЕ); підпорядкування їх ліванському президенту та збільшення їхньої чисельності до 30 тис, із них 25 тис. — сирійські війська (з 1979 МАСС репрезентовані виключно сирійським контингентом; на вимогу ліванського уряду в 1983 припинено дію мандата МАСС); припинення вогню; роз'єднання конфліктуючих сторін та повернення їх на позиції, які вони займали 13.04.1975; вилучення важкої зброї. Наголошувалось на необхідності виконання Каїрської угоди 1969 між Ліваном та ОВП. Питання про ліквідацію військ, формувань (міліцій) не ставилось; не було започатковано політ, реформ.

Стабілізація ситуації на півночі та в центр, районах одночасно супроводжувалась її загостренням на півдні Лівану. Військ, контингенти МАСС не були розміщені в цьому регіоні (як це передбачалось їхнім мандатом), оскільки згідно з таємною угодою між Сирією та Ізраїлем (угода про «червону лінію») сирійські війська не мали просуватись на південь від р. Літані. З кінця 70-х і до сер. 80-х саме ізраїльська політика була чинником загострення Л. к. Ізраїль здійснив дві масштабні воєнні операції в Лівані: окупацію частини ліванської території у березні 1978 (на якій була створена т. зв. 10-км «зона безпеки» для попередження можливих військ, операцій палестинців, що проіснувала до 2000) та вторгнення в червні 1982 (див. *Ліванська криза 1982*) з метою ліквідації військ, присутності палестинців на півдні Лівану, приведення до влади в Лівані проізраїльського президента (союзникТель-Авіва Б. Жмай-ель був обраний Президентом Лівану 23.08.1982, загинув 14.09.1982) та підписання мирної угоди з Ліваном. У 1982-84 були двічі сформовані та розміщені в Лівані багатонац. сили (БНС): у серпні - вересні 1982 БНС-I (США, Франція, Італія) для гарантування безпеки евакуації палестинців із Зах. Бейрута; з кінця вересня 1982 по лютий 1984 — БНС-II (США, Франція, Італія, Велика Британія) для відновлення стабільності в Лівані шляхом поширення влади центр, уряду на всю країну, забезпечення виведення інозем. військ (насамперед, ізраїльських, що мало сприяти підписанню та реалізації лівано-ізраїльської угоди, яка б визначала умови і термін їх виведення).

Збройне протистояння прихильників та противників (23.07.1983 створено Фронт нац. порятунку Лівану (ФНП), який активно підтримувала Сирія) лівано-ізраїльської мирної угоди 17.05.1983 (денонсована Ліваном 5.03.1984) визначало суть цього етапу громадян, війни. Ліванська армія зазнала поразки від сил ФНП в гірському Лівані. Досягнення 25.09.1983 за посередництва Саудівської Аравії та Сирії угоди про припинення вогню створило умови для проведення конференції щодо нац. діалогу (перший раунд у Женеві, 31.10-4.11.1983; другий — у Лозанні, 12-20.03.1984), на якій сторони затвердили заходи з припинення вогню та схвалили принципи вироблення нової конституції. Домовленостей про прийнятний для всіх план політ, реформ не було досягнуто. У січні 1985 ізраїльські війська були виведені з Лівану (за винятком «зони безпеки»). Період 1985-88 був позначений поглибленням Л. к.: поновилося протистояння між правими християнами та мусульм. угрупованнями (район м. Сайди), відбулись збройні сутички між шийтськими орг-ціями «Амаль» та «Хізболлах», між палестинцями та «Амаль»; у лютому 1987 з метою припинення протистояння сирійські війська були введені в Зах. Бейрут.

У 1988 в Лівані було встановлено двовладдя. Оскільки нового президента за визначений термін не було обрано, діючий президент А. Жмай-ель 22.09.1988 призначив головою перехідного уряду генерала М. Ауна, але кабінет міністрів С. Хосса відмовився піти у відставку. Уряд М. Ауна поширив свою владу на христ. райони, а уряд С. Хосса (який активно підтримувала Сирія) — на мусульманські. 14.03.1989 М. Аун проголосив «визвольну війну» проти Сирії.

21.03.1989 Сирія та її ліванські союзники запровадили тотальну блокаду території, контрольованої урядом М. Ауна. На зустрічі 23.05.1989 арабських країн на вищому рівні (Касабланка, Марокко) було створено «Комітет трьох з Лівану» (Саудівська Аравія, Марокко, Алжир), що розробив комплексний план урегулювання Л. к. (схвалений як урядом С. Хосса, так й урядом М. Ауна), який було затверджено 30.09.1989 депутатами ліванського парламенту в Ет-Таїфі (Саудівська Аравія). Таїфська угода («Хартія національної згоди») запропонувала нову чітко визначену формулу для розподілу влади в країні на основі реально існуючого кількісного співвідношення між субобщинами Лівану. Згідно з нею колективний статус мусульм. общини було підвищено. Вона передбачала: обмеження повноважень президента-мароніта та розширення функцій Ради міністрів, яку очолював мусульманин-суніт; збільшення кількості депутатських місць у ліванському парламенті з 99 до 108 при одночасному встановленні рівного представництва від християн і мусульман (54:54 на відміну від 54:45 у попередні роки); проголошення нац. метою ліквідацію конфесіоналізму; вибори нового президента та формування «уряду національної єдності»; поширення влади центр, уряду на територію всієї країни; зміцнення сил внутр. безпеки та ліванської армії; роззброєння всіх ліванських та неліванських військ, формувань; передислокацію сирійських військ після формування нового уряду в долину Бекаа; визначення їх подальшого перебування спец. угодою між Сирією та Ліваном. Таїфська угода була підтримана всіма ліванськими субобщинами, більшістю арабських д-ав, США, Францією, СРСР, Великою Британією. Проте генерал М. Аун виступив проти неї як такої, що не вирішувала проблеми виведення сирійських військ, і розпустив своїм указом 4.11.1989 ліванський парламент. Однак 5.11.1989 ліванський парламент схвалив політ, реформи та обрав Президентом Лівану Р. Муава-да, а після його загибелі Президентом 23.11.1989 був обраний І. Храуї. На перешкоді реалізації таїфської угоди та врегулювання конфлікту стала політика М. Ауна, який не визнав легітимності нового президента та спробував встановити свій контроль над христ. общиною. У січні 1990 мали місце військ, сутички між армією М. Ауна та «Ліванськими силами». 10.10.1990 І. Храуї звернувся за допомогою

до Сирії, а 13.10.1990 режим М. Ауна капітулював. Формування в грудні 1990 «уряду національної єдності» знаменувало закінчення Л. к.

Література: Скороход Ю.С. Міжнародний аспект урегулювання ліванського конфлікту (80-90-і роки). — К., 2000.

Ю.С. Скороход

ЛІВИЦЬКИЙ Андрій Миколайович (09.04.1879, с. Липлява Золотоніського повіту Полтавської губернії - 17.01.1954, Карлсруе, ФРН) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Освіту здобув у Прилуцькій гімназії та Колегії П. Галагана в Києві; навчався на математичному та юрид. ф-тах Київ, ун-ту, з якого був виключений за участь у студ. політ, русі, однак 1903 закінчив університетський курс. Працював у різних судових установах. З 1901 — чл. РУП, у 1905-20 — один із провідних членів УСДРП. У березні 1917 був обраний золотоніським повітовим комісаром, а в серпні 1917 призначений губернським комісаром Полтавщини; входив до складу ЦК Селянської спілки й укр. Центральної Ради. Усунений з посади губернського комісара за гетьманату П. Скоропадського. Приєднався до опозиційного Українського національного союзу. Після встановлення влади Директорії був одним з організаторів та керівників Трудового Конгресу України. Із січня 1919 обіймав посади: тимчасово керуючого МВС УНР, товариша міністра юстиції. З 09.04.1919 — міністр юстиції та заст. голови Ради Народних Міністрів, водночас з червня 1919 — керуючий МЗС. Активно обстоював ідею формування *Балто-Чорноморського союзу* під егідою УНР. У жовтні 1919 очолив Надзвичайну дип. місію УНР у Польщі, відряджену для вироблення союзного *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920*. З того часу користувався особливою довірою голови Директорії УНР С. Петлюри, з яким зблизився за час перебування у Варшаві. Однак в укр. політ, колах виникла надзвичайно гостра опозиція угоді з Річчю Посполитою, які сприйняли умови дог-ру як образливі, нац.-принизливі. Лише 16.10.1920 у неймовірно критичній ситуації С. Петлюра поклав виконання обов'язків голови Ради Народних Міністрів на Л., який за три дні до цього вийшов з УСДРП. Спроба уряду вплинути на моральний стан вояків, підняти їхній бойовий дух на фронті проти Червоної армії на Правобережній Україні (інших можливостей практично не залишалось) не внесла переломного

моменту в ситуацію. Урядові установи УНР 14.11.1920 евакуювались до окупованої Польщею Галичини, а 21.11.1920 останні підрозділи Республіканської Армії УНР залишили терени України. Уряд Л. опинився у вигнанні; 1920-21 та 1922-26 він очолював його в екзилі. Після загибелі 25.05.1926 С. Петлюри Л. став його наступником (згідно із Законом про тимчасове Верховне управління та порядок законодавства в УНР від 12.11.1920), очоливши Державний Центр УНР в екзилі (див. *Дипломатія Державного Центру УНР в екзилі*). Жив у Варшаві під постійним наглядом польської поліції, був одним з ініціаторів створення та активним учасником *«Прометейського руху»*. У роки *Другої світової війни* перебував на окупованій гітлерівцями території. З травня 1945 значно активізував роботу уряду, ініціював скликання 1948 Української Національної Ради в екзилі з метою консолідації політ, сил в еміграції та реорганізації Державного Центру. Після смерті спочатку був похований на цвинтарі Вальдфрідгоф у Мюнхені, згодом перепохований у с. Баунд Бруці

(НЬЮ-Джерсі, США).

В.Ф.Солдатенко

Ліга арабських держав (Бeaʕіe oГ Aгаʕ 5ШE8), ЛАД (ԹA5) — міжнар. міжурядова регіональна орг-ція. Створена 22.03.1945, коли представники Єгипту, Ємену, Іраку, Лівану, Сирії, Трансйорданії та Саудівської Аравії підписали Пакт ЛАД, який набув чинності 11.05.1945. Станом на 1.01.2004 до ЛАД входили 22 члени: Алжир (1962); Бахрейн (1971); Джибуті (1977); Єгипет (1945); Ємен (1945); Ірак (1945); Йорданія (1945); Катар (1971); Коморські о-ви (1993); Кувейт (1961); Ліван (1945); Лівія (1953); Мавританія (1973); Марокко (1958); Об'єднані Арабські Емірати (1971); Оман (1971); Палестина (1976); Саудівська Аравія (1945); Сирія (1945); Сомалі (1974); Судан (1956); Туніс (1958). Згідно з Пактом ЛАД цілями орг-ції є: зміцнення зв'язків між державами-членами; координація їхніх політ, дій; розвиток тісного співробітництва в екон., фінанс, соц., культ, та інших сферах, у галузі охорони здоров'я, транспорту, зв'язку; реалізація спільних інтересів арабських д-ав, забезпечення їх незалежності та *суверенітету*. Пакт ЛАД забороняє застосовувати силу для вирішення суперечок між державами-членами Ліги, вимагає, щоб кожен її член поважав існуючі політ, режими в інших державах-членах і не вживав дій з метою зміни цих режимів.

До керівних органів ЛАД належать: Нарада керівників д-ав та урядів (де-факто); Рада ЛАД; Рада спільної оборони; Економічна та соціальна рада; Генеральний секретаріат. Відповідно до Пакту головним органом орг-ції є Рада ЛАД, до якої входять представники всіх держав-членів, кожна з яких має один голос. Рада ЛАД збирається на чергові сесії 2 рази на рік — у березні та жовтні; можуть скликатись надзвичайні сесії Ради. Рішення Ради, які прийняті одногосно, обов'язкові для всіх держав-членів Ліги; рішення, прийняті більшістю голосів, обов'язкові лише для тих д-ав, які за них голосували. Більшістю голосів можуть бути прийняті обов'язкові для виконання рішення щодо питань персоналу, бюджету, внутр. регламенту, закритих сесій. Процедура внесення змін та доповнень до Пакту ЛАД, а також призначення Ген. секретаря ЛАД передбачає більшість у 2/3 голосів. Рішення, які стосуються *агресії* або загрози

агресії проти однієї з держав-членів Ліги, вимагають однаковості; а якщо агресором є держава-член ЛАД, то її голос не береться до уваги. Рада Ліги є уповноваженою визначити «необхідні заходи для усунення агресії» однаковим рішенням, якщо агресором є д-ва — не член Ліги. Рада забезпечує реалізацію цілей ЛАД; контролює виконання домовленостей, які були досягнуті членами орг-ції в різних сферах співробітництва; співпрацює та розвиває зв'язки з міжнар. орг-ціями; виконує інші функції, які покладені на неї Пактом ЛАД. При Раді ЛАД функціонує низка спец. комітетів (Комітет із фінанс. та адмін. питань, Комітет із питань інформації, Комітет із прав, питань, Постійний військ. комітет тощо), 10 спеціалізованих міністерських рад та 17 спеціалізованих агентств, на які покладено завдання вироблення спільної політики з метою регулювання та розвитку співробітництва в різних сферах. У період між сесіями Ради ЛАД керівництво здійснює Генеральний секретаріат, що складається з 16 департаментів й очолюється Ген. секретарем, якого обирає Рада ЛАД терміном на 5 років (станом на 1.01.2004 — єгиптянин Амр Муса).

Рада спільної оборони створена Договором про спільну оборону та екон. співробітництво арабських д-ав від 13.04.1950, складається з міністрів закорд. справ та оборони арабських країн, або ж їхніх представників. До її завдань входять адекватний вибір та застосування необхідних заходів, у т. ч. використання зброй-

них сил (якщо в цьому є потреба) для відбиття агресії, здійсненої проти будь-якої держави-члена ЛАД, та відновлення миру й безпеки; узгодження планів та орг-ція співробітництва арабських країн у сфері оборони. Рішення Ради спільної оборони, прийняті більшістю у 2/3 голосів, є обов'язковими для всіх держав-учасниць Договору. Економічна та соціальна рада у складі міністрів має сприяти розвитку економ. діяльності; укладанню відп. угод між країнами-членами. Із січня 1964 функціонує де-факто головний орган ЛАД — Нарада керівників держав та урядів — що, однак, поки не знайшло відп. юрид. оформлення в Пакті Ліги. У жовтні 1947 ЛАД була офіційно визнана *Генеральною Асамблеєю ООН* як регіональна орг-ція. З 1953 ЛАД має постійне представництво в штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку. У 1960 були визначені основні напрямки та принципи співробітництва між цими двома орг-ціями. У 1961 в рамках ЛАД було створено Бюро зв'язку з ООН, а на заступника *Генерального секретаря ООН* з екон. та соц. питань було покладено обов'язки з підтримки контактів із ЛАД.

Не зважаючи на те, що арабо-ізраїльському конфлікту завжди відводилося пріоритетне місце в діяльності ЛАД, вона не стала тим механізмом, який послідовно просував би вперед бл.-схід. мирний процес. ЛАД зберігає традиційно досить жорстку позицію щодо переговорів з Ізраїлем. В повному обсязі не зняті заборони на розвиток торг.-екон. співробітництва арабських країн з Ізраїлем. На своїй позачерговій сесії в березні 1997 ЛАД ухвалила рекомендації утриматися від подальшої нормалізації відносин з Ізраїлем до того часу, поки не буде досягнуто істотного прогресу в межах мирного бл.-схід. процесу. На Бейрутському саміті ЛАД (березень 2002) арабські країни підтримали мирну ініціативу Саудівської Аравії, яка передбачала досягнення миру з Ізраїлем в обмін на повне виведення ізраїльських військ з усіх арабських територій, окупованих під час *арабо-ізраїльської війни 1967*, повернення арабських біженців та створення незалежної Палестинської держави. Ізраїль відхилив цю пропозицію.

ЛАД ініціювала значну кількість проектів для розвитку співробітництва та координації дій арабських д-ав в екон., культ., техн., військ. та політ. сферах. Однак далеко не всі рішення, ухвалені на форумах ЛАД, були реалізовані в повному обсязі. Однією з основних причин низької ефективності діяльності ЛАД є відсутність єдності серед її членів, що приводить до виникнення кризових ситуацій у межах орг-ції. Нагальною потребою є реформування ЛАД. Штаб-квартира ЛАД розташована в Каїрі (Єгипет).

Ю.С. Скороход

Ліга Націй (League of Nations) — перша універсальна міжнар. міждержавна орг-ція з підтримки миру та безпеки, що діяла в період між *Першою і Другою світовими війнами*. На *Паризькій мирній конференції 1919-20* за пропозицією Президента США *В. Вільсона* питання про створення міжнар. орг-ції, яка мала «назавжди покласти кінець війнам», було поставлено на першочерговий розгляд. У делегацій різних країн були власні варіанти статуту майбутньої орг-ції (амер. проект *В. Вільсона* та поправка *Е. Хауза*, брит. план лорда *У. Філімора*, франц. проект *Л. Буржуа*, пропозиції фельдмаршала *Сметса*, італ. план та проект Урядової скандинавської комісії). Основою Статуту Л. Н. став компромісний амер.-брит. проект, ухвалений

28.04.1919. Статут Л. Н. складався з 26 статей, які були тотожні 26 статтям мирних дог-рів, що закріплювали міжнар. порядок після Першої світової війни («пакт Ліги Націй» як частина перша ввійшов до текстів *договорів мирних* з Німеччиною та її союзниками). Насамперед, Статут зобов'язував держави-члени «поважати та захищати територ. цілісність і незалежність усіх держав-членів Ліги Націй» (ст. 10);

встановлювалася *мандатна система* для колишніх колоній Німеччини та арабських територій Туреччини (ст. 22). Датою народження Л. Н. стало

10.01.1920, що пов'язано з ратифікацією *Версальського мирного договору 1919*.

Згідно зі Статутом Л. Н., до неї приймалися союзні д-ви, які підписали мирні дог-ри; 13 нейтральних д-ав, що визнали Статут; будь-які інші незалежні д-ви, за яких проголосують дві третини членів Асамблеї. Уже в сер. 20-х до складу Л. Н. входили 56 д-ав, у т. ч. й колишні учасники нім. блоку; в той період до орг-ції було прийнято Австрію, Албанію, Болгарію, Коста-Рику, Люксембург, Фінляндію (1920); Литву, Латвію і Естонію (1921); Угорщину (1922); Ірландію та Ефіопію (1923); Домініканську Республіку (1924). Згодом до Л. Н. увійшли Німеччина (1926); Мексика (1931); Ірак,

Туреччина (1932); СРСР (1934). Утворення Л. Н. не підтримали у США, Сенат у березні 1920 відмовився від вступу до орг-ції і ратифікації Версальського мирного дог-ру.

До структури Л. Н. входили Генеральна асамблея, Рада, Постійний секретаріат, різноманітні техн. комісії та допоміжні служби. Місцем перебування головних органів орг-ції була Женева, а щорічний бюджет становив бл. 6 млн. дол. США. До Асамблеї входили представники усіх д-ав, що були членами Л. Н. Сесії Асамблеї проходили щорічно у вересні (час від часу скликалися спец. сесії), кожен її член мав один голос. Асамблея дістала широкі повноваження, які охоплювали всі сфери діяльності Ліги. Внутр. структура Асамблеї відповідала принципам побудови законодавчого органу і включала 7 постійних комісій, які зазвичай діяли паралельно техн. службам орг-ції.

Спочатку планувалось, що до складу Ради Л. Н. входитимуть 9 представників д-ав, однак неучасть США скоротила кількість її членів до 8. У наступні 20 років ця цифра змінювалась, і 1.01.1940 кількість членів Ради становила 14 представників. Членство у Раді могло бути постійним та тимчасовим. Представництво малих д-ав здійснювалось на основі принципу ротації. Згідно з Статутом, сесії проводились 4 рази на рік, не враховуючи спеціальних. Функції Ради були такими ж широкими, як і функції Асамблеї, хоча Рада мала виключні права у вирішенні проблем меншин, питань, пов'язаних з системою мандатів, проблеми Данцига (Гданська), Саару, врегулюванні конфліктів та застосуванні статей Статуту, присвячених питанням колективної безпеки. Постійними членами Ради були Франція, Велика Британія, Італія та Японія, пізніше цього статусу набули Німеччина та СРСР. Спочатку Рада мала 4 постійних членів і 4 тимчасових, у наступні роки кількість останніх зростала і у 1936 сягнула 11. У 1939, після того, як Німеччина, Італія і Японія вийшли з орг-ції, а Радянський Союз було виключено за напад на Фінляндію, у Раді залишилося лише 2 постійних члени — Велика Британія і Франція. Вимога прийняття рішень одностайно зумовлювала впевненість д-ав у тому, що Рада не зможе ухвалити жодного рішення без їх згоди. Крім цього, кожна з *великих держав* контролювала голоси деякої кількості середніх і малих країн. Фактично Л. Н. перебувала під керівництвом і впливом

двох д-ав — Франції і Великої Британії, а наприкінці свого існування практично — лише останньої. Адмін. органом орг-ції був Секретаріат, який діяв на постійній основі та мав значний вплив на політику Л. Н.; очолював його Ген. секретар — адмін. керівник Ліги. У 1940 до штату Секретаріату входили співробітники з 50 країн світу.

Основним завданням Л. Н. було збереження миру та поліпшення умов людського життя. До заходів щодо збереження миру належали скорочення озброєнь, зобов'язання держав-членів виступати проти *агресії*, взаємні угоди з *арбітражу міжнародного*, юрид. врегулювання чи проведення спец. розслідувань Ради, угоди членів про спільні дії в застосуванні екон. та воєнних санкцій. Крім цього, було прийнято ряд різних положень, напр., про реєстрацію дог-рів та захист меншин. Незважаючи на те, що Л. Н. вдалося врегулювати, більш чи менш успішно, понад 35 політ. конфліктів, зусилля щодо розв'язання основних протиріч шляхом застосування ст. 16 Статуту про колективну безпеку призвели до її послаблення та припинення діяльності. Невдала спроба застосувати в 1931 ефективні санкції проти Японії, яка напала на Маньчжурію, нездатність впливати на події в ході *італійської агресії проти Ефіопії 1935-36* та Албанії 1939, *аншлюс* Австрії, окупація нацистською Німеччиною Чехословаччини та частини Литви, інтервенція Берліна й Рима в Іспанії явно показали потенційним агресорам слабкість механізму застосування силових рішень у мирному врегулюванні. У грудні 1939 Л. Н. виключила СРСР, а у січні 1940 припинила свою діяльність з урегулювання політ. питань. На останній сесії Асамблеї 18.04.1946 було прийнято рішення про передачу власності та матеріал, цінностей Ліги *Організації Об'єднаних Націй*, а її соц. та екон. функції були передані *Економічній і Соціальній Раді ООН*. Л. Н., яка об'єднувала на той час 34 члени, саморозпустилася. Вона не виконала свого завдання — не запобігла виникненню Другої світової війни. Провал Л. Н. значною мірою зумовлювався недоліками її Статуту, а з іншого боку, орг-ція фактично перетворилася на знаряддя політики великих д-ав, трибуну для нескінченних дискусій і джерело нерелевантних рішень щодо мирного врегулювання.

Попри невдачі Л. Н. у вирішенні політ. проблем, вона мала значні досягнення в соц. Та

гуманітарній сферах, у сфері міжнар. екон. політики та фінанс. регулювання, міжнар. комунікацій та системи транзиту, в поліпшенні системи охорони здоров'я в багатьох країнах світу, в галузі наук, співробітництва, кодифікації *міжнародного права*, підготовки конференцій із роззброєння та в інших соц. і гуманітарних сферах. До успіхів необхідно віднести встановлення контролю за поширенням опіуму та работоргівлею (насамперед жінками).

У 1920 УНР була зроблена спроба вступу до Л. Н. Після прикрої невдачі укр. дипломатії на Паризькій мирній конференції чи не єдиним для УНР шляхом до здобуття міжнар. визнання та прориву зовн.-політ. ізоляції ставав її вступ до Л. Н. Зах.-укр. керівництво пов'язувало з Л. Н. сподівання на справедливе вирішення проблеми міжнар.-прав. самовизначення Схід. Галичини. Принципово важливим було те, що до завдань Л. Н. входив захист прав нац. меншин, гарантований міжнар. угодами, в т. ч. за участю Польщі, Чехословаччини та Румунії, які на той час контролювали майже третину укр. етнічної території. Статут Л. Н. теоретично відводив для України місце в третій категорії д-ав, прийняття котрих вимагало згоди двох третин членів Асамблеї Л. Н. та одностайної ухвали Радою. Країни третьої категорії, що з'являлися на політ. карті світу під час і після Першої світової війни, за винятком Польщі, Чехословаччини і Хіджазу (Саудівської Аравії), спершу могли входити до створеного при Л. Н. Міжнародного бюро праці — своєрідної випробувальної комісії для всіх бажаючих бути прийнятими до Ліги.

14.04.1920 до Постійного секретаріату Л. Н. у Женеві надійшла заявка на вступ УНР до орг-ції (ймовірно, вона була складена *О. Шульги-ним*, який саме тоді перебував у швейцарській столиці). Паралельно, влітку того ж року, голова дип. місії УНР у Лондоні *А. Марголін* і радник місії *Я. Олесницький* у погодженні з МЗС УНР подали до Женеві клопотання про членство України в Л. Н. Обидва заходи укр. дипломатії мали успіх: Ген. секретар Л. Н. Дж. Драмонд 25.08.1920 відповів урядові УНР листом із проханням надіслати йому докладні відомості про конституювання укр. д-ви. Зусиллями центр. апарату МЗС УНР у короткий термін потрібні док-ти через лондонське представництво були переправлені до Женеві, і вже у жовтні, до відкриття 1-ї Ген. асамблеї Л. Н., за сприяння Дж. Драмонда вони були опубліковані в збірці під №88. Це були тексти універсалів Центральної Ради, матеріали про дип. визнання УНР низкою інозем. д-ав, до яких Ген. секретар Ліги додав власний меморандум у справі прийняття України. Вирішення проблеми членства УНР у Л. Н. було покладене Радою Міністрів на урядову делегацію у складі *О. Шульгина* (голова) і *О. Коваленка* (секретар), як юрисконсульт з Лондона прибув *А. Марголін*, а техн. радником делегації став француз *Ніколас Ге*.

У листопаді 1920, коли розпочала роботу 1-а Асамблея Л. Н., шанси УНР на вступ до неї були досить реальними. Питання про прийняття нових членів розглядалися у 5-й комісії Л. Н. під головуванням чилійського представника *Гунеша*. Їй допомагали 3 підкомісії, що готували матеріали для засідань та ухвалювали попередні рішення. Укр. подання (разом із кандидатурами балт. республік та Грузії) потрапило до підкомісії «С» під головуванням норвезького представника *Ф. Нансена*. 25.11.1920, після докладних розмов із членами укр. делегації, ця підкомісія з огляду на невизначеність внутр.-політ. ситуації в Україні, Естонії, Латвії, Литві та Грузії ухвалила негативну відповідь на їх подання, відклавши розгляд на майбутнє. Безсумнівно, вирішальний вплив на таке рішення справив факт залишення 21.11.1920 армією та урядом УНР нац. території й перехід під ударами Червоної армії за Збруч на територію, окуповану Польщею. 1.12-06.12.1920 проблема членства УНР з аналогічним результатом обговорювалася на засіданнях 5-ї комісії, а після доповіді її голови Асамблея Л. Н. остаточно прийняла негативне рішення щодо вступу України. Однак Україна зберігала за собою право знову виставити свою кандидатуру до Л. Н.

Після підписання *Ризького мирного договору 1921* між Польщею і радянськими Росією та Україною міжнар. становище Державного Центру УНР у Тарнові, як і можливість офіц. постановки питання про вступ України до Л. Н., вкрай погіршилися. Проте дип. активність представників екзильних урядів УНР та ЗУНР на терені Л. Н. ще тривалий час здійснювалася опосередковано — через *Українське товариство прихильників Ліги Націй* та *Західноукраїнське товариство прихильників Ліги Націй* (до 1923). Спроба вступу України до Л. Н. у 1920 є одним із найвагоміших розділів діяльності новітньої вітчизняної дипломатії періоду *Української революції 1917-20*, і попри її неуспіх

екзильні уряди УНР та ЗУНР чимало попрацювали на теренах Л. Н. для захисту і пропаганди української справи.

Література: Ілюхіна Р.М. Ліга Націй, 1919-1934. — М., 1982; Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. — К., 1998; Матвієнко В. Україна і Ліга Націй. — К., 2000.

В.М. Матвієнко

ЛІЛЬЄКРОНА (Бі)єсгопа) Густав (10.10.1623 -19.04.1687) — шведський дипломат і держ. діяч. 10.04.1657 разом із *Греком Данилом* був відряджений королем Карлом X Густавом з дип. місією до *Б. Хмельницького*; 22.06.1657 урочисто прийнятий гетьманом у Чигирині, де виклав умови укр.-шведського

союзу, спрямованого проти Речі Посполитої: в разі перемоги Швеція мала отримати значну частину етнічних польських земель, а Військо Запорозьке — зах.-укр. землі й Півд. Білорусь, укр. сторона повинна була виставити 30-тис. контингент для ведення бойових дій на території Польщі; козацька старшина запропонувала своє посередництво в досягненні миру між Швецією й Московським царством. За результатами переговорів був укладений *Корсунський договір 1657* між Військом Запорізьким і Швецією. 1679 призначений губернатором провінції, 1685 — президентом комерц-колегії, 1686 — канцлером Лундського ун-ту.

В.І. Головченко

ЛІМСЬКА декларація 1938 («Декларація принципів амер. солідарності») — універсальна угода, односторонньо ухвалена 24.12.1938 на 8-й *Міжамериканській конференції*, що проходила 9-27.12.1938 у столиці Перу Лімі. Необхідність узгодження дій амер. д-ав була викликана загостренням ситуації в світі напередодні *Другої світової війни*, а також посиленням спроб Німеччини встановити вплив у півд.-амер. д-вах. За цих умов США домагались укладення зобов'язуючої угоди про спільні дії амер. д-ав у сфері безпеки та оборони, але ряд півд.-амер. країн, побоюючись закріплення *гегемонії міжнародної США* в Зах. півкулі, виступали проти підписання такої між-держ. угоди та фактичного створення системи регіональної безпеки під егідою США. Результатом компромісу між різними позиціями стало ухвалення Декларації. Вона підтверджувала принципи континентальної солідарності задля підтримки миру і стабільності в Зах. півкулі та готовність амер. д-ав протистояти будь-якому втручанню ззовні, яке могло б загрожувати їх

незалежності й *суверенітету*. У разі виникнення безпосередньої загрози миру в регіоні або територ. цілісності будь-якої з них, амер. д-ви погоджувались координувати зусилля, спрямовані на відвернення такої загрози. Задля забезпечення ефективності механізму консультацій з питань регіональної безпеки передбачалось регулярно проводити консультативні наради на рівні міністрів закорд. справ. Засади, на яких була побудована міжамер. система *міжнародних відносин* і які зголошувались захищати амер. д-ви, було підтверджено «Декларацією американських принципів» (24.12.1938). Д-ви підтверджували неприпустимість втручання у внутр. справи одна одної або втручання з боку неамер. країн, наголошували на необхідності вирішення міждерж. суперечок виключно мирним шляхом та на відмові від застосування сили в міжнар. справах, а також висловлювались за сприяння розвитку міжнар. співробітництва. Ці принципи стали основою для створення міжамер. системи оборони (див. *Ріо-де-Жанейро договір 1947*).

В.Ю. Константинов

ЛІНКОЛЬН (Псоіп) Авраам (12.02.1809, округ Гардін, шт. Кентуккі — 15.04.1865, Вашингтон) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, 16-й Президент США (4.03.1861-15.04.1865). Нар. в сім'ї фермера. Працював поштомейстером, помічником окружного землеміра. 1834-42 — депутат палати представників шт. Іллінойс, лідер фракції вігів і голова к-ту з фінансів, 1836 отримав ліцензію на юрид. практику; 1847-49 — конгресмен від партії вігів, активно виступав проти *американсько-мексиканської війни 1845-48*, наполягав на забороні рабства на новопроданих територіях. 1856 — вступив у Республіканську партію, що прагнула не допустити розширення рабства; на нац. Республіканському конвенті в Чикаго 18.05.1860 висунутий кандидатом у президенти; переміг на виборах 6.11.1860 (40% голосів), що призвело до негайного виходу із Союзу штатів Півд. Кароліни, Міссісіпі, Флориди, Алабами, Джорджії, Луїзіани і Техасу, які проголосили на поч. лютого 1861 рабовласницьку «Конфедерацію штатів Америки». Після відділення Вірджинії, Арканзасу, Теннессі й Північної Кароліни наказав запровадити *блокаду морську бунтівних штатів*. 22.09.1862 оприлюднив прокламацію про визволення рабів, які після 1.01.1863 перебуватимуть у «бунтівних штатах», що, зрештою, привело до прийняття 1864 13-ї поправки

до конституції про ліквідацію рабства в усій д-ві; 8.11.1864 переобраний на другий презид. термін із перевагою в 400 тис. голосів. У *зовнішній політиці* зумів нейтралізувати спроби Великої Британії й Франції організувати інтервенцію для допомоги Півдню і зручно скористався рос.-брит. суперечностями з польського питання, щоб заручитися підтримкою Петербурга (дві рос. військ.-мор. ескадри 1863 прибули до Нью-Йорка і Сан-Франциско з таємним завданням розпочати крейсерські операції проти брит. флоту в разі початку чергової англ.-амер. війни). Загинув унаслідок замаху змовника.

В.І. Головченко

Лісабонський договір 1703 — португальсько-англ. угода про «вічний союз», підписана 16.05.1703 у Лісабоні; передбачала спільні дії країн для перемоги над іспан.-франц. коаліцією у *війні за іспанську спадщину 1701-14*. За умовами Л. д. Англія зобов'язалась допомагати Португалії обороняти володіння останньої в Європі та за її межами, за що Португалія відкривала свої порти для постійного перебування англ. кораблів та зобов'язалась всіляко сприяти англ. армії та флоту у війні проти іспан.-франц. військ. Фактично Л. д. ставив Португалію у *залежність* від Англії, оскільки в усіх її портах мали знаходитися англ. кораблі. Але заради збереження власних заморських колоніальних володінь Португалія, котра вже

не могла утримувати їх під контролем самостійно, погодилась на ці умови. У день підписання Л. д. до нього приєдналися Нідерланди й Австрія, інші союзники

АНГЛІЇ у ВІЙНІ.

В.Л. Рубель

Лісабонський мир 1668 — іспан.-порту-гальська угода, підписана 13.02.1668 у Лісабоні за посередництва англ. короля Карла II; завершила війну Португалії за незалежність від Іспанії 1640-68. За умовами дог-ру сторони зобов'язувалися припинити воєнні дії, повернути володіння, захоплені одна в одній в ході війни, за винятком фортеці Сеута, яка залишалася під владою іспан. короля. Вони також мали відновити торг, відносини між своїми підданими, надавши їм такі самі свободи, привілеї та гарантії, які мали в обох д-вах піддані Англії. Країни взаємно зобов'язалися забезпечити безпеку та свободу мор. і річкового судноплавства та допомагати одна одній у б-бі із піратством. Португалія отримала право приєднатися до усіх військ, дог-рів між Англією та Іспанією, а також між ними та їхніми союзниками. Окрім сторін, що домовлялися, договір підлягав ратифікації англ. королем.

М.Г. Капітоненко

Лісабонський ПРОТОКОЛ 1992 (Протокол до американсько-радянського договору про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991 (СНО-1)) — підписаний 23.05.1992 в Лісабоні (Португалія) міністрами закорд. справ Білорусі, Казахстану, Росії, США та України. Розпад СРСР, який відбувся до ратифікації Договору СНО-1 і внаслідок якого частина рад. стратегічних озброєнь, що підлягали скороченню, опинилась на території незалежних України, Білорусі та Казахстану, поставив питання про виконання умов угоди. За Л. п. Росія, Україна, Білорусь та Казахстан взяли на себе зобов'язання колишнього СРСР за СНО-1, а останні три також зобов'язались у найкоротший час приєднатися до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 (ДНЯЗ)* як без'ядерні д-ви. Відтак єдиною ядерною д-вою — правона-ступницею СРСР фактично визнавалася Росія. Фінансування ліквідації укр. важких бомбардувальників та стратегічних ракет здійснювалось США згідно з затвердженою Конгресом програмою спільного зменшення ядерної загрози (див. *Нанна-Лугара програма*). Україна ратифікувала Л. п. 18.11.1993 із застереженнями, які були зняті 2.02.1994. У відповідності до його положень 16.11.1994 ВР України прийняла Акт про приєднання України до ДНЯЗ.

С.П. Галака

Лісабонський саміт ОБСЄ 1996 — проходив 2-3.12.1996 в Лісабоні (Португалія) за участі 54 країн-членів *Організації з безпеки та співробітництва в Європі*; мав на меті оцінку ситуації, що склалася в європ. регіоні після закінчення «Холодної війни» в умовах очікуваного розширення *НАТО*, та розробку моделі безпеки в Європі для XXI ст. Рішення Л. с. визначили шляхи врегулювання міжнар. політ, проблем та заходи щодо підвищення ефективності ОБСЄ в протидії загрозам безпеці та стабільності в Європі в нових істор. умовах. Одним із головних результатів Л. с. стало рішення про розробку нової системи заг.-європ. безпеки, яка має будуватися на кооперативному підході (див. *Безпека міжнародна*), на основі взаємодії д-ав

і регіональних орг-цій щодо безпеки, рівноправності, партнерства і солідарності усіх д-ав. Схвалений учасниками Л. с. Заключний документ складався з двох частин — Декларації Лісабонського саміту та Лісабонської Декларації про модель загальної та всеохоплюючої безпеки для Європи XXI ст. Декларація Л. с. визначала завдання орг-ції в галузі безпеки на наступні 2 роки, зокрема, щодо найшвидшого початку переговорів про перегляд *Договору про звичайні збройні сили в Європі*. Підтверджувалося право кожної д-ви самостійно обирати засоби забезпечення своєї безпеки, включно з правом вступати до військ.-політ. союзів. Наголошувалось, що в рамках ОБСЄ жодна д-ва, орг-ція або угруповання не можуть бути наділені виключними повноваженнями щодо підтримання миру та стабільності в регіоні ОБСЄ або розглядати будь-яку частину цього регіону як сферу свого впливу. Учасники саміту погодилися з необхідністю розробки «Хартії європейської безпеки», основоположного док-та ОБСЄ в XXI ст., який мав переглянути відп. положення *Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975*.

І.О. Мінгазутдінов

ЛІТТОНА КОМІСІЯ — група, створена 10.12.1931 *Лігою Націй* для розгляду скарги уряду Китайської Республіки у зв'язку з вторгненням 19.09.1931 япон. військ до Півн.-Схід. Китаю. Питання обговорювалось Радою Ліги Націй з 21.09.1931; 30.09.1931 була ухвалена резолюція, в якій обидві сторони закликалися не поширювати інциденту. Протягом наступних трьох місяців Японія завершила окупацію Півн. Маньчжурії і дійшла до кордонів СРСР. За цей період Рада Ліги Націй неодноразово розглядала т. зв. «маньчжурське питання», засудивши дії Японії, однак відмовившись від застосування колективних санкцій відповідно до ст. 16 Статуту Ліги Націй. Посилаючись на брак об'єктивної інформації, Рада Ліги для подальшого вивчення питання на місці створила комісію на чолі з брит. лордом Літтоном, колишнім віце-королем Індії. За час до приїзду комісії Японія розширила військ, операції. «Маньчжурське питання» спонукало США вперше піти на співробітництво з Лігою Націй і направити

свого представника для участі в засіданнях її Ради. Реакцією Білого дому на япон. загарбання в Китаї стала «доктрина

Стімсона», що проголошувала невизнання будь-яких дій, які порушують суверенітет та цілісність Китаю і принцип рівних можливостей, а також будь-яких угод, що легалізують анексію Маньчжурії. Л. к. розпочала роботу в Маньчжурії в квітні 1932, коли Японія вже проголосила там створення «незалежної держави *Маньчжоу-Го*» на чолі з Пу І, останнім представником китайської імператорської династії Цін. Доповідь Л. к. була оприлюднена 2.10.1932, у ній констатовалося, що Маньчжурія є складовою частиною Китаю і лише присутність япон. військ гарантує «незалежність» Маньчжоу-Го; пропонувалося не визнавати останню, провести міжнар. конференцію, що визначила б новий статус Маньчжурії як авт. одиниці у складі Китаю під наглядом міжнар. комісії, розглядалася можливість обмеженої військ. присутності інозем. д-ав на її території. 24.02.1933 Асамблея Ліги, стурбована подальшим поширенням япон. агресії, схвалила резолюцію про невизнання Маньчжоу-Го де-юре або де-факто, необхідність виведення япон. військ і дотримання Японією Статуту Ліги Націй, *Бріана — Келлога пакту* 1928 та Вашингтонського дог-ру 9 д-ав (див. *Вашингтонська конференція 1921-22*). Т. ч., Ліга Націй лише морально засудила Японію, утримавшись при цьому від застосування екон. або військ. санкцій проти неї. У відповідь Японія 27.03.1933 вийшла з Ліги Націй, остаточно взявши курс на ліквідацію встановленого після *Першої світової війни* консенсусу держав-переможниць щодо збереження *статус-кво* в Тихоокеанському регіоні та

На Дал. СХОДІ.

І.С. Покровська

ЛЛОЙД Джордж (Гоусі Оеоще) Девід, граф Дуайфор (17.01.1863, Манчестер - 26.03.1945, Тайнвід, графство Карнарвон, Півн. Уельс) — брит. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї дир. школи. Закінчив приходську школу. Займався юрид. практикою. Член палати громад у 1890-1945 від Ліберальної партії, активно обстоював право Уельсу на автономію і виступав проти англ.-бурської війни 1899-1902; 1905-08 — міністр торгівлі; 1908-15 — канцлер казначейства (міністр фінансів), ініціював прийняття білля про обмеження повноважень палати лордів (1911), 1915-16 — міністр військ. постачання, у 1916 — військ. міністр. 7.12.1916-23.10.1922 — Прем'єр-міністр Великої Британії; відіграв визначну роль на *Паризькій мирній*

конференції 1919-20 та при виробленні Версаль-ського мирного договору 1919, започаткував у дипломатії систему зустрічей «на вищому рівні» (*Сан-Ремо конференція 1920, Генуезька конференція 1922 та ін.*); наполегливо утверджував брит. контроль над енергетичними ресурсами «на Схід від Суецу»; виявляв певне розуміння ваги укр. питання в повоєнному облаштуванні Європи. 1922 вийшов у відставку у зв'язку з провалом інтервенції *Антанти* в Туреччині (див. *Муданій-ське перемир'я 1922*). Після приходу *А. Гітлера* до влади в Німеччині вважав, що нацизм не загрожує позиціям Великої Британії в Європі та світі, але після громадян. війни в Іспанії 1936-39, пересвідчившись у протилежному, активно виступав за створення системи колективної безпеки в Європі, в т. ч. із залученням СРСР.

Твори: «Воєнні мемуари» (1933-1936); «Правда про мирні договори» (1938).

РА. Кривонос

Лобанов-РОСТОВСЬКИЙ Олексій Борисович (18.12.1824, Воронізька губ. - 18.08.1896, с. Шепетівка, тепер — Хмельницька обл.) — рос. дипломат, князь. Закінчив Олександрійський лицей. Дип. службу почав у 1844; 1856-59 — радник посольства, а в 1859-63 — посланник Росії в Туреччині. 1863-67 — у відставці, жив у Франції, продовжуючи цікавитись дип. питаннями і виконуючи деякі неофіційні доручення рос. уряду. 1867-78 — товариш міністра внутр. справ; 1878-79 — посол Росії в Туреччині, де йому вдалося в короткий термін установити тісні зв'язки з султанським урядом і домогтися укладення *Константинопольського договору 1879*. 1879-82 — посол Росії у Великій Британії, 1882-95 — посол Росії в Австрії, 1895 — посол Росії у Німеччині; з березня 1895 по серпень 1896 — мін. зак. справ. Був прихильником активізації зовн. політики Росії на Дал. Сході, ініціював спільний дип. виступ (квітень 1895) Росії, Німеччини і Франції, щоб змусити Японію пом'якшити умови *Сімоносекського мирного договору 1895*. Наслідком такої політики було укладення 22.05(3.06). 1896 сепаратного рос-китайського дог-ру про союз та будівництво Китайської Східної залізниці. Чимало часу присвятив вивченню генеалогії рос. дворянських родів, а також збиранню і виданню істор.

ДОК-ТІВ.

Н.Ф.Сербіна

Лобанова — Ямагати протокол 1896 —

рос.-япон. угода, підписана 28.05(9.06).1896

у Москві, під час коронації рос. імператора *Миколи II*, мін. зак. справ Росії *А. Лобановим-Ростовським* та надзвичайним послом Японії маршалом *А. Ямагатою*. Відмова Китаю від суверенітету над Кореєю відповідно до положень *Сімоносекського мирного договору 1895* посилювала колоніальну експансію Японії на Корейському півночі. Зміцнення япон. позицій спровокувало активізацію рос. дипломатії, спрямованої на збереження незалежності Кореї. Для ліквідації пророс. партії в оточенні королівської родини японці організували заколот, в результаті якого 8.10.1895 було вбито корейську королеву Мін. Загроза фізичної

розправи змусила короля Кочжона звернутися до рос. повіреного К. Вебера з проханням надати притулок. Переїзд короля до рос. місії в Сеулі послаблював домінуючий до того часу політ, вплив Японії в Кореї та посилював вплив Росії. В умовах зростання антияпон. настроїв Японія погодилася на підписання угоди з Росією. У відповідності до рос.-япон. меморандуму від 2(14).05.1896 Росія діставала право тримати рівну з Японією кількість солдат для охорони місії. Л.-Я. п. підтверджував це положення, а також передбачав рівність сторін у контролі над внутр. та зовн. політикою країни, започаткування механізму консультацій сторін з питань корейської політики, спільний контроль над бюджетом та інозем. позиками Кореї, формуванням її збройних сил та поліції. Японія зберігала за собою управління проведеними телеграфними лініями в Кореї, а Росія отримала право на встановлення телеграфного сполучення між Сеулом та своїм кордоном. Протокол передбачив, що в майбутньому ці лінії зможе викупити корейський уряд. У 1898 між Японією та Росією було укладено нову угоду з корейського питання (див. *Розена-Нісі протокол 1898*). *мл.Миронова*

Лобіювання в міжнародних відносинах — діяльність соц. груп, які відстоюють свої політ. та екон. інтереси, інтереси д-ав, коаліції д-ав або *транснаціональних корпорацій у міжнародних відносинах*; групи тиску на нац. або міждерж. органи законодавчої та виконавчої влади з метою прийняття рішень на користь лоббі. Л. вважається важливим елементом процесу управління в міжнар. співробітництві, відіграє важливу роль у передачі та отриманні інформації в політ. процесі, який забезпечує життєздатність демокр. інститутів та суспільств. Відкритість Л.

запобігає маніпулюванню в міждерж. зносинах, виявляє групи, зацікавлені в прийнятті відповідних лобістським інтересам зовн.-політ. та міжнар. рішень, внаслідок чого групи тиску відіграють цілком визначену роль у зовн.-політ. діяльності.

ЄЛ. Макаренко

ЛОДСЬКИЙ мир 1454 — багатостороння угода, підписана 9.04.1454 у Лоді (Ломбардія) між Флоренцією і Міланом з одного боку та Венецією, Неаполем, Савоєю і Монферратом — з іншого; завершила війни за домінування в півн. Італії 1447-54. За умовами дог-ру під контролем Мілана залишилися Павія, Комо, Парма і П'я-ченца, до Венеції відійшли Падуя, Верона, Ві-ченца, Удіно й Бергамо, за Флоренцією закріпили Пізу та Ліворно. Політ, наслідком миру стала суттєва зміна балансу сил у регіоні: зміцнили свої позиції Флоренція, в якій володарювала родина Медичі, та Мілан, де панувала родина герцогів Сфорца. Остаточо склалася система балансу сил між «п'ятьма великими» Італії (Мілан, Венеція, Флоренція, Неаполь, Папська область). Стратегічним результатом миру стало збереження в Італії режиму стабільної політ, роздробленості, в умовах якої заради збереження свого етно-держ. суверенітету та спільної відсічі територ. зазіханням на італ. землі з боку *Священної Римської імперії*, Арагону, Франції та Туреччини того ж 1454 була сформована Італійська ліга у складі Флоренції, Мілана й Венеції (див.

Італійські коаліції).

ВЛ. Рубель

Лозаннська конференція 1922-23 —

міжнар. конференція, що проходила 20.11.1922-24.07.1923 (з перервою 4.02-22.04.1923) у Лозанні (Швейцарія) за участю Великої Британії, Франції, Італії, Японії, Греції, Румунії, Королівства сербів, хорватів і словенців, а також Туреччини; розглядала питання остаточного мирного врегулювання з Туреччиною після *Першої світової війни* та встановлення режиму чорноморських проток. Делегацію РСФРР, до складу якої входили представники УСРР та Грузинської СРР, запросили лише для обговорення питання про режим чорноморських проток, як і делегацію Болгарії; США були представлені спостерігачами. Велику увагу на конференції було приділено питанню підготовки нового мирного дог-ру між країнами *Антанти* та Туреччиною, котрий мав замінити підписаний султанським урядом *Севрський мирний договір 1920*, що викликало піднесення в країні нац. руху та створення уряду на чолі з генералом М. Кемалем (*Ататюрком*). Він розпочав успішні бойові дії проти грец. військ, які за підтримки брит. та франц. частин намагалися з окупованої ними території Анатолії повести наступ на Анкару. Після визволення Анатолії від грец. військ у вересні 1922 і підписання Туреччиною *Муданійського перемир'я 1922* розпочалася підготовка до Л. к., на якій Туреччина могла розраховувати на укладення більш справедливого мирного дог-ру. Три комісії (економічна, юридична та політична), що були створені конференцією, вирішували питання европ. кордонів Туреччини та бл.-схід. проблеми. Важливе місце у роботі конференції зайняло питання про встановлення режиму чорноморських проток, стосовно якого були запропоновані три проекти конвенції — британський, радянський і турецький. Внаслідок розбіжностей, що виникли під час їх обговорення, конференція була перервана. Після відновлення її роботи 24.07.1923 були підписані *Заключний акт, Лозаннський мирний договір 1923* та конвенція про режим проток, яку СРСР не ратифікував. Конвенція була переглянута на *Монтрьо Конференції 1936*.

І.С. Покровська

Лозаннський мирний договір 1923 —

міжнар. договір, підписаний 24.07.1923 на заключному засіданні *Лозаннської конференції 1922-23* представниками Великої Британії, Франції, Італії, Японії, Греції, Королівства сербів, хорватів та словенців і Румунії з Туреччиною; замінив *Севрський мирний договір 1920*. Ратифікований Туреччиною 23.08.1923, рештою учасників — 6.08.1924. Королівство сербів, хорватів та словенців не ратифікувало Л. м. д., протестуючи проти віднесення частини отто-манського боргу на його рахунок. Внаслідок перемог у 1923 над грец. військами Туреччина домоглася суттєвих поступок з боку держав-переможниць, що було зафіксовано новим мирним договором: скасовувалися привілеї інозем. громадян і режим капітуляцій в країні; встановлювалися нові кордони Туреччини, згідно з якими вона зберігала свої етнічні території, але відмовлялась від прав на арабські території, Мосул, визнавала *анексію* Кіпру Великою Британією та її протекторат над Єгиптом; погоджувалась із запропонованою країнами *Антанти* системою розподілення отто-

манського боргу (див. *Оттоманського боргу проблема*). На конференції була схвалена Конвенція про режим чорноморських проток, основою якої став брит. проект. Вона передбачала демілітаризацію Босфору й Дарданелл, вільний прохід у мирний час через ці протоки не лише торг., але й військ, суден усіх д-ав із певними обмеженнями для останніх за тоннажністю та кількістю. У воєнний час право вільного проходу отримували торг, судна та військ, кораблі нейтральних д-ав. За дотриманням конвенції мала спостерігати створена під егідою *Ліги Націй* у Стамбулі міжнар. комісія проток у складі Великої Британії, Італії, Франції, Японії, Болгарії, Греції, Румунії, СРСР, Королівства сербів, хорватів та словенців і Туреччини. За США залишалось право надіслати до комісії свого представника після їх приєднання ДО КОНВЕНЦІЇ.

І.С. Покровська

ЛОЗИНСЬКИЙ Михайло Михайлович (30.07.1880, с. Бабине Калужького повіту, Галичина — 3.11.1937, Соловки) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, юрист. Нар. в селянській сім'ї. Навчався на юрид. ф-тах Львівського і Віденського ун-тів (1901-03), був прибічником анархо-комунізму; з 1906 редагував львівський щоденник «Діло»; під час *Першої світової війни* співпрацював із *Союзом Визволення України*. На поч. листопада 1918 був кооптований до Української Національної Ради і взяв участь у невдалих переговорах із Польським комітетом Львова та представником *Антанти* старшим лейтенантом Віллемом щодо укладення укр.-польського перемир'я; наприкінці лютого 1919 був учасником аналогічних переговорів із спец. місією Антанти генерала Ж. Бартелемі (див. *Бартелемі лінія*). 10.03.1919 призначений заст. держ. секретаря закорд. справ ЗО УНР з керівництвом секретаріатом на час відсутності *В. Панейка*, наприкінці березня 1919 очолював зах.-укр. делегацію на третіх переговорах із польською стороною за участю генерала США Ф. Кер-нана, що також зайшли у глухий кут унаслідок непоступливості Варшави. 17.04.1919 очолив Надзвичайну дип. місію ЗО УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20* для вирішення конфліктних проблем у взаєминах із Польщею; увійшов до складу Надзвичайної дип. місії УНР *Г. Сидоренка*; займав самостійницьку і соборницьку позиції, за що 12.12.1919 був звільнений з посади *Є. Петрушевичем*. 1921-27 — проф.

міжнар. права і історії укр. політ, думки Українського вільного університету в Празі, з міжнар.-прав. погляду доводив нелегітимність входження зах.-укр. земель до складу 2-ї Речі Посполитої. Наприкінці 1923 встановив зв'язки з повпредством СРСР у ЧСР і перейшов на радянськільські та нац.-комуніст. позиції, вважав УСРР основою для реалізації ідеї соборної укр. д-ви. У вересні 1927 прибув до Харкова, працював професором міжнар. права в Харківському ін-ті народного госп-ва (1928-30) і Всеукраїнському комуніст. ін-ті рад. будівництва та права (1930-33). 21.03.1933 заарештований за звинуваченням у приналежності до «Української військової організації» і засуджений до 10 років виправно-трудоваборів, страчений рішенням особливої трійки Управління НКВС СРСР по Ленінградській області. Реабілітований Військовим трибуналом Київ, військ, округу 24.09.1957.

Твори: «Становище польських і великоруських соціалістичних партій до українського питання» (1906), «Польський і руський революційний рух у Україні» (1908), «Автономія країв в австрійській конституції» (1912), «Галичина в житті України» (1916), «Галичина на мировій конференції в Парижі» (1919), «Галичина в рр. 1918-20. Розвідки і матеріали» (1922), «Охорона національних меншостей в міжнародному праві» (1923), «Уваги про українську державність» (1927), «У десятиріччя галицької революції: факти і спроба оцінки» (1928), «Міжнародне право» (1931).

В.І. Головаченко

Локарнські угоди 1925 — низка угод, парафорованих на конференції в Локарно (Швейцарія), що проходила 5-16.10.1925 за участю міністрів закорд. справ Бельгії, Великої Британії, Італії, Німеччини, Франції, а також Польщі й Чехо-словащини. Мета конференції — послаблення міжнар. напруженості, яка виникла внаслідок гострої політ, кризи в Європі 1923 через відмову Німеччини сплатити черговий репараційний внесок відповідно до *Версальського мирного договору 1919*. Л. у. були підписані 1.12.1925 в Лондоні. Їх головною метою було об'єднання Європи на засадах політ, інтеграції Німеччини до *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин*. Головним док-том конференції став Рейнський гарантійний пакт між Бельгією, Німеччиною та Францією, яким установлювались непорушність кордонів між цими д-вами під гарантією Британії та Італії і виконання статей Версальського мирного дог-ру 1919 щодо рейнської демілітаризованої зони. Були також схвалені двосторонні арбітражні дог-ри Німеч-

чини з Бельгією, Францією, Чехословаччиною та Польщею, які визначали порядок вирішення прикордонних суперечок у разі виникнення таких. Відсутність гарантійних угод щодо схід, кордонів Німеччини викликала занепокоєння Польщі та Чехословаччини — союзників Франції. Наслідком цього стало підписання Францією з ними дог-рів про взаємну допомогу в разі нападу на одну із сторін. Слабким місцем цих дог-рів було те, що надання військ, допомоги ставилось у залежність від виконання громіздкої процедури прийняття відп. рішення *Лігою Націй*.

Л. у. передбачали вступ Німеччини до Ліги Націй і надання їй місця як *великій державі* в Раді Ліги. Найбільші розбіжності між державами-учасницями з цього приводу виникли через різне тлумачення ними ст. 16 Статуту Ліги відносно колективних санкцій. Німеччині вдалося зафіксувати такий підхід, за яким кожен член Ліги мав брати участь у санкціях за принципом асі іґит, тобто в тому обсязі, який відповідає його воєнному становищу та з урахуванням особливостей геогр. положення. Наслідками угод стали зміцнення міжнар. позицій Німеччини, яка у вересні 1926 увійшла до Ліги Націй, послаблення ролі Франції у вирішенні європ. проблем та системи її військ, союзів на континенті, підвищення ролі Великої Британії. Різний статус кордонів Німеччини фактично створював два стандарти європ. безпеки: західний (з наданням гарантій сусіднім із Німеччиною д-вам щодо недоторканності кордонів) і східний (без надання таких гарантій, що відкривало Німеччині шлях до ревізії територ. статей Версальського мирного дог-ру). 7.03.1936 за наказом *А. Гітлера* нім. війська були введені в демілітаризовану Рейнську зону, чим Німеччина порушила Рейнський гарантійний пакт. Однак інші країни, що підписали цей документ, виступили лише з формальним протестом, який засвідчив початок політики «умиротворення агресора».

І.С. Покровська

Ломбардська ліга — об'єднання північно-італійських міст на чолі з Міланом, створене 1167 з ініціативи Папи римського Олександра III; ставило за мету домогтися формальної незалежності від імператора *Священної Римської імперії*. Міста Ломбардії фактично являли собою самостійні д-ви з власним управлінням і мали підтримку з боку Папи римського. Ситуацію спробував змінити імператор Фрідріх I Барбаросса (1152-90), що вимагав від них беззастережного визнання своєї верховної влади і сплати великої данини. 1162 імперські війська захопили і зруйнували Мілан. Зростання загрози з боку імперії спричинило створення Л. л., об'єднані війська якої завдали імперським силам поразки

1176 у битві при Леньяно (поблизу Верони).

1177 у Венеції відбувся конгрес за участю імператора Священної римської імперії, Папи римського та представників міст Ломбардії. Було досягнуто перемир'я, за умовами якого міста відновлювали своє самоуправління. Остаточний мир з ломбардськими містами було підписано 1183 у Констанці (на Боденському озері); за його умовами північноіталійські міста отримали підтвердження своєї самостійності, за імператором закріплювалось право верховного суду, а під час його перебування в Італії міста мали утримувати імператорський

ДВІр.

О.А. Борділовська

ЛОМЕЙСЬКІ конвенції — система угод про співробітництво між країнами *Європейського Союзу*, Африки, Карибського і Тихоокеанського регіонів. 1-а Л. к., підписана 28.02.1975 у Ломе (Того) представниками 9 д-ав *Європейського економічного співтовариства* та 46 д-ав Африки, Карибського і Тихоокеанського регіонів, містила зобов'язання європ. д-ав надавати країнам, що розвиваються, екон. допомогу та поширити на них торг, преференції, зокрема відкрити свої ринки продуктів харчування для їх товарів. Основні положення 1-ї Л. к. з часом уточнювалися і доповнювалися. Заходи, закріплені у 2-й Л. к. (1979), спрямовувалися на створення нових галузей економіки або реконструкцію галузей, які були зруйновані за часів колоніального панування європ. д-ав. Основні положення 3-ї Л. к. (1984) стосувалися розвитку сільських районів і безпеки харчування. У центрі уваги 4-ї Л. к. (1990) була проблема структурного упорядкування, яке, в першу чергу, охоплювало соц. сектор — охорону здоров'я, освіту, розвиток людських ресурсів. У 1994 відбувся перегляд останньої конвенції, до неї були включені пункти про сприяння розвитку демократії і ринкової економіки, б-бу з бідністю, підвищення торг, конкурентоспроможності економік країн, що розвиваються. Для недиверсифікованих аграрних економік африканських, карибських і ти-

хоокеанських країн Л. к. забезпечували експорт продукції до Європи і гарантували сталий прибуток, хоча не вирішили проблему екон. розвитку. Із завершенням у 2000 терміну дії чергової Л. к. 29.02.2000 у Суві (Фіджі) країнами-учасницями Л. к. була підписана Угода про партнерство між д-вами ЄС, Африки, Карибського і Тихоокеанського регіонів.

Н.М. Весела

ЛОМИКОВСЬКИЙ Іван (? - 1714, Ясси) — укр. військ, діяч і дипломат. Нар. на Волині. Як свояк правобережного гетьмана М. Ханенка очолював у нього на поч. 70-х XVII ст. уряд ген. писаря. Після

переходу на Лівобережжя зарахований до знатних військ, товаришів (1677, 1681). З 1688 — чл. ген. суду, в 1689-92 — ген. хорунжий, у 1692-1707 — ген. осавул, водночас одержав титул стольника, з 1707 — ген. обозний аж до смерті / *Мазени*. Належав до відвертих прихильників розриву з Москвою, підтримував політ, концепцію Великого Князівства Руського у федерат, чи конфедерат, зв'язку з Річчю Посполитою. Саме в його помешканні, починаючи з 1707, козацька старшина збиралась й обговорювала проблему повернення статусу України до умов *Гадяцького договору 1658*. Як послідовний прихильник розриву з Москвою пішов у вигнання разом з І. Мазепою. Після обрання гетьманом *77. Орлика* залишився Ген. обОЗНИМ.

В.І. Сергійчук

Лондонська декларація 1909 — міжнар.

угода про кодифікацію заг.-визнаних правил і звичаїв мор. війни; прийнята на конференції 10 провідних д-ав (Великої Британії, Німеччини, Росії, Японії, США, Франції, Італії, Іспанії, Нідерландів, Австро-Угорщини), яка відбулася 4.12.1908-26.02.1909. Сформульовані у декларації принципи були спрямовані на захист нейтрального судноплавства, завдяки чому вона стала найважливішим й останнім в історії *міжнародного права* док-том, що обґрунтував доктрину *відкритого моря свободи* у воєнний час. Декларація не була ратифікована парламентом Великої Британії, яка володіла наймогутнішим флотом у світі, після чого від ратифікації відмовилася решта д-ав. З початком *Першої світової війни* воюючі д-ви практично відмовилися від

ПРИНЦИПІВ Л. Д.

Б.М. Гончар

Лондонська конвенція 1841 про протоки — багатостороння міжнар. угода, підписа-

на 1(13).07.1841 представниками Австрії, Великої Британії, Пруссії, Росії, Туреччини та Франції. Вперше у дип. практиці була спеціально присвячена регламентації режиму чорноморських проток. Підтверджувала т. зв. «давнє правило Османської імперії», згідно з яким у мирний час протоки залишались закритими для військ, кораблів усіх д-ав, і зобов'язувала Туреччину не допускати в мирний час у протоки жоден інозем. військ, корабель. Режим проток у військ, час не визначався. За султаном закріплювалось право надавати дозвіл на проходження протоками легких військ, кораблів, що знаходились у розпорядженні інозем. дип. місії дружніх д-ав. Підписання конвенції ліквідувало переваги Росії у встановленні режиму проток двосторонніми рос.-тур. домовленостями, як це було визначено *Ункляр-Іскелесіпським договором 1833*. Режим чорноморських проток, встановлений конвенцією, в цілому зберігся до *Першої*

Світової війни.

В.Ю. Константинов

Лондонська конвенція 1861 — англ.-франц.-іспан. угода про спільну інтервенцію в Мексиці, підписана 31.10.1861 в Лондоні мін. зак. справ Великої Британії графом Д. Россе-лем, франц. послом графом Флао де ла Більяр-дері та іспан. посланцем Істуріс-і-Монтеро. Після перемоги в громадян. війні в Мексиці лібералів, яких очолював *Б. Хуарес*, і ухвалення 17.07.1861 мексиканським конгресом декрету про тимчасове припинення платежів за інозем. борговими зобов'язаннями розгорнулася активна підготовка інтервенції Великої Британії, Франції та Іспанії в Мексику. Спільною метою трьох д-ав було повалення уряду Хуареса і заміна його на підконтрольний. Крім того, Лондон і Париж розглядали інтервенцію в Мексиці у контексті створення плацдарму для активного втручання в громадян. війну у США. *Наполеон III* розраховував у разі успіху перетворити Мексику на монархію під правлінням свого ставленника — австр. ерцгерцога Макси-міліана. Іспанія прагнула, якщо їй не вдасться повернути свою колишню колонію Мексику під контроль, то принаймні посадити на престол принца з династії іспан. Бурбонів. Сторони зобов'язалися відправити сухопутні і мор. сили для захоплення й окупації укріплень на узбережжі Мексики, погоджувалися не здійснювати на внутр. справи Мексики «жодного

впливу, що може завдати шкоди праву мексиканської нації обрати і вільно конституювати форму свого правління». Д-ви, що підписали Конвенцію, запросили до участі США, але не отримали згоди останніх. Навесні 1862 Франція розпочала війну проти Мексики. Іспанія, вбачаючи в цих діях загрозу для власних планів щодо Мексики, але не маючи змоги піти на конфлікт з Францією і США, у квітні 1862 вийшла з числа учасників Конвенції. Так само зробила й Велика Британія, яка на той час відмовилася від планів війни проти США. Однак брит. уряд підтримав дії Наполеона III, оскільки останні були спрямовані на скинення уряду Хуареса в Мексиці та водночас могли спричинити погіршення стратегічного становища США і послаблення Франції в Європі. Провал мексиканської експедиції франц. сил у 1867 означав припинення дії Л. к. 1861.

В.М. Вдовенко

Лондонська конвенція 1871 — багатостороння угода, підписана 1(13).03.1871 представниками Австро-Угорщини, Великої Британії, Німеччини, Італії, Росії, Туреччини та Франції; переглядала режим Чорного моря, встановлений *Паризьким мирним договором 1856*. 18(30). 10.1870 мін. зак. справ Росії *О. Горчаков* розіслав рос. дип. представникам в Австро-Угорщині, Великій Британії, Італії та Туреччині циркуляр, в якому повідомляв д-ви, які підписали Паризький мирний договір, про те, що Росія надалі не

вважає себе зв'язаною його положеннями, які обмежували її права та суверенітет на Чорному морі. Петербург вмотивовував свої дії численними порушеннями відп. положень мирного дог-ру іншими державами-учасниками, в той час як сама Росія чітко їх дотримувалася. Австро-Угорщина, Велика Британія і Франція висловили протест проти дій Росії, брит. уряд запропонував винести питання на розгляд міжнар. конференції. Лондонська конференція для розгляду вимог Росії відкрилася 5(17).01.1871 і завершилась прийняттям Л. к. Вона скасувала «нейтралізацію» Чорного моря, дозволивши Росії та Туреччині тримати на Чорному морі необмежену кількість військ, кораблів; суверенні права Росії на Чорному морі були відновлені. По відношенню до Чорноморських проток зберігався встановлений *Лондонською конвенцією 1841* і Паризьким мирним договором

принцип закритості для військ, кораблів нечорноморських д-ав. Лондонська конвенція 1871 дозволяла Туреччині відкривати протоки у мирний час для військ, кораблів дружніх і союзних їй країн, у випадку, якщо вона буде вважати це за необхідне для забезпечення виконання Паризького мирного дог-ру. Конвенція визначала режим чорноморських проток до прийняття нової конвенції на *Лозанській Конференції 1922-23*.
М.С. Бур'ян

Лондонська конференція 1921 — проходила 21.02-14.03.1921 у Лондоні за участю представників держав *Антанти* (Бельгії, Великої Британії, Греції, Італії, Франції, Японії), з одного боку, і переможених країн (Німеччини і Туреччини), з іншого. На конференції були розглянуті бл.-схід. та репараційне питання. Франція й Італія запропонували обговорити шляхи завершення грец.-тур. війни і перегляду тих статей *Севрського мирного договору 1920*, які давали односторонні переваги Великій Британії. Делегація уряду Великого нац. зібрання Туреччини, що представляла країну на конференції, вимагала відновлення території д-ви в кордонах 1913 (без арабських територій), встановлення режиму проток, що гарантував би її безпеку та *суверенітет*, забезпечення Туреччині права мати військ.-мор. сили, необхідні для оборони, а також скасування режиму капітуляцій. Пропозиції країн Антанти, які не передбачали перегляду положень *Севрського дог-ру* і лише незначною мірою враховували вимоги Туреччини і Греції, були відхилені представниками останніх. Після закриття конференції бойові дії між грец. та тур. військами в Анатолії було поновлено. Остаточне вирішення бл.-схід. питання відбулося за результатами роботи *Лозанської конференції 1922-23*.

Запропонований на Л. к. репараційний план країн Антанти передбачав виплату Німеччиною 226 млрд. золотих марок. Остання погоджувалася на сплату лише 30 млрд. золотих марок; тоді її делегації вручили меморандум, в якому вказувалося, що в разі невиконання зазначених вимог до 7.03.1921, війська країн Антанти окупують Дуйсбург, Рурорт та Дюссельдорф, а також залишать за собою право встановити митний кордон по Рейну й обертати на свою користь все мито, що збирають нім. митниці на кордонах окупованих тери-

торій. Внаслідок невиконання Німеччиною вимог країн Антанти, 9.03.1921 ці погрози були здійснені. Репараційне питання для Німеччини було остаточно вирішено з прийняттям *Даяеса плану 1924*.
М.С. Бур'ян

Лондонська конференція 1830-31 —

міжнар. нарада за участю представників Австрії, Великої Британії, Пруссії, Росії та Франції в листопаді 1830 — листопаді 1831. Л. к. мала вирішити нагальне питання щодо статусу Бельгії після проголошення 4.10.1830 її незалежності від Королівства Нідерландів. Проблема міжнар. статусу Бельгії гостро постала під час рев. воєн Франції, що окупувала її 1792 і згодом включила до складу Батавської республіки. 1810 Бельгія увійшла до складу Французької імп. Контроль над бельгійськими та голландськими портами був для Франції важливим чинником у здійсненні *Континентальної блокади*. Під час наполеонівських воєн звільнення Бельгії від франц. панування було одним з основних завдань Великої Британії, яка почала розглядати бельгійську територію як стратегічно важливу для забезпечення власних інтересів на континенті. У жовтні 1813 розпочалися консультації між Лондоном і Петербургом з приводу майбутнього Бельгії, що завершилися у лютому 1814 досягненням двосторонньої домовленості про включення території Бельгії та Голландії до єдиного Королівства Нідерландів. Того ж року до цих домовленостей приєдналися Австрія та Пруссія. Додатковими таємними статтями до *Паризького мирного договору 1814* було формально затверджено унію між Бельгією та Голландією. Існування об'єднаних Нідерландів у таких межах, які забезпечили б їхню спроможність самостійно захищати свою незалежність, було підтверджено *великими державами* як елемент європ. балансу сил. Передача бельгійської території під нідерландську корону найбільшою мірою відповідало інтересам Великої Британії, що сподівалась використати нову д-ву як противагу Франції в разі її повернення до експансіоністської політики. Питання про приєднання бельгійської території до Нідерландів було остаточно вирішено під час *Віденського конгресу 1814-15*. У меморандумі від 28.01.1815 Велика Британія проголошувала свою готовність будь-якими засобами перешкоджати можливим спробам Франції окупувати Нідерланди. Цей мемо-

рандум не лише став одним із формальних приводів для Лондона виступити на захист Нідерландів проти *Наполеона* /після його втечі з о. Ельба (ще в 1814 між союзними д-вами було досягнуто згоди щодо гарантування брит. силами військ, безпеки бельгійських провінцій), але й формальною декларацією брит. позиції стосовно Бельгії, яка зберігалась незмінною до початку *Першої світової війни*.

31.05.1815 у Відні було підписано договори про створення Об'єднаного Королівства Нідерландів, до якого увійшли бельгійська та голландська території. Але унія мала штучний характер і не відповідала інтересам бельгійських провінцій, екон. розвиток яких у новій д-ві уповільнився порівняно з періодом франц. панування, а політ, вплив у королівстві був незначним. Загостренню відносин сприяли також мовні й реліг. розбіжності між франкомовними бельгійськими (валлонськими) провінціями та власне Голландією. У серпні 1830 в Бельгії розпочалася рев-ція, яка призвела до проголошення 4.10.1830 її незалежності від Королівства Нідерландів. Події в Бельгії безпосередньо зачіпали інтереси великих д-ав. Відокремлення Бельгії від Голландії розглядалось ними як порушення європ. балансу сил, невід'ємною частиною якого виступало Об'єднане Королівство Нідерландів. Після того як воно, з огляду на неспроможність власними силами перемогти повсталі бельгійські провінції, звернулось до великих д-ав за допомогою, було створено формальний привід для їх втручання з метою вирішення «бельгійського питання». З ініціативи Франції, підтриманої Великою Британією, було скликано конференцію великих д-ав, яка відкрилась 4.11.1830 в Лондоні. Франція фактично підтримувала прагнення Бельгії до незалежності, оскільки т. ч. прагнула позбутися створеного Віденським конгресом бар'єра на своєму півн. кордоні; з іншого боку, Париж не ставив вимог приєднання бельгійської території, оскільки це безумовно призвело б до опозиції всіх інших великих д-ав. Велика Британія не могла підтримати Нідерланди через побоювання підштовхнути Бельгію до союзу з Францією, а тому була схильна задовольнити бельгійське прагнення до відокремлення за умови забезпечення їй нейтрального статусу щодо Франції. Австрія, Пруссія та Росія вбачали у відокремленні Бельгії загрозу *Віденській системі міжнародних відносин*, але їхня

торій. Внаслідок невиконання Німеччиною вимог країн Антанти, 9.03.1921 ці погрози були здійснені. Репараційне питання для Німеччини було остаточно вирішено з прийняттям *Даяеса Плану 1924*.

М.С. Бур'ян

Лондонська конференція 1830-31 —

міжнар. нарада за участю представників Австрії, Великої Британії, Пруссії, Росії та Франції в листопаді 1830 — листопаді 1831. Л. к. мала вирішити нагальне питання щодо статусу Бельгії після проголошення 4.10.1830 її незалежності від Королівства Нідерландів. Проблема міжнар. статусу Бельгії гостро постала під час рев. воєн Франції, що окупувала її 1792 і згодом включила до складу Батавської республіки. 1810 Бельгія увійшла до складу Французької імп. Контроль над бельгійськими та голландськими портами був для Франції важливим чинником у здійсненні *Континентальної блокади*. Під час наполеонівських воєн звільнення Бельгії від франц. панування було одним з основних завдань Великої Британії, яка почала розглядати бельгійську територію як стратегічно важливу для забезпечення власних інтересів на континенті. У жовтні 1813 розпочалися консультації між Лондоном і Петербургом з приводу майбутнього Бельгії, що завершилися у лютому 1814 досягненням двосторонньої домовленості про включення території Бельгії та Голландії до єдиного Королівства Нідерландів. Того ж року до цих домовленостей приєдналися Австрія та Пруссія. Додатковими таємними статтями до *Паризького мирного договору 1814* було формально затверджено унію між Бельгією та Голландією. Існування об'єднаних Нідерландів у таких межах, які забезпечили б їхню спроможність самостійно захищати свою незалежність, було підтверджено *великими державами* як елемент європ. балансу сил. Передача бельгійської території під нідерландську корону найбільшою мірою відповідало інтересам Великої Британії, що сподівалась використати нову д-ву як противагу Франції в разі її повернення до експансіоністської політики. Питання про приєднання бельгійської території до Нідерландів було остаточно вирішено під час *Віденського конгресу 1814-15*. У меморандумі від 28.01.1815 Велика Британія проголошувала свою готовність будь-якими засобами перешкоджати можливим спробам Франції окупувати Нідерланди. Цей меморандум не лише став одним із формальних приводів для Лондона виступити на захист Нідерландів проти *Наполеона I* після його втечі з о. Ельба (ще в 1814 між союзними д-вами було досягнуто згоди щодо гарантування брит. силами військ, безпеки бельгійських провінцій), але й формальною декларацією брит. позиції стосовно Бельгії, яка зберігалась незмінною до початку *Першої світової війни*.

31.05.1815 у Відні було підписано договори про створення Об'єднаного Королівства Нідерландів, до якого увійшли бельгійська та голландська території. Але унія мала штучний характер і не відповідала інтересам бельгійських провінцій, екон. розвиток яких у новій д-ві уповільнився порівняно з періодом франц. панування, а політ, вплив у королівстві був незначним. Загостренню відносин сприяли також мовні й реліг. розбіжності між франкомовними бельгійськими (валлонськими) провінціями та власне Голландією. У серпні 1830 в Бельгії розпочалася рев-ція, яка призвела до проголошення 4.10.1830 її незалежності від Королівства Нідерландів. Події в Бельгії безпосередньо зачіпали інтереси великих д-ав. Відокремлення

Бельгії від Голландії розглядалось ними як порушення європ. балансу сил, невід'ємною частиною якого виступало Об'єднане Королівство Нідерландів. Після того як воно, з огляду на неспроможність власними силами перемогти повсталі бельгійські провінції, звернулось до великих д-ав за допомогою, було створено формальний привід для їх втручання з метою вирішення «бельгійського питання». З ініціативи Франції, підтриманої Великою Британією, було скликано конференцію великих д-ав, яка відкрилась 4.11.1830 в Лондоні. Франція фактично підтримувала прагнення Бельгії до незалежності, оскільки т. ч. прагнула позбутися створеного Віденським конгресом бар'єра на своєму півн. кордоні; з іншого боку, Париж не ставив вимог приєднання бельгійської території, оскільки це безумовно призвело б до опозиції всіх інших великих д-ав. Велика Британія не могла підтримати Нідерланди через побоювання підштовхнути Бельгію до союзу з Францією, а тому була схильна задовольнити бельгійське прагнення до відокремлення за умови забезпечення її нейтрального статусу щодо Франції. Австрія, Пруссія та Росія вбачали у відокремленні Бельгії загрозу *Віденській системі міжнародних відносин*, але їхня

увага була прикута до рев. виступів в Італії та до *польського повстання 1830-31*. Відтак основні суперечки під час конференції виникли між Великою Британією та Францією, а їх урегулювання становило сутність вирішення бельгійського питання.

18.12.1830 представники Великої Британії й Франції погодились підтримувати відокремлення Бельгії від Нідерландів. Під час пленарного засідання 20.12.1830 спільна позиція двох д-ав була доведена до відома інших учасників конференції та врахована при визначенні порядку денного подальшої роботи. На цьому ж засіданні учасники конференції в окремому протоколі узгодили її мету: досягти такого врегулювання щодо Бельгії, яке поєднуватиме забезпечення незалежності останньої з гарантуванням інтересів великих д-ав та недоторканістю балансу сил в Європі. У січні 1831 спільне розуміння принципів врегулювання щодо Бельгії було розширено; зокрема, сторони домовились, що вона має стати постійно нейтральною д-вою, а всі великі д-ви — гарантами її *нейтралітету*, недоторканості кордонів та збереження територ. цілісності. 27.01.1831 учасники конференції узгодили основні засади (т. зв. «Вісімнадцять статей»), на основі яких мало відбуватись відокремлення бельгійської території в окрему д-ву, та які юридично закріпили домовленість великих д-ав про майбутній нейтральний статус Бельгії. Але як Нідерланди, так і Бельгія тривалий час не приймали умов, запропонованих великими д-вами. Нідерланди виступали проти відокремлення Бельгії та вимагали досягнення врегулювання за умови збереження цілісності Нідерландів. Бельгійський тимчасовий уряд заперечував нейтральний статус своєї д-ви як умову її визнання з боку великих д-ав. Лише в липні 1831 Бельгія визнала «Вісімнадцять статей» як основу для майбутнього дог-ру. 21.07.1831 зі схвалення великих д-ав принц Леопольд Саксен-Кобург і Готта став першим королем Бельгії під іменем Леопольда I, що означало фактичне визнання Бельгії незалежною д-вою. Але нідерландський король Вільгельм I відмовився визнавати проект урегулювання, розроблений конференцією, розірвав перемир'я, а його війська увійшли на бельгійську територію. Лише під загрозою виступу на стороні Бельгії франц. військ наступ голландської армії було зупинено.

Тоді учасники конференції підписали 15.11.1831 окремий договір з Бельгією про визнання її незалежності. Великі д-ви також брали на себе зобов'язання домогтись приєднання до угоди Об'єданого Королівства Нідерландів. До складу Королівства Бельгія увійшли провінції: Півд. Брабант, Льєж, Намюр, Геннегау, Зах. та Схід. Фландрія, Антверпен, частина Лімбургу та частина території Великого Герцогства Люксембург. Останнє отримувало як компенсацію частину Лімбурзької провінції. За дог-ром Бельгія та Нідерланди взаємно відмовлялись від територ. претензій; визначались умови використання обома д-вами водних шляхів на їхніх територіях. Окремо підтверджувалось збереження статті Паризького мирного договору 1814, за якою Антверпен мав залишатись виключно комерційним портом. Договір затвердив довічно нейтральний статус Бельгії.

14.12.1831 представники великих д-ав підписали в Лондоні ще один договір, за яким кілька фортець (Менен, Ат, Монс, Філіпвіль та Марієн-бург), побудованих Королівством Нідерландів на франц.-бельгійському кордоні після Віденського конгресу, мали бути знищені за кошти, надані спеціально з цією метою великими д-вами. Не визнавши умов Лондонського дог-ру 1831, Нідерланди спробували силою зброї повернути контроль над Бельгією, але франц. армія та брит. військ.-мор. флот змусили Нідерланди припинити бойові дії. 21.05.1833 було підписано Конвенцію між Нідерландами, з одного боку, та Великою Британією й Францією, з іншого, про припинення бойових дій та згоду Нідерландів досягти остаточного врегулювання шляхом укладення відп. дог-ру. Цією Конвенцією Нідерланди офіційно визнавали незалежність Бельгії на основі умов Лондонського дог-ру 1831. Остаточне врегулювання бельгійського питання відбулося з підписанням 19.04.1839 в Лондоні трьох дог-рів: між п'ятьма великими д-вами та Нідерландами, між п'ятьма великими д-вами та Бельгією й між Бельгією та Нідерландами. Ці договори підтвердили розподіл територій між Бельгією та Нідерландами, встановлений Лондонським дог-

ром 1831, взаємне визнання кордонів обома д-вами та визнання кордонів з боку великих д-ав, а також затвердили гарантії нейтрального статусу Бельгії

З боку великих Д-ав.

В.Ю. Константинов

Лондонська конференція 1930 з мор. озброєнь проходила 21.01-22.04.1930 за участі

представників Великої Британії, Італії, США, Франції та Японії. Після *Вашингтонської конференції 1921-22*, на якій було досягнуто домовленостей щодо обмеження тоннажу авіаносців та лінкорів п'яти провідних мор. д-ав, останні значно активізували програми будівництва і модернізації крейсерів та інших бойових кораблів своїх ВМС. Л. к. було скликано для укладення нової угоди п'яти д-ав щодо обмеження будівництва нових кораблів у класах, не передбачених попередніми домовленостями. Італія вимагала встановлення рівних з Францією квот в усіх класах бойових кораблів, Японія — рівної з Великою Британією та США кількості підводних човнів. Наявність суперечок між сторонами призвела до ухвалення рішення, за яким учасники конференції могли приєднатися лише до тих статей кінцевого дог-ру, з якими були згодні. До 1.04.1930 було досягнуто компромісного рішення між Великою Британією, США та Японією, що передбачав наступні умови: Японія отримувала право на 60% від тоннажу амер. важких крейсерів, 70% — амер. легких крейсерів та есмінців і рівний із Великою Британією та США тоннаж підводних човнів. Хоча Японія продовжувала висувати вимоги про збільшення квоти у важких крейсерах до 70% тоннажу США в цьому класі, компроміс між трьома д-вами дозволяв підписати остаточну угоду. Франція та Італія не досягли жодної домовленості.

На заключному пленарному засіданні конференції 22.04.1930 було підписано договір про обмеження та скорочення мор. озброєнь. За ним сторони зобов'язувались не спускати на воду нові лінкори в 1931-36 (із застереженням, що Франція та Італія залишають за собою право добудовувати лінкори до досягнення власної граничної норми тоннажу в цьому класі, встановленої для кожної д-ви на Вашингтонській конференції 1921-22); Велика Британія, США та Японія зобов'язувались демонтувати або переобладнати кілька лінкорів з тим, щоб за 14 місяців після ратифікації угоди у Великої Британії та США залишилось по 15 лінкорів, а в Японії — 9. Договір встановлював граничний тоннаж підводних човнів у 2 тис. т, кожна д-ва отримувала право на три підводні човни тоннажем до 2,8 тис. т. Також у дог-рі було закріплено норми використання підводних човнів у воєнний час, зокрема визначалося, що по відношенню до цивільних кораблів підводні човни дотримуються таких самих *норм міжнародного права*, що й надводні бойові кораблі.

Велика Британія, США та Японія також підписали частину дог-ру, в якій визначались квоти тоннажу в класах крейсерів, есмінців та підводних човнів: сумарний тоннаж у цих класах для Великої Британії становив 541,7 тис. т, для США — 526,2 тис. т, для Японії — 367,05 тис. т. Гранична кількість важких крейсерів для США була 18 одиниць, для Великої Британії — 15 та для Японії — 12. Договір набув чинності 1.01.1931, термін його дії визначався до 31.12.1936. Угода формально закріпила рівність амер. та брит. флотів, але також дозволяла Японії суттєво скоротити відставання від США. Для Великої Британії значення дог-ру нівелювалося тим, що його не підписали в повному обсязі Італія та Франція.

В.Ю. Константинов

Лондонська морська конференція —

відбувалась 9.12.1935-25.03.1936 за участю представників Великої Британії, Італії, США, Франції та Японії. Була скликана з ініціативи Лондона й Вашингтона та мала на меті продовжити регламентацію мор. озброєнь, розпочату *Вашингтонською конференцією 1921-22* та *Лондонською конференцією 1930*. Формальним приводом для її скликання став оголошений 1934 Токіо намір вийти з Вашингтонського дог-ру 1922. Під час конференції япон. представники виступили з вимогою підписання нової угоди на основі паритету япон. флоту з американським та британським, але, отримавши відмову інших учасників, залишили зібрання. Італія взяла участь у роботі конференції, але відмовилась підписувати будь-який документ. Договір було укладено 25.03.1936 Великою Британією, США та Францією. Залишаючись відкритим для підписання іншими д-вами, він, на відміну від попередніх міжнар. домовленостей у сфері мор. озброєнь, встановлював не кількісні, а якісні обмеження на тоннажність та калібр гармат для різних класів кораблів: лінкорів (35 тис. т та 14 дюймів відповідно), авіаносців (23 тис. т та 6,1 дюйма), крейсерів (8 тис. т та 6,1 дюйма) і підводних човнів (2 тис. т та 5,1 дюйма). Після закладення Японією лінкорів, тоннаж яких перевищував 35 тис. т договір було переглянуто й обмеження на тоннаж лінкорів знято. Договір фактично втратив силу з початком *Другої світової війни*.

В.Ю. Константинов

ЛОНДОНСЬКИЙ ДОГОВІР 1915 — таємна угода щодо умов вступу Італії в *Першу світову війну* на боці *Антанти*, підписана 13(26).04.1915 у Лондоні Великою Британією, Росією, Францією та Італією. Відповідно до дог-ру, Італія мала розпочати бойові дії проти д-ав *Троїстого союзу* протягом 1 місяця

після його підписання. За це країни Антанти погодилися на вимоги Італії передати їй по закінченні війни австр. провінції Трентіно, Півд. Тіроль, Гориця, Градіска, Істрія та Трієст, широку смугу далматинського узбережжя з островами, частину албанської провінції Валона, окремі тур. середземноморські території, колоніальні території в Африці, визнати повний суверенітет Італії над Додеканезькими о-вами, які остання загарбала в Туреччині раніше (див. *Італійсько-турецька війна 1911-12*), а також право на частку контрибуцій. Приймаючи умови, країни Антанти сподівались на швидкий розгром італ. військами Австро-Угорщини, що, на їх думку, мало прискорити перемогу над Німеччиною. 04.05.1915 Італія направила Австро-Угорщині ноту про вихід з Троїстого союзу. Однак після оголошення 23.05.1915 війни Австро-Угорщині Італія не змогла здійснити наступальні операції, які б докорінно змінили ситуацію на фронті на користь Антанти. На *Паризькій мирній конференції 1919-20* Президент США *В. Вільсон* виступив за дотримання етнічного принципу визначення кордонів, чим фактично озвучив необов'язковість договору для США. Франція та Велика Британія також виступили проти задоволення всіх вимог Італії, внаслідок чого вона отримала значно менше компенсацій за участь у війні, ніж було передбачено угодою, що спричинило погіршення відносин між союзниками

в ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД.

І.С. Покровська

ЛОНДОНСЬКИЙ клуб: 1. Неформальне об'єднання бл. 600 комерційних банків, перед якими мають заборгованість країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою. Установа створена для перегляду термінів погашення кредитів комерційним структурам, що надані комерційними банками без гарантії уряду банку-кредитора. Інтереси банків-кредиторів у Л. к. представляє Консультативний комітет у складі тих банків, на які припадає максимальна частина боргу даної країни. Угода, досягнута між країною-боржником та Комітетом, повинна отримати підтримку банків, на які припадає 90-95% непогашених зобов'язань боржника, і лише після цього дана угода може бути офіц. підписана. 2. Див. *Група ядерних постачальників*.

О.І. Рогач, О.Ю. Анісімова

ЛОНДОНСЬКИЙ мир 1913 — мирна угода, що визначила територ.-політ. устрій на Балканському півострові після 1-ї Балканської війни (див. *Балканські війни*), яка велася між Сербією, Болгарією, Грецією, Чорногорією з одного боку і Туреччиною — з іншого; підписана в Лондоні 30.05.1913. Війна завершилася поразкою тур. військ, 3.11.1912 уряд Османської імперії звернувся до великих держав із проханням про посередництво. 3.12.1912 було підписано перемир'я, а 17.12.1912 в Лондоні відкрилася мирна конференція, яка фактично поділялася на дві частини: конференція балканських країн і Туреччини та нарада послів 6 великих держав (Австро-Угорщини, Великої Британії, Італії, Німеччини, Росії та Франції).

Переговори були тривалими і важкими через опір Туреччини, втручання великих держав і загострення суперництва між самими балканськими країнами-переможницями. Під час конференції проявилися протиріччя між Троїстим союзом і Антантою, перш за все — між Росією та Австро-Угорщиною. Сербія претендувала на Півн. Албанію, щоб отримати вихід до моря, але нашкодила на рішучий опір Австро-Угорщини, яка загрожувала Сербії війною. Уряд Росії підтримував Сербію в суперечці з Австро-Угорщиною, але через невідповідність до війни не наважився на рішучі дії. Сербія була змушена відмовитися від своїх вимог. Туреччина, враховуючи антисербську позицію Австро-Угорщини та Німеччини, зайняла непоступливу позицію. На початку лютого 1913 воєнні дії відновилися, однак тур. війська знову зазнали поразки. 21.04.1913 Туреччина уклала нове перемир'я з балканськими країнами, в Лондоні відновилися мирні переговори, які завершилися підписанням миру.

За ним Туреччина поступалася балканським країнам усю своєю європ. територією на захід від лінії Мідія-Енос. Македонія, у відповідності з попереднім договором, була поділена між Сербією та Болгарією, частина півд. Македонії відійшла Греції. Албанія, яка проголосила себе незалежною 28.11.1912, зберегла свою цілісність, вирішення питання про її кордони

і внутр. устрій передавалися на розгляд великих держав. Доля о. Крит й інших тур. островів в Егейському морі, що були окуповані в результаті *Італійсько-турецької війни 1911-12*, також мала визначитися великими державами. Л. м. остаточно звільнив Балкани з-під влади Османської імперії і одночасно призвів до посилення напруженості у відносинах великих держав та загострення протиріччя між балканськими країнами, що спричинило 2-у Балканську війну. 29.04.1913 договір було анульовано.

Б.М. Гончар

Лондонський протокол 1877 — угода, підписана 19(31).03.1877 представниками Австро-Угорщини, Великої Британії, Італії, Німеччини, Росії та Франції. Після провалу *Константинопольської конференції 1876-77* рос.-тур. відносини різко погіршилися. У лютому — березні 1877 *М. Ігнат'єв*, рос. посол в Туреччині, був відряджений зі спец. місією в Берлін, Лондон, Париж та Відень з метою схилити європ. держави до підписання протоколу, що мав підтвердити домовленості Константинопольської конференції та забезпечити нейтралітет великих держав у можливій рос.-тур. війні. У результаті переговорів

було підписано Л. п. та дві додаткові декларації: про зобов'язання Росії розпочати переговори щодо роззброєння у випадку, якщо Туреччина переведе свої війська на мирне положення і розпочне адмін.-політ. реформи на територіях, населених переважно християнами, та про автоматичне позбавлення сили Л. п., в разі, якщо угоди про спільне роззброєння не буде досягнуто. Туреччина, яку підтримувала Велика Британія, відхилила Л. п.; 24.04.1877 розпочалася рос.-тур. війна.

В.В. Копійка

Лондонські конвенції про визначення агресії 1933 — міжнар. договори, укладені 3-5.08.1933 з ініціативи СРСР на міжнар. екон. конференції в Лондоні: 1) конвенція 3.08.1933, яку підписали СРСР і сусідні з ним д-ви: Афганістан, Естонія, Іран, Латвія, Польща, Румунія (в 1934 до неї приєдналась Фінляндія);

2) конвенція 4.08.1933 за участю Румунії, СРСР, Туреччини, Чехословаччини та Югославії, була відкрита для приєднання інших д-ав;

3) конвенція 5.08.1933 між Литвою та СРСР. Тексти всіх конвенцій були ідентичними. Згідно з ними, *агресором* мала вважатися д-ва,

яка першою здійснила одну з таких дій: оголошення *війни* іншій д-ві; вторгнення своїми збройними силами на територію іншої д-ви навіть без оголошення війни; напад своїми сухопутними, мор. або повітр. силами, навіть без оголошення війни, на територію, мор. або повітр. сили іншої д-ви; оголошення *блокади морської* берегів іншої д-ви; надання допомоги озброєним бандам, що були створені на власній території і вторглися на територію іншої д-ви, або відмова, незважаючи на вимоги д-ви, на яку було здійснено напад, застосувати на власній території всі можливі заходи для позбавлення цих банд всілякої допомоги або заступництва. Конвенції наголошували, що ніякі міркування політ., військ., екон. або іншого роду не можуть бути вибаченням або виправданням агресії. Л. к. були першими міжнар. дог.-рами, в яких давалось визначення

агресії.

І.С. Покровська

ЛОПЕС Мікельсен (Борег Місгієі8еп) Аль-фонсо (30.06.1913, Богота) — колумбійський громад.-політ. і держ. діяч, юрист. Нар. в сім'ї відомого політика і президента А. Лопеса Пу-марехо (1934-38, 1942-45). 1958-67 — один із лідерів Револуційно-ліберального руху, з 1967 — лівого крила Ліберальної партії, що на поч. 90-х перейшло на с.-д. позиції; 1960-66 — чл. палати депутатів Національного конгресу, 1966-70 — сенатор; 1968-70 — мін. зак. справ, 7.08.1974-7.08.1978 — Президент Колумбії. У вересні 1974 запровадив у країні «надзвичайний економічний стан», що передбачав заходи з оздоровлення нац. економіки та обмеження її залежності від інозем. капіталу, зокрема, 1975 був прийнятий закон про викуп контрольного пакету акцій 6 інозем. банків. У *зовнішній політиці* здійснив низку кроків, спрямованих на збалансованість відносин із Заходом і Сходом; активно сприяв створенню 1975 *Латиноамериканської економічної системи* (за участю Куби, але без США).

В.І. Головенко

ЛОСЬКИЙ Кость Володимирович (28.01.1874, Петербург — 14.10.1933, Прага) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Нар. в дворянській сім'ї. Закінчив істор. та юрид. ф-ти у Варшавському і Петербурзькому ун-тах; служив на різних адмін. посадах у Сибіру й Холмщині, де став одним з ініціаторів нац. відродження. 1905 заснував «Просвіту» в Грубешові,

видавав газету «Буг». У квітні 1917 призначений Центральною Радою товаришем губернського комісара Тернопільщини, у червні 1917 вступив до УПСФ і був обраний до її гол. комітету, з поч. серпня 1917 — дир. біжинецького департаменту Ген. секретарства внутр. справ. 25.08.1917 на з'їзді делегатів від холмських біженців-селян у Києві обраний комісаром Холмщини і затверджений Центральною Радою; у жовтні — листопаді 1917 — представник Ген. секретаріату при штабі Київ, військ. округу. З 5.12.1917 виконував обов'язки дир. канцелярії секретарства міжнар. справ. За гетьманату *П. Скоропадського* — дир. Заг. департаменту МЗС Української Держави, з 8.10.1918 т. в. о. повіреного у справах Української Держави в Фінляндії, 17.01.1919 Директорією УНР призначений головою дип. місії в Швеції й Норвегії, багато зробив для формування прихильної до укр. справи громад. й урядової думки в цих країнах. З 1920 — в еміграції в ЧСР, проф. рим. права Українського вільного університету, 1927-28 — декан правничого ф-ту, 1929-30 — проректор.

Твори: «Українське питання: Росія і Антанта» (1918), «Нарис римської історії» (1919), «Короткий нарис грецької історії» (1921), «Історія джерел римського права» (1921).

В.М. Матвієнко

ЛОТОЦЬКИЙ Олександр Гнатович (9.03.1870, с. Брониця біля Кам'янця-Подільського — 22.10.1939, Варшава) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат і історик. Нар. в сім'ї священика. Закінчив Київ. дух. академію зі званням кандидата богослов'я (1896), дійсний член НТШ (1900); працював урядовцем держ. контролю в Києві й Петербурзі (остання посада — товариш ген. контролера). Водночас був засновником видавництва «Вік» (Київ) і «Благодійного товариства видання загальнокорисних книг» (Петербург), сприяв орг-ції укр. фракцій у 1-й і 2-й Державних думах, з 1908 — чл. Товариства українських

поступовців. Після Лютневої рев-ції 1917 очолив Укр. нац. раду в Петербурзі, у травні 1917 Тимчасовим урядом призначений губернським комісаром Буковини і Покуття, вступив до УПСФ і був обраний до її гол. комітету, у вересні — листопаді 1917 — ген. писар Ген. Секретаріату, 1918 — держ. контролер УНР. 24.10-14.11.1918 — міністр віросповідань Української Держави; виконуючи обов'язки міністра віросповідань в уряді *В. Чехівського*, ініціював проголошення 1.01.1919 автокефалії; Української православної церкви. У квітні 1919 — березні 1920 — голова Дип. місії УНР у Стамбулі, вів переговори зі Вселенським патріархом у справі визнання укр. автокефалії. 1920 — емігрував до Відня, потім до Праги, 1922-29 — доцент, проф. церк. права Укр. вільного ун-ту; 1929-39 — проф. історії православної церкви Варшавського ун-ту, водночас 1930-39 — за-сновник і дир. Укр. наук, ін-ту Варшаві; 1927-30 — заст. прем'єр-міністра і міністр внутр. справ екзильного уряду УНР.

Твори: «Церковна справа в Україні» (1923), «Українські джерела церковного права» (1931), «Автокефалія» (1938), «Сторінки минулого» (1932-1934), «В Царгороді» (1939).

В.І. Головченко

Лубе (Боїбеї) Еміль (31.12.1838, Марсанн, Франція - 20.12.1929, Монтелімар, Франція) — франц. громад.-політ. і держ. діяч. Почав свою трудову діяльність як юрист, у 1876 обраний до палати депутатів від Республіканської партії, з 1885 — сенатор, в 1887 призначений міністром сусп. робіт, у 1892 — Прем'єр-міністром Французької Республіки, але невдовзі пішов у відставку у зв'язку з банкрутством компанії *Панамського каналу*, що призвело до масового розорення франц. вкладників; у 1896 став головою сенату. 18.02.1899-18.02.1906 — Президент Французької Республіки; в умовах розколу франц. суспільства справою капітана А. Дрейфуса, якого було звинувачено в держ. зраді, рішуче виступив на його захист. Як Президент приймав рос. імператора *Миколу II* під час його візиту до Франції в 1901 й побував з візитом-відповіддю в Росії в 1902. Приймав також брит. короля Едуарда VI і відвідав його в Лондоні з офіц. візитом у 1904. Ці візити стали важливою складовою укладання дог-ру *Антанти*. З 1906 мешкав у Монтелімарі, де займав посаду мера

міста.

П.М. Ігнат'єв

Лубківський Роман Мар'янович (10.08.1941, с. Острівець Тереховлянського р-ну Тернопільської обл.) — укр. громад.-політ. діяч, письменник, перекладач. У 1963 закінчив філол. ф-т Львівського держ. ун-ту. 1963-65 — служба в Збройних силах СРСР. 1965-66 — зав. відділу газети «Ленінська молодь» (Львів), зав. відділу поезії журналу «Жовтень»; 1966-80 — заст. гол. редактора журналу «Жовтень». 1980-92 — голова правління Львівської орг-ції Спіл-

ки письменників України. 1990-92 — народний депутат України; чл. Комісії ВР України у закорд. справах. З березня 1992 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Чеській і Словацькій Федеративній Республіці, у вересні 1992 — березні 1995 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Чеській Республіці. 1995-97 — проф. Львівського держ. ун-ту ім. І. Франка, згодом — нач. управління культури Львівської обласної держ. адміністрації. Лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1992).

Твори: «Зачудовані олені» (1965); «Громове дерево» (1967); «Рамена» (1969); «Високі радуги» (1979); «Львів очима письменника» (1985) та ін.

В.М. Матвієнко

Луїзіани купівля 1803 — найбільше одночасне територ. придбання в історії США, що вдвічі збільшило площу країни. Луїзіана, яка обіймала територію в зах. частині долини р. Міссісіпі від витоків до гирла і до Скелястих гір на півн. заході, була колоніальним володінням Франції, яке вона втратила після поразки в *Семилітній війні 1756-63*. За *Паризьким мирним договором 1763* більша частина Луїзіани відійшла Іспанії. *Наполеон I*, сподіваючись відновити в Америці колоніальну імперію, 1800 спонукав Іспанію повернути Луїзіану Франції. Це викликало у США серйозне занепокоєння. У травні 1802 посланнику США в Парижі Р. Лівінгстону було доручено почати переговори про придбання частини Луїзіани — Нового Орлеана і обох Флорид. У січні 1803 на допомогу посланнику був направлений *Дж. Монро*, який мав повноваження запропонувати за цю територію понад 10 млн. дол. Через поразки франц. військ у Сан-Домінго і перспективи відновлення війни з Британією Луїзіана почала втрачати свою привабливість для Наполеона, який вирішив запропонувати її США разом із Новим Орлеаном. Переговори Лівінгстона і Монро з франц. міністром фінансів Ф. Барбе-Марбуа завершилися підписанням дог-ру 30.04.1803. Замість Флорид, якими Іспанія не поступилася, США отримали у Франції 500 млн. акрів землі за 11,25 млн. дол. і взяли на себе борги Франції перед амер. громадянами на суму 3,75 млн. дол. Невизначеність схід. кордону Луїзіани дала США привід до висунування претензій на сусідні іспан. володіння. 1810 вони захопили Зах. Флориду, півн. кордон був затверджений за угодою з Лондоном у 1818 (див. *Американсько-англій-*

ський договір 1818), півд.-зах. кордон — за *Трансконтинентальним договором 1819*.

Б.М. Гончар

ЛукаСєвич Євмен Кирилович (26.12.1871, с. Біле Чортківського повіту, Галичина — 20.12.1929, Варшава) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї священика. Навчався на мед. ф-тах

Львівського і Віденського ун-тів (був виключений за участь у студ. виступах), закінчив мед. ф-т Цюрихського ун-ту. Займався лікарською практикою у Харкові й Києві, водночас брав активну участь у діяльності громад, орг-цій, з 1907 — чл. мед. секції Укр. наук, товариства. Після Лютневої рев-ції **1917** — **один** з організаторів мед.-санітарної служби УНР і укр. Червоного Хреста, заст. голови Всеукраїнської спілки лікарів, редактор «Українських медичних вістей». 1.06.1918 призначений радником при мін. закл. справ Української Держави; у липні — серпні 1918 відвідав зі спец. місією Швейцарію, уряд якої висловив готовність визнати Українську Державу де-факто і встановити з нею торг.-екон. зв'язки. У жовтні 1918 — червні 1919 — голова Укр. дип. місії у Швейцарії, видав один із кращих інформ. довідників про Україну. З 1920 мешкав у Варшаві, займався лікарською практикою, видавав газету «Українська Трибуна».

В.І. Головченко

Лукашенко Олександр Григорович (30.08.1954, с. Колись Оршанського р-ну Вітебської обл.) — білоруський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив Могильовський держ. ун-т ім. А.А. Ку-лешова (1975) і Білоруську сільгоспакадемію (1985). У 1975-77 — інструктор політвідділу Зах. прикордонного округу (Брест). У 1977 — секр. к-ту комсомолу Могильовського міськ-харчоторгу; 1977-78 — інструктор Октябрсь-кого райвиконкому Могильова; 1978-80 — секр. районного товариства «Знання»; 1980-82 — заст. командира роти з політроботи, у 1982-83 — заст. голови колгоспу «Ударник» Шклов-ського району; 1983-85 — заст. директора Шклов-ського заводу будматеріалів; 1985-87 — секр. парторганізації колгоспу ім. Леніна Шклов-ського району; 1987-94 — дир. радгоспу «Городець» Шкловського району. У 1990-94 — депутат Верховної Ради Білоруської РСР. З 20.07.1994 — Президент Республіки Білорусь. У листопаді 1996 ініціював референдум щодо поправок до Конституції Білорусі 1994, які розширили його

повноваження та продовжили термін перебування на посаді президента до 2001. На презид. виборах 9.09.2001 переобраний на другий термін (отримав 75% голосів). Наприкінці 90-х проводив активну політику реінтеграції Білорусі з Росією та посилення інтеграційних процесів у рамках СНД; підписав Договір про створення *Росії та Білорусі союзної держави* 8.12.1999; обіймав посаду голови Вищої державної ради Союзної держави. Однак згодом намітилися певні проблеми у стосунках з РФ. Прагне тісної інтеграції в рамках СНД та активнішої участі України в цьому міждерж. об'єднанні. Виступив одним з ініціаторів створення СЕП. Підписав *українсько-білоруський договір про дружбу, добросусідство та співробітництво 1995*, проте станом на 1.01.2004 *українсько-білоруський договір про державний кордон 1997* через відп. позицію білоруської сторони не ратифікований, домовленості про *делімітацію кордону* між обома д-вами не досягнуто.

Л.В. Губерський

Лук'яненко Левко Григорович (24.08.1927, с. Хрипівка Городнянського р-ну Чернігівської обл.) — укр. громад.-політ, діяч, правозахисник. У 1958 закінчив юрид. ф-т Моск. держ. ун-ту ім. М. Ломоносова. 1958-59 — пропагандист райкому КПУ на Львівщині; 1959-61 — адвокат. У 1961 — заарештований за «антира-дянську діяльність» (участь у підпільній групі, яка опрацювала юрид. аспекти виходу України з СРСР); 1961-76 і 1977-89 перебував в ув'язненні та на засланні за дисидентську діяльність. 1989-90 — голова виконкому Української гельсінської спілки (брав активну участь у відродженні укр. державності); 1990-92 — голова Укр. респ. партії. Народний депутат України 1-го (1990), 2-го (1998) і 4-го (2002) скликань. У травні 1992 — листопаді 1993 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді.

Твори: «Сповідь у камері смертників» (1991); «За Україну, за її волю...» (1993); «Не дам загинуть Україні...» (1995).

В.М. Матвієнко

Лула да Сілва (Lúia da Silva) Луїс Інасіо (27.10.1945, Гаранхунс, шт. Пернамбуко, Бразилія) — бразильський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в багатодітній сім'ї портового вантажника. Закінчив неповну середню школу в Сан-Паулу (1959), після чого працював токарем на підприємствах міста, беручи з 1966 активну

участь у профспілковому русі. У 1969 обраний заст. члена виконкому профспілки робітників-металургів Сан-Паулу, 1975 очолив профспілку. У січні 1979 на з'їзді металургів індустріального пояса Сан-Паулу виступив з ініціативою створення Партії трудящих, яка невдовзі стала впливовою заг.-нац. лівою політ. силою, що діяльно боролася за відновлення в країні демократії, ліквідацію каральних органів і скликання Нац. установчої асамблеї. У 1983 став співзасновником Нац. федерації профспілок. Після завершення періоду військ. диктатури на парл. виборах 1986 був обраний до федер. сенату від шт. Сан-Паулу; висував свою кандидатуру як лідера лівої опозиції від Партії трудящих на презид. виборах 1989 (40% голосів), 1994 і 1998; гостро виступав проти неоліберальних екон. реформ Президента Бразилії *Ф. Кардозу*, на захист соц. прав трудящих і нац. виробника, за зміцнення держ. сектора економіки, стимулювання *експерта*, проведення переговорів з проблеми *зовнішнього боргу* країни, ширше використання плебісцитів і референдумів. У другому турі презид. виборів 6.11.2002 здобув переконливу перемогу, отримавши 61,27% голосів. З 1.01.2003 — Президент Федеративної Республіки Бразилії. У *зовнішній політиці* спирається на принцип «національного розвитку», що означає б-бу з амер. і європ. *протекціонізмом*,

залучення до країни інозем. інвестицій, зміцнення торг, зв'язків із півд.-амер. сусідами та активну участь у формуванні *Панамериканської зони вільної торгівлі*, жорстку позицію при проведенні переговорів і укладанні міжнар. торг, угод; ініціював створення неформальної «лівої осі» в Лат. Америці за участю Президентів Куби *Ф. Кастро*, Венесуели *У. Чавеса* (допоміг виконати йому зобов'язання з експортних поставок нафти) і Еквадору *Л. Гутьєрреса*. У вересні 2003 прийняв з офіц. візитом Президента України *Л. Кучму*, а у травні 2004 відвідав із робочим візитом Київ, задекларувавши повну підтримку завершенню будівництва укр. ракетно-косм. стартового комплексу «Циклон-4» на бразильському космодромі Алкантара.

В.І.Головченко

Лумумба (ілітїтґа) Патріс Емері (2.07.1925, с. Оналуа, провінція Касаї, Бельгійське Конго — 17.01.1961, поблизу Елізабетвіля, провінція Катанга) — конголезький громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив середню

школу при католицькій місії та курси поштових службовців. Працював у Стенлівілі писарем, поштовим урядовцем, службовцем бельгійських пром. компаній. З поч. 50-х брав активну участь у політ, житті країни, керував виданням газет «Ухуру» («Свобода») і «Енде-пенданс» («Незалежність»); спершу поділяв помірковані погляди, був прибічником ідеї «бельгійсько-конголезького співтовариства», виступав за «європеїзацію» Конго і поступову ліквідацію расової сегрегації; у подальшому під впливом антиколоніальної б-би в Африці перейшов на радикальні позиції і в жовтні 1958 заснував Національний рух Конго, що мав на меті негайне здобуття незалежності ненасильницькими засобами. У грудні 1958 представляв Конго на 1-й конф. народів Африки (Аккра), був обраний членом її постійного секретаріату; двічі заарештовувався за антиколоніальну діяльність; після звільнення 1960 увійшов до делегації нац. сил на Брюссельських конференціях круглого столу щодо самовизначення Конго, наполягав на збереженні його територ. цілісності. 24.06.-14.09.1960 — Прем'єр-міністр Республіки Конго, з патріотичних позицій виступав проти *сепаратизму* і спроб розколу країни, вимагав виведення з Конго бельгійських військ і ліквідації баз *НАТО* в Африці, збирався жорстко обмежити роль європ. д-ав у Конго. Після усунення від влади в умовах *Конголезької кризи 1960-65* був заарештований змовниками й убитий, але 30.06.1966 причетний до цього злочину тогочасний Президент країни *Мобушу* проголосив Л.

Нац. ГерОЄМ.

В.І. Головченко

Лунс (Біпк) Йозеф Марі Антуан Хуберт (1911, Роттердам - 17.07.2002, Амстердам) — нідерландський держ. діяч і дипломат. Закінчив юрид. ф-т Амстердамського ун-ту (1937), навчався в Лондонській школі економіки і Берлінському ун-ті. На дип. службі з 1938; працював у МЗС Нідерландів (1938-40, 1943-44), дип. представництвах Нідерландів у Швейцарії (1940-41), Португалії (1941-43), Великій Британії (1944-49); у 1949-52 — Постійний представник Нідерландів при ООН; 1952-56 — міністр без портфеля; 1956-71 — мін. зак. справ Нідерландів. Чотири рази обирався до парламенту від Католицької народної партії. 25.03.1957 від імені Нідерландів підписав Римський договір про створення *ЄЕС*. 1971-84 — Ген. секретар *НАТО*.

рл.кривонос

Лусакська мирна угода 1994 (Лусакський протокол 1994) — договір щодо мирного урегулювання в Анголі, підписаний 20.11.1994 в м. Лусака (Замбія). Після підписання 1988 угоди про припинення вогню між урядом Анголи на чолі з президентом *Ж.Е. душ Сантушем* та Національним союзом за повну незалежність Анголи (УНІТА), очолюваним Ж. Савімбі, 31.05.1991 було укладено мирну угоду (Ешторільська угода), яка передбачала перехід до багатопартійної демократії, ринкової економіки, входження військ, формувань УНІТА до складу нац. армії і підготовку до вільних виборів у другій половині 1992; спостерігачами при підписанні угоди були представники США, СРСР та Португалії. Але результати виборів, які відбулися у вересні 1992 і були визнані *Організацією Об'єднаних Націй* вільними і справедливими, УНІТА не визнала, і виконання мирної угоди було зірвано. У країні відновилась громадян. війна. Після відмови США продовжити підтримку УНІТА та нормалізації відносин між ангельським урядом і ПАР відновилися мирні переговори за посередництва США, Росії та Португалії, які завершилися підписанням Л. м. у.

Угода передбачала демобілізацію збройних формувань УНІТА, 26 тис. її колишніх вояків, в т. ч. 18 генералів, мали бути інтегровані у збройні сили та поліцію Анголи. У травні 1995 Савімбі офіційно визнав душ Сантуша законним Президентом Анголи, у 1997 було сформовано уряд нац. єдності, до парламенту повернулися депутати від УНІТА, обрані в 1992. Проте УНІТА не виконала зобов'язань про розпуск збройних формувань до лютого 1998, продовжувала здійснювати напади на урядові війська. 20.03.1999 ООН фактично визнала провал мирного процесу, започаткованого угодою, і згорнула місію спостерігачів. Савімбі відмовився співробітничати з США, Португалією та Росією, представники яких разом із представниками УНІТА й ангельського уряду спостерігали за мирним процесом в Анголі; в грудні 1998 відновилися бойові дії між урядовими військами та загонами УНІТА. Після смерті Савімбі в березні 2002 УНІТА погодилась на відновлення мирних переговорів про реалізацію Лусакського протоколу. 30.03.2002 за підтримки ООН, США, *Європейського Союзу*, Нігерії і ПАР було підписано додаток до угоди —

меморандум про наміри, що передбачає припинення вогню та вирішення політ, і адмін. питань, які перешкоджають реалізації УГОДИ. С.В. Гринько

Лусакська угода про припинення вогню 1999 — багатосторонній договір, укладений 10.07.1999 в Лусаці (Замбія) представниками Демократичної Республіки Конго (ДРК), Анголи, Зімбабве, Намібії, Руанди та Уганди; 1.08.1999 до Л. у. приєднався Рух за визволення Конго — одна з основних конголезьких опозиційних сил.

Із часу набуття Республікою Конго в 1960 незалежності в політ, системі країни склалася складна ситуація хиткого балансу різних політ, сил, сформованих на етнічній та регіональній основі. Протистояння між ними неодноразово виливалось у збройні конфронтації, частина з яких набувала й характеру міжнар. конфліктів (див. *Конголезька криза 1960-67*). Під час правління президента С. Мобуту, що 1965 внаслідок заколоту захопив владу в Республіці Конго (у 1971-97 — Республіка Заір), природ, копалини країни активно використовувались зах. країнами, а у відповідь на підтримку свого режиму з боку США Мобуту надавав свою територію (зокрема, базу Каміна в зах. частині країни) для матеріал, забезпечення та перегрупування ангольського антиурядового угруповання УНІТА. Із території Заіру також активно діяли проти урядових сил Уганди збройні формування угандійської опозиції, якій Мобуту надавав матеріал, допомогу.

Навесні 1997 Мобуту було скинуто силами повстанського лідера Л. Кабіли, допомогу якому надали угруповання етнічних тутсі зі схід, провінції Ківу, а також збройні сили Руанди та Уганди. Готовність Л. Кабіли припинити діяльність угандійської опозиції зі своєї території зумовила виступ на його боці Уганди. Між Кабілою та Президентом Уганди Й. Мусавені 27.04.1998 було укладено угоду, за якою сторони домовились співпрацювати в справі забезпечення безпеки та миру в зоні конголезько-угандійського кордону. На підставі цієї угоди угандійські збройні сили увійшли на територію ДРК та виступили на боці урядових сил, що забезпечили перемогу Л. Кабіли, але водночас призвели до остаточної інтернаціоналізації конфлікту. У травні 1997 Заір було перейменовано в ДРК.

Після спроби тутсі закріпити свій контроль у столиці ДРК Кіншасі Л. Кабіла розірвав відносини із своїми колишніми союзниками та 27.07.1998 заявив, що висилає з країни всіх інозем. військових і цивільних чиновників,

переважно етнічних тутсі; було також розформовано всі підрозділи конголезької армії, укомплектовані «особами неконголезького походження». Водночас Л. Кабіла звинуватив Руанду, Уганду та Бурунді в спробах захопити схід, райони ДРК та приєднати їх до єдиної д-ви тутсі.

У відповідь у серпні 1998 в схід, провінціях ДРК військові-тутсі та прихильники колишнього президента Мобуту розпочали антиурядовий заколот; повстанців підтримали Руанда, Уганда та Бурунді. Основними антиурядовими силами, що виступили проти Л. Кабіли, були Конголезьке об'єднання за демократію та Рух за визволення Конго. їхні збройні формування розпочали стрімкий наступ на столицю, який урядовим силам вдалося зупинити лише завдяки втручання інозем. збройних сил: сили повстанців на підступах до Кіншасу було розбито військами Анголи, що не хотіла втратити в особі Л. Кабіли важливого союзника, який припинив діяльність УНІТА з території ДРК та блокував тилкові позиції останньої, що забезпечувало успішні дії ангольських урядових сил. Допомогу в б-бі проти повстанців надавали урядові ДРК Судан, Намібія та Зімбабве. На боці Л. Кабіли також виступили збройні формування хуту, які час від часу вдиралися й на територію Руанди та Бурунді (де сили хуту вели війну проти урядових сил), що спричиняло збільшення чисельності збройних сил цих д-ав на кордоні з ДРК та на території останньої.

У сер. 1999 під контролем уряду Л. Кабіли перебувала приблизно половина території ДРК, переважно зах. та півд. провінції (зокрема, урядові війська утримували головний алмазовидобувний центр країни в Мбужі-Майї). Але значна частина східних та економічно важливих центр, провінцій утримувалась повстанцями або опинилась під фактичною окупацією сусідніх д-ав. У червні 1999 ДРК звернулася до Міжнародного трибуналу в Гаазі з проханням визнати Руанду, Уганду та Бурунді агресорами, що порушили Статут ООН.

Загострення в 1998 збройного конфлікту в ДРК спричинили зростання напруги в цілому в регіоні Тропічної Африки; виражений міжнар. характер конфлікту та втягування в нього все нових д-ав призвів до активізації спроб світового співтовариства сприяти мирному врегулюванню протистояння. У серпні 1998 *Рада Безпеки ООН* висловила занепокоєння загострен-

ням ситуації в ДРК й закликала сторони до пошуку шляхів мирного врегулювання конфлікту. У квітні 1999 *Генеральний секретар ООН* призначив М. Н'яссе своїм спец, представником у мирному процесі в ДРК. РБ ООН в рез. № 1234 від 9.04.1999 підтримала призначення спец, представника та висловила готовність підтримати мирний процес силами *Організації Об'єднаних Націй*. Водночас РБ ООН наголосила на неприпустимості подальшого перебування інозем. військ на території ДРК та закликала до

їх виведення задля створення передумов для внутр. конголезького мирного процесу. Резолюція РБ ООН №1234 стала основою для укладення Л. у.

Л. у. передбачала: припинення сутичок між ворогуючими сторонами; нормалізацію ситуації на кордонах ДРК; контроль за незаконним ввезенням зброї та проникненням озброєних груп; початок нац. діалогу; створення механізму роззброєння збройних формувань та сприяння інтеграції їхніх членів у суспільство. Було також передбачено створити Політичний комітет та Спільну військ. комісію, до складу якої мали увійти по два представники від кожної сторони; головою передбачалось призначити представника нейтральної країни, призначеного Організацією африканської єдності (ОАЄ). Також передбачалось розташування в зоні конфлікту миротворчих сил під егідою ООН у співробітництві з ОАЄ.

6.08.1999 РБ ООН рез. № 1258 привітала укладення Л. у., закликала іншу орг-цію повстанських сил, Конголезький рух за демократію, приєднатися до Л. у., а також ухвалила рішення про розгортання в зоні конфлікту 90 військ, спостерігачів ООН для нагляду за виконанням умов Л. у. Започаткування місії ООН стало важливим чинником мирного процесу. За резолюцією РБ ООН №1279 від 30.11.1999 тимчасову місію було перетворено на місію ООН у ДРК (МООНДРК), до компетенції якої, окрім нагляду за виконанням Л. у, увійшли заходи із забезпечення гуманітарної допомоги постраждалим унаслідок збройних дій, розташування й надання допомоги біженцям, надання мед. допомоги та забезпечення адмін. підтримки у виконанні умов Л. у; особовий склад МООНДРК було доведено до 500 спостерігачів. За резолюцією РБ ООН №1291 від 24.02.2000 мандат МООНДРК було розширено, а заг. кількість військ, персоналу МООНДРК було збільшено до 5 537, включно з 500 військ, спостерігачами.

Розширений мандат МООНДРК також передбачав реалізацію заходів з припинення вогню та розведення ворогуючих сторін, звільнення військовополонених. За резолюцією РБ ООН №1493 від 28.07.2003 кількісний склад МООНДРК було збільшено: вона включала 737 військ, спостерігачів (у т. ч. й від України) та контингент сил ООН у кількості 10 800.

Укладення Л. у. та подальше розгортання МООНДРК у зоні конфлікту в ДРК спричинили значне зниження рівня збройного протистояння між сторонами конфлікту та сприяли початку процесу виведення інозем. військ із території ДРК. Започаткований Л. у. мирний процес було розширено під час зустрічі президентів Анголи, ДРК, Замбії, Зімбабве, Руанди та Уганди, яка відбулась 24.01.2000 у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку з ініціативи постійного представника США в ООН Р. Холбрука; президенти підтвердили свою готовність виконувати положення Л. у. та наголосили на необхідності подальшого розширення участі ООН та її місії в мирному процесі.

Але зусилля ООН та ОАЄ, що сприяли укладенню низки нових угод про врегулювання в ДРК, зокрема угоди про роз'єднання ворогуючих сторін, укладеної в Мапуту 27.11.2000, а також Кампальського плану роз'єднання 8.04.2000, не призвели до припинення бойових дій, а сторони Л. у. неодноразово порушували її умови. Вбивство 16.01.2001 Л. Кабіли спричинило чергове загострення ситуації в ДРК, що погіршувалось унаслідок невиконання учасниками Л. у. умов останньої. Новий президент Дж. Кабіла, син Л. Кабіли, проводить політику збереження територ. цілісності ДРК та ставить за мету звільнення з-під контролю повстанців усіх захоплених ними територій; у цьому прагненні його підтримують Ангола, Зімбабве й Намібія. Водночас Руанда та Уганда продовжують надавати підтримку повстанцям. Руанда заявляє, що її війська залишать територію ДРК лише після того, як буде гарантовано недоторканність кордонів. Бурунді, визнаючи присутність своїх військ на території ДРК, наголошує, що вони не втручаються у внутр. конголезький конфлікт і діють виключно проти повстанців хуту. Участь Уганди у збройних діях на території ДРК частково пояснюється наявністю в схід. провінціях останньої баз збройних формувань опозиційних угандійських Союзних демокр. сил, частково — прагненням угандійського

керівництва, перш за все президента Мусавені, забезпечити регіональне лідерство країни в Тропічній Африці. Інший, фактично міждерж. конфлікт, що точиться між Угандою та Суданом через підтримку угандійським урядом опозиційної Суданської народно-визв. армії, спричинив втручання Судану в конфлікт у ДРК на боці урядових сил і, т. ч., подальше розширення геогр. меж конфлікту.

С.В. Гринько

Лучинський (Бисіп\$сгii) Петру (27.01.1940, с. Редуленій Век, Флорештського р-ну, сучасна Молдова) — молдовський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив істор. ф-т Кишинівського держ. ун-ту (1962); кандидат істор. наук (1977). 1962-63 — служив у Збройних силах СРСР. У 1963-71 на комсомольській роботі: 1964-67 — 1-й секр. Бельцького міськкому ЛКСМ Молдавії; 1967-71 — 1-й секр. ЦКЛКСМ Молдавії. 1971-76 — секр. ЦК Компартії Молдавії; 1976-78 — 1-й секр. Кишинівського міськкому Компартії Молдавії; 1978-86 — заст. зав. відділу пропаганди ЦК КПРС; 1986-89 — 2-й секр. ЦК Компартії Таджикистану, кандидат у члени ЦК КПРС, депутат Верховної Ради СРСР; 1989-91 — 1-й секр. ЦК Компартії Молдавії, чл. ЦК КПРС; січень - серпень 1991 — секр. ЦК КПРС та чл. Політбюро ЦК КПРС; народний депутат СРСР. 1991-92 — старший наук, співробітник Інституту сусп.-політ. досліджень АН СРСР (РАН),

виконавчий дир. Фонду сусп. наук РАН. У 1992-93 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Молдова в РФ; 1993-96 — Голова парламенту Республіки Молдова; голова Аграрної демокр. партії Молдови. 1.12.1996 виграв 2-й тур презид. виборів у *М. Снегура*, отримавши 54% голосів. 15.01.1997-7.04.2001 — Президент Республіки Молдова. Активно сприяв розбудові укр.-молдовських відносин: 23.10.1998 підписав Договір про екон. співробітництво між Україною та Молдовою на 1998-2007, 18.08.1999 — *українсько-молдовський договір про державний кордон 1999* та Додатковий протокол до нього про передачу у власність України ділянки автомобільної дороги Одеса-Рені в районі населеного пункту Паланка (Республіка Молдова). З 2001 — у відставці; очолює дослідницьку фундацію власного імені, що спеціалізується на проблематиці *міжнародних відносин* та вивченні глобальних проблем сучасності.

Л.В. Губерський

ЛхасЬКИЙ ДОГОВІР 1904 — двостороння англ.-тибетська угода, підписана 7.09.1904 в Лхасі; стала важливим етапом експансії Великої Британії в Центр. Азії та на Дал. Сході. Наприкінці ХІХ ст. із захопленням Бутану, Сіккіму та інших пригімалайських князівств англ. війська підійшли до кордонів Тибету, який Великою Британією розглядався як стратегічно важливий регіон для подальшого проникнення в Півд.-Зах. Китай та Центр. Азію. Влітку 1903 англ. війська здійснили збройну інтервенцію в Тибеті; 3.08.1904 ними було захоплено тибетську столицю Лхасу. Глава тибетського уряду — Далай-лама ХІІІ — залишив столицю ще до її захоплення англ. військами. Відтак командувач англ. експедиційних сил уклав Л. д. із групою тибетських сановників, які не мали офіц. повноважень ані від Далай-лами, ані від китайської влади, під суверенітетом якої формально знаходився Тибет. За Л. д. Велика Британія отримала право безмитної торгівлі в містах Ятунзі, Гартоці та Г'янтзе; тибетський уряд не міг без дозволу уряду Великої Британії пускати на свою територію представників інших д-ав. Тибет мав сплатити контрибуцію в розмірі 500 тис. ф. ст., до чого долина Чумбі залишалась під англ. окупацією. 6.11.1904 Л. д. було доповнено додатковою угодою, за якою Велика Британія отримала право направляти в Тибет постійних політ, і торг, агентів. Л. д. не був визнаний центр, китайською владою, але попри очевидну нелегітимність він залишався центром, елементом системи міжнар. відносин у регіоні й надалі використовувався як основа в міждерж. переговорах між Великою Британією та Китаєм щодо статусу Тибету й визначення

ВІДП. КОРДОНІВ.

М.А. Миронова

Любекський мир 1629 — мирна угода між Данією та *Священною Римською імперією*, підписана представниками данського короля Кріс-тіана ІV та імперським полководцем Валленш-тейном у Любеці (сучасна ФРН) 12.05.1629; завершила «данський період» (1625-29) *Тридцятилітньої війни 1618-48*. Побоюючись посилення в Півн. Німеччині влади імператора Ферди-нанда ІІ та сподіваючись на допомогу Англії й Нідерландів, данський король Крістіан ІV розпочав навесні 1625 проти Священної Римської імперії воєнні дії, але при спробі проникнути в Середню Німеччину його було розбито. Загроза вступу Швеції у війну примусила імператора укласти з Данією мирний договір, за яким останній поверталися її володіння, окуповані імперськими військами, а данський король брав на себе зобов'язання не втручатися

В НІМ. СПРАВИ.

М.Г. Капітоненко

Любинський Микола Михайлович (5.10.1891, с. Стріхівці Новоушицького повіту Подільської губернії - 1938, Карелія, РРФСР) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, вчений-філолог. Навчався на істор.-філол. ф-ті Київ. ун-ту. У квітні 1917 від УПСР був обраний до складу Центральної Ради і її Комітету — Малої ради. За дорученням Центральної Ради працював секретарем комісії для скликання З'їзду народів Росії, що відбувся в Києві у вересні 1917, був обраний секретарем утвореної на цьому з'їзді Ради народів. На поч. грудня

1917 був відряджений на Румунський фронт із зверненням Центральної Ради до всіх воюючих д-ав укласти заг. демокр. мир. У січні — лютому

1918 — чл. делегації УНР на *Брестських мирних переговорах 1917-18*, де виявив багато наполегливості, витримки й такту, зокрема в гострій полеміці з головою делегації рос. Раднаркомом *Л. Троцьким*, коли той заперечував повноваження делегатів УНР і намагався довести монопольне право представляти інтереси України прибулих на переговори представників укр. рад. уряду (*Ю. Медведєва*, *В. Шахрая*). У складі делегації УНР добився підтвердження з боку Німеччини й Австро-Угорщини міжнар. визнання самостійної УНР і підписання *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918*; від імені укр. делегації підписав «Відозву до німецького народу» (30.01(13.02).1918), у якій йшлося про необхідність надання Німеччиною військ, допомоги УНР в обороні її незалежності. Повернувшись до Києва, з 24.03.1918 увійшов до складу уряду *В. Голубовича* як керуючий МЗС УНР; займався поточною роботою, розбудовою *дипломатичної служби*. 28.04.1918 за розпорядженням нім. командування був заарештований та ув'язнений. За доби Директорії певний час перебував на дип. службі УНР. У 1920-х проживав в УС РР, працював у ВУАН: чл. Комісії для складання енциклопедичного словника (1921-23), наук, співробітником, секр., головою однієї із секцій Ін-ту укр. наук, мови, співредактором «Вісника Інституту української наукової мови» (1930). 14.10.1930 був заарештований, а в березні

1932 — засуджений до 3 років позбавлення волі. Відбував покарання в «Біломорбалтлагу» в Карелії, згодом одержав ще 3 роки заслання; розстріляний. Посмертно реабілітований у 1989.

В.М. Матвієнко

Люблінська унія 1569 — угода про об'єднання Польського королівства і Великого князівства Литовського у спільну державу під назвою «Річ Посполита» (польск. Кхесхрокро-Іііа — республіка), прийнята 1.07.1569 у Любліні (Польща) депутатами польського й литовського сеймів та затверджена 4.07.1569 першим «королем» польсько-литовської «Республіки» Сигізмундом II Августом. Метою Л. у. було насамперед об'єднання сил Польщі й Литви для б-би з експансією Московської держави під час Лівонської війни 1558-83. Угода передбачала уніфікацію держ. устрою, створення спільного польсько-литовського сейму, запровадження єдиної грошової системи. Главою д-ви вважався король польський і він же князь литовський, якого обирав польсько-литовський сейм, однак збереження шляхетських привілеїв дуже обмежувало повноваження «короля Речі Посполитої», причому відтоді всі права й привілеї польської шляхти були цілковито поширені і на литовську шляхту католицького віросповідання. Проте, враховуючи потужні державницькі традиції Великого князівства Литовського, унія передбачала збереження в межах Речі Посполитої за урізаним до меж сучас. Литви й Білорусі Литовським князівством значних елементів автономії: власної системи судочинства на базі Литовських статутів, окремої казни та власного війська, очоленого окремим литовським гетьманом. Без суттєвих змін основні положення унії зберігали чинність до ліквідації Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. (див. *Поділи Речі Посполитої*). Враховуючи, що Л. у. передбачила перехід більшості укр. земель під пряму юрисдикцію польської корони, її наслідком стала активізація польсько-католицької експансії на православних укр. інтересів і цілей людини необхідно розглядати відповідно до структури сусп. способу вир-ва. Основними підсистемами його є продуктивні сили, техн.-екон. відносини, виробничі відносини (або екон. власність) та госп. механізми. З погляду принципу суперечності екон. сутність людини розкривається в суперечливій єдності людини, працівника як основного елемента системи продуктивних сил та суб'єкта екон. відносин (ут. ч. техн.-екон. та виробничих), а також власника своєї робочої сили, інтелектуальних Здібностей.

В.П. Мазуренко

ЛЮДОВИК XVIII (БойЙ8 XVIII) (17.11.1755, Версаль — 16.09.1824, Париж) — король Франції. Напередодні *Французької буржуазної революції 1789-99* був втягнутий у чисельні політ, інтриги та вважався керівником реакційної партії при королівському дворі. У 1791-1814 перебував в еміграції; після розгрому *Напо-леона* /в 1814 проголошений королем Франції. Провадив політику сусп. компромісу та поступок середнім верствам. Установив конституційну монархію і зберіг окремі досягнення рев-ції та наполеонівського режиму. У 1815-20 підтримував певний рівень лібералізму в країні, протистояв реакціонерам, що об'єднувались навколо його брата Карла Артуа. Здійснив реформи в армії, пом'якшив цензуру, досяг виведення в 1818 окуп. армій Чотиристороннього союзу з терену Франції. Після вбивства у 1820 герцога Беррійського, спадкоємця престолу, почав провадити реакційніший курс — насаджував жорстку цензуру друку, обмеження прав

Виборців ТОЩО.

РА. Кривонос

Люксембурзьке засідання Європейської ради 1997 — проходило 12-13.12.1997 в період головування Люксембургу в *Європейському Союзі*. На ньому було ухвалено формальне рішення щодо переговорів про розширення ЄС з 10 країнами Центр, та Схід. Європи і Кіпром, які мали розпочатися 30.03.1998 у Лондоні на конференції міністрів закорд. справ при збереженні єдиних умов і критеріїв вступу для всіх кандидатів. Згідно з рішенням Європейської ради, навесні 1998 на двосторонній основі розпочали переговори з т. зв. «першою хвилею розширення»: Республікою Кіпр, Угорщиною, Польщею, Естонією, Чеською Республікою та Словенією; одночасно вели підготовку до переговорів із країнами «другої хвилі»: Словаччиною, Латвією, Литвою, Румунією та Болгарією. Було прийнято рішення щодо проведення з кінця 1998 щорічного моніторингу виконання країнами-кандидатами Копенгагенських критеріїв для вступу в ЄС. Через невідповідність Туреччини екон. та політ. критеріям, на Л. з. її було відмовлено у включенні навіть до «другої хвилі» розширення. Водночас було вирішено ухвалити спец. стратегію відносин ЄС із Туреччиною, яка передбачала інтенсифікацію фінанс, митної та прав, співпраці. При цьому рівень співробітництва пов'язувався зі станом дотримання Туреччиною прав людини та нац. меншин, встановленням стабільних добросусідських відносин із Грецією та сприянням політ. врегулюванню *Кіпрської проблеми*. Європейська рада прийняла резолюцію щодо координації екон. політики, яка мала завершити підготовку третього етапу *Економічного і валютного союзу ЄС*.

МА. Миронова

Люневільський мирний договір 1801 —

франц.-австр. мирна угода, підписана 9.02.1801 в м. Люневіль (Франція) після розгрому австр. військ у битвах при Маренго (14.06.1800) та Гогенліндені (3.12.1800). Л. м. д. встановлював жорсткіші умови, ніж попередній *Кампофор-мійський мирний договір 1797*. Австрія цілком залишала лівий берег Рейну, що

переходив до Франції, яка також отримувала нідерландські володіння Габсбургів (територія сучас. Бельгії) та Люксембург. Австрія визнавала васальні до Франції республіки: Гельветичну (Швейцарія), Батавську (Нідерланди), Лігурійську (район Генуї) та Цизальпійську (Ломбардія), а П'ємонт залишався під франц. окупацією. Австрія залишала за собою Істрію та Далмацію, до неї також відходила Венеція з частиною області до р. Еч, правий берег переходив до Цизальпійської республіки. Велике герцогство Тосканське перетворювалось на королівство Етрурію. З укладенням Л. м. д. припинила існування 2-а антифранцузька коаліція.

Н.Л. Яковенко

ЛяСОТа (Ба880Іа) Еріх (бл. 1550, Бляйшвіц, тепер — Блажейовіци, Сілезія, — 1616) — австр. дипломат. Нар. в шляхетській сім'ї. Навчався у Лейпцігському і Падуанському ун-тах. У 1576-84 перебував на військ, і дип. службі в Іспанії й Португалії; з 1585 — при дворі імп. Рудольфа II. Усприяла посиленню нац.-реліг. й феод.-кріпосницького тиску на Україну і стала одною з причин посилення визв. руху укр. народу, починаючи з КІНЦЯ XVI СТ.

В.А. Рубель

Людина економічна — сукупність екон. потреб, цілей індивіда. Структуру таких потреб,

У червні 1594 року за завданням останнього побував на Запорозькій Січі, де, зустрічаючись з провідниками дніпровської вольниці Богданом Микошинським, Северином Наливайком і Григорієм Лободою, намагався схилити низове козацтво до походу проти Туреччини. Залишив цікаві спогади про військ, устрій та

побут запорозького козацтва — «Щоденник Еріха Лясоти фон Стеблау» (157394). У ньому, зокрема, називається козацький посол до Московської держави полковник Станіслав Хлопицький і сотники Сасько Федорович та Ни-чипор, котрих в його присутності вирядили до австр. імператора.

в.і. Сергішчук

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

абс. - абсолютний австр. - зав. - завідуючий, завідувач н. е. - наша ера н. ст. - новий Сер. Схід - Середній Схід
 австрійський авт. - заг. - загальний закорд. - стиль навч. - навчальний наз.- сканд. - скандинавський слов.
 автономний агр. - аграрний закордонний заст. - заступник називається напр. - - слов'янський соц. -
 адмін. - адміністративний зах. - західний зем. - наприклад нар. - народився соціальний соціал. -
 амер. - американський англ. - земельний зовн. - зовнішній наук. - науковий нац. - соціалістичний соціол. -
 англійський антич.- античний ідеолог. - ідеологічний імпер. - національний нач. - начальник соціологічний спец. -
 археол. - археологічний імператорський ім. - імені імпер. нім. - німецький спеціальний ст. - століття
 в т. ч. - в тому числі ВР України канад. - канадський імператор, імператриця, о. - острів обл. -область о-ва - стаття студ. - студентський
 африканський імперія ін. ч. - іншим чином острова оз. - озеро окуп. - сусп. - суспільний суход. -
 балт. - балтійський бас. - інд. - індійський індивід. - окупаційний орг. - суходільний сучас. - сучасний
 басейн біогр. - біографічний індивідуальний інозем. - організаційний орг-ція - схід. - східний
 біол. - біологічний бл. - іноземний ін-т - інститут організація офіц. - офіційний та ін. - та інший т. зв. - так
 близько Бл. Схід - Близький інформ. - інформаційний парл. - парламентський парт. званий т. - том т. ч. - таким
 Схід болг. - болгарський б-ба іспан. - іспанський істор. - - партійний партиз. - чином теорет. - теоретичний
 боротьба брит. - британський історичний італ. - італійський партизанський пед. - територ. - територіальний
 бурж. - буржуазний КМ України - Кабінет Міністрів педагогічний петерб. - техн.- технічний технол. -
 в т. ч. - в тому числі ВР України канад. - канадський петербурзький півд. - технологічний т. в. о. -
 України - Верховна Рада київ. - київський клас. - південний півн. - північний тимчасово виконуючий
 України визв. - визвольний в. класовий класич. - класичний повітр. - повітряний пол. - обов'язки тис. -тисяча торг. -
 о. - виконуючий обов'язки вир-во - виробництво відп. - комуністичний коне. - поч. - початок практи. - трансп. - транспортний трлн. -
 відповідний військ. - консульський конф. - практичний прав. - правовий трильон тт. - томи тур. -
 військовий вкл. - включно конференція кн. - князь косм. - презид. - президентський турецький
 внутр. - внутрішній космічний культ. - культурний природ. - природний прогрес. укр. - український ун-т -
 ген. - генеральний геогр. - лат. - латинський літ. - - прогресивний пролет. - університет уч-ще - училище
 географічний гл. - глава гол. - літературний пролетарський пром. - фаш. - фашистський федер. -
 головний гол. ч. - головним м. - місто макс. - промисловий просвіт. - федеральний федерат. -
 чином госп. - господарчий, максимальний маркс. - просвітницький проф. - федеративний феод. -
 господарський госп-во - марксистський матеріал. - професор прус.- прусський феодальний фізич. - фізичний
 господарство грец. - грецький матеріальний мед. - медичний р. - рік рад. - радянський рев. - (ант. юридичний) філол. -
 громад. - громадський метод.- методичний методол. революційний рев-ція - філологічний філос. -
 громадян. - громадянський - методологічний МЗС - революція рез. - резолюція філософський фінанс. -
 Дал. Схід - Далекий Схід Міністерство закордонних справ міжнар. - міжнародний реліг. - релігійний респ.- фінансовий франц. -
 демокр. - демократичний д-ва справ міжнар. - міжнародний республіканський рим. - французький ф-т - факультет
 - держава держ. - державний, мін. зак. справ - міністр римський р-н - район рос. - ф. ст. - фунт стерлінгів
 державницький див. - дивись закордонних справ мінім. - російський рр. - роки румун. - хім. - хімічний христ. -
 дип. -дипломатичний дир. - мінімальний мін-во румунський РФ - Російська християнський
 директор дог-р - договір док-т міністерство міс. - місяць млн. Федерація центр.- центральний церк. -
 - документ дол. - долар США - мільйон млрд. - мільярд мор. с. г-во - сільське господарство церковний
 д-р - доктор дух. - духовний - морський моск. - с. - селище, село с.-г. - чл.-кор. - член-кореспон-дент
 екон. - економічний етногр.- московський муніц. - сільськогосподарський с.-д. - чл. - член
 етнографічний екз. - муніципальний мусульм. - соціал-демократич-ний секр. - швейц. - швейцарський шт. -
 екземпляр евр. - єврейський мусульманський секретар сер. - середній штат
 європ. - європейський юрид. - юридичний япон. - японський

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

У ДВОХ ТОМАХ

ДИПЛОМАТИЧНА

Том 1

Відповідальні за випуск: Д.В. Кушерець, Є.А. Харлан

Комп'ютерне верстування: А.В. Біткова, М.І. Перловська Редагування: Є.П. Кравченко, Г.І. Кучера, О.О. Складана

Корегування: Є.П. Кравченко, Г.В. Плотнікова, О.О. Складана Макет обкладинки М.І. Перловської

Підписано до друку 4.11.2004. Формат 84x108'/іб. Папір офс. Друкофс. Умов.-друк арк. 74,76. Обл.-вид. арк. 84,97.

Тираж 3000 прим. Замовл. № 802 .

Видавництво — ТОВ «Видавництво "Знання України"».

03150, м.Київ-150, вул. Велика Васильківська (Червоноармійська), 57/3, к. 314.

Тел. 227-41-45, 227-30-97. (Усі види редакційно-видавничих та поліграфічних послуг)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,

видавничих і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК №217 від 11.10.2000 р.

Друк та кольороподіл друкарні ТОВ "Баланс-Клуб"

49008, Україна, Дніпропетровськ,

провулок Верстатобудівельний, 4

Тел. (056) 370-44-25. Е-таїї: ойсе@Балансе.ар.иа

Свідоцтво ДК № 39 від 24.04.2000 р.

М

Маастрихтський ДОГОВІР 1992 про Європейський Союз — підписаний 7.02.1992 в Мааст-рихті (Нідерланди) 12 державами-членами *Європейського економічного співтовариства (ЄЕС)*. Вніс зміни та доповнення до установчих документів *Європейських співтовариств* (Паризького договору 1951 та Римських договорів 1957) та *Єдиного європейського акту 1986*, значно поглибивши та розширивши сфери діяльності ЄЕС. Набув чинності 1.11.1993. ЗаМ. д. на базі Європ. співтовариств та системи Європ. політ, співробітництва створювалася нова структура — *Європейський Союз (ЄС)*. Цілями ЄС проголошувалися: сприяння екон. та соц. прогресу шляхом побудови простору без внутр. кордонів; посилення екон. та соц. зближення та створення екон. й валютного союзу з подальшим введенням спільної валюти; утвердження ідентичності ЄС на міжнар. арені шляхом проведення спільної зовн. політики та політики безпеки з можливим визначенням у майбутньому спільної оборонної політики; зміцнення захисту прав та інтересів громадян країн-членів шляхом впровадження інституту громадянства ЄС і розширення співробітництва у сфері юстиції та внутр. справ, що включало в себе проведення спільної імміграційної та візової політики й співробітництво між судовими, правоохоронними і митними органами. Структура ЄС складається з трьох опор — Європейського співтовариства, спільної зовн. політики і політики безпеки, співробітництва у сфері юстиції та внутр. справ. М. д. було внесено зміни до інституційної структури та механізмів прийняття рішень в ЄС; посилено роль Єврокомісії та Європарламенту, якому надавалося право брати участь у прийнятті рішень в ЄС; створено Комітет регіонів та запроваджено посаду ом-будсмена. М. д. розширив поле застосування голосування кваліфікованою більшістю в Раді міністрів; характер прийняття рішень з питань другої та третьої опор залишився міждержавним, заснованим на принципі однаковості.

В основу функціонування ЄС було покладено принцип субсидіарності, що стосувався розподілу повноважень між Союзом та країнами-членами. Відповідно до цього принципу повноваження орг-ції (крім сфер, які належать виключно до її компетенції) поширюються лише на питання, що не можуть бути ефективно вирішені на нац. рівні. Зміни у системі міжнар. відносин та прискорення процесів політ, і екон. інтеграції в ЄС вимагали перегляду М. д., що було зроблено з прийняттям *Амстердамського договору 1997*. МА.

Миронова

МАГАТЕ гарантії — способи забезпечення дотримання *норм міжнародного права* у сфері ядерної безпеки, зокрема *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968*, шляхом контролю *Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ)* за ядерною діяльністю д-ав (Україна приєдналася до Дог-ру 16.11.1994 як неядерна д-ва); здійснюються на підставі дог-рів МАГАТЕ з від. д-вами згідно з дозробленою спец. контрольною системою, яка застосовується до ядерної діяльності держав-учасниць Договору з метою не допустити переключення матеріалів із мирної ядерної діяльності на створення ядерної зброї чи інших ядерних вибухових пристроїв. Встановлена в рамках між нар. політики нерозповсюдження ядерної зброї система перевірки, що застосовується у сфері мирного використання ядерної енергії, здійснюється МАГАТЕ відповідно до Статуту Агентства, Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, *Договору про заборону ядерної зброї в Латинській Америці 1967*, *Договору про створення зони, вільної від ядерної зброї, у південній частині Тихого океану 1985*, *Бангкок-ського договору 1995* і *Договору про створення зони, вільної від ядерної зброї, в Африці 1996*. Ст. 12 Статуту МАГАТЕ закріплює особливий інститут — систему гарантій, що є різновидом міжнар. контролю, під який ставляться певні ядерні об'єкти. Зокрема, гарантії МАГАТЕ поширюються на всі проекти, які здійснюються за допомогою цієї орг-ції; вони також можуть бути прийняті д-вами добровільно. Процедури гарантій, передбачені ст. 3 Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968, здійснюються відносно вихідного або спец. ма-

теріалу, який підлягає розщепленню, незалежно від того, чи він виробляється, перероблюється або використовується в будь-якій основній ядерній установці, чи знаходиться за межами такої установки. Кожна неядерна держава-учасниця Договору зобов'язана укласти угоду з МАГАТЕ щодо реалізації положень про гарантії. У секретаріаті МАГАТЕ створено спец. контрольний апарат — департамент гарантій. Контроль здійснюється шляхом вивчення облікових док-тів щодо переміщення ядерних матеріалів, перевірки роботи операторів на ядерних установках, вибіркового вимірів у «ключових точках» на установках, направлення інспекторів МАГАТЕ для проведення перевірок на місцях (протягом року проводиться близько тисячі інспекційних поїздок). Основними формами контролю є аналіз інформації та звітів, які надаються д-вами, спостереження та інспекції силами МАГАТЕ на місцях.

О.В. Задорожній

Маген (Magen) Цві (29.09.1945, Чернівці) — ізраїльський дипломат. Бакалавр гуманітарних наук (1975) і магістр істор. наук (1978) Тель-Авівського ун-ту. 1970-87 — дійсний службовець у ЦАХАЛ. 1987-93 — урядовець канцелярії Прем'єр-міністра Ізраїлю. 1993-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Держави Ізраїль в Україні.

В.І. Головенко

Мадридська мирна конференція 1991 з урегулювання на Бл. Сході розпочала роботу 30.10.1991, перше засідання тривало до 3.11.1991. Започаткувала двосторонні арабо-ізраїльські мирні переговори й багатосторонні переговори з регіональних питань. Вперше представники усіх головних учасників арабо-ізраїльського конфлікту — Ізраїль, Єгипет, Сирія, Ліван і спільна йордансько-палестинська делегація — зібрались для обговорення шляхів мирного врегулювання Бл.-схід. конфлікту і вирішення *Палестинської проблеми*. Загострення відносин на Бл. Сході після агресії Іраку в Кувейті в серпні 1990 та активне втручання США у справу регіону під час *війни в Перській затоці 1990-91* та після неї сприяли пошукові мирного врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту з метою забезпечення стабільності в регіоні. На порядку денному постало питання про відновлення роботи міжнар. мирної конференції з Бл. Сходу, ідея скликання якої отримала широку міжнар. підтримку ще в кінці 1980-х. Так, у п. 6 резолюції *Генеральної Асамблеї ООН 42/66Д* (2.12.1987) підкреслювалась нагальна необхідність конкретних і конструктивних зусиль усіх урядів із метою скликання зазначеної конференції. Проте вирішити це завдання тоді виявилось неможливо. Відновленню роботи міжнар. мирної конференції з Бл. Сходу в жовтні 1991 передувала низка важливих подій на глобальному і регіональному рівнях: закінчення *«Холодної війни»*, певна деідеологізація відносин *великих держав* з арабськими країнами й Ізраїлем, перетворення палестинського чинника з об'єкта на суб'єкт регіональних міжнар. відносин, зростання воєнної вразливості сторін конфлікту через появу на озброєнні їхніх армій сучасної військ, техніки, в т. ч. ракетної.

Розпад СРСР і перемога міжнар. коаліції у війні в Перській затоці 1990-91 сприяли встановленню домінування США на Бл. Сході. 6.03.1991 на спільному засіданні Конгресу США Президент *Дж.Г.В. Буш* оголосив про необхідність для США приділити серйозну увагу проблемам Бл. Сходу. Білий Дім взяв курс на орг-цію прямих арабо-ізраїльських переговорів та покращання відносин з арабськими країнами, особливо прозахідної орієнтації. Виступивши з ініціативою відновлення бл.-схід. мирного процесу, США підтвердили, що арабо-ізраїльський мир має базуватися на положеннях *Ради Безпеки ООН* резолюцій №242 і №338, гарантуванні безпеки Ізраїлю й визнанні його арабськими країнами, наданні палестинцям законних політ. прав. 31.07.1991 під час візиту до Москви Дж.Г.В. Буша була зроблена спільна рад.-амер. заява, в якій обидві д-ви закликали до скликання в жовтні 1991 за їхньої спільної підтримки мирної конференції з Бл. Сходу. У середині жовтня 1991 усім учасникам майбутньої конференції від імені керівництва США було розіслано гарантійні листи, в яких визначалися умови проведення зустрічі: конференція не матиме повноважень ухвалювати рішення, проводити голосування чи нав'язувати певну точку зору; переговори будуть виключно прямими; жодній із сторін не доведеться вести переговори з іншою стороною проти своєї волі; США не будуть наполягати на діалозі Ізраїлю з Організацією визволення Палестини (ОВП); у переговорах братимуть участь лише ті палестинці, що проживають на зах. березі р. Йордан та в секторі Газа, які згодні з проведенням прямих поетапних переговорів і готові мирно співіснувати з ізраїльтянами; США не будуть підтримувати створення незалежної палестинської д-ви; Ізраїль може продовжувати дотримуватися власної інтерпретації резолюції РБ ООН №242; США як і раніше виконуватимуть письмові зобов'язання, дані у вересні 1975 щодо значення Голанських висот для безпеки Ізраїлю й готові забезпечити будь-який кордон, що про нього домовляться між собою Ізраїль і Сирія;

США підтримають безпеку Ізраїлю.

18.10.1991 держсекретар США *Дж. Бейкер* і мін. закл. справ СРСР *Б. Панкін* оголосили в Єрусалимі, що їхні уряди запросили представників Ізраїлю, Єгипту, Лівану, Сирії, Йорданії та Палестини до участі в мирній конференції з Бл. Сходу. На 18.10.1991 свою участь у майбутній міжнар. конференції офіційно підтвердили всі її арабські учасники. Ізраїльський Кабінет Міністрів прийняв рішення про участь країни в М. м. к. лише 20.10.1991. Одразу після її початку визначились основні перешкоди щодо успіху в проходженні мирного процесу: непоступливість Ізраїлю з питань повернення окупованих територій, проведення переговорів з ОВП й участі ООН у процесі врегулювання. За формою Мадридський мирний процес був компромісом між вимогами арабських д-ав щодо проведення міжнар. мирної конференції й Ізраїлю — про прямі двосторонні переговори без жодних попередніх умов. Фактично учасники М. м. к. брали участь у двох різних за характером переговорах: двосторонніх, увага яких була сконцентрована переважно на проблемах територій і кордонів, і багатосторонніх, присвячених цілому комплексу регіональних проблем: контролю над озброєннями, проблемі водних ресурсів, проблемі *біженців*, економіки, екології тощо.

Двосторонні переговори, які розпочалися 3.11.1991 безпосередньо після закінчення М. м. к., проводилися між делегаціями Ізраїлю, з одного боку, і Сирії, Лівану та об'єднаною іордано-палестинською делегацією — з іншого. Багатосторонні переговори відкрились у січні 1992 в Москві й проходили на рівні робочих груп. До червня 1992 (коли до влади в Ізраїлі прийшов уряд Партії праці на чолі з */ Рабином*) відбулося 5 раундів двосторонніх арабо-ізраїльських переговорів, які фактично не призвели до прогресу в мирному врегулюванні. Він намітився на 6-8 раундах переговорів, що відбулись у серпні й жовтні - листопаді 1992. Проте загострення палестинсько-ізраїльського протистояння в грудні 1992, а також потужна опозиція переговорному процесові як в Ізраїлі, так і в арабському світі, на кілька місяців заблокували арабо-ізраїльський переговорний процес. Лише 27.04.1993 держсекретар США *В. Крістофер* відкрив 9-й раунд арабо-ізраїльських переговорів.

Перший етап переговорного процесу, попри відсутність практичних результатів, дозволив сторонам з'ясувати позиції одна одній й визначити шляхи можливого досягнення компромісу, особливо під час таємних палестинсько-ізраїльських переговорів в Осло (Норвегія), що розпочались у липні 1992. 13.09.1993 у Вашингтоні була підписана спільна палестинсько-ізраїльська «Декларація про принципи організації тимчасового самоврядування», яка стала проривом в арабо-ізраїльському мирному процесі; вона заклала основи врегулювання конфлікту між палестинцями та Ізраїлем і передбачала опрацювання та реалізацію плану палестинського самоврядування в секторі Газа й м. Єрихон, відомого як план «Газа і Єрихон спочатку». Він був парафований 9.02.1994 в Каїрі після закінчення 12-го раунду арабо-ізраїльських переговорів, що проходили в рамках М. м. к. Повномасштабна палестинсько-ізраїльська угода про автономію палестинців у секторі Газа та Єрихоні була підписана в Каїрі 4.05.1994 і встановила рамки реалізації «Декларації про принципи...».

14.09.1993 у Вашингтоні був підписаний раніше погоджений «Спільний порядок денний» переговорів між Йорданією та Ізраїлем. Першим реальним результатом йордано-ізраїльських переговорів у рамках М. м. к. стала підписана 1.10.1993 у Вашингтоні йордано-ізраїльська двостороння угода, спрямована на нормалізацію відносин на період до укладення повномасштабного мирного договору. Найважливішою подією в йордано-ізраїльських відносинах того періоду стала Вашингтонська декларація, підписана 25.07.1994 королем Йорданії *Хусейном бен Талалом*, Прем'єр-міністром Ізраїлю *І. Рабином* і Президентом США *В. Клінтоном*. У Декларації керівники Йорданії та Ізраїлю заявили, що вони припиняють стан війни між двома країнами й домовилися про продовження переговорів, метою яких було укладення мирного дог-ру на базі резолюцій РБ ООН №242 і №338. 26.07.1994 на спільному засіданні обох палат амер. конгресу король Хусейн оголосив про припинення стану війни між Йорданією та Ізраїлем, а ізраїльський Прем'єр-міністр *І. Рабин* подякував королю Хусейну від імені ізраїльського народу за прийняття запропонованого Ізраїлем миру. *Ізраїльсько-йорданський мирний договір 1994* був підписаний 26.10.1994 у прикордонному пункті Арава. Він вирішив питання демаркації кордонів, їх перетину для громадян обох д-ав, розподілу водних ресурсів, співробітництва правоохоронних органів, спільних заходів з охорони навколишнього середовища. Договір став першим повномасштабним міжнар.-прав. актом, укладеним у рамках Мадридського мирного процесу. Підписання ізраїльсько-йорданського мирного дог-ру мало важливе соц.-політ. значення не лише для двох д-ав, але для усього бл.-схід. регіону й арабського світу в цілому. Основним його соц.-політ. наслідком на регіональному рівні стало поглиблення та подальший розвиток мирного процесу, а також наповнення арабо-ізраїльських взаємовідносин якісно новим концептуальним змістом. Замість завдання знищення Ізраїлю політика арабських країн набувала конструктивного ха-

рактеру й спрямовувалася на забезпечення створення Палестинської держави мирним шляхом.

Література: Егорин А.З. Война за мир на Ближнем Востоке. — М., 1995; Магда С. Близькосхідна криза: ретроспектива та прогноз // Нова політика. — 2001. — №4; Зпштейн А.Д. Войны и дипломатия. Арабо-израильский конфликт в XX веке. — К., 2003. *І.Д. Коміренко*

Мадридський мирний процес — див. *Мадридська мирна конференція 1991.*

Мадридський саміт НАТО 1997 проходив 8-9.07.1997 у Мадриді. Головним його результатом стало ухвалення офіційного рішення про початок переговорів про вступ до *НАТО* з трьома країнами — колишніми членами Організації *Варшавського договору 1955*: Польщею, Угорщиною та Чеською Республікою. На саміті були прийняті рішення про започаткування діяльності Постійної Ради НАТО — Росія, положення про утворення якої містилися в *Основоположному акті про взаємні відносини, співпрацю та безпеку між НАТО і Російською Федерацією 1997*; про створення Групи з питань Середземноморського співробітництва, на яку покладалися функції координації та розвитку «Середземноморського діалогу» НАТО, перш за все, з політ, питань безпеки, а також контролю над озброєннями в цьому регіоні. На зустрічі глав д-ав та урядів країн-членів НАТО і Президента України було підписано *Хартію про особливе партнерство між Україною і НАТО 1997*. У ході М. с. були визначені напрями і форми подальшої співпраці НАТО з країнами-партнерами, членами *Ради євроатлантичного партнерства* та учасницями програми «*Партнерство заради Миру*». *І.О. Мінгазутдінов*

Мазаріні (італ. Mazarini, Mazzarino; франц. Mazarin) Джуліо (14.07.1602, Пешин обл. Авец-цано, Італія — 9.03.1661, Париж) — франц. держ. діяч і папський дипломат. Нар. в аристократичній сім'ї. Освіту здобув в Італії та Іспанії. 1629-34 перебував на держ. службі Святого престолу. У 1634-36 — папський віце-легат в Авіньйоні й нунцій у Франції. У 1640 перейшов на франц. дип. службу й був призначений послом до Савойї. З 1641 — кардинал. У 1643-61 (з перервами в 1651 та в 1652-53) очолював франц. уряд. У *зовнішній політиці* продовжував антигабсбурзький курс *А.Ж. Рішельє* й привів до вигідного для Франції завершення *Тридцятилітньої війни 1618-48*, підписавши *Вестфальський мир 1648*. Після довгих переговорів уклав з Англією мирний і торг. дог-ри (1655), а потім і військ. альянс (1657). Забезпечив підписання 7.11.1659 Піренейського мирного дог-ру з Іспанією, за яким Париж зберіг більшість завоювань в Іспанських Нідерландах і на піренейському кордоні, а також укладався шлюбний контракт між Людовіком XIV та іспан. інфантою Марією Терезією, що в подальшому дало підстави франц. королеві висувати претензії на іспан. володіння (див. *Війна за іспанську спадщину 1701-14*). Виступив посередником при укладенні Оливського мирного дог-ру 3.05.1660 між Швецією та польсько-австрійсько-бранденбурзькою коаліцією. *РА. Кривонос*

Мазепа (Мазепа-Колєдинський) Іван Степанович (20.03.1639, с. Мазепинці обл. Білої Церкви — 21.09.1709, передм. Бендер, нині — Молдова) — укр. держ. і військ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї православного шляхтича. Навчався в Києво-Могилянській колегії, Варшавській єзуїтській колегії. У 1656-59 як «покойовий» короля Речі Посполитої Яна II Казимира вивчав військ. й дип. справу в Німеччині, Італії, Франції та Нідерландах. Після повернення до Варшави 1659-63 виконував дип. доручення польського уряду, зокрема очолював посольства до правобережного гетьмана *П. Тетері*; отримав звання чернігівського підчашого (1665). У 1669 вступив на службу до гетьмана *П. Дорошенка* й очолив його охорону, невдовзі призначений ген. осавулом; 1673-74 очолював посольства до Кримського ханату й лівобережного гетьмана *І. Самойловича*; перейшов на бік останнього і 1682 призначений ген. осавулом, виконував дип. доручення гетьмана до Москви. Після невдачі 1-го Кримського походу й арешту *І. Самойловича* 25.07.1687 обраний гетьманом Війська Запорозького, домігся укладення *Коломацьких статей 1687*. Активно використовував тісні особисті зв'язки з *В. Голіциним* і *Петром* /для зміцнення внутр. й міжнар. становища Гетьманщини, зокрема побудови міцної авторитарної гетьманської влади і станової д-ви європ. типу та здобуття нею виходу до Чорного й Азовського морів (участь у 2-му Кримському 1689 й Азовських 1695-96 походах Петра I проти Османської імп. та Кримського ханату) і взяття під контроль Правобережної України (1704). 1700 став 2-м кавалером заснованого Петром I ордена Андрія Первозванного, 1703 — польського ордена Білого орла, 1707 — отримав титул князя *Священної Римської імперії*. Але з огляду на поразки моск. військ на початковому етапі *Північної війни 1700-21*, а також на наміри Петра I скасувати гетьманство, навесні 1705 розпочав таємні переговори з союзником Швеції польським королем Станіславом Лещинським, а згодом і з шведським королем Карлом XII, що

увінчалися укладенням *українсько-шведського союзу 1708*. Після його поразки разом із Карлом XII емігрував до Османської імп., розраховуючи на продовження б-би, але невдовзі помер. Похований у Святогорському монастирі Галаца (сучас. Румунія). *В.І.Головченко*

Мазовський (Mazowiecki) Тадеуш (18.04.1927, Плоцьк, Польща) — польський громад.-політ. і держ. діяч, публіцист. Нар. в сім'ї службовця. Закінчив юрид. ф-т Варшавського ун-ту. У 1953-55 — гол. редактор католицького тижневика «ЇТК» (Вроцлав). 1956 — співзасновник Варшавського клубу католицької інтелігенції. 1958 виступив співзасновником католицького місячника «В'язень», гол. редактором якого був до 1981. Депутат Сейму від католицької орг-ції «Знак» (1961-72). У II-й пол. 70-х ХХ ст. перейшов на антикомуністичні позиції, 1980 став радником «Солідарності», 1981 був гол. редактором її тижневика. 1981-82 — інтернований, потім працював радником *Л. Валенси*. З 1987 — радник Всепольської виконавчої комісії «Солідарності». 1989 взяв активну участь у засіданнях «круглого столу», очоливши робочу групу з профспілкового плюралізму. 24.08.1989-4.01.1991 — Прем'єр-міністр Республіки Польща. Для забезпечення успіху прискореного ринкового реформування («шокової терапії») добився надання МВФ стабілізаційного фонду розміром 1 млрд. дол. і списання зовн. боргу США на 70%. 1992-95 — спец, посланник Комісії прав людини ООН до колишньої Югославії. Офіцер Французького Почесного Легіону. *ОМ.*

Знахоренко

Мазуренко Василь Петрович (1877, с. Кри-воротка Північнокавказького краю Російської імп. — ?) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив Петербурзький технол. ін-т, де був одним з організаторів укр. студ. руху й членом Північної громади РУП. Під час рев-ції 1905-07 — активіст УСДРП і співзасновник Всеросійського селянського союзу. У березні 1917 — чл. президії виконкому Області Війська Донського. На Всеукраїнському нац. конгресі 6-8.04.1917 обраний членом Центральної Ради від Херсонської губернії. З 2.10.1917 — заст. ген. секретаря (із січня 1918 — народного міністра) фінансів УНР. За гетьманату *П. Скоропадського* — товариш міністра фінансів і водночас чл. опозиційного Українського нац. союзу. 26.12.1918-19.02.1919 - міністр фінансів УНР, на VI з'їзді УСДРП у січні 1919 обраний кандидатом у члени ЦК партії; потім — радник дип. місій УНР в Австрії й Італії, опікувався *репатріацією* військовополонених українців. 1922 повернувся до УСРР. Працював професором Харківського технол. ін-ту, заст. керуючого Палатою мір і ваги. Написав перший підручник з хімії укр. мовою. 1931 заарештований за звинуваченням у належності до «Українського національного центру» й засуджений до 6 років ув'язнення, що відбував у Суздалі. Потім був висланий в Алма-Ату. Подальша доля невідома.

В.І. Головченко

Мазуренко Семен Петрович (1879 - ?) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат, брат *В. Мазуренка*. Нар. в селянській сім'ї. Активний учасник рев-ції 1905-07, співзасновник Всеросійського селянського союзу. 1906 був заарештований і засланий. Після Лютневої рев-ції 1917 повернувся в Україну та вступив до УСДРП. 17.01.-4.02.1919 за дорученням *В. Винниченка* та *В. Чехівського* вів у Москві *українсько-російські мирні переговори 1919* (голова делегації РНК РСФРР — *Д. Мануїльський*) щодо припинення *агресії* проти УНР та визнання її незалежності Кремлем. За урядовими директивами погоджувався на запровадження рад. форми влади в УНР за умови пропорційного представництва робітників і селян у радах, укладення укр.-рос. екон. союзу і дотримання УНР принципу нейтралітету. Але ці пропозиції були заблоковані більшовицькою стороною, що наполягала обмежитись угодою про спільну б-бу з експедиційними військами *Антанти*, Військом Донським й *А. Денікіним* без *визнання де-юре* УНР. Після припинення переговорів недовгий час працював в Українському Червоному Хресті. 1920 повернувся до УСРР. 1925 був заарештований.

Подальша доля невідома. *В.І. Головченко*

Майдан Іван Григорович (2.12.1935, с. Зау-дайка Ічнянського р-ну Чернігівської обл.) — укр. професійний дипломат, сходознавець. Закінчив Ін-т схід, мов при Моск. держ. ун-ті ім. М. Ломоносова (1964); кандидат істор. наук (1973). У 1964-70 — старший референт управління зовн. зв'язків Міністерства вищої і середньої спец. освіти УРСР, економіст апарату радника з екон. питань посольства СРСР в Афганістані. 1970-75 — 3-й секр. відділу преси МЗС УРСР, викладач, старший викладач Київ, держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. 1975-77 — старший економіст посольства СРСР в Ірані. 1978-83 і 1986-90 — старший наук, співробітник Ін-ту соц.-екон. проблем зарубіжних країн АН УРСР. 1983-86 — радник посольства СРСР в

Афганістані. 1990-92 — доцент кафедри історії міжнар. відносин і зовн. політики Ін-ту міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту ім. Тараса Шевченка. У 1992-93 — тимчасовий повірений у справах України в Ісламській Республіці Іран. У січні 1994 — жовтні 1996 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Іран. У 1997-2003 — проректор, викладач Дипломатичної академії України при МЗС України. *В.М. Матвієнко*

Майданних Олександр Іванович (15.05.1956, с. Миронівка Київської обл.) — укр. професійний дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1978); кандидат істор. наук. У 1978-80 — стажист-дослідник кафедри історії міжнар. відносин і зовн. політики СРСР Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 1980-87 — політ. коментатор, зав. відділом Держтелерадіо УРСР; 1987-91 — інструктор, консультант відділу зарубіжних зв'язків ЦК КПУ. У 1991-92 — нач. Управління міждерж. відносин Міністерства природи України. У 1992-95 — радник, тимчасовий повірений у справах України у Державі Ізраїль; у січні 1996 - лютому 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Державі Ізраїль. У березні — листопаді 1998 — прес-секретар Адміністрації Президента України, у листопаді 1998-2000 — заст. мін. зак. справ України. У 2001-03 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Аргентинській Республіці, а також Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Парагвай, Республіці Чилі та Схід. Республіці Уругвай за сумісництвом. Указом Президента України від 25.12.2003 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Фінляндія. *В.М. Матвієнко*

Майський (справжнє прізвище — Ляховецький) Іван Михайлович (7.01.1884, Кирилів Новгородської губернії (сучасна Вологодська обл.) — 1975, Москва) — рад. дипломат, історик. Нар. в сім'ї військ, лікаря. Закінчив гімназію в Омську, навчався в Петербурзькому ун-ті. З 1902 - чл. РСДРП. У 1908-17 - в еміграції (Німеччина, Велика Британія), закінчив Мюнхенський ун-т (1912). Після Лютневої рев-ції 1917 повернувся в Росію, був службовцем в органах Тимчасового уряду, потім на рад. роботі. З 1922 — надип. службі. У 1925-32 працював у повпредствах (посольствах) СРСР у Великій Британії, Японії, Фінляндії. У 1932-43 — повпред (з 1941 — посол) СРСР у Великій Британії, де помітно сприяв розвитку брит.-рад. відносин, особливо після поч. Великої Вітчизняної війни. У 1943-46 — заст. наркома (з 1946 — міністра) закорд. справ СРСР, учасник міжнар. конференцій та нарад; був головою міжсоюзницької репараційної комісії, розташованої в Москві. З 1946 — академік АН СРСР. У 1947-68 — на наук, роботі в Ін-ті історії АН СРСР, у 1968-75 — в Ін-ті заг. історії АН СРСР.

Твори: «Німеччина і війна» (1916), «Політична Німеччина» (1917), «У світі німецького професійного руху» (1917), «Монголія напередодні революції» (1960), «Іспанія. 1808-1917» (1957), «Спогади радянського посла» (1965), «Спогади радянського дипломата. 1925-1945» (1971). *М.М. Білоусов*

Макаревич Микола Петрович (28.10.1940, с. Камінно-Товкачі Овруцького р-ну Житомирської обл.) — укр. професійний дипломат. Закінчив юрид. ф-т (відділення міжнар. права) Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1966). У 1966-67 — аташе протокольно-конс. відділу МЗС УРСР; 1967-71 — 2-й секр. відділу преси, відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР; 1971-77 — аташе, 3-й, 2-й секр. Постійного представництва УРСР при ООН; 1977-82 — радник відділу міжнар. екон. орг-цій, ген. секретар МЗС УРСР, гол. радник МЗС УРСР; 1982-86-1-й секр. постійного представництва СРСР при міжнар. орг-ціях у Відні; 1986-89 — нач. коне, відділу МЗС УРСР; 1989-90 — заст. Постійного представника УРСР при ООН. У 1990-94 — 1-й заст. мін. зак. справ України (із серпня 1991 — голова комісії України у справах ЮНЕСКО). У грудні 1994 — липні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австрійській Республіці та Постійний представник України при міжнар. орг-ціях у Відні. З липня 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в ЕСТОНСЬКІЙ Республіці. *В.М. Матвієнко*

Макаріос III (Μακάριος, в миру — Мускос Михаїл Христулос) (13.08.1913, Пано панайя, попл. Пафоса, Греція — 3.08.1977, Нікосія) — кіпрський держ. і церк. діяч. Закінчив богословські ф-ти Афінівського (1943) й Бостонського (1948) ун-тів. 1948-50 — єпископ Кітионський. 1950 обраний архієпископом — главою Кіпрської автокефальної православної церкви й етнархом (лідером) грец. громади. Брав активну участь у нац.-визв. рухові кіпрського народу проти брит. колоніального панування. 1956-57 — на засланні на Сейшельських о-вах. У 1959 взяв участь у Лондонській конференції та підписав від імені грец. громади острова вироблені Великою Британією, Грецією й Туреччиною угоди, на підставі яких Кіпру було надано незалежність (див. *Кіпрська проблема*). 16.08.1960-15.07.1974 і 23.07.1974-3.08.1977 - Президент

Республіки Кіпр. Рішучими діями на міжнар. арені та в ООН блокував спробу реакційного офіцерства приєднати острів до Греції під час держ. перевороту 15-23.07.1974. Був одним із співзасновників *Руху неприєднання*. Здійснював курс на розвиток відносин із Д-ВаМІ рад. блоку.
В.І. Головченко

Макбрайд (MacBride) Шон (26.01.1904, Париж — 15.01.1988, Дублін) — ірландський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат, активний учасник б-би за незалежність Ірландії. У 1946 заснував Республіканську партію і став її першим лідером. 1947-58 — депутат палати представників. 1948-51 — мін. зак. справ Ірландії, одночасно віце-президент Організації європ. екон. співробітництва. 1954-57 — представник Ірландії в *Раді Європи*. 1973-76 — Верховний комісар ООН з Намібії й одночасно помічник *Генерального секретаря ООН*. Був ген. секретарем Міжнар. комісії юристів (1963-71), головою правозахисної орг-ції «Міжнародна амністія» (1961-74). З 1973 — голова Всесвітньої федерації асоціацій сприяння ООН. Лауреат *Нобелівської премії миру* (1974) та низки інших престижних міжнар. нагород, активний учасник міжнар. пацифістських рухів та орг-цій.

РА. Кривонос

Макдональд (MacDonald) Джеймс Рамсей (12.10.1866, Лоссімут, Шотландія - 9.11.1937) -брит. громад.-політ, і держ. діяч. Працював помічником учителя й клерком, займався журналістикою. 1894 вступив до Незалежної робітничої партії, 1900 став секретарем Комітету робітничого представництва для орг-ції виборчої компанії (з 1905 — Лейбористська партія). 1906 обраний до палати громад від Лейбористської партії, 1911 очолив її фракцію, виступав проти вступу Великої Британії в *Першу світову війну*, але не дістав підтримки однопартійців. З 1922 — лідер Лейбористської партії. 22.01.-4.11.1924 — прем'єр-міністр і мін. зак. справ; встановив *дипломатичні відносини* з СРСР та підписав із ним заг. і торг. договори, наполіг на виведенні франц. військ із Рурської обл. Німеччини та згоді Парижа з умовами репарацій. Вдруге очолив уряд 5.06.1929-7.06.1935, погодився на скликання в Лондоні 1930-32 конференції «круглого столу» щодо нового конституційного устрою Індії. Вестмінстерським статутом 1931 надав суверенні права *домініонам*, ініціював укладення у квітні 1930 Лондонської угоди про обмеження й скорочення мор. озброєнь. 1935-37 — лорд-голова Ради. Помер під час подорожі до Півд. Америки.

Твори: «Соціалізм і суспільство» (1905), «Соціалізм» (1907), «Соціалізм і уряд» (1909), «Пробудження Індії» (1911), «Синдикалізм» (1912), «Парламент і революція» (1919), «Уряд Індії» (1919), «Соціалізм критичний і конструктивний» (1921).
Р.Л.Кривонос

Македонська криза — комплекс протиріч між частиною албанського населення та центр, владою Македонії, що виник внаслідок заг. загострення албанської проблеми в колишній Югославії. Македонія за складом населення є багатонац. д-вою, в якій слов'яни-македонці складають 66,6%, албанці — 22,7%. Унаслідок загострення албанської проблеми в сусідній СРЮ впродовж 1997-99 та проведення військ, кампанії сил *НА ТО* проти СРЮ (див. *Косовська криза*) відбулась радикалізація позиції частини албанського населення, яке вимагало ширшого політ. представництва у владних інституціях Македонії, розширення прав албанської меншини. Загострення протистояння відбулось після парл. та презид. виборів 1998-99, на яких підтримувані албанцями політ. сили зазнали поразки, та масового притоку біженців (до 180 тис, переважно албанців) із СРЮ. Відбувся розкол у проурядовій парл. Демократичній партії албанців, з неї виділилась опозиційна Партія демокр. реформ. Розпочалось формування збройних албанських загонів Національної визвольної армії (НВА) та Албанської національної армії (АНА), тісно пов'язаних з Армією визволення Косово. Албанські радикальні політики вимагали внесення змін до македонської конституції: перейти до федерат. форми держ. устрою країни, визнати албанську мову держ. нарівні з македонською, припинити дискримінацію албанців при прийнятті до навч. закладів та на держ. й військ. службу, надати можливість формування муніципальної албанської поліції з загонів НВА та АНА, збільшити представництво албанців у місцевих та центр, виборчих органах Збройні сутички албанських загонів із македонською поліцією розпочались у Тетово в березні 2001, коли муніципальне керівництво, в якому на місцевих виборах 2000 більшість одержали албанці, прийняло рішення вивісити в місті албанські прапори та дозволило діяльність забороненого центр, македонською владою албанського університету. Коли поліція спробувала відновити порядок, вона зіткнулася зі спротивом албанських збройних формувань. Крім Тетово, збройні сутички відбулися в інших районах Півн. Македонії — Арачіново, Гошні-ково, Малино Мало. 25.03.2001 македонська

влада розпочала військ, операцію з відновлення порядку в районах, де діяли албанські загони. Активна фаза операції тривала до сер. квітня 2001 і завершилась під тиском міжнар. спільноти по обидва боки конфлікту. За посередництва комісара ЄС зі спільної зовн. та безпекової політики *Х. Солани* уряд Македонії та керівники македонських албанців розпочали в Охриді переговори з мирного врегулювання, які закінчились підписанням *Охридської угоди 2001*.

М.С. Каменецький

Макиавеллі (Machiavelli) Нікколо (3.05.1469, Флоренція — 22.06.1527, Флоренція) — італ. мислитель, дипломат і держ. діяч. Нар. в сім'ї адвоката. Університетської освіти не отримав, але постійно й цілеспрямовано займався самоосвітою і, за твердженням сучасників, був блискуче освіченою людиною. Оволодівши основами юриспруденції та комерції, витримав конкурс і одержав у червні 1498 посаду канцлера другої канцелярії, яка відала внутр. справами Флорентійської республіки. Того ж року був призначений канцлером-секретарем Ради десяти. Як урядовий посланник брав участь у понад 30 дип. місіях, включаючи чотири місії до Франції (1500-11) та Сієни (1501-10), по дві до Цезаря Борджіа (1502) та папського двору (1503, 1506), а також одну до імператора *Священної Римської імперії* (1507-08). Після падіння республіки і відновлення правління Медичі 1512 розпочав літературну кар'єру. Вимушений відхід від держ. служби та прагнення обміркувати суть політ, явищ сприяли формуванню політ, доктрини, названої макиавеллізмом, за якою політика здійснюється поза моральністю, є мистецтвом дії та оцінюється залежно від досягнутих результатів. М. став фактично першим дослідником політики, який використав для а. аналізу наукові методи; результатом його досліджень стала доктрина моральної стійкості та цілеспрямованості в здійсненні політики. Ідеї М. стали однією з основ республіканської політ, доктрини, яка вплинула на англ. й амер. політ, думку XVII та XVIII ст.

Теори: «Державець» (1513), «Роздуми з приводу перших десяти книг Тита Лівія» (1513-17), «Мистецтво війни» (1520), «Роздуми» (1520).
М.С.Дорошко

Мак-Кінлі (McKinley) Вільям (29.01.1843, Найлс, шт. Огайо - 14.09.1901, Буффало, шт. Нью-Йорк) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, 25-й Президент США (4.03.1897-14.09.1901). У 18 років вступив рядовим до 23-го піхотного полку добровольців для участі в Громадянській війні. Заслужив чин офіцера та закінчив війну з почесним званням майора. У 1867 закінчив школу права (Олбані, шт. Нью-Йорк), почав юрид. практику, проявив активність у політ, житті шт. Огайо. У 1877-91 (із перервою 1883-85, коли його повноваження не були визнані більшістю демократів у Палаті представників) — чл. Конгресу. Обирався до складу юрид. к-ту, бюджетного к-ту, брав активну участь у роботі Республіканської партії. У 1892-96 був губернатором Огайо. У 1896 обраний Президентом США, а в 1900 переобраний на другий термін. Адміністрація М.-К. здійснювала політику жорстокого *протекціонізму*, сприяла перетворенню США у світову й колоніальну д-ву. США розв'язали та виграли *американсько-іспанську війну 1898*, анексували Гаваї, частину Самоа та інші території, окупували Кубу й Філіппіни, проголосили *«Відкритих дверей» доктрину*, взяли участь у придушенні нац.-визв. повстання в Китаї, розпочали переговори з Британією про виняткові права США на зону майбутнього *Панамського каналу*. 5.09.1901 на Всесвітній виставці в Буффало М.-К. виклав програму розширення амер. пром. й зовн. ринків для неї на основі переходу до політики взаємного сприяння в торгівлі з зарубіжними д-вами. Наступного дня був смертельно поранений анархістом і через 8 днів помер, залишивши Білий дім у розпорядженні віце-президента

Т. Рузвельта.

Б.М. Гончар

Мак-Магон (Mac-Mahon) Марі Едме Патріс Моріс де (13.06.1808, Сюллі, Франція — 17.10.1893, Шато-Ла-Форе, Франція) — франц. держ. і військ, діяч, 2-й Президент третьої республіки у Франції. Закінчив у 1827 військ, уч-ще Сен-Сір і почав військ, кар'єру в Алжирі. Командував дивізією, яка 1855 оволоділа Малаховим курганом під час *Кримської війни 1853-56*. У 1859 здобув перемогу при Мадженте в австр.-італ.-франц. війні, за що отримав титул герцога Маджентського та звання маршала Франції. У 1864-70 — генерал-губернатор Алжиру. З початком *франко-пруської війни 1870-71* відкликаний з посади й прийняв командування армією, розгромленою при Седані 1-2.09.1870, був поранений і потрапив у полон. Звільнений після *Франкфуртського миру 1871*. Отримав дозвіл командувати армією версальського уряду, яка придушила Паризьку комуна. У 1873 був обраний тимчасовим Президентом франц. республіки, здійснював неформальний курс на відновлення монархії. У 1879 ПОДАВ у Відставку.

РА. Кривонос

Мак-Магона — Хусейна угода — двосторонній договір, укладений 14.06.1915-10.03.1916 шляхом обміну листами між брит. верховним комісаром у Каїрі Генрі Мак-Магоном та правителем Хіджазу й шерифом Мекки Алі ібн Хусейном; визначав умови збройного виступу арабів проти Туреччини на боці *Антанти* в період *Першої світової війни*. Ще на її початку в керівництві брит. адміністрації в Єгипті та Судані виник план встановлення брит. контролю над територіями Османської імп., населеними арабами, для чого передбачалось створити федерацію напівзалежних арабських д-ав. Після поразки брит. сил на Галліполійському піво-ві під Стамбулом 1915 цей план набув більшої ваги для Великої Британії також у зв'язку з необхідністю підтримання активних бойових дій проти Туреччини в Малій Азії. Брит. представники встановили контакти з Хусейном і намагались схилити його до участі в бойових діях проти турків. За участь арабів у війні на боці Антанти Хусейн вимагав створення незалежного Арабського ісламського халіфату, до складу якого мали увійти території Османської імп. до 37 паралелі на півночі, включно з вілайетами Мерсіна та Адани, по кордону з Персією до Перської затоки на сході, до Індійського океану на півдні, за винятком району брит. *протекторату* Аден та по узбережжю Червоного і Середземного морів на заході (території Сирії, Кілікії, Палестини, Іраку та всього Аравійського піво-ва за винятком Адена), визнання нової д-ви Великою Британією. Хусейн також пропонував Великій Британії виключні екон. привілеї в майбутній д-ві.

Брит. сторона не погодилась із включенням до складу нової д-ви вілайетів Мерсіна та Ада-ни, частини Сирії на захід від Дамаска, Хами, Хомса та Алеппо (Халеба) як таких, що не були населені виключно арабами. Відтак, при визначенні їхньої долі було необхідно враховувати побажання й інших груп населення. Британці також заперечували проти включення до складу арабської д-ви брит. протекторатів на Аравійському піво-ві (Бахрейн, Катар, Кувейт, Маскат, Договірний Оман). Майбутнє вілайетів Багдада та Басри, в яких британці мали особливі інтереси, пропонувалось вирішити додатковими угодами. До того ж, існувала пропозиція залишити остаточне врегулювання питання про кордони до завершення війни, оскільки в деяких районах Малої Азії, особливо щодо вілайетів Алеппо та Бейрут, вимоги арабів зачіпали інтереси Франції, брит. союзника у війні. Крім того, Лондон вимагав передати Великій Британії виключні права на забезпечення оборони арабської д-ви, а також закріпити за британцями посади радників та чиновників в її уряді, проти чого заперечував Хусейн. Велика Британія також зобов'язувалась захищати Святі місця на Аравійському піво-ві від будь-якої зовн. агресії, надавати арабам необхідну допомогу для встановлення їхньої адміністрації на території нової д-ви. Сторони узгодили порядок бойових операцій арабських сил проти турків у Сирії. Велика Британія також зобов'язалась надати Хусейну військ, та фінанс. допомогу для проведення цих операцій. Хоча чіткого визначення кордонів майбутньої арабської д-ви не було зроблено, в 1916 розпочалось повстання арабів проти тур. панування, яке було найактивнішим у Хіджазі. Проте зобов'язання брит. сторони за угодою було виконано лише незначною мірою, оскільки чимало її положень суперечили *Сайкса-Піко угоді 1916* та *Бальфура декларації 1917*. Після завершення Першої світової війни Велика Британія і Франція отримали мандат на контроль над Сирією, Ліваном, Палестиною та Іраком (див. *Мандатна система*). В.Ю. Константинов

Макміллан (МастШап) Гарольд, граф Стоктон-ський (1884) (10.02.1894, Лондон - 29.12.1986, Бірч-Гроу, графство Суссекс, Велика Британія) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив Бейліол-коледж Оксфордського ун-ту. Учасник *Першої світової війни*, тричі поранений. 1924-29 і 1931-64 — чл. Палати громад від Консервативної партії. У 30-х ХХ ст. гостро критикував політику «умиротворення» нацистської Німеччини *Н. Чемберлена*, виступив проти *Мюнхенської угоди 1938*. У 1940-42 — парл. секретар мін-ва постачання; 1942 — парл. заст. міністра колоній; 1942-45 — міністр-резидент при штабі союзницьких військ у Півн. Африці, брав участь у роботі *Каїрської амери-кансько-англійсько-китайської конференції 1943*, *Каїрської американсько-англійсько-турецької конференції 1943* й *Тегеранської конференції 1943*; 1943-44 — представник Великої Британії при Французькому к-ті нац. визволення, 1944-45 — у Консультативній раді з питань Італії; 1945 — міністр авіації. З поверненням до влади консерваторів у 1951-54 — міністр у справах житлового будівництва й місцевого самоврядування; 1954-55 — міністр оборони; 1955 — мін. зак. справ; 1955-57 — міністр фінансів Великої Британії. 10.01.1957-19.10.1963 - Прем'єр-міністр Великої Британії. У зовн. політиці зосередився на поліпшенні зв'язків зі США після *Суецької кризи 1956* і вирішенні *Кіпрської проблеми*; активно підтримував курс на євро-інтеграцію Великої Британії. Після виходу у

відставку очолив родинну видавничу фірму.

Спогади: «Вітри змін» (1966), «Подих війни. 1939-1945» (1967), «Хвилі долі. 1945-1955» (1969), «Шторм, який насувається. 1956-1959» (1971), «Вказівка шляху. 1959-1961» (1972), «На заході дня. 1961-1963» (1974).

РА. Кривонос

Максимович Іван Васильович (? - 1732, Москва) — укр. держ. і військ. діяч, дипломат, науковець. Нар. в козацько-старшинській сім'ї. Закінчив Києво-Могилянську Академію. За гетьманування / *Мазепи* — ген. бунчужний, учасник вироблення *українсько-шведського союзу 1708*. Після Полтавської битви 27.06.1709 емігрував до Бендер (сучас. Молдова), де наступного року був обраний ген. писарем в уряді гетьмана *П. Орлика*; очолив козацьке посольство до Бахчисарая, яке 23.01.1711 уклало союзну угоду з ханом *Девлет Гересем II*, і продовжив переговори щодо створення широкої антирос. коаліції у Стамбулі (див. *Українсько-турецький союзний договір 1712*). 1715 повернувся в Гетьманщину й був депортований до Москви. У 1722-26 — «справщик» Моск. синодальної друкарні, де завідував бібліотекою та склав її каталог і підготував лат.-слов. словник. У 1728 звільнений за політ. неблагонадійність.

В.І. Головченко

Малих Яків Олександрович (1906 - 11.02.1980) — рад. дипломат. На дип. роботі з 1937. 1937-39 — співробітник центр. апарату НКЗС СРСР. 1939-42 — радник повпредства (з 1941 — посольства) СРСР в Японії, 1942-45 — посол СРСР в Японії. 1945-46 — політрадник у Союзній раді для Японії. 1946-53 — заст. мін. закр. справ СРСР, одночасно 1948-52 — постійний представник СРСР при ООН і представник СРСР у Раді Безпеки ООН. 1953-60 — посол СРСР у Великій Британії. 1960-80 — заст. мін. закр. справ СРСР, одночасно 1967-76 — постійний представник СРСР при ООН і представник СРСР у РБ ООН. *Н.В. Шпакова*

МаліК (Маїк) Адам (22.07.1917, Пематанг-сіантар, Півн. Суматра — 5.09.1984, Джакарта) — індонезійський громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. З юнацьких років був членом однієї з радикальних груп опору голландським колонізаторам. Активний учасник визв. б-би проти Нідерландів після *Другої світової війни*. Став засновником офіційного Індонезійського агентства новин. 1945-56 — депутат тимчасового парламенту, 1956-60 — депутат парламенту Республіки Індонезія. Як довірена особа Президента *Сукарно* був призначений послом у Москві й за сумісництвом у Варшаві (1959-63), згодом прийняв із рук Сукарно посаду міністра комерції. У 1965 разом із генералом *Сухарто* відіграв вирішальну роль у придушенні спроби ліворадикального держ. перевороту («фруху 30 вересня»), за що отримав посаду міністра-координатора екон. розвитку. 1966 — заст. прем'єр-міністра Індонезії з політ. і соц. питань, виступив одним з ініціаторів масових репресій проти китайської етнічної меншини в Індонезії, у результаті яких загинуло 500 тис. чол. 1966-77 — мін. закр. справ, провів успішні переговори щодо повернення Індонезії до *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та нормалізації відносин із Малайзією, активно підтримав створення *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)*. 1977-78 — голова Ради народних представників (парламенту) й Народного консультативного конгресу. 1978-83 — віце-президент Індонезії. *П.М. Ігнат'єв*

Малоросійська колегія — центр, орган держ. управління у справах Лівобережної України в Російській імп. Після смерті / *Скоронадського* рос. уряд заборонив вибори нового гетьмана, натомість указом *Петра I* від 16.05.1722 було створено М. к. (т. зв. першу М. к.) з місцеперебуванням у Глухові. До її складу входили президент (бригадир Вельямі-нов), 6 офіцерів рос. полків, розташованих в Україні, та прокурор, яких призначав імператор. У цивільних справах М. к. підлягала Сенатові, у військових — головнокомандувачу рос. військами в Україні М. Голіцину. На М. к. покладалась функція контролю за Ген. військ. канцелярією, роздачі землі офіцерам і старшині, нагляду за діяльністю гетьмана й старшини, встановлення та стягнення податків до царської казни, розквартирування рос. війська в Україні. В усіх судових справах, які розглядались у Гетьманщині, М. к. була апеляційною інстанцією, з нею погоджувались усі питання держ. життя автономії. У зв'язку із загостренням рос.-тур. відносин і відновленням гетьманства 1727 М. к. була ліквідована. Але з остаточним скасуванням гетьманства указом *Катерини II* від 10.11.1764 у Глухові було відновлено М. к. (другу М. к.), яку очолив президент П. Румянцев — одночасно й генерал-губернатор Малоросії. М. к. складалася з чотирьох рос. урядовців, чотирьох укр. старшин, прокурора (полковника рос. армії) та двох секретарів (росіянина й українця); підлягала канцелярії малоросійського генерал-

губернатора. Основним завданням М. к. було знищення залишків укр. автономії; після поширення на Гетьманщину адмін. системи Російської держави — запровадження намісництва, перетворення козацьких полків у регулярні кавалерійські частини рос. армії. Указом від 20.08.1786 М. к. була ліквідована.

В.Ю.

Крушинський

Малоросійський приказ («Приказ Маля Росії») — одна з центр. установ Московської держави, що відала справами Лівобережної України (31.12.1662-16.05.1722). Підпорядковувався *Посольському приказу*, але фактично боярин, який очолював М. п., був підлеглий самому цареві, здебільшого він був і начальником Посольського приказу. Через М. п. відбувався зв'язок органів гетьманського управління з Московською державою, здійснювалось «заступництво» в укр. справах перед царем, санкціонувались вибори нового гетьмана та козацької старшини, реалізовувалось клопотання гетьмана про надання царської військ, допомоги Україні. М. п. контролював діяльність моск. воевод в укр. землях; займався справами оборони Лівобережної України від вторгнення польських, тур., татарських, шведських військ; відав питаннями розміщення моск. військ в Україні й спорудженням нових фортець та укріплень; наглядав за Генеральним військ, судом і міським самоврядуванням, православною церквою в укр. землях; остаточно вирішував питання про міру покарання за злочини, вчинені гетьманом чи козацькою старшиною (крім смертної кари, що санкціонувалася царем). Запорозька Січ підпорядковувалась М. п. через гетьмана Лівобережної України. Ліквідований у зв'язку зі створенням *Малоросійської КОЛегії*.

В.Ю. Крушинський

Малруні (Миігопеу) Брайан (20.03.1939, Бе-Комо, провінція Квебек, Канада) — канад. громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив ун-т Св. Франсиса Ксав'є в Антигоніші (Нова Шотландія), вивчав право в Лавальському ун-ті в Квебеку. Працював в юрид. конторі в Огівлі, в апараті Прогресивно-консервативної партії (ПКП). 1968 і 1972 входив до виборчих штабів консерваторів. 1976-77 — віце-президент, 1977-83 — президент Залізничної компанії Канади. На з'їзді ПКП 11.06.1983 обраний її головою; привів партію до перемоги на парл. виборах 1984. Під час першого терміну на посаді Прем'єр-міністра Канади (1984-88) зумів забезпечити підвищення темпів зростання нац. доходу, тому на виборах 21.11.1988 ПКП, попри скандали й викриття зловживань, вдалося зберегти парл. більшість. Під час другого терміну перебування на посаді Прем'єр-міністра Канади (1988-91) прагнув досягти конституційної угоди, яка б задовольнила претензії франкомовного Квебеку на «особливий статус», але угода, укладена з прем'єрами провінцій у Міч-Лейку (провінція Квебек) у квітні 1987, не набула юрид. чинності через відмову легіслатур двох провінцій ратифікувати її. Другий договір, укладений у серпні 1992 в Шарлоттауні, був відкинтий на заг.-нац. референдумі в жовтні 1992. У грудні 1992 підписав від імені Канади *Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (НАФТА)*. У відставці з 24.02.1993.

Р.Л.Кривонос

Мальвінська декларація — багатостороння заява, підписана 25.06.1996 у Потреро-де-лос-Фунесі (Аргентина) президентами Аргентини, Бразилії, Парагваю, Уругваю, держав-членів *Спільного ринку країн Південного конуса (МЕРКОСУР)*, а також Чилі та Болівії. Декларація підтримує права Аргентинської Республіки на суверенітет над Мальвінськими о-вами (див. *Англійсько-аргентинський конфлікт 1982*). Країни, що підписали М. д., висловлювали побажання найскорішого врегулювання суперечки навколо островів відповідно до рішень *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та *Організації американських держав (ОАД)*. Поглиблення інтеграційних процесів у МЕРКОСУР спричинило розширення сфер співробітництва його членів не лише в економічному, але й у військ.-політ. вимірі. Активізувалась роль країн-членів МЕРКОСУР у пошуку шляхів розв'язання англ.-аргентинської суперечки. У 1999 члени МЕРКОСУР, Болівія і Чилі ще раз наголосили на своїй відданості ідеям М. д.

Н.М. Весела

Малько Юрій Феодосійович (29.10.1946, Київ) — укр. професійний дипломат. Закінчив ф-т романо-германської філології (1971) та екон. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1977). У 1971-74 — військ. перекладач в Алжирі; 1974-75 — старший методист підготовчого ф-ту Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; 1975-79 — старший консультант, виконуючий обов'язки нач. відділу Торгово-промислової палати УРСР. У 1979-82 — аташе, 3-й, 2-й секр. відділу міжнар. екон. орг-цій МЗС УРСР; 1982-86 — 2-й секр. Постійного представництва

УРСР при відділенні ООН та інших міжнар. орг-цій у Женеві; 1986-92 — 1-й секр. відділу міжнар. екон. співробітництва МЗС УРСР/України; 1992-93 — гол. консультант Служби Президента України з міжнар. питань; 1993-96 — радник-посланник Посольства України в Королівстві Бельгія; 1996-97 — нач. Управління міжнар. екон. і наук.-техн. співробітництва МЗС України; 1997-2000 — заст. керівника апарату Ради нац. безпеки і оборони України. У серпні 2000 — лютому 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Марокко, одночасно в квітні 2002 — лютому 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Мавританія за сумісництвом. Згодом — заст. керівника апарату Ради нац. безпеки і оборони **України**.

В.М. Матвієнко

Мальмієрка Пеолі (Maitegesa Peoli) Ісидоро (1930 - 13.08.2001, Гавана) — кубинський громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, активний учасник Кубинської рев-ції 1956-59. 1959-61 — заст. голови, голова нац. к-ту Союзу соціалістичної молоді Куби; 1961-73 — на відповідальних посадах у парт.-держ. апараті; 1975-76 — чл. секретаріату ЦК Компартії Куби. З 1981 — депутат Національної асамблеї народної влади. 1976-92 — мін. закр. справ Куби. Активно намагався надати антиімперіалістичної й антиамер. спрямованості *Рухові неприєднання*; виступав за пільгові для країн, що розвиваються, міжнар. екон. відносини, на підтримку спільних дій лат.-амер. д-ав щодо проблеми зовн. боргу; забезпечував на міжнар. арені перехід Куби до «особливого Періоду В **МИРНИЙ** Час».

В.І. Головченко

Мандали концепція (на санскриті — «коло») — доктрина теорії міждерж. відносин Давньої Індії, обґрунтовувала гегемонію *великої держави* над малими сусідніми державами. Згідно з М. к., правитель великої д-ви знаходився в центрі «кола», що утворювали менші д-ви, і його мета полягала в здійсненні «діві-джайя» — підкоренні інших д-ав. Головною метою *зовнішньої політики* великої д-ви є поширення влади її правителя на нові території. М. к. сформульована в «Артхашастрі» — давньоіндійському трактаті про політику та держ. управління. За «Артхашастрою» мандалу утворюють 12 класів д-ав в оточенні великої д-ви — вороже налаштовані безпосередні сусіди, потенційно союзні сусіди сусідів, а також союзники ворогів і союзники союзників, союзники союзників ворогів тощо. Правитель за допомогою своїх *послів* і таємних агентів спостерігає за оточенням, оцінює можливості інших д-ав, враховує усі зміни в міждерж. стосунках і в розвитку сусідів. Завдяки системі угод та домовленостей (а не шляхом *війни*), він підтримує свою потугу і зберігає власну незалежність та домінування в мандалі. Серед засобів зовн. політики «Артхашастра» виділяє два основні — мир та війну, відводячи війні місце останнього засобу політики, коли всі інші є вичерпаними. М. к. розглядає як основний напрямок розвитку *міжнародної системи* такий, що спрямований на поглинання великою д-вою решти й утворення єдиної великої д-ви.

Л.Ф.

Гайдуков

Мандатна Система — система колоніальної опіки, в межах якої окремим країнам надавались мандати на керування територіями, що склали раніше колоніальні володіння держав, які зазнали поразки в *Першій світовій війні*. За пропозицією *В. Вільсона*, до статуту *Ліги Націй* (ст. 22) було введено поняття «мандату» — повноваження на управління тією чи іншою територією від імені Ліги Націй. Згідно з М. с. усі території були поділені на 3 групи: «А», «В» і «С». До групи «А» входили колишні володіння Османської імп., статус яких наближався до статусу *протекторату*. Група «В» охоплювала колишні німецькі колонії в Центр. Африці, які передавались під безпосереднє управління держави-мандаторія зі збереженням певного ступеня самоврядування. Мандати групи «С» стосувались Півд.-Зах. Африки та островів Тихого океану, що належали Німеччині, й фактично означали цілковиту *анексію* цих територій державою-мандаторієм. Розподіл нім. колоній було затверджено на засіданні Верховної ради *Антанти* 7.05.1919, а колонії колишньої Османської імп. — на *Сан-Ремо конференції* 1920. Велика Британія отримала мандати «А» на Ірак, Палестину й Трансйорданію та мандати «В» на Танганьїку, частину Того і Камеруну; Франція — мандати «А» на Сирію й Ліван, мандати «В» на частину Того й Камеруну; Бельгія — мандат «В» на Руан-ду-Урунді; Японія — мандати «С» на Маршал-лові, Каролінські та Маріанські о-ви в Тихому океані. Решту мандатів «С» одержали ПАР (Півд.-Зах. Африка), Австралія (нім. Нова Гвінея, тихоокеанські о-ви на південь від екватора; спільно з Великою Британією та Новою Зеландією — о. Науру) і Нова Зеландія (о-ви Зах. Самоа). Т. ч., Ліга Націй легітимізувала перерозподіл світу між державами-переможцями. *О.С. Пархомчук*

Мандела (Мапсіеіа) Нельсон Роліхлала (18.05.1918, с. Куну поблизу м. Умтата, провінція Транскей) — півд.-африк. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї племінного вождя коса. Закінчив методистську місіонерську школу (1939), навчався в університетському коледжі у Форт-Хейрі, бакалавр мистецтв і права Вітватерсранд-ського ун-ту. З 1943 почав займатися активною політ. діяльністю, став співзасновником Молодіжної ліги Африканського нац. конгресу (АНК). З 1951 — чл. колегії адвокатів Йоганнесбурга. 1952 обраний віце-президентом АНК й очолив кампанію громадян, непокори расистським законам. 1953 обраний президентом АНК у Трансваалі. 1955 взяв участь в орг-ції Конгресу народів Півд. Африки. Неодноразово був заарештований за звинуваченнями в «державній зраді». З 1960 — на нелегальному становищі. 1961 заснував та очолив військ, крило АНК «Умконто ве сізве» («Спис нації»). 5.08.1962 заарештований і засуджений до 5 років каторги на о. Роббен, після арешту керівництва «Умконто ве сізве» 12.06.1964 — на довічне ув'язнення. Звільнений *Ф. де Клерком* 11.02.1990; у травні того ж року на зустрічі між ними в Кейптауні було досягнуто домовленості про обопільне подолання насилля в ПАР, сприяння стабільності й мирному переговорному процесові демонтажу *апартеїду*. Під час візиту до США 1993 М. закликав *Організацію Об'єднаних Націй (ООН)* скасувати екон. санкції щодо ПАР, того ж року спільно з *Ф. де Клерком* удостоєний *Нобелівської премії миру*. 10.05.1994-16.06.1999 — Президент ПАР. У внутр. і зовнішній політиці здійснював курс, спрямований на досягнення міжрасового консенсусу й подолання дип. ізоляції країни. Після виходу на пенсію активно займається посередницькою миротворчою діяльністю в Лівані, Конго, Лат. Америці. З 2000 бере участь в Арушському мирному процесі з врегулювання етнічного конфлікту в Бурунді. *В.І. Головченко*

Манільська доктрина — див. *Фукуди доктрина*.

Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради — один із найважливіших дип. док-тів, що з'явився в момент загострення відносин між УНР і рад. Росією та визначив принципи стосунків між ленінським РНК і Центральною Радою наприкінці 1917 — на поч. 1918. Текст маніфесту написаний 3.12.1917 *В. Леніним*, а ультимативні вимоги сформульовані *Л. Троцьким* і потім редакційно правлені *В. Леніним* і *Й. Сталіним*. На поч. грудня 1917 достатньою мірою з'ясувалась різноспрямованість розвитку сусп. процесів у центрах Росії та в Україні, відповідно — суперечливість державотворчих векторів. Центральна Рада засудила збройне повстання в Петрограді; заявила про рішучу б-бу з будь-якою підтримкою рад. влади в Україні; відмовилась визнати РНК центр, владою; задекларувала себе вищою крайовою владою; проголосила створення УНР; звернулась до урядів нац.-держ. й адмін. утворень на окраїнах Росії з пропозицією створити федерат, держ. об'єднання на основі однорідно-соціал. влади. На тлі цієї природно наростаючої напруги в самій Україні значного розмаху набули процеси б-би за владу більшовизованих рад. Місцеві орг-ції РСДРП(б) запропонували Центральній Раді скликати спільний з'їзд усіх існуючих на місцях рад з розрахунком отримати переваги при формуванні центр, держ. органів. Прогнозуючи можливість несприятливого для себе розвитку подій, Центральна Рада, Генеральний Секретаріат вдалися до протидії, контрзаходів, що призвело до сплеску сусп. суперечностей, переросло в масштабний конфлікт. Продовжуючи вважати Україну складовою Росії (юридично це було зафіксовано 3-м Універсалом), Раднарком вирішив вдатись до тиску на Центральну Раду за допомогою *ультиматуму*. У ньому РНК визнавав «народну Українську республіку, її право зовсім відокремитися від Росії або вступити в договір із Російською республікою про федеративні й тому подібні взаємовідносини між ними». Без обмежень і безумовно визнавались нац. права й нац. незалежність укр. народу. Одночасно документ звинувачував Центральну Раду у відкликанні з фронту українізованих частин, роззброєнні військ Червоної гвардії в Україні, терорі проти Рад робітничих і солдатських депутатів, підтримці кадетсько-каледінського заклоту на Дону проти Радянської влади. У Маніфесті, зокрема, зазначалось: «Стаючи на цей шлях нечуваної зради щодо революції, на шлях підтримки найлютіших ворогів як національної незалежності народів Росії, так і Радянської влади, ворогів трудящої та експлуатованої маси, кадетів і каледінців, Рада змусила б нас оголосити, без усяких вагань, війну їй, навіть якби вона була вже цілком формально визнаним і безспірним органом вищої державної влади, незалежної буржуазної республіки української». Старанно уникаючи вживання офіц. назви УНР, вважаючи тогочасну нац. державність буржуазною, контрреволюційною, не визнаючи Центральну Раду за виразника народних інтересів, Маніфест, при всій зовн. суворості застосованого тону, містив у собі латентний сутнісний натяк на

можливість компромісу при пом'якшенні позиції Центральної Ради щодо ленінського РНК. Із посиленням на приклад із Фінляндією проглядалась навіть перспектива встановлення міждерж. стосунків, якщо буде подолано взаємну ворожість.

Отже, з допомогою політ.-дип. демаршу РНК прагнув домогтись від Української Ради зайняття лояльнішої до рад. Росії позиції. Маніфест передбачав різні варіанти подальшого розвитку подій і наприкінці містив ультимативні вимоги до Центральної Ради: відмовитись від спроб дезорганізації заг. фронту, зобов'язатись не пропускати на Дон козацькі частини, сприяти більшовицьким військам у б-бі з каледінцями, припинити роззброєння рад. військ і червоногвардійських загонів в Україні, повернути вже відібрану у них зброю. У разі недержання задовільної відповіді на свої питання протягом 48 годин, Рада Народних Комісарів вважала Центральну Раду в стані відкритої війни проти рад. влади в Росії та на Україні. Центральна Рада відхилила ультиматум, кваліфікувавши його як втручання у внутр. справи УНР, як оголошення війни Українській республіці. 5.12.1917 РНК на своєму засіданні оцінив відповідь Центральної Ради незадовільною й вирішив вважати її «у стані війни» з ним. Однак воєнні дії ще цілий місяць не розгортались. Радянська Росія, окрім усього іншого, не мала наявних збройних сил. Тому конфлікт намагались вичерпати дип. засобами, а ідейно-політ. платформою переговорних ініціатив з боку офіц. Петрограда залишився Маніфест. *В.Ф. Солдатенко*

Манна доктрина — програма зовн.-політ. курсу США у відносинах із країнами Лат. Америки, сформульована в 1964 у виступах помічника держсекретаря США з міжамер. справ Т. Манна. Згідно з М. д., США відмовлялись від засудження диктаторських режимів і підтримки виключно представницьких демократій у Лат. Америці; визнавали будь-який лат.-амер. уряд і співпрацювали з ним за умови, що він виступав проти комунізму й задовольняв вимоги амер. монополій. Основними завданнями доктрини стали б-ба з поширенням комунізму в Зах. півкулі, посилення ізоляції Куби й створення сприятливих умов для амер. капіталовкладень у країнах регіону.

С.П. Галака

Маннергейм (Маннегпейт) Карл Густав Еміль (4.06.1867, Вільняс pobl. Турку, Велике князівство Фінляндське — 27.01.1952, Лозанна, Швейцарія) — фінляндський військ. і держ. діяч. Нар. в дворянській сім'ї шведського походження. Закінчив Гельсінгфорський ун-т (1887) і Миколаївське кавалерійське уч-ще в Петербурзі. Учасник рос.-япон. війни 1904-05, тричі удостоєний бойових нагород. Під час *Першої світової війни* — командир кавалерійської дивізії, генерал-лейтенант (1917). 1.01.1918 подав заяву на ім'я нач. генштабу рос. армії про перехід на службу до незалежної Фінляндії; 16.01.1918 був призначений Сенатом Фінляндії головнокомандувачем фінляндської армії, очолив «білих» у громадян. війні березня -квітня 1918. У листопаді — грудні 1918 провів переговори (спершу як приватна особа, потім — за дорученням уряду) з представниками країн *Антанти* в Парижі й Лондоні, пообіцявши відмову від прони́м. орієнтації та зближення з ними. 12.12.1918 був обраний регентом Фінляндії (до 27.07.1919) замість короля Фрідріха-Карла Гессенського (шурина кайзера *Вільгельма II*), який невдовзі заявив про своє відречення від престолу. Щоб продемонструвати країнам Антанти свій антибільшовизм і пришвидшити *визнання де-юре* ними Фінляндії М. надав суттєву військ. допомогу нац. силам Естонії в їхній б-бі з рос. Червоною армією (вже 6.05.1919 Велика Британія визнала незалежність Фінляндії, наступного дня це зробили США та Франція). Проте коли головнокомандувач білогвардійськими військами Півн.-Зах. Росії генерал М. Юденич, прагнучи схилити М. до захоплення Петрограда, пообіцяв визнати самостійність Фінляндії, провести референдум у Схід. Карелії та надати Інгерманландії культ.-нац. автономію, регент утримався від необачного кроку М. прихильно ставився до утвердження незалежної укр. державності в Наддніпрянщині. Після проголошення 17.07.1919 Фінляндії республікою та поразки на презид. виборах залишився впливовим політиком, очолював Фінський Червоний Хрест і Скаутську орг-цію, був директором одного з найбільших у країні Об'єднаного банку. У 1931 призначений головою Ради оборони д-ви. 1933 отримав звання фельдмаршала та взявся за керівництво спорудженням 135-км системи довгочасових фортифікаційних споруд на Карельському перешийку («лінія Маннергейма»), що надовго спинила і знекровила наступ Червоної армії в *радянсько-фінляндській війні 1939-40*. У 1939-40 і 1941-44 — головнокомандувач фінляндської армії, маршал (1942); зумів вивести 1944 країну з *Другої світової війни* без окупації її рад. військами. 5.08.1944-11.03.1946 — Президент Фінляндської Республіки, нормалізував міждерж. і відносини з СРСР. Пішов у відставку за станом здоров'я.

В.Л. Головенко

МануїЛЬСЬКИЙ Дмитро Захарович (21.09.1883, ; с. Святець Кременецького повіту Волинської губернії (сучас. с. Мануїльське Теофіпільсько- : го р-ну Хмельницької обл.) — 22.02.1959, Київ) — . укр. рад. громад.-політ. і держ. діяч; д-р істор. наук (1940), проф. (1940), академік АН УРСР : (1945). З родини волосного писаря. Закінчив і Острозьку гімназію, навчався (1903) в Петербурзькому ун-ті (історико-філософський ф-т); і тоді ж вступив до РСДРП. Чл. колегії (1905) агітаторів при Петербурзькому к-ті більшовиків, один із керівників Кронштадського та Свеа- , борзького збройних повстань (19-29.06.1906), > за що був засуджений до 3-х років заслання в Архангельську губернію, згодом заміненого на 5-річний термін до Якутської губернії. Утік (1906) з Вологодської пересильної в'язниці до Києва, де брав участь у підготовці повстання солдатів 21 -го саперного батальйону й 41 -го Се-ленгінського піхотного полку. Восени 1907, після розгрому підпільної військ, орг-ції більшовиків, емігрував до Франції, де 1911 закін- і чив юрид. ф-т Сорбонського у-ту. У 1912-13 займався рев. пропагандою в Петербурзі й Москві. З початком *Першої світової війни* знову емігрував до Франції, разом із *Л. Троць-* , *ким* та *В. Антоновичем-Овсієнком* редагував газету «Наше слово» (антивоєнна). З травня 1917 — у Петербурзі: працював у газеті «Правда» та журналі «Вперед», у складі Військ.-рев. к-ту при Петроградській Раді робітничих і солдатських депутатів, Петроградської міської думи. З грудня 1917 — чл. колегії, з лютого до квітня 1918 — заст. наркома Наркомпроду РСФФР. У квітні 1918 призначений заст. керівника делегації РСФФР *Х. Раковського* для проведення , *українсько-російських мирних переговорів 1918*; справив приємне враження на *Д. Дорошенка*.

На поч. 1919 у Парижі в складі місії Червоного Хреста займався *репатріацією* Російського гкспедиційного корпусу; разом із *Ф. Коном* на чолі спец. комісії розслідував масові розправи, вчинені в Києві 1918-19 Всеукраїнською надзвичайною комісією. У червні 1919 направ-лений в Україну, де зблизився з групою федералістів у керівництві КП(б)У, очолюваних *Г. Латинським*, які виступали за створення самостійної Української комуніст. партії та насправді рівноправні федерат, відносини між РСФФР та УСРР. Був членом тимчасового бюро ЦК КП(б)У, Всеукраїнського ревкому; у 1920-21 — нарком землеробства УСРР; брав участь у Ризькій мирній конференції 1920-21. З грудня 1921 — 1-й секр. ЦК КП(б)У, редактор газети «Комуніст». На посаді компартійного лідера України змінив попередні погляди щодо «автономізації», підтримавши моск. проект, який передбачав обмеження прав союзних республік (у т. ч. у сфері зовн. зносин), звинувативши *Х. Раковського* і *М. Скрипника* в кон-федералізмі. За це *Л. Троцький* охрестив його «одним із найбільших ренегатів українського комунізму». З 1922 — у *Комуністичному Інтернаціоналі*: чл. президії, пізніше (1925-43) — секр. виконкому; також обіймав посаду керівника делегації ВКП(б) у цій орг-ції. У 1942-44 працював у апараті ЦК ВКП(б), у Раді військ. -політ, пропаганди при Гол. політ, управлінні Червоної армії. З вересня 1943 — у складі комісії політбюро ЦК ВКП(б) з питань мирних переговорів та повоєнного устрою. У 1944-53 — заст. Голови Раднаркому (з 1946 — Ради міністрів) УРСР, одночасно — нарком (міністр) закорд. справ УРСР (12.07.1944-10.06.1952).

Брав безпосередню участь у становленні *міжнародних відносин* повоєнного періоду; відповідно до політ, кон'юнктури того часу розробив догідливий керівництву ЦК ВКП(б) і СРСР проект Положення про наркомати закорд. справ союзних республік. На противагу проекту першого керівника МЗС УРСР *О. Корнійчука*, який наполягав на необхідності прямих *дипломатичних відносин* республік СРСР з інозем. д-вами, за проектом М. респ. зовн.-політ, відомства створювались «бутафорними», без будь-яких реальних прав. У проекті визнавалась укр. еміграція. У листопаді 1944 у Київ, держ. ун-ті ім. Т. Шевченка зусиллями М. було відкрито ф-т міжнар. відносин, закритий після його відставки. Значний внесок М. у створення *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*. На 1 -й сесії *Генеральної Асамблеї ООН* обраний Головою Першого комітету, який займався підготовкою преамбул та початкового розділу *Статуту ООН*; був причетний до його третьої комісії, що розглядала структуру й процедурні питання *Ради Безпеки ООН*. Очолював делегації УРСР також на 2-й, 3-й, 4-й сесіях ГА ООН, на *Паризькій мирній конференції 1946*, де брав участь в обговоренні мирних дог-рів із Болгарією, Італією, Угорщиною та процедурних питань з проблем Дунаю. 26.06.1945 поставив підпис під статутами ООН і *Міжнародного Суду ООН*. Проводив типово сталінський зовн. політ, курс. У таких умовах роль України й керівника її зовн. відомства, зокрема, відповідала політ, реаліям, у яких перебувала республіка, що зводилась до зайвого голосу на підтримку політики Москви на міжнар. арені. Однак світ дізнався про Україну завдяки палким виступам М. в ООН та її орг-ціях, які республіка конструювала як суб'єкт міжнар. права. Був у пошані в дип. колах завдяки

ерудитії, знанням інозем. мов та інтелегентній вихованості. Це дало привід зах. дослідникам писати про «еру Мануїльського в ООН», «золотий вік української радянської дипломатії». Мав немало вдячних відгуків преси країн, яких захищав від реваншистських зазіхань колонізаторів (Індонезія, Цейлон та ін.). Провадив значну громад.-політ. роботу. У 1920-23 і 1949-52 обирався членом політбюро ЦК КП(б)У; був чл. ЦВК та депутатом Верховних Рад СРСР і УРСР 2-го і 3-го скликань.

Д.В. Табачник

Маньчжоу-Го — маріонеткова держава, створена 1.03.1932 Японією на окупованій в 1931 території Півн.-Схід. Китаю (Маньчжурії). Експансіоністська політика Токіо була спрямована проти Китаю ще з кінця XIX ст. і значно активізувалась із формуванням політики поетапного розчленування та перетворення Китаю на япон. колонію, яка була сформульована на Східній конференції вищих цивільних і військ. посадовців Японії, що відбулась у Токіо в липні 1927. Окупація Маньчжурії й Внутр. Монголії та їх підпорядкування япон. контролю мала стати першим кроком реалізації цієї політики. У таємній частині доповіді япон. прем'єр-міністра *Г. Танаки* на Східній конференції була сформульована ідея створення маріонеткового режиму на півн. сході Китаю. Японія вже тримала у своїх руках Порт-Артур, Дальній, зону Південно-Маньчжурської залізниці (ПМЗ). На Маньчжурію припадало від 2/3 до 3/4 япон. капіталовкладень у Китаї, більше 50% усього япон. експорту в Китай. Япон. напівдержавний концерн ПМЗ контролював економіку Маньчжурії: вугільні копальні Фушуня і Яньтаю, великі міста Мукден і Чанчунь. Проте на рубежі 20 — 30-х Японія зіткнулась у Маньчжурії з опором із боку Китаю, який не давав згоди на будівництво Японією нових залізничних ліній і намагався зробити це самотужки.

У ніч на 19.09.1931 япон. армія розпочала збройне вторгнення в Маньчжурію. Упродовж доби япон. Квантунська армія, майже не зустрічаючи опору, окупувала всі головні центри Півд. Маньчжурії. Наприкінці 1931 під япон. контролем опинилась вся Маньчжурія, на території якої японцями була створена д-ва М.-Г. на чолі з імп. Пу І, нащадком правлячої в Китаї до поч. 1912 маньчжурської династії Цин. Реальний контроль над М.-Г. належав япон. радникам, Маньчжурія була перетворена Японією на стратегічну й військ.-пром. базу для розширення експансії в регіоні. У грудні 1941 М.-Г. як союзна з Японією д-ва, оголосила війну США й Великій Британії відразу після вступу Токіо у війну на Тихому океані. М.-Г. припинила своє існування з капітуляцією Японії 2.09.1945.

І.Д. Коміренко

Мао Цзедун (Мао Зесіон§) (26.12.1893, с. Шао-шань, провінція Хунань — 9.09.1976, Пекін) — китайський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в заможній селянській сім'ї. Закінчив учительську семінарію в м. Чанша (1918). Учасник Сінхайської рев-ції 1911-12, під час якої познайомився з анархістськими й соціал. ідеями. 1918-19 — помічник завідувача бібліотекою Пекінського ун-ту марксиста Лі Дачжао; у липні 1921 — делегат Установчого з'їзду КПК, обраний членом її ЦК і завідувачем оргвідділу; у січні 1924 на Об'єднавчому з'їзді Гоміндану обраний до складу ЦВК, потім очолював відділ пропаганди та Інститут селянського руху в Гуанчжоу. У вересні 1927 підняв селянське повстання в провінції Хунань, після поразки якого був виключений із керівних органів КПК за військ. авантюризм. 1.12.1931-15.10.1934 — Голова ЦВК Китайської Радянської Республіки. Всупереч маркс. доктрині провідну роль у революції визнавав за селянством. Під час «Великого північно-західного походу» Китайської Червоної армії 1934-36 встановив контроль над ЦК КПК і посилив над. спрямованість її діяльності. З 1945 — голова КПК. 1.10.1949-27.09.1954 — голова Центрального Народного Уряду (Пекін), 27.09.1954-27.04.1959 — Голова КНР. Після смерті *Й. Сталіна* претендував на лідерство у світовому комуніст. рухові та «світовій соціалістичній системі», що призвело до загострення у 1958 *Тайванської проблеми* і виникнення китайсько-рад. конфронтації. У вирішенні міжнар. проблем виходив із неминучості третьої світової війни й заперечував можливість політики мирного співіснування з капіталістичними д-вами. Ініціювавши й очолювавши 1966 «Велику пролетарську культурну революцію», встановив у країні тоталітарний *Р&ЖИМ*.

Твори: «Китайська революція і Комуністична партія Китаю» (1960), «Про демократичну диктатуру народу» (1960).

В.І. Головаченко

Марголін Арнольд Давидович (17.11.1877, Київ — 29.10.1956, Вашингтон) — укр. і євр. громад.-політ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї багатого цукрозаводчика. Закінчив юрид. ф-т Київ. ун-ту Св. Володимира (1900). Був членом Російської колегії адвокатів. Виступав у судових

процесах, пов'язаних з євр. погромами. За критику властей, що сфабрикували «справу М. Бейліса» (1911-13), позбавлений звання адвоката. 1905-17 — ген. секретар Південноросійського відділу Союзу б-би за досягнення рівних прав євреїв. 1906-13 — засновник і президент Єврейської територ. орг-ції. Після Лютневої рев-ції 1917 поновлений у правах адвоката, у червні 1917 увійшов до ЦК Трудової народно-соціалістичної партії, згодом перейшов до УПСФ. 21.01.1918 став членом Фінансово-економічної ради УНР, 20.04.1918 обраний ген. суддею УНР. 26.07.1918 призначений сенатором карного ген. суду Державного сенату гетьманату П. Скоропадського. За Директорії УНР — товариш мін. зак. справ в урядах В. Чехівського й С. Остапенка, чл. Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризькій мирній конференції 1919-20*, потім — голова укр. дип. місії у Великій Британії, займався підготовчою роботою щодо вступу УНР до *Ліги Націй*. З 1922 мешкав у США, був членом-кореспондентом УВАН і професором Українського техн. ін-ту в Нью-Йорку, займався адвокатською практикою

та співпрацював у тижневику «Народна воля». Обстоював право укр. народу на власну державність і доводив безпідставність звинувачень С. Петлюри в антисемітизмі.

Твори: «Україна і політика Антанти» (1922), «Євреї Східної Європи» (1926), «З політичного щоденника. Росія, Україна, Америка 1905-1945» (1946), «Україна і політика Антанти» (1977). *В.І. Головенко*

МарЖИНаліЗМ — один із напрямів зах. екон. науки, що виник у 70-і XIX ст., найвідомішими представниками якого є К. Менгер, У. Дже-вонс, Л. Вальрас. Основою М. є теорія граничної корисності, згідно з якою ринкова ціна товару визначається не суспільно необхідними витратами праці, а ступенем насичення потреби в ньому, корисністю останньої одиниці запасу певного виду товарів. Проблема раціонального розподілу обмежених ресурсів є для М. центральною. Усі маржиналістські теорії передбачають існування статичної рівноваги, за якої попит дорівнює пропозиції, ресурси використовуються повністю, а нац. дохід є максимальним. Положення про стабільність, визначеність рівня вир-ва означало прихильність М. до ідеї примату обміну над вир-вом. Маржи-налісти відмовляються від категорії класів; на їхню думку, власники благ, у т. ч. факторів вир-ва, є принципово однорідними госп. суб'єктами, між якими існують рівноправні відносини продавця й покупця або виробника та споживача. Через суб'єктивно-психологічне пояснення екон. явищ відмова маржиналістів від поділу суспільства на класи зумовила зникнення соц. детермінації госп. суб'єктів. У мар-жиналістській системі, де всі екон. суб'єкти однорідні та рівноправні, кожен діє виключно зі своїх інтересів. Унаслідок цього екон. закони є результатом взаємодії індивід, рішень, заснованих на вільному виборі суб'єктів.

Н.В. Резнікова

Марийський палац — держ. резиденція Президента України, пам'ятка архітектури та декоративно-прикладного мистецтва України. Будівництво М. п. як імператорського задумано 1744 до приїзду в Київ імп. Єлизавети Петрівни й було доручено архітекторові І. Мічуріну (допомогали відомі зодчі М. Васильєв, П. Нейолов, М. Саль-ников). М. п. будувався протягом 1747-55, оздоблювальні роботи продовжувалися до 1770, а 1874 закладено Марийський парк. За зразок було взято замський палац О. Розумовського в с. Перово під Москвою (проект В. Растреллі). План М. п. — анфіладний (чергування залів), подібно до стилю палаців у Петергофі (Петро-дворець) та Царському Селі (Пушкін) за проектами В. Растреллі. Із вестибюля палацу центр, сходи ведуть до головної — Білої зали, з якої у два боки переходи до Зеленої вітальні та Бенкетної зали, за ними слідує анфілада менших залів. Інтер'єри кожного з них різні: від яскравих і урочистих форм головного залу до стриманих у тоні й декорі форм Блакитної вітальні. Другий поверх був дерев'яний, він неодноразово перебудовувався. Після однієї з пожеж М. п. відновлено архітектором К. Маєвським (1868-70). Тоді замість дерев'яного було надбудовано кам'яний другий поверх і відновлено інтер'єри у стилях бароко й класицизму. Відтоді палац отримав назву «Марі-їнський» — на честь дружини імп. *Олександра II*. У М. п. зупинялись та жили особи царської сім'ї, київ, генерал-губернатори, зокрема М. Кутузов. Після 1917 в палаці розташовувались різні держ. установи, пізніше — с.-г. музей, музей Т.Г. Шевченка. Значно пошкоджений під час Великої Вітчизняної війни, М. п. було відбудовано в 1945-49, а відреставровано в 1979-82. З набуттям Україною незалежності М. п. став держ. резиденцією. Тут відбуваються основні заходи під час *візитів державних* та *візитів офіційних* в Україну глав інозем. д-ав і урядів (церемонії зустрічі Президентом України високих гостей, церемонії фотографування, переговори у вузькому колі, переговори «віч-на-віч», переговори в розширеному складі під головуванням Президента України та Високого гостя, підписання міжнар. угод, держ. прийняття, зустрічі з представниками ЗМІ та ін.), проходять церемонії

вручення Президентів України *вірчих грамот* та *відкличних грамот* послами зарубіжних країн, а також церемонії вручення держ. нагород Президентом України.

В.І. Резніченко

Марков Дмитро Юхимович (30.05.1948, Но-гінськ Московської обл.) — укр. дипломат і радіожурналіст. Закінчив ф-т романо-герман-ської філології Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1971). У 1971-88 — редактор, старший редактор, заст. гол. редактора, гол. редактор Головної редакції радіомовлення англ. мовою Головної дирекції програм респ. радіомовлення на зарубіжні країни Держтелерадіо УРСР. 1988-92 — гол. редактор Ген. дирекції всесвітньої служби радіомовлення України Укртелера-діокомпанії. У 1992-95 — 1-й секр., радник Посольства України в США. 1995-98 — прес-секретар — керівник прес-служби Президента України. У березні 1998 — липні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Ізраїль, одночасно в лютому 1999 — липні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Кіпр за сумісництвом. 3 липня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Нідерланди, одночасно — Постійний представник України при Організації з заборони хім. зброї.

В.М. Матвієнко

Марков Петр Кристев (20.01.1958, Софія) — болгарський дипломат. Закінчив Ун-т нац. та всесвітньої економіки в Софії. 1983-84 — спеціаліст столичної дирекції соц. забезпечення; 1984-88 — наук, співробітник 3-го і 2-го ступеня в НДІ фінансів при Міністерстві фінансів; 1988-89 — спеціаліст у мін-ві економіки і планування; 1990-91 — наук, співробітник 2-го ступеня в НДІ фінансів при Міністерстві фінансів. 1990 обраний депутатом Великого Народного Зібрання. 1991-92 — парл. секретар Міністерства фінансів й радник з екон. питань у Великій громаді м. Софія. 1992-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Болгарія в Україні.

Р.Л.Кривонос

Маркос (Магсоз) Фердинанд (11.09.1917, Саррат, о. Лусон, Філіппіни — 28.09.1989, Гаваї) — нар. в сім'ї губернатора провінції. Закінчив із відзнакою юрид. коледж Філіппінського держ. ун-ту (1939). З початком Тихоокеанської війни 1941-45 вступив до союзних США Збройних сил Філіппін і взяв участь у бойових операціях. У квітні 1942 потрапив у полон до японців, а після втечі приєднався до партизанів Півн. Лусону. Війну закінчив зі званням майора військ.-юрид. служби армії США. 1946 повернувся до Маніли й став радником з юрид. питань Президента Філіппін. 1949 обраний до палати представників Конгресу за підтримки Ліберальної партії. 1959 став сенатором, 1961 — віце-президентом Ліберальної партії, але 1964 залишив її й наступного року виставив свою кандидату на презид. виборах від Націоналістичної партії. 30.12.1965-25.02.1986 — Президент Республіки Філіппіни. Здійснюючи політику «особистої дипломатії», відмовився підтримати «Холодну війну» й слідував курсом консолідації Півд.-Схід. Азії та зміцнення *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)*. Більшість його заходів у внутр. політиці щодо подолання бідності й соц. нерівності викликали супротив з боку конгресу, ліберальної та комуніст, опозиції. 21.09.1972 оголосив у країні надзвичайний стан і призупинив діяльність парламенту. 1973 на поліг на прийнятті нової конституції, що передбачала можливість для президента залишатись на своїй посаді необмежений термін і керувати країною за допомогою декретів. Імельда — дружина М. — стала мером Маніли; на ключових посадах опинились люди клану М. й офіцери з його рідної провінції. В економіці стали домінувати олігархи, які разом із сім'єю М. поділили між собою найпродуктивніші сектори. 1986 в умовах політ. кризи М. оголосив дострокові презид. вибори, на яких здобув перемогу в опозиційного кандидата *К. Акіно* лише завдяки грубій фальсифікації. Унаслідок організованої нею масової кампанії громадської непокори змушений був рятуватися втечею на Гаваї

(США). Помер у ВИГНанНІ.

П.М. Ігнат'єв

Марокканська криза 1905 спровокована урядом Німеччини, який намагався зруйнувати англ.-франц. *Антанту*, не дозволити Франції встановити контроль над Марокко й зберегти його відкритим для нім. капіталу. 1904 за згодою Великої Британії Франція розпочала встановлення *протекторату* над Марокко. Марокканському султану Франція запропонувала проект реформ: орг-ція поліції, створення банку під керівництвом франц. радників, надання франц. фірмам великих концесій тощо. Нім. дипломатія переконувала султана Марокко відхилити франц. пропозиції. За ініціативою нім. канцлера *Б. Булова*, кайзер *Вільгельм II* здійснив

публічну демонстрацію проти франц. претензій на контроль за Марокко. 31.03.1905 кайзер на власній яхті відвідав марокканський порт Танжер. Там, виступаючи перед представниками марокканського султана, він заявив, що Німецька імперія розглядає Марокко як незалежну й вільну державу, відкриту для вільної конкуренції на принципах рівності для всіх держав. Незабаром Німеччина запропонувала скликати міжнародну конференцію з питань прав, політичного статусу Марокко та підтвердження Мадридської конвенції 1880, відповідно до якої ніяка іноземна держава не мала права на жодні переваги

на марокканській території. Німеччина супроводжувала свою пропозицію загрозою війни проти Франції, але Париж не погоджувався на конференцію. Виникла небезпечна міжнародна криза, яка упродовж літа — осені 1905 набула форми гострої дипломатичної та політичної, полеміки й військ, приготувань. Уряд Великої Британії запропонував військ, допомогу Франції, проте в правлячих колах Франції не було єдності. Міністерство справ *Т. Делькассе* вважав за необхідне прийняти німецький виклик і діяти рішуче аж до військ, зіткнення. Президент Франції *Е. Лубе* і прем'єр-міністр Рув'є зайняли обережнішу позицію та вважали, що допомога Великої Британії не могла компенсувати військ, послаблення Росії внаслідок поразки від Японії у війні 1904-05. *Т. Делькассе* був змушений піти у відставку, й уряд Франції дав згоду на конференцію, яка зібралась 15.01.1906 в іспан. місті Альхесірасі. На конференції Німеччина опинилась в ізоляції та не змогла реалізувати свої задуми (див. *Альхесіраська конференція 1906*). М. к. поглибила протиріччя між Німеччиною й англ.-франц.

Анґлії.

Б.М. Гончар

Марокканська угода 1909 — див. *Німецько-французька угода 1909*.

Мартенса застереження — положення, що на пропозицію відомого рос. юриста-міжнародника та дипломата Ф. Мартенса (1845 — 1909) було включене до преамбули Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1864 (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права*), а пізніше стало самостійною нормою, яка з редакційними змінами включалась до наступних конвенцій з *міжнародного гуманітарного права*. При складанні Консультативного висновку 1996 про законність погрози ядерною зброєю або її застосування на М. з. послався *Міжнародний Суд ООН*. У п. 2 ст. 1 1-го Додаткового протоколу 1977 до *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права 1949* М. з. включено в такій редакції: «У випадках, не передбачених цим Протоколом або іншими міжнародними угодами, цивільні особи та комбатанти залишаються під захистом і дією принципів міжнародного права, що походять зі сталих звичаїв, з принципів гуманності та з вимог суспільної свідомості». Сьогодні М. з. є частиною заг. міжнарод. звичаєвого права, обов'язкового для всіх *суб'єктів міжнародного права* незалежно від того, чи є вони сторонами конкретної конвенції з міжнарод. гуманітарного права. М. з. не тільки має нормативний (обов'язковий) характер, а й повинне розглядатись як головний принцип міжнарод. гуманітарного

права.

М.М. Гнатівський

Мартиненко Володимир Никифорович (6.10.1923, с. Горбулів Волинської губ., сучас. Черняхівського району Житомирської обл. -18.04.1988, Київ) — укр. держ. діяч і дипломат, кандидат істор. наук. 1951 закінчив ф-т міжнарод. відносин Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, 1964 — Академію сусп. наук при ЦК КПУ. 1951-61 — співробітник Укр. товариства культ. зв'язків із закордоном (сучас. товариство «Україна») та інструктор ЦК КПУ. 1965-68 — 1-й секр. посольства УРСР у Канаді; 1968-73 — заст. мін. закордон. справ УРСР; 1973-79 — постійний представник УРСР при ООН; 1979-80 — заст. мін. закордон. справ УРСР. 18.11.1980-28.12.1984 — мін. закордон. справ УРСР. У ранзі заст. міністра очолював комісію УРСР у справах *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*. Керівник делегації УРСР на 36-39 сесіях, а також 2-й спец. сесії та на 2-й спец. сесії з роззброєння й 9-й спец. сесії *Генеральної Асамблеї ООН*. На 1.01.1984 УРСР була членом 15-ти спец. установ ООН, понад 70-ти її постійних або тимчасових структур. На 35-й і 36-й сесіях ГА ООН за ініціативою УРСР і НДР було ухвалено резолюції про засудження фашизму й неонацизму та вжиття заходів щодо викорінення цих явищ, попередження їх відродження. На 36-й сесії ГА ООН УРСР виступила співавтором (разом із СРСР) резолюцій щодо укладення дог-ру про заборону розміщення будь-якої зброї в косм. просторі, засудження вир-ва та розгортання нейтронної зброї, заборони й вир-ва нових видів *зброї масового знищення*, припинення вир-ва ядерної зброї та поступової ліквідації її запасів, заборони вир-ва бінарних та інших нових видів хім. зброї. УРСР

зініціювала окрему доповідь Спеціального комітету до 35-ї сесії ГА ООН проти *анартеїду*. На 38-й сесії ГА ООН УРСР було обрано непостійним членом *Ради Безпеки ООН на 1984-85*; у 1981 — втретє обрано на трирічний термін до вищого виконавчого органу *Міжнародної організації праці (МОП)* — Адміністративної ради (раніше в 1963 та 1972 як заст. члена з урядової групи). Водночас УРСР була призначена членом 4 к-тів Адміністративної ради —

з програмних, фінанс. й адмін. питань, з міжнар. орг-цій, з техн. допомоги та з галузевих проблем. Крім того, УРСР стала членом 5 галузевих к-тів МОП — з умов праці в чорній металургії, вугільній промисловості, металообробній промисловості, будівництві та на внутр. транспорті. Після 12-річної перерви УРСР у 1983 поновила членство в Комісії ООН з *прав людини*. На Генеральній конф. ЮНЕСКО у 1980 делегація УРСР ініціювала резолюцію про міжнар. відзначення 1500-річчя Києва та здійснила конкретні заходи для популяризації цієї істор. дати. 1982 представник УРСР був обраний до складу бюро Міжнар. асоціації з вивчення й поширення слов. культур.

М. неодноразово обирався членом ЦК КПУ і депутатом Верховної Ради УРСР. У 1985-88 — старший наук, співробіт. Інституту історії АН УРСР. Автор публ. з історії Канади, діяльності ООН та ролі України в міжнар. відносинах.

Д.В. Табачник

Марчук Євген Кирилович (28.01.1941, с. Доли-нівка Гайворонського р-ну Кіровоград. обл.) — укр. держ. діяч. У 1963 закін. Кіровоград. пед. ін-т (за фахом вчитель укр. мови та літератури, нім. мови); кандидат юрид. наук (1998). Здобув професійну освіту працівника спецслужби; генерал армії (1994). З 1963 — в органах держ. безпеки України: співробітник управління КДБ в Кіровоградській області, нач. управління КДБ в Полтавській області, у вересні 1991 — жовтні 1994 — голова Служби безпеки України. У 1994-95 — віце-прем'єр-міністр, 1-й віце-прем'єр-міністр України. З 3.03.1995 — в. о. Прем'єр-міністра України; 8.06.1995-28.05.1996 -Прем'єр-міністр України. Як глава уряду очолював укр. делегацію з підготовки широкомасштабного *українсько-російського договору про дружбу, співробітництво і партнерство 1997* й парафував його від імені України. У грудні 1995 обраний нар. депутатом України 2-го скликання по Миргородському виборчому округу Полтавської області; народний депутат України 3-го скликання (1998-99). У квітні — грудні 1998 очолював парл. фракцію соц. політики та праці. Балотувався на посаду Президента України на виборах 1999. З 10.09.1999 — секр. Ради нац. безпеки та оборони України (РНБОУ), водночас із 17.12.1999 — голова Держ. міжвідомчої комісії з питань співробітництва України з *НАТО*; ініціював прийняття РНБОУ рішення щодо поглиблення відносин України з НАТО (23.05.2002). 25.06.2003-22.09.2004 -міністр оборони України. Підтримав участь України в миротворчій операції в Іраку у 2004. Нагороджений орденами Трудового червоного прапора, князя Ярослава Мудрого V ст. (2001). Лауреат Міжнар. укр. премії ім. Г. Сковороди (1997).

Твори: «Виступи. Інтерв'ю. Статті» (кн. 1 -3,1997-99), «П'ять років української трагедії» (1999).
Губерський

Л.В.

Маршалл (Магспаї) Джордж Кетлетт (31.12.1880, Юніонтаун, шт. Пенсільванія — 16.10.1959, Вашингтон) — амер. держ. і військ. діяч, дипломат. Закінчив Віргінський військ. коледж (1901), піхотно-кавалерійське уч-ще й командно-штабний коледж у форті Лівенворт (шт. Кан-зас). З 1901 — на дійсній військ. службі, учасник *Першої світової війни*. 1938 — нач. Управління військ. планування військ. міністерства. 1939-45 — нач. штабу сухопутних військ, генерал армії (1944). Наполягав на відкритті *Другого фронту* в півн.-зах. Франції з форсуванням Ла-Маншу. Як військ. радник амер. президентів *Ф. Рузвельта* і *Г. Трумена* брав участь у підготовці *Атлантичної хартії 1941*, роботі *Касабланкської конференції 1943*, *Квебек-ських конференцій*, *Тегеранської конференції 1943*, *Кримської конференції 1945* і *Потсдамської конференції 1945*. 1945-47 — особистий представник Президента США в ранзі посла при уряді *Чан Кайші* (див. *Маршалла місія 1945-47*); 1947-49 — держсекретар США. Брав діяльну участь у створенні *НАТО* і *Організації американських держав (ОАД)*, виробленні *Ріо-де-Жанейро договору 1947*, проведенні сесій *Ради міністрів закордонних справ*. У промові в Гарвардському ун-ті запропонував план допомоги США країнам Європи в подоланні повоєнних екон. труднощів (див. *Маршалла план 1947*). 1950-51 — міністр оборони; добивався збільшення чисельності збройних сил і їхньої модернізації. 1953 удостоєний *Нобелівської премії миру* за внесок у відновлення економіки

ЗаХ. ЄврОПИ.

В.І. Головченко

Маршалла МІСІЯ 1945-47 направлена Президентом США *Г. Труменом* до Китаю з метою посередництва між гомінданівським урядом і керівництвом КПК. Очолювалась особистим представником Президента США генералом *Дж. Маршаллом*. Упродовж *Другої світової війни*

США активно співпрацювали з Китайською Республікою в протиборстві з Японією. Амер. допомога сприяла посиленню китайських збройних сил. Водночас використання регулярних з'єднань, підготованих за амер. допомоги, не проти японців, а для участі в громадян. війні з силами КПК викликало незадоволення в деяких амер. представників (див. *Стілуелла місія*). Значна активізація дій китайських військ проти японців, з одного боку, та збільшення амер. військ.-техн. й фінанс. допомоги з іншого, на останньому етапі війни сприяли подальшому зближенню США з урядом *Чан Кайши* (див. *Воллеса місія*). Але США продовжували розглядати збройне протистояння між гомінданівським урядом та силами КПК як чинник дестабілізації ситуації в Китаї та в Схід. Азії в цілому, а також як безпосередню загрозу амер. інтересам у регіоні. Після завершення Другої світової війни в Китаї активізувались бойові дії між урядовими військами та силами КПК. Відтак, у повоєнний час одним з основних завдань амер. політики щодо Китаю було визначено сприяння в розв'язанні внутр. конфлікту в країні шляхом досягнення консенсусу між його сторонами. Позицію США щодо конфлікту було остаточно сформульовано в меморандумі держсекретаря *Дж. Бірнса* від 9.12.1945, який було включено до інструкцій, наданих М. м. США вважали єдиним шляхом до припинення громадян. війни замирення між урядом та КПК і створення коаліційного уряду за участі обох провідних політ. сил та інших китайських опозиційних партій, а свою роль убачали в забезпеченні поступок з боку головних учасників протистояння та посередництві в переговорному процесі. 15.12.1945 Г. Трумен підтвердив амер. позицію щодо врегулювання в Китаї, яка передбачала, зокрема, включення представників КПК до майбутнього коаліційного уряду та інтегрування неурядових збройних формувань до китайських урядових збройних сил. Ще одним важливим фактором, що спонукав США до пошуку шляхів внутр. врегулювання в Китаї, стало прагнення запобігти конфронтації із СРСР та погіршенню амер.-рад. відносин через надмірне залучення до внутр.-китайського конфлікту.

27.12.1945 Г. Трумен призначив Дж. Маршалла своїм спец. представником у Китаї в ранзі посла. Наприкінці грудня Дж. Маршалл прибув до Китаю, де взяв участь у переговорах

між урядом та КПК як посередник. В особистих переговорах з обома сторонами він наголошував, що США продовжуватимуть надавати екон. та військ. допомогу Китайській Республіці лише в разі остаточного врегулювання конфлікту, досягнення стійкого миру та початку демокр. реформ у країні. 10.01.1946 між гомінданівським урядом та КПК за посередництва Дж. Маршалла було підписано угоду про припинення вогню, що набула чинності 13.01.1946. За її умовами сторони залишались на позиціях, які займали на час укладення угоди; урядові війська отримували право зайняти ті райони в Маньчжурії, які ще перебували під контролем рад. військ, одразу після виведення останніх. Для контролю над виконанням умов угоди між сторонами створювалась тристороння комісія за участю представників гомінданівського уряду, КПК та амер. місії. Але вже навесні 1946 між ворогуючими сторонами відновились бойові дії, під час яких урядовим військам вдалося досягти значних успіхів. За посередництва Дж. Маршалла в червні 1946 було укладено нову угоду про припинення вогню. Водночас КПК відмовилась підтримати пропозицію Дж. Маршалла про надання амер. місії повноважень для здійснення остаточного арбітражу в питаннях, які не будуть розв'язані сторонами конфлікту в процесі переговорів. Невдовзі після укладення перемир'я було порушено. У жовтні 1946 переговори між представниками уряду та КПК за посередництва Дж. Маршалла поновились. 8.11.1946 знову було припинено бойові дії. У ході переговорів Дж. Маршалл запропонував політ. врегулювання на основі проведення Всекитайської національної асамблеї за участю всіх політ. сил країни та включення представників КПК до китайського коаліційного уряду. КПК не підтримала цю пропозицію, а в грудні 1946 фактично відмовилась від посередницьких послуг Дж. Маршалла в подальших переговорах із китайським урядом. Провал переговорів та активні партиз. дії сил КПК, численні диверсії на залізницях й автошляхах, що переривали трансп. зв'язок між різними частинами країни, спричинили відновлення широкомасштабних бойових дій між сторонами конфлікту. Після проведення Національної асамблеї без участі представників КПК та ухвалення нової китайської конституції в заяві від 7.01.1947 Дж. Маршалл висловив жаль з приводу невдачі місії з примирення Гоміндану

та КПК і залучення останньої до коаліційного уряду; його заява означала фактичне припинення М.м.

В.Ю. Константинов

Маршалла план — програма амер. допомоги для відновлення й розвитку економіки країн Зах. Європи після *Другої світової війни*; вперше була проголошена держсекретарем США Дж. Маршаллом у промові в Гарвардському ун-ті 5.06.1947. Вона включала стабілізацію соц.-екон. ситуації в Зах. Європі, нормалізацію екон. зв'язків; передбачала включення Зах. Німеччини в реалізацію плану, зміцнення впливу США в Зах. Європі. Спочатку М. п. пропонувався всім д-вам Європи, в т. ч. СРСР. Фактично це було спробою вивести з-під впливу Кремля країни Центр.-Схід. Європи, бо їхня участь у плані була можлива лише за відмови від орієнтації економіки на Радянський Союз. СРСР разом із Великою Британією та Францією взяв участь у нараді міністрів закорд. справ трьох д-ав 27.06-2.07.1947 в Парижі для консультацій з приводу М. п. У ході наради рад. делегація відкинула будь-які форми міжнар. контролю економіки СРСР і країн Схід. Європи, погоджуючись на пропозиції Дж. Маршалла лише у вигляді отримання амер. кредитів для повоєнної відбудови. Паризька нарада завершилася відмовою делегації СРСР брати участь у реалізації М. п.

Уряди Британії й Франції запросили всі європ. країни, за винятком Іспанії, взяти участь у Європ. екон. конференції, яка відбулась 12-15.07.1947 в Парижі. На конференції були присутні представники 16 європ. д-ав: Великої Британії, Франції, Італії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу, Швеції, Норвегії, Данії, Австрії, Ірландії, Ісландії, Греції, Туреччини, Португалії, Швейцарії. 16.04.1948 ці д-ви уклали конвенцію про створення Організації європ. екон. співпраці, у завдання якої входило вироблення спільної програми відновлення Європи. 31.03.1948 Конгрес США ухвалив «Закон про економічну співпрацю», після чого почалась реалізація М. п. Закон передбачав виділення щорічно певної суми на відбудову Європи; на перший рік програми було асигновано 5,3 млрд. дол. Керувала реалізацією Плану Адміністрація екон. співпраці під керівництвом впливового амер. підприємця П. Хоф-фмана. Допомога надавалася з федер. бюджету США у вигляді безвідплатних субсидій і позик. Заг. сума асигнувань за М. п. з квітня 1948 по грудень 1951 становила 11,821 млрд. дол., і ще 1,505 млрд. дол. довгострокових позик, які згодом були повернені. Основна частка припала на Велику Британію (3,2 млрд.), Францію (2,7 млрд.), Італію (1,5 млрд.) і Німеччину (1,4 млрд.). За допомогою М. п. економіка всіх країн-реципієнтів майже зрівнялась за основними параметрами з довоєнним рівнем, обсяг пром. вир-ва перевищив довоєнний на 15%. 30.12.1951 М. п. офіційно припинив своє існування та був замінений на «Закон про взаємне забезпечення безпеки» (прийнятий Конгресом США 10.10.1951).

В.Ю. Крушинський

Масарик (Мазакук) Томаш Гарріг (7.03.1850, Годонін, Моравія, Австрійська імп. — 14.09.1937, Лани, ЧСР) — чеський громад.-політ., і держ. діяч, перший Президент Чехословаччини. Закінчив гімназію у Брно (1869), Академічну гімназію у Відні (1872) і філос. ф-т Віденського ун-ту (1876); д-р філософії, професор (1878). Із 1882 — проф. Чеського ун-ту (Прага). 1883-91 видавав місячник «Атенеум», у якому вперше виклав власну програму розвитку чеської культури; 1890 створив ліберальну партію «Реалісти»; 1891 обраний до австр. рейхстагу, 1892 — до богемського ландтагу, виступав там з питань освіти й вимагав розширення автономії Чехії у складі Австро-Угорщини. 1894 склав із себе депутатські повноваження через розходження з керівництвом «Реалістів». Повернувшись до викладацької роботи, видавав ліберальний щомісячник «Наша доба»; пропагував ідею об'єднання чеського народу та набув широкої популярності як борець за рівноправність євреїв. У 1900 заснував Народну партію, програма якої включала вимоги рівності мов, розширення чеської автономії, союзу між чехами та словаками. 1907 знову обраний до парламенту, у дебатах 1908 обстоював право галицьких українців на вільний розвиток. Переобраний депутатом у 1913. У серпні 1914, після початку *Першої світової війни*, розпочав орг-цію руху за визволення Чехії й Словаччини з-під влади Габсбургів, емігрував до Франції та спільно з *Е. Бенешем* і словацьким астрономом М. Ште-фаником організував у Парижі Чеську (пізніше Чехословацьку) нац. раду. Був представником Ради в Лондоні, де йому вдалось добитись її визнання *Антантою* як повноважного представництва обох народів. Після проголошення

в Празі Чехословацької Республіки 21.12.1918 обраний її президентом; тричі переобирався на цю посаду — у 1920, 1927 та 1934. 14.12.1935 подав у відставку за станом здоров'я. Незважаючи на русофільські тенденції, із симпатією ставився до укр. нац.-визв. руху й *автономістсько-федералістського курсу Центральної Ради*. Під час перебування 1917-18 в Росії й Україні організував добровільний легіон із чеських військовополонених, уклав угоду з

Центральною Радою про його екстериторіальність, анульовану після підписання останньою *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918*. На підставі угоди з Угро-русинською радою в США (листопад 1918) добився включення Закарпаття до складу ЧСР. У 1920 - 1930-х підтримував *ДШЬНШЬ* укр. емігрантських груп у Празі й фінансував створені ними освітні та культурологічні заклади.

Твори: «Чеське питання» (1895), «Ян Гус» (1896), «Карел Гав-личек» (1896), «Соціальне питання» (1898), «Філософські і соціологічні засади марксизму» (1898), «Росія і Європа» (1913), «Світо ва революція» (1930). *Р.Л. Криєнос*

Масарик (Макагук) Ян Гарріг (14.09.1886, Прага - 10.03.1948, Прага) — чехословацький громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив Празький ун-т (1907). До *Першої світової війни* мешкав у США (Нью-Йорк), потім був призваний до австр.-угорської армії. Після проголошення 28.10.1918 незалежної Чехословацької Республіки (ЧСР) вступив на дип. службу. У 1919-22 - посланник ЧСР у США; у 1925-38 - посол ЧСР у Великій Британії, виступав за створення заг.-європ. системи *колективної безпеки*, проти політики «умиротворення» нацистської Німеччини. Пішов у відставку на знак протесту проти *Мюнхенської угоди 1938* й емігрував до США, де займався читанням лекцій. У 1940 призначений *Е. Бенешем* мін. закл. справ в екзильному уряді ЧСР у Лондоні. З 1941 — віце-прем'єр-міністр. Забезпечив *визнання де-юре* екзильного уряду з боку Великої Британії та США, підтримував політику тісної співпраці з СРСР у рамках *антигітлерівської коаліції*. З квітня 1945 — мін. закл. справ в уряді Національного фронту чехів і словаків. У 1946 і 1947 відвідав Москву в складі урядових делегацій. Під тиском Кремля змушений був відмовитись від участі ЧСР у *Маршалла плані* й укласти торг, угоду з СРСР на 1948-52, що поклала початок залежності чехословацької економіки від радянської. Напередодні встановлення комуніст, диктатури 22-25.02.1948 отримав офіц. заяву від урядів США та Великої Британії про те, що ті реально не зможуть надати силової підтримки демокр. силам у ЧСР Невдовзі на знак протесту проти проведення масової чистки держ. органів від «контрреволюціонерів» наклав на себе руки. *в.і. Головченко*

Масик Костянтин Іванович (9.06.1936, Воло-чиськ Хмельницької обл.) — укр. громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив Горьківський ін-т інженерів водного транспорту (1959). У 1959-60 — інженер-конструктор Київ, суднобудівного-судноре-монтного заводу. 1960-81 — на комсомольській та парт, роботі: інструктор райкому ЛКСМ України, інструктор, заст. завідувача відділу Київ, обкому ЛКСМ України; з 1965 — 1-й секр. Київ, міському й обкому ЛКСМ України; з 1972 — 1-й секр. Дарницького райкому КПУ (Київ); у 1974-75 - інспектор ЦК КПУ. У 1976-80 - секретар, 2-й секр. Одеського обкому КПУ. 1981-86 та 1989-90 — заст. Голови Ради Міністрів УРСР; 1986-87 - інспектор ЦК КПРС; 1987-89 — 1-й секр. Київ, міському КПУ. У 1990-91 — 1 -й заст. Голови Ради Міністрів УРСР У 1991-92 — 1-й віце-прем'єр-міністр України. У вересні 1992 — травні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Фінляндській Республіці, а також Надзвичайний і Повноважний Посол України у Королівстві Данія, Королівстві Норвегія та Королівстві Швеція за сумісництвом. З березня 2003 — радник Прем'єр-міністра України. *В.М. Матвієнко*

Масованої відплати доктрина — зовн.-політ. й військ, стратегія США в сер. 1950-х, спрямована на стримування СРСР. Основні положення доктрини були викладені в меморандумі *Ради національної безпеки США №162/2* і промові держсекретаря США *Дж. Ф. Даллеса* 12.01.1954. Головний наголос в оборонній стратегії робився на ядерну зброю, яка за статусом прирівнювалась до звичайної. Тому М. в. д. передбачала масоване використання ядерної зброї в разі конфлікту з СРСР, до якого США були готові вдатися миттєво, за власним вибором засобів і районів застосування. На поч. 1960-х М. в. д. була замінена *Гнучкого реагування стратегією*. *с.п. Галака*

Масол Віталій Андрійович (14.11.1928, с. Оли-шівка Чернігівського р-ну Чернігівської обл.) —

укр. держ. діяч. У 1951 закін. Київ, політехн. ін-т.; канд. техн. наук (1972). Упродовж 1951-72 працював на Новокраматорському машинобудівному заводі (Краматорськ): помічник майстра, майстер, нач. цеху, секр. парткому заводу, заст. гол. інженера, дир. підприємства, ген. директор об'єднання краматорських заводів важкого машинобудування. З 1972 — 1-й заст. голови Держплану УРСР. Із січня 1979 — заст. Голови Ради Міністрів УРСР, голова Держплану УРСР. У липні 1987 — жовтні 1990 — Голова Ради Міністрів УРСР. У 1987-91 —

чл. Політбюро ЦК КПУ; депутат ВР СРСР 10-11-го скликань, народний депутат СРСР (1989-91), депутат ВР УРСР 9-11 -го скликань. Народний депутат України 1-3 скликань. 16.06.1994-4.04.1995 — Прем'єр-міністр України. Як глава уряду підписав Угоду між урядом України та урядом РФ про основні принципи торг-екон. співробітництва (24.01.1995), Угоду між урядом РФ та урядом України про співробітництво прикордонних областей РФ та України (27.01.1995). Лауреат Держ. премії УРСР у галузі науки і техніки (1978). Нагороджений двома орденами Леніна, орденами Жовтневої рев-ції, князя Ярослава Мудрого Уст. (1998),

IV ст. (2003), Почесною грамотою КМ України (1998).

Твори: «Економіка УРСР в єдиному народногосподарському комплексі країни» (1981), «Втрачений шанс: небезсторонні роздуми экс-прем'єра України про те, що відбувалося в колишньому Радянському Союзі» (1993).

Л.В. Губерський

Матвєєв Артамон Сергійович (1625, Москва -25.05.1682, Москва) — рос. держ. і військ. діяч, дипломат, боярин (з 1674). Нар. в сім'ї дяка. У 13-річному віці був узятий до царського палацу «в життя» і виховувався разом з *Олексієм Михайловичем*, зі сходженням якого на престол почав виконувати відповідальні доручення. У травні 1653 разом з І. Фомінім вів переговори з урядом *Б. Хмельницького*. Згодом у складі моск. посольства *В. Бутурліна* взяв участь у Переяславській раді 8.01.1654, того ж року брав участь у переговорах із литовськими послами про повернення Росії Смоленська. 1655 в чині полковника командував стрільцями, які спільно з укр. армією здійснили похід на Кам'янець-Подільський і Львів. 1656-57 вів переговори в Польщі й Литві щодо обрання Олексія Михайловича королем Речі Посполитої та з гетьманом *І. Виговським* про урегулювання конфліктної ситуації в Півд. Білорусі. У березні 1669 разом із боярином Г. Ромодановським був присутній при обранні *Д. Многогрішного* гетьманом Лівобережної України та укладенні *Глухівських статей 1669*. Повернувшись до Москви, очолив *Малоросійський приказ* і водночас із 1671 — *Посольський наказ*. Відігравав головну роль у формуванні моск. політики щодо Гетьманщини. Основним завданням моск. *зовнішньої політики* вважав повне приєднання України до Росії й для його вирішення вважав за можливе тимчасово відмовитись від б-би зі Швецією за Балтійське узбережжя. У 1672 уклав із польськими послами, що прибули до Москви, угоду, яка закріплювала за нею Київ. Після смерті в 1676 царя Олексія Михайловича, одруженого з племінницею М. Н. Нарішкіною, потрапив в опалу і був засланий. Із вступом на престол *Петра* /повернувся до Москви; загинув під час стрілецького повстання в травні 1682. М. зробив помітний внесок у поширення в Росії істор. і геогр. знань, був автором низки істор. творів, організував перший придворний театр.

Н.Ф. Сербіна

Матушевський Федір Павлович (21.06.1869, Сміла Черкаського повіту Київської губернії — 21.10.1919, Афіни) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї священика. Закінчив Київ. дух. семінарію та юрид. ф-т Дерптського (Тартуського) ун-ту (1904), де організував укр. студ. громаду. Повернувшись до Києва, редагував першу в Наддніпрянщині укр. щоденну газету «Громадська думка» (1906), потім «Раду», часопис «Нова громада»; був секретарем редакції «Київської старовини»; належав до керівництва Української радикальної й Української радикально-демократичної (УРДП) партій; 1908 увійшов до ради Товариства укр. поступовців. 1915 — чл. укр. комітету допомоги жертвам рос. політики в Галичині; 1916-17 — уповноважений к-ту Півд.-Зах. фронту Всеросійського союзу міст. Після Лютневої рев-ції 1917 виступив співзасновником Центр. Ради й представляв уній УРДП (з червня 1917 — УПСФ), чл. президії та скарбник Союзу автономістів-федералістів. У січні 1919 призначений головою Української дип. місії до Греції.

Твори: «Із щоденника українського посла» (1939).

В.І. Головенко

Матюшенко Борис Павлович (2.11.1883, Петербург - 25.03.1944, Прага) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї офіцера рос. армії, закінчив мед. ф-т Ун-ту Св. Володимира в Києві (1909). Працював лікарем у Києві, водночас очолював Київську Вільну громаду РУП (1903) і був активістом УСДРП. 1917 представляв у Малій раді фракцію УСДРП, очолював Головну медично-санітарну управу при Ген. Секретаріаті. За гетьманату *77. Скоропадського* — товариш міністра народного здоров'я та опікування. У січні 1919 призначений від УСДРП до складу Надзвичайної дип. місії УНР на Паризьку мирну конференцію, виконував обов'язки радника; водночас 1919-21 — голова Закордонного бюро Українського Червоного Хреста. З грудня 1921 мешкав у Празі. Працював професором кафедри гігієни Українського вільного ун-ту. Засновник і голова Спільки укр. лікарів у ЧСР, редагував її

орган — журнал «Український медичний вісник» (1923-25). Був співредактором «Латинсько-українського медичного словника» (1926). З 1931 — дійсний член
НТШ. В.І. Головченко

Маунтбеттен (МоипіаПеп) Луїс (Ерл) (25.06.1900, Віндзор - 27.08.1979, графство Слігоу, Ірландія) — брит. держ. і військ. діяч, онук королеви Вікторії та кузен короля Георга V. Освіту здобув в аристократичній школі Осборн і Дартмаутському королівському військ.-мор. коледжі (1913-16). Під час *Першої світової війни* служив офіцером на флоті. Після початку *Другої світової війни* 27.10.1941 призначений командиром десантних операцій, зазнав критики за великі втрати серед союзників в атаці на Дьєпп (серпень 1942). У 1943 отримав звання віце-адмірала, генерал-лейтенанта, маршала авіації. Із жовтня 1943 — головнокомандувач брит. військ у Півд.-Схід. Азії; гол. зусилля спрямував на повернення Бірми та Сінгапуру. 1945 — віконт, 1947 — граф. У 1947-48 як останній віце-король і генерал-губернатор Брит. Індії здійснював контроль за деколонізацією Індостану та створенням на його території двох д-ав — Індії й Пакистану. 1952-55 — 4-й лорд адміралтейства та командувач Середземноморським флотом Великої Британії; 1955-59 — 1-й лорд адміралтейства (військ.-мор. міністр); 1959-65 — нач. Штабу оборони Великої Британії. Загинув від вибуху бомби, підкладеної на борт його яхти Ірландською Республіканською Армією (ІРА).

РА.Кривонос

Махатхір (МапаШіг) Мохамад (1925, Алор Сетар, шт. Кедах, Британська Малайя) — малайзійський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив Медичний коледж короля Едварда VII у Сінгапурі (1954), практикував у рідному місті. У студ. роки захопився політ, діяльністю і в 1946 вступив в Об'єднану малайську над. орг-цію (ОМНО). У 1964 був обраний до парламенту від ОМНО, але 1969 виключений з партії за критику прем'єр-міністра країни *Абдул Рахман Путра*. Під час свого «вигнання» написав книгу «Малайська дилема», у якій підкреслив нерівноправність малайців у країні, що залишилась у спадок від колоніального періоду, та їхнє небажання змінювати ситуацію на краще й удосконалюватись. Книга набула широкого розголосу, її автора поновили 1974 в ОМНО та дозволили йому очолити міністерство освіти. 16.07.1981-31.10.2003 — Прем'єр-міністр Федерації Малайзія. Серед головних здобутків М.: перетворення Малайзії на нову індустріальну країну; здійснення широких освітніх програм; створення технол. зон; «позитивна» дискримінація малайців, що дозволила їм перерозподілити екон. багатства країни на свою користь; реалізація мегапроектів — будівництво найвищих у світі хмарочосів «Петронас твін тауерс» та найдорожчого в Азії аеропорту «Куала-Лумпура», адмін. столиці Путраджайї, створення автомобільної промисловості Малайзії та будівництво найкращої у світі траси «Формула — 1». У жовтні 2003 на 10-й сесії *Організації ісламської конференції (ОІК)* обраний її головою.

Твори: «Киньте виклик» (1986), «Регіоналізація, глобалізм та сфери впливів» (1989), «Голос Азії» (1995), «Європа та ісламський світ: виправляючи сприйняття, шляхом до порозуміння» (1998), «Шлях уперед» (1998), «Нова справа для Азії» (1999).

П.М. Ігнат'єв

МацЄВИЧ Кость Андріанович (18.05.1874, с. Деремезна Васильківського повіту Київ, губернії - 2.04.1942, Подєбради, ЧСР) — укр. гром.-політ, і держ. діяч, дипломат, вчений-агроном. Закінчив агрономічний ф-т Новоолек-сандрівського с.-г. ін-ту в Пулавах (сучас. Польща). 1899-1901 — вчений секретар Полтавського с.-г. товариства, у 1901-05 — губернський агроном Саратовського земства. Упродовж 1907-15 працював у Харківському с.-г. товаристві, редагував часописи «Хлібороб» (1907-18) та «Агро-номический журнал». У 1915-17 — професор Вищих с.-г. жіночих курсів у Петербурзі. У 1917

повернувся до Києва, був обраний до складу Центральної Ради та Малої ради. 21.08.1917 призначений заст. ген. секретаря земельних справ М. Савченка-Більського. Розробив проект земельної реформи в Україні, викладав с.-г. економіку у вузах, редагував «Вісник громадської агрономії», брав активну участь в орг-ції с.-г. кооперації. Вступив до Української партії соціалістів-федералістів і на її з'їзді в середині травня 1918 був обраний до Головного комітету. У січні — лютому 1919 входив до складу дип. місії *А. Марголіна*, що вела в Одесі *українсько-антантівські переговори 1919*, наполягав на жорсткому курсі щодо рад. Росії з метою припинення агресії Червоної армії. 13.02.1919 призначений мін. закл. справ центристського кабінету *С. Остапенка*. Вирізнявся проантантівськими симпатіями та принципово негативною позицією

щодо мирних переговорів із Кремлем. Під тиском д-ав *Антанти* від імені Директорії наприкінці лютого 1919 зобов'язався тісно співпрацювати з добровольчою армією А. Де-нікіна у б-бі проти більшовиків. Крах проан-тантівської зовн.-політ. лінії С. Остапенка й М. (Антанта не підтримала Директорію та була змушена евакуювати свої війська з Півн. Причорномор'я) призвів до відставки 9.04.1919 усього складу уряду, хоча до 25.04.1919 М. продовжував виконувати свої обов'язки на правах тимчасового керуючого МЗС. Потім був призначений головою Української дип. місії в Румунії, де перебував до кінця 1923. Домагався реальної військ.-політ. допомоги Бухареста в б-бі проти більшовиків, зокрема дозволу на постачання зброї та спорядження армії УНР та формування укр. дивізії, але безуспішно. Після закриття дип. місії УНР переїхав до Чехосло-ваччини і як професор Української госп. академії в Подєбрадах викладав агрономію. Брав участь у громад.-політ. житті укр. еміграції, був членом Української радикально-демократичної партії та президентом Українського демокр. союзу в Празі.

Твори: «Головні принципи земельної реформи на Україні» (1917); «Сільськогосподарська політика СРСР в світлі сучасної кризи» (1931); «Колективізація селянських господарств на Україні» (1936) та ін. В.М. Матвієнко

Мацулевич (Магшіеуісп) Тійт (27.09.1958, Таллінн) — естонський дипломат і журналіст. Закінчив ф-т журналістики Тартуського держ. ун-ту (1982), навчався в гамбурзькій Школі журналістики (1990), Школі Акселя Шпрінгера (Гамбург) і на курсах Тугласького товариства (Фінляндія, 1991). У 1982-91 — асистент, викладач на кафедрі журналістики Тартуського ун-ту, водночас у 1988-91 — керівник відділу зв'язків з громадськістю і гол. редактор щоквартальника «Університет» Тартуського ун-ту. У 1991-96 — посол Естонії у ФРН і за сумісництвом у 1993-96 — посол Естонії у Ватикані. У 1996-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Естонської Республіки В Україні. В.І. Головченко

Мацуока (Маїзіока) Їосукє (03.1880, префектура Ямагуті, Японія — 06.1946, Токіо) — япон. держ. діяч і дипломат. Освіту здобув у США в Ун-ті Орегону. Працював у дип. представництвах Японії в Китаї, Бельгії, Росії, США, був секретарем МЗС і прем'єр-міністра Японії, членом япон. делегації на *Парижській мирній конференції 1919-20*. З 1921 почав працювати в компанії Південно-маньчжурської залізниці. 1932-33 — глава япон. делегації в *Лізі Націй*. Зарекомендував себе крайнім націоналістом і прибічником силових методів розв'язання міжнар. проблем. Здійснив вихід Японії з Ліги Націй 1933 у відповідь на гостру критику зазіхань Токіо на Китай. У липні 1940 — липні 1941 — мін. закр. справ Японії. Сприяв зближенню Токіо з нацистською Німеччиною й укладенню *Потрійного пакту 1940*, але водночас підписав 5-річний *радянсько-японський пакт про ненапад 1941*. Після нападу нацистської Німеччини на СРСР пішов у відставку, що не врятувало його від *Токійського процесу 1946-48*, під час слухань

ЯКОГО ПОМЕР.

П.М. Ігнат'єв

Мбекі (М'бекі) Табо Мвуєлва (18.06.1942, Іду-тіва, Транскей, ПАС) — півд.-африк. громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив середню школу Св. Джонса в Уматі (1959), навчався на заочному відділенні екон. ф-ту Лондонського ун-ту (1961-62). Спеціаліст економіки Ун-ту в Сус-сексі (1966), почесний д-р Ун-ту «Ренд афри-каанс» (17.09.1999) і Ун-ту Глазго (19.05.2000). 1956 вступив до Молодіжної Ліги Африканського нац. конгресу (АНК). Організував масові протести проти створення расистської ПАР. 1962 рішенням АНК емігрував до Танганьїки і Великої Британії для продовження навчання. 1967-70 — співробітник офісу АНК у Лондоні. Пройшов військ. підготовку в СРСР. 1971 — помічник секр. Револуційної ради АНК

у Лусакі. 1973-74 займався консолідацією опозиційних півд.-африк. структур у Ботсвані, сприяв відкриттю там офісу АНК і 1974 представляв АНК у Свазіленді. З 1975 — чл. Національного виконавчого к-ту АНК; 1976-78 — представник АНК у Нігерії; 1978-84 — політ. секретар адміністрації президента АНК; 1984-89 — дир. Департаменту інформації й публічної діяльності, водночас з 1985 — секр. президента АНК, чл. політ. та військ. ради. 1989-90 очолював делегацію АНК на переговорах із урядом *Ф. де Клерка*, які призвели до звільнення політв'язнів і досягнення домовленості щодо демонтажу системи *апартеїду*. З 1993 — голова АНК, 1994-99 — представник Президента ПАР *Н. Манделі* в уряді. З 14.06.1999 — Президент ПАР. 27.04.2004 приведений до присяги на другий термін після одноголосного переобрання

Національною асамблеєю. Співініціатор реформування *Організації африканської єдності (ОАЄ)* в *Африканський Союз* і його перший голова в липні 2002 —
ЛИПНІ 2003. *В.І. Головченко*

М'Боу (M'BO\У) Амаду Махтар (1921) — сенегальський держ. діяч і дипломат. У 1957-58 — міністр нац. освіти й культури Сенегалу; 1958-66 — на викладацькій роботі; 1966-68 — міністр нац. освіти; 1968-70 — міністр у справах культури та молоді. Водночас із 1966 — чл. Виконкому *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*, голова групи африк. держав-членів ЮНЕСКО і «*Групи 77*». У 1970-74 — заст. ген. директора ЮНЕСКО з питань освіти. 15.11.1974-14.11.1987 — ген. директор ЮНЕСКО. Відзначався авторитарним стилем керівництва й збільшенням витрат на соц. проекти та адміністрацію в паризьких установах орг-ції. Активно підтримував ініціативу країн, що розвиваються, про запровадження «Нового світового інформаційного і комунікаційного порядку», що передбачав встановлення контролю нац. урядів над діяльністю журналістів. США (1984) і Велика Британія (1985) вийшли з ЮНЕСКО на знак протесту проти антизахідних тенденцій у її діяльності. Почесний доктор низки університетів, у т. ч. Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1982).

В.І. Головченко

МДП КНИЖКА — супроводжувальний документ, що використовується при перевезенні вантажів від митного місця відправлення до митного місця призначення з дотриманням процедури МДП, встановленої Митною конвенцією про міжнар. перевезення вантажів із застосуванням МДП к. 1975. МДП к. видаються певними об'єднаннями договірних д-ав. Вимоги до зовн. виду МДП к. та її заповнення викладені в додатку №1 до Конвенції. Згідно зі ст.ст. 4, 5, 6 Конвенції вантажі, що перевозяться з відп. чином оформленою МДП к., звільняються від сплати депозиту ввізного та вивізного мита та зборів на проміжних митницях і, як правило, не підлягають митному огляду на шляху Пересування. *ОМ. Григоров*

МСДВЄДЄВ Юхим Григорович (1.04.1886, Бах-мут Катеринославської губернії (тепер — Арте-мівськ Донецької обл.) — 11.05.1938, Москва) — укр. громад.-політ, діяч. Нар. в сім'ї робітника-шахтаря, закінчив земське й ремісниче уч-ща, отримав середню освіту, спеціальність електротехніка. Працював на заводах Бахмута, Костян-тинівки, Катеринослава. 1904-08 — чл. РСДРП, у 1917 вступив до УСДРП. З листопада 1917 — чл. Харківської ради робітничих і солдатських депутатів і член виконкому ради за списком РСДРП(б). На 1-у Всеукраїнському з'їзді рад у Харкові (1917, грудень) як представник лівої групи УСДРП обраний членом, а 15(28).12.1917 — головою ЦВК рад України. У січні - лютому 1918 — голова делегації рад. УНР на *Брестських мирних переговорах 1917-18*. 28.01.1918 поставив свій підпис під заявою голови рос. делегації на переговорах *Л. Троцького* про відмову укласти мир. На 2-у з'їзді рад у Катеринославі (17-19.03.1918) знову обраний до складу ЦВК рад України. Закликав утворити з представників Української Центральної Ради і ЦВК рад України спільне бюро для скликання 3-го Всеукраїнського з'їзду рад. На 1-у з'їзді КП(б)У (1918, липень) разом із 225 лівими еседеками вступив до КП(б)У. Із серпня 1919 — в УКП (боротьбистів), у травні — липні 1920 — знову в КП(б)У, звідки влітку чи восени 1920 вийшов через несприйняття більшовицької політики щодо України. З поч. 1920-х — на госп. роботі, з 1935 — персональний пенсіонер респ. значення. 28.01.1938 — заарештований і безпідставно звинувачений в участі в «контрреволюційній військово-терористичній організації та здійсненні антирадянської діяльності». 11.05.1938 засуджений до розстрілу. 22.11.1957 — повністю реабілітований. *м.с.Дорошко*

Медведчук Віктор Володимирович (7.08.1954, с. Почет Абаканського р-ну Краснояр. краю, Росія) — укр. громад.-політ, та держ. діяч, правознавець. У 1978 закін. юрид. ф-т Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка; доктор юрид. наук (1997), академік Академії прав, наук України (2000). Працював у Київ, міській колегії адвокатів; з 1989 — зав. юрид. консультації Шевченківського р-ну м. Києва; з 1991 — президент Спільки адвокатів України; з 1994 — голова Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури при КМ України; з 1996 — радник Президента України з питань податкової політики. Член Координаційного к-ту з б-би з корупцією та організованою злочинністю при Президентові України, Вищої екон. ради при Президентові України, Держ. комісії з проведення в Україні адмін. реформи, Координаційної

ради з питань судово-прав. реформи, Палати незалежних експертів з питань інозем. інвестицій при Президентіві України, Вищої Ради юстиції України. Голова Нац. ради з питань молодіжної політики при Президентіві України. Народний депутат України 2-3-го скликань. З липня 1998 — заст. Голови, а з лютого 2000 до грудня 2001 — 1-й заст. Голови ВР України. У березні 2002 обраний народним депутатом України 4-го скликання. 13.05-12.06.2002 — голова фракції СДПУ(О) у ВР України. З 12.06.2002 — глава Адміністрації Президента України. З червня 2002 — чл. Ради нац. безпеки і оборони України (РНБОУ), голова Орг. к-ту з проведення Року України в РФ, голова Комісії держ. нагород та геральдики. Досліджує проблеми конституційного права, теорії д-ви і права, кримінально-процесуального права, розвитку інституту адвокатури. Заслужений юрист України (1992). Нагороджений орденами «За заслуги» III ст. (1996); II ст. (1998); I ст. (2000); князя Ярослава Мудрого V ст. (2004).

Твори: автор бл. 150 наук, і наук.-публіцистичних праць, зокрема: «Конституційний процес в Україні і організація державної влади та місцевого самоврядування» (1996), «Сучасна українська національна ідея і питання державотворення» (1997), «Адвокатура: історія і сучасність» (1997, успівавт.), «Україна: актуальні питання розвитку суспільства, держави і права» (1999), «Дух і принципи соціал-демократії: українська перспектива» (2000).
Л.В. Губерський

МедІа-ДИПЛОМАТІЯ — ведення *зовнішньої політики* д-ви шляхом використання ЗМК для впливу на зарубіжну громад. думку. Поняття виникло в сер. 1970-х та увійшло в політ.

та наук, обіг у зв'язку з широким використанням традиційних (преса, радіо, ефірне телебачення) й нових (кабельне та супутникове телебачення, відео, факси, телексі тощо) ЗМК в дип. практиці, зростанням їх ролі у виробленні зовн.-політ. рішень. Особливу роль у розвитку М.-д. відіграла перша глобальна телевізійна мережа новин CNN (Сабіе №\УЗ Кеїлтогк), що з початку функціонування у 1980 здійснювала прямі репортажі з місця подій з усього світу в майже невідредагованому форматі; це зробило її репортажі одним із суттєвих джерел інформації для держ. діячів, особливо в періоди політ. криз, збройних конфліктів, стихійних лих тощо. ЗМК часто випереджають офіц. дип. канали інформації, залишаючи керівництву д-ав обмаль часу на вироблення офіц. позиції, використовуються як засіб оприлюднення політ. послань, що перетворює їх на специфічну форму дип. спілкування у практиці *міжнародних відносин*.

О.В. Зернецька

МедІСОН (Масіізон) Джеймс (16.03.1751, Порт-Конуей, шт. Вірґінія — 28.06.1836, Монпельє, шт. Вірґінія) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, 4-й Президент США (4.03.1809-4.03.1817). Нар. в сім'ї багатого плантатора. Закінчив Принстонський коледж (1771). 1776 став членом Конституційного конвенту Вірґінії; брав участь у підготовці конституції штату. У 1780-83 і 1787-88 — делегат *Континентального конгресу*, найактивніший учасник Конституційного конвенту 1787 у Філадельфії, який прийняв Конституцію США, добиваючись ратифікації Конституції штатами. Став одним з авторів «Федераліста». У 1789-97 — чл. Палати представників. 1789 ініціював прийняття Білля про права й перших законів про федеральні міністерства. У 1801-09 — *державний секретар США* в адміністрації *Т. Джеф-ферсона*. Сприяв *Луїзіани купівлі*. У 1808 обраний Президентом США, а в 1812 був переобраний на 2-й термін. Політ. курс М. був гол. ч. продовженням джефферсоновської демократії. Як глава д-ви втягнув США у безуспішну *американсько-англійську війну 1812-14*. З 1817 жив у своєму маєтку Монпельє, брав участь у заснуванні Вір-ґінського ун-ту та в діяльності Американського колонізаційного товариства. 1829-30 — чл. Конституційного конвенту Вірґінії. Визнаний майстер політ. компромісів, знавець і теоретик міжнар. й конституційного права, політ.

МИСЛИТЕЛЬ.

Б.М. Гончар

Меїр (Меїг, уроджена Мабович, у шлюбі Мейерсон) Голда (3.05.1898, Київ - 8.12.1978, Єрусалим) — ізраїльський громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї ремісника. Закінчила пед. коледж у Мілуокі (шт. Вісконсін, США), де мешкала з родиною у 1906-21.3 1915 — чл. «Поалей-Ціон» (Єврейської СДРП). Після переїзду до Палестини активно включилась у кібуцький (кооперативний) рух. З 1924 — чл. жіночої робітничої ради Пстадруту (Загальної федерації праці Ізраїлю), з 1934 — секр. виконкому цієї профспілки. У 1946 очолила політ. відділ Єврейського агентства, займалась збором коштів серед євр. діаспори для майбутньої д-ви, намагалась налагодити контакти з поміркованими арабськими лідерами, зокрема йорданським королем Абдаллахом I. У червні 1948 отримала призначення послом Держави Ізраїль до СРСР (виконувала обов'язки впродовж 7 місяців). У 1949-56 — міністр праці й держ. страхування. 1956-66 — мін. зак. справ і постійний представник Ізраїлю в *Організації Об'єднаних*

Нації (ООН). Ініціювала політику налагодження дружніх відносин та співпраці з країнами Африки й Лат. Америки, водночас наполягаючи на тіснішому зближенні зі США. У 1966-68 — ген. секретар правлячої Партії робітників Ізраїлю. 17.03.1969-3.06.1974 — Прем'єр-міністр Держави Ізраїль. Вміло поєднувала персональну дипломатію з широким використанням мас-медіа. Поряд із висловленням згоди з планом мирного урегулювання, запропонованим держсекретарем США *В. Роджерсом* та укладенням 7.08.1970 ізраїльсько-єгипетської угоди про перемир'я з недовірою поставилась до початкових мирних ініціатив *А. Садата* й виявила твердість під час *арабо-ізраїльської війни 1973*, особисто забезпечивши налагодження амер. «повітряного мосту» зброї та боєприпасів. Хоча парл. слідча комісія звільнила М. від прямої відповідальності за невідготованість Ізраїлю до зазначеного конфлікту, під тиском громад, думки вона подала у відставку й залишила публічне життя. З 1976 — почесний голова Соцієтерну. У листопаді 1977 у кнесеті вітала виступ *А. Садата* з пропозицією миру.

Спогади: «Дім мого батька» (1972), «Моє життя» (1975).
В.І. Головченко

МейДЖОр (Maioг) Джон (29.03.1943, Лондон) — брит. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в робітничій сім'ї. Змушений був залишити школу у 16 років. Зробив відносно успішну кар'єру в банківській справі. У 1968 вступив до Консервативної партії. У 1979 обраний до палати громад, 1983 став помічником *М. Тетчер* у парламенті, 1987 призначений гол. секретарем мін-ва фінансів (розпорядником бюджету). 1989 — держ. секретар у закорд. справах та у справах Співдружності, активно підтримував поглиблення євроінтеграції. 1989-90 — міністр фінансів. Коли 22.11.1990 *М. Тетчер* відійшла від керівництва Консервативною партією, був обраний її наступником. 28.11.1990-2.05.1997 — Прем'єр-міністр Великої Британії. Відрядженням 45 тис. військовослужбовців для участі у *війні у Перській затоці 1990-91* сприяв зміцненню позицій уряду й забезпечив перемогу консерваторів на парл. виборах 9.04.1992 (42,8% голосів). У 1993 започаткував мирний політ, діалог з Ірландською респ. армією, що увінчався припиненням нею вогню 31.08.1994 (до лютого 1996). У цілому не виділявся помітними зовн.-політ, ініціативами, зосередившись на подоланні екон. рецесії 1990-93. Під час візиту до Великої Британії 9-12.02.1993 Президента України *Л. Кравчука* підписав *українсько-британський договір про принципи відносин і співробітництво 1993*. Як лідер країни-депози-тарію ДНЯЗ погодився надати гарантії безпеки Україні. 18.04.1996 відвідав з офіц. візитом Київ, уклав угоди про арешт і конфіскацію прибутків та знярядь, пов'язаних із злочинною діяльністю, та про надання взаємодопомоги в б-бі з незаконним обігом наркотиків. Після поразки консерваторів від неолейбористів *Е. Блера* на парл. виборах 1.05.1997 з найгіршим результатом за останні 90 років (25,7% депутатських мандатів) подав у відставку з посади лідера Консервативної партії.
В.І. Головченко

Меленевський Мар'ян Мар'янович (1878, с. Федюківка Таращанського повіту Київської губернії - 1938) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат. Нар. в шляхетській сім'ї. Закінчив 2-у Київську гімназію (1896). Навчався в Ново-Олександрівському ін-ті с. г-ва і лісництва, 1898 виключений за участь у студ. рев. русі. 1900-02 — на засланні. 1903 вступив до РУП, входив до її Закордонного комітету й редакції партійних видань. 1905-08 — чл. керівництва «Українського соціал-демократичного союзу Спільки РСДРП»; 1912 перейшов до УСДРП. З початком *Першої світової війни* приєднався

до *Союзу визволення України*, очолив його інформ.-політ. представництво у Стамбулі. Забезпечив оприлюднення 24.11.1914 декларації міністра внутр. справ Туреччини Талаат бея з укр. питання, що передбачала підтримку Османською імп. справи відновлення незалежної укр. д-ви після розгрому Російської імп. 1915 створив у Софії осередок «Української соціал-демократії». Під час *Української революції 1917-20* надавав дип. послуги нац. урядам, зокрема 1919-20 був радником дип. місії УНР у Великій Британії, але в сер. 1920-х перейшов на радянофільські позиції й повернувся до УСРР. Працював у Держплані. Був репресований.

В.І. Головченко

Меморандум (з лат. тетогашіит — для запам'ятовування) — різновид *дипломатичного листування*. М. може бути самостійним док-том чи додатком до *ноти вербальної* або особистої. В останньому випадку він розвиває та обґрунтовує зміст ноти. Відмітна риса М. — детальний

виклад фактичної чи юрид. сторони певного питання. Інколи М. доцільно супроводжувати короткою пояснювальною нотою. У сучас. практиці зросла кількість М., які направляються від одного уряду іншому або представляються на міжнар. нарадах, в *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* з основних питань *міжнародних відносин*. М., вручений особисто або надісланий з кур'єром як самостійний документ, друкується на відп. бланку МЗС або закорд. установи, не містить звернення й компліменту. Адреса та вихідний номер не вказуються. Під текстом вказуються місце і дата відправлення, печатка

НЕ ПРОСТАВЛЯЄТЬСЯ.

Т.І. Шинкаренко

Меморандум взаєморозуміння (меморандум розуміння) — двостороння або багатостороння міжнар. угода, що може укладатися з широкого кола питань: політ., фінанс, торг., оборонних, пром. кооперації, співробітництва в аерокосм. сфері тощо. Як правило, означена форма *договору міжнародного* не передбачає ратифікації та реєстрації в *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, повідомлення про досягнуту угоду в ЗМІ. М. в. за згодою сторін може бути доповнений іншими статтями. Документ зазвичай набуває чинності з моменту підписання. М. в. може бути продовженням раніше укладених угод, їхньою конкретизацією, уточненням або

РОЗВИТКОМ.

Т.І. Шинкаренко

Меморандум про гарантії безпеки України 1994 — політ. документ, підписаний 5.12.1994 президентами США (*В. Клінтон*), Російської Федерації (*Б. Єльцин*), України (*Л. Кучма*) та Прем'єр-міністром Великої Британії (*Дж. Мейджор*) на *Будапештському саміті НБСЄ 1994*, у якому фіксувались зобов'язання ядерних д-ав щодо над. безпеки України відповідно до заг.-визнаних *міжнародного права принципів*. Укладення *меморандуму* було ініційоване Києвом як необхідна умова завершення ядерного роззброєння України після оприлюднення *Тристоронньої угоди президентів України, США та Росії 1994* і пов'язувалось із набуттям чинності Закону про приєднання України до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 віл* 16.11.1994 (п. 6). У ноті МЗС Великої Британії від 4.02.1994 було підтверджено брит. стороною гарантії безпеки України, а також готовність надати техн. допомогу для демонтажу ядерної зброї. 4.03.1994 Україна розпочала передачу перших 60 ядерних боеголовок до Росії для розукомплектування й утилізації, а 10.05.1994 було підписано укр.-рос. урядову домовленість про реалізацію Тристоронньої угоди, що передбачала поставки Росією Україні твелів (тепловиділяючих елементів для АЕС) й співробітництво в обслуговуванні й ліквідації ядерних боезарядів на території України до закінчення їх вивезення. Після отримання в ході держ. візиту Президента України до США 19-23.11.1994 згоди адміністрації В.Клінтона на оприлюднення гарантій Україні в публічній формі було вирішено доповнити його заявою Л. Кучми з підтвердженням зобов'язання України приєднатись до ДНЯЗ як без'ядерна д-ва. Тому 5.12.1994 під час Будапештського саміту відбувся обмін ратифікаційними грамотами *американсько-російського договору про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991*, а док-ти про приєднання України до ДНЯЗ були передані Л. Кучмою керівникам країн-депозитаріїв. Того ж дня в односторонньому порядку Францією й КНР були надані гарантії безпеки Україні.

У меморандумі підтверджувались зобов'язання США, Росії й Великої Британії «згідно з принципами *Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975* поважати незалежність і *суверенітет* та існуючі кордони України» (п. 1); «утримуватися від загрози силою чи її використання проти територ.

цілісності чи політ. незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі *Статутом ООН*» (п. 2), та «утримуватися від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету» (п. 3). Крім зазначених *негативних гарантій* безпеки в меморандумі містилися й *позитивні гарантії*: ядерні д-ви зобов'язались «домагатися негайних дій з боку *Ради Безпеки ООН* із метою надання допомоги Україні... в разі, якщо Україна стане жертвою *агресії акту* або об'єктом погрози *агресією* з використанням ядерної зброї» (п. 4) та погодились «проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань» (п. 6). Меморандум набув чинності

Менгісту Хайле Маріам (Менፂሿሠ ስላሴ ማሳየ) (1941, провінція Кефа) — ефіопський держ. і військ. діяч. Нар. в сім'ї військовослужбовця. Закінчив Військову академію в Холеті (сучас. Геннет, провінція Шоа), курси перепідготовки у Форт-Лівенроті (1970, США, шт. Кан-зас), вивчав економіку в Мерілендському й Аддис-Абебському ун-тах. З 1970 — командир 3-го дивізіону на кордоні із Сомалі, майор, активний учасник підпільного антимонархічного руху. 12.09.1974 як голова Координаційного комітету збройних сил, поліції й територ. армії очолив безкровний держ. переворот і усунення від влади імп. *Хайле Селассіє I*. 17-28.11.1974 і 11.02.1977-10.09.1987 — голова Тимчасової військ. адмін. ради Соціалістичної Ефіопії, 10.09.1987-21.05.1991 — Президент Народної Демократичної Республіки Ефіопія та головнокомандувач Революційної армії. З 1979 — голова Комісії з орг-ції Партії трудящих Ефіопії, з 1984 — ген. секретар ЦК Робітничої партії Ефіопії. У *зовнішній політиці* послідовно орієнтувався на СРСР і Кубу, що надали військ. й матеріал.-техн. допомогу (в сер. 1980-х — 3 млрд. дол. на рік) в б-бі із сомалійським режимом *М. С Барре* й сепаратистськими рухами в Еритреї. 20.11.1978 уклав Договір про дружбу та співробітництво з СРСР. В умовах екон. катастрофи, спричиненої комуніст. експериментами й засухою, 5.05.1990 відмовився від маркс.-ленінської ідеології, але в травні 1991

змушений був рятуватися втечею до Зімбабве перед загрозою взяття столиці військами опозиційного Революційно-демократичного фронту ефіопських народів. У 1994 в Аддис-Абебі почався заочний процес у справі здійснюваного *М. геноциду* ЩОДО НарОДІВ ЕФІОПІІ.
В.І. Головченко

Менглі Герей I (1445, Чуфут-Кале, Крим -1515, с. Салачик поблизу Чуфут-Кале) — кримськотатарський держ. діяч, шостий син засновника Кримського ханату *Гаджі Герейя*. Виховувався і навчався в генуезькій Кафі (Феодосії). 1467, 1469-75 і 1478-1515 — правитель кримськотатарської д-ви. У б-бі за владу спершу спирався на підтримку генуезьких колоній, а після османського завоювання Південного узбережжя Криму й ув'язнення у Стамбулі 1475-78 в умовах васальної залежності від Туреччини встановив військ.-політ. союз з *Іваном III* (той у дип. листуванні називав кримського правителя «царем», що було рівнозначно звертанням до монгольського великого хана), спрямований проти Золотої Орди та Великого князівства Литовського й Руського. Започаткував практику систематичних походів на підвладні Литві й Польщі укр. землі, що сприяло розвиткові работорівлі та припливу до Криму кочівників із Поволжя та Приуралля. Після завоювання золотоординської столиці Сарая 1502 оголосив Кримський улус ханатом, а рід нащадків Гаджі Герейя — новою династією.

В.І. Головченко

Мендес-Франс (Менсіек-Ргапсе) П'єр (11.01. 1907, Париж - 18.10.1982, Париж) — франц. держ. діяч й економіст. У 1932-40, 1945-58 і 1967-68 — депутат Національних зборів. У 1938 — держ. секретар Франції з фінансів. У 1942-43 брав активну участь у б-бі з нацистами в лавах збройних сил «*Вільної Франції*». У 1943-44 — комісар Французького к-ту нац. визволення з фінанс. питань; був керівником франц. делегації на Бреттон-Вудській конференції 1944. У 1944-45 — міністр нац. економіки Франції; у 1946-58 — заст. голови *Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР)*; у 1947-58 — чл. ради директорів *Міжнародний валютний фонд (МВФ)*, водночас у 1947-50 — представник Франції в *Економічній і Соціальній Раді ООН (ЕКОСОП)*. 18.06.1954-23.02.1955 — Прем'єр-міністр і міністр зак. справ Французької Республіки. Забезпечив успіх *Женевської наради*

з питань мирного врегулювання в *Індокитаї 1954*. У 1977-80 — чл. Незалежної комісії з питань

МДЖНар. РОЗВИТКУ.

П.М. Ігнат'єв

МеНеМ (Мепет) Карлос Сауль (2.07.1930, провінція Ла-Ріоха) — аргентинський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї іммігрантів із Сирії. Закінчив юрид. ф-т ун-ту м. Кордови (1955). Під час навчання вступив до Хустісія-лістської партії Президента Аргентинської Республіки Х.

Перона. З 1955 займався адвокатською практикою. 1962 обраний депутатом Законодавчих зборів провінції Ла-Ріоха, 1973-76 — губернатор цієї провінції. Після військ, перевороту 24.03.1976 був ув'язнений на 5 років. 1983-88 — знову губернатор провінції Ла-Ріоха. 8.07.1989-10.12.1999 — Президент Аргентинської Республіки. Головними завданнями вважав стабілізацію економіки й політики, зміцнення фінанс. системи й дотримання прав людини, у зовнішній політиці зробив ставку на індустріально розвинені д-ви, передусім США; відрядив аргентинські військ, контингенти для участі у війні в Перській затоці 1990-91, миротворчих акціях у Боснії та на Гаїті, за що В. Клінтон назвав Аргентину «найважливішим міжнародним партнером»; забезпечив урегулювання англійсько-аргентинського конфлікту 1982, погодившись ділити прибутки від експлуатації нафтових родовищ у спірних районах у пропорції 50:50; разом із президентами Бразилії, Парагваю та Уругваю підписав в Асунсьйоні угоду про створення Спільного ринку країн Південного конуса (МЕРКОСУР); відмовився від військ, ядерної програми, приєднавшись 18.01.1994 до Договору про заборону ядерної зброї в Латинській Америці 1967 \ 10.02.1995 до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968. 28-30.06.1998 здійснив держ. візит до Києва, під час якого був підписаний українсько-аргентинський договір про дружні відносини і співробітництво 1998. На презид. виборах 27.04.2003 як кандидат від Хустісіалістської партії здобув 19,4% голосів і посів друге місце, але відмовився від продовження б-би в 2-му турі.

В.І. Головченко

Менлі (Mapleу) Майкл Норман (10.12.1924, Кінгстон — 6.03.1997, Кінгстон) — ямайський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї відомого політ, діяча — засновника лівоцентристської Народної національної партії (ННП). Закінчив юрид. ф-т Лондонського ун-ту (1950). Працював журналістом. 1952 вступив до ННП. 1969-92 — голова ННП, віце-голова Соціалістичного Інтернаціоналу. 2.03.1972-1.11.1980 і 10.02.1989-30.03.1992 — Прем'єр-міністр Ямайки, водночас 1972-77 — мін. зак. справ й економіки, 1972-80 — міністр оборони. Під час першого урядування відстоював ідею побудови демокр. соціалізму мирним шляхом, встановив дипломатичні відносини з Кубою (1972) і СРСР (1975). 1979 відвідав з офіц. візитом Москву, прагнув посісти провідні позиції в Русі неприєднання шляхом гострої критики політики США, наполягання на встановленні нового міжнародного економічного порядку, зближення з Гаваною та розриві з «системою світового капіталізму». 1980 анулював укладену з Міжнародним валютним фондом (МВФ) угоду, але внаслідок підтриманої Вашингтоном кампанії проти «наступу марксизму в регіоні» зазнав поразки на виборах у жовтні 1980. Під час другого терміну сприйняв неоліберальну модель розвитку (не відмовляючись теоретично від с.-д. перспективи), урегулював відносини з МВФ і диверсифікував зовн.-політ, зв'язки країни з наголосом на активізації контактів із Заходом та д-вами *Карибського співтовариства*.
в.і. Головченко

Менон (Мепоп) Бенгалія Кришнан Кришна (3.05.1897, Паннякара, Британська Індія — 6.10.1974, Нью-Делі) — інд. політ, діяч і дипломат. Закінчив коледж права Мадраса, працював викладачем у Національному ун-ті Адайяра (шт. Мадрас). 1927 здобув вчений ступінь у Лондонській школі економіки та ще три дипломи про вищу освіту в інших лондонських навч. закладах. 1927-47 — секр., з 1947 — голова Індійської ліги. Один із найдосвідченіших дипломатів Індії повоєнного періоду. Неодноразово представляв Інд. нац. конгрес на міжнар. конференціях. 1947-52 — Верховний комісар Індії в Лондоні й за сумісництвом у Дубліні. 1952-62 представляв Індію на сесіях ГА ООН; водночас 1956-57 — міністр без портфеля, 1957-62 — міністр оборони. Після принизливої поразки інд. військ у Тибеті в *індійсько-китайському конфлікті* 1962 був вимушений піти у відставку. 1956-57 і 1969-74 — депутат парламенту від ІНК, 1969-72 — президент Всеіндійської ради миру, 1971-74 — один із почесних президентів Всесвітньої ради миру.

П.М. Ігнат'єв

МСНШИКОВ Олександр Сергійович (15.08.1787, Петербург — 19.04.1869, Петербург) — рос. держ. і військ, діяч, дипломат, ясновельможний князь. З 1805 — на службі в МЗС Росії. Деякий час служив у посольстві Росії в Австрії, але незабаром перейшов на військ, службу. Брав участь у Вітчизняній війні 1812. У 1816 призначений дир. канцелярії нач. гол. штабу;

приймав участь у роботі конгресів *Священного союзу*, супроводжував *Олександра I* під час його поїздок на *Тропнауський конгрес 1820*, *Лайбахський конгрес 1821*, *Веронський конгрес 1822*; виконував різні дип. доручення царя; генерал-ад'ютант (1817). У 1823 повернувся в МЗС, але, не вдоволений запропонованою йому посадою, 1824 подав у відставку. У 1825 поновив дип. діяльність і в 1826 очолив рос. місію в Іран. З 1829 — на військ. службі: нач. Гол. мор. штабу (адмірал, 1833), чл. Кабінету міністрів, Державної ради (з 1830), генерал-губернатор Фінляндії (з 1831). Напередодні *Кримської війни 1853-56* — надзвичайний посол, відряджений до Стамбула з дорученням отримати від султана визнання права Росії на заступництво православного населення Османської імп. Після розриву відносин із *Портою* у 1853 призначений командуючим Чорноморським флотом і сухопутними військами в Криму. За поразки від англ.-франц. десанту 15.02.1855 усунений від командування. У грудні 1855 — квітні 1856 — генерал-губернатор Кронштадта, ПОТІМ у Відставці. *Н.Ф. Сербіна*

Мері (Meri) Леннарт (29.03.1929, Таллінн, Естонія) — естонський держ. та громад.-політ. діяч, публіцист і письменник. У 1953 закінчив істор.-філол. ф-т Тартуського ун-ту, академік АН Естонії (2001). 1953-55 — працював в літературній частині театру «Ванемюіне». 1955-61 — редактор Естонського радіо; 1963-71 — сценарист, режисер студії Таллінфільм (з 1963 член Спілки письменників Естонії); 1986-88 — секр. правління Спілки письменників Естонії. Наприкінці 1980-х — один із лідерів естонського нац. руху за незалежність. У 1988 заснував недерж. Естонський ін-т із метою розширення освітніх та культ. контактів Естонії з країнами Заходу; його представництва за кордоном (у Великій Британії, Франції, Швеції, Фінляндії, ФРН та в інших країнах) фактично діяли як *дипломатичні представництва* до проголошення держ. незалежності Естонії 20.08.1991. З 12.04.1990 — мін. закр. справ Естонської Республіки: займався створенням апарату мін-ва, його закорд. представництв; брав участь у конференціях *Організації з безпеки та співробітництва (ОБСЄ)*, установчій конференції *Ради держав Балтійського моря*. 23.04.1992-10.10.1992 — Надзвичайний і Повноважний Посол Естонської Республіки у Фінляндській Республіці. 6.10.1992 обраний Президентом Естонської Республіки. Під час його президентства були підписані Договір між Україною та Естонською Республікою про прав. допомогу та прав. відносини в цивільних та кримінальних справах (15.02.1995), Угода про вільну торгівлю (24.05.1995), ратифікований *українсько-естонський договір про дружбу і співробітництво 1992*. У березні 1994 здійснив Державний візит в Україну. 20.09.1996 повторно обраний Президентом Естонської Республіки (перебував на посаді до 8.10.2001).

Твори: «По слідах кобр та чорних вдів» (1959), «Кораблі зеленого океану» (1961), «Біля брами Північного світла» (1974), «З країни, що зветься Естонія» (1995). Фільми: «Водяний народ» (1970), «Вітер Чумацького Шляху» (1977), «Звуки Калеві» (1986) та інші. *Л.В. Губерський*

Меркадо Харрін (Мегасіо Іаггін) Луї Едгардо (1919) — перуанський держ.-політ. і військ. діяч. З 1940 — на дійсній військ. службі; генерал-майор; 1968-1972 — мін. закр. справ у Революційному уряді збройних сил Х. Веласко Альварано; 31.01.1973-01.02.1975 - Прем'єр-міністр, військ. міністр і головнокомандувач сухопутних військ Перу. Наполегливо відстоював самостійний зовн. -політ. курс країни, сприяв висиланню з Перу військ. місії США (1969) і встановленню *дипломатичних відносин* із Румунією, Югославією (1968), СРСР, Чехословаччиною, Польщею, Угорщиною (1969) та Кубою (1972). Активізував участь країни в роботі *Андської групи* й підготовці до створення *Латиноамериканської економічної системи*. 1975-80 — керівник Ін-ту геополітичних і стратегічних досліджень. *В.І. Головченко*

Меркантилізм — перша теорія *міжнародної торгівлі*, розроблена європ. вченими Т. Маном, Ч. Дейвіантом, Ж.-Б. Колбертом, В. Петті; обґрунтувала роль товару та необхідність екон. виходу нац. д-ав на зовн. ринки. М. — екон. вчення та екон. політика, яка представляє інтереси торг. буржуазії в періоди феодалізму та становлення капіталізму. За М. багатство країн вимірюється кількістю золота та срібла, якими

вони володіють. Меркантилісти вважали, що екон. система складається з трьох секторів: виробничого, сільськогосподарського та інозем. колоній. Для ефективного функціонування екон. системи найважливішими, на їхню думку, були торговці, праця яких розглядалась як її основний фактор. Отже, джерело багатства — сфера обігу, а не сфера вир-ва. Багатство ототожнювалось із грошовим капіталом, який (у формі золота та срібла) дає змогу утримувати армію, зміцнювати становище правителя, сприяє веденню колоніальних війн, виникненню фабрик (мануфактур), утворенню нових робочих місць. Оскільки у світі існує обмежена кількість

багатства (золота й срібла), то країни можуть збільшувати його й за рахунок зубожіння інших, тобто внаслідок перерозподілу. Однією з головних передумов М. було те, що екон. система функціонувала в умовах неповної зайнятості, внаслідок чого приплив додаткового золота з-за кордону міг разом із надлишковою робочою силою збільшити вир-во. Якщо б зайнятість населення була повною, то приплив золота з-за кордону спричиняв зростання інфляції та не знаходив ефективного використання. Заслугою меркантилістів є те, що вони першими запропонували струнку теорію міжнар. торгівлі; показали її значення для екон. зростання країн; розробили можливу модель її розвитку, описали те, що в сучас. економіці зветься *балансом платіжним*. Обмеженість поглядів меркантилістів полягає в тому, що вони бачили можливість збагачення країн не лише внаслідок перерозподілу вже існуючого багатства, але й за рахунок ЙОГО Нарощування.

Л.С. Полищук

МЕСИЧ (Мезіс) Стіпе (24.12.1934 Пожега, Югославія, сучас. Хорватія) — хорватський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Загребського ун-ту (1961). На поч. 70-х брав участь у русі за рівноправність Хорватії в тодішній Югославії (т. зв. «Хорватська весна», «мас-пок»), був засуджений і провів рік у в'язниці. Працював юристом і займався наук. діяльністю. У 1989 вступив до руху (потім партія) Хорватський демократичний союз (ХДС). Був секретарем, а потім головою виконкому партії. Після перших вільних виборів у 1990 очолив уряд республіки, за її квотою був членом Президії СФРЮ та останнім головою Президії СФРЮ (до травня 1991). У 1992 став головою Сабору (парламенту) незалежної Рес-

публіки Хорвати, займав цю посаду до 1994. Був відправлений у відставку через незгоду з політикою ХДС, насамперед, щодо боснійського питання. У травні 1997 добровільно виступив у Гаазькому трибуналі, давши свідчення щодо діяльності хорватських формувань у Боснії та Герцеговині; вийшов із ХДС і заснував нову партію Хорватських незалежних демократів (ХНД). Після її розколу став членом ліберально-центристської Хорватської національної партії (ХНП), очолив її Загребську орг-цію. На презид. виборах, які відбулись після смерті *Ф. Туджмана* 10.12.1999 висунув свою кандидатуру під гаслом «на каву до Президента», що демонструвало бажання відкритості в держ. політиці. З 18.02.2000 — Президент Республіки Хорватія. Ініціював процес нормалізації відносин Хорватії із сусідніми країнами, відновлення євроінтеграційних устремлінь. У грудні 2001 здійснив офіц. візит до України.

М.С. Каменецький

Меттерніх (МеіетісЬ) Клеменс Лотар Вен-цель (15.05.1773, Кобленц, Рейнська обл., Німеччина — 11.07.1859, Відень) — австр. держ. діяч і дипломат, князь. Нар. в аристократичній родині. Вивчав право у Страсбурзі (1788-90) і Майнці (1790-92). У 1798-99 — представник вестфальських католицьких графств на *Раш-татптському конгресі 1797-99*. 1801-03 — посланник Австрії у Саксонії, 1803-05 — в Пруссії, 1806-09 — посол у Франції. У 1807 уклав із Францією конвенцію у Фонтенбло, яка послабила суворі для Австрії умови *Пресбургського миру 1805*. 1810 задля порятунку імперії забезпечив укладення шлюбу між *Наполеоном I* й австр. принцесою Марією-Луїзою. 1809-21 — мін. зак. справ Австрії й фактично глава уряду; 1821-48 — австр. канцлер. Прийшовши до влади, взяв курс на зближення з наполеонівською Францією, але після розгрому її армії в Росії уклав із Петербургом та Пруссією Рейхен-бахську конвенцію 1813 про союз. Відіграв значну посередницьку роль на Празькому конгресі 1813 Франції, Росії та Пруссії й при укладенні союзного австр.-англ.-рос.-прус. *Шомонського трактата 1814*. Був головуючим на *Віденському конгресі 1814-15*, де добився ухвалення рішення про створення Німецького союзу на чолі з Австрією. Прагнучи ізолювати Росію, уклав проти неї таємну потрійну угоду з Великою Британією та Францією, виступив

одним із організаторів *Священного союзу*. Рев. події поч. 1830-х змусили М. піти на зближення з Російською імп. (див. *Мюнхенгерцька конференція 1833*). Після поч. рев-ції 1848 в Австрії втік до Великої Британії. Повернувся до ВІДНЯ 1851.

РЛ. Кривонос

Метуена ДОГОВІР 1703 — англ.-португальська торг, угода, підписана 27.12.1703 в Лісабоні надзвичайним посланником Англії лордом Метуеном і першим міністром Португалії маркізом Алегрето; був доповненням до *Лісабонського договору 1703*. За М. д. Англія отримала право ввозити в Португалію без мита промислові, у т. ч. текстильні, вироби, імпорт яких раніше був заборонений португальським урядом. Португалії було дозволено ввозити в Англію вина зі знижкою на 1/3 порівняно з митом, що стягувалось із франц. вин. Надані за М. д. переваги дозволили Лондону в найкоротший термін зайняти панівне становище в зовн. торгівлі Португалії та загальмувати розвиток португальської пром-ті, що посилювало екон. та політ. залежність країни від Англії. 1836 М. д. було формально відмінено, однак залежність Португалії від Великої Британії зберігалась і надалі.

В.М. Вдовенко

МеХМед Герей III (1584, Астрахань - 1629, поблизу Бахчисарая) — кримськотатарський держ. діяч. Нар. у вигнанні. 1601-08 і 1614-23 перебував у тур. ув'язненні в Стамбулі й на о. Родос. 1623-28 — правитель Кримського ханату, здійснив спробу запровадження одноосібного правління за султанським зразком. 1623 відмовився відрядити військо для участі у війні з Персією. У травні 1624, очоливши невдоволених османською залежністю кримськотатарських феодалів і закликавши на допомогу запорозьких козаків, завдав поразки тур. каральній експедиції біля Сари-Су. 14.08.1624 запропонував польському королеві Сигізмунду III союзну угоду про відрядження 10 тис. запорозьких козаків для ведення війни з Османською імп. та заміну грошових «поминків» поставками олова й пороху в обмін на передачу Польському королівству фортець Бендери, Білгород-Дністровський і Кілія, але, зрештою, відрядив до Запорозької Січі брата Шагін Герея для укладення *запорозько-кримського союзного договору 1624*. Водночас намагався дип. шляхом перепідпорядкувати Криму Велику й Малу Ногайські орди, встановив зв'язки з головним ворогом Туреччини — Персією. Чергова спроба Стамбула руками ногайців усунути від влади М. Г. III 1628 зазнала поразки завдяки допомозі, наданій запорозькими козаками на чолі з гетьманом *М. Дорошенком*, який загинув біля Кафи (сучасна Феодосія). Проте хан разом із братом змушений був відступити на Січ; султан Мурад IV висловив обурення діями козаків і зажадав від Сигізмунда III видачі Герейів, але отримав відмову. Варшава неофіційно запропонувала запорожцям підтримати кримського хана. Однак подвійна спроба союзників прорватись у Крим зазнала невдачі, в останньому поході М. Г. III був страчений козаками за спробу здатись тур. ставленнику Джанібеку Герею.

В.І. Головченко

МИКИТІЙ Григорій (1888 - 1945) — укр. журналіст і дипломат. Навесні — влітку 1919 — нач. пресової квартири Начальної команди Галицької армії та редактор її друкованого органу — фронтової газети «Стрілець». Восени 1919-20 — голова Дип. місії ЗУНР у Королівстві сербів, хорватів і словенців (Белград). 1920-23 — працівник секретаріату уповноваженого з закорд. справ екзильного уряду ЗУНР у Відні. 1924-39 — учитель середніх шкіл у Львові. 1925-30 — редактор тижневика радянофільської Української партії праці «Рада» (Львів). Помер в Австрії.

В.І. Головченко

МиКІТенКО Євген Олегович (25.08.1953, Київ) — укр. дипломат, сходовознавець і журналіст. Закінчив Ін-т країн Азії та Африки при Моск. держ. ун-ті ім. М.В. Ломоносова (1978). У 1981 — відповідальний секр. Комітету зі зв'язків із письменниками країн Азії та Африки, консультант Спільки письменників СРСР. 1982-85 — редактор, старший редактор Головної редакції Бл. Сходу й Африки агентства «Новини» (м. Москва). 1986-90 — 1-й секр. посольства СРСР в Іраку та завідувачий бюро інформ. агентства «Новини» в Багдаді. 1990-91 — редактор-кон-сультант Головної редакції Бл. Сходу та Африки агентства преси «Новини». 1991-92 — експерт дирекції міжнар. проектів рос. інформагентства «Новини». У 1992-96 — радник, зав. відділу, заст. нач. Управління країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, Бл. і Сер. Сходу та Африки МЗС України. У квітні 1996 — грудні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Саудівська Аравія, одночасно в жовтні 1997 — жовтні

2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Хашимітському Королівстві Йорданія за сумісництвом. У грудні 1999 — жовтні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Сирійській Арабській Республіці. Згодом — 1-й заст. керівника Головного управління з питань зовн. політики Адміністрації Президента України, представник України на

Бл. та Сер. Сході. Указом Президента України від 19.03.2004 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Об'єднаних Арабських Еміратах.
В.М. Матвієнко

Микола I (Микола Павлович Романов) (25.06.1796, Петербург- 18.02.1855, Петербург) — рос. імператор (1825-55), третій син Павла I. Зайняв престол після смерті *Олександра I* й придушення повстання декабристів 14.12.1825. Прагнути зміцнити імперію, встановив у країні режим військ.-поліцейської диктатури, за якої величезну роль у держ. управлінні відігравала особиста канцелярія царя, особливо її «Третій відділ» — управління таємної політ, поліції й жандармерія. Придушив *Польське повстання 1830-31*, був одним з організаторів розгрому Угорської рев-ції 1848-49 (див. *Угорська війна 1848-49*), активно підтримував реакційні режими за кордоном, перетворивши Росію на «жандарма Європи». Щодо України проводив політику цілковитої нівеляції нац. особливостей, прав і традицій: скасування магдебурзького права (1835) і Литовського статуту (1838), ліквідація греко-католицької церкви на Правобережній Україні, арешт членів Кирило-Мефодіївського братства, переслідування та заслання Т. Шевченка. Вів війни за завоювання Кавказу й Сер. Азії (російсько-іранська 1826-28, російсько-турецька 1828-29 та ін.). Поразка Росії в *Кримській війні 1853-56* стала причиною глибокої кризи режиму, встановленого М. I, та прискорила його смерть (ймовірно Самогубство).
Н.Ф. Сербіна

Микола II (Микола Олександрович Романов) (6.05.1868, Царське Село - 17.07.1918, Єкатеринбург) — останній рос. імператор (1894-1917), старший син *Олександра III*. Отримав домашню освіту (університетський курс за об'єднаною програмою держ. й екон. відділень юрид. ф-ту, курс Академії генштабу). Продовжував реакційну внутр. та зовн. політику свого попередника, спрямовану на зміцнення самодержавства, посилення жорстоких репресій щодо нац.-визв. руху поневолених народів імперії та розширення колоніальних володінь. За М. II Росія зазнала поразки в рос.-япон. війні 1904-05; відбулася перша рос. рев-ція 1905-07, події якої примусили уряд піти на обмеження конституційних реформ. 23.08.1915 М. II зайняв пост Верховного головнокомандуючого рос. армії в *Першій світовій війні*, невдачі на фронтах якої, величезні втрати, розруха, голод викликали незадоволення самодержавством у всіх колах суспільства. Після перемоги Лютневої рев-ції 2.03.1917 зрікся престолу, 8.03.1918 був заарештований в Олександрівському палаці (Царське Село), відправлений у Тобольськ, у квітні 1918 — у Єкатеринбург. За рішенням Уральської обласної ради, схваленим 18.07.1918 президією ВЦВК, розстріляний разом із родиною.
Н.Ф. Сербіна

Миколайчик (Мікоіаісхук, псевдонім — «Стем») Станіслав (18.07.1901, Голстерхаузен, Німецька імп. - 13.12.1966, Вашингтон, США) — польський громад.-політ, і держ. діяч, активний учасник антинім. повстання на Познанщині й рад.-польської війни 1920. З 1922 — чл. центристського Польського сторонництва людовоного (ПСЛ) «П'яст». 1928 став співзасновником й очолив Великопольське об'єднання сільської молоді. 1930-35 — депутат Сейму від ПСЛ. У вересні 1939 — учасник «Оборонної війни» проти Німеччини. Після поразки Польщі виїхав до Франції, а пізніше до Великої Британії. 1939-40 — віце-голова Національної Ради Польщі в еміграції. 1940-43 — віце-прем'єр і міністр внутр. справ еміграційного уряду. 3.07.1943-29.11.1944 — Прем'єр-міністр Польської Республіки. Активно виступав проти міжнар. визнання польсько-рад. кордону по *Керзона лінії* та приєднання до Польщі великих територій на Заході, щоб уникнути конфліктів із нім. меншиною. Але змушений був поступитись під тиском *Й. Сталіна* та *В. Черчилля* під час візиту до Москви в жовтні 1944. У серпні 1945 призначений на посаду віце-прем'єра Тимчасового уряду нац. єдності, який об'єднував комуністів й еміграційних політиків. Відстоював «третій (селянський) шлях розвитку» країни. 20.10.1947 під загрозою арешту таємно виїхав із Польщі й до кінця життя перебував в еміграції у США. Прах М. і його дружини 2.06.2000 було перевезено до Варшави й поховано на «Цвинтарі заслужених великих поляків».

ОМ. Знахоренко

Милошєвич (Міозєуіс) Слободан (29.08.1941, Пожаревац, Югославія, сучас. Сербія) — сербський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Белградського ун-ту (1964). Зробив кар'єру в Союзі комуністів Югославії (СКЮ), до якого вступив 1959. Керував белградською

інформ. службою. У 1973 очолив Белградський банк, а 1978-82 — міськом СКЮ Белграда, 1986-89 — респ. парт, орг-цію Сербії. У 1989 став Президентом Сербії. Проводив нац. політику, підтримуючи ідею, що серби поза межами Сербії (в Косово, Хорватії, Боснії) знаходяться під загрозою (зах. політики називають М. «бал-канським м'ясником») і звинувачують у геноциді албанців, хорватів і боснійських мусульман); ініціював ліквідацію автономії Воєводини та Косова (1989-90). У 1995 був уповноважений боснійськими сербами вести переговори й підписати *Дейтонські угоди 1995*. 23.07.1997-

7.10.2000 — Президент Союзної Республіки Югославії; програв презид. вибори демократу *В. Коштуніці* й пішов із посади президента, але залишився лідером Соціалістичної партії.

1.04.2001 був заарештований у Белграді й виданий Міжнародному трибуналу з військ, злочинів у колишній Югославії (Гаага), який домагався
ЦЬОГО 3 1999. *М.С. Каменецький*

Мирне населення — категорія *міжнародного гуманітарного права*, яка позначає осіб, що не є *комбатантами* та знаходяться під захистом *міжнародного права*. Поняття «мирне населення» включає в себе також «цивільне населення». Під останнім розуміють осіб, які в певний момент або якимось чином перебувають у випадку збройного конфлікту або *окупації* *воєнної* під владою сторони, що перебуває в конфлікті, або окупаючої д-ви, громадянами якої вони не є (ст. 4 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949). При віднесенні особи до категорії М. н. не можуть братись до уваги расові, нац., реліг., політ, або інші фактори. Специфіка прав, статусу М. н. під час збройного конфлікту проявляється в тому, що до них не можуть застосовуватись воєнна сила противника (Гаазька конвенція про закони та звичаї війни 1907). Заборонені також дії та погрози, які мають за мету залякування населення; напади на об'єкти, необхідні для життя мирного населення, а саме: запаси продовольства, джерела води; об'єкти, які містять небезпеку для М. н., зокрема ядерні

електростанції, нафтопромисли тощо (Додатковий протокол 1977). Особливий статус серед М. н. мають хворі, інваліди, люди похилого віку, діти, вагітні жінки та матері з дітьми. Для охорони цієї категорії осіб воюючі сторони можуть як на власній, так і на окупованій території створювати спец, санітарні та безпечні зони, організувати їхню евакуацію, забезпечувати доступ до них санітарного персоналу та служителів реліг. культу (розділ II Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949). Захист М. н. від наслідків воєнних дій є одним з основних принципів міжнар. гуманітарного права.
д.і. Кулеба

Мирний прохід у територіальних водах у міжнародному морському праві — право інозем. суден на безперервне та швидке плавання, яке не порушує мир, добрий порядок або безпеку прибережної держави, через її *територіальні води* (територ. море). М. п. відбувається для того, щоб перетнути територ. море, не заходячи у *внутрішні води* або не стаючи на рейді чи біля портової споруди за їхніми межами або пройти у внутр. води чи вийти з них; стати на такому рейді чи біля такої портової споруди. Право М. п. з'явилося і розвивалося як міжнар.-прав. звичай. Одержало договірно-прав. закріплення в Женевській конвенції про територ. море й прилеглу зону 1958 та *Конвенції ООН із морського права 1982*. Право М. п. належить без дискримінації суднам усіх д-ав, як прибережних, так і тих, що не мають виходу до моря. Прохід не визнається мирним, якщо інозем. судно, знаходячись у територ. морі, здійснює будь-що з того, що не стосується безпосередньо проходу (частина 2 ст. 19 Конвенції ООН із мор. права 1982 містить примірний перелік видів такої діяльності). Під час М. п. дозволяються зупинка та стоянка на якорі, але лише остільки, оскільки вони пов'язані зі звичайним плаванням або необхідні внаслідок непереборної сили чи лиха або проводяться з метою надання допомоги особам, суднам чи літальним апаратам, які перебувають у небезпеці або потерпають від лиха. Підводні човни та інші підводні трансп. засоби здійснюють М. п. на поверхні з піднятим прапором. Судна з ядерними двигунами та ті, що перевозять ядерні та інші небезпечні або отруйні за своєю природою речовини, при здійсненні М. п. повинні мати на борту док-ти та

дотримуватись особливих застережних заходів, які встановлені для таких суден міжнар. угодами. При здійсненні М. п. інозем. судно може обкладатись зборами лише для оплати за конкретні надані йому послуги, але не за прохід через територ. море. Прибережна д-ва має наступні права щодо здійснення інозем. суднами М. п. в її територ. водах: ухвалювати відповідно до міжнар. права закони й правила щодо М. п. через територ. море, які підлягають опублікуванню належним чином; встановлювати мор. коридори та схеми розподілу руху та вимагати їх додержання від інозем. суден, зокрема танкерів, суден з ядерними двигунами та суден, що перевозять ядерні й інші небезпечні чи отруйні за своєю природою речовини; вживати у своєму територ. морі заходів, необхідних для недопущення проходу, який не є мирним; вживати необхідних заходів для запобігання будь-якого порушення умов, завдяки якому інозем. судна допускаються у внутр. води та використовують портові споруди; тимчасово зупинити здійснення права М. п. у певних районах територ. моря, якщо такий захід важливий для охорони безпеки прибережної д-ви, в т. ч. проведення навчань з використанням зброї (призупинення набуде чинності лише після належного опублікування й не може включати дискримінацію за формою чи за суттю між інозем. суднами). Обов'язки прибережної д-ви: не перешкоджати М. п. інозем. суден через її територ. море, за винятком випадків, передбачених Конвенцією 1982; не пред'являти до інозем. суден вимоги, які на практиці зводяться до позбавлення їх права М. п. чи порушення цього права; не допускати дискримінацію ані за формою, ані за суттю щодо суден будь-якої д-ви або щодо суден, які перевозять вантажі в будь-яку д-ву, з неї або від її імені; оголошувати належним чином про будь-яку відому їй небезпеку для судноплавства в її територ. морі; публікувати належним чином усі закони та правила, встановлені нею щодо мирного проходу, та мор. карти, на яких зазначені мор. коридори і схеми розподілу руху. Право М. п. через територ. море України підтверджене ст. 13 Закону України «Про державний кордон України» від 4.11.1991.

В.С. Ржевська

Мирні договори із союзниками Німеччини в Європі 1947 підписані 10.02.1947 у Парижі (міністри закорд. справ СРСР, США та Великої Британії підписали дог-ри 29.01.1947 окремо, відповідно в Москві, Вашингтоні та Лондоні; у Парижі в день офіц. підписання їх підписували заступники керівників делегацій великих д-ав) з Болгарією, Італією, Румунією, Угорщиною та Фінляндією; Українська РСР підписала всі 5 дог-рів. Набули чинності 15.09.1947 після ратифікації СРСР, США, Великою Британією та Францією.

1. Мирний договір з Італією був підписаний 20 д-вами; Албанія не підписувала, але пізніше приєдналась. Територ. рішення фіксували кордони Італії станом на 1.01.1938 із незначними змінами італ.-франц. кордону на користь Франції. До Югославії відходили частина Юлійської Країни, півострів Істрія, м. Фіуме (Рієка), комуна Зара та о. Пелагоза. Трієст разом із невеличким округом був виокремлений у «Вільну територію Трієст», а Греції передавались Додеканезькі о-ви. Італія визнавала суверенітет і незалежність Албанії та Ефіопії, відмовлялась від будь-яких прав та привілеїв, отриманих у цих країнах унаслідок агресії. Італія зобов'язувалась забезпечити своїм громадянам рівні *права людини* й основні свободи, а також не припускати утворення на своїй території фаш. орг-цій. Передбачалось знищення всіх військ, споруд уздовж італ.-франц. та італ.-югославського кордонів, заборона побудови нових військ.-мор. баз, часткова демілітаризація островів Сардинія, Сицилія та повна *демлітаризація території* Пелазьких о-вів, о. Пантеллерія та о. Піаноза. Італії заборонялося мати будь-які види ядерної зброї. Вводилися кількісні обмеження на чисельність збройних сил (250 тис. осіб, а в регулярній армії не більше 185 тис.) і кількісні та якісні — на деякі види озброєнь. Обмежувався кількісний та якісний склад італ. військ.-мор. флоту; надлишки Італія мала знищити або передати союзникам. Виведення союзних військ з Італії мало відбутись упродовж 90 днів від моменту набуття мирним дог-ром чинності. Репараційні зобов'язання Італії було розподілено наступним чином: СРСР — 100 млн. дол., Албанії — 5, Ефіопії — 25, Греції — 105, Югославії — 125. Претензії решти союзних д-ав мали задовольнятись за рахунок італ. активів, які перебували в межах їхньої юрисдикції, а також шляхом безоплатної передачі тим д-вам, до яких переходила частина італ. території, пром. підприємств та обладнання, що на ній знаходились. Італія втрачала права на свою власність, що перебувала на території будь-якої союзної д-ви, а вартість цієї власності використовувалась для покриття претензій цих д-ав до Італії. Італія відмовлялась від своїх колоній (Лівії, Еритреї та Італійського Сомалі), визначення їх статусу було перенесено на розгляд *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*.

2. Мирний договір із Фінляндією був підписаний 10 д-вами; її кордони встановлювались станом на 1.01.1941; згідно з угодою про перемир'я з СРСР від 19.09.1944 Фінляндія підтверджувала повернення СРСР області Пет-само (Печенга). Чинність *радянсько-фінляндського мирного договору 1940* поновлювалась із певними застереженнями: СРСР підтвердив відмову від прав на оренду піво-ва Ханко, замінивши її орендою території та акваторії бази Порккала-Удд терміном на 50 років з арендною платнею 5 млн. фінських марок щорічно. Договір передбачав також збереження статусу Аландських о-вів як *демільтаризованої зони*. Фінляндія зобов'язувалась забезпечувати дотримання для своїх громадян рівних прав та основних свобод, не допускати утворення на своїй території фаш. орг-цій або таких, що ведуть діяльність, ворожу до СРСР чи будь-якої іншої держави-члена ООН. Фінляндії заборонялось розробляти та мати будь-які види ядерної зброї, кількісний склад збройних сил обмежувався 42,5 тис, а також обмежувались кількісно та якісно деякі види озброєнь. Фінляндія зобов'язувалась відшкодувати збитки розміром 300 млн. дол., завдані СРСР, за рахунок товарних поставок упродовж 8 років, а також повернути всі цінності та матеріали, вивезеш з рад. території. У 1948 СРСР в односторонньому порядку заявив про 50% скорочення репараційних зобов'язань Фінляндії. Фінляндія визнавала права СРСР на всі активи Німеччини у Фінляндії та мала сприяти їх передачі СРСР.

3. Мирний договір із Болгарією був підписаний 12 д-вами; її кордони визначались станом на 1.01.1941, а війська союзників виводились упродовж 90 днів від моменту набуття договором чинності. Болгарія зобов'язувалась розпустити всі фаш. орг-ції та видати військ, злочинців союзникам. Обмежувалась заг. кількість збройних сил Болгарії (65 500) та їхній якісний склад. Заг. сума репарацій, які мала сплатити Болгарія протягом 7 років, складала

70 млн. дол.; з них Югославії — 45 млн., Греції — 25 млн. Застосовувався принцип часткового відшкодування, Болгарія визнавала права СРСР на всі нім. активи на своїй території.

4. Мирний договір із Румунією був підписаний 12 д-вами; її кордони визначались станом на 1.01.1941, румунсько-угорського кордону— станом на 1.01.1938; рішення *Віденських арбітражів 1938 і 1940* визнавалися недійсними. Рад.-угорський кордон встановлювався згідно з рад.-румунською угодою 28.06.1940 та рад.-чехословацькою угодою 29.06.1945. Союзні війська виводились із території Румунії впродовж 80 днів від моменту набуття дог-ром чинності. При цьому СРСР дозволялось надалі тримати таку кількість своїх військ, яка необхідна для підтримання комунікацій з Австрією, де перебували рад. окуп. сили. Румунія зобов'язувалась забезпечувати дотримання для всіх своїх громадян рівних прав та основних свобод, не допускати утворення на своїй території фаш. орг-цій. Обмежувалась заг. кількість збройних сил Румунії (138 тис.) та їхній якісний склад, країні заборонялось розробляти та мати будь-які види ядерної зброї. Румунія відшкодувала СРСР товарами 300 млн. дол. протягом 8 років, визнавала права СРСР на всі нім. активи на своїй території та мала повернути все майно СРСР і союзників, яке було вивезене на її територію під час війни.

5. Мирний договір з Угорщиною було підписано 12 д-вами; її кордони з Австрією, Угорщиною та Югославією визначались станом на 1.01.1938; рішення Віденського арбітражу 1940 визнавали недійсними. Рад.-угорський кордон встановлювався за лінією старого угорсько-чехословацького кордону станом на 1.01.1938; рішення Віденського арбітражу 1938 визнавали недійсними. Угорсько-чехословацький кордон визначався станом на 1.01.1938, за винятком незначного прирощення на користь Чехосло-ваччини поблизу Братислави. Союзні війська виводились із території Угорщини упродовж 90 днів від моменту набуття дог-ром чинності. При цьому СРСР дозволялось надалі тримати таку кількість своїх військ, яка необхідна для підтримання комунікацій з Австрією, де перебували рад. окуп. сили. Угорщина зобов'язувалась забезпечувати дотримання для всіх своїх громадян рівних прав та основних свобод, не допускати утворення на своїй території фаш. орг-цій або таких, що ведуть діяльність, ворожу

до будь-якої держави-члена ООН. Угорщина вступала в переговори з Чехословащиною з метою вирішення питання про права мадярів, які проживають у Чехословащині та не переселяться в Угорщину згідно з угорсько-чехословацькою угодою 27.02.1946, а також у переговори з Румунією за посередництва СРСР з метою припинення стану війни між Румунією та

Угорщиною. Обмежувалась заг. кількість збройних сил Угорщини (70 тис.) та їхній якісний склад. Їй заборонялося розробляти та мати будь-які види ядерної зброї. Заг. обсяг репарацій складав 300 млн. дол. із погашенням упродовж 8 років, Угорщина відшкодовувала збитки СРСР (200 млн. дол.), Чехословаччині та Югославії (по 100 млн. дол.).

У мирні договори з Болгарією, Румунією та Угорщиною були включені спец. статті про вільне судноплавство на Дунаї, але остаточно вирішення дунайської проблеми відбулось на *Дунайській конференції 1948.*

І.О. Мінгазутдінов

Мирні засоби вирішення міжнародних СПОРІВ — передбачені сучас. міжнародним правом механізми врегулювання спорів міжнародних, метою яких є збереження міжнар. миру та безпеки. Зобов'язуючи д-ви мирно вирішувати всі спори, заг. міжнар. право не передбачає їхнього обов'язку звертатись до конкретного способу такого вирішення. У практиці д-ав домінує застосування політ., а не юрид. засобів вирішення спорів. У доктрині, однак, залишаються суперечки щодо існування обов'язкової черговості (ієрархії) застосування М. з. в. м. с. У доктрині міжнародного права М. з. в. м. с. поділяють на судові та несудові; за участі третіх осіб та двосторонні; *ад хок* та постійно діючі; дип., прав, та інституційні тощо. Інститут М. з. в. м. с. є одним із найдавніших у міжнар. праві. До основних його джерел нині відносяться Гаазька конвенція про мирне вирішення міжнар. зіткнень 1907, Загальний акт про мирне вирішення міжнар. спорів 1928 (у редакції 1949), *Статут ООН*, статuti регіональних орг-цій, Декларація про принципи міжнар. права 1970, *Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975*, Підсумковий документ *Віденської зустрічі представників країн-учасниць НБСЄ* та інші документи НБСЄ, а також звичаєві норми, що регулюють процедуру окремих М. з. в. м. с. Найповніший, хоча й не вичерпний перелік М. з. в. м. с. міститься у ст. 33 Статуту ООН. Він включає: переговори; обстеження; посередництво; примирення; *арбітраж*; судовий розгляд; звернення до регіональних органів або угод.

Під переговорами як М. з. в. м. с. розуміють дво- або багатостороннє обговорення наявних проблем, метою якого є досягнення компромісу. Різновидом переговорів є консультації. Виділяють факультативні консультації (сторони звертаються до них за взаємною згодою) та обов'язкові (можливість або обов'язковість консультацій передбачена в дог-рі). Основні принципи ведення переговорів були кодифіковані *Генеральною Асамблеєю ООН* у рез. №53/101 від 8.12.1998 «Принципи і настанови для ведення міжнародних переговорів». Обстеження — механізм дослідження фактів, які призвели до виникнення конфлікту з метою встановлення їхньої достовірності, суті та супутніх обставин. Якщо слідча комісія розглядає лише факти справи, то застосування цього засобу не призводить до розв'язання спору, а лише створює передумови для цього. На практиці обстеження, здійснювані під егідою міжнар. орг-цій, довели свою більшу ефективність, ніж проведені на основі двосторонньої угоди сторін спору. Посередництво — участь суб'єкта на запрошення сторін спору, третьої сторони або з власної ініціативи у встановленні контакту між сторонами спору, приведенні їх до переговорів та активної участі в переговорному процесі. Посередник має широке коло прав: бере участь у переговорах від самого початку й до кінця; пропонує зміни вимог сторін, що позиваються з метою їх зближення, вносить власні пропозиції; готує проекти угод для сторін спору. Основним обов'язком посередника є здійснення ним своїх функцій відповідно до *міжнародного права принципів*. Посередництво слід відрізнити від надання добрих послуг. Добрі послуги — участь третьої сторони в зближенні сторін спору та встановленні контактів між ними. Основна відмінність між цими двома засобами полягає в тому, що останній не передбачає участі третьої сторони у вирішенні питання по суті. Україна здійснює функції посередника у врегулюванні *Придністровського конфлікту*. Примирення (узгодження) — процедура розгляду спору заздалегідь створеним органом або органом, створеним за згодою сторін спору, результатом роботи якого є пропозиції про шляхи врегулювання конфлікту. *Арбітраж*

міжнародний та судова процедура міжнародна є юрид. М. з. в. м. с. їхнє значення постійно зростає, незважаючи на те, що д-ви продовжують з обережністю ставитись до передання своїх спорів до міжнар. арбітражних та судових установ.

Звернення до регіональних органів та угод — використання потенціалу інституційних механізмів міжнар. орг-цій з метою вирішення спору. Особливістю міжнар. орг-цій у цій сфері є те, що вони пропонують сторонам спору названі вище засоби врегулювання, підкріплені можливостями самої орг-ції. Не тільки регіональні, а й універсальні орг-ції передбачають важливі М. з. в. м. с. В ООН такими повноваженнями наділені *Генеральний секретар ООН*, ГА ООН та *Рада Безпеки ООН*. Останнім часом різко зросла роль механізму з розв'язання спорів,

що створено в рамках *Світової організації торгівлі*. В Європі на регіональному рівні повноваження в цій сфері мають *НАТО* (добрі послуги Ген. секретаря НАТО в зоні *Суецької кризи 1956*), *Організація з безпеки та співробітництва в Європі* («механізм Ла-Валетти» 1991 та *Стокгольмська конвенція 1992* поєднують добрі послуги, посередництво, арбітражну процедуру, комісію з примирення).

М.М. Гнатівський, Д.І. Кулеба

Мирного вирішення міжнародних спорів принцип — один з *міжнародного права принципів основних* (п. 3 ст. 2 *Статуту ООН*). Важливими етапами в подальшому утвердженні цього принципу було прийняття Декларації про принципи міжнар. права 1970, *Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975*, Підсумкового документу Наради НБСЄ у Валетті 1991 тощо. Принцип мирного вирішення спорів покладає на *суб'єктів міжнародного права* такі зобов'язання: вирішувати всі свої спори, розбіжності винятково мирними засобами; врегульовувати спори в найкоротший строк; не зупиняти процес мирного врегулювання і пошуку взаємоприйнятних рішень; використовувати визнані в міжнар. праві мирні засоби вирішення міжнародних спорів; утримуватися від ультимативності; утримуватись від будь-яких дій, які можуть поглибити спір; враховувати інтереси іншої сторони-учасника спору; виконувати прийняте в узгодженому порядку рішення. На відміну від становлення і розвитку інших принципів сучас. *Міжнародного права* для принципу мирного вирішення спорів характерна стабільність, послідовність визнання, різнобічне докладання зусиль д-вами для його

ПраКТ. ЗМІЩНеННЯ.

Д.В. Скринька

Мирного співіснування принцип — принцип взаємовідносин держав із різним політ, та соц. устроєм. Передбачає відмову від *війни* як засобу *зовнішньої політики* держав, невтручання в справи одна одної, повагу суверенітету й територ. цілісності, рівність і взаємну вигоду, розвиток екон. та політ, співпраці. Був розроблений рад. керівництвом на поч. 1920-х і формально став одним із основних принципів зовн. політики Кремля, що передбачав можливість нормалізації відносин і співробітництва СРСР із капіталістичними країнами на міждерж. рівні. Але, водночас, навіть офіційно М. с. не означало припинення ідеолог, війни між соціалізмом і капіталізмом та не виключало надання підтримки з боку СРСР рев. рухам у будь-якій країні світу. М. с. п. було специфічною формою міжнар. класової б-би. Зах. країни не визнавали концепцію М. с. п., вважаючи її прикриттям спроб експорту рев-ції. М. с. п. були сформульовані в преамбулі Угоди про торгівлю та зв'язки між Індією й Тибетським районом КНР від 29.04.1954 і закріплені в рішеннях *Бандунзької конференції 1955* (див. «*Панча шила*»). Принципи М. с. закріплені в багатьох міжнар.-прав, актах, зокрема в *Статуті ООН, Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975*.

В.Ю. Крушинський

Мирович Іван Іванович (? - 1753) — укр. військ, діяч і дипломат. Нар. в старшинсько-козацькій сім'ї. За активну підтримку його братом, ген. бунчужним Федором, антирос. політики гетьмана *П. Орлика* в 1712 був депортований до Москви, а в 1716 висланий до Сибіру, де в ранзі капітан-поручника служив на казенних гірничих заводах. У 1730 під час конвоювання транспорту заліза до Петербурга втік до Бахчисарая, де став перекладачем у кримського хана. Спільно з братом був зв'язковим між *П. Орликом* і *Кримським ханом* та *Запоріжжям*. 1735 очолив лип. місію до польського короля *С. Лещинського* у Франції. У 1736 — представник гетьмана при тур. військ, командуванні.

в.і. Головченко

Миротворча операція ООН у Сомалі

(Шііесі Шііопз Орегагіоп іп 8оталіа), **ЮНОСОМ** (ТЛЧО8ОМ) проводилась в 1992-95 для забезпечення гуманітарної допомоги населенню країни, яке потерпало через громадян, війну, що точиться в ній з 1981. Операція проходила в два етапи. Після захоплення в січні 1991 Могадішо збройними формуваннями трьох опозиційних режиму *М. С. Барре* політ, рухів у країні фактично зникла централізована влада, Сомалі було поділено на 20 районів, які опинились під контролем різних збройних угруповань. Із метою запобігання подальшій активізації збройних сутичок у Сомалі *Рада Безпеки ООН* закликала сторони конфлікту припинити бойові дії, запровадила повне *ембарго* на постачання до країни зброї та військ, обладнання (рез. №733 від 23.01.1992) й ухвалила рішення про початок миротворчої операції.

На першому етапі ЮНОСОМ I (квітень 1992 — березень 1993) до складу місії ООН входили 50 військ, спостерігачів, 3500 співробітників безпеки, 719 працівників тилового забезпечення, бл. 200 міжнар. цивільних співробітників. Резолюція РБ ООН №751 (21.04.1992) визначила функції ЮНОСОМ I: спостереження за дотриманням припинення вогню та забезпечення охорони гуманітарних конвоїв. У серпні

1992 мандат ЮНОСОМ I було розширено з метою забезпечення захисту центрів розподілу гуманітарної допомоги на всій території Сомалі.

Подальше загострення конфлікту в Сомалі призвело до перегляду мандата ЮНОСОМ. Другий етап операції ЮНОСОМ II (березень 1993 — березень 1995), у реалізації якого взяли участь 28 тис. військових та поліцейських і 2 800 міжнар. і місцевих співробітників, передбачав активне втручання в ситуацію в країні. Основою ЮНОСОМ II стали сформовані в грудні 1992 Об'єднані оперативні сили (ЮНІТАФ) з розширеними повноваженнями використовувати всі необхідні засоби для встановлення безпечного середовища для заходів гуманітарної допомоги населенню Сомалі. Завданням ЮНІТАФ було попередження насильства, вилучення нелегальної зброї, підтримання безпеки гуманітарних трансп. коридорів, розмінування території країни та сприяння поверненню біженців до Сомалі. ЮНІТАФ фактично були організовані та контролювалися США, мали на озброєнні важку бронетехніку та бойові вертольоти. Активні дії ЮНІТАФ спричинили напади на миротворців. 5.06.1993 спроба захоплення одного з військ. лідерів М. Айдіда призвела до збройних сутичок між силами ЮНІТАФ та бойовиками, під час яких загинули 22 миротворці, у т. ч. 18 амер. мор. піхотинців. До сер. 1994 ЮНІТАФ втратила вбитими 150 військовослужбовців. Після провалу мирних переговорів у березні 1994 США вивели свої війська із Сомалі. РБ ООН переглянула мандат ЮНОСОМ II та виключила з нього положення про можливість використання примусових заходів. Фактична втрата засобів впливу на ситуацію та чисельні втрати серед миротворців призвели до згортання ЮНОСОМ II

У березні 1995.

С.В. Гринько

МироТВОрчІСТЬ — військ.-політ, й екон. діяльність цивільного і військ. персоналу, здійснювана відповідно до мандата міжнар. або регіональної орг-ції та спрямована на запобігання, вирішення або пост-конфліктне врегулювання між- або внутр.-держ. конфліктів із метою забезпечення міжнар. безпеки, стабільності й усунення загрози миру. М. підрозділяють на *превентивну дипломатію*, операції з підтримки миру (реасекеерін§) й операції примусу до миру (реасе епіогсетепі.). Підтримка миру — це дії військового, поліцейського й політ. персоналу міжнар. орг-ції в районі міжнар. або внутр.-держ. конфлікту, що здійснюються за згодою його учасників. Як правило, ці дії спрямовані на підтримку перемир'я з метою врегулювання конфлікту політ. засобами. Операції з підтримки миру проводяться на основі гл. VI *Статуту ООН* і не передбачають застосування сили. Концепція примусу до миру базується на положеннях гл. VII *Статуту ООН* і розглядається як використання «таких дій військових повітряних, морських і сухопутних сил, що можуть бути необхідні для підтримки міжнародного миру і безпеки».

У структурі *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* відповідальність за здійснення комплексу миротворчих заходів лежить на Департаменті з політ. питань, очолюваному заступником Ген. секретаря. Для проведення миротворчих операцій *Генеральний секретар ООН* отримує відп. мандати від *Генеральної Асамблеї ООН* і *Ради Безпеки ООН*. Основу міжнар. миротворчої діяльності складає превентивна дипломатія як засіб попередження конфліктів. Але в миротворчій діяльності застосовується й ряд інших заходів: превентивне розгортання миротворчих сил; превентивне роззброєння; превентивні гуманітарні дії

та превентивні заходи щодо зміцнення миру, які здійснюються з відома урядів д-ав і можуть включати різні конкретні заходи у сфері сусп. управління, прав людини, екон. й соц. розвитку ТОЩО.

М.С. Каменецький

Миру міжнародного відновлення — діяльність держав та міжнар. орг-цій внаслідок порушення якоюсь державою принципу неза-стосування сили або загрози силою. За сучас. *міжнародним правом* відбувається в рамках універсальної системи *колективної безпеки* на засадах, визначених *Статутом ООН*, та з використанням засобів регіональних орг-цій з питань безпеки. Конкретні форми М. м. в. залежать від форми порушення миру, а також від здатності д-ав дійти згоди щодо способу реагування на порушення миру в даному конкретному випадку. Гл. VII *Статуту ООН* визначає порядок дій *Ради Безпеки ООН* у випадку загрози

миру, порушень миру та актів агресії. Відповідно РБ ООН уповноважена визначати існування будь-якої з цих загроз, робити рекомендації або вирішувати про заходи, які слід вжити для підтримки або відновлення міжнар. миру та безпеки. Ці заходи можуть не бути пов'язані із застосуванням збройних сил, але, якщо Рада вважатиме невійськ. засоби М. м. в. недостатніми, вона уповноважується на підставі ст. 42 Статуту ООН вжити таких заходів повітр., мор. чи сухопутними силами, які виявляться необхідними для підтримки чи відновлення міжнар. миру та безпеки. Такі дії можуть включати демонстрації, *блокаду* й інші операції повітр., мор. чи сухопутних сил членів Організації. На практиці РБ ООН, починаючи з 1990, як правило, уповноважує у формі спец. резолюцій членів Організації вжити всіх необхідних заходів для М. м. в. Таке уповноваження сприймається як дозвіл для т. зв. «коаліцій здатних і згодних» д-ав застосувати збройну силу проти країни, визнаної порушницею міжнар. миру, діючи при цьому від імені світового співтовариства. Незалежно від того, чи визнає РБ ООН конкретне порушення миру *агресії актом*, д-ва, проти якої вчинено збройний напад, має право застосувати збройну силу або використати військ. допомогу інших д-ав проти держави-порушниці миру на підставі права на самооборону, визнаного звичаєвим міжнародним правом та ст. 51 Статуту ООН. Треті д-ви, до яких д-ва — безпосередня жертва якості, перелік вантажних док-тів. Оформлюється відповідно до вимог нац. законодавства. Заповнюється юрид. і фізич. особами та слугує основою для пропуску вантажу через *кордони держави* при ввезенні, вивезенні чи транзиті. Відповідальність за правильність і повноту даних про вантаж, що підлягає митному контролю, несе подавач М. д. Предмети, не вказані в М. д., тобто приховані від митного контролю, підлягають конфіскації. У практиці міжнар. перевезень застосовується вантажна М. д. (ВМД). Оформлена ВМД засвідчує надання суб'єктові зовн.-екон. діяльності права на переміщення товарів у певний митний режим і підтверджує права та обов'язки зазначених у ВМД осіб щодо здійснення ними відп. прав., фінанс. госп. й інших операцій. Товари можуть бути експортовані чи імпортовані лише на підставі дозволів відп. держ. органів. Існує дві форми дозволів на ввезення та вивезення: розгорнута (детальна) для неторгових вантажів і коротка — для комерційних вантажів. Остання видається на тривалий термін на провезення певної групи товарів або всіх товарів даної фірми ЧИ Підприємства.

Л.С. Поліщук

Митна конвенція — багатостороння чи двостороння міжнар. угода, що регулює питання стягнення мита й митні формальності у взаємній торгівлі країн-учасниць, де зазначаються принципи митного режиму, контролю та митних зборів між країнами, що приєдналися до неї. Ціль М. к. — зниження мита на товари, що імпортуються з країн-учасниць, та полегшення проходження ними митних формальностей як у країні-експортері, так і в країні-імпортері. Учасники М. к. беруть на себе зобов'язання надавати один одному митні пільги (на комерційні й неторг. операціях, обмін туристами, продукцією кооперування тощо) і сприяти тому, щоб митні правила не шкодили розвитку взаємної торгівлі та іншим видам зовн.-екон. зв'язків, ділових контактів, туризму тощо. Прикладом багатосторонньої М. к. може слугувати Угода з митної оцінки, укладена під час багатосторонніх торг. переговорів «Токіо раунду» в рамках *ГАТТ* і доповнює відп. положення ген. угоди. Вона передбачає уніфікацію методів оцінювання вартості товарів, що імпортуються, для цілей митного

Оподаткування.

Л.С. Поліщук

Митна політика — сукупність заходів щодо екон. охорони *кордонів держави*, які полягають у контролі за ввезенням інозем. і вивезенням вітчизняних товарів, майна, *валюти*, цінностей в інші країни шляхом обкладання їх митом та іншими зборами при транспортуванні через кордон; або заборони їх до ввезення чи вивезення. Основними засобами здійснення М. п. є: застосування мита та митних зборів, митних формальностей, встановлений режим проходження вантажів через кордон; система держ. органів митного контролю; участь у *митних союзах*, *зонах вільної торгівлі* та *митних конвенціях*. М. п. забезпечує надходження в дохідну частину держ. бюджету грошових зборів за митні процедури, які називають митними доходами (митом, прикордонні митні збори, штрафи й виторг від реалізації товарів, конфіскованих митницею). М. п. є складовою екон. та *зовнішньоторговельної політики* д-ви. Існує два основні види М. п. — *протекціонізм* і «вільна торгівля». Протекціонізм передбачає встановлення високого рівня митного оподаткування інозем. товарів, які ввозяться на внутр. ринок країни, та спрямований на підтримку вітчизняних товаровиробників. Політика «вільної торгівлі» спрямована на заохочення *імпорту* товарів шляхом встановлення мінім. рівня мита. В умовах

ринкової економіки М. п. впливає на процеси відтворення в країні, норму прибутку і, відповідно, темпи розвитку в окремих галузях, оскільки мита впливають на рівень внутр. цін. Вона сприяє нівелюванню відмінностей у нац. і міжнар. умовах вир-ва. Нині основною організацією на міждерж. рівні, що регулює митно-тарифну політику країн-учасниць на багатосторонній основі, є *Світова організація торгівлі (СОТ)*, яка має наступні цілі та завдання: здійснення зовн.-торг. політики переважно за допомогою *митних тарифів*, регулярного проведення переговорів щодо зниження мита, узгодження країнами-учасницями митних поступок у взаємній торгівлі тощо. Однак роль митно-тарифної політики в сучас. міжнар. торг. відносинах при зростанні значення нетарифних заходів регулювання може суттєво знижуватись.

Л.С. Поліщук

Митна Територія — держ. територія, тобто частина земної кулі, яка належить державі, в межах якої вона здійснює своє територ. верховенство, а також територія з єдиним режимом ввезення і вивезення товарів. На ній держава має виключну юрисдикцію стосовно митної справи. Це означає, що основою прав, режиму М. т., як і держ. території, є *суверенітет* країни. На М. т. повною мірою діє єдине митне законодавство, єдині *митні тарифи* й інші засоби держ. регулювання зовн.-екон. діяльності. Однак поняття «митна територія» не співпадає з поняттям «державна територія». У ряді випадків із М. т. можуть виключатись частини держ. території і, навпаки, включатись частини, що знаходяться за межами держ. кордону (напр., вільна митна зона не входить до складу М. т., хоча є частиною держ. території країни). Сухопутними частинами М. т. України є: сухопутна територія, *територіальні та внутрішні води* й повітр. простір над ними. Сухопутною територією України є вся суша, що знаходиться в межах її кордонів. До внутр. вод відносяться: прибережні мор. води, які розміщені в бік берега від вихідних ліній, що прийняті для підрахунку ширини територ. вод; води портів, заток, бухт, губ, лиманів, береги яких повністю належать Україні, якщо ширина проходів не перевищує 24 мор. милі; води заток, бухт, лиманів, мор. протоку, що історично належали Україні, а також води річок, озер, інших водойм, береги яких належать Україні. Територ. води — це прибережні мор. води та 12 мор. миль, що відраховуються від лінії найбільшого відливу як на материку, так і на островах, що належать Україні.

л.с. Поліщук

МИТНИЙ СОЮЗ — політ.-екон. об'єднання, яке створюється з метою координації зовн.-екон. політики держав, регламентації обсягів, структури та умов здійснення *експорту, імпорту* та транзиту товарів чи інших предметів. У ст. 24 *Генеральної угоди з торгівлі і тарифів (ГАТТ)* М. с. визначається як заміна двох чи більше митних територій у такий спосіб, що: мито та інші обмежувальні засоби регулювання торгівлі (за винятком деяких дозволів у разі необхідності) скасовуються відносно основної частини торгівлі між складовими територіями союзу чи, принаймні, відносно основної частини торгівлі товарами, які походять із таких територій; переважно таке саме мито та інші засоби регулювання торгівлі застосовуються кожним із членів союзу до торгівлі з територіями, які

НЕ ВКЛЮЧЕНІ ДО М. С.

Л.С. Поліщук

МИТНИЙ СОЮЗ СНД — субрегіональне екон. угруповання, створене на основі Угоди про митний союз Росії та Білорусі від 6.01.1995, до якої приєдналися Казахстан (20.01.1995) і Киргизстан (29.03.1996); 1999 до нього увійшов Таджикистан. М. с. передбачає повне скасування обмежень у взаємній торгівлі, введення єдиного торг. режиму та митних тарифів, а також узгодження заходів нетарифного регулювання щодо третіх країн. Відповідно до прийнятих рішень, реалізація М. с. відбувається в два етапи: на першому — повністю скасовуються тарифні обмеження та квоти у взаємній торгівлі, встановлюється єдиний торг. режим, спільні митні тарифи та узгоджуються заходи нетарифного регулювання щодо третіх країн; на другому — планується об'єднання митних територій країн в єдину митну територію з встановленням єдиного митного контролю на зовн. кордонах. У липні 1995 були скасовані митний контроль та митне оформлення товарів на кордоні Росії та Білорусі, введено спрощений порядок митного контролю на рос.-казахському кордоні. 1-й етап формування М. с. був в основному завершений Росією, Білоруссю й Казахстаном на поч. 1996; були повністю зняті тарифні та нетарифні обмеження у взаємній торгівлі країн, уніфіковані митні законодавства. З 1996 розпочалась реалізація 2-го етапу формування М. с. Для Киргизстану, після його приєднання до М. с., було запроваджено індивід. графік реалізації програми 1-го етапу.

Координація прийняття узгоджених рішень, пов'язаних зі створенням М. с, покладена на Інтеграційний комітет, створений згідно з Договором про поглиблення інтеграції в економічній і гуманітарній галузях між Росією, Білоруссю, Казахстаном і Киргизстаном (29.03.1996). Інтеграційний комітет визначив умови, які мають бути виконані для повноцінного формування М. с: створення зони вільної торгівлі без винятків і обмежень, уніфікація зовн.-торг, законодавства, встановлення єдиного порядку зовн.-торг, регулювання та єдиного торг, режиму з третіми країнами. У 1999 була прийнята нова угода, яка вносила певні інституційні зміни, зокрема щодо встановлення спільних митних тарифів з уніфікованими імпорнтними митами. У жовтні 2000 члени М. с. СНД фактично інкорпорували його в структури *Євразійського економічного співтовариства (ЄвразЕС)*. Реалізація проекту М. с. на практиці була здійснена лише частково через значні відмінності в рівні екон. розвитку держав-членів, над. законодавствах, асинхронність проведення еКОН. реформ.

С.В. Гринько

МИТНИЙ ТАРИФ — систематизований згідно з державною або міжнародною класифікацією товарів зовн.-екон. діяльності перелік ставок увізного мита, яке справляється з товарів, що ввозяться на *митну територію* країни. Це класичний засіб заг.-держ. управління *імпортом*. М. т. має такий вид: код товару, назва товару, ставка (чи ставки) мита. Розмір ставок М. т. збільшується залежно від ступеня переробки товару. Структурно М. т. поділяються на прості й складні. Простий М. т. передбачає оподаткування товару за єдиною ставкою мита. Складні М. т. складаються з двох і більше ставок М. т.: максимальних (або генеральних), що поширюються на товари з тих країн, з якими дана країна не знаходиться в торг.-договірних відносинах; і пільгових ставок — мінімальних, відносно тих країн, яким надано *найбільшого сприяння режим*, преференційних, проміжних, що застосовуються до товарів тих країн, з якими існують подібні договірні стосунки. Зазвичай М. т. встановлюються на нац. рівні, але існують й єдині М. т. кількох країн у межах *митних союзів*. Основними елементами М. т. є товарна класифікація, методи оцінки митної вартості імпорнтних товарів, методи визначення країни походження товарів, митні ставки. В основу товарної класифікаційної схеми М. т. країн (товарна номенклатура) покладено нац. класифікації товарів зовн.-екон. діяльності, які базуються на Комбінованій номенклатурі *Європейського економічного співтовариства (ЄЕС)* і Гармонізованій системі опису та кодування товарів (набули чинності із січня 1988, використовують понад 100 країн). Розмір ставок і види мита в Україні встановлюються відповідно до Єдиного митного тарифу України, що визначається законами України «Про Єдиний митний тариф» та «Про митний тариф України» на основі Української класифікації товарів зовн.-екон. діяльності (УКТЗД), яка базується на Гармонізованій системі опису та кодування

ТОВарІВ.

Л.С. Поліщук

Митні привілеї — пільги щодо митних формальностей (звільнення від митного огляду й зборів вантажів, особистого багажу та ін.), які надаються інозем. *дипломатичним представництвам, консульським установам, міжнар. міждержавним орг-ціям і представництвам інозем. д-ав при них, а також певним категоріям осіб, які перетинають держ. кордон*. М. п. передбачаються як *міжнародними договорами (Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961, Віденська консульська конвенція консульські зносини 1963, Віденська конвенція про представництва держав в їх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру 1975)*, так і нац. законами та правилами (Митний кодекс України, Положення про дип. представництва та коне, установи інозем. держав в Україні). Згідно з нормами діючого міжнар. права предмети, призначені для офіц. використання інозем. дип. і коне, представництвами, а також прирівняними до них щодо М. п. установами, не обкладаються митом. Особистий багаж (у т. ч. предмети першочергового облаштування) *дипломатичному персоналу інозем. дип. представництв та інозем. коне, посадових осіб, так само, як і членів їхніх родин, а також осіб, прирівняних до них, звільняється від митного огляду і зборів*. Однак особистий багаж вказаних осіб може бути оглянутий, якщо є серйозні підстави вважати, що він містить предмети, ввезення чи вивезення яких заборонене, або регулюється спец. правилами. Такий огляд повинен здійснюватись лише за умов присутності власника багажу або його уповноваженого представника. Особистий багаж членів адмін.-техн. й обслуговуючого персоналу дип. і коне, представництв підлягає митному огляду, але пропускається безплатно через митний кордон в межах особистої потреби на заг. підставах. М. п., передбачені для дип. персоналу, розповсюджуються на представників інозем. д-ав, членів парл. та урядових делегацій, а також на основі взаємності на співробітників делегацій інозем. д-ав,

що прибувають для участі в міждерж. переговорах, міжнар. конференціях і нарадах або з іншими офіц. дорученнями.

М.Л. Кулінич, О.С. Полторацький

МихайЛОВ Леонід (1884 - ?) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат, чл. УСДРП. З 14.08.1917 — товариш ген. секретаря праці Центральної Ради; 18.01-29.04.1918 — народний міністр праці в уряді *В. Голубовича*; 26.12.1918-13.02.1919 — міністр праці в уряді *В. Чехівського*; восени 1919-20 — радник, заст. голови Надзвичайної дип. місії УНР у Польщі. Брав активну участь у виробленні *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920*. З 1921 працював у луцькому Українбанку. 1939 репресований НКВС СРСР. Подальша доля невідома.
в.і. Головченко

МихайЛОВСЬКИЙ Віктор Іванович (1939, с. Нова Поляна Знам'янського р-ну Кіровоградської обл.) — укр. держ. діяч і дипломат. Закінчив екон. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1961) й Дипломатичну академію МЗС СРСР (1977); кандидат екон. наук. Працював на керівних посадах у Державному комітеті УРСР по пресі. У 1995-96 — зав. відділу перспективного планування та аналізу ефективності зовн. політики, заст. керівника Управління з питань зовн. політики Адміністрації Президента України. У січні 1997 — жовтні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Латвійській Республіці.
В.М. Матвієнко

Мишуга Лука (3.10.1887, с. Новий Витків Радехівського повіту, Галичина — 8.02.1955, Нью-Йорк) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат. Закінчив юрид. ф-т Віденського ун-ту (1911). Працював суддею у Львові й адвокатом у Жовкві. З початком *Першої світової війни* взяв активну участь у формуванні Легіону українських січових стрільців (УСС). 1915-18 разом із *Д. Вітовським* та *О. Назаруком* займався орг-цією культ.-освітньої роботи УСС на Волині. Наприкінці 1918 — повітовий комісар ЗУНР на Радехівщині, потім — представник ЗУНР у Ген. штабі Республіканської армії УНР, пресовий референт при квартирмейстерському відділі армії УНР у Кам'янці-Подільському. З грудня 1919 — на дип. службі ЗУНР у Відні. Узимку 1920-21 — секр. місії ЗУНР на *Ризьку мирну конференцію 1920-21*. У липні 1921 - березні 1923 — представник ЗУНР у США. Для поширення інформації про військ.-політ. події у Схід. Галичині відкрив у Нью-Йорку Українське пресове бюро, у рамках позик «Національної Оборони» й «Фонду негайної допомоги рідному краю» зібрав серед діаспори 138,5 тис. дол. 1923 ініціював створення Об'єднання українських організацій в Америці й був його ген. секретарем до 1940. 1940 виступив співзасновником Українського конгресового комітету Америки, був членом його політ. ради, 1953-55 очолював Об'єднаний укр.-амер. комітет; водночас 1926-55 — редактор, гол. редактор газети «Свобода», провідний діяч Українського народного союзу, був одним з ініціаторів видання і членом редакції англomовної «Енциклопедії українознавства».

Теори: «Державна адміністрація на Україні» (1919), «Які тепер суди на Україні» (1919), «На Волині. Перші хвилі української державності», «Україна і американська демократія» (1939) «Шевченко і жінка» (1940), «Українці у вільному світі» (1954), «Похід українських військ на Київ (серпень 1919 р.)».

В.І. Головченко

Міграція нелегальна — злочин міжнародного характеру, який завдає шкоди соц.-екон. розвитку держав і полягає в незаконному в'їзді в чужу країну з метою облаштування в ній (зазвичай з екон. мотивів). Незаконними мігрантами визнаються громадяни інших країн та особи без громадянства, які порушили правила в'їзду, виїзду, перебування чи транзитного проїзду через територію певної д-ви. Бланкетні норми, що відсилають до нац. кримінального законодавства д-ав із б-би з М. н., містяться в конвенціях *Міжнародної організації праці (МОП):* Конвенції МОП №97 «Про трудящих-мігрантів» 1949 та Конвенції МОП №143 «Про зловживання в галузі міграції та про забезпечення трудящим-мігрантам рівності можливостей і поводження» 1975. Згідно з умовами цих міжнар.-прав. актів, д-ви повинні виявляти на своїй території випадки М. н. та вживати необхідних заходів щодо їх скорочення; особа або орг-ція, що сприяють М. н., підлягають відп. покаранню. Гарантією ефективного контролю над М. н. є Міжнародна конвенція ООН про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей 1990, а також Угода про співробітництво держав-учасниць *Снівдружності Незалежних Держав (СНД)* у б-бі з незаконної міграцією 1998. Збільшується роль *Міжнародної організації з питань міграції*, метою якої є забезпечення впорядкованої та планової міжнар. міграції. М. н.

включає також проблему б-би з торгівлею людьми та експлуатацією проституції. Б-ба з цими явищами регулюється Конвенцією про б-бу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами 1950 (об'єднала в собі інші міжнар. угоди, які ухвалювались, починаючи з 1904) і Додатковою конвенцією про ліквідацію рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства 1956. У грудні 2000 *Генеральна Асамблея ООН* ухвалила Конвенцію проти транснац. організованої злочинності та два протоколи до неї: Протокол про попередження, ліквідацію та покарання за торгівлю людьми, особливо жінками й дітьми, і Протокол проти контрабанди мігрантів на суші, в повітрі та на морі. Ці док-ти визнають, що нелегальна міграція прямо пов'язана з транснац. організованою злочинністю.

О.В. Задорожній, М.О. Медведєва

Міжамериканська декларація взаємної допомоги та солідарності 1945 — див. *Чапультепекський акт 1945.*

Міжамериканська конвенція про права та обов'язки держав 1933 — **регіональний договір міжнародний**, що став першою спробою закріплення в позитивному міжнародному праві ознак держави та основних рис її існування як *суб'єкта міжнародного права* в системі між-держ. відносин. Конвенція була прийнята 26.12.1933 у Монтевідео та набула чинності 26.12.1934. Її учасниками є 14 д-ав, ут. ч. США. Ст. 1 Конвенції називає ознаки, якими має володіти д-ва як суб'єкт міжнар. права: постійне населення, визначена територія, уряд та здатність вступати у відносини з іншими д-вами. Таке визначення д-ви нині є заг.-прийнятим як у науці міжнар. права, так і в практиці д-ав. Ст. 2 Конвенції містить важливе положення про те, що федерат, д-ва становить лише одну особу перед міжнар. правом. Ст. 4 Конвенції проголошує всі д-ви рівними й такими, права яких залежать виключно від простого факту їх існування як суб'єктів міжнар. права. Відповідно основні права д-ви не можуть бути ніяким чином порушені (ст. 5). Одним із наслідків проголошення цього принципу є визнання *невтручання принципу* однієї д-ви у внутр. або зовн. справи іншої (ст. 8). Конвенція також визнає, що юрисдикція д-ви поширюється на всіх її мешканців у межах нац. території, а іноземці не можуть вимагати більших прав, ніж права місцевих громадян (ст. 9). Першорядним інтересом д-ав проголошується збереження миру, здійснення якого забезпечується через реалізацію принципу врегулювання між-держ. розбіжностей визнаними мирними засобами (ст. 10). Конвенція встановлює суворий обов'язок д-ав не визнавати надбання територій або особливих переваг, здобутих силою, незалежно від фактичної форми її прояву; територія д-ви проголошується недоторканою (ст. 11).

Окремі статті Конвенції присвячені питанням взаємозв'язку інституту визнання з існуванням д-ви: політ, існування д-ви не залежить від її визнання іншими д-вами (ст. 3). Відповідно, навіть невизнана д-ва користується певними правами, не пов'язаними з участю в міждерж. відносинах, напр., правом на захист своєї цілісності та незалежності, прийняття законів щодо своїх інтересів, визнання юрисдикції своїх судів тощо. Відповідно до ст. 6 Конвенції визнання д-ви означає лише те, що той, хто визнає, сприймає особу іншого з усіма правами та обов'язками, визнаними міжнар. правом. Визнання є безумовним. Воно може бути явним або мовчазним. Дія Конвенції не зачіпає зобов'язань, прийнятих державами-учасницями в рамках інших міжнар. угод. Прийняття Конвенції, обумовлене особливостями розвитку міждерж. відносин у Зах. півкулі впродовж XVIII — поч. XX ст., справило значний вплив на розвиток як *міжнародних відносин* у цьому регіоні, так й у світовому масштабі. Окремі положення Конвенції були згодом сприйняті заг. міжнар. правом і стали

Заг.-ВИЗНАНИМИ.

О.В. Задорожній

Міжамериканський банк розвитку (ітег-Атегісап Беуеіортепі Вапк), МаБР (ІАОВ) створений 1959 з ініціативи США для фінансування програм розвитку в країнах Лат. Америки. Проект угоди про створення найпотужнішого регіонального банку розвитку розроблявся спец. комісією міжамер. соц.-екон. ради *Організації американських держав*. Банк розпочав здійснення операцій у 1961. Спочатку його членами були 19 лат.-амер. країн і США, але з часом їхнє коло розширювалось завдяки приєднанню як півд.-амер. д-ав і країн Карибського басейну, так і представників інших континентів — Японії, Канади та найбагатших д-ав Європи, що не претендували на кредити МаБР. Нині їхня кількість досягла 46 членів. Пріоритетними напрямками діяльності Банку, виходячи з мети його створення, залишаються: програми надання фінанс. й техн. допомоги країнам Лат. Америки при будівництві невеликих підприємств у гірничій,

переробній, легкій і харчовій промисловості, фінансування розвитку енергетики, транспорту а також інфраструктури; модернізація держ. інституцій шляхом підвищення ефективності й прозорості їхньої діяльності; фінансування соц. програм б-би з бідністю; сприяння регіональній інтеграції. За роки діяльності МаБР у його межах було створено такі спеціалізовані структури, як Міжамериканську інвестиційну корпорацію, Фонд спеціальних операцій, Багатосторонній інвестиційний фонд та кілька інвестиційних фондів, засновниками яких стали окремі країни-донори чи міжнар. орг-ції. За час свого існування МаБР надав найбільший обсяг кредитів країнам «великої трійки» — Аргентині, Бразилії та Мексиці.

Найвищим органом МаБР є Рада керуючих, до якої кожна країна делегує свого представника. Вона зосереджує у своїх руках всю повноту влади в Банку й вирішує всі стратегічні питання його орг-ції та діяльності. До її складу входить 46 (за кількістю країн-членів МаБР) урядовців високого рангу, у т. ч. виконавчих директорів і президента Банку. Штаб-квартира МаБР розташована у Вашингтоні, а його представництва відкриті в кожній лат.-амер. країні, що є членом Банку, а також у Парижі й Токію. Фінанс. основу діяльності Банку становлять його статутний капітал, резерви, цільові внески країн-донорів і запозичення самого МаБР на світових ринках капіталу (загалом понад 200 млрд. дол.). Банк надає кредити двох видів: на заг. комерційних умовах (з фонду звичайних ресурсів); на пільгових умовах (з фонду спец. операцій). Він уповноважений випускати облігації, що так само, як цінні папери МБРР, мають найвищий рейтинг — ААА. Основними покупцями облігацій Банку є центр, банки, пенсійні, трастові та інвестиційні фонди, а також комерційні банки промислово розвинутих країн. Частка власних ресурсів у кредитах, що надаються Банком, є невисокою (зазвичай до 20%). Основну частину кредитів становлять кошти, залучені самим Банком не лише з традиційних ринків капіталу, але й з таких країн, як Австралія, Канада, Тайвань, Південна Корея, Польща та ін. Ще одним джерелом формування кредитів, що надаються перш за все країнам Лат. Америки з боку Банку, є кошти, які надходять у формі добровільних внесків країн-донорів до трастових фондів МаБР (напр., Фонду спец. операцій, Фонду соц. прогресу). Новими ознаками в діяльності Банку, починаючи з сер. 1990-х, є кредитування приватного сектора (до 10% усіх кредитів), без отримання держ. гарантій. Останнім часом збільшилися кошти, які спрямовуються на охорону довкілля, здоров'я, на б-бу з соц. нерівністю та бідністю (у 2003 — понад 51% виділених Банком коштів). Найбільша частина

кредитів МаБР спрямовується на фінансування розбудови інфраструктури транспорту та енергетики й приблизно така ж частка коштів — на модернізацію с. г-ва лат. -амер. країн.
м.ю. Рубцова

Міжамериканський договір про взаємну ДОПОМОГУ 1947 — див. *Ріо-де-Жанейро договір 1947*.

Міжамериканські конференції (Панамериканські конференції) — конференції представників США та країн Лат. Америки, що періодично скликались у 1889-1967; до 1948 офіційно називались Міжнародними конференціями американських держав. Ідея скликання М. к. належала лат.-амер. республікам, що виникли внаслідок Війни за незалежність Іспан. Америки 1810-26. У перших регіональних форумах *{Панамський конгрес 1826, конференції в Лімі 1864-65 та Сантьяго 1856}* брали участь лише лат.-амер. д-ви. Наприкінці ХІХ ст., з активізацією політики США, спрямованої на встановлення контролю над Лат. Америкою, ініціативу орг-ції та проведення таких конференцій перебрав на себе Вашингтон. 2.10.1889-19.04.1890 у Вашингтоні відбулась 1-а *Панамериканська конференція*, в якій взяли участь представники США та всіх лат.-амер. д-ав за виключенням Домініканської Республіки. США виступили з ініціативою створення Міжамериканського митного союзу та підписання дог-ру про арбітраж між амер. д-вами, але ці пропозиції не знайшли широкої підтримки з боку лат.-амер. учасників. Тоді з ініціативи США було запроваджено Міжамериканський союз американських республік, основною метою якого стало сприяння екон. співробітництву й обмін екон. інформацією. 2-а Міжамериканська конференція відбувалась 22.10.1901-31.01.1902 в Мехіко (Мексика), під час якої було оформлено приєднання амер. республік до Гаазьких конвенцій про арбітраж 1899. У рамках Міжамериканського союзу було створено постійне Міжнар. бюро амер. республік та Керівна рада Бюро на чолі з держсекретарем США, до складу якого увійшли дип. представники лат.-амер. д-ав у Вашингтоні. 3-я Міжамериканська конференція, що проходила 23.07-27.08.1906 в Ріо-де-Жанейро (Бразилія), розглянула питання, пов'язані з Венесуельським конфліктом 1902-03 та ухвалила винесення на розгляд ІІ Гаазької конференції питання про

неприпустимість застосування сили для стягнення держ. боргів. Під час 4-ї Міжамериканської конференції 12.07-30.08.1910 в Буенос-Айресі (Аргентина) було ухвалено рішення про перейменування Міжнар. бюро амер. республік у *Панамериканський союз*, а М. к. стали вищим органом нової регіональної орг-ції. Водночас відхилено пропозицію США про визнання *Монро доктрини* основним принципом зовн. політики усіх амер. д-ав.

На 5-й Міжамериканській конференції, що проходила 25.03-3.05.1923 в Сантьяго (Чилі), було підписано Договір про запобігання конфліктів між амер. д-вами (*Гондра договір*). 6-а Міжамериканська конференція (16.01-20.02.1928, Гавана) також приділила значну увагу проблемі інтервенції амер. д-ав в справі одна одної та запобігання конфліктів між ними (див. *Гаванська конференція 1928*). Крім того, на 6-й Міжамериканській конференції було прийнято кодекс міжнар. приватного права (*Бустаманте кодекс*) та конвенції з питань дип. і коне, зносин та імунітетів (див. *Гаванська конвенція про дипломатичний притулок 1928*, *Гаванська конвенція про дипломатичних чиновників 1928*, *Гаванська конвенція про консульських чиновників 1928*). 7-а Міжамериканська конференція проходила 3-26.12.1933 у Монтевідео (Уругвай), під час якої виявились протиріччя між США та рядом лат.-амер. д-ав (перш за все Аргентиною), викликане бажанням останніх обмежити вплив США в регіоні і не допустити створення контрольованої США регіональної системи безпеки та оборони. На конференції всіма учасниками було ухвалено Пакт про ненапад та примирення («Пакт Саа-ведри Ламаса», названий за ім'ям мін. зак. справ Аргентини), який було підписано Аргентиною, Бразилією, Мексикою, Парагваєм та Чилі ще в жовтні 1933. Він засуджував агресивні війни, встановлював принцип урегулювання учасниками всіх конфліктів та суперечок лише мирними засобами, відповідно до *норм міжнародного права*. Не визнавались будь-які територ. надбання, здобуті за допомогою збройної сили. У разі порушення принципів незастосування сили однією зі сторін, інші зобов'язувались застосовувати всі передбачені *міжнародним правом* політ., екон. та юрид. засоби для збереження миру, але в жодному разі не вдаватись до дип. або військ. інтервенції. Положення про відмову від дип. та військ. інтервенції було спрямоване на протидію посиленню впливу США в регіоні. США приєднались до Пакту із застереженням,

що Аргентина у свою чергу підпише *Бріана — Кел-лога пакт 1928*, *Гондра договір 1923* та Міжамериканський договір про арбітраж 1929. Водночас під час конференції США було проголошено «*Доброго сусіда політику*», яка зокрема закріплювала їх відхід від політики інтервенціонізму в Лат. Америці. 8-а Міжамериканська конференція, що проходила 9-27.12.1938 в Лімі (Перу), приділила найбільше уваги розгляду проблем створення регіонального блоку д-ав Зах. півкулі в умовах загострення міжнар. ситуації та ухвалила Декларацію принципів амер. солідарності (див. *Лімська декларація 1938*). Підчас *Другої світової війни* М. к. не скликались, але основними питаннями регіонального співробітництва в рамках консультативних нарад міністрів закорд. справ залишались питання регіональної безпеки в Зах. півкулі та оборони проти можливої агресії ззовні (див. *Панамська нарада 1939*, *Гаванські декларації 1940*, *Чапультепекська декларація 1945*, *Ріо-де-Жанейро договір 1947*). Під час 9-ї Міжамериканської конференції, яка проходила 30.03-2.05.1948 в Боготі (Колумбія), було ухвалено рішення про створення *Організації американських держав (ОАД)*, а також розглянуто коло питань щодо розширення регіонального співробітництва у сферах економіки та безпеки. За ухваленим на конференції статутом ОАД М. к. стали вищим органом нової орг-ції та мали скликатись кожні 5 років (див. *Боготська конференція 1948*). 10-а Міжамериканська конференція, яка проходила 1-28.03.1954 в Каракасі (Венесуела), була позначена новим загостренням відносин між США та деякими лат.-амер. д-вами, викликаним поверненням Сполучених Штатів до політики інтервенціонізму в регіоні. Запропоновану США резолюцію, що передбачала можливість втручання у внутр. справи амер. д-ав задля збереження «політичної цілісності американських держав» та протидії загрози міжнар. комунізму, не була ухвалена через спротив Гватемали, Аргентини та Мексики. Значну увагу на конференції було приділено обговоренню проблем екон. розвитку країн регіону й ухвалено резолюцію, що рекомендувала проведення аграрних реформ та відмову від нетарифних бар'єрів, спрямованих проти с.-г. товарів у торгівлі між амер. країнами. З кінця 1950-х чергові М. к. не скликались, натомість у процесі реформи ОАД було проведено три надзвичайні М. к.: 16-18.12.1964 у Вашингтоні, 17-30.11.1965 у Ріо-де-Жанейро та 15-27.02.1967 в Буенос-Айресі. На останній конференції було затверджено протокол Буенос-Айрес, який вносив зміни та поправки до статуту ОАД. Вищим органом ОАД визнавалась Генеральна Асамблея, до якої перейшли

Міжкультурні комунікації — процес взаємного обміну цінностями, ціннісними установками, який здійснюється під час міжкульт. взаємодії цивілізацій, соц. груп, культур, індивідів. Цей процес відбувається як у політиці, так і в міжособистісному спілкуванні, у неформальних контактах. М. к. є важливим чинником *міжнародних відносин* й одним із пріоритетних напрямків зовн. політики та реалізації зовн.-політ. інтересів суб'єктів міжнар. співробітництва. М. к. в міжнар. відносинах проявляються також у діяльності спец. міжнар. організацій (напр., *Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури*), які здійснюють цілеспрямовану політику у сфері гуманітарного й культур. співробітництва.

Наслідки М. к. мають дуалістичний характер і можуть проявлятися як у засвоєнні елементів іншої культури (що сприяє інтеграційним процесам, взаємному збагаченню, обміну), так і в посиленні етнічної самосвідомості, прагненні до закріплення етнічної специфіки.

О.П. Кучмій

Міжнародна асоціація розвитку (Іпієгпа-Іюпаі Оеуеіортепі Аззосіаііон), **МАР** (ГОА) — *спеціалізована установа ООН*, створена в 1960 як філія *Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР)* з метою надання на пільгових умовах фінанс. підтримки найменш розвинутих країнам. Цілями діяльності МАР є: подолання бідності; стабілізація й екон. зростання; ліквідація нерівності між країнами та всередині країн (доступ до початкової освіти, мед. обслуговування, водопостачання); захист навколишнього середовища. Членами МАР можуть бути лише держави-члени МБРР. Усі 164 держави-члени МАР поділяються на дві групи: економічно більш розвинуті д-ви, що здійснюють підписні внески в конвертованій валюті, яка може бути цілком використана МАР у кредитних операціях; країни, що вносять у конвертованій валюті одну десяту підписних внесків, решту — в нац. валюті, яка не може бути

використана без їхньої згоди. Фінанс. ресурси МАР відокремлені від МБРР і формуються з трьох основних джерел: підписний капітал та внески переважно більш багатих членів МАР; перекази з чистого прибутку МБРР у вигляді безоплатних субсидій; погашені суми по раніше виданих кредитах МАР. Поповнення ресурсів МАР за рахунок держ. внесків промислово розвинутих країн відбувається в рамках угод, що надають МАР кошти для покриття її кредитних зобов'язань на 3-річний бюджетний період. 13-та угода про поповнення ресурсів МАР (2002), у якій брали участь 34 д-ви, дозволить МАР надати кредити на суму 23 млрд. дол.

Структура МАР: Рада керуючих; Виконавчий директорат; Президент. Незважаючи на юрид. незалежність, МАР має спільний персонал, спільну штаб-квартиру, очолюється одним і тим же президентом, користується при оцінці проектів тими ж стандартами, що й МБРР. Штат співробітників МАР розподілено по 4-х функціональних секторах: операції, фінансування, політика, планування та дослідження. Основним напрямом діяльності МАР є надання на довгостроковій основі кредитів країнам-членам відповідно до наступних критеріїв: належність до групи найбідніших країн світу, річний прибуток в яких на душу населення не перевищує 835 дол.; достатня екон., фінанс. й політ. стабільність; наявність значних труднощів із *балансом платіжним* і відсутність перспектив самостійного розв'язання проблеми; реальне прагнення до розвитку, що втілюється у відп. політиці; недостатня кредитоспроможність для отримання позик на ринках капіталів. Нині 81 країна має право на отримання кредитів МАР. Терміни погашення безвідсот-кових кредитів МАР — 20, 35, 40 років, включаючи 10-річний пільговий період. Структура кредитів МАР має більшу, порівняно з МБРР, соц. спрямованість: вища питома вага кредитів на освіту, охорону здоров'я, с. г-во й розвиток сільських районів. З моменту створення МАР надала кредити на заг. суму 135 млрд. дол.

Ю.С. Скориход

Міжнародна асоціація розвитку й цивілізації Африки (Міжнародна африканська асоціація) створена 1876 з ініціативи бельгійського короля *Леопольда II* для управління територіями в басейні р. Конго. Її формуванню передувало скликання «Географічної конференції» в Брюсселі, на якій було засновано нац. комітети з метою б-би з *работоргівлею* та сприяння цивілізації Центр. Африки. Асоціація фінансувалась і контролювалась безпосередньо королем Леопольдом II; ключові позиції в ній займали бельгійці або іноземці, яких особисто наймав бельгійський король. Основною формою діяльності Асоціації стали експедиції, що фінансувались бельгійськими держ. та приватними фондами. Перші військ. пости на Нижньому Конго були створені експедиціями Асоціації, які очолював відомий амер. дослідник Африки Г. Стенлі. Інші колоніальні д-ви фактично зайняли нейтральну позицію щодо діяльності Асоціації. Згодом Леопольд II поставив питання про

визнання за створеною ним асоціацією та її володіннями статусу д-ви. Упродовж 1884 США, Німеччина й Британія визнали держ. статус Асоціації, назва якої була змінена на Міжнародну асоціацію Конго. Під час *Берлінської конференції 1884-85* було визнано формування *зони вільної торгівлі* на території басейну р. Конго, а відповідно — на території Асоціації. Під час конференції в Бельгії вдалось урегулювати спірні питання з Францією та Португалією, які визнали Асоціацію й домовились про її кордони з португ. та франц. володіннями. У серпні 1885 парламент Бельгії прийняв закон, що дозволяв унію Бельгії та Конго, і Леопольд II повідомив країни-учасниці Берлінської конференції про перетворення Міжнародної асоціації Конго на Незалежну

Державу КОНГО.

СВ.Гринько

Міжнародна асоціація з контролю за ЯКІСТЮ НАСІННЯ (Іпегпаіопаі 8ee(1 Те8ііп§ А88осіаііоп), **МАКЯН** (I8TA) — міжнар. галузева орг-ція, створена з метою розробки та поширення методів контролю за якістю насіння. Відправною точкою в діяльності орг-ції стали Правила міжнародної асоціації з контролю за якістю насіння, що були оприлюднені 1931. Основними завданнями орг-ції є: розробка, адаптація та опублікування стандартних процедур для збирання та контролювання якості насіння; розвиток досліджень у всіх галузях науки та технологій збирання, контролю, обробки й продажу насіння; створення міжнар. системи сертифікації; обмін знаннями та досвідом; співробітництво з іншими міжнар. орг-ціями, що мають спільні інтереси з Асоціацією. Членами орг-ції є особи чи лабораторії з контролю

за якістю насіння, що поділяють цілі орг-ції. Станом на 1.01.2004 орг-ція налічувала 201 члени із 72 країн світу. Структура орг-ції складається з виконавчого комітету, секретаріату, техн. комітетів; передбачені зустрічі членів орг-ції та наук, симпозіум. Чергові зустрічі відбуваються 1 раз на 3 роки, під час яких приймаються найважливіші рішення щодо діяльності орг-ції. У перервах між зустрічами роботою орг-ції керує виконавчий комітет, адмін. діяльність здійснює секретаріат. Техн. комітети відповідають за окремі напрямки роботи орг-ції. Україна є асоційованим членом орг-ції з 1999. Штаб-квартира орг-ції знаходиться у м. Цюрих (Швейцарія).

В.М.

Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Міжнародна асоціація юристів-демо-кратів (МАЮД) — міжнар. неурядова орг-ція, яка об'єднує юристів та їхні нац. й міжнар. асоціації для співробітництва в питаннях забезпечення верховенства права, демокр. цінностей, прав і свобод людини. МАЮД створена в 1946 і діє на основі Конституції (у редакції 1996). Органами Асоціації є Генеральна асамблея, Рада та Бюро; очолює орг-цію президент; місце перебування — Брюссель. Відповідно до ст. 2 Конституції цілями Асоціації є: розвиток контактів і обмін думками між юристами всіх країн та їхніми асоціаціями і сприяння взаєморозумінню між ними, спільна діяльність задля досягнення цілей, визначених у *Статуті ООН*, забезпечення спільних дій юристів у таких сферах, як дослідження та практ. застосування принципів демократії заради підтримання миру і співробітництва між націями; відновлення, захист і розвиток демокр. прав і свобод у законодавстві та практиці; розвиток незалежності усіх народів та б-ба з її обмеженням; захист і розвиток *прав людей і народів*; сприяння захисту збереження навколишнього середовища та екології; б-ба за суворе дотримання верховенства права і незалежності судової та юрид. професій; захист права народів на розвиток та створення умов для екон. рівності, використання надбань наук, прогресу і природ, ресурсів. Відповідно до поставлених цілей Асоціація та її члени беруть активну участь у вирішенні різноманітних питань *міжнародного права*. Активна позиція МАЮД сприяла всезаг. визнанню важливості права на самовизначення, зміни тлумачення доктрини «внутрішньої юрисдикції», як вона визначена у ст. 2 Статуту ООН. Члени Асоціації зробили значний внесок у розвиток таких важливих концепцій, як віднесення *апартеїду до злочинів проти людяності*, надання *комбатантам* з визв. рухів статусу *військовополоненого*, визнання юрид. права на самовизначення, прав жінок та дітей, забезпечення інструментів прав, захисту прав людини. Окремим напрямком роботи Асоціації є участь у роботі міжнар. конференцій як спостерігача (напр., Дипломатична конф. зі створення Міжнародного кримінального суду), міжнар. судових установ тощо. МАЮД має консультативний статус при *Економічній і Соціальній раді ООН (ЕКОСОП)* та *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*.

Д.І. Кулеба

Міжнародна африканська асоціація — див. *Міжнародна асоціація розвитку і цивілізації Африки*.

Міжнародна гідрографічна організація

(*Πνευματική Ηυ<ίγο\$гарπiс Or\$апI2аiіоп*), **МГО** (ИГО) — міжнар. міжурядова консультативна й техн. орг-ція. Створена на основі Міжнародного гідрографічного бюро, заснованого у 1921 на базі кількох конференцій з питань гідрографії — Вашингтонської 1899, Санкт-Петербурзьких 1908 і 1912, Лондонської 1919 з метою підтримки безпечної навігації та захисту мор. середовища. Тоді орг-ція налічувала 19 держав-членів. Із набуттям чинності в 1970 міжурядової конвенції змінилась назва та юрид. статус цієї орг-ції. Станом на 1.01.2004 до її складу входили 73 мор. д-ви, кілька країн очікували набуття статусу повноправного члена. Основними завданнями орг-ції є координація діяльності нац. гідрографічних установ, якомога більша уніфікація відп. документації, застосування надійних та ефективних методів експлуатації мор. шляхів, розвиток науки в галузі гідрографії і мор. картографії, океанографії. Вищим органом МГО є Конференція, що відбувається кожні 5 років у Монако. Конференція складається з офіц. делегацій від кожної держави-учасниці і розглядає питання діяльності орг-ції, виконання програм та заходів упродовж попередніх років. Також обирається склад Бюро орг-ції, на яке покладене виконання адмін. функцій. Керівний комітет разом із невеликою групою техн. Експертів із гідрографії та мор. картографії координують техн. програми і здійснюють консультативну допомогу державам-членам орг-ції. Усі держави-учасниці мають рівне право голосу, кожна з них може вносити пропозиції щодо стандартизації та програми діяльності Бюро. Україна є повноправним членом орг-ції з 1998. Штаб-квартира МГО знаходиться в Монако.

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Міжнародна дипломатична академія (МДА) — міжнар. неурядова орг-ція, заснована в 1926 у Парижі. Метою її діяльності є створення умов для проведення спільних досліджень міжнар. проблем держ. діячима та співробітниками *дипломатичних служб* різних д-ав. Членство в МДА надається урядам, главам урядів, керівникам зовн.-політ. відомств, послам та посланникам. Нараховує бл. 800 членів із більш ніж 100 країн світу. Керівництво МДА здійснює ген. секретар та Виконавчий комітет. Бюджет формується із щорічних внесків країн-членів. МДА проводить щомісячні пленарні сесії, на яких обговорюються міжнар. проблеми; видає дип. словник; публікує повідомлення про свої пленарні сесії, дослідження

З МІЖНАР. Проблематики.

М.А. Кулінич

Міжнародна економічна фундація (МЕФ) — громад. об'єднання підприємців, товаровиробників, фінансистів, економістів, юристів та представників різних ділових кіл України і зарубіжних країн. Має статус міжнар. орг-ції. Основною метою є сприяння екон. розбудові Української держави, підтримка розвитку підприємств та налагодження *міжнародних економічних відносин* і ділового партнерства України із зарубіжними країнами. Створена в 1999 у Києві, має відділення та представництва в різних областях України і за кордоном (у США, Німеччині, Пакистані, Польщі, Росії, Молдові тощо). Для здійснення своїх статутних завдань проводить міжнар. конференції, семінари, бізнес-форуми. Надає своїм членам послуги: юридичні, методичні, маркетингові, консалтингові, інформаційні щодо налагодження ділового партнерства підприємців різних регіонів України між собою та з бізнесменами інших країн. Здійснює підготовку та видання метод., наук., просвітницької, екон. та відп. довідкової літератури. Відстоює інтереси своїх членів, сприяє входженню укр. товаровиробників у

світовий ринок та розвиткові інвестиційних Процесів.

В.І. Серажим

Міжнародна електротехнічна комісія (*Πνευματική Ειεσιго-Ιεсппiсаi СоттI88Iоп*), **МЕК** (IEC) — міжнар. неурядова орг-ція у сфері стандартизації та сертифікації, заснована в червні 1906 згідно з рішенням Міжнародного електричного конгресу з метою здійснення стандартизації параметрів електричних машин. Перший статут був прийнятий 1908 (остання переглянута редакція статуту ухвалена 1992). Членами МЕК є нац. комітети 49 д-ав світу та 2-х асоційованих країн, Україна є членом МЕК з 1993.

Основною метою МЕК є сприяння міжнар. співробітництву з усіх питань стандартизації та суміжних проблем у сфері електрики, електроніки та відп. технологій, зокрема таких, як

верифікація відповідності стандартів, а також сприяння міжнар. розумінню цих проблем. Вищим органом МЕК є Рада (Генеральна асамблея), яка збирається не менше як 1 раз на рік і складається з Голови Комісії, голів нац. комітетів, колишніх голів Комісії, віце-голів, скарбника та Ген. секретаря. До інших органів відноситься також Керівна рада, Комітет із заг. політики, Комітет дії, техн. комітети та підкомітети. Поточну роботу виконує постійний штат у складі 120 співробітників. Фінансування діяльності Комісії здійснюється за рахунок внесків нац. комітетів. Офіц. мовами є англійська, французька та російська.

МЕК тісно співпрацює з *Міжнародним союзом електрозв'язку, МАГАТЕ, ЮНЕСКО, Всесвітнім поштовим союзом, ГАТТ, Європейською економічною комісією ООН, Організацією економічного співробітництва та розвитку, ВОІВ, ЮНКТАД* та багатьма іншими міжурядовими і міжнар. неурядовими орг-ціями. Особливо активна співпраця з *Міжнародною організацією стандартизації*, яка відповідає за розробку стандартів у неелектричній галузі. Діяльність МЕК пов'язана з проблематикою стандартизації з метою надання допомоги нац. комітетам у гармонізації нац. стандартів зі стандартами МЕК. Техн. комітети здійснюють зв'язки з відп. міжурядовими та неурядовими орг-ціями і готують техн. доповіді з окремих питань. За роки свого існування МЕК розробила стандарти в таких сферах: міжнар. система одиниць вимірювання; всесвітня система

сертифікації для електричних компонентів; стандарти безпеки; стандартні розміри та сумісність електричних компонентів, у т. ч. лампи і розетки; видання багатомовного словника електричних термінів. Нині у сферу діяльності МЕК включені питання, пов'язані з високими технологіями: оптичні волокна, обладнання для інформ. технологій, аудіо та відео системи, лазерне обладнання, ядерне устаткування. МЕК публікує: Бюлетень МЕК (6 випусків на рік), Каталог публікацій МЕК (щорічно), Щорічник МЕК, Багатомовний словник із питань електрики, електроніки та електрозв'язку, Міжнародний електротехнічний словник. Штаб-квартира орг-ції розташована в Женеві (Швейцарія).

В.І. Резніченко

Міжнародна інформаційна політика — узгоджена стратегія міжнар. співробітництва на багатосторонній основі в галузі інформації та комунікації, інших сферах *міжнародних відносин*, складовим компонентом яких виступає *глобалізація комунікації*. Головними напрямками М. і. п. є: сприяння міжнар. співробітництву в інформ.-комунікаційній сфері; заохочення до міжнар. обміну інформацією через кордони й рівноправна участь у міжнар. інформ. потоках; забезпечення права глобальної спільноти на вільне вираження поглядів, свободу слова та засобів масової комунікації; використання глобальної екон. *інтеграції* на основі міжнар. інфоінфраструктури в нац. інтересах; об'єднання інтелектуальних ресурсів світу для прогрес, розвитку *цивілізації*. До пріоритетів М. і. п. відносять міжкульт. діалог цивілізацій, розвиток інтелектуального потенціалу людства, етику інформ. суспільства, етику живого світу, освіту для всіх упродовж всього життя. Розробка стратегій та впровадження М. і. п. належить до компетенції спеціалізованої установи *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* з питань освіти, науки, культури й комунікації — *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*, діяльність якої передбачає створення дієвого механізму постійних консультацій з нац. урядами щодо реалізації М. і. п., вироблення спільних підходів до здійснення трансдисциплінарних проєктів в різних регіонах світу. Під егідою ЮНЕСКО було розроблено та впроваджено такі стратегії М. і. п., як Концепція нового міжнар. інформ. та комунікаційного порядку (НМІКП, 1980), Нова комунікаційна стратегія ЮНЕСКО (1989), «Інформаційне суспільство для всіх» (1996), «Комунікація, інформація» (2001-07).

Концепція НМІКП зазначала нерівність *суб'єктів міжнародних відносин* у міжнар. обміні інформацією, дисбаланс між інформ. потоками розвинутих країн та країн, що розвиваються, дисбаланс в галузі ЗМК, політику «інформаційного імперіалізму» розвинутих країн. Проблема балансу інтересів гостро постала після схвалення доповіді Ш. Макбрайда та прийняття в 1980 на XXI сесії Ген. конференції ЮНЕСКО Белградської резолюції про встановлення Нового міжнар. інформ. та комунікаційного порядку. Країни Заходу на чолі зі США вбачали в НМІКП загрозу своїм монопольним інтересам у *міжнародному інформаційному просторі*, спробу підризу своїх позицій в країнах Азії, Африки, Лат. Америки, обстоювали концепцію «вільного транскордонного обігу інформації». Нова комунікаційна стратегія ЮНЕСКО реалізувала зах. концепцію «вільного потоку інформації та загальнолюдських цінностей» «відповідно до

принципів вільного поширення ідей, свободи ЗМК, а також їх незалежності, плюралізму і багатоманітності» в умовах монополії зах. країн у міжнар. інформ. просторі. Зміна політ, курсу в галузі комунікації обумовлювалась різними чинниками: порушення усталеного балансу сил у світі (*СРСР розпад*); криза ідентичності в *Русі неприєднання (Югославії розпад, концепції неприєднання на основі розподілу Схід — Захід)*; закінчення «Холодної війни» та ідеолог, протистояння; глобалізація комунікаційних процесів, концентрація діяльності *трансраціональних корпорацій* в інформ. секторі світової економіки; підтримка нової комунікаційної стратегії як пріоритету програмної діяльності ЮНЕСКО.

Концепція М. і. п. «Інформаційне суспільство для всіх» передбачала забезпечення кожному індивідові міжнар. співтовариства широкий і вільний доступ до інформ. ресурсів, необхідних для рівноправної участі в житті нової сусп. формації й у вільному обміні ідеями та знаннями. Стратегія М. і. п. «Комунікація, інформація» передбачає підтримку міжнар. співробітництва в галузі інформації та комунікації за напрямками: вільне вираження поглядів, (компонентами якого є свобода поглядів, демократія та мир; інформація, засоби комунікації та суспільство; етичні, прав, й соц.- культ. проблеми інформ. суспільства); подолання нерівності у сфері комунікації та інформації. Стратегія «Комунікація, інформація» (2001-07), основою якої є Резолюція ООН «Про роль інформаційних і комунікаційних технологій в контексті глобалізації» (2000), а також Декларація тисячоліття, визначає ідеологію міжнар. співпраці з метою подолання нерівності інформ. розвитку та становлення відкритого суспільства знань. Тобто йдеться про гуманітарний розвиток і гуманітарну безпеку цивілізації, про суспільство, в якому діє принцип обміну знаннями й об'єднані всі соц.-культ. та етичні аспекти СТАЛОГО РОЗВИТКУ.

Є. А. Макаренко

Міжнародна інформаційна система (МІС) — інформ. система, яка займається прийняттям, переробкою, запам'ятовуванням та видачею міжнар. інформації; виступає засобом міжнар. комунікацій. У розвитку МІС та їхніх структур розрізняють три періоди, що пов'язані з особливостями розв'язування функціональних завдань, залежно від характеру інформ. процесу. У системах першого покоління (в зарубіжній літературі відомі під назвою «Системи електронної обробки даних», а у вітчизняній — «Автоматизовані системи управління») в основі алгоритмічної структури лежить «задачний підхід», тобто для вирішення кожного завдання системою окремо готувалися дані та створювалась алгоритмічна модель. Друге покоління систем («Управлінські інформаційні системи») зорієнтовані на операційну обробку даних, для якої характерний структуризований потік інформації, інтеграція задач обробки даних та звітів, застосування єдиної централізованої бази даних (БД), яка управляється системою керування базою даних. Структура інформ. систем третього покоління («Системи прийняття рішень») зорієнтована на спільний аналіз даних та алгоритмічних моделей прийняття рішень; такі системи мають не тільки заг. інформ. забезпечення (БД), але й заг. алгоритмічне (математичне) забезпечення — базу моделей (БМ). Основою їх структури є концепція розподілу алгоритмічних процедур подібно до того, як вирішується розподіл даних у системах другого ПОКОЛІННЯ.

В. Ф. Коломісць

Міжнародна картографічна асоціація (Іпієпаііонаі Сагіо§гарпіс акзосіагіоп), **МКА** (ІСА) — міжнар. галузева орг-ція; створена 1959 (до її складу входять як урядові структури, так і наукові товариства та окремі підприємства картографічної галузі). Основні завдання МКА: розвиток стандартів у галузі картографії, вивчення, вир-ві та поширення карт; сприяння взаєморозумінню у вирішенні важливих питань світового розвитку шляхом використання картографії при прийнятті рішень; поширення важливої екологічної, екон., соц. та ін. інформації через картографічну продукцію; обмін новими знаннями й технологіями між д-вами в галузі картографії. Вищий орган орг-ції — Генеральна асамблея, що складається з представників держав-учасниць орг-ції та приймає рішення щодо заг. політики МКА, затверджує бюджет орг-ції й вирішує питання щодо прийняття нових членів. Виконавчий комітет керує діяльністю МКА в перервах між засіданнями Генеральної асамблеї (відбуваються раз на рік), відповідає за реалізацію програм і проєктів, керує діяльністю секретаріату, комісій та робочих груп. Станом на 1.01.2004 членами орг-ції були 83 країни. Україна є її повноправним учасником з 1993. Штаб-квартира МКА знаходиться в Утрехті (Нідерланди).

В. М. Матвієнко, О. Ю. Ковтун

Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців 1989 —

універсальний *договір міжнародний*, що визнає злочином міжнародним вербування, фінансування, використання та навчання *найманців*, що порушує такі *міжнародного права принципи*, як суверенна рівність, політ, незалежність, тери-тор. цілісність держав та самовизначення народів і зобов'язує держави переслідувати в судовому порядку або видавати будь-яку особу, що вчинила такий злочин. Конвенцію було укладено в рамках *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* 4.12.1989 (Україна є учасницею конвенції, ратифікувала її 14.07.1993). Документ базується на цілях і принципах *Статуту ООН*, заг. *міжнародного права*. Конвенція визначає найманця як спеціально завербовану на місці або за кордоном особу, що бере участь у воєнних діях з метою отримання матеріал, винагороди чи іншої особистої вигоди. При цьому найманець не є громадянином чи особою, що постійно проживає на території воюючої сторони, та не входить до особового складу збройних сил воюючих сторін і не є офіційно направленим будь-якою третьою стороною для участі в конфлікті. У док-ті визнано злочинцями всіх учасників процесу вербування, фінансування, навчання і використання найманців, а також самих найманців та їх співучасників. Сторони Конвенції зобов'язуються заборонити таку злочинну діяльність у своєму кримінальному законодавстві та переслідувати всіх винних у ній осіб у межах своєї юрисдикції. Конвенція відносить до найманців не тільки осіб, що безпосередньо беруть участь у збройних конфліктах, а й осіб, завербованих для участі в наперед запланованих актах насильства, спрямованих на повалення уряду будь-якої д-ви, підтримку її конституційного порядку або порушення територ. цілісності й недоторканності. Злочинними визнаються також дії осіб, що вербують, використовують, фінансують, навчають найманців, а також здійснюють замах на співучасть у такого роду діях. Відповідно до Конвенції держава-учасник, на території якої знаходиться передбачуваний злочинець, згідно зі своїми законами ув'язнює його та зобов'язана негайно провести попереднє розслідування фактів. Держави-учасниці надають одна одній прав, допомогу, включаючи надання всіх доказів, що є в їхньому розпорядженні, необхідних для судового розгляду. Конвенція зобов'язує держав-учасниць вживати відповідно до міжнар. права всіх можливих заходів з попередження вербування, використання, фінансування чи навчання найманців у межах чи поза межами їхніх територій. Док-том передбачено механізми координації в міжнар. б-бі з найманством. Відповідна роль у цьому процесі передбачена для *Генерального секретаря ООН*. Для досягнення цілей Конвенції її сторони можуть встановлювати свою юрисдикцію щодо вказаних злочинів, які були вчинені на їхній території або на борту мор. чи повітр. судна, зареєстрованого в цій д-аві, та будь-яким із громадян цієї д-ви чи *апатридів*, що постійно проживають на її території. Конвенція зобов'язує д-ву, на території якої перебуває особа, обвинувачена у вчиненні такого злочину, негайно взяти її під арешт та провести попереднє розслідування фактів. Про це д-ва негайно повідомляє інші сторони Конвенції та всі зацікавлені сторони через Ген. секретаря ООН або безпосередньо. Конвенція гарантує будь-якій особі, щодо якої здійснюється судовий розгляд, безстороннє поведження та всі права, передбачені законодавством відп. д-ви. Держави-учасниці, на території

якої знаходиться ймовірний злочинець, або видає його, або зобов'язується передати справу своїм компетентним органам із метою кримінального переслідування. Відп. зобов'язання держав-учасниць поширюються на них незалежно від того, чи був злочин найманства скоєний на їхній території чи поза нею. Конвенція вимагає від держав-учасниць включати злочини щодо вербування, фінансування, використання та навчання найманців у будь-які дог-ри про видачу, що існують між сторонами як злочини, які

передбачають видачу.

О.В. Буткевич

Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 —

універсальний *договір міжнародний*, що є частиною міжнар.-прав. механізму б-би з *тероризмом міжнародним*. Була укладена за ініціативою Спеціального Комітету *Генеральної Асамблеї ООН* для вироблення заходів з викорінювання тероризму в рамках *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*. Прийнята рез. ГА ООН №54/109 від 9.12.1999. Відповідно до Конвенції д-ва, що її ратифікувала, зобов'язується блокувати всі «номерні» банківські рахунки утримувачів, яких не вдасться ідентифікувати. Вона також повинна повідомляти про всі «незвичайні» та великі операції банків з переміщення коштів. При цьому поняття «банківська таємниця» не може служити підставою для відмови в сприянні судовому розслідуванню. Україна є учасницею Конвенції, ратифікувала її 12.09.2002. Конвенція встановлює

кримінальну, прав, й адмін. відповідальність за злочини, пов'язані з фінансуванням тероризму, а також встановлює новий склад злочину, не вказаний у попередніх конвенціях. Згідно з Конвенцією фінансування тероризму кваліфікується як злочинний вчинок, незважаючи на те, фізич. чи юрид. особа його вчинила. На д-ви покладається зобов'язання перешкоджати та протидіяти шляхом відп. внутр. заходів фінансуванню терористів та терористичних орг-цій, незалежно від того, чи здійснюється таке фінансування прямо або опосередковано через орг-ції, що мають інші цілі. Положеннями Конвенції передбачено, що кошти, які були виділені будь-якою фізич. чи юрид. особою з метою фінансування тероризму, а також кошти, отримані в результаті таких злочинів, можуть бути конфісковані та передані потерпілим або членам їхніх сімей як компенсація. Держави-учасниці Конвенції мають вжити заходів на

нац. рівні для того, щоб визначити, виявити, заблокувати або арештувати будь-які кошти, які використовуються або виділяються з метою вчинення терористичних актів. При цьому вільний обіг законного капіталу не повинен зазнавати шкоди. Також передбачається тісна взаємодопомога д-ав при розслідуванні таких злочинів. Зокрема передбачається, що держави-учасниці цієї Конвенції не можуть відхиляти прохання про взаємну прав, допомогу, посилаючись на банківську ТаСМНИЦЮ. *О.В. Буткевич*

Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників 1979 — універсальний *договір міжнародний*, що має на меті визнання акту *заручників захоплення* тяжким злочином та встановлення принципу, згідно з яким винуваті в ньому мають підлягати міжнар. переслідуванню або видачі. Конвенція була укладена в рамках *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* 17.12.1979 (Україна бере участь у конвенції). Конвенція поширюється на випадки захоплення заручників, у яких хоча б один з елементів виходить за межі юрисдикції однієї д-ви, і в б-бі з таким злочином зацікавлені інші д-ви. Конвенція вимагає від сторін передбачити в нац. законодавстві відп. покарання за захоплення заручників з урахуванням тяжкого характеру цього злочину. Держави-учасниці зобов'язуються співробітничати в попередженні злочинів, пов'язаних із захопленням заручників, шляхом вживання всіх можливих заходів щодо попередження підготовки і скоєння цих злочинів на їхній території та міжнар. взаємного обміну інформацією й координацією. Держави-учасниці Конвенції зобов'язані вживати заходів із припинення в межах своїх територій незаконної діяльності осіб, груп та орг-цій, що організують або беруть пряму чи опосередковану участь в орг-ції захоплення заручників. Для досягнення мети Конвенції її сторони можуть встановлювати свою юрисдикцію щодо вказаних злочинів, які були скоєні на їхній території або на борту мор. чи повітр. судна, зареєстрованого в цій д-ві, та будь-яким із громадян цієї д-ви чи *апатридів*, що постійно проживають на її території. Також держави-сторони Конвенції можуть поширювати свою юрисдикцію щодо попередження, припинення чи покарання за вказані злочини у випадку, якщо метою захоплення заручників був тиск на дану д-ву або серед заручників перебували її громадяни. Конвенція зобов'язує д-ву, на території якої утримується захоплений злочинцем заручник, вжити всіх заходів, які вона вважає доцільними для полегшення положення заручника, зокрема забезпечення його звільнення та сприяння, у відп. випадку, його від'їзду після звільнення. Конвенція зобов'язує д-ву, на території якої перебуває обвинувачений у вчиненні злочину захоплення заручників, негайно взяти його під арешт та провести попереднє розслідування фактів. Про арешт такої особи д-ва зобов'язана негайно повідомити всі зацікавлені сторони, а також повідомити *Генерального секретаря ООН* про результати попереднього розслідування щодо особи, підозрюваної у вчиненні даного злочину. Одним із ключових положень Конвенції є зобов'язання д-ви, на території якої знаходиться вірогідний злочинець і яка його не видала іншій відп. д-ві, передати його своїм компетентним органам із метою кримінального переслідування та негайно повідомити про це всі зацікавлені сторони. Документ передбачає низку гарантій дотримання *прав людини* щодо підозрюваних у вчиненні даного злочину. Зокрема, сторони Конвенції зобов'язуються гарантувати будь-якій особі, щодо якої здійснюється судове провадження, справедливе ставлення на всіх стадіях судового розгляду. У т. ч. Конвенція передбачає право д-ви відмовити у видачі злочинця іншій стороні в разі, якщо є підстави вважати, що прохання про видачу було спрямування з метою переслідування або покарання особи з причин, пов'язаних з його расовою, реліг. нац. або етнічною приналежністю чи політ, поглядами. Встановлюється пріоритет норм Конвенції над нормами інших дог-рів між її сторонами щодо видачі злочинців. Реалізація Конвенції базується на принципах міжнар. координації зусиль із попередження та покарання за злочини захоплення заручників, взаємної допомоги та обміну інформації між сторонами. Дія Конвенції не поширюється на б-бу із захопленням заручників під час *збройних конфліктів*, що регулюється

Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965

універсальний *договір міжнародний* у сфері міжнар. захисту прав людини. Затверджена рез. *Генеральної Асамблеї ООН* №2106 від 21.12.1965,

набула чинності 4.01.1969. Станом на листопад 2003 учасницями Конвенції є 175 д-ав. Ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 21.01.1969. Відповідно до ст. 1 Конвенції поняття «расова дискримінація» означає будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, базовані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, нац. чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політ., екон., соц., культ, чи будь-яких інших галузях сусп. життя. Важливо зазначити, що Конвенція не застосовується до відмінностей, винятків, обмежень чи переваг, які держави-учасниці Конвенції проводять чи роблять між громадянами й негромадянами. При цьому Конвенція передбачає можливість вжиття спец. заходів із винятковою метою забезпечення належного прогресу деяких расових або етнічних груп чи окремих осіб, що потребують захисту, який може виявитись необхідним для того, щоб забезпечити таким групам чи особам рівне використання та здійснення прав людини й основних свобод. Такі дії не розглядаються, однак, як расова дискримінація за умови, що вжиті заходи не ведуть до збереження особливих прав для різних расових груп і що їх не буде залишено чинними після досягнення тих цілей, заради яких вони були запроваджені. Ст. 2 Конвенції містить заг. зобов'язання держав-учасниць невідкладно всіма можливими способами проводити політику ліквідації всіх форм расової дискримінації та сприяти взаєморозумінню між усіма расами. Конвенція наводить також численні форми реалізації цього зобов'язання (ст. 2-7), які охоплюють заходи від перегляду відп. політики уряду в нац. й місцевому масштабах та оголошення злочином, що карається за законом, будь-якого поширення ідей та протизаконної діяльності орг-цій, заснованих на расовій перевазі або ненависті, до забезпечення рівноправності кожної людини перед законом, без розрізнення раси, кольору шкіри, нац. або етнічного походження, включаючи право на ефективний захист у нац. судах і держ. інститутах. Відповідно до ст. 8 Конвенції створюється Комітет із ліквідації расової дискримінації, який складається з 18 експертів. Комітет через *Генерального секретаря ООН* отримує від держав-учасниць конвенції доповіді про законодавчі, судові, адмін. та інші заходи, прийняті ними

з метою здійснення положень Конвенції. Комітет може запитувати у д-ав додаткову інформацію. На підставі отриманої інформації Комітет робить доповіді ГА ООН і може вносити свої пропозиції та рекомендації (ст. 9). Комітет має також повноваження приймати й розглядати скарги щодо порушень Конвенції. Конвенція передбачає цілий механізм врегулювання спорів між державами-учасницями, який включає надання Комітетові петиції про порушення з боку однієї держави-учасниці та пояснень з боку іншої й проведення двосторонніх переговорів (ст. 11) і створення погоджувальної комісії у складі 5 осіб (ст. 12) для врегулювання спору. При цьому в ст. 16 Конвенції зазначено, що її положення щодо врегулювання спорів або розгляду скарг застосовуються без шкоди для інших методів розв'язання спорів чи скарг у питанні дискримінації й не перешкоджають державам-учасницям використати інші методи розв'язання спорів відповідно до заг. чи спец. міжнар. угод, чинних у відносинах між ними. Важливим є положення ст. 14 Конвенції, відповідно до якого держави-учасниці можуть визнавати компетенцію Комітету в межах його юрисдикції, приймати й розглядати повідомлення від окремих осіб чи груп осіб, які твердять, що вони є жертвами порушення даною державою-учасницею якихось прав, викладених у Конвенції. Але Комітет не повинен приймати ніяких повідомлень, якщо вони стосуються держави-учасниці Конвенції, яка не зробила такої заяви. Альтернативою індивід, звернення до Комітету є передбачена Конвенцією можливість заснувати або вказати орган у межах своєї нац. прав, системи, компетентний приймати й розглядати петиції окремих осіб і груп осіб у межах своєї юрисдикції, які заявляють, що вони є жертвами порушення якогось із прав, викладених у Конвенції, і які вичерпали інші доступні місцеві засоби прав, захисту. Із включенням цих положень були здійснені перші спроби створити ефективні механізми захисту прав людини (хоча лише в контексті б-би з расовою дискримінацією), які базуються на поєднанні нац. та міжнар. засобів.

Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за НЬОГО 1973 — універсальний договір міжнародний у сфері співробітництва держав у б-бі зі злочинністю. Конвенція затверджена рез. *Генеральної Асамблеї ООН* №3068 від 30.11.1973, набула чинності 18.07.1976. Станом на лютий 2002 учасницями Конвенції є 101 д-ва. Для України Конвенція набула чинності після її ратифікації Верховною Радою СРСР 15.10.1975. Конвенція кваліфікує *апартеїд* як злочин проти людяності, вчинення якого призводить до порушення міжнародного права принципів та створює серйозну загрозу для міжнар. миру й безпеки (ст. 1/1). Конвенція визначає також склад «злочину апартеїду», відносячи до нього наступні дії: позбавлення члена або членів расової групи (груп) права на життя та свободу особистості шляхом вбивства таких осіб або завдання їм серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу і посягання на їхню свободу чи гідність у результаті застосування до них тортур, жорсткого, нелюдського чи принижуючого гідність поводження й покарання; навмисне створення для расової групи (груп) таких життєвих умов, які розраховані на її (їхнє) повне чи часткове фізичне знищення; будь-які заходи законодавчого характеру та інші заходи, розраховані на те, щоб перешкодити участі расової групи (груп) у політ., соц., екон. й культ. житті країни, повноцінному розвитку групи (груп) через порушення основних прав її (їхніх) представників; будь-які заходи, спрямовані на розподіл населення за расовою ознакою шляхом створення ізольованих резервацій і гетто для членів расової групи (груп), заборони змішаних шлюбів, експропріації земельної власності групи (груп) та її (їхніх) членів; експлуатація праці членів расової групи (груп); переслідування орг-цій та осіб шляхом позбавлення їх основних прав і свобод за те, що вони виступають проти апартеїду. Важливо зазначити, що відповідно до ст. 11 Конвенції перелічені акти не можуть розглядатись як політ. злочини для цілей видачі злочинців іншій д-ві або його передачі міжнар. трибуналові. При цьому *екстрадиція* здійснюється виключно на підставі законодавства сторін та їхніх міжнар. дог-рів. Міжнар. кримінальна відповідальність за вчинення, участь у вчиненні або сприяння злочинів апартеїду поширюється не лише на окремих осіб, а й на членів орг-ції та установ, представників д-ав, незалежно від того, чи перебувають такі особи на території д-ви, де вчинюються такі дії, чи в будь-якій іншій д-ві (ст. 3). Конвенція закріплює також механізм співробітництва д-ав у сфері б-би з апартеїдом. На нац. рівні держави-учасниці зобов'язуються вживати законодавчих, судових та адмін. заходів для припинення й попередження апартеїду й покарання осіб за його вчинення незалежно від того, чи перебувають такі особи на території д-ви, де вчиняються такі дії, чи є вони громадянами цієї або будь-якої іншої д-ви чи особами без громадянства (ст. 4). На основі цього положення логічно виглядає норма, закріплена в ст. 5 Конвенції про те, що юрисдикцію над особами, яких підозрюють у вчиненні злочину апартеїду, можуть встановлювати компетентні суди будь-якої іншої країни-учасниці Конвенції або міжнар. кримінальний трибунал, за умови, що його юрисдикцію визнають відп. держави-учасниці Конвенції. Це положення було закріплено ще до створення перших органів міжнар. кримінального правосуддя з відп. компетенцією. Тому на практиці юрисдикцію у цій сфері мали лише нац. суди держав-учасниць Конвенції. На міжнар. рівні держави-учасниці підтверджують готовність визнавати й виконувати рішення *Ради Безпеки ООН* та інших компетентних органів ООН щодо переслідування осіб за вчинення злочину апартеїду та досягнення цілей Конвенції (ст. 6). Конвенція також передбачає, що в рамках Комісії з прав людини створюється група у складі трьох осіб, яка розглядає доповіді держав-учасниць Конвенції щодо заходів, вжитих ними для виконання її

ПОЛОЖЕНЬ.

О.В. Задорожній

Міжнародна конвенція проти апартеїду в спорті 1985 — універсальний договір міжнародний у сфері міжнар. захисту прав людини. Конвенція затверджена рез. *Генеральної Асамблеї ООН* №40/64 від 10.12.1985 (набула чинності 3.04.1988); станом на лютий 2002 учасницями конвенції є 58 д-ав. Ратифікована Указом Президії Української РСР від 8.05.1987; набула чинності для УРСР 19.06.1987. Конвенція спрямована на припинення практики *апартеїду* в спорті. її прийняття обумовлювалось ганебною практикою расової дискримінації в ПАР. Вислів «апартеїд у спорті» означає здійснення політики та практики системи узаконеної расової дискримінації з метою встановлення і підтримки панування однієї расової групи осіб над іншою та її систематичного пригнічення в спортивній діяльності як серед професіоналів, так і серед любителів (ст. 1). Засуджуючи явище апартеїду (ст. 2), держави-учасниці зобов'язуються не підтримувати спортивні контакти з країнами, які практикують апартеїд (ст. 3); вживають заходів для обмеження чи заборони своїм спортивним орг-ціям, командам та окремим спортсменам для участі в змаганнях у країнах, які практикують апартеїд або для

зустрічей зі спортивними орг-ціями, командами та спортсменами, відібраними на основі апартеїду, зокрема відмовляються надавати їм фінанс. допомогу, надавати в розпорядження спортивні споруди, тощо (ст. 5, 6); відмовляють у наданні віз, дозволів на в'їзд спортивним орг-ціям, командам та спортсменам країн, які практикують апартеїд (ст. 7). Відповідно до положень ст. 10 Конвенції держави-учасниці можуть накладати такі ж обмеження та заборони на представників третіх країн, які вступають у контакти зі спортивними представниками країн, які практикують апартеїд. Ця ж стаття містить санкції проти ПАР. Проте відповідно до п. 5 цієї статті санкційні положення втратили чинність з моменту ліквідації в цій країні політики апартеїду. На міжнар. інституційному рівні Конвенція передбачає створення Комісії проти апартеїду в спорті в складі 15 осіб (ст. 11). Комісія через *Генерального секретаря ООН* отримує від держав-учасниць Конвенції доповіді про законодавчі, юрид., адмін. та інші заходи, прийняті ними з метою здійснення положень Конвенції. Комісія може запитувати в д-ав додаткову інформацію (ст. 12). На підставі отриманої інформації Комісія робить доповіді ГА ООН і може вносити свої пропозиції та рекомендації. Комісія має також повноваження (за умови визнання її компетенції з боку держав-учасниць конвенції) приймати та розглядати скарги щодо порушень КОНВЕНЦІЇ (ст. 13).

О.В. Задорожній

Міжнародна конференція з колишньої Югославії (МККЮ) — тимчасова міждерж. орг-ція для сприяння припиненню міжетнічних та міждерж. конфліктів, які виникли внаслідок *Югославії розпаду*; створена за спільною ініціативою *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та *Європейського Союзу (ЄС)*. Рішення про заснування прийнято 26-28.08.1992 в Лондоні, під час роботи першої сесії МККЮ. Працювала із серпня 1992 по березень 1995 переважно в Женеві (Швейцарія) під співголюванням *С. Венса* (з 2.04.1993 — *Т. Столтенберг*) від ООН та *Д. Оуенавід ЄС*. У рамках МККЮ були створені робочі групи: з питань щодо Боснії та Герцеговини, з гуманітарних питань, з питань право-наступництва, з екон. питань, із заходів довіри, безпеки та контролю за виконанням рішень, з питань щодо етнічних та над. спільнот і меншин.

М.С. Каменецький

Міжнародна міграція робочої сили — переміщення працівників між окремими країнами. Поділяється на еміграцію (виїзд) та імміграцію (в'їзд до країни). Розрізняють планову (існувала наприкінці 1980-х на основі угод про роботу громадян В'єтнаму, Півн. Кореї тощо в плановій економіці країн т. зв. «соціалістичного табору»), регульовану (за міждерж. угодами про кількість та умови доступу інозем. робітників на нац. ринки праці) та стихійну М. м. р. с. Основні її форми: постійна (із втратою *громадянства* країни походження емігрантів), тимчасова (із поверненням до таких країн після певного періоду), сезонна (на короткий період піку сільгоспробіт), маятникова (робота в сусідній країні з регулярним поверненням додому, що можливо лише в прикордонних зонах). Різновидом тимчасової міграції є ротаційна міграція, коли відбувається постійна ротація (заміна) інозем. працівників, але в межах узгоджених імміграційних квот. Основні центри імміграції — США, країни *Європейського Союзу (ЄС)* та Перської затоки з їхніми великими валютними резервами, інші д-ви з високим життєвим рівнем. Головними постачальниками робочої сили є країни, що розвиваються, а останнім часом — пострадянські д-ви, в т. ч. Україна.

в.с. Будкін

Міжнародна морська організація (ішег-паііонаі Магіііте Огяпігаііон), ММО (ІМО) — міжнар. міжурядова орг-ція, спеціалізована установа *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*. Фактично створена 1948, коли на міжнар. конференції в Женеві була підписана відп. Конвенція; офіційно називалась Міжурядова морська консультативна орг-ція. 22.05.1982 було змінено назву на ММО. Цілі орг-ції визначаються згідно зі ст. 1 Конвенції, у якій сказано, що орг-ція забезпечує механізми для співробітництва між урядами у сфері урядового регулювання та практичних техн. дій, пов'язаних із *судноплаванням міжнародним торговельним*; сприяє та заохочує прийняття найвищих стандартів щодо безпеки на морі; підвищує ефективність навігації та попереджає й контролює забруднення моря кораблями. Першочергове завданням ММО було прийняття 1960 міжнар. Конвенції з безпеки життя на морі, яка є одним із найважливіших док-тів, що регламентує безпеку на морі. Далі постали питання міжнар. мор. руху, вантажних потоків та перевезення шкідливих вантажів морем. Міжнар. конвенція 1973 із запобігання забрудненню, що спричиняється кораблями і модифікований Протокол 1978 стали основними док-тами, що регулюють питання забруднення моря під час нафто-перевезень,

транспортування хім. речовин, продукції в упаковці, від стічних вод, сміття та забруднення повітря. ММО впровадила систему відшкодування постраждалим унаслідок забруднення; прийнято два дог-ри 1969 та 1971, які встановили набагато простішу та швидшу процедуру відшкодування від нафтового забруднення, ніж раніше. В обидва дог-ри 1992 і 2001 були внесені поправки щодо збільшення компенсацій за завдання шкоди. У 1970-х у рамках ММО було створено систему глобального пошуку та порятунку, започатковано *Міжнародну організацію морського супутникового зв'язку*, яка допомогла вирішити багато проблем у навігації та комунікації на морі. Дотепер головним пріоритетним напрямком розвитку ММО є впровадження мор. законодавства в життя. ММО прийняла та підписала бл. 40 міжнар. док-тів, більшість з яких постійно оновлюється, згідно з їхнім прав, застосуванням та виконанням.

ММО ініціювала Програму техн. співробітництва для допомоги урядам країн-учасниць у подоланні відставання від техн. прогресу, що стосується суднобудування. Основним моментом у цій Програмі є підготовка та навчання, яскравим прикладом чого став Всесвітній мор. ін-т в Мальме (Швеція), відкритий 1983 для навчання працівників у галузі мор. управління та освіти. Після терористичних атак на США ММО вжила відп. заходів, що набувають чинності для міжнар. судноплавства в липні 2004. Особливий режим безпеки судноплавства був прийнятий на Дипломатичній конференції в грудні 2002, також було розглянуто питання щодо ролі судноплавства в *міжнародній торгівлі*. Станом на 1.01.2004 до складу ММО входили 162 країни-члени. ММО належить до найменших установ ООН, її штат складає 300 осіб. Проте питання, які вирішувати орг-ція — глобального характеру. Україна як незалежна д-ва є членом ММО з 1994.

Б.І.Гуменюк

Міжнародна організація вищих органів фінансового КОНТРОЛЮ (Πιεγπαίοπαί Ογφα-πίγαίον οΓ8υργετε ΑιςШ Γшіігииош), **МОВОФК** (ШТ08ΑΙ) — міжурядова галузева орг-ція вищих органів фінанс. контролю держав-учасниць *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та її спеціалізованих установ. Заснована 1953, до її складу входять понад 170 нац. органів фінанс. контролю, які відіграють провідну роль при контролі фінанс. діяльності урядів. Україна є повноправним членом орг-ції з 1998. Орг-ція встановлює провідні принципи для фінанс. управління та інших галузей, сприяє розвитку пов'язаних з цими питаннями методологій, обміну інформацією між учасниками та організовує навчання фахівців у відп. галузях. Статутні основи діяльності орг-ції відображені у т. зв. декларації Ліми, більш відомої як Велика хартія урядового контролю, були переглянуті на Вашингтонському конгресі 1992 і визначили структуру, умови членства та функціонування орг-ції. Разом із цим було прийнято такі важливі док-ти, як Стандарти фінанс. контролю та Принципи для стандартів внутр. контролю.

Найвищим органом орг-ції є Міжнародний конгрес вищих органів фінанс. контролю, який збирається один раз на 3 роки (дає можливість для обміну досвідом, обговорення проблем та вироблення рекомендацій щодо поліпшення відповідальності урядів в усьому світі). У конгресах беруть участь представники ООН, *Світового банку* та інших провідних професійних орг-цій. Правління МОВОФК складається з 16 членів, які зустрічаються щорічно з метою координації діяльності орг-ції між конгресами. Члени правління обираються від 7 регіональних структур МОВОФК та головних типів систем публічного фінанс. контролю. Голова правління є представником д-ви, що приймала останній конгрес та є головою орг-ції. Ген. секретаріат забезпечує адмін. діяльність орг-ції, управління бюджетом орг-ції, діяльність правління та конгресів; сприяє обміну досвідом між членами орг-ції; організовує навчальні семінари й тренінги. У рамках МОВОФК працюють робочі групи та комітети, а також 7 регіональних структур: для Лат. Америки; для Карибського басейну; для Африки; для арабських країн; для Півд.-тихоокеанського регіону; для Європи; для Азії. Секретаріат орг-ції знаходиться у Відні (Австрія).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Міжнародна організація законодавчої метрології (Ογφашφαιίον Πιεγπαίοπαίε сіе Меiго-1ο§іе Ёе§але), **МОЗМ** (ΟΙΜЬ) — міжнар. міжурядова орг-ція створена відповідно до Конвенції про заснування міжнар. орг-ції законодавчої метрології 1955 з метою заг. гармонізації законних процедур метрології. Членами орг-ції є 60 країн, асоційованими членами — 49 (Україна асоційований член з 1997). Орг-ція визначає для своїх членів керівні принципи

для розробки нац. та регіональних вимог щодо виготовлення і використання вимірювальних приладів; розробляє інструкції, міжнар. рекомендації для нац. законодавства щодо різноманітних категорій вимірювальних приладів. Проекти рекомендацій та документації готують техн. комітети і підкомісії. Орг-ція співпрацює з такими міжнар. орг-ціями як *Міжнародна організація стандартизації* та *Міжнародна електротехнічна комісія* з метою уніфікації вимог і запобігання виникненню протиріч у вимогах щодо вимірювальних приладів (вирішується завдання, щоб прилади та лабораторії могли відповідати одразу кільком міжнар. стандартам). Вищим органом орг-ції є Конференція, яка скликається раз на 4 роки й визначає пріоритетні напрямки діяльності орг-ції та вирішує бюджетні питання. Виконавчим органом орг-ції є Міжнар. комітет, який відповідає за діяльність орг-ції в перервах між конференціями та складається з представників кожної держави-учасниці. Основна діяльність орг-ції здійснюється через роботу техн. комітетів і підкомісій, які складаються з представників урядів країн-учасниць, техн. орг-цій та експертів зі стандартизації. Секретаріат відповідає за поточну діяльність орг-ції, обслуговує зустрічі комітету та міжнар. конференції, організовує навч. семінари і тренінги. Штаб-квартира орг-ції знаходиться в Парижі (Франція).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Міжнародна організація комісій з цінних паперів (International Organization of Securities Commissions, **МОКЦП** (IOSCO)) — міжнар. міждержавна орг-ція, створена в 1983 на основі трансформації відп. міжамер. регіональної асоціації (існувала з 1974). Станом на 1.01.2004 членами орг-ції були 181 нац. комісія з цінних паперів. Україна є повноправним учасником орг-ції з 1996. Основними завданнями орг-ції є просування високих стандартів регулювання ефективності ринків, обмін інформацією та досвідом щодо розвитку внутр. ринків, встановлення стандартів та ефективний контроль за безпекою міжнар. ділових угод, взаємна допомога у забезпеченні прозорості ринків через застосування високих стандартів і ефективного запобігання їх порушенням. Вищим органом орг-ції є Комітет президентів, який складається з глав нац. комісій з цінних паперів, що зустрічається в рамках щорічної конференції, що відбувається по чергово в кожній з країн-учасниць орг-ції та приймає рішення щодо життєво важливих питань діяльності орг-ції. Виконавчий комітет складається з 19 членів і працює упродовж року з метою реалізації завдань орг-ції. У рамках орг-ції діють 4 регіональні комітети: для Африки й Бл. Сходу, Азійсько-Тихоокеанського регіону, Європи та міжамер. комітет. Штаб-квартира орг-ції знаходиться в Монреалі (Канада).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Міжнародна організація космічного зв'язку (ІНТЕРСУПУТНИК) — міжнар. орг-ція, заснована відповідно до угоди про створення єдиної системи супутникового зв'язку 1971 (на час заснування входили лише соціал. країни). Основним завданням орг-ції є забезпечення співробітництва та координації зусиль з проектування, створення, експлуатації та розвитку міжнар. системи супутникового зв'язку. У 1996-98 Рада ІНТЕРСУПУТНИКА визначила нові пріоритетні напрямки співробітництва, серед яких створення стратегічних альянсів із компаніями-операторами супутникового зв'язку та виробниками косм. апаратів, що призвело до певної комерціалізації орг-ції. Нині орг-ція виступає в ролі супутникового оператора. Станом на 1.01.2004 до її складу входили 24 країни; Україна член ІНТЕРСУПУТНИКА з 1997. Штаб-квартира орг-ції знаходиться в Москві (Росія).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Міжнародна організація морського супутникового зв'язку (International Maritime Satellite Organization, **ІНМАРСАТ** (Іспагзаі)) — міжнар. інституція, створена у 1976 на основі прийнятої в рамках *Міжнародної морської організації (ММО)* Конвенції про міжнар. орг-цію мор. супутникового зв'язку. Розпочала діяльність у 1982. Відповідно до установчих доктів основною метою орг-ції було визначено забезпечення надійним зв'язком суб'єктів судно-

плавства міжнародного торговельного. Пізніше за рішеннями Асамблеї ІНМАРСАТ 1989 і 1994 її функції поширені на повітр. простір і рухомий зв'язок на суходолі. Основні завдання орг-ції: забезпечення косм. сегмента, необхідного для вдосконалення мор. зв'язку в інтересах сповіщення про лихо; забезпечення охорони людського життя на морі; підвищення ефективності роботи суден і керування ними; встановлення за допомогою цього сегмента

авіаційного та наземного рухомого зв'язку, а також інших рухомих служб тощо. У 1998 Асамблея орг-ції погодилась на приватизацію ІНМАРСАТ. З 1999 ІНМАРСАТ функціонує у формі підприємства з обмеженою відповідальністю. Нова структура складається з двох установ — Інмарсат Лтд. та Міжнар. орг-ції мобільного супутникового зв'язку, заснованої для контролю за виконанням Інмарсат своїх зобов'язань перед громад. службами. Орг-ція складається з Асамблеї, до якої входять представники всіх сторін, що підписали Конвенцію. Рада орг-ції складається з 22 представників сторін Конвенції. Поточну діяльність здійснює директорат на чолі з Ген. директором. Україна є членом орг-ції з 1979. Штаб-квартира орг-ції знаходиться в Лондоні (Велика Британія). ІНМАРСАТ має також регіональні представництва в Дубаї (ОАЕ), Сінгапурі та Індії.

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Міжнародна організація праці (Іпієгпа-Ііопаі Ёабог Ощапїгаїіоп), **МОП** (ІЕР) — міжнар. міжурядова орг-ція; *спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, який займається питаннями покращення умов праці в країнах-учасниках, підтримання соц. справедливості через міжнар. визнання трудових прав та прав людини. МОП має унікальну тристоронню структуру діяльності — працівники, роботодавці та уряди країн-учасниць, які співпрацюють з орг-цією. МОП була заснована 29.06.1919 і залишилась єдиним дієвим утворенням *Версальського мирного договору 1919*. 14.12.1946 стала першим спеціалізованим органом ООН, станом на 1.01.2004 нараховувала 173 держави-учасниці. МОП визначає стандарти трудових відносин у Конвенціях та Рекомендаціях, встановлюючи мінім. стандарти основних прав трудящих: свобода та право на об'єднання, колективні трудові спори, заборона примусової праці, рівність можливостей та рівність поводження й інші аспекти трудових правовідносин. МОП надає техн. допомогу переважно в питаннях, пов'язаних із професійним навчанням та відпустками; займається питаннями працевлаштування, трудового управління, трудового права і виробничих відносин, умов праці, розвитком управління; веде трудову статистику, займається соц. та професійним захистом, займається питаннями охорони здоров'я. МОП сприяє розвитку незалежних орг-цій працівників і роботодавців, надає консультативну допомогу та організує відп. навч. процеси. Україна є членом МОП з 1954, 1980 нею ратифікована Конвенція про основні умови праці, трудовий розпорядок дня та відпочинок. Штаб-квартира орг-ції знаходиться в Женеві (Швейцарія).

Б.І. Гуменюк

Міжнародна організація стандартизації (Іпієгпаїіопаї Ог§апІ2аїіоп гог §іапсІагсіІ2аїіоп), **ІСО** (180) — міжнар. інституція, створена 23.02.1947 з ініціативи *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* на засіданні Комітету ООН із координації стандартів. Основними завданнями орг-ції є сприяння розвитку стандартизації та пов'язаних із цим видів діяльності для забезпечення міжнар. обміну товарами і послугами, а також розвитку співробітництва в інтелектуальній, наук.-техн. та екон. галузях. ІСО займається розробкою міжнар. стандартів готової продукції, напівфабрикатів і сировини та питаннями сертифікації в різних галузях на основі координації й уніфікації нац. стандартів, за винятком електротехніки і електроніки, які належать до компетенції *Міжнародної електротехнічної комісії*. До складу ІСО входять 135 нац. орг-цій з питань стандартизації (членів, членів-кореспондентів та членів-абонентів). У складі ІСО більше 80 комітетів-членів, атакожчленів-кореспондентів, якими є орг-ції стандартизації країн, що розвиваються. Комітети-члени беруть участь у роботі техн. комітетів, вони можуть голосувати з проектів стандартів, обиратись до складу Ради ІСО і бути представленими на засіданнях Генеральної асамблеї. Члени-кореспонденти не ведуть активної роботи в ІСО, але мають право на отримання інформації про розроблювані стандарти. Вищим органом ІСО є Генеральна асамблея, яка складається з представників усіх країн-членів орг-ції та приймає рішення з найважливіших питань її діяльності (скликається один раз на рік). У період між

сесіями роботою ІСО керує Рада, якій підпорядковуються 7 к-тів: техн. бюро; комітет із вивчення наук, принципів стандартизації; комітет з оцінки відповідності; комітет із наук.-техн. інформації; комітет із надання допомоги країнам, що розвиваються; комітет із захисту інтересів споживачів; комітет із стандартних зразків. Поточну роботу орг-ції здійснює Ген. секретаріат. Орг-ція має консультативний статус при *Економічній і Соціальній Раді ООН (ЕКОСОР)*, *Міжнародній організації праці (МОП)*, *Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ)*, *Міжнародній організації цивільної авіації (ІКАО)*, *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*, *Конференції ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД)*,

Всесвітній організації інтелектуальної власності (ВОІВ). ІСО співпрацює з майже 40 міжнар. орг-ціями {Світовою організацією торгівлі (СОТ), Міжнародним валютним фондом (МВФ), Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) та ін.) і 500 міжнар. неурядовими орг-ціями. Україна є повноправним членом орг-ції з січня 1993. Штаб-квартира ІСО знаходиться в Женеві (Швейцарія).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Міжнародна організація супутникового зв'язку (Іпієпайіопай Теієсотігшісіайіоп 8а-ієШе Ощайіаііоп), **Інтелсат** (Іпієізаі) — міжнар. міжурядова орг-ція, створена в 1964 як Консорціум супутникового зв'язку з метою забезпечення функціонування й розвитку глобальної комерційної системи косм. зв'язку, орг-ції послуг міжнар. комунікації на відп. якісному рівні без дискримінації окремих регіонів світу (з 12.02.1973 прийнята назва — Міжнар. орг-ція супутникового зв'язку). Відповідно до резолюції *Генеральної Асамблеї ООН*, за рішенням якої створено Інтелсат, виконавчий орган орг-ції щорічно звітує перед *Генеральним секретарем ООН*. Станом на 1.01.2004 членами Інтелсат було 148 країн світу. Членство України тимчасово призупинено через невиконання фінанс. зобов'язань. Упродовж 1999-2001 орг-ція зазнала значних структурних змін. Певну частину її активів, включно із супутниками, передано комерційному підприємству Інтелсат Лтд, над яким зберігає контроль виконавчий орган Інтелсат. Вищим органом орг-ції є Асамблея сторін, яка складається з представників усіх держав-учасниць і зустрічається один раз на 2 роки та вирішує найважливіші питання функціонування

орг-ції. Виконавчий орган очолюється Ген. директором і підзвітний Асамблеї; однією з його основних функцій є контроль за діяльністю Інтелсат Лтд. Структура орг-ції включає також Консультативний комітет та Групу юрид. експертів. Штаб-квартира орг-ції знаходиться у Вашингтоні (США).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Міжнародна організація у справах міграції (Іпієпайіопай ОгшанІзаііоп Гог Мішгаііоп), **МОМ** (ІОМ) — міжнар. міжурядова орг-ція, заснована 1951 як Тимчасовий міжурядовий комітет із пересування мігрантів по Європі; 15.11.1952 перейменований у Міжурядовий комітет у справах європ. міграції, у листопаді 1980 — у Міжурядовий комітет у справах міграції; нинішню назву прийнято 14.11.1989. Основні завдання орг-ції: надання допомоги в подоланні зростаючих труднощів, що виникають у зв'язку з міграцією; сприяння кращому розумінню питань міграції; заохочення соц.-екон. розвитку за допомогою міграції; підтримка людської гідності й добробуту мігрантів. Станом на 1.01.2004 МОМ нараховувала 102 держави-члени і 29 держав-спостерігачів, а також більше 50 різних орг-цій, які мають статус спостерігача в цій орг-ції. Структура орг-ції включає: Раду МОМ, Виконавчий комітет, підкомітет з адмІн.-бюджетних питань, робочі групи та неформальні консультації. Рада МОМ є найвищим органом, який приймає рішення щодо основних питань життєдіяльності орг-ції. Виконавчий комітет керує поточною роботою МОМ та контролює діяльність робочих груп. Ефективній роботі МОМ сприяє функціонування 185 представництв, розташованих у 80 країнах світу. Україна є повноправним членом орг-ції з 2001. Штаб-квартира МОМ знаходиться в Женеві (Швейцарія).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Міжнародна організація цивільної авіації (Іпієпайіопай СМІ Ауайііоп Ощайіаііоп), **ІКАО** (ІСАО) — міжнар. міжурядова орг-ція, *спеціалізована установа ООН*, заснована в 1944 у Чикаго на міжнар. конференції 52-ма країнами, які 7.12.1944 прийняли Конвенцію про міжнародну цивільну авіацію (містить основні статутні положення орг-ції). Приєднання до Конвенції означає набуття членства в ІКАО. Почала функціонувати з 4.04.1947; з жовтня 1947

має статус спеціалізованої установи ООН. На 1.01.2004 членами ІКАО були 188 д-ав; Україна — з 9.09.1992. Завдання ІКАО: розвиток принципів і техніки міжнар. повітр. сполучення; заохочення проектування та розвитку міжнар. повітр. транспорту; задоволення потреб народів світу в безпечній, регулярній, ефективній та екон. експлуатації повітр. транспорту. З цією метою ІКАО узагальнює світовий досвід у сфері цивільної авіації; розробляє єдині міжнар. стандарти в галузі цивільної авіації, які визначають діяльність пілотів, операторів служб польотів, характеристику літаків та їх обладнання, радіонавігації, метеорологічної й

пошуково-рятувальних служб; розробляє правила польотів; створює аеронавігаційні карти; сприяє спрощенню митних, імміграційних і санітарних правил; запобігає зайвим витратам як наслідкам надмірної конкуренції; сприяє розвитку *міжнародного повітряного права*; допомагає цивільній авіації країн, що розвиваються. Структура орг-ції: Асамблея; Рада; Ген. секретаріат. Вищим органом ІКАО є Асамблея, до складу якої входять представники всіх держав-членів. Її чергові сесії скликаються один раз на 3 роки. Асамблея оцінює роботу ІКАО за 3 роки, визначає політику орг-ції на наступні роки, приймає 3-річний бюджет. Виконавчим органом є Рада, до складу якої входять представники 33-х д-ав, які обираються Асамблеєю на 3-річний період з урахуванням того, щоб у цьому органі адекватно були репрезентовані д-ви, які посідають провідні позиції в повітр. транспорті та країни, включення яких гарантує дотримання принципу геогр. представництва. Рада приймає стандарти та рекомендації у вигляді додатків до Чиказької конвенції; виконує рішення Асамблеї; розробляє, вивчає та публікує інформацію з питань аеронавігації; може діяти на прохання зацікавлених сторін як арбітр у вирішенні міждерж. суперечок, що стосуються справ цивільної авіації та виконання Конвенції; може вживати заходів, необхідних для підтримання безпеки та регулярності міжнар. повітр. сполучення. Основні допоміжні органи Ради: Комісія з питань навігації (техн. справи), Комітет повітр. транспорту (екон. питання), Комітет зі спільної підтримки авіанавігаційних служб, Фінансовий комітет, Правовий комітет. Секретаріат, який очолюється Ген. секретарем, має 5 бюро: авіанавігації; повітр. транспорту; техн. співробітництва; правове; адміністрації та послуг. ІКАО має 7 регіональних відділень: азійське й тихоокеанське (Бангкок); зах.-африканське та центр.-африканське (Дакар); бл.-східне (Каїр); півд.-американське (Ліма); півн.-американське, центр.-американське й карибське (Мехіко); схід.-африканське та півд.-африканське (Найробі); європ. та півн.-атлантичне (Париж). Штаб-квартира ІКАО розташована в Монреалі (Канада).

Ю.С. Скороход

Міжнародна організація цивільної оборони (International Civil Defense Organization), **МОЦО** (ICDO) — міжурядова орг-ція, створена у 1949 з метою співробітництва в розвиткові структур, відповідальних за захист і допомогу населенню та збереження власності й оточуючого середовища від стихійних та техногенних катастроф. Повноваження орг-ції базуються на Статуті (1966), Амманській (1994) та Бейнській (1998) деклараціях, прийнятих під час всесвітніх конференцій з цивільної оборони. Станом на 1.01.2004 членами орг-ції були 115 країн. Вищим органом МОЦО є Ген. асамблея, яка складається з представників кожної держави-учасниці; збирається не рідше одного разу на 2 роки й приймає рішення з життєво важливих питань діяльності орг-ції. Виконавча рада МОЦО збирається щороку, виконує рішення Ген. асамблеї та приводить діяльність орг-ції у відповідність до цих рішень. У структурі МОЦО діє Постійний секретаріат, відповідальний за адмін. й техн. забезпечення орг-ції. Статутом МОЦО передбачений статус спостерігача, члена орг-ції (повноправного, об'єднаного, приєднаного), а також можливість набуття членства іншими міжнар. орг-ціями (урядовими чи неурядовими) та приватними підприємствами. Україна має статус спостерігача в цій міжнар. орг-ції. Штаб-квартира МОЦО знаходиться у Женеві

(Швейцарія).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Міжнародна охорона живих ресурсів Антарктики — система договорів про *Антарктику*, які регулюють міжнар. охорону її живих ресурсів. До системи входять такі документи: Узгоджені заходи з охорони фауни і флори Антарктики, схвалені Консультативною нарадою 1964; Конвенція про збереження антарктичних тюленів 1972 (дозволила відловлювання трьох із шести видів антарктичних тюленів, визначила допустимі рівні їх видобутку, відкриті й закриті для промислу райони, системи інспекції тощо); Конвенція про збереження мор. живих ресур-

сів Антарктики 1980, район дії якої ширший району дії Договору про Антарктику 1959 (розповсюджується на мор. простори південніше 60° півд. широти до лінії конвергенції). Конвенція розповсюджує сферу своєї дії на всі популяції риб, молюсків, ракоподібних, пташок, тюленів, китів тощо. Діяльність д-ви не повинна суперечити принципам і цілям Договору про Антарктику. Конвенцією 1980 утворено Комісію зі збереження мор. живих ресурсів Антарктики, завданнями якої є: визначення квот вилову в районі, видів популяцій, які знаходяться під охороною, сезонів і зон, відкритих і закритих для вилову; розробка системи нагляду та інспекції її впровадження; Протокол про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику 1991, згідно зі ст. 2 якого Антарктику визначено «природним заповідником,

призначеним для миру і науки». Ст. 3 встановлює систему природоохоронних принципів: одним з основних факторів при здійсненні будь-якої діяльності в районі дії Договору про Антарктику повинна бути охорона навколишнього середовища й виключна її цінність, включаючи первозданність природи, естетичну цінність і значення як району проведення наук, досліджень; обмеження негативного впливу на навколишнє середовище; здійснення діяльності на основі інформації, достатньої для проведення попередніх оцінок і винесення обґрунтованих висновків про можливий вплив; постійний та ефективний моніторинг для виявлення непередбачуваних наслідків діяльності тощо. Додаток 2 до Протоколу встановлює процедуру обов'язкової попередньої оцінки впливу на навколишнє середовище Антарктики будь-якої діяльності в регіоні перед її здійсненням. В інших додатках визначаються допустимі й недопустимі види діяльності, що стосуються місцевої флори й фауни, а також вир-ва, вилучення відходів і попередження забруднення мор. середовища (Додатки 3 і 4). Протокол засновує Комітет з охорони навколишнього середовища, а також спонукає Консультативні Сторони Договору про Антарктику організувати інспекції з контролю належного виконання положень

Протоколу.

М.О. Медведєва

Міжнародна охорона живих ресурсів міжнародних рік і озер — напрямок природоохоронної діяльності прибережних держав, спрямованої на недопущення забруднення акваторії та збереження живих ресурсів міжнар. водних систем. Це питання регулюється регіональними конвенціями або угодами прибережних д-ав. Дог-ри в цій галузі містять переважно заборонні норми щодо викидів нафти, хім. й органічних речовин у водне середовище. Згідно зі ст. 2 Конвенції з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнар. озер 1992 держави-учасниці зобов'язані вживати всіх заходів для попередження, обмеження і зменшення забруднення вод та їхніх ресурсів, які здійснює чи може здійснювати транскордонний вплив. Такі заходи не повинні вести до перенесення забруднення на інші компоненти навколишнього середовища й мають відповідати принципу запобігання, принципу «той, хто забруднює, відшкодовує» та принципу заборони завдання шкоди можливостям майбутніх поколінь. Норми й правила з охорони живих ресурсів міжнар. рік та озер містяться також у: Конвенції про право несудноплавного використання міжнар. водотоків 1997; Європ. конвенції про захист прісної води від забруднення 1969; Європ. конвенції про захист міжнар. водотоків від забруднення 1974; Конвенції про співробітництво в галузі охорони і стійкого використання річки Дунай 1994; Угоді про рибальство у водах Дунаю 1958; Декларації про співробітництво придунайських д-ав щодо питань водного госп-ва р. Дунай, особливо забруднення його вод 1985, Конвенції про захист Рейну від забруднення хлоридами 1976; Конвенції про захист Рейну від забруднення хім. речовинами 1976; Угоді про регулювання використання й охорону р. Мозель (притока Рейну) 1956; Угоді з попередження забруднення оз. Констанца 1960 (з нього Рейн бере свій початок); Конвенції щодо управління верхньою течією Рейну 1956; Угоді про створення міжнар. комісії з б-би з забрудненням Рейну 1960; Угоді між Швецією та Францією про захист вод оз. Ломан 1962.

М.О. Медведєва

Міжнародна охорона людського життя на морі — інститут сучас. міжнародного морського права, що регулюється Міжнародною конвенцією з охорони людського життя на морі 1974 (СОЛАС) з поправками 1978 і 1981, Протоколом 1978 до Міжнародної конвенції 1974, Міжнародною конвенцією з пошуку і рятування на морі 1979 (САР), Міжнародною конвенцією про рятування 1989. Конвенція СОЛАС-74 де-

тально регламентує правила техн. безпеки, яких слід дотримуватись на судах із метою охорони людського життя. Конвенція САР-79 зобов'язує держави-учасниці вживати заходів з метою ефективного пошуку та рятування людей на морі й біля їхніх берегів, у т. ч. створювати нац. мор. пошуково-рятувальні служби, рятувально-координаційні центри і рятувальні одиниці. Гл. 5 присвячена порядку проведення операцій з рятування людей. Ст. 10 Конвенції 1989 встановлює обов'язок капітана судна надавати допомогу будь-якій особі, якій загрожує загибель у морі. На відміну від рятування майна, рятування людей не дає права вимагати будь-якої винагороди (ст. 16). Конвенція про попередження забруднення моря викидами відходів та інших матеріалів 1972 дозволяє викиди лише у виняткових випадках: для забезпечення безпеки людського життя, причому викиди повинні здійснюватись таким чином, щоб звести до

мінімуму можливу шкоду для життя людей. Цьому питанню присвячені також деякі положення *Конвенції ООН із морського права 1982*: ст. 98 (обов'язок капітана судна надавати допомогу у відкритому морі й обов'язок прибережних держав сприяти орг-ції та діяльності пошуково-рятувальної служби для забезпечення безпеки в морі й над морем) і ст. 146 (забезпечення ефективної охорони людського життя в Районі).

М.О. Медведєва

Міжнародна охорона мігруючих тварин — інститут *міжнародного екологічного права*, головне завдання якого — збереження мігруючих видів диких тварин. Основним док-том із міжнар. охорони мігруючих тварин є Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин 1979. Мігруючий вид означає всю популяцію або географічно ізольовану частину популяції будь-якого виду диких тварин, значна частина якої циклічно й передбачливо перетинає один або більше кордонів нац. юрисдикції. У Додатку 1 до Конвенції включений перелік мігруючих видів, які знаходяться під загрозою зникнення. Д-ви ареалів таких мігруючих видів повинні докладати зусиль, щоб зберегти та відновити середовища існування, необхідні для запобігання зникненню цих видів, відвертати й зменшувати вплив факторів, які перешкоджають міграції та можуть загрожувати цим видам. Сторони, які є д-вами ареалів мігруючих видів, включених до Додатка 1, забороняють промисловий вилов тварин таких видів. Додаток 2 включає мігруючі види, статус яких є несприятливим, для збереження та регулювання яких необхідні міжнар. угоди, а також ті види, стан збереження яких був би значно поліпшений у результаті міжнар. співробітництва. Конвенція 1979 містить положення, що визначають орієнтовані рамки таких угод. У Конвенції про охорону дикої флори та фауни й природ, середовищ існування в Європі 1979 розділ IV присвячений питанню охорони мігруючих видів. Конвенція приділяє особливу увагу зникаючим та вразливим видам, а також охороні середовищ їхнього перебування (місця зимування, годівлі, виведення потомства, линяння тощо). Договірні сторони вживають заходів із метою забезпечення додержання заборони щодо полювання і/або будь-якої іншої експлуатації видів дикої фауни, намагаються належним чином забезпечити безпеку мігрування

ТварИН та ІХ Збереження.

М.О. Медведєва

Міжнародна охорона морських рибних ресурсів — система міжнар. угод, які регулюють обсяг оптимально допустимого вилову мор. риби, розмір знарядь вилову, райони й сезони промислу, спец, правила захисту рибного молодняка тощо. До них відносяться: Конвенція про збереження запасів анадромних видів у півн. частині Тихого океану 1992, Конвенція про збереження лосося в півн. частині Атлантичного океану 1982, Міжнар. конвенція про збереження атлантичних тунців 1966, Конвенція про збереження ресурсів минтая та про управління ними в центр, частині Берингового моря 1994, Конвенція про майбутнє багатостороннє співробітництво в галузі рибальства в півн.-зах. частині Атлантичного океану 1978, Конвенція про майбутнє багатостороннє співробітництво в галузі рибальства в Швн.-Схід. Атлантиці 1980, Конвенція про рибальство та збереження живих ресурсів у Балтійському морі й Бельтах 1973. Збереження та раціональне використання багатьох конкретних видів риб регламентується Угодою про здійснення положень *Конвенції ООН із морського права 1982*, які стосуються збереження транскордонних рибних запасів і запасів далеко мігруючих риб та управління ними 1995.

М.О. Медведєва

Міжнародна охорона морських тварин — інститут сучас. *міжнародного морського права* й *міжнародного екологічного права*. Конвенція ООН із морського права 1982 містить деякі положення щодо захисту мор. тварин: ст. 65 (збереження запасів мор. ссавців), ст.ст. 117, 118 і 119 (збереження живих ресурсів *відкритого моря*). Міжнар. конвенція з регулювання китобійного промислу 1946 передбачає, що створена згідно з нею Міжнародна китобійна комісія (МКК) має право встановлювати «типи і специфікації знарядь, апаратури й пристроїв, які можуть використовуватися» при промислі китів (ст. 5). З 1985 встановлений мораторій на вилов усіх видів китів (окрім дрібних китів — малих смугастиків) для країн, що ведуть експедиційний промисел за допомогою флотилій, а з 1986 — з берегових китобійних станцій. З 1980 діє рішення МКК про створення у відкритій частині Індійського океану на північ від 55° півд. широти китового заповідника. Конвенція про збереження антарктичних тю-

ленів 1972, яка дозволила відловлювання трьох із шести видів антарктичних тюленів, визначила допустимі рівні їх видобутку, відкриті й закриті для промислу райони, системи інспекції тощо. Конвенція про збереження мор. живих ресурсів Антарктики 1980 розповсюджує сферу своєї дії на всі популяції риб, молюсків, ракоподібних, пташок, тюленів, китів та інших мор. тварин. Женевський протокол 1982 щодо зон Середземного моря, які знаходяться під спец. охороною, до Конвенції про захист Середземного моря від забруднення 1976 і ряд наступних декларацій на розвиток положень Конвенції визначають захист мор. черепах першочерговою метою держав-учасниць. Міжнар. охороні мор. тварин присвячені також положення Угоди про збереження китоподібних у Чорному і Середземному морях і в прилеглих районах Атлантичного океану, Угоди про збереження дрібних китоподібних у Балтійському та Північному морях, Угоди про збереження тюленів у Вадденському морі, а також Додатка 5 до Конвенції про захист мор. середовища півн.-схід, частини Атлантичного океану 1992.

М.О. Медведєва

Міжнародна охорона морського середовища — інститут сучас. міжнародного морського права та міжнародного екологічного права. Регламентується частиною XII Конвенції ООН із морського права 1982 («Захист і збереження морського середовища») і ст. 145 (захист мор. середовища в районі). Ст. 192 Конвенції визначає джерела забруднення мор. середовища: викиди токсичних, шкідливих чи отруйних речовин із джерел, що знаходяться на суші, з атмосфери або шляхом захоронення; забруднення із суден; забруднення з приладів і пристроїв, які використовуються для різних цілей. До спец. угод щодо захисту мор. середовища відносяться такі: Міжнар. конвенція з попередження забруднення моря нафтою 1954; Міжнар. конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою 1969; Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1969; Конвенція про цивільну відповідальність в галузі мор. перевезень ядерних матеріалів 1971; Конвенція про попередження забруднення моря викидами відходів та інших матеріалів 1972; Міжнар. конвенція про попередження забруднення із суден 1973 (МАРПОЛ) з Протоколом 1978; Міжнар. конвенція про забезпечення готовності на випадок забруднення нафтою, б-бу з ним і співробітництво в ній 1990. Конвенція про втручання у випадку аварій 1969 надала прибережним державам широкі повноваження аж до права знищувати судно у випадку загрози серйозного забруднення узбережжя та прибережних вод. Згідно з Конвенцією 1973 судна повинні мати Міжнародне свідоцтво про попередження забруднення нафтою та стічними водами із суден, а також Міжнар. свідоцтво про попередження забруднення при перевезенні отруйних рідин. Цей договір встановлює особливі райони з жорстким режимом, де викиди небезпечних речовин категорично заборонені — це Балтійське, Чорне, Середземне і Червоне моря, Перська й Оманська затоки. Конвенція 1972 забороняє викиди в море відходів та інших матеріалів із суден, літаків, платформ та інших конструкцій, а також їхнє потоплення. У Додатку 1 до Конвенції перераховуються речовини, викиди яких повністю заборонено, а в Додатку 2 — речовини, які можуть викидатись із попереднього дозволу. Згідно з вищезгаданими конвенціями встановлюється абс. відповідальність за забруднення моря, межа якої залежить від тоннажу судна, а також визначаються підстави для обмеження відповідальності. Серед регіональних угод про попередження забруднення мор. середовища слід назвати такі: Конвенція про захист Середземного моря від забруднення 1976 і 4 протоколи до неї, Кувейтська регіональна конвенція про захист мор. середовища й розвиток прибережних районів 1978, Конвенція про охорону мор. середовища та прибережних зон півд.-схід. частини Тихого океану 1981, Регіональна конвенція про охорону мор. середовища Червоного моря та Аденської затоки 1982, Конвенція про охорону й освоєння мор. середовища Великого Карибського району 1983, Угода про співробітництво в б-бі із забрудненням Північного моря нафтою та іншими шкідливими речовинами 1983, Конвенція про захист Чорного моря від забруднення й протоколи до неї 1992, Конвенція про захист мор. середовища Балтійського моря 1992.

М.О. Медведєва

Міжнародна охорона навколишнього Середовища — об'єкт міжнар. права навколишнього середовища, предметом якого є відносини суб'єктів щодо охорони навколишнього середовища (див. *Міжнародне екологічне*

Право).

М.О. Медведєва

Міжнародна охорона птахів — інститут *міжнародного екологічного права*. Першим міжнар. актом у цій сфері була Конвенція про захист птахів, корисних для с. г-ва 1902. Міжнар. конвенція про захист птахів 1950 взяла під охорону (принаймні, на час розмноження) всі види птахів і, крім того, перелітних птахів під час польоту до місць гніздування, особливо в березні — липні. Упродовж усього року під охороною знаходяться ті види птахів, яким загрожує вимирання або які становлять наук. інтерес. Конвенція забороняє такі методи полювання на птахів, у результаті яких можлива їх масова загибель, або які без необхідності спричиняють їм страждання. Згідно з Конвенцією 1971 про водно-болотні угіддя, що мають міжнар. значення передусім як середовища існування водоплавних птахів, держави-члени визначають принаймні одне нац. водно-болотне угіддя для внесення до Списку водно-болотних угідь міжнар. значення (ст. 2). Держави враховують свою міжнар. відповідальність за охорону, управління й раціональне використання популяцій мігруючих диких птахів. Одним із засобів захисту є створення природ, заповідників на водно-болотних угіддях. Конвенція про міжнар. торгівлю видами дикої фауни та флори, що знаходяться під загрозою знищення 1973, стосується також регулювання торгівлі птахами на основі видачі дозволів і сертифікатів. Конвенція про захист тварин при міжнар. перевезеннях 1968 спрямована на зменшення страждань тварин у тих випадках, коли непередбачувані обставини перешкоджають виконанню положень Конвенції, і містить окремі глави III та V про особливості перевезень птахів. Конвенція про збереження мор. живих ресурсів Антарктики 1980 поширює сферу своєї дії також на птахів. До регіональних актів відноситься Угода про охорону афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів 1996; існують також двосторонні конвенції про охорону перелітних птахів і середовища їх мешкання. У 1922 створено Міжнародну асоціацію захисту птахів.

М.О. Медведєва

Міжнародна політика — підсистема *системи міжнародної*, що реалізує її цільову функцію та діалектично виступає одночасно як передумова і як сукупний результат *зовнішніх політик* окремих держав. Активне використання категорії «міжнародна політика» характерне для транснаціональної концепції міжнар. відносин, яка стверджує існування *акторів міжнародних* різних типів і визнає політ, значущість недержавних суб'єктів міжнар. відносин.

А.Л. Субботін

Міжнародна посадова особа — оплачувана або неоплачувана особа, яка працює на постійній або непостійній основі, і за дорученням того чи іншого органу орг-ції здійснює або сприяє здійсненню однієї з функцій даної орг-ції, тобто будь-яка особа, через яку функціонує орг-ція (Консультативний висновок *Міжнародного Суду ООН* «Про відшкодування шкоди, завданої при виконанні службових обов'язків в ООН» 1949). Паралельно з терміном «міжнародна посадова особа» застосовують термін «міжнародний службовець». Серед міжнар. службовців в окрему групу виділяють міжнар. функціонерів — осіб, які працюють в орг-ції на постійній та виключній основі. У деяких міжнар. орг-ціях існують класифікатори міжнар. службовців (*Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи, Європейський Союз*). На посаду М. п. о. може претендувати лише кваліфікована особа, придатна для здійснення справ міжнар. характеру. Прав, статус М. п. о. встановлюється на основі норм т. зв. «права *міжнародної цивільної служби*». Джерелами цього права є міжнар.

звичаї, дог-ри, рішення міжнар. орг-цій. Зазвичай прав, статус М. п. о. визначається керівним органом орг-ції та приймається у формі внутр. акта міжнар. орг-ції. У виконанні своїх функцій М. п. о. є незалежною від д-ви, громадянином якої вона є. Внаслідок цього така особа підпорядковується міжнар. орг-ції в усіх питаннях, які стосуються її професійної діяльності. М. п. о. зобов'язана здійснювати свої функції на основі принципів лояльності, сумлінності та захисту інтересів міжнар. орг-ції. М. п. о. знаходиться під захистом не лише д-ви, громадянином якої вона є, але й самих міжнар. орг-цій. Право посадової особи на «функціональний» захист перед іншими д-вами, включаючи д-ви, які не є членами орг-ції, є заг.-визнаним. Так само визнається й право орг-ції на захист М. п. о. На території держав-членів орг-ції М. п. о. користується всіма привілеями та імунітетами, необхідними для незалежного виконання ними своїх функцій. Як правило, привілеї та імунітети М. п. о. та дип. агентів співпадають. М. п. о. має право на захист своїх прав у відносинах із міжнар. орг-цією. Засобами захисту виступають як внутр. орг-ційні механізми (напр., Адміністративний трибунал ООН), так і нац. засоби прав, захисту. У багатьох орг-ціях М. п. о. має право на соц. допомогу,

зокрема мед. страхування. Після припинення виконання своїх обов'язків М. п. о. отримує право на грант або пенсію. Грант є одноразовою грошовою допомогою, що, залежно від статусу та досвіду роботи в орг-ції, надається особі, яка з виходом на пенсію припиняє свою діяльність як М. п. о. Пенсійні системи для М. п. о. функціонують в ООН, Раді Європи, ВАТО, Західноєвропейському союзи, ЄС тощо. Пенсійний фонд орг-цій зазвичай складається з внесків самих М. п. о. та міжнар. орг-цій. У сучас. міжнародному праві спостерігається стійка тенденція до уніфікації правил діяльності та визначення статусу М. п. о.

Д.І. Кулеба

Міжнародна рада щодо зерна (Іпієгпа-

Іюпаі Стаіп Соіпсіі), МРЗ (ЮС) — міжурядовий форум із регулювання світових товарних ринків зерна; створений на основі Міжнар. угоди щодо пшениці 1949 (нині діє з метою реалізації Конвенції про торгівлю зерном 1995, що разом з Конвенцією про надання продовольчої допомоги 1995 складають Міжнар. угоду щодо зерна 1995). Основними завданнями МРЗ є: сприяння міжнар. співробітництву в усіх галузях торгівлі зерном; сприяння поширенню міжнародної торгівлі зерном; ліквідація торг, бар'єрів та недоброякісної конкуренції, дискримінаційної практики в інтересах усіх сторін, у т. ч. й країн, що розвиваються; сприяння стабілізації зернових ринків та міжнар. продовольчій безпеці; забезпечення діалогу для обміну інформацією. МРЗ має свої правила й процедуру. Кожен учасник є членом Ради з правом голосу. Рада є вищим органом й обирає голову та заступника терміном на один с.-г. рік (з 1.07 до 30.06). Рада затверджує Виконавчий комітет, який зазвичай проводить 3 сесії на рік (його основним завданням є попереднє обговорення порядку денного й відп. док-тів до сесій Ради). Рада проводить дві регулярні зустрічі, а також може скликати позачергову сесію. Виконавчий комітет затверджує Комітет з кон'юнктури ринку у складі техн. представників (по 5 учасників зі сторони країн-експортерів та імпортерів). Поточну оперативну діяльність МРЗ здійснює Секретаріат, який очолює Виконавчий директор. Діяльність МРЗ фінансується з адмін. бюджету, що створюється за рахунок щорічних внесків країн-учасниць, які визначаються пропорційно числу голосів учасників Угоди. Україна є повноправним членом МРЗ. Членство отримується на основі підписання відповідних конвенцій: Про торгівлю зерном (Україна разом з 8 іншими країнами та ЄС підписала її як держава-експортер, з боку імпортерів її підписали 20 країн) та Про надання продовольчої допомоги (станом на 1.01.2004 Україна її не підписала). Штаб-квартира Ради знаходиться в Лондоні (Велика Британія).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Міжнародна ситуація — сукупність обставин суб'єктивного характеру, що призвели до зіткнення інтересів *суб'єктів міжнародного права* та тертя між ними без зв'язку з конкретним предметом спору. М. с. є явищем ширшого порядку, ніж *спір міжнародний*. У випадках, коли М. с. супроводжується заявою і визнанням претензій з боку сторін ситуації, її можна вважати передумовою виникнення міжнар. спору. Термін «міжнародна ситуація» застосовується в *Статуті ООН*, відповідно до якого лише *Рада Безпеки ООН* може кваліфікувати певний стан міждерж. відносин як «міжнародну ситуацію» і прийняти її до роз-

гляду. На відміну від міжнар. спору, при розгляді «ситуації» в РБ ООН д-ва, яка є стороною в ситуації, може голосувати з приводу прийняття відп. рішення. Відповідно до ст.ст. 37, 38 Статуту ООН, РБ ООН може рекомендувати сторонам умови розв'язання спору, які вона визнає придатними, проте не ситуації. До *Міжнародного Суду ООН* можуть бути передані лише справи щодо міжнар. спорів, але не ситуацій.

Д.І. Кулеба

Міжнародна торгівля — процес обміну товарами та послугами між державно оформленими нац. госп-вами різних країн, пов'язаний із заг. інтернаціоналізацією світової економіки та інтенсифікацією міжнар. поділу праці. М. т. є важливою складовою системи міжнародних економічних відносин і реалізується як на рівні приватних підприємств, так і держ. органів. Показники М. т. можна класифікувати за обсягом: *експорту, імпорту, зовнішньоторговельного обороту*, фізич. обсягу торгівлі, генеральної торгівлі, спец. торгівлі; структурою: товарною, географічною, інституціональною; динамікою: темпів зростання, темпів приросту; результатами: сальдо торг, балансу, сальдо балансу послуг і некомерційних операцій, сальдо балансу поточних операцій, умови торгівлі, обсяг експорту, імпорту й зовн.-торг. обороту на душу населення, експортні та імпорتنі зовн.-торг. квоти. Класифікація видів М. т.

відбувається за специфікою: об'єкта (М. т. товарами, що включає сировину, паливо і продовольчі товари, напівфабрикати, кінцеві товари та *міжнародна торгівля послугами*, що поєднує ліцензійну торгівлю, передачу ноу-хау, інжинірингові операції, орендні операції, туристичний бізнес тощо); взаємодії суб'єктів (традиційна торгівля, торгівля коопераційною продукцією, *міжнародна торгівля зустрічна*); регулювання (звичайна, дискримінаційна, преференційна). Основними чинниками зростання М. т. є: розвиток *науково-технічного прогресу*, експорт капіталу та посилення *транснаціональних корпорацій*, міжнар. інтеграція та створення наднац. регіональних екон. угруповань.

О.І. Ступницький

Міжнародна торгівля зустрічна — товарообмінна операція з повним чи частковим погашенням боргу іншими товарами; її формами є авансова закупівля (спосіб експортного фінансування контрагента, застосовуваний у тих випадках, коли експортер не має достатніх засобів для оплати необхідних по *імпорту* товарів, а фірма-контрагент не упевнена у платоспроможності партнера); бартерний обмін (обмін товарів на інші товари без наявної оплати); приватний товарообмін (бартерна угода, при якій експортер і імпортер звертаються до компетентних держ. органів з метою одержання дозволу на одночасне проведення експортних і імпортних операцій, що припускає вартісну еквівалентність експортованих та імпортованих товарів і виключає необхідність взаємних грошових розрахунків); безвалютний обмін (обмін товарами і послугами в міжнар. торговій практиці без використання *валюти* як засобу платежу); зустрічна закупівля (передбачає зустрічні зобов'язання експортера по закупівлі в імпортера товарної маси в межах вартості *експорту*); зустрічні контракти (у *міжнародних відносинах* — угоди, регламентовані комітетом з розвитку торгівлі *Організації Об'єднаних Націй*); обумовлена закупівля (залежна товарна угода, при якій одна сторона купує товари при зобов'язанні іншої сторони купити в майбутньому товари на рівну суму); офсетна угода (припускає поряд з обміном товарами і послугами надання можливості вкладати капітал в обмін на різного роду послуги і пільги); кліринг (система взаємних безготівкових розрахунків за товари, цінні папери і надані послуги, заснована на обліку взаємних фінанс. вимог і зобов'язань); комерційна компенсація (продавець одержує цілком чи частково оплату у вигляді постачань товарів покупця, однак, на відміну від бартерної угоди, кожний з партнерів виставляє рахунок за свої поставки товарів у грошовій формі). Відмітною рисою торг. угод у М. т. з. є взаємні відносини між товарними постачаннями у двох напрямках.

Р.О. Заблоцька

Міжнародна торгівля послугами (МТП) — система міжнар. товарно-грошових відносин, що перетворилась у спец. форму світогоспо-дарських зв'язків з обміну послугами між продавцями й покупцями різних країн. Більш динамічні темпи зростання міжнар. торгівлі послугами, порівняно з торгівлею товарами, є закономірністю розвитку сучас. *міжнародної торгівлі*. За останнє десятиріччя обсяг МТП зріс майже в 7 разів і складає бл. 25% світового товарообігу. Заг. обсяг ринку послуг на поч. 2001 складав понад 1,5 трлн. дол. На бурхливе зростання МТП суттєво вплинули такі фактори, як: наук.-техн. прогрес, що сприяв утворенню нових видів послуг та розширенню сфер їх застосування; тривале екон. піднесення в більшості країн *світового господарства*; зростання продуктивності праці, рівня доходів фірм і компаній та платоспроможності населення; поглиблення міжнар. поділу праці та розвиток міжнар. екон. форм зв'язків країн; посилення мобільності виробників і споживачів послуг та ін. МТП характеризується не лише високою динамікою темпів розвитку, але й значним розширенням номенклатури; виділяють такі групи послуг: факторні послуги (виникають як платежі у зв'язку з міжнар. рухом капіталу, робочої сили й технологій) та нефакторні послуги (транспортні, соц. та культ. послуги, туризм тощо); послуги, пов'язані з інвестиціями (фінанс, готельні, професійні, туристичні), послуги, пов'язані з торгівлею (транспортні, страхування тощо) та послуги, пов'язані одночасно з інвестиціями й торгівлею (аудит, кон-салтинг, реклама, маркетингові дослідження, зв'язок, будівництво, комп'ютерні та інформ. послуги, культ. та рекреаційні послуги). Велике значення у сфері МТП має регулююча роль д-ви, що виявляється у сфері т. зв. специфічних зобов'язань. Це фіксовані мінім. обмеження діяльності інозем. постачальників або продажу інозем. послуг на внутр. ринку: заходи регулювання доступу на ринок, як правило у формі кількісних обмежень (введення кількісних квот, установлення макс. рівня інозем. інвестицій в конкретний сектор послуг, введення квоти на специфічну продукцію, держ. ліцензування імпорту робочої сили тощо). Застосовують також і заходи вилучення з нац. режиму за допомогою інструментів внутр. екон. політики, що дискримінують на внутр. ринку

інозем. виробників послуг порівняно з місцевими (прямі цінові субсидії з держ. бюджету місцевим страховим, туристичним та інозем. компаніям, створення сприятливіших умов місцевим перевізникам щодо отримання доступу до нац. системи резервування залізничних й авіаквитків). З поч. 1980-х поступово зростає лібералізація міжнар. торгівлі послугами на рівні міжнар. орг-цій та в межах окремих галузей на двосторонній основі. Особливо зростає роль *ГАТТ/СОТ*, положення якої визначають основні обов'язки членів СОТ у галузі торгівлі послугами, спец. статус окремих видів послуг, взаємних доступів до ринків послуг; вона встановлює принципи використання нац. режиму й режиму найбільшого сприяння у сфері МТП. Регулюванням МТП у межах окремих галузей займаються спец. міжурядові орг-ції, які діють під егідою *Організації Об'єднаних*

Націй (ООН).

М.Л. Дудченко, М.Ю. Рубцова

Міжнародна торгова палата (МТП) —

неурядова міжнар. орг-ція, покликана сприяти поліпшенню умов торгівлі між країнами та розв'язанню міжнар. екон. проблем; найбільша міжнар. орг-ція приватного підприємництва. Заснована у 1920 й об'єднує нац. торг.-пром. палати, федерації промисловців, банківські та інші союзи, ділові кола і фірми більшості країн світу. Має консультативний статус *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* і підтримує тісні зв'язки як з ООН, так і з іншими міжнар. орг-ціями. У роботі МТП беруть участь ділові кола України. Штаб-квартира МТП розташована

В Парижі (Франція).

О.К. Єременко

Міжнародна федерація з документації (МФД) — міжнар. орг-ція, заснована в 1895 з метою сприяння вирішенню проблем наук, і техн. інформації. Має консультативний статус при *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)* і в низці міжнар. і регіональних орг-цій. Членами її є нац. установи, міжнар. орг-ції та фахівці більше як 70 країн світу. Місцезнаходження — Гаага (Нідерланди).

В.І. Серажим

Міжнародна федерація з обробки інформації — міжнар. орг-ція, створена в 1959 з метою сприяння розвитку інформатики та обчислювальної техніки, міжнар. співробітництва в галузі обробки інформації, стимулювання досліджень, розробки й застосування засобів обробки інформації, а також підготовки фахівців цього профілю. Секретаріат знаходиться в Женеві (Швейцарія).

В.І. Серажим

Міжнародна федерація фондових бірж — міжнар. орг-ція, завданнями якої є регулювання торгівлі цінними паперами, розвиток техніки біржової справи, вплив на фондовий ринок, координація структур ринків цінних паперів. Штаб-квартира розташована в Парижі (Франція).

В.І. Серажим

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) — філія *Міжнародного банку реконструкції і розвитку (МБРР)*, створена 1956; разом із тим вона є самостійною юрид. особою та має власні грошові кошти, які не належать Банку. Членами МФК можуть бути тільки країни-члени МБРР. Статутний капітал МФК складається із внесків країн-членів, розмір яких відповідає частці їх внесків до МБРР. Метою її діяльності є, в першу чергу, заохочення розвитку приватних підприємств у країнах, що розвиваються. На відміну від Світового банку МФК надає кредити високорентабельним приватним підприємствам і не вимагає гарантій від уряду на 5-15 років з умовою, що частку акцій компанії-позичальники продають МФК. Рівень відсотків відповідає таким, що склались на міжнар. фінанс. ринках. Джерела ресурсів МФК — статутний капітал; продаж участі в кредитах інших банків; перепродаж цінних паперів; позики й дотації від МБРР. Основні напрями діяльності МФК: надання допомоги у фінансуванні приватних підприємств, які можуть сприяти розвитку за рахунок капіталовкладень без гарантій заміщення з боку урядів країн їх розташування; використання можливостей об'єднання інвестицій місцевого й інозем. капіталу з передовими методами управління; заохочення притоку як приватного місцевого капіталу, так й інозем. для капіталовкладень у виробничі підприємства в країнах-членах Корпорації; мобілізація додаткових капіталів для країн, що розвиваються, із

приватних джерел за рахунок спільного фінансування об'єктів, синдиціювання позичок, розміщення цінних паперів і надання гарантій; надання консультативних послуг компаніям з питань перебудови фінанс. структури, скорочення заборгованості, у визначенні ринків збуту продукції або при виборі техн. партнера чи технології. Корпорація надає консультаційні послуги й урядам окремих країн із питань приватизації та структурної перебудови держ. підприємств, що готуються до приватизації, розвитку ринків капіталу та ін. Україна в 1993 приєдналась до МФК, що створило можливості для надання д-ві інозем. інвестицій у приватний сектор економіки, фінансування створення інвестиційних банків і страхових компаній, модернізації діючих компаній у різних секторах економіки — енергетиці, транспорті та зв'язку й агробізнесі. Керівні органи МФК мають такі структурні підрозділи:

Рада керуючих; директорат; президент. Штаб-квартира МФК знаходиться у Вашингтоні. МФК має відділення, представництва й консультаційні бюро з розробки проектів у багатьох містах світу — Лондоні, Парижі, Франкфурті-На-Майні та ІН. *М.Л. Дудченко, М.Ю. Рубцова*

Міжнародна цивільна служба — сукупність відносин та діяльності осіб, які складають персонал міжнар. міжурядових орг-цій. М. ц. с. здійснюється на основі статутів цих орг-цій та згідно з прийнятими спец. нормативними актами в інтересах усіх держав-членів даної орг-ції. Кожна міжнар. орг-ція має власну цивільну службу. З виникненням *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та її спеціалізованих інститутів з'явилась ідея утворення єдиної М. ц. с. Для її втілення між ООН та низкою *спеціалізованих установ ООН* були укладені міжорг. кадрові угоди, спрямовані на врегулювання спільних проблем, що поставали перед М. ц. с. системи ООН. Незалежність від будь-якої д-ви зумовила відп. підхід у функціонуванні *Секретаріату ООН* та багатьох спеціалізованих орг-цій, забезпечила їхню нейтральну позицію впродовж «Холодної війни». Для запобігання впливу можливих політ. неузгоджень всередині ООН на діяльність спеціалізованих інститутів заг. системі М. ц. с. надано децентралізованого характеру.

Основні стандарти, етичні та професійні принципи М. ц. с. висвітлено в доповіді Консультативної ради ООН із міжнар. цивільної служби (КРМЦС) «Стандарти поведінки на міжнародній цивільній службі» (1954). Вони стали основою правил про персонал міжнар. міжурядових орг-цій. У 1986 вийшла нова передмова до доповіді з висвітленням важливих змін, що відбулися після її першого видання. Для орг-цій системи ООН характерними є 3 особливості, які впливають на управління людськими ресурсами й відрізняють нац. цивільну службу та М. ц. с.: система управління (всі орг-ції є відповідальними перед великою кількістю держав-членів, які визначають їхні завдання, мандати та стратегії); прав. статус (міжнар. орг-ції є екстериторіальними, і на них не поширюється дія нац. законодавства та міжнар. конвенцій про працю); міжнар., багатокульт. характер (мета й діяльність орг-цій носять глобальний характер, а їхні співробітники відбираються з різних країн світу). М. ц. с. відрізняє від національної також те, що остання є частиною держ. системи й

бере участь у забезпеченні реалізації конституційного права громадянина своєї країни на працю, тобто постійну зайнятість. М. ц. с. таких зобов'язань не має. Станом на 1.01.2004 понад 64 тис. осіб — співробітників єдиної М. ц. с. були зайняті різноманітною діяльністю приблизно в 600 місцях служби — філіях та місіях, розташованих у понад 200 країнах та регіонах світу. *Н.Л. Яковенко*

Міжнародне агентство з атомної енергії (Πιεγπαίοναί Αιοτις Ελεγϋ Αϋεπσυ), МАГАТЕ (IAEA) — міжнар. міжурядова орг-ція; основний всесвітній міждерж. форум з наук.-техн. співпраці в ядерній галузі, який включає в себе контроль за дотриманням ядерної безпеки та інспекційні заходи щодо цивільних ядерних програм. Орг-ція діє як *спеціалізована установа ООН* з 29.07.1957, початок свого створення бере з промови Президента США *Д. Ейзенхауера* на сесії *Генеральної Асамблеї ООЯ* «Мирний атом» у грудні 1953. Станом на 1.01.2004 МАГАТЕ нараховувала 136 членів. Організація має польові та зв'язкові офіси в Канаді, Швейцарії (Женева), США (Нью-Йорк), Японії (Токіо). У рамках МАГАТЕ діють лабораторії в Австрії та Монако, також функціонує дослідний центр у Трієсті (Італія), керівництво якого здійснюється *Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*. Структура орг-ції включає в себе: Ген. конференцію — вищий орган, який складається з представників усіх держав-членів і збирається на щорічні сесії; Рада керуючих — підзвітна Ген. конференції й керує практичною діяльністю МАГАТЕ, складається з 35-ти (передбачається розширення членства до 43-х) представників технол. розвинених д-ав, що мають суттєві здобутки в ядерній

галузі; Секретаріат, який займається поточними справами й очолюється Ген. директором (2001 Радою керуючих на другий 4-річний термін переобраний представник Єгипту М. Ельбаррадей); 670 посад розподілено згідно з геогр. поділом. Бюджет орг-ції: постійний бюджет та добровільні внески. У 2001 постійний бюджет складав 230 млн. дол., а добровільні внески у Фонд техн. співробітництва — 73 млн. дол. УРСР підписала Статут МАГАТЕ 1957. Штаб-квартира МАГАТЕ знаходиться у ВІДЕНІ (Австрія).
А.Г. Гуменюк

Міжнародне бюро виноградарства та виноробства (Іптегпаііопай Уіне апсі \Ўіне ОШсе), **МБВВ** (ОГУ) — міжурядова орг-ція наук.-техн. характеру в галузі виноградарства й виготовлення продукції з виноматеріалів, що створена на основі угоди, яка започаткувала діяльність міжнар. бюро виноградарства в 1924 (сучас. назву орг-ція отримала в 1958). Станом на 1.01.2004 членами орг-ції були 47 країн, а також спостерігачі — Квебек, Ірландія та низка міжнар. галузевих орг-цій. Україна є повноправним членом орг-ції з 1996. Основні завдання орг-ції: інформування своїх членів про спосіб входження до переліку виробників, споживачів та інших учасників виноробного сектора; допомога іншим міжурядовим та міжнар. орг-ціям у галузі виноградарства та виноробства; гармонізація існуючої міжнар. практики та стандартів; підготовка у разі необхідності нових стандартів щодо умов вир-ва та маркетингу в галузі, зважаючи на інтереси споживачів. Інституційна структура орг-ції складається з Ген. Асамблеї та Виконавчого комітету, очолюваного Ген. директором орг-ції. Наук.-техн. комітет виконує допоміжні функції. Штаб-квартира орг-ції знаходиться в Парижі (Франція).
О.Ю. Ковтун

Міжнародне бюро виставок (Вігеай Іптег-паііопай СІС5 ЕхрозШопв), **МБВ** (ВІЕ) — міжнар. орг-ція, заснована відповідно до положень Паризької конвенції 1928 про міжнародні (всесвітні) виставки (набула чинності у 1931) з метою контролю за виконанням конвенції та для вирішення низки питань щодо орг-ції й проведення міжнар. виставок. Вищим органом МБВ є сесія Генеральної асамблеї, що проводиться 2 рази на рік. У її роботі беруть участь делегати, що надсилаються урядами держав-членів орг-ції з розрахунку 1-3 від кожної країни. При цьому незалежно від числа делегатів кожна країна в Генеральній асамблеї має один голос. До структури керівних органів МБВ входять 4 комісії: виконавча, адмін.-бюджетна, з питань регламенту та інформ. забезпечення. Президент МБВ обирається на 2 роки, до його компетенції входить здійснення представницьких функцій і проведення засідань Генеральної асамблеї. Основна робота здійснюється Секретаріатом МБВ на чолі з Ген. секретарем. Секретаріат координує всю поточну роботу виконавчих органів МБВ, здійснює підготовку засідань Генеральної асамблеї, готує висновки на заявки країн про проведення виставок, займається оцінкою запропонованих проєктів, аналізує хід

і результати роботи виставок тощо. Фінанс. основою діяльності МБВ є надходження від країн-організаторів всесвітніх виставок. Станом на 1.01.2004 членами МБВ була 91 країна. Україна є повноправним членом орг-ції з 1960. Штаб-квартира МБВ знаходиться в Парижі (Франція).
О.Ю. Ковтун

Міжнародне гуманітарне право — галузь *міжнародного публічного права*, що об'єднує прав. норми, засновані на принципах гуманності й спрямовані на обмеження наслідків *збройних конфліктів міжнародного характеру* та *збройних конфліктів неміжнародного характеру*. Інша доктринальна назва М. г. п. — «право збройних конфліктів»; воно застосовується лише до збройних конфліктів і не охоплює спорадичні та окремі акти насильства всередині д-ав. М. г. п. діє щодо всіх сторін конфлікту, незалежно від того, хто і з яких причин його розпочав. МГП поділяється на «право Женеви» або «право Міжнародного Червоного Хреста», що спрямоване на захист осіб, які не беруть безпосередньої участі або припинили брати участь у воєнних діях, та «право Гааги», яке встановлює обмеження щодо способів ведення *війни*, зокрема застосування окремих видів зброї та методів ведення воєнних дій (зокрема воєнної тактики). Сучас. М. г. п. здебільшого кодифіковане. Найбільше значення серед його джерел мають *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права* та *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права*, а також Гаазька конвенція про захист культ, цінностей під час збройного конфлікту 1954 та Протокол до неї; *Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсичної зброї та про їх знищення 1972*; *Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976*; *Конвенція про заборону або*

обмеження застосування конкретних видів звичайного озброєння, які можуть вважатись такими, що спричиняють надмірні пошкодження або мають невибіркову дію, та три протоколи до неї 1980; Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1993. Значна кількість норм М. г. п. нині визнаються як звичасві, а тому діють і для д-ав, які не беруть участі в окремих міжнар. дог-рах у цій сфері. Головними суб'єктами М. г. п. є д-ви, народи та нації, що борються за свою свободу і незалежність, міжнар. орг-ції. Принципи М. г. п. є прав, підфунтям окремих норм цієї галузі, що регулюють конкретні правовідносини під час збройної б-би. Основні принципи М. г. п.: гуманності; неприпустимості дискримінації; відповідальності д-ав та індивідів за порушення законів і звичаїв війни; заборони застосування зброї, що не має вибіркової дії; розмежування військ, та цивільних об'єктів; захисту довкілля; захисту прав *комбатантів* та *некомбатантів*; недоторканності комбатантів, які не беруть безпосередньої участі в бойових діях; недоторканності некомбатантів; ненападу на цивільне населення; обмеження військ, нападу за об'єктами (лат. *гаїопе Юсі*) тощо (див. *Мирне населення, Міжнародний комітет Червоного Хреста*).

ММ. Гнатівський

Міжнародне екологічне право — галузь міжнародного права, принципи й норми якої регулюють відносини суб'єктів у сфері охорони навколишнього середовища та раціонального використання природ, ресурсів з метою забезпечення екологічно безпечних умов життя теперішнього й майбутнього поколінь. Синонім «міжнародного екологічного права» — «міжнародне право навколишнього середовища». Ця галузь міжнар. права є однією з найдинамічніших і нараховує бл. 900 міжнар. угод. Першим глобальним форумом з питань охорони навколишнього середовища стала Стокгольмська конференція *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* 1972, а в 1992 в Ріо-де-Жанейро відбулась Конференція ООН з навколишнього середовища й розвитку. Обидві конференції ухвалили Декларації принципів, які покладені в основу формування системи принципів МЕР. До них належать: принцип охорони навколишнього середовища на благо теперішнього та майбутнього поколінь, принцип міжнар. природоохоронного співробітництва, принцип держ. суверенітету над природ, ресурсами, принцип відповідальності за шкоду навколишньому середовищу, принцип запобігання транскордонному забрудненню, принцип консультацій та обміну інформацією про екологічну ситуацію, принцип екологічної безпеки, принцип попередження, принцип попередньої оцінки впливу на навколишнє середовище, принцип контролю за дотриманням *договорів міжнародних* з охорони навколишнього середовища, принцип єдності захисту навколишнього середовища і стійкого розвитку, принцип урахування інтересів країн, що розвиваються тощо. Особливістю цих принципів М. є. п. є те, що вони мають синтетичний характер: більшість із них не є юридично обов'язковими з огляду на рекомендаційну силу самих декларацій, водночас вони втілюють деякі основні принципи МЕР, а також можуть розглядатись як звичасві норми. У галузі охорони навколишнього середовища існує 2 типи регламентації: об'єктна (охорона окремих компонентів (об'єктів) навколишнього середовища); функціональна (регулювання діяльності держав у тій чи іншій сфері навколишнього середовища). До першого типу дог-рів відносяться ті, що забезпечують охорону Світового океану та його ресурсів (див. *Міжнародна охорона живих ресурсів Антарктики, Міжнародна охорона морського середовища, Міжнародна охорона морських рибних ресурсів, Міжнародна охорона морських тварин*); міжнар. водних систем (див. *Міжнародна охорона живих ресурсів міжнародних рік і озер*); атмосфери й озонового шару (Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 і протоколи до неї, Віденська конвенція про захист озонового шару 1985 і протоколи до неї, Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті 1991, Рамкова конвенція про зміни клімату 1992, *Кіотський протокол 1997*); фауни і флори (Конвенція про захист світової культ, та природ, спадщини 1972, Конвенція про міжнар. торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою знищення 1973, Угода про охорону полярних ведмедів у Європі 1973, Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природ, середовищ існування в Європі 1979, Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин 1979, Угода *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)* про охорону природи і природ, ресурсів 1985, Конвенція про біологічне різноманіття 1992, Міжнар. конвенція із захисту рослин 1997 (див. також *Міжнародна охорона птахів*). До другого типу дог-рів відноситься ряд конвенцій щодо захисту навколишнього середовища від радіоактивного забруднення або ядерної небезпеки (напр., Конвенція про цивільну відповідальність у галузі

мор. перевезень ядерних матеріалів 1971, Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію чи радіаційну аварійну ситуацію 1986, *Договір про заборону випробовувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою 1963* тощо), Додаток 16 до Чиказької конвенції про міжнар. цивільну авіацію 1944, Договір про космос 1967, Конвенція про заборону військ, чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природу, середовище 1977, Базельська конвенція щодо контролю за транскордонним перевезенням небезпечних відходів і про їх вилучення 1989, Конвенція про транскордонний вплив пром. аварій 1992. Питаннями охорони навколишнього середовища займаються такі міжнар. структури, як ЮНЕП, *ЮНЕСКО*, *ЕКОСОП*, *ЄК ООН*, *ФАО*, *ВООЗ*, *МАГАТЕ*, *ІМО*, *ІКАО*, *ОБС* тощо.

М.О. Медведєва

Міжнародне економічне право — галузь *міжнародного публічного права*, що складається із заг. і спец. принципів та *норм міжнародного права*, що регулюють відносини між державами та іншими *суб'єктами міжнародного права* у зв'язку з їхньою діяльністю у сфері міжнар. екон. відносин, зокрема в галузі торгівлі, фінансів, інвестицій тощо. Предметом регулювання М. е. п. є дві основні групи відносин між суб'єктами міжнародного права: щодо транскордонного руху ресурсів у двосторонньому або багатосторонньому порядку (у т. ч. на макрорівні) та щодо внутр. прав, режимів, у яких у міжнар. екон. відносинах взаємодіють приватні особи, здійснюється рух на приватноправовому рівні товарів і послуг, інвестицій, робочої сили тощо.

О.М. Григоров

Міжнародне еПЗООТИЧНЕ бюро (Іпієгпа-Ііопай Оптсе оГ Еріхооїіск), **МЕБ** (ОІЕ) — міжнар. міжурядова орг-ція, створена у 1924; станом на 1.01.2004 нараховувала 166 членів. Основними завданнями МЕБ є контроль за хворобами тварин, сприяння обміну та аналізу інформації, міжнар. співробітництву в галузі ветеринарного контролю, розробка ветеринарних стандартів у галузі торгівлі тваринами. Бюро надає техн. допомогу д-вам, які звертаються з таким проханням у випадках особливо тяжких захворювань тварин, особливо якщо вони передаються людині. Значну допомогу орг-ція надає країнам, що розвиваються. Міжнар. санітарні правила, розроблені епізоотичним бюро, беруться за основу *Світовою організацією торгівлі (СОТ)*. Вищим органом МЕБ є Міжнар. комітет, який складається з представників усіх держав-членів. Поточну діяльність орг-ції здійснює центр, бюро, що знаходиться в Парижі (Франція). Україна є повноправним членом Орг-ції з 1993.

О.Ю. Ковтун

Міжнародне інформаційне право — сукупність спец. міжнар. принципів і норм, які регулюють права та обов'язки *суб'єктів міжнародного права* у процесі міжнар. обміну інформацією, інформ. продуктами й інформ. послугами через кордони держав. Міжнар. інформ. обмін та міжнар. використання засобів масової комунікації регулюються основними *міжнародного права принципами* і низкою спец. галузевих принципів: правом д-ав на здійснення чи санкціонування здійснення транскордонного радіо- і телемовлення; зобов'язанням д-ав попереджати та припиняти поширення ідей, заборонених міжнар. співтовариством; зобов'язанням д-ав забезпечити вільний доступ до джерел інформації; правом д-ав на протидію поширенню на своїй території ідей, які загрожують нац. безпеці, громад. порядку, моральному здоров'ю населення; правом д-ав розвивати інформ. інфраструктуру задля досягнення своїх політ., екон. і культ. цілей; зобов'язанням д-ви попереджати й припиняти неправомірне використання нац. інформ. ресурсів і масивів інформації для ворожої пропаганди та втручання у внутр. справи інших д-ав тощо. Принципи і норми М. і. п. ієрархічно, системно й структурно пов'язані між собою, утворюють інститути М. і. п., визначають цілісність механізму прав, регулювання інформ. відносин між суб'єктами міжнар. права. Інститут М. і. п. є відносно постійною й визнаною групою юрид. норм, які регулюють певні види міжнар. обміну інформацією, інформ. продуктами та інформ. послугами. Зокрема в М. і. п. виділяють інститути: *прав людини* у сфері інформації та комунікації, держ. таємниці, програмних продуктів, купівлі та продажу інформ. продуктів і послуг, засобів масової інформації, телекомунікацій і зв'язку, використання штучних косм. об'єктів, інформ. інтелектуальної власності, інформ. безпеки тощо. М. і. п. як комплексна галузь включає загальну й особливу частини. До загальної відносяться норми та принципи, які регулюють заг. положення, юрид. форми і методи інформ. діяльності д-ав, міжнар. орг-цій, неурядових інституцій та інших

суб'єктів міжнар. права, юрид. і фізич. осіб. До особливої частини відносяться конкретні інститути й норми галузі та підгалузей М. і. п., зв'язок між якими має об'єктивний характер. Окрему частину становлять: право масової комунікації, право телекомунікацій і зв'язку, право кіберпростору та *глобальної інформаційної мережі*, право інформ. інтелектуальної власності, право *безпеки міжнародної інформаційної*. Джерелами М. і. п. є міжнар. угоди, внутр. законодавство, судова й арбітражна практика, міжнар. звичаї. Міжнар. угоди є основним джерелом М. і. п.; до таких, зокрема, належать: *Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965*, Міжнар. конвенція про заборону обігу порнографічних видань і торгівлі ними 1923, Всесвітня конвенція про авторське право 1971, Міжнар. конвенція електрозв'язку 1982, Статут та Конвенція *Міжнародного союзу електрозв'язку 1994*, Угода про інформ. технології країн-членів *Світової організації торгівлі (СОТ) 1996*; Міжнар. кодекс професійної етики ЗМІ 1980. Нараховується понад 50 багатосторонніх актів договірною та рекомендаційного характеру, які регулюють *міжнародні інформаційні відносини*. Спеціалісти різних країн прогнозують радикальні зміни в галузі міжнар.-прав. регулювання інформ. обмінів та комунікації внаслідок формування єдиної світової комунікаційної системи, тобто формування глобального «інформаційного поля», що потребує адекватних міжнар.-прав. рішень.
Є.Л. Макаренко

Міжнародне космічне право — галузь *міжнародного публічного права*, яка складається із заг. і спец. принципів та *норм міжнародного права*, що визначає основи співробітництва держав у сфері дослідження *космічного простору*, регулює відносини між його суб'єктами у зв'язку з їхньою діяльністю щодо використання косм. простору, у т. ч. небесних тіл, а також відносини, що регулюють права та обов'язки учасників косм. діяльності.
О.М. Григоров

Міжнародне кримінальне право — система юрид. принципів та норм, які регулюють відносини між *суб'єктами міжнародного права* у питаннях б-би зі злочинністю. Доктрина загалом обережно ставилась до ідеї формування М. к. п. До останнього часу частіше йшлося про *Міжнародне співробітництво з боротьби зі злочинністю*. Стрімкий розвиток М. к. п., що відбувся в 90-ті ХХ ст., значно впливає на розвиток інших галузей та інститутів *міжнародного*

права. Джерелами М. к. п. є: заг. принципи права, *договори міжнародні* та звичаї, рішення міжнар. орг-цій. Дискусійним залишається питання про те, чи є джерелами рішення міжнар. трибуналів та судів. Міжнар. дог-ром найзаг. характеру, спрямованим на орг-цію співробітництва д-ав у сфері б-би зі злочинністю, є Конвенція ООН проти транснац. орг. злочинності, прийнята рез. *Генеральної Асамблеї ООН №55/25* від 15.11.2000. Провідне значення для формування М. к. п. мала діяльність Нюрнберзького та Токійського міжнар. трибуналів для покарання *злочинців воєнних* (див. *Нюрнберзький процес 1945-46, Токійський процес 1946-48*). Розвиток М. к. п. отримало в практиці *Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії* та *Міжнародного трибуналу для Руанди*. Визначним етапом формування М. к. п. стало прийняття 17.07.1998 *Римського Статуту Міжнародного кримінального суду*, який вважається найповнішою сучас. кодифікацією матеріал, та процесуальних норм М. к. п. До принципів М. к. п. відносять: принцип персональної відповідальності за міжнар. правом; статус посадової особи, яка вчинила злочин за міжнар. правом, не звільняє її від кримінальної відповідальності та не є обставиною, яка пом'якшує покарання; вищі посадові особи несуть відповідальність за дії підлеглих, якщо вони знали або повинні були знати, що їхні підлеглі причетні до вчинення злочину; ніхто не може бути засуджений за одне й те саме двічі (не Бік іп ідеш). М. к. п. визнає 5 підстав для здійснення юрисдикції суб'єктами міжнар. права: принцип національності (розрізняють активний та пасивний принципи національності; перший означає, що д-ва може встановлювати свою юрисдикцію над своїми громадянами в усіх країнах світу, а відповідно до другого д-ва може встановлювати свою юрисдикцію над особою, яка за кордоном вчинила злочин проти громадян цієї д-ви); принцип територіальності; принцип універсальності; принцип захисту (встановлення юрисдикції над інозем. громадянином, який вчиняє на території іншої д-ви злочин, що безпосередньо зачіпає права й інтереси д-ви, яка встановлює юрисдикцію); принцип пасивної персональ-ності (залежно від нац. приналежності жертви). М.

к. п. як галузь міжнар. права включає: матеріал, та процесуальні норми; норми, які регламентують порядок виконання покарань; норми, які стосуються судового устрою. У М. к. п. злочинні діяння поділяють на *злочини міжнародного характеру* (конвенційні злочини) та *злочини міжнародні* (заг. злочини за міжнар. правом). Дія норм М. к. п. щодо переслідування за вчинення заг. злочинів поширюється на всіх осіб, незалежно від місця їх перебування та від того, чи були ці злочини порушенням внутр. права країни, в якій вони вчинені. Вирок за вчинення конвенційного злочину нац. суд виносить на основі нац. права. Заг. злочини переслідуються в міжнар. судах на підставі міжнар. права, а в національних — на підставі як міжнар., так і внутр.-держ. права.

О.В. Задорожній, Д.І. Кулеба

Міжнародне кримінальне правосуддя — діяльність міжнар. судових органів щодо застосування матеріал, та процесуальних норм нац. й *міжнародного кримінального права* з метою здійснення правосуддя над особами, винними у вчиненні *злочинів міжнародних*, захисту прав і законних інтересів індивідів та міжнар. співтовариства в цілому. Розвиток М. к. п. безпосередньо пов'язаний із розвитком ідей про необхідність покарання осіб за вчинення *воєнних злочинів*. Сучас. етап розвитку міжнар. правосуддя розпочинається із завершенням *Першої світової війни*. Одне з положень *Версаль-ського мирного договору 1919* передбачало право союзників створювати військ, трибунали для розслідування воєнних злочинів, вчинених нім. солдатами (ст. 228-230). Втім, на практиці суди над воєнними злочинцями проводились у нац. судах Німеччини («Лейпцизькі суди»), а союзники лише надали список обвинувачених осіб. Ці процеси не змогли забезпечити об'єктивного покарання злочинців, хоча деякі з рішень стали важливими прецедентами для подальшого розвитку цієї сфери. Безперечно, найважливіший вплив на розвиток М. к. п. справила діяльність міжнар. трибуналів у Нюрнбергу та Токіо. Практика саме цих органів було покладена в основу створення й діяльності всіх подальших міжнар. судів та була реципійована на нац. рівні. Крім того, завдяки діяльності цих органів були суттєво розширене розуміння меж здійснення М. к. п. (яке вийшло за рамки переслідування лише за *злочини воєнні*).

Сучас. система М. к. п. складається з органів, які можуть бути класифіковані на основі таких критеріїв, як: прав, природа; характер діяльності; межі юрисдикції; право, що застосовується; статус щодо нац. судів. Залежно від прав, природи органи М. к. п. поділяють на міжнародні, національні та змішані. Перші поділяються на такі, що були створені на основі *договору міжнародного д-ва (Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998)*, створені на основі рішення міжнар. орг-ції (*Міжнародний трибунал для колишньої Югославії та Міжнародний трибунал для Руанди — Резолюції Ради Безпеки ООН 1993 та 1994*). Нац. суди стають частиною системи М. к. п. у випадках, коли здійснюють правосуддя над особами, що вчинили злочини, притягнення до відповідальності за які становить інтерес для міжнар. співтовариства в цілому. Розмежування на міжнар. та нац. суди стає зайвим, якщо сприйняти підтриману деякими вченими (Ж. Ссель) концепцію подвійної природи нац. судів, відповідно до якої в рамках нац. прав, системи суди діють як держ. органи, а в межах міжнар. системи (при здійсненні правосуддя над особами, які вчинили міжнар. злочини) — як органи міжнар. співтовариства. Органи зі змішаною прав, природою («гібридні») є новим явищем і знаменують початок нового етапу розвитку системи М. к. п. Такі органи не можуть бути віднесені ані до нац., ані до міжнар. судів. Розрізняють два види «гібридних» судів. До першого відносять нац. суди країн, до складу яких міжнар. орг-ція (*Організація Об'єднаних Націй*), що діє в межах свого мандату, призначає міжнар. суддів. Така практика існує в Косово (Місія ООН в Косово), на Схід. Тиморі (Перехідна адміністрація на Схід. Тиморі). Прикладом другого виду таких органів є створений за дог-ром між ООН та урядом Сьєрра-Леоне у 2002 спец. суд для цієї країни. Ці ж суб'єкти в рівній мірі здійснюють управління судом. Такий суд, як й інші міжнар. суди, має власний статут та правила процедури. Проте, на відміну від суто міжнародних, цей суд має юрисдикцію над деякими злочинами згідно з правом Сьєрра-Леоне, а судовий корпус представлений як міжнар. судьями, так і судьями цієї країни. На таких же принципах буде побудовано й суд для Камбоджі, угоду про створення якого було досягнуто в березні 2003. Формування таких судів «другого покоління» є перспективним напрямком з огляду на їхню порівняну дешевизну та можливість компромісу із *суверенітетом* держави, щодо громадян якої здійснюватиметься правосуддя. За характером діяльності органи М. к. п. поділяються на постійно діючі та тимчасові (*ад хок*). Лише МКС є першим постійно діючим судом, всі інші органи створювались ад хок, а отже розпускались після виконання своєї місії (*Нюрнберзький*

процес 1945-46, Токійський процес 1946-48). Не є виключенням і діючі Трибунали для Югославії та Руанди, які припинять своє існування після завершення мандату.

Залежно від застосовуваного права органи М. к. п. поділяють на такі, що застосовують лише *норми міжнародного права*, й такі, що застосовують *норми міжнар. та нац. права*. Ця класифікація безпосередньо пов'язана з поділом на міжнар. та нац. органи М. к. п. Міжнар. суди завжди застосовують лише *норми міжнар. права*, у той час як нац. та змішані суди при здійсненні правосуддя застосовують як *норми нац.*, так і *міжнар. права*. Варто пам'ятати, що нац. суди стають частиною М. к. п. незалежно від того, чи застосовують вони у своїй діяльності *норми міжнар. кримінального права* чи *норми нац. права*. Залежно від меж юрисдикції органи М. к. п. поділяються на такі, юрисдикція яких обмежена в часі, просторі й за особами, та на такі, юрисдикція яких обмежена лише в одному із зазначених компонентів. На сьогодні не існує жодного органу М. к. п., який мав би необмежену юрисдикцію в просторі, часі та персональну юрисдикцію. Навіть МКС має обмежену в часі юрисдикцію, оскільки дія норм його Статуту не поширюється на злочини, вчинені до набуття ним чинності. Всі інші міжнар. суди розглядають справи про злочини, вчинені за певний проміжок часу, на певній території та певними особами. Спробою розширення меж здійснення юрисдикції нац. судів слід вважати прийняття принципу універсальної юрисдикції, яка робить персональну юрисдикцію та юрисдикцію таких органів у просторі й часі практично необмеженою.

Залежно від співвідношення між нац. і міжнар. органами виділяють органи, які застосовують принципи виключної компетенції (примат міжнар. або нац. судів), паралельної (конкуруючої) компетенції та компетенції щодо перегляду. На принципі виключної компетенції побудовані Трибунали для колишньої Югославії та Руанди. Це означає, що у випадку прийняття прокурором трибуналів рішення про відкриття справи, нац. суди втрачають можливість втручатись у судовий процес або відкривати паралель-

ний процес. Цей принцип означає також, що трибунал має право вимагати передачу справи на свій розгляд, яка в цей же час розглядається в нац. суді. Принцип паралельної (конкуруючої) юрисдикції відображає принцип комплементарності, покладений в основу діяльності МКС. Відповідно до цього принципу Суд отримує право на розгляд справи лише у випадку, коли нац. суди не бажали або не могли проводити власне розслідування. Компетенція щодо перегляду передбачає, що міжнар. органи по відношенню до нац. виступають в ролі апеляційної або касаційної інстанції.

Д.І. Кулеба

Міжнародне морське право — галузь *міжнародного публічного права*, система норм, що визначають прав, статус та режим просторів Світового океану й регулюють співробітництво держав та міжнар. міжурядових орг-цій у використанні його ресурсів; одна з галузей *міжнародного права* (у системі сучас. міжнар. права — поряд із *міжнародним повітряним правом* та *міжнародним космічним правом*), які регулюють міждерж. відносини щодо специфічного предмета — особливого виду території; найдавніша система норм у складі міжнар. публічного права. Новітні дослідження доводять існування, ймовірно, перших звичаєвих норм, спрямованих на регламентацію статусу суден та статусу й режиму мор. просторів у народів Стародавнього Сходу (фінікійців, єгиптян, хетів, шумерів) у IV - III тис. до н. е. Наступний істор. розвиток М. м. п. визначався в т. ч. змаганням двох тенденцій: розглядати Світовий океан як нічийну територію (гез пшііш) або спільне надбання (ге8 соттшііз), яким слід користуватись усім на рівних прав, засадах; або ж поширити на нього владу й територ. верховенство наймогутніших мор. д-ав як у торг., так й у військ, галузях. Офіц. кодифікація М. м. п. була здійснена вперше в 1958, коли Перша конференція ООН із мор. права ухвалила 4 Женевські конвенції: про *відкрите море*, про територ. море та прилеглу зону, про *континентальний шельф*, про рибальство й охорону живих ресурсів відкритого моря. Нову сторінку в розвитку М. м. п. розпочала *Конвенція ООН із морського права 1982*. Вона розширила сферу прав, регулювання М. м. п. за рахунок низки нових питань (захист мор. середовища, проведення наук, досліджень) і додала до нього кілька нових інститутів. Розвиток М. м. п. досить помітно віддзеркалює всі головні процеси, які переживає система міжнар. права як ціле. Слід відрізнити М. м. п., яке є галуззю міжнар. публічного права, від т. зв. міжнар. мор. приватного права, яке є частиною *міжнародного приватного права* та регулює приватноправові відносини з інозем. елементом у сфері міжнар.

МОР. Перевезень.

В.С. Ржевська

Міжнародне повітряне право — галузь *міжнародного права*, норми якої встановлюють прав, статус і режим повітр. простору, а також регулюють порядок його використання. М. п. п. — порівняно нова галузь міжнар. права, оскільки потреба в нормах, які регулювали б діяльність щодо використання повітр. простору, виникла лише з появою можливостей його використання, а саме — повітр. перельотів. Становлення М. п. п. відбулось на поч. ХХ ст., коли була прийнята Декларація про заборону бомбардувань з повітр. куль 1899. У 1919 було ухвалено Паризьку конвенцію, яка визнала повний виключний *суверенітет* д-ви над її повітр. простором. Основним джерелом М. п. п. є Чиказька конвенція про міжнар. цивільну авіацію 1944, яка закріпила його основні принципи та норми. М. п. п. ґрунтується на принципах суверенітету д-ви над повітр. простором, що знаходиться в межах її суходільної та водної території (до висоти 100-110 км, яка встановлена звичаєвою нормою, і від якої розпочинається косм. простір), і вільного використання М. п. п. (тобто простору, на який не розповсюджується суверенітет жодної д-ви). Становлення принципу суверенітету над повітр. простором д-ви відбулось у б-бі між цим принципом та принципом вільного використання повітр. простору. Проте в цілях безпеки як у воєнний, так і в мирний час був звичаєво, а згодом і конвенційно закріплений принцип держ. суверенітету над повітр. простором д-ви. На Чиказькій конференції 1944, крім Конвенції про міжнар. цивільну авіацію, були прийняті Статут *Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО)*, Угода про транзит міжнар. повітр. лініями, Угода про міжнар. повітр. транспорт. Безпека повітр. польотів регулюється Конвенцією про злочини й деякі інші дії, вчинені на борту повітр. судна 1963, Конвенцією про б-бу з незаконним захопленням повітр. суден 1970, Конвенцією про б-бу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації 1971. Правила щодо міжнар. повітр. перевезень містяться у Варшавській конвенції для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнар. повітр. перевезень, 1929, яка в 1999 була замінена Монреальською конвенцією ІКАО для уніфікації деяких правил міжнар. повітр. перевезень.

О.В. Задорожній

Міжнародне право — система договірних та звичаєвих юрид. норм, а також принципів та інститутів, які регулюють *міжнародні відносини* з метою їх упорядкування, забезпечення миру й запобігання *війни* та насильства, а також забезпечення процесу реалізації спільних інтересів їхніх суб'єктів. Визначення М. п. залежить від позиції того чи іншого автора, переважно від його прихильності до природ.-прав. чи позитивно-прав. концепції М. п. Об'єктом регулювання М. п. є міжнар. відносини. У доктрині М. п. поділяють за регіональною сферою дії на універсальне, загальне, регіональне, партикулярне. М. п. є комплексною прав. системою, відмінною від нац. прав, систем учасників міжнар. відносин. За критерієм прав, наповнення та особливостей суб'єктів М. п. традиційно поділяють на *міжнародне публічне право* й *міжнародне приватне право*. Міжнар. публічне право регулює відносини між д-вами та іншими утвореннями публічно-прав. характеру й міжнар. орг-ціями, які вони створюють. Природа міжнар. публічного права впливає з характеру міжнар.-владних відносин суверенних утворень. Міжнар. приватне право регулює відносини цивільно-прав. характеру, що виходять за межі окремої д-ви або мають інозем. елемент. Дотримання М. п. його учасниками ґрунтується на існуванні та дії імперативних *міжнародного права принципів* та забезпечується індивід, і колективним примусом, межі та форми якого визначаються згодою учасників міжнар. спілкування. Доктрина М. п. виділяє фактори його юрид. обов'язковості: норми М. п. створені узгодженням волей д-ав або інших його суб'єктів і тому є зобов'язуючими для них (рад. теорія); існування вищої (первинної) норми М. п. (расія зідпі кегуапсія), що зобов'язує суб'єктів М. п. діяти відповідно до нього (теорія вищої або основної норми — Огііпсіпопп); М. п., як процес прийняття політ. рішень, що відповідають інтересам д-ав і реалізуються ними (реалістична теорія); норми та принципи М. п. походять з положень природи, вищого розуму, заг. розуму тощо і є зобов'язуючими для всіх його суб'єктів (природ.-прав. концепція) тощо.

За характером М. п. є переважно координаційним, а не наднац. (на основі з принципу суверенної рівності д-ав) та універсальним (що базується на заг.-визнаних нормах і принципах, закріплених у *Статуті ООН*, Декларації про принципи міжнар. права 1970 тощо). До особливостей М. п. належать: характер його суб'єктів, міжнар.-прав, статус яких походить з принципу суверенної рівності; порядок створення норм М. п. самими його суб'єктами; специфіка *міжнародного права джерел*, що поділяються за мірою їх впливовості на *договори міжнародні*, звичаї, рішення міжнар. орг-цій та ін.; головна спрямованість на забезпечення міжнар. миру (принципи співробітництва, заборони застосування сили та погрози силою, мирного розв'я-

зання міжнар. спорів тощо). У сучас. М. п. існує ряд характерних тенденцій, зокрема: виділення й набуття одного з ключових місць галуззю *прав людини*; створення процесуальних галузей міжнар. права, виділення в окрему галузь *міжнародного кримінального права*; універсалізація М. п., поглиблення процесів кодифікації М. п., залучення ширшого кола суб'єктів М. п. (зростання ролі індивіда, транснаціональних корпорацій у міжнар. відносинах); створення регіональних підсистем М. п. поглиблення міжнар.-прав, інтеграції д-ав. Існує тенденція до закріплення примату норм М. п. Законодавство України загалом встановлює пріоритет норм М. п. над нормами нац. права у випадку, якщо перші належним чином імплементовані в систему законодавства України.

Література: Буткевич В.Г., Мишик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії. — К., 2002; Буткевич В.Г. Походження терміна «міжнародне право» // Український часопис міжнародного права. — 1994. — №1; Василенко В.А. Основы теории международного права. — К., 1988; Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. — М., 1996.

О.В. Задорожній, О.В. Буткевич

Міжнародне право прав людини — нова галузь *міжнародного публічного права*; сукупність принципів та *норм міжнародного права*, що регулюють відносини між д-вами у сфері захисту прав та основних свобод людини. Об'єктом регулювання міжнар. права *прав людини* є впорядкування співробітництва д-ав у галузі захисту прав людини шляхом встановлення для д-ав відп. зобов'язань щодо осіб, які належать до їхньої юрисдикції, щодо забезпечення, дотримання й захисту їхніх прав та свобод. Розвиток галузі відбувся у II-й пол. XX ст. Характер галузі відображає особливості прав людини як універсальної категорії. Права людини — це права, об'єктивні по своїй суті, невід'ємні, невідчужувані; вони є певними соц. домаганнями, заходами соціально виправданої свободи поведінки людини. Обсяг прав людини та ефективність їх реалізації залежать від стану суспільства, рівня його розвитку й характеру орг-ції тощо. Ефективність реалізації прав людини залежить і від їхнього нормативного оформлення, включення в тій або іншій формі (як норми звичаїв, моралі тощо) до системи нормативного регулювання суспільства. Згідно з критерієм розвитку прав людини й прогресом суспільства в цілому виділяють кілька поколінь прав людини. Перше покоління — права людини, що забезпечують індивід, свободу, захист від будь-якого втручання в здійснення прав особи: свобода слова, совісті й релігії; право на життя, свободу та безпеку; рівність перед законом; право на правосуддя тощо. Друге покоління — соц., екон. й культ, права: право на працю та вільний вибір роботи; право на соц. забезпечення; право на відпочинок; право на освіту тощо. Третє покоління — колективні права (почали формуватись після *Другої світової війни*): право на мир, на здорове навколишнє середовище, на ядерну безпеку тощо. Основними джерелами права прав людини є *Загальна декларація прав людини 1948*, *Міжнародний пакт про громадян, і політичні права 1966*, *Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права 1966*, Факультативний протокол до Міжнар. пакту про громад, й політ, права 1966, *Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950* тощо. До інституційного механізму захисту прав людини належать створений в рамках *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* інститут *Верховного комісара ООН із прав людини*, *Комісія ООН із прав людини*, *Рада Європи*, *Європейський суд із прав людини* тощо.

О.В. Буткевич

Міжнародне приватне право — система міжнар. та внутр.-держ. прав, норм, що регулюють приватні відносини, обтяжені інозем. елементом. Як інозем. елемент може виступати інозем. особа як учасниця відносин; предмет регулювання, що знаходиться на території іншої д-ви; або юрид. факт, що мав місце катериторії іншої д-ви. М. п. п. відрізняється від *міжнародного публічного права* за об'єктом, оскільки регулює відносини приватного характеру, тобто ті, які виникають між приватними (фізичними та юридичними) особами. Д-ва може бути суб'єктом М. п. п., проте лише як господарюючий суб'єкт, а не носій *суверенітету*. За характером відносини, що регулюються М. п. п., є цивільними, торговельними, сімейними, спадковими, трудовими (частково). Ядро М. п. п. складають т. зв. «колізійні норми», тобто норми, які визначають, законодавство якої д-ви має бути застосоване у випадку конкурування двох або більше правопорядків. Крім колізійних норм, до М. п. п. входять також міжнар. та внутр.-держ. матеріал, норми, які не відсилають до певного правопорядку, а безпосередньо містять правило, що має бути застосоване в тому чи іншому випадку. М. п. п. вважається частиною внутр.-держ. права, крім випадків, коли воно існує у вигляді міжнар. дог-рів або звичаїв, що регулюють відносини між д-вами. Іноді важко провести розмежування між М. п. п. і міжнар. публічним правом, оскільки деякі колізійні норми закріплені в міжнар. конвенціях, які

традиційно є джерелами міжнар. публічного права (Конвенція ООН про договори міжнар. купівлі-продажу товарів, Конвенція про позовну давність у міжнар. купівлі-продажу товарів, Конвенція про укладення шлюбу та визнання його недійсним).

О.В. Задорожній

Міжнародне публічне право — див. *Міжнародне право*.

Міжнародне співробітництво з боротьби зі ЗЛОЧИННІСТЮ — діяльність, врегульована нормама нац. та *міжнародного права*, спрямована на захист прав та законних інтересів особи, суспільства, держави й міжнар. співтовариства в цілому від посягань з боку злочинності та орг-цію б-би з нею. М. с. б. з. охоплює наступні напрямки: взаємне визнання міжнар. небезпеки певних злочинів і прийняття д-вами відп. зобов'язань; надання допомоги у справі розшуку та видачі злочинців; надання допомоги в питаннях отримання необхідних матеріалів із кримінальної справи; уніфікація нац. кримінального законодавства; створення органів *міжнародного кримінального правосуддя*; спільне дослідження проблем злочинності та методів б-би з нею; надання практ. допомоги

д-вам у зазначених сферах; обмін інформацією про винесені вироки громадянам інших д-ав; прийняття законодавства у сферах, які становлять інтерес для інших д-ав тощо. М. с. б. з. здійснюється на дво- та багатосторонньому рівнях. На двосторонньому рівні д-ви, як правило, укладають дог-ри про надання прав, допомоги. Виділяють наступні види прав, допомоги: отримання свідчень і заяв від окремих осіб; сприяння в наданні затриманих або інших осіб для представлення свідчень; встановлення особи; надання інформації, речових доказів, док-тів; проведення експертиз; пересилання матеріалів прокурорсько-слідчої діяльності; виконання окремих процесуальних дій; здійснення наглядових функцій, пов'язаних із розслідуванням злочинів; сприяння розшуку злочинців; відправлення етапом арештованих і засуджених; обмін інформацією в б-бі з правопорушеннями та щодо злочинців і підозрюваних тощо. На багатосторонньому рівні д-ви укладають відп. конвенції, співробітничать у рамках міжнар. орг-цій, зокрема *Інтерполу*, *Європейського поліцейського відомства*, *Європейського Союзу* (Співробітництво у сфері охорони порядку та правосуддя в кримінальних справах), *Організації Об'єднаних Націй* (Конгреси з попередження злочинності та поведження із правопорушниками) тощо. На думку низки фахівців, після виокремлення в межах системи міжнар. права галузі *міжнародного кримінального права*, норми, які регулюють М. с. б. з., стали складовою частиною

ЦІЄІ галузі.

Д.І. Кулеба

Міжнародне судове рішення — акт тлумачення та застосування *міжнародного права*, здійснений міжнар. судовою установою щодо того чи іншого *спору міжнародного*, переданого на її розгляд. Компетенція щодо ухвалення рішень і порядок їх винесення регулюються установчими док-тами кожної міжнар. судової установи та/або прийнятим нею регламентом. У міжнар. судовій практиці утвердилися два типи рішень: а) з преюдиціальних питань, таких як наявність у суду юрисдикції щодо даної справи, перенесення та поновлення провадження, призначення тимчасових заходів захисту прав сторін, встановлення термінів для надання сторонами меморандумів та ін.; б) за суттю справи. Преюдиціальні рішення можуть виноситися у формі наказів чи розпоряджень; рішення за суттю справи — у формі присуджень, постанов

тощо. У тексті рішення зазначаються склад суду, початок і розвиток провадження, аргументація сторін, факти, представлені судові, роз'яснюються застосовані судом норми права. Резолютивна частина, в якій розв'язані питання, що склали предмет спору, обов'язково має бути умотивована. Рішення міжнар. судових установ, як правило, виносяться більшістю голосів суддів, присутніх на засіданні, причому у випадку розподілу голосів решти суддів порівну голова суду або його заступник мають право вирішального голосу. Вони виносяться від імені міжнар. судової установи, а не від імені суддів особисто, і це надає права суддям, які не згодні з позицією більшості суду, виступити зі своїми особливими думками, які додаються до рішення і

публікуються разом з ним. Рішення набуває чинності тільки після оголошення представникам сторін у спорі, і, якщо установчими док-тами даної міжнар. судової установи не передбачені умови його перегляду або оскарження (напр., у випадку, коли виявиться, що рішення ґрунтувалося на підробленому або такому, що містить помилку, док-ті або на фактичній помилці, якої припустилися при розгляді справи) є остаточним і оскарженню не підлягає. Статути *Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії* (ст.ст. 25, 26) та *Міжнародного трибуналу для Руанди* (схст. 24, 25), затверджені резолюціями *Ради Безпеки ООН*, а також *Римський Статут Міжнародного кримінального суду* (ч. 8) передбачають підстави апеляції, для чого у структурі цих судів створюються спец. апеляційні камери/палати, а також підстави перегляду. Можливість перегляду судового рішення у випадку відкриття нових фактів, які, коли б вони були відомі раніше, справили вирішальний вплив на розгляд справи, допускається Європ. судом із прав людини. Статут *Міжнародного Суду ООН* (ст. 60) виключає можливість оскарження чи перегляду справи, хоча робилися пропозиції наділити Міжнародний Суд ООН (а раніше — Постійну палату міжнар. правосуддя) апеляційною юрисдикцією відносно інших міжнар. судових установ. Звичайно, суд, який виніс рішення, володіє правом його тлумачення на вимогу сторін. Сумлінне виконання рішень є обов'язком сторін у справі, який впливає з визнання ними юрисдикції суду і додержання якого не може бути проконтрольоване судом безпосередньо, тому що міжнар. суди, здебільшого, не мають

у своєму розпорядженні судових виконавців. *Статутом ООН* (ст. 94) передбачене право сторони спору звернутися до *Ради Безпеки ООН*, якщо інша сторона не виконує зобов'язання, покладеного на нього рішенням Міжнародного Суду ООН. Рада може зробити рекомендації або вирішити про застосування заходів для виконання рішення, але тільки якщо визнає це за необхідне. Як правило, міжнар. судові рішення обов'язкові лише для сторін, які беруть участь у справі й лише в даній справі, тому міжнар. суди не створюють прецедентів у власному значенні цього терміну. Втім, Міжнародний Суд ООН може застосовувати судові рішення як додатковий засіб для визначення прав, норм

(П. (ii) СТ. 38 ЙОГО Статуту).

В.С. Ржевська

Міжнародне торгове право — сукупність

норм і принципів, які регулюють міжнар. торг, відносини. Поняття «міжнародне торгове право» з'явилося у сучас. юрид. науці в 1960-і, є відносно новим, недостатньо сталим і знаходиться в постійному розвитку. Щодо юрид. природи М. т. п. у наук, літературі склалося дві основні концепції. Відповідно до першої (А. Тинель, Я. Функ, В. Хвалей) під М. т. п. слід розуміти сукупність прав, норм «міжнародного законодавства» і нового *лекс меркаторія*, які регулюють приватні відносини у сфері *міжнародної торгівлі*. У цьому контексті під «міжнародним законодавством» розуміються *договори міжнародні*, а також акти міжнар. міжурядових орг-цій, предметом регулювання яких є відносини в міжнар. торгівлі; а під *лекс меркаторія* — сукупність звичаїв *міжнародної торгівлі*. Згідно з другою концепцією (Г. Вельямінов, І. Лукашук), М. т. п. є підгалуззю *міжнародного економічного права* та сукупністю принципів і норм, які регулюють торг.-екон. відносини між *суб'єктами міжнародного права*. В основі М. т. п. лежить право кожної д-ви брати участь у міжнар. торгівлі (ще *соттегсіпп*), а також принципи недискримінації та співробітництва д-ав у забезпеченні постійного розширення та лібералізації світової торгівлі. Основними джерелами М. т. п., яке регулює міждерж. торг, відносини, є двосторонні (напр., торг, договори, угоди про товарообіг, клірингові угоди тощо), а також багатосторонні торг угоди. Характерною рисою сучас. етапу розвитку М. т. п. є зростання ролі міжнар. міжурядових орг-цій у сфері лібералізації та регулювання світової торгівлі, у першу чергу таких, як *Світова організація торгівлі*, *ЮНКТАД*, *Європейський Союз* тощо. Разом із тим, активну роль в уніфікації норм М. т. п. відіграють УНІДРУА, Гаазька конференція з міжнар. приватного права, ЮНСІТРАЛ та *Міжнародна торгова палата* (Париж).

о.о. Мережко

Міжнародне трудове право — система принципів та норм, спрямованих на регулювання співробітництва *суб'єктів міжнародного права* у сфері регулювання трудових відносин, трудової діяльності осіб, забезпечення їхніх інтересів, прав і свобод. Формування М. т. п. розпочалось на поч. ХІХ ст. з ініціативи приватного сектора. Першою міжнар. інституцією в цій сфері була Міжнародна асоціація для прав, захисту трудящих, яка також мала приватно-правовий характер. Діяльність цієї орг-ції в 1890-1905 сприяла появі ініціативи уряду

Швейцарії щодо скликання міжнар. конференцій для врегулювання трудових питань. На двох таких конференціях у 1905 та 1906 було прийнято перші дві міжнар. конвенції з трудового права. Справжнім проривом у розвитку М. т. п. слід вважати створення *Міжнародної організації праці* (1919), статут якої став частиною XIII *Версальського мирного договору 1919*. Виділяють наступні цілі М. т. п.: забезпечення рівної конкуренції між працедавцями й трудящими різних країн; забезпечення соц. стабільності, яка є умовою збереження миру; забезпечення соц. справедливості; уніфікація трудового законодавства. Принципи М. т. п. були кодифіковані МОП у Декларації основних принципів і прав у сфері праці від 18.06.1998. Відповідно до цього док-та принципами М. т. п. слід вважати: свободу асоціації та реальне визнання права на ведення колективних переговорів; скасування всіх форм примусової чи обов'язкової праці; реальна заборона дитячої праці; недопущення дискримінації у сфері праці та занять. Норми М. т. п. спрямовані на регулювання наступних питань: тривалість робочого часу; охорона материнства; соц. забезпечення; нічна праця жінок; охорона праці підлітків; міграція в пошуках роботи; інспекція праці; ліквідація примусової праці; реалізація права працівників на об'єднання; рівна оплата жіночої праці; відносини між трудящими та працедавцями; охорона праці моряків та рибаків; оплачуваність відпусток; безробіття; мінім. ставки заробітної плати; виробничий травматизм; професійні захворювання. Окрему частину норм М. т. п. скла-

дають ті, що спрямовані на регулювання трудових відносин, учасниками яких є міжнар. орг-ції та працівники їхніх органів (персонал). Особливість М. т. п. полягає в тому, що воно більшою мірою спрямоване на встановлення в різних держ. уніфікованих норм та стандартів у сфері прав, регулювання трудових відносин. Менша кількість норм М. т. п. присвячена безпосередньо регулюванню співробітництва д-ав у цій сфері. Основними джерелами М. т. п. є *договори міжнародні* та рішення міжнар. орг-цій. Серед міжнар. дог-рів можна виділити конвенції МОП, конвенції, прийняті в рамках інших міжнар. орг-цій, двосторонні дог-ри. МОП приймає конвенції, які надсилаються державам-членам для подальшої ратифікації або вжиття заходів іншого порядку (ст. 19 Статуту МОП). Конвенція набуває чинності після її ратифікації не менш як 2/3 держав-членів МОП. Неформальна ієрархія конвенцій МОП дозволяє виділити т. зв. основоположні конвенції: Конвенція про свободу асоціацій та захист права на об'єднання 1948 (№87), Конвенція про застосування принципів права на орг-цію і на ведення колективних переговорів 1949 (№98), Конвенція про примусову чи обов'язкову працю 1930 (№29), Конвенція про скасування примусової праці 1957 (№105), Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять 1958 (№111), Конвенція про рівне винагородження чоловіків та жінок за працю рівної цінності 1951 (№100), Конвенція про мінім. вік для прийому на роботу 1973 (№138). Серед конвенцій, прийнятих у рамках інших міжнар. орг-цій, слід виділити Європ. конвенцію про прав. статус трудящих-мігрантів 1977; *Угоду Співдружності Незалежних Держав* про взаємне визнання прав на відшкодування шкоди, завданої працівникам каліцтвом, професійним захворюванням або іншим ушкодженням трудових обов'язків 1994; *Угоду про співробітництво в галузі трудової міграції та соц. захисту трудящих-мігрантів* 1994. Україна має численні двосторонні угоди з іншими д-вами, предметом регулювання яких є трудові відносини. Напр., Україна уклала угоди про взаємне працевлаштування громадян із В'єтнамом (1996), Словаччиною (1997). Основна кількість рішень міжнар. орг-цій як джерел МТП припадає на діяльність МОП. Рекомендації МОП не створюють для держави-члена жодних зобов'язань, проте часто використовуються при розробці засад нац. політики в трудовій сфері та прийнятті галузевого законодавства. Крім того, частиною «внутрішнього права» кожної міжнар. орг-ції є норми, які регулюють відносини орг-ції (як працедавця) з її працівниками. Більшість таких норм містяться саме в рішеннях міжнар.

Орг-цій.

Д.І. Кулеба

Міжнародний банк реконструкції і розвитку (Іпієпаііопаі Вапк Гог Кесошггсіііоо апа<3 Беуеіортепі), **МБРР** (ІВК.Б) — *спеціалізована установа ООН* фінанс. характеру, заснована 22.07.1944 на Міжнар. валютно-фінанс. конференції в Бреттон-Вудсі (США); є головною складовою Світового банку і має на меті сприяти, насамперед, екон. розвитку країн, що розвиваються, а нині — і країнам із транзитивними економіками. Спочатку «Статут угоди про Міжнародний банк реконструкції і розвитку» підписали 28 д-ав, але до Банку можна було вступити й іншим країнам — членам *Міжнародного валютного фонду (МВФ)*. На сьогодні членами МБРР є 181 д-ва. Згідно з Статутом кожна країна, яка бажає стати членом МБРР, повинна стати під-писувачем його капіталу, розміри якого визначаються Банком. Україна вступила в МБРР та МВФ у 1992, що забезпечило їй квоту 10678 акцій на заг. суму бл. 5 млрд.

дол. Завдяки цьому укр. д-ва може залучати інозем. інвестиції для вирішення таких проблем, як стабілізація економіки, її модернізація, структурні перетворення, інтеграція України до світової спільноти.

Перші позики у формі техн. та фінанс. допомоги сприяли відновленню зруйнованих війною економік країн Зах. Європи. Сьогодні пріоритетними напрямками діяльності Банку є надання кредитів країнам Африки, Азії, Лат. Америки, Бл. Сходу та Схід. Європи. Половину голосів у раді МБРР мають 7 провідних д-ав (США, Японія, ФРН, Велика Британія, Франція, Канада, Італія), які визначають кредитну політику Банку та всієї групи Світового банку, а також розпоряджаються його ресурсами лише на основі міркувань екон. характеру. Визначальною рисою при наданні позик є його спрямованість на продуктивні цілі. Вищим керівним органом МБРР є Рада керуючих, які представляють усі країни світу, що входять до Банку. Виконавчий і найбільш дієздатний орган МБРР — Директорат, до якого входить 24 виконавчих директори, 5 із яких працюють на постійній основі. Президент Світового банку є одночасно Головою Ради директорів — виконавців. Керівництво і поточні

операції Банку виконують понад 7 тис. співробітників із більш як 100 країн світу. Вагоме значення в структурі Банку має Комітет з розвитку. Переважна маса кредитів спрямовується на розвиток виробничої інфраструктури та галузей первинної сфери (с. г-ва, добувних тощо), які відносно малорентабельні й високовитратні, куди неохоче інвестується приватний капітал. Як пріоритетні напрями МБРР фінансує держ. програми в галузі енергетики; здійснення великих пром. проектів у країнах, що розвиваються; будівництво нафто- і газопроводів; *імпорту* сучас. обладнання для модернізації підприємств тощо. Відповідно до Угоди, в якій зафіксовані основні правила роботи Банку, надання позики може бути прийнятим, коли попередньо МБРР упевниться, що необхідні для виробничих цілей ресурси країни не могли отримати з інших джерел. Своїми фінанс. засобами Банк намагається сприяти довгостроковому збалансованому зростанню *міжнародної торгівлі*. При наданні позик МБРР зобов'язаний також приділяти належну увагу перспективам погашення заборгованості по них. Окрім надання позичок, Банк особливу увагу звертає на розширення кола послуг по лінії техн. допомоги країнам, що стають на шлях індустріального розвитку. В останній час провідними в його діяльності стають проекти, спрямовані на підвищення продуктивності праці та зайнятості населення, зростання його життєвого рівня, подолання бідності. Головним джерелом фінансування кредитних операцій Банку є внески держав-членів, а також мобілізація позичкових коштів із фінанс. ринків, надходження платежів на погашення позичок, що були надані раніше. В укр. д-ві координатором проектів позики є КМ України. З моменту вступу до МБРР Україна вже отримала допомогу Банку в підготовці та навчанні фахівців, експертно-консультаційні послуги; у грудні 1994 одержала Реабілітаційну позику на 500 млн. дол. За допомогою Банку були розроблені телекомунікаційний проект, проект транзиту газу (250 млн. дол.), проект підвищення ефективності паливно-енергетичного сектора економіки України; існує домовленість з Банком про надання позики для реструктуризації вугільної промисловості розміром майже 400 млн. дол. на 17 років із відстрочкою погашення боргу впродовж 5 років під 7,5% річних. Штаб-квартира МБРР розташована у Вашингтоні (США). М.А. Дудченко, М.Ю. Рубцова

Міжнародний бізнес — різноманітні госп. операції, ділова активність екон. суб'єктів *світового ринку*, спрямовані на здійснення міжнар. комерційних операцій між контрагентами двох і більше країн. Кінцевою метою М. б. є отримання прибутку або підприємницького доходу як результату госп. діяльності, що збільшується в глобальних масштабах. До М. б. відносяться також виробниче й наук.-техн. співробітництво контрагентів різних країн і ведення спільної підприємницької діяльності із зарубіжними партнерами. М. б. — це водночас і ділові операції між фірмами, що виступають як незалежні, самостійні суб'єкти ринку, а також внутр.-фірмові операції, що здійснюють дочірні компанії в рамках *транснаціональних корпорацій (ТНК)*, підприємства яких розташовані в різних країнах і взаємодіють між собою. Головним суб'єктом М. б. виступають окремі фірми в різних орг.-прав. формах (госп., пром. підприємство або окремих бізнесмен, яким надано право юрид. особи). Класифікація фірм здійснюється залежно від видів та сфер діяльності, форм власності й прав, статусу, приналежності капіталу та контролю. Провідною формою М. б. виступає ТНК, а основою — міжнар. поділ праці, що спрямований на отримання конкурентних переваг, які зумовлені відмінностями виробничих та інших умов, що існують у різних країнах. М. б. включає не лише операції купівлі-продажу товарів у матеріально зречевленій формі, але й міжнар. патентно-ліцензійні операції, міжнар.

інжиніринг, міжнар. орендні, туристичні, франчайзингові, трансп., фінанс.-розрахункові, інформ. та інші операції. Невід'ємними складовими М. б. виступають міжнар. менеджмент (управління ТНК) та маркетинг.

Глобалізація світогосп. зв'язків істотно впливає на динаміку розвитку сучас. М. б., форми й методи його регулювання. Останнє має три рівні: національний, регіональний та глобальний (світовий). Основою регулювання М. б. на нац. рівні є госп. право, яке включає в себе норми як цивільного, так і кримінального права, що визначають типові екон. показники та повсякденну госп. діяльність. На регіональному рівні М. б. регулюється установчими док-тами певного регіонального інтеграційного об'єднання (напр. *Європейський Союз, Північноамериканська угода про вільну торгівлю, Спільний ринок країн Південного конуса*), постановами, що мають чинність законів. На глобальному рівні бізнес регулюється відп. нормами, які зафіксовані в статутах міжнар. екон. орг-цій, а також правилами, що закріплені в міжнар. угодах (*Світова організація торгівлі, Міжнародний валютний фонд, Група Світового банку та ін.*). Характерними ознаками сучас. М. б. є постійна спрямованість на підвищення конкурентоспроможності фірм на світовому ринку, вдосконалення традиційних та освоєння нових видів товарів і послуг, мінімізацію витрат вир-ва і обігу на основі досягнень НТР, ефективне використання міжнар. ринків капіталів і робочої сили, використання переваг розміщення підприємств ТНК у різних країнах, пристосування до культ, особливостей та соц. структури приймаючих країн.

В.Л. Вергун

Міжнародний валютний фонд (Πιεγπαίτοπαί Μοπείαγυ Ριπсі), **МВФ** (IMF) — міжнар. міжурядова фінанс.-кредитна орг-ція, яка має статус *спеціалізованої установи ООН*. Почала діяти 27.12.1945 після ратифікації Угоди, розробленої під час міжнар. валютно-фінанс. конференції у Бреттон-Вудсі 22.07.1944. Цілі МВФ: сприяння розвитку міжнар. валютно-фінанс. співробітництва, розширенню та збалансованому зростанню обсягів *міжнародної торгівлі* з метою досягнення високого рівня зайнятості та реальних прибутків; зміцнення виробничого потенціалу країн-членів; сприяння стабільності валют та уникнення їх конкурентної девальвації; участь у створенні багатосторонньої системи платежів та усунення валютних обмежень; підтримка рівноваги платіжних балансів країн-членів. Учасниками МВФ є 182 країни, у т. ч. усі республіки колишнього СРСР. Вищим органом МВФ є Рада керуючих, що складається з представників країн-членів (як правило, міністр фінансів чи представник центр, банку разом із заступником), які призначаються на 5 років. Збираються на сесії один раз на рік. До виключного відання Ради відносяться питання: визначення умов та прийняття нових членів, призупинення членства, перегляду квот, зміни валютних паритетів, укладення домовленостей про співробітництво з міжнар. орг-ціями. Рішення ухвалюються простою чи кваліфікованою більшістю голосів залежно від важливості питання. Виконавча рада відповідає за поточні справи Фонду; складається з Директора-розпорядника, який є її головою, та 24 виконавчих директорів, які призначаються кожні 2 роки: 8 з них призначаються країнами-членами, що мають найбільші квоти (США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Росія, Китай та Саудівська Аравія), решта обираються від груп країн із дотриманням принципів регіонального представництва. Проводить не менше трьох засідань на тиждень. Рішення Ради зазвичай приймаються консенсусом. Директор-розпорядник не має права голосу, за виключенням випадків, коли голоси інших членів розподіляються порівну й необхідний вирішальний голос. Директор-розпорядник, згідно з традицією — представник Європи, призначається Виконавчою радою, керує поточною діяльністю Фонду та відповідає за орг-цію роботи, призначення й звільнення персоналу, який налічує бл. 2600 чоловік з 122 країн. Міжнар. валютно-фінанс. комітет (трансформовано у вересні 1999 з Тимчасового комітету), складається з 24 членів (керуючі Фонду, міністри та інші посадові особи рівноцінного рангу); збирається двічі на рік. До функцій Комітету належить підготовка доповідей Раді керуючих із питань керівництва та функціонування міжнар. валютної системи, а також внесення пропозицій щодо поправок до Статуту Фонду. Взаємодія МВФ із країнами-членами Фонду відбувається через регіональні департаменти: 1-й та 2-й Європ., Африк., Серед. Сходу, Центр, та Півд.-Схід. Азії, а також Тихоокеанського регіону. Штаб-квартира МВФ знаходиться у Вашингтоні (США).

Б.І. Гуменюк

Міжнародний інформаційний обмін — передача та отримання інформ. продуктів, а також надання інформ. послуг через держ. кордони. Співробітництво у сфері М. і. о. базується

на основних принципах та *нормах міжнародного права*, які закріплені в основних док-тах провідних міжнар. орг-цій (*Організації Об'єднаних Націй (ООН), Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)* та ін.). Об'єктами М. і. о. є: документована інформація, інформ. ресурси, інформ. продукти, інформ. послуги та засоби М. і. о. Суб'єктами М. і. о. можуть виступати: д-ва, органи держ. влади та органи місцевого самоврядування, фізич. та юрид. особи будь-якої д-ви та особи без громадянства. Обов'язками д-ви у сфері М. і. о. є: створення умов для своєчасного та повного забезпечення суб'єктів М. і. о. інформ. продуктами та послугами; впровадження сучас. інформ. технологій із метою забезпечення ефективної участі в М. і. о.; забезпечення захисту держ. інформ. ресурсів та засобів М. і. о.; розширення взаємовигідного М. і. о.; створення умов для захисту від неякісної та недостовірної інформації, нечесної конкуренції з боку інозем. д-ав в інформ. сфері; сприяння розвитку торг. відносин під час М. і. о. Особливу роль у розвитку міжнар. інформ. співробітництва відіграє достовірність інформації, яка передається через держ. кордони. Принцип, що забороняє передачу недостовірної інформації, належить до основних принципів міжнар. співробітництва у сфері інформації. Розширення інформ. зв'язків між д-вами передбачає відповідальність суб'єктів М. і. о. за інформацію, яка розповсюджується. Відповідальними, насамперед, є д-ви, оскільки вони є головними суб'єктами прав та обов'язків у сфері інформації. Вони відповідають за виконання *договорів міжнародних* у цій галузі, а також за створення умов для виконання цих дог-рів неурядовими та приватними орг-ціями. Дещо складніше питання щодо визначення критеріїв протиправних дій, за які суб'єкти інформ. обміну мають нести відповідальність. Деякі автори (Р. Пінто, М. Тайшофф) вважають, що міжнар. відповідальність за інформ. діяльність настає у випадку завдання шкоди шляхом дій, які можуть прямо не суперечити нормам міжнар. права. Міжнар.-прав. док-ти щодо відповідальності у сфері масової інформації звернені здебільшого безпосередньо до ЗМІ. Цей факт вказує на значну роль, яку відіграють ЗМІ в розвитку міжнар. інформ. відносин. Один із док-тів, який заклав основу М. і. о. — концепція нового міжнародного інформаційного порядку (НМІП), що є складовою концепції *нового міжнародного економічного порядку*. Адже рівень розвитку інформ. структури впливає на ефективність екон. розвитку д-ви й навпаки. У НМІП приділяється увага питанням нерівності д-ав, яка виникає через надання переваг більш розвинутим країнам-учасникам інформ. обміну, що породжує залежність у галузі культури, ідеології, комунікації, та позбавляє можливості інших країн виробляти власну інформацію. Зміст інформації, а також форми та способи її передачі є об'єктом міжнар.-прав. регулювання. Про це свідчать обмеження, накладені *міжнародним правом* на розповсюдження деяких видів інформації. До інформації, яка не має обмежень у користуванні, належать: закони та інші нормативно-прав. акти, які встановлюють прав. статус органів держ. влади, орг-цій, громад, об'єднань, а також права, свободи та обов'язки громадян, порядок їх реалізації; док-ти, які містять дані про надзвичайні ситуації, екологічну, метеорологічну, демографічну та інші ситуації, необхідні для забезпечення безпеки функціонування населених пунктів, виробничих об'єктів, безпеки громадян інозем. д-ав; док-ти, які накопичуються у відкритих фондах бібліотек та інших видах інформ. систем; масова інформація та інші види інформації відповідно до нац. законодавства.

Обмеження при здійсненні М. і. о. має: держ. таємниця або інша конфіденційна інформація; інформація, що належить до нац., істор. та культ. надбання; інформація архівного фонду; інші категорії інформації, поширення якої обмежено законодавством. Під час ввезення інформ. продуктів, послуг у країну імпортер зобов'язаний мати сертифікат, який повинен гарантувати відповідність даних продуктів та послуг умовам дог-ру. Засоби М. і. о., які обробляють документовану інформацію з обмеженим доступом, а також засоби захисту цієї інформації підлягають обов'язковій сертифікації. Діяльність, пов'язана з М. і. о., підлягає ліцензуванню у випадках, коли в результаті вивозяться за межі території держ. інформ. ресурси або ввозяться на територію документована інформація для поповнення держ. інформ. ресурсів за рахунок бюджетів, якщо це не суперечить міжнар. дог-рам або законодавству.

О.В. Швець

Міжнародний інформаційний простір — сукупність світових інформ. ресурсів, інформ. потоків та інформ. інфраструктури, які дозволяють на основі *норм міжнародного права* забезпечувати інформ. взаємодію громадян, суспільств та держав у всіх сферах життєдіяльності цивілізації з рівним правом доступу до відкритих джерел інформації. Основні елементи М. і. п. такі: а) світові інформ. ресурси — окремі док-ти і масиви док-тів, результати інтелектуальної, творчої та інформ. діяльності, бази даних, всі види архівів, бібліотеки, музейні фонди та ін., які

містять дані й знання, зафіксовані на відп. носіях інформації, є об'єктами права власності всіх суб'єктів М. і. п. й мають споживчу вартість (політичну, економічну, соціокультурну,

оборонну, історичну, інформаційну); б) інформ. інфраструктура — орг. структури, що забезпечують формування, функціонування й розвиток М. і. п., а також збирання, обробку, зберігання, поширення та ефективно використання інформ. ресурсів; інформ.-телекомунікаційні структури (комп'ютерні мережі, телекомунікаційні мережі й системи спец. призначення та заг. користування, мережі й канали передачі даних, засоби комутації та управління інформ. потоками; інформ. технології — організована сукупність систем, засобів і методів, яка на базі інформ. інфраструктури забезпечує процеси обробки, зберігання, розвитку, поширення, використання та захисту інформ. ресурсів); система засобів масової інформації (сукупність друкованих й електронних засобів масової інформації: теле-, радіокомпанії, інформ. агентства, комплекси книговидавання тощо); в) інформ. потік — переміщення інформації в просторі й часі.

Складовими М. і. п. є нац. інформ. простори — середовища, в яких здійснюється продукування, зберігання та поширення інформації, й на які розповсюджується юрисдикція країни. Д-ва виступає гарантом *суверенітету* й цілісного функціонування, розвитку та захисту нац. інформ. простору. Відкрите суспільство з власним інформ. простором неминуче тяжіє до виходу у світовий інформ. простір, до проникнення в інформ. простір інших суверенних д-ав. Нац. інформ. простір, будучи складовою світового інформ. простору, має зберігати свою повну функціональну автономність і притаманну йому нац. самобутність. Формування та розбудова нац. інформ. простору найчастіше ґрунтується на принципах *Загальної декларації прав людини, Окінавської хартії Глобального інформаційного суспільства 2000*, Європ. концепції побудови інформ. суспільства, угод про співробітництво та взаємопорозуміння між д-вою та міжнар. орг-ціями або іншими д-вами.

СІ. Даниленко, ОМ. Флюор

Міжнародний комерційний (торговельний) арбітраж — система розгляду спорів між сторонами міжнар. комерційних (зовнішньоекономічних) угод, що склалась у міжнар. практиці. У більшості країн спори, що виникають у ході виконання зовн.-торг. контрактів, розглядаються в арбітражному (третейському) порядку в міжнар. комерційних арбітражних судах з виключенням підсудності цих спорів держ. судам. Основні переваги М. к. а. над держ. судами полягають у можливості сторін обрати за взаємною домовленістю будь-який арбітраж та арбітрів, у спрощеній процедурі розгляду спору, менших судових витратах, можливості запобігання витоку конфіденційної інформації, а також застосуванні обраного сторонами матеріал. права. Крім того, рішення М. к. а. є остаточним, оскарженню не підлягає та є обов'язковим для сторін. Вирішення спорів у М. к. а. здійснюється на основі регламентів держ. судів. Одними з найважливіших багатосторонніх дог-рів з питань М. к. а. є Нью-Йоркська конвенція про визнання і виконання інозем. арбітражних рішень 1958 і Європейська Конвенція про зовн.-торг. арбітраж 1961. До М. к. а., що відбувається на території України, застосовуються положення Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» 1994.

М. к. а. існує удвох формах: постійно діючий арбітраж (інституційний), що включає в себе арбітражні суди, колегії арбітрів, арбітражні комісії, які функціонують при торг. палатах, асоціаціях, біржах, й арбітраж *ад гок* (для конкретного випадку), спеціально утворений для розгляду окремих спорів. М. к. а. залежно від характеру спорів поділяється на заг. арбітраж, що розглядає всі спори за зовн.-екоп. угодами, і спеціалізований арбітраж, напр. арбітражі, що розглядають мор. спори (арбітраж при комітеті Ллойда в Лондоні, Морська арбітражна палата в Парижі, Японський морський арбітраж у Токіо, Морський третейський суд у Гамбурзі), а також арбітражі, що розглядають спори, пов'язані з торгівлею конкретними товарами (арбітраж Лондонської асоціації з торгівлі зерновими, арбітражний суд при Федерації з торгівлі вовною в Гдині, арбітраж при Комітеті з торгівлі зерновими в Роттердамі, арбітраж при Біржі з торгівлі шкірою і шкіряними виробами в Генуї, арбітраж при Нідерландській асоціації з торгівлі кавою тощо). Міжнародні комерційні арбітражні суди отримують компетенцію на розгляд спорів тільки на підставі письмової угоди сторін спору. Арбітражна угода може укладатися щодо вже існуючого спору (третейський запис) або щодо спорів, які можуть виникнути в майбутньому (арбітражне застереження). В арбітражній угоді сторони повинні домовитись: про предмети спорів, що виносяться на розгляд арбітражу; у якому арбітражі розглядатиметься спір і чи використовуватиметься регламент цього суду; матеріал, право якої країни буде використано;

про місце й мову арбітражного розгляду; кількість арбітрів і порядок їх вибору (див. також *Міжнародний комерційний арбітражний суд при торгово-промисловій палаті України*).

М.М. Гнатовський

Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України — самостійна постійно діюча арбітражна установа (третейський суд), що здійснює свою діяльність згідно із Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж». До його функцій входить вирішення спорів із договірних та інших цивільно-прав. відносин, які виникають при здійсненні зовн.-торг. та інших видів міжнар. екон. зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї зі сторін спору знаходиться за кордоном; спорів підприємств з інозем. інвестиціями і міжнар. об'єднань та орг-цій, створених на території України, між собою; спорів між їхніми учасниками; їхніх спорів з іншими суб'єктами права України. М. к. а. с. приймає до свого розгляду також спори, віднесені до його юрисдикції за *договорами міжнародними України*. *ОМ.*

Григорів

Міжнародний комітет з контролю над наркотиками — незалежний квазісудовий контролюючий орган, створений у 1968 на підставі Єдиної конвенції про наркотичні засоби 1961 для реалізації положень міжнар. конвенцій у сфері контролю над наркотиками. Комітет є правонаступником органів, створених на підставі конвенцій, які регулювали обіг наркотиків до прийняття Єдиної конвенції 1961; є незалежним від урядів та від *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* органом, що складається з 13 членів, які діють в особистій якості й обираються *Економічною і Соціальною Радою ООН (ЕКОСОП)* зі списку кандидатів, що складається *Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ)* (3 члени), та зі списку кандидатів, що складається урядами держав-членів ООН і держав-учасниць Єдиної конвенції 1961 (10 членів). Завдання Комітету: спільно з урядами держав-учасниць намагатись обмежити культивування, вир-во, виготовлення і використання наркотичних засобів тією кількістю, яка є необхідною для мед. і наук. цілей; попереджати незаконне культивування, вир-во, виготовлення, використання та незаконний обіг наркотичних засобів. Комітет складає, надає ЕКОСОП, публікує та розповсюджує щорічні доповіді, які містять аналіз обчислення потреб держав-учасниць у наркотичних засобах, статистичні дані, пояснення урядів, його заяви та рекомендації. Кожна держава-учасниця Єдиної конвенції 1961 звітує перед Комітетом шляхом подання щорічних обчислень кількості наркотичних засобів, призначених для використання в наук. та мед. цілях; складських запасів наркотичних засобів; кількості підприємств, задіяних у виготовленні синтетичних наркотиків; площі та розташування місць культивування опійного маку тощо; статистичних даних щодо виготовлення, використання, вживання, ввезення-вивезення наркотичних засобів тощо. Секретаріат Комітету знаходиться у ВІДНІ (Австрія). *О.В.*

Задорожній

Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) — міжнар. неурядова орг-ція, яка має власний статус у рамках Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. До складу МКЧХ входять швейцарські громадяни. Заснований у 1863 в Женеві як Міжнародний комітет допомоги пораненим, спочатку складався з 5 чоловік (в їх числі — Анрі Дюнан). Основними завданнями діяльності МКЧХ є: нагляд за дотриманням норм *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права*, допомога й захист жертв *збройних конфліктів міжнародного характеру та збройних конфліктів неміж-народного характеру*, розповсюдження знань про *міжнародне гуманітарне право* та внесення пропозицій про його розвиток. У своїй діяльності керується Женевськими конвенціями, Додатковими протоколами до них, а також власним Статутом. У багатьох країнах діють нац. товариства Червоного Хреста (Червоного Півмісяця, Червоного Лева та Сонця). МКЧХ користується власною емблемою — червоний хрест на білому фоні (мусульманські країни використовують знак червоного півмісяця). Сторони збройного конфлікту зобов'язані надавати МКЧХ будь-які засоби в межах своїх можливостей, що дозволяють йому виконувати гуманітарні функції з метою захисту й допомоги жертвам конфліктів. *О.В. Задорожній*

Міжнародний кримінальний суд (МКС) — постійно діючий орган міжнар. правосуддя, уповноважений здійснювати юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за вчинення *злочинів міжнародних*, визначених у *Римському Статуті Міжнародного кримінального суду*.

Місцезнаходження суду — Гаага. Суд було створено у 2002 після набуття чинності його Статутом. МКС є відносно незалежним від *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*. Відповідно до положень ст. 2 Суд сам встановлює відносини з ООН шляхом укладення відп. угоди. Важливо, що на роботу МКС *Рада Безпеки ООН* суттєво не впливає. Вона може на підставі глави VII *Статуту ООН* передати на розгляд Суду відп. ситуацію (ст. 13 Статуту Суду), однак не може втручатися у судовий розгляд. Відносини з державами-учасниками Статуту Суду здійснюються на основі принципу комплементарності, відповідно до якого МКС доповнює нац. суди. Зміст цього принципу полягає в тому, що МКС приймає справу до розгляду лише тоді, коли нац. суди не можуть або не бажають розглядати її, хоча й мають відп. юрисдикцію. У відносинах із третіми д-вами Суд може застосувати принцип «обмеженої універсальної юрисдикції». У деяких випадках Суд може поширити свою юрисдикцію на треті країни. Так, відповідно до п. 2 ст. 12 Статуту МКС може здійснювати свою юрисдикцію над громадянами д-ав, які не є учасниками Статуту, що підозрюються у вчиненні злочину на території держави-учасниці, та над громадянами держав-учасниць Статуту, які вчинили злочини на території д-ви, що не є учасницею Статуту. У такому випадку справу до Суду передає відп. держава-учасниця Статуту. Крім того, РБ ООН на підставі гл. VII Статуту ООН може передати «ситуацію» Прокуророві Суду (параграф (б) ст. 13 Статуту). Нарешті, Прокурор може розпочати розслідування рго-ргіо тоги на основі інформації про злочини, які підпадають під юрисдикцію суду (п. 1 ст. 15 Статуту). Прийняття справи до розгляду з ініціативи самого МКС стає можливим лише за умови, що д-ва, під юрисдикцією якої перебуває особа, підозрювана у вчиненні злочину, не бажає або не здатна проводити розслідування чи порушити кримінальне переслідування належним чином (параграф (а) п. 1 ст. 17 Статуту). Будь-яка д-ва може налагодити співробітництво із Судом для сприяння в здійсненні правосуддя, зокрема для надання судової допомоги (частина 9 Статуту). Юрисдикція Суду поширюється на злочини *геноциду, злочини проти людяності, злочини воєнні та злочин агресії* (ст. 5 Статуту). Вона здійснюється на основі «потрійного механізму», відповідно до якого ініціювати розгляд справи в МКС може держава-учасниця Суду, РБ ООН або Прокурор Суду. Відповідно до процесуальних норм, можуть бути зроблені протести щодо юрисдикції МКС (ст. 19 Статуту). При її здійсненні суд застосовує принцип *не Біз іп ісіет*. Юрисдикція суду не поширюється на осіб, які не досягли 18 років. У своїй діяльності МКС використовує: по-перше, Статут Суду, Елементи злочинів, Правила процедури і доказування; по-друге, у відп. випадках застосовувані *договори міжнародні, норми міжнародного права, міжнародного права принципи*; по-третє, Суд може застосовувати заг. принципи права, взяті ним із нац. законів прав, систем світу (якщо неможливим є застосування вищезазначених актів), за умови, що такі принципи є сумісними зі Статутом Суду і *міжнародним правом*. МКС складається з Президії; Апеляційного відділу, Судового відділу та Відділу попереднього провадження; Канцелярії Прокурора та Секретаріату. Судді повинні володіти моральними якостями, визнаною компетентністю в галузі кримінального права та в таких галузях міжнар. права, як *міжнародне гуманітарне право й права людини*. Судді обираються на основі принципів справедливого представництва основних прав, систем світу, справедливого геогр. та статевого представництва. Застосовується принцип ротації суддів. На території кожної держави-учасниці Суд користується імунітетами й привілеями, необхідними для досягнення його цілей. У випадках, коли вони беруть участь у діяльності МКС, Судді, Прокурор заступники Прокурора та Секретар користуються таким ж привілеями та імунітетами, як і голови *дипломатичних представництв*. Заступники Секретаря, співробітники Канцелярії Прокурора та Секретаріату користуються таким привілеями, імунітетами та пільгами, які необхідні для виконання ними своїх функцій відповідно до угод про привілеї та імунітети МКС. При цьому Статут Суду містить положення, згідно з якими за певних умов у привілеях та імунітетах зазначеним особам може бути відмовлено. Розгляд справи в МКС проводиться на основі Правил процедури Суду. Важливим елементом провадження є захист прав обвинувачуваних у ході процесу. МКС може постановити вирок, засудивши особу на строк до 30 років або довічно за вчинення особливо тяжких злочинів. Суд може також призначити виплату штрафу, але ця санкція застосовується тільки у зв'язку із засудженням. Виконання покарань здійснюється на території тих держав-учасниць МКС, які нададуть свою згоду на утримання засуджених. Суд призначає країну відбування покарання, беручи до уваги думку та національність засудженого, а також заг.-прийняті стандарти утримання засуджених у в'язницях.

Міжнародний медіа-моніторинг — складова комплексної системи спостереження, оцінки й прогнозування процесів та явищ у сфері *міжнародних відносин*. Медіа-моніторинг належить до функціональної інформ. -аналітичної діяльності зовн.-політ, відомств д-ав — МЗС, *дипломатичних представництв та місій*, урядових і неурядових нац., міжнар. структур, а також нац. і міжнар. інформ. агентств. М. м.-м. є політично детермінованим конструюванням медіа-реальності для створення відп. зовн.-політ, та міжнар. медіа-при-водів із метою привернення уваги мас-медіа до актуальних міжнар. подій, які можуть бути використані для спрямованого психологічно-пропагандистського впливу на ухвалення зовн.-політ. рішень і світову громад. думку, для прогнозування розвитку ситуацій та вироблення ефективних механізмів досягнення бажаних зовн.-політ, цілей. За окремими повідомленнями мас-медіа про персоналії та події міжнар. життя розглядається ситуація в цілому, передбачаються причини її виникнення і тенденції розвитку, прогнозуються сценарії можливих дій та вчинків різноманітних суб'єктів міжнар. відносин, аналізується акцентована позиція міжнар. медіа. М. м.-м. передбачає добір представницьких мас-медіа з точки зору можливостей оцінки ними конкретної ситуації (референтність й ре-levantність мас-медіа) та наступного формування достатньо представницького друкованого або електронного інформ. масиву. Предметом подібного моніторингу можуть бути інформ. новинні стрічки міжнар. агенцій, медіа-кампанії як елементи *війн інформаційних*, спец. інформ. операцій, політ, пропагандистських акцій. Основні напрями М. м.-м.: відстеження політ, позиції, стратегії та засобів її реалізації суб'єктів міжнар. відносин і представницьких політ, еліт; визначення ареалу стратегічного партнерства та моніторингу динаміки міжнар. відносин; визначення рівня інформованості провідних міжнар. та регіональних мас-медіа про зовн.-політ, діяльність визначених *акторів міжнародних відносин*; аналіз негативних інформ. масивів та вироблення пропозицій для їх нейтралізації в міжнар. інформ. потоках і здійснення превентивних акцій; прогнозування та підготовка рекомендацій щодо забезпечення відп. інформ. реальності.

М.Л. Ожєван, О.П. Кучмії

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 — універсальний *договір міжнародний*, спрямований на забезпечення громадян, і політ, прав у світі. Пакт прийнято та відкрито для підписання, ратифікації й приєднання 16.12.1966. Він набув чинності, в т. ч. для України, 23.03.1976. Поділяється на шість частин, містить 53 статті. У частині 1 (ст. 1) встановлено право народів на самовизначення, якому кореспондує, серед іншого, обов'язок держав-учасниць Пакту заохочувати здійснення права на самовизначення та поважати це право. У частині 2 (ст.ст. 2-5) передбачені деякі питання захисту прав людини, зокрема встановлено, що права, визнані в Пакті, повинні бути забезпечені для всіх осіб, які перебувають під юрисдикцією держав-учасниць Пакту, без дискримінації з огляду на расу, колір шкіри, стать, релігію тощо. Також передбачено обов'язок держав-учасниць забезпечувати ефективні засоби захисту для осіб, права та свободи яких визнані в цьому Пакті. У частині 3 (ст.ст. 6-27) міститься перелік прав, визнаних у Пакті, та їх визначення. У частині 4 (ст.ст. 28-45) передбачено створення Комітету з прав людини та встановлено порядок його роботи. У частині 5 (ст.ст. 46, 47), серед іншого, робиться застереження про те, що ніщо в цьому Пакті не може тлумачитись як приниження значення постанов *Статуту ООН* і статутів спеціалізованих установ. У частині 6 (ст.ст. 48-53) встановлено порядок надання згоди на обов'язковість Пакту, а також інші питання, пов'язані з набуттям чинності Пактом. Існує 2 факультативних протоколи до Пакту. Перший протокол (прийнято та відкрито для підписання, ратифікації та приєднання 16.12.1966) складається з 14 статей. Набув чинності 23.03.1976, для України — 25.10.1991. Його метою є надання Комітетові з прав людини права приймати та розглядати відповідно до процедури, передбаченої в Протоколі, повідомлення від окремих осіб, які твердять, що вони є жертвами порушень будь-якого з прав, викладених у Пакті. Другий протокол до Міжнародного пакту про громад. та політ, права спрямований на скасування смертної кари було відкрито для підписання 15.12.1989; складається з 11 статей, набув чинності 11.07.1991. Він передбачає, що жодна особа, яка знаходиться під юрисдикцією держави-учасниці протоколу, не може бути піддана *смертній карі*.

Д.В. Скринька

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 — універсальний *договір міжнародний*, спрямований на забезпечення екон., соц. та культ, прав у світі. Пакт прийнято й відкрито для підписання, ратифікації та приєднання 16.12.1966,

набув чинності 3.01.1976. Складається з преамбули та 5 частин, які містять 31 статтю. Частина I (ст. 1) визнає право всіх народів на самовизначення й передбачає, що завдяки цьому праву вони вільно визначають свій екон., соц. та культ, розвиток. Частина II (ст.ст. 2-5) серед іншого забороняє при застосуванні Пакту будь-яку дискримінацію за ознаками раси, кольору шкіри, статі, релігії, тощо. Частина III (ст.ст. 6-15) містить перелік прав, які визнаються Пактом, та визначення цих прав. Частина IV (ст.ст. 16-25) містить порядок подання доповідей *Генеральному секретарю ООН* щодо виконання положень Пакту. У ній визначено функції *Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОП)* у реалізації положень пакту. Частина V (ст.ст. 26-31) визначає порядок підписання, ратифікації Пакту та приєднання до нього, а також порядок набуття НИМ ЧИННОСТІ.

Д.В. Скринька

Міжнародний ринок позичкових капіталів охоплює сукупність попиту та пропозиції на капітал (грошовий капітал, який його власник надає в користування іншим особам на певний термін, за обумовлену плату у вигляді відсотка та на умовах повернення) позичальників і кредиторів різних країн, який надається й мобілізується на умовах повернення та сплати відсотка. Він забезпечує можливість акумуляції капіталу й послідовного переливу від однієї країни до іншої, переходу з однієї функціональної форми в іншу, з менш рентабельних у більш високорентабельні галузі й сектори світової економіки. Тим самим він збільшує розміри нагромадження капіталу, створює умови розширення виробництва, забезпечує перерозподіл капіталу між багатими та бідними країнами, сприяє вирівнюванню прибутку. Існує два види ринків позичкових капіталів: первинний і вторинний. На первинному відбувається розміщення фінанс. вимог, а вторинний утворюють фінанс. вимоги, термін платежу за якими ще не настав. Через вторинний ринок відбувається перерозподіл фінанс. інструментів від одного кредитора до іншого. Виконання міжнар. перерозподільної функції та переміщення позичкового капіталу більшою мірою належить країнам і територіям, де створені пільгові режими регулювання фінанс. діяльності нерезидентів для залучення капіталів інозем. банків і компаній.

Ринок позичкових капіталів поділяють на світовий грошовий ринок і світовий ринок капіталів. Грошовий ринок становить частину ринку позичкових капіталів, де існує система відносин попиту й пропозиції щодо міжнар. купівельних і платіжних засобів, а також позики, яка надається на короткостроковий термін (до 1 року). Ринок капіталів визначається як система довгострокових позик на міжнар. рівні, за яких капітал використовується позичальниками для фінансування капітальних вкладень. Кожен із цих ринків має власний інструментарій, тобто комплекс цінностей, які обертаються на них. Вони розподіляються за статусом і типом власності (державна, приватна), за строком дії, за ступенем ліквідності та характером ризику. До інструментарію грошового ринку належать депозитні сертифікати, казначейські векселі, комерційні папери, фінанс. папери, євродолари тощо. У світовому ринку позичкового капіталу виділяють інституціональну та геогр. структури. Перша структура ринку позичкового капіталу складається із вкладників (приватні фірми, банки, населення, пенсійні фонди, страхові компанії, нац. та міжнар. орг-ції); головних посередників (транснац. банки, фондові біржі, фінанс. компанії тощо); позичальників — споживачів капіталів (приватні фірми, держ. органи, міжнар. та регіональні орг-ції). На М. р. п. к. утворилась низка міжнар. фінанс. центрів, у яких зосереджуються чисельні кредитно-фінанс. установи, що обслуговують світову торгівлю та рух капіталів. На перших етапах до 60-х для виникнення фінанс. центрів необхідні були розвинута нац. банківська система, велика фондова біржа та стабільна *валюта*. Нині поряд із такими традиційними екстериторіальними фінанс. центрами, як Нью-Йорк, Лондон, Париж, Цюрих та ін. стали відігравати зростаючу роль Токіо, Франкфурт-на-Майні, Сінгапур, Гонконг, спец. амін, район Сянган (КНР), Бахрейн, Кіпр, Панама та ін.

МА. Дудченко, М.Ю. Рубцова

Міжнародний союз електрозв'язку (Інієг-паїюпаі Теіесоттшіісаию Ппіюп), МСЕ (ГГО) — міжнар. міжурядова орг-ція, *спеціалізована установа ООН*, створена в 1865 як Міжнародний телеграфний союз. З 1.01.1934, після прийняття в 1932 в Мадриді єдиної Міжнар. конвенції електрозв'язку, має назву Міжнародний союз електрозв'язку. У 1947 МСЕ був реорганізований та набув 15.10.1947 статусу спеціалізованої установи ООН. Діяльність МСЕ регулюється конвенцією, що була схвалена в 1992 Повноважною конференцією в Женеві та доповнена в 1994 (Кіото) і 1998 (Міннеаполіс). На 1.01.2004 МСЕ мала 189 країн-членів; Україна набула членства 7.05.1947. Завдання МСЕ — встановлення міжнар. правил у галузі електрозв'язку з метою подальшого його розвитку й ширшого використання. Тому МСЕ

здійснює регулювання, координування та планування всіх видів міжнар. зв'язку, у т. ч. косм. радіозв'язку; забезпечує міжнар. співробітництво у використанні всіх видів електрозв'язку; сприяє розвитку техн. засобів, підвищенню продуктивності служб електрозв'язку, збільшенню та розширенню їх застосування, встановленню якомога нижчих тарифів, сумісних із високою якістю служби та незалежним фінанс. керуванням електрозв'язком; вживає заходів для забезпечення безпеки життя людини під час користування електрозв'язком; розробляє рекомендації; здійснює інформ. забезпечення галузі. Структура МСЕ: Повноважна конференція; Адміністративна рада; Генеральний секретаріат. Вищим органом союзу є Повноважна конференція, яка скликається раз на 4 роки, до функцій якої належать: визначення основних напрямків політики орг-ції; перегляд міжнар. конвенцій у сфері електрозв'язку, укладання угод з іншими орг-ціями; обрання складу Адміністративної ради та визначення кількості місць у ній; обрання Ген. секретаря, його заступника та директорів 3-х бюро. У період між Повноважними конференціями діяльністю МСЕ керує Адміністративна рада. Вона збирається на свої засідання 1 раз на рік і вирішує питання поточної роботи МСЕ, затверджує річний бюджет та контролює його виконання, координує діяльність МСЕ з іншими міжнар. орг-ціями. Генеральний секретаріат керує адмін. та фінанс. аспектами діяльності Союзу, організовує міжнар. і регіональні конференції тощо. МСЕ має 3 бюро: з радіокомунікацій, зі стандартизації телекому-нікацій, з розвитку телекомунікацій. У 1992, згідно з рішеннями Повноважної конференції в Женеві, МСЕ був реорганізований у 3 сектори, відповідно до його трьох головних сфер діяльності: стандартизація телекомунікацій, радіокомунікації та розвиток телекомунікацій. Нова система також впроваджує цикл конференцій (світові/регіональні радіокомунікаційні конференції та асамблеї; світові асамблеї зі стандартизації телекомунікацій; світові/регіональні конференції з розвитку телекомунікацій), які скликаються для того, щоб Союз швидко та адекватно реагував на нові технол. досягнення. Штаб-квартира МСЕ розташована в Женеві (Швейцарія).

Ю.С. Скороход

Міжнародний Суд ООН — головний судовий орган *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, «Світовий суд». Його попередницею була Постійна Палата Міжнародного Правосуддя при *Лізі Націй*, яка не була органом останньої та діяла на підставі самостійного Статуту. Прав. основою діяльності Міжнародного Суду ООН (МС ООН) є глава XIV *Статуту ООН*, Статут Міжнародного Суду ООН, який засновано на Статуті Постійної Палати Міжнародного Правосуддя і складає невід'ємну частину Статуту ООН, а також Регламент Суду. Члени ООН є ірко Гасіо учасниками Статуту Міжнародного Суду ООН. Окрім того, д-ви, що не є членами ООН, можуть стати учасниками Статуту Міжнародного Суду на умовах, що визначаються в кожному окремому випадку *Генеральною Асамблеєю ООН* за рекомендацією *Ради Безпеки ООН* (напр., Ліхтенштейн та Сан-Марино). МС ООН складається з 15 суддів, обраних ГА ООН і РБ ООН терміном на 9 років в особистій якості, тобто вони не є представниками д-ав. Судді повинні репрезентувати різні прав. системи й відповідати високим моральним якостям, які дають право в їхніх країнах обіймати вищі судові посади, бути юристами з визнаним авторитетом у сфері міжнар. права. У складі МС ООН не може бути двох громадян однієї д-ви. Рішення приймаються більшістю голосів при кворумі засідання 9 суддів. Місцезнаходження — Гаага. Згідно зі ст. 19 Статуту Суду його члени при здійсненні судових обов'язків користуються *дипломатичними привілеями та імунітетами*. МС ООН є постійно діючим органом, який засідає, як правило, в повному складі, а за необхідністю може створювати камери (у складі трьох і більше суддів) для вирішення певної категорії справ. За перші 50 років існування (перше засідання відбулось 1.04.1946) Суд розглянув 97 справ (75 спорів і 22 справи про надання консультативних висновків) та виніс 61 рішення. Сторонами в справах, які розглядає суд є лише д-ви, які виступають у суді через представників. Судочинство письмове й усне. Слухання є публічним, якщо сторони не подали клопотання про закриті слухання і суд не задовольнив його. Офіц. мови: англійська та французька (ними готуються матеріали, ведеться судочинство, приймається рішення). На прохання сторони їй дозволяється користуватись неофіц. мовою. Компетенція МС ООН детально розкривається в главі II (ст. 34-38) і главі IV (ст. 65-68) Статуту Суду. Суд може розглядати всі справи, передані сторонами, і питання, спеціально передбачені Статутом ООН або іншими чинними *договорами міжнародними*. Держави-учасниці Статуту можуть заявити про своє визнання юрисдикції Суду з питань: тлумачення дог-ру; міжнар. права (будь-якого питання); наявності факту, який, будучи встановленим, буде становити порушення міжнар. зобов'язання; характеру й розмірів

відшкодування, належних за порушення міжнар. зобов'язання. Такі заяви д-ав можуть бути безумовними, на умовах взаємності або на певний час. Вони здаються Ген. секретареві, який забезпечує їх копіями всіх учасників Статуту Суду й Секретаря Суду. Суд своєю ухвалою вирішує спір про підсудність справ суду. При вирішенні справ Суд застосовує міжнар. дог-ри (загальні та спеціальні), міжнар. звичаї, заг. принципи права, судові рішення й доктрини найкваліфікованіших фахівців з публічного права різних д-ав як допоміжний засіб для визначення прав, норм; вирішує справи ex aequo et bono (за справедливістю), якщо сторони на це згодні. Суд може давати *консультативні висновки Міжнародного Суду ООН* з будь-якого юрид. питання на запит установи, яка уповноважена це робити згідно зі Статутом ООН. Прохання про консультативний висновок повинно бути письмовим, з чітко викладеною суттю питання. Потрібно додавати всі док-ти, які мають відношення й допоможуть роз'ясненню питання. Секретар Суду повідомляє про заяву (прохання), яка надійшла, всі д-ви, що мають доступ до Суду; робить запити щодо відомостей з питання, яке надійшло на консультативний висновок. Він висловлює готовність Суду прийняти у визначений Головою термін письмові доповіді зі справи, заслухати цінні доповіді на відкритих засіданнях. Консультативні висновки приймаються на відкритих засіданнях. Рішення Суду обов'язкові для учасників спору. У випадку невиконання однією зі сторін рішення Суду РБ ООН на прохання другої сторони може зробити рекомендацію або застосувати заходи приведення рішення до виконання. Втім, РБ ООН не здійснює функцій судового виконавця; вона вдається до таких дій, коли вважає, що невиконання судових рішень може загрожувати міжнар. миру й безпеці. Консультативні висновки Суду мають характер прав, поради, прав, роз'яснення. МС ООН розглянув бл. 50 *міжнародних спорів*, переважно з територ. питань. Важливими в діяльності Суду є його рішення щодо власної компетенції в конкретних справах (франц.-норвезький спір про позики 1957, справа про належність храму Преах Віхеар 1962, справа Швд.-Захід. Африки 1966, справа про Барселонську компанію 1970 тощо). Цікаві консультативні висновки Суд прийняв щодо статуту Півд.-Зах. Африки (1966), про юрид. силу рішень міжнар. адмін. трибуналів (1954 і 1956), про склад Комітету з безпеки на морі (1960), про тлумачення п. 2 ст. 17 Статуту ООН (1962) тощо.

О.В. Задорожній

Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (МТКЮ) створений у травні 1993 на основі резолюції *Ради Безпеки ООН №827* (25.05.1993); знаходиться в Гаазі (Нідерланди). Цілі й завдання Трибуналу: притягнення до відповідальності осіб, відповідальних за порушення *міжнародного гуманітарного права*; здійснення справедливості щодо жертв злочинів; запобігання можливим злочинам; сприяння відновленню миру в колишній Югославії шляхом встановлення примирення між народами. Юрисдикція Трибуналу передбачає переслідування в судовому порядку та притягнення до кримінальної відповідальності за серйозні порушення *Женевських конвенцій з міжнародного гуманітарного права*, порушення *законів і звичаїв війни, геноцид, злочини проти людяності*. У своїй діяльності Трибунал керується Статутом і Правилами процедури й доказів. До складу Трибуналу входить Офіс Прокурора, 4 судові палати по 4 постійних судді в кожній і реєстратуру; правочинство здійснюють 16 постійних (у 2003: голова Трибуналу — Т. Мерон (США), віце-президент — Ф. Поцар (Італія), решта суддів представляють Велику Британію, Китай, Німеччину, Францію, Замбію, Гайяну, Австралію, Ямаїку, Туреччину, Єгипет, Мальту, Нідерланди, Південну Корею та Аргентину) і 8 тимчасових суддів, які обираються на 3 роки для ведення конкретної справи та затверджуються РБ ООН (у 2003: представники Чеської Республіки, Японії, Канади, Колумбії, України, Фінляндії, Аргентини й Іспанії; Україну представляє *В. Василенко*). Офіс Прокурора є незалежним від будь-яких міжнар. орг-цій та від інших органів МТКЮ. Під керівництвом прокурора працюють слідчі, криміналісти, аналітики, які здійснюють усі заходи для підготовки обвинувального висновку. З часу створення Трибунал висунув звинувачення проти більш ніж 100 осіб, 13 засуджено до різних термінів ув'язнення, 5 осіб виправдано. Судовий процес починається лише тоді, коли звинувачений особисто постає перед Трибуналом. Макс. покарання, яке може винести Трибунал — довічне ув'язнення.

М.С. Каменецький

Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (Інієпаііііііі Ріпсі ііі А§ісіі-Ііііі Оеуеіііііі), **МФСР** (ІРАБ) — міжнар. міжурядова орг-ція, *спеціалізована установа ООН*. Угода про створення МФСР була прийнята 13.07.1976 і відкрита для

підписання з 20.12.1976, після того, як оголошені первинні внески до-сягли 1 млрд. дол. Основні завдання фонду: фінансування проектів та програм із метою збільшення вир-ва продовольства; мобілізація додаткових засобів надання допомоги країнам, що розвиваються, у збільшенні вир-ва продовольства та підвищенні рівня харчування; сприяння подоланню голоду та бідності; надання допомоги найбіднішим прошаркам населення. МФСР надає кредити, зазвичай на пільгових умовах і під низькі відсотки; переймається не лише питаннями збільшення с.-г. вир-ва, але й проблемами покращання місцевих перспектив щодо зайнятості, харчування та розподілу прибутків. МФСР співробітничав з низкою установ, таких як Світовий банк, регіональні банки розвитку, інші регіональні фінанс. орг-ції та установи ООН. Станом на 1.01.2004 членами МФСР були 161 д-ва. До сер. 1990-х вони поділялись на три категорії: розвинуті країни-донори (22 індустріальні держави-спонсори), країни-донори, що розвиваються (12 спонсорів з числа країн-експортерів нафти, членів *Організації країн-експортерів нафти*) та країни, що розвиваються, які отримують допомогу (127). У січні 1995 у МФСР було прийнято рішення про доцільність відміни розподілу членів орг-ції на три категорії та введення нової системи голосування після завершення 4-го етапу поповнення ресурсів Фонду (визначено, що країни-члени будуть мати голоси двох типів — первинне право голосу у зв'язку з членством у Фонді та право голосу, що обумовлюється розміром внесків у Фонд).

Вищим органом орг-ції є Рада керуючих, яка керує операціями МФСР, періодично надає інформацію Всесвітній продовольчій раді про виконання своїх програм та враховує її рекомендації. Поточну діяльність орг-ції здійснює Виконавча рада (складається з 18 членів та 17 заступників), яка затверджує позики та субсидії для фінансування проектів. Загальне керівництво діяльністю Фонду під контролем Ради керуючих та Виконавчої ради здійснює президент. У структурі Фонду є 6 департаментів: аналізу і дослідження; екон. політики та стратегії щодо ресурсів; управління програмами; послуг з питань управління та кадрів; внутр. аудиту; юрид. послуг. Фінансування діяльності орг-ції здійснюється за рахунок внесків країн-членів (вступних та поточних), а також — спец. внесків не членів. Фонд надає допомогу лише членам МФСР. На поч. XXI ст. число проектів, у яких брав участь МФСР, становило бл. 500 і розповсюджувались вони на 110 країн, що розвиваються. Штаб-квартира орг-ції знаходиться в РИМІ (Італія). *В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун*

Міжнародний центр наукової та технічної інформації (МЦНТІ) — міжнар. орг-ція, створена на основі відп. угоди в 1969. Від 1990 в МЦНТІ діє статус асоційованого учасника, який можуть набути орг-ції чи компанії з метою реалізації довгострокових проектів. Основним завданням орг-ції є надання інформ., аналітичної, консультаційної та орг. підтримки міжнар. співробітництву в галузі науки, технології та бізнесу. Відповідно до статуту МЦНТІ виконує свої завдання разом із зацікавленими органами інформації нац. систем та окремими фахівцями і науковцями. Вищим органом МЦНТІ є Комітет повноважних представників від кожної країни-учасниці орг-ції. Керівництво оперативною діяльністю орг-ції здійснює директор МЦНТІ, який обирається Комітетом повноважних представників; він відповідає за виконання рішень Комітету та звітує перед ним. Станом на 1.01.2004 членами орг-ції були 18 д-ав. Україна є членом МЦНТІ з 1993. Штаб-квартира орг-ції розташована в Москві (Росія). *В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун*

Міжнародний цивільний процес — сукупність процесуальних питань, пов'язаних із провадженням у спорах, що виникають з правовідносин, ускладнених інозем. елементом. До відп. питань відносять: визначення підсудності в цивільних, сімейних, спадкових, трудових відносинах, ускладнених інозем. елементом; цивільну процесуальну правоздатність інозем. осіб у суді; встановлення змісту інозем. права; виконання судових доручень; розгляд спорів у порядку арбітражу; визнання та примусове виконання рішень інозем. судів та арбітражів тощо. Норми, які регулюють питання, що входять до М. ц. п., є переважно нормами цивільного процесуального законодавства певної д-ви. Для часткової уніфікації цих норм були прийняті Гаазька конвенція з питань цивільного процесу 1954, Гаазька конвенція про вручення за кордоном судових і позасудових док-тів з цивільних і торг. справ 1965, Гаазька конвенція про збір за кордоном доказів у цивільних і торг. справах 1970, Гаазька конвенція про визнання і виконання інозем. судових рішень з цивільних і торг. справ 1971, Конвенція про полегшення доступу до правосуддя за кордоном 1980 тощо. У рамках *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* норми, що регулюють М. ц. п., містяться в Конвенції про прав. допомогу й прав. відносини з цивільних, сімейних і кримінальних справ 1993 та Угоді про порядок вирішення спорів, пов'язаних зі здійсненням госп. діяльності, 1993. Не існує єдиної думки щодо того, чи є

М. ц. п. частиною *міжнародного приватного права* (М. Бо-гуславський), чи окремою галуззю права (В. Кисіль). На користь другого підходу свідчить те, що процесуальні відносини не є приватними відносинами, які б ґрунтувались на принципі рівності сторін, що є відмінною особливістю міжнар. приватного права. У той же час, питання М. ц. п. вивчаються в рамках науки міжнар. приватного права та включаються до кодифікаційних актів

У ЦІЙ Сфері.

О.В. Задорожній

Міжнародних відносин теорія (ТМВ) —

наук, дисципліна, що досліджує фундаментальні характеристики та закономірності розвитку *міжнародних відносин* як специфічного сусп. -політ, феномена. Еволюція ТМВ пройшла кілька етапів, починаючи з класич. періоду 1-ої третини ХХ ст., що був позначений формуванням основних дослідницьких традицій (таїшігеат іпеогіек), — *політичного реалізму* і *політичного ідеалізму* — та їх протистоянням наприкінці 30-х - на поч. 40-х ХХ ст., яке отримало назву «перших великих дебатів». Протягом наступних двох десятиріч дискусія в академічному співтоваристві дослідників міжнар. відносин точилася навколо проблем методології. Опоненти класич. теорій з їх переважно дедуктивною істор.-дескриптивною методологією пропонували наблизити науку до стандартів наук, верифікації природничих дисциплін через широке застосування емпіричних методів, включаючи математичний і статистичний аналіз, експериментальні методи. Новації прихильників «наукового підходу», хоча і не призвели до ревізій щодо методології досліджень у теорії міжнар. відносин, проте й не усунули чисельні дефекти епістемології, такі як відсутність єдиної системи наук, категорій, або низький прогностичний потенціал досліджень. Однак вони спричинили широке використання, в т. ч. і прихильниками класич. парадигми, категорій та концепцій з інших сусп. дисциплін (соціології, економіки, психології) й навіть природничих наук (біології, математики, кібернетики). Безпосереднім наслідком цього процесу була поява поряд із домінуючими «загальними теоріями», що намагалися надати вичерпне пояснення феномена міжнар. відносин у всіх їх проявах, так званих «теорій середнього рівня», предмет досліджень яких був обмежений аналізом одного конкретного явища міжнар. сфери:

конфлікту міжнародного, інтеграції міжнародної, теорії зовн. політики та процесу прийняття зовн.-політ, рішень тощо. Нова альтернатива політ, реалізму як заг. теорії з'явилася наприкінці 1960-х з розвитком політ, економіки міжнар. відносин, в рамках якої виникли як ліберальна теорія міжнар. режимів, так і ліворадикальні *залежності* теорія та *світової системи теорія*. У цілому, певна «економізація» дисципліни була заг. явищем, оскільки торкнулася і домінуючої школи політ, реалізму, спричинивши, поряд з іншими факторами, його трансформацію в *неореалізм*. Зміни відбулися й в рамках ідеалістичної традиції, яка в цей т. зв. період «постпозитивізму» була оновлена завдяки розвитку *конструктивізму*, який зазнав більшою мірою, ніж його опоненти, вплив з боку соціології та інших нових напрямків. Сучас. стан ТМВ характеризується продовженням процесу виникнення нових парадигм та напрямків досліджень, як, напр., феміністична концепція або інвайроменталістська теорія міжнар. відносин. Незважаючи на продовження та посилення онтологічного і методол. плюралізму, теорет. дослідження міжнар. відносин підлягають певній аналітичній систематизації з погляду їх ставлення до проблеми матеріальності або нематеріальності природи явища, що вони досліджують, з одного боку, та перспективи аналізу, зовн.-політ. або системної, з іншого. Зовн.-політ. перспектива аналізу спрямована на комплексне вивчення джерел зовн. поведінки *акторів міжнародних*, факторів, атрибутів, взаємин, що породжують певні міжнар. проблеми та ситуації. Системний підхід відводить акторам другорядну роль у порівнянні з взаєминами, транзакціями, взаємодією. Діям актора протиставляється процес системи, яка є незмінною у своїх функціях та адаптивна за своєю структурою.

АЛ. Субботін

Міжнародних економічних відносин (МЕВ) перебудова — концепція, в якій економічно відсталі країни висувують комплекс вимог щодо подолання їх нерівноправного становища у сфері зовн.-екон. відносин. Програма МЕВ п. ґрунтується на наступних вимогах: *суверенітет* кожної д-ви над своїм нац. багатством, у т. ч. природ, ресурсами, і над екон. діяльністю; здійснення інтегрованої програми щодо сировинних товарів; вихід пром. товарів на зовн. ринки; доступ до передових технологій; обмеження негативних наслідків діяльності *транснаціональних корпорацій*; здійснення реформи міжнар. валютної системи; розширення форм екон. співробітництва. Концепція МЕВ п. багаторазово розглядалась і доповнювалась у

системі екон. інституцій *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*. Особлива увага приділяється проблемам сприяння екон. поступові країн, що розвиваються, та наданню допомоги; взаємовигідній міжнар. торгівлі; індустріалізації й розширенню галузей обробної промисловості; реалізації програм розвитку технологій, бізнесу й менеджменту; політ., соц. та інституціональ-
НИМ реформам. *В.І. Філіпенко*

Міжнародних організацій внутрішнє право — сукупність норм, що приймаються міжнар. орг-цією в односторонньому порядку й забезпечуються нею та регулюють функції, структуру й порядок роботи секретаріату міжнар. орг-ції, порядок взаємодії її внутр. підрозділів, призначення, функції та службовий статус посадових осіб і службовців міжнар. орг-ції. Джерелами М. о. в. п. є установчі док-ти міжнар. орг-цій, рішення органів міжнар. орг-цій, що приймаються для регулювання внутр. -орг. відносин, правила процедури, регламенти органів міжнар. орг-цій, контракти, що укладає міжнар. орг-ція зі своїми службовцями, внутр. звичаї міжнар. орг-ції. Підставою механізму створення норм внутр. права можуть бути відп. положення їхніх статутів і рішення найвищих органів орг-ції. У кожній міжнар. орг-ції залежно від її цілей і завдань може бути різним обсяг компетенції, в т. ч. і з питань внутр.-орг. регулювання. Положення щодо порядку формування внутр. права, як правило, містяться в тих розділах установчих актів, у яких перераховуються функції та повноваження органів орг-ції. У доктрині *міжнародного права* обґрунтовується концепція про наявність власної (законодавчої) компетенції в міжнар. орг-ції і як результат такої компетенції — поява нового *міжнародного права джерела* — рішень органів міжнар. орг-цій. Окремо стоїть питання про особливості внутр. права тих міжнар. орг-цій, які в літературі з міжнар. права відомі під назвою «наднаціональні організації» (інтеграційні об'єднання). Міжнар. орг-ція може самостійно ухвалити будь-яке рішення, яке необхідне для здійснення її функцій, передбачених в установчому акті, і таке рішення буде актом саме міжнар. орг-ції як самостійного учасника *міжнародних відносин*, а не угодою держав-членів.

О.В. Буткевич

Міжнародних організацій рішення — вольові акти міжнар. орг-цій, які оформляються документами, що відображають волю їхніх членів. М. о. р. приймаються відповідно до правил процедури міжнар. орг-ції, зазвичай шляхом подачі за відп. рішення певного числа голосів (проста більшість, 2/3, 3/4, одностайність) членів орг-ції або шляхом досягнення згоди консенсусом. Часто М. о. р. приймаються *акламацією*. Голосування в міжнар. орг-ції може здійснюватися шляхом піднесення рук, вставання з місць, натиснення кнопки електронного пристрою, листування тощо. Док-ти, за допомогою яких оформляються М. о. р., можуть носити різні найменування (декларації, постанови, резолюції, хартії, узгоджені заяви голови тощо) і містять зазвичай дві частини: преамбулу і пункти резолютивної частини. Ці рішення, як правило, за своїм характером, за винятком постанов з адмін. і бюджетних питань (визначення розміру внесків, обрання посадових осіб органів і тощо), є рекомендаціями, тобто такими, що не накладають на д-ви юрид. зобов'язань і для реалізації яких не можуть вживатися *примусові заходи*.

О.В. Заворожши

Міжнародні відносини (МВ) — специфічна форма соц. відносин, участь у яких відтворює міжнар. суб'єктність індивід, або колективного актора, та головне функціональне призначення якої полягає в реалізації цивілізаційної й антропологічної єдності людства. Сучас. теорії МВ не дають єдиної дефініції феномена МВ, існує принаймі три макроконцепції: політологічна, яка спирається на тезу про примат д-ви як єдиного *актора міжнародного*, і в структурі МВ віддає перевагу міждержавним; соціологічна, яка визнає міжнар. характер певної трансакції залежно від характеру її об'єкта; системна, що виходить із вторинності будь-якого міжнар. актора щодо системи МВ. Найрозповсюджені-шими критеріями диференціації МВ за атрибутивними ознаками є: критерій геогр. локалізації (глобальні, регіональні, субрегіональні, локальні); критерій часової локалізації (короткострокові, середньострокові, довгострокові); критерій кількості взаємодіючих акторів (двосторонні, багатосторонні, універсальні); критерій статусного співвідношення акторів (симетричні, асиметричні); критерій сфери, яка виступає об'єктом взаємин (економічні, наукові, культурні, військові тощо); критерій характеру взаємодії інтересів акторів (співробітництво,

КОНфліКТ).

А.Л. Субботін

Міжнародні економічні відносини (МЕВ) — система різноманітних господарських (виробничих, валютно-фінансових, науково-технічних та ін.) зв'язків між нац. економіками

різних країн, що базується на міжнар. розподілі праці; МЄВ охоплюють значну територію, яка виходить за межі нац. господарств; характеризуються взаємодією юрид. і фізич. осіб, д-ав, інтегрованих суб'єктів та міжнар. орг-цій; характеризуються наявністю спец. орг. форм і структур, у т. ч. міжнародних, за допомогою яких здійснюються екон. зв'язки між країнами; в них діють особливі механізми та інструменти (митні, валютні, фінансові та ін.), що забезпечують світогосподарські зв'язки між суб'єктами системи екон. відносин. МЄВ об'єктивно зумовлені процесом поділу праці, міжнар. спеціалізації та кооперування вир-ва, науки, інтернаціоналізації госп. життя. Поглиблення та розвиток міжнар. поділу праці залежить від природних (географічних, ресурсних, демографічних і т. п.) та надбаних (виробничих, технологічних) факторів і соц., нац., етнічних, політ. умов. Становлення й розвиток МЄВ визначається посиленням взаємозв'язків та взаємозалежності економік окремих країн. Особливий вплив на них здійснює розгортання наук.-техн. прогресу, лібералізація та посилення глобалізації екон. життя. Об'єктами МЄВ виступають товари й послуги у сфері обігу міжнар. торгівлі, обсяг якої вже сягає бл. 9 трлн. дол. Як особливий об'єкт МЄВ слід виділити багатостороннє співробітництво країн і міжнар. орг-цій у галузі екології та вирішення проблем глобального характеру. Предметом МЄВ є безпосередні зв'язки зі спеціалізації й кооперування в галузі вир-ва та наук.-техн. діяльності. Посилюється значення переміщення факторів вир-ва між країнами у світогосподарських відносинах (капітал у різних формах, фінанс.-кредитні ресурси, міграція робочої сили, обмін продуктами інтелектуальної діяльності). Суб'єктами МЄВ є учасники міжнар. екон. явищ і процесів, які здатні самостійно й ефективно діяти з метою реалізації своїх екон. інтересів. Їх можна класифікувати за різними рівнями: суб'єкти мікрорівня (фірми, *транснаціональні корпорації*, ТНБ, підприємства, фермерські госп-ва тощо); суб'єкти макрорівня (д-ви, групи д-ав, міжнар. орг-ції); суб'єкти мегарівня (міжнар. регіони, галузі економіки, які займаються зовн.-екон. діяльністю). На світовому рівні діють такі суб'єкти як світові міжнар. орг-ції, зокрема системи *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*.

Рівні МЄВ також виділяють за ступенем розвитку стосунків між суб'єктами відносин, за ступенем тривалості дії угод та колом охоплення країн, переплетеністю їх економік: міжнар. екон. контакти (прості, епізодичні зв'язки), що більше притаманні юрид. і фізич. особам; міжнар. екон. взаємодія (добре відпрацьовані стійкі екон. зв'язки між суб'єктами МЄВ, які базуються на міжнар. екон. угодах і дог-рах, укладених на тривалий період часу); міжнар. екон. співробітництво (міцні зв'язки кооперативного типу, основою яких є спільні й узгоджені наміри, закріплені в довгострокових екон. дог-рах та угодах); міжнар. екон. інтеграція (вищий рівень розвитку МЄВ, що характеризується взаємним переплетенням та взаємо-доповненням економік різних країн, проведенням узгодженої держ. політики як у взаємних екон. відносинах, так й у відносинах з третіми країнами). За функціональними сферами діяльності МЄВ розділяють на: міжнар. торгівлю; міжнар. виробниче співробітництво; міжнар. наук.-техн. співробітництво; міжнар. трудові відносини (як світовий ринок трудових ресурсів); міжнар. валютні відносини; міжнар. фінанс.-кредитні відносини; міжнар. торгівлю послугами; міжнар. транспортні та комунікаційні відносини. Механізм МЄВ визначається ринковим характером зв'язків, складається з двох взаємопов'язаних підсистем елементів нац. та міжнар. характеру. Безпосередньо механізм регулювання МЄВ є певною системою принципів, методів та інструментів управління госп. зв'язками, в які вступають суб'єкти цих відносин.

М.А. Дудченко, М.Ю. Рубцова

Міжнародні інформаційні відносини — спеціалізована галузь міжнар. співробітництва, спрямована на вирішення глобальних інформ. і комунікаційних проблем світового співтовариства. Актуальність М. і. в. визначається прискороною еволюцією цивілізаційних процесів,

глобалізацією комунікації, формуванням ідеології інформ. суспільства, які вирішальним чином впливають на міжнар. середовище, радикально змінюють міжнар. політику, нац. зовн.-політ. і внутр.-політ. доктрини, зумовлюють необхідність з'ясування пріоритетів та розробки оптимальних програм у політ., екон., соц. та культ. сферах міжнар. співробітництва. Інформ. домінанта посилила ефект глобальної політики, визначила значущість країн у світовій ієрархії, стала чинником міжнар. впливів, інструментом *дипломатії та* глобальної стратегії світового порядку. Інформ. галузь *міжнародних відносин* набуває значення як системоутворююча домінанта, оскільки визначає зв'язки між країнами, взаємовпливи та міжнар. взаємодію, зумовлює нові виклики глобального розвитку, виступає визначальною складовою світових політ. процесів. М. і. в. репрезентують відп. чином сферу міжнар. комунікації, включаючи основні проблемні аспекти — політику, економіку, культуру, освіту, безпеку, державотворення, науку й технології, громад. контакти на міждерж. рівні. Стратегії міжнар. співробітництва у галузі

інформації та комунікації реалізуються через: програми становлення інформ. суспільства, наук.-техн. обмін, міжкульт. діалог, транскордонне медіаспівробітництво, формування транс-нац. інфраструктури, електронну комерцію та електронне врядування; застосування інформ.-комунікаційних технологій у дип. діяльності (*дипломатія мережева, медіа-дипломатія*); формування системи управління зовн. і внутр. інформ. потоками (інформ.-аналітичне забезпечення зовн. політики) для захисту нац. інтересів на міжнар. арені. Стратегії міжнар. співробітництва впливають на відносини д-ав, формуючи спільну мету цивілізаційного розвитку — реалізацію програми міжнар. інтеграції на засадах нового технол. устрою. Є.Л. Макаренко

Міжнародні неурядові організації (№п- Ооуегптєпіаі Ог^апігаііопз), **МНУО** (N00) — форма багатостороннього міжнар. співробітництва громадськості на постійній основі в різних сферах діяльності. Згідно з рез. *Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОР) №1996/31* від 25.07.1996 МНУО є «будь-яка неурядова організація, заснована не на основі міжурядового договору і яка не переслідує мету отримання комерційного прибутку». Виокремлюють наступні основні ознаки МНУО: створена не на основі міжурядової угоди, а на основі установчих доктів, зареєстрованих згідно з нац. законодавством однієї д-ви; наявність певних цілей та постійної орг. структури; відсутність отримання прибутку та комерційних цілей; функціонування на території принаймні трьох країн; визнання принаймні однією д-вою чи наявність консультативного статусу в міжурядовій орг-ції; отримання коштів більш ніж з однієї країни; діяльність відповідно до *Статуту ООН та норм міжнародного права*. МНУО за своєю природою є приватними орг-ціями, оскільки об'єднують осіб, а не д-ви. У резолюціях ЕКОСОР (№1296(44) від 23.05.1968 та №1996/31 від 25.07.1996) наголошується, що МНУО можуть включати й орг-ції, які мають членів, що призначаються урядами, за умови, що таке членство не перешкоджає вільному вияву поглядів цієї орг-ції. Членами МНОУ можуть бути фізич. особи чи нац. неурядові орг-ції або ж ті й інші (індивід, та колективне членство). Деякі орг-ції не мають фіксованого членства, існують лише їхні реєстраційні центри в різних країнах. МНОУ можуть мати кілька категорій членства: повноправне та асоційоване (з правом дорадчого голосу). Джерелами формування бюджету МНОУ виступають внески нац. орг-цій, внески приватних осіб, пожертвування фондів, іноді фінансування з боку урядів. Вплив МНОУ в *міжнародних відносинах* як виразників думки світової громадськості проявляється в наступних формах: інформаційна, консультативна, правотворча, контрольна (напр., нагляд за дотриманням норм *міжнародного гуманітарного права*) тощо.

Ю.С. Скорход

Міжнародні організації регіональні — міжнар. орг-ції держав одного регіону, які за своїм характером можуть бути політ., військ., екон., наук.-техн. тощо. Формальною ознакою М. о. р. вважають приналежність країн-членів орг-ції до одного геогр. регіону. *Статут ООН* виділяє М. о. р. політ. характеру, які мають на меті підтримку миру і безпеки, однак жодного визначення таких орг-цій не містить. У п. 1 ст. 52 Статуту ООН прямо говориться, що «Статут жодним чином не перешкоджає існуванню регіональних угод або органів для вирішення таких питань, які стосуються підтримки міжнародного миру та безпеки, які є відповідними для регіональних дій, за умови, що такі угоди або органи та їхня діяльність сумісні з Цілями і Принципами Організації». До такої діяльності Статут відносить мирне вирішення локальних спорів з ініціативи зацікавлених д-ав або самої М. о. р. Що ж до колективних примусових дій М. о. р. стосовно певних д-ав, то, згідно з п. 1 ст. 53 Статуту, вони можливі тільки за дорученням *Ради Безпеки ООН* і під її безпосереднім керівництвом; остання в такому випадку завжди повинна інформуватися не тільки про ті дії, які вже зроблені М. о. р., але й про наміри М. о. р. вчинити їх для підтримки міжнар. миру та безпеки. Це означає, що М. о. р. не мають права вдаватися до примусових заходів щодо якоїсь країни на власний розсуд під будь-яким приводом без спеціального на те доручення РБ ООН; крім того, така норма Статуту ООН жодним чином не обмежує невід'ємного права держав-членів М. о. р. на *самооборону індивідуальну або самооборону колективну* у випадку збройного нападу на члена або членів такої орг-ції.

О.В. Задорожній

Міжнародні розрахунки — взаємні двосторонні платежі й розрахунки між орг-ціями та громадянами різних країн, обумовлені спец. міжнар. прав, актами, угодами, контрактами. Здійснюються безпосередньо банківськими системами через міжнар. платіжні засоби. М. р.

базуються на принципах, закріплених Женевською міжнар. конвенцією та постановами *Міжнародної торгової палати*. Безпосередні розрахунки за міжнар. екон. контрактами й кредитними відносинами регулюються двосторонніми угодами (контрактами) країн-партнерів.

В.І. Серажим

Міжнародні розрахункові грошові одиниці — штучні валютні одиниці, що є умовним мірилом валют різних країн для зіставлення боргових зобов'язань, платежів, валютних резервів, встановлення співвідношень курсів *валют* різних країн, показників банківських балансів

(напр., ЄВрОДОЛарИ, ЄВрО).

В.І. Серажим

Міжнародного права принцип — основоположне правило поведінки *суб'єктів міжнародного права*. У доктрині існує поділ принципів на основні принципи системи (*міжнародного права принципи основні*), принципи галузі та інституту, універсальні, регіональні й партикулярні. Регіональні принципи, на відміну від універсальних, застосовуються не в усьому

світі, а лише в межах окремого регіону. Партикулярні визначають засади орг-ції двосторонніх відносин. Існують також галузеві принципи та принципи інституту. *Міжнародний Суд ООН* не раз посилався на принципи *міжнародного морського права*, під якими розумілись найбільш заг. норми галузі. Принципи галузі та інституту базуються, перш за все, на основних принципах міжнар. права, і не можуть їм суперечити. Вони доповнюють основні принципи міжнар. права в складному механізмі міжнар.-прав, регулювання, заповнюють відп. прогалини в міжнар. праві, відіграють роль системоутворюючого фактора на своєму рівні. Ця їхня функція цілковито підпорядкована вимогам і потребам основних принципів міжнар. права як головних систематизуючих засад цієї системи Права.

Д.В. Скринька

Міжнародного права галузь — комплекс однорідних міжнар.-прав, норм певного функціонального призначення; сукупність юрид. норм і принципів, які регулюють специфічні відносини між *суб'єктами міжнародного права* в певній сфері, що є окремим предметом прав, регулювання, а також встановлюють її прав, режим. Принципи і норми М. п. г. не повинні суперечити *міжнародного права принципам основним*. М. п. г. є особливою підсистемою *системи міжнародного права*, найбільшим компонентом його структури. У доктрині не існує заг. думки щодо критеріїв поділу *міжнародного права* на галузі. Більшість фахівців погоджуються, що кожна М. п. г. має свій предмет прав, регулювання. Не набули достатньої підтримки спроби виділяти також окремі галузеві методи міжнар.-прав. регулювання. На думку *В. Василенка*, головними критеріями М. п. г. є: специфічність об'єктно-предметної сфери дії норм, які складають цей нормативний комплекс; подільність нормативного комплексу на інститути і підгалузі; наявність у нормативному комплексі норм *egsa otpeş* (з лат. — стосовно всіх) багаторазової дії; наявність серед норм *egsa otpev спец*, галузевих норм і принципів. На практиці існує ціла низка заг.-визнаних М. п. г.: *право міжнародних договорів, право міжнародної безпеки, міжнародне морське право, міжнародне повітряне право, міжнародне космічне право, міжнародне гуманітарне право, міжнародне право прав людини, право міжнародних Організацій ТОЦО*.

О.В. Задорожній

Міжнародного права джерела — форми зовн. вираження *норм міжнародного права*; фактичний, існуючий в даний час матеріал, з якого спеціаліст із міжнар. права визначає юрид.-обов'язкові правила, що можна застосувати до конкретної ситуації. Основними джерелами сучас. міжнар. права є міжнар.-прав. звичай та *договір міжнародний*. Заг.-визнаним є перелік М. п. д., закріплений у ст. 38 Статуту *Міжнародного Суду ООН*, на підставі яких Суд повинен вирішувати передані йому справи: а) міжнар. конвенції, як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, явно визнані зацікавленими в спорі д-вами; б) міжнар. звичай як доказ заг. практики, визнаної як прав, норма; в) *загальні принципи права*, визнані цивілізованими націями; г) судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів із публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення прав. норм. Під заг. міжнар. конвенціями в цьому контексті слід розуміти дог-ри, в яких беруть участь або можуть брати участь всі д-ви і які містять норми, що є обов'язковими для всього міжнар. співтовариства як заг. міжнар. право. Під спец. конвенціями слід розуміти міжнар. дог-ри з обмеженим колом

учасників, для яких є обов'язковими положення цих дог-рів. Міжнар. звичаєм, що становить *норму міжнародного права*, є таке правило поведінки *суб'єктів міжнародного права* (д-ав та міжнар. орг-цій), яке утворилося в результаті повторюваних однакових дій і визнається як прав. норма. Заг. принципи права є спільними прав. поняттями, логічними правилами, техн. принципами, що використовуються при тлумаченні і застосуванні як міжнар., так і нац. права. Свій початок вони беруть у природно-прав. концепціях, рим. цивільному праві, а також в основних положеннях міжнар. та внутр.-держ. права.

М.М. Гнатовський

Міжнародного права джерела допоміжні, згідно з поглядами низки фахівців з *міжнародного права*, — резолюції міжнар. орг-цій, рішення міжнар. судів та арбітражів, внутр.-держ. закони та судова практика, *доктрина міжнародного права*. Стверджується, що М. п. д. д. не є безпосередніми *міжнародного права джерелами*, проте відіграють важливу роль у міжнар. правотворчому процесі, або ж допомагають встановити існування чи зміст *норми міжнародного права*.

М.М. Гнатовський

Міжнародного права принципи основні — система основоположних *норм міжнародного права*, які регулюють відносини між його суб'єктами і є критерієм правомірності міжнар. правотворчого й правозастосовного процесів, дійсності інших міжнар.-прав. норм. М. п. п. о. є заг.-визнаними, оскільки світова співдружність д-ав закріпила їх у *Статуті ООН*, Декларації про принципи міжнар. права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва відповідно до Статуту ООН 1970, у *Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975*, а також у низці інших міжнар. док-тів. М. п. п. о. формулюють права, обов'язки й законні інтереси для всіх *суб'єктів міжнародного права*. М. п. п. о. мають перевагу над іншими нормами цієї системи права. Така перевага закріплена в ст. 103 Статуту ООН, ст. 53 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969*, відповідно до яких інші норми міжнар. права не можуть суперечити М. п. п. о. Якщо таке трапляється, то норми вважаються недійсними та такими, що не можуть мати прав. наслідків. М. п. п. о. може бути змінений чи скасований лише новим принципом. Порушення будь-якого М. п. п. о. в більшості випадків кваліфікується серйозніше, ніж порушення звичайної норми. Іншою характерною ознакою М. п. п. о. є те, що вони досить часто застосовуються при наявності прогалин у міжнар. праві, зокрема в нових сферах міждерж. співробітництва. М. п. п. о. не тільки констатують існуючий стан міжнар. відносин, а й визначають головні напрями їхнього розвитку. Вони мають комплексний характер, обумовлюють один одного, а отже повинні тлумачитись у комплексі. У Декларації про принципи міжнар. права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між д-вами відповідно до Статуту ООН, 1970 наголошується, що при тлумаченні й застосуванні ці принципи є взаємопов'язаними, і кожен з них повинен розглядатись в контексті всіх інших принципів.

Д.В. Скринька

Міжнародної організації статут — документ, що визначає мету, принципи, порядок функціонування та орг. принципи діяльності міжнар. орг-ції, умови членства, правила фінансування та ін. Статут міжнар. міжурядової орг-ції — це міжнар. угода; як правило, статут одночасно є і установчим актом даної орг-ції, хоча є приклади, коли він розроблявся та приймався після створення міжнар. орг-ції. Порядок вступу в дію статуту міжнар. орг-ції передбачається в ньому ж. Так, напр., *Статут ООНвсупив* у дію після його ратифікації всіма постійними членами *Ради Безпеки ООН* та більшістю інших

Країн, ЯКІ ЙОГО ПІДПИСАЛИ.

В.І. Резніченко

Міжпарламентська асамблея держав-учасниць СНД (МПА СНД) — орган міжпарл. співробітництва держав-учасниць *Співдружності Незалежних Держав (СНД)*. Створена на основі Алма-Атинської угоди керівників парламентів (Верховних Рад) держав-учасниць СНД від 27.03.1992. Компетенція та структура МПА СНД регулюється розділом VII Статуту СНД 1993 в той час, коли інші органи визначені в розділі VI. Конвенція про Міжпарламентську Асамблею 1995 надала їй статусу органу СНД, визнавши її міждерж. органом СНД. МПА СНД проводить міжпарл. консультації, обговорює питання співробітництва в рамках СНД, розробляє спільні пропозиції у сфері діяльності нац. парламентів. Свої рекомендації МПА СНД направляє Раді голів д-ав (вищий орган), Раді голів урядів або іншим органам СНД. МПА СНД розробляє типові (модельні) законодавчі акти,

займається гармонізацією процедур ратифікації міжнар. угод законодавчими органами держав-учасниць СНД, а також робить рекомендації щодо узгодження законодавчих актів держав-учасниць з *договорами міжнародними*, укладеними в рамках орг-ції. МПА СНД складається з парл. делегацій. Орг-цію діяльності МПА СНД здійснює Рада Асамблеї, що формується з керівників парл. делегацій, які по чергово головують на сесіях МПА СНД, що скликаються не рідше двох разів на рік. Місцеперебування — Санкт-Петербург. ВР України постановою від 3.03.1999 приєдналась до Алма-Атинської угоди. У зв'язку з цим парл. делегація України набула статусу повноправного члена МПА СНД. Ухвалою Конституційного Суду України від 25.01.2001 зазначена постанова була визнана «по суті політичним актом», що «не породжує для України та самої Верховної Ради України жодних юридичних наслідків».

О.В. Задорожній

Міжпарламентський союз — міжнар. неурядова орг-ція, яка об'єднує нац. парл. групи. Створена в 1889 з ініціативи двох парламентаріїв: В.Р. Кремера (Велика Британія) та Ф. Пассі (Франція). Основні завдання М. с: сприяти особистим контактам між парламентаріями та об'єднувати їхню спільну діяльність зі зміцнення миру, співробітництва демокр. парл. інститутів. М. с. висловлює свою позицію з приводу проблем міжнар. значення з метою заохочення нац. парламентів до вжиття відп. заходів; робить внесок у справу захисту *прав людини* як суттєвого фактору парл. демократії, а також досліджує шляхи вдосконалення функціонування репрезентативних органів. Головним статутним органом М. с. є Асамблея (раніше — Міжпарламентська конференція), яка висловлює офіц. позицію М. с. із політ. питань. Три постійні комітети допомагають Асамблеї в здійсненні її функцій: Комітет із миру та міжнар. безпеки, Комітет зі сталого розвитку, фінансів і торгівлі, а також Комітет із демократії та прав людини. Делегації на сесії Асамблеї включають членів парламентів всіх держав-учасниць. Керівна рада є пленарним нормотворчим органом М. с.; вона затверджує щорічну програму і бюджет, ухвалює тематичні резолюції та політ. заяви. Керівна рада складається з трьох представників від кожного нац. парламенту. Виконавчий комітет, що налічує 17 членів, здійснює керівництво справами М. с. і надає поради Керівній раді. М. с. очолює президент. У діяльності М. с. беруть участь парл. групи бл. 145 країн. Більшість парл. груп входять до складу 6 гео-політ. груп (Африканська, Арабська, Азіатсько-Тихоокеанська, Євразійська, Латиноамериканська, Група «Дванадцять плюс»). М. с. приймає декларації, резолюції, звернення до урядів тощо. У 2002 *Організація Об'єднаних Націй (ООН)* ухвалила спец. резолюцію, відповідно до якої М. с. став першою міжнар. парл. організацією-спостерегічем в ООН. Місце знаходження М. с. — Женева (Швейцарія).

О.В. Задорожній

МііСС (Мієзк) Міхаель (24.07.1953) — австр. дипломат. Закінчив юрид. ф-т Віденського ун-ту; д-р юрид. наук (1976). На дип. службі з 1983: 1983-84 — у федер. МЗС Австрії; 1985-88 — у посольстві Австрії в Москві; 1988-92 — у посольстві Австрії у Стокгольмі; 1992-97 — в МЗС Австрійської Республіки. 1997-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Австрійської Республіки в Естонії; з 20.11.2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Австрії в Україні.

РА. Кривонос

Мілітаризація (від лат. *militaris* — військовий) — підпорядкування екон., політ. та сусп. життя держави цілям нарощення озброєнь і зміцнення військ.-екон. могутності з метою підготовки та здійснення війни або придушення внутр. опозиційних сил. М. характеризується гонкою озброєнь, розширенням воєнної промисловості та створенням воєнної економіки в мирний час, перерозподілом нац. багатства на користь воєнного споживання, складанням специфічних утворень — військ.-пром. комплексів, посиленням податкового *тягара*, інфляцією тощо. Після *Другої світової війни* М. стала складовою політики протистояння двох соц.-політ. систем, що призвело до надзвичайного посилення напруженості в міжнар. відносинах і «Холодної війни». У цей період найнебезпечнішим виявом М. стало нарощення ракетно-ядерних озброєнь США і СРСР. Підриваючи економіку, М. спричиняє деструктивний вплив на д-ву та суспільство. Тривала М. економіки, зростання воєнних витрат в СРСР стали важливими чинниками екон. й політ. кризи та його дезінтеграції. Екон. занепад багатьох країн Азії, Африки й Лат. Америки значною мірою є

НАСЛІДКОМ IX М. *Б.М. Гончар*

Міллер (МШег) Уільм Грін (15.08.1931, Нью-Йорк) — амер. дипломат. Закінчив Коледж Св. Магдалени Оксфордського ун-ту, має ступінь бакалавра й магістра гуманітарних наук. У 1959-67 — службовець *Державного департаменту США*; 1967-73 — спец, помічник сенатора Дж. Купера з питань зовн. справ та оборони; 1973-75 — дир. персоналу сенатського к-ту з питань надзвичайних повноважень; 1975-76 — дир. персоналу сенатського к-ту з питань вивчення урядових операцій у сфері розвідувальної діяльності; 1976-81 — дир. персоналу сенатського к-ту з питань розвідки. 1981-85 — помічник декана, ад'юнкт-профе-сор, наук, співробітник Школи права й дипломатії ім. Флетчера; водночас 1983-86 — працівник Центру досліджень проблем Бл. Сходу Гарвардського ун-ту. 1986 — наук, співробітник Центру науки і міжнар. справ Гарвардського ун-ту. 1986-92 — президент і чл. ради Міжнар. фонду; одночасно в 1986-93 — президент к-ту рад.-амер. відносин (від 1992 — амер.-рос. відносин). 1993-98 — Надзвичайний і Повноважний ПОСОЛ США В Україні. *РЛ. Кривонос*

МІЛЮКОВ Павло Миколайович (15.01.1859, Москва — 31.03.1943, Ексле-Бен, Франція) — рос. громад.-політ, і держ. діяч, вчений-історик. Нар. в сім'ї викладача художнього уч-ща. Закінчив істор.-філол. ф-т Моск. ун-ту (1882). Був залишений на кафедрі рос. історії під керівництвом В. Ключевського. 1892 отримав ступінь магістра за дисертацію «Державне господарство Росії 1-ї чверті XVIII століття і реформа Петра Великого» (премія С. Соловйова), але 1895 звільнений з ун-ту «за дурное влияние на молодежь» й адміністративно висланий до Рязані, а через два роки — до Болгарії, де отримав кафедру історії Софійського ун-ту. Після відсторонення від викладання на вимогу Петербурга в 1903-05 подорожував Великою Британією, Балканами, США, читав лекції, зустрічався з рос. емігрантами, у т. ч. *В. Леніним*. Під час рев-ції 1905-07 повернувся до Росії й очолив об'єднані професійні орг-ції (Союз союзів), став співорганізатором і лідером конституційно-демократичної партії та редактором її центр, друкованого органу — газети «Речь». Депутат 3-ї та 4-ї Державних дум. У 1915 ініціював створення «прогресивного блоку», що вимагав включення своїх представників до уряду для забезпечення перемоги в *Першій світовій війні* та проведення ліберальних реформ. 2.03-3.05.1917 — мін. зак. справ у першому складі Тимчасового уряду. Проводив політику «війни до переможного кінця», за вимоги територ. загарбань отримав прізвисько «Мілюков-Дарданелльський». Виступив одним з організаторів контррев. заклоту під керівництвом генерала Л. Корнілова. Після Жовтневого 1917 більшовицького перевороту виїхав на Дон, де увійшов до складу «Донської громадянської ради» і склав декларацію Добровольчої армії, але її невдалі дії проти більшовиків змусили М. шукати підтримки в нім. армії в Києві. У жовтні 1918 визнав помилковою свою прони́м. позицію та вітав інтервенцію д-ав *Антанти* проти рад. Росії. Наприкінці 1918 знаходився в Румунії, Франції, Великій Британії. 1920 поселився в Парижі. Редагував «Последние новости» — найпопулярніший орган рос. еміграції. Вітав *німецько-радянський пакт про ненапад 1939*, а під час *радянсько-фінляндської війни 1939-40* став на бік Кремля. У роки *Другої світової війни* уважно слідкував за перемогами Червоної армії та бажав розгрому нацистської Німеччини. *Твори*: «Головні течії російської історичної думки» (1898), «3 історії російської інтелігенції» (1903), «Нариси з історії російської культури» (1896-1903), «Історія другої російської революції» (1921-23), «Щоденник» (1932), «Прогресивний блок у 1915-1917» (1932-33), «Росія на переломі» (1927), «Більшовизм — міжнародна загроза» (1920). *Н.Ф. Сербіна*

МІНДОВГ (Мендовг, Мівдаугас) (? - 1263) — великий князь литовський (1236-63). Під кінець свого правління об'єднав під своєю владою більшість литовських земель (Нальшанську, Делтувсь-ку, Жемайтійську та ін.). 1236 завдав поразки нім. лицарям під Сауле (Шауляй). У б-бі проти Лівонського ордену спирався на підтримку куршів, земгалів, лівів, естів. 1244 здійснив похід проти золотоординських військ Курусу. 1251 прийняв католицизм й був коронований з благословення Папи римського. 1250-53 вів війну з *Данилом Галицьким*, що завершилась укладенням *русько-литовської союзної угоди 1254* і зарученням сина Данила Галицького Шварна з дочкою М. 1255-56 (за іншими даними, 1258). Розірвавши союзницькі відносини з Данилом Галицьким, захопив Чорну Русь із містами Гродно, Волковиськ, Слонім і Новогрудок (у цій війні загинув кн. Роман Данилович). 13.08.1260 розгромив об'єднані сили Лівонського й Тевтонського орденів біля оз. Дурбе. Вбитий разом із двома синами внаслідок змови литовських КНЯЗІВ. *Н.Ф. Сербіна*

Міністерство закордонних справ УНР доби Директорії. 15.12.1918, після повалення гетьманату *П. Скоропадського*, влада в Україні перейшла до Директорії, створеної з

представників опозиційних гетьманській державі політ, партій та орг-цій. 26.12.1918 відбулось призначення Директорією складу уряду відновленої УНР — Ради Народних Міністрів. У ньому передбачалося й МЗС, яке очолив голова уряду *В. Чехівський*. Вже саме це призначення свідчить про те, якої ваги надавалося зазначеному міністерству. Невипадково, при розподілі функцій між членами Директорії, МЗС, разом із деякими іншими найважливішими міністерствами, залишилось у віданні голови Директорії *В. Винниченка*. На першому, колегіальному етапі діяльності Директорії саме її голова відав міжнар. справами, підбором і затвердженням дип. персоналу. Контрольно-законодавчі функції в галузі міжнар. взаємин належали Конгресу трудового народу України (передпарламенту) та його комісії в закорд. справах, однак в умовах перманентного військ. стану республіки парл. засади не справляли помітного впливу на діяльність дип. апарату України. На МЗС у структурі уряду покладалось, насамперед, завдання підготовки проектів держ. рішень щодо дип. інституцій, керівництво їхньою оперативною діяльністю; згодом на МЗС було покладено завдання ведення «всіх політичних зносин уряду УНР з іноземними урядами та інституціями міжнародного характеру», охорони держ. інтересів України і прав її громадян за кордоном; МЗС стало головним органом *дипломатичної служби* УНР. Його послідовно очолювали *В. Чехівський* (26.12.1918-9.02.1919), *К. Мацієвич* (13.02-9.04.1919, але фактично до 25.04.1919), *В. Темницький* (25.04-27.08.1919), *А.Лівицький* (27.08.1919-26.05.1920) *НА. Ніковський* (26.05.1920-14.01.1922, в екзилі).

Директорія залишила майже без змін структуру центр, апарату *відомства закордонних справ*, що склалась при гетьмані. До керівництва відомства входили міністр, 2 його товариша (заступники) та 3 члени Ради МЗС; заг.-відомче діловодство здійснювала канцелярія міністра. Головними робочими підрозділами центр, апарату МЗС були департаменти: Загальний (у складі відділів особового складу, юридичного, архівного, преси, бухгалтерсько-господарського) та Чужоземних зносин (до якого входили дип. та коне, відділи). Новим у розбудові апарату дип. служби України стало запровадження при Раді МЗС Історичного комітету, що складався із 7 членів, метою якого було дослідження історії укр. дипломатії, пошук в інозем. архівах док-тів з історії України, розробка наук, обґрунтування тогочасної *зовнішньої політики* УНР. У структурі центр, ланки МЗС низка відділів займалась безпосередньо поточною діяльністю дип. установ за кордоном, і насамперед — дип. відділ. З розширенням міжнар. контактів УНР на поч. 1920 у відомстві було розроблено проект запровадження у складі дип. відділу територ. діловодства: слов'янських народів Центральних держав, англосаксонських народів, бл.-схід. народів, романських народів. Однак цей проект не було втілено в життя через фінанс. та орг. труднощі. Важливою особливістю дип. історії УНР доби Директорії було те, що саме при ній вперше сформувалась заг.-укр. дип. служба, що було пов'язано з появою на політ. карті Європи ще однієї укр. д-ви — Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). 22.01.1919 після *Акту злуки УНР і ЗУНР 1919* Президент Національної Ради ЗУНР *Є. Петрушевич* увійшов до складу Директорії, а керівник її зовн. -політ. відомства став заступником голови МЗС УНР. Крім того, нарада керівників УНР і ЗО УНР ухвалила об'єднати *місії дипломатичні* обох д-ав у загально-українські, за винятком тих країн, що утворились на місці Австро-Угорської імп. Проте існування заг.-укр. дип. апарату та системи дип. інституцій за кордоном на практиці виявились суперечливими й нетривалими. Обурений умовами *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920*, диктатор ЗО УНР *Є. Петрушевич* поновив діяльність самостійних дип. місій Галичини в Австрії, Великій Британії, Німеччині, Франції, США, Чехословаччині, Швейцарії.

Відновлена УНР від початку заявила про своє бажання проводити незалежну зовн. політику й будувати міжнар. контакти на цивілізованих засадах. Робота МЗС зі створення закорд. *дипломатичних представництв* УНР розгорталась одночасно з будівництвом головних засад держ. ладу (особливо велика активність відмічена в грудні 1918 - січні 1919). Можна виділити такі типи закорд. установ УНР: тимчасові дип. місії, відряджені для ведення переговорів; постійні дип. представництва; делегації для участі в роботі міжнар. форумів та орг-цій; надзвичайні дип. місії, які направлялись для налагодження стосунків із провідними державами світу. Керівники дип. представництв призначались Головою Директорії за пропозицією Ради Міністрів і мали права директорів департаментів МЗС. Проте на практиці часто не лише керівник, а й увесь персонал місії затверджувався Директорією, що призводило до зайвої бюрократизації процесу побудови закорд. представництва. На поч. 1919 МЗС УНР виробило пропозиції щодо класифікації та штатного розкладу постійних дип. установ. Передбачалося створити за кордоном посольства 1-го розряду (17 співробітників), 2-го (14 осіб) і 3-го розряду (4 штатні одиниці). Однак за браком кваліфікованих фахівців та коштів цей проект не було втілено в життя. Найпоширенішим типом представництва стала надзвичайна дип. місія у складі

її голови, радника, секретаря, 2 аташе, 2 урядовців для доручень, загалом — 7 штатних одиниць. Щодо кадрового складу дип. служби, то багато дипломатів, особливо відповідальні співробітники МЗС й голови місій були парт, функціонерами, займали керівні посади в держ. управлінні; головним критерієм підбору дип. кадрів часто були не компетентність, а приналежність до правлячих партій та ідейно-політ. лояльність. Кадровий склад дипкорпусу УНР якісно поліпшився після входження до нього колишніх співробітників європ. установ *Союзу Визволення України* (1914-18), які мали значний досвід міжнар. діяльності: проф. *Р. Смаль-Стоцький* (в. о. посла в Берні), *А. Жук* (радник посольства УНР у Відні), *М. Данько* та *О. Семенів* (секретарі посольства в Австрії) та інші. Однак професійно підготованих дипломатів дуже не вистачало, що загалом негативно відбивалось на рівні роботи служби. За доби Директорії значно збільшилась заг. кількість дип. представництв України у світі. Упродовж січня 1919 тривала енергійна робота з формування та відрядження за кордон надзвичайних дип. місій: до Великої Британії (керівник — *М. Ткаченко*), Бельгії та Голландії (*А. Яковлів*), Ватикану (*М. Тишкевич*), Греції (*Ф. Матушевський*), Грузії (*І. Красковський*), Данії (*Д. Левицький*), Дону (*П. Понятенко*), Італії (*Д. Антонович*), Польщі (*О. Карпинський*), Румунії (*Ю. Гасенко*), Сербії (*В. Прокопович*), США (*Є. Голіцинський*), Туреччини (*О. Лотоцький*), Угорщини (*Р. Яросевич*), Чехословаччини (*М. Славинський*), Швеції та Норвегії (*К. Лоський*). Заг. чисельність персоналу місій складала 140 осіб. Представництва України в Австрії, Болгарії, Німеччині, Фінляндії та Швейцарії зберігали ранг посольства. Поступово мережа дип. представництв УНР збільшувалась: 23.03.1919 ухвалено рішення про відрядження дип. місії до Кубані та Союзу народів Півн. Кавказу (8 осіб); у вересні 1919 було сформовано місію до Японії (9 штатних одиниць); 12.11.1919 Директорія затвердила постанову про направлення «Надзвичайної дип. місії до Прибалтійських республік Естонії, Латвії та Литви» (у 1920 фактично діяли 2 дип. місії УНР у Балтії — у Латвії на чолі з *В. Кедровським* та в Естонії на чолі з *Є. Голіцинським*); у 1921 було сформовано дип. місію УНР до Аргентини на чолі з *М. Шумицьким*. Цим дип. інституціям доводилось діяти у відриві від Державного Центру УНР, в умовах складного міжнар. становища та дезорганізації держ. життя в самій республіці, що дуже ускладнювало роботу укр. дипломатів. Одним із наслідків слабкого управління та контролю з центру стала дезорганізованість усередині деяких місій УНР. За таких умов виникла необхідність посилити держ. контроль та управління поточною роботою дип. установ. Вже у квітні 1919 Рада Міністрів ухвалила внесений МЗС УНР законопроект про створення у Відні постійного органу — Експозитури — «для координації діяльності українських представництв і догляду над інформаційною і видавничою діяльністю». Але Директорія відхилила зазначений документ, і він не набрав чинності. Проте саме життя знов і знов вимагало вирішення проблеми координації дип. діяльності. У вересні 1920 при МЗС УНР було засновано «Комісію для закордонного керування і перевірки загальних і грошових справ» у складі представників від МЗС, міністерства фінансів, військ, відомства та Державного контролю. Важливим кроком на шляху координації роботи дип. установ республіки з боку МЗС стали *наради послів і голів дипломатичних місій 1919-20*. Поступово під тиском обставин уряд УНР змушений був вдатись до корегування штатного розкладу й мережі дислокації своїх закорд. представництв (уже на осінь 1920 припинили діяльність дип. місії УНР в Болгарії, Греції, Данії, США). Після переїзду в листопаді 1920 вищих урядових закладів Директорії за кордон певний час ще зберігались дип. установи Державного Центру УНР в екзилі (див. *Дипломатія Державного Центру УНР в екзилі*). Станом на січень 1922 вони існували в Австрії, Бельгії, Італії, Німеччині, Польщі, Румунії, Угорщині, Чехословаччині; остання місія УНР припинила свою діяльність у 1924 — місія УНР у Бухаресті. Т. ч., незважаючи на складні, часом навіть драматичні умови діяльності, доба Директорії була плідним етапом на шляху розбудови дип. служби УНР. Значно збільшилась кількість укр. закорд. представництв; поліпшилась орг-ція системи міжнар. інформування, коне, робота в цілому; вдосконалилась структура держ. інституцій відп. за зовн.-політ. діяльність, насамперед МЗС.

Література: Веденесе Д., Гошуляк А. Дипломатична служба Української Народної Республіки доби Директорії // Пам'ять століть. — 1998. — №1; Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001; Матвієнко В. Українська дипломатія 1917-1921 років: на теренах постімперської Росії. — К., 2002. *В.М.Матвієнко*

Міністерство закордонних справ України — центр, орган виконавчої влади, який забезпечує проведення *зовнішньої політики* д-ви та координацію діяльності у сфері зовн. зносин України. МЗС здійснює свої повноваження безпосередньо через центр, апарат й інші органи дип. служби — *представництва МЗС України на території України, закорд. дип. уста-*

нови. У своїй діяльності МЗС керується Конституцією України, законами д-ви, насамперед *Законом України «Про дипломатичну службу» 2001*, указами й розпорядженнями Президента України, іншими нормативно-прав. док-тами, ключовим з яких є «Положення про Міністерство закордонних справ України», затверджене Указом Президента України від 3.04.1999. Згідно з зазначеним Положенням, до основних завдань МЗС відносяться: участь у забезпеченні нац. інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного та взаємовигідного співробітництва з членами міжнар. співтовариства; сприяння забезпеченню стабільності міжнар. становища України, піднесенню її міжнар. авторитету, поширенню у світі образу України як надійного та передбачуваного партнера; створення сприятливих умов для зміцнення незалежності, держ. суверенітету, екон. самостійності та збереження територ. цілісності України; забезпечення, відповідно до наданих повноважень, цілісності та узгодженості зовн.-політ. курсу України; захист прав та інтересів громадян і юрид. осіб України за кордоном; сприяння розвиткові зв'язків із зарубіжними укр. громадами та надання цим громадам підтримки й захисту відповідно до *норм міжнародного права* та чинного законодавства України (п. 3). МЗС України очолює міністр, якого призначає на посаду та звільняє з неї Президент України в установленому законодавчому порядку. Міністр має заступників, які виконують його доручення, окремі його функції та заміщають міністра в разі його відсутності або неможливості виконувати ним свої повноваження. У Положенні чітко фіксуються основні складові роботи міністра: «здійснює керівництво МЗС, його представництвами на території України, *Дипломатичною академією України при МЗС України*, іншими установами та орг-ціями, що відносяться до сфери його управління, а також забезпечує керівництво *дипломатичними представництвами* України за кордоном, *консульськими установами* України за кордоном, представництвами України при міжнар. орг-ціях; входить до складу Ради нац. безпеки та оборони; представляє МЗС України у відносинах з органами держ. влади інозем. д-ав, а також із міжнар. орг-ціями; за власною ініціативою чи за дорученням КМ України або Прем'єр-міністра України готує питання на розгляд КМ України; вносить у встановленому порядку пропозиції Президентові України про призначення та звільнення глав дип. представництв України, глав держ. делегацій та про присвоєння вищих дип. рангів України; присвоює *дипломатичні ранги радника 1-го класу, радника 2-го класу, 1-го секретаря 1-го класу, 1-го секретаря 2-го класу, 2-го секретаря 1-го класу, 2-го секретаря 2-го класу, 3-го секретаря, аташе*; за посадою без спец. повноважень представляє Україну в зовн. зносинах, на двосторонніх переговорах, підписує *договори міжнародні України*; виступає з офіц. заявами з питань зовн. політики України та з ініціативами міжнар. характеру; є розпорядником коштів МЗС України; в установленому порядку затверджує кошториси і штатні розписи дип. представництв України за кордоном, представництв України при міжнар. орг-ціях; згідно з чинним законодавством призначає на посади та звільняє з посад працівників центр, апарату МЗС України та дип. установ України за кордоном, коне, установ України за кордоном, представництв України при міжнар. орг-ціях, а також ректора Дипломатичної академії при МЗС України, керівників інших орг-цій, що належать до сфери управління МЗС України; організовує роботу Колегії МЗС України і головує на її засіданнях; представляє в установленому порядку працівників, які особливо відзначалися в роботі, до нагородження держ. нагородами України і відзнаками Президента України; здійснює інші повноваження, передбачені законодавством». Заступники міністра керують роботою відп. підрозділів мін-ва, а також закріпленими за ними дип. представництвами і коне, установами за кордоном. Для погодженого вирішення найважливіших питань роботи МЗС утворюється Колегія у складі міністра, заступників міністра, керівників підрозділів МЗС. Відповідно до конкретних завдань мін-вом сформовано його структуру: керівництво мін-ва (міністр і заступники) та його секретаріати, Прес-служба міністра, Ген. інспекція, управління: територіальні (регіональні), функціональні, адміністративні та фінансові. У структурі МЗС України станом на 1.01.2004 налічувалось 6 територіальних, 15 функціональних управлінь (політ. аналізу та планування; держ. протоколу; культ. та гуманітарного співробітництва; європ. інтеграції; *Організація Об'єднаних Націй (ООН)* та інших міжнар. орг-цій; у зв'язках з ВР України, КМ України та регіонами України; євроатлантичного співробітництва; нових викликів і загроз; контролю над озброєнням та ВТС; коне, служби; інформ. політики; екон. співробітництва; договірно-правове; історико-архівне; кадрового забезпечення), 2 адміністративні та фінансові (Управління розвитку і забезпечення дип. служби та Валютно-фінансове управління).

М.Л. Кулінич

Міністерство закордонних справ Української Держави (квітень - грудень 1918). 29.04.1918 Всеукраїнський хліборобський з'їзд висловився за утворення «міцної форми влади» у вигляді гетьманату й обрав генерала *П. Скоропадського* гетьманом України. У підписаній ним «Грамоті до всього українського народу» проголошувались Українська Держава, відновлення приватної власності, свобода торгівлі, приватного підприємництва й ініціативи. Відповідно Центральна Рада припинила свою діяльність, а вся влада перейшла до гетьмана. Саме в добу гетьманату, на відміну від попереднього періоду, набуває розвитку повномасштабна зовн.-політ, служба України, включно з її центр, апаратом. Розширення кола зовн.-політ, завдань та міжнар. партнерів України вимагали прискореного вдосконалення *відомства закордонних справ* (на чолі якого перебували: 3-20.05.1918 — *М. Василенко*, 20.05-14.11.1918 — *Д. Дорошенко*, 14.11-14.12.1918 — *І. Афанасьєв*). Головна орг. робота щодо утворення нової структури МЗС припала на період, коли відомство очолював *Д. Дорошенко*. Саме йому вдалось упродовж двох перших місяців перебування на посаді поновити орг. структуру МЗС і запросити до співпраці кваліфікований персонал. Вже в травні 1918 фахівці МЗС почали розробляти проект нової орг.-штатної структури центр, апарату відомства. Міністерство ставило за мету: ведення політ, зносин із головними міжнар. партнерами України; захист інтересів Української Держави за кордоном у всіх основних напрямках її зарубіжної діяльності; підтримку інтересів укр. громадян та укр. діаспори за кордоном; захист прав інозем. підданих в Україні. На чолі відомства мали стояти міністр і два його заступники, які призначались особисто гетьманом. При міністрі несли службу 4 радники та 8 урядовців для особливих доручень, що призначались вже головою МЗС. Дорадчо-колегіальним органом відомства була Рада міністерства, що складалась із заступників міністра, директорів департаментів МЗС і членів Ради, що їх призначав сам міністр. До компетенції цього органу входили: аналіз міжнар. становища України, вироблення рекомендацій щодо конкретних напрямів та акцій *зовнішньої політики*; виконання окремих доручень голови МЗС за кордоном. На канцелярію міністра покладалась заг.-відомче діловодство, листування з вищою адміністрацією д-ви, *дипломатичними представництвами* інозем. д-ав, нагляд за секретною документацією; при канцелярії було 20 *кур'єрів дипломатичних*. За конкретні напрями поточної діяльності відомства відповідали відп. департаменти МЗС. Питання орг.-кадрової роботи відносились до відомо Загального департаменту у складі відділів особового складу, бухгалтерсько-господарського, юридичного та архівного. Безпосереднє керівництво оперативною роботою закорд. закладів та міжнар.-інформ. діяльністю здійснював Політичний департамент. Дип. відділ, що був у його складі, вів листування з дип. установами України за кордоном, готував *ноти дипломатичні* та представницькі док-ти дипломатів, зберігав держ. печатку відомства (це був найбільший підрозділ центр, апарату МЗС — 46 співробітників за штатом). Справою зносин із коне, установами України та захисту прав українців за кордоном займався коне, відділ департаменту. Політ, відділ видав зносинами з дип. представництвами інозем. д-ав в Україні, налагоджував порозуміння між держ. органами та інозем. громадянами. Відділ преси мав обов'язки керувати міжнар.-інформ. роботою, вести аналітичну обробку ЗМІ інозем. д-ав, спростовувати неправдиві відомості щодо зовн.-політ, кроків Української Держави. Загальна штатна чисельність центр, апарату МЗС (разом із допоміжним персоналом) становила 243 особи. Нова орг.-штатна структура відомства була затверджена Законом від 17.08.1918, хоч була чинною вже з 1.06.1918; Українська Держава мала легітимний у прав, відношенні, побудований за функціональним принципом центр, апарат зовн.-політ, відомства. Запровадження спец, підрозділів (департаментів) дозволило поліпшити управління конкретними напрямками роботи міністерства, чіткіше окреслити компетенцію основних ділянок апарату МЗС. Одразу ж за його участю розпочалось вироблення орг.-правових підвалин дип. представництва за кордоном. За постановою уряду від 27.05.1918 МЗС спільно з відомствами торгу та промисловості, судових справ і держ. контролю було доручено розробку законопроекту про *посольства й місії України* (був підготовлений до 10.06.1918). У ньому визначались завдання для дип. представництв, їхня структура та порядок призначення дипломатів. Голови дип. представництв мали призначатись гетьманом із кандидатур, висунутих МЗС, решта персоналу — наказами міністра. Згаданий законопроект передбачав таку класифікацію та штати представництв: посольство 1-го розряду на чолі з послом або посланником, до складу якого мали входити радник, старший секретар, 2 секретарі, 2 перекладачі й 5 канцелярських працівників; посольство 2-го розряду на чолі з мініст-ром-резидентом у складі секретаря та перекладача. 14.06.1918 Рада Міністрів ухвалила, а гетьман затвердив «Закон про посольства і місії Української Держави», що підвело орг.-юрид. базу до

створення мережі постійних дип. закладів України, а їхня типова градація дозволяла диференційовано визначати дислокацію дип. установ залежно від пріоритетів зовн. політики гетьманату. Нові представництва були запроваджені насамперед у д-вах Центр, блоку (Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії та Туреччині — посольства 1-го розряду) та Румунії (посольство 2-го розряду). Посольства 2-го розряду були відряджені до д-ав, що утворились на території колишньої Російської імп. — на Дон, Кубань, у Польщу та Фінляндію. З метою подолання дип. ізоляції від зах.-європ. д-ав у жовтні 1918 запроваджуються посольства 2-го розряду в Швейцарії й до скандинавських країн (Швеція). Дип. представництва доповнюються і військ, дипломатами згідно із законами від 10.08.1918 «Про призначення військових агентів» та від 4.07.1918 «Про призначення військово-морських агентів...». У період існування гетьманату МЗС було проведено велику роботу з формування мережі України за кордоном (див. *Консульські відносини українських національних урядів 1917-23*) та орг-ції відп. підготовки коне, працівників на новостворених *Консульських курсах* при Українському товаристві економістів. Загалом успішний був досвід кадрової політики МЗС. Ставши до керма відомства, Д. Дорошенко одразу ж вийшов з УПСФ, щоб позбутись вузькопартійного впливу й політ, залежності та зосередитись на суто держ. інтересах. Особистий приклад міністра сприяв департизації кадрової політики в МЗС, унаслідок чого вдалося залучити до дип. діяльності ширше, ніж за часів УНР, коло здібних фахівців. Оскільки в Україні гостро бракувало «кар'єрних» дипломатів, неабияке практичне значення набувало залучення до роботи в МЗС осіб, що працювали в дип. та інших держ. установах царської Росії. Серед «старих» дипломатів на службі Українській Державі добре зарекомендували себе І. Коростовець (у минулому — посол Росії в Тегерані та Пекіні), дипломати В. Драгомирецький (радник посольства України в Болгарії), О. Іванов (радник представництва в Берліні) та інші. Царські генерали К. Середин і Б. Баженов займали посади послів на Дону й у скандинавських країнах; полковник, барон В. Боржинський був послом України на Кубані; німець за національністю, барон *Ф. Штейнгель* був послом України у Німеччині тощо. Створення в Українській Державі повноцінних зовн.-політ, відомств та *дипломатичної служби* можна віднести до найвідчутніших державотворчих надбань гетьманату, що займає гідне місце в історії укр. дипломатії новітнього часу.

Література: Гайдуков Л., Веденєєв Д. Служба повного профілю // Політика і час. — 1998. — №6; Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001; Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постагах. — К., 2001. *В.М. Матвієнко*

Міністерство закордонних справ УРСР

(до 1946 — Народний комісаріат закордонних справ УРСР). Відповідно до прийнятого 10-ю сесією ВР СРСР 1.02.1944 закону «Про надання Союзним Республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин і про перетворення у зв'язку з цим Народного Комісаріату Закордонних Справ із загальносоюзного в союзно-республіканський народний комісаріат» 5.02.1944 прийнято постанову Політбюро ЦК КП(б) України і Указ Президії ВР УРСР про утворення НКЗС УРСР. Першим главою новоствореного відомства закорд. справ УРСР Указом Президії ВР УРСР від 5.02.1944 призначено О. *Корнійчука*. Законом ВР СРСР від 1.02.1944 усі союзні республіки отримали право створювати власні наркомати закорд. справ для укладання угод та встановлення *дипломатичних і консульських відносин* з інозем. країнами. Орг-ція НКЗС УРСР була позитивним явищем у тому сенсі, що Україна, хоча й формально, стала чинним *суб'єктом міжнародного права*, розпочалося створення кваліфікованого апарату укр. зовн.-політ. відомства. Уже 9.02.1944 наркомом закорд. справ України був представлений главі уряду *М. Хрущову* проект плану орг-ції наркомату. За розробленим О. Корнійчуком штатним розкладом керівну ланку складали нарком та два його заступники: по країнах та по кадрах і господарству. У структурі НКЗС УРСР попередньо передбачалося створити більш як десять відділів. До компетенції 1-го відділу наркомату входили зв'язки із сусідніми д-вами, де мешкала чисельна укр. етнічна меншина, — Польщею, Румунією, Чехословаччиною; 2-го — з Великою Британією та США, 3-го — з Болгарією, Югославією, Угорщиною, Грецією, Туреччиною. 4-й відділ мав вирішувати питання, пов'язані з Німеччиною, зокрема повинен був готувати матеріали для мирної конференції, яку передбачалось провести після перемоги. Планувалось створити протокольний, дого-вірно-прав., коне, та інші відділи. Передбачалась також орг-ція підготовки кадрів для *посольств, місій дипломатичних* та консульств. Із цією метою належало зарахувати до наркомату старшими референтами та референтами по Польщі, відповідно, 2 і 6 чол., по Румунії — 1 і 4, по Чехословаччині — 2 і 6, по Великій Британії і США — 2 і 9 чол. Загалом штат НКЗС УРСР без урахування працівників допоміжних підрозділів мав становити 156 чол., із них 42 — в основних чотирьох відділах. Станом на липень 1944 було утворено лише політ, відділ, який займався складанням етнографічних карт зах. областей України, підготовкою істор.

довідок, а також добіркою матеріалів довідкового характеру про окремі країни. Утім, навіть цю роботу за умов відірваності від засобів інформації здійснювати було нелегко, адже навіть про найближчих сусідів — Польщу, Угорщину, Румунію, Чехословаччину, Болгарію, Туреччину, Югославію — НКЗС України, крім матеріалів ТАРС і частково радіозведень НКДБ УРСР, жодними іншими не оперував. Серед решти відділів, які було організовано в цей час, можна назвати секретно-шифрувальний, протокольно-консульський, а також відділ кадрів та управління справами. Із запланованих за штатним розкладом на 1944 75-ти працівників у НКЗС УРСР було лише 40 (з урахуванням допоміжно-техн. персоналу), які виконували окремі доручення союзного НКЗС та уряду республіки. Майже весь 1944 і 1945 пройшли під знаком очікування в Україні встановлення дип. відносин з інозем. країнами. Однак після входження УРСР в ООН і розгортання в ній діяльності укр. делегації подальша розбудова відомства закорд. справ УРСР була знята з порядку денного. Фактично, впродовж 40 наступних років кількісний склад МЗС не на багато збільшився (у 1985 працювало 87 осіб). Лише за часи перебудови відбулось помітне (у півтора рази) зростання кількості працюючих у міністерстві. Однак до проголошення незалежності дип. і техн. персонал МЗС УРСР загалом налічував лише 136 осіб та мав 4 нечи-сельні дип. місії: *постійні представництва України при ООН* (Нью-Йорк), в *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)* в Парижі, при відділенні ООН у Женеві та при міжнар. орг-ціях у Відні. Наприкінці 80-х МЗС УРСР складалось із 8 відділів. У кожному з них працювали від 2 до 5 дипломатів. В орг. схемі мін-ва «почесне» верхнє місце в ієрархічній побудові посідав т. зв. Генеральний секретаріат на чолі з ген. радником — підрозділ, до функцій якого належали, здебільшого, контроль за виконанням док-тів, їх реєстрація та пересилка. Крім того, у структурі мін-ва фігурували: секретаріат міністра, відділ міжнар. екон. відносин, відділ двосторонніх зв'язків і регіонального співробітництва, договірно-прав. відділ, відділ інформації та прес-центр, відділ культ, зв'язків і гуманітарних проблем, коне, управління, відділ кадрів, протокольний відділ та фінанс.-госп. управління. За такої схеми, фактично, за двосторонні відносини з усіма країнами світу відповідали в мін-ві лише 9 дипломатів, включаючи начальника відділу двосторонніх зв'язків і регіонального співробітництва.

Із часу створення на МЗС УРСР поклалися суто формальні функції й мін-во однозначно було приречене існувати на периферії не лише світової, але й рад. *зовнішньої політики*. По суті, його завдання нерідко зводились до того, щоб «бути однією з поштових скриньок радянської дипломатії» та додатковим голосом при голо-

суванні в міжнар. орг-ціях. Безперечно, участь у роботі керівних органів і спеціалізованих установ ООН та інших міжнар. орг-ціях давало змогу інформувати світову спільноту про життя республіки, брати активну участь в обговоренні глобальних та регіональних міжнар. проблем, а часом вносити свої альтернативні пропозиції. І хоч працівники зовн. -політ, служби УРСР як невід'ємна частина дип. служби СРСР були позбавлені можливості реалізовувати самостійну міжнар. політику, все ж, виховані на кращих традиціях світової дипломатії, вони досить часто виявляли ініціативу (у дозволеніх межах, звичайно), зокрема під час непостійного членства УРСР у Раді Безпеки ООН у 1948-49 і 1984-85 та при обговоренні низки питань щодо країн «третього світу» в 70-х ХХ ст. Реальне та повномасштабне життя розпочалось для відомства закорд. справ із проголошенням незалежності України.

За роки існування МЗС (НКЗС) УРСР його очолювали: О. Корнійчук (5.02-12.07.1944); Д Мануїльський (12.07.1944-10.06.1952); А Бара-новський (10.06.1952-17.06.1953); Л. Паламарчук (17.06.1953-13.08.1965); Д Білоколос (16.03.1966-11.06.1970); Г. Шевель (10.08.1970-18.10.1980); В. Мартиненко (18.10.1980-28.12.1984); В. Кравець (29.12.1984-27.07.1990); А. Зленко (з 27.07.1991).

Література: Зленко А.М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. — Харків, 2003; Матвієн-ко В., Головаченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001; Гриневич В. Утворення НКЗС УРСР: проекти і реалії (1944-1945 рр.) // Український історичний журнал. — 1995. — №3.

В.М. Матвієнко

МІНІСТР без портфеля — член уряду країни, який не очолює міністерство, але виконує окремі доручення глави уряду та має право голосу на засіданнях уряду. Світовий досвід та практика показують, що М. б. п., як правило, називають держ. міністрів урядів, іноді — міністрів, які не очолюють міністерства (напр., в уряді нац. єдності Ізраїлю на чолі з А. Шароном у 2002 було три М. б. п.). В Україні М. без п. прийнято вважати міністра КМ України (у 2001-03 — держ. секретаря КМ України). Крім того, згідно з Указом Президента України «Про

заходи щодо вдосконалення взаємодії органів виконавчої влади з Верховною Радою України» від 25.03.2003 до складу КМ України введено посаду міністра України у зв'язках з ВР України, який фактично є теж М. без п. Основними завданнями міністра України у зв'язках з ВР України є: забезпечення співробітництва та постійних зв'язків КМ України з ВР України, комітетами та іншими її органами, посадовими особами, депутатськими фракціями (групами) ВР України, а також координація заходів із цих питань, здійснюваних центр, органами виконавчої влади; представлення політ, позиції КМ України під час обговорення проектів законів, інших питань на пленарних засіданнях ВР України, засіданнях її комітетів, а також у відносинах із депутатськими фракціями (групами) ВР України; представлення за дорученням Президента України, КМ України проектів законів та інших док-тів, внесених Президентом України, КМ України на пленарні засідання ВР України, під час їх розгляду комітетами, іншими органами; участь у встановленому порядку у формуванні порядку денного сесій, засідань ВР України в частині розгляду проектів законів, інших док-тів, внесених КМ України; інформування КМ України та Прем'єр-міністра України про хід та результати розгляду у ВР України проектів законів та інших питань.

В.І. Резніченко

Мінська група — механізм переговорного процесу з політ, врегулювання *Нагірно-Карабахського конфлікту*. Була створена 24.03.1992 під час Гельсінського засідання Ради НБСЄ на базі конференції НБСЄ щодо Нагірного Карабаху, яка проводилась у Мінську того самого року. Мінська конференція, у якій брали участь представники Вірменії, Азербайджану, Білорусі, Чеської та Словацької Федеративної республіки, Франції, Німеччини, Італії, Росії, Швеції, Туреччини і США, розробила план мирного вирішення Нагірно-карабахського конфлікту, який було покладено в основу переговорів під егідою М. г. («Мінський процес»). У 1993 М. г. розгорнула активну діяльність з упровадження резолюцій *Ради Безпеки ООН №882 і №853* щодо Нагірного Карабаху, спрямовану на негайне припинення вогню і кровопролиття, повне виведення окуп. сил із території Азербайджану.

9-11.09.1993 відбулись консультації 9-ти країн М. г., у яких взяли участь також представники Азербайджану, Нагірного Карабаху та Вірменії, під час яких було визначено порядок роботи Спільної координаційної комісії, покликаної забезпечити вирішення техн. та військ, аспек-

тів врегулювання конфлікту. 11.02.1995 М. г. провела спец, засідання, присвячене проблемам полонених та заручників. Було досягнуто згоди конфлікуючих сторін щодо звільнення полонених — хворих та поранених, а також насильно утримуваних сторонами жінок і дітей. 21-23.02.1996 в Гельсінкі відбулись переговори трьох сторін Нагірно-карабахського конфлікту під керівництвом М. г. з метою укладення великої політ. Угоди про припинення збройного конфлікту. Упродовж наступних консультацій членів М. г. були обговорені гуманітарні аспекти врегулювання Нагірно-карабахського конфлікту. З 1999 за допомогою М. г. було ініційовано бл. 20 зустрічей президентів Вірменії та Азербайджану щодо врегулювання Нагірно-карабахського конфлікту. Але суттєвого прогресу протягом цих зустрічей так і не було

ДОСЯГНУТО.

Г.М. Перепелиця

МІНСЬКІ угоди 1991 — див. *Біловезька угода про створення СНД 1991*.

МІНТОфф (Міпіогі) Домінік (16.08.1916, Кос-пікуа, Мальта) — мальтійський громад.-політ, і держ. діяч. Навчався в Ун-ті Мальти й Оксфорді, за фахом — архітектор. З 1944 — ген. секретар, 1949-85 — голова Лейбористської партії Мальти й депутат парламенту; 1947-49 — заст. прем'єр-міністра й міністр громад, робіт та реконструкції Мальти. 11.03.1955-26.04.1958 і 26.06.1971-22.12.1984 -Прем'єр-міністр Мальти та водночас міністр фінансів (1955-58), мін. заст. справ (1971-81) і внутр. справ (1976-81 та 1983-84). Добився перегляду брит.-мальтійської угоди 1964 про військ, бази й укладення 1972 нового дог-ру з Лондоном про їхню евакуацію. Брав активну участь у виробленні італ.-мальтійських угод 1980. Був активним прибічником *неприєднання політики* й розвитку взаємовигідних відносин із країнами рад. блоку.

Р.А. Кривонос

Мірза (Мігза) Тарік Фарук (12.04.1943) — пакистанський дипломат, має вчений ступінь магістра природ, наук. На дип. роботі з жовтня 1969. 1972-86 працював на різних дип. посадах в Оттаві, Куала-Лумпурі й Тріполі. Після повернення до Пакистану був призначений заст.

керівника, а згодом — дир. Протокольного управління МЗС Пакистану. 1994-97 — ген. консул Пакистану в Нью-Йорку. 1997-2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Пакистану в Україні.

П.М. Ігнат'єв

Мірний Іван Іванович (30.08.1872 - 17.03.1937, Прага) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Нар. на Харківщині. На Всеукраїнському над. конгресі 6-8.04.1917 обраний до Центральної Ради від громад і просвітніх орг-цій Києва, чл. УПСФ, виконував обов'язки губерньського комісара Київщини. З 9.10.1917 — товариш ген. писаря Центральної Ради, потім — ген. писар УНР, з 22.01.1918 — держ. писар Ради Народних Міністрів УНР. За гетьманату *П. Скоропадського* й Директорії УНР очолював канцелярію МЗС. 1919-20 входив до складу Надзвичайної дип. місії УНР на Паризьку мирну конференцію. 1920-24 — співробітник посольства УНР у Берліні, з 1924 — дир. канцелярії Українського високого пед. ін-ту ім. М. Драгоманова, управитель канцелярії Українського ін-ту громадознавства.

В.І. Головченко

МІСІЯ дипломатична — дипломатичне представництво, що очолюється посланником або повіреним у справах. Термін «місія дипломатична» найчастіше вживається щодо представника, який направляється для виконання особливого разового дип. завдання уряду своєї д-ви. *Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961* не розмежовує поняття «місія дипломатична» і «посольство» стосовно дипломатичних привілеїв та імунітетів. *в.м. Репецький*

МІСІЯ торговельно-економічна — органічна складова дипломатичного представництва за кордоном, представляє та захищає в державі перебування інтереси власної країни у сфері зовн.-екон. діяльності. У своїй діяльності М. т.-е. керується договорами міжнародними, конституцією, законами, іншими законодавчими актами та нормативними док-тами своєї д-ви, враховує особливості законодавства країни перебування. Основними завданнями М. т.-е. є захист нац. екон. інтересів та прав суб'єктів підприємницької діяльності в країні перебування, сприяння розвитку двосторонніх і багатосторонніх торг.-екон. зв'язків, залучення інозем. інвестицій в пріоритетні сфери економіки, виконання міжнар. дог-рів, укладених з д-вою перебування, пошук і розвиток нових форм екон. співробітництва з д-вою перебу-

вання. М. т.-е., відповідно до покладених на неї завдань, вивчає заг. стан економіки, тенденції розвитку зовн.-екон. зв'язків, техн. рівень вир-ва і рівень якості продукції провідних галузей д-ви перебування, кон'юнктуру ринку товарів та послуг, інформує Міністерство економіки та з питань європ. інтеграції й *Міністерство закордонних справ України* з цих питань, а в разі потреби — інші мін-ва, установи та орг-ції. Цю місію очолює керівник, який за посадою є радником-посланником або радником дип. представництва. Керівник М. т.-е. несе персональну відповідальність за виконання покладених на М. т.-е. завдань і функцій. Він за посадою може бути водночас і членом Спільної міжурядової комісії з питань екон. співробітництва з д-вою перебування. Він має заступника (заступників), який (які) за посадою є першим секретарем (першими секретарями) дип. представництва. Керівник М. т.-е. та його заступник (заступники) є членами дип. персоналу, інші співробітники — членами адмін.-техн. або обслуговуючого персоналу дип. представництва. Виконання функцій М. т.-е. може бути покладено на одну особу. За відп. рішенням на співробітників М. т.-е. може бути покладено виконання їх службових обов'язків у двох і

БІЛЬШЕ Д-Вах.

В.А. Вергун

МІСІЯ ОБСЄ В Україні була відкрита 24.11.1994 згідно з рішенням Постійної Ради Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) від 15.06.1994. Мала свої офіси в Києві та Сімферополі. Опікувалась питаннями забезпечення суверенітету, територ. цілісності та непорушності кордонів України відповідно до основоположних принципів ОБСЄ. Місії також було доручене встановлення контактів з органами влади, політ, партіями й угрупованнями, представниками різних громад, орг-цій і співтовариств із метою збору інформації, надання допомоги в запобіганні спорам і суперечкам між ними, сприяння їх взаєморозумінню. Одним із ключових завдань місії був моніторинг ходу подій в Автономній Республіці Крим, факторів, що впливали на політ, ситуацію на півострові, а також практичний пошук оптимальних шляхів вирішення існуючих у цій сфері проблем. Місія сприяла дотриманню принципу свободи інформації, готувала звіти про ситуацію в правозахисній сфері, включно із станом дотримання

прав нац. Меншин

у Криму. З початку свого існування місія значну увагу приділяла питанням, пов'язаними зі статусом Криму як авт. утворення на території України. Важливий внесок у просування конструктивного діалогу з цього приводу між центр, владою та керівництвом АРК був зроблений ОБСЄ завдяки орг-ції та проведенню «круглих столів» (Локарно, травень 1995; Нордвік, березень 1996). Після того як місія виконала основну частину покладених на неї завдань, у грудні 1997 було прийнято рішення про скорочення її чисельності, а в грудні 1999 — про остаточне припинення діяльності й відкликання. 1.06.1999 у Києві було відкрито Офіс координатора проектів

ОБСЄ в Україні.

І.О. Мінгазутдінов

МІСІЯ ООН на Гаїті (Шііесі Каїіош Мізкіоп іп НаШ), **ЮНМІГ** (ІЖМІН) розпочалась 19.09.1994 і здійснювалась відповідно до резолюції *Ради Безпеки ООН №940* (31.07.1994), яка санкціонувала застосування сили та створення багато-нац. сил для відновлення стабільної ситуації й безпеки на Гаїті. Диктаторський режим генерала Р. Седра, встановлений в результаті військ, перевороту 29.09.1991, створив у країні атмосферу терору. Рятуючись від переслідувань, тисячі гаїтянців намагалися переплисти на човнах до США, але амер. уряд поставив на їхньому шляху кордон із військ, кораблів і віддав розпорядження повертати втікачів на Батьківщину. Торг, *ембарго*, запроваджене в 1991 *Організацією американських держав (ОАД)*, і заборона РБ ООН на ввезення нафти й військ, спорядження в 1992 не були ефективними, оскільки деякі країни порушували режим *санкцій міжнародних*. Седра погодився на переговори зі США і ОАД, обіцяючи відновити в країні законний уряд і дозволити повернутися законно обраному в 1990 президенту Ж.-Б. Арістиду. 3.07.1993 було підписано угоду між таїтянськими політ, партіями, в якій, зокрема, була досягнута домовленість про запровадження миротворчої місії ООН на Гаїті. Мандат місії передбачав сприяння процесу політ, нормалізації в країні, моніторинг дотримання прав людини, допомогу в модернізації таїтянських збройних сил та створенні нових поліцейських сил, але через спротив військ, уряду Гаїті розпочати його виконання не вдалось.

У 1994 був активізований терор проти прибічників Арістіда, Седра вислав із країни місію спостерігачів Комісії з прав людини ООН/ОАД.

Під загрозою проведення міжнар. військ, операції, санкціонованої РБ ООН, Седра на переговорах з экс-президентом США *Дж. Картером* 18.09.1994 погодився піти у відставку. Наступного дня США розпочали військ, операцію під назвою «Підтримка демократії». Крім амер. мор. піхотинців, до складу багатонац. військ входили невеликі військ, підрозділи д-ав Карибського басейну, Лат. Америки та Європи. У жовтні на Гаїті було розгорнуто миротворчу місію ООН, а 15.10.1994 Президент Арістид повернувся до Гаїті. 31.03.1995 багатонац. сили передали контроль миротворчій місії ООН на Гаїті, очолюваній генералом армії США. У грудні 1995 на Гаїті під наглядом місії ООН було проведено презид. вибори, на яких переміг Р. Преваль.

Н.М. Весела

Місяця та інших небесних об'єктів статус — проблема сучас. *міжнародного права*, яка виникла у зв'язку з діяльністю людства щодо дослідження й освоєння поверхні та надр Місяця й інших небесних тіл. Статус визначено Договором про принципи діяльності держав з дослідження та використання косм. простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, 1967 та Угодою про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1978. У цих *договорах міжнародних багатосторонніх* містяться основні положення щодо повної заборони використання Місяця та небесних тіл у військ, цілях, заборони їх нац. присвоєння, оскільки Місяць та інші небесні тіла розглядаються як «загальне надбання людства». Угода 1978 визначає також міжнар.-прав, режим експлуатації природ, ресурсів Місяця та небесних тіл, відповідальність д-ав за їхню діяльність на Місяці та інших небесних тілах і справедливий розподіл благ, отриманих ВІД ТаКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

ОМ. Григоров

МІТТВРАН (Міієггапсі) Франсуа (26.10.1916, Жарнак, Франція - 8.01.1996, Париж) — франц. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї залізничного службовця. Закінчив юрид. і філол. ф-ти Паризького ун-ту та Вільну школу політ. наук. Після нападу Німеччини на Францію добровольцем пішов на фронт. У червні 1940 був поранений та потрапив у полон. Наприкінці 1941 втік з табору для *військовополонених* і до 1943, коли став членом Руху Опору, співпрацював з колабораціоністським *Віші урядом*. У 1947 увійшов до коаліційного уряду Четвертої республіки, який очолював П. Рамадьє; у 1948 обраний до Національних зборів Франції. До 1960 займав посади в 11 урядах Четвертої республіки. Переважним чином центрист, почав схилитись до лівих ідей у 2-й пол. 50-х і з 1958 посів місце в лівій опозиції режиму *Ш. де Голля*. У 1965 був єдиним конкурентом де Голля на презид. виборах, представляючи коаліцію комуністів та соціалістів і набравши 32% голосів виборців. У 1971 обраний 1-м секр. Соціалістичної партії Франції. Провів її успішну реорганізацію, зробивши привабливою для виборців. Незважаючи на програш на презид. виборах 1974, стратегія соціалістів та комуністів, розроблена М., реалізувалась успішно на президентських і парламентських виборах травня 1981, коли, попри проблеми в стосунках між союзниками, переміг лівий блок, який утворив більшість у парламенті та сформував уряд на чолі з П. Моруа. Нове керівництво почало низку реформ, обіцяних у передвиборчих програмах: *націоналізація* ключових фінанс. та пром. підприємств, підвищення мінім. платні, збільшення соц. дотацій, відміна смертної кари. У *зовнішній політиці* М. займав тверду позицію до СРСР та поліпшував стосунки зі США. Соціал. реформи погіршили заг. екон. становище Франції, істотно збільшивши інфляцію, і в 1983 уряд почав скорочувати бюджетні витрати. Упродовж II-ї пол. 1980-х соціалісти відійшли від лівої політики й перейшли на принципи вільного ринкового лібералізму. Після перемоги на парл. виборах 1986 правих партій М. запропонував посаду прем'єра *Ж. Широку*. Співробітництво лівого президента та правого прем'єра у Франції того часу отримало назву «співжиття». У цей період М. зберігав відповідальність за зовн. політику країни. На презид. виборах 1988 він переміг Ж. Ширака та вдруге став Президентом Франції; розпустив Національні збори і на нових виборах забезпечив собі більшість у парламенті. Друге президентство М. позначено його енергійними зусиллями розвинути європ. інтеграцію та запобігти нім. екон. домінуванню, залучивши обидві д-ви до євроінтеграційних процесів. М. був палким прибічником Угоди про створення *Європейського Союзу (ЄС)*, яка передбачала формування централізованої європ. банківської системи, єдиної валюти, спільної зовн. політики. Менш успішною була внутр. політика, яка призвела до зростання екон. проблем у д-ві. У 1991 дору-

чив сформувати уряд першій в історії Франції на цій посаді жінці — Е. Крессон, але її політика зазнала нищівної поразки, і після виборів до парламенту 1993 М. був змушений знову співпрацювати з правим центристом — Е. Бала-дюром. У період другого президентства М. (21.05.1988-17.05.1995) Франція відновила свою участь у військ. структурі *НАТО* та завершила нац. програму ядерних випробувань на полігоні

У ФраНЦ. Полінезії.

М.С. Каменецький

МІТЮКОВ Ігор Олександрович (27.09.1952, Київ) — укр. держ. діяч, науковець. Закінчив ф-т кібернетики Київ, ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1975); кандидат екон. наук. У 1975-90 — інженер, аспірант, наук. працівник Ін-ту економіки АН УРСР. 1990-92 — екон. радник, нач. відділу, нач. управління міжнар. розрахунків і валютних операцій, заст. голови правління із зовн.-екон. питань, валютного регулювання та контролю АПБ «Україна»; 1993-94 — заст. голови правління із зовн.-екон. питань, інвестицій, валютного регулювання та контролю Нац. банку України. У вересні 1994 — липні 1995 — віце-прем'єр-міністр України з питань фінанс. та банківської діяльності; у липні 1995 — лютому 1997 — спец. представник уряду України при *Європейському Союзі* з повноваженнями віце-прем'єр-міністра; 1997-2001 — міністр фінансів України; одночасно, з лютого 2000 — чл. Урядового к-ту екон. розвитку, Урядового к-ту соц. та гуманітарного розвитку, Урядового к-ту з реформування паливно-енергетичного комплексу, Урядового к-ту з реформування аграрного сектора та з питань екології. З грудня 2001 — радник Міністра фінансів України. З вересня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Сполученому Королівстві Великобританії та Півн. Ірландії, а також з 26.03.2003 — Постійний представник України при *Міжнародній морській організації* за сумісництвом.

В.М. Матвієнко

Міф ПОЛІТИЧНИЙ — стійке дух. утворення зі штучно створеним уявленням про реальні соц.-політ. феномени і дії, навмисно або ненавмисно прикрашені різними світогляд-

ними висновками, вигадками, фантазією. Сучас. М. п. заохочують масову спільноту до політ, активності, спрямовують її за концепцією міфу, ігноруючи, як правило, інтереси конкретних індивідуумів. Розмаїття М. п., їх зіткнення між собою, що супроводжують політ, конкуренцію та ідеолог, б-бу, виявляють різні погляди суспільства щодо міфотворчості. Усучас. ідеології М. п. використовуються як засіб маніпулювання масовою свідомістю. М. п. класифікують на ідеалістичні (світлі міфи), що розкривають добродійну картину певної ідилії, та есхатологічні (чорні міфи), що пропонують сюжети трагічного протистояння, злої волі та неминучої відплати. Ідеалістичні М. п., напр., соціалізму, тоталітарного суспільства, євроцентризму, нейтралітету, плюралізму ЗМІ, відсутності соц. конфліктів, індивідуалізму та свободи вибору, про незмінність природи людини виявляють здатність впливати на значні маси в різних країнах світу, активізувати спільноти на втілення їх у сусп. та політ, практиці. Напр., ідеалістичні М. п. структурувались у мета-ідеологію сучас. зах. суспільства, яку заведено називати євроцентризмом, де «Європа» — поняття не географічне, а цивілізаційне. У його рамках розвинулись і локальні конфліктуючі ідеології (напр., лібералізм і марксизм), які виходять із концепції однієї картини світу й одних постулатів щодо істор. розвитку Заходу. Чорні міфи втілюють згубні концепції й тенденції в конкретних персоніфікованих чи узагальнених образах — людини, орг-ції, країни. Напр., актуальним є існування чорних міфів про Центр. Азію як політ, дугу нестабільності, що трактується як природний фактор, хоча вони мають більшою мірою віртуальний характер. Реальними є дуги нестабільності на Бл. Сході, в Африці, Півд.-Схід. Азії та Лат. Америці. М. п. постійно еволюціонує та набирає нових рис, зумовлюється особливостями людської свідомості та психіки, обставинами сусп. буття, парадоксальним поєднанням наук, свідомості й містики, міфологізацією політ, цінностей тощо. Модернізуючись, політ, міфологія породжує нові міфи міжнар. рівня, прикладом яких є: демократія як панацея від усіх соц. хвороб, плюралізм як універсальний принцип політ, життя тощо. Критика М. п. супроводжується створенням нових міфів, нових зразків міфологічної СВІДОМОСТІ.

Є.Л. Макаренко, О.П. Кучмії

МНОГОГРІШНИЙ Дем'ян Гнатович (бл. 1620, Короп, тепер Чернігівська обл. — після 1701, Іркутськ) — укр. військ, і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Активний учасник повстання під проводом *Б. Хмельницького*, за реєстром

1649-50 — військ, осавул. Влітку 1650 добився від короля Речі Посполитої Яна II Казимира грамоти про підтвердження чинності *Зборівського договору 1649*, що нормалізувало політ, ситуацію в Київ, воєводстві. За гетьманування *І. Брюховецького* — чернігівський полковник. Як активний противник *Андрусівського договору 1667* взяв участь в антимоск. повстанні січня 1668, після чого перейшов на бік *П. Дорошенка* і був призначений наказним гетьманом Лівобережної України. Але перед лицем наступу моск. військ під командуванням *Г. Ромо-дановського* на Ніжин та Чернігів, не отримавши допомоги від *П. Дорошенка*, пішов на переговори з царським урядом, що увінчались укладенням *Глухівських статтей 1669* і проголошенням його 9.03.1669 на Генеральній Військовій Раді у Глухові гетьманом Лівобережної України. Намагався проводити політику, спрямовану на захист суверенних прав Гетьманщини, зокрема: всупереч умовам *Андрусівського перемир'я* добився залишення в її складі Києва з округою; підтримував таємні контакти з *П. Дорошенком* щодо можливості переходу Лівобережної України під *протекторат* Османської імп. Позбавлений влади внаслідок промоск. старшинської змови 12-13.03.1672 і вивезений до Москви, де був звинувачений у «державній зраді», підданий тортурам (своєї вини не визнав) і засуджений до страти, що була замінена царем *Олексієм Михайловичем* на довічне заслання до Сибіру. У 1672-88 — в Іркутській в'язниці. Після звільнення був записаний у «діти боярські» й перебував на військ, службі в Селенгінську (Забайкалля). 1696 постригся в ченці. Востаннє згадується в ДОК-ТаХ 1701. *В.І. Головченко*

Мобараке (МоБагаке) Бахман Тахеріян (1956) — іранський дипломат, магістр політ, наук. Працював послом Ірану в Нігерії й Бразилії. Обіймав посади експерта з політ, питань МЗС, радника міністра оборони й радника мін. зак. справ Ірану. 2003 призначений Надзвичайним і Повноважним

ПОСЛОМ Ірану в Україні.

В.І. Головченко

Мобуту СеСе СеКО (МоЪши 8e8Є 8eko) Куку Нгбенду Ва За Банга (до січня 1972 — Мобуту Жозеф-Дезіре) (14.10.1930, Лісала, Екваторіальна провінція Бельгійського Конго — 7.09.1997, Рабат, Марокко) — конголезький громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї кухаря.

Закінчив військ. школу в Лулуабурзі (1953, провінція Катанга), навчався в брюссельських Ін-ті соц. досліджень та Інституті журналістики, де став палким прибічником *П. де Голля*. 1949-56 служив у бельгійських колоніальних військах, гол. сержант. З 1956 займався журналістикою, редагував леопольдвільські антиклерикальні газети «Б'АУСПП» і «АсШаіііез АГгі-саіпез». 1958 вступив до Над. руху Конго під керівництвом *П. Лумумби*, представляв його в Брюсселі. У першому уряді незалежної Республіки Конго став держ. секретарем, потім — нач. ген. штабу Конголезької національної армії (КНА) в чині полковника. 14.09.1960 здійснив перший військ. переворот, підпорядкувавши діяльність Колегії ген. комісарів (тимчасового уряду). З 1961 — головнокомандувач КНА, спираючись на яку 25.11.1965 вчинив другий військ. переворот і проголосив себе Президентом країни; запровадив авторитарний режим, який спирався на створену в травні 1967 єдину політ. партію — Народний рух рев-ції. У внутр. політиці керувався офіц. доктриною «справжнього заїрського націоналізму» (Республіка Заїр — офіційна назва країни 27.10.1971-17.05.1997), що передбачала секуляризацію д-ви, досягнення її екон. самостійності через розвиток державно-капіталістичного й приватного секторів економіки та тісну співпрацю з інозем. капіталом. У *зовнішній політиці* твердо дотримувався прозахідної орієнтації, відновив *дипломатичні відносини* з Ізраїлем і виступив з ініціативою створення антиарабської Ліги держав Чорної Африки, що була відкинута більшістю членів *Організації африканської єдності (ОАЄ)*. 1968 і 1972 очолював Союз держав Центр. Африки, 1988 — Екон. співтовариство країн Центр. Африки (СЕЕАС). Наприкінці 1970-х отримував майже половину допомоги США д-вам Африки на південь від Сахари. Після невдалих спроб 1975-76 захопити нафтоносний анклав Кабінду виступив посередником у досягненні *Нью-Йоркської угоди про припинення вогню в Анголі 1988*. Надав суттєву допомогу суданському урядові в б-бі з повстанцями Півдня, за якими стояли США й Уганда. Зазнав поразки в громадян. війні з ліворадикальним Альянсом демокр. сил визволення Конго *Л. Кабіли* та змушений був рятуватися втечею.

В.І. Головенко

Мовчазна ЗГОДа (англ. Іасії сошепі) — згідно з позитивістським підходом є джерелом обов'яз-

кової сили міжнар. звичаєвих норм. Теорія М. з. підтримується позитивістами — прибічниками «волюнтаристської» доктрини, відповідно до якої основою міжнар.-прав, норм є воля д-ав. Прибічники цієї доктрини вважають, що міжнар.-прав, звичаї є, по суті, усною формою дог-ру, і тому можуть зобов'язувати треті д-ви, які не брали участі в їх формуванні та визнанні, виключно через їх М. з. Теорія М. з. застосовується і для обґрунтування обов'язкової сили міжнар. звичаїв для нових д-ав. Опоненти волюнтаристської доктрини й теорії М. з. вважають, що заг. *міжнародне право*, яке містить норми.ді8 соґеш (імеративні норми), зобов'язання еща оптпе8 (лат. — перед всіма) та концепцію спільної спадщини людства, є обов'язковим для всіх д-ав, незалежно від їх волі та згоди (думка Голови *Міжнародного Суду ООН* М. Беджауї у справі про законність загрози застосування ядерної зброї, 1996). Теорії М. з. і волюнтаристської доктрини традиційно дотримувалась рад. школа

Права.

О.В. Задорожній

МОГИЛЯНСЬКИЙ Микола Михайлович (1873, Петербург — 1944) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат. Нар. в дворянській сім'ї на Чернігівщині, закінчив Петербурзький ун-т. Службовець дирекції Музею імп. Олександра III, активний чл. Конституційно-демократичної партії, співробітник її друкованого органу — газети «Речь», а також редагованого *Д. Дорошенком* «Українського Вестника». Після Лютневої рев-ції 1917 переїхав до Києва. За гетьманату *П. Скоропадського* — товариш держ. секретаря, був головою юрид.-редакційної комісії делегації Української Держави на *українсько-російських мирних переговорах 1918*. 16.10.1918 призначений головою дип. місії до Франції з метою налагодження відносин із країнами *Антанти*. Дотримувався федералістських поглядів в укр. питанні. Співпрацював з «Урядом Півдня Росії» П. Врангеля. У 20-30-і ХХ ст. — керівник Комісії для складання Біографічного словника діячів України при ВУАН. Був близький до групи неокласиків і виступав проти маркс.-ленінського літературознавства, за що з 1926 позбавлений права

Друкуватись.

В.І. Головенко

Моделювання міжнародних відносин — розробка та дослідження моделей альтернативних версій динаміки системи *міжнародних відносин*, тобто планування та реалізація інтересів суб'єктів (держав, груп держав, міжнар. орг-цій, транснац. угруповань), за якими можна

відслідкувати шляхи руху, опрацювати засоби оцінки отримуваних результатів, прогнозувати подальший розвиток подій. М. м. в., як й інші моделі соц. систем, можна класифікувати за різними ознаками: а) за змістом: матеріальні (фізичні) та ідеальні (ідеальні моделі існують лише в свідомості людей і функціонують за законами логіки); б) за відтворенням процесів: структурні, які відтворюють склад елементів об'єкта, системи, явища та взаємозв'язки між ними, тобто структуру об'єкта моделювання (найчастіше подаються у вигляді структурних схем, графіків, мереж); функціональні, які імітують спосіб поведінки оригінала, його функціональну залежність від зовн. середовища (найхарактерніші приклади — це моделі, сформовані за концепцією «чорної скриньки», в яких відтворюють функціонування оригінала, не враховуючи його зміст та структуру, пов'язуючи за допомогою математичних співвідношень, різні вхідні та вихідні величини); в) за математичним описом: аналітичні, які дозволяють отримати явні залежності необхідних величин від змінних та параметрів, що характеризують явище (при цьому аналітичний розв'язок математичного співвідношення є узагальненим описом об'єкта); чисельні, які характеризуються тим, що значення необхідних величин можна отримати як результат застосування відп. чисельних методів (усі чисельні методи дозволяють отримати лише часткову інформацію щодо шуканих величин, оскільки для своєї реалізації потребують визначення всіх параметрів, що входять до математичного співвідношення; для кожної шуканої величини необхідно по-своєму перетворювати математичну модель та застосовувати відп. чисельну процедуру); імітаційні моделі, які реалізують на комп'ютері у вигляді моделюючих алгоритмів (програм), що дозволяє обчислити значення вихідних характеристик (імітаційне моделювання відрізняється від чисельного незалежністю моделюючого алгоритму від типу інформації, яку необхідно отримати в результаті моделювання); г) за поведінкою в часі: динамічні (час відіграє роль незалежної змінної, а поведінка об'єкта моделювання змінюється в часі), статичні або усталеного стану (поведінка об'єкта моделювання не залежить від часу), квазістатичні (поведінка об'єкта моделювання змінюється від одного статичного стану до іншого відповідно до зовн. впливів). У свою чергу динамічні моделі поділяють на миттєвіші (поведінка яких в кожен момент часу залежить від вхідних впливів у даний момент) та моделі з пам'яттю (поведінка яких в кожен момент часу визначається зовн., існуючими в попередній момент часу впливами). Математичні моделі з пам'яттю можуть бути стаціонарними та нестаціонарними. Динамічні моделі також можуть бути рекурсивними, тобто їхній стан у даний момент часу залежить від стану в попередній момент часу; г) за ступенем визначеності вхідної інформації, параметрів і змінних: детерміновані (елементи математичної моделі достатньо точно визначені й поведінку об'єкта моделювання можна прогнозувати з достатнім ступенем визначеності) та стохастичні (в інших випадках); д) за дискретністю опису параметрів та змінних: безперервні (якщо параметри та змінні є безперервними величинами) та дискретні (у протилежному випадку); є) залежно від типу математичного апарату моделі можуть мати лінійні та нелінійні складові, бути рівняннями (алгебраїчні, трансцендентні, диференціальні, інтегральні), розв'язками задач апроксимації (інтерполяція, екстраполяція), оптимізаціями (структурна та параметрична оптимізація, оптимізація на графах та мережах), стохастичними задачами (теорія ймовірності, математична статистика, теорія ігор, задачі масового обслуговування), алгеброю логіки, теорією автоматів, алгоритмів, інформації тощо.

Враховуючи багатофакторність завдань моделювання в міжнар. відносинах, обов'язковим є використання комп'ютерів у цьому процесі. Тоді математичне М. м. в. складається з таких етапів (кроків): постановка завдання математичного моделювання; вибір методу побудови математичної моделі; розробка алгоритму розв'язання математичної моделі; написання програми, що реалізує алгоритм, відлагодження, контрольні обчислення; проведення обчислень за допомогою програми для отримання шуканих характеристик; порівняння експериментальних та розрахункових даних; корегування, пошук нової моделі при значній розбіжності результатів; інтерпретація отриманих результатів.

В.П. Гондюл

Модернізація теорія — концепція глобального розвитку цивілізації, що полягає в аналізі характеру та напрямків переходу від традиційного до сучас. суспільства внаслідок наук.-техн. прогресу, соц.-структурних змін, перетворень нормативних та ціннісних систем. З'явилась у 50 — 60-х ХХ ст. і спершу розглядала виключно процес вестернізації, тобто поширення зах. типу розвитку в глобальному масштабі. М. т. виходить з примату універсальності процесу модернізації в суспільстві, його еволюції від примітивного архаїчного стану до складного й узгодженого системного. У 70 — 90-х ХХ ст. розвиток М. т. призвів до появи теорії постмодер-

нізації (постмодернізму), яка синтезувала універсалізм і партикуляризм та аналізує модернізацію з урахуванням специфічних істор. і нац. умов окремих суспільств. У теорії постмодернізації виділяють два напрямки: ліберальний, що визначає основними критеріями політ, модернізації ступінь залучення населення до визначення характеру та динаміки модернізації, наявність конкуренції політ, еліт, гарантування взаємної безпеки конкуруючих політ, угруповань тощо; консервативний, для якого головним критерієм модернізації є забезпечення політ, стабільності за допомогою централізованих політ, інститутів, а модернізованість цих інститутів пов'язується не з рівнем демократизації, а з реальною владою та організованістю (авторитарність політ, влади в рамках цього напрямку вбачається необхідною умовою модернізації).

Вирізняють такі етапи модернізації: доіндустр-ріальний (XVI — XVII ст., перехід від індустріально-аграрного й ремісничого до мануфактурного вир-ва); ранньоіндустріальний (перехід до машинного вир-ва); пізньоіндустр-ріальний (1914-29 - США, 1930-50 - Зах. Європа, 1950-60 — Японія; масове конвеєрне вир-во стандартної продукції); постіндустріальний (провідна роль теорет. знання як стрижня розвитку новітніх технологій і нової стратегії суспільства). Паралельно з М. т. розвиваються концепції антимодернізації та контрмодернізації, що досліджують процеси протидії модернізації. Критичний підхід до М. т. наголошує на тому, що модернізація призводить до знищення нац. культури, гальмує формування специфічних нац. цінностей та принципів, а її позитивні результати поширюються серед меншості

Населення.

С.В. Гринько

МОКІЄВСЬКИЙ Костянтин (? - бл. 1709) — укр. військ, діяч і дипломат. Походив із право-

славного шляхетського роду на Білоцер-ківщині, родич *І. Мазепи* по материній лінії. У 1691-1708 — київ, полковник, активний учасник Азовських походів 1695-96 і *Північної війни 1700-21*. 1708-09 — чигиринський полковник, належав до самостійницького козацько-старшинського угруповання, що підтримало *українсько-шведський союз 1708*. Провів успішні переговори з кошовим Запорозької Січі К. Гордієнком щодо його приєднання до антимоск. коаліції. 1709 з аналогічною місією відвідав Кримський ханат.

В.І. Головенко

МОЛОТОВ (справжнє прізвище — Скрябін) В'ячеслав Михайлович (25.02.1890, с. Кукарка В'ятської губернії — 8.11.1986, Москва) — рад. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї службовця. Закінчив Казанське реальне уч-ще, навчався на екон. відділенні Петербурзького політехнічного ін-ту. З 1906 — чл. РСДРП(б), з 1916 — чл. керівництва партії більшовиків, учасник Жовтневої рев-ції 1917 в Петербурзі. У листопаді 1920 — березні 1921 — 1-й секр. ЦК КП(б)У. У грудні 1930 призначений головою Раднаркому СРСР. Проводив жорстку політику централізації, форсованої колективізації. Один з організаторів голодомору в Україні. Як близький соратник *Й. Сталіна* у 1930-х був причетний до масових репресій, підписував т. зв. «розстрільні списки». У травні 1939 призначений наркомом закорд. справ СРСР. У своїй діяльності виходив з більшовицького переконання в неминучості й потрібності війни з капіталістичними д-вами заради світової перемоги комунізму, зіштовхування між собою капіталістичних д-ав. Разом із гітлерівським міністром *І. Ріббентропом* підписав *німецько-радянський пакт 1939* про ненапад, який супроводжувався «таємним протоколом» про поділ Схід. Європи на «сфери інтересів». У результаті до СРСР були приєднані зах. області України та Білорусії, Бессарабія, країни Прибалтики, частина Фінляндії. Після початку війни з Німеччиною брав участь у нарадах країн *антигітлерівської коаліції*. У лютому 1944 мотивував у Верховній Раді СРСР необхідність розширення прав союзних республік у міжнар. зносинах. На *Кримській (Ялтинській) конференції 1945* разом зі Сталіном домігся запрошення Україні стати членом-засновником *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* на *Сан-Франциській конференції 1945*. У повоєнний час брав участь у створенні смуги країн-сателітів навколо СРСР; в останні роки життя Сталіна поступово усунутий від відповідальної роботи. Після смерті Сталіна знову став мін. закорд. справ СРСР. Залишаючись «сталіністом», чинив опір курсу на мирне співіснування з капіталізмом, примиренню з Югославією, виведенню рад. військ з Австрії, з баз у Фінляндії і КНР, за що був переведений на іншу роботу в 1956, а в 1957 — звільнений з усіх керівних посад за виступи проти політики *М. Хрущова*. Працював спочатку послом СРСР у Монголії, потім — постійним представником СРСР при *Міжнародному агентстві з атомної енергії (МАГАТЕ)* у Відні. У 1962 виключений з КПРС, у 1963 — відправлений на пенсію. Продовжував захищати від критики політику Сталіна, територіальну експансію

царської Росії. У 1984 був відновлений у лавах

КПРС.

М.М. Білоусов

МондіалІЗМ (від франц. топсіе — світ) — геополіт. концепція, яка стверджує неминучість повної планетарної інтеграції, переходу від сукупності держав, народів, націй та культур до «уніфікованого світу». Мондіалістські ідеї вперше були концептуалізовані в теорет. роботах Ради з міжнар. відносин (США), що була створена в 1921 з метою розробки стратегії розвитку в планетарному масштабі в напрямку уніфікації та створення Світового уряду. Основною ідеєю мондіалістських проєктів є перехід до єдиної світової системи, організованої під домінуванням Заходу й на «базі прогресивних демократичних цінностей». У рамках М. було запропоновано два основні підходи до реалізації ідеї формування «єдиного світу»: теорія *конвергенції*, що передбачала формування нового культ.-ідеолог. типу цивілізації, проміжного між соціалізмом і капіталізмом; неомондіалізм, що будувався на концепції «кінця історії» — формування нового порядку на основі універсалізації сучас. зах. системи. Серед неомондіалістських концепцій особливого поширення набули концепція «геоекономіки» (формування трьох великих екон. просторів на основі існуючих екон.-розвинених регіонів: півн.-амер., європ. та тихоокеанського) і концепція «пост-катастрофічного мондіалізму» (кількісне та якісне зростання значення цивілізаційних загроз підштовхує провідні д-ви світу до визнання необхідності формування Світового уряду, під проводом якого відбудеться остаточне

СТВОРЕННЯ Планетарної Д-ВИ).

С.В. Гринько

МОНЄ (Моппеї) Жан (9.11.1888, Коньяк, Франція — 16.03.1979, Париж) — франц. економіст і фінансист, один із творців єдиної Європи. Нар. в сім'ї торговців. У молоді роки багато подорожував у справах сімейного бізнесу, об'їздив майже всю Зах. Європу. У 1919-21 — 1-й заст. Ген. секретаря *Ліги Націй*. У 1934-36 перебував у Китаї, де керував процесом модернізації залізниць країни. Під час перебування в США в 1940 налагодив тісні відносини з *Ф. Рузвельтом* і переконав його розпочати програму широкомасштабного виготовлення озброєнь для союзників у Європі, що стала основою для *ленд-лізу*. У роки *Другої світової війни* був керівником підрозділу озброєнь, матеріал, забезпечення та відбудови Французького к-ту нац. визволення. Активно виступав за екон. інтеграцію Зах. Європи. У 1955 створив і очолив рух за Сполучені Штати Європи, що лобював екон. зближення країн Європи. Доклав руку як експерт до більшості інтеграційних ініціатив, що уклалися у Зах. Європі в 50-ті, у т. ч. *Європейського економічного співтовариства (ЄЕС)*.

ТІМ. Ігнат'єв

МонетаризМ — екон. напрям, який почав застосовуватись у практиці держ. регулювання на поч. 80-х ХХ ст. Інтелектуальним лідером монетаристів став професор Чиказького ун-ту М. Фрідман. Теорет. положенням про неприйнятність жорсткого кейнсіанського підходу до регулювання світової економіки М. пояснював потребу в ліберальних методах управління, сутність яких полягає у широкому застосуванні фінанс.-кредитних, антиінфляційних, цінових і грошових інструментів. М. стверджує, що пропозиція грошей є головною детермінантою короткострокових змін ВВП і довгострокових змін у цінах. М. визнає головним чинником, що впливає на зміну сукупного попиту, пропозицію грошей; у трактуванні ролі д-ви в економіці виступає за її зменшення. Монетаристська концепція при аналізі *балансу платіжного* встановлює взаємозалежність між величиною грошової маси в країні, окремими фінанс. агрегатами, обсягом сукупного попиту з одного боку та станом платіжного балансу — з іншого. Відповідно, основну причину невірноваженості балансу міжнар. розрахунків М. вбачає у наявності надлишкового платоспроможного попиту в країні, викликаного, в першу чергу, дефіцитом *бюджету державного* й надмірним розширенням грошової маси. Зазначений принцип лежить в основі стабілізаційних програм *Міжнародного валютного фонду (МВФ)*, який при визначенні своїх рекомендацій користується саме монетаристською концепцією аналізу платіжного балансу. Монетаристський підхід, застосований на практиці амер. адміністрацією Президента *Р. Рейгана* на поч. 1980-х, а потім і в Зах. Європі, дав змогу подолати стагфляційний процес, побудувати нову систему регулювання світових госп. зв'язків монетарними засобами, яка не стримувала зростання, враховувала реалії нац. *суверенітетів* і не створювала надмірної наднац.

ДИРЕКТИВНОСТІ.

Н.В. Резнікова

МОНОПОЛІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ — фактично держ. монополія на всі форми зовн.-екон. діяльності — виключне право держави на здійснення операцій на світовому ринку. Була введена в РСФРР 1918, після *Другої світової війни* за зразком СРСР прийнята всіма тодішніми соціал. д-вами та деякими країнами, що розвиваються. Повністю відмежувала внутр. екон. процеси від впливу основних тенденцій світової економіки, що негативно вплинуло на нац. економіку таких д-ав. М. з. т. можлива лише в умовах командно-адмін. системи господарювання, з одержавленням усього екон. життя країни. В Україні була фактично ліквідована Законом «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991. в.с.Будкін

МоноПОЛЯРНІСТЬ — структурна характеристика системи міжнародної, що визначається наявністю одного актора міжнародного, який за своїми статусними характеристиками переважає решту акторів міжнар. системи. У теорії міжнародних відносин можливість існування монополярної міжнар. системи залишається гіпотезою, яка не має реального істор. прототипу. Елементи монополярної конфігурації в системі міжнар. відносин реалізовані Монгольською імп. на теренах Євразійського материка або США після СРСР розпаду. Категорія М. виконує важливу епістемологічну функцію, оскільки може визначати напрямок розвитку конкретної істор. міжнар. системи.

А.Л. Субботін

Монро (Монгоє) Джеймс (28.04.1758, Вашингтон-Періш, округ Вестморленд, штат Вірджинія — 4.07.1831, Нью-Йорк) — амер. громад.-політ.

і держ. діяч, дипломат, 5-й Президент США (4.03.1817-4.03.1825). Нар. в сім'ї дрібного плантатора. Навчався в коледжі Вільяма і Мері (Вільямсбург), звідки добровольцем пішов на *Війну за незалежність в Північній Америці 1775-83*. Вийшов у відставку в чині підполковника. У 1782-83 — чл. законодавчих зборів (легіслатури) Вірджинії, у 1783-86 — делегат *Континентального конгресу*. Добивався посилення центр. влади, але до Конституції США поставився з насторогою. У 1790-94 — сенатор. У 1794-96 — посланник США у Франції. 15.08.1794 виступив у Конвенті з вітанням Французької республіки, але після *Джея місії* та укладення дог-ру про дружбу й торгівлю з Великою Британією був змушений повернутись до США, де приєднався до джефферсонівських республіканців. У 1799-1802 — губернатор Вірджинії. У 1803-07 — глава дип. місії в Європі: брав участь у переговорах про *Луїзіани купівлю* у Франції; невдало намагався добитись в Іспанії визнання прав США на Флориду; 29.12.1806 підписав у Лондоні англ.-амер. договір, що врегулював майже всі конфліктні питання, але *Т. Джефферсон* не поставив договір на ратифікацію як такий, що містив надмірні поступки Британії. У 1810 — учасник вірджинських законодавчих зборів, у 1811 — губернатор Вірджинії. З березня 1811 до березня 1817 — держ. секретар (з вересня 1814 також в. о. військ, міністра) в адміністрації *Дж. Медісона*, ініціатор жорсткого курсу щодо Британії та планів загарбання Канади. У 1816 обраний Президентом США, у 1820 переобраний на 2-й термін. У презид. посланні 2.12.1823 була проголошена *Монро доктрина* — перше систематичне викладення принципів поведінки США на міжнар. арені. У 1829 був членом конституційного

КОНВЕНТУ ВІРДЖІНІЯ.

Б.М. Гончар

Монро доктрина — декларація принципів зовн. політики США, вперше систематично викладена в щорічному посланні Президента США *Дж. Монро* Конгресу 2.12.1823. Передумовами прийняття доктрини стали загроза інтервенції *Священного союзу* в Лат. Америку з метою відновлення контролю Іспанії за своїми лат.-амер. колоніями, які вже були визнані США як незалежні д-ви, та прийняття 4.09.1821 указу рос. імп. *Олександром I* про заборону заходу інозем. кораблів, у т. ч. американських, до територ. вод рос. Півн.-Зах. Америки. Доктрина формулювала принцип «неколонізації», який наголошував що Півн. та Півд. Америки не можуть у майбутньому розглядатись як об'єкти колонізації будь-якої європ. д-ви. Доктрина обґрунтовувала ідею поділу світу на амер. та європ. системи й формулювала принцип невтручання США у внутр. справи будь-якої європ. д-ви, суто європ. конфлікти, які не зачіпали безпосередньо амер. інтереси та в справі існуючих у Зах. півкулі європ. колоній, а в б-бі колишніх іспан. колоній проти метрополії — збереження *нейтралітету*.

М. д. була виступом проти колоніальної монополії європ. д-ав у Зах. півкулі, проти митних бар'єрів для амер. торгівлі та судноплавства в прагненні США зміцнити і розширити свої позиції та вплив у регіоні. Принцип «неколонізації» став інструментом створення сфери впливу самих США. Спираючись на принципи М. д., США обґрунтовували своє право анексувати

сусідні території, щоб запобігти їх переходу під контроль інших д-ав (приєднання Нової Мексики, Аризони, Оре-гону, Каліфорнії, *Техасу анексія*). Наприкінці XIX ст. М. д. стала обґрунтуванням територ. експансії в Центр. Америці та Карибському басейні (див. *Американсько-іспанська війна 1898*). На поч. XX ст. на засадах доктрини була сформульована політика, за якою США могли здійснювати будь-які кроки, аж до збройної інтервенції, в Півд. Америці, що постійно ускладнювало їх відносини з лат.-амер. країнами.

В.М. Гончар

Монтевідео ДОГОВІР 1980 — багатостороння угода про створення й регулювання діяльності *Латиноамериканської асоціації інтеграції (ЛААІ)*; підписана 12.08.1980 представниками Аргентини, Болівії, Бразилії, Венесуели, Еквадору, Колумбії, Мексики, Парагваю, Перу, Уругваю, Чилі. Набув чинності 18.03.1981. М. д. визначив метою ЛААІ створення спільного лат.-амер. ринку шляхом взаємного надання країнами-учасницями митних преференцій, укладання членами Асоціації заг.-регіональних, багатосторонніх та двосторонніх угод. М. д. встановлено структуру ЛААІ, визначено правила набуття членства в Асоціації. Відносини з іншими лат.-амер. країнами ЛААІ має будувати на основі багатосторонніх угод з окремими д-вами чи інтеграційними угрупованнями (ст. 25). Договір передбачив реалізацію горизонтального співробітництва з іншими

інтеграційними угрупованнями світу, окремими країнами, що розвиваються, або їх об'єднаннями. Положення Півн.-амер. угоди про вільну торгівлю, що була підписана Мексикою й набула чинності 1.01.1994, суперечили ст. 44 М. д., відповідно до якої Мексика мала автоматично й беззастережно надати членам ЛААІ ті самі торг. преференції, що й США та Канаді. Рада міністрів ЛААІ змушена була 13.06.1994 ухвалити протокол до Договору Монтевідео, що дозволяє тимчасово призупиняти дію ст. 44 відносно членів, які звернуться з таким проханням.
Н.М. Весела

Монтрьо конференція 1936 — міжнар. зустріч, що відбулась 22.06-21.07.1936 в Монтрьо (Швейцарія) за участю представників Великої Британії, СРСР, Франції, Японії, Австралії, Болгарії, Греції, Румунії, Туреччини та Югославії. Виробила нову конвенцію про режим Чорноморських проток, що замінила Лозаннську конвенцію 1923 (див. *Лозаннська конференція 1922-23*). Навесні 1936 Туреччина виступила з пропозицією до всіх держав-учасниць Лозаннської конференції 1922-23 провести переговори для врегулювання питання про режим проток, на яку погодились усі зацікавлені держави, окрім Італії. Одразу після відкриття М. к. Велика Британія зажадала забезпечення необмеженого доступу військ, кораблів усіх д-ав до Чорного моря через протоки; Туреччина погодилась на цю пропозицію. СРСР виступив із застереженнями щодо вільного доступу військ, кораблів нечорноморських д-ав у протоки, вимагаючи визначити для них кількісні та якісні обмеження. Після того, як брит. делегація зняла свої пропозиції, було досягнуто принципової згоди, що стала основою нової конвенції. її було підписано 20.07.1936. Конвенція встановлювала режим проток, що відповідав меті забезпечення свободи *судноплавства міжнародного торговельного* за одночасного гарантування безпеки в Чорному морі для Туреччини та інших причорноморських д-ав. За торг. суднами всіх країн зберігалась свобода проходу протоками як у мирний, так і воєнний час. Військ, кораблі нечорноморських д-ав при проході протоками в мирний час обмежувались класом (легкі надводні кораблі, малі бойові та допоміжні кораблі) та заг. тоннажем на час проходу (15 тис. т), а щодо входу до Чорного моря — ще й сумарним тоннажем усіх військ. кораблів, що там перебували на той момент (30 тис. т для всіх нечорноморських д-ав, із відповідним підвищенням ліміту до максимуму в 45 тис. т у разі збільшення сумарного тоннажу чорноморського флоту найпотужнішої військ.-мор. причорноморської д-ви на 10 тис. т та трижневим терміном перебування в акваторії Чорного моря. Чорноморські д-ви отримували право на проведення будь-яких військ, надводних та підводних кораблів, незалежно від класу та тоннажу. Встановлювався порядок оповіщення Туреччини про прохід військ, кораблів. У воєнний час, якщо Туреччина залишалася нейтральною стороною, протоки мали бути закритими для всіх воюючих д-ав. У разі, якщо воюючою стороною була сама Туреччина або в разі виникнення безпосередньої загрози втягнення Туреччини у війну, режим проток для військ, кораблів встановлювався тур. урядом. Міжнар. комісію проток, створену Лозаннською конвенцією 1923, було скасовано. *Суверенітет* Туреччини над зоною проток відновлювався в повному обсязі, вона отримала право ремілітаризувати зону проток. Конвенцію було укладено терміном на 20 років з автоматичною пролонгацією в разі відсутності денонсації за 2 роки до

закінчення терміну її дії. Конвенція набула чинності 9.11.1936 і залишається міжнар.-прав. основою режиму чорноморських проток донині.

М.Л. Миронова

Мораес (Могаез) Елдер Мартінс де (1937, Мауріті, шт. Сеара) — бразильський дипломат. Закінчив паризьку Вищу школу журналістики, Ін-т «Ріо Бранко» й дип. школу при МЗС Бразилії (1963). 1963-67 — співробітник апарату МЗС Бразилії; 1967-73 — 2-й секр. посольств Бразилії у ЧСР, Японії та Гайані; 1973-80 — 1-й секр. посольства Бразилії в Гайані; 1980-81 — радник апарату МЗС Бразилії; 1981-84 — радник посольства Бразилії в США; 1984-86 — радник, радник-посланник апарату МЗС Бразилії; 1986-88 — радник-посланник посольства Бразилії в Ірані; 1988-90 — радник-посланник посольства Бразилії в Ізраїлі; 1990-92 — радник-посланник посольства Бразилії у Швеції; 1992-94 — радник-посланник апарату МЗС Бразилії; 1994-2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Бразилії в Мозамбіку. 2001 — призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Федеративної Республіки Бразилія в Україні.

В.І. Головченко

Мораторій: 1. Відстрочка чи призупинення виконання внутр.-держ. або міждерж. зобов'язань, встановлені державою, її органами на певний час унаслідок непередбачених, незвичайних екон., політ., екологічних чи інших обставин.

2. Декларативна заява позичальника про неспроможність виконання майнових зобов'язань за договором унаслідок особливих, непередбачених умов із пропозицією нових умов, або мотивація судовим органам арбітражу про неможливість своєчасної сплати заборгованості з проханням відстрочення платежу чи звільнення

Від зобов'язань.

М.Ю. Рубцова

Моро (Мого) Альдо (23.09.1916, Мальє, Італія -9.05.1978, Рим) — італ. громад.-політ, і держ. діяч, правник, проф. кримінального права Римського ун-ту. Політ. діяльність почав у католицьких молодіжних орг-ціях. Після проголошення Італійської Республіки 1946 увійшов до конституційної комісії. 1947 обраний до Установчих зборів, 1948 — до парламенту. 1948-50 — заст. мін. зак. справ. Виступав проти вступу Італії до *НАТО*. У 1953-55 — лідер фракції Християнсько-демократичної партії (ХДП) в парламенті. 1955-57 — міністр юстиції, 1957-59 — міністр освіти; 1959-63 — політ. секретар ХДП і лідер її лівого крила. У 1963-68 і 1974-76 — голова Ради міністрів, 1965-66, 1969-72 і 1973-74 — мін. зак. справ Італії. Був переконаним прибічником політики розрядки, а також співробітництва з СРСР та іншими країнами ОВД. 1976-78 — голова нац. ради ХДП. 16.03.1978 викрадений терористами з ультралівих «червоних бригад» і

НеВДОВЗІ ВБИТИЙ.

Р.А. Кривонос

Мороз Олександр Олександрович (29.02.1944, с. Буда Таращанського р-ну Київ, обл.) — укр. громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив Укр. с.-г. академію (1965, за фахом інженер-механік) та ВПШ при ЦК КПУ (1985). З 1965 - інженер Ємільчинського районного об'єднання «Сільгосптехніка» Житомирської області. Служив у Збройних силах СРСР. З 1966 — викладач, зав. відділенням механізації с. г-ва Таращанського технікуму механізації с. г-ва (з 1972 — радгосп-технікум; потім — агр. коледж). 1974-75 — працював на інженерних посадах у с.-г. об'єднаннях Київ, області; 1976-83 — зав. сектора механізації та електрифікації с. г-ва, заст. завідувача с.-г. відділу Київ, обкому КПУ; 1983-85 — секр. Київ, обласної ради профспілок. З 1985 — 1-й секр. парткому обласних орг-цій Київ, обкому КПУ. 1989-90 — зав. агр. відділу Київ, обкому КПУ. М. — один із засновників, голова політради Соціалістичної партії України. Народний депутат України 1-4 скликань. 1990-93 — секр., 1993-94 — заст. голови Комісії ВР України з питань агр.-пром. комплексу. 1994-98 — Голова ВР України, водночас 1994-96 — спів-голова Конституційної комісії. Під головуванням М. ВР України прийняла Конституцію України 1996. У липні 1998 - лютому 2000 — голова Комітету ВР України з питань агр. політики та земельних відносин, керівник фракції Соціалістичної партії України. Балотувався на посаду Президента України на виборах 1994 і 1999. З травня 2002 — чл. Комітету ВР України з питань прав, політики, керівник депутатської фракції Соціалістичної партії України. Член Тимчасової спец. комісії ВР України з підготовки і попереднього розгляду узгоджених законопроектів про засади внутр. політики України, про засади зовн. політики та про засади нац. інтересів і нац. стратегії (з 24.10.2002), голова Тимчасової спец. комісії ВР України з опрацювання проектів законів України про внесення змін до Конституції України (з

26.12.2002). Ініціював звернення ВР України 4-го скликання до Генерального секретаря ООН К. Аннана, членів Ради Безпеки ООН щодо ситуації в Республіці Ірак (18.05.2004). Має держ. нагороди.

Твори: автор низки публікацій, зокрема книг «Куди йдемо?» (1993), «Вибір», «Тема для роздумів» (1996), «Дорога, з якої не зійти», «Між вічними полюсами» (1999), «Про землю, Конституцію і не тільки» (2000), «Хроніка одного злочину» (2001).

Л.В. Губерський

Морозов Костянтин Петрович (3.06.1944, Брянка Луганської обл.) — укр. військ. та держ. діяч. Закінчив Харківське вище військ. авіаційне уч-ще льотчиків (1967), Військ.-повітр. академію (1975) і Військ. академію Ген. штабу Збройних сил СРСР (1986). У 1990-91 — командувач повітр. армії (Одеса). У 1991-94 — міністр оборони України. У 1994-96 — позаштатний консультант Комісії Верховної Ради України з питань оборони й держ. безпеки. У 1996-98 — радник-посланник, гол. координатор співробітництва України з НАТО, Радою північноатлантичного співробітництва (РПАС), Західноєвропейським союзом (ЗЄС) Посольства України в Бельгії. У 1998-2000 — заст. голови Місії

України при НАТО в Бельгії. У квітні 2000 — червні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Іран.

В.М. Матвієнко

Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України (МАК) — постійно діюча арбітражна установа (третейський суд), що розглядає спори з цивільно-прав. відносин, які виникають у галузі торг. мореплавства. МАК здійснює діяльність відповідно до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24.02.1994, Положення про Морську арбітражну комісію при ТПП України та власного Регламенту. МАК вирішує спори, які впливають з відносин щодо: фрахтування суден, мор. перевезення вантажів; мор. буксирування суден; мор. страхування й перестраховування; купівлі-продажу, застави та ремонту мор. суден; лоцманської та льодової проводки; агентського та іншого обслуговування мор. суден; використання суден для здійснення наук, досліджень, видобування корисних копалин, гідротехн. та інших робіт; рятування суден; піднімання затонулих у морі суден та іншого майна; зв'язаних із зіткненням мор. суден; плавання по *ріках міжнародних*; здійснення суднами внутр. плавання закорд. перевезень тощо. Прийом до розгляду спорів, що віднесено до її компетенції, відбувається за умови письмової угоди (домовленості) між сторонами про передачу МАК усіх або певної категорії спорів, які виникають або можуть виникнути між сторонами у зв'язку з будь-якими правовідносинами, незалежно від їхнього характеру. Арбітражна угода може бути укладена як арбітражне застереження в дог-рі, або як окремий договір. Комісія приймає до розгляду також і спори, віднесені до її компетенції міжнар. угодами. Рішення МАК виконуються сторонами добровільно у встановлені нею терміни. Не виконані в строк рішення виконуються відповідно до закону та *договорів міжнародних*. МАК складається з голови, двох заступників, арбітрів та секретаріату. Справи розглядаються одним або трьома арбітрами. Порядок звернення, розгляду справ та розмір арбітражного збору визначається Регламентом МАК. Рішення МАК є виконавчими док-тами і прирівняні до рішень держ. судів. Місцем знаходження і місцем проведення засідань МАК є Київ.

Ім. Забара

Морське дно за межами континентального шельфу — глибоководне мор. дно, розташоване за межами *континентального шельфу*. Особливості прав, режиму встановлено *Конвенцією ООН із морського права 1982*. Прав. режим М. д. за м. к. ш. не поширюється на води та повітр. простір над ним. Конвенція проголосила М. д. за м. к. ш. заг. спадщиною людства. Жодна з д-ав не може поширити свій *суверенітет* та суверенні права або здійснювати їх щодо дна та його ресурсів. Корисні копалини, що видобуваються в цьому районі, можуть використовуватись лише згідно з положеннями Конвенції, правилами й процедурами, встановленими Міжнар. органом з мор. дна. Розвідку та розробку ресурсів цього району М. д. за м. к. ш. може здійснювати Міжнар. орган із мор. дна через своє Підприємство, створення якого передбачено Конвенцією, або в асоціації з державами-учасницями Конвенції, держ. підприємствами чи іншими особами. Положеннями Конвенції визначаються й інші види діяльності на М. д. за м. к. ш.: проведення наук, досліджень, передача технологій, захист мор. середовища, охорона людського життя, погодження діяльності на мор. дні та в мор. середовищі, збереження і використання ІСТОР. ОБ'ЄКТІВ ТОЩО.

ІМ. Забара

Морські коридори — шляхи, що встановлюються з метою регулювання проходу інозем. суден в *територіальних водах* прибережних держав, протоках, що використовуються для міжнар. судноплавства та архіпелажних водах держав-архіпелагів. При встановленні М. к. у територ. водах прибережна д-ва бере до уваги шляхи, що звичайно використовуються для міжнар. судноплавства, особливості суден, інтенсивність їхнього руху. Відповідно до ст. 22 *Конвенції ООН із морського права 1982* прибережна д-ва може вимагати від інозем. суден користуватись мор. коридорами та схемами розподілу руху, що встановлюються з урахуванням рекомендацій компетентної міжнар. орг-ції. При встановленні М. к. в протоках, що використовуються для міжнар. судноплавства (ст. 41), або в архіпелажних водах (ст. 53), відп. д-ви надають свої пропозиції компетентній міжнар. орг-ції. Орг-ція для сприяння безпечному проходу суден може затвердити М. к., які погоджені з д-вами, після чого останні встановлюють або змінюють відп. М. к. Конвенція ООН із мор. права 1982 вимагає від д-ав чіткого позначення

на мор. картах усіх встановлених ними М. к. і схем розподілу руху в територ. морі та протоках. Встановлені в протоках та архіпелажних водах М. к. повинні відповідати заг.-визнаним *нормам міжнародного права*. Судна при транзитному проході в протоках, а також в архіпелажному проході повинні дотримуватись встановлених М. к. У разі, якщо держава-архіпелаг не встановлює М. к., право проходу по М. к. може здійснюватись відповідно до шляхів, що зазвичай використовуються для міжнар. судноплавства. Повітр. простір над М. к., що встановлено в архіпелажних водах, може використовуватись як повітр. коридор для прольоту інозем. літальних апаратів у порядку здійснення права

арХІПелАЖНОГО ПрОЛьОТу.

ІМ. Забара

Моря забруднення шкідливими речовинами відповідно до *Конвенції ООН із морського права 1982*, привнесена людиною, прямо чи опосередковано, речовин або енергії в морське середовище, включаючи естуарій, яке призводить або може призвести до таких згубних наслідків, як шкода живим ресурсам і життю в морі, небезпечна для здоров'я людини, утворення перешкод для діяльності на морі, в тому числі для рибальства та інших правомірних видів використання моря, зниження якості використовуваної мор. води і погіршення умов відпочинку. Міжнар.-прав. нормативну базу у сфері попередження забруднення моря шкідливими речовинами становлять положення Конвенції із запобігання забрудненню моря скиданнями відходів та інших матеріалів 1972, Міжнародної конвенції по запобіганню забрудненню з суден 1973 і Протоколу до неї 1978, Конвенції про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їхнім знищенням 1989 та Міжнародної конвенції із забезпечення готовності на випадок забруднення нафтою, б-бі з ним та співробітництву 1990, а також низки регіональних багатосторонніх дог-рів: Конвенції про захист мор. середовища Балтійського моря 1974, *Конвенції про захист Чорного моря від забруднення 1992* (ратифікована Україною 4.02.1994). На Міжнар. конференції, що була скликана за ініціативою *Міжнародної морської організації* і відбулася у Брюсселі у 1969, було вироблено Міжнар. конвенцію щодо втручання у *відкритому морі* у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою (ратифікована Україною 17.12.1993). Основна мета Конвенції — запобігання забрудненню узбережжя прибережних держав нафтою внаслідок мор. аварій, що сталися у відкритому морі, тобто на значній відстані від узбережжя і за межами дії юрисдикції прибережної д-ви. Цей аспект має важливе значення, оскільки захисні дії прибережної д-ви (включаючи можливість спалення або затоплення аварійного судна) мають бути відп. безпеці, що загрожує узбережжю. Тому перед вчиненням таких дій прибережна д-ва має консультиватися з іншими зацікавленими д-вами, звертатися до експертів, список яких ведеться в ММО, тощо. Порушення таких вимог може призвести до того, що прибережній д-ві, яка перевищила межі допустимих дій під час таких аварійних ситуацій, доведеться відшкодувати завдані збитки. Постановою КМ України від 29.03.2002 №431 затверджено Правила охорони внутр. мор. вод і територ. моря від забруднення та засмічення.

О.В.

Задорожній

Мосаддик (Мовасісієя) Мухамад (1880, Тегеран, Персія - 5.03.1967, Тегеран) — іранський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в заможній сім'ї держ. службовця. Вищу освіту здобув у Парижі, згодом отримав ступінь д-ра юрид. наук в ун-ті Лозанни. Після повернення до

Ірану в 1914 був призначений генералом-губернатором провінції Фарс. 1921 зайняв посаду міністра фінансів; 1923 обраний до меджлісу, але 1925 змушений був залишити велику політику через опозицію до коронації Рези-хана як шаха Ірану. У 1944 знову обраний до парламенту. Як переконаний націоналіст у 1949 став співзасновником Національного Фронту, що виступав з антибрит. та антирад. гаслами. У квітні 1951 меджліс прийняв рішення про націоналізацію нафтового багатства Ірану і призначив М., щоб втілити його в життя. 30.04.1951-17.07.1952 і 22.07.1952-19.08.1953 — Прем'єр-міністр Ірану. Бойкот провідних країн Заходу, запроваджений у відповідь на націоналізацію нафтової пром. країни, викликав значні екон. труднощі й підірвав авторитет М. серед населення. М. вступив у відкриту конфронтацію з *Пехлеві Мохаммедом Реза-ша-хом* щодо низки екон. та політ. питань у країні й улітку 1953 оголосив про свою відставку. Шах був змушений залишити країну, але завдяки підтримці ЦРУ США, невдоволених громадян та військових повернувся до влади 19.08.1953.

М. був засуджений до 3-х років ув'язнення за держ. зраду. Доживав свій вік під домашнім арешТОМ.

П.М. Ігнат'єв

Московська нарада міністрів закордонних справ СРСР, США та Великої Британії 1945 відбувалась 16-26.12.1945 з метою подолання суперечностей, які виникли в повоєнному переговорному процесі між союзниками по *антигітлерівській коаліції*. Було узгоджено процедуру підготовки мирних дог-рів із союзниками Німеччини в Європі, а також прийнято рішення про проведення спец. багатосторонньої мирної конференції для обговорення узгоджених текстів мирних дог-рів із метою рекомендації їх *Раді міністрів закордонних справ*. На конференцію запрошувались лише країни, що брали активну участь у війні проти нім.-фаш. блоку в Європі. Таких визначено 21: СРСР, США, Велика Британія, Франція, Китай, Австралія, Бельгія, Білоруська РСР, Бразилія, Греція, Ефіопія, Індія, Канада, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Південно-Африкансь-кий Союз, Польща, Українська РСР, Чехосло-ваччина та Югославія. Керівництву Болгарії та Румунії рекомендувалось включити до складу своїх урядів по 2 представники від опозиційних (некомуністичних) партій, що було умовою їх визнання США та Великою Британією. Було порушено питання про розробку принципів політики щодо Японії та контролю за їх здійсненням. Для цього передбачалось створити Далекосхідну комісію з місцеперебуванням у Вашингтоні у складі 11 країн: СРСР, США, Великої Британії, Франції, Китаю, Австралії, Індії, Канади, Нідерландів, Нової Зеландії та Філіппін. У 1949 до складу комісії були включені Бірма та Пакистан. Робота комісії мала будуватись на принципі однастайності СРСР, США, Великої Британії та Китаю. Було домовлено про створення Союзної ради з Японії з місцеперебуванням у Токіо у складі представників СРСР, США, Великої Британії та Китаю.

І.О. Мінгазутдінов

Московський державний інститут міжнародних відносин (університет) МЗС Російської Федерації (МДІМВ (у)) —

держ. освітній заклад вищої професійної освіти, має статус університету; його засновник — МЗС РФ. МДІМВ (у) є правонаступником Моск. держ. ін-ту міжнар. відносин МЗС СРСР, створеного 14.10.1944. Переданий у підпорядкування МЗС Росії в 1991. Підготовка фахівців за напрямками й спеціальностями у сфері *міжнародних відносин*, політології, світової економіки, юриспруденції, менеджменту, журналістики й інформації здійснюється на 7 факультетах і 45 кафедрах (27 спеціальних і 18 мовних). МДІМВ (у) має 3 інститути: Європейського права, Міжнар. ін-т паливно-енергетичного комплексу, Державного управління. Граничний контингент студентів, які навчаються заочною формою освіти, складає 4200 осіб.

Т.І. Шинкаренко

МОСКОВСЬКИЙ ДОГОВІР 2002 — див. *американсько-російський договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів 2002*.

Московський договір про заборону випробувань ядерної зброї в трьох середовищах — див. *Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою 1963*.

Московський протокол 1929 про дострокове введення в дію *Бріана — Келлога пакт 1928*, підписаний 9.02.1929 в Москві представниками СРСР, Естонії, Латвії, Польщі та Румунії. Через затягування ратифікації пакту Бріана-Келлога його учасниками СРСР звернувся до сусідніх країн із пропозицією підписати протокол, за яким передбачалось негайне набуття Пактом чинності для д-ав, що підписали М. п. Він був відкритим для приєднання інших д-ав і набував чинності незалежно від процедури ратифікації Пакту. З д-ав, до яких звернувся уряд СРСР, лише Фінляндія відмовилась підписати М. п. Згодом до нього приєдналися Туреччина, Іран і

Литва.

О.С. Пархомчук

Московський саміт СРСР та США 1988 —

офіц. зустріч між ген. секретарем КПРС *М. Горбачовим* та Президентом США *Р. Рейганом*, яка відбулась 29.05-2.06.1988. Лідери двох країн підписали протокол про обмін грамотами про ратифікацію *американсько-радянського договору про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності 1987*. Була також укладена Угода між СРСР та США про повідомлення про пуски міжконтинентальних балістичних ракет і балістичних ракет підводних човнів із метою зменшення небезпеки виникнення ядерної війни, зокрема, на

випадок помилок під час пусків ракет та аналізу інформації про пуски іншою стороною. Із метою досягнення домовленості про ефективні заходи контролю за виконанням рад.-амер. Договору про обмеження підземних випробувань ядерної зброї 1974 глави д-ав підписали Угоду про проведення спільного експерименту з контролю; його було вирішено розробити й провести на випробувальних полігонах один одного. Учасники зустрічі погодились обмежити розташування мобільних міжконтинентальних балістичних ракет окремими районами з правом виходу за встановлені кордони під час окремих обмежених за масштабами операцій або навчань, а також домовились про обов'язкове сповіщення про початок такого виходу. Були укладені також двосторонні угоди про наук. й технол. співробітництво, співробітництво в пошукові та рятуванні на морі, про створення об'єднаної радіонавігаційної системи в районах півн. частини Тихого океану й Берингового моря, а також про взаємні відносини у сфері рибного госп-ва.

В.А. Манжол

Московські англійсько-радянсько-французькі переговори 1939 про укладення договору про взаємодопомогу та військ. конвенцію відбувались у червні — серпні 1939, коли посилилась військ. загроза Європі внаслідок порушення *А. Гітлером* умов *Мюнхенської угоди 1938*. Окупація нім. військами Чехії в березні 1939, проголошення профаш. урядом Словаччини незалежності, нім. претензії до Польщі щодо Дан-цигського коридору призвели до змін у зовн.-політ. лінії урядів Великої Британії та Франції, що раніше проводили політику замирення Німеччини. 31.03.1939 *Н. Чемберлен* зробив заяву в брит. парламенті про надання гарантій Польщі в разі загрози її незалежності. 6.04.1939, після підписання англ.-польського комюніке, ці гарантії набули двостороннього характеру. Аналогічні гарантії Польщі надала Франція. 14.04.1939 брит. уряд запропонував СРСР зробити заяву про надання допомоги Великій Британії та Франції, якщо вони будуть втягнені у війну неспровокованою агресією проти Польщі чи Румунії. 17.04.1939 рад. уряд подав контрпропозиції щодо підписання пакту між трьома д-вами про захист країн, яким загрожує фаш. агресія, що складався з 3-х док-тів: договору про взаємодопомогу між Великою Британією, Францією та СРСР; воєнної конвенції; гарантії для всіх країн, розташованих між Балтійським і Чорним морями, у т. ч. для прибалтійських. Уряд Чемберлена вагався щодо воєнної конвенції та надання гарантій прибалтійським країнам, які відмовлялись від гарантій з боку будь-якої д-ви. Тому Велика Британія наполягала, щоб країни Центр, та Схід. Європи отримували гарантії добровільно.

15.06.1939 політичні переговори між трьома державами, що до цього часу велися по дип. каналах, були перенесені до Москви, де відбувались до 2.08.1939. На цьому етапі переговорів Велика Британія обрала тактику затягування часу, оскільки паралельно з'ясувала можливість сепаратного врегулювання з Німеччиною щодо данцигської проблеми. Тим часом СРСР також встановив контакти з Німеччиною, щоб з'ясувати можливості поліпшення екон. та політ. відносин. Незважаючи на труднощі у відносинах між СРСР, Великою Британією та Францією, було домовлено про надання гарантій країнам від Балтики до Чорного моря, а також про початок переговорів про підписання воєнної конвенції (відкрились 12.08.1939). Під час переговорів з'ясувалось, що глави брит. делегації (адмірал Дракс-Пламкет) і французької

(генерал Думенк) не мали повноважень для підписання воєнної конвенції. Це викликало незадоволення глави рад. делегації наркома оборони К. Ворошилова, і було прийнято рад. урядом як доказ прагнення зах. д-ав затягувати переговори. Найскладнішою проблемою переговорів стало питання проходу рад. військ через територію Польщі для надання допомоги у випадку агресії проти останньої. Оскільки уряд Польщі відмовився пропустити рад. війська, а Франція й, особливо, Велика Британія зволікали зі з'ясуванням цього питання, Ворошилов використав цей привід для того, щоб оголосити 17.08.1939 перерву на переговорах до отримання остаточної відповіді Польщі. Причиною такого рішення було те, що успішно завершилися таємні нім.-рад. переговори. 19.08.1939 у Берліні було підписано нім.-рад. торг.-кредитну угоду. 21.08.1939 А. Гітлер у телеграмі на ім'я *Й. Сталіна* висловив готовність повернутись до «політичної лінії, яка протягом століть була корисною для обох держав», наслідком чого став приїзд мін. закл. справ Німеччини */ Ріббентропа* до Москви та підписання *німецько-радянського пакту про ненапад 1939*. На пропозицію Сталіна рад. делегація перервала переговори з Великою

Британією та Францією, хоча зробила заяву, що укладення нім.-рад. дог-ору не перешкоджає підписанню пакту між Великою Британією, СРСР та Францією. Зрив моск. переговорів був наслідком взаємної недовіри їхніх учасників та подвійної гри, яку вони вели впродовж усього переговорного процесу, чим скористався Гітлер, який, нейтралізуювши СРСР, зміг уникнути війни на два фронти в 1939-40. *і.с. Покровська*

Московські конференції 1941, 1943:

1. Конференція представників СРСР, США і Великої Британії з питань взаємних військ, поставок 29.09-1.10.1941. На ній було розроблено 9-міс. програму (на період 1.10-30.06.1942) амер. та брит. поставок озброєння, пром. устаткування та продовольства до СРСР, а також рад. поставок сировини Великій Британії та США. Таємний протокол, підписаний за результатами конференції, встановлював місячні квоти амер.-брит. поставок СРСР. До кінця жовтня 1941 СРСР сплачував готівкою за придбані у США військ. матеріали, а 30.10.1941 Президент США *Ф. Рузвельт* у своєму посланні *Й. Сталіну* повідомив про рішення надати СРСР безвідсоткову позику в розмірі 1 млрд. дол. з виплатою її через 5 років після закінчення війни. З 7.11.1941 уряд США поширив на СРСР дію закону про *ленд-ліз*, згідно з яким країни-союзниці по *антигітлерівській коаліції* отримували необхідні для ведення війни матеріали, озброєння та продовольство. Брит. поставки здійснювались за угодою про взаємні поставки, кредит та порядок платежів від 16.08.1941. Конференція започаткувала практичне співробітництво СРСР, Великої Британії та США, спрямоване на розгром Німеччини та її союзників, прискорила процес оформлення антигітлерівської коаліції.

2. Конференція міністрів закорд. справ СРСР, США та Великої Британії, що відбувалась 19-30.10.1943 на тлі перемог союзників: визволення Червоною армією Кавказу, Лівобережної України, частини Білорусі; успіхів амер.-брит. військ у Середземномор'ї, на півдні Італії, наслідком яких стала капітуляція Італії 3.09.1943 та оголошення нею 13.10.1943 війни Німеччині. На конференції вперше з початку *Другої світової війни* зустрілись керівники зовн.-політ. відомств провідних д-ав антигітлерівської коаліції *Е. Іден* (Велика Британія), *К. Хелл* (США) та *В. Молотов* (СРСР). Основними питаннями конференції стали: координація планів прискорення строків завершення війни проти нацистської Німеччини та її союзників у Європі, узгодження підходів до їх капітуляції та роззброєння; вироблення спільних позицій з питань створення повоєнної системи міжнар. співробітництва й безпеки; підготовка першої конференції голів д-ав СРСР, США та Великої Британії (див. *Тегеранська конференція 1943*). Щодо наближення завершення війни в Європі то представники США та Великої Британії повідомили рад. сторону про рішення Квебекської конференції 1943 відкрити Другий фронт на півночі Франції навесні 1944. З метою вироблення рекомендацій щодо умов капітуляції Німеччини, механізму їх виконання та її післявоєнного устрою учасники конференції погодились створити Європ. консультативну комісію (ЄКК) у складі представників трьох д-ав із місцеперебуванням у Лондоні. Була створена також Консультативна рада з питань Італії, до складу якої увійшли представники Великої Британії, США, СРСР, Франц. к-ту нац. визволення, Греції та Югославії. Її завданням було спостереження за діяльністю контрольного апарату в Італії та вироблення рекомендацій з метою координації політики союзників стосовно Італії.

Учасники конференції прийняли такі док-ти: а) «Декларація чотирьох держав з питання загальної безпеки» (за дорученням свого уряду її підписав також посол Китайської Республіки)

проголошувала намір сторін продовжувати війну проти Німеччини та її союзників до їх беззастережної капітуляції; визначала основні напрямки повоєнного устрою та співробітництва у створенні заг. міжнар. орг-ції для підтримання миру, безпеки та досягнення угоди щодо контролю над озброєннями; б) «Декларація про Італію» підтверджувала рішення союзників по антигітлерівській коаліції про повне знищення фашизму та створення демокр. режиму в цій країні. Була схвалена з огляду на необхідність визначення політики щодо Італії після успішних дій амер.-брит. військ на Апеннінському півночі та визволення частини італ. території; в) «Декларація про Австрію» проголошувала неіснуючим і недійсним *аншлюс* Австрії 1938, визначала метою дій союзників створення вільної й незалежної Австрії, але зазначала, що Австрія несе відповідальність за участь у війні на боці Німеччини; г) «Декларація про відповідальність гітлерівців за заповідні звірства» вимагала проведення суду й покарання гітлерівських військ, злочинців, відповідальних за звірства й убивства, відповідно до законів тих країн, де

ВОНИ БУЛИ СКОЄНІ.

І.С. Покровська

МОСКОВСЬКІ статті 1665 — двосторонній договір між Військом Запорозьким і Московським царством, підписаний 11.10.1665 у Москві гетьманом */ Брюховецьким*. Підтверджуючи права та привілеї козацького стану, встановлені *Переяславсько-Московською угодою 1654* і *Переяславськими статтями 1659*, значною мірою обмежували політ, автономію Гетьманщини й посилювали її військ.-адмін. та фінанс. заалежність від царського уряду. Лівобережні укр. міста й землі оголошувались володіннями рос. монархів (ст. 1); збільшувались гарнізони моск. війську Києві, Чернігові, Переяславі й Ніжині, де вони перебували на підставі попередніх угод (ст. 5); крім того, моск. гарнізони на чолі з воєводами розміщувались у Полтаві, Кременчуці, Новгороді-Сіверському, Острі, Каневі та інших містах, а також у Кодаку на Запорозькій Січі; воєводи зосереджували у своїх руках ряд військ.-поліцейських і фінанс. функцій (збирання з населення, за винятком козаків, мита, яке йшло в царську скарбницю, хліба на утримання гарнізонів, грошових зборів із винних оренд, податків із купців тощо). Гетьманському урядові заборонялося вступати в дип. зносини з інозем. державами; обмежувалось право вільного обрання гетьмана, що мало відбуватись лише з дозволу царя й у присутності моск. послів, причому гетьманські клейноди забирались у Війська Запорозького аж до інвеститури нового гетьмана. Водночас польські королівські грамоти на Магдебурзьке право, забрані за наказом *Олексія Михашовича*, повертались укр. містам, зокрема Києву, Переяславу, Ніжині, Каневу, Чернігову, Почепу, Гадячу, Стародубу Остру та ін. На виконання М. с. із метою визначення держ. оподаткування 1666 було проведено майовий перепис населення Гетьманщини, що викликало величезне обурення серед усіх верств укр. суспільства та стало головною причиною антимоск. повстання в січні 1668, а згодом і загибелі */ Брюховецького*.

В.І. Головченко

Московського великого князівства дипломатія. Московське князівство виокремилось як удільне з Великого князівства Владимирського 1276 за правління Данила, молодшого сина Олександра Невського. Його спадкоємець Юрій Данилович (1303-25) у конкурентній боротьбі з тверським князем Михайлом Ярославичем (1304-18) заручився підтримкою хана Золотої Орди Узбека (одружившись на його сестрі) й одержав у 1317 грамоту-ярлик на велике князівство. Велике князівство Московське займало вигідне центр. положення щодо інших півн.-схід. руських земель, а річкові й суход. шляхи, які проходили його територією, надавали Москві значення важливого вузла торг. та інших зв'язків між руськими землями. Прикрите з півн. заходу від Литви Тверським князівством, а зі сходу й півд. сходу від Золотої Орди Суздальсько-Нижегородською, Муромською та Рязанською землями, Московське князівство меншою мірою зазнавало руйнівних татарських нападів. Це дозволяло його правителям збирати й накопичувати сили, поступово створювати необхідну перевагу в матеріал. та людських ресурсах і закріпити за Москвою роль політ. центру формування єдиної російської держ.

В умовах васальної залежності від Золотої Орди (до 1480) Велике князівство Московське дотримувалося сформульованих Олександром Невським принципів засад *зовнішньої політики*: зберігати мир із Золотою Ордою, акумулюючи потенціал для відродження, об'єднання і звільнення Півн.-Схід. Русі; активно протистояти півн.-зах. сусідам (Новгород, Псков, Твер), які спиралися на допомогу Литви. Для ідейно-теорет. обґрунтування такого курсу Іваном Даниловичем Калитою (1325-40) та його нащадками пропагувався принцип «отчини», тобто підпорядкування Москві всіх земель і володінь колишньої Русі (Київської держ.); за правління

Івана III (1462-1505) він перетворився в держ. доктрину зовнішньополітичну. Але до того, з огляду на незначні розміри підвладної території, імперська дипломатія моск. князів зосереджувалася на частині Прибалтики (землі іжори, воді), Півночі (карели, саами, комі) і Поволжя, де їхня влада поступово поширювалася на землі мордви, удмуртів, чувашів і марійців. Хоча зазначені малі народи й не становили суб'єкта дипломатії, вони неодноразово ставали об'єктом міжкнязівських угод, що визначали їхній політ, та екон. статус, а із завершенням об'єднання півн.-руських земель навколо Москви за Василя III (1505-33) повністю потрапили під її юрисдикцію.

Міжкнязівська дипломатія в процесі політ, централізації країни на зразок схід, деспотій зазнала суттєвих змін, її новим і суттєвим елементом став верховний сюзеренітет Орди — необхідність санкції хана та його ярлика на заміщення князівського престолу. Це перетворило ординську столицю Сараї на місце інтенсивної дипломатії та інтриг руських князів (1339 Калиті, що зібрав подвійний податок для хана Узбека, вдалося добитися мученицької страти викликаних до Орди своїх непримиренних ворогів — тверських князів Олександра Михайловича і його сина Федора). Водночас Золота Орда не змогла зламати такі традиційні політ, інститути Русі, як єдність правлячої династії Рюриковичів, колективне владарювання найсильніших (передусім московських, тверських і нижегородських) князів над номінальним центром — Великим князівством Володимирським, князівські з'їзди, церк. собори і вся система світського та церк. васалітету.

Внутр. міжкнязівська дипломатія ускладнювалася втручанням у неї Великого князівства Литовського, що виступало в ролі альтернативного осередку «збирання» схід.-слов. земель і за правління Гедиміна (1316-41) та його сина Ольгерда (1345-77) поширило свій вплив на Смоленськ, Твер, Рязань і Новгород, інкорпорувало території сучас. Білорусі та Наддніпрянської України. Великий моск. князь Васи-лій I (1389-1425), що був одружений із донькою великого литовського князя Вітовта Софією, зберігаючи лідерство в Півн.-Схід. Русі, досить послідовно визнавав провідну роль Вільно в заг.-руських справах, а помираючи, доручив свого малолітнього сина Василя II (1425-62) опіці Вітовта. За таких умов моск. дипломати прагнули до неухильного обмеження зовн.-політ, функцій інших князів, і в міру того, як моск. князі політично зміцнювали свою владу, вони частіше вносили до дог-рів умову, що забороняла самостійно зноситися із Золотою Ордою, Лівонським орденом чи Литвою. Те саме відбувалося з виплатою данини: починаючи з Івана Калити, це право швидко перейшло до рук моск. великого князя. Траплялися дог-ри, в яких єдність у діях проти одного із супротивників супроводжувалася нейтралітетом щодо іншого. Вони передбачали і спільне обговорення («по думі») майбутніх можливих угод, і взаємну інформацію про загрозу небезпеки. Князі вдавалися й до третейського суду, намагалися протистояти ординській політиці нацькування. Зобов'язання робилися пожиттєво («до живота»), а з послабленням Орди і посиленням спадкової влади князів вони поширилися і на спадкоємців. Православна церква, підтримуючи найсильні-ших, нерідко санкціонувала не лише сам договір, але і його порушення, звільняючи князя від даної ним клятви чи погрожуючи його супротивнику церк. відлученням. Обмежуючи й ліквідуючи зовн. -політ, права інших земель, моск. уряд разом із тим брав на себе зобов'язання захищати їх і від Орди, і від Лівонського ордена, і від Литви. Іван III досить вдало використав конфлікт 1464-71 між Псковом і Великим Новгородом, виступаючи в ролі неупередженого арбітра і захисника колишнього новгородського «пригорода» від лівонців, шведів і литовців.

Складна й розгалужена міжкнязівська дипломатія стала міцною прав, основою для зовн. дипломатії Москви на балт. напрямкові, що мала на меті створення умов для свободи торгівлі. 1302 був оформлений договір із Данією, а 1323 за сприяння Московського князівства Новгород уклав Оріховський мир із Швецією, що певною мірою забезпечував свободу його торгівлі на Балтиці. Марними виявилися спроби Лівонського ордену використати ускладнення у відно-синах Москви з Ордою і Литвою, що засвідчив останній новгородсько-лівонський договір 1481. На півдні Велике князівство Московське підтримувало дружні відносини з Візантійською імп., а нове єпископство у Сараї використовувалося ним для впливу на Орду. Воно прагнуло віднайти шляхи в Італію, щоб отримувати звідти товари, яких її позбавляла блокада Ганзейського союзу в Прибалтиці. З метою дип. забезпечення успіху антиординської б-би Ве-лике князівство Московське налагодило контакти з д-вами Кавказу (Ширван, Кахетія), Іраном, а Іван III 1474 пішов на укладення військ.-політ. союзу із сином засновника Кримського ханату — Менглі Гересм I. Василь III у конфлікті з Великим князівством Литовським і Руським та Польським королівством, що розвивався з перемінним успіхом, домігся підписання у 1514 союзного дог-ру з імператором Священної Римської імперії Максиміліаном I (перша

антипольська моск.-імперська угода була розроблена у 1490 Іваном III і послом Максимі-ліана I Йоргом фон Турном). Згідно з нею Священна Римська імперія визнавала право Москви на Київ та інші укр. й білоруські землі, а Москва — право імперії на польські (Пруссія) та угорські землі, сторони домовилися про взаємну військ. допомогу, а моск. володаря нім. дипломати вперше титулювали цесарем.

Задля зміцнення міжнар. престижу своєї династії Іван III у 1472 одружився з племінницею останнього візантійського імператора з династії Палеологів Зоєю (Софією) і перейняв від неї як держ. герб двоголового орла. Ідеологи православної церкви, висунули *Третю Римську концепцію*, проголосивши великого моск. князя правонаступником візантійського імператора Костянтина XI. Відповідно князівська дипломатія почала активно популяризувати традицію розглядати моск. правителів як спадкоємців церк. влади Візантії й світської влади Риму.

Література: Дворнік Ф. Слов'яни в Європейській історії та цивілізації/ Пер. з англ. — К., 2000; История внешней политики России. Конец XV-XVI век (От свержения ордынского ига до Северной войны). — М., 1999; Кромм М.М. Меж Русью и Литвой: Западнорусские земли в системе Русско-литовских отношений конца XV — первой трети XVI в. — М., 1995; Синицына Н.В. Третий Рим: Истоки и эволюция русской средневековой концепции. — М., 1998; Хорошкевич А.Л. Русское государство в системе международных отношений конца XV — начала XVI в. — М., 1980.

В.П.Крижанівський

Московського царства дипломатія. 1547 Іван IV (1533-84) офіційно прийняв царський титул. Під час його правління були захоплені Казанське (1547-52), Астраханське (1556), Сибірське (1558) ханства, приєднано Велику Ногайську Орду, землі мордви (1552), кабардинські і черкеські князівства (1557). У той же період розпочалося включення до складу Московської держави земель, розташованих на південь від Оки та Верхнього Дону, які від Батисевої навали являли собою безлюдний край (т. зв. Поле, або Дике Поле). Освоєння цих земель, укріплене системою оборонних споруд («засічних ліній»), охороняло державу від спустошливих нападів Кримського ханату. Протягом XVI ст. територія Московської держави сягнула 5,5 млн. км² з населенням бл. 9-10 млн. чол., що було у 10 разів більше, ніж територія власне Московського князівства. Швидке територ. зростання Московії було зумовлене, перш за все, слабкістю її сусідів та віддаленістю від основних центрів європ. політ. життя.

Невдала для Московської держави Лівонська війна 1558-83 із Річчю Посполитою і Швецією за вихід до Балтійського моря та непродумана внутр. політика уряду призвели до наростання незадоволення серед населення. Іван IV, відійшовши від курсу реформ, проведених у першій половині його правління, запровадив режим оприччини, який відзначався надзвичайною жорстокістю і репресіями проти опозиції. Гол. виконавцем волі царя стало дворянство, яке винагороджувалося відібраними у князів і бояр землями. Внаслідок оприччини було підірвано екон. й політ. позиції аристократії, зросла роль дворянства. Зі смертю сина Івана IV Федора Івановича (1584-1598) завершилось правління у Московській державі династії Рюриковичів. За Федора Івановича та його наступника царя Б. Годунова (1598-1605) Московщина внаслідок боротьби за владу між боярством і дворянством пережила глибоку соц.-екон. та політ. кризу 1605-12 у країні панувала справжня анархія: на престолі перебували підтримувані Річчю Посполитою самозванці Лжедмитрій I і Лжедмитрій II, князь Василь Шуйський. Деякий час після Шуйського правили бояри («Семибоярщина»). Нестабільність політ. влади призвела до соц. потрясінь — 1606-07 відбулося велике повстання селян, посадських людей і козаків під керівництвом І. Болотникова. Складним внутр. становищем країни скористались Польща і Швеція, які розпочали неприховану інтервенцію. 1610 польське військо захопило Москву, частина моск. аристократії проголосила царем Владислава — сина польського короля Сигізмунда III Вази. Восени 1612 народне ополчення під керівництвом К. Мініна і Д. Пожарського звільнило Москву від ворожих військ. Царський уряд змушений був 1618 відмовитися на користь Швеції від прибалт. земель, а Смоленська земля і Чернішівщина (їх Московська держава відібрала на поч. XVI ст. у Великого князівства Литовського) залишались у складі Речі Посполитої. Спроба царського уряду у війні 1632-34 з Річчю Посполитою повернути Смоленську землю завершилась безуспішно. 1613 на Земському соборі в Москві у присутності представників різних станів суспільства на престол було обрано Михайла Федоровича Романова (1613-1645), що поклало початок царюванню нової династії — Романових (правила до Лютневої революції 1917). У XVII ст. територія Московської держави значно розширилась за рахунок приєднання Сибіру та колонізації цих земель. Рос. землепроходці дістались берегів Північного Льодовитого і Тихого океанів, р. Амур, а 1697 заснували перше поселення на Камчатці. У березні 1654 Московська держава уклала військ.-політ. союз із гетьманом України Б. Хмельницьким. 1654-57 Військо Запорозьке і Московське царство спільно вели військ. дії за звільнення укр. земель з-під влади Речі Посполитої, у ній цар намагався

також приєднати Білорусь і повернути собі Смоленську землю. За *Андрусівським договором 1667* до Московської держави відходили Смоленська земля, Лівобережна Україна, Сіверська земля з Черніговом і Стародубом та Київ (на 2 роки) з прилеглою до нього територією на правому березі Дніпра. Остаточні моск.-польські відносини були врегульовані після підписання *Вічного миру 1686*, за яким Лівобережна Україна та Київ мали назавжди залишатись за Московським царством. До кінця XVII ст. Московська держава існувала фактично ізольовано від інших європ. країн, що негативно позначалося на її екон., культ. і політ. розвитку. За правління царя *Петра I (1682-1725)* було зроблено спробу подолати цю відокремленість. Проведені реформи мали на меті підвищення соц.-екон. стану в країні, яка відставала від інших європ. д-ав. Внаслідок *Північної війни 1700-21* зі Швецією Росія захопила Естонію, частину Латвії й землі по р. Неві, що дало їй вихід до Балтійського моря та сприяло налагодженню екон. зв'язків із Зах. Європою. Невдачею для Петра I завершилась рос.-тур. війна 1711-13, метою якої було намагання царя закріпитись у Приазов'ї та Півш. Причорномор'ї, що належали Османській імп. Внаслідок цієї війни Московське царство втратило Азов, здобутий наприкінці XVII ст., та вивела свої війська з Правобережної України. Петро I продовжував проводити політику своїх попередників, спрямовану на гноблення нерос. народів, зокрема літвівації держ. прав Ієтманщини. Після укладення / *Магдебурзького союзу 1708* та поразки шведсько-укр. військ у Полтавській битві 1709 політика Петра I щодо України набула колоніально-репресивного характеру У листопаді 1708 зруйновано гетьманську столицю Батурин (більшість жителів знищено), у травні 1709 — Запорозьку Січ; для нагляду за гетьманом призначено царського резидента, а після смерті І. Скоропадського не було дозволено обирати його наступника; з 1722 контроль за держ. справами України здійснювала *Малоросійська колегія*; 1720 заборонено друкувати книги укр. мовою; вчинено розправу над наказним гетьманом *П. Полуботком*, іншими представниками козацької старшини. За правління Петра I та його наступників проводилась відверта політ. лінія на ліквідацію Української козацької держави, її повну інкорпорацію, русифікацію й асиміляцію укр. народу. 1721 Московська держава була проголошена Російською імперією. Реформи Петра I та загарбницькі війни перетворили Росію у велику європ. д-ву.

Література: Греков И.Б. Восточная Европа и упадок Золото-ой Орды (на рубеже XI/-XVI вв.). — М., 1975; Заборовский Л.В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. Из истории международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе. — М., 1981; Медушевский А.Н. Утверждение абсолютизма в России: Сравнительно-историческое исследование. — М., 1994; Анисимов Е.В. Государственные преобразования и самодержавие Петра Великого в первой четверти 18 века. — С.-Пб., 1997.

Н.Ф. Сербіна

Мохамед (Моіатесі) Омар Ель-Фарук Хасан (1946) — єгипетський дипломат, бакалавр з економіки та політики Каїрського ун-ту (1968). 1968-97 — на дип. роботі в посольствах АРС в Алжирі, Італії, Зімбабве, Кувейті, Росії. 1997-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Арабської Республіки ЄГІПЕТ В Україні. *В.І. Головченко*

Моцик Олександр Федорович (3.05.1955, с. Городець Володимирецького р-ну Рівненської обл.) — укр. професійний дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1981). У 1981-85 — 3-й секр. консул, відділу МЗС УРСР. 1985-87 — 3-й, 2-й секр. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР; 1987-90 — 2-й, 1-й секр. відділу кадрів МЗС УРСР. У 1990-92 — 1-й секр. договірно-прав. відділу МЗС України; 1992-95 — 2-й, 1-й секр. Постійного представництва України при ООН; 1995-97 — нач. Договірно-прав. управління МЗС України. У жовтні 1997 — листопаді 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Турецькій Республіці, одночасно у вересні 1999 — березні 2004 — Представник України при *Організації чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)*. У листопаді 2001 - серпні 2003 — заст. держ. секретаря МЗС України, з липня 2003 — заст. мін. закл. справ України.

В.М. Матвієнко

Мубарак (Мібагак) Мухаммед Хосні Сеїд (4.05.1928, Аль-Менуфія, Єгипет) — єгипетський держ. і військ. діяч. Нар. в сім'ї урядовця мін-ва юстиції. Закінчив Каїрський військ. коледж (1949, бакалавр військ. наук), Академію військ.-повітр. сил Єгипту (1950, бакалавр авіаційних наук), Військ.-повітр. академію ім. М. Жуковського в Москві (1966). 1950-59 — інструктор Академії ВПС Єгипту, на поч. 60-х — командир підрозділу єгипетської бомбардувальної авіації в Ємені, нач. Зах. бази ВПС ОАР; 1967-69 — нач. Академії ВПС ОАР, займався

відновленням ВПС, знищених ізраїльтянами під час *арабо-ізраїльської війни 1967*; 1969-72 — нач. штабу ВПС. 1972-75 — командувач ВПС і заст. міністра оборони, забезпечив ліквідацію більше 90% намічених цілей на території Ізраїлю під час *арабо-ізраїльської війни 1973*; маршал авіації (1973). 3 квітня 1975 — віце-президент Єгипту; 1980 — січень 1982 — ген. секретар правлячої Націонал-демократичної партії. 7.10.1981-2.01.1982 — Прем'єр-міністр Єгипту, з 14.10.1981 — Президент Єгипту й верховний головнокомандувач Збройних сил, переобирався 1987, 1993 і 1999. У відповідь на замах ісламістів на *А. Са-дата* 6.10.1981 заарештував 2,5 тис. бойовиків, попередивши можливе повстання. Активно сприяв відновленню міжнар. іміджу країни через участь у *Мадридській мирній конференції 1991*, *війні у Перській затоці 1991-92* та виробленні Рамкової угоди про поетапне введення палестинської автономії 1993 і «*Дорожньої карти*» 2003. 1989-90 і 1993-94 — голова *Організації африканської єдності (ОАЄ)* Лауреат міжнар. нагород «Людина миру» (1983), «Особистість року» (1984), «Людина 1984 року» (1985), Демократичних прав людини (1990), «Нопогіз Саиза» (1991), нагороди ООН за вирішення проблем народонаселення.

В.І. Головенко

Мугабе (Miṣaḃe) Роберт Габріель (21.02.1924, Кутама, Півд. Родезія) — зімбабвійський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив Лондонський ун-т. 1956-60 займався викладацькою діяльністю у Півд. Родезії та Гані. Після повернення на Батьківщину 1960 взяв активну участь у нац.-визв. б-бі, увійшов до керівництва Національно-демократичної партії та створеного на її основі Союзу африк. народу Зімбабве (ЗАПУ, 1961). 1963 вийшов з останнього і заснував ліво-радикальний Африк. нац. союз Зімбабве (ЗАНУ), що орієнтувався на КНР і АНДР. 1964-74 —

в ув'язненні. 3 жовтня 1976 — лідер Патріотичного фронту Зімбабве (ПФ), що утворився внаслідок об'єднання ЗАНУ та ЗАПУ й вів партиз. війну проти режиму білої меншини з баз на території Замбії й Мозамбіку. 1976-79 очолював делегацію ПФ на переговорах у Женеві й Лондоні щодо політ. урегулювання півд.-родезійської проблеми. Погодився на компромісний 20-річний перехідний період, упродовж якого за білою меншиною резервувалось 20% місць у парламенті й недоторканість приватної власності. 18.04.1980-31.12.1987 — Прем'єр-міністр і міністр оборони Республіки Зімбабве, з 31.12.1987 — Президент Зімбабве, водночас з 1984 — голова та 1-й секр. правлячої маркс. партії ЗАНУ-ПФ. У *зовнішній політиці* до 90-х дотримувався прорад. курсу, надавав суттєву військ.-політ. й фінанс. підтримку визвольним рухам темношкірого населення ПАР і Намібії. Потім перейшов на більш помірковані с.-д. позиції, сприяв перемозі Альянсу демокр. сил визволення *Л. Кабіли* над диктатурою *Мобуту Сесе Секо* в Заїрі, але після фальсифікації результатів презид. виборів 13.03.2002 зазнав дип. ізоляції у *Співдружності Націй* за звинуваченням у збереженні антидемокр. режиму.

В.І. Головенко

Муданійське перемир'я підписане 11.10.1922 в порту Муданья (Туреччина) військ. представниками Туреччини, з одного боку, та Великої Британії, Франції й Італії — з іншого. 13.10.1922 до угоди приєдналась Греція. Фактичний розвал Османської імп. та окупація (з вимушеної згоди султанського уряду) Стамбула й ряду районів Анатолії військами *Антанти* після підписання *Мудроського перемир'я 1918* і *Северського мирного договору 1920* спричинили розгортання нац.-визв. руху проти інтервентів, на чолі якого в червні 1919 став генерал Мустафа Кемаль (*Ататюрк*). Він виступив проти укладених із країнами Антанти дог-рів, проти Великої Британії та підтримуваної нею Греції — основної ударної сили Антанти в Туреччині, а також проти султана Мехмеда VI, який прийняв умови Антанти. Військ. перемоги нац.-визв. сил 1920 -на поч. 1921 над інтервентами викликали розлад поміж союзниками: у червні 1921 Італія вивела свої сили з Анталії, залишивши за собою острови Родос і Додеканес; у жовтні того ж року Франція відмовилась від Кілікії, залишивши у складі франц. підмандатної Сирії Александретський

(Іскендерунський) санджак. Вирішальними для нац.-визв. сил Туреччини стали серпень — вересень 1922, коли вони розгромили грец. експедиційний корпус, після чого Греція вивела свої війська з Адріанополя (Едірне) та Схід. Фракії. У вересні 1922 спочатку Франція, а за нею Італія евакуювали свої війська зі схід. берега Дарданелл. Втративши підтримку союзників, Велика Британія змушена була піти на підписання перемир'я з кемалістським урядом Туреччини.

Воно передбачало: припинення воєнних дій між Туреччиною та Грецією; відведення грец. військ зі Схід. Фракії до лінії, що проходила по лівому березі р. Маріца; окупацію

військами Антанти правого берега Маріци та районів, які вони займали на день підписання М. п., на час до укладення мирного дог-ру; передачу представникам Туреччини цивільної влади на всій території Фракії впродовж 30 днів після підписання перемир'я; зобов'язання сторін не збільшувати чисельність їхніх військ, не будувати укріплень і не здійснювати воєнних робіт у районах і пунктах, вказаних у М. п., зобов'язання Туреччини до ратифікації мирного дог-ру не вводити війська у Схід. Фракію. Було вирішено також скликати мирну конференцію для остаточного вирішення врегулювання з Туреччиною. М. п. завершило нац.-визв. війну Туреччини проти інтервенції, що здійснювалась за рішенням Антанти переважно грец. військами, і дозволило Туреччині добитись відміни Севрського МІРНОГО ДОГОВОРУ 1920. *ІД. Коміренко*

Мудроське перемир'я підписане 30.10.1918 на борту брит. військ, корабля «Агамемнон» у порту Мудрос (о. Лемнос) уповноваженим *Антантою* представником Великої Британії, війська якої окупували територію Туреччини зі Стамбулом і частину її арабських провінцій, та представником султанського уряду Туреччини; визначало умови її капітуляції в *Першій світовій війні*. За умовами перемир'я Туреччина відкривала Чорноморські протоки для військ, флотів країн-переможниць із правом окупації фортів Босфору і Дарданелл, а також Баку й Батумі; виводила війська з Ірану, Закавказзя і Кілікії; демобілізувала армію та передавала Антанті військ, кораблі. З підписанням М. п. обширна Османська імп. фактично перестала існувати. М. п. втратило чинність після підписання *Муданійського перемир'я 1922*.

ІД. Коміренко

Мужиловський Силуян Андрійович (?-?) — укр. військ, діяч і дипломат. Нар. в сім'ї священика. У 1648-49 — писар *Генеральної Військової Канцелярії*; виконував найважливіші дип. доручення *Б. Хмельницького*, зокрема на поч. серпня 1648 разом із М. Кривоусом виїхав до Ясс для встановлення дип. відносин між Військом Запорозьким і молдовським господарем В. Лупу-лом. У січні — березні 1649 в чині полковника очолював перше посольство *Б. Хмельницького* до Москви, де провів переговори щодо отримання військ, допомоги в б-бі проти Речі Посполитої. У серпні 1649 провів у Вільнюсі переговори з литовським кн. Я. Радзивілом про умови укладення перемир'я. У 1651 очолював посольство до Стамбула, проте по дорозі потрапив у польський полон, де пробув 2 роки. У квітні — травні 1653 разом із *К. Бурляєм* очолював посольства до моск. царя *Олексія Михайловича* та шведської королеви Хрис-тини. Восени того ж року спільно з *Виговським* вів переговори з Кримським ханатом. У 1654 призначений ніжинським полковим суддею. Востаннє згадується в док-тах 1657 на дип. службі в гетьмана *І. ВИГОВСЬКОГО*. *В.І. Головченко*

Мумм фон Шварценштайн (Мштт топ

Зсптаггешієп) Альфонс — нім. дипломат, барон; напередодні *Першої світової війни* — посол Німецької імп. у Китайській Республіці; після укладення *Брестського мирного договору УНР із Центральними державами 1918* призначений головою торг. делегації до Києва. Після прибуття отримав повноваження посла. Активно сприяв гетьманському перевороту *П. Скоропадського* 29.04.1918, наполягав на виконанні продовольчих зобов'язань Києва перед Берліном і втручався у внутр. справи Української Держави. Відкликаний після листопадової рев-ції 1918

У Німеччині.

В.І. Головченко

Муравйов Михайло Миколайович (7.04.1845, Петербург - 8.06.1900, Петербург) — рос. дипломат, граф. Закінчив Гейдельберзький ун-т. З 1864 служив у канцелярії МЗС Російської імп. 1877-78 — радник посольства Росії у Франції, 1884-93 — у Німеччині; 1893-96 — посланник Росії в Данії. Із січня 1897 — керуючий мін-вом, із квітня 1897 — мін. зак. справ. Активізував зовн. політику Росії на Дал. Сході. У 1898 забезпечив підписання в Пекіні рос.-китайської конвенції, а 1899 уклав угоду з Великою Британією у формі обміну нотами про політику в Китаї. У 1898 М.

звернувся до д-ав з нотою, в якій пропонувалось скорочення озброєнь, що призвело до скликання 1-ї Гаазької конференції миру 1899. Відновив прями (без посередництва Великої Британії) відносини з Афганістаном, зміцнив рос. позиції в Ірані й частини в Туреччині.

Н.Ф. Сербіна

МурСЬКИЙ Володимир (1888 - 1935, Стамбул) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат. Нар. в Галичині. До *Першої світової війни* працював учителем. 1917-18 редагував разом з І. Липою часопис «Українське Слово» (Одеса). У березні — квітні 1918 очолював Департамент преси й пропаганди УНР За доби Директорії УНР — радник МЗС, потім — дип. представник екзильного уряду УНР у Відні, Варшаві й Стамбулі. Займався інформуванням впливових політ, діячів про укр. питання. 1930 видав у Стамбулі тур. мовою книгу «Україна та її боротьба за незалежність».

В.І. Головченко

Мусевені (МШЕУСП) Йовері Кагута (1944, біля Мбарари) — угандійський військ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї заможного селянина. 1966-70 вивчав філософію, політологію і соціологію в Дар-ес-Саламському ун-ті. 1970-71 працював у канцелярії Президента Уганди *М. Оботе*. Після держ. перевороту / *Аміна* емігрував до Танзанії й 1972 заснував Фронт нац. порятунку Уганди. Неодноразово пробивався на Батьківщину для ведення партиз. війни проти диктатури. У березні 1979 став співзасновником Фронту нац. визволення Уганди. Після повалення диктатури І. Аміна у квітні 1979 призначений міністром оборони, у травні 1980 — міністром регіонального співробітництва й віце-президентом Військ, комітету. Не визнавши результатів сфальсифікованих заг. виборів у грудні 1980, розпочав успішну збройну б-бу проти уряду М. Оботе, 1982 створив Нац. рух опору й очолив Нац. армію опору. З 29.01.1986 — Президент Уганди, головнокомандувач Збройних сил й міністр оборони, водночас 26.05.1988-21.02.1989 — Прем'єр-міністр Уганди, генерал-лейтенант. 1989 презид. повноваження були продовжені на 5 років, переобирався на посаду Президента на заг. виборах 1996 і 2001. У *зовнішній політиці* дотримується принципу «позитивного неприєднання», але восени 1998 втрутився в конголезький конфлікт на боці опозиції режиму *Л. Кабіли* (див. *Лусакська угода 1999*).

В.І. Головченко

Муссоліні (Ми880Іпі) Беніто (29.07.1883, Форлі, Італія - 28.04.1945, побл. Донго, Італія) — італ. громад.-політ, і держ. діяч. Політ, діяльність розпочав в Італійській соціалістичній партії (ІСП), редагував її центр, орган — газету «Аванті!», але в листопаді 1914 був виключений з ІСП за заклик вступити в *Першу світову війну* на боці *Антанти*. У вересні 1915 мобілізований до армії. Брав участь у бойових діях до поранення в лютому 1917. У березні 1919 заснував у Мілані орг-цію під назвою «Союз боротьби», що мала фаш. програму та складалась із ветеранів війни. У жовтні 1922 на чолі колони фашистів здійснив «похід на Рим», у результаті чого отримав посади прем'єр-міністра та міністра закорд. справ і став фактичним правителем Італії. Із прийняттям у листопаді 1926 «надзвичайних законів» його влада стала абсолютною, а режим — тоталітарним. У *зовнішній політиці* головні зусилля спрямував на встановлення італ. домінування в Середземномор'ї та створення колоніальної імперії в Півн. і Швн.-Схід. Африці. Через поступки Франції отримав карт-бланш на *італійську агресію проти Ефіопії 1935-36*. Наступним зовн.-політ. кроком стало захоплення сусідньої Албанії в 1939. Активно виступав за створення осі «Берлін — Рим» й ініціював підписання *Потрійного пакту 1940*. Разом із тим, італійські війська з низьким бойовим духом, будучи розкиданими по Європі та Африці, постійно зазнавали великих втрат і поразок. 25.07.1943 був зміщений зі своєї посади і заарештований, але завдяки нім. спецоперації звільнений і 23.09.1943 очолив Італійську Соціальну республіку в півн. частині країни, окупованій нім. військами. Після поразки німців в Італії намагалися виїхати з країни і сховатися у Швейцарії, але був схоплений і розстріляний Партизанами.

П.М. Ігнат'єв

Муссоліні — Грехема угода 1925 — угода

про Ефіопію між Великою Британією та Італією, оформлена шляхом обміну нотами між *Б. Муссоліні* та брит. послом в Італії Р. Грехемом. У ноті від 14.12.1925 Грехем зазначив, що, спираючись на «відносини взаємної довіри» між двома країнами, уряд Великої Британії вітає запропоноване Італією сприяння в наданні урядом Ефіопії англійцям концесії на спорудження греблі на оз. Тана й будівництво та експлуатацію автомобільної дороги від кордону Судану до греблі. Лондон зі свого боку виявив готовність надати Риму допомогу в одержанні від уряду Ефіопії концесії на будівництво й експлуатацію італійцями залізниці на ділянці між кордонами Еритреї й Італійського Сомалі. У разі одержання концесії на оз. Тана уряд Великої Британії був готовий визнати екон. вплив Італії в зах. частині Ефіопії та на всій території

проходження майбутньої залізниці. У ноті у відповідь від 20.12.1925 Муссоліні погодився з брит. пропозиціями. Звернення уряду Ефіопії до *Ліги Націй* із протестом щодо дій третіх д-ав, спрямованих на фактичний розділ Ефіопії на зони впливу, змусило Велику Британію та Італію виступити в серпні 1926 із заявою, що положення Угоди дійсні лише для її учасників. Надалі Італія за підтримки Великої Британії розпочала безпосередні переговори з Ефіопією, які завершилися підписанням *італійсько-ефіопського договору 1928*.
О.С. Пархомчук

Мухарремський декрет 1881 — указ тур. султана Абдулгаміда II від 8(20). 12.1881 (за му-сульм. календарем — 28-го числа місяця мухар-рема), який затверджував домовленість європ. д-ав із Туреччиною щодо врегулювання боргів останньої. Після банкрутства Туреччини в 1875 й подальшого поглиблення фінанс. кризи внаслідок рос.-тур. війни 1877-78 держави-кредитори Османської імп. вимагали встановлення контролю за її фінансами. М. д. передували дворічні переговори Туреччини з кредиторами. Сторони визначили розмір оттоманського боргу — 2,5 млрд. франків, а також порядок його виплати. Для забезпечення платежів за відсотками та погашення боргу було створено Управління оттоманським боргом на чолі з Радою представників країн-кредиторів (Велика Британія, Франція, Німеччина, Австро-Угорщина, Італія) й Туреччини, керівну роль у якій від-гравали франц. та брит. банкіри. Управлінню передавались головні джерела прибутків тур. скарбниці: податки від тютюнової та соляної монополій, шовківництва, рибальства, гербовий збір тощо. М. д. встановив фактичну підконтрольність тур. уряду країнам-кредиторам і поглибив внутр. кризу Османської імп.

М.С. Бур'ян

Мушарраф (Мшпаггаї) Первез (11.04.1943, Делі, Брит. Індія) — пакистанський військ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї дипломата. У дитинстві мешкав з батьками в Анкарі, де захопився життям *Аматюрка* й ідеєю побудови сильної центр. д-ви. Після поділу Брит. Індії 1947 родина обрала для проживання Пакистан. Закінчив школи Св. Патріка в Карачі (1956) і Христ. коледж Формана в Лахорі (1961). З 1961 — на службі у Збройних силах Пакистану, взяв безпосередню участь в *індійсько-пакистанських війнах 1965 і 1971*. У 1-й пол. 90-х — командир піхотної дивізії, генерал-лейтенант (1995). У 1998 призначений нач. Ген. штабу. Прем'єр-міністр Пакистану *Н. Шаріф* вважав, що непенджабське походження М. позбавить його бази підтримки в Збройних силах країни, але невдовзі генерал здобув велику популярність серед офіцерського корпусу. У жовтні 1999, після розходження поглядів керівника Генштабу та Прем'єр-міністра Пакистану щодо продовження Каргільської операції проти Індії, М. здійснив військ. переворот. З 20.06.2001 — Президент Ісламської Республіки Пакистан. Досить популярний у перші роки свого правління М. втратив підтримку серед багатьох верств населення, коли активно підтримував операції *антитерористичної коаліції* проти руху «Талібан» у сусідньому Афганістані. У країні відбулось багато заворушень і виступів радикально налаштованої молоді.

П.М. Ігнат'єв

Мушка Юрій Юрійович (8.09.1964, Берегове Закарпатської обл.) — укр. професійний дипломат. Закінчив Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1991). У 1991-93 — аташе, 3-й, 2-й секр. Консульського управління МЗС України; 1993-97 — 3-й, 2-й секр. Посольства України в Угорській Республіці; 1997-98 — радник, зав. відділом країн Центр, та Схід. Європи Управління Європи та Америки МЗС України; 1998-2000 — виконуючий обов'язки нач. Третього територ. управління Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України; 2000-03 — радник, радник-посланник Посольства України в Угорській Республіці. З вересня по листопад 2003 — в. о. начальника Третього територ. управління Департаменту двостороннього співробітництва МЗС України. Указом Президента України від 10.11.2003 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Угорській Республіці.

В.М. Матвієнко

Мюнха МІСІЯ 1876 — місія спеціального посланця австро-угорського уряду барона Мюнха під час *Східної кризи 1875-78*; була частиною

дип. підготовки д-ав до рос.-тур. війни 1877-78. Загострення ситуації в балканських володіннях Османської імп. призвело до втручання Росії та Австро-Угорщини, яке загрожувало перерости у війну. Оскільки обидві д-ви були членами *Союзу трьох імператорів*, вони розпочали консультації з Німеччиною (третім учасником Союзу) щодо розгортання кризи.

Завданням Мюнха місії було з'ясування нім. позиції щодо можливої окупації Болгарії рос. військами. Нім. уряд вказав Австро-Угорщині на можливість домовитись із Великою Британією для протидії Петербургові на Балканах, але відмовився виступити на боці Австро-Угорщини в разі війни останньої з Росією. Крім того, нім. уряд не заперечував проти окупації австр.-угорськими військами Боснії у випадку введення рос. військ до Болгарії. Результати Мюнха місії схилили уряд Австро-Угорщини до мирного вирішення суперечки з Росією.

М.Г. Капітоненко

Мюнхенгрецька конференція 1833 —зустріч австр. імп. Франца I, рос. імп. *Миколи I* та прус. спадкового принца Фрідріха Вільгельма, яка відбулась у вересні 1833 в Мюнхенгреці (сучас. Мніхово-Градиште, Чехія) невдовзі після завершення *Єгипетської кризи 1831-33*. Після підписання *Ункіяр-Іскелесійського договору 1833* Росія фактично опинилась перед загрозою ізоляції з боку інших великих держав, що спонукало її піти на зближення з Австрією, запропоноване останньою. Зустріч планувалась як тристороння австрійсько-пруссько-російська, але прус. король Фрідріх Вільгельм III відмовився взяти в ній участь і запропонував окремі зустрічі з австр. та рос. монархами; ті прийняли пропозицію. Було узгоджено порядок денний зустрічей, який включав нім., бельгійське, польське та *Східне питання*. Перша зустріч відбулась між Фрідріхом Вільгельмом III та *К. Мет-терніхом* на поч. серпня 1833 в Теплице, а в сер. серпня в Терезієнштадті Франц I та Фрідріх Вільгельм III зустрілись для обговорення нім. питання й погодились скликати 1834 у Відні засідання з'їзду нім. д-ав для запобігання рев. виступам, спричиненим Французькою рев-цією 1830. На поч. вересня 1833 у Шведті зустрілись Микола I та Фрідріх Вільгельм III, але єдиним результатом їхньої зустрічі стала згода Пруссії на укладення конвенції, що мала узаконити втручання трьох великих д-ав у внутр. справи інших країн у разі звернення з відп. проханням від керівництва такої д-ви. Після відносно невдачі прус.-рос. переговорів основні сподівання на зміцнення зовн.-політ. позицій Австрії й Росії їхні монархи поклали на досягнення двостороннього консенсусу з основних питань європ. політики. На М. к. Пруссія була присутня лише як спостерігач. Основним питанням переговорів стало Східне питання. Росія вважала союз із Австрією необхідним для закріплення результатів Ункіяр-Іскелесійського дог-ру. Австрією ж угода з Росією розглядалась як засіб обмежити вплив останньої в Османській імп., що могло загрожувати австр. інтересам. 6(18).09.1833 було підписано австр.-рос. конвенцію зі Східного питання, в якій підтверджувалась готовність обох сторін зміцнити союз для збереження Османської імп. Сторони зобов'язувались вживати заходів, необхідних для гарантування безпеки Османської імп. та власних прикордонних із нею володінь. У таємних статтях конвенції йшлося про те, що в разі падіння існуючого в Туреччині ладу сторони діятимуть узгоджено. Конвенція позбавляла Росію свободи дій у Східному питанні, але суттєво посилювала її міжнар. позиції в протистоянні з Великою Британією та Францією й запобігала створенню австр.-брит. коаліції проти Росії, що було метою політики брит. кабінету *Г. Пальмерс-тона*. 7(19).09.1833 було підписано австр.-рос. конвенцію з польського питання, яка передбачала взаємні гарантії польських володінь сторін та видачу політ. злочинців. Сторони також зобов'язувались надавати одна одній військ. допомогу в разі виникнення повстання на польських землях. У Мюнхенгреці також було ухвалено рішення трьох д-ав щодо бельгійського питання. З метою подолання кризи голландському королеві було рекомендовано піти на поступки Бельгії; підтверджувались рішення *Лондонської конференції 1830-31* про визнання незалежності Бельгії та сприяння політиці *нейтралітету* цієї д-ви. З німецького питання сторони домовились про підтримку дій, спрямованих на відновлення порядку, який існував в нім. д-вах до 1830. Відповідно до ухвалення конференції в 1834 було прийнято постанову з'їзду нім. д-ав про фактичну ліквідацію місцевих конституцій та передачу усієї повноти влади Франкфуртському парламенту. Крім того, під час М. к. сторони затвердили розподіл функцій з охорони легітимних інститутів в Європі, що передбачало відповідальність Австрії за порядок на Італійському півночі, Австрії та Пруссії — в Німеччині, Росії — в Польщі та Леванті. Сторони зобов'язувались надавати одна одній допомогу для підтримання *статус-кво* в певних регіонах в Європі та в разі *агресії* з боку *третьої держави*. Ці домовленості було закріплено в ухваленій 3(15).10.1833 в Берліні таємній конвенції про право інтервенції, що розглядала її як законний акт будь-якої незалежної д-ви. Згідно з конвенцією сторони визнавали за будь-якою незалежною д-вою право закликати інші незалежні д-ви собі на допомогу в разі внутр. неспокою або зовн. небезпеки. Д-ва, до якої звертались із таким проханням, могла надати допомогу або відмовити в ній відповідно до

власних інтересів. Ухвалення Берлінської конвенції мало на меті відновлення *Священного союзу*, але в нових міжнар. умовах значних наслідків
НС МаЛО. В.Ю. Константиное

Мюнхенська угода 1938 про розчленування Чехословаччини шляхом передачі Німеччині прикордонної Судетської області, де німецько-мовне населення складало бл. 3,2 млн. чол. Була підписана 29.09.1938 главами урядів Великої Британії (*Н. Чемберлен*), Франції (*Е. Даладьє*), Німеччини (*А. Гітлер*) та Італії (*Б. Муссоліні*) на конференції, що відбувалась у Мюнхені 29-30.09.1938 в умовах загрози з боку Берліна розпочати воєнні дії в разі відмови чехословацького уряду прийняти його вимоги. Представників Чехословаччини, які не були допущені до обговорення тексту М. у., ознайомили з нею лише 30.09.1938. Уряд Чехословаччини підкорився ухваленому в Мюнхені диктату 4-х держав-учасниць. М. у. вимагала від чехословацького уряду забезпечити до 10.10.1938 евакуацію переданих Німеччині територій із збереженням неушкодженими всіх побудованих на них з допомогою франц. спеціалістів військ, укріплень та споруд. Одночасно Чехо-словаччина також мала задовольнити територ. претензії, які за підтримки Німеччини висунули Польща (Гушинська Сілезія) та Угорщина (Півд. Закарпаття), що дозволило Гітлеру виправдовувати анексію Судет міжнар. характером вимог до Чехословаччини. 1.10.1938 розпочалась окупація Судетської області військами вермахту, внаслідок чого Німеччина збільшила за рахунок Чехословаччини свою територію на 1/5, населення — на 1/4, отримала майже 50% підприємств чехословацької важкої промисловості. М. у. стала апогеєм англ.-франц. «політики умиротворення», завдяки якій в І-й пол. 1930-х гітлерівський режим під гаслом об'єднання територій проживання німецькомовного населення в єдиному Рейху зміг здійснити ревізію *Версальського мирного договору 1919* і встановити нім. гегемонію в Європі. Незважаючи на те, що в Додатку до угоди уряди 4-х держав-учасниць конференції підтвердили свої гарантії новим кордонам Чехословаччини проти неспровокованої агресії, рішення М. к. відіграли вирішальну роль в остаточній ліквідації Чехословаччини як незалежної д-ви в березні 1939. Ігнорування країнами Заходу позиції СРСР під час мюнхенських подій, підписання у вересні 1938 англ.-нім. та у грудні 1938 франц.-нім. декларацій, які були сприйняті рад. стороною як пакти про ненапад між ними, переконали *Й. Сталіна* в можливості підготовки Францією та Великою Британією змови з Гітлером за рахунок СРСР, що стало передумовою рад.-нім. зближення напередодні *Другої світової війни* та підписання *німецько-радянського пакту про ненапад 1939*. Остаточне юрид. скасування М. у. було здійснене 1973 в дог-рі між ЧСР та ФРН (див. «*Нова східна політика*» ФРН).

І.С. Покровська

«М'яке право» (англ. *Soft law*) — особливий різновид *норм міжнародного права*, що, на відміну від «твердого права», не породжують чітких

прав і обов'язків, а дають лише заг. настанови, яких суб'єкти повинні дотримуватись. Для таких норм характерні слова й вирази на кшталт «домагатись», «прагнути», «вживати необхідні заходи» тощо. У *доктрині міжнародного права* з приводу існування норм «М. п.» існують різноманітні погляди: від думки, що норми «М. п.» є необхідним елементом міжнар.-прав. системи (І. Лукашук) до закликів визнати зайвість цієї концепції (Я. Клабберс) або навіть її повного неприйняття, тверджень про її шкідливість для міжнар.-прав. системи (П. Вейль, Ю. Колосов). «М. п.» інколи називають норми, що містяться в неправ. актах, резолюціях міжнар. орг-цій, спільних заявах, комюніке тощо. Вони хоча й взаємодіють із нормами міжнар. права (інколи навіть визначаючи засади їхнього розвитку, як, зокрема док-ти *НБСЄ/ОБСЄ*), проте є не правовими,

а ПОЛІТИЧНИМИ.

М.М. Гнатовський

МОСКОВСЬКИЙ (Міазкотекі) Войцех (? - 1650) — польський урядовець і дипломат; стольник подільський (з 1625), підкоморій львівський (з 1637). У лютому 1649 разом з *А. Киселем* входив до сеймового посольства, що вело *Переяславські переговори між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою 1649*. Залишив щоденник з описом цих переговорів, який є цінним джерелом із дип. історії Національної рев-ції 1648-76 і вперше був опублікований Ю. Немцевичем у 1822.

В.І. Головенко

Н

Набер (№Ber) Тійт (1952) — естонський дипломат. Закінчив Талліннський політехн. ін-т (1975). На дип. службі з 1992. 1992-93 — радник Департаменту міжнар. політики МЗС Естонії; 1993-97 — тимчасовий повірений Естонії в Осло; 1997-98 — дир. Департаменту міжнар. екон. політики МЗС Естонії. 1999-2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Естонської Республіки в Україні.

Р.Л. Кривонос

Набутих прав доктрина — прав, концепція, основний зміст якої полягає в тому, що зміна *суверенітету* не впливає на права, набуті інозем. приватними особами відповідно до законодавства держави-попередниці чи контрактів з державою-попередницею. Посилання на Н. п. д. використовується у випадках *правонаступництва держав* для обґрунтування того, що права інозем. осіб, набуті від держави-попередниці, залишаються неушкодженими внаслідок правонаступництва. Зокрема, Постійна палата міжнар. правосуддя у справі щодо нім. поселенців (1923) вирішила, що «приватні права, набуті за чинним законодавством, не припиняються внаслідок зміни суверенітету». Існує дві інтерпретації змісту Н. п. д.: деякі зах. вчені вважають, що набуті права взагалі не можуть бути анульовані або змінені новим сувереном, хіба що на умовах, передбачених законодавством держави-попередниці або контрактом з державою-попередницею; поширенішою є думка, що сам факт правонаступництва не припиняє й не змінює набуті права, але це не перешкоджає новому суверену в подальшому прийняти рі-

шення про їх обмеження чи анулювання (оскільки це є прерогативою та суверенним правом кожної д-ви). Н. п. д. була розвинута в зах. *доктрині міжнародного права* в період між двома світовими війнами і спочатку мала на меті зберегти присутність та права метрополій на території колишніх колоній. Існування Н. п. д. не визнавалось рад. прав, школою, оскільки вважалось, що проблеми т. зв. «набутих прав» не існує, оскільки всі відносини за участю приватних осіб входять до внутр. компетенції д-ви, і спроби покласти на д-ву обов'язок поважати ці права є обмеженням її суверенітету та втручанням у внутр. справи. На поч. ХХІ ст. Н. п. д. здобуває все більшого визнання, адже гарантує стабільність екон. відносин.

Ю.О. Ноговіцина

Нагайчук Віктор Іванович (23.07.1946, Чортків Тернопільської обл.) — укр. професійний дипломат, науковець. Закінчив ф-т романо-германської філології Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1970); кандидат істор. наук. У 1970-72 — військ. перекладач у Єгипті; 1972-83 — наук. співробітник Ін-ту історії АН УРСР, згодом — Ін-ту соц.-екон. проблем зарубіжних країн АН УРСР. 1983-90 — редактор англомовного журналу в департаменті громад. інформації *Секретаріату ООН*. У 1990-92 — радник відділу інформації, керівник прес-центру МЗС України; 1992-93 — зав. відділом країн Бл. і Серед. Сходу та Африки Управління двосторонніх відносин МЗС України. У 1993-96 — радник-посланник, тимчасовий повірений у справах України в Арабській Республіці Єгипет. У березні 1996 — жовтні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Арабській Республіці Єгипет. У листопаді 1997-2002 — нач. Управління інформації, посол з особливих доручень МЗС України, Повноважний

представник України на Бл. та Сер. Сході. З березня 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Хашимітському Королівстві Йорданія.

В.М. Матвієнко

Нагірнокарабахський конфлікт — тери-тор. конфлікт між Азербайджаном з одного боку та його автономією Нагірним Карабахом і Вірменією — з іншого. Предметом конфлікту є територія Нагірного Карабаху, на якій мешкають переважно вірмени. Початком законодавчої війни стало схвалення Радою народних депутатів Нагірно-Карабахської автономної області (НКАО), у якій більшість місць займали етнічні вірмени, рішення від 20.02.1988 про клопотання перед Верховними Радами Вірменської РСР і Азербайджанської РСР щодо передачі області зі складу Азербайджану до складу Вірменії. Незабаром було проголошено Нагірно-Карабахську Республіку. Цей крок був підтриманий масовими демонстраціями у Вірменії й одночасно викликав протест в Азербайджані. Зіткнення поблизу Аскерана між натовпом азербайджанців і місцевою міліцією, під час якого було використано зброю, що призвело до людських жертв, стало початком збройної фази конфронтації. Обидві сторони розпочали формування бойових загонів, придбання озброєнь і військ, техніки. Азербайджан вдався до екон. *блокади* Нагірного Карабаху. У відповідь 1.12.1990 Верховною Радою Вірменської РСР було прийнято рішення про створення єдиної Вірменської Республіки, до складу якої в односторонньому порядку включено Нагірний Карабах.

Із *СРСР розпадом* конфлікт фактично перетворився з внутр. міжетнічного у міждержавний — між Азербайджаном та Вірменією. На поч. 1992 азербайджанська армія розгорнула наступ на півночі Нагірного Карабаху, але, незважаючи на чисельну й техн. перевагу, не змогла досягти значних успіхів. У відповідь армія Нагірного Карабаху та з'єднання збройних сил Вірменії розгорнули контрнаступальну операцію на півд. напрямку, головною метою якої було захоплення Лачинського коридору, що з'єднував територію Вірменії з територією Нагірного Карабаху. У результаті успішних дій вірменські збройні формування захопили Лачинський коридор та стратегічно важливий вузол Шуші і 27.03.1993 розгорнули широкомасштабний наступ на схід, та півд. напрямках. Цей наступ було сплановано з метою створення т. зв. «розширеної зони безпеки» навколо Нагірного Карабаху. Наступальні операції вірменських збройних формувань навесні — влітку 1993 принесли значні успіхи. Було відкрито другий коридор між Вірменією та Нагірним Карабахом через Каль-бакар, захоплено територію Азербайджану, заг. площею 40 тис. км².

Ескалація Н.-к. к. спричинила втручання *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, НБСЄ та інших міжнар. орг-цій, які намагались припинити збройну конфронтацію (див. *Мінська група*); але спроби посередництва в переговорах принесли лише тимчасове зниження інтенсивності бойових дій. У жовтні 1993 на півд.-схід. напрямку було проведено черговий наступ вірменських сил, у результаті якого азербайджанській армії було завдано нищівної поразки. Були захоплені 6 адмін. районів (25% території Азербайджану) з містами Фізулі та Кельбаджар, 700 тис. азербайджанців стали *біженцями*. У грудні 1993 азербайджанська сторона здійснила спробу контрнаступу в півн. частині Нагірного Карабаху, але безуспішно. 18.02.1994 в Москві міністрами оборони Азербайджану й Вірменії за посередництвом міністра оборони Росії П. Грачова був підписаний Протокол про повне припинення вогню та воєнних дій, а також досягнуті умови розведення військ ворогуючих сторін на узгоджені рубежі. Росія звернулась до членів *Ради Безпеки ООН та членів Мінської групи* з пропозицією підтримати припинення вогню та встановлення миру в зоні

КОНФЛІКТУ.

Г.М. Перепелиця

Надержжава — міжнар.-політ. статус *держави*, що відіграє панівну роль у *міжнародних відносинах*. Поняття використовується в *міжнародних відносин теорії*. У міжнар. стратифікації Н. посідає найвищій щабель; виступає системоутворюючим чинником для системи міждерж. відносин як на глобальному, так і на регіональному рівнях. При визначенні статусу Н. використовують наступні критерії: наявність військ, потенціалу, що здатний спричинити масові руйнування в планетарному масштабі (на сучасному етапі розвитку забезпечується наявністю значного арсеналу *зброї масового знищення (ЗМЗ)*, перш за все — ядерної зброї); здатність впливати на умови існування всього людства; відсутність геогр. обмежень проекції сили та наявність артикульованих довгострокових та середньострокових нац. інтересів в усіх регіонах світу; неможливість поразки в повномасштабній війні від будь-якої іншої д-ви або коаліції д-ав, за винятком іншої Н. або коаліції з її участю. Н. здатні діяти поза межами власної території, а

геогр. масштаб їхньої діяльності визначається їхньою могутністю. На підставі цього розрізняють 3 типи Н.: універсальні (здатні діяти в глобальному масштабі та в усіх сферах міжнар. відносин); секторні (здатні до діяльності у глобальному масштабі, але лише в певній сфері міжнар. відносин — військовій, економічній, культурній); регіональні (здатні діяти в межах певного регіону). За критеріями співвідношення впливу д-ви на міжнар. середовище та міжнар. середовища на д-ву й геогр. сферу виокремлюють: Н., держави та залежні держави. За геогр. сферою впливу Н. поділяються на глобальні та регіональні (домінують серед групи д-ав свого регіону). Ці ранги д-ав відповідають ієрархічним рівням, що структурують глобальну міжнар. систему на підсистеми міжрегіонального, регіонального та субрегіонального рівня. Визначення Н. тісно пов'язано з появою глобальної, універсальної системи міжнар. відносин. Першими Н. були СРСР та США в період існування біполярної системи. Після *СРСР розпаду* Сполученні Штати залишилися єдиною Н.

О.Л. Коппель

Надь (№§у) Імре (7.06.1896, Капошвар, Угорщина— 16.06.1958, Будапешт) — угорський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в селянській родині. Уроки *Першої світової війни* служив у австр.-угорській армії; перебуваючи у рос. полоні став членом РКП(б), брав участь у рев. подіях та громадян. війні. У 1923 повернувся до Угорщини, але в 1928 був змушений емігрувати до СРСР, де залишався до 1944. Після *Другої світової війни* став одним із лідерів прорад. угорського комуніст. режиму: в 1944-45 — міністр землеробства у Тимчасовому уряді; у 1947-49 — чл. політбюро Угорської соціалістичної робітничої партії (УСРП), міністр заготівель, виступав проти примусової колективізації с. г-ва, за що був виведений зі складу політбюро. 4.07.1953-18.04.1955 — Прем'єр-міністр Угорської Народної Республіки. Розпочав програму реформ, однак був відсторонений від влади. 24.10-4.11.1956 під час народного повстання проти комуніст. режиму очолив рев. коаліційний уряд, програма якого передбачала: свободу господарювання для селян і дрібних власників за умови збереження соціал. д-ви; легалізацію робітничих рад і некомуніст. партій; проведення вільних виборів, виведення рад. військ з Угорщини; вихід країни з Організації Варшавського договору (див. *Варшавський договір 1955*) та *нейтралітет* країни. СРСР здійснив військ. втручання у внутр. справи Угорщини й встановив новий уряд на чолі з Я. Кадаром, а Н. і його найближчі прибічники знайшли притулок у посольстві Югославії. 22.11.1956 попри запевнення Я. Кадара про гарантування його особистої безпеки, Н. і його товариші були викрадені й інтерновані в Румунії. Таємно страчений у Будапешті й похований у безіменній

могілі. У 1989 його прах було перепоховано з ПОЧЕСТЯМИ.

РА. Кривонос

Назарбаєв (КагаґБауеу) Нурсултан Абішевич (6.07.1940, с. Чемолган, Каскеленського району Алма-Атинської обл. Казахської РСР) — казахський громад.-політ. і держ. діяч. Трудовий шлях розпочав у 1960 робітником будуправління тресту «Казметалургбуд» у Теміртау Карагандинської обл. Згодом працював на Карагандинському металургійному заводі, де в 1967 закінчив Вищий техн. навч. заклад; д-р екон. наук (1992). У 1969-73 — зав. відділу Теміртауського міськкому Компартії Казахстану, згодом — 1-й секретар Теміртауського міськкому комсомолу. У 1973-77 — секр. парткому Карагандинського металургійного комбінату; 1977-79 — секр., 2-й секр. Карагандинського обкому Компартії Казахстану; 1979-84 — секретар ЦК Компартії Казахстану. У 1984-89 — голова Ради Міністрів Казахської РСР. У 1989-90 — 1-й секр. ЦК Компартії Казахстану, водночас чл. ЦК КПРС у 1986-91; чл. Політбюро ЦК КПРС у 1990-91. У 1990 — Голова Верховної Ради Казахської РСР, депутат Верховної Ради СРСР 10-го та 11-го скликань. 24.04.1990 парламентом обраний Президентом Казахської РСР. 1.12.1991 на загальнонародних виборах переобраний Президентом Казахстану. У 1995 заг.-нац. референдумом його повноваження було продовжено до грудня 2000. 10.01.1999 переобраний Президентом Республіки Казахстан на новий 7-річний термін (отримав 81% голосів). У *зовнішній політиці* проводить курс на зміцнення політ. інтеграції в рамках *Співдружності Незалежних Держав (СНД)*, запропонував ідею створення *Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕС)* за заразком *Європейського Союзу (ЄС)*. У 1992 Казахстан і РФ підписали Договір про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу, в якому юридично зафіксовано принцип недоторканності кордонів. Виступив ініціатором створення в 1994 єдиного екон. простору між Казахстаном, Киргизстаном й Узбекистаном. Водночас прагнув створити «пояс безпеки» по периметру держ. кордонів. Досяг практи. делімітації казахсько-китайського кордону. Відмовився від претензій на ядерний статус Казахстану та приєднався до Ташкентського пакту 1992, на базі

якого постала *Організація договору колективної безпеки (ОДКБ)*. За ініціативою Н., на кшталт гельсінського процесу, 3-4.06.2002 в Алмати відбулась *Нарада із взаємодії та заходів довіри в Азії (НВЗДА)*. Казахстан активно розвиває відносини з країнами Заходу, зокрема ним було укладено Угоду про партнерство та співробітництво з ЄС та Угоду про співпрацю з НАТО за програмою «Партнерство заради миру» (ПЗМ). Домігся на *Будапештському саміті НБСЄ 1994* надання гарантій безпеки Казахстану з боку трьох ядерних д-ав — Великої Британії, США та Росії, до яких згодом приєдналася КНР.

Твори: «Стальний профіль Казахстану» (1984), «Стратегія розвитку Казахстану як суверенної держави» (1992), «Ідейна консолідація суспільства як умова прогресу Казахстану» (1993), «Євразійський простір: інтеграційний потенціал і його реалізація» (1994).

Л.В. Губерський

Назарук Осип Тадейович (31.08.1883, с. Нагір-нянці Бучацького повіту, Тернопільська обл. — 31.03.1940, Краків) — укр. громад.-політ, діяч, журналіст і дипломат. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив юрид. ф-т Віденського ун-ту (1908), д-р права. 1899-1902 брав участь у русі «Молодої України», 1904-05 очолював віденську «Січ», 1905-19 — чл. головної управи Русько-української радикальної партії, співредактор її друкованого органу — часопису «Громадський голос». Під час *Першої світової війни* — голова «Пресової квартири» Легіону Українських січових стрільців; із жовтня 1918 — депутат Української Національної Ради у Львові, взяв активну участь у повстанні проти *П. Скоропадського* під проводом Директорії. У грудні 1918 - червні 1919 керував Головним управлінням преси й пропаганди УНР у ранзі міністра, потім очолював «Пресову квартиру» Галицької армії й редагував її періодичний орган — газету «Стрілець». 23-25.01.1919 разом із *С. Остапенком* вів в Одесі переговори з нач. штабу франц. військ полковником А. Фрайденбергом щодо визнання *Антантою* Директорії, не погодився зі встановленням над УНР франц. *протекторату* й включенням до Республіканської армії інструкторів-денікінців. 1920 входив до складу делегації ЗУНР на Ризькій мирній конференції РСФРР та УСРР із Польщею. 1920-22 — уповноважений із пропаганди екзильного уряду ЗУНР *Є. Петрушевича*, у квітні — травні 1922 входив до складу делегації ЗУНР на *Генуезькій конференції 1922*; у вересні 1922 - листопаді 1923 очолював Дип. місію ЗУНР у Канаді, організував позичку «Національної Оборони». Після

переїзду до США став одним із засновників гетьманського руху, редагував тижневик «Січ» (Чикаго) та журнал «Америка» (Філадельфія). У серпні 1927 повернувся до Львова, очолив редакцію газети «Нова Зоря», увійшов до керівництва Української християнської організації (з 1930 — Українська народна католицька партія).

Твори: «Формальні проблеми української державності» (1918), «Військо і політика» (1919), «Греко-Католицька Церква і українська ліберальна інтелігенція» (1929), «Ідеологічні основи Української Католицької Народної Партії» (1931), «Жінка і суспільність» (1934), «Галичани й Велика Україна» (1936), «Значення партій» (1939), «Рік на Великій Україні» (1920), «Галицька делегація в Ризи 1920 р.» (1931).

В.І. Головенко

Найбільшого сприяння принцип — міжнар.-прав. режим, при якому держави, що домовляються, зобов'язуються надати одна одній, фізич. і юрид. особам одна однієї права, переваги та пільгові умови в тій чи іншій сфері відносин не менш сприятливі, ніж ті, які вони надають або можуть надати в майбутньому будь-якій *третьій державі*. Сфера запровадження як правило визначається конкретними умовами міждерж. угоди про режим найбільшого сприяння. Широкого розповсюдження Н. с. п. набув у екон. та торг. сферах. Н. с. п. може розповсюджуватись на всю сукупність міждерж. екон. відносин або на їхню певну частину (митні та трансп. режими, податкові права фізич. і юрид. осіб тощо). Виключення з режиму найбільшого сприяння можливі, якщо йдеться про специфічні преференції, які надаються на взаємній основі членами міждерж. інтеграційних об'єднань, країнами-донорами у вигляді допомоги країнам, що розвиваються тощо. Н. с. п. є одним із ключових у діяльності *Світової організації торгівлі (СОТ)*.

С.П. Галака

Найманці — особи, які були спеціально завербовані для того, щоб боротися у збройному конфлікті на боці однієї із сторін; не є громадянами даної сторони чи особами, що постійно проживають на її території; беруть безпосередню участь у воєнних діях; керуються переважно бажанням отримати матеріал, винагороду, яка істотно перевищує винагороду *комбатантів*, що входять до особового складу *збройних сил* даної воюючої сторони; не входять до особового складу збройних сил воюючої сторони в конфлікті та не направлені іншими д-вами для виконання офіц. обов'язків як особи, що входять до їхніх збройних сил. Н. вважаються також особи, які за вищенаведених умов завербовані, щоб брати участь у насильницьких діях, спря-

мованих на повалення уряду, підрив конституційного порядку чи територ. цілісності д-ви. Визначення Н. наведено в Додатковому протоколі 1977 до Женевських конвенцій 1949 (див. *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права*), що стосується захисту жертв міжнар. збройних конфліктів, та Міжнародній конвенції про б-бу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців 1989. Вербування, використання, фінансування та навчання Н., так само, як і найманство, вважаються злочинами міжнародними. Н. не мають права на статус комбатантів чи військовополонених.

О.В. Задорожній

Найробі мирна угода 1999 підписана 8.12.1992 у Найробі (Кенія) президентами Судану *О. Баширом* та Уганди *Й. Мусевені* в присутності Президента Кенії *Д. Мої* та амер. експрезидента *Дж. Картера*.

На поч. 1990-х відносини між Суданом та Угандою загострились через взаємні звинувачення сторін у підтримці збройних повстанських рухів, що діяли проти іншої сторони, а також у неодноразовому порушенні кордону військами іншої сторони під час переслідування повстанців; Уганда підтримувала збройні формування Суданського руху народного визволення (СРНВ), у відповідь Судан надав підтримку Армії опору Господа (АОГ), що діяла проти уряду Уганди. Активізація у II-й пол. 1990-х бойових дій на півночі Уганди та на півдні Судану, значне збільшення жертв серед цивільного населення підштовхнули сторони до пошуку мирного вирішення існуючих протиріч. Крім того, після звинувачень Судану з боку США в підтримці *тероризму міжнародного* та бомбардувань американцями в серпні 1998 об'єктів у передмісті Хартуму для Судану постало питання покращення міжнар. іміджу д-ви, зокрема для поліпшення відносин із США. Угандійські урядові війська в цей час були змушені вести бойові дії одразу на трьох фронтах: на півночі проти АОГ, на заході проти збройних формувань Об'єднаних демокр. сил та Фронту зах. берега Нілу, й у конфлікті в Демократичній Республіці Конго (див. *Лусакська угода 1999*). Відтак для Уганди було важливо досягти швидкого врегулювання бодай на одному з цих фронтів. На поч. 1999 Судан

та Уганда звернулись до колишнього Президента США *Дж. Картера* з проханням виступити посередником у нормалізації двосторонніх відносин між ними.

Сторони зобов'язалися поважати *суверенітет* і територ. цілісність одна одної, відмовитись від використання сили для вирішення спорів між собою, запобігати будь-яким ворожим діям проти іншої сторони. Сторони погодились вживати всіх необхідних заходів для роззброєння терористичних угруповань та запобігання здійсненню терористичних актів, спрямованих проти іншої сторони, а також не надавати свою територію для створення баз або для допомоги будь-яким повстанським чи опозиційним угрупованням, що діють проти офіц. влади іншої сторони. Сторони також погодились: здійснити обмін *військовополоненими*; діяти спільно для забезпечення повернення усіх цивільних осіб, перш за все дітей, викрадених під час бойових дій; провести амністію та забезпечити реінтеграцію в суспільство всіх колишніх *комбатантів*, які погодяться скласти зброю. Сторони домовились у разі виконання всіх умов Н. м. у, поновити в повному обсязі дип. відносини між собою до кінця лютого 2000.

С.В. Гринько

Накасонне (Каказопе) Ясукіро (27.05.1918, Такасака, Японія) — япон. держ. діяч. Навчався в Токійському ун-ті. Під час *Другої світової війни* служив на флоті молодшим офіцером. Із 1946 — депутат парламенту від ЛДП; у 1959-82 займав низку відповідальних міністерських посад. 26.11.1982-6.11.1987 — Прем'єр-міністр Японії. У *зовнішній політиці* виступив одним із гол. ініціаторів «відлиги» й розвитку торгівлі у відносинах з КНР; активно підтримував поновлення Договору про взаємне співробітництво й безпеку між США та Японією від 19.01.1960; великої ваги надавав розбудові япон. сил самозахисту; публічно виступав за перегляд ст. 9 Конституції Японії, що обмежувала її у праві мати збройні сили. Після виходу у відставку взяв участь у створенні й очолив дослідницький

ІН-Т ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ.

П.М. Ігнат'єв

Намібії проголошення незалежності 21.03.1990 ознаменувало завершення процесу деколонізації Тропічної й Півд. Африки. Колишня нім. колонія Півд.-Зах. Африка 17.12.1920 була передана під мандат *Ліги Націй* Південно-африканському Союзу (сучасна ПАР). 27.10.1966 *Генеральна Асамблея ООН* анулювала мандат ПАР, створила Раду з Намібії, а країну оголосила «територією, незаконно окупованою ПАР». У 1968-69 уряд ПАР прийняв «план Одендаля», за яким країна розділялася на територію для білих та «хоумленди» для

етнічних груп (див. *Апартеїд*). У вересні 1975 представники маріонеткових місцевих органів «хоумлендів» були зібрані в столиці Намібії Віндхуці на т. зв. «конференцію Турнхалле» для вироблення конституції країни. Але результати її роботи та проведені в Намібії 1978 вибори не дістали підтримки міжнар. співтовариства, оскільки ще в грудні 1973 ГА ООН визнала створену в 1960 Народну організацію Півд.-Зах. Африки (СВАПО) «єдиним законним представником намібійського народу», із 1966 СВАПО вела партиз. війну проти збройних сил ПАР. 29.09.1978 Рада Безпеки ООН прийняла рез. №435, що затверджувала план ООН з надання Намібії незалежності. Після досягнення в 1988 пакета домовленостей між СРСР, США, Кубою, ПАР, Анголою та СВАПО щодо врегулювання в Півд.-Зах. Африці, 1.04.1989 було розпочато реалізацію плану ООН з переходу до незалежності Намібії. Під наглядом міжнар. контингенту ООН в листопаді 1989 відбулись перші заг. вибори, на яких більшість голосів отримала СВАПО. Після проведення перших презид. виборів у лютому 1990 було проголошено незалежність Намібії.

С.В. Гринько

Нанкінський договір 1842 — брит.-китайська мирна угода, підписана 29.08.1842 на борту англ. корабля «Корнуолліс»; завершила 1-у опіумну війну 1839-42, у якій Цинська імп. зазнала поразки. Став першим нерівноправним дог-ром, нав'язаним Китаю зах. д-вами. Спроба китайської влади припинити нелегальну торгівлю опіумом з Індії, якою займались брит. торговці в Кантоні (Гуанчжоу), призвела в 1839 до конфронтації між китайськими уповноваженими й брит. підданими та знищення партії опіуму, знайденої в Кантоні. Брит. уряд розпочав війну з вимогою до Китаю компенсувати втрати брит. торговців, у т. ч. вартість знищеного опіуму. За Н. д. Китай зобов'язувався сплатити брит. підданам компенсації за знищений опіум розміром 6 млн. дол., а також Великій Британії — *контрибуцію* розміром 12 млн. дол. і відшкодування за військ. витрати розміром 3 млн. дол.;

відкривав для брит. торгівлі 5 китайських портів (Шанхай, Гуанчжоу, Нінбо, Фучжоу, Сяминь), у яких брит. піддані мали право вільної торгівлі; підтверджував *екстратериторіальність* брит. підданих; погоджувався із захопленням Великою Британією о-ва Сянган (Гонконг). Брит. піддані також отримували право торгувати на всій території Китаю за умови сплати транзитного мита. В угоді зазначалось, що брит. війська будуть виведені з Нанкіна та деяких інших районів Китаю лише після *ратифікації* Н. д. та сплати першого грошового внеску, а з о-вів Гулансу та Чжоушань — після сплати всіх відшкодувань. Додатковий договір, підписаний 8.10.1843, розширював привілеї Великої Британії в Китаї. У 1844 дог-ри, що відкривали для торгівлі порти й визнавали права вільної торгівлі, підписали з Китаєм США та Франція.

М.С. Бур'ян

Нанна (№ппа) Альфред Джон (24.06.1944, Делта, Нігерія) — нігерійський дипломат. Закінчив баптистський коледж, Лагоський ун-т й Ун-т Ломі (Бенін); бакалавр мистецтв. Із 1972 — на дип. службі: працював у посольстві Нігерії в Нігері, постійній місії Нігерії при Європ. відділенні ООН у Женеві, посольстві Нігерії в Малі, постійній місії Нігерії при ООН у Нью-Йорку, представництві Нігерії в Зімбабве. У 2000-04 — Надзвичайний і Повноважний Посол Федеративної Республіки Нігерія в Україні.

В.І. Головенко

Нанна — Лугара програма («Нанна — Лугара закон») — прийнятий Конгресом США 12.12.1991 закон «Про зменшення радянської військової загрози», що передбачав цілкове виділення коштів обсягом 400 млн. дол.; ініціаторами ухвалення закону стали сенатори С. Нанн та Р. Лугар. 11.10.1993 його замінив новий «Закон про спільне зменшення загрози», який став складовою бюджету США на 1994 фінанс. рік. Кошти, що виділялись у рамках Н. — Л. п., витрачались на ліквідацію ядерної зброї, її безпечно зберігання, транспортування, зберігання ядерних матеріалів тощо на території пострад. країн. Основний обсяг фінансування припав на 1992-99, коли на підтримання режиму нероз-повсюдження ядерної зброї було асигновано 2,6 млрд. дол., у т. ч. Росії — 1,7 млрд., Україні — 571 млн., Казахстану — 172,8 млн., Білорусі — 83,5 млн., Грузії — 1,3 млн. дол. У січні 1999 Президент США *В. Клінтон* виступив з ініціативою про надання подальшої фінанс. допомоги цим країнам на суму 888 млн. дол. Н. — Л. п. регулюється двосторонніми угодами між США та державами-реципієнтами. Угода з Росією була підписана 17.06.1992 терміном на 7 років і продовжена до 15.06.1999. Угода з Білоруссю — 22.10.1992, з Україною — 25.10.1993, з Казахстаном — 12.12.1993. У рамках Н.

— Л. п. здійснювались виведення ядерних боезарядів із території України, Білорусі та Казахстану, ліквідація ракет-носіїв, стратегічних бомбардувальників та інфраструктури на території цих країн, а також на території Росії з метою сприяння виконанню *американсько-радянського договору про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991*. Крім того, кошти спрямовувались на посилення безпеки зберігання ядерних боезарядів, фізич. захисту ядерних матеріалів тощо.

С.П. Галака

Наполеон I, Наполеон Бонапарт (Napoléon Bonaparte) (15.08.1769, Аяччо, о. Корсика — 5.05.1821, о. Св. Олени) — франц. полководець і держ. діяч. Походив зі збіднілої корсиканської дворянської родини. Навчався в коледжі Отена, військ. академії у Брієні; у 1784 закінчив Військову школу в Парижі. У 1784-93 перебував на військ. службі на півдні Франції й на Корсиці; у 1793 за успішний штурм Тулона, перетвореного контрреволюціонерами у велику мор. базу, дістав чин бригадного генерала; у ході італ. кампанії 1796-97 здобув низку блискучих перемог у Півн. Італії, забезпечивши підписання *Кампоформійського мирного договору 1797*. У ході єгипетської кампанії 1798 захопив Алек-сандрію, дійшов до Каїра й домігся перетворення Єгипту на франц. *протекторат*; у лютому 1799 здійснив похід до Сирії, але створення 2-ї *антифранцузької коаліції* та серія переворотів у Франції змусили його повернутись на Батьківщину. Після держ. заклоту 18 брюмера (9.11.1799) був проголошений першим консулом Французької Республіки. 15.07.1801 уклав *конкордат* зі Св. Престолом, що відновив у рев. Франції права католицької церкви, але поставив її діяльність під суворий урядовий контроль. Було скасовано відокремлення церкви від д-ви. Після перемог, досягнутих у ході 2-ї італ. кампанії, добився укладення *Люневільського мирного договору 1801*, що залишав за Францією право втручатись у нім. справи, а після невдачі брит. мор. атак на Булонь з Лондоном було укладено формальний мирний договір. Ці досягнення сприяли продовженню терміну консульства Н. спочатку на 10 років, а 1.08.1802 — проголошенню його довічним консулом із правом призначення спадкоємця. У лютому 1804 було розкрито підтримуваний Великою Британією роялістський заклот та страчено за вироком військ.-польового суду герцога Енгієнсь-кого — принца з дому Бурбонів, захопленого на нейтральній території та звинуваченого у зв'язках із заклотниками. Н. скористався цим для подальшого зміцнення своєї влади й після пишної коронації в Парижі за участю Папи римського Пія VII був проголошений імператором усіх французів. Після відновлення війни з Британією у травні 1803 і повного розгрому франц. флоту в битві за контроль над Ла-Маншем при Трафальгарі 21.10.1805 Н. був змушений відмовитись від вторгнення на Британські о-ви й зосередити увагу на війні з Австрією. Завдавши поразки австрійцям при Ульмі (20.10.1805), захопивши Відень (13.11.1805) і розгромивши австр. та рос. війська при Аус-терлиці, він продиктував ганебні для Австрії умови *Лресбурзького миру 1805*. Пруссія, після розгрому в битвах при Єні й Ауерштедті (14.10.1806) та захоплення Берліна, мусила вийти з війни. Поразка Росії в битві при Фрид-ланді (14.06.1807) змусила уряд *Олександра I* укласти мир із Францією (див. *Тільзитські мирні договори 1807*) та фактично піти на створення франц.-рос. союзу, спрямованого проти Великої Британії. Проголошення *Континентальної блокади* викликало невдоволення серед держав-сателітів Франції, а *анексія Папської держави (1809)* спровокувала загострення конфлікту з папством. Невдалий іспан. похід 1808 сприяв розпорошенню сил Н. та витісненню французів з Португалії, проте спроба Австрії відновити війну у квітні 1809 завершилась повторним взяттям Відня та поразкою австрійців при Ваграмі (6.07.1809). За умовами миру австр. принцеса ерцгерцогиня Марія-Луїза одружилася з Н., а коли в них народився син, він був офіційно визнаний рим. королем. Спроба змусити Росію підпорядковуватися у своїй *зовнішній політиці* франц. диктату призвела до вторгнення в Росію в червні 1812. У битві під Бородіно 26.08(7.09).1812 росіянам вдалося зірвати військ. плани Н. та зберегти дієздатну армію. Початок зими, неможливість забезпечення величезної армії на ворожій території та відмова росіян від пропозиції миру змусили Н. до відступу, під час якого французи зазнавали постійних атак рос. армії та партиз. з'єднань. У результаті з 600 тис. вояків лише 24 тис. змогли переправитись через р. Березіна. У «Битві народів» поблизу Лейпцига 16-19.10.1813 франц. армія була остаточно розгромлена, а 31.03.1814 був захоплений Париж. Н. зрікся франц. престолу на користь свого сина. За рішенням союзників йому було залишено імпер. титул і право мати двір, маленьку армію у складі 1000 вояків і флот; в управління віддано о. Ельба недалеко від узбережжя Італії. У лютому 1815 Н. здійснив спробу повернення до Франції, відому як «сто днів» (1.03-22.06.1815), проте поразка при Ватерлоо (Бельгія, 18.06.1815) змусила його остаточно зректися франц.

трону. Після здачі в полон англійцям він був відправлений на довічне заслання на о. Св. Олени в Атлантичному океані

БІЛЯ афрИК. узбережжя.

РЛ. Кривонос

Наполеон III (Кароіеоп **III**, справжнє ім'я — Шарль Луї Наполеон Бонапарт) (20.04.1808, Париж - 9.01.1873, Чизлхерст, Велика Британія) — імператор Франції; син Людовика Бонапарта, короля Голландії й молодшого брата *Наполеона I*, та Гортензії Богарне, дочки від першого шлюбу імп. Жозефіни, першої дружини Наполеона I. Після вигнання в 1815 Бонапартів із Франції приватно навчався в Італії, Швейцарії та Німеччині, а також пройшов військ, вишкіл у швейцарській армії. Брав участь у рев-ції 1831 в Папській області, що зазнала поразки. У 1832, після смерті герцога Рейхштадського, сина Наполеона I, став головним претендентом із династії Бонапартів на франц. престол й зосередив зусилля на його завоюванні. Здійснив спробу військ, заколоту проти короля Луї Філіпа у Страсбурзі 31.10.1836, але був заарештований та вигнаний із Франції. Продовжував вести пропагандистську діяльність із Лондона, де видавав газету «Наполеонівські ідеї». 6.08.1840 здійснив повторну спробу захоплення влади, висадившись у Булоні, але війська, на які він розраховував, відмовили в підтримці. Засуджений до довічного ув'язнення у фортеці Гам, де продовжив літературну працю, пропагуючи свою особу. У 1846 втік з ув'язнення й повернувся до Британії. Використав Лютневу рев-цію 1848 у Франції для повернення в політику. У червні 1848 обраний депутатом Законодавчих зборів Франції, у грудні — Президентом Французької республіки терміном на 4 роки. Скориставшись розчаруванням у парл. правлінні серед населення, 2.15.1851 здійснив держ. переворот, арештував бл. 20 тис. опозиціонерів, розпустив законодавчі збори та звернувся до народу з проханням надати йому диктаторські повноваження. Плебісцит 20.12.1851 затвердив його на посаді президента на 10-річний термін. Плебісцит 2.12.1852 проголосив його Н. III, імп. Франції (Наполеоном II вважався син Наполеона I, який ніколи не правив). Встановив авторитарний режим, захопив ключові владні позиції, впровадив цензуру, перетворив законодавчі збори на дорадчу інституцію, позбавлену права пропонувати чи відмінити законодавчі акти, активно переслідував будь-яку опозицію. Спирався на заможне селянство, надаючи йому субсидії та пільги, а також створюючи аграрні банки та здійснюючи меліорацію земель. Стимулював будівництво залізниць і шляхів сполучення, заохочував будівництво *Суецького каналу*, підтримував свободу торгівлі, розгорнув широкомасштабні громад. роботи. 2.01.1870 передав більшу частину своїх владних повноважень міністерству під керівництвом ліберального лідера Е. Олів'є, що було закріплено плебісцитом 8.05.1870. Проводив активну *зовнішню політику*. У 1854 Франція разом із Великою Британією вступила в *Кримську війну 1853-56* проти Росії, що завершилась підписанням *Паризького мирного договору 1856*. Підтримував утворення нац. д-ав, зокрема в 1859 разом із Королівством обох Сицилій оголосив Австрії війну, що сприяла *Італії об'єднанню 1858-70*. У 1860 підписав торг. договір із Великою Британією, що обмежив доступ англ. товарів на франц. ринок. У 1861-66 скерував війська до Мексики й оголосив її імперією, посадивши на престол австр. ерцгерцога Максиміліана Габсбурга, але ця авантюра завершилась повним провалом, а захопленого в полон Максиміліана мексиканці стратили в 1867. Висловлення досить помірному протесту проти придушення рос. царом повстання в Польщі 1863-64 налаштувало проти нього і росіян, і поляків. Коли громад. думка у Франції стала висловлювати занепокоєння завоюваннями Пруссії й зростанням її військ, могутності, у 1867-68 Н. почав вимагати територ. компенсації й розширення франц. кордонів аж до Рейну, проте зіїрав на руку *О. Бісмарку*, оголосивши війну Пруссії 19.07.1870. Після провалу військ, кампанії у *франко-пруській війні 1870-71* здався разом з армією під Седаном 2.09.1870, а 4.09.1870 був формально позбавлений трону рев-цією в Парижі. Після укладення *Версальського прелімінарного миру 1871* був звільнений з полону та емігрував із дружиною та сином до

Великої Британії.

РА. Кривонос

Нарада із взаємодії та заходів довіри В Азії(НВЗДА) — регіональний міждерж. форум для обговорення й вирішення ключових проблем розвитку та співробітництва в Азії. Учасники НВЗДА: Азербайджан, Афганістан, Єгипет, Індія, Іран, Ізраїль, Казахстан, Китай, Киргизія, Монголія, Палестинська автономія, Пакистан, Росія, Таджикистан, Туреччина та Узбекистан; статус спостерігача мають: Австралія, В'єтнам, Індонезія, Республіка Корея, Ліван, Малайзія, США, Таїланд, Японія, а також *Організація Об'єднаних Націй (ООН), Організація з*

безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Ліга арабських держав. Пропозиція про скликання НВЗДА вперше була представлена Президентом Казахстану *Н. Назарбаєвим* 5.10.1992 на 47-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. У вересні 1999 на зустрічі міністрів закорд. справ держав-учасниць була ухвалена Декларація принципів, регулюючих відносини між учасниками НВЗДА. У Декларації закріплені головні принципи, що мають стати основою для подальшого оформлення юрид. бази азійської системи безпеки та співробітництва: суверенна рівність та взаємна повага *суверенітету* й територ. цілісності; незастосування сили або загрози силою; мирне врегулювання суперечок між д-вами; невтручання у внутр. справи одна одної; сприяння роззброєнню та забезпечення контролю над озброєннями; розвиток екон., соц. й культ, співробітництва; повага прав та основних свобод людини. 1-й саміт глав д-ав та урядів учасників НВЗДА відбувся 3-4.06.2002 в Алмати. У ньому взяли участь лідери більшості країн-учасниць. У підписаному учасниками саміту Алматинському акті було визначено мету й напрямки співробітництва в рамках Наради, а також названі основні загрози безпеці в Азії: поширення зброї масового знищення (ЗМЗ), перш за все — ядерної зброї; *тероризм міжнародний*; незаконний обіг наркотичних речовин; *сепаратизм*; використання релігії терористичними й сепаратистськими рухами та групами як привід для досягнення своїх цілей. Учасники НВЗДА домовились докладати зусилля, спрямовані на: повну ліквідацію ЗМЗ; створення зон, вільних від ядерної зброї й інших видів ЗМЗ в Азії; забезпечення безпеки при мінімальному рівні озброєнь і збройних сил. Алматинський акт також затвердив структуру НВЗДА; її головними органами є зустрічі глав д-ав та урядів (скликатимуться кожні 4 роки) та міністрів закорд. справ (скликатимуться кожні 2 роки). Поточна робота НВЗДА здійснюватиметься під наглядом Комітету старших посадових осіб, який збиратиметься на засідання щонайменше 1 раз на рік для контролю за виконанням попередніх рішень головних органів НВЗДА. Із метою забезпечення адмін. підтримки регулярних зустрічей, політ, консультацій та інших видів діяльності Наради було створено Секретаріат НВЗДА, що розташований в Алмати. У січні 2003 в Алмати на засіданні Комітету старших посадових осіб держав-учасниць НВЗДА було ухвалено рішення про створення спец. робочих груп з вироблення Каталогу заходів довіри.

В.Ю. Константинов

Наради глав держав та урядів американських країн — регіональні саміти за участі 34 амер. країн (окрім Куби), метою яких є визначення заходів заг.-регіональної співпраці й інтеграції та створення зони вільної торгівлі в Зах. півкулі, запропонованої Президентом США *Дж.Г.В. Бушем* (див. «Ініціатива для Аме-рик»). Ініціатива проведення нарад виходила від США, що обумовлювалося бажанням зберегти політ, вплив у Лат. Америці та економічний — на лат.-амер. ринках. У свою чергу, лат.-амер. країни потребували екон. підтримки розвинутих країн, тому підтримали ідею спрощення здійснення торг, операцій на просторі «від Аляски до Вогняної Землі». 1-а зустріч лідерів амер. країн відбувалась 9-11.12.1994 у Маямі (США). Лідери держав-учасниць ухвалили документ «Пакт розвитку і процвітання: демократія, вільна торгівля і сталий розвиток в Америці», у якому зобов'язались негайно розпочати роботу над проектом створення зони вільної торгівлі в Америці, захищати спільноту демокр. д-ав Америки, сприяти їх процвітання \ шляхом екон. інтеграції та вільної торгівлі, викоринити бідність і дискримінацію у Зах. півкулі, гарантувати сталий розвиток і зберігати навколишнє середовище. У заключному док-ті наради — «Декларації принципів партнерства в ім'я розвитку і процвітання демократія, вільна торгівля і сталий розвиток в Америці» — стверджувалась готовність д-ав поглиблювати багатостороннє співробітництво з метою ефективної орг-ції демокр. процесу, екон. розвитку й міжнар. безпеки в Зах. півкулі.

2-а зустріч лідерів амер. країн відбувалась 18-19.04.1998 у Сантьяго (Чилі). її формат мав сприяти конкретизації заг. декларацій, прийнятих у Маямі, й укладенню конкретних угод, чим вигідно відрізнявся від попереднього са-міту. Декларація Сантьяго визначила принципові підходи і шляхи вирішення проблем, які розглядалися. План дій («Консенсус Сантьяго»), що додавався до Декларації, містив перелік 25 конкретних заходів з досягнення спільних цілей міжамер. співробітництва й термінів їх реалізації. У підсумкових док-тах учасники наради, незважаючи на протиріччя та різницю нац. стратегій розвитку, одноставно підтвердили свою рішучість дотримуватись курсу Маямі та створити зону вільної торгівлі в Зах. півкулі; інтеграція проголошувалась магістральним шляхом покращення умов життя та участі в процесах *глобалізації*, а консенсус і компроміс — інструментами успішного просування цим шляхом. Міністрам торгівлі було дано доручення розпочати переговори з підготовки угоди про зону вільної торгівлі в Америці, які повинні завершитись не пізніше 2005. За координацією

процесу слідувала Група перевірки та реалізації рішень нарад глав д-ав і урядів, створена в 1993. Для фінансування реалізації проекту було вирішено виділити 40 млрд. дол., які асигнувались упродовж 5 років Світовим банком і *Міжамериканським банком розвитку*. У Декларації Сантьяго вперше визнавалась позитивна роль субрегіональних інтеграційних об'єднань і двосторонніх угод про вільну торгівлю в міжамер. процесі, а також знайшла відображення одна з головних вимог лат.-амер. країн про соц. компонент інтеграції. Підтримуючи ідею залучення Куби до інтеграційних процесів у півкулі, лідери лат.-амер. країн висловились за відновлення її членства в *Організації американських держав (ОАД)*.

3-я зустріч лідерів амер. країн відбувалась 20-22.04.2001 у Квебеці (Канада). Окрім Венесуели, яка висловила свої зауваження, лідери держав-учасниць цілком ухвалили План дій, спрямований на забезпечення захисту демократії, основних прав і свобод людини, процві-

тання та соц. справедливості. У Квебекській декларації зазначалось, що зміна або порушення демокр. режиму в будь-якій країні Західної півкулі стане непереборною перешкодою її участі в Нарадах глав держав та урядів амер. країн. Зазначалось, що процес ратифікації угоди про зону вільної торгівлі в Америці, переговори щодо якої триватимуть до січня 2005, повинен завершитись до кінця того-таки року. Лідери д-ав схвалили позитивні результати переговорного процесу, в т. ч. завершення розробки тексту попереднього варіанта угоди про зону вільної торгівлі в Америці. Більшість лат.-амер. країн висловились проти ініціативи СІЛА, спрямованої на інкорпорування до майбутньої угоди принципів *Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА)*, що обмежують надання інвестицій. Бразилія наголосила, що не вступить до зони вільної торгівлі в Америці, доки США скоротять субсидії с.-г. сектору й не змінять антидемпінгове законодавство, яке створює бар'єри для *імпорту*. Лідери карибських країн звернулись із проханням передбачити в угоді про зону вільної торгівлі створення механізму фінансування заходів, при-, значених для підвищення конкурентоздатності економік малих д-ав. На зустрічі було прийнято рішення про призначення спец. комісії, яка до листопада 2002 мала запропонувати рекомендації щодо вирішення проблеми нерівномірності торг.-екон. потенціалу країн континенту. Найважливішою темою Декларації була підготовка Міжамериканського демокр. статуту, рішення про розробку якого було ухвалено на спец. сесії ГА ОАД 11.09.2001 у Лімі (Перу). Було продовжено інституціоналізацію інтеграційного процесу в Зах. півкулі та створено Керівний комітет у складі США, Канади, Аргентини й Чилі та Виконавчий комітет, до якого увійшли представники США, Канади, Аргентини, Чилі, Мексики, Бразилії, по одному представнику від країн Центр. Америки, *Карибського співтовариства, Групи трьох й Андського спільного ринку*.
Н.М. Весела

Наради європейські з інформаційної ПОЛІТИКИ — постійний міжнар. форум під егідою *Ради Європи (РЄ)* з метою забезпечення взаємодії країн-членів РЄ з ключових проблем інформ. політики. Основні напрями діяльності Н. є. і. п.: підготовка та впровадження міжурядових робочих програм, прийняття стратегічних док-тів з реалізації інформ. політики, організація міжнар. самітів на рівні глав урядів та міністрів з інформ. політики країн-членів РЄ (1 раз на 3 роки). 1-а Н. є. і. п. «Майбутнє телебачення в Європі» відбувалась у Відні (Австрія) 9-10.12.1986 й розглядала перспективи координації європ. інформ. політики, сприяння розвитку європ. аудіовізуальної продукції, суспільного та приватного телебачення; були ухвалені резолюції «Про сприяння виробництву європейської аудіовізуальної продукції», «Про суспільне і приватне телерадіомовлення», Декларація про транскордонне телебачення в Європі. На 2-й Н. є. і. п. «Європейська політика в галузі засобів масової комунікації у міжнародному контексті», що відбулась 23-24.11.1988 в Стокгольмі (Швеція), обговорювались проблеми європ. впливу на розвиток нац. і багатонац. систем інформації й комунікації та міжнар. обігу європ. аудіовізуальної продукції. Основним предметом політ. дискусій став проект Європ. конвенції про транскордонне телебачення, а також спірні питання щодо країн на європ. інформ. ринку, охорони європ. кіноспадщини, реклами на телебаченні. Були ухвалені резолюція «Про політику щодо аудіовізуальної продукції», Декларація про Європ. конвенцію з транскордонного телебачення. 3-я Н. є. і. п. «Європейська медіа-політика в оновленій Європі 90-х» відбулась 9-10.10.1991 в Нікосії (Кіпр) й була присвячена проблемам економіки засобів комунікації, політ. та культ. плюралізму ЗМК, новим каналам та засобам здійснення політики ЗМК у Європі. Були ухвалені резолюції «Про плюралізм ЗМК», «Про нові канали і засоби масової комунікації в Європі», декларація «Про політику ЗМК в оновленій Європі», в яких відображались зміни в політ. стратегіях розвинутих країн Європи щодо впливу комунікацій на

суспільство, регіональну економіку й діяльність транснац. корпорацій, на процеси європ. інтеграції.

На 4-й Н. є. і. п. «Політика засобів масової комунікації у демократичному суспільстві», що відбулась 5-7.12.1994 у Празі (Чехія), обговорювались проблеми діяльності ЗМК у демокр. суспільстві, майбутнє суспільного телерадіомовлення, журналістські права та свободи. Ухвалені резолюції «Про майбутнє суспільного телерадіомовлення (вимоги до суспільних телерадіоорганізацій, джерела фінансування, незалежність і підзвітність, нові комунікаційні технології)», «Про журналістські свободи і права людини» та декларація «Про засоби масової комунікації у демократичному суспільстві» засвідчили увагу Ради Європи до проблеми забезпечення міжнар. гарантій вільного вираження поглядів у ЗМК, встановлення інституту відповідальності на основі положень *Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод*. На 5-й Н. є. і. п. «Інформаційне суспільство — виклик для Європи», що відбулась 11-12.12.1997 у Салоніках (Греція), було обговорено питання впливу нових комунікаційних технологій на *права людини* та розвиток демократії, запобігання зловживаннями свободою слова та використання нових технологій для порушення прав людини. Результати політ. дискусії втілені в прийнятих резолюціях «Вплив нових комунікаційних технологій на права людини і розвиток демократії», «Ідеологія законодавства в галузі комунікації», «Конвергенція засобів масової комунікації», політичній декларації «Інформаційне суспільство — виклик для Європи», політ. заяві «Про порушення прав людини і прав засобів масової комунікації в Республіці Білорусь» та Протоколі з прав людини в інформ. суспільстві. 6-а Н. є. і. п. «Пан'євро-пейська медіаполітика: її майбутнє» відбулась 15-16.06.2000 у Кракові (Польща); обговорювались 2-і основні теми: еволюція медіа; свобода вираження поглядів та свобода ЗМК, нові виклики, політика і практика ЗМК. У док-тах, ухвалених нарадою — політ. декларації «Інформаційна політика майбутнього століття», програмі дій та резолюції щодо проекту Європ. конвенції про прав, захист інформ. послуг від комп'ютерного піратства — підкреслюється важливість забезпечення свободи слова, підтверджується провідна роль РС та її структурних підрозділів у забезпеченні демократії шляхом визначення заг. принципів інформ. права

Та ПОЛІТИКИ.

Є.Л. Макаренко

Наради послів і голів дипломатичних МІСІЙ-УНР 1919-20— форма орг.-роз'яснювально-роботи керівництва відомства закорд. справ У|-ІР з главами *дипломатичних представництв*; зпочаткована влітку 1919 і передбачала зустрічі з дип. представниками УНР в європ. країнах, на яких обговорювались актуальні питання міжнар. життя та найважливіші проблеми внутр.- і зовн.-політ. діяльності України. Перша така нарада відбулась у Відні 18-22.06.1919. У роботі наради взяли участь міністр закорд. справ УНР *В. Темницький*, а також послы *В. Ли-тинський*, *М. Василько*, *М. Порш*, *Д. Левицький*, *В. Сінгалевич* (ЗУНР), радник-посланник *М. Ле-витський*, радник делегації УНР у Парижі *С. То-машиівський*, радник диктатора ЗО УНР *Є. Петрушевича* *М. Здерковський*, радник *В. Темницького* *А. Жук*. Нарада розглянула головні засади *зовнішньої політики* УНР у контексті особливостей тогочасної міжнар. ситуації. Було визначено, що, попри тимчасові невдачі, «провідна ідея української міжнародної політики залишається незмінна: державна незалежність усіх українських земель». У тому напрямку й мала проводитись робота всіх укр. дип. представництв. Друга нарада послів та глав дип. представництв УНР була проведена в Карлсбаді (Кар-лових Варах, Чехословаччина) 6-14.08.1919 за участю *В. Темницького*, глав і радників 10 представництв УНР у країнах Європи (послы *М. Порш*, *М. Славинський*, *А. Яковлів*, *Д. Левицький*, *К. Лоський*, *М. Залізник*, радники укр. місій у Лондоні та Відні *Я. Олесницький* і *В. Полетика*, колишній голова делегації УНР на *українсько-російських мирних переговорах 1919* у Москві *С. Мазуренко*, радник МЗС УНР *А. Жук*) та дипломатів ЗУНР (*О. Бурачинський*, *В. Панейко*, *В. Сінгалевич*, *В. Біберович*). На зустрічі було обговорено поточні питання, пов'язані з роботою укр. дип. представництв, орг-цією й координацією їхньої роботи, ставленням різних країн до укр. проблематики, інтересами УНР в окремих д-вах тощо. Мін. зак. справ УНР *В. Темницький* у своєму виступі, насамперед, дав короткий огляд діяльності закорд. укр. представництв й окремо зупинився на неузгодженості зовн.-політ. курсів уряду УНР та диктатора ЗО УНР *Є. Петрушевича*, який схилився до порозуміння з Кремлем. Нарада ухвалила резолюцію, що закликала до тіснішої координації між укр. дип. установами, а головну причину невдач на міжнар. арені вбачала у внутр. негараздах — «наші невдачі на полі міжнародному є плід безсилля внутрішнього». Враховуючи безрезультатність курсу на здобуття визнання з боку країн *Антанти*, дип. нарада наголосила на необхідності змінити акценти в укр. зовн. політиці й приділити першочергову увагу відносинам із найближчими

сусідами (Польщею, Румунією, Чехо-словацчиною), Італією та новими незалежними державами, що виникли на території колишньої

Російської імперії (Естонією, Латвією, Литвою, Грузією).

Остання за доби Директорії нарада глав укр. дип. представництв відбулася 18-20.08.1920 у Відні за участю міністра закордонних справ УНР А. Ніковського, міністра фінансів Х. Барановського, сенатора С. Шелухина, члена укр. делегації на Паризьку мирну конференцію О. Шульгеса, послів та глав дип. місій УНР в Австрії, Італії, Швейцарії, Чехословаччині, Великій Британії, Голландії та Бельгії, Греції, Угорщині — Г. Сидоренка, Д. Антоновича, М. Василька, М. Славинського, А. Марголіна, А. Яковліва, М. Левитського, М. Галагана, виконуючого обов'язки посла в Німеччині В. Смольського. На порядку денному були питання: «1. Польсько-український договір; 2. Самостійність України і політична акція у зв'язку з нею; 3. Орієнтація; 4. Верховна влада в Україні; 5. Фінанси; 6. Скорочення дип. місій». На нараді було визначено необхідність зберегти укр. армію як основу для відбудови незалежної України, поставлено завдання якнайширшої пропаганди укр. справи за кордоном силами дип. представництв. Дипломати були ознайомлені зі статтями *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920* й одногolosно підтримали як саму угоду (погодившись із тим, що «Україна може бути зараз не соборною, а лише самостійною»), так і започаткований укр.-польський військ.-політ. союз. Глави дип. представництв були поінформовані про: Балтійську конференцію за участі делегації УНР (див. *Балтійські конференції 1919-20*), переговори з П. Врангелем щодо можливого об'єднання зусиль у боротьбі проти більшовиків, облаштування союзницьких відносин із Кубанню, складне фінанс. становище в Україні тощо. У ході наради відбувся обмін думками з нагальних проблем, у т. ч. щодо скорочення укр. дип. місій за кордоном. Головам дип. місій було запропоновано подати проекти скорочення своїх представництв та обрахунки на утримання на 4 місяці вперед з тим, щоб «робота за кордоном не спала». Нарада загалом засвідчила спільну платформу послів із розглянутих питань та перспективи подальшої діяльності в складних для незалежної України умовах тогочасної дійсності.

В.М.Матвієнко

Нарвський договір 1704 — союзницька угода Московського царства та Речі Посполитої про спільну війну проти Швеції, підписана під час *Північної війни 1700-21* від імені моск. царя *Петра I* й польського короля *Августа II* 19(30).08.1700 у Нарві. Згідно з Н. д. Москва й Варшава зобов'язувались воювати спільно проти Швеції на суші й на морі, не укладати з нею ніяких сепаратних дог.-рів. Н. д. також передбачав, що Московське царство поверне Речі Посполитій укр. території, відвойовані в поляків укр. козаками на чолі з полковником С. Палієм; введе на територію Речі Посполитої 12-тис. контингент рос. військ для допомоги Августу II в його війні проти шведів і їхнього ставленика на польському престолі С. Лещинського; передасть Августу II 200 тис. рублів на утримання польської королівської армії. Петро I пообіцяв у майбутньому до завершення війни зі шведами сплачувати Августу II ще по 200 тис. рублів щорічно. Моск. цар прийняв на себе за Н. д. нерівноправні щодо Августа II умови заради союзу з польським королем, який практично не мав у тогочасній Речі Посполитій ані реальної влади, ані грошей, ані війська, а тому тримався на престолі виключно рос. допомогою й не міг надати Москві ніякої реальної підтримки у її війні зі Швецією. У результаті, вже в 1706 Август II уклав зі шведським королем Карлом XII сепаратний Альтранштедтський мир, за яким відмовився від усіх своїх союзницьких обов'язків перед Моск. царством, зрікся польської корони (лишившись саксонським курфюрстом), і навіть видав шведам рос. посла при польському дворі І. Паткуля, якого

ШВЕДИ СТРАТИЛИ у 1707.

В.А.Рубель

Наркотиків незаконний обіг — злочин міжнародного характеру (конвенційний злочин), який завдає шкоди соціально-економічному розвитку держав; протиправні дії, пов'язані з виробництвом, розповсюдженням, продажем, транспортуванням, імпортом чи експортом наркотичних речовин. Із метою вживання ефективних заходів контролю за Н. н. о. д-ви в різні часи розробили низку міжнар.-прав. актів: Міжнар. конвенцію про наркотики 1912, Женевську конвенцію 1925, конвенції про посилення контролю над обігом наркотичних речовин 1931 та 1936. На сьогодні чинними є такі міжнар. дог.-ри: Єдина конвенція про наркотичні речовини 1961 з поправками 1972, Конвенція про психотропні речовини 1971, Конвенція ООН про б-бу з незаконним обігом наркотичних речовин і психотропних речовин 1988,

Конвенція проти застосування допінгу 1989. Згідно з Конвенцією 1961, міжнар. контроль над Н. н. о. здійснюють Комісія щодо наркотичних речовин і Міжнародний комітет з контролю над наркотиками. Конвенція 1988 передбачає можливість для д-ав застосовувати такі заходи, які можуть виявитись необхідними для конфіскації прибутків, отриманих у результаті занять наркобізнесом, або власності, вартість якої відповідає таким прибуткам. Кожен з цих дог-рів містить списки наркотичних речовин, щодо яких встановлюється різний режим контролю. Питанню незаконної торгівлі наркотиками та психотропними речовинами присвячена також ст. 108 *Конвенції ООН з морського права 1982*. У рамках *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* склалась своя система міжнар.-прав. контролю над Н. н. о.: Угода про співробітництво між міністерствами внутр. справ країн СНД в б-бі з незаконним обігом наркотичних речовин і психотропних речовин 1992 та Угода про взаємодію і співробітництво митних служб у б-бі з незаконним обігом наркотичних речовин і психотропних речовин 1994.

О.В. Задорожній

Народ — населення певної території в його політ, та соц.-екон. вимірі, що відображає однорідність та єдність відп. спільноти осіб. У *міжнародному праві* відсутнє чітке визначення Н., хоча в *доктрині міжнародного права* їх нараховується понад 100. Деякі вчені ототожнюють Н. із нацією, проте при цьому не враховується, що він може бути поліетнічним та полінаціональним, і його об'єднуючим чинником є не національність, а політ, й соц.-екон. єдність. У конституційному праві Н. визначається як громадяни певної д-ви всіх національностей. Н. не є традиційним *суб'єктом міжнародного права*, незважаючи на те, що Преамбула *Статуту ООН* розпочинається словами «Ми, Народи Об'єднаних Націй...». Таке формулювання мало підкреслити гуманістичну направленість Статуту, а насправді Статут ООН є міждерж. дог-ром. Водночас обмежена міжнар. правосуб'єктність може бути визнана за Н. у рамках права Н. на самовизначення, що є одним з *міжнародного права принципів основних*. Право Н. на самовизначення було висунуте рад. школою міжнар. права замість концепції нац. суверенітету, що ствердилась у Європі в ХІХ ст. Концепція нац. суверенітету не відповідала маркс. Запереченню нац. д-ав, а концепція суверенітету Н. узгоджувалась з ідеєю диктатури пролетаріату. Право Н. на самовизначення передбачає його право вільно встановлювати свій політ, статус і здійснювати свій екон., соц. і культ, розвиток, у т. ч. право на самостійність у досягненні державності й незалежне держ. існування, яке має поважатись усіма країнами. За умов існування певної форми державності право Н. на самовизначення означає право на достатній рівень політ., екон. та культ, самостійності в рамках існуючої д-ви. Право Н. на самовизначення визнано *Міжнародним Судом ООН* нормою еґша отпе\$ (рішення у справі про Схід. Тимор, 1995). Складовою права Н. на самовизначення вважається суверенітет Н. над природ, ресурсами. Проте і право Н. на самовизначення, і суверенітет Н. над природ, ресурсами втрачає зміст з моменту утворення д-ви, яка володіє суверенітетом над відп. територією та її населенням.

О.В. Задорожній

Народний комісаріат закордонних справ УСРР — *відомство закордонних справ УСРР*. Після проголошення (11-12.12.1917) 1-м Всеукраїнським з'їздом Рад рад. (більшовицької) «Української Народної Республіки» (з 6.01.1919 за аналогією з рад. Росією стала називатись УСРР), 17 грудня того-таки року в Харкові був створений перший її уряд — Народний Секретаріат. У його складі не було відомства зовн. зносин, що, насамперед, можна пояснити уявленнями його фундаторів про рад. Україну як про складову заг.-рос. рад. федерації. Принципові ж питання міжнар. характеру мали вирішуватись безпосередньо ЦВК рад. України та урядом, а справи щодо інозем. громадян — Народним секретаріатом міжнац. справ. Перший прояв зовн.-політ, активності рад. України був пов'язаний із тактикою дипломатії рад. Росії на *Брестських мирних переговорах 1917-18*. Роль представників легітимного укр. уряду мала відігравати (на протигагу делегатам Центральної Ради УНР) створена 30.12.1917 (12.01.1918) ЦВК України місія у складі голови *Ю. Медведєва* та народних секретарів (міністрів) *В. Затонського* й *В. Шахрая*, що входила до складу делегації рад. Росії. Однак перебування харківської делегації у Бресті звелось лише до невдалого пропагандистського трюку. Після підписання *Брестського мирного договору між РСФРР і Цент -рольними державами 1918* постало питання про оформлення суверенітету «червоної» України. Тому на засіданні її уряду 1.03.1918 у Полтаві було створено перше відомство зовн. зносин рад. України — Народний секретаріат закорд. справ на чолі з *В. Затонським*, якого за

кілька днів (4.03.1918) змінив *М. Скрипник* (водночас голова Народного Секретаріату). Існував він і в складі Тимчасового робітничо-селянського уряду, сформованого в Суджі Курської губернії (Росія) 28.11.1918, напередодні вторгнення рос.-укр. більшовицької «групи військ Курського напрямку» на територію УНР. У ході її успішного просування у війні з Директорією та встановлення контролю Кремля над значною частиною України 29.01.1919 у Харкові відбувалась реорганізація Тимчасового уряду в Раду Народних Комісарів (РНК) УСРР. В її структурі запроваджено Народний комісаріат закордонних справ (НКЗС) на чолі з *Х. Раковським*. Вже на сер. 1919 НКЗС став розгалуженою установою, що складалась із таких відділів, як дип.-конс. прав., інозем. агентств, дипкур'єрів, загального, інформаційного, архівного. Однак у головних своїх рисах розбудова апарату НКЗС УСРР розпочалась із 1920. Тоді було розроблено Положення про Наркомат закорд. справ республіки. Згідно з ним на НКЗС покладались такі головні функції: дип. зносини з інозем. д-вами за завданнями уряду; вироблення проектів міжнар. актів для затвердження їх верховною владою УСРР; керівництво діяльністю *дипломатичних представництв і консульських установ* України; захист законних інтересів громадян України за кордоном та іноземців в Україні, контакти з дип. корпусом зарубіжних д-ав; збір відомостей про соц.-екон., політ., культ, життя д-ав; ведення зовн.-політ, пропаганди. Щодо формування орг.-прав. підвалин функціонування НКЗС, «внутрішнє» законодавство Наркомату розроблялось майже виключно на підставі республіканського й мало керуватись «трафаретами РРСФР». На чолі відомства стояли народний комісар із закорд. справ та Колегія НКЗС. Нарком і його заст. затверджувались вищим законодавчим органом за поданням РНК УСРР. Сформувалась і структура центр, апарату НКЗС, до якого входили основні й допоміжні підрозділи за функціональною ознакою. Відділ дип. зносин відав поточним керівництвом роботою закорд. установ більшовицької України, контактами із зарубіжними представниками, виробленням інформ.-аналітичних док-тів щодо міжнар. становища для вищих органів влади. Екон.-прав. відділ займався оформленням юрид. й господарської сторін міжнар. актів УСРР, вивченням екон. кон'юнктури за кордоном, наданням юрид. допомоги держ. органам та окремим громадянам. Інформаційний (або преси й інформації) відділ готував інформ. зведення щодо закорд. подій або повідомлення для інозем. ЗМІ про події в Україні, випускав «Вісник» НКЗС, бюлетені, документальні видання зовн. політики, довідкову літературу, утримував бібліотеку відомства. До підрозділів забезпечення відносились протокольна частина, секретаріат (заг. діловодство, візовий режим, особові справи та керівництво дипкур'єрами), секретно-директивна частина (шифрований зв'язок, таємне діловодство, збереження архіву), фінанс, техн.-матер. підрозділи. До послуг НКЗС була радіостанція міжнар. зносин у Харкові. Щодо добору та розстановки дип. кадрів, то тут із відомих причин на перший план висувалась їхня лояльність до більшовицького режиму, належність до правлячої партії. Керівники підрозділів центр, апарату та закорд. установ належали до парт, номенклатури. Саме на засіданнях політбюро ЦК КП(б)У вирішувались питання направлення місій за кордон, часто — про їхні штати, кадрові переміщення. Діяльність і кадри НКЗС знаходились під контролем органів держбезпеки. У штаті відомства закорд. справ перебував уповноважений політ, контролю ДПУ, який в адмін. й оперативному відношеннях підлягав виключно органам держбезпеки; інозем. відділ ДПУ (зовн. розвідка) вимагав від НКЗС різнопланової інформації про інозем. представників тощо. 1921 ознаменувався справжнім «проривом» у справі міжнар. визнання УСРР та налагодження міждерж. стосунків. При підписанні *Ризького мирного договору 1921* між РРСФР та УСРР з Польщею рад. Україна виступила як окрема сторона. Фактом стають угоди між УСРР та д-вами, які виникли на теренах колишньої Російської імп.: з Грузією (31.01.1921), Литвою (14.02.1921), Латвією (3.08.1921) та Естонією (25.11.1921). Поступово до кола країн, що підписали з УСРР угоди, потрапляли помітні європ. д-ви - Австрія(23.04.1921),Німеччина(5.11.1921), Італія (26.12.1921), Туреччина (21.01.1922), Чехо-словацьчина (6.06.1922). Загалом станом на 1.05.1923 урядом УСРР було підписано 45 між-держ. угод, 4 резолюції заг.-європ. *Генузької конференції 1922* та 7 угод із міжнар. орг-ціями. Упродовж 1921 засновувалась низка дип. представництв УСРР, орг-ція роботи яких була покладена на НКЗС. Першим закорд. дип. представництвом рад. України, що зазвичай називались повпредствами, стала місія при уряді РСФРР, сформована 12.01.1921. Згодом дип. місії відкрились у Чехословацьчині (травень 1921, голова — М. Левицький), Німеччині (вересень, *В. Ауссем*), Польщі (жовтень, *О. Шумсь-кий*), Австрії (грудень, *Ю. Коцюбинський*). Поступово їх чисельність збільшувалась, хоча в ряді випадків представником України за сумісництвом виступали голови дип. місій РСФРР. На кінець березня 1922 повпредства та об'єднані представництва УСРР існували в Австрії, Англії, Італії, Німеччині, Польщі,

Чехословаччині, Росії. Штатна градація представництв була відсутня й щоразу визначалась рішеннями уряду. У них існували посади радників, секретарів, перекладачів, канцелярських та допоміжних працівників. Важливим напрямом роботи повпредств був консульський: при повпредствах УСРР створювались консе, відділи, а також формувались окремі ген. консульства, консульства й віце-консульства, до компетенції яких належав захист екон. та прав, інтересів д-ви та громадян за кордоном, виконання окремих доручень НКЗС. Однак історія існування НКЗС, як і дипломатії УСРР, виявилась досить короткою. У зв'язку з формуванням союзної д-ви (СРСР) 18.10.1922 ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про згортання апарату НКЗС» і доручив заступнику наркома закорд. справ УСРР В. Яковлеву розпочати переговори з НКЗС РСФРР про об'єднання відп. наркоматів. Протягом серпня 1923 (починаючи з 5.08.1923) дип. та консе, установи України злились із заг-союзними. Останню крапку поставила постанова ВУЦВК від 20.09.1923 «Про перетворення центральних закладів», згідно з якою НКЗС УСРР ліквідувався як самостійне відомство, а натомість створювалось Управління уповноваженого НКЗС СРСР в Україні (при уряді УСРР), яке очолив *О. Шліхтер*. *Література*: Удовиченко П.П. З історії зовнішньої політики УСРР (1919-1922 рр.). — К., 1957; Хміль І.С. З прапором миру крізь полум'я війни: Дипломатична діяльність УСРР (1917-1920). — К., 1962; Українська РСР на міжнародній арені. 36. док. (1917-1923 рр.). — К., 1966; Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001; Веденєв Д. Нігілізм тут недоречний. Історія дипло матичної служби Радянської України 1917-1923 років // Політика і час. — 2001. — №6. *В.М. Матвієнко*

Насер (Каᄑ8ег) Гамаль Абдель (15.01.1918, Александрія - 28.09.1970, Каїр) — єгипетський військ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї поштового службовця. Каїрську військ, академію (1938) і коледж Ген. штабу (1948), навчався на ф-ті права Каїрського ун-ту (1936-37). 1938-41 — проходив дійсну військ, службу в Єгипті та Судані. 1941-45 — викладач Каїрської військ, академії, заснував осередок антимонархічної орг-ції «Вільні офіцери». У званні майора командував батальйоном в *арабо-ізраїльській війні 1948-49*, очолив виконком «Вільних офіцерів». 1949-52 — викладач Військ.-адмін. школи та проф. коледжу Ген. штабу, підполковник. 23.07.1952 організував успішний військ, переворот. У липні — жовтні 1952 — мін. закорд. справ, 25-27.02.1954 і 14.11.1954-25.06.1956 — голова Ради керівництва рев-цією, 25.06.1956-28.09.1970 — Президент Єгипту, водночас 18.04.1954-29.09.1962 і 19.06.1967-28.09.1970 — Прем'єр-міністр. Як лідер рев.-демокр. течії «Вільних офіцерів» у внутр. політиці наполегливо здійснював курс на ліквідацію феодал. пережитків в економіці, створення потужного держ. сектора й залучення народних мас до управління д-вою під суворим владним контролем; 1963 очолив Арабський соціал. союз. У *зовнішній політиці* виступав із панарабістських й антиімперіалістичних позицій. 26.07.1956 націоналізував Загальну компанію *Суецького каналу*, що спричинило *Суецьку кризу 1956* й англ.-франц.-ізраїльську *агресію*. 1958-61 здійснив невдалу спробу створення Об'єднаної Арабської Республіки за участі Єгипту та Сирії. 1961 виступив співзасновником *Руху неприєднання*; 1962 втрутився в громадян. війну в Ємені на боці респ. режиму. Спровокував *арабо-ізраїльську війну 1967*, у якій Єгипет зазнав нищівної поразки, внаслідок чого Н. змушений був піти на тісніше військ.-політ. зближення з Кремлем і розміщення 20-тис. угруповання рад. ВПС і засобів ППО на території ОАР та виведення єгипетських військ із Ємену в обмін на припинення підтримки Саудівською Аравією монархістів. 30.03.1968 оприлюднив програму радикальної модернізації країни й керував її здійсненням, добився значних успіхів у т. зв. «Війні на виснаження» з Ізраїлем 1967-70. У серпні 1970 прийняв план держ. секретаря США *В. Роджерса* щодо припинення вогню як передумови мирних переговорів з Ізраїлем. Активно сприяв урегулюванню палестинсько-йорданського конфлікту й евакуації формувань ОВП до Лівану у вересні 1970. Помер від серцевого нападу.

Твори: «Філософія революції» (1954), «Проблеми єгипетської революції» (1979).

В.І. Головченко

Нассау нарада 1962 — амер.-брит. переговори, що відбулись 18-19.12.1962 в Нассау (Багамські острови). США представляли президент *Дж. Кеннеді*, міністр оборони Р. Макнама-ра, заступник держсекретаря Дж. Болл, Великої Британії — прем'єр-міністр *Г. Макміллан*, міністр закорд. справ лорд Хьюм, міністр оборони П. Торнікрофт, міністр зі справ Співдружності і колоній Д. Сендіс. Центр, місце на переговорах посіло питання про подальшу співпрацю в ядерній сфері між США та Великою Британією, а також з іншими державами-членами *НАТО*. Воно набуло особливої гостроти внаслідок суперечки 2-х д-ав навколо проекту ракет «Скайболт». На поч. 1960-х Велика Британія відмовилась від побудови власної стратегічної ракети «Блю страйк» і підписала в 1960 із США угоду, за якою амер. сторона зобов'язувалась поставити балістичні ракети «Скайболт» класу «Повітря-земля», впровадження яких у вир-во

відбувалось у той час у США. Але наприкінці 1962 амер. уряд вирішив відмовитись від проекту «Скайболт». Оскільки брит. уряд розглядав «Скайболт» як основну ракету для майбутніх ядерних сил Великої Британії та засіб для подовження терміну служби брит. стратегічних бомбардувальників, таке рішення США, а також наполегливі дії амер. сторони, що мали на меті схилити Велику Британію та Францію відмовитись від власних ядерних сил, викликали незадоволення в Лондоні. Під час Н. н. Макміллан відхилив пропозицію Кеннеді розподілити порівну між Великою Британією та США витрати на подальші роботи над ракетою «Скайболт» і, підкресливши твердий намір Великої Британії надалі зберігати статус незалежної ядерної д-ви, попросив про постачання ракет «Поляріс». Результатом переговорів стала угода, яка передбачала постачання до Великої Британії ракет «Поляріс» без боеголовок, побудову Великою Британією атомних підводних човнів з ракетами «Поляріс», передавання під командування НАТО стратегічної бомбардувальної авіації Великої Британії, США та деяких інших держав-членів, а також створення багатосторонніх ядерних сил НАТО та включення в них 4-х брит. атомних підводних човнів із стратегічними ракетами та 4-х амер. підводних човнів аналогічного класу. Брит. уряд залишив за собою право вивести свої човни із складу спільних ядерних сил у разі виникнення загрози нац. інтересам д-ви. США запропонували приєднатись до угоди також і Франції, але франц. уряд відхилив цю пропозицію. Угода, укладена в Нассау, спричинила подальше зростання залежності Великої Британії від США у сфері стратегічних озброєнь, а також сприяла загостренню протиріч між США та Великою Британією з одного боку та

Францією — з іншого.

В.Л. Манжола

НАТО — див. *Організація Північноатлантичного договору.*

НАТО подвійне рішення 1979 — див. *Ракет середньої дальності розміщення в Європі.*

НАТО розширення на Схід — один із напрямків трансформації НАТО в умовах пристосування до нового військ.-політ. середовища 1990-х. Метою процесу розширення НАТО за рахунок країн Центр, та Схід. Європи проголошено поширення безпеки на весь євроатлантичний регіон. Із поч. 1990-х НАТО активно розвивала та інституціалізувала відносини з країнами Схід. Європи і СРСР. Створення в 1991 *Ради північноатлантичного співробітництва (РПАС)* було покликано закріпити партнерські відносини, що почали формуватись між колишніми супротивниками в дип. та військ. сферах. У січні 1994 на Брюссельському саміті НАТО було проголошено про відкритість Альянсу для вступу інших європ. д-ав і започатковано ініціативу, спрямовану на поглиблення співробітництва з можливими кандидатами — програму «*Партнерство заради миру*» (ПЗМ). Вона стала першим механізмом, який забезпечив реалізацію між країнами-членами НАТО та країнами, що бажали приєднатися до Альянсу, співробітництва на засадах, що діють усередині НАТО. 26.09.1995 на розгляд країн-членів НАТО було представлено «Дослідження з питань розширення НАТО», у якому визначались політ. та військ. аспекти розширення НАТО на Схід, а також окреслювались напрямки співпраці з країнами, що не мають планів вступати до

НАТО. Велику увагу було приділено розвитку особливих відносин із Росією, що мали здійснюватись паралельно з розширенням Альянсу; водночас наголошувалось, що в питанні розширення Росія не може втручатися в процес прийняття остаточних рішень. Щодо процедури вступу зазначалось, що в НАТО статусу асоційованого членства запроваджуватись не буде, і тому виконання всіх передумов є необхідним для вступу. До таких передумов було, зокрема, віднесено обов'язкове розв'язання усіх міжетнічних і територ. суперечок мирними засобами. Одночасно із заходами розвитку діалогу з країнами-кандидатами та внутр. адаптації Альянсу до розширення відбувався процес формування політики НАТО, спрямованої на подолання можливих негативних наслідків розширення. Ця політика включала налагодження конструктивних відносин з Росією та непряме забезпечення безпеки для тих країн, які не будуть прийняті до НАТО у числі перших. 10.12.1996 країни-члени НАТО виступили із заявою, що вони не мають намірів, планів та причин розміщувати ядерну зброю на території нових членів Альянсу, а також жодної потреби змінювати будь-які аспекти ядерної політики. США також зобов'язувались продовжувати переговори про скорочення стратегічних ядерних арсеналів. Навесні 1997 було внесено зміни до програми ПЗМ, спрямовані на посилення механізму політ. консультацій з країнами-парт-нерами, що залишаться за межами розширеного НАТО, того-таки року були підписані *Основоположний акт про взаємні відносини, співпрацю*

та безпеку між НАТО та РФ 1997 і Хартія про особливе партнерство між Україною і НАТО 1997. 30.05.1997 програми співробітництва у РПАС та ПЗМ було об'єднано в інсти-туційних рамках Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП), яка остаточно визначила новий рівень співробітництва НАТО з країнами-парт-нерами. Практична реалізація планів розширення НАТО на Схід розпочалась на Мадридському саміті НАТО 1997, коли було ухвалено рішення про запрошення Польщі, Чехії та Угорщини розпочати переговорний процес щодо вступу до НАТО. На Вашингтонському саміті НАТО 1999 ці країни підписали Вашингтонський договір 1949 і вступили до НАТО. Празький саміт НАТО 2002 ухвалив рішення про початок другого етапу розширення, на якому 29.03.2004 до Альянсу приєдналися Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина та Словенія.

С.В. Гринько

Натуралізація — прийняття до громадянства держави на прохання зацікавленої особи. Порядок Н. є дозвільним і визначається над. законодавством д-ви. Н. може бути індивідуальною та груповою (колективною). Індивід. Н. ґрунтується на принципі добровільності. Примусова Н. суперечить міжнародному праву. У доктрині міжнародного права висловлюються думки, що про повну добровільність Н. не можна говорити, оскільки від особи не залежать умови (положення нац. законодавства), на яких Н. можлива. Н. повинна засновуватись лише на явно вираженому добровільному акті особи, яка просить надати їй громадянство. У доктрині міжнар. права інколи довготривале проживання на території відп. д-ви вважається попередньою умовою набуття нею громадянства. Існують такі різновиди індивід. Н.: Н. особи, що не поширюється на її подружжя та дітей; Н. батьків (одного з батьків), яка поширюється на їхніх неповнолітніх дітей, але не на подружжя. Існує також такий різновид індивід. Н., як автоматична, що полягає в автоматичному наданні громадянства в різних випадках, які передбачені законодавством окремих д-ав. Найпоширеніша — у випадку шлюбу громадянство чоловіка автоматично надається дружині. Проте сучас. тенденції міжнар. права (забезпечення рівності чоловіка та жінки, прийняття Конвенції про громадянство одруженої жінки 1957) дещо зменшують можливість автоматичного впливу шлюбу на громадянство сторін. Автоматично громадянство може бути надане дитині у випадку визнання батьківства особою, що має громадянство іншої д-ви; власникові в результаті придбання доміцилію на території іншої д-ви (у сучас. міжнар. праві існує тенденція до підвищення значення доміцилію як умови Н.). Групова (колективна) Н. — це групове прийняття до громадянства у зв'язку з переселенням або територ. змінами. Відбувається, як правило, внаслідок правонаступництва держав, інших змін приналежності (статусу) території. Для групової Н. визначальними є пасивні дії особи, що виражаються переважно в продовженні проживання на території відп. д-ви. При груповій Н. громадянство надається у спрощеному порядку. Трансферт — це різновид Н.,

що коригується правом *оптації*. У законодавстві України передбачено принцип 5 «так» і 2 «ні» для іноземців, що бажають набути громадянство України в порядку Н. Іноземець або особа без громадянства можуть бути за їхніми клопотаннями прийняті до громадянства України за умови: визнання й дотримання Конституції України та законів України; зобов'язання припинити інозем. громадянство; безперервного проживання на законних підставах на території України протягом останніх 5 років; отримання дозволу на постійне проживання в Україні; володіння держ. мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування; наявності законних джерел існування. В Україні забороняється Н. осіб: що вчинили злочин проти людства чи здійснювали геноцид; що засуджені в Україні до позбавлення волі за вчинення тяжкого злочину чи вчинили такий злочин на території

іншої д-ви.

О.В. Вуткевич

Наукові дослідження на континентальному шельфі відповідно до положень Конвенції ООН з морського права 1982 підлягають юрисдикції прибережної держави, яка має право регулювати, дозволяти та проводити їх на своєму континентальному шельфі. Прибережна д-ва за звичайних обставин повинна надати згоду на здійснення іншими д-вами або компетентними міжнар. орг-ціями мор. наук, досліджень виключно в мирних цілях і для поширення наук, знань про мор. середовище на благо всього людства. Відсутність дипломатичних відносин не повинна бути підставою для відмови у такій згоді. Прибережна д-ва має право відмовити, якщо заплановані наук, дослідження мають безпосереднє значення для розвідки та розробки живих і неживих ресурсів, включаючи буріння на континентальному шельфі, використання вибухових речовин або забруднення шкідливими речовинами мор. середовища; пов'язані з будівництвом

або використанням штучних островів, установок чи споруджень, а також якщо д-ва або міжнар. орг-ція, що проводить дослідження, має невиконані зобов'язання перед прибережною д-вою за раніше здійснений дослідницький проект. Прибережна д-ва не може на свій розсуд відмовитись від надання згоди щодо мор. наук.-дослідних проектів, які здійснюються на континентальному шельфі за межами 200 миль від берега, якщо вона не веде або планує вести в цих районах розробку чи розвідку корисних копалин. Д-ва або міжнар. орг-ція дотримуються під час мор. дослідження низки умов щодо забезпечення участі прибережної д-ви в дослідженні в разі, якщо вона висловить на те бажання; інформування прибережної д-ви про результати дослідження; надання їй доступу до даних або зразків, отриманих в результаті дослідження; демонтування наук.-дослідних установок та обладнання після завершення дослідження. Проведення мор. наук, досліджень не повинно створювати перешкод для діяльності прибережної д-ви при розвідці та розробці природ, ресурсів континентального шельфу. Прибережна д-ва має право вимагати припинення наук, досліджень у випадку недотримання умов їх проведення.

І.М. Забара

Наукові дослідження у виключній економічній ЗОНІ відповідно до положень *Конвенції ООН з морського права 1982* підлягають юрисдикції прибережної держави, яка має право регулювати, дозволяти та проводити їх у своїй *виключній економічній зоні*. Прибережна д-ва за звичайних умов надає згоду на здійснення іншими д-вами або компетентними міжнар. орг-ціями мор. наук.-дослідних проектів у своїй виключній екон. зоні виключно з мирними цілями і для отримання наук, знань про морське середовище. Інозем. д-ва або міжнар. орг-ція не менш ніж за 6 місяців до початку робіт надає повну інформацію про мор. наук, дослідження. Прибережна д-ва має право відмовити в проведенні наук, досліджень, якщо вони: спрямовані на розвідку та розробку живих та неживих природ, ресурсів виключної екон. зони; включають буріння дна екон. зони, використання вибухових речовин у мор. середовищі; пов'язані з будівництвом або використанням штучних островів, установок та споруд. Формально прибережна д-ва також може відмовити в проведенні запланованих наук, досліджень, якщо інформація, надана д-вою або міжнар. орг-цією, що мають вести наук, дослідження, є неточною, або якщо заявники мають невиконані зобов'язання, що впливають з раніше здійсненого проекту. Такі д-ви або міжнар. орг-ція при проведенні мор. наук, дослідження зобов'язані забезпечити участь прибережної д-ви, інформувати її про його результати, надавати доступ до всіх отриманих даних і зразків, прибрати наук.-дослідні установки та обладнання після завершення дослідження. Дослідження не повинні перешкоджати діяльності, що провадиться прибережною д-вою для здійснення нею суверенних прав та юрисдикції в екон. зоні. Прибережна д-ва вправі вимагати припинення наук, досліджень у своїй екон. зоні, якщо вони не проводяться згідно з наданою інформацією або не дотримуються відповідних умов. Порядок та умови здійснення мор. наук, досліджень визначено в Законі України «Про виключну (морську) економічну зону» від 16.05.1995.

І.М. Забара

Наукові дослідження у відкритому морі —

здійснення однієї зі свобод *відкритого моря*. Усі д-ви, незалежно від їхнього геогр. розташування, а також компетентні міжнар. орг-ції мають право на проведення таких наук, досліджень. Вони повинні здійснюватись виключно з мирними цілями, належними наук, методами, з дотриманням правил про захист мор. середовища, не створюючи перешкод іншим правомірним видам використання мор. середовища. Проведення мор. наук, досліджень не створює підстав для претензій на мор. середовище або на його ресурси. Використання наук.-дослідних установок та обладнання не повинно створювати перешкод на шляхах *міжнародного судноплавства*. Д-ви та компетентні міжнар. орг-ції мають сприяти поширенню наук, даних, що є результатом мор. наук, досліджень.

І.М. Забара

НауКОВО-ТЄХНІЧНИЙ Прогрес — поступальний, органічно взаємопов'язаний розвиток науки і техніки, що зумовлює еволюційні та рев. зміни в межах технол. способу вир-ва. Н.-т. п. включає: фундаментальні (відкриття законів розвитку матерії, суспільства і самого процесу мислення, кваліфікація явищ і процесів, їх прогнозування) та прикладні (перетворення процесів та методів вир-ва з метою госп. (комерційного) використання на конкретному вир-ві або підприємстві) наук, дослідження проблем природознавства та соц. розвитку; доведення результатів досліджень до наук.-техн. розробок та вир-ва нової техніки, що дозволяє

вирішувати комплекс соц., техн. та екон. завдань, які стоять перед певними підприємствами; удосконалення техн. засобів, форм і методів орг-ції праці, вир-ва та управління; розширення сфери використання нової та прогресивної техніки і технологій; техн. переозброєння на цій основі всього вир-ва та економіки в цілому; удосконалення структури вир-ва та його обслуговування; техн. переозброєння невиробничої сфери й побуту.

Н.-т. п. розвивається в еволюційній (поступове й часткове вдосконалення існуючих та впровадження нових предметів праці, техніки) та революційній (докорінні, суттєві зміни в розвитку науки, техніки, якісні та сутнісні перетворення у процесі сусп. вир-ва) формах, що перебувають в органічному взаємозв'язку. Наук.-техн. рев-ція 50-х ХХ ст., «мікропроцесорна та біотехнологічна» рев-ція 70-х, «робото-технічна» рев-ція 80-х, «інформаційна» рев-ція 90-х — результат високих світових темпів росту інвестицій в науку, інтенсивної дії закону переміщення функцій живої праці до машин, формування працівника нового типу.

О.І. Ступницький

НАФТА — див. *Північноамериканська угода про вільну торгівлю.*

«Нафтодолари» — держ. доходи нафтовидобувних країн (зокрема, членів *Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК)*), що були одержані в результаті швидкого росту цін на нафту в середині та наприкінці 1970-х і використовуються на міжнар. ринку позичкового капіталу. Основні джерела «Н.» — прибуток нац. нафтових компаній і податкові відрахування інозем. компаній, що видобувають нафту на території країн-членів ОПЕК. За сферами цільового використання вони розміщуються для покриття поточних бюджетних витрат, фінансування нац. інвестиційних програм та проєктів, створення соц. фондів, розміщення за кордоном у вигляді фінанс. активів («рециклювання»). Висока прибутковість, ліквідність та анонімність «Н.» зумовлюють їхній високий попит на міжнар. ринку капіталів, серед міжнар. екон. орг-цій та фінанс. інститутів. Напр., низка промислово розвинених країн одержали від країн ОПЕК великі кредити (Велика Британія, ФРН, Франція, Японія), частина «Н.» вкладена в міжнар. орг-ції: *Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР)*, *Міжнародний валютний фонд (МВФ)* та ін. У 1974–75 вклади нафтовидобувних країн у фінанс. інститути США та Зах. Європи (не враховуючи держ. позик промислово розвиненим та країнам, що розвиваються) сягнули

понад 60 млрд. дол. Приплив великих мас «Н.» (у вигляді короткострокових внесків) сприяв зростанню інфляційних тенденцій у Зах. Європі. Наприкінці 70-х — поч. 80-х ХХ ст. стихійні переміщення значних сум короткострокових вкладів нафтовидобувачих країн з однієї країни до іншої в гонитві за вищою відсотковою ставкою неодноразово призводили до різкого погіршення стану *балансів платіжних деяких зах.-європ. країн*, розорення багатьох, навіть великих, комерційних банків. У подальшому «Н.» стали все більшою мірою зосереджуватись у банках самих нафтовидобувних країн, які почали проводити самостійні операції з кредитування пром., комерційних і фінанс. компаній різних країн. Так, у 1980-х монархії Перської затоки одержали від своїх закорд. вкладів доходи, що склали понад 1/4 їх надходжень від *експорту*. Ринок «Н.» перетворився на арену гострої конкурентної б-би між банками промислово розвинених та нафтовидобувних країн (перш за все банками Бахрейну, Кувейту, Оману, ОАЕ), які хочуть посісти місце рівноправних партнерів у міжнар. валютно-кредитних відносинах. Різке падіння цін на нафту, починаючи з 1986, призвело до суттєвого скорочення валютних надходжень нафтовидобувних країн. Деякі з них були вимушені використовувати свої закорд. активи для підтримки платіжних балансів і завершення фінансування нац. об'єктів, які будувались у цих країнах, що призвело до скорочення обсягу «Н.» на світовому ринку позичкового капіталу.

О.І. Ступницький

НахимОВСЬКИЙ Федір (? - 1758, Бахчисарай) — укр. військ, діяч і дипломат. У 1708-09 очолював посольство гетьмана *І. Мазепи* до польського короля С. Лещинського (прибічника шведського короля Карла XII) у справі держ. належності Правобережної України. Після поразки *українсько-шведського союзу 1708* емігрував до Бендер, 1714 разом із гетьманом П. Орликом — до Швеції, 1720 — до Варшави. У 1721 привіз на Олешківську Січ гетьманського листа з повідомленням про плани «Віденського союзу» (Австрія, Ганновер, Саксонія) організувати інтервенцію в Російську імп., що викликало схвальну реакцію запорожців. Тоді ж виконав кілька дип. доручень П. Орлика й *Г. Орлика* до Кримського ханату та Османської імп.

Націоналізація — відчуження приватної власності та передача її в руки держави: землі, промислових та інших підприємств, банків, тощо. Н. може здійснюватись у процесі рев. перетворень, безоплатно або на умовах викупу. Н. має різний соц.-екон. і політ. зміст, залежно від того, ким, в інтересах кого та в яку істор. епоху здійснюється. За характером розрізняють Н. прогресивну (зумовлену потребами розвитку продуктивних сил) та Н. реакційну. Прогресивною Н. є в тому разі, якщо колишнім власникам націоналізованих підприємств частково компенсують їхню вартість. У попередні століття Н. здійснювалась для військ, і фіскальних цілей д-ви: у держ. власність переходили арсенали й верфі, підприємства сировинного комплексу та вир-ва стратегічної сировини. Після *Другої світової війни* в умовах зростання впливу лівих сил Н. виробничих галузей у різних формах була проведена в багатьох країнах Зах. Європи. У Великій Британії, напр., до рук д-ви перейшла вугільна промисловість, вир-во електроенергії, залізничний транспорт, на деякий час чорна металургія, Англійський банк та ін. Н. була проведена за викуп: колишні власники одержали від д-ви облігації, за якими виплачуються відсотки. У Франції були націоналізовані вугільна промисловість, електроенергетика, емісійний, 4 депозитних та Алжирський банки, 45 страхових компаній, автомобільна фірма «Рено» та ін. В Австрії до власності д-ви перейшли 3 комерційні банки, 33 акціонерних товариства та пром. компаній. У подальшому в цих та інших країнах була проведена денационалізація значної частини держ. власності. Однак спец. акти про Н. приймалися і пізніше. У період 60 — 70-х ХХ ст. внаслідок Н. та будівництва держ. підприємств держ. власність у багатьох розвинутих країнах стала значною за масштабами: в економіці Австрії 75% сукупного капіталу акціонерних товариств належало д-ві, у Великій Британії та Франції д-ві належало майже 20% промисловості країни. Із сер. 1980-х розпочався зворотній «обвальний» процес денационалізації та приватизації значної частини держ. власності в зах.-європ. країнах. Це відбулося з двох причин. По-перше, інтенсивність інвестиційних потоків у збиткові та капіталомісткі націоналізовані галузі промисловості, швидкість упровадження досягнень науки у вир-во й загалом рівень рентабельності та продуктивності праці поступалися відп.

показникам приватного сектора. По-друге, використання держ. підприємств насамперед для санації недерж. капіталістичних компаній (через механізм монопольних цін) втратило своє значення та вагомість в умовах перманентного екон. зростання. Після завоювання незалежності колоніями в 1960-х у нац. власність д-ав перейшла власність колоніальних адміністрацій, і на певному етапі в найрадикальніше налаштованих країнах, що проголосили соціал. орієнтацію, була проведена на різних умовах Н. інозем. власності, за рахунок чого формувалася держ. сектор економіки. Навіть у країнах, де при владі була нац. буржуазія (напр., в Індії), були здійснені важливі акти з Н. Після *арабо-ізраїльської війни 1973*, у багатьох арабських країнах на різних умовах були передані до рук нац. капіталу нафтові підприємства, що належали амер. та бриг, нафтовим компаніям. У зв'язку з цим позиції останніх в економіці країн арабського світу були суттєво підірвані. Ставлення країн, що розвиваються, до Н. інозем. власності змінюється залежно від конкретних умов: зацікавлені в залученні інозем. капіталу для розвитку нац. економіки, вони не сприяють Н. інозем. власності й приймають закони, що гарантують інозем. власникам володіння всіма придбаними формами нерухомості в цих країнах. У Законі України «Про іноземні інвестиції» також надані гарантії інозем. інвесторам від Н. Інозем. інвестиції в Україні не підлягають Н., реквізиції або конфіскації, окрім виключних, передбачених законодавчими актами випадків, коли ці заходи здійснюються в сусп. інтересах. У випадку Н. або реквізиції інозем. інвестору виплачується швидко, адекватна й ефективна

Компенсація.

О.Л.Ступницький

Націоналізм: 1. Політ. рух, в основі якого лежить переконання про виключне право етносу або територ. спільноти на самовизначення та самоврядування в рамках власної д-ви, а також про виключну легітимність нац. уряду. **2.** Доктрина, згідно з якою найголовнішим пріоритетом при визначенні належності до групи, здатної відстоювати колективні інтереси, є національність. Поняття «націоналізм» як феномен сусп. життя з'явилося наприкінці ХVІІІ ст. унаслідок соц. потрясінь у Європі та становлення держав-націй із капіталістичним типом господарювання. Н. може бути партикулярним, для якого феномен нації є політично значущим лише в межах реалізації політ. програми власної етнічної групи, та універсальним. Для Н. як

універсального принципу є притаманним прийняття примату нац. ідентичності над усіма іншими ідентифікаціями: класовою, релігійною тощо.

Існує кілька підходів до типології Н. Типологія за громадян.-територ. й етнічно-генеалогічними моделями впливає з т. зв. «права ґрунту» й «права крові», за якими ідентифікація індивідуума здійснюється за належністю — відповідно за правом народження або тривалого проживання — до певної території або за народженням — до певного етносу. Логічним є застосування часового критерію, відповідно до якого виділяються рухи, що виникли перед здобуттям незалежності, і такі, що виникли після її здобуття. Громадян.-територ. моделі породжують прояви Н. в антиколоніальних рухах за здобуття незалежності та у створенні державотворчої нації на колишніх колоніальних територіях. В умовах незалежності в громадян.-територ. моделях відбувається формування т. зв. «територіальної» або «політичної нації», що інтегрує різні етнічні групи в єдину політ, спільноту. Етнічно-генеалогічні моделі породжують сепаратистські рухи, розвиток діаспор. На стадії б-би за незалежність етнічні групи прагнуть відокремитись від більшої політ, одиниці та створити т. зв. «етнічну націю». Після здобуття незалежності відбувається процес інкорпорування до етнічної нації всього етносу.

Інша типологія Н. базується на особливостях просторової орг-ції націй. У випадку делімітації нац. території Н. виступає у формах: автохтонній (Іспанія, Франція), переселенській (Канада, республіки бурів), реформаторській (Японія, Туреччина, Китай), фашистській (міжвоєнні Німеччина, Румунія), анти- й постколоніальній (В'єтнам, Замбія). За умов територ. реорганізації Н. поділяється на: історично сепаратистський (Ірландія, Норвегія), уніфікаційний (Польща перед *Першою світовою війною*), постколоніальний сепаратистський або постколоніальний уніфікаційний (Сомалі, Бангладеш), традиційний державно-сепаратистський (Шотландія,

Каталонія).

С.В. Гринько

Національний режим — договірний принцип *міжнародного економічного права*, що полягає в обов'язку держави надавати на своїй

території юрид. і фізич. особам іншої держави, а також товарам і послугам інозем. вир-ва ті самі умови в узгодженій сфері діяльності, що й власним (нац.) фізич. та юрид. особам. Принцип надання Н. р. пов'язаний із *співробітництва між державами принципом*. Сфера застосування Н. р. визначається в *договорах міжнародних* та у внутр. праві (зокрема, доступ у суди, допомога на морі, право володіння, користування та розпорядження фізич. особами власністю, право на здобуття освіти, охорона пром. власності тощо). У сучас. міжнар. торгівлі принцип Н. р. тісно пов'язаний із *найбільшого сприяння принципом*, вони доповнюють один одного. Особливої важливості принцип Н. р. набув в інвестиційних відносинах. Принцип Н. р. відображено і в укр. законодавстві: ст. 26 Конституції України передбачає, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнар. дог-рами України; ст. 7 Закону України «Про режим іноземного інвестування» 1996 встановлює для інозем. інвесторів на території України Н. р. інвестиційної та іншої госп. діяльності, за винятками, передбаченими законодавством України та *договорами міжнародними України*.

М.М. Гнатовський

Національних інтересів концепція. У теорії *політичного реалізму нац.* інтереси є основними детермінантами *зовнішньої політики* держави. Класич. політ, реалізм трактував нац. інтерес як реально існуючий заг.-сусп. інтерес, що формується в рамках певної політ, спільноти, — нац. д-ви, — і який у сфері *міжнародних відносин* надає діям цієї д-ви ознаки індивідуальної суб'єктності. Нац. інтерес є сталим, за своїм змістом може бути зведений до проблеми забезпечення нац. безпеки. Теорія політ, реалізму визнає процес реалізації нац. інтересів переважно в аспекті балансу набуття та втрат матеріал, атрибутів: збільшення або зменшення території; розмір військ, сил та кількість озброєнь; кількісний баланс експортних та імпорتنих торг, або фінанс.

Операцій ТОЦО.

А.Л. Субботін

Національно-визвольний рух — як правило організований масовий сусп. рух,

спрямований на знищення інозем. панування та завоювання над. незалежності, ліквідацію нац.-колоніального гніту та експлуатації, реалізацію нацією права на самовизначення аж до утворення нац. д-ви. Феномен Н.-в. р. народжувався ще в період феодалізму (б-ба півд. слов'ян проти тур. панування, чеського народу проти нім. поневолювачів, вірменів та грузинів з тур. та перськими завойовниками тощо). Н.-в. р. відзначався помітною активністю наприкінці XIX ст., тобто в період фактичного завершення процесу створення нац. д-ав у Європі та Півн. Америці. У XX ст. він розгорнувся гол. ч. в Азії, Африці та Лат. Америці, які упродовж багатьох століть були об'єктами експансії европ. д-ав, частинами европ. колоніальних імперій (див. *Колоніалізм*). У період після закінчення *Другої світової війни* й до поч. 1990-х внаслідок Н.-в. р. виникло понад 70 нових нац. д-ав. Н.-в. р. набував різних форм: збройної б-би під час *війни за незалежність Алжиру* та *війни в Індокитаї 1945-54*; мирного політ. процесу в Індії, Шрі-Ланці, низці африк. д-ав. На межі 80 — 90-х XX ст. відбувся останній спалах Н.-в. р., пов'язаний із кардинальною перебудовою *міжнародних відносин*, зникненням *біполярності*, кризою та наступним розпадом т. зв. «соціалістичних федерацій» — СРСР, СФРЮ, ЧССР. Тут Н.-в. р. тісно сплівся з іншими соц.-політ. рухами й течіями, спрямованими насамперед на б-бу з тоталітарними режимами, демократизацію суспільства. Його наслідком стало утворення 23-х нових незалежних д-ав. Прояви Н.-в. р. тривають у різних частинах світу, але мають здебільшого локальний або порізнений характер (баски та каталонці в Іспанії, Абхазія та Півд. Осетія в Грузії, курди на Сер. Сході тощо). Оскільки в сучас. світі більшість випадків Н.-в. р. відбуваються всередині демокр. д-ав, постає питання проведення чіткого й однозначного розмежування між поняттями «національно-визвольний рух» та «сепаратизм». i.o.

Мітазутдінов

НГО ДІНЬ ДЬСМ (N§0 Віші Біеш) (3.01.1901, провінція Куанг Бінь, Півн. В'єтнам — 1.11.1963, Шолон, Півд. В'єтнам) — в'єтнамський держ. діяч. Нар. в знатній сім'ї. Закінчив католицьку школу в Хюе та коледж у Ханой. 1933 був призначений міністром внутр. справ імпер. уряду Бао Дая, але невдовзі подав у відставку на знак протесту проти небажання французів надати В'єтнаму більшої *автономії*. 1945 відмо-

вився приєднатися до прокомуністичної Ліги незалежності В'єтнаму *Хо Ші Міна* й емігрував у 1950 до США. За підтримки останніх у 1954 став головою уряду асоційованої з Францією Держави В'єтнам, а після усунення Бао Дая 30.04.1955 очолив її. Узяв курс на зрив рішень *Женевської наради з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954* щодо проведення заг-нац. виборів. Ініціював референдум з прийняття «Тимчасового конституційного акта», який проголошував Республіку В'єтнам на півдні країни. 26.10.1955-2.11.1963 — Президент Республіки В'єтнам. У внутр. політиці відмовився від обіцяних агр. й соц. реформ, зосередивши зусилля на б-бі з буддиською та комуніст. опозицією. У зовн. політиці намагався схилити адміністрацію Президента США *Дж. Кеннеді* до військ. втручання в Індокитайський конфлікт. Загинув під час військ. перевороту.

В.І. Головченко

Нгуабі (K§oiaBi) Маріан (31.12.1938, с. Омбеле поблизу Форт-Руссе, Французька Екваторіальна Африка — 18.03.1977, Браззавіль) — конголезький громад.-політ., держ. і військ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив середню військ. школу «Генерал Леклерк» (1957, Браззавіль), Страсбурзьку військ. школу й Сен-Сір-ське військ. уч-ще (1962) у Франції. 1962-65 — нач. гарнізону Пуент-Нуара, взяв активну участь у демократичній Серпневій рев-ції 1963. 1965-66 — командир десантного батальйону в Браззавілі, капітан; 1966-68 — службовець дослідницького бюро при Ген. штабі армії, майор, водночас — чл. ЦК правлячої партії Національний рев. рух, відстоював курс на соціал. орієнтацію. 31.07.1968 очолив збройний виступ проти авторитарного режиму Президента Народної Республіки Конго А. Массамба-Деби. 4.08.-5.09.1968 і 1.01.1969-3.01.1970 -голова Національної ради рев-ції, 3.01.1970-18.03.1977 — Президент і голова Державної ради Народної Республіки Конго, міністр нац. оборони й безпеки. У грудні 1969 ініціював створення та очолив Конголезьку партію праці. На міжнар. арені виступав з антиімперіалістичних позицій, обстоював зближення із СРСР, який відвідав з офіц. дружнім візитом у березні 1975. 1973-77 — заст. голови *Організації африканської єдності (ОАЄ)*. Загинув у результаті замаху. *Твори*: «Шляхи побудови єдиного соціалістичного суспільства в Африці» (1975).

В.І. Головченко

Не варієтур (з лат. *pe uarie* Шг — не змінюється) — термін, який вживається в дип. практиці при остаточному узгодженні тексту або *парафуванні міжнародного договору*; означає, що в документ пізніше не можуть бути внесені ДОПОВНЕННЯ та ЗМІНИ. А.Т. Грушова

Невидима торгівля — складова *зовнішньої торгівлі*, що охоплює транспортні, фінансові (страхові, кредитні), інформаційні й консультаційні (технічні, економічні, юридичні, медичні та ін.) послуги, обслуговування туристів, здавання в оренду матеріал, та інтелектуальної власності. Н. т. не враховується митними органами, а уявлення про її масштаби дає *баланс платіжний* країни. Разом із балансом товарної торгівлі баланс Н. т. складає поточний платіжний баланс країни, що охоплює короткострокові надходження грошових коштів у країну та їх відтік із країни. Довгострокові вкладення грошових коштів за кордоном вносяться у баланс руху капіталів. *Інтернаціоналізація* світової економіки веде до зростання масштабів Н. т. ПОРІВНЯНО З Товарною. О.І. Ступницький

НевОЮЮЧа держава у міжнародному праві — держава, яка формально не проголосила себе у стані *війни*, проте яка, на відміну від нейтральної держави, не пов'язує себе зобов'язаннями щодо рівного ставлення до воюючих сторін. Цей термін використовувався під час *Другої світової війни* державами (Іспанія, Італія у 1939-40), які, проголосивши себе в односторонньому порядку Н. д., формально не брали участі у війні, проте підтримували одну з воюючих сторін. Режим, що застосовується до Н. д., нагадує режим нейтральних д-ав: територія Н. д. не повинна використовуватись як театр воєнних дій; судна Н. д. можуть брати участь у *судноплавстві міжнародному торговельному* в період ведення воєнних дій у районах, де не встановлена *блокада воєнна*; у разі встановлення *блокади морської* Н. д. дається строк — індульт — для виведення своїх суден із району блокади.

Ю.О. Ноговіцина

Невтручання ПРИНЦИП — один з *міжнародного права принципів основних*, закріплений у *Статуті ООН*, Декларації про принципи міжнар. права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970 та *Заключному акті Нара-*

ди з безпеки та співробітництва в Європі 1975. Зміст Н. п. полягає в забороні втручання у справи д-ви, що входять до її внутр. компетенції. Жодна д-ва чи група д-ав не має права прямо чи непрямо втручатись через будь-яку причину у внутр. та зовн. справи іншої д-ви, незалежно від форми такого втручання — політ., екон., військ, чи будь-якого іншого. Д-вам забороняється організувати, підбурювати чи фінансувати діяльність, спрямовану на повалення або зміну існуючого ладу в іншій д-ві, а також втручатись у внутр. конфлікти в іншій д-ві. Кожна д-ва може самостійно без зовн. впливу обирати свою політ., екон., соц. та культ. систему. Н. п. є логічним продовженням *суверенної рівності держав принципу*. Водночас зловживання Н. п. дозволяє ігнорувати певні *норми міжнародного права*. Це обумовлено тим, що коло справ д-ви, які входять до її внутр. компетенції, важко визначити, оскільки воно не є статичним, а постійно змінюється, через те, що певні відносини стають об'єктом міжнар.-прав. регулювання (напр., *права людини*, питання *громадянства*). Разом із тим у сучас. міжнар. практиці зустрічаються приклади ігнорування Н. п. (зокрема, у формі *гуманітарної інтервенції*).

О.В. Забороненій

Негативні гарантії безпеки (з англ. *peşaiiue azşgapesz*) — зобов'язання держави, визнаної ядерною за *Договором про нерозповсюдження ядерної зброї 1968*, відмовитись від застосування ядерної зброї чи загрози її застосування проти держав, що не володіють такою зброєю. Негативні гарантії не закріплені в жодному міжнар. дог-рі універсального характеру. Упродовж 70-80-х ХХ ст. на Конференціях із роззброєння та *Генеральній Асамблеї ООН 5* ядерних д-ав (Велика Британія, КНР, СРСР, СІЛА, Франція) робили односторонні заяви про відмову від застосування ядерної зброї проти неядерних д-ав. Н. г. б. юридично закріплені в протоколах та додатках до всіх дог-рів про створення *зон, вільних від ядерної зброї*. Відмовляючись від ядерної зброї в 1994, Україна також отримала Н. г. б. від США, Франції, Великої Британії, Китаю та Росії, викладені у відп. меморандумах та деклараціях (див. *Меморандум про гарантії безпеки України 1994*). Невирішеною залишається проблема застосу-

вання Н. г. б. до д-ав, які володіють іншими видами зброї масового знищення (хімічною та баКТеріОЛОГІЧНОЮ).

СЛ.Галака

Недоторканності державного кордону принцип — один з регіональних міжнародного права принципів, закріплений у *Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975*. У *Статуті ООН* та Декларації про принципи міжнар. права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970 Н. д. к. п. окремо не зазначений, проте він може бути виведений з *незастосування сили принципу*. Зміст Н. д. к. п. полягає в забороні порушувати існуючі держ. кордони. Н. д. к. п. має безпосередній зв'язок з *територіальною цілісністю принципом*, оскільки передбачає утримання д-ав від вимог чи дій, спрямованих на захоплення і узурпацію частини або всієї території будь-якої держави-учасниці *Заключного акта НБСЄ 1975*. Н. д. к. п. застосовується щодо існуючих кордонів д-ав, у той час як визначення та стабільність кордонів новоутворених д-ав забезпечується за допомогою принципу *уті посідетіс*.

О.В. Задорожній

Недружній акт — поведінка держави, що завдає шкоди іншій державі, суперечить її інтересам, проте не порушує *норм міжнародного права*, тому не вважається міжнар. правопорушенням і не породжує міжнар.-прав. відповідальності та застосування *санкцій міжнародних*. Оскільки *міжнародне право* не забороняє Н. а., відп. заборони існують лише на морально-політ. рівні. Інші д-ви мають право боротись із Н. а. лише заходами морально-політ. характеру й застосовувати *реторсії*. Найтипівшими є такі Н. а.: надмірне обмеження прав інозем. фізич. і юрид. осіб на території д-ви, *націоналізація* інозем. власності, підвищення митних податків на товари певної д-ви або групи д-ав, відмова у задоволенні обґрунтованих претензій д-ви, яка здійснює дип. захист своїх громадян тощо.

О.В. Задорожній

НезабитОВСЬКИЙ Василь Андрійович (1824, Радомишль Київської губернії, нині Житомирської обл. — 1883, Київ) — укр. юрист-міжна-родник. Закінчив Ун-т Св. Володимира (Київ, 1846). 1846-53 — зав. кафедри казенного управління Ніжинського ліцею ім. кн. О. Безбородь-ка; викладав історію рос. права, держ. й фінанс. право; захистив магістерську дисертацію «Про податкову систему в Московській державі з часу встановлення єдиновладдя до запровад-

ження подушного податку Петром Великим». У 1853 очолив кафедру заг.-народного (тобто міжнародного) права Ун-ту Св. Володимира, займав посаду його проректора. Захистив докторську дисертацію «Вчення публіцистів про міждержавне володіння» (1860), у якій, як і в наступних публікаціях, заперечував головну засаду юриспруденції XIX ст. про те, що право виникає в суспільстві, натомість стверджуючи, що воно породжується співіснуванням, у яке люди поставлені природою, в подальшому зберігає свою силу і в суспільстві, але тоді до права приєднується низка нових факторів, сукупність яких складає предмет особливої науки — суспільствознавства (соціології). Шляхом такого розмежування мав на меті захистити *права людини* від свавілля суспільства, яке, заради сусп. блага, вимагає іноді принесення в жертву окремих осіб. У *міжнародному праві* розрізняв право заг.-народне (охороняє права людини незалежно від її *громадянства*) та міждержавне (захищає інтереси певних д-ав), вважаючи, що перше має слугувати основою та межею другого. Також висунув оригінальну теорію *суверенітету*, за якою суверенітет володаря не виводиться з його приватної власності на землю, а містить у собі публічно-прав. елементи.

Теори: «Міжнародні звичаї під час війни» (1861), «Нарис системи казенних прибутків у Росії з часу імператора Петра Великого до смерті імператриці Катерини II», «Про новітні проекти міжнародного статуту» (1874).

В.І. Головенко

Незаконні акти проти безпеки цивільної авіації— протиправні дії, пов'язані з посяганням на нормальну й безпечну діяльність авіації та авіаційних об'єктів, які загрожують безпеці осіб та майна, самого повітр. судна. Н. а. закріплені в Токійській конвенції про злочини та деякі інші дії, вчинені на борту повітр. судна 1963, Гаазькій конвенції про б-бу з незаконним захопленням повітр. суден 1970, Монреальсь-кій конвенції про б-бу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації 1971. До Н. а. відносять: захоплення повітр. судна; здійснення акту насилля щодо особи, яка знаходиться на борту повітр. судна в польоті; руйнування повітр. судна, яке знаходиться в експлуатації або завдання йому пошкоджень, що виводять його з ладу; дії з розміщення на повітр. судні приладу або речовини,

що може його зруйнувати або завдати йому шкоди; пошкодження аеронавігаційного обладнання або втручання в його експлуатацію; повідомлення запевне неправдивих даних. Токійська конвенція 1963 містить важливі норми, спрямовані на регулювання протидії незаконним актам. У ній детально визначені права й повноваження командира повітр. судна, на якому вчинюється незаконний акт. Учасники Конвенцій 1970 і 1971 домовились уживати невідкладних заходів для притягнення до відповідальності осіб, винних у захопленні повітр. судна або передачі їх країнам, які встановлять свою кримінальну юрисдикцію. Д-ви також взяли на себе зобов'язання не лише розслідувати вчинені злочини, але й застосовувати всі можливі заходи для попередження незаконних АКТИВ ВТручАННЯ.

Д.І. Кулеба

Незастосування сили або погрози силою принцип — один з міжнародного права принципів основних, закріплений у Статуті ООН, Декларації про принципи міжнар. права, що стосуються відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 та *Заключному акті Народи з безпеки та співробітництва в Європі 1975*. Зміст Н. с. п. полягає в забороні розпочинати, вести, пропагувати агресивну війну, застосовувати силу чи погрозу силою проти територ. недоторканності, політ, незалежності, з метою порушення існуючих міжнар. кордонів іншої д-ви або як вирішення спору, в т. ч. *територіального спору*. Д-ви мають утримуватись від: актів репресалій, які пов'язані із застосуванням сили; орг-ції чи заохочення нерегулярних сил або збройних формувань, у т. ч. *найманців*, для вторгнення на територію іншої д-ви; орг-ції, підбурення, допомоги чи участі в актах громадян, війни або терористичних актах в іншій д-ві; потурання відп. орг. діяльності на власній території. Н. с. п. передбачає, що територія д-ви не повинна: бути об'єктом *окупації воєнної*, яка є результатом застосування сили в порушення положень Статуту ООН; бути об'єктом набуття іншою д-вою. Будь-які територ. надбання, що є результатом застосування сили чи погрози силою, визнаються неправомірними. Статутом ООН передбачені два винятки зН.с.п.: можливість застосування сили з метою підтримки чи відновлення міжнар. миру та безпеки на підставі *Ради Безпеки ООН резолюції (Ст. 42 Статуту)*; право держави-члена *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* на *самооборону індивідуальну чи самооборону колективну* в разі збройного нападу (ст. 51 Статуту).

О.В. Задорожній

Нейіський мирний договір 1919 підписаний 27.11.1919 у Нейї-сюр-Сен (передмістя Парижа) між СІЛА, Великою Британією, Францією, Італією і Японією як головними союзними державами, та союзними з ними Бельгією, Грецією, Китаєм, Кубою, Королівством сербів, хорватів і словенців, Польщею, Португалією, Румунією, Сіамом, Хіджазом, Чехословаччиною з одного боку та Болгарією — з іншого; набув чинності 9.08.1920. Був складовою Версальської системи *договорів мирних* (див. *Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин*). За Н. м. д. від Болгарії відходила територія заг. площею більше 11 тис. км²: до Румунії — Півд. Добруджа й частина території з болгарським населенням, передані їй за *Бухарестським миром 1913*; до Королівства сербів, хорватів і словенців — 4 округи на зах. кордоні Болгарії, населені болгарами. Частина Зах. Фракції тимчасово передавалась під юрисдикцію головних союзних держав і за *Севрським мирним договором 1920* відійшла до Греції. Репараційні зобов'язання Болгарії було визначено розміром 2250 млн. зол. франків із терміном виплати 37 років, починаючи з 1.07.1920. Чисельний склад збройних сил Болгарії обмежувався

20 тис. ВОЯКІВ.

О.С. Пархомчук

Нейтралізація території— встановлена в договірному порядку заборона ведення воєнних дій на певній території та використання її як бази для військ, операцій. Метою Н. т. є вилучення певної території з театру воєнних дій в разі збройного конфлікту. Прикладом Н. т. є архіпелаг Шпіцберген (згідно з Договором про Шпіцберген 1920, за яким Норвегія зобов'язалась не створювати будь-яких мор. баз і не будувати будь-яких укріплень, які ніколи не повинні використовуватись у військ, цілях), *Суецький канал* і *Панамський канал*, Магелланова протока. Деякі території оголошуються одночасно нейтралізованими й демілітаризованими, напр. *Антарктика* (згідно з Договором про Антарктику 1959), Місяць та інші небесні тіла (згідно з Договором про принципи діяльності держав щодо дослідження та використання косм. простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, 1979, а також Угодою про діяльність д-ав на Місяці та інших Небесних Тілах 1979).

О.В. Задорожній

Нейтралітет (від лат. *peiiieg* — ні той, ні інший) — особливий міжнар.-прав. статус *держави*, яка не бере участі у *війні*, зберігає мирні відносини з воюючими сторонами та не надає жодній із них військ, допомоги. Феномен Н. проявлявся ще в міждерж. відносинах у Стародавній Греції (Н. Дельфійсько-Фермопільської *амфіктіонн*). У ХХ ст. поняття «нейтралітет» отримало розширене трактування: під ним стали розуміти проведення певного політ, курсу в мирний час, пов'язаного з неучастю у військ.-політ, блоках. Поняття «нейтралітет» з'явилося у міжнар. актах у середньовіччі. У сучас. *міжнародних відносинах* виділяють *нейтралітет постійний, нейтралітет у воєнний час, нейтралітету політику*.

В.М. Вдовенко

Нейтралітет збройний — колективні чи індивід, дії нейтральних держав, що вдаються до застосування сили, щоб домогтися від воюючих держав поваги своїх інтересів. Зміст концепції Н. з. полягає в тому, щоб у складних умовах виникнення воєнних конфліктів д-ви могли забезпечувати нац. інтереси, діючи самостійно чи разом з іншими д-вами, але при цьому не вступаючи у формальні союзи або коаліції та уникаючи особистої участі у воєнних діях. Поняття з'явилося у ХVIII ст. у зв'язку з ініціативами Росії щодо захисту своїх інтересів на морі під час *війни за незалежність у Північній Америці 1775-83* (див. *Збройний нейтралітет*).
О.В. Задорожній

Нейтралітет ПОСТІЙНИЙ — міжнар.-прав. статус держави, характерною ознакою якого є взятий нею на себе обов'язок не вступати у збройні конфлікти, не надавати безпосередньої військ, допомоги державам, які воюють, не дозволяти використання своєї держ. території у воєнних цілях. Включає зобов'язання не брати участі у військ, союзах, як і в будь-яких угодах, несумісних із *нейтралітетом*. Потребує визнання з боку інших д-ав, які приймають відп. зобов'язання поважати *суверенітет* постійно нейтральної д-ви й гарантувати її статус, утримуючись від дій, спрямованих на його порушення. Нейтральні д-ви також, як правило, утримуються від: створення і зберігання *зброї масового знищення*; участі в екон. блокадах, проголошених одними д-вами проти інших, окрім зобов'язань, що випливають зі *Статуту ООН*; переховування осіб, що ведуть підіривну діяльність проти інших д-ав; надання своєї території для ведення пропаганди проти іншої д-ви, а також як бази для терористичних угруповань, для транспортування зброї та боєприпасів, призначених для конфліктуючих сторін у збройному конфлікті. Статус постійно нейтральної д-ви зберігає за нею право на *самооборону індивідуальну* від збройного нападу, лише частково обмежує право на *самооборону колективну*, перешкоджаючи набуттю постійно нейтральною д-вою повного членства в міжнар. орг-ціях *колективної оборони*. За нейтральними д-вами зберігається право надання притулку політ, емігрантам та *біженцям*, на вступ в екон. союзи та укладання дог-рів про екон. інтеграцію. Конкретний зміст статусу постійно нейтральної д-ви розкривається в док-тах, які створюють юрид. основу її Н. п. Залежно від їх виду прийнято розрізняти договірний Н. п. (оформлений шляхом *договору міжнародного багатостороннього*) й декларативний (у формі одностороннього акта д-ви — декларації або нац. закону). У межах універсальної системи *колективної безпеки* за Статутом ООН інститут Н. п. відходить у минуле, бо жодна держава-член ООН, що зобов'язана брати участь у колективних заходах під егідою ООН, які можуть мати в т. ч. воєнний характер, не в змозі повністю реалізувати постійно нейтральний статус. Найвідомішим був Н. п. Швейцарії, проголошений *Віденським конгресом 1815*, фактично порушуваний Швейцарією під час *Другої світової війни*. У 2002 Швейцарія відмовилась від свого Н. п. і стала 190-м членом ООН, де до того часу мала статус *спостерігача*. У рамках мирного врегулювання після завершення Другої світової війни статусу Н. п. набула Австрія (*Державний договір про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955*). Н. п. Конго (за рішеннями *Берлінської конференції 1884-85*) на практиці виявився нездійсненим. Статусом Н. п. користувались також Бельгія (за рішеннями *Лондонської конференції 1830-31*, порушений Німеччиною у 1914) та Люксембург (за *Лондонським договором 1807*); за підсумками *Першої світової війни* Н. п. скасований. У ХХ ст. свій Н. п. декларували Лаос (1962), Мальта (1981), Туркменистан (1995, єдиний в історії випадок, коли рішення д-ви про набуття Н. п. одержало схвалення *Генеральною Асамблеєю ООН* у формі резолюції). Декларація про державний суверенітет Української РСР від 16.07.1990 містить заяву про намір України стати в майбутньому постійно нейтральною д-вою (розділ IX), але з утвердженням *європейського вибору України* цей намір було відкинуто.

В.М. Вдовенко, В.С. Ржевська

Нейтралітет у воєнний час щодо держав, які є учасницями *збройного конфлікту міжнародного характеру* — прав, становище держави, яка не бере в цьому конфлікті участі й не надає безпосередньої допомоги сторонам. Права та обов'язки нейтральної д-ви, як й обов'язки д-ав, що воюють, щодо неї, визначаються 5-ю Гаазькою конвенцією 1907 у випадку війни на суходолі та 13-ю Гаазькою конвенцією 1907 у випадку мор. війни. За цими конвенціями в основі міжнар.-прав. статусу нейтральної д-ви лежить принцип рівного ставлення до сторін конфлікту. Нейтральна д-ва не зобов'язана припиняти торгівлю з ними, у т. ч. військ, матеріалами. Але у випадку запровадження обмежень на торгівлю вони мають рівною мірою стосуватись усіх сторін, які воюють. Історія *міжнародних відносин* знає численні випадки часткового порушення нейтральною д-вою принципу рівного ставлення з політ, міркувань. Тому прийнято розрізняти кілька видів Н. у в. ч.: повний (коли відносини д-ви зі сторонами конфлікту ніяк не змінюються у зв'язку з виникненням цього конфлікту), обмежений (коли мають місце певні обмеження у відносинах з однією зі сторін, напр., на підставі резолюції *Ради Безпеки ООН*), дружній (коли принцип рівного ставлення на практиці не додержується, хоча д-ва, яка оголосила *нейтралітет*, утримується від вступу в конфлікт). Утім, це розрізнення носить історичний, але не юридичний характер; можливість існування кількох видів міжнар.-прав. статусу Н. у в. ч. не підтверджується сучас. *міжнародним правом*, і відхилення від принципу рівного ставлення можуть бути визнані порушенням міжнар.-прав. обов'язків нейтральної д-ви. Територія нейтральної д-ви не може бути театром воєнних дій, ані використовуватись з іншими воєнними цілями: на ній не можуть бути розміщені засоби зв'язку чи інші техн. засоби д-ав, що воюють (хоча нейтральна д-ва може дозволити їм на рівних засадах користуватись її засобами зв'язку);

не можуть відкриватись вербувальні пункти та формуватись військ, загони для д-ав, що воюють; не можуть споряджатись та виходити з її *територіальних вод* судна, якщо є підстави вважати, що вони братимуть участь у бойових діях на боці якоїсь із д-ав, що воюють. Нейтральна д-ва, разом із тим, не несе відповідальності, якщо її громадяни за власним рішенням самостійно перетинають кордон і вступають до армії якоїсь із д-ав, що воюють. Нейтральна д-ва зобов'язана інтернувати й розмістити далеко від театру воєнних дій війська однієї зі сторін конфлікту, які опинились на її території. Витрати на утримання інтернованих відшкодовуються після завершення конфлікту за угодою зацікавлених сторін. Поранених і хворих можна перевозити по території нейтральної д-ви з її дозволу, за умови відсутності в транспортах зброї та боєприпасів. У територіальних водах нейтральної д-ви забороняються будь-які воєнні дії з боку д-ав, що воюють. Військ, кораблі д-ав, які воюють, можуть перебувати у водах нейтральної д-ви не більше 24 годин, причому не більше 3 кораблів у одному порту чи на рейді. У випадку перевищення цього терміну (окрім потреби ремонту в межах, необхідних для досягнення кораблем його порту), команда підлягає *інтернуванню*, а корабель позбавляється права виходу до моря. Переслідування військ, корабля супротивника призупиняється після заходу цього судна до вод нейтральної д-ви. Д-ви, що воюють, мають право з метою запобігання провезенню *контрабанди військової* оглядати торг, судна нейтральних д-ав у відкритому морі або в територ. водах сторін, що воюють, а також оглядати нейтральні судна при наближенні до зони *блокади морської*. Контрабандний вантаж підлягає конфіскації на основі рішення спец. суду. Нейтральне судно може бути конфісковане, якщо контрабанда перевищує половину вантажу, якщо воно захоплене у випадку порушення мор. блокади. До нейтралітету у повітр. війні ці норми застосовуються за аналогією. В.С. Ржевська

Нейтралітету політика (політика неприєднання, квазі-нейтралітет) — дії держав, що мають характер рівновіддаленості від ворогуючих держав; є переважно політ, засобом. Н. п. проявилась, напр., у політиці неприєднання низки д-ав після закінчення *Другої світової війни*, зокрема в курсі на рівновіддалення від двох *наддержав* та неучасті у військ, блоках. Н. п. може бути зумовлена як внутр. чинниками (екон. та політ, проблеми, відсутність внутр. політ, згоди в країні тощо), так і зовнішніми (екон. залежністю від *третіх держав*, побоюваннями втратити джерела постачання стратегічної сировини, можливістю зовн.-політ, чи військ, тиску тощо). Успішне проведення Н. п. залежить від позитивного сприйняття такого політ, курсу д-вами чи союзами д-ав, щодо яких здійснюється така політика. в.м. вдовенко

Некомбатанти — законні учасники збройних конфліктів, які належать до складу збройних сил держави, однак не мають права брати безпосередню участь у бойових діях. До Н. відносяться мед., інтендантський і дух. персонал, військ, юристи, кореспонденти, репортери. Розмежування учасників збройних конфліктів на *комбатантів* і Н. закріплюється в ст. 43 1-го Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1977 (див. *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права*). На відміну від комбатантів, Н. не мають права застосовувати до ворога найвищу міру насилля під час збройного конфлікту (знищувати його), а лише обслуговують та забезпечують бойову діяльність збройних сил і вправі застосовувати зброю лише з метою самозахисту. У іншому випадку Н. отримує статус комбатанта. Н. не можуть бути безпосереднім об'єктом збройного нападу супротивника. На Н. розповсюджується режим військ, полону за винятком дух. та мед. персоналу. Згідно зі ст. 33 Женевської конвенції про поводження з *військовополоненими*, у випадку захоплення в полон їм надаються всі можливості, необхідні для надання мед. та дух. допомоги військовополоненим, а також певні пільги. До Н. також відносяться екіпаж військ, госпітальних суден, екіпаж санітарних та госпітальних повітр. суден, а також екіпаж госпітальних мор. і повітр. суден *Міжнародного комітету Червоного Хреста*.
о.в. Задорожню

Немирич Юрій Степанович (1612, с. Черня-хово побл. Житомира — 08.1659, побл. Ніжина) — укр. держ. і військ, діяч, дипломат. Нар. в шляхетській сім'ї, що походила з новгородського боярства і в XV ст. переселилась до Великого князівства Литовського і Руського. Навчався в аріанській Раківській академії, ун-тах Лейдена, Амстердама, Базеля, Парижа

(прослухав курс лекцій *Г. Греція*), Оксфорда й Падуї, де став прихильником респ. форми правління та федерат, устрою. Після повернення на Батьківщину 1634 на чолі власних хоругв брав участь у війнах Речі Посполитої з Московським царством і Швецією, виступив співзасновником аріанської академії в Кисе-лині (Зах. Волинь). 1636 обраний депутатом Люблінського трибуналу, з 1641 — київ, підкоморій. Із початком повстання під проводом *Б. Хмельницького* як «генеральний полковник» шляхти Київського воєводства воював проти козаків, а згодом проти моск. військ, однак підтримка кандидатури союзника *Б. Хмельницького* трансільванського князя *Юрія II Ракоці* на польський королівський престол і спроби виступити в ролі посередника між ворогуючими сторонами привели Н. 1655 до шведського короля *Карла X Густава*, а на поч. 1657 — до *Чигирина*, де він прийняв православ'я, отримав звання полковника та взяв участь у підготовці *Корсунського договору 1657* між Військом Запорозьким і Швецією. Із приходом до влади *І. Виговського* розробив концепцію Великого князівства Руського як рівноправної складової польсько-литовсько-української *конфедерації*; виступив автором первісного проекту *Гадяцького договору 1658* між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою, після укладення якого став канцлером; підготував маніфест укр. уряду до європ. д-ав із поясненням причин денонсації *Переяславсько-Московської угоди 1654* й оголошення війни Московському царству, в якій очолював гетьманські війська на Чернігівщині. Загинув у бою з антигетьманськими повстанцями.

Теори: «Дослідження війни з Московією» (1632), «Рапоріа» (1653).

В.І.Головченко

Ненадання допомоги на морі — *злочин міжнародного характеру*, що вчиняється у *відкритому морі*. Вперше обов'язок д-ав щодо введення кримінальної відповідальності за цей злочин в нац. законодавство було передбачено положеннями Конвенції про уніфікацію деяких правил щодо надання допомоги й рятування на морі 1910; у подальшому Міжнародною конвенцією з охорони людського життя на морі 1974, Міжнародною конвенцією з пошуку й рятування на морі 1979 та *Конвенцією ООН з морського права 1982* було розширено коло питань щодо порядку рятування людей, потерпілих унаслідок надзвичайних мор. подій та звільнення відповідальних осіб від обов'язку надання допомоги. Суб'єктами злочину є капітан мор. судна та посадові особи, винні в ненаданні допомоги. Капітан судна, що знаходиться в морі, отримавши з будь-якого джерела повідомлення про аварію, що зумовила необхідність рятування людей, зобов'язаний повним ходом іти на допомогу. У разі, якщо капітан обмежений у такій можливості, вважає за непотрібне або зайве прямувати до місця події, то він повинен зробити в судовому журналі запис про причини такого рішення. Капітан судна, що знаходиться в небезпеці, має право вибрати одне або кілька суден, що відповіли на сигнал про допомогу. При цьому капітани суден, що вибрані для допомоги, повинні підкоритись такому рішення. Капітан звільняється від відповідальності, якщо його судно не було вибрано, або в разі отримання наступного повідомлення про те, що допомога непотрібна. Конвенція про відкрите

море 1958 передбачає, що кожна д-ва повинна зобов'язати капітана будь-якого судна, яке ходить під її прапором, у тій мірі, в якій це можливо, надавати допомогу будь-якій потерпілій особі, якій загрожує небезпека. Обов'язок спасіння судна та майна виникає лише у випадку зіткнення, коли капітан одного із суден зобов'язаний надати допомогу іншому судну. В Україні відповідальність за цей злочин передбачено ст. 284 Кримінального кодексу України.

І.М. Забара

Ненападу ПРИНЦИП: 1. Один з міжнародного права принципів, сформований у період між двома світовими війнами. Означає недопустимість розв'язування війни чи іншого застосування збройних сил однією державою проти іншої з будь-яких причин екон. чи політ. характеру, однак дозволяє використовувати силу з метою самооборони. Основне призначення Н. п. полягає у скасуванні «права на війну» як невід'ємного атрибута держ. суверенітету, у визнанні протиправності агресивної війни. Н. п. зафіксований в Бріана-Келлога пакті 1928, Пакті Саавед-раЛамаса 1933, Саадабадському пакті 1937 тощо. З ухваленням Статуту ООН Н. п. еволюціонував у незастосування сили принцип. Однак у деяких договорах міжнародних післявоєнного часу Н. п. все ж використовується.

2. У сучас. міжнародному гуманітарному праві Н. п. означає, що громадян, населення як таке,

а також окремі громадяни не повинні бути об'єктом Збройного Нападу. *М.О. Медведєва*

Ненні (Кешті) П'єтро (9.02.1891, Фаенца, Ра-венна - 1.01.1980, Рим) — італ. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. За фахом — журналіст. Політ. діяльність почав у Республіканській партії. За орг-цію страйку протесту проти італійсько-турецької війни 1911-12 був ув'язнений на 1 рік. У 1915 підтримав вступ Італії в Першу світову війну й пішов в армію добровольцем. У 1921 вступив до Італійської соціал. партії (ІСП). У 1931-39 — ген. секретар ІСП, чл. виконавчого к-ту 2-го Інтернаціоналу, прибічник єдності дій з комуністами, представник 2-го Інтернаціоналу та політкомісар интернац. бригад під час громадян. війни в Іспанії 1936-39; інтернований у Франції, де 1940 був заарештований гестапо й виданий фаш. урядові Італії. До серпня 1943 перебував у засланні; потім — політ. комісар партизанської бригади ім. Гарібальді. 1943-44 і 1949-63 — ген. секретар ІСП; 1966-69 — голова Об'єднаної соціал. партії; 1973-80 — голова ІСП; 1969-80 — віце-голова Соцінтерну. У 1946 став депутатом парламенту й залишався ним аж до 1970, коли був обраний довічним сенатором. У 1945-46 і 1963-68 — заст. голови Ради міністрів, у 1946-47 та 1968-69 — мін. закл. справ Італії. У 1950-55 — віце-президент Всесвітньої ради миру. *П.М. Ігнат'єв*

НеОГЛОбалІЗМу доктрина (доктрина Рейга-на, Вашингтонський консенсус) — зовн.-політ. доктрина США сер. 1980-х; розглядала весь світ як зону життєвих інтересів США та була спрямована на забезпечення вирішального впливу США на країни «третього світу». За Н. д. СІЛА разом з усіма антикомуністичними силами цих країн мали не допустити їх перетворення в зону впливів СРСР. Водночас Н. д. передбачала надання допомоги демокр. силам у соціал. країнах із метою їх демократизації та виведення з-під контролю СРСР. У політиці щодо СРСР вона передбачала нав'язування гонки озброєнь, що мала підірвати рад. економіку. Н. д. стала породженням неоконсервативної хвилі 1970-х, що сприяла відродженню ідей мондіалізму та значною мірою вплинула на формування ідеології глобалізації. Н. д. фактично стверджувала універсальний характер цінностей ліберальної ринкової економіки й демократії та виправдовувала здійснення тиску на нац. акторів міжнародних з метою їх просування до лібералізації, відкритого ринку та конкуренції, а також до побудови зах. моделі демократії. У практ. політиці Н. д. стала основою амер. допомоги афган. моджахедам, ніка-рагуанським «контрас» тощо. Н. д. фактично виправдовує втручання СІЛА у внутр. справи країн, де порушення демокр. норм загрожує життєвим нац. інтересам Америки. Її елементи збереглись у зовн.-політ. стратегії як демокр. адміністрації В. Клінтона, так і республіканської

Дж.В. Буша.

С.Є. Камінський

Неокласична економічна теорія — один з основних напрямів сучас. екон. теорії, заснований на обмеженому втручанні держави в економіку. Н. є. т., яка в зах. екон. літературі має назву «суб'єктивна школа», виникла в 70-х XIX ст. та бере свій початок з маржиналізму. Основними цілями своїх досліджень представники Н. є. т. вважають:

визначення найважливіших принципів рівноваги екон. системи через най-загальніші закономірності раціонального господарювання підприємств за вільної конкуренції; обґрунтування природ, законів, покладених в основу цінності, цін, прибутку й заробітної плати. Використання мікроекон. аналізу та математичного апарата, кількісних методів дослідження є методологічною основою Н. є. т.

Центральним елементом Н. є. т. стала теорія граничної продуктивності, за якою цінність визначається ступенем корисного ефекту конкретного блага, а конкретна корисність має певну кількість цього блага; тобто цінність одиниці конкретного блага визначається ступенем важливості потреби, яка задовольняється за її допомогою.

Консервативним варіантом Н. є. т. є теорія економіки пропозиції, впровадження основних принципів якої (обмеження держ. втручання в економіку, звуження кейнсіанських методів її антициклічного регулювання, суттєве скорочення соц. виплат, зниження податків на прибутки корпорацій і зменшення прогресивності шкали оподаткування) спостерігається в останнє десятиліття ХХ ст. та на поч. ХХІ ст. в більшості індустріально розвинутих країн. Розвиток Н. є. т. останніх десятиліть ХХ ст. знайшов своє відображення в теоріях *пост-кейнсіанства* та *монетаризму*.

О.І. Ступницький

Неоколоніалізм — система нерівноправних екон. та політ. відносин між державами, що виникла в умовах розпаду колоніальної системи (див. *Колоніалізм*). Спрямований на збереження *залежності* колишніх колоній від розвинених держав світу, перш за все за допомогою екон. контролю; передбачає обмеження вільного вибору напрямів подальшого розвитку країн, що розвиваються, та його узгодження з інтересами сильніших держав. Під час *Бандунзької конференції 1955* Президент Індонезії *А. Сукарно* заявив, що колоніалізм трансформувався у нову форму екон. контролю. Після цього поняття «неоколоніалізм» почало набувати дедалі більшого поширення в політ. риторичі та в наук. обігу. Невдовзі під Н. стали розуміти не лише контроль колишніх метрополій над д-вами, що визволились, але й такий контроль, який встановлювали над д-вами третього світу інші *великі держави*, а також будь-які інші розвинені країни. Контроль в умовах Н. може здійснюватись за допомогою політ. та екон. чинників, а також культ. впливу. Прояви Н. призводять до поглиблення розриву в екон. та соц. розвитку між розвиненими д-вами й д-вами, що розвиваються (див. *Півночі — Півдня проблема*).

В.Ю. Константинов, О.І. Ступницький

Неоколоніалізм технологічний — наук. теорія, що виникла на підвалинах еволюції ідей *неоколоніалізму*, концепцій зовн. залежності країн, що розвиваються. Ґрунтується на схемі взаємовідносин «Центр — периферія», розглядає зростаючу взаємозалежність країн світу як таку, що притаманна лише колишнім метрополіям та іншим індустріально розвинутим країнам в інформ.-технол. площині. Н. т. означає: подальше перетворення транзитивних і країн, що розвиваються, на постачальників дешевої сировини, енергоносіїв, продукції екологічно шкідливих виробництв, ринку збуту надлишків і морально застарілих товарів; відтік до розвинутих країн мінеральних ресурсів та інтелектуальних розробок за принципової позиції ігнорування та обмеження *імпорту* індустріальної продукції, що призводить до подальшого розриву між екон. системами; ініціювання відтоку кваліфікованих кадрів; недопущення в наук.-технол. обміні та кооперації передачі новітніх інформ. розробок індустріальних центрів у промисловість країн, що розвиваються, з метою уникнення досконалого конкурентного середовища. Концепція набула поширення в рос. наук. джерелах у контексті недопущення «тьєр-мондіалізації» постсоціал. країн.

В.В. Батрименко

Неолібералізм — напрям в екон. теорії, що базується на неокласичній методології та відстоює принципи саморегулювання економіки, вільної конкуренції й екон. свободи. Н. розглядає ринок як ефективну систему, що більшою мірою сприяє екон. росту та забезпечує пріоритетне положення суб'єктів екон. діяльності. На відміну від консервативного напрямку, Н. претендує на створення повної соц. картини суспільства, визначення основних принципів його функціонування. Поряд із декларуванням принципу екон. свободи та невтручання д-ви в економіку сучас. Н. проголошує принцип соц. справедливості, тобто не обмежує роль д-ви як охоронця ринкових відносин, а визнає за нею право організатора соц. життя суспільства, щоправда в межах екон. можливостей суспільства. За д-вою закріплюється функція

забезпечення соц. стабільності в суспільстві як умови нормального розвитку економіки. Політ. доктриною неоліберальної теорії стає ідея сильної д-ви — організатора конкурентно-ринкових відносин та міцної економіки.

Н.В. Резнікова

Неореалізм — напрямок сучас. *міжнародних відносин теорії*; є результатом еволюційного розвитку *політичного реалізму*. Н. зазнав суттєвого впливу системних досліджень, результатом чого стало використання категоріального апарату та концепції системного підходу. У рамках т. зв. «структурного реалізму» була сформульована теза про детермінованість дій кожного *актора міжнародного* існуючою структурою *системи міжнародної*. Н. залишається на позиціях первинності й автономності політики та примату д-ви як унітарного міжнар. актора, але в рамках теорії гегемоністичної стабільності визнає взаємну обумовленість та взаємний вплив екон. та політ. процесів у міжнар.

ВІДНОСИНАХ.

А.Л. Субботін

«Неофіційний документ» (з англ. N011 Paper) — різновид документа, який широко застосовується в сучас. дип. та політ. практиці; є знеособленим *меморандумом*, запискою з викладенням змісту питання. Зазвичай такий

документ не має заголовка та підпису, хоча й може містити техн. підзаголовки. Використання «Н. д.» дозволяє в достатньо вільній формі зафіксувати внесені пропозиції, ситуацію, яка склалась під час переговорів, внести нові елементи для розгляду протилежною стороною. Як правило, «Н. д.» не розглядаються як офіційні та слугують робочим матеріалом. Посилатися на положення «Н. д.» можливо лише без зазначення авторства док-та. У багатьох випадках «Н. д.» не призначені для цитування та оприлюднення.

Т.І. Шинкаренко

НЕПАД — див. «*Нове партнерство для розвитку Африки*».

Неприєднання політика — зовн.-політ. курс значної частини країн світу, обраний ними після *Другої світової війни* у процесі б-би проти *колоніалізму* й *неоколоніалізму*, за мир, безпеку й рівноправну участь у міжнар. відносинах. Концепцію Н. п. вперше висунув *Дж. Неру*, а її практичне здійснення вперше було запроваджено Індією. Визнання принципів Н. п. країнами, що звільнились, призвело до виникнення *Руху неприєднання*. У док-тах його вищих форумів Н. п. визначається як незалежна, спрямована на забезпечення мирного співіснування д-ав і послідовну підтримку *національно-визвольних рухів*; передбачає неучасть країни в будь-яких багатосторонніх військ. союзах, пов'язаних із протистоянням між *великими державами*. Якщо д-ва перебуває у двосторонній військ. угоді з великою д-вою чи д-вою, що входить у регіональний військ. союз, ця угода, а також розташовані згідно з нею на території даної д-ви інозем. військ. бази, повинні безумовно залишатись поза конфліктами між великими д-вами.

О.С. Пархомчук

Неру (Кеїгі) Джавахарлал (14.11.1889, Алла-хабад, Уттар-Прадеш — 27.05.1964, Делі) — інд. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в заможній сім'ї адвоката, що належав до касты кашмірських брахманів. Закінчив аристократичну школу-пансіон у Харроу (Велика Британія), Трініті-коледж Кембриджського ун-ту й курси асоціації адвокатів Іннер Темпл (Лондон, 1912). Після повернення на Батьківщину вступив до ІНК, де швидко висунувся на керівні посади: 1923-25 і 1927-28 - ген. секретар; 1929-30, 1936-37, 1946 і 1951-54 — голова партії. Неодноразово був

заарештований брит. колоніальною владою, провівши в ув'язненні більше 10 років. У 1927 представляв Індію на Конгресі пригноблених народів у Брюсселі, де була створена Анти-імперіалістична ліга, й відвідав СРСР, де взяв участь у святкуванні 10-річчя більшовицької революції. Як лідер лівого крила ІНК ініціював прийняття партійним з'їздом у грудні 1929 вимоги повної незалежності («пурна сварадж») Індії, взяв участь у розробленні першої соц.-екон. програми ІНК (ухвалена 1931 на з'їзді в Карачі), а 1938 очолив Національний плановий комітет ІНК, що опрацював програму екон. розвитку майбутньої незалежної д-ви. У вересні 1946 призначений віце-головою і мін. зак. справ Перехідного уряду Індії. 15.08.1947-27.05.1964 —

Прем'єр-міністр Індії і мін. зак. справ, водночас 1953-54 і в листопаді 1962 — міністр оборони Індії. Здійснював побудову «суспільства соціалістичного зразка» на основі запровадження «змішаної економіки» при випереджуючому розвитку держ. сектора й плановому регулюванні народного госп-ва та обмеженні великого капіталу. На міжнар. арені проводив політику «позитивного *нейтралітету*», взяв участь у розробленні «*панча шила*», був одним з ініціаторів проведення і керівників *Бандунгської конференції 1955*, що започаткувала *Рух неприєднання*. У 1955 і 1961 відвідав з офіц. візитами СРСР. Але в територ. суперечці з КНР зайняв жорстку позицію й надав у 1959 політ. притулок тибетському далай-ламі, що призвело до *індійсько-китайського прикордонного конфлікту*.

Твори: «Погляд на світову історію» (1934), «Автобіографія» (1936), «Єдність Індії» (1937-40), «До свободи» (1941), «Відкриття Індії» (1946), «Незалежність і після, 1946-1949» (1950).
В.І.Головченко

Неруда (Nogisla, справжнє прізвище — Рейес Басоальто Рікардо Елієзер Нефталі) Пабло (12.07.1904, Парраль - 23.09.1973, Сантьяго) — чилійський громад.-політ, діяч, поет і дипломат. Навчався на франц. відділенні столичного Педагогічного ін-ту, але не закінчив його, зблизившись з анархістами. З 1927 на дип. службі: 1927-28 — консул Республіки Чилі в Рангуні, 1929-30 — у Коломбо, 1930 — у Джакарті, 1932-33 — у Буенос-Айресі, 1934-37 — у Барселоні й Мадриді, 1938-39 — у Парижі; займався орг-цією допомоги біженцям з франкістської Іспанії. 1941-44 — консул Республіки Чилі у Мехіко. 1945 вступив до Комуністичної партії

Чилі, обраний від неї сенатором, публічно звинуватив Президента Чилі Г. Гонсалеса Віделу в держ. зраді за підписання *Ріо-де-Жанейро договору 1947* і змушений був піти в підпілля. 1949-52 — в еміграції, брав активну участь у русі прихильників миру. З 1950 — чл. Всесвітньої ради миру; лауреат Міжнародної премії миру (1950), «Золотої медалі миру» ім. Ф. Жоліо-Кюрі (1961). Після повернення на Батьківщину 1952 займався літературною творчістю та парт. діяльністю. З 1958 - чл. ЦК КПЧ; 1971-73 - посол Чилі у Франції, активний прибічник уряду Народної єдності С. Альєнде. Лауреат Нобелівської премії в області літератури (1971).

Твори: «Двадцять поем про любов і одна пісня відчаю» (1924), «Місце проживання — Земля» (1933, 1935), «Іспанія в серці» (1937), «Загальна пісня» (1950), «Виноградники і вітри» (1954), «Мандри» (1955), «Пісня про подвиг» (1960), «Ритуальні пісні» (1961), «Меморіал Ісла-Негра» (1964), «Зоря і смерть Хоакіна Мур'єти» (1967).

В.І. Головченко

Нерчинський договір 1689 — рос.-китайська угода про кордон і торгівлю, що була підписана 29.08(8.09). 1689 у Нерчинську (поблизу Чити, Росія) главами моск. «великого та повноважного посольства» Ф. Головіним та І. Власовим і представниками цінського Китаю Цін Сонготу, Дунгувеганом і Лантанем за участю єзуїтських місіонерів — португальця Т. Перейри й француза Ж.Ф. Жербійона. Ставив за мету розмежування спірних територій Примор'я та Забайкалля, б-ба за які вже призвела до перших збройних сутичок між росіянами та китайцями. За умовами Н. д. Москва зберегла за собою Забайкалля та сибірські землі на схід від р. Лени, однак спроби утвердити кордон по р. Амур були категорично відкинуті китайською стороною. Московське царство змушене було полишити Приамур'я, демонтувати всі поселення, засновані в Приамур'ї рос. козаками (у т. ч. Албазін, що на лівому березі Верхнього Амура) та вивести звідти все рос. населення, за що отримало від маньчжуро-китайського уряду «клятвену обіцянку» не заселяти «албазинські землі» власними підданими. Це перетворило Приамур'я фактично на буферну зону, демаркаційне розмежування якої між Росією та Китаєм завершилось лише наприкінці XIX ст. (див. *Петербурзький договір 1881*) Н. д. регулював також питання прикордонної торгівлі та обопільної видачі перебіжчиків. В окремому пункті Н. д. йшлося про відмову Московського царства й імперії Цін від усіх попередніх обопільних претензій.

В.А. Рубель

Нессельроде Карл Васильович (2.12.1780, Лісабон — 11.03.1862, Петербург) — рос. держ. діяч, граф. Нар. в сім'ї дипломата. З 1801 — на дип. службі, працював у рос. місіях у Берліні й Парижі. З ненавистю ставився до наполеонівської Франції й підпав під вплив *К. Меттерніха*. У 1812-14 — у діючій армії при *Олександрі I*; учасник *Віденського конгресу 1814-15* і всіх конгресів *Священного союзу*. 1814 призначений доповідачем у справах інозем. департаменту, 1816 — керуючим *Іноземних справ колегією* (до 1822 — спільно з / *Каподістрією*). З 1821 — чл. Державної ради, з 1828 — віце-канцлер, з 1845 — держ. канцлер. Був слухняним виконавцем волі Олександра I і *Миколи I*, дотримувався австр.-прус. орієнтації, а головним завданням зовн. політики Російської імп. вважав б-бу з рев.-визв. рухом на Заході й

відновлення Священного союзу. Взяв активну участь у виробленні Мюнхенгрецьких конвенцій від 6-7(18-19).09.1833 про спільні рос-австр. дії з метою збереження Османської імп. під владою існуючої династії та взаємну гарантію польських володінь кожної зі сторін (див. *Мюнхенгрецька конференція 1833*). Діяльно сприяв укладенню *Лондонської конвенції 1841* про протоки; наполіг на інтервенції Петербурга під час *Угорської революції 1848-49*. Недооцінивши австр.-рос. й переоцінивши англ.-франц. суперечності, не розібрався в політиці Великої Британії та Франції, що штовхали Росію на конфлікт із Туреччиною, внаслідок чого Петербург на початок *Кримської війни 1853-56* опинився в дип. ізоляції. Після поразки Росії у війні й укладення *Паризького мирного договору 1856*

ЗВІЛЬНЕНИЙ у ВІДСТАВКУ.

В.І. Головченко

Нестеренко Максим (?-?) — укр. військ, діяч і дипломат, корсунський полковник. За участь у козацько-селянських повстаннях 1637-38 понижений у посаді до сотника (за іншими даними — до полкового осавула) Кор-сунського реєстрового полку. У 1646 разом із *Б. Хмельницьким* та іншими козацькими старшинами вів таємні переговори з королем Речі Посполитої Владиславом IV про умови участі козаків у поході проти Османської імп.; брав активну участь у підготовці повстання проти

польсько-шляхетської влади. З його початком очолював облогу Кодака. З літа 1648 — корсунський полковник. У грудні 1649 — березні 1650 вів у Варшаві переговори про затвердження *Зборівського договору 1649* між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою. У 1655 разом з І. Богуном обороняв Немирів і Брацлав від кримських татар. Подальша доля невідома.

В.І. Головченко

Нетаньяху (Кеіапуаби) Бенджамін (21.10.1949, Тель-Авів) — ізраїльський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї історика. Отримав бакалаврський ступінь з архітектури (1975) і магістерський з менеджменту (1976) в Бостон-ському ун-ті, вивчав політологію в Гарварді. У 1967-73 — на дійсній військ, службі в елітному підрозділі командос. З 1976 — працівник Бостонської консалтингової групи, ініціював проведення Єрусалимської (1979) і Вашингтонської (1984) міжнар. конференцій з б-би з *тероризмом міжнародним*; з 1982 — заст. голови ізраїльської дип. місії у Вашингтоні. У 1984-88 — посол і постійний представник Держави Ізраїль в ООН, відіграв ключову роль у поліпшенні іміджу країни серед амер. громадськості. У 1988 обраний депутатом кнесету від партії «Лікуд» і призначений заст. мін. зак. справ. З 1993 — лідер «Лікуду». На перших прямих виборах прем'єр-міністра 29.03.1996 переміг лівого кандидата *Ш. Переса* і став главою ізраїльського уряду (18.06.1996-6.07.1999). Спочатку відмовився від «політики односторонніх поступок» свого попередника *І. Рабина*, виступив проти створення незалежної палестинської д-ви, поділу Єрусалима, залишення Ізраїлем Голанських висот, припинив мирні переговори із Сирією та Ліваном і пообіцяв відновити будівництво євр. поселень на Західному березі Йордану; але невдовзі під тиском США погодився продовжити виконання Рамкової угоди про поетапне введення палестинської автономії 13.09.1993. 17.01.1997 підписав з *Я. Арафа-том* Протокол про виведення ізраїльських військ з усіх міст Західного берега, створення «безпечних коридорів» між ним і Газою та поновлення переговорів щодо остаточного статусу палестинських територій, які увінчались укладенням 23.10.1998 за посередництва США проміжної мирної угоди за принципом «мир в обмін на землю». На дострокових парл. виборах 17.05.1999 зазнав поразки від *Є. Барака* й повернувся у велику політику в складі уряду *А. Шарона* лише в листопаді 2002, вдруге обійнявши посаду мін. зак. справ, а з лютого 2003 — міністра фінансів.

Твори: «Міжнародний тероризм: виклик і відповідь» (1979), «Тероризм: як Захід може його перемогти» (1986); «Наше місце серед інших націй: Ізраїль і світ» (1992), «Боротьба з тероризмом: як демократія може перемогти внутрішній і міжнародний тероризм» (1995).

В.І. Головченко

Нетарифні Обмеження — сукупність прямих і побічних (непрямих) обмежень *зовнішньої торгівлі* за допомогою розгалуженої системи екон., політ, й адмін. методів. Н. о. майже не регулюються міжнар. угодами. Використовуючи їх у своїй *зовнішній політиці*, уряд почуває себе вільніше, ніж при введенні тарифних обмежень, що регулюються *Світовою організацією торгівлі (СОТ)*. У більшості випадків використання Н. о., особливо інтенсивних кількісних, навіть поряд із відносно ліберальним митним режимом, призводить до обмежувального характеру держ. *торгової політики* в цілому.

О.І. Ступницький

Нето (№іо) Антоніу Агостінью (27.09.1922, с. Іколу-і-Бенгу поблизу Луанди — 10.09.1979, Москва) — ангельський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї методистського пастора. Закінчив протестантську школу в Луанді та мед. ф-т Лісабонського ун-ту (1958). У 1944-47 працював у мед. закладах Луанди, водночас виконуючи обов'язки секр. єпископа Американської місії Р. Доджа. Під час навчання в Португалії 1948 виступив співзасновником культ.-просвітницького руху «Ідемо відкривати Анголу». Двічі (1952 і 1955-57) був ув'язнений за активну участь в опозиційному молодіжному рухові. Після повернення на Батьківщину 1959 займався лікарською практикою та вступив до ліворадикального Народного руху за визволення Анголи (МПЛА). 1960 був заарештований і засланий на Острови Зеленого Мису, згодом — ув'язнений у військ. тюрмі в Алжубі. 1962 під тиском світової громадськості був звільнений і перебрався до Леопольд-віля (нині Кіншаса), пізніше — Браззавіля, звідки безпосередньо керував партиз. б-бою проти португальських колонізаторів в Анголі. 1962-77 — голова МПЛА, 1969-77 — чл. президії Всесвітньої ради миру. 4.02.1975 повернувся в Анголу. Спираючись на підтримку СРСР, переміг у б-бі за владу в країні. 11.11.1975-10.09.1979 — Президент Народної Республіки Ангола. У грудні 1977 ініціював

реорганізацію МПЛА у марксистську МПЛА — Партію праці — й очолив її. У зовнішній політиці дотримувався тісного союзу із СРСР (відвідував Москву в 1967, 1970, 1971, 1973, 1976, 1977, 1978 і 1979) і Кубою. 8.10.1976 уклав Договір про дружбу і співпрацю між СРСР і НРА.

В.І. Головченко

Нечай Іван (? - після 1669) — укр. військ. діяч і дипломат. Зять *Б. Хмельницького* (чоловік його доньки Степаниди). Активний учасник Національно-визвольної рев-ції 1648-76. У 1650-53 — посол-резидент Війська Запорозького в Кримському ханаті. 29.01.1656 призначений білоруським полковником, наказний гетьман Білорусі; дип. заходами домогся збереження півд.-білоруських земель під протекцією Війська Запорозького. Підтримав прихід до влади */ Виговського* та його антимоск. зовн. політику. 4.12.1659 під Биховим потрапив у полон до моск. військ і був засланий до Тобольська. Звільнений бл. 1663, повернувся в Гетьманщину. У 1669 їздив до *П. Дорошенка* з царською пропозицією про возведення на польський престол Олексія Михайловича. Подальша доля

НеВІДОМА.

В.І. Головченко

Неш (Казп) Волтер (12.02.1882, Ворчестершир, Англія - 4.06.1968, Окленд) — новозеландський громад.-політ, і держ. діяч. У 1919-37 і 1950-68 — чл. виконкому Лейбористської партії Нової Зеландії. З 1929 — депутат парламенту Нової Зеландії. З 1920 неодноразово очолював делегації Нової Зеландії на міжнар. конференціях і нарадах, з 1935 займав низку урядових посад. 1940-49 — віце-прем'єр-міністр. 1942-44 очолив спец. місію до США у справі захисту Нової Зеландії від наступаючих япон. військ. Представляв Нову Зеландію на Бреттон-Вудській конференції Об'єднаних Націй 1-23.07.1944. У 1950-57 і 1960-63 — лідер лівої опозиції; 12.12.1957-26.11.1960 — Прем'єр-міністр Нової Зеландії й водночас мін. зак. справ та у справах

маорі,

ТІМ. Ігнат'єв

Никоненко Олександр Миколайович (24.10.1953, Київ) — укр. професійний дипломат. Закінчив ф-т романо-германської філології Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1976). У 1976-79 -перекладач в Анголі; 1979-85 — співробітник Українського товариства дружби і культ. зв'язків із зарубіжними країнами; 1985-88 — зав. фільмотекою рад. представництва Товариства

дружби в Мозамбіку; 1988-92 — заст. зав. відділу, зав. відділу країн Азії, Африки та Лат. Америки Українського товариства дружби та культ. зв'язків із зарубіжними країнами. У 1992-93 — радник, в. о. начальника Управління держ. протоколу, зав. відділу країн Лат. Америки Управління двосторонніх відносин МЗС України. У 1993-94 — радник, тимчасовий повірений у справах України в Аргентинській Республіці. 1994-95 — заст. начальника, нач. Управління країн Азіатсько-тихоокеанського регіону, Бл. і Сер. Сходу та Африки МЗС України. Із серпня 1995 — тимчасовий повірений у справах України у Федеративній Республіці Бразилія. У квітні

1996 — березні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Республіці Бразилія, одночасно в липні 1997 -березні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Болівія, в Республіці Венесуела, в Республіці Еквадор за сумісництвом. У 2000-01 — нач. Четвертого територ. управління МЗС України. У березні 2002 — жовтні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Польща. З лютого 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Аргентинській Республіці, водночас із квітня 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Чилі за СУМІСНИЦТВОМ.
В.М. Матвієнко

НКІЇВ мир — афінсько-спартанська угода, підписана в 421 до н. е. під час Пелопоннеської війни 431-404 до н. е. Названа за ім'ям Нікія, керівника афінської делегації на переговорах. За Н. м. містам, які повертались Афінам, надавалась формальна незалежність. Спарта повертала собі райони, захоплені Афінами на Пелопоннесі, Афіни — захоплені Спартою території у Фракії. Сторони домовились про обмін *військовополоненими*. Окремі статті визначали права Дельфійського храму. Договір було укладено терміном на 50 років; усі його учасники мали щорічно підтверджувати вірність своїм зобов'язанням; передбачалась можливість внесення змін та доповнень до його тексту. Н. м. фактично втратив чинність після відновлення Пелопоннеської війни в 415 р. до н. е.

О.Л. Борділовська

НІКОВСЬКИЙ Андрій Васильович (14.10.1885, с. Малий Буялик на Одещині — 1942, Ленінград) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат, публіцист, літературознавець (псевдоніми: А. Василько, А. Яринович та ін.). Закінчив Новоросійський (Одеський) ун-т. У 1910-14 — редактор газети «Рада» (Київ), 1915 — журналу «Основа» (Одеса); був активним членом Товариства українських поступовців і Союзу українських автономістів-федералістів. З червня 1917 — один із керівників (заст. голови проводу) УПСФ. У квітні 1917 обраний до складу Центральної Ради, згодом — Малої ради, а також товаришем голови Центральної Ради. До 1919 був також редактором газети УПСФ «Нова Рада». На поч. листопада 1917 належав до складу Крайового к-ту для охорони рев-ції на Україні. З поч. серпня до 18.09.1918 очолював Український Національний Союз (УНС), що стояв в опозиції до гетьманської влади й готував повстання проти неї; згодом — чл. УНС, учасник повстання під проводом Директорії. 26.05.1920 призначений мін. зак. справ УНР (у кабінеті В. Проко-повича) й продовжував займати цю посаду в складі уряду А. Лівуцького та екзильного уряду П. Пилипчука (до 14.01.1922). Займався реалізацією *Варшавського договору між УНР і Річчю Посполитою 1920*, а також досягненням порозуміння з кримським урядом генерала П. Врангеля, який на поч. червня 1920 розгорнув успішний наступ проти більшовиків у Півн. Таврії. Водночас із 30.08.1920 очолював урядову комісію з вироблення Конституції УНР. З переходом держ. інституцій та Республіканської армії УНР за Збруч зосередився на нейтралізації негативних наслідків *Ризького мирного договору 1921* між Польщею та рад. Росією й Україною. У 1924 з дозволу рад. влади повернувся в УСРР; працював у ВУАН, очолював Правописно-термінологічну комісію. 1929 заарештований і засуджений у справі «Спілки Визволення України» до 10 років позбавлення волі. Після відбуття покарання 21.04.1940 був звільнений під нагляд до Ленінграда, де й помер підчас блокади. Реабілітований 11.08.1989.

Твори: «Нове життя» (1919); «Як повстала Скоропадщина на Україні» (1919); «Словник українсько-російський» (1927).
В.М. Матвієнко

НІКСОН (Нєхоп) Ричард Мілгауз (9.01.1913, Йорба-Лінда, шт. Каліфорнія — 22.04.1994, Нью-Йорк) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, 37-й Президент США (20.01.1969-9.08.1974). Нар. в сім'ї краваря-квакера. Закінчив Уїтгієр-коледж (1934) і школу права в ун-ті Дьюка (Дарем, Півн. Каліфорнія). Працював у юрид. конторі. Під час *Другої світової війни* служив офіцером постачання у ВМФ на Тихому океані. 1946 за підтримки Республіканської партії обраний конгресменом, 1950 — сенатором. Брав активну участь у діяльності комітетів з антиамер. діяльності та розроблення *Маршама плану*; 1953-61 — віце-президент США в адміністрації Д. Ейзенхауєра. Виявив помітну зацікавленість зовн.-політ. проблемами, відвідавши з офіц. візитами 61 країну. 20.07.1960 висунений нац. з'їздом Республіканської партії на посаду президента, але поступився на виборах Дж. Кеннеді різницею в 0,17% голосів. 1961-68 займався юрид. практикою в Каліфорнії та Нью-Йорку. 1.02.1968 заявив про висунення своєї кандидатури на посаду Президента США, пообіцявши реалізувати план «почесного миру» для виходу з В'єтнамської війни. 7.08.1968 підтриманий респ. нац. з'їздом; переміг на виборах з

відносно більшістю в 43,4% голосів. 1972 переобраний на другий термін з перевагою в 19,791 млн. голосів. Залишаючись у внутр. політиці поміркованим консерватором, у міжнар. справах став на шлях *політичного реалізму* й подолання конфронтаційних проблем «Холодної війни» та регіональних конфліктів, оприлюднивши 25.07.1969 *Ніксона доктрину*, що містила рекомендацію союзникам США у б-бі з комунізмом надалі більшою мірою розраховувати на власні сили. Одночасно з «в'єтнамізацією» війни в Індокитаї та ескалацією у квітні - грудні 1972 стратегічних бомбардувань ДРВ розгорнув спільно з *І. Кіс-сінджером* «дипломатичний наступ» на Пекін, що увінчався нормалізацією відносин із КНР під час офіц. візиту в лютому 1972 та сприяв укладенню *Паризької угоди про припинення війни і відновлення миру у В'єтнамі 1973*. У відносинах із СРСР дотримувався політики розрядки, що формалізувалась у підписанні рад.-амер. Договору про обмеження систем ПРО й Тимчасової угоди про деякі заходи в області ОСО-1 26.05.1972 (див. *Обмеження стратегічних озброєнь процес*), «Основ взаємовідносин між СРСР і США» 29.05.1972, *американсько-радянської угоди про запобігання ядерної війни 1973*, Договору про обмеження підземних випробувань ядерної зброї 3.07.1974. Намагався виступити в ролі посередника в урегулюванні Близькосхідного конфлікту після *арабо-ізраїльської війни 1973*. Пішов у відставку внаслідок Вотергейтського скандалу під загрозою імпічменту. Займався мемуаристикою й дослідженням міжнар. відносин.

Твори: «Шість криз» (1962), «Мемуари Ричарда Ніксона» (1978), «На арені: Спогади про перемоги, поразки й відродження» (1992), «По той бік миру» (1994).

В.І. Голоєченко

Ніксона доктрина (Гуамська доктрина) була викладена Президентом США *Р. Ніксоном* 25.07.1969 на прес-конференції під час відвідин бази ВМФ на о. Гуам. США, як і раніше, мали дотримуватись своїх союзницьких зобов'язань, використовуючи всі можливі засоби, у т. ч. військові й навіть ядерні (у разі конфлікту з іншими ядерними державами), для захисту тих країн, цілісність яких є життєво необхідною для безпеки Сполучених Штатів. *Р. Ніксон* наголосив, що хоча США й надалі будуть брати участь в обороні та допомагати розвитку своїх союзників, усе ж не можуть брати на себе в повному обсязі оборону «вільних країн», які повинні забезпечити «надання живої сили» для б-бі з міжнар. комунізмом. Практичного здійснення Н. д. звелось до «в'єтнамізації» війни в Індокитаї, тобто заміни амер. військ півд.-в'єтнамськими та виведення в 1971 однієї дивізії США з Республіки Корея.

В.І. Голоєченко

Німвегенський мир 1678-79 — підписані 1678-79 в Німвегені (Нідерланди) мирні угоди, які завершили війну 1672-78 між Францією та Швецією з одного боку та Голландією, Іспанією, *Священною Римською імперією*, Бранденбургом і Данією — з іншого. За франц.-голландським дог-ром 10.08.1678 Франція повертала Голландії окуповані від час війни території із Маастрихта, скасувала високе мито, введене в 1667; Голландія визнавала колоніальні права Франції у Гвіані й Сенегалі. За франц.-іспан. дог-ром від 17.09.1678 Іспанія поступилась на користь Франції провінцією Франш-Конте та лінією фортець в Іспан. Нідерландах, а Франція повернула Іспанії низку бельгійських міст та фортець, отриманих за *Аахенським мирним договором 1668*, герцогство і м. Лімбург, а також Пучсерду в Каталонії. За дог-ром між Францією та Священною Римською імперією 5.02.1679 Франція відмовлялась від права мати гарнізон у фортеці Філінсбург на Рейні, але зберігала за собою Старий Брейсгау та Фрейбург. Договір підтвердив умови *Вестфальського миру 1648*. За дог-ром Бранденбурга із Францією та Швецією від 29.06.1679 бранденбургський курфюрст повернув Швеції частину Померанії та частину гирла р. Одер. За франц.-данським дог-ром 2.09.1679, підписаним у Фонтенбло (Франція), Данія зобов'язалась повернути Швеції захоплені нею землі в Сконе й на узбережжі Балтійського моря, що було підтверджено Лундським дог-ром 26.09.1679 між Данією та Швецією. Шведсько-голландський мирний договір 12.10.1679 (без територ. змін) завершив систему Н. м.

М.Г.

Капітоненко

Німецько-болгарський союз 1915 визначив вступ Болгарії в *Першу світову війну* на боці держав *Троїстого союзу*. Був оформлений підписанням 6.09.1915 трьох доктів: а) Договору про дружбу і союз між Болгарією та Німеччиною, за яким остання гарантувала незалежність і територ. цілісність Болгарії проти будь-якого нападу з боку *третьох держав* чи зазіхань, що не були викликані діями болг. уряду; Болгарія, у свою чергу, зобов'язувалась усіма існуючими засобами надати допомогу Німеччині, якщо та без виклику зі свого боку піддасться

нападу з боку будь-якої д-ви, що межує з Болгарією; б) Таємної угоди між Болгарією та Німеччиною, за якою Софії за виступ на боці Берліна проти Сербії гарантувалась територія Македонії та частина сербської території по р. Мораві; у разі, якщо на боці *Антанти* виступлять Греція й Румунія, Німеччина погоджувалась на приєднання до Болгарії території Добруджі та частини території Греції в районі Кавалли; Німеччина та Австро-Угорщина також зобов'язувались надати Болгарії позику розміром 2000 млн. франків упродовж перших 4 місяців участі Болгарії у війні, а в разі продовження війни й після закінчення цього терміну надати додаткову позику; в) Військової конвенції між Австро-Угорщиною, Болгарією та Німеччиною, що визначала терміни початку Софією воєнних дій проти Сербії та кількість дивізій, які виставить для цього Болгарія.

Того-таки дня було підписано болг.-тур. договір, яким завершилось формування Четверного нім.-австр.-болг.-тур. союзу. 14.10.1915 Болгарія вступила в Першу світову війну, здійснивши напад на територію Сербії. Н.-б с. припинив існування з виходом Болгарії з війни 29.09.1918 (див. *Салонікськеперемир'я 1918*).

М.Г. Капітоненко

Німецько-польська декларація про незаСТОСування СИЛІ 1934 — двостороння угода, підписана 26.01.1934 в Берліні терміном на 10 років; набула чинності 24.02.1934. Сторони заявили про своє прагнення будувати взаємні відносини на принципах обопільної поваги та сприяння міжнар. миру, а також зобов'язались не застосовувати для розв'язання спірних питань силу одна проти одної. Декларацію було офіційно денонсовано Німеччиною 29.04.1939.

О.Л. Волошин

Німецько-радянський договір 1926 —

двостороння угода про ненапад і нейтралітет, підписана 24.04.1926 у Берліні терміном на 5 років; набула чинності 29.06.1926, була подовжена за протоколом від 24.06.1931 на невизначений термін, із правом кожної із сторін денонсувати його за умови попередження за рік, у будь-який час, але не раніше, ніж 30.06.1933. Договір підтверджував, що основою взаємовідносин між Німеччиною і СРСР залишається *Рапальський договір 1922*, а сторони й надалі підтримуватимуть дружні відносини з метою узгодження всіх політ. та екон. питань, що становлять взаємний інтерес. У разі нападу *третьої держави* або групи д-ав на одну із сторін, інша сторона зобов'язувалась дотримуватись *нейтралітету* впродовж усього конфлікту. Н.-р. д. передбачав, що в разі утворення третіми д-вами коаліції з метою екон. або фінанс. *блокади* однієї із сторін інша сторона не приєднається до такої коаліції. Положення Н.-р. д. було доповнено зобов'язаннями Німеччини в разі її вступу до *Ліги Націй* не вважати для себе обов'язковим участь у санкціях, які Ліга Націй може застосовувати проти СРСР (обмін нотами від 24.04.1926).

О.С. Пархомчук

Німецько-радянський договір про дружбу і КОрДОН 1939 — двостороння угода, підписана 28.09.1939 у Москві *В. Молотовим* та *І. Ріб-бентропом*. Н.-р. д. складався з 5 статей; сторони зобов'язувались розбудувати дружні відносини між собою, розвивати економічне співробітництво, розглядали здійснене обома сторонами переоблаштування кордонів як «надійний фундамент для подальшого розвитку дружніх відносин між своїми народами». Суть Н.-р. д. приховувалася в його конфіденційному протоколі, підписаному *В. Молотовим* та *І. Ріббентропом* 28.09.1939, і двох таємних додаткових протоколах, а також спец. карті, що фіксували зміни в кордонах порівняно з узгодженою *німецько-радянським пактом про ненапад 1939* демаркаційною лінією і передачу СРСР Литви, а Німеччині — Люблінського і частини Варшавського воєводства. Таємні протоколи містили обопільні зобов'язання придушувати будь-які прояви опору окуп. режимам або агітацію, спрямовану проти інтересів обох сторін, а також інформувати одна одну «про заходи, що вживаються з цією метою».

У виступі *В. Молотова* 31.10.1939 на сесії Верховної Ради СРСР зазначалось, що Н.-р. д. сприяв нормалізації відносин між Радянським СОЮЗОМ І НІМЕЧЧИНОЮ.

А.Ф. Трубайчук

Німецько-радянський пакт про ненапад

1939 — двостороння угода, підписана 23.08.1939 в Москві *В. Молотовим* та */ Ріббентропом*; термін дії складав 10 років. Н.-р. п. набув чинності з часу підписання.

Німеччина, порушивши *Мюнхенську угоду 1938*, окупувала Чехословаччину, а 22.03.1939 — Мемельську область Литви. У квітні 1939 *А. Гітлер* віддав наказ *В. Кейтелю* розробити план блицкригу проти Польщі (план «Вайс»). Водночас інтенсифікувались нім.-рад. переговори, ініціатором яких виступив Сталін, під приводом узгодження проблеми з рад. військ, замовленнями на чехословацьких заводах ВПК «Шкода». Але для успішного блицкригу проти Польщі Гітлерові були потрібні певні гарантії, що йому не доведеться після розгрому польської армії зіткнутися з Червоною армією. Тому переговори в Берліні про військ, замовлення СРСР у Чехословаччині швидко трансформувалися на зондаж з боку нім. сторони питання, щодо можливої зміни СРСР свого курсу і відмови від ідеї створення системи *колективної безпеки*, яка була предметом *Московських англійсько-радянсько-французьких переговорів 1939*. На тлі важкого просування цих переговорів Гітлер зі свого боку активізував дії, спрямовані на укладення Н.-р. п. Послу Німеччини в Москві *Ф. Шуленбургу* було наказано негайно розпочати переговори з *В. Молотовим* про нім.-рад. зближення на ґрунті взаємної відмови від ідеолог, атак (антинацистських — у рад. пресі, антибільшовицьких — у нім.); 20.05.1939 Шуленбург мав першу розмову з Молотовим, на якій з цього приводу було досягнуто повного

взаєморозуміння. Молотов висунув вимогу, що перед тим, як підписувати екон. угоду, слід укласти політ, пакт. Після того, як англ.-рад.-франц. переговори 1939 було фактично провалено, просування нім.-рад. переговорів значно прискорилось. Н.-р. п. було підписано під час візиту *І. Ріб-бентропа* до Москви 23.08.1939; разом із Н.-р. п. було підписано таємний протокол, за яким сторони домовились на розділення Польщі по лінії Нарев — Піса — Вісла — Сян; окрім того, СРСР одержав право розпоряджатися в прибалтійських країнах (за винятком Литви) і Фінляндії, а також право вирішити на власний розсуд питання про приєднання Бессарабії (див. *Радянсько-румунська угода 1940*). Німеччина одержала гарантії, що СРСР в нім.-польському конфлікті виступить на боці Німеччини в момент, коли впаде польська столиця Варшава. Н.-р. п. і таємний протокол до нього надали Гітлерові можливість розпочати *агресію* проти Польщі й фактично стали останнім етапом дип. підготовки до *Другої світової війни*.

А.Ф. Трубайчук

Німецько-румунські економічні угоди 1939-40 — комплекс угод торг.-екон. характеру, спрямованих на залучення виробничих сил та ресурсного потенціалу Румунії для потреб гітлерівської Німеччини. Згідно з Договором про розвиток екон. відносин, який було підписано 23.03.1939 у Бухаресті, Румунія зобов'язалася надавати підтримку нім. торг, та пром. компаніям, сприяти діяльності румунсько-нім. нафтових компаній, уживати заходи з метою збільшення видобутку та переробки нафти для її подальшого постачання до Німеччини. Договір закріплював право Німеччини на побудову на території Румунії транспортної інфраструктури для власних військ.-стратегічних потреб. За секретним протоколом до дог-ру Німеччина мала постачати Румунії військ, матеріали на заг. суму до 250 млн. марок. Упродовж 1939 договір був доповнений низкою угод, зокрема про участь нім. підприємств в експлуатації лісового госп-ва країни, постачання Німеччині агр. продукції, збільшення обсягів постачання румунської нафти до Німеччини, про скасування обмежень на продаж нафти до Німеччини тощо. У 1940 було укладено нові угоди про обсяги постачання нафти, згідно з якими Румунія зобов'язувалась забезпечити постачання до Німеччини 6 млн. т нафти щороку, відмовляючись від стягнення

МИТа з ЦИХ ПОСТАВОК.

Г.О. Музика

Німецько-турецька угода 1913 — двосторонній військ, союзний договір, укладений під час переговорів, які розпочались 28.10.1913; визначала умови направлення в Туреччину нім. військ, місії у складі 42 офіцерів на чолі з генералом *Л. фон Сандерсом*. Він був наділений широкими правами й повноваженнями для реорганізації тур. армії. У листопаді 1913 тур. султан призначив його командуючим 1-м армійським корпусом, який був розташований у Стамбулі й фактично тримав під контролем Босфор. Голова нім. місії прибув до Стамбула 14.12.1913. Д-ви *Антанти*, перш за все Росія, висловили різкі протести проти призначення Сандерса. Рос. урядові та дип. демарші проти голови нім. місії викликали гострий конфлікт між Росією та Німеччиною. Після тривалих переговорів було досягнуто формального компромісу. Німеччина й Туреччина погодились перевести Сандерса на іншу посаду. У січні 1914 нім.

кайзер підвищив його у званні, а тур. султан присвоїв звання фельдмаршала та звільнив його з посади командира корпусу. Одночасно Сандерса було призначено ген. інспектором тур. армії. Нім. місія продовжувала відігравати провідну роль у керівництві тур. сухопутними збройними силами, а Німеччина посилювала свій вплив на урядові та військ. кола Туреччини напередодні *Першої*

Світової війни.

В.М. Гончар

Німецько-турецький договір 1914 —

двостороння таємна союзна угода, підписана 2.08.1914 у Стамбулі (Туреччина) головою тур. уряду С. Халім-пашою та нім. послом Г. Ванген-геймом; стала результатом посилення позицій Німеччини в Туреччині, особливо після розгортання нім. військ, місії Л. фон Сандерса (див. *Німецько-турецька угода 1913*). За умовами Н.-т. д., текст якого тур. уряд прийняв за попереднім нім. проектом, Німеччина й Туреччина зобов'язувались дотримуватися *нейтралітету* в австр.-сербському конфлікті. У разі, якщо у війну вступала Росія, і Німеччина мала виконувати союзні зобов'язання щодо Австро-Угорщини, Туреччина повинна була виконувати союзні зобов'язання щодо Німеччини; у випадку вступу Туреччини у війну Німеччина

мала залишити свою військ. місію на місці, а Туреччина передати їй фактичне командування своєю армією. Німеччина гарантувала Туреччині територ. цілісність і зобов'язувалась захищати її силою зброї проти Росії. Сторони також домовлялись не укладати сепаратних мирних дог-рів.

За Н.-т. д. Німеччина фактично отримувала контроль над тур. армією та стратегічними ресурсами Туреччини, але не зв'язувала себе зобов'язаннями у випадку війни Туреччини проти балканських д-ав або союзниць Росії — Великої Британії та Франції. Незважаючи на оголошення 2.08.1914 в Туреччині мобілізації, наступного дня тур. уряд опублікував декларацію про нейтралітет Османської імп. Щоб відвернути увагу Росії від своїх військ, приготувань, Стамбул розпочав з нею переговори про можливий союз. У цей час нім. середземноморська ескадра у складі дредноута «Гьобен» і крейсера «Бреслау», які прорвались у Дарданелли 10.08.1914, була переведена під тур. прапор, а командир «Гьобена» адмірал В. Сушон був призначений командуючим військ. -мор. силами Туреччини. Не лише тур. армія, якою командував Сандерс, але й флот опинились під нім. контролем. Щоб забезпечити виконання Туреччиною своїх союзницьких зобов'язань за Н.-т. д., ескадра під командуванням адмірала Сушена 29.10.1914 вийшла в Чорне море й здійснила напад на рос. кораблі й рос. чорноморські порти. 2.11.1914 у відповідь на напад тур. флоту війну Туреччині оголосила Росія, а 5.11 і 6.11 — відповідно Велика Британія та Франція.

В.М. Гончар

Німецько-турецький договір 1941 — двостороння угода про територ. недоторканість і дружбу, підписана 18.06.1941 в Анкарі нім. послом *Ф. Папен*ом і тур. мін. закорд. справ *Ш. Сараджоглу*. Зовн. політика Туреччини напередодні *Другої світової війни* та в перші її роки була позначена дип. маневрами між Німеччиною й д-вами *антигітлерівської коаліції*; водночас у цей період тур. керівництво остаточно відійшло від політики дружніх рад.-тур. стосунків, започаткованої *Ататюрком*, що було яскраво продемонстровано підписанням за 4 дні до нападу Німеччини на СРСР Н.-т. д. Він містив взаємні зобов'язання сторін поважати цілісність і недоторканість нац. території, а також не здійснювати жодних заходів, спрямованих безпосередньо чи опосередковано проти іншої сторони. Одночасно з підписанням Н.-т. д. Папен і Сараджоглу обмінялись нотами про сприяння розвитку тур.-нім. екон. відносин. Підписання Н.-т. д. надавало військ. -політ. підтримку Берлінові, оскільки забезпечувало правий фланг вермахту при нападі на СРСР, а також полегшувало діяльність нім. розвідки з території Туреччини на Бл. і Сер. Сході. Стратегічне положення Туреччини, яка контролювала чорноморські протоки, а також безпосередньо межувала з рад. Закавказзям, також робило її позицію у війні надзвичайно важливою як для Німеччини, так і для СРСР.

І.Д. Коміренко

Німецько-французька декларація 1938 —

двостороння угода, підписана 6.12.1938 в Парижі міністрами закорд. справ Німеччини /*Ріббентропом* та Франції *Ж. Бонне*. Сторони зобов'язувались докладати всіх зусиль для розвитку мирних і добросусідських відносин між собою, консулюватись щодо питань, що

становлять обопільний інтерес; констатували відсутність між Францією та Німеччиною неві-
рішених територ. питань і визнавали існуючий
КОРДОН ЯК ОСТАТОЧНИЙ. *ОЛ. Волошин*

Німецько-французька угода 1909 про збереження екон. рівноправності в Марокко (Марокканська угода 1909) — двостороння домовленість, підписана 9.02.1909; врегулювала протиріччя двох держав у Марокко. Після *Альхесіраської конференції 1906* принципи незалежності Марокко залишились на папері, а Франція, отримавши переважачі політ, права, почала поступово захоплювати марокканську територію. У квітні 1907 франц. війська окупували Уджду поблизу алжирського кордону, в серпні 1907 — Касабланку й прилеглі райони. Такі дії Франції викликали протести Німеччини, концерни якої (Круппа, Тіссена та Маннесмана) виявляли зростаючий інтерес до експлуатації залізорудних покладів Марокко. У серпні - вересні 1908 нім.-франц. протистояння в Марокко загострилось унаслідок т. зв. «Касабланського інциденту». Нім. консул у Касабланці організував дезертирство з франц. інозем. легіону кількох солдат, які були затримані франц. місцевою владою при спробі сісти на судно. При затримці зазнав понижень і побиття секретар нім. консульства. Нім.

уряд у відповідь зажадав від Франції покарати портову владу в Касабланці, звільнити легіонерів нім. походження та вибачитись за насильство над персоналом консульства. Франція, у свою чергу, вимагала відкликання та покарання нім. консула, який перевищив повноваження. Ка-сабланський інцидент призвів до загострення нім.-франц. відносин. Нім. канцлер *Б. Бюлов* погрожував відкликати свого посла з Парижа, Велика Британія та Росія виступили на підтримку Франції. Німеччина, увага якої в той час була прикута до молодотурецької рев-ції та *Боснійської кризи 1908-09*, в яку було втягнуто її союзницю Австро-Угорщину, не наважилась виступити проти Франції, уникаючи конфлікту з Великою Британією та Росією. Німеччина й Франція погодились передати справу на третейський розгляд Гаазького трибуналу, який визнав правоту Франції. За Н.-ф. у. Париж, підтверджуючи принцип цілісності й незалежності Марокко, визнав екон. права Берліна в країні й зобов'язався не чинити перешкоди торг, і пром. інтересам Німеччини. Німеччина, у свою чергу, визнала за Францією «особливі політичні інтереси», тісно пов'язані із забезпеченням порядку та внутр. миру в Марокко. Н.-ф. у. не змогла послабити протиріччя між двома д-вами, що показала Марокканська криза 1911 (див. *Німецько-французька угода 1911*).

Б.М. Гончар

Німецько-французька угода 1911 (Ага-дірська угода) — двосторонній договір, підписаний 4.11.1911; завершив протистояння Франції та Німеччини під час Марокканської кризи 1911. Порушуючи *німецько-французьку угоду 1909*, Франція поступово ліквідувала незалежність Марокко, розширяючи свій політ, і військ, контроль над країною. Скориставшись повстанням берберських племен у районі марокканської столиці Фес, франц. війська під приводом придушення заворушень і захисту франц. підданих у травні 1911 окупували це місто з прилеглими районами, а також великі міста Мекнес і Марракеш. Півн. частина Марокко була зайнята іспан. військами. У Німеччині розгорнулась кампанія проти встановлення франц. панування в Марокко, одночасно Берлін вдався до силового тиску. 1.07.1911 під приводом захисту життя та майна нім. громадян у марокканський порт Агадір увійшов нім. канонерський човен «Пантера». Укріпившись у цьому порту, Німеччина сподівалась змусити Францію піти на поступки: віддати якщо не частину Марокко, то все Французьке Конго. Про це заявив мін. зак. справ Німеччини Кіндерлен на переговорах із франц. послом у Берліні *Ж. Камбоном*. Франція відхилила нім. претензії; її підтримала Велика Британія, яку непокоїла перспектива створення Німеччиною (військ.-мор. могутність якої продовжувала зростати) військ.-мор. бази в Агадірі, поблизу Гібралтара та важливих брит. торг, шляхів.

21.07.1911 за дорученням брит. кабінету міністрів канцлер казначейства *Д. Ллойд Джордж* офіційно заявив, що Британія не дозволить вирішити марокканське питання без її участі та не залишиться пасивним спостерігачем у випадку нім. нападу на Францію. Це змусило Німеччину зайняти поступливішу позицію на переговорах із Францією, які тривали кілька місяців і завершилися підписанням Н.-ф. у. Німеччина визнала переважачі права Франції в Марокко, отримавши за це дві смуги території Французького Конго (275 тис. км²), що з'єднували нім. Камерун з р. Конго; для Німеччини встановлювався режим «відкритих дверей» у Марокко терміном на 30 років. Франція відмовилась поступитись Німеччині своїм винятковим правом на придбання бельгійського Конго. За Феським договором 30.03.1912 Марокко стало

французьким *протекторатом*. Марокканська криза 1911 сприяла подальшому загостренню відносин між *Антантою* і НІМЕЧЧИНОЮ.

Б.М. Гончар

Німеччини об'єднання 1848-71. За рішенням *Віденського конгресу 1814-15* закріплювалась роздробленість нім. земель на 35 незалежних держав і 4 вільні міста. Усі вони увійшли до складу Німецького Союзу (1815), який мав обмежені завдання і, перш за все, повинен був забезпечувати спільний захист від потенційної загрози з боку Франції. Провідну роль у ньому відігравала Австрія, за ініціативою якої він був створений. Роздробленість Німеччини була головним гальмом екон. розвитку нім. д-ав. Намагалась посилити свій вплив на інші нім. д-ви Пруссія — головна суперниця Австрії. У 1834 нею був заснований *митний союз*, який об'єднав 18 найбільших нім. д-ав. Під час рев-ції 1848 були обрані загнім, законодавчі збори (Франкфуртський парламент), які намагались встановити заг.-нім.

конституційну монархію, але в 1849 прус, король Фрідріх Вільгельм IV відмовився прийняти корону об'єднаної Німеччини, вважаючи заг.-нім. конституцію надто ліберальною. Рев-ція призвела до загострення б-би Пруссії й Австрії за лідерство в об'єднанні Німеччини. Визначились два шляхи до об'єднання: «мало-німецький» під проводом Пруссії й «велико-німецький» — навколо Австрійської імп. Прус, уряд зробив спробу реорганізувати Німецький Союз, поставивши його під свій контроль. 29.05.1849 Пруссія змусила Саксонію та Ганновер підписати прус, унію («унія трьох королів»), до якої приєдналось 28 дрібних і середніх нім. д-ав. У березні 1850 ці д-ви скликали в Ерфурті спільний парламент. Австрія розгорнула б-бу проти спроб Пруссії об'єднати д-ви півн. Німеччини під своєю егідою; під її тиском від Пруссії відійшла низка д-ав, у т. ч. Саксонія та Ганновер. Відень, якого підтримала Росія, на протигагу Ерфуртському парламенту скликав у Франкфурті-на-Майні представників нім. д-ав із метою реорганізації Німецького Союзу, у сеймі якого повинні були головувати Австрія та Пруссія поперемінно. Прус, король вирішив відстоювати роль «об'єднувача» Німеччини збройним шляхом й у вересні 1850 оголосив мобілізацію. Австрія та Пруссія опинились перед загрозою військ, зіткнення. У конфлікт втрутилась Росія; цар *Микола* /рішуче підтримав Австрію. 28.11.1850 в Оль-мюці на зустрічі австр. і прус, представників Пруссія змушена була капітулювати, тимчасово відмовившись від своїх зазіхань на гегемонію в Німеччині (див. *Ольмюцька угода 1850*). Послаблення Австрійської імп. через поразку у війні проти Франції та П'ємонту в 1859 й «охолодження» її відносин із Росією внаслідок позиції в *Кримській війні 1853-56* сприяли активізації Пруссії в справі Н. о. Рішучим прихильником Н. о. за допомогою сили став *О. Бісмарк*, призначений у 1862 Міністром-президентом Пруссії. Він здійснив військ, реформу, створивши сильну армію. Н. о. силовим шляхом розпочалось 1864 війною Пруссії та Австрії проти Данії, яка завершилась приєднанням Шлезвігу до Пруссії, Гольштейну до Австрії (див. *Австрійсько-прусьсько-данський конфлікт 1864*). Бісмарк прагнув відібрати австр. здобутки у війні та одночасно витіснити Австрію з Німецького Союзу й покласти кінець її впливу в Німеччині. Весною 1866 Бісмарк зажадав від Австрії згоди на докорінну реформу Німецького Союзу. Не отримавши бажаної відповіді, у червні 1866 прус, війська зайняли Гольштейн. Переозброєна та мобільна прус, армія завдала австрійцям нищівної поразки (див. *Австрійсько-прусьська війна 1866*). Ця війна стала вирішальним кроком до об'єднання Німеччини під проводом Пруссії. Австр.-прус. мирний договір, підписаний у Празі 23.08.1866, передбачав, що Австрія назавжди виходить із Німецького Союзу, відмовляється від претензій на гегемонію в Німеччині й погоджується на територ. збільшення Пруссії. У серпні 1866 22 нім. д-ви підписали договір про створення Північнонімецького Союзу (замість старого Німецького Союзу). Всі вони зберегли монархічний устрій, свої династії, уряди, армії, суди. Поза союзом залишились півд.-нім. землі й Австрія. Поступово «союз держав» фактично перетворився на «союзну державу». На поч. 1867 Установчий рейхстаг прийняв конституцію, згідно з якою вся повнота влади в Північнонімецькому Союзі переходила до рук прус, короля *Вільгельма I*.

Перешкодою для завершення Н. о. стала Франція, під впливом якої знаходились півд.-зах. нім. д-ви. Бісмарк, вирішивши розгромити Францію, спровокував розв'язання війни з боку Франції (див. *Франко-прусьська війна 1870-71*). Перемога Пруссії над Францією ліквідувала останню перешкоду для утворення єдиної нім. д-ви. 18.01.1871 у Версалі було проголошено утворення Німецької імп. на чолі з імператором — прус, королем Вільгельмом I. Того самого року було прийнято заг.-нім. конституцію, відповідно до якої Німецька імп. була союзом 22 монархій, у яких зберігались свої правителі, місцеві конституції та представницькі установи, та в компетенції яких залишались місцеві справи. Найважливіші питання внутр. та зовн. політики

входили до компетенції імперського уряду. Головою імперського уряду був канцлер, якого призначав імператором. Імперське законодавство визначалось імперським парламентом, що складався з двох палат — союзної ради й рейхстагу. Після Н. о. завершилось формування нім. нації, були усунені перешкоди в її екон. розвитку та остаточно сформувався внутр. ринок. Об'єднана Німеччина перетворилась на одну з наймогут-

НІШИХ Д-ав ЄврОПІ. *Б.М. Гончар*

Німеччини об'єднання 1989-90 — процес відновлення єдності нім. д-ви після завершення «Холодної війни» шляхом приєднання НДР до ФРН. Упродовж 1989 динамічний розвиток політ, подій у країнах Центр, та Схід. Європи почав змінювати модус вивенді навколо НДР. Заключна декларація Бухарестської зустрічі у верхах країн-членів ОВД (8.06.1989) визнавала права країн регіону на самовизначення та де-факто проголошувала відмову СРСР від втручання в їхні внутр. справи. Відкриття наприкінці червня 1989 угорсько-австр. кордону призвело до масового виїзду громадян НДР до ФРН через Угорщину й Австрію. Загострення політ, кризи в НДР викликало відставку 18.10.1989 *Е. Хонекера* з усіх держ. та парт. посад. Було прийнято новий закон про виїзд із НДР. Ще до завершення законотворчої процедури увечері 9.11.1989 на офіц. рівні було зроблено заяву про наявність у громадян НДР права виїзду в ФРН через усі прикордонні переходи, внаслідок чого фактично був ліквідований режим держ. кордону між двома країнами.

Питання про початок процесу Н. о. було поставлене у виступі Канцлера ФРН *Г. Коля* в бундестазі 28.11.1989 з т. зв. «планом з 10 пунктів», яким розпочалась активна фаза міжнар. врегулювання нім. проблеми. Оскільки позиція 4 держав-переможців (Великої Британії, США, СРСР, Франції), які за міжнар. угодами мали особливі права в Німеччині, не була достеменно відома, план Коля передбачав поступове Н. о. через певний період співіснування двох д-ав у рамках єдиної конфедеративної спільноти. Але вже в ході візиту Коля до Дрездена 19-20.12.1989 стратегія уряду ФРН кардинально змінилась і виходила із завдання об'єднання в максимально наближений термін. Усі зацікавлені д-ви, крім США, поставилися до перспективи Н. о. негативно. Демонстрацією опозиції зах.-європ. д-ав став офіц. візит Президента Франції *Ф. Міттерана* 20-22.12.1989, перший за всю історію існування НДР, здійснений лідером зах. держави-переможиці. Серед країн Центр, та Схід. Європи основними опонентами Н. о. були Польща, для якої принципово важливим залишалось визнання ФРН існуючих кордонів, та СРСР, який прагнув максимально зберегти *статус-кво* в Центр. Європі. 8-9.12.1989 на засіданні Європ. Ради в Страсбурзі ФРН досягла важливого компромісу зі своїми зах.-європ. союзниками. Під тиском Франції та інших членів *Європейського економічного співтовариства (ЄЕС)* делегація ФРН погодилась розпочати третій етап створення Європ. валютного й екон. союзу та скликати у грудні 1990 міжурядову конференцію з метою змін положень Римських угод 1957. Крім того, заради підтвердження зах.-європ. вибору своєї зовн. політики, ФРН виступила з ініціативою розпочати паралельно другу конференцію, яка ставила б за мету створення Європ. політ, союзу. Досягнення згоди з принципових питань поміж зах.-європ. д-вами дозволило розпочати офіц. переговори держав-переможниць. Першим етапом діалогу стала зустріч послів Великої Британії, США, СРСР, Франції

11.12.1989 в Берліні. Під час візиту канцлера Коля в Москву 10-12.02.1990 обговорювались умови, за яких СРСР був готовий дати принципову згоду на Н. о. Ними були визнання остаточної характеру існуючих зовн. кордонів НДР та ФРН, надання фінанс. допомоги СРСР та позаблоковий статус об'єднаної Німеччини. Саме остання вимога виявилась найбільш суперечливою та нереальною в нових істор. умовах.

Проте принципова згода, яку надав СРСР щодо відновлення єдності нім. д-ви, відкрила можливість для офіц. переговорів про міжнар. аспекти об'єднання у форматі «2+4» (обидві нім. д-ви та держави-переможниці). Відп. рішення було прийнято під час зустрічі міністрів закорд. справ країн *НАТО* та ОВД з нагоди обговорення проекту дог-ру про «відкрите небо», яка відбулась 12-14.02.1990 в Оттаві. Вирішальними для формування єдиної позиції зах. країн у ході подальших переговорів були візит Коля до Парижа 15.02.1990, за результатами якого Франція остаточно зняла всі свої застереження, та зустріч Канцлера ФРН

24.02.1990 з Президентом *США Дж.Г.В. Бушем* у Кемп-Девіді, яка остаточно з'ясувала межу можливих компромісів із СРСР з приводу членства майбутньої об'єднаної Німеччини в НАТО. Динаміка переговорного процесу за форматом «2+4», що офіційно розпочався 5.05.1990 на рівні міністрів закорд. справ, визначалась подіями всередині Німеччини. 18.03.1990 в НДР

відбулись перші демокр. вибори. Сформований за їхніми результатами коаліційний уряд на чолі з Л. де Мез'єром проголосив про намір здійснити об'єднання на

підставі ст. 23 Основного закону ФРН та розпочати негайно переговори про створення валютного, екон. й соц. союзу двох країн. Відп. міжурядові угоди були підписані 18.05.1990 та набули чинності 1.07.1990. Створювалась ситуація дефіциту часу для учасників переговорного процесу, насамперед для делегації СРСР, яка продовжувала обстоювати принцип нейтралізації майбутньої нім. д-ви.

Декларація, що була прийнята на саміті НАТО 5-6.07.1990 в Лондоні, про незастосування сили першими та пропозиція країнам ОВД зробити спільну заяву про відмову розглядати іншу сторону як потенційного противника та про незастосування сили й погрози застосування сили проти територ. цілісності та політ. суверенітету будь-якої д-ви світу створила позитивний контекст для вирішального етапу переговорів Коля з *М. Горбачовим* (відбувались 15-16.07.1990 в ході перебування канцлера на Півн. Кавказі). В обмін на визнання за об'єднаною Німеччиною права самостійно вирішувати питання про членство у військ. союзах, ФРН зобов'язалась зберегти всі існуючі обмеження у військ. сфері, у т. ч. відмову від вир-ва, володіння та розпорядження *зброєю масового знищення*, підтвердження участі в режимі нерозповсюдження ядерної зброї, а також одностороннє зменшення чисельності збройних сил до 370 тис. Крім того, ФРН зобов'язалась підписати окремі угоди про умови виведення рад. військ з нім. території після об'єднання.

Третій раунд переговорів у форматі «2+4» за участю мін. зак. справ Польщі *К. Скубішевсь-кого*, що відбувся в Парижі 17.07.1990, підтвердив результати рад.-нім. домовленостей та узгодив деталі майбутнього дог-ру. Підписання *Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини 1990* відбулось 12.09.1990 в Москві. 1.10.1990 чотири держави-переможниці передали урядові ФРН декларацію про припинення їхніх прав та обов'язків щодо Берліна та Німеччини в цілому з моменту набуття чинності Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини, що означало остаточне врегулювання «німецького питання» та відновлення в повній мірі *суверенітету* Німеччини. Офіційне Н. о. відбулось на урочистій церемонії в Берліні 3.10.1990 на першому пленарному засіданні новообраного парламенту ФРН.

В.Л. Манжоло

Ніонська угода 1937 про засоби б-би з піратськими діями підводних човнів фашистських держав у Середземному морі — *договір міжнародний багатосторонній*, підписаний 14.09.1937 у Ніюні (Швейцарія) в ході конференції представників Великої Британії, Франції, СРСР, Туреччини, Греції, Югославії, Румунії, Болгарії та Єгипту (10-14.09.1937) у зв'язку з посиленням таких дій влітку та восени 1937, у період громадян. війни в Іспанії. Н. у. зобов'язувала сторони спільно захищати військ.-мор. силами торг. судна д-ав, що не беруть участі у війні в Іспанії. Зацікавлені уряди розподіляли функції з охорони власних *територіальних вод*. На брит. та франц. військ.-мор. флоту покладался обов'язок забезпечити безпеку судноплавства у відкритому МОРІ ДО Дарданелл. *О. А. Волошин*

Ніцци договір 2000 — багатостороння угода, підписана 11.12.2000 в Ніцці (Франція) під час чергового засідання Європ. Ради; визначила порядок реформування інституцій *Європейського Союзу (ЄС)* для заг. підвищення їх ефективності та адаптації до майбутнього розширення. Згідно з Н. д. до складу Єврокомісії входитимуть по 1 представнику від кожної країни, внаслідок чого заг. кількість комісарів сягатиме макс. кількості 27 осіб. З 1.01.2005 Велика Британія, Італія, Іспанія, Німеччина та Франція скорочують своє представництво в Єврокомісії до 1 представника. Коли кількість членів ЄС сягне 27, буде прийнятий новий порядок, який зменшить кількість комісарів; після цього представництво в Єврокомісії здійснюватиметься за принципом ротації. Н. д. передбачається розширення повноважень Президента Єврокомісії, зокрема надання йому права визначати структурну орг-цію Єврокомісії та розподіляти обов'язки між комісарами всередині Єврокомісії.

Н. д. затвердив новий порядок розподілу голосів у Європ. Раді. Кваліфікованою більшістю після розширення вважатиметься 225 голосів із 345 (приблизно 74%), замість 62 голосів із 87 (71%). У майбутньому передбачається, що для прийняття резолюції крім

кваліфікованої більшості також необхідно буде отримати схвалення більшості держав-членів, які мають представляти щонайменше 62% заг. населення ЄС. Кількість членів Європарламенту збільшується з 626 до 732, кількість депутатів від великих країн (Франції, Великої Британії та ін.) буде зменшено.

Н. д. передбачає також розширення сфер співробітництва ЄС, з яких рішення прийматимуться більшістю. Спрощено процедуру «посилиної співпраці», яка відтепер дозволяє щонайменше 8 членам ЄС співпрацювати в усіх сферах, окрім військової та оборонної; скасовано право вето будь-якого члена ЄС на започаткування «посилиної співпраці», але в багатьох сферах співробітництва для цього необхідно отримати згоду Європарламенту.

Згідно з Н. д. вилучено з Договору про Європейський Союз (див. *Маастрихтський договір 1992*) положення, що регулюють відносини ЄС із *Західноєвропейським союзом (ЗЕС)*, оскільки оборонні аспекти Спільної зовн. політики та політики безпеки виробляються ЄС самостійно. Н. д. також передбачає, що Європ. Рада може надавати право прийняття відп. рішень Комітету з питань політики та безпеки з метою забезпечення політ, контролю та стратегічного керівництва в операціях з управління кризами.

В.В. Коніюка

Ніштадтський мирний договір 1721 — рос.-шведська угода, що була підписана 30.08(10.09).1721 в Нюстаді (сучасний Уусікау-пункі, Фінляндія) й завершувала *Північну війну 1700-21*. За її умовами впродовж трьох тижнів після підписання припинились усі бойові дії між сторонами та встановлювався мир. Оголошувалась амністія всіх, хто в період війни став дезертиром або переходив на сторону супротивника (вона не розповсюджувалась лише на */ Мазену* та його прибічників). Швеція поступалась Росії Інгерманландією (Іжорські землі), Естляндією та Ліфляндією з містами Рига, Ревель (сучасний Таллінн), Дерпт (сучасний Тарту), Нарва, частиною Карелії з Выборзькою губернією та Кексгольмським округом, о-вами Езель (сучасний Сааремаа), Даго (сучасний Хійумаа) й Моон у Балтійському морі та всіма островами у Фінській затоці. У компенсацію за Выборзьку губернію, яка була шведською коронною землею і не могла передаватись іншій д-ві, Росія сплачувала 2 млн. талерів у період з 1722 до вересня 1724. Росія також виводила свої війська з шведської частини Фінляндії протягом 4 тижнів після ратифікації Н. м. д. й зобов'язувалась не втручатись у внутр. справи Швеції, зберегти за мешканцями Естляндії, Ліфляндії та Езеля всі «остзейські» привілеї, як дворянські, так і цехові магістратські, міські тощо. Н. м. д. вніс важливі зміни в співвідношення сил у Європі. Швеція втратила значення *великої держави*, а статус Росії, що отримала вихід до Балтійського

МОРЯ, В ЄвроПІ СУТТЄВО ЗрІС.

В.М. Вдовенко

НІЯЗОВ (№уахоу, з 22.10.1993 Туркменбаші — «провідник усіх туркменів») Сапармурат (19.02.1940, Ашхабат, Туркменська РСР) — туркменський держ. і громад.-політ. діяч. У 1967 закінчив Ленінградський політехн. ін-т, інженер-енергетик; у 1976 — Вищу партійну школу при ЦК КПРС (Москва). Трудовий шлях розпочав у 1959 інструктором Туркменського територ. комітету профспілки працівників геологорозвідувальних робіт. 1967-70 — майстер, старший майстер Безмейської ДРЕС в Ашхабатській обл.; 1970-80 — інструктор, заст. зав. відділу ЦК Компартії Туркменистану; 1980-84 — 1-й секр. Ашхабатського міськкому Компартії Туркменистану. У 1984 — інструктор відділу орг.-парт. роботи ЦК КПРС, 1985 — голова Ради Міністрів Туркменської РСР. З грудня 1985 — 1-й секр. ЦК Компартії Туркменистану, одночасно із січня 1990 — голова Верховної Ради республіки. З 1986 - чл. ЦК КПРС. 27.10.1990 обраний Президентом Туркменистану. У січні 1994 всенародним референдумом його повноваження були продовжені до 2002. Наприкінці 1999 Халк Маслахали (Народна Рада Туркменистану) урочисто проголосила Н. довічним президентом республіки. Одночасно очолює законодавчу та виконавчу владу в д-ві, є генералом армії та головнокомандувачем збройних сил. Уряд Н. проводить ізоляціоністську політику. Добився статусу *нейтралітету постійного* для своєї багатой на природний газ та нафту республіки, проголошеного і закріпленого спец. резолюцією *Генеральної Асамблеї ООН* в грудні 1995. У стратегічному плані орієнтується, насамперед, на Іран і Туреччину й розвиває двосторонні зв'язки в рамках *Співдружності Незалежних Держав (СНД)*.

Твори: «Туркменистан зустрічає ХХІ століття з надією і вірою в себе і в людство» (1998), «Зовнішня політика нейтрального Туркменистану. Промови, виступи та інтерв'ю Президента Туркменистану Сапармурата Туркменбаші» (1999).

Л.В. Губерський

Нкрума (Мгатап, справжнє прізвище — Нвіа Френсіс) Кваме (21.09.1909, с. Нкрофул, Зах. провінція Золотого Берега - 27.04.1972, Бухарест) — ганський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї ювеліра. Закінчив католицьку

школу в Хаф-Асіні (1926), пед. коледж в Ачі-моті (1931). Бакалавр економіки, соціології й богослів'я Лінкольнського ун-ту (США, 1945), магістр філософії й педагогіки Пенсільванського ун-ту (США), 1945-47 навчався в Лондонському ун-ті й Лондонській школі економіки та політ, наук. Під час навчання у США створив Асоціацію студентів-африканців США й Канади, познайомився з марксизмом і захопився рухом М. Гарвея «Назад в Африку»; узяв активну участь у підготовці й проведенні 5-го Панафриканського конгресу в Манчестері (жовтень 1945), очолив його Робочий комітет. Відіграв важливу роль у переході панафриканського руху від просвітництва до орг-ції б-би за незалежність у колоніях. У грудні 1947 повернувся на Батьківщину й очолив поміркований Об'єднаний конвент Золотого Берега. У червні 1949 заснував масову Народну партію Конвента, що вимагала негайного надання незалежності й перемогла на виборах до Законодавчої асамблеї Золотого Берега в лютому 1951. 21.03.1952-6.03.1957 — Прем'єр-міністр, міністр оборони, закорд. і внутр. справ африк. уряду Золотого Берега. 6.03.1957-1.07.1960 — Прем'єр-міністр незалежної Гани, 1.07.1960-24.02.1966 — Президент Республіки Гана (з 1964 — пожиттєвий), 1957-58 і 1962-63 — мін. закорд. справ. У зовнішній політиці з антиімперіалістичних позицій наполягав на досягненні військ.-політ, й екон. єдності африк. д-ав, передусім, «соціалітичної орієнтації»; виступив співзасновником Руху неприєднання і Касабланкської групи; надавав значну фінанс. допомогу нац.-визв. рухам, але зазнав невдачі з екон. планами розвитку країни. Усунений від влади військовими. Решту життя провів у Гвінеї, де був почесним членом палати представників, співпрезидентом А. Секу Туре й ген. секретарем панівної Демократичної партії.

Твори: «До колоніальної свободи. Африка в боротьбі проти світового імперіалізму» (1962), «Філософія свідомості» (1964), «Неоколоніалізм — остання стадія імперіалізму» (1965), «Керівництво з ведення революційної війни» (1969), «Класова боротьба в Африці» (1970), «Революційний шлях» (1973).

В.І. Головченко

Нобелівська премія миру — міжнар. премія, що присуджується щорічно (з 1901) з фонду, заснованого шведським інженером та підприємцем Альфредом Нобелем, за «видатні зусилля у справі б-би за братерство між народами, ліквідацію або скорочення постійних армій, створення та укріплення конгресів миру». Визначає лауреата Норвезький нобелівський комітет, який призначається норвезьким парламентом (Стортінгом).

В.Ю. Константинов

«Нова східна політика» ФРН — зовн.-політ, курс коаліційного лівоцентриського уряду ФРН на нормалізацію відносин із схід.-європ. д-вами. Після формування в жовтні 1969 коаліційного уряду Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН) та Вільної демокр. партії (ВДП) на чолі з канцлером В. Брандтом та мін. закорд. справ В. Шеелем дипломатія ФРН повернулася до спроб нормалізації відносин із країнами Схід. Європи, початок яким був покладений ще 25.03.1966 «мирною нотою» канцлера Л. Ерхарда, що містила пропозицію країнам ОВД (див. *Варшавський договір 1955*) укласти угоди про відмову від застосування сили один до одного. 28.11.1969 ФРН приєдналася до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968*, що сприяло конструктивнішому ставленню СРСР до ініціатив нового уряду ФРН. Неофіц. переговори між держ. секретарем відомства федер. канцлера Е. Баром і мін. закорд. справ СРСР А. Гро-мико з питань політ, нормалізації у Схід. Європі розпочались у Москві 30.01.1970. Водночас дип. контакти відбулись і між представниками уряду ФРН та урядами Польщі й НДР. Початок переговорів з політ, проблем нім.-рад. відносин був позначений підписанням 1.02.1970 в Москві перших трьох угод у рамках проекту експорту сибірського газу в Центр, та Зах. Європу в обмін на постачання труб та обладнання консорціумом зах.-нім. фірм та банків за гарантійною підтримкою уряду ФРН.

За вимогою СРСР ФРН погодилась розглядати свої майбутні угоди з країнами Схід. Європи та угоду із СРСР у комплексі. Тому предметом моск. переговорів була проблема визнання з боку ФРН результатів *Другої світової війни* у Схід. Європі в цілому й наступні двосторонні угоди ФРН з ПНР, НДР та ЧСР повинні були базуватись на принципах та нормах майбутнього радянсько-західнонімецького договору. Заключний етап переговорів у Москві відбувся в ході візиту В. Шеєля в СРСР 26.07-7.08.1970. Основні положення Московського договору

12.08.1970 затверджували готовність уряду ФРН визнати державність НДР, існуючі європ. кордони, у т. ч. зах. кордон Польщі, та активно брати участь у конструктивному розвитку процесів розрядки в Європі. Ще до підписання тексту угоди, 7.08.1970, уряд ФРН надіслав урядам Великої Британії, СРСР, США, Франції ноту, в якій підтверджувались особливі права й обов'язки держав-переможниць щодо Німеччини в цілому, т. ч. продемонструвавши свою позицію стосовно юрид. інтерпретації тексту дог-ру, який не був повноцінним еквівалентом мирного дог-ру з об'єднаною Німеччиною.

Переговори між представниками уряду ФРН та уряду Польщі відбувались із лютого по листопад 1970 кількома етапами у Варшаві та Бонні, а завершилися 7.12.1970 підписанням Варшавського договору про основи нормалізації відносин між ПНР та ФРН. За цим док-том ФРН визнавала зах. кордон Польщі, встановлений *Потсдамською (Берлінською) конференцією 1945*, та підтверджувала його недоторканність. Як у випадку з Московським договором, підписання цієї угоди супроводжувалось нотою уряду ФРН урядам країн-переможниць про продовження їх особливих прав щодо Німеччини в цілому. Польська сторона в окремому інформ. док-ті визнала можливість для громадян ПНР нім. походження за певних умов емігрувати в одну з існуючих нім. д-ав. Остаточного вирішення еміграційне питання знайшло в серпні 1975, коли після спільної заяви 2.08.1975 й угоди між ПНР і ФРН 9.10.1975 бл. 120 тис. етнічних німців отримали можливість виїзду до ФРН в обмін на надання Польщі фінанс. компенсацій і кредитів урядом ФРН. Підписання *Чотиристоронньої угоди 1971* щодо Західного Берліна позитивно вплинуло на процес ратифікації Московського й Варшавського договорів та переговорний процес між НДР і ФРН, який розпочався в листопаді 1970 після зустрічей канцлера ФРН В. Бранд-та та голови Ради міністрів НДР В. Штофа (19.03.1970 в Ерфурті й 21.05.1970 в Каселі). Переговори про умови політ. дог-ру між НДР та ФРН відбувались паралельно з переговорами щодо док-тів з реалізації Чотиристоронньої угоди та Угоди про транспортне сполучення між НДР та ФРН, що були підписані 26.05.1972 і стали першими міжнім. міжнар.-прав. угодами. Договір про основи взаємовідносин ФРН та НДР було підписано 21.12.1972. За ним ФРН визнавала НДР на основі принципу рівноправності двох д-ав, що означало встановлення *дипломатичних відносин* та закінчення міжнар. ізоляції НДР. Проте, водночас, офіц. позиція ФРН щодо державності НДР продовжувала базуватись на факті особливого характеру нім.-нім. відносин, які для ФРН не були міжнар. за своєю прав. природою.

Центр, темою переговорного процесу між ФРН та ЧСРР, що розпочався на рівні міністрів закорд. справ лише 7.05.1973, була проблема прав, оцінки *Мюнхенської угоди 1938*. Чехословацька сторона наполягала на визнанні цієї угоди недійсною від самого початку, тоді як представники ФРН вважали, що за нормами *міжнародного права* міжвоєнного періоду Мюнхенська угода була дійсною до моменту її порушення Німеччиною в березні 1939 своїм вторгненням в Чехословаччину та наступними розподілом і *анексією* цієї країни. У тексті Празького договору 11.12.1973 сторони закріпили компромісне формулювання, яке однозначно вказує на недійсність Мюнхенської угоди лише щодо сучас. взаємин Чехословаччини та ФРН. Як у випадку з Московським та Варшавським договорами, угода між ФРН та ЧСРР підтверджувала недоторканність існуючих кордонів та проголошувала відмову від застосування сили.

«Нова східна політика» та нормалізація відносин ФРН із країнами Схід. Європи та СРСР зробили можливим початок заг.-європ. процесу та його інституціоналізацію з підписанням Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975, проведення наступних заг.-європ. конференцій, а також призвела до суттєвого зростання міжнар. ролі ФРН.

А.Л. Субботін

Новація міжнародного договору — укладання нового *договору міжнародного*, що замінює собою попередній договір з цього ж предмета. По суті є оновленням зобов'язань сторін шляхом їх повної або часткової заміни. Як правило, відбувається внаслідок зміни обставин, суттєвих для дії міжнар. дог-ру. Н. м. д. здійснюється за згодою сторін на період його дії або на період встановленого нового строку його дії. Н. м. д. може стосуватись дог-ру в цілому або його частини. Н. м. д. (в цілому або його частин) може відбуватись лише за згодою всіх його сторін. Процедурою Н. м. д. є його перегляд (див. *Договору міжнародного ревізія*).

О.В. Буткевич

«Нове партнерство для розвитку Африки» (№1 у Раггпегзпір Гог АГгіса Оеуеіортепі), НЕПАД (КеРАБ) — ініціатива африк. країн щодо розвитку країн континенту та формування нових взаємин із країнами Заходу; започаткована на зустрічі *Організації африканської єдності (ОАЄ)* в Лусаці (Замбія) в межах проекту створення *Африканського Союзу*. У рамках НЕПАД африк. країни беруть на себе зобов'язання: запровадити відкрите й демокр. держ. управління; припинити систематичне порушення *прав людини*; докласти зусиль щодо врегулювання внутр. збройних конфліктів шляхом примирення сторін і запровадження колективних миротворчих заходів. У відповідь країни Заходу закликаються до збільшення допомоги африк. країнам для розвитку інфраструктури, соц.-політ, та екон. розвитку, сприяння освіти, надання інвестицій та скасування торг, бар'єрів, що перешкоджають *експорту* з країн Африки. У жовтні 2001 було створено Імплементацийний комітет НЕПАД у складі Нігерії, Алжиру, ПАР та Єгипту. Лідери цих країн взяли на себе зобов'язання представляти НЕПАД перед д-вами Заходу, зокрема в рамках самітів *Великої сімки*. Інтереси окремих регіонів Африки представлятимуть: Буркіна-Фасо (Зах. Африку), Камерун та Габон (Центр. Африку), Ефіопія та Кенія (Схід. Африку), Маврикій, Мозамбік і Замбія (Півд. Африку). Метою НЕПАД є забезпечення в африк. регіоні 7% щорічного екон. зростання впродовж наступних 15 років, для чого планується залучити бл. 64 млрд. дол. інвестицій. Пріоритетними є інвестиції в розбудову енергетичної інфраструктури. Країни Заходу підтримали ідею запровадження плану дій для реалізації НЕПАД. З ініціативи Великої Британії та Франції у вересні 2002 в Котону (Бенін) розпочались переговори щодо розширення безмитного й безквотного експорту африк. товарів на ринки *Європейського Союзу (ЄС)*. Значні кошти на реалізацію НЕПАД були виділені Канадою та США.

С.В. Гринько

Нове політичне мислення — філос-політ, концепція *зовнішньої політики* СРСР у II-й пол. 1980-х; заснована на тезі про різноманітний, взаємозалежний і цілісний світ; проголошувала відмову від класово-ідеолог. конфронтації. Основні положення концепції були сформульовані в Заяві *М. Горбачова* від 15.01.1986, Делійській декларації (28.11.1986), у книзі М. Горбачова «Перебудова для нашої країни і для всього світу» (1987) та його виступі на сесії *Генеральної Асамблеї ООН* у грудні 1988. Основні принципи Н. п. м.: пріоритет зап-людських цінностей перед класовими; перехід від конфронтації до діалогу як основної форми *міжнародних відносин*; деідеологізація міжнар. відносин; повага права кожного народу на вільний вибір своєї долі; визнання неможливості військ, вирішення міждерж. суперечок і пошук балансу інтересів. У сфері військ, безпеки планувалось здійснити невідкладні заходи, спрямовані на знищення *зброї масового знищення*, а потім і значне скорочення звичайних озброєнь; наголошувалось, що військ, доктрина СРСР матиме виключно оборонний характер. В екон. сфері проголошувався принцип рівності та справедливості міждерж. відносин як основа успішного розвитку всіх країн і регіонів. На практиці реалізація Н. п. м. в рад. зовн. політиці позначалась істотними протиріччями.

В.Ю. Крушинський

Новий міжнародний економічний порядок (НМЕП) — система поглядів на світовий екон. устрій; концепція перебудови *міжнародних економічних відносин* на справедливий і рівноправній основі, передовсім відповідно до вимог країн, що розвиваються, для подолання їхнього нерівномірного становища у сфері зовн.-екон. відносин. Концепція НМЕП розроблялась у часи біполярного світу та склала політ, основу *мондіалізму*, виступала однією з предтеч сучас. ідей *глобалізації*.

Комплексну програму НМЕП було затверджено на 6-й спец. сесії *Генеральної Асамблеї ООН* у 1974, а її фундаментальні принципи сформульовано в «Декларації і Програмі дій за встановлення нового міжнародного порядку» й «Хартії міжнародних прав і обов'язків держав», прийнятих на 29-й сесії ГА ООН в 1974. Основні вимоги НМЕП: встановлення повного нац. *суверенітету* над природ, ресурсами та над усіма видами екон. діяльності; здійснення інтегративної програми щодо сировинних товарів; нормалізація міжнар. валютної системи; стимулювання розширення пром. експорту країн, що розвиваються; застосування комплексних заходів щодо скорочення технолог, розриву між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються; полегшення тягаря фінанс.

заборгованості та збільшення припливу реальних ресурсів із розвинутих країн у країни, що розвиваються; регламентація й контроль за діяльністю *транснаціональних корпорацій*; зміц-

нення екон. співпраці. Проте втілення ідей НМЕП не позбавлене суперечностей. Країни Заходу негативно поставились до ідеї встановлення НМЕП; зокрема США відхиляють пропозицію про реалізацію НМЕП у переговорах у рамках ООН і виступають проти підвищення ролі країн, що розвиваються, в управлінні такими міжнар. орг-ціями, як *Міжнародний валютний фонд (МВФ)*, *Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР)*, *Світова організація торгівлі (СОТ)* тощо.

А.П. Румянцев, Д.В. Кушерець

Новомаргеланський протокол 1884 — див. *Петербурзький договір 1881.*

«НОЖИЦІ ЦІН» — розходження рівнів та динаміки цін *міжнародної торгівлі* на окремі групи товарів, у першу чергу на готові вироби й паливно-сировинні товари; фактор, що визначає «умови торгівлі», екон. вигоди партнерів з урахуванням структури їх *експорту* та *імпорту*. Використовується для оцінки еквівалентності обміну між розвинутими країнами-експортерами готової продукції (машин, обладнання та ін.) і країнами, що розвиваються, — постачальниками сировини, палива, с.-г. товарів.

О.І. Ступницький

Нойрат (Кешаігі) Костянтин (2.02.1873, Кляйн-Глаттсбах, Вюртемберг — 14.08.1956, Енцвайнген, Вюртемберг) — нім. держ. діяч і дипломат. 1903-07 — працівник дип. представництва Німеччини у Великій Британії, 1914-16 — у Туреччині. 1908-14 — службовець МЗС Німецької імп.; 1917-18 — особистий секретар Вюртемберзького короля; 1919-21 — посланник Німеччини в Данії; 1921-30 — посол Німеччини в Італії, у 1930-32 — посол Німеччини у Великій Британії. У червні 1932 — лютому 1938 — мін. закл. справ Німеччини, забезпечував дип. підготовку нацистської *агресії* в Європі. 1938-39 — голова тасного кабінету; 1939-43 — «протектор Богемії й Моравії»; 1943-45 — генерал СС. Як один із гол. *злочинців воєнних на Нюрнберзькому процесі 1945-46* засуджений до 15 років тюремного ув'язнення. ЗВІЛЬНЕНИЙ у 1954.

Р.А.Кривонос

Нордслеттен (ІЧГогскіеіеп) Ойвінд (1.06.1944, Тайм, Норвегія) — норвезький дипломат. Надип. службі з 1974. У 1977-79 — аташе, 2-й секр. посольства Норвегії в Туреччині; 1979-82 — 2-й секр., 1-й секр. посольства Норвегії в Москві; 1982-92 — у центр, апараті МЗС Норвегії; 1988-92 — зав. відділу країн Центр, та Схід. Європи МЗС Норвегії, у 1992 — в. о. заст. ген. директора політ. відділу МЗС Норвегії. Супроводжував мін. закл. справ Т Стол-тенберга під час його офіц. візиту до Києва 5.02.1992, у ході якого було встановлено дип. відносини між Україною та Норвегією. 1992-1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Норвегія в Україні.

Р.Л. Кривонос

Норма міжнародного права — юридично

обов'язкове формально визначене правило, яке регулює міждерж. відносини шляхом встановлення прав й обов'язків для держав та інших суб'єктів міжнар. права. Дотримання Н. м. п. забезпечується механізмом охорони, що полягає у відповідних заходах, які вживаються суб'єктами міжнар. права в колективному або індивід, порядку згідно з *міжнародного права принципами основними*. Н. м. п. є універсальною формою існування *міжнародного права*, створюються на засадах добровільних угод між його суб'єктами. Внаслідок компромісів, поступок та узгоджень суб'єкти доходять взаємно погодженого рішення про певні правила відносин. Н. м. п. закріплені в загальноновизнаних юрид. формах — *міжнародного права джерелах*. Упродовж тривалого часу міжнар. право характеризувалось домінуванням індивід, норм, призначених для регулювання конкретних відносин між обмеженою кількістю суб'єктів. Більшість Н. м. п. не мають універсального, заг. характеру, оскільки кожна міжнар. угода або звичаєва норма створює обов'язкове правило поведінки лише для д-ав, які висловили на те очевидну або мовчазну згоду. Характерною рисою сучас. міжнар. права стала поява найзагальніших норм — комплексу основних принципів міжнар. права. У ході процесів *глобалізації* та поглиблення єдності міжнар. співтовариства кількість та значення заг. норм

поступово збільшується. Н. м. п. мають особливу внутр. структуру: найчастіше вони містять лише диспозицію (правило належної поведінки), рідше — гіпотезу (опис

передумов дії норми) і диспозицію, а санкція (межі відповідальності за порушення диспозиції) як структурний елемент норми зазвичай відсутня. При цьому санкції містяться в *системі міжнародного права* та визначаються самостійним інститутом міжнар.-прав, санкцій. Існує велика кількість критеріїв, за якими можна класифікувати Н. м. п. Найважливішими з них вважаються такі: за змістом та місцем у системі міжнар. права — цілі, принципи та норми; за сферою дії — універсальні, регіональні, партикулярні, локальні; за юрид. чинністю — імперативні та диспозитивні; за функціями в механізмі міжнар.-прав, регулювання — матеріальні та процесуальні; за способом створення та формою існування (джерелом) — звичаєві, договірні, норми рішень міжнар.

Організацій.

О.В. Задорожню

Носач Тимофій (? — ?) — укр. військ, діяч і дипломат. З 1648 — полковник прилуцький. Влітку 1658 у зв'язку з підготовкою *Гадяцького договору 1658* очолив посольство до Варшави і, виступаючи в Сеймі, рішуче домагався дотримання Річчю Посполитою свободи слова, забезпечення прав України особливим трактатом і ліквідації церк. унії. У березні 1659 за рішенням старшинської ради очолив друге посольство до Варшави, щоб домогтися від польського уряду й Сейму ратифікації Гадяцького договору та прийняття «Нових пунктів», які істотно доповнювали його зміст: передбачались приєднання до Руського князівства Волинського, Руського й Подільського воєводств, запровадження спадкоємного гетьманства, скасування наданих без згоди гетьмана володінь і посад, збільшення реєстру до 60 тис. чол., ліквідація унії. Але Сейм відмовився затвердити ці вимоги. Коли козацьке військо під проводом Ю. Хмельницького потрапило в жовтні 1660 у скрутне становище, Н. разом із П. Тетерею схилив гетьмана до мирних переговорів із поляками та укладення *Слободищенського трактату 1660* між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою. 4.04.1665, обіймаючи посаду ген. обозного в уряді правобережного гетьмана П. Тетері, під час облоги Корсуня моск. військами потрапив у полон і був засланий. У 1668 повернувся в Гетьманщину. Подальша доля невідома. В.І. Головченко

Нота вербальна — різновид *ноти дипломатичної*. Листування між зовн.-політ, відомствами та інозем. представництвами, а також між самими представництвами ведеться переважно шляхом направлення Н. в. У минулому Н. в. визначалась як документ, зміст якого мав бути предметом серйозного розгляду; надзвичайно важливий, але не призначений для опублікування. У сучас. дип. практиці у Н. в. викладаються поточні питання різноманітного характеру: політ., екон., наук.-техн., як двосторонніх, так і багатосторонніх відносин. У вигляді Н. в. робиться запит на *агреман*, за їхньою допомогою повідомляється про прибуття дипломата у країну перебування або про його від'їзд, інформується про дорожньо-трансп. пригоди за участю співробітників *посольств*, доводиться до дип. представництв інформація представницького характеру тощо.

Н. в. складається від третьої особи, друкується на нотному бланку, має вихідний номер. Н. в. не підписується, на ній у кінці тексту ставиться печатка органу, який її направляє, і вказується адреса. Вона містить протокольні мовні формули: текст ноти починається та закінчується компліментами, які покликані сприяти налагодженню контактів між кореспондентами. Компліменти не вживаються у нотах, які повідомляють про оголошення трауру в країні, нотах із висловленням співчуття, також у порядку взаємності. Якщо до ноти прикладаються окремі матеріали або док-ти, то вони звичайно перераховуються у лівій нижній частині аркуша на окремому рядку після слова «додаток». Різновидами Н. в. є *циркулярна нота*, ідентична нота та нота уряду.

Т.І. Шинкаренко

Нота дипломатична — різновид документів *дипломатичного листування*. Н. д. поділяються на особисті (підписні) й *ноти вербальні*. Різновидом вербальної ноти є нота циркулярна, яка надсилається МЗС інозем. *посольствам* і *місіям дипломатичним*, що знаходяться в д-ві, або посольством чи місією іншим посольствам і місіям у країні перебування з метою донесення до адресатів інформації одного змісту. До складання циркулярної ноти ставляться ті самі вимоги, що й до складання вербальної ноти.

Особисті або підписні ноти застосовуються у випадках офіц. інформування про важливу подію в країні відповідно до вимог *протоколу*

країни перебування або у відповідь на особисту ноту. В них можуть підніматись важливі та принципові питання двосторонніх або *міжнародних відносин*. Особиста нота має форму листа, складеного від першої особи від імені персони, яка підписала ноту. Друкується на нотному бланку, на ній указується адреса, вихідний номер і печатка не ставляться. Різновидом особистої ноти є колективна нота, яка в дип. практиці зустрічається все рідше. Вона використовується при необхідності викласти певній д-ві узгоджену між кількома д-вами точку зору або повідомити про прийняття відп. заходів. Складається в єдиному екземплярі, який підписують глави відп. *дипломатичних представництв*. Передається під час зустрічі, на якій повинні бути присутніми всі особи, що підписали ноту. Може розглядатись адресатом як демарш, спроба тиску. Будь-якої чіткої регламентації питань, які підлягають викладенню у вербальних або особистих (підписних) нотах, не існує; керуються традицією та практикою, що існує в країні перебування.

Т.І. Шинкаренко

Нота циркулярна — див. *Нота дипломатична*.

Нотами обмін — одна з форм укладання *договорів міжнародних*. Використовується, як правило, при укладанні між державами угод з таких питань, як встановлення *дипломатичних відносин*, перетворення *місії дипломатичної* в *посольство*, уточнення окремих положень *договору міжнародного*, припинення його дії, передача власності тощо. Ідентичний текст нот, які складають договір, попередньо узгоджується сторонами усно або шляхом *дипломатичного листування*. Подібні ноти прийнято датувати одним і тим самим числом, з якого угода вважається такою, що набула чинності, якщо в нотах не обумовлено іншого. Якщо ноти датовані різними числами і в них не вказано дати набуття чинності угоди, вона вважається діючою з моменту отримання останньої ноти. У таких нотах зазвичай вказується, що вони розглядатимуться як угода між сторонами.

Т.І. Шинкаренко

Нотифікація (від лат. *поШісаге* — оповіщати, повідомляти) — поширене в дип. і договірній практиці офіц. оповіщення, повідомлення. Проводиться *відомством закордонних справ, дипломатичним представництвом* або *консульською установою* шляхом вручення *ноти дипломатичної* або інших док-тів, у яких викладається позиція д-ви стосовно певних міжнар. питань, висловлюється точка зору щодо певних подій або фактів, повідомляється про підписання, *ратифікацію* міжнародних договорів, приєднання до них або їх *денонсацію* тощо. У деяких випадках необхідність Н. передбачена *договорами міжнародними*.

Т.І. Шинкаренко

НуїОМа (ІЧіуота) Сем Чафішуна (12.05.1929, Овамболенд, Півд.-Зах. Африка) — намібійсь-кий громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив фінську місіонерську школу (1948) і середню школу у Віндхуці (1954). Працював службовцем у намібійському відділенні півд.-африк. залізниць. 1958 став одним з ініціаторів створення Народної орг-ції Овамболенду. З 1962 — президент заснованої на її базі Народної орг-ції Півд.-Зах. Африки (СВАПО), що з 1966 розпочала бойові дії проти укріплених пунктів ПАР у Намібії з таборів біженців у Замбії й Анголі. Розгорнув активну діяльність з популяризації намібійсь-кої проблеми в ООН, США, СРСР, КНР, д-вах Зах. Європи. 14.09.1989 в ході виконання ПАР резолюції *Ради Безпеки ООН №435* повернувся на Батьківщину; відіграв ключову роль у процесі *Намібії проголошення незалежності*; 21.03.1990 приведений до присяги як її перший президент; переобирався 1994 і 1999. Здобув широке міжнар. визнання успішним вирішенням расових проблем у країні та посередницькими місіями в урегулюванні регіональних і міжетнічних конфліктів в Анголі, ДРК, Мозамбіку.

В.І. Головченко

Нунциї (з лат. *пиш.іі8* — вісник, гонець) — дип. представник Ватикану (папський легат з дип. функціями), який акредитується при *главах держав*. Апостольський Н. — найвищий ранг представників закорд. *дипломатичної служби* Ватикану; очолює папське *дипломатичне представництво* — нунціатуру; представляє Папу при місцевій католицькій церкві й при главі

д-ви. Канон 364 Кодексу канонічного права 1983, що визначає основні риси сучас. дип. служби Ватикану, одним із головних обов'язків папського Н. закріплює «захист

спільно з єпископом (у країні перебування) інтересів місії Церкви і Апостольського Престолу у відносинах із главами держав». Згідно з *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961* Н. за старшинством належить до 1-го класу дип. представників, що відповідає класові *послів*. Особливістю положення Н., які акредитовані в багатьох католицьких країнах, є те, що вони стають *дуаєнами дипломатичного корпусу*, незалежно від часу вручення своїх *вірчих грамот*. Папська нунціатура на чолі з «апостолічним нунцієм в Україні» функціонує в Києві. *В.М. Матвієнко*

Ньєрере (Куегеге) Джуліус Камбарадже (03.1922, с. Бутіама, провінція Мусома, Танганьїка — 14.10.1999, Лондон) — танзанійський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї племінного вождя. Закінчив католицькі місіонерські школи в Мусомі й Таборі, коледж Макерере (Уганда, 1944), магістр політекономії і права Единбурзького ун-ту (1952). Під час навчання у Великій Британії став переконаним прибічником соціал. ідей. 1946-49 і 1953-55 працював шкільним учителем, 1953 очолив Африканську асоціацію Танганьїки, 1954 — створену на її базі партію Африканський нац. союз Танганьїки (ТАНУ). 2.09.1960-1.05.1961 - гол. міністр авт. уряду Танганьїки; 1.05.1961-22.01.1962 — Прем'єр-міністр незалежної Танганьїки; 9.12.1962-5.11.1985 — Президент Об'єднаної Республіки Танзанія, водночас 1961-63 і 1965-72 — мін. закл. справ. 1977 ініціював створення Революційної партії й очолював її до 1990. Обстоював концепцію опори на власні сили в побудові соціал. суспільства на общинних засадах. У *зовнішній політиці* виступав з позицій континентальної антиімперіалістичної солідарності африк. д-ав, був співініціатором заснування *Організації африканської єдності (ОАЄ)*; відмовився визнати диктаторський режим / *Аміна* в Уганді та сприяв його поваленню; надавав військ.-політ. підтримку Патріотичному фронту Зімбабве *Р. Мугабе*; вирішив проблему трайбалізму в Танзанії, але наприкінці 1960-х визнав сепаратистську *Біафру*. Після добровільної відставки повернувся до рідного села й займався с. г-вом, брав активну участь у процесах мирного врегулювання міжетнічних конфліктів у Бурунді й Кенії. 1963-70 — почесний ректор Ун-ту Схід. Африки, 1970-99 — Ун-ту Дар-ес-Салама. *Твори*: «Свобода і єдність» (1967), «Свобода і соціалізм» (1968), «Уджамма. Нариси соціалізму» (1971), «Свобода і розвиток» (1974), «Людина і розвиток» (1974).

В.І. Головченко

Нью-Йоркська нарада міністрів закордонних справ США, Великої Британії і Франції 1950 відбувалась 12-18.09.1950 з приводу заходів, необхідних для припинення стану війни з Німеччиною та подальшої зміни окуп. статуту. Юрид. основа окупації залишилась без змін, але уряду ФРН було дозволено створити мін-во закорд. справ. Союзники домовились переглянути попередні рішення про обмеження для нім. промисловості, але перспективи збереження обмежень у військ. промисловості не уточнювались. Нарada схвалила участь ФРН в «об'єднаних військових європейських силах», збільшила чисельність військ зах. країн на її території, дозволила ФРН створення «мобільних поліцейських з'єднань».

В.Ю. Крушинський

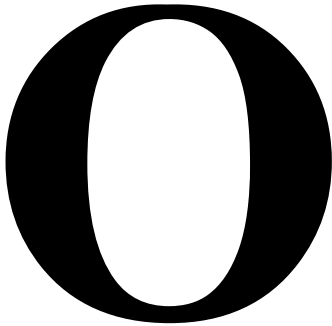
Нью-Йоркська угода про врегулювання в Сальвадорі 1992 підписана 13.01.1992 у Нью-Йорку (США) представниками Фронту нац. визволення ім. Фарабундо Марті (ФНВФМ) та уряду Сальвадору; засвідчила готовність сторін до підписання остаточної угоди про врегулювання конфлікту. Процес мирного врегулювання, спрямований на припинення громадян. війни 1979-92 в Сальвадорі, породженої тривалим соц. конфліктом та неефективною політ. системою, був однією із важливих складових *Центральноамериканського мирного врегулювання*. «Останній наступ» — воєнний план дій, проголошений ФНВФМ, у якому об'єднали сили 4 ліві військ.-політ. орг-ції та Комуністична партія Сальвадору, — став точкою відліку громадян. війни в Сальвадорі. За період 1981-83 ФНВФМ перетворив свої невеликі військ. формування на потужне партиз. військо, яке 30.12.1983 захопило казарми «Ель Параїсо» — найбільший військ. об'єкт на півночі країни. Ця перемога повстанців призвела до ескалації конфлікту. Збройні сили Сальвадору за допомогою військ. радників США розробили нову стратегію й тактику ведення б-би з партиз. формуваннями, внаслідок застосування якої було зруйновано сотні сільських поселень, а їхні жителі були змушені шукати притулку в таборах для переміщених осіб у Гондурасі та інших центр.-амер. країнах.

27.07.1989 Рада Безпеки ООН схвалила рез. №637, у якій закликала до активізації процесу мирного врегулювання в Центр. Америці. 15.09.1989 ворогуючі сторони зустрілись у Мексиці й домовились про початок діалогу з метою вирішення конфлікту в Сальвадорі політ. методами. Хоча військ, зіткнення продовжувались 1989-91, у квітні 1990 переговорний процес був поновлений і за підтримки *Генерального секретаря ООН* і «групи друзів» у складі представників Венесуели, Іспанії, Колумбії та Мексики тривав упродовж 1990-91. Основними етапами переговорного процесу стали Каракаська угода про заг. план переговорів (21.05.1990), Угода Сан Хосе про права людини (26.07.1990), яка встановлювала місію ООН з верифікації, Мексиканська угода про реформи збройних сил, судової та виборчої систем, а також інститутів захисту прав людини (27.04.1991), Нью-Йоркська угода (25.09.1991), яка передбачала проведення переговорів щодо вирішення низки конкретних проблем, зокрема сусп. інтеграції, екон. та соц. захисту осіб, що брали участь у воєнних діях. 31.12.1991 у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку сторони конфлікту в Сальвадорі дійшли згоди щодо умов врегулювання конфлікту. Остаточою поклала кінець громадян, війні в Сальвадорі *ЧаПультенекська угода 1992*.
НМ.Весела

Нью-Йоркська угода про припинення ВОГНЮ В АНГОЛІ 1988 підписана 22.12.1988 на конференції в Нью-Йорку, що відбувалась під головуванням СРСР та США; передбачала припинення вогню між воюючими сторонами — урядом Народної Республіки Анголи під проводом Народного руху за визволення Анголи — Партії праці (МПЛА-ПП) і опозиційними формуваннями Національного союзу за повну незалежність Анголи (УНІТА). Згідно з Н. у. планувалось поетапне виведення кубинських військ (бл. 50 тис. осіб), що перебували на території Анголи з поч. 1976 для надання підтримки урядовим силам проти військ ПАР і Заїру, які діяли на території Анголи на боці УНІТА. Виведення кубинських військ, відповідно до Н. у., мало завершитись до 1.07.1991. Передбачалось направити в Анголу миротворчі сили під егідою *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*; 70 військ, спостерігачів ООН мали контролювати виведення кубинських військ. Угода стала результатом компромісу між СРСР, Кубою та США; останні пов'язували виведення кубинських військ з Півдня Америки із *Намібії проголошенням незалежності*, яке передбачалось у березні 1990; відп. документ був підписаний того самого дня, що й Н. у. Спираючись на Н. у, в червні 1989 уряд Анголи та УНІТА вперше домовились про припинення вогню і розпочали переговори про мирне врегулювання.
С.В. Гринько

Нюрнберзький процес 1945-46 — судовий процес над головними нацистськими злочинцями воєнними. У серпні 1945 уряди СРСР, Великої Британії, США та Франції уклали угоду про судове переслідування та покарання головних воєнних злочинців європ. країн «осі». Створений на її основі Міжнародний воєнний трибунал приступив у жовтні 1945 у Нюрнбергу до розгляду справ 24-х головних нацистських воєнних злочинців — членів гітлерівського уряду, керівників нацистської партії, гестапо, генштабу й головного командування нім. збройних сил, обвинувачуваних у злочинах проти миру та людяності. Відповідно до принципів Статуту Міжнародного воєнного трибуналу підсудним було пред'явлено обвинувачення у плануванні, підготовці,

розв'язанні або веденні агресивної війни з метою встановлення світового панування нім. імперіалізму, тобто в *злочинах проти миру*; в убивствах і катуваннях *військовополонених* і мирних жителів окупованих країн, викраденні цивільного населення в Німеччину для примусових робіт, убивствах заручників, розграбуванні сусп. та приватної власності, безцільному руйнуванні міст і сіл, у руйнуванні, не виправданому воєнною необхідністю, тобто у *злочинах воєнних*; у винищуванні, поневоленні, засланнях та інших жорстокостях, вчинених щодо цивільного населення з політ., расових чи реліг. мотивів — у *злочинах проти людяності*. За ухваленим 1.10.1946 вироком Трибуналу 12 підсудних (Г. Герінг, / *Ріббентроп*, В. Кей-тель, Е. Кальтенбруннер, А. Розенберг, Г. Франк, В. Фрік, Ю. Штрайхер, Ф. Заукель, А. Йодль, А. Зейссінкварт і М. Борман (заочно)) були засуджені до страти через повішення, 3 (Г. Шахт, Г. Фріче та *Ф. Папен*) — виправдані, а інші засуджені на різні терміни тюремного ув'язнення. Трибунал відмовився визнати злочинними гітлерівський уряд, генштаб і верховне командування збройних сил Німеччини.
О.В. Задоржній

Об'єднаний інститут ядерних досліджень (ЮПІ Ігшіііе гог ІЧісіеаг КезеагСИ), **ОІЯД** (ЛІЧК) — міжнар. наук, орг-ція, створена 1956 на основі угоди, підписаної повноважними представниками країн-учасниць. Станом на 1.01.2004 членами орг-ції були 18д-ав з числа країн колишнього соціал. табору (Азербайджан, Білорусія, Болгарія, Вірменія, Грузія, Казахстан, КНДР, Куба, Молдова, Монголія, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, Соціалістична Республіка В'єтнам, Узбекистан, Україна, Чехія). 1992 було прийнято оновлений статут орг-ції. Завданнями ОІЯД є: проведення теорет. та експериментальних досліджень з визначених тем; орг-ція обміну ідеями, інформацією між вченими за допомогою публікацій та проведення семінарів і конференцій; сприяння підвищенню інтелектуального потенціалу вчених; співробітництво з іншими нац. та міжнар. наук, центрами. Основними сферами досліджень інституту є теорет. фізика, елементарна фізика частин, променева біологія, радіобіологія тощо. Результати досліджень, проведених в інституті, можуть використовуватись лише з мирними цілями. Структура орг-ції складається з Комітету повноважних представників та Наукової ради, 7 лабораторій та 2 підрозділів, а також консультативних к-тів. Україна є членом ОІЯД з 1999. Інститут розташований у Дубні (РОСІЯ).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Об'єкт Міжнародного ДОГОВОРУ — найважливіша категорія *договору міжнародного*, з приводу якої він укладається і на яку спрямову-

ється його дія. О. м. д. можуть бути дії чи утримання від дій, матеріал, та нематеріал. блага, міжнар. або внутр.-держ. проблеми, що становлять предмет інтересу договірних сторін. У широкому значенні О. м. д. є відп. *міжнародні відносини*, на врегулювання яких спрямовується його дія. Внутр.-держ. питання, вирішення яких належить до виключної юрисдикції д-ви, не можуть бути О. м. д., за винятком випадків, коли вони становлять заг. - людський інтерес (напр., захист прав та основних свобод людини, збереження міжнар. миру й безпеки, екологічної безпеки тощо), за умови поваги *суверенітету* й невтручання у внутр. справи відп. д-ви в процесі укладання та дії дог-ру. Залежно від об'єкта дог-рів проводиться їх класифікація: політичні, економічні, мирні, союзні, дог-ри з питань культури й науки тощо. О. м. д. за участі міжнар. орг-цій можуть бути лише питання, віднесені до функціональної діяльності відп. міжнар. орг-ції (напр., дог-ри про штаб-квартиру орг-ції тощо). Сучас. міжнар. право встановлює для своїх суб'єктів (учасників чи сторін міжнар. дог-ру) обов'язок діяти з метою реалізації об'єкта відп. міжнар. дог-ру та неперешкоджання такій реалізації (не позбавляти міжнар. договір його об'єкта), що є важливою складовою *добросовісного виконання міжнародних зобов'язань принципу*. *Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969* (ст. 18) забороняє учасникам до набуття чинності договору вчиняти дії, що можуть позбавити його об'єкта. Із цією самою метою забороняється формулювання застережень, що суперечать О. м. д. (ст. 19 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969). Для з'ясування сутності й особливостей об'єкта конкретного міжнар. дог-ру застосовуються засоби тлумачення МІЖНар. ДОГ-ру.

О.В. Буткевич

Об'єкт міжнародного права — те, на щоспрямовано вплив *міжнародного права*, матеріал, та нематеріал. блага, дії або утримання від дій, з приводу яких *суб'єкти*

міжнародного права можуть вступати у правовідносини. О. м. п. слід відрізняти від *предмета міжнародного права*.
О.В. Задорожній

Обмеження стратегічних озброєнь (ОСО) процес — сукупність угод у сфері стратегічної стабільності між СРСР та США у 70 — 80-х ХХ ст.; важлива складова заг. процесу роззброєння та розрядки в *міжнародних відносинах*. Основними складовими ОСО процесу стали наступні угоди:

1. Договір про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО), підписаний 26.05.1972 в Москві на необмежений термін із правом кожної зі сторін вийти з Договору, повідомивши іншу за 6 місяців до виходу; набув чинності 3.10.1972. Сторони зобов'язались не розгортати системи ПРО на території своєї країни (національні ПРО) і не створювати основу для таких систем. Кожна зі сторін отримала право мати по 2 комплекси ПРО: навколо столиці та в районі розташування шахтних пускових установок (ПУ) міжконтинентальних балістичних ракет (МБР). Радіус кожного з цих районів не перевищував 150 км, у його межах могло бути розгорнено не більше 100 ПУ протиракет. Договір дозволяв модернізацію та заміну систем ПРО та їхніх компонентів, але зобов'язав сторони не створювати, не випробовувати й не розгортати системи або компоненти ПРО мор., повітр., косм. чи мобільного наземного базування. Договір також заборонив створення і випробування протиракет для пуску з кожної установки більше однієї одночасно та створення систем швидкісного перезарядження ПУ протиракет. Контроль за дотриманням Договору здійснювався за допомогою нац. техн. засобів. Сторони зобов'язались не чинити перешкод таким засобам і не вживати навмисних заходів з маскуванню. Для сприяння здійсненню Договору було створено Рад.-амер. постійну консультативну комісію. Протокол до Договору, підписаний 3.07.1974 у Москві, встановив, що кожна зі сторін замість двох районів розміщення систем ПРО матиме лише один — за вибором сторони: або в районі розташування шахтних ПУ МБР, або навколо своєї столиці. Після розпаду СРСР учасники *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* прийняли рішення про приєднання до Договору (9.10.1992), представники України, Казахстану та Білорусі брали участь у роботі Постійної консультативної комісії. Відповідно до умов Договору 13.12.2001 США заявили про вихід із нього, а 13.06.2002 зробили це офіційно.

2. Тимчасова угода про деякі заходи у сфері обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСО-1), підписана 26.05.1972 у Москві терміном на 5 років із правом кожної зі сторін вийти з угоди; набула чинності 3.10.1972. Сторони зобов'язались не збільшувати кількості стаціонарних ПУ МБР наземного базування, якими вони володіли на час підписання Угоди; було встановлено кількісні обмеження ПУ балістичних ракет підводних човнів (БРПЧ) і підводних човнів з балістичними ракетами. Сторони зобов'язались не переобладнувати ПУ легких МБР на ПУ важких МБР. Угода дозволяла модернізацію та заміну стратегічних наступальних БР і ПУ. Контроль за дотриманням Угоди покладався на нац. техн. засоби. Наприкінці вересня 1977 у зв'язку із закінченням терміну дії Угоди сторони зробили ідентичні за змістом окремі заяви, якими задекларували намір щодо укладення нової угоди про те, щоб не вдавались до будь-яких дій, які суперечать положеннями Угоди.

3. Договір між СРСР і СІЛА про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСВ-2), підписаний 18.06.1979 у Відні. Одночасно були підписані Протокол до нього, Спільна заява про принципи й основні напрями подальших переговорів про ОСО, документ «Узгоджені заяви і спільне розуміння» щодо Договору. Договір визначав граничну сумарну кількість ПУ МБР наземного базування, ПУ БРПЧ, важких бомбардувальників, а також балістичних ракет класу «повітря — земля» (БРПЗ) — 2400 одиниць; забороняв будівництво додаткових стаціонарних ПУ МБР та їх передислокацію, передбачав скорочення сумарного рівня з 2400 до 2250 одиниць. У рамках сумарної кількості визначались окремі стелі для ПУ МБР і БРПЧ, а також БРПЗ, оснащених головними частинами індивід, наведення, що розділяються, і важких бомбардувальників, оснащених крилатими ракетами з дальністю польоту більше 600 км. Договір забороняв збільшення кількості боєголовок на МБР 10 одиницями, на БРПЧ і БРПЗ — відповідно 14 і 10. Озброєння, які виходили за межі, визначені Договором, підлягали демонтажу або знищенню. Обмеження, що встановлювались за Договором, спирались на основоположний принцип рівності й однакової безпеки сторін. Договір фактично підтверджував наявність військ.-стратегічної рівноваги між СРСР та СІЛА. Угоду не було ратифіковано СІЛА через погіршення рад.-амер. відносин після введення рад. військ в Афганістан, але її положення строго дотримувались обома сторонами.

С.П. Галака

Обмеженого суверенітету доктрина — принципи зовнішньої політики СРСР щодо країн Центр.-Схід. Європи наприкінці 60-х — на поч. 80-х ХХ ст. Ідеологія О. с. д. сформувалася у період вторгнення військ країн-учасниць *Варшавського договору 1955* до Чехо-словацьчини у серпні 1968 (див. «*Празька весна*»). Пояснюючи дії країн ОВД у своєму виступі на з'їзді Польської об'єднаної робітничої партії у Варшаві (листопад 1968), *Л. Брежнєв* заявив, що СРСР має не тільки право, але й обов'язок втрутитися в разі виникнення загрози соціалізму у внутр. справи будь-якої соціал. країни регіону, незважаючи на її нац. суверенітет і позицію держ. керівництва. О. с. д. була поверненням до сталінських принципів соціал. інтернаціоналізму або обмеженого суверенітету. Доктрина порушувала *норму міжнародного права* про невтручання у внутр. справи, дотримання якої між країнами соціал. табору було проголошене Варшавським договором 1955. О. с. д. послабила єдність країн Варшавського договору: Румунія й Албанія не погодилися з її принципом неповаги нац. суверенітету, внаслідок чого перша підтвердила повний нац. контроль над власними збройними силами, а друга вийшла зі структур ОВД. О. с. д. мала істотний вплив на розвиток єврокомунізму в 70-х ХХ ст., оскільки потужні та впливові компартії Італії й Іспанії засудили і рад. вторгнення в Чехословацьчину, і положення О. с. д. про запровадження ідеолог. контролю над інозем. комуніст. партіями. Італ. й іспан. компартії з цього часу почали пошук моделі соціалізму, яка відрізнялася від радянської. Офіц. відмовою від О. с. д. в зовн. політиці СРСР були заяви *М. Горбачова* наприкінці 1988 — на поч. 1989 про неприпустимість втручання у внутр. справи д-ав ЦСЄ з боку СРСР і відмову від принципу обмеження суверенітету.

М.С. Каменецький

Обмеженої ядерної війни доктрина 1980— військ.-політ. концепція США, сформульована в червні 1980 директивою Президента США *Дж. Картера* «Про політику застосування ядерної зброї». Доктрина виходила з можливості ведення тривалої, але обмеженої ядерної війни із СРСР і визначала першочерговим завданням застосування ядерної зброї для нанесення ударів по рад. військ. об'єктах, але не по містах. Ключовим положенням доктрини було припущення про здатність США превентивним ударом високоточними МЕР типу «МХ» знищити

значну кількість рад. МБР шахтного базування. Оперативні плани застосування ядерної зброї, ухвалені відповідно до положень доктрини, визначали бл. 40 тис. потенційних цілей для амер. ядерного удару, хоча на поч. 1980-х США мали 15 тис. ядерних боезарядів; відтак розглядалися різні варіанти «набору цілей» (від «обмеженого» до «регіонального») і дві категорії ядерних ударів — превентивного та зустрічного у відповідь. Доктрина стала складовою *гнучкого реагування стратегії* НАТО. Основним недоліком доктрини була практична неможливість обмеження ядерної війни між *наддержавами*.

с.п. Галака

Обмежувальна ділова практика — дії або поведінка підприємств (фірм, компаній, корпорацій), які забезпечують їх панування на ринку та зловживання цим становищем. Основні форми й методи О. д. п.: угоди (письмові та усні) про ціни; поділ ринків збуту (або покупців); встановлення квот на вир-во товарів та їх реалізацію; участь у торгах за таємною угодою; встановлення демпінгових цін із метою усунення конкуренції; встановлення дискримінаційних цін або умов щодо постачання і купівлі товарів; злиття та поглинання підприємств; колективна домовленість не допускати небажаного партнера до укладання угоди або вступу в асоціацію, яка має вирішальне значення для конкуренції; відмова вести справи на звичайних комерційних умовах та ін. Захист конкуренції та б-ба з О. д. п. у більшості країн світу здійснюється за допомогою різних форм законодавства, правил, принципів і санкцій.

С.Л. Цианов

Обов'язкова ЮРИСДИКЦІЯ — встановлена *договором міжнародним* сукупність правомочностей міжнар. судової установи розглядати та вирішувати юрид. спори, передані їй на підставі заздалегідь взятих сторонами спору зобов'язань. Якщо це прямо обумовлено або якщо зобов'язання має взаємний характер, спір може бути передано суб'єктом на міжнар. судовий розгляд в односторонньому порядку. Подібні зобов'язання найчастіше виникають через участь д-ви в міжнар. дог-рі, що передбачає визнання О. ю. з усіх спорів, пов'язаних зі здійсненням цього дог-ру. Так, ст. 66 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* передбачає

передання на розгляд *Міжнародного Суду ООН* спорів про застосування ст. 53 або 64 Конвенції на вимогу однієї зі сторін спору, якщо такий спір не було вирішено іншими засобами впродовж 12 місяців після виникнення. Визнання О. ю. є добровільним, і держава-учасниця дог-ру, що не бажає зв'язувати себе відп. зобов'язанням, як правило, може зробити застереження про це. При приєднанні до Віденської конвенції про право міжнар. дог-рів саме до положень ст. 66 Конвенції УРСР та СРСР зробили застереження, що передача відп. спору за їхньою участю до Міжнародного Суду ООН можлива лише за згоди всіх сторін спору. Ст. 36 Статуту Міжнародного Суду ООН передбачає право його учасників у будь-який час зробити заг. заяви, «що вони визнають без особливої про те угоди ір8о іасіо щодо будь-якої іншої держави, яка прийняла таке ж зобов'язання, юрисдикцію Суду обов'язковою з усіх юридичних спорів, які стосуються: тлумачення договору; будь-якого питання міжнародного права; наявності факту, що як вже встановлений, являтиме порушення міжнародного зобов'язання; характеру та розмірів відшкодування, що належить за порушення міжнародного зобов'язання». Станом на 1.01.2004 такі заяви зробили 64 д-ви. На практиці такі заг. заяви супроводжуються застереженнями, що суттєво зменшують сферу дії О. ю. Україна визнає О. ю. Міжнародного Суду ООН за низкою міжнар. дог-рів, зокрема у сфері *прав людини*.

М.М. Гнатівський

Оботе (Обоіе) Аполло Мілтон (28.12.1924, с. Акороко, Ланго, Уганда) — угандійський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив університетський коледж Макерере; почесний д-р права ун-тів Нью-Йорка та Нью-Делі. 1958 обраний до Законодавчої ради брит. *протекторату* Уганди; 1960 очолив Народний конгрес Уганди, що виступав за негайне надання повної незалежності й збереження цілісності країни. 30.04-9.10.1962 — гол. міністр перехідного уряду Уганди, 9.10.1962-15.04.1966 — Прем'єр-міністр незалежної Уганди, водночас 1962-64 — мін. зак. справ, здійснював політику зміцнення центр. влади та нац. єдності, ініціював проголошення республіки. 15.04.1966-25.01.1971 — Президент Уганди. 1969 оприлюднив «Хартію простої людини» та проголосив курс на соціал. орієнтацію. Втратив владу в результаті військ. перевороту. 1971-80 — в еміграції в Танзанії. Після повалення диктатури *І. Аміна* повернувся до влади. 17.12.1980-27.07.1985 - Президент і водночас мін. зак. справ Уганди. Виступав за відновлення *Східноафриканського співтовариства* й створення спільного ринку Схід. Африки. Вдруге втратив владу внаслідок військ. перевороту й емігрував до Замбії. *в.і. Голоеченко*

Обставини, що звільняють від відповідальності, у міжнародному праві — дії, явища й факти, наявність яких виключає виникнення міжнар. правовідносин відповідальності. *Комісія міжнародного права ООН* у «Проекті статей про відповідальність держав» (2001) використовує поняття «обставини, що виключають протиправність» (гл. V). Наявність у конкретному випадку такої обставини слугує захистом від цілком обґрунтованого в іншій ситуації посилання на порушення міжнар.-прав, зобов'язання. До обставин, що виключають протиправність, Комісія віднесла: юридично дійсну згоду д-ви на вчинення конкретного діяння іншою д-вою в тій мірі, у якій воно залишається в межах наданої згоди (ст. 20 «Проекту»); законний захід самооборони, вжитий відповідно до *Статуту ООН* (сі. 21); контрзахід у зв'язку з міжнар.-протиправним діянням (ст. 22); *форс-мажор*, тобто появу непереборної сили або непередбачуваної події, що не піддаються контролю д-ви, зробили в даних обставинах виконання зобов'язання матеріально неможливим (ст. 23); біду, тобто ситуацію, коли особа, що є виконавцем даного міжнар.-протиправного діяння, не має іншого розумного способу, окрім порушення міжнар. зобов'язання цієї д-ви, щоб врятувати своє життя або життя довірених їй інших осіб (ст. 24); стан необхідності, однак лише у випадку, коли діяння, яке не відповідає міжнар.-прав, зобов'язанню д-ви, було єдиним засобом захисту істотного інтересу д-ви від великої та неминучої загрози й не заподіяло серйозної шкоди суттєвому інтересові д-ви або д-ав, щодо яких це зобов'язання існує, чи міжнар. співтовариства в цілому (ст. 25). Посилатись на існування обставин, що виключають протиправність, не можна, якщо: форс-мажорна ситуація чи ситуація біди обумовлена — або цілком, або в поєднанні з іншими факторами — поведінкою д-ви, яка посиляється на неї (п. (а) ч. 2 ст. 23 і п. (а) ч. 2 ст. 24); д-ва взяла на себе ризик виникнення форс-мажорної ситуації (п. (б) ч. 2 ст. 23); протиправне діяння у стані біди з вірогідністю збереження безпеки на існуючому рівні або її збільшення (п. (б) ч. 2 ст. 24); дане міжнар.-прав. зобов'язання виключає можливість посилатись на стан необхідності (п. (а) ч. 2 ст. 25); д-ва сприяла виникненню стану необхідності (п. (б) ч. 2 ст. 25); діяння д-ви не відповідає зобов'язанню, що впливає з імперативної норми заг. міжнар. права (ст. 26). Комісія міжнар.

права ООН зазначила, що кожна обставина, яка виключає протиправність, так само виключає і відповідальність за діяння згідно з міжнар. правом, але не навпаки. Поняття «обставини, що виключають протиправність» входить до поняття «обставини, що звільняють від відповідальності», але не вичерпує його змісту. У науці міжнар. права їх розглядають іноді як спільне поняття, яке об'єднує: обставини, що виключають протиправність; обставини, що виключають реалізацію відповідальності, тобто ситуації, коли відповідальність за протиправне діяння фактично не може бути здійснена. Якщо перелік обставин, що виключають протиправність діяння, вже складений Комісією міжнар. права, то розробка переліку й критеріїв звільнення від реалізації відповідальності перебуває на порядку денному вчених і практиків міжнар. права.

в.с. Ржевська

Огризко Володимир Станіславович (1.04.1956, Київ) — укр. професійний дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин та міжнар. права Київ, держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1978); кандидат істор. наук. У 1978-88 — аташе, 3-й, 2-й, 1-й секр. відділу преси МЗС УРСР; 1988-91 — 1-й секр., радник відділу гол. радника МЗС УРСР; 1991-92 — радник відділу політ, аналізу й планування МЗС України. У 1992-93 та 1994-96 — радник, радник-посланник Посольства України у Федеративній Республіці Німеччина; 1993-94 — радник Посольства України в Австрійській Республіці. У 1996-99 — керівник Управління зовн. політики, Головного управління з питань зовн.-політ, діяльності Адміністрації Президента України. З липня 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австрії та Постійний представник України при міжнар. орг-ціях у Відні.

в.м. Матвієнко

Одинець Дмитро Михайлович (1882 - ?) — рос. громад.-політ, діяч, історик права, приватдоцент Петербурзького приватного ун-ту. На 1-му Всеросійському з'їзді Трудової народно-соціалістичної партії 21-23.06.1917 обраний до складу її ЦК. Після переїзду до Києва 12.11.1917 був призначений товаришем ген. секретаря міжнац. справ *О. Шульгина*, керував рос. відділом. Вважав передчасним проголошення незалежності УНР, але в січні 1918 погодився очолити новостворене мін-во великоруських справ. У січні 1919 був обраний членом президії Трудового конгресу народу України, згодом емігрував до ЧСР.

*Твори: «Приєднання України до Московської держави» (1926), «Княже і земське право давньої Русі» (1926).
В.І. Головченко*

ОДНОГОЛОСНОСТІ принцип — повна згода й однакості при прийнятті колегіального або колективного рішення. О. п. в *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* — один із найважливіших принципів *Статуту ООН*, згідно з яким для прийняття *Радою Безпеки ООН* рішень з усіх питань (крім процедурних) необхідно, щоб за них були подані голоси не менше 9 членів РБ ООН, включаючи співпадаючі голоси всіх його постійних членів — РФ, США, Великої Британії, Франції та Китаю. РБ ООН не може прийняти жодного рішення з неперечурних питань, якщо проти нього проголосував хоча б один із постійних членів РБ ООН, використовуючи т. зв. «Право Вето».

Т.І. Шинкаренко

ОДНОСТОРОННІЙ акт — волевиявлення окремої держави, спрямоване на досягнення певних юрид. наслідків у міжнар. плані. Шляхом О. а. д-ва звертає увагу іншої д-ви на певний факт, ситуацію, спосіб дії й т. п. Основні види О. а.: визнання правомірними будь-якої вимоги, факту, або ситуації; протест у зв'язку із загрозою правам та інтересам д-ви або їх порушенням; відмова в користуванні певним правом; обіцянка або запевнення в намірі дотримуватись певної лінії поведінки в *міжнародних відносинах*. Інколи до О. а. відносять також *нотифікацію*. За заг. правилом здійснення д-вою О. а. не залежить від згоди інших д-ав і не накладає на них міжнар. зобов'язань. Однак це не виключає можливості настання і для інших д-ав прав, наслідків, які випливають з О. а., здійсненого відповідно до *норм міжнародного права*. У вигляді О. а. можуть прийматись односторонні міжнар. зобов'язання.

Т.І. Шинкаренко

ОзодОВСЬКИЙ Андрій Андрійович (26.11.1932, Сквиря Київської обл.) — укр. Професійний дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин Київ, держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1955) і Вищу дип. школу при МЗС СРСР (1970); кандидат істор. наук. У 1957-70 працював у системі МЗС УРСР. 1970-76 — консультант відділу інформації та зарубіжних зв'язків ЦК КПУ; 1984-92 — радник Постійного представництва СРСР, Постійний представник УРСР при відділенні ООН та

інших міжнар. орг-ціях у Женеві. У 1992-93 — тимчасовий повірений у справах України у Швейцарській Конфедерації; 1993-95 — посол з особливих доручень МЗС України. У липні 1995 - травні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Чеській Республіці.
В.М. Матвієнко

Озал (Огаї) Тургут (13.10.1927, Малатья, Туреччина - 17.04.1993, Анкара) — тур. громад. - політ. і держ. діяч. Закінчив Стамбульський ун-т, за спеціальністю інженер-електрик (1950). 1952 вивчав у США економіку. Після повернення до Туреччини працював у мін-ві енергетики й природ. ресурсів. 1958-59 брав участь у розробці 1-го п'ятирічного плану розвитку країни; 1961-65 викладав у Середньосхідному технічному ун-ті (Анкара). 1965-67 — спец, техн. радник при Прем'єр-міністрові Туреччини *С. Демірелі*. 1967-71 керував Державною плановою орг-цією. 1972-73 — радник зі спец. проектів у *Міжнародному банку реконструкції та розвитку (МБРР)*; 1978-79 — голова профспілки роботодавців металообробної промисловості. У жовтні 1979 призначений екон. радником Прем'єр-міністра Туреччини *С. Деміреля* і в. о. голови Державної планової орг-ції. 1980-82 — держ. міністр і віце-прем'єр з екон. питань. 1983-89 — засновник і голова право-центристської Партії вітчизни; 13.12.1983-31.10.1989 — Прем'єр-міністр Туреччини, 9.11.1989-17.04.1993 — Президент Турецької Республіки, «батько турецьких неоліберальних реформ». У *зовнішній політиці* орієнтувався на зближення з *Європейським Союзом (ЄС)* і 1992 добився укладення угоди про митний союз із ним, починаючи з 1995. Ініціював створення *Організації чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)*. Після розпаду СРСР активно пропагував гасло «Великого Туркестану від Середземного моря до Китайської стіни». Зміцнив відносини з монархіями Перської затоки й 1986 висунув ідею прокладання т. зв. «трубопроводу миру» для сприяння процесові бл.-схід. урегулювання, але водночас рішуче приєднався до санкцій *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* проти Іраку й дозволив *НАТО* використовувати тур. військ, об'єкти під час *війни у Перській затоці 1990-91*, переконав союзників створити на півночі Іраку зону безпеки для курдів. У листопаді 1991 встановив *дипломатичні відносини* з Ізраїлем. 13-14.03.1991 здійснив Держ. ВІЗИТ ДО України. *В.І. Головаченко*

Окінавська хартія Глобального інформаційного суспільства 2000 — міжнар. документ, ухвалений на саміті *Великої сімки* (Окінава, 2000), в якому визначається роль інформ.-комунікаційних технологій для подолання технол. розриву між інформ.-розвинутими та інформ.-бідними країнами світу й рівноправної участі у становленні інформ. суспільства. У Преамбулі підкреслюється рев. вплив нових технологій на формування суспільства ХХІ ст., який стосується способу життєдіяльності, взаємодії урядів і громадян, суспільства. Сутність інформ.-технол., екон. та соц. трансформації, як зазначається в док-ті, полягає у використанні нових знань та ідей для забезпечення стабільного екон. зростання, підвищення заг. сусп. добробуту, стимулювання соц. примирення та реалізації потенціалу в транспарентному й відповідальному управлінні міжнар. співтовариством. Розв'язання проблеми інформ. розриву пов'язане із зустрічними ініціативами країн, що розвиваються, про участь у глобальному інформ. процесі, трансформації економіки й менталітету суспільства; із прийняттям політ. рішень про нац. програми інформ. суспільства, підтримку інформ. технологій і конкуренції в економіці; із створенням відп. нормативної бази, використанням інформ. технологій в соц. сфері, заохоченням муніципальних ініціатив. Для реалізації цієї мети створено Комісію з інформ. технологій, завданнями якої визначено: формування політ., прав, й технол. забезпечення інформ. суспільства, яке передбачає політ. консультації, підтримку місцевих ініціатив, створення умов для конкуренції, гнучку соц. політику, нормативне забезпечення, вдосконалення системи управління, підтримку зусиль *Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР)* та інших міжнар. орг-цій в об'єднанні інтелектуальних, фінанс. та інформ. ресурсів у рамках міжнародного співробітництва в інформаційній сфері; забезпечення вільного доступу до джерел інформації та інформ. ресурсів; створення світових технол. стандартів для об'єднання мереж, що передбачає мобілізацію ресурсів із метою розвитку інформ. та комунікаційної інфраструктур; розробку спільної політики урядів країн світу, міжнар. орг-цій, приватного сектора та неурядових орг-цій; підтримку технол. проектів відповідно до конкретних потреб країн, що розвиваються; вир-во спільних інформ. продуктів (у т. ч. нац. програмне забезпечення і створення електронних баз і банків даних нац. мовами); збагачення інтелектуального потенціалу, спрямованого на можливості дистанційної освіти за новими напрямками життєдіяльності в інформ. суспільстві; розробку інноваційних підходів із метою

розширення традиційної техн. допомоги, створення об'єднаної мережі держ. управління, освіти, законодавчої, наук.-дослідницької діяльності; заохочення нац. участі в глобальній мережі електронної торгівлі, у рамках якої передбачаються консультації щодо можливостей електронної комерції, підтримки інформ. бізнесу в країнах «нової демократії»; мобілізацію ресурсів для підтримки підприємництва й ефективного використання інформ. технологій, забезпечення доступу на світові ринки, встановлення відп. системи правил і впровадження конструктивних механізмів для ІХ реалізації.

Є.Л. Макаренко

Оксеншерн (Охепзі)єгпа) Аксель Густаф-сон (26.06.1583, Упсала - 7.09.1654, Стокгольм) — шведський держ. діяч, граф Сьодер-мере. Із 1609 — чл. Державної ради. У 1612-54 — канцлер, представляв інтереси аристократичної олігархії. У 1632-44 як глава регентської ради фактично правив країною. Провадив агресивну зовн. політику, прагнучи встановлення гегемонії Швеції на Балтійському морі; уклав *Кнередський мир 1613* з Данією й *Стол-бовський мирний договір 1617* з Росією. У результаті *Тридцятилітньої війни 1618-48*, у яку Швеція вступила в 1630, шведські претензії на Балтійське узбережжя були майже повністю задоволені (див. *Вестфальський мир 1648*).

РА. Кривонос

Окума (Окшпа) Сігенобу (16.02.1838, князівство Сага, Японія — 10.01.1922, Токіо) — япон. громад.-політ., і держ. діяч. Нар. в сім'ї самурая. Після «Революції Мейдзі» 1867-68 займав провідні посади у фінанс. і пром. відомствах імпер. уряду. 1873-81 — голова департаменту фінансів, був тісно пов'язаний з фірмою «Міцубісі». 1882 заснував правоцентристську партію Кайсінто та взяв активну участь у ліберально-конституційному русі; тоді ж створив Спеціальну токійську школу, що в 1903 була реформована в Ун-т Васеда (1907-14 — ректор ун-ту). 1888-89 і 1896 — мін. зак. справ Японії, 1896-97 — міністр с. г-ва й торгівлі Японії; 30.06-8.11.1898 -Прем'єр-міністр і міністр зак. справ Японії, 15.04.1914-9.10.1916 — Прем'єр-міністр Японської імп. Наполягав на вступі країни в *Першу світову війну* на боці *Антанти*, активізував япон. експансію в Китаї, змусивши Пекін прийняти більшу частину з «*Двадцять однієї вимоги Японії до Китаю*».

в.і. Головченко

Окупація воєнна — тимчасове зайняття збройними силами воюючої сторони у *збройному конфлікті міжнародного характеру* території супротивника в період ведення воєнних дій. *Міжнародним правом* розглядається як один із видів військ, операцій, а тому не тягне за собою переходу *суверенітету* до окупанта й не вважається *анексією*. Відповідно до Гаазьких конвенцій 1907 та 1954 (див. *Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права*) і 4-ї Женевської конвенції 1949 (див. *Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права*) окупуюча д-ва не користується необмеженою свободою дій на окупованій території, а має низку обов'язків. Вона повинна вжити всіх заходів для відновлення та забезпечення сусп. порядку й безпеки населення, постачати йому продовольство та санітарні матеріали, забезпечувати збереження культ, цінностей. Честь, гідність, сімейні права та переконання місцевого населення повинні поважатись. Рухома приватна власність не може бути конфіскована. У виняткових випадках окупант може використовувати лише нерухому приватну власність у військ, цілях. Сусп. власність (сільських громад, церков, благодійницьких та наук, установ тощо) у своєму режимі прирівняна до приватної власності, її конфіскація та руйнування забороняється. Конфіскована може бути тільки держ. рухома власність (валюта, склади зброї, транспортні засоби тощо), а також трофеї, взяті в супротивника На ПОЛІ бою.

М.М. Гнатовський

Олбрайт (А1Ьгі\$пі) Мадлен (15.05.1937, Прага, Чехословаччина) — амер. держ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї чехословацького кадрового дипломата, що змушений був емігрувати до США після комуніст. перевороту в ЧСР у лютому 1948. Закінчила Колумбійський ун-т і Школу між-нар. досліджень ім. Е. Гопкінса. У 1972 — координатор презид. кампанії сенатора-демократа Е. Маскі, 1976-78 — гол. юрид. радник Е. Маскі; 1978-81 — працівник апарату 3. *Бжезінського*; виступала радником кандидатів у президенти від Демократичної партії В. Мондейла (1984) і М. Дукакіса (1988). У 1992 була старшим радником із зовн. політики кандидата в Президенти США В. Клінтона. 1992-97 — постійний представник США в ООН, активний прибічник посилення участі США в миротворчих операціях ООН з військ, компонентом. 23.01.1997-20.01.2001 — *державний секретар США* (перша жінка на цій посаді в історії країни); діяла з позицій широкого використання військ.-політ, могутності США для досягнення міжнар. Цілей.

В.І. Головченко

Олег (? - 912 [за «Повістю минулих літ»] / 922 [за «Новгородським першим літописом молодшого ізводу»]) — напівлегендарна постать давньоруської історії, великий князь київ, з 882 і до смерті. Належав, мабуть, до загону варязьких найманців, привезених Рюриком «з-за моря», тобто зі Скандинавії (дехто вважає його близьким родичем Рюрика). У 882 вирушив із руської Півночі; захопив, йдучи вздовж Дніпра, Смоленськ і Любеч; потім заволодів Києвом, убивши, згідно з літописом, законних князів *Аскольда* й *Діра*, та узурпував їхню владу. О. правив від імені сина Рюрика *Ігоря*, але фактично був повновладним государем. За його часів Півн. Русь була приєднана до Південної, що стало вирішальним кроком на шляху створення державності схід, слов'ян. Тому історики умовно вважають 882 роком створення Київської держави. О. проголосив Київ своєю столицею («матір'ю руських городів»), послідовно й наполегливо проводив політику інкорпорації слов. і неслов. племінних утворень Схід. Європи до складу Давньоруської держави, що народжувалась: полян, древлян, сіверян, радимичів, хорватів, дреговичів, в'ятичів, дулібів. Таку д-ву історики останнього часу називають дружинною, бо її примітивний апарат склали княжі дружинники. Проводив цілеспрямовану й активну зовн. політику; 907 організував грандіозний мор. і суходільний походи на Констан-тинополь, обложив місто і домогся від імператора *Лева VI контрибуції* та вигідних умов миру, що надавав значних пільг руським купцям і дипломатам. Цей мир підтверджено двома письмовими угодами: попереднім *русько-візантійським договором 907* й основним *русько-візантійським договором 911*. Обставини загибелі О. залишаються нез'ясованими. «Повість минулих літ» містить легенду про смерть О. від власного коня, «Новгородський літопис» коротко повідомляє, що О. помер «за морем». Більшість істориків вважає, що за Чорним морем: можливо, князь здійснив ще один, невдалий похід на Візантію і був забитий. Однак хозарські й арабські джерела свідчать, що 912 чи 913 О. вчинив похід до Каспійського моря, до кордонів Перського царства. Згідно з алмасуді руси піднялись Доном на 500 човнах, перетягли їх волоком до Волги, спустились до її гирла й попливли вздовж зах. берега Каспійського моря. Арабські письменники зазначають, що тоді руси зазнали нищівної поразки й були майже всі перебиті. Мабуть, за Каспієм склав свою голову й О., прозваний у літописі Віщим, тобто

ЧаКЛунОМ, ВОЛХВОМ.

М.Ф. Котляр

Олександр I (12.12.1777, Петербург - 19.11.1825, Таганрог) — рос. імператор (1801-25), старший син Павла I; зайняв престол 12.03.1801 після вбивства батька в результаті дворського перевороту. У перші роки правління, побоюючись рев. виступів і частково під впливом своїх радників, серед яких були й українці (*В. Кочубей*, *М. Сперанський*, *В. Каразин*), провів низку ліберальних реформ (видання указу 1803 про вільних хліборобів, указ про дозвіл купцям, міщанам і держ. селянам купувати незаселені землі, відкриття Харківського і Петербурзького університетів). 1805-07 брав участь у 3-й і 4-й *антифранцузьких коаліціях*, зазнав поразки в битві під Аустерліцем (1805) і Фрідландом (1807). 1813-14 очолив закорд. походи рос. армії, виступив одним із керівників *Віденського конгресу 1814-15* та організаторів *Священного союзу*; вів успішні війни з Персією (1804-13), Туреччиною (1806-12), Швецією (1808-09), внаслідок яких до Російської імперії були приєднані Грузія (1801-11), Фінляндія (1809), Бессарабія (1812), Азербайджан (1813); проводив імперську політику щодо нерос. народів. Для зміцнення колоніальної адміністрації в Україні скасував виборність судових й адмін. посад, посилював русифікацію шкільництва, придушував укр.

культуру.

Н.Ф. Сербіна

Олександр II (17.04.1818, Москва-1.03.1881, Петербург) — рос. імператор (з 19.02.1855), син *Миколи I*. Поразка Російської імперії у *Кримській війні 1853-56*, криза екон. розвитку країни, нац.-визв. рух поневолених народів примусили його провести низку реформ: відміна кріпосного права 1861, земельна, судова, міська та ін. У зовн. політиці дотримувався прониім. орієнтації, особливу увагу приділяв *Східному питанню*. 1877-78, прагнучи зміцнити позиції Російської імперії на Балканах, вів війну з Туреччиною. За його правління до Росії було приєднано Півн. Кавказ, завойовано значну частину Сер. Азії. 1863-64 жорстоко придушив нац.-визв. повстання в Польщі. Щодо України проводив агресивну шовіністичну політику. Вбитий у Петербурзі народовольцем *І. Гринецьким*.

Н.Ф. Сербіна

Олександр III (26.02.1845, Петербург — 20.10.1894, Лівадія) — рос. імператор (з 1.03.1881), другий син *Олександра II*. Після смерті старшого брата Миколи (1865) став спадкоємцем престолу, одружився в 1866 з донькою дансь-кого короля Християна IX Луїзою Софією Фредерікі Дагмарі. У перші місяці правління проводив політику балансування між лібералізмом і реакцією, що позначалось б-бою угруповань усередині правлячого табору, але вже 29.04.1881 виступив із маніфестом про утвердження самодержавства, що знайшло підтримку серед найконсервативніших кіл дворянства. Із II—ї пол. 80-х рр. XIX ст. здійснив низку контрреформ, які фактично скасували результати перетворень, запроваджених його батьком у 60 - 70-х рр. XIX ст., і призвели до посилення ролі поліції, місцевої та центр, адміністрації, встановлення жорсткого нагляду над органами земського й міського самоврядування та посилення цензури. У *зовнішній політиці* намагався уникати гострих конфліктів (в офіц. літературі іменувався Миротворцем), демонстрував готовність до зближення з Німеччиною й Австро-Угорщиною (див. *Союз трьох імператорів*), але посилення напруженості у відносинах із Віднем щодо становища на Балканах та незгода з претензіями Берліна на европ. та світове домінування змусили його до пошуків союзу з Францією (див. *Російсько-французька воєнна конвенція 1893*). У *дипломатичному листуванні* франц. мову замінив російською (окрім випадків, коли дип. представники повідомляли про переговори, що мали вестись французькою). У 1888 запровадив термінові кур'єрські зв'язки між МЗС і посольствами, мережа яких значно розширилась.

В.І. Головченко

Олексій Михайлович (10.03.1629, Москва -29.01.1676, Москва) — другий моск. цар (з 13.07.1645) з династії Романових, батько *Петра I*. За його царювання політ, устрій Московської держави став набирати характеру абсолютизму. Соборне уложення 1649 остаточно закріпачувало селян та розширювало права дворянства й купецтва; церк. реформа патріарха Никона (1666) викликала розкол моск. церкви (виникнення старообрядництва) та жорстоку церк.-реліг. б-бу. *Зовнішня політика* позначалась активною експансією щодо сусідніх народів та країн. Уклав *Переяславсько-московську угоду 1654* з Військом Запорозьким, але, порушуючи умови дог-ру, ще за життя *Б. Хмельницького* намагався здійснити низку заходів, спрямованих на обмеження держ. прав України. У 1654-56 і 1660-67 вів війну з Польщею, але, зайнявши за допомогою козацьких полків усю Білорусь і Литву, припинив бойові дії, що мали завершитись повним вигнанням польської шляхти з укр. земель. Сподіваючись стати королем Речі Посполитої й нехтуючи інтересами України, уклав *Віденське перемир'я 1656*. Війна з Польщею завершилась підписанням *Андрусівського договору 1667* та *Вічного миру 1686*, за якими Москва здобула Лівобережну Україну з Києвом. Війна зі Швецією (1656-58) за вихід до Балтійського моря закінчилась невдачею. Упродовж 1670-х велись війни з Кримом і Туреччиною, у яких Московії не вдалося пробитись до Чорного моря. Постійні воєнні дії та погіршення становища населення викликали бунти та повстання (1648 та 1662 у Москві, 1650 у Пскові й Новгороді, 1670-71 під проводом С. Разіна на Дону, Поволжі та півдні Московської держави), які були жорстоко придушені. У період правління О. М. за посередництвом українців у Московії почали поширюватись впливи Європ. культури.

Н.Ф. Сербіна

ОЛЕНЕНКО Юрій Олександрович (14.10.1934, Київська обл.) — укр. держ. і культ, діяч. Закінчив Київ. держ. театральний ін-т ім. І. Карпенка-Карого (1964). Із 1964 — актор Харківського укр. театру ім. Т. Шевченка, із 1968 — викладач акторської майстерності, декан кінофакультету Київ. держ. театального ін-ту ім. І. Карпенка-Карого. У 1975 — нач. відділу театрів, заст. нач. управління театрів і музичних закладів Міністерства культури УРСР. У 1976 — зав. сектора театального й музичного мистецтва, а 1977 — заст. зав. відділу культури ЦК КПУ. 1979-83 — голова Державного к-ту УРСР з кінематографії; 1983-91 — міністр культури УРСР; 1991 -93 — голова Комітету у справах національностей при КМ України. У 1993-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Естонській Республіці.

В.М.

Матвієнко

ОЛЕСНИЦЬКИЙ Ярослав (1875, Галич - 15.7.1933, Золочів Львівського воєводства) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат, за фахом юрист, чл. УНДП. 18.10.1918 обраний до складу Української Національної Ради; із листопада 1918 — радник Державного секретаріату закорд. справ ЗУНР, входив до складу зах.-укр. делегації на урочистому проголошенні *Акта Злуки УНР і ЗУНР 1919*; 1919-21 - 1-й радник, голова Дип. місії УНР у Великій Британії. Влітку 1920 спільно з *А. Марголіним* подав клопотання про членство УНР у новостворюваній *Лізі Націй*.

1921-22 викладав у підпільному Львівському укр. ун-ті. Із 1923 мешкав у Золочеві, займався адвокатською практикою, був членом Союзу укр. адвокатів. 1930 обраний до польського Сейму від УНДО, активно виступав проти репресивної політики Варшави на зах.-укр. землях. 1931 від імені Української парл. репрезентації звернувся до Ліги Націй із рішучим протестом щодо «Пацифікації».

В.І. Головченко

Олійник Борис Ілліч (21.10.1935 с. Зачепилівка Новосанжарського р-ну, Полтавської обл.) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, літератор, поет. У 1958 закінчив ф-т журналістики Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; академік АН УРСР/НАН України (1990). 1958-62 — зав. відділу газети «Молодь України»; 1962-71 — кореспондент журналу «Ранок»; зав. відділу, заст. відповідального редактора журналу «Дніпро»; старший редактор видавництва «Дніпро»; заст. голови правління Київ. орг-ції Спілки письменників України (з 1963 — чл. Спілки письменників України); 1971-74 — заст. голови правління Спілки письменників України; з 1974 — зав. відділу журналу «Вітчизна»; 1976-91 — секр. правління Спілки письменників СРСР; секр. правління Спілки письменників України. 1992-94 — провідний наук. співробітник Ін-ту нац. відносин і політології НАН України. Депутат ВР УРСР 10-11-го скликання. 1989-91 — народний депутат СРСР: голова Комісії ВР СРСР у зв'язках з громадськістю; заст. голови Ради національностей. У 1991 — радник Президента СРСР. Народний депутат України 1-4 скликань. У грудні 1992 -квітні 1994 — чл. Комісії ВР України з питань держ. суверенітету; 1994-98 та у липні 1998 — лютому 2000 — голова *Комітету Верховної Ради України у закордонних справах і зв'язках з СНД*. 2000-02 та з червня 2002 — чл. Комітету ВР України в закорд. справах. 1997-2000 — чл. Комісії з держ. нагород при Президентові України. 1998-2000 — віце-президент Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ). Із 2001 — керівник делегації ВР України в ПАРЄ; із січня 2002 — заст. голови ПАРЄ. Із липня 2001 — голова правління Укр. фонду культури та співголова Народно-патріотичного об'єднання «За Україну». Нагороджений орденами Жовтневої революції, Трудового червоного прапора, Дружби народів, князя Ярослава Мудрого V, IV ст., Почесною грамотою Президії ВР УРСР, Почесною грамотою КМ України. Лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка (1983), міжнар. премій ім. Г. Сковороди (1994) і «Дружба» (1997), всеюгославської премії «Лицарське перо» (1998).

Твори: автор понад 40 збірок віршів, есе, статей, у т. ч. «Бють у крицю ковалі» (1962), «Двадцятий вал» (1964), «Заклинання вогню» (1978), «У дзеркалі слова» (1981), «Вибрані твори» (у 2 т., 1985), «Два роки в Кремлі» (1992), «Хто наступний?» (2000), «Таємна вечеря» (2000).

Л.В. Губерський

Олні (Оіпеу) Річард (15.09.1835, Массачусетс -8.04.1917, Нью-Йорк) — амер. держ. діяч і дипломат. Закінчив ун-т Брауна (Род-Айленд, 1856) і Гарвардську школу права (1858). У 1859 допущений до юрид. практики в Бостоні, де набув популярності як адвокат залізничних корпорацій. 6.03.1893-9.06.1895 — ген. аторней (гол. юрид. особа в системі виконавчої влади США) в демокр. адміністрації Г. Клівленда. 10.06.1895-4.03.1897 — *державний секретар США*; зайняв жорстку позицію щодо Великої Британії у Венесуельському конфлікті (прикордонній суперечці між Венесуелою і Британською Гвіаною) на основі розширеного трактування *Монро доктрини*. У дип. ноті Лондону 20.07.1895 виклав зовн.-політ. концепцію США, у якій під гаслом захисту невеликих амер. країн задеклароване прагнення США витіснити Британію та інші європ. д-ви з політ. життя Зах. півкулі й стати повноправним господарем на Американському континенті. Позицію Олні підтримав Президент США Клівленд, який добився вирішення англ.-венесуельської суперечки на амер. умовах. У 1896 невдало намагався здійснити посередництво в конфлікті між Іспанією та кубинськими повстанцями. У 1896 вийшов із Демократичної партії, але на презид. виборах у 1900 підтримав демократа У.Дж. Брайана, який виступав проти високих тарифів трестів та імперіалізму. Після виходу на пенсію відновив юрид. практику. У 1900-08 — регент Смітсонівського Ін-ту.

Б.М. Гончар

Ольга (охрещена Єленою; бл. 910-969) — дружина великого київ. князя *Ігоря*, після загибелі якого (осінь 944) зійшла на київ. престол. Побралася з Ігорем бл. 930, мала єдиного (за літописом) сина *Святослава*. Ліквідувала Древ-лянське племінне княжіння (945), що виявляло тенденції до самостійності, «установила» інші руські землі, впорядкувавши й нормувавши збирання данини та організувавши по всій країні князівські погости та стоянки — місця зберігання зібраної данини, осередки судочинства й центр, влади. У *зовнішній політиці* продовжила традиційну лінію попередників на київ. столі, спрямовану на підтримання дружніх стосунків із Візантією, але, на відміну від них, надавала перевагу мирним засобам дипломатії. У 944 або 957

(частина дослідників припускає, що О. двічі ходила до Константинополя) вона відвідала столицю Візантії й установила мирні відносини з імператором Костянтином Багрянородним, що описав її візит у книзі «Про церемонії» (візантійського двору). Під час візиту вона була кілька разів урочисто прийнята імператором і його дружиною. О. намагалася встановити матримоніальні стосунки між руським і візантійським дворами, запропонувавши Костянтинові видати одну з доньок за свого сина Святослава. Але імператор відмовився від шлюбу, що негативно вплинуло на хід і наслідки перетрактацій. Наслідком візиту О. до Константинополя було поновлення русько-візантійської угоди (текст не зберігся). З того часу руські війська, контингенти постійно перебували на службі імператора. Під час відвідання Константинополя О. урочисто прийняла хрещення від імператора і патріарха у соборі Св. Софії. Однак після повернення до Києва не робила спроб запровадити християнство як держ. релігію Русі, що пояснюється сильною язичницькою опозицією на чолі з її сином Святославом, про що у фольклорно-узагальненому дусі оповідає «Повість минулих літ». Мабуть, не задовільнившись наслідками візиту до Константинополя, бл. 959 відправила посольство до нім. короля Оттона I, але які це принесло результати невідомо. 964 вона передала владу Святославу. Після того виховувала його синів Ярополка, Олега і *Володимира Святославича*. Поклоніння «рівноапостольній» О. як святиї почалось під час князювання Володимира Святославича, коли її прах було перенесено до Десятинної церкви, хоча офіц. канонізація навряд чи відбулась.

М.Ф. Котляр

Ольгерд (Альгірдас) (бл. 1296 - 05.1377, Вільнюс) — Великий князь литовський і руський (1345-77), син *Гедиміна*. Забезпечивши спільно з молодшим братом Кейстутом у битві на р. Стреве (1348) від Тевтонського ордену зах. кордони князівства й уклавши 1350 мир із моск. князем Симеоном Гордим, у 1358 висунув програму об'єднання під своєю владою всіх балтських і руських земель, що була спрямована, передусім, проти Ордену та Золотої Орди. У відповідь на пропозицію польського короля Казимира III Великого, Папи римського Климента VI та імператора *Священної Римської імперії* Карла IV прийняти католицтво висунув умову ліквідації орденських володінь у Прибалтиці, наполягав, щоб Орден «розмістився в пустелях між татарами і руськими для захисту їх від нападів татар і щоб Орден не зберігав жодних прав у руських, але вся Русь належала литовцям». Досяг компромісу з ослабленим міжусобицями ординським урядом і до літа 1362 здійснив інкорпорацію в формі *кондомініуму* Чернігово-Сіверщини та Київщини, посадивши в Києві удільним князем свого сина Володимира. Восени того ж року, після відбиття чергового походу хрестоносців, привів відбірний загін на Поділля й особисто взяв участь у переможній битві з ординцями на Синіх Водах на чолі ополчення укр. князівств, унаслідок чого володіння Литви були розширені до гирла Дніпра й Дністра. Після тривалої б-би з Польським королівством за спадщину Галицько-Волинської д-ви у 1377 уклав із польським та угорським королем Людвіком I Великим угоду, за якою до Литви відійшли Берестейський, Володимирський і Луцький уділи. У 1368-72 підтримував Твер проти Москви, тричі здійснював на неї походи (1368, 1370 і 1372), але без особливого успіху і, зрештою, змушений був визнати «вотчинні» права нащадків Івана Калити на Володимирське князівство, тобто розділив із ними Русь, зберігши під своїм контролем Смоленське князівство та Псков. *в.і. Головченко*

Ольмюцька угода 1850 — двосторонній договір, підписаний 29.11.1850 в Ольмюці (сучас. Оломоуц, Чехія) главами урядів Австрії Ф. Шварценбергом та Пруссії О.Т. Мантейфелем. Революції 1848-49 в Європі призвели, зокрема, до загострення б-би між Австрією й Пруссією за домінування в Німеччині. Прус. король Фрідріх Вільгельм IV відмовився від корони об'єднаної Німеччини, яку йому було запропоновано Франкфуртським парламентом у квітні 1849, посилаючись на неможливість для монарха, влада якого має божественне походження, отримувати повноваження від виборного інституту. Але, використовуючи ситуацію, що склалась у Європі, він зробив спробу домогтися об'єднання Німеччини під володарюванням Пруссії, запропонувавши план створення Пруської *унії* — союзу 26 нім. д-ав під проводом Пруссії, та виступивши з пропозиціями про створення заг.-нім. парламенту, який Пруссія розглядала як засіб поширення свого впливу на всі нім. д-ви. Австрія виступила категорично проти цієї ідеї й вимагала скасувати Пруську унію та відновити Німецький Союз відповідно до рішень, досягнутих на *Віденському конгресі 1814-15*. Оскільки Пруссія залишила вимоги Австрії без офіц. реакції, відносини між двома д-вами загострились і вилились у пряму збройну конфронтацію у Великому герцогстві Гессен-Кассель: Пруссія, що ввела свої війська для

придушення заворушень, не пропускала туди австр. частини. Посередником у конфлікті двох великих д-ав виступив рос. імператор *Микола I*, який у травні та жовтні 1850 провів безрезультатні переговори з представниками конфлікуючих сторін. Після провалу посередницьких зусиль Миколи I, Росія, а згодом і Франція, засудили дії Пруссії та виступили на підтримку Австрії.

Велика Британія також не підтримала Пруссію, але зайняла в цілому нейтральну позицію.

25.11.1850 Відень висунув Берліну *ультиматум* із вимогою пропустити австр. війська за два тижні. Австрія домовилась про спільні воєнні дії проти Пруссії з Баварією та Вюртембергом; водночас було скликано австр.-прус. конференцію в Ольмюці, за результатами якої 29.11.1850 підписано двосторонню угоду. За її умовами Пруссія погоджувалась на відновлення Німецького Союзу та зобов'язувалась пропустити в Гессен-Кассель австр. війська, а також дозволити їх прохід до Гольштейну, на прохання данського короля Фредеріка VII, для придушення виступів проти панування Копенгагена. Водночас Австрія та Пруссія погодились скликати в Дрездені конференцію нім. д-ав для перегляду умов Віденського конгресу. Обидві сторони погодились не повертатись до ідеї заг.-нім. парламенту. У 1851 відповідно до О. у. було проведено Дрезденську конференцію, яка формально відновила Німецький Союз. Дип. перемога Австрії в результаті укладення О. у. затвердила певну перевагу останньої в б-бі за контроль над нім. д-вами. Але після поразки в *авст-рйсько-пруській війні 1866* вона була остаточно втрачена, й Австрію було відсторонено від процесу *Німеччини об'єднання 1848-71*.

В.Ю. Константинов

Омуралієв (Отигаїєв) Есенгул (14.09.1950) -киргизький держ. діяч і дипломат. Закінчив Фрунзенський політехн. ін-т (1973) та Ін-т підвищення кваліфікації Академії народного госп-ва при Раді Міністрів СРСР (1990). 1973-82 — молодший наук, співробітник Фрун-зенського НДІ електромеханіки, заст. ген. директора Іссик-Кульського В О електротехн. приладів; 1982-91 — дир. Пржевальського електротехн. заводу, ген. директор Іссик-Кульського ВО електротехн. приладів; 1991-92 — міністр промисловості Киргизької Республіки; 1992-93 — голова Фонду держмайна Киргизії; 1993-94 — віце-прем'єр-міністр, голова Фонду держмайна Киргизії, чл. Координаційно-консультативного к-ту *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* від Киргизької Республіки; 1994-97 — 1-й заст. голови Держкомітету з економіки, голова Міждержавної комісії при уряді Киргизької Республіки з переговорів із СОТ. 1997-99 — посол Киргизької Республіки в Білорусі; 1999-2001 — віце-прем'єр-міністр, міністр зовн. торгівлі та промисловості. У травні 2001 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Киргизької Республіки в Україні.

П.М. Ігнат'єв

Онацький Євген Дометійович (13.01.1894, Глухів Чернігівської губернії — 27.10.1979, Буенос-Айрес) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат, журналіст. Нар. в сім'ї вчителя. Закінчив Чернігівську гімназію, навчався на істор.-філол. ф-ті Київ, ун-ту Св. Володимира. На Всеукраїнському Національному Конгресі 6-8.04.1917 обраний до укр. Центральної Ради від Чернігівської губернії, вступив до УПСР, завідував секретаріатом Центральної Ради. У грудні 1917 - січні 1918 спільно з *М. Галаганом* вів переговори з урядами Півд.-Схід. Союзу, Кубані й Дону щодо формування заг.-рос. федерат. влади; у січні - березні 1918 — секр. Центральної Ради. За доби Директорії входив до складу Надзвичайної дип. місії УНР на Паризьку мирну конференцію. З жовтня 1919 — керівник пресового бюро Дипломатичної місії УНР в Італії, 1920-22 — голова місії та співредактор її часопису «Голос України» (італ. мовою). 1927-43 — голова Української громади в Римі, водночас 1929-43 — уповноважений Проводу ОУН в Італії, 1936-40 — проф. Вищого східного ін-ту в Неаполі, 1940-43 — лектор Римського ун-ту. У жовтні 1943 заарештований та ув'язнений нім. владою за критику її окуп. політики в Україні. Після завершення *Другої світової війни* повернувся до Рима, 1947 переїхав до Буенос-Айреса й очолив Спілку укр. науковців, літераторів і митців (до 1960). 1954-60 — голова Української центральної репрезентації в Аргентині (1960-63 — голова її головної ради). 1947-64 — редактор націоналістичного тижневика «Наш клич» й альманахів «Відродження», «Просвіта», місячника «Дзвін».

Твори: «Українська теоретично-практична граматики для італійців» (1937), «Дослідження історії української культури» (1939), «Наше національне ім'я, наш національний герб» (1949), «У вавилонському полоні» (1949), «Українська дипломатична місія в Італії в перші шість місяців своєї діяльності» (1941), «У Римі, в жовтні 1919 р.» (1959), «По похилій площі: Записки українського журналіста і дипломата» (т. 1-3, 1964-1969), «Під оморфом барона М. Василька» («Український історик», 1978, 1980, 1981, 1987) та ін.

В.М. Матвієнко

ОПЕК — див. *Організація країн-експортврів нафти.*

Операції ООН з підтримки миру — проваджувана від імені *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* діяльність, зміст якої полягає у створенні безпосередньо на місці *конфлікту міжнародного* або конфлікту неміжнар. характеру умов для його наступного врегулювання. Здійснюється зусиллями міжнар. контингентів, до складу яких входить наданий державами-членами в розпорядження ООН військ, та цивільний персонал і які забезпечують присутність ООН на території, де спалахнув конфлікт. Конкретно виражена юрид. основа для проведення О. ООН з п. м. в *Статуті ООН* відсутня. За своїм характером вони є проміжною формою діяльності орг-ції: між мирним врегулюванням спорів (гл. VI Статуту ООН) і діями щодо загрози миру, порушення миру та актів агресії (гл. VII Статуту ООН). Суттєвою ознакою, яка відрізняє О. ООН з п. м. від примусових заходів під егідою ООН, є обов'язкове одержання згоди сторін конфлікту на розміщення в його зоні миротворців, оскільки ООН розраховує на співробітництво зі сторонами конфлікту та вважає його неодмінною умовою ефективної миротворчості. Відсутність доброї волі сторін до порозуміння, особливо у випадку громадян, воєн, коли суперечність розглядається її учасниками як непримиренна, породжує найсерйозніші перешкоди для операцій і збільшує ризик для життя осіб, які беруть у них участь. Рішення про розгортання О. ООН з п. м. приймає *Рада Безпеки ООН* {у виняткових випадках — *Генеральна Асамблея ООН*) і для кожної операції окремо визначає її мандат. Постійні члени РБ ООН можуть застосувати своє право вето щодо рішення про О. ООН з п. м. Відповідальність за повсякденне керівництво й управління операціями та їх матеріал, -техн. забезпечення несе Департамент операцій з підтримки миру зі складу *Секретаріату ООН*. Ген. секретар ООН вносить рекомендації щодо порядку розгортання та здійснення операції, звертається до держав-членів із проханням надати персонал для операцій, призначає щоразу Командувача силами ООН і звітує про хід операцій перед РБ ООН. Якщо військ, персонал для здійснення операцій завжди надають держави-члени ООН на добровільних засадах і відповідно до власного нац. законодавства, то цивільний персонал може бути набраний як з числа осіб, прикомандированих державами-членами, так і з числа міжнар. службовців. Військ, спостерігачі та цивільний персонал у складі Сил ООН, які здійснюють операції, зазвичай неозброєні. Військові мають легку зброю та можуть застосовувати лише мінім, силу виключно з метою самозахисту або проти озброєних осіб, які намагаються перешкодити їм виконувати свої обов'язки. Внутр. розпорядок і дисципліна в контингентах військ, регулюються за над. правилами країн, які їх надіслали. Військові одягнені у форму, прийняту в їхній країні, і на знак приналежності до миротворчих сил ООН носять емблему ООН та блакитні шоломи або берети. У випадку, коли О. ООН з п. м. заходить у глухий кут, РБ ООН може вповноважити держави-члени підтримати миротворців демонстрацією чи навіть застосуванням збройної сили. Фінансування операцій здійснюється ООН на основі внесків усіх держав-членів, які ГА ООН розподіляє за спец. шкалою з урахуванням екон. розвитку д-ав. При цьому витрати д-вам, які надають свої контингенти, відшкодовуються ООН з розрахунку бл. 1 тис. дол. за кожного військовослужбовця за місяць. Упродовж 1948-2004 було організовано 56 операцій. Станом на 1.03.2004 тривало 13 операцій. Із 1948 персонал для участі в операціях надали 123 д-ви (у т. ч. активним учасником О. ООН з п. м. є Україна). До 29.02.2004 в О. ООН з п. м. загинуло 1 837 чол., як військових, так і з цивільного персоналу.

В.С. Ржевська

Операція військ США в Панамі 1989 (Операція «Праве діло») розпочалась 20.12.1989 з метою ліквідації режиму генерала М. Нор'є-ги. Керівник Сил нац. оборони з 1983, генерал Нор'єга відновив вплив військових на політ, життя країни й відмовився від проамер. курсу, зокрема засуджуючи допомогу нікарагуансь-ким «контрас» із боку США. Відносини Панамі зі США стали різко погіршуватись із червня 1986, коли Сили нац. оборони захопили амер. судно, що перевозило зброю для нікарагуанських «контрас». Використовуючи невдоволення внутр. опозиції зростанням ко-румпованості режиму Нор'єги, яке посилилось після анулювання результатів виборів 7.05.1989, та зв'язками самого генерала з наркомафією, США здійснювали тиск на керівництво Панамі, спонукаючи до усунення Нор'єги від влади, і вдалися до *блокади зони Панамського каналу*. Проте 14.12.1989 тимчасовий уряд країни призначив М. Нор'єгу своїм главою, надавши йому надзвичайні повноваження, та оголосив стан війни допоки продовжуватиметься *агресія* США проти Панамі. У відповідь США в ніч на 20.12.1989 з боями ввели в країну свої війська, піддали бомбардуванням найбільші панамські міста. На поч. січня

1990 генерал Нор'єга був заарештований та у квітні 1992 засуджений у США до 40 років ув'язнення за причетність до контрабанди наркотиків та інші зловживання. Окуті, влада оголосила президентом Г. Ендару і встановила контроль над панамським урядом на всіх рівнях. У лютому 1990 амер. сили було виведено з Панами.

Н.М. Весела

Опіка міжнародна — управління під контролем *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* територіями, що були включені до системи опіки на підставі угод, які затверджувались *Генеральною Асамблеєю ООН* (нестратегічні території) або *Радою Безпеки ООН* (стратегічні території). За *Статутом ООН* в системі опіки було включено території, що раніше знаходились під мандатом; території, які могли бути відторгнуті від ворожих держав у результаті *Другої світової війни*; території, добровільно включені до системи опіки державами, що відповідають за управління ними. Виконання контрольних функцій ООН щодо нестратегічних підопічних територій покладалось на Раду з опіки під керівництвом ГА ООН, а щодо стратегічних територій — на РБ ООН. На цей час всі підопічні території отримали незалежність або висловились на користь політ. союзу зі США (як Півн. Маріанські острови).

О.В. Задорожній

Опінію юріс (від лат. *opinio iuris* — песекііагіз — обов'язкова юрид. думка, юрид. визнання) — упевнення *суб'єктів міжнародного права* в юрид. дійсності звичаєвої прав, норми; визнання за правилом поведінки, що склалося у практиці держав, юрид. чинності. Таке визнання може бути надано в чітко вираженій формі заяви або іншого офіц. акта, проте найрозповсюдженішою є форма мовчазного визнання, при якій вирішального значення набуває відсутність протесту. О. ю. — обов'язковий етап формування звичаєвої *норми міжнародного права* (після сформування відп. правила практикою держав). Найчіткіше вираженого характеру О. ю. набуває в результаті робіт із кодифікації *міжнародного права* (див. *Звичай міжнародний*).

О.В. Задорожній

Оптація (від лат. *optare* — обирати) — вибір *громадянства*; один із способів набуття й припинення громадянства, що полягає у вільному виборі особою громадянства відповідно до договору чи іншого прав. акта. Право О. надається на підставі *договору міжнародного* або в односторонньому порядку. Прав. основою О. є міжнар. договір та внутр.-держ. акт, який зазвичай імплементує норми відп. міжнар. дог-ру. Видами міжнар. дог-рів, на підставі яких відбувається О., є, як правило, дог-ри про: територ. зміни, правонаступництво, захист нац. меншин, скасування або попередження випадків подвійного громадянства тощо. У широкому сенсі О. не завжди є способом набуття громадянства. У випадку багатогромадянства особа обирає одне з громадянств (позитивна О.), втрачаючи інше. О. переважно відбувається при територ. змінах (змінах належності держ. території). Особи, що проживають на території, яка переходить від однієї держ. до іншої, отримують право О. в порядку та в строк, що визначаються дог-ром між відп. державами. Умовами О. є дозвіл держ. громадянство якої втрачається, та дозвіл держ. громадянство якої набувається. Види О.: позитивна (вибір громадянства «на користь» якоїсь держ.); негативна (відмова особи від одного зі своїх громадянств); рекламація (подання особою до місцевих органів влади рекламації — акта про бажання поновити громадянство у випадку, якщо воно в результаті територ. змін було втрачено й не поновлюється автоматично); реоптація (право особи на вторинну О. впродовж визначеного в міжнар. дог-рі терміну); етнічна (право О. особи на основі її етнічної ознаки); «нульова» (дозвіл громадянам набувати громадянства іншої держ., як правило тієї, з якою існують найтісніші зв'язки даної держ., без втрати власного громадянства, навіть якщо законодавство відп. іншої держ. не визнає *біпатризму*). У процесі О. внаслідок територ. змін зв'язок особи з відп. держ. змінюється двічі: змінюється фактична держ. приналежність території; відбувається юрид. зміна чи набуття особою відп. громадянства. Для настання будь-яких прав, наслідків О. прав, передумовою є відп. дії або бездіяльність, які можуть тлумачитись як О., що передбачається. У сучас. міжнар. праві О. є одним із засобів запобігання випадкам безгромадянства та багатогромадянства.

О.В. Буткевич

Організація американських держав (Организация Америкских Государств), ОАД (ОА8) — найбільша міжнар. міжурядова орг-ція Зах. півкулі; створена 30.04.1948 на 9-й *Міжамериканській конференції* в Боготі (Колумбія), де було підписано статут ОАД. Орг-ція сформована на основі *Панамериканського союзу*, який існував з 14.04.1890 (до 1910 називався Міжнародним союзом амер. республік). За задумом ОАД мала стати законодавчим і

виконавчим механізмом міжамер. системи, яка формувалась упродовж багатьох десятиліть. ОАД об'єднує 34 із 35 д-ав Зах. півкулі (Куба виключена з числа офіц. учасників 30.01.1962). У 1971 створений інститут постійних спостерігачів при ОАД; своїх представників акредитують 45 д-ав Азії, Африки та Європи, у т. ч. Україна (з травня 1994). Основні цілі орг-ції: підтримка миру і безпеки на континенті; мирне врегулювання спірних питань міждержавами-членами; орг-ція спільних дій проти *агресії*; вирішення заг. зусиллями держав-членів політ., екон., прав, проблем, що стоять перед ними; сприяння соц., екон., культ, розвитку країн-учасниць. Принципи діяльності та структура ОАД визначені статутом 1948 (набув чинності 13.12.1951), в основу якого було покладено *Ріо-де-Жанейро договір 1947* («Міжамериканський договір про взаємну допомогу»). Однак невдоволення лат.-амер. країн непомірною активізацією військ.-політ. сторони діяльності орг-ції призвело в сер. 1960-х до перегляду статуту ОАД. На 3-й надзвичайній Міжамериканській конференції (Буенос-Айрес, 1967) було підписано «Протокол Буенос-Айреса» (набув чинності 27.02.1970), який суттєво доповнив стару редакцію статуту положеннями про посилення соц.-екон. діяльності орг-ції, рівноправне співробітництво, інтеграцію та ін., вніс зміни в структуру ОАД. Згодом, у 1985 статут ОАД був доповнений «Протоколом Картахени», який визначив концепцію комплексного розвитку ОАД, що передбачала ідеолог, плюралізм, заборону екон. агресії, підтримання демократії. У 1992 було підписано «Протокол Вашингтона», що визначив порядок призупинення членства д-ви у випадку силового відсторонення в ній від влади демократично обраного уряду. У 1993 статут доповнено «Протоколом Манагуа», згідно з яким створено Міжамериканську раду з комплексного розвитку з метою забезпечення кращої координації та ефективності програм б-би з бідністю. Новим етапом у розвитку ОАД став саміт глав д-ав та урядів держав-членів орг-ції у 1994, на якому прийнято «Декларацію про принципи партнерства задля розвитку і процвітання: демократія, вільна торгівля і стабільний розвиток в Америці» та рішення про створення *зони вільної торгівлі* Америки (згідно з досягнутими домовленостями переговори мають бути завершеними до 2005); а також прийнято План дій для Америки, що передбачає для Зах. півкулі: збереження та зміцнення демократії; сприяння зростанню добробуту шляхом екон. інтеграції та вільної торгівлі; викорінення злиденності та дискримінації; забезпечення стабільного розвитку та збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь.

Вищим органом ОАД є Генеральна Асамблея (ГА), яка визначає заг. політику орг-ції, структуру й функції органів ОАД, затверджує програми та бюджет. Сесії ГА проводяться щорічно в країнах-учасницях ОАД по черзі. Рішення ГА приймаються більшістю голосів, окрім тих випадків, коли згідно зі статутом вимагається 2/3 голосів. Роль вищого консультативного органу виконує Консультативна нарада міністрів закорд. справ, яка скликається для розгляду особливо важливих питань (кожна держава-член ОАД може вимагати в Постійній раді скликання Консультативної наради міністрів закорд. справ у випадку збройного нападу на будь-яку іншу д-ву чи територію регіону безпеки, що визначена Міжамериканським договором про взаємну допомогу). Під керівництвом ГА функціонують ради (основні органи ОАД), досить широкі повноваження яких визначаються статутом орг-ції, рішеннями ГА та Консультативної наради міністрів закорд. справ («Протокол Манагуа» 1993 передбачає об'єднання всіх рад у єдину Міжамериканську раду комплексного розвитку, однак до останнього часу ще не ратифікований). Постійна рада (її засідання відбуваються 2 рази на місяць у штаб-квартирі ОАД) здійснює заг. керівництво і контроль за повсякденною діяльністю орг-ції та виконує функції консультативного органу та комітету з підготовки сесій ГА. Міжамериканська екон. й соц. рада покликана сприяти розвиткові екон. співробітництва між державами-членами (проводить одну зустріч на рік на рівні міністрів). Міжамериканська рада з питань освіти, науки і культури займається питаннями активізації співробітництва та обмінів у сфері освіти, науки, культури. Як консультативний орган з юрид. питань діє Міжамериканський прав. комітет, що знаходиться в Ріо-де-Жанейро (Бразилія): сприяє розвитку й кодифікації *міжнародного права*, вивчає прав. проблеми ОАД. Функції консультативного органу ОАД виконує також Міжнародна комісія з прав людини, що сприяє дотриманню та захисту прав людини в державах-членах. Центральний постійно діючий орган ОАД — Ген. секретаріат на чолі з Ген. секретарем: здійснює політику й програми, прийняті ГА і радами, відповідає за орг.-техн. забезпечення роботи директивних органів ОАД, офіц. зустрічей та конференцій. Ген. секретар обирається ГА терміном на 5 років; його заступник одночасно виконує функції секретаря Постійної ради. Окремими техн. питаннями або ж конкретними аспектами розвитку міжамер. співробітництва займаються спеціалізовані конференції. При ОАД створено 6 спеціалізованих установ, які діють на основі багатосторонніх міжурядових угод: Панамериканська орг-ція

охорони здоров'я (Вашингтон), Міжамериканський дитячий інститут (Монтевідео, Уругвай), Міжамериканська комісія жінок (Вашингтон), Панамериканський ін-т історії та географії (Мехіко, Мексика), Міжамериканський ін-т з питань індіанського населення (Мехіко, Мексика), Міжамериканський ін-т с.-г. співробітництва (Сан-Хосе, Коста-Рика). Серед інших органів ОАД діють: Міжамериканська рада оборони, яка займається плануванням колективної оборони континенту та зміцненням військ, співробітництва амер. д-ав; Міжамериканський комітет з б-би з розповсюдженням наркотиків; Міжамериканська комісія з телекомунікацій, що покликана сприяти екон. співробітництву; Панамериканський фонд розвитку. У тісному контакті з ОАД працює *Міжамериканський банк розвитку*. Бюджет ОАД складається із щорічних внесків держав-членів (більше 60% бюджету покривають США). Штаб-квартира та основні органи ОАД розміщуються у Вашингтоні (США).

В.М. Матвієнко

Організація африканської єдності (Orga-ішаііоp oгAггісап Пшііу), ОАЄ (ОАП) — найбільша міжнар. міждержавна регіональна орг-ція в Африці, що функціонувала в 1963-2002 (станом на 2002 членами ОАЄ були 54 незалежні д-ви Африки). Створена 25.05.1963 на конференції глав д-ав та урядів 30-ти незалежних країн Африки в Аддис-Абебі (Ефіопія), де було підписано Статут ОАЄ (день створення ОАЄ — 25 травня — щорічно відзначається як День звільнення Африки). Статут ОАЄ набув чинності 13.09.1963 і складався з 33 статей. Основні цілі ОАЄ: зміцнення єдності та солідарності африк. д-ав; координація й зміцнення всебічного політ, та екон. співробітництва між ними; захист їхнього *суверенітету*, незалежності й територ. цілісності; ліквідація на континенті всіх видів *колоніалізму*; заохочення міжнар. співробітництва. ОАЄ була визнана ООН як регіональна орг-ція. Для здійснення співробітництва ОАЄ з ООН у штаб-квартирі останньої в Нью-Йорку в 1963 створено африк. групу. Всі держави-члени ОАЄ були учасниками Руху *неприєднання*.

Основними органами ОАЄ, які передбачені Статутом, були: Асамблея глав держав та урядів (вищий орган — складався з глав д-ав та урядів чи їхніх акредитованих представників і збирався щонайменше один раз на рік), Рада міністрів (виконавчий орган — складався з міністрів закорд. справ чи будь-яких інших міністрів, які призначались урядами держав-членів, збиралась щонайменше двічі на рік, як правило, в лютому і в серпні; відповідальний перед Асамблеєю), Ген. секретаріат (постійний адмін. орган ОАЄ із штаб-квартирою в Аддис-Абебі, Ефіопія; його роботу очолював адмін. ген. секретар, який призначався Асамблеєю глав д-ав та урядів на 4 роки) і Комісія з посередництва, примирення та арбітражу (ледве розпочавши діяльність у 1967, вже в 1972 була ліквідована через неефективність). Відповідно до принципу суверенної рівності кожна д-ва у всіх органах ОАЄ, у т. ч. і в Асамблеї, мала один голос. Усі резолюції приймалися в Асамблеї більшістю в 2/3 голосів держав-членів, при тому, що кворум для проведення засідання й прийняття резолюції в Асамблеї складав 2/3 всіх його учасників. Стосовно рішень з процедурних питань, то вони приймалися простою більшістю. На Асамблеї вибирався голова ОАЄ терміном на 1 рік (за існуючою практикою ним ставав глава д-ви, де проводилася чергова сесія Асамблеї). Окрім основних органів були передбачені 7 спеціалізованих комісій для розвитку співробітництва в різних сферах. Однак через фінанс. труднощі фактично в орг-ції функціонували лише 3 такі комісії: з екон. і соц. питань; з питань освіти і культури; з питань охорони здоров'я, санітарії та харчування. У рамках ОАЄ діяла низка статутних спеціалізованих к-тів: Комітет з координації допомоги нац.-визв. рухам в Африці (Комітет звільнення), Комітет зі зв'язків із *Лігою арабських держав*, Комітет спостерігачів за проведенням референдуму в Зах. Сахарі, Комітет щодо Чаду, Комітет з питань оборони, Комітет з контролю за виконанням екон. резолюцій та інші к-ти, а також комісії (з питань науки, техніки й досліджень, у справах біженців в Африці та ін.), які були покликані сприяти виконанню рішень ОАЄ з найактуальніших і найгостріших проблем африк. континенту. Діяльність ОАЄ фінансувалась за рахунок щорічних внесків країн-членів.

Важливою сферою діяльності ОАЄ стало врегулювання суперечок і непорозумінь, які виникали між окремими членами через територ. претензії, на етнічному, реліг. підґрунті та з інших причин. Однією з перших суперечок, якою займалась ОАЄ, була алжиро-марокканська територ. суперечка (загострилась у 1963; вдалося вирішити лише в 1972). Успішно вирішено ОАЄ також суперечки між Кенією і Сомалі, Гвінеєю та Кот-д'Івуаром, Руандою і Бурунді, Малі й Буркіна-Фасо та інші. Однак до 2002 залишалась низка проблем і кризових ситуацій в Африці, які ОАЄ не вдалось вирішити: сомалійсько-ефіопська територ. суперечка, стосунки Марокко й Зах. Сахарі (див. *Західної Сахарі проблема*), становище в Чаді, в Ліберії та деякі інші.

Створення ОАЄ сприяло підвищенню авторитету африк. д-ав на міжнар. арені, дозволило координувати їхню зовн.-політ. діяльність. За рекомендацією 1-ї сесії Ради міністрів (1963, Аддис-Абеба) майже всі африк. д-ви приєдналися до *Договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою 1963*. 1-а сесія Асамблеї ОАЄ (1964, Каїр, ОАР) прийняла резолюцію про перетворення Африки в зону, вільну від ядерної зброї (держави-члени ОАЄ підписали *Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, в Африці 1996*). Більшість країн-членів ОАЄ підписали *Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968*. Учасники 17-ї сесії Асамблеї (1980, Фрітаун, Сьєрра-Леоне) у спец. резолюції висунули вимогу *демільтаризації* Індійського океану й повернення Маврикію о. Дієго-Гарсія, який був в 1965 перетворений в потужну базу військ.-мор. флоту та військ.-повітр. сил США.

Одним із найважливіших напрямів діяльності ОАЄ була б-ба за повну ліквідацію колоніалізму, проти расистських режимів у Півд. Африці. Вона велась у різних формах, що включали як надання моральної та матеріал. допомоги нац.-визв. рухам, так і підтримку ідеї деколонізації на міжнар. форумах, перш за все в *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*. У резолюції 7-ї сесії Ради міністрів ОАЄ (1966, Аддис-Абеба) однією з основних цілей ОАЄ визнано б-бу проти імперіалізму й за визволення Африки. ОАЄ надавала велике значення проблемі подолання екон. та соц. відсталості африк. країн, що залишилась від колоніалізму. На 2-й надзвичайній сесії Асамблеї (1980, Лагос, Нігерія) схвалено «Лагоський план дій» з рекомендаціями щодо екон. розвитку африк. д-ав на період до 2000, виконання яких мало сприяти досягненню ними госп. самостійності. 21-а сесія Асамблеї ОАЄ (1985) прийняла Першочергову програму розвитку економіки африк. країн на 1986-90. 22-а сесія Асамблеї ОАД (1986) відмінила положення про зв'язок роззброєння з розвитком. Надзвичайна сесія Асамблеї ОАЄ (грудень 1987) окреслила шляхи вирішення проблеми зовн. заборгованості Африки, насамперед через встановлення нового міжнар. екон. порядку. У 1991 в Абуджі (Нігерія) держави-члени ОАЄ підписали *Договір про утворення Африканського екон. співтовариства як складової ОАЄ* (термін формування співтовариства визначався на 34 роки та передбачав, що проходитиме шістьма етапами різної тривалості; ратифікувати мали 2/3 країн-членів ОАД).

Упродовж усієї історії існування ОАЄ мало значні труднощі у своїй діяльності, що значною мірою обумовлено відмінностями в соц.-екон. і зовн.-політ. орієнтації країн-членів, неоднорідності в рівнях їхнього екон. розвитку тощо. Недостатня ефективність ОАЄ в ряді випадків, особливо при врегулюванні *територіальних спорів* між країнами-членами, пояснювалась тим, що її рішення мали лише консультативний характер, і Статут орг-ції не зобов'язував країни-члени їх виконувати, та й самому ухваленню рішень перешкоджав принцип консенсусу, домогтися якого 54 країнам-членам було вкрай складно. В останнє десятиріччя існування ОАЄ загострилась ситуація з проблемою єдності, велику стурбованість почав викликати стан фінансів орг-ції. На сер. 1990-х заг. сума заборгованості в основний фонд ОАЄ (без врахування фондів допомоги) складала 45,5 млн. дол. Лише в 38 із 54 держав-членів ОАЄ не було боргів перед орг-цією. Загалом 1990-і засвідчили помітне падіння впливу цієї панафрик. орг-ції. А тому досить швидко на континенті набула популярності ідея створення нового політ. об'єднання африк. країн, що фактично вперше була озвучена *М. Каддафі* у 1999 на 4-й позачерговій зустрічі глав д-ав та урядів у Сирті (Лівія). Вже через 2 роки, у 2001, на 5-му позачерговому саміті глав африк. д-ав та урядів у тому самому місті Сирті ця пропозиція перетворилась на чіткий план (було підписано установчий акт нової орг-ції). Ще рік пішов на ратифікацію цієї ініціативи 2/3 країн-членів. Нарешті, 8.07.2002 на саміті ОАЄ в Дурбані (ПАР) було офіційно оголошено про припинення існування ОАЄ та створення замість неї *Африканського Союзу*.

в.м. Матвієнко

Організація Варшавського договору — див. *Варшавський договір 1955*.

Організація договору колективної безпеки (ОДКБ) — регіональна міждерж. орг-ція держав-членів *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* щодо співробітництва з питань безпеки. Створена на базі Договору про колективну безпеку («Ташкентського пакту»), підписаного 15.05.1992 в Ташкенті главами шести держав-членів СНД: Вірменії, Казахстану, Киргизії, Росії, Таджикистану та Узбекистану. У вересні 1993 до нього приєднався Азербайджан, у грудні 1993 — Білорусь та Грузія; Україна приєдналася до угоди в ролі спостерігача. Договір набув чинності у квітні 1994 терміном на 5 років без автоматичного подовження. Він передбачав запровадження механізму консультацій між сторонами дог-ру з питань міжнар. безпеки, що

стосуються інтересів сторін, та узгодження ними своїх позицій з цих питань. У разі здійснення *третьою державою* або групою д-ав *агресії* проти однієї зі сторін дог-ру такі дії розглядались як *агресія* проти всіх учасників дог-ру. Вони зголошувались надати їй необхідну допомогу, в т. ч. військову, а також підтримку всіма засобами, що мають у своєму розпорядженні, відповідно до здійснення права на *колективну оборону* згідно зі ст. 51 *Статуту ООН*. Сторони зобов'язувались вирішувати суперечки між собою виключно мирними засобами, утримуватись від приєднання до військ, союзів та інших угруповань д-ав, не брати участі в діях, спрямованих проти інших сторін дог-ру. Держави-учасниці дог-ру утворили Раду колективної безпеки (РКБ), до складу якої увійшли глави д-ав, міністри закорд. справ та міністри оборони держав-учасниць дог-ру, Ген. секретар РКБ. Було також створено Раду міністрів закорд. справ, Раду міністрів оборони та Комітет секретарів рад безпеки держав-учасниць. Забезпечення поточної роботи структур дог-ру було покладено на Секретаріат РКБ. 2.04.1999 в Москві представниками Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизії, Росії й Таджикистану підписано Протокол про пролонгацію дог-ру, що передбачає його автоматичне подовження на черговий 5-річний термін. У 1995 було ухвалено Декларацію держав-учасниць ДКБ, Концепцію колективної безпеки та документ про Основні напрями поглиблення військ, співробітництва, у яких ставились завдання орг-ції на базі Договору регіональної системи *колективної безпеки*. Затверджений у 1999 План 2-го етапу побудови системи колективної безпеки передбачав формування коаліційних регіональних військ, угруповань на схід.-європ., кавказькому та центр.-азійських напрямках. За рішенням сесії РКБ від 14.05.2002 розпочався процес трансформації дог-ру в ОДКБ. 7.10.2002 в Кишиневі представниками Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизії, Росії й Таджикистану ухвалено Статут ОДКБ та Угоду про прав, статус ОДКБ (не ратифіковані лише Вірменією). 18.09.2003 ці док-ти набули чинності. У квітні 2003 в Душанбе було ухвалено рішення про створення з 1.01.2004 Об'єднаного штабу. У жовтні 2000 було підписано Угоду про статус формувань, сил та засобів системи колективної безпеки та затверджено План заходів з формування системи колективної безпеки держав-учасниць дог-ру в період 2001-05. 25.05.2001 в Єревані РКБ затвердила Положення про Колективні сили швидкого розгортання (КС) Центр.-азіатського регіону колективної безпеки та низку док-тів, що визначають умови перебування та функціонування нац. формувань у рамках КС. Колективні сили швидкого розгортання було сформовано влітку 2001 із підрозділів ЗС Казахстану, Киргизії, Росії та Таджикистану. У 2003 до складу авіаційної компоненти КС було віднесено базу рос. ВПС Кант у Киргизії. Завдання ОДКБ полягають у попередженні, а за необхідності — у ліквідації спільними зусиллями загроз *суверенітету* й територ. цілісності держав-членів, а також у координації та об'єднанні зусиль держав-членів у б-бі з тероризмом, загрозою поширення наркотиків з-за меж СНД та іншими нетрадиційними загрозами безпеці. В установчих док-тах ОДКБ зафіксовано зобов'язання держав-членів узгоджувати та координувати свої зовн.-політ, позиції з проблем міжнар. та регіональної безпеки. У рамках ОДКБ діє низка домовленостей про пільгові режими постачання зброї та військ, техніки ЗС держав-членів, а також про співробітництво в підготовці військ, кадрів.

В.Ю. Константинов

Організація договору Південно-Східної Азії (Southeast Asia Treaty Organisation), **СЕАТО** (SEATO) — орг-ція колективної безпеки; створена за Договором про колективну оборону Півд.-Схід. Азії (Манільський пакт), підписаним 8.09.1954 у Манілі представниками Австралії, Франції, Нової Зеландії, Пакистану, Філіппін, Таїланду, Великої Британії та США. Манільський пакт був спрямований на захист його учасників від зовн. *агресії* і внутр. підірвної діяльності й передбачав спільні дії в разі нападу на одну зі сторін і консультації в разі виникнення загроз безпеці, не пов'язаних із зовн. агресією. Керівним органом СЕАТО була Рада міністрів, яка збиралась щорічно на рівні міністрів закорд. справ або їхніх заступників. Штаб-квартира СЕАТО розташовувалась у Бангкоку (Таїланд). Наприкінці 1960-х активність та якість співробітництва в СЕАТО істотно знизилась. Франція та Пакистан активно виступили проти війни США у В'єтнамі; Велика Британія почала виведення військ з Азії. У 1972 із СЕАТО вийшов Пакистан, тому 1975 Рада міністрів СЕАТО ухвалила рішення про згортання діяльності орг-ції; її було офіційно розпущено 30.06.1977. Манільський пакт залишився в силі, невійськ. програми співробітництва, передбачені ним, були продовжені на двосторонній основі.

В.Ю. Крушинський

Організація економічного співробітництва та розвитку (Ошәпігаііоп Гог Есопотіс Соорегәііоп апсі Оеуеіортепі), ОЕСР (ОЕСБ) — міжнар. міжурядова орг-ція, створена 30.09.1961 згідно з конвенцією, укладеною 14.12.1960. Наступниця Європ. орг-ції екон. співробітництва, заснованої в 1948 з метою оптимального використання екон. та фінанс. допомоги для відновлення Європи (див. *Маршалла план 1947*) у співробітництві з європ. д-вами — одержувачами цієї допомоги. Основні цілі ОЕСР: сприяти пошуку шляхів оптимального екон. розвитку; підвищувати показник зайнятості та життєвого рівня населення при збереженні фінанс. стабільності держав-членів; сприяти екон. й соц. добробуту в регіоні ОЕСР шляхом координації політики країн-членів; узгоджувати допомогу країн ОЕСР європ. постсоціал. країнам і країнам, що розвиваються. Членами ОЕСР є 30 економічно розвинутих країн: Австралія, Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Іспанія, Ісландія, Ірландія, Італія, Канада, Корея, Люксембург, Мексика, Німеччина, Норвегія, Нова Зеландія, Нідерланди, Польща, Португалія, Словаччина, США, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Чеська Республіка, Швейцарія, Швеція та Японія. У роботі ОЕСР бере участь Європ. Комісія як особливий член. Головна вимога для вступу до ОЕСР — країна повинна поділяти принципи ринкової економіки й демокр. плюралізму. Вищим органом ОЕСР є Рада, яка визначає політику орг-ції; складається з представників країн-членів та представника Європ. Комісії. Рішення Ради (резолуції, рекомендації) приймаються, як правило, консенсусом. Виконавчий комітет з 14 постійних країн-членів підтримує Раду в адмін. та оперативній роботі, координує діяльність ОЕСР і готує засідання Ради. Більше 150 комітетів, робочих і експертних комісій займаються широким спектром екон. і соц. проблем: екон. політика, економіка й розвиток, сприяння розвитку, торгівля, рух і ринок капіталу, конкурентна політика, транспорт тощо.

Роботу орг-ції обслуговує Міжнародний секретаріат на чолі з Ген. секретарем, який головує в Раді ОЕСР, забезпечуючи т. ч. зв'язок між нац. делегаціями та секретаріатом. Секретаріат включає низку департаментів, напрямки діяльності яких відповідають тематиці комітетів. До структури секретаріату входить заснований у 1990 Центр зі співробітництва з європ. економіками в перехідний період. ОЕСР фінансується країнами-членами орг-ції згідно з їхнім екон. потенціалом. Річний бюджет орг-ції становить бл. 300 млн. дол. Офіц. мовами ОЕСР є англійська та французька. ОЕСР постійно розширює геогр. поле своєї діяльності, встановлюючи прямі контакти з країнами, які не є її членами. У 1989 ОЕСР започаткувала програму допомоги країнам Центр, та Схід. Європи.

Приблизно в цей самий час започатковано струк-туровану програму контактів із неєвроп. країнами, економіка яких почала динамічно розвиватись. У 1998 в рамках ОЕСР створено Центр зі співробітництва з країнами, які не є членами орг-ції. В Україні Розпорядженням Кабінету Міністрів від 19.11.2003 створено Координаційну раду у зв'язках з ОЕСР. Штаб-квартира ОЕСР знаходиться в Парижі (Франція).

Т.І. Шинкаренко

Організація економічного співробітництва (Есопотіс Соорегәііоп Ошәпігаііоп), ОЕС (ЕСО) — регіональна міжурядова орг-ція, започаткована на зустрічі представників Ірану, Пакистану й Туреччини 27-29.01.1985; її метою є сприяння регіональному співробітництву в забезпеченні сталого соц.-екон. розвитку країн-учасниць. ОЕС було організовано на договірній та інсти-туційній базі Регіонального співробітництва для розвитку (РСР), тристороннього міжурядового форуму, створеного в 1964. 28.11.1992 до ОЕС вступили Афганістан, Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменистан та Узбекистан. Статус асоційованого члена ОЕС має самопроголошена «Турецька республіка Північного Кіпру». Завданнями ОЕС є: сприяння сталому екон. розвитку регіону; розвиток регіональної міжнар. торгівлі та поступове усунення тарифних й нетарифних бар'єрів; розвиток трансп. інфраструктури, зв'язку, туризму; реалізація спільних проектів у промисловості, с. г-ві та енергетиці; співробітництво в культ., освітній та наук. сферах, в охороні навколишнього середовища.

17.07.2003 в Ісламабаді (Пакистан) країнами-учасницями ОЕС було підписано Угоду про вільну торгівлю, за якою протягом 8 років із часу набуття нею чинності сторони погодились зменшити макс. митні тарифи на переважну більшість товарів у торгівлі між собою до 15% та повністю усунути нетарифні обмеження.

Вищим органом ОЕС є Рада міністрів, яка зазвичай складається з міністрів закорд. справ країн-учасниць; вона збирається щонайменше один раз на рік. Рада міністрів визначає заг. політику ОЕС, затверджує заг. стратегію та секторальні програми співробітництва. Нагляд за втіленням

узгодженої Радою міністрів політики ОЕС здійснює Рада постійних представників, що складається з послів країн-учасниць в Ірані або спец. представників в ОЕС, акредитованих при МЗС Ірану. Координацію нац. програм реалізації політики ОЕС здійснює Регіональна рада планування (збирається в Тегерані один раз на рік), до складу якої належать нац. координатори програм. Поточну роботу в рамках ОЕС здійснює Ген. секретаріат, що складається із секторальних і техн. директоратів й очолюється Ген. секретарем ОЕС. Реалізація секторальних проектів здійснюється в рамках спеціалізованих агентств та регіональних інститутів ОЕС. Ген. секретаріат ОЕС знаходиться в Тегерані (Іран).

В.Ю. Константинов

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе), ОБСЄ (OSCE) — міжнар. міжурядова регіональна орг-ція, започаткована Народою з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) у Гельсінкі 3.07-1.08.1973 за участі 33-х европ. д-ав, США й Канади, що завершилась підписанням главами д-ав та урядів *Заключного акта Народи з безпеки та співробітництва в Європі 1975*, який став довгостроковою програмою дій з будівництва єдиної мирної, демокр. та процвітаючої Європи. Важливими віхами розвитку Гельсінкського процесу стали засідання держав-учасниць у Белграді (1977-78), Мадриді (1980-83), Відні (1986-89), зустрічі на найвищому рівні в Парижі (1990), Гельсінкі (1992), Будапешті (1994). У результаті поступової інституціоналізації та прийняття рішень про створення поста Ген. секретаря (1993) та Постійної Ради (до 1994 — Постійний комітет) НБСЄ набула рис міжнар. регіональної орг-ції. Відповідно до рішення Будапештського саміту з 1.01.1995 НБСЄ змінила свою назву на Організацію з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Станом на 1.01.2004 її учасницями були 55 країн, що охоплюють простір від Ванкувера до Владивостока, включаючи США й Канаду. ОБСЄ є найбільшою безпековою орг-цією, регіон відповідальності якої охоплює Європу, Дал. Схід, Центр. Азію та Півн. Америку. Крім того, з ОБСЄ підтримують зв'язки різного рівня та інтенсивності країни-парт-нери: Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Марокко, Туніс (т. зв. середземноморські партнери), Японія, Республіка Корея і Таїланд.

Основні інститути ОБСЄ: зустрічі на найвищому рівні — представницькі форуми за участю глав д-ав та урядів країн-учасниць, що проводяться, як правило, раз на 2-3 роки для обговорення стану справ у галузі забезпечення стабільності та безпеки в регіоні ОБСЄ, прийняття відп. рішень, спрямованих на їх зміцнення, окреслення головних напрямків діяльності орг-ції у коротко- та довготривалій перспективі; Рада міністрів (РМ) ОБСЄ, у засіданнях якої беруть участь міністри закорд. справ держав-учасниць, — центр, директивний та керівний орган; Постійна рада (ПР) ОБСЄ — постійно діючий орган, у рамках якого на рівні постійних представників держав-учасниць проводяться політ. консультації, приймаються рішення з усіх питань поточної діяльності ОБСЄ (пленарні засідання ПР ОБСЄ відбуваються щочетверга у Відні); Парламентська асамблея (ПА) ОБСЄ створена у квітні 1991 (пленарні засідання проводяться раз на рік за підтримки Секретаріату ПА, який розташовано в Копенгагені). Діючий голова ОБСЄ підтримує контакт з ПА на постійній основі, інформує її учасників про роботу орг-ції. У 2002 прийнято рішення про проведення щорічно двох сесій (зимової та літньої). Секретаріат ОБСЄ, роботою якого керує Ген. секретар ОБСЄ, здійснює керівництво роботою місій та центрів орг-ції, розташованих у країнах-учасницях; обслуговує діяльність інших керівних органів ОБСЄ; забезпечує проведення різноманітних конференцій; займається адмін.-бюджетними питаннями, кадровою політикою; відповідає за зв'язок із міжнар. орг-ціями, пресою тощо. Із метою підвищення ефективності роботи Секретаріату ОБСЄ та інших інституцій орг-ції в екон. та екологічному вимірах із січня 1998 у Секретаріаті запроваджено посаду Координатора ОБСЄ з питань екон. та екологічної діяльності. У рамках реорганізації Секретаріату та з метою розширення його можливостей щодо керівництва місіями орг-ції створено операційний центр та відповідний підрозділ.

Діючий голова ОБСЄ є головною політ. фігурою й відповідає за координацію та консультації з питань поточної політ. діяльності орг-ції. Станом на 1.01.2004 посаду Діючого голови ОБСЄ обіймав мін. закорд. справ Нідерландів *Я. де Хуон Схеффер*. У своїй роботі він спирається на допомогу своїх попередника й наступника, які діють спільно як Трійка (до 1.01.2004 це Португалія, Нідерланди та Болгарія); спец. груп, які призначаються безпосередньо Діючим головою; особистих представників, які також призначаються Діючим головою, з наданням конкретного мандата та завдань у різних сферах компетенції ОБСЄ. Бюро з демокр. інститутів і прав людини (БДПЛ) сприяє проведенню демокр. виборів у державах-учасницях, включаючи

направлення спостережних місій, а також слугує інструментом поширення інформації щодо будівництва демокр. інститутів та проведення виборів у державах-учасниках ОБСЄ. Офіс БДПЛ розташований у Варшаві. З лютого 2003 посаду Директора БДПЛ ОБСЄ обіймає представник Австрії К. Штрогаль. Верховний комісар у справах нац. меншин (ВКНМ) забезпечує раннє попередження конфліктів, пов'язаних із проблемами нац. меншин. Секретаріат ВКНМ розташований у Гаазі. Рішенням Ради міністрів ОБСЄ (Відень, 27-28.11.2000) на посаду ВКНМ було затверджено представника Швеції Р. Екеуса. Представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ сприяє виконанню країнами-учасницями своїх зобов'язань у галузі свободи ЗМІ, яка є критично важливою для забезпечення нормального функціонування відкритого демокр. суспільства, а також системи підзвітності урядів своїм громадянам. Цей інститут ОБСЄ був створений наприкінці 1997. Із січня 1998 на посаді Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ працює Ф. Дуве (Німеччина).

Місії ОБСЄ функціонують як різного роду «польові» структури ОБСЄ в Півд.-Схід. Європі (Присутність ОБСЄ в Албанії, Місії ОБСЄ в Боснії і Герцеговині, Хорватії, Сербії й Чорногорії, Косово); Схід. Європі (Спостережно-консультативна Група ОБСЄ в Білорусі, Місія ОБСЄ в Молдові, Координатор проектів ОБСЄ в Україні); на Кавказі (Група сприяння ОБСЄ в Чечні, Місія ОБСЄ в Грузії, Офіси ОБСЄ в Єревані та Баку, Особистий представник Діючого голови ОБСЄ з *Нагірнокарабахського конфлікту*); в Центр. Азії (Місія ОБСЄ в Таджикистані, Центри ОБСЄ в Алмати, Ашхабаті, Бішкеку, Ташкенті). Ці інститути слугують важливим інструментом у справі попередження конфліктів та врегулювання криз на місцях. Із 1.06.1999 у Києві діє офіс Координатора проектів ОБСЄ в Україні, створений замість Місії ОБСЄ, яка припинила своє існування. Закриття Місії ОБСЄ в Україні стало першим в історії орг-ції випадком завершення роботи її «польової структури» у зв'язку з успішним виконанням свого мандата. Представники України працюють у місіях ОБСЄ в БіГ, Грузії, Хорватії, Косово, Таджикистані, групі помічників Особистого представника Діючого Голови ОБСЄ в Нагірному Карабаху та Центрі ОБСЄ в Бішкеку.

Екон. форум є щорічним засіданням Старшої ради ОБСЄ, яке проводиться з метою надання політ, імпульсу діалогові з питань переходу до ринкових економік, висунення пропозицій щодо практ. заходів, спрямованих на їхній розвиток та розбудову екон. співпраці між державами-учасницями. Форум зі співробітництва в галузі безпеки (ФСБ) проводить свою роботу на постійній основі у Відні. Складається з представників делегацій держав-учасниць ОБСЄ, займається обговоренням питань щодо контролю над озброєнням, роззброєнням, зміцненням заходів довіри та безпеки.

Україна є учасницею ОБСЄ з 30.01.1992 і бере активну участь у роботі всіх колективних керівних органів орг-ції (саміти держав-учасниць, засідання Ради міністрів та Постійної ради), виробленні та прийнятті ними рішень, що стосуються забезпечення різних аспектів діяльності ОБСЄ. Україна активно співпрацює з інститутами орг-ції, у першу чергу з ВКНМ, БДПЛ та Представником ОБСЄ з питань свободи ЗМІ (ПЗМІ). Крім того, важливим напрямком такої співпраці стало співробітництво з *Місією ОБСЄ в Україні*, а пізніше — з Координатором проектів ОБСЄ в укр. д-ві. Важливою складовою співпраці України з ОБСЄ стала орг-ція БДПЛ міжнар. спостереження за перебігом парл. виборів у нашій країні в березні 2002. Згідно з даними ЦВК для участі в процесі спостереження за виборами до ВР України було зареєстровано 944 міжнар. спостерігачі від інозем. д-ав та МІЖНар. Орг-цій.
В.І. Гуменюк

Організація з рибальства в Північно-Західній частині Атлантичного океану

(Когйшезі Аііапііс РізБеге Огґапігаііон), **НАФО** (КАРО) — міжнар. міжурядова орг-ція, створена на основі Конвенції про подальше багатостороннє співробітництво в рибальстві в півн.-зах. частині Атлантичного океану 1978. Попередником НАФО був функціонуючий із 1949 міжурядовий комітет з рибальства у півн.-зах. частині Атлантичного океану, який 1979 було перетворено на міжнар. орг-цію. Головною метою орг-ції є збереження та регулювання мор. та рибних ресурсів акваторії регіону, визначеного в Конвенції. Одним з основних завдань орг-ції є пошук шляхів мінімізації шкоди від рибальської діяльності в цьому регіоні, а також проведення наук, досліджень. Станом на 1.01.2004 до складу орг-ції входили 16 країн (Болгарія, Данія, Естонія, Ісландія, Канада, Куба, Латвія, Литва, Норвегія, Польща, Республіка Корея, Росія, США, Україна, Франція, Японія) та *Європейський Союз*. Структура НАФО: Генеральна рада, яка відповідає за адмін., орг. бюджетні та внутр. питання функціонування орг-ції й очолюється президентом; Наукова рада та Комісія з питань рибальства, яка відповідає за здійснення

політики щодо управління та регулювання мор. ресурсів. Україна є членом орг-ції з 1999. Секретаріат НАФО знаходиться в Дартмуті (Канада).

В.М. Матеїєнко, О.Ю. Ковтун

Організація із заборони хімічної зброї (Ощашгаїоп Гог іпе РгопїШоп ог Спегїсаї \Уеарош), **ОЗХЗ** (ОРС\У) — міжнар. міждержавна орг-ція; заснована 29.04.1997 державами - учасниками *Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування хімічної зброї та її знищення 1992* (КХЗ). Членами ОЗХЗ є всі держави-учасниці КХЗ (171 країна, у т. ч. Україна, яка підписала КХЗ 13.01.1998). Мета ОЗХЗ — забезпечити належне виконання положень Конвенції, у т. ч. положень про міжнар. перевірку її дотримання й забезпечення форуму для консультацій та співробітництва між державами-учасниками. Структура орг-ції включає: Конференцію держав-учасниць, яка відбувається щорічно (кожен член ОЗХЗ має один голос; рішення приймаються простою більшістю, консенсусом або кваліфікованою більшістю; Конференцію очолює Голова); Виконавчу раду — виконавчий орган, що підзвітний Конференції (засідання Виконавчої ради відбуваються в рамках чергових сесій; до її складу входить 41 член, що обираються терміном на 2 роки за принципом ротації всіх членів ОЗХЗ; очолює Виконавчу раду Голова); Техн. секретаріат — адмін. орган Виконавчої ради та Конференції (забезпечує здійснення заходів співробітництва з урядами, представниками хім. промисловості, засобами масової інформації, дослідницькими ін-тами, урядовими й неурядовими орг-ціями, які сприяють ефективній імплементації КХЗ; очолює секретаріат Ген. директор). Штаб-квартира орг-ції розташована у Гаазі (Королівство Нідерланди).

В.І. Резніченко

Організація ісламської конференції (Ог&апї2аїоп ог іпе Матїс Сопїегепсе), ОІК (ОІС) — міжнар. міждержавна орг-ція; заснована 22-25.09.1969, після того, як була спалена мечеть Аль-Акса в Єрусалимі. В ОІК увійшли країни, у яких більшість населення сповідує іслам. Орг-ція ставить за мету зміцнювати співробітництво між своїми членами, охороняти святині ісламу й боротись проти расової дискримінації та колоніалізму. ОІК об'єднує 57 д-ав, розташованих на 4-х континентах; вони мають 62% голосів у *Русі неприєднання*, бл. 50% — в *Африканському Союзі*, 30% — в *Організації Об'єднаних Націй*, 100% — у *Лізі арабських держав*. Країни-члени ОІК можна класифікувати відповідно до типу їхніх політ. систем за наступними категоріями: теократичні д-ви, що претендують на роль лідерів мусульманського світу (Саудівська Аравія, Іран); д-ви, де іслам є держ. релігією, але життя суспільства регламентується переважно світськими законами (Алжир, Єгипет, Сирія); офіційно світські д-ви (Албанія, Гвінея-Бісау, Казахстан).

На першому саміті ОІК у Рабаті в 1969 його учасники вирішили «проводити консультації з метою зміцнення співробітництва і взаємодопомоги в економічній, науковій, культурній і духовній галузях відповідно до безсмертних постулатів ісламу». Згідно зі Статутом, прийнятим у 1972, вищим органом ОІК є Конференція глав д-ав та урядів, що проводиться один раз на 3 роки. Політ. орган — Конференція міністрів закорд. справ, виконавчий орган — Ген. секретаріат, штаб-квартира якого тимчасово (до звільнення Єрусалима) знаходиться в Джидді (Саудівська Аравія). ОІК ставить за мету зміцнення солідарності та співробітництва держав-членів в екон., соц., культ. та інших важливих галузях; проведення спільної діяльності на міжнар. арені; налагодження консультацій між державами-членами в рамках міжнар. орг-цій. її завдання: живити всіх необхідних заходів для підтримання міжнар. миру й безпеки на основі справедливості; координувати всі зусилля для захисту «Святих місць»; підтримувати б-бу народу Палестини за свої права та визволення своєї країни. Значне місце в діяльності ОІК займає пропаганда ісламського вчення.

При ОІК діє низка самостійних орг-цій, діяльність яких координується Ген. секретаріатом, зокрема Ісламський банк торгівлі та розвитку, Ісламський фонд солідарності, Ісламський ін-т оборонної техніки, Ісламський к-т з екон., соц. та культ. справ, Ісламське агентство новин, Центр дослідження ісламського мистецтва й культури, Комітет з Єрусалима; Ісламська торг.-пром. палата і т. д. У періоди між самітами проводяться конференції міністрів закорд. справ країн ОІК для обговорення шляхів практ. втілення в життя рішень глав д-ав. Перша конференція глав зовн.-політ. відомств країн-членів ОІК відбулась у 1972, на якій було прийнято Хартію ОІК. Постанови самітів міністрів закорд. справ мають дорадчий характер. Керівництво ОІК здійснюється секретаріатом, до якого входять Ген. секретар ОІК і 4 його заступ-

ники. Ген. секретар ОІК обирається на конференції міністрів закорд. справ держав-членів ОІК на 4 роки; може обиратися щонайбільше на два терміни.

Головна увага в діяльності орг-ції приділяється: необхідності подальшого підвищення ролі мусульм. країн та ОІК у світових *міжнародних відносинах*, взаємодії цивілізацій, *Палестинській проблемі*, ситуації в Іраку, проблемі *тероризму міжнародного*. ОІК неодноразово підкреслювала, що терористи, які діють під ісламськими гаслами, створюють негативний імідж ісламу, їхня діяльність не має нічого спільного з ісламом. ОІК виступила з критикою концепції зіткнення цивілізацій, підкресливши важливість підтримання відносин і діалогу між культурами та релігіями; взяла активну участь у проведенні Року діалогу між цивілізаціями під егідою ООН. Проект глобальної програми дій у рамках діалогу між цивілізаціями було прийнято на 27-й конференції міністрів закорд. справ ОІК у Куала-Лампурі (Малайзія) в червні 2000. Також було створено спец. комітет з діалогу між цивілізаціями під головуванням представника Ісламської Республіки Іран.

О.Л. Коппель

Організація Касабланської хартії — див. *Касабланська група*.

Організація країн-експортерів нафти (Ощапїгаїоп ог Реїгоіешп Ехроїїп§ Соиштїез), **ОПЕК** (ОРЕС) — міжнар. міжурядова орг-ція, що представляє інтереси низки держав-екс-портерів нафти; була створена за рішенням конференції, що відбулась 10-14.09.1960 в Багдаді (Ірак) за участю представників Венесуели, Іраку, Ірану, Кувейту та Саудівської Аравії. Станом на 1.01.2004 членами ОПЕК є Алжир, Венесуела, Індонезія, Ірак, Іран, Катар, Кувейт, Лівія, Нігерія, Об'єднані Арабські Емірати та

Саудівська Аравія, що постачають бл. 40% нафти, яка споживається світовою економікою, та контролюють більше 2/3 розвіданих покладів нафти. У своїй діяльності ОПЕК керується Статутом 1961 (переглянутий 1965) та програмами. Головними цілями орг-ції є: координація та уніфікація нафтової політики держав-членів та визначення найефективніших індивід, та колективних засобів захисту їхніх інтересів; пошук шляхів підтримання стабільності цін на світових ринках нафти з метою попередження згубних та небажаних їх коливань; забезпечення постійних доходів країн-виробників нафти, ефективного рентабельного та регулярного постачання країн-споживачів, справедливих прибутків від інвестицій у нафтову промисловість; охорона навколишнього середовища. При вирішенні цих завдань ОПЕК встановлює заг. обсяг видобутку нафти; визначає квоти для кожної країни-члена та контролює їх дотримання; корегує обсяги заг. видобутку нафти залежно від рівня цін на *світовому ринку*.

Структура ОПЕК: Конференція, комітети; Рада керуючих; Ген. секретаріат; Економічна комісія ОПЕК. Вищим органом ОПЕК є Конференція (скликається двічі на рік), у якій беруть участь делегації держав-членів (очолюють, як правило, міністри нафти, добувної промисловості чи енергетики). Конференція визначає основні напрямки політики ОПЕК та шляхи й засоби їх реалізації, вирішує питання щодо внесення змін і доповнень до Статуту, про прийом нових членів, приймає рішення щодо бюджету тощо. Виконавчим органом є Рада керуючих, що призначається кожною державою-членом та затверджується Конференцією терміном на 2 роки. Рада відповідальна за управління діяльністю орг-ції, виконує рішення Конференції, готує річний бюджет та передає його на розгляд Конференції, приймає рішення щодо доповідей Ген. секретаря, готує доповіді, розробляє та надає рекомендації для Конференції. Секретаріат ОПЕК очолюється Ген. секретарем (який обирається Конференцією на 3 роки з правом переобрання ще на один термін і є вищою посадовою особою з повноваженнями представляти ОПЕК) та виконує під керівництвом Ради керуючих поточну роботу з управління орг-цією. До складу Секретаріату входять департаменти (дослідницький, адміністративний, інформації та зв'язку з громадськістю) та Економічна комісія. Економічна комісія — спеціалізований орган, діючий у структурі Секретаріату з метою допомоги орг-ції в забезпеченні стабільності міжнар. цін на нафту на справедливому рівні. 1.01.1976 ОПЕК був створений Фонд міжнар. розвитку (Фонд ОПЕК) — багатосторонній фінанс. інститут, який має на меті сприяти розвитку співробітництва між країнами ОПЕК та іншими країнами, що розвиваються. Фонд надає позики на пільгових умовах 3-х видів: для здійснення проектів розвитку; для фінансування програм модернізації економіки; для підтримки платіжного балансу. Фонд міжнар. розвитку за роки своєї діяльності охопив операціями з кредитування 111 країн, у т. ч. 48 в Африці, 35 в Азії, 24 в Лат. Америці та Карибському басейні та 4 в Європі.

Наприкінці 1960-х спільними зусиллями дер-жав-членів орг-ції було переглянуто більшість концесійних угод з інозем. нафтодобувними корпораціями. У 1971 ОПЕК домоглась підняття податкових ставок на діяльність нафтових компаній до 55% та збільшення цін на нафту. Завдяки діяльності орг-ції наприкінці 1970-х її члени отримували більше 90% доходів від видобутку нафти на їхніх територіях. Із метою підтримання стабільних цін на нафту та одержання постійного високого прибутку країни ОПЕК практикують встановлення квот на видобуток й експорт нафти, а також пряму координацію політики в галузі ціноутворення. Наявність подібного механізму дозволяє орг-ції виступати в ролі регулятора світових цін на нафту та нафтопродукти, тим самим значно впливаючи на екон. та політ, кон'юнктуру на планеті. Підтримуване заходами ОПЕК постійне підвищення цін на нафту впродовж 1970-х призвело до структурних змін в економіці Заходу, стало стимулом для розвитку енергозберігаючих технологій і підвищення ефективності вир-ва за рахунок його модернізації, насичення наук.-дослідними розробками. Зазначені механізми також застосовувались країнами-членами ОПЕК із метою реалізації політ, цілей (т. зв. нафтова зброя). Зокрема в ході арабо-ізраїльської війни 1967 ОПЕК вводила ембарго на постачання нафти до д-ав, що підтримали Ізраїль. Після екон. кризи 1986 орг-ція визначила одним з основних завдань своєї діяльності підтримання стабільності світового ринку нафти, для чого вдається до регулювання цін на нафту завдяки узгодженому збільшенню або зменшенню видобутку її членами. У 1990-х для забезпечення стабільності світового ринку нафти ОПЕК запровадила постійний діалог із провідними виробниками нафти, що не входять до орг-ції, зокрема з Росією та Норвегією.

Г.О. Музика, Ю.С. Скориход

Організація Об'єднаних Націй (імід №-Іюп8 Ог\$апІ2аіюп), ООН (Ж) — універсальна міжнар. орг-ція. Назва «Об'єднані нації» була запропонована Президентом США Ф. Рузвельтом та вперше з'явилась у Декларації Об'єднаних Націй 1.01.1942. Статут ООН розроблений представниками 50 країн на Сан-Франциській конференції 1945 і підписаний 26.06.1945 представниками 50 країн; дещо пізніше його підписала Польща, яка увійшла до 51 держави-засновниці орг-ції. Офіційно ООН розпочала своє існування 24.10.1945; ця дата щороку відмічається як День ООН. Станом на 1.01.2004 членами ООН були 191 д-ва. Офіц. мови спілкування в ООН — англійська, французька, російська, іспанська та китайська, а також було додано арабську як офіц. мову Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки ООН та Економічної і Соціальної Ради ООН.

Структура орг-ції — 6 головних органів: а) Генеральна Асамблея (ГА) — головний орган-нарада, що складається з представників усіх країн-членів ООН, де кожен має лише один голос. ГА ООН обговорює та виносить рішення більшістю в 2/3 голосів щодо найважливіших питань міжнар. масштабу, підтримання миру й безпеки у світі, прийняття нових членів, ухвалення бюджету; рішення з усіх інших питань приймаються простою більшістю голосів; б) Рада Безпеки ООН, згідно зі Статутом, несе головну відповідальність за підтримку міжнар. миру та стабільності й складається з 15 членів: 5 постійних — Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США й 10 країн, що обираються строком на 2 роки ГА ООН. Кожен член має один голос; рішення згідно з процедурою приймаються голосами не менше 9 з 15 членів РБ ООН. Постійні члени можуть використовувати право вето; в) Економічна і Соціальна Рада ООН (ЕКОСОП) — головний орган, який координує екон. діяльність ООН і спеціалізованих установ та орг-цій, що входять до системи установ ООН. Рада складається з 54 членів, що вибираються на 3-річний термін. Рішення Ради приймаються простою більшістю голосів, кожен член має один голос; г) Міжнародний Суд ООН — головний прав. орган, який знаходиться в Гаазі; його Статут є невід'ємною частиною Статуту ООН. До суду можуть звертатися учасники його Статуту, до числа якого автоматично входять усі члени ООН, і не можуть звертатися приватні особи; г) Рада з опіки ООН, на яку покладено завдання наглядати за управлінням підопічними територіями, що включені до міжнар. системи опіки. Основні цілі системи опіки полягали в тому, щоб сприяти прогресу населення 11 колишніх колоніальних територій; до Ради входять 5 постійних членів РБ ООН. 1.10.1994 РБ прийняла рішення про припинення Угоди про опіку ООН щодо останньої з 11 підопічних територій — острова Палау, який став незалежною республікою у вільній асоціації зі США; Рада з опіки призупинила свою діяльність 1.11.1994; д) Секретаріат ООН є органом, який виконує програми ООН та втілює в життя політику, прийняту органами орг-ції. Сфера відповідальності охоплює багато видів діяльності: від орг-ції

операцій з підтримки миру до посередництва у вирішенні міжнар. спорів. До складу персоналу Секретаріату ООН входить 14 тис. представників приблизно зі 170 країн світу.

Україна серед перших підписала Статут й увійшла до групи засновників ООН. До 1991, перебуваючи у складі СРСР, Українська РСР де-юре мала в ООН власне представництво на рівні незалежної країни. Проте де-факто її діяльність в ООН була обмежена рамками проведення єдиної рад. зовн. політики. Незважаючи на це, упродовж понад чотирьох десятиліть трибуна ООН залишалась чи не єдиним впливовим міжнар. засобом, завдяки якому світова громадськість дізнавалась про Україну, її самобутність та нац. автентичність. Фактор багаторічного членства України в ООН позитивно вплинув на процес прискорення міжнар. визнання її незалежності в 1991. Відтоді розпочався якісно новий період її діяльності в ООН, що було визначено одним із пріоритетних напрямків зовн. політики укр. д-ви. Своєю участю в ООН Україна демонструє відданість цілям та принципам Статуту орг-ції: робить внесок в усі сфери її діяльності, у т. ч. підтримання міжнар. миру та безпеки, роззброєння, екон. та соц. розвиток, захист прав людини, зміцнення міжнар. права тощо. Одним із найважливіших підтверджень визнання авторитету й ролі укр. д-ви на міжнар. арені, послідовності та неупередженості її зовн. політики стало обрання України до складу непостійних членів РБ ООН на період 2000-01. Тоді Україна переконливо довела свою спроможність бути активним учасником її діяльності, здійснювати ефективний вплив на процес прийняття в РБ ООН доленосних рішень та робити власний практ. внесок в їх реалізацію. Кульмінацією членства України в РБ ООН стало її головування в цьому органі в березні 2001 (цей місяць став одним із найбільш продуктивних та ефективних у діяльності РБ ООН, яка предметно розглянула низку найактуальніших світових проблем, зокрема кризові ситуації на Балканах та на Бл. Сході). Станом на 1.01.2004 Україна була членом таких головних і допоміжних органів орг-цій системи ООН, як ЕКОСОП, Комісія ООН з прав людини, Комісія ООН з наркотичних засобів, Комітет з програми і координації, Спеціальний к-т з операцій з підтримання миру, Комітет з внесків, Комітет з використання косм. простору в мирних цілях, Комітет з питань здійснення невід'ємних прав палестинського народу, Консультативний к-т з навчання, вивчення, розповсюдження та ширшого визнання міжнар. права, Комітет з енергетики та природ. ресурсів, Адміністративна рада *Міжнародної організації праці*, Рада керуючих *МАГАТЕ* та інших. У 2001 представника України посла *В. Василенка* було обрано до складу суддів асі Йіет *Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії*. Штаб-квартира ООН знаходиться в Нью-Йорку (США).

Б.І. Гуменюк

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (Шііесі №іюш *Есшсаііонаі, 8сіепіііс апсі Сішигаі Ог§апІзаііііі)*, **ЮНЕСКО (ТЖЕ8СО)** — міжнар. міжурядова орг-ція, спеціалізована установа *Організації Об'єднаних Націй*, яка діє з 4.11.1946, коли набрав чинності (після ратифікації 20-ма країнами) її статут, підписаний 16.11.1945 представниками 44 д-ав на установчій конференції в Лондоні. ЮНЕСКО змінила Міжнародний інститут інтелектуальної співпраці, заснований 9.08.1925. Членами ЮНЕСКО є 190 д-ав. Керівними органами ЮНЕСКО є Ген. конференція, Виконавча рада й Секретаріат. Ген. конференція, що є найвищим органом ЮНЕСКО, складається з представників держав-членів і скликається на чергові сесії один раз на 2 роки. Ген. конференція визначає напрямки та заг. лінію діяльності орг-ції, затверджує середньо-строкову стратегію та її програму й бюджет на кожні 2 роки, схвалює проекти міжнар. конвенцій і рекомендацій, призначає Ген. директора (з 15.11.1999 — К. Мацуура), обирає членів Виконавчої ради, розглядає інші важливі питання діяльності ЮНЕСКО. Виконавча рада, до складу якої входить 58 представників держав-членів ЮНЕСКО, координує її діяльність у період між сесіями Ген. конференції. Засідання Виконавчої ради відбуваються двічі на рік, вона розглядає й подає Ген. конференції проекти дворічних програм та стратегічних напрямків діяльності орг-ції, визначає заходи для ефективної реалізації затверджених програм і бюджетів, готує порядок денний Ген. конференції, подає рекомендації щодо прийому в орг-цію нових членів та встановлення асоційованих зв'язків із новими партнерами. Секретаріат ЮНЕСКО є постійно діючим виконавчим органом, очолюваним Ген. директором, і складається з фахівців різних країн, набраних з урахуванням їхньої професійної компетенції на основі принципу рівномірної геогр. представленості, яка визначається згідно з встановленою для кожної країни квотою. За своєю структурою він поділяється на сектори за основними напрямками діяльності ЮНЕСКО. У Секретаріаті працює понад 2 тис. фахівців зі 130 країн. Основними сферами компетенції ЮНЕСКО є: освіта — від дошкільної до вищої та безперервної, у т. ч. для дорослих, превентивна (профілактична), спеціальна, професійно-

технічна, екологічна; природничі, точні та гуманітарні науки; культура й міжнар. культ, співробітництво; засоби масової інформації, інформатика та комунікація.

Україна є членом ЮНЕСКО з 12.05.1954. За цей період вона виступала ініціатором започаткування багатьох міжнар. програм і проектів орг-ції. Укр. д-ва висунула пропозицію про використання засобів інформації з метою зміцнення миру, недопущення пропаганди війни, насильства й ненависті між народами, що дало поштовх до розробки та прийняття відп. Декларації (1978). Україна була серед ініціаторів розробки Декларації про раси й расові забобони, започаткування проектів щодо ролі ЮНЕСКО у встановленні *нового міжнародного економічного порядку*, вивчення та поширення слов. культур та ін. Загалом відносини співробітництва між Україною та ЮНЕСКО розвиваються конструктивно, спрямовані, зокрема, на розширення участі укр. інституцій у міжнар. співробітництві в гуманітарній сфері, а також на посилення економізації участі України в програмній діяльності орг-ції. Штаб-квартира ЮНЕСКО знаходиться в Парижі (Франція).

Б.І. Гуменюк

Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ІМієсі Каііош Ішішігіаі Беуеіортепі Ощапігаіоп), **ЮНІ ДО** (І^ГОО) — міжнар. міждерж. орг-ція, створена на основі рез. *Генеральної Асамблеї* ООЯ№2152 від 17.11.1966 як орган ГА ООН; почала функціонувати 01.01.1967; з 1985 має статус *спеціалізованої установи ООН*, у ролі якої розпочала свою діяльність з 1.01.1986. Прийнятий в 1979 Статут ЮНІДО набрав чинності 21.06.1985. Станом на 1.01.2004 членами ЮНІДО були 171 д-ва; Україна член ЮНІДО з 21.06.1985. Цілі ЮНІДО як центр, координуючого органу системи ООН з пром. розвитку, сприяння пром. розвитку та співробітництву на глобальному, регіональному, нац. й галузевому рівнях; сприяння індустріалізації країн, що розвиваються, шляхом мобілізації нац. та міжнар. фінанс. ресурсів; зміцнення співробітництва між пром.-розвинутими країнами та країнами, що розвиваються, з метою прискорення глобального пром. розвитку. При вирішенні цих завдань ЮНІДО надає країнам, що розвиваються, допомогу при розробці планів і програм пром. розвитку, в галузі інформації, освіти, наук, досліджень, у підготовці нац. кадрів; сприяє залученню інвестицій та передаванню технологій; готує рекомендації з проблем використання природ, ресурсів та розвитку інфраструктури; проводить міжнар. конференції, консультативні наради, семінари, симпозиуми, практикуми, виставки; надає консультації тощо.

Структура ЮНІДО: Генеральна конференція, Рада пром. розвитку, Секретаріат. Вищим керівним органом ЮНІДО є Генеральна конференція, до складу якої входять представники всіх держав-членів, і чергові сесії якої скликаються один раз на 2 роки. Вона розробляє принципи діяльності та політику ЮНІДО, ухвалює програми роботи орг-ції, затверджує регулярний та оперативний бюджети й здійснює контроль за використанням фінанс. ресурсів. Виконавчий орган ЮНІДО — Рада з пром. розвитку — у складі 53 членів (33 — представники країн, що розвиваються, 15 — промислово розвинутих країн, 5 — країн Схід. Європи) обирається Генеральною конференцією терміном на 4 роки і проводить свої засідання щорічно. Рада контролює виконання програм, регулярного й оперативного бюджетів, рішень Генеральної конференції тощо. Секретаріат ЮНІДО очолює Ген. директор, який обирається терміном на 4 роки з правом переобрання ще на один термін. Важливим допоміжним органом ЮНІДО в розробці бюджетної та програмної політики є Комітет з програм та бюджету, що складається з 27 членів, які обираються терміном на 2 роки з дотриманням принципу справедливого регіонального представництва. ЮЩЦО має представництва в 35 країнах. Діяльність ЮНІДО в Україні здійснюється на основі спец. угоди, підписаної в 1996 та координується спільною комісією «Уряд України — ЮНІДО». Штаб-квартира ЮНІДО розташована у Відні (Австрія).

Ю.С. Скориход

Організація Північноатлантичного договору (N01111 АІапііс Треагу Оівапігаііоп), **НАТО** (КАТО) — міжнар. військово-політ. орг-ція, заснована за *Вашингтонським договором 1949* згідно з правом держав на *колективну оборону* (ст. 51 *Статуту ООН*). Згідно зі ст. 10 Вашингтонського дог-ру Альянс є відкритим для вступу інших європ. д-ав, які готові дотримуватись його принципів та сприяти безпеці Півн.-атлантичного регіону. 18.02.1952 до 12-ти первісних членів Альянсу (США, Канада, Бельгія, Велика Британія, Данія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія та Франція) приєднались Туреччина і Греція, 9.05.1955 - ФРН, 30.05.1982 - Іспанія. У липні 1997 на *Мадридському саміті НАТО* глави д-ав та урядів Альянсу запросили ще три країни до переговорів щодо приєднання до Договору. 12.03.1999 до

НАТО офіційно вступили Польща, Чеська Республіка та Угорщина; 29.03.2004 — Естонія, Латвія, Литва, Словаччина, Болгарія, Румунія і Словенія.

На поч. 1990-х, після закінчення «Холодної війни», НАТО розпочала масштабні перетворення й трансформацію своєї зовн. та внутр. структури. Із розвитком міжнар. ситуації та відкриттям нових пріоритетних напрямків у зовн. політиці НАТО створила нові структури розширеного діалогу з державами-сусідами, зробивши їх своїми партнерами. У прагненні

створити новий клімат безпеки на континенті, поступово перетворюючи шляхом діалогу та конструктивною співпрацею своїх колишніх опонентів на союзників і прихильників, Орг-ція почала активно створювати нові внутр. й зовн. інститути для співробітництва з країнами-партнерами, розробила у сер. 1990-х нову концепцію стратегії щодо країн-сусідш НАТО, сформулила сучас. стратегію обороноздатності Альянсу, вивела на новий рівень відносини та сформулила відп. органи співпраці з ключовими країнами в структурі безпеки континенту: Україною та Росією. Не залишається без уваги Альянсу і співробітництво з країнами Середземномор'я. Продовжуючи процес трансформації, НАТО створила нову структуру — *Раду євроатлантичного партнерства (РЄАП)*, яка діє як форум для проведення консультацій та діалогу з країнами-партнерами євроатлантичного регіону, що допомагає обом сторонам дійти згоди та розуміння з багатьох важливих питань, які стосуються безпеки та стабільності в Європі.

У 1994 Альянсом розроблена та втілена в життя програма практичних консультацій і співпраці «Партнерство заради миру», до якої увійшло 27 країн-учасниць. На зустрічі на найвищому рівні 10-11.01.1994 у Брюсселі глави д-ав та урядів країн-членів Альянсу запросили приєднатись до Програми партнерів півн.-атлантичного співробітництва, а також д-ви НБСС, які хотіли б узяти участь у цій програмі. Для ефективнішої діяльності та функціонування НАТО у своєму складі передбачила дві структури: цивільну й військову. До структури НАТО входять: представники урядів країн, військ, представники країн НАТО, Комітет оборонного планування, Північноатлантична рада, яка наділена реальною політ, владою та повноваженнями приймати рішення, Група ядерного планування, 36 підпорядкованих їм комітетів, Ген. секретар НАТО, Міжнародний секретаріат. Власне військ, структура орг-ції складається з Військового комітету, Міжнародного військового штабу, Верховних командувань НАТО об'єднаними збройними силами НАТО в Європі та Атлантиці та Регіональної групи планування Канада — США.

Альянс зосереджує роботу на посиленні стратегії зміцнення Європейської структури безпеки та оборони в межах орг-ції та розвитку співробітництва між НАТО та *Європейським Союзом (ЄС)*, потреба в яких виникла після того, коли ЄС вирішив розвивати свою оперативну роль у врегулюванні кризових ситуацій і діяльності з підтримання миру. Продовжуючи концепцію покращення та вирівнювання клімату безпеки в Європі Альянс і далі веде конструктивний діалог із країнами-канди-датами на вступ до НАТО, а також країнами-партнерами орг-ції, до яких входить й Україна.

Відносини України з НАТО розвиваються у двосторонньому форматі «26+1» згідно з *Хартією про особливе партнерство між Україною й НАТО 1997*, а також на багатосторонній основі в рамках РЄАП та програми. Важливими елементами особливого партнерства є регулярний огляд співробітництва та політ, консультації, що здійснюються в рамках засідань Комісії Україна — НАТО (КУН) на рівні глав д-ав та урядів, міністрів закорд. справ й оборони, послів, а також засідань Військового комітету Україна — НАТО, двосторонніх заходів Україна — НАТО з іншими комітетами й структурами Альянсу. Практ. співробітництво розвивається в багатьох сферах, у т. ч. таких, як військ., військ.-техн., здійснення воєнної реформи, планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру, наука й технології, економіка, екологія тощо. До Індивідуальних програм партнерства Україна — НАТО, які щорічно формуються в рамках ПЗМ, донедавна входило, як правило, бл. 250 заходів. Це — засідання груп і комітетів у рамках РЄАП, навч. курси, семінари, конференції, військ, навчання, проекти тощо. У 2003 у зв'язку з розширенням кола активних учасників програми ПЗМ за рахунок МВС, Держкомкордону, Держ-комзв'язку та інших міністерств і відомств, кількість запланованих заходів дещо збільшилась і досягла 435. Найбільшою сферою практичного співробітництва є військова. Упродовж 1994-2002 представники Збройних сил України взяли участь у більш як 100 спільних військ, навчаннях, частина з яких була проведена на території України, у т. ч. у Яворівському навч. центрі ПЗМ. Важливою складовою військ, співробітництва є участь у миротворчих операціях під егідою НАТО, зокрема в операції сил НАТО в Косово (КФОР). Із липня 2000 у складі контингенту КФОР перебуває Українсько-польський батальйон, який пройшов підготовку та повну сертифікацію за стандартами НАТО. Розвивається й парл. вимір співробітництва. Делегація ВР України є постійним учасником Парламентської асамблеї Альянсу. У рамках Спільної

робочої групи (СРГ) з питань воєнної реформи проводяться круглі столи та семінари з оборонної тематики, до яких залучаються експерти й парламентарії держав-членів НАТО та країн-партнерів, депутати ВР України, представники відп. міністерств і відомств. Важливу роль у розвитку парл. співробітництва відіграє Спільна моніторингова група ВР України та ПА НАТО, заснована у 2000. Штаб-квартира НАТО знаходиться у Брюсселі (Бельгія).

Б.І. Гуменюк

Організація співробітництва залізниць (Организация сотрудничества железных дорог), **ОСЗ** (ОСЖД) — міжнар. орг-ція, створена на Нараді міністрів залізничного транспорту 28.06.1956 у Софії (Болгарія). Членами ОСЗ є мін-ва транспорту або центр, держ. органи, у компетенції яких знаходиться залізничний транспорт 27 д-ав. Україна є повноправним членом орг-ції з 1992. Відповідно до рішень 20-ї (Улан-Батор, 1992) і 21-ї сесій (Варшава, 1993) наради міністрів були внесені зміни до Положення про Організацію співробітництва залізниць, які визначили створення Конференції ген. директорів залізниць, що має сприяти діяльності орг-ції на рівні залізниць, а також запровадили нові форми участі в її роботі: асоційоване членство та статус спостерігача. Основними напрямками діяльності орг-ції є розвиток та вдосконалення міжнар. залізничних перевезень, насамперед у сполученні між Європою й Азією, включаючи комбіновані перевезення; формування погодженої трансп. політики щодо міжнар. залізничних перевезень; розробка стратегії діяльності залізничного транспорту та стратегії діяльності ОСЗ; вдосконалення міжнар. транспортного права; ведення справ відповідно до Угоди про міжнар. пасажирське сполучення, Угоди про міжнар. залізничне вантажне сполучення та інших прав, докт-ів щодо міжнар. залізничних перевезень; співробітництво щодо проблем, пов'язаних з екон., інформ., наук.-техн. й екологічними аспектами залізничного транспорту; розробка заходів щодо підвищення конкурентоздатності залізниць порівняно з іншими видами транспорту; співробітництво у сфері експлуатації залізниць і з техн. питань, пов'язаних із подальшим розвитком міжнар. залізничних перевезень; співробітництво з міжнар. орг-ціями, які займаються питаннями залізничного транспорту, в т. ч. комбінованими перевезеннями. Відповідно до рішень керівних органів ОСЗ можливі й інші напрямки співробітництва. Найвищим керівним органом орг-ції є Нарада міністрів ОСЗ, що організовує роботу відповідно до основних напрямків діяльності ОСЗ. Керівним органом на рівні залізниць є Конференція ген. директорів (відповідальних представників) залізниць ОСЗ, що організовує роботу, яка знаходиться в компетенції залізниць (співробітництво з проблем, пов'язаних з екон., інформ., наук.-техн. й екологічними аспектами залізничного транспорту; співпраця у сфері експлуатації залізниць і з техн. питань щодо подальшого розвитку міжнар. залізничних перевезень; співробітництво з міжнар. орг-ціями, що займаються питаннями залізничного транспорту, включаючи комбіновані перевезення). Виконавчим органом орг-ції є Комітет ОСЗ. Він забезпечує діяльність орг-ції в період між сесіями Наради міністрів (щодо Конференції ген. директорів виконує функції секретаріату); до складу Комітету входять фахівці, яких надсилають члени орг-ції, та голова. До керівництва Комітету входять заст. голови й секретар; робочими органами є постійні комісії (з трансп. політики та стратегії розвитку; з трансп. права; з вантажних перевезень; з пасажирських перевезень; з інфраструктури та щодо рухомого складу тощо). Штаб-квартира ОСЗ знаходиться у Варшаві (Польща).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Організація Східно-карибських держав (Organization of Eastern Caribbean States), **ОСКД** (ОЕСС) — регіональна міжурядова екон. орг-ція, до складу якої входять 7 невеликих бідних країн Карибського басейну (Антигуа і Барбуда, Домініка, Гренада, Монтсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадини) з населенням понад 600 тис. чол.; асоційовані члени — Ангілья (заморська територія Великої Британії) та Британські Віргінські о-ви. Договір про створення ОСКД було підписано в 1979, набув чинності 18.06.1981. Метою орг-ції є налагодження співробітництва між її членами в рамках *Карибського співтовариства (КАРІКОМ)*. Окрім геогр. близькості та схожості структури госп-ва, ці країни об'єднала єдина грошова одиниця — схід.-карибський долар. Головною причиною створення ОСКД стали протиріччя між цією сімкою країн і більш розвинутими економічно членами КАРІКОМ з приводу єдиних торг. тарифів у межах Карибського співтовариства. Складність ситуації членів ОСКД полягає в тому, що, з одного боку, доходи від мита на імпортні товари складають значну частку їхніх бюджетів, з іншого — високе ввізне мито призводить до надмірного зростання цін на внутр. ринках в умовах надзвичайної залежності від імпорту. Після створення ОСКД країни,

що входять до її складу, одночасно залишилися і членами Карибського співтовариства. Структура керівних органів і принципи функціонування обох орг-цій залишаються ідентичними. Штаб-квартира ОСКД знаходиться в Сент-Люсії.

Г.Д. Хоменко

Організація Центрального договору (Сепгаі Треагу Огвапітаіоп), **СЕНТО** (СЕКТО) -військ.-політ, блок у складі Великої Британії, Іраку, Ірану, Пакистану й Туреччини, створений у 1955 за ініціативи США та Великої Британії; до серпня 1959 називалась Багдадським блоком. Основним завданням СЕНТО була протидія розповсюдженню комунізму на Бл. й Сер. Сході та активізації нац.-визв. рухів у регіоні. Провідну роль у діяльності блоку відігравали США, хоча офіційно вони мали в ньому лише статус спостерігача.

Починаючи з 1940-х, активне співробітництво зі США, Великою Британією та Францією у військ.-політ, сфері розгорнула Туреччина. 29.03.1946 був підписаний тур.-іракський договір про дружбу й добросусідські відносини, який обидві сторони, а також США та Велика Британія, розглядали як основу для створення регіонального блоку. Упродовж 1946 тур. уряд намагався схилити арабські країни, перш за все Єгипет, Сирію та Ліван, до вступу в цей союз. У січні 1947 Туреччина уклала з Трансйорданією договір про дружбу, а у квітні 1947 угоду про союз. На протигагу тиску зах. д-ав і Туреччини більшість арабських країн підписали 17.06.1950 Пакт про колективну безпеку. Після вступу в НАТОу вересні 1951 Туреччина активізувала зусилля, спрямовані на приєднання арабських д-ав до регіонального військ, блоку. У жовтні 1951 Туреччина, підтримувана США, Великою Британією та Францією, запропонувала Єгипту проект військ, союзу під назвою «Середньосхідне командування», за яким планувалось включити арабські країни, Туреччину й Ізраїль. Туреччина також активно підтримувала план створення військ, союзу на Бл. Сході, висунутий США й Великою Британією восени 1952 («Середньосхідна оборонна організація»). Позиція Туреччини призвела до загострення відносин з арабськими країнами. На поч. 1954 Єгипет фактично припинив дип. зносини з Туреччиною.

2.04.1954 був підписаний тур.-пакистанський договір про дружбу і співробітництво, який передбачав активне співробітництво з питань взаємної оборони, вир-ва зброї та військ, спорядження. Туреччина запропонувала арабським д-вам приєднатися до дог-ру з метою створення військ, союзу, але цю пропозицію прийняв лише Ірак. Після тур.-іракських переговорів у II-й пол. 1954 — на поч. 1955 в Багдаді була досягнута домовленість про створення двостороннього військ, союзу. Пакт про взаємне співробітництво між Іраком і Туреччиною («Багдадський пакт») був підписаний 24.02.1955 в Багдаді. 4.04.1955 до Багдадського пакту приєдналася Велика Британія; у вересні й листопаді 1955 — відповідно Пакистан та Іран. На установчих зборах у Багдаді в листопаді 1955 військ, блок офіційно одержав назву «Багдадський пакт». Туреччина наполягала на приєднанні США до Пакту, але амер. представники офіційно брали участь лише в роботі екон. комітету й комітету з б-би з підривною діяльністю. Після повалення монархії (1958) Ірак у 1959 відмовився від участі в СЕНТО. У 1960-х США, щоб запобігти розпаду СЕНТО, уклали двосторонні військ, угоди з Іраном, Пакистаном і Туреччиною. Але в 1979, після ісламської рев-ції, із союзу вийшов Іран, а згодом і Пакистан. Того самого року на пропозицію Туреччини діяльність СЕНТО було припинено.

І.Д. Коміренко

Організація чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) — міжнар. регіональна орг-ція, започаткована з ініціативи Президента Туреччини *Т. Озала*, висунутої наприкінці 1990 з метою активізації співпраці причорноморських і прилеглих до цього регіону д-ав. її було реалізовано в *Стамбульській декларації 1992* про Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС), яка визначала заг. рамки діяльності цього міждерж. об'єднання. Декларацію підписали 11 країн: Азербайджан, Албанія, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Туреччина, Україна. З набуттям 1.05.1999 чинності Статутом ОЧЕС, який був підписаний 5.06.1998 під час Ялтинського саміту глав д-ав та урядів країн-учасниць ЧЕС, ця структура трансформувалася в повноцінну міжурядову регіональну орг-цію. У процесі розвитку ЧЕС, а потім — ОЧЕС, статус спостерігача в орг-ції був отриманий: у 1992 — Польщею, Діловою радою ЧЕС; у 1993 — Тунісом, Ізраїлем, Єгиптом, Словаччиною; у 1995 — Італією, Австрією; у 1999 — Францією та Німеччиною. Низка країн заявила про свій намір приєднатися до ОЧЕС або набути статус спостерігача в орг-ції.

Запропонована модель екон. співробітництва зорієнтована, перш за все, на розвиток ділових зв'язків за підтримки на держ. рівні шляхом забезпечення умов для вільного пересування

товарів, послуг та капіталів. Вищим органом ОЧЕС є Засідання Ради міністрів (до набуття чинності Статутом ОЧЕС — Нарада міністрів) закорд. справ, що, як правило, організовується країною-учасницею ОЧЕС після закінчення її піврічного головування в цьому інтеграційному угрупованні. Відповідно до Статуту держави-члени співпрацюють у таких напрямках: торгівля та екон. розвиток; банківська справа і фінанси; зв'язок; енергетика; транспорт; с. г-во й агро-промисловість; охорона здоров'я та фармацевтика; охорона навколишнього середовища; туризм; наука і техніка; обмін статистичними даними та екон. інформацією; митні та прикордонні органи; гуманітарні контакти; б-ба з організованою злочинністю, незаконною торгівлею наркотиками, зброєю та радіоактивними матеріалами, тероризмом і нелегальною міграцією тощо. З метою координації взаємодії між країнами-членами ОЧЕС у визначених Статутом напрямках співробітництва були створені робочі групи, які вважаються основними допоміжними органами орг-ції. У рамках орг-ції станом на 1.01.2004 функціонували робочі групи з таких питань: організаційних; банківської та фінанс. діяльності; транспорту; зв'язку; торгівлі й пром. розвитку; с. г-ва; обміну екон. інформацією та статистичними даними; екології; науки й технології; туризму; енергетики; охорони здоров'я і фармацевтики; співробітництва в надзвичайних ситуаціях; б-би зі злочинністю тощо. Крім зазначених постійних робочих груп створюються тимчасові робочі групи експертів з конкретних питань.

У межах орг-ції підписано низку регіональних угод: Додатковий протокол про привілеї та імунітети ОЧЕС (Тбілісі, 30.04.1999; ратифікований Україною 26.01.2001), Угоду про співробітництво в б-бі зі злочинністю, зокрема організованою (о. Корфу, 2.10.1998), Додатковий протокол до цієї Угоди (Київ, 15.03.2002), Угоду про співробітництво в галузі запобігання та ліквідації наслідків природ, та техногенних катастроф (Сочі, 15.04.1998), Угоду між ОЧЕС та Урядом Турецької Республіки про штаб-квартиру ОЧЕС (Кишинів, 27.04.2000), Угоду між ОЧЕС та Урядом Турецької Республіки про штаб-квартиру Парламентської Асамблеї ЧЕС (Київ, 25.04.2002).

Б.І. Гуменюк

Ордин-НащОКІН Афанасій Лаврентійович (бл. 1605, Псков — 1680, Крипецький монастир попл. Пскова) — рос. держ. діяч і дипломат, боярин, воєвода. Нар. в сім'ї псковського дворянина. Здобув хорошу домашню освіту. На поч. 1640-х разом із сім'єю переїхав до Москви, де був прийнятий на службу до впливового боярина Ф. Шереметєва. У 1642 провів прикордонне розмежування зі Швецією, повернувши спірні землі Московському царству; у жовтні того-таки року з місією прибув до столиці Молдови Ясси, де був прийнятий господарем Василем Лупулом. Навесні 1643 ініціював відрядження до Стамбула посольства І. Милославського, що дозволило укласти мирний договір із Туреччиною. На поч. 1650-х двічі входив до складу прикордонних межових комісій (на кордоні зі Швецією). У сер. 1650-х став воєводою Друї, невеличкого містечка Полоцького воєводства, вів переговори з жителями Риги про перехід у рос. підданство. Влітку 1656 в Мітаві домогся згоди курляндського герцога Іакова допомагати Москві, внаслідок чого 9.09.1656 був укладений договір про дружбу і союз із Курляндією. Вважав, що Московському царству вкрай необхідні «морські пристані» на Балтиці. Щоб досягти цього, намагався створити коаліцію проти Швеції та відібрати в неї Лівонію. Виступав за мир із Туреччиною та Кримським ханством, закликав «миритися в міру» з Польщею, мріяв про союз із нею. Однак зовн.-політ. програма «російського Ришельє», як його називали шведи, не знаходила схвалення в *Олексія Михайловича*, не дивлячись на велику довіру, яку він мав до свого міністра. Наприкінці 1658 як думний дворянин і ліфляндський воєвода розпочав таємні переговори зі шведами, що завершилися укладенням 20.12.1658 Валіесарського перемир'я, яке фактично дало Москві вихід до Балтійського моря. Це був великий успіх рос. дипломатії. Забезпечив підписання *Андрусівського договору 1667* між Московським царством і Річчю Посполитою, направив до Англії, Франції, Бранденбургу, Голландії, Данії, Іспанії, Персії, Туреччини, Швеції та Криму дипломатів з «об'явительними грамотами» про укладення перемир'я, пропозицією дружби, співробітництва й торгівлі; намагався організувати постійні *дипломатичні представництва* за кордоном. За 4 роки керівництва *Посольським приказом* (з лютого 1667 по лютий 1671) упорядкував роботу цієї установи (зокрема, були збільшені штати), виступав за професіоналізм дип. кадрів. Але з часом стало зрозуміло, що діяльність О.-Н. як керівника *Малоросійського приказу* не була успішною, і в грудні 1671 цар прийняв його відставку. На поч. 1672 залишив Москву і за 60 км від Пскова в Крипецькому монастирі постригся в монахи, ставши іноком АНТОНІЄМ.

Н.Ф. Сербіна

Ординація Сейму Речі Посполитої 1638 — постанова польського парламенту, видана в січні 1638 після придушення козацько-селянського повстання під проводом Павлюка і К. Скидана. Згідно з нею скасовувалась виборність козацької старшини й ліквідувався козацький суд; реєстр зменшувався з 8-ми до 6-ти тис. чол., до нього вносились лише козаки, що не брали участі в повстанні; усі виключені з реєстру переходили в стан посполитих; замість виборного гетьмана Сеймом призначався старший комісар козацького війська, що безпосередньо підлягав польському коронному гетьманові; посади полковників та осавулів мали заміщатись тільки шляхтичами; козакам дозволялось жити лише в королівських маєтностях Черкаського, Корсунського й Чигиринського староств; міщанам і посполитим під страхом смертної кари заборонялось вступати в козаки й навіть віддавати своїх дочок за них заміж; два полки реєстровців мали постійно перебувати на Січі, щоб допомагати запорожцям відбивати татарські напади та перешкоджати їхнім походам на Кримський ханат й Османську імп. Нерезестрове козацтво не визнало ординацію, що фактично діяла до початку Національно-визвольної революції 1648-76.

В.І.Головченко

ОрегОНСЬКИЙ ДОГОВІР — див. *Американсько-англійський договір 1846*. **Орел** Анатолій Костянтинівич (16.02.1943, Вінниця) — укр. держ. діяч, дипломат. Закінчив Моск. ін-т інозем. мов (1974). У 1974-90 — викладач, старший викладач Моск. ін-ту інозем. мов; 1991-92 — радник посольства СРСР (згодом посольства РФ) в Італійській Республіці. У березні 1992 - грудні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Італійській Республіці, одночасно в березні 1995 — грудні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Мальта за сумісництвом. У січні 1998 — серпні 1999 — заст. мін. закр. справ України; із серпня 1999 — заст. глави Адміністрації Президента України, керівник Головного управління з питань зовн. політики. 10.12.2001 призначений Представником України у Виконавчій раді ЮНЕСКО. Нагороджений Почесною грамотою КМ України.

В.М. Матвієнко

Оренда території міжнародно-правова — тимчасова передача частини територ. юрисдикції від держави, що має суверенітет щодо відп. території, іншій державі. Д-ва, що орендує територію, не встановлює над нею свій суверенітет, а лише частково володіє територ. юрисдикцією. Як правило, оренда території відбувається на основі *договору міжнародного*.

Д.В. Скринька

Оренчук Василь Якович (1890 - 1959) — укр. дипломат і публіцист. Родом з Галичини. Закінчив юрид. ф-т Віденського ун-ту. За доби Центральної Ради й гетьманату П. Скоропадського — віце-директор Загального департаменту МЗС України; 1918-22 — ген. Консул УНР у Мюнхені.

В.І. Головченко

Орлик Григорій Пилипович (5.11.1702, Бату-рин, тепер Бахмацького р-ну Чернігівської обл. — 14.11.1759, Менден, поблизу Франкфурта-на-Майні) — укр. і франц. військ. діяч і дипломат. Старший син П. Орлика. Навчався в Лунд-ському ун-ті (1716-18). У 1709 разом із батьками емігрував спершу до Речі Посполитої, потім — до Швеції (1715). 1720-26 служив офіцером у шведській і саксонській гвардіях, пізніше — у франц. армії. 1730 перейшов надип. службу Королівства Франція і відбув зі спец. місією до Стамбула, де став радником франц. посольства у справах Схід. Європи і вів проукр. агітацію. У 1732 і 1734 за дорученням франц. уряду їздив до кримського хана Каплана I Герая з пропозицією підтримати запорожців і П. Орлика в б-бі проти Російської імп. У 1733 допомагав С. Ле-щинському повернутись до Польщі й зайняти королівський престол. У 1734 здійснив таємну подорож до Гетьманщини, де провів переговори з опозиційними колами козацької старшини. Неодноразово звертався з меморандумами до франц. і шведського урядів, попереджаючи про небезпеку рос. експансії й наголошуючи на потенційно стабілізуючій ролі незалежної України в системі міжнар. відносин тогочасної Європи. Виступив із проектом створення антирос. коаліції за участі Франції, Швеції, Пруссії, Польщі, Туреччини, Кримського ханату й укр. козацтва. Із початком *Семилітньої війни 1756-63* як граф, чл. королівської таємної ради та генерал франц. армії змушений був узяти в ній участь. Відзначився у квітні 1759 в битві під Бергеном, за що отримав звання генерал-поручика. Був тяжко поранений і невдовзі помер. Його ім'ям названий один із паризьких аеропортів.

В.І. Головченко

Орлик Пилип Степанович (11.10.1672, с. Косут Ошмянського повіту неподалік від Вільнюса (Литва) — 24.05.1742, побл. Ясс, тепер Румунія) — укр. держ. і військ. діяч, гетьман Війська Запорозького в еміграції (5.04.1710-24.05.1742). Нар. в сім'ї шляхтича чеського походження. Закінчив єзуїтський колегіум у Вільно та Києво-Могилянську колегію (1692). Працював кафедральним писарем Київ, митрополії. Після одруження 1700 з донькою полтавського полковника *Г. Герцика* вступив на службу до Війська Запорозького: спершу як старший військ. канцелярист, регент (управляючий справами) Генеральної військової канцелярії, а з 1706 — ген. писар і найближчий радник гетьмана *І. Мазепи*. Активний учасник створення *українсько-шведського союзу 1708*. Після його поразки емігрував з *І. Мазепою* до Бендер, де після смерті останнього був обраний гетьманом із затвердженням розроблених за його редакцією «Пактів і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького» (Конституції *П. Орлика*). Спираючись на підтримку запорожців і союз із шведським королем Карлом XII (стверджений асекураційним дипломом 10.05.1710), уклав *українсько-кримський союзний договір 1711* і *українсько-турецький союзний договір 1712*, на основі яких зробив спробу організувати антимоск. Коаліцію за участю також донських козаків-булавінців, казанських татар і башкирів. Після невдачі збройної б-би на Правобережжі 1711-14 на запрошення Карла XII з частиною старшини перебрався до Швеції, 1720 — до Німеччини. Певний час інкогніто мешкав у Польщі й Франції, а з 1722 й до кінця життя — на території Османської імп. (у Салоніках, у Буджаку й Молдові). Шукав підтримки Франції (через сина *Г. Орлика*), Швеції, Речі Посполитої, Саксонії, Британії, Ганноверу, Голштинії, Ватикану у справі відновлення незалежної укр. державності. Намагався сформувати власні збройні сили й підняти на б-бу проти Російської імп. Нову Січ, але зазнав невдачі з огляду на несприятливу для укр. справи міжнар. кон'юнктуру.

Твори: «Вивід прав України» (1712), «Маніфест до європейських урядів» (1712), «Діаріуш» («Щоденник», 1720-32).

В.І. Головченко

Ортега Сааведра (Orieša Saavedra) Даніель (11.11.1945, Ла-Лібєртад, Нікарагуа) — нікарагуанський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в заможній сім'ї, опозиційно налаштованій до диктатури А.Г. Сомоси. 1960 вперше був заарештований за політ. діяльність. 1963 під час навчання в Центр.-амер. ун-ті (Манагуа) вступив до маркс. Сандіністського фронту нац. визволення (СФНВ), 1967 став відповідальним за проведення збройних операцій у містах, але потрапив у полон до Національної гвардії та ув'язнений до 1974 (внаслідок вдалої операції СФНВ із захопленням заручників був звільнений). Разом із братом Умберто очолив у СФНВ фракцію «третього шляху», що виступала за союз із ліберальною опозицією диктатурі А.Д. Сомоси (сина А.Г. Сомоси), і став одним із провідних польових командирів повстанців. Із 26.03.1979 — чл. нац. керівництва СФНВ; 16.06.1979-10.01.1985 — чл. Керівної ради Уряду нац. відродження, що прийшов до влади в результаті перемоги Сандіністської рев-ції 19.07.1979. Після залишення владних структур представниками ліберально-демокр. кіл 4.03.1981 призначений «координатором» (керівником) уряду. 10.01.1985-25.04.1990 — Президент Республіки Нікарагуа. У внутр. політиці прагнув забезпечити консолідацію рев. соц. реформ і зберегти політ. плюралізм (чинна конституція 9.01.1987), але в умовах вимушеної мілітаризації країни перед лицем екон. блокади з боку США та внутр. збройного конфлікту з противниками нового режиму («контрас») зазнав

поразки на заг. виборах 25.02.1990, що стали переломним пунктом *Центральноамериканського мирного врегулювання*. У 1990-96 зберігав посаду головнокомандувача Сандіністської народної армії. На презид. виборах 20.10.1996 і 4.11.2001 посів 2-е місце, отримавши відповідно 37,8% і 42,3% голосів. На надзвичайному з'їзді СФНВ у травні 1994 обраний його ген. секретарем, сприяв переходові Фронту на с.-д. позиції та

ВСТУПОВІ В СоЦІНТерН.

В.І. Головченко

Осецький Олександр (24.06.1873, Кременець Волинської губернії, сучас. Тернопільська обл. — 26.02.1937, Париж) — укр. військ. діяч. Закінчив військ. уч-ще в Петербурзі й Академію Ген. штабу (1917). Під час *Першої світової війни* командував полком рос. армії, генерал-майор. За доби Центральної Ради — командир дивізії 2-го Січового Запорозького корпусу. 17.04.1918 призначений нач. новостворюваного Полтавського корпусу. За доби гетьманату *П. Скоропадського* — командир Корпусу охорони залізниць. У жовтні - листопаді 1918 керував Оперативним штабом, який готував антигетьманське повстання під проводом Директорії. У листопаді — грудні 1918 — командувач Хомської групи Армії УНР в *українсько-польській війні 1918-19*.

26.12.1918-13.02.1919 - військ, міністр УНР в уряді *В. Чехівського*, потім (до липня 1919) — Наказний отаман військ УНР з правами головнокомандувача. 1920 — голова військ.-дип. місії УНР у Бельгії.

В.І. Головченко

«Основні напрями зовнішньої політики України» — постанова ВР України від 2.07.1993, що визначила базові нац. інтереси укр. держави й завдання її *зовнішньої політики* та засади їх реалізації. Перше обговорення док-та відбулось на пленарних засіданнях ВР України 18.03.1993 в доповіді мін. закл. справ *А Зленка* та виступах 25-ти депутатів, під час яких було стверджено, що проголошене Україною прагнення до набуття в майбутньому позаблоково-го й нейтрального статусу не є і не може бути курсом на ізоляцію та не виключає широкого співробітництва з будь-якими д-вами та міжнар. орг-ціями, у т. ч. і військ.-політичними. Тоді ж було з'ясовано, що *зовнішня політика України* має бути спрямована на: утвердження та розвиток її як незалежної демокр. д-ви; забезпечення стабільності її міжнар. становища; збереження територ. цілісності та недоторканності кордонів; включення нац. госп-ва до світової екон. системи; захист прав та інтересів громадян України за кордоном; створення умов для підтримання контактів із зарубіжними українцями й вихідцями з України.

Нац. інтереси України у сфері міжнар. відносин зведені в «Основних напрямках» у 3 групи: стратегічні та геополіт. інтереси, що пов'язані з гарантуванням нац. безпеки України та захистом її політ. незалежності; екон. інтереси, пов'язані з інтегруванням економіки України у світове госп-во; регіональні, субрегіональні, локальні інтереси, пов'язані із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутр. розвитку України. Принципові ж засади зовн. політики укр. д-ви розвивали положення, визначені Декларацією про держ. суверенітет 16.07.1990, Постановою ВР України «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин» від 25.12.1990, Актом проголошення незалежності 24.08.1991, іншими док-тами внутр. законодавства; відповідали заг.-визнаним нормам та принципам *міжнародного права*, *Статуту ООН*, *Заключному акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975*, *Паризькій хартії для нової Європи 1990* та іншим док-там НБСС. Тому у своїх двосторонніх і багатосторонніх міжнар. відносинах укр. д-ва має керуватись принципами добровільності, взаємоповаги, рівноправності, взаємовигоди, невтручання у внутр. справи. Вона не є ворогом жодної д-ви, беззастережно засуджує війну як зняряддя нац. політики, додержується принципу незастосування сили та загрози силою і прагне вирішувати будь-які міжнар. спори лише мирними засобами, не висуває жодних територ. претензій до своїх сусідів і не визнає жодних територ. претензій до себе.

Україна виходить з того, що в сучас. умовах дотримання *прав людини* є не лише внутр. справою окремих д-ав; вона сповідує принцип неподільності міжнар. миру та міжнар. безпеки і вважає, що загроза нац. безпеці будь-якої країни становить загрозу заг. безпеці та миру в усьому світі. У своїй зовн. політиці Україна обстоює підхід «безпека для себе — через безпеку для всіх». Укр. д-ва керується принципом примату права в зовн. політиці, а належним чином ратифіковані догри вважає за частину власного внутр. права, спирається на фундаментальні заг.-людські цінності й засуджує практику подвійних стандартів у міждерж. відносинах.

Важливими засадами, на яких реалізується зовн. політика України, в «Основних напрямках» визначено недопущення присутності збройних сил інших д-ав на укр. території, а також розміщення інозем. військ на територіях інших д-ав без їх чітко вираженої згоди, крім випадків застосування міжнар. санкцій відповідно до Статуту ООН.

Перспективною метою зовн. політики в док-ті названо членство України в *Європейських співтовариствах*, а також інших зах.-європ. або зап.-європ. структурах. *Співдружність Незалежних Держав (СНД)* Україна розглядає лише як міжнародний механізм багатосторонніх консультацій і переговорів, що доповнює процес формування якісно нових повномасштабних двосторонніх відносин між державами-учасни-цями, й уникатиме участі в інституціоналізації форм міждерж. співробітництва в рамках СНД, здатних перетворити СНД у наддержавну структуру федеративного чи конфедеративного характеру. Базуючись на визначальних нац. інтересах та принципах, ВР України окреслила здійснення зовн. політики д-ви в таких головних напрямках: розвиток двосторонніх міждерж. відносин; розширення участі в європ. регіональному співробітництві; співпраця в рамках СНД; діяльність в *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та інших міжнар. орг-ціях. Пріоритетними функціями зовн. політики України стали: гарантування нац. безпеки; створення умов, необхідних для нормального функціонування нац. економіки; сприяння наук.-техн. прогресові в Україні та розвиткові її нац. культури й освіти; участь у розв'язанні глобальних проблем сучасності; контакти з укр. діаспорою; інформ. функція.

Одночасно з ухваленням «Основних напрямів», 2.07.1993 ВР України прийняла постанову, що зобов'язала уряд, МЗС, дип. й коне, представництва України за кордоном, інші мін-ва та відомства, які беруть участь у реалізації зовн.-політ. курсу, керуватись у роботі «О. Н. З. П. У».

В.І. Головченко

Основоположний акт про взаємні відносини, співпрацю та безпеку між НАТО і Російською Федерацією 1997 — двостороння угода, підписана 27.05.1997 у Парижі у зв'язку з початком процесу *НАТО розширення на Схід*, невід'ємною частиною якого більшість держав-членів НАТО визначали встановлення нового рівня відносин із Росією. Росія та НАТО «Українська мова як іноземна: методика викладання» (1994), «Сам собі редактор» (1997), «Українська щодня» (1998).

Л.В. Губерський

Остерман Андрій Іванович (Генріх Йоган Фрідріх) (30.05(9.06). 1686, Бохум, Вестфалія - 20.05.1747, Березів, тепер с. Березово Тюменської обл. РФ) — рос. держ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї лютеранського пастора. З 1703 — на рос. військ.-мор. службі. У 1708-10 — перекладач віце-канцлера *П. Шафірова*. З 1710 — секр. *Посольського приказу*, з 1716 — радник *Посольської канцелярії*, виконував особисті дип. доручення *Петра I*. У 1718-19 — 2-й уповноважений Московського царства на Аландському конгресі, що розглядав проблему територ. поступок Швеції за підсумками *Північної війни 1700-21*. Після повернення до Петербурга призначений таємним радником *Колегії інозем. справ*. У 1721 успішно завершив мирні переговори зі Швецією й підписав *Ніштадтський мирний договір 1721*. З 1723 — сенатор і віце-президент колегії іноземних справ, склав проект її нового штату й регламенту. У 1725-41 — віце-канцлер Російської імп., водночас із 1726 — чл. Верховної таємної ради. У 1727-30 — вихователь імп. Петра II, з 1731 — фактичний керівник зовн. та внутр. політики імперії, граф (1730). З 1733 головував у військ.-мор. комісії, генерал-адмірал (1740). Після чергового дворцевого перевороту був заарештований 25.11.1741 за наказом імп. Єлизавети Петрівни і в січні 1742 засуджений до смертної кари, заміненої довічним засланням.

в.і.

Головченко

Остерман Іван Андрійович (1725, Петербург -1811, Москва) — рос. держ. діяч і дипломат. Син *А. Остермана*. Після арешту 1741 батька був переведений з імпер. гвардії в армію й невдовзі виїхав за кордон для завершення здобуття освіти. З 1757 — на рос. дип. службі, працівник посольства в Парижі. У 1760-74 — посланник Росії у Стокгольмі, мав помітний вплив на короля Густава III, попередив виступ Швеції проти Росії під час рос.-тур. війни 1768-74. З 1774 — сенатор. У 1775-83 — віце-канцлер; у 1783-96 — гол. начальник над *Іноземних справ колегією*, взяв участь в укладенні низки *договорів міжнародних*. У листопаді 1796 призначений канцлером, але у квітні наступного року змушений був поступитись посадою *О. Безбородьку* й ПІТИ у Відставку.

В.І. Головченко

Островів статус міжнародний. Островами є природно утворені простори суходолу, оточені водою, які знаходяться вище рівня води під час припливу (ч. VII ст. 121 *Конвенції ООН з морського права 1982*). О. можуть мати територ. море, прилеглу зону, *виключну економічну зону* й *континентальний шельф*, які визначаються на таких самих засадах, які закріплені Конвенцією 1982 для інших територій суходолу. Лише скелі, не придатні для підтримки життя людини чи для самостійної госп. діяльності, не мають ані виключної екон. зони, ані континентального шельфу. Група О., включаючи частини О., води, які їх об'єднують, й інші природ. утворення, настільки тісно пов'язані між собою, що складають єдине геогр., екон. й політ. ціле (або історично ним вважаються), творить архіпелаг.

в.с. Ржевська

Остроградський-АпоСТОЛ Михайло Михайлович (1870, Полтавська губернія — 30.10.1923, Бухарест) — укр. військ. діяч і дипломат. Належав до козацько-старшинського роду, що походив від гетьмана *Д. Апостола*. Закінчив Морський корпус і Військово-морську академію. Дійсну службу проходив на Чорноморській ескадрі, контр-адмірал. Восени 1917 зголосився до служби в укр. війську. У сер. квітня 1918 увійшов до «Центрофлоту» — колегіального органу управління Чорноморським флотом. 30.04.1918 прийняв командування над тією його частиною, що залишилась у Севастополі. 21.05.1918 призначений представником Української Держави в Криму, вів переговори з командуванням окуп. нім. військ щодо збереження флоту за

Українською Державою, внаслідок непоступливості нім. сторони невдовзі змушений був подати у відставку. 25.12.1918 призначений товаришем мор. міністра УНР, на поч. 1920 — командувач Чорноморського військ, флоту УНР, потім — голова Військ.-мор. місії УНР у Румунії, активний прибічник створення *Чорноморського союзу* за участі УНР.

В.І. Головченко

Оттавська конвенція про повну заборону протипіхотних МІН 1997 (Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва та передавання протипіхотних мін та про їх знищення) вироблена в остаточному вигляді та прийнята 18.09.1997 на дип. конференції в Осло (Норвегія); відкрита для підписання 3.12.1997 в Оттаві (Канада) та 5.12.1997 в Нью-Йорку в штаб-квартирі *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*. Набула чинності 1.03.1999, після ратифікації 40 д-вами, що її підписали; має безстроковий термін. Підписана 151 державою, ратифікована 142 державами (2004). Україна підписала Конвенцію 24.02.1999. Першою спробою обмежити застосування протипіхотних мін (ППМ) стало підписання Протоколу 2 до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайного озброєння, які можуть вважатись такими, що спричиняють надмірні пошкодження або мають невибіркову дію 1980, яким передбачено заборону або обмеження застосування мін та мін-пасток (набув чинності 2.12.1983). Положення першої редакції Протоколу 2 поширювались лише на *збройні конфлікти міжнародного характеру*, в той час як найбільша кількість жертв від мін припадала на *збройні конфлікти неміжнародного характеру*; не було запропоновано ефективного механізму запобігання експорту мін. У 1995 група експертів, утворена за рішенням 48-ї сесії *Генеральної Асамблеї ООН*, підготувала варіант нової редакції Протоколу 2, який було ухвалено 3.05.1996 в Женеві (набув чинності в грудні 1998). Доповнений Протокол 2 значно посилив обмеження на застосування ППМ: повністю заборонено застосування мін, що не виявляються звичайними засобами, а також мін, що спрацьовують від впливу міношукачів тощо. Було заборонено здійснення експорту ППМ недержавним установам та д-вам, які не підписали Протокол 2. Сферу застосування док-та було поширено на внутр. конфлікти. Але Протокол 2 і в новій редакції залишав можливість збереження ППМ на озброєнні армій д-ав, що його підписали. Тому паралельно з удосконаленням Протоколу 2 розпочався процес, спрямований на повну заборону ППМ. Перші практичні кроки до укладення міжнар. угоди про повну заборону ППМ були зроблені в жовтні 1996 на міжнар. конференції в Оттаві, тому він був названий Оттавським процесом. Його головними ініціаторами були Канада, Бельгія, Норвегія, ПАР, Мексика. Активно підтримали Оттавський процес деякі неурядові орг-ції, зокрема *Міжнародний комітет Червоного Хреста*, Міжнародна кампанія за заборону протипіхотних мін та інші. За основу остаточного варіанта конвенції був встановлений проект, розроблений експертами МЗС

Австрії, який передбачав повну заборону застосування, накопичення, вир-ва й експорту мін та знищення їх запасів.

Згідно з Конвенцією сторони зобов'язались за жодних обставин не використовувати, не розробляти, не виробляти та не набувати іншим способом, а також не складувати, не утримувати та не передавати жодній іншій стороні ППМ; здійснити всі необхідні заходи для знищення всіх ППМ. У Конвенції розширено, порівняно з попередніми міжнар. док-тами, визначення поняття «протипіхотна міна», у нього включено також визначення елемента невиймання, тобто компонента, який серйозно ускладнює можливість розмінування будь-яких мін. Конвенція не допускає жодних застережень до її тексту. Як виключення дозволяється збереження тільки мінімально необхідної для розробки методів їх виявлення, розмінування або знищення кількості мін. Дозволяється передавати ППМ іншим д-вам для знищення. Конвенція зобов'язує д-ви, що її підписали, знищити всі запаси ППМ упродовж 4 років із часу ратифікації та розмінувати всі ППМ на своїй території протягом 10 років із часу ратифікації (у разі неспроможності д-ви виконати цю умову конференція учасників Конвенції може подовжити цей термін ще максимум на 10 років). Сторони зобов'язані виявляти та відп. чином позначати всі протипіхотні мінні поля на своїй території й забезпечувати їх охорону з метою запобігання жертв. Конвенція передбачає співробітництво між сторонами, щоб сприяти виконанню її умов: обмін обладнанням, матеріалами, наук, й техн. інформацією, надання допомоги однією стороною іншій у знищенні запасів ППМ тощо.

У Конвенції розроблені заходи контролю та верифікації виконання її положень. Так, кожна д-ва, що приєдналась до Конвенції, зобов'язана щорічно представляти *Генеральному секретареві ООН* докладну доповідь про заходи, здійсненні щодо виконання положень Конвенції; перша

така доповідь має бути подана не пізніше, ніж через 180 днів після її ратифікації. Конвенція також передбачає, що кожна зі сторін може направити через Ген. секретаря ООН «запит про роз'яснення» щодо виконання тих чи інших положень іншій стороні, на який має бути надана відповідь упродовж 28 діб. У разі, якщо відповідь не буде отримано або вона не задовольнить сторону, що надсилала запит, питання передається на розгляд Конференції сторін Конвенції, яка може ініціювати процедуру розслідування, надіслати до країни, щодо якої цю процедуру започатковано, місію експертів із метою з'ясування питання, що виникло. Передбачено проведення Конференцій сторін з перегляду її положень не раніше, ніж через 5 років після набуття нею чинності, й надалі в разі потреби з інтервалом не менше 5 років. Кожна сторона може пропонувати внести поправки до Конвенції, але пропозиції мають бути ухвалені більшістю в 2/3 голосів, присутніх на скликаній для цього депозитарієм конференції. Підписання Конвенції стало важливою подією, значущою для міжнар. процесу роззброєння. За активний внесок у справу вироблення й підписання Конвенції Міжнародна кампанія за заборону протипіхотних мін отримала в 1997 *Нобелівську премію миру*. Однак Конвенція досі не набула універсального характеру, оскільки до неї не приєдналися бл. 1/3 членів ООН, у т. ч. й великі виробники ППМ (Китай, Росія, СІЛА, Індія, Пакистан, Іран, Ізраїль та інші). Приєднання до Конвенції великої кількості д-ав, що розвиваються, на території яких замінованими залишаються райони, важливі для екон. й соц. розвитку країни (Ангола, Афганістан, Камбоджа, Мозамбик, Нікарагуа), багато в чому пояснюється їхньою зацікавленістю в отриманні фінанс. та експертної допомоги від розвинених д-ав у розмінуванні, на яке власних коштів у них не вистачає.

В.Ю. Константинов

Оттоманського боргу проблема — зовн. борг Османської (Оттоманської) імп., утворений у результаті кабальних позик, які з 1854 тур. уряду надавали європ. держави; використовувався останніми як засіб дип. тиску на Туреччину. У 1875 борг номінально складав 5,3 млрд. франків, проте Туреччина фактично отримала 2,7 млрд. франків. Після фінанс. банкрутства Туреччини в 1879 за *Мухаррем-ським декретом 1881* було встановлено інозем. контроль над головними джерелами прибутків тур. д-ви. Борг використовувався зах. д-вами, особливо Францією та Великою Британією, для обмеження зовн. та внутр. політики Туреччини, чим поглибив заг. кризу султанської влади. *Севрський мирний договір 1920* зафіксував розмір довоєнного Оттоманського боргу в сумі 3,26 млрд. франків і визначив його розподіл між Туреччиною й територіями, що від неї відокремились. Після Кемалістської рев-ції в Туреччині до вирішення О. б. п. повернулись на *Лозаннській конференції 1922-23*, на якій було підтверджено принцип розподілу боргу між Туреччиною та д-вами, що відокремились від Османської імп. після *Балканських війн 1912-13* та *Першої світової війни*. На Лозаннській конференції питання про розмір боргу залишилось відкритим. У подальшому було визначено, що на частку Туреччини припадає 62,25% Оттоманського боргу. У 1938 за домовленістю між Туреччиною та її кредиторами сума боргу, що стосувалась Туреччини, була визначена в 86 млн. тур. лір золотом. Перші виплати співпали з екон. кризою 1929-33 і спричинили фінанс. кризу в Туреччині, тому тур. уряд домігся зміни умов виплати Оттоманського боргу. У 1933 було укладено угоду, за якою Оттоман-ський борг фіксувався в сумі 963 млн. франц. франків (приблизно 80 млн. тур. лір), сплати мали відбуватись не золотом, а паперовими грошима, що фактично знизило суму Оттоманського боргу майже вдсятеро. Після падіння курсу франц. франка, пов'язаного з початком *Другої світової війни*, тур. уряд у 1944 зумів повністю завершити його погашення. Оттоманський борг був важливим чинником екон. та зовн. політики Оттоманської імп. й залишався після падіння султанської влади однією з ключових проблем тур. зовн. політики 1-ої пол. ХХ ст.

М.С. Бур'ян

Офшорні компанії — інозем. юрид. особи, створені та зареєстровані в офшорних зонах — регіонах країн, законодавством яких передбачено для деяких підприємницьких структур надання певних податкових, митних, фінанс, валютних та інших пільг із метою розвитку офшорного бізнесу, піднесення економіки й

МІЖНар. авторитету.

В.І. Серажим

Офшорні центри — місце зосередження фінансів у невеликих країнах або на територіях, що залучають інозем, капітали через надання спец, податкових та інших пільг при проведенні

фінанс.-кредитних операцій з інозем. компаніями, що зареєстровані у країні розміщення Центру.

В.І. Серажим

Охридська угода 2001 — двостороння домовленість, підписана 10.09.2001 в Охриді (Македонія) керівництвом Македонії та лідерами македонських албанців; формально поклала кінець зіткненням між албанцями та урядовими македонськими силами (див. *Македонська криза*). Збройний конфлікт між македонськими урядовими військами та збройними формуваннями албанців, а також загострення ситуації на македонсько-югославському кордоні в районі долини Прешево, де у квітні — червні 2000 відбулися сутички між Армією визволення Косово та македонськими прикордонниками, призвели до кризової ситуації в Македонії. Збройну фазу конфлікту було припинено за участі *Європейського Союзу (ЄС)*, СІЛА та Росії, які здійснили тиск на македонську та албанську сторони з метою припинення вогню та початку переговорів. Із районів, населених албанцями, було відведено підрозділи македонської армії; албанська сторона зняла свою вимогу про перетворення Македонії на федерат, д-ву.

У липні — серпні 2001 в Охриді на березі однойменного озера відбувались переговори між македонською та албанською делегаціями. Основні суперечності точились навколо питань щодо статусу мови та військ, формувань. Албанська сторона наполягала на визнанні албанської мови офіційною на всій території країни; македонський уряд пропонував статус офіційної лише на території, де албанці становлять не менше 20% населення. Албанська сторона пропонувала підпорядковувати загони поліції в албанських провінціях лише місцевому самоврядуванню; уряд Македонії поставив албанській стороні вимогу скласти зброю ще до ратифікації угоди парламентом країни. За умовами угоди сторони погоджувались припинити протистояння та повернутись до нормального співіснування; замість терміна «македонці» до конституції країни вносилося визначення «громадяни Македонії»; албанська мова набувала статусу офіційної в тих районах, де албанці становили понад 20%; збільшувалась частка представництва албанців у поліції та армії з 5 до 25%; декларувалась заборона дискримінації при прийнятті албанців до вищих навч. закладів. Угода була ратифікована парламентом упродовж 45 днів. Одразу після її підписання в Македонії терміном на 30 днів було розгорнуто контингент *НАТО*, що складався з брит., франц. та чеських підрозділів, для збирання зброї в албанських бойовиків.

М.С. Каменецький

П

ПаасіКІВІ (РаакікМ) Юхо Кусти (27.11.1870, Тампере — 14.12.1956, Гельсінкі) — фінляндський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Здобув юрид. освіту. У 1907-13 — депутат сейму від старофінської партії; 1914-34 — ген. директор Нац. акціонерного банку. У травні — грудні 1918 — Прем'єр-міністр Фінляндії. У 1920 очолював делегацію Фінляндії при укладенні угоди про перемир'я й підписанні *Тартуського мирного договору 1920* між Фінляндією та РСФРР. У 1934-36 — голова Нац. коаліційної партії; у 1936-39 — посланник Фінляндії у Швеції; у 1939-40 — міністр без портфеля. Восени 1939 провадив переговори в Москві у зв'язку з територ. претензіями СРСР до Фінляндії, потім — чл. делегації при укладенні *радянсько-фінляндського мирного договору 1940*. У 1940-41 — посланник Фінляндії в СРСР. У лютому - березні 1944 провадив неофіційні переговори з урядом СРСР щодо укладення перемир'я. У листопаді 1944 — березні 1946 — Прем'єр-міністр Фінляндії; у березні 1946 — березні 1956 — Президент Фінляндії. Провадив курс на фактичне обмеження держ. *суверенітету* в зовн. -політ, сфері та *нейтралітет*, щоб не допустити повторення *агресії* СРСР проти Фінляндії (див. *Фінляндизація*); уклав із СРСР Договір про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу (1948). Заг.-народна б-ба фінів проти рад. агресії 1939-40 дозволила П., проводячи обережну й зважену політику в умовах *«Холодної війни»*, уникнути перетворення Фінляндії на сателіта СРСР і встановлення в країні прокому-ніст. уряду, як це сталось із Центр.-Схід. Європою. Водночас курс П. сприяв стабілізації в Півн. Європі, що пізніше суттєво вплинуло на формування клімату розрядки у 60 — 70-х ХХ ст. Нагороджений орденом Леніна (1954).

Р.Л. Кривонос

Павличко Дмитро Васильович (28.09.1929, с. Стопчатове Косівського р-ну Івано-Франківської обл.) — укр. письменник, перекладач, громад.-політ, діяч і дипломат. Закінчив філол. ф-т Львівського держ. ун-ту ім. І. Франка (1953) й аспірантуру кафедри укр. літератури Львівського держ. ун-ту ім. І. Франка (1956). У 1956-58 — зав. відділу поезії журналу «Жовтень» (Львів). 1958-64 працював журналістом у Львові та Києві; 1964-68 — сценарист кіностудії ім. О. Довженка, секр. правління Спілки письменників України; 1971-78 — гол. редактор журналу «Все-світ»; 1986-90 — секр. правління Спілки письменників України та Спілки письменників СРСР. Депутат ВР УРСР 12-го скликання, народний депутат України 1-го скликання; 1990-94 — голова Комісії ВР України в закорд. справах. У жовтні 1995 - травні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Словацькій Республіці; у лютому 1999 — січні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Польща. Лауреат держ. премії України (1977), має низку урядових нагород.

Теори: «Любов і ненависть» (1953); «Пелюстки і леза» (1964); «Гранослов» (1968); «Таємниця твого обличчя» (1974, 1979); «Сонети» (1984); «Задивлений у будущину» (1986); «Рубаї» (1987); «Покаянні псалми» (1994) та ін.

В.М. Матвієнко

ПагуошСЬКИЙ рух (Ри§\ya§п СопГегепсез оп §сіепсе апсі Шогісі Айайгк) — започаткований у 1955 міжнар. рух учених за мир, роззброєння та міжнар. безпеку; отримав назву за місцем

проведення першої конференції в липні 1957 в канад. містечку Пагуош. Діяльність руху координує Рада (до 1975 — Пагуошський комітет) зі штаб-квартирою в Лондоні. У П. р. не існує формального членства, його учасниками є нац. пагуошські групи, ради, комітети, а також окремі вчені. Конференції П. р. обговорюють широке коло екон., політ., безпекових, культ, та освітніх проблем сьогодення людства та його майбутнього; особлива увага приділяється питанням екон. та наук.-техн. співробітництва, роззброєння, протистояння загрози поширення й застосування зброї масового знищення.

С.П. Галака

Пайфер Стівен Карл (8.12.1953, Сан-Франциско, США) — амер. дипломат. Закінчив Стенфордський ун-т (1976). У 1978-80 працював у посольстві США у Варшаві, у 1980-81 — у відділі Європи Державного департаменту США, у 1981-84 — у відділі з питань політики й безпеки в Європі Держдепартаменту США, радник делегації США на переговорах про ядерні ракети середньої дальності в Женеві; 1984-85 — спец, помічник спец, радника Президента США й державного секретаря США з питань контролю над озброєнням; 1985-86 — слухач Ін-ту інозем. мов (рос. відділення) Держдепартаменту США; 1986-88 — співробітник політ, відділу посольства США в Москві; 1988-90 — заст. начальника відділу СРСР з питань багатосторонніх стосунків і безпеки Держдепартаменту США; 1990-93 — заст. радника з політ, питань посольства США у Великій Британії; 1993-94 — заст. головного координатора з питань нових незалежних д-ав Держдепартаменту США; 1994-96 — дир. управління Росії, України та Євразії в Раді національної безпеки США; 1996-97 — спец, помічник Президента США і гол. директор з питань Росії, України і Євразії в РНБ. У 1997-2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол США в Україні. З 2000 — помічник заступника, помічник держсекретаря США з питань Європи та Євразії.

в.і. Головченко

Пакт стабільності в Європі підписаний 21.03.1995 у Парижі (Франція). Його розроблення ініційоване в 1993 Прем'єр-міністром Франції Е. Балладюром. У пропозиціях зазначалось, що країни ЦСЄ, звільнившись від *тоталітаризму*, успадкували низку проблем міждерж. характеру, які заважають утворенню сталого політ, клімату взаємної довіри, добро-сусідства та плідного співробітництва. Для цих країн, більшість із яких декларували намір приєднатись до європ. інститутів, у т. ч. до *Європейського Союзу (ЄС)*, постала проблема відтворення відповідних такої інтеграції політ.-прав, передумов. Країнам ЦСЄ пропонувалось за сприяння й підтримки ЄС упродовж певного періоду в юрид. порядку остаточно вирішити потенційно небезпечні для регіональної *стабільності* та громадян, миру проблеми (насамперед, про взаємне визнання кордонів та забезпечення прав нац. меншин), що сприятиме їх просуванню до єдиної Європи. Пропозиції Е. Балладюра було підтримано керівництвом ЄС.

25.05.1994 у Парижі відбулась інавгураційна Конференція Пакту, яка офіційно започаткувала процес детального обговорення й остаточного визначення його змісту. Було визначено механізм доопрацювання Пакту: його основні положення мали відпрацьовуватись упродовж року в рамках конференції із стабільності в Європі, а в інавгураційному док-ті зазначались параметри, основні принципи й практ. заходи її роботи. Передбачалось, що в роботі конференції візьме участь 41 країна, які розподілялись на кілька груп: д-ви, на які безпосередньо спрямовувалась робота в рамках Пакту (т. зв. «дев'ятка» — 6 країн ЦСЄ і 3 балт. країни), група їхніх сусідів (т. зв. «зацікавлені країни»), деякі інші учасники НБСЄ, включно зі США й Канадою. Однак згодом коло учасників розширилось, і на заключній конференції 20-21.03.1995 були представлені вже 52 країни, тобто всі члени *Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)*, а також ряд міжнар. орг-цій. Текст Пакту складався з трьох частин. Першою була політ, декларація, у якій формулювались принципи й основні підходи, що повинні регулювати відносини між сусідніми європ. д-вами, зокрема принципи непорушності й недоторканності кордонів, поваги до прав нац. меншин тощо. Другу частину складав перелік двосторонніх угод, домовленостей та політ, декларацій (заг. кількістю бл. 100), укладених країнами ЦСЄ та Балтії між собою, зі своїми сусідами (у т. ч. з Україною), і з державами-членами ЄС. Третій розділ містив домовленості щодо т. зв. «супутніх заходів»: проекти регіонального співробітництва, спрямовані на розвиток транскордонних зв'язків, освітніх і наук.-дослідних програм, орг-цію курсів з вивчення інозем. мов, сприяння екон. кооперації, співпраці в галузі екології, облаштування прикордонних переходів тощо. Контроль за дотриманням закладених у Пакті принципів було покладено на ОБСЄ, яка стала його депозитарієм.

І.О. Мінгазутдінов

Пакт стабільності для Південно-Східної Європи — міжнар. ініціатива з метою досягнення стабільності в регіоні ПСЄ. Механізм Пакту офіційно був оприлюднений 30.07.1999 в Сараєво (Боснія і Герцеговина). Його учасниками стали країни регіону — реципієнти донорської допомоги (Албанія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Македонія, Молдова, Румунія, СРЮ, Хорватія), а також донори процесу стабілізації: державичлени *Європейського Союзу (ЄС), Великої сімки*, Норвегія, Швейцарія й низка міжнар. орг-цій (*Організація Об'єднаних Націй, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Рада Європи, НАТО, Організації економічного співробітництва і розвитку*, Світовий банк, *Міжнародний валютний фонд* та інші). Головним органом для визначення стратегії Пакту є Регіональний стіл. Для розгляду конкретних програм дій проводяться засідання робочих столів з питань демократизації та прав людини, екон. відновлення, розвитку й співпраці та з проблем безпеки. Техн. й орг. питання, а також представницькі функції покладені на Спец. координатора Пакту і його Секретаріат, що розташований у штаб-квартирі ЄС у Брюсселі. Координація діяльності донорів здійснюється Керівною групою високого рівня.

Пакт спрямований на забезпечення політ. домовленостей між країнами регіону з певних питань регіональної співпраці, сприяння їх зближенню з європ. та євроатлантичними структурами. Пріоритетні сфери співпраці: торгівля й інвестиції; розвиток інфраструктури, зокрема енергетичної; вирішення проблеми *біженців і переміщених осіб*; транскордонна співпраця; б-ба з організованою злочинністю. Відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння, підписаного в червні 2001, процес співробітництва між д-вами регіону має включати підписання 21 двосторонньої угоди про асоціації вільної торгівлі, які фактично утворюють *зону вільної торгівлі Півд.-Схід. Європи*. 15.11.2002 в Афінах підписано Меморандум про взаєморозуміння, що передбачив об'єднання ринку електроенергії регіону ПСЄ з ринком ЄС і поступову лібералізацію ринку електроенергії відповідно до законодавства ЄС. У рамках Пакту в Бухаресті створено Регіональний транскордонний центр б-би з організованою злочинністю, який має сприяти обміну інформацією й координації дій учасників Пакту, їхній оперативній взаємодії з *Інтерполом*. Розвивається військ. співпраця в межах Пакту; утворено інформ.-аналітичну базу даних про військ. реформи та стратегії нац. безпеки країн регіону; сформовано бригаду країн ПСЄ для участі в миротворчих операціях під егідою НАТО; створено регіональний Центр сприяння контролю над озброєннями, який здійснює співпрацю між балканськими д-вами з контролю над озброєннями, зміцнення заходів довіри і безпеки в регіоні.

М.С. Каменецький

Пакт чотирьох 1933 (Договір про згоду та співробітництво) — багатостороння угода, підписана 15.07.1933 в Римі представниками Великої Британії, Італії, Німеччини та Франції; укладався терміном на 10 років. Ініціатива його підписання належала *Б. Муссоліні*, який у такий спосіб бажав забезпечити статус Італії як *великої держави*, а також заручитись підтримкою Великої Британії та Франції на передавання Данцига Німеччині, щоб та, у свою чергу, підтвердила в зобов'язальній формі відмову від *аншлюсу* Австрії. Але досягти бажаних результатів Муссоліні не вдалося, і П. ч. набув декларативного характеру. За ним сторони погоджувались проводити політику співробітництва в рамках *Ліги Націй* та консультуватись між собою щодо проблем європ. безпеки. Фактично Пакт передбачив створення європ. директорату великих д-ав, який забезпечував ізоляцію СРСР від вирішення важливих питань європ. політики та утискав інтереси малих д-ав, оскільки коло питань, які потрапляли до компетенції такого директорату, стосувалось безпосередніх інтересів усіх європ. д-ав. Відтак П. ч. викликав протести багатьох європ. д-ав, перш за все СРСР, Польщі та країн *Антанти малої*. П. ч. не набув чинності, оскільки Франція відмовилась його ратифікувати.

М.Л. Миронова

Паламарчук Лука Хомич (6.09.1906, с. Трощі Липовецького повіту Київ, губернії, нині Липовецький р-н Вінницької обл. — 2.01.1986, Київ) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, журналіст. Закінчив 1949 істор. ф-т Київ, ун-ту, 1950 — Вищу парт. школу при ЦК КП(б)У. 1929-37 — журналіст обласних газет Вінниччини, Поділля, 1937-52 — зав. відділу газети «Радянська Україна» (до лютого 1943 — «Комуніст»), голова радіокомітету при РНК УРСР, заст. секретаря ЦК КП(б)У, редактор журналу «Перець». У 1943-53 — відповідальний редактор газети «Радянська Україна». Під час Великої Вітчизняної війни 1941-45 займався антифаш. агітацією серед населення окупованих областей України, орг-цією перекидання укр.

газет, що видавались у Росії, до партиз. загонів. Із 1952 — заст. міністра, 11.05.1954-13.08.1965 — мін. зак. справ УРСР. Період його роботи в МЗС України позначився помітною активністю зовн.-політ. діяльності республіки, у першу чергу в *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та її спеціалізованих установах: 1954 УРСР стала членом *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)* і *Міжнародної організації праці (МОП)*, у 1957 — *Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ)*; було відкрито *Постійне представництво України при ООН*. Число міжнар. орг-цій та їхніх структур за участі УРСР сягнуло 36. Упродовж 1954-62 УРСР підписала понад 50 дог-рів, угод, протоколів та конвенцій, була членом 29 комісій і комітетів різних міжнар. орг-цій та установ. 1956-61 столицю республіки — Київ — відвідало понад 20 інозем. делегацій. Учасник укр. делегації на 6, 7 та 8 сесіях *Генеральної Асамблеї ООН*, очолював делегації УРСР на 9-19 сесіях ГА ООН. На 12 сесії в жовтні 1957 висловився за заборону атомної та водневої зброї, припинення її вир-ва, ліквідацію всіх інозем. військ, баз. На 15 сесії під час обговорення *Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам* вперше виголосив промову укр. мовою. Під багатьма міжнар. док-тами стоїть його підпис, зокрема: під Конвенцією про територ. море і прилеглу зону й Конвенцією про відкрите море від 30.10.1958 та Конвенцією про континентальний шельф від 31.10.1958. На 16 і 17 сесіях ГА ООН з ініціативи делегації УРСР ухвалено резолюції щодо проведення всесвітньої кампанії за заг. письменність, підготовки нац. техн. кадрів для прискорення індустріалізації слаборозвинених країн, на 18 сесії П. вніс низку істотних доповнень і поправок до Декларації про ліквідацію всіх видів расової дискримінації. Очолюючи МЗС УРСР, велику увагу приділяв підвищенню професійних знань молодих дипломатів, вивченню ними міжнар. проблем. 1965-72 — Надзвичайний і Повноважний Посол СРСР у Королівстві Марокко. З 1972 у відставці. Тричі обирався кандидатом у члени ЦК КПУ. 1946-66 — депутат Верховної Ради УРСР.

Д.В. Табачник

ПалеОЛОГ (Paleologie) Жорж Моріс (13.01.1859, Париж — 21.11.1944, Париж) — франц. дипломат. На службі в МЗС Франції з 1880. 1893-1907 працював у дип. представництвах у Марокко, Італії та Китаї. 1907-12 — посол Франції в Болгарії; 1912-14 — дир. Політ. департаменту МЗС Франції; 1914-17 — посол Франції в Російській імп. Відіграв значну роль у втягненні в *Першу світову війну* Росії й Румунії, зробив багато для зближення Франції та Росії, взяв участь в укладенні *англійсько-російсько-французької угоди 1915*. Після більшовицької революції 1917 в Росії став

переконаним противником ленінського уряду, оскільки останній відмовився виплатити борг царської Росії перед Францією розміром 11 млрд. франків. П. — один із гол. організаторів інтервенції *Антанти* на територію РСФРР. У 1920 — ген. секретар МЗС Франції.

П.М. Ігнат'єв

Палестинська проблема — ключове питання Близькосхідного конфлікту. Спочатку її сутність полягала в міжобщинному конфлікті на території Палестини, а потім — у конфлікті між Ізраїлем та палестинцями як етнополіт. та етнотеритор. протистояння, пов'язаного із забезпеченням права на державність арабського народу Палестини. Національний, або палестинський, аспект проблеми бл.-схід. врегулювання стосується питання нац. самовизначення палестинського народу. Велика Британія як країна-мандатор у квітні 1947 винесла П. п. на обговорення *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*. Згідно з рез. № 181 *Генеральної Асамблеї ООН* від 29.11.1947 на колишній підмандатній території Палестини мали утворитись 2 д-ви — єврейська (площа 14,1 тис. км² — 56% території Палестини, населення 1 008 800 чол.) й арабська (площа 11,1 тис. км² — 43% території Палестини, населення 758 520 чол.). В окрему міжнар. зону виділялось місто Єрусалим та його околиці. У ніч з 14.05 на 15.05.1948 було проголошено створення Держави Ізраїль. 15.05.1948 на територію Палестини вступили регулярні війська Єгипту, Сирії, Лівану та Йорданії. Уряди цих країн, а також Саудівської Аравії та Ємену оголосили війну Ізраїлю. Наслідком *арабо-ізраїльської війни 1948-49* стало загострення П. п. Рішення про створення палестинської д-ви не було виконано. Ізраїль окупував значну частину палестинської території. Частину території палестинської д-ви було поділено між Єгиптом та Йорданією. Понад 900 тис. палестинців стали *біженцями*. Усі спроби посередницької комісії ООН досягти хоча б часткової *репатріації* біженців, що відповідало рішенням ГА ООН, не мали успіху. Наприкінці 1951 посередницька комісія склала свої повноваження. Згідно з рішенням ООН було створено Агентство Об'єднаних Націй з надання допомоги біженцям та їх

працевлаштування (ЮНРВА). Унаслідок *арабо-ізраїльської війни 1967* в червні 1967 кількість палестинських біженців зросла ще на 400 тис. чоловік (до початку війни 1967 їх кількість становила 1 344 тис).

Б-ба палестинського народу має тривалу історію. Можна виокремити кілька етапів розвитку Палестинського руху опору (ПРО): 40 -50-і XX ст. — зародження ПРО, поява перших палестинських орг-цій, формування перших груп партизанів (федаїнів); 60-і XX ст. — становлення Організації визволення Палестини (ОВП), створення якої в 1954 стало наслідком відродження у формі ПРО палестинського нац.-визв. руху та прагнення деяких арабських країн використати ПРО для зміцнення власних позицій в арабському світі; 70-і — поч. 90-х XX ст. — формування реалістичної програми вирішення П. п. У 1974 ОВП поставила проміжне завдання — на першому етапі створити палестинську д-ву на тій частині Палестини, яку буде визволено («концепція обмеженої державності»). Періоду 80-х XX ст. була притаманна тенденція до посилення впливу палестинського чинника як на зовн.-політ, курс Ізраїлю, так і на внутр.-політ. ситуацію в країні. Особливий вплив на розвиток ситуації на Бл. Сході й на трансформацію ізраїльської концепції врегулювання бл.-схід. конфлікту мали *Інтифада* та «мирний наступ» ОВП, що обумовило поглиблення процесу поляризації політ, сил Ізраїлю. У 80-х арабські країни й Ізраїль просунулись у справі врегулювання бл.-схід. конфлікту та вирішення П. п. Однак угоди між ними досягнуто не було, як унаслідок позиції Ізраїлю, так і відсутності єдності серед арабських країн. Ряд можливостей (у 1985 співробітництво Йорданії та Ізраїлю на окупованих територіях; у 1987 — каїрська зустріч *Ш. Переса* і *Х. Мубарака*; 1988 — мирні ініціативи ОВП і *Х. Мубарака* для початку врегулювання арабо-ізраїльських відносин) було упущено у зв'язку з недостатнім посиленням нових підходів як в арабських країнах, так і в Ізраїлі. Однак передумови майбутнього мирного процесу вже закладались.

У грудні 1987 на окупованих територіях, де проживало приблизно 1,5-1,7 млн. палестинців, почалася Інтифада — повстання палестинців, що мало на меті забезпечити вирішення головного питання арабо-ізраїльського врегулювання — питання про палестинську державність. Інтифада була спробою палестинців змінити застійний стан у розвитку бл.-схід. конфлікту, заявити про себе як про суб'єкта регіональних *міжнародних відносин*. Політ.-ідеолог.

криза ПРО, криза ОВП, суперництво між окремими палестинськими угрупованнями свідчили про відсутність реальних шансів для швидкого відродження нац. ідеї на основі консолідації всіх сил навколо ОВП. Причиною Інтифади стала й відсутність скоординованої політики арабських країн із проблемою бл.-схід. врегулювання. Саме населення окупованих територій стало політ, силою, яка спромоглася змінити ситуацію та знову привернути увагу світового співтовариства до П. п. 31.07.1988 король Йорданії *Хусейн Вен Талал* зробив заяву щодо визнання права палестинців утворити власну д-ву. Він оголосив про припинення символічних юрид. та адмін. зв'язків із Західним Берегом р. Йордан, що існували з 1950, розпустив нижню палату парламенту, до якої належали представники окупованих територій, оскільки це суперечило заг.-арабським підходам до проблеми окупованих територій і заважало б-бі палестинців проти ізраїльської окупації.

22.10.1988 в Акабі (Йорданія) відбулась зустріч Президента Єгипту *Х. Мубарака*, короля Йорданії *Хусейна* й Голови Виконкому ОВП *Я. Арафата*. *Х. Мубарак* і *Я. Арафат* відвідали Багдад для консультацій із *С. Хусейном*. За цими консультаціями відбулася 19-а сесія Палестинської національної ради (парламенту у вигнанні) в листопаді 1988, яка ухвалила рішення щодо визнання всіх резолюцій ООН з П. п., включаючи рез. ООН №242 і №338. 19-а сесія Палестинської національної ради затвердила Політичну декларацію та Декларацію незалежності. Було проголошено створення Палестинської держави й прийнято «програму миру», яка визнавала рез. ГА ООН №181 щодо розділення Палестини від 1948 та рез. *Ради Безпеки ООН №242* та №338, засудила *тероризм міжнародний* в усіх його формах, підтвердила згоду на переговори з Ізраїлем, закликала до проведення під егідою ООН міжнар. конференції з Бл. Сходу. США прийняли рішення про офіц. діалог з ОВП в Тунісі. Водночас деякі палестинські орг-ції розглядали ці рішення як капітулянтські. Не було до кінця послідовним й керівництво ОВП. Розстановці політ, сил в ОВП була притаманна наявність 3-х політ, напрямів: помірковано жорсткий курс, який репрезентувала низка фронтів лівої орієнтації; консервативно-компромісний курс, репрезентований прибічниками *Я. Арафата*; центристський. На поч. 90-х XX ст. на Бл. Сході склалась якісно нова політ, ситуація. Війна в Перській затоці 1990-91 підштовхнула бл.-схід. мирний процес. У жовтні — листопаді 1991 в Мадриді розпочала роботу мирна конференція у справах Бл. Сходу, що знаменувало собою початок якісно нового етапу в розвитку бл.-схід. конфлікту. США та Ізраїлю вдалося спочатку усунути ОВП від участі в кон-

ференції. Але двосторонні переговори ізраїльської делегації з одного боку, спільної йордано-палестинської, сирійської та ліванської — з іншого, зайшли у глухий кут. Мирному процесові, розпочатому *Мадридською конференцією з урегулювання на Близькому Сході 1991*, бракувало перспектив. Він характеризувався практикою незначних компромісів і невеликих кроків без будь-якого істотного просування вперед процесу врегулювання бл.-схід. конфлікту. Подальші дворічні безрезультатні зусилля активізувати мирний процес без палестинців переконали правлячі кола Ізраїлю піти на прямі переговори з ОВП для вирішення ключової проблеми бл.-схід. конфлікту — палестинської.

Прогрес у справі бл.-схід. врегулювання було досягнуто за межами конференції. Активну роль у ньому відіграли посередницькі зусилля Норвегії. Таємні переговори між представниками Ізраїлю та ОВП відбувались із липня 1992 по серпень 1993. Основним місцем їх проведення став маєток Боррегаард під Осло. Після таємних переговорів у Норвегії в 1993 між представниками Ізраїлю й ОВП було досягнуто низку домовленостей. США погодились відігравати посередницьку роль у підписанні підсумкового док-та. 10.09.1993 Прем'єр-міністр Ізраїлю / *Рабин* отримав від Я. Арафата листа, в якому ОВП визнавала право Ізраїлю на існування й відмовлялась від терору та насилля. У заяві І. Рабина ОВП визнавалась як повноважний представник палестинського народу. 13.09.1993 на зустрічі Я. Арафата та І. Рабина у Вашингтоні було укладено Декларацію принципів орг-ції тимчасового палестинського самоврядування між Ізраїлем та ОВП — угоду про проміжний режим самоврядування в секторі Газа й районі міста Єрихон. Декларація визначала 5-річний термін переходу до обмеженої палестинської автономії. Через 2 місяці після підписання угоди мали бути вироблені умови виведення ізраїльські військ, упродовж ще 2 місяців воно мало бути завершеним. Влітку 1994 передбачалось проведення вільних виборів до палестинських органів самоврядування. Декларація гарантувала безпеку Ізраїлю, який зберігав *суверенітет* над Йорданом, кордонами з Єгиптом та Йорданією, Єрусалимом, євр. поселеннями та шляхами на окупованих територіях. Палестинська адміністрація отримала території з великою кількістю проблем, передусім економічних: нерозвиненість пром. та сусп. інфраструктур, безробіття, низький рівень життя, залежність від Ізраїлю в плані роботи та торг, зв'язків. Підписання Декларації стало початком якісно нового етапу в розвитку ізраїльсько-палестинських відносин. Уперше в історії палестинці здобули право й можливість здійснення свого права на самовизначення.

Практ. здійснення Декларації відбувалось упродовж кількох стадій. 4.05.1994 в Каїрі Я. Арафат та І. Рабин у присутності керівників зовн.-політ, відомств США та Росії підписали угоду про обмежену палестинську автономію, відому під назвою «Газа — Єрихон — спочатку». Вона забезпечила палестинцям можливість здійснення їхньої нац. влади на своїй території. Було констатовано, що остаточні терміни перехідного періоду закінчаться 4.05.1999, коли завершиться створення структури палестинської автономії. У квітні 1994 в Парижі підписано екон. угоду, що визначила екон. відносини палестинської автономії під час перехідного періоду. 2.02.1995 в Каїрі відбулась зустріч Х. Му-барака, І. Рабина, Я. Арафата та короля Йорданії Хусейна. Було досягнуто домовленість про поновлення палестино-ізраїльських переговорів та зафіксовано зобов'язання сторін протидіяти тероризму в регіоні. 11.08.1995 в Табі (Єгипет) було парафовано Тимчасову угоду між Ізраїлем та ОВП. Вона передбачала розширення кордонів палестинського самоврядування на Західному Березі ріки Йордан та обрання Палестинської Ради із законодавчими та виконавчими функціями. 28.09.1995 у Вашингтоні сторони підписали цю угоду. Нормалізація ізраїльсько-палестинських відносин викликала неоднозначні оцінки в палестинському та ізраїльському середовищі. Проти угоди виступила частина радикальних палестинських угруповань, що базуються в Дамаску, а також праві сили в Ізраїлі. Мирному процесові на Бл. Сході чинили протидію екстремістські елементи як з боку Ізраїлю, так й арабських країн. Це, зокрема, виявилось на поширенні терористичних дій, жертвою яких став зокрема, І. Рабин. Після вбивства 4.11.1995 І. Рабина посаду прем'єр-міністра обійняв Ш. Перес. 5.05.1996 в Табі розпочались переговори щодо остаточного статусу палестинських територій. Але в результаті виборів у Ізраїлі в червні 1996 прем'єр-міністром став лідер правої опозиції *Б. Нетаньяху*. Відбулась різка зміна ізраїльської позиції з питань бл.-схід. врегулювання, вона стала жорсткішою. Ізраїль висунув нову формулу продовження переговорів, що полягала в заміні принципу «земля в обмін на мир» формулою «земля в обмін на безпеку». У 1997-98 помітною стала гостра криза в ізраїльсько-палестинських переговорах.

17.01.1997 на зустрічі Я. Арафата та Б. Нетаньяху був укладений Протокол про виведення ізраїльських військ із Хеврона. Сторони погодились співробітничати в б-бі з тероризмом і розпочати через 2 місяці переговори щодо остаточного статусу палестинських територій. Уряд

Б. Нетаньяху визначив засоби безпеки та масштаби передислокації ізраїльських військ з окупованих територій згідно з потребами безпеки. 23.10.1998 було підписано угоду Вай-Плантейшн, що забезпечила суверенітет Палестинської автономії над 18% окупованих територій. Невиконання цієї угоди ізраїльською стороною призвело до значного погіршення ізраїльсько-палестинських відносин. У зв'язку з цим посилилась роль США та країн Європейського Союзу (ЄС) у переговорному процесі. У грудні 1998 відбувся візит Президента США В. Клінтона на Бл. Схід із головною метою — прискорення термінів виконання цих угод. В. Клінтон заявив, що палестинці вільні у визначенні своєї долі на їхній землі, що було сприйнято як фактичне визнання права палестинців на самовизначення. Це призвело до гострої політ. кризи в Ізраїлі та проведення дострокових парл. виборів. У травні 1999 перемогу на виборах здобула Партія праці на чолі з Є. Бараком. Навесні 1999 відбувся візит на Бл. Схід держсекретаря США М. Олбрайт. Після переговорів з Я. Арафатом та Є. Бараком у вересні 1999 підписано угоду Шарм Ель-Шейх щодо виконання угоди Вай-Плантейшн. Вона передбачала, що ізраїльтяни та палестинці мали до 13.02.2000 укласти рамкову угоду про біженців, поселення, кордони, водні ресурси, постійний статус Єрусалима, щоб до вересня 2000 підписати повномасштабний мирний договір. У жовтні 1999 укладено угоду про звільнення палестинських в'язнів і відкриття півн. безпечного переходу із сектора Газа до Західного Берега ріки Йордан. У березні 2000 відбулась таємна зустріч у Єрусалимі Є. Барака та Я. Арафата. Вона дозволила укласти нову угоду, було встановлено нові терміни передислокації. Наприкінці березня 2000 в США відбулись таємні переговори щодо рамкової угоди про постійний статус Палестинської автономії.

Але у травні 2000 відбулись найбільші з 1996 спалахи насильства під час святкування 52-ї річниці заснування д-ви Ізраїль. Переговори Прем'єр-міністра Ізраїлю Є. Барака та Я. Арафата в Кемп-Девіді в липні 2000 не призвели до вирішення питання щодо статусу Єрусалима. Після відвідування 28.09.2000 ізраїльським лідером А. Шароном (який у лютому 2001 обійняв посаду прем'єр-міністра) єрусалимської святині на Храмовій горі сутички переросли в протистояння на території Західного Берега ріки Йордан і сектора Гази, яке стало відоме під назвою «Інтифада Аль-Акса». Попри спроби посередництва кількох регіональних і світових лідерів, насильство продовжувало тривати і в 2001-04. Розвиток подій на поч. XXI ст. став свідченням кризи мирного процесу на Бл. Сході. Продовжуються складні переговори між ізраїльськими та палестинськими представниками з питань кордонів, права біженців на повернення та контролю над Єрусалимом. Керівництво обох сторін послаблене внутр. протиріччями та невдоволенням населення.

Література: Алек Д. Зпштейн. Войны и дипломатия. Арабо-израильский конфликт в XX веке. — К., 2003; Федченко Є. Інтифада нового зразка. Ізраїльсько-палестинський конфлікт у вимірі етноконфесійних уявлень про політичну раціональність // Політика і час. — 2000. — №11-12; Тарасенко В. В останні хвилини перед голосуванням. Біля витоків створення Держави Ізраїль//Політика і час. — 1997. — №1. О А. Коппель

Палестинсько-ізраїльські переговори 1992 — див. *Мадридська мирна конференція з урегулювання на Близькому Сході 1991.*

Пальме (Раїте) Улоф (30.01.1927, Стокгольм -28.02.1986, Стокгольм) — шведський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї директора страхової компанії. Закінчив привілейовану дворянську гімназію-інтернат в Сіпуні (1944), Кенйон-коледж у Гембрі (шт. Огайо, США, 1948) і юрид. ф-т Стокгольмського ун-ту (1951). Під час навчання займався журналістикою та брав активну участь у студ. русі країни. 1951 вступив до молодіжної орг-ції СДРПШ, у березні 1952 обраний головою Шведського союзу студентів. Виступав за проведення політики «третього шляху» як альтернативи розколові світу в умовах загострення «Холодної війни». З 1953 — особистий секр. лідера СДРПШ і Прем'єр-міністра Швеції Т. Ерландера. 1958 обраний до парламенту країни від СДРПШ. 1963-65 — міністр без портфеля, 1965-67 — міністр комунікацій, 1967-69 — міністр освіти і культури. Здобув відомість активними виступами проти війни США у В'єтнамі (21.02.1968 очолив антиамер. демонстрацію в Стокгольмі). 14.10.1969-7.10.1976 і 7.10.1982-28.02.1986 -Прем'єр-міністр Королівства Швеція, водночас голова СДРПШ і віце-голова Соцінтерну (1976-86). У *зовнішній політиці* надавав суттєву матеріал, допомогу й дип. підтримку країнам «третього світу», передусім тим, що боролись за нац. визволення. У вересні 1980 спільно з лауреатом *Нобелівської премії миру* лордом Ф. Ноель-Бейкером сформував Незалежну комісію з питань роззброєння і безпеки («комісія Пальме»), що підготувала для Комісії ООН із роззброєння доповідь «Безпека для всіх: програма роззброєння»

(1983); організував міжнар. кампанію за створення *зони, вільної від ядерної зброї*, у Центр. Європі. 1982 активно підтримав ініціативу *У. Кекко-нена* про міжнар.-прав. закріплення без'ядерного статусу Півн. Європи. 1984 виступив співзасновником *Делійської шістки*, що вбачала єдиний шлях до міцної та всеосяжної безпеки через ядерне роззброєння.
В.Л.Головченко

ПальмерСТОН (Раїтегзіоп) Генрі Джон Темпл (20.10.1784, Лондон - 18.10.1865, Брокет-Хол, Хартвордшир) — брит. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Нар. в аристократичній сім'ї, віконт. Вищу освіту здобув в Единбурзькому й Кембриджському ун-тах. На початку політ. кар'єри належав до торі (консерваторів), із 1830 — до вігів (лібералів). Із 1807 — депутат палати громад; у 1809-28 — військ. міністр; у 1830-34, 1835-41 і 1846-51 — міністр зак. справ; у 1852-55 — міністр внутр. справ; у 1855-58 і 1859-65 — Прем'єр-міністр Великої Британії. У здійсненні *зовнішньої політики* спирався на традиційний для Великої Британії принцип «рівноваги сил». Гол. суперником країни вважав Росію, побоюючись зростання її військ. потенціалу, посилення впливу в Османській імп. та поширення володінь у напрямку Брит. Індії. Відіграв суттєву роль у розв'язанні *Кримської війни 1853-56*, наполягав на взятті Севастополя, на *Паризькому конгресі 1856* вимагав відторгнення від Російської імп. кавказьких володінь. Під час Громадянської війни 1861-65 у США виношував плани інтервенції на підтримку півд. рабовласницьких штатів.
В.Л.Головченко

Пам'ятна записка — один із різновидів *дипломатичного листування*. Призначення П. з. — підкреслити важливість чи запобігти можливості неправильного тлумачення або розуміння *дипломатичної бесіди* чи усної заяви, полегшити подальше просування справи. У дип. практиці зустрічається два види П. з.: передані особисто й надіслані з кур'єром. Останні направляються на прохання особи, з якою відбулась бесіда, або як нагадування про те чи інше питання. У сучас. дип. практиці такий різновид П. з. майже не зустрічається. П. з., передана особисто, друкується на простому папері без герба. Адреса та вихідний номер не ставляться, зазначається лише місце (місто) й дата вручення. Документ складається в безособовій формі без протокольних формул. П. з., надіслана з кур'єром, як самостійний документ майже не відрізняється за формою від *ноти вербальної*. Вона складається від третьої особи, містить протокольні формули (компліменти), друкується на нотному бланку, має вихідний номер, на ній зазначається місце та дата відправлення. Але печатка не ставиться, адреса не вказується.
Т.І.Шинкаренко

Панамериканізм — політ, доктрина, в основі якої знаходиться ідея спільності істор. долі, економіки й культури США та всіх інших держав Зах. півкулі; сформульована як ідея видним діячем б-би за незалежність США О. Гамільтоном; окреслена як політ, концепція США в контексті *Монро доктрини*. Практ. реалізації ідей П. були підпорядковані *Панамський конгрес 1826*, *Панамериканська конференція 1889-90*, *Панамериканський союз*. Зах. півкуля в міжнар. системі, побудованій на засадах *балансу сил концепції* та колоніальному розподілові світу, розглядалась США де-факто й інколи проголошувалась де-юре винятковою зоною амер. інтересів (див. *Р. Олні*). На противагу європоцентричним системам міжнар. відносин низка панамер. конгресів ставила питання про формування амер. системи міждерж. відносин під проводом США. Після *Другої світової війни* ідеологія П. переросла функціональні рамки гарантування заг. безпеки Зах. півкулі від потенційної європ. загрози й використовувалась для ідеолог. протистояння комуніст. впливові в регіоні, а з розвитком глобалізації охопила увесь комплекс міждерж. і регіональних відносин. Основи нової панамер. системи було закладено *Ріо-де-Жанейро договором 1947* та створенням *Організації американських держав (ОАД)*. У 1961 Президент США *Дж. Кеннеді* проголосив започаткування програми «*Союз заради прогресу*», в якій ідеї П. подавались у контексті вирішення соп. проблем Зах. півкулі: забезпечення робочих місць, охорони здоров'я, розвитку освіти тощо. В умовах постбіполярної системи *міжнародних відносин* та претензій США на глобальне домінування, ідеологія П. становить складову системи неоліберальних цінностей в екон. сфері та доповнює євроатлантичну систему в політ. сфері. Завдання поширення впливу США на лат.-амер. д-ви реалізуються завдяки перенесенню ідей П. у плани заг. континентальної інтеграції (див. *Наради глав держав та урядів американських країн, Північноамериканська угода про вільну торгівлю*).
Є.Є. Камінський

Панамериканська зона вільної торгівлі

(Free Trade Area of Americas), ПАЗВТ (РТАА). Почала формуватись як результат рішень 1-ї *Наради глав держав та урядів американських країн* (грудень 1994, Майямі, США), коли керівники 34 держав Зах. півкулі домовилися створити ПАЗВТ з метою усунення перешкод для торгівлі та інвестицій. На підготовчому етапі проведено 4 зустрічі міністрів торгівлі: червень, 1995 (Денвер, США); березень, 1996 (Картахена, Колумбія); травень, 1997 (Белу-Орізонті, Бразилія); березень, 1998 (Сан-Хосе, Коста-Рика). На зустрічі в Сан-Хосе міністри рекомендували главам держав та урядів розпочати переговори й визначити структуру, заг. принципи та цілі переговорного процесу. На основі декларації Сан-Хосе переговори розпочались у квітні 1998 на 2-й *Нараді глав держав та урядів американських країн* в Сантьяго (Чилі). На 5-й зустрічі міністрів торгівлі (листопад 1999, Торонто, Канада) досягнуті домовленості про підготовку проекту розділів угоди та його обговорення; на 6-й (квітень 2001, Буенос-Айрес, Аргентина) і 3-й *Нараді глав держав та урядів американських країн* (квітень 2001, Квебек-Сіті, Канада) прийнято рішення щодо переговорного процесу. Міністри торгівлі рекомендували главам держав та урядів оприлюднити проект угоди, що було зроблено 3.07.2001. Були визначені кінцеві терміни переговорного процесу: завершення переговорів — не пізніше січня 2005, набуття чинності угодою — не пізніше грудня 2005. Другий варіант проекту угоди про ПАЗВТ пророблявся на третьому етапі переговорного процесу, який завершився в жовтні 2002 на 7-й зустрічі міністрів торгівлі в Еквадорі.

Базові принципи ведення переговорів: рішення приймаються на основі консенсусу; переговори проводяться на умовах прозорості; ПАЗВТ повинна узгоджуватись із правилами *Світової організації торгівлі (СОТ)*, а там, де можливо, — покращувати ці правила; угода про ПАЗВТ має бути цілісним док-том; ПАЗВТ може існувати одночасно з двосторонніми та субрегіональними угодами, а країни можуть вести переговори та брати на себе зобов'язання в рамках ПАЗВТ в індивід, порядку або як члени інтеграційної групи; особлива увага приділятиметься потребам економіки малих країн. Структура й орг-ція переговорного процесу спрямовані на широке геогр. представництво в ПАЗВТ. Головування на переговорах, місце їх проведення, обрання головуючих і заст. переговорних груп відбувається на ротаційній основі та змінюється через 18 місяців або після завершення чергового засідання міністрів торгівлі. Головуючими послідовно обирались представники Канади, Аргентини, Еквадору та спільно США й Бразилії. Створено 9 переговорних груп у межах свого предмета відповідальності: доступ на ринки, інвестиції, послуги, діяльність урядів, розв'язання спорів, с. г-во, права на інтелектуальну власність, субсидії й антидемпінгові заходи, політика конкуренції. Техн. та аналітичну підтримку здійснює тристоронній комітет у складі *Міжамериканського банку розвитку, Організації американських держав (ОАД) та Економічної комісії ООН для Латинської Америки і Карибського басейну*. Адмін. секретаріат ПАЗВТ знаходиться в місці проведення переговорів і фінансується шляхом залучення місцевих ресурсів та завдяки допомозі інститутів тристороннього комітету. Переговори відбувались на ротаційній основі, у різних країнах: Майямі (США) — з травня 1998 до лютого 2001; Панама-Сіті (Панама) — з березня 2001 до лютого 2003; Мехіко-Сіті (Мексика) з березня 2003 до грудня 2004.

Існує два принципово відмінних підходи до створення ПАЗВТ — Бразилії та США. Бразилія пропонує включити до ПАЗВТ не тільки окремі країни, а й існуючі в регіоні інтеграційні угруповання. Цей підхід базується на визнанні прав країн на паралельне формування двох і більше об'єднань, які в майбутньому й утворять ПАЗВТ. Стратегія США спрямована на створення АЗВТ під власною егідою відповідно до однополюсної моделі світу. Другий підхід передбачає вступ країн на індивід, основі до *Північноамериканської угоди про вільну торгівлю*, її поступове розширення на всю Зах. півкулю та перетворення в ПАЗВТ. Головне завдання переговорів — узгодження полярних підходів і розробка прийнятного для всіх варіанта формування ПАЗВТ.

Г.Д. Хоменко

Панамериканська конференція 1889-90 — перший міжнар. з'їзд представників амер. держав, скликаний з ініціативи США для врегулювання спірних питань у відносинах між країнами Зах. півкулі та створення сприятливих умов для торгівлі між ними; відбувався 2.10.1888-19.04.1890 у Вашингтоні. Підґрунтям для скликання П. к. стало звернення США до ідеї *панамериканізму* — політ. доктрини, яка обстоювала істор., екон., культ. спільність країн і народів Американського континенту. Але конференція відхилила запропонований США проект

міжамер. *митного союзу*; не отримав підтримки й проект введення єдиної *валюти* для країн Зах. півкулі. Договір про арбітраж, що передбачав створення третейських судів при виникненні спірних питань, підписала лише половина делегацій, жодна його не ратифікувала. З ініціативи США конференція прийняла також рішення про створення Міжнародного союзу амер. республік з обміну екон. інформацією та постійного Комерційного бюро з місцем перебування у Вашингтоні (з 1910 — *Панамериканський союз*). *Б.М. Гончар*

Панамериканський союз — координуючий орган співробітництва амер. держав, створений у 1910 на 4-й *Міжамериканській конференції* на основі Міжнародного союзу амер. республік (з 14.04.1890). На наступних міжамер. конференціях повноваження керівної ради П. с. розширені: до його компетенції віднесено консультації з проблем попередження конфліктів між амер. д-вами (1923), невтручання амер. д-ав у справи одна одної (1933), мирного розв'язання конфліктів між амер. д-вами (1938), здійснення єдиної оборонної політики учасниками союзу (1945) тощо. Після створення *Організації американських держав (ОАД)* П. с. отримав статус її постійного центр. органу. У зв'язку з рішеннями 3-ї Надзвичайної міжамер. конференції в Буенос-Айресі в 1967 вищим органом ОАД стала Генеральна асамблея представників усіх членів орг-ції; Рада ОАД була перейменована в Постійну раду, а П. с. — у Генеральний секретаріат. *Б.М. Гончар*

Панамериканські конференції— див. *Міжамериканські конференції*.

Панамериканські СаміТИ — див. *Наради глав держав та урядів американських країн*.

Панамська конференція 1939 — зустріч міністрів закорд. справ США й лат.-амер. держав 23.09-3.10.1939 у Панамі. Загострення протиріч між США з одного боку та Німеччиною й Італією — з іншого спричинили зростання занепокоєння в керівництві США щодо рівня нац. безпеки. Після початку *Другої світової війни* виникла нагальна потреба знайти шляхи вирішення цієї проблеми не лише на національному, але й на регіональному рівні. У виступі 3.09.1939 Президент США *Ф. Рузвельт* наголосив на нерозривності нац. безпеки США та безпеки всієї Зах. півкулі. Попри підписання Акта про нейтралітет, США проголосили стан підвищеної бойової готовності в збройних силах та розпочали їх поступове збільшення. Офіц. порядок денний передбачав консультації амер. д-ав із метою визначення оптимальних заходів для підтримання їхнього нейтрального статусу у війні, захисту екон. і торг. інтересів у міжнар. обставинах, що склалися, а також для запобігання поширенню бойових дій у Зах. півкулю. 3.10.1939 конференція ухвалила Панамську декларацію, згідно з якою води, що омивають узбережжя Півн. Америки та Півд. Америки, на південь від кордону Канади на відстані 300 миль проголошувались «безпечними морськими зонами», в яких заборонялись будь-які ворожі дії та дії неамер. воюючих сторін. Виняток становили *територіальні води* колоній європ. д-ав. Крім того було ухвалено декларацію про заг. принципи *нейтралітету* амер. д-ав, а також рішення про створення Міжамер. фінанс. та екон. консультативного к-ту (до його складу увійшли експерти від кожної держави-учасниці конференції), завданням якого було визначено розробку рекомендацій щодо заходів подолання негативних наслідків війни для економік амер. д-ав. Конференція також ухвалила скликати наступну зустріч міністрів закорд. справ амер. д-ав 1.10.1940 у Гавані (Куба), але через подальше загострення ситуації у світі її було проведено раніше (див. *Гаванські декларації 1940*). *В.Ю. Константинов*

Панамський канал — штучний міжнар. мор. шлях, прокладений по території Республіки Панама через найвужчу дільницю Панамського перешийка; з'єднує Тихий (порти Бальбоа та Панама) й Атлантичний (порти Крістобаль і Колон) океани та роз'єднує два амер. континенти. Довжина П. к. 81,6 км, глибина від 12 до 13,7 м, ширина від 91 до 150 м. Відрізок каналу довжиною 51 км знаходиться на висоті 25,9 м над рівнем моря, тому технічно канал утворюють три серії шлюзів і штучні озера. П. к. відкритий 15.08.1914, остаточно введений до дії 12.06.1920. Прокладати канал розпочала Франція, коли в 1878 одержала від Колумбії концесію на 99 років. Скомпрометована тінювими угодами та неспроможністю дати раду складним кліматичним умовам робіт (від жовтої лихоманки та малярії загинуло більше 22 тис. робітників) франц. Компанія Панамського каналу, очолювана будівничим *Суецького каналу* Ф. Лессепсом,

у 1887 збанкрутіла, її акції викупив уряд США. На цей момент було споруджено 33 км каналу. Після того, як у 1903 сенат Колумбії відкинув умови передачі США смуги П. к. в довгострокову оренду (на 100 років із правом продовження без зазначення терміну), США надали підтримку відокремленню колумбійської дільниці Панамського перешийка й уклали з новою Республікою Панама *Хея* — *Бюно-Варільє договір 1903*, за яким отримали від неї в довічну концесію для спорудження П. к. смугу території завширшки 10 миль. П. к. і прилегла до нього зона оголошувались постійно нейтралізованими й відкритими для проходу як цивільних, так і військ, суден усіх д-ав (за сплату збору на рівних засадах). За основу взято прав, режим Суецького каналу. США як будівничий і гарант *нейтралітету* каналу здійснювали щодо нього всі суверенні права. До 1979 прав, режим П. к. визначався згаданою двосторонньою угодою між США та Панамою й угодою між США та Великою Британією (т. зв. договір Хея — Паунсфота 1901), закритими для решти д-ав. Упродовж ХХ ст. питання *суверенітету* над зоною П. к. неодноразово було яблуком розбрату в двосторонніх відносинах Панами та США. Зведені в зоні П. к. амер. військ, бази, розвідувальний центр та інші військ, об'єкти виконали своє призначення потужного засобу впровадження стратегічних інтересів США

в регіоні Центр, та Півд. Америки. До сер. ХХ ст. техн. база та інфраструктура П. к. очевидно застаріли. З'явилися пропозиції спорудити новий канал на рівні моря. Права Панами на поновлення суверенітету над зоною П. к. визнала *Організація Об'єднаних Націй (ООН)* (заради цього керівник Панами *О. Торріхос* у 1973 організував у столиці своєї д-ви виїзне засідання *Ради Безпеки ООН*). 7.09.1977 укладені й у 1979 набули чинності два нові дог-ри, що склали правову основу для поступового відновлення суверенітету Республіки Панама над зоною П. к. Договір про Панамський канал (Договір Картера — Торріхоса), за яким управління каналом здійснювалося США через Комісію з Панамського каналу, втратив чинність 31.12.1999, і відтоді зона П. к. вважається повністю повернутою під суверенітет Панами. П. к. має статус панамського держ. підприємства. Після урочистої передачі, здійсненої достроково 14.12.1999, було розпочато будівництво нового мосту через П. к. (на додаток до існуючого перевантаженого Мосту Америк). Ще в 1997 права управління портами Бальбоа та Крістобаль на входах до П. к. були передані урядом Панами гонконгсь-кій компанії Хатчінсон Вампо. Договір про постійний нейтралітет й експлуатацію П. к. діє безстроково: він підтверджує режим *нейтралітету постійного* П. к. та свободи мирного транзиту через канал суден усіх країн. Військ, й допоміжні кораблі США та Панами мають право на швидкий транзит через П. к. Відкритий для приєднання усіх д-ав Протокол до останнього дог-ру має слугувати додатковою міжнар.-прав, гарантією режиму постійного нейтралітету П. к. Новий канал, якщо його збудують, матиме такий

САМІЙ Прав. реЖИМ.

В.С. Ржевська

Панамський конгрес 1826 — зустріч 10 представників від 4 лат.-амер. держав (Мексика, Великої Колумбії, Перу та Центральноамериканської Республіки), які досягли незалежності у війні проти Іспанії; відбувалась 22.06-15.07.1826 в місті Панама і стала першою спробою створити панамер. військ.-дип. союз. Побоюючись інтервенції Іспанії за підтримки європ. країн-учасниць *Священного союзу*, лідер Війни за незалежність іспан. колоній в Америці *С. Болівар* запропонував провести конгрес представників усіх амер. країн і розробити план *колективної оборони*. Було підписано угоду про «Союз, лігу та постійну кон-федерацію», який, зокрема, передбачав мирне врегулювання конфліктів між лат.-амер. д-вами, збереження респ. держ. устрою, створення спільної 60-тис. армії (договір не було ратифіковано). У наступних конференціях у Лімі та Сантьяго взяли участь лише деякі лат.-амер. країни. Наприкінці 1880-х ініціативу скликання конференції всіх амер. республік взяли на себе США (див. *Панамериканська конференція 1889-90*).

Б.М. Гончар

Пангерманізм (нім. АШШеизсгішп) — громад. -політ. рух за об'єднання в єдине держ. утворення всіх німецькомовних етнічних груп, а також деяких народів германської мовної групи (фламандців, голландців та ін.), початок якому було покладено рев. подіями в Німеччині в період наполеонівських війн. Розвиток ідеї П. був також пов'язаний з обґрунтуванням культ., сусп. та антропологічної переваги «нордичної раси» й необхідності нім. гегемонії в ЦСЄ. Орг. оформлення руху П. відбулося в 1894 з перетворенням децентралізованого Загального нім. союзу, що існував з 1891, у *Пангерманський союз*, головним завданням якого було підвищення нац. самосвідомості етнічних німців, передусім тих, які проживали за межами Німецької імп. Експансіоністські та націоналістичні засади П. значно вплинули на формування ідеології та

політ, програми *нацизму* й теорії *геополітики*, яка безпосередньо надавала наук, обґрунтування зовн.-політ. доктрині націонал-соціал. режиму з її планами європ. та світової гегемонії.

А.Л. Субботін

Пангерманський союз — політ, орг-ція, яка обстоювала погляди найагресивніших представників великих промисловців, банкірів і юнкерів Німецької імп.; створена в 1891 (до 1894 мала назву Загальний нім. союз). П. с. пропагував ідею встановлення нім. світового панування («Король на чолі Пруссії, Пруссія на чолі Німеччини, Німеччина на чолі світу» — гасло П. а), висунувши програму широкої експансії Німеччини: захоплення брит, франц., португальських, бельгійських колоній; приєднання до Німеччини територій, заселених австр. німцями, півн.-схід. районів Франції, а також Голландії, Бельгії, Скандинавських країн (доктриналь-ною базою для реалізації зовн.-політ. експансії Німеччини в Центр. Європі стала концепція «Серединної Європи» — Міїеіеігора); відторгнення Прибалтики від Росії, захоплення Польщі,

України й Кавказу, перетворення Османської імп. на нім. колонію (політика «Натиску на схід»). У пангерманських колах розроблялись проекти створення нім. колоніальної імперії в Африці («Серединна Африка»), перетворення Бразилії, Аргентини та інших країн Лат. Америки на плацдарм у б-бі проти США за встановлення панування Німеччини на Американському континенті. П. с. пропагував концепцію неминучої війни, згідно з якою німці були «народом без життєвого простору», оточеним з усіх боків ворогами; обстоював мілітаризацію країни, збільшення армії та створення потужного військ.-мор. флоту. Прихильником *пангерманізму* був *Б. Бюлов* (з 1900 — канцлер Німецької імп.). П. с. мав широку мережу орг-цій, розкиданих у всіх регіонах країни, і справляв зростаючий вплив на зовн.-політ. курс нім. урядів.

Б.М. Гончар

ПанейКО Василь Лукич (1883, Золочівський повіт, тепер Львівської обл. — 29.05.1956, Каракас, Венесуела) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат і журналіст. Закінчив правничий ф-т Львівського ун-ту. З юнацьких років брав активну участь в укр. нац.-визв. русі. З 1907 — співробітник газети «Діло», у 1908-12 брав участь у виданні «Літературно-наукового вісника», у 1912-18 — гол. редактор «Діла» і водночас у 1914-15 — «Українського кореспондента». 11.11.1918 — призначений держсекретарем зовн. справ ЗУНР. Свою діяльність на цій посаді спрямував на забезпечення визнання *суверенітету* й територ. цілісності зах.-укр. д-ви та засудження польської *агресії*. Ініціював надсилання на ім'я Президента США *В. Вільсона* телеграми з проханням виступити посередником у справі припинення *українсько-польської війни 1918-19*. Проте жодної офіц. відповіді від Вашингтона не отримав, незважаючи на активні виступи укр. діаспори в США. Важливим напрямком діяльності П. було включення до складу ЗУНР території Закарпатської України, що викликало різку протидію з боку Угорщини. На переговорах з цього приводу 30.12.1918 в Будапешті зах.-укр. делегація наполягала на вирішенні питання шляхом плебісциту під нейтральним наглядом. З ініціативи П. були відкриті посольства республіки в Києві (функціонувало до проголошення *Акта злуки УНР і ЗУНР 1919*), Празі (18.12.1918), Відні й Будапешті. 3.01.1919 призначений головою зах.-укр. делегації на *Паризькій мирній конференції 1919-20* і водночас заст. голови делегації УНР *Г. Сидоренка* (формально до 9.06.1919 за П. залишалась посада держ. секретаря закорд. справ). Добився створення Вищою радою *Антанти* низки комісій із врегулювання укр.-польського конфлікту (див. *Дипломатія Західноукраїнської Народної Республіки*). Після укладення *Ризького мирного договору 1921* між РСФРР і УСРР та Польщею виступав за створення нової схід.-європ. *федерації*, у якій Україна разом із Галичиною була б у союзі з демокр. та небільшовицькою Росією («З'єдинені Держави Східної Європи», 1922). Працював паризьким кореспондентом газети «Діло»; у 1925 повернувся до Львова й редагував цю газету та двотижневик «Політика», але наступного року знову переїхав до Парижа. Невдовзі відійшов від політики, у 1945 емігрував до Нью-Йорка, а в 1955 — до Каракаса (Венесуела).

В.І. Головченко

ПанІН Микита Іванович (18.09.1718, Данциг -31.03.1783, Петербург) — рос. держ. діяч і дипломат, граф. Нар. в сім'ї військового. Під час військ. служби в кінній гвардії взяв участь у двірцевому перевороті 25.11.1741, що звів на престол Єлизавету Петрівну. 1747-48 — посланник Російської імп. в Данії. 1748-59 — посланник у Швеції, де став прибічником конституційного ладу й попередив розрив *дипломатичних відносин* із Росією, підписавши 1758 спільну

декларацію про готовність обох д-ав охороняти торг, мореплавство в Балтійському морі й перешкоджати появі в ньому брит. військ, флоту. У 1760 призначений вихователем спадкоємця престолу Павла Петровича. Взяв діяльну участь у дворцовому перевороті 28-29.06.1762, що звів на престол *Катерину II*; став її неофіц. радником з питань *зовнішньої політики*, зробив спробу обмежити абсолютизм, представивши Катерині II проект запровадження імпер. ради й реформи сенату, але документ був відкинутий. 4.10.1763 призначений старшим членом *Іноземних справ колегії*. Невдовзі, після усунення від справ *О. Бестужева-Рюміна*, очолив колегію; водночас керував Тасмною канцелярією (розслідування держ. злочинів і контррозвідка), але не був офіційно призначений канцлером. Прагнучи до зміцнення міжнар. становища Російської імп., запропонував створення союзу півн. д-ав на чолі з нею (див. «*Північний концерт*») для протидії

планам Бурбонської й Габсбурзької династій; ініціював підписання *Петербурзького союзного договору 1764* з Пруссією; 1765 розробив та уклав політ. угоду з Данією, 1766 — торг. угоду з Великою Британією. В умовах загострення дип. відносин зі Швецією й рос.-тур. війни 1768-74 змушений був погодитись із пропозицією прус. короля *Фрідріха-Вільгельма II* щодо здійснення *поділу Речі Посполитої 1772*. З початком зближення Російської імп. з Австрією у травні 1781 отримав безстрокову відпустку, а наприкінці вересня того самого року

Звільнений у Відставку.

В.І. Головченко

Панісламізм — ідеологія і рух, що оформився в останній чверті XIX ст. і пов'язаний з ім'ям мусульм. реформатора Джемал ад-Діна ал-Афгані (1839-97). Ще в 60-х XIX ст. ним було сформульовано ідею щодо реліг.-політ. союзу мусульм. народів. Для рішення політ. цілей він вважав за необхідне використання реліг. гасел, розглядаючи іслам як єдину ідеолог. платформу, що спроможна об'єднати народи в б-бі проти колоніального пригнічення. Вважаючи нац. настрої перешкодами на шляху об'єднання мусульман проти спільного ворога, протиставив нац. солідарності релігійну. В основі доктрини П. — теза щодо керівної ролі ісламу в дух. та світському житті суспільства; єдності, солідарності всіх членів мусульм. общини незалежно від держ., расової, нац. або соц. приналежності; необхідності об'єднання всіх мусульман у межах єдиної д-ви. Ал-Афгані неодноразово розробляв проекти об'єднання мусульм. країн, шукаючи підтримки як у схід, монархів, так і в представників правлячих кіл колоніальних д-ав, прагнучи використати протиріччя між ними.

П. відіграв подвійну роль в історії народів Сходу. У багатьох д-вах гасла П. отримали антиколоніальне звучання. Водночас він поступово почав гальмувати політ. розвиток окремих країн. На сучас. етапі ідеї П. в дещо модифікованому вигляді продовжують розповсюджуватись у мусульм. країнах. Вважаючи нині нереальною політ. інтеграцію арабських країн, панісламісти виступають за зміцнення союзу мусульм. націй шляхом створення різних мусульм. орг-цій. Деякою мірою практичним кроком на шляху реалізації ідей П. стало створення *Організації ісламської конференції (ОІК)*. У сучас. світі пан-ісламістські настрої іноді набувають форми «ісламської солідарності». Теорет. обґрунтування цього різновиду ідеології П. розробляють богослови ун-тів Ал-Азхар (Єгипет), Аз-Зайтун (Туніс), Всесвітня ісламська орг-ція (міжнар. орг-ція мусульм. богословів). Пропагандистами ідей П. виступають такі релігійні організації, як «Брати-мусульмани», «Джамаат-і-ісламі» та інші; до ідей П. звертаються ісламські фундаменталісти. П. вважається альтернативою панарабізму — руху за єдність та незалежність арабської нації на базі відокремлення ісламу від держави.

О.А. Коптель

ПанкІН Борис Дмитрович (20.10.1931, Фрунзе тепер Бішкек, Киргизька Республіка) — рад. держ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї службовця. Закінчив Моск. держ. ун-т. Працював у газеті «Комсомольська правда», пройшов шлях до посади гол. редактора. Із 1982 на дип. роботі: у 1982-90 — посол СРСР у Швеції, з 1990 — посол СРСР у Чехословаччині. У серпні 1991 був єдиним із послів, який не підтримав ДКНС. Після провалу останнього був призначений мін. зак. справ СРСР й обіймав цю посаду до листопада 1991. У цей час були відновлені дип. відносини СРСР з Ізраїлем, відкрилась *Мадридська мирна конференція з урегулювання на Близькому Сході 1991*, а в Москві — міжнар. конференція з *прав людини*. На його вимогу зі штату МЗС були виведені працівники КДБ. Із листопада 1991 — посол СРСР, РФ у Великій Британії. Після виходу 1994 на пенсію проживає

у Швеції.

М.М. Білоусов

Панславизм — громад.-політ. рух за формування спільної етнічної самосвідомості слов. народів ЦСЄ з метою досягнення спільних соц.-політ. і культ. цілей; його витoki пов'язані з культурологічною та просвітницькою діяльністю інтелектуалів і митців країн регіону. Революції 1848-49 в Європі спричинили швидку політизацію П. У Празі було проведено 1-й конгрес представників слов. народів Австрійської імп. з вимогою демокр. перетворення монархії Габсбургів на федерат. д-ву. В 1860-х ідеї П. перетворились у важливий фактор політ. процесу в Російській імп., яка для багатьох прихильників П. була природ. союзником у протистоянні Австро-Угорщині та Османській імп. У Росії П. як зовн.-політ. проект підтримували слов'янофіли, що закликали до активної інтервенціоністської політики рос. д-ви щодо б-би слов. народів проти Австро-Угорщини й Туреччини, в результаті якої мала бути створена слов. конфедерація під протекторатом Петербурга. Офіційно царський уряд не висловлював підтримку П., але багато представників політ. еліти Російської імп. відкрито симпатизували його лозунгам та використовували їх для легітимізації зовн.-політ. рішень у рос. суспільстві. З поч. ХХ ст. зусилля з відновлення орг. форми П. виявились невдалими через зростання протиріч між новими слов. д-вами (див. *Балканські війни 1912-13*). Результати *Першої світової війни* позбавили панслов'янську ідею практ. значення і для *зовнішньої політики* Росії.

АА. Субботін

«**Панча шила**» (із санскриту — п'ять правил правильної поведінки) — п'ять *мирного співіснування принципів*. Уперше викладені в преамбулі інд.-китайської Угоди про торгівлю та зв'язки між Тибетським районом КНР та Індією, підписаної 29.04.1954 в Пекіні. До них належать: взаємна повага до територ. цілісності та *суверенітету*, ненапад, невтручання у внутр. справи, рівність та взаємна вигода, мирне співіснування. Назву «П. ш.» принципи вперше отримали в промові Прем'єр-міністра Індії Дж. Неру перед інд. парламентом незабаром після підписання угоди. У рамках *Бандунзької конференції 1955* п'ять принципів мирного співіснування було визначено як основу *зовнішньої політики* д-ав, що звільнилися від колоніальної залежності, і включено до Заключної декларації конференції. Упродовж 1960-1980-х принципи мирного співіснування відігравали важливе значення в політиці *Руху неприсдання*.

АМ. Кобзарент

Пань Чжаньлінь (09.1942, провінція Хебей) -китайський дипломат. 1970-80 — аташе посольства КНР у СРСР, співробітник Департаменту СРСР і соціал. країн Схід. Європи МЗС КНР; 1980-90 — 3-й, 2-й, 1-й секр. у посольстві КНР у СРСР, 1-й секр., зав. сектором, радник Департаменту СРСР та соціал. країн Схід. Європи; 1990-92 — радник посольства КНР у СРСР і РФ; 1992-95 — Надзвичайний і Повноважний Посол КНР у Киргизстані. 1995-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол КНР в Україні.

В.І. Головченко

Папандреу (Рарапсігеоні) Андреас (5.02.1919, Хіос, Греція — 23.06.1996, Екалі, Греція) — грец. громад.-політ. і держ. діяч. Син відомого грец. політика Георгіоса Папандреу. Закінчив амер. коледж в Афінах та юрид. ф-т Афіньського ун-ту. За приналежність до троцькістської орг-ції був заарештований, після звільнення переїхав до США, де здобув ступінь д-ра філософії Гарвардського ун-ту (1943) та отримав громадянство США (1944). Після служби у ВМФ США викладав у Гарварді, Берклі (1955-63). Після призначення у 1963 батька Прем'єр-міністром Греції відмовився від амер. громадянства, повернувся на Батьківщину та пройшов на виборах до парламенту країни від коаліції лівих. Піч час військ. перевороту 21.04.1967 був заарештований та 8 місяців провів у в'язниці. Після звільнення залишив країну й повернувся до викладацької роботи в ун-тах Стокгольма й Торонто; водночас очолював рух проти військ. хунти за кордоном. Після краху хунти в 1974 повернувся в Грецію та сформував ліву партію — Панеллінський соціал. рух (ПАСОК). Ця партія швидко здобула популярність населення Греції та на виборах 1981 завоювала 172 місця в парламенті Греції з 300. П. сформував свій перший кабінет. Його передвиборча зовн.-політ. програма передбачала виведення військ США з грец. території та вихід Греції з *НАТО*. Проте після приходу до влади політика уряду П. стала поміркованою. Прагматичний курс уряду та легка антиамер. риторика були підтримані населенням країни й ПАСОК виграла вибори 1985, П. вдруге став прем'єр-міністром. Другий термін урядування був позначений фінанс. скандалом, внаслідок якого свої посади залишили три міністри. Крім цього, значний дефіцит бюджету, збільшення *інфляції та зовн. боргу* призвели до поразки ПАСОК на виборах 1989. Упродовж 1989-92 фінанс. діяльність П. розглядалась судом,

доки в 1992 він не був виправданий і повернувся на посаду лідера партії. У 1993 ПАСОК виграла парл. вибори, а П. сформував новий уряд, на чолі якого стояв до січня 1996, коли за станом здоров'я пішов у відставку.

М.С. Каменецький

Папен (Рареп) Франц фон (29.10.1879, Верль, Вестфалія, Німецька імп. — 2.05.1969, Оберзасбах, Баден, ФРН) — нім. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї великого землевласника. У 1913-15 — військ, аташе Німеччини у США. За розвідувальну діяльність був оголошений *персоною нон грата*. У 1921-28 і 1930-32 — депутат прус, ландтагу від Католицької партії; у липні - листопаді 1932 — Рейхсканцлер Німеччини. Сприяв посиленню в країні позицій нацистів. У січні — листопаді 1933 — віце-канцлер в уряді *А. Гітлера*. У 1933-34 — уповноважений уряду в справах Саарської області. У липні 1934 -березні 1938 — посол Німеччини в Австрії, активно сприяв її *аншлюсу*. У 1939-44 — посол у Туреччині, прагнув втягнути її у *Другу світову війну* на боці Німеччини. Як один із гол. підозрюваних у *злочинах воєнних* у 1946 постав перед Нюрнберзьким трибуналом, проте внаслідок розбіжностей у його складі виправданий. У 1947 засуджений до 8 років ув'язнення нім. судом з денацифікації, звільнений у 1949.

В.І. Головченко

Папська дипломатія середньовіччя — комплекс зовн.-політ, заходів Папи римського як глави католицької церкви в період середньовіччя. Відповідно до еволюції характеру та завдань П. д. с. бути розділена на три періоди. Для періоду раннього середньовіччя (VIII — XI ст.) було властиве забезпечення місіонерської діяльності католицької церкви й розповсюдження християнства, а також збереження єдності в самій христ. церкві. Активна місіонерська діяльність, якою керував Папа римський, розгорнулася у цей період у Зах. та Півн. Європі: в дві франків, в Англії, серед германських племен, в Ірландії. Водночас Папа римський був змушений зважати на вплив різних потужних течій у християнстві, перш за все іконоборців у Візантії й аріан у Лангобардському королівстві. Конфлікти з Візантією (імп. Лев III відмовився визнавати вселенський примат Папи на території Візантії та передав Сицилію, Бруттіум, Калабрію та Іллірію під владу константинопольського патріарха), а також прагнення до поширення впливу католицької церкви підштовхнули Папу римського до зміцнення зв'язків із країнами зах. частини Європи. Григорій II (715-31) значно активізував місіонерство в нім. землях, у чому спирався на збройні сили д-ви франків. Папою Захарієм (741-52), який виявився останнім, що був затверджений у Константинополі, завершилась візантійська епоха папства. Для протидії спробам лангобардів об'єднати Італію Захарій встановив тісні зв'язки з королем франків Піпіном Коротким. За допомогою франкського королівства в 756 була створена Папська держава, яка, щоправда, не мала до XV ст. сталих кордонів. Через внутр. політ, б-бу в Папській державі певний час залишався невирішеним порядок успадкування влади. Остаточну процедуру обрання Папи римського було затверджено Латеранським собором 769 (див. *Вселенські собори*).

Складні стосунки між Папою римським та Франкською імп., починаючи з часів Карла Великого (768-814), стали поступово визначати зміст європ. *дипломатії*. Ще з поч. IX ст. католицька церква стала силою, навколо якої об'єднувались різні народи Європи в протистоянні експансії та центр, владі імперії. Після виходу Рим. апостольського престолу з-під влади Константинополя роль Папи римського щодо франкських королів була підкреслено підпорядкованою, але таке положення змінилося за Папи Миколи I (858-67), який зміцнив папську владу та матеріал, незалежність католицької церкви. За його понтифікату було сформульовано принципи папської теократії: головування над всіма єпископами христ. церкви та над світською владою. Але спроба Миколи I поширити юрисдикцію папського престолу на духовенство Схід, церкви значно поглибила церк. розкол і призвела до відмови Схід, церкви визнавати примат Папи римського. У II-й пол. IX ст. Папи використовували послаблення Франкської імп. для зміцнення власної влади та підпорядкування своїй *зовнішній політиці* світської влади в Європі, зокрема в орг-ції б-би з арабами, які почали загрожувати Папській д-ві. З X ст. ідея політ, універсалізму виникла знов із формування *Священної Римської імперії*. У X — XI ст. папство, підтримуючи імперію, значним чином впливало на міжнар. політику в Європі, у т. ч. й на зовн. політику нових христ. д-ав, таких як Польща та Угорщина. За Папи Лева IX відбувався остаточний розкол христ. церкви (1054). У XI ст. загострились протиріччя між католицькою

церквою та Священною Римською імп. Папа Микола II уклав 1059 союз із ворогом імператора — норманом Робертом Гвіскараром. Одночасно активізувалась церк. реформа під проводом єпископа Гільдебранда (майбутній Папа Григорій VII). Остаточний розрив зі Схід, церквою та загострення протиріч з імператором знаменують завершення ранньосередньовічної епохи дипломатії папства.

У період високого середньовіччя (XII — XIV ст.) центр, місце в Папській дипломатії посідає б-ба Пап римських з імператорами Священної Римської імп. за вищу політ, владу в Європі. Основними елементами цього процесу стали б-ба за інвеституру та хрестові походи. Перша пов'язана з діяльністю Григорія VII (1073-85) та його церк. реформою, що перетворила церкву на могутню політ, силу в Європі. У проголошеному 1075 «Диктаті Папи» встановлювались основні принципи середньовічної католицької церкви, засновані на приматі папської влади над владою світською. Григорій VII зміцнив систему папських представників (легатів), надіславши їх до всіх католицьких єпископств для здійснення безпосереднього папського контролю за справами церкви. Відкрита б-ба між католицькою церквою та імператором спалахнула після оприлюднення декретів Лате-ранського собору 1075, який заборонив світську інвеституру. У 1076 у результаті опозиції імп. Генріха IV рішенням Латеранського собору Папа римський звільнив його підданих від васальної клятви. Імператора згодом було відлучено від церкви, що мало значні політ, наслідки, зокрема у загостренні б-би феодалів проти влади імператора в Німеччині та Італії. Т. зв. «каноське покаяння» Генріха IV 25-28.01.1077 повернуло йому політ, владу, а сусп. думка в Італії та Німеччині розкололась на гфельфів та гібеллінів — відповідно прихильників папи й імператора. Б-ба Генріха IV із Григорієм VII тривала аж до смерті останнього в 1085. За понтифікату Папи Урбана II (1088-99) були організовані перші хрестові походи. Собор, скликаний ним у Клермоні 28.11.1095, оголосив про необхідність визволення Гроба Господня з-під влади турків-сельджуків, які захопили Єрусалим 1071. Орг-ція хрестових походів сприяла зростанню впливу папства, навколо якого об'єднувались феодали більшості христ. д-ав Європи. Загострення протиріч між Папою римським та імператором на поч. XII ст. завершилось перемогою папства в б-бі за інвеституру, закріпленою у Вормському конкордаті (див. *Конкордат*) та безпрецедентним зростанням його політ, впливу. Папська дипломатія у XII ст. опікувалась б-бою з норманами на півдні Італії та з Фрідріхом II Барбаросою на півночі. Папі римському не вдалося зашкодити утворенню централізованої норманської д-ви на півдні Італії, а в II-й пол. XII ст. Папська держава опинилась перед загрозою знищення Фрідріхом II, б-ба з яким охопила всю Італію. У 1167 італ. міста Ломбардії увійшли разом із Папою Олександром III в союз для б-би з імператором. За мирним дог-ром, підписаним у Венеції 1177, імператор визнавав суверенність Папи римського в справах церкви, відмовлявся від втручання в процедуру призначення Пап та визначав цілісність Папської держави (див. *Ломбардська ліга*).

У період пізнього середньовіччя (XIV — XV ст.) під тиском розвитку нац. д-ав папство відмовилось від теократичної концепції папської влади, принципів політ, та ідеолог, універсалізму в христ. світі. Найяскравіше це проявилось у період т. зв. «Авіньонського полону Пап» (1305-77), коли зовн. політика Пап фактично обслуговувала нац. інтереси Франції (одним з актів такої підтримки стало ініціювання розправи над орденом тамплієрів у 1307). У XIV ст. відбувся останній етап б-би Пап з імператорами на тлі занепаду «авіньонського папства» в період *Столітньої війни 1337-1453* і складної дип. б-би Англії, Франції, Священної Римської імп. та нім. князівств. У 1356 імп. Карл IV проголосив незалежність своєї влади від Папи римського, що остаточно закріпило поділ інститутів універсальної влади — папства та імперії. У 1378-1414 папство пережило період т. зв. «великого розколу», коли фактично співіснували два Папи — у Римі та в Авіньоні, а церк. влада була повністю дезорганізованою, що призвело до втрати впливу обох папських престолів на європ. д-ви. Розкол у католицькій церкві було подолано на Констанцькому соборі 1414-18, у той час як імперія вступила в період тривалої кризи. П. д. с. досягла успіхів у знищенні еретичних течій, послабленні імпер. влади та подоланні внутр. розколу. Це дозволило папству вступити в новий період історії у вигіднішому становищі, ніж імперія, та успішно пристосуватися до співіснування з новими нац.

Д-Вами.

М.Г. Капітоненко

Пар ІНТерІМ (з лат. раг іпіегіт) — див. *Ад інтерім*.

Парадигма (з грец. жхрабеіуца — приклад, зразок) — прийнята певним наук, співтовариством модель постановки та розв'язання проблем, яка забезпечує існування наук, традиції. Поняття «парадигма» як базовий елемент науки, що розкриває рев. характер структури її розвитку, ввів у

1962 Т. Кун. Він визначав П. як «міждисциплінарну матрицю» різного роду впорядкованих компонентів, що утворюють єдине ціле і так функціонують, забезпечуючи відносну повноту професійної комунікації та відносну однотайність наук, суджень. Це означає, що П. містить сукупність заг.-визнаних уявлень чи модель, яка посіла в науці провідне місце, сукупність фундаментальних елементів, що утворюють єдине правило, яке визнається в науці чи в суспільстві впродовж певного часу. Залежно від наук, сфери, у рамках якої застосовується це поняття, його визначення відрізняються сукупністю компонентів, але заг. зміст залишається однаковим. П. є еталонним розв'язанням дослідницької проблеми. У міжнародних відносинах теорії П. трактують як: узагальнюючу теорію, що впливає з низки близьких за принципом розуміння об'єкта дослідження концепцій; логічне пояснення міжнар. відносин, що може бути використане операційно. У міжнар. відносинах П. відіграє роль формули, її можна визначити як заг.-визнану сукупність правил, на основі яких створюються теорії, основоположні в певний ПРОМІЖОК часу.

ОА. Коппель

Паралельна (конкуруюча) юрисдикція —

інститут міжнародного права, норми якого встановлюють порядок вибору однієї з компетентних юрид. влад (національної або міжнародної) для вирішення прав, питань. П. ю. може застосовуватись при здійсненні всіх видів компетенції (законодавчої, виконавчої, судової). Але зазвичай П. ю. застосовується в контексті здійснення міжнародного кримінального правосуддя. Паралельна судова юрисдикція — норми, які визначають підсудність справи одному з двох компетентних органів ад'юдикації (національному або міжнародному). У міжнар.-прав. практиці набула поширення преференційна концепція П. ю., відповідно до якої П. ю. може здійснюватись на основі або принципу примату міжнар. судів, або комплементарності міжнар. судів стосовно нац. судів. Принцип примату міжнар. судів було покладено в основу діяльності Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії (ст. 9 Статуту трибуналу), міжнародних трибуналів для Руанди та Сьєрра-Леоне (ст. 8 Статутів трибуналів). Положення зазначених статей розкривають і зміст принципу, який полягає в тому, що «юрисдикція Міжнародного трибуналу має пріоритет стосовно юрисдикції національних судів. На будь-якому етапі судового розгляду Міжнародний трибунал може офіційно попросити національні суди передати провадження у справі Міжнародному трибуналу відповідно до Статуту та правил процедури і доказування Міжнародного трибуналу». На основі принципу комплементарності діє Міжнародний кримінальний суд. Ст. 17 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду розкриває зміст цього принципу наступним чином: «Міжнародний кримінальний суд отримує право на розгляд справи лише у випадку, коли нац. суди не бажали або не були здатні проводити власне розслідування». Т. ч., якщо справу прийняв до розгляду нац. суд, вона вже не може бути витребувана міжнар. судом і прийнята ним до власного провадження. З іншого боку, особливістю цього принципу є те, що коли міжнар. суд вже постановив рішення у певній справі, вона вже не може бути прийнята

ДО РОЗГЛЯДУ Нац. СУДОМ.

Д.І. Кулеба

Парафування міжнародного договору —

процедура, шляхом якої прийнятий текст договору міжнародного оголошується остаточним. Полягає в підтвердженні автентичності тексту міжнар. дог-ру ініціалами уповноважених осіб від договірних д-ав. Застосовується частіше щодо двосторонніх дог-рів. П. м. д. не є обов'язковою стадією укладання міжнар. дог-ру; є формою й етапом встановлення його автентичності. Парафування відбувається щодо узгодженого та прийнятого тексту міжнар. дог-ру. П. м. д. свідчить, що даний узгоджений текст дог-ру є кінцевим і полягає в його фіксації як остаточного. Парафування може застосовуватись як щодо тексту дог-ру в цілому, так і щодо його окремих частин (статей). Парафування не виражає згоди д-ви на обов'язковість для неї міжнар. дог-ру (як підписання), і як таке не вимагає спец. повноважень. За заг. правилом парафування потребує подальшого підтвердження обов'язковості міжнар. дог-ру, датою підписання якого буде дата такого підтвердження. Інколи парафування може виступати як підписання й означати згоду д-ви на обов'язковість для неї міжнар. дог-ру. Для цього необхідно, щоб д-ви, що беруть участь у переговорах, вочевидь домовились, що парафування тексту дог-ру означатиме його підписання (ст. 12 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969). Зазвичай на практиці це проходить у тому разі, коли П. м. д. здійснюється особами, ex oШсію уповноваженими на його підписання. Процедура П. м. д. може передбачатись у самому

міжнар. дог-рі або встановлюватись за окремою згодою сторін. П. м. д. дозволяє запобігти можливих непорозумінь щодо остаточного тексту дог-ру при вираженні сторонами згоди на його обов'яз-

ковість. Важлива роль П. м. д. полягає в тому, що парафований текст дог-ру не може бути змінений. При П. м. д., як правило, ініціали уповноважених осіб проставляються не в порядку, передбаченому для підписання (*альтернат*), а наприкінці кожної сторінки тексту.

О.В. Буткевич

Паращук Михайло Іванович (16.11.1878, с. Вар-варинці Тербовлянського повіту, нині Тернопільська обл. - 24.12.1963, Софія) — укр. громад.-політ. діяч, скульптор, дипломат. Нар. в селянській сім'ї. Навчався у Краківській академії мистецтв й академії Жюльєна (Париж, 1907-09). Працював портретистом і скульптором у Львові, Варшаві, Мюнхені, Києві (1911-13), де спільно з бароном фон Мецензеффі створив проект пам'ятника Т. Шевченку. Під час *Першої світової війни* був активістом *Союзу Визволення України*, вів курси скульптури, гончарства та різьби по дереву для військовополонених українців в австр. таборах Рашттата і Венцляра. 1918 переїхав до УНР. 1919 — січень 1921 — секр. Дипломатичної місії УНР в Естонії, 2-й секр. Дипломатичної місії УНР у країнах Балтії (з місцем перебування у Таллінні); займався *репатріацією* українців — колишніх військовослужбовців Російської армії й інформуванням громадськості про *Українську революцію 1917-20*. З 1921 оселився в Софії, куди прибув у складі гуманітарної місії Міжнародного Червоного Хреста; відкрив свою мистецьку школу, був співзасновником й активним членом Болг.-укр. товариства під головуванням */ Шишманова*. 1926 організував з'їзд укр. еміграції в Софії. Створив десятки скульптурних портретів і пам'ятників укр., польських і болг. діячів (Д. Благоев, М. Драго-манов, *А. Лівіцький*, *А. Міцкевич*, *С. Петлюра*, *Є. Петрушевич*, *А. Шептицький* та ін.); виконував архітектурно-скульптурне оформлення будівель Болг. нац. банку, Національної та Військової академій, Болг. народної бібліотеки, Софійського ун-ту, Музичного театру, Торг.-пром. палати в Бургасі, посольств Угорщини, Франції та Югославії.

В.М. Матвієнко

Паризька конференція 1858 — міжнар. нарада, що відбулась 10(22).05-7(19).08.1858 за участю представників Австрії, Великої Британії, Пруссії, Росії, Сардинії, Туреччини та Франції; визначила статус дунайських князівств Молдови та Валахії. Рішення про необхідність скликання конференції було ухвалено *Паризьким конгресом 1856*, який скасував рос. *протекторат* над князівствами, встановлений за *Кючук-Кайнард-жійським мирним договором 1774*, зобов'язав Австрію, що окупувала князівства під час *Кримської війни 1853-56*, вивести з їхньої території свої війська та схвалив проведення опитування населення князівств з приводу об'єднання. Після проведених у Молдові та Валахії виборів більшість у нових представницьких інститутах отримали прибічники об'єднання. За нього також виступали Росія й Сардинія, категорично заперечувала Туреччина, яку підтримали Велика Британія та Австрія. На розгляд П. к. було запропоновано компромісний проект рішення, підготований франц. делегацією. Він передбачав збереження двох окремих господарів та запровадження спільних центр, комісії, яка мала відігравати роль законодавчого органу, та верховного суду. **10(22).06.1854** франц. проект було прийнято за основу для дискусії. У результаті переговорів П. к. ухвалила 7(19).08.1858 рішення, яке передбачало створення Об'єднаних князівств Молдови та Валахії, що залишались під сюзеренітетом тур. султана та під владою двох окремих господарів, які з числа місцевих великих землевласників довічно обирались представницькими зборами князівств. Також мала бути створена центр, комісія для ухвалення спільних законів (резиденцією комісії було обрано Фокшани), що підлягали затвердженню спільним верховним судом. До центр, комісії кожне князівство виділяло по 8 представників. Недоторканність князівств гарантувалась усіма учасниками П. к., без їхнього спільного дозволу жодна д-ва, у т. ч. Туреччина, не мала права вводити на територію князівств війська або втручатися у їхні внутр. справи. Князівства надсилали своїх постійних представників до Стамбула та зберігали свої імунітети й привілеї в Османській імп., які було передбачено попередніми дог-рами. Кожне князівство мало право формувати однаково орг. міліційні корпуси, що в разі війни об'єднувались у спільну армію. Але попри рішення П. к. в січні — лютому 1859 представницькі збори і Молдови, і Валахії обрали єдиного господаря *Александрю Іоана I* (Кузу), чим здійснили фактичне об'єднання. У 1861 обидва князівства офіційно об'єднались у єдину д-ву — Румунію — при збереженні тур. сюзеренітету та сплати данини Османській імп. Туреччина висловила протест, який було під-

тримано Великою Британією. Австрія розпочала військ, приготування. Але Франція та Росія визнали вибори й фактичне об'єднання. Росія попередила Австрію й Туреччину, що в разі їхньої військ, інтервенції проти князівств вона залишає за собою право вдатись до адекватних дій у відповідь. Австрія обмежилась розривом відносин (консульських) із князівствами. Туреччина визнала 31.05.1859 подвійне обрання Кузи. Упродовж 1861 Румунію було визнано усіма часниками П. к., у т. ч. Туреччиною, яка зберігала формальний сюзеренітет над Румунією. Повне адмін. об'єднання було закріплено 24.01.1862 зі скликанням Національного зібрання Румунії та утворенням першого заг.-нац. уряду. Під час рос.-тур. війни 1877-78 румунський парламент проголосив у травні 1877 незалежність д-ви, яку було остаточно визнано *великими державами на Берлінському конгресі 1878.*

В.Ю. Константинов

Паризька мирна конференція 1919-20 —

міжнар. нарада, що відбувалась 18.01.1919-21.01.1920 і була скликана для підбиття підсумків *Першої світової війни* та укладання мирних дог-рів з переможеними країнами. У її роботі взяли участь представники 27 д-ав, серед яких 9 активних учасників війни на боці *Антанти*, 15 оголошили війну Німеччині, але не брали участі у воєнних діях, та 3 нові країни — Польща, Чехословаччина й Королівство сербів, хорватів та словенців. До розробки умов повоєнного врегулювання не було залучено Німеччину та її союзників у війні, а також рад. Росію (формальний привід — укладення нею сепаратного *Брестського мирного договору між РРФСР і Центральними державами 1918* в порушення союзницьких зобов'язань). На порядку денному конференції стояли питання про укладання мирних дог-рів з Німеччиною та її союзниками, утворення *Ліги Націй*, розподіл колишніх колоній Німеччини й Туреччини між країнами-переможницями, питання про утворення незалежної польської д-ви та її кордони й інші. Серед учасників конференції провідну роль відігравали Прем'єр-міністр Франції *Ж. Клемансо* (був обраний головою конференції), Прем'єр-міністр Великої Британії *Д. Ллойд Джордж* та Президент США *В. Вільсон*. Італію на конференції представляв прем'єр-міністр В. Орlando, а Японію — прем'єр-міністр барон Макіно. У результаті роботи конференції було підписано 5 мирних дог-рів: *Версальський мирний договір 1919* із Німеччиною, *Сен-Жерменський мирний договір 1919*з Австрією, *Нейїський мирний договір 1919* з Болгарією, *Тріанонський мирний договір 1920* з Угорщиною та *Севрський мирний договір 1920* з Туреччиною. Одним із провідних принципів конференції стало право народів на самовизначення, сформульоване в *«Чотирнадцяти пунктах» В. Вільсона*. Версальська система мирних дог-рів закріплювала територ. зміни, які відбулись у результаті Першої світової війни й розпаду Німецької, Османської та Австро-Угорської імп. Франція здобула перевагу на Європ. континенті, Велика Британія закріпила провідні позиції на Бл. Сході. З ініціативи В. Вільсона було засновано Лігу Націй, Статут якої став складовою частиною Версальського мирного дог-ру й був підписаний 44 країнами. Але США не ратифікували Версальський договір і не увійшли до складу Ліги Націй. Фактичний контроль над її діяльністю отримали Велика Британія та Франція. За пропозицією В. Вільсона до статуту Ліги Націй було внесено положення про мандатні території (ст. 22), що передбачали надання двам повноважень на управління тією чи іншою територією від імені Ліги Націй; їхня реалізація застосування цих положень призвела до формування *мандатної системи*. Сукупність міжнар. дог-рів, підписаних у результаті П. м. к., заклала основу *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин*, зафіксувала та оформила результати Першої світової війни, визначила нове співвідношення сил на світовій арені.

О.С. Пархомчук

Паризька мирна конференція 1946 відбувалась 29.07-15.10.1946 в Парижі (Франція) за участю представників 21 держави-учасниці *антигітлерівської коаліції*; була скликана для розгляду проектів мирних договорів із союзниками Німеччини у *Другій світовій війні* в Європі — Болгарією, Італією, Румунією, Угорщиною, Фінляндією. Одне з центр. місць у роботі конференції посіло питання визначення італ.-югославського кордону та належності спірних територій — Юлійської Крайни й Трієста. Після відхилення більшістю учасників конференції італ. претензій на ці території зах. союзниками було запропоновано проект статуту «Вільної території Трієст», проти якого виступив СРСР. Позиція останнього полягала в передачі Юлійської Крайни і Трієста Югославії або в проголошенні «Вільної території Трієст» нейтральною *демлітаризованою зоною* та виведенні звідти англ.-амер. військ. Остаточне вирішення питання італ.-югославського кордону було

відкладено. Невдачею завершилась спроба Греції здобути територ. прирощення за рахунок Албанії (Півн. Епір) та 1/10 території Болгарії. У першому випадку неможливим було відторгнення території від країни, яка не була союзницею Німеччини, а навпаки — постраждалою від *агресії*; у другому випадку питання було перенесено на розгляд Нью-Йоркської сесії *Ради міністрів закордонних справ (РМЗС)* у листопаді — грудні 1946. Дискусія розгорнулася і щодо репараційних питань, де зіткнулись позиції зах. союзників та СРСР. США і Велика Британія наполягали на 75%-й компенсації громадянам Об'єднаних Націй за втрачену на території сателітів Німеччини власність, які мали сплачуватись винятково твердою валютою. Натомість СРСР виступав за зниження компенсаційного розміру до 25% та комбінування грошової та натуральної форми сплати. Питання про судноплавство на Дунаї не було вирішено згідно з пропозиціями США та Великої Британії, які передбачали свободу судноплавства для різних суден усіх д-ав на рівних умовах, незалежно від того, чи є вони придунайськими (див. *Дунайська конференція 1948*). Конференція не уладила всіх питань у процесі підготовки *Мирних договорів із союзниками Німеччини в Європі 1947*. Підготовку текстів дог-рів було завершено на Нью-Йоркській сесії РМЗС 1946.

І.О.Мінгазутдінов

Паризька угода про припинення війни і відновлення миру у В'єтнамі 1973 — багатосторонній мирний договір, підписаний 27.01.1973 в Парижі держсекретарем США *В. Роджерсом*, міністрами закорд. справ ДРВ Нгуен Зуї Чінем, Тимчасового рев. уряду Республіки Південний В'єтнам Нгуен Тхі Бінем і Республіки В'єтнам Чан Ван Ламом. За нею США зобов'язались поважати незалежність, *суверенітет*, єдність і територ. цілісність В'єтнаму згідно з домовленостями *Женевської наради з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954*. Домовленість про припинення вогню між сторонами набувала чинності з 28.01.1973. Для контролю за дотриманням її умов створювалась чотиристороння комісія (з представників учасників Угоди). Для встановлення зон відповідальності військ Республіки В'єтнам і Тимчасового рев. уряду Республіки Південний В'єтнам формувалась двостороння комісія у складі представників обох сторін. США зобов'язувались ліквідувати свою військ, присутність (упродовж 60 днів мали бути виведені війська США та країн, що їх підтримували, ліквідовані інозем. військ, бази у Півд. В'єтнамі) та не втручатись у внутр. справи Півд. В'єтнаму. Передбачався обмін *військовополоненими*. Питання присутності військ ДРВ у Півд. В'єтнамі мали вирішуватись окремо між ДРВ та Республікою В'єтнам.

США та ДРВ зобов'язувались «поважати право південнов'єтнамського народу на самовизначення». Майбутнє Півд. В'єтнаму мало вирішуватись шляхом вільних демокр. виборів під міжнар. наглядом. Ворогуючі сторони у Півд. В'єтнамі зобов'язувались утримуватись від застосування сили й розпочати консультації з метою створення Ради національного примирення. Об'єднання В'єтнаму мало здійснюватись шляхом переговорів між ДРВ і Республікою В'єтнам, сторони відмовлялися від *анексії* або примусу силою. Учасники Угоди також зобов'язувались дотримуватись відп. положень Женевських угод про Індокитаї 1954 щодо Камбоджі та Лаосу й поважати незалежність та *нейтралітет* цих країн. США погоджувались «зробити внесок у повоєнне відновлення ДРВ та всього Індокитаю». Для контролю за дотриманням умов Угоди створювалась Міжнар. комісія з нагляду і контролю у складі представників Канади, Індонезії, Польщі та Угорщини. Для розгляду результатів здійснення Угоди у 30-денний термін після її підписання передбачалось скликати конференцію за участю представників КНР, СРСР, Франції, Великої Британії, учасників Міжнар. комісії з нагляду і контролю, *Генерального Секретаря ООН* та чотирьох сторін *Паризьких переговорів про врегулювання у В'єтнамі*. На практиці положення Угоди не виконувались: США продовжували певний час надавати військ, підтримку Республіці В'єтнам; ДРВ у квітні 1975 здійснила анексію Півд. В'єтнаму й порушила нейтралітет Лаосу; у грудні 1978 — січні 1979 в'єтнамські війська окупували Камбоджу.

АМ.Кобзаренко

Паризька хартія для нової Європи —

ухвалений 21.11.1990 підсумковий документ саміту країн-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ), в якому розвиваються положення *Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975*. Хартія була покликана відобразити ті політ, зміни, що відбулись у Європі наприкінці «Холодної війни», та проголосити основоположні принципи подальшого розвитку відносин між державами-учасницями НБСЄ. У Хартії проголошується завершення ери конфронтації та розколу в Європі й початок нової епохи демократії, миру та

єдності. Держави-учасниці НБСЄ підтвердили свою відданість демократії та верховенству *прав людини* як основоположним принципам політ, відносин, свою готовність надалі розбудовувати нову Європу; визнали, що екон. свобода, соц. справедливість та відповідальне ставлення до природ, середовища є запоруками процвітання континенту. У Хартії також проголошено рішучість держав-учасниць НБСЄ розширювати та зміцнювати дружні відносини й співробітництво між д-вами Європи, США та Канадою, підтверджено рівність народів і їхнє право розпоряджатись власною долею відповідно до *Статуту ООН*. Держави-учасниці НБСЄ підтвердили свою рішучість дотримуватись і розвивати т. зв. «людський вимір» НБСЄ, співпрацювати з метою зміцнення демокр. інститутів та забезпечення верховенства закону; визнали, що права осіб, які належать до нац. меншин, потрібно повністю поважати; висловили рішучість боротись з усіма формами расової, етнічної та будь-якої іншої дискримінації. Окремий розділ Хартії присвячено проблемі безпеки. Визнаючи зменшення загрози широкомасштабного конфлікту в Європі, держави-учасниці НБСЄ висловились за співробітництво в захисті від інших загроз, зокрема від тероризму та незаконного обігу наркотиків. Було підтверджено відданість держав-учасниць НБСЄ принципам мирного врегулювання конфліктів, утримання від застосування чи погрози силою; наголошувалось на необхідності розвитку співробітництва в царині науки й техніки, захисту навколишнього середовища та культ, зв'язків. Із метою реалізації положень Хартії було започатковано регулярні зустрічі Ради міністрів закорд. справ держав-учасниць НБСЄ, а також створено Центр з відвернення конфліктів (Відень, Австрія), Бюро з вільних виборів (Варшава, Польща) та ініційовано створення Парламентської асамблеї НБСЄ.

ВЛ.

Манжола

Паризький клуб — міжурядова орг-ція дер-жав-кредиторів; започаткована в 1956 за рішенням Ради керуючих *Міжнародним валютним фондом (МВФ)*. Угода про започаткування П. к. була укладена в 1961, набула чинності в 1962 після підписання Бельгією, Великою Британією, Італією, Нідерландами, США, Францією, ФРН, Швецією та Японією ген. угоди МВФ про кредити. Станом на 1.01.2004 членами П. к. було 19 країн. Засідання П. к. відбуваються нерегулярно, на міністерському рівні та на рівні високих посадових осіб. Посаду голови клубу обіймають по черзі міністри фінансів країн-членів. Основними завданнями клубу є вирішення питань про реструктурування боргових зобов'язань третіх країн за кредитами та позиками, що надавались урядами або держ. установами країн-учасниць П. к., а також надання фінанс. допомоги країнам-боржникам для стабілізації їхнього фінанс. становища.

В.Ю. Константинов

Паризький конгрес 1856 відбувався 13(25). 02-18(30).03.1856 за участю представників Австрії, Великої Британії, Пруссії, Росії, Сардинії й Туреччини. Підписаний за його результатами *Паризький мирний договір 1856* поклав кінець *Кримській війні 1853-56*. Після падіння Севастополя 27.08(8.09).1855 поразка Росії у війні остаточно визначилась, що підштовхнуло імп. *Олександра II* погодитись на відкриття переговорів на основі т. зв. «*Чотирьох пунктів*» *Наполеона III* та включення в них положень про *нейтралізацію Чорного моря*. У перший день засідань П. к. було укладено *перемир'я* між Росією та союзниками на час його проведення до підписання мирного дог-ру. На той час у Парижі, який було обрано місцем проведення П. к., зібрались делегації усіх його учасників, окрім Пруссії. Росія 16(28).02.1856 запропонувала запросити прус. представників, але це рішуче заперечила брит. делегація. У результаті запрошення Пруссії приєднатись до П. к. було надіслано лише 10(22).03.1856, а прус. представники прибули 18(30).03.1856 (у день підписання мирного дог-ру) і в обговоренні його положень участі не брали, а лише підписали вже готовий документ.

Ще до початку переговорів рос. та франц. представники провели двосторонні переговори, під час яких франц. сторона дала зрозуміти, що виступатиме за обмеження австр. та брит. вимог. Під час роботи П. к. франц. делегація висловила протидію надання незалежності кавказьким володінням Росії, що пропонувала Велика Британія, а також протидію австр. пропозиції, згідно з якою Росія мала повернути Бес-сарабію Туреччині. Не викликали значних суперечок питання про нейтралізацію Аландських о-вів, проголошення свободи судноплавства по Дунаю та створення міжнар. дунайських комісій, скасування рос. *протекторату* над Дунайськими князівствами. *Великі держави* погодились спільно гарантувати автономію князівств у межах Османської імп.; Австрію зобов'язали вивести з їхньої території війська, введені туди після евакуації в 1854 рос. військ. Для остаточного вирішення питання про статус та права

Дунайських князівств рішенням П. к. було ухвалено скликати спец. міжнар. конференцію (див. *Паризька конференція 1858*). Учасники П. к. також погодились спільно гарантувати повну внутр. автономію Сербії в межах Османської імп. Питання про встановлення колективного протекторату великих д-ав над христ. підданими тур. султана було вирішено ще до відкриття конгресу: 6(18).02.1856 було ухвалено відп. султанський фірман, яким також проголошувалась свобода в Османській імп. всіх христ. віросповідань.

Найгострішим під час переговорів стало питання про нейтралізацію Чорного моря. Але рос. делегації вдалось домогтися лише відмови від пункту, що передбачав демонтаж мор. верфей у Миколаєві, на чому наполягала Велика Британія. Решту умов нейтралізації моря було включено до тексту мирного дог-ру та конвенції до нього. Окрім Паризького мирного дог-ру 1856 П. к. ухвалив: постанови про заборону *каперства* й гарантії ненападу воюючих сторін на торг, судна нейтральних д-ав та про визнання Туреччини складовою европ. системи міждерж. відносин; рекомендації країнам, між якими виникають серйозні суперечки, звертатись до посередництва дружніх д-ав із метою запобігання збройних

КОНФЛІКТІВ.

В.Ю. Константинов

Паризький мирний договір 1763 — багатостороння угода, підписана 10.02.1763 у Версалі (Франція) між Великою Британією з одного боку і Францією та Іспанією — з іншого; пізніше до неї приєдналася Португалія. Разом із *Губер-тусбурзьким договором 1763* завершила *Семилітню війну 1756-63*. За умовами П. м. д. Велика Британія отримала від Франції: у Півн. Америці — Канаду, о. Кейп-Бретон та всі землі на схід від р. Міссісіпі (Схід. Луїзіана), окрім Нового Орлеана; у Вест-Індії — о-ви Домініку, Сент-Вінсент, Гренаду і Тобаго; в Африці — майже всю територію Сенегалу; в Індії — майже всі франц. володіння, окрім 5 міст. Острів Мі-норка, захоплений Францією у 1756, повертався Великій Британії, що, у свою чергу, передавала Франції о-ви Сен-П'єр і Мікелон. Іспанія передавала Великій Британії Флориду, за що отримувала від Франції Зах. Луїзіану та грошову компенсацію. Сторонами підтверджувались усі попередні дог-ри, укладені в Європі з часів *Вест-фальського миру 1648*, погоджувався обмін *військовополоненими*; Франція й Іспанія зобов'язувались евакуювати війська з Португалії та її колоній, а Франція — також із Ганноверу.

В.М. Вдовенко

Паризький мирний договір 1814 — багатостороння угода, підписана 18(30).05.1814 у Парижі представниками Франції та Росії; офіційно укладена між Францією й основними учасниками 6-ї *антифранцузької коаліції* — Австрією, Великою Британією, Пруссією та Росією; згодом до неї приєдналися Швеція, Іспанія та Португалія. П. м. д. мав створити основу европ. порядку після *Французької буржуазної революції 1789-99* та Наполеонівських воєн. За П. м. д. у Франції відновлювалась династія Бурбонів, кордони країни встановлювались станом на 1.01.1792 із певним збільшенням її території (бл. 1500 кв. миль): до Франції було включено Авіньйон, графство Венесен, Монбельяр, Мюль-гаузен, а також Бомон, Шиме, Ландау та Шабері (з частиною його округу та округу Аннесі). Франція отримувала назад усі колонії, що належали їй станом на 1.01.1792, за винятком о-вів Тобаго, Сент-Люсія, Іль-де-Франс та франц. островів в Індійському океані (у т. ч. островів Родрігес та Сейшельських), що залишались у володінні Великої Британії, а також схід, частини о. Гаїті, яка поверталась Іспанії. Франція зобов'язувалась не укріплювати свої інд. володіння, а Швеція та Португалія — повернути Франції відповідно о. Гваделупа та Франц. Гвіану. Велика Британія залишила за собою Мальту. Статус земель, яких Франція позбувалась у зв'язку з поверненням до кордонів 1792, мав бути вирішений на міжнар. конгресі (див. *Віденський конгрес 1814-15*). Він також мав виробити режим вільного судноплавства по Рейну (з чим у принципі погоджувались усі учасники П. м. д.), що став би моделлю для впорядкування на інших міжнар. річках.

За П. м. д. Франції поверталися 1/3 озброєнь мор. фортець, що залишались у її володінні, а також права рибного промислу біля о. Ньюфаундленд та у затоці Св. Лаврентія. Відновлювалась незалежність Нідерландів (під владою Оранського дому) та Швейцарії. Нім. д-ви повинні були залишатись незалежними й утворити федерацію, а Італія — складатись із суверенних д-ав, за виключенням територій, що відходили до Австрії. У таємний частині П. м. д., яка мала обмежити здатність Франції в майбутньому провадити експансіоністську політику, передбачалось оточити її кільцем ворожих д-ав. Так, землі між Францією, Німецьким (нині Північним) морем та р. Маас мали відійти до складу Нідерландів, а нім. землі на лівому березі Рейну, приєднані до Франції після 1792, частково відходили до Нідерландів, частково розподілялись

між Пруссією та іншими нім. містами як винагороди. Австр. володіння в Італії обмежувались річками По, Тессін та оз. Лаго-Маджоре; Сардинія відновлювалась у довоєнних кордонах, за виключенням Шампері й Аннесі, та отримувала як компенсацію Геную, що ставала порто-франко. П. м. д. передбачив висилку *Наполеона I* на о. Ельба в Середземному морі (на підставі акта про зречення від 11.04.1814). Умови повоєнного врегулювання було переглянуто за *Паризьким мирним договором 1815*.

В.В. Копійка

Паризький мирний договір 1815 — багатостороння угода, підписана 8(20). 11.1815 Францією з одного боку та Австрією, Великою Британією, Пруссією і Росією — з іншого; закріпила умови миру з Францією, розроблені на *Віденському конгресі 1814-15* після поразки *Наполеона* /під Ватерлоо (червень 1815). Франція поверталась у кордони 1790, що означало втрату важливих стратегічних пунктів: Філіппвіля, Марієнбурга, герцогства Бульйонського, Саарбрюккена і Саарлуї, Ландау та Парантрюї. Укріплення фортеці Гюнінген на кордоні зі Швейцарією мали бути знищені. Територія Франції до р. Луари скуповувалась 150 тис. силами союзників строком на 5 років (пізніше термін було скорочено до 3 років). На Францію накладась *контрибуція* розміром 700 млн. франків. Крім того Франція брала на себе зобов'язання задовольнити матеріал, претензії приватних осіб. П. м. д. підтвердив більшість положень заключного акта Віденського конгресу. Згодом, за сприяння Росії, що була проти занадто сильного послаблення Франції, положення П. м. д. щодо фінанс. зобов'язань та умов *окупації* *воєнної* була пом'якшені (союзні війська було остаточно виведено із Франції в 1818).

В.В. Копійка

Паризький мирний договір 1856 — угода, підписана 18(30).03.1856 на *Паризькому конгресі 1856* представниками Росії з одного боку та Австрії, Великої Британії, Пруссії, Сардинії, Туреччини й Франції — з іншого. Завершив *Кримську війну 1853-56*. За умовами П. м. д. між ворогуючими сторонами встановлювався мир, сторони проводили обмін *військовополоненими*. Війська д-ав, що брали участь у війні, взаємно евакуювались з окупованих територій. Велика Британія та Франція повертали Росії міста Севастополь, Балаклаву, Євпаторію, Керч, Єні-кале та Кінбурн із прилеглими територіями, а також мис Камиш-Бурун; Росія повертала Туреччині фортецю Каре із прилеглими територіями, а також передавала територію в гирлі Дунаю Молдовському князівству, яке знаходилось під верховною владою Османської імп. Ця поступка трактувалась як компенсація за повернення Росії територій у Криму. Остаточне розмежування в Бессарабській області було закріплено Трактатом між Австрією, Великою Британією, Пруссією, Росією, Сардинією й Туреччиною, підписаним 7(19).06.1857 в Парижі. У Трактаті також було зафіксовано зміни до П. м. д., зокрема острови в гирлі Дунаю та о. Зміїний закріплювались не за Молдовою, а за Туреччиною. Росія відмовлялась від протекторату над Дунайськими князівствами. Австрія, яка окупувала князівства в 1854, зобов'язувалася вивести війська з їхньої території. Усі д-ви спільно гарантували автономію Дунайських князівств, а також автономію Сербії в складі Османської імп. Для остаточного вирішення долі Дунайських князівств було прийнято рішення скликати спец. міжнар. конференцію. Становище християн в Османській імп. мало суттєво покращитись, що Туреччина закріпила спец. фірманом султана від 6(18).02.1856. Чорне море мало бути нейтралізоване, заборонявся прохід інозем. військ, кораблів через чорноморські протоки. Росії заборонялось тримати на Чорному морі військ, флот, що перевищував флот легких кораблів інших причорноморських д-ав. Вона зобов'язувалась ліквідувати берегові батареї та арсенали. Судноплавство по Дунаю проголошувалось вільним, для нагляду за цим створювалась міжнар. Європейська Дунайська комісія у складі представників д-ав, що підписали П. м. д. Також була заснована адмін.-техн. міжнар. комісія у складі представників Австрії, Баварії, Болгарії, Валахії, Вюртембергу, Молдови та Туреччини, яка мала взяти на себе забезпечення техн. умов судноплавства по Дунаю (підготовка річкового статуту, чищення русла тощо). Цій комісії мали бути передані всі повноваження з нагляду за судноплавством на Дунаї після виконання умов П. м. д. та ліквідації Європейської Дунайської комісії. Одночасно з П. м. д. як невід'ємну його частину було підписано Конвенцію про Аландські о-ви між Росією, Великою Британією та Францією, згідно з якою Росія зобов'язувалася не зміцнювати острови, не будувати військ, та військ. -мор. укріплень та не тримати на островах військ, частин.

30.10.1870 мін. зак. справ Росії *О. Горчаков* надіслав іншим сторонам П. м. д. ноти, в яких повідомляв, що Росія не вважає себе надалі зв'язаною зобов'язаннями за П. м. д., який обмежує її *суверенітет* та права на Чорному морі, мотивуючи це систематичним невиконанням умов П. м. д. іншими його сторонами та необхідністю гарантування безпеки Росії. Особливо наголошувалось, що крок Росії не є ворожим щодо Великої Британії й Туреччини. Рос. позицію підтримала лише Пруссія. Велика Британія, Туреччина та Франція висловили протест і зажадали скликання міжнар. конференції для обговорення ситуації, що склалась через заяву Росії. 17.01-13.03.1871 в Лондоні відбулася конференція д-ав, що уклали П. м. д. 1856. За її результатами 13.03.1871 було підписано конвенцію, яка підтверджувала принцип закриття чорноморських проток для інозем. військ, кораблів та відміняла статті П. м. д., що обмежували чисельність рос. військ, флоту на Чорному морі. Лондонська конвенція відновила суверенітет Росії на Чорному морі.

В.Ю. Константинов

Паризький протокол про Бессарабію

підписаний 28.10.1920 представниками Великої Британії, Франції, Італії та Японії з одного боку й Румунії — з іншого. Протоколом визнавалась *анексія* Бессарабії, здійснена Румунією 10.12.1918, порушуючи *радянсько-румунську угоду 1918* «Про очищення Румунією Бессарабії» від 5.03.1918. Протокол не був ратифікований Японією і НЕ Набув ЧИННОСТІ.

О.С. Пархотчук

Паризький саміт НБСЄ 1990 відбувався **19-21.11.1990** і започаткував новий етап у розвитку відносин між Сходом та Заходом. На ньому було прийнято *Паризьку хартію для нової Європи*, що засвідчила спільне для всіх д-ав регіону розуміння нових політ, реалій, головним змістом яких було припинення конфронтаційного протистояння біполярної епохи. Саміт зафіксував погоджену між усіма учасниками єдину систему цінностей, що розглядались як основоположні у проведенні як внутр., так і *зовнішньої політики* д-ав: демократії та влади закону, плюралізму та ринкової економіки, поваги до прав та основних свобод людини, прав над. меншин. Наголошувалось на принципово новому змісті європ. безпеки, в якому основні виклики миру та стабільності в Європі пересунулися на внутр. держ. рівень і впливали з масових порушень *прав людини*, обмежень прав нац. меншин тощо. Було домовлено, що повага гуманітарних прав, дотримання демокр. порядків є не лише внутр. компетенцією будь-якої д-ви, а й предметом *міжнародного права*. Як гарантії недоторканності кордонів і територ. цілісності д-ви розглядалось недопущення в ній порушень прав нац. меншин. На Саміті було підписано *Договір про звичайні збройні сили в Європі 1990*, а також «Спільну декларацію» 22 д-ав (Ібдержав-членів НАТО та 6 держав-членів ОВД), у якій підтверджувалась готовність д-ав до колективного гарантування європ. безпеки та стабільності, насамперед політ, засобами.

І.О. Мінгазутдінов

Паризькі переговори про врегулювання

У В'єтнамі — серія зустрічей представників ДРВ, США, Національного фронту визволення Півд. В'єтнаму (НФВПВ, з червня 1969 — Тимчасовий революційний уряд Республіки Півд. В'єтнаму) та Республіки В'єтнаму; відбувались 13.05.1968-27.01.1973 в Парижі для укладення мирного дог-ру між США й Республікою В'єтнаму з одного боку та ДРВ — з іншого. Початок амер.-північно-в'єтнамських двосторонніх переговорів пов'язується з успіхами «новорічного» наступу комуніст. сил у Півд. В'єтнамі в лютому 1968 та односторонніми мирними ініціативами *Л. Джонсона*, за наказом якого з 1.04.1968 було припинено бомбардування території ДРВ на північ від 20 паралелі. Із січня 1969 до участі в переговорах на вимогу представників ДРВ було залучено НФВПВ. Початкові етапи переговорів (травень - липень 1969 та лютий — квітень 1970) не принесли значних успіхів через продовження військ, конфлікту, оскільки обидві сторони вели діалог з позиції сили. Позитивного результату вдалося досягти завдяки запровадженню на переговорах т. зв. «подвійного підходу», яким передбачалось розмежування військ, та політ, питань (США та ДРВ брали на себе зобов'язання врегулювати військ, конфлікт, Республіка В'єтнаму та НФВПВ — розв'язати політ, протиріччя). 8.05.1969 делегація НФВПВ запропонувала «Принципи і зміст вирішення південно-в'єтнамської проблеми» (відомі як «10 пунктів НФВПВ»), що передбачали виведення з Півд. В'єтнаму інозем. військ, міжнар. визнання прав в'єтнамського народу, вирішення проблеми політ, устрою Півд. В'єтнаму мирним шляхом, поетапне мирне об'єднання В'єтнаму на основі угоди між Північчю та Півднем, відшкодування

США збитків, завданих Півд. В'єтнамові, а також повторювали окремі домовленості *Женевської наради з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954*, зокрема про неучасть В'єтнаму у військ, союзах та нерозміщення на його території інозем. військ, баз. Умови «10 пунктів НФВПВ» було відхилено США.

Під час третього раунду переговорів (лютий — червень 1971) США запропонували ідею «деамеріканізації» та «в'єтнамізації» війни, що посприяло заг. успіхові переговорів. У лютому 1971 розпочались таємні контакти між США та ДРВ. Закритий характер зустрічей дозволив відійти від офіц. позицій і досягти компромісу: у ході п'ятого раунду переговорів (липень - серпень 1972) делегація ДРВ погодилась на формування в Півд. В'єтнамі коаліційного уряду; у відповідь США дали згоду на збереження присутності військ ДРВ на південь від 17 паралелі. Домовленості було оформлено у вигляді «9 пунктів» (8-12.10.1972), що включали виведення амер. військ, відшкодування збитків, завданих В'єтнаму, дотримання Женевських угод про Індокитай 1954 та рішень *Женевської наради з врегулювання Лаоського питання 1961-62*, встановлення міжнар. контролю за припиненням вогню. Але у зв'язку з категоричною відмовою Республіки В'єтнаму план «9 пунктів» було знято з порядку денного. У відповідь представники ДРВ залишили переговори, бойові дії та бомбардування Півн. В'єтнаму було поновлено. Однак з огляду на те, що завдяки допомозі СРСР зросла ефективність системи ППО ДРВ США були змушені відмовитись від ведення переговорів з позиції сили та вдались до тиску на Республіку В'єтнаму і змусили її керівництво погодитись із планом «9 пунктів». Переговори увінчались підписанням *Паризької угоди про припинення війни і відновлення миру у В'єтнамі 1973*.

А.М. Кобзаренко

Паризькі союзні договори 1812 — двосторонні міжнар. угоди в рамках дип. підготовки Франції до війни проти Росії. 1. Франц.-прус. союзний договір підписаний 24.02.1812 в Парижі. Сторони зобов'язувались взаємно гарантувати цілісність своїх територій і надавати одна одній допомогу, якщо одна з них опиниться у стані війни з третьою д-вою. Пруссія підтверджувала намір дотримуватись принципів *Континентальної блокади* стосовно Великої Британії. Союзні зобов'язання не набували чинності для Пруссії в разі війни Франції проти Іспанії, Італії або Туреччини. Військ, конвенцією до союзного договору визначалось, що Пруссія виступить разом із Францією проти Росії та надасть у розпорядження Наполеона допоміжний корпус чисельністю 20 тис. вояків. Решта прус. сил (ще 20 тис. вояків) мала впродовж усієї війни знаходитись у фортецях Грауденц, Кольберг і Глац без права пересування. Пруссія зобов'язалася не збільшувати армію без попередньої згоди Франції. Франц. війська одержали право без перешкод проходити прус. територією та займати її на час війни, за винятком тієї частини Сілезії, яка належала Пруссії, і вищезазначених фортець. Крім того, Пруссія зобов'язалася надавати франц. армії продовольство та озброєння в рахунок не сплаченої нею частини *контрибуції* (бл. 43 млн. франків). Відповідно до положень дог-ру Пруссія взяла участь у війні Франції проти Росії, але розірвала його після укладення *Коптського союзного договору 1813*. 2. Франц.-австр. союзний договір підписаний 14.03.1812 в Парижі. Сторони зобов'язалися взаємно гарантувати цілісність своїх територій та у випадку нападу на одну з них надавати допомогу; Австрія зобов'язувалася виставити допоміжний корпус чисельністю 30 тис. вояків. Франція й Австрія гарантували недоторканність володінь Туреччини в Європі. Австрія підтвердила зобов'язання дотримуватись *Континентальної блокади* стосовно Великої Британії. За таємними статтями угоди Австрія звільнялась від союзницьких зобов'язань у разі війни Франції проти Великої Британії й Іспанії, але у війні Франції з Росією мала надати допоміжний корпус. Сторони погодились, що за умови перемоги над Росією буде розглянуто питання про відновлення Польщі, при цьому Австрія зберегла б за собою Галичину, яку вона мала право обміняти на Іллірійські провінції та частину Сілезії. Наполеон зобов'язався винагородити Австрію за всі збитки й втрати, які та зазнає під час війни, і надати їй можливість розширити свої володіння. Обидві сторони домовились запропонувати Туреччині приєднатися до їхнього союзу. Австрія розірвала договір та оголосила Франції війну 10.08.1813.

Т.О. Кулінич

Паризькі угоди з остаточного врегулювання В Камбоджі 1991 — пакет міжнар. угод, підписаних 23.10.1991 на міжнар. конференції з врегулювання в Камбоджі, до якого належать: Угода з всеохоплюючого політ, врегулювання камбоджійського конфлікту з додатками, що встановлювали мандат місії *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* у Камбоджі, порядок

проведення виборів, умови повернення біженців та переміщених осіб, принципи нової Конституції Камбоджі; Угода про суверенітет, незалежність, територ. цілісність та недоторканність, нейтралітет і нац. єдність Камбоджі; Декларація про відновлення та відбудову Камбоджі. Обидві угоди було підписано всіма учасниками конференції. У 1980-х громадян, війна в Камбоджі була одним із найбільших дестабілізуючих факторів у Півд.-Схід. Азії. Присутність у ролі сторони конфлікту в'єтнамських військ та систематичне втручання наддержав перетворили Камбоджу на об'єкт тривалого регіонального конфлікту між країнами *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)*, КНР і США з одного боку й підтримуваним СРСР союзом В'єтнаму, Лаосу й НРК — з іншого (див. *Камбоджійська проблема*). Розрядка міжнар. напруги у світі наприкінці 1980-х позитивно позначилась на рівні конфліктності в регіоні й сприяла досягненню політ, врегулювання камбоджійської проблеми. Міжнар. конференція з урегулювання в Камбоджі відбувалась у Парижі двома етапами: 30.07-30.08.1989 та 21-23.10.1991 під співголюванням міністрів закорд. справ Франції *Р. Дюма* та Індонезії *А. Алатаса* за участю представників Австралії, Брунею, Великої Британії, В'єтнаму, Індії, Індонезії, Камбоджі, Канади, КНР, Лаосу, Малайзії, СРСР, США, Сінгапуру, Таїланду, Філіппін, Франції, а також *Руху неприєднання* (представлений Зімбабве на першій сесії та Югославією — на другій) й Генерального секретаря ООН *П. де Куельяра*. Камбоджу на першій сесії представляли 4 політ, партії — основні сторони конфлікту, а на другій — Вища над. рада Камбоджі на чолі з головою принцем *Н. Сіануком*. Угода з всеохоплюючого політ, врегулювання камбоджійського конфлікту передбачала проведення вільних і демокр. заг. виборів під безпосереднім наглядом ООН, для чого створювалась Тимчасова перехідна адміністрація ООН в Камбоджі (ЮНТАК). Уся повнота влади в країні на перехідному етапі до виборів передавалась Вищій нац. раді на чолі з його головою принцем Сіануком. Законодавче зібрання, яке буде обрано на виборах, має підготувати та ухвалити нову Конституцію Камбоджі. З часу підписання Угоди сторони конфлікту зобов'язувалися припинити ведення бойових дій. Усі інозем. війська та воєнні спеціалісти, їхні озброєння та військ, обладнання мали бути негайно виведені з території Камбоджі. Остання брала на себе зобов'язання поважати *права людини*, створити умови для повернення *біженців та переміщених осіб*. Усі *військовополонені* та затримані сторонами цивільні особи мали бути звільнені в найкоротший термін. Угода також визначала мандат ЮНТАК та основні принципи, які мали бути закріплені в Конституції Камбоджі. Угода про суверенітет, незалежність, територ. цілісність та недоторканність, нейтралітет і нац. єдність Камбоджі передбачала, що камбоджійська сторона не загрожуватиме *суверенітетові* й територ. цілісності інших д-ав, утримуватиметься від приєднання до військ, союзів та інших військ, угод, що є несумісними з її нейтральним статусом, розірве міжнар. угоди, що порушують камбоджійський суверенітет і незалежність, не розташовуватиме на своїй території інозем. війська, військ, об'єкти (окрім сил ООН, розгорнутих для сприяння запровадженню угод). Інші сторони зобов'язувалися поважати незалежність, суверенітет і територ. цілісність Камбоджі, не втручатися у її внутр. справи, не використовувати її територію для дій проти *третіх держав*. У разі порушення суверенітету й територ. цілісності Камбоджі всі сторони домовилися консультиватись між собою щодо заходів, необхідних для відновлення статусу Камбоджі, встановленого угодою. Декларація про відновлення та відбудову Камбоджі передбачала, що на етапі відновлення й до проведення заг. нац. виборів координацію допомоги Камбоджі здійснюватиме ООН, а після відновлення в повному обсязі демокр. владних інститутів у країні координацією відбудови займатиметься нац. уряд, а ООН сприятиме програмам допомоги Камбоджі через спец. консультативний орган — Міжнар. комітет з відбудови Камбоджі. Паризькі угоди набули чинності з часу підписання. ЮНТАК розпочала свою діяльність у Камбоджі 15.03.1992, і здійснювала нагляд за виконанням умов Паризьких угод до проведення заг. виборів у травні 1993. У вересні 1993 ЮНТАК у зв'язку з виконанням своєї місії припинила діяльність. Попри реалізацію більшості положень П. у. остаточного замирення ворогуючих сторін не відбулось. Вже після виборів поновились збройні зіткнення між урядовими силами та загонами колишнього прем'єра НРК *Хун Сена*, що переміг і став головою уряду з 30.11.1998.

В.Ю. Константинов

Паритет купівельної спроможності —

співвідношення між двома або кількома *валютами* різних країн, яке враховує їхню купівельну спроможність стосовно певного набору товарів чи послуг. Його можна визначити вибірково за певною товарною групою або за широким колом товарів відповідно до всього сусп. продукту.

На практиці П. к. с. використовується як основа формування валютного курсу для співставлення рівнів життя в різних країнах при розрахунках валового нац. продукту на душу населення та для ІНШИХ МІЖНар. ПОРІВНЯНЬ. *В.І. ФШпенко*

Паритетний ПРИНЦИП — режим міждерж. відносин, при якому одна держава на правах взаємності надає на своїй території іншій державі такі самі права, пільги та привілеї, які надаються їй, її громадянам. (Див. *Взаємності принцип*). *ОМ. Григоров*

Парки МІЖНарОДНІ — заповідні території, що включені до Списку світової спадщини *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки / культури (ЮНЕСКО)* відповідно до *Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972* та критеріїв, визначених Керівництвом з виконання Конвенції 1972. До даної категорії належать нац. парки, що містять центри біорізноманіття глобального значення, мають живописну красу, зберігають свідчення місцевої історії культури або парки з важливими руїнами чи пам'ятками минулих цивілізацій. Усього до Списку світової спадщини ЮНЕСКО внесено 149 природних і 23 змішаних об'єктів, які вимагають охорони. У 1996 ЮНЕСКО оголосила про формування Списку геологічних парків всесвітнього значення. Зацікавлені д-ви можуть пропонувати для включення до цього Списку заповідники, що мають важливе геологічне значення. *М.О. Медведєва*

Парламентер — особа, уповноважена однією з воюючих сторін вступити в переговори з іншою стороною. П. з'являється з білим прапором. П., а також особи, що його супроводжують (сурмач, барабанщик, прапороносець, перекладач) користуються правом недоторканності. Порушення недоторканності П. є злочином воєнним. Поява парламентерського прапора під час бою не зобов'язує до припинення вогню, а тому ненавмисне заподіяння шкоди П. не тягне за собою відповідальності. Начальник військ, до якого надісланий П., не зобов'язаний прийняти його за будь-яких умов. Він може навіть оголосити, що впродовж певного періоду часу не буде взагалі приймати будь-яких П. Начальник військ може вжити заходів перестороги з тим, аби перешкодити П. зібрати відомості (напр., П. можуть зав'язуватись очі на час проходження від вартового посту до ставки начальника). У випадку виявлення зловживань з боку П. він може бути тимчасово затриманий. П. втрачає право на недоторканність, якщо буде доведено, що він скористався своїм привілейованим станом для підмови до зради або для її здійснення. Зловживання парламентерським прапором прирівнюється до шпигунства. П. гарантується безпека повернення до своїх військ. У мор. війні судна з парламентерським прапором називаються картельними. *М.О. Медведєва*

Партизани — особи, організовані в загони, що не належать до складу регулярних армій, добровільно борються переважно в тилу ворога проти інозем. окупантів і покладаються на співчуття та підтримку народу. П. визнаються законними *комбатантами*, якщо вони відповідають таким вимогам: мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих; мають визначений і чітко видимий здалеку відмітний знак; відкрито носять зброю; дотримуються у своїх діях правил ведення війни. На П. розповсюджується режим військ, полону. Правомірність партиз. війни була визнана Гаазькою конвенцією про закони та звичаї сухопутної війни 1907 та закріплена в ст. 1 і 2 Додатку до неї (Положення про закони і звичаї сухопутної війни). *М.О. Медведєва*

«Партнерство заради миру» (Раплегзпір гог Pease), **ПЗМ (РІР)** — програма *НАТО*, запропонована на Брюссельському саміті НАТО в січні 1994; спрямована на зміцнення стабільності й безпеки в усій Європі. Запрошення приєднатись до ПЗМ було надіслано всім державам-учасницям *Ради північноатлантичного співробітництва (РПАС)* та *НБСЄ* і прийняте 30 країнами. Україна стала першою з країн *Співдружності Незалежних Держав (СНД)*, що приєдналась до ПЗМ (8.03.1994), підписавши Рамковий документ. Вступ у 1999 до НАТО Польщі, Угорщини та Чеської Республіки, а 2004 — Естонії, Латвії, Литви, Словаччини, Словенії, Болгарії й Румунії зменшив число учасників до 20. Програма ПЗМ передбачає орг-цію співпраці в оборонній галузі, спрямовану на реалізацію реального партнерства. Відповідно до Рамкового док-та ПЗМ НАТО зобов'язується

проводити консультації з будь-яким з активних партнерів, якщо той вважає, що існує безпосередня загроза його територ. цілісності, політ, незалежності або безпеці. Усі учасники ПЗМ також члени РСАП, що є шституційною основою співпраці між НАТО та партнерами; але ПЗМ зберіає власні структурні елементи та процедури й ґрунтується на двосторонніх відносинах між НАТО та кожною країною-партнером. Головним робочим органом ПЗМ є Політ.-військ, керівний комітет, що проводить засідання в різних масштабах: або тільки за участю членів НАТО, або за участю членів НАТО та партнерів. Рамковий документ ПЗМ містить конкретні зобов'язання, які бере на себе кожна країна-партнер: сприяти гласності в нац. оборонному плануванні й бюджетному процесі; забезпечити демокр. контроль над збройними силами; підтримувати боєздатність та воєнний потенціал, необхідні для участі в операціях під егідою ООН та/або *Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)*; розвивати відносини військ, співробітництва з НАТО з метою спільного планування, підготовки та навчань, спрямованих на розвиток можливостей учасників ПЗМ здійснювати місії з підтримки миру, пошукові та рятувальні роботи, гуманітарні операції тощо; підготувати підрозділи, здатні ефективно співпрацювати із силами НАТО.

І.О. Мінгазутдінов

ПарчСВИЧ Петро (бл. 1612, с. Чипровці, тепер Болгарія — 23.07.1674) — болг. церк. діяч і дипломат. Вищу теологічну освіту (д-р канонічного права) здобув у Римі. У 1644-56 — адміністратор католицьких церков у Молдові; у 1656-61 — католицький архієпископ Мартіанополя, активно пропагував ідею залучення європ. д-ав до створення антитур. коаліції з метою визволення півд.-слов. народів. У березні — квітні 1657 як посол імператора *Священної Римської імперії* Фердинанда III відвідав Чигирин, де провів дип. переговори з *Б. Хмельницьким* і козацькою старшиною щодо можливого посередництва імператора у справі укладення миру між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою. Гетьман погодився прийняти гарантії Фердинанда III, але за умови, «якщо тільки не буде заповідяна ніяка кривда безпеці й цілості нашої держави», однак не поспішав іти назустріч польським пропозиціям щодо підписання «довічного миру» й розриву *українсько-трансільванського союзного договору 1656*.

В.І. Головченко

Пас ЕстенССОро (Par E8IEП88OGO) Віктор (2.10.1907, Таріха, - 7.06.2001, Таріха) — болівійський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в аристократичній сім'ї. Закінчив ф-т права й економіки Ун-ту Сан-Андрес. У 1929-32 — секр. палати депутатів Національного конгресу. У 1932-35 — учасник Чакської війни з Парагваєм. У 1938-42 — депутат конгресу, у 1940-41 — віце-голова палати депутатів, у 1941-42 — міністр економіки. У грудні 1941 став співзасновником лівоцентристського Націоналістичного рев. руху (РНР), що виступав проти всевладдя олігархії й імперіалізму. 1943-44 — міністр фінансів у ліво-націоналістичному уряді підполковника Г. Вільяр-роеля. Після його повалення в липні 1946 емігрував до Аргентини. 1951 переміг на презид.

виборах, але не був допущений до влади військ, ковами. Внаслідок перемоги Болівійської рев-ції 9-11.04.1952 двічі був Президентом Болівії (16.04.1952-6.08.1956 і 6.08.1960-4.11.1964). Здійснив націоналізацію гірничорудної промисловості й аграрну реформу, але з часом перейшов на поміркованіші позиції, надавши пільги інозем. нафтовим компаніям (1955) і залучивши *Міжамериканський банк розвитку*, США та ФРН для реорганізації націоналізованих копалень (1961). 1956-60 — посол Болівії у Великій Британії. У травні 1964 був утретє обраний Президентом Болівії, але після правого військ, перевороту 4.11.1964 емігрував до Перу. Наприкінці серпня 1971 повернувся на Батьківщину, проте вже в січні 1974 був висланий за звинуваченням в антиурядовій діяльності (до 1978). Після невдалих спроб 1978, 1979 і 1980 четверте був обраний від РНР Президентом Болівії на 6.08.1985-6.08.1989. Провів неоліберальні екон. реформи, що заклали основи стабільності в країні в наступні роки.

В.І. Головченко

Пас Самора (Par 2атога) Хайме (15.04.1939, Кочабамба, Болівія) — болівійський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї військового. Закінчив дух. семінарію в Кордові (Аргентина) й Католицький ун-т у Лувені (Бельгія) за спеціальністю «Сусп.-політ, науки і міжнар. відносини». Після повернення на Батьківщину викладав соціологію та міжнар. відносини в Ун-ті Сан-Андрес (Ла-Пас). 1970-71 — дир. Департаменту закорд. справ МЗС Болівії. Після реакційного військ, перевороту 1971 став співзасновником антидиктаторського Лівого рев. руху (РЛР). У

лютому 1974 був заарештований, здійснив втечу й переховувався у Венесуелі та Перу. 1977 нелегально повернувся в Болівію та взяв участь у створенні Демокр. народної єдності (ДНЄ). Після чергового військ, перевороту 1980 відвідав низку країн Європи, Лат. Америки та США з метою забезпечення міжнар. й політ, ізоляції диктатури. 1982-85 — віце-президент в уряді ДНЄ Е. Сілеса Суасо, що поклав початок процесові демокр. трансформацій у країні. Після розпаду правлячого блоку невдало висував кандидатуру на виборах 1985. На презид. виборах у травні 1989 посів 3-є місце, але, уклавши компроміс із гол. суперником — право-центристською Націоналістичною демокр. дією, переміг у 2-му турі. 6.08.1989-6.08.1993 - Президент Республіки Болівія. У середині країни продовжив неоліберальну «нову економічну політику» попередньої адміністрації. У зовн. політиці прагнув використати можливості *глобалізації* для підвищення ролі Болівії в системі міжнар. відносин Лат. Америки. *в.і. Головченко*

Паскуаль (Разсіаі) Карлос (1958, Гавана, Куба) — амер. дипломат і міжнародник-політо-лог. Закінчив Стенфордський ун-т (1980) та Ін-т держ. управління ім. Дж. Кеннеді Гарвардського ун-ту (1982). У 1981-82 — наук, співробітник Гарвардського ун-ту; 1983 — працівник відділу розробки проектів Бюро з питань планування розвитку в Африці Агентства США з міжнар. розвитку; 1983-86 — працівник відділу програм Агентства США з міжнар. розвитку в Судані; 1986-88 — працівник відділу програм Агентства США з міжнар. розвитку в ПАР; 1989-91 — працівник відділу програм Агентства США з міжнар. розвитку в Мозамбіку; 1991-92 — керівник відділу з питань політики, стратегії та аналізу Агентства США з міжнар. розвитку; 1992-94 — дир. офісу програмного аналізу та координації Спеціальної робочої групи з питань нових незалежних д-ав Агентства США з міжнар. розвитку; 1994-95 — заст. адміністратора Агентства США з міжнар. розвитку, керівник бюро в справах Європи та нових незалежних д-ав; 1995-98 — дир. у справах Росії, України та країн Євразії РНБ США; 1998-2000 - спец, помічник Президента США, старший дир. у справах Росії, України та країн Євразії РНБ США. У 2000-03 — Надзвичайний і Повноважний Посол С ША В Україні. *РА. Кривонос*

Паспорт закордонний (дипломатичний, службовий) — документ, який засвідчує особу й *громадянство*, а в необхідних випадках — службове становище особи, яка виїжджає за кордон у службових або приватних справах. П. з. поділяються на дипломатичні, службові, загальногромадянські, паспорт моряка тощо й видаються *відомством закордонних справ*, а за кордоном — *дипломатичними представництвами* або *консульськими установами* д-ви відповідно до правил, що встановлені їй внутр. законодавством. Видача П. з. України регулюється Правилами оформлення й видачі паспорта громадянина України для виїзду за кордон і проїзного док-та дитини, його тимчасового затримання та вилучення, затвердженими постановою КМ України від 31.03.1995 (у редакції постанови КМ України від 24.03.2004), а також Положенням про дип. паспорт України, затвердженим Указом Президента України від 26.02.1998. Продовження терміну дії, заміна, внесення необхідних змін у П. з. осіб, які виїхали за кордон, проводиться дип. представництвами й коне, установами. Дійсний П. з. є доказом громадянства особи та його права на коне, обслуговування й захист з боку своєї д-ви. П. з. сам по собі не дає права на виїзд в іншу країну; для цього вимагається наявність відп. дозволу (візи) або міжнар. угоди Про безВІЗОВІ ПОЇЗДКИ. *Т.І. Шинкаренко*

Пассфілда меморандум 1930 про політику Великої Британії в Палестині оприлюднений у жовтні 1930 після придушення брит. військами арабського повстання 1929 та переговорів брит. міністра колоній лорда Пассфілда з делегацією Арабського палестинського конгресу. Меморандум був спрямований на замирення арабів та заспокоєння нац.-визв. руху в Палестині й передбачав, що продовження євр. колонізації може відбуватись лише за рахунок земельних резервів, які вже знаходяться в руках сіоністських орг-цій, а «Єврейська агенція» не може претендувати на керівництво Палестиною. Також підкреслювалось, що створення євр. нац. осередку не є центр, пунктом мандата на Палестину й мандатні зобов'язання Великої Британії перед арабами та євреями є рівноцінними. Через жорстку критику меморандуму з боку сіоністських орг-цій та брит. політиків, що їх підтримували, Лондон відмовився від практ. реалізації ЙОГО ПОЛОЖЕнь. *О.С. Пархомчук*

Патон Борис Євгенович (27.11.1918, Київ) — укр. науковець, держ. і громад.-політ, діяч. У 1941 закін. Київ, індустріальний (політехнічний) ін-т.; д-р тех. наук, проф. (1952), академік АН УРСР/НАН України (1958), академік АН СРСР (1962), академік Рос. АН (1992). З 1942 -в Ін-ті електрозварювання АН УРСР, де пройшов шлях від молодшого наук, співробітника до дир. ін-ту (з 1953). З 1962 — президент АН УРСР (тепер НАН України). Обирався депутатом ВР УРСР (1959-88), чл. Президії ВР УРСР (1963-80), депутатом ВР СРСР 6-11-го скликань. Був заст. Голови Ради Союзу ВР СРСР (1966-89). У 1989-91 — народний депутат СРСР, водночас очолював Комітет з міжнар. Ленінських премій миру, з 1991 — голова Комітету з Держ. Премій України у галузі науки і техніки. Належить до складу низки рад, комітетів і комісій при Президентові України та КМ України. З 1993 очолює Міжнар. асоціацію академії наук; голова Укр. асоціації *Римського клубу*. Інозем. дійсний член та почесний член багатьох академії наук і наук.-техн. товариств країн Європи, Азії та Америки. Як президент НАН України сприяє розвитку досліджень у сфері міжнар. відносин та поліпшенню *іміджу України міжнародного* серед світової наук, громадськості. Двічі Герой соц. праці СРСР (1969, 1978), Герой України (1998), удостоєний багатьох зарубіжних нагород. Лауреат Держ. премії СРСР (1950), Ленін, премії (1957) та Держ. премії УРСР (1970), заслужений діяч науки і техніки УРСР (1968), заслужений винахідник СРСР (1983). Автор понад 1 000 публікацій, у т. ч. 20 монографій, понад 400 винаходів. Основні дослідження здійснені в галузі металургії та електрозварювання.
Література: 80-річчя академіка НАН України Б.Є. Патона //Вісник НАН України. — 1998. — №11-12; Малиновський Б.М. Академік Борис Патон — праця на все життя. — К., 2002. Л.В. Губерський

Пауелл (Ротейі) Колін (5.04.1937, Нью-Йорк) — амер. військ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї емігрантів з Ямайки. Закінчив Міський коледж Нью-Йорка (бакалавр геології) та Ун-т Дж. Вашингтона (магістр ділового управління). З 1966 — на дійсній військ, службі. Брав участь у бойових діях під час В'єтнамської війни 1964-73. У 1989-93 — голова Об'єданого к-ту начальників штабів (ген. штабу) армії США, один із керівників операції «Буря в пустелі» під час *війни в Перській затоці 1990-91*. З 2001 — *державний секретар США*, організував ефективне дип. забезпечення створення міжнародної *антитерористичної коаліції*. Виступав лідером поміркованого крила кабінета *Дж. В. Буша*. в.і. Головченко

ПаХОМОВ Юрій Миколайович (15.07.1927, Кунгур, Пермської обл., Росія) — укр. науковець. У1955 закінчив юрид. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, д-р екон. наук, професор, академік НАН України (1988). 1955-62 — старший викладач Слов'янського педагогічного інституту; 1962-66 — доцент Київ, ін-ту народного госп-ва; 1980-87 — ректор Київ, ін-ту народного госп-ва; 1987-90 — керівник відділу соціології, заст. директора Ін-ту філософії НАН України; 1990-92 — дир. Ін-ту соціології НАН України. З 1988 - чл. президії АН УРСР/ НАН України, чл. Колегії з питань екон. політики Держ. думи України (1992), чл. Комісії Президента України з питань науки та Консультативної ради Президії Верховної Ради. З 1992 — дир. Ін-ту світової економіки та міжнар. відносин НАН України, водночас 1997-98 — зав. кафедри міжнар. екон. відносин Київ. нац. екон. ун-ту. Нагороджений орденами «Знак пошани» (1982), Дружби народів (1988), «За заслуги» III ст. (1998). Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2002).
Твори: автор та співавтор понад 200 наукових праць, зокрема «Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі» (1997), «Шляхи і роздоріжжя сучасної цивілізації» (1998). Л.В. Губерський

Пацифізм (від лат. ракіісш — миротворчий): 1. Світогляд, заснований на ідеалах ненасильства, соц. солідарності, заг. миру.
2. Філософія *міжнародних відносин*, що одержала реальне поширення із сер. 1920-х, заснована на принципах створення міжнар. прав, простору, системи міжнар. арбітражу, політики роззброєння, відмови від війн як засобу політики.
3. Сусп.-політ, рух, що виступає з позицій морально-етичного засудження агресивної *зовнішньої політики Рі милітаризації*, тісно пов'язаний із ПРАВОЗАХИСНИМ РУХОМ. О.С. Пархомчук

Пашич (ПашиЙ) Школа (19.12.1845, Заечар, Сербія - 10.12.1926, Белград) — сербський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив Цюріхський політехн. ін-т за спеціальністю «Інженер-будівельник» (1873), під час навчання зблизився з анархістами М. Бакуніна. У 1878 обраний депутатом Народної скупщини Сербії, у 1881 став співзасновником Радикальної партії, що боролась проти авторитарного режиму короля Мілана Обреновича за демократизацію політ,

ладу країни. 23.02.1891-22.08.1892 — прем'єр-міністр і мін. зак. справ, у 1893-94 — посланник у Росії. Лише завдяки заступництву офіційного Петербурга уникнув смертної кари за причетність до замаху на М. Обреновича в 1897. З приходом до влади династії Карагеоргійовичів (1903) підтримав їхній великосербський зовн.-політ. курс. 10.12.1904-28.05.1905, 29.04.1906-20.07.1908, 24.10.1909-4.07.1911 і 12.09.1912-1.12.1918 — прем'єр-міністр і мін. зак. справ Сербії. Добився значного розширення її території в результаті *Балканських війн 1912-13*, водночас виступав проти терору таємних орг-цій «Молода Боснія», «Чорна рука» та ін., намагався уникнути війни з Австро-Угорщиною після вбивства 28.06.1914 терористами ерцгерцога Фердинанда, погодившись задовольнити 9 із 10 пунктів віденського ультиматуму. Очолюючи сербський уряд в еміграції, взяв участь у виробленні *Корфуської декларації 1917*, що стала базою для формування об'єданого Королівства сербів, хорватів і словенців. 1-22.12.1918 — перший прем'єр-міністр новоствореної д-ви. Потім очолював її делегацію на *Паризькій мирній конференції 1919-20*, де закріпив за королівством статус ключової ланки *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин* на Балканах. 1.01.1921-28.07.1924 і 6.11.1924-8.04.1926-Прем'єр-міністр Королівства сербів, хорватів і словенців. По праву вважається засновником Югославії.

В.І. Головченко

Пащук Віктор Вікторович (20.10.1945, с. Бист-ріївка Ружинського р-ну Житомирської обл.) — укр. професійний дипломат, науковець. Закінчив істор. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1971) й аспірантуру ф-ту міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1974); навчався в Гаванському ун-ті; д-р істор. наук, проф. У 1974-77 — лектор ЦК ЛКСМ України; 1977-84 — старший викладач, доцент кафедри історії міжнар. відносин і зовн. політики СРСР ф-ту міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; 1984-90 — зав. кафедри історії країн Азії, Африки і Лат. Америки істор. ф-ту Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; 1990-93 — дир. Укр. ін-ту міжнар. відносин при Київ. держ. ун-ті ім. Т.Г. Шевченка. У січні 1994 - березні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Аргентинській Республіці, одночасно в березні 1995 — березні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Чилі за сумісництвом, липні 1997 — березні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Парагвай та в Схід. Республіці Уругвай за сумісництвом. У травні 2000 — жовтні 2001 — нач. Управління інформації МЗС України. З жовтня 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Куба, одночасно з вересня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Домініканській Республіці за сумісництвом. Нагороджений орденом «За заслуги» III ст.

Твори: «25 героїчних років. Республіка Куба в боротьбі за мир і міжнародне співробітництво» (1983); «Нікарагуа: революція буде, революція захищається» (1986); «Викрадення континенту» (1991). *В.М. Матвієнко*

Пекінська угода 1886 — двосторонній китайсько-брит. договір, підписаний 24.07.1886. Оформлював визнання Пекіном верховної влади Великої Британії над Бірмою, що з XV ст. перебувала під номінальним сюзеренітетом Китаю. У II-й пол. XIX ст. розгорнулася б-ба між Великою Британією та Францією за контроль над Бірмою. Після 3-х брит.-бірманських воєн 1.01.1886 указом віце-короля Індії Бірму було включено до складу Британської імп. Китай висловив з цього приводу протест, але під тиском Лондона був змушений окремою угодою визнати верховенство Великої Британії в Бірмі.

М.А. Миронова

Пекінська угода 1842 про майбутнє Гонконгу підписана 19.12.1842 в Пекіні прем'єр-міністрами Великої Британії М. Тетчер та КНР Чжао Цзянем; визначала умови відновлення китайського *суверенітету* над територією брит. колонії Гонконг. Обмін ратифікаційними грамотами відбувся 27.05.1842 в Пекіні. Велика Британія захопила о. Гонконг (Сянган) у 1840, під час 1-ї опіумної війни 1839-42. Згідно з *Нанкінським договором 1842*, яким завершилась війна, Китай довічно передавав о. Гонконг британцям та визнавав їхнє право використовувати його з комерційними та військ. цілями. 5.04.1843 Гонконг було офіційно проголошено брит. колонією. Після завершення 2-ї опіумної війни 1859-60 за *Пекінськими угодами 1860* Китай передав у володіння Великій Британії на додаток до Гонконгу частину півно-ва Цзюлун. Гонконг швидко став одним із центрів європ. торгівлі в Китаї, внаслідок його стрімкого збільшення гостро постала проблема розширення територ. меж колонії. 1.07.1898 Велика Британія та Китай підписали конвенцію, за якою останній передавав у оренду терміном на 99 років нові землі на

півно-ві Цзюлун та 235 малих островів поблизу Гонконгу (т. зв. «Нові території»), що разом із власне о. Гонконг і територіями, отриманими раніше й склали брит. колонію Гонконг.

Уряд КНР ніколи не визнавав брит. контроль над Гонконгом, але не вдавався до активних дій для відновлення свого суверенітету. Проблема загострилась під час культ. рев-ції в КНР. У 1967-68 в Гонконзі прокотилася хвиля масових виступів за повернення колонії до складу Китаю. У 1972, одразу після отримання членства в *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, КНР офіційно заявила про бажання повернути собі Гонконг після завершення терміну його оренди. У вересні 1979 під час візиту М. Тетчер до Пекіна керівництво КНР відхилило пропозицію брит. уряду про подовження оренди Гонконгу, але погодилось розпочати переговори про конкретні умови його повернення. Позиція брит. уряду на початку переговорів полягала в суверенності брит. прав на о. Гонконг та частину Цзю-луну, передану за дог-ром 1860, але вона зустріла жорсткий опір китайської сторони, яка наполягала, що конвенція 1898 поширюється на всю територію колонії й уся вона без винятку підлягає поверненню. Британо-китайські переговори про майбутнє Гонконгу розпочались у вересні 1982. 19.09.1984 сторони підписали Спільну декларацію про підготовку проекту угоди про передачу Гонконгу. Велика Британія погоджувалась повернути Гонконг; КНР, у свою чергу, зголосилась зберегти в ньому існуючі політ. та екон. свободи. 26.09.1984 було остаточно узгоджено проект Угоди. Згідно з нею Велика Британія мала повернути Гонконг Китаю опівночі з 30.06.1997 на 1.07.1997. Після повернення Гонконг мав стати Спеціальним авт. районом (САР); КНР зобов'язувалась надати Гонконгу високий ступінь автономності в управлінні (окрім зовн. та безпекової політики), зберігати політ. свободи та капіталістичну екон. системи в Гонконгу (принцип «одна країна, дві системи») впродовж наступних 50 років (тобто до 2047).

Після підписання П. у. переговорний процес між Великою Британією та КНР продовжився й стосувався широкого кола питань управління колонією до часу їх передачі, запровадження політ. реформ брит. адміністрацією та визначення конкретних гарантій громадян, прав і свобод у Гонконзі після 1997. 4.04.1990 Всекитайським зібранням народних представників КНР було затверджено Основний закон для САР, у якому було закріплено положення П. у. та в заг. вигляді визначено конкретні заходи з їх реалізації. У 1992-94 брит. адміністрація колонії запровадила низку політ. реформ, зокрема ухвалено нове виборче законодавство, на основі якого в 1994-95 вперше проведено заг. вільні вибори на всіх рівнях представницької влади, у т. ч. із Законодавчою радою, вищим законодавчим

органом Гонконгу. КНР виступила проти цих реформ, звинувачуючи Велику Британію у втручанні у внутр. справи Китаю та в порушенні положень П. у. 24.02.1994 уряд КНР заявив, що одразу після приєднання Гонконгу всі представницькі органи в ньому буде розпущено. Замість Законодавчої ради в САР було вирішено утворити тимчасовий законодавчий орган, склад якого призначався керівництвом КНР. Він мав виконувати свої функції впродовж 1 року (перші вибори в САР відбулись 24.05.1998). Ці кроки КНР були сприйняті Великою Британією як загроза порушення демокр. принципів врядування в Гонконзі. У березні 1996 брит. прем'єр-міністр *Дж. Мейджор* заявив, що Велика Британія навіть після передачі Гонконгу продовжуватиме вдаватись до дип. кроків із метою забезпечення дотримання положень П. у. китайською стороною, а також пообіцяв представникам нац. меншин та етнічним китайцям, що працювали на колоніальну адміністрацію або брит. компанії, за їхнім бажанням надати право переселитися до Великої Британії. Водночас загострення ситуації не вплинуло на готовність брит. сторони виконати зобов'язання щодо передачі Гонконгу. З 1.07.1997 Гонконг було офіційно повернено під суверенітет КНР.

В.Ю. Константинов

Пекінський ДОГОВІР 1925 (Конвенція про основні принципи відносин між СРСР і Японією) — рад.-япон. угода, підписана 20.01.1925 в Пекіні; набула чинності 26.02.1925. Ще навесні 1923 рад. уряд доручив своєму дип. представникові в Пекіні *А. Йоффе* розпочати переговори про нормалізацію рад.-япон. відносин. З боку Японії переговори вів Гото — мер Токіо, тісно пов'язаний із залізничними й пароплавними компаніями, які мали до рев-ції важливі екон. інтереси на рос. Дал. Сході. Переговори завершилися безрезультатно через незгоду сторін щодо взаємно висловлених попередніх умов. Але 1924 переговори було відновлено й вони завершилися підписанням дог-ру. Між двома д-вами встановлювались *дипломатичні відносини* й *консульські відносини*. Сторони висловили бажання жити в мирі та дружбі, зобов'язались у своїх стосунках виходити з принципу невтручання у внутр. справи одна одної, утримуватись від будь-якої ворожої діяльності одна проти одної. Сторони заявили, що жодна з двох д-ав не має з

будь-якою третьою д-вою таємного дог-ру чи угоди, що загрожує *суверенітету*, територ. правам і держ. безпеці другої сторони. Японія погодилась вивести свої війська з Півн. Сахаліну до 15.05.1925, після чого на його території в повному обсязі відновлювався суверенітет СРСР. Рад. сторона заявила про свою готовність надати япон. підданам, компаніям й асоціаціям концесії на експлуатацію мінеральних, лісових та інших природ. багатств на Сахаліні й у районах рос. Дал. Сходу (додатковий протокол визначав конкретні умови концесійних контрактів). Сторони погодились, що *Портсмутський мир 1905* залишається чинним, зокрема щодо передачі Півд. Сахаліну Японії. Проте в спец. декларації рад. сторона застерігала, що визнання чинності Портсмутського дог-ру не означає, що уряд СРСР поділяє з колишнім царським урядом політ. відповідальність за укладання вказаного дог-ру.

Сторони також домовились, що решта укладених між Росією та Японією до 7.11.1917 дог-рів, конвенцій та угод будуть переглянуті. Зокрема було вирішено переглянути Риболовну конвенцію 1907 (нову Риболовну конвенцію підписано 23.01.1928 в Москві) та розпочати переговори щодо укладення дог-ру про торгівлю й мореплавство. У дог-рі вказувалось, що до укладення такої угоди торг.-екон. зв'язки й судноплавство між двома д-вами здійснюватимуться на принципах найбільшого сприяння. У спец. протоколі до дог-ру зазначалось, що всі питання боргів царського й Тимчасового урядів урядові чи підданам Японії (вони склали майже 300 млн. рублів) стануть предметом окремих переговорів. Договір забезпечив СРСР стабілізацію становища на Дал. Сході та повернення контролю над півн. частиною Сахаліну. Після підписання дог-ру відносини між СРСР та Японією залишались гострими. Зі вступом СРСР у війну з Японією 9.08.1945 договір втратив чинність.

ІД. Коміренко

Пекінський російсько-китайський додатковий ДОГОВІР 1860 — двостороння

угода, підписана 2(14).11.1860 рос. посланником *М. Іг-нат'євим* та китайським уповноваженим кн. Гу-ном; підтверджувала та доповнювала положення *Айгунського договору 1858* і *Тяньцзінських договорів 1858*. Договір визначав, відповідно до попередніх угод, східний та окреслював переважно зах. кордони Росії та Китаю. При розмежуванні територій на р. Уссурі, де раніше *демаркація кордонів* не проводилась, правий берег визнавався російським, а лівий — китайським. Далі на південь кордон встановлювався по р. Сунгача, оз. Ханка, р. Беленхе та р. Туминь-цзянь до корейського кордону. Сторони погодились, що зах. кордон має пролягати по чітко виражених природ. орієнтирах та лінії існуючих на час підписання дог-ру китайських пікетів. Для проведення демаркації схід, та зах. кордонів передбачалось призначити спец. комісарів від сторін. Договір регламентував рос.-китайські торг. відносини. Сторони погодились провести обмін консульствами. Рос. купці в Китаї та китайські в Росії проголошувались під особливим захистом відп. урядів. Договір встановлював коне. юрисдикцію та право екстериторіальності для рос. підданих у Китаї. 4(16).06.1861 як складову до дог-ру було додано Протокол про обмін картами розмежування в Уссурійському краї. 20.02(4.03). 1862 як додаток до Пекінського дог-ру сторонами було узгоджено «Правила суходільної торгівлі між Росією та Китаєм», за якими дозволялась безмитна торгівля рос. підданих на території всієї Монголії та в будь-якому пункті Китаю, що розташований на відстані, не більшій за 50 км від кордону. Товари, що провозились до Тяньцзіня та інших пунктів у Китаї, обкладались митом, на третину меншим від встановленого для всіх інших д-ав.

М.Л. Миронова

Пекінські УГОДИ 1860 — система договорів, нав'язаних Китаю Великою Британією та Францією за результатами брит.-франц.-китайської війни 1859-60. У травні 1859 в Шанхаї відкрились тристоронні переговори про умови обміну ратифікаційними грамотами *Тяньцзінських договорів 1858* (обмін мав відбутись у червні 1859). Представники европ. д-ав відмовились здійснити цей акт у Шанхаї та вимагали перенести процедуру обміну до Пекіна. Переговори було перервано й 25.06.1860 об'єднана брит.-франц. ескадра здійснила спробу прорватись до Пекіна від моря, по р. Байхе. Зустрівши опір з боку китайських військ, союзники відступили, але невдовзі відновили бойові дії. У серпні 1860 війська союзників захопили кілька стратегічних пунктів на підступах до китайської столиці, а на поч. жовтня прорвались до передмістя Пекіна. 17.10.1860 союзники висунули китайському урядові ультиматум, у якому погрожували скинути маньчжурську династію та спалити столицю; вимагали сплатити 500 тис. лянів сріблом компенсації за бойові дії, демонтувати укріплення навколо столиці, надати військам союзників

право залишитись у Тяньцзіні, а також провести обмін ратифікаційними грамотами Тяньцзіньських дог-рів 1858 в Пекіні не пізніше 22.10.1860.

20.10.1860 розпочались тристоронні переговори, які завершилися підписанням П. у. Брит. - китайська угода була укладена 24.10.1860; Китай вибачався за дії, ворожі щодо союзників. Встановлювалось право брит. представника проживати в Пекіні на постійній основі. Китай зобов'язувався сплатити Великій Британії *контрибуцію* розміром 8 млн. лянів та додаткову компенсацію за вбитих та поранених розміром 500 тис. лянів. Тяньцзінь відкривався для брит. торгівлі, брит. піддані отримували право наймати китайців для роботи у своїх колоніях та перевозити їх до місця роботи на власних суднах. Китай передавав у володіння Великій Британії на додаток до Сянгану (Гонконгу) частину піво-ва Цзюлун у провінції Гуандун. Брит. війська залишались у Тяньцзіні, Гуанчжоу (Кантоні) та на фортах Дагу (поблизу Пекіна) до часу повної сплати Китаєм контрибуції. Угода набувала чинності з моменту підписання та не вимагала *ратифікації*. Франц.-китайська угода була підписана 25.10.1860. Франція отримувала права, привілеї та контрибуцію, аналогічні британським (розмір компенсації за вбитих та поранених для франц. сторони становив 200 тис. лянів). Крім того Франція отримала право для своїх місіонерів орендувати та купувати землі не тільки в гаванях, але й в усіх провінціях Китаю. Одночасно з підписанням П. у. відбувся обмін ратифікаційними грамотами Тяньцзіньських договорів 1858.

М.Л. Миронова

Пелопоннеська війна 431-404 до н. є.

між Афінами та їхніми союзниками (*Делоський союз*) з одного боку і Спартою та її союзниками (Лакедемонський союз) — з іншого за *гегемонію* в Стародавній Греції. Приводом до її початку став т. зв. «Епідамнський інцидент» — загострення протистояння Керкіри та Коринфу в Епідамні (їхній спільній колонії). Керкіра звернулася за допомогою до Афін, а Коринф, який був членом Лакедемонського союзу, втягнув у конфлікт Спарту. Було підписано *Нікійв мир* 421 до н. є., чим завершилась перша фаза війни, але вже за 2 роки її було поновлено. Вона точилась із перемінним успіхом, але провал експедиції афінян на Сицилію (415-13) та укладення Спартою союзу з персами остаточно змінили ситуацію на користь Лакедемонського союзу. У 404 до н. є. спартанські війська захопили Афіни. За умовами капітуляції Афіни зобов'язалися знищити т. зв. «Довгі мури», які з'єднували місто з морем, віддати переможцям залишки свого флоту та зруйнувати верфі. Афіни втрачали всі свої володіння, крім Аттики; до міста повертались політ, емігранти, демокр. устрій було знищено. Афіни позбавлялись права проводити самостійну *зовнішню політику*. П. в. ліквідувала мор. гегемонію Афін, але значно послабила всі поліси й сприяла політ, роздробленню Стародавньої Греції. *ол.*

Бордиовська

Пелопоннеська ліга — поширена в сучас. наук, літературі назва найдавнішої давньогрецької *симахії*, відомої також як Лакедемонський союз; започаткована в VI ст. до н. є. з ініціативи Спарти. У перші роки після створення П. л. залишалась переважно союзом воєнного часу, але вже бл. 500 до н. є. була перетворена на постійний союз. Його члени зобов'язувалися розглядати союзників та ворогів Спарти як власних союзників та ворогів відповідно, і приєднуватися до дип. та військ, заходів Спарти. Спарта, у свою чергу, зобов'язувалася надати допомогу будь-якому союзникові, якщо той стане жертвою нападу третьої сторони. Формально на чолі П. л. знаходилась асамблея, у якій кожен член союзу мав один голос, а Спарта головувала. Союзники не могли примусити Спарту до дій, проти яких вона заперечувала, але Спарті також було необхідне ухвалення асамблеї для здійснення підтримуваної нею політики спільними зусиллями всього союзу. Під час війни Спарта визначала кількість військ, яку кожен із союзників мав надати в розпорядження сил П. л. Командні посади в об'єднаній армії союзу займали спартанці. Після перемоги в *Пелопоннеській війні 431-404 до н. є.* над Афінами Ліга фактично перетворилась на імперію, хоча члени союзу не сплачували податки Спарті. Після поразки Спарти від Фів при Левктрах у 371 до н. є. П. л. почала занепадати. У 366 до н. є. союз було розпущено з ініціативи Коринфу.

О.Л. Борділовська

Пенджабська проблема — сукупність міжнар. чинників розподілу території Пенджабу між Інд. Союзом та Пакистаном у ході деколонізації Брит. Індії. П. п. пов'язана з етнічною та мовною неоднорідністю населення провінції (бл. 50% населення складали урдомовні мусуль-

мани, 30% — пенджабомовні сикхи, решту — індуси, що використовували гінді). Мусульм. Ліга, політична орг-ція мусульман Брит. Індії, вимагаючи створення незалежної мусульм. д-ви, наполягала на включенні до неї всього Пенджабу. Після оприлюднення Великою Британією намірів надання незалежності Індії, у 1942, сикхська реліг.-політ. орг-ція «Широмані акалі дал» висунула ідею створення Азад Пенджабу (Незалежного Пенджабу) — д-ви сикхського населення провінції. ІНК — третя впливова в провінції сила — наполягав на збереженні єдності Індії та виключав будь-яку можливість формування кількох незалежних д-ав. У ході розробки проектів розподілу Індії брит. адміністрація свідомо уникала сикхського питання. Так, за планом федералізації Індії, підготованим місією С. Кріппса у 1946, Пенджаб мав повністю відійти під мусульм. контроль. Не враховував інтересів сикхської громади й план *Маунтбеттена*, за яким було здійснено остаточний розподіл Індії. Це призвело до радикалізації вимог «Широмані акалі дал», яка в березні 1946 висунула вимогу створити незалежну сикхську д-ву — Сикхистан («Земля сикхів») або Халістан («Земля чистих»).

Згідно із Законом про незалежність Індії, прийнятим брит. парламентом у липні 1947, територія Пенджабу мала бути розподілена між двома новоутвореними домініонами; точну лінію кордону повинна була провести комісія з визначення кордону в Пенджабі, яка складалась із представників 2-х домініонів та урядовця брит. колоніальної адміністрації. Пакистан отримував зах. частину провінції з переважаючим мусульм. населенням, що стала провінцією Пенджаб — політ. та екон. центром сучасного Пакистану. Інд. Союз отримував схід, частину Пенджабу з переважаючим індуським та сикхським населенням (з 1950 за Конституцією Індії Пенджаб став штатом Республіки Індія). У 1947-48 у ході міграцій індусів та сикхів із зах. до схід, та мусульман зі схід, до зах. частини Пенджабу місце проживання змінили бл. 10 млн. осіб. У ході міжобщинних зіткнень на реліг. ґрунті та комуналістських погромів загинуло бл. 1 млн. осіб. Найбільше від розподілу постраждала сикхська громада, яку було поділено кордонами 2-х д-ав. Майже все сикхське населення Зах.

Пенджабу було змушене переїхати до інд. частини ПРОВІНЦІЇ.

А.М.

Кобзаренко

Пераса Чапо (Регага Сіареаи) Хосе Діонісіо (1944, Сагуа-ла-Гранде, провінція Війя-Клара, Куба) — кубинський дипломат. Закінчив юрид. ф-т Моск. ун-ту (1967), д-р юрид. наук (дисертація на тему «Інтеграція та право», Гаванський ун-т). 1967-68 — урядовець Мін-ва освіти Куби; 1969-71 — радник, редактор, зав. міжнар. сторінки газети «Повстала молодь»; 1971-74 — працівник Кубинського ін-ту книги, відповідальний за співробітництво із соціал. д-вами; 1974-77 — радник Мін-ва юстиції Куби; 1977-91 — гол. юрид. радник Постійного секретаріату у справах *Ради економічної взаємодопомоги* Ради міністрів Куби, водночас 1986-88 — ген. секретар Американської асоціації юристів; 1992-99 — нач. Юрид. управління МЗС Куби. 1999-2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Куби в Україні.

В.І. Головченко

Переговори міжнародні — один з політ. (дипломатичних) *мирних засобів вирішення міжнародних спорів*. Переговори також можуть відбуватись і за відсутності *спору міжнародного*. Переговори означають прямий контакт сторін з метою досягнення взаємно прийняттого рішення і, як правило, передують іншим засобам вирішення спорів. Ведення переговорів не потребує особливої орг. підготовки. Під час переговорів можуть вирішуватись як політ., так і юрид. питання без втручання третіх осіб. Переговори можуть вестись через звичайні дип. канали або у формі нарад, що спеціально скликаються. Можлива також письмова форма, обмін посланнями. Результати переговорів знаходять відображення в спільних комюніке, які не є дог-рами. Переговори можуть бути як двосторонніми, так і багатосторонніми. Вони повинні вестись добросовісно, до чого закликає Манільська декларація про мирне вирішення міжнар. спорів від 15.11.1982. Розрізняють консультації — різновид переговорів, які відрізняються простотою орг-ції, меншою формальністю, нерідко вони передують офіц. переговорам. Багато дог-рів передбачають врегулювання розбіжностей шляхом консультацій та переговорів.

Д.В. Скринька

Переговорів міжнародних теорія — дослідження процесу узгодження взаємоприйнятних рішень суб'єктами *міжнародних відносин* у процесі міжнар. переговорів. Міжнар. переговори передбачають досягнення компромісу в урегулюванні певної проблеми і є

комбінацією двох факторів: захисту власних інтересів та залежності від опонента. Міжнар. переговори поділяють на дві групи: переговори в умовах співробітництва; переговори в умовах конфлікту. Переговори в умовах співробітництва будуються на засадах довіри, відкритості та взаємодії, мають на меті побудову нових, більш тісних зв'язків між суб'єктами міжнар. відносин. Традиційно співробітництво передбачає підписання угод, формування союзів, що координують політ, дії у вирішенні питань, які представляють заг. інтерес для всіх учасників переговорного процесу. Переговори в умовах конфлікту супроводжуються загрозами й ультиматумами, а тактична лінія поведінки кожної зі сторін орієнтована на зміцнення власної позиції. У цьому випадку, як правило, застосовуються традиційні переговори, або переговори типу торгу, орієнтовані на односторонню перемогу.

Виділяють три стадії в проведенні переговорів: підготовка до переговорів (сторони формулюють цілі, збирають та систематизують матеріал на підтвердження власної позиції, обирають тактику переговорів, ухвалюють рішення про участь посередника); процес переговорів і досягнення домовленостей (сторони вступають безпосередньо в переговорний процес, визначають заг. рамки угоди, шукають взаємоприйнятне рішення та ухвалюють його); аналіз результатів переговорів та виконання досягнутих домовленостей.

І.А. Валєвська

Передача технологій — форма міжнар. поділу праці, в основі якого лежать механізми руху технологій між країнами світу (основний вектор — «від розвинутих до слаборозвинутих») на безоплатній (надання наук.-техн. допомоги окремою державою або міждерж. орг-ціями, міжнар. співробітництво, міжнар. співробітництво у сфері науки і техніки) та платній (ліцензійна торгівля, купівля втіленої технології, консалтингових та управлінських послуг, внутр.-фірмові поставки в межах *транснаціональних корпорацій* та ін.) основах. За методологією *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* технологія визначається як чиста (методи й техніка вир-ва товарів та послуг) і втілена (устаткування, машини, виробничі комплекси, а також вироблена з їхньою допомогою продукція з високими техн.-екон. характеристиками). Згідно з класифікацією *Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО)* П. т. передбачає відбір і придбання технологій, їх адаптацію та освоєння, використання місцевих можливостей для вдосконалення придбаної технології та задоволення потреб нац. економіки. Попит країни-реципієнта на нові технології визначається перспективами розширення нац. вир-ва, підвищенням кваліфікації кадрів, формуванням попиту на нову наукомістку продукцію, новими можливостями експорту та проникнення на світовий ринок.

О.І. Ступницький

Передова група — місія *дипломатів* та експертів, яка запроваджується для підготовки проведення офіц. візитів, зустрічей і конференцій (форумів) глав держав, урядів та керівників зовн.-політ. відомств. Основними цілями роботи П. г. є орг-ція, опрацювання програми й порядку денного візитів і зустрічей високих посадових осіб у країні їх проведення, погодження основних док-тів і підготовка їх до підписання в ході згаданих політ. заходів. Як правило, П. г. складається з дипломатів різного рівня, представників (експертів) держ. *протоколу*, спец. служб, фахівців з договірно-прав. та конє. питань. За усталеною в Україні дип. практикою П. г. створюються для орг-ції проведення офіц. *візитів* та самітів за участю глави д-ви або уряду.

М.Л. Кулінич

Перемир'я — форма тимчасового припинення воєнних дій, що здійснюється на основі взаємної угоди між учасниками збройного конфлікту. Важливе значення для забезпечення П. має визначення часу набуття чинності угоди про П. і строку його дії. Відповідно до положень Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907 воєнні дії призупиняються або відразу після оголошення П., або в чітко встановлений строк. Якщо термін П. не було встановлено, воюючі сторони можуть в будь-який час відновити воєнні дії за умови попереднього попередження противника. Будь-яке істотне порушення умов П. однією зі сторін дає право іншій стороні відмовитись від нього й навіть відновити воєнні дії. Порушення П. окремими особами, які діють на свій розсуд, надає право протилежній стороні лише вимагати покарання винних і відшкодування спричиненої шкоди та втрат. П. може бути загальним або місцевим. Заг. П. зупиняє воєнні дії між воюючими сторонами на всьому театрі війни, місцеве — лише між окремими частинами воюючих армій і на обмеженій ділянці театру воєнних дій. Ст. 17 4-ї Женевської конвенції і ст. 15 1-ї Женевської конвенції 1949 передбачають можливість

укладення місцевого П. Воно може укладатись, аби підібрати поранених і хворих, обмінятись ними, поховати мертвих, евакуювати жінок і дітей. Іншим різновидом угод про П. є такі, що покликані не зупинити, а припинити воєнні дії між воюючими сторонами в очікуванні укладення *договору мирного*. У цьому випадку П. є актом не лише воєнного, а й політ, характеру. Сучас. *міжнародне право* передбачає укладення П. за рішенням (під контролем) *Ради Безпеки ООН*, прийнятим згідно зі ст. 40 *Статуту ООН*. м.о. Медведєва

Переміщені ОСОБИ — особи, які були силоміць виселені до іншої країни з метою використання там на примусових роботах. Термін «переміщені особи» виник наприкінці *Другої світової війни* для позначення населення окупованих Німеччиною та її союзниками країн, вивезеного переважно до Німеччини для використання на примусових роботах. Він використовувався у низці дог-рів, укладених країнами *антигітлерівської коаліції* з метою сприяння П. о. у поверненні на Батьківщину, а також у Статуті Міжнародної орг-ції у справах *біженців*, яка була заснована після закінчення Другої світової війни та проіснувала до створення Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). Цей термін все частіше почав вживатись у практиці УВКБ ООН для позначення т. зв. «внутрішніх біженців», тобто осіб, які були примусово виселені з місць постійного проживання або були вимушені покинути їх, але залишились на території ВІДП. Д-ВИ. О.В. Задорожній

Перес ДЄ Куельяр (Регег сіе Сиеіаг) Хав'єр (19.01.1920, Ліма, Перу) — перуанський дипломат. За освітою юрист. Дип. службу розпочав у 1940: працював у перуанських посольствах у Франції, Великій Британії, Болівії, Бразилії. У 1961 — дир. юрид. департаменту, потім дир. з адмін. питань, дир. протоколу, дир. з політ. питань МЗС Перу. У 1964-66 — посол Перу у Швейцарії й за сумісництвом посланник в Австрії. У 1966 призначений ген. секретарем МЗС Перу. 1969-71 — перший посол Перу в СРСР і за сумісництвом у ПНР; 1971-75 — постійний представник Перу при *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* і в 1973-74 — в *Раді Безпеки ООН*. У 1975-78 — спец. представник *Генерального секретаря ООН* на Кіпрі; у 1978-79 — посол Перу у Венесуелі; у 1979-81 — заст. Ген. секретаря ООН з політ. і спец. питань. 1982-91 — 5-й Ген. секретар ООН (переобраний на 2-й термін у 1986). 25.11.2000-28.07.2001 — Прем'єр-міністр Республіки Перу. Працював також як вчений, мав звання професора міжнар. права Дипломатичної академії Перу. Одержав звання почесного д-ра низки ун-тів: Краківського, Празького, Софійського, Брюссельського, Оттавського, Сорбонни, Берлінського, Московського, Філадельфійського, Балтиморського, Кембриджського та ін. В.С. Бруз

Перес (Регег) Карлос Андрес (27.10.1922, поблизу Рубіо, шт. Тачіра, Венесуела) — венесуельський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в заможній сім'ї. Навчався на ф-ті права Центр. ун-ту Венесуели (Каракас, 1944-47), у вузах Колумбії й Коста-Рики. 1941 вступив до соціал-демократичної «Демократичної дії» (ДД). 1945-48 — особистий секр. Президента Венесуели Р. Бетанкура й депутат Національного конгресу. Після військ. перевороту 1948 був заарештований і висланий із країни. 1949-58 — в еміграції в Колумбії, Панамі, на Кубі й у Коста-Риці, належав до керівництва Закордонного к-ту ДД; 1959-73 — депутат Національного конгресу. Із 1979 — сенатор, 1964-67 — лідер парл. фракції ДД, 1968-72 — ген. секретар ДД. 1962-63 — міністр внутр. справ. 12.03.1974-12.03.1979 і 2.02.1989-31.08.1993 - Президент Республіки Венесуела. Під час 1-го терміну в зовн. політиці дистанціювався від США, засудив військ. переворот 11.09.1973 у Чилі, поновив дип. відносини з Кубою (1974) і встановив їх із низкою країн рад. блоку. У листопаді 1976 відвідав з офіц. візитом СРСР. Націоналізував залізничну (1975) і нафтову (1976) промисловість. Під час 2-го терміну взявся за структурну неоліберальну перебудову економіки країни за рецептами *Міжнародного валютного фонду (МВФ)*, що призвело до загострення внутр.-політ. ситуації. Був звинувачений Конгресом у зловживанні службовим становищем і відсторонений від влади 21.05.1993. 1980 обраний виконавчим президентом Лат.-амер. асоціації прав людини, 1983 — віце-президентом СоЦІНТерну. **Перес** (Регек, справжнє прізвище — Парський) Шимон (15.08.1923, Воложин, тепер Білорусь) — ізраїльський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї лісника. Закінчив Вищу с.-г. школу в Бен-Шемені в Палестині, куди емігрував із родиною в 1931. З 1943 — секр. молодіжної робітничої сіоністської орг-ції, пізніше відповідав за поповнення й озброєння євр. самооборони «Хагана». З 1948 — керівник військ.-мор. сил, з 1953 — ген. директор мін-ва оборони Ізраїлю та співтворець ядерної програми, ініціатор тісної військ. співпраці з Францією (див. *Суецька*

криза 1956). У 1959 обраний до кнесету за списком Партії робітників Ізраїлю та призначений заст. міністра оборони, відповідальним за ВПК й авіапромисловість; водночас із 1965 — ген. секретар «Рафі», з 1968 — секр. правлячої Партії праці («Авода»), у 1977-92 — її голова та віце-президент Соцін-терну. З 1969 — міністр у справах улаштування іммігрантів, з 1970 — міністр транспорту і комунікацій, у 1974-77 — міністр оборони. Відіграв важливу роль у досягненні 4.09.1975 єгипетсько-ізраїльської угоди про роз'єднання військ на Синаї. 22.04-21.06.1977, 14.09.1984-20.10.1986, 4.11.1995-18.06.1996 — Прем'єр-міністр Ізраїлю, у 1986-88, 1992-95, 2001-02 — мін. зак. справ Ізраїлю, у 1988-90 — віце-прем'єр і міністр фінансів, у 1999-2001 — міністр регіонального співробітництва у лівоцентристських урядах та урядах «національної єдності». За цей час на міжнар. арені йому вдалось поновити отримання фінанс. допомоги від США та встановити дип. відносини з низкою д-ав Схід. Європи й Африки; оприлюднити від імені уряду на *Генеральній Асамблеї ООН* у жовтні 1985 ідею скликання мирної конференції з бл.-схід. врегулювання; підписати 13.09.1993 з Махмудом Аббасом (Абу Мазеном) Рамкову угоду про поетапне введення палестинської автономії (за що спільно з *Я. Ара-фатом* та *І. Рабином* удостоєний *Нобелівської премії миру* 1994); поліпшити стосунки з окремими арабськими д-вами Півн. Африки й Перської затоки в рамках концепції «Нового Середнього Сходу». У 1997 був створений «Центр Переса за мир» для реалізації спільних арабо-ізраїльських проєктів. У 2003 вдруге очолив Партію праці Ізраїлю.
Твори: «Битва за мир: мемуари» (1995), «За майбутнє Ізраїлю» (1998).

В.І. Головченко

Переслідування у відкритому морі, або переслідування «по гарячих слідах», у сучас.

міжнародному морському праві — один із винятків з принципу виключної юрисдикції *держави прапора* щодо судна під час його перебування у *відкритому морі*. Міжнар. право визнає за прибережною д-вою право здійснювати у відкритому морі переслідування інозем. судна за наявності достатніх підстав вважати, що судно порушило закони й правила цієї д-ви, перебуваючи в просторах, де прибережна д-ва володіє юрисдикцією. При цьому д-ва зобов'язана додержувати порядку та правил переслідування «по гарячих слідах», закріплених міжнар. мор. правом. Історично міжнар.-прав. інститут права переслідування «по гарячих слідах» розвивався як сукупність звичаєвих норм і різновид самозахисту д-ав. У міжнар. праві XIX ст. зміст права переслідування «по гарячих слідах» помітно відрізнявся від сучасного: воно могло здійснюватись не лише на морі, а й на суходолі та розглядалось як право переслідування приватних осіб на своїй території з можливістю подальшого вторгнення на територію іншої д-ви. Е. Скаунов наводить приклад вторгнення в 1818 на територію Флориди, що у той час належала Мексиці, амер. військ, які переслідували повсталих індіанців. У сучас. міжнар. праві П. у в. м. регулюється нормами, закріпленими у ст. 111 *Конвенції ООН з морського права 1982*. Здійснювати П. у в. м. мають право лише військ, кораблі чи літальні апарати або спеціально вповноважені для цієї мети кораблі чи літальні апарати з відп. розпізнавальними знаками. Переслідування має розпочинатись тоді, коли інозем. судно, підозрюване в порушенні законів та правил прибережної д-ви, або одна зі шлюпок цього судна знаходиться в будь-якому з просторів, щодо яких прибережна д-ва має юрисдикцію (у *внутрішніх водах, територіальних водах* або *архіпелажних водах*, у прилеглий зоні, у *виключній економічній зоні*, над *континентальним шельфом* прибережної д-ви, або в зоні безпеки навколо установки чи штучної споруди, зведеної прибережною д-вою), тільки після сигналів інозем. судну зупинитись і лише після уточнення, що судно-правопорушник перебуває в просторі, де присутня юрисдикція прибережної д-ви. Переслідування може продовжуватись у відкритому морі тільки за умови неперервності. Тільки-но інозем. судно увійде до територ. вод своєї чи будь-якої третьої д-ви, переслідування припиняється. Якщо судно було зупинене або затримане поза територ. морем за умов, які не виправдовують здійснення

В.І. Головченко

права переслідування, цьому судну має бути відшкодована будь-яка заподіяна шкода.

В.С. Ржевська

Переяславська угода 1630 — мирний договір між укр. козацькою старшиною і польним гетьманом Речі Посполитої С. Конєцпольським, укладений 29.05(8.06). 1630 під Переяславом (тепер Переяслав-Хмельницький Київської обл.) після розгрому 12-тис. коронного війська в ході повстання під керівництвом Т. Федоровича. Зберігались основні умови *Куру-ківської угоди 1625*, хоча реєстр збільшувався з 6 тис. до 8 тис. чол. Нереєстрові козаки зобов'язані були повернутись під владу шляхти, але їм гарантувалась амністія. Козаки відхилили вимогу С. Конєцпольського видати Т. Федоровича. Реєстровці отримали право обирати гетьмана, яким

став Т. Орендаренко. Угода стала лише тимчасовим компромісом між сторонами, що закінчився влітку 1637 з вибухом козацько-селянського повстання під проводом П. Пав-ЛЮКа (Бута).

В.Ю. Крушинський

Переяславські переговори між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою 1649

відбувались у Переяславі (тепер Переяслав-Хмельницький Київської обл.) 10(20)-16(26).02.1649 з метою вироблення остаточних умов примирення між сторонами після переможної для козацько-селянського війська кампанії 1648 в умовах загострення конфліктної ситуації на визначеній 11(21).11.1648 лінії польсько-ли-товсько-українського *перемир'я* в Поліссі й на Поділлі. Делегацію комісарів польського Сейму очолював А. Кисіль. Укр. сторона була представлена Б. Хмельницьким і генеральною козацькою старшиною та полковниками. Польські комісари мали повноваження лише погодитись на: збільшення козацького реєстру з 6 тис. до 12 тис. чол. (у крайньому випадку — до 15 тис); виведення Війська Запорозького з відання Сейму під владу гетьмана (після прибуття делегації А. Кисе-ля Б. Хмельницький вперше в історії козаччини отримав від новообраного короля Яна II Кази-мира гетьманську булаву й червону корогву з білим орлом) та відновлення його давніх привілеїв і вольностей. У відповідь на початковому етапі переговорів, що відбувались у край напружено, Б. Хмельницький наголошував на прагненні визволити з-під польсько-шляхет-ського панування увесь укр. («руський») народ

в етнічних межах його проживання («по Львів, по Холм і Галич»), погрожував поновленням бойових дій і не погоджувався розірвати *українсько-кримський союзний договір 1648*. З великими труднощами комісарам вдалось добитись підписання перемир'я до кінця травня («зелених свят»), після чого мирні переговори мали продовжитись й розпочатись складання реєстру. Угода передбачала: скасування унії на території Київ, воєводства, надання місця в Сенаті православному Київ, митрополиту та призначення київ, воєводою й каштеляном лише православних; заборону єзуїтам мешкати на території Київ, воєводства; встановлення лінії розмежування, яку заборонялось переходити польсько-литовським і козацьким військам по річках Прип'яті, Горині й далі до Кам'янця-Подільського. Фактично, відповідно до умов перемир'я, вперше визнавалось існування авт. козацької д-ви на чолі з гетьманом, до складу якої увійшла більша частина тогочасної етнічної укр. території. Перемир'я втратило чинність із поновленням бойових дій на Волині на поч. травня 1649.

В.І. Головченко

Переяславські статті 1659 — двосторонній договір між Військом Запорозьким і Московським царством, укладений 17.10.1659 між новообраним гетьманом Ю. Хмельницьким і кн. О. Трубецьким на неповній Генеральній військ, раді (були відсутні всі 7 правобережних полковників) під тиском 40-тис. стрілецького війська, що оточило місце проведення переговорів. Скориставшись абс. військ, перевагою, усуненням від влади / *Виговського* і загостренням міжстаршинських суперечностей, командував моск. військами О. Трубецькой ухилився від обговорення представлених козацьким посольством (полковники П. Дорошенко, А. Одинець, І. Лизогуб) *Жердівських статей 1659*, наполіг на прибутті до Переяслава особисто Ю. Хмельницького й нав'язав укр. стороні сфальсифікований варіант *Переяславсько-Московської угоди 1654*, доповнений т. зв. 18-ма «новими статтями», що суттєво обмежували суверенні права Війська Запорозького. П. с. зобов'язували гетьмана посилати козацькі полки в розпорядження царського уряду й водночас забороняли козацькому військові (60 тис. реєстру) брати участь у військ, походах без попереднього дозволу Москви. Гетьманові заборонялось укладати *договори міжнародні*, зокрема військ, характеру, приймати інозем. *послів* тощо. Козацькі гарнізони мали бути виведені з Півд. Білорусі, й натомість збільшувались контингенти царських військ на чолі з воєводами в Україні: крім Києва вони розташовувались у Переяславі, Чернігові, Ніжині, Брацлаві та Умані, хоча формально й не повинні були втручатися у справи місцевої адміністрації. Ст. 7 забороняла без дозволу царського уряду обирати гетьмана (після обрання він зобов'язувався відвідати Москву й отримати підтвердження та клейноди від царя), а гетьмана позбавляла права призначати на уряди генеральну старшину. Ст. 10 встановлювала смертну кару для учасників змов, спрямованих на відрив Війська Запорозького від Московського царства, а ст. 16 зобов'язувала гетьманські установи видавати рос. поміщикам селян-утікачів. Київ, митрополит мав визнати зверхність Моск. патріарха, а новообраному митрополитові заборонялось приймати посвяту від Константинопольського патріарха.

Надруковані за наказом О. Трубецького в Києво-Печерській друкарні й надіслані до всіх полків П. с. викликали величезне обурення та значною мірою спричинили перехід Ю. Хмельницького на бік Варшави з укладенням *Слобо-дищенського трактату 1660* між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою.

В.І. Головченко

Переяславсько-московська угода 1654 —

комплекс документів, які визначали міжнар. й політ.-прав, умови переходу Війська Запорозького під *протекторат* моск. царя *Олексія Михайловича* згідно з рішеннями Земського собору від 1.10.1653 і Переяславської генеральної військ. ради 8.01.1654. Під час підготовки останньої моск. посол *В. Бутурлін* рішуче відмовився від складення присяги від імені царя про гарантування прав і привілеїв козацтва, шляхти, духовенства та міщан України, що змусило козацьку старшину на чолі з *Б. Хмельницьким* добиватись письмового підтвердження Москвою суверенного статусу Війська Запорозького. Із цією метою в січні — лютому 1654 старшинською радою було розроблено вимоги до царя («Про-сительні статті»), представлені 14.03.1654 *С. Богдановичем-Зарудним* і *П. Тетерею* моск. урядові у вигляді чолобитної від імені гетьмана та Війська Запорозького («Березневі статті»). Вони склались із 23-х пунктів, у яких ішлося про: підтвердження прав, привілеїв та вольностей Війська

Запорозького й укр. шляхти (ст.ст. 1, 3, 7, 13, 17), укладення 60-тис. козацького реєстру (ст. 2), платню старшині та кошти на утримання козацького війська (ст.ст. 8-12, 21), збереження місцевої адміністрації та збирання нею податків (ст.ст. 4, 15), надання гетьманові в рангове володіння Чигиринського староства (ст. 5), право вільно обирати гетьмана (ст. 6) та його зносини з іноземними д-вами (ст. 14), невтручання царських урядовців у внутр. справи Війська Запорозького (ст. 16), збереження прав Київ, митрополита (ст. 18), відрядження моск. військ проти Речі Посполитої під Смоленськ (ст. 19), утримання моск. гарнізонів на укр.-польському кордоні (ст. 20), оборону від можливих нападів кримських татар (ст. 22), утримання козацької залози в Кодаку (ст. 23). У результаті переговорів у *Посольському приказі* первісний варіант «Березневих статей» був скорочений до 11 пунктів зі збереженням основного змісту док-та; «11 статей» були представлені на розгляд царя та Боярської думи 21.03.1654.

27.03.1654 козацькі послі отримали від Олексія Михайловича відповіді на обидва варіанти «Березневих статей» і 4 царські жалувані грамоти, підготовані *А. Івановим*. У царських відповідях і жалуваних грамотах задовольнялась більшість укр. пропозицій, зокрема в першій жалуваній грамоті проголошувалось прийняття Війська Запорозького до складу Московського царства, але водночас підтверджувались права й вольності всіх категорій укр. населення; другою грамотою гарантувались права й вольності Війська Запорозького з числа тих, що згадувались у ст.ст. 1, 2, 5, 7, 13 і 14 первісного варіанта «Березневих статей»; останні дві грамоти були видані відповідно до ст. 5. Але по 6-х важливих пунктах «Березневих статей» не було досягнуто згоди й зафіксовано лише протилежні позиції обох сторін, передусім щодо *зовнішньої політики* Війська Запорозького: гетьманський уряд прагнув провадити самостійну зовн. політику, обмежившись лише повідомленням Москви в разі прибуття послів із ворожими щодо царя намірами (ст. 14 первісного варіанта «Березневих статей», ст. 5 — скороченого); натомість царський уряд заборонив *Б. Хмельницькому* «без указу» зноситись із тур. султаном і польським королем, а в разі прибуття послів із ворожими щодо Москви намірами затримувати їх (усупереч тогочасній дип. практиці) під вартою й не відпускати на Батьківщину без царського дозволу. Окремі пункти угоди обговорювались 11.04.1654 в Москві з наступним козацьким посольством, очолюваним *Ф. Горкушею*, за підсумками яких 12.04.1654 була дана царська жалувана грамота, якою знову стверджувались права й вольності Війська Запорозького. Спірні питання, у т. ч. щодо запровадження моск. контролю над фіскальною системою Війська Запорозького та його фінансування з царської скарбниці, мали вирішуватись у робочому порядку; кожна сторона у своїй практ. діяльності виходила з власного розуміння конкретного пункту угоди.

За формально-прав. ознаками угода передбачала встановлення відносин номінальної васальної залежності чи протекторату, а за змістом — створення конфедеративного союзу Війська Запорозького й Московського царства під зверхністю корони Романових. Вона юридично оформила факт виходу Наддніпрянщини в складі Київ., Чернігівського й Брацлавського воеводств та Запорозької Січі зі складу Речі Посполитої; слугувала прав, визнанням внутр. *суверенітету* Війська Запорозького й відкривала перспективу досягнення воєнної перемоги над Річчю Посполитою та соборності етнічних укр. земель. Але вже укладенням *Віденського*

перемир'я 1656 між Московським царством і Річчю Посполитою угода була фактично порушена царським урядом; втратила чинність з підписанням Гадяцького договору 1658 між Військом Запорозьким і Річчю ПОСПОЛИТОЮ.

В.І. Головченко

Перл-Харбор 1941 —напад 8.12.1941 за місцевим гавайським часом (7.12.1941 - за вашингтонським) япон. ескадри на головну базу Тихоокеанського флоту США Перл-Харбор (Гаваї), внаслідок якого США були втягнені в *Другу світову війну*. Ще з кінця вересня 1940 уряд США усвідомив реальність перспективи війни з Японією, що стало основною темою переговорів *Ф. Рузвельта* і *В. Черчілля* під час їхньої зустрічі в серпні 1941 (див. *Атлантична хартія*), наслідком яких стали попередження Токіо: американське, в якому США застерігали Японію від нових кроків у напрямку територ. експансії з використанням військ, сили й наголошували, що в разі продовження япон. експансії США вдадуться до негайних заходів, які вважатимуть за необхідне, щоб захистити свої законні права та інтереси; британське, в якому Лондон беззастережно підтримав позицію США щодо япон. експансії та наголосив, що в разі япон.-амер. конфронтації стане на бік США. У листопаді 1941 на переговорах із США япон. сторона сформулювала умови, на яких погоджувалась досягти врегулювання протиріч: збереження присутності япон. військ у Півн. Китаї, Внутр. Монголії та о. Хайнань до укладення дог-ру з Китаєм, а також в Індокитаї «до встановлення справедливого миру на Далекому Сході». 26.11.1941 япон. умови було офіційно відхилено амер. урядом після консультацій із Великою Британією. США висунули контрпропозиції, пропонуючи сприяння обох д-ав підписанню пакту про ненапад між усіма країнами, зацікавленими в проблемах Дал. Сходу, і вимагаючи виведення япон. військ із Китаю та Індокитаю. 1.12.1941 на імпер. нараді було ухвалене остаточне рішення про початок Японією воєнних дій проти США, Великої Британії та Нідерландської Індії. 26.11.1941 згідно з розробленим адміралом Яма-мото планом потужна япон. ескадра під командуванням віце-адмірала Нагумо (6 авіаносців із 432 літаками, 2 лінкори, 3 крейсери, 3 підводних човни, 11 есмінців) відійшла від Курильських о-вів і взяла напрямок на Гавайські о-ви, на Перл-Харбор. Таємно досягнувши амер. бази, де дислокувались 94 військові кораблі, у т. ч. 8 лінкорів, 8 крейсерів, 29 есмінців, 5 підводних човнів та понад 230 літаків США, япон. ескадра о 7.55 ранку (8.12 за місцевим часом) почала його бомбардування. Внаслідок цього амер. збройні сили зазнали серйозних втрат (знищено або пошкоджено 18 кораблів, у т. ч. всі лінкори й 6 крейсерів та 272 літаки); японці втратили 29 літаків. Наступного дня поблизу узбережжя Малайзії японці потопили 2 брит. лінкори та висадили десанти на півночі Малайського пів-ва й на Філіппінах. Тільки після цього япон. імператор оголосив війну США та Великій Британії. Те саме зробив Таїланд і пропустив через свою територію япон. війська. 8.12.1941 США оголосили війну Японії. 11.12.1941 війну США оголосили Німеччина, а згодом — Італія, Болгарія, Угорщина, Румунія, Словаччина, Хорватія й *Маньчжоу-Го*. Зі вступом США у воєнний конфлікт Друга світова війна набула глобального масштабу.

ІД. Коміренко

Перне Юг (15.09.1950, Нант, Франція) -франц. дипломат. Закінчив Ін-т політ, студій у Парижі. У1974-76 працював у посольстві Франції в Москві. У 1976-77 — урядовець мін-ва промисловості й досліджень; у 1977-81 — на службі в МЗС Франції; у 1977-78 — 3-й секр. посольства Франції в Болгарії; у 1981-82 — співробітник кабінету прем'єр-міністра. У 1982 повернувся на роботу до МЗС. У 1984-87 — радник посольства Франції в Москві; у 1987-90 — радник посольства Франції у Вашингтоні. У 1990-92 — Ген. консул Франції в Києві, водночас у 1991-92 — тимчасовий повірений у справах Франції в Україні. У1992-93 — Надзвичайний і Повноважний Посол Французької Республіки в Україні.

Р.Л. Кривонос

Перон (Регоп) Хуан Домінго (8.10.1895, Лобос, провінція Буенос-Айрес, Аргентина — 1.07.1974, Буенос-Айрес) — аргентинський військ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї нащадків іммігрантів із Сицилії. Закінчив військ, коледж (1915) і вище військ, уч-ще (1929). 1930 взяв участь у військ, перевороті проти президента І. Ірігойена й став особистим секр. військ, міністра. 1936-37 — військ. *аташе* в Чилі, потім займався дослідженням військ, історії та вивчав в Італії тактику бойових дій у горах. Після повернення на Батьківщину увійшов до керівництва підпільної Групи об'єднаних офіцерів, що висунули гасло «За велику Аргентину» й

прагнули до утвердження її домінування в Півд. Америці шляхом використання міжімперіалістичних суперечностей. Після військ, перевороту в червні 1943 очолив Мін-во праці й соц. забезпечення. 1944-45 — віце-президент і військ, міністр; 4.06.1946-21.09.1955 і 12.10.1973-1.07.1974 — Президент Аргентинської Республіки. Спираючись на створену ним 1947 лівоцентристську Пероністську партію (з 1958 — Хустісіалістську), прагнув зміцнити *суверенітет* країни на міжнар. арені, активно використовуючи амер.-рад. протистояння, для чого 6.06.1946 встановив дип. відносини із СРСР, а в лютому 1974 уклав з ним угоду про торг.-екон. й наук.-техн. співпрацю. Виступав за перегляд відносин між США й лат.-амер. д-вами на рівноправній основі. Добивався створення союзу д-ав Півд. конуса, щоб поширити вплив Аргентини в регіоні й успішніше чинити супротив США.

В.І. Головченко

Перрі місія 1853-54 — амер. військ-дип. місія на чолі з комодором М. Перрі, направлена з метою відкриття Японії для міжнар. торгівлі. У 1840-х США зробили кілька невдалих спроб встановити торг, відносини з Японією та припинити самоізоляцію останньої. М. Перрі мав лист Президента США для япон. імператора з пропозицією встановити постійні відносини. Згідно з інструкціями *Державного департаменту США* М. Перрі необхідно було забезпечити захист амер. моряків і постачання торг, суден, домогтись відкриття для американців 1-2 портів Японії. 8.07.1853 Перрі з 4 бойовими кораблями прибув у Токійську затоку поблизу Ураги. Під загрозою застосування сили він змусив япон. уряд прийняти до розгляду послання Президента США М. Філмора з пропозицією про встановлення двосторонніх відносин. 17.07.1853 Перрі повів свою ескадру до берегів Китаю, пообіцявши повернутись за відповіддю наступної весни. У лютому 1854 6 амер. бойових кораблів (3 парових і 3 парусних) та 3 вантажні повернулись до Токійської затоки. 31.03.1854 відбулось підписання першого дог-ру між США та Японією. Він складався з 12 статей і передбачав встановлення «довічного миру» між США та Японією, відкриття 2 портів для амер. торгівлі, свободу амер. торговців від обмежень, що застосовувались до Нідерландів та Китаю, надання США статусу найсприятливішої нації, встановлення амер. консульств у відкритих портах. П. м. завершила період самоізоляції Японії від ЗОВН. СВІТу.

В.М. Гончар

Персії та Спарти договір 412 до н. є. —

союзна греко-перська угода, укладена 412 до н. є. під час *Пелопоннеської війни 431-404 до н. є.* Спарта, яка не мала власного флоту, програвала війну Афінам і в пошуку могутнього союзника звернулася до Персії. Перський цар Дарій II в обмін на грошову допомогу Спарті отримував контрольовані нею грец. малоазійські міста та право збирати податки на цих територіях. Завдяки дог-ру Персії вдалось відновити свою присутність в Егейсь-кому морі та у Малій Азії; Спарта посилала антиафінську коаліцію, до якої формально увійшла імперія Ахеменідів. Сторони зобов'язалися не укладати сепаратний договір з Афінами, будь-яка сторона в разі виходу із союзу до завершення війни автоматично ставала ворогом тих, хто залишався у союзі.

О.А. Борділовська

Персона грата (з лат. *regzopa §gaia* — бажана особа) — глава *дипломатичного представництва*, який отримав згоду держави перебування на своє призначення (див. *Агреман*), а також будь-який інозем. *дипломат*, який має дозвіл (*візу*) на в'їзд у країну свого перебування. Статусом П. г. користуються всі дип. працівники представництва. *В.М.*

Матвієнко

Персона НОН грата (з лат. *regzopa поп §gaia* — небажана особа) — у *дипломатичному праві* й практиці член дип. персоналу *дипломатичного представництва*, який визнається державою перебування як небажана особа. *Приймаюча держава* може в будь-який час зажадати відкликання глави представництва, а також будь-якого з членів дип. персоналу без пояснення мотивів вимоги. У більшості випадків такі дії супроводжуються відп. обґрунтуванням. Відсутність мотивації найчастіше трапляється при загостренні двосторонніх відносин. Згідно з *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961* вимога щодо відкликання повинна бути нотифікована акредитуючій д-ві. Мотивом для оголошення особи П. н. г. може бути будь-яке втручання у внутр. справи країни перебування, неповага до її законів і звичаїв, неправомірна критика держ. органів цієї д-ви, зловживання *дипломатичними привілеями та імунітетами*, а також вчинення дій, передбачених кримінальним законодавством д-ви перебування. Із метою

ненадання офіц. характеру та нерозголошення такої вимоги, особливо у випадку членів персоналу, які не виконують функції глави представництва, ця вимога може бути зроблена главі представництва в усній формі від імені МЗС. Стосовно членів дип. персоналу така вимога за назвою формується лат. мовою як визнання регеопа поп §gaia; стосовно інших членів дип. представництва — як «небажана особа». Така відмінність не має істотного значення та вказує лише на формальну відмінність прав, статусу категорії членів дип. представництва. В обох випадках акредитуюча д-ва зобов'язана відкликати дану особу або припинити її повноваження, якщо вона є громадянином країни перебування або постійно проживає в ній.

Член дип. представництва може бути оголошений ГТ. н. г. або «небажаною особою» ще до прибуття на територію д-ви перебування. Оголошення глави дип. представництва П. н. г. стосується лише його особи й не поширюється на інших членів представництва та не впливає на стан існуючих двосторонніх дип. відносин. Щодо особи, яка оголошена П. н. г., надається необхідний термін (24-48 годин), упродовж

якого вона повинна покинути дану д-ву. Влада д-ви перебування при цьому не повинна чинити жодних перешкод щодо її від'їзду. Якщо особа, оголошена П. н. г., не залишає д-ву перебування без поважних причин у зазначений строк, до неї може бути застосований дисмисл — оголошення *агента дипломатичного* приватною ОСОБОЮ.

В.М.

Репецький

ПерфеїДЬКИЙ Роман (1880 - 1944) — укр. гро-мад.-політ. діяч. Після здобуття вищої юрид. освіти займався адвокатською практикою в Бібрці (тепер Львівська обл.). У 1913 обраний депутатом Галицького сейму від Укр. нац.-демокр. партії. Під час Першої світової війни активно співпрацював із *Союзом Визволення України*. 18.10.1918 увійшов до складу Української Національної Ради (УНРада). Пізніше призначений заст. держ. секретаря внутр. справ ЗУНР. У 1920 — голова делегації УНРади в окупованому поляками Львові; у 1921-22 — уповноважений з питань внутр. справ, судівництва, пошти, телеграфу та шляхів екзильного уряду ЗУНР *Є. Пет-рушевича* у Відні. 22.01.1922 очолив *Західноукраїнське товариство Ліги Націй (ЗТЛН)*, що ставило за мету добиватись дип. засобами відновлення незалежності ЗУНР. 10.11.1922 підписав і поширив ноту «До культурного світу в справі положення в Східній Галичині» з обґрунтуванням її права на нац. самовизначення. Після саморозпуску ЗТЛН — активіст Укр. нац.-демокр. об'єднання (УНДО). У 1935-38 — депутат польського Сейму від УНДО. З огляду на тоталітарну загрозу від нацистської Німеччини та сталінського СРСР виступав за політ. порозуміння з Варшавою. Під час *Другої світової війни* працював нотаріусом на Холмщині.
в.і. Головченко

Перша світова війна (1914-18) точилась між *Антантою* (Великою Британією, Францією, Росією, на боці яких взяли участь у війні Сербія, Японія, Італія, Румунія, Португалія, Греція, США) та Центральними державами (Німеччиною й Австро-Угорщиною, до яких у ході війни приєднались Туреччина та Болгарія); стала наслідком різкого загострення між індустріально розвиненими державами Європи протиріч, що остаточно сформувались на межі ХІХ - ХХ ст. Вони були зумовлені взаємодією низки причин, що мали як заг.-цивілізаційний, так і конкретно-істор. характер. Прискорення розвитку капіталізму, що посилювало нерівномірність розвитку окремих д-ав, змінювало співвідношення екон. і політ. сил між ними та порушувало міжнар. рівновагу, неминуче підштовхувало світ у напрямку міждерж. суперництва, колоніальної експансії, конфліктів і війн. Зрушення в екон. ієрархії, втрата Великою Британією монопольного лідерства у світовій економіці й піднесення Німецької імп. змінили баланс військ.-політ. сил. Німеччина як світова д-ва прагнула переділу карти Європи та світу відповідно до нового співвідношення сил. Вона взяла курс не лише на суперництво з великими д-вами за світові ринки та матеріал, ресурси, але й на встановлення контролю над такими регіонами як Бл. і Сер. Схід, де переплелись екон. та стратегічні інтереси Великої Британії, Росії, Франції. Ключовим протиріччям стало англо-німецьке, оскільки Німеччина, намагаючись перерозподілити колоніальні володіння на свою користь, розраховувала посісти на місці Великої Британії як першої світової д-ви. Вона кинула виклик брит. лідерству на морі, розпочавши з 1897 будівництво могутнього військ. флоту. Головним джерелом протиріч була Європа, де нім. прагнення до політ. та екон. гегемонії спричинило до об'єднання Великої Британії, Росії та Франції у військ. союз. Спираючись на союзників, Франція розраховувала на повернення втрачених провінцій Ельзасу та Лотарингії (див. *Франко-пруська війна 1870-71*) та

посилення своїх позицій у Європі; Росія сподівалась на послаблення екон. засилля Німеччини, зміцнення своїх позицій на Балканах і встановлення контролю над Чорноморськими протоками; Велика Британія протистояла консолідації європ. континенту під нім. пануванням та прагнула знищити нім. флот. Надзвичайно гострого характеру набули протиріччя між Австро-Угорщиною, яку підтримувала Німеччина, і Росією на Балканах. Відень вбачав у Белграді, що сподівався створити «Велику Сербію» за рахунок приєднання слов. територій, які належали до Австро-Угорської та Османської імперій, небезпеку для самого існування дунайської монархії й прагнув розправитись із Сербією. Для Росії Сербія була головним союзником у б-бі за переважаючий вплив на Балканах, і тому вона не могла не підтримати її у протистоянні з Австро-Угорщиною. Система союзницьких відносин автоматично втягувала в можливий балканський конфлікт усі великі д-ви, що перетворювало Балкани на «порохову діжку» Європи. Саме події на Балканах спровокували розв'язання світової війни. Липнева криза 1914, що виникла після вбивства 28.06.1914 в Сараєво австр. спадкоємця престолу Франца-Фердинанда, продемонструвала бажання Німеччини не затягувати розв'язання війни. Берлін утримував безперечне лідерство в нарощуванні озброєнь. У Німеччині враховували той факт, що Росія не була готова до війни, але її зростаюча екон. могутність через кілька років могла змінити геополіт. конфігурацію в Європі, а також прогресуюче ослаблення Австро-Угорської імп. через посилення в ній нац.-визв. тенденцій. Тому Німеччина підтримала курс Австро-Угорщини на війну. 23.07.1914 Відень пред'явив Сербії свідомо неприйнятний ультиматум і 28.07.1914 оголосив їй війну. Росія, підтримавши Сербію, 30(17).07.1914 оголосила заг. мобілізацію. Це було використано Німеччиною як привід для оголошення 1.08(19.07).1914 війни Росії. 3.08.1914 Берлін оголосив війну Парижу, а нім. армії, порушивши *нейтралітет* Бельгії, рушили на Францію через бельгійську територію. Питання про нейтралітет Бельгії стало приводом для оголошення 4.08.1914 Великою Британією війни Німеччині. Сербія оголосила війну Німеччині 6.08.1914, Австро-Угорщина — Росії 6.08.1914, Франція — Австро-Угорщині 11.08.1914, Велика Британія — Австро-Угорщині 12.08.1914. 23.08.1914 Японія оголосила війну Німеччині, швидко захопивши її тихоокеанські колоніальні володіння та встановивши контроль над нім. «зонами виливу» в Китаї.

Обидва угруповання воюючих д-ав вели запеклу дип. б-бу за привернення на свій бік нових союзників. Німеччина, нав'язавши Туреччині союзний договір (див. *Німецько-турецький договір 1914*), спровокувала її втягнення у війну проти Росії. Нім. крейсери «Гебен» і «Бреслау», які прорвались із Середземного моря в Чорне, 29.10.1914 обстріляли рос. приморські міста, що стало приводом для оголошення 2.11(20.10).1914 Росією війни Туреччині. Услід за Петербургом 5.11.1914 і 6.11.1914 війну Туреччині оголосили Британія та Франція. Тривала дип. б-ба розгорнулася за втягнення у війну Італії, яка мала союзницькі зобов'язання перед учасниками *Троїстого союзу*. Протистояння Італії з Австро-Угорщиною, яка утримувала території з італ. населенням, та щедріші обіцянки країн Антанти, призвели до підписання нею *Лондонського договору 1915* про зобов'язання Італії вступити у війну на боці Антанти. 23.05.1915 Італія оголосила війну Австро-Угорщині, а 27.08.1916 — Німеччині. Гостра б-ба точилась і за Болгарію; посилення в її уряді пронім. угруповання, після невдалої для Антанти воєнної кампанії 1915, призвело до укладення 06.09.1915 Болгарією угоди про дружбу та союз із Німеччиною та Австро-Угорщиною. Т. ч. був створений Четверний союз (ще 3.09.1915 підписана тур.-болг. угода). За вступ у війну 14.10.1915 Болгарії була обіцяна сербська частина Македонії. Після вступу у війну на боці Антанти Румунії (28.08.1916) та Греції (29.06.1917) Болгарія заявила також претензії на грец. Македонію й Добруджу.

Нім. план війни, т. зв. «план Шліффена» (оборонне ведення війни на сході й швидкий успіх на заході за допомогою блискавичного розгрому франц. військ нім. правим флангом), зазнав краху. Цьому сприяв випереджуючий наступ рос. військ у Схід. Пруссії та стійкий опір франц. військ у битві на Марні 6-9.09.1914. Війна набула затяжного позиційного характеру, стала війною на виснаження, у якій на поразку була приречена сторона, що володіла меншим військ.-екон. потенціалом. Д-ви Антанти за Лондонською угодою 5.09.1914 зобов'язались не укладати сепаратний мир (у 1915 до угоди приєдналася Італія, у 1917 — Японія). З кінця 1915 до травня 1916 країни Антанти вели між собою переговори про розподіл Азійської Туреччини (див. *Сайкса-Піко угода 1916*). Кровопротитні й запеклі битви на Зах. фронті під Іпром, Верденом, на Соммі та на Східному — в Галичині, Карпатах і в Прибалтиці — не принесли воюючим д-вам вирішальної перемоги. До кінця 1916 встановилась військ. рівновага. Хоча війська Німеччини знаходились на території своїх противників (Бельгії, Франції, Російської імп., Румунії), стратегічна ініціатива перейшла до Антанти, екон. ресурси Німеччини виснажувались.

12.12.1916 Німеччина направила через США двом Антанті пропозицію про мир, яку ті відхилили (30.12.1916). Довготривалість війни, продовольчі труднощі посилили невдоволення народних мас, що призвело до рев. заворушень у Росії. 23.02(8.03). 1917 у Петрограді розпочалась Лютнева рев-ція, війська перейшли на бік повсталих. Цар *Микола II* зрікся престолу, а влада перейшла до Тимчасового уряду, який виступив за продовження війни й одержав широку підтримку Великої Британії, Франції та особливо США. З початку війни США, проголосивши нейтралітет, підтримували Антанту. Оголошення Німеччиною необмеженої підводної війни й напади нім. підводних човнів на амер. кораблі та судна призвели до розриву 3.02.1917 США дип. відносин із Німеччиною. 6.04.1917 США оголосили війну Німеччині, 7.12.1917 — Австро-Угорщині. Вступ США у війну ще збільшив розрив між екон. і людським потенціалом Антанті й Четверного союзу.

У Петрограді 24-25.10(6-7.11).1917 відбулась Жовтнева рев-ція, яка повалила Тимчасовий уряд. Більшовицький уряд — Рада народних комісарів, — створений на 2-у Всеросійському з'їзді рад 26.10(08.11).1917, проголосив *Декрет про мир* і взяв курс на укладення перемир'я, переговори про яке розпочались у Брест-Литовську. Договір про перемир'я між Росією з одного боку та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною — з іншого було укладено 2(15).12.1917. А 9(22). 12.1917 розпочались переговори про мир між рад. Росією та країнами Четверного союзу, що призвели до підписання *Брестського мирного договору між РСФРР і Центральними державами 1918*. У переговорах взяла участь самостійна укр. мирна делегація від Центральної Ради. Нім. весняний наступ на Зах. фронті (березень — липень 1918) хоча й приніс незначні здобутки території, проте не забезпечив вирішального прориву. Контрнаступ брит. і франц. військ у липні — серпні 1918 змусив нім. війська відступити. Наступ військ Антанті у вересні 1918 на Салоніцькому фронті та рев. повстання болг. солдатів змусили вийти з війни Болгарію, яка 29.09.1918 підписала перемир'я з країнами Антанті (див. *Салоніцьке перемир'я 1918*). Німеччина була не в змозі успішно продовжувати війну. 5.10.1918 Берлін звернувся до Президента США *В. Вільсона* з проханням укласти перемир'я на основі «*Чотирнадцяти пунктів*» *В. Вільсона*. 30.10.1918 капітулювала Туреччина (див. *Муд-роське перемир'я 1918*), 03.11.1918 — Австро-Угорщина. Перемир'я між Німеччиною й державами-переможницями було підписане 11.11.1918 (див. *Комп'єнське перемир'я 1918*). Війна завершилась підписанням союзниками *Версальського мирного договору 1919* з Німеччиною, *Сен-Жерменського мирного договору 1919* з Австрією, *Нейїського мирного договору 1919* з Болгарією і *Тріанонського мирного договору 1920* з Угорщиною.

У П. с. в., яка продовжувалась понад 4 роки, брали участь 33 з 59 незалежних на той час держав із населенням понад 1,5 млрд. чол. — 87% населення планети. Були вбиті й померли від ран бл. 10 млн. чол. і у 2 рази більше — поранені. Наслідком війни стали рев. політ, події, у результаті яких з карти світу зникли Російська, Німецька, Австро-Угорська й Османська імперії.

Б.М. Гончар

Першинга експедиція — збройна інтервенція США в Мексиці в 1916-17 під керівництвом генерала Дж. Першинга, здійснена з метою розгрому повстанських загонів П. Вілья. Експедиції передували його антиамер. акції на поч. 1916: розстріл 18 американців у Санта-Усабелі (північ Мексики) й напад на амер. місто Колумбус, де загинуло 17 мешканців. П. Вілья ставив за мету спровокувати інтервенцію США та створити труднощі для мексиканського уряду В. Карранси, який скликав Установчі збори для вироблення конституції, прийняття якої означало б завершення Мексиканської рев-ції 1910-17. 15.03.1916 війська Дж. Першинга, підтримувані авіацією й автомобільними частинами, увійшли на територію Мексики. Переговори про їх виведення, що розпочались на вимогу Мехіко, завершилися безрезультатно. 18.06.1916 В. Карранса висунув ультиматум, погрожуючи оголосити війну, якщо США не припинять інтервенцію. Мексиканські урядові війська виступили проти інтервентів, які відтепер були змушені вести бойові дії на 2 фронта. Наштовхнувшись на рішучий опір з боку мексиканців, уряд США, зайнятий підготовкою до вступу в *Першу світову війну*, у вересні 1916 розпочав переговори про припинення бойових дій та виведення військ із території Мексики. Вони завершилися 15.01.1917, а евакуація амер. військ закінчилась 5.02.1917.

В.М. Гончар

Першості принцип у міжнародному праві — критерій, за яким відбувається розрізнення між правомірним і протиправним застосуванням збройної сили. За сучас. міжнар. правом {*Статут ООН*, «Визначення агресії» 1974, міжнар. -прав, звичай} порушенням принципу незастосування

сили або загрози силою визнається застосування збройної сили д-вою першою — ргіта гасіє (на перший погляд). Т. ч., збройні дії, вжиті у відповідь на попереднє застосування сили іншою д-вою (групою д-ав), позбавляються протиправного характеру та вважаються самообороною (якщо застосування сили у відповідь мало незначний характер; у вітчизняній міжнар.-прав, науці воно іноді позначається термінами «самозахист» або «необхідна оборона»). У деяких інших передбачених міжнар. правом випадках, не пов'язаних із застосуванням збройної сили, П. п. може бути використаний для звільнення д-ви від виконання міжнар.-прав, зобов'язання на тій підставі, що це зобов'язання раніше було порушене щодо неї іншою д-вою (напр., контрзаходи).
в.с. Ржевська

ПІЕСІК (Резіс) Мішель-Ів (13.03.1939) — франц. дипломат. Закінчив Нац. школу адміністрації, д-р юриспруденції. На дип. службі з 1966. У 1967-70 — 2-й секр. посольства Франції в Москві; 1970-77 — нач. служби міжнар. зв'язків Управління з наук, і техн. досліджень МЗС Франції; 1977-80 — заст. директора Дослідного ін-ту інформатики та автоматизації МЗС Франції; 1981-84 — радник франц. посольства в Тунісі; 1985-86 — керівник місії при начальникові Управління кадрів МЗС Франції. 1986-89 — посол Французької Республіки в Ємені; 1989-92 — міністр-радник у посольстві Франції в Москві. 1993-95 — Надзвичайний і Повноважний Посол Французької Республіки в Україні. Нагороджений орденом «За заслуги» двох ступенів.

Р.Л. Кривонос

ПІЕТЕН (Реїаїї) Анрі (24.04.1856, Коші-а-ля-Тур, Франція - 23.07.1951, Ль-ле-д'Ійо, Франція) — франц. військ, і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив військ, уч-ще Сен-Сір. Під час служби відзначався демократизмом у ставленні до солдатів. На противагу офіц. військ, науці вважав добре організовану оборону можливим шляхом здобуття перемоги в битві, а умовою успішного наступу — досягнення необхідної переваги над противником, тому звання генерала отримав тільки 1914. Під час *Першої світової війни* командував бригадою, корпусом, армією. Прославився в битві при Вердені 1916. Разом із Ф. Фошем очолив переможний наступ жовтня — листопада 1918, отримав звання маршала Франції. Після війни був заст. голови Вищої військ. Ради та ген. інспектором армії. Із нападом Німеччини на Францію 10.05.1940 призначений вице-прем'єр-мністром, а 16.06.1940 — Прем'єр-міністром Французької Республіки; на цій посаді просив про *перемир'я* в Німеччини. Після його підписання 22.06.1941 обома палатами франц. парламенту, які переїхали до Віші, був проголошений главою д-ви з практично необмеженою владою. На чолі *Віші уряду* співпрацював із німцями, які окупували 2/3 країни, намагаючись добитись звільнення франц. *військовополонених*. На вимогу Берліна прийняв закони про заборону масонського руху та деяких професій для євреїв. Був проти тісних відносин із Німеччиною, на чому наполягав Прем'єр-міністр *П. Лаваль*; посилав таємних емісарів до Лондона, на зустрічах з *Ф. Франко* переконував останнього не пускати нім. армію до Півн. Африки; підтримував дружні стосунки з амер. послом; вів подвійну політику під час висадки союзників у Півн. Африці 8.11.1942. У серпні 1944, після звільнення Парижа, надіслав посланника до *Ш. де Голя*, щоб домовитись про передачу влади, але той не прийняв посланника. Перевезений німцями з Віші до Німеччини. Після її поразки був переданий Франції й у серпні 1945 засуджений до страти, заміненої довічним ув'язненням.
М.С. Каменецький

Петербурзька декларація 1908 про збереження *статус-кво* в бас. Балтійського моря — багатостороння угода, підписана 10(23).04.1908 представниками Росії (*О. Извольський*), Німеччини (*Пурталес*), Данії (*Левенерн*) і Швеції (*Брендштрем*); укладена з ініціативи Росії, яка прагнула забезпечити безпеку своїх півн.-зах. кордонів та добитись ліквідації Аландської конвенції. Під час зустрічі *Миколи II* з *Вільгельмом II* у Свінемюнде (3.08.1907) рос. мін. зак. справ *О. Извольський* заявив нім. канцлерові *Б. Бюлову* про бажаність для Росії укласти угоду про підтримання статус-кво на Балтиці та про гарантії недоторканності території Данії. Т. ч. *О. Извольський* розраховував попередити захоплення Німеччиною Данії, а також полегшити поновлення прав Росії на Аландські о-ви (див. *Петербурзький протокол 1907*). Німеччина, що намагалась відірвати Росію від країн *Антанти*, погодилась розпочати переговори з цього питання. У П. д. сторони проголошували намір зберегти в недоторканності свої права на володіння в Балтійському морі. У випадку загрози територ. статус-кво в регіоні держави-учасниці Декларації погодились вступити в переговори про заходи з його збереження. Був також підписаний меморандум, який уточнював, що принцип збереження статус-кво не стосу-

ється права д-ав повною мірою використовувати свою суверенну владу над територіями, що їм належать. Цим застереженням Росія прагнула зберегти за собою можливість поставити питання про ліквідацію Паризької конвенції 1856 про Аландські о-ви, що зобов'язувала Петербург не споруджувати на них військ, укріплень. Одночасно з П. д. в Берліні була підписана представниками Німеччини, Великої Британії, Франції, Голландії, Данії та Швеції аналогічна декларація (Берлінська або Північно-морська декларація) щодо збереження територ. статус-кво в бас. Балтійського моря.

В.М. Вдовенко

Петербурзький договір 1881 — рос-ки-тайська угода щодо проходження держ. кордону, підписана 12(24).02.1881 М. Гірсом і маркізом Цзенем. Відмова Пекіна визнати умови *Лівадійського договору 1879* з питання Ілійського краю спричинила погіршення рос.-китайських відносин. Але напружена внутр. ситуація в Китаї та наступ зах. д-ав на його *суверенітет* змусили Китай шукати шляхи мирного вирішення проблеми. Рос.-китайські переговори розпочались наприкінці 1880 в Петербурзі та завершилися підписанням П. д. За його умовами Росія повертала Китаю зайнятий рос. військами в 1871 Ілійський край, окрім його невеликої зах. частини. Новий рос.-китайський кордон встановлювався по горах Беджинтау, течії р. Хоргос до її впадіння в р. Ілі й далі на південь, де він змикався з прикордонною лінією, визначеною *Чугучакським протоколом 1864*. Протокол про передачу Ілійського краю Китаю було підписано 10(22).03.1882. Договір також передбачав: виправлення прикордонної лінії в районі оз. Зайсан і р. Чорний Іртиш, встановлення прикордонних знаків уздовж визначеного нового кордону, проведення комісарами сторін огляду кордону та встановлення прикордонних знаків між Ферганською областю Росії й зах. частиною Кашгарської області Китаю. Угода надавала жителям Ілійського краю право залишитись на попередніх місцях проживання або виселитись у межі Росії та прийняти рос. підданство. Китай виплачував Росії 9 млн. руб. для покриття витрат на утримання рос. військ в Ілійському краї та на задоволення позовів рос. підданих щодо майнових й інших інтересів, які постраждали під час антиманьчжурського повстання. Росія отримувала право створити консульства в деяких містах Китаю, підтверджувалась рос.-китайська безмитна торгівля. Одночасно з П. д. були підписані «Правила суходільної торгівлі», які встановлювали торг. режим як на кордоні, так і на шляху слідування торг. караванів до Тяньцзіня, Калгана і Цзю-цюаня. «Правила» дозволяли безмитне провезення в обидві країни золота, срібла, інозем. монет, але забороняли провезення зброї, опіуму та солі. Заборонялось також вивезення з Китаю рису й китайської мідної монети. До «Правил» додавався список рос. і китайських прикордонних пунктів, через які підданам Росії дозволялось проїжджати для торгівлі в Китай.

У 1882 поновилось встановлення кордону на південь від перевалу Хабарасу (хребет Тарбагатай) згідно з *Чугучакським протоколом 1864*. Одночасно на виконання П. д. провадились виправлення кордону, визначеного в 1869-70 на півн. ділянці, та встановлення нового кордону на Ілійській і підтвердження існуючого кордону на Ферганській ділянках. Роботи було завершено в 1884 з оформленням їх результатів на кожній із ділянок спец. протоколами: 1) Бара-толінський протокол, підписаний 16(28). 10.1882 на р. Баратоле в урочищі Гулімту, визначив кордон на ділянці від верхів'я р. Наринкол до перевалу Карадабан (схід, край хребта Джун-гарський Алатау). На даній ділянці було поставлено 33 прикордонних знаки, які відмітили лінію кордону в долинах Текес, Ілі та на гірських перевалах; 2) Кашгарський протокол, підписаний 25.11 (7.12). 1882 в Кашгарі, визначив кордон від верхів'я р. Наринкол до перевалу Бедель (хребет Кокшаал-Тау), позначений через складну прохідність гір одним прикордонним знаком (на перевалі Бедель); 3) Кабінський протокол, підписаний 31.07(12.08).1883 на р. Кабі в урочищі Сари-Улен-Чибар, намітив новий кордон на ділянці між гірськими хребтами Саур на півдні та Півд. Алтай на півночі замість старого кордону, який проходив західніше і встановлювався Актюбейським протоколом 1869 і Хаба-расуйським протоколом 1870. На захід від гори Муз-Тау, в хребті Саур, і на схід від витоків р. Каби, у хребті Півд. Алтай, лишився незмінним попередній кордон. Новий кордон було встановлено на південь від р. Чорний Іртиш Алкабек-ським протоколом 1883, а на південь від цієї річки — Майкапчагайським протоколом 1883. У цілому він відповідав лінії, наміченій Кабін-ським протоколом, із невеличким відступом від нього на ділянці р. Куутал. Всього на новому кордоні було встановлено 7 прикордонних знаків: 4 на північ від р. Чорний Іртиш і 3 на південь від неї; 4) Чугучакський протокол,

підписаний 21.09(3.10).1883, встановлював кордон на ділянці від перевалу Карабадан (схід, відроги хребта Джунгарський Алатау) до перевалу Хабарасу (хребет Тарбагатай). Всього на цій ділянці комісарами сторін було поставлено 21 прикордонний знак; 5) Новомаргеланський протокол, підписаний 22.05(3.06). 1884 у Новому Маргелані, визначав кордон на ділянці від перевалу Бедель (хребет Кокшаал-Тау) до перевалу Уз-бель (Півн. Памір, Сарикольський хребет). Згідно з протоколом було поставлено 28 прикордонних знаків по лінії встановленого кордону від перевалу Бедель до пункту Іркештам, далі від Іркештаму до перевалу Уз-бель прикордонні знаки не ставились. Т. ч., П. д. та протоколи до нього визначили кордон між Китаєм і Росією на значній його ділянці, який залишається більшою ЧАСТИНОЮ НЕЗМІННИМ.

В.М. Вдовенко

Петербурзький мирний договір 1762 — рос.-прус. мирна угода, підписана 24.04(5.05). 1762 за результатами *Семилітної війни 1756-63*. За нею між сторонами встановлювався «довічний мир», рос. імператор Петро III брав на себе зобов'язання гарантувати миру в Європі і, передусім, у Німеччині. Росія повертала Пруссії впродовж 2 місяців окуповані в ході війни Схід. Пруссією, Померанією та Сілезією; обіцяла виступити посередником при укладенні миру між Пруссією та Швецією. Сторони домовились укласти між собою союзний договір, який було підписано 8(19).06.1762 в Петербурзі терміном на 20 років. За його умовами Росія та Пруссія утворювали оборонний союз і зобов'язувалися надавати військ, допомогу одна одній в разі нападу, за винятком війн Росії з Персією та Пруссії з Великою Британією. Союзний договір було анульовано після зведення на рос. престол внаслідок дворцевого перевороту *Катерини II*.

В.М. Вдовенко

Петербурзький мирний договір 1805 — рос.-брит. угода, підписана 30.03(11.04).1805; стала основою *3-ої антифранцузької коаліції*. 18.05.1803 Велика Британія відновила війну проти Франції та згодом звернулася до Австрії й Росії з пропозицією про спільний виступ проти *Наполеона I*. Одночасно з брит.-рос. розпочалися також рос.-австр. та рос.-шведські переговори, які завершилися підписанням Декларації про союз між Росією та Австрією (25.10(6.11). 1804) та Союзного договору між Росією та Швецією (2(14).01.1805). За Договором Велика Британія та Росія зобов'язувалися вдатись до всіх необхідних заходів для утворення заг.-європ. коаліції, яка спільними зусиллями примусила б Францію до миру та відновлення політ, рівноваги в Європі, для чого, на переконання сторін, було необхідно: звільнити від франц. військ Півн. Німеччину та Ганновер, відновити незалежність Швейцарії й Королівства Сардинії, очистити від франц. військ Італію та гарантувати незалежність Неаполітанського королівства, встановити гарантії незалежності всіх європ. д-ав. Велика Британія зобов'язувалася надати допомогу коаліції флотом та грошову субсидію розміром 1250 тис. фунтів стерлінгів щорічно за кожні 100 тис. вояків (цю умову брит. сторона погодилась розповсюдити на Австрію та Швецію за умови, що останні розпочнуть бойові дії проти Франції протягом 1805). Сторони погодились розпочати бойові дії після створення союзної армії в кількості 400 тис. вояків, з яких Австрія мала надати 250 тис, а Росія — 115 тис. (за додатковою статтею, підписаною 10.05.1805, Росія погодилась збільшити кількість рос. військ до 180 тис). Крім того, Росія висувала на кордони Австрії та Пруссії обсерваційні корпуси. У таємній додатковій статті сторони погодились сприяти відновленню династії Бурбонів у Франції та Орансь-кого дому в Нідерландах. 28.06(9.08). 1805 Австрія приєдналася до дог-ру, а 22.10(3.11).1805 було підписано *Потсдамську союзню конвенцію 1805*, за якою до коаліції приєдналася також Пруссія.

У вересні 1805 коаліція розпочала бойові дії щодо вторгнення австр. військ до Баварії, союзниці Франції. Реальну участь у бойових діях з учасників коаліції брали лише Австрія та Росія. Після капітуляції австр. армії під Ульмом (17.10.1805), падіння Відня (13.11.1805) та поразки союзних військ під Аустерліцем (2.12.1805) Австрія вийшла з війни, уклавши з Францією *Пресбурзький мирний договір 1805*, а коаліція розпалась.

В.Ю. Константинов

Петербурзький протокол 1826 — двостороння рос.-брит. угода, підписана 4(16).04.1826; визначала спільні дії держав у врегулюванні грец. питання, що виникло внаслідок антитур. повстання 1821-30. Сторони домовились сприяти врегулюванню конфлікту на основі визнання *автономії Греції* в складі Османської імп., зобов'язувалися вимагати від Туреччини надання грекам права самостійно визначити порядок здійснення внутр. самоврядування, а також надати їм право придбати у власність тур. маєтки на території Греції. Росія погоджувалась надати Великій Британії право посередництва в остаточному врегулюванні між Туреччиною та

Грецією. Сторони також домовились про необхідність надалі чітко визначити кордони грец. автономії, а також відмовлялись від будь-яких тери-тор. надбань, отримання виключних політ, або торг, прав у процесі розв'язання конфлікту. У разі відмови Туреччині від умов урегулювання, запропонованих двома д-вами, кожна з них зберігала право спільно або самостійно вжити заходів для виконання відп. умов Протоколу. Інші *великі держави* запрошувались приєднатись до Протоколу та до врегулювання грец. питання. Австрія та Пруссія відмовились визнати П. п. Положення Протоколу було покладено в основу Лондонської конвенції 24.06(6.07). 1827 про остаточне врегулювання проблеми шляхом створення авт. грец. д-ви, підписаної Великою Британією, Росією та Францією.

В.Ю. Константинов

Петербурзький протокол 1907 з балт. питання (таємний) підписаний 16(29). 10.1907 керуючим справами МЗС Росії К. Губастовим і послом Німеччини В. фон Шьоном. У його преамбулі підкреслювалась рос.-нім. традиційна дружба; Петербург і Берлін оголошували метою своєї спільної політики в Балтійському морі збереження статус-кво, зобов'язувались зберігати в повній недоторканності свої права на континентальні володіння й на острови, розташовані в цьому районі. Для збереження *статус-кво* в бас. Балтійського моря обидві сторони погодились укласти дог-ри зі Швецією та Данією про територ. недоторканність цих д-ав. Центр, пунктом Протоколу стала згода Німеччини не розглядати як порушення статус-кво відмову рос. уряду від виконання умов Паризької конвенції 1856 про *демлітаризацію* Аландських о-вів. Однак Росії не вдалось реалізувати повною мірою свої плани зміцнення Аландських о-вів (див. *Петербурзька декларація 1908*).

В.М. Вдовенко

Петербурзький союзний договір 1746 — рос.-австр. угода, підписана 22.05(2.06). 1746 терміном на 25 років. Посилення впливу Пруссії в результаті *війни за австрійську спадщину 1740-48* викликало занепокоєння рос. уряду та схилило його до відмови від позиції невтручання та поновлення союзних відносин з Австрією. За умовами дог-ру сторони зобов'язувалися надавати одна одній негайну допомогу військами в разі нападу, за винятком випадків війни Австрії в Італії та війни Росії з Іраном; не укладати із супротивником сепаратного миру та докласти всіх зусиль для залучення до їхнього союзу Речі Посполитої, Саксонії та Великої Британії. Згідно з таємними статтями дог-ру союзні д-ви повинні були оголосити війну Туреччині у випадку порушення нею *Белградського миру 1739* або нападу її на одну зі сторін. Австрія гарантувала Росії нім. володіння спадкоємця рос. престолу кн. Петра Федоровича та зобов'язалася підтримати його претензії до Данії. Росія зобов'язалася у випадку нової франц.-австр. війни надати в розпорядження Австрії допоміжний корпус у 15 тис. вояків; Австрія повинна була виставити такий самий корпус у разі війни Росії зі Швецією. При нападі Пруссії на одну зі сторін або Річ Посполиту кожен із союзників мав виставити проти Пруссії 60 тис. вояків; Австрія в цьому випадку отримувала право претендувати на Сілезію та Глац.

В.М. Вдовенко

Петербурзький союзний договір 1757 —

рос.-австр. союзна угода, підписана 22.01(2.02). 1757. Укладений 16.01.1756 Уайтхоллський союзний договір між Великою Британією та Пруссією призвів до загострення відносин між Австрією та Росією з одного боку й Великою Британією — з іншого, а також до зближення між Австрією та Францією. 1.05.1756 був укладений Версальський австр.-франц. союзний договір, до якого 31.12.1756(11.01.1757) приєдналася Росія. За цих обставин Австрія та Росія уклали П. с. д., який уточнював їхні союзницькі зобов'язання. За умовами Договору сторони зобов'язалися виставити у війні проти Пруссії війська чисельністю не менше 80 тис. кожна, не укладати сепаратного миру й вести війну до повернення Сілезії та Глаца Австрії; домовились залучити до союзу інші д-ви, особливо Францію та Швецію; обіцяли поновити в правах курфюрста саксонського, вигнаного прус, королем із Саксонії, і відшкодувати йому за рахунок Пруссії завдані збитки. Росія прийняла утримання своїх сухопутних і мор. сил на власний рахунок, а Австрія зобов'язалась щорічно впродовж усієї війни виплачувати рос. урядові по 1 млн. рублів. Договір ліг в основу союзних відносин між Росією й Австрією в *Семилітній війні 1756-63*.

В.М. Вдовенко

Петербурзький союзний договір 1764 — двостороння рос.-прус. угода, укладена 31.03 (11.04).1764 терміном на 8 років. Імператриця *Катерина II*, після сходження 28.06.1762 на рос. престол, прагнула забезпечити Росії мирний перепочинок після *Семилітної війни 1756-63*, а тому залишила чинним *Петербурзький мирний договір 1762 та.* відмовилась ратифікувати союзний договір із Пруссією, що передбачав спільне ведення війни проти Данії. Але зацікавлення Росії у вирішенні на свою користь питання про наслідування польського престолу після смерті в 1763 короля Августа III, у якому головними її опонентами виступали Франція та Австрія, підштовхнуло Катерину II до встановлення союзницьких відносин із Пруссією. У свою чергу значно послаблена війною Пруссія також була зацікавлена в союзі з Росією. Згідно з дог-ром сторони взаємно гарантували свої європ. володіння та зобов'язувалися не підписувати жодних угод, що могли послабити союз. У разі нападу на одну зі сторін інша зобов'язувалася надати в її розпорядження допоміжний корпус чисельністю 10 тис. піхоти та 2 тис. кінноти. Обидві сторони погоджувались не укладати сепаратного миру. Додатково до дог-ру було додано 4 таємні та 1 сепаратна статті. Сторони домовились, що в разі нападу Туреччини на Росію або іншої д-ви на прус, землі на захід від р. Везер внаслідок віддаленості театру бойових дій допомога військами замінювалась на фінанс. субсидію розміром 400 тис. рублів упродовж усієї війни. Сторони також погоджувались дотримуватись єдності в питанні незмінності форми правління у Швеції. Пруссія гарантувала спадкоємцю рос. престолу цесаревичеві Павлу його голштинські володіння та зобов'язувалася підтримувати його претензії до Данії щодо Шлезвігу. Сторони домовились не допускати жодних змін у польській конституції всіма наявними засобами, у т. ч. із застосуванням збройної сили. У сепаратній статті стверджувалось, що сторони намагатимуться схилити польського короля до зрівняння в правах православних і протестантів із католиками, а після досягнення цього всіляко сприяти захисту прав православних та протестантів. У таємній конвенції, підписаній одночасно з дог-ром, Пруссія та Росія домовились про обрання на польський престол природного поляка, який задовольнить обидві сторони. Пруссія погодилась із запропонованою Росією кандидатурою Станіслава Понятовського. Прус, король зобов'язувався надати своєму послові в Польщі наказ повністю узгоджувати свої дії з рос. послом. Обидві сторони вирішили розгорнути на кордоні з Польщею свої війська та одразу після обрання нового польського короля виступити із спільною декларацією про те, що в разі будь-яких виступів проти нового короля об'єднані рос.-прус, війська буде введено на територію Польщі. У разі, якщо декларація не матиме успіху, і внутр. опозиція виступить проти польського короля, Росія зобов'язувалася самостійно придушити опір, а Пруссія мала обмежитись військ, демонстрацією на кордоні. Якщо польську опозицію підтримала б третя д-ва, Пруссія зобов'язувалася вести до Польщі 20-тис. корпус, що мав діяти спільно з рос. військами.

В.Ю. Константинов

Петербурзький союзний договір 1795 —

багатостороння угода, підписана 17(28).09.1795 між Австрією, Великою Британією та Росією. Криза 1-ої *антифранцузької коаліції*, що вибухнула наприкінці 1794, спонукала сторони підтвердити свої союзницькі зобов'язання. 23.12.1794 (3.01.1795) укладено австр.-рос. союзний договір, 7(18).02.1795 — брит.-рос. договір про взаємну гарантію володінь та військ, допомогу, а 20.05.1795 — австр.-брит. союзний договір. П. с. д. зводив союзницькі відносини сторін у єдину систему. Його було оформлено ідентичними деклараціями сторін. У 1797 протириччя між учасниками коаліції знову загострились. Росія відкликала свою ескадру, яка діяла проти французів спільно з брит. флотом (рос. війська участі в діях коаліції не брали), і фактично припинила участь у коаліції, що означало

Припинення ДІІ ДОГ-ру.

М.Л.Миронова

Петерсон (Рейгзон) Свен Улоф Оке (1948) — шведський дипломат. У 1969-74 — співробітник посольства Швеції в Москві; 1974-75 — 3-й секр. МЗС Швеції; 1975-76 — 3-й секр. посольства Швеції в Москві; 1976-78 — 3-й, 2-й секр. посольства Швеції в Пхеньяні; 1978-80 — 2-й секр. посольства Швеції в Гельсінкі; 1980-84 — 1-й секр. МЗС Швеції; 1984-90 — 1-й секр. посольств Швеції в Абіджані (Кот-д'Івуар) та Белграді (СФРЮ); 1990-92 — радник посольства Швеції в Дар-ес-Саламі; 1992-99 — радник МЗС Швеції; 1999-2000 — нач. управління МЗС Швеції, посланник комісії ЄС у Вашингтоні. У 2000 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Королівства Швеція в Україні.

Р.Л. Кривонос

Петлюра Симон (Семен) Васильович (10.05.1879, Полтава — 25.05.1926, Париж) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в міщанській сім'ї козацького походження. Закінчив початкову церк. школу й дух. уч.-ще. У 1895-1901 навчався в Полтавській семінарії, де 1899 очолив осередок Революційної української партії (РУП). Виключений за опозиційні настрої й належність до укр. гуртка. Займався агітаційно-пропагандистською діяльністю серед селянства Полтавщини. Під загрозою арешту восени 1902 перебрався до Катеринодара, де вчителював і працював у Комісії з вивчення архівів Кубанського козачого війська. Разом із *П. Понятенком* заснував Чорноморську вільну громаду РУП. У грудні 1903 був заарештований і після звільнення в березні 1904 «на поруки» виїхав через Київ до Львова для навчання в ун-ті й редагування органу РУП — місячника «Селянин». На конференції РУП 24-27.12.1904 рішуче виступив проти входження до РСДРП на захист вимоги *автономії* України. Після оприлюднення царського маніфесту 17.10.1905 повернувся до Києва, взяв участь у 2-у з'їзді РУП (грудень 1905), на якому вона була переіменована в УСДРП. У січні - червні 1906 спільно з *М. Поршем* і *П. Понятенком* редагував у Петербурзі місячник «Вільна Україна», потім працював секр. газети «Рада» (Київ). У 1907-08 редагував легальний с.-д. щотижневик «Слово» (Київ), пропагуючи потребу вироблення «українського марксизму». У 1912 разом з *О. Саліковським* заснував і редагував у Москві щомісячник «Українське життя». Із початком *Першої світової війни* опублікував у ньому відозву «Війна і українці», в якій закликав до підтримки рос. народу в б-бі з Німеччиною й Австро-Угорщиною, що мало відкрити «нову епоху» рівноправ'я у відносинах із рос. демократією. Зблизився з орієнтованими на *Антанту* масонськими орг-ціями. У 1915 — березні 1917 — санітар, заст. уповноваженого «Союзу земств» на Зах. фронті (Мінськ). У квітні очолив Укр. фронтову раду військ Зах. фронту, від якої делегований на 1-й Всеукраїнський військ. з'їзд (5-8.05.1917), де був обраний головою Укр. ген. військ. комітету й кооптований до складу укр. Центральної Ради. 15.06.1917 призначений ген. секретарем військ. справ в уряді *В. Винниченка* (Тимчасовий уряд не затвердив призначення). Прагнув використати рух за «українізацію» частин і з'єднань рос. армії для формування нац. війська. 1.11-18.12.1917 — ген. секретар військ. справ УНР. 30.11.1917 нейтралізував спробу більшовицького перевороту в Києві, започаткував створення професійної армії, наполягав на укладенні військ. союзу із Всевеликим Військом Донським й орг-ції відсічі *агресії* з боку ленінського Раднаркому. З проантантівських позицій виступав проти участі УНР у *Брестських мирних переговорах 1917-18*, формально звільнений за «перевищення повноважень». На чолі Українського гайдамацького коша Слобідської України брав участь у боях за Київ і Полтаву, але невдовзі після повернення Центральної Ради до Києва в березні 1918 був відсторонений від командування й наступного місяця обраний головою Київ. губернського земства. Організував на його основі Всеукраїнський союз земств, що перебував у легальній опозиції до режиму гетьмана *П. Скоропадського*. 27.07-11.11.1918 перебував в ув'язненні на вимогу нім. окуп. влади як «агент Антанти». Після звільнення переїхав до Білої Церкви, звідки керував антигетьманським повстанням. Заочно обраний до Директорії й очолив Армію УНР як її Головний Отаман. В умовах неспровокованої більшовицької агресії на поліг на оголошенні Директорією 16.01.1919 стану війни з РСФРР. Із метою забезпечення успіху *українсько-антантівських переговорів 1919* 11.02.1919 подав до ЦК УСДРП заяву про призупинення членства в партії й продовження роботи в Директорії як безпартійного. 9.05.1919 обраний головою Директорії (фактично очолював її після від'їзду закордон *В. Винниченка* в лютому 1919). Залишаючись на безкомпромісних позиціях збереження незалежної укр. державності в Наддніпрянщині (навіть за рахунок компромісів із сусідніми д-вами щодо Холмщини, Підляшшя, Схід. Галичини, Закарпаття, Півн. Буковини й Бессарабії). У зовн. політиці прагнув добитись дип. визнання з боку Антанти та створення *Балто-Чорноморського союзу*, для чого ініціював укладення *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920*. У відносинах із Росією, відкидаючи будь-яку форму держ. зв'язку (автономія, *федерація, конфедерація*) з більшовицьким або «білим» режимом, вважав за доцільне досягти домовленості з рос. демокр. силами (див. *Військова конвенція між УНР і Російським Політичним Комітетом 1920*) й авт. козачими держ. утвореннями (див. *Конвенція «Про міжнародно-правове об'єднання» між УНР і Донською демократичною групою 1921, Українсько-кубанський союзний договір 1920*). Після поразки *Української революції 1917-20* очолив Державний Центр УНР в екзилі (Тарнув, Варшава). Внаслідок неодноразових вимог Кремля видати його СРСР 31.12.1923 через Відень переїхав до Будапешта, потім — до Женеви й у жовтні 1924 — до Парижа, де заснував «офіціоз УНР у вигнанні» — тижневик «Тризуб»; закликав прибічників у Наддніпрянщині до використання можливостей українізації в УСРР для мирного «вростання в

систему» з метою її подальшого підриву із середини. Загинув у результаті замаху С. Шварцбарда, який виявився зряддям спецслужб СРСР.

В.І. Головченко

ПетранОВСЬКИЙ Ярема (?-?) — укр. військ, діяч і дипломат. Нар. в сім'ї православного шляхтича в родовому маєтку Петрани на Поділлі. До 1648 — «заслужений жовнір коронний» польського війська. Із початком повстання під проводом *Б. Хмельницького* перейшов на бік Війська Запорозького, був уманським суддею, потім — лисянським полковником. За гетьманування *І. Виговського* очолював козацьке посольство до Стамбула. За гетьманування *П. Дорошенка* — чигиринський полковник (1672), ген. суддя й один із найближчих військ, радників гетьмана; виконував його дип. доручення в Речі Посполитій.

В.І. Головченко

Петрик (справжнє прізвище — Іваненко Петро Іванович) (? , с. Нові Санжари Полтавського полку — ?) — укр. політ, і військ, діяч. Походив зі старшинського роду. За гетьманування *І. Мазепи* — старший канцелярист Генеральної військ, канцелярії. У 1691 таємно виїхав на Запоріжжя, де був обраний кошовим писарем і розгорнув антимоск. й антипольську агітацію, критикував угодовську політику гетьмана щодо *Петра І*. Наслідуючи приклад *Б. Хмельницького*, 26.05.1692 у Казикермені уклав із кримським ханом *Селі-мом Гересм І* від імені «Видільного Князівства Київського, Чернігівського і всього Війська Запорозького Городового й народу малоросійського» союзний договір про *колективну оборону* від зазіхань Московського царства й Речі Посполитої. Угода складалась із 16-ти статей. У ст. 1 стверджувалось, що «видільне» князівство Київське та Чернігівське має залишитися при всіх своїх вольностях. Ст. 2 містила взаємну відмову сторін від платні за надання допомоги в обороні від Москви та Варшави й зобов'язання Криму давати орди доки «малоросійська Україна» не звільниться від «московської влади»; до складу укр. князівства мали увійти Гетьманщина та Правобережжя, відвойоване *Б. Хмельницьким* із кримськими татарами від поляків; слобідські Охтирський і Сумський полки залишалися в складі Московського царства, а Харківський і Рибинський підлягали переселенню на Правобережжя, що відкривало татарам Муравські шляхи на центр. Росію; рибальство й полювання та видобуток солі дозволялись обом сторонам по Дніпру й усіх його притоках. У ст. 11 наголошувалось, що Малоросійське князівство має бути «вільною державою», «щоб право собі природне і порядок, який уподобають, учинити вільно». Договір передбачав заснування постійних посольств у Криму й Малоросійському князівстві, налагодження поштового зв'язку та координацію позицій сторін при укладенні миру з Польщею та Московією. Після підписання дог-ру кримський хан визнав *П.* гетьманом і надіслав йому на допомогу кількатисячну орду, але походи 1692, 1693, 1694 та 1696 із Січі на Гетьманщину не знайшли народної підтримки й зазнали невдачі. У 1696-1712 був гетьманом т. зв. Ханської України між Півд. Бугом і Дністром.

В.І. Головченко

Петро І (30.05.1672, Москва - 28.01.1725, Петербург) — моск. цар (з 27.04.1682), імператор (з 22.10.1721), молодший син царя *Олексія Михайловича*. Після смерті свого старшого брата Федора Олексійовича (1682) *П. І* і його брат *Іван Олексійович* були проголошені царями, а їхню сестру Софію Олексіївну призначено регентшею. У серпні 1689 після спроби вчинити держ. переворот її було позбавлено влади й заслано в монастир. Відтоді *П. І* став фактично, а після смерті *Івана V* (1696) і юридично, єдинодержавним правителем. Проводив широкомасштабну експансіоністську зовн. політику. Московська держава за активної участі укр. козацтва продовжувала як учасник антитур. Священної ліги (Австрія, Польща, Венеція, Ватикан) розпочати ще за правління Софії війну з Кримським ханством і Туреччиною (Кримські походи 1687 і 1689, Азовські походи 1695-96), що завершилися захопленням півн. узбережжя Азовського моря й ліквідацією тур.-татарських фортець у нижній течії Дніпра (див. *Карловицькі мирні договори 1699 і Константинопольський мир 1700*). Уклавши союз із Данією та польським королем Августом II Фрідріхом, *П. І* розпочав *Північну війну 1700-21* проти Швеції, у якій була змушена брати участь і гетьманська Україна. Війна, що тривала з перемінним успіхом, закінчилась *Ніштадтським миром 1721*, який закріпив за Росією колишні шведські володіння у схід. Балтиці — Інгерманландію (з новою столицею царства — Санкт-Петербургом), Ест-ляндію, Ліфляндію, частину Фінляндії та забезпечив Московії вигідне стратегічне становище в Курляндії. Невдала війна з Туреччиною 1710-11, що закінчилась *Прутським миром 1711*, позба-

вила Росію її завоювань на Азовському морі. Зате успішна війна з Іраном 1722-23 зміцнила рос. позиції в Закавказзі (було приєднано Каспійське узбережжя з містами Дербент і Баку). У царині внутр. політики здійснив низку важливих реформ, що мали на меті шляхом техн. та культ. європеїзації перетворити Московську державу в могутню імперію. Проводив централізаторську політику обмеження політ. автономії Лівобережної та Слобідської України. Після укладення гетьманом *І. Мазепою українсько-шведського союзу 1708*та шведсько-укр. поразки в Полтавській битві 1709 за наказом П. І була зруйнована гетьманська столиця Батурин, а його жителі винищені. Влада гетьмана була обмежена, а після смерті *І. Скоропадського* (1722) П. І не дозволив обрати його наступника. Контроль над держ. справами України перейшов до рук *Малоросійської колегії* (1722). Спроба наказного гетьмана *П. Полуботка* відстояти укр. автономію призвела до нових репресій: гетьман і вища старшина були ув'язнені в Петропавлівській фортеці, де П. Полуботок помер (1724). За П. І десятки тисяч укр. козаків і селян, посланих на будівництво фортець, каналів і т. п., загинули від непосильної Праці, ХВОроб і ГОЛОДУ.

Н.Ф. Сербіна

Петрушевич Євген Омелянович (3.06.1863, Буськ, тепер Львівської обл. — 29.08.1940, Гермсдорф поблизу Берліна) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї греко-католицького священика. Закінчив Академічну гімназію у Львові та правничий ф-т Львівського ун-ту (1896), де очолював Академічне братство. Відкрив власну адвокатську канцелярію в Сокалі. 1899 вступив до Укр. нац.-демокр. партії, керував місцевою філією «Просвіти». У 1907-18 — депутат австр. парламенту; 1910-16 — заст. голови, 1916-18 — голова Укр. парл. репрезентації; у 1910-14 — депутат галицького сейму, заст. голови Укр. сеймового клубу. Разом із *К. Левицьким* домігся прийняття нового виборчого закону та збільшення квоти українців у сеймі до 62-х мандатів та прийняття постанови про заснування у Львові укр. ун-ту (лютий 1914), активно пропагував право українців Галичини й Буковини на нац. державність у формі коронного краю. На *Брестських мирних переговорах 1917-18* сприяв внесенню до Таємної угоди про його створення від 8.02.(26.01). 1918 зобов'язання Австрії надати Галичині автономію до 20.07.1918, а після зриву польськими представниками ратифікації цих угод спільно з чеськими та словацькими парламентарями опрацював і вніс на розгляд імператора Карла план перебудови Австро-Угорщини на федерат. засадах; 16.10.1918 він був оприлюднений у вигляді цісарського маніфесту. 18.10.1918 скликав у Львові Українську конституанту, що проголосила наступного дня створення Української держави й обрала Українську Національну Раду на чолі з П. Виїхав до Відня з планом мирної передачі влади в руки українців, де з огляду на початок *українсько-польської війни 1918-19* залишався до кінця 1918. 3.01.1919 обраний у Станіславі президентом виділу УНРади. Після *Акту муки УНР і ЗУНР 1919* введений до складу Директорії, але фактично участі в її роботі не брав. 9.06.1919 призначений диктатором ЗО УНР, що спричинило конфлікт із *С. Петлюрою*. До проголошення урядом УНР війни А. Денікіну 24.09.1919 і від'їзду Надзвичайної дип. місії УНР *А. Ливицького* до Варшави 3.10.1919 ішов на компроміси з Директорією попри різні зовн.-політ. пріоритети, але після переходу Галицької армії на бік Збройних сил Півдня Росії 16.11.1919 залишив Кам'янець-Подільський та виїхав до Відня, де оголосив про розрив Акту злуки та засудив укладення *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920*. Сформував 25.07.1920 у Відні екзильний уряд ЗУНР, що ставив за мету домогтися її незалежності дип. засобами (на *Ризькій мирній конференції 1920-21*, *Генуезькій конференції 1922*, в *Лізі Націй*), опрацював і представив на розгляд *Антанти* ліберально-демокр. проект конституції нейтральної Галицької Республіки. Після рішення Ради Послів Антанти про передачу Схід. Галичини до складу Польщі від 14.03.1923 переїхав до Берліна, де видавав газету «Український прапор». Зблизився з повпредом СРСР *М. Крестинським* і радником *В. Ауссемом* та перейшов на рад.-нофілійські позиції, але з поч. 30-х повернувся до співпраці з поміркованим емігрантським Українським національним об'єднанням.

В.І. Головаченко

Пехлеві Мохаммед Реза-шах (РаНіауї Мопаттасі Кега шап) (26.10.1919, Тегеран - 27.07.1980, Каїр) — іранський держ. діяч. Син засновника династії Пехлеві (12.12.1925) Рези-хана; 16.09.1941-5.02.1979 — шахиншах Ірану. Прийшовши до влади після окупації країни рад.-брит. військами та насильницької відставки батька, змушений був співпрацювати з *антигітлерівською коаліцією* під час *Другої світової війни*. Після її завершення добився виведення окуп. сил і поновлення контролю над іранськими Азербайджаном і Курдистаном (до лютого 1947). Під тиском Національного фронту в березні — квітні 1951 ініціював ухвалення парламентом

закону про націоналізацію нафтової промисловості й призначив Прем'єр-міністром лідера Фронту *Мосаддика*, але 16-19.08.1953 за допомогою ЦРУ усунув його від влади й остаточно переорієнтувався в зовнішній політиці на США. У 1955 приєднався до Багдадського пакту (див. *Організація Центрального договору*), 1957 — до *Ейзенхауера — Даллеса доктрини*. За сприяння США 1963 розпочав «Білу революцію» — програму вестернізації та модернізації країни коштом нафтодоларів, під час реалізації якої нормалізував і встановив тісніші відносини із СРСР та країнами «соціалістичної співдружності», зберігши водночас стратегічне партнерство зі США. У 1977-78 під тиском шіїтської опозиції, очолюваної *Хомейні*, та адміністрації *Дж. Картера* здійснив спробу лібералізації політ. режиму, проте змушений був залишити країну 16.01.1979, де перемогла ісламська рев-ція. У жовтні 1979 прибув до США для лікування, але після захоплення ісламістами 4.11.1979 амер. посольства в Тегерані з вимогою *екстрадиції* колишнього шаха перебрався до ЄГИПТУ.

В.І. Головченко

Пивоваров Валерій Костянтинович (17.11.1934, Ленінград) — укр. науковець, дипломат. Закінчив Київ, інженерно-будівельний ін-т (1958); кандидат істор. наук. У 1958-60 — інженер Київ, філіалу Центр, проектного ін-ту Міністерства оборони СРСР; 1960-90 — на викладацькій роботі з інозем. студентами, у т. ч. у вищих навч. закладах за кордоном: 1969-70 — у Камбоджі, 1972-76 та 1988-90 - в Алжирі. У 1990-93 - проректор з міжнар. зв'язків Київ, інженерно-будівельного ін-ту. У 1993 — радник, тимчасовий повірений у справах України у Гвінейській Республіці. У жовтні 1996 — липні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Гвінейській Республіці.

В.М. Матвієнко

ПИЛИПЧУК Пилип Каленикович (1869, Волинська губернія - 1940, Холм, сучас. Польща) — укр. громад.-політ., і держ. діяч, дипломат. Закінчив Петербурзький політехн. ін-т, за спеціальністю інженер комунікацій. Брав активну участь у діяльності Української громади в Петербурзі. Під час *Першої світової війни* — помічник нач. Київ, округи водних шляхів, доцент теорет. механіки Київ, політехн. ін-ту. З початком *Української революції 1917-20* вступив до УПСР і після її 2-го з'їзду в липні 1917 був кооптований до складу ЦК. В уряді Центральної Ради *В. Винниченка* — в. о. дир. департаменту Ген. секретарства торгу і промисловості. За доби Директорії — керуючий Міністерством шляхів в урядах *В. Чехівського* й *С. Остапенка*, чл. Української народно-республіканської партії. У серпні 1919 очолив Надзвичайну дип. місію УНР до Речі Посполитої, що була прийнята на вищому рівні *Ю. Пілсудським* і прем'єр-міністром *І. Падеревським*. Під час переговорів на урядовому рівні 19-21.08.1919 місія домагалась від Варшави дип. визнання УНР і надання їй допомоги зброєю та військ, спорядженням, пропонуючи: встановлення кордону між двома д-вами по р. Збруч — зах. межі Волинської губернії — р. Прип'ять; гарантування нац. -культ. прав поляків в УНР на засадах взаємності та віднесення питання польського землеволодіння на Правобережжі на розсуд майбутнього Всеукраїнського парламенту. Хоча польський уряд ухилився тоді від *визнання де-юре* УНР і наполягав на негайній компенсації польським поміщикам за конфісковану землю, наслідки переговорів сприяли укладенню 1.09.1919 перемир'я і 7.10.1919 торг, угоди між УНР та Річчю Посполитою. У серпні 1920 П. увійшов до складу Комісії з вироблення Конституції УНР, у 1921 — чл. Ради Республіки; 5.08.1921-14.01.1922 — голова Ради Народних Міністрів і міністр фінансів УНР в екзилі (Тарнув, Польща). Потім — проф. таємного Укр. політехн. ін-ту у Львові. З 1925 мешкав у Луцьку, працював інженером, очолював Товариство ім. Л. Українки.

В.І. Головченко

Пирожков Сергій Іванович (20.06.1948, Київ) — укр. науковець та громад.-політ., діяч. Закінчив Київ, ін-т народного господарства ім. Д.С. Ко-ротченка (1969) та аспірантуру того самого ін-ту (1973); д-р екон. наук (1991), проф. (1994), академік НАН України (2000). 1974-76 — молодший наук, співробітник Ін-ту економіки АН УРСР; 1976-90 — вчений секр. відділення економіки, заст. начальника наук.-орг. відділу, вчений секр. секції сусп. наук Президії АН УРСР; 1990-92 — зав. відділу Ін-ту економіки НАН України. У грудні 1991 призначений директором-організатором Ін-ту стратегічних досліджень НАН України; 1992-96 — дир. Нац. ін-ту стратегічних досліджень. З червня 1997 — дир. Нац. ін-ту укр.-рос. відносин при Раді нац. безпеки і оборони України (з березня 2001 — Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки). Заст. секретаря Ради нац. безпеки і оборони України (РНБО), голова укр. частини Спільної робочої

групи Україна-НАТО з питань військ, реформи високого рівня (з жовтня 2001). Гол. редактор наук.-практ. журналу РНБО України «Стратегічна панорама». Нагороджений орденом «За заслуги» III ст. Лауреат премії НАН України ім. М. Туган-Барановського, Державної премії України в галузі науки і техніки (2002).

Твори: автор бл. 200 наук, праць, зокрема: «Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії» (1997), «Експортний потенціал України на російському векторі: стан і прогноз» (1998), «Українсько-російські відносини: гуманітарний вимір» (1998), «Фінансова політика в Україні та Російській Федерації: порівняння, досвід, проблеми» (2000), «Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива» (2001).

Л.В. Губерський

Шбун Сонгкхрам (Рпїи8Оп§кпгт) Луанг (14.07.1897, поблизу Бангкока, Сіам - 11.07.1964, Токіо) — тайландський військ, і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив Сіамську військ, академію (Бангкок, 1914), навчався у військ. . закладах Франції (1914-27). Після повернення на Батьківщину — на службі в ген. штабі, майор. 24.06.1932 взяв участь у бурж.-демокр. рев-ції, що призвела до встановлення конституційної монархії. 1934-38 — міністр оборони, 26.12.1938-1.08.1944 — Прем'єр-міністр Таїланду. Відстоював капіталістичний шлях розвитку країни з опорою на держ. владу. У *зовнішній політиці* висунув доктрину «пантаїзму» — побудови «великої країни Таї (Таїланду)», який з 23.06.1939 став називатись Сіам; орієнтувався на Японію, з якою в червні 1940 уклав договір про дружбу. Скориставшись окупацією Парижа нацистською Німеччиною, розпочав війну проти Франц. Індокитаю під приводом повернення територій, відібраних у Сіаму на поч. XX ст. За угодою про перемир'я від 9.05.1941 Таїланд отримав Лаос і 2 камбоджійські провінції. Перед загрозою япон. окупації змушений був укласти 11.12.1941 військ.-політ. союз із Токіо й 25.01.1942 оголосити війну США та Великій Британії. Після докорінного перелому в ході *Другої світової війни* на Тихому океані пішов у відставку. В урядовій «прокламації миру» до *антигітлерівської коаліції* піл 16.08.1945 був звинувачений у вступі у війну на боці Японії, що, із поверненням Франції раніше захоплених територій, дозволило уникнути окупації країни брит. військами. Повернувся до влади внаслідок військ. перевороту. 8.04.1948-17.09.1957 — Прем'єр-міністр Таїланду. В умовах «Холодної війни» налагодив союзницькі стосунки зі США, яких діяльно підтримував у *Корейській війні 1950-53*. Активно сприяв створенню *Організації договору Південно-Східної Азії (СЕАТО)*. Водночас у внутр. політиці пішов на поновлення багатопартійності й основних громадян, прав і свобод (курс «прачатапатаї»). Усунений від влади внаслідок чергового військ. перевороту й емігрував до Японії.

В.І. Головченко

Південних Курил проблема — питання територ. розмежування між РФ та Японією; полягає в суперечці між двома державами щодо *суверенітету* над Півд. Курильськими о-вами, зокрема Кунашир (японською — Кунасірі), Ітуруп (Еторофу), Шикотан, або Шпанберга (Сікотан), група о-вів Плоскіє (Хабомай) та інші, заг. площею 5 тис. км², які перебувають під юрисдикцією Росії (СРСР) з 1946. Першим рос.-япон. дог-ром, що встановлював кордон між володіннями двох д-ав у районі Півд. Курил, став Сімодський трактат про торгівлю та кордони від 26.01(7.02).1855, за яким кордон визначався по лінії між о-вами Уруп та Ітуруп; острови на північ від цієї лінії, включно з Урупом, відходили до Росії, на південь (о-ви Ітуруп, Кунашир, Шикотан й о-ви Хабомай) — до Японії. За *російсько-японським договором 1875* Росія обміняла свою частину Курильських о-вів на встановлення виключного суверенітету над о. Сахалін; новий рос.-япон. кордон проходив між мисом Лопатка піво-ва Камчатка та о. Шум-шу. В результаті поразки в рос.-япон. війні 1904-05, розпочатій Токіо, Петербург поступився Японії частиною о. Сахалін південніше п'ятдесятої паралелі півн. широти (див. *Портсмутський мир 1905*). У підписаній після завершення періоду япон. окупації рос. Дал. Сходу 1918-25 (див. *Далекосхідна республіка*) Конвенції про основні принципи відносин між СРСР і Японією від 20.01.1925, Радянський Союз погодився, що Портсмутський договір 1905 залишається чинним. У 1940 СРСР та Японія розпочали переговори щодо підписання пакту про нейтралітет, під час яких рад. сторона виносила питання про передачу їй півд. частини Сахаліну та всіх Курильських о-вів як передумови укладення дог-ру. Попри відмову япон. сторони обговорювати ці пропозиції, сторони підписали 13.04.1941 Пакт про ненапад і після початку *Другої світової війни* тривалий час зберігали взаємний *нейтралітет*.

США та Велика Британія прагнули залучити СРСР до війни з Японією, що призвело до обговорення питань повоєнного врегулювання на Дал. Сході під час конференцій лідерів трьох д-

ав. На *Кримській (Ялтинській) конференції 1945* було укладено угоду з питань Дал. Сходу від 11.02.1945, що передбачала серед інших умов вступу СРСР у війну проти Японії повернення Радянському Союзу півд. частини Сахаліну, прилеглих до неї островів, а також передачу йому Курильських о-вів, аргументуючи це необхідністю поновити права Росії, порушені підступним нападом Японії в 1904. Ще раніше, у Каїрській декларації США, Великої Британії та Китаю від 27.11.1943 (див. *Каїрська американсько-англійсько-китайська конференція 1943*), до якої СРСР приєднався 8.08.1945, зазначалось, що мета союзників полягає, зокрема, в тому, щоб вигнати Японію з територій, «які вона захопила за допомогою сили», що створювало підґрунтя для перегляду результатів рос.-япон. війни 1904-05. СРСР виходив із того, що Ялтинська угода 1945 давала юрид. підтвердження пере дачі йому всіх Курильських о-вів, включно з Півд. Курилами. Уст. 13 *Потсдамської декларації 1945* (СРСР приєднався 8.08.1945) зафіксовано, що умови Каїрської декларації 1943 будуть виконані та япон. суверенітет буде обмежений о-вами Хонсю, Хоккайдо, Кюсю, Сікоку й меншими островами, які вкажуть союзники. 15.08.1945 Японія прийняла Потсдамську декларацію. СРСР розірвав рад.-япон. пакт про ненапад 1941 та 9.08.1945 вступив у війну з Японією. З 18.08.1945 розпочалась операція рад. військ проти япон. сил, розташованих на Курильських о-вах, що завершилась капітуляцією 1.09.1945 япон. гарнізонів на о-вах Кунашир та Ітуруп. 2.08.1945 рад. війська окупували також Шико-тан та о-ви Хабомаї. 2.02.1946 указом Президії Верховної Ради СРСР територію Півд. Курильських о-вів було включено до складу РРФСР.

Фактично одразу після завершення Другої світової війни в Японії розпочались виступи політ, та громад, орг-цій за повернення Півд. Курил під япон. суверенітет, внаслідок чого виникла П. К. п., або «проблема Північних територій», як її визначають в Японії. Подальша інтернаціоналізація проблеми була спричинена еволюцією позиції США від заперечення япон. претензій до їх підтримки, що було викликано розгортанням глобального протистояння СРСР та США в «Холодній війні». Під час Сан-Фран-циської конференції 1951, скликаної для підписання мирного дог-ру з Японією, позиція США полягала в тому, що «острови Кунашир, Ітуруп, Шикотан із прилеглими островами та група островів Хабомаї ніколи ані історично, ані географічно не склали частину Курильських островів, відтак СРСР не має права окупувати їх на підставі т. зв. Ялтинської угоди». Підтримка япон. позиції в територ. питанні США, Великою Британією та їхніми союзниками викликала незадоволення СРСР, який через незгоду із запропонованими принципами територ. розмежування відмовився підписати *Сан-Франциський мирний договір 1951*. У ньому зафіксована відмова Японії від усіх прав і претензій на Курильські о-ви, а також на ту частину Сахаліну та прилеглі до неї острови, суверенітет над якими Японія одержала за Портсмутським миром 1905. Договір, однак, не встановлював, під суверенітет якої д-ви переходять згадані території.

Із поч. 1950-х «проблема Північних територій» стає одним з основних питань зовн. політики Японії, що, разом із укладенням амер.-япон. військ.-політ, союзу, спричинило збереження напруги в рад.-япон. відносинах. У 1955 розпочались двосторонні переговори про нормалізацію відносин. СРСР виступив із пропозицією передати Японії Шикотан та о-ви Хабомаї в обмін на підписання *договору мирного* та відмову від претензій на інші Курильські о-ви. Япон. сторона цю пропозицію не прийняла. 29.09.1956 перший заст. мін. заст. справ СРСР *А. Громико* і повноважний представник уряду Японії *З. Мацумото* шляхом обміну листами зафіксували згоду сторін на продовження після відновлення *дипломатичних відносин* переговорів про укладення мирного дог-ру, що включатимуть і територ. питання. Обмін вказаними листами відкрив шлях до відновлення рад.-япон. дип. відносин і підписання Спільної декларації СРСР і Японії. Спільна декларація СРСР і Японії від 19.10.1956 припиняла стан *війни* між д-вами та в повному обсязі відновлювала дип. й коне, відносини між двома країнами. У Спільній декларації зафіксована згода СРСР і Японії на продовження після відновлення нормальних дип. відносин переговорів про укладення мирного дог-ру; СРСР також погодився повернути о-ви Хабомаї та Шикотан, але тільки після підписання мирного дог-ру. Спільна декларація була ратифікована сторонами, обмін ратифікаційними грамотами відбувся 12.12.1956. Але в 1960 СРСР у зв'язку з укладенням нового амер.-япон. дог-ру безпеки додатково обумовив повернення Японії о-вів Хабомаї та Шикотан виведенням з япон. території всіх інозем. військ. У відповідь уряд Японії висунув заперечення про неможливість в односторонньому порядку змінювати зміст Спільної декларації СРСР і Японії, яка є *договором міжнародним*, ратифікованим парламентами обох країн. У Спільній рад.-япон. заяві від 10.10.1973 за підсумками переговорів між Ген. секретарем ЦК КПРС *Л. Брежнєвим* та Прем'єр-міністром Японії *К. Танакою* в Москві сторони фактично повернулись на позиції, узгоджені в 1956.

Активізація обговорення П. К. п. випала на поч. 1990-х, після того, як у ході візиту до Японії 16-19.04.1991 Президент СРСР *М. Горбачов* не тільки визнав саму наявність проблеми, але й погодився, що її вирішення має стати частиною повоєнного мирного врегулювання між двома д-вами. У спільній рад.-япон. заяві від 18.04.1991 сторони погодились поновити переговори «по всьому комплексу питань, що стосуються розробки й підписання мирного договору між СРСР і Японією, включно з проблемою територіального розмежування, з урахуванням позицій сторін про приналежність островів Хабомаї, острова Шикотан, острова Кунашир і островів Ітуруп». Після розпаду СРСР П. К. п. стала центральною у відносинах РФ та Японії. 13.10.1993 Президентом Росії *Б. Єльциним* та Прем'єр-міністром Японії *М. Хо-сокавою* була підписана Токійська декларація, в якій сторони погоджувались активізувати переговори з метою укладення мирного дог-ру на основі «принципів законності та справедливості» й вирішення питання про приналежність о-вів Ітуруп, Кунашир, Шикотан і Хабомаї. Токійська декларація стала формальною основою подальшого переговорного процесу між сторонами. Водночас, починаючи з листопада 1993, Москва зробила для япон. громадян умови отримання рос. віз жорсткішими, а рос. прикордонники отримали право відкривати вогонь по інозем. суднах, що незаконно перетинали рос. кордон для ведення браконьєрського вилову риби в рос. *територіальних водах* (значна частина таких суден була японськими). Під час рос.-япон. саміту в Красноярську 1-2.11.1997 *Б. Єльцин* та Прем'єр-міністр Японії *Р. Хашімото* затвердили план співробітництва між двома д-вами, який, зокрема, передбачав укладення мирного дог-ру до 2000. Вирішення П. К. п. згадувалось як передумова укладення дог-ру, але конкретних домовленостей щодо цього питання досягнуто не було. 18-19.04.1998 на зустрічі *Б. Єльцина* та *Р. Хашімото* в Ка-ваное (Японія) сторони домовились про дозвіл япон. рибалкам виловлювати рибу в рос. територ. водах навколо Курильських о-вів, зменшення рос. військ, присутності на Курильських о-вах, упровадження безвізового режиму для відвідання япон. громадянами Курильських о-вів, Сахаліну та рос. Дал. Сходу, а також про відкриття на Курильських о-вах кількох підприємств із 100% япон. капіталом. Домовленості, досягнуті під час самітів 1997-98, стали основою нової формули покращення рос.-япон. відносин, спрямованої на підписання дог-ру про мир, дружбу та співробітництво замість мирного дог-ру. У контексті П. К. п. ця формула означала можливість розблокування значних проектів двостороннього екон. співробітництва до вирішення територ. проблеми. Крім того,

сторони прагнули т. ч. знизити політ, значущість територ. проблеми, розглядаючи її як один із важливих, але не головний напрям двостороннього переговорного процесу.

Під час саміту в Каваное япон. сторона виступила з пропозицією, щоб першим кроком до врегулювання стало офіц. визнання Росією Півд. Курил як частини Японії; у такому разі передача територій могла бути здійснена не одразу, а через певний перехідний період. У відповідь на япон. пропозицію рос. сторона запропонувала вирішувати територ. проблему таким чином, щоб сприяти розвитку двостороннього співробітництва на території Півд. Курил у фінанс, екон. та інших сферах, але при цьому не шкодити нац. інтересам жодної сторони. Для цього Росія пропонувала: остаточне вирішення територ. проблеми здійснити окремою угодою, після підписання мирного дог-ру в 2000; домовитись про таємний характер переговорів щодо територ. питання через «делікатність» цієї проблеми. Водночас, починаючи з 2000, Росія розпочала реалізацію спец. урядової програми, спрямованої на соц.-екон. розвиток Сахаліну та Курильських о-вів, включно з Півд. Курилами.

П. К. п. залишається важливим чинником як двосторонніх рос.-япон. відносин, так і розвитку Азіатсько-тихоокеанського регіону в цілому: внаслідок значної політизації П. К. п. як в Японії, так і в Росії, вона спричиняє суттєве обмеження екон. співробітництва між двома д-вами; невирішеність територ. проблеми між двома провідними регіональними д-вами є потенційним джерелом напруги та нестабільності

В АТР.

В.Ю. Константинов

ПІВДЕННОЇ РОДЕЗІЇ проблема — питання про деколонізацію колишнього брит. володіння Півд. Родезія (сучасна Зімбабве); один із складників *Півдня Африки кризи*. У період колоніальної залежності в Півд. Родезії склалась порівняно чисельна європ. громада (бл. 3% населення), у руках якої зосередились фактичні важелі управління екон. та політ, життям колонії. Коли процес деколонізації брит. Африки набув незворотного характеру, біла громада Півд. Родезії під проводом *Я. Сміта* в односторонньому порядку проголосила незалежність країни та ухвалила конституцію, яка закріпила домінування європейців у новоутвореній д-ві (11.11.1965). *Рада Безпеки ООН* засудила цей акт, закликала країни світу не визнавати самопроголошений

уряд Півд. Родезії та звернулась до Великої Британії з вимогою придушити заколот європ. поселенців із метою подальшої деколонізації Півд. Родезії на демокр. та нерасових засадах. Згодом Рада Безпеки ООН ухвалила низку резолюцій, якими впровадила проти режиму в Півд. Родезії політ, та екон. *санкції міжнародні*. Корінне населення Півд. Родезії також розгорнуло б-бу (з 1965 набула збройного характеру) проти расистського режиму Півд. Родезії. Основними орг-ціями корінних громадян Півд. Родезії стали лівонаціоналістичні Союз африк. народу Зімбабве (ЗАПУ) та Африк. нац. союз Зімбабве (ЗАНУ), що в 1976 об'єднались у Патріотичний фронт (ПФ). Режим Півд. Родезії одержав підтримку від ПАР і Португалії, яка зберігала в регіоні колонії Анголу та Мозамбик. Між урядами 3-х д-ав існувала тісна військ.-політ, та екон. співпраця. Португалія і ПАР були основними екон. партнерами Півд. Родезії, що порушували санкції міжнародні ООН. Унаслідок загострення внутр.-політ, ситуації в Півд. Родезії, а також у результаті тиску світової спільноти та втрати Португалією своїх африк. колоній, уряд Півд. Родезії був вимушений піти на поступки. У 1978-79 здійснено спробу «внутрішнього врегулювання» в Півд. Родезії, яка не мала успіху через половинчастий характер упроваджених реформ. П. Р. п. була розв'язана шляхом діалогу представників уряду Півд. Родезії та лідерів ПФ за міжнар. посередництвом. У ході лондонської «конституційної конференції» (вересень - грудень 1979) було підготовано новий нерасовий основний закон, на основі якого проголошено Республіку Зімбабве (18.04.1980).

Г.О.Музика

Південнотихоокеанська комісія — див. *Тихоокеанське співтовариство*.

Південнотихоокеанський форум — див. *Форум тихоокеанських островів*.

ПВДНЯ АФРИКИ криза — комплекс міжнар. -політ, проблем Півд.-африк. регіону в II-й пол. XX ст. Криза була зумовлена низкою чинників. У період колоніальної залежності регіону, поділеного між Німеччиною (до 1918), Великою Британією та Португалією, у ньому сформувався порівняно значний прошарок білого населення, яке фактично контролювало всі сфери сусп.-політ, та екон. життя. Уряді адмін. одиниць колоній Півдня Африки домінування європейців було закріплено законодавчим шляхом (див. *Апартеїд*). Під час деколонізації брит. частини Африки біле населення перебрало на себе всю владу в Півд.-Африк. Союзі (нині Південноафриканська Республіка) та Півд. Родезії (нині Зімбабве), відсторонивши від участі в управлінні корінне населення. Ситуація ускладнювалась через незавершеність процесу деколонізації регіону: Португалія утримувала в колоніальній залежності Анголу та Мозамбик до 1974, ПАР — Намібію до 1990. Важливим чинником П. А. к: стала проекція глобального протистояння двох *наддержав*, СРСР та США на регіональні конфлікти (див. *«Прифронтовідержави»*). Збройні конфлікти, спричинені кризою, призвели до значних людських втрат, масового вимушеного переміщення людей, великих екон. збитків, і стали причиною екон. та соц. занепаду д-ав регіону. Після завершення *«Холодної війни»*, остаточної деколонізації країн регіону та демонтажу системи апартеїду в ПАР криза фактично була вичерпана, але її наслідки продовжують даватися взнаки в ДеЯКИХ Країнах регіону.

Г.О. Музика

Північна війна 1700-21 (Велика північна війна) — організована збройна б-ба між Швецією з одного боку й Росією, Данією, Польщею, Саксонією, Пруссією — з іншого. Для Швеції завданням у війні було забезпечення домінування на Балтійському морі (перетворення його у «Шведське озеро»), для чого необхідно було захопити володіння на півд. узбережжі — у Померанії та Прибалтиці, і значно послабити основних супротивників — Данію та Росію. Росія ставила перед собою завдання виходу до Балтійського моря. Сторони проводили активну дип. підготовку до війни. Швеція уклала Гаазькі союзні дог-ри з Великою Британією (4.05.1698) та Голландією (13.05.1700). Анти-шведська коаліція (Північний союз) утворилась після укладення *Равської угоди 1698* між рос. царем *Петром I* /і королем Речі Посполитої та саксонським курфюрстом Августом II, а також підписання 24.08(3.09). 1699 рос.-данського воєнного союзного дог-ру і *Преображенського союзного договору 1699* між Росією та Саксонією. Саксонія вступила до шведської Ліфляндії в лютому 1700 і розпочала облогу Риги. У березні данські війська вступили в Гольштейн-Гогторп. 8(19).08.1700. війну Швеції проголосило Московське царство. У серпні шведський 20-тисячний мор. десант було висаджено на о. Зеландія і невдовзі він підійшов до Копенгагена. Данія була змушена укласти *Травендальський мирний*

договір 1700'ї вийти з війни. Шведський король Карл XII швидко перекинув війська до Нарви і 19(30)11.1700 розбив рос. армію. Тоді Карл XII сконцентрував свої зусилля проти третього учасника Північного союзу — Августа II (у 1702-04 розгромив польські та саксонські війська й усунув у січні 1704 Августа II з польського престолу). У 1706 Польща капітулювала та за Альтранштадтським миром 13.09.1706 уклала із Швецією союз. Але за час польської кампанії Карла XII рос. війська відновились і змогли оволодіти кількома шведськими фортецями (Нотебургом, Нарвою, Дерптом та іншими) й витіснити шведські війська з Ліфляндії, Інгрії та вийти до Фінської затоки. У вересні 1707 Карл XII розпочав похід на Росію, з боями пройшов через Білорусь і Брянщину в напрямку Москви, але після поразки під Лісною 28.09 (9.10). 1708 повернув на Україну. Ще в липні 1706 розпочались переговори між Карлом XII та укр. гетьманом / *Мазепою* про формування анти-московської коаліції, що завершилися укладенням у жовтні 1708 формального *українсько-шведського союзу 1708*.

Проте у вирішальній битві під Полтавою 27.06(8.07). 1709 шведську армію було розбито, після чого відновлено Північний союз — 15.07.1709 в Кельні підписано договір про союз Саксонії, Данії та Пруссії проти Швеції, а 28.07(8.08). 1709 в Дрездені поновлено союз між Росією та Саксонією. У 1710 Данія та Саксонія відновили бойові дії проти Швеції. До дій антишведської коаліції приєдналася також Пруссія, яка уклала з Росією Петербурзький 1(12).06.1714 та Гавельбурзький 1716 (див. *Ро-сійсько-пруський договір 1716*) союзні дог-ри. За *Грейфсвальдським договором 1715* союз із Росією уклав Ганновер, але з грудня 1716, після того як ганноверський курфюрст став англ. королем Георгом I, від союзу відійшов. У 1711 Петро I здійснив невдалий Прутський похід проти Туреччини (див. *Прутський мир 1711*), після чого остаточно сконцентрував зусилля на війні зі Швецією. З 1713 Росія та її союзники пропонували Швеції укласти мир, але Карл XII відкинув усі пропозиції. Б-ба продовжувалась у шведській Померанії та Фінляндії, а також на

Балтійському морі, де Швеція все ще мала у своєму розпорядженні сильний військ.-мор. флот. Після низки перемог Росії на суходолі та на морі Карл XII був змушений піти на мирні переговори. У серпні 1717 було підписано союзний *Амстердамський договір 1717* між Росією, Францією та Пруссією. Париж обіцяв своє посередництво для укладення миру між Росією та Швецією й разом із тим зобов'язувався відмовитись від свого союзу зі Швецією та припинити виплату їй грошових субсидій. Амстердамський договір послабив позиції Швеції та змусив її піти на поступки.

10.05.1718 на Аландських о-вах було відкрито мирний конгрес. Проект дог-ру, підготованого на ньому, задовольняв територ. претензії Росії: до неї мали перейти Інгрія, Ліфляндія, Естляндія і частина Карелії. Росія погоджувалась на повернення Швеції зайнятої рос. військами Фінляндії. Швеція наполягала на поверненні їй Бремена або Вердена, які вона втратила під час війни і які були приєднані до Ганноверу. Росія погоджувалась надати Швеції військ. допомогу для війни проти Ганноверу. Однак у листопаді 1718 Карл XII загинув при облозі фортеці Фредрікстен у Норвегії, й мирні переговори було припинено. Англ. уряд домігся підписання 1719 конвенції між Швецією і Ганновером, за яким Швеція поступалася останньому Бременом і Верденом, а 21.01.1720 Британія уклала зі Швецією союз проти Росії. Під тиском Лондона Пруссія підписала сепаратний мирний договір із Швецією 20.01.1720 та розірвала союз із Росією. В Балтійському морі почалися сутички між англ. і рос. флотами. У 1720 Швеція також уклала мирні дог-ри із Саксонією та Данією (див. *Фредеріксборзький мир 1720*). Швеція відновила переговори про мир із Росією в січні 1721, але затягувала їх, через що в травні-червні 1721 рос. війська провели вдалу десантну операцію на територію Швеції. Під загрозою висадки рос. військ поблизу Стокгольма, Швеція пішла на підписання мирного дог-ру (див. *Ніштадтський мирний договір 1721*). Основними результатами П. в. стали втрата Швецією статусу великої європ. д-ви, а також зростання міжнар. значення Росії та її перетворення у 1721 на Російську імп.

В.М. Вдовенко

Північна Семилітня війна 1563-70 — організована збройна б-ба між Данією та Швецією за панування на Балтійському морі. Після перемоги у війні з Любеком (провідним містом *Ганзейського союзу*) у 1534-36 Данія встановила контроль за торгівлею та збором мита в потоках Ересунн і Бельт, а також утримувала о. Готланд, фактично контролюючи всю балт. торгівлю. У 1561 Швеція оволоділа Естляндією, що дозволило їй здійснювати контроль над більшою частиною торгівлі з Московським царством. Протистояння між двома д-вами загострилось. У війні, яку Данія розпочала, спираючись на допомогу Любека, Швеція зазнала

поразки й за Штеттинською мирною угодою 13.12.1570 мала викупити фортецю Ельвсборг, захоплену данцями впродовж війни. Данією було підвищено мито на перехід кораблів через протоку, а для її охорони збудовано нові фортеці. Водночас у Штеттинській угоді не було враховано вимогу Любека про запровадження Швецією на своїй території безмитної торгівлі для ганзейських міст, а за кілька років Швеція заборонила Ганзейському союзові торгівлю з Московським царством.

О.Л. Борділовська «Північна Система» — див. «Північний концерт».

ПІВНІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО (North Atlantic Council) — міжнар. інституція, що регулює співробітництво держав Півн. Європи (охоплює всі важливі сфери: законодавство, культуру й освіту, охорону довкілля, економіку й туризм); до її складу належать 5 країн — Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія та Ісландія. П. с. включає такі основні органи, як Північна рада та Північна рада міністрів. Північна рада — основний орган співробітництва в політ, та культ, сферах, заснована в 1952 як форум для парламентарів країн-учасниць. Діяльність Північної ради визначається її статутом, а з 1962 — Гельсінським дог-ром та Регламентом Північної ради. Північна рада складається з 87 членів — представників 5 д-ав та 3 авт. територій (Фарерські о-ви, Аландські о-ви та Гренландія). Члени Ради є депутатами нац. парламентів, які номінуються відп. політ, партіями та обираються парламентом, що забезпечує їхні прямі вибори до цього органу; очолює Раду президія, яка проводить її щорічні сесії (з 1996). У складі Північної ради діють 5 комітетів і 4 робочі групи. Північна рада міністрів як орган міжурядового співробітництва заснована в 1971; до її завдань належать управління співробітництвом півн. країн шляхом надання пропозицій Північній раді та реалізації рекомендацій цього органу. Очолює Північну раду міністрів голова, який обирається на 1 рік (почергово цей пост займають представники 5 країн-учасниць); до складу ради належать по одному міністру від кожної держави-члена, а також по одному міністру від кожної авт. території. Кожна країна-учасниця має в складі свого уряду міністра у справах П. с., який займається питаннями співробітництва та його координації на нац. рівні. Ці 5 міністрів утворюють орган (Північний комітет зі співробітництва), що несе всю повноту відповідальності за здійснення й розвиток співробітництва півн. країн, координує щоденну діяльність орг-ції. Зустрічі міністрів з окремих питань співробітництва відбуваються кілька разів на рік. Рішення Ради міністрів мають прийматись одногосно; вони є юридично обов'язковими, але в деяких випадках вимагається їх ратифікація нац. парламентами. Забезпечує роботу Ради міністрів секретаріат на чолі з ген. секретарем. Він контролює діяльність різних інститутів Північної співдружності, керує роботою інформ. бюро. У рамках П. с. бл. 45 інститутів займаються здійсненням спільних програм і проектів у сфері культури й освіти, економіки, фінансів, торгівлі й транспорту. Напр., більшою мірою серед інших інституційних структур вирішенням екон. проблем займаються: Північний фонд технол. та пром. розвитку (Осло, Норвегія); Північний інвестиційний банк (Гельсінкі, Фінляндія); Північний проектний фонд (Гельсінкі, Фінляндія). Співробітництво з *Європейським Союзом* включає питання екологічної політики й балансування використання природ, ресурсів, б-би з міжнар. злочинністю та незаконним обігом наркотиків, політики в галузі досліджень. Секретаріат Північної ради знаходиться в Копенгагені (Данія) разом із секретаріатом Північної ради міністрів та секретаріатами нац. представників.

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

«Північний концерт» («Північна система») — проект союзу Росії, Великої Британії, Данії, Польщі, Пруссії та Швеції, запропонований рос. дипломатією в 1760-х; спрямовувався проти Франції й Австрії. Ідея такого союзу була висунута в 1764 рос. послом у Данії бароном Ф. Корфом і підтримана в. о. президента Колегії закорд. справ *М. Паніним*. Згідно з проектом у «П. к.» Росії, Великій Британії, Данії та Пруссії відводилась роль активних членів союзу, які безпосередньо протистояли франц.-австр. коаліції, а Польщі й Швеції — «держав пасивних», що мали зберігати доброзичливий *нейтралітет*. Петербург планував розділити із союзниками видатки на протистояння впливу Франції в Туреччині та Швеції. Росія уклала союзні дог-ри з Пруссією в 1764 та Данією в 1765, але проект «П. к.» не знайшов підтримки серед союзників. Найбільшого успіху проект Корфа — Паніна мав у Польщі, де Росія за підтримки Пруссії домоглась зменшення впливу Франції й Австрії та змогла звести на престол С. Понятовського — прибічника зближення з РОСІЄЮ.

В.М. Вдовенко

Північних територій проблема — див. *Південних Курил проблема.*

Північноамериканська угода про вільну торгівлю (Йогіп Атегісап Ргее Тгасіе Аґґее-тепі), **НАФТА** (КАРТА) підписана 17.12.1992 президентами США, Канади й Мексики у Вашингтоні. Ідея започаткована у виступі Президента США *Дж.Г.В. Буша* в червні 1990 в програмній заяві «*Ініціатива для Америк*» про створення регіонального об'єднання. Передбачає усунення перешкод у торгівлі та інвестуванні. Зважаючи на існуючу угоду про вільну торгівлю між США й Канадою, яка набула чинності 1.01.1989, зусилля були спрямовані на пошук відп. моделі для участі Мексики в тристоронньому дог-рі. Угода ґрунтовно пророблялась після неодноразового обговорення на найвищому рівні на чисельних зустрічах керівників міністерств, глав делегацій, робочих груп експертів. Після ратифікації парламентами Угода набула чинності 1.01.1994. Об'єднання стало новим експериментом і помітним явищем у практиці інтеграції, оскільки вперше країна «третього світу» пішла шляхом тісної екон. співпраці з членами *Великої сімки*. На початковому етапі значної уваги надавалось створенню інфраструктури й рівномірному розташуванню її основних ланок на території *зони вільної торгівлі*, щоб підкреслити рівноправність учасників об'єднання. Центральний секретаріат розташувався в Торонто (Канада), Півн.-амер. банк розвитку та спеціалізований інформ. центр із секретаріатом трудових ресур-сів були розміщені відповідно в містах Далласі та Сан-Антоніо (США), а столиця Мексики прийняла секретаріат з питань торгівлі. За підсумками першого року діяльності НАФТА здійснила стимулюючий вплив на торг, обмін між її членами (усередині зони він зростав швидшими темпами, аніж торгівля США, Канади та Мексики з третіми країнами). Однак масовий відплив інозем. капіталу з Мексики в грудні 1994 призвів до фінанс. та екон. потрясінь, порівнюваних із *кризою борговою* поч. 1980-х.

Криза викликала значний міжнар. резонанс, оскільки Мексика з ряду макроекон. показників наблизилась до першої десятки розвинутих країн світу. Стрімкий відплив капіталу, що отримав назву «ефект текіли», спричинив коливання курсів валют у Бразилії, Аргентині та Чилі, а в інших країнах регіону з'явилися ознаки екон. дестабілізації. Побоювання США щодо можливих негативних наслідків мексиканської кризи для своєї економіки змусили адміністрацію *В. Клінтона* надати термінову допомогу півд. сусідові. Безпрецедентна позика Мексиці з боку США і *Міжнародного валютного фонду (МВФ)* розміром 50 млрд. дол. допомогла зупинити поглиблення кризи, розпочати погашення зовн. боргових зобов'язань, провести реструктуризацію внутр. боргу та виправити положення в зовн.-екон. секторі. З урахуванням ускладнень у Мексиці, питання про розширення НАФТА почало сприйматись у регіоні неоднозначно. Ще до набуття Угодою чинності деякі країни заявляли про своє бажання приєднатися до орг-ції. Експерти США оцінили економічно найпривабливіших партнерів із Півд. Америки й Карибського басейну в такому порядку: Чилі, Тринідад і Тобаго, Барбадос, Болівія, Колумбія, Уругвай, Парагвай, Аргентина, Бразилія. Запрошення розпочати переговори про вступ до орг-ції отримала лише Чилі, а чисельні спроби карибських і центр.-амер. країн упродовж 1995-96 здобути статус асоційованих членів завершилися безрезультатно. Переговори з Чилі також не мали успіху, оскільки вимоги, які висувала амер. делегація, й відмова Конгресу США надати урядові прямі повноваження на укладання угоди переконали чилійський уряд у необхідності пошуку альтернативних варіантів.

З урахуванням уроків кризи уряд Мексики по-новому сформулював свої зовн.-політ. пріоритети, взявши за основу досягнення «нового взаєморозуміння» з Вашингтоном і гарантування екон. безпеки в умовах *глобалізації* розвитку за рахунок диверсифікації торг. відносин з лат.-амер. партнерами та *Європейським Союзом (ЄС)*. В останні роки Мексика неодноразово зверталась до США й Канади із закликом поглиблювати співпрацю з метою перетворення НАФТА на спільний ринок на зразок ЄС. Однак півн. партнери заявляють про недоцільність наслідування європ. моделі інтеграції.

Г.Д. Хоменко

Північноатлантичний договір 1949 — див. *Вашингтонський договір 1949.*

«Півночі — Півдня» проблема — сукупність взаємовідносин між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються; походить від неофіційної назви Діалог «Північ — Південь», що була вперше використана під час Паризької конференції з міжнар. екон. співробітництва (грудень 1975 — червень 1976). Започаткувати діалогу мало на меті: розвиток стосунків між розвиненими країнами («Північ») та країнами, що розвиваються («Південь»); перебудову *міжнародних економічних відносин*; встановлення нового міжнар. порядку, в рамках якого «Південь» здобував можливості для зміцнення своїх позицій у світовій економіці, отримання преференцій у *міжнародній торгівлі* й доступу до сучас. технологій. Джерелом загострення конфлікту між «Північчю» та «Півднем» є постійно зростаючий розрив у розвитку економік та рівні життя між двома групами д-ав. Уперше вимога про встановлення *нового міжнародного економічного порядку* була висунута на 4-й конференції на найвищому рівні країн, що не приєдналися, 1973 в Алжирі. Концепція перебудови міжнар. екон. відносин була закріплена в док-тах *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*: «Декларації про встановлення нового міжнародного порядку» (1974), «Програмі дій» (1974) і «Хартії економічних прав та обов'язків держав» (1974), які наголошують на необхідності збереження міжнар.-прав, основи для: здійснення *суверенітету* країн, що розвиваються, над своїми природ. ресурсами; перебудови структури міжнар. торгівлі; реформи валютно-фінанс. системи; інтенсифікації допомоги країнам, що розвиваються; розвитку і зміцнення екон., торг., фінанс. й техн. співробітництва між країнами, що розвиваються.

Дослідники, які виступають із позицій захисту інтересів «Півночі», покладають провину за зростання розриву на «Південь»: країни, що розвиваються, залишаються бідними, тому що від початку були бідними, а низький рівень прибутків населення обмежує можливість накопичень і споживчих витрат. У результаті зберігається низький рівень продуктивності праці та не зростають доходи. Швидке збільшення чисельності населення в цих країнах надалі знижує рівень прибутків на душу населення та сприяє збереженню бідності в країнах, що розвиваються. Їхні опоненти, які обстоюють інтереси країн, що розвиваються, звинувачують у поглибленні розбіжностей у рівні екон. розвитку країн «Півночі»: вони від початку формували систему міжнар. екон. відносин відповідно до власних інтересів; інтереси країн, що розвиваються, постійно дискримінувались (у результаті сучасн. міжнар. екон. відносини не надають рівних умов усім країнам). Теоретичним узагальненням «П. — П.» п. є теорія «периферійного господарства», що побудована на дихотомії індустріально розвиненого центру («Північ») й аграрно-сировинної периферії («Південь»). Зовн.-торг. обмін між ними не є рівноправним і надає однібічні переваги «Півночі», оскільки індустріалізація базується на запровадженні наук.-техн. прогресу, який проявляється в агр.-сировинній сфері меншою мірою. Тому основні вигоди сучас. економіки — швидке зростання накопичення капіталу та продуктивності праці — отримує «центр». Амплітуда коливання цін у сировинних товарів вища, ніж у готових виробів, тому сировинно-орієнтована економіка страждає більше від флуктуацій у світовій економіці. Зростання продуктивності праці в с. г-ві означає не зростання якості, а кількості товарів, і за умов сировинно-орієнтованого с. г-ва збільшення обсягів вир-ва призводить до зменшення світових цін через зростання конкуренції; від підвищення продуктивності праці більше виграє споживач у розвинених країнах, а не виробник сільгосппродукції. Ціни на товари, переважно наукоємкі, які імпортуються до країн, що розвиваються, зростають швидше, ніж на товари, що експортуються ними. Перенесення вир-ва до країн, що розвиваються, є корисним для «центру» через зменшення витрат на виробничий процес і зменшення рівня забруднення на території розвинених країн. Для того, щоб «периферія» могла успішно та швидко розвиватись, необхідно змінити механізм світової торгівлі так, щоб *експорт* із країн, що розвиваються, значно зріс і сприяв пришвидшенню індустріалізації «Півдня». Така реформа є можливою в разі відмови розвинених країн від *протекціонізму*.

Вирішення завдання визначення нової стратегії розвитку, яка має сприяти рівномірному задоволенню потреб, викоріненню бідності, збалансованому розвитку оточуючого середовища тощо, було поставлено перед Самітом з проблем сталого розвитку 2002, але за його результатами не було прийнято рішень, які спряли б вирішенню проблем у рамках відносин «Північ — Південь».

С.В. Гринько

Підводних кабелів і трубопроводів ушкодження — вчинений з умислом або через злочинну необережність розрив чи пошкодження прокладеного по мор. дну підводного

кабелю або трубопроводу. Кожна д-ва, за прийнятими нею міжнар. зобов'язаннями, повинна забезпечити покарання та передбачити відп. відшкодування з винних осіб, які знаходяться під її юрисдикцією. Ушкодження кабелів підлягає покаранню згідно з положеннями Міжнародної конвенції з охорони підводних кабелів 1884, незалежно від цивільного позову про відшкодування витрат, збитків тощо. Ушкодження підводних кабелів розглядається як порушення права держав-учасниць конвенції. Відповідальність не настає лише у випадку, якщо винні в пошкодженні особи мали єдину законну мету — зберегти своє життя або безпеку своїх суден та попередньо намагались вжити відп. заходів й уникнути таких наслідків. Судновласники, які пожертвували якорем, сітками, риболовними снастями, щоб уникнути ушкодження, мають право на отримання винагороди від власника кабелю або трубопроводу. За заг. правилом усі судна повинні утримуватись від втручання у здійснення прокладання та ремонту кабелів і трубопроводів. Д-ва, що прокладає кабелі або трубопроводи, має взяти до уваги наявність вже прокладених кабелів або трубопроводів. Зокрема, вона не повинна перешкоджати можливості здійснювати ремонт існуючих кабелів або трубопроводів. Контроль за дотриманням конвенції здійснюється військовими кораблями держав-учасниць, які мають право зупиняти, перевіряти нац. приналежність усіх

торг, суден, запідозрених у порушенні конвенції. Судовими органами, компетентними встановлювати факт порушення конвенції, є виключно суди *держави прапора* судна-порушника. Основні положення щодо ушкодження підводних кабелів і трубопроводів знайшли відображення в Конвенції про відкрите море 1958 та *Конвенції ООН з морського права 1982*.

Ім. Забара

Підводних човнів (ПЧ) режим судноплавства. У мирний час режим перебування ПЧ у *відкритому морі* не обмежено. Із появою ПЧ свобода судноплавства у відкритому морі й *протоках міжнародних* стала включати свободу підводного плавання. Прохід ПЧ через міжнар. протоки або *територіальні води* інозем. д-ав повинен здійснюватись відповідно до законодавства прибережних країн та міжнар. угод лише в надводному положенні з піднятим прапором. Міжнар. право регламентує дії ПЧ виключно щодо торг, та інших невійськ. суден. Під час війни дії ПЧ сторін регламентуються Лондонським протоколом 1936. Ним встановлюються вимоги щодо дотримання командирами ПЧ *норм міжнародного права* при діях проти торг, суден. Відповідно до положень Протоколу, ПЧ (окрім випадків відмови зупинитись, спроби зникнути або здійснити озброєний супротив огляду або обшуку) може потопити торг, судно противника або позбавити його можливості продовжити судноплавство лише за умов надання можливості для рятування пасажирів, екіпажу та судових док-тів. У разі відмови зупинитись або при спробі уникнути догляду чи обшуку ПЧ має право потопити торг, судно. Торг, судно може бути потопленим ПЧ й у випадку, викликаному військовою необхідністю. У відкритому морі ПЧ має право: зупиняти, оглядати та проводити обшук усіх торг, суден противника та нейтральних д-ав, конфіскувати контрабандні вантажі на нейтральних судах, розпоряджатись як трофеями власністю противника, брати в полон екіпажі торг, суден противника й захоплювати торг, судна як приз. Щодо *суден морських військових* противника, озброєних суден, військ, транспортів і торг, суден, що здійснюють перехід морем у складі конвоїв, окрім шпитальних суден, ПЧ мають право діяти відповідно до правил вишськ.-мор. мистецтва. ПЧ сторін у громадян, війні можуть вести воєнні дії лише у *внутрішніх водах* і територ. морі своєї д-ви. Вони не мають права вести воєнні дії у відкритому морі й перешкоджати торг, судноплавству інших д-ав. Відповідно до положень Ніонської угоди 1937 напад ПЧ у мирний час на інозем. торг, судна та інші невійськ. судна у відкритому морі розглядається як державне *піратство*.

ім. Забара

ШДГОрний Микола Вікторович (5.02.1903, Карлівка, тепер Полтавської обл. — 11.01.1983, Москва) — рад. держ. і парт. діяч. Нар. в робітничій сім'ї. Закінчив робітфак (1926) і Київський технол. ін-т харчової промисловості (1931). 1931-39 працював на підприємствах цукрової галузі УСРР. У 1939-40 і 1944-46 — заст. народного комісара харчової промисловості УРСР, 1942-44 — дир. Моск. технол. ін-ту харчової промисловості. У 1944-46 — гол. уповноважений уряду УРСР з переселення укр. населення з території Польщі до СРСР, 1946-50 — постійний представник уряду УРСР при Раді Міністрів СРСР. З 1950 — на керівних посадах у КПУ: до 1953 — 1-й секр. Харківського обкому КПУ, у 1953-57 — 2-й, у 1957-63 - 1-й секр. Компартії

України. З 1960 — у складі вищого керівництва КПРС: чл. президії ЦК (1960-66), чл. політбюро ЦК (1966-77). З грудня 1965 до 1977 — голова Президії Верховної Ради СРСР.

Н.В. Шпакова

ПДОПІЧНІ території — залежні території, управління якими здійснювалось у рамках системи опіки та під контролем *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*. Система П. т. ООН прийшла на зміну *мандатній системі Ліги Націй* та охоплювала залежні території, які раніше були підмандатними, знаходились під контролем переможених д-ав; а також ті залежні території, які могли бути добровільно включені метрополіями до системи опіки. На відміну від своєї попередниці, система опіки ООН досягла своїх головних цілей, а саме — сприяла покращенню становища населення П. т., їхньому прогрес, розвитку, перетворенню залежних територій на незалежні. Після *Другої світової війни* у світі нараховувалось 11 несамоверховних територій, які знаходились під управлінням 7-ї держав-членів ООН. 1.10.1994 остання з П. т. в Океанії — Палау — отримала незалежність, що знаменувало завершення функціонування системи опіки ООН, оскільки всі П. т. або досягли незалежності, або приєднались до сусідніх незалежних д-ав.

Д.І. Кулеба

Підписання міжнародного договору —

форма вираження згоди на обов'язковість *договору міжнародного*; форма прийняття узгодженого тексту договору та встановлення його автентичності; одна з обов'язкових стадій укладання міжнар. дог-ру, що завершує переговори (стадію узгодження тексту дог-ру). Підписання означає згоду сторони на обов'язковість для неї дог-ру, якщо за його положеннями він набуває чинності з моменту підписання, або згоду сторони з виробленим текстом дог-ру, якщо за його положеннями передбачається виконання подальших внутр.-держ. процедур для набуття ним чинності (затвердження, прийняття, ратифікація, обмін док-тами тощо). Можливе підписання як дог-ру в цілому, так і його частин. За формою П. м. д. може бути остаточним, неостаточним і *ад референдум*. Юрид. наслідком П. м. д. (якщо передбачено подальшу процедуру введення його в дію) є, по-перше, право сторін на *ратифікацію*, затвердження та проведення інших внутр.-держ. процедур для надання дог-рові обов'язкової чинності; по-друге, зобов'язання сторін утриматися від дій, які не відповідають меті та об'єкту даного міжнар. дог-ру, або які позбавили б його цієї мети та об'єкта. Якщо в дог-рі не передбачено подальшої процедури його затвердження, то юрид. наслідком підписання є: закріплення остаточної згоди д-ви на обов'язковість для неї дог-ру; покладення на д-ву обов'язку утриматися від дій, що не відповідають меті та об'єкту даного міжнар. дог-ру, або позбавили б його цієї мети та об'єкта. У разі, коли міжнар. договір набирає чинності з моменту його підписання, згода на обов'язковий характер його положень висловлюється у формі П. м. д. уповноваженою на те особою.

У сучас. міжнар. практиці існує тенденція до збільшення ролі підписання дог-ру як кінцевої стадії його укладання та остаточної (без подальших внутр.-держ. процедур) згоди д-ви на його обов'язковість. Більша частина міжнар. дог-рів набувають чинності за фактом їх підписання. У ст. 12 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* встановлюється, що згода д-ви на обов'язковість для неї дог-ру виражається шляхом підписання дог-ру представником д-ви за умов, якщо така процедура передбачена в самому дог-рі або існує такий намір його сторін. Це положення конвенції в доктрині тлумачиться як таке, що ефективно запобігає тому, щоб сторона пізніше відмовилась від дог-ру на підставі того, що його не було ратифіковано. Підписання *ад референдум* робиться уповноваженим представником д-ви під умовою, що воно потребує подальшого підтвердження. За формою підписання *ад референдум* вимагає відп. повноважень і робиться, як правило, згідно з принципом *альтернату*. Якщо підписання *ад референдум* підтвержене д-вою, воно вважається остаточним П. м. д. з відп. юрид. наслідками — договір набуває для сторони обов'язкової чинності, а датою підписання дог-ру стороною вважається його підписання *ад референдум*. П. м. д. може бути способом встановлення автентичності дог-ру (як і *парафування*). Процедура П. м. д. відбувається відповідно до заг.-визнаних вимог протокольної практики. Підписання *договорів міжнародних двосторонніх* відбувається з урахуванням принципу *альтернату*. Повноваження на П. м. д. подаються представниками д-ав завчасно. Ех опісію (без відп. повноважень та за своєю посадою) на П. м. д. уповноважені *глава держави, глава уряду та глава відомства закордонних справ* д-ви (ст. 7 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969*). У підписаний договір сторони не можуть вносити поправки та зміни. Згідно з повноваженнями й положеннями дог-ру представниками д-ав при підписанні можуть робитись застереження, заяви, протести тощо до відп. міжнар. дог-ру. Особливості П. м. д. за участі міжнар. орг-цій полягають у тому, що не всі міжнар. дог-ри

вимагають такого підписання (більшість його не вимагає: дог-ри про опіку, угоди *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* зі спеціалізованими установами **ООН** тощо); принцип альтернату при підписанні не застосовується; перед підписанням інколи вимагається схвалення міжнар. дог-ру керівним органом міжнар. орг-ції (що в доктрині розглядається як своєрідне уповноваження на підписання дог-ру). Порядок, форма та процедура П. м. д. регулюється Віденською конвенцією про право міжнар. дог-рів 1969, *Віденською конвенцією про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між: міжнародними організаціями 1986*. В укр. д-ві порядок, форма та процедура П. м. д. регулюється нормами Закону України «Про міжнародні договори України». *О.В.Буткевич*

Пікінський мир 1475 — **англ.-франц.** мирний договір, підписаний 29.08.1475 у франц. містечку Пікінї (провінція Пікардія) англ. королем Едуардом IV та франц. королем Людовиком XI; офіційно завершував *Столітню війну 1337-1453*. Мирного дог-ру прагнули обидві сторони, оскільки знесилена війною «Червоної та Білої Троянди» Англія не мала сил вести бойові дії у Франції самостійно, а головний союзник Едуарда IV на континенті бургундський герцог Карл Сміливий воював у цей момент із Габсбургами в Німеччині; Людовик XI прагнув вивести Англію з війни, аби остання не заважала його планам об'єднання Франції під централізованою владою франц. королів. За умовами Миру Едуард IV відмовлявся від претензій на франц. корону, Англія виводила з Франції всі свої війська та розривала союз із герцогом Бургундії Карлом Сміливим, за що Едуард IV мав отримувати від Людовика XI солідну щорічну *контрибуцію* (50 тис. екю золотом, або 10 тис. фунтів стерлінгів), а англ. купці — збереження всіх своїх торг, привілеїв у Франції. Договір мав бути підкріплений *династичним шлюбом* дочки Едуарда IV Елізабет із франц. дофіном, проте цей пункт миру Людовик XI так і не виконав, відкупившись багатими дарунками Едуардові IV та хабарами членам англ. парламенту. У 1482, після остаточного розгрому Бургундії, Людовик XI остаточно відмовився від будь-яких фінанс. чи династичних зобов'язань згідно з П. м. Договір створив умови для прискороного об'єднання Франції. *В.Л. Рубель*

Піла проект 1937 — пропозиції щодо поділу Палестини на євр. й арабську держави при збереженні заг. контролю Лондона у сфері безпеки; розроблений брит. слідчою комісією під керівництвом лорда Піла, що 15.11.1936-18.01.1937 вивчала в підмандатній території причини арабо-євр. конфлікту. В оприлюдненому 7.07.1937 звіті комісії стверджувалось, що внаслідок збільшення євр. імміграції й притоку капіталу помітно поліпшилась економіка Палестини, але прагнення місцевих арабів до нац. незалежності спричинило загострення ситуації. Члени комісії прийшли до висновку про «нежиттєздатність мандату в його існуючій формі» та несумісність євр. й арабських прагнень. Під євр. д-ву пропонувалось відвести узбережжя від Тель-Авіва до Хайфи та Галілеї, під арабську — переважно півд. райони Палестини, а центр, частина, визначена як район світового культ, надбання (у т. ч. Єрусалим, Вифлеєм, Назарет і коридор до Яффи), мала залишитись під безпосереднім брит. контролем. Згідно з Проектом Велика Британія зобов'язувалася підтримати обидві новопосталі д-ви в питанні їхнього майбутнього вступу до *Ліги Націй*. XX конгрес Всесвітньої сіоністської орг-ції в Цюріху в серпні 1937 300 голосами проти 158 підтримав ідею поділу Палестини, оскільки вперше на міжнар. рівні прозвучало питання створення незалежної євр. д-ви. Водночас конгрес висловився за значне розширення її території. Але всеарабська конференція в Блудані (Сирія) на поч. вересня 1937 одногосно прийняла резолюцію, що виключала будь-яку форму поділу Палестини, вимагаючи скасування *Бальфура декларації 1917*. Арабські лідери пропонували створити на підмандатній території лише арабську д-ву, декларуючи намір дотримувати права євр. меншини. Наприкінці 1938 спеціально створена комісія експертів відвідала Палестину й у своїй доповіді вказала на неможливість реалізації Проекту або якогось іншого плану поділу Палестини з міркувань стратегічного та екон. характеру. *в.і. Головченко*

Пілсудський (Ріікісізкі) Юзеф Клеменс (5.12.1867, Зулув, Віленщина, тепер Литва -12.05.1935, Варшава) — польський громад.-політ, і держ. діяч, маршал (19.03.1920). Нар. в сім'ї незаможного шляхтича, у якій плекались старі незалежницькі традиції. Закінчив 1-у Віденську гімназію й 1886 розпочав вивчати медицину в Харківському ун-ті. Випадково був залучений до приготування замаху на *Олександра III*, за що заарештований і висланий до Сибіру (1888-92).

Після повернення став співорганізатором Польської соціал. партії (ПСП) і членом її центр, робітничого к-ту та гол. редактором «Робітника» (1893). У 1900 знову заарештований, але 1901 втік до Швейцарії й перебрався до Лондона. Під час рос.-япон. війни 1904-05 подався до Токіо з пропозицією підняти повстання в Королівстві Польському. 1905-08 керував Бойовою орг-цією ПСП. Після розколу в ній керував ПСП-Револьюційною фракцією, що відстоювала ідею незалежності країни й терористичну тактику. Виразав недовіру до рос. революціонерів і був проти співпраці з ними. Використовуючи міжнар. кризу, викликану *Боснійською кризою 1908-09*, ініціював орг-цію таємного Союзу активної війни, на базі якого 1910 були створені структури парамілітарного характеру: Стрілецький союз у Львові та Стрілецьке товариство у Кракові (яким керував особисто). 1912 став військ, комендантом Тимчасової комісії сконфедерованих незалежницьких угруповань. Коли розпочалась *Перша світова війна*, розраховував на відбудову польської д-ви за допомогою Австро-Угорщини й оголосив мобілізацію стрілецьких відділів, однак через брак підтримки місцевого населення не зміг підняти повстання. Але внаслідок дип. акцій польських депутатів у Відні й Верховного нац. комітету австр. влада дала згоду на формування Польських легіонів. П. став командувачем їхнього 1-го полку, перейменованого пізніше на 1-у Бригаду легіонів, яка брала участь у ряді битв на галицькому фронті. У вересні 1916, через брак зацікавленості Центральних держав справами Польщі, подав у відставку. Після проголошення Акта 5.11.1916 про створення на «вирваних з-під російського панування» польських землях «самостійної держави із спадкоємною монархією і конституційним ладом» призначений шефом військ, департаменту Тимчасової держ. ради (1916-17); спровокував т. зв. присягову кризу, за що був засуджений німцями до ув'язнення в магдебурзькій в'язниці в липні 1917. Повернувся до Варшави 10.11.1918, а 11.11.1918 (День незалежності Польщі) пронім. Регентська рада передала йому військ, владу. 22.11.1918 призначений соціал. урядом Є. Морачевського на посаду тимчасового Начальника держави. У січні 1919 вибраний Законодавчим сеймом на цю посаду. Прагнучи відбудувати польську д-ву, активно відстоював ідею *Балто-Чорноморського союзу* під егідою Варшави, погодився на укладення *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920* й розпочав війну з більшовицькою Росією, яка закінчилась підписанням *Ризького мирного договору 1921* між РСФРР і УСРР та Польщею. Під час війни показав себе як блискучий стратег, розробивши план і керуючи вирішальною Варшавською битвою 23.07-25.08.1920. У грудні 1922 відмовився від спроб стати президентом і до червня 1923 залишився на посаді військ, міністра та ген. інспектора збройних сил. 12-15.05.1926 з огляду на небезпеку сусп. анархії вчинив військ, переворот, але відмовився від запропонованої йому посади президента й формально виконував функції військ, міністра та інспектора збройних сил. У 1926-28 і 1930 призначався прем'єр-міністром. Під гаслами подолання «сеймовладдя» й «санації» (оздоровлення) політ, життя боровся з опозицією та ініціював прийняття квітневої конституції 1935, що значно збільшила повноваження президента й уряду. Намагався створити систему безпеки д-ви через укладання двосторонніх угод про ненапад із СРСР (1932) і Німеччиною (1934). Шукав можливості сформувати тривалий союз із Францією та Великою Британією.

ОМ. Знахоренко

Пільницька декларація 1791 — австр-прус. угода, підписана 27.08.1791 в замку Пільніц (Саксонія) австр. імператором Леопольдом II та прус, королем *Фрідріхом Вільгельмом II*. Сторони підтверджували намір вдатись до спільних дій з метою сприяння франц. королю Людовіку XVI у зміцненні засад монархічного правління. Австрія та Пруссія звертались до всіх европ. д-ав із пропозицією приєднатись до них та проголошували про свою готовність здійснити в разі потреби інтервенцію у Францію, для чого зобов'язувались тримати в готовності війська. Велика Британія та Росія, на підтримку яких сподівались Австрія та Пруссія, відмовились приєднатись до спільних дій проти рев. Франції. Декларація стала основою австр.-прус, союзного дог-ру 1792, що оформив першу *антифранцузьку коаліцію*. *м.г. Капітоненко*

ПНОЧЕТ (Ріпоспеї) Августо Угарте (25.11.1915, Вальпараїсо) — чилійський військ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї митного службовця. Закінчив Військове уч-ще (1936) й Академію сухопутних військ (1951). Навчався у Школі права Чилійського ун-ту. З 1936 — на дійсній військ, службі на командних і викладацьких (геополітика та військ, географія) посадах. Стажувався в зоні *Панамського каналу* (1965, 1968, 1972). Був офіцером військ, місії у США та зв'язку з арміями

держав-членів НАТО, бригадним генералом (1968). 1968-72 — командир 6-ї дивізії та військ, губернатор провінції Тарапака; 1972-73 — командувач сухопутних військ, головнокомандувач чилійської армії. 11.09.1973 очолив військ, переворот, спрямований проти соціал. уряду «Народної єдності» С. Альєнде. 11.09.1973-27.06.1974 — голова праворадикальної військ, хунти; 27.06-17.12.1974 — Верховний глава держави; 17.12.1974-11.03.1990 — Президент Республіки Чилі. Причетний до загибелі 15,5 тис. і зникнення безвісти 2,2 тис. опозиційно налаштованих чилійців та інозем. громадян, у т. ч. *О. Летельєра*. Був автором плану співпраці («Кондор») спецслужб Чилі, Аргентини, Болівії, Бразилії, Парагваю й Уругваю в б-бі з дисидентами. У березні 1974 в Декларації принципів висловився на користь побудови націоналістичного суспільства на корпоративних засадах, моральних принципах християнства та іспан. дух. традиціях. За підтримки Світового банку й *Міжнародного валютного фонду (МВФ)* ініціював розроблення та реалізацію Програми екон. відродження. На міжнар. арені прагнув виступати захисником зах. христ. цивілізації від комунізму. Наголошував на істор. покликанні Чилі на роль *великої держави* на півдні Тихого океану, що призвело до загострення *територіальних спорів* із сусідніми країнами й виходу Чилі в 1976 з *Андської групи*. В *англійсько-аргентинському конфлікті 1982* через Фолклендські (Мальвінські) острови підтримав Велику Британію. Під тиском США змушений був провести 5.10.1988 референдум щодо продовження своїх презид. повноважень до 1997, але зазнав невдачі. Зберіг посаду головнокомандувача сухопутних військ. Після виходу в березні 1998 у відставку обраний довічним сенатором. На прохання іспан. уряду 16.10.1998 заарештований брит. поліцією під час лікування в лондонській клініці за звинуваченням у тероризмі та вбивствах, але в березні 2000, з огляду на слабкий стан здоров'я, був звільнений і депортований на Батьківщину, де в серпні 2000 позбавлений імунітету й зазнав нового судового переслідування. Коли Верховний суд визнав його, з огляду на стан здоров'я, нездатним постати перед трибуналом, у 2002 відмовився від сенаторства.

В.І. Головаченко

Піратство в сучас. міжнародному праві — різновид злочинів міжнародного характеру. Відповідно до ст. 101 *Конвенції ООН з морського права 1982* П. визначається як будь-який неправомірний акт насильства, затримання або будь-яке пограбування, що здійснюється з особистими цілями у *відкритому морі* або в місці поза юрисдикцією будь-якої д-ви екіпажем або пасажирями будь-якого приватного судна чи літального апарата, спрямований проти іншого судна або літального апарата або проти осіб чи майна, що знаходяться на їхньому борту. За цією самою Конвенцією П. — також будь-який акт добровільної участі у використанні судна чи літального апарата, здійснений зі знанням обставин, за яких це судно або літальний апарат є піратськими, а також будь-яке підбурювання або свідоме сприяння вчиненню названих вище дій. Якщо екіпаж держ. корабля, судна чи літального апарата підняв бунт і захопив контроль над ним та використовує його для здійснення П., то вчинені ним піратські дії ■прирівнюються до вчинених екіпажем приватного корабля, судна або літального апарата. Міжнар. право не вважає використання судна чи літального апарата для П. підставою для втрати ним національності. Остаточне вирішення цього питання належить до внутр. права д-ви, під *суверенітетом* якої знаходиться судно. Судно або літальний апарат вважаються піратськими, доки вони залишаються під владою осіб, винних у П. Будь-яка д-ва може захопити піратське судно у відкритому морі або деінде поза межами нац. юрисдикції, але право здійснити захоплення належить тільки *суднам морським військовим* або *суднам повітряним військовим* чи іншим суднам або літальним апаратам, які мають чіткі зовн. знаки, що дозволяють розпізнати їх як такі, що є на урядовій службі, та уповноважені для мети захоплення за П. Якщо ж захоплення було здійснене без достатніх підстав, то д-ва, яка його вчинила, відповідає за будь-яку заподіяну при захопленні шкоду чи збитки перед д-вою національності захопленого судна або літального апарата. Д-ва, яка захопила піратське судно чи літальний апарат, має право заарештувати осіб і захопити майно, які на ньому перебувають. Суди цієї д-ви мають право ухвалювати постанови про покарання й визначати заходи, які мають бути вжиті щодо колишніх піратських суден, літальних апаратів чи майна, не порушуючи прав добросовісних третіх осіб. Відома з історії практика П. часто ставала важливим фактором *міжнародних відносин*. Пропонуючи зі свого боку прав. засади ставлення до піратів, Марк Тулій Цицерон писав у трактаті «Про обов'язки» ще в I ст. до н. е., що мор. розбійник є всезагальним ворогом людства, будь-яка угода з яким від початку нікчемна, а відтак —

протилежна сторона не зобов'язана додержувати її. Д-ви, однак, часто вдавались до співробітництва з піратами як до засобу досягнення своїх політ, цілей, у результаті чого в XVII ст. П. набуло форми *каперства*.
в.с. Ржевська

ПІСКОВИЙ Іван Миколайович (7.02.1941, с. Хлис-тунівка Городищенського р-ну Черкаської обл.) — рад. та укр. професійний дипломат. Закінчив Моск. держ. ін-т міжнар. відносин МЗС СРСР (1968). У 1968-72 — референт-стажист, секр. коне, відділу, аташе посольства СРСР в Австрійській Республіці; 1973-74 — аташе, 3-й секр. 3-го європ. відділу МЗС СРСР; 1975-82 - 2-й, 1-й секр. посольства СРСР у ФРН; 1983-86 - радник, зав. сектором 3-го європ. відділу МЗС СРСР; 1987-92 — радник посольства СРСР у ФРН. У березні 1992 — червні 1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у ФРН.

В.М. Матвієнко

Післявоєнне врегулювання з Японією.

2.09.1945 в Токійській затоці на борту амер. лінкора «Міссурі» була підписана беззастережна капітуляція Японії. Амер. генерал Д. Макартур був призначений головнокомандуючим союзними окуп. військами в Японії, які, незважаючи на символічні брит. й австралійські контингенти, фактично склались лише з амер. частин. Амер. окуп. адміністрація розпочала масштабні реформи політ, системи, економіки, с. г-ва, освіти та ін. Прагнути встановити свій вплив у ЦСС, СРСР у грудні 1945 на *Московській нараді міністрів закордонних справ* СРСР, США і Великої Британії фактично поступився Вашингтону ініціативою в справі врегулювання з Японією. На цій самій нараді створено 2 міжнар. контрольні органи — Далекосхідна комісія (ДСК) і Союзна Рада для Японії, які здійснювали формальний контроль над окупованою Японією. Ще в жовтні 1945 у Вашингтоні оголошено про створення Далекосхідної консультативної комісії в складі д-ав, що підписали Акт про капітуляцію Японії: США, СРСР, Китай, Велика Британія, Франція, Австралія, Нова Зеландія, Канада, Нідерланди. Функції Комісії обмежувались представленням рекомендацій головнокомандуючому. Однак через протидію Кремля на Московській нараді була підписана угода про створення замість Далекосхідної консультативної комісії ДСК, яка мала формулювати політ, лінію, принципи й заг. основи щодо Японії. Крім вищезгаданих країн до складу Комісії увійшли Індія та Філіппіни. Було прийнято принцип одноголосності СРСР, США, Великої Британії та Китаю при голосуванні з політ, питань. Місцеперебуванням Комісії визначено Вашингтон. Союзна Рада для Японії включала в себе представників США, СРСР, Китаю й Великої Британії та знаходилась у Токію. Вона відіграла роль консультативного органу при головнокомандуючому союзними військами в Японії. Т. ч. реальна влада зосередилась у руках генерала Д. Макатура.

Окуп. адміністрація активно проводила лінію на демілітаризацію, демократизацію й декартелізацію Японії. 3.05.1947 набрала чинності підготована у штабі Д. Макатура Конституція Японії. У країні ліквідувалась абс. монархія, а імпер. влада збереглась лише як «символ держави і єдності народу». Японія відмовлялась від війни як засобу нац. політики та від утримання регулярної армії. ДСК підготувала документ «Основна політика відносно Японії після капітуляції», який був одноголосно прийнятий 19.06.1947 і формував головну політ, лінію союзних країн щодо Японії. Того самого 1947 США виступили з пропозицією почати підготовку мирного дог-ру з Японією, але відразу ж виникли серйозні розбіжності щодо процедури підготовки. СРСР пропонував використати механізм *Ради міністрів закордонних справ*, а США — скликати конференцію країн-членів ДСК. Після проголошення КНР 1.10.1949 і початку *Корейської війни 1950-53* США взяли курс на поступове відновлення япон. пром. потужності й перетворення Японії у свого союзника в регіоні. Відтак у процесі обговорення проектів мирного дог-ру між США й СРСР зберігались істотні розбіжності. У березні 1951 держдепартамент США представив СРСР черговий проект мирного дог-ру. Кремль продовжував наполягати на використанні РМЗС і врахуванні інтересів КНР. США погодили проект дог-ру з Великою Британією і вже спільний амер.-англ. проект знову було передано рад. стороні. У ньому практично не враховувались інтереси СРСР, а КНР повністю ігнорувалась. Разом із тим, домагаючись прийняття своїх пропозицій, СРСР ухвалив рішення направити делегацію на мирну конференцію в Сан-Франциско, яка відбувалась 4-8.09.1951 за участю представників 52 д-ав. Не брали участі в конференції КНР, Індія, Бірма, ДРВ, КНДР, МНР. Рад. делегації не тільки не дали можливості представити свій проект мирного дог-ру, але й запропонувати поправки до амер.-

брит. проекту. Тому СРСР, а з ним Польща й Чехословаччина відмовились підписати мирний договір із Японією.

Сан-Франциський мирний договір 1951 поклав кінець стану війни з Японією, що отримувала політ, суверенітет. Японія визнавала незалежність Кореї та відмовлялась від усіляких претензій на Півд. Сахалін, Курильські о-ви, о. Тайвань (Формозу), о-ви Пенхуледао, Спратлі й Парасельські. Але в дог-рі не вказувалось про повернення цих територій СРСР і КНР. Мирний договір передбачав виведення з території Японії всіх окуп. військ упродовж 90 днів після набуття дог-ром чинності. Але для гарантування безпеки Японії на її території могли залишатись інозем. війська. Одночасно з мирним дог-ром було підписано амер.-япон. Договір безпеки, який надав США право розміщувати збройні сили в Японії та поблизу неї.

В.Ю. Крушинський

ПТТ (Рі«) Вільям Молодший (28.05.1759, Хеєс, графство Кент, Велика Британія — 23.01.1806, Лондон) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат; син. Закінчив Кембриджський ун-т (1776), де вивчав право. Член палати громад з 1781, лідер «нових торі», тісно пов'язаних із банківською й торг.-пром. буржуазією. У липні 1782 — лютому 1783 — міністр фінансів; у 1783-1801 і 1804-06 — Прем'єр-міністр Великої Британії. Підписав *Версальський мирний договір 1783* зі США. У 1784 забезпечив ухвалення законопроекту, який обмежив особливі права Ост-Індської компанії й підпорядкував Індію урядовому контролю. У 1786 уклав торг. договір із Францією на засаді взаємного зниження мит, що відкрило франц. ринок для брит. фабричних виробів. Із метою послаблення Росії сприяв розв'язанню рос.-тур. війни 1787-91, рос.-шведської війни 1788-90, надавав усебічну дип. підтримку Стамбулу й Стокгольму. Організувавши *Рейхенбахську угоду 1790*, попередив війну між Австрією й Пруссією та сприяв їхньому зближенню для б-би з *Французькою буржуазною революцією 1789-99*, хоча спершу утримувався від "втручання у власне франц. справи, розраховуючи, що рев. події до* допоможуть Британії витіснити звідусіль рештки франц. впливів. Починаючи з 1792-93, став гол. натхненником і фінансистом дип. ізоляції Франції та формування *антифранцузьких коаліцій*. У 1798 жорстоко придушив нац.-визв. повстання в Ірландії й провів «Акт про унію» (1801), згідно з яким авт. ірландський парламент був ліквідований. Виступив проти укладення *Ам'єнського миру 1802*, а по поверненні до влади у 1805 висунув як першочергове завдання створення в роздробленій Німеччині міцного осередку проти франц. завойовницьких планів шляхом зміцнення Пруссії й Австрії; ініціював укладення *Петербурзького мирного договору 1805* з Росією, що став підґрунтям 3-ї антифранц.

Коаліції.

В.І. Головченко

ПТТ (РНі) Вільям Старший, граф Четем (15.11.1708, Лондон - 11.05.1778, Хеєс, графство Кент, Велика Британія) — брит. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Член палати громад із 1735, де був одним із керівників вігського угруповання «патріотів» — прибічників здійснення край експансіоністської *зовнішньої політики* з метою загарбання нових колоній. У 1746-55 — гол. скарбник; 1756-61 — мін. зак. справ і військ, міністр Великої Британії, лідер вігів у палаті громад. Був одним з гол. організаторів б-би проти Франції; фактично, керував брит. політикою у вирішальний період *Семилітньої війни 1756-63*, у результаті якої Велика Британія захопила майже всі франц. володіння в Індії й Півн. Америці. Подав у відставку внаслідок розходжень із королем Георгом III та його оточенням. Із 1766 — граф і член палати лордів. У 1766-68 — Прем'єр-міністр Великої Британії, намагався об'єднати угруповання вігів і торі. Із загостренням конфлікту з півн.-амер. колоніями наполягав на здійсненні колоніального панування гнучкішими

MeTOДаMI.

В.І. Головченко

План співробітництва в інтересах економічного розвитку держав Азіатсько-тихоокеанського регіону — див. *Коломбо план*.

Плевена план 1951 — див. *Європейська оборонна спільнота*.

Пломб'єрська угода 1858 — підписаний 21.07.1858 у Пломб'єрі (Франція) таємний договір між Францією та Сардинським королівством (П'ємонт) про союз для ведення війни проти Австрії. За ним Франція обіцяла Сардинії військ. допомогу для звільнення Ломбардії та Венеції з-під австр. панування та створення верхньоітал. д-ви на чолі із Савойською династією.

У свою чергу Сардинія зобов'язувалася передати Франції Савойю та Ніццу. Але невдовзі після початку війни (квітень 1859) Франція уклала сепаратне Віллафранкське перемир'я з Віднем (11.07.1859), за яким Венеція залишалась під владою Австрії.

М.А. Миронова

ПЛЮШКО Анатолій Дмитрович (29.08.1938, с. Новосибірське Великоолександрівського р-ну Херсонської обл.) — укр. професійний дипломат. Закінчив Ін-т схід, мов при Моск. ун-ті ім. М. Ло-моносова (1961). У 1961-66 — викладач китайської мови в Київ, спецшколі-інтернаті; 1966-73 — аташе, 2-й секр. МЗС УРСР; 1973-79 — помічник нач. служби протоколу Секретаріату ООН; 1979-84 — радник, нач. відділу МЗС УРСР; 1984-90 — наук, редактор, гол. редактор видавничого відділу товариства «Знання»; 1990-91 — відповідальний секр. Укр. асоціації сприяння ООН. У 1991-92 — заст. начальника Управління двосторонніх відносин МЗС України. У січні 1993 — серпні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Китайській Народній

Республіці.

В.М. Матвієнко

ПЛЮЩ Іван Степанович (11.09.1941, м. Борзна Чернігівської обл.) — укр. держ. і громад.-політ. діяч. У 1967 закінчив агрономічний ф-т Укр. с.-г. академії (м. Київ), у 1979 — Академію сусп. наук при ЦК КПРС (м. Москва); канд. екон. наук (2001). 1959-75 — бригадир, агроном, голова колгоспу, дир. радгоспу, заст. директора Баришівського тресту овоче-молочних радгоспів Київської обл. 1975-81 — на парт, роботі: інструктор, заст. завідуючого відділом с. г-ва. Київ, обкому КП України. 1981-82 — дир. Київ, спеціалізованого тресту овоче-молочних радгоспів. Із 1982 — зав. відділом с. г-ва і харч, промисловості Київ, обкому КП України; з вересня 1984 — 1-й заст. голови, з грудня 1984 — голова виконкому Київ, обласної ради народних депутатів, із квітня 1990 — голова Київ, обласної ради народних депутатів. Депутат ВР УРСР 11-го скликання, народний депутат ВР України 1-4 скликання. Із червня 1990 — 1-й заст. Голови, чл. Президії ВР. УРСР/України. 5.12.1991-17.05.1994 та 1.02.2000-14.05.2002 — Голова ВР України. За головування П. ВР України ратифікувала *Біловезьку угоду про створення СНД 1991* та ухвалила застереження до них, ратифікувала *Лісабонський протокол 1992*, прийняла заяви з приводу статусу Республіки Крим та Севастополя, ухвалила *«Основні напрями зовнішньої політики України» 1993*, постанову *«Про встановлення дипломатичних відносин з державами-суб'єктами колишнього СРСР»* та ін. У квітні 1992 - травні 1994 — співголова Комісії з розробки нової Конституції України. Балотувався на посаду Президента України на виборах 1994. Герой України (2001). Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак пошани», князя Ярослава Мудрого V ст. (1996), Почесною грамотою КМ України (2001).

Твори: «Хто ми і куди йдемо» (1993).

Л.В. Губерський

Плячкайтіс Вітаутас Пятрас (16.10.1950, Кал-варія, Литовська РСР) — литовський громад.-політ. діяч і дипломат. Закінчив істор. ф-т Вільнюського держ. ун-ту (1981). У 1975-88 викладав у школі, працював в інспекції зі збереження пам'яток культури в Клайпеді. У 1989-90 — заст. директора істор. музею «Мала Литва» у Клайпеді, заст. голови клайпедської ради «Саюдісу»; 1990-96 — депутат Сейму, чл. Комітету у закорд. справах та парл. групи «Центр», голова литовсько-польської міжпарл. групи, заст. голови литовсько-нім. міжпарл. групи. У 1996-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Литовської Республіки в Україні.

Р-А. Кривонос

Повірений у справах (франц. *спагşe сі"а(-іаігез)* — глава *дипломатичного представництва* 3-го класу (за класифікацією, введеною *Віденським регламентом 1815* та закріпленою *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961*, слідує після *посла і посланника*). П. у с. акредитується при міністрах закорд. справ країни перебування; на відміну від послів і посланників замість *вірчих грамот* отримують тільки відп. листи від міністрів закорд. справ своїх країн. У сучас. дип. практиці інститут П. у с. використовують, як правило, лише за особливих обставин, напр., за умови напружених (чи ненормалізованих) стосунків між д-вами. Від П. у с, які належать до самостійного класу глав дип. представництв і призначення яких має постійний характер, слід відрізнити *тимчасових повірених у справах* (*спагşe сГаЯігез ас! іпіегіт*),

які виконують обов'язки глави дип. представництва (будь-якого класу) у випадку відсутності ОСТАННЬОГО.

В.М. Матвієнко

Повітряна лінія міжнародна — повітр. шлях, за яким здійснюються міжнар. комерційні польоти, їхня траса. П. л. м. виходить за межі держ. КОРДОНІВ ОДНІЄІ Країни. *ОМ. Григоров*

Повстала сторона — повстанці, загони руху опору, учасники громадян, чи нац.-визв. б-би, які контролюють певну територію у своїй країні та ведуть збройну б-бу проти колонізаторів, диктаторських, фаш. та інших антидемокр. режимів за самовизначення свого народу й отримали визнання як П. с. з боку інших *суб'єктів міжнародного права*. Статус П. с. дає право учасникам збройної б-би у випадку поразки й переходу на територію іншої д-ви вимагати від неї надання притулку, а д-ва, яка надала притулок, зобов'язана розглядати їх як *комбатантів* і не видавати стороні, яка здобула перемогу над ними. П. с. повинна дотримуватись *війни законів і звичаїв*. *о.в. Задорожню*

ПОДВІЙНЕ Оподаткування — ситуація, яка виникає, коли один і той самий дохід чи майно фізич. або юрид. особи підлягає оподаткуванню аналогічними податками у двох чи більше країнах. Основною підставою для міжнар. співробітництва д-ав є двосторонні угоди про запобігання П. о. та попередження податкових ухилень щодо податків На ДОХОДИ Й МАЙНО. *ОМ. Григоров*

ПОДЛИ Речі ПОСПОЛИТОЇ— поступова ліквідація суверенної держави Річ Посполита наприкінці XVIII ст., здійснена шляхом поетапного поглинання її території сусідніми державами (Пруссією, Росією та Австрією). Причинами П. Р. П. стали внутр. розвал польсько-литовської конфедеративної д-ви, пов'язаний із паралічем держ. органів влади через засилля шляхетських вольностей у політ, житті Польщі, а також у край агресивна експансіоністська політика сусідів Речі Посполитої. Приводом до втручання стала відмова польського сейму зрівняти в правах католиків і православних Речі Посполитої, що було однією з попередніх умов зведення на престол чергового короля Станіслава Августа Понятовського — колишнього фаворита рос. імператриці *Катерини II*, зведеного на польський трон саме за її сприяння. Перший П. Р. П. було здійснено в 1772 згідно з таємними конвенціями, підписаними в Петербурзі 4.(15).01.1772 Росією та Пруссією й 25.07(5.08).1772 Росією та Австрією відповідно. Істор.-юрид. обґрунтування своїх територ. претензій до Речі Посполитої д-ви, що підписали Петербурзькі конвенції 1772, представили в опублікованих невдовзі деклараціях, за якими Росія заявляла про своє істор. право на повернення собі земель, населених православними білорусами, і захоплених у минулому Польсько-Литовською державою; Пруссія претендувала на Помор'я та Мальборзьку землю, враховуючи «історичне право» на них середньовічних нім. лицарських орденів XIII - XV ст.; Австрія обмежилась простою констатацією своїх «прав [на польські землі] таких же давніх, як і законних». У результаті першого П. Р. П. 1772 до Російської імп. відійшла Схід. Білорусія (Гомель, Вітебськ, Могилів); Австрійська імп. захопила Малу Польщу із Краковом та Галичину зі Львовом; Пруссія приєднала до свого королівства Померанію, польські частини Схід, та Зах. Пруссії, з'єднавши землі власне Пруссії (столиця — Берлін) зі Схід. Пруссією. Незважаючи на офіц. протест польського уряду, який звернувся за допомогою, щоб виступити проти *агресії* до урядів Франції та Великої Британії, армії Пруссії, Росії та Австрії майже без опору окупували впродовж 1772-73 зазначені території Речі Посполитої, а відсутність будь-якої зовн. допомоги примусила польсько-литовський сейм погодитись з *анексіями* та підписати 7(18).09.1773 три окремі дог-ри (з Росією, Австрією та Пруссією) про офіц. відмову Речі Посполитої від будь-яких прав на втрачені території та претензій до вказаних д-ав з приводу захоплених ними земель.

У 1775 Росія нав'язала Речі Посполитій відп. зміни та доповнення до конституції. Коли наприкінці 1780-х Росія вела одночасно дві війни — із Туреччиною (1787-91) та зі Швецією (1788-90), Річ Посполита, намагаючись використати ситуацію на свою користь, уклала 29.03.1790 анти-рос. союз із Пруссією. 3.05.1791 польський сейм заявив про скасування постанов про розподіл Речі Посполитої, відмовився від нав'язаних Росією положень конституції та прийняв новий основний закон Речі Посполитої, за яким польський престол мав стати спадковим. Сейм також запропонував Туреччині союз проти Росії та Австрії. Однак Росія

вдалась до превентивних дій і ввела війська на територію Речі Посполитої. Переможне завершення Росією війн із Туреччиною та Швецією, а також придушення польського опору на тлі посилення рев. тенденцій в Європі у зв'язку з *Французькою буржуазною революцією 1789-99*, спричинили нове

зближення позицій Австрії, Росії та Пруссії в «польському питанні», що завершилось другим П. Р. П., таємну конвенцію про який представники Росії та Пруссії підписали в Петербурзі 12(23).01.1793. Австрія, послаблена на той момент невдалою війною з рев. Францією, на певний час втратила можливість активно впливати на розподіл польських земель, але Росія та Пруссія домовились довести зміст конвенції до її відома. Згідно з конвенцією про другий П. Р. П. Пруссія отримувала Гданськ, Торунь і Познань, Росія — решту Білорусії (Мінськ, Пінськ) і Правобережну Україну. Сторони домовились спільно вимагати від Речі Посполитої визнання нею всіх означених територ. змін. Крім того, Пруссія зобов'язувалася спільно з Австрією продовжувати війну проти рев. Франції та не укладати з останньою сепаратного миру, а Росія здобувала право розташовувати в межах урізаної Речі Посполитої свої війська задля стримування загрози подальшого поширення рев. ідей в регіоні (у спільній декларації про другий П. Р. П., опублікованій у квітні 1793, Росія та Пруссія пояснювали нові захоплення необхідністю покласти край поширенню ідей яacobинства в Польщі).

Неспроможна воєнним шляхом припинити агресію, Річ Посполита змушена була визнати двосторонніми дог-рами з Росією 11(22).07.1793 та Пруссією 14(25).09.1793 втрату вже окупованих на той час росіянами й пруссаками територій, а 5(16). 10.1793 ще й підписати союзний рос.-польський договір, яким у Речі Посполитій відновлювалась конституція 1775 і на польських землях були розміщені рос. війська заради «захисту польських володінь та збереження існуючого державного устрою». Показове політ. приниження Речі Посполитої сусідами спричинило в 1794 польське нац.-визв. повстання проти рос.-прус. окуп. сил, очолене Т. Костюш-ком. У процесі його придушення в Петербурзі поновились переговори Росії, Пруссії та Австрії про долю Речі Посполитої. 23.12.1794 (3.01.1795) Австрія приєдналася до рос.-прус. конвенції 1793. Результатом переговорів стало підписання 13(24).10.1795 Петербурзької конвенції про третій П. Р. П., за яким Росія, Австрія та Пруссія домовились про її остаточну ліквідацію як суверенної д-ви, розподіливши між собою рештки польських земель. За третім П. Р. П. до Австрії відходили Сандомир і Люблін, до Росії — литовські землі з Вільно та частина Зах. Білорусі з Гродно, а до Пруссії — Варшава та правобережжя Вісли.

Останню крапку в проблемі П. Р. П. поставила Конвенція, підписана Росією, Австрією та Пруссією 15(26).01.1797 у Петербурзі. За нею остаточно ліквідовувалось польське підданство, позбавлений престолу останній польський король Станіслав Август Понятовський отримував від учасників Конвенції щорічну пожиттєву субсидію. Росія, Пруссія та Австрія зобов'язалися спільно сплатити всі непогашені держ. борги Речі Посполитої (а також всі особисті борги її останнього короля Станіслава Августа). Окремою секретною статтею Конвенції про третій П. Р. П. імператори Росії та Австрії й король Пруссії зобов'язалися не згадувати у своїх титулах назви Польського королівства. Внаслідок трьох П. Р. П. з карти Європи на 123 роки зникла суверенна польська д-ва.

В. А. Рубель

ПОДОЛЄВ Ігор Валентинович (19.06.1952, с. Вовнянка Рожищанського р-ну Волинської обл.) — укр. держ. діяч, науковець. Закінчив Донецький держ. ун-т (1973); д-р екон. наук, професор. У 1974-75 — наук. співробітник Донецького держ. ун-ту; 1975-86 — аспірант, молодший наук. співробітник, старший наук. співробітник, зав. сектора Ін-ту економіки промисловості АН УРСР; 1986-88 — старший наук. співробітник Наук.-дослідного центру Президії АН УРСР; 1988-90 — гол. спеціаліст, консультант екон. відділу Управління справами Ради Міністрів УРСР — відповідальний секр. Економічної ради УРСР Держплану УРСР; 1990-92 — помічник Голови Ради Міністрів УРСР, Прем'єр-міністра України; 1992-94 — заст. керівника екон. служби Адміністрації Президента України, радник Президента України з кредитно-фінанс. питань; 1994-97 — перший заст. міністра зовн. екон. зв'язків і торгівлі України. У червні 1997 — жовтні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Фінляндській Республіці, водночас у липні 1997 — жовтні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісландській Республіці за сумісництвом, у липні 1997 — січні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Швеція за сумісництвом, у липні 1997 — вересні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Королівстві Данія за сумісництвом, у вересні 1997 — вересні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Норвегія за сумісництвом.

В. М. Матвієнко

ПОЗИТИВНІ гарантії безпеки — зобов'язання держави, що визнана ядерною за *Договором про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 (ДНЯЗ)*, надати допомогу державі-учасниці ДНЯЗ, що не володіє ядерною зброєю, яка стане жертвою *агресії акту* або загрози *агресії* із застосуванням ядерної зброї. Позитивні гарантії за своєю природою тотожні зобов'язанням, що їх беруть на себе держави-члени військ, союзів. Позитивні гарантії не закріплені в ДНЯЗ, але їх застосування передбачено рез. *Ради Безпеки ООН №255* від 19.06.1968. Резолюція передбачала, що в разі *агресії* або загрози *агресії* із застосуванням ядерної зброї проти без'ядерної д-ви РБ ООН та її члени, що володіють ядерною зброєю, діятимуть згідно зі *Статутом ООН*, відповідно до здійснення права на *колективну оборону*. З-поміж ядерних д-ав за резолюцію проголосували Велика Британія, СРСР та СІНА. Франція при голосуванні утрималась, КНР на час прийняття резолюції не була членом ООН. П. г. б. були підтверджені рез. РБ ООН №984 від 11.04.1995, за яку проголосували всі ядерні д-ви.

В.Ю. Константинов

ПОЗИЦІОНУВАННЯ — створення та підтримка іміджу *актора міжнародного*; передбачає уведення, закріплення та відтворення у різних сегментах суспільн. свідомості на нац. та міжнар. рівнях символічних ознак образу країни, її лідера ТОЦО.

Ю.В. Романенко

ПОЛ ГІОТ (Рої Рої, справжнє ім'я — Салот Сар) (19.05.1925/8, провінція Кампонгтхом — 15.04.1998, поблизу Алон Венга, Камбоджа) — камбоджійський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в заможній селянській сім'ї. Закінчив Технічний коледж у Пномпені й готувався стати буддистським монахом, але під час *Другої світової війни* приєднався до Руху опору франц. колонізаторам, очоленого *Хо Ши Міном*. З 1946 — чл. Компартії Індокитаю. Вигравши франц. стипендію, 1949 виїхав вивчати радіоелектроніку до Парижа, де вступив у ФКП. 1953 повернувся до Пномпеня та працював викладачем приватного ліцею, приєднався до радикально-шовіністичної фракції Народно-революційної партії Камбоджі (НРПК). 1963 перейшов на нелегальне становище й був обраний секр. ЦК Компартії Камбоджі (наступниця НРПК). Орієнтувався на китайський досвід і в сер. 1960-х створив партиз. загони червоних кхмерів, які 17.04.1975 захопили Пномпень, усунувши від влади проамер. генерала Лон Нола. 13.05.1976-7.01.1979 — Прем'єр-міністр Демократичної Кампучії. Примусово-репресивними засобами здійснював будівництво казарменого комунізму, знищивши, за мінім. оцінками, 2 млн. чол. з 7,5-мільйонного населення країни. Висунувши гасло «турботи про кхмерську расу», спровокував війну з В'єтнамом, у якій зазнав поразки. Закріпившись на партиз. базі поблизу тайландського кордону, керував збройною б-бою проти уряду Народної Республіки Кампучії. Після врегулювання *Камбоджійської проблеми* у червні 1997 був заарештований соратниками, що схилились до видачі його Міжнародному трибуналові. Помер від серцевого нападу.

П.М. Ігнат'єв

ПОЛІНЬЯК (Polignac) Огюст (14.05.1780, Вер-саль — 2.03.1847, Париж) — франц. громад.-політ. і держ. діяч, граф, рим. князь (1820). Нар. в аристократичній сім'ї, що з перших днів *Французької буржуазної революції 1789-99* знаходилась в еміграції. Таємно повернувшись до Франції, взяв участь у змові проти *Наполеона I*, за що потрапив до в'язниці; у 1813 втік з неї. У період Реставрації (1814-15, 1815-30) обіймав важливі держ. посади, зокрема 1823-29 — посол Франції у Великій Британії, із серпня 1829 — мін. зак. справ, з листопада 1829 — голова кабінету міністрів. Проводив край реакційну політику та займався переслідуванням опозиції, що стало однією з вирішальних причин рев-ції 1830. Після падіння монархії Бурбонів втратив усі права та привілеї й опинився у в'язниці. У 1836 був амністований.

П.М. Ігнат'єв

Політика (грец. *πολιτική* — державні справи) — колективна або індивід. діяльність, що пов'язана з різними формами реалізації владних функцій у вирішенні соціально значущих проблем. Категорія «політика» є первиною стосовно категорій «міжнародна політика», «світова політика», «зовнішня політика», які безпосередньо використовуються для аналізу міжнар. відносин. Проблема співвідношення П. з іншими сферами сусп. життя є одним із важливих заг-теорет. аспектів дискусії між конкуруючими парадигмами досліджень міжнар. відносин. Теза про примат П. над усіма іншими формами міжнар. відносин характерна для теоретиків реалістичної традиції (див. *Політичний реалізм*),

що обстоюють абсолютне домінування в міждерж. відносинах проблематики безпеки та розподілу сили. Екон. детермінізм проявляється в політекон. концепціях ліберального глобалізму й транснаціоналізму. Теорії, що будуються на засадах конструктивізму, наголошують на первинному характері ціннісних систем, феноменів соц. культури та ідеології, як детермінант не лише діяльності окремих акторів, а й міжнар. процесів на заг.-системному РІВНІ.

А.Л. Субботін

ПОЛІТИЧНИЙ Ідеалізм — напрямок у *міжнародних відносин теорії*, що виник і досяг академічного й політ. визнання на поч. ХХ ст. В основних теорет. положеннях він спирався на ідеї європ. *лібералізму* та класич. зах. теорії права. Міжнар. відносини розглядалися як форма самореалізації світового співтовариства, основу якого створювали універсальні цінності і, насамперед, ідея універсального миру. В межах П. і. міжнар. суб'єктність д-ви розглядається як похідна від суб'єктності індивідів, яких вона лише представляє в рамках світової спільноти. Змістом *зовнішньої політики* є міжнар. співробітництво заради досягнення універсального миру за допомогою розвитку прав, інститутів та системи міжнар. орг-цій. Кінцевою метою практ. зовн.-політ. діяльності є подолання первинного стану конфліктності партикулярних інтересів та відтворення у сфері міжнар. відносин інститутів громадян, суспільства у формі універсальних політ. орг-цій. Політ. події міжвоєнного періоду та критика з боку *політичного реалізму* призвели до втрати політ. ідеалістами своїх провідних позицій в академічному дискурсі. На відміну від політ. реалізму, який продовжує існувати в сучас. міжнар. науці в дещо модифікованій формі, ця теорет. школа класич. періоду припинила свій оригінальний розвиток, і лише її окремі базисні положення, що разом не створюють концептуальну систему, знаходять подальший розвиток у рамках *конструктивізму* та глобалізму.

А.А. Субботін

ПОЛІТИЧНИЙ реалізм — *міжнародних відносин теорія*, що виникла наприкінці 1930-х як результат онтологічної критики *політичного ідеалізму*. Основні положення теорет. концепції П. р. були сформульовані як антитези твердженням політ. ідеалізму: д-ва — єдиний, унітарний та раціонально діючий актор у міжнар. відносинах; змістом зовн. та міжнар. політики є проблема безпеки, яка може бути вирішена д-вою лише власними силами завдяки нац. оборонній політиці та *дипломатії*, що спираються на готовність до застосування сили; у міжнар. відносинах панує анархія перманентної б-би за владу; за відсутності універсального інституту влади в міжнар. відносинах, головним регулюючим механізмом міждерж. стосунків є баланс сил; зовн.-політ. діяльність детермінована матеріал. інтересами акторів, що не можуть бути гармонізовані через прав. інститути та міжнар. орг-ції. У повоєнні роки П. р. зазнав певної еволюції, що суттєво модифікувала деякі його теорет. положення, узгоджуючи їх із змінами, що відбулись у системі міжнар. відносин. У сучас. науці про міжнар. відносини реалістична традиція існує у формі *КОНЦЕПЦІЇ Неореа/ПЗМу*.

А.Л. Субботін

ПОЛІТИЧНИЙ час — тривалість політ. процесу, події, життя політ. ідеї, теорії, політ. діяльності лідера. Часовий вимір є одним з основних вимірів у світовій політиці поряд із просторовим та змістовим. П. ч. може бути циклічним та лінійним. Політ. культури різних цивілізацій відрізняються специфікою сприйняття часу, часовою ритмікою, що пояснюється існуванням двох типів розвитку — циклічного та лінійного. Тому в діалозі цивілізацій немає єдиного для всіх сприйняття часу та простору. П. ч. включений у безперервний хід астрономічного (хронологічного) часу, має якісні характеристики й відрізняється від астрологічного: а) функціональна зміна часу в політ. процесі здійснюється у двох напрямках: хронологічному та ахронічному; П. ч. є ахронічним — майбутнє стає сьогоднішнім, у минулому та сьогоднішньому виникають ідеї, які стають майбутнім; б) П. ч. відбувається різними темпами для різних політ. сил. Звідси диференціація течій у світовій політ. думці, виокремлення консерватизму, спрямованого на минуле, *політичного реалізму* — на сьогоднішнє, прогресизму — в майбутнє.

П. ч. вимірюється кількістю істор. подій на одиницю часу. Хода істор. часу є нерівномірною за фазами циклів: уповільнюється на фазах зрілості та застою, прискорюється під час криз та рев. змін. Вимірювання ритму світової історії та окремих цивілізацій вимагає критерію, за яким відбувається підрахунок істор. часу. Для кожної світової цивілізації виокремлюють епіцентр (країну, або групу країн, за якою ведеться еталонний підрахунок тривалості цивілізації, її фаз, перехідних періодів). Навколо епіцентру розташована периферія та напівпериферія — перша та

друга зони впливу. П. ч. у них все більше відстає від П. ч. лідера. Циклічний тип (циклічна часова ритміка) є характерним для цивілізацій схід, типу розвитку. Час обертається за колом, хоча насичений певними подіями. Лінійний тип (лінійна часова ритміка) є розвитком шляхом прогресу. Зах. цивілізація першою засвоїла цей шлях розвитку. Лінійність П. ч. надала можливість Заходу швидко розвивати свій потенціал. Водночас дискусійним є питання щодо його переваг. Лінійність стає можливою завдяки інструментальному ставленню до світу. Захід зміг набрати високі темпи розвитку в усіх сферах культури, які наближаються до матеріал, вирва. Але в ціннісній сфері Захід спирається на примітивний ідеал суспільства, яке споживає. Звідси симптоми лінійного часу — моральна втомленість, екологічна криза, коли цивілізація не здатна витримати набрані темпи розвитку. Циклічність є найприроднішим часовим ритмом. Циклічний характер спостерігається в багатьох процесах розвитку соц. систем. Циклічність властива будь якій просторовій динаміці. Як правило, вона містить у собі еволюційну складову (розвиток за спіраллю).

Концепції циклічного розвитку в процесі ко-еволюції природи й суспільства розроблялись упродовж XX ст. Одна з концепцій заснована на теорії циклічної динаміки М. Кондратьєва (1892-1938). Теорія «хвиль Кондратьєва» підтверджена та статистично доведена й розвинена амер. вченим Й. Шумпетером. Він вбачає підставу екон. динаміки у хвилях *інновацій* (техн. винаходи людства та зміна його потреб). Циклічність істор. динаміки під впливом коливань активності Сонця доведена рос. дослідником А. Чижевським. Система соц. циклів має синергетичний характер. Складні нелінійні системи мають якість синергетичної коеволюції кількох векторів сил в одному чи кількох атракторах. Життєвий цикл системи — це період від її зародження до загибелі (або радикального перетворення). Він має наступні стадії: зародження нової системи в надрах старої; латентний розвиток; народження — утвердження в б-бі зі старою системою; розповсюдження, перетворення на домінуючу систему; зрілість; вступ у кризу, б-ба з новою системою; фаза відмирання, реліктове існування на периферії нової системи. Цикли можна класифікувати в просторовому та в часовому аспектах. У часовому аспекті розрізняють: короткострокові, середньострокові (пов'язані зі зміною поколінь, приблизно 10-30 років), довгострокові («хвилі Кондратьєва») та істор. суперцикл.

Виокремлюються світові цикли цивілізацій, об'єднані в 3 суперцикли. Перший суперцикл — період становлення суспільства. Його епіцентри — Єгипет, Месопотамія, Греція, Рим, Індія та Китай. Це неолітична цивілізація (до V тис. до н. е.), ранньокласова цивілізація (до 2-ї пол. II тис. до н. е.), антична цивілізація (до сер. V ст. н. е.). Другий суперцикл — період зрілості суспільства. Його епіцентри — Зах. Європа та Півн. Америка. Це середньовічна цивілізація (до сер. XIV ст.), передіндустріальна цивілізація (до кінця XVIII ст.), індустріальна цивілізація (до 2-ї пол. XX ст.). Третій суперцикл — постіндустріальна цивілізація, розпочинається з 2-ї пол. XX ст. Його епіцентри — Японія, США, Китай, нові індустріальні країни. Кожна локальна цивілізація має свій ритм розвитку. Водночас існує й інший підхід, згідно з яким цей ритм більш-менш синхронізований із ритмом світових цивілізацій. Локальні цивілізації не є чимось нерухомим. Вони проходять кілька стадій розвитку: зародження, розквіт, розкладання та загибель. Тривалість існування цивілізації різними вченими визначаються по-різному, але приблизно в межах 1-1,5 тис. років. Набувають розповсюдження ідеї щодо полі-циклічності істор. процесу — кожна цивілізація, кожен період її розвитку мають рівну тривалість, яка періодично повторюється. Локальні цивілізації мають свій, відмінний від заг.-світового, ритм розвитку.

Суміжні цивілізації синхронізуються у своїй динаміці. Виокремлюються наступні групи синхронних цивілізацій: середземноморсько-близькосхідна (Єгипет, Месопотамія, Сирія, Палестина, Мала Азія, Італія, Греція — епіцентри 1-го суперциклу); азійська (Індія, Китай, Японія, Центр. Азія — епіцентри цивілізації на початку 2-го суперциклу); зах.-європейська (Іспанія, Британія, Франція, які були колоніальними імперіями; наприкінці індустріальної епохи вони почали втрачати свої позиції); американська (стародавні цивілізації були знищені; виникли нові, дочірні щодо зах.-євро-пейської, які потім набули самостійного характеру); африканська; схід.-європ. та півн.-азійська група локальних цивілізацій. У просторовому аспекті можна виокремити наступні цикли: регіону, групи взаємопов'язаних країн, континенту, глобальний цикл людства.

Історія поліциклічна: на кожен фазу більш тривалого циклу накладається кілька коротких циклів. Між двома суміжними істор. циклами лежить перехідний період, який характеризується кризою системи, що відмирає, невпорядкованістю істор. процесу. У розвитку різних країн та народів існують подібні етапи — заг.-істор. закономірності циклічної динаміки та генетики, які

регулюють процеси спадкоємності, змін та відбору в розвитку людства, цивілізацій, окремих країн та народів.

о А. коптель

Політичної рівноваги принцип — запобігання концентрації сили та/або влади в одного політ, актора в державі й міждерж. відносинах завдяки розподілу влади між кількома акторами та створенню системи стримувань і противаг. У міжнар. відносинах цей принцип реалізований у *балансу сил концепції*. Вперше офіційно П. р. п. був проголошений на Вестфальському конгресі 1648 (див. *Вестфальська система міжнародних відносин*) і був спрямований на захист незалежності д-ав шляхом пропорційного розподілу між ними територій і населення. П. р. п. у міждерж. відносинах спрямовувався проти гегемонії будь-якої д-ви й на підтримку сформованого балансу сил. У теорії *міжнародних відносин* цей принцип є категорією дослідження міжнар.

СИСТеМ балансу СИЛ.

М.С. Каменецький

Половець Семен (?-?) — укр. військ, діяч і дипломат. Учасник Національної рев-ції 1648-76. У 1653-58 (з перервами) — білоцерківський полковник. 1655 очолював посольство Війська Запорозького до Москви. В укр.-моск. війні 1658-59 підтримував гетьмана / *Виговського*. За гетьманування *П. Тетері* — ген. обозний. Ухвалою Корсунської старшинської козацької ради 10-12.03.1669 очолив посольство гетьмана *П. Дорошенка* до Стамбула з повідомленням про рішення визнати *протекторат* Османської імп. над Правобережною Україною й завданням уточнити його умови. У 1670-71 — ген. суддя в уряді

П. Дорошенка.

В.І. Головченко

Положення про порядок розміщення дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав і представництв міжнародних організацій в Україні 1995 — офіц. документ виконавчої влади держави, що визначає заг. порядок розміщення інозем. *дипломатичних представництв* та *консульських установ*, а також представництв міжнар. орг-цій в Україні, має на меті створення належних умов для здійснення ними своїх функцій на території укр. д-ви. Положення затверджене Постановою КМ України № 146 від 27.02.1995 на виконання Указу Президента України №517 від 12.09.1994 «Про програму розміщення дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних та іноземних організацій в Україні».

Положення регламентує порядок придбання, оренди, використання інозем. дип. та консулами, представництвами міжнар. орг-цій на безоплатній основі споруд і приміщень для свого розміщення, а також їхню перебудову, добудову тощо з метою зміни їхнього первісного призначення. Згідно з цим док-том питання про розміщення дип. представництв, консулів, установ та представництв міжнар. орг-цій розглядаються за їхнім письмовим зверненням (або зверненням уряду акредитуючої д-ви) до *МЗС України*, яке надсилає пропозиції до відп. обласної (міської) держадміністрації чи уряду Автономної Республіки Крим. Розміщення представництв та установ у Києві здійснюється через *Генеральну дирекцію Київської міської ради з обслуговування іноземних представництв (ГДШ)*.

М.А. Кулінич

ПОЛОЗ Михайло Миколайович (1891, Зміївський повіт Харківської губернії — 3.11.1937, поблизу Медвежегорська, тепер Карелія) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї службовця. Навчався в Харківському реальному уч-щі (з 1907), вечірньому ун-ті ім. Шанявського та Петровській с.-г. академії в Москві (з 1912). З 1906 — учасник есерівського руху. Учасник *Першої світової війни*, прапорщик-авіатор. У 1917 — чл. Укр. ген. військ, к-ту (УГВК), Центральної та Малої Ради. Представляв інтереси УГВК при Тимчасовому уряді в Петрограді; належав до лівого крила УПСР, що з метою недопущення окупації УНР рос. більшовицькими військами виступало за співробітництво з ленинським урядом і готувало держ. переворот на користь передачі влади радам робітничих, солдатських і селянських депутатів. У грудні 1917 був заарештований, але невдовзі звільнений і взяв участь у *Брестських мирних переговорах 1917-18* у складі делегації Центральної Ради. Із серпня 1919 — один із лідерів УКП (боротьбистів), після «самоліквідації» партії в березні 1920 (проти якої виступав) з тактичних міркувань приєднався до КП(б)У. Перебував на відповідальних держ. посадах. 1921, після злиття в єдине представництво дип. місії УСРР в РСФРР і повноважного представництва УСРР

у справах ВРНГ, очолив цей об'єднаний орган. Із червня 1926 — нарком фінансів УСРР. Наприкінці 1933 репресований і засланий на Соловки.

М.С. Дорошко

Полуботок Павло Леонтійович (бл. 1660, Чернігів - 18.12.1724, Петербург) — укр. військ, і держ. діяч. Походив із козацько-старшинського роду. Закінчив Києво-Могилянську колегію (1679). Служив у Війську Запорозькому, значковий товариш (1689). За участь у старшинській змові проти гетьмана / *Мазени* 1691 разом із батьком — переяславським полковником — на тривалий час був усунений від держ. діяльності. З 1706 — чернігівський полковник. У 1708 був одним із кандидатів на гетьманство, але внаслідок недовіри з боку *Петра I* змушений був поступитись І. Скоропадському. Після смерті останнього 3.07.1722 став наказним гетьманом. Намагався обмежити владу *Малоросійської колегії* шляхом реформування судової системи Гетьманщини й б-би зі зловживаннями старшинської адміністрації. Ініціював заг.-військ, складання *Коломацьких петицій Війська Запорозького до Петра I*. 3.08.1723 на вимогу імператора прибув до Петербурга на чолі старшинської делегації, що була заарештована після вручення петицій 10.11.1723, ув'язнена в Петропавлівській фортеці й звинувачена в перевищенні владних повноважень і зв'язках із мазепинцями. Помер під час слідства (на думку ряду дослідників, закатований).

В.І. Головченко

Польоти міжнародні нерегулярні — разові, епізодичні міжнар. польоти, що здійснюються в особливих випадках. Найпоширенішим різновидом П. м. н. є чартерні повітр. перевезення. Згідно зі ст. 61 Повітряного кодексу України чартерне повітр. перевезення використовується на підставі дог-рів чартеру, метою якого є фрахтування одного чи кількох повітряних суден на один чи кілька рейсів для повітр. перевезення пасажирів, багажу, вантажу й пошти або з іншою метою, якщо це не суперечить чинному законодавству України. Згідно зі ст. 5 Чиказької Конвенції про міжнар. цивільну авіацію 1944 повітр. судна, що задіяні в нерегулярних польотах, можуть здійснювати транзитні польоти без необхідності отримання попереднього дозволу. Але д-ва, у повітр. просторі якої здійснюється такий політ, має право вимагати дотримання встановлених правил аеронавігації щодо заборонених чи закритих зон для польотів аж до примусової посадки повітр. судна, що здійснює нерегулярний політ.

ОМ. Григоров

Польоти міжнародні регулярні — польоти *суден повітряних цивільних* по договірних лініях між одними й тими самими пунктами призначення двох чи більше держав, здійснювані спеціально призначеними авіапідприємствами. Для П. м. р. характерна чітко виражена періодичність (частота) польотів, що зазначена у спец. розкладі таких польотів (включно з додатковими польотами). Відповідно до ст. 6 Чиказької конвенції про міжнар. цивільну авіацію 1944 регулярні польоти здійснюються над територією чи на території д-ви за спец. дозволом і відповідно до умов такого дозволу. *Міжнародне право* встановлює П. м. р. дозвільний порядок: право на здійснення П. м. р. та їхні умови визначаються в міжурядових угодах про повітр. сполучення або в тимчасових дозволах. У практиці України П. м. р. здійснюються на підставі двосторонніх угод про повітр. сполучення згідно зі ст. 57 Повітряного кодексу України.

ОМ. Григоров

Польоти міжнародні транзитні — польоти повітряних суден через територію інозем. держави з посадкою або без посадки на ній. П. м. т. поділяються на транзитні польоти над держ. територією й транзитні польоти над *протоками міжнародними*. Транзитні польоти над держ. територією (без посадки або з правом на техн. посадку) регламентуються положеннями Угоди про міжнар. повітр. транзит 1944 і положеннями ст. 5 Чиказької конвенції про міжнар. цивільну авіацію 1944. Ці польоти можуть здійснюватись, як правило, без попередньої санкції д-ви, у повітр. просторі якої здійснюється політ, при дотриманні всіх розпоряджень нац. законодавства даної д-ви. Відповідно до ст. 58 Повітряного кодексу України переліт держ. кордону України повітр. суднами (у т. ч. й при транзитних польотах) здійснюється через спец. «повітряні коридори». Транзитні польоти над міжнар. протоками повинні здійснюватись відповідно до стандартів, встановлених ч. III *Конвенції ООН з морського права 1982*, аеронавігаційних вимог *Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО)*, а також з урахуванням вимог спец. міжнар.

угод, напр., Конвенції про режим Чорноморських проток 1936 (див. *Монтрьо конференція 1936*), які в цілому забезпечують мирний, безперервний і швидкий транзитний переліт.

О.М. Григоров

Польське повстання 1830-31 (Російсько-польська війна 1831) — масовий збройний виступ на польських землях за відновлення незалежності Польщі, які відійшли, згідно з *поділами Речі Посполитої*, до Російської імп. У 1813, на завершальному етапі наполеонівських воєн, територія Герцогства Варшавського (утвореного *Наполеоном I* на польських землях, що відійшли за поділами Речі Посполитої до Пруссії; див. *Тільзитський мирний договір 1807 та Шенбрунський мирний договір 1809*) була окупована рос. військами й фактично перейшла під управління Петербурга. Проти формального приєднання цих земель до Росії виступала Велика Британія, яка запропонувала в ноті від 31.12.1814 до Росії та Австрії план нового перерозподілу польських земель. У січні 1815 цей план було прийнято Росією, в лютому — Пруссією, а в березні — Австрією. Перерозподіл було здійснено відповідно до низки дог-рів між Австрією, Пруссією та Росією (прус.-рос. договір про поділ Польщі 21.04.1815, австр.-рос. договір про дружбу та кордон у Польщі 21.04.1815, прус.-рос.-саксонський мирний договір 6.05.1815, австр.-прус.-рос. домовленість, яка увійшла в Загальний акт *Віденського конгресу 1814-15*). До Австрії відходили повіти Схід. Галичини, до Пруссії — герцогство Позенське (Познанське), до Росії — решта Варшавського герцогства (за винятком Кракова, який став *вільним містом*). Відтак більша частина власне польських земель потрапила до складу Російської імп. й утворила т. зв. Царство Польське. У 1815 Царству Польському рос. імператором *Олександром I* була дарована конституція, що передбачала певну ступінь внутр. автономії, зокрема створення парламенту, уряду, нац. польських частин у рос. армії. Однак суперечності, що зберігались упродовж всього періоду після приєднання польських земель до Росії й мали не лише національний (прагнення до відновлення польської нац. д-ви), але й соц.-екон. характер (активний розвиток капіталізму на польських землях гальмувався порівняно відсталою економікою та держ. устроєм Російської імп.), загострилися на тлі рев. підйому в Європі в 1830, а також унаслідок систематичного порушення конституції 1815 з початком царювання *Миколи I*. Безпосереднім приводом до повстання стали заходи зі збирання в Царстві Польському грошей та провіанту для спорядження військ, експедиції з метою придушення рев-ції в Бельгії (див. *Лондонська конференція 1830*).

Повстання розпочалось 17(29). 11.1830 у Варшаві й швидко поширилось майже на всю територію Царства Польського. Польські війська перейшли на бік повсталих і склали основу польської нац. армії. У грудні 1830 — січні 1831 новий польський уряд надсилав до Петербурга делегатів з пропозиціями про початок переговорів, але вони були відхилені Миколою I. 1(13).01.1831 польський Сейм позбавив династію Романових польського трону та фактично проголосив незалежність Польщі. У відповідь наприкінці січня 1831 на територію Польщі увійшли рос. війська, фактично розпочалась рос.-польська війна. Просуваючись із боями в сер. лютого, рос. війська вийшли до Праги, схід, передмістя Варшави, але в березні через дії польських військ та партиз. загонів змушені були відступити. Після поразки польських військ при Остроленці 14(26).05.1831 поляки фактично відмовились від активних наступальних дій, що дозволило рос. армії влітку оточити

Варшаву. Тоді в серпні 1831 польський уряд здійснив спробу втягнути у війну зах. д-ви (Австрію, Велику Британію та Францію), запропонувавши їм польську корону, але безрезультатно. Попри активну підтримку П. п. в ліберальних колах европ. д-ав, особливо у Франції, уряди цих д-ав не підтримали цього збройного виступу та запевнили рос. уряд у схваленні його дій, спрямованих на придушення повстання. Союзники Росії у *Священному союзі*, Австрія та Пруссія, які побоювались поширення повстання на польські землі, що належали до їх складу, також підтримали дії Росії. 26-27.08(7-8.09).1831 Варшаву було взято штурмом, і після цього повстання фактично було придушено. Остаточо бойові дії завершилися після капітуляції 9(21).10.1831 гарнізону фортеці в Замості. П. п. сприяло зближенню членів Священного союзу. Фактичним його поновленням стало підписання Мюнхенгрецьких конвенцій (див. *Мюнхенгрецька конференція 1833*). 3(15).10.1833 Австрія, Пруссія та Росія підписали конвенцію про взаємні гарантії польських володінь та про видачу учасників повстанського руху.

В.Ю. Константинов

Польське повстання 1863-64 — масовий збройний виступ у Царстві Польському за відокремлення від Російської імп. та поновлення незалежності Польщі. Послаблення міжнар. позицій Росії після поразки в *Кримській війні 1853-56та* спричинене ним падіння авторитету імперської рос. влади в польських землях змусили Петербург піти на певні поступки польській нац. шляхті та буржуазії. На тлі початку глибокої соц.-екон. перебудови в Російській імп., спричиненої реформами 1861, ці поступки відновили в польських націоналістичних колах сподівання на завоювання незалежності. Водночас призначення в травні 1862 великого кн. Костянтина Миколайовича намісником у Варшаву, вперше після поразки *польського повстання 1830-31*, що сприймалось поляками як небажання царського уряду йти на подальші поступки, спричинило активізацію підготовки повстання. Крім того, на відміну від попереднього, повстання 1863-64 керувалось значною мірою з-за кордону, з польських емігрантських кіл, підтримуваних *великими державами*, особливо Франції, й відбувалось на тлі загострення протиріч Росії з європ. д-вами, отже — у позитивних для повстання міжнар. умовах. 3(15).01.1863 було створено тимчасовий повстанський уряд (Жонд народовий), який 10(22).01.1863 закликав населення Польщі до збройного виступу, щоб скинути рос. панування. У відповідь на бойові виступи польських повстанських загонів у Царстві Польському було запроваджено військ, стан, владу передано в руки військ, комендантів та дозволено застосування військ. -польових судів.

П. п., так само як і попереднє, широко підтримувалось у країнах Європи. Спроби тиску на рос. уряд здійснили Франція та Велика Британія. Втручання останньої було пов'язано із загостренням її протиріч із Росією, спричиненим рос. експансією в Сер. Азії. Тимчасовий повстанський уряд розгорнув активну дип. діяльність, встановивши контакти з урядовими колами у Франції, Великій Британії, Швеції, Італії та Туреччині. Після початку повстання Велика Британія й Франція висунули Росії вимоги про надання Польщі політ, свобод та скликання міжнар. конференції з польського питання; вони були відхилені Росією. Австрія в цілому зайняла нейтральну позицію щодо повстання, але негативна позиція Відня, що побоювалася поширення повстання на свою територію, пояснювалася, зокрема, здійсненою в 1846 спробою повстання у *вільному місті* Краків (після якої за австр.-прус.-рос. угодою від 3.04.1846 Краків було приєднано до Австрії) та участю поляків в *Угорській війні 1848-49*, а також у рев. виступах в інших частинах Австрійської імп. Під час повстання 1863-64 Пруссія закрила свої кордони, а прус, прикордонна варта узгоджувала свої дії з рос. військами, щоб не дозволити польським загонам перейти на прус, територію. 14.02.1863 між Пруссією та Росією було підписано військ, конвенцію, за якою сторони домовились про взаємну допомогу в придушенні повстання, а Пруссія надавала свої залізниці для перевезення, в разі необхідності, рос. військ прус, територією з однієї частини польських земель до іншої.

Повстанці діяли переважно невеличкими загонами та використовували партиз. акцію, тому, на відміну від повстання 1830-31, великих бойових операцій не було. Період найбільшої активності повстання припав на весну — поч. літа 1863 (за винятком Гродненської губернії, де виступи повстанців розпочались лише в серпні); до сер. літа основні повстанські сили було знищено або розбито, й вони, рятуючись від переслідування, перетнули прус, або австр. кордони. Наприкінці літа виступи повстанців поновились, хоча й у менших масштабах, і були остаточно придушені лише в укр. та білоруських землях в листопаді-грудні 1863, у польських землях — до травня 1864.

В.Ю. Константинов

Польський комітет національного визволення (ПКНВ) — тимчасовий орган держ. виконавчої влади Польщі, створений в умовах перенесення бойових дій на Схід, фронті на територію Польщі; був створений 21.07.1944 в Хелмі як вищий орган виконавчої влади країни. Згодом місцем перебування ПКНВ став Люблін. До складу ПКНВ увійшли представники переважно лівих партій: 5 членів Польської робітничої партії, 3 члени лівого крила Польської соціал. партії (ПСП), 4 члени лівого крила селянської партії «Стронніцтво людове», 1 — від партії «Стронніцтво демократичне» та двоє безпартійних. Головою ПКНВ став представник ПСП Е. Осубка-Моравський. Першим док-том, прийнятим ПКНВ, був т. зв. «Липневий маніфест» 22.07.1944, який містив програму соціал. будівництва в Польщі. 26-27.07.1944 ПКНВ та СРСР підписали угоди, за якими рад.-польський кордон мав пройти по *Керзона лінії*, а СРСР визнавав владу ПКНВ на визволеній від нім. військ території на захід від цієї лінії. 6.09.1944 ПКНВ прийняв декрет про агр. реформу та почав її проведення на підконтрольній йому

території. Припинив своє існування внаслідок рішення Крайової ради народо-дової від 31.07.1944 про перетворення ПКНВ у тимчасовий уряд Польської Республіки.

М.С. Каменецький

Польсько-радянська угода про взаємну підтримку у війні проти Німеччини 1941

підписана в Лондоні 30.07.1941 Надзвичайним і Повноважним Послом СРСР у Великій Британії / *Майським* та Прем'єр-міністром Польської Республіки *В. Сікорським*. У ст. 1 зазначалось, що уряд СРСР визнає недійсними рад.-нім. дог-ри 1939 щодо територ. змін у Польщі (див. *Німецько-радянський пакт про ненапад 1939, Німецько-радянський договір про дружбу і кордони 1939*), а Польща заявляє, що не зв'язана жодними угодами проти СРСР. Сторони також домовились про відновлення *дипломатичних відносин* й обмін *послами*. Польща та СРСР зобов'язалися надавати один одному підтримку й допомогу у війні проти гітлерівської Німеччини. Уряд СРСР висловив свою згоду на створення на території СРСР польської армії під командуванням, призначеним польським урядом за згодою уряду СРСР. Ця армія мала діяти під оперативним керівництвом Верховного командування СРСР, до складу якого увійде представник польської армії.

ОМ. Знахоренко

Польсько-радянська угода про державний КОРДОН 1944 таємно укладена в Москві 27.07.1944; від імені *ПКНВ'н* підписав Е. Осубка-Моравський, уповноваженим від СРСР був *В. Молотов*. Її підписанню передували дискусії членів ПКНВ із *Й. Сталіним* та рад. керівництвом щодо проходження лінії кордону. Деякі члени ПКНВ намагались вмовити Сталіна лишити Польщі Львів із Бориславом і Біловезьку Пущу. Однак сторони зійшлись на тому, щоб при проведенні кордонів між СРСР і Польщею покласти в основу *Керзона лінію*. При цьому уряд СРСР пішов на деякі поступки Польщі, залишивши їй територію, розташовану на схід від Керзона лінії, до р. Західний Буг і р. Солокія, а також частину території Біловезької Пущі на ділянці Немирів — Ялівки. Сторони погодились, що півн. частина території Східної Пруссії з Кенігсбергом відійде до СРСР, а решта Схід. Пруссії з Данцизькою областю буде належати Польщі. Радянський уряд взяв на себе зобов'язання при визначенні держ. кордонів між Польщею та Німеччиною підтримувати вимогу про їхнє встановлення по лінії західніше Свінемюнде до р. Одер, потім по р. Нисі (Нейсе) до чехословацького КОРДОНУ.

ОМ.

Знахоренко

Польсько-радянський договір про державний КОРДОН 1945 укладений 16.08.1945 уповноваженим Президії Верховної Ради СРСР *В. Молотовим* та уповноваженим Президента Крайової ради народо-дової Польської Республіки *Е. Осубкою-Моравським*. Договір встановлював, згідно з рішенням *Кримської (Ялтинської) конференції 1945*, кордон між СРСР і Польською Республікою по *Керзона лінії*, Польщі також поступалась територія на схід від неї до р. Західний Буг і р. Солокія та частина території Біловезької Пущі на ділянці Немирів — Ялівки. Сторони погодились, що до остаточного вирішення територ. питань частина рад.-польсь-

кого кордону, прилегла до Балтійського моря, згідно з рішенням *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945*, буде проходити по лінії від пункту на схід, березі Данцизької бухти на схід північніше Браунсберга-Гольдапа.

ОМ. Знахоренко

Польсько-радянський договір про ненапад 1932 — двостороння угода, підписана 25.07.1932 в Москві, набула чинності 23.12.1932; укладена терміном на 3 роки з можливістю продовження на 2 роки в разі відсутності попередження про денонсацію за 6 місяців до моменту припинення її дії. Сторони підтвердили, що їхні відносини будуються на засадах, визначених *Ризьким мирним договором 1921*: взаємній повазі *суверенітету*, невтручанні у внутр. справи іншої сторони, запобіганні утворенню та перебуванню на своїх територіях орг-цій, діяльність яких спрямована проти іншої сторони, дотриманні прав рос, укр. та білоруської меншин у Польщі та польської — в СРСР. Сторони відмовлялись від війни як інструменту зовн. політики у відносинах одна з одною, зобов'язалися утримуватись від агресивних дій або нападу одна на одну як окремо, так і разом з іншими д-вами, а також уникати будь-яких актів насильства, що

порушують цілісність та недоторканність території чи політ, незалежність іншої сторони, вирішувати суперечки між собою за допомогою погоджувальної процедури, визначеної конвенцією, що становила невід'ємну частину дог-ру. У разі нападу на одну із сторін третьої д-ви або групи д-ав, інша сторона зобов'язувалася не надавати жодної допомоги нападнику впродовж усього конфлікту. Договір формально
ПРИПИНИВ ДІЮ 17.09.1939. *Г.О. Музика*

Польсько-радянський договір про обмін ділянками державних територій 1951

укладений 15.02.1951 уповноваженим Президії Верховної Ради СРСР *А. Вишинським* та уповноваженим Президента Польської Республіки *А. Завадським*. Згідно з дог-ром СРСР віддавав у порядку взаємного обміну Польщі ділянку держ. території в Дрогобицькій області, а Польща поступалася частиною території в Люблінському воєводстві. Протокол до дог-ру регулював майнові питання, пов'язані з обміном ділянками території. У ньому йшлося про те, що кожна з договірних сторін безкоштовно передає нерухоме держ., кооперативне та інше громад. майно д-ві, до якої відходить дана територія. Також сторони мають право вивезти з цих ділянок своє рухоме майно. Вартість нерухомого майна, яке залишать люди, що переселятимуться, не підлягає компенсації. Офіц. приводом для такого обміну було прохання уряду Польщі обміняти прикордонну ділянку території СРСР на рівну прикордонну ділянку Польщі у зв'язку з тим, що вони економічно більше тяжіють до суміжних районів СРСР І ПОЛЬЩІ. *ОМ. Знахоренко*

Польсько-французький політичний договір 1921 — двостороння угода, підписана 19.02.1921 в Парижі; набула чинності 27.06.1922. Договір передбачав: проведення сторонами консультацій з питань *зовнішньої політики*, що становлять взаємний інтерес; вжиття спільних заходів у разі неспровокованого нападу третіх д-ав на будь-яку зі сторін. Сторони висловились за підписання між ними торг, дог-ру та інших двосторонніх угод. Договір мав стати складовою частиною системи військ.-політ, угод за участі Франції та країн Схід. Європи, спрямованих проти Німеччини (див. *Французько-чехословацький договір про союз і дружбу 1924*). За *Локарн-ськими договорами 1925* Франція фактично відмовилась від гарантування польсько-нім. КорДОНу. *О.С. Пархомчук*

Поляновський мирний договір 1634 —

польсько-моск. угода, підписана 14 (24).06.1634 у с. Семлеві (на р. Поляновці, притоці Дніпра); припинила війну 1632-34, що точилась за Чернігово-Сіверську й Смоленську землі. Московське царство не змогло повернути Смоленськ і Чернігів, тому договір переважно підтвердив умови *Деулінського перемир'я 1618*. Король Владислав IV Ваза відмовився від претензій на моск. престол, зобов'язавшись повернути оригінал хрестоцилу-вального запису бояр 1610 про обрання його моск. царем, за що таємно отримав від Кремля 20 тис. рублів. Польща також повернула Московії Сер-пейськ із прилеглою територією. Після обміну *військовополоненими* без викупу й ратифікації угоди в 1635 було проведено *демаркацію кордонів* (1635-48). На території Чернігово-Сіверщини у складі Речі Посполитої створено Чернігівське ВОЄВОДСТВО (1635). *В.Ю. Крушинський*

ПОМШДУ (РотрМои) Жорж (5.07.1911, Монбу-діф, департамент Канталь, Франція — 2.04.1974, Париж) — франц. громад.-політ, і держ. діяч.

Нар. в сім'ї вчителів. Здобув дві вищі освіти — з франц. літератури та політ, наук. Трудовий шлях розпочав як викладач. У роки *Другої світової війни* в Русі опору познайомився з *Ш. де Гол-лем* і 1945 став співробітником його кабінету, а після відставки останнього 1946 очолив його канцелярію. У 1958 зайняв таку саму посаду в новому кабінеті міністрів після повернення де Голля до влади. Як член Конституційної ради був уповноважений вести переговори з Тимчасовим урядом Алжиру, які завершилися підписанням *Евіанських угод 1962*, після чого був призначений Прем'єр-міністром Французької Республіки. Коли у травні 1968 у Франції почались страйки, ініційовані профспілками, де Голль пожертвував вірним соратником, щоб заспокоїти робітників, хоч саме прем'єр-міністр урегулював конфлікт із ними. У 1969 був обраний 2-м Президентом П'ятої республіки. Проводив активну *зовнішню політику*: першим із лідерів Зах. світу побував у КНР з офіц. візитом, кардинально покращив відносини Франції та СРСР, активно підтримував ідею вступу Великої Британії до *Європейського економічного співтовариства*. *п.м. ітатсьєв*

Пономаренко Анатолій Георгійович (4.03.1947, Євпаторія Кримської обл.) — укр. громад.-політ. діяч, професійний дипломат. Закінчив ф-т інозем. мов Кримського держ. пед. ін-ту (1971) і Дип. академію МЗС СРСР (1987); кандидат істор. наук. У 1970-78 — референт з питань міжнар. зв'язків Кримського обкому ЛКСМ України, старший референт, заст. голови Комітету молодіжних орг-цій УРСР; 1978-87 — 2-й секр. посольства СРСР в Індії, 2-й, 1-й секр. коне, відділу МЗС УРСР; 1987-95 — консул ген. консульства СРСР у Мюнхені, ген. консул України в Мюнхені (мас коне, патент України № 1), зав. відділу країн Зах. Європи Управління країн Європи та Америки МЗС України. У 1995-97 — заст. начальника, нач. Управління країн Європи та Америки МЗС України. У вересні 1997 - листопаді 2003 — Надзвичайний і Повноважний ПОСОЛ України у ФРН. *В.М. Матвієнко*

Пономаренко Володимир Степанович (23.11.1949, Київ) — укр. дипломат. Закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка (1972). У 1972-95 — перебував на військ. службі. У 1996-97 — заст. начальника, т. в. о. начальника Управління Азії, Тихоокеанського регіону, Бл. і Сер. Сходу та Африки МЗС України; 1997-2002 — радник-посланник, тимчасовий повірений у справах України в Ісламській Республіці Пакистан. У червні 2002 - квітні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці Пакистан. *В.М. Матвієнко*

ПІОНЯТЄНКО Прокіп Дмитрович (1.11.1878, Полтава - ?) — укр. громад.-політ. діяч, журналіст і дипломат. Нар. в сім'ї ремісника. Навчався в Полтавській семінарії (1899-1902), де зійшовся із *С. Петлюрою* і вступив до РУП. З 1905 — чл. УСДРП, редагував парт. місячник «Вільна Україна» (Петербург, 1906), працював у кооперативних установах Кубані, друкувався в «Літературно-науковому віснику» (Львів), «Слові» (Київ), «Світлі» (Київ). У першому уряді Центральної Ради *В. Винниченка* в червні 1917 призначений товаришем ген. секретаря внутр. справ, у січні 1918 в уряді *В. Голубовича* — дир. канцелярії МВС УНР. За гетьманату *П. Скоропадського* — ген. консул у Катеринодарі, займався підготовчою роботою серед кубанських урядових кіл на користь входження краю на авт. засадах до Української Держави. За доби Директорії УНР увійшов до складу Надзвичайної дип. місії УНР до Речі Посполитої під керівництвом *А. Ливицького*. На варшавських переговорах займав непоступливу позицію в територ. питаннях. У 1921 повернувся на Кубань. Подальша доля невідома. *В.І. Головченко*

ПопадЮК Роман (30.05.1950, Австрія) — амер. держ. діяч і дипломат укр. походження. Закінчив Хантер коледж (1973, бакалавр мистецтв) і Нью-Йоркський ун-т (1980); д-р філософії, фахівець з міжнар. відносин. На дип. службі з 1981. У 1982-84 працював у посольстві США в Мексиці, де займався коне, та політ. питаннями, був помічником посла з особливих доручень; у 1984-86 — у *Державному департаменті США* та *Раді національної безпеки США*. Потім займав посади прес-секретаря в адміністрації *Р. Рейгана* та спец. помічника Президента *Дж.Г.В. Буша* й заст. прес-секретаря у закорд. справах. 1991 удостоєний звання «Українець року», що присуджується Українським ін-том Америки. 1992-93 — Надзвичайний і Повноважний ПОСОЛ США в Україні. *РА. Кривонос*

Порошенко Петро Олексійович (26.09.1965, Болград Одеської обл.) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1989), економіст-міжнародник; кандидат юрид. наук (2002). У 1990-91 — заст. ген. директора Об'єднання малих підприємств і підприємців «Республіка», 1991-93 — ген. директор АТ «Біржовий дім "Україна"», 1993-98 — ген. директор ЗАТ «Український промислово-інвестиційний концерн». Із 1999 — президент ВАТ «Завод "Ленінська кузня"», голова ради АКБ «Мрія», чл. Ради НБУ. 1997-2001 - чл. наглядової ради Національного фонду соц. захисту матерів і дітей «Україна — дітям». Народний депутат України 3-го та 4-го скликань. Голова підкомітету з цінних паперів, фондового та інвестиційного ринків Комітету ВР України з питань фінансів і банківської діяльності (1998-2002). 1998-2000 — чл. політ.-бюро СДПУ(о). Голова Партії солідарності України (липень — листопад 2000), співголова партії регіонального відродження «Трудова солідарність України» (листопад 2000-2001), заст. голови Партії регіонів України (березень — листопад 2001). Із листопада 2001 — керівник центр. штабу «Виборчого блоку Віктора Ющенка "Наша Україна"», згодом уповноважений представник фракції «Наша Україна» у ВР України. З 2002 — голова Комітету ВР України з питань бюджету. З 1999 —

президент Асоціації випускників *Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка*.

Нагороджений орденом «За заслуги» III ст. (1998) та II ст. (1999). Заслужений економіст України (1997), лауреат Міжнародної премії ім. П. Орлика, Державної премії України в галузі науки і техніки (1999).

Твори: «Державне управління корпоративними правами в Україні. Теорія формування правовідносин» (2000).

Л.В. Губерський

Порта (Оттоманська, Висока) (від. франц. роїе, італ. роґа — двері, ворота) — прийнята в історії дипломатії назва уряду (канцелярії великого везіра) Османської (Оттоманської) імп. (1473-1923). Походить від найменування монументальної брами у Стамбулі, що відкривала вхід до кварталу головних держ. установ султанської Туреччини.

В.М. Матвієнко

Портсмутський мир 1905 — рос.-япон. угода, підписана 23.08.1905 в Портсмуті (США) за посередництва Президента США Т. Рузвельта; завершила рос.-япон. війну 1904-05. Японія, що звернулася до США про посередництво на вимогу Т. Рузвельта, зобов'язалася дотримуватись «Відкритих дверей» доктрини і вивести свої війська з Маньчжурії після війни. Отримавши згоду Росії, Т. Рузвельт 26.05.1905 офіційно звернувся до обох урядів із пропозицією розпочати мирні переговори. Хід переговорів, що 27.07.1905 почали рос. представники С. Витте і Р. Розен та японські — Комура і Такахіра, визначався попередніми англ.-амер. і япон.-амер. домовленостями на користь Японії. За П. м. Росія визнала Корею сферою япон. впливу; поступалась Японії правом на Ляодунський півострів з військ.-мор. базою Порт-Артур і торг. портом Дальній, півд. частиною о. Сахалін (до 50-ї паралелі) з прилеглими островами; погоджувалась на виключно комерційну експлуатацію маньчжурських доріг обома д-вами та привілеї для япон. рибальства вздовж рос. далекосхідних берегів. Політ, й екон. позиції Росії на Дал. Сході було підірвано, П. м. зафіксував перерозподіл сфер впливу в Схід. Азії на користь ЯПОНІЇ.

Б.М. Гончар

Порш Микола Володимирович (19.10.1879, м. Лубни Полтавської губернії — 16.04.1944, м. Еберсвальд, за іншими даними Бізенталь, Німеччина) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї підсекретаря Лубенського окружного суду. Закінчив Лубенську гімназію (1907) і юрид. ф-т Київ. ун-ту Св. Володимира (1911). З кінця 90-х XIX ст. брав активну участь в укр. нац.-визв. русі, був організатором РУП на Полтавщині. На поч. 1904 очолив партію, реформувавши її в УСДРП (чл. ЦК 1905-10 і 1917-21). У своїх працях з екон. погляду намагався розкрити колоніальний статус Нідніпрянщини у складі Російської імп. й синтезувати марксизм та ідею самостійності України. У березні 1917 обраний до виконкому Комітету громад, об'єднань Києва. На 1-у Укр. робітничому з'їзді 11-14.07.1917 став головою Всеукраїнської ради робітничих депутатів, від якої введений до Центральної Ради. Увійшов до Малої ради від фракції УСДРП. 22.09.1917 обраний Демократичною нарадою в Москві до Передпарламенту Російської Республіки. 12.11.1917 призначений ген. секретарем праці, водночас 18.12.1917 — ген. секретарем у військ. справах в уряді В. Винниченка. З 14.03.1918 очолював урядову Державну комісію для укладення *Еко-номічних договорів УНР і Української Держави з Німеччиною і Австро-Угорщиною 1918*. За гетьманату П. Скоропадського перебував в опозиції, зазнав арешту. За Директорії УНР — посол у Берліні (1919-21), займався фінанс. забезпеченням діяльності дип. представництв УНР у Європі. Потім вийшов з УСДРП і виступив співзасновником поміркованого Українського нац. об'єднання, що співпрацювало з П. Скоропадським. Займався наук. роботою з проблем економіки України.

Твори: «Про автономію України» (1907); «Відносини України до інших районів Росії» (1912); «Робітництво України. Нариси зі статистики праці» (1912-13); «Автономія України і соціал-демократія» (1917); «Україна в державному бюджеті Росії» (1918).

В.І. Головченко

«Порядок денний 2000: за сильнішу та

розширену Європу» (Aşepcia 2000: iog 8igogşer apci \Şicler Eигore) — оприлюднена 16.07.1997 стратегія Європейської Комісії (ЄК); визначає порядок розширення *Європейського Союзу (ЄС)* за рахунок вступу країн Центр. та Схід. Європи (ЦСЄ), а також принципи фінансування спільних політик ЄС. На основі оцінки політ. й екон. готовності кожної країни-кандидата до вступу в ЄС, ЄК рекомендувала розпочати переговори про вступ із 5 країнами, що

найбільше наблизились до виконання необхідних критеріїв: Естонією, Польщею, Словенією, Угорщиною та Чехією. Ще 5 країнам (Болгарії, Латвії, Литві, Румунії та Словаччині) ЄК вирішила надати допомогу у виконанні критеріїв та переході до переговорів про вступ. ЄК прийняла рішення про збільшення фінанс. допомоги країнам-кандидатам в регіоні ЦСЄ до 45 млрд. ЕКЮ в період 2000-06. Представляючи «Порядок денний 2000» Європейському парламенту, Президент ЄК Ж. Сантер запропонував скликати Міжурядову конференцію для вирішення інституційних проблем, які постануть унаслідок розширення ЄС. Він також висловився за проведення європ. конференції всіх країн, які бажають вступити в ЄС, для обговорення широкого кола проблем, що виникають у сфері спільної зовн. політики й політики безпеки, співробітництва нац. інститутів внутр. справ та юстиції. «Порядок денний 2000» рекомендував продовжувати реформи с.-г. сектора, забезпечуючи зниження цін на с.-г. продукцію до відповідності світовим цінам. Наголошувалось на важливості спрощення структурних фондів ЄС, які мають відігравати важливу роль у зменшенні розбіжностей розвитку окремих країн і регіонів в ЄС. ЄК запланувала виділити у структурні фонди 275 млрд. ЕКЮ в період 2000-06.

В.В. Коніюка

Порядок міжнародний — орг-ція міждерж. відносин, спрямована на забезпечення основних потреб *акторів міжнародних*, їх існування, функціонування гарантування безпеки; може бути організований як силовими *{балансу сил концепція}* тощо), так і нормативними міжнар. - прав. засобами. Відповідно існує два основні погляди на спосіб орг-ції П. м. з позицій *політичного реалізму*: на основі відсутності міжнар. влади чи ієрархії та примату держ. суверенітету він є продуктом співставлення нац. інтересів д-ав та їхньої потуги (міждерж. порядок); на основі наявності міжнар. норм, процедур та інститутів, що регулюють *міжнародні відносини*, він є результатом міжнар.-прав, регулювання (*правопорядок міжнародний*). Елементи П. м. в Європі були започатковані ще в рамках *Вестфальської системи міжнародних відносин*, і засновувались на приматі держ. суверенітету та принципі легітимізму. Першою практ. формою реалізації заг. П. м. вважається *Ліга Націй* — перша універсальна міжнар. орг-ція. Після *Другої світової війни*, створення *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та повного згортання політики *ізоляціонізму* США та їх перетворення на наддержаву в контексті амер. претензій на роль світового демокр. лідера посилювався вплив концепцій демокр., прав. П. м. Попри збереження визначної ролі силового фактору в міжнар. відносинах упродовж *«Холодної війни»*, із розвитком транснац. відносин і зростанням ролі недерж. акторів міжнар. у світовій системі здійснювались спроби втілювати ці концепції в практ. орг-цію міжнар. системи. Із розпадом соціал. блоку послабились об'єктивні перешкоди на шляху впровадження транснац. П. м., який виходить за межі орг-ції суто міждерж. відносин (див. *Порядок світовий*). Орг-ція П. м. у постбіполярній системі відбувається в контексті практ. реалізації політики США з впровадження принципів зах. демократії та ліберальної економіки в глобальному масштабі. Однак при цьому продовжує зберігатись високий рівень конфліктності відносин між різними акторами системи міжнар. відносин, що заперечує однозначне визначення сучас. стану світової системи як організованої виключно в межах

Прав. МІЖНар. ПОРЯДКУ

Є.С. Камінський

Порядок СВІТОВИЙ — орг-ція міжнар. відносин, спрямована на забезпечення гегемонії одного з *акторів міжнародних*; історично ця ідея проявлялась переважно у вигляді проєктів «світових імперій». Відомі нацистські та комуніст. плани створення єдиного, відповідно нац. та соц. П. с, базованого на політ, *тоталітаризмі*. В умовах *глобалізації* П. с. виступає у формі концептів глобальних «демократизуючих» впливів євроатлантичної спільноти. Такий підхід поступово формувалась у США в останнє десятиліття ХХ ст., але бере свої витoki в амер. історії. Так, Президент США *Т. Рузвельт* на межі ХІХ - ХХ ст. заявляв, що бачить головним завданням своєї країни впродовж усіх 1900-х «визначення долі людства на сході й заході океану». Далі поступово відбувалась «демократизація» ідеї П. с. У звітах Конгресу США від 1940 була опублікована стаття Дж.С. Александера «Новий світовий порядок», у якій містився заклик до створення «всесвітньої федерації» як форми подолання конфліктності на глобальному рівні. У 1947 Амер. освітня асоціація закликала до «встановлення справжнього світового порядку, в якому національний суверенітет буде підпорядковано світовій владі». Метою такого порядку проголошувалось зниження конфліктності. У липні 1948 в журналі «*Рогоїшп Айаігз*» британець Г. Батлер надрукував статтю «Новий світовий порядок», у якій, зокрема, закликав нації поступитись своїм суверенітетом, створити ефективний екон. і політ, союз, чітко

визначити шлях до нового порядку як справжнього початку Об'єднаних Націй. Того самого 1948 у США побачив світ проект Світової конституції, основна ідея якої полягала у створенні регіональних федерацій як передумови до світової федерації. У 1959 в США було засновано Асоціацію Світової конституції й парламенту. Майже в той самий час фонд Рокфеллерів виступив із заявою, що США «мають позитивно відгукнутись на завдання, покладене на них історією. Це завдання полягає в допомозі оформленню світового порядку у всіх його вимірах — духовному, економічному, політичному, соціальному». У книзі Н. Рокфеллера «Майбутнє федералізму» (1962) містився заклик терміново взятись до «створення світового порядку» перед обличчям таких загроз, як «запалення націоналізмом..., постійне зниження здатності нац. д-ав вирішувати міжнар. політ. проблеми». У 1968 Н. Рокфеллер у своїй передвиборчій програмі кандидата в Президенти США обіцяв в разі обрання «працювати задля створення нового світового порядку». 1967 у «Рогоішп АгГаігк» до створення «нового світового порядку» закликав Р. Ніксон. У 1972 під час свого візиту до КНР він висловив надію, що китайське керівництво разом зі США будуватиме новий «демократичний» П. с. Керівники США наприкінці ХХ — на поч. ХХІ ст. пропонували тезу про розповсюдження у всьому світі амер. цінностей і принципів свободи, самовизначення та ринкової економіки. Адміністрація Дж.В. Буша наприкінці 2003 затвердила «стратегію поширення демократії» на глобальних просторах. Серед політологічних концепцій П. с. розрізняють максималістські, мінімалістські та реформістські. Максималістські передбачають запровадження світового федер. уряду, побудованого на моделі Конституції США, за умови збереження суверенітету нац. урядів у певних сферах. Мінімалістські обмежуються ідеєю часткової централізації світової влади для недопущення руйнівних воєн. Реформістські проекти передбачають перетворення *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* на світовий центр планування в таких галузях, як екологія, подолання розриву в рівні життя в різних частинах світу, б-ба з безробіттям і голодом, а також у реалізації глобальних проектів розвитку інфраструктури й розподілу продукції. Цей підхід розглядається як найбільш реальна та близька перспектива запровадження П. с, поступового збалансованого зникнення суверенітету окремих д-ав і впровадження світового врядування.

Є.Є. Камінський

Посланик: 1. Глава *дипломатичного представництва 2-го класу* (відповідно до класифікації, введеної *Віденським регламентом 1815* та закріпленої *Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961*, іде за класом *послів*); акредитується, як і посол, при главі д-ви (див. *Акредитування*); діє на підставі наданих йому главою відряджаючої д-ви *вірчих грамот*. Повна офіц. назва П., що вживається в дип. практиці — Надзвичайний П. і Повноважний міністр.

2. Дипломатичний ранг, що присвоюється працівникам *дипломатичної служби*. В Україні ранги Надзвичайного і Повноважного П. 1-го класу та Надзвичайного і Повноважного П. 2-го класу належать до найвищих дип. рангів і присвоюються Президентом України за поданням мін. зак. справ України особам керівного складу дип. служби (див. *Закон України «Про дипломатичні ранги України» 2002*).
в.м.Матвієнко

Послання глав держав, урядів, міністрів

закордонних Справ — різновид *дипломатичного листування*, який набув поширення після *Другої світової війни*. Як правило, послання присвячені найважливішим міжнар. проблемам і питанням двосторонніх відносин. Послання зазвичай складаються на спец. папері з держ. гербом країни та містять ті самі реквізити, що й *ноти дипломатичні*. Під текстом послання ставиться особистий підпис адресанта чорнилом або, якщо воно передається телеграфом, вказується прізвище. Зазначати посаду автора послання не обов'язково. Послання вручаються адресатам або особисто послами, або спец. представниками керівництва країни-адресанта. Може передаватись копія (з перекладом на мову країни-адресата), а саме послання вручаться пізніше (після отримання його з *дипломатичною поштою*). Послання, як правило, не опубліковуються.
Т.І. Шинкаренко

ПОСОЛ — глава *дипломатичного представництва 1-го класу* згідно з прийнятою в сучас. *міжнародному праві* класифікацією, закріпленою у *Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961*; акредитується при *главі держави*. Термін «посол» вживається з XIV ст. на позначення представника глави д-ви. Однак лише з XVIII ст. замість дип. агентів, резидентів, почали призначатись П. і *посланники*. Розвиток дип. відносин, обмін П. і посольствами збіглися

із періодом зміцнення абсолютизму. П. зобов'язувалися оберігати престиж монархів, яких вони представляли. Неповага до П. вважалась великою образою, спрямованою супроти його володаря. *Віденський регламент 1815* визнав за П., на відміну від дип. представників інших класів, представницький характер. Лише П., що представляв персонально главу відряджаючої д-ви, безпосередньо виступав від імені монарха, який його послав, міг вимагати приватної аудієнції від монарха країни перебування. Віденська конвенція про дип. зносини 1961 встановила принцип рівності глав дип. представництв незалежно від їхнього рангу. Останнім часом д-ви, як правило, призначають глав своїх дип. представництв у ранзі П.; повна й офіц. назва — Надзвичайний і Пов. новажний П. В Україні ранг Надзвичайного і Повноважного П. присвоюється Президентом України (ст. 106 Конституції України).

В.М. Репецький

ПОСОЛ за СУМІСНИЦТВОМ — дип. представник, який акредитований і постійно перебуває в одній державі, а в іншу державу чи в низку країн призначається главою дипломатичного представництва за сумісництвом. У сучас. дип. практиці, у т. ч. в Україні, це є досить розповсюдженим явищем, що насамперед, викликано екон. причинами. Відповідно до ст. 5 *Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961* «Акредитуюча держава може, належним чином повідомивши відповідні держави перебування, акредитувати главу представництва або призначити будь-якого члена дип. персоналу, зважаючи на обставини, в одну або кілька інших держав, якщо не заявлено заперечень з боку будь-якої з держав перебування». Та сама стаття передбачає, що в подібному випадку «акредитуюча держава може заснувати дип. представництва, що очолюються *тимчасовими повіреними у справах*, в кожній державі, де глава представництва не має постійного місцеперебування». Процес призначення П. за с. ідентичний призначенню глави дип. представництва в одну країну з постійним місцем перебування в ній і включає: внутр. акт д-ви, що виражається у призначенні даної особи компетентним органом у ролі дип. представника цієї д-ви за сумісництвом; запит *агреману* (згоди приймаючої д-ви на це призначення); вручення *вірчих грамот* дип. представником главі д-ви перебування (див. *Акредитування*). Як правило, П. за с. 1-2 рази на рік відвідує країну, в яку він призначений за сумісництвом, зазвичай з нагоди нац. свята чи для переговорів, відкриття консульства тощо; належить до складу *дипломатичного корпусу* та виконує всі функції глави дип. представництва в цій країні, передбачені Віденською конвенцією про дип. зносини 1961 та двосторонніми угодами.

В.М. Матвієнко

ПОСОЛЬСТВО — див. *Дипломатичне представництво*.

ПОСОЛЬСТВО надзвичайне — тимчасова делегація держави, що направляється в іншу державу для участі в урочистостях і святкуваннях з приводу проголошення незалежності країни, інавгурації *глави держави*, для участі в траурних церемоніях щодо офіц. осіб держави. У сучас. дип. практиці П. н. найчастіше мають назву «спеціальні урядові делегації». З урахуванням конкретних обставин (масштабів заходів, рівня представництва та ін.) інколи функції П. н. доручається *постійному представництву при міжнародній організації*, що знаходиться у відп. д-ві.

В.М. Репецький

Посольська канцелярія. На поч. XVIII ст. *Посольський приказ* із його складною та розгалуженою структурою потребував швидкої реорганізації, а мала Посольська колегія навколо царя *Петра I* й під його керівництвом, що фактично узяла в свої руки найважливіші поточні справи Посольського приказу, не могла більше функціонувати як тимчасова неофіц. установа. Московський цар залишив за Посольським приказом ведення всіх внутр., госп. та регіонально-територ. питань, що стосувались Малоросії, Смоленщини та інших «молодих» імперських територій; актуальні зовн.-політ. питання (Зах. Європа, Прибалтика та Швеція, Туреччина, Польща) передав у відання особливого відомства, назвавши його П. к. Причому з 18.02.1700 й до липня 1709 (до Полтавської битви) нове зовн.-політ. відомство в офіц. док-тах називалось Посольською похідною канцелярією, а з липня 1709 — просто П. к., зберігаючи цю назву до 15.12.1717. У 1710-17 П. к. отримала не тільки фактичне, але й формальне значення головного органу зовн. зносин Росії. Вона не мала постійного місця перебування (в Санкт-Петербурзі, який будувався, або постійно пересуваючись за царем по Росії). Цим вона нагадувала Похідну зовн.-політ. канцелярію Карла XII. В офіц. док-тах саме тому її місцеперебування

оголошувалось т. ч.: «Перебуває там, де його величність». Вона була прототипом сучас. МЗС у тому значенні, що в ній вперше дип. справи були повністю відокремлені від усіх інших політ., госп. та нац., а також військ, і поліцейських питань, у той час, як у Посольському приказі вирішувалось багато питань у комплексі, залежно від того, як вони були пов'язані з певною територією. Як і Посольський приказ, П. к. була перетворена в Іноземних справ колегію, як тільки *Північна війна 1700-21* фактично була завершена. Керівники П. к.: *Ф. Головін* (18.02.1700-2.08.1706), *Г. Головін* (1706-17). Про структуру П. к. як установи тимчасової, перехідної, напівофіц. збереглися неточні дані, оскільки немає документа про її заснування у вигляді Положення про П. к. Разом із тим відомо, що вона складалась із президента, віце-президента, 4 старих канцеляристів (начальників відділів), 7 молодих канцеляристів (ІХНІХ ПОМІЧНИКІВ).

Н.Ф. Сербіна

Посольське право — сукупність міжнар.-прав. договірних і звичаєвих норм, що регулюють статус і функції *дипломатичних представництв*. Вказаний термін вживається як застаріла назва, яка застосовувалась у дип. теорії й практиці до поч. ХХ ст. Після активного включення в дип. сферу *міжнародних організацій* попередній термін «посольське право» не відображав реалії зовн. зносин, оскільки «монопольне» право д-ав було порушено. Тепер вживається термін «*дипломатичне право*», зміст якого дещо змінився, порівняно з його істор. попередником.

В.М. Репецький

ПОСОЛЬСЬКИЙ обряд — дип. *етикет* і порядок зовн.-політ. зносин у Московській державі ХVІ — ХVІІ ст. Почав складатись при *Івані ІІІ*, остаточно оформився в ХVІ ст. П. о. відрізнявся складністю, урочистістю й своєрідністю та ґрунтувався на давніх багатих традиціях дип. зв'язків Московської держави. Відповідно до П. о. зносини з інозем. д-вами велись через «*послів великих*», «*легких послів*» (посланників) і «*гінців*» залежно від важливості й мети *посольства*, а іноді й від віддаленості місця призначення. *Посли* діяли на підставі детальних наказів, одержуваних з *Посольського приказу*, куди після повернення з посольства подавалися детальні звіти. Інозем. послів у Московській державі на кордоні зустрічав пристав, що призначався воеводою прикордонного міста для їх супроводу та постачання в дорозі продовольством, що видавалося за рахунок скарбниці. За кілька верст до Москви послы зупинялись в очікуванні дозволу на в'їзд до столиці; у призначений день їм надсилали з царської стайні карети й верхових коней; в'їзд у місто відбувався з урочистістю. Для розміщення інозем. послів у Москві в ХVІІ ст. був створений Посольський двір. Литовським, кримськотатарським й укр. послам надавалися (у деяких випадках ще в ХVІ ст.) окремі двори. Посли перебували під найсуворішим наглядом. Виїзд на аудієнцію в Кремль чи іншу резиденцію був обставлений із ще більшою пишністю, ніж в'їзд до Москви. Посли виходили з екіпажів на деякій відстані від Червоного ганку; на сходах і в покоях палацу стояли дворяни, дяки й купці в «золотном платті». Послів зустрічали бояри. Цар приймав послів у Грановитій палаті Кремля, сидячи на престолі «у великому вбранні», тобто в каптані із золотої парчі, в шапці Мономаха, зі скіпетром у руці (іноді з державою — в іншій). Перед ним стояли зброєносці — молоді придворні в білих каптанах зі срібними сокирками в руках; уздовж стін сиділи бояри. Посла «*виявляв*», тобто представляв, один з окольничих. Після обміну взаємними вітаннями посол вручав «*ве-рющую*» (*вірчу грамоту*), що приймав посольський дяк. Потім христ. послы та їхній посланець допускались до цілування царської руки; мусульм. послам цар клав руку на голову. Після закінчення цієї церемонії послы в короткій промові викладали мету посольства й «*виявляли*» подарунки. У день аудієнції необхідно було запрошувати послів у палац на обід в присутності царя, або ж надсилати царське частування до них на Посольський двір. Через кілька днів намічалась скромніша, ділова аудієнція, після якої у «відповідній палаті» зустріч відбувалась «лицем до лиця», щоб вести переговори. Дог-ри скріплювались присягою, цілуванням хреста і прикладанням печатки. Підписування дог-ру царем не було заведено. У такому вигляді П. о. проіснував до початку царювання *Петра І*.

Н.Ф. Сербіна

ПОСОЛЬСЬКИЙ Приказ — центр, урядова установа Московської держави сер. ХVІ — поч. ХVІІІ ст., що відала зносинами з інозем. державами. Початок П. п. було покладено в 1549, коли посольську справу було доручено дяку *І. Вісковатому*. Наприкінці ХVІ ст. у П. п. під керівництвом начальника П. п. працювали 15-17 піддячих і кілька перекладачів. У ХVІІ ст. зростання міжнар. значення Московського царства викликало істотне розширення функцій П. п.

та його штатів. Структурно він поділявся за територ.-держ. ознакою на «повитья» (відділи). На П. п. було покладено заг. керівництво *зовнішньою політикою* країни та вся поточна дип. робота: відправка моск. послів за кордон, складання для них інструкцій (наказів) і *дипломатичне листування* з ними; прийом і відправка інозем. послів; ведення справ усіх приїжджих іноземців, окрім військових; керівництво на перших порах територіями, що були приєднані до Московської держави (напр., Сибіром, Смоленщиною); збір грошей на викуп полонених. Крім того, у П. п. зберігались держ. печатки й держ. архів. Таке розмаїття справ вимагало збільшення штату П. п., який у 1689 нараховував 53 піддячих, 22 перекладачі та 17 товмачів. З 1667 П. п. очолювали вже не дяки, а бояри. Серед керівників П. п. було чимало видатних рос. дипломатів — *А. Щелкалов і В. Щелка-лоє, А Матвєєв, В. Голіцин* та інші. У 70-х XVII ст. П. п. мав назву Державного приказу посольської печатки. На поч. XVIII ст. внаслідок реформ Петра I керівництво зовн. зносинами перейшло від П. п. до *Посольської канцелярії*. У 1720 П. п. був остаточно ліквідований і замінений на *Іноземних справ колегію*.

Н.Ф. Сербіна

ПОССЄВІНО (Р088ЄУПЮ) Антоніо (1543, Мантуя — 1611, Рим) — папський дипломат, єзуїт. Нар. в сім'ї золотих справ майстра. Дух. освіту здобув у Римі. Кардинал Гонзага, помітивши виключні здібності П., взяв його до себе секретарем, а пізніше доручив виховання своїх племінників. 1577 направлений Папою римським Григорієм XIII до Швеції для навернення в католицизм короля Іоанна III; 1578 призначений папським *нунцієм* у Швеції, апостольським вікарієм для Русі, Лівонії, Померанії, Саксонії, Угорщини. 1581-82 брав участь як посередник у мирних переговорах між Московським царством і Річчю Посполитою, сприяв відторгненню від Москви лівонських земель; вів безрезультатні переговори з *Іваном /КГрозним* про церк. унію. 1583-84 виконував низку дип. доручень Ватикану в Польщі, намагався організувати військ. інтервенцію проти Московської держави. У 1586 розробив план поступового розповсюдження католицизму на Сході, що частково був реалізований Римом за *Берестейською унією 1596*.

Н.Ф. Сербіна

Постійне представництво при міжнародній Організації — *місія дипломатична* постійного характеру, яка направляється державою-членом міжнар. орг-ції для представництва в ній своїх інтересів. Перші постійні представництва д-ав при міжнар. орг-ціях з'явилися у період функціонування *Ліги Націй*. Після *Другої світової війни* вони отримали подальший розвиток і правове закріплення в різних юрид.

актах, їх прав, статус був визначений на основі багатосторонніх *договорів міжнародних*, двосторонніх дог-рів, угод про місцеперебування штаб-квартири з *приймаючою державою*, а також згідно з нормами внутр.-держ. права. Універсальний характер постійних представництв був закріплений у *Віденській конвенції про представництво держав у їхніх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру 1975*.

Можна виділити 2 категорії місій д-ав при міжнар. орг-ціях: постійні й тимчасові представництва. Постійні представництва д-ав, акредитовані при міжнар. орг-ції, тривалий час очолюють постійну місію, в якій склад персоналу майже аналогічний із постійним дип. представництвом. Тимчасові представництва д-ав, які іменуються делегатами, експертами та ін., відряджають *ад гок* для участі в роботі сесії міжнар. орг-ції чи її основних органів або скликаних ними *конференцій міжнародних*. Основними функціями постійних представництв д-ав при міжнар. орг-ціях є забезпечення єдності між акредитованими д-вами й орг-цією, проведення переговорів з орг-цією та всередині орг-ції, захист інтересів відряджаючої д-ви в орг-ції, а також залучення до реалізації мети й завдань, поставлених перед орг-цією та її членами. Робота П. п. при м. о. має певну специфіку. Станом на 1.01.2004 Україна була членом майже 100 міжнар. орг-цій і мала постійні представництва при *Організації Об'єднаних Націй (ООН), Європейському Союзі (ЄС), Раді Європи (РЄ), Місію при НАТО* та ін. Як і посольства, вони належать до постійних закорд. органів зовн. зносин і є частиною *дипломатичної служби* д-ви.

Існує чітка відмінність між *посольством* і П. п. при м. о. По-перше, посольства функціонують у сфері двосторонніх відносин, де передбачена особлива процедура їх виникнення, тоді як П. п. при м. о. діють у сфері тресторонніх відносин (відряджуюча д-ва — міжнар. орг-ція — д-ва перебування штаб-квартири міжнар. орг-ції). По-друге, постійне представництво акредитується не при д-ві перебування, а при міжнар. орг-ції, штаб-квартира якої розташована в цій д-ві. Як наслідок, реальний стан використання привілеїв та імунітетів, передбачених *нормами*

міжнародного права, залежить від д-ви перебування, від її політ, та прав, системи, від ефективності діяльності всіх гілок влади, особливо виконавчої влади. По-третє, прав, статус представників держав-членів міжнар. орг-цій відрізняється від статусу співробітників міжнар. орг-цій. Та обставина, що представники членів міжнар. ' орг-цій юридично зв'язані не із самою орг-цією, а з державами-членами, є вирішальним фактором у визначенні характеру та змісту їхнього імунітету. Вони як представники суверенних д-ав наділені *дипломатичними привілеями та імунітетами*. По-четверте, під час призначення глави П. п. при м. о. не вимагається запиту *агреману*. Тому док-том, який засвідчує його призначення, є його повноваження. Відповідно термін «*акредитування*» при цьому замінюється на «призначення».

Перш ніж прийняти постійні представництва д-ав, міжнар. орг-ція має отримати згоду країни перебування на заснування таких представництв, яка автоматично поширюється на всі держави-члени орг-ції, після чого не вимагається запитувати її згоду на створення того чи іншого постійного представництва. За заг. правилом представництва засновуються в місці перебування штаб-квартири орг-ції. Однак, якщо це допускається правилами орг-ції та на це є попередня згода д-ви перебування, відряджаюча д-ва може засновувати своє представництво або його відділення в іншому місці. Прикладом цього є Рада Європи, яка має штаб-квартиру в Страсбурзі. Деякі з держав-членів та спостерігачів не мають своїх постійних представництв у Страсбурзі, однак мають представництва в Парижі. Згідно зі ст. 5 Віденської конвенції 1975 д-ви, які не є членами орг-ції, можуть засновувати постійні місії спостерігачів, якщо таке право їм буде надане з боку міжнар. орг-ції. У 1946 однією з перших заснувала місію постійного спостерігача при ООН Швейцарія. До вступу в ООН такі місії мали Австрія, Фінляндія, Італія, Японія, ФРН, Бангладеш та ін. Нині місію постійних спостерігачів при ООН (у Нью-Йорку) має Ватикан. Постійні представництва та члени персоналу наділені відп. імунітетами від юрисдикції д-ви перебування (з окремими винятками в галузі цивільної та адмін. юрисдикції), що в цілому не відрізняються від імунітету дип. представництва та членів ДИП. персоналу.

В.М. Репецький

Постійне представництво України при

ООН — постійно діючий представницький орган зовнішніх зносин України в штаб-квартирі *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* у Нью-Йорку, що здійснює представництво України в цій найбільшій світовій універсальній орг-ції, належить до системи закорд. установ *МЗС України*. Постійне представництво (постпредство) здійснює свою діяльність на основі Конституції України, законів України, указів та розпоряджень Президента України, інших законодавчих та нормативних актів, наказів і розпоряджень МЗС України, а також *договорів міжнародних України, норм міжнародного права*, правил ООН, угод зі США як із країною перебування ООН та з урахуванням амер. законодавства. Постпредство забезпечує проведення єдиної політ, лінії України в ООН і з цією метою координує у встановленому порядку участь у діяльності ООН усіх держ. органів виконавчої влади (держустанов та орг-цій), їхніх делегацій та груп спеціалістів, які сприяють виконанню функцій постпредства.

До основних завдань і функцій П. п. У. при ООН належать: представництво України в ООН; забезпечення участі та захист нац. інтересів, реалізація зовн.-політ, курсу України в рамках ООН; виконання вказівок і доручень президента, уряду та МЗС України; з'ясування та аналіз діяльності ООН, співробітництва між її державами-членами; сприяння здійсненню цілей і принципів ООН; ведення переговорів із ООН та в її рамках; участь у розробці проектів *договорів міжнародних, конвенцій, резолюцій* та інших док-тів, що стосуються до діяльності ООН; підтримка контактів із *Секретаріатом ООН, постійними представництвами* держав-членів ООН та спостерігачами, міжнар. неурядовими орг-ціями, які акредитовані при ООН, а також з органами держ. влади, громад, об'єднаннями, діловими, наук, та культ, колами країни перебування, засобами масової інформації з питань, що належать до компетенції Представництва при ООН; участь у підготовці й роботі укр. делегації на сесіях *Генеральної Асамблеї ООН* й конференціях ООН; широке висвітлення внутр. та *зовнішньої політики України* як в ООН, так і поза її межами; роз'яснення позицій України при голосуванні в *Раді Безпеки ООН*; підготовка спільно та за погодженням із МЗС України та іншими органами виконавчої влади позицій уряду України з усіх обговорених питань; викладення цих позицій у відп. органах ООН тощо.

П. п. У. при ООН очолює постійний представник ранзі Надзвичайного і Повноваженого Посла, який призначається Президентом України за поданням міністра закордонних справ України.

Постійними представниками України при ООН були: П. Удовиченко (1958-61); Л. Кизя (1961-64); С. Шевченко (1964-68); М. По-ляничко (1968-73); В. Мартиненко (1973-79); В. Кравець (1979-85); Г. Удовенко (1985-92); В. Батюк (1992-94); А. Зленко (1994-97); В. Єльченко (1997-2001). З 2001 — В. Кучинський.

МА. Кулінич

ПОСТКЕЙНСІАНСТВО — течія екон. думки, яка представляє групу економістів, об'єднаних теорією Дж. Кейнса як методол. базою. П. виходить з ідеї про те, що стихійний розвиток ринкової економіки не є ідеальною системою саморегулювання та не забезпечує раціонального й найповнішого використання екон. ресурсів. Прихильники посткейнсіанського напрямку великого значення надають інституціональній структурі економіки та соц. взаємозв'язкам. На основі цього вони запропонували теорію розподілу й зайнятості, яка базується на інвестиційній поведінці суб'єктів, що є власниками капіталу. Заг. величину прибутку в суспільстві визначають інвестиційна поведінка власників капіталу та схильність населення до заощадження. Встановлюючи різну величину надбавок до витрат вир-ва в умовах олігополістичної структури ринку в галузях промисловості, можна варіювати рівень прибутку. Згідно з посткейнсіанськими концепціями це означає, що рівень сукупного попиту визначає зайнятість. Такий підхід відмежовує П. від *неокласичної економічної теорії*. Водночас між ними існує зв'язок, бо пояснення окремого випадку рівноваги (рівноваги в умовах неповної зайнятості) формально включає кейнсіанську теорію в неокласичну систему заг. рівноваги, яку розглядає сучас. напрям

НЕОКЛАСИЧНОГО СИНТЕЗУ.

В.І. Фіщенко

Потреро-де-лос-Фунес декларація 1996 —

див. *Мальвінська декларація 1996*.

Потрійний пакт 1940 — угода про політ. та військ.-екон. союз між головними учасниками *антикомінтернівського пакту* — Німеччиною, Італією та Японією — підписана 27.09.1940 в Берліні терміном на 10 років. Остаточо оформила військ. союз цих агресивних д-ав, відомий також як «вись Берлін — Рим — Токіо». За умовами Пакту між його учасниками були розмежовані сфери впливу: Японія визнавала й поважала керівну роль Німеччини та Італії у справі створення нового порядку в Європі; Німеччина та Італія визнавали керівництво Японії «у справі створення нового порядку у Великому Східноазіатському Просторі». Три д-ви брали на себе зобов'язання підтримувати одна одну всіма політ., екон. та військ. засобами у випадку нападу на одну з них будь-якої третьої д-ви, що на момент підписання не була втягнена у війну. У 1940 до Пакту приєдналися Угорщина, Румунія, Словаччина, у 1941 — Болгарія та Югославія (пізніше югославський уряд, що підписав Пакт, був повалений), маріонеткові уряди Хорватії та *Маньчжоу-Го*. У жовтні 1940 Німеччина запропонувала провести рад.-нім. переговори в Берліні на рівні міністрів закорд. справ із метою обговорення питання про умови приєднання СРСР до Пакту, які відбулись за участю В. Молотова та І. Ріббентропа 12-13.11.1940. У проекті угоди між д-вами П. п. і Радянським Союзом зазначалось, що СРСР схвалює цілі д-ав пакту й зі свого боку згоден дотримуватись тієї самої політ. лінії, що й д-ви П. п.; Німеччина, Італія та Японія й Радянський Союз зобов'язувалися не входити у блоки д-ав і не підтримувати ніяких міжнар. блоків, спрямованих проти однієї з чотирьох д-ав, всіма силами допомагати одна одній економічно, а також доповнювати й розширювати угоди, що існують між ними. У проекті таємного протоколу сторони заявляли, що основні територ. інтереси Німеччини, без урахування територ. змін, що відбудуться в Європі після укладення миру, знаходяться в Центр. Африці; Італії — у Півн. та Півн.-Схід. Африці; Японії — у районі Схід. Азії на південь від Японської імп.; Радянського Союзу — на південь від території СРСР в напрямку Індійського океану. Крім того, 4 д-ви заявляли, що, «зберігаючи за собою право регулювати окремі несуттєві питання, вони взаємно поважатимуть територіальні інтереси один одного і не створюватимуть перешкод для їх реалізації». Але з огляду на неврегульованість проблем безпеки між сторонами в районі чорноморських проток підписання угоди між д-вами П. п. та СРСР не відбулось.

І.С. Покровська

Потсдамська (Берлінська) конференція

1945 — міжнар. мирні збори, що відбувались 17.07-02.08.1945 у колишньому палаці Гогенцоллернів у Потсдамі (передмістя Берліна) за участі делегацій СРСР, США та Великої Британії, очолюваних *Й. Сталіним*, *Т. Труменом* та *В. Черчіллем* (з 28.07.1945 лідер лейбористської партії Великої Британії *К. Еттли* змінив *В. Черчілля* після перемоги на парл. виборах). Цілі конференції: завершення розробки спільної політики союзників щодо мирного врегулювання в Європі, розпочатого на *Кримській (Ялтинській) конференції 1945*, та остаточне формування засад нової повоєнної системи *міжнародних відносин*, здатної забезпечити тривалий мир. Конференція відбувалась в умовах, що склались у Європі після беззастережної капітуляції нацистської Німеччини, внаслідок чого утворився вакуум сили, який намагались заповнити як зах. країни, так і СРСР. Це не могло не позначитись на рішеннях конференції та майбутніх стосунках союзників.

Центр, місце в порядку денному П. к. посіло нім. питання, з вирішенням якого була пов'язана решта домовленостей про майбутній європ. устрій. Його врегулювання засновувалось на угодах Кримської конференції 1945 про Німеччину. Однак, на відміну від розглянутих тоді планів розчленування Німеччини, у Потсдамі було вироблено спільний підхід союзницьких д-ав до неї як єдиного екон. цілого на час окупації. Було узгоджено політ, й екон. принципи координованої політики СРСР, США та Великої Британії щодо Німеччини й визначено цілі її окупації, виконання яких покладалось на союзницьку Контрольну раду в Берліні. Найважливішими з них стали: демілітаризація — повне роззброєння Німеччини, ліквідація її сухопутних та військ.-повітр. сил, включно з Ген. штабом, СС, СА, СД та гестапо, знищення її військ. потенціалу та промисловості, яка могла бути використана для військ. вир-ва, розподіл військ.-мор. та торг. флотів; демонополізація — знищення існуючої надмірної концентрації екон. сили Німеччини, у першу чергу монополістичних об'єднань, які несли відповідальність за розв'язування війни; демократизація — перебудова політ. життя Німеччини на демокр. засадах, зокрема відновлення діяльності демокр. політ. партій та профспілок; денацифікація — ліквідація націонал-соціал. партії та її установ, запобігання нацистській та мілітаристській діяльності й пропаганді. Однією з найскладніших була проблема нім. *репарацій*, щодо вирішення якої країни Заходу та СРСР мали різні підходи: СРСР наполягав на виконанні кримських домовленостей, згідно з якими він мав отримати 50% від заг. суми компенсацій союзникам, що становила 20 млрд. дол.; США за підтримки Великої Британії наполягли на задоволенні репараційних претензій трьох держав-переможниць шляхом вилучення пром. капітального обладнання із власних зон окупації та відп. нім. вкладів за кордоном, а СРСР додатково отримував із зах. зон 15% вилученого устаткування в обмін на сировину та харчові продукти та 10% — без будь-яких компенсацій. Репараційні претензії Польщі СРСР мав задовольнити за рахунок своєї частки. Було підтверджено намір союзників віддати під суд головних військ. злочинців.

Польське питання на конференції складалось із двох частин: оприлюднення заяви учасників щодо створення Польського тимчасового уряду нац. єдності та встановлення з ним США й Великою Британією дип. відносин; визначення зах. кордону Польщі по лінії річок Одер — Західна Нейсе, що означало передачу Польщі Данцига (Гданська) і тієї частини Схід. Пруссії, що не була поставлена відповідно до рішень Берлінської конференції під управління СРСР (тобто Кенігсберга й прилеглого району, зараз Калінінград і Калінінградська обл. РФ). Рішення щодо захід. кордону Польщі стало наслідком згоди СРСР на прийняття англ.-амер. підходу до питання нім. репарацій.

Із метою підготовки мирних дог-рів з Італією, Румунією, Болгарією, Угорщиною та Фінляндією на конференції було засновано *Раду міністрів закордонних справ* СРСР, США, Великої Британії, Франції та Китаю; розглянуто питання щодо умов прийняття цих союзників Німеччини в *Організацію Об'єднаних Націй (ООН)*. РМЗС також мала використовуватись для мирного врегулювання з Німеччиною. На конференції було оприлюднено *Потсдамську декларацію* США, Великої Британії та Китаю щодо Японії, а також підтверджено готовність СРСР вступити на боці союзників у війну з Японією. Через суперечності між союзниками не було досягнуто взаєморозуміння з деяких проблем: було відхилено рад. вимоги стосовно перегляду існуючої міжнар. конвенції щодо статусу чорноморських проток (див. *Монтрьо конференція 1936*), отримання військ. бази на Босфорі, права на опіку над одним із колишніх африк. володінь Італії, а також амер. проект інтернаціоналізації Дунаю. Рішення П. к. разом із до мовленостями

Кримської (Ялтинської) конференції створили засади нової — *Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин.*

І.С. Покровська

Потсдамська декларація 1945 оприлюднена 26.07.1945 від імені глав урядів США (*І. Трумен*), Великої Британії (*В. Черчілль*) та Китаю (*Чан Кайші*) під час роботи *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945*; сформулювала основні принципи мирного врегулювання на Дал. Сході. П. д. вимагала від уряду Японії без зволікань погодитись на беззастережну капітуляцію на таких умовах: роззброєння армії; відсторонення від влади в Японії та покарання представників милітаристських кіл, відповідальних за втягнення країни у війну; окупація визначених союзниками япон. територій з метою забезпечення основних цілей мирного врегулювання; обмеження *суверенітету* Японії відповідно до умов Каїрської декларації 1943 (див. *Каїрська американсько-англійсько-китайська конференція 1943*) о-вами Хонсю, Кюсю, Сікоку, Хоккайдо та меншими за розміром островами, що визначають союзники; створення в Японії умов для демокр. розвитку, встановлення свободи слова, релігії, поваги до основних *прав людини*; забезпечення участі Японії у світових торг, відносинах, доступу до сировинних ресурсів із метою створення невійськ. галузей промисловості та виплат «справедливих репарацій натурою». У П. д. були зафіксовані зобов'язання союзників вивести окуп. війська з території Японії після досягнення вищезазначених цілей та створення «миролюбного й відповідального уряду згідно з вільно висловленою волею японського народу». П. д. була підготована без участі СРСР. 8.08.1945 у Заяві рад. уряду було оголошено про приєднання СРСР до П. д. і вступ з 9.08.1945 у війну з Японією, що обґрунтовувалось її відмовою від капітуляції та союзницькими зобов'язаннями СРСР, наданими під час *Кримської (Ялтинської) конференції 1945*. Япон. уряд 28.07.1945 відхилив вимоги П. д., наслідком чого стало застосування США атомних бомб (6.08.1945 і 9.08.1945) проти Японії. 14.08.1945 умови П. д. були прийняті Японією; вони стали основою Акта про капітуляцію Японії, підписаного 2.09.1945 (див. *Післявоєнне врегулювання з ЯПОНІЄЮ*).

І.С. Покровська

Потсдамська союзна конвенція 1805 —

угода, підписана 22.10(3.11).1805 в Берліні між Пруссією та Росією; того самого дня до неї приєдналася Австрія. Згідно з Конвенцією Пруссія брала на себе роль посередника між воюючими сторонами: Австрією та Росією з одного боку та Францією — з іншого; мала передати Франції умови миру, запропоновані союзниками, за якими Париж мав поступитись більшістю захоплених територій у Німеччині та Італії (див. *Петербурзький мирний договір 1805*). У разі невдачі посередницької місії Пруссії остання зобов'язувалася одразу виступити на стороні *антифранцузької коаліції* та виставити проти Франції щонайменше 180 тис. вояків. Після підписання П. с. к. Велика Британія виділила Пруссії субсидії, а Росія — допомогу продовольством. Проте з поразкою союзних військ під Аустерліцем Пруссія уклала із Францією 5.12.1805 Шенбруннський союзний договір, за яким П. с. к. була анульована.

М.Г. Капітоненко

Потсдамське побачення 1910 — зустріч рос. імператора *Миколи II* і нім. кайзера *Вільгельма II*, що відбулась 4-5.11.1910 у Потсдамі. У переговорах брали участь мін. зак. справ Росії *С. Сазонов*, а з боку Німеччини — канцлер *Т. Бетман-Гольвег* і статс-секретар закорд. справ *А. Кіндерлен-Вехтер*. Монархи у своїх бесідах торкались політ. справ лише в заг. рисах. Переговори Сазонова з представниками нім. уряду мали конкретніший характер і закінчились підписанням рос.-нім. угоди 1911. Переговори стосувались питання залізничного будівництва в Півн. Персії, яка за *англійсько-російською угодою 1907* була зоною впливу Росії, й можливості проведення туди лінії від Багдадської залізниці, яку будувала Німеччина. С. Сазонов намагався обмежити діяльність Німеччини в рос. зоні Персії. В обмін на відмову Німеччини отримати тут концесії на залізниці, шосе й телеграф Росія погоджувалась на будівництво Багдадської залізниці до Ханакена (пункт на тур.-іранському кордоні) та зімкнути її з майбутніми залізницями, які вона побудує в Півн. Персії. Нім. сторона заявила, що не ставить перед собою в Персії ніяких політ. цілей, але добивається вільного доступу на перський ринок. С. Сазонов висловив готовність не перешкоджати нім. торгівлі. У Потсдамі результати переговорів про залізничне будівництво не були зафіксовані в письмовій формі.

Важливим завданням нім. дипломатії на переговорах була спроба відірвати Росію від *Антанти* та повернути її на свій бік або нейтралізувати. Наполягаючи на необхідності зміцнити рос.-нім. дружбу, берлінські політики висловили готовність не підтримувати плани експансії Австро-Угорщини на Балканах, якщо Росія відмовиться підтримувати антинім. політику Великої Британії. Ця пропозиція містилась у запропонованому нім. урядом Росії 15.11.1910 проєкті рос.-нім. угоди. Але після П. п. рос.-нім. переговори з питань Бл. та Сер. Сходу були надзвичайно напружені, до проєкту угоди вносились чисельні зміни й поправки, тому її було підписано лише 6.08.1911 в Петербурзі. Німеччина визнавала «особливі інтереси» Росії в Півн. Персії та зобов'язувалася не домагатись тут залізничних, дорожніх, навігаційних і телеграфних концесій. Рос. уряд зобов'язувався, що як тільки німці завершать будівництво Багдадської залізниці до Ханекіна, Петербург отримає під персів для Німеччини концесію на продовження цієї лінії до Тегерана. Відмова Росії від протидії спорудженню Багдадської залізниці відкривала на майбутнє можливості для нім. експансії на Бл. й Сер. Сході, хоча Росія й закріпила сферу свого

ВПЛИВУ В Персії.

Б.М. Гончар

ПЮТЬОМКІН Григорій Олександрович (13.09.1739, с. Чижово Духовщинського повіту, сучас. Смоленська обл. — 5.10.1791, поблизу Ясс) — рос. держ. і військ. діяч, дипломат, генерал-фельдмаршал (з 1784), князь. Спочатку відвідував навч. заклад Літкена в Німецькій слободі, потім навчався в гімназії Московського ун-ту (1756-60). 1755 записаний до Кінної гвардії. За участь у дворцовому перевороті 1762, внаслідок якого *Катерина II* здобула престол, отримав чин гвардійського підпоручика. З 1765 — поручик, з 1766 — командир роти. 1767 брав участь у роботі Уложеної комісії як опікун депутатів від татар та інших «іновірців». Учасник рос.-тур. війни 1768-74. За хоробрість отримав чин майора (1768). Брав участь у битвах при Рябій Могилі, під Ларгою і Кагулом. 1771 підвищений у званні до генерал-поручика. З 1770 — фаворит Катерини II. 1774 був викликаний до Петербурга, підвищений у генерал-аншефи, призначений віце-президентом Військової колегії, отримав графський титул. Виявив себе активним адміністратором, незамінним помічником імператриці у справі зміцнення абсолютистської д-ви (з 1774 засідав у імпер. раді). Хоча 1772 на одній з козацьких рад був записаний до коша Запорозької Січі почесним козаком під прізвиськом Грицько Нечеса, у 1775 ініціював ліквідацію Запорозької Січі. 1776 отримав у «господарче опікування» Новоросійську й Азовську губернії (зокрема укріплення Дніпровської лінії), водночас призначений командувачем усієї легкої кінноти та шефом іррегулярних військ. Генерал-губернатор (намісник) Новоросійської, Азовської та Астраханської губерній (пізніше катеринославський, саратовський та астраханський генерал-губернатор). У 1783 реалізував проєкт захоплення Криму Російською імп. З 1776 — князь *Священної Римської імперії*, з 1783 — «ясновельможний князь Таврійський». 1787 отримав звання генерал-фельдмаршала. Розуміючи постійну загрозу рос.-тур. воєнного конфлікту (особливо після захоплення Росією території Кримського ханства), вважав за потрібне відновити укр. козацтво, тому з 1783 вів переговори з представниками колишньої запорізької старшини (С. Білим, Г. Легкоступом, З. Чепігою) про створення нового добровільного козацького формування. 1788 підтримав проєкт *В. Капніста* про необхідність відновлення козацьких полків і сприяв орг-ції Катеринославського козацького війська та Війська вірних козаків (згодом — Чорноморське козацьке військо). 1790 отримав титул великого гетьмана Катеринославського й Чорноморського козацьких військ. У 1786 добився затвердження проєкту відкриття ун-ту в Катеринославі (не встиг його реалізувати), толерантно ставився до діяльності греко-католицької церкви. Головнокомандувач рос. армії в період рос.-тур. війни 1787-91. Помер на шляху з Ясс (де очолював мирні переговори з турками) до Миколаєва. Похований у Спаському (Катеринославському) Соборі в Херсоні.

Н.Ф. Сербіна

Похва/ЛЬСЬКИЙ Вячеслав Володимирович (9.02.1947, с. Тернувате Новомиколаївського р-ну Запорізької обл.) — укр. громад.-політ. діяч, журналіст. Закінчив ф-т журналістики Київ, держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1975) і Вищу парт. школу при ЦК КПУ (1982). У 1966-67 -методист Гуляйпільського будинку культури (Запорізька обл.); 1967-72 — кореспондент, зав. відділом, відповідальний секр. редакції районної газети «Ленінським шляхом» (Новомиколаївського р-ну Запорізької обл.); 1972-76 — 1-й секр. Новомиколаївського райкому ЛКСМ України; 1976-77 — гол. редактор гол. редакції телебачення Запорізького облтелерадіокомітету; 1978-88 - на парт. роботі. У 1989-98 — заст. голови, голова Запорізької обласної ради народних депутатів,

водночас 1995-98 — голова Запорізької обласної держадміністрації. У червні 1998 - березні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Болгарія, одночасно в червні 1999 — листопаді 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Македонія за сумісництвом.

В.М. Матвієнко

ПОЧЕСНИЙ консул — особа, яка не перебуває надерж. службі (не є штатним *консулом*), проте виконує окремі *консульські функції* на прохання зацікавленої держави та за згодою країни перебування. Зазвичай П. к. призначають з-поміж авторитетних осіб на території країни перебування, особливо в торг.-екон., соц. та культ, сферах; як правило, вони не отримують платні за виконання коне, функцій від д-ви, яку представляють, але мають право справляти *консульські збори*, а також брати плату для покриття своїх фактичних витрат, пов'язаних із виконанням цих функцій. П. к., окрім виконання коне, функцій, мають право займатись підприємницькою діяльністю чи виконувати інші професійні обов'язки в д-ві перебування. Процедура призначення П. к., як і штатного консула, передбачає обов'язкову видачу йому *консульського патента* д-вою, що призначає, та отримання ним *екзекватури* (дозволу) від д-ви перебування. Особливих вимог до *громадянства* П. к. немає. Найчастіше П. к. присвоюється клас консулів або віце-консулів, рідше — ген. консулів. У питаннях старшинства П. к. слідує за штатними консулами свого класу. На П. к. поширюються всі основні положення *Віденської конвенції про консульські зносини 1963*, у т. ч. привілеї та імунітети, але з певними обмеженнями, оскільки Конвенція передбачає факультативний характер цієї категорії коне, посадових осіб.

Інститут П. к., який сформувався в XIX ст. як окрема ланка коне, служби, набув широкого розповсюдження після *Другої світової війни*, особливо в скандинавських країнах (у СРСР

П. к. не призначались). В Україні практика призначення П. к. регулюється Положенням про нештатних (почесних) консулів, затвердженим Указом Президента України від 17.02.1997. Згідно з Положенням П. к. «можуть бути громадяни України, іноземні громадяни, які займають помітне становище в суспільстві держави перебування і мають необхідні особистісні якості, бездоганну репутацію, добре знають особливості державного та суспільного устрою держави перебування, мають вагомий суспільний статус та сталі контакти з представниками урядових, ділових та громадських кіл держави перебування, орієнтуються в законодавстві». Пропозиції щодо кандидатур П. к. України вносять до *МЗС України* глави *дипломатичних представництв* та штатних *консульських установ* України, а в д-вах, де їх немає — керівники відп. структурних підрозділів МЗС України. Особа, яка претендує на посаду П. к., може порушити питання про призначення П. к. Призначення та звільнення П. к. здійснює міністр зак. справ України. З особою, яка призначається П. к., МЗС укладає угоду про виконання доручених коне, функцій та обов'язків П. к., що виникають у зв'язку з виконанням ним таких функцій. П. к. повинні постійно проживати на території свого *консульського округу* впродовж строку виконання ними коне, функцій і не менше як один раз на рік проводити його об'їзд. Щорічно П. к. України звітують про свою коне, діяльність перед главами дип. представництв, штатних коне, установ у д-вах перебування, а в разі їх відсутності — безпосередньо МЗС України.

В.М. Матвієнко

Поширення порнографії — *злочин міжнародного характеру*, віднесений до групи злочинних діянь, які посягають на здоров'я населення й сусп. мораль. Міжнар.-прав. актами універсального характеру, спрямованими на б-бу з порнографією є: Угода щодо припинення обігу порнографічних видань від 4.05.1910 (змінена Протоколом від 4.05.1949) та Міжнародна конвенція про припинення обігу порнографічних товарів і торгівлі ними від 12.09.1923 (з Протоколом до неї 1947). Особливе занепокоєння світового співтовариства викликає поширення дитячої порнографії. Для організації б-би з нею проводяться міжнар. конференції (Всесвітній конгрес проти сексуальної експлуатації дітей з комерційними цілями 1996, Міжнародна конференція щодо б-би з дитячою порнографією в Інтернеті 1999), приймаються міжнар. док-ти. На регіональному рівні б-бі з поширенням дитячої порнографії надає значної уваги *Рада Європи*. В її рамках було прийнято кілька важливих док-тів, зокрема: Резолюцію №3 щодо сексуальної експлуатації, порнографії та проституції й торгівлі дітьми та неповнолітніми на 16-й Конференції міністрів юстиції Європи (Лісабон, 1988); Рекомендації Комітету міністрів державам-членам №К(89)7 щодо принципів розповсюдження відеопродукції насильницького, жорстокого або порнографічного змісту та №К(91)11 щодо експлуатації сексу з метою наживи, порнографії, проституції, торгівлі дітьми та неповнолітніми; Факультативний протокол до

Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції й дитячої порнографії від 1.01.2000. Україна є учасницею всіх
Зазначених ДОК-ТІВ.

Д.І. Кулеба

Права ДИТИНИ — заг. права людини, а також сукупність деяких специфічних прав та свобод. У 1924 *Ліга Націй* прийняла Женевську декларацію прав дитини. У той час П. д. розглядалися переважно в контексті заходів, яких необхідно було вжити щодо рабства, дитячої праці, торгівлі дітьми й проституції неповнолітніх. У 1959 в рамках *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* прийнято Декларацію прав дитини, у якій проголошено соц. та прав, принципи, що стосуються захисту й добробуту дітей. У 1979-89 Комісія ООН з прав людини підготувала текст Конвенції про права дитини. П. д. повинні визнаватись за всіма дітьми без жодних винятків і без відмінності або дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політ, чи інших переконань, нац. або соц. походження, майнового становища. Дитині законом й іншими засобами повинен бути забезпечений спец, захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволяли б розвиватись фізично, розумово, етично, духовно й у соц. відношенні здоровим і нормальним шляхом в умовах свободи й гідності; дитині має належати з народження право на ім'я та громадянство; дитина повинна користуватись благами соц. забезпечення; дитині повинне належати право на належне харчування, житло, розваги й мед. обслуговування; дитині, яка є неповноцінною фізично, психічно або в соц. відношенні, повинні забезпечуватись спец, режим, освіта й турботи, необхідні, зважаючи на її особливий стан; малолітня дитина не повинна, окрім виняткових випадків, бути розлученою зі своєю матір'ю. На суспільстві та на органах публічної влади повинен лежати обов'язок здійснювати особливу турботу про дітей, що не мають сім'ї, та про дітей, що не мають достатніх коштів для існування. Діти мають право на здобуття освіти. Якнайширше забезпечення інтересів дитини має бути керівним принципом для д-ав. Дитина повинна при всіх обставинах бути першою серед тих, хто одержує захист і допомогу. Дитину необхідно захищати від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості й експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі та прийматися на роботу до досягнення належного вікового мінімуму. Дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, реліг. або будь-яку іншу форму дискримінації.
О.В. Буткевич

Права ЖІНОК — заг. права людини та сукупність деяких специфічних прав і свобод, зумовлених особливостями соц. й сімейного статусу жінок. У заг. вигляді П. ж. закріплені в *Статуті ООН* (проголошення рівності чоловіків та жінок). У сучас. міжнародному праві прийнято низку міжнар. конвенцій щодо захисту П. ж. (зокрема Конвенцію про громадянство одруженої жінки), док-тів *Міжнародної організації праці (МОП)* тощо. У системі ООН функціонує Комісія з прав жінок.
О.В. Буткевич

Права ЛЮДИНИ — комплекс прав і свобод, що належать людині від народження. У сучас. доктрині міжнародного права серед прав і свобод виділяють кілька основних груп П. л. Першу (найширшу) складають невід'ємні від людської особистості права та свободи. Визнання д-вами цього блоку прав і свобод, відображення їх у законодавстві, створення механізму їхньої реальності й забезпеченості складає основу інституту міжнар.-прав, співробітництва д-ав. Ці права та свободи виходять з того, що всі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах, наділені розумом і совістю та повинні взаємодіяти в дусі братерства. Невід'ємними правами та свободами є: право на життя, свободу й особисту недоторканність; свобода від рабства; заборона тортур, жорстокого або нелюдського поводження; рівність всіх людей перед законом та їхнє право на рівний захист законом; недоторканність особистого й сімейного життя, таємниця кореспонденції тощо. До першої групи прав і свобод також належать положення щодо гарантій правосуддя. До другої групи основних прав і свобод відносять громадян, права: право кожної людини на визнання її правосуб'єкт-ності; свобода пересування та вільного обрання місця проживання; право на притулок; право на громадянство, на шлюб, на вільне володіння майном. Третю групу складають політ, права та свободи: свобода думки, совісті, релігії, поглядів і їх вільного вираження; право на свободу мирних зборів та асоціацій; право брати участь в управлінні країною та право рівного доступу до держ. служби. До четвертої групи належать соц., екон. та культ, права: право на соц. забезпечення, на працю, на рівну оплату за рівну працю, на створення профспілок, на

відпочинок і дозвілля, на життєвий рівень, необхідний для підтримання здоров'я й добробуту; право на освіту; право вільно брати участь у культ, житті суспільства та в наук, прогресі та користуватись його благами. Складовою цих прав є право на такий життєвий рівень, який є необхідним для підтримання здоров'я й добробуту людини та її сім'ї. Міжнародне право в цілому не виключає можливості обмеження прав і свобод громадян при об'єктивних обставинах, що склались (напр., у випадку війни, стихійного лиха, введення надзвичайного стану). Проте такі обмеження не повинні суперечити цілям і принципам *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*. Основними нормативними джерелами міжнар. захисту П. л. є: *Загальна декларація прав людини*; Міжнар. хартія прав людини, що складається з *Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966*, *Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966*, Факультативного протоколу до Міжнар. пакту про громадян, й політ, права; *Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950*; Конвенція про права дитини 1989; низка декларацій ООН та резолюцій *Генеральної Асамблеї ООН*ТООЩО.

О.В.Буткевич

Права людини екологічні — право людини на сприятливе довкілля, вперше заявлене на Конференції *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* з проблем навколишнього середовища в Сток-

гольмі 1972. Можна виділити три напрями в розвитку екологічних прав і прав, інструментів: використання основних прав людини з метою захисту природи; нова інтерпретація низки основних прав людини; розвиток специфічних П. л. є. Важливе значення у формулюванні П. л. є. мало визнання взаємозалежності між дотриманням основних прав людини і станом довкілля. Найважливіші док-ти, що стосуються захисту навколишнього середовища: Стокгольмська декларація 1972 і Ріо-де-Жанейрська декларація 1992. 16.05.1994 міжнар. група експертів з прав людини й екологічного права ухвалила «Проект декларації принципів з прав людини і навколишнього середовища». Проект є першим міжнар. док-том, який цілком присвячений проблемі взаємозв'язку між правами людини і довкіллям та пропонує концепцію екологічних прав людини; його було внесено на розгляд в Підкомісію ООН із запобігання дискримінації та захисту меншин. Згідно з док-том прийняті принципи екологічних й основних прав людини включають право кожного на безпечне, здорове та екологічно сприятливе довкілля. Проектом передбачені такі П. л. є.: право на безпечне, здорове та екологічно сприятливе навколишнє середовище; право на відп. навколишнє середовище для адекватного задоволення потреб нинішніх поколінь, не порушуючи при цьому прав майбутніх поколінь; право на справедливе задоволення своїх потреб, на свободу від забруднення, екологічної деградації та дій, які несприятливо впливають на навколишнє середовище й загрожують життю, здоров'ю людини; право на захист і охорону повітря, землі, води, флори й фауни; право на найбільш сприятливий рівень здоров'я, на безпечну, здорову їжу та воду, на безпечне і здорове довкілля на робочому місці, на адекватне житло, землеволодіння й умови життя в безпечному, здоровому та екологічно сприятливому довкіллі, на своєчасну допомогу в разі природ, або викликаних людиною катастроф, на справедливе отримання вигод від збереження і використання природи та її ресурсів; право на інформацію, що стосується навколишнього середовища. Корінні народи мають право розпоряджатись своїми землями, територіями та природними ресурсами і зберігати свій традиційний спосіб життя. Це включає і право на гарантоване володіння засобами

Існування.

О.В. Буткевич

Права ЛЮДИНИ культурні — права людини, спрямовані на забезпечення її культ, й дух. розвитку, творчої самореалізації. У міжнародному праві П. л. к. закріплені в *Загальній декларації прав людини 1948* та *Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966*. До категорії П. л. к. відносять: право на освіту, на участь у культ, житті, на доступ до культ, цінностей, на творчість, на користування досягненнями наук, прогресу та їх практич. застосування, на користування захистом моральних і матеріал, інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими наук., літературними чи художніми працями, автором яких є певна людина. П. л. к. спрямовані на забезпечення вільної участі особи в культ, житті, створення умов для її творчої та наук, діяльності, сприяння міжнар. співробітництву в наук, і культ, галузях. Д-ви зобов'язані вживати заходів у макс. межах наявних ресурсів, у т. ч. на законодавчому рівні, щоб забезпечити вільне здійснення П. л. к.; разом з екон. і соц. правами, П. л. к. відносять до прав людини другого

покоління, які, на відміну від громадян, і політ, прав, залежать від рівня екон. розвитку д-ви й забезпечуються д-вою поступово, з розвитком її екон. можливостей.

Ю.О. Ноговіцина

Права народів — принцип рівності усіх народів, згідно з яким ніщо не може виправдати панування одного народу над іншим. Усі народи користуються однаковою пошаною та мають однакові права; мають право на існування; повинні мати незаперечне й невід'ємне право на самовизначення; вільно визначають свій політ, статус і здійснюють свій екон. та соц. розвиток згідно з вільно обраним політ, курсом.

О.В. Буткевич

Право Ґрунту (лат. *с. 80П*) — один із принципів набуття *громадянства* при народженні (*філіації*). Інколи називається набуттям громадянства «за народженням». П. г. означає, що дитина набуває громадянство д-ви, на території якої вона народилась, незалежно від громадянства батьків. Цей принцип поширений у законодавстві США, Великої Британії та більшості лат.-амер. д-ав. У чистому вигляді принцип П. г. на практиці не зустрічається, в законодавстві д-ав, що його дотримуються, є положення, засновані на принципі *права крові*. Існує принцип застосування П. г. за

аналогією. Дія принципу П. г. за аналогією полягає в тому, що дитина, яка народжується в літаку або на мор. судні (*у відкритому морі*), набуває громадянства тієї д-ви, у якій перебуває літак чи судно в момент народження, або в якій зареєстровано літак, чи під прапором якої ходить судно. Згідно із законодавством України (ст. 7 Закону «Про громадянство України») *громадянство України* отримує згідно з принципом П. г. особа, яка народилась на території України: від осіб без громадянства, які на законних підставах проживають на території України; від іноземців, які постійно на законних підставах проживають на території України, і не набула за народженням громадянства жодного з батьків; одному з батьків якої надано статус *біженця* в Україні чи притулок в Україні, і яка не набула за народженням громадянства жодного з батьків або набула за народженням громадянство того з батьків, якому надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні; від іноземця й особи без громадянства, яка постійно на законних підставах проживає на території України й не набула за народженням громадянства того з батьків, який є іноземцем. Новонароджена дитина, знайдена на території України, обоє з батьків якої невідомі (знайда), згідно з принципом П. г. вважається

ГРОМАДЯНИНОМ України.

О.В. Буткевич

Право ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН — галузь *міжнародного публічного права*; система міжнар.-прав, норм і принципів, що регулюють офіц. зв'язки та відносини, які встановлюються *суб'єктами міжнародного права* й підтримуються їхніми органами зовн. зносин за допомогою засобів, визначених *міжнародним правом*. У вітчизняній доктрині міжнар. права концепцію П. з. з. обґрунтував К. Сандровський. П. з. з. включає такі підгалузі: *дипломатичне право, консульське право, право спец. місій та дип. право міжнар. орг-цій*. Основними джерелами П. з. з. є: *Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961, Віденська конвенція про консульські зносини 1963, Конвенція про спеціальні місії 1969, Віденська конвенція про представництво держав у їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975, Конвенція про привілеї та імунітети ООН 1946 та Конвенція про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН 1947, а також Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973*. Принципами П. з. з. визнаються *міжнародного права принципи основні, зокрема суверенної рівності держав принцип, невтручання у внутрішні справи принцип, співробітництва між державами принцип*.

М.О. Медведєва

Право крові (латинк *вaрґиігш*) — один із принципів набуття *громадянства* при народженні (*філіації*). Інколи називається набуттям громадянства «за походженням». Принцип П. к. полягає в тому, що дитина набуває громадянство своїх батьків незалежно від місця народження. Даного принципу дотримується більшість д-ав світу (особливо він поширений у скандинавських країнах). Принцип П. к. перейшов до права більшості європ. д-ав із рим. цивільного права через його закріплення в Цивільному кодексі Франції 1804 (Кодексі *Наполеона I*). У доктрині *міжнародного права* розрізняють т. зв. «старий» і «новий» варіанти принципу П. к. Перший

засновано на т. зв. принципі «єдності сім'ї», на Ідеї главенства в сім'ї чоловіка. Згідно з цим принципом дитина набуває громадянство батька (лише позашлюбна дитина набуває громадянство матері). Другий варіант засновано на ідеї рівноправності сторін у шлюбі, причому перевага не віддається громадянству ані батька, ані матері. У законодавстві України цей принцип передбачено ст. 7 Закону «Про громадянство України»: «Особа, батьки або один з батьків якої на момент її народження були громадянами України, є громадянином України». При змішаному шлюбі громадянство дитини вирішується за згодою батьків. У доктрині інколи наголошується на тому, що принцип П. к. має звичаєву природу.

О.В. Буткевич

Право міжнародних договорів — система міжнар.-прав. принципів і норм, які визначають порядок укладання, умови дійсності, дії та припинення *договорів міжнародних*. П. м. д. є однією з найважливіших галузей сучас. *міжнародного права* та посідає особливе місце в його системі, оскільки відіграє провідну роль у процесі міжнар. правотворчості й тісно пов'язане з усіма галузями та інститутами міжнар. права. Іноді в теорії та практиці користуються такими поняттями, як «міжнародне договірне право» та «міжнародне договірне право певної держави». Якщо під «міжнародним договірним правом» маються на увазі норми, створені дог-рами, на відміну від норм міжнар. звичаєвого права, то під «міжнародним договірним правом конкретної держави», напр. «міжнародним договірним правом України», розуміється сукупність обов'язкових для даної д-ви міжнар. договірних норм, які містяться в укладених цією д-вою дог-рах. Основними джерелами П. м. д. є міжнар. договір та міжнар. звичай, який до моменту набуття чинності *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* вважався головним джерелом П. м. д. Найважливішими джерелами П. м. д. є такі міжнар. угоди універсального характеру: *Статут ООН*, у преамбулі та ст. 2 якого закріплено основний принцип П. м. д. та всього міжнар. права — расія 8ипі кегуашіа; *Віденська конвенція про право міжнар. дог-рів 1969*; *Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986*; *Віденська конвенція про право -наступництво держав стосовно договорів 1978*. Багато норм, закріплених у вищезгаданих конвенціях, відображають міжнар. звичаєве право в цій галузі. На розвиток П. м. д. значно впливають рішення міжнар. міжурядових орг-цій, у т. ч. резолюції *Генеральної Асамблеї ООН і Ради Безпеки ООН*, прийняті відповідно до Статуту ООН; рішення *Міжнародного Суду ООН*, міжнар. арбітражів, нац. судових органів, а також доктрина та резолюції міжнар. неурядових орг-цій наук, спрямування (Інституту міжнар. права та Асоціації міжнар. права). У процесі формування звичаєвих норм П. м. д. важливе місце займають конституції та інші нормативно-прав. акти д-ав. У конституційному праві, зокрема, визначається коло держ. органів, які представляють д-ву при укладанні дог-рів, та встановлюється порядок і процедура укладання міжнар. дог-рів. У деяких країнах світу порядок укладання міжнар. дог-рів визначається не тільки в конституціях, а й у спец. законах про міжнар. дог-ри. В окремих д-вах внутр.-держ. процедура укладання дог-рів регулюється інструкціями МЗС. В Україні основні питання укладення та дії міжнар. дог-рів регулюються Конституцією України 1996 (ст. 9), Декларацією про державний суверенітет України від 16.07.1990, Законом «Про правонаступництво України» від 12.09.1991, Законом України «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10.12.1991 та Законом України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004. Ці нормативно-прав. акти укр. законодавства розроблялись з урахуванням міжнар.-прав. зобов'язань України та міжнар. досвіду та в цілому відповідають цим зобов'язанням.

О.О. Мерезко

Право міжнародних організацій — галузь сучас. *міжнародного права*, яка об'єднує принципи й норми, що регламентують створення, прав, статус, суб'єктний склад, структуру, повноваження, порядок діяльності міжнар. орг-цій, а також юрид. чинність їхніх актів. До неї належать принципи й норми загальні для всіх міжнар. орг-цій та індивідуальні, специфічні для окремих орг-цій і груп орг-цій. Виокремлюються в П. м. о. принципи та норми щодо міжурядових орг-цій. Також до П. м. о. належать міжнар.-прав. норми щодо статусу й діяльності неурядових міжнар. орг-цій. П. м. о. складається із зовн. та внутр. права. Зовнішнє П. м. о. визначає відносини міжнар. орг-ції з її державами-членами, нечленами та іншими міжнар. орг-ціями. Внутрішнє П. м. о. регламентує внутр. правовідносини: правила процедури, фінанс. правила, правила для персоналу. Рідше виокремлюють норми, які забезпечують діяльність

міжнар. орг-цій щодо нормотворчості. П. м. о. має переважно договірний характер. Джерелами П. м. о. є: установчі акти міжнар. орг-цій; інші міжнар. дог-ри й угоди; міжнар.-прав. звичай; правила процедури, фінанс. правила, правила для персоналу; окремі рішення міжнар. орг-цій. Міжнар. орг-ції можуть брати участь у створенні звичаєвих норм права. Основним джерелом П. м. о. є *Статут ООН*. Він містить заг. принципи та норми, які стосуються діяльності не лише *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, а й інших міжнар. орг-цій, регламентує порядок заснування та функціонування регіональних орг-цій, спеціалізованих установ ООН і неурядових міжнар. орг-цій.

О.В. Заворожши

Право міжнародної безпеки — галузь сучас. міжнародного права, система норм, які створюють прав. засади міжнар. співробітництва, спрямованого на збереження, підтримку й відновлення миру. Містить комплекси норм, які обмежують застосування сили в міжнародних відносинах, визначають заходи запобігання

збройним конфліктам та порядок дій світового співтовариства у випадку порушення міжнар. миру, регулюють відносини у сфері обмеження та скорочення озброєнь. На відміну від *міжнародного гуманітарного права* (права збройних конфліктів), об'єктом регулювання П. м. б. є не відносини між сторонами збройних конфліктів, а переважно різноманітні відносини *суб'єктів міжнародного права* у сфері запобігання виникненню збройних конфліктів, а також відповідальності за порушення миру й *агресії акти*. П. м. б. — нова галузь міжнар. права, яка почала формуватись у період між двома світовими війнами, коли мали місце перші спроби шляхом міжнар. дог-ру заборонити агресивну війну як засіб впровадження нац. політики з д-ав (*Бріана — Келлога пакт 1928*), а також перші ініціативи в політиці роззброєння на універсальному рівні. *Незастосування сили або погрози силою принцип*, що є імперативною нормою сучас. міжнар. права, склався тоді як міжнар.-прав. звичай, а згодом був закріплений у *Статуті ООН* (п. 4 ст. 2) у договірній формі як один із Принципів ООН. Вважається, що з ухваленням Статуту ООН, який, враховуючи співвідношення сил у міжнар. політиці, передбачив систему гарантій проти вибуху нової світової війни, П. м. б. перейшло на якісно новий рівень розвитку. Правове регулювання у сфері *безпеки міжнародної* виходить з кількох основних постулатів: немає альтернативи мирному розвитку земних цивілізацій, якщо вони хочуть вижити; безпека однієї д-ви не може бути гарантована за рахунок загрози для безпеки інших д-ав (принцип рівної безпеки); міжнар. безпека найкраще може бути гарантована за допомогою колективних дій світового співтовариства. Центр, поняття у П. м. б. — «*колективна безпека*», під якою розуміють систему узгоджених спільних дій д-ав, вживаних заради недопущення та усунення загрози миру та припинення актів агресії або інших порушень миру. У рамках ООН існує універсальна система колективної безпеки, покликана об'єднати для підтримки миру всі д-ви сучас. світу, незалежно від їхнього устрою та особливостей нац. інтересів. Елементами універсальної системи колективної безпеки за Статутом ООН є заходи із заборони погрози силою або її застосування у відносинах між д-вами (п. 4 ст. 2), заходи мирного розв'язання *спорів міжнародних* (гл. VI), примусові заходи як невійськ., так і військ., ха рактеру з підтримки та відновлення міжнар. миру (гл. VII), заходи у сфері роззброєння (ст. 11, 26, 47), заходи з використання регіональних орг-цій безпеки (гл. VIII). Регіональні системи колективної безпеки представлені регіональними міжнар. орг-ціями з питань *колективної оборони (НАТО)* та *колективної безпеки (Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Африканський Союз, Ліга арабських держав, Організація американських держав та ін.)*. Відносини між універсальною та регіональними системами колективної безпеки визначаються на основі гл. VIII Статуту ООН. Для міжнар.-прав. регулювання у сфері підтримки міжнар. миру й безпеки характерна гнучка взаємодія між суто прав, засобами та політ, міжнар. нормами, які не мають юрид. обов'язковості. Одна з новітніх тенденцій розвитку П. м. б. — усвідомлення залежності миру й безпеки від екон., інформ. чинників, використання природ, ресурсів і стану довкілля та відп. розширення спектра засобів підтримки міжнар. Миру.

В.С. Ржевська

Право призове — система норм, що передбачає порядок захоплення в мор. війні призів, перевірки законності їх захоплення в спеціально створених для цього призових судах, регламентування відп. прав та обов'язків сторін, що воюють, а також нейтральних держав. Положення щодо П. п. містяться в Паризькій декларації про мор. війну 1856, Гаазьких конвенціях 1907 та 1954, Лондонській декларації про право мор. війни 1909 і в мор. міжнар.-прав.

звичаях. Призом у мор. війні є судна або вантаж, що належать супротивнику або нейтральній д-ві, які затримані за підозрою в порушенні міжнар.-прав. норм, що регулюють перевезення мор. вантажів. Призом може бути судно або вантаж, затримані за порушення *блокади морської*, надання послуг противнику, перевезення мор. *контрабанди*. Не підлягають захопленню судна, що перевозять *військовополонених*; шпитальні судна; дрібні риболовні судна; каботажні судна; судна, що виконують доручення наук., реліг. та філантропічного характеру, використовуються з метою перевезення культ, цінностей; судна, що вийшли в море до виникнення війни та не були інформовані про її початок. Не підлягають захопленню вантажі (крім *контрабанди військової*), що знаходяться на борту нейтрального судна, а також нейтральний вантаж на борту судна супротивника. За власниками суден і власниками вантажів, захоплених як призи, зберігається право оспорювати законність акції. При правомірному використанні П. п. судна та вантажі стають законним трофеєм і переходять у власність д-ви, що їх захопила; екіпаж судна набуває статусу військовополонених. Легалізація захоплення (визнання переходу права власності на захоплене майно) здійснюється призовим судом. Особливість юрисдикції полягає в тому, що рішення виносяться судом тієї д-ви, чій військ. - мор. сили здійснили захват майна. Відомі призові суди двох інстанцій: базові (портові) суди і вищий призовий суд. 12-а Гаазька конвенція 1907, що не набула чинності, передбачала створення міжнар. призової палати — міжнар. органу для оскарження рішень, винесених призовими судами. (ДИВ. *КаперствО.*) *ІМ. Забара*

Право притулку — інститут сучас. міжнар. та внутр.-держ. права. Історично вперше виник у період Великої франц. рев-ції. У Конституції Франції 1793 зазначалось, що республіка надає «притулок іноземцям, вигнаним зі своєї Батьківщини за справу свободи». Одна з перших спроб уніфікації норм про притулок була зроблена Інститутом міжнар. права в 1950 шляхом прийняття резолюції «Про притулок у міжнародному публічному праві» (притулок визначено як заступництво, яке держава надає на своїй території або в будь-якому іншому місці, що знаходиться під контролем її певних органів, особі, яка шукає його). У *міжнародному праві* П. п. регулюється переважно міжнар.-прав. звичаями, а також Декларацією про територ. притулок, прийнятою *Генеральною Асамблеєю ООН* 14.12.1967. У внутр.-держ. праві — особливе особисте право, яке конституції та закони сучас. демокр. д-ав надають інозем. громадянам й *апатридам* (особам без громадянства). П. п. зазвичай закріплено в Конституціях д-ав; порядок його надання та прав, становище осіб, які одержали притулок, визначаються іншими законодавчими актами (напр., ст. 26 Конституції України, закони України «Про правовий статус іноземців» та «Про біженців»). П. п. полягає в можливості іноземця невизначено довгий час залишатись на території даної д-ви, якщо в себе на Батьківщині цей іноземець зазнає переслідування з політ., реліг. наук, та інших мотивів подібного роду. П. п. не поширюється на *злочинців воєнних* й осіб, винних у вчиненні *злочинів проти людства*. Розрізняють *притулок територіальний* і *притулок дипломатичний*. Надання політ. притулку не спричиняє автоматичного надання *громадянства*. Актом надання притулку д-ва бере на себе зобов'язання не видавати дану особу д-ві, де вона переслідувалась. У низці випадків д-ви конкретизують перелік підстав та умов, за яких може бути наданий притулок. Так, у Конституції Росії зазначено, що притулок надається іноземцям, які переслідуються за свою діяльність на благо свободи й позбавлені у своїй країні основних прав та свобод. Конституція ФРН наголошує на політ. переслідуваннях, нелюдському або ганебному поводженні чи покаранні. Конституція Іспанії відсилає до спец. закону, що встановлює умови, за яких громадяни інших країн й апатриди користуються в цій д-ві правом на притулок. В Україні це право закріплене в Конституції України: «Іноземцям і особам без громадянства може бути наданий притулок у порядку, встановленому законом» (ч. 2 ст. 26). Хоча Конституція не передбачає обмежувальних умов для надання притулку, очевидно, що він не може бути наданий злочинцям, так само як й особам, що переслідуються за фаш. та подібного роду діяльність або людиноненависницьку пропаганду.

О.В. Задорожній

Правова допомога надається на підставі договорів, спеціально укладених між державами, з питань співробітництва установ юстиції (судів, органів нотаріату, прокуратури) при провадженні в цивільних, сімейних та кримінальних справах. Україна уклала дог-ри про П. д. з Китайською Народною Республікою, Литовською Республікою, Республікою Польща, Республікою Молдова, Республікою Грузія, Естонською Республікою, Латвійською Республікою, Монголією, Республікою Узбекистан. Крім того, Україна є учасником Конвенції СНД про прав,

допомогу та прав, відносини з цивільних, сімейних та кримінальних справ від 22.02.1993. На універсальному рівні 1990 *Генеральною Асамблеєю ООН* було затверджено Типовий договір про прав, допомогу. Мета таких дог-рів — забезпечення взаємного визнання та недопущення порушень особистих та майнових прав громадян однієї д-ви на території іншої. Обсяг П. д. охоплює виконання процесуальних дій, що передбачені законодавством запитованої договірної сторони, зокрема: допит сторін, потерпілих, обвинувачених та підсудних, свідків, експертів; проведення експертиз, обшуку (судового огляду); вилучення та передачу речових доказів; порушення або перейняття кримінального переслідування та *видачу злочинців*; визнання та виконання судових рішень; вручення та пересилання док-тів; надання за клопотанням другої договірної сторони відомостей про судимість обвинувачених тощо. Дог-ри про П. д. розповсюджують нац. режим на громадян договірних сторін. Компетентні установи за дог-рами про П. д. вступають у взаємини через свої центр, установи, якщо дог-ром не встановлено інший порядок. При виконанні доручень про П. д. компетентні установи застосовують законодавство своєї д-ви. Усі доручення про надання П. д. здійснюються безкоштовно. У більшості дог-рів про П. д. містяться норми про взаємне визнання судових рішень, що набули чинності, у цивільних та сімейних справах. Це означає визнання за рішеннями інозем. судів такої самої юрид. чинності, яку мають рішення власних судів даної країни. Крім того, у більшості дог-рів передбачено, що рішення суду, винесені в одній д-ві, можуть бути примусово виконані на території іншої д-ви (клопотання про примусове виконання подається в суд, що виніс рішення). Перегляд рішення на підставі законодавства д-ви, де прийнято рішення, не припускається. Відп. компетентний орган д-ви має право відмовити в наданні П. д., якщо виконання зашкодить держ. *суверенітету*, безпеці, сусп. порядку, суперечить внутр. законодавству тощо.

С.О.Галаган

ПРАВОВІДНОСИНИ МІЖНАРОДНІ — *міжнародні відносини, врегульовані нормами міжнародного права.* Учасниками П. м. є носії суб'єктивних прав та обов'язків: держави, народи або нації, які борються за своє самовизначення; міжурядові орг-ції. Учасники П. м. є водночас і нормо-творцями, і сторонами, відносини між якими регулюються цими нормами. Міжурядові орг-ції як учасники П. м. є стійкими формами співпраці д-ав, які мають надані д-вами повноваження самостійно вступати в міждерж. відносини в межах своєї компетенції. Необхідною передумовою виникнення, зміни або припинення П. м. є юрид. факти (індивід, й колективні дії д-ав та інших *суб'єктів міжнародного права*, події тощо). Суб'єктивні права та обов'язки учасників П. м. визначають міру їхньої можливої та належної поведінки.

О.В. Задорожнін

Правонаступництво держав — заміна однієї держави іншою в несенні відповідальності за *міжнародні відносини певної території.* Таке визначення П. д. наведене в п. 1 ст. 2 *Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978 та Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1983.* Сторонами П. д. є держава-попередниця, яка була замінена іншою при правонаступництві, й держава-наступниця, що замінила іншу при правонаступництві. Якщо в результаті П. д. продовжує існувати держава-попередниця, вона фактично набуває статусу держави-продовжувача. Об'єктами П. д. можуть бути територія, кордони, *договори міжнародні*, держ. власність, держ. архіви, держ. борги, членство в міжнар. орг-ціях. У *доктрині міжнародного права* розрізняють фактичне та юрид. правонаступництво. Фактичне правонаступництво означає територ. зміни, що призводять до встановлення над певною територією *суверенітету* однієї д-ви замість суверенітету іншої. Окрім територ. змін, деякі вчені, у т. ч. вітчизняної школи міжнар. права, до фактичного право-наступництва відносять також виникнення нової д-ви внаслідок соц. рев-ції чи інших соц. перетворень. Під юрид. правонаступництвом розуміють перехід прав та обов'язків держави-попередниці до держави-наступниці. Визначення П. д., наведене у Віденських конвенціях 1978 і 1983, було сформульоване *Комісією міжнародного права ООН* та конференцією д-ав із правонаступництва таким чином, щоб охоплювати лише фактичний аспект правонаступництва. Наслідки фактичного правонаступництва для прав та обов'язків держави-попередниці не були включені до визначення, оскільки відповідно до Віденських конвенцій 1978 і 1983 перехід прав та обов'язків держави-попередниці до держави-наступниці, а також їхній обсяг залежать від категорії та режиму правонаступництва (утворення нової незалежної д-ви, передача частини

території д-ви, об'єднання д-ав, поділ д-ви, відокремлення частини (частин) території д-ви). У доктрині існують кілька теорій правонаступництва, які визнають обов'язковість та обсяг прав й обов'язків, що переходять від держави-попередниці до держави-наступниці. Негативна теорія правонаступництва, більш відома як доктрина іабиа газз, заперечує обов'язковість переходу прав та обов'язків держави-попередниці до держави-наступниці, яка вважається новою д-вою, що не може бути обтяженою зобов'язаннями держави-попередниці без своєї на це згоди. Доктрина іабиа газз була використана при розробленні режиму нової незалежної д-ви у Віденських конвенціях 1978 і 1983. *Універсальної правонаступництва теорія* передбачає, що до держави-наступниці переходять усі права та обов'язки держави-попередниці. Теорія універсального правонаступництва використана у Віденських конвенціях 1978 і 1983 при визначенні режиму всіх категорій правонаступництва, крім утворення нової незалежної д-ви. Наслідки П. д. регулюються у відступних дог-рах, що укладаються між державою-попередницею й державою-наступницею, дог-рах між державами-наступницями, односторонніх актах і внутр. законодавстві держав-попередниць та держав-наступниць. Серед випадків П. д. можна назвати *Німеччини об'єднання 1989-90*, *СРСР розпад* у 1991, розпад СФРЮ у 1991-92, ЧСФР розділення на Словацьку Республіку та Чеську Республіку, передача Гонконгу КНР у 1997. Терміном « правонаступництво держав » позначають також відп. інститут міжнар. права.

Ю.О. Ноговіцина

Правна наступництво при відокремленні частини (частин) території держави

(сецесії) — категорія правонаступництва, за якої від держави-попередниці відокремлюється частина (частини) території, яка (які) утворює (утворюють) нову державу (нові держави). При цьому держава-попередниця продовжує існувати у зміненому вигляді (з меншою за розміром територією та з меншою кількістю населення). Традиційно вважалось, що оскільки держава-попередниця продовжує існувати, вона зберігає за собою всі права та обов'язки, крім тих, що безпосередньо пов'язані з територією, яка відокремилась. У *Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978* і *Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1983* встановлено інший режим: для утворених шляхом відокремлення держав-наступниць зберігають чинність дог-ри держави-попередниці; до них переходить нерухома власність, розташована на їхній території, пов'язана з цією територією рухома власність, справедлива частина іншої рухомої власності; частина архівів, що необхідна для управління й пов'язана з територією держави-наступниці, а також справедлива частка *державного боргу* держави-попередниці. Режим, встановлений Віденськими конвенціями 1978 і 1983 для правонаступництва д-ав при відокремленні частини (частин) території д-ви, мало чим відрізняється від режиму, встановленого для поділу д-ви. Єдина вагома розбіжність полягає в тому, що при поділі д-ви до держав-наступниць переходить також справедлива частка нерухомої власності держави-попередниці за кордоном. У конвенціях режими правонаступництва при відокремленні частини (частин) території д-ви та поділі д-ви були максимально наближені один до одного, оскільки ці два випадки правонаступництва важко розрізнити на практиці. Останніми прикладами неоднозначної кваліфікації є територ. зміни в СРСР і СФРЮ 1991-92, які можуть розглядатись і як поділ д-ви, і як відокремлення частин Території Д-ВИ.

Ю.О. Ноговіцина

Правна наступництво при об'єднанні держав — категорія правонаступництва, за якої дві або більше держави об'єднуються й утворюють нову державу (державу-наступницю). З погляду прав, наслідків випадок об'єднання д-ав є найпростішим, оскільки не викликає необхідності в розподілі зобов'язань. Традиційно вважається, що при об'єднанні д-ав до держави-наступниці переходять у сукупності права та обов'язки держав-попередниць. Водночас *Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978* закріпила суперечливе правило, яке не знайшло підтвердження на практиці: згідно зі ст. 31 дог-ри держави-попередниці залишаються чинними та застосовуються лише щодо тієї частини території держави-наступниці, відносно якої вони були чинними на момент правонаступництва. Такий підхід не відповідає потребам держави-наступниці, яка при об'єднанні, як правило, має на меті

уніфікувати правопорядок на всій держ. території. *Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1983*

закріпила найпростіше рішення, відповідно до якого при об'єднанні д-ав до держави-наступниці переходить вся держ. власність, держ. архіви й державні борги держав-попередниць. На практиці в межах категорії «об'єднання держав» виокремлюють випадки злиття та поглинання д-ав: при злитті всі держави-попередниці припиняють існування і їх заступає нова держава-наступниця, а при поглинанні одна з держав-попередниць припиняє існування і «розчиняється» в іншій, яка продовжує існувати в зміненому вигляді (збільшується розмір її території та кількість населення). Як «поглинання» було охарактеризовано *Німеччини об'єднання 1989-90*, в результаті якого ФРН продовжила своє існування, а НДР — припинила.

Ю.О. Ноговіцина

Правонаступництво при переході території (цесії) — категорія правонаступництва, за якої частина території однієї держави переходить до іншої держави. При цьому обидві держави-попередниці продовжують існування й не відбувається утворення нової д-ви. У зах. доктрині міжнародного права такий тип правонаступництва називають частковим, на відміну від повного, коли держава-попередниця припиняє своє існування. Найпоширенішими випадки правонаступництва при переході території були після *Першої світової війни* і *Другої світової війни*, коли від переможених д-ав відокремлювались частини території та передавались під суверенітет інших д-ав. *Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978* у випадку переходу частини території д-ви закріпила правило, яке є однією з небагатьох звичаєвих норм в інституті *правонаступництва держав*, — правило «рухомого договірної кордону». За цим правилом при передачі частини території д-ви дог-ри держави-попередниці припиняють свою дію щодо цієї території, а дог-ри держави-наступниці, навпаки, поширюють на неї свою дію. *Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1983*, у свою чергу, встановлює, що при передачі частини території д-ви до держави-наступниці переходить нерухома власність, що знаходиться на даній території; пов'язана з діяльністю держави-попередниці щодо цієї території рухома власність; частина архівів, що є необхідною для управління даною територією та пов'язана гол. ч. з даною територією, а також справедлива частина *державного боргу* держави-попередниці.

Ю.О. Ноговіцина

Правонаступництво при соціальній революції — доктринальна категорія правонаступництва, яка передбачає утворення нової держави й поширення на неї норм цього інституту в результаті соц. рев-ції. Можливість П. при с. р. відстоювалась, перш за все, рад. доктриною і не знайшла відображення у *Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978* і *Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1983*. Посилання на соц. рев-цію як на підставу для застосування наслідків правонаступництва д-ав іноді використовувалось як засіб звільнення від міжнар. зобов'язань, тому вирішено було прив'язати правонаступництво д-ав до те-ритор. змін. Супротивники П. при с. р. виходять із того, що зміни держ. ладу є внутр. справою д-ви, в результаті чого один *суб'єкт міжнародного права* не перетворюється на інший, і тому не виникає розриву у виконанні його міжнар. зобов'язань. При змінах соц. ладу чи конституційного режиму д-ва зберігає свою міжнар. правосуб'єктність і тому такі події не повинні мати наслідків для її міжнар. зобов'язань. Протилежний підхід порушував би права та інтереси третіх д-ав і йшов би всупереч *невтручання у внутрішні справи принципу*. Практика д-ав у питанні П. при с. р. є неоднозначною: напр., рад. Росія відмовилась від таємних угод і боргових зобов'язань Російської імп., у той час як уряд КНР вирішив переглянути угоди, укладені урядом Гоміндану, з тим, щоб у подальшому визнати, анулювати, переглянути або переукласти їх. Оптимальним підходом до врегулювання наслідків соц. рев-ції є застосування узгодженої процедури перегляду зобов'язань, узятих д-вою до соц. рев-ції, результатом якої буде визначення долі конкретних ПРАВОВІДНОСИН.

Ю.О. Ноговіцина

Правонаступництво при утворенні держав у результаті поділу — категорія правонаступництва, за якої держава-попередниця розподіляється на дві або більше держави-наступниці, а сама припиняє своє існування. На відміну від відокремлення д-ав, при поділі

жодна з них не продовжує правосуб'єктності держави-попередниці, а натомість є новою державою-наступницею. Оскільки при поділі держава-попередниця припиняє своє існування, то треті д-ви особливо зацікавлені в тому, щоб її міжнар. зобов'язання перейшли до держав-наступниць. Тому традиційно вважалось, що на відміну від відокремлення частин території д-ви, при поділі її права та обов'язки переходять до держав-наступниць у повному обсязі. Аналогічний підхід був закріплений у *Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978* і *Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1978*, які, до того ж, уніфікували підходи до відокремлення д-ав та їх поділу. Зокрема, Віденська конвенція про правонаступництво д-ав стосовно дог-рів 1978 обидва випадки трактує в рамках терміна «відокремлення частин держави». Будь-який договір держави-попередниці залишається чинним щодо держав-наступниць, які утворились у результаті поділу, крім випадків, коли відп. д-ви домовились про інше, або це є несумісним з об'єктом та цілями конкретного дог-ру. Віденська конвенція про правонаступництво д-ав стосовно держ. власності, держ. архівів і держ. боргів 1978 відокремлює випадки поділу д-ви і відокремлення частин її території. При поділі до держав-наступниць переходить нерухома власність держави-попередниці, що знаходиться на її території, справедлива частка нерухомої власності, що знаходиться за межами держави-попередниці, рухома власність, пов'язана з територією держави-наступниці, і справедлива частка іншої рухомої власності. До держав-наступниць також переходить частка держ. архівів, необхідних для управління даною територією, що мають безпосереднє відношення до неї. *Державний борг* держави-попередниці переходить до держав-наступниць у справедливих частках, з урахуванням майна, прав та інтересів, що перейшли до них у зв'язку з правонаступництвом.

Ю.О. Ноговіцина

Правонаступництво при утворенні нових незалежних держав — категорія правонаступництва, за якої державою-наступницею є держава, «територія якої безпосередньо перед моментом правонаступництва держав була залежною територією, за міжнар. відносини якої була відповідальна держава-попередниця» (ст. 2, п. 1 *Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978*). Така категорія правонаступництва була вперше визнана й закріплена у Віденських конвенціях про правонаступництво д-ав 1978 і 1978 як прояв прогресу, розвитку *міжнародного права* в умовах процесу деколонізації. Підвищена увага до випадків деколонізації та встановлення особливо сприятливого режиму для нових незалежних д-ав стало однією з причин повільної ратифікації обох Віденських конвенцій. Зокрема, для нових незалежних д-ав у них встановлено режим, який має за основу іаЬііа гака концепцію. Він забезпечує свободу вибору нових незалежних д-ав, які за власним бажанням можуть відмовитись від переходу прав та обов'язків держави-попередниці й у спрощеному порядку встановити свою участь у *договорах міжнародних*. Зокрема, нова незалежна д-ва не повинна залишати чинним будь-який договір чи ставати його учасницею лише за одного факту правонаступництва. Вона може встановити свою участь у багатосторонньому дог-рі, який був чинним щодо держави-попередниці, шляхом простого повідомлення, крім випадків, коли це не є сумісним із цілями та об'єктом дог-ру чи потребує згоди всіх його учасників. При повідомленні нова незалежна д-ва може сформулювати застереження до дог-ру, дати згоду на обов'язковість лише його частини або вводити в дію різні положення дог-ру вибірково, якщо таке ним допускається. Стороною двостороннього дог-ру держави-попередниці нова незалежна д-ва вважається у випадку, якщо була досягнута згода про це з іншою державою-учасницею або якщо така згода впливає з їхньої поведінки. Більш сприятливий режим правонаступництва для нової незалежної д-ви передбачений і в питаннях переходу держ. власності, архівів і боргів. До нової незалежної д-ви, крім тих категорій власності й архівів, які отримує держава-наступниця при поділі д-ви, переходять рухома та нерухома власність й архіви, що належать території нової незалежної д-ви, але які в період залежності стали держ. власністю (архівами) держави-попередниці. Ніякий *державний борг* держави-попередниці не переходить до нової незалежної д-ви, крім випадків, коли вони домовляться про інше з урахуванням зв'язку між держ. боргом та часткою майна,

прав та інтересів, що переходять до нової незалежної д-ви. Для того, щоб обмежити можливість укладення несправедливих двосторонніх дог-рів між державою-попередницею і новою незалежною д-вою, Віденська конвенція 1978 передбачила, що відп. дог-ри не повинні завдавати шкоди принципу невід'ємного *суверенітету* кожного народу над його багатствами та

природ, ресурсами, праву народу на розвиток, інформацію про його історію та культ, спадщину, а також не повинні підривати основ екон. добробуту нової незалежної д-ви. За сучас. умов деякі вчені пропонують поширити сприятливий режим правонаступництва при утворенні нових незалежних д-ав на «квазі-нові незалежні держави», які утворилися за умов, схожих до процесу деколонізації. Такі пропозиції висувались ще під час розроблення Віденських конвенцій 1978 і 1983, але не були підтримані більшістю держав-учас-НИЦЬ Конференції.

Ю.О. Ноговіцина

Правонаступництво уряду — зміна уряду держави; при якій остання залишається тим самим *суб'єктом міжнародного права* й продовжує здійснювати всі свої міжнар. права та зобов'язання, незалежно від того, конституційним чи неконституційним шляхом відбулась ця зміна. *Комісія міжнародного права* виключила П. у. з процесу кодифікації норм, що стосуються правонаступництва, як явище, що не належить до сфери *міжнародного права*. Проте деякі вчені продовжують дотримуватись думки, що П. у. може мати наслідки для міжнар. правовідносин д-ви. Така позиція ґрунтується на початковому розумінні *суверенітету* як персонального, тобто атрибута конкретної особи (органу), що стоїть на чолі д-ви. Унаслідок такого розуміння в період пізнього середньовіччя міжнар. зобов'язання вважались зобов'язаннями монарха та припинялись разом із його смертю. Після утвердження суверенітету як державного такий підхід перестав бути виправданим.

Ю.О. Ноговіцина

Правонаступництво щодо державних КОРДОНІВ — принцип, згідно з яким державна наступниця успадковує держ. кордон держави-попередниці. Цей принцип з одного боку перешкоджає неправомірним спробам нової д-ви змінити успадкований від держави-попередниці кордон, а з іншого — захищає кордони нової д-ви від зазіхань суміжних д-ав. Принцип збереження держ. кордону при правонаступництві діє незалежно від форми закріплення кордону: договірної або звичаєвої. Збереження держ. кордону, закріпленого в *договорі міжнародному*, забезпечується ст. 11 *Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978*, згідно з якою сам факт правонаступництва не впливає на чинність дог-рів, що встановлюють кордон і його режим. Відп. стаття підкріплюється положеннями ч. 2 ст. 62 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969*, яка забороняє посилення на докорінну зміну обставин як на підставу для припинення чи виходу з дог-ру, що встановлює кордон. У звичаєвому праві стабільність кордону, встановленого дог-ром, закріплюється нормою, згідно з якою тривалість існування кордону не залежить від терміну дії дог-ру, відповідно до якого він був встановлений. Що стосується ліній адмін. розмежування, які стають зовн. *кордонами держави* при деколонізації, відокремленні частини території д-ви, поділі д-ви й передачі частини її території, то їх захист забезпечується дією *uti possidetis* принципу.

Ю.О. Ноговіцина

Правопорушення міжнародне — міжнар. протиправне діяння, яке полягає в порушенні державою або іншим *суб'єктом міжнародного права* своїх міжнар. зобов'язань. До П. м. відносяться порушення прав д-ав і міжнар. орг-цій, зобов'язань д-ав одна перед одною і перед міжнар. орг-ціями. П. м. поділяються на *делікти міжнародні, злочини міжнародного характеру* та особливо тяжкі, що стосуються інтересів усіх д-ав, — *злочини міжнародні*. П. м. може бути як неправомірною дією, так і неправомірною бездіяльністю. Його об'єктами є: заг.-визнані *міжнародного права принципи й договори міжнародні*; права, честь і гідність д-ви та її майнові права; права міжнар. орг-цій; права іноземців; недоторканність *дипломатичних представництв* і *консульських установ, постійних представництв при міжнародних організаціях*, їхнього персоналу і співробітників. П. м. заподіює матеріал, і нема-теріал. шкоду іншій д-ві або міжнар. орг-ції. Суб'єктами П. м. та суб'єктами відповідальності можуть бути д-ви, міжнар. орг-ції, фізич. особи. Наслідком П. м. є відповідальність у вигляді відшкодування заподіяних збитків та заходів, які мають на меті відновлення порушеного права.

О.В. Задорожній

Правопорядок МІЖНАРОДНИЙ — стан фактичної впорядкованості *міжнародних відносин*, який відображає реальне практ. здійснення вимог *законності міжнародної й міжнародного права*. П. м. характеризується єдністю, організованістю, злагодженістю та стійкістю міжнар. відносин. Для П. м. характерні визначеність змісту міжнар. відносин, узгодженість, гармо-

нійність, забезпеченість і системність П. м., їхній динамізм і можливість цілеспрямованих змін. У становленні сучас. П. м. можна виділити: соц.-екон. передумови (потреба у впорядкуванні міжнар. життя, поведінки д-ав, народів, міжнар. орг-цій тощо; припинення «Холодної війни» та розпад блокових систем; міжнар. екон., політ, та інші потреби й інтереси; міжнар. законність тощо) та спец. юрид. передумови (необхідність прав, впорядкованості міждерж. відносин; наявність міжнар. права як сукупності норм і правил поведінки, які утворюють струнку систему; наявність суб'єктів міжнародного права як можливих учасників прав, порядку та їхній юрид. статус; наявність міжнар.-прав, відносин, що поєднуються в цілісну, впорядковану систему; міжнар.-прав, методи встановлення та підтримки міжнар. - Прав. ПОРЯДКУ ТОЩО).

О.В. Задорожній

Правосуб'єктність міжнародна — можливість бути суб'єктом міжнародного права, керуватися безпосередньо нормами міжнародного права. Полягає, зазвичай, у наявності прав та обов'язків, передбачених нормами міжнар. права (договірними і звичаєвими). П. м. можуть мати лише учасники міждерж. відносин як суб'єкти міжнар. права. Вони створюють норми міжнар. права, які регламентують їхні відносини, наділяють їх певними правами та обов'язками, що є свідченням їхньої міжнар.-прав, суб'єктності. П. м. не залежить від кількості таких прав та обов'язків. Кількість впливає лише на підпорядкованість прямій дії норм міжнар. права. Здатність суб'єктів міжнар. права створювати норми міжнар. права різна, залежить від категорії, до якої належить той або інший суб'єкт.

О.В. Задорожній

Правосуб'єктність міжнародних організацій — специфічна правосуб'єктність міжнародна, що ґрунтується на визначенні міжнар. орг-цій як похідних суб'єктів міжнародного права. П. м. о. та її обсяг визначаються воле виявленням держав-членів цих орг-цій і фіксуються у їхніх установчих актах (статутах). Права міжнар. орг-цій похідні від прав держав-засновниць, делеговані їм цими д-вами, обсяг таких прав завжди обмежений метою та завданнями тієї чи іншої орг-ції. П. м. о. полягає в наступному: орг-ції та їхні посадові особи мають привілеї й імунітети міжнар. орг-цій, деякі з них засновують постійні представництва або є постійними представниками держав-членів, або мають постійні місії спостерігачів держав-нечленів; їм надано право укладати договори міжнародні (договірна правоздатність), а також можуть бути суб'єктами міжнар.-прав, відповідальності. Проте міжнар. орг-ції не мають суверенітету. Тому привілеї та імунітети таких орг-цій і їхніх посадових осіб мають не дип., а функціональний характер. Крім того, міжнар. орг-ції можуть бути суб'єктами не всіх форм міжнар.-прав, відповідальності.

О.В. Задорожній

Прагматична санкція (лат. pragmatice sanctionis) — термін, що використовувався в Європі в середньовіччі та в епоху Нового часу для визначення особливо важливих держ. актів; виник у Стародавньому Римі, де так називали імпер. указ із надзвичайних питань публічного права. Найвідомішими в історії є П. с. франц. короля Карла VII, які визначали статус церкви у Франції, та імп. Карла VI Габсбурга про престолонаслідування. П. с. Карла VII стала реакцією на протім. позицію Папи Євгена IV (див. Папська дипломатія середньовіччя). 7.07.1438 франц. король ухвалив П. с. франц. католицького духовенства, яка проголосила примат Вселенського собору над папством та сформулювала принципи т. зв. «свободи галліканської церкви» — фактичної автономізації франц. церкви від папського престолу в адмін. питаннях — і скасовувала платню за перший рік єпископського правління (аннати), що складала половину прибутків у бюджеті папства. Спадкові землі дому Габсбургів були конгломератом земель, що не мали централізованого управління чи навіть єдиної назви, а також чіткого закону про успадкування цих володінь. Не було визначено приналежності цих земель у випадку припинення Габсбурзької династії. Це питання набуло особливої гостроти, коли імператор Священної Римської імперії Карл VI (1711-40), який не мав синів, вирішив узаконити перехід своїх володінь

до нащадків по жіночій лінії. Новий закон про престолонаслідування, ухвалений 19.04.1713, отримав назву П. с. та визначав, що спадкові землі дому Габсбургів є неподільними й переходять цілком у спадок до старшого сина померлого короля або, за відсутності синів, до його старшої доньки. На підставі П. с. 1713 старша донька Карла VI Марія-Терезія проголошена спадкоємицею престолу, а її чоловік Франц I Стефан, герцог Лотаринзький, обраний

імператором Священної Римської імп. під ім'ям Франц I. Незгода деяких нім. монархів із П. с. призвела до початку *війни за австрійську спадщину 1740-48.* в.м. вдовенко

«**Празька весна**» — спроба проведення реформи соціалізму в Чехословаччині, яка викликала інтервенцію до цієї країни держав-членів Організації Варшавського договору. У січні 1968 на пленумі Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) А. Новотного усунуто від керівництва й на посаду першого секретаря обрано *О. Дубчека*. Нові лідери партії розробили широку програму політ, та екон. реформ, покликаних створити т. зв. «соціалізм з людським обличчям». У країні активізувалось політ, життя, почали виникати нові громад.-політ, орг-ції реформаторського напрямку. 5.04.1968 на з'їзді КПЧ було прийнято «Програму дій», яка передбачала плюралізацію політ, процесу, перехід до федер. устрою країни, проведення глибокої екон. реформи. Консервативна частина Компартії СРСР розглядала реформи як «втрату завоювань соціалізму», звинувачувала прихильників реформ у ревізійнізмі. Така позиція була підтримана керівництвом СРСР і деяких соціал. країн на черговій зустрічі керівників країн ОВД 18.08.1968 (див. «*Обмеженого суверенітету*» доктрина). У ніч із 20.08.1968 на 21.08.1968 війська 5 д-ав ОВД — Болгарії, НДР, Польщі, СРСР та Угорщини — перейшли держ. кордон Чехословаччини та швидко захопили найважливіші стратегічні пункти країни. Президія ЦК КПЧ більшістю голосів оцінила дії союзників ОВД як такі, що суперечать принципам відносин між соціал. д-вами та *нормам міжнародного права*. В оголошеному по радіо о 1.30 ночі 21.08.1968 «Зверненні до народу Чехословаччини» звучав заклик до населення дотримуватися спокою і не чинити опору військам вторгнення. *О. Дубчек* та інші чехословацькі керівники були заарештовані. Президент ЧССР *Л. Свобода* та інші держ. особи 23.08.1968 прибули до Москви, де ухвалили «Програму виходу

3 кризової ситуації», а також домовились про умови тимчасового перебування рад. військ на території Чехословаччини. Військові підрозділи інших країн ОВД були незабаром виведені. 21.08.1968 відбулося засідання *Ради Безпеки ООН*, на якому обговорювалось чехословацьке питання. Резолюція, яка засуджувала інтервенцію й вимагала негайного виведення військ із території ЧССР, не була прийнята через вето СРСР. Засудили дії СРСР також

4 соціал. д-ви — Албанія, Китай, Румунія та Югославія. У квітні 1969 ЧССР очолив *Г. Гусак*, який розпочав т. зв. «процес нормалізації», зокрема провів чистки в КПЧ, з якої було виключено майже 500 тис. членів, та визнав введення військ членів ОВД до країни «актом інтернаціональної допомоги».

М.С. Каменецький

Празький саміт НАТО 2002 відбувався 21-22.11.2002 у Празі (Чехія); на ньому 7 країнам (Болгарії, Естонії, Латвії, Литві, Румунії, Словаччині та Словенії) було запропоновано розпочати переговори про вступ до *НАТО*; передбачено, що протоколи про їх приєднання мають бути підписані до кінця березня 2003, а до часу проведення чергового саміту НАТО у травні 2004 завершиться процес їх ратифікації. Підкреслювалось, що Альянс і надалі дотримуватиметься політики «відкритих дверей» до країн, які не отримали запрошення, але досягли помітних успіхів на шляху до євроатлантичної інтеграції (серед таких називались Албанія, Грузія, Македонія, Україна, Хорватія). Було ухвалено «потрійний підхід» до вдосконалення оборонного потенціалу країн НАТО, яким передбачено: запровадження нової ініціативи, т. зв. «Празького зобов'язання щодо вдосконалення потенціалу», створення Сил НАТО швидкого реагування та раціоналізацію військ, командної структури. Згідно з «Празьким зобов'язанням» країни-члени НАТО мають поліпшити свій потенціал за більш ніж 400 конкретними показниками, пріоритетними серед яких визначені ступінь захисту від хім., бактеріологічної та ядерної загрози, розвиток систем розвідки та спостереження, поліпшення систем командування, управління та зв'язку. Передбачено, що нова система командування силами НАТО поділятиметься на дві ланки — опера-

тивне та функціональне стратегічне командування. Перше має розміщуватися в Європі (в Бельгії) та опікуватись практ. питаннями; друге (розташовуватиметься в США) — займатиметься питаннями трансформування військ, потенціалу та військ, структур НАТО.

На П. с. ухвалено нову концепцію захисту від *тероризму міжнародного*, яка, зокрема, передбачила активізацію обміну розвідувальними даними, вдосконалення процедур урегулювання кризових ситуацій, підвищення рівня готовності населення до можливих випадків застосування терористами хім., біол. або радіоактивних речовин. Також ухвалено п'ять ініціатив у галузі

захисту від ядерної, хім. та бактеріологічної (ЯХБ) зброї: створення моделі пересувної лабораторії аналізу ЯХБ-зброї, розробка моделі групи реагування в разі застосування ЯХБ-зброї та віртуального центру майстерності в галузі захисту від зброї масового знищення, накопичення запасів засобів захисту від біол. та хім. зброї, а також започаткування системи контролю захворювань. Заявлено про прагнення розвивати ефективні засоби б-би з комп'ютерним тероризмом, розпочато техн. аналіз питань протиракетної оборони, спрямований на визначення перспектив ефективного захисту територій країн-членів НАТО від усього спектра ракеГНИХ ЗаГрОЗ.

І.О. Мінгазутдінов

Прапор державний — символ *суверенітету* держави. У Постанові ВР України «Про Державний Прапор України» від 28.01.1992 та у ст. 20 Конституції України, прийнятій 28.06.1996, затверджено опис П. д. України: «прямокутне полотнище, яке складається з двох рівних за шириною горизонтально розташованих смуг: верхньої — синього кольору, нижньої — жовтого кольору, із співвідношенням ширини прапора до його довжини 2:3». Порядок використання П. д. в постанові не був врегульований. Етикет П. д. передбачає його сувору відповідність затвердженому законом опису. Використання П. д. під час проведення протокольних заходів має особливе значення, оскільки саме з прапором асоціюється та чи інша д-ва. Виявлення пошани П. д. є заг.-прийнятною та однією з найдавніших норм міжнар. практики, що не закріплена *договорами міжнародними*, але всюди дотримується як звичаєва норма. В одних країнах це відображено у внутр. законодавстві (США, РФ), в інших — регулюється виключно звичаями (Канада, Фінляндія). Існує звичай вивішувати П. д. у світлу частину доби — від сходу до заходу сонця. У деяких місцях, таких як резиденція глави д-ви, будинок уряду, парламенту, пам'ятники видатним особам, істор. місця, П. д. може бути встановлений цілодобово за умови його освітлення в нічний час. Склався особливий порядок поведінки під час церемонії підняття та спускання П. д.: усі присутні повинні стояти струнко, обличчям до прапора (у деяких країнах, поклавши руку на серце). Військовослужбовці при цьому віддають честь, а цивільні особи знімають головні убори. Якщо П. д. вносять до зали (або виносять із зали), то всі присутні встають, припиняється будь-який рух, розмови. Перед використанням прапори приводять до належного стану, адже полотно не може бути старим, а колір блідим, на них не повинно бути плям, поривів. П. д. піднімається на спец. флагштоках перед будинком або на будинку. Заведено враховувати відповідність розмірів флагштока та прапора: вважається оптимальним співвідношення розміру ширини прапора й висоти флагштока — 1:6. Якщо піднімають кілька П. д. одночасно, то кожен із них встановлюється на окремому флагштоку. Флагштоки й прапори мають бути однакового розміру. Розміщення кількох П. д. може здійснюватись за двома принципами. У деяких країнах власний П. д. завжди займає почесне місце (США), у більшості — якщо прапор піднімають на честь глави інозем. делегації, то почесне місце праворуч надається прапору гостя. Якщо виникає необхідність встановити прапори кількох країн, то розташовують їх зазвичай у лінію за алфавітом відповідно до найменувань д-ав узгодженою мовою. П. д. може встановлюватись на автомобілях посадових осіб під час проведення різних урочистостей. На знак жалоби прапор приспускають до половини флагштока або на ньому прикріплюють бант із чорного крепу. Приспускають лише ті прапори, які знаходяться на флагштоках із підйомними пристроями, причому в особливому порядку: спочатку прапор швидко піднімають на всю висоту флагштока, а потім повільно спускають до половини. Згідно з Положенням про дип. представництва та коне, установи інозем. д-ав в Україні, затвердженим Указом Президента України від 10.06.1993, *дипломатичне представництво* та глава дип. представництва мають право встановлювати П. д. і держ. герб акредитуючої д-ви на приміщеннях дип. представництва, а також на резиденції та засобах пересування глави дип. представництва. На приміщенні *консульської установи*, а також на резиденції глави коне, установи і, коли це пов'язано з виконанням службових обов'язків, на засобах пересування глави коне, установи може також вивішуватись П. д. та встановлюватись держ. герб акредитуючої Д-ВИ.

Т.І. Шинкаренко

Превентивна дипломатія — форма діяльності держав і міжнар. орг-цій, що передбачає широкий спектр заходів, спрямованих на встановлення та зміцнення взаємної довіри, ранне попередження конфліктів, превентивне розгортання миротворчих контингентів, створення *демлітаризованих зон*. Термін «превентивна дипломатія» виник у часи «Холодної війни», коли

наприкінці 1950-х — на поч. 1960-х Ген. секретар ООН *Д. Хаммаршельд* визначав П. д. як одну з основних функцій *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* у біполярному світі. П. д. спрямована на усунення причин конфлікту до того, як він увійшов у фазу активного збройного протистояння. Це зумовлює специфіку заходів П. д. і за формами, і за змістом, і за терміном їх реалізації. За змістом і характером заходи П. д. можна поділити на політичні, дипломатичні, економічні та воєнні.

Політ, заходи включають: з'ясування односторонніх і багатосторонніх інтересів та досягнення, якщо це можливо, нац. й міжнар. консенсусу із спірних питань щодо цілей і заг. плану дій; забезпечення об'єктивного висвітлення сутності конфлікту засобами масової інформації; направлення політ. радників для допомоги в здійсненні рішень, запропонованих міжнар. інстанціями, спостереження за проведенням плебісцитів і виборів; забезпечення необхідних переговорів із метою розв'язання спорів; залучення до процесу врегулювання спорів неурядових орг-цій; підтримання контактів із групами опозицій, а також з урядовими групами всіх учасників спору; забезпечення швидкого втілення в життя досягнутих угод. До екон. заходів відносять: завчасне введення *санкцій міжнародних*; зняття санкцій у разі досягнення конкретних зрушень; пропонування пакетів пропозицій щодо екон. перебудови або допомоги; пропонування членства в екон. орг-ції або виключення з неї; утримання міжнар. митних служб із метою здійснення екон. санкцій; надання фінанс. допомоги вільним і демокр. засобам масової інформації; забезпечення екон. компенсації країнам, які зазнають збитків унаслідок введення санкцій; застосування санкцій проти порушників санкцій. Військ. заходи передбачають проведення миротворчих місій, спрямованих на запобігання ескалації конфлікту.

Одне з найвідповідальніших завдань П. д. полягає в тому, щоб своєчасно, на ранній стадії, виявити причини, які можуть призвести до суперечок і їх подальшого переростання в конфлікти. Після вивчення ситуації та збору фактів здійснюється об'єктивний аналіз чинників, що породжують напруженість, і визначаються конкретні заходи, спрямовані на усунення корінних причин спору та його проявів, а також оперативно забезпечується згода відп. д-ви на проведення превентивних дій. Одна з проблем П. д., яка вирішується і в теорет., і в практ. плані, полягає у визначенні оптимального рівня використання регіональних орг-цій у її заходах. Переважає точка зору, що глобальна орг-ція, як ООН, краще підходить для реалізації заходів П. д., ніж будь-яка бкрема д-ва, оскільки міжнар. орг-ція не має своїх специфічних інтересів у спорі та може забезпечити об'єктивне, нейтральне втручання і т. ч. сприяти розв'язанню суперечностей. Ще одну проблему становить забезпечення узгодженості дій міжнар. орг-ції й окремих держав-членів. Нечітка визначеність цілей операцій і відсутність єдності дій серйозно знижує ефективність П. д.

П. д. як найперспективніша форма діяльності ООН у сфері збереження та зміцнення миру потребує ретельної теорет. розробки, визначення чіткої концепції П. д., критеріїв превентивного втручання, опрацювання специфічного процесу прийняття рішень, забезпечення оперативності дій. Крім того, важливим є всебічне вивчення практ. досвіду застосування П. д. та з'ясування її ефективності в розв'язанні внутр.-

Держ. КОНФЛІКТІВ.

В.Л. Манжола

Превентивні заходи — відповідно до *Статуту ООН* дії, які можуть застосовуватись на підставі резолюції *Ради Безпеки ООН* щодо держав із метою запобігання загрози мирові, порушенню миру чи *агресії акту*. Порядок ухвалення рішення про П. з. та їх застосування визначається главою VII Статуту ООН «Дії

щодо загрози миру, порушень миру і актів агресії» та співпадає з порядком призначення і здійснення примусових заходів. П. з. за змістом є актами міжнар. примусу та здійснюються стосовно д-ви за відсутності офіційно констатованих загрози миру, порушення миру чи акту агресії. Статут ООН (п. 5 ст. 2) закріплює обов'язок держав-членів утримуватися від надання допомоги будь-якій д-ві, проти якої ООН вживає П. з. (як і примусові). Згідно зі ст. 50 Статуту ООН д-ва, перед якою внаслідок проведення П. з. щодо іншої д-ви постали спец. екон. проблеми, має право консультуватися з РБ ООН на предмет їх вирішення, незалежно від того, чи є вона членом ООН. *Генеральна Асамблея ООН* має право за рекомендацією РБ ООН призупинити здійснення прав і привілеїв члена ООН, щодо якого застосовуються П. з. РБ ООН має право згодом відновити здійснення цих прав і привілеїв (ст. 5 Статуту ООН). На практиці П. з. здійснюються державами-членами ООН від її імені, їх здійснення може бути доручене РБ ООН регіональним орг-ціям з питань безпеки або групам д-ав. За змістом положень Статуту ООН застосування П. з. без попереднього уповноваження від РБ ООН суперечить

міжнародному праву. П. з. воєнного характеру, вжиті без відп. резолюції РБ ООН, становлять порушення *незастосування сили або погрози силою принципу* і не можуть бути виправдані посиланням на реалізацію права на самооборону, адже підставою для самооборони може бути тільки збройний напад на д-ву. в.с. Ржевська

Предмет міжнародного права — *міжнародні відносини*, які регулюються принципами й *нормами міжнародного права*, тобто відносини *суб'єктів міжнародного права*, які складаються у процесі реалізації ними своїх прав та обов'язків. П. м. п. потрібно відрізнити від *об'єкта міжнародного права* — усього того, з приводу чого суб'єкти можуть вступати в правовідносини. П. м. п. лежить в основі розділення міжнар. права на галузі. Розрізняють правовідносини в галузі зовн. зносин (*право зовнішніх зносин*), використання морів та океанів (*міжнародне морське право*) тощо. Відносини суб'єктів, не врегульовані *міжнародним правом*, не є його предметом. Проте наявність у сучас. міжнар. праві широких за змістом заг. принципів дає змогу погодитись із думкою: П. м. п. в широкому сенсі є всі міжнар. відносини. Від П. м. п. слід відрізнити предмет науки міжнар. права, тобто те, що вивчає ця наука. о.в. Задорожни

Представництво МЗС України на території України — орган *дипломатичної служби* України, що утворюється КМ України та підпорядковується МЗС. П. утворюється в регіонах України, де є інозем. *консульські установи* чи представництва міжнар. орг-цій. Згідно з Положенням «Про Представництво МЗС України на території України», затвердженим Постановою КМ України від 25.07.2002, основними його завданнями визначені: надання допомоги інозем. коне, установам у виконанні ними функцій щодо захисту прав і законних інтересів інозем. фізич. та юрид. осіб, у здійсненні інспекцій щодо суден, літаків та їхніх екіпажів, а також інших функцій; сприяння місцевим органам виконавчої влади в здійсненні ними міжнар. зв'язків, надання їм відп. метод., консультаційної та інформ. допомоги. П. відповідно до покладених на нього завдань: а) оформляє *візи дипломатичні* для в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну; б) запитує та легалізує док-ти; в) веде облік працівників інозем. коне, установ, членів їхніх сімей, а також інших категорій іноземців; реєструє їхні паспортні док-ти; г) сприяє інозем. *дипломатичним представництвам* і коне, установам в орг-ції поїздок їхніх посадових осіб по округу П. (частині території України, де П. здійснює свої повноваження), зустрічей із представниками місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, у проведенні протокольних та культ, заходів тощо; г) інформує інозем. коне, установи, розташовані в межах округу П., про факти затримання, арешту або смерті громадян д-ав, які вони представляють, про дорожньо-трансп. пригоди, катастрофи, нещасні випадки та надає допомогу в установленні контактів представників цих установ із компетентними органами України; д) здійснює в межах своїх повноважень заг. нагляд за виконанням місцевими органами виконавчої влади й територ. органами центр, органів виконавчої влади *договорів міжнародних України* та надає відп. роз'яснення; е) сприяє місцевим органам виконавчої влади й територ. органам центр, органів виконавчої влади в установленні контактів з інозем. коне, установами; є) приймає громадян України, іноземців та осіб без громадянства для вирішення питань, що належать до його компетенції; ж) виконує інші функції відповідно до законодавства.

Керівництво П. здійснює міністр закорд. справ України. П. регулярно інформує МЗС з усіх питань своєї діяльності, а також подає в МЗС в установлені терміни перспективний план роботи, звіт про роботу за рік, проект кошторису, фінанс.-бухгалтерські та інші звіти. П. очолює представник МЗС, який призначається та звільняється з посади першим заступником міністра закорд. справ за погодженням із міністром. Дип. працівникам П. присвоюються *дипломатичні ранги*, їх ротація здійснюється згідно із заг. планом ротації та іншими планами МЗС. Станом на 1.01.2004 в Україні функціонували чотири П.: в Одесі, Сімферополі, Львові та Ужгороді; у найближчій перспективі заплановано відкриття П. у Донецьку.

В.М. Матвієнко

Прелімінарний мирний договір між Українською Державою і РСФРР 1918 — двостороння угода, що підсумувала перший етап *українсько-російських мирних переговорів 1918* і була підписана в Києві 12.06.1918 повноважними представниками Ради Міністрів Української Держави *С. Шелухиним* (голова укр. мирної делегації), *І. Кістяківським* (заст.

голови), Х. Барановським, О. Ейхельманом, П. Линни-ченком, А. Свіциним і О. Сливинським з одного боку та повноважними представниками РНК РСФРР Х. Раковським (голова рос. мирної делегації) і Д. Мануїльським (заст. голови) — з іншого. Згідно з дог-ром на всьому фронті між рос. Червоною армією та укр. й нім.-австр. військами припинялись бойові операції на весь час ведення мирних переговорів (ст. 1); визначались умови *репатріації* громадян обох д-ав (ст. 2); передбачалось відновлення залізничного сполучення та повернення Українській Державі рухомого залізничного складу, перегнаного в Росію під час бойових дій взимку-навесні 1918 (ст. 3). На підставі ст. 4 П. м. д., що визначала умови встановлення *консульських відносин*, укр. уряд 22.06.1918 ухвалив постанову про заснування ген. консульств Української Держави в Москві та Петрограді, а також 30 коне, установ у Архангельську, Владивостоці, Воронежі, Казані, Курську, Пензі, Томську та інших містах РСФРР. У свою чергу в Україні були відкриті ген. консульства РСФРР у Києві, Харкові та Одесі, а також коне, агентства в Житомирі, Кам'янці-Подільському, Полтаві й Чернігові. 24.06.1918 урядом П. Скоропадського було прийнято постанову про відкриття на кордонах із РСФРР митних пунктів у Берестечку, Бугазі, Валуйках, Ворожбі, Ганцевичах, Гомелі, Жлобині, Каменській, Конотопі, Лихій, Ові-діюполі, Сатанові, Тарноруді, Торчині, Хуторі-Михайлівському. 4.07.1918 на основі дог-ру було відновлено пасажирський залізничний рух між обома країнами (Москва — Київ), налагоджено поштовий і телеграфний зв'язок, евакуацію укр. громадян із Росії.

В.М. Матвієнко

Прелімінарні договори — різновид міждерж. угод, якими юридично закріплюється певний стан відносин між державами для подальшого переговорного процесу та укладання остаточної угоди. Як правило, П. д. містять умови припинення воєн та укладання миру, попередні умови територ. переділу між супротивниками тощо. П. д. може бути затверджений як остаточний міждерж. договір, або бути замінений новим за згодою сторін. Як форма міжнар. док-та вперше з'явилися у вигляді т. зв. Прелімінарних статей, підписаних восени 1782 Великою Британією з одного боку та США, Францією й Іспанією — з іншого. Прелімінарні статті формально поклали кінець *Війні за незалежність у Північній Америці 1775-83*; остаточне врегулювання між ворогуючими сторонами було закріплено у *Версальському мирному договорі 1783*. У сучас. дип. практиці П. д. практично не використовуються.

М.С. Каменецький

Преображенський союзний договір 1699 — моск.-саксонська угода, підписана 11(21). 11.1699 в с. Преображенському (під Москвою) *Петром I* та, пізніше, *Августом II*, курфюрстом Саксонським; передбачала створення воєнно-наступального союзу проти Швеції. Договір завершував формування антишведсь-кої коаліції — Північного Союзу, йому передували усна Равська угода 1698 між *Петром I* та *Августом II* як королем польським, а також укладення 24.08(3.09). 1699 рос.-данського воєнного союзного дог-ру. За умовами Преображенського договору Саксонія повинна була розірвати мир із Швецією й вести проти неї війну в Лівонії та Естляндії. *Август II* зобов'язався сприяти приєднанню до союзу

Речі Посполитої. *Петро I* обіцяв розпочати воєнні дії в Карельській та Іжорській землях. По завершенні війни Лівонія та Естляндія мали перейти до Саксонії, а Карельська та Іжорська землі — до Московського царства. Обидві сторони домовились не вступати в сепаратні переговори та притягнути до союзу курфюрста Бранденбурзького. Було домовлено, що Московська держава вступить у війну тільки після підписання миру або тривалого перемир'я з Туреччиною, а у випадку невдалих мирних переговорів *Петро I* зобов'язався сприяти укладенню миру між Саксонією та Швецією. У листопаді 1699 *Петро I* додав до союзних дог-рів із Саксонією та Данією статтю про непідписання сепаратного миру із Швецією. У квітні 1700 відбулась повторна ратифікація дог-рів із додатковою статтею, чим завершилась дип. підготовка Північного союзу до

ВІЙНИ ПРОТИ Швеції.

М.Г. Капітоненко

Прерогатива (з лат. *praerogativa* — запрошений першим) — виключне право, що належить держ. органу або посадовій особі. Напр., прийняття законів України є П. ВР України.

Т.І. Шинкаренко

Прессбурзький мирний договір 1805 —

двостороння франц.-австр. угода, підписана 26.12.1805 в Прессбурзі (сучасна Братислава, Словаччина) після поразки союзних австр.-рос. військ від Наполеона I під Аустерліцем. За нею Австрія визнавала франц. територ. захоплення в Італії (П'ємонт, Генуя, Парма, П'яченца та інші), поступалась на користь Наполеона як короля Італії своїми територіями на Адріатичному узбережжі (Венеціанська область, Істрія, Далмація), визнавала Баварію та Вюртемберг королівствами, Баден — великим герцогством і віддавала Баварії Тироль із Бриксеном та Трієнтом, архієпископство Бамберг, єпископства Аугсбург, Фрейзинген, Нассау, Ейхштедт та інші; Вюртембергу — п'ять міст на Верхньому Дунаї, графство Гогенберг, ландграфство Валленбург. Між Вюртембергом та Баденом було поділено частину австр. Шва-бії, Констанц, Брейсгау, Ортенау. Як компенсацію Австрія отримувала Зальцбург та Вюрцбург для вигнаного з Тоскани ерцгерцога Ферди-нанда Габсбурга. Австрія зобов'язувалась сплатити контрибуцію в розмірі 40 млн. флоринів. Вихід Австрії з війни означав припинення існування 3-ої *антифранцузької коаліції*. Територ. зміни в Німеччині та Італії встановили франц. домінування в Європі та поклали край існуванню *Священної Римської імперії*. 6.08.1806 Франц II Габсбург склав із себе звання імператора Священної Римської імперії й став називатися австр. імператором Францем I.

М.Г. Капітоненко

Прес-служба — структурний підрозділ, на який покладено завдання на систематичній основі забезпечувати ефективний зв'язок із засобами масової інформації (ЗМІ) й надавати їм вичерпну, своєчасну та достовірну інформацію про поточну діяльність, рішення та плани орг-ції, установи, закладу чи іншого відомства. Вона може діяти як окрема структурна одиниця, так й у складі інформ. служби, відділу із зв'язків з громадськістю чи рекламної агенції. Діяльність П.-с. спрямована на: формування довіри громадян до окремої підприємницької, політ. чи громад. орг-ції, урядових закладів і держ. інститутів різного рівня; формування позитивної громад. думки про роботу цих відомств; створення атмосфери розуміння громадськістю їхньої політики й свідомого виконання відп. рішень; попередження появи неправдивої чи викривленої інформації; спростування чуток та оприлюднення спростувань. Співробітництво П.-с. із ЗМІ розгортається в таких головних напрямках: формування бази даних про ЗМІ (тираж, політ. приналежність чи симпатії, хто є його власником, яка аудиторія, регіональне розповсюдження, склад журналістів, якість матеріалів тощо); моніторинг ЗМІ (зокрема, поточних публікацій, критичних виступів), а також аналіз змін у структурі ЗМІ (поява нових власників, політ. переорієнтування, перегляд редакційної політики, зміна аудиторії мовлення чи поширення (для друкованих ЗМІ) тощо); розробка схеми каналів оперативного поширення інформації, налагодження зв'язків із представниками ЗМІ чи менеджерами; орг-ція та проведення спец. прес-заходів (брифінги, прес-конференції, круглі столи, семінари для журналістів, засідання прес-клубів, орг-ція поїздок тощо); підготовка друкованих, аудіо-та відеоматеріалів для оперативного та перспективного поширення в ЗМІ. П.-с. може складатись із кількох відділів (акредитації, моніторингу інформ. простору, підготовки й поширення оперативної інформації, відділу фото- й телематеріалів). Крім того, може діяти відділ зв'язків із регіонами, а в разі потреби — із регіональними П.-с. чи інформ. службами філій великих орг-цій. Працівники цього відділу безпосередньо працюють із регіональними ЗМІ та інформ. службами, у такий спосіб зменшуючи кількість посередників під час розповсюдження інформації. Діяльність П.-с. має будуватись на сучас. орг. принципах, потребує забезпечення висококваліфікованими кадрами, які пройшли спец. підготовку, а також мати у своєму розпорядженні якісну комп'ютерну та Комунікаційну Техніку.

СІ.Даниленко

Придністровський конфлікт — комплекс протиріч з приводу політ. статусу Придністров'я, що склався в Молдові в період формування її держ. незалежності. Протистояння між респ. керівництвом Молдавської РСР, що було репрезентоване нац.-демокр. і націоналістичними політ. колами, та консервативним прорад. керівництвом у Тирасполі (найбільшому пром. центрі республіки) позначилось ще в 1990 і значно загострилось протягом 1991, проявившись у ставленні до збереження СРСР. Коли Кишинів визнавав незалежність Литви, Тирасполь прийняв резолюцію про невизнання молдовської резолюції з цього приводу й одночасно висловився на підтримку дій Союзного Центру, спрямованих на збереження СРСР. 27.08.1991 Молдова проголосила свою незалежність. У відповідь 1.12.1991 Тирасполь провів референдум, на якому більшість його учасників проголосувало за будівництво незалежної д-ви, хоча у

зверненні до міжнар. співтовариства не йшлося про вихід Придністров'я зі складу Молдови. Швидка консолідація населення всього Придністров'я, переважно не молдавського за етнічним складом, та легітимізація сепаратистських настроїв на референдумі пришвидшили розбудову місцевих владних і силових структур, незалежних від Кишинєва. Наприкінці 1991 сформовано перший загін нац. гвардії та підрозділи міліції Придністров'я, між ними та молдовською міліцією відбувалися збройні сутички.

Наприкінці грудня 1991 — у сер. березня 1992 Тирасполь встановив контроль майже на всій лівобережній частині Придністров'я. У відповідь 28.03.1992 Кишинєв оголосив надзвичайний стан у республіці та вдався до використання молдовських сил безпеки й армії для відновлення політ. контролю над Придністров'ям. Але наступ молдовських сил на лівобережну частину Придністров'я був зупинений збройними формуваннями останнього, сторони перейшли до позиційної війни, лінія фронту між ними встановилась по Дністру. У червні підрозділам Національної гвардії Придністров'я вдалось просочитись на правий берег Дністра та заблокувати в Бендерах молдовські підрозділи міської поліції. Битва за Бендери (19-21.06.1992), у ході якої молдовським силам не вдалось цілковито оволодіти містом, стала кульмінацією збройного конфлікту між Кишинєвом і Тирасполем. Розуміючи безперспективність подальших військ. дій, лідери Молдови почали шукати посередників для укладення угоди про припинення вогню та мирне врегулювання конфлікту. Із метою припинення бойових дій 21.07.1992 у Москві відбулась зустріч Президента Республіки Молдова *М. Сне-гура* з Президентом РФ *Б. Єльциним*, на якій підписано угоду про принципи врегулювання конфлікту в Придністровському регіоні. Конфлікуючі сторони взяли на себе зобов'язання вжити всіх необхідних заходів для повного припинення вогню, а також будь-яких бойових дій один проти одного. Після припинення вогню сторони протягом тижня відвели свої війська, нерегулярні збройні формування, бойову техніку та озброєння з лінії протистояння. Це дозволило створити зону безпеки між ворогуючими сторонами, у яку були введені тристоронні миротворчі сили. Із метою забезпечення контролю за здійсненням цих заходів згідно з угодою створено об'єднану контрольну комісію, що складається з представників трьох сторін, які беруть участь у врегулюванні, — російської, молдовської та придністровської. Місцем перебування цієї комісії визначено Бендери. У результаті взаємоузгоджених дій представників Росії, Молдови та Придністров'я було припинено кровопролиття, встановлено мир і створені умови для політ. врегулювання конфлікту.

Література: Перепелиця Г.М. Конфлікт в Придністров'ї (причини, прогноз розвитку та проблеми врегулювання). — К., 2001. *Г.М. Перепелиця*

Приєднання до міжнародного договору —

акт згоди держави або міжнар. міжурядової орг-ції на обов'язковість договору, прийнятого іншими державами чи міжнар. міжурядовими орг-ціями. П. до м. д. виражає формальне прийняття дог-ру д-вою або міждерж. орг-цією, які не брали участі в переговорах та підписанні цього дог-ру. У цьому розумінні приєднання має такий самий юрид. ефект, що й підписання та *ратифікація міжнародного договору* взяті разом. Процедура приєднання заохочує більш широку участь д-ав у *договорах міжнародних*, особливо в *договорах міжнародних багатосторонніх*. Відповідно до ст. 15 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* згода д-ви на обов'язковість для неї дог-ру виражається приєднанням, якщо: а) договір передбачає, що така згода може бути виражена цією д-вою шляхом приєднання; б) іншим способом установлено, що д-ви, які беруть участь у переговорах, домовились, що така згода може бути виражена д-вою шляхом приєднання; або в) усі учасники потім домовились, що така згода може бути виражена д-вою шляхом приєднання. У теорії та практиці *міжнародного права* іноді виокремлюють два види акту приєднання: обмежене та повне. Під першим розуміють вияв згоди добровільно додержуватись положень дог-ру без оформлення участі в ньому, під другим — юрид. оформлення повної участі в дог-рі. Однак у цілому така різниця не підтримується заг. міждерж. практикою. Д-ва може приєднатися лише до дог-ру в цілому. Приєднання до частини дог-ру можливе тільки в тому випадку, коли це допускається дог-ром чи якщо з цим згодні інші договірні д-ви (ст. 17 *Віденської конвенції про право міжнар. дог-рів 1969*). Сучас. міждерж. практика дозволяє приєднання до міжнар. дог-ру, який ще не набрав чинності.

У праві міжнар. дог-рів не проводиться різниці між згодою на обов'язковість міжнар. дог-ру, яка виражена шляхом ратифікації, та згодою шляхом приєднання. Д-ва чи міжнар. орг-ція, що приєдналися до міжнар. дог-ру, мають такі самі права та обов'язки, як і первісні учасники дог-

ру. Встановлення порядку оформлення приєднання до міжнар. дог-ру є внутр. справою кожної д-ви. Рішення про приєднання України до міжнар. дог-рів або їх прийняття ухвалюються: а) щодо дог-рів, які потребують ратифікації, — ВР України у формі закону; б) щодо дог-рів, які не потребують ратифікації, і приєднання до яких або прийняття яких провадиться від імені України, — Президентом України у формі указу; в) щодо дог-рів, які не підлягають ратифікації, і приєднання до яких або прийняття яких провадиться від імені уряду України, — у формі урядової постанови. Рішення про приєднання до міжнар. дог-рів міжвідомчого характеру або їх прийняття ухвалюються в порядку, що визначається урядом України. Після прийняття д-вою рішення про приєднання воно остаточно оформлюється шляхом повідомлення чи здачі на зберігання акта про приєднання, який не потребує в подальшому затвердження ЧИ ратифікації.

О.О. Мережко

Приймаюча держава — сторона, на території якої проводиться *конференція міжнародна*, нарада, сесія органу міжнар. орг-ції та ін., знаходиться штаб-квартира міжнар. орг-ції або представництво інозем. держави. Термін «приймаюча держава» міститься, напр., у *Конвенції про спеціальні місії 1969*. У міжнар. дог-рах використовуються також інші терміни, напр., «держава перебування» — у *Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961*, а також у *Віденській конвенції про представництво держав у їхніх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру 1975*. Д-ва, яка приймає *дипломатичне представництво*, часто має назву «держава акредитування». Д-ва, на території якої проводиться конференція або будь-яка інша міжнар. зустріч, має назву «держава-організатор» або д-ва, яка скликає конференцію чи міжнар. зустріч. Права та обов'язки П. д. визначаються у відп. договірних актах: багатосторонніх, напр., вищезазначені Віденські конвенції 1961 та 1975, або двосторонніх, напр., Угода між Федеральною радою Швейцарії та *Міжнародним союзом електрозв'язку (МСЕ)* стосовно прав, статуту МСЕ у Швейцарії 1971.

М.Л. Кулінич, О.С. Полторацький

Прийняття політичних рішень теорія —

дослідження процесу вироблення та ухвалення рішень акторами політ. системи. У будь-якій країні, незалежно від її політ. системи й режиму, приймаються політ. рішення, що оформлюються у вигляді презид. указів, законопроектів, політ. заяв і декларацій різних політ. партій та рухів. Ступінь їхньої важливості залежить від того, хто приймає рішення і чого вони стосуються. Проте кожне з них певною мірою визначає напрямок розвитку політ. процесу як у країні, так і на міжнар. арені. Ухвалення політ. рішення — це вироблення кількох варіантів дії для вирішення політ. проблеми й подальший вибір оптимального з них, реалізація якого повинна вирішити проблему з макс. ефективністю. Структурно процес прийняття політ. рішень включає: постановку проблеми та пошук інформації про неї, вироблення рекомендацій та пошук альтернативних рішень проблеми, підбір найкращої альтернативи, попереднє переконання в правильності рішення, оцінка ефективності рішення та відновлення, перегляд або скасування рішення (схема Г. Лассуелла); виявлення, визначення й деталізація проблеми, вибір критеріїв оцінки альтернатив, розробка альтернативних варіантів вирішення проблеми, оцінка альтернатив, вибір найкращої з альтернатив та оцінка наслідків прийнятого рішення (схема К. Паттона і Д. Савікі); розуміння проблеми, вибір і пояснення цілей, вибір методу рішення проблеми, вибір критеріїв оцінки альтернатив, визначення альтернативних варіантів вирішення проблеми, оцінка рішення, що включає прогнозування наслідків, до яких призведе реалізація тієї або іншої альтернативи, та оцінка з точки зору вибраних критеріїв, рекомендації щодо подальших дій (схема Д. Веймера й А. Вайнинга); виявлення і визначення проблеми, збір інформації, що відноситься до проблеми, складання плану прийняття рішення, що включає вибір методу аналізу проблеми, політ. прогнозу, визначення виконавцш кожного з етапів, визначення інформ., часових, фінанс. орг. та інших ресурсних обмежень, аналіз політ. ситуації, що відноситься до проблеми, визначення розвитку подій при збереженні існуючих тенденцій і без активного втручання, формування альтернативних варіантів вирішення проблеми, прогноз щодо наслідків, до яких призведе реалізація тієї або іншої альтернативи, вибір найкращого варіанта рішення, виконання рішення, аналіз реакції на рішення — реалізація принципу зворотного зв'язку, корекція рішення (схема К. Симонова).

Особи, що приймають рішення, можуть приділяти різну увагу тому або іншому етапу його прийняття. Це пов'язано з присутніми при ухваленні політ. рішень факторами ресурсних обмежень, якими можуть бути: умови невизначеності, пов'язані з відсутністю необхідної ін-

формації, часові обмеження, обмеження фінанс, орг. ресурсів тощо. У ситуації ресурсних обмежень особи, що приймають рішення, зазвичай намагаються спростити цю процедуру, що досягається шляхом свідомого підкреслення привабливості одного з альтернативних варіантів рішення, обраного інтуїтивно, й одночасного заниження позитивних сторін інших можливих рішень. Тому для зменшення суб'єктивного фактору вибір альтернатив здійснюють на основі спец. методик, що реалізуються за допомогою методів політ, моделювання, матричних методів, теорії ігор, групових очних і заочних методів експертних оцінок, що дозволяє знизити ризик помилки та знаходити справді оптимальний вихід із найскладніших ситуацій.

В.П. Гондюл

Прилегла зона — район *відкритого моря*, що безпосередньо знаходиться за зовн. кордоном територ. моря (*територіальних вод*) прибережної держави. У П. з. д-ва може здійснювати контроль, необхідний для попередження порушень (митних, фіскальних, імміграційних та санітарних законів і правил), та покарання за зазначені порушення, вчинені в межах її території або територ. моря. Режим П. з. визначається Конвенцією про територ. море і прилеглу зону 1958 (ст. 24) і *Конвенцією ООН з морського права 1982* (ст. 33). Ширина П. з. не є остаточно визначеною. Відповідно до Конвенції про територ. море і прилеглу зону 1958 П. з. не може перевищувати 12 мор. миль, а за *Конвенцією ООН з мор. права 1982* — 24 мор. миль, що відміряються від тих самих вихідних ліній, від яких відміряються територ. води. Крім того, *Конвенцією про територ. море і прилеглу зону 1958* встановлено положення щодо розмежування П. з. між д-вами, які розташовані одна проти одної або межують одна з одною (за середньою лінією при відсутності договірною положення про інше). На повітр. простір над П. з. не поширюється *суверенітет* прибережної д-ви. Право переслідування у відкритому морі, встановлене за порушення законів прибережної д-ви, поширюється в разі, якщо воно відбулось не тільки в територ. водах, але й у П. з. При цьому вимагається, щоб переслідування почалось до того, як судно-порушник залишило П. з. і досягнуло відкритого моря. Законодавство України не передбачає створення П. з.

І.М. Забара

Примаков Віталій Маркович (18.12.1897, с. Се-менівка, тепер Чернігівської обл. - 11.06.1937, Москва) — укр. рад. військ, діяч і дипломат. Нар. в сім'ї вчителя. Член більшовицької партії з 1914. У 1917 — чл. Київ, і Чернігівського к-тів РСДРП(б), делегат 2-го Всеросійського з'їзду Рад, брав участь у жовтневому перевороті 1917 в Петрограді, чл. ВЦВК. Із січня 1918 — організатор і керівник Червоного козацтва України. Після громадян, війни — на викладацькій, військ.-дип. роботі: таємний військ, радник при Нац.-рев. армії Китаю (1925-26), військ, аташе в Афганістані та Японії (1927-30). У 1933-35 — заст. командувача Півн.-Кавказького військ, округу, із 1935 — заст. командувача Ленінградського військ, округу, комкор. У 1936 репресований за звинуваченням у належності до військ.-троцькістської орг-ції та в підготовці ЗМОВИ В армії.

М.С.Дорошко

Примаков Євген Максимович (29.10.1929, Київ) — рос. громад.-політ, і держ. діяч, учений-сходознавець. Закінчив Моск. ін-т сходознавства й аспірантуру Моск. держ. ун-ту, д-р екон. наук, академік АН СРСР (1979). У 1953-62 -співробітник Державного к-ту Ради Міністрів СРСР з радіомовлення і телебачення; 1962-66 — оглядач, заст. редактора «Правди»; 1966-70 — власний кореспондент «Правди» на Бл. Сході; 1970-77 — заст. директора Ін-ту світової економіки і міжнар. відносин АН СРСР; 1977-85 — дир. Ін-ту сходознавства АН СРСР; 1985-89 — дир. Ін-ту світової економіки та міжнар. відносин. У 1989-90 — кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС, голова Ради Союзу ВР СРСР; 1990-91 — чл. Президентської Ради СРСР; у вересні - листопаді 1991 — 1-й заст. голови КДБ СРСР; у листопаді — грудні 1991 — дир. Центральної служби розвідки СРСР; у грудні 1991 - січні 1995 — дир. Служби розвідки РФ. У січні 1995 — вересні 1998 — мін. зак. справ РФ, активно виступав проти *НАТО розширення на Схід*, за активізацію ролі Росії в урегулюванні регіональних конфліктів на теренах *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* і на Бл. Сході, реанімацію осі «Москва — Пекін».

Твори: «Анатомія близькосхідного конфлікту» (1978), «Схід після краху колоніальної системи» (1982), «Історія однієї змови» (1985), «Роки у великій політиці» (1999).

Н.Ф. Сербіна

Примаченко Вадим Вікторович (14.09.1951, с. Новий Мирополь Дзержинського р-ну Житомирської обл.) — укр. професійний дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права

Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1977); кандидат екон. наук. Працював у міжнар. відділі АН УРСР. У 1990-91 — 1-й секр. Відділу двосторонніх відносин і регіонального співробітництва МЗС УРСР; 1991-93 — 1-й секр. посольства СРСР у Союзній Федеративній Республіці Югославія, представник МЗС України в Югославії; 1993-95 — ген. консул України в Белграді; 1995-96 — радник-посланник, тимчасовий повірений у справах України в Союзній Республіці Югославія. У липні 1996 -квітні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Союзній Республіці Югославія. У вересні 1998 — лютому 1999 — заст. начальника Третього територ. управління МЗС України; у лютому 1999 — 2001 — нач. Історико-архівного управління МЗС України. У лютому 2002 — липні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Ісламській Республіці

Іран.

В.М. Матвієнко

Примусові заходи — у міжнародному праві форми тиску, здійснюваного одними суб'єктами щодо інших з метою впливу на їхню поведінку вирішальним чином. Хоча тиск у міжнародних відносинах може бути за своєю природою як правомірний, так і неправомірний, термін «примусові заходи» зазвичай вживається на позначення правомірних форм тиску, тобто застосування сил, підстави й межі якого регулюються міжнар. правом, спрямоване на забезпечення належного функціонування міжнар. права та захисту прав його суб'єктів. Типовим видом П. з. є міжнар.-прав. *санкції*. Натомість примус, що вчинюється всупереч міжнар. праву і є міжнар. правопорушенням, характеризується як «насильство». В. Буткевич розрізняє серед правомірних П. з. санкціоновані та несанкціоновані. Останні можуть бути реакцією на недружні акти, ситуації в міжнар. відносинах, непереборну силу, конфліктні ситуації, що стали наслідком громадян, воєн тощо. Особливість несанкціонованих П. з. полягає в тому, що вони можуть застосовуватись до виникнення міжнар.-прав. відповідальності та з її настанням набути характеру міжнар.-прав. санкцій. Кожен *суб'єкт міжнародного права* володіє правом на П. з., однак найбільш ефективно це право реалізують д-ви. П. з. д-ав можуть мати як індивід., так і колективний характер, здійснюватись за допомогою міжнар. орг-цій. Доволі часто термін «примусові заходи» вживається у звуженому значенні: «колективні заходи або дії, що застосовуються державами-членами *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*

та/або регіональними міжнародними організаціями на основі повноважень, одержаних від *Ради Безпеки ООН*, для підтримки або відновлення міжнародного миру і безпеки». Порядок застосування таких П. з. регулюється гл. VII *Статуту ООН*: вони можуть мати як військ., так і невійськ. характер, обов'язковою умовою їх здійснення є надане РБ ООН повноваження. У тексті Статуту ООН термін «примусові дії» використаний в описаному вище вузькому розумінні в ст. 2, 5 і 50, а також у ст. 53 на позначення заходів, які можуть здійснюватись регіональними «угодами або органами» під керівництвом РБ ООН. Спеціально наводиться застереження, що «ніякі примусові дії не вживаються відповідно до цих регіональних угод або регіональними органами без повноважень від Ради Безпеки». Виняток, відповідно до ст. 107 Статуту ООН, зроблений щодо «дій, вжитих або санкціонованих у результаті *Другої світової війни* урядами, які несуть відповідальність за такі дії, відносно будь-якої держави, яка протягом Другої світової війни була ворогом будь-якої з держав, які підписали цей Статут». Але це положення Статуту ООН слушно вважається застарілим і таким, що втратило чинність, «мертвою нормою».

В.С. Ржевська

«Природніх кордонів» концепція — теорія, в основі якої лежить припущення про існування природ. меж територ. *експансії* держави; досягнення цих рубежів є метою територ. експансії та одночасно граничною межею, за якою подальша експансія стає неефективною. Одним із розробників «П. к.» к. був Перший міністр Франції, кардинал *А.Ж. Ришельє*. У ході *Тридцятилітньої війни 1618-48* ідея природ. кордонів разом із «силової рівноваги» концепцією складала основу зовн.-політ. стратегії Франції. Елементи «П. к.» к. було частково реалізовано у *Вестфальській системі міжнародних відносин*, яка, зокрема, визначила межі зовн. суверенітету д-ав. Подальший розвиток концепції та її зв'язок із «визначення долі» *доктриною* призвели до трактування територ. експансії д-ви як певної місії з освоєння сусідніх земель. Межею такого розвитку є кордони «природньої» експансії сусідньої д-ви. Неоднозначність та суперечливість «П. к.» к. проявились під час Наполеонівських війн, коли територ. експансія Франції пояснювалась необхідністю захисту її «природніх кордонів»; «П. к.» к. виправдовувала експансію.

Відновлення ролі «П. к.» к. як засобу підтримання рівноваги відбулось після *Віденського конгресу 1814-15*; було сформульовано тезу, за якою д-ва, що досягла власних «природних кордонів», втрачає стимул до завоювань. Але із загостренням міжнар. становища та зміною співвідношення сил у Європі знов виникали спроби використати «П. к.» к. як виправдання для експансії. Встановлення самих природ, меж експансії є основною проблемою «П. к.» к. Зміна статусного співвідношення д-ав змінює їхню здатність контролювати більший чи менший геогр. простір, завдяки чому статичні «природні кордони» не завжди відповідають динамічному розвитку політ, та силової взаємодії д-ав. Спроби модифікувати та використати «П. к.» к. найбільш активно здійснюються в рамках *геополітики*. Дихотомія «суходіл — море» є геополіт. аналогом концепції меж територ. експансії, в основі якої лежить припущення про «визначені долею» напрями експансії та принципи *зовнішньої політики*, засновані на них.

М.Г. Капітоненко

Притулок дипломатичний — надання будь-якій особі можливості уникнути переслідування з політ, мотивів у приміщенні інозем. *дипломатичного представництва* чи *консульської установи*, а також на інозем. *судні морському військовому*. Відповідно до *міжнародного права* недоторканність приміщень дип. чи консул., представництва, а також *екстратериторіальність* інозем. військ, корабля не дають права надавати в їхніх приміщеннях притулку особам, які переслідуються країною перебування за вчинені ними правопорушення. Це положення знайшло відображення й у *Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961*, яка забороняє використовувати приміщення дип. представництва для дій, що не сумісні з його офіц. цілями. Виняток складає практика країн Лат. Америки. Існує низка дог-рів між д-вами цього регіону, які регламентують надання П. д. (*Гаванська конвенція про дипломатичний притулок 1928*, *Каракаська конвенція 1954*). Утім, питання існування прав, інституту П. д. в Лат. Америці залишається дискусійним.

О.В. Задорожній

Притулок територіальний — надання будь-якій особі (особам) можливості укритися від переслідування за політ, мотивами на території певної держави. Дозвіл на постійне мешкання, що дається інозем. громадянину або особі без *громадянства*, не означає надання П. т. *Генеральна Асамблея ООН 14.12.1967* прийняла Декларацію про територ. притулок. У ній закріплені найважливіші положення *міжнародного права* стосовно надання П. т. Зокрема, П. т., який надається будь-якою д-вою в порядку здійснення свого *суверенітету*, повинен поважатись усіма д-вами (п. 1 ст. 1). Зазначається про необхідність забезпечення безпеки особам, які одержали притулок на території даної д-ви. Основи надання П. т. встановлюються внутр. законодавством д-ви. П. т. не повинен надаватись особам, які вчинили заг.-кримінальні злочини, *злочини проти миру, злочини воєнні, злочини проти людства*. Існує низка *договорів міжнародних*, у яких зазначаються категорії злочинців, які не можуть підлягати видачі (тобто не можуть отримати П. т.). Надання д-вою П. т. спричиняє за собою її обов'язки: а) д-ва не повинна відмовити цим особам перетинати кордони, висилати їх або примушувати повернутися в країну, де вони будуть піддаватись переслідуванню; б) д-ва не повинна допускати, щоб така особа здійснювала з її території будь-які насильницькі акти проти д-ви, яку ця особа покинула. Практика показує, що д-ва, що надала П. т., може надавати особам, які отримали притулок (політемігрантам), квазидип. захист у разі порушення їхніх прав під час перебування За КОРДОНОМ.

О.В. Задорожній

«Прифронтові держави» — заг. назва низки країн Півдня Африки (Ботсвана, Замбія, Танзанія, Мозамбік, Ангола, Зімбабве), що в 1970-1980-х перебували у стані ідеолог., військ. -політ, й екон. конфлікту з Південноафриканською Республікою та її союзниками (див. *Півдня Африки криза*). Спільні загрози безпеці та подібність завдань політ, й екон. розвитку зумовили консолідацію зусиль «П. д.». Із 1974 вони проводили регулярні наради на рівні глав д-ав та урядів, у рамках яких розробляли спільні позиції з актуальних питань *міжнародних відносин* у регіоні та щодо заходів з подолання кризи, координували діяльність у сфері безпеки. «П. д.» підтримували політ, рухи та партії в ПАР і колоніальних територіях Півдня Африки, які боролись за визволення від колоніального контролю та проти *апартеїду*: АНК, СВАПО, Патріотичний фронт Зімбабве. Вони створили спільну Комісію з питань оборони, розробили програму спільних дій у випадку вторгнення з боку ПАР. У 1976 на нараді глав «П. д.» у Мапуту (Мозамбік) було ухвалено рішення, за яким напад на одну з д-ав розглядався як *агресія*

проти всіх. Із метою протистояння екон. тиску ПАР та врівноваження її екон. потенціалу «П. д.» започаткували 1980 регіональне інтеграційне угруповання на Півдні Африки — Конференцію з координації розвитку ПІВДНЯ АФРИКИ.
Г.О. Музика

Пріоритету і прямої дії міжнародного права принцип — інкорпорування принципів і *норм міжнародного права* в прав. систему відп. країни як її складових, що діють безпосередньо, не вимагаючи трансформації. Уперше був закріплений у конституціях Німеччини 1919 й Австрії 1920. Цей принцип частково відображений у Законі України «Про міжнародні договори України», за яким, якщо *міжнародним договором* України, згода на обов'язковість якого була надана ВР України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнар. дог-ру України. У Конституції України 1996 принцип пріоритету і прямої дії міжнар. права безпосереднього відображення не знайшов.

О.В. Задорожній

Прогнозування зовнішньополітичне —

розробка прогнозу щодо розвитку зовн.-політ. ситуації; у вузькому значенні — спец. наук. дослідження перспектив розвитку певного процесу в *міжнародних відносинах*. Результатом зовн.-політ. прогнозу є конкретний висновок стосовно стану та/чи поведінки досліджуваного явища. Висновок має бути однозначним та орієнтованим на конкретні рішення. П. з. як правило має пошуковий характер, тобто має на меті отримати прогноз стану об'єкта дослідження в майбутньому при збереженні тенденцій розвитку, які спостерігаються на час розробки прогнозу. Для здійснення П. з. застосовуються прогностичні методи та прийоми із запозиченням досягнень математики та інших природ. наук (моделювання, *системний аналіз*, структурно-функціональний аналіз, аналіз за допомогою простих та складних індикаторів, факторний аналіз, аналіз кореляцій, аналіз регресій, аналіз тенденцій, спектральний аналіз, екстраполяції тощо).

М.С. Каменецький

Прогнозування міжнародне — міждисциплінарний напрямок у сучас. гуманітарних і природ. науках, що досліджує домінуючі тенденції глобального, регіонального й нац. розвитку, а також їхні потенційні альтернативи з урахуванням багатфакторності сусп. прогресу та різнопланових ролей людського чинника. Основним принципом, на якому базується П. м., є філос.-соціол. концепція неперервності розвитку (поступального, регресивного, стагнаційного), за якою кожна нова істор. фаза або етап зароджується в глибинах попередніх циклів розвитку та зумовлює повторюваність самого циклу на новому, більш високому витку циклічного прогресу, що дозволяє визначити прогностичну функціональну формулу динаміки прогнозованого об'єкта, засновану на припущенні, що тенденції, які були в минулому, матимуть місце як нові в майбутньому.

Є.А. Макаренко

Прогнозування ПОЛІТИЧНЕ — розробка політ. прогнозу; спец. наук. дослідження конкретних перспектив розвитку певного політ. явища. П. п. спрямоване на одержання висновку стосовно стану та/чи поведінки досліджуваного політ. явища. П. п. як одна з форм конкретизації наук. передбачення в політ. сфері взаємопов'язане з плануванням та управлінням, що виявляється в паралельних прогностико-планових розробках (цільове, планове, програмне, проектне, орг. прогнозування). Розрізняють пошукове та нормативне прогнозування. Перше спрямоване на прогнозування стану об'єкта дослідження в майбутньому за умови незмінності основних тенденцій його поведінки. Друге прогнозує шляхи досягнення бажаного стану на основі заздалегідь визначених критеріїв, цілей, норм.

Важливу роль у П. п. відіграє зворотний зв'язок між прогнозом та політ. рішенням. Інтенсивність його неоднакова для різних об'єктів дослідження та для різних д-ав. Зворотний зв'язок іноді може досягати такого високого ступеня інтенсивності, що виникає т. зв. ефект самоздійснення прогнозу через надмірно високий вплив останнього на прийняття політ. рішень і конкретні дії. Прогнози кризових явищ часто призводять до паніки й дійсного загострення ситуації. Своєчасне втручання для запобігання прогнозованій небезпеці здатне запобігти їй і, заперечивши прогноз, виправити становище. Тому корисною є методол. орієнтація П. п. не на безумовний прогноз, а на оцінку ймовірного (за умови збереження актуальних тенденцій) і

бажаного (за умови дотримання заздалегідь визначених норм) стану об'єкта. Очікуваний результат дослідження полягає в отриманні прогностичної інформації для підвищення обґрунтованості політ, рішень.

За часом попередження П. п. поділяється на: поточне (не очікується істотних змін досліджуваного об'єкта й потрібні лише окремі оцінки), короткострокове (заг. кількісні оцінки), середньострокове (кількісно-якісні оцінки), довгострокове (якісно-кількісні оцінки), наддовгострокове (заг. якісні оцінки). На відміну від інших видів прогнозування, у П. п. час попередження відносно короткий — до 10-15 років (при наддовгостроковому прогнозуванні), що пов'язано із значною постійною змінюваністю політ, явищ. Зазвичай ешелони П. п. з оперативною метою привірюються до ешелонів планування: короткострокових, середньострокових, довгострокових, наддовгострокових. Прогнозування в політ, сфері на надто віддалені терміни є недоцільним, оскільки надмірно збільшується розрив між профілем і фоном дослідження, а також між прогнозом і можливою багатократною зміною об'єкта П. п., унаслідок чого різко знижується ступінь надійності прогнозування.

П. п. базується на ймовірнісному підході до предметів дослідження та використовує понад 1000 методів і методик, від загальнонаукових (аналіз та синтез, екстраполяція й інтерполяція, індукція та дедукція, аналогія, експеримент тощо) до вузькоприкладних, що використовуються лише в П. п. (когнітивне картування). Найпоширенішими в П. п. є методи аналізу ситуації (спостереження, вивчення док-тів, порівняння тощо), експлікативні методи (контент-аналіз, івент-аналіз, когнітивне картування тощо) та прогностичні (дельфійський метод, метод побудови сценаріїв, аналіз процесу прийняття рішень тощо). Головною проблемою методу П. п. є відокремлення дослідницької позиції від морально-ціннісних думок та особистих поглядів дослідника.

М.С. Каменецький

Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (Шііеа¹ Каііош Беуеіортет Рговгат), ПРООН (ГЖБР) — одна з найбільших міжнар. орг-цій системи *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, яка фінансує багатогалузеву екон. й техн. допомогу. Заснована 22.11.1965 з метою об'єднання в одну програму Розширеної програми техн. допомоги ООН та Спеціального фонду. Завданнями ПРООН є: підтримка країн, що розвиваються, у зусиллях прискорити екон. і соц. розвиток шляхом надання їм систематичної допомоги, пов'язаної з нац. планами розвитку, а також сприяння досягненню більш високого рівня екон. і соц. добробуту населення цих країн. Техн. сприяння ПРООН полягає в: наданні консультативних й експертних послуг; навчанні та підготовці нац. фахівців за кордоном; пошукові нових ефективних шляхів своєї оперативної діяльності у сфері соц.-екон. розвитку; зміцненні власного потенціалу в центрі та на місцях через підвищення ефективності механізму резиден-тів-координаторів ООН і посилення співробітництва з іншими орг-ціями; концентрації зусиль на ключових аспектах сталого розвитку людства (подолання бідності, відновлення навколишнього середовища та ін.); підготовці нац. керівних кадрів; реалізації політики та реформ держ. сектора в галузі управління економікою; створенні сприятливих умов для приватного сектора, особливо в країнах із перехідною економікою; наданні допомоги в надзвичайних ситуаціях з акцентом на перехід від надзвичайної допомоги до тривалого розвитку. Допомога ПРООН надається лише урядам д-ав або за їх посередництвом. ПРООН є провідною інституцією системи ООН щодо техн. сприяння країнам, що розвиваються, та країнам із перехідною економікою. Фінансування програм допомоги здійснюється з центр. бюджету та багатосторонніх цільових фондів під управлінням ПРООН спільно з іншими міжнар. орг-ціями, а також за рахунок додаткових ресурсів. Адміністратор є головною посадовою особою ПРООН, який призначається *Генеральним секретарем ООН* після консультацій з Виконавчим комітетом на 4 роки, затверджується ГА ООН. Керівним органом ПРООН є Виконавчий комітет, який складається з представників 36 д-ав, що обираються з усіх регіонів на ротаційній основі на 3 роки під час орг. сесій *Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОП)*. Рішення Виконавчого комітету приймаються консенсусом. Протягом року відбувається одна щорічна і три регулярні сесії, які розглядають та затверджують звіт Адміністратора, а також питання бюджету та програми діяльності. Виконавчий комітет звітує ЕКОСОП, а через її посередництво і перед ГА ООН. ЕКОСОП розглядає й затверджує проекти та програми, розподіляє засоби, розробляє заг. принципи керівництва й директиви для ПРООН і регулярних програм техн. співробітництва. Діяльність ПРООН охоп-

лює понад 150 країн, де здійснюється понад 6 500 проектів. Штаб-квартира ПРООН знаходиться в Нью-Йорку (США).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Програмний інформаційно-аналітичний

комплекс «Дипломат» — інструмент для підтримки інформ.-аналітичного забезпечення зовн.-політ. діяльності з метою оптимізації ухвалення рішень у політ., екон., соц., культ. та інших сферах міжнар. співробітництва. ПІАК «Дипломат» призначений для формування та ведення інформ. фонду (локальних та персональних баз даних) міжнар. орг-цій, *дипломатичних представництв*, урядових структур та інституцій, для якісного та кількісного оцінювання *конфліктів міжнародних*. ПІАК «Дипломат» здійснює автоматичну індексацію міжнар. інформації без обмежень формату; пошук міжнар. інформації за запитом (у т. ч. за семантичними моделями запитів, які автоматично формуються для зручності користувачів) та за зразками текстів; автоматизовану (за участю експерта) формалізацію міжнар. інформації та її внесення до системи комплексу взаємопов'язаних баз даних; отримання із взаємопов'язаних формалізованих баз даних тематичної інформації для аналізу; розрахунок кількісних та якісних показників взаємодії елементів сфери дослідження міжнар. ситуації; графічну репрезентацію результатів розрахунків; оперативну підготовку довідкових та аналітичних міжнар. док-тів на основі обробленої ним вхідної інформації; обробку й аналіз фактичної інформації про політ. ситуації та конфлікти з метою підвищення достовірності результатів.

В.Ф. Коломієць

Проді (Ргосії) Романо (9.08.1939, Скандіано) — італ. громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив Міланський католицький ун-т, за спеціальністю економіст (1961). Працював професором економіки Болонського ун-ту. У 1978-79 — міністр індустрії Італії. Як експерт з індустріальної політики двічі (1982-89, 1993-94) очолював Інститут індустріальної реконструкції великої італ. холдингової компанії. У 1991 обраний головою Демократичної партії лівих сил, що виступила основою лівоцентристської коаліції «Оливкове дерево». 18.05.1996-21.10.1998 — Прем'єр-міністр Італійської Республіки; намагався ввести в країні єдину європ. грошову одиницю та скоротити бюджетний дефіцит. У 1999-2004 — голова Європейської комісії.

П.М. Ігнат'єв

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (Роосі ап<3 А^гісцігіге Огґа-пі/аііоп), **ФАО** (РАО) — спеціалізована установа *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, до складу якої належать 176 країн-членів й одна міжнар. орг-ція — *Європейський Союз (ЄС)*; заснована 16.10.1945. Україна прийняла Статут ФАО 25.11.2003. Згідно з ним основними завданнями ФАО є покращення харчування людей та ліквідація голоду; сприяння розвитку вир-ва, переробки, збуту та розподілу продукції с. г-ва, лісівництва й рибальства; сприяння розвитку сільських районів; підвищення рівня життя сільського населення; сприяння розвитку на місцях та підвищенню рівня інфра-структурного забезпечення с. г-ва; сприяння інвестиціям та розробці інвестиційних проектів для с. г-ва; передача технологій країнам, що розвиваються та сприяння розвитку в них с.-г. досліджень; техн. співробітництво та надання техн. допомоги в розвитку ресурсів; надання консультативної допомоги з питань політики та планування в галузі с. г-ва й надання інформації державам-членам. ФАО тісно співпрацює з іншими спеціалізованими установами та програмами ООН, такими як: Світова продовольча програма, Світова продовольча рада, Міжнародний фонд с.-г. розвитку, *Програма розвитку ООН (ПРООН)* та *Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)*.

Вищим органом ФАО є Генеральна конференція, до складу якої належать представники всіх країн-членів; чергові сесії скликаються один раз на 2 роки. Основними функціями цього органу є визначення стратегічних напрямків і заг. політики орг-ції, утвердження поточної та перспективної програм бюджету, обрання Ради. Рада є основним виконавчим органом орг-ції, складається з трьох головних комітетів (з програм, фінансів, законодавства та права), а також 5 спеціалізованих комітетів (з питань с.-г. продуктів, с. г-ва, рибальства, лісівництва, світової продовольчої безпеки). Рада несе відповідальність за виконання програми, готує проект та звітує про виконання бюджету перед Генеральною конференцією, готує порядок денний засідань Генеральної конференції, дає рекомендації щодо нових членів орг-ції. Засідання Ради

відбуваються в проміжках між засіданнями Генеральної конференції. Керує роботою орг-ції Ген. директор ФАО, який обирається Генеральною конференцією. Йому підпорядкований Секретаріат орг-ції, який складається із 7 департаментів: с. г-ва, рибальства, лісівництва, розвитку, екон. і соц. політики, заг. питань та інформації, управління й фінансів.

ФАО має 5 регіональних відділень: для Африки, Азіатсько-тихоокеанського регіону, Європи, Лат. Америки та Карибського басейну, для Бл. Сходу; субрегіональні відділення для Півд. і Схід. Африки, о-вів Тихого океану, Карибського басейну, Півн. Африки та Схід. Європи. Загалом представники ФАО розміщені в понад 100 країнах. Фінансується орг-ція з таких джерел: внески держав-членів, трастові фонди членів, внески *Світового банку* та Програми розвитку ООН (ПРООН). ФАО разом з ООН керує здійсненням світової продовольчої програми, за якою внески держав-членів ООН у вигляді продуктів харчування, грошей і послуг використовуються для підтримки програми соц.-екон. розвитку, а також для надання допомоги в надзвичайних ситуаціях. Штаб-квартира ФАО знаходиться в Римі (Італія).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

ПРОКОПОВИЧ В'ячеслав Костянтинович (10.06.1881, Київ - 7.06.1942, Бесанкур обл. Парижа) — укр. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї священика, що походив із старовинного козацького роду Чигиринщини. Закінчив істор.-філол. ф-т Київ, ун-ту (1904). Викладав історію в київ. держ. (звільнений за українофільство) і приватних гімназіях, працював бібліотекарем Київського міського музею. З 1905 - чл. УРДП, з 1908 - ТУП. У 1911-14 редагував пед. журнал «Світло». Після перемоги Лютневої демокр. рев-ції 1917 взяв участь у створенні Центральної Ради, що рекомендувала його 15.03.1917 до складу Київ, губернського к-ту Ради об'єднаних громад, орг-цій; увійшов до Тимчасового союзу укр. авто-номістів-федералістів, від якого 8.04.1917 був обраний до Центральної Ради та її Комітету; працював у комісіях з підготовки проекту Статуту автономії України та скликання З'їзду народів Росії. На установчій конференції УПСФ 27.06.1917 обраний до її ЦК. 18.01-29.04.1918 — міністр народної освіти в уряді *В. Голубовича*. Після гетьманського перевороту повернувся до викладацької діяльності, водночас належав до складу політ. комісії делегації Української Держави на *українсько-російських мирних переговорах 1918*. Наприкінці грудня 1918 за дорученням Директорії очолював дип. місію до Варшави у справі встановлення дип. відносин і заснування посольства УНР. 17.01.1919-26.05.1920 — голова дип. представництва УНР у Королівстві сербів, хорватів і словенців, опікувався долею укр. військовопозво-нених-репатріантів. 26.05-14.10.1920 — голова Ради Народних Міністрів УНР, потім — міністр освіти в уряді *А. Лівницького*. 24.03-5.08.1921, 1926-39 — голова РНМ УНР в екзилі (Париж), водночас 1936-39 — мін. зак. справ. У жовтні 1939 — травні 1940 — заст. голови Директорії *А. Лівницького*. У 1925-39 редагував офіціоз Державного Центру УНР в екзилі — часопис «Тризуб»; сприяв створенню Музею-архіву визволення України (Відень) та Українського академічного комітету (Прага).

Твори: «Київська міліція» (1918), «Сфрагістичні анекдоти» (1938), «Під золотою короною» (1943), «Печать малоросійська: сфрагістичні етюди» (1954).

В.І. Головченко

ПРОКОПОВИЧ Сава (? - 1701) — укр. військ, і держ. діяч. Засновник козацько-старшинського роду Савичів, батько ген. писаря 1709-23 *С. Савича*. З 1669 — воронізький сотник, брав участь у підготовці *Глухівських статей 1669* і посольстві від новообраного гетьмана *Д. Многогрішного* до Москви. 1671 призначений чернігівським полковником, 1672 — писарем Генерального військ, суду. За гетьманування *І. Са-мойловича* — ген. писар, учасник оборони Чигирини 1677 і 1678. На Коломацькій козацькій раді 25.07.1687 активно підтримав кандидатуру *І. Мазепи* на гетьманство й став ген. суддею (до 1700). Учасник кримських походів *В. Голіцина* 1687 і 1689.

В.І. Головченко

ПРОКСЕНІЯ (грец. яро^εуш — гостинність) — форма міждерж. зв'язків у Стародавній Греції; встановлювалась та здійснювалась між родами, племенами, державами, а також між проксенами, мешканцями грец. міст, що робили певні послуги гостям цього міста, як приватним особам, так й офіц. представникам іншого міста, роду чи общини. За виконання посередницьких функцій проксен отримував певні пільги або переваги, напр. у веденні торгівлі в місті, представників якого він приймав. Проксен користувався правом недоторканності, іноді його звільняли від сплати податків та гарантували безпеку майна; під час проведення церемоній він займав одне з найпочесніших місць. Разом із тим, через проксенів грец. поліси розбудовували й

міждерж. відносини; саме вони починали переговори: посольство, яке прибувало до міста, зазвичай зверталось у першу чергу до свого проксена в цьому місті, а після цього — до представників офіц. влади міста-держави. П. у Стародавній Греції була заг.-визнаною практикою та вплинула на подальше вдосконалення форм і методів міждерж. відносин у д-вах СтарОДАВНЬОГО СВІТУ.

Л.Ф. Гайдук

Пролонгація міжнародного договору —

продовження дії *договору міжнародного*, що здійснюється до моменту закінчення терміну дії з метою забезпечення її безперервності. Пролонгація може здійснюватись як шляхом укладення окремої додаткової угоди (протоколу) про продовження дог-ру на певний строк, так і шляхом включення умови про таке продовження безпосередньо до тексту дог-ру. Договір може також містити положення про автоматичну пролонгацію дог-ру у випадку, якщо жодна із сторін не заявляє в належний термін про бажання відмовитися

ВІД ДОГ-ру.

М.М. Гнатівський

Прометеївський рух (Прометеїзм) — міжнар. рух 20 - 30-х ХХ ст. поневолених більшовицьким режимом народів за нац. визволення та створення незалежних держав. Виник з ініціативи осередків екзильного уряду УНР у Варшаві й Парижі (див. *Дипломатія Державного Центру УНР в екзилі*); об'єднував представників Азербайджану, Башкирії, Грузії, Дону, Карелії, Криму, Кубані, Півн. Кавказу, Татарстану, Туркестану й України. Гол. завданням П. р. було згуртування та координація нац. політ, еміграції з колишньої Російської імп. для розкриття колоніалістської сутності СРСР. Основними осередками П. р. були Варшава (*Р. Смаль-Стоцький, В. Сальський, Л. Чика-ленко, Т. Олексіюк, П. Сулятицький, А. Чхен-келі та ін.*), Париж (*. Токаржевський-Кара-шевич, В. Прокопович, О. Шульгин, Н. Жорданія, Є. Гегечкорі, М. Чхеїдзе та ін.*), Берлін, Гель-сінкі, Прага, Стамбул. Паризькі клуб «Прометей», Комітет приязні народів Кавказу, Туркестану й України та клуб «Франція — Схід» видавали журнали «Прометей» (1926-38) і «Прометеївський часопис». Осередки П. р. (клуби «Прометей») також влаштовували конференції, товариські зустрічі, доповіді, організували звернення до *Ліги Націй*, урядів зах. д-ав і провідних політ, діячів, випуск інформ. матеріалів про становище неросійських народів СРСР. Значної допомоги рухові надавали польські урядові й військ, кола, передусім прибічники *Ю. Пілсудського*, а також Східний інститут (Варшава), Орієнталістичне коло молоді (Варшава), Науково-дослідний інститут Східної Європи (Вільно), Інститут національних дослідів (Варшава).

В.І.Головченко

Промульгація міжнародного договору

(від лат. *pro-mulgatio* — оприлюднення) — офіц. опублікування *договору міжнародного*. П. м. д. є обов'язковою умовою для отримання міжнар. дог-ром юрид. сили всередині д-ви у випадку його інкорпорування до внутр. законодавства, якщо до того часу він вже набув чинності та інше не передбачено самим дог-ром.

М.М. Гнатівський

ПрОрОгацІЙНІ УГОДИ (від лат. *pro-ratio* — подовження) — акти, що встановлюють підсудність спорів за зовн.-торг. угодами судам певних держав. П. у., маючи своїм змістом вибір суду, визнаються дійсними за законодавством

БІЛЬШОСТІ Д-ав.

О.М. Григоров

Простір політичний — сфера дії політики, політ, орг-цій, ідей, теорій та процесів. П. п. складає частину більш заг. системи аналогічних соц. просторів — екон., ідеолог., культ., прав, та ін.; він має два виміри — територіальний і функціональний. Геометрія П. п. може збігатись із геогр. кордонами країни, регіону, світу, якщо П. п. розглядається як місце розташування політ, інститутів та установ, причому йдеться, перш за все, про д-ву як ядро політ, орг-ції суспільства. Водночас поняття «простір політичний» охоплює також сукупність міжнар. політ, інститутів та орг-цій. У цьому розумінні П. п. не має кордонів. Міжнар. П. п. є розподіленим, перш за все залежно від екон. та військ, могутності д-ви. Д-ва, яка має найбільший екон. та військ, потенціал, займає найбільший П. п. Кордони функціонального виміру визначають межі дії політики. За рівнем політ, впливу виокремлюються центр, напівпериферія та периферія. У ХХ ст. при дослідженні світової політики та *міжнародних відносин* у межах політ, науки особливого значення набуває такий її напрям, як *геополітика*, що вивчає просторово-геогр. аспекти

О.А. Коппель

Протекторат (від лат. *proteciog* — покровитель, захисник) — форма міжнар. залежності, за якої одна держава (протектор) на підставі спец. *договору міжнародного* або одностороннім актом перебирає на себе функції зовн. зносин та захисту території іншої держави та, зазвичай через свого представника (резидента, радника), контролює внутр. життя останньої, хоч формально така держава зберігає свій уряд, адміністрацію та інституції (напр., П. Великої Британії над Єгиптом 1914-22, Німеччини над Чехією та Моравією 1939-45). В історії *міжнародних відносин* П. особливого поширення набув наприкінці XIX — на поч. XX ст. Його використовували європ. д-ви для встановлення колоніального панування: до початку *Першої світової війни* Велика Британія встановила П. над територією понад 20 країн Азії та Африки, Франція здійснювала його над Тунісом і Марокко. Після *Другої світової війни* більшість д-ав, що знаходилися під П., здобула незалежність. У Європі зберігся П. Франції над Монако (з 1861), Італії над Сан-Маріно (з 1862), Швейцарії над Ліхтенштейном (з 1924). П., як форма нерівноправних міжнар. відносин, суперечить нормам і принципам сучас.

Міжнародного права.

Б.М. Гончар

Протекціонізм — екон. політика держави, спрямована на захист внутр. ринку нац. економіки від конкуренції з боку інозем. товарів шляхом обкладання високим митом на ввезення товарів, обмеження або повної заборони ввозити окремі товари. У сучас. умовах політика П. може стимулювати розвиток окремих галузей вітчизняної економіки з метою виходу їхньої продукції на ЗОВН. РИНКИ.

В.І. Фіщенко

Протоки міжнародні — природ. мор. шляхи, які регулярно використовуються для *судноплавства міжнародного торговельного*. Ч. III *Конвенції ООН з морського права 1982* регулює тільки один конкретний аспект прав, режиму П. м. — прохід через ці протоки. Тому режим проходження через П. м. залежить від їх геогр. розташування та статусу вод; на основі положень *Конвенції 1982* можна виділити такі види П. м.: протоки, повністю не перекриті *територіальними водами* держав, у яких існує смуга вод із режимом *відкритого моря або виключної економічної зони*, у яких встановлюється режим вільного проходу чи прольоту, відповідно до *відкритого моря свобод*; протоки, перекриті територ. водами, які з'єднують один район відкритого моря чи виключної екон. зони з іншим районом відкритого моря чи виключної екон. зони, у яких встановлюється режим транзитного проходу (група включає найважливіші для міжнар. судноплавства протоки, такі як *Гібралтарська протока*, Малаккська, Сінгапурська, Баб-ель-Мандебська, Ормузька, Кітіра, Антикітіра та ін.); протоки, розташовані в територ. водах між островом і континентальною частиною д-ви, коли в бік моря від острова існує такий само зручний шлях до відкритого моря або виключної екон. зони, у яких встановлюється режим мирного проходу; протоки, перекриті територ. водами, які з'єднують район відкритого моря чи виключної екон. зони з територ. водами іншої д-ви, у яких встановлюється режим мирного проходу (тип протоки Тіран, яка веде в територ. води Ізраїлю з Червоного моря через Акабську затоку і перекрита територ. водами Єгипту та Саудівської Аравії); протоки, прав, режим яких визначається повністю або частково спец. міжнар. угодами, «що давно існують і зберігають чинність», і перебуває поза сферою дії ч. III *Конвенції 1982* (напр., чорноморські протоки за рішеннями *Монтрьо конференції 1936*, *балтійські протоки* за Копенгагенським трактатом 1857); протоки, які належать до *внутрішніх вод* однієї чи більше д-ав (напр., Керченська протока за *українсько-російським договором про державний кордон 2003*) і прав, режим яких перебуває поза сферою дії ч. III *Конвенції 1982*, з одним винятком: для районів внутр. вод у межах міжнар. проток може застосовуватись режим мирного проходу, якщо ці райони не включались до внутр. вод д-ви до встановлення прямих вихідних ЛІНІЙ.

В.С. Ржевська

ПРОТОКОЛ ДИПЛОМАТИЧНИЙ — сукупність заг.-прийнятих норм, правил, традицій та умовностей, яких дотримуються уряди, держ. установи, *відомства закордонних справ, дипломатичні представництва*, місії та представництва при міжнар. орг-ціях, офіц. особи та члени їхніх родин у міжнар. спілкуванні з урахуванням місцевої практики. Сфера його застосування досить широка: жодна з форм діяльності в міжнар. спілкуванні не обходиться без дотримання його норм і правил, а сам дип. протокол, через його інтернаціональний характер, є міжнар. категорією та обов'язковий для всіх д-ав. Чітке дотримання протокольних норм обов'язкове під

час визнання нових д-ав, встановлення *дипломатичних відносин*, під час призначення глав дип. представництв, вручення *вірчих грамот* і *відкличних грамот*. Згідно з нормами П. д. здійснюються дип. візити, проводяться бесіди, переговори, дип. прийоми, підписуються дог-ри й угоди, організуються зустрічі та проводи офіц. делегацій, скликаються міжнар. наради, конференції, здійснюється реагування на різного роду святкові, а також траурні події в інозем. д-вах тощо. П. д. не можна вважати суто космополітичною категорією, що однаково застосовується в міжнар. спілкуванні, незалежно від цілей *зовнішньої політики* держави. Кожна д-ва дотримується своїх правил прийому інозем. гостей різного рівня, керуючись чинною міжнар. практикою, взаємністю, нац. традиціями та звичаями народу. Ці особливі правила протоколу є відображенням різних традицій та різної історії, проте шкала протокольних норм усіх країн заснована на міжнар. ввічливості. П. д. є політ. інструментом *дипломатії*. Відхилення від його заг.-визнаних норм і правил, їх порушення або довільна зміна однією із сторін можуть викликати серйозні ускладнення в міждерж. відносинах. Він віддзеркалює стан відносин між країнами й повністю підпорядкований цілям та завданням зовн. політики. Заг.-прийняті положення П. д. закріплені у *Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961*, *Віденській конвенції про консульські зносини 1963*, *Конвенції про спеціальні місії 1969*, *Віденській конвенції про представ-*

ництво держав у їхніх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру 1975. З метою забезпечення додержання заг.-прийнятих міжнар. норм, правил, традицій, орг-ції офіц. заходів, удосконалення й оптимізації порядку проведення в Україні заходів протокольного та церемоніального характеру Президент України Л. Кучма 22.08.2002 своїм Указом затвердив Положення «Про Державний Протокол і Церемоніал України». Базуючись на заг.-визнаних нормах П. д., цей нормативний документ визначає основні засади та правила Державного протоколу і церемоніалу України, а також засади забезпечення їх додержання. (Див. *Протокол дипломатичний в ООН*.)

Т.І. Шинкаренко

Протокол дипломатичний в ООН — регламентація діяльності *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*. Основний принцип протоколу ООН — повага до всього, що символізує незалежність і *суверенітет* д-ав. В ООН відсутній звід діючих там протокольних правил, норм і традицій, що ускладнює роботу протокольної служби Організації. Посадові особи ООН у відносинах із постійними представниками країн-членів ООН, а також постійні представники між собою дотримуються: протокольних правил, спеціально прийнятих в ООН (питання про порядок старшинства, прапор ООН тощо); протокольних традицій і прецедентів, які склались в ООН (церемонія вручення повноважень постійними представниками при Організації *Генеральному секретареві ООН*); правил міжнар. протоколу (щодо листування, орг-ції прийомів тощо). Співробітники служби протоколу і зв'язку при Генеральному секретареві ООН опікуються питаннями, пов'язаними з перебуванням у Нью-Йорку постійних представників і делегацій країн-членів Організації на сесії *Генеральної Асамблеї ООН*: реєстрацією док-тів, видачею посвідчень особи, забезпеченням привілеїв та імунітетів, посередництвом між інозем. представництвами в ООН та урядом США; забезпеченням протокольних заходів Ген. секретаря ООН. Найважливіші функції протоколу ООН: оформлення прийому нових країн у члени ООН, підняття *прапорів державних*, зустріч високопосадових осіб, орг-ція вручення повноважень новими постійними представниками, розміщення делегацій країн у залі засідань ГА ООН. Проблема протокольного старшинства в ООН дуже складна, оскільки його необхідно визначати як серед груп посадових осіб представництв країн-членів ООН, виборних і посадових осіб органів ООН (а під час сесій ГА ООН і керівників та членів делегацій країн-членів ООН), так і між цими групами. Розміщення делегацій у залі засідань ГА ООН регулюється жеребкуванням, яке проводиться щорічно напередодні сесії. Цей порядок діє протягом року до наступної сесії ГА ООН. Країна, на яку випаде жереб, отримує протокольний пріоритет і займає перше місце в усіх протокольних заходах, а всі інші країни-члени ООН ідуть після неї за англ. назвами в алфавітному порядку. Однак алфавітний порядок діє лише серед рівних за дип. рангом і за становищем. При розміщенні серед рівних за дип. рангами враховується також час перебування на посаді. У *Раді Безпеки ООН* принцип визначення старшинства той самий — алфавітний, але починається з країни, представник якої у даний момент є головою Ради. Т. ч., протокольний порядок старшинства в РБ ООН змінюється щомісяця. Згідно з традицією, яка склалась в ООН, керівники делегацій, якщо вони навіть не мають однакових рангів, користуються рівними правами, їм надаються однакові почесні. Офіц. і робочими мовами ООН є англійська, арабська,

іспанська, китайська, російська, французька. Представник, який виступає на іншій мові, повинен сам забезпечити переклад на одну з офіц. мов ООН. На членів інозем. делегацій під час сесії ГА ООН, адмін. персонал **ООН**, постійних представників країн-членів ООН поширюються привілеї та імунітети, які надаються інозем. дипломатам: особиста недоторканність, недоторканність док-тів, багажу, право на користування шифролистуванням тощо.

Т.І. Шинкаренко

Пруссько-російський договір 1716 —

двостороння союзна угода, укладена 5(16).11.1716 між Росією та Пруссією шляхом обміну деклараціями між царем *Петром I* та королем Фрід-ріхом-Вільгельмом під час їхніх переговорів в нім. місті Гавельбург (сучасний Хафельберг). Згідно з П.-р. д. Пруссія визнавала всі територ. прирощення, здобуті Росією в Прибалтиці в процесі *Північної війни 1700-21*, і погоджувалась на те, щоб рос. війська перебували на території герцогства Мекленбург (що дозволяло

Петру I тиснути на сусідній із Мекленбургом Ганновер, а через нього — на зв'язану з Ганновером особистою *унією* Велику Британію задля узаконення переможних результатів, здобутих Росією в Північній війні). За це Росія обіцяла сприяти Пруссії в отриманні значної частини тих нім. земель, що перебували до Північної війни під владою Швеції (насамперед, Пруссію цікавила приморська Померанія), після чого Петро I обіцяв гарантувати недоторканність нових кордонів Пруссії від будь-яких зазіхань. Враховуючи, що аналогічну таємну угоду вона уклала того самого 1716 із Францією, союз із Росією дозволив їй істотно збільшитись територіально, що перетворило Пруссію на одну з найпотужніших європ. д-ав. Росії П.-р. д. дозволив легітимізувати свої територ. прирощення на Балтиці, незважаючи на негативне ставлення до її посилення з боку Австрії, Голландії та Великої Британії. Ще одним результатом П.-р. д. стало зближення Росії з тогочасним союзником Пруссії — Францією, яка після не дуже вдалих для останньої результатів *війни за іспанську спадщину 1701-14* шукала нових союзників у Європі. Результатом означених дип. тенденцій стало укладання *Амстердамського договору 1717* між Росією, Францією та Пруссією.

вл. Рубель

Пруссько-російський договір про мир, дружбу і наступальний та оборонний

СОЮЗ 1813 — див. *Калішський союзний договір 1813*.

Прутський мир 1711 — рос.-тур. договір, підписаний 12(23).07.1711 у військ. таборі рос. армії на р. Прут (поблизу молдовських Ясс) рос. підканцлером *П. Шафіровим* (від Московського царства) й тур. візиром Балтаджи Мехмед-пашею (від Османської імп.); став результатом невдалого для Росії Прутського походу. Згідно з умовами П. м. рос. головнокомандувач, цар *Петро I*, отримав можливість вільно відвести до Росії своє військо, за що зобов'язався передати османам свій Азовський флот, повернути Туреччині Азов та зруйнувати збудовані росіянами на берегах Азовського моря міста-фортеці Таганрог, Кам'яний Затон і Новобогородицький Городок; пообіцяв не втручатися надалі у внутр. справи Речі Посполитої, не мати у Стамбулі постійного рос. посла та дозволити вільний проїзд шведського короля Карла XII з Туреччини до Швеції через територію Росії. Гарантами дотримання Петром I всіх умов П. м. стали П. Шафіров і рос. фельдмаршал М. Шереметьєв, які мали залишатися в Туреччині заручниками до повного виконання Росією пунктів дог-ру. Затягування Росією практичної реалізації не вигідних для неї умов П. м. призвели до оголошення в 1712 Османською імп. війни Росії, що примусило Петра I, основні сили якого продовжували воювати зі шведами в *Північній війні 1700-21*, підписати 13(24).06.1713 з Туреччиною *Адріано-польський мирний договір 1713*, який підтверджував майже всі пункти П. м.; умови Адріано-польського договору Росією були виконані.

В.А. Рубель

Пуанкаре (Poincaré) Раймон (20.08.1860, Бар-ле-Дук — 15.10.1934, Париж) — франц. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї інженера, закінчив Політехнічну школу та юрид. ф-т Паризького ун-ту. З 1882 почав займатися політикою; з 1887 — заступник, а з 1893 — міністр освіти (наймолодший міністр Третьої республіки). У 1894 обіймав посаду міністра фінансів, а в 1895 повернувся на посаду міністра освіти; у 1903-12 — чл. Сенату Франції. Більшу частину цього періоду займався приватною юрид. практикою, лише в березні 1906 обіймав посаду міністра

фінансів. У січні 1912 сформував уряд, у якому залишив за собою портфель мін. зак. справ; відзначився політикою співробітництва з Росією та Великою Британією проти Німеччини; вважав, що війна з Німеччиною неминуча й успіх у ній залежить від створення ефективного антинім. союзу европ. д-ав; прагнув не допустити ізоляції Франції, як це трапилось у 1870. 17.01.1913 обраний Президентом Франції; проводив політику нац. консолідації, намагаючись згуртувати усі партії, прошарки суспільства, загалом населення без огляду на парт. приналежність перед загрозою війни та під час самої війни. Свідченням цього стало призначення на посаду прем'єра *Ж. Клемансо* — старого ідеолог, противника П., проте людини, яка могла досягти найкращих результатів. Після закінчення терміну президентства в 1920 повернувся до сенату, очолював Репараційну комісію; підтримував тезу про військ. відповідальність Німеччини за розв'язання *Першої світової війни*. У 1922-24 знову очолював уряд Франції, у якому

також обіймав посаду мін. зак. справ; вимагав точного виконання Німеччиною своїх репараційних зобов'язань, виступав проти будь-яких полегшень умов післявоєнного врегулювання. У відповідь на затримки виплат Німеччиною *репарацій* у січні 1923 віддав наказ франц. армії окупувати Рур. Програв вибори лівому блоку, але повернувся на посаду прем'єр-міністра в липні 1926. Екон. політика П. значною мірою сприяла подоланню гострої екон. кризи країни, стабілізації франка та приведення його до золотого стандарту. II пол. 20-х стали для Франції періодом нового екон. процвітання. З огляду на хворобу залишив посаду прем'єр-міністра в липні 1929. *Твори: «На службі Франції» (1933). М.С. Каменецький*

Пунічні війни 264-146 до н. є. вели Стародавній Рим та Карфаген за домінування в Середземноморському басейні та гегемонію в Стародавньому світі. Після утвердження в Півд. Італії римляни втрутилися у справи сусідньої Сицилії, де протягом століть тривало протистояння між грец. Сіракузами та Карфагеном — міцною й багатою фінікійською колонією в Півн. Африці. Втручання стало приводом для серії воєнних кампаній, які отримали назву Пунічних воєн (від лат. назви Фінікії — Рипіса). Карфаген мав вигідне геогр. розташування й був важливим стратегічним пунктом Середземномор'я. Результатом 1-ї Пунічної війни (264-41 до н. є.), яка тривала із змінним успіхом, була згода Карфагену віддати Риму Сицилію, а потім — Сардинію та Корсику, які стали першими рим. провінціями. Карфаген не бажав продовжувати війну через великі збитки, але згодом, відновивши свою могутність, почав готуватися до відновлення б-би з Римом. У 219 до н. є. карфагенський воєначальник Ганнібал захопив місто Сагунт, союзне Риму, що й стало приводом до нової війни. Відомий «іспанський похід» Ганнібала — через Піренеї на північ Італії — став серйозним випробуванням для римлян, і загалом 2-а Пунічна війна (218-01 до н. є.) стала визначною подією в історії Риму. Ганнібал не лише розбив дві рим. армії, підійшов до «вічного міста», але також схилив на свій бік рим. союзників із Півд. Італії та міста Капуї. Сенат був змушений вдатися до рішучих заходів, аби врятувати незалежність Риму. Війська на чолі з Публієм Корнелієм Сципіоном змогли відвоювати в Ганнібала Іспанію. Згодом Сципіон переправився до Африки й уклав військ. союз із нумідійцями, які стали основою кінноти рим. армії. У 202 до н. є. в битві під Замою в Африці Ганнібал був розбитий військами Сципіона, після чого Карфаген зажадав миру, умови якого були надзвичайно важкими. Карфаген віддавав Риму всі свої володіння за кордоном (власне міста), свій флот та бойових слонів, сплачував контрибуцію розміром 10 тис. талантів. Він втрачав право підтримувати зносини з іншими д-вами без дозволу Риму. Т. ч., Рим позбавився потужного супротивника й суттєво поширив сферу свого політ. впливу. На території Іспанії було засновано дві рим. провінції, а Сіракузи увійшли до складу провінції Сицилія. Саме з того часу Рим вийшов на широку міжнар. арену, з міста-респуб-ліки перетворився на світову д-ву. За результатами Пунічних воєн до Риму відійшли всі володіння Карфагену в Іспанії, Сицилії, Сардинії та Корсиці. У ході 3-ї Пунічної війни Карфаген був зруйнований (146 до н. є.), а на значній території, яка колись йому належала, римляни заснували провінцію Африка. Рим став найміцнішою д-вою тогочасного світу.

О.А. Борділовська

Пунта-дель-Есте хартія 1961 — див. «*Союз заради прогресу*».

Пустовойтенко Валерій Павлович (23.02.1947, с. Адамівка Березанського р-ну Миколаївської обл.) — укр. громад.-політ., і держ. діяч. У 1975 закінчив Дніпропетровський інженерно-

будівельний ін-т (за фахом — інженер-механік); д-р техн. наук (2002). 1969-75 — старший механік НДЧ металорізальних верстатів Одеського політехн. ін-ту, майстер виробничого навчання Дніпропетровського машинобудівного технікуму, майстер кафедри технології металів Дніпропетровського інженерно-будівельного ін-ту. 1975-86 працював у будівельній індустрії: майстер, виконроб, гол. інженер Управління механізації будівництва № 1 тресту «Дніпробудмеханізація», керуючий трестом «Дніпро-важбудмеханізація» (Дніпропетровськ). 1986-87 — голова виконкому Бабушкінської райради народних депутатів Дніпропетровська; 1987-93 — заст. голови, голова виконкому Дніпропетровської міської Ради народних депутатів, голова міської Ради, голова виконкому Дніпропетровської міської Ради народних депутатів. Із 1990 — депутат ВР УРСР 12-го (ВР України 1-го) скликання; належав до складу Комісії ВР України з питань будівництва, архітектури і житлово-комунального госп-ва. У квітні — вересні 1993 — міністр КМ України, згодом заст. голови правління «Експобанку». У липні 1994 — липні 1997 — міністр Кабінету Міністрів України. 16.07.1997-30.11.1999 — Прем'єр-міністр України. Із грудня 1999 — голова Народно-демокр. партії; з грудня 2000 — радник Президента України, згодом секр. політ. ради при Президентові України. У червні 2001 — квітні 2002 — міністр транспорту України. Із 2002 — народний депутат ВР України 4-го скликання: голова Комітету ВР України з питань будівництва, транспорту, житлово-комунального госп-ва і зв'язку (з лютого 2003) та фракції НДП у ВР України, чл. Української частини Комітету з парл. співробітництва між Україною та ЄС, чл. тимчасової слідчої комісії ВР України з питань встановлення фактів закорд. втручання у фінансування виборчих компаній в Україні через недерж. орг-ції, що існують на гранти інозем. д-ав (із 11.12.2003). Водночас із вересня 2002 — зав. кафедри управління міським госп-вом Академії муніципального управління. Заслужений будівельник України (1995). Нагороджений Почесною відзнакою Президента України (1996), орденом князя Ярослава Мудрого V ст. (1999) та IV ст. (2002).

Теори: «Геотехнічне забезпечення підземного будівництва в Україні» (1999), «Розрахунок носійних елементів підземних споруд» (2001) та ін.

Л.В. Губерський

Путін Володимир Володимирович (7.10.1952, Ленінград) — рос. держ. і громад.-політ, діяч. Закінчив юрид. ф-т Ленінградського держ. ун-ту (1975); кандидат екон. наук. У 1975-91 — співробітник КДБ СРСР, полковник; 1990-91 — помічник ректора Ленінградського держ. ун-ту з міжнар. питань, згодом — радник голови Ленінградської міськради А. Собчака. У серпні 1991 звільнився з органів КДБ СРСР за власним бажанням. Із червня 1991 — голова комітету з зовн. зв'язків мерії Санкт-Петербурга, водночас із 1994 — 1-й заст. голови уряду (мера) Санкт-Петербурга. У 1995 очолив петерб. відділення об'єднання «Наш дім — Росія». 1996-97 — заст. керуючого справами Адміністрації Президента РФ; 1997-98 — заст. керівника Адміністрації Президента РФ, нач. Головного контрольного управління Президента РФ, 1-й заст. керівника Адміністрації Президента Росії. У липні 1998-99 — дир. Федеральної служби безпеки РФ, водночас із березня 1999 — секр. Ради безпеки РФ. 9.08.1999-7.05.2000 — голова уряду РФ (за цей період між Російською Федерацією та Україною було підписано угоди про передачу з України до Російської Федерації важких бомбардувальників Ту-160, Ту-95МС, крилатих ракет повітряного базування великої дальності та обладнання до них (8.10.1999), про співробітництво й обмін інформацією в галузі боротьби з порушеннями податкового законодавства (19.10.1999), про основні напрямки співробітництва держав-учасниць *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* у галузі захисту прав споживачів (25.01.2000)). Після відставки Президента Росії *Б. Єльцина* з 31.12.1999 — в. о. Президента РФ. 26.03.2000 на всенародних виборах обраний Президентом Росії (обійняв посаду 7.05.2000), переобраний на другий термін 14.03.2004, отримавши 71,2% голосів. У *зовнішній політиці* проводить курс на зміцнення СНД, партнерство зі США на глобальному рівні, розвиток відносин із Францією та ФРН із метою протидії впливу США в *Раді Безпеки ООН*. За його керівництвом розроблено й затверджено нову Концепцію зовн. політики РФ (2000); Росія стала повноправним членом *Великої сімки*, форуму найбільш економічно розвинених країн світу (2002); у жовтні 2000 укладено Договір про створення *Євразійського економічного співтовариства (ЄвразЕс)*. Надає значної уваги поглибленню військ.-політ. інтеграції в рамках *Організації договору колективної безпеки*; проводить активну політику, спрямовану на стабілізацію становища на півд. кордонах Росії (здобутком на цьому напрямку стало укладення Договору про доб-росусідство, партнерство і співробітництво з Китаєм 16.07.2001, де зафіксовано відмову обох сторін від територ. претензій одна до одної; з

метою утворення смуги добросусідства на півд. кордонах Росія взяла участь у створенні в червні 2001 *Шанхайської організації співробітництва*). За керівництва П. вдалося попередити кризу в рос.-амер. відносинах, пов'язану з рішенням США в грудні 2001 про вихід із Договору між СРСР і США про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО) від 26.05.1972, та укласти *американсько-російський договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів 2002*. Великого значення надає розвитку та поглибленню рос.-укр. відносин: виступив одним з ініціаторів та підписав від імені РФ угоду про формування *Єдиного економічного простору* з Білоруссю, Казахстаном і Україною від 19.09.2003, сприяв укладенню *українсько-російського договору про державний кордон 2003* та Договору про співробітництво з Україною у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003.

Л.В. Губерський

Р

Рабин (КаБіп) Іцхак (1.03.1922, Єрусалим -4.11.1995, Єрусалим) — ізраїльський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї переселенців із Російської імп. Закінчив Вищу с.-г. школу в кібуці Кефар Тавор (Палестина). На початку *Другої світової війни* вступив до «Хагани» (євр. самооборона) і як заст. командувача воював проти вішистів у Сирії та Лівані. У 1946 був заарештований брит. колоніальною владою. Під час *арабо-ізраїльської війни 1948-49* командував бригадою, що обороняла Єрусалим, й очолював штаб Півд. фронту, представляв Державу Ізраїль на Родоських переговорах про укладення перемир'я. У 1954 — наймолодший генерал-майор у ЦАХАЛ (Армія оборони Ізраїлю), розробив навчальну військ. програму «Наслідуй мене». 1959-63 — нач. оперативного відділу генштабу ЦАХАЛ, потім — нач. генштабу в ранзі генерал-лейтенанта до січня 1968. 1968-73 — посол Держави Ізраїль у США; залишаючись одночасно активним діячем лівоцентристської Партії праці й міністром праці, відіграв ключову роль у налагодженні стратегічної осі Тель-Авів — Вашингтон. 3.06.1974-22.04.1977 — Прем'єр-міністр Держави Ізраїль (перший, що народився в Палестині); намагався віднайти компромісне вирішення проблеми її визнання *де-юре* арабськими країнами. 1984-90 — міністр оборони в урядах «національної єдності», був прихильником силової відповіді на палестинську *Інтифаду*. 13.07.1992-4.11.1995 — вдруге Прем'єр-міністр Держави Ізраїль, пішов на підписання 13.09.1993 у Вашингтоні Рамкової угоди про поетапне введення палестинської автономії (за що разом із *Я. Арафатом* і *Ш. Пересом* був удостоєний *Нобелівської премії миру 1994*) та *Ізраїльсько-йорданського мирного договору 1994*. Спільно з керівником Партії праці *П. Пересом* забезпечив реалізацію початкового етапу ізраїльсько-палестинського переговорного процесу, але на масовому мітингові під гаслом «Так — миру, ні — насиллю» був застрелений іудейським пра-ворадикальним екстремістом.

Твори: «Дім мого батька» (1974), «Книга служіння» (1979), «Війна у Лівані» (1983) та «Іцхак Рабин говорить із лідерами та керівниками держави» (1984). *ВЛ.Головченко*

Работоргівля — злочин міжнародного характеру, що зазіхає на нац. правопорядок держав та інтереси міжнар. співтовариства. Необхідність б-би з Р. визнана низкою *договорів міжнародних*. Проблемі Р. присвячені, зокрема, ст. 2 та ст. 3 Женевської конвенції про рабство 1926, ст. 3 та ст. 4 Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі, інститутів та звичаїв, подібних до рабства 1956. Інститутами, подібними до *рабства* та Р, є боргове рабство, кріпосний стан, видання заміж за винагороду без згоди, передача дружини за винагороду, у спадок тощо. Учасники Додаткової конвенції прийняли на себе зобов'язання притягати до кримінальної відповідальності осіб, винних у Р.

С.О. Галаган

Рабство — форма відносин у суспільстві, при якій раб поряд із засобами вир-ва є власністю свого господаря — рабовласника; стало основою рабовласницького ладу. Найбільшого розповсюдження набуло в XVII — на поч. XIX ст. у європ. колоніях в Америці, куди ввозились негри-раби з Африки для праці на плантаціях. Визнано *злочином міжнародного характеру* відповідно до Женевської конвенції про рабство 1926. Конвенція визначає Р. як «положення або стан особи, щодо якої здійснюються деякі або всі повноваження, властиві праву власності». Р. визнане явищем, ліквідація якого потребує багатостороннього міждерж. співробітництва. У Конвенцію були внесені зміни Протоколом, схваленим *Генеральною Асамблеєю ООН* у рез. №794 від 23.10.1953 (набув чинності 7.12.1953). 30.04.1956 була укладена Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі, інститутів та звичаїв, подібних до рабства (набула чинності

30.04.1957).

С.О. Галаган

Равська угода 1698 — усна домовленість

між моск. царем *Петром I* та польським королем Августом II про спільні дії проти Швеції, якої було досягнуто 10-14(20-24).08.1698 в Раві-Руській. Після невдалих переговорів *Великого посольства 1697-98* про союз у війні проти Туреччини Петро I розпочав підготовку до б-би за вихід до Балтійського моря, Август II планував повернути Лівонію. Але обидві сторони не були готові до негайних дій проти Швеції, оскільки Московська держава ще продовжувала війну проти Туреччини, а становище Августа II на польському престолі було недостатньо міцним. Тому переговори завершилися усною домовленістю. Р. у. стала однією з основ Північного союзу (див. *Північна війна 1700-21*).

М.Г. Канітоненко

Рада Безпеки ООН — один із головних органів *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, на який покладено основну відповідальність за підтримання міжнар. миру й безпеки. РБ ООН складається з 15 членів: 5 постійних і 10 непостійних. Постійними членами є США, Росія, Велика Британія, Франція і Китай. Непостійні члени обираються на 2 роки без права негайного переобрання. Кожен член РБ ООН має одного представника і один голос. Голови Ради змінюються щомісячно відповідно до списку держав-членів, розташованих в алфавітному порядку за англ. назвами. Рішення з питань процедури вважається ухваленим, якщо за нього подано не менше 9 голосів. Для ухвалення рішень з інших питань також потрібно не менше 9 голосів, але включаючи співпадаючі голоси всіх 5 постійних членів. Це правило одержало назву «принцип одноголосності великих д-ав». Якщо постійний член відсутній або утримався від голосування, то це не впливає на ухвалення рішень. Існує також правило, що член РБ ООН, задіяний у конфлікті, повинен утриматися від голосування, коли рішення ухвалюється на основі гл. VI *Статуту ООН*, яка передбачає мирні засоби врегулювання спорів. Статут зобов'язує членів орг-ції виконувати рішення РБ ООН. Рада має широкі функції та повноваження у сфері збереження і зміцнення миру й безпеки. У разі виникнення небезпечного спору або конфлікту РБ ООН уповноважена спочатку рекомендувати конфліктуючим сторонам врегулювати його за допомогою засобів мирного розв'язання відповідно до ст. 33 гл. VI

Статуту ООН. Якщо ці заходи не дають результату, то РБ ООН вдається до більш дієвих заходів, передбачених гл. VII Статуту ООН: тимчасових заходів, *примусових заходів*, тимчасового припинення членства в ООН, виключення з орг-ції. Примусові заходи поділяються на: а) заходи, не пов'язані з використанням збройних сил і б) дії із застосуванням збройних сил. Перші можуть включати повне або часткове розірвання екон. відносин, введення екон. та інших *санкцій*, розірвання *дипломатичних відносин*. Якщо такі дії виявляються недостатніми, РБ ООН може запровадити *блокаду* з метою підтримання або відновлення миру й безпеки. У разі продовження небезпечного розвитку конфлікту, що загрожує міжнар. миру й безпеці, РБ ООН на основі гл. VII може застосувати військ, силу для відновлення миру.

Провідною формою миротворчої діяльності ООН стали операції з підтримання миру, які були орієнтовані на незастосування сили та невтручання у внутр. справи д-ав. Тільки РБ ООН уповноважена ухвалити обов'язкові рішення про застосування сили з метою відновлення миру або відвернення загрози міжнар. миру й безпеці. РБ ООН має також принципово важливі повноваження у сфері забезпечення функціонування орг-ції. Вона виносить рекомендації стосовно прийняття нових членів, рекомендує *Генеральній Асамблеї ООН* кандидатуру *Генерального секретаря ООН*, обирає разом із ГА ООН членів *Міжнародного Суду ООН*. РБ ООН може утворювати також допоміжні органи, які необхідні для виконання її функцій. Є два постійні комітети: Комітет експертів з правил процедури та Комітет щодо прийому нових членів. Створено низку комітетів щодо врегулювання конфліктних ситуацій: Комітет із ситуації у відносинах між Іраком і Кувейтом (1990), Комітет щодо Лівійської Арабської Джамахірії (1992), Комітет щодо Сомалі (1992), Комітет щодо Руанди (1994), Комітет щодо Сьєрра-Леоне (1997), Комітет щодо Лівії (2001). 28.09.2001 утворено Антитерористичний комітет. У 1993 РБ ООН утворила Міжнародний трибунал у зв'язку із серйозними порушеннями *міжнародного гуманітарного права* на території колишньої Югославії (див. *Міжнародний трибунал для колишньої Югославії*), а в 1994 — у зв'язку з геноцидом на території Руанди. РБ ООН функціонує безперервно і скликається в разі необхідності.

В.С. Бруз

Рада держав Балтійського моря (Соипсії

oГВaiiic 8ea 8iaIe8), РДБМ (СВ88) — міжнар. міжурядова орг-ція, заснована 1992 з ініціативи Німеччини й Данії як координуючий орган країн Балтійського моря. До складу РДБМ увійшли 11 д-ав: Данія, Ісландія (з 1995), Естонія, Латвія, Литва, Німеччина, Норвегія, Польща, РФ, Фінляндія і Швеція; із РДБМ співпрацює Європ. комісія *Європейського Союзу (ЄС)*. Основною метою РДБМ є сприяння регіональному співробітництву, підтримання стосунків з іншими д-вами та міжнар. орг-ціями. У Копенгагенській декларації 1992 визначені такі галузі співробітництва в межах РДБМ: підтримка нових демокр. інститутів; екон. і техн. допомога; гуманітарні питання й охорона здоров'я; охорона навколишнього середовища; енергетика; культура та освіта; транспорт і зв'язок; туризм; інформація. У 1996 держави-учасниці прийняли Програму дій у регіоні Балтійського моря, яка стосується питань регіонального миру, екон. розвитку, екологічної стратегії щодо зменшення забруднення Балтійського моря та інших водних артерій, створення інформ. служби для б-би з організованою міжнар. злочинністю. Згідно з робочою програмою країни-члени РДБМ беруть участь у наданні техн. допомоги д-вам *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* і в програмі допомоги Польщі й Угорщині зі структурної перебудови економіки. Перспективним визнано розвиток співпраці між РДБМ й *Організацією чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)*. У 1993 у Ризі (Латвія) відкрився Єврофакультет, заснований Радою, який надає можливість здобути освіту й підвищити кваліфікацію в галузі управління, менеджменту, права та економіки. Керівним органом орг-ції є Рада міністрів закорд. справ; збирається на щорічні зустрічі, де визначає основні питання життєдіяльності та напрямки розвитку орг-ції (з 1996 відбуваються зустрічі глав урядів д-ав Балтійського моря, які плануються один раз на 2 роки). Керівництво й координація діяльності та прийняття рішень у періоди між сесіями Ради здійснюється Комітетом вищих посадових осіб. Із 1994 запроваджена посада Комісара з демокр. інститутів і прав людини. У рамках орг-ції діють численні робочі групи та комітети відповідно до основних напрямків співробітництва (екон. співробітництво, демокр. інститути, ядерна безпека тощо). Україна має статус спостерігача в орг-ції. Секретаріат РДБМ знаходиться в Стокгольмі (Швеція).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Рада економічної взаємодопомоги

(РЕВ) — міжурядова екон. орг-ція, створена 25.01.1949 за рішенням екон. наради представників Болгарії, Польщі, Румунії, СРСР, Угорщини й Чехословаччини (5-8.01.1949). У лютому 1949 до РЕВ увійшла Албанія (з 1961 не брала участі в роботі Ради), у 1950 — НДР, 1962 — Монголія, 1972 — Куба, у 1978 - В'єтнам. РЕВ була відкритою орг-цією; із 1964 в роботі деяких органів РЕВ брала участь СФРЮ, яка не мала статусу офіц. члена. Як спостерігачі й за спец. угодами із співробітництва в роботі РЕВ у різні роки брали участь Афганістан, Ангола, Ефіопія, Ірак, КНДР, КНР, ЛНДР, Мексика, Мозамбік, НДРС, Нікарагуа, Фінляндія. Головні органи РЕВ були розташовані в Москві. Наприкінці 1980-х РЕВ підтримувала стосунки більш ніж з 50 міжнар., міжурядовими і неурядовими екон. і наук.-техн. орг-ціями; у жовтні 1974 отримала статус спостерігача в *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*. РЕВ фактично було створено у відповідь на прийняття зах. д-вами *Маршалла плану* з метою сприяння шляхом об'єднання й координації зусиль країн-членів подальшому поглибленню та вдосконаленню співпраці й розвитку екон. інтеграції, народного госп-ва, прискоренню екон. і техн. прогресу, підвищенню рівня індустріалізації країн із менш розвинутою промисловістю, зростанню продуктивності праці, поступовому зближенню і вирівнюванню рівнів екон. розвитку країн-членів РЕВ.

До структури РЕВ належали: Сесія РЕВ — найвищий орган, країни представлені главами урядів; Виконавчий комітет — головний виконавчий орган, представництво на рівні заступників глав урядів; Комітет із співпраці у сфері планової діяльності й Бюро Комітету; Комітет із наук.-техн. співпраці; Комітет із співпраці у сфері матеріал.-техн. постачання; Секретаріат РЕВ, галузеві комісії та інституції тощо. У 1971 була прийнята Комплексна програма розвитку соц. екон. інтеграції країн-членів РЕВ, розрахована на 15-20 років; у 1974 — «Положення про стандарт Ради Економічної Взаємодопомоги» і Конвенція про застосування стандартів РЕВ. Із 1971 почав функціонувати Міжнар. інвестиційний банк, створений країнами-членами РЕВ для надання довгострокових і серед-ньострокових кредитів на проведення заходів, пов'язаних із реалізацією Комплексної програми. Із 1973 РЕВ вела переговори з *Європейським економічним співтовариством (ЄЕС)* щодо укладання угод між ЄЕС і державами-членами РЕВ про скорочення обмежуючих квот і запровадження *найбільшого сприяння режиму*. Внаслідок

процесів руйнування соціал. системи і пошуку окремими країнами власної моделі екон. розвитку 28.06.1991 на 46-й сесії РЕВ у Будапешті було прийнято рішення про її розпуск.

М.С. Каменецький

Рада євроатлантичного партнерства (Ейго-Аііапііс РагіпегеМр Соіпсіі), РСАП (ЕАРС), утворена 30.05.1997 — спец. орган *ВАТО*. Фактично замінила собою існуючу з 1991 *Раду північноатлантичного співробітництва (РПАС)*. Станом на 1.04.2004 членами РСАП є 46 країн, із яких 26 — члени НАТО, а 20 — країни-партнери НАТО (д-ви Балканського регіону, всі колишні республіки СРСР, а також Австрія, Фінляндія, Швеція та Швейцарія). Рішення про створення РСАП відображало взаємне прагнення країн-членів НАТО та країн-партнерів створити новий форум з обговорення питань європ. безпеки, який відповідав би рівню відносин між НАТО та країнами-партнерами, що розбудовані в рамках програми «*Партнерство заради миру*», у співробітництві в реалізації миротворчих операцій у Боснії і Герцеговині. До нового інституту, який не був спрямований виключно на розбудову співпраці з колишніми супротивниками НАТО, приєдналися і традиційно нейтральні європ. д-ви. Окрім короткотермінової програми консультацій з поточних політ, та пов'язаних з безпекою питань у межах РСАП, її члени також ухвалюють План дій РСАП, яким передбачається довготермінове співробітництво з широкого кола питань: кризового моніторингу, миротворчих операцій, контролю над озброєннями, запобігання розповсюдження зброї масового знищення, б-би з *тероризмом міжнародним*, планування в надзвичайних ситуаціях цивільного характеру, цивільно-військ. координації управління повітр. рухом, наук, співпраці тощо. Кожна з країн індивідуально вирішує, з яких конкретних напрямів вона здійснюватиме співробітництво з іншими партнерами. Засідання РСАП проводяться щомісяця на рівні постійних представників, двічі на рік — на рівні міністрів закорд. справ; передбачена можливість проведення самітів учасників РСАП на рівні глав д-ав та урядів.

І.О. Мінгазутдінов

Рада Європи (Соіпсіі оГЕйгоре), РЄ (СЕ) -міжнар. міжурядова орг-ція, що була заснована 5.05.1949 і налічує 46 держав-членів. Основні напрямки діяльності РЄ: захист та зміцнення плюралістичної демократії та *прав людини*; сприяння усвідомленню існування європ. культ, самобутності та підтримка її подальшого розвитку; пошук вирішення соц. проблем; розвиток політ, партнерства та співробітництва в прав, сфері з новими демократіями Центр, та Схід. Європи; допомога країнам Центр, та Схід. Європи в їхніх політ., законотворчих та конституційних реформах. РЄ заснували 10 європ. д-ав — Велика Британія, Франція, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швеція, Норвегія, Данія, Італія, Ірландія. У 1949 до РЄ приєдналася Греція, а пізніше — Ісландія (1950), Туреччина (1950), Німеччина (1950), Австрія (1956), Кіпр (1961), Швейцарія (1963), Мальта (1965), Португалія (1976), Іспанія (1977), Ліхтенштейн (1978), Сан-Марино (1988), Фінляндія (1989), Угорщина (1990), Польща (1991), Болгарія (1992), Естонія (1993), Литва (1993), Словенія (1993), Чеська Республіка (1993), Словаччина (1993), Румунія (1993), Андорра (1994), Албанія (1995), Молдова (1995), Латвія (1995), Україна (1995), колишня Югославська Республіка Македонія (1995), Росія (1996), Хорватія (1996), Грузія (1999), Азербайджан (2001), Вірменія (2001), Боснія і Герцеговина (2002), Сербія і Чорногорія (2003), Монако (2004). Країна зі статусом спеціально запрошеного гостя: Білорусь (з 13.01.1997 тимчасово позбавлена). Країни зі статусом спостерігача: Ватикан, Канада, Мексика, США, Японія. Країна зі статусом спостерігача в Парламентській асамблеї Ради Європи: Ізраїль.

Головними статутними органами РЄ є Комітет міністрів та Парламентська асамблея. До органів РЄ також належать Європ. суд з прав людини, Секретаріат (очолюється Ген. секретарем РЄ), а також Конгрес місцевих і регіональних влад Європи. Комітет міністрів є керівним органом, до складу якого належать міністри закорд. справ держав-членів РЄ або їхні постійні представники. Комітет міністрів визначає напрямки діяльності РЄ; приймає декларації або резолюції з політ, питань, рішення щодо рекомендацій Парламентської асамблеї; розглядає пропозиції міжурядових к-тів та конференцій галузевих міністрів; затверджує програму дій РЄ та її бюджет. Рішення передаються урядам країн-членів РЄ як рекомендації або як європ. конвенції та угоди. Дорадчим органом РЄ є Парламентська асамблея. Члени Асамблеї призначаються нац. парламентами; кожна країна, залежно від кількості населення, має від 2 до 18 депутатів, що представляють всі основні нац. політ, партії. Прийняті Асамблеєю рішення мають рекомендаційний характер, водночас часто стають основою міжнар. угод, т. зв. «Європейських

конвенцій», які формують прав, базу РЄ. Заступники Голови ПАРЄ (14) обираються на однорічний строк. У 1996-99 заступником Голови ПАРЄ обирався голова Постійної делегації ВР України *Б. Олійник*. ПАРЄ також обирає Ген. секретаря РЄ, Ген. секретаря ПАРЄ, суддів Європ. суду з прав людини.

Серед найбільш перспективних напрямів співробітництва України з РЄ є: подальша участь у реалізації програм співробітництва РЄ з д-вами Центр, та Схід. Європи, імплементація яких має сприяти процесу реформування прав, системи України; залучення укр. фахівців та науковців як експертів РЄ до розробки та реалізації заходів, що проводяться в рамках згаданих програм співробітництва РЄ; активізація участі представників України в робочих органах Комітету міністрів РЄ, діяльність яких пов'язана з розробкою нових міжнар.-прав. док-тів та спільних програм співробітництва, механізмів їх імплементації, системи моніторингу за виконанням д-вами положень конвенцій РЄ, виробленням рекомендацій країнам-членам РЄ з різного кола питань. Штаб-квартира РЄ знаходиться в Страсбурзі (Франція) *Б.І.*

Гуменюк

Рада міністрів закордонних справ (РМЗС)

заснована в 1945 згідно з рішенням *Берлінської (Потсдамської) конференції 1945* у складі міністрів закорд. справ СРСР, США, Великої Британії, Франції та Китаю для проведення необхідної підготовчої роботи з повоєнного мирного врегулювання.

На РМЗС покладалась підготовка мирних дог-рів із союзниками Німеччини в *Другій світовій війні* (Болгарією, Італією, Румунією, Угорщиною та Фінляндією), розробка пропозицій щодо врегулювання територ. питань, які виникли у зв'язку із закінченням війни в Європі. Передбачалось також, що РМЗС буде використана для підготовки мирного врегулювання з Німеччиною. Протягом 1945-49 відбулось 6 сесій РМЗС, у ході яких частину покладених на Раду функцій було виконано (зокрема, що стосувалося мирних дог-рів із сателітами нацистської Німеччини). Проте РМЗС не вирішила проблему мирного врегулювання з Німеччиною, «австрійське питання» тощо. Внаслідок серйозних розбіжностей у підходах до основних проблем повоєнної політики подальше існування РМЗС фактично втратило доцільність і її діяльність призупинилась (хоча офіц. рішення про ліквідацію РМЗС прийнято не було).

І.О. Мінгазутдінов

Рада національної безпеки США (Шіюпаі 8есигііу Сошісіі), РНБ (N80) — головний між-відомчий консультативний та координаційний орган з питань військ, та *зовнішньої політики* при Президентові США; створена в 1947. Очолює РНБ Президент США; до її складу належать віце-президент, *державний секретар США*, міністр оборони й міністр фінансів; директор ЦРУ і голова Комітету начальників штабів мають в РНБ статус офіц. радників. РНБ розробляє рекомендації щодо питань нац. безпеки та зовн. політики для Президента США. Апарат РНБ очолює помічник з нац. безпеки Президента США. У структурі РНБ діють 3 головні міжвідомчі групи: з питань зовн. політики, політики в галузі оборони та з питань розвідки. їхня діяльність доповнюється територ. та функціональними міжвідомчими групами, до яких належать представники держдепартаменту, мін-ва оборони, Комітету начальників штабів, ЦРУ та ІНШИХ ВІДОМСТВ США. *С.П. Галака*

Рада північноатлантичного співробітництва (ШІІІі Аііапііс Соорегаііоп Соіпсіі), РПАС ^АСС) створена 20.12.1991 згідно з рішенням Римської сесії Ради *НАТО*. До складу РПАС увійшли країни-члени НАТО, держави-члени колишньої Організації Варшавського договору (ОВД), включно з новоутвореними пострад. країнами, а також Албанія; як спостерігачі брали участь деякі нейтральні європ. країни — Австрія, Мальта, Словенія, Фінляндія, Швеція. РПАС створювалась як постійно діючий форум для діалогу й політ, консультацій між країнами-членами НАТО та країнами-партнерами з проблем міжнар. безпеки та пов'язаних із ними питань. Іншим напрямком діяльності РПАС став розвиток партнерства та співробітництва в демократизації військ. -цивільних відносин у країнах-членах колишньої ОВД, а саме: планування оборони, конверсії оборонного комплексу; орг-ція демокр. контролю за діяльністю збройних сил та розв'язання прав, питань взаємовідносин між цивільними і військ, держ. структурами; започаткування та проведення наук, й екологічних програм; орг-ція діяльності цивільних служб у надзвичайних ситуаціях; координація управління повітр. рухом. Представництво держав-учасниць в РПАС здійснювалось, як правило, на рівні міністрів закорд. справ (зустрічались двічі на рік) та на рівні *послів* (зустрічались щомісяця). РПАС не мала

власної орг. структури: як її робочі органи (комітети, робочі групи тощо), за винятком Спеціальної групи із співробітництва в галузі діяльності з підтримання миру, виступали відп. органи НАТО, засідання яких проводилось у форматі «НАТО плюс партнери». У 1997 НАТО прийняла рішення про припинення діяльності РПАС і створення *Ради євроатлантичного партнерства*.

І.О. Мінгазутдінов

Рада співробітництва арабських держав

Перської Затоки (Оиії Соорегаііоп Соіпсіі), **РСАДПЗ** (ССС) — міжнар. міжурядова регіональна орг-ція, до складу якої належать Бахрейн, Катар, Кувейт, Королівство Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Султанат Оман; створена 25.05.1981. Цілями РСАДПЗ згідно зі Статутом є: забезпечення координації, *інтеграції міжнародної її* взаємозв'язку між державами-членами РСАДПЗ у всіх життєво важливих сферах із метою досягнення єдності; поглиблення взаємозв'язків та розширення співробітництва між народами держав-членів РСАДПЗ у різних галузях; розробка ідентичних систем в екон., торг., комунікаційно-інформ., соц., культ., освітній, адмін., законодавчій сферах, а також митної служби й туризму; стимулювання наук.-техн. прогресу; створення центрів наук, досліджень, спільних підприємств; сприяння співробітництву в приватному секторі. Структура РСАДПЗ: Вища Рада; комітет з урегулювання конфліктних ситуацій (вирішує суперечки, що виникають між державами-членами РСАДПЗ); Рада міністрів; постійні комісії на рівні міністрів (забезпечують розвиток співробітництва

у відп. галузях); Генеральний секретаріат. Вища Рада, до складу якої належать керівники держав-членів, має всю повноту влади в РСАДПЗ. Чергові сесії (на яких головують по чергово в алфавітному порядку) скликаються щорічно в кожній із країн-учасниць орг-ції. Вища Рада визначає стратегію та основні напрямки діяльності РСАДПЗ; схвалює рекомендації, директивні док-ти та інші пропозиції, які надходять від Ради міністрів та Генерального секретаріату; затверджує принципи співробітництва з іншими д-вами та міжнар. орг-ціями; призначає членів комітету з врегулювання конфліктних ситуацій тощо. Виконавчим органом є Рада міністрів (міністри закорд. справ країн-членів РСАДПЗ або ж їхні заступники чи представники), засідання якої проводяться один раз на 3 місяці; вона готує пропозиції щодо основних напрямків діяльності орг-ції та проекти політ, рішень; розробляє рекомендації стосовно розвитку співробітництва та координації в різноманітних галузях між країнами-членами РСАДПЗ; здійснює роботу зі стимулювання, розвитку та координації дій між державами-членами в різних сферах; стимулює співробітництво та координацію між структурами приватного сектора; розвиває співробітництво між торг. палатами та пром. підприємствами держав-членів РСАДПЗ; готує засідання Вищої Ради. Генеральний секретаріат, який очолює ген. секретар (призначається на посаду Вищою Радою на 3 роки з правом подовження повноважень ще на один термін), контролює поточну діяльність орг-ції, виконання рішень і рекомендацій Вищої Ради та Ради міністрів тощо.

Найдинамічніше співробітництво країн-членів РСАДПЗ розвивається в економічній сфері. Єдина економічна угода (1981) накреслила програму координації політики держав-членів РСАДПЗ в екон., нафтовій, фінанс.-валютній та торг. сферах, яка спрямована на поетапне створення спільного ринку арабських країн Перської затоки. Заходи з реалізації: перехід до єдиної стратегії у сфері видобутку та збуту нафти; скасування тарифів у відносинах між країнами-членами РСАДПЗ; введення єдиних тарифів на товари, що ввозяться з країн, які не є членами РСАДПЗ; прийняття закону про свободу пересування громадян і товарів у державах-членах РСАДПЗ; вироблення єдиної агр. стратегії тощо. У 1985-86 були прийняті концепція єдиної стратегії екон. розвитку та постанова про розробку єдиної концепції реалізації екон. угоди, основними положеннями яких є: диверсифікація джерел прибутку в результаті поступового зниження опори на нафту та зростання ролі ненафтових секторів у створенні нац. продукту; стимулювання процесу індустріалізації в кожній державі-члені РСАДПЗ та зменшення розриву в рівнях пром. розвитку між д-вами «шістки»; надання пріоритетів галузям вироб., які базуються на використанні нац. природ, ресурсів і які виробляють конкурентоспроможну продукцію на зовн. ринок або ж продукцію, орієнтовану на внутр.-регіональний ринок; стимулювання приватного сектора у сфері створення ефективних пром. об'єктів; участь урядів країн-членів РСАДПЗ у створенні високорентабельних виробництв. Пріоритетним є розвиток таких галузей промисловості, як нафтопереробка, нафтохімія, чорна та кольорова металургія, деякі види переробної промисловості, а також розвиток виробничої інфраструктури, транспорту

та зв'язку. Характерними рисами екон. інтеграції в рамках РСАДПЗ є відносно високі темпи проведення інтеграційних заходів, домінанта проектів у сфері вир-ва, а не обігу, що створює сприятливі умови для формування єдиного процесу відтворення в регіональному масштабі. Одним із ключових напрямків діяльності РСАДПЗ є військ.-політ, співробітництво, що зумовлено особливим місцем регіону Перської затоки в системі *міжнародних відносин* завдяки його геостратегічному положенню, унікальним нафтовим ресурсам та підвищеній нестабільності. РСАДПЗ взято курс на реалізацію моделі трирівневої системи забезпечення безпеки: зміцнення та розвиток нац. збройних сил кожної держави-члена; створення в рамках РСАДПЗ компактних регіональних об'єднаних сил швидкого реагування «Щит півострова» (25 тис. чол.) та єдиної системи ППО; зміцнення військ.-політ, відносин із ключовими центро-силовими д-вами світу (насамперед, із США та зах.-європ. країнами), важливим елементом якого є укладання низки двосторонніх угод про оборону та співробітництво. Члени РСАДПЗ виступають за всеохоплююче та справедливе вирішення Близькосхідного конфлікту та *Палестинської проблеми* на основі резолюцій РБ ООН №242 та №338, а також за створення Палестинської держави. Важливим напрямком діяльності стала б-ба з *тероризмом міжнародним*.

Штаб-квартира РСАДПЗ розташована в Ер-Ріяді (Саудівська Аравія).

Ю.С. Скороход

Ради Безпеки ООН резолюції відповідно до *Статуту ООН* приймаються у сфері головної відповідальності *Ради Безпеки ООН* за підтримку міжнар. миру й безпеки. Конкретні повноваження, надані в цій сфері РБ ООН, розкриваються у гл. VI («Мирне вирішення спорів»), гл. VII («Дії щодо загрози миру, порушень миру і актів агресії»), гл. VIII («Регіональні угоди») і гл. XII («Міжнародна система опіки») Статуту ООН. Порядок прийняття резолюцій викладений у гл. V (ст. 27). Кожен член РБ ООН має один голос, рішення з процедурних питань ухвалюються більшістю в 9 голосів. Для ухвалення рішення за суттю потрібно 9 голосів, включаючи 5 голосів усіх постійних членів Ради (Великої Британії, Китаю, РФ, США, Франції). Звідси випливає право вето будь-кого з 5 постійних членів при голосуванні питання за суттю. Під час «Холодної війни» застосування права вето постійними членами визначило динаміку діяльності Ради. У період 1945-90 РБ ООН ухвалила 650 рішень, право вето було застосоване 279 разів. Після завершення «Холодної війни» лише протягом 1990-93 було прийнято бл. 250 резолюцій Ради і правом вето майже не користувались. Бойкот засідань Ради представником одного з постійних членів позбавляє його можливості застосувати вето щодо питань, які голосуються за його відсутності. Утримання при голосуванні в практиці Ради не вважається застосуванням права вето, хоча мало б прирівнюватись до нього в суворій відповідності до літери Статуту ООН. При ухваленні рішення у сфері мирного вирішення спорів (на підставі гл. VI та п. 3 ст. 52 Статуту ООН) член Ради, який водночас є стороною в спорі, має утриматися від голосування. Резолюції РБ ООН (на відміну від її рекомендацій щодо процедури або методів мирного врегулювання *спору міжнародного*) є обов'язковими для виконання всіма членами орг-ції та, зокрема, держа-вами-членами, яким вони безпосередньо адресовані в конкретній ситуації (ст. 25 Статуту ООН, підтверджено *Міжнародним Судом ООН* у консультативній ухвалі у справі Намібії, 1971).

На практиці РБ ООН уникає посилань на статті Статуту ООН у своїх резолюціях і надає перевагу рекомендаціям. Тому дедалі більшого розповсюдження і в науці *міжнародного права*, і в практ. діяльності органів ООН набуває погляд, за яким обов'язковий характер мають тільки рішення Ради, ухвалені на основі гл. VII Статуту ООН «Дії щодо загрози миру, порушень миру і актів агресії» (як правило, також без зазначення конкретних статей). Резолюції РБ ООН є актами застосування *норм міжнародного права* (принаймні положень Статуту ООН); вони також можуть розглядатись як доказ формування нових звичаєвих норм міжнар. права, у зв'язку з чим рез. *Генеральної Асамблеї ООН* №686 від 5.12.1952 «Способи і засоби, за допомогою яких матеріали, що свідчать про існування звичаєвого міжнародного права, стали б доступнішими» передбачає їх систематизацію. Усі резолюції, починаючи від 1946, разом із відп. заявами членів РБ ООН, об'єднуються в збірку «Керо»8 of іне Ргасіісе of іне Зесілгііу Соіпсіі» («Звіти з практики Ради Безпеки»), яка публікується *Генеральним секретарем ООН* на прохання ГА ООН. Ця збірка не визнається ні кодифікаційним актом, ні актом тлумачення, проте є єдиною формою узагальнення практики РБ ООН з метою аналізу. Питання про роль рішень РБ ООН для застосування і розвитку міжнар. права є доволі дискусійним через широкі дискретні повноваження, якими наділяють РБ ООН Статут ООН та «Визначення агресії» (рез. ГА ООН

№3314 від 14.12.1974). У 90-х ХХ ст. через поживлення діяльності РБ ООН в науці міжнар. права постало питання про можливість встановлення контролю резолюцій РБ ООН на відповідність міжнар. праву з боку Міжнародного Суду ООН. Міжнародний Суд, хоч і не виключає винесення рішення з питання, з якого вже існує одна чи кілька резолюцій РБ ООН (т. зв. справа про повітр. інцидент над Локербі 1992, справа про збройну діяльність на території Конго 2000), відверто не підтримує можливості здійснення такого контролю.
В.С. Ржевська

РАДІОМОВЛЕННЯ незаконне — злочин міжнародного характеру (конвенційний злочин), що завдає шкоди мирному співробітництву та безпеці держав; несанкціоноване транслювання радіо- чи телепередач, призначених для прийому населенням інших держав. Кримінальна відповідальність за Р. н. передбачена Міжнародною конвенцією електрозв'язку 1965, *Конвенцією ООН з морського права 1982*, Європ.

угодою про попередження мовлення, здійснюваного зі станцій, що знаходяться поза нац. територіями, 1965 та ін. Держави-учасниці цих дог-рів взяли на себе зобов'язання притягати до кримінальної відповідальності осіб, винних у несанкціонованому транслюванні радіо- чи телевізійних передач, призначених для прийому населенням суміжних чи інших країн. Ст. 109 Конвенції ООН з мор. права 1982 визначає поняття «несанкціоноване мовлення з *відкритого моря*» як передачу, в порушення міжнар. правил, звукових радіо- чи телепрограм із судна чи споруди у відкритому морі, призначених для прийому населенням, за винятком передачі сигналів лиха. Р. н. іноді може розцінюватись як «радіОВІЙНа».
О.В. Задорожній

Радянсько-румунська угода 1918 «Про очищення Румунією Бессарабії» — мирний договір між Румунією і РСФРР, підписаний 5.03.1918 в Яссах. Після проголошення 2(15).12.1917 крайовою радою Бессарабії «Сфа-тул церієм» утворення Молдовської Народної Республіки (МНР) в умовах швидко зростаючої загрози захоплення влади в Бессарабії більшовиками «Сфатул церій» та уряд МНР змушені були шукати військ, підтримки ззовні. Через обставини, які склались, керівництво краю не змогло отримати допомогу від УНР, водночас франц. місія в Яссах вимагала від уряду МНР згоди на введення румунських військ задля попередження захоплення цієї території силами австр.-нім. блоку. Скориставшись ситуацією, Румунія, яка давно виношувала плани приєднання Бессарабії, наприкінці грудня 1917 — на поч. січня 1918 ввела свої війська на її територію, просуваючись до Кишинєва вони вступали у збройні сутички з формуваннями укр. та молдовських більшовиків і роззброювали революціонізовані рос. військ, частин. Реакція рад. Росії на румунську інтервенцію була досить жорсткою — в Петрограді був заарештований румунський посланник Діаманді й невдовзі разом із посольством висланий за межі РСФРР, а на золотий фонд королівства в Державному банку Росії накладений секвестр із попередженням, що «він буде переданий до рук румунського народу». Румунія, щоб виграти час, за посередництвом Британії, Італії та Франції, змушена була піти на мирні переговори з більшовицькою Росією в Яссах та Одесі. З боку більшовиків від імені РСФРР переговори вів направлений *В. Леніним* зі спец. дип. місією *Х. Раковський*, із румунської сторони — Прем'єр-міністр Румунії, генерал *К. Авереску*. 5.03.1918 в Яссах був узгоджений та підписаний мирний договір (підтверджений в Одесі 9.03.1918), головною умовою якого було зобов'язання Румунії протягом 2 місяців вивести свої війська з Бессарабії та не вдаватись до ворожих дій проти РСФРР ні самостійно, ні в союзі з будь-якою д-вою; передбачався взаємний обмін *військовополоненими*. Зі свого боку РСФРР обіцяла дати Румунії надлишки хліба в Бессарабії, а на випадок вимушеного відступу румунської армії зі своєї території надати їй притулок і продовольство на рос. території. Однак договір «Про очищення Румунією Бессарабії» не набув чинності й не був виконаний. Ситуація різко змінилась після підписання сепаратних *Брестського мирного договору між РРФСР і Центральними державами 1918* та *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918*, що фактом визнання самостійності України та окремішності території Бессарабії від РСФРР нівелювали домовленості Росії та Румунії в Яссах й Одесі. Крім того, у той самий день, коли представники Румунії підписували договір із РСФРР про очищення Бессарабії, румунський уряд уклав прелімінарний мирний договір з Австро-Угорщиною та Німеччиною, де одним із положень закріплювалось передавання Бессарабії Румунії (в обмін на територ. поступки румунської сторони Австро-Угорщині та доступ Німеччини до румунської нафти). Останній не визнали ні рад. уряд, ні д-ви *Антанти*, проте *Паризьким протоколом про*

Бессарабію 1920 ця територія переможцями в *Першій світовій війні* була формально закріплена за Румунією.

В.М. Матвієнко

Радянсько-румунська угода 1940 — двостороння угода, укладена 26-28.06.1940 шляхом *нотами обміну* між урядами СРСР та Румунії. Спираючись на таємний протокол до *німецько-радянського пакту про ненапад 1939*, СРСР вирішував питання повернення території Бессарабії, що належала Російській імп. і була захоплена Румунією в 1918. 26.06.1940; о 22.00 румунському *посланнику* в Москві Г. Давідеску було передано ноту від імені голови Раднаркому СРСР *В. Молотова*, у якій містилась вимога негайно вирішити питання про повернення

СРСР Бессарабії з метою відновлення справедливості, а також про передачу Півн. Буковини як компенсацію шкоди, завданої «СРСР та населенню Бессарабії 22-річним пануванням Румунії». Румунський уряд не знайшов підтримки в Німеччині й Італії та 27.06.1940 погодився розпочати переговори із СРСР. Але того самого дня рад. керівництво надіслало Румунії нову ноту, в якій називало румунську відповідь неконкретною та вимагало протягом 4 днів, починаючи з 2.00 28.06.1940, вивести всі румунські війська з території Бессарабії та Півн. Буковини. У ноті 28.06.1940 румунський уряд погодився передати СРСР зазначені території. 28.06.1940 о 14.00 рад. війська перетнули румунський кордон і почали встановлювати контроль над визначеною угодою територією. 2.08.1940 Верховна Рада СРСР прийняла Закон про створення союзної Молдавської РСР, до складу якої передавались 6 районів Молдавської АРСР з Тирасполем зі складу Української РСР і Кишинів із шістьма повітами Бессарабії. Того самого дня було ухвалено рішення про включення до складу Української РСР Півн. Буковини, Хотинського, Аккерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії. 7.08.1940 було утворено Чернівецьку область УРСР, до якої увійшла Півн. Буковина та Хотинський повіт Бессарабії, й Аккерманську область у складі колишніх Аккерманського й Ізмаїльського повітів (7.12.1940 перейменована в Ізмаїльську обл., з 1954 — у складі Одеської обл.).

Г.О. Музика

Радянсько-румунський протокол про уточнення проходження лінії державного кордону 1948. Паризький мирний договір із Румунією від 10.02.1947 (див. *Паризька мирна конференція 1946*) встановив держ. кордон між СРСР і Румунією відповідно до *радянсько-румунської угоди 1940*, тобто підтвердив легітимність включення до складу Української РСР Півн. Буковини (Чернівецька область) та Півд. Бессарабії (на той час — Ізмаїльська обл.). Оскільки договір не брав до уваги спец. угодою з питань кордонів, то визначив кордон із Румунією в заг. рисах; його ст. 1 не фіксувала опису лінії проходження кордону й містила лише посилання на карту малого масштабу, що практично унеможливило точну ідентифікацію кордону, особливо на невизначених у 1940-41 ділянках у дельті Дунаю. Тому після набуття Паризьким договором чинності 15.09.1947 виникла потреба в уточненні рад.-румунського кордону з метою *делімітації кордону* (на картах великого масштабу) і *демаркації кордону* (на місцевості). 4.02.1948 у Москві між урядами СРСР та Румунської Народної Республіки (РНР) було укладено Протокол про уточнення проходження лінії держ. кордону між Радянським Союзом та Румунією; від СРСР його підписав *В. Молотов*, від Румунії — Прем'єр-міністр РНР П. Гроза. Статті док-та й додатки до нього фіксували опис проходження лінії держ. кордону на окремих його ділянках і, зокрема, встановили, що як окремі острови в дельті Дунаю, так і «острів Зміїний (Шерпілор), розташований в Чорному морі на схід від гирла Дунаю», належать до складу СРСР. Протокол набув чинності в день

ПІДПИСАННЯ.

В.І. Головченко

Радянсько-румунські договори 1949 і 1961 про режим державного кордону.

Згідно з *радянсько-румунським протоколом про уточнення проходження лінії державного кордону 1948* була створена рад.-румунська змішана демаркаційна комісія, що протягом 1948-49 здійснила *демаркацію* держ. кордону між СРСР і Румунською Народною Республікою. За результатами роботи комісії 27.09.1949 було підписано Протокол-опис проходження лінії рад.-румунського держ. кордону, а 25.11.1949 — Договір між урядом СРСР і урядом Румунської Народної Республіки про режим рад.-румунського держ. кордону, невдовзі ратифікований парламентами обох країн без жодних *застережень до міжнародного договору*. 27.02.1961 у

Бухаресті було укладено новий Договір між СРСР та Румунією про режим рад.-румунського кордону, співробітництво і взаємодопомогу з прикордонних питань. Він підтвердив проходження лінії держ. кордону між Радянським Союзом та Румунією на основі Паризького мирного дог-ру 1947, рад.-румунського протоколу про уточнення проходження лінії держ. кордону 1948, документів демаркації 1948-49, а також Договору про режим рад.-румунського кордону 1949, тобто з включенням о. Зміїний (Шерпілор) до складу СРСР і відповідно — УРСР. Договір 1961 був ратифікований парламентами обох д-ав і, з погляду *міжнародного права*, зберіг свою чинність після прийняття Акта проголошення незалежності України 24.08.1991 та наступного

СРСР розпаду. *В.І. Головченко*

Радянсько-фінляндська війна 1939-40

(«Зимова війна») виникла як наслідок тривалих суперечок щодо прикордонного врегулювання між СРСР і Фінляндією та через бажання СРСР покращити свої стратегічні позиції в майбутній війні з Німеччиною. У секретному додатковому протоколі до *німецько-радянського пакту про ненапад 1939* сторони домовились про розподіл сфер свого впливу і, зокрема, про свободу дій СРСР у Фінляндії. СРСР намагався ефективно включити Фінляндію в зону свого впливу, але фінляндський уряд відмовився від укладання дог-ру про взаємодопомогу із СРСР. 13.10.1939 в Москві розпочались двосторонні переговори, на яких рад. делегацію очолювали *Й. Сталін* і *В. Молотов*, а фінляндську — посол у Швеції *Ю. Паасіквіві*. Рад. сторона знову висунула низку пропозицій: укласти пакт про взаємодопомогу; здати в оренду СРСР півострів Ханко; з метою забезпечення безпеки Ленінграду відсунути держ. кордон від міста на 70 км, для чого обміняти фінські території на Карельському перешийку на вдвічі більші, але необжиті рад. території у Схід. Карелії. Уряд Фінляндії відмовився від рад. пропозицій, переговори зайшли в глухий кут, і фінляндська делегація була відкликана з Москви. 26.11.1939 НКЗС СРСР звинуватив Фінляндію в тому, що її артилерія обстріляла рад. територію та передав вимогу про відведення фінляндських військ від кордону на 20-25 км. Фінляндія у відповідь погодилась на відведення військ від кордону лише в разі, якщо на таку саму відстань буде відведено рад. війська. Розцінивши фінляндську відповідь як ворожу, 28.11.1939 СРСР денонсував рад.-фінляндський договір про ненапад 1932, а 29.11.1939 розірвав *дипломатичні відносини* з Фінляндією. 30.11.1939 рад. війська перейшли кордон з Фінляндією. 1.12.1939 у Теріокі (Зеленогорськ) за рад. підтримки був створений Народний уряд Фінляндської демократичної республіки на чолі з одним із керівників Комінтерну *О. Куусіне-ном*. Наступного дня СРСР підписав з урядом *О. Куусіне* договір про дружбу і взаємну допомогу, на основі якого були вирішені територ. питання на користь Радянського Союзу. 3.12.1939 фінляндський уряд, очолюваний *Р. Рюті*, звернувся до *Ліги Націй*, що засудила СРСР як агресора й 14.12.1939 виключила його зі свого складу. Фінляндію підтримали Велика Британія та Франція, які почали готувати до відрядження у Фінляндію експедиційний корпус, а також надавали їй озброєння та стратегічні матеріали. Фінансову та військ.-техн. допомогу Фінляндії надали також СІЛА та Швеція.

На початковому етапі війни (до кінця 1939) наступ Червоної армії не приніс суттєвих успіхів і був зупинений фінляндськими військами на т. зв. «лінії Маннергейма» — системі укріплень протяжністю 110 км, створеній на Карельському перешийку. Із грудня 1939 було здійснено реорганізацію рад. діючої армії та змінено тактику її дій, після чого в лютому 1940 розпочався заг. наступ, головним завданням якого став прорив «лінії Маннергейма». На поч. березня 1940 завдання було виконано, а 13.03.1940 було взято Выборг (Вііпурі) — останній укріплений район фінляндської оборони. На поч. січня 1940 фінляндський мін. зак. справ *В. Тан-нер* встановив контакт із повпредом СРСР у Швеції *О. Коллонтай* із метою розпочати мирні переговори; наприкінці січня *В. Молотов* через *О. Коллонтай* повідомив уряд Фінляндії, що СРСР у принципі не заперечує проти укладання дог-ру з урядом Рюті — Таннера. Це означало, що СРСР відмовився від планів установа у Фінляндії уряду Куусіне, якому доти відводилась особлива роль. 23.02.1940 урядові Фінляндії було передано умови, на яких уряд СРСР був готовий укласти мир: Фінляндія мала передати в оренду на 30 років півострів Ханко і поступитись усім Карельським перешийком з Выборгом, а також зах. і півн. узбережжям Ладозького озера. Уряд Фінляндії не погодився з такими умовами і звернувся за допомогою до Швеції та зах. д-ав. 25.02.1940 скандинавські д-ви заявили про свій нейтралітет, що значно ускладнювало практ. надання Великою Британією та Францією військ, допомоги Фінляндії.

Переговори про підписання мирного дог-ру розпочались 29.02.1940, а 13.03.1940 його було підписано (див. *Радянсько-фінляндський мирний договір 1940*).

Б.М. Гончар

Радянсько-фінляндська угода про Аланд-СЬКІ острови 1940 (Аландська конвенція 1940) — двосторонній договір, підписаний 11.10.1940 в Москві; термін дії безстроковий. Угода замінила собою *Аландську конвенцію 1921* і фактично перетворила питання про Аландські о-ви з багатостороннього на питання двосторонніх рад.-фінляндських відносин.

За Р.-ф. у. Фінляндія зобов'язувалась демілітаризувати Аландські о-ви, не укріплювати їх та не надавати в розпорядження збройним силам інших д-ав. СРСР отримав право мати на Аландських о-вах своє консульство, яке, крім звичайних консулських функцій, також виконувало контрольні функції нагляду за виконанням фінляндською стороною зобов'язань щодо *демілітаризації*. Після проголошення 26.06.1941 війни СРСР Фінляндія в односторонньому порядку припинила дію Р.-ф. у. та почала озброювати Аландські о-ви. Але після виходу з війни відновлення Р.-ф. у. було підтверджено *перемир'ям* між СРСР та Фінляндією від 19.09.1944 та ст. 5 мирного дог-ру від 10.02.1947 (див. *Мирні договори із союзниками Німеччини в Європі 1947*). Після *СРСР розпаду* дія Р.-ф. у. була підтверджена Протоколом між урядами РФ та Фінляндської Республіки від 11.07.1992.

В.Ю. Константинов

Радянсько-фінляндський договір 1918

(Договір про зміцнення дружби і братства між Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою і Фінляндською Соціалістичною Робітничою Республікою) — двостороння угода, підписана 16.02(1.03).1918 в Петрограді головою Ради Народних Комісарів *В. Леніним* і представниками Ради народних уповноважених (РНУ) Фінляндії Е. Гюллінгом та А. Токойем. У Фінляндії на той час склалась надзвичайно гостра політ. ситуація. Наприкінці січня 1918 розпочались збройні сутички між створеними правими партіями загонами шюц-кору й робітничими загонами червоної гвардії. 28.01.1918 Соціал-демократична партія Фінляндії розпочала рев-цію в столиці Гельсінкі. 19.01.1918 був створений рев. уряд — РНУ. Р.-ф. д. було укладено за пропозицією РНУ з метою збереження незалежності Фінляндії (див. *Декрет про державну незалежність Фінляндії 1917*). За умовами Р.-ф. д. РСФРР погодилась на приєднання до Фінляндії Печенгського краю (Петсамо), надавши тим самим Фінляндії доступ до Півн. Льодовитого океану. РСФРР передавала Фінляндії все нерухоме майно, розташоване в межах колишнього Великого князівства Фінляндського, а також усі судна й майно, реквізоване колишніми урядами Росії під час війни; Фінляндія, у свою чергу, передавала РСФРР її нерухоме майно, що знаходилося на рос. території. Торг, кораблям обох країн забезпечувався вільний доступ в порти; врегулювались питання залізничного сполучення двох д-ав. Р.-ф. д. гарантував рівні політ. права рос. громадянам, які проживали у Фінляндії, а фінляндським — у Росії. До сер. травня 1918 сили фінляндського бурж. уряду за допомогою Німеччини придушили рев-цію у Фінляндії, і Р.-ф. д.

ВТраТИВ ЧИННІСТЬ.

Б.М. Гончар

Радянсько-фінляндський мирний договір 1940 — двостороння угода, підписана 12.03.1940 в Москві; завершила *радянсько-фінляндську війну 1939-40*. Р.-ф. м. д. припиняв стан війни між д-вами та визначав умови й термін виведення військ обох сторін за межі встановленого кордону. За Р.-ф. м. д. Фінляндія передавала СРСР увесь Карельський перешийок з Выборгом і Выборгською затокою з островами, зах. і півн. узбережжя Ладозького озера з містами Кексгольмом, Сортавала, Суоярві, низку островів Фінської затоки, частину піво-вів Рибальського і Середнього. Фінляндія також надала СРСР в оренду на 30 років півострів Ханко за 8 млн. фінських марок для створення там військ.-мор. бази. Згідно зі ст. 3 Р.-ф. м. д. СРСР і Фінляндія брали на себе зобов'язання не нападати один на одного й не брати участі в будь-яких союзах чи коаліціях, спрямованих проти однієї із сторін, що домовляються. Р.-ф. м. д. передбачав урегулювання транзиту товарів і людей із СРСР в Норвегію та Швецію через територію Фінляндії. Хоч умови Р.-ф. м. д. були набагато тяжчими за пропозиції СРСР, які той висував у жовтні - листопаді 1939, він забезпечував Фінляндії незалежність і невтручання в її внутр. справи. Р.-ф. м. д. втратив чинність після вступу Фінляндії в *Другу світову війну* на боці нацистської Німеччини 26.06.1941.

Б.М. Гончар

Радянсько-французький договір про взаємодопомогу 1935 — двостороння угода, підписана 2.05.1935 у Парижі терміном на 5 років, з автоматичним продовженням до денонсації однією із сторін; набула чинності 27.03.1936. Договір передбачав, що в разі загрози нападу будь-якої європ. д-ви на Францію або СРСР, сторони розпочнуть між собою консультації. Сторони зобов'язувалися надати термінову допомогу й підтримку одна одній в разі неспровокованого нападу третьої європ. д-ви. Підписаний одночасно з дог-ром протокол уточнював порядок надання взаємної допомоги; зокрема, відсутність рекомендацій *Ліги Націй* не слугувала перешкодою для виконання умов дог-ру. Протокол також передбачав збереження чинності зобов'язань, взятих сторонами раніше. У протоколі наголошувалось, що сторони вважають бажаним укладання багатосторонньої регіональної угоди про взаємодопомогу, яка замінить собою договір.

О. А. Волошин

Радянсько-французький договір про ненапад 1932 — двостороння угода, підписана 29.11.1932 у Парижі (набула чинності 15.02.1933). Термін дії дог-ру не обмежувався, кожна сторона могла денонсувати його після закінчення 2-річного терміну з часу набуття дог-ром чинності. Сторони зобов'язалися утримуватися від здійснення нападу одна на одну за жодних обставин, взаємно поважати *суверенітет*, уникати втручання у внутр. справи іншої сторони, не підтримувати й не дозволяти на своїй території діяльність орг-цій, чиєю метою є зброяна б-ба з іншою стороною, а також захоплення влади на всій або на частині її території, заявляли про відмову від *війни* як засобу розв'язання міжнар. спорів. У разі *агресії* проти однієї із сторін з боку третьої д-ви або групи д-ав інша сторона брала на себе зобов'язання не надавати жодної підтримки та не допомагати нападнику. Сторони заявили, що всі попередні угоди, укладені ними, зберігали чинність. Сторони погодилися не чинити перешкод розвитку торг.-екон. зв'язків між двома країнами. Із метою врегулювання спірних питань, що могли виникнути в перспективі, дог-ром передбачалось укладення конвенції про погоджувальні процедури.

Г. О. Музика

Радянсько-французький договір про союз та взаємну допомогу 1944 — двостороння угода, підписана 10.12.1944 у Москві (набула чинності 15.02.1945). Був укладений терміном на 20 років, після чого залишався чинним необмежений термін, доки одна із сторін не денонсувала його з попереднім повідомленням за один рік. Визначав принципи військ.-політ. союзу СРСР та Франції, представленої Тимчасовим урядом на чолі з *Ш. де Голлем*, спрямованого проти гітлерівської Німеччини. Сторони зобов'язувалися продовжувати спільну б-бу до остаточної перемоги, надавати одна одній необхідну допомогу й підтримку, не вести переговорів і не укладати сепаратного миру з Німеччиною; домовилися співпрацювати після перемоги над гітлерівською Німеччиною для усунення будь-якої нової загрози від Німеччини та перешкоджати таким діям, що уможливлювали будь-яку нову спробу *агресії* з її боку. Сторони брали на себе зобов'язання підтримати одна одну в разі нової війни з Німеччиною, а також не вступати до коаліцій та союзів, спрямованих проти іншої сторони, надавати одна одній екон. допомогу після війни з метою відновлення народного госп-ва обох країн.

Договір був анульований в травні 1955 за рішенням рад. сторони, яка розглядала підписані Францією 23.10.1954 Паризькі угоди про ремілітаризацію ФРН і включення її у *Західноєвропейський союз (ЗЄС)* та *НАТО* як такі, що суперечать ПОЛОЖЕННЯМ ДОГ-ру.

Музика

Радянсько-чехословацький договір про

Взаємодопомогу 1935 — двостороння угода, підписана в Празі 16.05.1935 (набула чинності 8.07.1935). За її умовами сторони зобов'язувалися в разі виникнення загрози або небезпеки нападу з боку будь-якої європ. д-ви невідкладно розпочати взаємні консультації. Якщо ж одна з сторін ставала об'єктом неспровокованого нападу з боку третьої європ. д-ви, то сторони зобов'язувалися надати одна одній термінову допомогу і підтримку. У разі, якщо одна з сторін ставала об'єктом нападу в умовах, які не дають підстав для надання допомоги згідно з дог-ром, інша сторона зобов'язувалася дотримуватися нейтралітету протягом усього конфлікту. За пропозицією уряду Чехословаччини в протокол до дог-ру було включене застереження, згідно з яким сторони визнавали, що зобов'язання взаємної допомоги будуть діяти між ними

лише за наявності умов, передбачених у цьому дог-рі, а допомога іншій стороні може бути надана в разі надання їй допомоги також
І з боку Франції. *О.Л. Волошин*

Радянсько-чехословацький договір про Закарпатську Україну 1945 підписаний 29.06.1945 у Москві заст. голови РНК СРСР, наркомом закорд. справ *В. Молотовим* і за уповноваженням Президента Чехословацької Республіки головою уряду ЧСР *З. Фірлінгером* та статс-секретарем МЗС *В. Клементісом*. При

підписанні були присутні: з чехословацької сторони — міністри уряду ЧСР *Л. Свобода*, *З. Неєдли*, *Г. Ріпка* й *Л. Прохазка*, з радянської — *Й. Сталін*, заст. наркома закорд. справ *А. Вишинський*, посол СРСР у ЧСР *В. Зорін*, представник уряду УРСР *П. Рудницький*. Перша стаття Р.-ч. д. проголошувала: «Закарпатська Україна (що носить, згідно з Чехословацькою Конституцією, назву Підкарпатська Русь), яка на підставі договору від 10.09.1919, укладеного в Сен-Жермені-ан-Ле, увійшла як автономна одиниця в межі Чехословацької Республіки, возз'єднується в згоді з бажанням, виявленим населенням Закарпатської України, і на підставі дружньої угоди обох Високих Договірних Сторін, зі своєю споконвічною Батьківщиною — Україною і включається до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки». У тій самій статті зазначалось, що кордони між Словаччиною і Закарпатською Україною, які існували до 29.09.1938, стануть, із внесеними змінами, кордонами між СРСР і ЧСР, згідно з мапою, яка додавалась. Окремим протоколом про *оптацію* особам укр. та рос. національностей, які проживали на території Чехословацької Республіки, та особам словацької й чеської національностей, що проживали на території Закарпатської України, надавалось право вибору між громадянством СРСР і громадянством ЧСР. Цим правом незабаром скористалось бл. 10 тис. осіб з обох сторін. Р.-ч. д. означав завершення возз'єднання укр. земель у єдиній д-ві та був, незважаючи на певні тіньові моменти й прорахунки в процесі його укладання, закономірним, історично справедливим актом; був ратифікований 22.11.1945 Тимчасовими нац. зборами Чехословацької Республіки, 27.11.1945 — Президією ВР СРСР. 22.01.1946 Указом Президії ВР СРСР була утворена Закарпатська обл. в складі
УРСР. *С.В. Віднянський*

Радянсько-чехословацький тимчасовий

ДОГОВІР 1922 — двостороння угода, підписана 5.06.1922 у Празі (набула чинності 9.08.1922); встановлювала основи двосторонніх відносин у політ, та екон. галузях. Сторони домовились обміняти представництвами з функціями дип. місій, зобов'язалися припинити будь-які зв'язки з орг-ціями та особами, що ведуть підіривну діяльність проти уряду іншої сторони. У разі війни однієї сторони з *третьою державою* інша сторона зобов'язувалася дотримуватись *нейтралітету*. В екон. відносинах сторони домовились керуватись принципом найбільшого сприяння; Чехословацька Республіка визнавала держ. монополію уряду РСФРР на зовн. торгівлю. Договір не містив офіц. визнання РРФСР з боку Чехословацької Республіки; його положення залишалися чинними до встановлення *дипломатичних відносин* між СРСР та Чехословацькою Республікою в червні 1934 та підписання рад.-чехословацького дог-ру про торгівлю та мореплавство
25.03.1935. *Г.О. Музика*

Радянсько-югославський конфлікт 1948-

53 — перша криза всередині Східного блоку, викликана спробами керівництва Югославії вести самостійну політику в деяких аспектах внутр. та *зовнішньої політики*. У протистоянні із Заходом Югославія мала суттєву роль півд.-схід. форпосту прорад. політики й була активним учасником «Холодної війни» на боці Кремля; югославське керівництво будувало тоталітарну систему, яка була дуже схожа на радянську. Під час візитів *Й. Тіто* до Москви навесні 1945 та у травні — червні 1946 між СРСР та Югославією було укладено дог-ри про політ, й екон. співробітництво, а також торг, угоду, СРСР постачав у Югославію 100% її потреб у металопродукції та понад 50% її імпорту нафтопродуктів. Але з часом у рад.-югославських відносинах назрівали питання, розв'язання яких вимагало рівноправного підходу. Напр., промова *Й. Тіто* в Люблянці 27.05.1945 із закликом до *великих держав* про відмову від сфер впливу викликала різко негативну реакцію *Й. Сталіна*; поряд з амер. спробами перетворити *Організацію Об'єднаних Націй (ООН)* в наддерж. силу, Югославія критикувала запропонований СРСР в ООН у 1946 «Пакт п'ятьох»; з *палестинської проблеми* Югославія в 1946 проголосувала за створення на

колишній підмандатній території єдиної д-ви, у той час як СРСР та США виступили за оформлення двох окремих д-ав. Під час рад.-югославських переговорів у Москві 1946 виявились різні погляди сторін на умови, за якими мали працювати змішані підприємства й банк, на питання використання та вивезення до СРСР югославської сировини, а також з приводу статусу рад. цивільних та військ, фахівців у Югославії. Розбіжності в питанні про сировину, яку Югославія продавала до СРСР за цінами нижчими, ніж світові, стало головною причиною того, що угоду про товарообмін між

двома країнами на 1948 не було підписано. Югославська сторона мала зауваження щодо дій рад. фахівців, звертаючи увагу на те, що в деяких випадках вони поводитись не як радники, а як представники адміністрації.

Загострення рад.-югославських відносин відбулось після переговорів у лютому 1948 у Москві рад., югославської та болг. делегацій, очолюваними відповідно Й. Сталіним, *Е. Карделем* та Г. Димитровим. Й. Сталін зажадав терміново приступити до об'єднання Болгарії та Югославії у федерат, д-ву і звинуватив партнерів у тому, що рад. керівництво повинне з газет дізнаватись про югославсько-болг. ідеї замінити плановану *федерацію* двох країн формуванням набагато ширшої *конфедерації* країн регіону, але в майбутньому. Ситуація, що склалась, обговорювалась на засіданні політбюро ЦК КПЮ 1.03.1948; тоді Й. Тіто констатував, що відносини між ФНРЮ та СРСР зайшли у безвихідь. Після цього Кремль 18.03.1948 повідомив уряд Югославії про відкликання своїх цивільних радників, а 19.03.1948 — військ, фахівців через те, що «вони оточені ворожістю». Із цього приводу Й. Тіто надіслав листа міністру оборони СРСР, заступникові Голови Ради Міністрів СРСР М. Булганіну зі спробою пояснити помилковість висновків рад. сторони та кроків, зроблених на цій основі. Відповідь надійшла 27.03.1948 у вигляді листа, який підписали Й. Сталін і *В. Мо-лотов*. У ньому засуджувалась внутр. та зовн. політика Югославії, зазначалось, що керівництво КПЮ дозволяє собі антирад. вислови, провадить політику розчинення партії в Народному фронті та сприяє зростанню капіталістичних елементів на селі та в місті. Стверджувалось також, що в югославському уряді знаходиться брит. шпигун — заступник мін. закр. справ В. Велебіт, що утруднює рад.-югославські міждержавні зносини. Копії листа було надіслано всім компартіям, що входили до Комінформбюро.

У квітні 1948 відбувся Пленум ЦК КПЮ, який відхилив усі звинувачення, що містились у листі Сталіна й Молотова, і сформулював ставлення до конфлікту, що назрівав. У листі-відповіді до рад. керівництва Й. Тіто підкреслював, що оцінки ЦК ВКП(б) ґрунтуються на неточній інформації та наклепах, пункт за пунктом давались відповіді та пояснення на всі звинувачення, пропонувалось вирішити спірні проблеми шляхом переговорів представників обох Центральних комітетів у Белграді. У новому листі від 4.05.1948 Й. Сталін відхилив пропозицію КПЮ розглянути в двосторонньому порядку існуючі розбіжності та заявив, що ця справа буде обговорена на нараді Комінформ-бюро. Вона відбулась 27-28.06.1948 в Бухаресті й прийняла резолюцію «Про становище в Комуністичній партії Югославії», що в цілому повторювала звинувачення на адресу КПЮ, які висувались у листі Й. Сталіна і В. Молотова від 27.03.1948; неприйняття критики ЦК ВКП(б) було розцінено найтяжчим злочином. Наприкінці резолюції зазначалось, що «завдання здорових елементів, вірних марксизму-ленізму, інтернаціональним традиціям Югославської компартії, єдиному соціалістичному фронту... полягає в тому, щоб примусити своїх нинішніх керівників відкрито і чесно визнати свої помилки та виправити їх, порвати з націоналізмом, повернутись до інтернаціоналізму і всебічно зміцнювати єдиний соціалістичний фронт проти імперіалізму, або, якщо нинішні керівники КПЮ виявляться нездатними на це, — змінити їх і висунути нове, інтернаціоналістичне керівництво КПЮ». У липні 1948 відбувся V з'їзд КПЮ, що відхилив критику на адресу керівництва партії, яка містилась у резолюції Комінформбюро. Свій виступ на з'їзді Й. Тіто завершив словами, що югославські комуністи зроблять усе можливе, аби поліпшити відносини між КПЮ та ВКП(б). Переважна більшість членів КПЮ, Спілки комуніст, молоді Югославії та безпарт. на мітингах, які відбувались до і після з'їзду, підтримали рішення КПЮ і засудили резолюцію Комінформбюро.

На міжнар. арені ФНРЮ деякий час підтримувала СРСР і країни народної демократії: Югославія взяла участь у нараді міністрів закорд. справ 8 д-ав народної демократії з нім. питання, що відбувалась у Варшаві 23-24.06.1948; разом із Болгарією, Угорщиною, Румунією, СРСР, УРСР та Чехословаччиною виступила на *Дунайській конференції 1948* в Белграді за демокр. розв'язання дунайської проблеми. Пропагандистська кампанія проти Югославії в пресі СРСР та країн народної демократії, інспірована рішеннями наради Комінформбюро, розпочалась восени

1948, а наприкінці року посилювався й екон. тиск на країну. 27.12.1948 у Москві був підписаний рад.-югославський протокол про взаємні постачання товарів на 1949, який передбачав скорочення товарообігу між двома країнами у 8 разів, порівняно з 1948. У повідомленні для преси це пояснювалось недружньою політикою югославського уряду щодо СРСР, яка зробила неможливим широке екон. співробітництво. Цією самою причиною обґрунтовувалось і рішення не запрошувати Югославію на екон. нараду представників СРСР, Болгарії, Угорщини, Польщі, Румунії та Чехословаччини, що відбулась у Москві в січні 1949, і на якій було утворено *Раду економічної взаємодопомоги (РЕВ)*. У самій Югославії було багато прихильників резолюції Комінформбюро: за опублікованими в сер. 1980-х даними, за неї висловились 55343 члени КПЮ, в т. ч. 21880 учасників нар.-визв. війни, 1722 співробітники МВС та служби безпеки, 2616 керівників орг-цій КПЮ та 6 членів ЦК КПЮ, що були в різній формі репресовані. Влітку 1949 югославські органи безпеки заарештували кількох колишніх білоемігрантів, що після закінчення війни одержали рад. громадянство, але продовжували мешкати у ФНРЮ. Із цього приводу відбувся обмін нотами між двома країнами: у рад. ноті від 18.08.1949 йшлося, що коли югославський уряд продовжуватиме практику арештів рад. громадян, то Кремль «вважає за потрібне заявити, що він не буде миритись із таким становищем і буде змушений вдатись до інших, більш впливових заходів, необхідних для захисту прав та інтересів радянських громадян у Югославії». Цю ноту у ФНРЮ було сприйнято як ультиматум. Югославські війська було приведено до повної бойової готовності, а в напрямку півн. кордону проведені великі військ. маневри. Того самого року під контролем Кремля відбулися сфальсифіковані судові процеси над звинуваченими в антидерж. діяльності міністром внутр. справ, заступником Голови Ради Міністрів Албанії, членом політбюро ЦК АПП К. Джодже, мін. зак. справ Угорщини Л. Райком, 1-м заступником Голови Ради Міністрів Болгарії, членом політбюро ЦК БКП Т. Кос-товим та іншими керівними працівниками цих та інших країн народної демократії. Усіх їх було також звинувачено і в шпигунських зв'язках з югославськими спецслужбами. На будапештському процесі над Л. Райком та його групою була «викрита підривна діяльність» проти СРСР таких югославських керівників, як А. Беб-лер, К. Надь, І. Гошняк, Б. Масларіч. Посилаючись на дані цього «процесу», СРСР в односторонньому порядку 28.09.1949 денонсував рад.-югославський договір про дружбу та післявоєнне співробітництво. Протиприродно для заг. міжнар. практики здійснювались *дипломатичні відносини* між СРСР та ФНРЮ. 9.10.1949 у шпигунській діяльності та зв'язках із Л. Райком було звинувачено та вислано із СРСР посла Югославії К. Мразовіча, у листопаді за «підривну діяльність» було вислано нового посла Л. Латіновича. У свою чергу югославський уряд звинуватив в антиюгославській діяльності та вислав із країни рад. консула в Загребі І. Владимірова, помічника військ. аташе І. Зеньковича, кореспондента Радін-формбюро В. Кірсанова. Із початку конфлікту до 1955 за югославськими даними було знешкоджено більш ніж 1000 шпигунів, диверсантів і терористів, закинутих із СРСР та інших країн Схід. Європи. У цей час на кордонах ФНРЮ зареєстровано 7877 прикордонних інцидентів. За югославськими даними, з 24.06.1948 по 1.06.1950 кількість висланих із країн Схід. Європи та СРСР югославських дипломатів та представників становила 145 чол. Деяких із них, всупереч статусу дип. недоторканності, було заарештовано та засуджено. У ІІ-й пол. листопада 1949 в Будапешті відбулась 3-я нарада Комін-формбюро, на якій було прийнято резолюцію «Югославська компартія в руках вбивць та шпигунів». Вона будувалась на повністю надуманих та провокаційних звинуваченнях проти югославського керівництва. Значалося, що за час, який минув після наради Комінформбюро у червні 1948, завершився перехід кліки Тіто від бурж. націоналізму до фашизму та прямої зради нац. інтересів Югославії, що цей перехід не був випадковим і вчинений за вказівкою англ.-амер. імперіалістів. Стверджувалося, що б-ба проти кліки Тіто є інтернаціональним обов'язком всіх комуніст. та робітничих партій. Наслідком цієї резолюції стала блокада Югославії з боку СРСР та країн народної демократії, були припинені практично всі контакти з нею. Югославські орг-ції та представники були виключені з Всесвітньої Ради Миру, Міжнародної демокр. федерації жінок, Всесвітньої федерації демокр. молоді, Міжнародної спілки студентів. Як наслідок, наприкінці 1949 країни Заходу почали змінювати своє ставлення до ФНРЮ, а та, у свою чергу, розширювала співробітництво з ними. Усуваючи перешкоди на цьому шляху, Югославія пішла на деякі поступки, першою з яких було припинення 9.06.1949 підтримки т. зв. Демократичної армії Греції. У вересні 1949 була досягнута домовленість про надання з боку США першого кредиту для ФНРЮ. Конфлікт 1948 з усіма своїми наслідками мав велике значення для відносин між блоками. З відокрем-

ленням Югославії від Східного блоку для неї не залишилось вибору у визначенні зовн.-політ. курсу, країна була приречена на балансування між двома блоками д-ав. Офіційно США почали підтримувати Югославію з листопада 1949, на 4-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН* грудні 1949 ФНРЮ при підтримці США було обрано членом *Ради Безпеки ООН*, у той час, коли проти цієї пропозиції голосували СРСР та його схід.-європ. союзники. Влітку 1950 США зняли з Югославії *ембарго* на *експорт* туди озброєння, матеріалів та засобів для його виготовлення. На цей період припадають спільні із США розробка та вир-во зразків озброєння й військ, техніки у ФНРЮ. У січні 1951 між Югославією та США було підписано угоду про екон. співробітництво, а 14.11.1951 — угоду про військ. допомогу. Своєї кульмінації зближення Югославії із Заходом досягло тоді, коли під тиском зах. д-ав Югославія вступила до т. зв. Балканського пакту з Грецією та Туреччиною, які були членами *НАТО*. 28.02.1953 ФНРЮ підписала угоду про дружбу та співробітництво (Анкарську угоду), а 9.08.1954 — договір про союз, політ. співробітництво та взаємодопомогу (Бледську угоду) з цими країнами. Згідно з положеннями зазначених угод, між Югославією, Туреччиною та Грецією встановлювалось усебічне співробітництво, й у випадку збройної *агресії* проти однієї зі сторін інші сторони повинні були надати їй усіляку допомогу, включаючи військову. І на Сході, і на Заході цей крок Югославії був сприйнятий як її приєднання до півд. флангу НАТО. У II-й пол. 1951 МЗС ФНРЮ видало «Білу книгу» про агресивні дії урядів СРСР, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії та Албанії щодо Югославії. На 6-й сесії ГА ООН представник Югославії виступив із протестом проти антиюгославської політики соціал. країн. По цій доповіді ГА ООН 1.12.1951 прийняла резолюцію на підтримку Югославії.

М.С. Каменецький

Радянсько-югославські угоди 1955-56 —

міждерж. та міжпарт. документи, якими формально було покладено край *радянсько-югославському конфлікту 1948-53*. До сер. 1953 у рад.-югославських відносинах змін не відбувалось. Хоча *Й. Сталін* ніколи офіційно не висловлювався з приводу конфлікту з Югославією, він, власне, вирішував усі найважливіші питання внутр. та *зовнішньої політики*, був ініціатором конфронтації з керівництвом КПЮ. Тому нормалізація рад.-югославських відносин стала можливою тільки після його смерті. Уряд СРСР вже 6.06.1953 запропонував Югославії обміняти послами, обов'язки яких до цього часу виконували повірені у справах. Югославська сторона прийняла цю пропозицію. СРСР визнав за необхідне зняти зі своєї сторони нашарування, які призвели до конфлікту між двома країнами. У прийнятій наприкінці травня 1954 постанові президії ЦК КПРС зазначалось, що розірвання відносин із Югославією завдало шкоди як Югославії, так і Радянському Союзові. ЦК КПРС визнавав за необхідне приступити до переговорів із керівництвом Югославії з метою нормалізації відносин між обома країнами. Центр, к-ти комуніст, та робітничих партій Албанії, Болгарії, Угорщини, НДР, Італії, Китаю, Польщі, Румунії, Франції, Чехословаччини одержали рекомендації з Москви в такому самому дусі й підтримали ініціативу. Тільки Компартія Греції не вибачила югославському керівництву «зраду» Демократичної Армії Греції під час громадянської війни 1946-49 й довгі роки відмовлялась від контактів із СКЮ. У жовтні 1954 відновились рад.-югославські торг, відносини. Тоді ж рад. уряд інформував югославського посла, що з метою поліпшення відносин та зміцнення зв'язків між народами двох країн вжито необхідних заходів із забезпечення належним чином висвітлення в пресі та по радіо питань щодо Югославії. Згодом була досягнута домовленість про візит до Югославії рад. парт.-урядової делегації.

Під час візиту *М. Хрущова* до Югославії в травні — червні 1955 було підписано Белградську декларацію, за якою СРСР та ФНРЮ офіційно погоджувались нормалізувати двосторонні міждерж. відносини. Під час візиту *Й. Тито* до СРСР у червні 1956 було підписано Московську заяву, згідно з якою КПРС та СКЮ відновлювали та нормалізували міжпарт. відносини. Московська заява та Белградська декларація великою мірою повернули рад.-югославські відносини до нормального руслу. Після підписання цих док-тів СРСР вилучив

із практики відносин із схід.-європ. країнами ті проблеми, які у випадку з Югославією призвели до розширення конфлікту, а саме — питання цін на сировину спільних підприємств та про радників. Ціни на сировину було наближено до реальних, ліквідовано змішані підприємства в соціал. країнах, які будувались на репараційній частці СРСР, значна частина їх активів була передана безвідплатно цим країнам. У 1956 Радянський Союз відкликав усіх своїх радників із соціал. країн. Офіційно й повністю провину СРСР за конфлікт визнав *М. Горбачов* під час візиту до СФРЮ в травні 1988.

Радянсько-японська конвенція про основні принципи взаємовідносин 1925 —

див. *Пекінський договір 1925.*

Радянсько-японський пакт про нейтралітет 1941 — двостороння угода, підписана 13.04.1941 в Москві терміном на 5 років із можливістю продовження на такий самий період за умови відсутності заяви однієї зі сторін про *денонсацію* за один рік до закінчення терміну її дії (набула чинності 25.04.1941). Після початку *Другої світової війни* укладення з Японією дог-ру про нейтралітет мало сприяти забезпеченню недоторканності рад. кордонів. Сторони зобов'язувались підтримувати мирні й дружні відносини між собою та взаємно поважати територ. цілісність і недоторканність одна одної. У разі, якщо одна зі сторін ставала об'єктом нападу з боку третьої, інша сторона зобов'язувалась дотримуватися нейтралітету протягом усього конфлікту. До дог-ру додавалася декларація рад. уряду, в якій СРСР зобов'язувався поважати територ. цілісність і недоторканність *Маньчжоу-Го*, а Японія брала на себе аналогічні зобов'язання стосовно Монгольської Народної Республіки. Шляхом обміну листами було закріплено зобов'язання Японії в 6-міс. термін ліквідувати свої концесії на Півн. Сахаліні. Невдовзі після укладення Р.-я. п. про нейтралітет нацистська Німеччина напала на Радянський Союз, а Японія як союзниця Німеччини по *Потрійному пакту 1940* почала активно допомагати їй у війні проти СРСР. Уже на самому початку рад.-нім. війни япон. мін. закл. справ *Й. Мацуока* відкрито заявив про можливість відмови Японії від пакту про нейтралітет; Японія готувалась до нападу на СРСР, термін якого було визначено на 29.08.1941, а після успіху рад. військ у Московській битві в 1941 перенесено на 1942. Протягом війни СРСР був змушений тримати на Дал. Сході значні сили (до 30-40 дивізій), що стало одним із визначальних факторів в остаточній відмові Японії від нападу на СРСР. Проте Японія тримала на кордоні з СРСР Квантунську армію (бл. 1 млн. вояків, 1000 танків, 1500 літаків); за роки війни СРСР із Німеччиною япон. армія 779 разів порушувала рад. кордон, авіація 433 рази вдиралася в повітр. простір СРСР, військ.-мор. флот Японії незаконно затримав 178 і потопив 18 рад. торг. суден. Систематичні порушення пакту стали причиною відмови рад. уряду від нього в заяві від 5.04.1945. Після відмови япон. уряду прийняти вимогу США, Британії та Китаю про беззастережну капітуляцію, 8.04.1945 СРСР заявив, що з 9.08.1945 буде вважати себе у стані *війни з Японією.*

ІД. Коміренко

Ракет середньої дальності (РСД) розміщення в Європі. Перші РСД були розміщені в Європі в 1950-х: у 1954-58 США розгорнули у Великій Британії, Італії та Туреччині балістичні РСД «Тор» та «Юпітер», а у ФРН — «Матадор»; у 1959-61 СРСР почав розгортання балістичних ракет СС-4 та СС-5 в європ. частині країни. Наприкінці 1970-х СРСР розпочав розміщення ракет класу СС-20, які були оснащені трьома ядерними боеголовками й мали дальність 5500 км, що дозволяла вражати цілі на території всієї Європи. Європ. члени *НАТО* сприйняли розгортання цих ракет як порушення рівноваги стратегічних сил у Європі та відкрити загрозу своїй безпеці. Для відновлення рівноваги США запропонували розмістити в зах.-європ. країнах 572 РСД — 108 ракет «Першінг-2» та 464 крилаті ракети «Томагавк». На саміті США, Великої Британії, Франції та ФРН у січні 1979 в Гваделупі з ініціативи канцлера ФРН *Г. Шмідта* було ухвалено т. зв. «подвійне рішення»: готуватися до розміщення нових РСД у Європі й одночасно розпочати переговори із СРСР для вирішення проблеми РСД. Пропозиція була продиктована також значною опозицією розміщенню нових ракет у Європі всередині Бельгії, Нідерландів, ФРН та низки інших європ. країн-членів НАТО. 12.12.1979 НАТО формально підтвердило «подвійне рішення», яке передбачало розміщення 572 амер. РСД в Зах. Європі

в 1983-85 і паралельне проведення переговорів із СРСР; у разі успіху члени НАТО були готові відмовитись від розміщення ракет.

17.10.1980 рад.-амер. переговори про обмеження ядерних озброєнь у Європі розпочались у Женеві. Вони були перервані у зв'язку з приходом у США нової адміністрації Президента *Р Рейгана* й поновлені лише 30. 11.1981. Р. Рейган запропонував «нульове» вирішення проблеми РСД у Європі, заявивши, що США готові відмовитись від розміщення нових ракет, якщо СРСР знищить усі свої РСД СС-20, а також ракети СС-4 та СС-5, причому не тільки в європейській, але й в азіатській частині країни. СРСР у свою чергу заявив про готовність вивести з Європи не

лише РСД, але і ядерні тактичні озброєння; однак такий підхід суперечив стратегії НАТО, яка розглядала тактичну ядерну зброю в Європі як основний засіб врівноваження переваги ОВД у звичайних озброєннях, особливо в танках. У березні 1982 СРСР ввів односторонній мораторій на розгортання ядерних озброєнь середньої дальності в європ. частині СРСР на період до укладення угоди зі США або до початку практ. підготовки США до розміщення нових РСД у Європі. У травні 1982 СРСР оголосив про початок скорочення РСД. У грудні 1982 СРСР запропонував залишити в Європі стільки рад. РСД, скільки їх разом мали Велика Британія та Франція, а також встановити паритет із НАТО в заг. кількості ядерних озброєнь у Європі по носіях та боєзарядах. Однак США не прийняли ці пропозиції та в березні 1983 висунули т. зв. «проміжний варіант», який передбачав розміщення нових амер. ракет у Європі, а в листопаді 1983 запропонували домовитись про однаковий «глобальний граничний рівень» розміщених у Європі ядерних боєзарядів СРСР та США, але без урахування ядерної зброї Великої Британії та Франції. 23.11.1983 делегація СРСР оголосила про припинення переговорів без визначення терміну їх поновлення. Було скасовано мораторій на розгортання рад. РСД у європ. частині СРСР; почалась підготовка до розміщення на території НДР та ЧССР оперативно-тактичних ракет підвищеної дальності; СРСР посилив присутність своїх ударних ядерних підводних човнів поблизу берегів США. Відновлені в Женеві 12.03.1985 переговори з усього комплексу питань, що стосувались ядерних та косм. озброєнь, включали також проблему РСД. Важливими для досягнення остаточної домовленості між сторонами стали переговори під час *Рейк'явікського саміту СРСР та США 1986*, на якому СРСР запропонував узяти за основу «нульовий варіант», тобто домовитись про знищення усіх рад. та амер. РСД у Європі. Про остаточне врегулювання проблеми РСД у Європі вдалось домовитись під час візиту мін. зак. справ СРСР *Е. Шеварднадзе* до Вашингтона 15-18.09.1987, коли було досягнуто принципової домовленості про підписання *американсько-радянського договору про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності 1987*.

С.П. Галака

РакОБСЬКИЙ (справжнє прізвище Станчев) Християн (1(13).08.1873, Котел, тепер Румунія-11.09.1941, Орел, РРФСР) — професійний революціонер, дипломат, публіцист. Походив із сім'ї багатого болг. підприємця й купця, мав дворянське звання; по материнській лінії належав до нащадків відомих діячів болг. визв. руху XIX ст. Г. Мамарчева та С. Раковського, прізвище останнього Р. за згодою батька перебрав ще в учнівські роки. Навчався на мед. ф-тах у вузах Швейцарії (Цюріх, Женева), Німеччини (Берлін), Франції (Нансі, Монпельє) та на юрид. ф-ті в Сорбонні (Париж). Із поч. 90-х XIX ст. брав активну участь у діяльності соціал-демократів Швейцарії, Франції, Німеччини, Болгарії, Румунії. У 1905-17 був чл. ЦК Румунської СДП; неодноразово був делегатом від болг. і румунських соціал-демократів на конгресах 2-го Інтернаціоналу; кілька разів заарештовувався. У травні 1917 був звільнений із румунської в'язниці в Яссах рос. солдатами, через Україну виїхав до Петрограда, приєднався до більшовиків. Після Жовтневої рев-ції вступив до РСДРП(б). Восени 1917 був направлений до Стокгольма для участі в міжнар. конференції циммервальдців. У січні 1918 поїхав як комісар-агітатор РНК РРФСР у Крим, сприяв орг-ції відсічі румунській *агресії* в Бессарабії, уклав *радянсько-румунську угоду 1918* «Про очищення Румунією Бессарабії». У березні 1918 був призначений головою делегації для переговорів із представниками Центральної Ради, однак унаслідок встановлення гетьманського режиму протягом більш ніж півроку вів *українсько-російські мирні переговори 1918* з представниками влади *П. Скоропадського*. Переговорний процес розвивався дуже складно, обидві сторони весь час висували взаємні претензії. Укр. сторона досить гостро ставила питання про кордони, а російська — зволікала з конкретними відповідями, свідомо затягувала підготовку рішень, сподіваючись на зміну ситуації в Україні й на міжнар. арені. Р., *Д. Мануїльський*, інші члени делегації вступали в контакти з представниками опозиції — *В. Винниченком*, *С. Мазуренком* та ін., обіцяли допомогу в поваленні режиму *П. Скоропадського*. Це викликало природне роздратування органів гетьманської влади, звинувачення Р. в антиурядовій діяльності, несумісній із дип. статусом.

24.01.1919 був одногосно обраний головою Тимчасового робітничо-селянського уряду України й обійняв посаду наркома закорд. справ. Уже наступного дня з'явилось «Звернення Тимчасового робітничо-селянського уряду України до народів і урядів всіх країн про відновлення Радянської влади на Україні і склад уряду України» з конкретною програмою міждерж. відносин, *зовнішньої політики УСРР*. Уроки громадян, війни виступив одним з ініціаторів об'єднання військ, сил і матеріал, ресурсів рад. республік навколо РСФФР; був активним учасником подій, пов'язаних з утворенням СРСР; рішуче опонував сталінському

плану «автономізації», злиття рад. республік; наголошував на необхідності створення справжньої федерації, яка забезпечувала б для всіх її суб'єктів однакові умови, об'єднувала б робітничий клас усіх національностей Росії на засадах рівноправ'я. Цю позицію принципово й послідовно відстоював на сесіях ВУЦВК, 7-у Всеукраїнському з'їзді Рад (10-14.12.1922), 1-у Всесоюзному з'їзді Рад (30-31.12.1922), 12-у з'їзді РКП(б) (17-25.04.1923), засіданнях уряду, у численних виступах у пресі та різних колективах. Однак ні в Москві, ні в Україні він широкої підтримки не знайшов і в липні 1923 був відкликаний із республіки.

Зарекомендував себе як діяч із видатними дип. здібностями; намагався добитись міжнар. визнання України д-вами Заходу, демонстрував доброзичливе ставлення до дип. представників Вірменії, Грузії та Ірану, які навесні 1919 перебували в Києві. У 1921-22 відіграв суттєву роль у підготовці та підписанні мирних дог-рів УСРР з Австрією, Латвією, Литвою, Естонією, Туреччиною; виконував дип. доручення уряду РСФРР у Німеччині й Чехословаччині; був учасником *Генуезької конференції 1922* *Рі Лозаннської конференції 1922*; вважався батьком *Рапальського договору 1922*. Коли 14.03.1923 Рада послів *Антанти* прийняла рішення віддати Польщі тимчасово окуповану нею ще в 1919 територію Схід. Галичини, уряд УСРР заявив рішучий протест проти таких дій. Сам Р. в публічних виступах називав приєднання Схід. Галичини до Польщі актом насильства, заявляв, що долю цієї території мають вирішувати люди, які на ній проживають. Разом із тим, вважаючи, що Україна не зможе приступити до мирної праці, коли в країнах, що з нею межують, не буде встановлена рад. влада, був палким прихильником надання військ, допомоги Угорській радянській республіці (1919), планував організувати наступ на Румунію, щоб домогтись повалення існуючого там ладу. Не дивлячись на розбіжності з *Й. Сталіним* у площині рад. нац.-держ. будівництва, був призначений у липні 1923 заст. наркома закорд. справ СРСР та повноважним і торг. представником СРСР у Великій Британії, а в жовтні 1925 очолив рад. дип. представництво у Франції. Перебуваючи на відповідальних дип. посадах, відіграв важливу роль у міжнар. визнанні провідними європ. д-вами Союзу РСР. Один із засновників *Комуністичного Інтернаціоналу*, член його виконкому, голова Півд.-Зах. бюро Комінтерну; брав участь у багатьох його конгресах.

У жовтні 1927 відкликаний із дип. роботи на вимогу франц. уряду. Разом із тим це значною мірою пояснювалось також його особистими зв'язками з *Л. Троцьким* та іншими діячами опозиції проти *Й. Сталіна*. На 15-у з'їзді ВКП(б) у 1927 в числі інших активних діячів опозиції був виключений із партії; у січні 1928 висланий до Астрахані, потім — Саратову й Барнаула. У 1935 був поновлений у ВКП(б), однак наприкінці січня 1937 заарештований і в березні 1938 став одним з обвинувачених на процесі «антирадянського правотроцькістського блоку». Лише звернення з-за кордону на ім'я *Й. Сталіна* врятували Р. життя, хоча його й засудили до 20 років ув'язнення. Через загрозу прориву нім. військ у центр, райони СРСР 11.09.1941 Р. в числі інших політ. в'язнів було розстріляно в Медведівському лісі за 10 км від Орла. 4.02.1988 пленум Верховного суду СРСР відмінив вирок щодо процесу «антирадянського правотроцькістського блоку», а Комітет парт. контролю при ЦК КПРС 21.06.1988 поновив Р. помертно в членах партії.

В.Ф. Солдатенко

Рамкові програми Європейського Союзу—

створений під егідою *Європейського Союзу (ЄС)* механізм реалізації програми становлення інформ. суспільства та інноваційно-технол. розвитку країн-членів ЄС. 1-а Р. п. (1984-87) «Стратегія дослідницької діяльності, розвиток технологій і їхній вплив на процеси європейської інтеграції» була спрямована на: розвиток інфраструктури для надання інформ. послуг у режимі он-лайн; створення джерел спеціалізованої електронної інформації, метою яких є стимулювання конкурентоспроможності європ. компаній у сфері інформ. послуг; розвиток і поширення телематичних інформ. послуг та знань із спеціалізованих баз даних ЄС. Перша Р. п. об'єднує три галузі пром. розвитку — пром. технології, біотехнології та інформ. і комунікаційні технології, що стали стратегічними для інвестицій ЄС. 2-а Р. п. (1987-91) «Ринкова політика та інформаційні технології» передбачала: розвиток європ. ринку електронних інформ. служб, мета якого — залучення малого й середнього підприємництва до інформ. сектора економіки та сприяння поширенню інформ. послуг у сусп. сферах, таких, як туризм, транспорт, патентування, страхові ризики, медицина, освіта, муніципальне самоврядування. Ця Р. п. включає такі напрямки співробітництва: вдосконалення європ. ринку електронних інформ. продуктів та послуг; систематизацію, аналіз і стандартизацію даних про інформ. продукти та послуги в країнах ЄС; створення законодавчої бази в галузі охорони даних, авторського права

та суміжних прав, достовірності джерел; створення системи документації й каталогів у традиційній та електронній формах; уніфікація техн. стандартів доступу до баз даних; стимулювання ініціатив і співробітництва корпорацій у европ. регіоні.

3-я Р. п. (1990-94) передбачала вдосконалення стратегій наук, досліджень у галузі інформ. технологій: здійснення систематичних ринкових досліджень і вивчення реального ринку потенційних користувачів у країнах ЄС, проведення конкурсних досліджень у прикладних галузях для пропозицій нових інформ. послуг. 4-а Р. п. (1994-98) була спрямована на розвиток технол. досліджень, координацію діяльності в інформ. сфері, допомогу та обмін ноу-хау з країнами Центр, і Схід. Європи. 5-а Р. п. (1998-2002) передбачала: створення пан'європ. інформ. супермагістралі для впровадження та розвитку нового типу відносин у суспільстві на основі телекомунікаційних мереж; зв'язок технологій з комерцією в глобальних мережах; створення комплексу пан'європ. послуг; контроль за навколишнім середовищем та надання допомоги в екстремальних ситуаціях; створення локальних, міських і регіональних мереж на базі пан'європ. телекомунікаційної мережі; розвиток дистанційної освіти та збереження культ, спадщини; управління виробничими процесами й залучення европ. країн до глобального комунікаційного співробітництва. 6-а Р. п. (2003-07 і до 2025) відзначається реф. змістом і має за мету об'єднання европ. інтелектуальних ресурсів і застосування наук, потенціалу Європи для реалізації програми становлення інформ. суспільства і забезпечення лідерства у світовій конкуренції. Реалізація її передбачає: створення єдиного европ. наук, простору; розробку та планування інтегрованих европ. програм; координацію нац. і европ. досліджень щодо еволюційних змін у суспільстві й впливу нових технологій на цивілізаційний розвиток; розробку стратегій єдиної *зовнішньої політики*, регіональної безпеки, заг. інформ. права, монетарної політики та европ. інформ. політики; подолання нерівності між інформаційно багатими та бідними країнами й забезпечення конкурентоспроможності останніх у европ. регіоні; вирішення проблеми зайнятості та соц. єдності суспільства завдяки екон. реформам та запровадженню високих ТЕХНОЛОГІЙ.

Є.Л. Макаренко

Рамошка (Кашозпка) Ромуальдас (17.02.1942, с. Падубисяй Пакруойського р-ну Литовської РСР) — литовський держ. діяч і дипломат. Закінчив Каунаський політехн. ін-т. У 1965-82 працював інженером у будівельних орг-ціях Литовської РСР; 1982-86 — нач. управління капітального будівництва плодоовочевого мін-ва; 1986-87 — заст. начальника гол. управління капітального будівництва агр.-пром. к-ту; 1987-89 — керуючий виробничим будівельно-комплектуючим трестом; 1989-90 — заст. голови держ. агр.-пром. к-ту; 1990-93 — заст. міністра матеріал, ресурсів; 1-й заст. міністра промисловості й торгівлі. У 1993-97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Литовської Республіки в Україні.

Р.Л. Кривонос

Рао (Као) Нарасімха (28.06.1921, Карімнагар, Махараштра, Британська Індія) — інд. громад.-політ. і держ. діяч. У 1962-72 — губернатор шт. Андхра-Прадеш. 1972 вперше обраний до парламенту від ІНК, послідовно очолював два робочих комітети. 1980-84 — мін. зак. справ, водночас міністр оброни і міністр внутр. справ в уряді *І. Ганді*, персонально відповідав за зв'язки із СРСР, Пакистаном та Шрі-Ланкою. 1988-89 — мін. зак. справ в уряді *Р. Ганді*. Після вбивства останнього 21.05.1991 очолив ІНК(І) і привів його до перемоги на парл. виборах; 21.06.1991-16.05.1996 — Прем'єр-міністр Республіки Індія; виступив гол. ініціатором екон. відкриття країни для оточуючого світу; здійснював неоліберальну екон. політику, що полягала в знятті імпортних бар'єрів, створенні умов для функціонування спільних підприємств, скороченні соц. витрат. У 2000 був засуджений до 3 років ув'язнення за корупцію та політ. махінації, пов'язані з підкупом депутатів.

П.М. Ігнат'єв

Рапацький (Караскі) Адам (24.12.1909, Львів -10.10.1970, Варшава) — польський громад.-політ. і держ. діяч, економіст. Перед *Другою світовою війною* був чл. Союзу незалежної соціалістичної молоді; учасник бойових дій вересня 1939, потрапив до нім. полону. Після повернення в 1945 розпочав активну діяльність у Польській соціал. партії (ППС), підтримав її об'єднання з Польською робітничою партією та був обраний до ЦК Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП). 1947-50 — міністр мореплавства ПНР, 1950-56 — міністр вищої освіти ПНР, 1956-68 — мін. зак. справ ПНР. Розробив й оприлюднив 2.10.1957 під час 12-ї сесії *Генеральної Асамблеї ООН* план створення зони, вільної від ядерної зброї, у Центр. Європі (т. зв.

план Рапацького). У березні 1968 подав у відставку на знак протесту проти усунення з урядових посад осіб євр. походження.

ОМ. Знахоренко

РаппальСЬКИЙ ДОГОВІР 1922 між Німеччиною та РСФРР — двостороння угода, підписана 16.04.1922 в Раппало (Італія) під час проведення *Генуезької конференції 1922*. Договір передбачав негайне відновлення в повному обсязі *дипломатичних відносин* між сторонами, визнання Німеччиною націоналізації нім. держ. та приватної власності й урегулювання всіх суперечностей, що між ними існували на час підписання дог-ру, шляхом взаємної відмови від претензій. Сторони домовились сприяти розвитку торг.-екон. відносин на основі *найбільшого сприяння принципу*; водночас зазначалось, що цей принцип не поширюватиметься на пільги та привілеї, які РСФРР надає іншим рад. республікам та д-вам, що належали до складу Російської імп. Разом із підписанням дог-ру сторони обмінялись *нотами*, у яких зазначалось, що в разі визнання РСФРР претензій *третьої держави*, що виходили з факту націоналізації інозем. майна, питання про врегулювання відп. претензій Німеччини становитиме предмет спец. переговорів між сторонами. 5.11.1922 було підписано додатковий договір між сторонами, за яким дію Р. д. було поширено на союзні з РСФРР рад. республіки.

Г.О. Музика

РапОТОНГа ДОГОВІР — див. *Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, у південній частині Тихого океану 1985*.

Расизм — сукупність поглядів і політ. практики, що ґрунтуються на теоріях про нерівність людських рас, їхню фізичну та психологічну нерівноцінність, вирішальний вплив расових ознак на історію суспільства, та проголошують поділ людства на «вищі» раси, які покликані творити цивілізацію й панувати, і «нижчі», нездатні до культ. прогресу та приречені бути об'єктом експлуатації. Р. покликаний виправдати дискримінацію, поневолення або знищення одних народів іншими. У XV — XVII ст. у процесі розширення європ. д-вами колоніальних володінь расистські ідеї використовувались для виправдовування жорстокої експлуатації та винищення народів Африки, Півн. та Півд. Америки, Півд. Азії, Австралії та Океанії. Перші расистські теорії з'явилися у сер. XIX ст.; у подальшому вони переплелися із соц. дарвінізмом — перенесенням на людське суспільство теорії Дарвіна про природний добір. У деяких країнах, зокрема в нацистській Німеччині та в Південно-Африканській Республіці (див. *Апартеїд*) Р. був офіц. ідеологією. Р. засуджено багатьма д-вами та міжнар. орг-ціями, зокрема *Організацією Об'єднаних Націй (ООН)*. *Загальна декларація прав людини 1948* розглядає Р. як порушення основних *прав людини*, проголошує неприпустимою дискримінацію на підставі расових ознак чи етнічного походження, зобов'язує членів ООН ліквідувати будь-які прояви Р.

В.М. Гончар

Раск (Кшк) Дін (9.09.1909, округ Черокі, шт. Джорджія - 20.12.1994, Афіни, шт. Джорджія) — амер. держ. діяч і дипломат. Закінчив Коледж Девідсона (Півн. Кароліна, 1931) і Коледж Св. Джона Оксфордського ун-ту (1934). У 1934-40 викладав держ. управління в Коледжі Мілла (Окленд, Каліфорнія); учасник *Другої світової війни* в Китаї й Бірмі. З 1946 — на дип. службі: помічник нач. Управління держдепартаменту США з проблем міжнар. безпеки, спец. помічник військ. міністра; 1947-48 — нач. Управління спец. політ. відносин держдепартаменту; 1948-49 — нач. Управління у справах ООН держдепартаменту; 1949-50 — 1-й помічник держсекретаря у справах ООН, помічник заступника держсекретаря; 1950-52 — помічник держсекретаря у справах Дал. Сходу, відіграв важливу роль у прийнятті рішення про збройне втручання США в *Корейську війну 1950-53*; 1952-60 — президент Фонду Рокфел-лерів. У 1961-69 — *державний секретар США*, підтримував надання екон. допомоги країнам, що розвиваються, зниження тарифів із метою інтенсифікації розвитку світової торгівлі й укладення *Договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою 1963*; водночас був переконаним прибічником застосування військ. сили проти поширення комунізму й участі США у В'єтнамській війні 1964-73. Після виходу у відставку викладав *міжнародне право* в Ун-ті Джорджії (1970-84).

В.Л. Головченко

Ратифікаційна грамота — документ, що

підтверджує *ратифікацію* міжнар. дог-ру відп. органом держави. Як правило, вона підписується главою д-ви (парламенту або уряду) і скріплюється підписом глави зовн.-політ. відомства. Р. г., за заг. практикою, здається на зберігання (депонується) депозитарію *договору міжнародного багатостороннього*. При укладанні двостороннього *договору міжнародного* може відбуватись обмін Р. г. між його учасниками. Підписання Р. г. є питанням процесуального характеру, пов'язане з процедурами надання згоди на чинність міжнар. дог-ру, підписання закону про ратифікацію тощо. За своєю юрид. сутністю ратифікація є утвердженням міжнар. дог-ру, що міститься у двох прав, актах — міжнародному (Р. г.) і внутрішньодержавному (закон про ратифікацію). Поширена в міжнар. договірній практиці умова набрання дог-ром чинності — після часу отримання депозитарієм визначеної в дог-рі кількості Р. Г.
О.В. Буткевич

Ратифікація (від лат. ratificatio — затверджений та Ratificatio — роблю) — форма вираження згоди державою на обов'язковість для неї *договору міжнародного*, що полягає в остаточному затвердженні договору вищим органом держ. влади. Відповідно до ст. 14 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969* згода на обов'язковість міжнар. дог-ру виражається Р., якщо це передбачено в самому дог-рі або випливає з повноважень представника д-ви; якщо д-ви домовились про це під час переговорів; якщо договір було підписано під умовою Р. Порядок Р. належить до сфери внутр. компетенції д-ви. Р. дог-ру може здійснюватись главою д-ви самостійно або за згодою парламенту, проте, як правило, в сучас. демокр. д-вах є прерогативою парламенту. Згідно з Конституцією України та Законом України «Про міжнародні договори України» закон про Р. приймається ВР України з ініціативи Президента України або КМ України та підписується Президентом України. Законом також встановлено перелік міжнар. дог-рів України, що підлягають обов'язковій Р. (дог-ри про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу, мирні дог-ри, дог-ри з тери-тор. питань тощо). Відмова від Р. не є порушенням міжнар. права. Док-том, що підтверджує Р., є *ратифікаційна грамота*.

М.М. Гнатівський

Рахман (Каптап) Муджибур (17.03.1920, Тон-гіпар, Британська Індія — 15.08.1975, Дакка) — громад.-політ. і держ. діяч Пакистану та Бангладеш. Закінчив коледж у Калькутті. У 40-х ХХ ст. почав займатись публічною політикою; 1945 вперше обраний до законодавчих зборів провінції Бенгалія. У 1949-52 — секр., 1952-66 — ген. секретар, 1966-74 — голова лівоцентристської партії Ліга Авами, що відстоювала інтереси населення Схід. Пакистану; переслідувався пакистанською владою за націоналізм. У 1970 Ліга Авами здобула більшість на парл. виборах у Пакистані; коли їхні результати були анульовані, очолив б-бу бенгальського народу за незалежність, що стала можливою завдяки *індійсько-пакистанській війні 1971*. 11.04.1971-12.01.1972 і 26.01-15.08.1975 — Президент Народної Республіки Бангладеш (НРБ), 13.01.1972-26.01.1975 -

Прем'єр-міністр НРБ. Забезпечив дип. визнання країни, розбудовував тісні політ. та екон. зв'язки з Індією, яка надала на початковому етапі найбільшу гуманітарну допомогу молодій д-ві. У 1973 був нагороджений Всесвітньою радою миру медаллю Жоліо Кюрі. Убитий під час військ. перевороту.
ТІМ. Ігнат'єв

Рахмонов (Какптопу) Емомалі (5.11.1952, с. Дангара Кулябської обл., Таджикиська РСР) — таджицький держ. і громад.-політ. діяч. Закінчив екон. ф-т Таджикиського держ. ун-ту (1982). Трудову діяльність розпочав електриком на заводі в Курган-Тюбе. 1971-74 — на військ. службі на Чорноморському та Тихоокеанському флотах ВМС СРСР, по завершенні якої повернувся на завод. 1977-82 — поєднував роботу з навчанням у Таджикиському держ. ун-ті. 1976-88 — секр., голова профкому колгоспу ім. В.І. Леніна в Дан-гаринському р-ні Кулябської обл.; 1988-92 — дир. того самого госп-ва, що було перетворено в радгосп. У 1989 обирався депутатом Верховної Ради СРСР. У листопаді 1992 обраний головою Кулябського облвиконкому, 27.11.1992 на засіданні Верховної Ради Таджикистану, яке в умовах громадян. війни відбулось в одному із селищ поблизу Ходжента (Ленінабада) — спікером таджицького парламенту. У грудні 1992 сформовані Р. військ. загони отримали перемогу в збройній б-бі з ісламською «Об'єднаною таджицькою опозицією» за столицю республіки Душанбе. 16.11.1994 обраний Президентом Таджикистану, в листопаді 1999 переобраний на другий термін. Ухвалена заг.-нац. референдумом у червні 2003 нова Конституція Таджикистану дозволила Р. залишатись на посаді президента ще два 7-річних терміни поспіль (до 2020). У зовн. та внутр. політиці спирається на

військ.-техн. й політ, підтримку РФ; виступає її стратегічним союзником у Центр. Азії та на кордоні з Афганістаном. У червні 1997 після консультацій із Росією й Іраном та через загрозу *агресії* афган. талібів, підписав з ісламською опозицією Загальну угоду про встановлення миру і нац. злагоди в Таджикистані, яка передбачала чотириступеневий план урегулювання існуючого конфлікту.

Л.В. Губерський

Раціонального вибору теорія — формалізована модель поведінки соц. актора, згідно з якою система його дій визначається прагненням до вибору з усіх існуючих альтернатив варіанта, що відповідає комбінації критеріїв макс. корисності за умов макс. вірогідності та мінім. витрат. Р. в. т. знайшла широке визнання в різних напрямках досліджень *міжнародних відносин*, особливо в тих, що використовують для аналізу міжнар. проблематики концептуальний апарат

Ігор теорії.

А.Л. Субботін

Рацірака (Каїзігака) Дідьє (4.11.1936, Вагу-мандрі, провінція Туамасіна, Мадагаскар) — мадагаскарський військ. і держ. діяч. Нар. в. заможній сім'ї високопоставленого урядовця. Закінчив лицей у Парижі (1960), Військ.-мор. школу в Бресті (1963), Школу офіцерів зв'язку та Вище військ.-мор. уч-ще в Тулоні (1969). У 1963-65 — молодший офіцер на службі у ВМС Малагасійської Республіки; 1970-72 — військ. аташе посольства Малагасійської Республіки в Парижі, капітан 3-го рангу. Після повалення в травні 1972 профранц. режиму Ф. Ціранани став мін. закр. справ, ініціював виведення *зовнішньої політики* країни з-під неподільного контролю Парижа та проведення натомість лінії «всіх азимутів», у т. ч. встановлення *дипломатичних відносин* із СРСР (вересень 1972) та його союзниками; підтримав ліквідацію франц. військ. баз (1973). 15.06.1975-4.01.1976 - голова Верховної рев. ради, 4.01.1976-27.03.1993 і 9.02.1997-5.07.2002 — Президент Демократичної Республіки Мадагаскар (із 12.09.1992 — Республіка Мадагаскар), адмірал (1983); виступив гол. автором «Хартії малагасійської соціалістичної революції» (серпень 1975) і засновником партії Авангард малагасійської рев-ції (березень 1976) та Нац. фронту захисту рев-ції (грудень 1976). У зовн. політиці прагнув до тісної взаємодії з лівим крилом *Організації африканської єдності (ОАЄ)* і *Руху неприєднання*, тричі відвідав із візитами СРСР (1978, 1985, 1986), водночас зберіг стратегічні партнерські зв'язки з Францією й не погодився надати СРСР право на створення військ.-мор. бази. Відзначався здатністю до пошуків компромісів і політ. гнучкістю, зокрема в процесі розробки конституції 1992, що запровадила багатопарт. систему.

в.і. Головченко

Раштатський конгрес 1797-99 скликаний відповідно до умов *Кампоформійського мирного договору 1797* для врегулювання територ. питань, що стосувалися *Священної Римської імперії та Франції*, і з метою пошуку винагороди для

нім. князів, які втратили свої території на лівому березі Рейну, що відійшов до Франції. Конгрес відкрився 9.12.1797 за участю представників Франції, Австрії, Пруссії та інших нім. держав-членів Священної Римської імперії (т. зв. імперська депутація). У березні 1798 імперська депутація ухвалила перехід лівого берега Рейну до Франції, а у квітні — рішення про розподіл між князівствами, що втратили свої території, дух. князівств на правому березі Рейну. Переговори затягнулись через позицію Австрії, яка вимагала компенсацію Папі римському за секуляризацію дух. князівств. Крім того, Австрія вимагала передати їй як компенсацію за поступки на лівому березі Рейну всіх материкових земель колишньої Венеціанської республіки й трьох легатств, що входили до складу Папської області. Франція пропонувала компенсувати територ. втрати Австрії за рахунок Баварії. Під час роботи конгресу Франція завоювала нові території, Австрія вступила до 2-ої *антифранцузької коаліції*. У березні 1799 розпочалась австр.-франц. війна, у квітні 1799 австр. війська оточили Раштатт, а представники Австрії на конгресі заявили, що вважають усі рішення конгресу недійсними та наполягали на його розпуску. 23.04.1799 конгрес було закрито.

М.А. Миронова

Раштатський мир 1714 — двостороння угода, підписана 6.03.1714 у Раштатті (Півд. Баден, Австрія) між Францією й Австрією, що поставила останню крапку у *війні за іспанську спадщину 1701-14*. Потребу в підписанні миру зумовила відмова австр. імператора Карла VI Габсбурга визнати умови *Утрехтського мирного договору 1713*, які Австрія вважала для себе недостатньо

сприятливими. Унаслідок цього Франція та Австрія залишались у стані війни й після підписання Утрехтського миру, аж доки воєнні успіхи французів на Рейні влітку 1713 не переконали Карла VI в його неспроможності принципово змінити глобальні результати Утрехтського миру. За умовами миру Франція втрачала всі завойовані нею в Прирейнській зоні території та повинна була зруйнувати всі свої прирейнські укріплення. Карл VI Габсбург, за яким Р. м. зберігав Сардинію, отримував значну частину «іспанського спадку» (Неаполь, частину Тоскани, Мілан та Іспанські Нідерланди), але погоджувався при цьому на збереження за Бурбонами іспан. корони. Р. м. передбачав упровадження режиму вільного судноплавства на Рейні. На Баденському конгресі 1714 з усіма умовами Р. м. погодились нім. д-ви, що брали участь у війні За ІСПан. Спадщину.

В.Л. Рубель

Реального ЗВ'ЯЗКУ ПРИНЦИП у міжнародному морському праві — основний показник для визначення дійсної національності судна; відображує обов'язок держави здійснювати над суднами, що ходять під її прапором, юрисдикцію та ефективний контроль щодо ідентифікації та підзвітності власників й операторів суден, а також в адмін., техн., екон. та соц. питаннях *держави прапора*. Із цією метою кожна д-ва щодо суден, які ходять під її прапором, веде реєстр, здійснює юрисдикцію над усім екіпажем, вживає необхідних заходів для забезпечення безпеки на морі, зокрема в тому, що стосується конструкцій, обладнання й готовності для ходіння в плавання, комплектування суден, умов праці та навчання екіпажів, а також інспектування своїх суден безпосередньо перед реєстрацією та під час подальшої експлуатації. Становлення в міжнар. морському праві Р. з. п. розпочалось у Європі в XIII — XIV ст. із метою відмежування мор. торгівлі від дій військ.-мор. сил д-ав. У цей час видавались нац. нормативні акти, спрямовані на встановлення д-вою прапора контролю над своїми торг. суднами, надання таким суднам нац. статусу, процедуру перевірки їх належності. Наприкінці XIX ст. із зростанням світової торгівлі та відсутністю належного контролю з боку д-ав прапора проблему намагались вирішити на міжнар. рівні. У 1896 Гаазький інститут міжнар. права запропонував проект Правил щодо використання нац. прапора торг. суднами, проте він не отримав належної підтримки. Р. з. п. знайшов закріплення в Конвенції про відкрите море 1958, *Конвенції ООН з морського права 1982*, Конвенції про умови реєстрації суден 1986. Надання д-вами своєї національності (своїх прапорів) мор. суднам виключно за формальними ознаками, без дотримання Р. з. п., отримало назву практики використання т. зв. «зручних прапорів». Їх використання в умовах низького рівня оподаткування, менш жорстких правил щодо техн. стану суден, тривалішого робочого часу та нижчої оплати праці моряків призводить, як правило, до росту аварійності на морі та впливає на розвиток і конкурентоспроможність ТОРГ. флОТІВ.

І.М. Забара

Ревай Юліан (1899, с. Мирча, тепер Закарпатська обл. — 1979, Нью-Йорк) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. У 1922-35 — працівник мін-ва освіти ЧСР при крайовому управлінні Підкарпатської Русі. У 1929 спільно з *А. Волошином* виступив засновником Учительської громади Підкарпатської Русі, згодом очолив її. У 1935-38 — посол до парламенту ЧСР від закарпатської фракції Чехословацької соціал-демократичної партії, один із лідерів Руської Центральної Народної Ради. У часи діяльності авт. урядів А. Бродія й А. Волошина в 1938-39 займав різні міністерські посади, як мін. зак. справ очолював закарпатську делегацію на екон. переговорах з урядом Німеччини. Був обраний послом до Союму Карпатської України, перед окупацією краю Угорщиною в березні 1939 виконував обов'язки прем'єр-міністра і мін. зак. справ. У 1939-45 мешкав у Братиславі, після чого переїхав до Німеччини, а потім до США (1948), де працював дир. Українського ін-ту й Карпатського дослідного центру в Нью-Йорку.

С.В. Віднянський

Регіоналізм (у міжнародних відносинах) — екон. та політ. взаємодія, формальним або неформальним мотивом якої є ідея упереджувального розвитку зв'язків між державами, що об'єднані реальною або уявною, але усвідомленою ними належністю до геогр. спільноти. Ключовими категоріями Р. виступають геогр. детермінізм та регіональна самоідентифікація (див. *Ідентичність міжнародна*). Феномен Р. розкривається в процесі регіоналізації, спрямованому на формування регіональної підсистеми міжнар. відносин. Динаміка процесу регіоналізації визначається наступними факторами: природою та рівнем зближення країн, ступенем їх взаємозалежності, взаємного впливу та взаємодоповнюваності; співвідношенням рівня екон., політ., сусп. розвитку д-ав; істор., культ., реліг., етнічною та лінгвістичною спільністю; природою

зв'язків між д-вами та недерж. *акторами міжнародними* в регіональному просторі; співвідношенням потенціалу внутр. взаємодії в регіональному просторі та зовн. впливів; рівнем сили в регіональному просторі, наявністю силової рівноваги між регіональними д-вами. Процес регіоналізації спричиняє до ущільнення регіонального простору, тобто до зростання кількості та якості зв'язків між країнами; регіональний простір набуває специфічних функціональних ознак, завдяки яким відбувається ідентифікація міжнар. регіону та на основі яких формалізується регіональна підсистема міжнар. відносин (див. *Міжнародні організації регіональні*). Р. проявився як феномен міжнар. відносин у 1950-60-х. Традиційний Р. мав переважно держ.-центричний характер, виступав у формі здійснюваних окремими регіональними або позарегіональними д-вами (гегемонами в регіональному просторі) проектів зі створення регіональних міждерж. орг-цій, запровадження регіональних торг. та митних режимів. Основне завдання традиційного Р. полягало в консолідації геогр. простору для протидії певному впливу ззовні; відповідно метою регіоналізації зазвичай виступало створення зон вільної торгівлі, митних союзів (див. *Інтеграція міжнародна*) або військ. союзів, що проявилось у т. зв. концепції регіональних комплексів безпеки, яку було реалізовано, зокрема, у Зах. півкулі в Міжамериканській системі оборони (див. *Ріо-де-Жанейро договір 1947*), у Північноатлантичному регіоні (див. *НАТО*).

Наприкінці 1980-х процеси орг-ції регіональних просторів знову активізувались, розпочався новий етап регіоналізації, т. зв. «новий регіоналізм». Він є багатовимірним, багаторівневим, комплексним феноменом, що охоплює фактично всі сфери сусп. життя; виступає в держ., ринковому та сусп. вимірах й проявляється в екон., політ., культ., військ., безпековому, екологічному тощо співробітництві. Новий Р. має транснац. характер, недерж. актори виступають активними формотворчими елементами в процесі регіоналізації, сприяють розвитку та поглибленню взаємозв'язків у регіональному просторі. Як правило, він має відкритий характер, не передбачає встановлення жорстких бар'єрів на шляху зовн. впливів; для нього також є характерним відсутність формалізації в міждерж. інститутах, т. зв. «м'який регіоналізм» (див. *Азіатсько-тихоокеанське економічне співробітництво*). Специфічною формою Р. виступає мікрорегіоналізм, тобто формування регіональної підсистеми на основі транскордонного співробітництва (див. *Єврорегіон*). Важливою проблемою міжнар. відносин є співвідношення феномена Р. з процесами *глобалізації* та *фрагментації*. Хоча в процесі регіоналізації може проявлятися тенденція до регіональної фрагментації, Р. та глобалізація не є дихотомними поняттями. Р. може виступати

як засіб зростання ефективності глобалізації або протидіяти їй, залежно від співвідношення динаміки та функціонального наповнення процесів регіоналізації та глобалізації в кожному конкретному регіональному комплексі.

В.Ю. Константинов

Регіональна інформаційна політика —

узгоджена стратегія міжнар. співробітництва на регіональному рівні в галузі інформації та комунікації. У сучас. *міжнародних відносинах* реалізуються європ., панафрик., азіатсько-тихоокеанські, лат.-амер., панарабські стратегії Р. і. п. Вона належить до пріоритетів міжнар. співробітництва, враховує специфіку й інтереси країн регіону та прагнення до співпраці, здійснення нац. ініціатив на субрегіональному рівні. Ці пріоритети стосуються міжкурядових інформ. обмінів; спільного використання інформ. ресурсів; планування стратегії та контролю за інформ. потоками, побудови «інфоструктури», регіональних мереж і систем; встановлення заг. принципів прав, регулювання інформ. діяльності; демократизації ЗМІ. Р. і. п. тісно пов'язана як із нац. програмами, так і з глобальними міжнар. ідеями «інформаційного суспільства», що визначають тенденції та перспективи сучас. міжнар. відносин. Цілі Р. і. п., за док-тами міжнар. орг-цій, — консолідація нац. ресурсів, координація діючих і майбутніх об'єктів «інфоструктури», ліквідація диспропорцій в інформ. потоках, забезпечення нац. суверенності й культ. самобутності, інтеграція в *міжнародний інформаційний простір* і міжнар. поділ праці.

Європ. інфор. політика реалізується через стратегії, програми й проекти міжурядових регіональних орг-цій, таких як *Рада Європи (РЄ)*, *Європейський Союз (ЄС)*, *Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)*, *Центральноєвропейської ініціативи (ЦЄІ)*, *НАТО* тощо, у яких розглядаються та вирішуються проблеми становлення інформ. суспільства в Європі, розвитку «інфоінфраструктури», інформ. магістралей, телекомунікаційних мереж, інформ. економіки, електронної торгівлі, електронного уряду. Рада Європи розвиває гуманітарне співробітництво в регіоні шляхом забезпечення *прав людини* та розвитку плюралістичної демократії, створення системи європ. інформ. права, впровадження європ.

стандартів і принципів у нац. інформ. програми й чинне законодавство. ЄС підтримує доктрину європ. інформ. економіки, впровадження нових технологій у традиційні сектори економіки; спрямовує розвиток «інтелектуальної» торгівлі для зростання екон. стабільності та конкурентоспроможності Європи на міжнар. ринках. ОБСЄ формує інформ. концепцію в напрямку превентивної дипломатії, врегулювання конфліктів, забезпечення професійної інформ. діяльності, охорони інформ. прав етнічних спільнот і меншин. Інформ. політика ЦЄІ спрямована на: інтеграцію країн-членів до проектів і програм ЄС для забезпечення регіонального й субрегіонального співробітництва; вдосконалення «інфострук-тури», створення та функціонування інформ.-документаційних центрів для оперативного обміну інформацією; реалізацію програми ЦЄІ-2010 спільно з ЄС для підвищення екон. стабільності за рахунок інформ. сектора та включення країн-членів ЦЄІ в міжнар. торгівлю й світове госп-во. Інформ. політика НАТО включає як гуманітарні, так і військ. аспекти інформ. співробітництва; забезпечує програми обміну інформацією, впровадження нових технологій в оборонну доктрину альянсу, політ. співробітництво в регіоні; сприяє поширенню ідей толерантності та культури миру. Рада Європи ухвалила програму підтримки країн-членів, які адекватно реагують на зміни в новому столітті та вбачають прогрес, розвиток регіону в утвердженні прав людини, демократії, становленні інформ. суспільства. До демокр. цінностей відносять нову Р. і. п., принципи використання комунікаційних та інформ. технологій, забезпечення інформ. прав, встановлення широких можливостей для міжурядового співробітництва. Орг-ція закликала спільно знайти відповіді на проблеми інформ. суспільства на основі балансу інтересів, оптимальної рівноваги між правом на інформацію та повагою до приватного життя. Програма діяльності Ради Європи й країн-членів орг-ції на новий період до 2010-15, викладена в Політичній декларації «Інформаційне суспільство — виклик для Європи» (1997), свідчить про нові напрямки європ. інформ. політики, про розуміння інформ. суспільства як важливого рушія екон., соц. і технол. змін. Інформ. зміни значно впливають на функціонування суспільства в цілому, на відносини між окремими індивідами, спільнотами, країнами на міжнар. рівні, надають ширші можливості для обміну інформацією на транскордонному рівні, через глобалізацію

вільного доступу суспільства до мереж і послуг. Рада Європи зобов'язалась у рамках становлення інформ. суспільства сприяти розвитку нових технологій, нових інформ. і комунікаційних підприємств і послуг в інтересах свободи слова, інформації, творчого зростання та обміну між різними культурами, в інтересах освіти, соц. розвитку й гуманітарного права. Інформ. політика ЄС виходить із доктрини Європейського інформ. суспільства, проголошеної 1994 у доповіді «Європа і глобальне інформаційне суспільство: рекомендації для Європейського Співтовариства» (відома у наук, літературі як доповідь М. Бангеманна) та підтвердженої у 2003 на Всесвітньому саміті з інформ. суспільства. Основна ідея інформ. політики ЄС — зміна традиційних підходів й оцінок міжнар. співробітництва та світової конкуренції: від політики, що визначає міжнар. становище країни за геогр. ознаками, природ, ресурсами, кліматичними умовами, політ.-екон. чинниками, до інформатики (технополітики), яка визначає місце кожної д-ви у світовій ієрархії залежно від упровадження нових наук, досягнень і технологій в усі сфери життєдіяльності суспільства. Позиція ЄС у регіоні зумовлює екон. й соц. інтеграцію європ. країн, реорганізацію бізнесу, переосмислення стосунків держ. та приватного секторів, нові форми орг-ції праці й інші інституційні перетворення. До пріоритетів інформ. політики ЄС відносять низку пілотних проектів, головними цілями яких є: підтримка міжнар. домовленостей про заг. принципи використання, доступу та взаємодії інформ. мереж; створення основи співробітництва країн *Великої сімки* для становлення *глобального інформаційного суспільства*; створення глобального ринку нових продуктів і послуг; упровадження програми дистанційної роботи й заг. інформ. освіти європ. спільноти. Європ. перспектива дозволяє порівняти політ. регіональні рішення, політику інтеграції та нац. практику, координацію дій європ. урядів у нових умовах для забезпечення екон. стабільності й прогресу регіону. Стратегія формування єдиного інформ. простору держав-учасниць *Співдружності Незалежних Держав (СНД)* формально враховує світовий досвід становлення інформ. суспільства, створення єдиної уніфікованої системи телекому-нікацій і стандартів обміну інформацією, розвиток інформ. економіки, європ. концентрацію мас-медіа, впровадження нових технологій у важливі сфери життєдіяльності суспільства. Концепція включає: заг. положення; цілі та завдання формування й розвитку інформ. простору СНД; основні принципи створення єдиного інформ. поля; нормативно-прав. механізми регулювання інформ. діяльності; формування, підтримку та використання інформ. ресурсів; створення й розвиток засобів підтримки та забезпечення

інформ. процесів; забезпечення інформ. безпеки держав-учасниць СНД (створення автоматизованої системи обміну інформацією в рамках регіону); орг. заходи; фінанс-екон. принципи забезпечення «інфраструктури». Стратегія інформ. політики країн-учасниць СНД, сформульована в Концепції, має як позитивні, так і негативні характеристики. До позитивних можна віднести: координацію політ, та екон. реформ, створення сприятливих умов для функціонування нових ринків, товарів і послуг, переміщення капіталів і робочої сили, забезпечення права приватної власності в інформ. сфері, використання нац. інформ. ресурсів для прогресу економіки й конкурентоздатності у світовому інформ. просторі; до негативних: пріоритетну роль і домінування інтересів однієї країни (Росії) в інформ. сфері, невідповідність положень міждерж. угод конституційним нормам та чинному інформ. законодавству країн-учасниць, посягання на інформ. суверенітет й інформ. безпеку при необмеженому та безперешкодному, як зазначено в багатьох угодах, доступі до нац. інформ. ресурсів, зобов'язальне право на використання єдиної грошової одиниці (рос. рубля) та єдиної (російської) мови у міждерж. інформ. обмінах, монополію рос. мас-медіа у представництві СНД на міжнар. арені.

Є.Л. Макаренко

Регламент (від франц. *reglement*, від *regle* — правило): 1. Сукупність правил, які визначають порядок діяльності держ. органу, установи, орг-ції.
2. Порядок ведення засідань, зборів, конференцій, з'їздів.
3. Назва деяких актів міжнар. конгресів і конференцій (напр. *Віденський регламент 1815*).
4. Додаткова угода до багатосторонньої конвенції.

Т.І. Шинкаренко

Реекспорт — товар, імпортований у країну, але не використаний у ній, а проданий у третю країну; продаж із вивезенням за кордон товару, що був раніше імпортований, не піддавався переробці. У ряді випадків до Р. відносять придбання та перепродаж товару за кордоном без його переробки за кордоном і без вивезення в країну. Провезення товарів транзитом через країну як Р. не розглядається. Товари реекспортуються як у незмінному вигляді, так і після несуттєвої зовн. обробки (очищення, сортування, перепакування і т. п.). Як правило, предметом Р. є шкіра, вовна, каучук, кольорові метали та ін.

В.І. Мазуренко

РЕЖИМ ВІЙСЬКОВОГО ПОЛОНУ визначається 4-ю Гаазькою конвенцією про закони і звичаї сухопутної війни 1907, 3-ю Женевською конвенцією про поведження з *військовополоненими* 1949 і прийнятими в 1977 в Женеві 1-м та 2-м додатковими протоколами до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949. Відповідно до цих док-тів д-ви повинні гуманно поводитись із військовополоненими (4-а Гаазька конвенція), без будь-якої дискримінації з огляду на расу, колір шкіри, релігію або віру, стать, походження або майнове становище (3-я Женевська конвенція), мову, політ, або інші переконання, нац. або соц. походження, народження або інший статус чи будь-які інші подібні критерії (1-й та 2-й додаткові ПРОТОКОЛИ).

О.В. Задорожній

Режим міжнародний — сукупність принципів, норм, правил, процедур прийняття рішень, що існують об'єктивно або суб'єктивно, і які визначають очікування *акторів міжнародних* щодо індивід, та колективних дій у певній сфері діяльності. Розвинутою формою Р. м. є виникнення на його основі міжнар. інститутів співробітництва, які організують індивід, дії акторів та підвищують ефективність їхньої колективної діяльності. Головним наслідком існування Р. м. є відтворення «спільного блага» (*соішпоп воосі*), що об'єктивно є необхідним для продовження існування кожного члена міжнар. співтовариства. Прикладами міжнар. режимів є інститути *Бреттон-Вудської валютної системи*, *Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ)*, *Наради з питань безпеки та співробітництва* в ЄвроПІ ТОЩО.

А.Л. Субботін

Режим найбільшого сприяння — комплекс правовідносин, що виникають як усередині держави, так і в міжнар. сфері у зв'язку з наданням державою державі-партнеру, її фізич. та юрид. особам, товарам, інвестиціям, речам в узгодженій сфері найбільш сприятливих (найвигідніших) умов, які надані будь-якій третій країні, її особам, товарам, інвестиціям, речам. Положення *договору міжнародного* про надання Р. н. с. певній д-ві називається *клаузулою* про націю, якій надається найбільше сприяння. Д-ву, яка погоджується надати Р. н. с., називають *бенефіціюючою*, а д-ву, щодо якої було прийнято таке зобов'язання, —

бенефіціаром. Як правило, клаузула про націю, якій надається найбільше сприяння, є двосторонньою і д-ви одночасно виступають як бенефіціюючі д-ви та держави-бенефіціари. Розроблений *Комісією міжнародного права ООН* упродовж 1964-76 та прийнятий нею в другому читанні в 1978 Проект статей про клаузули про націю, якій надається найбільше сприяння, *Генеральна Асамблея ООН* залишила без руху. Разом із тим, у Проекті зібрано міжнар. договірні та звичаєві норми, які утворюють міжнар.-прав, інститут найбільшого сприяння.

Р н. с. — один із головних принципів, покладених в основу діяльності *Світової організації торгівлі (СОТ)*. Він передбачає надання митних пільг, а також переваг щодо внутр. податків і зборів, якими обкладається вир-во, обробка й обіг імпортованих товарів. Упровадження цього режиму веде до створення рівних умов для конкуренції в *зовнішній торгівлі*. В умовах активного включення України у світовий поділ праці воно може слугувати діючим механізмом зміцнення й розширення торг, зв'язків, заснованих на принципах рівноправності, взаємної вигоди та заг. зацікавленості. Такий підхід вимагає усунути будь-яку форму дискримінації в зовн. торгівлі.

М.М. Гнатовський, В.І. Мазуренко

Режимів міжнародних концепція — теорет. напрямком дослідження *міжнародних відносин*; полягає в застосуванні певних положень ліберальної екон. теорії до аналізу співробітництва й конфлікту в *системі міжнародній*. Центр, постулатом концепції є теза про існування міжнар. режиму — неформального механізму міждерж. співробітництва, що не походить від міжнар. норм або міжнар. орг-цій. Найважливішими характеристиками міжнар. режиму є ефективність (ступінь добровільного підпорядкування акторів нормам та процедурам) та гнучкість (здатність міжнар. режиму протидіяти змінам, що відбуваються в міжнар. середовищі). Функції міжнар. режиму: сприяння обранню оптимального сценарію поведінки індивідів, *акторів міжнародних*, забезпечення ефективного обміну інформацією, збільшення передбачуваності міжнар. відносин та зменшення суб'єктивних витрат на взаємодію міжнар. акторів. Спираючись на здобутки *ігор теорії*, концепція доводить, що стратегія, спрямована на співробітництво з іншими акторами, є в довгостроковій перспективі найоптимальнішою для будь-якого міжнар. актора.

А.Л. Субботін

РЕЗИДЕНТ (ВІД Лат. RESIDENS — той, хто сидить,

залишається на місці): 1. У середньовіччі — інозем. дип. представник, який постійно знаходився в д-ві, іншій, ніж д-ва його підданства (*громадянства*). Повна назва — міністр-резидент. Відповідно до *Віденського регламенту про класифікацію дипломатичних агентів 1815* за рангом стоїть після *посланника*, віднесеного до другого класу дип. представників, нижчого за своїм міжнар.-прав. статусом, ніж *посол*. Із ХХ ст. у міжнар. практиці спостерігається чітка тенденція відмови від призначень міністрів-резидентів. В Україні відповідно до ст. 1 *Закону України «Про дипломатичні ранги України»* та ст. 12 *Закону України «Про дипломатичну службу»* Р. у переліку *дипломатичних рангів та посад* дип. представників, які працюють в закорд. дип. установах України, відсутній.

2. Представник колоніальної д-ви в *протектораті*.

3. Представник розвідки однієї д-ви в іншій, який керує роботою агентурної мережі.

4. Громадянин, який має постійне місце проживання в певній д-ві, у т. ч. той, хто тимчасово перебуває за кордоном.

5. Юрид. особа або суб'єкт підприємницької діяльності, що не має статусу юрид. особи (філія, представництво тощо), яка створена та здійснює свою діяльність відповідно до законодавства певної д-ви з місцезнаходженням на її території, а також філія чи представництво юрид. особи-резидента за кордоном, що не займається підприємницькою діяльністю.

6. *Дипломатичне представництво, консульська установа, торг, та інше офіц. представництво* певної д-ви за кордоном, яке має *дипломатичні привілеї та імунітети*.

о.ю.

Серьогін

РЕЗНИК Михайло Борисович (5.02.1950, ст. Дон-гузька Першотравневого р-ну Оренбурзької обл., РФ) — укр. держ. діяч, дипломат. Закінчив Київ. торг.-екон. ін-т (1973), Ін-т управління народним госп-вом (1977), Сан-Франциський міжнар. ун-т бізнесу (1992). У 1969-72 — інженер гол. управління Міністерства транспорту УРСР; 1972-73 — старший інженер гол. управління Міністерства торгівлі УРСР. 1973-74 — служба в Збройних силах СРСР. 1974-82 — старший

інженер, керівник техн. відділу Міністерства торгівлі УРСР; 1982-83 — заст. нач. управління громад. харчування Київ, міськвиконкому; 1983-86 — заст. начальника гол. управління Міністерства торгівлі УРСР; 1986-92 — ген. директор ВО «Укрторгзабезпечення» Міністерства торгівлі України. У 1992-93 — ген. директор держ. зовн.-екон. об'єднання «Укртехмашімпекс»; 1993-94 — заст., 1-й заст. міністра зовн. екон. зв'язків України. У 1994-97 — керівник торг.-екон. місії у складі Посольства України в США. У вересні 1997 — жовтні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Корея; у жовтні 2001 — листопаді 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Китайській Народній Республіці, одночасно в червні 2002 — листопаді 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Монголії за сумісництвом. Указом Президента України від 10.11.2003 призначений Надзвичайним і Повноважним ПОСЛОМ України в США.

В.М. Матвієнко

Резолюція (лат. *resolutio* — рішення) — документ, що фіксує низку положень підсумкового та заключного характеру, який приймають конференції міжнар. або органи міжнар. міждержавної орг-ції; як правило, носить характер рекомендації.

Т. І. Шинкаренко

Реімпорт — придбання з ввезенням з-за кордону товару, який було раніше експортовано, і який не піддавався там переробці. Р. вважається повернення з-за кордону товару, раніше поставленого посередникам і який не було продано ними на ринку збуту. Як Р. також зараховується повернення через кордон товару, від якого відмовився покупець унаслідок його низької якості або з інших причин. Повернення товарів, які були раніше поставлені за кордон на консигнацію, виставки або ярмарки на умовах тимчасового вивезення й лізингу, не розглядаються як Р, оскільки таке вивезення товарів не супроводжувалось їх продажем.

В.І. Мазуренко

Реінтеграція — див. *Відновлення у громадянстві*.

Рейган (Reagan) Рональд Вілсон (6.02.1911, Тампіко, шт. Іллінойс, США— 5.06.2004, Бель-Ейр, шт. Каліфорнія) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, 40-й Президент США (20.01.1981-20.01.1989). Нар. в незаможній сім'ї дрібного бізнесмена. Закінчив Юерік-коледж (1932), де вивчав економіку й соціологію. Працював спортивним коментатором. У 1937 переїхав до Голівуда, де став професійним кіноактором і знявся у 54-х фільмах. У 1938 обраний до правління Гільдії кінематографістів (профспілки працівників кіно), у 1947-51 і 1959 був її головою, симпатизував Демократичній партії, але водночас застерігав від комуніст. загрози й небезпеки надто розрослої соц. д-ви. Брав активну участь у презид. кампаніях республіканців *Д. Ейзенхауера* і *Р. Ніксона*. У 1962 офіційно вступив до Республіканської партії й невдовзі увійшов до її правого крила. У 1967-75 — губернатор Каліфорнії, відзначився здатністю до компромісів у соц. політиці й прихильністю до амер. традиціоналістських цінностей, посівши в громад. опитуваннях 3 місце серед респ. діячів (після Р. Ніксона і Н. Рокфеллера). На Національному респ. конвенті 1980 добився висунення кандидатом у президенти і здобув переконливу перемогу на виборах, отримавши 51% голосів проти 41%, відданих за демократа *Дж. Картера*. На презид. виборах 1984 переобраний на другий термін (59% голосів). Продуманими кадровими призначеннями відродив значимість інституту президентства як єдиного осередку формування нац. політики й зумів забезпечити в обох палатах Конгресу підтримку т. зв. «консервативної революції» («рейганоміції»), що означала: суттєве зниження податків; спрощення чи повну ліквідацію держ. приписів, що перешкоджали інвестиціям в економіку; тимчасове зниження соц. виплат із подальшою їх компенсацією за рахунок госп. зростання. Стрижнем *зовнішньої політики* зробив курс на досягнення «миру з позиції сили», що мав відверто антикомуніст. характер «хрестового походу» проти «імперії зла» — СРСР — і проявився в: різкому збільшенні військ, видатків; розміщенні з 1983 РСД у країнах Зах. Європи; прийнятті на озброєння *Стратегічної оборонної ініціативи (СОІ)*; наданні повної свободи дій секретним службам, особливо ЦРУ; стимулюванні опору рад. впливові та підтримці антикомуніст. партиз. рухів у країнах «третього світу» (див. *Центральноамериканське мирне врегулювання*) і здійсненні таких символічних акцій, як *висадка військ США на Гренаді 1983*, бомбардування Лівії 15.04.1986. Але з приходом до влади в Кремлі *М. Горбачова* і запровадженням ним *нового політичного мислення* пом'якшив політику щодо СРСР і взяв участь у чотирьох зустрічах на вищому рівні (див. *Женевський саміт СРСР та США 1985*, *Рейк 'явікський саміт СРСР та*

США 1986, Вашингтонський саміт СРСР та США 1987, Московський саміт СРСР та США 1988), що увінчались підписанням американсько-радянського договору про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності 1987, розробкою американсько-радянського договору про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991 та сприяли врегулюванню низки регіональних конфліктів (див. Женевські угоди про врегулювання в Афганістані 1988, Намібії проголошення незалежності). Під тиском утвореної 1980 Українсько-Балтійської комісії Конгресу США адміністрація Р. звернула підвищену увагу на «проблеми національних меншин в СРСР» і провела ряд зустрічей з амер. українцями, діяльність орг-цій яких почала тлумачитись як така, що спрямована на відновлення права на незалежну Українську державу.
в.і. Головченко

Рейгана доктрина — див. *Неоглобалізму доктрина*.

РейДИ МОрСЬКІ — обмежені мор. простори, прилеглі до мор. портів; використовуються для стоянки на якорі, завантаження та розвантаження суден. Від рим. права й до поч. ХХ ст. беззастережно домінувала тенденція розглядати рейди без будь-яких винятків як *внутрішні води* д-ви на підставі міжнар. звичаю, який склався історично. Саме таке ставлення відображене в Регламенті про прав, становище суден та їхніх екіпажів в інозем. портах, підготовленому Інститутом міжнар. права в 1898, та в 13-й Гаазькій конвенції «Про права та обов'язки нейтральних держав у випадку морської війни» 1907. Використання рейдів при застосуванні методу вихідних (базових) ліній з метою визначення зовн. кордону *територіальних вод* д-ви призвів до появи на поч. ХХ ст. думки про необхідність включення рейдів у територ. води д-ви, принаймні, якщо рейд розташований за межами лінії, яка проходить через найбільш віддалені в бік моря точки портових споруд. Ст. 12 *Конвенції ООН з морського права 1982* визначає, що рейди, якими зазвичай користуються для завантаження, розвантаження та якірної стоянки суден, і які інакше були б розташовані цілком або частково за зовн. межею територ. моря, включаються в територ. море.

В.С. Ржевська

Рейк'явікський саміт СРСР та США 1986 —

офіц. зустріч між Ген. секретарем ІДК КПРС М. Горбачовим та Президентом США Р. Рейганом; відбувся 11-12.10.1986 в Рейк'явіку (Ісландія). Лідери двох д-ав погодили плани скорочення до 1600 одиниць заг. кількості носіїв стратегічних наступальних озброєнь, а кількості ядерних боезарядів — до 6000 одиниць для кожної із сторін. Гострі розбіжності стосовно *Стратегічної оборонної ініціативи (СОІ) США* завадили остаточному врегулюванню питання про стратегічні озброєння. Обидві сторони також домовились встановити верхню межу заг. кількості боеголовок ядерних ракет середньої дальності на позначці 100 одиниць для кожної сторони, а також не розміщувати такі ракети в Європі. СРСР запропонував «заморозити» свої системи ракет меншої дальності до переговорів про їх скорочення, якщо США відповідно «заморозить» свої системи ракет меншої дальності на поточному нульовому рівні. СРСР поставив остаточне ухвалення угоди про ракети середньої та меншої дальності в залежність від того, чи погодяться США з обмеженнями стосовно їхньої СОІ, проти чого заперечували США. Радянська сторона виступила з рядом інших пропозицій щодо стратегічної стабільності: проголосити терміном на 10 років мораторій на вихід СРСР та США з Договору щодо обмеження систем протиракетної оборони 1972; скоротити стратегічні наступальні озброєння США та СРСР в термін до 1991 на 50%, а до 1996 ліквідувати всі амер. та рад. стратегічні наступальні озброєння та досягти угоди, що жодна із сторін не може розгортати свої передові системи стратегічної оборони після 1996, якщо сторони не домовляться про інше. Разом із зобов'язанням дотримуватись Договору **ПРО** М. Горбачов намагався ввести заборону на випробування поза лабораторіями елементів системи протиракетної оборони косм. базування, від чого відмовилась амер. сторона, оскільки такі обмеження могли негативно позначитись на розвитку СОІ.
В.А. Манжола

Рейнський гарантійний пакт 1925 — див. *Локарнські угоди 1925*.

Рейхенбахська угода 1790 — двостороння австр.-прус. угода, підписана 27.07.1790 в Рейхенбасі (Сілезія) між австр. уповноваженими кн. Рейссом та бароном Шпільманом і прус. першим міністром графом Герцбергом. Під впливом *Французької буржуазної революції 1789-99*

розпочалась рев-ція в австр. Нідерландах (Бельгія). Австрія вступила ще в 1788 у рос-тур. війну 1787-91 на боці Росії. Користуючись складними обставинами, у яких опинилась Австрія, Пруссія, що перебувала в союзі з Великою Британією та Голландією, вимагала від Австрії укласти мир із Туреччиною, повернути останній всі території, захоплені під час війни, а також передати Польщі частину Галичини, за що та мала віддати Пруссії Гданськ і Торунь. Австрія вступила в переговори з Великою Британією. У результаті Велика Британія, яка прагнула допомогти Туреччині, але не хотіла послаблення Австрії, відмовилась підтримати Пруссію в разі виникнення австр.-прус. війни. Відтак Австрія та Пруссія були змушені підписати угоду на умовах, фактично підготованих Великою Британією. Конвенцію було оформлено у вигляді австр. та прус. декларацій. Австрія зобов'язувалася докласти зусиль для укладення миру з Туреччиною на основі довоєнного *статус-кво*. Пруссія зобов'язувалася сприяти Австрії у відновленні влади над територією Бельгії та спільно з Великою Британією і Голландією — гарантувати збереження там австр. панування. Наслідками укладення угоди стало підписання *Сістовського мирного договору 1791* та придушення бельгійської рев-ції; укладення угоди також спростило формування 1-ої *антифранцузької коаліції в 1792*.

М.Г. Капітоненко

«Рейхштадське побачення» 1876 — зустріч рос. імператора *Олександра II* та кн. *О. Горчакова* з австр. імператором *Францем Йосифом I* і *Д. Андраші*, що відбувалась 26.06(8.07). 1876 в Рейхштадському замку (Чехія); була присвячена обговоренню балканського питання. Розвиток нац.-визв. б-би на Балканах змусив уряд Росії досягти згоди з Австро-Угорщиною щодо дій д-ав у разі подальшого загострення політ, ситуації в регіоні. Угоду було укладено у вигляді нотаток, що закріплювали результати переговорів і були окремо зроблені обома сторонами за дорученням Горчакова та Андраші; у нотатках сторін були присутні розбіжності щодо низки пунктів. Пунктами, які співпадали, передбачалось, що обидві д-ви дотримуватимуться принципу невтручання та знову розпочнуть переговори, якщо цього вимагатимуть обставини. У випадку успіху Туреччини в придушенні заворушень та в Сербсько-тур. війні д-ви зобов'язувались перешкоджати можливим звірствам з боку тур. армії, вимагати встановлення довоєнного положення в Сербії, визнання незалежності Чорногорії, а також проведення адмін. реформ у Боснії і Герцеговині (на основі програми реформ, викладеній у ноті Андраші та в Берлінському меморандумі). У випадку перемоги християн обидві д-ви зобов'язувались діяти узгоджено з метою врегулювання наслідків війни. Сторони домовились не сприяти створенню великої слов. д-ви на Балканах. Було домовлено дотримуватись принципу невтручання до сербсько-тур. протистояння, а в разі нагальної необхідності — діяти лише за обопільною згодою. Під тиском Росії Андраші погодився на деяке збільшення території Сербії та Чорногорії. Згідно із записами Горчакова Сербія отримувала частину старої Сербії та Боснії, а Чорногорія — всю Герцеговину й порт на Адріатичному морі. За записами Андраші Чорногорія отримувала лише частину Герцеговини, решта мала бути анексована Австро-Угорщиною. Згідно з нотатками рос. сторони Австро-Угорщина мала право анексувати лише тур. Хорватію та деякі прикордонні з Австрією частини Боснії відповідно до плану, який мав бути встановлений згодом; про права Австрії на Герцеговину жодних згадок не було.

Росія отримувала згоду Австро-Угорщини на повернення півд.-зах. Бессарабії та приєднання Батума. У разі повного розпаду Європ. частини Туреччини Болгарія та Румелія мали за рос. версією утворити незалежні князівства, а за австрійською — автономні провінції Отаманської імп.; за австр. версією такою провінцією могла стати й Албанія. Епір, Фессалію (за австр. версією також Крит) передбачалось передати Греції. Крім того, Константинополь міг бути перетворений на ВІЛЬНЕ МІСТО.

В.В. Коніюка

РЄКВІЗИЦІЯ (від лат. *геяізішо* — вимога) — примусове вилучення різних видів майна для використання його армією ворожої держави. Згідно зі ст. 52 Гаазької конвенції про закони і звичай сухопутної війни 1907 Р. можуть проводитися лише для потреб окуп. армії та не повинні здійснюватись для забезпечення потреб воюючої д-ви взагалі. Вони мають співвідноситись із можливостями країни й бути такими, що не накладають на населення обов'язки брати участь у воєнних діях проти своєї Батьківщини. Всі Р. повинні бути оплачені готівкою, а якщо це зробити неможливо, то вилучення потрібно підтверджувати розпискою, і сплата належної суми має бути зроблена за найкоротший термін. Р. можуть проводитись виключно командуванням

окупованої місцевості, окремі солдати чи офіцери не мають права її вимагати. При цьому Р. повинні допускатись лише тією мірою, якої вимагає військ, необхідність.

О.В. Задорожній

Реконверсія — переведення в повоєнний час військ, промисловості, людських та інших ресурсів, що використовувались у цивільному секторі економіки до війни, з вир-ва воєнної на вир-во цивільної продукції.

О.С. Пархомчук

Ректифікація кордону — незначні зміни чи уточнення в положенні кордонів на місцевості стосовно лінії держ. кордону. Р. к. може застосовуватись у випадку будівництва тунелів, гідро-станцій, аеродромів, мостів та інших споруд, а також із метою задоволення госп. інтересів д-ав на лінії кордону чи поблизу неї; здійснюється на підставі *договорів міжнародних* між зацікавленими сторонами. (Див. *Делімітація кордонів, Демаркація кордонів.*)

о.в.

Задорожний

Ремілітаризація — відновлення збройних сил та військ, потенціалу демілітаризованої країни, відновлення державою військ, споруджень та укріплень, дислокація збройних сил, проведення інших заходів військ, і військ.-екон. характеру в демілітаризованому районі (див. *Демілітаризація*). Р. зазвичай супроводжується однобічною відмовою д-ви від обмежувальних статей *договорів міжнародних*, що встановлюють статус *демілітаризованої зони*, порушенням відп. положень внутр. законодавства (напр., Р. нацистською Німеччиною 7.11.1936 демілітаризованої Рейнської області було здійснено, порушуючи *Версальський мирний договір 1919 і Ло-КарНСЬКІ угоди 1925*).

О.С. Пархомчук

РЕНЕ (Непе) Франс-Альбер (16.11.1935, о. Має) — сейшельський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив середню церк. школу в Швейцарії (1953), юрид. ф-т Лондонського ун-ту (1957) та Лондонську школу економіки і політ, наук (1964). Після повернення на Батьківщину заснував Об'єднану партію народу Сейшел (ОПНС), яка розпочала б-бу за негайне надання політ, незалежності країні. У 1970 і 1974 представляв ОПНС на конституційних конференціях у Лондоні з питань статусу Сейшельських о-вів. У 1975 став міністром громад, робіт у коаліційному перехідному урядові, а після проголошення незалежності 29.06.1976 призначений Прем'єр-міністром Республіки Сейшельські Острови. 5.06.1977, коли Президент Дж. Менчем перебував у Лондоні на конференції *Співдружності Націй*, здійснив держ. переворот й очолив країну. Запровадив однопарт. систему (до 27.12.1991), у 1978 реформував ОПНС у Прогресивний фронт народу Сейшел, що ухвалив на установчому з'їзді програмну заяву «Вперед до соціалізму». У червні 1979 на заг. виборах обраний Президентом Республіки Сейшельські Острови, переобирався у 1984, 1989, 1993, 1998 і 2003. На міжнар. арені виступав із позицій активного *нейтралітету*, за перетворення Індійського океану в *зону, вільну від ядерної зброї*. 14.04.2004 пішов у відставку за станом

ЗДОРОВ'Я.

В.І. Головченко

Рензбург (Кеп2Ыг§) Хуесен Пітер фан (26.03.1943, Мосселбей) — півд.-африк. дипломат і держ. діяч. Бакалавр мистецтв. 1965-66 — учитель середньої школи. 1966-67 — стажування в Департаменті закорд. справ (ДЗС) ПАР. 1968-70 — 2-й секр. посольства ПАР у Фінляндії; 1971 - 1-й секр. ДЗС ПАР; 1972-78 - консул, ген. консул ПАР у Новому Орлеані (США); 1979-80 - радник ДЗС ПАР; 1981-83 -старший співробітник відділу зі зв'язків із громадськістю страхової компанії «Санлам»; 1984-88 — радник міста Умката, Транскей; 1989 — заст. начальника управління ДЗС ПАР; 1990-94 — посол центр, уряду ПАР у бантустані Сіскей, член його спільної адміністрації; 1994-95 — керівник підрозділу ДЗС ПАР зі зв'язків із парламентом; 1995-96 — нач. Управління багатосторонніх зв'язків ДЗС ПАР. 1996-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол ПАР

В Україні.

В.І. Головченко

Ренсімена МІСІЯ — спроба посередництва одного з лідерів Ліберальної партії Великої Британії лорда Ренсімена під час його перебування у Празі 3.08-16.09.1938 в період загострення нім.-чеської суперечки навколо Судетської області Чехословаччини. До функцій Ренсімена офіційно належало організування переговорів між урядом Чехословаччини й нацистською Судетсько-німецькою партією. Після повернення в Лондон 16.09.1938 він рекомендував урядові

Великої Британії підтримати передачу Судетської області Чехословаччини під юрисдикцію Німеччини. Фактично Р. м. проторувала шлях до укладення *Мюнхенської угоди 1938*.

О.Л. Волошин

Репарації (від лат. *geraгaііо* — відновлення) у *міжнародному праві* — відшкодування державою на підставі *договору мирного* або інших міжнар. актів збитку, заподіяного країнам, які стали жертвами нападу. Обсяг і характер Р. повинні визначатись відповідно до завданого матеріал, збитку (принцип відповідності). Уперше право на одержання Р. обґрунтовано у *Версальському мирному договорі 1919* та інших угодах *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин*, де було зафіксовано відповідальність Німеччини та її союзників за збитки, завдані цивільному населенню країн *Антанти* внаслідок війни. Насправді Р. в зазначених дог-рах мали форму прихованої *контрибуції*. Форми Р. із нацистської Німеччини та її союзників на відшкодування збитку, завданого ними протягом *Другої світової війни*, були визначені на *Кримській (Ялтинській) конференції 1945*. На *Потсдамській (Берлінській) конференції 1945* було досягнуто наступної згоди: репараційні претензії колишнього СРСР будуть задоволені шляхом вилучень зі схід, зони Німеччини й за рахунок нім. активів, що знаходяться на території Болгарії, Фінляндії, Угорщини, Румунії та Схід. Австрії; репараційні претензії Польщі СРСР задовольнить зі своєї частки; претензії США, Великої Британії та інших країн, що мають право на Р, будуть задоволені із зах. зон; деяку частку репараційних платежів СРСР додатково мав одержати із зах. зон Німеччини. Стягнення Р. із колишньої НДР було припинено за спільною згодою СРСР і ПНР від 1.01.1954. Рішення Кримської та Потсдамської конференцій про Р. на користь СРСР із зах. зон Німеччини не було виконано. Р. з д-ав, які воювали на боці Німеччини в Європі, були передбачені в мирних угодах 1947 (див. *Паризька мирна конференція 1946*) і спиралися на такі принципи: відповідальність за агресивну війну (однак з урахуванням того, що ці країни вийшли з війни, розірвали відносини з Німеччиною, а деякі з них оголосили їй війну); часткове відшкодування збитку, заподіяного війною, для того, щоб виплата Р. не підірвала економіку країни; виплата Р. натурою, зокрема за рахунок демонтажу устаткування військ, промисловості, а також поточної пром. продукції. Р. можуть мати місце й у формі реституції — повернення майна, неправомірно захопленого й вивезеного однією з воюючих д-ав із території іншої д-ви.

В.І. Мазуренко

Репатріація (від лат. *geraііаііо*) — відновлення громадянства шляхом повернення в країну свого *громадянства* (постійного проживання або походження) певної групи осіб, які опинились через різні обставини на території інших держав (див. *Біженці, Переміщені особи*). Р. здійснюється як на договірній основі (напр., Р. *військовополонених* передбачена Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949), так і на позадоговірній основі, але за умови існування відп. законів у зацікавленій д-ві або д-вах. Особливість Р. в тому, що вона є переселенням із правом добровільного вибору громадянства.

О.В. Задорожній

Рено (Керо) Тімо Юхані (1945) — фінський дипломат. На дип. службі з 1973. 1975-77 працював у посольстві Фінляндії в Народній Республіці Болгарія; 1977-79 — у посольстві Фінляндії в Королівстві Швеція; 1979-82 — у центр. апараті МЗС Фінляндії; 1982-86 — у посольстві Фінляндії в СРСР. У 1986-94 — ген. секретар рад.-фінляндської комісії з екон. співробітництва; у 1994-2000 — ген. консул Фінляндії у Франкфурті-на-Майні (ФРН). 2000-03 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки ФІНЛЯНДІЯ В Україні.

РА. Кривонос

Репресалії — у *міжнародному праві* примусові заходи, які вживаються щодо держави, відповідальної за неправомірне, з погляду міжнар. права, діяння з метою відновлення порушених прав іншої держави й полягають у тимчасовому невиконанні потерпілою державою своїх міжнар.-прав. зобов'язань щодо держави-правопоруш-ниці; різновид *санкцій міжнародних* у порядку самопомоги. Підставою для застосування Р. може бути тільки попереднє міжнар. правопорушення іншої д-ви; за його відсутності дії, що складають зміст Р., вважалися б протиправними. Термін «репресалії» в сучас. міжнар. праві виявляє тенденцію до зникнення з ужитку через асоціації зі збройними Р, які мали характер застосування сили (бомбардування, інтервенція, т. зв. мирна блокада), і які з 1945 заборонені міжнар. правом. Натомість після арбітражного рішення у справі «Про повітряні перевезення» (Сполучені Штати проти Франції,

1979) для позначення Р. в політ, та екон. сфері широко застосовується термін «контрзаходи» (англ. соіпїегтеазїгек); він використаний *Комісією міжнародного права* у Проекті статей про відповідальність держав (2001, ч. 3, глава II, ст. 49-54). Контрзаходи не можуть зачіпати зобов'язань утримуватися від загрози силою або її застосування, закріплених у *Статуті ООН*, — зобов'язань щодо захисту основних *прав людини*, зобов'язань гуманітарного характеру та інших зобов'язань, що випливають з *імперативних норм загального міжнародного права*. Д-ва, яка застосовує контрзаходи, не звільняється від виконання своїх зобов'язань також з будь-якої процедури врегулювання *спорів міжнародних*, яка може застосовуватись у відносинах між нею та відповідальною за правопорушення д-вою, та зобов'язання поважати недоторканність *агентів дипломатичних* і коне, посадових осіб, дип. і коне, приміщень, архівів і док-тів. Контрзаходи мають бути пропорційні (співрозмірні) до заподіяної державою-правопорушницею шкоди з урахуванням тяжкості її міжнар.-протиправного діяння та зачеплених цим діянням прав. Перш ніж застосовувати контрзаходи, постраждала від правопорушення д-ва має висунути до відповідальної д-ви вимогу про виконання зобов'язань останньої щодо її відповідальності згідно з міжнар. правом, а також повідомити відповідальну д-ву про будь-яке рішення вжити контрзаходи та запропонувати проведення переговорів. Однак, якщо для відновлення прав потерпілої д-ви необхідні невідкладні контрзаходи, то вона може їх застосувати. Якщо міжнар.-протиправне діяння припинене і якщо спір перебуває на розгляді суду або трибуналу, компетентного виносити обов'язкові для сторін рішення, і при цьому відповідальна д-ва сумлінно здійснює процедуру врегулювання спору, то контрзаходи не можуть

застосовуватись, а застосовані мають бути призупинені без необґрунтованого зволікання. Вони підлягають припиненню з того моменту, коли д-ва, проти якої їх застосовано, понесе відповідальність. У випадку, коли порушене міжнар.-прав, зобов'язання є обов'язковим щодо групи д-ав і встановлене з метою захисту колективного інтересу цієї групи, або коли порушене зобов'язання є зобов'язанням стосовно міжнар. спільноти в цілому, право безпосередньо потерпілої д-ви застосувати контрзаходи не зачіпає права інших д-ав вживати щодо відповідальної д-ви правомірні заходи для забезпечення припинення правопорушення й надання відшкодування в інтересах потерпілої д-ви або бенефіціаріїв порушеного зобов'язання (ст. 48 та 54 Проекту статей про відповідальність держав).

В.С. Ржевська

Реституція (від лат. гекіішііо — повернення, проголошення недійсним) — у *міжнародному праві* форма матеріал, відповідальності держав, що полягає в поверненні в натурі майна, неправомірно захопленого й вивезеного з території потерпілої держави, найчастіше під час воєнних дій. Об'єктами, що підлягають Р, можуть бути пром. обладнання, трансп. засоби, художні цінності (фонди бібліотек, окремі твори мистецтва та цілі колекції творів тощо). Формою Р. є т. зв. Р. іп іше§гшп, коли повернення до попереднього стану супроводжується відшкодуванням державою-правопорушницею пов'язаних із цим витрат (напр., при звільненні незаконно зайнятої території держава-правопорушниця несе витрати, пов'язані з виведенням військ і техніки). Відповідно до ст. 35 Проекту статей про відповідальність держав (2001) д-ва, відповідальна за міжнар.-протиправне діяння, зобов'язана відновити становище, яке існувало до вчинення протиправного діяння, якщо і тією мірою, якою Р. не є матеріально неможливою й не тягне за собою тягаря, що цілком непропорційний вигоді від одержання Р. замість компенсації. Потерпіла д-ва має право на компенсацію, якщо понесені нею в результаті правопорушення іншої д-ви збитки не можуть бути відшкодовані Р. в натурі, причому ця компенсація охоплює будь-яку понесену потерпілою д-вою шкоду, яка піддається фінанс. обчисленню та може включати втрачену через правопорушення вигоду у встановленому обсязі й відсотки. Різновидом Р. є *субституція*.

В.С. Ржевська

Реторсія — у *міжнародному праві* примусові дії держави, які вжиті щодо іншої держави у відповідь на недружній акт з її боку. Не можуть включати застосування сили або загрози силою. Заходи, вжиті в порядку Е, мають бути пропорційні актові, який їх спричинив, і припиняються із моменту відновлення попереднього стану у відносинах між д-вами. Р. вважається актом правомірною примусу, але зазвичай не розглядається як вид міжнар.-прав. санкцій, бо, на відміну від *санкцій*, не спричинена міжнар. правопорушенням. Як правило, є діями, аналогічними за змістом недружньому актові, що її викликав, і полягає в обмеженні тих, що не охороняються міжнар. правом, інтересів д-ви, яка вчинила недружній акт, а саме: обмеженні на своїй території

прав громадян та юрид. осіб тієї д-ви, яка першою поставила в дискримінаційні умови на її території громадян та юрид. осіб д-ви, що застосовує Р; обмеженні *імпорту* з д-ви, що вчинила недружній акт; підвищенні мита на її товари; вилученні вкладів з її держ. банків; відкликанні *посла* або висланні дип. агентів д-ви, яка до того вислала таку саму кількість дипломатів д-ви, що застосовує Р; націоналізації власності громадян і юрид. осіб д-ви, що вчинила недружній акт; скасуванні запланованих
ВІЗИТІВ ДО НЕЇ ТОЦО.

В.С. Ржевська

Решетилівські статті 1709 — законодавчий акт царського уряду щодо управління Гетьманщиною (Лівобережною Україною). Склалися із 14 пунктів т. зв. прохальних статей гетьмана І. Скоропадського, з якими він звернувся 17.07.1709 з Решетилівки (тепер Полт. обл.) до *Петра I*, і відповідей на них. Включали, зокрема, наступні пункти: заборона втручатись моск. воєводам у внутр. справи Гетьманщини; звільнення укр. населення від військ, постойв моск. армії; підпорядкування укр. війська козацькому командуванню під час походів; повернення Війську Запорозькому артилерії, захопленої моск. військами в Батурині 2.11.1708. Указ царського уряду від 31.07.1709 (Київ), формально підтверджуючи привілеї козацької старшини, зберігав адмін.-судову владу гетьманського уряду, забороняв втручання моск. урядовців, крім президентів колегій, у справи адмін. управління. Козацьке військо до кінця 1709 звільнялось від участі у військ. походах. Водночас указ був спрямований на подальшу поступову ліквідацію політ, автономії Гетьманщини: козацьке військо підпорядковувалось моск. командуванню під час бойових дій; у містах Лівобережної України розташовувались посилені моск. залоги; встановлювався контроль за збиранням податків та витратами на утримання гетьманського адмін. апарату й козацького війська; останньому відмовлено в поверненні артилерії. При І. Скоропадському запроваджувалась посада міністра-резидента, який мав спостерігати за діяльністю
Гетьмана Та ЙОГО УРЯДУ.

В.Ю. Крушинський

РЖСПЕЦЬКИЙ Борис (1895 - ?) — укр. громад.-політ. діяч, економіст. Нар. на Волині. Після перемоги Лютневої демокр. рев-ції 1917 — заст. губернського комісара Волині, чл. УПСР. У 1918-19 — активний учасник антигетьмансь-кого повстання, засновник і редактор газети «Селянська думка» (Бердичів). У жовтні 1919 — квітні 1920 — політ, радник Надзвичайної дип. місії УНР *А. Лівуцького* до Варшави, наполегливо обстоював потребу договірної оформлення укр.-польського військ.-дип. союзу. Після підписання *Ризького мирного договору 1921* залишився у Варшаві, працював економістом у Центр, спілці польської промисловості й редагував журнал «Огляд господарський». Після *Другої світової війни* емігрував до США, очолював Український літературно-мистецький клуб у Нью-Йорку.

В.І. Головченко

Рибак Олексій Миколайович (1956, Київ) — укр. професійний дипломат. Закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1978). У 1978 — старший референт Українського товариства дружби та культ, зв'язків із зарубіжними країнами; 1979-82 — перекладач англ. мови групи рад. геологів в Ефіопії; 1983-85 — інспектор, старший інспектор Київської митниці Головного митного управління Міністерства зовн. торгівлі СРСР. У 1985-92 — 3-й секр. консул, відділу, 2-й секр. відділу міжнар. орг-цій, 1-й секр. відділу НБСЄ і регіонального співробітництва МЗС України. У 1992-95 — 1-й секретар Посольства України у Фінляндській Республіці; 1995-97 — радник, в. о. тимчасового повіреного у справах України в Королівстві Данія. У 1997-99 — заст. начальника, нач. Управління контролю над озброєнням та військ.-техн. співробітництва МЗС України. Із жовтня 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Великій Соціалістичній Народній Лівійській Арабській Джамахірії, одночасно в червні 2000 - січні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Тунісі за сумісництвом, у березні 2002 - січні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Федеративній Демократичній Республіці Ефіопія за сумісництвом, а також із квітня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Чад за сумісництвом, із липня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Центральнафриканській Республіці за СУМІСНИЦТВОМ.

В.М. Матвієнко

Рибальська зона — район завширшки 12 мор. миль, на який окремими прибережними ділянками в односторонньому порядку встановлювалась юрисдикція щодо рибних ресурсів. Із часом

низка д-ав прийняли нац. закони, якими передбачалось поширення їхніх суверенних прав і юрисдикцій над мор. живими ресурсами в прилеглих до узбережжя районах шириною до 200 мор. миль. Односторонні дії окремих прибережних д-ав щодо встановлення Р. з. були предметом розгляду в *Міжнародному Суді ООН* (спір Велика Британія — Норвегія 1951, спори Ісландія — Велика Британія, Ісландія — ФРН 1972). Проблеми Р. з. розглядались на 3-й Конференції ООН з мор. права. Результатом стало визнання та запровадження інституту *виключної економічної зони*. Із прийняттям *Конвенції ООН з морського права 1982* і закріпленням режиму виключної екон. зони, що регламентує права та юрисдикцію на живі ресурси, низка д-ав відмовились від Р. з., встановивши виключні екон. зони. Допустимий вилов живих ресурсів у виключній екон. зоні визначається прибережною країною з цілями оптимального використання живих ресурсів у своїй зоні та заборони їх надзвичайної експлуатації. Оскільки встановлення рівня допустимого вилову обмежує не тільки можливості здійснення суверенного права прибережної д-ви на розробку живих ресурсів виключної екон. зони, але також розміри залишку допустимого вилову, право на доступ до якого визнається за іншими д-вами як умова та складовий елемент режиму виключної екон. зони, то конвенцією встановлюються вимоги щодо недопущення вільної оцінки, які могли б завдати шкоди інтересам і правам інших д-ав. Прибережна д-ва при здійсненні заходів щодо збереження та управління живими ресурсами екон. зони повинна співпрацювати з відп.

міжнар. орг-ціями та враховувати найбільш достовірні наук. дані. Макс. вилов повинен визначатись із урахуванням екологічних та екон. чинників, методів ведення рибного промислу, заг.-рекомендованих міжнар. мінім.

Стандартів.

ІМ. Забара

Ризький мирний договір 1921 — угода між Польщею з одного боку й РСФРР та УСРР — з іншого; укладена 18.03.1921 у Ризі після завершення польсько-рад, війни 1920. Мирні переговори між воюючими сторонами розпочались 17.08.1920 у Мінську, а на поч. вересня були перенесені до Риги, де тривали з перервами до сер. березня 1921. Рад. делегація складалася з представників РСФСР та УСРР (*Е. Квірінг, Д. Мануїльський, Ю. Коцюбинський*), заг. керівництво рос.-укр. делегацією за розпорядженням моск. Раднаркому здійснював керівник рос. делегації *Л. Йоффе*. БСРР довірила представляти свої інтереси делегації РСФСР. *С. Петлюра* вислав до Риги делегацію УНР на чолі з *С. Шелухжим*, але її до переговорів не допустили; поляки погодились, що Україну на переговорах представлятиме укр. рад. уряд. 26.09.1920 до Риги прибула делегація ЗУНР на чолі з *К. Левицьким*, яка добивалась вирішення питання самовизначення Схід. Галичини через проведення плебісциту. На 1-му етапі переговорів її наполягання підтримували дипломати рад. України, однак вимоги екзильного уряду ЗУНР не були враховані при підписанні основних док-тів. 12.10.1920 рад. та польські повпреди уклали *перемир'я* та підписали попередній мир між д-вами. За умовами Р. м. д. Польща визнала УСРР, натомість рад. сторона відмовилась від Схід. Галичини. Згідно з умовами дог-ру сторони зобов'язалися припинити воєнні дії; встановлювався новий кордон, за яким зах.-укр. та зах.-білоруські землі визнавались за Польщею (кордон встановлювався на 150-200 км на схід від *Керзона лінії*, уся Схід. Галичина та більша частина Волині й Зах. Полісся відходили до Польщі). 14.03.1923 новий кордон по р. Збруч затвердила Рада амбасадорів у Парижі. Р. м. д. забороняв перебування на території Польщі «антирадянських організацій»; з іншого боку рад. Росія мала виплатити 30 млн. золотих рублів у рахунок визнання «історичної господарської значимості польських земель у складі Російської імперії». У 7-й ст. Р. м. д. Польща зобов'язувалася надати «особам російської, української і білоруської національності, які перебувають у Польщі, на основі рівноправності національностей всі права, що забезпечують вільний розвиток культури, мови і виконання релігійних обрядів», крім того, «особи російської, української і білоруської національностей у Польщі мають право, в межах внутрішнього законодавства, культивувати свою рідну мову, організувати і підтримувати свої школи, розвивати свою культуру і створювати з цією метою товариства і спілки». Однак польський уряд систематично не виконував умови дог-ру щодо забезпечення нац.-політ. прав укр. населення 2-ї Речі Посполитої. Договір був чинний до 17.09.1939, коли на виконання таємного протоколу до *німецько-радянського пакту про ненапад 1939* Червона армія перейшла держ. кордон СРСР і зайняла Зах. Україну та Зах.

БІЛОРУСЬ.

В.М. Матвієнко

Рилач Валерій Олександрович (13.11.1950, с. Юрківка Уманського р-ну Черкаської обл.) — укр. громад.-політ, діяч, науковець, дипломат. Закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка (1977) і Дипломатичну академію МЗС СРСР (1990); кандидат філос. наук. У 1977-81 — заст. секретаря парткому, аспірант, викладач Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. У 1981-85 — інструктор відділу науки і навч. закладів Київ, міському КПУ; 1985-87 — інструктор відділу науки і навч. закладів ЦК КПУ. У 1987-90 — слухач Дипломатичної академії МЗС СРСР; 1990-92 — 1-й секр. посольства СРСР (згодом РФ) у Республіці Малі. У 1992-93 — доцент Ін-ту міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту ім. Т. Шевченка. У 1993-98 — 1-й секр., радник Посольства України у Французькій Республіці. У 1998-2000 — в. о. заст. начальника Першого територ. управління, зав. відділу РФ МЗС України. У 2000-01 — радник-посланник Посольства України в РФ; 2001 — радник Посольства України в Ліванській Республіці. Указом Президента України від 18.02.2002 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Ліванській Республіці.

В.М. Матвієнко

Рилач Юрій Олександрович (6.10.1946, с. Великі Проходи Липецького р-ну Харківської обл.) — укр. держ. діяч, дипломат. Закінчив Київ, торг.-екон. ін-т (1972). У 1972-82 працював на керівних посадах у системі Міністерства торгівлі УРСР. 1983-92 — заст. начальника, нач. гол. управління торгівлі Київ, міськвиконкому. У 1992-98 — заст. мін. зак. справ України; неодноразово очолював делегації України в переговорних процесах із РФ щодо розподілу закорд. власності колишнього СРСР. У грудні 1998 -березні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Словацькій Республіці. Указом Президента України від 29.03.2004 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Болгарія.

В.М. Матвієнко

РИМСЬКИЙ клуб — неурядова міжнар. громад. орг-ція, заснована в 1968 з ініціативи італ. економіста, сусп. діяча, бізнесмена А. Печчеї (1908-84) з метою дослідження проблем глобального розвитку, залучення уваги світового співтовариства до глобальних проблем. До складу Р. к. може належати не більше 100 членів — учених, сусп. діячів, бізнесменів, які мають відображати «зріз сучасного прогресивного людства». Діяльність Р. к., який юридично зареєстрований у Швейцарії, спрямовується Виконавчим к-том. На щорічних зборах, симпозиумах і семінарах, ділових зустрічах заслуховуються доповіді, що стають об'єктом обговорення. У різних країнах світу створено більше тридцяти Національних асоціацій сприяння Римському клубу, які діють згідно з прийнятим у Варшаві в 1987 Статутом Асоціацій і мають керуватись заг. лінією, узгодженою Р. к.

Наприкінці 60-х ХХ ст. Р. к. висунув програму вивчення глобальних проблем, що тісно пов'язані з основами людського існування. Заохочує дослідницькі проекти й публікує т. зв. «Доповіді Римського клубу», що привернули увагу світового товариства до глобальних проблем і викликали гостру полеміку. Р. к. були проведені широкомасштабні дослідження та побудовані глобальні моделі розвитку кризових тенденцій у взаємодії між суспільством і довкіллям.

У 1972 у межах Р. к. групою науковців під керівництвом амер. вченого Д. Медоуз у доповіді «Межі зростання» здійснено спробу прогнозування глобального розвитку на основі таких змінних: населення, капіталовкладення, природ. ресурси, продовольство, динаміка забруднення довкілля в часовому інтервалі 200 років (1900-2100). Головний висновок полягав у тому, що при збереженні нинішніх темпів розвитку ресурси Землі вичерпаються протягом одного століття. Для попередження цього Р. к. було запропоновано концепцію глобальної рівноваги, тобто контрольованого балансу сил (ідея «нульового зростання»).

У 1974 М. Месаровичем та Є. Пестелем було підготовано доповідь Р. к. «Людство у поворотному пункті. Стратегія виживання». Світ досліджувався як система взаємопов'язаних регіонів. Головною ознакою суспільства II-ої пол. ХХ ст. вважався притаманний йому «кризовий синдром», який має стати стимулом переходу до світової системи, що буде знаходитись у стані «органічного зростання». Тоді система розвиватиметься як єдиний організм, де кожна частина відіграватиме свою виключну роль і користуватиметься тією часткою заг. благ, які відповідають даній ролі та забезпечують подальший розвиток цієї частини на користь цілого. Було зроблено висновок, що світ з простої сукупності незалежних частин перетворюється на всесвітню систему, тобто на сукупність функціонально взаємозалежних частин. Виокремлено

10 регіонів, взаємодія між якими здійснюється через експорт-імпорт та міграцію населення за екон., геогр. критеріями, але з урахуванням соц. і культ. характеристик.

У 1976 Н. Тінберген та А. Долман підготували доповідь під назвою «Перегляд міжнародного порядку». На погляд авторів, політ, зміни планетарного масштабу вимагали створення глобальних власних структур — «світова державна скарбниця», «всесвітня адміністрація з продовольства». Мондіалістична за своїм характером, така концепція фактично висувала ідеї створення глобальних політ. інститутів. У 1977 амер. економіст В. Леонт'єв та інші експерти *Організації Об'єднаних Націй* розробили сценарії демографічного, екон. та екологічного розвитку на 1980, 1990 та 2000. Головний висновок — необхідність скорочення розриву в рівнях екон. розвитку пром. центрів світу та країн, що розвиваються. У доповіді Р. К. «Дороговкази в майбутнє», підготованій Б. Гав-рилишиним у 1980, зроблено висновок, що подальший розвиток світової цивілізації пов'язаний із конвергенцією сусп. систем. У 1980 О. Джіаріні в доповіді «Діалог про багатство і добробут» висловив думку, що досягнення нового стану багатства та процвітання має бути заснований на еколого-екон. цінностях життя. С. Мендловіц, Л. Гуртов та Й. Галтунг висловили думку про необхідність досягнення глобального гуманізму та альтернативних засобів забезпечення миру та безпеки.

О.Л. Коппель

РИМСЬКИЙ пакт 1935 між Італією та Францією (Лавалля — Муссоліні угода 1935) підписаний 7.01.1935 в Римі *Б. Муссоліні* та мін. закр. справ Франції *П. Лавалем*. Згідно з ним Франція поступалась на користь Італії частиною своїх африк. колоніальних володінь — територією 114 тис. км². на південь від Лівії, бл. 800 км² на кордоні Італ. Еритреї та о-вом Думейра, а також передавала 20% акцій залізниці «Джибуті — Аддис-Абеба»; Італія відмовлялась від зазіхань на території в районі оз. Чад і на «коридор», що вів із Лівії до Екваторіальної Африки, зобов'язувалася припинити антифранц. діяльність у Тунісі. Сторони також висловлювались проти *аншлюсу*, визнали незалежність Австрії необхідною умовою збереження миру в Європі. Для забезпечення незалежності Австрії сторони передбачали укладення Дунайського пакту. У грудні 1938 Італія денонсувала Р. П.

О.Л. Волошин

Римський Статут Міжнародного кримінального Суду — *договір міжнародний* про створення постійно діючого *Міжнародного кримінального суду*, прийнятий під час Дип. конференції під егідою *Організації Об'єднаних Націй* у Римі 17.07.1998 (набув чинності 1.07.2002 після ратифікації 60-ма д-вами). Україна підписала Статут. Він складається з 13 частин (128 статей), у яких містяться норми щодо визначення *злочинів міжнародних*; принципів здійснення міжнар. кримінального правосуддя; порядку орг-ції, визначення прав, статусу та діяльності Міжнар. кримінального суду; орг-ції співробітництва д-ав із Судом; діяльності інших договірних органів; перегляду рішень Суду; орг-ції відбування покарань засудженими тощо. Статут є найповнішою та найсучаснішою кодифікацією матеріал. та процесуальних норм *міжнародного кримінального права*. Він містить перелік «найбільш серйозних злочинів, які викликають стурбованість усього міжнародного співтовариства», до якого додаються ще й елементи цих злочинів. Ними є: злочин *геноциду*; *злочини проти людяності*; *злочини воєнні*; злочин *агресії* (ст. 5). Разом із тим, у Статуті відсутнє визначення агресії, яке має бути прийняте згодом. Статут також кодифікує заг. принципи кримінального права (ст.ст. 22-33), до яких відносять: ішіішп сгітеп 8Іпе Іеґе; піііа роела зіпе Іеґе; відсутність зворотної СИЛИ гаііоге регзопае; індивід, кримінальна відповідальність; неможливість посилення на посадове становище; відповідальність командирів та інших начальників; незастосування строків давності; наявність суб'єктивної сторони злочину; помилка у факті або помилка в праві; відповідальність особи за виконання наказу начальника або припису закону. Він передбачає створення Міжнар. кримінального суду та Асамблеї держав-учасниць Статуту. Спостерігачами в Асамблеї можуть бути держави, які лише підписали Статут або Заключний акт Конференції.

Для врегулювання спорів між двома або більше державами-учасницями відносно тлумачення або застосування Статуту встановлено наступний механізм: звернення до переговорів; передача спору Асамблеї держав-учасниць; застосування з ініціативи Асамблеї інших засобів врегулювання спору або передача спору до *Міжнародного Суду ООН* (ст. 119). Застереження до Статуту заборонені (ст. 120). Статут містить також цікавий механізм внесення поправок до нього. Так, відповідно до ст. 121 перші поправки до дог-ру можуть бути внесені лише через 7 років після набуття ним чинності. Для прийняття поправки необхідний консенсус, однак, якщо

його не можна досягти, вимагається 2/3 голосів Асамблеї держав-учасниць або Конференції з перегляду. Якщо поправку було прийнято 7/8 держав-учасниць, то будь-яка держава-учасниця, яка не прийняла цю поправку, може вийти зі Статуту. До того ж, поправки до положень інституційного характеру (ст. 122) можуть бути зроблені в будь-який час. Перегляд Статуту є можливим лише після 7 років з моменту набуття ним чинності. Вихід зі Статуту регулюється положеннями ст. 128. Важливим зауваженням є те, що цей вихід не звільняє д-ву від виконання зобов'язань, які виникли в період участі д-ви у Статуті та не впливає на здійснення співробітництва із Судом у проведенні кримінальних розслідувань, які розпочались до набуття чинності виходу д-ви. Особливості та прогресивність окремих положень Статуту викликали проблеми їх узгодження з положеннями нац. законодавства, включаючи конституції в багатьох країнах. Для імплементації положень Статуту д-ви або вносять зміни до власного законодавства чи приймають окремі нац.-прав. акти, або ж поєднують обидва способи. Питання ратифікації Статуту стало предметом розгляду конституційних судів (або відп. компетентних органів країн) Франції, Бельгії, Люксембургу, Іспанії, Коста-Рики, Еквадору, України. Конституційний Суд України також визнав Статут таким, що не відповідає положенням Конституції України в частині, яка стосується комплементарного характеру Суду стосовно нац. судів. Унаслідок цього та відповідно до нац. законодавства ратифікація Статуту в Україні вимагає внесення змін до Конституції України. Таким шляхом вже пішли Франція, Люксембург, Чехія, Німеччина.

Д.І. Кулеба

Римської імперії іноземні союзники —

специфічна форма міждерж. зв'язків, характерна для *Риму Стародавнього дипломатії*; спричинена потребою забезпечення ефективного контролю над великою територією. Союзницькі відносини встановлювались Римом із монархами та правителями д-ав, що формально не належали до складу Римської імп., але ставали з нею тісно пов'язаними. Фактично, такі союзники опинялись під безпосереднім патронажем Римської імп. Як правило, союзницькі відносини мали особистий характер і встановлювались із керівниками д-ав на кордонах Римської імп., де здійснення безпосереднього контролю вимагало від імперії надмірних зусиль та витрат. Умови союзу передбачали надання в розпорядження Римської імп. допоміжних військ та необхідних ресурсів за першою вимогою, але податки Римській імп. союзниками на сплачувались. У свою чергу Римська імп. надавала союзникам допомогу проти внутр. та зовн. ворогів, за необхідності — військ, силою. Безпосереднє приєднання територій союзників до Римської імп. могло бути спричинене переважно внутр. б-бою за владу, відсутністю спадкоємців престолу тощо. Формальних *дипломатичних відносин* між Римською імп. та союзниками також не встановлювалось, перевагу надавали особистим контактам між імператором та його оточенням з одного боку і союзниками та їхніми прибічниками — з іншого. Із поч. I ст. Римської імп. інозем. союзникам почали надавати рим. громадянство, а із 100 деякі з них ставали рим. імператорами. Це сприяло поступовому розмиванню особливого статусу союзників та прискоренню перетворення їхніх д-ав на провінції РИМСЬКОЇ ІМП.

ОЛ. Борділовська

Риму Стародавнього дипломатія — принципи та практика міждерж. зв'язків і *дипломатичної служби* давньорим. держави; виділяються три основні періоди рим. дипломатії: від часів заснування Рима (753 до н. е.) до кінця *Пунічних воєн* (сер. II ст. до н. е.), коли Римська держава визнавала принцип незалежності всіх д-ав; перехід від республіки до імперії та розквіт Римської імп. (до II ст.) характеризується претензіями Риму на виключність та цілковиту гегемонію у світі; пізня Римська імп. (до 476) визначається поступовим поверненням до визнання права інших д-ав на *суверенітет* та незалежність. Основоположним принципом рим. дипломатії на всіх етапах її існування був «римо-центризм»; поділяючи всі д-ави на незалежні й рівні Риму та залежні від нього, рим. дипломатія зберігала зверхнє ставлення до інших країн, навіть рівних. Об'єктивним чинником цього явища було вигідне розташування Риму та підпорядкованих йому територій на Апен-нінському піво-ві у Середземноморському басейні, що від виникнення Римської держави сприяло інтенсивному розвитку її міжнар. екон. зв'язків та поступовому посиленню госп. й політ. потуги. Рим. дипломатія 1-го періоду широко використовувала традиційну для Стародавнього світу практику гостинності (шз покрііі), а також інститут феціалів — спец. колегій жерців, що виконували громадян. функції. Феціали відігравали важливу роль у міждерж. відносинах, оскільки санкціонували міждерж. акти: проголошували

війну, укладали мирні дог-ри, врегульовували суперечки. Характерною рисою рим. дипломатії, яка склалась на початку існування Римської держави, була прерогатива органів вищої влади, народних зборів або сенату на здійснення зовн. зносин, формування та надсилання *посольств*. У найдавніший, царський період рим. історії посольства відправляв цар, послами були феціали. Право вибору послів-легатів у класич. період належало голові Сенату — консулу чи претору. Посли мали *вірчі грамоти*, охоронний перстень, інструкції щодо своєї діяльності. Звичай та закон захищав легатів, вони були недоторканні; їм мали надавати всіляке сприяння на час виконання

місії. Завданнями посольства були не лише підписання угод, але й адмін. справи в провінціях, розгляд міжнар. конфліктів та суперечок, третейські суди. Посольство після завершення будь-якої своєї місії обов'язково звітувало перед сенатом. Сенат також приймав посольства від інших країн, причому чітко дотримувалась різниця в прийомі посольств дружніх та ворожих д-ав, які звичай навіть не допускались до Риму. До III ст. до н. е. в Римі вже був детально розроблений *протокол дипломатичний*, яким регулювались правила проявів гостинності та прийому делегацій, надсилання подарунків, повідомлення про посольства, складання документації тощо. Саме в цей період відбувся вихід Риму на широку міжнар. арену та значне поширення зв'язків із країнами світу. Значну активізацію рим. дипломатії спричинили Пунічні війни, дип. підготовка до яких вимагала від рим. дипломатії укладання союзів, нейтралізації можливих ворогів.

Об'єднання під владою Риму фактично всього Середземноморського басейну дало новий поштовх для політ. піднесення Римської держави. У період Римської імп. (I-У ст. н. е.) значних змін зазнала практика управління зовн.-політ. діяльністю. Усі справи, пов'язані з міждерж. зносинами — проголошення війни, укладання миру, прийом та відправлення посольств — керувались імператором та його особистою канцелярією. Посли не обирались, а призначались, звіти про їхню діяльність перестали бути публічними й адресувались лише імператорові. Імперський період став часом найбільшого поширення рим. впливу на Схід, чому сприяла вдала б-ба з Парфянським царством та вирішення вірменського питання (див. *Риму та Парфії договори*). У перші століття нової ери до Риму прибували парфянські, інд. та скіфські посольства; існували зв'язки Риму з Китаєм, які підтримувались завдяки «шовковому шляху». Згодом найбільш серйозним супротивником Риму на Сході стала перська держава Сасанідів (III - VI ст.), із якою відбувався обмін посольствами; у 591 було укладено угоду, якій передували тривалі переговори. Угода, яка складалась із 13 статей, фактично визначала зони впливу двох імперій і засвідчила реальне політ. протистояння між Східною Римською імперією (Візантією) та Персією. *Література*: Вейцківський 1.1. Зовнішня політика країн Західного Середземномор'я в 264-219 рр. до н. е. — Львів, 1959; Моммзен Т. История Рима: В 4 т. — Т. 1,4. — Ростов-на-Дону, 1997-98; Шифман И.Ш. Цезарь Август. — Л., 1990.

Л.Ф. Гайдюков

Риму СОЮЗНІ ДОГОВОРИ — особливий тип угод, що встановлювали «дружбу, мир та союз» між Римом та іншими державами (такі договори отримали назву «Роесіш»). Союзні дог-ри бували рівними (Гоесіш аедишп) та нерівними. Перший тип передбачав взаємні зобов'язання надання військ, допомоги. Першим відомим Р. с. д. став у 493 до н. е. договір між Римом та іншими лат. містами, яким було створено союз, що зберігався впродовж всього V ст. до н. е.; союз був зумовлений спільною загрозою з боку вольсків та еквів. Договір 493 до н. е. передбачав цілковиту рівноправність сторін: головнокомандувачі призначались по чергово, здобич ділилась порівну між римлянами та латинянами. У нерівних дог-рах (які в літературі інколи називають йесіш ііциит) інша сторона формально визнавала та поважала велич Риму й зобов'язувалась надавати в його розпорядження війська за першою вимогою. Такі дог-ри часто укладались військ. командувачами рим. армії, але мали бути затверджені в Римі. Система Р. с. д. закріпила доволі тривалі союзи із сусідніми д-вами, що виступали як формально незалежні, але перебували в постійному військ. союзі з Римом (такі д-ви визначались у Римі як восії — союзники). Із часом більшість їх формально увійшла до складу Римської ІМП.
О А. Борділовська

Риму та Карфагену договір 508 до н. е. —

двостороння угода між Римом та Карфагеном — фінікійською державою в Півн. Африці. Найдавніший із відомих док-тів *Риму Стародавнього дипломатії*, підписаний у перші роки існування Римської республіки. Договір закріплював мирні та добросусідські відносини між сторонами на основі взаємної поваги сфер впливу кожної зі сторін. Була закріплена монополія

Карфагену в мор. торгівлі в Зах. Середземномор'ї; у свою чергу Карфаген погоджувався утримуватися від втручання в справи на Апеннінському півночі. Мир між сторонами тривав майже 300 років, фактично він був порушений лише з початком *Пунічних війн*.

О. А. Борділовська

Риму та Карфагену договір 348 до н. є. —

двостороння угода між Римом та Карфагеном, що мала забезпечити римлянам перемогу над латинянами. Карфаген, який контролював усю торгівлю в зах. частині Середземного моря, підтримав прагнення Риму відновити гегемонію на Апеннінах, втрачену після навали галлів 390 до н. є. Після вдалої війни у 340-х до н. є. римляни здобули остаточну перемогу над лат. містами. Договір підтверджував захист торг. інтересів обох сторін, зокрема монополії Карфагену на мор. торгівлю в зах. частині Середземного Моря.

О. А.

Борділовська

Риму та Парфії договори — угоди між Римською імп. та Парфією, головним об'єктом яких було вирішення «вірменського питання». Тривалий час обидві д-ви сперечались за вплив у Вірменії, але обмежувались дип. заходами та взаємно визнавали кордон по р. Євфрат. На поч. нашої ери Вірменія фактично почала перетворюватися в залежну від Риму д-ву, що викликало загострення протистояння між Римом та Парфією. Перші угоди, укладені на поч. нашої ери, спрямовувались на закріплення статус-кво у вірменських справах, але подальше посилення впливу Риму призвело до низки війн між ним та Парфією. У 54 парфянський цар Вологез I посадив на вірменський трон свого брата Тірдата. У відповідь Рим здійснив військ. експедицію до Вірменії, Тірдата було скинуто, а на його місце поставлено представника рим. партії вірменської аристократії Тіграна. Але після перемоги парфянської армії над рим. силами між Римом та Парфією було укладено мирний договір 63, який було підтверджено під час подорожі Тірдата до Риму в 66. За договором (66) вірменський престол передавався Тірдату, але право затвердження його на престолі отримував рим. імператор Нерон. Договір призвів до посилення парфянського впливу у Вірменії та не розв'язав протиріч між сторонами. Лише у II-й пол. II ст. із послабленням Парфії Вірменія була остаточно закріплена у сфері впливу РИМСЬКОЇ ІМП.

О. А. Борділовська

Ришельє (Кісієієієіє) Арман Еммануель дю Плессі (Емануїл Йосипович) (14.09.1766, Париж — 17.05.1822, Париж) — франц. та рос. держ. діяч, дипломат. Нар. в аристократичній родині, герцог. Здобув військ. освіту. На початку Великої французької рев-ції емігрував у Росію. Із 1790 перебував на службі в рос. армії в чині генерал-лейтенанта. Учасник штурму Ізмаїла під час рос.-тур. війни 1787-91. Як монархіст за переконанням 1793-94 у складі військ австр.-прус. коаліції брав участь у війні проти респ. Франції. З 1795 жив у Російській імп. 1803 призначений градоначальником Одеси, водночас 1805-14 — генерал-губернатор Новоросійського краю. Маючи значні адмін. здібності, активно проводив заселення й госп. освоєння укр. Причорномор'я, керував міським будівництвом і спорудженням порту в Одесі. На відміну від багатьох вищих посадових осіб Російської імп., був освіченою та культ. людиною. При підтримці Р. за проектом абата-єзуїта Ніколя 1817 був створений Ришельєвський лицей. Разом з *Олександром* брав участь у роботі *Віденського конгресу 1814-15* та виробленні *Паризького мирного договору 1815*. Після повалення *Наполеона I* повернувся до Франції. У вересні 1815 був призначений *Лю-довіком XVIII* головою кабінету міністрів та мін. зак. справ. 1818 на *Аахенському конгресі 1818* домігся рішення про виведення окуп. військ із Франції. Продовжував цікавитись госп. життям Півд. України. 25.12.1818 пішов у відставку, але з лютого 1820 до грудня 1821 знову очолював кабінет міністрів; намагався запобігти австр. Інтервенції в Італії.

Н. Ф. Сербіна

Ришельє (Кіспеієієіє) Арман Жан дю Плессі (9.09.1585, Ришельє, Пуатьє - 4.12.1642, Париж) — франц. держ. діяч і дипломат, кардинал (1622), герцог (1631). Походив із незнатної дворянської родини. Закінчив богословський ф-т Сорбонни, магістр канонічного права (1606), д-р богослів'я (1607). Єпископ Люсона (1608); у 1614-15 — делегат від духовенства Люсонської єпархії останнього (до *Французької буржуазної революції 1789-99*) скликання Генеральних штатів; духівник королеви Анни Австрійської та член королівської ради (1615), держ. секретар із військ. справ та зовн. політики (1616). У 1619-22 разом із королевою-матір'ю Марією Медичі — на вигнанні в Блуа. У 1622 повернувся в Париж. Із 13.08.1824 — голова королівської ради

Франції, перший міністр, фактичний правитель королівства. Провадив *зовнішню політику*, спрямовану на розширення кордонів Франції та встановлення її гегемонії в Європі; з цією метою, побоюючись посилення Габсбургів, підтримував усіх, хто боровся проти них під час *Тридцятилітньої війни 1618-48*. Після тривалих переговорів уклав 23.01.1631 у Бервальді угоду із шведським королем Густа-вом II Адольфом, за якою брав на себе зобов'язання сплачувати лідерів нім. протестантських князів фінанс. допомогу в розмірі одного мільйона ліврів на рік для покриття витрат на воєнні дії проти тих нім. д-ав, де правлять Габсбурги. Після формального вступу Франції у війну проти Іспанії (1635) та *Священної Римської імперії* (1636) забезпечив дип. підтримку перемог франц. армії, спровокувавши антиіспан. повстання в Каталонії (1640) і перехід її під владу Франції (до 1659) та рев-цію в Португалії (1640), що покінчила з правлінням Габсбургів у цій країні. Політика Р. сприяла закінченню іспан. військ, і політ, домінування в Європі. Провадив активну колоніальну політику в Америці. Заклав основи системи рівноваги сил в Європі, що остаточно оформилась після *Версальського миру 1648*.

Твори: «Захист головних тверджень католицької віри», «Настанова для християн», «Політичний заповіт».
РА. Кривонос

Ріббентроп (Кізьєпїгор) Іоахім (30.04.1893, Везель, Німеччина — 16.10.1946, Нюрнберг) — нім. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї військового. У 1909-14 мешкав у Великій Британії, Канаді, США, працював репортером. Із початком *Першої світової війни* повернувся на Батьківщину й пішов добровольцем в армію. У 1919 як перекладач й ад'ютант генерала Секта взяв участь у *Паризькій мирній конференції 1919-20*, потім займався комерцією. У 1930 вступив до НСДАП, активно сприяв встановленню в Німеччині нацистської диктатури, виступаючи посередником між *А. Гітлером* і *Ф. Папен*ом. Із 1934 — нач. зовн.-політ. відділу НСДАП та уповноважений з питань роззброєння; активно сприяв укладенню вигідної для Берліна англ.-нім. угоди 18.06.1935 з ВМФ й *Антикомінтернівського пакту 1936*. У 1936-38 — посол Німеччини у Великій Британії, безуспішно прагнув до створення нім.-брит. союзу. Із лютого 1938 — мін. закл. справ Німеччини, чл. таємного кабінету, керував дип. забезпеченням нацистської *агресії* в Європі. Ініціатор підписання *німецько-радянського пакту про ненапад 1939* і *німецько-радянського договору про дружбу і кордони 1939* і таємних протоколів до них, які вважав своїми найбільшими дип. досягненнями. Організатор переговорів щодо укладення та можливого розширення *Потрійного пакту 1940*. На завершальному етапі *Другої світової війни* з дозволу А. Гітлера намагався налагодити контакти зі США й Великою Британією, оголосивши нацистську Німеччину «протиотрутою проти комунізму». Спробував зникнути після самогубства Гітлера, однак 14.06.1945 був затриманий у Гамбурзі брит. патрулем і як один із головних *злочинців воєнних* страчений за вироком Нюрнберзького Трибуналу.

В.І. Головченко

«Рівних держав» концепція — див. «Ді-го» концепція.

Рівноправності та права народів розпоряджатися своєю долею принцип — один із *міжнародного права принципів основних*. У своєму розвитку він пройшов чотири основних етапи: проголошення принципу національності (період бурж.-демокр. рев-цій кінця XVIII — сер. XIX ст.); визнання як принципу самовизначення (період після *Першої світової війни*); проголошення в *Статуті ООН* як «принципу рівноправності та самовизначення народів» і закріплення в *Заключному акті Народи з безпеки та співробітництва в Європі 1975* принципу в його сучас. вигляді. Важливими для тлумачення і розвитку принципу були *Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960* та *Декларація про принципи міжнар. права 1970*. Він передбачає за *суб'єктами міжнародного права* такі права та обов'язки: обов'язок поважати рівність народів і націй; обов'язок поважати право самостійно розпоряджатися своєю долею; право народів жити в умовах повної свободи; право визначати, коли захочуть і як захочуть свій внутр. і зовн.-політ, статус; право здійснювати на власний розсуд свій політ., екон., соц. і культ, розвиток; право кожного народу, нації вільно розпоряджатися своїми природ, багатствами й ресурсами; право просити та отримувати підтримку згідно з цілями й принципами Статуту ООН на випадок, коли їх позбавляють права на самовизначення насильницьким СПОСОБОМ.

Д.В. Скринька

РІДСЬКИЙ СОЮЗНИЙ ДОГОВІР 1813 — двостороння угода, підписана 8.10.1813 в Ріді (Австрія) між Австрією та Баварією. Згідно з нею проголошувався мир і дружба між сторонами, австр. імператор Франц I гарантував права та *суверенітет* Максиміліана Баварського, що отримав королівський титул 1806, після приєднання Баварії до створеного *Наполеоном I* Рейнського союзу. У таємній частині дог-ру сторони домовлялись спільно боротись за ліквідацію Рейнського союзу, Баварія проголошувала про розірвання відносин із ним, вступала до військ, союзу з Австрією та брала на себе зобов'язання передати під австр. командування армію чисельністю 36 тис. вояків. За відп. компенсацію, характер та розміри якої мали бути визначені спец. угодою, Австрії повертались Тіроль та деякі інші області, що відійшли до Баварії за *Пресбурзьким мирним договором 1805* та *Шенбруннським мирним договором 1808*. Договір передбачав можливість приєднання до нього Росії та Пруссії.

Т.О. Кулініч

РІКИ міжнародні — ріки, що протікають по території більш ніж однієї держави або розмежовують дві чи більше держави. Р. м. умовно поділяють на відкриті для міжнар. судноплавства, які перетинають територію кількох д-ав, та прикордонні, які розмежовують території кількох д-ав. Особливе значення мають Р. м., що впадають у море чи океан та відкриті для цілей *судноплавства міжнародного торговельного*. Кожна д-ва здійснює *суверенітет* над частиною Р. м., що знаходиться в межах її території. Проте оскільки Р. м. — єдині й неподільні водні системи, прибережні д-ви мають взаємні права та обов'язки щодо використання вод Р. м. Зокрема, прибережні д-ви зобов'язані так використовувати води Р. м., щоб не наносити шкоди правам інших прибережних д-ав. Режим судноплавства по Р. м. встановлюється в міжнар. конвенціях, міжнар. звичаях або нац. законодавстві прибережних д-ав. В інтересах міжнар. торг, судноплавства прибережні д-ви можуть в угоді передбачити свободу судноплавства по Р. м. для торг, суден усіх д-ав світу. Військ, судноплавство по Р. м. як правило обмежується прибережними д-вами з метою власної безпеки. Напр., на Дунаї заборонено прохід військ, кораблів непридунайських д-ав, а придунайські д-ви можуть здійснювати такий прохід поза своєю територією лише на підставі домовленості з відп. прибережною д-вою. Свобода судноплавства по Р. м. у Європі була встановлена на *Віденському конгресі 1814-15*, де також було закріплено право прибережних д-ав узгоджувати та встановлювати правила такого судноплавства. За сучас. умов особливо важливого значення набуло використання Р. м. з несудноплавною метою: будівництво гребель для гідроелектростанцій та іригації, скидання пром. стоків, рибальство, лісосплав тощо. Ці питання, а також питання судноплавства та охорони навколишнього середовища регламентовані Гельсінкськими правилами використання вод міжнар. рік, прийнятими в 1966 Асоціацією міжнар. права. Гельсінкські правила є неофіційною кодифікацією, розробленою міжнар. неурядовою орг-цією, тому вони не є обов'язковими для д-ав. Такий аспект, як спорудження гідроелектростанцій, регулюється Женевською конвенцією про гідроенергію водних потоків, що мають значення для кількох д-ав, 1923. Нею, зокрема, передбачено, що всі роботи з використання гідроенергії, які можуть призвести до зміни місцевості на території іншої д-ви чи нанести їй значної шкоди, мають проводитись за згоди зацікавлених д-ав. У 1992 була прийнята Конвенція з охорони й використання транскордонних водостоків і міжнар. озер. Іноді для регулювання судноплавства та використання Р. м. створюються спец. органи, як, напр., Дунайська комісія. До найважливіших Р. м. у світі належать Рейн, Дунай, Амазонка, Конго, Нігер, Сенегал, Ніл, Меконг.

О.В. Задорожній

Ріо-Гранде конфлікт 1846 — зіткнення між США й Мексикою, причиною якого стала *Техасу анексі*. Техаська республіка, яка відокремилася від Мексики, завдала поразки мексиканській армії на чолі з Президентом А. Санта-Анною. Перебуваючи в полоні, Санта-Анна підписав договір з урядом Техаської республіки про визнання її незалежності та встановлення кордону по р. Ріо-Гранде. Згідно з цим дог-ром мексиканська територія між колишнім кордоном Техасу по річках Нуесес і Ріо-Гранде ставала техаською. Конгрес Мексики дезавував дії Санта-Анни й оголосив, що дог-ри, укладені ним, не мають законної чинності. Уряд США, прийнявши рішення про анексію Техасу, в 1845 зробив спробу придбати територію між річками Нуесес і Ріо-Гранде, а також мексиканські території Нову Мексику й Каліфорнію дип. шляхом (див. *Слайделя місія*), але мексиканський уряд відмовився від цієї пропозиції.

Амер. війська у січні 1846 зайняли територію між річками Нуесес і Ріо-Гранде; у березні амер. армія Тейлора укріпилася на півн. березі р. Ріо-Гранде та блокувала розташований напроти Матаморос. Це спровокувало сутички з мексиканськими військовими. 13.05.1846 США оголосили стан війни з Мексикою; розпочалась *американсько-мексиканська війна 1846-48*.

Б.М. Гончар

РІО-ДЕ-ЖАНЕЙРО ДОГОВІР 1947 (Міжамериканський договір про взаємну допомогу) — багатостороння угода, підписана 2.09.1947 в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) на міжамер. конференції міністрів закорд. справ представниками Аргентини, Болівії, Бразилії, Чилі, Колумбії, Коста-Рики, Куби, Сальвадору, США, Гватемали, Гаїті, Гондурасу, Мексики, Панами, Парагваю, Перу, Домініканської Республіки, Уругваю, Венесуели (15.10.1948 приєдналася Нікарагуа, 10.11.1949 — Еквадор, 6.04.1967 — Тринідад і Тобаго, 8.11.1982 — Багами); заснована на принципі «континентальної солідарності» країн, що передбачає пріоритет урегулювання суперечок інститутами міжамер. системи, зокрема *Організацією американських держав (ОАД)*, а не *Генеральною Асамблеєю ООН чи Радою Безпеки ООН*. Провідну роль у розробці та схваленні дог-ру відігравали США, які розробляли механізм запобігання проникненню впливу інших *великих держав* у Зах. півкулю. Відповідно до ст. 3 збройний напад будь-якої д-ви на амер. країну розцінюється як напад на всі амер. д-ви, внаслідок чого кожна зі сторін дог-ру зобов'язується надати допомогу для відсічі нападу в межах встановленої ними зони безпеки, що простягається на 900 миль уздовж узбережжя та охоплює не лише амер. країни, але й велику океанську територію з обох боків амер. континенту. Узгодженням заходів, необхідних для надання допомоги жертві нападу, займається Консультаційний орган, що скликається в разі виникнення подібної загрози. Незважаючи на перегляд деяких положень дог-ру в 1975, встановлений ним режим регіональної безпеки постійно піддавався критиці країнами Лат. Америки та Карибського басейну, особливо під час *англійсько-аргентинського конфлікту 1982* через Фолкленд-ські (Мальвінські) острови, коли США знехтували дог-ром на користь дотримання своїх союзницьких зобов'язань у НАТО, і *Центральноамериканського мирного врегулювання*; відзначалась його застарілість і неефективність в умовах існування нових загроз безпеці країнам регіону. Хоча у відповідь на терористичні акти в Нью-Йорку та Вашингтоні, що сталися 11.09.2001, країни-учасниці ухвалили резолюцію про дотримання зобов'язань про *колективну безпеку* згідно з дог-ром, система безпеки в Зах. півкулі потребує створення нової багатосторонньої структури, про що свідчить рішення Мексики від 6.09.2002 денонсувати Р. д. Відповідно до ст. 25 договір втрачає чинність через 2 роки

ВІД дати *денонсації*.

Н.М. Весела

Ріо-де-Жанейро зустріч глав держав та урядів країн Європейського Союзу, Латинської Америки й Карибського басейну відбувалась 28-29.06.1999 в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) та складалась із двох етапів: переговори представників країн-членів *Європейського союзу (ЄС)* з учасниками *Спільного ринку країн Південного конуса (МЕРКОСУР)* і Чилі й зустріч глав держав та урядів 15 країн ЄС і 33 країн Лат. Америки й Карибського басейну. Підсумковими док-тами стали Спільне комюніке Ріо-де-Жанейро про зустріч глав д-ав й урядів МЕРКОСУР, Чилі та ЄС, Декларація Ріо-де-Жанейро й додаток до неї під назвою «Пріоритети до дії». У Комюніке зазначалось про початок переговорів про торг, відносини між ЄС та МЕРКОСУР, кінцевою метою яких є встановлення *зони вільної торгівлі* між ЄС, МЕРКОСУР і Чилі. Декларація Ріо-де-Жанейро включала політ, зобов'язання держав-учасниць з формування міжконтинентального політ, порозуміння на принципах поваги до закону, екон. і фінанс. співробітництва, заснованого на широкій і збалансованій *лібералізації* товарів і капіталів, динамічному співробітництві в галузі науки, технології, культури й освіти. «Пріоритети до дії» містить перелік конкретних заходів, які учасники зустрічі бажали б запровадити для реалізації такого стратегічного проекту. Для обговорення питань співробітництва передбачається проведення зустрічей на рівні міністрів, у міжнар. об'єднаннях (*Групи Ріо*, МЕРКОСУР, Андському співтоваристві націй та ін.), а також у спец. комітетах, які регулярно збиратимуться для обговорення поточних проблем.

Обговорення Декларації Ріо-де-Жанейро продемонструвало розбіжності в підходах сторін. Так, без попереднього погодження з лат.-амер. країнами з тексту декларації зникло засудження *Хелмса — Бертонського закону*; учасники зустрічі не змогли досягти згоди щодо реформи *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*. Крім того,

представники держав-членів ЄС відмовились закріпити в підсумковому док-ті положення про захист і дотримання принципу *суверенітету* й домінуючу роль ООН у визначенні доцільності застосування сили. Головним протиріччям між двома регіонами, яке не було подолане на Ріо-де-Жанейро зустрічі, залишилась проблема *протекціонізму* ЄС стосовно лат.-амер. с.-г. продукції. Незважаючи на помітні розбіжності між країнами ЄС, Лат. Америки й Карибського басейну, Ріо-де-Жанейро зустріч заклала основи нових відносин між державами-учасницями, у яких окрім екон. з'явилась політ. складова. Наступна зустріч глав д-ав та урядів країн ЄС, Лат. Америки й Карибського басейну відбулась 17-18.05.2002 в Мадриді (Іспанія). *ЯМ.Весела*

РІСВІКСЬКИЙ мир 1697 — двостороння угода, підписана поблизу Рісвіка (Голландія) між Францією з одного боку та членами *Аугсбурзької ліги* — з іншого (20.09.1697 договір було підписано Англією, Голландією та Іспанією; 30.09.1697 — імператором *Священної Римської імперії* та нім. князівствами). Згідно з дог-ром Франція та Голландія повертали одна одній території, захоплені під час війни. Франц. король Людовік XIV визнавав Вільгельма Оранського англ. королем, Англія та Франція підтверджували свободу навігації та торгівлі для підданих обох д-ав. Франція повертала Іспанії захоплені під час війни території в Каталонії та в Іспан. Нідерландах (Люксембург, Шарлеруа, Монсат, Кут-ре та ін.). Франція також повертала Священній Римській імп. Фрайбург, Брейсгау, Філіпс-бург, Кель і знищувала укріплення на Рейні; Страсбург залишався за Францією.

М.Г. Капітоненко

Роа Гарсія (Яоа Сагзіа) Рауль (1909 - 1982) — кубинський громад.-політичний і держ. діяч, дипломат, письменник. Закінчив філол. ф-т Гаванського ун-ту (1930). Під час навчання брав участь у студ. рев. русі проти диктатури Х. Ма-чадо, неодноразово ув'язнювався, був чл. Анти-імперіалістичної ліги Америки, одним із засновників її лівого студ. крила. У 1950-х — проф. філології Гаванського ун-ту, приєднався до «Руху 26-го липня» *Ф. Кастро*. У 1959-76 — мін. зак. справ Республіки Куба; доклав зусиль для перетворення її в активного учасника *Руху неприєднання* та зриву спроб США запровадити дип. блокаду країни в Лат. Америці. У 1976-82 — чл. Державної ради, заст. голови Національної асамблеї народної влади Республіки Куба.

Твори: «Повернення на світанку» (1964), «Напередодні вирішальних боїв» (1966), «Пригоди, удачі та невдачі мамбі» (1970). *В.І. Головченко*

РобертСОН (КоБей8оп) Джордж (1946, Порт-Еллен, о. Айлей, Шотландія) — брит. громад. - політ, і держ. діяч. Закінчив ун-т Данді (1968), магістр економіки. У 1968-78 працював у профспілковому русі, став головою Шотландської лейбористської партії. 1978 за підтримки Лейбористської партії Великої Британії був обраний до палати громад, переобирався п'ять разів. У 1979 призначений парл. секретарем міністра соц. забезпечення. Після поразки лейбористів на парл. виборах 1979 став промовцем від опозиції у справах Шотландії, оборони і в закорд. справах (1982-93), головним промовцем в європ. справах (з 1983). Із поверненням лейбористів до влади в травні 1997 увійшов до складу уряду *Е. Блера* як міністр оборони. У серпні 1999 обраний 10-м Ген. секретарем *НАТО* (до 5.01.2004). Активно обстоював *розширення НАТО на Схід* і перетворення Альянсу в універсальний інструмент безпеки та співробітництва. Неодноразово відвідував з офіц. і робочими візитами Україну, позитивно ставився до поглиблення її співпраці з НАТО й перспектив членства в Альянсі. 24.08.1999 отримав довічне перство. Із травня 1997 — чл. Таємної королівської ради. *В.І. Головченко*

РобІНСОН (КоБішоп) Ендрю Норвал (1946, Барі, провінція Онтаріо) — канадський дипломат. Закінчив ун-ти Трент (1967) і Квінз (1969). У 1975-76 — заст. директора відділу Півн.-Зах. Європи МЗС Канади; 1976-80 — секр. з питань культури, 1 -й секр. з політики та економіки посольства Канади у Великій Британії; 1980-82 — консул і радник посольства Канади в Лівані; 1982-85 — заст. директора відділу політ, й інформ. аналізу МЗС Канади; 1985-88 — радник посольства Канади в Єгипті; 1988-90 — дир. Управління Бл. Сходу МЗС Канади; 1990-91 — дир. робочої групи з питань кризи в Перській затоці; 1991-92 — дир. Управління Бл. Сходу МЗС Канади; 1992-95 — посол Канади в Йорданії; 1995 — дир. Управління Бл. Сходу МЗС Канади; 1995-96 — ген. директор управління Бл. Сходу МЗС Канади. 1996-2000 — брав участь у координації мирного процесу на Бл. Сході. 2000-01 — ген. директор Управління Африки МЗС Канади. З 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Канади в Україні.

РА. Кривонос

Роджерс (Коґегз) Вільям Пірс (23.06.1913, Норфолк, шт. Нью-Йорк - 2.01.2001, Бетесда, шт. Меріленд) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат і юрист. Закінчив Колгейтський і Корнельський ун-ти. Із 1937 займався адвокатською практикою. У 1947-50 — гол. юрид. радник двох слідчих к-тів Сенату. 1953-57 — заст. міністра юстиції, активно лобював прийняття Акта про громадян, права (1957). 1957-61 — міністр юстиції США, ініціював створення в мін-ві відділу громадян, прав, сприяв расовій інтеграції в держ. школах. У 1969-73 — держ. секретар США. 9.12.1969 оприлюднив проект мирного врегулювання на Бл. Сході, що був покладений в основу єгипетсько-ізраїльської угоди про припинення вогню від 7.08.1970 і прийнятий сторонами конфлікту як основа для переговорів; виступав за утримання США від застосування військ, сили для вирішення міжнар. проблем; активно сприяв успішному завершенню *Парижських переговорів про врегулювання у В'єтнамі*. Після виходу у відставку повернувся до юрид. практики. У 1986 очолював презид. комісію, що розслідувала обставини катастрофи косм. корабля «Челенджер».

В.І. Головченко

Рожанковський Теодор (14.02.1875, Сокаль, тепер Львівської обл. — 12.04.1970, Вігокен, шт. Нью-Джерсі, США) — укр. громад.-політ, і військ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Львівського ун-ту. Працював суддею Турківського округу. 1913 обраний депутатом Галицького сойму від УНДП. Із початком *Першої світової війни* увійшов до орг-координаційного центру зі створення Бойової управи легіону Українських Січових Стрільців (УСС). У серпні — вересні 1914 — командир легіону УСС; у жовтні 1914 - березні 1915 — командир коша УСС (навч.-мобілізаційного управління); у березні 1915 — листопаді 1918 — заст. командира коша. 18.10.1918 обраний до складу Української Національної Ради. Під час *українсько-польської війни 1918-19* очолював Станіслав-ську військ. округу, отаман (майор) Української Галицької армії. У 1919-20 — військ. аташе дип. місії УНР у Чехословаччині. У 1920-30-х працював адвокатом у Львові.

В.І. Головченко

Розена — Нісі протокол 1898 підписаний 13(25).04.1898 в Токіо посланником Росії в Японії Р. Розеном та мін. зак. справ Японії бароном Нісі; доповнював *Лобанова — Ямага-ти протокол 1896*. Напруження міжнар. ситуації на Дал. Сході в 1897-98 після захоплення Німеччиною бухти Цзяочжоу, укладення рос-китайської конвенції 1898 про оренду Порт-Артура (Люйшунь) та Дальнього (Далянь) й отримання Петербургом права на будівництво півд. гілки Китайської Східної залізниці призвели до загострення рос.-япон. відносин. Японія прагнула домогтись визнання Росією свободи дій Японії в Кореї у відповідь на визнання прав Росії в Маньчжурії. Згідно з протоколом сторони визнавали незалежність Кореї та зобов'язувалися утримуватися від безпосереднього втручання у внутр. справи країни. Протокол передбачав інформування іншої сторони у випадку звернення до однієї із сторін уряду Кореї за допомогою, призначення військ, інструкторів та фінанс. радників лише після проведення взаємних консультацій та досягнення з цього питання домовленостей. Росія погоджувалась не перешкоджати розвитку торг.-пром. діяльності Японії в Кореї, враховуючи тісні екон. зв'язки та значну кількість япон. підданих у країні. Компромісний характер протоколу не вирішив рос.-япон. протиріч, й у 1900 розпочались нові рос.-япон. переговори щодо Кореї. Р. — Н. п. формально залишався чинним до початку рос.-япон. війни 1904-05.

МА. Миронова

Розкрадання ядерного матеріалу —

злочин міжнародного характеру, передбачений Конвенцією про фізичний захист ядерного матеріалу 1980. Р. я. м. є потенційною небезпекою його використання на шкоду багатьом державам, народам і навколишньому середовищу. Конвенція визнає злочинними незаконне придбання, володіння, використання, передавання, знищення або розпилення ядерного матеріалу, його крадіжку, захоплення шляхом пограбування, привласнення, отримання обманним шляхом, примус до його видачі, загроза використати тощо. Держави-учасниці взяли на себе зобов'язання встановити у своїх кримінальних законах заходи покарання за здійснення названих злочинів. Україна — учасник даної Конвенції. У Кримінальному кодексі України відповідальність за цей злочин встановлено у СТ. 265.

О.В.

Задорожній

Розумовський Андрій Кирилович (22.10.1752, Ілхув, тепер Сумської обл. — 11.09.1836, Відень) — рос. дипломат, князь (1814). Син укр. гетьмана *К. Розумовського*. Навчався у Страсбурзі. 1769-72 служив на рос. флоті. 1772-77 — на придворній службі. 1777 призначений повноважним міністром і надзвичайним посланником Російської імп. у Венеціанській Республіці. 1778-84 — посол у Неаполітанському Королівстві, 1784-86 — у Данії, 1786-90 — у Швеції. З листопада 1790 — посланник, посол в Австрії; сприяв укладенню австр.-рос. союзного дог-ру від 3(14).07.1792, брав участь у переговорах про *поділи Речі Посполитої* 1793 і 1795, у 1798 залучив Австрію до участі в 2-й *антифранцузькій коаліції*. За правління Павла 11799 відкликаний з Відня, жив у Батурині. 1801 призначений *Олександром I* знову послом у Відні, наполягав на продовженні участі Австрії у війні з *Наполеоном I*. Після *Тільзитських мирних договорів 1807* пішов у відставку, але продовжував жити у Відні, був меценатом мистецтва. 1813 Олександр I повернув Р. на дип. службу. Після вступу 1814 союзницьких військ у Париж і зречення Наполеона I вів переговори з *Ш. Талейраном* про мир, підписав *Паризький мирний договір 1814* і *Паризький мирний договір 1815*; був однією з ключових політ. фігур на *Віденському конгресі 1814-15*, головою рос. делегації; за орг-цію конгресу отримав титул ясновелможного князя. 1815 пішов у відставку й до кінця життя мешкав у Відні. На поч. 1815 у палаці Р. сталась пожежа, внаслідок якої були пошкоджені або повністю знищені твори мистецтва. З того часу матеріал, становище Р. було скрутним. Під впливом дружини графині Тюргейм за кілька років до смерті став католиком. Н.Ф. Сербіна

Розумовський Кирило Григорович (18.03.1728, с. Лемеші, тепер Козелецького р-ну Чернігівської обл. — 3.01.1803, Батурин, тепер Бахмацького р-ну Чернігівської обл.) — укр. держ. діяч, останній гетьман Лівобережної України (22.02.1750-10.11.1764). Нар. в сім'ї реєстрового козака. У 1742 за допомогою старшого брата Олексія, фаворита імператриці Єлизавети Петрівни, переїхав до царського двору. 1743-45 навчався в ун-тах Німеччини, Франції та Італії. 1746 призначений президентом Російської Академії Наук (до 1798). Після обрання з дозволу імператриці гетьманом Війська Запорозького на Глухівській старшинській раді 1750 відзначався значною самостійністю в питаннях внутр. політики, прагнучи до поновлення становища Гетьманщини за *Переяславсько-Московською угодою 1654*: своєю резиденцією визначив Бату-рин, домігся виведення Гетьманщини з відомства Сенату до *Іноземних справ колегії*, поширення влади гетьмана на Київ і Запорозьку Січ, без погодження з Петербургом призначав полковників, намагався добитись права безпосередніх *дипломатичних відносин* з інозем. д-вами. Це викликало невдоволення Петербурга, вже в березні 1754 Єлизавета Петрівна спец. указом заборонила гетьманові самостійно призначати полковників, залишивши за ним право лише підбирати кандидатів на цю посаду; тоді ж офіційно було підтверджено становище, коли укр. гетьманам, починаючи з І. Скоропадського (1708-22), було заборонено вести самостійні зносини з інозем. д-вами, а при самих гетьманах перебували рос. радники-міністри; на поч. 1756 вирішення всіх справ Гетьманщини було повернуто до Сенату. Взяв активну участь у дворцовому перевороті 1762 на користь *Катерини II*; обнадіяний її гаслами про «освічене» правління, скликав 1763 в Глухові старшинську раду для затвердження проведених реформ (судової, військової, освітньої та ін.). Але Катерина II, використавши як привід підписану на старшинській раді чолобитну з проханням повернути Гетьманщині «затвержені права, вольності та привілеї», створити парламент на зразок польського сейму й дати дозвіл на встановлення спадкового гетьманства, скасувала посаду гетьмана. У 1768-71 — чл. Державної ради, згодом відійшов від держ. діяльності й займався будівництвом та госп-вом. В.І. Головченко

РОЛІНГС (Кауліпв8) Джеррі Джон (22.06.1947, Аккра) — ганський військ. і держ. діяч. Закінчив найпрестижніший у Зах. Африці військ. коледж Ачімото. У травні 1979 в чині капітана ВПС здійснив спробу скинути диктаторський режим генерал-лейтенанта Ф. Акуффо, був заарештований і засуджений до смертної кари, але внаслідок вдалого повторного перевороту 4.06.1979 очолив Революційну раду Збройних сил, що провела чистку держ. структур від осіб, винних у руйнації економіки та зловживанні владою. 24.09.1979 передав владу лідерові Народної нац. партії Х. Ліманну, що виграв парл. вибори й називав себе спадкоємцем політ. ідеалів *К. Нкруми*. Після банкрутства внутр. і зовн.-політ. курсу Х. Ліманна Р. вчинив 31.12.1981 держ. переворот й очолив Тимчасову раду нац. оборони. У *зовнішній політиці* здійснював нейтралістський курс, спрямований на повернення

Гані провідної ролі в регіоні й Економічному співтоваристві д-ав Зах. Африки та активну участь у миротворчих операціях *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*. У 1991 у званні полковника пішов у відставку зі Збройних сил і наступного року вдало балотувався на посаду президента від заснованого ним же Національного демокр. конгресу, переобраний на другий 4-річний термін у 1996. Забезпечив високий рівень екон. й політ, стабільності в країні та перехід до багатопарт. системи прийняттям КОНСТИТУЦІЇ 28.04.1992.

В.І. Головченко

Роман-Борис Мстиславич (бл. 1150, Київ -19.06.1205, Завихост, Польща) — князь новгородський, володимир-волинський, галицько-волинський. Син Мстислава Ізяславича київського й доньки польського князя Боле-слава III Кривоустого Агнеси. У 1168 Р, батько якого княжив у Києві, запросили в князі до Новгороду Великого. У 1170, коли Мстислав Ізяславич втратив київ, стіл, новгородці вигнали Р, який вокняжився у Володимирі Волинському, де правив майже 30 років.

Уславився переможними походами до Половецького степу: 1197 чи 1198, на прохання візантійського імп. Олексія III Ангела, напав на половців, що вдерлись у межі імперії, розгромив і розсіяв їх. У 1201 і 1204 Р. організував походи півд.-руських князів до Половецького степу, що принесли йому гучні перемоги та славу, які відбилися у панегіриковій Р, що ним відкривається збережена частина Галицько-Волинського літопису, й у «Слові о полку Ігоревім». У 1199, після смерті Володимира Ярославича, вокняжився в Галичі та створив могутнє і велике Галицько-Волинське князівство. Частково придушив там, але не повністю викоренив, боярську опозицію. Претендуючи на першість у Півд. Русі, у 1201 відняв Київ у Рюрика Ростиславича й посадив там свого двоюрідного брата Інгвара Ярославича Луцького, а 1204 заволодів Києвом, фактично об'єднавши під своєю рукою південноруські землі. Відважний воїн і вмілий полководець, Р. був мудрим та далекоглядним політиком, що прагнув до об'єднання Русі. Жив у мирі з Угорщиною та Польщею (1204 чи 1205 уклав союзну мирну угоду з цими країнами), перемагав неспокійних сусідів литовців і ятвягів. Втручався в європ. політику, в б-бу між нім. династіями Гогенштауфенів і Гвельфів. Загинув у червні 1205 поблизу польського міста Завихост під час походу до Зах. Європи, ймовірно до Німеччини. Залишив Галицько-Волинське князівство не досить консолідованим.

М.Ф. Котляр

Ромуло (Котию) Карлос Пенья (14.01.1899, Камлінг, Філіппіни - 15.12.1985, Маніла) — філіппінський держ. діяч і дипломат, письменник. Закінчив Філіппінський і Колумбійський ун-ти. У 1919-41 займався видавничою та журналістською справою, викладав англ. мову (1926-30) і належав до наглядацької ради Філіп-пінського ун-ту (1931-41). Із початком Тихоокеанської війни між США та Японією відвідав Схід. Азію й за низку статей на військ.-політ, тематику отримав Пулітцерівську премію. Після висадки японців на Філіппінах у 1942 став прес-помічником генерала Д. Макартура. У 1942-44 — чл. філіппінського уряду у вигнанні (США), у 1944-46 — резидент-комісар Філіппін у США; бригадний генерал (1944). Взяв активну участь у створенні *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, очолював філіппін-ську делегацію на *Сан-Франциській конференції 1945*. У 1946-54 — постійний представник Республіки Філіппіни при ООН; у 1949-50 — голова *Генеральної Асамблеї ООН*, водночас у 1950-51 — мін. зак. справ Філіппін; у 1952-53 і 1955-62 - посол Філіппін у США. У 1962-68 - президент Філіппінського ун-ту (Маніла) й у 1966-68 — міністр освіти Філіппін. Попри ліберальні переконання на початку політ, діяльності підтримав встановлення Президентом *Ф. Маркосом* авторитарного режиму й був призначений мін. зак. справ Філіппін (1968-84).

Твори: «Я бачив падіння Філіппін» (1942), «Мої братні американці» (1945), «Я бачив повстання Філіппін» (1946), «Хрестовий похід в Азію» (1955), «Значення Бандунга» (1956), «Я гуляв з героями» (1961), «З'ясовуючи азійську містику» (1969).

В.І. Головченко

Росії та Білорусі співтовариство — між-держ. об'єднання Росії та Білорусі, засноване договором, підписаним 2.04.1996 в Москві.

Після здобуття незалежності в 1991 Білорусь проголосила курс на європ. *інтеграцію*, але низка внутр. чинників та висока ступінь екон. залежності від Росії призвели до поступового домінування пророс. курсу в зовн. політиці д-ви. У 1994 значно активізувалось екон. співробітництво між двома д-вами, а також була поглиблена військ, співпраця. Після презид. виборів 1994, на яких перемогу здобув *О. Лукашенко*, курс на інтеграцію з Росією набув

характеру офіц. зовн.-політ, доктрини Білорусі. 21.02.1995 у Мінську підписано Договір про дружбу, добросусідство та співробітництво між РФ та Республікою Білорусь терміном на 10 років, який заклав основи інтеграційного процесу, започаткував тісне екон. співробітництво та координацію зовн.-політ, діяльності й військ, політики двох д-ав. Договір про створення Співтовариства Росії та Білорусі передбачав політ, та екон. інтеграцію двох д-ав, об'єднання матеріал, й інтелектуального потенціалу Росії та Білорусі, створення *єдиного економічного простору* й синхронізацію реформ. Керівним органом Співтовариства була Вища рада, до якої належали глави д-ав та урядів, керівники парламентів. Для орг-ції практ. роботи з виконання положень дог-ру було створено Виконавчий комітет, парл. співробітництво двох держав здійснювалось в Парламентських зборах Співтовариства, завданням яких стало розробка та ухвалення модельних законодавчих актів для нормативного забезпечення інтеграції двох д-ав. Договір заклав основи об'єднаної енергетичної й трансп. систем, а також передбачав формування єдиної законодавчої та нормативно-прав. бази, створення спільного наук.-технол. та інформ. простору. До кінця 1997 планувалось провести уніфікацію грошово-кредитних і бюджетних систем із метою створення валютного союзу та запровадження єдиної грошової одиниці. Водночас договір підтверджував збереження держ. *суверенітету* сторін, їх незалежності й територ. цілісності. Інтеграційний проект, започаткований Співтовариством, отримав розвиток із підписанням 2.04.1997 у Москві Договору про Союз Білорусі та Росії; за цим дог-ром Співтовариство перетворювалось на Союз. 23.05.1997 було затверджено Статут Союзу, яким було запроваджено інститут громадянства Союзу Росії та Білорусі. 25.12.1998 у Москві Росія та Білорусь підписали Декларацію про подальше єднання Росії та Білорусі, Договір про рівні права громадян та Угоду про створення рівних умов суб'єктів господарювання. Подальша інтеграції двох д-ав продовжилась у процесі створення *Росії та Білорусі союзної держави*.

С.В. Гринько

Росії та Білорусі союзна держава — рос-білоруський інтеграційний проект; заснована Договором про утворення союзної держави Росії та Білорусі від 8.12.1999. Керівним органом Союзної держави є Вища державна рада. Договір створює прав, основу для подальшої інтеграції двох д-ав у різних сферах держ. і сусп. життя. До сфери компетенції Союзної держави віднесено: прийняття нових д-ав до складу союзної д-ви, координація та взаємодія в галузі *зовнішньої політики*, проведення погодженого курсу на зміцнення *Співдружності Незалежних Держав (СНД)*. Союзна держава має усі ознаки д-ви: спільну територію, кордони, громадянство, органи влади, символіку і в перспективі єдину грошову одиницю. Договір передбачає формування Союзної держави на федерат, засадах, але «із збереженням державного суверенітету держав-учасниць» (ст. 6). Він визначає специфічні права громадян Союзної держави: обирати й бути обраними у виборні органи Союзної держави; призначатись на посади в органах Союзної держави, а також створювати союзні громад, об'єднання. В екон. площині Договір передбачає формування *єдиного економічного простору* шляхом створення єдиного митного простору, уніфікації податкового законодавства, валютного регулювання та грошово-кредитної системи до 2005. Співробітництво у військ, сфері передбачає взаємодію двох країн в оборонній галузі. 8.12.1999 була прийнята Програма дій РФ та Республіки Білорусь з реалізації положень дог-ру про створення союзної держави, що передбачає здійснення широкого комплексу заходів із нарощування військ, могутності Союзної держави. Росія та Білорусь проводять узгоджену військ, політику, розробляють заходи для забезпечення регіональної безпеки, вибудовують свою оборону з урахуванням *НАТОрозширення*

На Схід ТОЦО.

С.В. Гринько

Російсько-афганського кордону проблема — основна складова протиріч між Великою Британією та Російською імп. з питання розподілу зон впливу в Центр. Азії. Проблема розмежування між територіями, контрольованими двома д-вами, виникла в сер. XIX ст., після активізації колонізації Російською імп. Сер. Азії та поновлення спроб Великою Британією встановити контроль над Афганістаном і поширити свій вплив на туркменські племена. Одночасна експансія двох д-ав у Центр. Азії призвела до прямого зіткнення їхніх інтересів. У 1869 Велика Британія та Росія розпочали переговори про визначення меж зон впливу в Центр. Азії. Результатом першого етапу переговорів у 1869-71 стала домовленість між двома д-вами щодо визнання території Афганістану «нейтральною зоною», яка виступатиме буфером між

володіннями брит. корони в Індії та рос. володіннями в Сер. Азії. Визначення півн. кордону Афганістану з Хівною та Бухарою мало стати предметом наступних переговорів. На другому етапі переговорів у жовтні 1872 — січні 1873 було досягнуто домовленості, за якою Росія визнавала запропоновану Великою Британією лінію півн.-зах. кордону Афганістану: Акча — Сарипуль — Маймене — Шибєрган — Андахой.

Проблема розмежування зон впливу в Центр. Азії загострилась після військ, операції рос. військ проти Хівинського ханства навесні -влітку 1873 (завершилась узяттям Хіви та підписанням 12.08.1873 рос.-хівинського мирного дог-ру, за яким Хіва поступалась Росії правим берегом р. Амудар'я) та приєднання до Росії 19.02.1876 Кокандського ханства. Занепокоєна посиленням впливу Росії в Центр. Азії Велика Британія активізувала підтримку афган. і туркменським племенам, підбурюючи їх до збройних дій проти рос. військ. У жовтні 1875 Велика Британія заявила, що не визнає незалежність та нейтральність Афганістану та зберігає за собою повну свободу дій щодо Афганістану. У результаті другої англ.-афган. війни 1878-80 Велика Британія встановила контроль над зовн. зносинами Афганістану.

У 1879 рос. війська здійснили експедицію в район Геок-Тепе з метою захоплення Ахалтекінської оазис. Провал операції призвів до послаблення рос. та посилення брит. позицій в регіоні. Але вже 1880 рос. війська здійснили нову спробу оволодіти ключовим районом у Туркменістані, й цього разу експедиція завершилась встановленням у травні 1881 повного контролю Росії над Ахалтекінською оазисом (див. *Ахалтекінська експедиція 1880-81*). Приєднання Туркменістану до Росії було оформлене 6.03.1884, коли рос. війська зайняли Мерв та вийшли до кордонів Афганістану. Ці дії Росії сприймались Великою Британією як пряма загроза її володінням в Індії та призвели до рос.-англ. збройного конфлікту в Туркменії в березні 1885. Велика Британія заявила про порушення Росією умов брит.-рос. домовленостей 1869-73 щодо розподілу зон впливу в Центр. Азії, а загопи афган. племен під командуванням брит. інструкторів зайняли Кушку та Пендинську оазис на південь від Мерву. У зіткненні 18.03.1885 афган. загопи було розбито рос. військами. У відповідь брит. уряд почав загрозувати Росії війною, а брит. парламент проголосив про мобілізацію збройних сил і флоту. Щоб огородити себе від загрози брит. дій на Чорному морі, Росія звернулась до Пруссії, посилаючись на положення дог-ру трьох імператорів (див. *Союз трьох імператорів*); Пруссія дотрималась своїх зобов'язань та здійснила тиск на Туреччину, внаслідок чого султан заявив, що Чорноморські протоки залишатимуться закритими для військ, кораблів третіх д-ав. Чорноморське узбережжя Росії, що було найуразливішим у можливій війні з Великою Британією, ставало недосяжним для брит. флоту. Посиливши т. ч. свої позиції у цьому протистоянні, Росія запропонувала розпочати переговори про умови ліквідації конфлікту, результатом яких стало укладення низки брит.-рос. угод про розмежування в Центр. Азії.

29.08.1885 підписано брит.-рос. угоду про встановлення зах. ділянки півн. кордону Афганістану, за якою Росія беззастережно визнавала входження Афганістану до зони впливу Великої Британії, а також погоджувалась із включенням до його складу раніше незалежного Бадахшану. Кордон брит. та рос. сфер інтересів встановлювався по р. Амудар'я (на півн. захід від неї встановлювалась рос. зона, на схід, півд. схід та південь — британська). Також встановлювалась зах. ділянка півн. кордону Афганістану (перша чітко визначена ділянка рос.-афган. кордону) від Зульфагару (на р. Теджен, по якій проходив рос.-перський кордон) до Кушкінського посту й далі до перетину із р. Мур-габ, по півн. межі долини р. Абі-Кайсор до перетину із р. Амудар'я (угоду про демаркацію зах. ділянки рос.-афган. кордону підписано 10.07.1887).

27.02.1895 підписано брит.-рос. угоду про встановлення кордону між Бухарою та Афганістаном, яка визначала схід, ділянку півн. кордону. Кордон проходив по р. Пяндж; до Афганістану відходили бухарські володіння на південь від Амудар'ї, а до Бухари — таджицькі округи Рошан, Шугнан та частина Вахану на правому березі Пянджу. Вузька смуга між рос.-афган. кордоном та Гіндукушем, що був у зоні безперечного брит. контролю, яка утворювалась із частини Вахану на лівому березі Пянджу, відходила до Афганістану та до зони інтересів Великої Британії, але остання зобов'язувалась не приєднувати її до своїх володінь. Ця територія фактично ставала буфером між брит. та рос. володіннями. Межа між зонами впливу Великої Британії та Росії на Памірі визначалась по лінії від схід, берега оз. Зор-Куль на схід до перевалу Орта-Бель, до пункту Кизил-Рабат і далі на схід до китайського кордону. Велика Британія та Росія зобов'язувались не втручатись у політ, справи в зоні впливу іншої сторони. Остаточне врегулювання щодо Р.-а. к. п. було досягнуто за брит.-рос. конвенцією про розподіл сфер впливу в Персії, Афганістані й Тибеті 18.08.1907 (див. *Англійсько-російська угода 1907*), за

якою Росія визнавала Афганістан зоною виключного брит. впливу та погоджувалась утримуватися від втручання в афган. справи. Вирішення Р.-а. к. п. зняло найгостріші протиріччя в брит.-рос. відносинах та дозволило обом д-вам встановити союзницькі відносини (див. *Антанта*) напередодні *Другої світової війни*.

В.Ю. Константинов

Російської імперії дипломатія. 1725-62 в Росії точилась політ. б-ба між дворянськими угрупованнями, що супроводжувалась дворцевими переворотами. Наслідком одного з них було встановлення під час правління племінниці *Петри* /Анни Іванівни (1730-40) біронівщини (від імені фаворита, курляндського дворянина Е.Й. Бірона) — режиму шпигунства, доносів і переслідувань незадоволених. За правління Єлизавети Петрівни (1741-61), *Катерини II* (1762-96) і Павла I (1796-1801) в Росії стали з'являтися елементи індустріального розвитку, що свідчило про зростання товарно-грошових відносин, виникнення мануфактур із використанням вільнонайманої праці тощо. У той самий час відбувалось подальше зміцнення позицій дворянства, станові привілеї якого найбільш повно були викладені в «Жалуваній грамоті дворянству» (1785). Свого апогею досягла система кріпосництва, яку було поширено й на землі Лівобережної України (1783), а невдовзі — Півд. України (1796). Обмежувались права рос. козацтва, зростали держ. податки. Відповідно на соц. політику уряду стали народні виступи, з яких найбільшим була селянсько-козацька війна під керівництвом Омеляна Пугачова (1773-75), що охопила величезні простори Поволжя та Приуралля.

Уряд продовжував курс на нехтування нац. інтересів нерос. народів імперії. У II-й пол. XVIII ст. у Лівобережній Україні остаточно ліквідовано залишки політ. автономії: 1764 скасовано гетьманство, 1781-83 ліквідовано пол.-ково-сотенний устрій та козацькі полки, 1775 знищено Запорозьку Січ. За правління Катерини II Росія проводила активну *зовнішню політику*, яка зводилась переважно до оволодіння Чорноморським узбережжям. Успішні війни з Туреччиною (1768-74, 1787-91) призвели до ліквідації Кримського ханства (1783) та загарбання Росією Приазов'я й Півн. Причорномор'я. Російська імп. була активною учасницею трьох *поділів Речі Посполитої* (1772, 1793, 1795), внаслідок яких захоплені Правобережна Україна (Київське, Брацлавське, Волинське та Подільське воєводства), Білорусь, частина Латвії та Литви.

Зовн. експансія, зміцнення самодержавства та кріпосництва були основними тенденціями, які панували в держ. житті Росії наприкінці XVIII — поч. XIX ст. Це суперечило заг. процесам сусп. лібералізації й демократії, що складали зміст європ. просвітництва та знайшли яскраве відображення у Великій франц. рев.-ції. За правління імп. *Олександра I* Росія брала участь у війнах із наполеонівською Францією в складі *антифранцузької коаліції* (1805, 1806-07), які завершилися поразкою коаліції та укладенням *Тільзитських мирних договорів 1807*. Рос.-франц. війна 1812 сприяла пробудженню патріотичних і ліберальних настроїв у рос. суспільстві, особливо серед дворянства. Розгром *Наполеона I Бонапарта*, закорд. похід рос. армії та результати *Віденського конгресу 1814-15* призвели до значного зростання впливу Росії в Європі, встановлення тривалого домінування трьох абсолютистських багатонац. імперій — Росії, Австрії та Пруссії (див. *Священний союз*).

У зовн. -політ. діяльності рос. уряд Олександра I гол. увагу приділяв півд. напрямку, прагнучи оволодіти новими територіями в Закавказзі та чорноморськими протоками. Із цією метою Росія вела війни з Османською імп., підтримуючи нац.-визв. б-бу слов. народів на Балканах. Для зміцнення стратегічних позицій на Чорному морі й послаблення Туреччини в I-й пол. XIX ст. до імперії були приєднані Схід. Грузія (1810), Зах. Грузія (1810), Півн. Азербайджан та півн. частина чорноморського узбережжя Кавказу. Просування Російської імп. на Кавказ супроводжувалось війнами з Іраном (1804-13, 1826-28) і Туреччиною (1806-12, 1828-29), внаслідок яких Росія заволоділа Закавказжям і поширила в регіоні новий територ.-адмін. поділ на губернії та області. Численні князівства та ханства, що там існували, були ліквідовані. Мужній опір гірських народів завойовникам змусив царизм вести тривалу Кавказьку війну (1817-64), яка зумовила виникнення на теренах Чечні й Дагестану мусульманського нац.-визв. руху — мюридизму. Найбільшого розмаху нац.-визв. б-ба гірських народів набула за імама Шаміля (1799-1871), якому вдалось утворити міцну теократичну д-ву Іматат і тривалий час успішно відбивати наступ рос. армії (до 1859). Антитур. спрямованість мала також підтримка Росією I-го (1805-13) і 2-го (1815) сербських повстань, нац.-визв. б-би грец. народу. За умовами *Бухарестського мирного договору 1812* Російська імп. приєднала Бессарабію та домоглась автономії Молдови й Валахії у складі Туреччини. Внаслідок рос.-тур. війни 1828-29 царський уряд добився визнання Портою за *Адріанопольським мирним договором 1829* авт. прав Греції,

Сербії й Дунайських князівств. Ще на поч. XIX ст., виконуючи умови Тільзитського миру 1807 з Наполеоном, Олександр I розпочав війну зі Швецією (1808-09), яка завершилась *Фрідріхсгамським мирним договором 1809* і приєднанням до Росії на авт. правах Великого князівства Фінляндського.

На сер. XIX ст. Російська імп. перетворилась у найбільшу євразійську д-ву, яка прагнула подальшого розширення своїх впливів на південь і схід. Разом із тим відсталі кріпосницькі порядки, самодержавно-поліцейський режим, колоніальна політика щодо поневолених народів робили її слабким конкурентом у б-бі за впливи на Бл. Сході. З кінця 1850-х Росія посилила військ. експансію в Сер. Азії. Війни за загарбання території Кокандського та Хівинського ханств, Бухарського емірату та казахських земель тривали з 1864 до 1884 і завершилися встановленням тут рос. військ.-адмін. управління. Зіткнувшись у цьому регіоні з інтересами Великої Британії, Росія змушена була в 1887 підписати протокол про рос.-брит. розмежування, який зупинив подальше просування Петербурга на південь. Зовн.-політ. діяльність Росії в Європі була спрямована на перегляд рішень *Паризького конгресу 1856*. Обережна та вміла політика мін. зак. справ *О. Горчакова* (1856-82) дозволила Росії вийти з політ. ізоляції й посилити свій вплив на Балканах. Внаслідок рос.-тур. війни 1877-78 Османська імп. визнала незалежність Румунії, Сербії, Чорногорії та надала автономію Болгарії. Однак *Берлінський конгрес 1878* обмежив впливи Росії на Балканах і Бл. Сході. Зближення Австро-Угорщини й Німеччини спонукало Росію шукати союзу із Францією та Британією. За ініціативою Франції 1891-94 були підписані дог.-ри, які сформували рос.-франц. союз, що протистояв *Троїстому союзові* (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія).

1894 імператорський престол посів *Микола II* (1894-1917) — останній представник династії Романових. Він продовжував політ. зміцнення самодержавства і його соц. опори — дворянства. У *Першій світовій війні* Росія виступила на боці країн *Антанти* проти Центральних держав (Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина, Болгарія). 1914-15 рос. армія добилась певних успіхів на Півн.-зах. фронті у Схід. Пруссії й на Півд.-зах. фронті, де наприкінці 1914 рос. війська зайняли Галичину та Буковину й створили на окупованій території Галицько-Буковинське генерал-губернаторство. Однак уже до осені 1915 наступ нім. й австр.-угорських армій змусив рос. війська залишити Польщу, Литву, частину Латвії й Білорусі. Нім.-австр. війська зайняли Галичину, Півн. Буковину й 5 повітів Волині. У травні 1916 рос. армія почала новий наступ на Півд.-Зах. фронті («Брусилівський прорив»), унаслідок якого захопила всю Буковину й Півд. Галичину. Проте він не призвів до стратегічного перелому в ході військ. дій на Півд.-Зах. фронті, а лише поглибив госп. розруху та незадоволення в країні. Численні страйки й заворушення переросли наприкінці лютого 1917 у народний виступ у Петрограді, який підтримали армійські частини. Микола II зрікся престолу. Влада перейшла до створеного Державною Думою

3.03.1917 Тимчасового уряду на чолі з кн. Г. Львовим.

Н.Ф. Сербіна

Російсько-польська війна 1831 — див. *Польське повстання 1830-31*.

Російсько-румунський договір 1877 про

проходження рос. військ через територію Румунії підписаний 23.03(4.04).1877 в Бухаресті з ініціативи Росії. За умовами дог.-ру румунський уряд зобов'язався забезпечити рос. армії вільне проходження через свою територію та зайняття сприятливої позиції у випадку загострення *Східного питання*, якщо Росія буде змушена направити свої війська «в бік європейської Туреччини». Росія зобов'язалася охороняти та змушувати інших поважати політ. права румунської д-ви та захищати її цілісність. Частиною угоди була Особлива військ. конвенція, яка детально регламентувала умови проходження рос. військ через територію Румунії. Договір відповідав прагненню Румунії досягти повної незалежності, оскільки його підписання означало *визнання де-факто* Румунії як суверенної д-ви з боку Росії. Після підписання дог.-ру румунський уряд розірвав відносини з Туреччиною та проголосив 9.05.1877 держ. незалежність Румунії, яку за дип. підтримки Росії було визнано *великою державою* на *Берлінському конгресі 1878*.

В.М. Вдовенко

Російсько-сіамська (Таїландська) декларація 1899 про юрисдикцію, торгівлю та мореплавання — двостороння угода, підписана 12(23).06.1899 в Бангкоку. Посилення колоніальної експансії Франції та Великої Британії в Індокитаї змусило Сіам шукати шляхи для

збереження незалежності країни. У 1880-90-х активного розвитку набули відносини Сіаму з Росією. У липні 1897 під час візиту до Росії короля Сіаму Рами V були встановлені рос.-сіамські дипломатичні відносини. Згідно з декларацією Росія отримувала в Сіамі права найбільш СПРИЯТЛИВОЇ Нації.

М.Л. Миронова

Російсько-турецька угода 1914 з вірменських реформ — двосторонній договір, підписаний 26.01 (8.02). 1914 у Стамбулі. Питання становища вірменського населення в Туреччині стало об'єктом міжнар. уваги після рос.-тур. війни 1877-78. Згідно з рішеннями *Сан-Стефанського мирного договору 1878* та *Берлінського конгресу 1878* Туреччина зобов'язувалася провести у вірменських вілайетах реформи та дотримуватися принципів реліг. свободи й рівності громадян, та політ, прав христ. і мусульм. населення. Незважаючи на міжнар.-прав. акти, масові переслідування вірменського населення в Оттоманській імп. продовжувались, лише в 1894-95 було знищено 300 тис. вірмен. У період Балканської кризи 1912-14, у зв'язку з послабленням внутр. становища Туреччини, створилась сприятлива міжнар. ситуація для вирішення вірменського питання. Завдяки зусиллям вірменської громадськості реформи в Схід. Анатолії стали предметом обговорення *великих держав*. Росія в червні 1913 виступила з проектом створення автономії в Зах. Вірменії. Відповідно до рос. проекту вілайети, де більшість складало вірменське населення, мали бути об'єднані в одну губернію. Правителем Зах. Вірменії мав стати генерал-губернатор, турецькопідданий християнин чи європеєць, який призначався б султаном зі згоди європ. д-ав. Рос. пропозиції були підтримані Францією та Великою Британією, проте зустріли опір з боку д-ав *Троїстого союзу*. Австро-Угорщина та Німеччина, які прагнули обмежити вплив Росії на Балканах та в Малій Азії, висунули власний проект, більш сприятливий для Туреччини, який став основою Р.-т. у.

Згідно з нею тур. Вірменія поділялась на два сектори — Південний (вілайети Ван, Бітліс, Діярбекір та Харпут) та Північний (вілайети Ерзерум, Сівас, Трапезунд) — під управлінням двох ген. інспекторів, що призначались Портою «з іноземців». До переліку їхніх обов'язків належав контроль адмін., судової та поліцейської влади. Ген. інспекторам надавалось право представляти тур. уряду кандидатури на призначення та відправляти у відставку тур. чиновників. Угода передбачала проведення реформ адміністрації, судочинства, освіти, земельного питання. Вірменам надавались рівні з мусульманами права; вибори до ген. рад (меджлісів) мали проводитись на пропорційній основі, залежно від співвідношення вірменського та мусульм. населення в окремих вілайетах. Мав дотримуватись принцип рівності при набиранні до органів місцевого самоврядування, поліції та жандармерії. Після вступу Туреччини в *Першу світову війну* на боці Німеччини Р.-т. у. втратила чинність. Уряд молодотурків продовжив антивірменську політику, що призвело до геноциду проти вірменського народу

В 1915-18.

М.А. Миронова

Російсько-турецький мир 1879 — див. *Константинопольський договір 1879*.

Російсько-турецький союзний договір 1799 — двостороння угода, підписана 23.12.1798(3.01.1799) в Стамбулі рос. посланцем В. Тамарою і тур. уповноваженими Ахмедом Атіфом-Ефенді та Се'шом Ісмет-беєм; оформив приєднання Туреччини до 2-ї *антифранцузької коаліції*. Тенденція до зближення Туреччини з членами антифранц. коаліції позначилась після укладення *Кампоформійського мирного договору 1797*, коли французи оволоділи Італією, наблизились до Балканського піво-ва та почали підтримувати нац.-визв. б-бу грец. населення Іонічних о-вів і Мореї. Безпосереднім приводом до підписання дог-ру стала інтервенція франц. військ до Єгипту, який належав до складу Османської імп. Туреччина погодилась пропустити в чорноморські протоки рос. ескадру, а після перемоги при Абукірі брит. флоту над французьким відкрито приєдналась до коаліції. 9(20).09.1798 Туреччина оголосила війну Франції, а об'єднаний рос.-тур. флот ще до підписання союзного дог-ру розпочав бойові дії проти французів, спрямовані на визволення Іонічних о-вів. Договір було підписано терміном на 8 років. Сторони визначили його цілями збереження цілісності своїх володінь, забезпечення спокою, безпеки та політ, рівноваги між д-вами, а також протидію акціям Франції. У таємних статтях дог-ру Росія зобов'язувалась надати на допомогу Туреччині 12 військ, кораблів (утримання ескадри покладалось на Туреччину); ці статті також передбачали свободу проходження рос. військ, флоту з Чорного моря до Середземного і у

зворотньому напрямі, тобто Росія вперше отримала право проводити свої військ, кораблі через чорноморські протоки. Також передбачалось, що в разі посилення ворожих дій Франції проти Османської імп. Росія надасть на допомогу Туреччині від 75 до 80 тис. вояків; утримання цих військ теж покладалось

На Туреччину.

О.А. Борділовська

Російсько-турецький союзний договір 1805 — двостороння угода, підписана 11(23).09.1805 в Стамбулі рос. посланцем О. Італійським і тур. уповноваженим Васиф-ефенді. Побоювання франц. *агресії* спонукали Туреччину наприкінці 1804 звернутись до Росії з пропозицією підтвердити дію *російсько-турецького союзного договору 1799* новим оборонним союзом. Росія, зацікавлена в збереженні свободи проходження військ, кораблів через чорноморські протоки, погодилась. Договір проголошував мир, дружбу та згоду між сторонами, які взаємно гарантували цілісність своїх володінь та зобов'язувались діяти спільно в усіх питаннях, що стосувались миру та їхньої безпеки. Якщо відбудеться напад на одну із сторін, то інша зобов'язувалася надати союзникові військ, допомогу. Сторони підтверджували *Ясський мирний договір 1791*, Договір про республіку Семи о-вів (Іонічних) від 21.03.1800 та інші угоди, укладені сторонами раніше. У таємних статтях зазначалось, що в разі формування нової *антифранцузької коаліції* в складі Росії, Великої Британії, Австрії та інших д-ав Туреччина має погоджувати з Росією свої дії або принаймні сприяти протягом війни проходженню через чорноморські протоки рос. військ, і трансп. кораблів. Ці статті визначали, що в разі неможливості надати військ, допомогу союзникові, вона мала бути замінена щорічною субсидією. Туреччина підтверджувала статті Договору про республіку Семи о-вів про збереження прав самоврядування та інших привілеїв, якими користувались христ. піддані Туреччини в прибережних районах Албанії, суміжних з Іонічними о-вами. У разі порушення цих прав та привілеїв рос. посланець у Стамбулі отримував право втручатися для їх відновлення. Росія гарантувала цілісність Іонічних о-вів, які продовжувала скуповувати, а Туреччина зобов'язувалася надавати вільне проходження суднам, що забезпечували обслуговування та постачання рос. окуп. військ. Згідно із 7-ю таємною статтею Росія й Туреччина погодились вважати Чорне море закритим і зобов'язувалися всіма своїми військ.-мор. силами запобігати проходження в нього інозем. військ, кораблів або суден із військ, вантажами. Термін дії дог-ру визначався на 9 років. Після перемоги франц. військ під Аустерліцем 20.11(2.12).1805 Туреччина зблизилась із Францією. Протириччя між Росією й Туреччиною, яку підбурювала Франція, загострились та призвели до рос.-тур.

війни 1806-12.

О.Л. Борділовська

Російсько-французька воєнна конвенція 1892 — двостороння угода, підписана 5(17).08.1892 в Петербурзі начальниками франц. і рос. Ген. штабів Р.Ф. ле Мутон де Буадеффром

та М. Обручевим; схвалена рос. імператором *Олександром III* та урядом Франції. Відмова Німеччини від *Договору «перестраховання» 1887* спонукала уряд Росії до зближення з Францією. Наявність спільного супротивника, яким був *Троїстий союз*, фінанс. залежність Росії від Франції сприяли досягненню порозуміння між д-вами. 9(21)-15(27).08.1891 відбувся обмін листами між мін. зак. справ Росії *М. Гірсом* та послом Франції в Петербурзі Г. Ланном і мін. зак. справ Франції А. Рібо та послом Росії в Парижі А. Моренгеймом, якими було оформлено угоду між д-вами про військ.-політ. союз проти Німеччини. Сторони зобов'язалися консультиватися з усіх питань, що можуть «загрожувати загальному миру», а у випадку, якщо одна з д-ав опиниться під загрозою нападу, домовитися про спільні заходи. Р.-ф. в. к. завершила створення військ.-політ. союзу між Росією та Францією. Конвенція передбачала, що в разі нападу на Францію Німеччини або Італії, підтриманої Німеччиною, Росія використає всі наявні сили проти Німеччини. Аналогічне зобов'язання брала на себе Франція в разі нападу на Росію Німеччини чи Австро-Угорщини, підтримуваної Німеччиною. У разі мобілізації збройних сил Троїстого союзу або однієї з д-ав, що до нього належить, Франція та Росія без додаткової угоди мобілізують негайно й одночасно свої сили; встановлювалася чисельність військ, які виставить Франція (1,3 млн. чол.) і Росія (700-800 тис. чол.) для війни проти Німеччини. Конвенція передбачала взаємні консультації ген. штабів та обмін даними про військ, сили Троїстого союзу, відмову від укладання сепаратного миру. Термін дії Р.-ф. в. к. визначався до часу розпаду

Троїстого союзу. Уряди Росії та Франції інформували один одного про ратифікацію Р.-ф. в. к. листами від 15(27).12.1893 і 23.12.1893(4.01.1894)
ВІДПОВІДНО. *Б.М. Гончар*

Російсько-шведський союзний договір 1791 — двостороння угода, підписана 8(19).10.1791 в Стокгольмі; була однією з міжнар. угод, спрямованих на формування першої *антифранцузької коаліції*. Влітку 1788 шведський король Густав III розірвав відносини з Росією та розпочав проти неї війну з метою повернення територій, втрачених у рос.-шведських війнах 1-ї пол. XVIII ст. Росія була добре підготована до ведення війни в обороні, але основна частина її збройних сил була задіяна у війні з Туреччиною, тому до активних дій рос. сторона не вдавалася. Швеція, у свою чергу, не була готова до війни й тому не спромоглася досягти бодай якогось успіху. Загострення ситуації в Європі, спричинене *Французькою буржуазною революцією 1789-99*, та виступи опозиції всередині Швеції спонукали Густава III шукати миру з Росією, чого прагнула й сама Росія. 3(14).03.1790 було укладено Верель-ський мирний договір, який припинив стан війни між д-вами та підтверджував довоєнний статус-кво. Врегулювання рос.-шведського конфлікту відкрило шлях до укладення між д-вами союзного дог-ру. Р.-ш. с. д. підтверджував положення Верельського мирного дог-ру та взаємно гарантував володіння обох д-ав. Сторони зобов'язувалися надалі діяти узгоджено з усіх питань, що становили взаємний інтерес, та в разі потреби надати одна одній військ, допомогу. Швеція зобов'язувалася виставити 10 тис. вояків, ескадру з 6 лінійних кораблів та 2 фрегати, Росія — 16 тис. вояків та ескадру з 9 лінійних кораблів і 3 фрегати. Якщо виникне необхідність, то кількість військ могло бути збільшено за додатковою угодою сторін.

Росія та Швеція планували долучити до коаліції Австрію та Пруссію, але через вбивство в березні 1792 Густава III ці плани не було реалізовано. Новий шведський король Густав IV продовжив антифранц. лінію в зовн. політиці, що було підкріплено підписанням 18(29). 10.1799 нового Р.-ш. с. д., який у цілому повторював положення попереднього. У 1805 Швеція приєдналася до третьої антифранц. коаліції, але впродовж війни втратила Шведську Померанію, окуповану франц. військами. Згідно з домовленостями, досягнутими між Францією та Росією в Тільзиті в 1807 (див. *Тільзитські мирні договори 1807*), Швеція мала розірвати відносини з Великою Британією та приєднатися до *Континентальної блокади*. Оскільки це підірвало б економіку країни, залежну від екон. зв'язків із Великою Британією, то Швеція відмовилась виконувати зазначені умови. Це стало однією з причин рос.-шведської війни 1808-09 (див. *Фрідріхсгамський мирний договір 1809*), із початком якої Р.-ш. с. д. ВТРАТИВ ЧИННІСТЬ. *В.Ю. Константинов*

Російсько-шведський союзний договір 1812 — двостороння угода, підписана 24.03(5.04).1812 в Петербурзі мін. зак. справ Росії *М. Румянцевим* та шведським представником К. Левенгельмом. Після поразки в рос.-шведській війні 1808-09 (див. *Фрідріхсгамський мирний договір 1809*) Швеція прагнула дотримуватися нейтралітету в наполеонівських війнах. Але і Франція, і Велика Британія виступали проти цього. У травні 1810 *Наполеон* /висунув Швеції вимогу про приєднання до *Континентальної блокади*, погрожуючи війною в разі відмови. Намагаючись запобігти втягнення у війну з Францією, шведський уряд обрав спадкоємцем престолу одного з маршалів Наполеона — *Ш. Бернадотта*, який був усиновлений останнім представником гольштейн-готторпської династії бездітним Карлом XIII і після його смерті 1818 став королем Карлом XIV Юханом. Утвердившись як регент, Ш. Бернадотт не став провадити профранц. політику, а натомість пішов на зближення з Росією. Під час зустрічі з *Олександром I* у грудні 1810 він запевнив останнього, що Швеція не прагнучиме відвойовувати Фінляндію. Своїм зовн.-політ. завданням спадковий принц Карл Юхан визначив відторгнення Норвегії від Данії та приєднання її до Швеції. Але оскільки Данія була союзником Франції, то ця мета шведського правителя призвела до погіршення відносин із Францією та підштовхнула Швецію до подальшого зближення з Росією та Великою Британією, з якою Швеція восени 1811 розпочала таємні переговори. 27.01.1812 франц. війська окупували Шведську Померанію, що призвело до розриву відносин між двома д-вами й остаточної переорієнтації шведської зовн. політики на Росію та Велику Британію. З ініціативи Карла Юхана було укладено Р.-ш. с. д. Згідно з ним Швеція визнавала свою відмову від Фінляндії, яка перейшла до Росії за *Фрідріхсгамським договором*; Росія зобов'язувалася сприяти приєднанню Норвегії до Швеції шляхом переговорів або шляхом надання військ, допомоги. Для забезпечення своїх володінь

сторони домовились створити об'єднаний корпус у складі 25-30 тис. шведських та 15-20 тис. рос. вояків для висадки у Шведській Померанії. Також було ухвалено рішення запропонувати Великій Британії приєднатися до Р.-ш. с. д. Після початку рос.-франц. війни 1812 Карл Юхан та Олександр I провели 15(27)-18(30).08.1812 в Або (сучасне Турку, Фінляндія) зустріч, на якій підтвердили положення Р.-ш. с. д. 18(30).08.1812 було підписано додаткову конвенцію до дог-ру, за якою Росія зобов'язувалася надати у вересні — листопаді 1812 для спільних дій проти Данії 35-тис. корпус. Швеція також погоджувалась із можливим розширенням рос. володінь до р. Вісла. Сторони підтвердили наміри інтервенції у Шведській Померанії та домовились у разі ворожих дій третьої д-ви проти однієї з них виставити 15-тис. корпус. Разом з аналогічним дог-ром, укладеним навесні 1813 Швецією з Великою Британією, ця угода стала міжнар.-прав. основою приєднання Швеції до шостої *антифранцузької коаліції*. Шведські війська взяли участь у союзницьких діях проти Наполеона I, а вже в 1814 Карл Юхан розпочав війну проти Данії, у результаті якої відібрав у останньої Норвегію (див. *Шведсько-норвезька унія*). Р.-ш. с. д. залишився одним із ключових елементів зовн. політики Карла Юхана та забезпечив сприятливі зовн.-політ. умови для закладення основ шведської *нейтралітету політики*. В.Ю.

Константинов

Російсько-японський договір 1875 —

двостороння угода, підписана 25.04.1875 в Петербурзі; врегульовувала проблему о-ва Сахалін, переговори щодо якої велись між двома державами з 1862. Із сер. XIX ст. колонізація о-ва Сахалін здійснювалась обома сторонами. 18(30).03.1867 в Петербурзі підписано конвенцію, за умовами якої росіянам та японцям надавались рівні права щодо проживання на острові, будівництва та промислів. У 1869 Японія заявила про готовність відмовитись від претензій на о. Сахалін, якщо Росія, у свою чергу, визнає япон. *суверенітет* над Ку-рильськими о-вами. Ці умови було покладено в основу дог-ру. Згідно з ним Росія передавала Японії 18 островів Курильської гряди, а Японія офіційно відмовлялась від претензій на о. Сахалін. Кордон між двома в цьому районі встановлювався через протоку між мисом Лопатка на Камчатці та о. Шумшу. Мешканці вказаних територій зберігали право обрати підданство; також за ними підтверджувалась свобода віросповідання, право власності та промислів за умови прийняття підданства та дотримання законів відп. д-ви. Япон. судна отримали право протягом 10 років відвідувати порт Корсаків на Півд. Сахаліні без сплати мита. Япон. купцям, рибпромисловцям і суднам надавався режим найбільшого сприяння в портах та водах Охотського моря й Камчатки. 10(22).08.1875 в Токіо було прийнято додаткову статтю до дог-ру, яка регулювала права осіб, що залишалися на місцях попереднього проживання.

МТ. Капітпоненко

РОСІЙСЬКО-ЯПОНСЬКИЙ ДОГОВІР 1895— двостороння угода про торгівлю та мореплавство, підписана 27.05(8.06). 1895 в Петербурзі терміном на 12 років. Скасовував усі особливі привілеї, виключення та пільги, які мали рос. піддані на території Японії, а також права *консульської юрисдикції*, яка передавалась япон. владі. Інозем. поселення в Японії переходили в безпосереднє підпорядкування япон. владі, а не *консульським установам*. Договір закріплював за підданими сторін свободу проїзду та поселення, рівні з місцевими жителями судові та майнові права й податкові умови, свободу віросповідання та відправлення реліг. обрядів. Між сторонами встановлювалась взаємна свобода торгівлі та мореплавства, а також *найбільшого сприяння принцип* стосовно мита, умов торгівлі та мореплавства. Сторони зобов'язувались поширювати на судна іншої сторони податки, порядок та правила завантажування, аналогічні до тих, що діяли щодо власних суден. Ця норма не поширювалась на каботажне судноплавство. Сторони надавали одна одній право вільно призначати *консулів* по всій території іншої д-ви, за винятком спеціально визначених районів.

МЛ. Миронова

Роскілльський мир 1658 — двостороння угода, укладена 26-27.02.1658 між Данією та Швецією в Роскілле (Данія); завершив дансько-шведську війну 1657-58. Згідно з угодою Данія передавала Швеції провінції Сконе, Галланд, Блекінге, Богуслен, Тронхеймський лен у Норвегії, а також власне данську територію — о. Борнхольм. Вона зобов'язувалася відмовитись від усіх союзів і дог-рів, спрямованих проти Швеції, перешкоджати проходженню *Балтійськими протоками* флотів країн, ворожих до Швеції, звільнити Швецію від сплати мита за проходження кораблів через Зундську протоку. Р. м. не проіснував навіть року. Вже восени 1658 шведський король Карл X Густав розпочав проти Данії нову війну, яка завершилась перемогою Данії та її союзників, закріпленою *Копенгагенським*

Миром 1660.

М.Г. Капітоненко

Роставицька угода 1619 між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою —

двостороння угода між укр. козацькою старшиною на чолі з гетьманом *П. Сагайдачним* і коронним гетьманом *С. Жолкевським* на р. Роставиці поблизу с. Паволочі (тепер Попільнянськогор-ну Житомирської обл.)- Згідно з нею реєстрове козацьке військо з 10,6 тис. чол. зменшувалося до 3 тис. Усі козаки, які вступили на службу протягом останніх 5 років, виключалися із реєстрового війська та мусили повернутися під владу панів. Козацька старшина мала погодитися на кандидатуру гетьмана, якого призначить польський король, і зобов'язувалася покарати козаків, які брали участь у мор. походах на Крим і Туреччину, хоча останні мали право жити на Запорозжжі й охороняти кордони за спец. платню розміром 40 тис. злотих. Реєстровці мали виселитися з маєтків шляхти й духівництва, інакше вони перетворювалися на кріпаків; реєстровим козакам дозволялось жити тільки в королівських (державних) маєтностях. Виключені з реєстру козаки не визнали Р. у. та невдовзі під керівництвом *Я. Бородавки*, якого було проголошено гетьманом замість *П. Сагайдачного*, оволоділи Запорозькою Січчю. Але підготовка Османською імперією та Кримським ханатом нападу на Річ Посполиту змусила козацтво погодитися на укладення тимчасової угоди з королівським урядом для орг-ції відсічі

агресії.

В.Ю. Крушинський

Ротація — планове заміщення працівників *дипломатичної служби* в закорд. дип. установах держави. У більшості країн встановлені певні правила й порядок посадового переміщення працівників дип. служби з урахуванням їхніх здібностей, професійних знань і фахового досвіду. Як правило, здійснюється в інтересах ефективного використання професійного потенціалу працівників, створення сприятливих умов для їх службового та професійного зростання, забезпечення рівних можливостей для дип. кар'єри й закріплення кадрів у системі МЗС. Згідно зі ст. 20 *Закону України «Про дипломатичну службу» 2001* працівники дип. служби після закінчення попереднього *відрядження довготермінового* направляються в наступне довготермінове відрядження не раніше, ніж

Через ПШВТОра року.

В.М. Матвієнко

Рузвельт (Коо8СУелі) Теодор (27.10.1858, Нью-Йорк - 6.01.1919, Сагемор Хілл, поблизу Нью-Йорка) — 26-й Президент США (14.09.1901-4.03.1909). Нар. в старовинній сім'ї голландського походження. Закінчив Гарвардський ун-т (1880), після чого вступив у Республіканську партію. У 1882-84 — чл. законодавчих зборів

(легіслатури) шт. Нью-Йорк, у 1889-95 — чл. федер. комісії з громадян, служби. У травні 1895 призначений шефом поліції Нью-Йорка, у квітні 1897 — заст. мор. міністра. Учасник бойових дій в *американсько-іспанській війні 1898*, повернувся з неї полковником. У 1899-1900 — губернатор шт. Нью-Йорк, запровадив закон про обмеження привілеїв корпорацій. Із 4.03.1901 віце-президент США, після вбивства Президента *В. Мак-Кінлі* — Президент США, у 1904 переобраний президентом країни на другий термін. У своїй політиці виходив з необхідності посилення ролі д-ви та встановлення контролю над корпораціями в інтересах власності. Сприяв порушенню карних справ проти 44 корпорацій, створенню мін-ва торгівлі та праці (1903), прийняттю законів про держ. інспекцію в м'ясній промисловості (1906). У сфері *зовнішньої політики* гол. завданням вбачав будівництво міжокеанського каналу й витіснення Європи з політ. життя Зах. півкулі, став ініціатором *«Великої палиці» політики*. Рішуче втрутився в 2-й Венесуельський конфлікт (1902-03), змусивши європ. д-ви відмовитися від воєнних дій. У 1903 вирішив на користь США суперечку з Великою Британією про кордон Аляски. Підтримав відокремлення Панамі від Колумбії (1903), встановивши контроль США над зоною *Панамського каналу* (див. *Хея — Бюно-Варіль договір 1903*). У рос-япон. війні 1904-05 став на сторону Японії, сприяючи таким чином зміцненню позицій д-ви, яка вже за його життя перетворилася у найнебезпечнішого суперника США. У 1904 виступив із власною інтерпретацією *Монро доктрини*, що передбачала встановлення амер. домінування в Карибському басейні; пропонував покласти на США міжнар. поліцейські функції в регіоні й навести порядок у фінансах карибських республік, аби не було приводу для зарубіжних інтервенцій у зоні Панамського каналу. Взяв на себе посередницьку місію при укладенні *Портсмутського миру 1905*. Став лауреатом *Нобелівської премії миру* за 1906. Втрутився в *Марокканську кризу 1905*; послав делегацію на *Альхесіраську конференцію 1906*, яка підтримала Францію; установив протекторат над Домініканською Республікою (1905) і пряме військ.

управління над Кубою (1906-09). Покинувши Білий дім, очолив наук, експедицію в Африку для поповнення колекцій Смітсонівського ін-ту. Після повернення 1910 у США знову включився в політ, б-бу. Після поразки на з'їзді Республіканської партії в 1912 очолив Прогресивну партію, яка висунула його кандидатом в президенти. Це призвело до розколу Республіканської партії, яка висунула кандидатом у президенти *В. Тафта*, і сприяло перемозі кандидата від Демократичної партії *В. Вільсона*. У роки *Першої світової війни* був активним прихильником *Антанти* та підтримав вступ США у ВІЙНУ 1917.

В.М. Гончар

Рузвельт (Коо8сус€11) Франклін Делано (30.01.1882, Гайд-Парк, шт. Нью-Йорк, США - 12.04.1945, Уорм-Спрінгс, шт. Джорджія) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, 32-й Президент США (4.03.1933-12.04.1945). Нар. в заможній сім'ї землевласника. Закінчив Гарвард-коледж (1904) і школу права Колумбійського ун-ту (1907). У листопаді 1910 був обраний від Демократичної партії до законодавчих зборів шт. Нью-Йорк, де приєднався до прогресивного крила демократичної партії. У 1913-20 — держ. секретар мін-ва військ.-мор. флоту. 1920 був висунутий Демократичною партією на посаду віце-президента, але її поразка на виборах і захворювання на поліомієліт затримали політ, кар'єру Р. У 1928 обраний губернатором шт. Нью-Йорк. В умовах «Великої депресії» відстоював радикальну держ.-інтервенціоністську програму планування й соц. забезпечення. На презид. виборах 8.11.1932 здобув переконливу перемогу з відривом у 7 млн. голосів. Переобирався на другий (1936), третій (1940) і четвертий (1944) терміни. У внутр. політиці здійснив безпрецедентну в амер. історії програму антикризових заходів («Новий курс»), що мала на меті побудову «більш демократичної економічної і соціальної системи». У *зовнішній політиці* керувався розумінням взаємозалежності безпеки всіх д-ав світу, але щоб не втратити внутр. -політ, підтримки для «Нового курсу» й добитись переобрання, упродовж 1930-х змушений був дотримуватись *ізоляціонізму*, зосередившись на реалізації «*доброго сусіда*» *політики* щодо лат.-амер. д-ав; водночас активно використовував трибуну Білого дому і т. зв. «інформаційні відділи» в держ. структурах для психологічної підготовки нації до б-би з глобальною нацистською загрозою і збільшення фінансування потреб армії та флоту (1938, 1939). Із початком *Другої світової війни* виступив за надання допомоги Великій Британії й Франції проти нацистської Німеччини; ініціював ухвалення закону про «ленд-ліз» 1941 і, залишаючись переконаним противником комуніст, ідеології й практики, поширив його дію на СРСР; розширив район використання амер. патрульних суден і взяв участь у виробленні *Атлантичної хартії 1941*, водночас намагаючись дип. засобами уникнути війни з Японією. Але відразу після *Перл-Харбора 1941* прийняв рішення про орг-цію спільного амер.-брит. військ. й екон. планування, взяв активну участь у формуванні *антигітлерівської коаліції* й перетворив США на «арсенал демократії». Представляючи США на *Тегеранській конференції 1943* і *Кримській (Ялтинській) конференції 1945* надавав великої ваги розвитку повоєнного міжнар. співробітництва і створенню *Організації Об'єднаних Націй*, наполягаючи на збереженні тісної співпраці з СРСР, що, зокрема, уможливило запрошення делегацій УРСР і БРСР на *Сан-Франциську конференцію 1945*.

В.І. Головченко

Румунсько-французький договір 1926 —

двостороння угода, підписана 10.06.1926 в Парижі терміном на 10 років; набув чинності 8.11.1926. За умовами Р.-ф. д. сторони підтверджували дружній характер двосторонніх відносин, зобов'язалися проводити консультації в разі виникнення загрози їхнім нац. інтересам або системі міжнар. дог-рів у Європі, сторонами яких були обидві д-ви. До нього додавалися протокол, у якому Румунія заявляла про намір подовжити окупацію Бессарабії (див. *Паризький протокол 1920*), та конвенція про мирне врегулювання суперечок між сторонами. У листопаді 1936 договір було подовжено, і він залишався чинним до початку *Другої світової війни*.
о.с. Пархомчук

Румунсько-югославський договір 1921 -

двостороння угода, підписана 7.06.1921 у Белграді; був складовою частиною низки двосторонніх угод, за якими відбулося створення *Антанти малої* — блоку Чехословаччини, Румунії та Королівства сербів, хорватів і словенців. Угода передбачала взаємне надання допомоги в разі неспровокованого нападу на будь-яку із сторін з боку Угорщини та Болгарії або однієї з цих д-ав. Сторони зобов'язувалися не укладати угоди з третіми д-вами без попередньої

домовленості між собою, узгоджувати питання *зовнішньої політики*, що стосувались Угорщини та Болгарії. Р.-ю. д. був укладений терміном на 2 роки. Р.-ю. д. фактично запроваджував оборонний союз між його сторонами. Ратифікований парламентами обох д-ав у липні 1921; термін дії продовжувався двічі — 7.07.1923

Та 13.06.1926.

М.С.Каменецький

Румянцев Микола Петрович (3.04.1754, Петербург - 3.01.1826, Петербург) — рос. держ. діяч і дипломат, граф, старший син президента 2-ї *Малоросійської колегії та генерал-губернатора Малоросії П. Румянцева-Задунайського*. Навчався в Лейденському ун-ті. З 1782 — на дип. службі: надзвичайний посланник і повноважний міністр Російської імп. при сеймі *Священної Римської імперії* (Франкфурт-на-Майні) та кур-фюрстському округові Нижнього Рейну. З 1801 — чл. Державної ради, сенатор. У грудні 1801 призначений міністром комерції, здійснив низку заходів із поліпшення водних шляхів сполучення та розвитку торгівлі з країнами Азії. У 1807-14 — мін. зак. справ. 1809 призначений канцлером, водночас 1810-12 — голова Державної ради. До початку Вітчизняної війни 1812 був прихильником тісного зближення з наполеонівською Францією. У 1808 супроводжував *Олександра I* на побачення з *Наполеоном I* (див. *Ерфуртська конвенція 1808*). У 1809 успішно провів таємні переговори зі Швецією, що увінчались підписанням *Фрідріхсгамського мирного договору 1809*. У 1812 уклав союзний договір з Іспанією. Зібрав багату бібліотеку й колекцію дип. док-тів та рукописів, що започаткували книжні фонди Румянцевського музею (нині Публічна бібліотека в Москві). 1811 заснував при архіві МЗС Комісію друку держ. грамот і дог-рів; на власні кошти видав «Пам'ятки російської словесності XII ст.» (1821), «Білоруський архів давніх грамот» (1824), «Зібрання Державних ГраМОТ І ДОГОВОРІВ».

В.І. Головченко

Русько-візантійський договір 860 —

перша відома науці міжнар. угода Русі з інозем. державою. Підписана внаслідок успішного походу київ, князя *Аскольда* на Константинополь. 18.06.860 до бухти Золотий Ріг увійшло 200 руських човнів, які висадили десант, що почав облогу візантійської столиці. Становище обложених було важким. Імп. Михайло III з військом перебував тоді в далекому поході проти арабів, що дошкуляли півд. рубежам імперії, грец. флот був надісланий до Середземного моря для б-би з піратами. У Константинополі розпочалась паніка. З великими труднощами імператор пробрався до обложеного міста й налагодив оборону. Раптом, несподівано для більшості городян, руське військо відступило від стін Константинополя. Імператор вступив у переговори з Аскольдом та уклав з руським князем мирний договір, текст якого не зберігся. Поодинокі згадки про угоду містяться у візантійських джерелах, зокрема у Костянтина Багрянородного (X ст.). На основі змісту дог-ру іншого київ, князя Олега з греками (див. *Русько-візантійські договори 907 і 911*) можна спробувати реконструювати Р.-в. д. Ймовірно, Візантія зобов'язувалася сплачувати Русі щорічно певну суму грошей, а Русь — надавати за це військ, допомогу. Р.-в. д. мав забезпечити привілеї руським купцям на торгах імперії, а грецьким — на руських. Незабаром після походу Аскольд із частиною дружинників був хрещений візантійським патріархом, але руський народ у цілому залишився язичницьким. *М.Ф. Котляр*

Русько-візантійський договір 944 був

укладений внаслідок двох походів київ, князя *Ігоря Рюриковича* (912-44) на Константинополь. На поч. 40-х X ст. різко погіршились стосунки між Візантією та Руссю. Імп. Роман Лакапін зміцнив свою владу й почав вважати надмірними і принизливими для Візантії торг, й дип. привілеї, надані Русі дог-ром *Олега* 911 (див. *Русько-візантійські договори 907 і 911*). У 941 великий київ, князь зібрав і спорядив величезний флот (руські й інозем. джерела одногослоно називають цифру: 10 тис. кораблів, що, мабуть, є перебільшенням у кілька разів) і вирушив морем та із суходільним військом на Константинополь. Але похід закінчився поразкою. Біля входу до Босфора човни русів були розсіяні й частково спалені «грецьким вогнем» (сумішшю сірки з нафтою, яка викидалась під тиском із довгих труб). Ігор висадився на берег і залишався в межах імперії ще більше 2 місяців, спустошуючи околиці Константинополя, а потім із залишками війська повернувся до Києва. Він не змирився і жадав реваншу, та й цілі, що ставив перед собою, не були досягнуті (повернення привілеїв руським купцям і *дипломатам*).

Через 3 роки він знову спорядив численний флот і суходільне військо, однак імператор вирішив уладнати справу миром. «Повість минулих літ» і грец. джерела узгоджено сповіщають, що візантійське *посольство* зустріло Ігоря на Дунаї. Розпочалися важкі й тривалі переговори, у перебігу яких Візантія не пішла на поступки. Новий В.-р. д. виявився менш вигідним для Русі, ніж угода 911. Через кілька місяців після підписання попередньої угоди до Києва прибули посли імператора та ще раз обговорили з дип. представниками Ігоря умови дог-ру, що складався з багатьох статей (у «Повісті...» вміщено довгий список дипломатів Ігоря). У відповідь до Константинополя виїхало руське посольство. Уперше в історії Русі офіц. імпер. місія відвідала Київ та відбувся рівноправний і цивілізований обмін посольствами. Нарешті, внаслідок нових перетрактацій восени 944 було підписано й затверджено обома сторонами Р.-в. д., відомий науці за, ймовірно, близьким до оригіналу перекладом із грецької, вписаним до «Повісті минулих літ». У тексті угоди 944 вже не було мови про безмитну торгівлю руських купців у Візантії та пільги для руських дипломатів. Не було згадано й про сплату імперією данини Русі. Ігорю довелося пообіцяти не претендувати на візантійські володіння в Криму та захищати їх від печенігів

І ХОЗар.

М.Ф. Котляр

Русько-візантійський договір 971 став наслідком військ.-дип. діяльності київ, князя *Святослава Ігоревича* (964-72): переговорів із Візантією та Болгарією, походів у Подунав'я в 967-71. Візантійський уряд 967 запропонував Святославу за винагороду завоювати землю дунайських болгар, які перестали підкорятись імперії. Князь погодився і 968 здійснив напад на Болгарію, проте розглядав себе не як найманця, а як політика, що прагнув утвердитися в Болгарії, переконавшись, що це принесе йому стратегічні й екон. вигоди. Він швидко розгромив болг. військо й отаборився в Переяславці на Дунаї (більшість учених вважає, що то була одна із середньовічних столиць Болгарського царства — Преслав Великий). Святослав не побажав залишати Болгарію, що викликало обурення імперського уряду. Навесні 970 імпер. Іоанн Цимісхій запропонував руському князеві залишити Подунав'я, пообіцявши виплатити данину, затримавши його попередником Никифором Фокою. Але Святослав відмовився, вимагаючи більшого, і навіть загрожував

нападом на Константинополь. Усе ж таки імператор підписав улітку 970 мирну угоду зі Святославом, та не додержав її. Ранньою весною 971 Іоанн з головними силами перейшов через Адріанополь до Бал-канських гір. Святослав, що вірив у дієвість мирної угоди, був захоплений зненацька. Він зачинився з військом у міцно укріпленому болг. місті Доростолі. Імператор не зміг взяти штурмом місто, а тому взяв його в облогу. Згодом у Доростолі розпочався голод, що змусило Святослава погодитись на пропозицію Іоанна про початок мирних переговорів. У липні 971 було підписано Р.-в. д. (його зміст у заг. рисах передано в «Повісті минулих літ»). Святославу довелося здати Доростол, повернути полонених і відступити з Болгарії. Грец. джерела свідчать, що руський князь зобов'язався більше не воювати з Болгарією та захищати її від ворогів. Імператор дозволив Святославу вийти Дунаєм у море і видати по 2 міри хліба на кожного воїна. Усі воїни вийшли з Доростола зі зброєю. Язичники-руси скріпили договір клятвою своїми богами — Перуном і Волосом — на зброї та золоті. Угода була дип. поразкою руського князя.

М.Ф. Котляр

Русько-візантійський договір 1046.

Після укладення в 987 *Володимиром Свято-славичем* союзного договору з імператором Василієм II, якому великий київ, князь обіцяв допомогу в б-бі за престол із самозванцем Бардом Фокою, протягом більше півстоліття двосторонні відносини залишались дружніми. Та 1043 раптом спалахнула війна — остання між двома д-вами. Новий імператор Костянтин IX Мономах (1042-55) різко змінив зовн.-політ. курс своїх попередників і зайняв ворожу позицію щодо Русі. Візантійський історик XI ст. Іоанн Скилиця розповідає, що на константинопольському ринку сталася сварка між купцями, під час якої було вбито знатного руса. У відповідь руське військо рушило на Константинополь. Бійка на ринку не була випадковістю, тоді були розграбовані товари руських купців у грец. столиці, а також гавань і склади руського монастиря на Афоні. Ймовірно, імператор зобов'язувався сплачувати данину Русі, а також гарантував свободу торгівлі її купцям у Візантії. У травні або червні 1043 *Ярослав Мудрий* послав флот на чолі із сином Володимиром на греків. Та напад на Константинополь приніс поразку руському князеві. Ярослав Мудрий не став мстити, а налагодив обмін посольствами з Німеччиною, Францією,

Англією, Угорщиною, намагаючись сформувати коаліцію проти Візантії. Це заанепоїло імператора, і він почав шукати шляхи примирення з Руссю. У 1046 було укладено Р.-в. д. Візантійська сторона компенсувала збитки руським купцям у Константинополі й руському монастирі на Афоні, були покарані візантійські винуватці сварки. Згодом угода була скріплена *династичним шлюбом* сина Ярослава Мудрого Всеволода й донькою Костянтина Мономаха (можливо, її ЗВАЛИ Марією).

М.Ф. Котляр

Русько-візантійські договори 907 і 911.

Під 907 у найдавнішому руському літописі «Повість минулих літ» описано грандіозний похід київ, князя *Олега* на Константинополь, у якому взяли участь 2000 кораблів (за традиціями середньовічної історіографії кількість руських човнів перебільшена літописцем у кілька разів) і сухохідне військо. Князь зібрав для походу воїнів з усіх підвладних йому земель Київської держави. Йому пощастило подолати захисні укріплення, що перекривали вхід до бухти Золотий Ріг, висадити десант і разом із воїнами, що суходолом підійшли до грец. столиці, розпочати облогу. Історики вважають, що головною причиною походу 907 було недодержання візантійським урядом умов *русько-візантійського договору 860 з Аскольдом*, зменшення (або ліквідація) привілеїв руським купцям на ринках Візантії. Під тиском переважаючих сил Олега імператори Лев та Олександр погодились укласти вигідний для Русі мир. Попередня угода 907 була розвинута й доповнена 911. Обидві вони вписані до «Повісті минулих літ» на поч. XII ст. і є першими відомими науці текстами міжнар. угод Русі.

Згідно з угодою 907 Візантія зобов'язувалася платити Русі щорічну данину, за яку київ, князь мав надавати грекам постійну військ, допомогу. Умови дог-ру передбачали, що під час перебування в столиці імперії київ, послі одержували спец, посольське утримання, а купці — «місячину» протягом 6 місяців: хліб, вино, м'ясо й овочі. Візантійська влада зобов'язувалася забезпечувати тих й інших усім необхідним для

зворотного шляху: вітрилами, якорями, канатами та харчами. Подібні привілеї надавала руська сторона грец. купцям. Для проживання в Константинополі русам відвели передмістя поблизу храму св. Мами (Мамонта). До центру міста й на ринок їх впускали беззбройними, партіями по 50 чол. і під охороною грец. воїнів — не зайва пересторога, коли врахувати, що на ринку часто зчинялись бійки, одна з яких у XI ст. стала навіть приводом до русько-візантійської війни.

Угода 907 була підтверджена й розвинута більш докладним русько-візантійським дог-ром 911 (до «Повісті минулих літ» він включений під 912-м). До нього було внесено низку нових статей, що визначали: порядок урегулювання конфліктів при операціях купівлі-продажу між греками й русами; обмін і викуп *військовополонених*; повернення рабів і злочинців, які втекли; охорону добра русів у Константинополі; наслідування майна; повернення статків померлих у Константинополі та ін. Спираючись на тексти угод 907 і 911, історики відтворили картину повсякденних стосунків між греками й русами: у Константинополі мешкало багато купців і воїнів із Русі, які служили в імпер. гвардії й легіонах; до Візантії тікали холопи з Русі; візантійські кораблі зазнавали аварій біля руських берегів, а руські — біля візантійських. З угоди 907 можна зробити висновок, що загалом мирні відносини між країнами були порушені незадовго перед походом Олега на Константинополь.

М.Ф. Котляр

Русько-візантійські переговори 946

відбулись під час дип. поїздки великої київ, княгині *Ольги* (944-64) до Константинополя та її зустрічей із візантійським імпер. Костянтином Багрянородним (908-59). Ольга відмовилась від воєнних методів ведення *зовнішньої політики* своїх попередників, чому сприяли два невдалих напади на Візантію її чоловіка *Ігоря Рюриковича*. Вона стала засновницею нової для Русі *дипломатії*. Ольга була першим руським государем, що відправився до столиці Візантії не на чолі флоту чи війська, а з мирним *посольством*. В історичній науці відомі різні дати подорожі Ольги до Константинополя (літописна 955 виявилась помилковою): 946, 954/55 і 957. Сучас. наука приймає 946. Ольга прибула до Константинополя на чолі посольства, у якому налічувалось більше 100 осіб: дипломати, воїни, купці, священник Григорій і юний син княгині *Святослав Ігоревич*. Імпер. Костянтин влаштував на честь Ольги урочистий прийом. Княгиня зажадала бути публічно хрещеною в головному храмі імперії — соборі Св. Софії. Обряд виконав сам патріарх, а хрещеним батьком став імператор. Однак про характер і зміст міждерж.

переговорів візантійські джерела не повідомляють, а в «Повісті минулих літ» візит Ольги описано у фольклорному дусі.

Передовсім Ольга намагалась поліпшити умови не вигідного для Києва *русько-візантійського договору 944*, зокрема добитись відновлення сплати імперією щорічної данини, яку Візантія давала Русі після угоди 911 (див. *Русько-візантійські договори 907 і 911*), а також відновлення втрачених після 944 привілеїв руським дипломатам і купцям. Княгиня зробила спробу заручити Святослава з однією з доньок імператора, однак одержала відмову, оскільки Костянтин не вважав її рівною собі. Незважаючи на всі незгоди поміж Руссю та Візантією на переговорах 946, договір було підписано. Із візантійських і схід, джерел відомо, що невдовзі після того імператор одержав військ, допомогу (за платню) від Ольги. Проте княгиня залишилась невдоволеною умовами дог-ру, бо 959 вона обмінялась посольствами із саксонським королем і майбутнім нім. імператором Оттоном I Великим, розраховуючи на його підтримку в складних відносинах із Візантійською ІМП.

М.Ф. Котляр

Русько-литовська союзна угода 1254

сприяла розвитку мирних відносин між Великим князівством Литовським, що перебувало на стадії формування, і Галицько-Волинським королівством (з 1253). Із кінця 1230-х *Данило Галицький* і великий литовський кн. *Міндовг* були у військ, союзі, з метою закріплення якого Данило перед 1252 одружився з небогою Міндовга. Проте й тоді мирні відносини Литви з Руссю перемержувались військ, протистояннями. У 1252 Міндовг програв велику війну Данилові, втратив Чорну Русь (сучас. Гродненська обл. Білорусі) й третину контрольованої ним території та змушений був іти на укладення мирної угоди, яку скріпив *династичний шлюб*. 1254 син Міндовга *Войшелк* він імені батька «уклав мир з Данилом і віддав

доньку Міндовгову за Шварна» — сина галицько-волинського короля (Галицько-Волинський літопис). Інший син Данила Галицького Роман одержав від Міндовга володіння в Чорній Русі, які й без того були відвойовані його батьком. Угода 1254 була вигідна Данилові в стратегічному плані; завдяки їй було розширено володіння Галицько-Волинського королівства на півночі. Сини ж Данила, що одержали волості в литовських землях, забезпечували його політ, інтереси у Великому князівстві Литовському.

М.Ф. Котляр

Русько-німецький союзний договір 1017 логічно впливав із попереднього зближення Русі та *Священної Римської імперії*. Існує версія, що по смерті своєї візантійської дружини Анни (1011) *Володимир Святославич* одружився з онукою імп. Оттона I. Однак мирна угода між Руссю й Німеччиною тоді не була укладена. Дип. відносини були продовжені, і *Ярослав Мудрий*, що від самого початку князювання в Києві зіткнувся з експансією Польщі, запропонував допомогу імп. Генріху II проти польського кн. Болеслава I Хороброго. Під час походу імператора на Сілезію, згідно з укладеним між ними 1017 дог-ром, військо Ярослава Мудрого виступило проти поляків. Та після невдалої для нього війни Генріх II 1018 змушений був пообіцяти Польщі допомогу в боротьбі проти свого недавнього руського союзника. Р.-н. д. знову набрав чинності під час польсько-нім. війни за правління краківського князя Мешка II, коли Ярослав Мудрий на поч. 1030-х зайняв Белз і Червенську землю.

М.Ф. Котляр

Русько-польські союзні угоди 1038 і 1042. У 1038 Казимир I Відновитель із династії П'ястів за допомогою Німеччини об'єднав Велику й Малу Польщу, але зіткнувся з труднощами при об'єднанні інших польських земель (Сілезії, Помор'я та Мазовії). Тому він уклав союз із Руссю, одружився із сестрою *Ярослава Мудрого* Добронегою-Марією та на знак доброї волі повернув на Русь 800 полонених, захоплених Болеславом I Хоробрим 1019 під час походу на Київ. Згідно з умовами підписаного 1038 дог-ру Ярослав Мудрий здійснив кілька походів до Мазовії (з джерел відомі походи 1040, 1041, 1043 і 1047), чим допоміг Казимиру I в його об'єднаних політиці. Цьому також сприяли походи Ярослава Мудрого в Ятвязьку землю 1038 і на Литву 1040. Перебуваючи в скрутному становищі, Казимир I пішов на нові поступки Ярославу Мудрому і 1042 визнав новий русько-польський кордон, перехід Червенської землі, Белза і Берестя до Русі; він також відмовився від Ятвягії та визнав особливі інтереси Русі в Мазовії. На підтвердження угоди 1042 Казимир I видав сестру Гертруду за сина Ярослава Ізяслава. Союз із Руссю суттєво полегшив Казимиру I б-бу за об'єднання польських земель.

М.Ф. Котляр

Русько-угорська мирна угода 1246

укладена після вирішальної перемоги *Данила Галицького* 1245 у битві під м. Ярославом над угорським військом, що підтримало його суперника — Ростислава Михайловича чернігівського — у змаганні за галицький престол. Галицький літописець слушно зазначав, що угорський король Бела IV побоювався Данила Галицького, який переміг його військо, остаточно здолав боярську опозицію та щасливо повернувся від Батия з Орди, одержавши ярлик на правління в Галицько-Волинській Русі. Бела IV запропонував одружити свою доньку Констанцію з Даниловим сином Левом. Після довгих вагань Данило погодився на шлюб, що забезпечував йому тил у майбутній б-бі з монголо-татарами. За посередництва галицького митрополита Кирила, який відвідав угорську столицю, Лев побрався з Констанцією влітку 1247. Шлюб засвідчено Галицько-Волинським літописом й угорськими Джерелами.

М.Ф. Котляр

Русько-угорська союзна угода 1252.

Наприкінці 1248 — на поч. 1249 угорський король Бела IV попросив допомоги в *Данила Галицького* у справі заволодіння Австрією, герцог якої Фрідріх Бабенсберг загинув у війні з уграми 1246 і не залишив спадкоємця. Однак Угорщині не пощастило досягти своєї мети. Тоді 1252 угорський король запропонував Данилові Галицькому укласти угоду про розподіл Австрії, для чого пообіцяв допомогти його синові Роману стати австр. герцогом, одружившись із небогою покійного Фрідріха Гертрудою. Унаслідок підписаної угоди Роман 1252 на короткий час став герцогом частини

Австрії. Однак чеський королевич Оттокар I Пшемисл одружився зі старшою сестрою загиблого герцога Маргаритою і теж заявив свої претензії на заг.-австр. владу. Пропонуючи цю угоду, Бела IV мав на меті свою користь: за допомогою галицько-волинського кн. Данила одержати Австрію для себе. Незрозумілими залишаються мотиви Данила Романовича: мабуть, він розумів, що втримати Австрію, яка не мала кордонів із його д-вою, навряд буде можливо. У перебігу воєнних дій між Романом і Оттокаром I перевагу здобув чеський претендент, угорський король зрадив своєму слову й не допоміг Романові. Останньому довелось у кінці 1253 рятуватися втечею з обложеного Оттокаром I замку, залишивши там дружину й австр. корону. По тому Бела IV й Оттокар I розділили Австрію між собою.

М.Ф. Котляр

Рута МІСІЯ — візит *державного секретаря США* Е. Рута до Росії для з'ясування ситуації після Лютневої рев-ції 1917 і перспектив її подальшої участі в *Першій світовій війні*. Місія, що складалася з представників військ, і ділових кіл, мала надзвичайно високий статус (голова місії з рангом надзвичайного посла, 8 її членів — надзвичайних посланників). 21.05(3.06).1917 члени Р. м. прибули до Владивостока, а 31.05(13.06)-26.06(9.07).1917 перебували в Петрограді. Вони провели переговори про надання Росії амер. кредитів і намагались переконати Тимчасовий уряд продовжувати війну. Військ, члени місії здійснили інспектування рос. армії, відвідали головні бази військ.-мор. флоту Росії. 8(21).07.1917 місія залишила Росію, її члени після повернення до США сприяли прийняттю курсу на підтримку уряду О. Керенського.

Б.М. Гончар

Рута — Такахіро угода — двостороння

угода, укладена 30.11.1908 у Вашингтоні між США та Японією шляхом *нотами обміну* між держ. секретарем США Е. Руттом і япон. послом у Вашингтоні К. Такахірою. Сторони взаємно визнавали права власності в районі Тихого океану; висловились за збереження *статус-кво* в регіоні та на підтримку «*Відкритих дверей*» доктрини в Китаї; зобов'язувались поважати незалежність і територ. цілісність Китаю. Фактично угода закріплювала розподіл сфер впливу на Тихому океані між США та Японією і взаємне визнання вже здійснених територ. загарбань у регіоні.

Б.М. Гончар

Рух неприєднання (ТЧоп-АИВПЕСІ МОУЄ-тепі — КАМ) — міжнар. об'єднання країн світу, що визнають *неприєднання політику* до військ, союзів *великих держав* одним з основних принципів своєї *зовнішньої політики* та проводять незалежну зовн. політику, засновану на співіснуванні країн із різними політ, і соц. системами. 1-а конференція на вищому рівні 25

країн, що не приєдналися, мала місце 1-6.09.1961 у Белграді з ініціативи Югославії, Індії, Єгипту, Індонезії та Гани. Із 1981 1 вересня відзначається як День Руху неприєднання. Членами Р. н. станом на 1.01.2004 були 116 д-ав Азії, Африки, Лат. Америки, Європи й Океанії; статус спостерігача мали 16 країн (Україна з 1996). Уперше термін «рух неприєднання» був зафіксований у док-тах 3-ої Конференції країн, що не приєдналися (Лусака, 1970). Своєрідність Р. н. полягає в тому, що це об'єднання не має статуту, бюджету, постійного секретаріату, штаб-квартири тощо; цілі та принципи його діяльності зафіксовані в програмних док-тах форумів, проведення яких фінансується країною, що приймає чергову конференцію, а також добровільними внесками.

Вищий орган Р. н. — Конференції глав д-ав та урядів країн, що не приєдналися, які з 1970 скликаються один раз на 3 роки (всього проведено 13 Конференцій). На цих форумах обговорюються найважливіші проблеми співробітництва країн-членів і світового співтовариства в цілому, координуються позиції, які потім оформлюються у вигляді підсумкових доктів, декларацій, резолюцій, послань, заяв з конкретних питань. Рішення приймаються консенсусом і мають рекомендаційний характер. Країна, у якій відбувається Конференція, на період до наступного саміту стає країною-координатором, а її глава — головою Руху, який забезпечує постійний зв'язок між країнами, що не приєдналися, та представляє об'єднання на світовій арені. Конференція міністрів закорд. справ (з 1972 скликається двічі в період між Конференціями у верхах, а саме через півтора року після попередньої та напередодні наступної Конференції) розглядає актуальні проблеми, узгоджує позиції

країн-членів і готує наступну Конференцію глав д-ав та урядів. На початку кожної чергової сесії *Генеральної Асамблеї ООН* проводяться наради міністрів і глав делегацій країн, що не приєдналися. Важливим органом Р. н. є Координаційне бюро, яке погоджує діяльність робочих груп, контактних груп, комітетів, а також у цілому взаємодію країн, що не приєдналися, у період між Конференціями. Упродовж діяльності Р. н. склалась розгалужена структура його спеціалізованих органів у конкретних галузях співробітництва: Бюро інформ. агентств, Центр документації країн, що не приєдналися, фонди солідарності, конференції міністрів окремих галузей економіки, контактні групи, робочі групи, наук.-дослідницькі симпозиуми, наради техн. експертів тощо. Діяльність Р. н. проводиться на таких основних напрямках: повна ліквідація колоніальної системи, нац. звільнення і незалежний розвиток молодих д-ав; б-ба проти расизму та *апартеїду*, *неоколоніалізму*, всіх форм експансіонізму, інозем. окупації; недопущення нової світової війни та забезпечення мирних умов для сталого розвитку (забезпечення міжнар. миру й порядку, припинення гонки озброєнь, повне роззброєння, мирне співіснування д-ав з різним соц. устроєм, невтручання у внутр. справи країн тощо); перебудова міжнар. екон. відносин на справедливих, рівноправних та демокр. засадах, формування нового міжнар. інформ. порядку тощо.

Після закінчення *«Холодної війни»* перед Р. н. як феноменом біполярної системи міжнар. відносин постала необхідність формування стратегії, адекватної новим світовим реаліям. Нові завдання, проголошені Р. н., спрямовані на подолання пасивної ролі об'єднання у світі й активну його участь як самостійної політ. сили у формуванні багатополусного світу, в якому демокр. та реформована ООН буде відігравати важливу роль. Механізм посилення ролі Р. н. у світі передбачає як зміцнення солідарності та співробітництва по лінії «Південь — Південь» (інтенсифікація регіональної інтеграції як передумови для формування *єдиного економічного простору* Півдня; допомога більш розвинутих країн Півдня найменш розвинутих тощо), так і всебічний розвиток співробітництва «Північ — Південь» (1996 створено орган — «Трійка»: колишній, чинний та майбутній голови, на який покладено функції ведення переговорів із *Великою сімкою* та *Європейським Союзом*). Учасники Р. н. виступають за: заг. і повне роззброєння, включаючи ядерне; мирне врегулювання регіональних та локальних конфліктів; остаточне знищення залишків неоколоніалізму та інозем. окупації; б-ба із застосуванням екон. та політ. тиску проти країн, що не приєдналися; остаточне вирішення проблеми *зовнішніх боргів* країн, що розвиваються, та скасування заборгованості найменш розвинутих д-ав; створення справедливої та недискримінаційної торг. системи; реформування та демократизація ООН; реформування міжнар. фінанс. системи на основі принципу рівності д-ав; повне виконання міжнар. конвенцій та угод у галузі *прав людини*, ефективного забезпечення права на розвиток тощо.

Література: Матьовка М.П. Рух неприєднання: стан і перспективи розвитку (60 - 90-ті роки ХХ ст.). — Ужгород, 1998; Нікішенко С.О. Рух неприєднання: сучасний стан і перспективи // Стратегічна панорама. — 2001. — №1-2.

Ю.С. Скорород

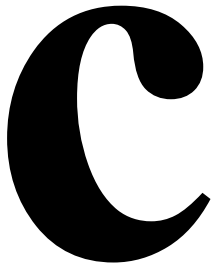
РЮЙТЄЛЬ (КіШеї) Арнольд (10.05.1928, Сааре-маа, Естонія) — естонський громад.-політ, і держ. діяч, науковець. Закінчив Янедський с.-г. технікум (1949), Естонську с.-г. академію (1964); д-р с.-г. наук (1991). 1957-63 - дир. експериментального госп-ва при Естонському наук.-дослідному ін-ті селекції та ветеринарії; 1963-69 — дир. Тартуського зразкового радгоспу; 1969-77 — ректор Естонської с.-г. академії; 1977-79 — секр. ЦК КП Естонії з с. г-ва. 1979-83 — 1-й заст. Голови Ради Міністрів Естонської РСР. 1983-90 — Голова Президії Верховної Ради Естонської РСР; виступив одним з ініціаторів прийняття 16.11.1988 декларації про *суверенітет* Естонії. 1990-92 — Голова Верховної Ради Естонської Республіки (за статусом — фактичний глава д-ви); проводив політику на відокремлення від СРСР та відновлення держ. незалежності Естонії. Водночас 1991-92 — чл. Конституційного зібрання Естонії. Ініціював скликання в Таллінні 12.05.1990 *Ради держав Балтійського моря* (об'єднання глав Латвії, Литви та Естонії). За його головування Верховна Рада Естонії прийняла 20.08.1991 резолюцію про держ. незалежність Естонії. 1993-2001 — дир. Нац. ін-ту розвитку та співробітництва, водночас 1994-99 — голова Естонської селянської партії, 1999-2000 — голова Естонського народного союзу. У 1995 обраний до Рійгікогу (парламенту Естонії). 1995-97 — віце-спікер Рійгікогу; 1995-99 — голова делегації Рійгікогу до Балтійської асамблеї, голова Президії Балтійської асамблеї. 21.09.2001 обраний Президентом Естонської Республіки. Як глава д-ви 14-18.10.2002 здійснив офіц. візит до України. Почесний доктор Нац. агр. ун-ту України (2002), інозем. член Укр. академії с.-г. наук (2002).

Твори: «Розвиток агропромислового комплексу в Естонській РСР» (1982), «Відродження майбутнього» (2001).
Л.В. Губерський

Рябовол Микита (Микола) Степанович (17.12.1883, станиця Донська - 13.06.1919, Ростов-на-Дону) — укр. громад.-політ, діяч на Кубані. Нар. в багатодітній козацькій родині. Закінчив початкові класи Катеринодарського військ, реального уч-ща, згодом навчався на механічному ф-ті Київ, політехн. ін-ту. 1911-14 — дир. Чорноморсько-Кубанської залізниці, голова Кубанського кооперативного союзу. У роки *Першої світової війни* служив офіцером інженерних військ Російської армії, а повернувшись на Кубань, брав активну участь у громад. і політ. житті: працював в обласному Продовольчому комітеті; швидко висунувся на чільне місце в першому представницькому органі краю — Кубанській військ, раді, яка вже на 2-й сесії проголосила себе Крайовою радою з повноваженнями Установчих зборів й ухвалила Конституцію Кубані. Кубанська область стала республікою (з назвою Кубанський Край) у складі Російської Федеративної Республіки. Як парламент мала діяти Законодавча рада, що обирала виконавчу владу — Крайовий уряд — і військ, отамана, який мав функції нач. військ, сил та представника Краю. У січні 1918 — червні 1919 — голова Законодавчої ради; ініціював проголошення нею 28.01.1918 Кубанської Народної Республіки, яка на майбутнє входила б до Російської Федеративної Республіки, а 16.02.1918, під час наступу на Півн. Кавказ більшовиків, — самостійність і незалежність від Росії Кубанської Народної Республіки. У травні - червні 1918 очолював делегацію Законодавчої ради до Києва для переговорів із гетьманом *П. Скоропадським* про налагодження міждерж. стосунків та взаємодію в б-бі з більшовиками, де активно підтримував ідею тісного федерат, зв'язку Кубані з Україною. Проте за відсутності Р. 23.06.1918 в Новочеркаську на нараді представників Ради й уряду під головуванням Л. Бича більшістю голосів було ухвалено історично хибне рішення: замість єднання з Україною було укладено союз із Добровольчою армією генерала А. Денікіна, що, зрештою, мало для Кубані катастрофічні наслідки. Рада на чолі з Р. постійно відстоювала суверенні права республіки; ініціювала, всупереч імперським намірам А. Денікіна, об'єднання Дону, Кубані й Тереку в Південно-Російський Союз на засадах федерації. На конференції представників цих країв у Ростові **13.06.1919 Р.** виступив із різкою критикою свавілля денікінського режиму та із застереженнями проти визнання такої влади на території Кубані, за що був у той самий день убитий агентами денікінської КОНТРРОЗВІДКИ.

В.М. Матвієнко

СаадабадСЬКИЙ пакт — див. *Антанта близькосхідна*.

Сааданбеков (8аасіапЪекоу) Жумагул (1940, Ак-Суйський р-н Іссік-Кульської обл. Киргизької РСР) — киргизький громад.-політ, і держ. діяч, науковець. Закінчив Пржевальський держ. пед. ін-т; кандидат філос. наук. У 1961-64 — учитель фізики Джети-Огузької середньої школи, 1964-67 — заст. директора Барсакунської середньої школи; 1967-69 — інструктор Джети-Огузького райкому Компартії Киргизії; 1969-74 — наук. співробітник Ін-ту філософії та права АН Киргизької РСР; 1974-83 — зав. відділу, секр. Фрунзенського міськкому Компартії Киргизії; 1983-90 — інспектор, зав. відділу ЦК Компартії Киргизії; 1990-91 — голова Комісії з питань культури, освіти, спорту і туризму ВР Киргизької Республіки. 1991-92 — глава держінспекції при Президентові Киргизької Республіки; 1992-96 — голова Іссік-Кульської обласної держ. адміністрації. 1998-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Киргизької Республіки в Україні.

П.М. Ігнат'єв

Саакашвілі Михайло (21.12.1967, Тбілісі) — грузинський держ. та громад.-політ, діяч. У 1992 закінчив *Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка*; у 1994 — магістратуру юрид. ф-ту Колумбійського ун-ту (США); отримав наук. ступінь з юриспруденції в Ун-ті ім. Джорджа Вашингтона (1995). У 1995 працював в амер. правничих фірмах; на парл. виборах 1995 в Грузії був обраний депутатом від Спілки громадян Грузії (голова партії — *Е. Шеварднадзе*); очолював парл. комітет з реформи виборчої та прав, системи і створення неполітизованих поліцейських формувань. У січні 2000 обраний віце-президентом Парламентської асамблеї *Ради Європи*, а в жовтні 2000 призначений міністром юстиції в уряді *Е. Шеварднадзе*; розпочав реформи грузинської прокуратури та пенітенціарної системи з метою ліквідації в них корупції. У вересні 2001 подав у відставку та вийшов зі Спілки громадян Грузії; в жовтні того ж року заснував Об'єднаний народний рух; у червні 2002 обраний головою Тбіліської міської ради. Після парл. виборів у листопаді 2003 звинуватив уряд *Е. Шеварднадзе* в численних порушеннях при їх проведенні й закликав до ненасильницького спротиву правлячому режиму. Широкомасштабні демонстрації (т. зв. «трояндова революція») 20-23.11.2003 призвели до відставки *Е. Шеварднадзе*. 4.01.2004 обраний Президентом Грузії; в лютому 2004 очолив широке демокр. об'єднання «Національний рух — демократи». У *зовнішній політиці* орієнтується на США та *Європейський Союз (ЄС)*; прагне прискорення євроатлантичної інтеграції Грузії; визнає Україну одним із найважливіших партнерів Грузії на *те-рені Співдружності Незалежних Держав (СНД)*.

Л.В. Губерський

Сабрі (Забгі) Алі (1920, Каїр - 1991, Каїр) -египетський держ. і військ, діяч. Закінчив Каїрську військ. академію (1939), служив у резерві єгипетської армії, вступив до підпільної опозиційної орг-ції «Вільних офіцерів». Під час антимонархічного перевороту 23.07.1952 підтримував постійний зв'язок із посольством США в Каїрі, забезпечивши нейтралітет Білого дому в

конфлікті; невдовзі став керівником офісу президента *Г. Насера*. У 1958 призначений міністром з презид. справ; 26.09.1962-3.10.1965 — Прем'єр-міністр Об'єднаної Арабської Республіки (ОАР), активний прибічник її «соціалістичної орієнтації» та зближення з СРСР на міжнар. арені; з 1965 — один із чотирьох віце-президентів ОАР і одночасно секр. Арабського соціалістичного союзу (АСС), що відіграв провідну роль у демонстраціях «народної любові» до президента Насера, які змусили його відмовитися від рішення піти у відставку після програної *арабо-ізраїльської війни 1967*. Після смерті Насера 1970 зберіг посаду віце-президента, проте новий Президент ОАР *А. Садат* бажав підпорядкувати собі АСС, і в результаті б-би за владу С. та його прибічники були заарештовані в 1971. Засуджений до довічного ув'язнення за держ. зраду; в 1981 був амністований *Х. Мубара-ком* і більше не займався публічною політикою.

П.М. Ігнат'єв

Савич Семен (? — ?)— укр. військ, діяч і дипломат. Наприкінці 1640-х був козаком реєстрового війська, перейшов на бік *Б. Хмельницького* і 1648 призначений канівським полковником; активний учасник воєнних кампаній проти Речі Посполитої 1648, 1649, 1651 (здійснював керівництво охороною тилу і проведенням мобілізації до козацько-селянської армії) і 1653. Виконував важливі дип. доручення гетьмана, зокрема, у серпні — листопаді 1651 разом з */ Золотаренком* очолював посольство Війська Запорозького до Земського собору в Москві у справі укладення союзного дог-ру; в квітні 1654 в Бахчисараї вів переговори з кримським ханом *Іслам Гересм III*, переконуючи його не поривати союзницьких відносин із Б. Хмельницьким попри укладення *Переяславсько-Московської угоди 1654*.

в.і. Головченко

Савич Семен (? — 1725, Петербург) — укр. військ, і держ. діяч; походив із козацько-старшинського роду на Чернігівщині. У 1701-06 — писар Ген. військ, суду; 1709-23 — ген. писар Війська Запорозького; перебуваючи на автономістських позиціях, активно підтримав заходи наказного гетьмана *П. Полуботка* щодо збереження суверенних прав Гетьманщини; влітку 1723 разом із ним був викликаний *Петром* /до Петербурга, де звинувачений у непокорі *Малоросійській колегії*. 10.11.1723 заарештований за царським наказом і ув'язнений у Петропавлівській фортеці,

ДЄ І ПОМер.

В.І. Головченко

Сагайдачний (Конашевич-Сагайдачний) Петро Кононович (бл. 1577/78, с. Кульчиці, сучас. Сам-бірського р-ну Львівської обл. — 10.04.1622, Київ) — укр. військ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї православного шляхтича. Закінчив Острозьку греко-слов'яно-латинську академію. Працював приватним учителем у київ, міського судді Я. Аксака; з 1601 — на Запорозькій Січі, брав участь у воєнних походах Речі Посполитої на Молдову і шведську Лівонію; 1606 вперше обраний кошовим отаманом, забезпечив реорганізацію козацького війська на засадах регулярної формації, очолював запорозькі напади на території Кримського ханату і Османської імп. та здобуття Варни (1605), Кафи (1606, 1616), Очакова і Перекопа (1607), Білгорода-Дністровського (1609), Синопа (1614), Трапезунда (1616). 1616-20 і 1621-22 — гетьман реєстрового Війська Запорозького, належав до поміркованого старшинського угруповання, що намагалося відстоювати укр. нац. інтереси шляхом переговорів і досягнення компромісів з польським урядом (див. *Вільшанська угода 1617* і *Роставицька угода 1619*); у 1618 вступив до міжнар. антитурецької коаліції «Ліга християнської міліції», того ж року на чолі 20-тис. козацького війська здійснив похід на Москву, щоб допомогти королеви Владиславу посісти царський престол; 1619 разом з полковником О. Голубом уклав антитур. союзний договір із перським шахом Аббасом II; з метою подолання кризи у відносинах з Москвою і вчинення політ, тиску на Варшаву в січні 1620 відрядив до царя Михайла Федоровича Романова очолюване П. Одинцем посольство, що мало з'ясувати умови прийняття запорожців на царську службу (у врученій послам на прийомі в *Посольському приказі* 21.04.1620 царській грамоті висловлювалася згода на встановлення політ, стосунків із Військом Запорозьким на засадах воєнної служби козаків за певне грошове жалування); організував відновлення ліквідованої *Берестейською унією 1596* православної ієрархії в Наддніпрянщині ерусалимським патріархом Феофаном III, який 9.10.1620 висвятив ректора Київ, братської школи І. Борецького на Київського митрополита. З початком Хотинської війни 1620-21 між Річчю Посполитою й Османською імп. очолив козацьке посольство до короля Сигізмунда III Вази з вимогою надання політ, і нац.-культ. прав та привілеїв православному населенню і Війську Запорозькому; у вересні 1621 з 40-тис. козацьким військом приєднався під

Хотином до польсько-литовської армії, що відіграло вирішальну роль у здобутті перемоги над турками. Помер
ВІД ПОРАНЕННЯ.

В.І. Головченко

Сагіб Герей I (1501, Чуфут-Кале, Крим - 1551, Півн. Кавказ) — кримськотатарський держ. діяч, син *Менглі Герей I*, правитель кримськотатарської д-ви 1532-51. На прохання мешканців Казані 1519 був відряджений ханом Мехмедом Гересем I до Казані, 1521 збройним шляхом звільнив Казанське ханство від моск. залежності, 1524 передав казанський престол племінникові й добровільно переселився до Стамбула. Після призначення кримським ханом здійснив низку важливих реформ: оновив правлячу феод, еліту шляхом її поповнення заслуженими військ, і придворними діячами, схилив частину кочовиків-ногайців до осілого способу життя і землеробства, збудував єдиний у ханаті мор. порт у Гьозлеві (Євпаторія), завершив будівництво ханського палацу в Бахчисараї, створив корпус капи-кулу (аналог тур. яничарів) і перебудував фортечні укріплення на Перекопі, вимагав від Стамбула передачі ханатові Південного узбережжя Криму, за що впав у немилість до султана Сулеймана I, був усунений від влади і відряджений воювати

з Черкесами.

В.І. Головченко

Садат (8айаі) Мухаммед Анвар (25.12.1918, с. Міт Абу ель-Кум, провінція Мінуфія, Єгипет — 6.10.1981, Каїр) — єгипетський держ. і військ. діяч. Нар. в сім'ї дрібного службовця; закінчив Королівську військ. академію (1938). Під час проходження дійсної служби в Манкабаді познайомився з *Г. Насером* і став співзасновником підпільного націоналістичного товариства «Вільні офіцери», водночас підтримував зв'язки з «Братами-мусульманами»; з початком *Другої світової війни* за звинуваченням у шпигунстві на користь нацистської Німеччини був ув'язнений (відбував покарання і здійснив втечу спільно з */ Шаміром*); вдруге був заарештований 1946 за участь у підготовці замаху на лідера пробританської «Ліги відродження» А. Османа. У 1950, використовуючи зв'язки при королівському дворі, поновився в Збройних силах у чині полковника і налагодив контакти з «Вільними офіцерами», що 23.07.1952 здійснили успішний антимонархічний переворот; у 1953-56 — чл. Революційної ради (Ради керівництва рев-цією), водночас у 1955-56 — держ. міністр; 1955 призначений ген. секретарем *Ліги арабських держав (ЛАД)*. 1957 обраний депутатом Національних зборів Єгипту, в 1957-58 — заст. голови, в 1960-61 і 1964-68 — голова Національних зборів Об'єднаної Арабської Республіки (ОАР); з 1959 — ген. секретар насеристського Національного союзу, з 1962 — чл. Вищого виконкому Арабського соціалістичного союзу (АСС), з 1970 — голова АСС. У 1964-68 і 1969-70 — віце-президент ОАР; після раптової смерті Г. Насера 28.09.1970 приступив до виконання обов'язків Президента ОАР, 17.10.1970 обраний Національними зборами Президентом ОАР (з 11.09.1971 — Арабська Республіка Єгипет). У внутр. політиці відмовився від курсу соціал. орієнтації й запровадив політику «відкритих дверей» («інфітах»), що означала перехід до ринкових відносин шляхом зміцнення нац. буржуазії й надання свободи інозем. капіталу, передусім США, а також запровадження багатопартійності. У *зовнішній політиці* здійснив переорієнтацію на США і зах. д-ви, виславши 1972 з країни 20-тис. рад. військ, персонал, і в лютому 1971 погодився на поновлення мирних переговорів з Ізраїлем; після тимчасових успіхів єгипетської армії в *арабо-ізраїльській війні 1973* уклав 18.01.1974 за особистого посередництва *Г. Кіссінджера* мирну угоду з Ізраїлем, що уможливила повернення останнім Єгипту в серпні 1975 більшої частини Синайського півострова і поновлення судноплавства міжнародного торговельного по Суецькому каналу. 16.09.1976 денонсував єгипетсько-рад. договір про дружбу і співробітництво від 27.05.1971, а в листопаді 1977 здійснив демонстративний візит до Єрусалима, запропонувавши у виступі в ізраїльському кнесеті покінути з ворожнечею та визнати де-юре Державу Ізраїль на певних умовах. За посередництва *Дж. Картера* у вересні 1978 в Кемп-Девіді узгодив із *М. Бегіном* основні положення *єгипетсько-ізраїльського мирного договору 1979*, за що спільно з ізраїльським прем'єр-міністром був удостоєний *Нобелівської премії миру*. Загинув в результаті замаху мусульм. екстремістів.

В.І. Головченко

Садег-Бонаб (5а<іе§-Вопаб) Ахмад (1958, Тегеран) — іранський держ. діяч і дипломат. Працював екон. радником губернатора Схід. Азербайджану; головою Ради директорів, виконавчим дир. компанії «Шахр-ва-руста»; заст. міністра металургії і шахт з питань економіки та торгівлі;

членом правління і заст. директора з адмін. питань Іранської нац. нафтової компанії; заст. міністра кооперації; юрид. радником мін-ва промисловості по зв'язках із парламентом. У 1999-2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Ісламської Республіки Іран в Україні.

В.І. Головченко

САДК — див. *Співтовариство розвитку Півдня Африки*.

СазонОВ Сергій Дмитрович (29.07.1860 -25.12.1927, Ніцца, Франція) — рос. держ. Діяч і дипломат; походив із дворян. На дип. службі з 1883: секретар, радник посольства Росії у Великій Британії; радник посольства Росії у США; дип. представник Росії у Ватикані. У червні 1909 - вересні 1910 — товариш мін. закл. справ Російської імп.; у листопаді 1910 — листопаді 1916 — мін. закл. справ, одночасно з 1913 — чл. Державної ради. Продовжував курс на зближення Росії з Великою Британією і Японією, уклав із Токіо Петербурзьку угоду 21.06 (4.07).1910 і секретну конвенцію 25.06(8.07).1912 про збереження *статус-кво* в Півн.-Схід. Китаї й поділ Внутр. Монголії на япон. (східну) і рос. (західну) сфери «спеціальних інтересів»; у той же час здійснив дип. забезпечення *Потсдамського побачення 1910* між *Миколою II* і *Вільгельмом II*; безуспішно намагався згуртувати бал-канські д-ви і Турецьку імп. в антиавстр. конфедерацію під егідою Росії. Напередодні *Першої світової війни* доклав зусиль для зміцнення зв'язків Росії з *Антантою*, а коли упевнився в неможливості компромісного вирішення *Лютневої кризи 1914*, переконав Миколу II видати 30.07.1914 указ про заг. мобілізацію; під час війни вів переговори з Великою Британією і Францією про співробітництво і умови майбутнього миру, взяв діяльну участь у виробленні *англійсько-російсько-французької угоди 1915* про протоки. Змушений був подати у відставку, оскільки не поділяв прагнення царського оточення до укладення сепаратного миру з Німеччиною. У січні 1917 призначений послом у Великій Британії, але до виконання обов'язків не приступив у зв'язку з *Лютневою рев-цією*; у 1918-19 представляв уряд О. Колчака в Російській політ. нараді (Париж) і на *Парижській мирній конференції 1919-20*.

В.І. Головченко

Саїд (Ṣaīd) Нурі (1888, Багдад - 15.07.1958, Багдад) — іракський держ. і військ. діяч. Нар. в сунітській сім'ї; освіту здобув у Стамбульській військ. академії і по її закінченні став офіцером в Оттоманській армії. Перекоаний націоналіст, у 1914 вступив у лави таємної арабської групи «Аль Ахд»; під час *Першої світової війни* дезертував з Оттоманської армії і приєднався в 1916 до арабського визв. руху. Завдяки своїм військ. успіхам був помічений королем Іраку Фейсалом I, який призначив С. керівником штабу армії. У 1922-24, 1926-28 і 1929 — міністр оборони; у 1930-32, 1939-40, 1941-44, 1946-47, 1949, 1950-52, 1954-57 і 1958 - Прем'єр-міністр Іраку, водночас у 1933-34, 1935-36 і 1940-41 — мін. закл. справ; дотримувався пробрит. курсу в *зовнішній політиці*, тому населення ставилося до нього з великою недовірою; в 1943 оголосив війну нацистській Німеччині; виступив одним з ініціаторів створення *Організації Центрального договору (СЕНТО)*; відмовився засудити тристоронню англ.-франц.-ізраїльську агресію проти Єгипту під час *Суецької кризи 1956*, чим викликав ізоляцію Іраку в арабському світі; схвально сприйняв *Ейзен-хауєра доктрину* і виступав за тісні відносини із США. Убитий під час військ. перевороту.

П.М. Ігнат'єв

Сайкса — **Піко угода 1916** (таємна) про поділ Азійської Туреччини оформлена шляхом обміну нотами між Францією і Росією 13(26).04.1916 та Францією і Великою Британією 16.05.1915; отримала назву за іменами її співавторів, брит. дипломата М. Сайкса і франц. дипломата Ф. Піко; 19.11.1916 до угоди приєдналася Італія. С. — П. у. передбачала створення п'яти зон: «синя» (включала район схід, узбережжя Середземного моря на північ до Адани і частину тур. території включно до міст Сивас, Малатья, Діарбакір, Мардин і Урфа) переходила в безпосереднє володіння Франції; «червона» (Півд. і Центр. Ірак, палестинські порти Хайфа і Акка) відійшла до Великої Британії; «коричнева» (решта Палестини) мала стати інтернаціональною зоною під міжнар. управлінням за погодженням з Росією та іншими д-вами. Значні території, які включали на заході райони Алеппо (Халеба), Хами, Хомса і Дамаска, а на сході — Дейр ез-Зора і колишній Мосульський вілайет, входили до сфери впливу Франції (зона «А»); Трансйорданія до берегів Мертвого моря і Багдадський вілайет входили до сфери впливу Великої Британії (зона «В»). У цих зонах Лондон і Париж мали переважні права в галузі торгівлі, залізничного будівництва, ввезення зброї, призначення своїх радників тощо.

Домовленість суперечила зобов'язанням Великої Британії перед арабами, взятим у рамках *Мак-Магона — Хусейна угоди 1915* щодо їхньої незалежності. Росія заявила восени 1916, що не має претензій на арабські території. За приєднання до угоди союзники обіцяли їй вірменські вілайєти Туреччини і Півн. Курдистан, підтверджували її права на Стамбул і захист інтересів православних у Палестині. Обіцяні Росії території склали «жовту» зону. Внаслідок підписання 20.04.1917 в Сен-Жан де Мор'єні англ.-франц.-італ. угоди виникла «зелена» зона (Півд.-Зах. Анатолія), яка відходила до Італії, і зона «С», що включала частину Зах. і Центр. Анатолії й мала стати сферою впливу Італії.

Уряд рад. Росії опублікував текст угоди разом з іншими таємними дог-рами царського і Тимчасового урядів у кінці 1917, а саму угоду оголосив безумовно і негайно скасованою. Її було переглянуто під час *Паризької мирної конференції 1919-20* і на засіданнях Верховної ради *Антанти* на *Сан-Ремо конференції 1920*. Арабські країни були передані під мандати *Ліги Націй* (див. *Мандатна система*) і відмінність у статусі зон, що безпосередньо передавалися у володіння Франції і Британії, і сферами впливу практично зникла.

І.Д. Коміренко

СайОНДЗІ (Заіопд) Кіммоті (23.10.1849, Кіото -24.11.1940, Окіцу) — япон. держ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї придворного аристократа. За традицією став придворним служителем у 18 років, взяв активну участь у революції 1867-68 («Мейдзі») як особистий представник імператора; в 1871-80 навчався у Франції; 1881 заснував Ін-т Мейозі; в 1882 супроводжував групу *Іто Хіробумі* в її подорожі Зах. Європою для вивчення досвіду конституційного будівництва. У 1885-88 — посланник Японії в Австро-Угорщині, в 1888-91 — в Німеччині. По поверненні до Японії став членом Таємної ради, і, користуючись своїми зв'язками з Іто, в 1892-96 та 1898 отримував посаду міністра освіти, взяв участь в орг-ції політ. партії Сейюкай, що була пов'язана з політ. та екон. інтересами великого бізнесу, зокрема концернами «Міцуї» та «Сумі-мото»; успішно провів з Росією, Німеччиною і Францією переговори щодо умов повернення Китаю Ляодунського пів-ва, анексованого за *Сімоносекським мирним договором 1895*; у 1900-03 — голова Таємної ради при імператорі. 7.01.1906-14.07.1908 і 30.08.1911-19.12.1912 -Прем'єр-міністр Японії; реалізовував амбітну програму будівництва океанського ВМФ, але скорочення бюджетних видатків на сухопутну армію викликало опір впливового генералітету, що призвело до відставки кабінету С. З 1912 — генро (один з найближчих радників імператора); представляв Японію на *Паризькій мирній конференції 1919-20*.

П.М. Ігнат'єв

Са лазар (Заіагаг) Антоніуді Олівера (28.04.1889, Санта-Комба-Дан, провінція Бейта-Алта, Португалія — 27.07.1970, Лісабон) — португальський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив єзуїтську семінарію (1908) і екон. ф-т Коїмбрського ун-ту (1914), де залишився на викладацькій роботі, в 1917-28 — проф. економіки; в 1918 виступив співзасновником Партії католицького центру, від якої 1921 був обраний депутатом кортесів. У 1928 призначений військ. урядом міністром фінансів з необмеженими повноваженнями (до 1940); шляхом суворої економії ліквідував величезний бюджетний дефіцит, не вдаючись до інозем. позик, і до 1932 сплатив повністю зовн. *державний борг*, здобувши популярність як «відновлювач монети» і «рятівник імперії» (заплановані раніше позики в *Ліги Націй* могли привести не лише до встановлення міжнар. контролю над португальськими фінансами, а й до втрати африк. колоній). 5.07.1932-25.09.1968 — Прем'єр-міністр Португальської Республіки і фактичний диктатор країни, водночас у 1936-44 — військ. міністр і у 1936-47 — мін. зак. справ; із запровадженням розробленої на основі папських булл конституції 1933 створив авторитарну «унітарну корпоративну республіку»; допомагав *Ф. Франко* під час громадян. війни 1936-39 в Іспанії, але в *Другій світовій війні* дотримувався *нейтралітету політики*, таємно сприяючи Великій Британії, що дало змогу салазаровському режимові приєднатися до *Вашингтонського договору 1949* і стати активним партнером Заходу в б-бі зі «світовим комунізмом»; у той же час розгортання 1961 колоніальних війн в Анголі, Гвінеї-Бісау і Мозамбіку призвів до помітної ізоляції країни на міжнар. арені. Пішов у відставку у зв'язку з хворобою.

В.І. Головченко

СалКОВСЬКИЙ Олександр Хомич (13.03.1866, с. Старий Потік, тепер Жмеринського р-ну Вінницької обл. — 22.11.1925, Варшава) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, журналіст. Нар. в сім'ї священика. Закінчив Шаргородську дух. школу і Кам'янець-Подільську дух. семінарію.

Працював сільським учителем, чиновником для особливих доручень і радником Подільського губернського земського правління; за «політичну неблагонадійність» кілька разів заарештовувався і двічі засуджувався до заслання та 4-міс. ув'язнення; в 1904 був звільнений з посади міністром внутр. справ і перебрався до Києва, де співробітничав у ліберальних щоденних «Києвських откликах» (1904-09) і видавав «Києвський голос» (1906-07). У 1910 переїхав до Москви, де разом із С. Петлюрою редагував журнал «Ук-раинская Жизнь» (1912-13, 1916-17) і співробітничав у «Руських ведомостях»; після перемоги Лютневої рев-ції 1917 очолив Українську раду в Москві, у вересні 1917 призначений губернським комісаром Київщини, вступив до УПСФ (12.05.1918 обраний до її Головного комітету, очолив літературно-видавничу комісію), від якої увійшов до укр. Центральної Ради і Малої ради, виконував обов'язки товариша ген. секретаря внутр. справ в уряді В. Винниченка. За гетьманату П. Скоропадського — чл. Всеукр. земської управи, належав до опозиційного Українського Національного Союзу; з приходом до влади Директорії працював у МВС УНР, редагував щоденну «Трибуну» (1918-19), видавав неперіодичну збірку «Нова Україна». 26.05.1920 призначений міністром внутр. справ в уряді В. Прокоповича; 20.07.1920 очолив делегацію УНР на 4-у Балтійську конференцію в Ризі, де планувалося конституювати Балто- Чорноморський союз за участю Естонії, Латвії, Литви, Польщі, УНР і Фінляндії. 14.10.1920 призначений заст. Голови Ради Міністрів УНР, 11.02.1921 — чл. Вищої військ. ради, водночас очолював відділ держ. будівництва Українського комітету громад, орг-цій УНР; після поразки Української революції 1917-20 залишився у Варшаві, де видавав часописи «Українська трибуна» (1921-22) і «Трибуна України» (1922-23), тижневик «Українська справа», в яких розвивав ідеї укр.-слов. федералізму.

Твори: «На порозі гетьманщини» (1924).

В.І. Головченко

Салінас де Гортарі (Заїіпак сіє Согіагі) Кар-лос (3.04.1948, Мехіко-Сіті) — мексиканський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив Нац. авт. ун-т (Мехіко, 1969) і Гарвардський ун-т (1978), д-р політ, економії й управління. Із студ. років належав до правлячої Інституційно-революційної партії (ІРП); по завершенні освіти працював помічником і радником міністра програмування та бюджету М. де ла Мадрида; 1981 пішов у відставку і очолив презид. кампанію свого шефа, а після перемоги посів його місце і запровадив режим суворої економії; 1987 висунутий кандидатом у президенти від ІРП й на перших із 1929 змагальних виборах 1988 отримав 50,4% голосів. 1.12.1988-30.11.1994 — Президент Сполучених Штатів Мексики; продовживши неоліберальні реформи попередника, в 1991 уклав угоди про вільну торгівлю з д-вами Центр. Америки і Чилі й очолив рух за вироблення Північно-американської угоди про вільну торгівлю (НАФТА) за участю США, Канади і Мексики, покінчивши з традиційним для країни після рев-ції 1910-17 спротивом інозем. інвестуванню і втручанням Білого дому у внутр. справи; попри інтенсифікацію екон. зв'язків зі США, гостро засудив операцію військ США в Панамі 1989, продовжував нарощувати екон. співпрацю з Кубою і сприйняв Торрічеллі закон. У зв'язку з загостренням внутр.-політ. ситуації в країні та валютно-фінанс. кризою публічно звинуватив адміністрацію наступника в некомпетентності, порушивши парт. дисципліну, і змушений був, на прохання уряду, у 1995-2000 залишити межі країни.

В.І. Головченко

СалоніКСЬКє перемир'я 1918 підписане 29.09.1918 в Салоніках (Греція) болг. уповноваженими міністром фінансів Ляпичевим і генералом Луковим та представником Антанти франц. генералом Франше д'Еспере; завершило воєнні дії на Балканському фронті Першої світової війни. 15.09.1918 війська Антанти розпочали успішний наступ на Салонікському фронті в районі Македонії. Частина болг. армії була оточена, а інша почала відступати до кордонів Болгарії. 24.09.1918 в кількох відступаючих частинах розпочалося повстання. Воєнні поразки Центральних держав і антиурядові виступи всередині Болгарії змусили уряд Малінова направити 26.09.1918 делегацію в штаб військ Антанти в Салоніках для укладення перемир'я. За його умовами болг. війська мали негайно залишити територію Греції та Сербії, болг. армія підлягала демобілізації, за виключенням трьох дивізій, призначених для підтримки внутр. порядку. Усі військ. й цивільні представники Німеччини і Австро-Угорщини мали залишити територію Болгарії протягом 4 тижнів. Війська Антанти отримували право зайняти ті болг. стратегічні пункти, які вважали за необхідне. З укладенням С. п. Болгарія вийшла з блоку

Центральних держав, їхня воєнна коаліція почала розпадатися. С. п. втратило силу з часу прийняття *Нейїського мирного договору 1919*.

Б.М. Гончар

Салют — у міжнар. практиці урочиста форма вітання або надання особливих церемоніальних почестей (напр., прапорами, артилерійськими залпами, залпами з рушниць). Використання салюту передбачено деякими міжнар. договірними нормами (напр., *Аахенським протоколом 1818*), міжнар. звичаями, а також нац. законодавством деяких країн (напр., Великої Британії, України, Домініканської Республіки та ін.). «Салют націй» може виконуватись під час *візиту державного глави держави* (21 артилерійський залп), *візиту офіційного глави уряду* (19), глави зовн. -політ, відомства (17). Він, як правило, лунає під час виконання *гімнів державних*. Іноді «Салют націй» може виконуватись з нагоди відвідання з офіц. візитом інозем. корабля (ескадри кораблів) порту або ВІЙСЬК.-МОР. баЗИ.

В.І. Резніченко

Самаранч (Затагапсл) Хуан Антоніо (17.07.1920, Барселона) — іспан. дипломат і громад.-політ, діяч. Нар. в сім'ї промисловця. Закінчив Школу бізнесу (Барселона). Після завершення громад. війни 1936-39 почав займатися банківським бізнесом і перейняв бізнес свого батька; в 1966 був обраний довічним членом Міжнародного спортивного комітету (МОК); в 1967-77 — депутат Генеральних кортесів Іспанії; в 1977-80 — перший Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Іспанія в СРСР і за сумісництвом у Монгольській Народній Республіці. У 1974-78 — 1-й віце-президент МОК, з 1987 — президент МОК; у 1992 король Іспанії *Хуан-Карлос I* присвоїв С. титул маркіза. Став фігурантом багатьох спортивних скандалів, що стосувалися вживання допінгів спортсменами, визначення міст для проведення наступних Олімпійських ігор, тощо; змушений був піти у відставку в 2001.

П.М. Ігнат'єв

Саміт — конференція, нарада, збори глав держав та урядів. У міжнар. практиці відома така класифікація С: серійні зустрічі у верхах — регулярні зустрічі (напр., *С. Ради Європи*, що проходять тричі на рік; *С. Великої сімки*, що проходять щорічно; *С. Співдружності Незалежних Держав* та ін.); зустрічі *ad hoc* — як правило одна або кілька зустрічей, що іноді відкривають серію зустрічей; зустрічі на найвищому рівні для обміну інформацією. Практика проведення С. має за мету розвиток дружніх взаємин, з'ясування позиції сторін, обмін інформацією, а іноді є поштовхом до переговорів на рівні експертів, робочих груп; рідше такі зустрічі переходять у двосторонні переговори, іноді в закриті переговори.

В.І.

Резніченко

«Саміт Землі» 1992 — див. *Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку 1992*.

«Саміт тисячоліття» проходив 6-8.09.2000 в штаб-квартирі *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* у Нью-Йорку (СІЛА); розглядав нагальні питання забезпечення розвитку людства в новому тисячолітті. За результатами обговорення було прийнято Декларацію тисячоліття, яка визначала базові цінності, принципи та цілі держав-членів ООН на ХХІ ст.: держави-члени ООН у своїй діяльності мають спиратися на принципи свободи, рівності, солідарності, терпимості, поваги до оточуючого середовища та розподілу відповідальності. Завданнями ООН у галузі розвитку на нове тисячоліття визначено: ліквідація крайньої злиденності та голоду, скорочення до 2015 вдвічі населення, що має прибуток менше 1 дол. на день, та скорочення до 2015 вдвічі населення, що потерпає від голоду; забезпечення заг. початкової освіти, рівного доступу всіх дітей до отримання в повному обсязі початкової шкільної освіти; заохочення рівноправності чоловіків та жінок, розширення прав і можливостей жінок, ліквідацію міжстатевої нерівності у сфері початкової та середньої освіти до 2005, а до 2015 — на всіх рівнях освіти; скорочення на 2/3 смертності серед дітей у віці до 5 років; покращення охорони материнства; б-ба з ВІЛ/СНІД, малярією та іншими захворюваннями; забезпечення екологічної стабільності; формування глобального партнерства з метою розвитку, створення відкритої, передбачуваної та недискримінаційної торг. та фінанс. системи; задоволення особливих потреб найменш розвинених країн, у т. ч. звільнення експортних товарів із цих країн від тарифів та квот, розширення програми полегшення боргового тягаря бідних країн із значною заборгованістю та списання офіц. двостороннього боргу, надання більшої допомоги країнам, що

взяли курс на зменшення злиденності; комплексне вирішення проблеми заборгованості країн, що розвиваються, за допомогою нац. і міжнар. механізмів, з тим, щоб рівень заборгованості був прийнятним у довготерміновому плані; забезпечення, у співробітництві з фармацевтичними компаніями, доступності недорогих та якісних лікарських засобів; здійснення, у співробітництві з приватним сектором, заходів щодо рівного доступу усіх держав-членів ООН до новітніх технологій, особливо інформ.-комунікаційних. Всі держави-члени ООН взяли на себе зобов'язання щодо реалізації цих завдань.

с.в. Гринько

Самозахист: 1. У міжнародному праві XIX ст. — обмежене застосування сили державами, спрямоване на захист від протиправних дій приватних осіб, які перебувають під юрисдикцією іншої держави. Пояснювався тими д-вами, що його практикували, як вимушене втручання у внутр. справи інозем. д-ви, що не в змозі чи не бажає належним чином реалізувати свої суверенні права і припинити правопорушення, яке завдає шкоду інтересам інших д-ав. Інститут С. пов'язаний з істор. становленням теперішніх міжнар.-прав. інститутів права на самооборону та права переслідування «по гарячих слідах».

2. У сучас. (переважно пострадянській) науці міжнар. права — один із термінів, що застосовуються для позначення заходів д-ви, вживаних у відповідь на незначне за масштабами, серйозністю та наслідками порушення іншою д-вою *незастосування сили чи загрози силою принципу*, яке не може бути кваліфіковане як збройний напад. Підставою, що викликала С, може бути, напр., порушення кордону д-ви військ.-розвідувальним загоном, кораблем, літаком. Головною вимогою міжнар. права до дій, вживаних у порядку С, є їхній підкреслено обмежений характер. С, як і контрзаходи, підкоряється принципіві пропорційності щодо дій, які його спричинили. Хоча С. може включати застосування збройної сили або загрозу такого застосування (під час затримання порушників кордону тощо), він не може переходити на територію інозем. д-ви і не може включати колективні воєнні дії. *Міжнародний Суд ООН* у рішенні у справі «Про військову та напіввійськову діяльність проти Нікарагуа на території Нікарагуа» (Нікарагуа проти США, 1986) визнав можливість «пропорційних контрзаходів» у відповідь на незначні порушення принципу незастосування сили або загрози силою, які не дорівнюють збройному нападові, і зазначив, що ці дії у відповідь не можуть включати воєнну допомогу *третьім державам*. Відмінність С. від протиправних воєнних *репресалій* полягає в меті: С. спрямований на відновлення порушеного стану, а не на примушення до відповідальності, й тим більше не на помсту. При його здійсненні

залежно від обставин застосування, попередження і утримання від силових заходів визнається бажаним, а в окремих випадках (напр., при поведженні з літаком, який незаконно увійшов до повітр. простору д-ви, особливо якщо літак цивільний) — обов'язковим.

В.С. Ржевська

СамоїЛОВИЧ Іван Самійлович (? , с. Ходорків, тепер Попільнянського р-ну Житомирської обл. — 1690, Тобольськ) — укр. держ. і військ. діяч. Нар. в сім'ї православного священика. Закінчив Київ-Могилянський колегіум. Перебравшись із родиною на Лівобережжя, на поч. 1660-х вступив на службу до Війська Запорозького писарем красноколядинської сотні Прилуцького полку, потім — веприцький сотник Гадяцького полку, красноколядинський сотник (1665), охочекомон-ний полковник; виконував важливі дип. доручення гетьмана */. Брюховецького*, зокрема, в 1663 очолював посольство до Москви. За гетьманування *Д. Многогрішного* — чернігівський полковник (1668-69) і ген. суддя (1669-72); взяв участь у старшинській змові проти *Д. Многогрішного* і на Ген. військ. раді 17.06.1672 у Козачій Діброві (поблизу Путивля) був обраний гетьманом Лівобережної України. Поступившись у *Конопельських статтях 1672* Москві правом на здійснення самостійної *зовнішньої політики*, зосередився на створенні міцної авторитарної гетьманської влади монархічного типу і поширенні її на всі етнічні укр. землі, що зумовило жорстку збройну б-бу з *П. Дорошенком*; після вдалого походу спільно з царським воеводою Г Ромодановським на Правобережжя 17.03.1674 на старшинській раді в Переяславі за участю представників 10-ти правобережних полків був проголошений гетьманом усієї України (фактично став ним після зречення 19.09.1676 *П. Дорошенка*); неодноразово порушував питання про приєднання слобідських полків до Гетьманщини; украй негативно ставився до *Андрусівського договору 1667* та *Вічного миру 1686* між Московським царством і Річчю Посполитою, що узаконювали поділ козацької України по Дніпру і втягували Військо Запорозьке у війну проти Османської імп. та Кримського ханату, з якими вважав за краще знайти порозуміння дип. шляхом. Внаслідок Чигиринських походів

тур.-татарської армії 1677-78 і укладення *Бахчисарайського мирного договору 1681* втратив владу над Правобережжям на користь *Ю. Хмельницького*, а під час невдалого кримського походу 1687 під командуванням *В. Голіцина* був звинувачений у таємних зносинах із Бахчисараєм та скинутий з гетьманства на Коломацькій раді 25.07.1687. Був заарештований і засланий до Тобольська.

В.І. Головченко

Самооборона індивідуальна — визнаний

сучас. міжнародним правом виняток з незасто-сування сили чи загрози силою принципу, вид т. зв. законного застосування сили, що являє собою збройні дії держави, вжиті з єдиною метою — дати відсіч спрямованому проти неї збройному нападу. Сучас. інститут права на самооборону складався в період між *Першою світовою війною* та *Другою світовою війною* в звичайній формі одночасно з утвердженням принципу незасто-сування сили або загрози силою та в зв'язку з ним. Функціонально право д-ав на самооборону мало забезпечувати їм гарантію для захисту від порушень заборони використання *війни* як засобу нац. політики; одночасно при формуванні міжнар.-прав. інституту права на самооборону істотну роль відіграло прагнення великих д-ав створити засіб для обходу цієї заборони. Право на самооборону визнане в ст. 51 *Статуту ООН*. Використана в тексті Статуту характеристика права на самооборону як «невід'ємного», можливо, вказує на істор. спорідненість цього права з інститутом «основних прав держави», що існував у міжнар. праві XIX ст. і був пов'язаний з держ. *суверенітетом*. Ймовірно, спори між великими державами з приводу застосування збройної сили в порядку самозбереження (одне з т. зв. «основних прав держави») сприяли формуванню звичайних норм, що мали на меті обмежити застосування сили і заклали підвалини для наступного розвитку права на самооборону. Напр., термін «право самооборони» було вжито при вирішенні брит.-амер. спору з приводу обставин загибелі пароплава «Кароліна» (1837). Застосовані тоді правила про законність застосування сили виключно на підставі «крайньої невідворотної необхідності, що не залишає ані змоги обрати засоби, ані часу для розмірковування» були запозичені держ. секретарем США Д. Вебстером з праці *Г. Греція* «Про право війни й миру». Під назвою «самооборона за загальним міжнародним правом» посилення на «невідворотну необхідність» як на підставу для самооборони дотепер залишається частиною офіц. зовн.-політ. доктрини США та Великої Британії й іноді використовується для обходу відп. положень Статуту ООН. Проте *Міжнародний Суд ООН* у рішенні у справі «Про військову та напіввійськову діяльність проти Нікарагуа на території Нікарагуа» (Нікарагуа проти США, 1986) ухвалив, що законні підстави для застосування сили в порядку самооборони мають визначатися на основі звичайних норм сучас. міжнар. права, що склалися в зв'язку зі становленням принципу незасто-сування сили або загрози силою і в т. ч. на основі положень Статуту ООН. Умовами правомірності самооборони за сучас. міжнар. правом є наступні: єдиною підставою для самооборони є збройний напад на д-ву, причому Міжнародний Суд ООН визначив, що в сучас. міжнар. праві існує домовленість між д-вами стосовно того, що вважати збройним нападом, втілена в міжнар.-прав. звичаях, які сформувалися на основі ст. 3 «Визначення агресії» 14.12.1974 рез. *Генеральної Асамблеї ООН* №3314. Звідси випливає, що т. зв. «превентивна» самооборона від гаданої загрози збройного нападу має розглядатися як така, що суперечить сучас. міжнар. праву; заходи, вжиті при здійсненні права на самооборону, мають бути негайно повідомлені д-вою, що їх вживає, *Раді Безпеки ООН* і ніяким чином не повинні зачіпати її повноваження та відповідальність стосовно вчинення в будь-який час таких дій, які вона вважатиме за необхідні для підтримки чи відновлення міжнар. миру та безпеки; власне, за ст. 51 Статуту ООН самооборона має здійснюватися до тих пір, поки РБ ООН не реалізує свою головну відповідальність за відновлення міжнар. миру і безпеки; вжиті в порядку самооборони заходи за інтенсивністю мають бути пропорційними до нападу, який їх викликав, не можуть переходити в помсту і не повинні порушувати норми *міжнародного гуманітарного права*.

В.С. Ржевська

Самооборона колективна — визнаний сучас.

міжнародним правом виняток із заборони застосування сили чи загрози силою принципу, вид т. зв. законного застосування сили, що являє собою збройні дії держави, вжиті з єдиною метою надати — допомогу державі, яка потерпає від збройного нападу. С. к. є відносно новим інститутом міжнар. права, який виник тільки після *Другої світової війни*. Термін «колективна само-

оборона» вперше вжитий у ст. 51 *Статуту ООН*. Поява інституту С. к. у сучас. міжнар. праві була викликана, з одного боку, прагненням д-ав під час становлення універсальної системи *колективної безпеки* зберегти за собою право укласти військ. союзи, з іншого — усвідомленням того, що система прийняття рішень *Ради Безпеки ООН* не дозволить їй швидко реагувати на порушення міжнар. миру і потрібні додаткові гарантії стримування та відсічі агресору. При розробці тексту Статуту ООН на *Сан-Франциській конференції 1945* група країн Півд. Америки висунула вимогу про виведення Зах. півкулі зі сфери дії повноважень РБ ООН щодо примусових заходів до агресора, оскільки такий захист міг бути здійснений власними силами *Панамериканського союзу*. Результатом узгодження позицій держав-учасниць стало включення до Статуту ООН ст. 51, у якій згадувалося «невід'ємне право на індивідуальну або колективну самооборону», наділене, тим не менш, рядом обмежень заради збереження принципу незастосування сили або загрози силою та повноважень РБ ООН. Через новизну цього інституту конкретний зміст права на С. к. досить довго залишався дискусійним питанням у науці міжнар. права. Ряд вчених (Дж. Стоун, Д. Бо-ветт) вважали, що С. к. можуть бути тільки дії кількох д-ав, які одночасно є жертвою збройного нападу і чинять йому спротив спільними зусиллями. Внаслідок цього в угодах про С. к. стала застосовуватися презумпція неподільності безпеки договірних сторін, коли збройний напад на одну з них прирівнюється до одночасного збройного нападу на всіх (напр., ст. 5 *Вашингтонського договору 1949*). *Міжнародний Суд ООН* у рішенні у справі «Про військову та напіввійськову діяльність проти Нікарагуа на території Нікарагуа» (Нікарагуа проти США, 1986) поставився до С. к. як до права надавати військ. допомогу, належне д-ві, що не є безпосередньою жертвою збройного нападу, але яке реалізується виключно на користь жертви збройного нападу і за її заявою. Як правило, в установчі дог-ри регіональних міжнар. орг-цій з питань безпеки {*Організації американських держав, Ліги арабських держав* та ін.) включається стаття, що передбачає зобов'язання держав-членів у сфері С. к. Інша особливість С. к. полягає в тому, що вона може здійснюватись не тільки у вигляді воєнної допомоги. Так, при першому в історії застосуванні ст. 5 Статуту *НАТО* у вересні 2001 в зв'язку з терористичними актами 11.09.2001

у США, Північноатлантична Рада заявила, що кожна країна-член Альянсу зобов'язана допомогти США індивідуально або спільно з іншими країнами-членами, але має право індивідуально визначати, які саме дії вона вважає необхідними вжити за конкретних обставин. Іноді в науці міжнар. права замість терміну «самооборона колективна» застосовують «колективна Оборона».

В.С. Ржевська

Сандуляк Леонтій Іванович (8.03.1937, с. Козиряни Кельменецького р-ну Чернівецької обл.) — укр. громад.-політ. діяч, лікар, науковець. У 1965 закінчив Чернівецький мед. ін-т; д-р мед. наук (1984), професор (1986). У 1965-66 — лікар-невропатолог Словечанської районної лікарні №2 на Житомирщині; 1966-68 — аспірант, 1969-71 — асистент кафедри гістології; 1972-92 — старший викладач, доцент, проф., зав. кафедри фізіології, зав. кафедри зоології та фізіології Чернівецького ун-ту. Один із засновників Чернівецької орг-ції Руху та Партії зелених України, співголова нац. екоцентру України. У 1989-91 — народний депутат СРСР, чл. міжрегіональної депутатської групи, з 1991 — співголова Партії зелених України. У липні 1992 — березні 1995 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Румунії.

В.М. Матвієнко

«**Санітарний КОРДОН**» — метод гарантування *безпеки міжнародної шляхом* створення між ворогуючими державами поясу малих, буферних держав. Вперше застосований на *Віденському конгресі 1814-15*; навколо Франції було створено низку буферних д-ав, які мали гарантувати безпеку Європи від її агресивних дій. «С. к.» стали елементом *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин*; між Німеччиною і Росією був створений пояс д-ав, орієнтованих на Велику Британію і Францію (Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Югославія). «С. к.» може утворюватися між двома *великими державами*, конфлікт або унія між якими загрожують *стабільності* та безпеці в регіоні. Політ. самостійність д-ав, що утворюють «С. к.», є фактично або формально обмеженою, вони спираються на зовн. екон., політ. і військ. допомогу. Як синонім «С. к.» використовують поняття «роз'єднувальний пояс», «буферна зона», «зона контролюваної нестабільності».

М.С.

Каменецький

Санкції міжнародні — правомірні примусові заходи, що застосовуються *суб'єктами міжнародного права* для припинення міжнар. правопорушення, відновлення порушених прав і виконання правопорушником його зобов'язань у сфері *відповідальності міжнародно-правової*. Можуть бути двох типів: а) такі, які застосовуються д-вами в порядку самопомоги (індивідуально або зусиллями кількох д-ав, але без використання будь-якого міжнар. інституційного механізму); б) такі, які здійснюються за допомогою міжнар. орг-цій. Умови та порядок застосування санкцій регулюються відп. *нормами міжнародного права*. Як правило, застосування санкцій повинне слідувати за вичерпанням можливостей врегулювання *спору міжнародного* та попередженням про намір вдатися до санкцій, якщо правопорушник не припинить міжнар. правопорушення і ухилитиметься від відповідальності. Д-ва або міжнар. орг-ція, яка вдається до санкцій, повинна діяти в межах своєї компетенції і не втручатися у сферу повноважень іншого суб'єкта міжнар. права. Застосування санкцій не повинне зашкодити третім суб'єктам, які не вчинили міжнар. правопорушення. У межах міжнар. орг-цій санкції можуть бути застосовані лише до держав-членів цієї орг-ції, за винятком випадку, коли д-ва, яка не є членом даної орг-ції, порушує *імперативну норму загального міжнародного права*, обов'язкову для всіх д-ав, незалежно від їхнього членства в цій орг-ції (напр., якщо санкції викликані *агресії актом*). За своїм змістом санкції мають бути пропорційні до шкоди, заподіяної міжнар. правопорушенням. Застосування санкцій не може порушувати *Статут ООН* та інші відп. норми міжнар. права. Припинення санкцій відбувається з досягненням їх мети — припиненням правопорушення та настанням міжнар.-прав, відповідальності правопорушника.

В.С. Ржевська

Санкції ООН проти Південно-Африкан-СЬКОЇ Республіки (ПАР) — комплекс заходів світового співтовариства, що мали на меті примусити керівництво ПАР відмовитися від політики *апартеїду*, яка реалізовувалася у внутр. і, опосередковано, *зовнішній політиці* країни в 40 - 80-х ХХ ст. У цей період у системі інститутів ООН неодноразово розглядалося питання про ліквідацію системи апартеїду та агресивну політику ПАР в регіоні. У 1946-76 *Генеральна Асамблея ООН* прийняла 91 резолюцію щодо кризи на півдні Африки, 14 з яких закликали до введення *санкцій міжнародних* проти ПАР. На поч. 1970-х *Рада Безпеки ООН* рекомендувала державам-членам ООН запровадити *ембарго* на постачання до ПАР стратегічних товарів, насамперед зброї. Міжнародна Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього 1973 визначала апартеїд як *злочин проти людства*, політику і практику, що порушують *міжнародного права принципи* і *Статут ООН* та створюють загрозу міжнар. миру й безпеці, що заклало формальні підвалини для застосування до режиму ПАР обов'язкових міжнар. санкцій. У 1977 РБ ООН впровадила обов'язкове ембарго на продаж ПАР зброї та продукції військ, призначення, встановивши контрольний механізм, спрямований на забезпечення дотримання режиму санкцій (резолюції №418 та №421). Того ж року було офіційно обмежено участь спортсменів ПАР у міжнар. спортивних заходах, у 1986 ООН було встановлено ембарго на постачання нафти та нафтопродуктів до ПАР. Курс ООН на здійснення рішучих кроків проти режиму апартеїду сприяв аналогічним заходам інших міжнар. орг-цій, окремих д-ав, неурядових установ; такі санкції було введено *Європейськими співтовариствами, Співдружністю Націй*. Ухвалення в рамках ООН зазначених рішень стало чинником мобілізації міжнар. зусиль на сприяння реформам у ПАР, припинення кризи на півдні Африканського континенту. Санкції спричинили ряд об'єктивних труднощів у півд.-африк. економіці, чим викликали певне звуження ресурсної бази режиму і, як результат, послаблення його внутр.- та зовн.-політ. позицій, що стало одним із факторів демонтажу системи апартеїду на поч. 1990-х.

Г.О. Музика

Сан-Ремо конференція 1920 — засідання Верховної ради *Антанти*, проходило 19-26.04.1920 у Сан-Ремо (Італія); було скликано для досягнення домовленості між державами-переможницями в *Першій світовій війні* з ряду питань, які залишилися невирішеними на *Паризькій мирній конференції 1919-20*. У С. к. взяли участь прем'єр-міністри Великої Британії, Італії та Франції, а також посол Японії у Франції. США були представлені спостерігачем, представники Греції і Бельгії брали участь лише під час обговорення питань, що безпосередньо стосувались їхніх інтересів. Конференція виробила проект мирного дог-ру з Туреччиною, який став основою *Севрського мирного договору 1920*. Були затверджені мандати Великої Британії на Палестину та Ірак, Франції — на Сирію і Ліван (див. *Мандатна система*). На конференції було підписано угоди з нафтових питань: Велика Британія гарантувала Франції 25%

майбутнього видобутку нафти в районі Мосулу (Ірак), а Франція погодилася забезпечити вивіз цієї нафти через територію Сирії до Середземного моря. С. к. відхилила прохання Німеччини про збільшення вдвічі чисельного складу своїх військ, передбаченого за *Версальським мирним договором 1919*, союзники також наполягали на виконанні Німеччиною військ, і репараційних умов Версальського дог-ру і запросили нім. представників для безпосередніх переговорів із цих питань (див. *Спа конференція 1920*). На конференції також розглядалось «російське питання» (про ставлення до рад. Росії). Взявши курс на РСФРР *визнання де-факто*, країни Антанти проте не відмовилися від інтервенціоністських заходів, надавши допомогу польському урядові у війні 1920 проти більшовицької Росії.

О.С. Пархомчук

Сан-Стефанський мирний договір 1878 —

двостороння угода, підписана 19.02(3.03). 1878 у Сан-Стефано (сучасний Ешилькей, поблизу Стамбула) між Росією та Туреччиною; завершила рос.-тур. війну 1877-78. Після поразки тур. військ на підступах до Стамбула, Росія і Туреччина підписали 19(31).01.1878 в Адріанополі (Едірне) перемир'я, за яким Туреччина зобов'язувалась виконати всі умови миру, запропоновані Росією. За С. м. д. Росія повертала собі півд. частину Бессарабії (крім островів у гирлі Дунаю), втрачену за *Паризьким мирним договором 1856*, а також отримувала території в Зах. Вірменії (Ардаган, Каре, Баязет) та чорноморський порт Батумі. Туреччина зобов'язувалась виплатити Росії 310 млн. руб. компенсації військ, видатків, а також провести реформи у вірменських вілайєтах для поліпшення стану христ. (переважно вірменського) населення; Зах. Вірменії надавалась *автономія*. Був змінений статус більшості балканських територій Османської імп. Болгарія від Дунаю до Егейського моря і від Чорного моря до Охридського озера перетворювалась у номінально залежне від Туреччини авт. князівство з правом самостійно обирати князя, якого затверджував Стамбул, і формувати нац. військо; тур. війська виводилися з її території, рос. війська залишалися там протягом 2 років. Сербія, Чорногорія і Румунія отримали незалежність, Боснія і Герцеговина — автономію від Туреччини. С. м. д. перетворив Росію на найвпливовішу країну в регіоні Балкан, Бл. та Сер. Сходу. Такий стан речей викликав різку протидію інших *великих держав*, особливо Великої Британії та Австро-Угорщини, які винесли питання про перегляд умов С. м. д. на розгляд *Берлінського конгресу 1878*.

М.С. Бур'ян

Сангер (Sapier) Жак (18.05.1937, Вассербіл-лінг) — люксембурзький громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Страсбурзького ун-ту й Ін-т політ, наук у Парижі, д-р права. У 1961-63 займався юрид. практикою, вступив до центристської Християнсько-соціальної народної партії (ХСНП); у 1963-65 — аташе при кабінеті міністра праці й соц. забезпечення; 1965-66 — аташе при уряді; 1966-72 — парл. секретар ХСНП, 1972-74 — ген. секретар ХСНП і держсекретар із соц. та культ, питань; 1974-85 — голова ХСНП, водночас у 1979-84 — міністр фінансів, праці й соц. захисту. У 1984-89 — голова коаліційного христ.-соціал. уряду Великого Герцогства Люксембург, у липні 1989 — січні 1995 — прем'єр-міністр, держ. міністр, міністр казначейства і міністр культури коаліційного уряду; зарекомендував себе послідовним захисником інтересів ділових кіл Люксембурга в питаннях створення *Європейського економічного простору*, відіграв помітну роль у підготовці *Маастрихтського договору 1992*. У 1981-89 — керуючий Світового банку, в 1989-94 — керуючий *Міжнародним валютним фондом (МВФ)*, у 1991-94 — керуючий *Європейським банком реконструкції і розвитку (ЄБРР)*; у квітні 1987 — травні 1990 — голова Європейської народної партії. У 1995-99 — голова Єврокомісії, активно сприяв набуттю чинності *Угоди про партнерство і співробітництво між: Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами 1994*. Почесний доктор ун-тів Урбіно (Італія), Майами (США) та ін., лауреат премії *Р. Шумана* (1991).

В.І. Головченко

Сантос (Sapio) Маріо Августу (03.1936, Ріо-де-Жанейро) — бразильський дипломат. Закінчив юрид. ф-т Ун-ту Ріо-де-Жанейро і дип. ф-т Ін-ту Ріо-Бранко МЗС Бразилії; 1959-61 — помічник нач. відділення економіки країн Європи, Азії, Африки і Океанії МЗС Бразилії; 1961-62 — помічник заст. ген. секретаря МЗС у справах країн Америки. 1962-90 — на дип. роботі у США, ПНР, Парагваї, Австралії, ФРН і Нідерландах; 1990-92 — посол Бразилії в Намібії; 1995-98 —

посол Бразилії в Кенії; 1998-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Федеративної Республіки Бразилія в Україні.

В.І. Головченко

Сантуш (8apio8) Жозеф-Едуардудуш (28.08.1942, Луанда) — ангельський громад.-політ, і держ. діяч. Спеціальність інженера-нафтовика здобув у СРСР (1970). У 1961 вступив у маркс. Народний рух за визволення Анголи (МПЛА), брав участь у партиз. б-бі проти португальських колонізаторів; у 1970-74 очолював *дипломатичні представництва* МПЛА в Югославії, Заїрі та Народній Республіці Конго; з 1974 — чл. політ.-бюро ЦК МПЛА. З проголошенням Народної Республіки Ангола (НРА) в 1975-76 — мін. закл. справ (вдруге — у 1984-85), 1976-78 — 1-й віце-прем'єр, потім — міністр планування і секр. ЦК МПЛА-Партії праці з питань екон. розвитку. Після раптової смерті *А. Лето* 21.09.1979 був обраний Президентом НРА і водночас у листопаді 1980 — головою Народної асамблеї та її постійної комісії; прагнучи позбавити опозицію — Національний союз за повну незалежність Анголи (УНІТА) закордонної підтримки й досягти нац. примирення, погодився на укладення в лютому 1984 компромісної Лусакської угоди з ПАР і оприлюднив у серпні 1987 план екон. відродження, що передбачав лібералізацію ангельської економіки та вступ країни до *Міжнародного валютного фонду (МВФ)* і *Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР)*; активно підтримав чотиристоронні переговори (НРА, Куба, ПАР і США) з урегулювання *Півдня Африки кризи*, які розпочалися в травні 1988 в Лондоні й увінчалися підписанням *Нью-Йоркської угоди про припинення вогню в Анголі 1988* та угоди щодо *Намібії проголошення незалежності*, а також двосторонньої анголо-кубинської домовленості про відведення кубинських експедиційних військ на північ Анголи і поступову їхню евакуацію на Батьківщину. У 1990 на 3-му з'їзді МПЛА-Партії праці ініціював запровадження багатопарт. системи і вилучення з конституції країни маркс. положень. Завдяки укладенню *Лусакської мирної угоди 1994* добився Анголи визнання *де-юре* з боку США і поступового згасання Громадян. ВІЙНИ.

В.І.

Головченко

Сантьяго резолюція 1991 — резолюція Генеральної Асамблеї *Організації американських держав (ОАД)* №1080 про представницьку демократію; ухвалена 5.12.1991 на пленарній сесії, що проходила в Сантьяго (Чилі). Стала одним з основних механізмів діяльності ОАД у сфері зміцнення демократії та забезпечення *прав людини*. Резолюція визначила порядок реагування на серйозні порушення конституційного ладу в країнах-членах ОАД: скликання надзвичайної зустрічі міністрів закорд. справ держав-членів або спец. сесії ГА ОАД в 10-денний термін; визначення напряму спільних дій або ухвалення спільного рішення з метою вирішення кризової ситуації; розробка солідарних заходів для підтримки та зміцнення демократії. Механізм надзвичайних зустрічей, впроваджений С. р. 1991, було застосовано на практиці в зв'язку з подіями на Гаїті (1991), в Перу (1992), Гватемалі (1993) та Парагваї (1996). Цей механізм отримав подальший розвиток у 1992 у доповненнях до Статуту ОАД (Вашингтонський протокол), що передбачили можливість припинення членства д-ви в ОАД у разі скинення демократично обраного уряду за допомогою сили. Рішення про припинення членства має прийматися на спец. сесії Генеральної Асамблеї ОАД більшістю в дві третини. Цей механізм став відомий під назвою «демократична стаття» й у 1990-і набув широкого розголосу в більшості регіональних орг-цій та форумів. Вашингтонський протокол набув чинності у вересні 1997. На *Квебекській нараді глав держав та урядів американських держав* (20-22.04.2001, Квебек-Сіті) було ухвалено рішення, згідно з яким передбачено відсторонення від участі в подальших нарадах тих амер. д-ав, в яких відбулися неконституційні зміни демокр. устрою. 11.09.2001 на 28-й позачерговій сесії ГА ОАД в Лімі, у відповідності з рішенням Квебекської наради, було ухвалено Міжамериканську демокр. хартію, що закріпила механізми застосування «демократичні статті» Статуту ОАД. Хартія передбачає здійснення нагляду з боку ОАД за ситуацією в амер. д-вах, де виникає загроза демокр. інститутам та процедурам, або демократично обраній владі, а також підтверджує положення «демократичні статті» про припинення членства д-ав в ОАД у разі скинення демократично обраного уряду за допомогою СИЛИ.

В.Ю. Константинов

Сан-Франциська конференція 1945 з питання створення *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* проходила 25.04-26.06.1945 у Сан-Франциско (США); скликана за рішенням *Кримської (Ялтинської) конференції 1945* про заснування міжнар. орг-ції для підтримання миру

та безпеки. У С.-Ф. к. взяли участь 50 д-ав; три держави-учасниці Кримської конференції запросили Китай та Францію взяти участь у її скликанні, однак Тимчасовий уряд Франції відмовився від цієї пропозиції. Запрошення на С.-Ф. к. від імені Великої Британії, Китаю, СРСР та США було розіслано 42 д-вам, що підписали Декларацію Об'єднаних Націй від 1.01.1942 або приєднались до неї та проголосили війну д-вам «осі»: Австралії, Бельгії, Болівії, Бразилії, Гаїті, Гватемалі, Гондурасу, Греції, Домініканській Республіці, Еквадору, Ефіопії, Єгипту, Індії, Іраку, Ірану, Канаді, Колумбії, Коста-Ріці, Кубі, Ліберії, Лівану, Люксембургу, Мексиці, Нідерландам, Нікарагуа, Новій Зеландії, Норвегії, Панамі, Парагваю, Перу, Південно-Африканському Союзу, Сальвадору, Саудівській Аравії, Сирії, Турції, Уругваю, Венесуелі, Філіппінам, Франції, Чехословаччині, Чилі та Югославії. С.-Ф. к. також вирішила запросити уряди Української РСР, Аргентини, Білоруської РСР та Данії. Пропозиція делегації СРСР запросити також Тимчасовий уряд Польщі (див. *Польський комітет національного визволення*) було відхилено, оскільки рішення Кримської конференції про реорганізацію польського уряду ще не було виконано. Однак Польщі було залишено місце для підписання *Статуту ООН* і вона також стала д-вою — засновницею ООН. Українську делегацію очолював нарком закорд. справ УРСРД. *Мануїльський*.

На порядку денному С.-Ф. к. стояло одне питання — про розробку Статуту міжнар. орг-ції для підтримання миру та безпеки. Було створено 4 основні комісії: з підготовки заг. положень Статуту ООН; з підготовки положень про склад, права та обов'язки *Генеральної Асамблеї ООН, Економічної і Соціальної Ради ООН (ЕКОСОП)* та Ради з опіки; з підготовки положень про склад, функції та повноваження *Ради Безпеки ООН*; з розгляду прав, проблем. Ці комісії, в свою чергу, створили низку техн. комітетів. С.-Ф. к. також утворила: Керівний комітет, що керував всією роботою (до його складу увійшли голови усіх делегацій); Виконавчий комітет, що допомагав у координації роботи С.-Ф. к. (до його складу входили голови делегацій Австралії, Бразилії, Великої Британії, Ірану, Канади, Китаю, Мексики, Нідерландів, СРСР, США, Чехословаччини, Чилі та Югославії); Координаційний комітет, який розробляв структуру Статуту та узгоджував положення, підготовлені техн. комітетами (до його складу входили представники делегацій, представлених у Виконавчому комітеті); низку допоміжних комітетів. За основу проекту Статуту було прийнято пропозиції, підготовлені на *Думбартон-Окс конференції 1944 та.* доповнення до них про процедуру голосування в РБ ООН, ухвалені на Кримській конференції. Під час С.-Ф. к. ці пропозиції було значно доповнено та розширено; поправки стосувались, зокрема, розширення прав ГА ООН, обмеження прав РБ ООН, прав її постійних членів та розширення її складу, розширення прав *Міжнародного Суду ООН* тощо.

Основна б-ба на С.-Ф. к. розгорнулася навколо визначення прав ГА ООН та РБ ООН. Так, пропонувалось надати ГА ООН такі ж права, як і РБ ООН, та зробити її найвищим органом, підпорядкувавши їй РБ ООН. Проти цієї пропозиції виступили зокрема делегації СРСР, УРСР та БРСР. Важливе місце зайняло обговорення процедури голосування в РБ ООН, в основу якого було покладено принцип одноголосності постійних членів (запропонований на Кримській конференції) при голосуванні з питань застосування збройної сили, визначення наявності загрози миру, схвалення спец. воєнних угод, підготовки та застосування міжнар. збройних сил, прийняття нових членів та ін. Група держав-учасниць С.-Ф. к. (Австралія, Канада, Нідерланди, Нова Зеландія, Туреччина та інші) виступали проти принципу одноголосності постійних членів РБ ООН. Створений з ініціативи Австралії підкомітет підготував і направив чотирьом д-вам, що запрошували на С.-Ф. к., 22 питання про процедуру голосування в РБ ООН, які переважно стосувались доцільності застосування принципу одноголосності. У відповідь на ці питання 7.06.1945 Велика Британія, Китай, СРСР та США зробили заяву (до якої приєдналась також Франція), в якій вказувалось, що через основну відповідальність, яку беруть на себе постійні члени, неможливо очікувати, що вони візьмуть на себе зобов'язання щодо дій у справах підтримання міжнар. миру та безпеки у відповідності до рішень, з якими вони не погоджуються. Після оприлюднення цієї заяви питання про порядок голосування у РБ ООН було ухвалено у відповідності до узгоджених на Кримській конференції положень (за цей порядок проголосувало 30 д-ав, проти — 2, утримались 15, представники 3 д-ав не взяли участі в голосуванні).

Тривалі дебати розгорнулись також щодо питання про опіку. Кримська конференція ухвалила рішення про заснування системи опіки, в яку мали бути включені в першу чергу підмандатні території та території, які будуть відторгнені в результаті *Другої світової війни* в переможених д-ав «осі». СРСР та СІЛА виступали за затвердження як основної мети опіки підготовку територій до самоврядування. Проти цього заперечував ряд д-ав, що володіли колоніями.

Врешті-решт, конференція затвердила як завдання опіки сприяння прогрес, розвитку населення територій під опікою в напрямку самоврядування або незалежності, у відповідності до специфічних умов кожної території та її народів і беручи до уваги вільно виражене бажання цих народів. Було також погоджено, що функції міжнар. орг-ції з опіки щодо стратегічних районів виконуватиме РБ ООН, що ж до всіх районів, які не будуть віднесені до стратегічних, — ГА ООН. Для допомоги ГА ООН у здійсненні цього створювалась Рада з опіки. С.-Ф. к. ухвалила й рішення про створення Міжнародного Суду, у складі 15 суддів, яких обирали РБ ООН та ГА ООН терміном на 9 років; Міжнародний Суд був визначений як головний судовий орган міжнар. орг-ції. 26.06.1945 на С.-Ф. к. відбулося підписання Статуту ООН (набув чинності 24.10.1945).

В.Ю. Константинов

Сан-Франциський мирний договір 1951 —

підписаний 8.09.1951 на мирній конференції у Сан-Франциско (США) з *післявоєнного врегулювання з Японією*. Ініціаторами скликання конференції виступили США та Велика Британія; в ній взяла участь 51 д-ва, але до неї не були допущені безпосередньо зацікавлені у врегулюванні країни: КНР, КНДР, МНР і ДРВ. Бірма та Індія самі відмовилися надіслати своїх представників. Унаслідок принципових суперечностей, які виникли в ході обговорення між СРСР, Польщею та Чехословаччиною, з одного боку, та зах. д-вами, з іншого, СРСР відмовився від підписання С.-Ф. м. д. Набув чинності 28.04.1952. С.-Ф. м. д. припиняв стан війни між Японією та його учасниками, які визнавали повний *суверенітет* япон. народу на території своєї країни. Союзними д-вами у війні проти Японії визнавалися лише ті країни, які приєдналися до С.-Ф. м. д.; відтак стан війни між Японією та СРСР, Китаєм, Бірмою, Індією й деякими іншими формально не припинявся. Японія визнавала незалежність Кореї та рішення *Ради Безпеки ООН* що колишні япон. підмандатні території (див. *Мандатна система*), відмовлялася від претензій на Курильські о-ви, Півд. Сахалін, Тайвань, о-ви Пенхуледао, Спратлі та Парасельські. Водночас у С.-Ф. м. д. не говорилося про пере-дання цих територій СРСР та КНР, що заклало серйозну проблему в подальшому розвитку відносин цих країн з Японією (див. *Південних Курил проблема*). Острови Рюкю, Бонін, Розаріо, Вол-кано, Парес Вела, Маркус і Дайто передавалися під управління США. Згідно з С.-Ф. м. д. амер. збройні сили залишалися в Японії на невизначений термін. С.-Ф. м. д. не передбачав обмеження япон. збройних сил, демократизації суспільства та заборони діяльності фаш. орг-цій. Зобов'язання Японії щодо *репарацій* визнавалися в принципі, їх розмірів кожна з країн, що підписали С.-Ф. м. д., мала визначити в ході окремих двосторонніх переговорів з Японією.

Одночасно з С.-Ф. м. д. США уклали з Японією Договір безпеки, за яким вони набували права протягом необмеженого часу тримати на території Японії свої війська та використовувати їх на власний розсуд. Японія зобов'язувалась не надавати *третьім державам* дозволу на створення військ, баз на її території без згоди США. Договір фактично оформив амер.-япон. військ. союз. 28.02.1952 в Токіо було укладено також амер.-япон. адмін. угоду, яка визначала умови розміщення амер. збройних сил на япон. території: право користування всіма зайнятими ними військ. об'єктами, вільного пересування по території, а також вільного в'їзду та виїзду з території Японії. Усі об'єкти та інфраструктура надавалися США безкоштовно, Японія зобов'язувалась сплачувати 155 млн. дол. США щорічно на утримання амер. військ. Всі згадані док-ти набули чинності 28.04.1952. Після цього США офіційно заявили про розпуск Дал.-схід. комісії та Союзної ради з Японії. США поверну ли під юрисдикцію Японії о-ви Рюкю та Дайто за амер.-япон. угодою, підписаною 17.06.1971 у Вашингтоні і Токіо (набула чинності 15.05.1972), але за США зберігалися права на використання об'єктів та територій під військ. базами на цих Островах.

І.О. Мінгазутдінов

Сараджоглу (Şarajoglu) Шюкрю (1887 - 1953, Анкара) — тур. держ. діяч і дипломат. З 1924 — на урядовій службі, 1938-42 і 1944-46 — мін. закл. справ, водночас 9.07.1942-7.08.1946 — Прем'єр-міністр Турецької Республіки; ініціював укладення *англійсько-французько-турецького договору про взаємну допомогу 1939*, активно сприяв розробці *німецько-турецького договору 1941*, під час *Другої світової війни* симпатизував нацистській Німеччині, формально займаючи рівно-віддалену позицію від *антигітлерівської коаліції* та д-ав «осі», в зв'язку з чим змушений був тимчасово відійти від політ. діяльності. З 1948 — голова Великих нац. зборів Туреччини.

В.І. Головченко

Сардачук Петро Данилович (11.07.1938, с. Зво-зи Ківерцівського р-ну Волинської обл.) — укр. громад.-політ, діяч, дипломат. У 1960 закінчив істор. ф-т Львівського держ. ун-ту; 1986 — Дип. академію МЗС СРСР; кандидат істор. наук (1970). У 1960-62 — учитель, дир. середньої заг.-освітньої школи; 1962-84 — на комсомольській і парт. роботі (Київ, Львів, Івано-Франківськ). У 1984-85 — радник Управління соціал. країн Європи МЗС СРСР; 1986-91 — ген. консул СРСР у Кракові (Польща); 1991 — зав. відділом Третього європ. управління МЗС СРСР. У 1991-93 — нач. Конс. управління МЗС України. У вересні 1993 — грудні 1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Словацькій Республіці. У грудні 1994 - грудні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Польща. В лютому 1999 — жовтні 2001 — заст. мін. закр. справ України. У жовтні 2001 — липні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Фінляндській Республіці, одночасно, в квітні 2002 — липні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Ісландія за СУМІСНИЦТВОМ.

В.М. Матвієнко

Сарпер (Sağır) Селім (1899 - 1968, Анкара) — тур. дипломат. У 1927-39 — працівник дип. представництва Турецької Республіки в СРСР, Греції, Німеччині та Румунії, помічник особистого секретаря мін. закр. справ, зав. політ. відділом МЗС; у 1939 — керівник бюро преси і радіомовлення при прем'єр-міністрі, 1940-44 — дир. департаменту преси. 1944-46 — посол Туреччини в СРСР, 1946-47 — посол Туреччини в Італії, 1947-57 — постійний представник Туреччини при ООН, 1957-59 — постійний представник Туреччини при Північноатлантичній раді, 1959-60 — ген. секретар МЗС Туреччини, 1960-62 — мін. закр. Справ Турецької Республіки.

В.І. Головченко

Сассу-Нгессо (Sassou-Nguesso) Дені (1943, с. Еду, Франц. Екваторіальна Африка) — конголезький громад.-політ., держ. і військ. діяч. Нар. в сім'ї селянина. Закінчив пед. уч-ще в Браззавілі (1961), військ. уч-ще в Шершелі (Алжир) і парашутно-десантні курси у Сен-Мексан (Франція, 1963). Після повернення на батьківщину взяв участь у поваленні авторитарного профранц. режиму в серпні 1963 і був призначений нач. столичної військ. зони; після чергового ліворадикального військ. перевороту 31.07.1968 за сприяння *М. Нгуабі* увійшов до складу Національної ради рев-ції; в грудні 1969 на Установчому з'їзді маркс. Конголезької партії праці (КПП) обраний до її ЦК, з грудня 1972 — секр. ЦК КПП і голова комісії з армії, в грудні 1975 призначений міністром оборони і безпеки, членом Державної ради Народної Республіки Конго (НРК). 8.02.1979-31.08.1992 і з 15.10.1997-Президент і Прем'єр-міністр (до 1989) НРК (з 15.03.1992 — Республіка Конго), генерал армії (1989); до поч. 1990-х у внутр. і зовнішній політиці орієнтувався на СРСР, у травні 1981 відвідав Москву і підписав Договір про дружбу і взаємодопомогу, але водночас зберіг тісні стосунки з Францією й певний рівень капіталізму в економіці, що полегшило з часом проведення неоліберальних реформ і запровадження багатопарт. та відмову від маркс.-ленінської ідеології з прийняттям конституції 15.03.1992. Не визнав поразки на презид. та парл. виборах 1992 і за допомогою *Ж.-Е. душ Сантуша* та *Р. Мугабе* здобув перемогу в громадян. війні 1993-97 та повернувся до влади; 15.03.2002 обраний президентом на заг.-нац. виборах.

В.І. Головченко

СаСтроамІДЖОЙО (Sastroamidjojo) Алі (21.05. 1903, Центральна Ява - 13.03.1975, Джакарта) - індонезійський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив Лейденський ун-т, де здобув диплом д-ра права. Активний учасник нац.-визв. б-би проти нідерландських колонізаторів 1945-49. Після проголошення Індонезією незалежності 17.08.1945 займав важливі держ. посади: у 1947-49 — міністр освіти та культури; 1950-53 — посол у США і за сумісництвом — в Канаді й Мексиці; 30.07.1953-11.08.1955 і 20.03.1956-9.04.1957 — Прем'єр-міністр Республіки Індонезія, виступив співорганізатором і головував на *Бандунзькій конференції 1955*; у 1957-60 — постійний представник Індонезії при ООН; 1961-66 — заст. голови Тимчасового народного консультативного конгресу і голова правлячої Національної партії. Після спроби ліворадикального перевороту 30.09.1965 був зміщений з усіх СВОЇХ ПОСад.

П.М. Ігнат'єв

Сатисфакція (від лат. *satisfactio* — задоволення) — у міжнародному праві форма нематеріальної (моральної чи політичної) відповідальності держав, що полягає в наданні задоволення

нематеріал. вимог для відшкодування заподіяного збитку, в т. ч., честі й гідності держави, потерпілої від протиправної поведінки. Може бути простою і надзвичайною. Проста С. може виражатися в офіц. висловленні співчуття, принесенні вибачення і запевнень у тому, що в майбутньому подібні протиправні дії не повторюватимуться, визнанні неправомірності вчиненої дії, дезавування дій представника д-ви, виданні спец. законодавчих або інших нормативних актів для забезпечення виконання відп. зобов'язань, урочисте виявлення пошани до держ. символів (прапора, герба, гімну) д-ви, потерпілої від протиправної поведінки. Надзвичайна С. (якщо, напр., шкода честі й гідності іншої д-ви була заподіяна в результаті *агресії акту* проти неї) може набувати форм тимчасового обмеження *суверенітету* й правоздатності д-ви, що вчинила правопорушення, призупинення діяльності її органів влади і здійснення держ. влади на її території органами іншої д-ви, реорганізація політ. системи д-ви, що вчинила правопорушення, *демільтаризація* та скорочення її *збройних сил*, заборона діяльності деяких її політ. партій, *окупація* всієї чи частини території д-ви, здійснення юрисдикції для покарання за міжнар. злочини тощо. Прикладом надзвичайної С. може вважатися режим окупації Німеччини д-вами *антигітлерівської коаліції* за підсумками *Другої світової війни*. Вибір конкретних форм С. залежить від характеру заподіяного збитку та політ. ситуації у відносинах між д-вами. Відповідно до ст. 37 Проекту статей про відповідальність держав (2001), д-ва, відповідальна за міжнар.-протиправне діяння, зобов'язана надати С. за шкоду, заподіяну цим діянням, наскільки вона не може бути відшкодована *реституцією* або компенсацією. С. повинна бути пропорційною до заподіяної шкоди і не може набирати форми, принизливої для

В.С. Ржевська

Свинарчук Євген Григорович (18.06.1941, с. Михайлівка Алчевського р-ну Луганської обл.) — укр. професійний дипломат. У 1969 закінчив ф-т інозем. мов, у 1983 — юрид. ф-т Київ, держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. У 1966-67 та 1974-77 — військ, перекладач у Республіці Куба; 1972-74 — співробітник відділу міжнар. зв'язків Президії АН УРСР. У 1977-83 - аташе, 3-й, 2-й секр. коне, відділу, 2-й секр. ген. секретаріату МЗС УРСР; 1984-88 — 2-й секр. посольства СРСР у Нікарагуа. У 1989-91 — 2-й, 1-й секр. коне, відділу МЗС УРСР; 1991-97 — заст. начальника Консульського управління, нач. Управління кадрів, чл. Колегії МЗС України. У жовтні 1997 — серпні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Куба.

В.М. Матвієнко

Свірський Юрій Володимирович (5.05.1882, Каліш — 12.06.1959, Лондон) — укр. і польський військ, діяч. Закінчив Морський корпус (1902). Проходив дійсну службу на Балтійському і Чорноморському флотах Російської імп., під час *Першої світової війни* — офіцер штабу командувача Чорноморського флоту, капітан I рангу; за гетьманату *П. Скоропадського* — помічник начальника Головного мор. штабу, брав участь в *українсько-російських мирних переговорах 1918* як експерт з мор. проблем; 22.07.1918 відряджений до Берліна для проведення переговорів із представниками зацікавлених д-ав у справі повернення Українській Державі Чорноморського флоту (частково відбулося в жовтні 1918); у жовтні — листопаді 1918 — міністр мор. справ Української Держави, контр-адмірал. З 1920 — на службі у Війську Польському: заст. начальника мор. справ військ, мін-ва, заст. командувача Морського узбережжя, учасник нім.-польської війни 1939, після якої емігрував до Франції, а 1946 — до Великої Британії.

В.І. Головченко

Світова асоціація автомобільних магістралей (ЎоґШ Коасі А&юсіаііоп), **СААМ** (РІАКС/ \УКА) — міжнар. орг-ція, що створена 1909 з метою становлення міжнар. форуму для обговорення та аналізу широкого кола проблем, пов'язаних із транспортом та автошляхами; нараховує 97 над. та федер., а також 2000 колективних членів у 129 д-вах. До основних завдань СААМ належать сприяння якомога ширшому обміну та доступу до інформації, надання допомоги країнам, що розвиваються, та країнам з перехідною економікою, розвиток і поширення ефективних механізмів при прийнятті рішень із відп. питань. Для реалізації цих завдань у рамках орг-ції діють відп. техн. комітети. Провідним органом СААМ є Всесвітній дорожній конгрес, що відбувається раз на 4 роки і приймає стратегічний план діяльності, вирішує питання заг. політики орг-ції. У проміжках між конгресами її діяльність забезпечує Рада СААМ. Орг-ція має декілька категорій членів: уряди, представники регіональної влади, колек-

тивні члени та індивід, члени. Кожна з категорій має свої права, проте найбільш широкий спектр цих прав надано урядам країн. Станом на 1.01.2004 уряди бл. 40 д-ав були учасниками СААМ. Україна є повноправним членом орг-ції з 1995. Штаб-квартира СААМ знаходиться в Парижі (Франція).

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Світової системи теорія (світосистемна теорія) — виникла на стику неомарксизму та франц. школи Анналів, що сформувалась навколо журналу «Аннали економічної та соціальної історії», заснованого в 1929 М. Блоком та Л. Фев-ром. Найвищими досягненнями є праці Ф. Броделя, зокрема «Середземномор'я та сучасний світ в епоху Філіппа II», «Матеріальна цивілізація, економіка та капіталізм, XV — XVIII ст.», де дано опис регіональної економіки як мережі відносин, висловлений погляд про те, що матеріал, основа, екон. історія визначає розвиток суспільств. Ф. Бродель вважав, що відносини людей в процесі вир-ва визначаються її екон. та соц. історією; цілісна істор. система утворюється із сукупності взаємодії соц., екон., політ, та культ.-психологічної підсистем. Вона є взаємозв'язком низки факторів, які створюють великомасштабну взаємодію різних елементів. Соц. (біосоціальна) підсистема об'єднує все, що має відношення до існування людей, засобу життя,

відтворення населення. Екон. підсистема включає вир-во, обмін, регулювання економіки, техніку, систему комунікацій. Культ.-психологічна підсистема включає всі вияви дух. життя — цінності, норми, знаково-комунікаційні системи, які забезпечують взаємодії людей. Головну увагу Ф. Бродель приділяв матеріал, діяльності людей, аналізуючи її крізь призму технол. детермінізму. Одним із чільних представників С. с. т. є також амер. учений І. Уоллерстайн, автор праці «Сучасна світова система» (1980), який після смерті Ф. Броделя очолив в амер. ун-ті шт. Нью-Йорк спец. Центр дослідження екон. та істор. систем та цивілізацій ім. Ф. Броделя. Активний розвиток цього напрямку відбувся в 60-ті ХХ ст., паралельно з виникненням *глобалістики політичної* та усвідомленням глобальних проблем і процесів взаємозалежності різних країн та народів.

Основа світосистемного підходу — розгляд регіонів світу або світу в цілому як системи взаємодій, які складаються історично, де окремі д-ви, спільноти або цивілізації розглядаються тільки як тимчасовий результат з'єднання тих чи інших системних факторів. Світ є істор. системою, світоекономікою, заснованою на розподілі праці. Її центром є капіталістичний Захід. Ця світосистема виникає в Європі й розповсюджується всім світом. Рушійною силою світоекономіки є накопичення капіталу. Світосистемному підходу притаманний розгляд та розуміння сучас. людства як взаємопов'язаної спільноти, яка формується через взаємодію різних госп. та політ, структур. Це відрізняє світосистемний підхід від цивілізаційного (див. *Цивілізаційної теорії*). Світова система визначається як цілісне утворення з єдиним поділом праці але з великою кількістю різних культур. У межах категорії «цивілізація» виокремлюється два підтипи: світові імперії, в яких поділ праці між суспільствами здійснюється в межах єдиної імперської спільноти; світоекономіки, в яких політ, система складається з багатьох д-ав, конкуруючих між собою. Західна світосистема складається з ядра, периферії і проміжної зони — напівпериферії. Якщо ядро цієї світової системи накопичує прибуток, периферія навпаки його втрачає. Формування центр.-периферійних відносин, осьовий поділ праці між ядром та периферією створює напругу, яка стимулює розвиток системи в цілому. Критеріями світосистеми є засіб вир-ва, торгівля, безперервне накопичення капіталу. Інший представник світосистемної теорії А. Франк вважав, що накопичення капіталу було рушійною силою історії завжди, не тільки на сучас. етапі. Відтак, у світовій історії сучасна світосистема розвивається на протязі останніх 5000 років. Наявність значної кількості світо-системних концепцій свідчить, що ці дослідження знаходяться на початковій фазі, етапі формування та обґрунтування базових принципів і положень, тому стверджувати існування нової (третьої, крім *формаційної теорії та цивілізаційної теорії*) парадигми істор. процесу можна поки що лише гіпотетично. Але цей напрям є найбільш перспективним та адекватним у дослідженні та осмисленні суспільних, у т. ч. і перехідних Процесів.

О.А. Коппель

Світова організація торгівлі (World Trade Organization), **СОТ** (WTO) — законодавча та інсти-туційна основа міжнар. торг, системи, механізм багатостороннього узгодження й регулювання політики країн-членів у торгівлі товарами та послугами, врегулюванні торг, суперечок і розробці стандартної зовн.-торг. документації. СОТ була заснована 1.01.1995

відповідно до підписаної в квітні 1994 у Марракеші (Марокко) угоди. Її членами — фундаторами були 82 країни; вона є наступницею *Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ)*, якій відводилась тимчасова роль до створення міжнар. торг. орг-ції. Вищий керівний орган — Міністерська конференція, що об'єднує представників на рівні міністрів усіх країн-членів, має повноваження приймати рішення з будь-яких питань щодо виконання багатосторонніх торг. угод. Штаб-квартира СОТ знаходиться в Женеві (Швейцарія). На поч. 2002 у СОТ налічувалося 142 країни-учасниці, питома вага яких у світовій торгівлі перевищує 90%. На сучас. етапі в рамках СОТ діють угоди Уругвайського раунду багатосторонніх переговорів ГАТТ. Пакет угод раунду включає 29 правових і 25 міністерських декларацій, основними з яких є Угода про заснування СОТ та сполучені з нею угоди: багатосторонні угоди з торгівлі товарами; Генеральна угода з торгівлі послугами (ГАТС), яка регулює відносини у світовій торгівлі послугами; Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС); домовленість про правила і процедури, які регулюють вирішення суперечностей; механізм нагляду за торг. політикою; багатосторонні угоди з обмеженою участю, тобто обов'язкові тільки для членів, які приєдналися до СОТ, — із торгівлі цивільною авіа-технікою, урядових закупівель, торгівлі молочними продуктами та яловичиною. Основні функції СОТ полягають у: проведенні та нагляді за виконанням багатосторонніх торг. угод, сприянні врегулювання торг. суперечностей; контролі за розвитком світової торгівлі, *торговельної політики* та співробітництва з іншими міжнар. орг-ціями в цій галузі; наданні техн. допомоги й навчанні персоналу. Головними принципами, на яких базується багатостороння торг. система СОТ, є: торгівля без дискримінації; лібералізація міжнар. торгівлі; запровадження заходів, що обмежують *імпорт*, виключно на основі правил СОТ, та відмова країн від використання *протекціонізму* як засобу торгової політики; передбачуваність торг. політики; сприяння конкуренції та скасування в практиці зовн.-екон. діяльності несумлінних методів торг. політики, таких як *демпінг*, експортні субсидії. Нові перспективи розвитку СОТ визначені в Декларації 4-ї Конференції міністрів СОТ у м. Доха (Катар), яка містить Робочу програму СОТ, що передбачає проведення раунду переговорів у 2002-05, який отримав назву «Раунд розвитку». Робоча програма фактично визначає перелік пріоритетів СОТ, серед яких головними є сприяння країнам, що розвиваються, та найменш розвинутих країнам. Декларація закликає надати підтримку країнам, що розвиваються, та зобов'язує міністрів звернути увагу «на особливу вразливість найменш розвинутих країн та на специфічні структурні проблеми, з якими вони стикаються в глобальному економічному середовищі».

Процес вступу України до ГАТТ/СОТ розпочався 17.12.1993, коли до Секретаріату ГАТТ було подано офіц. заяву Уряду України про намір приєднатися до ГАТТ. Наступним кроком стало подання 30.11.1994 Меморандуму про зовн.-торг. режим України, який і став основою для розгляду заяви про приєднання спец. робочою групою. З 2001 Україна вступила у вирішальну фазу процесу набуття повноправного членства у СОТ. Істотний імпульс йому надав прийнятий 5.09.2001 Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо прискорення вступу України до Світової організації торгівлі», де визначені конкретні заходи з забезпечення реалізації стратегічного напрямку зовн.-екон. політики щодо інтеграції України у світову економіку, комплексного реформування зовн.-торг. режиму та послідовного забезпечення подальшої гармонізації законодавства України з нормами і принципами СОТ.

В.В. Батрименко, А.Л. Румянцев

Світова продовольча програма (\Уогісі

Роой Рго^гатте), СПП (\ЅРР) — міжнар. орг-ція системи установ *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, створена з метою б-би з нерівномірним розподілом продуктів харчування, а також стимулювання екон. та соц. розвитку країн шляхом надання продовольчої допомоги гол. ч. найменш розвиненим країнам світу. Заснована на підставі рез. *Генеральної Асамблеї ООН №48/62* і рішень *Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФЛО)* в грудні 1961, розпочала роботу з січня 1963. Штаб-квартира СПП знаходиться в Римі (Італія). Функції СПП: допомога продовольством для потерпілих від стихійних лих, в зонах бойових дій та громадян, конфліктів; підтримка екон. та соц. розвитку в найменш розвинених країнах світу; матеріал.-техн. забезпечення отримання цільової допомоги; моніторинг ситуації в країнах світу з метою попередження голоду; співробітництво з держ. органами та неурядовими орг-ціями для вчасної мобілізації ресурсів і надання допомоги; підтримка відбудови житла та інфраструктури в потерпілих від стихійних лих районах шляхом оплати праці продовольством; стимулювання розвитку початкової освіти у відсталих країнах за допомогою надання безкоштовного

харчування для дітей в школах. Керівний орган СПП — Виконавчий комітет, що складається з представників 36 країн-членів (18 обирається *Економічною і Соціальною Радою ООН*, 18 — Радою Директорів ФАО) на 3 роки з правом переобрання. Виконавчий комітет, а також Секретаріат СПП очолює Виконавчий Директор, призначається на 5-річний термін спільно *Генеральним секретарем ООН*та Виконавчим Директором ФАО. Штат СПП на 2002 складав 2684 службовців (621 працюючих в штаб-квартирі). 9% бюджету орг-ції витрачається на обслуговування функціонування установи. Після реорганізації в 1996 СПП працює за рахунок добровільних внесків — з понад 60 країн та 1000 неурядових орг-цій, не отримуючи коштів від ООН. За 1963-2002 СПП надала потерпілим від стихійних лих країнам допомоги на заг. суму 24 млрд. дол. Річні обсяги допомоги та запровадження проектів СПП

за 2002 у вартісному еквіваленті склали 1,59 млрд. дол., надані 72 млн. людей у 82 країнах (основні напрями — для постраждалих від стихійних лих в Мозамбіку, Свaziленді, Замбії, Гондурасі, Нікарагуа та Гватемалі, а також для *біженців* з місць локальних конфліктів у Косово, Сьєрра-Леоне, Ліберії, Афганістані та Іраку). За сприяння СПП були проведені такі міжнар. акції, як оголошення 2001 «Роком волонтерів ООН», залучення комп'ютерних технологій мережі Інтернет для збору добровільних внесків у режимі он-лайн у 2002.

В.В. Батрименко, А.П. Румянцев

Світова Ціна — грошовий вираз інтернаціональної вартості товарів, що реалізуються на *світовому ринку*. В умовах розвинутого товар, вир-ва в основі С. ц. лежить інтернаціональна ціна вир-ва товарів. С. ц. формується в процесі конкурентної б-би. Наявність на світовому ринку різних нац. вартостей та цін вир-ва товарів веде до появи конкуренції між ними, внаслідок чого виникає інтернац. вартість, а згодом інтернац. ціна вир-ва і відп. їй С. ц. При цьому С. ц. може не збігатися з інтернац. вартістю (інтернац. ціною вир-ва), що визначається екон. кон'юнктурою світового ринку. На практиці вона знаходить вираз у цінах на товари головних продавців, покупців або основних центрів *міжнародної торгівлі*. С. ц. встановлюється в процесі великих та регулярних операцій продажу-купівлі товарів у вільно конвертованій *валюти* на світовому ринку. Напр., на машини і обладнання, технології — це переважно ціни виробників з економічно розвинутих країн; на енергоносії, метали ціни можуть складатися на міжнар. торг, біржах. За С. ц. здійснюються *угоди міжнародні товарні*. Проте особливістю цих операцій є існування значної чисельності різних світових цін на однаковий товар. Це зумовлено впливом на рівень С. ц. різних факторів (валюта платежу, умови розрахунків, характер поставок товару, заходи держ. характеру та ін.) Відповідно до цього рівень С. ц. залежить від готівкових чи безготівкових платежів, використання вільноконвертованої чи неконвертованої валюти при оплаті товару, що поставляється; вибору форм міжнар. розрахунків та кредитів; визначення обсягу та тривалості торг, угод; поставки товарів у межах пропорційних угод, торг, угод на вільний ринок за програмами держ. допомоги тощо. Види та рівень світових цін залежать і від джерел цінової інформації, якою користуються суб'єкти світового госп-ва. Тут виділяються довідкові, преїскурантні ціни, біржові котирування, ціни міжнар. торгів, аукціонів, розрахункові ціни пропозицій та фактичних торг, угод, статистичні ціни. Інформацію про С. ц. подають у щорічниках, довідниках, галузевих журналах, комерційних бюлетенях.

В.В. Батрименко, А.П. Румянцев

СВІТОВЕ господарство — сукупність нац. господарств та взаємних екон. зв'язків. С. г. є матеріал, основою світового співтовариства. У ньому поєднуються в єдине ціле торг.-екон. і наук.-техн. зв'язки. Основні риси та тенденції розвитку С. г. зумовлюються об'єктивними закономірностями розвитку сусп. вир-ва та його основної форми — поділу праці, що на інтернац. рівні переростає в міжнар. поділ праці. Він органічно пов'язаний із світовим ринком товарів, капіталу, робочої сили, формуванням світових трансп., фінанс, інформ. забезпечення госп. процесів. Із виникненням С. г. галузі нац. економіки поступово охоплюються міжнар. поділом праці, включаються у систему світового ринку. Інтенсивність цього процесу залежить від конкретних умов госп. розвитку кожної країни. Головні серед них — наявність природ, ресурсів, рівень виробничого, наук.-техн., трудового потенціалу, геогр. становище, істор. тенденції, політ, стабільність.

Суттєвою рисою С. г. є розвиток інтеграційних процесів між країнами світового співтовариства. Зараз в його межах існує бл. 20 екон. угруповань, які мають на меті розвиток інтеграційних зв'язків. Найбільшого розвитку *інтеграція міжнародна* набула серед економічно розвинутих

країн. Це *Європейський Союз (ЄС)*, *Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ)*, *Північно-американська угода про вільну торгівлю (НАФТА)* тощо. Певні кроки на шляху до інтеграції роблять й інші країни. Прикладом цього є *Латиноамериканська економічна система (ЛАЕС)*, *Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)*, *Карибське співтовариство*, *Спільний ринок країн Південного конуса (МЕРКОСУР)*. Формуванню цілісності С. г. сприяє розвиток інфраструктури міжнар. екон. відносин. Йдеться про розширення світових трансп. зв'язків, зокрема зростання потужностей мор. транспорту, будівництво портів, каналів, прокладання транс-континентальних залізниць, збільшення ролі авіаційного та автомобільного транспорту. Значне місце тут посідають світові системи зв'язку, сучас. інформ. системи. Серед головних форм функціонування С. г. велика кількість міжнар. екон. орг-цій заг., галузевого, регіонального профілів. Найбільш впливові серед них — *Світова організація торгівлі (СОТ)*, *Міжнародний валютний фонд (МВФ)*, *Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР)* тощо. У процесі розвитку С. г. між його структурними ланками виникають суперечності, які розв'язуються екон. та політ. методами. Розвиток С. г., опираючись на поглиблення міжнар. поділу праці, має позитивне значення для прогресу людства. С. г. веде до зростання продуктивних сил, сприяє широкому використанню досягнень сукупного наук.-техн. потенціалу країн світового співтовариства, створює передумови для забезпечення стабільної реалізації *мирного співіснування принципів* у міждерж. відносинах.

В.В. Батрименко, А.П. Румянцев

СВІТОВИЙ Океан — сукупність морів та океанів планети; концепція С. о., що виходила з єдності морів та океанів, остаточно сформувалася в епоху Великих геогр. відкриттів XV — XVII ст. У *міжнародних відносинах* у рамках концепції С. о. вирізняється міжнар.-прав. та геополіт. аспекти. Міжнар.-прав. аспект виходить з прав, статусу С. о., що пов'язаний з проблемою проведення *кордонів держав* відповідно до *Конвенції ООН з морського права 1982*. Конвенція передбачає поділ простору С. о. на *територіальні води*, *прилеглу виключну економічну зону* (200 миль), *континентальний шельф* та *відкрите море*. Відкрите море не підпадає під *суверенітет* будь-якої з д-ав. Район морів та океанів, його надра не підпорядковуються нац. юрисдикції, ресурси С. о. є заг. спадщиною людства, розвідка та розробка яких мають здійснюватися на його користь. У результаті запровадження норм та принципів Конвенції 1982 практично 30% акваторій С. о. опинилося під юрисдикцією бл. 60 мор. д-ав, в наслідок чого загострилися міждерж. територ. суперечки щодо континентального шельфу й доступу до природ, копалин. У геополіт. та гео-екон. контексті актуалізується проблема районування С. о., що визначається посиленням б-би між д-вами за біо- та енергетичні ресурси. Вирізняють еколого-екон. районування (виокремлення цілісних, об'єктивно існуючих екологічних систем, що забезпечують виробничу спеціалізацію в глобальному процесі енергообміну та кругообігу речовин, ефективне використання природ, ресурсів і комунікаційних функцій морів та океанів) та правове (проведення кордонів д-ав у відповідність до міжнар.-прав. режиму). Важливий принцип еколого-екон. районування — ієрархічна упорядкованість та співвідношення районів з урахуванням міжнар.-прав. режиму. Класифікація еколого-екон. районів: міжнар. океанічні райони, в т. ч. мор. континентальних та острівних д-ав, в якому домінує екологічна спеціалізація; міжнар. та нац. мор. райони, в т. ч. мор. континентальних та острівних д-ав, в яких переважає екон. спеціалізація.

Геогр. аналіз природ, структури С. о. свідчить, що основний природ.-ресурсний потенціал міститься переважно в узбережній зоні. На межі суходолу та моря в результаті надлишкового зосередження органічної речовини накопичилося більшість корисних копалин осадкового походження, виникають портово-пром. комплекси, *вільні економічні зони*, курортно-рекреаційні центри. Освоєння ресурсів С. о. є однією з найважливіших міжнар. проблем. Особливе значення мають ресурси континентального шельфу (7,6% площі С. о.), в якому зосереджено 58,1% всієї біомаси природ, фауни (зообен-тоса) та 2/3 перспективних світових запасів нафти і природ, газу. Очікується, що в 1-й третині XXI ст. близько половини світового видобутку вуглеводних енергоресурсів припадатиме на мор. родовища. Важливою складовою мор. геополітики стає і проблема антропогенного забруднення, оскільки основні потоки токсичних речовин зосереджуються в узбережній зоні. Зростає увага до використання енергетичного потенціалу С. о. — енергії припливів, течій, хвиль тощо. У майбутньому предметом міжнар. регламентації можуть стати ресурси кисню та прісної води, що підвищує значення екологічної спеціалізації *Арктики* та *Антарктики*, оскільки тут акумульовано найбільші запаси прісної води, а

континентальний шельф складає 37,4% Півн. Льодовитого океану. Останнім часом активізувалась тенденція до формування інтеграційних екон. просторів у бас. морів (напр., *Організація Чорноморського економічного співробітництва*).

С.В. Гринько

СВІТОВИЙ РИНОК — сукупність нац. ринків, пов'язаних між собою стійкими товарно-грошовими відносинами. Він охоплює інтернац. сферу обміну країн світового співтовариства, базується на їх участі в міжнар. поділі праці. Історично С. р. передує формуванню *світового господарства*, а потім стає однією з основних його структурних ланок. Інтернац. госп. життя веде до появи нових форм С. р. Зараз у світовому госп-ві поряд із традиційним С. р. товарів існують *світовий ринок робочої сили*, *світові ринки капіталу*, валюти, цінних паперів, інтелектуальної власності, *світові ринки послуг* та ін. Розвиток С. р. характеризується зміною структури світового товарообігу, географії основних това-ропотоків, диверсифікацією товарних ринків. Ще на поч. ХХ ст. у структурі *міжнародної торгівлі* значно переважала частка сировинно-агр. продукції, товарів масового вжитку. Відповідно товаропотоки проходили між країнами, що розвиваються, та індустріальними д-вами. У II-й пол. ХХ ст. у світовому товарообігу важливе місце починає займати торгівля машинами, обладнанням, технологією. Характерною рисою функціонування С. р. на відміну від національного є те, що на рух товарів поряд з екон. чинниками впливають стратегія й тактика зовн.-екон. політики окремих д-ав. Йдеться насамперед про протекціоністські дії та інші держ. заходи у сфері *зовнішньої торгівлі*. Серед основних особливостей функціонування сучас. С. р. виділяються властиві лише йому системи *світових цін*, зорієнтовані на інтернац. вартість (інтернац. ціну вир-ва). Це дозволяє партнерам враховувати порівняльні переваги міжнар. поділу праці. Зараз на С. р. посилюються позиції великих *транснаціональних корпорацій*. Проте рівень монополізації С. р. порівняно з національним, зокрема економічно розвинутих країн, нижчий. Значним ступенем монополізації на С. р. відрізняються гол. ч. спеціалізовані галузі економіки. Важливою рисою С. р. у сучас. умовах є поява міжнар. форм його регулювання. Це стосується діяльності *Світової організації торгівлі (СОТ)*, *Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ)* та ін.

В.В. Ватрименко, А.П. Румянцев

СВІТОВИЙ РИНОК ЗОЛОТА — сукупність нац. та міжнар. ринків, на яких продають і купують металеве золото, монети або зливки; існують у всіх головних фінанс. центрах, за винятком Нью-Йорка, проте необмежена свобода торгівлі золотом є не скрізь. Лондонський ринок сьогодні цілком вільний від обмежень, хоча до скасування 1979 валютного контролю коло працюючих на ньому орг-цій було обмежене уповноваженими дилерами і нерезидентами Великої Британії. З орг. точки зору ринки золота, як правило, являють собою консорціуми місцевих банків і спеціалізованих фірм, що поряд із торгівлею золотом здійснюють також очищення металу (афінаж) і виготовляють зливки. Продавцями золота виступають в основному золотодобувні країни, а також власники запасів; покупцями — приватні фірми й фізич. особи (ювеліри, промисловці, інвестори, тезавра-тори, спекулянти) і в деяких випадках — центр, банки. Два головних міжнар. ринки золота (Цюрих і Лондон) мають тісні зв'язки між собою і спрямовують золото від місць його вир-ва до місць споживання або через регіональні центри торгівлі золотом, які розташовані в різних частинах світу й обслуговують визначені геогр. райони, чи безпосередньо через великі внутр. На С. р. з метал продається в різних формах: в основному у стандартних зливках (у 12,5 кг і з клеймами афінажних заводів і монетних дворів), що містять 995 або 999 часток чистого золота на 1000 часток сплаву, в зливках від 1 кг і до 5-10 г, в аркушах, пластинках, дисках, піску й у монетах старого і нового карбування. Ціна, яка встановлюється в Цюриху і Лондоні, майже збігається і вважається *світовою ціною* золота; вона обчислюється в доларах США за *тройську унцію*

ЧИСТОГО ЗОЛОТА.

В.І.Мазуренко

Світовий ринок робочої сили — використання інозем. робочої сили в сучас. умовах є неодмінним елементом процесу відтворення. У країнах, що активно використовують інозем. робітників, цілі галузі економіки знаходяться в залежності від *імпорту* робочої сили. У Франції 1/4 зайнятих у будівництві, 1/3 — в автомобілебудуванні; в Бельгії — половина гірників, Швейцарії — 40% усіх будівельників і т. ін. Спостерігаються деякі зрушення в структурі зайнятості інозем. робочої сили: в сталеливарній промисловості, металообробці, автомобілебудуванні кількість працюючих зменшилась, а в торгівлі, сфері послуг, будівництві збільшилась. Перший

світовий центр імміграції — країни Зах. Європи, де тільки в *Європейському Союзі (ЄС)* нараховується 13 млн. іммігрантів і членів їх сімей (у т. ч. бл. 8 млн., або 61%, із країн — не членів ЄС). Основними імпортерами робочої сили в Європі є Німеччина, Франція, Велика Британія, а також Швейцарія, Бельгія, Швеція, Нідерланди. Другим світовим центром імміграції є США і Канада, трудові ресурси яких традиційно склались за рахунок іммігрантів. На сьогоднішній день інозем. робоча сила складає постійно майже 5%, а в прибережних районах і більше. Щорічна квота іммігрантів у США за останні 150 років становить від 100 до 500 тис. чоловік, в Канаді — 200 тис. чоловік. Третій світовий центр — нафтовидобувні країни Арабського Сходу (останнє десятиріччя ХХ ст. — 3 млн. інозем. робітників). Про інтенсивність міграційного процесу свідчить значна питома вага інозем. робочої сили. В ОАЕ вона складає 90%, Катарі — 30%, у Саудівській Аравії і Бахреїні — по 40%, в Омані — 34%. Єгипет є головним експортером робочої сили в регіоні. Четвертий світовий центр сформувався в Лат. Америці, де в основному Аргентина та Венесуела приймають робітників із сусідніх країн, заг. число мігрантів тут досягає 3 млн. чоловік, переважну більшість яких складають латиноамериканці. П'ятим світовим центром є Австралія і Нова Зеландія.

О.І. Ступницький

Світовий саміт з інформаційного суспільства — міжнар. форум на вищому рівні з проблем становлення *глобального інформаційного суспільства*; проводиться під егідою ООН, її спеціалізованих установ — *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)* і *Міжнародного союзу електрозв'язку* за сприяння міжнар. орг-цій, *глав держав та глав урядів* країн світу, ділових кіл, громадськості, представників засобів масової комунікації. С. с. і. с. відбувається в два етапи: 10-12.12.2003 (Женева) та 16-18.11.2005 (Туніс). Мета С. с. і. с. - орг-ція міжнар. співробітництва для вирішення проблем, пов'язаних із переходом до інформ. суспільства, узгодження відп. глобальних, регіональних та нац. стратегій подолання розриву між інформ. -розвинутими та інформ.-бідними країнами. Порядок денний С. с. і. с. охоплює обговорення таких проблем: розвиток інформ. інфраструктури і зв'язку; інвестиції та фінансування становлення інформ. суспільства; створення оптимальних умов доступу до інформації та знань; роль урядів, ділових кіл і громадян, суспільства в просуванні інформ.-комп'ютерних технологій з метою розвитку; безпека в інформ. суспільстві; електронна комерція; культурна самобутність і багатомовність; розвиток засобів масової комунікації. Головним результатом першого етапу С. с. і. с. стало підписання Декларації принципів та Плану дій до 2015, які визначають стратегію розвитку глобального інформ. суспільства, імплементацію основних положень у нац. програми країн світу, пріоритети міжнар. і регіонального співробітництва в контексті Декларації тисячоліття ООН про розвиток партнерських відносин між урядами та приватним сектором. Під час другого етапу С. с. і. с. планується прийняття док-тів щодо вироблення цілісної та узгодженої програми становлення глобального інформ. суспільства, яка передбачає участь всіх суб'єктів міжнар. відносин як зацікавлених партнерів.

о.п. Кучми

СВІТОВІ гроші — матеріал, носій інтернаціональної вартості, за допомогою якого реалізується абсолютна обмінюваність товарів, відношення одного товару до всього товарного світу в масштабах світового госп-ва. Головне призначення С. г. — виконання функції интернац. міри вартості, за якою порівнюються не безпосередньо вартості окремих товарів, а купівельні спроможності (вартості) нац. *валют*; функціонування в ролі еталона вартості нац. грошей і єдиної ланки нац. кредитних паперових грошей (див. *Валюта, Міжнародні розрахункові грошові одиниці*).

В.В. Батрименко, А.П. Румянцев

Світові ринки капіталу — сукупність екон. відносин між власниками капіталу та споживачами з приводу його використання шляхом обміну. Вони складаються в процесі міграції капіталу; поділяються на ринки підприємницького і позичкового капіталів. Ринок підприємницького капіталу пов'язаний з реалізацією довгочасних, довгострокових інвестицій, які ведуть до створення філій, дочірніх компаній та змішаних підприємств. Капіталовкладення в закорд. госп. об'єкти забезпечують контроль над ними з боку інвестора і визначаються як прямі інозем. інвестиції. Ринок позичкового капіталу у сфері зовн.-екон. відносин виступає у формі відносин

щодо міжнар. кредитів, які надаються в товарній або грошовій формі на умовах терміновості, повернення, платності (див. *Міжнародний ринок позичкових капіталів*).

В.В. Батрименко, А.П. Румянцев

СВІТОВІ РИНКИ ПОСЛУГ — сукупність екон. відносин між суб'єктами *світового господарства* з приводу надання послуг. В основі цих ринків лежить швидко зростаюча частина світового госп-ва — сфера послуг. Зараз питома вага всіх видів послуг в економічно розвинутих країнах наближається до 70%. Серед основних передумов створення С. р. п. є поглиблення міжнар. поділу праці, високий рівень розвитку продуктивних сил, зростання життєвого рівня в багатьох країнах.

С. р. п. характеризуються певними особливостями. Послуги в *міжнародній торгівлі* надаються і споживаються одночасно і не зберігаються. Посередники, як правило, не використовуються. С. р. п. значно впливають на міжнар. торгівлю товарами. При поставках товарів за кордон все більше зустрічаються різноманітні послуги — від аналізу ринку до транспортування товарів. С. р. п. більшою мірою, ніж інші, захищаються д-вами, оскільки знаходяться в їхній власності або контролюються ними.

С. р. п. діляться на окремі, більш вузькі, ринки. Важливе місце серед них займає світовий ринок ліцензій і «ноу-хау», інженерно-консультаційних послуг. Значна частина останніх є складовим елементом контрактних поставок машинобудівної продукції, спорудження об'єктів за кордоном та ін. При цьому реалізуються послуги з проектування, консультування, спорудження госп. потужностей тощо. Широкого розвитку набув світовий ринок трансп. послуг, що включає і світовий фрахтовий ринок. У повоєнні роки значно виріс світовий ринок туристичних послуг. Серед інших видів С. р. п. — світовий ринок рекламних, страхових послуг, світовий ринок програмного забезпечення для ЕОМ. Головними експортерами та імпортерами на С. р. п. є розвинуті країни світу. Зараз на С. р. п. діють як спец. компанії, так і пром. фірми. Вони пропонують широкі пакети послуг, що веде до стирання різниці між ними. Поряд із диверсифікацією С. р. п. помітна тенденція до інтеграції послуг за окремими напрямками. Так, активно розвивається система фінанс. послуг. Торгівля на С. р. п. регулюється двосторонніми угодами (щодо транспорту, зв'язку). У межах інтеграційних об'єднань відбувається багатостороннє регулювання торгівлі послугами.

В.В. Батрименко, А.П. Румянцев

Світові ринки сировинних товарів —

будь-які сфери обміну, в яких існують купівля і продаж сировинних товарів. Багатостороннє регулювання світових товарних ринків припускає проведення погоджених дій урядами країн - виробників, експортерів і імпортерів сировинних товарів, спрямованих на стабілізацію світових товарних ринків шляхом створення міжнар. механізмів і відп. орг. форм. Механізм багатостороннього регулювання ринку передбачає укладення міжурядових угод, розроблених і діючих у рамках або під егідою *Конференції ООН із торгівлі і розвитку (ЮНКТАД)* і міжурядових угод країн-продуцентів, країн-експортерів і країн-споживачів того або іншого товару. Міжурядові угоди, розроблені і діючі в рамках та під егідою ЮНКТАД, реалізуються на основі Міжнар. товарних угод (МТУ) і в діяльності Міжнар. дослідницьких груп (МДГ). їхньою метою є забезпечення багатостороннього співробітництва на міжурядовому рівні з найбільш важливих для *міжнародної торгівлі* сировинних товарів (зерна, цукру, каучуку, бавовни, кольорових металів, какао, кави, олієнасіння). МТУ і МДГ відіграють роль міжнар. форумів для обговорення різних проблем, що виникають у світовій торгівлі конкретними товарами. Орг. формами реалізації міжурядових угод, розроблених і діючих під егідою ЮНКТАД, є Міжнар. товарні орг-ції (МТО) і МДГ. Орг. форми угод країн-продуцентів і країн-експортерів: міжурядові орг-ції країн-виробників та споживачів того або іншого виду сировини; міжнародні асоціації виробників і експортерів сировинних товарів.

В.І. Мазуренко

СВІТСЬКІ конгреси — світські зібрання монархів та їхніх послів, на яких вирішувалися найважливіші проблеми міжнар. політики Середньовіччя. Вони збиралися за аналогією з церковними *Вселенськими соборами* і також повинні були втілювати ідею універсальної влади. У період Середньовіччя С. к. були своєрідним аналогом дип. конгресів та конференцій. Одним із перших таких конгресів був з'їзд монархів Схід. Європи в Луцьку 1429, на якому були присутніми король польський Владислав (див. *Ягай-ло*), великий князь литовський *Витовт*,

папський легат, послы візантійського імператора, дансько-го короля та Тевтонського ордену. Основними його завданнями були обговорення б-би з Туреччиною та врегулювання відносин між Польщею, Литвою та Тевтонським орденом. У 1435 було скликано Арраський конгрес для укладання миру між Англією та Францією. На конгресі

були присутніми представники обох д-ав, посол Базельського собору, папський легат, послы імператора *Священної Римської імперії*, Кастилії, Арагону, Навари, Португалії, Неаполя, Сицилії, Польщі, Данії, Кіпру, Бретані, Нідерландів, Бургундії, Мілана. У 1459 в Мантуї Папа Пій II скликав з'їзд католицьких монархів з метою орг-ції походу проти турок-османів.

М.Г. Капітоненко

Святослав Ігоревич (поч. 930-х, Київ - 972) — великий князь київський, єдиний син *Ігоря Рюриковича* і *Ольги*. Прийшов до влади 964, змінивши на престолі матір Ольгу. Зосередився на *зовнішній політиці*: 964 здійснив похід у межиріччя Волги і Оки, звільнив від хозар і приєднав до Київської держави племена в'ятичів; у 965 завдав нищівного удару Хозарському каганату, що перешкоджав півд. та схід, торгівлі Русі, далі поширив владу на землі ясів (осетинів, аланів) і касогів (черкесів); у 968-69 руські дружини знову напали на Хозарський каганат і знищили його. Але головним напрямком зовн. політики С. залишався півд., візантійський. 966 спалахнула війна між Візантією й Болгарією, імп. Никифор Фока попросив допомоги в С. «Повість вре-менних літ» сповіщає, що 967 руське військо увійшло до Болгарії, розбило її військо і отаборилось у Подунав'ї, в Переяславці (останнім часом історики ототожнюють його з Пресла-вом Великим, однією з столиць середньовічної Болгарії). Послаблення Болгарії було вигідно Візантії, та вона не хотіла утвердження Русі на Дунаї. 968 на Київ напали печеніги, ймовірно, підбурені Візантією, тому С. спільно повернувся й відігнав печенігів, але потім повернувся до Подунав'я. С. прагнув зберегти над ним контроль, про що свідчать записані в «Повісті вре-менних літ» слова князя, що Переяславець є серединою його землі. Перед другим походом до Болгарії провів адмін. реформу, посадивши Ярополка намісником в Києві, *Володимира* — в Новгороді, *Олега* — в Овручі. Восени 969 знову з'явився в Подунав'ї; на той час болгари відвоювали Переяславець і витіснили руські залоги з дунайських фортець. Навесні 970 С. перейшов у наступ на Візантію, спустошив Македонію і Фракію, завдав низку поразок грекам, але вони зупинили його військо на підступах до Константинополя; влітку 970 сторони підписали мирну угоду. Та навесні 971 новий візантійський імп. Іоанн Цимісхій раптово її порушив, перейшов Балкани і ударив на Преслав, де перебував загін руського війська, а далі обложив військо С. у До-ростолі. С. не зміг вирватись із міста і підписав мир з імператором (див. *Русько-візантійський договір 971*). Він зобов'язався залишити Болгарію, не воювати з Візантією й надавати їй допомогу військом. За це Іоанн випустив С. з воїнами з Доростола. Восени 971 С. із залишками війська досяг дніпровських порогів, де йому перепинили шлях печеніги. С. зазимував у степу, а навесні 972 потрапив у засідку і загинув у бою з ордою хана Курі.

М.Ф. Котляр

Священна ліга 1684-98 — коаліція європ. держав, спрямована проти Османської імп. У 1683 в ході війни проти Туреччини об'єдналися *Священна Римська імперія* та Річ Посполита; в 1684 до коаліції приєдналася Венеція, а Папа римський Іннокентій XI формально очолив С. л. У 1686 до С. л. приєдналося Московське царство. Одним з основних завдань *Великого посольства 1697-98* Петра I було зміцнення С. л., зокрема з метою встановлення Московським царством контролю над Керченською протокою. С. л. завдала Туреччині ряд військ, поразок. Розпалася С. л. після підписання *Карловицьких мирних договорів 1699*.

М.Г.

Капітоненко

Священна Римська імперія (лат. Sacrum Imperium Romanum) — специфічне політ, утворення, яке виникло в Середньовічній Європі в результаті спроби відновити владу імператорів Стародавнього Риму. У 962 в результаті коронації в Римі Папою римським Іоанном XII саксонський король Оттон I став імператором С. Р. і. Цій події передувало захоплення Оттоном I Півн. та Сер. Італії, що стало початком постійного конфлікту між імператорами та італ. містами. Територія С. Р. і. змінювалась, але здебільшого до її складу входили землі Німеччини, Австрії, Богемії, Моравії, Півн. Італії, сучасної Бельгії та, до 1648, Нідерландів і Швейцарії. В окремі періоди влада С. Р. і. розповсюджувалася на територію Сер. Італії, Данії, Бургундії, Лотарингії, Ельзасу, слов. землі в Мекленбурзі та Померанії. Деякі країни, напр., Угорщина, не входили до складу С. Р. і., але були під владою імператорів або імперських принців. Натомість окремі д-ви, такі як Померанія, Шлезвіг, Гольштейн та Фландрія, були частиною С. Р. і., хоча

знаходилися під владою самостійних монархів. Чехія перебувала у васальній залежності від імпера-

тора. Імператор С. Р. і. обирався радою суверенів і коронувався Папою римським. У 1339 на з'їздах у Ренсі та Франкфурті нім. князі проголосили власне право обирати імператора без згоди Папи. Золота булла, видана імператором Карлом IV в 1356, підтвердила це право і встановила процедуру виборів. Імпер. титул приймався після коронації в Римі, що віддзеркалювало ідеолог, основу С. Р. і.: імператор вважався верховним керівником «християнського королівства». Слово «Священна» в назві імперії вказувало на її божественне походження. З 1438 імпер. титул перейшов до династії Габсбургів.

Тривалий конфлікт між імператорами та Папами за провідну політ, роль у католицькому світі визначив особливості політ, устрою імперії. Вона не була унітарним *актором міжнародним*, натомість являючи собою певну структуру, в рамках якої тривала взаємодія інших суб'єктів: держав, династій, церкви, рицарських орденів тощо. Час від часу змінювалось співвідношення сил всередині С. Р. і. Так, б-ба в Італії велася не лише за контроль над територіями, але і за вплив у масштабах Європи в цілому, за пріоритет одних інститутів управління над іншими. Б-ба за інвеституру, як одна з форм політ, протистояння імператора і Папи римського, набула особливої гостроти під час правління імператора Генріха IV. Об'єктом цієї б-би було право призначати єпископів, за яким фактично стояв контроль над церк. володіннями. За умовами Вормського конкордату 1122 це право було залишено за Папою римським, а С. Р. і. зазнала відчутної поразки, оскільки в ході конфлікту імператор Генріх IV було відлучено 1076 від церкви Папою Григорієм VII, а його васалів по всій Європі звільнено т. ч. від васальної клятви. Загалом це створило в Зах. Європі унікальне конкурентне середовище, в якому змагалися не тільки політ, одиниці, але й ідеології. Коли влада С. Р. і. була найбільшою, Зах. Європа була близькою до політ, об'єднання. Поразки в численних конфліктах із церквою, князями та містами робили імперську владу слабшою, в ці моменти протистояння між іншими європ. акторами посилювалось. У XIII — XV ст. С. Р. і. стала переважно нім. імперією в результаті втрати впливу на сусідніх територіях внаслідок невдалої б-би з Папою римським і територ. зменшення: в цей період Італія та Польща вийшли з-під влади імператора, до Франції відійшли Дофіне та Прованс, Швейцарія зменшила свою залежність від імператора. Реформація зруйнувала ідеолог, підстави для самого існування С. Р. і. в її традиційній формі. У цей період інтереси С. Р. і. дедалі більше співпадають з інтересами Австрії, що проявляється в тривалому конфлікті між нім. протестантськими князями та імператорами-католиками. Реліг. конфлікт вилився в *Тридцятилітню війну 1618-48*, результатом якої стало остаточне оформлення держ. суверенітету як основного принципу *міжнародних відносин* в Європі за *Вестфальським миром 1648*, після чого «наддержавній» за своїм характером С. Р. і. не залишилося місця в політ, житті континенту. Титул імператора, як і сама С. Р. і., формально зберігалися до часу наполеонівських війн, коли за умовами *Льоневільського мирного договору 1801* імператор С. Р. і. Франц II прийняв титул Франца I, імператора австрійського. Д-ви, що формально входили до С. Р. і., за рішенням *Віденського конгресу 1814-15* увійшли до складу Конфедерації німецьких держав.

М.Г. Капітоненко

Священний СОЮЗ — об'єднання європ. монархів, створене по завершенні наполеонівських війн і покликане зберегти європ. кордони, встановлені на *Віденському конгресі 1814-15*, та всіма можливими засобами запобігати рев. виступам в Європі. «Акт Священного союзу» було підписано 14(26).09.1815 в Парижі рос. імператором *Олександром I*, австр. імператором Францем I та прус. королем Фрідріхом Вільгельмом III. 19.11.1815 до С. с. приєднався король Франції *Людовік XVIII*, а згодом майже всі д-ви Європи, окрім Османської імпер., Ватикану та Великої Британії; остання іноді координувала свою політику з політикою, яку провадив С. с, брит. представники брали участь у роботі конгресів С. с. Згідно з Актом проголошувалось «дійсне і нерозривне братерство» монархів трьох д-ав, і вони зобов'язувалися надавати один одному підтримку. Головною метою С. с. стало оберігання в Європі непорушності релігії, миру та справедливості. З моменту створення С. с. і до його розпаду були скликані: *Аахенський конгрес 1818*, *Троппауський конгрес 1820*, *Лайбахський конгрес 1821* та *Веронський конгрес 1822*. Взаємні протиріччя, зростання нац.-визв. та рев. рухів призвели до руйнації С. с, яке фактично відбулося після рев-цій 1848 в Європі. С. с. став ключовим елементом європ. дипломатії XIX ст., заклавши основи «концерту європейських націй».

В.В. Коніюка

СЕАТО — див. *Організація договору Південно - Східної Азії*.

Севільський договір 1729 — мирна угода, підписана 9.12.1729 Іспанією, Францією та Британією за результатами невдалої для Іспанії дворічної війни проти англ.-франц. коаліції, в якій іспан. король Філіп V Бурбон намагався відвоювати захоплений англійцями Гібралтар та поновити великодерж. статус Іспанії. За умовами С. д. Велика Британія зберігала контроль над Гібралтаром, Іспанія відмовлялась від усіх попередніх союзницьких угод, укладених з імператором *Священної Римської імперії* Карлом VI Габсбургом, а брит. та франц. Ост-Індські компанії здобували торг, привілеї для торгівлі в іспан. колоніальних володіннях. В обмін на це Британія й Франція зобов'язалися підтримати претензії іспан. інфанта Карла на престол італ. герцогства Пармського і Тосканського. С. д. сприяв у подальшому воєнно-дип. зближенню Іспанії з Францією задля стримування австр. експансії в Італії та брит. трансокеанічної колоніальної АКТИВНОСТІ.

В.Л. Рубель

Севрський мирний договір 1920 підписаний 10.08.1920 у Севрі (поблизу Парижа) між Великою Британією, Італією, Францією, Японією як головними союзними державами, а також союзними з ними Бельгією, Вірменією, Грецією, Польщею, Португалією, Румунією, Королівством сербів, хорватів і словенців, Хіджа-зом та Чехословаччиною з одного боку, і Туреччиною — з іншого, за результатами *Першої світової війни*; складова частина Версальської системи дог-рів (див. *Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин*). Підписання С. м. д. відбувалося в умовах окупації військами д-ав *Антанти* ряду важливих районів Туреччини, у т. ч. її столиці Стамбула і зони чорноморських проток. За його умовами Схід. Фракія з м. Адріанополь, європ. берег Дарданелл, Галліпольський півострів, а також Ізмир (Смірна) відходили до Греції. Стамбул із вузькою смужкою землі на європ. узбережжі формально залишався за Туреччиною, але союзники обумовили за собою право змінити це положення в разі невиконання Туреччиною умов С. м. д. Зона чорноморських проток, що номінально залишалася в складі тур. території, підлягала повній нейтралізації і переходила під контроль спец. міжнар. комісії. Сирія, Ліван, Палестина і Месопотамія передавались під мандатне управління (див. *Мандатна система*). Туреччина позбавлялася своїх володінь на Аравійському пів-ві і зобов'язувалася визнати королівство Хіджаз. Визначення кордону між Туреччиною і Вірменією передавалось на третейське рішення Президента США. Від Туреччини відокремлювався Курдистан, для встановлення кордонів якого призначалася англ.-франц.-італ. комісія. Остаточне вирішення щодо статусу Курдистану виносилось на вирішення Ради *Ліги Націй*; в разі визнання його населення готовим до незалежності, Курдистану мала бути надана автономія. Туреччина відмовлялась від усіх прав в Єгипті і визнавала брит. *протекторат* над ним, встановлений 18.12.1914. Вона втрачала також всі права на Судан, визнавала брит. *анексію* Кіпру, проголошену 5.11.1914, і протекторат Франції над Марокко і Тунісом, відмовлялася від прав і привілеїв у Лівії й поступалася своїми правами на Доде-канеські о-ви на користь Італії. Для контролю над тур. фінансами і бюджетом утворювалася комісія з представників Франції, Великої Британії й Італії, а також тур. представника з правом дорадчого голосу. Недійсними визнавались всі дог-ри, підписані Туреччиною з Німеччиною, Австрією, Угорщиною та Болгарією, а також з Росією та д-вами, які виокремились з Російської імп. Як складову частину до С. м. д. було включено Статут Ліги Націй. С. м. д. визначав чисельні та якісні обмеження для Туреччини у військ. сфері; оголошувалася повна демобілізація тур. збройних сил, їх чисельний склад надалі не повинен був перевищувати 50 тис. осіб, до яких входило 35 тис.

Жандармів.

О.С. Пархомчук

Севрюк Олександр Олександрович (1893, Бердичів Волинської губернії — 27.12.1941, поблизу Франкфурта-на-Одері, Німеччина) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат. Закінчив Петроградський технол. ін-т, де належав до Української студ. громади й Інформ. бюро укр. студ. орг-цій. У квітні 1917 повернувся в Наддніпрянщину й був делегований до Центральної Ради від студ. орг-цій; вступив до УПСР і на її 2-му з'їзді обраний членом ЦК, представляв фракцію УПСР у Малій раді, очолював комісію з розробки законопроекту про скликання укр. Установчих зборів; на 1-у Всеукр. з'їзді рад у Києві 4-6.12.1917 оприлюднив резолюцію, що кваліфікувала ленінський *Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради 1917* як «замах проти УНР», спрямований на те, щоб «розірвати федеративні зв'язки, до яких прямує українська демократія». З 29.12.1917 брав участь у *Брестських мирних переговорах 1917-18* у складі

делегатії Центральної Ради, а 15.01.1918 очолив її; домігся від представників Австро-Угорщини на чолі з *О. Чер-ніним* згоди на укладення таємної угоди про створення зі Схід. Галичини і Півн. Буковини авт. коронного краю, першим від імені УНР 27.01 (9.02). 1918 підписав *Брестський мирний договір між УНР і Центральними державами 1918*; у лютому 1918 — посол УНР у Берліні, 10.03.1918 призначений посланником УНР у Бухаресті з завданням вироблення мирної угоди, але не приступив до виконання обов'язків, залишившись у Німеччині. За доби Директорії в лютому 1919 очолив Дип. місію УНР у Римі (займалася переважно *репатріацією* укр. *військовополонених*), у липні 1919 переведений до складу Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20*. З 1920 — в еміграції у Франції, з 1930 — у Німеччині; перейшов на радяно-фільські позиції, у 1928 відвідав СРСР. Загинув за нез'ясованих обставин.

Твори: «Берестейський мир. Уривки зі споминів» (1927).

В.І.Головченко

Сегрегація (від лат. *segregatio* — відокремлення) — відокремлення або ізоляція раси чи етнічної групи шляхом насильного або добровільного поселення на обмеженій території, що передбачає перешкоджання соц. спілкуванню, роздільне навчання і виховання або інші дискримінаційні заходи. С. є різновидом дискримінації. У ПАР аж до поч. 1990-х зберігалася гірша форма С. — *апартеїд*, що визнаний *злочином проти людяності*. Відповідно до *Міжнародної конвенції про припинення злочину апартеїду та покарання за нього 1973*, а також *Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965*, держави-учасниці, поряд із засудженням расової С. і апартеїду, зобов'язалися попереджати, забороняти і викоринювати будь-яку практику такого характеру на своїх територіях.

О.В. Задорожнн

Сейдамет Джафер (1889, с. Кизилташ Ялтинського повіту Таврійської губернії — 1960, Стамбул) — кримськотатарський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив Стамбульський ун-т і юрид. ф-т Сорбонни. Під час навчання зблизився з тур. і франц. соціалістами, напередодні *Першої світової війни* повернувся в Росію, був мобілізований до юнкерського уч-ща і в чині прапорщика відраджений на фронт. Після Лютневої рев-ції 1917 переїхав до Криму, 25.03.1917 обраний членом Мусульм. виконкому і головою комісії з вакуфного майна, ініціював орг-цію кримськотатарського військ, комітету і батальйону, виступав за проведення демокр. політ, і земельної реформ; був делегатом З'їзду народів Росії у Києві 8-14.09.1917, під час зустрічі з *М. Грушевським* і *О. Шульгиним* наприкінці жовтня 1917 домовився про те, що Крим залишиться поза межами УНР; рішуче виступив проти більшовицького перевороту в Петрограді, на 1-му Курултайі (кримськотатарський парламент) 10-13.12.1917 був обраний «директором» із зовн. і військ, справ у кримськотатарському нац. уряді. Організував б-бу з більшовиками в Криму, але після поразки 14.01.1918 емігрував до Туреччини, де намагався заручитися підтримкою османського уряду у справі створення кримськотатарської д-ви під протекцією Стамбула. 12.05.1918 повернувся до окупованого нім. військами Криму, 18.05.1918 обраний Курултаєм головою кримськотатарського уряду, але не знайшов спільної мови з представниками рос. партій; 25.06-15.11.1918 — мін. зак. справ у Кримському крайовому уряді генерал-лейтенанта С. Сулькевича, влітку 1918 відвідав Берлін з метою забезпечити визнання Німеччиною кримськотатарської д-ви, але зазнав невдачі. В еміграції у Стамбулі представляв

Курултай.

В.І.Головченко

Секретаріат ООН — один із шести головних органів орг-ції (ст. 7 *Статуту ООН*): складається з *Генерального секретаря ООН* і персоналу. Секретаріат ООН є постійно діючим органом, який відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування всієї орг-ції. Він проводить різнопланову як чисто техн., орг. роботу, обслуговуючи інші органи (*Генеральну Асамблею ООН, Раду Безпеки ООН, Економічну і Соціальну Раду ООН, Раду з опіки і Міжнародний Суд ООН*), так і змістовну, політ, роботу, сприяючи належному рівню рішень, які ухвалюються представниками країн-членів. Співробітники Секретаріату ООН відіграють важливу роль у здійсненні ухвалених рішень, аналізі та прогнозуванні подій і тенденцій. Від ефективності і якості його

діяльності великою мірою залежить результативність *превентивної дипломатії*, операцій з підтримання миру, всієї миротворчої діяльності ООН. Секретаріат ООН здійснює дослідження екон., соц., прав, та інших актуальних проблем, готує доповіді, інформативні та аналітичні

матеріали, які озброюють членів орг-ції в б-бі за розв'язання назрілих життєво важливих проблем на нац., регіональному та глобальному рівнях. Ефективність діяльності Секретаріату ООН залежить від ряду факторів, таких як: компетентність співробітників, раціональність адмін. структури, чіткість поставлених завдань, оперативність, фінанс. та техн. забезпечення та ін. У ньому працює бл. 13 тис. штатних співробітників, які поділяються на чотири категорії: фахівці; співробітники польової служби, що працюють у відрядженні; співробітники заг. обслуговування; співробітники госп.-техн. служби. Персонал Секретаріату ООН призначається Ген. секретарем ООН, відповідно до правил, встановлених ГА ООН. Визначальні вимоги прийняття на роботу: високий рівень працездатності, компетентності і добросовісності. Звертається також належна увага справедливій геогр. представленості, якій сприяє визначення країнам-членам квот на участь їхніх громадян у секре-таріатській службі. Статут ООН зобов'язує Ген. секретаря і персонал дотримуватися нейтральності у своїй діяльності, суворо поважати міжнар. характер покладених на них обов'язків, керуватися рішеннями ГА ООН, РБ ООН та інших головних органів ООН, бути відповідальними тільки перед орг-цією, не одержувати вказівок від будь-яких урядів. Ген. секретар покликаний постійно спостерігати за розвитком подій у світі, генерувати ідеї і стратегії ООН. У свою чергу, члени ООН зобов'язані не впливати на співробітників Секретаріату ООН при виконанні ними своїх обов'язків. Функціонують відділення ООН в Женеві (Швейцарія), Відні (Австрія) і Найробі (Кенія), а також інформ. центри ООН у понад 70 д-ав світу.

в.с. Бруз

Секуляризація (від лат. заесиіагіз — світський) — обернення церк. власності у власність світську. У Зах. Європі під С. розумілась ще відмова від дух. звання та церк. посади, перехід до світського стану. У період Середньовіччя цим терміном позначався перехід церк. і монастирських земель у держ. власність. Перша С. була здійснена у Франкському королівстві Карлом Мартеллом (714-41), потім у VIII - IX ст. — у Візантії. Під час утворення крупних феодал. монархій в Європі С. була засобом визволення королівської влади від церк. опіки. Значних масштабів С. набула з XVI ст., а особливо за часів бурж. рев-цій ХУІІІ ст., зокрема *Французької буржуазної революції 1789-99*. У більш широкому розумінні С. — процес звільнення різних сфер сусп. життя, д-ви, політики, права, культури, освіти, нац., родинних відносин від впливу релігії і церкви, реліг. інститутів і символів, від їх санкціонування реліг. нормами. Процес С. по-різному проходить у країнах з різними типами культур, що належать до різних цивілізацій (див. *Ісламський чинник у міжнародних відносинах*).

О.А. Коппель

СЄЛІМ Герей I (1631, Бахчисарай - 1704, Бахчисарай) — кримськотатарський держ. діяч, хан 1671-78, 1684-91, 1692-99 і 1702-04. Підчас першого правління активно допомагав гетьманові П. Дорошенку; позбавлений влади за невдалу облогу Чигириня. Під час другого урядування вдало протистояв походам моск. військ 1687 і 1689 на Перекоп, відмовився брати участь у війні з Австрійською імп. і добровільно зрікся престолу та здійснив хадж до Мекки. Утретє зведений на ханство на прохання кримського населення; 26.05.1692 уклав у Казикермені з кошовим писарем Запорозької Січі *Петриком* союзний антимоск. договір; успішно протистояв Азовським походам 1695 і 1697 *Петра I*, але відмовився відряджати кримськотатарські війська на бал-канський фронт, унаслідок чого вдруге змушений був ПІТИ у відставку.

В.І. Головенко

Семенець Олег Євгенович (14.06.1946, Москва, РФ) — укр. науковець, перекладач, дипломат. У 1969 закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка; д-р філол. наук, професор. У 1969-71 — викладач Київ. ін-ту народного госп-ва. У 1971-73 — старший лаборант, старший методист підготовчого ф-ту для інозем. громадян Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; 1973-92 — викладач, старший викладач, доцент, зав. кафедри теорії і практики перекладу, декан ф-ту романо-германської філології Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. У 1992-93 — заст. голови нац. Центру реалізації міжнар. техн. допомоги Україні КМ України. У 1993 — радник Групи послів з особливих доручень МЗС України; 1993-95 — тимчасовий повірений у справах України, радник-посланник Посольства України в Об'єднаних Арабських Еміратах. У березні 1995 — травні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Об'єднаних Арабських Еміратах, одночасно, у травні 1995 - жовтні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Єменській Республіці за сумісництвом. У травні 1998 - 2000 — нач. Управління СНД МЗС України. З березня 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Республіці Індія,

одночасно з травня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Народній Республіці Бангладеш, а також у Королівстві Непал за сумісництвом, з червня 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Демократичній Соціалістичній Республіці Шрі-Ланка за сумісництвом.

Твори: «Соціальні процеси і мовна дійсність: англійська мова в країнах Азії та Африки» (1984); «Соціальний контекст і мовний розвиток» (1985); «Історія перекладу» (1989).

В.М. Матвієнко

СЄМИЛІТНЯ Війна 1756-63 — між Пруссією, Великою Британією, Ганновером і кількома малими нім. державами, з одного боку, та Австрією, Францією, Швецією і державами імперського союзу Німеччини й Росією (з 1757), з іншого. Саксонія, яка розпочала війну на боці Австрії, з жовтня 1756 приєдналась до прус. коаліції. До початку С. в. призвели протиріччя між Британією та Францією через колонії в Півн. Америці та Ост-Індії, а також зіткнення інтересів Австрії, Франції та Росії з експансіоністською політикою прус. короля Фрідріха II. Після початку бойових дій проти Франції Велика Британія уклала союзну угоду з Пруссією, щоб захистити свої інтереси в нім. землях і зв'язати Францію та її союзників на континенті. Після фактичного розриву Британією «субси-діарних» угод з Австрією остання змушена була піти на союз із Францією. 1.05.1756 було укладено Версальський договір між Австрією і Францією про взаємні гарантії: кожна зі сторін зобов'язувалася виставити на стороні іншої армію в 24 тис. вояків у разі агресії проти союзниці. 25.03.1756 Росія офіційно приєдналась до австр.-франц. оборонного союзу. Для нападу на Пруссію Росія зобов'язувалася надати на підтримку Австрії армію в складі 80 тис. вояків. У випадку перемоги над Пруссією Австрія мала отримати Сілезію, Росія — Схід. Пруссію. У 1757 до коаліції приєдналась Швеція, яка бажала отримати військ, субсидії та прагнула захопити Померанію. Остаточну коаліцію було оформлено двома союзними дог-рами: рос-австр. 22.01 (2.02). 1757, за яким додатково до умов попередньої угоди Росії надавалась субсидія в 1 млн. рублів щорічно, та австр.-франц. 1.05.1757, за яким Франція зобов'язувалася збільшити до 105 тис. чоловік власні сили, якими брала участь у війні, і надавати Австрії щорічну субсидію в розмірі 12 млн. флоринів.

У результаті воєнних дій на поч. 1758 Схід. Пруссія була окупована Росією; влітку 1759 рос. армія зайняла Франкфурт-на-Одері, восени 1760 був взятий Берлін. 1761 також розпочався для рос. армії успішно, і Пруссія опинилася на межі цілковитої поразки, але після смерті 25.12.1761 (5.01.1762) імп. Єлизавети Петрівни трон перейшов до Петра III, який був палким прихильником прус. короля. Петро III уклав 13(24).04.1762 мир із Пруссією та повернув їй всі завойовані території, а 28.05(8.06). 1762 уклав із Пруссією союз (див. *Петербурзький мирний договір 1762*). Частина рос. військ приєдналась до колишнього супротивника; з приходом на трон *Катерини I* рос. війська було відкликано. У листопаді 1762 були підписані мир між Пруссією та Францією, перемир'я між Пруссією та Австрією, а в січні 1763 — мирний договір між Францією та Великою Британією. Європ. кордони д-ав лишилися без змін, поділу підлягали колонії: Британія отримувала від Франції Канаду і Півн. Луїзіану, острови у Вест-Індії та її володіння в Індії, а від Іспанії — Флориду. С. в. підірвала колоніальну могутність Франції, забезпечила гегемонію Великої Британії на морях і стала кроком до посилення впливу Пруссії в Європі.

В.М. Вдовенко

Сенгор (сеп§пог) Леопольд Седар (9.10.1906, Жоаль, обл. Сін-Салум, Сенегал - 20.12.2001, Версон, Франція) — сенегальський громад, -політ, і держ. діяч, поет і філософ. Нар. в заможній селянській сім'ї. Закінчив лицей у Дакарі й філол. ф-т Сорбоннського ун-ту (1933), д-р філології (1935, перший африканець, що отримав цей наук. ступінь). Під час навчання спільно з вихідцями з островів Карибського басейну опрацював філос. концепцію негритуду, що стверджувала єдність і самобутність негро-африк. культури та необхідність повернення до її витоків і збереження цінностей; у 1935-39 викладав граматику в школах Франції, 1936 вступив у Франц. соціал. партію; під час *Другої світової війни* служив у франц. армії, в 1940-42 перебував у нім. полоні, потім — у Русі опору. У 1945-46 — депутат Установчих зборів, 1946-56 — депутат Національних зборів Французької Республіки від Сенегалу; у 1948 заснував Демократичний блок Сенегалу (1958 перетворений у Прогресивний союз Сенегалу, з 1976 — Соціалістична партія). Опрацював теорію «африканського соціалізму», що спиралася на ідею включності й специфічності істор. розвитку африк. суспільства, здатного синтезувати демокр. й колективістські традиції селянської громади з плановим регулюванням пром. вир-ва за відсутності клас. б-би. На референдумі 1958 виступив проти негайного надання Сенегалу повної

незалежності, за збереження єдності Франц. Зах. Африки на авт. засадах у складі Французького Союзу; 4.04.1959-20.08.1960 - голова Федеральної асамблеї Федерації Малі; після розпаду останньої 6.09.1960-31.12.1980 - Президент Республіки Сенегал і водночас у 1962-70 — Прем'єр-міністр Сенегалу. У *зовнішній політиці* зберіг тісні зв'язки з Францією, заохочуючи її інвестиції в економіку країни; активно сприяв створенню *Організації африканської єдності (ОА Є)* і поглибленню регіональної *інтеграції міжнародної*, ініціювавши формування 1972 Зах.-африк. екон. співтовариства за участю Беніна, Берега Слонової Кістки, Верхньої Вольти, Мавританії, Малі, Нігеру і Сенегалу; відзначався здатністю до політ. компромісів. Вигравши перші багатопарт. вибори 1978, у 1980 добровільно пішов у відставку, передавши владу прем'єр-міністру (вперше в історії незалежної Африки), зосередився на створенні Африканського соціалістичного союзу (з 1981 — його голова) й роботі як віце-президент Соціалістичного Інтернаціоналу. Почесний д-р наук Паризького, Страсбурзького та інших ун-тів, дійсний член Французької академії наук (1984).

Твори: «Пісні у присмерках» (1945), «Чорні жертви» (1948), «Антологія нової негритянської й мальгаської поезії» (1948), «Пісні для Наєтт» (1949), «Чака» (1949), «Ефіопські мотиви» (1956), «Ноктюрни» (1961), «Нація і африканський шлях до соціалізму» (1961), «Про африканський соціалізм» (1964), «Негритюд — гуманізм ХХ ст.» (1971).

В.І. Головченко

Сенегамбія — *конфедерація* Сенегалу та Гамбії; утворена в 1982 відповідно до Угоди про конфедерацію, яку підписали 17.12.1981 президенти Сенегалу Абду Діуф та Гамбії Дауда Джавара. Компетенція конфедерації поширювалась на сфери оборони та безпеки, *зовнішньої політики* і екон. розвитку. У рамках конфедерації планувалося утворити валютний та екон. союз, розвивати спільну трансп. інфраструктуру тощо. Було започатковано парламент С. (2/3 місць у ньому належало представникам Сенегалу, 1/3 — Гамбії), посади президента та віце-президента (ними автоматично ставали відповідно президент Сенегалу та Гамбії), інші спільні інституції, відповідальні за діяльність у сферах компетенції конфедерації. Водночас обидві д-ви зберігали незалежність та *суверенітет*, окремі *дипломатичні представництва* в *Організації Об'єднаних Націй* та в інозем. д-вах. Нерівномірність розподілу повноважень між учасниками конфедерації призвела до кризи С; у 1989 дію Угоди про конфедерацію було припинено.

Г.О. Музика

Сен-Жерменський мирний договір 1919 —

підписаний 10.09.1919 у Сен-Жермен-ан-Ле (поблизу Парижа) Великою Британією, Італією, США, Францією, Японією як головними союзними державами, а також союзними з ними Бельгією, Грецією, Китаєм, Королівством сербів, хорватів і словенців, Кубою, Нікарагуа, Панамою, Польщею, Португалією, Румунією, Сіамом та Чехословаччиною з одного боку, і Австрією — з іншого, за результатами *Першої світової війни*; складова частина Версальської системи дог-рів (див. *Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин*). Ратифікований Австрією 17.10.1919; набув чинності 16.07.1920. С.-Ж. м. д. констатував припинення існування Австро-Угорської імп. та підтвердив визнання союзними д-вами незалежності країн, що виникли на її території: Австрії, Угорщини, Чехословаччини і Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 — Югославія). За умовами С.-Ж. м. д. провінції Богемія, Моравія і частина Сілезії відійшли до Чехословаччини (частина Тешинсь-кого р-ну Сілезії згодом була передана Польщі); від Угорщини до Австрії перехо див Бургенлянд (у 1921 частину Бургенлянда з м. Шоп-рон було повернено Угорщині); Буковина була приєднана до Румунії; до Італії відійшли Кюс-тенлянд, Півд. Тіроль, частина провінцій Крайна та Карінтія. Австрія також втратила решту Крайна, Далмацію, Півд. Штірію та півд.-схід. частину Карінтії, які згодом відійшли до Королівства сербів, хорватів і словенців. Доля Кла-генфюрту (словенської Карінтії з м. Целовац)

вирішувалась плебісцитом (відбувся 10.10.1920, за його результатами район відійшов до Австрії). Австрія визнавала незалежність Королівства сербів, хорватів і словенців та Чехословаччини, усі мирні дог-ри союзних д-ав з Німеччиною та її союзниками, а також кордони Болгарії, Греції, Угорщини, Польщі, Румунії, Королівства сербів, хорватів і словенців і Чехословаччини; зобов'язалася визнати будь-які постанови союзних д-ав щодо її колишніх територій, приналежність яких не була визначена дог-ром. Особлива стаття С.-Ж. м. д. забороняла Австрії без дозволу Ради *Ліги Націй* здійснювати будь-які кроки, які могли порушити незалежність Австрії; фактично, ця стаття була спрямована на запобігання *аншлюсу*. 20.10.1919 у відповідності з положеннями С.-Ж. м. д. в Австрії був прийнято закон, який скасовував постанову про включення її до складу Німеччини. С.-Ж. м. д. визначав кількісні та

якісні обмеження Австрії у військ. сфері, граничний чисельний склад її збройних сил визначався в 30 тис. вояків, решта збройних сил підлягала демобілізації в 3-міс. термін.

О.С. Пархомчук

СЕНТО — див. *Організація Центрального договору*.

Сепаратизм (від лат. *серагапо* — відділення) — прагнення до відокремлення, відособлення, самостійних дій, яке виражає інтереси окремої групи; напр., прагнення нац. меншин у багато-нац. д-вах до автономності або до відокремлення та створення самостійної д-ви.

М.С. Каменецький

Сербсько-турецька війна 1876 почалася 30.06.1876, коли сербський князь Мілан оголосив війну Османській імп. Сербія отримала значну підтримку від Росії: в її армії знаходилось бл. 4 тис. рос. волонтерів, у т. ч. багато офіцерів на чолі з генералом Черняєвим, якого було призначено головнокомандувачем сербської армії; Росія також надавала Сербії фінанс. допомогу. У разі перемоги Туреччини втручання Росії було б неминучим, але при цьому було б важко уникнути конфлікту з Австро-Угорщиною. У разі перемоги Сербії наслідком міг стати розпад Османської імп. і початок б-би *великих держав* за тур. спадщину. Росія не хотіла бути втягнутою до конфлікту з іншими великими д-вами, до якого на той час не була підготовлена ні у військ., ні у фінанс. відношенні, і тому прагнула надавати допомогу балканським слов'янам, забезпечивши себе від зіткнення з Австро-Угорщиною (див. *Рейхштадське побачення 1876*). У серпні 1876, після того як сербські війська зазнали кількох поразок, *О. Горчаков* запропонував *О. Бісмарку* взяти на себе ініціативу скликання міжнар. конференції для опрацювання умов сербсько-тур. миру, яку останній відхилив. Врешті балканський конфлікт, складовою якого була С.-т. в., призвів до початку рос-тур. ВІЙНИ 1877-78.

В.В. Копійка

Сергеев Юрій Анатолійович (5.02.1956, Леніна-кан, Вірменська РСР) — укр. філолог, науковець, дипломат. У 1981 закінчив філол. ф-т Київ, держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; кандидат філол. наук (1987). У 1981-92 — асистент, доцент філол. ф-ту, заст. директора Ін-ту українознавства Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. У 1992-93 — керівник прес-центру МЗС України; 1994-95 — керівник секретаріату МЗС України, нач. Управління інформації, чл. Колегії МЗС України; 1996-97 — радник-посланник Посольства України у Сполученому Королівстві Великої Британії та Півн. Ірландії. У листопаді 1997 - 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Грецькій Республіці, одночасно, у 1999-2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Албанія за сумісництвом. З грудня 2000 — нач. Головного управління з питань зовн. політики Адміністрації Президента України, з лютого 2001 — 1-й заст. мін. закр. справ України, згодом — держ. секретар МЗС України. З березня 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Французькій Республіці та Постійний представник України при ЮНЕСКО.

В.М. Матвієнко

«Сердечна згода» 1904 (франц. *Етієпіє согсіаіе*) — англ.-франц. угода, укладена 8.04.1904 в Лондоні між урядами Великої Британії та Франції, у формі конвенції про Ньюфаундленд та Зах. Африку і двох декларацій; врегулювання колоніальних суперечок між Лондоном і Парижем було викликано необхідністю зміцнення співпраці проти загрози з боку Німеччини. Загострення англ.-нім. суперечностей в кінці ХІХ — на поч. ХХ ст. змусило Велику Британію відмовитися від *«Близької ізоляції»* курсу і розпочати пошуки можливих союзників на випадок зіткнення з Німеччиною. Союзником Великої Британії могла і повинна була стати Франція, яка з часів *франко-пруської війни 1870-71* зберегла конфліктні відносини з Німеччиною і мала велику сухопутну армію. Франція, зі свого боку, через послаблення рос.-франц. союзу після втягнення Росії в дал.-схід. проблеми і посилення протиріч у рос.-япон. відносинах, шукала потужного союзника в майбутній конфронтації з Німеччиною. За ініціативою франц. мін. закр. справ *Т. Делькассе* в 1902 в Лондоні розпочалися переговори між Великою Британією та Францією про проблеми колонізації Марокко; до переговорів сторони підштовхнуло загострення відносин обох д-ав із Німеччиною, після того, як у квітні 1903 англ., а згодом і франц. фінанс. кола відмовились від співробітництва з Німеччиною в будівництві Багдадської

залізниці. Демонстрацією зближення Британії з Францією стали візит англ. короля Едуарда VII в Париж у квітні 1903 і візит у відповідь Президента Франції *Е. Лубе* в Лондон у липні 1903. Укладена угода вирішувала основні колоніальні питання між сторонами. За Конвенцією про Ньюфаундленд і Зах. Африку Франція відмовилася від монопольного права на рибальство біля берегів Ньюфаундленду, а натомість отримала право вільного судноплавства річкою Гамбія, острови Лос, а також право виправлення кордону у Схід. Нігерії на свою користь. У Декларації про Сіам його територія поділялася по річці Менам на англ. сферу впливу в зах. частині і французьку — у східній; передбачалося створення *кондомініуму* двох д-ав на Нових Гебридських о-вах. У Декларації про Єгипет і Марокко Велика Британія заявляла про відсутність намірів змінювати політ, статус Єгипту, а Франція зобов'язалася не ставити питання про евакуацію англійців з Єгипту і не перешкоджати будь-яким їхнім діям у цій країні. Франція заявляла про відсутність намірів зміни політ, статусу Марокко, Велика Британія визнавала за Францією переважаюче право підтримувати порядок у Марокко і надавати цій країні допомогу в адмін., екон., фінанс. та військ. галузях. Декларація мала таємну частину (оприлюднену лише в 1911), в якій говорилося про взаємне невтручання у випадку здійснення брит. і франц. урядами політ, та адмін. реформ на цих територіях. Фактично, Франція визнавала за Великою Британією право на повне колоніальне правління в Єгипті, а Велика Британія дала згоду на франц. загарбання Марокко. У тексті таємної частини декларації було застереження про те, що стратегічно важлива частина марокканської території, яка виходить до Гібралтарської протоки, повинна була відійти до Іспанії, що була найслабшою і найбезпечнішою як для Британії, так і для Франції. Вирішуючи колоніальні суперечки, Британія і Франція створювали для себе можливість спільно діяти проти Німеччини, хоч у самому тексті дог-ру умови воєнного союзу не встановлювалися. «С. з.» фактично оформила склад основних учасників *Антанти*, але воєнно-політ. союзом вона стала вже в роки *Першої світової війни*.
В.М. Гончар

Середземноморський діалог НАТО —

співробітництво між *Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)* та країнами Середземномор'я, спрямоване на забезпечення стабільності Півд. Середземномор'я та Бл. Сходу; започатковане в 1995. У січні 1994 в Декларації Брюссельського саміту НАТО було відзначено, що Альянс зацікавлений сприяти встановленню діалогу, взаєморозуміння та укріплення довіри між країнами Середземноморського регіону. У грудні 1994 міністри закорд. справ НАТО підтвердили готовність своїх країн до встановлення контактів між НАТО та країнами Середземномор'я, які не входять до Альянсу, з метою сприяння зміцненню регіональної *стабільності*. У лютому 1995 сесія Північноатлантичної Ради запросила Єгипет, Ізраїль, Мавританію, Марокко та Туніс взяти участь у Середземноморському діалозі. У листопаді 1995 таке запрошення отримала Йорданія, а у 2000 до С. д. НАТО приєднався Алжир. С. д. НАТО має двосторонній характер, його порядок денний визначається окремо для кожного партнера; в його рамках передбачена також можливість проведення багатосторонніх зустрічей. С. д. НАТО має недискримінаційний характер і повинен сприяти іншим міжнар. заходам, спрямованим на встановлення та зміцнення співробітництва із середземноморськими країнами. На *Мадридському саміті НАТО 1997* була створена спец. Група середземноморського співробітництва, відповідальна за орг-цію роботи С. д. НАТО; також було прийнято рішення про відкриття «контактних представництв» НАТО в країнах-партнерах за прикладом тих, що існували в країнах ЦСЄ на поч. 1990-х. Перешкодою ефективному функціонуванню С. д. НАТО виступає неурегульованість Близькосхідного конфлікту, внаслідок чого не вдається повною мірою розвивати заходи довіри в регіоні —

один із ключових аспектів С. д. НАТО. Відсутній спільний підхід до вирішення проблем розповсюдження *зброї масового знищення* в регіоні, які арабськими д-вами розглядаються в контексті стратегічного протистояння з Ізраїлем. Оскільки НАТО розглядає цю проблему у зв'язку з набуттям ЗМЗ радикальними та нестабільними режимами в регіоні, але залишає поза обговоренням в рамках С. д. НАТО проблему ядерної зброї в Ізраїлю, то підхід Альянсу до проблеми розповсюдження сприймається арабськими партнерами як прояв політики подвійних стандартів, що не дозволяє досягти прогресу в її вирішенні в рамках С. д. НАТО.

С.В. Грицько

Сидоренко Григорій Микитович (1874 -6.02.1924, Прага) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Родом з Херсонської губернії; за фахом — інженер шляхів. Працював у дирекції

Транссибірської залізниці, очолював Українську громаду Томська; після Лютневої рев-ції 1917 повернувся в Наддніпрянщину, вступив до Української партії есоціалістів-самостійників, був членом Центральної Ради; в січні — квітні 1918 — народний міністр пошт і телеграфу в уряді *В. Голубовича*; за гетьманату *П. Скоропадського* — чл. президії Всеукр. союзу земель. У листопаді - грудні 1918 як делегат Українського Національного Союзу брав участь у переговорах з представниками *Антанти* в Яссах щодо можливості дип. визнання відновленої УНР; у 20.01-22.08.1919 очолював Надзвичайну дип. місію УНР на *Паризькій мирній конференції 1919-20*; відкликаний Директорією УНР для звіту про діяльність місії до Кам'янця-Подільського і звільнений з огляду на відсутність позитивних результатів у справі *визнання де-юре* УНР; наприкінці 1919-22 — посол УНР в Австрійській Республіці. З 1923 працював дир. бібліотеки Укр. госп. академії в Подєбрадах (ЧСР).

В.І. Головченко

СимахІЯ (грец. τῆς ἀμαχίας, від οὐρανοῖς; — воювати разом — разом) — тип міждерж. союзу в Давній Греції, який мав наступальний та оборонний характер; оформлювався безстроковою або строковою угодою між державами про б-бу разом проти спільного ворога. Учасники С. могли бути рівноправними або підпорядковуватися, формально чи неформально, одній з держав-учасниць (гегемону). Найбільш відомі в історії С. — *Лакедемонський союз (Пелопоннеська ліга)* і *Делоський союз* (див. *Афінські союзи*), б-ба яких за гегемонію в Давній Греції призвела в І-й пол. Уст. до н. є. до *Пелопоннеської війни 431-404 до н. є.* Специфічною формою С. були міждерж. союзи з постійними заг.-союзними координуючими інститутами, або заг.-союзним урядом, напр., *Ахейський союз*.

л.Ф. Гайдуков

Сим/ІСЬКа угода 1972 між Індією та Пакистаном укладена 2.07.1972 в рамках зустрічі Прем'єр-міністра Індії / *Ганді* та Президента Пакистану *З. Бхутто* 28.06-2.07.1972 в м. Сімла (Індія, шт. Хімачал-Прадеш). За умовами С. у. стан війни між двома країнами припинявся (див. *Індійсько-пакистанська війна 1971*), уряди брали на себе зобов'язання співпрацювати в інтересах встановлення тривалого миру на субконтиненті, погоджувались утримуватися від будь-яких дій, що можуть зашкодити двостороннім стосункам до остаточного вирішення проблеми Кашміру; зобов'язувались дотримуватися *мирного співіснування принципу*, поваги до територ. цілісності, *суверенітету*, нац. єдності, політ. незалежності та суверенної рівності одне одного, невтручання до внутр. справ, утримуватися від застосування сили або погроз силою. Сторони погодились відновити трансп. сполучення між д-вами (включно з правом транзиту пакистанських літаків через повітр. простір Індії), поштовий та телеграфний зв'язок, торгівлю і стосунки в екон. та інших сферах. Сторони також зобов'язувалися протягом 30 днів від дати підписання угоди відвести війська за лінію між-держ. кордону (переважно це стосувалося інд. військ в Пенджабі та Синді) і за лінію припинення вогню в Кашмірі, встановлену 17.12.1971 (Пакистан т. ч. поступався на користь Індії бл. 1 тис. км² території, переважно в півн. секторі, в т. ч. одним стратегічним перевалом, натомість Індія втрачала контроль над 150 км² території в півд. частині Кашмірської долини, що переходили під контроль Пакистану). Сторони зобов'язувалися поважати «лінію контролю», яка встановлювалася в Кашмірі, і не вдаватися до дій щодо її зміни.

С. у. передбачалось проведення нової зустрічі голів д-ав для подальшої нормалізації відносин, вирішення питань повернення *військовополонених*, відновлення дип. зв'язків та для остаточного вирішення Кашмірської проблеми. Разом із С. у. представниками військ, відомств двох д-ав було підписано протокол про делімітацію лінії контролю в Кашмірі (делімітацію здійснено до сер. грудня 1972). С. у. є єдиним зобов'язуючим політ. док-том інд.-пакистанських відносин і містить положення, що мали значні наслідки для системи міжнар. відносин у Півд. Азії. Згідно з угодою Пакистан був змушений погодитися на незручне для себе формулювання щодо вирішення спірних питань відносин з Індією — мирним шляхом на двосторонній основі, що позбавляло його можливості звертатися до міжнар. посередництва в Кашмірській проблемі; угодою фактично на лінію контролю в Кашмірі поширювався режим держ. кордону та закріплювався принцип двосторонності при вирішенні проблеми Кашміру.

А.М. Кобзаренко

Система валютна — форма орг-ції та регулювання валютних відносин, закріплена нац. законодавством або міждерж. угодами. Розрізняють нац., міжнар. та регіональну системи. Нац. С. в. є частиною грошової системи країни, закріплюється нац. законодавством з урахуванням

норм *міжнародного права*. Її особливості визначаються ступенем розвитку економіки і станом зовн.-екон. зв'язків країни. Ключовим елементом нац. С. в. є *валюта* даної країни та її характеристики. Саме вони є визначальними при аналізі стану системи і ступеня її розвитку. Серед характеристик нац. валюти найважливішими є режим *валютного курсу* країни, умови її конвертованості та наявності або відсутності валютних обмежень. Ці параметри визначають ступінь інтегрованості країни до міжнар. С. в. Неконвертованість нац. валюти фактично означає ізоляваність країни від решти економік, а наявність валютних обмежень свідчить про слабкість нац. С. в. Іншими важливими складовими нац. С. в. є нац. регулювання міжнар. *валютної ліквідності*, регламентація міжнар. розрахунків країни й нац. органи, що безпосередньо визначають та проводять *валютну політику* країни. Міжнар. С. в. є закріпленою в міжнар. угодах формою орг-ції валютно-фінанс. відносин, що функціонують самостійно або обслуговують міжнар. рух товарів та факторів вир-ва. С. в. склалася в сер. XIX ст., в історії її розвитку мали місце періодичні кризи існуючої системи, викликані змінами у структурі *світового господарства* та співвідношенні сил між країнами, що призводило до виникнення нової міжнар. С. в. Міжнар. С. в. складається з двох груп елементів: валютних та фінансових. До валютних елементів входять нац. валюти країн-учасниць системи, їхній статус (особливе місце в системі належить резервним валютам), умови їхньої взаємної конвертованості й обігу, валютний паритет, валютний курс та міжнар. механізми його регулювання. Фінанс. елементами є міжнар. фінанс. ринки й механізми торгівлі конкретними фінанс. інструментами, а також міжнар. розрахунки. В історії розвитку міжнар. С. в. виділяють три великі періоди, або т. зв. «стандарту»: *золотий стандарт*, *золотодевізний* та *девізний*. Критерієм даної класифікації є актив, який визнається резервним. Золотодевізний стандарт (див. *Бреттон-Вудська валютна система*) — міжнар. С. в., що базується на офіц. встановлених фіксованих паритетах валют до долара США, який, у свою чергу, був конвертований у золото за фіксованим курсом. Головними рисами девізного стандарту (*Ямайської валютної системи*) є можливість використання будь-якого режиму валютного курсу; *Міжнародний валютний фонд (МВФ)* має повноваження здійснювати жорсткий нагляд за розвитком валютних курсів та угодами про їх встановлення. Була повністю скасована офіц. ціна на золото та ліквідована його роль як офіц. засобу платежу; було впроваджено додатковий резервний актив — *спеціальні права запозичення (СДР)*. Також на сучас. етапі розрізняють регіональний рівень функціонування С. в., тобто створення регіонального інтеграційного угруповання у валютній сфері. Зараз можна розглядати лише одну повністю сформовану регіональну систему — європейську. Європ. С. в. — створена країнами-членами *Європейського Союзу (ЄС)* зона узгодженого плавання по відношенню до долара курсів нац. валют із метою забезпечення їхньої більшої стабільності. *Європейська валютна система* з 1993 замінена Європейським валютним союзом.

О.І. Рогач, О.Ю. Анісімова

Система міжнародна — глобальна система *міжнародних відносин*, обумовлена наявністю функціональної взаємозалежності та постійних зв'язків *акторів міжнародних*, які взаємодіють упорядковано і на певному рівні інтенсивності. С. м. складається з підсистем, що структурно та функціонально залежать від структури і процесів на глобальному рівні. Діалектика функціонування та розвитку С. м. розкривається у взаємодії її елементів (міжнар. акторів) і струк-

тури. За відсутності єдиного владного центру, в С. м. діють різні форми регуляторних механізмів і нормативних комплексів, що разом забезпечують їй необхідний рівень саморегуляції. Еволюція С. м. відбувається як унаслідок накопичення внутр. протиріч, так і в процесі її взаємодії з зовн. середовищем. Останнє виступає в ролі джерела фундаментальних змін, що відбуваються в С. м. (див. *Криза системна*).

А.А. Субботін

Система міжнародного права — сукупність *міжнародного права принципів* і *норм міжнародного права*, що становлять єдине ціле і впорядковані у відносно самостійні компоненти: інститути і галузі міжнар. права. С. м. п. є одночасно підсистемою системи міжнар. відносин і її прав, моделлю. Норми міжнар. права взаємопов'язані, тому зміст кожної з них слід розглядати у контексті всієї С. м. п. Види галузей, їхнє місце в С. м. п. і взаємодія між ними визначаються як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. С. м. п. певною мірою зумовлює *систему науки міжнародного права*, але не співпадає з нею. Вона має об'єктивний характер, містить основні принципи міжнар. права та його галузі. С. м. п. характеризується

динамізмом, для неї одночасно властиві відносна стабільність і безперервний розвиток. С. м. п. — система відкритого типу. Сфера дії міжнар. права як за колом суб'єктів, так і за об'єктом регламентованих ним питань постійно розширюється, що викликає розвиток і самої С. м. п. Ще одним чинником такого розвитку є розширення існуючих галузей міжнар. права та формування нових. Серед порівняно нових галузей можна назвати право міжнар. безпеки, *міжнародне кримінальне право*, міжнар. право прав людини, *міжнародне економічне право*, *міжнародне трудове право*, право охорони навколишнього СередОВИЩа ТОЩО.

О.В. Задорожній

Система науки міжнародного права —

сукупність взаємопов'язаних наук, поглядів і уявлень про походження, розвиток, сутність, джерела, об'єкти, суб'єкти, основні принципи, окремі галузі, інститути, норми і призначення *міжнародного права* в сучас. істор. умовах. С. н. м. п. певною мірою зумовлена *системою міжнародного права*, але не співпадає з нею повністю. На відміну від заг. міжнар. права, функціонуючого як єдина система, С. н. м. п. визначається методол. підходами, наук, і політ.-прав, переконаннями, що переважають у даній д-ві. Для системи міжнар. права не характерні деякі складові системи науки міжнар. права, без яких вона не може розвиватись (як-то: вчення про сутність міжнар. права, історія міжнар. права, тлумачення міжнар. права ТОЩО).

О.В. Задорожній

Системи міжнародних відносин середовище — частина оточення, яка підтримує з *системою міжнародною* істотні зв'язки. С. м. в. с. — сукупність примусів зовн.-системного характеру. У *міжнародних відносин теорії* виокремлюється зовн. середовище та внутр. середовище — сукупність примусів, які здійснюються на систему її елементами. Поняття «середовище системи міжнародних відносин» вживається для означення сукупності природ, і соц. явищ та процесів, на тлі яких відбуваються *міжнародні відносини*. Виокремлюють соц. середовище, як сукупність впливів, походження яких пов'язане з існуванням людини і сусп. відносин, та зовн.-соц. середовище (природне оточення).

О.Л. Коппель

Системний аналіз — методологія дослідження об'єктів шляхом їх подання як систем та аналізу цих систем; є ефективним засобом розв'язання складних, недостатньо чітко обумовлених проблем. Будь-який об'єкт розглядається не як єдине неподільне ціле, а як система взаємопов'язаних складових, їхніх властивостей та якостей. Головні етапи С. а. конкретних проблем: формулювання основних цілей та завдань дослідження; визначення меж системи, відокремлення її від зовн. середовища; складення переліку елементів системи (підсистем, факторів, змінних тощо); з'ясування сутності цілісності системи; аналіз взаємозв'язків елементів системи; формування структури системи; встановлення функцій системи та її підсистем; узгодження цілей системи та її підсистем; уточнення меж системи та її підсистем; аналіз явищ емерджентності; формування системної моделі. С. а. — явище дійсності й не може базуватись на простих аналогіях та інтуїції. І. Пригожий та І. Стенгерс зазначають, що реакція системи на вхідні дії часто буває протилежною тому, що передбачає інтуїція, сформована на контактах із досить простими системами. Методологія С. а. міжнар. відносин базується, як правило, на концепції «м'яких»

систем П. Чекленда, яка розглядає систему не як частину реального світу, а як системно орг. процес його вивчення. У «м'яких» системах актори можуть мати різні погляди та відповідно формувати різні завдання, які, на їхній погляд, необхідно розв'язати в даній ситуації. Багато конфліктних ситуацій можна розглядати як конфлікти інтерпретацій, сформованих різними культурами. Напр., одна і та ж подія може сприйматись і як тероризм, і як б-ба за свободу.

Концепції «жорстких» систем міжнар. відносин базуються на використанні моделей цих систем, у першу чергу — математичних. Математична модель — система співвідношень, які описують об'єкт, явище, процес. С. а. включає такі розділи прикладної математики, як: топоблічні структури систем; морфологічний опис систем; когнітологія, причинно-наслідкові зв'язки; випадкові величини та їхні характеристики; шка-лювання; перевірка статистичних гіпотез; функціональна та статистична залежність; кореляційний аналіз; регресійний та факторний аналіз; дослідження операцій.

Характерною рисою сучас. етапу розвитку політ, науки є її математизація, що виявляється в заміні досліджуваного процесу адекватною математичною моделлю та наступним

дослідженням властивостей цієї моделі або аналітичними методами, або на основі проведення обчислювальних експериментів. Використання математичних моделей в економіці, політології та конфліктології має більш ніж столітню історію. До теперішнього часу в екон. і політ. теорії міцно закріпилися різноманітні моделі взаємодії, які, по суті, є рівноважними. Проте переважна більшість цих процесів перебігає в часі, унаслідок чого відп. математичні моделі є принципово динамічними.

Сучас. методологія аналізу нелінійних динамічних систем оформилась у новий наук. напрямок — синергетику. За аналогією з тим, як для аналізу характеристик нелінійних динамічних екон. систем запропонована нова теорія — «синергетична економіка» (базується на синергетичному підході прогнозування майбутнього), пропонується теорія синергетики міжнар. відносин у цілому й синергетики міжнар. політ. конфліктів зокрема. Синергетика міжнар. відносин робить наголос на взаємодії лінійності та нелінійності, усталеності й нестійкості, безперервності та розриву, сталості й структурних змін на противагу властивостям чистої лінійності, усталеності, безперервності й сталості. Нелінійність і нестійкість у синергетиці міжнар. відносин розглядаються скоріше як джерела розмаїтості й складності політ. динаміки, ніж як джерела шумів і випадкових явищ, як це робиться в традиційному політ. аналізі.

Найважливіші результати в екон. і політологічному аналізі отримані з рівноважних теорій. Подібно до деяких інших концепцій, поняття «рівновага» запозичене з теорет. механіки. Проте, оскільки в дійсності не існує такої економіки й такої політики, що могли б бути зафіксовані в стані спокою, рівноважний аналіз має обмежену придатність. Користуючись методами рівноважного аналізу можна пролити деяке світло на проблеми еволюції. Стани рівноваги мають місце в сучас. економіці, у сучас. міжнар. відносинах. При відхиленнях від рівноважного стану діють сили, що прагнуть повернути їх до рівноваги. Проте в заг. випадку ці аргументи неспроможні довести, що соц. система, спонукована під дією незалежних сил до різноманітних станів, узгодиться при цьому з остаточним положенням рівноваги. І в ринковій економіці, і в міжнар. політ. конфлікті рівновага взагалі не може бути досягнута, бо завжди існують нововведення (рішення), що зрушують систему з положення рівноваги. Т. ч., час повинен бути незалежною змінною в описі кожної досліджуваної величини. У теоріях рівноваги час виключений, бо передбачається, що систему можна підтримувати в такому стані, коли відношення взаємодії між параметрами залишаються незмінними. Це припущення справедливе, якщо період спостереження дуже короткий або якщо ми маємо справу зі стаціонарними станами. Т. ч., будь-яка конкурентна чи конфліктна система не може бути стійкою. Проте хитка еволюція не означає руйнацію системи. Кожному екзогенному впливу відповідає новий стан рівноваги, у напрямку якого рухається реальна система. І цей висновок підтверджується теорією циклів.

Теорія циклів існує майже два тисячоліття — з того часу, коли грец. філософи, узагальнюючи емпіричні знання, намагались проникнути в сутність періодичної повторюваності явищ, яка чітко виявилась у природі та спостерігалась у розвитку суспільства. Спочатку цикл ототожнювався з колом, з повтором тих самих фаз руху, але з розвитком теорії циклів поняття його ототожнюється зі спіраллю, хвилеподібними коливаннями, чергуванням підйомів та спадів. Зусиллями плеяди видатних вчених (В. Вернадського, А. Чижевського, П. Сорокіна, Н. Кондра-тьєва, А. Богданова, Н. Бердяєва, Н. Вавілова, А. Тойнбі, Й. Шумпетера та багатьох інших) формувалось нове бачення закономірно-нерівномірного світу, що змінюється. Це шлях від аналітично-структурної статички до циклічної динаміки та вищого синтезу пізнання — генетики. Нове піднесення досліджень циклів розпочалось із сер. 70-х ХХ ст. із праць Г. Менша, Ф. Броделя, А. Тоффлера. в.п.

Гондюл

СіануК (Зіпапоик) Нородпм (31.10.1922, Пном пень) — камбоджійський держ. діяч, старший син короля Нородома Сурамаріта. Вищу освіту здобув у Франції, колонією якої була тоді Камбоджа. У 1941 отримав королівську корону від *Віши уряду*; після Другої світової війни розгорнув дип. кампанію за визнання незалежності Камбоджі, після її успіху (див. *Женевська нарада з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954*) в березні 1955 повернув владу батькові, а сам отримав призначення прем'єр-міністром і мін. зак. справ, заснував партію Народно-соціал. товариство; після смерті батька в 1960 вніс зміни до конституції країни, згідно з якими глава д-ви повинен був обиратися шляхом прямих виборів, переміг на них і очолив країну 20.06.1960, на міжнар. арені здійснював політику *нейтралітету* я налагодження дружніх відносин із сусідніми країнами. Після проамер. військ. перевороту 18.03.1970 опинився у вигнанні в Китаї, звідки він публічно привітав прихід до влади 17.04.1975 «червоних кхмерів» на

чолі з *Пол Потом*, але по поверненні на Батьківщину опинився під домашнім арештом. Лише в 1979 отримав дозвіл знову виїхати до КНР, де в 1982 сформував уряд у вигнанні; повернувся до Камбоджі з початком миротворчої операції *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* і 20.11.1991 очолив Верховну раду Камбоджі; після проведення виборів на багатопарт. основі й прийняття конституції, що передбачала демокр. монархію, 24.09.1993 був проголошений королем Камбоджі. Відрікся від престолу 6.10.2004.

П.М. Ігнат'єв

Слахаан (8іапаап) Ремі Рамаулі (7.10.1941, Ма-ланг, Схід. Ява) — індонезійський дипломат. Закінчив ф-т права Університету Індонезії в Джакарті (1971). На дип. роботі з 1975: керівник секції з прикордонних питань Ген. директорату політ, справ МЗС Індонезії, керівник бюро інформації посольств Індонезії в КНДР (1977-82) і Республіці Корея (1984-89); у 1989-90 — заст. директора Директорату переговорів з політ, питань та питань міжнар. безпеки Ген. директорату політ, справ МЗС Індонезії; 1990-95 — інспектор МЗС; 1995-98 — керівник секції політ, питань постійного представництва Індонезії при відділенні *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* у Женеві; 1998-2001 — радник-посланник у Великій Британії. З 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Індонезія в Україні.

П.М. Ігнат'єв

Сідехара (8Шепага) Кідзуро (13.09.1872, Осака - 10.03.1951, Токіо) — япон. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, барон. Закінчив юрид. ф-т Токійського ун-ту. З 1899 — на дип. службі: радник посольств Японії у США і Великій Британії; 1914-15 — посланник Японії в Нідерландах і Данії; 1915-19 — заст. мін. зак. справ; 1919-22 — посол у США, взяв діяльну участь у підготовці та проведенні *Вашингтонської конференції 1921-22*. У 1924-27 і 1929-31 — мін. зак. справ Японії, з огляду на послаблення міжнар. позицій Японії відмовився від методів відвертої *агресії* й силового тиску («дипломатія Сідехара»), подав у відставку після *Ваньбаошанського інциденту 1931*, коли уряд фактично втратив контроль над військовими. У 1931-45 — чл. палати перів, реальної участі в держ. житті не брав, активну політ, діяльність поновив після прийняття імпер. урядом *Потсдамської декларації 1945*. 16.08.1945-20.05.1946 — Прем'єр-міністр Японії, тісно співпрацював з окуп. адміністрацією генерала Д. Макартура у справі *післявоєнного врегулювання з Японією*; за свідченням останнього, ініціював внесення до нової конституції країни ст. 9, що забороняла створення регулярних збройних сил і використання війни для вирішення *спорів міжнародних*. У 1946-47 — держ. міністр, у 1949-51 — спікер палати представників. *Твори: «50 років дипломатії» (1951).* *В.І. Головченко*

СІКЄВИЧ Володимир Васильович (5.09.1870, Тараща Київської губернії — 1952, Торонто, Канада) — укр. військ, діяч. Закінчив Володимир-ський київ, кадетський корпус і Київ, піхотне юнкерське уч-ще (1890). Під час *Першої світової війни* — командир піхотного полку, помічник командира піхотної бригади, полковник, нагороджений 5 бойовими орденами і Золотою Георгіївською зброєю; в армії УНР з листопада 1917,

в складі створеного *С. Петлюрою* Гайдамацького коша Слобідської України брав участь у боях з більшовицькими військами за Київ на поч. 1918; у березні — квітні 1918 командував 3-м Гайдамацьким полком і Донецькою групою армії УНР, генерал-хорунжий; за гетьманату *П. Скоропадського* відповідав за охорону східних кордонів Української Держави. У січні 1919 призначений військ, аташе до Відня, де очолив репатріаційну комісію і займався формуванням із колишніх *військовополонених* поповнень для Республіканської армії УНР; у 1920 виконував обов'язки посла УНР в Угорщині. У 1924 виїхав до Канади, заснував низку ветеранських орг-цій, очолював Раду Хреста С. Петлюри.

Твори: «Сторінки із записної книжки» (1943-51).

В.І. Головченко

СІКОРСЬКИЙ (Зікогккі) Владислав Євгеніуш (20.05.1881, Тушув Народовий поблизу Сандомира, Галичина, Австро-Угорщина - 4.07.1943, поблизу Гібралтара) — польський військ, і держ. діяч. Закінчив Львівський політехн. ін-т. Співзасновник Об'єднання активної війни (1908) і голова Стрілецького об'єднання у Львові (заснований 1910); з 1912 — референт з військ, справ у Комісії тимчасових сконфедерованих незалежницьких об'єднань, пізніше — її ген. секретар; у 1914-17 — голова Військового департаменту Верховного національного комітету, Крайового інспекторату призову, пізніше — командир навч. табору польських легіонів, що воювали на

боці Центральних д-ав, командир Додаткового корпусу підкріплення. З листопада 1918 служив у Війську Польському; під час *українсько-польської війни 1918-19* брав участь в обороні Перемишля і Львова, керував оперативною групою на Збручі; в польсько-рад, війні 1920 командував 5-ю армією під Варшавою і 3-ю в районі Замостя. У 1921-22 — нач. Ген. штабу; у 1922-23 — прем'єр-міністр і міністр внутр. справ, домігся визнання східних кордонів Польщі конференцією послів *Антанти* 14.03.1923; у 1923-24 — ген. інспектор піхоти, 1924-25 — міністр воєнних справ, 1925-28 — командувач Львівським округом; суперничав з *Ю. Пілсудським* за вплив у війську і після травневого перевороту 1926 перейшов в опозицію до нього; до 1939 залишався «генералом до диспозиції» воєнного міністра, перебував переважно у Франції. 28.09.1939 прийняв командування польською армією, яка створювалась у Франції, 30.09.1939 призначений главою уряду Польської Республіки в еміграції, де також займав посаду міністра військ, справ, 7.11.1939 призначений верховним вождем і ген. інспектором Збройних сил; 5.08.1940 уклав угоду про відбудову польської армії у Великій Британії; навесні 1941 здійснив візит до США і Канади, щоб домовитись про військ, та матеріал, допомогу; 30.07.1941 уклав з рад. урядом Угоду про нормалізацію двосторонніх стосунків і додаткову Угоду про утворення польської армії в СРСР. Зміст угоди, яка чітко не визначала схід, кордонів Польщі, став причиною урядової кризи і виникнення сильної опозиції С, що був схильний до компромісного вирішення проблеми з Кремлем. Загинув в авіакатастрофі, повертаючись з інспекції військ на Сер. Сході; причини катастрофи не з'ясовані до сьогодні.

Твори: «Про польську державну політику. Угоди і декларації з періоду виконання функцій голови Ради Міністрів 18.12.1922-26.05.1923» (1923); «Над Віслою і Вкхрою. Дослідження з польсько-радянської війни 1920» (1928); «Майбутня війна — її можливості і характер та пов'язані з ними питання оборони країни» (1934).

ОМ. Знахоренко

СІЛВанян (Յիւապառ) Грач Гамлікович (16.08.1946, Єреван) — вірменський громад.-політ, і наук, діяч. Закінчив ф-т рос. мови та літератури Єреванського ін-ту рос. та інозем. мов ім. В. Брюсова (1969) і аспірантуру Єреванського держ. ун-ту (1972), кандидат філос. наук. З 1972 року — викладач Єреванського ун-ту; у 1980-90 — інструктор, зав. сектором, інспектор ЦК Компартії Вірменії; у 1990-93 — проректор з наук, роботи та зарубіжних зв'язків Єреванської консерваторії. У 1993-96 — тимчасовий повірений у справах Республіки Вірменія в Україні; 1996-2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Вірменія в Україні.

П.М. Ігнат'єв

Сімоносекський мирний договір 1895 —

двостороння китайсько-япон. угода, підписана 17.04.1895 у Сімоносекі (Японія); завершила япон.-китайську війну 1894-95. За нею Китай визнавав «повну та безумовну незалежність і автономію» Кореї, поступався Японії Ляодун-ським піво-вом, островами у схід, частині Ляодунської затоки та півн. частині Жовтого моря, о. Формоза (Тайвань) та о-вами Пенхуледао (Пескадорські). Китай зобов'язувався сплатити Японії *контрибуцію* в розмірі 200 млн. лян, надати право навігації на р. Усун та верхній

течії р. Янцзи, додатково відкрити 7 китайських портів для торгівлі з Японією та надати япон. підданім пільги в орг-ції пром. вир-ва в усіх населених пунктах Китаю. Внаслідок застосування *найбільшого сприяння принципу* умови С. м. д. сприяли широкому проникненню інозем. капіталу в економіку Китаю та перетворенню його в напівколонію. Захоплення Японією територій поблизу сухопутних кордонів Росії змусило царський уряд виступити за перегляд С. м. д. Політика Росії отримала підтримку з боку Франції та Німеччини. 23.04.1895 послі трьох країн у Токіо звернулися до япон. уряду з вимогою відмовитися від *анексії* Ляодунсь-кого піво-ва. Японія пішла на поступки, але за це Китай мав додатково сплатити контрибуції на суму 30 млн. лян. Підписання С. м. д. змінило співвідношення сил на Дал. Сході та фактично перетворило Японію в колоніальну д-ву.

М.Л. Миронова

Сінгалевич Володимир (13.01.1875, с. Моска-льовка Косівського округу, сучас. Івано-Франківська обл. — 7.11.1945, Брегенц, Австрія) — укр. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї греко-католицького священника. Закінчив юрид. ф-т Львівського ун-ту (1893). Працював у судових установах Кам'янки-Струмилової (сучас. Кам'янки-Бузької Львівської обл.), Перемишля і Глинян; вступив до Української національно-демократичної партії (УНДП) і був обраний від Перемишлянщини депутатом австр. парламенту (1911-18) та Галицького сейму (1913-14); підчас *Першої світової війни* — заст. голови Бойової управи укр. січових стрільців. Учасник

підготовки і проведення Листопадового повстання 1.11.1918 і проголошення ЗУНР, представляв її інтереси в австр. Ліквідаційній комісії у Відні. У квітні 1919-23 — голова місії ЗУНР/ЗО УНР у Відні, водночас 1.08.1920 призначений уповноваженим диктатора ЗУНР Є. Петрушевича у справах фінансів і торгівлі та промислу, 1922 — уповноваженим для внутр. справ. У 1930-39 — дир. Земельного банку у Львові, всічні 1931 виступив співзасновником Українського католицького Союзу.

В.І. Головченко

СІНК.Лер Володимир Олександрович (21.01.1879, Маргилан, тепер Ферганська обл. Узбекитану — 1945, Київ) — укр. і рос. військ, діяч. Закінчив Оренбурзький кадетський корпус, Михайлівське артилерійське уч-ще (1899) і з відзнакою Миколаївську академію Ген. штабу (1905). Дійсну службу проходив у гвардійських частинах; під час *Першої світової війни* — нач. штабу дивізії, командир піхотного полку, генерал-майор (1917), активний учасник українізації армії; в листопаді 1917 введений до Укр. ген. військ, штабу, в березні 1918 — до 1-го генерал-квартирмейстерства гол. управління Генштабу; за гетьманату *П. Скоропадського* працював у Військ.-наук. комітеті Генштабу. У Республіканській армії УНР доби Директорії очолював 1-е генерал-квартирмейстерство і займався розробленням воєнних операцій, наприкінці 1919 виконував обов'язки нач. штабу армії, потім очолював військ, делегацію УНР на переговорах щодо укладення *Варшавського договору УНР з Річчю Посполитою 1920*; в березні 1920 — лютому 1921 — нач. Генштабу Республіканської армії УНР, потім — чл. Вищої військ, ради УНР. Після розформування таборів для інтернованих військовослужбовців УНР у 1924 перебрався до м. Сосновець (Сілезія), де працював службовцем на залізниці. У 1945 заарештований працівниками НКВС СРСР і вивезений до Києва, загинув у Лук'янівській в'язниці.

В.І. Головченко

Сістовський мирний договір 1791 — двостороння австр.-тур. мирна угода, підписана 4.08.1791 в Сістові австр. представниками бароном Редкеалем та графом Естергазі да Га-ланта і тур. уповноваженими Абдулою Бірі, Ісме-том Ібрагімом та Мехмедом Дуррі; завершила австр.-тур. війну 1788-90. 9.02.1788 Австрія, виконуючи союзницькі зобов'язання за австр.-рос. дог-ром 1780, вступила у війну з Туреччиною, яку Росія вела з серпня 1787. У ході кампанії 1788 Австрії вдалося зайняти деякі тур. території, зокрема, Бухарест, Белград, Крайову. Внаслідок складного міжнар. становища, спричиненого *Французькою буржуазною революцією 1789-99 та ревіцією в австр. Нідерландах Відень пішов на укладення Рейхенбахської угоди 1790* із Пруссією, за якою зобов'язувався укласти мир із Туреччиною. 19.09.1790 в Журжеві було підписано австр.-тур. *перемір'я*. С. м. д. передбачав повернення Туреччині усіх захоплених австр. військами територій, окрім фортеці Хотин, з округою, яку Австрія обіцяла повернути після підписання рос.-тур. миру. Одночасно з дог-ром було підписано конвенцію, за якою у володіння Австрії переходила Стара Орсова та незначна територія у верхів'ях р. Унни. Австрія зобов'язувалась ніколи не будувати на цих територіях укріплення.

М.Г. Капітоненко

СІЯК Іван Михайлович (1887, с. Ляшки Муровані біля Львова - 3.11.1937, Соловецький табір) — укр. громад.-політ, і військ, діяч. Нар. в сім'ї вчителя. Закінчив юрид. ф-т Львівського ун-ту. У 1905 вступив до УСДП Галичини, член її Головної управи (1909-19); під час *Першої світової війни* — офіцер Легіону укр. січових стрільців, після демобілізації — учасник повстання проти *П. Скоропадського* на Поділлі; у січні 1919 виступив одним із керівників анти-румунського повстання на Хотинщині, після його поразки очолював Окремий залізничний загін армії УНР, сформовану в Кам'янці-По-дільському «Залізну бригаду»; під Ставищем на Київщині потрапив у полон до Червоної армії й узимку 1919-20 перебував у Москві, де зустрічався з рос. й укр. більшовицьким діячами, за особистою рекомендацією *В. Леніна* вступив до КП(б)У й був призначений уповноваженим Реввійськради Півд.-Зах. фронту з орг-ції Червоної Української галицької армії; у серпні - грудні 1920 — керуючий справами й голова Ліквідаційної комісії Галревкому, потім — керуючий справами і кандидат у члени ВУЦВК; 15.04.1921-15.11.1922 — 1-й секр. повпредства УСРР у Польщі. Після повернення в УСРР очолював Харківську губернську колегію адвокатів, працював юрисконсульт, викладав у Харківських ін-тах народної освіти і народного госп-ва, з 29.09.1930 очолював Укр. ін-т лінгвістичної освіти в Києві. У 1933 заарештований за звинуваченням у належності до «Української військової

організації», засуджений до 10 років позбавлення волі; розстріляний за вироком трійки Управління НКВС по Ленінградській області; реабілітований посмертно.

В.І. Головченко

СКОПЕНКО Віктор Васильович (18.12.1935, Новгородка Кіровоград, обл.) — укр. науковець та громад.-політ, діяч. У 1958 закінчив хім. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; д-р хім. наук (1970), професор (1972), академік АН УРСР/ НАН України (1988), академік Академії пед. наук України (1992). 1959-66 — аспірант, асистент, старший викладач, доцент кафедри неорганічної хімії Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 1966-70 — заст. декана хім. ф-ту; згодом голова профспілкового к-ту ун-ту. 1975-85 — проректор, 1-й проректор Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, водночас зав. кафедри неорганічної хімії хім. ф-ту ун-ту (1977-98). З 1985 — ректор Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (сучас. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). За час перебування на посаді ректора, ун-т здобув статус нац. навч. закладу, значно підвищив свій рейтинг серед світових класич. ун-тів, активно розгорнув співпрацю з зарубіжними закладами освіти, фондами, асоціаціями (нині підтримує партнерські стосунки з 75 університетами з 36 країн світу). Постійно приділяє значну увагу розвитку *Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка* як структурному підрозділу ун-ту та підготовці фахівців-міжна-родників. З 1993 — президент Співки ректорів вищих навч. закладів України, член Ради з питань науки та наук.-техн. політики при Президентові України, заст. голови Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки, член Комісії з держ. нагород та геральдики. Водночас 1998-2003 — голова ВАК України. Член багатьох урядових делегацій на міжнар. форумах тощо. Обирався народним депутатом України 4-го скликання за списком блоку «За єдину Україну» (перебуваючи на той час на держ. службі, склав депутатські повноваження). Віце-президент Євразійської асоціації ун-тів, почесний д-р Братиславського (Словаччина), Московського й Ростовського (Росія), Ташкентського (Узбекистан), Таврійського, Чернівецького, Київського педагогічного, Цзілінського (Китай), Ягеллонського (Польща) ун-тів. С. — один із провідних вчених та організаторів науки й освіти в Україні, очолює наук. школу з координаційної хімії; під його керівництвом захищено 14 докторських та бл. 40 кандидатських дисертацій. Має 50 авторських свідоцтв. За безпосередньої участі С. створено Українську нац. комісію з хім. термінології та номенклатури при ВР України. Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1990, 1995), премії ім. Писаржевського АН УРСР (1989), премії ім. В. Вернадського (2000). Заслужений діяч науки і техніки України (1991), заслужений професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка (1999). Герой України (1999). Нагороджений орденами Трудового червоного прапора (1981), Дружби народів (1985), Почесною відзнакою Президента України (1995), орденами «За заслуги» III ст. (1997), II ст. (1998), I ст. (2000), князя Ярослава Мудрого V ст. (2004).

Твори: автор бл. 400 наук. праць, з них 14 монографій та підручників із проблематики неорганічної хімії, зокрема: «Хімія псевдогалогенідів» (1986), «Світлочутливі діазоафтоли» (1988), «Прямий синтез координаційних сполук» (1997), «Координаційна хімія» (2002) та ін. *Л.В. Губерський*

Скоропадський Павло Петрович (3.05.1873, Вісбаден, Німеччина — 26.04.1945, Меттен, Баварія, Німеччина) — укр. держ. і військ. діяч. Походив із старовинного козацько-шляхетського роду, праправнук гетьмана І. Скоропадського (1708-22). Закінчив Петербурзький пажеський корпус (1893). Дійсну службу проходив у гвардійських частинах, учасник рос.-япон. війни 1904-05, за хоробрість нагороджений Золотою Георгіївською зброєю; в грудні 1905 — вересні 1910 — флігель-ад'ютант *Миколи II*, потім — командир полку, генерал-майор (1912). Під час *Першої світової війни* командував частинами і з'єднаннями на Півд.-Зах. фронті, генерал-лейтенант (1916); у липні — жовтні 1917 провів українізацію 34-го армійського корпусу («1-й український корпус»); 6.10.1917 на з'їзді Вільного козацтва в Чигирині обраний почесним військ. отаманом; 20-26.11.1917 всупереч наказу більшовицького головноком. М. Криленка відмовився виступити з корпусом на фронт і роззброїв більшовицькі частини, що йшли на Київ, але з огляду на зростаючу популярність серед військовиків був запідозрений Центральною Радою в бонапартизмі й змушений 25.12.1917 подати у відставку. На поч. 1918 увійшов у зв'язок з представниками франц. військ, місії, польських і чехословацьких формувань у Києві з метою повалення Центральної Ради, але не знайшов підтримки; в березні 1918 очолив офіцерську «Українську народну громаду», що почала підготовку до держ. преревороту з метою запровадження авторитарного режиму; 24.04.1918 досягнув відп. домовленості з

начальником штабу нім. окуп. військ генерал-лейтенантом В. Тренером, але формально акція була припасована до Всеукраїнського хліборобського конгресу 29.04.1918, на якому був проголошений гетьманом Української Держави. У внутр. політиці (за період гетьманату до 14.12.1918 було прийнято бл. 400 держ. актів), сконцентрувавши у своїх руках всю повноту законодавчої й виконавчої влади, зосередився на стабілізації економіки і фінанс. системи (в т. ч. шляхом відновлення права приватної власності), підготовці поміркованої агр. реформи (на взірець Нової Зеландії), формуванні ефективної системи судівництва, створенні боєздатних регулярних Збройних сил, розбудові нац.-культ. закладів і системи освіти. У зовнішній політиці спрямовував *дипломатію Української Держави* на забезпечення *ратифікації* Центральними державами *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918*, нормалізацію відносин з РСФРР (див. *Українсько-російські мирні переговори 1918*), урегулювання територ. проблем і налагодження взаємовигідних стосунків з «окраїнними державами» (д-вами, що виникли внаслідок розпаду Російської імп.), вирішення бессарабського і кримського питань в інтересах Української Держави, встановлення *дипломатичних відносин* з нейтральними країнами і досягнення порозуміння з *Антантою* (на завершальному етапі світової війни); 4-17.09.1918 здійснив держ. візит до Німецької імп., де провів офіц. переговори з кайзером *Вільгельмом II*. Але політика гетьманського уряду, фактично зорієнтована на захист інтересів консервативно-власницьких верств і залучення до управління представників рос. партій, відштовхнула від співпраці з С. нац.-демокр. сили, що сформували Український Національний Союз й підготували антигетьманське повстання під проводом Директорії, безпосереднім поштовхом до якого став оприлюднений 14.11.1918 курс гетьманату на федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією. Під тиском поразок від повсталих і втрати підтримки австр.-нім. військ 14.12.1918 зрікся влади і невдовзі таємно виїхав до Берліна, згодом поселився у Ванзее; входив до керівництва Українського союзу хліборобів-державників, 1926 ініціював створення Українського наук. ін-ту в Берліні, на поч. 1930-х заснував Союз гетьман-ців-державників з осередками в багатьох країнах світу; не поділяв сподівання частини укр. еміграції й нац. руху на допомогу нацистській Німеччині у справі відновлення незалежної укр. державності. Помер від тяжкого поранення, отриманого 16.04.1945 під час бомбардування амер. авіацією станції Платлінг біля Мюнхена.

Твори: «Уривок зі «Споминів» Гетьмана П.Скоропадського» («Хліборобська Україна», 1925, кн. 4-5), «Спомини» (1992), «Спогади» (1995).

В.І. Головченко

Скрипник Микола Олексійович (13.01.1872, слобода Яснувата, Бахмутського повіту, Катеринославської губернії — 7.07.1933, Харків) — укр. рад. держ. і парт. діяч. Походив із родини залізничного службовця. Навчався в Ізюмському реальному уч-щі (був виключений за рев. діяльність), склав екстерном екзамен за курс реального уч-ща в Курську, 1900 вступив до Петроградського технол. ін-ту, де прилучився до с.-д. руху, однак через півроку був виключений як активний учасник антиурядових акцій. До Лютневої рев-ції 1917 парт, роботу в основному вів поза межами України. 1-й Всеукр. з'їзд Рад обрав його заочно членом ВУЦВК, а останній увів до складу уряду — народним секретарем праці. У ході урядової кризи, що виникла на ґрунті підписання *Брестського мирного договору між РСФРР і Центральними державами 1918* призначений головою Народного Секретаріату України (до цього офіц. голови не було, обов'язки його виконувала Є. Бош) і народним секретарем закорд. справ. Після 2-го Всеукр. з'їзду Рад, який проголосив незалежність рад. України (Катеринослав, 17-19.03.1918), було вирішено спорядити Надзвичайне повноважне посольство ВУЦВК і НС України до Москви, що мало задекларувати перед урядом РСФРР самостійність Української Республіки і провести переговори для укладення міжнар. дог-ру. Очоловати посольство було доручено С, який у ряді відповідальних виступів доводив до відома керівних держ. структур РСФРР принципову позицію комуністів, рад, трудящих України про підтримку курсу на мирний перепочинок, схвалення Брестського миру, про вимушений характер рішень 2-го Всеукр. з'їзду Рад щодо виділення України зі складу РСФРР. Водночас твердо відстоював держ. інтереси України в тертях, що виникли навколо деяких фінанс. і майнових проблем. У процесі утворення КП(б)У займав центристську позицію, вважаючи доцільним створення самостійної респ. парторганізації, хоча остерігався, щоб реалізація подібного плану не була використана як знаряддя в б-бі проти РКП(б), її політики. У серпні - вересні 1920 брав участь у переговорах з польськими представниками, що проходили в Мінську і завершилися 18.03.1921 підписанням *Ризького мирного договору 1921* між РСФРР, УСРР і Польщею. Займаючи з початку 1919 й до кінця життя низку відповідальних урядових посад, в т. ч. й заст. голови РНК УСРР, брав

активну участь в об'єднувчому процесі за утворення СРСР, його всебічне зміцнення. Водночас, будучи членом комісії по розробці федер. Конституції, намагався вибороти гарантії *суверенітету* України в союзній д-ві. Послідовно домагався створення умов для забезпечення інтересів і повноцінного розвитку українців, що перебували поза межами УСРР. Принципово відстоював ідею соборності українства, а найнадійнішим засобом її реалізації вважав зміцнення комуніст. орг-цій у Схід. Галичині, Півн. Буковині і на Закарпатті. З цього приводу часто виступав у пресі, нелегально відвідував парт. форуми згаданих регіонів, виступав із програмними промовами. Багато уваги надавав налагодженню прямих контактів очолюваних ним відомств, творчих колективів України з різними орг-ціями Білоруської СРР і Молдавської АСРР. Був учасником усіх конгресів *Комуністичного Інтернаціоналу*, що проходили за його життя, незмінно презентував на них позицію КП(б)У. Не визнавши інкримінованих звинувачень у націонал-ухильництві, покінчив життя Самогубством.

В.Ф. Солдатенко

Скубішевський (5киЫ82e\¥8кі) Кшиштоф (1926) — польський громад.-політ. і держ. діяч, науковець-правник. Закінчив Європ. Центр, ун-т (Нансі) та Гарвардський ун-т (Кембридж, США), проф. міжнар. права Познанського ун-ту та Ін-ту держави і права Польської Академії Наук. У 1981-84 — чл. Громадської примасової ради; 1986 увійшов до складу Консультативної Ради при голові Державної ради ПНР. З 1989 — чл. Польської Академії Наук, з 1994 — Польської Академії Вмільн. У 1989-93 — мін. зак. справ Республіки Польща, потім — суддя *Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії* в Гаазі.

Твори: «Правотворчі постанови міжнародних організацій» (1965); «Західний кордон Польщі» (1969), «Резолюція Генеральної Асамблеї Об'єднаних Націй» (1985).

ОМ. Знахоренко

Саратовський Михайло Васильович (25.02.1953, Київ) — укр. громад.-політ. діяч, дипломат. Закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка (1975); спеціальність — перекладач-референт, викладач англ. і франц. мов. 1976-77 — перекладач Київ, зонального наук.-дослідного і проектного ін-ту типового і експериментального проектування житлових та громад, будинків. 1977-79 та 1982-91 — старший лаборант, зав. фоно-лабораторії, викладач, старший викладач англ. і франц. мов Київ. держ. пед. ін-ту ім. М. Горького. 1979-82 — військ. перекладач у Республіці Замбія. 1991-93 — старший редактор, режисер-постановник Укрконцерту (Київ); 1993-99 — старший консультант, зав. відділом офіц. листування і перекладів Управління протоколу Адміністрації Президента України. У грудні 1999 — листопаді 2000 — радник Постійного представництва України при відділенні ООН та інших міжнар. орг-ціях у Женеві. У листопаді 2000 — грудні 2003 — Постійний представник України при відділенні ООН та інших міжнар. орг-ціях у Женеві. Указом Президента України від 26.12.2003 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Південно-Африканській Республіці, водночас з 16.06.2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Намібії за сумісництвом.

В.М. Матвієнко

Славинський Максим Антонович (12.08.1868, Ставище Таращанського повіту Київської губернії — 23.11.1945, Київ) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат, журналіст. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив юрид. (1891) та істор.-філол. (1895) ф-ти Ун-ту Св. Володимира в Києві. Під час навчання брав участь у діяльності драгома-нівських орг-цій; після служби в армії 1895-96 редагував катеринославську газету «При-днепровський край» (1896-98); 1898 переїхав до Петербурга, де працював співредактором газет «Северный курьер», «Свобода и право», «Свободная мысль», секр. журналу «Вестник Евро-пы» (1909-15), у травні-вересні 1906 редагував орган Української парл. громади в 1-й Державній думі — двотижневик «Украинский вестник», стверджував, що головною причиною сусп.-екон. кризи в Росії є протиставлення владою нац. рухам особливої «імперської нації», котра увібрала в себе кращі сили нац. інтелігенції. Під час *Першої світової війни* видав 2-томний довідник «Украинский народ в его прошлом и настоящем» і зблизився з групою федералістів у 4-й Державній думі; в березні 1917 виступив співзасновником Української нац. ради в Петрограді; взяв участь у створенні Респ.-демокр. партії (згодом — Російська радикально-демокр. партія) і став заступником її голови; 11.07.1917 був призначений головою Особливої наради з обласної реформи (з правами міністра), вважав неприпустимим відкладати вирішення нац. питання в Росії до скликання Установчих зборів; у вересні 1917 як представник Тимчасового уряду при Центральній Раді взяв участь у роботі київ.

З'їзду народів-федералістів, на моск. Демократичній нараді був обраний членом Тимчасової Ради Російської республіки (Передпарламенту). Навесні 1918 повернувся в Україну, вступив до УПСФ; за пропозицією *П. Скоропадського* обійняв посаду члена Ради МЗС Української Держави і очолив політ, комісію на *українсько-російських мирних переговорах 1918*; 2.09-31.10.1918 — тимчасовий надзвичайний представник Української Держави при уряді Все-великого Війська Донського; 24.10-14.11.1918 — міністр праці в другому уряді Ф. Лизогуба. З огляду на особисте знайомство з *Т. Масари-ком* 14.01.1919 призначений Директорією УНР головою дип. місії в ЧСР; започаткував видавничий проект «Пізнаємо Україну» (понад 40 брошур) і часопис «Народ», ініціював створення укр.-чеського видавництва «Всесвіт» і відкриття «Жошицького пункту» для підтримки укр. руху в Закарпатті, забезпечив *репатріацію* 10 тис. уродженців України. Після самоліквідації місії УНР у квітні 1923 працював проф. історії зах.-європ. літератури в Укр. вищому пед. ун-ті в Празі та проф. новітньої історії в Укр. госп. академії в Подєбрадах; головував у Респ.-демокр. клубі (1928-38), був віце-головою Головної емігрантської ради в Парижі. 27.05.1945 затриманий у Празі військ. контррозвідкою Радянської армії й відправлений до Києва, де звинувачений в антирад. діяльності; помер у слідчій частині НКДБУРСР.

Твори: «Історія України» (1934), «Національно-державна проблема в СРСР» (1938).

В.І. Головаченко

Слайдела МІСІЯ — місія надзвичайного посланника і уповноваженого міністра США Дж. Слайдела в Мексику для дип. врегулювання амер. претензій на мексиканські території (листопад 1845 — березень 1846). Мексика не погодилася з *Техасу анексією*, не визнала кордон із Техасом вздовж річки Ріо-Гранде і розірвала *дипломатичні відносини* зі США. 10.11.1845 року Слайдел отримав інструкції висунути перед мексиканським урядом фінанс. претензії, сума яких перевищувала платоспроможність країни. Йому доручалося запропонувати анулювання усієї заборгованості Мексики (плата за Техас) і додатково виплатити 5 млн. дол., якщо мексиканці погодяться визнати кордон по р. Ріо-Гранде (від гирла до витоків) і поступляться Новою Мексикою на користь США. Ще 15 млн. дол. пропонувалося за передачу півн. частини Каліфорнії з затокою та портом Сан-Франциско або 20 млн. дол. за всю Верхню Каліфорнію. Мексиканський президент відмовився вести переговори з амер. емісаром. Амер. уряд у відповідь розпочав військ. провокації на мексиканському кордоні. Слайдел, вдаючись до нових спроб розпочати переговори, залишався в Мексиці до початку *американсько-мексиканської війни 1846-48*.

Б.М. Гончар

СЛІПЧЕНКО Олександр Сергійович (20.12.1939, Одеса) — укр. журналіст, професійний дипломат. У 1961 закінчив ф-т журналістики Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, 1972 — Вищу дип. школу МЗС СРСР. У 1961-64 - редактор Київ, студії телебачення Держкомітету УРСР по телебаченню і радіомовленню. У 1964-66 — аспірант Київ, держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; референт Комітету молодіжних орг-цій УРСР. У 1966-76 — 2-й, 1-й секр. МЗС УРСР; 1976-81 - співробітник секретаріату *Міжнародної організації праці* в Женеві; 1981-86 — 1-й секр., радник МЗС УРСР; 1986-91 — відповідальний секретар, заст. голови Комісії УРСР у справах *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*. У 1991-92 — Постійний представник України при ЮНЕСКО в Парижі, водночас, з лютого 1992 — тимчасовий повірений у справах України у Французькій Республіці. У вересні 1992 - жовтні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Швейцарській Конфедерації, водночас — Постійний представник України при відділенні ООН та інших міжнар. орг-ціях у Женеві. У листопаді 1997 - січні 1999 — нач. Управління Європи та Америки, Другого територ. управління МЗС України. У січні 1999 — листопаді 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Швеція, водночас, у вересні 1999 — листопаді 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Королівстві Данія та Королівстві Норвегія за сумісництвом. Указом Президента України від 14.11.2002 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Державі Ізраїль. Нагороджений орденом «За заслуги» III ст.

В.М. Матвієнко

Слободищенський трактат 1660 між ВІЙСЬКОМ Запорозьким і Річчю Посполитою — угода *Ю. Хмельницького* з польським коронним гетьманом С. Потоцьким і польним гетьманом Ю. Любомирським про розрив союзу козацької України з моск. царем і повернення під владу Речі Посполитої на засадах *Гадяцького договору 1658*; підписана у Слободищі (сучас. Берди-

чівського р-ну Житомирської обл.); скасувала Переяславські статті 1659. Україна діставала лише автономію на чолі з гетьманом (польська сторона не погодилася на створення Великого князівства Руського), позбавлялася права зовн.-політ. відносин, була зобов'язана воювати разом з польською армією проти Москви, не нападати на Крим. Польській шляхті поверталися всі маєтності. Лівобережні полки на чолі з Я. Сомком і В. Золотаренком не погодилися з умовами дог-ру і залишалися на боці Москви. Це започаткувало поділ Війська Запорозького на Правобережну і

Лівобережну ЧаСТИНИ.

В.Ю. Крушинський

Служба іномовлення «Україна і світ» —

держ. телерадіокомпанія (ДТРК), завданням якої є інформування світової спільноти про діяльність урядових установ, громад, і політ, орг-цій, про поточну внутр. та зовнішню політику, культуру, науку й освіту в державі з метою ствердження міжнар. репутації та забезпечення нац. інтересів України в міжнародних відносинах. С. і. сприяє формуванню позитивного іміджу України міжнародного, просуванню її зовн.-політ, ініціатив, підтримці співвітчизників за кордоном, проводить пошук політ, та екон. партнерів тощо. Мовлення здійснюється 20-24 години на добу на д-ви СНД і Балтії, Європи, Бл. Сходу, Півд. Африки, Півн. Америки, Лат. Америки, Австралії та Океани укр., рос, англ., франц., нім., іспан. та румун, мовами. С. і. має півстолітній досвід інформ. присутності в міжнар. інформ. потоках (заснована 1946), є зовн. чинником супроводу дип. діяльності Міністерства закордонних справ України та інших центр, установ і відомств, причетних до реалізації зовн. політики д-ви.

СІ. Даниленко, О.П. Кучмії

Смаль-Стоцький Роман Степанович (8.01.1893, Чернівці — 27.04.1969, Мілуокі, шт. Вісконсін, США) — укр. громад.-політ, діяч і науковець, дипломат. Вищу освіту отримав у Відні, Лейпцигу і Мюнхені. У 1915-18 — співробітник Союзу Визволення України (СВУ) в таборах військовополонених; у 1919-21 — дип. представник ЗУНР у Німеччині, 1921-23 — радник посольства, посол УНР у Німеччині, входив до складу делегації УНР на Генуезьку міжнародну конференцію 1922. З 1923 — проф. Укр. вільного ун-ту в Празі, один з організаторів «Прометейського руху»; представляв Державний Центр УНР в екзилі в Лондоні (1924-25) і Варшаві (1926-39), голова клубу «Прометей» (1927-39); проф. Варшавського ун-ту і секр. Укр. наук, ін-ту у Варшаві (1929-39); брав активну участь у сесіях Унії товариств для Ліги Націй у Женеві (1930), Брюсселі (1931) та ін. Під час Другої світової війни мешкав у Празі, потім у Німеччині, з 1947 — у США, працював проф. історії й дир. Слов'янського ін-ту Університету Маркетт в Мілуокі (шт. Вісконсін); з 1951 — чл. політради Укр. конгресового комітету і голова НТШ у США, з 1955 — президент Головної ради НТШ.

Твори: «Нарис словотвору українських прикметників» (1925), «Значення українських прикметників» (1926), «Примітивний словотвір» (1929), «Українська мова в Советській Україні» (1936), «Слов'яни і тевтонці. Найдавніші німецько-слов'янські відносини» (англ., 1950), «Проблема національностей у Радянському Союзі й російській комуністичній імперіалізм» (англ., 1952).

В.І.Головченко

Смаль-Стоцький Степан Йосипович (8.01.1859, с. Немилів, сучас. Радехівського р-ну Львівської обл. — 17.08.1938, Краків) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, мовознавець і педагог. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив Чернівецький ун-т (1882), у 1885 здобув ступінь д-ра слов. філології у Віденському ун-ті. У 1885-1918 працював проф. Чернівецького ун-ту; з 1899 — дійсний член НТШ і Укр. нац.-демокр. партії, активно виступав проти москвофільства і сприяв перемозі народовців в укр. русі на Буковині; в 1892-1911 — депутат Буковинського сейму (1904-10 — заст. маршала), в 1911-18 — депутат австр. Державної ради у Відні, разом із М. Васильком добився фактичної рівноправності буковинських українців в імперській адміністрації й політ, житті провінції. Під час Першої світової війни співпрацював із СВУ, в 1917 очолив Бойову управу УСС, 18.10.1918 увійшов до складу Української Національної Ради; 27.11.1918 став дійсним членом новозаснованої в Києві Укр. академії наук за істор.-філол. відділом. 19.12.1918 - листопад 1921 — представник ЗУНР/ЗО УНР у ЧСР, активно просував ідею створення зах.-укр.-чехословацької конфедерації/федерації як альтернативи польській окупації Схід. Галичини. З жовтня 1921 працював проф. укр. мови та літератури в УВУ (Прага), 1935-38 очолював Товариство Музею визв. б-би України.

Твори: «Буковинська Русь» (1897), «Грамматика рутенської (української) мови» (1913), «Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов та їх взаємне споріднення» (1925), «Т. Шевченко. Інтерпретації» (1934-36).

В.І.Головченко

Смертна кара — позбавлення життя людини, визнаної винною у вчиненні злочину, на підставі рішення органу держ. влади. Законодавство різних країн передбачає різні способи застосування С. к., як напр.: розстріл, повішення, страта на електричному стільці тощо. Цілий ряд міжнар. прав, актів спрямовано на скасування С. к. До них можна віднести, зокрема, 6-й Протокол до Конвенції про захист прав людини та основних свобод відносно скасування С. к. 28.04.1983, із поправками, внесеними 11-м Протоколом до Конвенції про захист прав людини та основних свобод 11.05.1994; 2-й факультативний протокол до *Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1989*; 13-й Протокол до Конвенції про захист прав людини та основних свобод, який стосується скасування С. к. за будь-яких обставин, від 3.05.2002.

Д.В. Скринька

Сметанін Володимир Іллєч (11.05.1937, с. Коливань Коливанського р-ну Новосибірської обл., РФ - 16.12.2003, Київ) — укр. громад.-політ. діяч, будівельник. У 1969 закінчив Томський ун-т. Працював заст. керівника газопроводу «Надим-Пунга — Центр», заст. начальника тресту «Кизим-газпромбуд». Згодом був нач. тунельного загону на будівництві метро в Дніпропетровську. Народний депутат України (1990); в 1990-93 — заст. голови Комісії ВР України з прав людини. У квітні 1993 — липні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Узбекистан, одночасно, у червні 1995 — липні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Таджикистан за сумісництвом.

В.М. Матвієнко

Сміт (Зтії) Роланд Гедлі (1943) — брит. дипломат. Закінчив Кібол-коледж Оксфордського ун-ту. На дип. службі з 1967: 1969-71 — 2-й секр. посольства Великої Британії в СРСР; 1971-74 — 1-й секр. постійного представництва Великої Британії при НАТО (Брюссель, Бельгія); 1974-75 — в центр, апараті МЗС Великої Британії; 1975-80 — 1-й секр. посольства Великої Британії в СРСР. 1980-84 — співробітник Міжнар. ін-ту стратегічних досліджень; 1984-88 — керівник канцелярії Брит. військ, адміністрації (Берлін); 1988-92 — радник МЗС Великої Британії; 1992-95 — посланник та заст. постійного представника Великої Британії при НАТО (Брюссель); 1995-99 — дир. Департаменту з питань міжнар. безпеки МЗС Великої Британії. У 1999-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії в Україні.

РА.Кривонос

СМОЛІЙ Валерій Андрійович (1.01.1950, с. Авратин Волочиського р-ну Хмельн. обл.) — укр. історик, громад.-політ. та держ. діяч. У 1970 закінчив істор. ф-т Кам'янець-Подільського пед. ін-ту, д-р істор. наук (1985), професор (1987), академік НАН України (1995). 1970-72 — вчитель історії на Житомирщині, асистент Ніжинського пед. ін-ту. Із 1972 — в Ін-ті історії АН УРСР (тепер Ін-т історії України НАН України): 1972-86 — аспірант, молодший, старший наук, співробітник; з 1986 — зав. відділом історії феодалізму (з 1991 — відділ історії України середніх віків); 1991-93 — заст. директора з наук, роботи; з 1993 — дир. Інституту. 1997-99 — віце-прем'єр-міністр України з питань гуманітарної політики. З 1999 — радник Президента України. Член Комітету з держ. премій України в галузі науки і техніки. Голова Наукової координаційної ради з проблем істор. науки Укр. філії Міжнар. наук, товариства з вивчення історії XVIII ст., президент Нац. к-ту з вивчення країн Півд.-Схід. Європи, віце-президент Нац. к-ту істориків України, голова Ради з питань вивчення наук, спадщини та політ. діяльності академіка М. Грушевського. Гол. редактор «Українського історичного журналу» (з 1995), чл. редколегій багатьох фундаментальних багатотомних видань, збірників, часописів. Заслужений діяч науки і техніки України (1998), лауреат Держ. премії України (2001). Нагороджений Відзнакою Президента України (1996), орденом князя Ярослава Мудрого V ст. (1999). Досліджує проблеми історії України, еволюції державотворчих процесів, істор. постаті.

Твори: автор і співавтор понад 500 наук, праць, зокрема: «Як і коли почала формуватися українська нація» (1991), «У пошуках нової концепції Визвольної війни українського народу XVII ст.» (1992), «Історія в життєписах» (1994), «Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет» (1993,1995), «Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації» (1997), «Ілюстрована історія України» (2001), «Україна XX століття» (кн. 1-2, 2002) та ін.

Л.В. Губерський

Снегур (8пеґиг) Мірча (17.01.1940, с. Трифе-нешть, Молдова) — молдовський громад.-політ. та держ. діяч. Закінчив Кишинівський с.-г. ін-т (1961); д-р с.-г. наук (1970). З 1961 працював гол. агрономом та головою колгоспу в селах Лунга та Багрінешті Флорештського району, дир. експериментальної станції с.-г. культур; 1973-78 — зав. відділу Міністерства с. г-ва

Молдавської РСР; 1978-81 — дир. Наук.-дослідного ін-ту польових культур, ген. директор наук.-виробничого об'єднання «Селекція» (Бельці); 1981-85 — 1-й секр. Єдінецького райкому Компартії Молдавії; 1985-89 — секр. ЦК Компартії Молдавії з с. г-ва. 1989-90 — Голова Президії Верховної Ради Молдавської РСР; у квітні — вересні 1990 — Голова Верховної Ради Молдавської РСР. 1990-97 — виконуючий обов'язки, згодом (3.09.1990-15.01.1997) — Президент Республіки Молдова. Активно сприяв розбудові укр.-молдовських стосунків; у період правління С. були встановлені *дипломатичні відносини* між Україною та Республікою Молдова (10.03.1992), відбувся обмін *дипломатичними представництвами* на рівні посольств, було підписано *українсько-молдовський договір про добросусідство, дружбу і співробітництво 1992*. З 1998 — депутат та чл. постійного бюро Парламенту Молдови, очолює правочентристську Партію відродження та згоди МОЛДОВИ (3 1995).
Л.В.Губерський

СНО-1 ДОГОВІР — див. *Американсько-радянський договір про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991*.

СНО-2 ДОГОВІР — див. *Американсько-російський договір про подальше скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1993*.

Соареш (Soares) Маріо (7.12.1924, Лісабон) — португальський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-ти Лісабонського і Сорбоннського ун-тів. Здобув популярність гострою критикою авторитарних режимів *А. Салазара* і *М. Кае-тано* (1968-74) та виступами на захист представницької демократії й екон. зростання; 12 разів ув'язнювався, двічі висилався з країни (1968, 1970); на Установчому з'їзді Португальської соціал. партії у ФРН у травні 1973 обраний її ген. секретарем. Повернувся на Батьківщину після «революції гвоздик» 25.04.1974 і був призначений Хунтою національного порятунку мін. зак. справ, займався проблемою деколонізації африк. володінь, передусім, Гвінеї-Бісау, Анголи і Мозамбіку; в 1975-76 — держ. міністр. 23.07.1976-28.08.1978 і 9.06.1983-6.11.1985 -Прем'єр-міністр, 9.03.1986-9.03.1996 — Президент Португальської Республіки; забезпечив консолідацію демокр. ладу в країні й успішне завершення переговорів щодо приєднання Португалії до *Європейського економічного співтовариства (ЄЕС)*.
В.І. Головченко

СОКОВИЧ Євген Олександрович (1864 - 1946, Потсдам) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. За фахом — інженер шляхів. Після Лютневої рев-ції 1917 вступив до УПСР; з 29.11.1917 -товариш ген. секретаря шляхів в уряді *В. Вин-ниченка*; 25.01-28.04.1918 — народний міністр залізничних шляхів в уряді *В. Голубовича*. За гетьманату *П. Скоропадського* очолював комунікаційну комісію на *українсько-російських мирних переговорах 1918*, був консулом Української Держави в Лозанні (Швейцарія). У 1922 емігрував до ЧСР, працював доцентом кафедри меліорації в Українській господарській академії в Подебрадах.
В.І. Головченко

Солана (Боіапа) Хав'єр (14.07.1942, Мадрид) — іспан. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї відомого вченого-хіміка. Закінчив єзуїтський коледж «Колегіум дель Пілар» і фізико-математичний ф-т Мадридського ун-ту «Комплутенсе», навчався у Великій Британії та Вірджинському ун-ті (США) як стипендіат Фонду ім. Фулбрайта, захистив докторську дисертацію в галузі фізики твердого тіла. Викладав у Мадридському ун-ті фізику, але в 1964 вступив до забороненої за правління *Ф. Франко* Іспан. соціал. робітничої партії (ІСРП) був звільнений з вузу і змушений емігрувати; після повернення в 1971 поновив викладацьку діяльність; у 1977-95 п'ять разів обирався від ІСРП до парламенту; наприкінці 70-х — на поч. 80-х активно виступав проти членства Іспанії в *НАТО*, але, зрештою, як і ІСРП, змушений був змиритися з приєднанням країни до політ. структур Альянсу 30.05.1982. У грудні 1982 - липні 1988 -міністр культури в уряді *Ф. Гонсалеса*; липні 1988 — липні 1992 — міністр освіти і культури; у липні 1992 — грудні 1995 — міністр зак. справ Іспанії, досяг нормалізації відносин із Кубою і Великою Британією в питанні про статус Гібралтару, виступив ініціатором започаткування *Барселонського процесу*. 5.12.1995-6.10.1999 — Ген. секретар НАТО; головні зусилля зосередив на реалізації *Дейтонських угод 1995* у Боснії і Герцеговині та просуванні процесу *НАТОрозширення на Схід*; активно сприяв укладенню *Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО 1997*; забезпечив завершення інтеграції Іспанії у воєнні

структури Альянсу. З жовтня 1999 — Верховний комісар ЄС із зовн. політики і безпеки та Ген. секретар *Західноєвропейського союзу (ЗЕС)*; виступає за посилення ролі *Європейського Союзу (ЄС)* як глобального актора міжнародного, ініціював інтенсифікацію спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС і формування 60-тис. Європ. сил швидкого реагування.

В.І. Головченко

Солсбері (8алі«Бигу) Роберт Артур Толбот Гасконі-Сесіл (3.02.1830, Хатфілд-Хаус, графство Хартфордшир - 22.08.1903, Хатфілд-Хаус, графство Хартфордшир) — брит. громад.-політ. і держ. діяч, маркіз. Закінчив Оксфордський ун-т (1851). У 1853 за підтримки торі став депутатом палати громад на безальтернативних виборах від «кишенькового містечка», з 1868 — чл. палати лордів; у 1866-67 і 1874-78 — міністр у справах Індії, учасник *Константинопольської конференції 1876*; у 1878-80 — мін. закл. справ, з метою обмеження впливу Росії на Балканах ініціював скликання *Берлінського конгресу 1878*, на якому добився окупації Британією Кіпру й перетворення на союзника Австро-Угорщини підтримкою її претензій на Боснію і Герцеговину. У 1881 після смерті *Б. Дизраелі* очолив Консервативну партію; в 1885-86, 1886-92, 1895-1902 — Прем'єр-міністр Великої Британії, водночас у 1895-1900 — мін. закл. справ. Виступав прибічником «*Блискучої ізоляції*» курсу; гол. суперниками Британії вважав Росію й Францію, для протидії яким розраховував використати Німеччину й очолюваний нею *Троїстий союз*, не вступаючи, проте, з Берліном у союзницькі стосунки; активно підтримував неофіц. проникнення в Тропічну й Півд. Африку брит. дослідників, торг. компаній і місіонерів, що призвело до загострення відносин із Францією й *Фашодської кризи 1898*; поновив дружні відносини з Португалією; успішно упорався з кризою на Дал. Сході, коли взимку 1897-98 Росія захопила китайські порти Далянь (Дальній) і Люйшунь (Порт-Артур); забезпечив укладення *англійсько-японського союзу 1902-21*; гостро виступав проти надання автономії Ірландії. За урядування С. Британська імп. сягнула апогею своєї могутності, уникнувши втягнення в збройний конфлікт

в Європі.

В.І. Головченко

СОПІ (8опі) Від'я Бхушант (13.05.1942) — інд. дипломат. Закінчив Оксфордський ун-т (1977). На дип. службі з липня 1967: у 1969-71 — 3-й, 2-й секр. посольства Індії в СРСР; 1971-74 — 2-й, 1-й секр. посольства Індії в Єгипті; 1974-76 — заст. секретаря МЗС Індії; у 1978-80 — 1-й секр. посольства Індії в Малайзії; 1980-83 — радник посольства Індії в Лондоні; 1983 призначений нач. (директором) департаменту МЗС Індії; у 1986-89 — ген. консул Індії в Сідней, 1990-94 — посол Індії в Сенегалі; 1994-97 — посол Індії в Ямайці. У 1997-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки ІНДІЯ в Україні.

В.І. Головченко

СОЦІОЛОГІЯ Міжнародних ВІДНОСИН — узагальнена характеристика *міжнародних відносин теорій*, що зазнали у своєму розвитку значного впливу з боку соціол. дисциплін. Хоча використання категорій і концепцій соціології було заг. тенденцією, яка проявлялася на протязі всієї сучас. історії досліджень *міжнародних відносин*, найбільшою мірою «соціологізація» була притаманна школам та дослідникам, які намагалися запропонувати онтологічну і методол. альтернативу класич. теоріям *політичного ідеалізму* та *політичного реалізму*. Ознаками приналежності до С. м. в. є розуміння міжнар. відносин як одної з багатьох форм сусп. взаємодії, що відбувається одразу в декількох вимірах сусп. життя. Характерною також є тенденція розглядати дію нематеріал. феноменів у сфері міжнар. відносин (статус, перцепція, цінності системи, інститути тощо) як домінуючу над наслідками дії матеріал. умов та факторів — території, геогр. положення, ресурсної бази тощо. Міжнар. суб'єктність пов'язується не лише з д-вою, а й розглядається як можлива характеристика будь-якого соц. актора, залежно від обставин конкретної системи соц. дії, до якої він належить у кожний конкретний момент часу. Нарешті, в методол. плані, близькі до соціології напрямки аналізу міжнар. відносин схильні до більш широкого застосування методології з акцентом на емпіричні дослідження, включно з активним використанням формальних методів статистичного аналізу та математичного моделювання.

АА. Субботін

Союз арабського магрибу (Шіоп сій Маґїі-

геБ Агабе), **САМ** (УМА) — міжнар. Міжурядова регіональна орг-ція, створена 17.02.1989 Алжиром, Лівією, Мавританією, Марокко і Тунісом, які в Марракеші (Марокко) підписали Угоду про створення САМ та прийняли Декларацію про заснування САМ. Згідно з Угодою, цілі

Союзу полягали в зміцненні братніх зв'язків країн-членів; досягненні прогресу та процвітання їх суспільств, збереженні миру, який ґрунтується на справедливості та праві; поетапному здійсненні свободи пересування громадян, товарів та капіталів між ними; формуванні спільної політики: на міжнар. арені — забезпечення та встановлення дип. співробітництва між ними на засадах діалогу; у сфері оборони — збереження незалежності кожної держави-члена; в екон. сфері — забезпечення пром., с.-г. та соц. розвитку держав-членів (наголошено на важливості створення спільних проектів); у сфері культури — співробітництво в галузі освіти, збереження дух. та творчих цінностей, які спираються на іслам, нац. арабської сутності. Структура САМ: Президентська рада; Рада міністрів закорд. справ держав-членів САМ; Консультативна рада; Генеральний секретаріат; Судовий орган. Вищим керівним органом САМ є Президентська рада, до складу якої входять керівники держав-членів; чергові сесії скликаються кожних 6 місяців; рішення приймаються за заг. згодою всіх її членів. Рада міністрів закорд. справ держав-членів САМ проводить свої засідання раз на 2 місяці. У коло її обов'язків входить: підготовка сесій Президентської ради; розгляд пропозицій Комісії по нагляду за справами Союзу та спеціалізованих міністерських комісій; координація політики та дій держав-членів у міжнар. орг-ціях. Консультативна рада, яка складається з 30 представників кожної д-ви, готує висновки щодо проектів резолюцій Президентської ради і розробляє для неї необхідні рекомендації; чергові сесії проводяться щорічно, позачергові скликаються на вимогу Президентської ради. Генеральний секретаріат САМ очолюється Ген. секретарем, який призначається Президентською радою на три роки з правом подовження повноважень ще на один термін. На Судовий орган, до складу якого входять по два судді від кожної держави-члена (призначаються терміном на 6 років), покладені функції розгляду суперечок, які можуть виникнути у зв'язку з тлумаченням і застосуванням Договору та угод, досягнутих у рамках Союзу; висловлювання дорадчої думки з юрид.

питань, які передані на його розгляд Президентською радою. Комісія з нагляду за справами Союзу, до складу якої призначаються представники від кожної держави-члена САМ, є підзвітною Раді міністрів інозем. справ. У рамках САМ створено 4 спеціалізовані міністерські комісії (з економіки та фінансів; з продовольчих проблем; з інфраструктури; з людських ресурсів) та 14 міністерських рад.

Співробітництво в екон. сфері є домінуючим у діяльності САМ і розвивається в двох гол. напрямках — екон. інтеграція його держав-членів (розроблено план створення Економічного союзу Магрибу) та розширення зв'язків з європ. д-вами, яке відбувається шляхом активізації переговорного процесу за формулами 5+5 (САМ та Іспанія, Італія, Франція, Португалія, Мальта), 5+15 (САМ та *Європейський Союз*) та 1+15 (окремі країни-члени САМ — ЄС). Інтеграційні процеси в Магрибі розвиваються досить повільними темпами, до того ж в умовах періодичного загострення протиріч між окремими країнами чи групами країн. Чинником, який негативно вплинув на розвиток ситуації всередині САМ, стало загострення ситуації навколо Зах. Сахари (див. *Західної Сахари проблема*), що спричинило кризу у відносинах між Марокко та Алжиром. З метою збереження САМ з 1996 тимчасово заморожена діяльність його виконавчих структур на вищому рівні. Штаб-квартира орг-ції розташована в Рабаті (МарОККО).

Ю.С. Скороход

Союз Визволення України (СВУ) — політ, орг-ція укр. революціонерів-емігрантів з Російської імп., що була створена 22.07(4.08). 1914 у Львові на основі започаткованого ними спільно з галицькими діячами в 1912 Укр. інформ. комітету. Спершу у СВУ було бл. 10 членів, а до його керівного виконавчого органу входили *Д. Дон-цов* (голова), *В. Дорошенко* (УСДРП), *А. Жук* (УСДРП) і *М. Залізняка*; на поч. вересня 1914, з наближенням наступаючих рос. військ, СВУ був переведений до Відня, де до нього приєдналися також укр. емігранти з Праги, Риму і Женеви, а головою було обрано *М. Залізняка*, співробітниками СВУ (офіційно не вступаючи до нього) стало чимало українців-галичан, які також змушені були евакуюватися вглиб Австро-Угорщини, — *П. Карманський*, *Р. Перфецький*, *С. Смаль-Стоцький*, *В. Старосольський*, *С. Тома-шівський* та ін.; на пленумі СВУ в листопаді 1914 була обрана його постійна президія в складі *В. Дорошенка*, *А. Жука*, *М. Меленевського* і *О. Ско-рописа-Йолтуховського*, що діяла до формального саморозпуску орг-ції 1.05.1918. У програмному док-ті СВУ, оприлюдненому в його щотижневому «Віснику» 5.10.1914, наголошувалося, що орг-ція бере на себе представництво нац.-політ. і соц.-екон. інтересів укр. народу в Росії, реалізація яких пов'язувалася з поразкою Петербурга у війні і побудовою самостійної укр. д-ви з

конституційно-монархічним ладом (з огляду на політ, устрій Німеччини й Австро-Угорщини, як кандидат на укр. престол розглядався Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний) — онук імператора Франца Йосифа I), демокр. режимом, однопалатним парламентом, рівноправ'ям національностей, свободою віросповідання і автокефальною церквою. Найважливішими практ. завданнями СВУ вважав орг-цію укр. суспільства для втілення в життя своїх принципів: запровадження нац. громад.-політ, орг-ції відвойованих у Росії укр. земель; підготовку до скликання нац. конгресу, що мав визначити форму держ.-прав. орг-ції укр. земель, відібраних Центральними д-вами в Росії під час війни чи за рішенням міжнар. мирної конференції, та їхній сусп.-екон. устрій; захист інтересів укр. народу і його нац.-держ. розвитку перед урядами воюючих д-ав та на міжнар. конференціях; популяризацію укр. справи в Європі шляхом публікації спец. видань, у пресі тощо. Спершу у своїй діяльності СВУ тісно співпрацював з МЗС Австро-Угорщини, від якого отримував фінанс. субсидії (в грудні 1914 — 500 тис. крон, лютому 1915 — 300 тис, квітні 1915 — 250 тис), але з часом ставлення офіц. Відня стало прохолоднішим, керівництву орг-ції було рекомендовано перейти на приватне становище, австр. і нім. уряди припинили офіц. контакти із СВУ, а у справі роботи серед рос. військовополонених він мав звертатися до оборонних відомств Центральних держав. У 1917 О. Скоропис-Йолтуховський змушений був визнати, що «мрії про провідну історичну роль Австрії у відродженні самостійної Української Держави довелося нам здати в архів».

Найбільших здобутків СВУ вдалося досягти в розгортанні широкомасштабної інформ.-пропагандистської діяльності на міжнар. арені на користь створення незалежної укр. д-ви. Вже 25.08.1914 у Відні була надрукована у вигляді прокламацій і передана для публікації в пресі Центральних д-ав низка звернень СВУ, в т. ч. «До публічної opinio Europae», «До румунів», «До болгарського народу», «До турецького народу», «До шведського народу», в яких наголошувалося на агресивній та загарбницькій «панславистській» зовнішній політиці імперії Романових і стверджувалося потреба усамостійнення України як єдиного ефективного «заборона» проти рос. експансії, в перспективі висувалося завдання орг-ції регіонального блоку проти імпер. зазіхань Росії. До ряду європ. д-ав були направлені «уповноважені по пропаганді», які відкрили представницькі бюро СВУ: два в Швейцарії — В. Степанківського в Лозанні та Є. Бачинського в Женеві, два у Стокгольмі — М. Залізняка і О. На-зарука, в Берліні — Д. Донцова (1914-16) і О. Ско-рописа-Йолтуховського (1916-18), Софії—Л. Ган-кевича, Стамбулі — М. Меленевського, Римі — О. Семенова; для ознайомлення укр. діаспори у США з перебігом Першої світової війни і становищем українства було відряджено С. Демид-чука. Стамбульському представництву вдалося добитися визнання тур. урядом СВУ воюючою проти Росії стороною й оприлюднення 24.11.1914 у столичній пресі декларації міністра внутр. справ і члена правлячого тріумвірату Талаат-Бея про необхідність визволення України з-під рос. панування та надання укр. народів допомогі в будівництві незалежної д-ви після завершення війни. Берлінське прес-бюро СВУ протягом 1914-17 видрукувало 100 випусків тижневика «Українські Вісті» (нім. мовою), що мав наклад 4 тис. примірників і розповсюджувався зеред зарубіжних ЗМІ, політ, та наук, діячів; під його впливом у 1915 в Німеччині виникло «Товариство посібників укр. визв. змаганням «Україна», що почало видавати власний друкований орган. У Лозанні в 1915-17 вийшло 9 номерів ілюстрованого щомісячника «Український Огляд» (франц. мовою, наклад 7 тис. примірників) англ. і франц. мовами, що призначався для пропаганди державницьких прав України серед населення країн Антанти, а також серія агітаційно-пропагандистських брошур М. Гру шевського, Л. Мартова, А. Парвуса, Л. Цегельського та ін. Важливою формою інформ.-пропагандистської роботи СВУ стала й підготовка інформ. бюлетенів для закорд. преси нім., англ. і франц. мовами: «Вісті українського прес-бюро» (Берлін, 1915-16) і «Кореспонденції національностей Росії» (Берн, 1916-17). Організовані СВУ власні видавництва («Видавниче товариство ім. Франка» у Фрайштадті, «Видавниче товариство ім. Б. Трінченка» у Вецлярі, «Український рух» у Раштадті, «Видавництво ім. П. Куліша» в Зальцведелі) випускали книжки і брошури з історії й етнографії України, рос. політики в укр. питанні, нац. відродження «неісторичних» народів, біографічні нариси про визначних діячів вітчизняної історії й культури. Загалом за період існування СВУ видав бл. 50 книжок і 30 брошур з українознавчої тематики нім., англ., франц., італ., тур., угорською, румунською, шведською, болг., чеською і хорватською мовами. Інформ. осередки і видання СВУ багато в чому прислужилися як орг. фундамент і кадровий резерв для налагодження дипломатичної служби УНР і Української Держави.

Література: Лавров Ю.П. Початок діяльності Союзу Визволення України // Український історичний журнал. — 1998. — №4, 5; Адамович С. Зв'язки Союзу визволення України зі слов'янськими народами // Людина і політика. — 2001.

«Союз заради прогресу» (АШапсе йог Рю§-ге8\$) — програма екон. допомоги США країнам Лат. Америки, спрямована на регіональну стабілізацію та зміцнення власних позицій в регіоні; основна ідея програми була сформульована у виступі Президента США *Дж. Кеннеді* 13.03.1961. Спец. сесія Економічної та соціальної ради *Організації американських держав (ОАД)*, яка проходила 5-17.08.1961 у Пунта-дель-Есте (Уругвай), прийняла заяву про заг. принципи та Хартію Пунта-дель-Есте, в яких було викладено цілі та програму «С. з. п.», розраховані на 10 років. США обіцяли виділяти на розвиток країн Лат. Америки протягом 1961-70 по 2 млрд. дол. щорічно, з яких 1,1 млрд. дол. надавав уряд США та 900 млн. — міжнар. фінанс. установи і приватні капіталовкладники. «С. з. п.» був спрямований на соц. реформування країн Лат. Америки і запобігання новій рев-ції, подібної до кубинської. У 1969 спец. представник Президента США Н. Рокфеллер здійснив інспекційну поїздку лат.-амер. країнами, за підсумками якої було оприлюднено доповідь, що давала негативну оцінку потенціалу «С. з. п.»; поступово програму було ЗГОрнуТО.

С.П. Галака

СОЮЗ трьох Імператорів — угода між Австро-Угорщиною, Німеччиною та Росією, підписана 6(18).06.1881 в Берліні терміном на три роки; була спробою відновити союз трьох імператорів, започаткований *Шенбруннським договором 1873*.

Угода фактично була домовленістю про *нейтралітет*: передбачалося, що коли одна з договірних сторін опиниться в стані війни з будь-якою третьою д-вою, два інших учасники угоди будуть зберігати до неї сприятливий нейтралітет. У конкретній міжнар. ситуації того часу мова йшла про нейтралітет Росії у випадку франц.-нім. війни і нейтралітет Австро-Угорщини і Німеччини у випадку брит.-рос. воєнного зіткнення. Гарантії нейтралітету поширювалися і на випадок війни однієї з трьох д-ав із Туреччиною, але за умови попереднього узгодження про цілі та результати цієї війни. В одній із статей дог-ру Німеччина і Австро-Угорщина брали зобов'язання сприяти Росії в тому, щоб домогтися від тур. уряду твердого дотримання принципу закриття протоків Босфор і Дарданелли у випадку війни, що означало недопущення брит. флоту в Чорне море. В угоді визначалися сфери впливу Росії та Австро-Угорщини; для підтвердження прав Австро-Угорщини на Боснію і Герцеговину вводилася спец. стаття, що зобов'язувала Росію поважати австр.-угорські інтереси на Балканах. В окремому протоколі підтверджувалось право Австро-Угорщини анексувати окуповані нею тур. провінції Боснію і Герцеговину в зручний момент. Сторони погоджувалися не чинити опір можливому об'єднанню Болгарії зі Схід. Руме-лією, а також протидіяти поглинанню Македонії Болгарією. Загалом угода мала компромісний і не конкретний характер, що свідчило про взаємну недовіру і збереження гострих протиріч між його учасниками. Про це свідчить і доля головного пункту угоди — про взаємний нейтралітет. У 1884 при відновленні дії дог-ру рос. уряд заявив, що зобов'язання збереження нейтралітету під час франц.-нім. війни трактується ним обмежено і не поширюється на той випадок, якщо напад здійснюватиме Німеччина. С. т. і. існував паралельно з *Троїстим союзом*, який фактично був спрямований проти Росії. Загострення відносин між Австро-Угорщиною, Росією і Німеччиною в 1885-86 через події на Балканах фактично призвело до розпаду С. т. і. У 1887, коли закінчився термін дії дог-ру, Німеччина і Росія уклали договір «Перестрахування» 1887.

Б.М. Гончар

СОЮЗ Центральних держав — див. *Троїстий союз*.

СОЮЗИ валютні — угруповання держав, залежних в екон., валютному й фінанс. відношенні від держави-гегемона, яка диктувала їм єдину політику у сфері *міжнародних економічних відносин* і використовувала їх як привілейований ринок збуту, джерело дешевої сировини та вигідну сферу інвестування капіталу. С. в., як правило, офіційно не оформлювались угодами, а формувалися стихійно на основі відносин політ., екон. та фінанс. залежності слабших країн блоку від країни-лідера, що склалися історично. Здебільшого країна, що очолювала блок, виступала головним фінанс.-торг. партнером інших країн С. в., закупаючи значну частину їхнього *експорту*, постачаючи в обмін товари власного вир-ва і практично повністю задовольняючи потреби в кредитах. Заборгованість країн-членів блоку (між собою, перед

лідером або третіми країнами) зазвичай номінувалась і погашалась у валюті країни, що очолювала блок. Мета С. в. — закріплення й посилення конкурентних позицій країни-лідера на міжнар. арені. Утворення С. в. стимулювалось крахом золотодевізної *Бреттон-Вудської валютної системи*, що супроводжувався створенням конкуруючих між собою регіональних блоків, два з яких очолили емітенти резервних валют, а третій об'єднав прихильників підтримки *золотого стандарту*.

Першим з'явився стерлінговий блок. Його появі передувало послаблення брит. економіки, скорочення позитивного сальдо її торг, балансу та падіння золотих резервів нижче мінім, допустимого рівня. Центр, банки інших країн почали масово конвертувати наявні в них фунти стерлінги в золото. Різке падіння резервів Банку . Англії примусило уряд Великої Британії призупинити з вересня 1931 конвертованість фунтів стерлінгів у золото. Після цього Велика Британія, не впоравшись із роллю світового лідера, сконцентрувала зусилля на збереженні статусу регіонального лідера. З цією метою в тому ж 1931 був створений стерлінговий блок, до складу якого увійшли всі країни Британської Співдружності націй (крім домініонів Канади та Нью-Фаунд-ленду, які стали членами доларового блоку), а також інші д-ви, на той час тісно пов'язані з Великою Британією — Єгипет, Ірак, Португалія й територія Гонконг. Пізніше до цього блоку приєдналися Данія, Норвегія, Швеція, Фінлян- дія, Японія (де-факто), ще згодом — Греція та Іран. Приводом для створення другого блоку — доларового — стали вольове рішення Президента Ф.Д. Рузвельта про відмову від золотого стандарту 1933 й активізація зусиль США щодо згуртування навколо себе країн Півн. та Півд. Америки. Наслідком було формування в 1933 доларового блоку, який об'єднав США з більшістю країн Зах. півкулі. Його особливістю було те, що США не здійснювали валютний контроль за іншими його учасниками.

Для обох С. в. характерним було те, що: курс валют усіх країн блоку прив'язувався до валюти країни-гегемона; *міжнародні розрахунки* країн блоку здійснювались у валюті країни, що очолює блок; валютні резерви зберігались у банках країни-гегемона в її валюті; забезпеченням валют країн блоку виступали боргові зобов'язання країни-гегемона — її казначейські векселі та держ. облігації. Під час *Другої світової війни* обидва блоки трансформувались у *валютні зони*. Відмова від конвертації їхніх валют у золото надали країнам обох блоків значні конкурентні переваги у зовн.-екон. відносинах, що дозволило їм розвалити золотий блок, який існував у червні 1933 — жовтні 1936, об'єднуючи Францію, Бельгію, Нідерланди, Швейцарію, Італію, Чехосло-ваччину та Польщу.

нд. Амалян

Союзів та коаліцій міжнародних теорія —

дослідження процесів створення та функціонування міждерж. союзів та коаліцій із застосуванням методології соціології «малих груп» і математичної теорії ігор. Згідно з цією теорією, формування міждерж. коаліцій є продуктом існування спільної загрози для д-ав; коаліції д-ав у *міжнародних відносинах* є завжди відкритою або прихованою формою військ.-політ, союзу для вирішення проблем безпеки. Одним із центральних у теорії є «принцип розмірів», за яким процес формування та розпуску міжнар. коаліції є підпорядкованим прагненню учасників створити оптимальну з погляду балансу витрат та вигравів коаліцію; оптимальна коаліція завжди включає таку кількість учасників, яка є мінімально необхідною для виграшу, і цей оптимальний розмір забезпечує відносну стабільність угруповання. Тенденції до розпаду характерні як для коаліції не оптимального розміру, так і для коаліції на завершальному етапі конфлікту, коли бажання отримати більшу частку результатів спільної перемоги призводить до виключення з коаліції учасників, які не є критичними для досягнення цілей коаліції. *Стабільність* міждерж. коаліцій забезпечується балансом між обмеженням свободи дій унаслідок блокової дисципліни та готовністю членів коаліції визнавати такі обмеження, між формальними повноваженнями й роллю окремих членів коаліції та їхніми реальними можливостями і впливом. У системі міжнар. відносин процес створення коаліцій д-ав має характер ланцюгової реакції, коли формування одного союзу викликає виникнення іншого для протидії першому, відтак виступає в ролі механізму внутр. самоорганізації *системи міжнародної* (механізм балансу сил).

АА.. Субботін

Союзний робітничо-селянський договір МІЖ РСФРР І УСРР 1920 — політ, угода, підписана в Москві 28.12.1920 *В. Леніним, Г. Чи-черніним і Х. Раковським* на підставі п. 1 резолюції 8-го Всеросійської конференції РКП(б) «Про радянську владу на Україні» від

4.12.1919, де наголошувалося, що «РКП стоїть на точці зору визнання самостійності УСРР», та резолюції 4-го Всеукраїнського з'їзду рад «Про державні взаємини між УСРР і РСФРР» від 20.05.1920, де стверджувалося, що «УСРР, зберігаючи свою самостійну державну конституцію, є член Всеросійської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, об'єднаної єдністю політичного і соціального устрою». У преамбулі дог-ру стверджувалися незалежність і суверенність обох республік, а також усвідомлення ними потреби згуртування своїх сил із метою оборони і в інтересах госп. будівництва. Відповідно до цього ст. 1 угоди встановлювала, що РСФРР і УСРР вступають між собою у воєнний і госп. союз, а для кращого здійснення цієї мети їхні уряди оголосили об'єднаними 7 замість 5-ти (згідно декрету Всерос. центр, виконавчого комітету рад «Про військовий союз радянських республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії для боротьби проти імперіалістів» від 1.06.1919) наркоматів: військ, і мор. справ, зовн. торгівлі, фінансів, праці, шляхів, пошт і телеграфу та вищих рад народного госп-ва (ст. 3). Ст. 4 встановлювала, що об'єднані наркомати входять до складу Раднаркому РСФРР і мають у Раднар-комі УСРР своїх уповноважених. Згідно з ст. 6 керівництво ними здійснювалося через Всеросійські з'їзди рад і ВЦВК, до яких УСРР посилає своїх представників. Договір був ратифікований 8-м Всеросійським з'їздом рад 29.12.1920 і 5-м Всеукраїнським з'їздом рад 2.03.1921, аналогічні союзні угоди 1921 було укладено між РСФРР та Азербайджанською, Вірменською, Білоруською і Грузинською СРР, а також із Хорезмською та Бухарською народними республіками.

В.І.

Головченко

Спа конференція 1920 — засідання Верховної ради *Антанти*, проходило 5-16.07.1920 у Спа (Бельгія) за участі представників Бельгії, Великої Британії, Італії, Португалії, Франції, Японії, а також Німеччини і Польщі. Конференцію було скликано згідно з рішенням *Сан-Ремо конференції 1920*. На прохання нім. уряду про відстрочку виконання військ, статей *Версальського мирного договору 1919*, мотивованого «загрозою революції», учасники С. к. погодилися подовжити до 1.01.1921 термін скорочення чисельності нім. збройних сил до 100 тис. вояків; водночас було зазначено, що в разі несвоєчасного або неповного виконання Німеччиною умов Версальського мирного дог-ру союзники залишають за собою право на розширення районів окупації Німеччини. На С. к. не було остаточно вирішено питання про нім. репарації, лише були визначені частки держав-переможниць у заг. обсягу *репарацій*, зокрема на долю Франції припадало 52%, Великої Британії — 22%, Італії — 10%, Бельгії — 8%, Японії та Португалії — 0,75% кожній. Також встановлювалися частки в розподілі репарацій, що стягувалися з Австрії й Болгарії. Під загрозою військ, санкцій Німеччина пообіцяла поставляти державам-переможницям щомісяця 2 млн. т вугілля на рахунок репарацій. Одночасно було прийнято рішення про надання їй кредиту, розмір якого вдвічі перевищував вартість поставок із Німеччини. На С. к. було вирішено розширити військ, допомогу Польщі у війні проти РСФРР, а також вдатися до дип. кроків із метою зупинити наступ Червоної армії (див. *Керзона лінія*). До Варшави була направлена місія представників Великої Британії і Франції, яка зайнялася координацією допомоги польській армії. Верховна рада Антанти також ухвалила передати на вирішення конференції послів питання про кордони між Польщею та Чехословаччиною в Тешинській області й відхилила заперечення уряду Туреччини проти ряду положень проекту мирного дог-ру з нею (див. *Севрський мирний договір 1920*).

О.С. Пархомчук

Спаак (Зраак) Поль-Анрі (25.01.1899, Схарбек поблизу Брюсселя — 31.07.1972, Брюссель) — бельгійський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив юрид. ф-т Брюссельського ун-ту. На поч. 1920-х вступив у Бельгійську робітничу партію (БРП, з 1945 — Бельгійська соціал. партія, БСП), займався адвокатською практикою; у 1932 обраний від БРП до палати депутатів парламенту, переобирався до 1957 і у 1961-66; у 1936-37, 1938, 1939-47, 1949, 1954-57 і 1961-66-мін. зак. справ і зовн. торгівлі. У 1938-39, 1946 і 1947-49 — Прем'єр-міністр Королівства Бельгія; в 1961-66 — віце-прем'єр. Головував на Брюссельській конференції 3-24.11.1937, що не відважилася запровадити проти Японії *санкції міжнародні* за порушення нею дог-ру 9-ти д-ав (див. *Вашингтонська конференція 1921-22*); схвалив *Мюнхенську угоду 1938* і здійснював політику т. зв. політ, «нейтралітету» Бельгії, що полегшила її загарбання нацистською Німеччиною. Під час перебування в еміграції в Лондоні 1940-44 переглянув зовн.-політ, орієнтири й після *Другої світової війни* ініціював та очолив «Європейський рух», наполог на прийнятті Бельгією *Маршалла плану* й підписав *Вашингтонський договір 1949*; в 1949-51 —

голова Консультативної асамблеї *Ради Європи*, у 1955-57 керував міжурядовим комітетом експертів з підготовки проектів дог-рів, які започаткували ЄЕС і *Євроатом*; у 1957-61 — Ген. секретар НАТО. На поч. 1960-х виступив на підтримку *мирного співіснування принципу*, залишаючись прибічником збереження і зміцнення Альянсу; в 1961 і 1963 відвідав з офіц. візитами СРСР. Після виходу у відставку й залишення БСП працював у приватному бізнесі.

В.І. Головченко

Спеціалізація дипломатичної роботи — кадрова концепція сучас. *дипломатичних служб*. С. дип. служби торкається діяльності як міністерств, так і закорд. *дипломатичних представництв*. Сучас. *відомство закордонних справ* потребує досвідчених фахівців, обізнаних із такими питаннями як роззброєння, економіка та фінанси, торгівля і бізнес, міжнар. допомога та розвиток, культурні зв'язки. Якщо МЗС прагнуть зберегти свою пріоритетну роль у *міжнародних відносинах*, то вони не зможуть обійтися без залучення певної кількості співробітників з високим рівнем спеціалізації. Для більшості сучасних МЗС характерне посилення ролі т. зв. функціональних управлінь, відповідальних за екон., культ., наук, питання, пресу та інформацію тощо, задля того, щоб бути на рівні вимог часу, що постають перед сучас. *дипломатією*. У діяльності за кордоном дипломати-спеці-

алісти беруть на себе такі завдання, як підготовка інформацій вузького фахового змісту, представництво на міжнар. семінарах і конференціях із вузькою тематикою, участь у переговорах, які стосуються специфічної сфери. У різних країнах склалася різна практика щодо підпорядкування вузьких спеціалістів тим чи іншим держ. структурам, коли вони працюють на території своєї країни. Якщо *Державний департамент США* уже давно намагається включати їх до свого складу, то, напр., у Великій Британії та ФРН фахівці під час перебування в центрі, як правило, працюють у своїх фахових мін-вах і лише після переведення в закорд. установи та представництва тимчасово вступають на дип. службу. Особливо корисною з погляду держ. інтересів є ситуація, коли такі фахівці стають співробітниками міжнар. орг-цій; у таких випадках вони так чи інакше дістають змогу для лобіювання нац. інтересів. Одночасно зі С. світової дипломатії підвищується значення підготовки компетентних дипломатів-генералістів (див. *Генералізм*), що передбачає спроможність останніх працювати відразу на декількох Напрямках.

В.М. Матвієнко

Спеціалізовані установи ООН — міжурядові авт. (самостійні) орг-ції, що співробітничать з *Організацією Об'єднаних Націй* на основі спец. угод з *Економічною і Соціальною Радою ООН*, яка відіграє роль координатора. Спеціалізованою установою вважається лише та, що відповідає ряду вимог: орг-ція має бути утворена урядами; вона повинна мати глобальний характер; орг-ція повинна діяти в певній сфері міжнар. співробітництва: екон., соц., культури, освіти, охорони здоров'я та інших; вона повинна підписати угоду з ООН про співробітництво, координацію і взаємодію з нею та іншими спеціалізованими установами. Головна мета спеціалізованих установ полягає у створенні умов стабільності та благополуччя, необхідних для мирних і дружніх відносин між націями, заснованих на повазі до принципу рівноправності і самовизначення народів. Цілі спеціалізованих установ сформульовані в ст. 55 *Статуту ООН*: а) сприяти підвищенню рівня життя, повній зайнятості населення і умовам екон. та соц. прогресу й розвитку; б) сприяти розв'язанню міжнар. проблем у галузі екон., соц., охорони здоров'я тощо; міжнар. співробітництву у сфері культури і освіти; в) сприяти повазі й дотриманню прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії. ООН взяла курс на децентралізацію системи спеціалізованих установ, вбачаючи в них цілком авт. орг-ції. Хоча спеціалізовані установи і надсилають ЕКОСОР звіти, проте її координуюча роль виглядає дуже умовною, оскільки проблеми вирішуються лише шляхом консультацій і рекомендацій, які не є обов'язковими. Прав, основи, компетенція спеціалізованих установ визначаються Статутом ООН, статутами спеціалізованих установ та їх угодами з ООН. Кожна спеціалізована установа має свій статут, свою структуру, свій бюджет, що обумовлює її незалежність і автономію. Бюджетна незалежність і конституційна автономія спеціалізованих установ створюють проблеми для проведення узгодженої політики, обумовлюють дублювання і розпорошення коштів. Існує специфіка в ухваленні рішень у спеціалізованих установах; всупереч з практикою ООН тут навіть бюджет, як правило, приймається простою більшістю, а кваліфікованої більшості вимагають гол. ч. такі питання, як прийняття нових членів, міжнар. конвенцій. На відміну від інших спеціалізованих установ в

Міжнародному банку реконструкції та розвитку (МБРР) і Міжнародному валютному фонді (МВФ) діє т. зв. «зважена» процедура голосування, яка враховує розміри фінанс. внесків членів. Статус спеціалізованої установи ООН мають наступні організації: Всесвітня метеорологічна організація, Всесвітня організація інтелектуальної власності, Всесвітній поштовий союз, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародний валютний фонд, Міжнародна фінансова корпорація, Міжнародне агентство з атомної енергії, Багатостороннє агентство з питань гарантії інвестицій, Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку, Міжнародна морська організація, Міжнародна організація цивільної авіації, Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна організація праці, Міжнародний союз електрозв'язку, Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури, Організація Об'єднаних націй з промислового розвитку, Продовольча і сільськогосподарська організація ООН.

Спеціалізовані установи відігравали і відіграють багатопланову роль у міжнар. житті як інструменти нац. політики д-ав, регулятори взаємовідносин, суб'єкти, що справляють важливий вплив на розв'язання життєвих проблем сучасності. Вони є невід'ємним елементом співробітництва д-ав і народів, розв'язання глобальних,

регіональних і нац. проблем, зміцнення взаєморозуміння і довіри між народами.

Кардинальні позитивні зміни у стосунках Сходу з Заходом після закінчення «Холодної війни», оздоровлення всієї міжнар. атмосфери, зміцнення глобалізації у світі створили сприятливі умови для подальшого зростання ролі спеціалізованих установ **ООН.**

в.с.

Бруз

Спеціальна МІСІЯ (місія *ad hoc*) — тимчасова місія, яка за своїм характером представляє державу і направляє її однією державою в іншу за згодою останньої для розгляду з нею певних питань або для виконання щодо неї певного завдання. Прав. основою діяльності С. м. є Конвенція про спеціальні місії 1969. С. м., згідно зі ст. 1 конвенції, має представницький характер. Ця обставина дає змогу відрізнити С. м. від різних недерж., хоча значною мірою також офіц. місій і візитів. Д-ва може направляти С. м. в іншу д-ву за згодою останньої. Найважливішою дипломатичних відносин або консульських відносин не є необхідною складовою для направлення або прийняття С. м. Крім цього, направлення або прийняття С. м. не зв'язані також з інститутом визнання, який є необхідною умовою для встановлення дип. відносин. Направляюча д-ва на свій розсуд може призначити главу і членів С. м., надавши попередньо приймаючій д-ві необхідну інформацію про чисельність і склад місії, а також прізвища і посаду осіб, яких вона має намір призначити. На відміну від глави дипломатичного представництва, главі С. м. не потрібно отримувати *агреман*. Приймаюча д-ва може в будь-який час, не будучи зобов'язаною мотивувати своє рішення, повідомити акредитуєму д-ву, що хтось із членів дип. персоналу С. м. є *персоною нон грата* або що будь-який інший член персоналу місії неприйнятний. Водночас, стосовно глави і членів деяких С. м., які обіймають відп. посади в направляючій д-ві (напр., прем'єр-міністр, мін. закорд. справ, міністр зовн. торгівлі), *приймаюча держава* не може заявити, що така особа є *персоною нон грата*.

У дип. практиці досить часто трапляються випадки, коли С. м. (особливо на вищому рівні) послідовно відвідують декілька країн упродовж короткого терміну. Це найчастіше один геогр. район (напр., Бл. Схід, Зах. Європа, Індокитай). Однак, з прав. точки зору це буде не одна С. м., а радше послідовний ланцюг таких місій, оскільки переговори, які веде місія, проводяться з кожною держ. окремо, в різний час і на території різних д-ав. Функції С. м. розпочинаються з моменту встановлення місією офіц. контакту з *відомством закордонних справ* або іншим органом приймаючої д-ви, щодо якого є домовленість. Здебільшого С. м. отримують повноваження від *глав держав, глав урядів* або міністрів закорд. справ. Функції С. м. встановлюються за взаємною згодою д-ви перебування та направляючої д-ви і в порівнянні з постійним дип. представництвом мають більш обмежений характер, оскільки С. м. не здійснює заг. представництва д-ви, що її направила.

В.М. Репецький

Спеціальні інформаційні операції — операції, які через управління структурою сусп. комунікації реалізують вплив на сусп.-політ. життя міжнар. спільноти. Під С. і. о. розуміють сукупність спец. заходів, пов'язаних за метою, об'єктом та часом здійснення, відп. держ. і недерж. установ та орг-цій. Визначають три основні типи С. і. о.: операції, спрямовані на політ. (економічну) дестабілізацію; операції, спрямовані проти суб'єктів, які ухвалюють рішення;

операції, спрямовані на дискредитацію опонентів. С. і. о. різних типів здійснюється за єдиною схемою: попередній етап, або етап планування С. і. о., метою якого є планування операції, зокрема, визначення доцільності її здійснення, цілей, завдань, сил і засобів, цільової аудиторії впливу, «груп підтримки», прийомів і методів впливу, соц.-політ. комунікації тощо; інформ. привід, під яким розуміють подію (можливо, й псевдо-подію), що використовують як привід для пропагандистської кампанії або С. і. о. (вплив на сусп.-політ, комунікацію); «розкрутка» інформ. приводу як основного етапу будь-якої С. і. о. Його сутність полягає у використанні інформ. приводу задля досягнення цілей операції, тобто для посилення, формування або руйнування певних структур сусп.-політ, комунікації; «вихід з інформаційної операції, або етап закріплення», завданням якого є послідовне забезпечення завершення пропагандистської кампанії або С. і. о. після досягнення поставлених цілей або внаслідок форс-мажорних обставин. С. і. о. слід розглядати як один із найпотужніших засобів, значення та впливовість якого швидко зростає відповідно до процесів глобалізації та утворення спільного світового інформ. і сусп.

Простору.

О.В. Литвиненко

Спеціальні права запозичення (англ. кре-сіаі сігауігщ гі\$п18), СДР (5БК) — міжнар. платіжний засіб, резервний актив, що випускається *Міжнародним валютним фондом (МВФ)*, розподіляється між країнами-членами відповідно до їх квот і може бути використаним для купівлі інозем. валюти, надання позик та здійснення платежів. Запровадження СДР у 1969 було пов'язано з витісненням із системи міжнар. валютних відносин золота як монетарного товару, яке в умовах *Бреттон-Вудської валютної системи* частково продовжувало зберігатися за собою окремі функції *світових грошей*. Колективна валютна одиниця СДР розглядалась як альтернатива доларові у функціях, де він використовувався як світові гроші, та мала сприяти забезпеченню функціонування міжнар. платіжно-розрахункової одиниці незалежно від стану платіжного балансу та внутр. грошового обігу окремих країн, зокрема США. Статутом МВФ (ст. 15-20) визначено механізм формування та спосіб функціонування СДР: виконує функції інтернац. міри вартості валютних паритетів нац. грошових одиниць членів МВФ; виступає резервним активом міжнар. валютної системи і використовується для регулювання сальдо *балансів платіжних* окремих країн-членів МВФ; виконує функцію міжнар. засобу платежу; може використовуватись для купівлі вільноконвертованої валюти. У 1970 було здійснено першу емісію цієї валюти, одиниця СДР була прирівнена до 1 дол. США, отримала вміст — 0,888671 грама чистого золота. На підставі цього вмісту визначалося співвідношення одиниці СДР з іншими валютами країн-членів МВФ. Після девальвації долара в грудні 1971 одиниця СДР почала приростуватися до 1,08571 дол., а після лютневої девальвації 1973 — до 1,20635 дол. З 1.07.1974 вартісний паритет СДР почав визначатися на підставі стандартного «кошика валют», до якого входило 16 валют країн, що мали найбільшу питому вагу у світовому експорті товарів і послуг. СДР виступала як середньозважена величина паритетів цих валют, усталивши тим повну демонетизацію золота. З 1.01.1981 рішенням МВФ було скорочено число валют системи визначення паритетної основи СДР на базі стандартного «кошика валют» до 5 (долар США — 39%, нім. марка — 21%, япон. єна — 18%, англ. фунт стерлінгів — 11%, франц. франк — 11%). Із введенням євро з 1.01.1999 в систему міжнар. розрахунків у кошику валют стало 4 грошових одиниці. Склад «кошика» та питома вага валют переглядається МВФ раз у 5 років. Емісія СДР має кредитний характер, здійснюється за рішенням директорату МВФ у випадку, коли країни-учасниці фонду доходять до спільного висновку, що на певному етапі утворюється заг. нестача міжнар. валютних резервів. Емітована сума СДР (бл. 21,4 млрд. одиниць СДР) розподіляється між країнами-членами фонду згідно з їхніми квотами. СДР зараховується на спец. рахунки (кресіаі дгауіп§ асошіі), що відкриваються кожній країні, а також окремим міжнар. валютно-фінанс. орг-ціям і світовим банкам; на підставі таких рахунків здійснюються операції в колективній валюті. Наявність відп. міжнар. активу дає можливість центр, банкам обмінювати СДР на конвертовану валюту, яку можна використати для зовн. платежів. МВФ здійснює регулювання вказаних операцій. Попри заходи, вживані МВФ, СДР не посіла вагомого місця у структурі міжнар. валютних резервів — обсяг операцій у СДР складає не більше 3% зовн. розрахунків країн-членів МВФ. У 1990-2000 на базі СДР визначали курси нац. валют лише 8 країн.

В.В. Батрименко. А.Л. Румянцев

Спицул Микола (5.12.1867, с. Кучуров, Буковина - 1928, Відень) — укр. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив Чернівецьку учительську семінарію. Працював поміч-

ником сільського учителя, учителем, з 1907 — інспектором народних шкіл у Вашківському повіті, чл. Іспитової комісії для укр. народних і виділових шкіл у Чернівцях; чл. Укр. нац.-демокр. партії, обирався від неї у 1907 і 1911 депутатом австр. Державної ради і 1911 — Буковинського сейму. Під час *Першої світової війни* був депортований рос. окуп. владою до Сибіру; по поверненні увійшов до складу Української Національної Ради у Львові й узяв активну участь у встановленні укр. влади в Буковині на поч. листопада 1918; після її окупації румунськими військами призначений у грудні 1918 консулом ЗУНР/ ЗО УНР у Відні, де й залишився в еміграції.

В.І. Головченко

Спис Микола Михайлович (15.08.1946, Темрюк Краснодарського краю, РФ) — укр. громад.-політ. діяч, дипломат. У 1974 закінчив Сімферопольський держ. ун-т ім. М.В. Фрунзе, 1992 — Одеський держ. ун-т ім. І.І. Мечникова. У 1966-68 — служба в Збройних силах СРСР; у 1968-81 —

військ, керівник, старший піонервожатий, заст. начальника, помічник начальника головного управління по кадрах Всесоюзного піонерського табору «Артек»; у 1981-90 — консультант, зав. відділом, секретар, 1-й секр. Ялтинського міськкому КПУ. У 1990-94 — народний депутат України; голова Комісії ВР України з питань гласності та засобів масової інформації, чл. Президії ВР України. У 1994-99 — Ген. консул України в Тюмені; у 1999-2000 — в. о. зав. відділом, 1-й заст. начальника Консульського управління МЗС України; 2001-03 — нач. Управління кадрів та навч. закладів МЗС України. Указом Президента України від 18.08.2003 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Грузії.

В.М. Матвієнко

Співдружність Націй (англ. *Соттоп'уеа Іп*) — міждерж. об'єднання Великої Британії та незалежних суверенних держав, що були брит. колоніями; до 1949 — Британська Співдружність націй. Юридично оформлене *Вестмінстерським статутом 1931*. У С. Н. спочатку увійшли Велика Британія та її *домініони* — Канада, Австралійський Союз, Нова Зеландія, Південноафриканський Союз, Ньюфаундленд (до 1934) та Вільна ірландська держава; фактично С. Н. являла собою особисту унію, бо главою д-ви в кожному домініоні вважався брит. монарх. Але після того, як Індія висловила бажання залишитися у складі С. Н. після проголошення республіки (1950), монархічний характер цієї орг-ції було втрачено. У 1948 зі С. Н. вийшла Бірма, в 1949 — Ірландська Республіка, в 1961 — ПАР (поновила членство 1.06.1994), в 1972 — Пакистан (поновив членство 1.10.1989). На сьогоднішній день до С. Н. входять 54 д-ви: Велика Британія, Австралія, Антигуа і Барбуда, Багамські о-ви, Бангладеш, Барбадос, Беліз, Ботсвана, Бруней, Вануату, Гайана, Гамбія, Гана, Гренада, Домініка, Замбія, Західне Самоа, Зімбабве, Індія, Камерун, Канада, Кенія, Кіпр, Кірибаті, Лесото, Маврикій, Малаві, Малайзія, Мальдівська Республіка, Мальта, Мозамбік, Намібія, Науру, Нігерія, Нова Зеландія, Пакистан, Папуа — Нова Гвінея, Свазіленд, Сейшельські о-ви, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сингапур, Соломонові о-ви, Сьєрра-Леоне, Танзанія, Тонга, Трінідад і Тобаго, Тувалу, Уганда, Фіджі, Шрі-Ланка, Південноафриканська Республіка, Ямайка.

Декларація, прийнята в Сингапурі 1971, проголосила наступні принципи С. Н.: обов'язко вість миру і міжнар. порядку для безпеки і добробуту людини, забезпечення свободи і рівноправності без расових відмінностей, свободи думок, права кожного громадянина на участь у демокр. розвитку свого суспільства, б-ба з колоніалізмом і расизмом, сприяння взаємоповазі і терпимості. Головою С. Н. є брит. монарх. У структуру орг-ції входить: Конференція С. Н. (у складі прем'єр-міністрів держав-членів, збирається раз на 2 роки), зустрічі на рівні міністрів, Комітет вищих посадових осіб, спеціалізовані комітети. Координує діяльність С. Н. Секретаріат, утворений в 1965, який очолює Ген. секретар. На конференції С. Н., що відбулася в листопаді 1999 у Дурбані (ПАР), було прийняте рішення про введення посади Голови С. Н. Ним стає глава уряду країни-організатора чергової Конференції. У С. Н. немає статуту, і формально вона не є міжнар. міждержавною орг-цією. Членство в С. Н. не накладає особливих зобов'язань на її учасників. Для країн С. Н. Велика Британія залишається головним партнером по двосторонній співпраці, джерелом екон. допомоги та інвестицій. Для сприяння інтенсифікації екон. співпраці між державами-членами С. Н. було створено Економічну консультативну раду С. Н., яка збирається на рівні міністрів економіки і міністрів фінансів.

В.Ю. Крушинський

Співдружність Незалежних Держав (Со-дружество Независимых Государств), СНД (СНГ) — міжнар. міжурядова орг-ція; об'єднує держави, що входили до складу колишнього СРСР. Створена 8.12.1991, почала функціонувати 21.12.1991. Після того, як на поч. 1990-х переговори про підготовку нового Союзного договору зайшли в глухий кут, об'єктивний процес виходу республік зі складу СРСР та утворення незалежних д-ав став реальним фактом (див. *СРСР розпад*). 8.12.1991 в резиденції білоруського уряду Віскулі керівники Білорусії, Росії і України підписали *Біловезьку угоду про створення СНД 1991*. Республіка Білорусь, РФ і Україна як держави-засновниці СРСР, котрі підписали Союзний договір 1922, констатували, що «Союз РСР як суб'єкт міжнар. права і геополіт. реальність припиняє своє існування». Угода була відкритою для приєднання всіх держав-членів колишнього Радянського Союзу, а також для інших д-ав, які поділяють її цілі і принципи. 21.12.1991 в Алма-Аті відбулася зустріч глав 11 суверенних країн зі складу республік колишнього СРСР (крім Грузії і країн Балтії), на якій було прийнято протокол до Угоди про утворення СНД у складі Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизстану, Молдови, РФ, Таджикистану, Туркменистану, Узбекистану й України. Було ухвалено рішення про створення вищих органів СНД — Ради глав д-ав та Ради глав урядів. Крім того, було підписано декларацію, якою підтверджувалась рівноправність учасників нового утворення, прихильність до співробітництва в екон. сфері (на заг.-європ. та євразійському ринках), гарантії виконання міжнар. зобов'язань колишнього СРСР. У декларації зазначено, що СНД не є ні д-вою, ні наддержавним утворенням. Грузія певний час залишалась спостерігачем, але 9.12.1993 приєдналася до СНД. 22.01.1993 на засіданні глав д-ав СНД в Мінську був прийнятий Статут СНД. Метою СНД було визначено: співробітництво в політ., екон., екологічній, гуманітарній, культ, та інших сферах; всебічний і збалансований екон. і соц. розвиток держав-членів; забезпечення основних прав і свобод людини; співробітництво між державами-членами в забезпеченні міжнар. миру і безпеки; мирне вирішення суперечок і конфліктів між д-вами СНД. Основними принципами задекларовано: поважання *суверенітету* держав-членів, непорушність держ. кордонів, територ. цілісність, незастосування сили чи загрози силою; невтручання у внутр. справи; врахування інтересів одне одного і орг-ції в цілому. Ст. 12 Статуту вказує на можливість використання збройних сил у порядку здійснення права на *самооборону індивідуальну чи самооборону колективну*.

Вищим органом СНД є Рада глав д-ав, яка обговорює і вирішує принципові питання стосовно діяльності держав-членів у сфері їхніх заг. інтересів; збирається на засідання 2 рази на рік; за ініціативою одного з членів може бути проведено позачергове засідання. Рада глав урядів координує співробітництво органів виконавчої влади держав-членів в екон., соц. та інших сферах заг. інтересів; збирається на засідання 4 рази на рік; за ініціативою одного з учасників може бути проведено позачергове засідання. Рішення Ради глав д-ав і Ради глав урядів приймаються консенсусом. Глави д-ав і глави урядів головуєть на засіданнях відп. Рад по чергово. Ради глав д-ав та глав урядів створюють робочі допоміжні органи як на постійній, так і на тимчасовій основі. Згідно з Положенням, затвердженим Радою глав д-ав, діють: Рада міністрів закорд. справ (покликана здійснювати координацію зовн.-політ. діяльності держав-членів); Рада міністрів оборони (орган Ради глав д-ав з питань військ, політики і військ, будівництва); Головне командування Об'єднаних Збройних сил (здійснює керівництво Об'єднаними Збройними силами); Рада командуючих Прикордонними військами (орган Ради глав д-ав з питань охорони зовн. кордонів і забезпечення їхньої стабільності); Економічний суд (покликаний забезпечити виконання екон. зобов'язань у рамках СНД); Комісія з прав людини (консультативний орган СНД). На основі угод держав-членів про співробітництво в екон., соц. та інших сферах, відповідно до Статуту, можуть утворюватися органи галузевого співробітництва (за останні роки створені Рада по залізничному транспорту, Міждержавна рада по космосу, Електроенергетична рада, Міждержавна екологічна рада).

До 1999 постійно діючим виконавчим і координуючим органом СНД був Координаційно-консультативний комітет на чолі з Координатором, який призначався Радою глав д-ав; при ньому існував Виконавчий секретаріат. Згідно з рішенням Ради глав д-ав СНД від 2.04.1999, з метою скорочення витрат на утримання органів СНД, була проведена реорганізація виконавчих і адмін. органів СНД. У результаті об'єднання Виконавчого секретаріату СНД і ряду комітетів та галузевих органів був створений єдиний постійно діючий виконавчий, адмін. і координуючий орган — Виконавчий комітет СНД. Його очолює Голова виконавчого комітету — Виконавчий секретар СНД, який призначається Радою глав д-ав (місцезнаходження комітету — Мінськ). Делегації держав-учасниць на чолі з главами д-ав та урядів країн СНД беруть

участь у засіданнях відп. Рад, ведуть переговори, укладають угоди тощо. Відповідно до квітневих 1999 рішень Ради глав д-ав кожна держава-учасниця СНД самостійно вирішує питання про участь у будь-якому з органів СНД, а обов'язковими для неї визнаються лише ті рішення, учасником яких вона є.

Статутом передбачено міжпарл. співробітництво. Створена і діє *Міжпарламентська Асамблея держав-учасниць СНД(МПА)* як консультативно-дорадчий орган СНД. МПА формується з парл. делегацій держав-учасниць. Делегаціям країн-учасниць у МПА надаються рівні права, при обговоренні будь-якого питання кожна з них

має один голос. Орг-цію роботи МПА здійснює Рада МПА, до складу якої входять керівники парл. делегацій. Постійно діючим органом Ради МПА є Секретаріат; створені і діють 8 комісій МПА. Рішення з обговорюваних питань приймаються на основі *консенсусу*. За згодою Ради МПА в її роботі можуть брати участь *спостерігачі*. Членами МПА є всі держави-учасниці СНД. Останньою у березні 1999 як повноправний член до МПА приєдналася Україна. Місцеперебування МПА — Санкт-Петербург.

Ініціатори створення СНД не мали чітко опрацьованої концепції цього об'єднання. Самі учасники до нього поставилися по-різному. Росія вбачала в ньому перехідний етап на шляху до реінтеграції, для решти воно стало засобом досягнення нац. незалежності та зміцнення державності. Певною мірою утворення СНД забезпечило мирні умови для цивілізованого «розлучення» республік колишнього СРСР. Надалі, насамперед зусиллями рос. дипломатії, був активізований інтеграційний процес. СНД мала перебрати на себе основні координуючі функції екон. та госп. характеру. Почалося активне напрацювання відповідних док-тів і актів, що мали регламентувати її діяльність. Лише за 1992 було прийнято 103 спільні угоди, 64 спільні рішення та не менше аналогічних заяв, підписано численні спільні протоколи про співробітництво в різних сферах. Загалом до 2004 було прийнято понад 1000 багатосторонніх док-тів (Україна підписала більше 500 док-тів), однак реальні практ. наслідки має менше третини підписаних док-тів, інші — фактично залишаються недієздатними. Найбільш масштабними в рамках СНД є проекти з розвитку багатостороннього співробітництва у військ.-політ. сфері та екон. співпраці. 15.05.1992 вТашкенті Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан і Узбекистан підписали Договір про колективну безпеку (див. *Організація договору колективної безпеки*). Згодом до нього приєдналися Білорусь, Азербайджан, Грузія і Туркменистан. 23-24.12.1993 на зустрічі в Ашхабаді главами 10 держав-членів було прийнято рішення про перетворення Головного командування Об'єднаних Збройних сил в Штаб по координації військ, співробітництва держав-членів. 10.02.1995 міністри оборони країн СНД підписали угоду про створення об'єднаної системи протиповітряної оборони. Україна підписала угоду з поміткою «з урахуванням національного законодавства», що розуміється як виконання цієї угоди тільки у сфері військ.-техн. співробітництва. 24.09.1993 у Москві глави 9 д-ав — Азербайджану, Казахстану, Вірменії, Білорусі, Киргизстану, Молдови, Росії, Таджикистану та Узбекистану — підписали Договір про створення Економічного союзу. 24.12.1993 до Договору приєднався Туркменистан; 15.04.1994 як асоційований член до нього приєдналася Україна. 15.04.1994 главами д-ав СНД було підписано угоду про створення *зони вільної торгівлі країн СНД*. 6.01.1995 було укладено угоду про Митний союз між РФ та Республікою Білорусь, до якої згодом приєднався Казахстан. Про намір щодо приєднання до *Митного союзу СНД* заявили Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан і Туркменистан. 29.03.1996 у Москві був підписаний Договір між Республікою Білорусь, Казахстаном, Киргизстаном та РФ щодо поглиблення інтеграції в екон. і гуманітарній сферах. Однак переговори країн-учасниць про вступ до *Світової організації торгівлі (СОТ)* та входження до цієї орг-ції Киргизстану відсторонили завдання формування Митного союзу і навіть зони вільної торгівлі на невизначений термін. Найбільший прогрес у гармонізації митної політики і формуванні спільного митного простору, як і у військ.-політ, співробітництві, був досягнутий лише у відносинах Росії з Білоруссю, коли 2.04.1996 сторони уклали Договір про створення *Росії та Білорусі співтовариства* (8.12.1999 в Москві Президент Росії Б. Єльцин і Президент Білорусі О. Лукашенко підписали договір про створення *Росії та Білорусі союзної держави*). Однак загалом, в силу суттєвих розбіжностей в інтересах та політиці країн-учасниць СНД, концепція Економічного союзу, яка була закладена в Договорі 24.01.1993, на поч. 2000-х залишилася не реалізованою. Всередині самої СНД мали місце і нині продовжуються процеси подальшої диференціації, формування формальних і неформальних, тимчасових і більш стійких коаліцій д-ав. Цей процес отримав суттєвий імпульс у зв'язку з оформленням Центр.-азіатського союзу (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан) та формуванням у 1997-99 об'єднання *ГУУАМ* (Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан,

Молдова), яке у 2002 набуло офіц. статусу міжнар. орг-ції. Рос. дипломатії у відповідь на розвиток дезінтеграційних процесів кінця 1990-х років вдалося певною мірою протиставити новостворене *Євразійське економічне*

співтовариство (ЄврАзЕС), яке, за задумами організаторів, мало стати новим потужним інтеграційним центром в рамках СНД. Однак уже з 2003 найбільш привабливим інтеграційним проектом в рамках СНД визнано формування *Єдиного економічного простору (ЄЕП)* у складі Росії, України, Білорусі та Казахстану з подальшим залученням інших членів СНД (рамкова угода про створення ЄЕП підписана у вересні 2003 на саміті в Ялті).

Україна від початку формування СНД мала чітко виражену політику стосовно інтеграційних процесів у СНД. Вона не підписала Статут СНД, тому після набуття ним чинності перейшла зі статусу держави-члена, який отримала після ратифікації Угоди про створення СНД, до статусу держави-засновниці СНД. Україна не підписала також угоду про органи СНД, тому станом на 1.01.2004 брала участь у діяльності статутних органів СНД у статусі, що за своїм реальним змістом наближається до асоційованого члена. Україна розвиває співробітництво з іншими державами-учасниками СНД на основі положень Угоди про створення СНД від 8.12.1991 із Застереженнями і Заявою, зробленими при її ратифікації ВР України. Застереження ВР України до Угоди про створення СНД від 10.12.1991 та її Заява з приводу укладення Україною Угоди про СНД від 20.12.1991, що стали частиною нац. законодавства, разом з іншими законодавчими актами визначають заг. позицію України щодо СНД. Нац. інтересам України відповідає забезпечення її першочергових екон. інтересів у країнах СНД та налагодження двостороннього співробітництва з державами-учасниками на взаємовигідних засадах. Позиція України полягає в тому, що в результаті реформування СНД в політ. плані — орг-ція має трансформуватися в механізм переговорів та консультацій, в економічному — в раціональний механізм екон. співробітництва, спрямований на створення зони вільної торгівлі з урахуванням вимог СОТ. Штаб-квартира орг-ції знаходиться в Мінську (Білорусь).

В.М. Матвієнко

Співробітництва між державами принцип — один з *міжнародного права принципів основних* (преамбула, п. 3 ст. 1 *Статуту ООН*). Цей принцип пронизує весь Статут ООН, особливо чітко він фіксується в ст. 11, 13, гл. IX тощо. Обов'язок д-ав співробітничати закріплено в ряді *договорів міжнародних* універсального характеру, статутах багатьох міжнар. орг-цій. Так, у Договорі про принципи діяльності д-ав з дослідження і використання косм. простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, 1967 ст. 9 зобов'язує д-ви керуватися принципом співробітництва при дослідженні і використанні косм. простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла. Нині принцип співробітництва покладає на *суб'єктів міжнародного права* такі зобов'язання: співробітничати у відповідності з цілями і принципами *Організації Об'єднаних Націй*; робити свій внесок у співробітництво на умовах рівності; сприяти взаєморозумінню, довірі, дружнім і добросусідським відносинам в умовах миру, безпеки і справедливості; поліпшувати добробут народів; ширше знайомити інші д-ви з власними досягненнями в економіці, науці, техніці, культурі; робити власні переваги в цих сферах надбанням інших; скорочувати різницю в екон. розвитку. Співробітництво д-ав має бути рівноправним, справедливим, без тиску і втручання у внутр. справи. Вигода від співробітництва повинна бути не тільки взаємною, але й для блага інших д-ав, Світового Співтовариства.

Д.В. Скринька

Співробітництво — взаємодія *акторів міжнародних* на засадах позитивного та адаптивного сприйняття один одного, що характеризується такою сумісністю інтересів і цілей, наслідком якої є координація та узгодження їх діяльності з реалізації спільної мети. Категорія С. в *міжнародних відносин теорії* є дихотомною категорією, протилежною за змістом категорії міжнар. конфлікту. Більшість дослідників визнає діалектичний характер взаємодії цих двох ситуативних характеристик відносин міжнар. акторів, віддаючи перевагу одній з них як домінуючій в системі *міжнародних відносин* формі. У цьому полягала принципова відмінність поглядів представників *політичного реалізму* та *політичного ідеалізму* на класич. етапі розвитку дисципліни, а також поглядів неореалістів та їх опонентів (конструктивістів або прихильників концепції міжнар. режимів) — на сучасному. Теза про первинність С. в міжнар. відносинах є центр, аксіомою для більшості концепцій *інтеграції міжнародної*.

А.Л. Субботін

Співтовариство розвитку Півдня Африки (8oшЪ Aggisaп Oeueiортeпi Соттшшу), САДК (8АОС) — створене 17.08.1992 на основі

Конференції з координації розвитку півдня Африки. Членами САДК є 14 д-ав Півдня Африканського континенту. САДК створено для сприяння екон. зростанню, викоріненню бідності, підвищенню стандартів життя народів Півдня Африки, посиленню регіональної інтеграції, ефективному використанню природ, ресурсів тощо. Діяльність САДК полягає в гармонізації політ, та соц.-екон. діяльності держав-членів; розробці політики, спрямованої на подолання перешкод для вільного руху капіталів і робочої сили, товарів та послуг між країнами регіону; сприянні розвитку людських ресурсів, поширенню та розвитку технологій; покращенні екон. управління та вир-ва через налагодження регіональної кооперації. У 1996 було підписано Протокол САДК про вільну торгівлю, що передбачає скасування тарифів на внутр.-регіональну торгівлю між державами-членами САДК. Першою запровадила механізми Протоколу ПАР, яка скасувала в 2001 зовн.-торг. тарифи в рамках САДК на 76% товарів; запроваджують механізми вільної торгівлі в рамках САДК також Маврикій (51%), Малаві (41%), Зімбабве (30%). Протягом 1990-х основну увагу в діяльності САДК було приділено розвитку інфраструктури регіону, зокрема трансп. та телекомунікаційної (571 проект заг. вартістю 2 675 млн. дол. США). Водночас у САДК зберігається низький рівень внутр.-регіональної торгівлі, середній показник якої для держав-членів складає 5% від зовн.-торг. обігу. Із вступом ПАР до САДК у 1994 виникла проблема лідерства в рамках співтовариства: найвищі показники екон. розвитку в САДК мають ПАР та країни-учасники ініційованого нею Південноафриканського митного союзу (Ботсвана, Лесото, Намібія, ПАР та Свазіленд), що спричиняє переміщення фінанс. та інвестиційного центру САДК до ПАР. З 1997 у рамках САДК діє Парламентський форум з представників нац. парламентів держав-учасників. Того ж року в Хараре (Зімбабве) засновано Регіональний тренувальний центр САДК із миротворчої діяльності, фінансування якого здійснює Данія. На саміті країн-членів САДК у Намібії (9.03.2001) було прийнято рішення про посилення політ, співробітництва в САДК: здійснення структурної реформи Співтовариства, створення парламенту САДК, розробку принципів діяльності й завдань спільного органу з політики, оборони та безпеки САДК, головною метою якого має стати розробка механізмів врегулювання регіональних конфліктів. Секретаріат САДК перебуває у Габороне (Ботсвана).

С.В. Гринько

Співчуття (в дип. практиці) — офіц. висловлення на відп. рівні жалю з приводу кончини *глави держави, глави уряду* тощо. Глави інозем. д-ав, глави урядів, спікери парламентів, міністри закорд. справ надсилають телеграми, листи, послання з висловленням С. главам відп. держ. органів. Нац. траур оголошується спец. розпорядженням акредитуючої д-ви або країни перебування *дипломатичних представництв* та консульств. Про порядок проведення траурних заходів МЗС повідомляє уряди інозем. д-ав через свої *посольства* за кордоном, про це ж протокольна служба інформує *дипломатичний корпус*. Траурний церемоніал у випадку кончини глави д-ви передбачає можливість приїзду керівників інозем. д-ав, їхніх представників для участі в траурних заходах. Будь-яких запрошень з такого приводу не направляють, ініціатива участі представників у похоронах залишається за інозем. д-вою. Приймаючою стороною їм приділяється належна увага: орг-ція зустрічі (проводів) в аеропортах (на вокзалах), забезпечення готелями, транспортом, іншими видами послуг. Під час зустрічей (проводів) передбачається присутність офіц. осіб, прапори не піднімаються, гімни не виконуються. Прибулі на похорон іноземці покладають вінки до труни покійного, беруть участь у траурній церемонії похорону. На траурних заходах присутній дип. корпус, *дуаєн дипломатичного корпусу*, інші *посли* при відвіданні зали, де відбувається церемонія, покладають вінки до труни, стоять у почесній варті. Дипломати, які беруть участь в офіц. та неофіц. траурних церемоніях, мають бути в траурному одязі, а голові представництва слід утримуватись від відвідання громад, заходів, наскільки це можливо. У разі смерті глави д-ви країни перебування посольства вивішують *прапори державні* на половину флагштока, відповідно до місцевих традицій та отриманих інструкцій. У дні трауру дип. представництва відмінюють прийоми, кінопокази, концерти, інші заходи. У зв'язку зі смертю глави акредитуючої д-ви послы інших зарубіжних країн, члени уряду, відповідальні працівники МЗС країни перебування розписуються в книзі С, спеціально відкритій для цього в дип. представництві, і залишають свої *картки візитні* з написом «р. с».

Книга С. зазвичай знаходиться в посольстві або резиденції глави представництва поряд зі скринькою для візитних карток. Робити записи в книзі С. не прийнято, оскільки направляється

телеграма співчуття. Посол або консул надсилає свою візитну картку з подякою тим, хто розписався в книзі С. У відповідь на ноту посольства з траурним повідомленням МЗС надсилає ноту з висловленням С. При листуванні використовується папір та конверти з траурною каймою. Працівники МЗС на відп. рівні направляють візитні картки дипломатам посольства, також висловлюючи С.

Як правило, прийнято реагувати також на смерть акредитованого в країні посла інозем. д-ви. У такому випадку на адресу глави д-ви направляють телеграми від вищих держ. органів та МЗС. Представники уряду, МЗС та громадськості відвідують посольство, розписуються в книзі С. Співробітники МЗС беруть участь у траурній церемонії проведення труни з тілом покійного в аеропорту. Якщо помирає високопоставлений чиновник д-ви або хто-небудь з колега-дипломатів, то глави дип. представництв повинні висловлювати свої С. за допомогою листа, візитної картки або відвідання похорону. С. висловлюється і у випадках великого стихійного лиха чи катастроф з людськими жертвами. Держ. органи та громад. орг-ції можуть направити матеріал, допомогу (медикаменти, продукти харчування, ОДЯГ ТОЩО). Т.І.

Шинкаренко

Спільна зовнішня політика та політика

безпеки ЄС (*EJ*) Согшпоп Рогоішп апсі Зесигігу Роіісу), **СЗППБ** (СР8Р) — процес координації зовнішньої політики країн-членів *Європейського Союзу (ЄС)*; друга опора ЄС, створена за *Маастрихтським договором 1992*. Політ, співробітництво в *Європейських співтовариствах* бере початок із створеної в 1969 системи зовн.-політ. консультацій — Європ. політ, співробітництва (включене до прав, системи *ЄЕС Єдиним Європейським актом 1986*). Неєфективність механізмів ЄПС призвела до їх заміни в Маастрихтському договорі на СЗППБ. Одним із завдань ЄС проголошувалося утвердження ідентичності Союзу на міжнар. арені шляхом здійснення спільної зовн. політики та політики безпеки, не включаючи визначення спільної оборонної політики. На відміну від комунітарних політик Європ. співтовариства, основою СЗППБ є міждерж. співробітництво з незначною роллю наднац. інституцій — Європ. парламент виконує лише консультативні функції, а Європ. комісія не має права законодавчої ініціативи.

Головні органи СЗППБ — Європейська Рада та Рада міністрів, рішення в яких ухвалюються консенсусом. Європейська Рада визначає принципи, основні напрямки та спільні стратегії СЗППБ, їх імплементація доручена Раді міністрів шляхом формування спільних позицій та узгодження спільних дій. *Амстердамський договір 1997* вніс елементи наднаціональності у функціонування СЗППБ: передбачено можливість голосування в Раді міністрів кваліфікованою більшістю при ухваленні спільних стратегій та дій, за винятком військ.-оборонних питань; введено процедури конструктивного утримання, що дозволяла країнам-членам не брати участі в окремих акціях, не блокуючи при цьому самої ініціативи. Амстердамський договір передбачив інституційні зміни СЗППБ, започаткувавши посаду Верховного представника ЄС у справах спільної зовн. політики та політики безпеки, який одночасно обіймає посаду Ген. секретаря Ради міністрів, а також передбачивши реформування «трійки ЄС», до складу якої відтепер входили представник головної в ЄС країни, Європ. комісії та Високий представник СЗППБ. Важливою складовою СЗППБ є спільна європ. політика в галузі безпеки та оборони, що створює передумови для переходу Союзу до спільної оборонної політики. Виконання цілей союзу у сфері безпеки та оборони потребує створення відп. військ.-політ, структур. За Маастрихтським договором військ.-політ, інтеграція в ЄС мала будуватися на базі *Західноєвропейського союзу (ЗЄС)*; підкреслювалося, що оборонна політика ЄС не повинна суперечити безпеко-вій та оборонній політиці окремих країн-членів і має поважати зобов'язання країн-учасників *Вашингтонського договору 1949*. Згідно з Амстердамським договором, у компетенцію ЄС передаються функції та завдання ЗЄС («Петерсберзькі завдання»): гуманітарні місії та операції з підтримання миру, кризове реагування, включно з миротворчими акціями. У грудні 1999 на Гельсінському засіданні Європейської Ради прийнято рішення про створення в 2003 сил швидкого реагування в кількості 60 тис. вояків для виконання Петерсберзьких завдань незалежно від НАТО. Проте подібне рішення не означало створення європ. армії; рішення щодо участі у військ, співпраці приймаються країнами-членами на суверенній основі. У відповідності до рішень Ніццького саміту Європейської Ради (грудень 2000) відбулася передача допоміжних органів ЗЄС до складу ЄС, проте формально ЗЄС не ліквідувався. Головна функція орг-ції згідно зі ст. 5 Статуту (колективна оборона) не може бути передана до компетенції ЄС, враховуючи нейтральний статус окремих держав-членів Союзу. 16.12.2002 ухвалено спільну декла-

рацію ЄС і НАТО щодо європ. політики в галузі безпеки та оборони, згідно з якою розподіл повноважень орг-цій у військ.-політ. сфері здійснюється за принципом взаємодоповнення. ЄС, у свою чергу, отримує право використання структур та можливостей НАТО. Діяльність Європ. конвенту з розробки Конституції ЄС створює підстави для посилення наднац. характеру СЗППБ. Проектом Конституції передбачається створення посади мін. закордонних справ ЄС, який одночасно буде віце-президентом Європ. комісії. Водночас основним шляхом співпраці в межах СЗППБ залишатиметься міждерж. співробітництво.

М.Л.Миронова

Спільна стратегія ЄС щодо України схвалена Європейською Радою 11.12.1999 у Гельсінкі з метою зміцнення стратегічного партнерства з Україною й посилення узгодженості, послідовності та взаємодоповнюваності усіх аспектів політики *Європейського Союзу (ЄС)* та його країн-членів щодо України. Стратегія передбачає повномасштабну реалізацію *Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами 1994*; необхідність залучення нових цілей, механізмів та засобів розвитку двосторонніх стосунків, що виходять за межі УПС, охоплюють довготермінові перспективи, відповідають актуальній ситуації і нададуть додаткової вартості відносинам між Україною та ЄС. Стратегія виходить з того, що стратегічне партнерство між ЄС та Україною ґрунтується на спільних цінностях та інтересах, є життєвим фактором зміцнення миру, стабільності в Європі. Україна зможе увійти до ЄС за умов її відповідності критеріям членства, що визначені Копенгагенським самітом ЄС у червні 1993. Стратегія сформулювала узгоджені інтереси країн-членів ЄС стосовно України, зокрема: прагнення до зміцнення миру та безпеки, добробуту і процвітання, демократії та поваги до прав людини; і свобод людини в Європі; підтримка України на шляху до утвердження громадян, демокр. суспільства, ринкової економіки, створення основ для стабільної та процвітаючої д-ви, самодостатнього екон. й соц. росту; сприяння розвитку стабільної, демокр. та передбачуваної України, яка рухається в напрямку європ. інтеграції, здійснює спільні з ЄС кроки у сфері *зовнішньої політики* та політики безпеки; співпраця у сфері енергетичної безпеки, що пов'язано з розташуванням на терені України трансконтинентальної нафто- та газотранспортної мережі; необхідність встановлення нового типу рівноваги в Центр.-Схід. Європі, яка зазнає кардинальних змін під впливом розширення ЄС; уникнення нових ліній поділу в Європі за рахунок координації швидкості інтеграції центр.-схід.-європ. країн до ЄС; посилення позитивних наслідків розширення ЄС, адаптація кожної з країн регіону до реалій, що виникають у процесі входження до ЄС країн-кандидатів; подальший розвиток центр.-схід.-європ. регіону як регіону безпеки, добробуту та процвітання на шляху побудови єдиного європ. дому. У Стратегії визначені цілі ЄС стосовно України, зокрема зміцнення стабільної, відкритої, плюралістичної та прав, демократії й стабільно функціонуючої ринкової економіки в Україні; співробітництво у збереженні стабільності та безпеки в Європі; розширення екон., політ. і культ. співробітництва з Україною, а також співпраці в галузі юстиції та внутр. справ в контексті розширення ЄС. Документ визначає інструменти та засоби досягнення поставлених цілей. Із цією метою передбачається, що кожна д-ва, яка головує в ЄС, має готувати відп. робочий план реалізації Стратегії, який базується на визнанні України сферою спільних важливих інтересів країн-членів ЄС та визнанні стосунків між Україною та ЄС стратегічним партнерством. Основним завданням робочих планів головуючих у ЄС країн-членів є впровадження (у співпраці з іншими країнами-членами ЄС, Європ. комісією та Україною) ініціатив щодо напрямів співробітництва між Україною і ЄС та їх подальше втілення. Стратегія передбачає низку конкретних ініціатив у таких сферах як зміцнення демократії, правопорядку та громад. інституцій в Україні; підтримка процесу екон. перетворень в Україні; співпраця зі зміцнення стабільності та безпеки в Європі; співпраця в галузі охорони навколишнього середовища, енергетики і ядерної безпеки; підтримка інтеграції України в європ. та світову економіку; співпраця в галузі юстиції та внутр. справ; регіональне і транскордонне співробітництво із сусідніми країнами; співпраця в царині культури, програми партнерства та обміну.

Р.Л.Кривонос

Спільний ринок країн Південного конуса (Мегсасіо Сотип сії 8иг), МЕРКОСУР (МЕКС081Ж) — регіональна міжурядова екон. орг-ція; реалізовує форму екон. інтеграції — спільний ринок. Заснована 26.03.1991 після підписання Аргентиною, Бразилією, Парагваєм та

Уругваєм дог-ру в Асунсьйоні (Парагвай). Фундамент орг-ції було закладено в 1985 президентами Аргентини та Бразилії в Декларації Ігуасу, що ставила на меті поглиблення двостороннього співробітництва. У липні 1986 обидві країни затвердили Програму екон. інтеграції та співробітництва, яка передбачала об'єднання ринків збуту, фінанс. і наук.-техн. ресурсів, використання взаємодоповнюваності деяких виробничих секторів із метою модернізації економіки та розвитку окремих галузей промисловості. У 1988 було підписано Договір про інтеграцію, співробітництво і розвиток, який передбачав створення спільного ринку Аргентини та Бразилії шляхом відміни митних бар'єрів упродовж наступних 10 років. Згодом до процесу аргентинсько-бразильської інтеграції приєднались Парагвай та Уругвай, які традиційно підтримували тісні екон. зв'язки з лідерами регіону. Пріоритетними завданнями інтеграції визначались: вільне пересування товарів, послуг і виробничих факторів; встановлення єдиного зовн. тарифу; розробка спільної торг, політики; координація макроекон. і галузевих політик та узгодження законодавства у відп. галузях. Положеннями дог-ру встановлювався «перехідний період» до 31.12.1994, після якого вступив в дію спільний ринок 4-х учасників об'єднання.

У додатковому протоколі, що був схвалений на нараді президентів і міністрів закорд. справ учасників об'єднання, яка відбулась у грудні 1994 у Оуро-Прето (Бразилія), запроваджувалось введення в дію з 01.01.1995 *митного союзу*. Протокол визначив 6 основних органів управління МЕРКОСУР: Рада спільного ринку — вищий орган орг-ції, куди входять міністри закорд. справ та економіки; Група спільного ринку — виконавчий орган, який збирається на рівні заступників міністрів; Комісія з питань торгівлі, яка визначає торг, політику об'єднання та виконує рішення, схвалені на Раді спільного ринку; Спільна парл. комісія — орган, що включає законодавчу й виконавчу влади країн-учасниць; Консультаційний екон.-соц. форум; Адміністративний секретаріат. Керівництво Адміністративним секретаріатом упродовж 2-х років почергово здійснює представник кожного члена об'єднання. У липні 1996 представники країн МЕРКОСУР і Чилі підписали Угоду про екон. доповнюваність, яка передбачала встановлення до 2004 *зони вільної торгівлі* між країнами та поступове вдосконалення митного режиму. У грудні 1996 аналогічну угоду уклала Болівія, а в 1998 була підписана Рамкова угода про створення зони вільної торгівлі між країнами *Андського спільного ринку* і МЕРКОСУР. Раніше, у грудні 1995, у Мадриді було підписано Рамкову міжрегіональну угоду про співробітництво між МЕРКОСУР і *Європейським Союзом (ЄС)*. У сер. 90-х відбувся перехід на вищий рівень інтеграції, який передбачав погодження не тільки стратегічних орієнтирів, але й координацію екон. політики. У листопаді 1995 було підписано угоду про співробітництво між центр, банками Аргентини, Бразилії, Парагваю та Уругваю та створено Банасур (Центр, банк МЕРКОСУР) з 5500 відділеннями в межах об'єднання. У грудні 1997 були встановлені вищі рівні координації фінанс. та банківської політики і прийнято амбіційне рішення про введення єдиної *валюти* гаучо. Пакет заходів щодо цієї проблеми був представлений на зустрічі президентів 4-х країн у липні 1998 на Вогняній Землі. Фінанс. кризи 1998 в Бразилії та 2001-02 в Аргентині стали серйозним випробуванням і пригальмували процес зближення членів об'єднання. Однак у цілому спільний ринок країн Півд. конуса набув визначених обрисів, а останні заяви президентів Аргентини й Бразилії та їхні практ. кроки свідчать про внесення МЕРКОСУР до зовн.-політ. пріоритетів лідерів об'єднання та поглиблення співробітництва в регіоні. Штаб-квартира МЕРКОСУР знаходиться в Монтевідео (Уругвай).

ГД. Хоменко

Спільний ринок Східної та Південної Африки (Соттоп Магкеї гог Еазіет апсі ЗоиШет АГгіса), **КОМЕСА** (COMESA) — субрегіональне міждерж. екон. об'єднання африк. країн. Договір про його заснування було підписано 5.11.1993 у Кампалі (Уганда), ратифіковано 8.12.1994 у Лілонгве (Малаві) на першому саміті КОМЕСА. КОМЕСА замінив Зону преференційної торгівлі Півд. та Схід. Африки (ЗПТ), створену 1981. Договір визначив метою КОМЕСА формування Спільного ринку Схід, та Півд. Африки: *зони вільної торгівлі* — до кінця 2000, *митного союзу* — до 2004, валютного союзу — до 2025. КОМЕСА має сприяти екон. зростанню і розвитку держав-членів через запровадження збалансованого та гармонізованого розвитку їх виробничих та торг, структур, спільному розвитку всіх сфер екон. діяльності; налагоджувати співробітництво у формуванні середовища, сприятливого для інозем., транскордонних та внутр. інвестицій, проведення спільних наук, досліджень і впровадження в життя сучас. досягнень науки й технологій; забезпечувати співпрацю у сфері безпеки, миру та стабільності між державами-членами задля сприяння екон. розвитку регіону; співпрацювати з метою посилення позицій держав-членів на міжнар. арені

тощо. План формування ЗВТ було виконано лише Маврикієм, Угандою та Зімбабве; деякі держави-члени КОМЕСА взагалі не почали реалізацію планів зменшення тарифів. Проблемним залишається також питання ратифікації протоколів КОМЕСА: на поч. 2003 нараховувалось 33 док-ти, які підлягали ратифікації всіма державами-членами, а їх положення, згідно з дог-ром, мали бути інкорпоровані до внутр. законодавства держав-членів. На практиці лише 7 д-ав (Бурунді, Ефіопія, Кенія, Малаві, Руанда, Судан та Зімбабве) виконали ці положення в повному обсязі.

Рівень торгівлі між державами-членами КОМЕСА залишається низьким, більшість з них традиційно віддають перевагу торг. партнерам поза межами об'єднання. З метою інтенсифікації торгівлі всередині КОМЕСА в лютому 2001 було створено Агенцію страхування торгівлі країн Африки, яка отримує від Міжнародної асоціації розвитку Світового банку кредити на покриття ризиків внутр.-регіональної торгівлі. Повільне просування інтеграційних процесів в КОМЕСА пояснюється також незобов'язуючим характером міждерж. домовленостей, повільними темпами гармонізації процедур внутр. торгівлі з стандартами КОМЕСА, нестабільністю внутр.-політ. ситуації в багатьох державах-членах об'єднання.

С.В. Гринько

Спір міжнародний — розбіжність з приводу будь-якої норми права або факту між певними суб'єктами, коли один із них заявляє претензії до другого, а останній заперечує ці вимоги або приймає їх частково (визначення Постійної палати міжнародного правосуддя). Сучас. *міжнародне право* зобов'язує всі д-ви вирішувати будь-які спори мирними засобами та в найкорот-ший термін, щоб не ставити під загрозу міжнар. мир та безпеку. Існують різні критерії класифікації С. м.: за об'єктом та предметом спору, за ступенем безпеки для міжнар. миру, за географією розповсюдження (локальні, регіональні, глобальні), за колом суб'єктів (дво- і багатосторонні). Найбільш відомою і прийнятою на практиці є класифікація, відповідно до якої виділяють: С. м. правові й політичні; С. м., продовження яких загрожує міжнар. миру і безпеці та С. м., продовження яких не викликає такої загрози. Статут *Міжнародного Суду ООН* (ст. 36) до прав, відносить спори, які стосуються тлумачення *договорів міжнародних*, будь-якого іншого питання міжнар. права, наявності факту порушення міжнар. зобов'язань, відшкодування, що належить за порушення таких зобов'язань. До політ. спорів зазвичай відносять *територіальні спори* щодо *кордонів держави*, що, як правило, супроводжуються небезпечними політ. кризами та збройними конфліктами. Визнання *Радою Безпеки ООН* наявності С. м. призводить до низки юрид. наслідків: при розгляді спору в Раді Безпеки д-ва, яка є стороною в ньому, повинна утримуватись від голосування (принцип «ніхто не може бути суддею у своїй власній справі»); відповідно до ст. 37, 38 *Статуту ООН* результатом розгляду РБ ООН С. м. може бути рекомендація сторонам умов розв'язання спору, які вона визнає придатними (див. *Мирні засоби вирішення міжнародних спорів*).

М.М. Гнатівський, Д.І. Кулеба

Спічрайтинг зовнішньополітичний (від англ. *Spreech\ugШп§* — мистецтво написання промов): 1. Тип зовн.-політ. комунікативних технологій (публічної, дип., міжнар. комунікації), функціонально спрямований на публічне представлення, *позиціонування*, іміджеву пропаганду *зовнішньої політики* д-ав на міжнар. арені та у світових інформ.-комунікаційних потоках. 2. Технології створення промов для міжнар. та політ. діяльності. С. з. визначають також як засіб публічного порозуміння між народами і культурами, урядовими та громад. інституціями, інтенсивного обміну ідеями і мотиваційною інформацією, для просування нац. інтересів. С. з. доповнює та підсилює традиційну *дипломатію* шляхом прямого спілкування з аудиторією і поєднує у собі засоби політ. дискурсу, риторики та аргументації.

Є А. Макаренко

Спостерігачі — представники держав, міжнар. орг-цій, політ. сил, які направляються для обмеженої участі в роботі міжнар. міжурядових орг-цій, міжнар. конференцій та інших форумів. На відміну від повноправних учасників С. не беруть участі в прийнятті рішень, формуванні та діяльності робочих органів тощо, але, зазвичай, їм надається можливість виступати з питань, що обговорюються, та вносити пропозиції. Як правило, вони направляються в тих випадках, коли сторона, виявляє інтерес до роботи відп. орг-цій. Практ. потреби д-ав, які не є членами орг-ції, але бажають відстежувати і вивчати її діяльність, обумовили формування інституту постійних С. при більшості міжнар. орг-цій, в т. ч. при *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*.

Згідно з практикою ООН, постійні С. та співробітники їхніх місій можуть бути присутніми на засіданнях *Ради Безпеки ООН, Генеральної Асамблеї ООН*, її головних комітетів та інших органів ООН, розповсюджувати док-ти і матеріали своїх урядів, отримувати док-ти органів ООН, користуватися іншими правами та привілеями. Місії постійних С. при ООН мають Монако, Ватикан. У роботі органів ООН як С. беруть участь представники *Європейського Союзу (ЄС), Африканського Союзу (АС), Ліги арабських держав (ЛАД), Організації ісламської конференції (ОІК), Співдружності Націй*, групи африк., карибських і тихоокеанських д-ав, Афро-Азійського консультативно-правового комітету, Агенції з культ, та техн. співробітництва. У 1974 на 29-й сесії ГА ООН було прийняте рішення про участь Організації визволення Палестини (ОВП) як С. в роботі ГА ООН та міжнар. конференцій, що утворені під егідою ООН. У 1981 на 36-й сесії ГА ООН аналогічний статус було надано Народній організації Південно-Західної Африки (СВАПО). *Віденська конвенція про представництво держав в їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975* регламентує прав, статус постійних спостерігачів при міжнар. орг-ціях та на міжнар. конференціях. Україна має статус С. у *Світовій організації торгівлі (з 1992), Русі неприєднання (з 1996), Європейському комітеті з стандартизації (з 1997), Міжнародній організації цивільної оборони (з 1998), Євразійському економічному співтоваристві (ЄврАзЕС) і Центральноазіатському співробітництві (з 1999)* та ін.

н.л. Яковенко

Справедливої ВІЙНИ теорія — система поглядів на *війну* як засіб *зовнішньої політики*, метою якої є формулювання умов, за яких війна вважається прийнятною, а також принципів ведення такої війни. Ця теорія виникла в середньовіччі і має два основні аспекти: історичний та полі-тико-правовий. В істор. аспекті вона досліджує розвиток філос. та теологічних поглядів на війну; в політико-правовому — можливості обмежити негативні наслідки війн, а також форми прав, регулювання військ, конфліктів. Одним із перших авторів теорії вважається Августин, погляди якого було розвинуто Фомаю Аквінським в «Сумі теології». Фома Аквінський розглянув не лише моральні підстави для війни, але й форми справедливої війни. Послідовниками Фоми Аквінського були Ф. де Вітторія, Г. Гроцій, С. Пуфендорф, Х. Вольф, Е. де Ваттель та ін. За С. в. т., принципами справедливої війни вважаються: справедлива причина війни, оголошена належним чином; справедливі наміри; розумні шанси на перемогу; відповідність засобів поставленим цілям. Правила справедливої війни регулюються принципами диференціації та пропорційності. Принцип диференціації визначає, які цілі у війні є легітимними, принцип пропорційності — який обсяг військ, сили є прийнятним з моральної точки зору. Згідно з С. в. т. не все, що відбувається в ході збройного конфлікту, є морально виправданим. Предметами особливої уваги є акти насильства, порушення реліг. прав та прав ВЛАСНОСТІ.

М.Г. Капітоненко

Справедливості ПРИНЦИП — основоположний принцип мирного врегулювання міжнар. спорів, що повинен використовуватися разом із *міжнародного права принципами* (ст. 1 *Статуту ООН*). У відносинах між д-вами С.п. виступає не тільки як філос. поняття, а ще й як прав, категорія сучас. *міжнародного права*, що відповідає його основним принципам і нормам та сприяє реалізації інтересів міжнар. співтовариства. У *міжнародних відносинах* заг.-демокр. поняття С. п. узгоджується з основними принципами заг. міжнар. права і не суперечить їм. Реалізація С. п. можлива лише за умови забезпечення рівноправності д-ав, незалежно від їхніх особливостей, визнання і поваги законних прав та інтересів усіх сторін, що позиваються. Нерідко принципи міжнар. права містять конкретні нормативні положення, які спираються на ідеї справедливості. Врегулювання *конфліктів міжнародних* і спорів слід здійснювати не шляхом застосування сили або загрози її застосування, а мирними засобами, уникаючи загрози міжнар. миру, безпеці та справедливості. Тому конфліктуючі д-ви зобов'язані намагатися вирішити їхні міжнар. спори і розбіжності в якнайшвидший і найефективніший спосіб. Повна узгодженість С. п. із принципами сучас. міжнар. права закріплена в низці основоположних міжнар.-прав, актів, таких, як Статут ООН, Декларація про принципи міжнар. права 1970, *Заключний акт Народи з безпеки та співробітництва в Європі 1975*, Манільська декларація про мирне врегулювання міжнар. спорів 1982, *Конвенція ООН із морського права 1982* тощо. О.В. Задорожній

СРСР дипломатія була засобом реалізації *зовнішньої політики* рад. держави. Вона виникла 1917 і одразу орієнтувалась на «світову революцію», що на думку тодішнього керівництва

більшовицької партії, яка взяла владу в Росії до своїх рук, означало в майбутньому безпосередні відносини між переможним пролетаріатом різних країн і відмирання *дипломатії*. Вважаючи дипломатію бурж. явищем, більшовики відмовились від старої назви *відомства закордонних справ* (міністерство) і ввели нову — народний комісаріат закорд. справ. Крім того, *посли* і *посланники* стали називатися повноважними і постійними представниками, дип. ранги було скасовано. Дипломатія нової Росії представлялась як «народна» і «відкрита для народів», що приводило до вимог вести переговори без дотримання правил конфіденційності. «Нова» дипломатія мала також керуватися принципом інтернаціоналізму, тобто сприяти світовій реві. Згадані новації згодом трансформувались у більш-менш традиційні методи дипломатії, хоча до кінця існування СРСР практикувалося «звернення до народів», щоб вони вимагали поступок від своїх урядів на користь СРСР, а мета курсу на світову реві. більш завуальовано визначалась як «підтримка прогресивних сил в усьому світі».

Необхідність нормалізації відносин із капіталістичними країнами стала очевидною в СРСР після зникнення ейфорії, викликаній взяттям влади більшовиками в Росії, з провалом надій на негайну перемогу комуніст, реві. в інших країнах. На додаток до «інтернаціональної допомоги» світовій реві., СРСР все більше переходив до політики «співжиття», «співіснування» зі світом капіталізму, що відповідало традицій ному призначенню дипломатії. Втім, «двоїстість» зовн.-політ. курсу Кремля та дій його дипломатії залишилась до припинення існування СРСР. Дослідники стверджують, що зовнішня політика СРСР поділялась на «комінтернівську», яку визначала створена заради світової реві. міжнар. орг-ція комуніст, партій — *Комуністичний Інтернаціонал*, і на «наркомзаксправівську», яка була налаштована на ділові стосунки з капіталістичними країнами. Якщо перша закликала до повалення їх урядів, то друга мала з ними справи. Неможливість сполучення цих двох ліній ускладнювала дипломатію СРСР, особливо в період між двома світовими війнами, коли СРСР почав шукати союзників у зв'язку з переходом Німеччини до агресивної політики в Європі в союзі з Японією в Азії. Ідеологічно обумовлена політика «використання міжімперіалістичних протиріч» призвела до підписання СРСР *німецько-радянського пакту про ненапад 1939* і протоколу про сфери впливу на сході Європи, що завдало вагомий удар по дипломатії Кремля, особливо у світлі наступного нападу Німеччини на СРСР. Ціною великих зусиль була створена *антигітлерівська коаліція*, яка зумовила перемогу у війні проти Німеччини, Італії та Японії.

Після 1945 зовн. політика і дипломатія СРСР зазнали помітних змін. Ще під час війни комуніст, керівництво СРСР почало звертатись до «цінностей» дорев. доби: вихвалювалися «збирачі земель російських» — моск. князі та царі, територ. збільшення СРСР пояснювалося поверненням до кордонів Російської імп., навіть вступ СРСР у війну з Японією виправдовувався «реваншем» за поразку царизму 1904-05, поразку, яку більшовики вітали у свій час. НКЗС СРСР 1946 знов став міністерством, форми практ. дип. роботи співпадали зі світовими. Ще 1943 був розпущений Комінтерн, але вже 1947 створено Інформаційне бюро комуніст, і робітничих партій в Європі, що проіснувало до 1956, а потім «інтернаціональні» узи СРСР намагався зміцнити на численних нарадах представників комуніст, партій світу. Для цієї роботи залучалась і рад. дипломатія, особливо в країнах Центр, та Схід. Європи, які увійшли до «соціалістичної співдружності», а також у країнах т. зв. «соціалістичної орієнтації» в Африці, Азії, Лат. Америці, де «інтернаціоналізмом» маскувалося встановлення рад. впливу, а т. зв. «орієнтація» мала тільки зовн. вияви: червоні прапори, портрети «класиків» марксизму-ленінізму і т. п.

«Двоїстість» дипломатії СРСР після *Другої світової війни* виявлялась у постійній зміні акцентів у зовн.-політ. курсі. Від б-би з «підпалювачами» нової війни до ген. лінії на широке використання *мирного співіснування принципу*, від неї — знов до акценту на «комінтернівську» політику пролетарського, соціал. інтернаціоналізму. Дослідники й донині дискутують з приводу справжніх пружин політики СРСР — комуніст, ідеологія чи традиційна імперська політика, розпочата ще за часів царату.

Дипломатія СРСР мала також пропагандистську функцію, в її завдання входило популяризувати за межами СРСР «успіхи реального соціалізму», його «послідовну миролюбну зовнішню політику». Останнє завдання співпадало з інтересом створити сприятливі зовн. умови для «комуністичного будівництва», тому дипломати СРСР висували ініціативи в галузі роззброєння, створення системи міжнар. безпеки, звільнення народів від колоніалізму, відсічі агресії та розвитку екон., культ, й інших зв'язків. Це було в *Лізі Націй*, в яку СРСР вступив лише 1933, це стало основним напрямом у діяльності СРСР в *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, співза-сновником якої він став разом із США та Великою Британією ще під час

існування антигітлерівської коаліції. У реалізації згаданих ініціатив дипломатія СРСР мала немало успіхів, домоглась обмеження *гонки озброєнь*, особливо зброї масового знищення, кодифікації принципів мирного співіснування в багатьох документах ООН і двосторонніх відносин СРСР. Цими діями вона завоювала заслужений авторитет, проте «інтернаціональна» лінія СРСР у «третьому світі» гальмувала дії рад. дипломатії. Достатньо сказати, що вона (за винятком міністра *А.А. Громика*) була фактично повністю усунута від процесу прийняття фатальних для СРСР рішень про розміщення рад. ракет з ядерними боеголовками на Кубі 1962, про вторгнення в Афганістан 1979. Поступове подолання спадщини «Холодної війни», «класового» підходу, розпочате 1985, дозволило рад. дипломатії завершити угодами багаторічні переговори з різних аспектів роззброєння, з нїм. проблеми, відносно конфліктних постколоніальних ситуацій та ін.

Рад. дип. служба за роки існування СРСР відчула на собі і коливання у внутр. політиці в країні. Багато дипломатів стало жертвами репресій в СРСР 30-х ХХ ст., необґрунтованих підозр з боку органів контррозвідки СРСР, про що свідчать офіційні док-ти. З 1945 у зв'язку з участю в діяльності ООН та інших міжнар. орг-цій, і до *СРСР розпаду* невід'ємною частиною дипломатії СРСР була *дипломатія УРСР*.

Література: Советская внешняя политика. 1917-1945 гг. /Отв. ред. Л.Н. Нежинский. — М., 1992; Советская внешняя политика в годы «холодной войны» (1945-1985) / Отв. ред. Л.Н. Нежинский. — М., 2003; Попов В.И. Современная дипломатия. — М., 2003. *М.М. Білоусов*

СРСР розпад. Після зміни керівництва СРСР в 1985 та обрання Ген. секретарем КПРС *М. Горбачова* поступово відбулися значні зміни у внутр.-політ. та зовн.-політ. курсі Радянського Союзу. Завдання демократизації політ, життя та реформування рад. екон. системи було підкріплено переглядом принципів та засобів рад. *зовнішньої політики* (див. *Нове політичне мислення*). Але провал екон. реформ та неоднозначні наслідки політ, реформ призвели до загострення соц.-екон. кризи в СРСР і посилення відцентрових тенденцій у д-ві. Зростання респ. сепаратизму розпочалося з закликів до екон. суверенітету, але швидко переросло на вимоги держ. незалежності. У листопаді 1988 Верховна Рада Естонської РСР прийняла зміни і доповнення до конституції республіки, в яких закріплювалось верховенство респ. законів над заг.-союзними, та Декларацію про суверенітет Естонії. 17-18.11.1988 Верховна Рада Литовської РСР прийняла доповнення до конституції про надання литовській мові статусу державної. У травні 1989 аналогічний закон і Декларацію про держ. суверенітет ухвалили в Латвійській РСР. Протягом 1990 в більшості союзних республік було прийнято декларації про держ. суверенітет (Україна ухвалила Декларацію про держ. суверенітет 16.07.1990), де-факто створювалася багатопарт. система, в програмах деяких респ. політ, сил з'явилися прямі заклики до виходу з СРСР. Одночасно з початком протистояння нац. республік та союзного центру в СРСР проявились міжнац. протиріччя, які призвели до кривавих зіткнень у Азербайджані (див. *Нагірнокарабахський конфлікт*), Грузії, Таджикистані. Значний внесок у дезінтеграцію СРСР внесли події в РФ. У червні 1990 1-м зїздом народних депутатів Росії було проголошено Декларацію про держ. суверенітет Росії. У листопаді 1990 Президент РРФСР *Б. Єльцин* заявив, що Росія буде самостійно переходити до ринку і поставив питання про переділ заг.-союзної власності. РРФСР також започаткувала практику двосторонніх зв'язків з іншими союзними республіками в обхід союзного центру (див. *Українсько-російський договір про основи відносин 1990*). У серпні 1990 розпочався процес підготовки нового союзного дог-ру; в ньому брали участь представники 12 союзних республік, за винятком республік Прибалтики. 17.03.1991 був проведений всесоюзний референдум із питання про збереження СРСР, яке звучало т. ч.: «Чи вважаєте ви необхідним збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, в якій будуть в повній мірі гарантуватися права і свобода людини будь-якої національності?». З тих, що брали участь у голосуванні (148,6 млн. осіб, 80% від заг. кількості виборців), за збереження Союзу висловилися 113,5 млн. осіб (76,4%). Після проведення референдуму активізувалась розробка проекту Союзного договору. 23.04.1991 в підмосковній резиденції Президента СРСР Ново-Огарьово відбулася його зустріч із керівниками 9 союзних республік (не брали участі в переговорах керівники прибалтійських республік, Грузії, Вірменії і Молдови); була досягнута принципова згода на розробку нового Союзного договору, але виявились істотні розбіжності про співвідношення повноважень між республіками і центром. Подальша робота над текстом Союзного договору отримала назву «новоогарьовського процесу». У червні 1991 проект був підготовлений, його підписання було призначено на кінець серпня 1991. Він фактично визнавав держ. незалежність союзних

республік та їх статус як *суб'єктів міжнародного права*; союзний центр зберігав владні повноваження в питаннях оборони, фінанс. політики, внутр. справ, частково — податкової і соц. політики. Частина питань належала до спільної союзно-респ. компетенції (передусім прийняття нових законодавчих актів, визначення розмірів податкових відрахувань на потреби центру, а також основних напрямів їх витрачання). Всі інші сторони життя суспільства потрапляли до компетенції республік.

Проти цього проекту виступила група вищих керівників д-ви та КПРС, які 18-22.08.1991 здійснили спробу відсторонення президента та захоплення влади в д-ві. **19.08.1991** в СРСР було введено надзвичайний стан, для керівництва переворотом було створено Державний комітет по надзвичайному стану на чолі з віце-президентом СРСР Г. Янаєвим. Після провалу перевороту 22.08.1991 та арешту його керівників уся повнота реальної влади фактично перейшла до керівництва союзних республік. Були заборонені КПРС та її респ. структури, рос. керівництво перебрало на себе контроль над більшістю союзних структур виконавчої влади. Латвія, Литва та Естонія стали повністю незалежними д-вами, їх офіційно було визнано деякими країнами світу, включно із США, Росією та Євро-комісією. Після провалу серпневого перевороту майже всі республіки СРСР офіційно обрали курс на встановлення держ. незалежності, обговорення нового союзного дог-ру фактично не просувалось; Україна, Молдова, Грузія і Вірменія відмовилися брати в ньому участь. Попередні переговори з цього приводу відбулися лише у другій половині листопада 1991 й на них було ухвалено рішення про необхідність створення нової д-ви лише на конфедеративній основі. Але 1.12.1991 відбувся референдум в Україні, за результатами якого майже 80% громадян, що мали право голосу, проголосували за незалежність країни; обраний того ж дня Президент України *Л. Кравчук* відмовився підписувати союзний договір у будь-якій формі. Парламент України в односторонньому порядку денонсував Союзний договір 1922. 8.12.1991 було підписано *Біловезьку угоду про створення СНД 1991*, за якою керівники Росії, України і Білорусії, що були д-вами — засновниками СРСР, оголосили про припинення його існування як суб'єкта міжнар. права і геополіт. реальності. Одночасно було ухвалено рішення про створення *Співдружності Незалежних Держав*. 21.12.1991 на зустрічі в Алма-Аті глави 11 колишніх республік СРСР підписали Декларацію на підтримку Мінських угод. У зв'язку з припиненням існування СРСР 25.12.1991 о 19.00 Президент СРСР М. Горбачов виступив по телебаченню, заявивши про складення ним своїх повноважень.

В.Ю. Константинов

Стабільність (лат. *stabilitas* — діючий в незмінному вигляді) в *міжнародних відносинах* — здатність системи міжнар. відносин зберігати свою структуру та функціональні особливості під впливом внутр. для неї факторів (*конфліктів міжнародних, мілітаризації, гонки озброєнь* тощо). С. у міжнар. відносинах може виступати в статичній або динамічній формах. Статична С. має конфронтаційний характер, тобто забезпе-

чується завдяки консервуванню рівноваги сил *акторів міжнародних*, високого рівня взаємного стримування та ізоляції їхніх інтересів, що є потенційно конфліктуючими (такий тип С. існував, напр., в Європі часів *Віденської системи міжнародних відносин*). Проявами статичної С. є *статус-кво*, баланс сил. В умовах біполярної системи міжнар. відносин статична за своєю формою С. забезпечувалась завдяки збереженню сталого співвідношення в силовому (стратегічний паритет) і геогр. (сфери впливу) вимірах на основі стратегічного стримування і керованої конфронтації. Специфічним проявом статичної форми С. є т. зв. «гегемоністична стабільність», її концепція базується на постулаті необхідності для стабільного розвитку міжнар. системи *гегемоніоднієї д-ви*, яка є досить сильною, щоб затверджувати основні правила, що регулюватимуть міждерж. відносини, і забезпечувати їх виконання, в т. ч. й у власній політиці. Гегемоністична С. може бути реалізована в системі міжнар. відносин, жорстко контрольованій однією двою (див. *Порядок світовий*) або в межах монополярної структури системи міжнар. відносин.

Динамічна С. міжнар. системи забезпечується завдяки цілеспрямованим діям міжнар. акторів, спрямованим на підсилення їхніх інтересів, що співпадають або взаємно доповнюються (т. зв. «кооперативні спрямування»). Протириччя між міжнар. акторами не обов'язково ізолюються, вони продовжують взаємодіяти, але їх деструктивний для системи потенціал переважається конструктивним потенціалом спільних інтересів акторів. Відповідно, С. забезпечується за рахунок формування і розширення сфери спільних інтересів, поглиблення взаємозалежності якомога більшої кількості елементів системи міжнар. відносин у політ., військ., екон. та інших сферах (такий тип С. притаманний регіональним системам міжнар. відносин, що перебувають на високому рівні розвитку інтеграційних процесів, напр., *Європейському Союзу*).

«Сталевий пакт» — див. *Італійсько-німецький договір 1939.*

Сталін (справжнє прізвище — Джугашвілі) Йосип Віссаріонович (9.12.1879, Горі Тифлісь-кої губернії, сучас. Грузія - 5.03.1953, Москва) — рад. держ. і парт. діяч. Після перемоги Жовтневої рев-ції 1917 займав низку відповідальних посад у більшовицькій партії та рад. уряді. З квітня 1922 й до кінця життя — ген. секретар ЦК РКП(б) — ВКП(б), з травня 1941 — голова Ради Народних Комісарів СРСР. Довгі роки вирішальною мірою впливав на визначення і здійснення зовн.-політ. курсу рад. д-ви. Походив із родини робітника. Навчався в Тифліській православної дух. семінарії, однак був виключений за рев. діяльність. Призначений 26.10.1917 наркомом у справах національностей, взяв на себе відповідальність за стосунки з нац.-держ. утвореннями колишньої імперії, вважаючи б-бу за встановлення в нац. регіонах рад. влади внутр. справою Росії. Зокрема, у листопаді-грудні 1917 14 разів (із 15 загалом) був доповідачем і відповідальним за підготовку рішень з різних аспектів стосунків із УНР, Центральною Радою. Разом з *В. Леніним* і *Л. Троцьким* підписав «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради». Користуючись макс. довірою В. Леніна, активно впливав на формування позиції рад. делегації на *Брестських мирних переговорах 1917-18*, зокрема у визначенні відношення до делегацій УНР і рад. України. Упродовж громадян, війни продовжував справляти значний вплив на політику КП(б)У, уряду УСРР, зокрема, в стосунках із Директорією й урядом, іншими нац. інституціями і силами УНР. Виконуючи в 1922 доручення Політбюро ЦК РКП(б) як голова спец. комісії, запропонував «план автономізації», згідно з яким рад. республіки в процесі утворення СРСР мали добровільно відмовитися від нац. суверенітету, зокрема, права на незалежні міжнар. зносини, і вступити до союзної д-ви як авт. одиниці. Незважаючи на протидію В. Леніна, ряду лідерів нац. республік, зокрема *Х. Раковського*, С. домігся реалізації задуманого уже влітку 1923, коли респ. наркомати закорд. справ були перетворені на союзно-респ. наркомат з делегуванням йому функцій захисту всіх нац.-регіональних інтересів на міжнар. арені.

Як керівник партії і д-ви, наполегливо домагався подолання міжнар. ізоляції, екон. блокади СРСР, водночас виступав за форсовані темпи соціал. перетворень, складовою яких було максимально оперативне нарощування військ.-екон. могутності країни для відсічі можливої імперіалістичної агресії. Прагнув через *Комуністичний Інтернаціонал* мобілізувати прихильників лівих ідей на підтримку СРСР і б-бу проти політики

урядів капіталістичного світу. Був ініціатором масштабної допомоги визв. силам в Азії, зокрема в Китаї. У 1930-ті рішуче виступав проти фашизму, політики підготовки до нової світової війни, за створення системи *колективної безпеки* проти *агресора*. Вичерпавши можливості заключення взаємозобов'язуючих домовленостей з Британією й Францією, рад. дипломатія, із санкції С, пішла на підписання в серпні - вересні 1939 угод із Німеччиною (див. *Німецько-радянський пакт про ненапад 1939; Німецько-радянський договір про дружбу і кордони 1939*). Реалізація згаданих домовленостей привела до важливих кроків на шляху досягнення укр. соборності: восени 1939 до УРСР було приєднано зах.-укр. землі, що за Ризьким мирним договором 1921 входили до складу Польщі, а влітку 1940 — Півн. Буковину, Придунайські землі та етнічно-укр. райони Бессарабії, що були повернуті Румунією на ультимативну вимогу СРСР.

З нападом нацистської Німеччини на Радянський Союз 30.06.1941 був призначений Президією Верховної Ради СРСР, ЦК ВКП(б) і Радою Народних Комісарів СРСР Головою Державного Комітету Оборони, в руках якого зосереджувалася вся повнота влади в д-ві, вирішувались всі кардинальні питання відсічі гітлерівській Німеччині та її сателітам. Виступив діяльним учасником створення *антигітлерівської коаліції*, в ході листування, прямих контактів з *Ф. Рузвельтом*, *В. Черчиллем*, а також на *Тегеранській конференції 1945*, *Кримській (Ялтинській) конференції 1945* та *Потсдамській конференції 1945* твердо відстоював інтереси рад. країни, домагався якнайшвидшого відкриття Другого фронту в Зах. Європі, принципово захищав справедливість зах. кордону СРСР, зокрема України. Координованими зусиллями країн антигітлерівської коаліції (основний тягар ліг на плечі народів СРСР) вдалося врятувати людство, всю цивілізацію від страшного ворога, домогтися розгрому фашизму. Будучи одним з архітекторів післявоєнного устрою світу, стояв біля витоків створення *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, зробив вагомий особистий внесок у те, що спів-засновниками орг-ції міжнар. співтовариства стали Українська та Білоруська РСР. Водночас, скориставшись присутністю в країнах Схід. Європи Червоної армії, яка визволяла сусідні народи від фашизму, чимало зробив

для трансформації тогочасних нац.-демокр. режимів у рев.-соціалістичні. Займаючи тверду, часом неприступну позицію в стосунках із Західним світом, жорстко відповідав на всі виклики останнього, ефективно сприяючи, зокрема, форсованому створенню атомної та ядерної зброї. Чим далі людство втягувалося в «Холодну війну», яка склала цілу епоху, її виснажливий характер згубно відбився на всьому екон. розвитку СРСР, призвів до негативних трансформацій практично у всіх сферах життя рад. суспільства. Політ, спадкоємцям С. довелося докласти чимало зусиль, щоб разом із представниками інших провідних д-ав, які несуть свою чималу міру відповідальності за гонку озброєнь, зняти гострі суперечності в міждерж. стосунках, домогтися розрядки міжнар. напруженості.

В.Ф. Солдатенко

Стамбульська декларація 1992 про започаткування Чорноморського економічного співробітництва (ЧЕС), ухвалена 25.06.1992 на *са-міті* глав держав та урядів Албанії, Азербайджану, Болгарії, Вірменії, Греції, Грузії, Молдови, Росії, Румунії, Туреччини та України. ЧЕС як регіональна ініціатива започатковувалась д-вами, що ухвалили С. д., для сприяння активізації багатостороннього співробітництва в різних сферах у регіоні Чорного моря, просування європ. інтеграції та вдосконалення заг.-європ. інтеграційних структур, розвитку ринкової економіки і демокр. суспільства в д-вах регіону. Оскільки розгортання збройних конфліктів на території окремих учасників ЧЕС (Азербайджан, Грузія, Молдова) та можливості їхньої подальшої ескаляції загрожували миру і стабільності в усьому Чорноморському регіоні, д-ви наголошували на необхідності спільно сприяти в рамках нової регіональної ініціативи мирному врегулюванню суперечок у відповідності до принципів НБСЄ, а також протистояти поширенню насильства, беззаконня та терористичної діяльності в регіоні

ЧорНОГО Моря. -

В.Ю. Константинов

Стамбульський саміт ОБСЄ 1999 проходив 18-19.11.1999 в Стамбулі (Туреччина). У ході його роботи були прийняті док-ти, які мали етапне значення для розв'язання проблем у сфері безпеки: Хартія європ. безпеки (яка фактично завершила 5-річну роботу *Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)* над моделлю заг. і всеохоплюючої безпеки для Європи ХХІ ст.), Угода про адаптацію *Договору про звичайні збройні сили в Європі 1990*, оновлений *Віденський документ із заходів зміцнення довіри і безпеки* (редакція 1994). Хартія європ. безпеки визначила метою співтовариства в рамках ОБСЄ формування в Європ. регіоні єдиного і неподільного простору безпеки, в якому не буде роз'єднувальних ліній та зон із різними рівнями безпеки, безпека кожної з держав-членів невід'ємно пов'язується з безпекою усіх інших д-ав як частина єдиного цілого, в усіх вимірах безпеки — військ.-політичному, людському та економічному. Держа-ви-члени ОБСЄ підтвердили відданість *міжнародного права принципам*, зокрема, *мирного вирішення міжнародних спорів принципу*, висловилися за недопущення використання в міждер. відносинах загрози силою або її застосування проти територ. цілісності, *суверенітету* та політ. незалежності будь-якої д-ви і зобов'язалися в разі такого випадку оперативно на них реагувати. Було також схвалено Декларацію саміту, в якій наголошувалось на необхідності більш активного залучення механізмів ОБСЄ до стабілізації ситуації в таких регіонах світу, як Косово, Боснія та Гер-цеговина, Хорватія, Албанія, Грузія, Придністров'я, Нагірний Карабах, Чечня.

Прийнятий самітом Віденський документ із заходів зміцнення довіри і безпеки 1999 передбачав розширений комплекс заходів у військ.-політ. галузі, при проведенні військ. навчань та ін. Втім, у процесі переговорів не вдалося дійти згоди щодо включення до оновленого Віденського док-ту положень, які передбачали поширення заходів довіри на військ. інфраструктуру, військ.-мор. діяльність тощо. В Угоді про адаптацію *Договору про звичайні збройні сили в Європі* скасовувалася блокова структура док-та, визначалися індивід. зобов'язання д-ав щодо дотримання встановлених рівнів озброєнь, розширювався обмін інформацією про збройні сили, вдосконалювався інспекційний режим. Були істотно переглянуті т. зв. «флангові обмеження» на рівні озброєнь д-ав (так Україна, значна територія якої — Крим, Запорізька, Миколаїв-ська, Херсонська обл. — раніше підпадала під обмеження, тепер майже повністю, за виключенням Одеської обл., звільнялася від них). В Угоді про адаптацію також відзначалося, що розміщення інозем. озброєнь на території д-ви може здійснюватися лише за умови вільного виявлення її ЗГОДИ.

І.О. Мінгазутдінов

Станік Сюзанна Романівна (27.09.1954, Львів) — укр. держ. діяч, юрист. У 1977 закінчила юрид. ф-т Львівського держ. ун-ту ім. І. Франка; кандидат юрид. наук. У 1978-94 — займала відповідальні посади в органах виконавчої влади Львівської області, апараті КМ України; в лютому 1994 — вересні 1996 — заст. міністра юстиції України; в 1996-97 — міністр України у справах сім'ї та молоді; в серпні 1997 — травні 2002 — міністр юстиції України. Призначалася представником України у Виконавчій раді *Дитячого фонду ООН* (1997); чл. Європейської Комісії «За демократію через право» (2001); в грудні 2001 — вересні 2003 — Постійний представник України при Раді Європи. У вересні 2003 - березні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Швейцарській Конфедерації. Указом Президента України від 25.03.2004 призначена суддею Конституційного Суду України. Має почесне звання заслужений юрист України.

В.М. Матвієнко

Старосольський Володимир Якимович (8.01.1878, Ярослав, сучас. Польща - 25.02.1942, Маріїнськ Новосибірської обл. РРФСР) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, соціолог. Нар. в сім'ї бургомистра; закінчив юрид. ф-т Львівського ун-ту (1901), стажувався в ун-тах Берліна, Відня, Гейдельберга, Граца, Кракова, д-р права (1903). Брав активну участь в укр. студ. русі, співзасновник об'єднання «Молода Україна» (1899) і редактор його часопису (1900-03), з 1899 — чл. УСДП Галичини, допомагав Закордонному комітету РУП у Львові; 1913 став співзасновником і першим головою товариства «Січові стрільці». Під час *Першої світової війни* — чл. Головної Української Ради і Бойової Управи УСС, її постійний представник при Легіоні УСС; у жовтні 1918 увійшов від УСДП до Української Національної Ради у Львові й узяв участь у підготовці повстання 1.11.1918 та проголошенні ЗУНР; під час *українсько-польської війни 1918-19* був ув'язнений у польському таборі для військовополонених під Краковом, визволений через Міжнародний Червоний Хрест і переданий урядові УНР, призначений товаришем мін. зак. справ *В. Темницького*. З грудня 1919 працював проф. Кам'янець-Подільського ун-ту, 1920 емігрував до Відня і викладав право в Укр. соціол. ін-ті, з січня 1921 — проф. права в УВУ та Укр. госп. академії в Подебрадах (ЧСР). 1928 повернувся до Львова, де започаткував адвокатську практику, виступав на судових процесах проти учасників укр. нац.-визв. руху, входив до адвокатської палати у Варшаві; 1929 відновив діяльність УСДП і 1933 став її головою. Після приєднання Зах. України до СРСР недовгий час був проф. юриспруденції Львівського ун-ту ім. І. Франка, але в грудні 1939 заарештований НКВС УСРР і засуджений до 8 років позбавлення волі за звинуваченням у «підривної діяльності проти радянської влади».

Теори: «Причинки до теорії соціології» (1904), «Національний та соціальний момент в українській історії» (1915), «Теорія нації» (1922), «Держава і політичне право» (1923-25), «Методологічна проблема в науці про державу» (1925), «До питання про форми держави» (1925), «Політичне право» (1950).

В.І. Головченко

Старшинство дипломатичне — одне з найбільш важливих правил *дипломатичного протоколу*. Розрізняють старшинство між главами *дипломатичних представництв*; старшинство дипломатів конкретного дип. представництва; колективне старшинство *дипломатичного корпусу*, що запрошений на публічні заходи; старшинство між дип. представниками і представниками влади країни перебування тощо. Серед кожного класу глав дип. представництв залежно від місцевої практики С. д. визначається датою вручення дип. представником вірчих грамот чи датою приїзду до країни перебування (див. *Дипломатичні класи*). С. д. *тимчасових повірених у справах* визначається класом дип. представника, якого вони заміщають, і датою повідомлення про вступ на посаду. У ряді католицьких країн *нунцій* за традицією має С. д. перед іншими послами незалежно від дати свого приїзду і вручення вірчих грамот (у таких країнах він завжди є *дуаеном* дип. корпусу). С. д. членів дип. персоналу конкретного дип. представництва визначається правилами акредитуючої д-ви, згідно з дип. посадами і рангами (див. *Дипломатичні посади, дипломатичні ранги*). Дип. корпусу при запрошенні на офіц. публічні заходи, церемонії тощо надаються почесні місця поблизу *глави держави* чи *глави уряду*, який присутній на цьому заході чи церемонії; при цьому має поважатися єдність дип. корпусу, а тому *послів, посланників та повірених у справах* не розділяють (не розміщують у різних місцях). Щодо старшинства між дип. представниками і представниками влади країни перебування, то у світовій дип. практиці існує правило, відповідно до якого інозем. послы як представники своїх д-ав на протокольних заходах слідують безпосередньо за главою д-ви перебування; за традицією

міжнар. ввічливості інозем. послы добровільно поступаються місцем главі уряду та мін. зак. справ.

В.М. Матвієнко

Статус-КВО (з лат. *quasi ius*) — існуюче або таке, що існувало в певний момент, фактичне або прав. положення. Відновити статус-кво — повернутися до положення, яке існувало до змін, що відбулися.

Т.І. Шинкаренко

Статут — *договір міжнародний багатосторонній* про засади діяльності будь-якого міжнар. органу. С. міжнар. органу визначає мету цього органу, його структуру і функції (напр., *Римський Статут Міжнародного кримінального суду 1998*).

О.В. Задорожній

Статут ООН — документ, що визначає цілі, мету, принципи, членство, структуру, форми і порядок діяльності *Організації Об'єднаних Націй* (ООН) та її головних органів. Основи проекту Статуту були розроблені на конференції в Думбартон-Оксі (США) представниками США, СРСР, Великої Британії і Китаю (21.08-7.10.1944). Остаточний текст Статуту був підписаний 26.06.1945 на *Сан-Франциській конференції 1945* і набув чинності 24.10.1945 після ратифікації його СРСР, США, Великою Британією, Францією, Китаєм та більшістю інших д-ав, що його підписали. Документ складається з преамбули, 19 глав і 111 статей; його складовою частиною є Статут Міжнародного Суду. За своєю сутністю С. ООН є *договором міжнародним багатостороннім*, що відіграє роль конституції ООН, яка проголосила цілі і принципи орг-ції, передбачила створення 6 головних органів і визначила їх функції та повноваження. Статут накреслив шляхи і методи б-би проти воєн, принципи мирного врегулювання *конфліктів міжнародних*, сприяння міжнар. співробітництву в екон., соц. та інших сферах. Проголосивши норми та ідеї розвитку світового суспільства, він заклав прав. основи *міжнародних відносин* після *Другої світової війни*. Цілі і завдання Організації викладені в Преамбулі і ст. 1 Статуту. Першорядна мета ООН — підтримання міжнар. миру і безпеки. Засоби для досягнення цієї мети включають мирне врегулювання спорів та колективні дії для запобігання і усунення загроз миру або актів агресії. Головну відповідальність за підтримання миру несе *Рада Безпеки ООН*, яка ділить цю функцію з *Генеральною Асамблеєю*

ООН'х Міжнародним Судом ООН. Гл. VI присвячена методам мирного врегулювання конфліктів, а гл. VII передбачає заходи в більш складних ситуаціях, пов'язаних з агресивними діями. Друга найважливіша мета ООН — сприяння міжнар. екон. та соц. співробітництву. Головним органом по втіленню в життя цієї мети Статут визначає *Економічну і Соціальну Раду ООН (ЕКОСОП)*. Третя мета Організації — сприяння поважанню прав людини, покладена на ГА ООН та ЕКОСОП. У Статуті проголошені також такі цілі як розвиток дружніх відносин між націями, гармонізація їхніх дій для досягнення поставлених перед ООН завдань, зміцнення міжнар. миру, толерантність, добросусідство, забезпечення справедливості і поважання *міжнародного права*.

У ст. 2 Статуту сформульовані принципи, якими повинні керуватися ООН та її члени для досягнення поставлених цілей: суверенна рівність всіх членів Організації; добросовісне виконання зобов'язань, взятих на себе за Статутом; розв'язання *спорів міжнародних* мирними засобами; утримання в міжнар. відносинах від загрози силою або її застосування як проти територ. недоторканості або політ, незалежності будь-якої д-ви, так і будь-яким ін. ч., несумісним з цілями ООН; надання Організації всілякої допомоги у всіх її діях на основі Статуту і утримання від надання допомоги будь-якій д-ві, проти якої ООН застосовує дії превентивного або примусового характеру; забезпечення Організацією аби д-ви, які не є її членами, діяли у відповідності з принципами ООН; невтручання ООН у справи, які за своєю сутністю входять до внутр. компетенції будь-якої д-ви. Крім цих головних принципів, викладених в ст. 2, у Статуті є і ряд інших положень, які можуть бути віднесені до основоположних норм. Так, захист *прав людини* може розглядатися і як мета, і як принцип діяльності ООН. Це стосується і положення про «право на індивідуальну або колективну самооборону» (ст. 51). Характер принципу мають положення щодо стосунків регіональних орг-цій з ООН (ст. 52-54); зокрема положення про те, що ніякі примусові дії не застосовуються регіональними орг-ціями без повноважень від РБ ООН, про реєстрацію дог-рш і регіональних угод *Секретаріатом ООН* (ст. 102). Принципове значення має положення, згідно з яким,

зобов'язання по Статуту мають перевагу над зобов'язаннями по будь-якій іншій міжнар. угоді (ст. 103). Статут визначає шість головних органів ООН: ГА ООН, РБ ООН, ЕКОСОП, Рада з опіки, Секретаріат і Міжнародний Суд. Рада з опіки була утворена з метою сприяння населенню її *підопічних територій* в розвитку самоврядування або в напрямку до незалежності. Після одержання незалежності 1.10.1994 останньою підопічною територією — Палау (тихоокеанські острови, що управлялися США) Рада з опіки вичерпала свої функції і повноваження. У гл. II Статуту викладені умови членства в Організації. Фундаторами ООН є д-ви, які, взявши участь у конференції в Сан-Франциско по створенню міжнар. орг-ції або раніше підписавши Декларацію Об'єднаних Націй від 1.01.1942, підписали і ратифікували Статут ООН. Членом ООН може стати будь-яка миролюбна д-ва, яка бере на себе зобов'язання за Статутом. Прийняття в члени Організації відбувається постановою ГА ООН за рекомендації РБ ООН. У такому ж порядку можливе призупинення прав повноважень д-ви, якщо проти неї були застосовані РБ ООН заходи превентивного або примусового характеру. Член Організації, який систематично порушує принципи Статуту, може бути виключений з ООН рішенням ГА ООН за рекомендацією РБ ООН. Для внесення поправок до Статуту необхідно, щоб вони були прийняті 2/3 членів Організації, включаючи всіх постійних членів РБ ООН, зокрема, положення про те, що ніякі примусові дії не застосовуються регіональними орг-ціями без повноважень від РБ ООН. Для скликання ГА ООН з метою перегляду Статуту необхідно 2/3 голосів членів Асамблеї і голоси будь-яких 9 членів Ради Безпеки. За час існування ООН були ухвалені поправки, що стосувалися РБ та ЕКОСОП: у 1963 були ухвалені і в 1965 набрали чинності поправки про збільшення кількості членів РБ з 11 до 15, а ЕКОСОП — з 18 до 27; у 1971 була ухвалена і в 1973 набрала чинності поправка про збільшення кількості членів ЕКОСОП з 27 до 54. Істор. зміни, що відбувалися у світі після утворення ООН, правомірно породжували полеміку навколо проблем адаптації Статуту до нових реалій. Одним із найбільш гострих питань було «право вето» в РБ ООН і адекватне представлення в ній країн, що розвиваються. Проблема реформування РБ ООН виявилася найскладнішою в процесі оновлення ООН в умовах викликів ХХІ ст. Домінує розуміння щодо необхідності реформування ООН і перегляду окремих положень Статуту, які були сформульовані в сер. ХХ ст. Однак, на думку переважної більшості фахівців, ідеї і принципи Статуту у своїй основі витримали випробування часом, проявили гнучкість і корисність у складних умовах «Холодної війни», відіграли і відіграють позитивну роль у підтриманні правопорядку у світі і в сприянні прогресу.

В.С. Бруз

Сташевський Станіслав Телісфорович (10.03.1943, с. Мар'янівка Васильківського р-ну Київ, обл.) — укр. держ. діяч. У 1972 закінчив Київ, політехн. ін-т (за фахом інженер-електрик), кандидат техн. наук (1999). 1972-79 — майстер, виконроб, старший виконроб, гол. інженер, нач. СМУ №1 тресту «Київелектромонтаж»; 1979-87 — заст. керуючого, гол. інженер тресту «Київелектромонтаж» Київміськбуду; 1987-92 — заст. начальника Головного управління з житлового та цивільного будівництва при Київ, міськвиконкомі; 1992-96 — 1-й віце-президент держ. будівельної комунальної корпорації «Київміськбуд» (з 1996 — холдингової компанії «Головкиївміськбуд»). У жовтні 1996 — березні 2001 — 1-й заст. голови Київської міської держадміністрації; у березні - листопаді 2001 — міністр палива та енергетики України; у квітні 2000 — листопаді 2001 — чл. Комісії з питань відтворення видатних пам'яток історії та культури при Президентові України. З грудня 2001 — знову на посаді 1-го заст. голови Київ, міської держадміністрації. Народний депутат України 4-го скликання; чл. Комітету ВР України з питань бюджету. З березня 2003 — голова *Комітету Верховної Ради України в закордонних справах*. Ініціював прийняття низки законів, а саме: про ратифікацію Угоди про привілеї та імунітети Комісії із захисту Чорного моря від забруднення (17.03.2003), про ратифікацію Шостого протоколу до Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи (19.03.2003), про ратифікацію Угоди про формування *Єдиного економічного простору* (10.03.2004) та ін. Нагороджений Почесною відзнакою Президента України (1995), орденами «За заслуги» III ст. (1995), II ст. (1997), I ст. (1999), Почесною грамотою КМ України (2001). Заслужений будівельник України (1990).

Л.В. Губерський

Стебницький Петро Януарович (25.11.1862, с. Гореничі Київ, повіту — 14.03.1923, Київ) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, публіцист. Нар. в сім'ї священника. Закінчив фізико-математичний ф-т Ун-ту Св. Володимира в Києві (1886). Працював у Петербурзі в мін-ві

фінансів і Торгово-телеграфному агентстві, дописував на екон. теми у «Вестнике финансов», «Торгово-про-мьшленной газете», «Русском экономическом обозрении»; очолював петерб. укр. громаду і місцевий осередок Товариства укр. поступовців; очолив «Благодійне товариство загальнокорисних і дешевих книг» (1908), що випустило повне видання «Кобзаря» Т. Шевченка і двотомник «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1914-15). Після Лютневої революції 1917 виступив співзасновником петроградської Української нац. ради; разом з *О. Лотоцьким* підготував для Тимчасового уряду записку про нагальну потребу задоволення нац. інтересів укр. народу, що обговорювалася 17 і 23.03.1917 під час зустрічі з прем'єр-міністром Г. Львовим;

15.07.1917 затверджений Малою радою на посаду представника (комісара) Генерального Секретаріату при Тимчасовому уряді, доклав зусиль для урегулювання конфліктних ситуацій між обома центрами влади. Переїхавши в травні 1918 до Києва, вступив до УПСФ і був кооптований до її Головного комітету; був призначений секр. адмін. суду Державного Сенату;

10.08.1918 змінив *І. Кістяківського* як заст. голови делегації Української Держави на *українсько-російських мирних переговорах 1918*; 19.10-14.11.1918 — міністр освіти Української держави. Після встановлення більшовицької влади в лютому 1919 був заарештований, але на клопотання керівництва Української Академії Наук незабаром звільнений, працював у постійній Комісії для складання біографічного словника діячів України (у серпні 1920 — січні 1921 очолював її).

Твори: «Під стелями Думи» (1907), «Українська справа» (1917), «Україна і українці» (1917), «Поміж двох революцій: нариси політичного життя за рр. 1907-1918» (1918), «Борис Грінченко» (1920). *В.І. Головченко*

Стеттінус (8іеііпш8) Едуард Рейлі молодший (22.10.1900, Чикаго - 31.10.1949, Гринвіч, шт. Кон-нектикут) — амер. держ. діяч, підприємець і дипломат. Нар. в сім'ї крупного бізнесмена. Закінчив Вірджинський ун-т (Шарлотсвілл, 1924). З 1924 — на керівних посадах у компанії «Дже-нерал моторе», у 1931-34 — віце-президент «Дже-нерал моторе»; з 1934 працював у «Юнайтед Стейтс стил корпорейшн», у 1938-40 — голова правління корпорації, водночас у 1939 очолив Національне управління воєнних ресурсів. У 1940

перейшов на держ. службу як радник Ради нац. оборони США, в 1941-43 — спец. помічник Президента США, керівник програми *ленд-лізу*; 1943-44 — заст. держсекретаря США; **1944-45** — *державний секретар США*, очолював делегації США на *Думбартон-Окс конференції 1944*, Міжамериканській конференції з питань війни і миру 1945, *Сан-Франциській конференції 1945*, брав участь у роботі *Кримської (Ялтинської) конференції 1945*, обстоював курс на продовження і зміцнення амер.-рад. співпраці по завершенні *Другої світової війни*. У 1945-46 — постійний представник США при ООН і у *Раді Безпеки ООН*; з 1946 — ректор Вірджинського ун-ту.

В.І. Головченко

Стефанів Гнат (10.02.1886, с. Торопівці, сучас. Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. — 21.06.1949, Регенсбург, Німеччина) — укр. військ. діяч. Закінчив городенківську гімназію і австр. кадетську школу. Служив на молодших офіцерських посадах у територ. полках австр. армії, капітан; у 1915 потрапив у рос. полон; по поверненні в листопаді 1918 сформував у Золочеві добровольчий загін і очолив військ. округ; 11.11-10.12.1918 — командувач Галицькою армією в боях за Львів, полковник. У січні 1919 перейшов на службу до Республіканської армії УНР, командував піхотним полком, резервною бригадою на більшовицькому фронті, на чолі 3-го кінного полку Окремої кінної дивізії взяв участь у Першому Зимовому поході армії УНР 6.12.1919-6.05.1920; потім відповідав за тил Республіканської армії. У серпні 1920 з бригадою генерал-хорунжого А. Кравса відступив до Закарпаття і був призначений військ. аташе ЗУНР у ЧСР із місцем перебування в Ужгороді (до 1923); до 1939 мешкав у Карпатській Україні, потім — у Відні й Німеччині.

Твори: «За Львів» («Український Скиталець», 1923, 4.21-22).

В.І. Головченко

Стецько (дівоче прізвище — Музика) Ярослава Йосипівна (14.05.1920, с. Романівна, сучас. Тербовлянського р-ну Тернопільської обл. — 12.03.2003, Мюнхен) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Закінчила тербовлянську гімназію і гуманітарний ліцей, навчалась у Львівському політехн. ін-ті (1941-43) і на правничому відділі Мюнхенського ун-ту (1944-46), магістр політ. наук. У 1938 вступила в ОУН, 1940-41 працювала сільським вчителем; навесні 1943 була заарештована у Львові німцями, після звільнення 1944 за дорученням ОУН емігрувала до Мюнхена, де після завершення освіти працювала в структурах Закордонних частин ОУН і Анти-

більшовицького блоку народів (АБН, заснований з ініціативи ОУН-Б 1943), очоливши його пресове бюро; в 1946 одружилася з членом бюро Проводу ОУН-Б Ярославом Стецько; в **1947-91** — редактор «АВІЧ-Соіте5ропс1еп5» і шоквартальника «Лашпіап КСУІЄ\У», була організатором Європ. ради за свободу і численних її конференцій. З 1968 — чл. проводу ОУН-Б і керівник сектора зовн. політики; на зустрічах з лідерами ряду д-ав (*Дж. Картером, Р. Рейганом, Чан Кайші, Ф. Маркосом* та ін.) пропагувала і відстоювала ідею укр. самостійності; після смерті чоловіка 1986 очолила АБН, у липні **1991** — **провід** ОУН-Б (до листопада 2000). У 1992 повернулася в Україну, на базі ОУН-Б створила і очолила Конгрес укр. націоналістів; найстарший народний депутат ВР України 2-4 скликань і чл. Комітету ВР України в закорд. справах, у ВР України 3-го скликання очолювала фракцію «Реформи-Колгрес»; нагороджена орденом княгині ОЛЬГИ III СТ.

В.І. Головченко

Стіккер (8ііккег) Дірк (1887 - 1997) — нідерландський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив юрид. ф-т ун-ту Гронінгена. У 1922-48 працював у банківській сфері, займався підприємницькою діяльністю; в 1946 заснував і очолив впливову ліберальну Народну партію за свободу і демократію, від якої був обраний до Першої палати Генеральних штатів Нідерландів (сенату). У 1948-52 — мін. зак. справ Королівства Нідерландів, у серпні — листопаді 1949 представляв його на Гаазькій конференції «круглого столу» під егідою *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, що мала визначити статус Індонезії та Нідерландських Антильських о-вів й увінчалися передачею Амстердамом 27.12.1949 *суверенітету* над територією колишньої Нідерландської Індії Об'єднаним Штатам Індонезії; 1950 призначений політ. координатором створеної для реалізації *Маршалла плану* Орг-ції европ. екон. співробітництва і невдовзі очолив її; в 1952-58 — посол Королівства Нідерландів у Великій Британії, 1958-61 — посол Нідерландів в Ісландії, водночас — постійний представник Нідерландів у Північноатлантичній Раді. 21.04.1961-1.08.1964 — Ген. секретар *НАТО*.

В.І. Головченко

Стілуелла МІСІЯ — перебування генерала Дж. Стілуелла на посаді командуючого амер. збройними силами в Китаї 1942-44. США не визнавали *анексії* китайської території, здійсненої Японією з початку її агресії проти Китаю в 1937, про що було офіційно заявлено держсекретарем США *К. Хеллом* у заяві від 26.11.1941 («Ультиматум Хелла»). Після вступу США в *Другу світову війну* амер. керівництво активізувало військ. та екон. допомогу Китаю з метою спонукати останнього до активізації бойових дій проти Японії. 3.01.1942 *Чан Кайші* було призначено головнокомандувачем союзними військами на китайському театрі воєнних дій; його нач. штабу та командувачем амер. військами в Китаї став Стілуелл. Одночасно він мав наглядати над використанням цільової амер. допомоги за *ленд-лізом* для б-би з Японією. США підготували та озброїли бл. 30 китайських дивізій, але більшість з них була використана не проти японців, а проти сил КПК. Незадоволення керівництва амер. військ. місії рівнем активності китайських сил у б-бі проти Японії призвела до конфлікту між Стілуеллом та Чан Кайші. Останній виступив з вимогою до США відкликати Стілуелла. Після *Уоллеса місії* до Китаю Стілуелла було замінено на генерала А. Ведемейера.

В.Ю. Константинов

СТІМСОН (81Ш8ОП) Генрі Люїс (21.09.1867, Нью-Йорк — 20.10.1950, Хантінгтон, шт. Нью-Йорк) — амер. держ. діяч і дипломат. Закінчив Єльський і Гарвардський ун-ти. Займався юрид. практикою в Нью-Йорку; в 1906-09 — прокурор півд. району шт. Нью-Йорк, 1910 невдало балотувався на губернатора штату від Республіканської партії; в 1911-13 — воєнний міністр; учасник *Першої світової війни*, полковник артилерії, по її закінченні поновив юрид. практику. У 1927 призначений спец. посланником Президента США в Нікарагуа для проведення переговорів щодо припинення громадян. війни між лібералами і консерваторами; після завершення місії того ж року призначений генерал-губернатором Філіппін, виступаючи проти надання островам незалежності, водночас здійснив лібералізацію окуп. режиму; в 1929-33 — *державний секретар США* у кабінеті *Г. Гувера*, очолював делегації США на *Лондонській конференції 1930* і *Женевській конференції з роззброєння 1932-34*; 1932 виступив з декларацією про те, що США не визнають жодної ситуації чи угоди, які зашкодять їхнім договірним зобов'язанням або будуть спричинені засобами, які суперечать *Бріана — Келлога пакту 1928*, тобто шляхом *агресії*, це застереження стосувалося наслідків япон. вторгнення в Маньчжурію і проголошення *Маньчжоу-Го*; наполягав на запровадженні *Лігою Націй* міжнародних санкцій

проти Японії. Поновивши 1933 юрид. практику, продовжував цікавитися міжнар. справами, був прихильником співпраці США з іншими країнами з метою б-би проти нацистської агресії, виступав проти ухвалення закону про нейтралітет США 1935; з 1938 — чл. Постійної палати Третейського суду; в 1940-45 — воєнний міністр США, ініціював рішення про використання ядерної зброї проти Японії.

Твори: «Американська політика в Нікарагуа» (1927), «Далекосхідна криза» (1936), «Активне служіння в мир і війну» (автобіографія, 1948).

В.І. Головенко

СтІМСОНа доктрина — див. *Литтона комісія*.

Стокгольмська конвенція щодо стійких органічних забруднювачів 2001 — *договір міжнародний багатосторонній*, відкритий для підписання 22.05.2001 у Стокгольмі (Швеція); спрямований на забезпечення охорони здоров'я людей та навколишнього середовища від шкідливого впливу низки небезпечних високотоксичних хім. речовин, зокрема пестицидів, діоксинів, ДЦТ. Конвенція спирається на принципи міжнар. співробітництва у сфері охорони навколишнього середовища та забезпечення екон. розвитку, визначені Декларацією Ріо-де-Жанейро та «Порядком денним 21», які було ухвалено *Конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку* в 1992. Конвенція підписана 151 країною (2004), набула чинності 17.05.2004. У Конвенції визначаються хім. речовини та сполуки, що підлягають ліквідації (додаток А) й такі, вир-во та використання яких підлягають обмеженню, експорт або імпорт яких має бути припинений чи обмежений (додаток В). Сторони забор'язалися негайно вжити заходів, передбачених додатком В, спрямованих на скорочення сукупних викидів з антропогенних джерел хім. речовин з метою їх постійної мінімізації та, за можливості, повної ліквідації; передбачено механізми нагляду за такими викидами, розробки конкретних заходів із врегулювання та припинення таких викидів, попередження їх негативних наслідків для здоров'я людей та навколишнього середовища. Сторонами Конвенції погоджено заходи, спрямовані на врегулювання принципів зберігання небезпечних хім. речовин і відходів їх використання з метою забезпечення охорони навколишнього середовища та здоров'я людей. Конвенція визначила заходи, спрямовані на узгодження нац. програм і методик регулювання й оцінки небезпечних хім. речовин, а також передбачила механізми запобігання розробки та впровадження у вир-во нових хім. речовин, які можуть проявити визначені Конвенцією характеристики стійких хім. забруднювачів. Сторони погодились сприяти на нац. та міжнар. рівнях наук, дослідженням і розробкам для досягнення цілей Конвенції; розвинені країни надаватимуть необхідну техн. допомогу та наук.-техн. інформацію країнам, що розвиваються, та країнам із перехідною економікою для ефективного виконання останніми своїх забор'язань за Конвенцією, а також, за можливості, надавати країнам, що розвиваються, фінанс. допомогу для запровадження передбачених Конвенцією заходів. Сторони забор'язалися всіяко сприяти вільному обміну між сторонами всією інформацією, що стосується цілей Конвенції та забезпечує належний контроль за виконанням її положень.

Конвенцією передбачено контрольні механізми: оцінювання ефективності Конвенції та контроль за її виконанням здійснює Конференція сторін, поточну інформацію збирає та узагальнює Секретаріат Конвенції; сторони затверджують та подають на розгляд Конференції плани виконання умов Конвенції не пізніше двох років із часу набуття нею чинності для країни, надають Конференції всю необхідну інформацію про конкретні заходи з виконання Конвенції та про ефективність цих заходів з огляду на цілі Конвенції, Секретаріату — статистичні дані про обсяги вир-ва, імпорту й експорту небезпечних хім. речовин, за можливості — відомості про імпортерів та експортерів.

Конвенція стала першим міжнар. дог-ром, метою якого є негайна заборонена або заборона в майбутньому цілого класу невійськових хім. речовин через їхній негативний вплив на стан здоров'я людини.

В.Ю. Константинов

Стокгольмська конференція із заходів зміцнення довіри, безпеки та роззброєння в Європі відбувалась 17.01.1984-19.09.1986 в Стокгольмі (Швеція) згідно з рішенням Мадридської зустрічі представників країн-учасниць НБСЕ 1980-83. Уній взяли участь 33 європ. країни, а також США і Канада. Метою конференції було поетапне здійснення нових, ефективних і конкретних дій, спрямованих на розвиток і зміцнення взаємної довіри між державами-учасницями НБСЕ. Прикінцевий документ Стокгольмської конференції містив детально розроблений комплекс політ, та військ, заходів, спрямованих на зменшення

загрози військ, протистояння в Європі. У док-ті визначалися принципи незастосування сили або погрози силою, правила попереднього повідомлення про певні види військ, діяльності, обмежувальні положення та механізми перевірки. Прикінцевий документ мав 4 додатки: про визначення зони застосування заходів довіри і безпеки (яка охопила всю територію Європи до Уральських гір та частину Півн. Атлантики); про дати набуття чинності домовленостями про обмін щорічними планами військ, діяльності та обмежувальних положень; про право кожної з дер-жав-учасниць порушити будь-яке питання у відповідності з мандатом конференції на будь-якому її етапі слідом за Віденською зустріччю представників країн-учасниць НБСЕ (запланованої на 1986); про те, що інспекції на території будь-якої держави-учасниці не будуть здійснюватися союзними з нею д-вами.

І.О. Мінгазутдінов

Стокгольмська угода про співробітництво у сфері оборонних матеріалів 2000 — *договір міжнародний багатосторонній*, підписаний представниками Данії, Норвегії, Фінляндії та Швеції 25.09.2000 та 29.09.2000 у Стокгольмі (Швеція); набув чинності 7.11.2000.

Сторони домовились про узгодження дій в екон., виробничій та наук.-техн. сферах з метою збільшення ефективності вир-ва й використання оборонних матеріалів і технологій та забезпечення їх нерозповсюдження на виконання відп. міжнар. угод. Сторони також погодилися співробітничати у здійсненні експортних та імпорتنих операцій з оборонними матеріалами, в утилізації оборонних матеріалів і забезпеченні належного контролю за їх зберіганням та переробкою. Згідно зі С. у. передбачено створення наглядової групи експертів, яка відповідатиме за підготовку звітів про чотиристороннє співробітництво та їх подання на розгляд щорічної зустрічі міністрів оборони чотирьох країн.

С.П. Галака

Столітня війна 1337 - 1453 — війна між Францією та Англією; одна з значних подій у середньовічній європ. історії. Причиною війни стали претензії Едуарда III Англійського на франц. корону та бажання Англії встановити контроль над фламандськими містами. Після смерті короля Франції Філіппа IV Гарного та сходження на престол його племінника Філіппа VI Валуа претензії на франц. корону висунув Едуард III, онук Філіпа IV, який також проголосив себе франц. королем. У 1337 на території Фландрії між Францією та Англією почалися воєнні дії. Після перемог Англії в битвах при Кресі (1346) та Пуатьє (1356) в 1360 в Бретиньї було укладено мир, за яким Англія поширила свої володіння на півд. заході Франції, де до неї переходили Пуату, Ангулемська та Лімозька області; на півночі за англійцями лишався порт Кале. Франція використала мир для посилення збройних сил та централізації королівської влади, щоб продовжити б-бу проти англійців. Була здійснена податкова та військ, реформи, за допомогою Кастилії (союзника Франції) було створено потужний військ, флот. 1369 бойові дії було відновлено, і протягом 1370-х французам вдалося витіснити англійців з більшості власної території. Проте після перемоги в битві при Азенкурі (1415) англ. війська та їхній союзник Бургундія, захопили північ Франції і Париж; було підписано мирний договір у Труа (1420). Та звернення до ідеї патріотизму, пов'язане з б-бою народного ополчення на чолі з Жан-ною д'Арк і зняттям осади з Орлеана у 1429, сприяли перелому у війні. Після поразок у битвах при Форміньї (1450) та капітуляції англ. військ у Бордо (1453) на франц. території за Англією залишився лише порт Кале (до 1558). Столітня війна сприяла централізації Франції та її перетворенню на провідну європ. д-ву.

О.А. Борділовська

Стратегічна оборонна ініціатива (СОІ) —

програма створення системи протиракетної оборони з елементами косм. базування, проголошена Президентом США *Р. Рейганом* 23.03.1983 і підтверджена презид. директивою №119 у січні 1984. Реалізація СОІ загрожувала зламом стратегічного паритету та дестабілізацією відносин між СРСР та США. СОІ передбачала об'єднання ряду технологій у галузі створення лазерної та пучкової зброї, оптичних систем і швидкодіючих комп'ютерів. На перші 5 років асигнування на СОІ передбачалися в обсязі 26 млрд. дол. США, а оцінки заг. вартості програми коливались від 500 млрд. до 1 трл. дол. США. У березні 1985 США запропонували долучитись до роботи в рамках СОІ своїм стратегічним союзникам — Великій Британії, Японії, Франції, Італії, Ізраїлю. СРСР сприймав СОІ як технол. виклик і спробу США забезпечити собі воєнну й

технол. перевагу шляхом створення нових видів озброєнь. Президент Р. Рейган обіцяв, що США готові поділитись технологіями СОІ з СРСР, але в Москві ці обіцянки не знаходили довіри, оскільки програма розглядалась як загроза стратегічному паритету. Водночас, СРСР прагнув уникнути гонки озброєнь у косм. просторі, відчуваючи свою екон. слабкість. У міжнар.-прав. відношенні програма СОІ суперечила положенням Договору про ПРО 1972, який також був однією з основ стратегічної стабільності у світі. У 1983 СРСР заявив про одностороннє зобов'язання не виводити першим у косм. простір будь-яких видів протисупутни-кової зброї, доки інші д-ви утримуватимуться від такого кроку, а у серпні 1984 оголосив про мораторій з цього приводу. Випробування у вересні 1985 потужної лазерної установки, роботи над створенням рентгенівського лазера з ядерною підкачкою, проведення в 1984-85 перших випробувань системи АСАТ, призначеної для ураження об'єктів на навколоремній орбіті, подальші дослідження і випробування продемонстрували не тільки нові технол. можливості, але й недосконалість запропонованих систем. У роки правління адміністрації Президента США *Дж.Г.В. Буша* масштаби робіт у рамках СОІ та її фінансування були значно

СКОрОЧені.
С.П. Галака

Стратегічні товари — окремі види товарів (зброя, сировина, машини, обладнання, техн. та технол. новинки тощо), *експорт* яких із країни знаходиться під контролем держави або заборонений з метою запобігання шкоди, яка може бути заподіяна нац. безпеці. З метою їх систематизації та регулювання практики зовн.-екон. діяльності в країнах нормативно закріплюється список С. т. — перелік товарів, експорт яких з країни заборонений, обмежений або контролюється з метою попередження загроз нац. безпеки. В Україні до групи товарів, експорт яких заборонений або контролюється д-вою, відноситься продукція військ, промисловості, технол. новинки та товари «критичного імпорту» (нафта, газ та інші енергоносії). Інститутом держ. регулювання є Державний комітет експортного контролю України. Як свідчить світова практика, в певних країнах до стратегічних відносять товари, від експорту яких залежать основні макро-екон. показники д-ви, зокрема, в Японії це продукція галузей комп'ютерного програмування, в Росії — продукція видобувної промисловості.

В.В. Батриченко, А.П. Румянцев

Стратегія військово-політична — система теорет. положень, принципів і настанов, що виступають як обґрунтування та практ. керівництво щодо створення і застосування *збройних сил* для реалізації основних зовн.-політ. інтересів та воєнно-політ. цілей держави. На відміну від воєнної доктрини, в якій викладаються офіц. погляди керівництва країни на війну, *конфлікти міжнародні* та шляхи їх розв'язання, основний зміст С. в.-п. складають погляди на планування та реалізацію конкретних заходів щодо застосування збройних сил як в мирний, так і у воєнний час. С. в.-п. тісно пов'язана з воєнною доктриною і базується на основних доктринальних засадах. Воєнна доктрина в цьому відношенні виступає основною ідеолог, та концептуальною базою, на якій ґрунтується, і реалізації принципів якої підпорядкована С. в.-п. Здійснення основних настанов, викладених у воєнній доктрині чи військ.-політ. концепціях, забезпечується розробкою конкретних напрямків, способів та форм застосування збройних сил, що є прерогативою С. в.-п. У них формулюються основні воєнно-політ. інтереси д-ви та завдання збройних сил щодо їх реалізації, визначаються розміри, темпи та спрямованість будівництва збройних сил, відповідність їх призначення зовн.-політ. і воєнно-політ. цілям; викладаються погляди на проблему контролю над озброєннями, розглядаються цілі та завдання в досягненні воєнно-політ. домінування в певних регіонах світу.

Г.М. Перепелиця

Стратегія економічна — обраний державою чи іншою інституціональною одиницею курс екон. політики, розрахований на тривалу перспективу та спрямований на вирішення великомасштабних екон. і соц. завдань, завдань культ. розвитку, гарантування екон. безпеки д-ви, збереження і примноження її екон. Потенціалу та нац. багатства, підвищення народного добробуту. С. є. включає визначення пріоритетних екон. цілей, засобів та способів їх реалізації на основі змісту об'єктивних процесів і тенденцій, що мають місце в нац. та *світовому господарстві*, враховуючи законні інтереси суб'єктів господарювання.

Н.В. Резнікова

Стратегія зовнішньоекономічна — система практ. заходів держави в *зовнішній торгівлі*, що справляє помітний вплив на виробничу діяльність, *експорт* пром. товарів, рівень капітало-місткості та валовий внутр. продукт. С. з. поділяють на такі категорії: стійка зовн.-орієнтована стратегія (не застосовується контроль щодо торгівлі або застосовується частково); помірна зовн.-орієнтована стратегія (проявляється в незначній упередженості до вир-ва на внутр. ринки); помірна внутр.-орієнтована стратегія (повністю надає перевагу вир-ву для внутр. ринку; діючий захист відносно високий, введений прямий контроль та ліцензійні перепони для експортного Сектора).

В.І.Серажим

Стратегія зовнішньополітична — система практ. заходів держави з досягнення цілей *зовнішньої політики*, а також система теорет. положень, якими вони регулюються. Вона формується в системі держ. докт-тів, що включають концепцію зовн. політики або *доктрину зовнішньополітичну*, військ.-політ, доктрину, концепцію нац. безпеки та ін., або не оформлена держ. актами, натомість являючи собою систему принципів, що регулюють діяльність держ. органів та посадових осіб у зовн.-політ, сфері. У С. з. відображаються основні групи нац. інтересів, зовн.-політ, цілей та засобів їх досягнення, а також визначається співвідношення всіх зазначених елементів. С. з. регулює застосування держ. органами всіх засобів зовн. політики (дипломатичних, військових тощо), визначає ієрархію зовн.-політ, цілей д-ви, а також виступає основою для розробки комплексних програм дій держ. органів, спрямованих на досягнення визначених цілей. Крім того, С. з. передбачає визначення критеріїв оцінки ефективності зовн.-політ, діяльності д-ви, відстеження динаміки постійних змін відносно цінності та пріоритетності поставлених цілей, й т. ч. забезпечує адаптацію зовн. політики д-ви до постійних змін умов, у яких вона реалізується.

М.Г. Капітоненко

Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу 1998 визначає основні напрями співробітництва України з *Європейським Союзом (ЄС)* та першорядні пріоритети діяльності органів виконавчої влади в цьому плані до 2007. Має забезпечити входження д-ви до європ. політ, (у т. ч. у сфері *зовнішньої політики* й політики безпеки), інформ., екон. та прав, простору. Встановлює головним зовн.-політ. пріоритетом України в середньостроково-вому вимірі отримання статусу асоційованого члена ЄС. Затверджена Указом Президента України №615/98 від 11.06.1998 (зі змінами, внесеними Указом Президента України №587/ 2000 від 12.04.2000 про внесення змін до деяких указів Президента України та Указом Президента України №8/2001 від 11.01.2001 про внесення змін до Указу Президента України №615 від 11.06.1998). Ґрунтується на: Конституції України; схвалених ВР України «*Основних напрямках зовнішньої політики України*» 1993; Концепції (основах держ. політики) нац. безпеки України; *Угоді про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами 1994* та інших дог-рах, укладених між Україною та ЄС, у яких визначаються механізми взаємодії між ними. Враховує положення Стратегії ЄС щодо України від 4.10.1994, Спільної позиції ЄС щодо України від 28.11.1994, *Спільної стратегії ЄС щодо України 1999*, а також відп. рішень Ради ЄС, декларацій та інших докт-тів ЄС, які стосуються України. У Стратегії викладені основні напрями інтеграційного процесу, зокрема, адаптація законодавства України до законодавства ЄС, забезпечення *прав людини*, екон. інтеграція та розвиток торг, відносин між Україною та ЄС. У Стратегії підкреслюється, що безпека України в контексті заг.-європ. безпеки ґрунтується на тому, що розвиток і зміцнення ЄС поглиблюють заг.-європ. безпеку в усіх її вимірах. Одночасно зміцнення безпеки України пов'язане з забезпеченням екон. безпеки та політ, стабільності в д-ві. Важливе місце в Стратегії займає адаптація соц. політики України до стандартів ЄС та культ.-освітня й наук.-техн. інтеграція. Адаптація соц. політики полягає в реформуванні систем страхування, охорони праці, здоров'я, пенсійного забезпечення, політики зайнятості та інших галузей соц. політики відповідно до стандартів ЄС і поступовому досягненні заг.-європ. рівня соц. забезпечення й захисту населення. Інтеграційний процес у культ.-освітній і наук.-техн. площині полягає у впровадженні європ. норм і стандартів в освіті, науці й техніці; поширенні власних культ, і наук.-техн. здобутків в ЄС із метою зміцнення в Україні європ. культ, ідентичності, взаємного зняття будь-яких принципових, на відміну від технічних, обмежень на контакти й обміни, на поширення інформації. У Стратегії підкреслюється, що практ. здійснення інтеграційного процесу можливе лише за умови

доповнення заг.-європ. виміру співпраці регіональною інтеграцією та поглибленням галузевого співробітництва України і ЄС. Регіональна інтеграція передбачає: встановлення і поглиблення прямих контактів між окремими регіонами України та державами-членами й кандидатами у члени ЄС; їхній розвиток у визначених у цій стратегії напрямках для поступового перенесення основної ваги інтеграційного процесу з центр, органів виконавчої влади на регіони, до органів місцевого самоврядування, територ. громад і, зрештою, — якнайширшого залучення громадян України.

Засіб реалізації Стратегії — галузева співпраця, яка є координацією і взаємодією між Україною та ЄС у конкретних галузях і сферах госп. діяльності. До пріоритетних із них належать сфера трансєвроп. транспорту, включаючи магістральні газо- та нафтопроводи, електроенергетичні та інформ. мережі, співробітництво в галузі юстиції, запобігання та б-ба з організованою злочинністю й поширенням наркотиків, митна справа, наук.-дослідницька сфера, пром. та с.-г. кооперація тощо. Окремим і винятково важливим напрямом галузевого співробітництва є співробітництво в галузі використання атомної енергії в мирних цілях та співробітництво в галузі охорони довкілля. Внутр. забезпечення процесу інтеграції України до ЄС покладається на центр, та місцеві органи виконавчої влади України у співпраці з органами законодавчої влади, відп. органами місцевого самоврядування. Керівництво Стратегією здійснює Президент України, її реалізацію забезпечує Кабінет Міністрів. Здійснення заходів щодо забезпечення політ, відносин України з ЄС та координації діяльності органів виконавчої влади у сфері зовн. політики і політики безпеки покладене на *Міністерство закордонних справ України*. Міжвідомчу координацію з питань міжгалузевого екон. та соц. співробітництва України з ЄС здійснює Міністерство економіки України. Стратегія передбачає також орг., фінанс, прав, та інформ. забезпечення інтеграції України до ЄС.

Р.Л. Кривонос

Стратегія України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО) 2002 затверджена на засіданні Ради нац. безпеки і оборони України від 23.05.2002 та введена в дію Указом Президента України від 8.07.2002 з метою ефективного забезпечення зовн.-політ, курсу на євроатлантичну інтеграцію. Окреслює політ.-прав. засади та кінцеву мету політики України на цьому напрямку, бачення нею моделі заг.-європ. системи безпеки, нац. інтереси щодо *НАТО*, цілі та рамки взаємин із цією орг-цією на сучас. етапі і на перспективу. Виходить з того, що спрямування політики України на повномасштабну інтеграцію в європ. та євроатлантичні структури викликане необхідністю рахуватись з існуючими об'єктивними реаліями європ. та світової політики, продиктоване нац. інтересами України, зокрема прагненням зміцнити нац. безпеку д-ви та відігравати активнішу роль у спільноті європ. д-ав. Тому головними пріоритетами суверенного зовн.-політ. курсу України є повномасштаб-на інтеграція України в європ. та євроатлантичні структури й членство України в заг.-європ. системі безпеки, що створюватиме необхідні зовн. гарантії її нац. безпеки. Здійснюючи курс на євроатлантичну інтеграцію, Україна, як невід'ємна частина регіону Центр, та Схід. Європи, прагне у співпраці з іншими європ. д-вами до розбудови заг.-європ. системи безпеки. Стратегія спирається на те, що заг.-європ. система безпеки має бути кооперативною і формуватись на основі вже існуючих орг-цій й структур: НАТО, *Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)*, *Європейського Союзу (ЄС)* та інших політ.-військ, механізмів. Тому Україна виступає за певну структуризацію в рамках зазначеної системи, вважаючи, водночас, що вона має ґрунтуватись на засадах відкритості для нових членів. Основними принципами її функціонування повинні стати взаємодія існуючих в Європі структур безпеки на основі взаємодоповнення й партнерства та створення ефективного механізму гарантування безпеки європ. д-ав.

Стратегія розглядає НАТО як військ.-політ, орг-цію, що об'єднує демокр. д-ви Європи та Півн. Америки з високим рівнем соц.-екон. розвитку й не несе в собі загрози нац. безпеці нашої д-ви. Тому, виходячи із сучас. політ, реалій, Україна розглядає НАТО як основу майбутньої заг.-європ. системи безпеки та підтримує процес її розширення. Стратегія спирається на те, що розширення НАТО має бути еволюційним, транспарентним процесом, відкритим для співробітництва з іншими д-вами, який сприятиме зміцненню європ. стабільності та безпеки в контексті заг.-європ. інтеграційного процесу. Тому, з огляду на роль НАТО в підтримці європ. безпеки та стабільності й розвитку співробітництва д-ав регіону, виходячи із взаємопов'язаності процесів розширення НАТО та ЄС і тісної взаємодії цих орг-цій у формуванні системи європ.

безпеки, враховуючи військ, та політ, можливості НАТО й досвід держав-членів у формуванні демокр. суспільства, ефективної економіки та оборонної сфери, євроатлантична інтеграція України з майбутнім членством в Альянсі надасть можливість для вирішення таких проблем, як: отримання надійних гарантій держ. суверенітету, політ, незалежності, територ. цілісності та непорушності держ. кордонів; створення сприятливих умов для екон. розвитку України як невід'ємної частини єдиного європ. екон. простору; зміцнення регіональної та європ. стабільності та безпеки; забезпечення нац. безпеки найефективнішим із політ., воєнної, екон. та фінанс. точок зору способом; отримання надійних гарантій незворотності утвердження в Україні засад громадян, суспільства, верховенства права та ефективно діючої ринкової системи; підвищення ступеня відповідальності нашої д-ви перед спільнотою розвинутих демократій, що дозволить їй стати повноправною стороною процесу прийняття важливих для європ. континенту політ.-військ, рішень; сприяння входженню України в інші європ. та світові структури; надання суттєвого імпульсу процесу інтеграції до ЄС; завершення реформування Збройних сил України, включаючи створення ефективної системи демокр. контролю над ними, формування прозорого оборонного бюджету та раціонального використання коштів на оборонні цілі.

Стратегія спирається на існуючу прав, базу курсу на євроатлантичну інтеграцію України, яка була закладена «Основними напрямками зовнішньої політики України» 1993 та Концепцією (основами держ. політики) нац. безпеки України, а також нормативними актами Президента України, КМ України, іншими док-тами. Базовим політ.-прав, док-том, який регулює комплекс двосторонніх відносин між Україною та НАТО, є *Хартія про особливе партнерство між Україною і НАТО 1997*. З метою реалізації її положень Указом Президента України затверджена Держ. програма співробітництва України з НАТО, яка забезпечує співробітництво між укр. д-вою й Альянсом на двосторонньому рівні та в рамках РЄАП. Обидва док-ти спрямовані на здійснення Україною політики євроатлантичної інтеграції. Взаємини України з НАТО на сучас. етапі розвиваються в рамках особливих партнерських відносин у форматі «19+1», формалізованих у Хартії про особливе партнерство, більш індивідуалізованого партнерства у сфері оборони, військ, співробітництва та операцій з підтримання миру — поглибленої Програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ), а також багатостороннього механізму консультацій і співробітництва з політ, питань та питань безпеки між державами-членами НАТО та країнами-партнерами *Ради євроатлантичного партнерства (РЕАЛ)*. Важливим елементом особливого партнерства укр. д-ви з Альянсом є механізм регулярного огляду стану співробітництва та політ, консультацій у рамках Комісії Україна — НАТО (КУН) та Військового комітету Україна — НАТО. Суттєву роль із погляду здійснення Україною оборонної реформи та розбудови нац. збройних сил за євроатлантичною моделлю, у т. ч. досягнення взаємосумісності з Об'єднаними збройними силами НАТО, відіграє її участь у Процесі планування та оцінки сил (ППОС). Співробітництво в таких масштабах допомагає досягти взаємосумісності між нац. збройними силами і воєнізованими формуваннями, виділеними для участі в Програмі ПЗМ, та Об'єднаними збройними силами НАТО, у т. ч. при проведенні миротворчих і гуманітарних операцій під егідою ООН і/або ОБСЄ. Розвиток відносин особливого партнерства супроводжується розширенням і поглибленням співробітництва між Україною й НАТО в різних вимірах: політичному, військовому та невійськовому. Реалізуючи курс на євроатлантичну інтеграцію та прагнучи до поглиблення особливого партнерства з НАТО, Україна виходить з того, що кінцевою метою її євроінте-граційної політики є вступ до цієї орг-ції як основи заг.-європ. структури безпеки. Стратегія України щодо НАТО також включає положення про наміри України приєднатись до існуючих у рамках НАТО механізмів підготовки до вступу та членства в Альянсі.

Р.Л. Кривонос

Стратифікація (від лат. йгаішп — прошарок) — процес внутр. диференціації системи міжнародної, результатом якого є оформлення її структури завдяки набуттю елементами системи (акторами міжнародними) статусної та функціональної індивідуальності. Вона призводить до формування унікальної системної структури, що відрізняє одну з її істор. конфігурацій від іншої. Особливого значення статусна С. міжнар. суб'єктів за агрегатним критерієм силового потенціалу набуває в системних моделях теоретиків міжнародних відносин, що є близькими до реалістичної традиції. Згідно з цією концепцією, характер структури та, відповідно, тип всієї міжнар. системи (біполярна, багатополарна, монополарна) визначаються рівнем статусної асиметрії міжнар. акторів і відтворює глобальні зміни силового балансу на етапі трансформаційних перетворень на заг.-системному рівні.

Страховання експортно-імпортних вантажів — сукупність видів страхування від ризиків, які виникають на різноманітних шляхах сполучення (морських, річкових, повітряних, суходільних, змішаних) під час перевезень через митні кордони, де об'єктом страхування виступають товари, що перевозяться. За характером вантажів у зовн.-торг. операціях розрізняється: страхування ген. вантажів (упаковані в стандартну, заг.-прийнятну тару, що не вимагає особливих умов перевезень); страхування наливних, насипних, навальних вантажів; страхування худоби; спец. страхування (дорогоцінні метали, банківські монети, банкноти).

В.В. Батрименко, А.П. Румянцев

Стрези конференція 1932 з економічних питань проходила 5-20.09.1932 у м. Стрези (Італія) за участі представників Австрії, Бельгії, Болгарії, Великої Британії, Греції, Італії, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Румунії, Угорщини, Франції, Чехословаччини, Швейцарії та Югославії. Метою конференції був пошук заходів щодо подолання світової екон. кризи. На С. к. обговорювався план випуску спец. позики для стабілізації валют та збалансування бюджетів центр.-європ. країн, але проти цього

висловились Велика Британія. С. к. ухвалила рішення про створення спец. фонду в 75 млн. швейцарських франків (14 475 тис. дол.) для стимулювання експорту зерна з центр.-європ. країн шляхом видачі премій країнам-експортерам. У свою чергу, країни-експортери зерна надавали країнам, що брали участь у фонді, торг. преференції. Проект ліквідації фінанс. ускладнень у торгівлі, підготовлений на основі ухвалених конференцією рішень, було передано для розгляду Європ. комісії *Ліги Націй*. Проти цього висловились СРСР та півн.-європ. країни, які посилались на потенційні негативні наслідки ревалоризації зерна для пром. європ. країн. У результаті план не було ухвалено і Європ. комісія запропонувала його Раді Ліги Націй та Підготовчому комітету світової екон. конференції лише як рекомендації.

В.Ю. Константинов

Стрези конференція щодо Німеччини —

міжнар. конференція, проходила 11-14.04.1935 в м. Стрези (Італія) за участі Великої Британії, Італії та Франції. Була скликана за ініціативою Італії для обговорення визначення спільної позиції стосовно Німеччини та незалежності Австрії; формальною причиною скликання конференції стало запровадження Німеччиною заг. військ. обов'язку, що було прямим порушенням *Версальського мирного договору 1919*. Учасники конференції прийняли меморандум, що засуджував дії Німеччини, а також попереджав останню про неприпустимість будь-яких спроб анексії Австрії. У спільній декларації засуджувалось одностороннє розірвання міжнар. дог.-рів, підтверджувалась прихильність учасників конференції *Локарнським угодам 1925*. Було також підтверджено англ.-італ.-франц. декларації від 17.02.1934 та 27.09.1934 про збереження незалежності Австрії, італ.-франц. угоду від 7.01.1935 та англ.-франц. декларацію від 3.02.1935 про взаємні консультації в разі виникнення загрози незалежності Австрії. Пропозиція Франції про запровадження *санкцій міжнародних* проти Німеччини в разі нових порушень нею міжнар. зобов'язань було відхилене Великою Британією, але учасники погодились, що будуть протистояти нім. спробам переглянути положення Версальського дог.-ру навіть за необхідності використати силу. У результаті конференції виник т. зв. «фронт Стрези», що мав на меті колективне стримування Німеччини; він поступово розпався внаслідок підписання в червні 1935 англ.-нім. мор. угоди та *італійської агресії проти Ефіопії 1935-36*.

В.Ю. Константинов

«Стимування» доктрина 1947 — зовн.-політ. концепція США, сформульована на межі 1940-1950-х; була націлена на стримування експансії СРСР. Виникнення доктрини «стримування» пов'язують з ім'ям *Дж. Кеннана*; в лютому 1946 він надіслав із Москви у Вашингтон т. зв. «довгу телеграму», в якій попереджав, що рад. керівництво на чолі зі *Й. Сталіним* сприйматиме поступливість та не підтвержені реальними діями погрози як прояв слабкості Заходу і сприйматиме вимоги США та їх союзників лише в разі непохитності останніх та їх готовності чинити опір діям СРСР. Відтак Кеннан наполягав, що США мають твердо і послідовно захищати свої позиції у світі. В анонімній статті «Джерела радянської поведінки» в липні 1947 в журналі «Форін афферз» він запропонував «довгострокове і терпляче, але тверде і

пильне стримування російських експансіоністських тенденцій» в очікуванні того, що рад. режим зміниться на краще або зазнає поразки. *Трушена доктрина 1947* була першим практ. втіленням «стримування» доктрини. У зверненні до Конгресу США від 12.03.1947 / *Тру-мен* наголошував, що усі «вільні народи» світу, які відчуватимуть загрозу тоталітаризму, можуть сподіватися на допомогу США. Втіленням політики стримування СРСР також стали *Мар-шалла план*, створення *НАТО*. «Стимування» доктрина, згідно з підходом Кеннана, не визначала великої кількості витрат, натомість передбачала асиметричність заходів у досягненні цілей, пріоритет захисту найбільш життєво важливих інтересів, звуження кола суперників за рахунок включення до нього лише тих д-ав, які становили реальну загрозу, гнучкість в обранні засобів дій. На думку Кеннана, США мали зосередитись на обороні Зах. Європи, Японії та шляхів, що з'єднували ці країни із США. Значну увагу «стримування» доктрина приділяла зростанню сукупного потенціалу зах. країн за рахунок екон. відродження, використанню слабких місць суперника (зокрема, у сподіваннях, що СРСР не зможуть бути лідером міжнар. комуніст, руху тривалий час). Однак мінімізація витрат зумовлювала збільшення ризиків, «стримування» доктрина не передба-

чала механізмів протидії воєнному наступу СРСР на Зах. Європу або Японію. Так, створення НАТО відбулося з ініціативи зах.-європ. країн, яку підтримала адміністрація Трумена, попри заперечення Кеннана, що виступав проти будь-якої постійної амер. військ, присутності в Японії. Доктрина «стримування» залишалась у зовн.-політ, арсеналі США до *СРСР розпаду*.

В.Л. Манжоло

Строк дії міжнародного договору —

період у часі, протягом якого діє договір. Нерідко він визначається в самому договорі. Дія *договору міжнародного* означає, що він породжує відповідні права і обов'язки для сторін дог-ру. Дія відрізняється від чинності міжнар. дог-ру тим, що встановлюється волею учасників, які визначають момент вступу в силу і термін дії міжнар. дог-ру. Міжнар. дог-ри можуть укладатись на певний строк, на невизначений строк, бути безстроковими або містити положення, що строк дії дог-ру буде встановлено спец. угодою сторін в майбутньому, або взагалі не містити положення про строк своєї дії. С. д. м. д. може бути безумовно-визначеним (напр., «договір діє протягом 3-х років») і умовно-визначеним (коли договір містить умову про продовження його дії на певний час після закінчення спочатку встановленого строку, якщо яка-небудь сторона не відмовиться від нього в термін, передбачений у дог-рі). Договір з невизначеним строком дії означає, що цей термін не обумовлений певними датами, а поставлений у залежність від настання яких-небудь подій або здійснення відп. дій (закінчення війни, *денонсація міжнародного договору* тощо). До таких дог-рів належать також дог-ри, які, хоча і включають вказівку на певний строк їхньої дії, в той же час містять положення про невизначено-термінову автоматичну *продлонгацію*. У безстрокових же дог-рах взагалі немає ніяких вказівок на можливість їхньої денонсації або припинення будь-яким чином. Безстроковими дог-рами, зазвичай, є *договори мирні*, установчі акти міжнар. орг-цій; дог-ри про встановлення *дипломатичних відносин*, дог-ри про *права людини*, дог-ри про кордони та інші дог-ри найбільш важливого заг.-людського значення. До них належать і *договори міжнародні багатосторонні* — кодифікації міжнар. права. У випадку, якщо в тексті міжнар. дог-ру не обумовлений термін його дії, то він визначається, відповідно до положень *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969*. Зі строком дії міжнар. дог-ру може не співпадати термін

Дії Зобов'язань За НІМ.

О.В. Буткевич

Строку давності незастосування — відмова держави розповсюджувати термін давності на *воєнні злочини та злочини проти людства*. С. д. н. як зобов'язання держав-учасниць передбачено в Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968. У її преамбулі визнається необхідність і своєчасність затвердження в *міжнародному праві* принципу про те, що не існує строку давності стосовно воєнних злочинів і злочинів проти людства, а також забезпечення застосування цього принципу. Конвенція передбачає, що її положення застосовуються як до представників держ. влади, так і до приватних осіб, які є виконавцями чи співучасниками відп. злочинів. Вона також закріплює зобов'язання держав-учасниць вжити необхідних внутр. заходів законодавчого чи іншого характеру, спрямованих на створення всіх необхідних умов для видачі осіб, які вчинили воєнні злочини чи злочини проти людства.

Структура (з лат. *Struktur* — нагромадження) — порядок орг-ції взаємодій елементів системи, що відображає цілісний характер їх сукупності. Категорія С. є однією з базисних категорій в сучас. дослідженнях *міжнародних відносин*, що активно використовується в усіх напрямках науки. Проте, найбільше епістемологічне значення ця категорія має в системі категорій однієї з варіації неореалізму, відомою під назвою «структурного реалізму». Концепція С. цієї течії *міжнародних відносин теорії* реалізує одне з фундаментальних положень структурно-функціонального аналізу в соціології про обумовленість соц. функції С. Відповідно, за цією концепцією, поведінка *актора міжнародного* вважається похідною від його місця в структурі системи міжнародної. Т. ч., С. встановлює рамки як для процесів заг.-системного характеру, так і для дій кожного окремого міжнар. актора, включно з великими д-вам та наддержавами. Логіка «структурного детермінізму» вимагає розглядати С. як консервативний компонент міжнар. системи в порівнянні з роллю елемента системи (міжнар. актора); завдяки існуванню С. система спроможна зберігати власну ідентичність, реагуючи на дестабілізуючі дії міжнар. акторів та до певної межі їх нейтралізуючи.

А.Л. Субботін

Суб'єкти міжнародного договору — сторони, що беруть участь в укладанні *договору міжнародного*, його учасники. Ними можуть бути всі традиційні *суб'єкти міжнародного права*. Міжнар. договірна правоздатність є найважливішою ознакою міжнар. правосуб'єктності. У міжнар. дог-рі може брати участь група д-ав як єдина сторона (т. зв. групові суб'єкти дог-ру). Складова частина (суб'єкт) федерації може брати участь у дог-рах, якщо це передбачено в конституції федерації і на визначених нею умовах. Договірна правоздатність націй, що борються за свою незалежність, складає частину їх міжнар. правосуб'єктності. Кожна нація володіє правоздатністю укладати міжнар. дог-ри як суб'єкт міжнар. права. Міжнар. орг-ції можуть укладати дог-ри між собою і з окремими д-вами або групою д-ав у межах своєї функціональної компетенції. Договірна правоздатність міжнар. орг-цій носить суто спец. характер. У сучас. *міжнародному праві* є тенденція посилення дії принципу відкритості міжнар. дог-рів для більшого

ЧИСЛа Суб'єКТІВ.

О.В. Буткевич

Суб'єкти міжнародного права — учасники *міжнародних відносин*, які володіють міжнар. правами і обов'язками, здійснюють їх на основі *міжнародного права* і несуть у необхідних випадках міжнар.-прав, відповідальність. Суб'єкти займають центр, становище в міжнар. праві. Його сутність, природа є похідною від природи і сутності суб'єктів міжнар. права. Міжнар. право служить інтересам своїх суб'єктів, регулює відносини між ними, визначає їхній статус і, зокрема, права і обов'язки. Заг. ознаки С. м. п.: а) здатність реалізовувати права і обов'язки на основі *норм міжнародного права*; б) здатність бути стороною у відносинах, врегульованих нормами міжнар. права, які створені гол. ч. завдяки міжнар. угодам; в) здатність створювати норми міжнар. права. Здатність мати самостійний міжнар.-прав, статус також може розглядатись як заг. ознака *правосуб'єктності міжнародної*, але з певними винятками. Не всі С. м. п. реалізують міжнар. правосуб'єктність в однаковому обсязі, але обсяг реалізації не є критерієм для визнання правосуб'єктності. Для С. м. п. важлива здатність реалізовувати свій між-нар.-прав. статус, який, крім прав і обов'язків, включає свободи суб'єкта, його законні інтереси тощо. Саме в прав, статусі С. м. п. виражений характер і обсяг міжнар. правосуб'єктності. За своїми свободами чи законними інтересами С. м. п. є рівними, а коло суб'єктивних прав і юрид. обов'язків розрізняється. Навіть у рівних між собою суб'єктів може бути різний прав, статус. Розрізняють первинних і похідних С. м. п. До первинних відносять д-ви (основні С. м. п.), а також нації, що борються за своє звільнення; похідними вважають міжнар. міжурядові орг-ції, які наділені міжнар. правосуб'єктністю засновницькими актами (статутами). У сучас. міжнар.-прав. доктрині досить широке поширення отримала теорія, яка передбачає, що сучас. міжнар. право безпосередньо регулює поведінку індивідів (теорія міжнар. правосуб'єктності індивідів). Політ, значення цієї теорії полягає в намаганні обґрунтувати розвиток процедури розгляду приватних скарг індивідів і неурядових орг-цій в *Організації Об'єднаних Націй* та інших міжнар. орг-ціях, а також несення індивід, кримінальної відповідальності за *злочини міжнародні* згідно з МІЖНар. ПраВОМ.

О.В. Задорожній

Субституція — у міжнародному праві форма матеріал, відповідальності держав, різновид реституції, особливість якої полягає в тому, що неправомірно знищене, пошкоджене чи вивезене майно потерпілої держави замінюється державою-правопорушницею на аналогічне і приблизно рівноцінне. Напр., Італія за мирним дог-ром 1947 зобов'язалася повернути все монетне золото, награване або незаконно вивезене до Італії під час Другої світової війни, або передати кількість золота, яке б дорівнювало вивезеному за вагою та пробною. Може вважатися дією, за характером близькою до С, передача у серпні 1830 особисто перським принцом Хосровом-мірзою рос. імператорові Миколі I дорогоцінного алмазу «Шах» у відкуп за життя співробітників рос. дипломатичного представництва в Тегерані, і серед них — його голови в ранзі надзвичайного посланника і повноважного міністра, великого драматурга О. Грибоєдова, які загинули від рук юрби при нападі на представництво 30.01.1829.
В.С.Ржевська

Суверенітет (з франц. *sovereigneté* — верховна влада) — незалежність держави в зовн. зносинах і верховенство у внутр. справах; верховенство, сукупність верховних прав, що належать державі або її главі. Також означає незалежність д-ви у виборі свого зовн.-політ. і внутр.-політ. курсу. Найважливішою ознакою С. є здатність вищого політ. керівництва д-ви до оголошення надзвичайного або воєнного стану. З визначення поняття С. логічно витікають його властивості: єдність і неподільність. В умовах держ. нестабільності відбувається конкуренція за володіння С. між різними політ. суб'єктами. У зв'язку з цим виникає уявлення про подільність суверенітету та ієрархії суверенітетів. С. виражається в наявності системи управління і дозволяє контролювати всю територію д-ви, все населення, що знаходиться на даній території, а також мати власну військ., правоохоронну і міжнар. політику. Повага до держ. С. — імперативний принцип сучас. міжнародного права і міжнародних відносин, закріплений у Статуті ООН та інших міжнар.-прав. актах. З міжнар.-прав. точки зору С. є обов'язковою умовою міжнар. правосуб'єктності д-ви; з юридичної — визначальним фактором неподільності та непорушності території д-ви. У міжнар.-прав. доктрині зазначають, що характерною ознакою поняття С. є його формулювання від зворотного (негативістське): над владою, яка володіє С, не повинно стояти ніякої іншої влади, що має правомірне походження, ніхто не може наказувати їй або перешкоджати здійсненню її волі. Згідно з позитивним підходом, С. — необмеженість влади нічим, окрім права (закону). Вперше поняття С. було обгрунтовано Ж. Боденом у XVI ст. Починаючи із Середньовіччя, деякі богослови, особливо кальвіністи, індепенденти та єзуїти розвивали ідею, що первинним носієм держ. С. володіє народ, який в громад. цілях, на користь управління і порядку, делегує свою владу монарху, внаслідок чого втрачає свій С. Схожу думку висловлював і Т. Гоббс. Концепцію «народного суверенітету» було висунуто на протигагу абсолютній, нічим не обмеженій владі монархів (суверенів). Вже завдяки Ж.-Ж. Руссо («Суспільна угода») поширилась ідея, що С. може і повинен належати лише народу в цілому. Ця ідея знайшла юрид. вираз у законодавстві Французької буржуазної революції 1789-99. та Конституції США. У сучас. демокр. республіках єдиним носієм С. визначається народ. Концепція «народного суверенітету» закріплена і в Конституції України (ст. 5). Поняття «суверенітет» пов'язане з поняттям суверенних прав — конкретних прав д-ви розповсюджувати свою владу на об'єкти і дії фізич. та юрид. осіб не тільки в межах своєї над. території, а й поза її межами на підставі договорів міжнародних (зокрема, щодо своїх мор., повітр. та косм. суден під час їхнього знаходження за межами держ. території). Прибережна д-ва здійснює свої суверенні права у виключній економічній зоні та на континентальному шельфі.

О.В. Буткевич

Суверенної рівності держав принцип —

один з міжнародного права принципів основних (п. 1, ст. 2 Статуту ООН). Існування цього принципу підтверджується Декларацією про принципи, міжнар. права 1970, та Заключним актом Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 («принцип суверенної рівності, поваги прав, властивих суверенітету»). Його зміст розкривається в Підсумковому документі Мадридської зустрічі представників держав-учасниць НБСЄ 1983, Підсумковому документі Віденської зустрічі представників країн-учасниць НБСЄ 1989, Паризькій хартії для нової Європи 1990 та інших док-тах. Принцип суверенної рівності д-ав надає д-вам наступні права: право кожної д-ви на юрид. рівність; право на територ. цілісність; право на свободу і політ. незалежність; право вільно вибирати і розвивати свої політ., соц., екон. і культ. системи; право

встановлювати свої закони і адмін. правила; право визначати і здійснювати на власний розсуд свої відносини з іншими д-вами у відповідності з *міжнародним правом*; право змінювати кордони згідно з міжнар. правом мирним шляхом і за домовленістю; право належати чи не належати до міжнар. орг-цій; право бути чи не бути учасником двосторонніх або багатосторонніх міжнар. угод; право бути чи не бути учасником союзних дог-рів; право на нейтралітет. Вказаним правам кореспондують відп. обов'язки д-ав, як-от: поважати правосуб'єктність інших д-ав, виконувати повністю і добросовісно свої міжнар. зобов'язання, жити в мирі з іншими д-вами, не нав'язувати групових правил поведінки іншим д-вам тощо. Принцип суверенної рівності д-ав функціонально забезпечує: а) оптимальне співвідношення їхніх прав і обов'язків; б) статус д-ав як суб'єктів міжнар. права; в) засади правомірного прийняття рішень; г) основні начала

прав, регулювання міждерж. відносин. Аналіз прав, змісту принципу дає також підставу для висновку, що він визначає порядок участі д-ав у вирішенні міжнар. проблем, які стосуються

ЇХНИХ ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ.

Д.В. Скринька

Судна морського національна приналежність — держ. приналежність судна, яка визначає владу держави та закон, який поширюється на морське судно. Однією з ознак С. м. н. п. (національності судна) є прапор судна. Із факту надання судну національності та права на прапор випливає виключність юрисдикції д-ви, прапор якої несе судно у відкритому морі. Конвенція про відкрите море 1958 та *Конвенція ООН із морського права 1982* встановлюють, що д-ва визначає умови надання своєї національності суднам, реєстрації суден на її території та права плавання під її прапором. Згідно з положеннями зазначених конвенцій між судном і двою прапора повинен існувати реальний зв'язок. Принцип реального зв'язку є вирішальним для визначення національності судна. Для дотримання принципу реального зв'язку необхідні й інші умови, що встановлюються безпосередньо *договорами міжнародними*. Однією з прав, умов надання судну національності є його реєстрація (внесення судна в судовий реєстр д-ви). Крім того, судно для підтвердження права на прапор та своєї національності повинно мати судові док-ти. Так, для суден, що ходять у плавання під прапором України, перелік док-тів визначається Кодексом торг, судноплавства України.

ім. Забара

Судна повітряного іноземного примусова ПОСадка — здійснюється компетентними органами держави щодо інозем. повітр. судна-порушника, що перетнуло кордон даної держави без відп. дозволу або таке, що припустилося порушення використання повітр. простору даної держави. Процедура С. п. і. п. п. регламентується міжнар. угодами України, а також положеннями Повітряного кодексу України, Закону України «Про державний кордон» та іншими законодавчими актами.

О.М. Григоров

Судна повітряного національна приналежність — держ. приналежність судна, що визначає державу, закони та юрисдикція якої поширюється на повітр. судно. Відповідно до ст. 17, 19 Чиказької конвенції про міжнар. цивільну авіацію 1944 повітр. судно має національність тієї д-ви, в якій воно зареєстровано; при цьому виключається подвійна реєстрація повітр. судна. Порядок реєстрації визначається законодавством д-ви, до нац. реєстру якої внесено це повітр. судно. Ст. 25-26 чинного Повітряного кодексу України 1993 регламентують основні правила реєстрації повітр. суден України, а також порядок виключення повітр. судна з держ. реєстру України. Додатково Україна як учасниця Чиказької конвенції 1944 згідно з положеннями ст. 21 Конвенції на запит будь-якої держави-учасниці Конвенції, а також *Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО)* надає інформацію щодо реєстрації та належності повітр. судна, внесеного до держ. реєстру України.

О.М. Григоров

Судна повітряного незаконне захоплення — *злочин міжнародного характеру* (конвенційний злочин), який завдає шкоди мирному співробітництву й безпеці держав; один із різновидів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації; злочинні дії особи, яка знаходиться на борту повітр. судна й за допомогою сили чи погрози силою здійснює акт втручання, захоплення чи інший незаконний контроль над повітр. судном під час польоту, або готує такий акт до здійснення. Таке визначення закріплене в Конвенції про злочини й деякі інші дії, здійс-

нювані на борту повітр. судна від 14.09.1963 (Токійська конвенція), яка, проте, не кваліфікує подібні дії як злочини. Конвенція про б-бу з незаконним захопленням повітр. суден від 16.12.1970 (Гаазька конвенція), крім визначення акту незаконного захоплення повітр. суден, визнає такі дії злочином і зобов'язує д-ви застосовувати щодо них суворі заходи покарання. Конвенція про б-бу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23.09.1971 (Монреальська конвенція), не дає визначення даного поняття, але встановлює, що д-ви повинні вжити всіх можливих заходів для відновлення контролю законного командира над повітр. судном або для збереження за ним контролю над повітр. судном. Кожна д-ва вживає заходів, необхідних для встановлення своєї юрисдикції над такими злочинними діяннями з метою проведення слідства чи судочинства або видає злочинців у порядку, передбаченому міжнар. угодами з надання Прав. ДОПОМОГИ.

О.В. Задорожній

СУДНО морське Військове — судно, що належить до *збройних сил* будь-якої держави. Відповідно до *Конвенції ООН із морського права 1982* (ст. 29) С. м. в. має відповідати наступним вимогам: мати зовн. знаки, що відрізняють такі судна його національності; знаходитись під командуванням офіцера, який перебуває на службі уряду даної д-ви і прізвище якого занесене у відп. список військовослужбовців чи документ, еквівалентний йому; мати екіпаж, який підкоряється регулярній військ. дисципліні. Тільки додержання всіх цих критеріїв дає право судну вважатися С. м. в. у розумінні чинного *міжнародного права*. Воно встановлює дозвільний порядок заходу С. м. в. у порти інозем. д-ав — за попереднім запрошенням чи згодою, одержаною дип. шляхом. Єдиний виняток становить т. зв. вимушений захід — у випадку аварії, стихійного лиха чи необхідності передати на берег хворого, який потребує невідкладної мед. допомоги. С. м. в., як й інші держ. судна, що використовуються з некомерційною метою, володіють імунітетом від юрисдикції прибережної д-ви під час перебування в її внутр. чи територ. водах. Однак, це не звільняє їх від обов'язку додержуватися норм міжнар. права та законів і правил прибережної д-ви, які регулюють здійснення проходу через територ. море. Якщо С. м. в. не додержується законів і правил прибережної д-ви стосовно проходу через територ. море та ігнорує будь-яку звернену до нього вимогу про їхнє додержання, то прибережна д-ва може вимагати від такого корабля негайно залишити її територ. море. Окрім цього, вся відповідальність за шкоду чи збитки, заподіяні С. м. в. внаслідок порушення таких правил чи норм міжнар. права про прохід через територ. море, лягає на *державу прапора* С. м. в. У решті випадків С. м. в. вільні від арешту, забезпечення судових вимог, санітарного чи митного огляду, різних видів зборів та податків і будь-яких інших контрольних чи примусових заходів з боку прибережної д-ви. Перебуваючи у відкритому морі, С. м. в. та інші держ. судна на некомерційній службі користуються повним імунітетом від юрисдикції будь-якої д-ви, окрім д-ви прапора. Тільки С. м. в. або інші спеціально уповноважені на це судна, які мають чіткі зовн. знаки, що засвідчують їхні повноваження, мають право на переслідування «по гарячих слідах». Жодна інозем. д-ва не має права здійснювати щодо С. м. в. заходи контролю чи розпочати судове переслідування з метою відшкодування шкоди в результаті зіткнення або одержання винагороди за рятування, а також з метою накладення штрафу чи попереднього арешту, повернення майна чи боргів в інших випадках. С. м. в. зобов'язаний поважати законні права інших д-ав у *відкритому морі*. Зустрічаючи у відкритому морі інозем. невійськ. судно, яке не володіє імунітетом, С. м. в. має право перевірити це судно на предмет права на прапор і провести подальший огляд судна, якщо є розумні підстави підозрювати, що це судно займається *піратством*, торгівлею, несанкціонованим мовленням, не має національності або, хоча на ньому піднятий інозем. прапор або воно відмовляється підняти прапор, це судно справді має ту саму національність, що й С. м. в. Якщо підозри виявляються необґрунтованими, то судові, яке було піддане такому оглядові, мають бути відшкодовані будь-які заподіяні збитки. У випадку, якщо екіпаж С. м. в. чи іншого держ. судна вчинив заколот, захопив контроль над судном і використовує його для піратства, такий корабель чи судно втрачає імунітети і прирівнюється до ПРИВАТНОГО Судна.

В.С. Ржевська

СУДНО МОрське ЯДЕРНЕ — судно, обладнане ядерною енергетичною установкою; відноситься до джерел підвищеної небезпеки. Тому в *міжнародному праві до* С. м. я., крім заг. вимог, застосовуються спец. правила щодо забезпечення безпеки судноплавства. На С. м. я. в повній мірі поширюється принцип свободи судноплавства, а також право мирного проходу через інозем. *територіальні води*. *Конвенція ООН із морського права 1982*, підтверджуючи принцип

свободи судноплавства та право мирного проходу щодо суден, не пов'язує ці права мореплавців із техн. особливостями суден. На С. м. я. поширюються додаткові вимоги тільки щодо забезпечення безпечної експлуатації та незаподіяння ядерної шкоди прибережним д-вам, навколишньому середовищу та природ, ресурсам. Для забезпечення інтересів прибережних д-ав С. м. я., при здійсненні права мирного проходу в територ. водах інозем. д-ав, повинні мати на борту свідоцтво про безпеку ядерного судна (пасажирського або вантажного) і дотримуватись заходів безпеки, передбачених для них міжнар. угодами, а також рухатись *морськими коридорами*, встановленими д-вами або компетентними міжнар. орг-ціями.

Спец. заходи безпеки щодо експлуатації С. м. я. передбачено міжнар. нормами техн. характеру. *Держава прапору* С. м. я. повинна забезпечити дотримання міжнар. стандартів при проектуванні, виготовленні та монтажі судна й реактора, а також здійснення контролю при використанні на судні радіоактивних матеріалів. На забезпечення безпечної експлуатації С. м. я. спрямовані й міжнар. рекомендації техн. характеру: «Рекомендації ІМКО/Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) з безпеки портів при заході в них ядерних торгових суден», Типовий проект (Модель) двосторонніх угод про візити ядерних суден 1972, а також Кодекс із безпеки ядерних торг, суден 1981. Використання д-вами конвенційних норм у сукупності з рекомендаціями техн. характеру сприяло розробці відп. нац. законодавств. Низкою д-ав прийнято законодавчі акти щодо дозвільного характеру заходу С. м. я. в порти, відкриті для інозем. суден. Міжнар. характер судноплавства та особливі умови експлуатації С. м. я. обумовили спец. міжнар.-прав, регулювання інституту відповідальності. Питання відшкодування шкоди, що може бути заподіяна С. м. я., врегульовано низкою міжнар. конвенцій. Встановлення спец. вимог щодо відшкодування ядерної шкоди пов'язано зі специфічними властивостями як самої заподіяної шкоди, так і С. м. я. Міжнар. конвенція про відповідальність операторів ядерних суден 1962 встановлює особливий режим цивільно-прав. відповідальності. Зміна традиційного режиму відповідальності була викликана необхідністю забезпечення певних гарантій захисту інтересів потерпілих від ядерної шкоди. В основі режиму лежить низка принципів цивільно-прав. відповідальності за ядерну шкоду: абсолютна відповідальність; обмеження відповідальності за розміром. Режим цивільно-прав. відповідальності за ядерну шкоду в мор. праві розглядається в сукупності з системою фінанс. забезпечення (обов'язкове страхування або фінанс. гарантія та держ. відшкодування). Відповідальність оператора ядерної установки обмежується термінами позовної давності за позовами про відшкодування шкоди. Юрисдикцію здійснюють суди того учасника конвенції, на території якого

Відбувся ЯДерНИЙ Інцидент.

І.М. Забара

Судноплавство міжнародне торговельне — плавання торг, суден окремих держав у водах *Світового океану*, міжнар. річок і озер. Регулюється *нормами міжнародного права* і нац. законодавства, що визначають прав, стан суден, умови надання д-вами своєї національності суднам, порядок здійснення *державою реєстрації* юрисдикції і контролю над суднами, що плавають під її прапором, заходи щодо забезпечення безпеки суден, відповідальність судовласників, порядок та умови доступу суден до портів тощо. У *відкритому морі* міжнар. право встановлює принцип виключної юрисдикції д-ви над суднами, що ходять під її прапором, який впливає із *суверенної рівності держав принципу* та принципу свободи судноплавства у відкритому морі. Прав, стан суден у *територіальних водах* інозем. д-ав базується на статусі територ. вод як частини території д-ви і на праві *мирного проходу*. Важливе значення для режиму С. м. т. має право транзитного проходу протоками, що використовуються для міжнар. судноплавства. Режим С. м. т. на річках та озерах визначається міжнар. угодами, для його встановлення мають значення двосторонні угоди з питань взаємності док-тів про національність суден, режиму заходу, виходу та перебування суден у портах тощо. Під егідою *Міжнародної морської організації* та Комітету з мор. перевезень *Конференції ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД)*, було прийнято ряд техн. і прав, норм та рекомендацій щодо мор. торг.

СудНОПлaBCTBa.

І.М. Забара

Судноплавство по міжнародних річках

здійснюється відповідно до *договору міжнародного* про кожну конкретну міжнар. річку. Ряд заг. міжнар. правил С. по м. р. був прийнятий у XIX ст. Так, *Віденський конгрес 1814-15* встановив, що д-ви, через територію яких протікає одна і та ж міжнар. річка, регулюють питання

судноплавства по ній за взаємною угодою, що С. по м. р. відкрите для всіх націй. У подальші роки ці правила були застосовані до багатьох європ. річок. Ряд правил С. по м. р. містять Барселонська конвенція і статут про режим судноплавних водних шляхів міжнар. значення 1921. Питання про їхній перегляд виникло в Асоціації міжнар. права, яка розробила і прийняла на своїй Гельсінкській конференції в 1966 проект статей щодо різного використання вод міжнар. річок. Згідно з цим док-том, кожній прибережній д-ві належить право вільного судноплавства по всьому протязі міжнар. річки; прибережні д-ви можуть надати таке право і неприбережним д-вам. У даний час умови і правила С. по м. р.

визначаються в кожному конкретному випадку угодою прибережних д-ав. Ці угоди, як правило, надають свободу судноплавства всім прибережним країнам, а нерідко й усім іншим д-вам. Для сприяння їх виконання створюються постійні річкові комісії з представників прибережних д-ав. Міжнар. судноплавство по Дунаю регулюється Конвенцією про режим судноплавства на Дунаї 1948. Згідно зі ст. 1 цієї Конвенції, судноплавство оголошено вільним і відкритим для громадян, торгових суден і товарів усіх д-ав на основі рівності відносно портових і навігаційних зборів та умов торг, судноплавства. Плавання по річці військ, кораблів всіх неду-найських країн забороняється. Плавання військ., поліцейських і митних суден придунайських країн може здійснюватися тільки в межах країни, прапор якої несе судно, а на решті ділянок — лише з відома відповідних придунайських д-ав. Дунайська комісія, організована з представників придунайських країн, здійснює спостереження за виконанням конвенції, координує діяльність прибережних країн і сприяє їхній співпраці, проводить консультації, ухвалює рекомендації ТОЩО.

О.В. Задорожній

Судно Повітряне Військове — будь-яке повітр. судно, що знаходиться під командуванням особи, яка перебуває на військ, службі, і споряджене для військ, цілей (ст. 31 Паризької конвенції 1919). Ст. 3 Чиказької конвенції 1944 розглядає В.-п. с. як частину повітр. суден д-ви, які використовуються у військ, цілях. Основною кваліфікуючою ознакою С. п. в. є його належність до збройних сил д-ви незалежно до виду військ, до якого прикріплене конкретне судно (військ.-повітр. сили, військ.-мор. сили, війська протиповітр. оборони тощо). С. п. в., до яких відносяться усі військ, пілотовані літальні апарати (як тяжчі, так і легші за повітря), за винятком косм. апаратів, повинні мати розпізнавальні знаки, які вказують на приналежність судна до збройних сил певної д-ви. Знак має бути добре помітним з усіх сторін та обладнаний у такий спосіб, щоб він не міг бути зміненим у польоті. Неправомірним є використання на С. п. в. розпізнавальних знаків іншої д-ви. С. п. в. має знаходитись під командуванням особи, яка наділена відп. повноваженнями та перебуває на військ, службі певної д-ви. Командиром С. п. в. має бути тільки громадянин *держави реєстрації* Судна.

О.В. Задорожній

Судно повітряне державне — повітр. судно, незалежно від його типу, що згідно зі ст. 1 Чиказької конвенції про міжнар. цивільну авіацію і ст. 15, 25 Повітряного кодексу України використовується на військ., прикордонній та міліцейській службах і внесено до реєстру держ. ПОВІтр. Суден України.

ОМ. Григоров

Судно повітряне цивільне — повітр. судно, яке згідно з положеннями ст. 1 Чиказької конвенції про міжнар. цивільну авіацію та ст. 15, 25 Повітряного кодексу України зареєстроване в держ. реєстрі цивільних повітр. суден України відповідно до чинного законодавства України та проходить належну процедуру сертифікації й допуску до експлуатації. Крім того, на С. п. ц. повинні бути нанесені держ. та реєстраційні розпізнавальні ЗНАКИ.

ОМ. Григоров

Судова процедура міжнародна — засіб мирного врегулювання спорів, що полягає в розгляді спору міжнар. судом та винесенні обов'язкового для сторін рішення. Вона здійснюється міжнар. судом, що створюється на основі міждерж. угоди (статуту). В угоді визначаються порядок формування, компетенція, структура міжнар. суду, а також встановлюються основні правила судочинства. Правила процедури, зазвичай, виробляються та приймаються самим міжнар. судом. Так, *Міжнародний Суд ООН* заснований та функціонує на підставі *Статуту ООН* та Статуту Міжнародного Суду, що є його невід'ємною частиною, а також Регламенту, розробленого та прийнятого самим Судом. Статут не забороняє членам ООН звертатися для розв'язання спорів до інших судів у силу вже існуючих угод або таких, що

можуть бути укладені в майбутньому. Звернення д-ав до С. п. м. здійснюється або на підставі спеціально укладеної з цією метою угоди (напр., 20.10.1983 Верхня Вольта і Малі уклали спец. угоду про передачу прикордонного спору в Міжнародний Суд ООН), або в силу заздалегідь прийнятого зобов'язання в *договорі міжнародному* (напр., ст. 48 Єдиної конвенції про наркотичні засоби 1975 передбачає судовий розгляд спорів, пов'язаних з її тлумаченням та застосуванням).

С. п. м. складається з двох форм судочинства: письмової та усної. Під час письмової частини судочинства сторони подають суду меморандуми, контрмеморандуми та, якщо буде потрібно, відповіді на них, а також всі інші необхідні

матеріали. Під час усної частини заслуховуються свідки, експерти, представники, повірені, адвокати сторін. Терміни та форми надання сторонами доказів визначаються судом. У разі потреби суд може почати розслідування або призначити експертизу. Суд зобов'язаний вирішити питання про підсудність спору, і, якщо дійде висновку про власну компетентність розглядати спір, приступає до його розгляду по суті. Слухання справи в суді проводяться, як правило, публічно. Народи суду по закінченні слухання відбуваються в дорадчій кімнаті та зберігаються в таємниці. Рішення суду є остаточним та обов'язковим для сторін, що беруть участь у даній справі. Міжнародний Суд ООН у відповідності до Статуту має право під час розгляду справи вказати на необхідність прийняття так званих тимчасових заходів, про які відп. чином повідомляється

Раді Безпеки ООН.

С.О. Галаган

Суецька криза 1956 (Друга арабо-ізраїльська війна, Англійсько-французько-ізраїльська агресія 1956 проти Єгипту) — війна Великої Британії, Франції та Ізраїлю проти Єгипту за контроль над *Суецьким каналом* та військ.-політ. домінування на Бл. Сході. Приводом для війни стала *націоналізація* єгипетським урядом *Г. Насера* Суецького каналу, згідно з декретом, оприлюдненим 26.07.1956 в Олександрії. Націоналізація англ.-франц. Загальної компанії Суецького каналу була здійснена урядом Єгипту після відмови з боку США у наданні фінанс. допомоги на будівництво першої черги Асуанської греблі, що мала велике значення для розвитку єгипетської економіки. Дії Єгипту викликали негативну реакцію з боку Франції — власника 52% акцій компанії і Великої Британії — основного користувача каналу і власника 44% акцій компанії, які почали планування військ. акції проти Єгипту. 2.08.1956 США, Велика Британія і Франція виступили зі спільною заявою про необхідність встановити міжнар. контроль над каналом; 16.08.1956 у Лондоні відкрилась конференція користувачів каналу за участю 22-х країн, на розгляд якої була винесена англ.-франц.-амер. пропозиція. Втім, вона не знайшла одностайної підтримки як така, що не виправдано обмежує *суверенітет* Єгипту. Тоді питання було винесене Великою Британією та Францією на розгляд *Ради Безпеки ООН* (5-13.10.1956), при цьому вони заявили, що залишають за собою право застосувати силу. Але запропонований Британією і Францією проект резолюції не був прийнятий через *вето* СРСР. Після провалу дип. спроб урегулювання кризи Велика Британія і Франція розробили спільний з Ізраїлем план бойових дій проти Єгипту. Метою Ізраїлю у війні було вирішення проблеми *блокади* арабами Акабської затоки і заборони Єгиптом проходу Суецьким каналом суднам, що направлялися в Ізраїль чи йшли з його портів. Велика Британія і Франція сподівалися використати напад Ізраїлю як привід для військ. втручання. У ніч з 29 на 30.10.1956 ізраїльські війська напали на Єгипет. 31.10.1956 Велика Британія і Франція пред'явили Єгипту й Ізраїлю *ультиматум* з вимогою не пізніше, ніж через 12 годин припинити воєнні дії, відвести їхні війська на десять миль від Суецького каналу і дозволити ввести англ.-франц. війська в Порт-Саїд. Ізраїль, Армія оборони (ЦАХАЛ) котрого знаходилися далеко від каналу, прийняв ультиматум, а Єгипет його відхилив. Увечері 31.10.1956 англ.-франц. авіація піддала бомбардуванням Каїр, Олександрію і міста зони каналу; 5.11.1956 повітр. десантами було захоплено Порт-Саїд та Порт-Фуад, а 6.11.1956 на захоплених плацдармах було висаджено потужний мор. десант. РБ ООН, що зібралася 30.10.1956 після нападу Ізраїлю на Єгипет, розглянула проект резолюції, яка засуджувала Ізраїль, вимагала негайного припинення вогню і відведення ізраїльських військ на лінію *перемир'я*, а також закликала країни-члени ООН утриматися від застосування сили чи загрози застосування сили і не надавати Ізраїлю військ. допомоги. Однак резолюція не була прийнята через застосування вето Великою Британією і Францією. 1.11.1956 відкрилось надзвичайне засідання *Генеральної Асамблеї ООН*, яка наступного дня прийняла переважною більшістю голосів резолюцію про припинення вогню і відведення військ *агресора*. 4.11.1956 ГА ООН прийняла рішення про створення надзвичайних

збройних сил ООН і введення їх в Єгипет. СРСР різко засудив англ.-франц.-ізраїльську агресію проти Єгипту; 5.11.1956 рад. уряд звернувся до урядів Великої Британії, Франції і Ізраїлю з посланнями, в яких вимагав негайно припинити війну в Єгипті і вивести інозем. війська з його території та попереджував про небезпечні наслідки, до яких може привести продовження *інтервенції*. 6.11.1956 із вимогою припинити воєнні дії виступив Президент США *Д. Ейзенхауер*. Спів-падіння рад. і амер. позицій в конфлікті спонукали до припинення агресії проти Єгипту. 6.11.1956 брит. уряд повідомив ООН про своє рішення припинити вогонь, а 7.11.1956 воєнні дії були припинені повсюди, того ж дня ГА ООН прийняла рішення про створення міжнар. сил ООН для контролю за виведенням англ.-франц.-ізраїльських військ із території Єгипту, перші підрозділи яких прибули в Єгипет вже 15.11.1956. Велика Британія та Франція завершили виведення військ з території Єгипту 22.12.1956. Ізраїль, який фактично вже 2.11.1956 реалізував свої головні цілі, відкривши для судноплавства Тиранську протоку, ще протягом майже 3 місяців продовжував окупацію єгипетської території і його війська були остаточно виведені 7.03.1957. Перемога Єгипту в б-бі проти англ.-франц.-ізраїльської *агресії*, підтриманій світовою громадськістю, прискорила розпад колоніальної системи, сприяла зростанню авторитету Єгипту і Г. Насера в арабських країнах і у світі в цілому. Водночас, політ, і екон. позиції Великої Британії і Франції в бл.-схід. регіоні були підірвані, і він остаточно перетворився на зону рад.-амер. суперництва.
І.Д. Коміренко

Суецький канал — штучний суднохідний шлях, що перетинає Суецький перешийок та поєднує Середземне і Червоне моря; з часу будівництва став важливим геостратегічним та геоекон. чинником світової політики. Канал значно скоротив протяжність мор. шляхів між портами в Європі та Азії. Проекти побудови каналу через Суецький перешийок мають давню історію. За свідченнями Геродота, Страбона, Плінія та інші античних істориків, ще за часів правління в Давньому Єгипті XII династії (бл. 2000-1787 до н. е.) був споруджений канал між Середземним та Червоним морями, т. зв. «канал фараонів», що прийшов у запустіння в період занепаду Давнього Єгипту. Канал відновлювався під час правління Птолемея II та в рим. епоху (т. зв. «ріка Трояна»). Після захоплення Єгипту арабами «канал фараонів» був знову відновлений в 642 (канал Амр ібн аль-Ас); проте в 776 його було вирішено засипати, щоб спрямувати основну торгівлю через територію Арабського Халіфата. У XVII — XVIII ст. з пропозиціями побудови каналу виступали Лейб-ніц, Вольтер та ін. Під час своєї єгипетської експедиції 1798-99 Наполеон Бонапарт (див. *Наполеон I*) вивчав можливості відновлення каналу. 30.11.1854 франц. дипломат та підприємець Фернандо Лессепс, використовуючи посилення франц. впливу в Єгипті та особисті зв'язки з єгипетським правителем Саафом-пашою, домогся в останнього концесії на побудову та експлуатацію каналу між Червоним морем та Пелузійською затокою в Середземному морі терміном на 99 років від дня пуску каналу в експлуатацію. Для його спорудження та експлуатації була створена «Загальна компанія морського Суецького каналу»; в статутному капіталі компанії, що склав 2000 млн. франків, 44% належало уряду Єгипту, 53% було розміщено у Франції та 3% — в інших країнах. Єгипетський уряд безкоштовно надав компанії необхідні для побудови каналу землі та робочу силу (4/5 від необхідної). Будівництво С. к., найбільшої гідро-техн. споруди XIX ст., почалося 25.04.1859, його урочисте відкриття відбулось 17.11.1869.

Після побудови фактичний фінанс. контроль над С. к. належав Франції, але після купівлі в 1875 брит. урядом акцій, що належали правителю Єгипту, він перейшов до Великої Британії. Внаслідок *Єгипетської кризи 1882* їй також вдалося забезпечити політ, та військ. контроль над С. к., який зберігався у Великої Британії до 1954-56. Націоналізація С. к. єгипетським урядом в липні 1956 призвела до військ. зіткнення між Великою Британією, Францією та Ізраїлем, з одного боку, та Єгиптом, з іншого (див. *Суецька криза 1956*). Після врегулювання конфлікту С. к. був остаточно закріплений у держ. власності Єгипту, але 1967-75 закривався для навігації через тривалий Близькосхідний КОНФЛІКТ.
М.С. Бур'ян

Суєдзава Сьодзі (1932, префектура Кагосіма) — япон. дипломат. Закінчив Токійський ун-т. З 1956 — в МЗС Японії: в 1979-81 — регіональний координатор у Відділі у справах Радянського Союзу, країн Європи та Океанії МЗС Японії; у 1981-83 — радник посольства Японії в Болгарії; 1983-86 — ген. консул Японії в На-ходкі (СРСР); 1986-88 — регіональний координатор у Відділі у справах Радянського Союзу, країн Європи та Океанії МЗС Японії; у 1988-91 — ген.

консул Японії в Ленінграді; 1991-93 — посол Японії в Монголії. У 1993-96 — Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Україні.

П.М. Ігнат'єв

Сукарно (Sukarno) Ахмед (6.06.1901, Сурабая -21.06.1970, Джакарта) — індонезійський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї вчителя. Закінчив Бандунзький технол. ін-т (1925). У 1927 створив Національну Партію Індонезії (НПІ), що виступала під гаслами націоналізму, неодноразово зазнавав переслідування з боку голландської колоніальної адміністрації; коли японці захопили Нідерландську Схід. Індію в 1942, сприйняв це як нагоду позбавитись влади колишньої метрополії і розпочав співробітництво з окуп. адміністрацією; після капітуляції Токіо 18.08.1945 проголошений Комісією з підготовки незалежності президентом. Запровадив режим «керованої демократії», в 1960 розпустив парламент і сформував уряд за власним бажанням, натомість парламенту створив Тимчасовий народний консультативний конгрес (ТНКК), який одним із своїх перших рішень 1963 призначив С. довічним президентом. В екон. житті здійснив націоналізацію власності закорд. компаній, проводив ізоляціоністський курс автаркії; в *зовнішній політиці* виступив співзасновником *Руху неприєднання на Бандунзькій конференції 1955*; зблизився з Радянським Союзом та КНР, отримав від Кремля масштабні поставки зброї. Ініціатор політики екон. блокади Малайзійської Федерації. У березні 1966 за причетність до спроби ліворадикального держ. перевороту 30.09.1965 був позбавлений ТНКК звання довічного президента і опинився під домашнім арештом; 20.02.1967 офіційно передав *М. Сухарто* презид. повноваження. Батько нинішнього Президента Індонезії Мегаваті СукарНОПуТрІ.

П.М. Ігнат'єв

СукОВКІН Михайло Акінфійович (? - 1930-і, Стамбул) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Родом з поміщиків Київщини, брат київ. губернатора 1912-15 Н. Суковкіна. До Лютневої рев-ції 1917 очолював Київ, губернське земство; 1.03.1917 був обраний головою Комітету громад. орг-цій, що став органом Тимчасового уряду в Києві; водночас 8.03-22.09.1917 — губернський комісар Київщини; на Всеукр. нац. конгресі 6-8.04.1917 підтримав резолюцію про автономію України у складі федерат. демокр. Росії; 20.06.1917 виступив на екстремому засіданні Тимчасового уряду з поясненням недоцільності непримиренної позиції щодо домагань укр. автономії. За гетьманату *П. Скоропадського* був призначений послом у Туреччині, прибув до Стамбула 21.10.1918; уклав з представником Військово-морських сил *Антанти* на Сході віце-адміралом Аметом угоду про визнання права Української Держави на Чорноморський флот. Після перемоги антигетьманського повстання під проводом Директорії залишився в Туреччині й перейшов на пророс. позиції.

В.І. Головченко

Султанський Павло Олександрович (3.01.1957, с. Костянтинівка Харківської обл.) — укр. професійний дипломат. У 1983 закінчив Інститут Азії та Африки при Моск. держ. ун-ті ім. М. Ломоносова. 1984-87 — викладач китайської мови в гімназії-інтернаті схід. мов №1 м. Києва; 1987-92 — працював у держ. та приватних структурах як експерт з питань зовн. тогівлі. З 1992 працює в системі МЗС України. У 1992-94 — 2-й, 1-й секр. відділу країн Азії і Тихоокеанського басейну Управління двосторонніх відносин МЗС України; 1994-95 — 1-й секр. Посольства України в Японії; 1995-98 — 1-й секр., радник, зав. відділом аналізу регіональних проблем Управління політ. аналізу і планування, заст. начальника Управління європ. та трансатлантичної інтеграції — зав. відділом ЄС, заст. начальника Управління країн АТР, Бл. і Сер. Сходу та Африки МЗС України. 1998-2000 — радник-посланник, тимчасовий повірений у справах України в Китайській Народній Республіці; 2001-03 — в. о. начальника, нач. Управління ЄС Департаменту європ. інтеграції МЗС України. Указом Президента України від 18.08.2003 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України у Соціалістичній Республіці В'єтнам.

В.М. Матвієнко

Сунь ЯТСЕН (Sun Yat-sen) (12.11.1866, с. Цзян-сань поблизу Гуанчжоу, провінція Гуандун — 12.03.1925, Пекін) — китайський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив мед. коледж у Гонконгу (1892). Займався мед. практикою в Макао; в 1894 здійснив поїздку в Пекін, де безуспішно намагався викласти *Лі Хунчжану* власну програму модернізації Китаю на япон. взірць; здійснив кілька спроб орг-ції визв. повстань на півдні країни; з метою повалення маньчжурської династії в 1905 заснував у Токіо «Революційну лігу» («Тунмен-хой»). Тоді ж

оприлюднив «три народні принципи», що передбачали запровадження «народного правління» (ліквідація інозем. панування

і нерівноправних дог-рів), «народних повноважень» (вибори, агітація, законодавча ініціатива народу, референдум) і «народного життєвого надбання» (агр. реформа шляхом націоналізації землі). З початком Сінхайської рев-ції 1911 повернувся зі США на Батьківщину й був обраний тимчасовим президентом Китайської Республіки (1.01-10.03.1912), але змушений поступитися владою на користь колишнього командувача імпер. армією Юань Шикая; в 1913 проголосив початок «другої революції» під керівництвом створеної ним Національної партії («Гоміндан»), але зазнав невдачі й емігрував до Японії. Скориставшись наростанням визв. руху в країні після оприлюднення «Двадцять однієї вимоги» Японії до Китаю, поновив роботу з підготовки рев. бази в Гуанчжоу; в 1923 зустрівся в Шанхаї з агентом *Комуністичного Інтернаціоналу А. Йоффе* і домовився про широку допомогу СРСР в орг-ції спільно з Компартією Китаю «Об'єднаного фронту» для б-би з провінційними мілітаристами-«дуцзюнями». Наприкінці 1924 прибув до Пекіна для проведення заг.-нац. наради щодо скликання Національних зборів і мирного об'єднання країни, але тяжко

ЗаХВОрШ І ПОМер.

В.І. Головченко

Сухарто (ꦱꦸꦏꦂꦠ) Мохамед (8.06.1921, с. Ке-музу поблизу Джок'ярти, Індонезія) — індонезійський військ, і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Після розлучення батьків жив у своїх родичів і без особливого успіху намагався стати банківським клерком; у 1942 вступив у лави індонезійської армії, отримав військ. підготовку в япон. інструкторів, але в 1945 його батальйон першим підняв зброю проти окупантів; згодом взяв участь у боях проти експедиційного голландського корпусу. На час спроби ліворадикального перевороту 30.09.1965 командував військами стратегічного резерву і взяв безпосередню участь у придушенні комуніст. повстання. 12.03.1967-21.05.1998 — Президент Республіки Індонезія; запровадив режим «Нового порядку» — авторитарної, орієнтованої на екон. розвиток д-ви, що спиралася на сильну армію і жорсткий, за прикладом японського, порядок. Опора на величезні природ. ресурси, стратегічне становище Індонезії на перетині найважливіших торг. шляхів світу та її сусідство з обділеними корисними копалинами Японією і Півд. Кореєю обумовили екон. успіхи країни доби Сухарто. Втратив владу після масових виступів жителів Джакарти і студентів у найбільших містах, охоплених азійською екон. кризою 1997-98. На момент відставки диктатора його майно оцінювалося в 42 млрд. дол., найбільш прибуткові підприємства знаходилися в руках сімейного клану; 2000 посаджений під домашній арешт і звинувачений у корупції, але невдовзі звільнений у зв'язку зі станом

Здоров'я.

П.М. Ігнат'єв

Сфорца (Зрогга) Карло (25.09.1873, Монтіг-носо ді Лунігяна, Італія - 4.09.1952, Рим) — італ. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Походив з аристократичної міланської родини Сфорца. Перебував на дип. службі з 1896; у 1896-1909 працював у дип. представництвах Італії в Єгипті, Франції, Туреччині, Китаї, Румунії, Іспанії, Великій Британії; був ген. секретарем *Альхесірської конференції 1906*. У 1910-11 — керівник кабінету міністрів інозем. справ; у 1911-15 — посланник Італії в Китаї, 1915-18 — посланник Італії у Сербії; у 1918 став Верховним комісаром Італії в Туреччині. У 1919-20 — заст. мін. зак. справ, у 1920-21 — мін. зак. справ Італії, активний учасник розробки і підписання Рапальського дог-ру 1920 з Югославією. У 1916-26 — сенатор. З 1922 — посол Італії у Франції; в 1926 емігрував з Італії на протест проти фаш. політики *Б. Муссоліні* й очолив антимонархічну італ. еміграцію у США. По поверненні до Італії 1943 був міністром без портфеля; в 1945-46 — головою Консультативної асамблеї; в 1947-51 — мін. зак. справ, виступив одним з ініціаторів створення *НАТО*.

Твори: «50 років війни і дипломатії на Балканах» (1940).

ТІМ. Ігнат'єв

Схеффер (Зкпеpeg) Яап де Хооп (3.04.1948, Амстердам) — нідерландський дипломат. Закінчив юрид. ф-т Лейденського ун-ту (1974). 1974-76 — строкова служба в Королівських ВПС; 1976-78 — секр. посольства Нідерландів у Гані; 1978-80 — працівник постійного представництва Нідерландів при НАТО; 1980-86 — особистий секретар мін. зак. справ. У 1986-2001 — депутат 2-ї палати Генеральних штатів від право-центристського «Християнсько-демократичного заклику», 1997-2001 — голова парл. фракції партії; 22.07.2002-4.01.2004 — мін. зак. справ Королівства Нідерландів. З 5.01.2004 — Ген. секретар *НАТО*.

В.І. Головченко

Східна війна 1853-56 — див. *Кримська війна 1853-56*.

Східна криза 1875-78 — загострення кризи Османської імп. внаслідок нац.-визв. повстань на Балканах та спричинене цим втручання великих європ. держав; була важливим етапом вирішення *Східного питання в міжнародних відносинах*. Влітку 1875 у Герцеговині, а згодом у Боснії розпочалося повстання христ. населення проти тур. панування. Повстанці висували вимоги скинення панування Туреччини та нац. самостійності; їхня б-ба викликала підтримку Сербії та Чорногорії, які прагнули використати повстання для остаточного визволення півд.-слов. земель. Чергове загострення Схід, питання спричинило активне втручання *великих держав*, перш за все Австро-Угорщини і Росії. Австро-Угорщина побоювалась поширення повстання на її територію і тому підтримувала збереження цілісності Османської імп.; з іншого боку, вона розглядала й можливість скористатися цією ситуацією для приєднання Боснії та Герцеговини. Росія сподівалась використати повстання для встановлення власного домінування на Балканах, подальшого послаблення Османської імп. та отримання контролю над чорноморськими протоками.

Зіткнення інтересів двох д-ав на Балканах могло призвести до конфронтації між ними, небажаної для обох сторін; відтак, Австро-Угорщина та Росія схилились до узгодження кроків щодо вирішення кризи. У серпні 1875 мін. закр. справ Росії *О. Торчаков* звернувся до Австро-Угорщини з пропозицією спільно виступити на захист півд. слов'ян в Османській імп.; він запропонував надати Боснії і Герцеговині широку автономію, подібну до тієї, яку мала в складі Османської імп. Румунія. Австр. сторона погодилася на спільні дип. дії на Балканах. За спільною австр.-нім.-рос. пропозицією була створена коне, комісія 6 д-ав (Австро-Угорщини, Великої Британії, Німеччини, Росії, Туреччини та Франції), яка здійснила спробу посередництва для врегулювання конфлікту, але не досягла успіху. Після невдачі посередницької місії Австро-Угорщина та Росія узгодили вимоги до Туреччини: проведення адмін. реформ, запровадження повної свободи віросповідання, надання христ. населенню земель. Ці вимоги було сформульовано в ноті австр. уряду (див. *Віденський ультиматум 1876*), розісланій урядам усіх д-ав, що брали участь у *Паризькому конгресі 1856*. Австр. проект було підтримано усіма великими д-вами та окремими нотами передано їхніми послами в Стамбулі тур. уряду. Туреччина прийняла умови великих д-ав та пообіцяла здійснити реформи, але повстанці відмовлялися скласти зброю, доки тур. війська не будуть виведені з територій, які повстали, а реформи не будуть гарантуватися великими д-вами. Османська імп. відкинула ці додаткові умови. Віденський ультиматум залишився без результату.

За пропозицією *О. Горчакова* у травні 1876 у Берліні було проведено зустріч міністрів закорд. справ Австро-Угорщини, Німеччини та Росії, результатом якої стало ухвалення *Берлінського меморандуму 1876*; він передбачав збереження Османської імп., але за умови створення «поліпшеного статус-кво», тобто розширення прав христ. населення, припинення насильства з боку регулярної армії та іррегулярних збройних формувань Туреччини і запровадження на балканських землях Османської імп. адмін. реформи. Сторони конфлікту мали негайно укласти *перемір'я* для початку мирних переговорів. До Берлінського меморандуму приєдналися Франція та Італія. Проти здійснення тиску на Туреччину виступила Велика Британія. Гарантування безпеки комунікацій Британської імп., що проходили через Середземне море та Бл. Схід, зумовлювало протидію брит. уряду поширенню рос. впливу на Балкани та чорноморські протоки, оскільки це загрожувало подальшим просуванням Росії на Бл. Схід та до Перської затоки. Відмова брит. уряду підтримати Берлінський меморандум зміцнила брит. позиції в Туреччині та фактично зробила можливим опір останньої вимогам великих д-ав. Передача Берлінського меморандуму, запланована на 30.05.1876, не відбулася через переворот, що відбувся того ж дня в Туреччині. Передачу меморандуму було перенесено, а після початку *сербсько-турецької війни 1876* остаточно скасовано. Попри дип. виступи Австро-Угорщини та Росії з метою попередити війну, 30.06.1876 сербський кн. Мілан оголосив війну Туреччині. Втручання Сербії в конфлікт значно загострили С. к. 1875-78. У разі перемоги Туреччини втручання Росії було б неминучим, але при цьому було б важко уникнути конфлікту з Австро-Угорщиною. У разі перемоги Сербії наслідком міг стати розпад Османської імп. і початок б-би великих д-ав за тур. спадщину. І Австро-Угорщина, і Росія прагнули уникнути прямого зіткнення. Влітку 1876 відбулася зустріч рос. імператора *Олександра II* та *О. Горчакова* з австр. імператором *Францем Йосифом I* і *Д. Андраші* (див. *Рейхштадське побачення 1876*). Під час зустрічі сторони в цілому досягли згоди щодо вимог до Туреччини про визнання незалежності Чорногорії, а також проведення адмін. реформ у Боснії і

Герцеговині, визначили заг. принципи поведінки під час сербсько-тур. війни; сторони також домовились не сприяти створенню великої слов. д-ви на Балканах.

Німеччина, безпосередні інтереси якої в С. к. 1875-78 не зачіпались, намагалася зміцнити свої позиції в європ. політиці, зіткнувши між собою інші великі д-ви. Запропонований Берліном план розділення Османської імп. мав на меті спровокувати конфлікт між Австро-Угорщиною, Великою Британією, Росією та Францією; в серпні 1876 *О. Бісмарк* відкинув пропозицію Росії взяти на себе ініціативу скликання міжнар. конференції для опрацювання умов сербсько-тур. миру. Водночас наприкінці літа 1876 змінювалась брит. позиція в кризі; в країні посилювались антитур. настрої, поширювалась підтримка повсталих. У серпні 1876 Сербія, яка опинилась на межі повної поразки, звернулася до великих д-ав за посередництвом для припинення війни. Усі д-ви відповіли згодою, брит. посол в Стамбулі передав тур. уряду пропозицію надати Сербії 1-міс. *перемир'я* та розпочати переговори про мир, підтриману послами інших великих д-ав. Туреччина погодилась припинити бойові дії, але тільки в тому разі, якщо негайного буде укладено преліминарний мирний договір; проти цього виступили великі д-ви. У вересні 1876 брит. уряд запропонував урегулювання на основі відновлення статус-кво із Сербією, надання автономії Боснії, Герцеговині та Болгарії й формального збереження цілісності Османської імп. У кінці серпня 1876 Росія внесла пропозицію до забезпечення автономії повсталих провінцій Османської імп. тимчасово окупувати рос. військам Болгарію, австрійським — Боснію, а флотам великих д-ав увійти в чорноморські протоки. Австро-Угорщина відхилила таку пропозицію й підтвердила претензії на приєднання Боснії та Герцеговини.

Перспектива збройного зіткнення з Туреччиною змушувала Росію шукати шляхи забезпечення нейтралітету Австро-Угорщини в майбутній війні. 10.10.1876 Олександр II надіслав Францу Йосифу I листа, в якому пропонував досягти домовленості щодо реалізації Рейхш-тадських домовленостей; австр. сторона погодилась розпочати переговори. Основними протиріччями в позиціях сторін стали побоювання Росії щодо можливості колективної окупації чорноморських проток та незгода Австро-Угорщини на надання автономії повсталім провінціям. Ключове місце в дип. підготовці Росії до майбутньої війни з Туреччиною зайняла позиція Німеччини в можливому австр.-рос. конфлікті (див. *Вердерамісія, Мюнха місія*), з'ясування якої підштовхнуло обидві д-ви до пошуку компромісу (див. *Будапештська конвенція 1877*). Затягування Туреччиною мирних переговорів та подальше ускладнення становища Сербії у війні призвели до спільного дип. виступу великих д-ав: 5.10.1876 вони під загрозою розриву *дипломатичних відносин* висунули Туреччині вимогу про укладення перемир'я із Сербією. 10.10.1876 Туреччина погодилась укласти перемир'я терміном на 6 місяців; з цим у принципі погодилась більшість великих д-ав, але Росія відхилила тур. пропозицію й запропонувала Сербії відмовитися від такого довгого перемир'я, яке зберігало для Туреччині можливість продовження війни. Але продовження війни мало б катастрофічні наслідки для Сербії, тому Росія наполягала на скликанні міжнар. конференції з метою остаточного врегулювання конфлікту. 31.10.1876 Росія висунула Туреччині ультиматум, в якому вимагала укласти перемир'я терміном від 6 до 8 тижнів; на відповідь тур. стороні надавалось 48 годин. Уразі відмови Росія погрожувала розірвати з Туреччиною дип. відносини. Ультиматум було виконано, й бойові дії між Туреччиною та Сербією припинились.

Наприкінці 1876 з ініціативи Великої Британії та Росії було скликано *Константинопольську конференцію 1876-77* для обговорення становища, що склалося на Балканах внаслідок С. к. Провал конференції спричинив різке загострення рос.-тур. відносин. У лютому - березні 1877 *М. Ігнат'єв*, рос. посол в Туреччині, був посланий із спец. місією в Берлін, Лондон, Париж та Відень з метою схилити європ. д-ви до підписання протоколу, що мав підтвердити домовленості Константинопольської конференції та забезпечити їх нейтралітет у можливій рос.-тур. війні. У результаті переговорів було підписано *Лондонський протокол 1877*, який вимагав від Туреччини припинення бойових дій на Балканах та проведення адмін.-політ. реформи на територіях, населених переважно християнами. 9.04.1877 Туреччина, яку підтримувала Велика Британія, відхилила Лондонський протокол, заявивши, що розглядає його як втручання у свої внутр. справи. У відповідь на відхилення Туреччиною вимог великих д-ав, Росія провела додаткову мобілізацію та підписала з Румунією договір про прохід рос. військ через територію останньої (див. *російсько-румунський договір 1877*). 23.04.1877 Росія розірвала дип. відносин із Туреччиною, а 24.04.1877 оголосила їй війну. Після поразки тур. військ на підступах до Стамбулу, Росія і Туреччина підписали 19(31).01.1878 в Адріанополі (Едирне) перемир'я, за яким Туреччина зобов'язувалась виконати всі умови миру, запропоновані Росією. Рос.-тур. війна була завершена за *Сан-Стефанським мирним договором 1878*, умови якого було

переглянуто на Берлінському конгресі 1878. Завершення рос.-тур. війни та проведення Берлінського конгресу остаточно врегулювали С. к. 1875-78; однак не було розв'язано австр.-рос. протиріччя й не було вирішено питання нац. визволення та визначення держ. кордонів на Балканах; відтак зберігалися умови для майбутніх конфліктів у регіоні (див. *Східна криза 1894-97, Балканські війни 1912-13*).

В.Ю. Константинов

Східна криза 1894-97 — загострення *Східного питання* на тлі завершення колоніального поділу світу та зіткнення інтересів великих держав на Бл. Сході, в Зах. та Півд. Африці, в Азії. Причиною С. к. 1894-97 стали зміни в розстановці сил у впливі великих д-ав на Османську імп.; приводом до її початку стало чергове загострення *Вірменського питання*. Втручання Великої Британії пояснювалось падінням її впливу на Туреччину, а також посиленням впливу Німеччини, Росії та Франції. Особливо небезпечною для брит. інтересів була поява Німеччини як провідного учасника б-би за контроль над Османською імп.; значні протиріччя, що виникли між двома д-вами в інших регіонах світу, набули на Бл. Сході найбільшої гостроти, оскільки активність Німеччини в поширенні свого впливу на Бл. та Сер. Сході створювала реальну небезпеку комунікаціям Великої Британії в Півн. Африці, на Бл. Сході та в Індії. Водночас відбувалось певне зближення між Великою Британією та Росією, чому сприяли переговори з урегулювання питання щодо розмежування зон впливу в Центр. Азії. Після вірменської різні в серпні 1894 в Сасуні Велика Британія запропонувала великим д-вам про-вести коне, розслідування. Німеччина та її союзники за *Троїстим союзом* відмовились, але пропозицію підтримали Росія та Франція, які не хотіли дозволити британцям діяти самостійно. Велика Британія планувала використати вірменське питання для тиску на Туреччину та відновлення свого впливу в регіоні; її союзники навпаки побоювались цього. Водночас Росія також була готова діяти самостійно для посилення свого впливу, особливо в східних землях Османської імп. 1.11.1895 Австро-Угорщина, що хотіла запобігти сепаратним діям Росії, запропонувала з метою тиску на Туреччину ввести до чорноморських проток флот шести великих д-ав. Велика Британія відхилила цю пропозицію, натомість спрямувавши до проток власну ескадру в серпні 1896. Росія та Франція заявили протест, Петербург також погрожував у разі входу брит. кораблів до проток спрямувати туди свою ескадру. Велика Британія, яка прагнула зближення з Росією для посилення своїх позицій у колоніальних протиріччях з Німеччиною та Францією, відмовилась від планів військ, тиску на Туреччину.

20.10.1896 брит. уряд звернувся до великих д-ав із нотою, в якій пропонував провести конференцію послів для вироблення проекту реформ не лише для вірменських вілайєтів, але й для всієї Османської імп.; пропонувалось також обговорити спільні примусові заходи д-ав для забезпечення проведення таких реформ. 12.12.1896 Франція у відповідь на брит. ноту висунула три умови проведення конференції: збереження цілісності Османської імп., відмова від встановлення *кондомініуму* великих д-ав над нею та відмова всіх великих д-ав від сепаратних дій в Османській імп. Ці умови суттєво обмежували можливість реального тиску на Туреччину й тому задовольняли усі великі д-ви. Проект, вироблений послами на основі брит. та франц. пропозицій, був переданий на поч. 1897 Туреччині; але вона, використовуючи протиріччя між великими д-вами та відсутність у проекті заходів із впровадження реформ, проігнорувала демарш європ. д-ав. У лютому 1897 розпочалося антитур. повстання на Криті, яке було підтримано збройним втручанням Греції. Грец.-тур. конфронтація була використана великими д-вами для поновлення б-би за зміцнення впливу в Османській імп. Німеччина виступила з пропозицією до великих д-ав вдатися до примусових дій проти Греції, щоб примусити її війська залишити Крит. Велика Британія вимагала від Туреччини надати острову автономію. Росія запропонувала пов'язати надання автономії з виведенням грец. військ з острова та підтримувала ідею застосування сили проти Греції лише в разі невиконання останньою цих умов. 2.03.1897 великі д-ви надіслали Греції та Туреччині ноти, що повторювали рос. проект. Туреччина прийняла умови великих д-ав, а Греція вимагала приєднання Криту. Великі д-ви проголосили *блокаду* острова, але Велика Британія утрималась від участі в спільних діях. 17.04.1897 Греція розпочала проти Туреччини війну; після ряду поразок грец. військ великі д-ви знову втрутились у конфронтацію Греції та Туреччини. 19.05.1897 було укладено *перемір 'я*, а 18.09.1897 підписано мирний договір на умовах відновлення довоєнного статус-кво. Крит отримав автономію; кандидатура комісара, підтримана Великою Британією, Італією, Росією та Францією, викликала заперечення Австро-Угорщини та Німеччини, які відкликали з острова свої сили. С. к. 1894-97 дозволила завдяки протиріччям між великими д-вами й надалі зберігати

номінальну незалежність Османської імп. та її сюзеренітет над деякими нетур. територіями. Протиріччя, що проявились під час кризи, були, в основному, ідентичними тим протиріччям, які існували між великими д-вами в самій Європі та в інших регіонах світу, що свідчило про поступову консолідацію інтересів та ресурсів великих д-ав з метою підготовки до майбутньої світової війни.

В.Ю. Константинов

Східне питання — б-ба великих держав за поширення свого впливу на Османську імп. та встановлення безпосереднього контролю над її територіями на Балканах та Бл. Сході; одна з центр. проблем міжнародних відносин XIX -поч. XX ст. Поступове послаблення військ, могутності Османської імп., яке позначилось уже наприкінці XVII ст., створило передумови для виникнення С. п. Отримані Францією за тур.-франц. дог-рами 1595 та 1604 екон. та політ. привілеї поклали початок поширенню впливу європ. д-ав на Османську імп. Водночас, ці договори вперше встановили прецедент опіки католицьких священнослужителів в Османській імп. з боку європ. д-ви. Тур.-франц. договір 1673 фактично поширив опіку Франції на всіх католиків в Османській імп., створивши прецедент для втручання в її внутр. справи з метою захисту прав віруючих; впродовж існування С. п. цей інструмент широко використовувався європ. д-вами для тиску на Туреччину. Фактичні права втручання для захисту католиків в Османській імп. отримала також Австрія, за якою це право було закріплено в *Карловицьких мирних договорах 1699*, австр.-тур. дог-рах 1718 та 1739. У свою чергу Росія отримала за *Кючук-Кайнарджійським мирним договором 1774* право опіки православних християн в Османській імп. Цим було створено передумови активного втручання європ. д-ав у справи імперії в період нац.-визв. б-би бал-канських христ. народів, а також закладено основи для суперечки між Росією та іншими європ. д-вами за провідні ролі у встановленні контролю над христ. землями Османської імп. Занепад Османської імп., що розпочався з кінця XVIII ст., спричинив початок активної б-би між європ. д-вами за домінування на її землях та актуалізував С. п. Велика Британія прагнула встановити контроль над Схід. Середземномор'ям та Бл. Сходом для забезпечення комунікацій зі своїми володіннями в Індії. Росія, перш за все, намагалася здійснювати контроль над чорноморськими протоками, щоб відкрити для себе вільний доступ до Середземного моря; крім того, вона бажала поширити свій вплив на балканські православні народи. Франція була зацікавлена в екон. експансії в Швн. Африці та на Бл. Сході, для чого намагалась посилити свій політ. вплив в Османській імп. завдяки привілеям у захисті прав католиків та христ. святих місць. Австрія побоювалась зростання нац.-визв. рухів на Балканах і їх поширення на ті частини балканських народів, що перебували під владою Габсбургів; до того ж Відень прагнув обмежити вплив Росії на Балканах.

Першою значною кризою в С. п. стало грец. повстання, яке розпочалося в 1821. У березні 1823 Велика Британія заявила, що надалі розглядатиме Туреччину та греків як воюючі сторони, внаслідок чого конфлікт набув де-факто міжнар. характеру. Спроби європ. д-ав дип. засобами домогтися стабілізації ситуації провалилися; Туреччина не лише не приймала пропозиції щодо мирного врегулювання з повстанцями шляхом запровадження в Греції певної *автономії*, але й вдалася до *санкцій* проти європ. д-ав, перш за все, Росії (закриття чорноморських проток, арешт рос. суден тощо). Росія почала готуватися до війни з Туреччиною, що спричинило занепокоєння інших європ. д-ав. Велика Британія, побоюючись односторонніх дій Росії щодо грец. проблеми, запропонувала укласти англ.-рос. угоду про узгоджені дії в С. п. До Петербурга було направлено *Веллінгтона місію 1826-27*, і за результатами переговорів підписано *Петербурзький протокол 1826*, в якому сторони домовились сприяти врегулюванню конфлікту на основі визнання автономії Греції в складі Османської імп. 24.06.1827 в Лондоні між Великою Британією, Росією та Францією було підписано договір, що закріпив основні положення протоколу; він містив положення про можливість примирення між Туреччиною та грец. повстанцями за спільної або одноосібної участі сторін Лондонського дог-ру, що відкривало для Росії можливість самостійних дій без побоювання втручання Великої Британії або Франції в разі війни з Туреччиною. 25.09.1826 в Аккермані (сучасний Білгород-Дністровський) було підписано рос.-тур. конвенцію, за якою Туреччина зобов'язувалась відновити дію усіх положень попередніх рос.-тур. дог-рів, що були порушені під час спроб придушення грец. повстання. Але Туреччина відмовлялась задовольнити вимогу європ. д-ав надати Греції автономію, що призвело до прямого військ. зіткнення: 8.10.1827 об'єднана англ.-рос.-франц. ескадра знищила в бухті Наварін тур.-египетський флот. Поразка Туреччини загострила протиріччя між європ. д-вами, оскільки

Австрія, Велика Британія та Франція побоювались посилення Росії на Балканському півночі; за таких сприятливих міжнар. умов Туреччина відмовилась виконувати не лише положення Лондонського договору 1827, але й Аккерманської конвенції. Рос. імператор *Микола I* запропонував Великій Британії та Франції у відповідь на дії Туреччини провести блокаду чорноморських проток та окупацію Дунайських князівств; після відмови союзних д-ав Росія, посилаючись на положення Лондонського договору 1827, вдалася до одноосібних дій та проголосила 14.04.1828 війну Туреччині. Після прориву рос. військ через Балкани до Стамбула в серпні 1829 в Адріанополі розпочалися мирні переговори, які завершилися підписанням *Адріанопольського мирного договору 1829*, за яким Греція отримувала широку автономію. У лютому 1830 в Лондоні проходила конференція великих д-ав, яка визнала Грецію незалежною д-вою. Адріанопольський мирний договір, яким завершилась перша криза в С.п., значно посилив позиції Росії на Балканах.

Поразка Туреччини у війні спричинила подальше поглиблення її екон. та фінанс. залежності від європ. д-ав, а також призвела до активізації сепаратистських тенденцій в Османській імперії. Першим потужним проявом цих тенденцій стала *Єгипетська криза 1831-33*, коли тур. султан Махмуд II звернувся до великих д-ав за допомогою. Велика Британія обмежилась виявленням співчуття, Франція, яка мала значний вплив в Єгипті та прагнула (з його допомогою) поширити його на Бл. Сході, запропонувала своє посередництво у врегулюванні. Росія надала Туреччині найбільшу підтримку: з резиденції єгипетського паші Мухамеда-Алі в Александрії було відкликано рос. консула й висловлена готовність надати військ, допомогу Стамбулу. У листопаді 1832 до Стамбула і Александрії з посередницькою місією був направлений спец. посланець Миколи I М. Муравйов. Після поразок тур. армії, не отримавши допомоги від зах. д-ав, султан офіційно звернувся до Росії за військ, допомогою. У лютому 1833 в Стамбулі було висаджено рос. десант, а до Босфорської протоки введено рос. ескадру. Активна участь Росії у врегулюванні кризи викликала жорстку протидію Великої Британії та Франції. Франція погрожувала ввести свою ескадру в Дарданелли, якщо рос. війська не підуть із Стамбула. Велика Британія обмежилась рекомендаціями тур. уряду позбутися якомога швидше рос. військ, присутності. Втручання Росії сприяло укладенню 9.05.1833 між султаном та єгипетським пашею Кютахійського дог-ру, який формально завершив кризу. Росія використала свою участь у врегулюванні кризи для зміцнення власних позицій в Османській імперії та укладення *Ункіяр-Іскелесійського договору 1833*, що сприяло значному поліпшенню рос.-тур. відносин, активізації торг, обміну, зниженню військ, протистояння на кордонах двох д-ав. Водночас це спричинило активну протидію посиленню позицій Росії в Османській імперії з боку зах. д-ав. Велика Британія та Франція в ноті тур. уряду заявили про незаконність Ункіяр-Іскелесійського договору та відмовились рахуватися з його положеннями. Загострилися протиріччя між двома д-вами та Росією, Велика Британія активізувала фінанс. та техн. підтримку виступам горців на Кавказі проти Росії, а також здійснила спробу формування антирос. коаліції з Австрією та Францією. Запобігти збройному зіткненню між великими д-вами вдалося завдяки зміцненню австр.-прус.-рос. союзу шляхом підписання Мюнхенгрецьких та Берлінських конвенцій 1833 (див. *Мюнхенгрецька конференція 1833*). Фактичне формування в Європі двох блоків (австрійсько-прусьсько-російського та англійсько-французького) сприяло поновленню європ. балансу сил та відверненню переростання чергової кризи С. п. в європ. війну.

Протягом 1830-х зберігалась напруга у відносинах Туреччини з Єгиптом, яка була спричинена компромісним за своїм характером Кюта-хійським договором. Європ. д-ви продовжували зміцнювати свої позиції в Османській імперії: Велика Британія домоглася за англ.-тур. дог-ром 1838 особливих екон. привілеїв у Туреччині, Франція поглибила залежність Єгипту у фінанс, торг, та технол. сферах. Нове загострення С. п. відбулося внаслідок поновлення тур.-єгипетської збройної конфронтації (див. *Єгипетська криза 1839-41*). Спроби посередництва Росії з метою мирного врегулювання конфлікту завершилися без результату. У свою чергу Велика Британія, побоюючись військ, втручання Росії, запропонувала Туреччині фінанс. допомогу. Після ряду поразок тур. військ Велика Британія, Австрія, Пруссія та Росія 27.07.1839 офіційно втрутилися в Єгипетську кризу та запропонували султану не приймати самостійного рішення без погоджень з європ. д-вами. Франція продовжувала підтримувати єгипетського пашу, але не збиралась виступити проти Туреччини. Щоб запобігти утворенню антирос. коаліції європ. д-ав, Росія утрималась від виконання умов Ункіяр-Іскелесійського договору та не надала Туреччині військ, допомоги. За згодою європ. д-ав у січні 1840 в Лондоні відкрилась конференція із С. п. за участю представників Австрії, Великої Британії, Пруссії, Росії та

Франції. На її порядку денному було два питання: про вирішення Єгипетської кризи та про режим чорноморських проток. Згідно з запропонованого держ. проекту, Му-хаммед Алі зберігав спадкову владу над Єгиптом, але відмовлявся від усіх завойованих ним територій. У разі невиконання цих умов проти єгипетського паші мала бути застосована військ, сила. Проект було ухвалено всіма д-вами, крім Франції. 3.07.1840 представниками Австрії, Великої Британії, Пруссії та Росії було підписано Лондонську конвенцію, за якою султан надавав єгипетському паші у спадкове управління Єгипет й в пожиттєве — Сирію. У разі невиконання її умов Австрія та Велика Британія зобов'язувались надати на допомогу султану свої військ, ескадри, а Росія — захистити Стамбул. Конвенція також забороняла в мирний час вводити в протоки інозем. військ, кораблі. Лондонська конвенція 1840 скасувала право Росії вирішувати питання про закриття проток в двосторонньому з Туреччиною порядку та встановила новий режим чорноморських проток. Т. ч., позиції Росії на Бл. Сході було суттєво послаблено. Внаслідок невиконання Мухаммедом Алі умов Лондонської конвенції 1840 проти його військ виступили об'єднані тур.-англ.-австр. сили, які змусили пашу залишити Сирію й відійти до Єгипту. Т. ч. Великій Британії вдалося послабити позиції Франції на Бл. Сході та фактично забезпечити своє домінування в регіоні. На поч. 1841 Франція виступила з ініціативою поновити переговори щодо С. п., у результаті яких було підписано Лондонську конвенцію 1841 про протоки, яка остаточно скасувала переваги Росії в цій зоні. Статус чорноморських проток, визначений Лондонською конвенцією 1841, залишався майже незмінним до початку *Першої світової війни*.

Тимчасове зближення в С. п. між Великою Британією та Росією в сер. 1840-х, що було спричинене загостренням англ.-франц. протиріч із колоніальних питань та бажанням Великої Британії закріпити свої завоювання на Бл. Сході, не було тривалим і наприкінці 1840-х зійшло нанівець унаслідок жорсткої позиції Петербурга щодо рев. руху в Європі 1848-49 (див. *Угорська війна 1848-49*) та активізації рос. політики на Балканах. У 1849 Росія окупувала Зах. Молдову та Валахію й, за рос.-тур. конвенцією, отримала право призначати господарів (князів) у Дунайських князівствах. Посилення позицій Росії на Балканах спричинило подальше поглиблення протиріч із зах. д-вами зі С. п. Його чергове загострення розпочалося з рос.-тур. інциденту 1849, викликаного відмовою Стамбула видати Австрії та Росії польських і угорських політ, емігрантів, що втекли до Туреччини після рев. подій (див. *Польське повстання 1830-31*). Поновлення суперечки про святі місця між

Росією, Францією та Туреччиною поглибило кризу, яка врешті завершилась *Кримською війною 1853-56*. Після поразки в ній Петербурга позиції Росії на Балканах та Бл. Сході були підірвані, й вона на деякий час перестала відігравати суттєву роль в С. п. Великі д-ви закріпили авт. статус Сербії, Молдавії та Валахії (див. *Паризька конференція 1858*), які стали фактично незалежними від Туреччини. Але збереження тур. панування над значною частиною Балканського півночі та обмеження суверенних прав Росії в Чорному морі зумовлювали наявність постійного конфліктного потенціалу в С. п. Водночас у 2-й пол. XIX ст. значно посилювалась фінанс.-екон. залежність Османської імп. від Великої Британії й Франції, що загострило протиріччя між двома д-вами на Бл. Сході та в Півн. Африці.

Активізація нац.-визв. руху балканських народів на поч. ШО-х призвела до виникнення *Східної кризи 1875-78*, результатом якої стала фактична втрата контролю Туреччини над своїми Балканськими територіями. Але здобутки Росії, досягнуті в результаті рос.-тур. війни 1877-78, були значною мірою обмежені внаслідок втручання зах. д-ав (див. *Берлінський конгрес 1878*). Після завершення Берлінського конгресу чергове загострення відносин між Великою Британією та Росією в С. п. було викликано проблемою окупації брит. флотом чорноморських проток. Англ.-рос. переговори про одночасну евакуацію брит. флоту та рос. військ з передмістя Стамбула не дали результату, оскільки британці погоджувались відвести флот лише з Мармурового моря, але залишали його в Дарданеллах. Побоюючись захоплення проток Великою Британією, Росія підготувала на поч. 1879 проект звернення до великих д-ав з метою закріпити міжнар. актом заборону будь-якій з великих д-ав встановлювати контроль над протоками в разі розпаду Османської імп. Брит. кораблі було виведено з проток лише навесні 1879, але небезпека з боку флоту Великої Британії, яка панувала в Схід. Середземномор'ї і в будь-який час могла оволодіти протоками, становила в кінці XIX ст. одну з визначних загроз для Росії. Відтворення в 1881 *Союзу трьох імператорів* тимчасово забезпечувало Росію від нападу з боку Австро-Угорщини та знімало загрозу військ, зіткнення з Великою Британією через С. п. В останній чверті XIX ст. було завершено встановлення фінанс. контролю Великою Британією та Францією над Османською імп. (див. *Мухаремський декрет 1881*), С. п.

проявлялось у безпосередньому зіткненні інтересів Брит. та Франц. колоніальних імперій у б-бі за встановлення контролю над півн.-африк. володіннями Туреччини (див. *Єгипетська криза 1881-82, Суецький канал*). Черговим загостренням С. п. стало повстання в Східній Румелії у вересні 1885 й спричинена ним Болгарська криза 1885-86. Повстанці вимагали об'єднання в єдину д-ву усіх болг. земель. Але за час після Берлінського конгресу 1878 позиції Росії на Балканах послабились унаслідок поглиблення екон. та політ. залежності Сербії та Болгарії від Австро-Угорщини, тому Росія не хотіла подальшого посилення Болгарії. 6.05.1881 Сербія підписала з Австро-Угорщиною торг. договір, що надавав останній значні привілеї, 28.07.1881 було укладено австр.-сербський союзний договір. За підтримки Австро-Угорщини в листопаді 1885 Сербія розпочала війну проти Болгарії, яка, після поразок сербської армії, завершилась укладеним за посередництва Відня миром на основі довоєнного статус-кво. Але позиції Болгарії після війни посилились, і Росія звернулась до партнерів по Союзу трьох імператорів із пропозицією вдатися до спільних заходів для поновлення тур. сюзеренітету над Румелією. Питання було винесено на розгляд Константинопольської конференції послів 1885, яка підтвердила положення Берлінського трактату 1878 і залишила Схід. Румелію авт. провінцією Туреччини. Однак, через протиріччя між великими д-вами болг.-тур. угода, яка закріплювала рішення конференції, фактично затвердила приєднання Схід. Румелії до Болгарії, оскільки за угодою генерал-губернатором цієї провінції міг призначатися лише болг. князь. Австро-Угорщині вдалося утвердити в Болгарії свій вплив. Болг. криза призвела до краху Союзу трьох імператорів, а також позначила суттєву зміну структури С. п.: протиріччя між великими та регіональними д-вами на Балканському піво-ві виокремились у самостійну групу проблем міжнар. відносин, які проявились у *Боснійській кризі 1908-09, Балканських війнах 1912-13* та, врешті, сприяли початку *Першої світової війни*. Встановлення фактичного контролю над Османською імп. з боку великих д-ав знизило гостроту проблем, пов'язаних із внутр. процесами в Ту-

реччині для міжнар. відносин, й остання *Східна криза 1894-97ш* мала на європ. систему міжнар. відносин впливу, подібного попереднім. Із створенням в Європі двох військ. блоків — *Антанти* і *Троїстого союзу*, активізацією нім. політики на Бл. та Сер. Сході, що спричинило загострення анш.-нім. та нім.-рос. протиріч, С. п. втратило самостійне значення в міжнар. відносинах.

В.Ю. Константинов

Східноафриканське співтовариство (Базі

Мгісап Соїшгшпііу), САС (ЕАС) — субрегіо-нальне міждерж. екон.-політ. об'єднання, до якого входять Кенія, Танзанія та Уганда. САС було створено 6.06.1967, але вже в 1977 розпущено через загострення протиріч між учасниками: Кенія обрала капіталістичний шлях розвитку, Танзанія — соціалістичний з опорою на китайську модель, в Уганді точилася громадян. війна, яка остаточно завершилася лише після підписання мирної угоди в грудні 2002. На поч. 1990-х була зроблена спроба відновити субре-гіональне співробітництво. 30.11.1993 підписано угоду про створення постійної тристоронньої комісії, яка мала вивчити можливості поновлення САС. 30.11.1999 на тристоронньому саміті було укладено Договір про утворення Східно-африканського співтовариства. 7.07.2000, після ратифікації парламентами трьох д-ав, він набув сили. 15.01.2001 відбувся перший саміт САС. Вищим органом САС є саміт голів д-ав та урядів, робочі органи: Постійна тристороння комісія із співробітництва в Схід. Африці (з 2001 — Рада міністрів САС), в якій держави-члени представлені на рівні міністрів регіонального співробітництва; Координаційний комітет; галузеві комітети. Дог-ром передбачено також створення регіонального суду і парламенту САС. Завданнями САС є сприяння залученню місцевих та інозем. інвестицій, підвищення ефективності екон. діяльності, зниження собівартості продукції, зміцнення позицій САС та його країн-членів у світовому співтоваристві, забезпечення безпеки в регіоні. Планується створення до 2004 митного союзу САС. У лютому 2001 було досягнуто угоди про часткове скасування тарифів у торгівлі всередині САС, з 2001 запроваджено вільну взаємну конвертацію нац. валют держав-членів САС, заходи міждерж. координації в бюджетній сфері. Держави-члени САС досягли згоди щодо формування східн.-африк. миротворчих сил, з серпня 2001 в Кенії створено тренувальний центр з операцій по підтриманню миру. Штаб-квартира САС знаходиться в Аруші (Танзанія).

С.В. Гринько

Східного Єрусалима анексія — захоплення внаслідок *арабо-ізраїльської війни 1967* Ізраїлем Схід. Єрусалима та ухвалення закону про включення його окупованої частини у сферу

дії ізраїльського муніципалітету. У листопаді 1980 кнессет ухвалив закон, який підтверджував анексію Схід. Єрусалима і проголошував об'єднаний Єрусалим столицею Держави Ізраїль. Заходи ізраїльського керівництва, спрямовані на зміну статусу Єрусалима, неодноразово розглядались в ООН. Статус Єрусалима було визначено в рез. *Генеральної Асамблеї ООН №181* від 29.11.1947, що передбачала виокремлення міста в самостійну одиницю (согрш зерагаШт) з особливим міжнар. режимом (під управлінням Ради з опіки ООН). Внаслідок першої *арабо-ізраїльської війни 1948-49* у відповідності з угодою про перемир'я між Ізраїлем та Йорданією зах. частина Єрусалима опинилась під контролем Ізраїлю, східна — Йорданії. У квітні 1950 Рада з опіки ООН розробила статус міста, який передбачав призначення губернатора, що здійснював би адмін. владу в Єрусалимі від імені ООН. Але 23.01.1950 Ізраїль в односторонньому порядку проголосив Зах. Єрусалим столицею Ізраїлю. 23.08.1980 *Рада Безпеки ООН* в резолюції №478 прийняла рішення про невизнання ізраїльського закону від листопада 1980 та дій Ізраїлю, як результату цього закону, спрямованих на зміну характеру та статусу Єрусалима.

о А. Коппель

Східного Тимору незалежності проблема — сукупність політ, процесів та подій, що мали місце у зв'язку з окупацією Індонезією території колишньої португальської колонії Схід. Тимор і б-бою її населення за незалежність. Схід. Тимору проблема виникла після перемоги в Португалії 25.04.1974 «революції гвоздик» і проголошення Революційною військ, радою наміру провести в колонії вибори з метою надання їй незалежності. Після виведення 27.08.1975 португальської адміністрації, яке відбулося без проголошення незалежності провінції та без передачі влади місцевій адміністрації, протистояння між Революційним фронтом незалежного Східного Тимору (ФРЕТІЛІН),

який виступав за повну незалежність провінції, та Демократичним союзом Тимору, що схилився до необхідності федерації з Португалією, вилилось у збройний конфлікт, у який втрутилася Індонезія. 7.12.1975 вона ввела на територію Схід. Тимору війська і 17.07.1976 проголосила про приєднання його як 27-ї провінції. Дії Індонезії не були визнані міжнар. співтовариством (за винятком Австралії). *Рада Безпеки ООН* з ініціативи Португалії прийняла резолюцію №384 (22.12.1975), що підтверджувала право Схід. Тимору на незалежність та самовизначення і закликала Індонезію вивести війська з тим, щоб Португалія змогла завершити процес деколонізації. Індонезійська окупація Тимору викликала опір з боку військ, орг-ції ФРЕТІЛІН — Збройних сил визволення Схід. Тимору.

Проблема знову загострилася після звернення у 1989 католицького єпископа столиці країни Ділі до ООН із проханням організувати плебісцит щодо майбутнього провінції, візиту до Тимору Папи римського і придушення індонезійською армією 12.11.1991 чергової акції протесту східнотиморців, під час якого загинуло від 200 до 500 осіб. Цю подію було висвітлено у світових ЗМІ, і як наслідок ряд країн, в тому числі США, засудили практику порушення *прав людини* у Схід. Тиморі і скасували програми екон., техн. та військ, допомоги Індонезії, вимагаючи припинити застосування сили в провінції. Уряд Індонезії був змушений піти на поступки і 1994 погодився на прямі переговори з опозицією. Водночас індонезійська політика у Схід. Тиморі зазнала змін — армія припинила проведення силових акцій, натомість було сформовано кілька проіндонезійських збройних формувань, які продовжили репресивні дії проти прибічників незалежності Схід. Тимору. У 1996 два активісти руху за незалежність Схід. Тимору (Жозе Рамос-Орта та Карлуш Філіпе Белу) одержали *Нобелівську премію миру*.

Після відставки Президента Індонезії *Сухарто* внаслідок гострої політ, та екон. кризи в Індонезії в 1998 новий президент Хабібі в червні 1998 заявив про необхідність перегляду статусу Схід. Тимору. У січні 1999 урядом Індонезії було прийнято рішення щодо проведення в провінції референдуму. 5.05.1999 між Індонезією та Португалією, яка формально залишалася метрополією Схід. Тимору, було підписано угоду про надання Місії допомоги ООН у Схід. Тиморі мандату на проведення на острові референдуму. За підсумками референдуму 30.08.1999 78,5% населення висловилися за незалежність провінції. Оголошення результатів референдуму спричинило загострення збройних сутичок між прибічниками незалежності та проіндонезійськими силами; Місія ООН була змушена залишити Тимор. Підтвердження підтримки Індонезією збройних формувань у Східному Тиморі та швидке збільшення числа біженців змусили РБ ООН прийняти резолюцію №1296 (15.09.1999), що санкціонувала введення до Схід. Тимору миротворчих сил ООН без запрошення з боку уряду Індонезії. На ці сили було покладено завдання відновлення миру та безпеки в провінції, захисту Місії ООН і надання населенню

гуманітарної допомоги. Індонезії було висунуто ультиматум: її війська мали протягом 48 годин припинити насильство у Схід. Тиморі, або опинитися у фактичному стані війни з Австралією, чії війська склали основу миротворчих сил. Індонезійський уряд був змушений піти на поступки і надати офіц. запрошення для Міжнародних сил у Схід. Тиморі. Протягом вересня — жовтня 1999 на острові було розміщено 10-тис. миротворчий контингент з 18 д-ав (Австралії, Таїланду, Півд. Кореї, Нової Зеландії та ін.). 25.10.1999 Народна Консультативна Асамблея Індонезії скасувала рішення про приєднання Схід. Тимору, затвердила результати референдуму і визнала його незалежність. З жовтня 1999 управління в Схід. Тиморі на перехідний період було передано Тимчасовій Адміністрації ООН. У 2001 у Схід. Тиморі були проведені парл. вибори, 20.03.2002 — ухвалено Конституцію, 14.04.2002 на презид. виборах переміг один із лідерів ФРЕТІЛШ Жозеф Алешандрі Гусман, а 20.05.2002 ООН офіційно визнала незалежність Демократичної Республіки Тимор-Лешті.

А.М. Кобзаренко

Сюремен (Зигетаіп) Філіп де (16.10.1940) — франц. дипломат. Закінчив Національну школу схід. мов. У 1964-65 працював в Управлінні Європи МЗС Франції; 1965-66 — співробітник консул. відділу посольства Франції в Румунії; 1967-68 — перебував на військ. службі; 1968-69 — працював в Управлінні Півн. Африки МЗС Франції; 1969-1972 — 3-й, 2-й секр. посольства Франції в СРСР; 1972-76 — 2-й, 1-й секр. посольства Франції в Угорщині; 1976-79 — 1-й секр. посольства Франції в Бельгії; 1979-81 — заст. керівника Служби протоколу МЗС Франції; 1981-85 — радник з питань культури посольства Франції в СРСР; 1985-89 — 2-й, 1-й радник посольства Франції в Ізраїлі; 1989-91 — заст. начальника Управління Європи МЗС Франції; 1991-96 — Надзвичайний і Повноважний Посол Французької Республіки в Литві; 1996-98 — заст. ген. секретаря МЗС Франції з питань політики та безпеки; 1998-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Французької Республіки в Ірані; 2001-02 — співголова Мінської групи ОБСЄ з питань урегулювання конфлікту в Нагірному Карабасі. З 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Французької Республіки

в Україні.

Р.Л. Кривонос

T

Табачник Дмитро Володимирович (26.11.1963, Київ) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, історик. У 1986 закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, д-р істор. наук (1995), професор (1997), академік Академії прав, наук України (1999). Трудову діяльність розпочав копіювальником-реставратором Центрального держ. архіву кінофонофото-документів України, працював молодшим наук, співробітником Ін-ту історії АН України, завідувачем відділу Київ, міськкому ЛКСМУ/МДС. 1986-89 — аспірант Ін-ту історії АН УРСР. У 1990-94 — депутат Київради; 1991-92 — старший консультант, гол. консультант Секретаріату ВР України; 1992-93 — керівник прес-служби КМ України; у березні — вересні 1993 — прес-секретар КМ України, нач. Головного управління інформації, преси та зв'язків з громадськістю КМ України. У вересні 1993 — серпні 1994 — 1-й заст. голови Державного к-ту України у справах видавництва, поліграфії та кни-горозповсюдження. У 1994 — керівник виборчого штабу кандидата в Президенти України *Л. Кучми*; 1994-96 — глава Адміністрації Президента України, чл. Конституційної комісії. Очолював ряд консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Президентом України, або входив до їхнього складу. 1994-97 — голова Комісії з державних нагород України; 1995-97 — голова Національної ради з питань молодіжної політики; 1996-97 — чл. Ради з питань науки та наук.-техн. політики; 1997-98 — радник Президента України, чл. Ради нац. безпеки і оборони України; 1995-2000 — чл. Комісії з питань відтворення видатних пам'яток історії та культури, чл. Комітету законодавчих ініціатив при Президентові України, проф. кафедри політолога Укр. академії держ. управління при Президентові України. Із червня 1997 — провідний наук, співробітник Ін-ту нац. відносин і політології НАН України. У 1999 — заст. керівника виборчого штабу *Л. Кучми* на виборах Президента України. Народний депутат України 3-4-го скликання, чл. Комітету ВР України з питань бюджету (липень 1998 - червень 2000), чл. Комітету ВР України з прав, політики (червень 2000 - березень 2002), чл. групи «Трудова Україна». У червні 2002 — березні 2003 — голова Комітету ВР України в закорд. справах. Із 26.11.2002 — віце-прем'єр-міністр України з гуманітарної політики, водночас із 2003 — проф. *Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Очолює ряд координаційних, дорадчих та інших допоміжних органів КМ України, а саме: Міжвідомчу координаційну раду з питань співробітництва з укр. діаспорою, Національну раду з туризму, Міжвідомчу комісію з проблем «нацистського золота» та компенсаційних виплат жертвам нацизму, спостережну раду Укр. нац. фонду «Взаєморозуміння і примирення» та ін. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ст. (2003), Почесною грамотою КМ України (2003). Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2000), премії Національної спілки журналістів України «Золоте перо», премії ім. М. Островського. Чл. редколегій низки авторитетних наук, видань.

Твори: автор та співавтор понад 200 наук, праць, зокрема: «За стандартними звинуваченнями» (1990), «Олексій Кириченко: штрихи до політичного портрета» (1991), «Масові репресії в Україні» (1992), «Репресоване відродження» (1993), «Україна на порозі XXI століття: Політичний аспект» (1995), «Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду» (1996), «Україна на шляху у світ: Керівники зовнішньополітичних відомств України в 1917-1996» (1996), «Україна. Третій шанс: Кінодокументи та бесіди з дійовими особами новітньої історії» (2002); «Історія української дипломатії в особах» (2004).

Л.В. Губерський

Табуї (Табоік) Жорж (1867 - 1958) - франц. військ, діяч і дипломат, генерал-майор. У лютому 1917 відряджений до штабу Півд.-Зах. фронту рос. армії (Кам'янець-Подільський) для підтри-

мання зв'язку з франц. військ, місією в Румунії (Ясси). Із 1.12.1917 — у Києві як військ, зв'язковий в УНР її керівника генерала А. Бертельо, що домагався продовження участі України у війні проти Німеччини й Австро-Угорщини в обмін на фінанс.-матеріал, допомогу з боку *Антанти*, але без визнання *де-юре*. Із 5.12.1917 розпочав у цьому напрямі переговори з керівництвом Центральної Ради. 13.12.1917 призначений ген. комісаром Французької Республіки при урядові УНР: 22.12.1917 був прийнятий головою Генерального Секретаріату *В. Винниченком*, що з погляду *міжнародного права* означало визнання *де-факто*. Під час зустрічі попередив про неприйнятність для Антанти сепаратної мирної угоди УНР із Центральними державами, від імені Франції запропонував позику на суму розміром 500-800 млн. зол. руб. (відхилено урядом УНР). 11.01.1918 в ноті Генеральному Секретаріату повідомив, що підписання сепаратного миру Києвом буде розглядатись як «акт, ворожий Франції». З огляду на підписання *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918* повернувся до Франції, але продовжував із симпатією й повагою ставитись до *Української революції 1917-20*.
Спогади: «Як я став комісаром Французької Республіки на Україні» (1932). В.І. Головаченко

Табула раза концепція (з лат. *tabula rasa* —

чиста дошка) — міжнар.-прав. концепція, згідно з якою новоутворена держава не є зв'язаною жодними зобов'язаннями держави-попередниці. У даний час Т. р. к. покладена в основу режиму, запропонованого *Віденською конвенцією про пра-вонаступництво держав стосовно договорів 1978* і *Віденською конвенцією про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів 1978* щодо нових незалежних д-ав, які виникли в процесі деколонізації. Застосовувати Т. р. к. у чистому вигляді неможливо: вона є надто категоричною, оскільки передбачає, що дог-ри держави-попередниці повністю анулюються новими незалежними д-вами. Це, з одного боку, позбавляє новоутворену д-ву певних прав, які надаються дог-рами держави-попередниці, а з іншого — не відповідає інтересам міжнар. спільноти, яка зацікавлена в забезпеченні стабільності та безперервності дії певних категорій дог-рів (з питань безпеки, роззброєння, прав людини тощо). Віденська конвенція 1978 виділяє єдину категорію дог-рів, на які не впливає сам факт правонаступництва і не розповсюджується Т. р. к.: дог-ри, які встановлюють *кордони держави*, а також інші територ. режими. Т. р. к. не має також сили щодо заг.-обов'язкових норм і

ПРИНЦИПІВ Заг. МІЖНар. Права. Ю.О. Ноговіцина

Таїландська декларація 1899 — див. *Російсько-сіамська (Таїландська) декларація 1899*.

Тайванська проблема — визначення міжнар.-прав. статусу Тайваню та принципів орг-ції його відносин із КНР. За *Сімоносекським мирним договором 1895*. Тайвань було передано Японії в «довічне володіння»; управління здійснював япон. військ, губернатор, що був наділений диктаторськими повноваженнями. Відповідно до рішень *Каїрської американсько-англійсько-китайської конференції 1943*, Тайвань по закінченні *Другої світової війни* мав бути повернений Китаю. Це рішення було підтвержене *Ялтинською (Кримською) і Потсдамською (Берлінською) конференціями 1945*. Із капітуляцією в жовтні 1945 розташованих на Тайвані япон. військ управління островом перейшло до представників гомінданівського режиму Китаю. Після поразки в громадян, війні та утворення 1.10.1949 Китайської Народної Республіки (КНР) гомінданівський уряд на чолі з *Чан Кайші* евакуювався на Тайвань, де формально було збережене попереднє держ. утворення — Китайська Республіка. Було оголошено про переведення в Тайбей центр, уряду, який офіційно продовжував представляти Китай на міжнар. арені, у т. ч. як постійного члена *Ради Безпеки ООН*. Більшість д-ав світу не визнали КНР і підтримували відносини з Китайською Республікою на Тайвані. Водночас КНР розглядала Тайвань як невід'ємну частину території Китаю, а будь-які спроби проголошення його незалежності — зазіханням на її територ. цілісність. У період *Корейської війни 1950-53* США взяли Тайвань під свій захист (указ Президента США від 27.06.1950), і на острів почала надходити значна амер. допомога. У грудні 1954 США підписали з урядом Китайської Республіки Договір про взаємодопомогу, який передбачав пряме воєнне втручання США на боці тайваньського режиму в разі дій збройних сил КНР із метою приєднання острова, а також давав США право розміщувати свої збройні сили на Тайвані та прилеглих до нього островах. Поступове зміцнення міжнар. позицій КНР сприяло її дип. визнанню: 1963-75 кількість д-ав, що офіційно визнавали Тайвань як представника Китаю, зменшилась із 66 до 26, а тих, які

встановили *дипломатичні відносини* з КНР, зросла з 50 до 112. На 26-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН* (1971) КНР було прийнято, а Тайвань виключено з *Організації Об'єднаних Націй*; КНР зайняла місце постійного члена РБ ООН. По дальшій дип. ізоляції Тайваню сприяло зближення США та КНР, яке розпочалось із 1972 і завершилось встановленням 1.01.1979 офіц. дип. відносин між двома д-вами. США визнали КНР як єдиного представника китайського народу, але щодо питання про статус Тайваню обмежились тим, що взяли до відома позицію КНР (див. *Американсько-китайські комюніке1972-82*). США розірвали дип. відносини з Тайванем, але у квітні 1979 *Дж. Картер* підписав Закон про відносини з Тайванем, який гарантував збереження амер. зобов'язань щодо нього у сфері безпеки. США взяли на себе зобов'язання дотримуватись т. зв. 6 гарантій: не встановлювати терміну припинення постачання зброї Тайбею; утримуватись від консультацій із КНР щодо питань про такі постачання; не виступати в ролі посередника між КНР і Тайванем; не переглядати Закон про відносини з Тайванем; не змінювати позицію щодо питання його *суверенітету*; не здійснювати тиску на Тайвань із метою підштовхнути його до переговорів із КНР. Втративши дип. відносини з більшістю країн світу, Тайвань активно розвиває стосунки в інших сферах — торгівлі, виробничій і наук.-техн. сферах, культурі, освіті, спорті.

Після смерті *Мао Цзедуна* керівництво КНР намагається схилити керівників Тайваню до переговорів про возз'єднання на взаємно прийнятній основі. Основи цього курсу було закладено 1978 заявою *Ден Сяопіна* кореспонденту газети «Вашингтон пост», що після мирного об'єднання Тайвань зможе зберегти ринкову економіку й політ, систему. Після цього КНР виробила стратегію мирного возз'єднання Китаю. У відповідь на ініціативу КНР на Тайвані в 1979 було прийнято політику «трьох ні» президента Цзян Цзінго: ніяких компромісів, ніяких переговорів, ніяких контактів. У вересні 1981 уряд КНР висунув програму об'єднання з 9 пунктів, у якій Тайваню в разі возз'єднання пропонувалась широка автономія як особливому адмін. району КНР, але 12-й Конгрес Гоміндану відхилив цю пропозицію. У 1983 Ден Сяопін запропонував розширене тлумачення положень програми з 9 пунктів — Тайвань може зберегти право купувати зброю за кордоном, експортувати свою продукцію в усі країни світу, самостійно приймати закони, ходити під власним прапором, видавати свої паспорти й візи. При цьому центр, влада не буде надсилати на острів військ, чи цивільний персонал. Єдиним обмеженням

автономії мала стати згода Тайваню на представництво КНР всього Китаю на міжнар. арені; за Тайванем пропонувалось закріпити назву Китайський Тайбей (так він називався на літній олімпіаді 1984) чи Китай-Тайбей (така назва практикується з 1980-х в *Азійському банку розвитку*, членами якого є КНР і Тайвань). Такий підхід КНР до возз'єднання країни виражається формулою «одна країна — дві системи», що стала основою угоди 1997 між КНР і Великою Британією про передачу Гонконгу (Сянгану). У 1993 Президент КНР *Цзян Цземінь* висунув нові пропозиції щодо шляхів подальшого вирішення проблеми Тайваню, що передбачали визнання існування у світі єдиного Китаю, об'єднання виключно мирним шляхом. Але в разі спроб здійснення ззовні або політ, силами на самому Тайвані кроків до реалізації ідеї «незалежного Тайваню», уряд КНР залишав за собою право використання будь-яких методів, включно із збройними, для захисту територ. цілісності країни. Ці пропозиції були знову підтвержені головою Держради КНР Лі Пенем у березні 1998. Він виступив з ініціативою проведення двосторонніх політ, переговорів на основі принципу існування єдиного Китаю. Тайвань пропонує як основу для переговорів формулу «одна країна — два уряди», наполягаючи на рівноправності сторін у двосторонньому діалозі. Розпочаті в 1992 переговори були припинені через 4 роки. Обраний у березні 2000 Президентом Тайваню *Чень Шуйбянь*, лідер Де-мокр. прогрес, партії, наголошує, що Тайваню не підходить досвід інтеграції з КНР за моделлю Гонконгу або Макао. На сер. 1990-х Тайвань завершив перехід від авторитарної моделі політ, режиму до демократичної, яка підкріплюється значними успіхами в екон. сфері. Проведені соц.-екон. перетворення за япон. зразком вивели Тайвань у ряд країн Азії, що розвиваються найбільш динамічно, та перетворили його на одного із світових лідерів у вир-ві комп'ютерної, електропобутової техніки, товарів широкого вжитку. Попри негативні наслідки азійської екон. кризи 1997-98, після її завершення темпи екон. зростання на Тайвані перевищували 6%; ВВП на душу населення складало бл. 18 тис. дол. на рік, що більш ніж у 10 разів перевищує відп. показник у КНР.

Література: Воронцов В.Б. Судьба китайского Бонапарта.

— М., 1989; Таран М. Один із азійських «тигрів»// Політика і час. — 2001. — №12; Шевчук О. Проблема врегулювання міжнародного статусу Тайваню // Нова політика. — 2002.

— №1.

І.Д. Комирєнко

Талейран (Таліеугапсі) Шарль Моріс (2.02.1754, Париж - 17.05.1838, Париж) — франц. держ. діяч і дипломат. Нар. в аристократичній сім'ї. Закінчив семінарію Сен-Сюльпіс (1773) і Сорбонну (1778). У 1775 призначений ген. вікарієм у Реймсі, у 1780 — ген. агентом духовенства при королівському уряді, у 1788 — єпископом Офенським. 2.04.1789 обраний депутатом Генеральних штатів від духовенства, проте невдовзі приєднався до представників третього стану і сприяв ухваленню 26.08.1789 Декларації прав людини і громадянина, прагнуч до реформування абсолютистського режиму Бурбонів у конституційну монархію на зразок британської. Ініціював прийняття 2.11.1789 декрету про передачу церк. майна в розпорядження нації. У лютому 1790 обраний головою Установчих зборів, запропонував відзначати як нац. свято день взяття Бастилії. У грудні 1790 присягнув на підставі декрету про цивільний стан духовенства й невдовзі відмовився від єпископства. У квітні 1791 очолив Дипломатичний комітет Установчих зборів. Після закінчення їхніх повноважень зосередився на дип. діяльності: 1792 двічі відвідав Лондон із метою забезпечити *нейтралітет* Великої Британії в протиборстві Франції з Австрією, Пруссією й Росією; радив урядові вдатись до політики колоніальних загарбань, а не територ. здобутків у Європі, але після повалення королівського режиму в серпні 1792 й виходу його таємних зносин із Людовиком XVI змушений був емігрувати до Британії й у квітні 1794 — до США. По поверненні на Батьківщину у вересні 1796 за допомогою дружини шведського посла баронеси де Сталь увійшов до уряду Директорії. У липні 1797 — листопаді 1799 — мін. зак. справ Французької Республіки; порвав із принципами королівської дипломатії й стверджував, що Франції належить підписувати «не постійні договори про союз і братерство, а тимчасові угоди згідно з політичними і торговельними інтересами, породженими обставинами», прикладом чого став *Кампоформійський мирний договір 1797*; активно підтримував схід, плани та єгипетську експедицію 1798-99 Наполеона Бонапарта, сприяв його приходу до влади внаслідок держ. перевороту 9.11.1799, завдяки чому зберіг за собою посаду мін. зак. справ (до 9.08.1807). Розраховуючи, що укладення *Льоневільського мирного договору 1801* з Австрією й *Ам'єнського миру 1802* з Британією забезпечило міцні засади порозуміння Франції з двома великими державами, вважав досягнення внутр. стабільності в усіх *третіх державах* необхідною умовою збереження дип. рівноваги в Європі; сприяв становленню Французької імп. (1804) й орг-ції прихильної до неї європ. громад, думки, але був не в захваті від наполеонівських планів створення світової імперії шляхом загарбницьких війн, натомість пропонуючи формування федер. європ. системи. Після дип. орг-ції *Континентальної блокади*, створення Рейнського союзу й укладення досить поміркованих *Пресбурзького мирного договору 1805* та *Тільзитських мирних договорів 7-9.07.1807* залишив посаду міністра, продовжуючи консулювати *Наполеона* із зовн.-політ. питань; водночас, передбачаючи неминучість його падіння, у 1808 встановив таємні зв'язки з *Олександром I* і *К. Меттерніхом*, інформуючи їх про плани імператора та становище у Франції. Після поразки Наполеона I і вступу військ *анти-французької коаліції* в Париж 31.03.1814 сформував й очолив тимчасовий уряд, діяльно сприяв реставрації Бурбонів на основі принципу легітимності; вміло використовуючи суперечності між державами-переможцями, фактично добився ліквідації принизливого для Франції *Шомонського трактату* від 17.02.(1.03).1814, укладення *австрійсько-англійсько-французької таємної угоди 1815*, спрямованої проти Росії й Пруссії; здобув популярність на *Віденському конгресі 1814-15* виступами на захист прав малих держ. і проти територ. вимог, заснованих на праві завоювання. У липні — вересні 1815 очолював перший уряд *Людовика XVIII*, потім протягом 15 років не брав помітної участі в політ. житті. У 1830-34 — посол у Великій Британії, ініціював успішне проведення *Лондонської конференції 1830* й укладення 1834 союзного дог-ру Франції, Британії, Іспанії та Португалії на протидію коаліції Росії, Пруссії й Австрії, тим самим досягнувши своєї головної мети: запровадження першої Антанти (ери «сердечної згоди») між Парижем і Лондоном. Перед смертю примирився з Римокатолицькою церквою, від якої був відлучений 1792.

В.І.

Головченко

Танака (Тапака) Гііті (6.03.1863, Хаті, Японія -29.09.1929, ТОКІО) — япон. держ. і військ. діяч, барон (1920). На поч. ХХ ст. був військ. аташе в Петербурзі. Під час рос.-япон. війни 1904-05 служив у штабі Маньчжурської армії, а згодом — у Ген. штабі. У вересні 1918 — червні 1921 та вересні 1923 — січні 1924 входив до складу япон. кабінету як військ. міністр, генерал армії (1921); ініціював інтервенцію на рос. Дал. Схід. Із 1925 — у відставці, лідер партії Сейюкай. У квітні 1927 - липні 1929 — Прем'єр-міністр Японії, мін. зак. справ і міністр колоній. Здійснив

дві невдалі спроби збройного вторгнення в китайську провінцію Шаньдун (1927, 1928). У внутр. політиці зосередився на придушенні лівої опозиції. Ймовірний автор док-та під назвою *Танаки меморандум*, у якому детально описані шляхи япон. військ, експансії в Азії.

П.М. Ігнат'єв

Танаки меморандум — документ вищого ступеня секретності, нібито представлений Прем'єр-міністром *Г. Танакою* імп. *Хірохіто* 25.07.1927 й опублікований 1929 у журналі «Спіла сгійіс» (оригінал меморандуму досі не знайдений). У док-ті пункт за пунктом аналізувались плани япон. вторгнення в сусідні країни й наголошувалось, що для захоплення Китаю необхідно спочатку завоювати Маньчжурію та Монголію для створення необхідних плацдармів; перед початком вторгнення в Китай «необхідно вивести з гри США», а маючи у своєму розпорядженні всі велетенські ресурси Китаю, Японія легко захопить інші частини Азії та Європи, передусім СРСР. Меморандум набув широкого розголосу в 1930-х, як вважається, з ініціативи китайського уряду, що в такий спосіб намагався привернути увагу до агресивних планів япон. командування; під №169 документ фігурував на *Токійському процесі 1946-48* як програма-максимум воєнного загарбання країн Євразії з «метою досягнення світової гегемонії», хоча вже тоді його походження викликало сумніви.

П.М. Ігнат'єв

Танжера статус — міжнар. контроль над Танжером (Марокко) та прилеглими територіями, встановлення та закріплення якого в 1-й пол. ХХ ст. було одним із важливих питань *міжнародних відносин* у регіоні Середземного моря. Стратегічне значення Танжера в забезпеченні контролю над *Гібралтарською протокою* зумовило високу зацікавленість *великих держав* у вирішенні цього питання. До виникнення питання про Т. с. призвело загострення б-би між європ. державами за встановлення колоніального панування в Півн. Африці. Наприкінці ХІХ — на поч. ХХ ст. контроль над територією встановили Франція та Іспанія; це спричинило спроби втручання Німеччини (див. *Марокканська криза 1905*), а також активізацію дип. активності Великої Британії, зацікавленої в інтернаціоналізації Танжера, щоб запобігти встановленню там контролю однієї з великих держав й утворенню загрози для контрольованого британцями Гібралтара. За англ.-франц. угодою від 8.04.1904 (див. *Антанта*) Франція зобов'язувалась не будувати на марокканському узбережжі Гібралтарської протоки від о. Себу до Мелільї військ, укріплень; але ця угода не поширювалась на іспан. володіння. 3.10.1904 в Парижі було підписано іспан.-франц. таємну угоду про розподіл сфер впливу в Марокко та декларацію про приєднання Іспанії до англ.-франц. угоди 1904. Танжер було виділено з іспан. зони, й для нього встановлювався особливий режим під спільним контролем двох держав. Іспанія зобов'язувалась не будувати військ, укріплень на захід від Мелільї та не передавати третім державам у постійне або тимчасове володіння будь-яку частину своєї зони.

Вирішення питання про Т. с. передбачалось досягти під час *Альхесіраської конференції 1906*, скликаної з ініціативи Німеччини для врегулювання суперечок щодо контролю над Марокко. Велика Британія, Іспанія та Франція, спираючись на досягнуті між ними домовленості, виступили на конференції спільним фронтом. За підписаним учасниками конференції дог-ром Танжер проголошувався вільним портом, над його митницями встановлювався міжнар. контроль, а за порядок у місті відповідали марокканська поліція під командуванням франц. та іспан. офіцерів та під заг. контролем ген. інспектора — представника Швейцарії. Остаточного врегулювання питань юрисдикції в Танжері на конференції досягнуто не було. Спроба Франції зміцнити свій вплив у Марокко та поширити зону контролю спричинили загострення питання про Т. с. Хоча в підписаному між Францією та Марокко *Феському договорі 1912* підкреслювалось, що територія Танжера не є об'єктом угоди, інші зацікавлені держави розглядали встановлення режиму фактичної франц. окупації Марокко як загрозу поширення франц. контролю й на Танжер. Наприкінці 1912 в Мадриді для обговорення Т. с. була скликана конференція представників Великої Британії, Іспанії та Франції, але вона не досягла результату й через початок *Першої світової війни* була перервана. Під час роботи конференції Іспанія та Франція підписали нову конвенцію про поділ Марокко від 27.11.1912, яка підтверджувала особливий режим у Танжері, визначений конвенцією 1904; сторони домовились остаточно визначити Т. с. пізніше.

Обговорення питання поновилося у 1923, коли на конференціях у Лондоні та Парижі представники трьох держав домовились про міжнар. контроль над Танжером. 18.12.1923 в Парижі Велика Британія, Іспанія та Франція підписали конвенцію про Т. с. (терміном на 12 років), за

якою Танжер проголошувався інтернаціоналізованою зоною з режимом постійного *нейтралітету*. Заборонялось створення в його зоні будь-яких споруд, що могли використовуватись з військ, цілями, сторони зобов'язувалися перешкоджати контрабанді зброї та військ, спорядження в його *територіальних водах*. Танжер залишався під номінальним *суверенітетом* султана Марокко, але отримував адмін. та законодавчу автономію, виключаючи зносини з інозем. д-вами, які згідно з Феським договором 1912 мали здійснюватись через франц. ген. комісара при марокканському султані. Міжнар. угоди, укладені останнім, не поширювались на Танжер без згоди д-ав, що підписали конвенцію. Контроль над дотриманням Т. с. покладався на Міжнародний контрольний комітет (МКК), до якого увійшли консули д-ав, що підписали Альхесірась-кий договір 1906 (за винятком Австрії, Німеччини та Угорщини). Законодавча влада в Танжері була представлена Законодавчими зборами, до складу яких входили по чотири франц. та іспан. представники, три — британських, два — італійських та по одному — від США, Бельгії, Нідерландів і Португалії (усі представники призначались консулами відп. д-ав), а також 9 представників Марокко за поданням мєндуба (губернатора Танжера, призначеного султаном). Очолював збори мєндуб, але він не мав права голосу; віце-го-ловами були представники Великої Британії, Іспанії та Франції. Усі акти, ухвалені Законодавчими зборами, мали бути затверджені МКК. За виконання цих актів відповідала міжнар. адміністрація, що складалась із представників трьох д-ав. Піддані інозем. д-ав у Танжері підлягали юрисдикції змішаного міжнар. суду, що складався з брит., іспан. та франц. чиновників. Міжнар. Т. с. набув чинності з 1.06.1925.

Іспанія була незадоволена положеннями Паризької конвенції 1923 та прагнула включити Танжер до власної зони контролю в Марокко. За її ініціативою влітку 1928 у Парижі була скликана друга конференція з питання про Т. с. за участі Великої Британії, Іспанії, Італії та Франції. За її результатами 25.07.1928 було підписано угоду про перегляд Паризької конвенції 1923. Згідно з умовами угоди Іспанія дещо збільшила свою участь в управлінні Танжером, а Італія стала повноправною учасницею конвенції. Після початку *Другої світової війни* Іспанія використала послаблення Франції внаслідок військ, поразок останньої та 14.06.1940 окупувала зону Танжера; у грудні 1942 Іспанія включила Танжер до своїх володінь у Півн. Африці. Після розгрому Німеччини та її союзників в Європі 10-31.08.1945 у Парижі відбулась конференція представників Великої Британії, СРСР, США та Франції, що ухвалила рішення про виведення іспан. військ із зони Танжера, формальне відновлення над нею суверенітету марокканського султана та поновлення міжнар. адміністрації. Основою для відновленого міжнар. режиму Танжера були Паризька конвенція 1923 та Паризька угода 1928 про зміни до конвенції; крім того, до Т. с. було запроваджено низку змін: охорона порядку в зоні покладалась на поліцію, очолювану офіцерами з представників Бельгії, Нідерландів, Португалії та Швеції; ліквідовувалась одна посада помічника адміністратора, закріплена за представником Іспанії; скасовувались статті про участь Італії в управлінні зоною із застереженням про можливість відновлення її місця за узгодженим рішенням д-ав та в разі виконання Італією умов мирного дог-ру (див. *Мирні договори із союзниками Німеччини в Європі 1947*); до участі в управлінні Танжером запрошувались також СРСР та США. Відновлений Т. с. був тимчасовим, на період до ухвалення державами-учас-ницями Альхесіраського договору 1906 нової конвенції. У 1952 Іспанія звернулась до урядів д-ав, представлених у МКК, із вимогою розширення її повноважень в управлінні зоною. 10.11.1952 МКК ухвалив зміни до тимчасового режиму Танжера, згідно з якими Іспанія включалась до управління поліційними силами зони та інформ. бюро міста, а також за нею відновлювалась посада помічника адміністратора. Одночасно було ухвалено рішення про відмову від скликання міжнар. конференції для визначення Т. с.

Після проголошення в 1956 незалежності Марокко розпочались переговори між марокканським урядом та МКК щодо майбутнього Танжера, у результаті яких 5.07.1956 в Рабаті (Марокко) було підписано протокол про визнання територ. цілісності Марокко та скасування міжнар. режиму Танжера; конкретний термін остаточного вирішення питання не визначався. 8-29.10.1956 у Федалі (сучасна Мо-хаммедія, Марокко) відбулась скликана за ініціативи марокканського уряду міжнар. конференція представників Марокко, Бельгії, Великої Британії, Нідерландів, Іспанії, Італії, Португалії, США та Франції; вона ухвалила рішення про ліквідацію міжнар. режиму Танжера. Усі акти, угоди та конвенції, що стосувались його статусу, проголошувались такими, що втратили силу. Т. ч. були в повному обсязі відновлені суверенні права Марокко на Танжер.

В.Ю. Константинов

Тараненко Олександр Сергійович (24.11.1947, Київ) — укр. професійний дипломат. Закінчив ф-т інозем. мов Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1970), Дипломатичну академію МЗС СРСР (1978); навчався в Центр, ун-ті Лас-Вільяс у Санта-Кларі (Куба). У 1970-73 — перекладач групи рад. радників у Республіці Куба; у 1973-78 — аташе, 3-й, 2-й, 1-й секр. МЗС УРСР; 1979-83 — співробітник Секретаріату ООН; 1984-92 — нач. протокольного відділу, Управління держ. протоколу МЗС України, чл. Колегії МЗС України. У 1992-94 — заст. голови Київ, міської держадміністрації з зовн.-політ. питань; 1994-95 — гол. радник МЗС України. У лютому 1995 - січні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Куба. У лютому 1997 - січні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Іспанії та одночасно Надзвичайний і Повноважний Посол України в Князівстві Андорра за сумісництвом, а також у квітні 2000 — січні 2004 — Постійний представник України при *Всесвітній туристичній організації* за сумісництвом. Указом Президента України від 12.01.2004 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Мексиканських Сполучених Штатах.

В.М. Матвієнко

Тарасенко Василь Якимович (18.04.1907, с. В'юниці, тепер смт Сосниця Сосницького р-ну Чернівецької обл. — 2001, Київ) — укр. держ. діяч, дипломат і науковець. Нар. в сім'ї селянина. Закінчив істор. ф-т Київ. пед. ін-ту (1939), д-р істор. наук (1960), професор (1961). У 1929-41 працював викладачем у пед. вузах Новомосковська, Сталінабада, Гуляйполя. Учасник Великої вітчизняної війни 1941-45. У 1943-44 — дир. Запорозького пед. ін-ту. У 1944-50 — на дип. роботі: помічник народного комісара закорд. справ УРСР *Д. Мануїльського*; чл. делегації УРСР на Лондонській конференції ЮНРРА; керівник представництва УРСР в Європ. к-ті ЮНРРА; учасник Підготовчої й 1-ї сесій *Генеральної Асамблеї ООН*; чл. делегації УРСР на *Паризькій мирній конференції 1946*; радник посольства СРСР у США (1946-47); голова делегації УРСР на 3-й сесії ГА ООН; керівник Постійного представництва УРСР при ООН (1948-50); голова делегації СРСР на Спеціальній сесії ГА з *палестинської проблеми*. У 1950-75 — старший викладач, доцент, зав. кафедрою нової та новітньої історії Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, відповідальний редактор (з 1965) міжвідомчого наук. збірника «Питання нової та новітньої історії». Розробляв проблеми історії, економіки й політики США та інших провідних зах. д-ав.

Твори: «Атомна проблема у зовнішній політиці США (1945-1949 рр.)» (1958), «Економіка капіталістичних країн в період імперіалізму» (1961), «Радянський Союз і Організація Об'єднаних Націй (1961-1965)» (1968), «Нариси з новітньої історії Угорщини» (1972), «В останні хвилини перед голосуванням. Біля витоків створення Держави Ізраїль» («Політика і час». — 1997. — №1, 5-6).

В.І. Головаченко

Тарасюк Борис Іванович (1.01.1949, Дзержинськ Житомирської обл.) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Закінчив Київ, політехнікум зв'язку (1968) та ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (1975). Із 1975 — на дип. роботі: аташе, 3-й, 2-й, 1-й секр. МЗС УРСР; 1981-86 — 2-й, 1-й секр. Постійного представництва УРСР при ООН (Нью-Йорк); 1987-90 — інструктор відділу зарубіж. зв'язків ЦК КПУ. У 1990-91 — радник, заст. начальника відділу гол. радника МЗС УРСР; у 1991-92 — нач. відділу політ. аналізу і планування МЗС України; у 1992-94 — заст. мін. закорд. справ України, голова Національного комітету України з питань роззброєння; у грудні 1994 — вересні 1995 — 1-й заст. мін. закорд. справ; у вересні 1995 — квітні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Бельгія, Королівстві Нідерланди та Великому Герцогстві Люксембург (за сумісництвом), водночас із жовтня 1997 — глава Місії України при НАТО. 17.04.1998-29.09.2000 — міністр закорд. справ України. Основним змістом діяльності на посаді міністра стала реалізація стратегічного курсу України на інтеграцію до *Європейського Союзу (ЄС)*, забезпечення всебічного входження України в європ. політ., екон. і прав. простір, створення передумов для набуття укр. членства в ЄС. На засіданні 8-9.06.1998 в Люксембурзі Ради зі співробітництва Україна — ЄС зробив заяву щодо наміру України набути статус асоційованого членства в ЄС; брав участь у 2-му (16.10.1998, Відень), 3-му (23.07.1999, Київ), 4-му (15.09.2000, Париж) самітах Україна — ЄС. У спільних комюніке самітів заявлялось про стратегічне партнерство й підготовку до запровадження *зони вільної торгівлі* між Україною та ЄС, сприяння Євросоюзу вступу України до *Світової організації торгівлі*, а також виконання своїх зобов'язань (на 430 млн. євро) згідно з Меморандумом про взаєморозуміння між *Великою сімкою*, Комісією Європейських співтовариств та Україною щодо закриття ЧАЕС та ін.; було забезпечено прийняття в Гельсінкі 10.12.1999 в цілому прихильної *Спільної стратегії ЄС щодо України*. Ініціатор візиту в Україну (29.02-2.03.2000) делегації Північноатлантичної ради *НА ТО*

на рівні послів та засідання Комісії Україна — НАТО. Під час перебування його на посаді міністра України було обрано непостійним членом *Ради Безпеки ООН* 2000-01. У 2000 Україна майже в 20 разів збільшила внесок військ, та цивільним персоналом до поточних і нових *операцій ООН із підтримки миру* в Лівані, Косово, Еритреї, Ефіопії, Демократичній Республіці Конго, Схід. Тиморі. У 2001 -02 — дир. Ін-ту соц. наук та міжнар. відносин Міжрегіональної академії управління персоналом. З квітня 2002 — народний депутат України 4-го скликання, чл. фракції «Наша Україна»; голова Комітету ВР України з питань європ. інтеграції, голова укр. частини Комітету парл. співробітництва Україна — ЄС, голова Народного руху України, дир. Ін-ту Євroatлантичного співробітництва, Почесний дир. Українсько-арабського ін-ту міжнар. відносин ім. Авер-роеса, чл. Національної ради з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Нагороджений орденом «За заслуги» III ст. (1996), II ст. (1999), держ. нагородами Португалії, Франції, Аргентини, Бразилії, Венесуели, Литви, Швеції.

Д.В. Табачник

ТаріК (Тарік) Мірза Фарук (12.04.1943) — пакистанський дипломат, магістр природничих наук. Із 1969 — на дип. роботі, 1972-74 — службовець посольства Пакистану в Оттаві, 1980-83 — у Куала-Лумпурі, 1984-86 — у Тріполі; 1974-77 — співробітник відділу МЗС, 1977-80 — дир. відділу, 1986-88 — заст. керівника Протокольного управління МЗС, 1988-93 — ген. директор Протокольного управління; 1994-97 — ген. консул Пакистану в Нью-Йорку. У 1997-2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Пакистану в Україні.

В.І. Головченко

Тартуський мирний договір 1920 між

РСФРР та Фінляндією (Юр'євський мирний договір) — двостороння угода, підписана 14.10.1920 в Тарту (до 1920 — Юр'єв); припинив стан війни між двома державами, у якому вони фактично перебували з травня 1918; набув чинності 31.12.1920. За умовами дог-ру до Фінляндії відходила вся Печензька область (Петсамо), зах. частина піво-ва Рибачий, більша частина піво-ва Середнього та о-ви Кій і Айновські. Кордон на Карельському перешийку встановлювався від Фінської затоки по р. Сестрі й далі по лінії старого кордону між Великим князівством Фінляндським і рос. губерніями. Мор. кордон у Фінській затоці визначався таким чином, що Росію було відрізане від виходу в *море відкрите* (до Фінляндії відходили о-ви Сескар та Лавен-саарі). Фінські війська виводились з областей Ребола та Поросозерської, російські — з Печензької. Сторони зобов'язувалися сприяти *нейтралізації* Балтійського моря і, особливо, Фінської затоки, а також нейтралізували Ладозьке озеро. Нейтралізації підлягали й фінські острови у Фінській затоці, о. Гогланд, фінська частина Карельського перешийка. Фінляндія брала зобов'язання не тримати у водах Півн. Льодовитого океану підводні човни, великотоннажні військ, кораблі та військ, авіацію. Сторони взаємно відмовлялись від зобов'язань по зовнішніх боргах одна одній; між ними встановлювались *дипломатичні* та *консульські відносини*, відновлювались торг.-екон. зв'язки, залізничне, поштове й телеграфне сполучення. Додатковим протоколом до дог-ру рос. уряд гарантував нац. самовизначення та автономію у складі РСФРР карелам (Карельська АСРР була створена 25.06.1923), а також право на нац.-культ, автономію інгерман-лаНДЦЯМ.

О.А. Волошин

Тафт (Тай) Вільям Говард (15.09.1857, Цин-циннаті, шт. Огайо — 8.03.1930, Вашингтон) — 27-й Президент США (4.03.1909-4.03.1913). Нар. в сім'ї судді. Закінчив Єльський коледж (1878) і юрид. школу в Цинциннаті (1880). Займався юрид. практикою. У 1890-92 — заст. міністра юстиції в адміністрації Б. Гаррісона, потім федер. окружний суддя в Огайо, із 1896 також декан юрид. ф-ту Університету Цинциннаті. У 1900-01 — голова філіппінської комісії, 1901-04 — губернатор Філіппін; у 1904-09 займав посаду військ, міністра в адміністрації *Т. Рузвельта*. У 1902 першим із держ. діячів США відвідав Ватикан, де домовився про викуп США земель католицької церкви на Філіппінах. Перебуваючи в Токіо напередодні підписання *Портсмутського миру 1905*, уклав угоду про визнання Японією амер. прав на Філіппіни, а США — японських на Корею. У 1906 був направлений на Кубу з метою зміцнення там володарювання США, у 1907 — зі спец. місією в Японію й Філіппіни. Після обрання 1908 Президентом США здійснив реорганізацію держ. апарату, проводив ефективну антитрестівську політику, досягненням якої став розпуск «Стандарт ойл» і Тютюнового тресту (1911). Гол. завданням *зовнішньої політики* вважав заохочення зовн.-торг. експансії, активно здійснював *дипломатію долара* в усіх частинах світу. Оголосивши Карибський басейн зоною особливих

інтересів США, продовжив «*Великої палиці*» політику Т. Рузвельта, 1912 санкціонував окупацію Нікарагуа. Через розкол Республіканської партії, викликаний політикою Т. Рузвельта, у 1912 зазнав поразки на презид. виборах. У 1913-21 — проф. конституційного права Єльського ун-ту, у 1921-30 — голова Верховного суду США.

Б.М. Гончар

Ташкентська декларація 1966 — двостороння угода, підписана 10.01.1966 за результатами переговорів Прем'єр-міністра Індії *Л.Б. Шастрі*д. Президента Пакистану *АйюбХана* за участю Голови Ради Міністрів СРСР *О. Ко-сигіна* з урегулювання *індійсько-пакистанської війни 1965*. У декларації було заявлено про рішучість відновити мирні, добросусідські відносини між країнами та сприяти взаємопорозу-мінню між народами Індії та Пакистану; були визначені невідкладні заходи з відновлення довоєнного стану: взаємне відведення військ на позиції, які вони займали до 5.08.1965; обмін *військовополоненими*; відновлення дип., екон. і торг, відносин. Сторони домовились продовжити переговори з урегулювання невіршених питань, відмовлялись від застосування сили одна до одної, виступили за невтручання у внутр. справи одна одної.

В.Ю. Крушинський

Ташкентський пакт 1992 — див. *Організація договору колективної безпеки*.

Тегеранська конференція 1943 — перша з трьох міжсоюзницьких конференцій на вищому рівні періоду *Другої світової війни* за участі делегацій держав-членів *антигітлерівської коаліції*, очолюваних *Й. Сталіним* (СРСР), *Ф. Рузвельтом* (США) та *В. Черчіллем* (Велика Британія); відбувалась 28.11-01.12.1943 в умовах, що склались на фронтах під впливом перемог рад. військ під Сталінградом (1942-43), Курськом (1943), англо-американських — у Півн. Африці, Си-цилії (1943), капітуляції Італії (1943) та подальшого розвитку рад. збройними силами наступальної кампанії, унаслідок якої було звільнено Лівобережну Україну та Київ (листопад 1943). У центрі уваги союзників було питання відкриття Другого фронту в Європі (див. *Другого фронту проблема*) з метою прискорення розгрому Німеччини. Незважаючи на спроби В. Черчілля відійти від попередніх домовленостей *Квебек-ської конференції 1943* стосовно Другого фронту й переконати США в доцільності реалізації плану вторгнення в Європу через Балкани, на конференції було затверджено проведення операції «*Оверлорд*», яка передбачала першочергове відкриття Другого фронту шляхом висадки амер.-англ. військ не пізніше травня 1944 в Нормандії (Півн. Франція). Це було зафіксовано 1.12.1943 в таємному док-ті «*Військові рішення Тегеранської конференції*», у якому, крім зазначеного, йшлося про орг-цію наступу рад. військ із метою недопущення перекинення нім. збройних сил зі Схід, на Зах. фронт під час здійснення операції «*Оверлорд*» та бажаність вступу Туреччини до кінця року у війну на боці антигітлерівської коаліції. Важливе значення для зміцнення міжсоюзницьких відносин мала заява Сталіна про вступ СРСР у війну з Японією після розгрому Німеччини.

Крім питань щодо координації стратегії подальшого ведення війни в Європі та на Дал. Сході, на конференції розглядались проблеми післявоєнного устрою, зокрема пропозиція зах. д-ав щодо майбутнього розчленування Німеччини, питання поділу Схід. Пруссії між Польщею та СРСР із передачею Кешгсберга (тепер — Калінінград) та області навколо нього Радянському Союзу, а також відновлення суверенної, демокр. Польської держави, схід, кордон якої проходив би по т. зв. *Керзона лінії* (фактично відповідав би кордону, встановленому в 1939), а західний — перенесений на лінію р. Одер.

Велику увагу було приділено створенню повоєнної системи *безпеки міжнародної*, центром якої планувалось зробити всесвітню орг-цію з підтримки миру та безпеки. Хоча на конференції не було схвалено спец. рішення щодо цього, у заключній Декларації трьох держав знайшли своє відображення ідеї післявоєнного співробітництва та єдності дій СРСР, США й Великої Британії у справі забезпечення миру, розуміння «високої відповідальності, що лежить... на всіх Об'єднаних Націях, за здійснення такого миру, який отримає схвалення переважної більшості народів земної кулі». З огляду на те, що конференція відбувалась у столиці Ірану, була схвалена Декларація трьох держав щодо Ірану, в якій керівники урядів СРСР, США та Великої Британії визнали допомогу, надану Іраном у веденні війни проти спільного ворога, «специфічні економічні труднощі», яких зазнав Іран протягом війни, погодилися надавати іранському урядові екон. допомогу та висловили бажання «зберегти повну незалежність, суверенітет і територіальну недоторканність Ірану» після завершення війни. Рішення Т. к. відіграли велику

роль у координації воєнних дій союзників, що прискорило розгром Німеччини й завершення війни в Європі, та у виробленні спільних підходів до післявоєнного мирного врегулювання.

І.С. Покровська

Темницький Володимир (1879, с. Хлопівці Гу-сятиського повіту в Галичині, тепер Тернопільська обл. - 26.01.1938, Львів) — укр. громад.-політ. діяч, журналіст, правник, дипломат. Нар. в сім'ї греко-католицького священика. Після закінчення гімназії вивчав право у Львівському, Краківському й Віденському ун-тах, отримав ступінь д-ра права. Із студ. років брав активну участь у нац. русі: у 1899 став співорганізатором студ. об'єднання «Молода Україна»; 1900-02 належав до редакційної колегії самостійницького часопису «Молода Україна»; за участь у студ. демонстраціях із вимогою відкриття у Львові Українського ун-ту 1901 був виключений із Львівського ун-ту; у 1902 був одним з організаторів масових селянських страйків у Схід. Галичині, тоді ж приєднався до УСДП Галичини та протягом 1914-21 очолював її Виконавчий комітет. Із початком *Першої світової війни* вступив до Легіону Укр. січових стрільців (УСС), був членом Бойової Управи УСС, тісно співпрацював із *Союзом Визволення України*, був членом Головної Української Ради й Загальної Української Ради (у Відні). 18.10.1918 як керівник УСДП увійшов до складу Української Національної Ради (Конституційних Зборів) у Львові. Із створенням 26.12.1918 Ради Народних Міністрів УНР під головуванням *В. Чехівського* (водночас обіймав посаду керівника зовн.-політ. відомства) був призначений товаришем (заступником) мін. зак. справ і переїхав до Києва. На цій посаді активно обстоював ідею створення *Балто-Чорноморського союзу* як противаги відновленню «Великої Росії». Виступав за порозуміння з *Антантою* та відкидав можливість будь-якого політ. компромісу з більшовицькою Москвою. На поч. лютого 1919 узяв участь у роботі одеської наради представників урядів Білоруської Народної Республіки, Всевеликого Війська Донського, Кубанської республіки й УНР. Після рішення ЦК УСДРП від 9.02.1919 про відкликання з уряду і Директорії своїх представників (УСДП Галичини тоді тимчасово належала до об'єднаної УСДРП) пішов у відставку, але вже 25.04.1919 Директорія УНР призначила його мін. зак. справ у лівому уряді *Б. Мартоса*. Намагався дотримуватись заг. курсу на досягнення союзу з Антантою, за його урядування практика укр. *дипломатичної служби* збагатилася такою новою формою дип. роботи, як *Наради послів і голів дипломатичних місій УНР*, що збирались у європ. країнах для обговорення актуальних питань між-нар. життя та найважливіших проблем внутр.- і зовн.-політ. діяльності України. Проте криза держ. системи влади, у якій через військ. поразки перебувала Директорія, зумовила крайню слабкість та низьку ефективність його міністерської діяльності; проблематичним виявилось і створення на практиці заг.-укр. дип. апарату через об'єднання дип. представництв УНР і ЗО УНР. 27.08.1919 разом з урядом *Б. Мартоса* пішов у відставку, але залишився в складі Державного Центру УНР, із яким наприкінці листопада 1920 відступив на територію Польщі. Після повернення в 1922 до Галичини займався кооперативною та журналістською діяльністю, працював юристом у Стрию та Львові, але відійшов від активної парт. діяльності (УСДП перейшла на прокомуніст. позиції й була заборонена польською владою). Двічі висувався кандидатом до польського Сейму, однак безуспішно; був обраний у Раду Львова. Офіц. виступи на захист укр. населення міста виголошував рідною мовою, за що був увільнений з роботи.

Твори: «Українські січові стрільці» (1915); автор численних публіцистичних статей в укр. газетах («Вісник Союзу визволення України», «Діло» та ін.).

В.М. Матвієнко

Тендери Міжнародні (міжнародні торги) — конкурсна форма розміщення замовлень на закупівлю на *світовому ринку* обладнання або залучення підрядників для спорудження комплексних великомасштабних об'єктів, виконання інших робіт, у т. ч. надання інжинірингових послуг. Умови конкурсу оголошують завчасно.

В.І. Серажим

Теплицькі союзні договори 1813 — рос.-австр. та рос.-прус. угоди, підписані 28.08(9.09)1813 в Теплице (Чехія); завершили формування 6-ої *антифранцузької коаліції*. Згідно з ними сторони взаємно гарантували держ. цілісність і недоторканність кордонів, зобов'язались підтримувати одна одну в разі нападу *третьої держави*, виставити в такому випадку на допомогу союзникові 60-тис. корпус, не укладати сепаратного миру або *перемир'я* із Францією та угод, які суперечать положенням Т с. д. У таємних статтях формулювались військ. цілі союзників: відновлення Австрії та Пруссії в кордонах 1805; ліквідація Рейнського союзу;

відновлення незалежності д-ав, розташованих на території між кордонами Австрії і Пруссії з одного боку й Рейном та Альпами — з іншого; відновлення колишнього статусу нім. земель на правому березі Рейну, які були приєднані до Франції або знаходились у володінні франц. принців. Для досягнення таких цілей кожен із союзників зобов'язувався виставити проти Франції 150 тис. вояків. Вирішення долі Герцогства Варшавського мало стати предметом окремої угоди Росії, Австрії та Пруссії. 3.10.1813 до дог-рів приєдналась Велика Британія.
т.о. Кулшч

Терещенко Михайло Іванович (18.03.1886, Київ - 1.04.1956, Монако) — рос. громад.-політ, і держ. діяч, підприємець. Нар. в сім'ї власника цукрово-рафінадних заводів, що походив з козаків-реєстровців Глухова. Закінчив Лейпцизький ун-т. Займався підприємницькою діяльністю. Симпатизував кадетам, 1910 вступив до масонської орг-ції. 1912 обраний до 4-ї Державної Думи, де зблизився з прогресистами. Під час *Першої світової війни* фінансував відкриття шпиталів Червоного Хреста, очолював київ, обласний Військово-промисловий комітет (ВПК) і був товаришем голови Всеросійського ВПК, узяв участь у підготовці змови з метою усунення *Миколи II*. 2.03-5.05.1917 — міністр фінансів Тимчасового уряду, активно підтримував створення урядової коаліції із соціалістами; 5.05-25.10.1917 — мін. зак. справ Російської Республіки; не бажаючи розриву з *Антантою*, відмовився оприлюднити таємні догри царських урядів; неодноразово підтверджував союзницькі зобов'язання Росії, підтримуючи гасло «війна до переможного кінця». 29-30.06.1917 разом з О. Керенським та І. Церетелі брав участь у переговорах із лідерами Центральної Ради щодо запровадження автономії України, проти якої принципово не заперечував, пропонуючи відкласти остаточне вирішення питання до скликання Установчих Зборів; виступив співавтором постанови Тимчасового уряду про визнання Генерального Секретаріату вищим виконавчим органом в Україні від 3.07.1917. 25.10.1917 був заарештований у Зимовому палаці й до весни 1918 утримувався в Петропавлівській фортеці. Після звільнення емігрував до Норвегії й Франції, матеріально підтримував «білий рух». У 20 - 30-х ХХ ст. займався фінанс. операціями у Франції й на Мадагаскарі.

В.І. Головченко

Територіальна претензія — посягання будь-якої *держави* на певну територію з метою встановлення свого *суверенітету* над нею. Т. п. може бути дво- і багатосторонньою, коли на одну й ту саму територію, приналежність якої не встановлена, претендують дві або більше д-ав. У цих випадках виникає *територіальний спір*. При односторонній Т. п. держава-претендент не ставить під сумнів юрид. статус або приналежність даної території певній д-ві, але вважає, що цю приналежність слід змінити. Такі претензії не є територ. спорами, оскільки відсутній спір про юрид. права сторін, а присутнє лише одностороннє бажання змінити територ. *статус-кво*. Одностороння Т. п. може виражатись в односторонньому спростуванні законно існуючого кордону, кордону, делімітованого й демаркованого відповідно до дог-рів, угод та інших відп. док-тів. Оскільки односторонні Т. п. ставлять під сумнів існуюче право, на основі якого встановлений кордон, та існує територ. суверенітет, то врегулювання подібних проблем лежить цілком у політ, площині, а найбільш відп. засобом врегулювання розбіжностей у цій галузі є *переговори міжнародні*. Односторонні Т. п. суперечать сучас. *міжнародному праву*, оскільки згідно з його нормами всі зміни приналежності держ. території вирішуються або на основі принципу самовизначення народів і націй, або за згодою відп. д-ав. *Міжнародний Суд ООН* зазначає: «Недостатньо одній стороні у спірній справі заявити, що її спір з іншою стороною існує. Простої заяви недостатньо для доказу наявності спору, так само як простого заперечення недостатньо для доказу того, що такого спору не існує». Одностороння Т. п. є загрозою для територ. цілісності та недоторканності, суверенітету д-ви, на кордони якої посягають, значно погіршує відносини між відп. д-вами, здатна викликати серйозні *збройні конфлікти міжнародного характеру*. Прикладом односторонньої Т. п. можна вважати претензію Іраку на суверенітет над Кувейтом (1961-63). Односторонні Т. п. висунуті низкою д-ав щодо різних частин *Антарктики*. Вони не визнаються іншими д-вами, а їх вирішення відкладене за Договором про Антарктику 1959.

О.В. Задорожній

Територіальне верховенство — здійснення *державою* в межах своєї території верховенства; означає, що влада держави є вищою для всіх осіб та орг-цій, які знаходяться на

цій території. Т. в. припускає, що над держ. владою немає і не може бути ніякої іншої влади, і, крім того, на території однієї д-ви виключається діяльність публічної влади іншої д-ви. Вища влада д-ви в межах її території здійснюється системою держ. органів у сферах законодавчої, виконавчої та судової діяльності. Вся законодавча, виконавча й судова влада д-ви поширюється як на її власних громадян та орг-ції, так і на іноземних, а також осіб без громадянства, що знаходяться в межах території даної д-ви. Т. в. не виключає (якщо д-ва на це погодилась) деяких винятків із дії її законодавства щодо певної категорії інозем. осіб на всій держ. території або в деяких її районах. Така згода д-ви повинна бути виражена в її законах або укладених нею *договорах міжнародних*. До числа міжнар. дог-рів, що в деяких випадках виключають або обмежують застосування нац. законодавства до інозем. громадян, відносяться *Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961*, *Віденська конвенція про консульські зносини 1963* тощо. Т. в. виражається також у тому, що в межах своєї території д-ва може відповідно до власного законодавства застосовувати засоби владного примушення своїх громадян та іноземців, якщо міжнар. дог-ром не встановлено інше. Проте, хоча дія законів д-ви може поширюватись за межі її території, у т. ч. на її громадян, що знаходяться на інозем. території, вживання засобів владного примушення на інозем.терито-рії не може мати місця, якщо міжнар. дог-ром, як виняток, не встановлено інше. Поняття «територіальне верховенство» ширше за поняття «юрисдикція держави», оскільки, охоплюючи останнє, воно виражає всю повноту держ. влади у всіх її конституційних формах.

О.В. Задорожній

Територіальний СПр — *спір міжнародний між державами з приводу юрид. приналежності певної території*. У Т. с. кожна сторона зазвичай стверджує, що певна територія юридично належить саме їй, оскільки вона здійснювала або здійснює свою владу над нею, і ніщо не є достатнім доказом зворотного. Свідченням такої влади є, як правило, здійснення держ. (адміністративних, судових тощо) функцій. Т. с. вважається таким тоді, коли всі сторони визнали його наявність і сперечаються з приводу певної території або кордону та, разом із тим, чітко визначених, одних і тих самих міжнар.-прав, норм або актів. В іншому випадку вважається, що Т. с. ще не виник і проблема знаходиться на стадії розбіжностей, які можуть і не призвести до Т. с. Від Т. с. слід відрізняти демаркаційні розбіжності сторін, які зазвичай погоджуються змішаними прикордонними комісіями. Одностороння територ. претензія також не утворює Т. с., оскільки в цьому випадку держава-пре-тендент не оспорує юрид. приналежності певної території конкретній д-ві, але з яких-небудь причин вважає, що ця приналежність повинна бути змінена. Як і міжнар. спори взагалі, вони повинні розв'язуватись мирними засобами, відповідно до *мирного вирішення міжнародних спорів принципу*. Переважна більшість сучас. Т. с. існує в Азії, Африці та Лат. Америці.

О.В. Задорожній

Територіальні ВОДИ (територіальне море) у *міжнародному праві* — різновид мор. просторів, мор. пояс, що примикає до узбережжя та *внутрішніх вод держави* або до *архіпелажних вод держави архіпелагу*. Міжнар.-прав. статус і режим Т. в. визначаються положеннями Женевської конвенції 1958 «Про територіальне море та прилеглу зону» та ч. II *Конвенції ООН із морського права 1982*. За своїм прав. статусом Т. в. — частина нац. території прибережної д-ви. *Суверенітет* прибережної д-ви поширюється і на повітр. простір над Т. в., на мор. дно під ними та його надра. Особливість прав, режиму Т. в. полягає в тому, що прибережна д-ва має здійснювати свій суверенітет над територ. морем з урахуванням *норм міжнародного права*, які закріплюють: макс. ширину Т. в.; методи вимірювання ширини Т. в. і встановлення їхніх меж; право мирного проходу інозем. суден у Т. в. Відповідно до ст. 3 Конвенції ООН із мор. права 1982 ширина Т. в. самостійно встановлюється кожною д-вою, але не може перевищувати 12 мор. миль від вихідних (базових) ліній, визначених відповідно до цієї Конвенції. Нормальна вихідна лінія — це лінія найбільшого відпливу від берега (ст. 5 Конвенції) або, в тих місцях, де приплив незначний, — лінія багаторічного середнього рівня моря. Конвенція 1982 передбачає ще два інші види вихідних ліній: лінію рифу за наявності островів, які знаходяться на атолах, або островів, облямованих рифами (ст. 6), та прямі вихідні лінії (ст. 7), що застосовуються в місцях, де берегова лінія глибоко порізана та звивиста або де вздовж берега і в безпосередній близькості до нього є ланцюг островів. Прямі вихідні лінії об'єднують точки на суходолі, які видаються в море при найбільшому відпливі таким чином, щоб не припуститись скільки-небудь помітних відхилень від заг. напрямку берега, і щоб територ. море іншої д-ви не виявилось

відрізаним від відкритого моря або *виключної економічної зони*. Укр. фахівці з *міжнародного морського права* виділяють від двох основних методів вимірювання ширини Т. в. на основі Конвенції ООН із мор. права 1982 (В. Ва-силенко, О. Висоцький, Д. Рибальчик) до чотирьох методів на основі узагальнення положень Конвенцій 1982 і 1958 та їх застосування в практиці д-ав (Г. Анцелевич). Зовн. межа Т. в., згідно зі ст. 4 Конвенції ООН із мор. права 1982, — це лінія, кожна точка якої знаходиться від найближчої точки вихідної лінії на відстані, що дорівнює ширині територ. моря. Конвенція ООН із мор. права 1982 вперше підтвердила в договірній формі норму міжнар. права, згідно з якою ширина територ. моря прибережної д-ви не може перевищувати 12 мор. миль від вихідних ліній.

Інститут Т. в. у міжнар. мор. праві складався історично, і на різних етапах його розвитку пропонувались різні способи обліку ширини Т. в. Так, у XVI — XVII ст. макс. шириною Т. в. вважались 3 мор. милі — відстань гарматного пострілу, тобто той простір, який д-ва силою своєї зброї здатна ефективно захистити. Більшість д-ав мають ширину Т. в. від 3 до 12 мор. миль. Закон України «Про державний кордон України» від 4.11.1991 встановлює (ст. 5), що до територ. моря України належать прибережні мор. води шириною 12 мор. миль, відлічуваних від лінії найбільшого відпливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відп. точки. Геогр. координати цих точок затверджуються в порядку, який встановлюється КМ України. В окремих випадках інша ширина територ. моря України може встановлюватись міжнар. дог-рами України, а при їх відсутності — відповідно до заг.-визнаних норм і *міжнародного права принципів*.

В.С. Ржевська

Територіальні режими особливі — режими, які встановлюють особливий статус або порядок використання простору (зрідка — території окремої держави) з урахуванням інтересів певної держави, кількох або усіх держав. Т. р. о. встановлюються *договором міжнародним*. Категорія Т. р. о. включає в себе різні за предметом договірні режими, напр., експлуатації та видобутку мінеральних і живих ресурсів, *демлітаризації та нейтралізації зони миру* (у разі їхнього встановлення), водокористування, судноплавства міжнар. ріками, протоками й каналами, рибальства тощо. До Т. р. о. можна віднести режим *Антарктики, континентального шельфу, економічних зон*, міжнар. район мор. дна — мор. дно і його надра за межами континентального шельфу прибережних д-ав (за межами нац. юрисдикції), *відкрите море*, повітр. простір за межами держ. територій, косм. простір, Місяць та інші небесні тіла. На цій території, що знаходиться в заг. користуванні д-ав, діють заг.-визнані *міжнародного права принципи й норми міжнародного права*. Згідно зі ст. 12 *Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978* правонаступництво д-ав не викликає зміну режиму, так само як і кордону. До категорії Т. р. о. не відноситься користування військ, базами на інозем. територіях.

О.В. Задорожній

Територіальної цілісності принцип —

один з основних *міжнародного права принципів*. Ще Статут Ліги Націй (ст. 10) вимагав поваги до збереження територ. цілісності д-ав. Втім, прийняття цього док-та відбувалось на тлі визнання територ. змін у Європі, які нерідко були далекими від добровільних. *Статут ООН формулює* Т. ц. п. через заборону загрози силою або її застосування як проти територ. недоторканності або політ, незалежності будь-якої д-ви, так і будь-яким ін. ч., несумісним із цілями ООН (п. 4 ст. 2). Невідповідність формулювань Статуту Ліги Націй (територ. цілісність) і Статуту ООН (територ. недоторканність) сприяли появі різних найменувань принципу: принцип територ. цілісності д-ав; принцип територ. недоторканності д-ав; принцип недоторканності і цілісності держ. території тощо. У Декларації принципів міжнар. права 1970 йдеться: а) про обов'язок д-ви «утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на порушення національної єдності і територіальної цілісності будь-якої держави чи країни»; б) що «територія держави не повинна бути об'єктом *окупації воєнної*, яка стала результатом застосування сили в порушення Статуту ООН»; в) що «територія держави не повинна бути об'єктом набуття іншою державою в результаті загрози силою чи її застосування»; г) що не повинні визнаватись територ. надбання, здобуті через силу чи загрозу її застосування. Становлення Т. ц. п. д-ав активізувалось завдяки його регіональному утвердженню, зокрема у Статуті *Організації американських держав*, Пакті *Ліги арабських держав*, Хартії *Організації африканської єдності*, *Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975*. Т. ц. п. д-ав покладає на них зобов'язання

утримуватись від будь-яких дій, несумісних із цілями і принципами Статуту ООН, стосовно: територ. цілісності, політ, незалежності та єдності д-ви; дій, що є застосуванням сили чи її загрози; перетворення території на об'єкт воєнної окупації; загрози перетворення території на об'єкт набуття прямо чи опосередковано, застосовуючи силу з порушенням *міжнародного права*. Зад-вами закріплено право визнання окупації незаконною. Суб'єктами зобов'язань, згідно з Т. ц. п. д-ав, є всі суб'єкти

Міжнародного Права.

Д.В. Скринька

Території зміна приналежності — перехід території або її частини від однієї *держави* до іншої. У сучас. *міжнародному праві* є дві гол.

прав, підстави Т. з. п.: унаслідок реалізації народами та націями права на самовизначення або на підставі *договору міжнародного* (див. *Цесія*). При цьому населенню території, приналежність якої змінюється, мають бути гарантовані *права людини*, у т. ч. право на *громадянство* та право змінити своє громадянство (відповідно до ст. 15 *Загальної декларації прав людини*). Населенню території, яка переходить від однієї д-ви до іншої, мають бути створені умови для вибору громадянства — *оптації*. Така підстава Т. з. п. відома старовинному міжнар. праву як право давності (визнання законним володіння, яке виникло в результаті порушення норм права, що існували в минулому, з огляду на тривале й безперервне здійснення суверенної влади) допускається в сучас. міжнар. праві тією мірою, якою вона не суперечить основним принципам сучас. міжнар. права. Не допускається сучас. міжнар. правом зміна приналежності території на підставі її *окупації воєнної* в результаті застосування сили з порушенням положень *Статуту ООН*. Не повинні визнаватись законними ніякі територ. надбання, що стали результатом загрози силою або її застосування (Декларація про принципи міжнар. права 1970), зокрема — результатом *агресії акту* (ст. 5 «Визначення агресії» 1974). У випадку територ. спору допускається Т. з. п. за рішенням міжнар. судової установи — *ад'юдикація*. Заміна однієї д-ви іншою в несенні відповідальності за *міжнародні відносини* будь-якої території в сучас. міжнар. праві охоплюється терміном «правонаступництво».

В.С. Ржевська

Територія державна — частина поверхні земної кулі, у т. ч. суша, її надра, води та повітря, що знаходиться під *суверенітетом* певної *держави* і на яку поширюється її *територіальне верховенство*. Т. д. складається із сухопутної, водної та повітр. частин. До сухопутної території відноситься материк, острови та *анклави*. Водна територія включає води річок, озер, проток, штучних водосховищ, каналів, які повністю розташовані в межах кордонів даної д-ви. До неї відносять також *внутрішні морські води* й *територіальні води*. Крім того, до Т. д. належать надра сухопутної та водної території, що розташовані в межах кордонів д-ви. Вважається, що глиб надра не мають меж, проте звужуються в напрямку до центру Землі. Повітр. простір як складова Т. д. — це стовп повітря над сухопутною і водною Т. д., де вона здійснює свій суверенітет.

О.В. Задорожній

Територія міжнародна — геогр. простір, який знаходиться за межами *території державної* й не належить виключно певній державі, а перебуває у спільному користуванні всього людства, усіх держав, і прав, статус та режим якого визначається *міжнародним правом*. До Т. м. відноситься *відкрите море*, повітр. простір над ним, мор. дно за межами *континентального шельфу*, *Антарктика*, *космічний простір*, Місяць та інші небесні тіла.

О.В. Задорожній

Терлецький Євген Петрович (13.03.1892, с. Лозовий Пирятинського повіту Полтавської губернії — 1938) — укр. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї священика. Закінчив ф-т сусп. наук Психоневрологічного ін-ту в Петрограді (1916) та Інститут червоної професури (1932). У рев.-визв. русі брав участь із 1911 як есер, із 1917 — лівий есер, із 1918 — боротьбист. У квітні — грудні 1917 — чл. Полтавської ради робітничих і солдатських депутатів, у грудні 1917 — квітні 1918 — чл. ЦВК Рад України, народний секр. зем. справ, чл. делегації рад. України на *Брестських мирних переговорах 1917-18*. У квітні — липні 1918 — чл. Всеукраїнського бюро для керівництва повстанською б-бою проти нім. окупації, 1919 — відп. секретар ЦК партії боротьбистів, у грудні 1919 — чл. Всеукрревкому, 1920-22 — нарком юстиції УСРР; у 1920-21 — чл. ЦК КП(б)У. Із 1922 — на дип., парт, і рад. роботі: у 1922-23 — повпред УСРР у країнах Бал-

тії (Латвія, Литва, Естонія), у 1923-26 — працював у представництві УСРР при РНК СРСР у Москві; у 1928-30 — заст. голови Всесоюзної ради колгоспів і Колгоспцентру СРСР і РСФРР; у травні 1932-35 — працівник апарату ЦКК-НК РСІ СРСР; із червня 1934 — чл. Воронежського обкому й облвиконкому, уповноважений Центр. держ. комісії з визначення урожайності при РНК СРСР по Воронежській області. 1937 репресований. *М.С.Дорошко*

Тероризм Інформаційний — різновид *тероризму міжнародного*, що передбачає зловживання інформ. системами, мережами та їхніми компонентами для здійснення терористичних дій та інших, прирівняних до них акцій; в умовах *глобалізації* та розвитку інформ. суспільства використовується нац. або транснац. кримінальними структурами, терористичними угрупованнями, спецслужбами д-ав тощо. Для Т. і. використовуються друковані ЗМІ, мережі ефірних і кабельних мас-медіа, *Глобальна інформаційна мережа* (Інтернет), електронна пошта, різноманітні електронні ігри, компакт-диски, аудіокасети тощо.

Т. і. спрямовується на руйнування знаково-символьної інфраструктури суспільства, створення в ньому атмосфери громадян, непокори, недовіри до дій та намірів влади й, перш за все, її силових структур, що мають захищати сусп. порядок. Т. і. використовує ЗМК для психологічної обробки масової свідомості з метою усунення елементарних правил особистої та громад, безпеки, насадження відчуття приреченості тощо. Для цього використовуються прийоми зняття природжених табу та естетизація психопатичної поведінки й різноманітних збочень, у т. ч. вбивства та фізичного й психологічного насильства, героїзація криміналітету й, навпаки, — дегероїзація працівників спецслужб, правоохоронних органів, ветеранів війни та праці тощо. Т. і., як правило, передує або супроводжує акти **ТРАДИЦІЙНОГО** тероризму. *М.Л. Ожєван*

Тероризм МІЖНАРОДНИЙ — явище світової політики, пов'язане із застосуванням крайніх форм насилля, що породжують ефект страху і т. ч. дестабілізують *міжнародні відносини*. Мета Т. м. як форми політ, насилля полягає в нагнітанні в суспільствах окремих країн й у світовому співтоваристві відчуття страху та невпевненості шляхом проведення терористичних актів. Причина Т. м. полягає в зростанні міжнар. кризових явищ, нездатності міжнар. співтовариства ефективно регулювати складні міжнар. процеси, встановленні радикальних політ, цілей в умовах різкого дисбалансу в силі. Т. м. є формою асиметричного конфлікту (див. *Конфлікт міжнародний*), який виявляється в залякуванні і придушенні аж до фізичного знищення політ, супротивників за допомогою збройних засобів. Ця форма характерна як для внутр., так і для міжнар. конфліктів, коли існує велика нерівність у співвідношенні сил і більш слабкий суб'єкт не може вести відкриту збройну б-бу. Основним суб'єктом таких конфліктів, як правило, виступають соц. групи, хоча в міжнар. практиці є приклади, коли як суб'єкти виступають соц. прошарки й навіть д-ви (держ. тероризм). До Т. м. вдаються д-ви, орг-ції, політ, рухи чи інші суб'єкти, коли вони не в змозі відкрито протистояти більш могутньому противнику.

Т. м. ідеологічно вмотивований, за ним стоїть певна політ, мета (якою може бути відплата у відповідь на політ, чи екон. домінування суперника, залякування його, аби підірвати могутність, зокрема морально-політ. потенціал). Він спрямований на підриг внутр. безпеки та створення екстремальних ситуацій серед широких прошарків населення д-ав світу. Терористичні орг-ції можуть діяти як проти того або іншого соц. прошарку в певній д-ві, так і проти самої д-ви з метою реалізації конкретних зовн.-політ, інтересів. Із кінця ХХ ст. міжнар. практика багата терористичними актами локального масштабу, які були скоєні ісламськими фундаменталістськими групами в арабських д-вах, арабськими й палестинськими екстремістськими угрупованнями проти провідних країн *НАТО*. Проявом глобального тероризму стала широкомасштабна терористична акція ісламської фунда-менталістської групи «Алькаїда» проти США 11.09.2001. Встановлення системи однополярного світу практично виключає виникнення світової війни чи широкомасштабних регіональних конфліктів. Натомість така система породжує асиметричні насильницькі дії у формі Т. м.

Г.М. Перепелиця

Тер-Петросян (Тег-Реитеуап) Девон (9.01.1945, Алеппо, Сирія) — вірменський громад.-політ, і держ. діяч, вчений-сходознавець, 1-й Президент Республіки Вірменія (16.10.1991-3.02.1998). Нар. в родині відомого сирійського комуніста. 1946 разом із родиною переїхав до Вірменської РСР. Закінчив відділення сходознавства філол. ф-ту Єреванського держ. ун-ту (1968), аспірантуру Ленінградського ін-ту сходознавства (1971); захистив кандидатську (1972) та докторську

(1987) дисертації. 1972-78 — наук, співробітник Ін-ту літератури Вірменії ім. М. Абеґяна; 1978-88 — наук, секретар, старший наук, співробітник Ін-ту давніх рукописів (Матенадаран) ім. М. Маш-тоца. Із лютого 1988 очолив комітет «Карабах» Матенадарану, із травня — чл. Комітету карабах-ського руху Вірменії. У грудні 1988 — травні 1989 перебував в ув'язненні, але згодом звільнений завдяки міжнар. компанії протесту. У листопаді 1989 обраний членом правління, згодом — головою Вірменського заг.-нац. руху (масової громад.-політ. орг-ції, що оформилась на основі комітету «Карабах»). 27.08.1989 обраний депутатом Верховної Ради Вірменської РСР, а 4.08.1990 — Головою Верховної Ради Вірменської РСР. 16.10.1991 обраний Президентом Республіки Вірменія; 22.09.1996 переобраний на другий термін. Був ініціатором широкомасштабного партнерства з Росією у військ. сфері; прагнув шляхом компромісів врегулювати проблему *Нагірнокарабахського конфлікту* та зняти напругу у вірмено-тур. відносинах. 3.02.1998 під тиском критики свого політ. курсу з боку найближчого оточення склав презид. повноваження та відійшов від політ. діяльності; займається наук. дослідженнями. Автор понад 70 наук. праць вірменською, рос. і франц. мовами з історії христ. Сходу та літературознавства. *Л.В. Губерський*

Тетеря (Моржковський-Тетеря) Павло Іванович (бл. 1620/22 — квітень 1671, Едірне, Туреччина) — укр. держ. і військ. діяч, дипломат. Походив із православної шляхти Київ, воєводства. Закінчив уніатську школу в Мінську (бл. 1637). Із 1639 — на службі в магнатів Праж-мовських, потім — канцелярист у Луцькому грод-ському суді; із 1648 — писар Переяславського полку, брав участь у воєнних кампаніях 1648 і 1649. 29.11.1649 за розпорядженням *Б. Хмельницького* очолив посольство до трансільванського кн. Юрія II Ракоці й відтоді відповідав за балканський напрямок гетьманської дипломатії, блокував молдовсько-польські зв'язки й виступив співорганізатором *українсько-трансільванського союзного договору 1656*. Влітку 1653 призначений переяславським полковником; відповідав за прийом моск. посольства *В. Бутур-ліна*. 17.02.1654 спільно з *С. Богдановичем-За-рудним* відбув до Москви для остаточного оформлення *Переяславсько-Московської угоди 1654*, забезпечивши її таємний і не досить виразний характер, що давало *Б. Хмельницькому* значну свободу дій. Разом із *І. Виговським* і *Ю. Неміричем* розробив проект *Гадяцького договору 1658* між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою, після чого відбув до Варшави (до 1661). Як прибічник держ. єдності Війська Запорозького з Річчю Посполитою взяв участь у підготовці *Сло-бодищенського трактату 1660*, того самого року одружився з донькою *Б. Хмельницького* Оленою. У жовтні 1662, після зречення від булави *Ю. Хмельницького*, на старшинській раді в Чигирині обраний гетьманом Війська Запорозького (фактично лише правобережних полків). Спираючись на підтримку Речі Посполитої, упродовж 1663-64 намагався збройним шляхом об'єднати під своєю владою Правобережну й Лівобережну Україну. Шляхом *дипломатичного листування* з королем Яном II Казимиром домогся дозволу на поновлення самостійних відносин із Молдовою, Валахією та Кримським ханом, а також проведення мирних переговорів із Московією, але під тиском козацько-селянських повстань у червні — липні 1665 виїхав до Польщі (офіційно гетьманства не зрікся). Зазнавши переслідувань з боку польських магнатів, конфіскації маєтків і вироку Люблінського трибуналу про позбавлення честі з довічним вигнанням, у липні 1670 емігрував до Ясс, де був із почестями прийнятий господарем Григорієм III Дукою. Встановивши контакт із султаном Мохамедом IV і великим візиром Кепрюлю, переконав їх у доцільності підготовки до війни з Річчю Посполитою й отримав султанський санджак (прапор), що означало затвердження гетьманом під султанською протекцією. Отруєний польськими таємними агентами.

В.І. Головченко

Тетчер (Тпаісіег, уроджена Робертс) Маргарет Гільда, баронеса Кестевен (13.10.1925, Грантхем, графство Лінкольншир, Велика Британія) — брит. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї власника бакалійної крамниці. Закінчила Самерс-вільський коледж і хім. ф-т Оксфордського ун-ту (1947), де була головою університетської консервативної асоціації. У 1948 брала участь у щорічній конференції Консервативної партії як представник Асоціації випускників Оксфорда. До шлюбу з бізнесменом Д. Тетчером працювала хіміком-дослідником у сфері харчових технологій. У 1953 здобула юрид. освіту, вела адвокатську практику, спеціалізувалась на податковому праві. У 1959 вперше обрана до парламенту від Консервативної партії; у 1970-74 була міністром освіти в уряді *Е. Хіма*; після поразки консерваторів на виборах 1974 у 1975 обрана лідером партії. 4.05.1979-28.11.1990 — Прем'єр-

міністр Великої Британії (перша жінка на цій посаді в історії країни). Виявила твердість і непоступливість під час *англійсько-аргентинського конфлікту 1982* через Фолклендські (Мальвінські) о-ви, підтвердивши за Британією статус *великої держави*; активно підтримувала процес перебудови в СРСР, виступала проти його дезінтеграції й відмовлялась вести будь-який політ, діалог із керівництвом Української РСР, вважаючи її «територією типу Каліфорнії»; протидіяла поглибленню *інтеграції зах.-європ. д-ав* у рамках *Європейського економічного співтовариства*. Опір Т. входженню Великої Британії в *Європейську валютну систему* викликав невдоволення торі своїм лідером. 22.11.1990 була змушена подати у відставку. 5.06.1992 отримала довічне перство та стала членом палати лордів.

РА.. Кривонос

Техасу анексія — приєднання в 1846 території Техаської республіки до США. За іспан. панування територія Техасу була освоєна незначною мірою. Після проголошення незалежності Мексики 1821 іммігранти зі США отримали право селитись на цій території, уряд США сприяв цьому. Наприкінці 1829 посланник США Дж. Пойнсет запропонував мексиканському урядові продати Техас за 5 млн. дол., дістав відмову й був висланий із країни. У Техасі зародився рух колоністів за незалежність від Мексики, а в 1835 розпочалось антимексиканське повстання. США надавали заколотникам допомогу грошми та зброєю. Конвент «представників народу Техасу» проголосив 2.03.1836 відокремлення від Мексики та створення незалежної республіки. Конституція Техаської республіки була складена за зразком Конституції США. У квітні 1836 мексиканські війська на чолі з головою уряду генералом А. Санта-Анна зазнали поразки від техасців. Полонений Санта-Анна уклав з урядом Техасу угоду щодо припинення воєнних дій, визнання незалежності Техасу та встановлення кордону між Техасом і Мексикою по р. Ріо-Гранде, погодившись, т. ч., на передачу Техасу частини мексиканської території, що знаходилась між давнім кордоном Техасу по р. Нуесес і р. Ріо-Гранде. Конгрес Мексики не визнав цю угоду, а мексиканський уряд категорично відмовився визнати Техаську республіку, проте був не в змозі відновити там свій *суверенітет*. Незалежність Техасу була визнана США в 1837, а 1839-40 - Великою Британією, Францією, Голландією, Бельгією, які розраховували, що нова республіка стане бар'єром на шляху подальшої експансії США на південь. У США зростали анексіоністські настрої щодо Техасу. 1.03.1845 Президент США Дж. Тайлер підписав прийнятий Конгресом США закон про прийняття Техаської республіки під юрисдикцію США. 23.03.1845 Мексика розірвала дип. відносини зі США. Президент Мексики Х. Еррера заявив про готовність визнати незалежність Техасу, якщо останній зобов'язеться не приєднуватись до США, але Конгрес Техасу постановив приєднатися до США 23.06.1845, що було підтверджено референдумом 13.10.1845. Техас став 28-м штатом США (29.12.1845). Наслідком Т. а. стали *Ріо-Гранде конфлікт 1846* й *американсько-мексиканська війна 1846-48*. Мексика визнала Техас частиною США за *Гвадалупе-Гідальго договором 1848*.

Б.М. Гончар

Тешенський мирний договір 1779 підписаний 13.05.1779 в Тешені (сучасний Ческе-Тешин, Чехія) між Австрією з одного боку та Пруссією, Саксонією та Цвейбрюккеном — з іншого; його гарантами виступили Росія та Франція; завершив війну за баварську спадщину 1778-79. У 1777 внаслідок того, що династія Віттельсбахів перервалася, у Баварії виникла суперечка щодо наслідування королівського трону, до якої долучилися інші нім. д-ви, зокрема Австрія та Пруссія. 16.07.1778 Пруссія та її союзники розпочали війну проти Австрії. Прус. король *Фрідріх-Вільгельм II* звернувся за допомогою до Росії, посилаючись на *Петербурзький союзний договір 1764*. Російська імп. *Катерина II* відмовила Пруссії у військ. допомозі; вона вирішила виступити як посередник у врегулюванні та в категоричній формі запропонувала завершити конфлікт мирним шляхом. У травні 1779 Росія, погрожуючи застосувати збройну силу для припинення бойових дій, змусила супротивників розпочати в Тешені мирні переговори, які завершилися підписанням дог-ру. Він проголошував мир між ворогуючими сторонами, що підтвердили положення *Вестфальського миру 1648* та всіх дог-рів, підписаних між ними після 1648. В окремій статті Росія та Франція визнавались гарантами дог-ру. 13.05.1779 Росія та Франція також підписали акт гарантії Т. м. д. Його підписання стало значною перемогою рос. дипломатії: посередницька роль у врегулюванні суперечки за участі двох *великих держав* зміцнила міжнар. статус Росії як великої д-ви; виступивши як гарант дог-ру, Росія фактично стала гарантом Вестфальського договору 1648 й остаточно утвердилась як провідний суб'єкт європ. системи *міжнародних відносин та міжнародного права*.

Тимофєєв Ігор Володимирович (10.11.1960, Дніпропетровськ) — укр. держ. та військ, діяч, дипломат. У 1981 закінчив Донецьке вище військ.-політ, уч-ще інженерних військ та військ зв'язку, 1991 — Військ.-політ, академію (Москва). У 1993-98 — 2-й секр. відділу співробітництва з міжнар. орг-ціями з питань обмеження озброєнь, 2-й, 1-й секр., радник, зав. відділу нерозповсюдження, конверсії та експортного контролю Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України; 1998-99 — заст. начальника Управління контролю над озброєнням та роззброєнням МЗС України. У 1999-2001 — радник, радник-посланник, тимчасовий повірений у справах Посольства України в Об'єднаних Арабських Еміратах. У травні 2001 — грудні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Об'єднаних Арабських Еміратах, одночасно в липні 2002 — грудні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Бахрейн за сумісництвом, у квітні 2002 — грудні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Катар за сумісництвом. Указом Президента України від 26.12.2003 призначений заступником міністра оборони України.

В.М. Матеїєнко

Тимошєнко Костянтин Володимирович (19.01.1946) — укр. держ. та громад.-політ, діяч, дипломат. У 1971 закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 1991 — Київ, ін-т політології і соц. управління. У 1973-78 — референт Укр. товариства дружби та культ, зв'язків із зарубіжними країнами; 1978-81 — дир. рад. культ, центру в Алжирі; 1981-86 — старший референт Укр. товариства дружби та культ, зв'язків із зарубіжними країнами; 1986-88 — інструктор відділу зарубіжних зв'язків Київ, міському КПУ. У 1989-92 — 1-й секр., радник Управління двосторонніх зв'язків МЗС України; 1992-94 — зав. відділом країн Зах. Європи Управління двосторонніх відносин МЗС України; 1994-95 — заст. начальника Управління Європи та Америки; 1995-98 — радник-посланник Посольства України у Французькій Республіці; 1998-2001 — нач. Другого територ. управління МЗС України. Указом Президента України від 31.08.2001 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Португальській Республіці.

В.М. Матеїєнко

Тимчасова угода між Австрією і РСФРР та УСРР 1921 — договір між представниками РСФРР та УСРР з одного боку та Австрійської Республіки — з іншого, підписаний у Відні 7.12.1921 на невизначений термін із можливістю *денонсації*; набув чинності 14.02.1922. Згідно з дог-ром на делегації сторін для опікування *військовополоненими* покладалася «захист інтересів громадян їхніх країн»; із метою розвитку екон. відносин до складу делегацій включались торг, представництва; їхнім главам і членам надавались *дипломатичні привілеї та імунітети*. Представництва РСФРР і УСРР розглядались як «єдині представництва Російської й Української держав в Австрії», що означало *визнання де-факто* РСФРР і УСРР Віднем. Угода також регулювала питання консульських відносин, судноплавства, поштових, телеграфних і радіотелеграфних відносин, торг, зв'язків «у дусі взаємної доброзичливості». Повноважним представником УСРР у Відні Х. Раковський призначив Ю. Коцюбинського; штатний розпис укр. повпредства передбачав 9 співробітників.

В.М. Матвієнко

Тимчасово повірений у справах (з франц. *plagse <ГарГаіге\$ aci іпіегіт*) — особа, яка виконує обов'язки глави *дипломатичного представництва* у випадку відсутності останнього. Т. п. у с. не належить до самостійного класу глав дип. представництв, призначення яких має постійний характер, а лише тимчасово заміщає главу представництва в тих випадках, коли він не може виконувати свої функції (відпустка, від'їзд за викликом свого уряду тощо). Як правило, Т. п. у с. призначаються дипломати з числа персоналу представництва, що мають найвищий після посла *дипломатичний ранг* (посаду), напр., радники-посланники, радники. Про їх призначення повідомляється МЗС країни перебування (зазвичай це лист від глави дип. представництва, що від'їздить, чи мін. зак. справ країни, яка направляє, до мін. зак. справ країни перебування), що вважається достатнім для виконання дипломатом покладених на нього функцій Т. п. у с. Якщо д-ва акредитує главу представництва в кількох країнах, то вона може заснувати дипломатичні місії, які очолюватимуть Т. п. у с. в кожній д-ві, де глава дип. представництва не має постійного місця перебування. (Україна у 2000 мала такі дип. місії в Нідерландах і Данії, які, відповідно,

належали до складу Посольств України в Бельгії та Швеції) Т. п. у с. користується всіма правами та привілеями дип. представника, за винятком деяких протокольних почесей, що надаються йому меншою мірою, ніж главі дип. Представництва.

В.М. Матвієнко

«Тихоокеанська доктрина» Форда — див. *Форда доктрина*.

Тихоокеанське співтовариство (РасіПе Сотігшпігу) — регіональне об'єднання держав і територій півд. частини Тихого океану та країн, залежні території яких розташовано в цьому регіоні. Створене на основі угоди про сприяння розвитку регіону, яку було підписано 6.02.1947 в Канберрі (Австралія) представниками Австралії, Великої Британії, Нідерландів, Нової Зеландії, США та Франції; угода набула чинності 29.07.1948. До 6.03.1997 називалось Пів-деннотихоокеанською комісією. Членами Т. с. є 27 країн і територій (Нідерланди вийшли з Т. с). Секретаріат знаходиться в Нумеа (Нова Кале-донія). Завданням Т. с. є сприяння регіональному співробітництву в екон. та соц. сферах.

В.Ю. Константинов

ТишкЄВИЧ Михайло Станіславович (7.04.1857, с. Андрушівка Липовецького повіту Київ, губернії — 3.08.1930, с. Жидів поблизу Познані, Польща) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат, граф. Походив із давнього укр.-литовського полонізованого шляхетського роду. Закінчив зі срібною медаллю Академію мистецтв у Петербурзі (1879). Після служби в рос. армії (1879-80) мешкав у родовому маєтку, матеріально підтримував укр. письменників, митців, освітян, фінансував НТШ, львівську «Просвіту», Українське наукове товариство в Києві; виступив співзасновником помірковано-ліберальних «Союзу шляхти і земельних власників» (1906), «Крайової партії» (1906), «Товариства прихильників миру» (1907), київ. Громади українців-греко-католиків. Із 1909 мешкав у Лозанні (Швейцарія), активно популяризував серед зах.-європ. громадськості укр. питання. Під час *Першої світової війни* фінансував щотижневик «Б'Ілсгаіпе», доклав зусиль для звільнення інтернованого рос. окуп. владою митрополита А. Шептицького. У 1917 обраний головою Об'єднання укр. католиків у Києві; дізнавшись із преси 14.08.1918 про заочне призначення урядом *П. Скоропадського* «провізорним заступником Української Держави в Швейцарії», відмовився від посади з огляду на «можливість повороту України до Росії на основі Переяславського договору», коли «після двохсотлітнього досвіду страшна помилка 1654 р. була б злочином у 1918». 15.02.1919 призначений Директорією УНР головою Надзвичайної дип. місії УНР при Римському престолі, зміг прибути до Ватикану 5.05.1919 й невдовзі мав приватні аудієнції в Папи римського Бенедикта XV і держ. секретаря Римської курії кардинала П'єтро Гаспаррі, що означало *визнання де-факто* Ватиканом УНР. Намагався переконати Святий престол вплинути на Варшаву в *українсько-польській війні 1918-19*, за активну міжнар. діяльність був відзначений папським Великим Хрестом. 22.08.1919 призначений головою Надзвичайної дип. місії УНР на Паризьку мирну конференцію та головою Дипломатичної місії УНР у Франції, написав і подав на адресу голови конференції 13 дип. нот та інших офіц. звернень із пропозиціями визнати незалежність УНР і справедливо вирішити схід.-галицьке питання. Очолював дип. делегації УНР на *Сан-Ремо конференції 1920 і Спа конференції 1920*. У лютому 1921 пішов у відставку з *дипломатичної служби* УНР й оселився в маєтку родичів на Познанщині, де займався наук. працею.

Твори: «Історико-генеалогічні матеріали до монографії про рід Тишкевичів. 1413-1599 рр.» (1911), «Історичні документи про Україну в її відносинах з Польщею, Росією й Туреччиною (1569-1764)» (1919), «Україна в очах Конгресу» (1919), «Українська література» (1919), «Уривки з спогадів» («Літературно-науковий вісник», 1928-29).

ВЛ. Головаченко

Тільзитські мирні договори 1807 — підписані в Тільзиті (Схід. Пруссія) мирні угоди між Францією з одного боку та Росією і Пруссією — з іншого; завершили існування четвертої *антифранцузької коаліції*. Договори були підписані після поразки рос. та прус. військ при Фрідланді 2(14).06.1807, основні їхні положення були обговорені при особистій зустрічі *Наполеона I* й *Олександра I*.

Рос.-франц. мирний договір від 25.06(7.07). 1807 передбачав: поширення на територію Російської імперії дії наполеонівського декрету про *Континентальну блокаду* Великої Британії; визнання Петербургом уже здійснених і майбутніх територ. змін, зроблених Францією в Європі; визнання Росією новоствореного Вестфальського королівства, яке отримало всі землі Пруссії на лівому березі р. Ельба; створення на землях, отриманих Пруссією при *поділах Речі Посполитої*,

Герцогства Варшавського (Росія отримала Білостоцький округ). Росія ставала посередником на перего-

ворах між Францією та Великою Британією, а Франція — між Росією і Туреччиною.

За прус.-франц. мирним договором від 9.07.1807 Пруссія зобов'язалась обмежити чисельність армії 40 тис. вояків і виплатити 100 млн. франків контрибуції та приєднатись до *Континентальної блокади*.

Підписавши Т. м. д., Наполеон I домігся укладення союзу з Росією та розриву її відносин із Великою Британією, але йому не вдалось умовити Росію здійснити великі територ. надбання за рахунок Пруссії й остаточно розірвати стосунки між двома д-вами. Саме через позицію Росії територ. втрати Пруссії були порівняно незначними. Положення дог-ру про сприяння Росії у війні з Туреччиною Францією не виконувались. Дог-ри припинили свою дію з початком Російської кампанії Наполеона в 1812.

В.В. Копійка

ТИТО (Тіто, справжнє прізвище Броз) Йосип (25.05.1892, с. Кумровець, Хорватія - 4.05.1980, Любляна, Словенія) — югославський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. У 1910 вступив до Соціал.-демокр. партії Хорватії та Славонії, брав участь у робітничому русі Австро-Угорщини. Восени 1913 забраний до війська і з початком *Першої світової війни* направлений на фронт. Навесні 1915 був поранений і потрапив у рос. полон. У 1917 в Петрограді брав участь у липневій демонстрації проти Тимчасового уряду, був арештований і висланий на Урал; у жовтні 1917 в Омську вступив до закордонної секції РКБ(б). У вересні 1920 повернувся на Батьківщину, вступив у Компартію Югославії (КПЮ). Із лютого 1928 — секр. Загребського комітету КПЮ. У серпні 1928 заарештований і засуджений на 5 років каторжної в'язниці, у 1934 звільнився й відновив нелегальну діяльність. У грудні 1934 обраний членом ЦК КПЮ і Політбюро ЦК КПЮ. У 1935-36 перебував у Москві, працював у *Комуністичному Інтернаціоналі*; повернувшись на Батьківщину, у грудні 1937 очолив КПЮ. Під час Народно-визвольної війни в Югославії 1941-45 — верховний головнокомандувач Народно-визвольної армії Югославії, маршал (1943). 30.11.1943 обраний головою Національного комітету визволення Югославії, у березні 1945 призначений головою Ради Міністрів, міністром оборони й верховним головнокомандуючим збройними силами Демократичної Федеративної Югославії. У серпні 1945 обраний головою Народного фронту (у 1953-54 голова Соціалістичного союзу трудового народу Югославії), у листопаді 1945 очолив уряд ФНРЮ. У 1953-63 — голова Союзного виконавчого віча (уряду) ФНРЮ. На 6-у з'їзді КПЮ (1952), що прийняв рішення про перейменування партії в Союз комуністів Югославії (СКЮ), був обраний ген. секретарем (із 1966 — голова) СКЮ, із 1974 — без обмеження терміну мандата; із 1963 — Президент СФРЮ (у травні 1974 Скупщина СФРЮ обрала Т. на цю посаду без обмеження терміну повноважень). В Югославії вважався повноправним членом *антигітлерівської коаліції*, одним із засновників *Руху неприєднання*; виявив твердість під час *радянсько-югославського конфлікту 1948-53* і здатність до політ. компромісу під час укладення *радянсько-югославських угод 1955-56*.

М.С. Каменецький

Тігулеску (ТіШіезси) Ніколає (4.03.1882, Крайова — 17.03.1941, Канн, Франція) — румунський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї заможного юриста. Закінчив юрид. ф-т Сорбонни, д-р права. У 1912 обраний до парламенту Румунії; у 1916-18 і 1920-21 — міністр фінансів; належав до складу румунської делегації на *Паризькій мирній конференції 1919-20*; у 1920-36 — представник Румунії при *Лізі Націй*, підписав *Тріанонський мирний договір 1920* та *Сен-Жерменський мирний договір 1919* від імені Румунії; у 1930 та 1931 — голова Ліги Націй. У 1927-28 та 1932-36 — мін. зак. справ Румунії; один з організаторів *Антанти малоїта Антанти балканської*. У 1930-х виступав за створення в Європі системи *колективної безпеки*, за зближення Румунії із СРСР. Після приходу до влади в Німеччині *А. Гітлера* почав заважати пронацистським колам своєю відвертою профранц. позицією і змушений був піти у відставку. Помер

У ВИГНАННІ.

П.М. Ігнат'єв

Ткач Дмитро Іванович (22.12.1950, Турійськ Волинської обл.) — укр. громад.-політ, діяч, дипломат. У 1972 закінчив Рубіжанський філіал Харківського політехн. ін-ту, 1989 — Дип. академію МЗС СРСР; кандидат істор. наук. У 1966-70 — токарь, кресляр, технік-конструктор у Лисичанську. Із 1970 — на комсомольській роботі. У 1989-92 — 1-й секр., радник посольства

СРСР в Угорщині. Із лютого 1992 — тимчасовий повірений у справах України в Угорській Республіці. У травні 1992 — грудні 1997 —

Надзвичайний і Повноважний Посол України в Угорській Республіці, одночасно в березні 1993 - грудні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Словенія за сумісництвом; представник України в Дунайській комісії. У липні 1998 — липні 2000 — заст. мін. зак. справ України; згодом — проректор Міжрегіональної академії управління персоналом з міжнар.

ЗВ'ЯЗКІВ (КИЇВ).

В.М. Матвієнко

Ткаченко Олександр Миколайович (7.03.1939, Шпола Черкаської обл.) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. У 1963 закінчив Білоцерківський с.-г. ін-т (за фахом — вчений-агроном), у 1981 — ВПШ при ЦК КПУ, кандидат екон. наук (1992). 1963-64 — агроном Таращанського шляхово-будівельного управління №720 Київської області; 1964-66 — старший агроном Таращанського райвідділу «Сільгосптехніка»; 1966-70 — 1-й секр. Таращанського райкому ЛКСМ України; 1970-81 — зав. орг. відділом, секр., 1-й секр. Таращанського райкому КПУ; 1981-82 — інспектор ЦК КПУ; 1982-85 — голова виконкому Тернопільської облради народних депутатів; у 1985 — міністр с. г-ва УРСР/України; 1985-89 — 1-й заст. голови Держагропрому УРСР, міністр УРСР; 1989-90 — голова Держагропрому УРСР. Із травня 1990 — 1-й заст. голови РМ УРСР. Кандидат у Президенти України (1991). У травні 1991 — лютому 1992 — міністр с. г-ва УРСР/України. У 1992-94 — президент спільного укр.-нім. підприємства «Земля і люди», згодом агр.-пром. асоціації «Земля і люди». Із листопада 1993 — президент коаліції «Аграрії України за реформу». Народний депутат України 2-4-го скликань. У травні 1994 - квітні 1998 — 1-й заст. Голови ВР України. 7.07.1998-21.01.2000 - Голова ВР України. За головування Т. ВР України ратифікувала *українсько-білоруський 1997 та українсько-молдовський 1999 договори про державний кордон*, угоду про приєднання до *Міжпарламентської асамблеї країн-учасниць СНД* та ін. Балотувався на посаду Президента України на виборах 1999. Із 2002 — чл. Постійної делегації ВР України в Міжпарламентській асамблеї СНД. Герой Соціалістичної праці (1977). Нагороджений орденами «Знак пошани» (1972), Трудового Червоного прапора (1973), Леніна (1977), Жовтневої революції (1984), князя Ярослава Мудрого Уст. (1999). *л.в.Губерський*

Глате.ЛОЛКО ДОГОВІР — див. *Договір про заборону ядерної зброї в Латинській Америці 1967.*

Тлумачення міжнародного договору — 'ясування справжнього наміру сторін договору і справжнього змісту його положень. Має важливе значення для практ. застосування міжнар. дог-ру. Мета тлумачення — найповніша реалізація положень міжнар. дог-ру для забезпечення реалізації *добросовісного виконання міжнародних зобов'язань принципу*. У доктрині тлумачення часто розглядається як одне з найважливіших питань міжнар. права взагалі та права міжнар. дог-рів зокрема. Пріоритет у праві тлумачити договірні норми належить учасникам міжнар. дог-ру. У самому дог-рі може бути передбачено передачу такого права *Міжнародному Суду ООН*, міжнар. органам й орг-ціям, третейським судам тощо. Засади та порядок Т. м. д. передбачено у *Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969* (ст.ст. 31-33).

У доктрині міжнародного права існує кілька напрямів Т. м. д.: текстуалісти розглядають текст дог-ру як основне джерело тлумачення його сутності (текстом дог-ру є преамбула, основна частина й додатки); суб'єктивісти вважають найважливішим з'ясування намірів сторін і характеру допоміжного матеріалу — контексту (до контексту належать будь-які угоди, що пов'язані з відп. міжнар. дог-ром, док-ти учасника, прийняті іншими учасниками тощо); функціоналісти головним вважають з'ясування об'єкта й мети міжнар. дог-ру. Віденська конвенція про право міжнар. дог-рів 1969 об'єднала ці підходи. Для тлумачення має значення текст міжнар. дог-ру, контекст, практика застосування дог-ру, підготовчі матеріали. У доктрині виділяють принципи Т. м. д.: суворе дотримання засад і принципів міжнар. права; добросовісність і сумлінність; збереження обов'язкової сили та сенсу дог-ру; використання звичайних значень термінів з урахуванням контексту; єдність тлумачення тексту, контексту й допоміжних матеріалів; відсутність змін прав договірних д-ав унаслідок тлумачення; безумовне сприяння в досягненні цілей і завдань дог-ру, недопущення можливості негативного прав, ефекту; надання переваги спец. статтям перед заг. положеннями; тлумачення статті, що викликає сумнів, або її елементів, на користь обтяженої зобов'язаннями сторони. Інколи у доктрині виділяють принцип — «тлумачить той, хто застосовує договір».

Крім принципів тлумачення, існують певні прийоми, які допомагають з'ясувати значення статті дог-ру відповідно до намірів його учасників. Засоби Т. м. д., у ході якого безпосередньо використовується текст міжнар. дог-ру, поділяються на: граматичне (словесне) — з'ясування значення слів дог-ру, тобто слову надається те значення, у якому воно вживалось сторонами дог-ру (грунтується на тому, що міжнар. договір є словесною угодою; юрид. терміну надається те значення, яке він має у прав. системах договірних країн); логічне — опирається на те, що договір є одноцільністю, а тому значення однієї статті має тлумачитись з урахуванням змісту іншої (намір сторін та їхня воля з'ясовуються шляхом зіставлення різних статей дог-ру або його складових частин: преамбули, додатка тощо); телеологічне — аналіз статті дог-ру з точки зору цілей, які ставили перед собою сторони; систематичне — з'ясування змісту одного дог-ру шляхом зіставлення й порівняння його з іншим; історичне — враховує істор. контекст його укладення; звичайне (узуальне) — тлумачення на основі дій контрагентів; розширювальне й обмежувальне — реальне значення юрид. акта зіставляється із словесним вираженням цього значення (таке тлумачення суперечить сутності міжнар. права, оскільки спотворює реальне волевиявлення його суб'єктів). Контекст дог-ру, що використовується при Т. м. д., включає підготовчі матеріали (нотне листування, проекти статей, протоколи обговорення статей, подальша практика тощо).

Різновидами Т. м. д. є: внутрішньодержавне — здійснюється органом держави-сторони дог-ру (необов'язкове для іншої сторони дог-ру, бо є одностороннім; помилкове таке тлумачення може стати підставою для відп. негативної реакції інших сторін дог-ру); тлумачні декларації та заяви — робляться д-вами при підписанні міжнар. дог-ру (є односторонніми; відрізняються від застережень тим, що не змінюють сутності й порядку дії норм міжнар. дог-ру; до них часто вдаються у випадку, якщо міжнар. дог-ром заборонено вносити до нього застереження); автентичне — засноване на згоді держав-учасниць дог-ру (може вносити зміни в міжнар. договір; здійснюється у формі спец. угоди, протоколу; основним об'єктом є текст і практика застосування відп. міжнар. дог-ру); міжнародне — здійснюється міжнар. органами, передбаченими в самому дог-рі, або призначеними потім за згодою сторін спец. комісіями, арбітражами; неофіційне (у т. ч. доктринальне) — є вираженням позиції окремих юристів (не має юрид. чинності й не застосовується як доказ у судах).

О.В. Буткевич

Тобара доктрина — міжнар.-прав. доктрина про необхідність невизнання урядів, які приходять до влади неконституційним способом (після внутр. перевороту), поки вони не будуть «визнані» населенням своєї країни. Запропонована в 1907 мін. зак. справ Еквадору К. Тоба-ром, вона була втілена у двох дог-рах, укладених між 5 центр.-амер. д-вами: Гватемалою, Гондурасом, Коста-Рикою, Нікарагуа та Сальвадором у 1907 і 1923. Згідно зі ст. 11 дог-ру, підписаного 7.02.1923 у Вашингтоні, «уряди країн, що домовляються, не будуть визнавати будь-які інші уряди, які могли б прийти до влади в будь-якій із п'яти республік шляхом державного перевороту чи революції, спрямованої проти визнаних урядів, доти, доки вільно обрані населенням цих республік уряди не реорганізують країну на конституційних засадах». Учасники дог-ру зобов'язались не надавати визнання, якщо особа, обрана главою д-ви, є керівником чи одним із керівників держ. перевороту або є родичем такого керівника. У наступній договірній практиці, включаючи Статут *Організації американських держав (ОАД)*, посилення на Т. д. відсутні. На противагу Т. д. набула широкого розповсюдження та отримала договірно-прав. закріплення *Естради доктрина*.

О.В. Задорожній

Токаржевський-Карашевич Іван (Ян) Степанович (24.06.1885, с. Чабанівка Ушицького повіту Подільської губернії — 18.11.1954, Лондон) — укр. дипломат, князь. Походив із давнього польського знатного роду. Закінчив Фрайбурзький ун-т (Швейцарія). У 1911-18 працював у Полтавському губернському земстві. Із червня 1918 — на укр. дипл. службі: радник посольства Української Держави у Відні; у серпні 1919 - березні 1920 — радник місії УНР у Стамбулі; у березні 1920 — грудні 1921 — голова Дипломатичної місії УНР у Туреччині, прибічник створення *Чорноморського союзу*. Наприкінці 1921 виїхав до Тарнува, де перебував Державний Центр УНР в екзилі, обійняв посаду товариша мін. зак. справ. 12.01.1922-3.09.1924 — мін. зак. справ УНР в екзилі. Потім жив у Парижі, де заснував Франц. товариство українознавства й очолював раду Міжнар. геральдичного ін-ту; активний учасник *«Прометейського руху»*. У 1936-48 мешкав у Римі, з 1948 — у Лондоні.

Твори: «Діярий гетьмана Пилипа Орлика» (1936), «Царгород-ськісмотрини (1919-1921 рр.)» (1952), «До джерел наших державних традицій» (1955).
В.І. Головченко

ТОКІЙСЬКИЙ Процес 1946-48 — судовий процес над головними япон. воєнними злочинцями *Другої світової війни*; відбувався в Токіо 3.05.1946-12.11.1948. Організований на підставі *Потсдамської декларації 1945* і рішення *Московської наради міністрів закордонних справ 1945*. У травні 1946 Міжнародний військ. трибунал для Дал. Сходу, що складався з представників СРСР, Китаю, США, Великої Британії, Франції, Австралії, Канади, Нідерландів, Нової Зеландії, Індії та Філіппін, розпочав розгляд справи 28 головних япон. воєнних злочинців (колишніх прем'єр-міністрів, керівників армії та флоту, дипломатів, великих чиновників й ідеологів япон. імперіалізму). У 1948 сімох підсудних було засуджено до страти через повішення, 16 — до довічного і 2 — до різних термінів тюремного ув'язнення. У 1949 СРСР додатково провів «Хабаровський процес» із метою розгляду звинувачень у злочинах, що не були розглянуті в ході Т. п. Із 1950 командування амер. окуп. військ у Японії, незважаючи на протести урядів Радянського Союзу і КНР, розпочали дострокове звільнення осіб, засуджених у ході Т. п.
О.В. Задорожній

То/ІЄДСЬКа угода 1480 про розподіл колоніальних володінь — двосторонній договір, підписаний 6.03.1480 в Толедо між Іспанією та Португалією. Згідно з ним сторони ратифікували *Алькаковаську угоду 1479*, Португалія остаточно відмовлялась від будь-яких претензій на Канар-ські о-ви, які отримувала Іспанія разом із правом розширяти свої колоніальні володіння на захід від них; Португалія здобувала Азорські о-ви, Мадейру, Гвінею та право розширювати свої колонії
Далі На ПВДЕНЬ В АфриЦІ.
В.А. Рубель

ТОЛСТОЙ Петро Андрійович (1645, Москва — 30.01.1729, Соловецький монастир) — рос. держ. діяч і дипломат. Син сокольничого. У 1682 був одним із керівників стрілецького виступу проти Наришкіних, але відразу ж після падіння в 1689 Софії Олексіївни перейшов на бік *Петра I*, хоча тривалий час не користувався його довірою. Брав участь у 2-му Азовському поході (1696); вивчав мор. справу в Італії (1697-98). У 1701 призначений першим постійним резидентом Московського царства в Стамбулі, протягом десятиріччя вміло попереджував воєнне зіткнення між двома д-вами. 1703 домігся відставки великого візира, що наполягав на оголошенні війни Петру I. 1709 вів переговори із султанським урядом про видачу шведського короля Карла XII і гетьмана *І. Мазепи*. Із початком рос.-тур. війни 1710 ув'язнений у Семивежному замку й після підписання *Прутського миру 1711* утримувався як заручник у Стамбулі. Повернувся на Батьківщину 1714. У 1716-17 супроводжував Петра I в поїзді Європ. країнами, взяв участь у підготовці *Амстердамського договору 1717*, разом з О. Румянцевим умовив австр. імпер. Карла VI видати Петру I його сина Олексія. 1718 провів слідство в його справі й виніс смертний вирок, після чого став однією з найбільш довірених осіб царя й очолив Таємну канцелярію; водночас у 1718-26 — чл. *Іноземних справ колегії*. У 1725 сприяв сходженню на престол Катерини I і в лютому 1726 увійшов до Верховної таємної ради, але у квітні 1727 внаслідок конфлікту з О. Меншиковим щодо порядку успадкування престолу Російської імпер. був заарештований І ЗаСЛАНІЙ.
В.І. Головченко

ТомашІВСЬКИЙ Степан Теодорович (9.01.1875, с. Купновичі Рудківського округу, тепер Самбірського району Львівської обл. — 21.12.1930, Краків) — укр. громад.-політ. діяч, історик і дипломат. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив філос. ф-т Львівського університету (1899), доктор філософії. У 1900-10 учителював у гімназіях Перемишля, Бережан і Львова. 1910-14 — доцент кафедри історії Австрії Львівського університету. 1913-14 — в. о. голови НТШ у Львові, належав до Укр. нац.-демокр. партії. Під час *Першої світової війни* входив до Бойової Управи Українських Січових Стрільців. У листопаді 1918 — лютому 1919 — делегат для спец. доручень Української Національної Ради ЗУНР. У березні 1919 — червні 1921 — на укр. дип. службі: радник Надзвичайної дипломатичної місії УНР на Паризьку мирну конференцію, представник уряду ЗУНР у Лондоні (1920); активно обстоював право українців Схід. Галичини на держ. самовизначення. У 1921 переїхав до Берліна, редагував газету «Українське слово» й журнал «Літопис політики, письменства і мистецтва»; разом із *В. Панейком* пропагував ідею орієнтації на небільшовицьку Росію, яка, на його думку, була здатна звільнити Схід. Галичину

від польської окупації й об'єднати етнічні укр. землі. У 1925-27 мешкав у Львові, редагував часопис «Політика». Із 1928 — проф. схід.-європ. та укр. історії Ягеллонського ун-ту в Кракові, чл. головної управи Укр. христ. орг-ції, співзасновник Укр. католицької народної партії. Один із засновників державницької школи в укр. історіографії.

Твори: «Угорщина і Польща на початку XVIII ст.» (1908), «Перший похід Богдана Хмельницького в Галичину» (1914), «Галичина. Політико-історичний нарис з приводу світової війни» (1915), «Церковний бік української справи» (1916), «Українська історія: нарис I. Стародавні і середні віки» (1919), «Під колесами історії» (1922), «Бісмарк і Україна» (1924), «Петро — перший уніатський митрополит України-Руси» (1928), «Про ідеї, героїв і політику» (1929), «10 літ українського питання в Польщі» (1929).

В.І. Головченко

Тондер (Tonpser) Деларей фан (8.02.1954) — півд.-африк. дипломат. Закінчив Ун-т Преторії (1977, бакалавр африкознавства), відділення підвищення кваліфікації Інституту громад, зв'язків (1988, Преторія) і Вищу школу при Ун-ті Джорд-жа Вашингтона (1993, магістр із політ, психології). У 1980-82 — працівник Управління у справах громадськості МЗС ПАР; 1983-87 — 2-й секр. посольства ПАР у США; 1987-89 — працівник Управління зв'язку і планування МЗС; 1989-92 — радник, нач. відділу у справах громадськості посольства ПАР у США; 1992-99 — заст. директора, дир. Управління Мозамбіку та Зімбабве МЗС ПАР. У 1999-2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол Південно-Африканської Республіки в Україні.

В.І. Головченко

Тонкінська резолюція Конгресу США прийнята 7.08.1964 після т. зв. «Тонкінського інциденту»; надавала Президентові США право необмеженого використання Збройних сил США в Півд.-Схід. Азії. За резолюцію проголосували 414 із 450 членів Конгресу і 98 із 100 сенаторів. Т. р. фактично означала проголошення війни Демократичній Республіці В'єтнам; після її прийняття розпочалися стратегічні бомбардування амер. авіацією території Півн. В'єтнаму. Офіційно Т. р. була скасована в 1971.

В.Ю. Крушинський

«**ТОНКІНСЬКИЙ Інцидент**» — збройна акція США, здійснена 4.08.1964 в Тонкінській затоці, у територіальних водах Демократичної Республіки В'єтнам (ДРВ), коли під час патрулювання амер. есмінці «Меддокс» і «Теріет Джой» порушили кордон ДРВ. Після того як радар «Меддокса» зафіксував наближення півн.-в'єтнамських торпедних катерів, амер. есмінці відкрили вогонь по них; водночас командування ВМС США повідомило у Вашингтон про навмисну атаку з боку ДРВ. У відповідь Президент США *Л. Джонсон* наполіг на прийнятті Конгресом *Тонкінської резолюції*, яка фактично означала проголошення Сполученими Штатами війни ДРВ. У 1968 командир «Меддокса» *Г. Огайер* визнав, що амер. есмінці не зазнавали нападу в Тонкінській затоці, а сенатська комісія США із закорд. справ ухвалила постанову, в якій «Т. і.» було визнано таким, що був інспірований ЦРУ для отримання Президентом США необмежених повноважень для ведення війни в Індокитаї.

В.Ю. Крушинський

Торгова марка надається товару чи товаровиробникові відповідно до чинного законодавства, що є гарантом високої якості товарів, їхньої відповідності стандартам, техн. умовам. Використання Т. м. іншими підприємствами без дозволу її власника карається законом.

Н.В. Резнікова

Торгова політика — комплекс заходів, які проводять окремі компанії, держави або їхні союзи для зміцнення своїх позицій на світовому ринку чи для захисту нац. економіки від негативного впливу ззовні. При цьому використовуються різні форми підтримки експортерів (пільгові кредити, знижки з оподаткування тощо) або протекціоністські заходи щодо доступу зарубіжних конкурентів на власний ринок (ліцензування, квоти на імпорт, техн. обмеження на імпортовану продукцію та ін.). *Європейський Союз* та інші регіональні міждерж. інтеграційні об'єднання здійснюють колективну Т. п. *Світова організація торгівлі* провела велику роботу з уніфікації Т. п. країн-учасниць. Розрізняють наступальну (офензивну), захисну (де-фензивну) і нейтральну Т. п. д-ви чи фірми

в ЗОВН.-ЄКОН. Сфері.

В.С. Будкін

Торговий баланс — звітність, що відбиває результати участі країни в міжнародній торгівлі. Т. б. є складовою частиною балансу платіжного і відображає чистий потік товарів між країнами. Т. б. — різниця експорту й імпорту в абс. вираженні в мільярдах доларів. Характеризує чистий

рух товарів, грошову й зовнішньоторговельну політику Д-ВИ.
Заблоцька

Р.О.

Торговий бар'єр — штучне обмеження вільної торгівлі між країнами у вигляді високого мита, квот та інших обмежень *імпорту* й *експорту*, введення суворого валютного контролю.

В.І. Серажим

Торгово-промислова палата (ТПП) —

недерж. неприбуткова самоврядна орг-ція, яка об'єднує юрид. осіб — суб'єктів підприємницької діяльності. Може здійснювати підприємницьку діяльність лише в обсязі, необхідному для виконання її статутних завдань. Створюється з метою сприяння розвитку нац. економіки, її інтеграції у світову госп. систему, формування сучас. пром., фінанс. і торг. інфраструктур, створення сприятливих умов для підприємницької діяльності, наук.-техн. і торг. зв'язків між укр. та зарубіжними підприємцями. Засновується за принципом добровільного об'єднання учасників ТПП. В Україні діють: Торгово-промислова палата України, Торгово-промислові палати Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

в.і.

Серажим

Тордесільяський договір 1494 — двостороння іспано-португальська угода про розподіл сфер колоніальних загарбань у Зах. півкулі, підписана 7.06.1494. Згідно з Т. д. демаркаційна лінія між сторонами перетинала весь Атлантичний океан на відстані 370 ліг (більше 2 тис. км) на захід від о-вів Зеленого мису; землі на схід від лінії належали Португалії, на захід — Іспанії. Сторони домовились, що не будуть здійснювати завоювання і вести торгівлю в зоні іншої; було заборонено португальським суднам заходити в моря іспан. зони, а іспан. дозволялось лише перетинати португальські води в зах. напрямку для проходу у свою зону. Для точного визначення демаркаційної лінії сторони зобов'язались упродовж найближчих 10 місяців спорядити експедиції. Т. д. сформулював доктрини «закритого моря» й виключного права Іспанії та Португалії на колонізацію неєвроп. земель, що стали основою колоніальної політики обох д-ав. Розмежувальна лінія поділила лише води Атлантики й територію Півд. Америки, тому неминує спричинила зіткнення інтересів між Іспанією та Португалією в Тихому океані під час кругосвітньої подорожі Ф. Магеллана. Процес демаркації територій майбутніх колоніальних володінь у Тихому океані був продовжений Сарагоським договором 22.04.1529, коли Іспанія поступилась Португалії всіма правами на Молуккські о-ви. Т. д. було анульовано 1.10.1777 Сан-Ільдефонським договором, за яким Португалія відмовлялась від прав на Філіппінські, Маріанські о-ви й колонію Сакраменто.

О.Л. Борділовська

ТоррІХОС (Тоггуоз) Омар (13.02.1929, Сантьяго-де-Верагуа, Панама — 31.07.1981, Пеномоне, Панама) — панамський держ. і військ. діяч. Військ. освіту здобув у навч. закладах Сальвадору, США й Венесуели. У 1951 у званні молодшого лейтенанта вступив на службу до Національної гвардії Панами. 11.10.1968 у званні підполковника, взяв участь у військ. держ. перевороті, що усунув від влади традиційні бурж. партії. У 1969 у званні бригадного генерала очолив Національну гвардію та уряд республіки. У внутр. політиці спирався на фермерів, с.-г. робітників і патріотичну інтелігенцію, яких намагався залучити до управління країною без посередництва партій. Із цією метою в 1972 організував вибори до Національної асамблеї республіки, що прийняла конституцію з елементами прямої демократії та присвоїла Т. титул «Вищого лідера Панамської революції». Завершив проведення радикальної агр. реформи, поєднавши її з наданням держ. допомоги фермерським кооперативам, запровадив прогрес. трудове законодавство, націоналізував низку амер. компаній і встановив контроль над зарубіжними фінанс. операціями. У зовнішній політиці встановив дружні відносини з Кубою і сандіністською Нікарагуа, вступив 1973 до Руху неприєднання й зосередився з 1971 на переговорах зі США щодо поновлення суверенітету над зоною Панамського каналу. Вони увінчалися підписанням 7.09.1977 двох угод, які замінили кабальний договір 1903 і передбачали передачу управління каналом Панами до 31.12.1999 з ліквідацією 14 військ. баз США в його зоні; надалі панамський уряд мав гарантувати свободу судноплавства міжнародного торговельного каналом і нейтралітет зони каналу на випадок воєнних конфліктів. Угоди набули чинності після їх схвалення на плебісциті в Панамі 23.10.1977 і ратифікації Конгресом США у квітні 1978 з поправкою, що дозволяла Білому домові втручатися після 1999 в разі «ви-

никнення загрози» каналу. У 1978 відмовився від висунення своєї кандидатури на презид. виборах, залишившись командувачем Національною гвардією та фактичним главою уряду; ініціював створення Революційно-демократичної партії (РДП) як опори режиму. Загинув за нез'ясованих обставин в авіакатастрофі під час інспекційної поїздки. Батько обраного 2.05.2004 Президентом Панами ген. секретаря РДП Мартіна ТоррІХОСа.

В.І. Головченко

ТоррІчеллі закон («Акт стосовно демократії на Кубі») схвалений 23.10.1992 Конгресом США з ініціативи сенатора Р.Дж. ТоррІчеллі та підписаний Президентом США *Дж.Г.В. Бушем*. Передбачає заходи, спрямовані на посилення блокади Куби: філіям амер. компаній у третій країнах забороняється торгувати з Гаваною; суднам третій д-ав, що заходили в кубинський порт, протягом 180 днів забороняється заходити в амер. порти. Було також передбачено застосування санкцій проти інших країн із метою здійснення тиску на їхні уряди, щоб утримати від будь-яких стосунків із Кубою в галузі торгівлі та фінансів. Попереджуючи невдоволення низки країн характером закону, до нього було введено підрозділ «Допомога кубинському народу», за яким дозволялось здійснювати поставляння продуктів харчування окремим особам та неурядовим орг-ціям Куби, а також, зі значними застереженнями та умовами, продаж медикаментів, мед. обладнання й телекомунікаційних послуг за спец. ліцензіями, наданими урядом США. Т. з. засуджує режим *Ф. Кастро* за нехтування *правами людини* і демокр. цінностями. Д-ви Лат. Америки й Карибського басейну виступили проти Т. з., підкреслюючи його екстеритор. характер, а 24.11.1992 *Генеральна Асамблея ООН* схвалила рез. №47/19, якою вперше вказала на необхідність припинення екон., торг, та фінанс. блокади Куби, запровадженої США. Зважаючи на залежність економіки Куби від мор. перевезень і втрату нею торг, зв'язків із країнами колишнього соціал. табору, Т. з. поглибив екон. кризу на ОСТРОВІ.

Н.М. Весела

Торунські договори 1709 — підписані 9(20).10.1709 у Торуні (Польща) домовленості рос. царя *Петра I* та саксонського курфюрста, колишнього короля Речі Посполитої, *Августа II* про ведення спільних бойових дій проти Швеції. Причиною підписання Т. д. став докорінний перелом на користь Росії в ході *Північної війни 1700-21*, що стався після розгрому 27.06(8.07). 1709 шведської армії короля *Карла XII* під Полтавою. Підписанню Т. д. передувало укладення Кельнського договору 15.07.1709 про союз Саксонії, Данії та Пруссії проти Швеції та Дрезденського договору 28.07(8.08). 1709 про відновлення антишведського союзу Росії та Саксонії. Перший Т. д. проголошував відновлення антишведського союзу *Петра I* та *Августа II*. *Петро I* зобов'язувався надати *Августові II* всіляку допомогу в поверненні престолу короля Речі Посполитої та відмовлявся від претензій до нього стосовно рос. посла *І. Паткуля*, якого той видав у 1706 шведам на страту. За це *Август II* зобов'язувався після свого повернення на польський престол знову долучити Річ Посполиту до війни проти Швеції. Другий Т. д. був тасмним («Особливий тасмний артикул») і передбачав, що після спільної перемоги над Швецією з її колишніх прибалтійських володінь Річ Посполита *Августа II* отримує Лифляндію, а до Росії *Петра I* має перейти ЕСТЛЯНДІЯ.

В.Л. Рубель

ТоталІтарІЗМ (від лат. tota і ius — цілісність, повнота) — форма авторитарного держ. правління, для якої характерне диктаторське централізоване управління, що здійснює повний (тотальний) контроль над усіма сферами сусп. та особистого життя; заборона демокр. орг-цій, юрид. або фактична ліквідація конституційних прав і свобод; систематичні репресії проти опозиції та широких верств населення; мілітаризація сусп. життя. Т. існував у фаш. Італії, нацистській Німеччині, у сталінському СРСР та деяких інших країнах соціал. табору. Для *зовнішньої політики* тоталітарних д-ав характерним є підтримання постійної конфронтації з іншими країнами, військ, або ІдеОЛОГ. екСПанСІЯ.

А.Л. Суботін

Травендальський мирний договір 1700

підписаний 18.08.1700 в замку Травендаль (поблизу Любека, Німеччина) між Данією та герцогством Гольштейн; завершив війну між ними. До його підписання Данію змусив дип. і військ, тиск Швеції, Нідерландів й Англії. За умовами дог-ру Данія визнавала *суверенітет* герцогства Гольштейн, союзника Швеції, і відшкодовувала йому військ, витрати. Данія зобов'язалася

дотримуватись дог-рів, які були раніше укладені зі Швецією, та не надавати жодної допомоги ворогам останньої. Фактично договір означав вихід Данії з антишведської коаліції в *Північній війні 1700-21*.

В.М. Вдовенко

ТрайКОВСКИЙ (Траіковски) Борис (25.06.1956 Струмице, Македонія - 26.02.2004 поблизу Мостара, Боснія і Герцеговина) — македонський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Ун-ту ім. Кирила і Мефодія в Скоп'є. 1982-92 — юрисконсульт на столичному будівельному комбінаті. Політ, кар'єру розпочав у 1992, коли примкнув до прихильників незалежності Македонії; став радником із зовн.-політ. питань Л. Георгієвського — голови Всемакедонської рев. орг-ції — Демокр. партії македонської нац. єдності. У 1997 обраний радником мера Скоп'є; на поч. 1999 призначений заст. мін. зак. справ Македонії. Під час загострення *Косовської проблеми* критикував *НАТО* за те, що блок приділяє замало уваги етнічним проблемам у Македонії та не помічає припливу 300 тис. албанців до країни з дво-мільйонним населенням. 5.12.1999 обраний Президентом Македонії (набрав більше 90% голосів). Гол. завданням своєї *зовнішньої політики* визначив інтеграцію Македонії в *Європейський Союз* і НАТО; багато займався проблемою відносин між слов'янами-македонцями і великою етнічною групою албанців, хоча й не зумів попередити ескалації *Македонської кризи*. Загинув у результаті авіаційної катастрофи.

М.С. Каменецький

Транзит міжнародний (з лат. ігашіш — проходження) — проходження, перевезення пасажирів, вантажів, трансп. засобів (морських, наземних, повітряних) через сухопутну або водну територію чи повітр. простір, який знаходиться під *суверенітетом* однієї держави, в іншу. Т. м. є складовою частиною шляху, що починається й закінчується поза межами д-ви транзиту, має договірну природу та ґрунтується, як правило, на взаємності. Він здійснюється на підставі двота багатосторонніх угод між зацікавленими д-вами з дотриманням *міжнародного права принципів*. В угодах, що встановлюють право Т. м., зазвичай регулюються його порядок й умови, визначаються маршрути, умови гарантії безпеки осіб, трансп. засобів та вантажів. При здійсненні Т. м. необхідно дотримуватись заг.-прийнятих правил, процедур і практики стосовно безпеки руху, попередження зіткнень, забруднення навколишнього середовища тощо. Транзитний рух звільняється від обкладання митами, податками та зборами, за винятком зборів, які стягуються за конкретні послуги, що замовляються під час транзиту. Для його зручності д-ви можуть створювати безмитні зони, а також передбачати інші митні пільги. Д-ви зобов'язуються застосовувати всі належні заходи з метою недопущення затримок або інших ускладнень транзиту техн. характеру. Водночас д-ва має право заборонити транзит окремих осіб, а також вантажів і товарів, *імпорт* яких заборонений, з метою забезпечення безпеки, регулювання руху, запобігання поширення захворювань та забруднення навколишнього середовища або через інші причин. Такі заборони не повинні мати дискримінаційний характер.

О.Ю. Серьогін

Транзитний прохід у міжнародній протоці — здійснення відповідно до ч. III *Конвенції ООН*із *міжнародного морського права 1982* свободи судноплавства й польоту з метою безперервного та швидкого транзиту через протоку між однією частиною *відкритого моря* або *виключної економічної зони* й іншою частиною відкритого моря або *виключної екон. зони* (ч. 2 ст. 38 *Конвенції 1982*). Право транзитного проходження через протоки, що використовуються для *судноплавства міжнародного торговельного*, між однією частиною відкритого моря або *виключної екон. зони* й іншою було вперше запроваджено в *Конвенції ООН* із мор. права 1982. Право транзитного проходження належить усім без винятків суднам і літальним апаратам. Судна й літальні апарати при здійсненні цього права зобов'язані: проходити без зволікання; додержуватись заг.-прийнятих правил, процедур і практики щодо безпеки на морі, запобігання, скорочення та збереження під контролем забруднення із суден, безпеки польотів; утримуватись від будь-якої загрози силою або її застосування проти *суверенітету*, територ. цілісності або політ, незалежності д-ав, що межують із протокою, або яким-небудь ін. ч., порушуючи *міжнародного права принципи*, втілені у *Статуті ООН*; утримуватись від будь-якої діяльності, окрім тієї, яка властива звичайному порядку безперервного та швидкого транзиту, за винятком випадків, коли така діяльність викликана обставинами непереборної сили або лихом. Літальні апарати мають додатковий обов'язок постійно контролювати радіочастоти, виділені компетентним органом із контролю за повітр. рухом, призначеним у міжнар. порядку, або відп. міжнар. частоти,

спеціально призначені для передавання сигналів лиха. Будь-які дослідження чи гідрографічні зйомки під час транзитного проходу інозем. судна можуть робити тільки за попереднім дозволом д-ав, що межують із протоками. Д-ви, що межують із протоками, не можуть ставити перешкод для здійснення права транзитного проходження, окрім єдиного винятку, встановленого ч. 1 ст. 38 Конвенції ООН із мор. права 1982: якщо протоку утворено островом д-ви, що межує з протокою, та її континентальною частиною, то транзитне проходження не застосовується, якщо в бік моря від острова існує шлях у відкритому морі або у виключній екон. зоні так само зручний з погляду навігаційних і гідрогр. умов. Д-ви, що межують із протоками, мають право встановлювати та змінювати відповідно до заг.-прийнятих міжнар. правил мор. коридори та визначати схеми розподілу руху для судноплавства в протоках, коли це необхідно для сприяння безпечному проходженню суден, а також ухвалювати закони і правила щодо транзитного проходження через протоки. Ці закони і правила не можуть припускати дискримінації за формою або за суттю між інозем. суднами, а їх застосування не має на практиці зводитись до позбавлення, порушення або обмеження права транзитного проходження. Інозем. судна зобов'язані додержуватися цих законів, правил, мор. коридорів та схем розділу руху. Коли судно або літальний апарат, наділені суверенним імунітетом, порушують при здійсненні транзитного проходження *міжнародне право* або закони і правила д-ав, що межують із протоками, то *держав прапора* судна або *держава реєстрації* літального апарата несе міжнар. відповідальність за будь-яку шкоду чи збитки, заподіяні д-вам, що межують із протоками.

В.С. Ржевська

Транзиту Право — міжнар.-прав. регулювання проходження осіб, трансп. засобів та вантажів однієї держави через територію (сухопутну, водну, повітряну) іншої держави. Надається переважно на договірній основі в результаті укладання двосторонніх і багатосторонніх угод між зацікавленими д-вами, у яких закріплюються умови та встановлюється певний порядок транзиту зазвичай на підставі взаємності. *Міжнародне право* не містить безумовної заг.-визнаної норми про свободу транзиту. Особливості дозвільного порядку на здійснення цього права регламентуються нац. законодавством тієї д-ви, під *суверенітетом* якої знаходиться територія, через яку має бути здійснено транзит. Д-ва має право відмовити в транзиті своєю територією, не обґрунтовуючи таке рішення. Разом із тим міжнар. право передбачає право на вільний транзит *держав внутрішньоконтинентальних* територією сусідньої прибережної д-ви. Така норма існувала раніше у вигляді звичаю, а пізніше була кодифікована та закріплена, зокрема в Конвенції про транзитну торгівлю внутр.-континентальних країн 1965 та *Конвенції ООН із морського права 1982*. Відповідно до цієї норми прибережна д-ва не може створювати перешкод сусідній внутр.-континентальній д-ві у здійсненні вільного транзиту до мор. узбережжя та від нього. Т. п. визнається також при польотах через повітр. простір над територією д-ав, проходженні та прольотах через міжнар. протоки, при здійсненні права мирного проходження через *територіальні води*, а також при *архипелажному проході* мор. коридорами. Таким правом без обмежень користуються всі судна та літаки — торговельні, науково-дослідні або інші невійськові, а також військові. У даних випадках д-ви не мають права протидіяти транзитному проходженню або зупиняти його. Разом із тим, судна та літаки при транзитному проходженні повинні дотримуватися принципів міжнар. права, що містяться в *Статуті ООН*. Судна й літаки мають дотримуватися при цьому також заг.-визнаних міжнар. правил, процедур і практики, що стосуються безпеки, включаючи міжнар. правила попередження зіткнень, запобігання та зменшення забруднень тощо. Літаки цивільної авіації мають додержуватися правил польотів, встановлених *Міжнародною організацією цивільної авіації*.

о.ю. Серьогін

Трансконтинентальний договір 1819 (Договір Адамса — Оніса) — двостороння угода, підписана 22.02.1819 у Вашингтоні держсекретарем США *Дж.К. Адамсом* та іспан. мін. зак. справ Луїсом де Онісом. Договір оформив загарбання іспан. колоній Зах. та Схід. Флориди амер. генералом Е. Джексоном, визначив зах. кордон території, придбаної в результаті купівлі Луїзіани, встановив по 42° півн. широти кордон до Тихого океану між іспан. володіннями в Мексиці й територією, на яку претендували США. Умови щодо кордонів були підтверджені амер.-мексиканським дог-ром 12.01.1828.

Б.М. Гончар

Транснаціональний банк — великий універсальний банк, що виконує посередницьку

роль у міжнар. обігу позичкового капіталу, має мережу закорд. підприємств; здійснює за підтримки д-ви контроль за валютними та кредитними ОПЕРАЦІЯМИ. В.І. Серажим

Транснаціональних корпорацій кодекс поведінки. Країни, що розвиваються, з поч. 1970-х зробили спробу в рамках *Організації Об'єднаних Націй* прийняти документ, який забезпечував би *новий міжнародний економічний порядок*. Він, передусім, мав містити юрид. визнання прав будь-якої країни контролювати на своїй території всі операції *транснаціональних корпорацій (ТНК)*. У 1972 *Економічна і Соціальна Рада ООН* запропонувала *Генеральному секретареві ООН* створити групу з числа провідних економістів із завданням отримати відповідь на питання про те, як діяльність ТНК впливає на розвиток світової економіки й *міжнародні відносини*. У процесі роботи ця група перетворилася на Комісію ООН із ТНК і поставила за мету розробку проекту ТНК к. п. У 1975 на 2-й сесії Комісії було створено Міжурядову робочу групу з розробки проекту ТНК к. п. на основі пропозицій країн-членів ООН. Від початку стало очевидним існування серйозних розбіжностей між країнами як у питанні про сутність кодексу, так і щодо його призначення. Делегації провідних промислово розвинутих країн (США, Великої Британії, ФРН, Франції, Італії) обстоювали думку, що ТНК к. п. передусім має захистити ТНК від дискримінаційних дій приймаючих країн, а регулювання діяльності ТНК не повинно порушити Угоду про ТНК країн *Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР)*. З іншого боку, країни, що належать до «*Групи 77*», схильні розглядати кодекс як інструмент підвищення регулюючої ролі д-ви у взаємовідносинах із ТНК і вважати, що він має сприяти мінімізації несприятливих екон. і політ. наслідків для незалежності приймаючих країн, пов'язаних із діяльністю ТНК.

Міжурядова робоча група почала свою роботу над проектом кодексу в січні 1977, але одразу виявились розбіжності в питанні про те, які проблеми має аналізувати ТНК к. п. «Група 77» вимагала внесення до нього питань, пов'язаних лише з діяльністю ТНК. У свою чергу країни-експортери капіталу наполягали на включенні до кодексу питань щодо обмеження втручання урядів приймаючих країн у діяльність ТНК. Сторони досягли компромісу, що ТНК к. п. міститиме дві рівноправні частини: перша — діяльність ТНК, друга — взаємовідносини ТНК з урядами приймаючих країн. Іншим джерелом розбіжностей стало питання про відповідність Кодексу *міжнародному праву*. Країни-експортери капіталу прагнули включити до ТНК к. п. основні положення міжнар. права, тобто Угоду про ТНК країн ОЕСР, оскільки вона базується на історично сформованому міжнар. праві, обов'язковому для всіх країн. «Група 77» й д-ви колишнього рад. блоку висловили сумнів щодо обґрунтованості застосування положень міжнар. права в оцінці діяльності всіх країн світу, адже основні *міжнародного права принципи* формулювались на основі практики країн-експортерів капіталу, у той час як більшість країн, що розвиваються, були ще колоніями. Тому було запропоновано замість терміна «міжнародне право» вживати термін «міжнародні зобов'язання» (під зобов'язаннями розуміли дог-ри, конвенції, угоди, укладені кожною д-вою).

Формулювання положення про *націоналізацію* й компенсації також викликало суперечку при підготовці проекту кодексу. Спершу всі сторони погодились, що д-ва має право націоналізувати чи експропріювати активи філій ТНК, які діють на її території. Передбачалось також, що д-ва повинна компенсувати ТНК заподіяні матеріал, збитки. Однак країни, що експортують капітал, підтримавши положення про право на націоналізацію активів ТНК, наголосили, що вона має здійснюватись лише в рамках міжнар. права з наступною швидкою, достатньою, ефективною компенсацією. У свою чергу країни-імпортери капіталу висловили сумнів, що в цьому випадку застосовуються принципи міжнар. права. У проекті ТНК к. п. від 1988 визнавалось «право держави на націоналізацію чи експропріацію активів ТНК, що діють на її території, за умови виплати відповідної компенсації». Однак уже в 1990 у проекті ТНК к. п., незважаючи на те, що попереднє положення було підтримане всіма учасниками переговорів, слово «відповідної» було замінене на «достатньої». Цілком очевидно, що слово «достатньої» відповідає вимогам країн-експортерів капіталу щодо швидкої, достатньої, ефективною компенсації. Країни, що розвиваються, на поч. 1990-х пішли на поступки промислово розвинутих країнам через те, що змінилися екон. та політ. умови, які на поч. 1970-х надавали можливість країнам, що розвиваються, вимагати від ТНК певних

поступок. Порівняно з 1970-ми для більшості країн «третього світу» різко скоротилися темпи інвестицій ТНК. На думку Центру ООН із ТНК, на цьому етапі країнам, що розвиваються, не

слід акцентувати увагу на негативних наслідках діяльності ТНК, оскільки лише через закорд. інвестиції цих корпорацій слаборозвинуті країни можуть інтегруватися у світову екон. систему. У результаті зміни співвідношення сил у світі на поч. 1990-х інтерес до прийняття ТНК к. п. з боку промислово розвинутих країн згас. Вони усвідомили, що за існуючої екон. ситуації переважна більшість країн «Групи 77» неспроможна чинити істотний тиск на діяльність ТНК.

М.Ю. Рубцова

Транснаціональні відносини — специфічний тип відносин у *системах міжнародних*, у яких разом із традиційними *акторами міжнародними* беруть участь нові транснац. актори — міжурядові та міжнар. неурядові орг-ції, *транснаціональні корпорації* тощо; остаточно склались в умовах повоєнної *біполярності*. У *Ялтинсько-Потсдамській системі міжнародних відносин* транснац. актори, які до того часу утворювались виключно для виконання конкретної функції (напр., *Всесвітній поштовий союз*), в умовах інтернаціоналізації стали переважати д-ви як за кількістю (у світі існує понад 250 міжурядових та бл. 27 тис. *міжнародних неурядових організацій*, майже 55 тис. транснаціональних корпорацій), так і за питомою вагою у світовій економіці (обсяги продажу провідних ТНК переважають ВВП більшості д-ав світу). Д-ви залишались ключовими акторами міжнар. системи та зберігали за собою провідну роль у політиці, але водночас почали вступати у відносини і з транснац. акторами. Політ, процес також став транснаціональним, сформувався т. зв. «єдиний світовий простір». Транснац. актори як головний показник Т. в. у політології поділяються на державні, тобто традиційні, і недержавні. На сучас. етапі *глобалізації* міжнар. орг-ції дедалі активніше залучаються або втручаються у внутр.-політ. та внутр.-екон. процеси, зокрема з питань врегулювання регіональних і громадян, конфліктів (*Організація з безпеки та співробітництва в Європі, НАТО*), захисту прав людини і забезпечення свободи ЗМІ (*Рада Європи*), фінанс. політики (*Міжнародний валютний фонд*) тощо. Активізація Т. в. пов'язана зі змінами концептуального наповнення поняття «суверенітет держав» у період після *Другої світової війни*. Класич. ідея *суверенітету* визначає *суверенної рівності держав* принцип, незалежно від статусу й рівня розвитку. Для нових транснац. акторів статусне значення суверенітету втрачається, і особливого значення набувають екон. та військ. потенціал, темпи екон. росту тощо. З іншого боку, транснац. актори мають відмінну від держ. внутр. орг-цію, яка не завжди будується за притаманним д-вам ієрархічним принципом. Д-ви перекладають частину своїх традиційних функцій і повноважень на міжнар. орг-ції над-держ. характеру, а також на транснац. акторів, міжнар.-політ. роль яких відтак дедалі зростає. Важливою є відмінність у цільових підходах: д-ва вважає себе вічною, а для транснац. акторів існують об'єктивні межі існування, що виводить на перший план проблему їхньої відповідальності за власні дії (напр., діяльність ТНК по всьому світу може спричинити шкоду екологічному балансу, згубно впливати на місцевий політ.-культ. ландшафт).

Традиційна система відповідальності міжнар. акторів базувалась на *договорах міжнародних та угодах*. Домінування Т. в. і транснац. акторів призводить до послаблення контролю за міжнар. взаємодіями та їхніми наслідками, тому дуже важливі якісні показники взаємодії д-ав із транснац. акторами. Домінування транснац. акторів і Т. в. у сучас. міжнар. системі спричинило радикальну структурну перебудову системи міжнар. відносин, у якій основні проблеми та загрози мають нетрадиційний характер: *тероризм міжнародний*, наркоторгівля, організована злочинність тощо. Протидія цим загрозам передбачає ефективну взаємодію не тільки між д-вами, але й транснац. акторами; д-ва в Т. в. починає відігравати роль посередника між внутр. і зовн. (міжнародним) СередОВИЩаМИ.

Є.Є. Камінський

Транснаціональні корпорації (ТНК) —

великі госп. комплекси, міжнар. за масштабами своєї діяльності та об'єднані власністю з однієї або кількох країн, спільною екон. стратегією розвитку. Перші ТНК з'явилися у сер. ХІХ ст., у 1970 у 14 провідних країн світу їх було вже 7,3 тис, які мали 27,3 тис. зарубіжних філій з обігом 626 млрд. дол. У 2001 у світі вже нараховувалось 65 тис. ТНК з 850 тис. філій в інших країнах, їхні поставки — 19 трлн. дол. — удвічі перебільшували обсяг світового *експорту*. На підприємствах ТНК у 2001 було зайнято 54 млн. робітників та службовців (у 1990 — 24 млн.), на внутр.-корпоративний обмін припадало 40% світового обігу товарів та послуг у цілому. 100 великих ТНК здійснили 1/3 прямих зарубіжних інвестицій. Основна частина ТНК базується в Зах. Європі, США, Японії, а також Канаді, Австралії, Новій Зеландії, ПАР. У 90-х ХХ ст. ТНК з'явилися також в Індії, Індонезії, Тайвані,

Півд. Кореї, Росії. 45% зарубіжних філій ТНК розташовано в розвинутих країнах, 41% — у країнах, що розвиваються, та решта в країнах Центр, і Схід. Європи. Незважаючи на суперечливі оцінки причин і наслідків виникнення та функціонування ТНК, переважною є громад, та наук, думка про позитивний характер їхнього впливу в цілому на соц.-екон. розвиток окремих країн та світової економіки. У межах ТНК відбувається оптимальне розміщення всіх видів ресурсів через міжнародний за формою, але внутр.-фірмовий за змістом обмін товарами, послугами, фінансами, патентами, ноу-хау і т. п. Мінімізуючи витрати та максимізуючи прибутки т. ч., ТНК стають основним фактором *інтернаціоналізації та глобалізації світової* економіки. Вони є важливим каналом передавання новітніх технологій вир-ва, управлінського досвіду, активізують розвиток наук.-техн. прогресу, сприяють позитивним структурним зрушенням, екон. зростанню країн у цілому. Приймаючі країни поступово перейшли від конфліктних відносин із ТНК (40 — 70-х ХХ ст.) через політику співробітництва (80 — 90-х ХХ ст.) до стратегії заохочення створення їхніх філій на сучас. етапі.

О.І. Рогач, О.І. Шниркоє

Транспорт Міжнародний — одна з найважливіших галузей матеріал, вир-ва, яка забезпечує виробничі й невиробничі потреби міжнар. співробітництва та населення в усіх видах перевезень. Основою міжнар. трансп. системи є транспорт залізничний, автомобільний, морський, річковий, повітряний і трубопровідний. Транспорт поділяють на внутр.-виробничий, заг. користування, особливого користування та спеціальний.

В.І.

Серажим

Трансферні операції: 1. Переказ валютних коштів їхнім власником в іншу країну з урахуванням різниці у валютних курсах або міжбан-ківські валютні операції, що здійснюються між двома чи кількома країнами. 2. Перенесення оплати за контрактом з одного рахунку на інший. 3. Передання однією особою (фізичною чи юридичною) іншій права на володіння цінними Паперами.

В.І. Серажим

Трансферні платежі — компенсаційні виплати населенню, підприємствам — юрид. особам недерж. власності, — що здійснюються з метою їх підтримки під час несприятливої екон. ситуації в державі шляхом перерозподілу коштів із держ. бюджетних фондів на користь осіб, які їх вкрай потребують. Здійснюються шляхом: надання субсидій приватним підприємствам, вітчизняним товаровиробникам; грошових виплат на соц. потреби — пенсій, стипендій, компенсацій комунальних витрат; виплат відсотків за Держ. ПОЗИКОЮ.

В.І.

Серажим

Транш: 1. Серія, частина облігаційної позики, що емітується окремими випусками.

2. Частка валютного кредиту країні, що надається за рішенням міжнар. валютних орг-цій (*Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції і розвитку та ІН.*)

В.І. Серажим

Третейський запис — двостороння міжнар. угода, якою сторони визнають наявність між ними спору, як з питання факту, так і з питання права, та для його розв'язання погоджуються передати на третейський розгляд до спеціально створеного ними або постійно діючого третейського суду (*арбітражу*). Термін «третейський запис» вперше було застосовано для позначення такого роду угод у Гаазьких конвенціях про мирне розв'язання міжнар. спорів 1899 та 1907. Утім, останнім часом угоди про врегулювання спорів шляхом передавання на розгляд до третейського суду, як правило, іменуються спец. угодами або компромісами. У таких угодах сторони вказують предмет спору, встановлюють терміни та порядок призначення третейських судів (арбітрів), обрання голови суду (суперар-бітра), порядок їх відводу, правила й терміни розгляду необхідних матеріалів, доказів, а також порядок розподілу витрат. Крім того, в угоді може бути зазначене місце проведення засідань суду, мова, на якій має проводитись розгляд справи та інші суттєві для сторін умови виконання судочинства, а також особливі повноваження суду (напр., за зверненням однієї зі сторін спору розв'язувати питання, пов'язані з виконанням

раніше винесеного рішення) тощо. Належним чином оформлений Т. з. про передавання спору на розгляд третейського суду (арбітражу), а також рішення, прийняте відповідно до нього, є обов'язковим для виконання сторонами та не підлягає

Оскарженню.

О.Ю. Серьогін

Третейський розгляд — процедура одного з *мирних засобів вирішення міжнародних спорів* за участі спеціально обраної сторонами спору сторони, яка не брала участі в ньому та не є зацікавленою в результатах його розгляду (третя сторона). Т. р. проводиться відповідно до взаємної згоди сторін спору та дає можливість ведення переговорів третьою стороною зі сторонами спору заради заг. примирення й розв'язання спору по суті. Як правило, Т. р. означає прийняття сторонами спору послуг посередника або передавання справи на розгляд арбітражу (третейського суду), як до постійно діючого, так і до спеціально створеного, для розв'язання *спору міжнародного*. В обох випадках у розв'язанні спору, крім самих сторін, бере участь третя сторона — посередник або арбітр (третейський суддя) з повноваженнями розглядати питання як факту, так і права та винесення рішення по суті, що і є головною перевагою при зверненні до Т. р. МЖНар. СПОру.

О.Ю. Серьогін

Третій Інтернаціонал — див. *Комуністичний Інтернаціонал*.

Третього Рима концепція — геополіт. концепція Московської держави в XV - XVI ст.; вперше проголошена монахом Філофеем у листі до великого моск. кн. *Івана III* невдовзі після захоплення Константинополя («Другого Рима») турками в 1453. Сутність концепції полягала в тому, що Московська держава перебирала на себе роль Візантії як центру православного (ортодоксального) християнства, відтак мала виконувати месіанську роль щодо поширення та оборони християнства. Православна церква відігравала значну роль у політ, житті Московської держави та інших руських земель у період протистояння золотоординському ігу та об'єднання земель навколо Москви. Унаслідок укладення 1439 Флорентійської унії між Папським престолом та Візантією (див. *Вселенські собори*), яку не прийняла Москва, у 1442 на пропозицію великого кн. Василя II Темного собором духовенства в Москві було обрано нового митрополита без санкції Константинополя. Це означало не лише фактичне виведення Руської православної церкви з-під влади Константинопольської патріархи, але й безпосереднє її підпорядкування царській владі. Відтак проголошення Т. Р. к. мало не тільки реліг., але й політ, зміст. Утвердженню концепції сприяв шлюб, укладений 1472 великим моск. кн. Іваном III із Зоєю (Софією) Палеолог — небогою останнього візантійського імператора з династії Палеологів Костянтина XI. Цей шлюб був схвалений Папою Сікстом IV, під опікою якого знаходилась Зоя. Папський престол сподівався схилити моск. правителя до ухвалення Флорентійської унії та використати його для протистояння загрози, що насувалася з боку Османської імп. Але в Москві шлюб розглядали виключно як засіб піднесення свого міжнар. престижу, і не збирались разом із цим змінювати традиційні зовн.-політ, пріоритети. Після шлюбу із Зоєю Палеолог Руська православна церква проголосила Івана III наступником держ. прав візантійських імператорів, утвердивши Т. Р. к. в політ, житті Московської держави, а також проголосила його намісником Бога на землі та єдиним володарем своєї землі, що заклало ідеолог, основи самодержавної влади в Росії. Т. Р. к. сприяла завершенню об'єднання півн.-схід. руських земель навколо Москви, що відіграло важливу роль в остаточному скиненні монголо-татарського іга в 1480, приєднанні нових територій до Московської держави (зокрема Новгородської республіки в 1478, Тверського князівства в 1485) та, врешті, створенні централізованої абсолютистської Російської імп. Зростання міжнар. престижу Московського царства також сприяло встановленню активних дип. стосунків із д-ми Центр, та Півн. Європи. Але водночас зовн.-політ, інтереси Москви зумовлювали необхідність відходу від христ. месіанства концепції. Іван III пішов на укладення союзу з Кримським ханатом у протистоянні Литві та Польщі, підтримував добрі стосунки з Османською імп. для забезпечення своєї торгівлі на Чорному морі. Відтак Т. Р. к. ніколи не набувала характеру зовн.-політ. концепції. Вона стала одним з ідеолог, джерел *зовнішньої політики* Росії й проявлялась, зокрема, в поширенні впливу на православні народи Балкан, захисті прав християн в Османській імп. тощо.

В.Ю. Константинов

Третя держава — держава, яка не є учасницею певного *договору міжнародного*, тобто така, яка не висловила згоду на обов'язковість для себе договору і для якої договір не діє. Оскільки в основі міжнар. дог-ру лежить добровільна угода *суб'єктів міжнародного права*, то за заг. правилом договір не створює зобов'язань для Т. д. без її на те згоди (з лат. *rasia leītsh pes posesī pes rговіпі* — дія дог-рів не поширюється на треті сторони). Обов'язки для Т. д. можуть виникати з міжнар. дог-ру, якщо є згода на це д-ви. Таке правило міститься у всіх статтях *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969*, присвячених дії дог-рів стосовно Т.

д. (ст.ст. 34-38). При цьому Конвенція розрізняє дог-ри, які передбачають зобов'язання для Т. д. (ст. 35), і дог-ри, які передбачають права для Т. д. (ст. 36). Іноді в дог-рах передбачаються певні права, якими Т. д. можуть скористатись. Так, відкриті міжнар. дог-ри передбачають право Т. д. приєднатися до них. *Статут ООН* закріплює право д-ав, що не є членами *ООН*, брати участь в обговоренні спорів, які їх стосуються (ст. 32), представляти такі спори на розгляд *Генеральної Асамблеї ООН, Ради Безпеки ООН* (ст. 35). Конвенція про режим судноплавства на Дунаї 1948 надає всім д-вам право здійснювати торг, судноплавство по Дунаю на основі рівності. У тих випадках, коли для Т. д. виникає яке-небудь право з міжнар. дог-ру, воно не може бути скасоване або змінене учасниками дог-ру без згоди Т. д., якщо саме таким був намір його учасників. Якщо ж для Т. д. з її згоди виникає зобов'язання з дог-ру, то воно може бути скасоване або змінене тільки з відома учасників дог-ру і Т. д., якщо вони не домовились про інше (ст. 37 Віденської конвенції 1969). Об'єктом міжнар. дог-ру не можуть бути права й інтереси Т. д. Договір, що порушує їхні права, вважається недійсним. Норма, що міститься в дог-рі, може стати обов'язковою для Т. д. як звичаєва *норма міжнародного права*, що визнається нею як така. Приклади дог-рів, що встановлюють права й обов'язки д-ав, які не беруть у них участі, є рідкісними (Договір про Антарктику 1959).

О.В.Задорожній

Трибунал із морського права міжнародний — створений *Конвенцією ООН з морського права 1982* постійний орган врегулювання спорів із питань тлумачення та застосування цієї Конвенції, рішення якого є обов'язковими для сторін. Діяльність регулюється Конвенцією 1982 (ч. XV) та її додатком 6, яким затверджено Статут трибуналу. Конвенція ООН із мор. права 1982 надає державам-учасницям право при підписанні, *ратифікації*, приєднанні до Конвенції або в будь-який інший час обрати шляхом письмової заяви одну чи кілька процедур врегулювання спорів щодо її тлумачення або застосування, які тягнуть за собою обов'язкові рішення: Т. м. п. м., *Міжнародний Суд ООН, арбітраж* і/або спец, арбітраж. Звернення до обраних процедур відбувається у випадку, якщо спір не вдалось вирішити за допомогою погоджувальної процедури, передбаченої Конвенцією 1982 (ст. 284 ч. XV і додаток 5), та інших мирних засобів, визначених у *Статуті ООН*. Трибунал складається з 21 особи. Його члени повинні мати найвищу репутацію неупередженості та справедливості, бути авторитетами у сфері *міжнародного морського права*. Вони обираються на 9 років зі списку кандидатів, висунутих державами-учасницями Конвенції з мор. права 1982, і наділяються *дипломатичними привілеями та імунітетами*. У складі трибуналу в цілому мають бути забезпечені представництво основних прав, систем світу і справедливий геогр. розподіл. Обрання членів відбувається шляхом таємного голосування на нараді представників держав-учасниць Конвенції 1982 (перші вибори відбулись 1.08.1996). Склад трибуналу кожні 3 роки оновлюється на третину, не може включати двох громадян однієї д-ви й має обов'язково містити не менше 3 осіб від кожної геогр. групи, встановленої *Генеральною Асамблеєю ООН*. До компетенції трибуналу входять усі спори та заяви, які передаються йому відповідно до Конвенції ООН із мор. права 1982, і всі питання, спеціально зазначені в будь-якій іншій угоді, яка передбачає можливість звернення до трибуналу. Сторонами спору на розгляді трибуналу можуть бути держави-учасниці Конвенції, Міжнародний орган із мор. дна, підзвітне йому підприємство, юрид. та фізич. особи, які мають *громадянство* держав-учасниць Конвенції 1982 і здійснюють діяльність у районі, а також держави-учасниці інших угод, що стосуються питань, які охоплені Конвенцією 1982 або передбачають звернення до трибуналу. Для розгляду конкретних категорій спорів трибунал може утворювати спец. камери (3 і більше членів, 5 членів для розгляду в спрощеному порядку). Крім того, до структури трибуналу належить Камера зі спорів щодо мор.

дна з 11 членів, обраних більшістю трибуналу зі свого складу на 3 роки (діяльність Камери регулює розділ 5 ч. XI Конвенції та розділ 4 додатка 6). Слухання, якщо трибунал не ухвалить інакше, проводяться публічно. Кворум складають 11 присутніх членів. Трибунал застосовує Конвенцію ООН з мор. права 1982 та інші *норми міжнародного права*, які не є несумісними з цією Конвенцією. Камера зі спорів щодо мор. дна застосовує також норми, правила й процедури, прийняті Міжнародним органом із мор. дна відповідно до Конвенції 1982, та умови контрактів про діяльність у Районі. Ця Камера може надавати консультативні ухвалення щодо відповідності рішень Асамблеї Міжнародного органу з мор. дна положенням Конвенції ООН з мор. права 1982. Рішення трибуналу приймається більшістю голосів присутніх членів, є остаточним і має обов'язкову силу тільки щодо даного спору і лише для його сторін. Члени трибуналу мають право на свою особливу думку. Місцеперебування трибуналу — Гамбург

(ФРН), хоча за потреби він може працювати й в іншому місці. Трибунал розпочав роботу з жовтня 1996. Україна визнає компетенцію трибуналу щодо питань, які стосуються належного звільнення затриманих суден або їхніх команд (заява при підписанні Конвенції 10.12.1982).
В.С. Ржевська

Тридцятилітній мир 446 до н. є. — двостороння мирна угода між Афінами та Спартою; завершила війну Афін зі Спартою 461-446 (Першу Пелопоннеську війну). Війна розпочалась після невдалих спроб голови афінської д-ви Перикла організувати заг. конгрес грец. д-ав із метою встановлення миру. В Афінах гору взяла демокр. партія, налаштована на проведення активної *зовнішньої політики* та конфронтацію зі Спартою. Афіни розпочали війну проти Коринфа, на боці якого згодом виступила Спарта. Експансія Афін поширилась на сусідні області континентальної Греції, перш за все Беотію. Війна відбувалась із перемінним успіхом і набула затяжного характеру; знесилені війною Афіни погодились на укладання миру. Згідно з ним Афіни відмовлялись від територ. завоювань, здійснених під час війни (Беотія, Ахайя, Трезен та інші), але отримували свободу дій у повсталій Евбеї. Сторони відмовлялись від застосування збройної сили одна проти одної, натомість погоджувались для врегулювання суперечок на арбітраж. Було закріплено гарантії *автономії* Егіни. Підтверджувалось право Аргоса та інших міст-держав, що брали участь у війні, але не підписали договір, приєднатися до нього в будь-який час. Договір припинив дію з початком *Пелопоннеської війни 431-404 до н. є.*
О.Л. Борділовська

Тридцятилітня війна 1618-48 — конфлікт міжнародний заг.-європ. масштабу, в якому протестантські монархи Німеччини, підтримані низкою нац. держав Європи, виступили проти влади *Священної Римської імперії*. На боці імперії Габсбургів (австрійських та іспанських) у війні взяли участь католицькі князі Німеччини, Папа римський та Річ Посполита; в антигабсбургській коаліції — протестантські князі Німеччини, Франція, Швеція, Нідерланди, Данія, Англія, Московське царство, а також антигабс-бурські рухи в Чехії, Трансільванії та Італії. З кінця XVI ст. зближення іспан. та австр. гілок дому Габсбургів створило можливість для відновлення імперії Карла V. Цьому заважала незалежність нім. протестантських князів, закріплена *Аугс-бурзьким релігійним миром 1555*. У відповідь на спроби імпер. Рудольфа II їх підкорити протестантські князі об'єдналися 1608 у Протестантську унію, яку підтримали Франція та Англія. З іншого боку, католицькими князями в 1609 було утворено Католицьку лігу, яку підтримали Іспанія та Папа римський. У 1617-18 Габсбурги посилили тиск на Чехію, порушивши т. зв. «Грамоту Величності» імпер. Рудольфа II, за якою чеським протестантам дозволялось будувати власні церкви. У відповідь на це спалахнуло Чеське повстання 1618-20, першими актами якого було звернення до Протестантської унії та обрання королем Чехії її голови Фрідріха Пфальцького.

Із цього розпочинався перший період Т. в. — чеський або чесько-пфальцький. Крім Чехії, повстання проти влади Габсбургів виникли і в інших регіонах імперії, зокрема в Трансільванії. Спираючись на допомогу Католицької ліги (із якою Священна Римська імпер. уклала союз у 1619), імпер. Фердинанд II розбив чеських протестантів поблизу Білої Гори 8.11.1620, після чого почав відновлювати католицизм в Чехії. Війська Католицької ліги та Іспанії після перемог імпер. полководця Тіллі під Вімпфеном та Хьохстом в 1621-23 зайняли Пфальц. Землі Фрідріха Пфальцького було конфісковано імператором, Верхній Пфальц відійшов до союзника імператора — Баварії.

Другий період Т. в. — данський (1625-29) — позначив ескалацію конфлікту та подальше розширення числа учасників війни. Підтримана субсидіями з боку Франції, Англії та Нідерландів (за умовами Гагської конвенції про субсидії 1625), першою втрутилася у війну Данія, розраховуючи захопити півд. узбережжя Балтійського моря. Основні сили Нідерландів при цьому було спрямовано на війну проти Іспанії, що відновилася 1621. Франц. уряд *А.Ж. Рішельє* намагався залучити до війни проти імперії Швецію, але останню було втягнуто у війну із союзником Габсбургів, Річчю Посполитою. Війська імперії та Католицької ліги завдали низку відчутних поразок силам антигабсбургської коаліції (перемога імперського полководця Валленштейна над генералом коаліції Мансфел-дом при Дессау 25.04.1626; перемога Тіллі над королем Данії Крістіаном IV поблизу Луттера 27.08.1626) та вигнали війська Данії з території Німеччини в 1627-28. Півн. Німеччину було окуповано військами Валленштейна, який планував вторгнення в Данію та розпочав будівництво флоту. Данія була змушена укласти *Любекський мир 1629* на умовах відновлення довоєнного стану й виходу з війни. Реституційний едикт, виданий

1629 Фердинандом II, було направлено на підрич положень Аугсбурзького реліг. миру 1555, протестантські титули оголошувались недійсними. Норми едикту посилили опір протестантів владі Габсбургів. У 1628-31 розгорнулись бойові дії між Священною Римською імперією та Францією в Півн. Італії. При цьому метою *зовнішньої політики* Франції залишалось залучення Швеції до війни. За посередництва Франції, Англії та Нідерландів між Швецією і Річчю Посполитою було укладено Альтмаркське перемир'я 1629, що дозволило Швеції вже 1630 вступити у війну проти сил Католицької ліги.

Третій період Т. в. — шведський (1630-35) — розпочався вторгненням шведського короля Густава II Адольфа в Півн. Німеччину. Швецію підтримали Франція (субсидіями, за умовами франц.-шведської угоди в Бервальді 1631) та Московська держава (яка продавала збіжжя Швеції на пільгових умовах). Мета Швеції у війні полягала в завоюванні панування в бас. Балтійського моря. Перемігши при Брейтен-фельді армію Тіллі 17.09.1631, Густав II Адольф згодом відвоював в імперських військ Нюрнберг, Аугсбург та зайняв Мюнхен — столицю Баварії. Армія Саксонії, союзника Швеції (за угодою від вересня 1631), вступивши до Чехії, зайняла Прагу. У битві при Лютцені (Саксонія) 6.11.1632 шведи перемогли імперське військо, але короля Швеції Густава II Адольфа було вбито. У 1632 Московська держава розпочала війну проти Речі Посполитої (т. зв. Смоленська війна), але після поразки під Смоленськом уклала з нею *Поляновський мирний договір 1634*. У 1633 під проводом шведського канцлера *А. Оксеншерна* було створено Гейльбронську лігу Швеції та нім. протестантських князів, сили якої були розбиті об'єднаними імперськими та іспан. військами під Нордлінгеном у Півд. Німеччині 6.09.1634. Курфюрст Саксонський уклав з імператором Празький мир 1635, до якого пізніше приєдналася низка інших протестантських князів. За цією угодою було переглянуто норми Реституційного едикту, в результаті чого вдалось досягти примирення між католиками та протестантами. Празький мир було прийнято майже всіма нім. князями й вільними містами. Об'єднана імперська армія готувалася до б-би з рештками шведських сил на території Німеччини. Невдоволена таким розвитком подій, Франція вирішила вступити у війну в 1635.

Останній період Т. в. — франко-шведський (1635-48) — розпочався після підписання шведсько-польського Штумсдорфського договору 1635 та шведсько-франц. Сен-Жерменського договору 1635. Бойові дії тривали на великій частині території Європи: у Нідерландах, де голландці та французи протидіяли іспанцям; в Італії, за панування над якою боролись іспанці та французи; у Німеччині; у Франції; на Іберійському півночі, де повстання португальців було підтримане французами; на півночі Європи, де Данія боролася зі Швецією. Після перемог при Вітстоді 1636, при Брейтенфелді 2.11.1642, при Рокруа 19.05.1643, при Янкові 6.03.1645 перевага Франції та Швеції стала очевидною. Водночас вплив Англійської бурж. революції та франц. Фронди змусили уряд Франції шукати миру. Мирні переговори розпочинались ще до 1640, але просувались повільно й часто переривались; бойові дії при цьому тривали. Нарешті, після кількох програних імперією кампаній, мирним конгресом було розроблено умови та згодом підписано *Вестфальський мир 1648*,

який завершив Т. в. Унаслідок неї значно зменшилось населення Німеччини, було зруйновано її с. г-во, промисловість і торгівлю. Священна Римська імперія фактично припинила існування як політ. одиниця. Т. в. завершила епоху реліг. війн у Європі. Головними дип. наслідками Т. в. стали закріплення на тривалий час політ. роздробленості Німеччини та формування *Вестфальської системи міжнародних відносин*.

Література: Поршнев Б.Ф. Тридцатилетняя война и вступление в нее Швеции и Московского государства. — М., 1976; Поршнев Б.Ф. Франция, английская революция и европейская политика в середине XVII в. — М., 1970.

М.Г. Капітоненко

Тристороння Заява президентів України, США та Росії 1994 прийнята 14.01.1994 в Москві за результатами тристороннього саміту; стала вирішальним етапом на шляху України до набуття без'ядерного статусу. Згідно із Заявою, США та Росія пообіцяли Україні надати гарантії нац. безпеки після набуття чинності *американсько-радянським договором про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991* та приєднання її до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968*, що переважно не виходили за рамки прав України як держави-фундатора *Організації Об'єднаних Націй*, учасниці Гельсінського процесу та майбутньої учасниці ДНЯЗ, як д-ви, що не володіє ядерною зброєю. Передбачалось надання Україні техн. і фінанс. допомоги для надійного й безпечного демонтажу ядерної зброї та зберігання матеріалів, що розщеплюються, а також сприяння швидкій реалізації вже існуючих угод стосовно надання такої допомоги; контроль представників Міністерства оборони України

за розукомплектуванням і знищенням стратегічних ядерних боєзарядів на території Росії; забезпечення Росією техн. обслуговування та безпечної експлуатації ядерних боєзарядів; надання Україні компенсації за вартість високозбагаченого урану з боку Росії та США, зокрема у формі ядерного палива для укр. АЕС; надання Україні амер. фінанс. допомоги в обсязі 175 млн. дол. у рамках *Нанна — Лу-гара програми*. Тристороння Заява є політ. док-том, укладення якого стало можливим у результаті компромісу, що потребував суттєвих поступок із боку України. Вона не отримала юридично зобов'язуючих гарантій своєї безпеки, але укр. дипломатії вдалось вивести д-ву із штучної ізоляції та залучити США до укр.-рос. Суперечки щодо майбутнього ядерної зброї, розміщеної на укр. території. У Додатку до Тристоронньої Заяви, підписаному 14.01.1994, визначалося, що з метою розгортання процесу вивезення ядерних боєзарядів з України Росія постачатиме Україні тепловиділяючі зборки для АЕС, що міститимуть 100 т низькозбагаченого урану. Одночасно 200 ядерних боєзарядів будуть вивезені до Росії для розукомплектування. Для фінансування цих операцій СІЛА сплатять 60 млн. дол. авансу з майбутніх платежів від реалізації високозбагаченого урану. Передбачалось провести деактивацію всіх ракет РС-22, розміщених на території України, протягом 10 місяців.

С.П. Галака

Тріанонський мирний договір 1920 підписаний 4.06.1920 у Великому Тріанонському палаці Версая (поблизу Парижа) Великою Британією, Італією, Японією, США, Францією та союзними з ними державами (Бельгія, Греція, Китай, Куба, Нікарагуа, Панама, Польща, Португалія, Румунія, Королівство сербів, хорватів та словенців, Сіам, Чехословаччина) з одного боку й Угорщиною — з іншого, за результатами *Першої світової війни*; складова частина Версальської системи договорів (див. *Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин*). Набув чинності 26.07.1921 після ратифікації його основними учасниками. США відмовились ратифікувати Договір і 29.08.1921 підписали з Угорщиною сепаратний мирний договір. За його умовами до Румунії відходили Трансільванія та схід, частина Банату; до Королівства сербів, хорватів і словенців — Хорватія, Бачка й зах. частина Банату; до Чехословаччини — Словаччина та Підкарпатська Русь; провінція Бурген-лянд передавалась Австрії. Угорщина відмовилась на користь союзників від претензій на порт Рієка (Фіуме), а також від усіх прав на території колишньої Австро-Угорської імп., які не увійшли до складу Угорщини. Вона визнала незалежність Чехословаччини й Королівства сербів, хорватів і словенців, зобов'язалася поважати незалежність усіх д-ав, що утворились на території колишньої Російської імп., остаточно визнала скасування *Брестського мирного договору між РСФРР і Центральними державами 1918*. Договір визначав кількісні та якісні обмеження для угорських збройних сил, їхня чисельність мала не перевищувати 35 тис. вояків, обов'язкова військ. повинність скасовувалась. Уже незабаром після підписання дог-ру уряд Угорщини почав проводити політику перегляду основних його положень, передусім територ. статей (див. *Віденські арбітражі 1938, 1940*).

О.С. Пархомчук

Троїстий союз (Союз Центральних держав) — військ.-політ. союз Німеччини, Австро-Угорщини та Італії, створений у процесі дип. підготовки держав до *Першої світової війни*; система союзницьких дог-рів Т. с, започаткована за ініціативою *О. Бісмарка*, розбудовувалась у 1879-82. Основу союзу складав австр.-нім. договір 1879, який передбачав взаємну військ. допомогу всіма можливими засобами в разі нападу Росії на одну з договірних сторін, а під час нападу іншої д-ви — доброзичливий нейтралітет сторін. 20.05.1882 у Відні до австр.-нім. союзу приєдналась Італія, та було укладено 1 -й союзний договір між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Італією. Відповідно до нього сторони зобов'язувалися не брати участі в жодних союзах та угодах, спрямованих проти однієї з них, консультуватися між собою з політ. та екон. питань спільного характеру й надавати одна одній взаємну підтримку. Німеччина й Австро-Угорщина зобов'язувалися надавати Італії допомогу під час нападу з боку Франції, а Італія повинна була надати всю можливу допомогу та сприяння в разі неспровокованого нападу Франції на Німеччину. У цьому випадку Австро-Угорщина не несла жодних зобов'язань і мала бути резервом на випадок вступу у війну Росії. У разі неспровокованого нападу на учасників дог-ру двох або більше великих держав, що не беруть у ньому участі, у війну з останніми вступали всі учасники дог-ру. Італія зробила застереження, що утримається від виконання цього пункту, якщо серед нападників буде Велика Британія, оскільки через вразливість свого узбережжя для брит. флоту не хотіла вступати у відкритий воєнний конфлікт з останньою. У

разі неспровокованого нападу однієї великої д-ви, що не бере участі в дог-рі (окрім Франції), на одного з його учасників, два інших зобов'язувалися зберігати доброзичливий нейтралітет. Д-ви зобов'язувалися не укладати сепаратного миру та зберігати секретний характер дог-ру.

20.02.1887 в Берліні було підписано 2-й союзний договір Т. с, що підтверджував усі положення попереднього та встановлював термін дії угоди до 1892. Одночасно були підписані окремі австр.-італ. та нім.-італ. угоди, які доповнювали зобов'язання договору 1882. Сторони зобов'язувалися зберігати територ. *статус-кво* на Сході, а в разі неможливості його збереження — узгоджувати свої дії в регіоні. 3-й союзний договір Т. с. був підписаний 6.05.1891 у Берліні; у його тексті повторювались усі положення договору 1882 та основні положення австр.-італ. й нім.-італ. угод 1887. Додатково Німеччина та Італія зобов'язувалися докласти всіх зусиль для збереження територ. статус-кво в Кіренайці, Тріполітанії та в Тунісі. Наприкінці XIX ст. Італія, занепокоєна зростанням брит.-нім. протиріч та зазнаючи втрат від митної війни, яку з 1880-х проводила проти неї Франція, почала змінювати свою політ, орієнтацію і зближуватися з Францією. 1.11.1902 в Римі було підписано італ.-франц. угоду, за якою Італія зобов'язувалася зберігати нейтралітет у разі нападу Німеччини на Францію. Але формально Італія залишалася членом Т. с. та брала участь у його поновленні в 1902, про що таємно поінформувала Францію. 4-й союзний договір, який було підписано 28.06.1902 в Берліні, і 5-й союзний договір, що був підписаний 5.12.1912 у Відні, підтвердили союзні зобов'язання, взяті сторонами в попередніх дог-рах. Т. с. розпався в 1915 у зв'язку із вступом Італії до Першої світової війни на боці *Антанти*.

В.В. Копійка

Троппауський конгрес 1820 — другий з'їзд *Священного союзу*; відбувся в жовтні — грудні в Троппау (сучасна Опава, Чехія). Революція 1820 в Неаполітанському королівстві та загроза її поширення по всій Швн. Італії створювали небезпеку для австр. панування в Ломбардії та Венеції. Зацікавлена в найшвидшому придушенні рев-ції, Австрія запропонувала зібрати конгрес п'яти д-ав: Австрії, Великої Британії, Пруссії, Росії та Франції. 7(19). 11.1820 Австрія, Пруссія та Росія підписали протокол, яким проголошувалось право збройного втручання у внутр. справи іншої д-ви без запрошення з боку її уряду з метою придушення рев. виступів. Велика Британія та Франція відмовились визнати таке розширене трактування принципу втручання, але не виступили проти можливої *інтервенції* в Італії. Згідно з підписаним учасниками конгресу протоколом, Австрії доручалось здійснити військ, окупацію Неаполітанського королівства. З ініціативи рос. імператора *Олександра I* протокол гарантував недоторканність самого королівства та право для неаполітанського короля добровільно дарувати конституцію своєму народові. Переговори вже за участю представників італ. д-ав продовжились під час *Лайбахського*

Конгресу 1821.

В.Ю. Константинов

Троцький (Бронштейн) Лев (26.10.1879, хутір Янівка Херсонської губернії — 21.08.1940, вілла Койякана, околиця Мехіко) — рос. рад. парт, ідерж. діяч. Походив із сім'ї заможного євр. землевласника й орендатора. Навчався в Миколаївському реальному уч-щі, з якого був виключений за рев. діяльність. Призначений на посаду глави закорд. відомства рад. Росії 2-м Всеросійським з'їздом Рад 26.10.1917, стояв біля витоків формування більшовицької дипломатії, хоча за власним визнанням ставився до справи без ентузіазму, оскільки вважав неминучою скору світову пролетарську рев-цію, а до того стосунки з іншими д-вами, на його погляд, мали будуватися переважно на підштовхуванні рев. дій, їхній усебічній підтримці. Разом із *В. Леніним* підписав *Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради* (сформулював ультимативні позиції). Однак активності в розвитку стосунків з УНР не виявляв. У грудні 1917 — лютому 1918 очолював рад. делегацію на *Брестських мирних переговорах 1917-18* із Центральними державами. Поводив себе непослідовно, зокрема, визнавши 28.12.1917 правомочність делегації Центральної Ради, під тиском *В. Леніна* і *Й. Сталіна* змінив позицію, вимагав визнати повноваження представників рад. України, що прибули на конференцію в січні 1918. Дотримуючись лівих поглядів, виступав проти ленінської позиції укладення миру з Центральними державами за будь-яку ціну заради збереження бази рад. влади, світової соціал. рев-ції. Вважав за доцільне продовження рев. війни й не виконував інструкцій та директив РНК, ЦК РСДРП(б) щодо переговорів. Зокрема, оцінюючи умови, висунуті нім. стороною як грабіжницькі, *В. Ленін* наполягав на їх прийнятті в разі ультиматуму, оскільки рос. армія вести боїв не могла. Однак Т. офіційно відповів, що РСФРР дотримується позиції «ні миру, ні війни»

(рос. сторона вважає висунуті умови анексіоністськими, а відтак РСФРР їх відкидає, хоча стан *війни* оголошує припиненим й армію демобілізує), чим спровокував наступ нім. військ на всьому фронті, передусім на Петроград 18.02.1918. Т. було відкликано з посади голови рад. делегації та 22.02.1918 усунуто з посади наркома в закорд. справах. У вирішальні дні дискусії з «лівими комуністами», які довгий час мали перевагу в ЦК, остаточно переконавшись, що розрахунки на рев. війну, повстання солдат проти генералів, які наступатимуть на країну Рад, не виправдались, усвідомивши всю глибину й тяжкість допущеного політ, прорахунку, Т. підтримав позицію В. Леніна. Однак умови підписаного 3.03.1918 миру були незрівнянно гіршими за ті, які були відкинута Т. в лютому, і тому до розв'язання будь-яких зовн.-політ, проблем його більше ніколи не залучали. 4.03.1918 був призначений головою Вищої військ, ради, 13.03.1918 — наркомом у військ, справах, 2.09.1918 — головою Реввійськради республіки й очолював військ, відомство до січня 1925. Зробив вагомий внесок у будівництво Червоної Армії та її перемогу в громадян, війні. У ході внутр.-парт. б-би очолював опозицію Й. Сталіну, його оточенню. У грудні 1927 був виключений із ВКП(б) і висланий до Казахстану, а в 1929 — із СРСР. За кордоном намагався привернути увагу міжнар. громадськості до наростання в рад. країні *тоталітаризму*, нехтування елементарними людськими свободами, політ, переслідувань інакодумства. Із цією метою у 1937 створив спец, міжнар. громад, трибунал, випускав багато викривальної літератури, що поширювалась у світі різними мовами. На противагу *Комуністичному Інтернаціоналу*, що, за переконанням Т., став слухняним зряддям злочинної сталінської політики, у 1938 створив власний, т. зв. троцькіст-ський, або IV Інтернаціонал — «світову партію соціальної революції». Був убитий агентом КДБ.

В.Ф. Солдатенко

Троянська війна XIII - XII ст. до н. е. —

легендарна подія в історії Греції ахейського періоду. Цей період визначався домінуванням серед ахейських д-ав Мікен, що мали у своєму розпорядженні сильний флот. Острови Егейського моря сплачували мікенцям значні податки. Вже тоді існували певні міжнар. зв'язки у формі міжплемінних союзів. Коли Мікени розпочали підготовку до походу проти могутнього Троянського царства в Малій Азії, мікенський цар Агамемнон схилив правителів інших ахейських міст до участі в ньому. Лише після їхньої заг. наради спільне військо ахейців, яке очолив Агамемнон, вирушило до Малої Азії. Цар Трої Пріам також сформував військ, союз, до якого увійшли племена фракійців, лідійців, фрігійців. Згідно з міфами приводом для війни стало викрадення сином троянського царя Парісом Єлени — дружини спартанського царя Менелая. Ахейські війська протягом 10 років тримали Трою в облозі, лише на десятий рік змогли здобути місто завдяки хитрості одного з царів — Одиссея. Пріам зазнав поразки, Трою було розграбовано й майже повністю знищено. Однак після перемоги греків колишні союзники були втягнуті в суперечку між собою, а Мікени поступово втратили контроль над ситуацією. Згідно з грец. хронологією Трою було зруйновано бл. 1184 до н. е. Троянський цикл міфів, що оспівує ці події, став основою для поеми Гомера «Іліада», назва якої походить від грец. назви Трої — «Іліон». У поемі міститься багато епізодів, що свідчать про початки *міжнародного права* та міждерж. зносин у Стародавній Греції. «Іліада» розповідає про міжплемінні угоди та союзи, перші дип. місії, зокрема про *посольство*, з яким відправився до Трої перед початком війни спартанський цар Менелай, про договір між ахейцями та Пріамом, скріплений жертвоприношенням, про пропозицію мирної угоди з боку Трої ТОЦО.

О.Л. Борділовська

Трумен (Тгшпап) Гаррі (8.05.1884, Ламар, шт. Міссурі - 26.12.1972, Канзас-Сіті, шт. Міссурі, США) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, 33-й Президент США (12.04.1945-20.01.1953). Нар. в сім'ї дрібного фермера. Працював клерком, бухгалтером, був фермером. Добровольцем вступив у нац. гвардію й узяв участь у *Першій світовій війні*, капітан (1918). У 1922-24 — окружний суддя, 1926-34 — голова окружного суду в шт. Міссурі. У 1934-44 — сенатор від штату Міссурі, голова надзвичайного комітету з дослідження програми озброєнь, підтримав відміну *Закону про нейтралітет США* і зняття *ембарго* на експорт озброєнь до Великої Британії й Франції, зарекомендував себе переконаним прибічником «нового курсу» *Ф. Рузвельта* й активної участі США в міжнар. орг-ціях після завершення *Другої світової війни*. Із січня 1945 — віце-президент США від Демократичної партії. 12.04.1945 вступив на посаду президента після смерті *Ф. Рузвельта*, за підтримки профспілок і «фермерських» штатів переміг з мінім, перевагою на презид. виборах 1948. Учасник *Сан-Франциської* та *Потсдамської (Берлінської)*

конференції 1945, санкціонував ядерне бомбардування Хі-росіми (6.08.1945) і Нагасакі (9.08.1945). У внутр. політиці здійснював «справедливий курс», що передбачав збереження контролю за ціноутворенням, кредитуванням, вир-вом пром. товарів, експортом, зарплатою й комунальними платежами, створення заг.-нац. системи охорони і страхування здоров'я, федер. підтримку житловому будівництву, ліквідацію практики расової сегрегації та ін.; водночас для амер. громадськості проблематичною залишається доцільність запровадження презид. адміністрацією «програми лояльності» — спроби забезпечити нац. безпеку США шляхом контролю лівих елементів (маккартизм). *Зовнішню політику* базував на *стримуванні доктрині*, що спершу означала «подвійне стримування» й була спрямована проти СРСР і Німеччини, маючи на меті встановлення глобальної воєнної рівноваги д-ав і водночас утворення в Європі та Японії нових центрів сили, здатних у майбутньому протистояти рад. політиці. Але прагнення не допустити поширення комунізму в Євразії, практ. реалізація *Трумена доктрини* й *Маршалла плану*, заснування *НАТО* з одного боку та комуніст. переворот у Чехо-словащині в лютому 1948 і *Західного Берліна блокада 1948* — з іншого призвели до різкого загострення «*Холодної війни*» й участі США в *Корейській війні 1950-53*. Водночас виявляв стриманість у розширенні воєнної активності США, зокрема, під час громадян. війни 1946-49 в Китаї; в атомній бомбі вбачав передусім політ. зброю, яку можна застосувати лише в разі прямого воєнного зіткнення із СРСР, коли йтиметься про існування США; пропонував збільшити розміри допомоги країнам, що розвиваються, й ініціював створення 1951 Агентства взаємної безпеки для її координації; всупереч позиції *Державного департаменту США*, позитивно поставився до проголошення Держави Ізраїль. Під тиском внутр.-політ. критики в березні 1952 відмовився висувати свою кандидатуру на наступні презид. вибори. Після виходу у відставку оселився у власному будинку в Індепенденті, де 1957 відкрив бібліотеку свого імені; виступав в університетах з лекціями про зовн. політику США й Демократичної партії.

Спогади: «Роки рішень» (1955), «Роки випробувань і надій» (1956).

V.I.

Головченко

Трумена доктрина — зовн.-політ. програма уряду США, викладена 12.03.1947 Президентом США Г. Труменом у виступі на спільному засіданні обох палат Конгресу. Розроблення доктрини було спричинене погіршенням внутр.-та зовн.-політ. становища Греції й Турецької Республіки. У Греції після проведення 1.09.1946 референдуму щодо збереження монархії й повернення з еміграції 27.09.1946 короля Георга II активізувалася збройна б-ба створеної комуністами Демократичної армії, яка отримувала матеріал.-фінанс. допомогу від Народної Республіки Албанії, Народної Республіки Болгарії й Федеративної Народної Республіки Югославії (*Й. Сталін*, згідно з неформальною домовленістю з *В. Черчіллем* від 9.10.1944, утримувався від безпосереднього втручання в громадян. війну 1946-49 в Греції); замість окремих партиз. акцій грец. комуністи перейшли до великих бойових операцій. По завершенні *Другої світової війни* Кремль здійснив спробу включення Туреччини у сферу свого політ. впливу і взяття під контроль Чорноморських проток, наполягаючи на їхній спільній обороні й переглядові рішень *Монтрьо конференції 1936*; Верховні Ради Вірменської й Грузинської РСР висунули до Анкари територ. претензії на райони Ардагана, Артвина і Карса, якими лєнінський уряд поступився М. Кемалю *Ататюрку* при укладенні 16.03.1921 в Москві Договору про дружбу і братерство. Греція і Туреччина традиційно вважалися брит. сферою Лондона, проте з огляду на велику непопулярність бл.-схід. політики *Форін офісу* і брак коштів лейбористський уряд *К. Етлі* в лютому 1947 вирішив до 31.03.1947 вивести брит. війська з Греції й водночас припинити фінанс. допомогу Туреччині, а 21.02.1947 офіційно повідомив адміністрацію Г. Трумена про згоду Великої Британії на надання допомоги Афінам і Анкарі Сполученими Штатами. Сутність виступу Г. Трумена зводилась до того, що США сприятимуть стабілізації законних урядів інозем. д-ав, яким загрожують озброєні рев. меншини, що прагнуть встановити «тоталітарний режим» і зовн. тиск; Президент закликав Конгрес в інтересах нац. безпеки США терміново асигнувати на період до 30.06.1948 400 млн. дол. для допомоги грец. й тур. урядам, які можуть стати жертвами «прямої чи опосередкованої агресії», причому наголошувалось на фінанс.-екон. заходах для потреб економіки й населення. Ця програма була покладена в основу закону від 15.05.1947, згідно з яким були підписані амер.-грец. (20.06.1947) й амер.-тур. (12.07.1947) угоди про умови надання амер. допомоги і створення в обох країнах місій США для контролю за їх використанням. З асигнованих Конгресом коштів 60% у Греції й 100% у Туреччині були спрямовані на виключно військ. цілі; бл. 1 тис. членів військ. місій США прибули до Афін і Стамбула для безпосередньої підготовки Збройних сил, їм було підпорядковано грец. генштаб і

збільшена до 200 тис. нац. армія. У кінцевому підсумку реалізація доктрини сприяла поразці Компартії Греції в громадян, війні та прийому Туреччини в НАТО 1952.

В.І. Головченко

Тр'юДО (Тшсіеаи) П'єр Еліот (18.10.1919, Монреаль — 28.09.2000, Монреаль) — канадський гро-мад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї юриста. Закінчив єзуїтський коледж (1938) і юрид. ф-т Монреальського ун-ту (1943); у 1943-49 вивчав економіку й політ, науки в Гарварді, Лондонській школі економіки та Паризькому ун-ті. Займався адвокатською практикою; консулюючи профспілки й захищаючи на процесах страйкарів, став відомим як поборник громадян, свобод. Залишаючись переконаним прибічником федералізму, засуджував будь-які спроби посилення політ, ролі провінцій і прояви квебек-ського *сепаратизму*. На поч. 1960-х солідаризувався з щойно створеною лівоцентристською Новою демокр. партією в опозиції розміщенню амер. ядерної зброї на території Канади, але 1965 вступив до Ліберальної партії й невдовзі посів ключові позиції в її керівництві. У 1965-67 — парл. секр. прем'єр-міністра. У 1967 призначений міністром юстиції. На поч. 1968 провів конституційну конференцію, на якій захищав збалансовану федер. систему й оголосив Батьківщиною франко-канадців не лише Квебек, а й усю Канаду, обстоюючи запровадження в країні білінгвізму. 20.04.1968-4.06.1979 і 3.03.1980-30.06.1984 — Прем'єр-міністр Канади. Визнав де-юре за «канадською формулою» КНР (1970) і встановив із нею та Ватиканом *дипломатичні відносини*; відмовився зменшити торг, зв'язки з Кубою; скоротив участь країни у військ, структурах НАТО; довів до завершення процес виведення ядерної зброї з території Канади. У внутр. політиці дотримувався ідеї «одна країна — одна нація», наполіг на ухваленні 1969 закону про рівний держ. статус англ. й франц. мов, водночас не зупинявся перед застосуванням військ, сили для приборкання екстремістського Фронту визволення Квебеку («жовтнева криза» 1970); прийняттям Конституційного акта 1982 завершив тривалий період становлення канад. державності, повністю припинивши дію законодавчих повноважень Великої Британії.

Твори: «Азбестовий страйк» (1956), «Два простаки у червоному Китаї» (1960), «Федералізм і франко-канадці» (1967), «Шляхи політики» (1970), «Бесіди з канадцами» (1972).

В.І. Головченко

Туарі зустріч 1926 — неофіц. зустріч міністрів закорд. справ Франції *А. Бріана* й Німеччини *Г. Штреземана*, що відбулась 17.09.1926 в Туарі (Франція). Обговорюючи питання про перспективи відносин між двома д-вами після підписання *Локарнських угод 1925*, А. Бріан підкреслив необхідність кардинального вирішення всіх питань, які стосуються інтересів обох країн, і заявив, що Франція зацікавлена, аби Німеччина пішла на компроміс із ряду екон. і фінанс. питань. Зусилля Г. Штреземана були спрямовані на перегляд *Версальського мирного договору 1919* та інших угод, що складала основу повоєнного мирного врегулювання. В обмін на попередню згоду А. Бріана на припинення окупації Рейнської області та повне й дострокове повернення Німеччині Саарської області Г. Штреземан від імені нім. уряду пообіцяв виплатити Франції значну суму в рахунок *репарацій*. Сторони зачепили питання про повернення Німеччині Ейпена та Мальмеді, переданих Бельгії, а також обговорили питання про відносини Німеччини із СРСР.

О.С. Пархомчук

Тугута конвенція 1771 — підписана 6.07.1771 у Стамбулі таємна австр.-тур. угода антирос. спрямованості; названа на честь австр. посланця в Османській імп. Р. Тугута. Із метою нейтралізації успіхів Росії в рос.-тур. війні 1768-74 Австрія, згідно з конвенцією, взяла на себе зобов'язання сприяти Туреччині в поверненні їй усіх захоплених росіянами в ході війни земель, а також пообіцяла добитись вигідних для неї умов майбутнього мирного дог-ру з Росією (на кшталт *Белградського миру 1739*). За це Османська імп. мала сплатити Австрії 10 млн. піастрів, передати їй Малу Валахію, звільнити австр. торгівлю в Туреччині від усіх податків та зборів, а також гарантувати безпеку австр. кораблів у Середземному морі від нападів із боку півн.-африк. корсарів. Після підписання конвенції Туреччина одразу сплатила Австрії 3 млн. піастрів авансу. Проте зближення Австрії та Росії на ґрунті спільних інтересів, пов'язаних із *поділами Речі Посполитої*, змінило ставлення австр. імператриці Марії Терезії до Т. к. У результаті Австрія відмовила Туреччині у військ, -дип. підтримці, так і не повернувши їй 3-мільйон-ний аванс, та ще й окупувавши Буковину, яка перебувала до того у васальній залежності від Османської ІМП.

В.Л. Рубель

Туджман (Тифтап) Франьо (14.05.1922, с. Велико Трговште, Хорватія -10.12.1999, Загреб) — хорватський громад.-політ., і держ. діяч. Під час *Другої світової війни* вступив у Компартію та югославську антифашист. партизан. армію. Звільнився зі збройних сил у 1961 у чині генерал-майора, став дир. загребського Ін-ту історії робітничого руху, д-р істор. наук (1965). За звинуваченням у націоналізмі 1967 був виключений із Союзу комуністів Югославії, зазнав ув'язнення в 1972-74 та 1981-84, був позбавлений військ. нагород і звань. За підтримки хорватських емігрантів заснував партію Хорватський демокр. союз (ХДС), яка перемогла на виборах травня 1990 і залишалась правлячою до кінця 1997. Обирався парламентом на посаду Президента Хорватії в 1990 і був переобраний на прямих виборах у 1992. Незважаючи на важке захворювання, був переобраний на третій термін у червні 1997. Із 1993 розпочав політику активної підтримки хорватської меншини на території Боснії і Герцеговини, але разом із лідерами Сербії та Боснії підписав *Дейтонські угоди 1995*, відповідно до яких припинялись воєнні дії в Боснії і Герцеговині. Політика втручання у внутр. справи Боснії і Герцеговини, авторитарність режиму з поч. 1996 призвели до зовн. ізоляції Хорватії. У 1999 помер від раку шлунку.

Твори: «Війна проти війни», «Великі ідеї і малі народи», «Національні питання сучасної Європи».

М.С. Каменецький

Туре (Тоиге) Ахмед Секу (9.01.1922, Фарана, Гвінея - 26.03.1984, Конакрі) — гвінейський громад.-політ., і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї, доводився онуком лідеру антиколоніальної б-би народів Зах. Африки 1884-98 — військ. вождю Саморі Туре. 1936-37 навчався в пед. ліцеї в Конакрі, але був виключений за участь у страйковому русі. У 1946 став співзасновником і віце-президентом антиколоніального Африканського демокр. об'єднання. 1947 створив й очолив Демократичну партію Гвінеї. Із 1948 — ген. секретар гвінейської секції Загальної конфедерації праці (ЗКП) Франції, із 1950 — ген. секретар Координаційного комітету профспілок ЗКП у Франц. Зах. Африці, із 1956 — голова Загальної конфедерації трудящих Чорної Африки. 1956-58 — депутат Національних зборів Франції, мер Конакрі, наполягав на негайному наданні Гвінеї політ. незалежності. 2.10.1958-26.03.1984 - Президент, 14.05.1957-25.04.1972 — Прем'єр-міністр Гвінейської Республіки. У внутр. політиці здійснював радикально-соціал. перетворення, що призвели до глибокої екон. кризи, у сер. 1970-х фактично запровадив диктаторський режим, зливши парт. й держ. органи в єдині владні структури. На міжнар. арені виступав поборником завершення процесу деколонізації й тіснішого об'єднання африк. д-ав, здійснення ними самостійного зовн.-політ. курсу.

В.І. Головченко

Турецько-французька угода 1921 - двосторонній договір, підписаний 20.09.1921 в Анкарі мін. зак. справ уряду Великих національних зборів Туреччини Ю. Кемалем та головою комісії із закорд. справ палати депутатів франц. парламенту Франклен-Буйоном. Після підписання *Севрського мирного договору 1920* Франція не підтримала англ.-грец. інтервенцію в Туреччині й прагнула знайти порозуміння з кемалістським урядом; одним із завдань політики Франції в Туреччині було приєднання останньої до системи безпекових двосторонніх дог-рів Франції із схід.-європ. д-вами. Із метою встановлення контактів з Анкарою вже восени 1920 було споряджено таємну місію Франклен-Буйона. Активізації франц. дипломатії сприяли невдачі грец. армії на поч. 1921. Франція виступила за перегляд умов Севрського договору, а після того, як на *Лондонській конференції 1921* ця франц. пропозиція не знайшла підтримки, знову вдалась до сепаратних дій: у червні 1921 Франклен-Буйон був направлений в Анкару для укладення з кемалістським урядом широкої політ., воєнної та екон. угоди. Франц. позиція на переговорах передбачала перегляд положень Севрського договору та розривання рад.-тур. дог-ру про дружбу 16.03.1921; незгода з цими передумовами тур. сторони призвела до припинення переговорів та відкликання франц. місії. На поч. вересня 1921, після нищівної поразки грец. армії в битві на р. Сакарія (23.08-13.09.1921), місія Франклен-Буйона повернулась до Анкари й поновила переговори з тур. урядом, що завершилися підписанням Т.-ф. у.

Т.-ф. у. передбачала припинення стану війни між сторонами (ст. 1) та евакуацію франц. військ з Кілікії впродовж 2-міс. терміну (ст. 2 та 8), за винятком Александретського санджаку, який залишався під франц. управлінням за умови надання культ. автономії мешканцям тур. національності (ст. 7). Туреччина передавала Франції концесію на прикордонну дільницю Багдадської залізниці та залізниці в Аданському вілаєті. Під час підписання Т.-ф. у. франц. стороні було також вручено ноту тур. уряду, яка містила згоду останнього в майбутньому додатково надати франц. компаніям ряд концесій. Укладення Т.-ф. у. показало значний успіх кемалістського

уряду, оскільки стала свідченням фактичного визнання урядом Великих національних зборів Туреччини з боку *великої держави*.

5.09.1921 мін. зак. справ Великої Британії Дж. Керзон направив франц. послові в Лондоні ноту, в якій заявляв про несумісність Т.-ф. у. з англ.-франц. союзницькими домовленостями (див. *Антанта*) щодо не укладення сепаратного миру із супротивниками в *Першій світовій війні*. У відповідь франц. уряд у ноті від 17.11.1921 стверджував, що Т.-ф. у. не є мирним дог-ром, а «лише угодою місцевого значення, що укладена з урядом, який не є визнаним ані де-юре, ані де-факто». У ноті також зазначалось, що Франція вважає Севрський договір недійсним, оскільки його не ратифікувала Туреччина. 22.10.1921 Т.-ф. у. було схвалено франц. урядом. 4.01.1922 евакуацію франц. військ з Аданського вілаєту було завершено. Удень підписання *Лозаннського мирного договору 1923* франц. уряд направив голові делегації уряду Великих національних зборів листа, у якому заявлялось, що Т.-ф. у. та додатки до неї залишаються чинними.

О.А. Борділовська

Турецько-югославський договір 1933 -

двостороння угода, підписана 27.11.1933 в Белграді міністрами закорд. справ Туреччини Т. Рюшту-беєм та Югославії Ефтичем. За Т.-ю. д. сторони проголошували «непорушний мир та щирі й постійну дружбу» між двома д-вами; підтверджували визначення *агресії*, закріплене в *Лондонських конвенціях 1933*, усі зобов'язання, для сторін на підставі підписання *Бріана — Келлога пакту 1928*; зобов'язувалися не вдаватися

до війни як засобу нац. політики; засуджували будь-який напад, співучасть у нападі або військ, союз із будь-якою *третьою державою* проти однієї із сторін; домовлялись здійснювати взаємні консультації в разі, якщо одна із сторін стане жертвою нападу з боку третьої д-ви. Сторони також зобов'язалися не застосовувати силу одна проти одної, вирішувати всі спори між собою виключно мирними засобами, для чого домовились про запровадження процедури примирення між собою з усіх спірних питань, за винятком питань, що належали до виключної компетенції однієї із сторін. Т.-ю. д. став одним із складників у створенні *Антанти*

балКанСЬКОЇ.

О. А. Борділовська

Туркманчайський мирний договір 1828 -

двостороння угода між Росією та Персією, підписана 10(22).02.1828 в с. Туркманчай (поблизу Тебриза, Персія); завершила персько-рос. війну 1826-28, у якій Персія зазнала поразки. За умовами Т. м. д. до Росії відійшли територія Нахичеванського ханства та Ериванського ханства по обох берегах р. Аракс. Персія зобов'язалася не чинити перешкод етнічним вірменам, які виявлять бажання переселитися на території, що відходять до Росії, а також не переслідувати вірменське населення, що залишалось під владою Персії (під час війни вірмени співпрацювали з рос. військами). Росія отримувала торг, привілеї в Персії; на території Персії в усіх спорах між рос. підданими або ними та підданими третіх держав рос. піддані підлягали юрисдикції виключно рос. дип. представників. У судових справах між рос. та перськими підданими діяла перська юрисдикція, але справи мали розглядатись за участю представників рос. дип. місії або консульств.

Т. м. д. закріпив режим Каспійського моря, у цілому затверджений Гюлістанським мирним дог-ром 12(24).10.1813 (останній із підписанням Т. м. д. визнавався недійсним): Росія мала виключне право тримати на Каспійському морі військ.-мор. сили; проголошувалась свобода торг, мореплавства для обох д-ав, купці обох д-ав отримували право вільної торгівлі на території іншої д-ви. Цей режим, який фактично передбачав одноосібний контроль з боку Росії за Каспійським морем, зберігся майже без змін до кінця

Першої Світової війни.

Г.О. Музика

Турянський Ігор Мефодійович (20.04.1941, Корсунь-Шевченківський Черкаської обл.) — укр. професійний дипломат. У 1967 закінчив юрид. ф-т (відділення міжнар. права) Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. У 1956-68 — технік-конструктор Корсунь-Шевченківського верстатобудівного заводу, інспектор Київської митниці. У 1968-78 — 2-й, 1-й секр., радник МЗС України; 1979-85 — 1-й секр. Постійного представництва УРСР при ООН; 1986-92 — радник, нач. відділу міжнар. екон. відносин, нач. відділу міжнар. орг-цій МЗС України. У липні 1992 — вересні 1997 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Турецькій Республіці. У листопаді 1997 — 2000 — нач. Управління країн Азіат-сько-Тихоокеанського регіону, Бл. і Сер. Сходу та Африки, П'ятого територ. управління МЗС України. У грудні 2000 — грудні 2003 —

Надзвичайний і Повноважний Посол України в Південноафриканській Республіці, одночасно Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Мозамбік (травень 2002 — грудень 2003), Республіці Намібія (липень 2002 — грудень 2003), Республіці Замбія (серпень 2002 - грудень 2003) та Республіці Зімбабве (листопад 2002 - грудень 2003) за сумісництвом.

В.М. Матвієнко

Тьер (Тієгк) Луї Адольф (14.04.1797, Марсель — 3.09.1877, Сен-Жермен-ан-Ле поблизу Парижа) — франц. громад.-політ, і держ. діяч, історик, дипломат. Закінчив юрид. ф-т Ун-ту Екса. У 1822 розпочав політ, діяльність у Парижі, де співпрацював із газетою «Конституційсьонель». 1830 став одним із засновників радикальної опозиційної газети «Насьональ». Після Липневої рев-ції 1830 — чл. Державної Ради (до 1830), у 1830-31 — товариш міністра фінансів, у 1832 та в 1834-36 — міністр внутр. справ, у 1833-34 — торгівлі й громад. робіт. У лютому — серпні 1836 та березні — жовтні 1840 — голова уряду й одночасно — мін. зак. справ. Вийшов у відставку внаслідок *Єгипетської кризи 1839-41*, коли Франція зазнала поразки в *Східному питанні* й ледь не опинилася у стані війни з Великою Британією. Не підтримав рев-цію 1848. Висланий із Франції після держ. перевороту 1851. Повернувся до активної політ, діяльності в 1863, знову обраний депутатом Законодавчого корпусу; критикував *зовнішню політику*, яку проводив *Наполеон III*. У 1870 направлений урядом «національної оборони» до Росії, Великої Британії, Австро-Угорщини та Італії з метою домовитися з ними про дип. підтримку Парижа у *франко-пруській війні*

1870-71, однак не досяг успіху. Проявив дип. хист, провадячи з *О. Бісмарком* переговори щодо умов капітуляції Франції в січні 1871. У 1871 — «голова виконавчої влади» країни, змушений укласти *Версальський прелімінарний мир 1871*. Після проголошення в березні 1871 Паризької Комуни втік у Версаль, заручившись підтримкою Пруссії. Із надзвичайною жорстокістю придушив Комуни й уклав із Пруссією *Франкфуртський мир 1871*; заморозив питання про реставрацію монархії, уклавши Бордоський пакт. У 1871-73 — Президент Французької Республіки. Подав у відставку під тиском монархістів.

Твори: «Історія французької революції» (1823-27), «Історія консульства й Імперії» (1845-61).

РА. Кривонос

Тюркмен (Тигктеп) Ільтер (1927) — тур. держ. діяч і дипломат. На дип. службі з 1949: 1959-60 — радник представництва Туреччини при ООН; 1960-61 — радник тур. посольства в ОАР, 1961-64 — у СІА; 1967-68 — заст. ген. секретаря МЗС Туреччини з політ, питань; 1968-72 — посол Туреччини в Греції, 1972-75 — у СРСР; 1975-78 - постійний представник Туреччини при ООН; 1979-80 — спец, представник Генерального секретаря ООН; 1980 — ген. секретар МЗС Турецької Республіки. 1980-83 — мін. зак. справ Турецької Республіки, 1983-88 — постійний представник Туреччини при Відділенні ООН у Женеві.

В.І. Головченко

ТЯГЛО Володимир Миколайович (24.06.1947, с. Катеринівка Харківської обл.) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. У 1970 закінчив Харківський ін-т механізації та електрифікації с. г-ва, 1990 — ВПШ при ЦК КПУ (Київ). У 1971-81 - гол. інженер-механік колгоспу ім. С. Орджонікідзе (с. Катеринівка Харківської обл.); 1981-86 — голова колгоспу ім. 20-го з'їзду КПРС (с. Ша-тівка Харківської обл.). У 1986-87 — 2-й секр. Лозовського міськкому КПУ; 1987-90 — голова Лозовського міськвиконкому на Харківщині. У 1990-92 — заст. голови Харківської обласної ради народних депутатів, 1992-94 — голова Харківської обласної ради народних депутатів, 1995-97 — голова Харківської обласної держ. адміністрації. У 1996-2002 — голова Харківської обласної ради народних депутатів. Указом Президента України від 2.02.2002 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Вірменія.

В.М. Матвієнко, О.Ю. Ковтун

Тяньцзінська китайсько-японська конвенція 1885 підписана 18.04.1885 в Тяньцзіні. Після укладення *Канхваського договору 1876* Японія прагнула закріпити свій вплив у Кореї; вона підтримувала створення там опозиційних прокитайській правлячій верхівці політ, угруповань й інспірувала в 1884 переворот у Сеулі, який використала для втручання в корейські справи. Після того, як китайські війська придушили в Сеулі переворот, Японія висадила в Інчхоні військ, десант. В умовах загрози прямого військ, зіткнення сторони уклали конвенцію, яка передбачала виведення ними протягом 4 місяців своїх військ із Кореї, підтримку створення в Кореї власної армії, на яку мала покладатись відповідальність за дотримання громад, спокою

на півострові. Інструкторами в корейській армії могли бути лише особи з *третіх держав*. Передбачалось, що в разі виникнення заворушень у Кореї, обидві сторони могли спрямувати туди свої війська, попередньо повідомивши про це іншу сторону. Після врегулювання ситуації, що спричинила б введення військ, вони мали бути одразу виведені. Конвенція фактично встановлювала спільну опіку Китаю та Японії над Кореєю.

М.Л. Миронова

Тяньцзіньський французько-китайський договір 1885 — двостороння угода, підписана 9.06.1885 в Тяньцзіні між Францією та Китаєм (обмін ратифікаційними грамотами відбувся 28.11.1885 в Пекіні); підбив підсумки франц.-китайської війни 1884-85. Згідно з умовами дог-ру Китай зобов'язувався вивести свої війська з В'єтнаму. Кордон між новими франц. володіннями та Китаєм мав бути встановлений спец. конвенцією. Франція зобов'язувалась вивести свої війська з окупованих під час війни о-вів Пенху-ледао та деяких пунктів на о. Тайвань. Вона отримувала також додаткові торг, привілеї в прикордонних із В'єтнамом районах Китаю. У разі ухвалення рішення про побудову на території Китаю залізниці китайський уряд мав звернутися до франц. компаній, а франц. уряд мав надати необхідне сприяння в забезпеченні будівництва своїми спеціалістами. За додатковим торг, дог-ром від 25.04.1886 для франц. торгівлі відкривались міста Минцзи, Маньхао, Луньчжоу.

М.А. Миронова

Тяньцзіньські договори 1858 — нерівноправні договори, нав'язані Китаю європ. державами та США під час другої «опіумної» війни 1856-60. Після першої «опіумної» війни 1839-42 розпочалось активне вторгнення в Китай інозем. торг, капіталу (див. *Нанкінський договір 1842*), що сприяло поглибленню соц.-екон. кризи в Китаї, зростанню кількості та розмаху селянських повстань. Європ. д-ви та США вирішили використати цю ситуацію та домоглись ще більших поступок від китайського уряду. Найбільшу активність розгорнула Велика Британія, яка намагалась знову узаконити ввезення до Китаю опіуму, а також відкрити для брит. торгівлі бас. р. Янцзи та нові мор. порти. Франц. уряд додатково вимагав легалізації діяльності христ. місіонерів у внутр. районах Китаю. Водночас активізувала свою політику на Дал. Сході й Росія, яка прагнула отримати права на здійснення мор. торгівлі з Китаєм. Після відмови китайського уряду виконати брит. вимоги Лондон розпочав у жовтні 1856 бойові дії проти Китаю, що стало початком другої «опіумної» війни. Разом із Великою Британією проти Китаю виступила Франція, їхні об'єднані сили в травні 1858 оволоділи стратегічно важливими фортами Дагу й захопили Тяньцзінь неподалік від китайської столиці. У Тяньцзіні розпочались мирні переговори, у яких зі спробою посередництва взяли участь й рос. представники. За результатами переговорів були підписані: а) амер.-китайський договір від 18.06.1858 (обмін ратифікаційними грамотами відбувся 16.08.1859 у Пекіні), що підтвердив та значно розширив привілеї США в Китаї, отримані за *Ваньсянським договором 1844*. Для амер. торгівлі відкривались порти Шанхай, Нінбо, Фучжоу, Сяминь, Гуанчжоу, Тайваньфу, Шаньтоу; у відкритих портах США могли призначати своїх консулів. Амер. кораблі отримали право ремонту, поповнення провіанту та пального в китайських портах. Для амер. громадян встановлювалась *консульська юрисдикція*. Договір гарантував недоторканність амер. власності в Китаї; б) англ.-китайський договір від 26.06.1858 (обмін ратифікаційними грамотами відбувся 24.10.1860 у Пекіні). Китай зобов'язався встановити з Великою Британією прями *дипломатичні відносини*, у зв'язку з чим обидві сторони обмінювались постійними *дипломатичними представництвами* (право мати постійного представника в Пекіні згідно з найбільшим сприянням принципу було також поширено на Росію та США). Брит. кораблі отримали право судноплавства по р. Янцзи, для них були відкриті порти Чженьцзян, Цзюцзян і Ханькоу. До п'яти мор. портів, відкритих за Нанкінськими угодами, для Великої Британії відкривався порт Чіфу на Шаньдунському піво-ві, Нючжуан на Ляо-дунському піво-ві, Шаньтоу в Гуандуні та два порти на о-вах Тайвань і Хайнань. В усіх цих пунктах британці отримували право поселення, ведення торгівлі, купівлі нерухомості та оренди землі; для них встановлювалась коне, юрисдикція, а також надавалось право вільного переміщення по всій території Китаю. Одночасно з дог-ром була підписана англ.-китайська торг, угода, яка формально узаконила ввезення опіуму до Китаю та значно зменшила мито на більшість брит. товарів. Китай мав сплатити контрибуцію в розмірі 4 млн. таелей; до остаточної її сплати брит. війська залишались у Гуанчжоу; в) рос.-китайський договір від 1(13).06.1858 (обмін ратифікаційними грамотами відбувся 24.04.1859 у Пекіні). Договір

зрівнював Росію в правах з іншими іноземцями в її відносинах із Китаєм, затверджував відкриття мор. торгівлі Росії з Китаєм. Для рос. кораблів відкривались порти Шанхай, Нінбо, Фучжоуфу, Сяминь, Гуанчжоу, Тайваньфу, Цюньчжоу, а також автоматично — усі інші порти, які Китай відкривав для міжнар. торгівлі. Росія могла призначати у відкриті порти консулів, для рос. підданих встановлювалась конне, юрисдикція. Підтверджувалось право Росії утримувати в Пекіні рос. дух. місію. Сторони домовились розпочати переговори для остаточного врегулювання питання про встановлення кордону; г) франц.-китайський договір від 27.06.1858 (обмін ратифікаційними грамотами відбувся 25.10.1860 у Пекіні); надав Франції переважно такі самі привілеї, які отримала Велика Британія. Для Франції замість порту Нючжуан були відкриті Даньшуй на о. Тайвань та Нанкін у провінції Цзянсу. Китай мав сплатити контрибуцію в розмірі 2 млн. талерів. Було значно розширено привілеї інозем.

місіонерів у Китаї, їм гарантувались право вільного поширення християнства серед усього населення Китаю й повна безпека особистості та майна. Договір затверджував, що китайська влада не буде карати китайців, які приймуть християнство.

Т. д. значно зміцнили екон. привілеї інозем. д-ав у Китаї, але не надали їм політ, контролю над країною. Внаслідок цього Велика Британія та Франція відновили бойові дії проти Китаю та змусили його укласти *Пекінські угоди 1860*, які містили ще більші поступки китайської сторони.

МА. Миронова

ТЯПКІН Василь Михайлович (? — ?) — рос. дипломат. Належав до давнього дворянського роду литовського походження, думний дворянин. У 1664-65 і 1674-76 був посланником Московського царства у Варшаві (фактично, першим постійним рос. резидентом за кордоном), у 1666 очолював посольство в Туреччині. На поч. 1668 у Переяславі вів переговори з братом правобережного гетьмана *П. Дорошенка* Григорієм і писарем Л. Буткевичем щодо можливості прийняття Правобережною Україною царської протекції. Згідно з гетьманськими інструкціями козацька делегація погоджувалась на укладення угоди й прийняття моск. підданства за умови, що в містах не буде царських воевод і гарнізонів, міщани та селяни не оподатковуватимуться на користь Москви, дотримуватимуться козацькі вольності й права, а гетьманом возз'єднаної України стане П. Дорошенко. Рос. сторона відмовилась прийняти козацькі пропозиції. Влітку 1677 вдруге відвідав Гетьманщину для проведення наради з *І. Самойловичем* із питань оборони Чигирини, обложеного тур.-татарським військом. У 1680 очолив моск. посольство до Кримського ханату й провів вдалі дип. переговори, що завершилися підписанням *Бахчисарайського мирного договору 1681*.

В.І. Головченко

У

УТан (ШТИапі) (22.01.1909, Пантанав, Бірма -25.11.1974, Нью-Йорк) — третій *Генеральний секретар* ООН (3.11.1961-31.12.1971). Навчався в Ран-гунському університеті у 18 років став учителем історії, англ. мови і математики; в 1947 був призначений дир. інформації уряду Бірми; в 1948 став дир. радіомовлення, а наступного року — секретарем уряду в міністерстві інформації; в 1953 призначений секретарем по проектах у кабінеті прем'єр-міністра У Ну; в 1955 також виконував обов'язки виконавчого секретаря Економічного і соціального комітету. У 1957 призначений постійним представником Бірми при ООН. Після загибелі *Д. Хаммершельда* 3.11.1961 був одногосно призначений в. о. Ген. секретаря ООН, а 30.11.1962 — Ген. секретарем на термін до 3.11.1966. 2.12.1966 був одноставно призначений Ген. секретарем ООН на другий термін до 31.12.1971. При ньому завершилася *Конголезька криза 1960-65*; відіграв позитивну роль під час *Карибської кризи 1962*, підтримуючи постійні контакти з *Док. Кеннеді* і *М. Хрущовим*; гостро засуджував США за війну у В'єтнамі, називаючи її однією з найбільш варварських в історії. Удостоєний почесних звань 35 університетів світу.

В.С. Вруз

У-2 Інцидент — конфронтація між СРСР та США, викликана тим, що рад. ППО 1.05.1960 над Свердловськом (сучасний Єкатеринбург) було збито амер. розвідувальний літак Локхід У-2; призвів до відкладення Паризької зустрічі на вищому рівні керівників Великої Британії, СРСР, США та Франції. У виступі у ВР СРСР

5.05.1960 *М. Хрущов* вперше офіційно заявив про те, що було збито амер. шпигунський літак, а 7.05.1960 повідомив, що пілот літака залишився живий і знаходиться в Москві. Було оголошено, що його звать *Ф. Пауерс*, він вилетів з авіабази в Пешаварі (Пакистан) і мав, пролетівши через територію СРСР, здійснити посадку на базі ВПС Бодо в Норвегії. СРСР офіційно заявив, що *Ф. Пауерс* є співробітником ЦРУ. Спершу керівництво США заперечували проти факту навмисного польоту над територією СРСР, але у відповідь на другий виступ *М. Хрущова* *Державний департамент США* виступив із заявою, в якій припускав можливість розвідувального польоту над територією СРСР «виходячи з наявного стану речей у світі». 12.05.1960 Президент США *Д. Ейзенхауер* прийняв рішення припинити всі розвідувальні польоти над територією СРСР. 13.05.1960 МЗС СРСР спрямувало ноти протесту урядам Туреччини, Пакистану та Норвегії з приводу інциденту. Норвегія зажадала від США офіц. гарантій, що її територія не буде в майбутньому використовуватись для протиправних дій щодо *третіх держав*. 16.05.1960 *М. Хрущов* заявив, що СРСР не зможе взяти участь у *саміті* в Парижі, якщо США не припинять польоти над СРСР, офіційно не вибачаться за попередні такі випадки і не покарають відповідальних за відп. рішення осіб. Президент США *Д. Ейзенхауер* того ж дня заявив, що гарантує припинення польотів над територією СРСР до кінця його презид. терміну. Така відповідь не задовольнила рад. керівництво і Паризький саміт був відкладений через відмову участі рад. сторони. Був також скасований візит *Д. Ейзенхауера* до Москви, запланований на літо 1960. Суд над *Ф. Пауерсом* відбувся в Москві 17-19.08.1960 і завершився вироком у 10 років позбавлення волі; 10.02.1962 *Ф. Пауерса* обміняли на заарештованого у США

рад. рОЗВІДНИКА Р. А6ЄЛЯ.

М.С. Каменецький

Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами 1994 укладена 14.06.1994 у Люксембурзі. У ній зафіксовано підтримку України державами-членами *Європейського Союзу*

(ЄС), яких на той час нараховувалось 12, як суверенної, незалежної д-ви в рамках існуючих кордонів. У док-ті закладено принципи створення механізму постійного політ, діалогу між Україною та ЄС, систем періодичних консультацій на різних рівнях з усього комплексу політ., екон., культ, та інших проблем. Головним інструментом здійснення цілей партнерства стала домовленість про проведення регулярних зустрічей вищих посадових осіб у рамках спільної Ради Співробітництва, зустрічі з «трійкою» ЄС та налагодження контактів у рамках Комітету з питань парл. співробітництва. Угода заклала якісно нову основу екон. відносин між Україною та ЄС на принципах ринкової економіки, яка враховує особливості екон. становища в Україні, а також новий характер ЄС. Передбачає поліпшення доступу на ринки Зах. Європи на основі *найбільшого сприяння принципу*, визначеного положеннями ГАТТ. Містить нові важливі положення, пов'язані з лібералізацією торгівлі та створенням більш стабільних і передбачених умов комерційної діяльності, в т. ч. шляхом пом'якшення кількісних обмежень, включаючи особливі положення щодо захисних заходів та антидемпінгових процедур, створення умов для здорової, справедливої конкуренції. Сторони створили підґрунтя для взаємсприятливих умов ділової та інвестиційної діяльності на своїх територіях, у т. ч. передбачено соц. гарантії для робітників, що працюють на території країн ЄС та в Україні на законних підставах. Визначені сприятливі умови для заснування компаній та їхньої діяльності, лібералізації руху поточних платежів і капіталів, пов'язаних із прямими інвестиціями. Україна та ЄС засвідчили намір спільно працювати для поетапної лібералізації руху товарів, послуг капіталів. У зв'язку з цим Угода передбачала обговорення не пізніше 31.12.1998 питання про створення *зони вільної торгівлі* між ЄС і Україною. Обидві сторони розглядали Угоду як вияв підтримки Європейським Союзом наміру України приєднатися до ГАТТ, а також взаємної зацікавленості в розвитку торг.-екон. відносин. 10.11.1994 Угода була ратифікована ВР України, а 1.03.1998, після *ратифікації* всіма 15 д-вами (на той час) — членами ЄС, набула чинності.

Р.Л. Кривонос

Угоди міжнародні інвестиційні — угоди, метою підписання яких є переважно гарантування безпеки інозем. інвестицій; популярна міжнар.-прав. форма співробітництва держав у галузі інвестиційної діяльності. Просторові межі дії У. м. і. набули глобального характеру, фактично кожна розвинута д-ва й понад 90 країн, що розвиваються, виступають як одна зі сторін

хоча б кількох таких угод. У. м. і. укладаються між розвинутою країною (експортером капіталу) і країною, що розвивається (імпортером капіталу), при цьому кожна сторона бере на себе обопільні гарантії, як мінімум, захисту прямих інозем. інвестицій і заохочення створення для них сприятливих умов. Проте, не дивлячись на популярність У. м. і., суть їхніх положень не завжди відповідає поставленим завданням. Зокрема, положення, які стосуються доступу інозем. інвестицій, нерідко просто уніфікують нац. законодавство. У. м. і. виступають *міжнародного права джерелом*, уніфікуючи звичаєву практику д-ав, що їх підписали, в конкретній галузі прав, відносин. Особливістю У. м. і. є те, що вони, як правило, укладаються між економічно та політично нерівними партнерами: між розвинутою країною-експортером капіталу й країною, що розвивається, яка прагне залучення інозем. капіталовкладень. Хоча У. м. і. зазвичай передбачає двосторонній рух інвестицій між д-вами, що її укладають, на практиці та в підтексті її положень видно, що капітал рухається лише в одному напрямку. У. м. і. укладаються на добровільній основі й мають на меті притік інвестицій у країну, що розвивається, з іншої д-ви, яка

бере участь в УГОДІ.

Н.В. Резнікова

УГОДИ Міжнародні платіжні — *договори міжнародні*, які на основі міждерж. прав, актів визначають та регулюють взаємні розрахунки й платежі між їхніми учасниками. Об'єктами У. м. п. між країнами можуть бути порядок та умови розрахунків, способи погашення заборгованості, вибір *валюти* для здійснення взаємних розрахунків. Відповідно до прав, актів уповноважені банківські структури забезпечують механізм реалізації У. м. п., який може ґрунтуватись на використанні вільно конвертованих валют, зарахуванні взаємних вимог клірингового типу або шляхом поєднання обох методів.

В.І. Філіпенко

УГОДИ Міжнародні регіональні — *договори міжнародні*, укладені державами, які розташовані в певному геогр. регіоні і підтримують зобов'язання, що стосуються даного регіону

(напр., учасниками Європ. конвенції про громадянство 1997 є європ. держави — члени *Ради Європи*). Основна мета У. м. р. — забезпечення тих чи інших інтересів договірних сторін саме в даному геогр. регіоні. У. м. р. укладаються з різних питань. *Статут ООН* спеціально виділяє угоди (гл. VIII), метою яких є регіональні дії з підтримки миру та безпеки.

О.В. Задорожній

УГОДИ МІЖНАРОДНІ ТОВАРНІ — *договори міжнародні з регулювання світових ринків окремих сировинних товарів, мета яких полягає в недопущенні надзвичайно великих коливань світових цін на ті чи інші товари, в розвитку міжнародної торгівлі цими товарами, а також у тому, щоб перешкоджати виникненню надлишків чи нестачі товарів, регулювати й поліпшувати їх вир-во та Збут.*

В.І. Серажим

Угоди про асоціацію з Європейським союзом — див. *Європейські угоди.*

Угорська війна 1848-49 — нац.-визв. б-ба в Угорщині проти австр. панування та інозем. інтервенції; стала продовженням Угорської рев-ції 1848 й одним із найпотужніших рев. виступів в Європі в 1848-49. Після початку в лютому 1848 рев-ції у Франції рос. імператор *Микола* /виступав за проведення спільних контррев. заходів Австрією, Пруссією та Росією. Він запропонував прус. королю Фрідріху Вільгельму IV провести мобілізацію та підготуватися до збройного втручання з метою придушення Французької революції, зі свого боку обіцяв військ. допомогу; водночас він закликав Австрію придушити будь-які виступи в Італії. 14.03.1848 Микола I видав маніфест, в якому засуджував події в Зах. Європі, визначав їх як безпосередню військ. загрозу та закликав населення Росії захистити недоторканість кордонів імперії. Рос. армію було приведено в бойову готовність та зосереджено на зах. кордонах. Однак рос. пропозиції про активні дії проти рев-ції у Франції не зустріли підтримки ні в Пруссії, ні у Великій Британії. Швидкий розвиток рев-цій, їх наближення до кордонів Росії та зростання небезпеки поширення на територію самої імперії унеможливили втручання Росії у Франції та змусили Петербург зосередитися на збереженні внутр. стабільності. Вплив Французької рев-ції 1848 швидко поширився на значну частину Європи, в т. ч. й на Австрійську імп., де повстання, окрім Угорщини, охопили саму Австрію, частину Італії, а також польські землі. Революція в Угорщині розпочалася вже 15.03.1848, а влітку було висунуто вимога про відокремлення Угорщини від Австрійської імп. У вересні 1848 розпочалися бойові дії між австр. армією та угорськими нац. військами. Угорські війська розбили австр. частини та відкинули їх до Відня. У лютому 1849 між угорським рев. урядом і керівництвом польських повстанців була укладена угода, за якою до складу угорської армії увійшли бл. 20 тис. поляків. У березні 1849 угорська армія повністю звільнила країну від австр. військ, що дозволило угорському парламенту 14.04.1849 позбавити Габсбургів угорської корони та ухвалити акт про незалежність Угорщини. Успіхи повсталих спонукали імператора Австрії *Франца Йо-сифа* /звернутися за допомогою до Росії. У травні 1849 Микола I видав маніфест про виступ рос. армії проти Угорщини, в якому зазначалося, що рос. війська мають на меті не лише порятунок Австрійської імп., але й знищення рев. сил, що являють загрозу для Російської імп. Зах.-європ. д-ви, перш за все Велика Британія та Франція, зацікавлені в збереженні *статус-кво* в Європі, отже й цілісності Австрійської імп., не заперечили проти дій Росії. Виступ Росії на боці Австрії створив значну перевагу союзників над угорською армією: бл. 300 тис. австр.-рос. військ проти 130 тис. в боєздатних угорських частинах. Основні бойові дії точилися в період із початку червня до сер. серпня 1849. Придушення угорської рев-ції дозволило зберегти «Європейський концерт» *великих держав*, що був основою *Віденської системи міжнародних відносин*. Водночас, він підтвердив реакційну роль Росії в європ. системі *міжнародних відносин*, а невдалі дії рос. військ в Угорщині, де вони тривалий період не могли розбити угорські війська, попри значну перевагу, продемонстрували порівняну військ. слабкість Росії, що стало однією з причин *Кримської війни 1853-56.*

В.Ю. Константинов

УДОВЄНКО Геннадій Йосипович (22.06.1931, Кривий Ріг Дніпропетровської обл.) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Закінчив 1954 ф-т міжнар. відносин Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка і 1959 аспірантуру Укр. наук.-досл. ін-ту економіки і орг-ції с. г-ва. 1952-55 — працював заст. секретаря комітету ЛКСМУ Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, в мін-ві промисловості будівельних матеріалів УРСР (секр. міністра, секр. колегії); в 1955-58 — голова

колгоспу ім. Держинського с. Домантівка Сквирського району Київської області. У 1959-65 — 1-й секр., радник відділу міжнар. екон. орг-цій МЗС УРСР, 1965-71 — співробітник Секретаріату відділу ООН у Женеві, 1971-77 — чл. Колегії, нач. відділу кадрів, нач. відділу міжнар. екон. орг-цій МЗС УРСР, 1977-80 — дир. Управління секретаріату ООН, 1980-85 — заст. мін. закл. справ УРСР, 1985-92 — Надзвичайний і Повноважний Посол — Постійний представник України при ООН, 1992-94 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Польщі. 23.09.1994-17.04.1998 — мін. закл. справ України.

Міністра зустріла складна зовн.-політ. обстановка. Захід обмежувався обіцянками про допомогу молодій д-ві і швидку інтеграцію в Європу. Москва затягувала підписання широкомасштабного дог-ру щодо співпраці з Україною, спираючись на нерозв'язність проблеми Чорноморського флоту. З року в рік ухилялися від визнання існуючого міжнар. кордону офіц. кола Румунії. Ситуація вимагала корекції зовн.-політ. курсу. Було укладено 200 угод з іншими д-вами. Серед них: *Меморандум про гарантії безпеки України* з боку СІЛА, Великої Британії та Росії на *Будапештському саміті НБСЄ 1994* (аналогічні док-ти водночас підписали керівники КНР та Франції) і *Хартія про особливе партнерство між Україною і НАТО 1997*, що підвищувала стратегічну роль України у створенні нової схеми європ. безпеки. Зроблено прорив у відносинах із Росією. Цьому сприяв *українсько-російський договір про дружбу, співробітництво і партнерство 1997*. Того ж року підписано *українсько-румунський договір про відносини добро-сусідства і співробітництва 1997*. Міністр став відомим у світі дипломатом. Обирався головою ряду комітетів на сесіях *Генеральної Асамблеї ООН*, головував у *Раді Безпеки ООН, Економічній і Соціальной Раді ООН*. Неодноразово очолював делегації України на сесіях ГА ООН та інших міжнар. конференціях і нарадах. 1997 за рекомендацією Схід.-європ. регіональної групи країн У. було обрано головою 52-ї сесії ГА ООН. Ця подія засвідчила авторитет України в ООН. Був членом Ради нац. безпеки при Президентові України та Ради нац. безпеки України. На виборах до ВР України 29.03.1998 пройшов до парламенту в складі першої п'ятірки Народного руху України, залишивши згідно з Конституцією України посаду мін. закл. справ. 31.03.2002 обраний народним депутатом повторно. Голова комітету ВР України з питань прав людини, нац. меншин і міжнац. відносин. Після загибелі В. Чорновола обирався головою

Народного руху України (1999-2002). Володіє англ., франц., польською мовами. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ст. (1998). Почесний д-р Бріджпортського ун-ту (1977, США), Укр. вільного ун-ту в Мюнхені.

Д.В. Табачник

Удовиченко Петро Платонович (17.02.1914, с. Броварки (сучас. Заможне) Глобинського р-ну Полтавської обл.) — укр. історик і дипломат. Закінчив істор. ф-т пед. ін-ту Новомосковськ Дніпропетровської обл. (1934) і Вищу парт. школу при ЦК КППС (1944); кандидат істор. наук (1947). У 1952-56 — доцент кафедри історії міжнар. відносин та зовн. політики СРСР, 1956-58 — проректор із навч. роботи Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. У 1958-61 — Постійний представник УРСР при ООН. У 1961-67 — зав. кафедри міжнар. відносин та зовн. політики СРСР Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, у 1967-71 — міністр освіти УРСР; у 1971-84 -в. о. проф. кафедри історії міжнар. відносин та зовн. політики СРСР Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. Займався дослідженням діяльності міжнар. орг-цій, зовн. політики та дипломатії США й країн Зах. Європи.

Твори: «З історії зовнішньої політики УРСР (1919-1922)» (1957).

В.І.Головченко

УТЛЕСМ (ЎпШат) Едвард Гаф (11.07.1916, Мельбурн) — австралійський громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив юрид. ф-т Сіднейського ун-ту (1946). Під час *Другої світової війни* служив у Королівських ВПС Австралії; в 1947 отримав дозвіл займатися адвокатурою; в 1945 вступив до Австралійської лейбористської партії й 1952 був обраний до палати представників федер. парламенту, в 1960-67 — заст. лідера, у 1967-77 — лідер лейбористської фракції в парламенті; в 1976-77 — віце-голова Соцінтерну. 5.12.1972-11.11.1975 — Прем'єр-міністр Австралії; у внутр. політиці, попри спротив консервативної більшості в сенаті, ініціював значне збільшення бюджетних витрат на освіту, культуру і соц. забезпечення, запровадив заг. мед. страхування і знижив податки для малозабезпечених; порвавши зі сталою традицією, надавав значної уваги потребам аборигенів, відкриваючи для них школи й захищаючи їхні земельні права від претензій гірничо-видобувних компаній; відмінив військ. повинність і поклав край расовим обмеженням на імміграцію. У *зовнішній політиці* надав незалежність Папуа-Новій Гвінеї (16.09.1975),

визнав де-юре КНР, припинив військ.-фінанс. допомогу сайгонському режиму та проамер. урядові Камбоджі, активізував б-бу з расизмом усередині *Співдружності Націй*. Звільнений у відставку генерал-губернатором Австралії, коли консервативна Ліберальна партія Австралії заблокувала прийняття держ. бюджету. У 1978 відмовився від парл. мандата і посів посаду професора Австралійського над. ун-ту; у 1983-86 — представник Австралії при *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)*, в подальшому відіграв активну роль у діяльності низки міжнар. орг-цій.

Твори: «Дорога до реформи: лейбористи при владі» (1975), «Нариси про Лейбористську партію» (1980), «Ціна федералізму» (1983).
В.І.Головченко

Укладання міжнародного договору — процес створення міжнар. договірних норм і формування угоди між *суб'єктами міжнародного права*. Поняття «укладання міжнародного договору» має два значення: а) факт того, що договір укладено і сторона взяла на себе обов'язок з його виконання й дотримання; б) сукупність процедур із застосуванням різних докт-тів, через які підтверджується існування *договору міжнародного*. Укладання міжнар. дог-ру є формою здійснення держ. *суверенітету*. Воно виражається у відп. послідовних стадіях. Кожен міжнар. договір не повинен обов'язково проходити всі стадії його укладання; вони, серед іншого, визначаються його формою. Обов'язковими стадіями є: вироблення (основний метод — переговори) та прийняття тексту (за згодою усіх або більшості учасників, в *договорі міжнародному багатосторонньому* — за згодою 2/3 учасників); встановлення автентичності тексту дог-ру; вираження стороною згоди на обов'язковість для неї міжнар. дог-ру (стадія, що накладає на учасників відп. зобов'язання). У процес укладання міжнар. дог-ру входить і обмін *ратифікаційними грамотами*; в доктрині включають також *депонування* ратифікаційних грамот. У більшості випадків у міжнар. практиці органи д-ви укладають міжнар. договір через спец. уповноважених. Ці повноваження ех оШсію мають глави д-ав, урядів та зовн.-політ. відомств; для інших представників д-ав необхідно підтвердження повноважень, які можуть видаватись на всі чи деякі стадії У. м. д. Повноваження видаються компетентним органом д-ви згідно з нац. пра-

вом. Учасників договірного процесу поділяють на категорії залежно від стадії укладання дог-ру: а) учасник переговорів; б) договірний суб'єкт; в) учасник дог-ру; г) сторона, що підписала договір. Правоздатність міжнар. орг-цій укладати міжнар. договір має обмежений, функціональний характер. Для У. м. д. між їхніми учасниками достатньо визнання один одного лише в частині, необхідній для дії дог-ру. Порядок У. м. д. регулюється *Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969* та *Віденською конвенцією про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між: міжнародними організаціями 1986*. У. м. д. України регулюється Законом «Про міжнародні договори України». Форма укладання дог-ру за Віденською конвенцією 1969 — письмова, але на практиці цей процес регулюється звичаєм. Форма укладання варіюється залежно від суб'єктного складу уповноважених представників.

О.В. Буткевич

Україна в ЮНЕСКО. Україна є членом *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)* з 12.05.1954; її членство стратегічно зорієнтовано на сприяння розширенню міжнар. співробітництва укр. наук., освітніх і культ. інституцій шляхом забезпечення їх участі в програмній діяльності орг-ції. Метою такого співробітництва є зміцнення інтелектуального потенціалу країни та залучення його до заг.-світових процесів у гуманітарній сфері, а також використання в нац. інтересах можливостей ЮНЕСКО та міжнар. досвіду в галузях її компетенції. Координацію співпраці нац. інституцій з ЮНЕСКО покладено на Національну комісію України у справах ЮНЕСКО — міжвідомчий орган при *МЗС України*, створену Указом Президента України №212/96 від 26.03.1996. З грудня 1962 в Парижі функціонує Постійне представництво України при ЮНЕСКО. Основні напрями *міжнародних відносин* зафіксовані в Меморандумі про співпрацю між урядом України та ЮНЕСКО 1994, де підкреслено: Україна підтримує ініціативи ЮНЕСКО, спрямовані на вирішення складних проблем сучас. світу, на формування культури миру, стабільності, безпеки, на створення гуманітарних основ співробітництва. Як держава-засновниця *Організації Об'єднаних Націй*, Україна протягом 1954-2004 реалізує гуманітарну політику, профільні програми і проекти міжнар. орг-ції ЮНЕСКО, серед яких — подолання глобальної напруженості між розвинутими та бідними країнами, запобігання міжетнічним та міжцивілізаційним конфліктам, мінімізація негативних наслідків глобалізації, збереження традицій і самобутності цивілізацій.

За період членства в ЮНЕСКО Україна ініціювала здійснення багатьох міжнар. програм (поширення інформації освітнього і наук, характеру в країнах, що розвиваються, зокрема, виступила з ініціативою розробки «Програми культури миру» та формування психології культури миру, клімату довіри і толерантності, підтримки багато-культурності слов. світу; використання ЗМК для пропаганди серед молоді ідеалів миру; заборони ідей расової вищості, недопущення пропаганди війни, насильства і ненависті між народами), підтримала визначну роль ЮНЕСКО у встановленні *нового міжнародного економічного порядку та інформ.-комунікаційного порядку*, запропонувала визначити такі завдання ЮНЕСКО в ХХІ ст., як пошук формули гармонізації глобальних, регіональних і нац. інтересів, нових форм співробітництва, зміцнення мандатної функції ЮНЕСКО та її ролі інтелектуального і морально-етичного центру системи ООН, зокрема, у формуванні й зміцненні гуманітарних аспектів глобальної системи безпеки і стабільності, посилення превентивних функцій ЮНЕСКО з метою запобігання виникненню конфліктів на міжетнічному або міжреліг. підґрунті.

Визнанням авторитетного внеску України в діяльність міжнар. орг-ції є участь країни в керівних та програмних органах ЮНЕСКО. За час членства в ЮНЕСКО Україна тричі обиралася до Виконавчої Ради: 1981-85, 1995-99 та 2001-05, що уможливило вплив на рішення цього органу з важливих питань та визначення програмних напрямів діяльності ЮНЕСКО. Україна обиралася також до програмних органів ЮНЕСКО, зокрема, до Міжнар. координаційної ради програми «Людина і біосфера», Міжурядової ради Загальної програми з інформації, Міжурядового к-ту Всесвітнього десятиріччя розвитку культури, Міжурядового к-ту сприяння поверненню культ. цінностей країнам їхнього походження, Міжурядового к-ту Міжурядової програми з інформатики, Міжурядової ради Міжнародної гідрологічної програми. Нині Україна є членом Виконавчої ради Міжурядової океанографічної комісії (у 2003 обрана 8-й раз підряд, починаючи з 1989) та Міжурядового к-ту з авторського права, а також Ради Міжнародного бюро з питань освіти, Міжурядової ради Міжнародної програми розвитку комунікації, Комітету по штаб-квартирі, Спецкомітету та Групи експертів із фінанс. і адмін. питань Виконавчої ради.

У рамках Міжурядової програми з інфоетики за підтримки Національної комісії України у справах ЮНЕСКО, Міжнародного техн. ін-ту ЮНЕСКО, Інституту кібернетики ім. В. Глушкова НАН України реалізовано проекти «Міжнародна телекомунікаційна (дистанційна) освіта; стратегія «Високоінтегровані інтелектуальні інформаційні технології для широкого доступу», що відповідає концептуальному док-ту ЮНЕСКО «Інформаційне суспільство для всіх» (1996) та стратегії про універсальний доступ як забезпечення основних прав і свобод людини в галузі інформації і комунікації; започатковано програму «Інноваційний трамплін: сучасні інформаційні та комунікаційні технології» (2001), політ, аспектами якої виступає орієнтація України на становлення суспільства знань. Важливе значення для поглиблення міжнар. співробітництва та популяризації нац. надбання є внесення істор.-архітектурних об'єктів України до Списку все-світньої спадщини ЮНЕСКО (архітектурні ансамблі «Софія Київська», «Киево-Печерська Лавра» та істор. центр Львова), а також включення укр. біосферних заповідників до Всесвітньої мережі біосферних заповідників ЮНЕСКО: «Чорноморський» (1982); «Асканія-Нова» (1982); «Карпатський» (1992); «Дунайський» (1998); «Ужанський національний парк» (1999), «Шацький» (2002). Вперше у світі за безпосередньої участі України створено транскордонний румунсько-укр. біосферний резерват «Дельта Дунаю» (1998) та тристоронній польсько-словацько-укр. біосферний заповідник «Східні Карпати» (1999). У плані поширення у світі інформації про здобутки України в галузях науки, освіти та культури важливе значення має внесення до календаря пам'ятних дат ЮНЕСКО 150-річчя від дня народження видатного укр. вченого, культ. і громад. діяча Івана Горбачевського (15.05.2004); 100-річчя від дня народження все-світньо відомого хореографа та балетмейстера Сержа Ли-фаря (2.04.2004); 100-річчя від дня народження відомого укр. астронома Сергія Всехсвятського (23.05.2005). У вищих навч. закладах та наук. установах України створено 12 кафедр ЮНЕСКО, діють також 40 асоційованих шкіл ЮНЕСКО.

Позитивне значення для розвитку співробітництва України з ЮНЕСКО має підтримання регулярного політ. діалогу. За роки членства країни в ЮНЕСКО відбулося 4 візити ген. директорів орг-ції в Україну: А.М. М'Боу (Сенегал) відвідав Україну в травні 1982; два візити Ф. Майора (Іспанія) відбулися в квітні 1991 та листопаді 1997; візит Коїчіро Мацуури (Японія) — у вересні 2000 на запрошення Президента України. Міжнар. співробітництво в рамках ЮНЕСКО надає Україні можливість використати інтелектуальний потенціал орг-ції в інтересах сталого розвитку та реформування гуманітарної політики

Українська асоціація міжнародного права (УАМП) — всеукр. громад. орг-ція наук.-практ. характеру, що об'єднує укр. юристів-міжнародників, науковців, викладачів вузів, працівників міністерств та відомств, практикуючих юристів і адвокатів. Установчі збори УАМП, що відбулися 1993 у Києві, ухвалили Статут і Програму асоціації. Першим президентом УАМП було обрано В. Буткевича. У зв'язку з відсутністю повних даних про вчених та практиків у галузі *міжнародного права* в регіонах України було прийнято рішення перенести реєстрацію УАМП на 2-й з'їзд, який провести після формування регіональних відділень Асоціації. Установча конференція зі створення УАМП відбулася 26.11.1999 в Києві. Засновниками УАМП стали: *Міністерство закордонних справ України, Академія прав, наук України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Дипломатична академія України при МЗС України, Українська академія зовн. торгівлі.*

У роботі конференції взяло участь бл. 200 учасників із Чернігова, Херсона, Львова, Донецька, Миколаєва, Рівного, Тернополя, Дніпропетровська, Луганська, Харкова, Ужгорода, Одеси, Запоріжжя, Чернівців та Києва. На поч. 2004 до лав Асоціації входило понад 400 осіб. Конференція обрала керівний орган Асоціації — Президентську раду УАМП, яка одностайно затвердила президентом УАМП О. Задорожнього. Відповідно до Статуту УАМП, її завданнями є сприяння розвитку вітчизняної науки міжнар. права; пошук і розроблення рішень, які сприяли б подальшим *кодифікації та прогресивному розвитку міжнародного права*; формування громад. експертної думки щодо міжнар.-прав, проблем, які постають перед Україною і в міжнар. співтоваристві в цілому. Друкованим органом УАМП є «*Український часопис міжнародного права*».

М.М. Гнатівський

Українська революція 1917-20 — сусп. феномен, який наповнювали процеси, спрямовані на розв'язання укр. питання, повномасштабне відродження нації у всіх сферах буття — екон., політ., дух., державотворчій, створення якомога сприятливих умов для нац. самореалізації. У. р. була породжена Лютневою рев-цією 1917 в Росії, стала органічною складовою розпочатої нею демократизації життя, водночас виявила тенденції, які об'єктивно виокремили події в регіоні у самостійний напрямок б-би, надаючи їм специфічного характеру, притаманного нац.-демокр. визв. рев-ції. Після повалення самодержавства укр. нац.-визв. рух, набравши справді гігантського розмаху, залучивши до активних політ. дій багатомільйонні маси, переріс у повномасштабну рев-цію, яка привела до глибинних зрушень у сусп. житті, поклала початок фундаментальним незворотним процесам, які детермінували розвиток нації на тривалу перспективу. Хронологічно У. р. охоплює 1917-20, виокремлюється ряд якісних етапів відповідно до обставин, які різнилися, завдань, які поставали і розв'язувалися, політ.-прав, моделей державності, з допомогою яких реалізувалися най-нагальніші потреби сусп. розвитку: доба Центральної Ради (березень 1917 — кінець квітня 1918), доба Гетьманату (кінець квітня 1918 — листопад - грудень 1918), доба Директорії (листопад - грудень 1918 - листопад 1920).

У часи Центральної Ради У. р. скеровували нац. соціал. партії — УПСР, УСДРП, УПСФ, їх лідери *М. Грушевський, В. Винниченко, С. Єфремов*. У запропонованій концепції рев-ції висхідними стали прагнення до закріплення демокр. завоювань у всерос. масштабі з розрахунку на запровадження укр. державності (широка нац.-територ. *автономія*) і спільні з іншими націями і народами колишньої імперії (федерат, демокр. республіка Росія) перетворення, що впритул би привели до соціал. ладу (народоправство). Взаємопоєднання нац.-держ. і соц.-визв. начал повною мірою втілювалося в чотирьох Універсалах Центральної Ради, якими ознаменовані основні кроки нації до власної державності — від декларування намірів запровадження територ. автономії у федерат. Росії до проголошення Української Народної Республіки самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною д-вою укр. народу; від абстрактно-прихильного орієнтування на соціал. гасла — до перетворення на держ. політику засад справжнього народоправства і соц. гарантій трудящому люду.

Однак вироблені стратегія і тактика У. р. не були повною мірою реалізовані. Непослідовність і відверті зволікання з розв'язанням соц. завдань увійшли у суперечність і невідповідність з настроями, сподіваннями мас, у вирішальний момент вибору перспективи сусп.-політ. розвитку привели укр. «верхи» до конфлікту з власними «низамми», до антагонізму з більшовиками, що виборювали альтернативний політ. курс. Абсолютизуючи легітимні шляхи реалізації своєї платформи, Центральна Рада припустилася низки прикрих прорахунків, зокрема в

надважливому питанні про збройний захист всіх своїх починань і зусиль, не змогла ефективно протистояти домаганням на владу в Україні інших сил, можливості яких незрівнянно примножувалися опорою на зовн., інонац. чинники, що привело, зрештою, до військ. поразки УНР у б-бі з більшовиками, австр.-нім. окупації України і держ. перевороту 29.04.1918. Встановлення врядування гетьмана *П. Скоропадського* затримало прогрес, поступ укр. суспільства, але не знищило причин, які породили У. р., не вичерпали її глибинного потенціалу. Більшість укр. нац. партій, неухильно еволюціонуючи вліво, не задовольнилася частковими зрушеннями в нац. житті, передусім у культ.-освітній сфері, які здійснювалися гетьманською двою, й виступила ініціатором ліквідації монархічно-диктаторського ладу, вигнання окупантів. Очолила стихійні виступи доведених до відчаю мас, спрямувала їх в організоване повстанське русло Директорія на чолі з В. Винниченком.

Наприкінці 1918 було відновлено Українську Народну Республіку, ліквідовано гетьманські органи влади. Розпочалось здійснення курсу, що відповідав інтересам передусім трудових верств суспільства. На цей момент припадає і перша за багато років спроба об'єднати схід, і зах. укр. землі, обидві головні гілки укр. народу в єдине держ. ціле. 22.01.1919 було ухвалено *Акт туш УНР і ЗУНР 1919*. Однак, влада Директорії виявилась нетривкою, поширювалася на обмежену територію України, що дедалі зменшувалась. Виборюючи альтернативну нац.-рад. (за назвою, а по суті — інтернаціонально-радянсь-ку) форму державності, більшовики України сконсолідували ворожі Директорії елементи і, об'єднавшись з іншими рад. республіками в єдиний військ.-політ. союз, одержали незаперечні переваги, розв'язали крупномасштабні воєнні дії з півночі і сходу. Польща не могла змиритися не тільки з фактом існування Західно-Української Народної Республіки, а й, навіть, з самою ідеєю відколу укр. етнічних територій, тим більше їх об'єднанням з основною частиною України. При підтримці *Антанти* поляки витіснили укр. вояків і уряд УНР з Галичини. Тимчасом загроза розширення антантівської окупації з півдня змінилася походом через Україну Добровольчої Армії А. Денікіна, який виключав можливість будь-якого нац.-держ. утворення в Україні. Суперечності, що існували в соборному таборі українства, значно загострилися в екстремальних умовах, вели до взаємної недовіри і зрад, неухильно наближали до катастрофи. Найприкметнішою ознакою владарювання Директорії стала отаманщина — домінування військ, начала над політичним, непокора армійських командирів різних рангів держ. проводу, перманентні виступи проти останнього, практика регіонального сепаратизму, супроводжувана військ, терором, євр. погромами і т. ін. На внутр. нестабільності УНР, її державницького життя згубно позначалось суперництво в нац.-визв. русі, в його керівництві. У найчисельніших і найвпливовіших укр. партіях — укр. есерів і укр. соціал-демократів — сталася ціла низка розколів. Значна частина їх колишніх членів увійшли до нових утворень — Української комуніст. партії (боротьбистів) і Української комуніст. партії. Ставши урядовими партіями, вступивши у спілку з КП(б)У, попри певні розходження і конфлікти, вони зміцнювали базу більшовицької влади. Непримиренні ж її противники (*С. Петлюра* та його прихильники) шукали політ. виходу в нових контактах з інозем. силами — спочатку з Антантою, а потім — з поляками. Проте, міцніючій з кожним днем більшовицькій владі вдалося розбити і поляків, і підтримувану Антантою армію Врангеля, і значною мірою придушити повстансько-отаманський рух. На кінець 1920 нац.-визв. сили були настільки підірвані, знекровлені, що не мали більше змоги боронити укр. справу, відстоювати укр. ідею.

Укр. нац.-демокр. рев-ція завершилася поразкою. Гору взяли започатковані більшовиками процеси соц. переустрою суспільства, в яких нац. аспектам відводилась підпорядкована, другорядна роль. Однак, не досяглій остаточної мети, рев-ція надала укр. суспільству цілком певної якісної парадигми, започаткувала процес формування модерної політ. нації, відродила традицію державності, зробила перший за багато років практич. крок до нац. соборності. На цих засадах розвивалося все укр. життя аж до останніх років ХХ ст.

Література: Українська Центральна рада. Док. і матер. У 2 т. — К., 1996, 1997; Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія. У 2-х кн. — К., 1997, 1999; Українська революція і державність. — К., 1998; Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. — К., 1999; Політична історія України ХХ століття. — Т. 2. — К., 2003. *В.Ф. Солдатенко*

Українське питання під час Другої світової ВІЙНИ. На усталений у світовій історіографії термін початку *Другої світової війни* — 1.09.1939 — таке поняття як Україна могло вживатися лише в геогр. або етнографічному контексті. Оскільки волею країн *Антанти* та більшовицької Росії укр. народ було розкидано на теренах 4 д-ав, участь українців у війні визначалася тим фактом, коли та чи інша д-ва ставала або жертвою *агресії*, або сама здійсню-

вала агресивну акцію, залучаючи до оборонних чи агресивних дій і укр. частину населення. З нападом 1.09.1939 Німеччини на Польщу українцям-галичанам, холмщикам, волинянам та іншим представникам укр. нації, що опинилися тепер уже в складі Війська польського, довелося брати участь у боях проти вермахту, а з 17.09.1939 — і проти Червоної армії, що згідно з таємними протоколами до *німецько-радянського пакту про ненапад 1939* перейшла кордон Польщі і напала на її захисників зі сходу. Так діями диктаторів *А. Гітлера* і *Й. Сталіна* українці змушені були поборювати самі себе у складі чужих армій, за чужі їм інтереси тоталітарних і авторитарних режимів. Після нападу Німеччини на Радянський Союз 22.06.1941 українців тепер уже і Заходу, і Сходу було кинуте на фронті війни. Не менше як 5 млн. з них полягли в боях, а ще більше стали жертвами окуп. режимів.

У ході війни землі України поділили між собою практично всі учасники конфлікту, що точився на теренах СРСР. На півдні України хазайнували румуни: у Буковині, Бессарабії і т. зв. «Трансністрії», що простяглася від Дністра аж до Півд. Бугу. Угорщина продовжувала утримувати Закарпаття. Волинь, Поділля і Подніпров'я підпорядковувалися райхскомісаріату «Україна», очолюваному нацистським гауляй-гером *Е. Кохом*, а з Галичини аж до Схід. Поділля було утворено окремих «дистрикт Галичина» у складі Генеральної губернії (Варшава), що її нім. окупанти утворили на місці колишньої Польщі. Ілюзорні плани міністра схід, територій *А. Розенберга* утворити в Україні союзний Берліну уряд, а саму Україну перетворити на спільницю нацистської Німеччини було поховано. Для Гітлера існував лише один варіант використання України як джерела дешевої робочої сили та постачальника сировини і збіжжя. Але з окупацією укр. земель займанцями б-ба проти них не припинялася. До 1943 в бузьких та дніпровських плавнях, лісах Полісся та Сі-вершини продовжували чинити опір «оточенні», почали подекуди діяти загони, сформовані райкомаами, обкомаами партії та відділами НКВС, що підпорядковувалися Центральному штабу партизанського руху (ЦШПР) та Українському штабу партизанського руху (УШПР), хоча у світовій історіографії війни та міжнар. орг-цій Руху опору ці формування визначаються як агентурно-диверсійні спецзагони НКВС-НКДБ, що діяли спільно з парт, підпіллям, залишеним на окупованих територіях більшовицькими властями у великих пром. та обласних центрах України. Як свідчать док-ти, ці сили активізували свою діяльність переважно після поразки вермахту і союзних йому армій під Сталінградом у 1942-43. Інакшою була ситуація на зах. землях. Зусиллями обох відламів ОУН тут формувалися похідні групи ОУН-Б та ОУН-М, що слідом за нім. військами дійшли аж до Луганської, Донецької й Харківської областей і створювали там осередки Руху опору, не підпорядковані Кремлю. 30.06.1941 у Львові було проголошено Акт відновлення укр. державності. Для окуп. властей цей відчайдушний крок бандерівського відламу ОУН виявився цілковитою несподіванкою, як і утворення 1942 у Києві Української нац. ради, а також результат активної діяльності похідних груп ОУН, що вже в 1941-42 організували активні виступи проти окупантів. Цей опір значно посилювався після арешту провідників ОУН-Б *С. Бандери* та *Я. Стецька*, а згодом і *А. Мельника*, яких нім. власті заточили до концтаборів. Відразу ж після окупації спочатку на Волинських землях, а згодом у Галичині і Буковині почали стихійно утворюватися загони самооборони, що захищали населення укр. сіл і міст від масової депортації до Рейху.

Згодом ці розрізнені сили самооборони, а також окремі самостійницькі партиз. угруповання, приміром «Поліська Січ» *Т. Бульби-Боровця*, об'єдналися в Українську повстанську армію (УПА), офіц. датою утворення якої, за рішенням Української головної визв. ради (УГВР), було проголошено 14.10.1942. До УПА перейшли також формування допоміжної поліції, створеної окуп. властями з українців. Слід зауважити, що окуп. влада, спираючись на агентурні дані Абверу та СС, проводила політику підбурювання міжнац. ворожнечі, зокрема між польським і укр. населенням зах. областей України. З цією метою наглядати за порядком в укр. селах примушувалися завербовані до допоміжної поліції поляки, а у польських селах — українці. Нацьковування українців на поляків, а поляків на українців, посилення розбрату між слов'янами також було заг. тактикою не тільки спец, есесівських зондер-команд, а й формувань вермахту в прифронтових зонах, про що у спец, наказі наголошував начальник ОКВ *В. Кейтель*. Така підступна політика окуп. влади була спрямована насамперед як на ліквідацію або послаблення «Армії крайової» (АК), так і поборювання УПА. Нерідко від цих конфліктів страждало мирне населення, в чому найбільше були зацікавлені окупанти. Практику гестапівських і есесівських провокаторів успішно переймали і кадебістські агенти, які у свою чергу теж сіяли розбрат між українцями і поляками та обома відламами ОУН. З особливим завданням на Волині, приміром, зусиллями НКДБ було створено агентурний підрозділ на чолі з полковником *Д. Медведєвим*. Подекуди окупантам і кадебістським провокаторам вдавалося нацьковувати представників

підпілля різних націй одне на одного, як це відбулося на Волині влітку — восени 1943 (див. «Українсько-польська війна 1942-47»),

Література: Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993; Коваль М. Україна 1939-1945. — К., 1995; Україна у Другій світовій війні. — К., 1997. А.Ф. Трубайчук

Українське питання під час Першої світової ВІЙНИ. З перетворенням держ. кордону між Росією і Австро-Угорщиною на лінію фронту українці автоматично опинилися по різні сторони окопів: в рос. армії на 1917 з 15,5 млн. мобілізованих військовиків 4,5 млн. були українцями,

в австр.-угорській армії їх на службі перебувало бл. 250 тис. Вони змушені були воювати за чужі держ. інтереси, вбивати й калічити одні одних, нищити госп-во прифронтової смуги, виснажувати, істотно деформувати структуру економіки тощо. Перебуваючи три перші роки війни плацдармом масштабних, жорстоких спустошливих дій, які приводили до значних територ. змін (зах. терени України — Схід. Галичина, Зах. Волинь, Півн. Буковина поперемінно потрапляли то під рос. окупацію (1914 і 1916), то під австр.-угорську (1915 і 1917), українці незмінно зазнавали репресій як від тих, хто у відп. момент домагався успіху, так і тих, хто зазнавав невдач. Якщо перші вважали за необхідне вдаватися до карних акцій щодо тих, хто співпрацював із попередньою ворожою держ. адміністрацією, чи, навіть, виявляв лояльність до розгромленого стратегічного супротивника, то сторона, яка програвала чергову військ. кампанію, уже в ході відступу покладала головну відповідальність за власні невдачі все на тих же «зрадників-українців». У результаті тисячі українців гинули без слідства і суду, австр.-угорські концентраційні табори переповнювались десятками тисяч «москвофілів», приречених на знущання, голод, епідемії, а до Сибіру депортували ще більше «австрофілів» — «мазепинців», включаючи передову, політ.-активну інтелігенцію, греко-ка-толицьке священництво тощо. Період світової війни українці найменували добою «галицької руїни», нечуваної наруги над свободою совісті, перманентних нищівних ударів по нац. культурі, визв. рухові. Справжньою трагедією став політ, розкол українства, його політ, проводу.

Більшість діячів наддніпрянських партій і орг-цій виступили на підтримку воєнних зусиль царського уряду, за «російську орієнтацію». Лідери ТУП, ліберали *Д. Дорошенко*, *А. Вязлов*, *А. Ніковський* увійшли до створених повсюдно відділень Всеросійського союзу земств і міст («Земгор»). У 1916 до Союзу вступив *С. Петлюра* і одержав призначення помічника уповноваженого Союзу на Зах. фронті. Так же чинили і деякі інші діячі УСДРП та «Спілки». За оцінкою *В. Винниченка*, ці люди «орієнтувались на добре, широке серце руської демократії, на грім перемоги, який зм'ягчить круте серце царизму аж до степені народоправства, до парламентаризму й до волі націй, що благоденственно мовчали тоді по всіх її неосяжних просторах... Це були ті з українців, які корінням свого особистого життя занадто глибоко зрослися з життям руським». Виявилася орієнтація і на «німецький штик». Звичайно, в межах рос. України вона знаходилась у латентному стані, виразно себе не могла оформити. Розрахунок тут був на те, що в ході війни буде знищено основу нац. гніту — царизм. «А німецький імперіалізм — експлуататор культурний і розумний. Він не буде так безглуздо, ледачо, так неохайно й нераціонально грабувати, як то робив царизм. Він, доючи сили з народу, буде дбати про те, щоб він не дуже брикався, він не буде видирати з його останній клапоть сіна, він старатиметься, щоб дійна корова була сита й більше молока давала».

Третій табір політично активного українства дотримувався орієнтації на власну націю, власний народ. Уособлений найбільше соціал. течіями, він, однак, роздирався внутр. суперечностями. Так, всупереч оборонській лінії основного ядра УСДРП, частина її лідерів — *А. Жук*, *В. Дорошенко*, блокуючись із колишніми «спілчанами» *М. Меленевським* (Баском) та *О. Скоропис-Йолтуховським*, обрала пронім. орієнтацію. Разом із *Д. Донцовим*, *М. Залізником* та іншими діячами укр. руху вони реалізували висунуту *В. Липинським* ще в грудні 1912 пропозицію, створивши 4.08.1914 у Львові *Союз Визволення України (СВУ)* як позапарт. об'єднання, що виступило за перемогу у війні кайзерівської Німеччини. Покладаючи на Росію всю відповідальність за розпочату війну, СВУ доводив, що не варто боятись приходу австр. війська (в ньому сотні тисяч галичан, «Січові стрільці»), яке допоможе стати господарем власної долі, принесе «свободу і волю» і врешті «вільним і незалежним краєм стане Україна в злуці з Австрією». У результаті розгрому Росії СВУ сподівався домогтися «державної самостійності України» у формі конституційної монархії з де-мокр. політ, внутр. устроєм, однопалатною законодавчою системою, громадян, мовними і реліг. свободами, самостійною укр. церквою. На укр. монарха рекламувався 18-річний представник Габсбургської династії Вільгельм (Василь

Вишиваний). СВУ проводив думку про необхідність створення укр. самостійної д-ви як своєрідного «захисного валу» для Зах. Європи від експансіоністської Росії. Разом з тим не виключалася можливість залишення у складі Австро-Угорщини частини етнічних укр. територій і створення з них осібногo авт. краю (коронного краю). Дуже близько до СВУ виявилася і позиція Головної Української Ради, утвореної з представників усіх політ, партій Галичини 3.08.1914. СВУ самочинно взяв на себе репрезентацію інтересів Великої України перед зарубіжним світом, направивши послів до Німеччини, Туреччини, Болгарії, Італії, Швеції, Норвегії, а сам СВУ з початку війни переїхав до Відня.

Центр, європ. країни розглядалися при цьому як дружні, союзні щодо майбутньої Української держави. А відтак СВУ вважав можливим приймати від останніх матеріал, допомогу за умови, що то буде позичка — «майбутній борг майбутньої самостійної держави, який український уряд повинен буде повернути». Однак розрахунки СВУ на серйозну підтримку Четверним союзом не виправдалися. Офіц. Відень схилився до пропольської орієнтації і дедалі скептичніше ставився до далекосяжних планів СВУ, волів бачити останнього лише власним знярядям у розв'язанні внутр. проблем. Врешті, уряд Австро-Угорщини публічно відмежувався від СВУ. Аналогічно вчинив і уряд Німеччини, хоча військ, кола, приватні особи обох країн продовжували свої контакти і зв'язки з Союзом. Що ж до укр. проблеми, то увага сконцентрувалася навколо Галичини. Після брусилівського прориву травня — липня 1916, затяжних торгів між Берліном і Віднем щодо майбутнього польських земель колишня територія Королівства Польського перейшла в повне розпорядження Пруссії. Кайзер *Вільгельм І* під тиском генералітету, у погодженні з *Францом Йосифом І*, 5.11.1916 дав дозвіл на відродження Польської держави з територій, що до війни належали до Російської імп. і на 1916 виявилися під нім. окупацією. Ті ж землі, що були загарбані в результаті *поділів Речі Посполитої* у XVIII ст., мали залишатись у складі Німеччини. Остання гарантувала собі й повне право контролю над майбутньою Польщею: у Варшаві була створена Регентська рада, якій належало сформувати польський уряд і збройні сили.

Такий поворот подій не міг влаштувати сили польського нац.-визв. руху, які сподівались на нові перемоги *Антанти* і, відповідно, поразки Німеччини й Австро-Угорщини, в результаті чого мали надію змінити кордони своєї д-ви. Дедалі побоюючись ворожості поляків, прагнучи «замор-тизувати» враження від ухваленого рішення, Австро-Угорщина пішла на проголошення автономії Галичини без її поділу на Східну і Західну. На практиці, зважаючи на потенції поляків і українців у регіоні, таке рішення відкривало фактично безперешкодну можливість для поглинання етнічно-укр. земель регіону Польщею. Повністю нехтуючи укр. інтересами, австр. уряд крок за кроком розширював реальну владу поляків, не залишаючи сумнівів щодо сумного майбутнього укр. земель у складі відроджуваної Польщі. Українство Австро-Угорщини, т. ч., зазнавало дедалі нових відчутних ударів і все ясніше розуміло безперспективність домогтися своєю відверто австрофільською позицією не те що прихильного ставлення, а хоча б мінім, поступок. Отже, напруга навколо укр. питання впродовж всієї імперіалістичної війни не вщухала. Навпаки, час від часу вона досягала крайніх меж, об'єктивно примножуючи, розширюючи передумови для прийдешнього вибуху укр. руху, з неминучістю живлячи його потенції.

Література: Винниченко В. Відродження нації. Ч. І. — К. — Відень, 1920 (1990); Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001; Історія України. Нове бачення. — К., 2002; Політична історія України ХХ ст.: У 6 т. — Т. 1. — К., 2002.

В.Ф. Солдатенко

Українське питання у структурі міжнародних відносин напередодні Другої світової ВІЙНИ. Зах. лідери в особі *Д. Ллойд Джорджа* та *Ж. Клемансо*, перебравши на себе керівництво *Паризькою мирною конференцією 1919-20*, відкинули «*Чотирнадцять пунктів*» *В. Вільсона*, який пропонував облаштувати кордони повоєнної Європи за принципом права націй на самовизначення (п. 9, 14). Відмова від урегулювання територ. проблем на цих засадах призвела до вкрай несправедливого встановлення кордонів переможених і новоутворених у підсумку *Першої світової війни* д-ав. Чимало народів залишалися розподіленими між кількома країнами. Так, на території Польщі опинилося бл. 2 млн., а на території Чехословаччини — понад 2 млн. німців. Більше як 2 млн. угорців відійшли до складу споконвічно ворожого їм Румунського королівства, а також до раніше пригнічуваного угорською короною півд.-слов. анклаву, що став частиною Королівства сербів, хорватів і словенців. Але в найгіршому становищі опинився укр. народ. Зацікавлені у створенні на схід, кордоні Німеччини сильної польської д-ви як нової противаги Берліну після більшовизації Росії та її зближення з режимом

Веймарської республіки, лідери *Антанти* віддали Варшаві Схід. Галичину, Зах. Волинь, Холмщину, Берес-

тейщину, Підляшшя, Посяння, Лемківщину. Після завершення польсько-укр.-рос. війни 1920-21 за *Ризьким мирним договором 1921* Наддніпрянщина залишилася в складі більшовицької Росії. Поряд з тим, значні території України відійшли до Румунії (Півн. Буковина, Хотинщина, Півд. Бессарабія) та новоутвореної Чехословаччини (Закарпаття). Схід.-укр. землі було зменшено до можливого мінімуму за рахунок відмежування від власне України територій, населених переважно українцями на Дону, Кубані, Півн. Кавказі, у Воронезькій, Курській, Орловській та Белгородській губерніях, на Слобожанщині. Виходячи з наполегливих прагнень укр. етнічного населення цих територій возз'єднатися з єдинокровними українцями, уряд УСРР 1924 запропонував врегулювати прикордонні проблеми України з РСФРР та БСРР. З цією метою під головуванням голови ЦВК Білорусії А. Черв'якова було утворено тристоронню комісію у складі представників України, Білорусії та Росії. Однак справедливі вимоги білорусів та українців наштовхнулися на жорсткі імперські позиції рос. делегації. Зрештою, очолюване *Й. Сталіним* політбюро ЦК ВКП(б) перебрало на себе повноваження цієї комісії. У підсумку значні території з переважно укр. населенням було відокремлено від України і приєднано до сусідніх республік. Після призупинення політики українізації (коренізації) асиміляційна політика рад. влади розгорнулася на цих теренах з особливою силою. Що ж до територій власне УСРР, то до всіх її індустріальних центрів і цілих регіонів (Підніпров'я, Донбас, Харківщина, Одещина) посилювалося централізоване переселення робочої сили та інтелігенції з глибинних районів Росії, аби докорінно русифікувати такі великі пром. центри України, як Дніпропетровськ, Донецьк, Запоріжжя, Луганськ, Харків, Одесу.

З усіх укр. теренів, що через ті, чи інші причини опинилися в межах сусідніх д-ав, найбільш помірковану асиміляційну політику до 1939 проводив чехословацький уряд *Т. Масарика* та *Е. Бенеша* в Підкарпатській Русі (Закарпатті). Коли ж після *Мюнхенської угоди 1938* почався процес федералізації ЧСР, Підкарпатська Русь (Карпатська Україна) одержала автономію. Її уряд очолив депутат проугорської фракції чехословацького парламенту А. Бродій. У самій же Карпатській Україні точилася гостра б-ба між про-польськими, проугорськими та нац.-патріотичними політ. угрупованнями. За Віденським арбітражем 1938 від Карпатської України було відчленовано найбільш індустріально розвинуті Мукачівський, Берегівський та Ужгородський райони. Новий уряд Карпатської України очолив укр. патріотично налаштований культур, та реліг. діяч *А. Волошин*. З окупацією 15.03.1939 Богемії та Моравії нім. військами і утворенням т. зв. протекторату та створенням незалежної Словацької держави, скликаний у Хусті Сойм проголосив самостійну д-ву Карпатську Україну на чолі з Президентом А. Волошином з усіма суверенними атрибутами (гімн, герб, прапор). Нова д-ва одразу стала об'єктом *агресії* з боку союзної нацистській Німеччині Угорщини. Для захисту своїх кордонів уряд Карпатської України з юнацьких загонів «пластунів» та «соколят» утворив Карпатську Січ, до якої масово почали вступати добровольцями галичани та укр. емігранти, колишні вояки УСС та УГА, інтерновані вояки Армії УНР. Визначну роль в орг-ції та вишколенні вояків Карпатської Січі відіграв майбутній головком УПА і військ, міністр Української Головної Визвольної Ради Р. Шухевич. ОУН вбачала в Карпатській Україні далеку перспективу поширення незалежних держ. тенденцій і на решту розчленованих чотирма д-вами укр. земель. Сама згадка про можливість утворення укр. самостійної соборної д-ви викликала лють як нацистів, так і польського «санаційного» уряду, а також більшовицьких вождів. У своїй доповіді 18-у з'їзду ВКП(б) *Й. Сталін* виявив цілковиту незаінтересованість в існуванні Карпатської України як держ. утворення, скориставшись чим *М. Торті* в сер. березня 1939 окупував самопроголошену країну.

Особливе місце Україна посідала в агресивних планах нацистської Німеччини та її союзників — Румунії, Угорщини та Словаччини. У нацистського керівництва не було єдиного підходу щодо майбутнього України в разі нім.-польських та нім.-рад. зіткнень. Головний фахівець нацистської партії зі схід. питання А. Розенберг виходив із необхідності утворення самостійної, союзної Німеччині, Української держави. Спільно з В. Канарісом він ініціював формування на території Німеччини дружин укр. націоналістів (ДУН) «Нахтігаль» («Соловейко») і «Роланд» як майбутніх агентурних підрозділів. Інакшої думки щодо майбутнього України був *А. Гітлер*. Україна цікавила його лише як екон.

доважок до Третього рейху та гігантська територія для колонізації майбутніми завойовниками. Самих же українців чекала доля перетворення на дешеву робочу силу. У складних переговорах між Ф. Шуленбургом і *В. Молотовим*, що передували підписанню *німецько-радянського пакту*

про ненапад 1939, укр. питання посідало одне з чільних місць. Прагнучи відтягнути кордон якомога далі на Захід від Москви, В. Молотов неодноразово акцентував на необхідності приєднання до СРСР укр. земель, що входили до складу Польщі та Румунії. При цьому він наголошував, що в разі відмови нім. сторони надати перевагу Радянському Союзу у сфері впливу на Буковину та Бессарабію, це викличе неабиякий спротив укр. нац. елементів, в т. ч. у Верховній Раді СРСР. В. Шуленбург згодом писав, що він марно шукав у кремлівських коридорах те могутнє укр. лобі, на яке натякав йому Молотов у своїх домаганнях не тільки на Бессарабію та Півн. Буковину, а й на Півд. Буковину. Стурбована необхідністю захисту нафтових родовищ Румунії нім. сторона погодилася віддати Радянському Союзу від Румунії лише Бессарабію, що й було зафіксовано в таємних протоколах до Пакту про ненапад. Отже, укр. питання посідало одне з провідних місць в агресивних намірах тоталітарних режимів А. Гітлера та Й. Сталіна. До них долучався і третій диктатор — Б. Муссоліні, який у своїх планах поширення фашистської експансії на Балкани та Причорномор'я також сподівався на прилучення бодай частини України до відтворюваної ним у мріях Великої Римської імп. Вступаючи до *італійсько-німецького договору 1939* (осі Рим — Берлін — Токіо) виторгував собі південь України «Трансністрію» і румунський диктатор Йон Антонеску. Що ж до оборонців демокр. прав і свобод (*Н. Чермберлен, Е. Даладье та Ф. Рузвельт*), то вони у своїх передвоєнних дип. кроках, як і їхні попередники — творці *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин*, цілковито ігнорували укр. питання.

Література: Комар В.Л. Українське питання в політиці урядів Польщі (1926-1939 рр.) // Український історичний журнал. — 2001. — №5; Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). — К., 1999; Лендьял М. «Українське питання» в політиці США // Політика і час. — 1997. — №11.

А.Ф. Трубайчук

Українське питання у структурі міжнародних відносин напередодні Першої Світової війни. У процесі загострення стосунків у світі між двома найбільшими ворогуючими коаліціями *{Антантою і Троїстим союзом}* Україна через своє особливе геополіт. становище з неминучістю потрапляла у сферу їх першочергових інтересів, ставала одним із неодмінних об'єктів обопільних розрахунків і зазіхань. На поч. ХХ ст. укр. землі продовжували бути поділеними між двома найкрупнішими материковими імперіями — Російською та Австро-Угорською, які не приховували своїх задумів — територ. розширення, передусім, за рахунок укр. земель. Росія планувала силою зброї довести «споконвічність» своїх прав на «руські» землі — Схід. Галичину, Півн. Буковину і Карпатську Русь (Закарпаття). Українці в цілому розглядались не більше як «часть єдиного русского пле-мени», що через особливості істор. долі набула несуттєвих, суто етнографічних відмінностей. Австро-Угорщина, навпаки, й гадки не допускала щодо втрати перерахованих територій, мріючи про захоплення Волині й Поділля. Це знайшло ідеолог. обґрунтування в концепціях «Міттельєвропи» («Серединної Європи»). Передбачалося об'єднання «всіх національних сил німецького народу» в «історичній боротьбі» між германським і слов. світами, просування «власне німецьких володінь» на Схід, використовуючи й «католицькі культурні впливи», закріплення в майбутній Міттельєвропі (її ядром мали бути Німецька імперія та Австрійська монархія) «панування німецького духу і німецького порядку». Згідно з планами *Пангерманського союзу*, до сфери «життєвих інтересів» майбутньої «Великої Німеччини» потрапляла вся Україна, яка розглядалася і як плацдарм дальшого просування на Схід і — головне — як потенційна колонія, звідки можна було б висотувати с.-г. продукти і природ. сировину. У нім. колах існували й не досить поширені думки щодо створення самостійної державності в Україні як чинника послаблення Росії і перешкоди для її безпосереднього впливу на Європу. Сили, які лише розраховували на відродження в ході війни польської державності, беззастережно включали до майбутнього утворення галицькі та зах.-укр. землі як «історично польські». На приєднання укр. земель Бессарабії й частини Буковини за сприятливого розвитку військ, конфлікту розраховувала Румунія.

Маскуючи загарбницькі плани благочинними концепціями звільнення укр. народу від чужоземного гніту, розв'язання укр. питання, сусідні д-ви насправді намагалися всіляко розіграти у своїх політ. інтересах «українську карту», що пояснювалася не лише планами територ. надбань, але й стратегічними розрахунками на підрив потенціалу протилежної сторони через свідоме провокування в її стані сепаратистських рухів. Відп. ідеолог. акції спирались на масштабну держ. підтримку, ставали обопільним місцем докладання зусиль різних спец. служб тощо. Значну увагу до України напередодні війни виявляли МЗС і преса Великої Британії та Франції. Вони прагнули так «зрежисерувати» прийдешні події, щоб у результаті розгортання

укр. сепаратистського руху ослабла Австро-Угорщина. Остання ж, навпаки, слідом за Німеччиною, чекала на такий же результат, але вже щодо Росії. У б-бі за контроль над чорноморсько-середньоземноморськими протоками на подібний варіант розвитку подій розраховувала і Туреччина.

При МЗС Австро-Угорщини для ідеолог, «обробки» українців виник спец. відділ «Українська агітація». Подібний відділ функціонував і в МЗС Німеччини. Незмінно збиралася інформація, аналізувалися проблеми України, налагоджувалися контакти з «потрібними» людьми. У Відні та Берліні постійно розглядалися питання про надання допомоги укр. політ. силам в Росії, забезпечувалось сприяння виданню укр. (антиросійської за змістом) літератури, періодики в Галичині. При цьому виявлялись різні підходи: від потреби енергійної підтримки українофілів у Схід. Галичині через нехтування спец. зусиллями в цьому напрямку («українці й так з Австрією») до заперечення підтримки українофільства, зважаючи що останнє як рух вичерпало себе. Паралельно ширилися нападки на «москвофільство» як наслідок «оманливої російської агітації, яка поширювала в народі віру, що він, будучи спорідненим за расою та релігією з Росією, піддаватиметься й надалі протиправним утискам з боку поляків та царсько-королівського уряду». Увесь цинізм ставлення Австро-Угорщини до укр. проблеми найнаочніше виявлявся в планах т. зв. «австро-польського рішення». За обіцянку приєднання до Польщі етнічно-укр. земель — Холмщини і Підляшшя, що до *Першої світової війни* були за рос. кордоном, поляки повинні були згодитись на включення до Австро-Угорщини відірваних від Росії етнічно-польських територій. Проте, здобувши «російську Польщу», Австрія перейняла б і значну частину майбутнього нім.-рос. кордону. Отже, лінія прямого зіткнення з апіорно ворожою Росією різко збільшилася б, що обернулось би перманентною загрозою для «кляпкової монархії». І саме в цьому зв'язку однією з можливостей уникнути загрозового рос. сусідства «було б створення незалежної України», яка б у своїй півн. частині проходила між Австро-Угорщиною і Росією.

Т. ч., етнічно-укр. землі були б розірвані на 3 частини: одна вийшла б до Австро-Угорщини, друга — до Польщі, і третя — власне Україна — була покликана служити «санітарною зоною», що врешті забезпечувала б австр. кордони. Однак явно слабка на той час Україна, створена з «російського уламку» (це бл. 30 млн. населення), у перспективі могла б посилитись і забажати приєднання до себе «польської» та «австрійської» етнічних гілок. Тому австрійці «відмовлялись» від «керівництва» майбутньою «незалежною» Україною (справжньої, а не удаваної, самостійності вони, природно, ні на мить не допускали). Оскільки ж без втручання нерос. сили Українська держава все одно не втрималась би, то передбачалось три варіанти її збереження: нім. *протекторат*, спільний австр.-нім. протекторат, або ж персональна *унія* України з Румунією. Перший варіант уважався найбажанішим. Він назовні задовольняв би інтереси найближчого союзника — нім. торгівля здобула б широку і вільну дорогу через Чорне море до Азії. Українці поставились би прихильно до нім. протекторату через «польську політику» Німеччини: вона була значно відмінною від австрійської — «пропольської». Про приховані розрахунки, природно, вголос не говорилося: лінія стикування Німеччини з Росією збільшилась би (до вигоди Австро-Угорщини з будь-якого боку); Австро-Угорщина отримала б бажану свободу рук на Балканах. У цій, як і в інших логічних комбінаціях, розрахунок базувався на жорсткому забезпеченні власних інтересів за рахунок сусідів, особливо ж найслабшого з них — поневоленого укр. народу, який безцеремонно приносився в жертву першим і мав у підсумку постраждати найбільше.

Чимало подібного можна виявити і в моделях переустрою Європи, які обґрунтовувались іншими сусідами України. Звісно, у противної щодо Австро-Угорщини сторони — Росії — протиавстр. і протинім. спрямованість стратегії одержувала й протилежне ідеолог. забарвлення, та прогностичні кінцеві результати щодо Украї-

ни як «розмінної карти» у «великій грі» все одно були б трагічними. На етапі передвоєнної ідеолог. обробки світової громадськості обидві ворогуючі коаліції спростовували теорет. потуги і брутально звинувачували одна одну в підривних діях, а укр. рух (відповідно, і в Росії, і в Австро-Угорщині) в тому, що він ініціюється і живиться (в т. ч. матеріально) не просто з-за кордону, а — стратегічними ворогами. У Росії укр. визв. рух незмінно вважали плодом австро-фільських, германофільських зусиль, а в Австро-Угорщині по ньому наносили постійні удари, інкримінуючи українцям москвофільство. Отже, посилення шовіністичних настроїв — як необхідний складовий елемент підготовки і розв'язання Першої світової війни — створювало вкрай несприятливі обставини для розвитку укр. нац. руху, породжувало наростаючі репресії проти нього в обох ворогуючих коаліціях. Водночас об'єктивно в заг. підсумку все вище-відзначене

вело до небувалого загострення укр. питання, багатократно підсилюючи природну основу визв. руху.

Література: Грушевський М. Ілюстрована історія України. — Відень, 1919 (К., 1992); Лисяк-Рудницький І. Український національний рух напередодні Першої світової війни // Лисяк-Рудницький І. Історичні ессе. — Т. 1. — К., 1994; «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX- початок XX ст.). Колективна наукова монографія в трьох ч. — К., 1999.

В.Ф. Солдашенко

Українське товариство прихильників ЛІГИ Націй — неформальне представництво УНР при *Лізі Націй*, через яке опосередковано здійснювалася дип. активність представників екзильного уряду УНР в цій орг-ції; створене в червні 1920 на позапартійній основі з метою підтримки Ліги Націй «як органу співробітництва народів на основах міжнародного права». Першим головою У. т. п. Л. Н. був *С. Шелухин*, якого невдовзі змінив *В. Кедровський*. У червні 1922 У. т. п. Л. Н. було прийнято як рівноправний член до Міжнародної унії товариств-прихильників Ліги Націй, що об'єднувала тоді представників понад 50 країн. Генеральний секретаріат цієї міжнар. авт. напівофіц. орг-ції системи Ліги Націй знаходився в Брюсселі, заг. збори відбувалися щорічно, а засідання її Ради та комісій — кілька разів на рік у столицях різних європ. д-ав. Вже 1922 делегати У. т. п. Л. Н. взяли участь у роботі виконавчих органів Міжнародної унії в Празі та Будапешті, а їхні виступи були спрямовані на обстоювання ідеї відновлення укр. державності. Філії У. т. п. Л. Н. були створені в окремих д-вах, де перебувала укр. еміграція, зокрема, в Румунії й Чехосло-ваччині. Помітно активізувало свою діяльність У. т. п. Л. Н. на рубежі 20 — 30-х, коли після від'їзду до США *В. Кедровського* його очолив *А. Яковлів*. Так, на заг. зборах Міжнародної унії товариств-прихильників Ліги Націй у травні 1931 в Будапешті *А. Яковлів*, з огляду на підготовку до проведення в Женеві конференції з роззброєння, виголосив велику промову з обґрунтуванням укр. позиції щодо цієї складної проблеми, основні тези якої були покладені в основу офіц. ноти Державного Центру УНР до міжнар. конференції з роззброєння, яку оприлюднив *О. Шульгин*. Згодом У. т. п. Л. Н. запропонувало заг. зборам Міжнародної унії резолюцію, що мала на меті припинити озброєння однієї д-ви іншою (малося на увазі таємне військ.-техн. співробітництво СРСР з Німеччиною). Чимало зусиль Українське товариство, як і екзильний уряд УНР загалом, докладало для інформування світової громадськості каналами Ліги Націй про політ, становище на укр. землях у складі СРСР і Польщі. На пропозицію укр. делегації був створений Комітет Сходу Міжнародної унії, що зусиллями У. т. п. Л. Н. підготував справу протесту проти примусової праці в СРСР, яка розглядалася на заг. зборах Міжнародної унії в Парижі (1932). На черговій сесії Міжнародної унії в Монртьо (1933) укр. представникам, насамперед *О. Шульгину*, вдалося добитися одноголосного прийняття резолюції з засудженням системи примусової праці в СРСР. На засіданнях Міжнародної унії товариств-прихильників Ліги Націй в Данцигу (жовтень 1930), Брюсселі (лютий 1931) та Перуджі (жовтень 1931) У. т. п. Л. Н. протестувало проти каральних дій польської влади у Схід. Галичині (політики «пацифікації»). Велика робота була проведена для інформування світової громадськості про голодомор 1932-33 в Україні. Ще на паризькій нараді 1932 Міжнародної унії укр. делегація опублікувала англ. і франц. мовами спец. довідку про стан справ в УСРР. *О. Шульгин*, який на протязі 1933-38 очолював «Українську асоціацію для Ліги Націй», у вересні 1933 особисто звернувся з листом до голови Ради та голови 14-ї Асамблеї Ліги Націй з закликом організувати міжнар. допомогу голодуючим. У. т. п. Л. Н. ініціювалися багато інших питань для можливого розгляду у структурах Ліги Націй. З прийняттям 18.09.1934 до Ліги Націй СРСР можливості популяризації укр. справи У. т. п. Л. Н. різко зменшилися, хоча воно активно діяло практично до початку *Другої світової війни*.

Література: Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001; Матвієнко В.М. Україна і Ліга Націй — К., 2000.

В.М. Матвієнко

«Український часопис міжнародного права» (УЧМП) — друкований орган *Української асоціації міжнародного права (УАМП)*, заг.-нац. наук.-теорет. та інформ.-практ. видання з *міжнародного права* та порівняльного правознавства. УЧМП друкувався в 1992-95 зусиллями юрид. фірми «Проксен». У результаті відновлення діяльності УАМП публікацію часопису було продовжено в 2001. Засновниками поновленого журналу стали УАМП, *Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, юрид. фірма «Проксен». З 2002 УЧМП виходить щоквартально. У центрі уваги журналу — питання історії та теорії міжнар. права, визначення місця України у сучас. системі міжнар.-прав. відносин, актуальні галузеві проблеми сучас. міжнар. права, міжнар.-прав. основи формування та здійснення

зовнішньої політики України, а також прогресивний розвиток нац. прав, системи України на основі досягнень науки порівняльного правознавства. До редакційної колегії входять провідні вітчизняні науковці у сфері міжнар. права. Головні редактори: В. Буткевич (1992-95), О. Задорожній (з 2001).

М.М. Гнатівський

Українсько-азербайджанський договір про дружбу, співробітництво і партнерство 2000 — двостороння угода, підписана Президентом України Л. Кучмою і Азербайджанської Республіки Г. Алієвим у Баку 16.03.2000 під час офіц. візиту Президента України до Азербайджану. Договір укладений терміном на 5 років, що має автоматично продовжуватись кожні 5 років. Договірні сторони зобов'язалися розвивати свої відносини на основі стратегічного партнерства. У разі виникнення ситуації, що загрожує миру в одній з країн, сторони можуть зустрітись для проведення невідкладних консультацій. В угоді було підтверджено необхідність функціонування механізму консультацій в рамках ГУУАМ. Договірні сторони створюватимуть необхідні умови в усіх сферах міждерж. та МЖНар. ВЗаЄМОДІ.

П.М. Ігнат'єв

Українсько-американська хартія партнерства, дружби і співробітництва 1994

підписана 22.11.1994 у Вашингтоні президентами України Л. Кучмою і Сполучених Штатів Америки Б. Клінтоном під час держ. візиту Л. Кучми до США 21-23.11.1994. Сторони підтвердили прагнення створити надійні підвалини для розбудови міцних відносин взаємної довіри та поваги, підтвердили свою відданість принципам Статуту ООН, принципам Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 і наступних док-тів НБСЄ. США підтвердили, що існування вільної, незалежної та суверенної Української держави, її безпека і процвітання мають вогоне значення для Сполучених Штатів Америки; визнали істор. крок, який здійснила Україна, ратифікуючи американсько-радянський договір про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991 та приєднавшись до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 як д-ва, що не володіє ядерною зброєю; визнали особливі зв'язки, що встановились між двома країнами в результаті важливої ролі американців укр. походження, яку вони відіграли в розвитку Сполучених Штатів Америки. США підтримали Україну в її зусиллях, спрямованих на розв'язання суперечностей з її сусідами в дусі миру та співпраці, утримання від загрози силою або її застосування проти територ. цілісності або політ, незалежності будь-якої д-ви. Сторони підтвердили своє прагнення до якнайбільшої участі в заг.-європ. структурах, таких як НБСЄ та її Форум співробітництва з питань безпеки. США привітали рішення України брати участь у програмі «Партнерство заради миру» (ПЗМ) і висловили сподівання на практ. співробітництво між укр. та амер. військовими та оборонними установами в цьому контексті. США підтвердили готовність підтримувати зусилля України дбати про свої законні потреби в галузі оборони, у т. ч. через розбудову достатніх звичайних збройних сил згідно з обмеженнями Договору про звичайні збройні сили в Європі. Сторони проголосили намір розвивати взаємовигідне військ, співробітництво та проводити регулярні консультації з проблем міжнар. безпеки; у разі виникнення зовн. загрози територ. цілісності, політ, незалежності або безпеці України сторони погодились консультуватись та здійснювати відп. кроки для досягнення мирного вирішення ситуації відповідно до міжнар. права та принципів НБСЄ.

США визнали позитивну міжнар. роль, яку Україна відіграє через свою участь у силах ООН за підтримання миру та місіях превентивної дипломатії НБСЄ, а також докладає зусиль щодо впровадження санкцій та висловили сподівання співробітничати з метою посилення ефективності заходів у цій галузі. Сторони визнали, що розповсюдження зброї масового знищення становить загрозу людству, що всі уряди мусять терміново працювати для запобігання подальшого розповсюдження такої зброї та пов'язаних із нею технологій. Сторони також підтвердили свою рішучість співпрацювати в допомозі жертвам Чорнобильської катастрофи й відновленні уражених районів, у посиленні безпеки ядерних реакторів в Україні з метою недопущення подібного лиха в майбутньому.

Україна зобов'язалася впроваджувати ринкові реформи якнайшвидше, а США підтвердили свою готовність надавати фінанс. й політ, підтримку крокам, які здійснюватиме Україна в цьому напрямку як на двосторонньому рівні, так і через міжнар. фінанс. інституції.

Сторони висловили намір: сприяти взаємному розповсюдженню інформації про нац. надбання в галузі культури, науки й освіти; пропагувати нові досягнення в цій сфері, розширювати культ,

та інформ. обмін; сприяти співробітництву між культ, установами й орг-ціями; підтримувати подальший розвиток дружніх зв'язків між молоддю
Обох Країн.

С.П. Галака

Українсько-антантівські переговори 1919 — низка заходів, здійснених Директорією УНР із метою досягнення *визнання міжнародно-правового* незалежності України з боку держав *Антанти*, нейтралізації рос. фактору в їхній схід.-європ. політиці та одержання підтримки в б-бі проти збройної *агресії* РСФРР. Оскільки Директорія прийшла до влади в результаті перемоги 14.12.1918 всенародного повстання проти гетьмана *П. Скоропадського*, організованого Українським національним союзом на чолі з *В. Винниченком*, у лідерів д-ав Антанти склалось враження, що нова укр. влада є пробільшовицькою та здатною зруйнувати «санітарний кордон» проти радянської Росії у Схід. Європі за участі відродженої Польщі, Дону, Кубані й «білого руху». Суперечливими виявились і перші міжнар. кроки Директорії, що 19.12.1918 направила відверто недружню ноту урядам країн Антанти, у якій попередила, що «не потребує помочі держав Антанти, про яку благує гетьман», і вимагала з'ясування від них «цілі висадження їхніх військ на Україні», здійсненого 15-17.12.1918 в Одесі без узгодження з Директорією. А вже через тиждень Директорія запевняла Антанту в своїх намірах виконувати «всі міжнародні зобов'язання», що успадковувались УНР від колишньої Російської імп. «пропорційно силам України». Значною мірою це пояснювалось глибокими розбіжностями в укр. керівництві щодо пріоритетного зовн.-політ. курсу відновленої УНР: *В. Винниченко* й *В. Чехівський* виступали за порозуміння з ленінським урядом, їм опонував *С. Петлюра*. Але суперечності між франц. командуванням в Одесі й Добровольчою армією *А. Денікіна* та прагнення Парижа об'єднати всі антибільшовицькі сили у своїй «зоні відповідальності» (Крим й Україна), зрештою, змусили їх сприйняти Директорію УНР, що до лютого 1919 контролювала більшу частину України, як потенційного союзника. З іншого боку, для *дипломатії УНР доби Директорії*, з розгортанням наступу Червоної армії на Лівобережжі та з огляду на невдачу *українсько-російських мирних переговорів 1919*, порозуміння з Антантою набувало першорядного значення. Прибуття до Одеси 14.01.1919 головнокомандувача силами Антанти на півдні Росії генерала *д'Ансельма* і нач. штабу полковника *А. Фрайденберга*, які негайно позбавили коне, і дип. повноважень антиукр. налаштованого *Е. Енно*, уможливило початок переговорного процесу.

15-19.01.1919 в Одесі відбувся перший тур переговорів між *О. Трековим* і *д'Ансельмом*, під час якого сторони проінформували одна одну про свої наміри. Франц. сторона у відповідь на прохання делегації УНР про надання підтримки з боку Антанти для опору більшовикам зажадала підтвердження прагнень Директорії до співробітництва. Ним стало зняття блокади Одеси укр. військами. 23-25.01.1919 в Одесі пройшов другий тур переговорів між *А. Фрайденбергом* і місією УНР у складі *О. Назарука* й *С. Остапенка*, що мали від *В. Винниченка* інструкції погоджуватись на будь-які компроміси для отримання допомоги, крім двох пунктів: у справі незалежності України та аграрної реформи. Франц. сторона зажадала: усунення від влади *В. Винниченка* і *В. Чехівського* за їх «збільшовичення» і тимчасового виходу з Директорії *С. Петлюри* як «командира бандитів»;

створення для б-би з більшовиками 300-тис. армії під верховним франц. командуванням; залучення до її формування денікінських офіцерів; передачі під контроль Франції фінансів і залізниць УНР; припинення *українсько-польської війни 1918-19*; перенесення справи держ. незалежності України та її зах. кордонів на розгляд *Паризької мирної конференції 1919-20*; звернення Директорії до Франції з проханням встановлення над УНР *протекторату*. *А. Фрайденберг* відмовився від попереднього визнання УНР, наголосивши, що «ви надто маленька д-ва, щоб існувати самостійно». Після повернення місії

О. Назарука і *С. Остапенка* до Києва переговори в Одесі продовжував *А. Галін*, до якого 28.01.1919 приєднався *А. Марголін*, що з метою активізації пошуків порозуміння запропонував франц. стороні принцип «федералізації знизу», «побудованої на добровільній угоді, як рівних з рівними, державних ланок, які утворились на руїнах старої Росії». Відп. декларація за підписами представників УНР, Білорусі, Дону й Кубані була передана військ. командуванню Антанти 5.02.1919 та дістала його схвалення. У розмові з рос. представниками *А. Фрайденберг* тоді заявив: «Формулу петлюрівців — через самостійність до федерації я розумію так: самостійність розвиває національні почуття, зміцнює самосвідомість, так необхідну для підтримки рівноваги в федерації».

Наступна зустріч А. Фрайденберга з делегацією УНР (О. Греков, І. Мазепа, С. Остапенко і *Ю. Бачинський*) відбулась 6.02.1919 у Бірзулі (тепер Котовськ Одеської обл.). Укр. представники мали письмові повноваження на підписання угоди з Антантою за умови визнання нею самостійності УНР і допущення її делегації на Паризьку мирну конференцію, забезпечення народного ладу й соц. реформ, визнання автономності Республіканської армії УНР і продовження б-би з більшовиками лише до етнографічних кордонів. Франц. сторона знову наполягала на формуванні поміркованішого уряду УНР й виході з Директорії С. Петлюри, а також звільненні заарештованих гетьманських міністрів, що було розцінено делегацією О. Трекова — І. Мазепа як втручання у внутр. справи України. Але вихід із Директорії В. Винниченка та призначення 13.02.1919 центристського уряду УНР С. Остапенка, катастрофічне становище на більшовицькому фронті як для українців, що втратили Лівобережжя й Київ, так і для французів, які були затиснуті повстанцями в трикутнику Одеса — Вознесеньк — Миколаїв, стимулювали відновлення переговорів. 14.02.1919 генерал Бертело, що прибув від бухарестської місії Антанти, прийняв в Одесі А. Марголіна і *К. Мацієвича*, а представник франц. військ, командування при Директорії у Вінниці капітан А. де Ланжерон надіслав С. Остапенку листа, в якому вказувалось на необхідність прийняття Директорією маніфесту про опіку з боку Франції та пропонувалось негайно прибути до Одеси комісії з підписаним док-том для детального врегулювання умов союзної угоди. 17.02.1919 Директорія ухвалила Декларацію, в якій просила представників франц. військ, командування «безпосередньо взяти на себе керування управлінням України в галузях військової, дипломатичній, політичній і фінансово-економічній впродовж всього часу, доки буде проводитися війна з більшовиками».

1.03.1919 генерал д'Ансельм повідомив С. Остапенка, що Декларацію Директорії про встановлення над Україною франц. протекторату він надіслав генералу Бертело в Бухарест (проектвані умови угоди виходили за межі повноважень антантівського командування в Одесі й вимагали згоди з боку уряду Франції), а сам він, «взявши на увагу виявлення доброї волі, яку має правительство української зони», готовий, не чекаючи відповіді з Бухареста, надати певну реальну допомогу Директорії, як тільки з неї вийдуть С. Петлюра та П. Андрієвський. Проте ця вимога не була виконана, а франц. допомога так і не надійшла (десант в Одесі був настільки незначний, що через місяць не зміг утримати навіть саму Одесу). До того ж, після залишення Директорією й урядом УНР 6.03.1919 Вінниці та відступу до Жмеринки, а потім до Проскурова укр. армія переставала бути для антантівського командування принагідним союзником. Наприкінці березня 1919 франц. представники в Одесі повідомили А. Марголіна, що переговори про союзну угоду за телеграфним розпорядженням із Парижа призупиняються. Через кілька днів відбулась евакуація антантівського десанту

з МІСТА.

В.І. Головаченко

Українсько-аргентинський договір про дружні відносини і співробітництво

1998 — двостороння угода, підписана Президентами України *Л. Кучмою* і Аргентинської Республіки *К. Мененом* у Києві 29.06.1998 під час

перебування держ. делегації Аргентини в Україні; ратифікована ВР України 19.03.1999, набула чинності 6.10.2000. Договір заклав необхідну прав. базу для розширення співпраці на основі суверенної рівності та взаємної поваги, відкрив перспективи подальшого розвитку двосторонніх відносин, закріпив неухильне дотримання заг.-визнаних *норм міжнародного права*, зобов'язання обох країн щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, досягнення заг. і повного ядерного роззброєння під міжнар. контролем відповідно до міжнар. погоджень у цій сфері. Сторони домовились розвивати взаємовигідне та всебічне співробітництво в галузі торгівлі, економіки, науки і технологій, освіти, охорони здоров'я, туризму та спорту на основі принципів рівності та взаємної зацікавленості. Передбачено розширення договірно-прав. бази, яка стимулюватиме розвиток торгівлі, встановлення комерційних контактів між держ. та приватними підприємствами, орг-ціями і фірмами обох д-ав відповідно до чинного законодавства кожної з сторін; співпрацю двох країн у галузі охорони довкілля, застосування екологічно чистих технологій та раціонального використання природ, ресурсів. Усвідомлюючи важливість розвитку культ, та освітніх контактів між громадянами обох країн, договірні сторони забезпечуватимуть необхідні умови для зближення двох народів у напрямі діяльності держ. і недерж. орг-цій, профспілок, навч. та культ, закладів, молодіжних і спортивних орг-цій. Україна та Аргентина співпрацюватимуть у справі б-би з організованою злочинністю, *тероризмом міжнародним*, незаконним обігом наркотичних засобів, контрабандою всіх видів. З метою надання взаємної прав, допомоги в цивільних та кримінальних справах прагнутимуть укласти відп.

угоди. Положення дог-ру не порушують прав і зобов'язань двох д-ав, що впливають з інших договорів міжнародних, чинних для кожної з них, який укладено терміном на 10 років. Його дія автоматично продовжуватиметься на наступні 5-річні періоди, якщо жодна зі сторін не заявить про своє бажання припинити функціонування дог-ру шляхом письмового повідомлення дип. каналами не пізніше ніж за рік до закінчення ЧерГОВОГО Терміну.

Д.В. Табачник

Українсько-білоруські переговори про

Державний КОРДОН 1918. На час падіння імперії Романових значна частина території етнографічної Білорусі впродовж майже 2 років була окупована нім. військами — уся Гродненська губернія, більша частина Вільненської й зах. повіти Мінської, решта становила оперативний тил Зах. фронту Російської армії. Саме ці тиллові райони стали осередком розгортання руху за нац. самовизначення білоруського народу. У заг. рисах він нагадував аналогічні процеси в Наддніпрянщині, але об'єктивно набув менш зрілих форм і навіть у часі відставав від українського в середньому на півроку. 8.02.1918 Виконавчий комітет ради Всебілоруського з'їзду (15-18.12.1917) оприлюднив 1-у «Уставну грамоту до народів Білорусі», в якій повідомлялось, що «тимчасову народну владу краю, яка поставить собі завдання оборони та ствердження здобутків революції, буде здійснювати... Народний Секретаріат Білорусі». Ключові посади в ньому отримали лідери лівої Білоруської соціалістичної громади на чолі з Я. Воронко (голова і народний секретар міжнар. справ). 9.03.1918 Виконавчий комітет ради Всебілоруського з'їзду оприлюднив свою 2-гу «Уставну грамоту», якою «Білорусь у межах розселення і кількісної переваги білорусів» проголошувалась Народною Республікою. Але в док-ті не було жодного слова про міжнар.-прав, статус і *зовнішню політику* новоствореної народної республіки. Ще більше питань викликала 3-я «Уставна грамота Ради БНР» від 24.03.1918, якою остання оповіщала «незалежною і вільною державою». На підставі цього, наголошувалось у док-ті, «втрачають силу всі старі державні зв'язки, які дали можливість чужому Уряду підписати і за Білорусь трактат у Бересті, що вбиває на смерть білоруський народ, ділячи землю його на частини». Уряд БНР мав «увійти у відносини з зацікавленими сторонами, пропонуючи їм переглянути ту частину Берестейського трактату, яка стосується Білорусі, і підписати мирну угоду з усіма воюючими державами». «Уставна грамота» фактично ставила під сумнів легітимність півн.-зах. кордону УНР, визначеного *Брестським мирним договором між УНР і Центральними державами 1918*.

Слушно розглядаючи налагодження переговорного процесу з Києвом як єдино можливого шляху до міжнар. визнання БНР, мінська Рада вже наступного дня після проголошення незалежності — 25.03.1918 — сформувала Делегацію в складі поміркованих лідерів БСГ — О. Цвікевича (голова) й С. Рака-Михайловського та секретаря. Консультантом Делегації у справах переговорів з Україною з правом дорадчого голосу було (заочно) визначено / *Красковського*. 10.04.1918 білоруська делегація, що прибула до Києва, представила Раді Народних Міністрів УНР від імені уряду БНР повідомлення про проголошення незалежності Білорусі та Уставні грамоти до народів Білорусі. У першому док-ті члени делегації засвідчували «рідній Україні почуття глибокої поваги і щирої братерської дружби, які мають до неї Рада і Народний Секретаріат БНР». Але в поданні *В. Голубовичу* вже наголошувалось, що «невияснення більш-менш детально межі поміж Українською і Білоруською Народними Республіками створює на місцях часткові непорозуміння, як у справі функціонування державних і громадянських установ між собою, так і в житті населення». Тому Делегація БНР у справах закорд. переговорів прохала призначити комісію від укр. МЗС, з якою вона могла б виробити й укласти окремий договір про держ. кордони між обома республіками. 10.04.1918 *В. Голубович* запропонував присутнім членам уряду висловитись щодо офіц. визнання БНР. Після короткого обміну думками Рада Народних Міністрів ухвалила «соломонове рішення»: питання про визнання незалежності Білорусі з обговорення зняти, але водночас доручити МЗС відповісти делегації О. Цвікевича, що уряд УНР «принципово нічого не має проти визнання Білоруської Народної Республіки незалежною і буде вживати заходів до переведення цієї справи в життя законним шляхом». Справді, решта прохань білоруських представників була швидко задоволена. Невдовзі керуючий справами МЗС *М. Любинський* повідомив О. Цвікевича, що по київ, радіо зроблено передачу телеграми щодо проголошення незалежності БНР, 2-му Польському корпусу заборонено переходити на білоруську територію, а для ведення переговорів і підписання угоди про міждерж. кордон сформовано делегацію у складі члена ревізійної комісії Центральної Ради, прапорщика А. Ліхнякевича (голова), його

колеги по Всеукраїнській раді військ, депутатів, теж прапорщика М. Свідерського і референта МЗС Т. Петрівського.

Глава білоруської делегації, виходячи з відсутності в минулому будь-якої ворожнечі між Білоруссю і Україною, запропонував визначення лінії кордону на основі етнографічного розселення обох народів. Потім О. Цвікевич, правник за фахом, вважав за потрібне визначитись із потрібними для переговорів картами, а також кінцевими точками державної межі на заході і сході. Та попри гучні запевнення в «братніх почуттях» і сподіваннях на досягнення «державно-братньої спільности», на переговорах відразу ж зав'язалась довга й палка дискусія. Лише щодо першого питання вдалось порівняно швидко дійти згоди: як основний визнавався етнографічний принцип, що у випадку необхідності міг доповнюватись екон. й геогр. доцільністю. Але укр. делегація рішуче відмовилась використовувати запропоновану білорусами етнографічну карту, складену в 1917 відомим філологом-славістом, академіком Є. Карським. У дусі 3-ї Уставної грамоти Ради БНР О. Цвікевич заявив про невизнання *Брестського мирного договору між РСФРР і Центральними державами 1918* та запропонував переглянути півн.-зах. кордон УНР, визначений ст. 2 основного тексту Брестського мирного дог-ру з Центральними державами. Формально О. Цвікевич і С. Рак-Михайловський посилались на відсутність білоруських представників на *Брестських мирних переговорах 1917-18* і тому відмовлялись визнати Вигоновське озеро як вихідну зах. точку укр.-білоруського кордону. За обтічними дип. формулюваннями делегації БНР крився протест щодо входження до складу УНР Берестейського, Кобринського й частин Більського та Пружанського повітів Гродненської губернії.

Укр. делегати, спираючись на *міжнародного права принципи*, вказали білоруським колегам, що кордон УНР на захід від Вигонівського озера не підлягає перегляду з огляду на його міжнар.-прав. визнання в Бресті. Як вихідну точку на сході укр. делегація на пленарному засіданні 20.04.1918 запропонувала повітовий центр Чернігівської губернії Мглин (нині Брянської обл. РФ), але С. Рак-Михайловський, зазначивши, що «людність в північних повітах Чернігівщини є білоруська», наполягав на місці впадіння р. Су-досьть у Десну поблизу м. Гремяч. Суттєві розбіжності між сторонами виявилися і при заг. розгляді укр.-білоруського кордону в Прип'ятському басейні. Посилаючись на рос. та нім. діалектологічні карти, Т. Петрівський стверджував, що за етнографічним принципом «межа українсько-білоруська безперечно повинна йти за Прип'яттю на північ». О. Цвікевич, у свою чергу, доводив, що Прип'ятський басейн належить етнографічно до Білорусі, а володіння

ним для БНР «з огляду економічного е... питанням життя і смерті». Він навіть погоджувався визнати належність УНР півн.-схід. Чернігівщини, «наколиб Україна зі свого боку відступила без виїмку всю територію Прип'яті від впадіння її в Дніпро по ріку Уж, далі по прямій лінії на Володаву».

Тоді А. Ліхнякевич оприлюднив найвагоміший аргумент укр. сторони: «Лінія залізнична Пінськ — Гомель мусить бути українською, з погляду географічного. Звісна кожному річ, що ні Польща, ні Московщина ніколи не зречуться своїх імперіалістичних намірів щодо Білорусі. Коли б Україна знала, що її сусідом навечно буде Білорусь, ми може сказали б щось інше». А стосовно білоруського населення Прип'ятського регіону, Річиці та Гомельщини керівник делегації УНР нагадав, що йому не загрожує асиміляція, оскільки на Україні узаконена персонально-національна автономія, яка забезпечує всім народам вільний розвиток. У білоруських делегатів не знайшлось вагомих заперечень щодо такої укр. позиції, тому вони погоджувались тимчасово передати в користування Києву залізницю Брест — Брянськ. Але встановлення своєрідного *кондомініуму* на Прип'ятський басейн і Гомель завідомо було нереальне, оскільки укр. партнером мала стати ніким не визнана й безпомічна БНР та її уряд. Саме питання офіц. визнання незалежності Білорусі Україною опинилось у центрі уваги сторін на засіданні 21.04.1918. На ньому А. Ліхнякевич слушно зазначив, що вже факт проведення двосторонніх переговорів свідчить на користь принципового визнання Києвом БНР, але офіційно зробити це він зможе лише після порозуміння із союзниками — Центральними державами, передусім Німеччиною, чії війська окупували Білорусь. Не випускаючи ініціативи, керівник укр. делегації заявив, що в разі згоди білоруської сторони на Вигоновське озеро як вихідної точки міждерж. кордону на заході та збереження за УНР лінії Пінськ — Гомель негайно буде виготовлений проект двостороннього дог-ру.

Не маючи безпосереднього зв'язку з Мінськом й очікуючи на прибуття до Києва третього члена делегації — відомого дослідника історії Литви й Білорусі проф. М. Довнар-Запольського, що мав привезти додаткові матеріали, — С. Рак-Михайловський під приводом відсутності кворуму відмовився від ведення переговорів 22.04.1918 і виступив із заявою. У ній містилось прохання

до України всіма засобами допомогти зі свого боку активній участі представників Білорусі в *українсько-російських мирних переговорах 1918*, що планувались тоді провести в Курську. Зі свого боку С. Рак-Михайловський обіцяв всіма засобами прискорити закінчення переговорів відносно кордону з Україною. У зверненні делегації БНР до мін. зак. справ УНР від 25.04.1918 висловлювалось прохання відхилити «можливі домагання Народних Комісарів про улаштування з Україною межі в тих областях, де Україна межується з Білоруссю» та містилось побажання, що укр. представники в Курську «у формі наполегливого і в крайньому випадку ультимативного представлення» зажадають визнання Росією незалежності БНР. Тоді ж білоруська делегація в Києві представила на розгляд укр. сторони проект «Прелімінарного договору між УНР і БНР у питанні про державні межі». З огляду на неможливість швидкого вирішення цього питання та близький початок переговорів із Росією, на яких був би бажаний спільний виступ делегацій обох народних республік, білоруська сторона пішла на суттєві поступки. Через місяць після укладення миру між УНР і РСФРР Київ та Мінськ мали досягти *ратифікації* дог-ру про міждерж. кордон. До того ж, прямо вказувалось, що «представники Білоруського уряду зобов'язуються відшукати шляхи для задоволення потреб України у справі влаштування кордонів».

Гетьманський уряд відмовився поновити двосторонні переговори з БНР; якщо уряд УНР за згодою нім. командування в другій половині березня — квітні 1918 «явочним порядком» запроваджував власну адміністрацію в Поліському регіоні й Гомельщині, то за гетьманату цей процес набув юрид. оформлення. Вже в сер. травня 1918 МВС розробило проект закону про адмін. поділ прилучених до Української Держави повітів між губерніями, за яким Гомельський повіт мав увійти до складу Чернігівщини, Мозирський і Річицький — до Київщини, а Пінський — до Волинської губернії. 25.05.1918 Я. *Скоропадський* ухвалив закон «Про тимчасове розповсюдження Української державної влади», що визначав дії судових органів, повноваження прокуратури та МВС на новоприєднаних територіях. Нарешті, 14.08.1918 Рада Міністрів під головуванням *М. Василенка*, заслухавши доповідь міністра внутр. справ про влаштування управ-

ління частин губерній, які відходять від РСФРР до Української Держави, постановила прилучити Гомельський повіт до Чернігівської губернії, а «повіти Річицький, Пінський і Мозирський об'єднати в осібну Поліську округу з адміністративним центром в Мозирі».

Література: Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. — Т. 2.: Українська Гетьманська Держава 1918 р. — К., 2002; Матвієнко В. Українська дипломатія 1917-1921 років: на теренах постімперської Росії. — К., 2002.

В.М. Матвієнко

Українсько-білоруська заява про взаємостосунки 1990 — двостороння угода, підписана Головою ВР УРСР *Л. Кравчуком* і ВР БРСР *М. Дементєєм* 29.12.1990 у м. Мінську під час перебування держ. делегації України в Білорусії. Ратифікована 13.02.1991, набула чинності 31.12.1991. Між актами підписання і набуття чинності сталися епохальні зміни: 24.08.1991 Україна проголосила незалежність, це об'єктивно змістило окремі акценти. Основна ідея заяви, задекларована у вступній частині — розвивати міждерж. відносини на основі принципів суверенної рівності, невтручання у внутр. справи, відмови від застосування сили, екон. та будь-яких інших методів тиску, врегулювання спірних проблем погоджувальними засобами, додержання *прав людини*, а також інших заг.-визнаних принципів і *норм міжнародного права*. При цьому сторони виходять з того, що подальший розвиток і зміцнення відносин дружби, добро-сусідства і взаємовигідного співробітництва між ними відповідають корінним інтересам народів обох д-ав і служать справі миру і безпеки. Договір ґрунтується на Деклараціях про держ. суверенітет обох д-ав (УРСР — від 16.07.1990, БРСР — від 27.07.1990) з урахуванням спільності культур своїх народів та їхніх істор. зв'язків, підтверджує відданість як держав-засновниць цілям і принципам *Статуту ООН*, а також *Заключного акта Народи з безпеки та співробітництва в Європі 1975*, *Паризької хартії для нової Європи* та інших док-тів НБСЕ (тепер *Організація з безпеки та співробітництва в Європі*). Поряд із висловленою волею і рішучістю народів двох союзних республік побудувати де-мокр. прав, д-ви України і Білорусії дисонансом, але в дусі тодішніх настроїв, звучали побажання сприяти створенню і розвитку нового союзу суверенних д-ав. Домовленості в дог-рі розписані постатейно — 22 статті. Наперед винесені визнання одна одної суверенними д-вами та зобов'язання утримуватися від дій, що завдають шкоди їхньому *суверенітету*. За тим видані гарантії усім громадянам СРСР мати громадянство тієї сторони, на території якої вони проживають, та громадянам іншої сторони, які проживають на її території, рівні із своїми громадянами права і свободи, а також захист прав кожною із сторін своїх

громадян, які проживають на території іншої сторони, відповідно до норм міжнар. права. Сторони забезпечують захист етнічної, культ., мовної та реліг. самобутності нац. меншин на своїй території і створюють умови для сприяння їхній самобутності, розвивають співробітництво у сферах політики, економіки, освіти, культури, інформації, охорони здоров'я, екології, науки, техніки, торгівлі. Конкретні статті сформульовано щодо територ. цілісності республік, у галузі оборони і забезпеченні держ. суверенітету сторін, визнання планетарного характеру Чорнобильської катастрофи і об'єднання зусиль для мінімізації її наслідків. Не забуто питання прав, режиму держ. майна, юрид. осіб, громадян одної сторони на території іншої сторони, екон., торг, і наук.-техн. відносин на рівнях органів держ. влади і управління, банкової і фінанс. систем, підприємств, об'єднань, орг-цій і установ, спільних підприємств та орг-цій, індивід, підприємств, які вирішено регулювати окремими угодами. Визначено конкретні сфери спільної діяльності, що координуються на рівноправній основі через спільні координуючі інституції. Це — взаємодія в *зовнішній політиці*, забезпечення прав людини і захист прав громадян, питання митної та міграційної політики, охорони навколишнього середовища, б-би зі злочинністю, включаючи і міжнародну, управління засобами енергетики, транспорту, зв'язку тощо. Конкретно розписано перелік урядових угод у різних галузях співробітництва, при цьому зазначено, що він не вичерпується згаданими домовленостями. Подано процедурні положення реалізації дог-ру, зокрема обмін ратифікаційними грамотами було призначено в Києві, а з набуттям чинності в день обміну цими грамотами, він мав бути поданий до Секретаріату ООН для реєстрації та опублікування.

Д.В. Табачник

Українсько-білоруський договір про державний КОРДОН 1997 — двостороння угода, підписана 12.05.1997 Президентом України *Л. Кучмою* і Республіки Білорусь *О. Лукашенком*

у Києві під час перебування держ. делегації Білорусії в Україні; ратифікована ВР України 18.08.1997. Станом на 1.01.2004 ВР Білорусії зволікала з виконанням внутр.-держ. процедур, необхідних для набуття його чинності. Договір 1997 ґрунтується на положеннях *українсько-білоруського договору про дружбу, добросусідство та співробітництво 1995*. Ним встановлюється держ. кордон між Україною і Республікою Білорусь відповідно до док-тів, які є невід'ємною частиною цього дог-ру, зокрема, до протоколу-опису проходження лінії держ. кордону між Україною і Республікою Білорусь та альбому топографічних карт із графічно нанесеною на них лінією держ. кордону. Визначено, що держ. кордоном є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі територій договірних сторін — суші, вод, надр, повітр. простору. *Демаркація* держ. кордону між договірними сторонами здійснюється Спільною комісією, яка діє на підставі Положення про демаркацію держ. кордону, що затверджується урядами обох д-ав. Режим держ. кордону між Україною і Республікою Білорусь визначається окремим дог-ром. Дог-ром регламентується, що порядок користування земельними ділянками, які розташовані поза лінією держ. кордону, але знаходяться в користуванні суб'єктів господарювання іншої договірної сторони, визначається окремою угодою. Передбачається, що сторони обмінюються топографо-геодезичними даними, картографічними та аерофото-знімальними матеріалами з грифом «Таємно». Відповідно до положень дог-ру, витрати, пов'язані з демаркацією держ. кордону, кожна договірна сторона несе окремо. Договір є безстроковим, підлягає *ратифікації* та набуває чинності з моменту обміну ратифікаційними грамотами.

Д.В. Табачник

Українсько-білоруський договір про дружбу, добросусідство та співробітництво 1995 — двостороння угода, підписана Президентом України *Л. Кучмою* і Республіки Білорусь *О. Лукашенком* у Мінську 17.07.1995 під час перебування держ. делегації України в Білорусії; ратифікована ВР України 16.05.1997, набула чинності 6.08.1997. Договір надав нової якості традиційним стосункам і зміцнив прав, базу співпраці між обома д-вами в нових міжнар. умовах. Сторони засновують свої відносини на взаємній повазі, довірі і згоді, керуючись при цьому принципами поваги до держ. суверенітету, рівноправності і невтручання у внутр. справи одна одної, незастосування сили чи загрози силою, включаючи екон. та інші засоби тиску, мирного урегулювання спорів, поваги до *прав людини* і основних свобод, сумлінного виконання зобов'язань з *міжнародного права*, а також іншими заг.-визнаними

принципами і *нормами міжнародного права*. Сторонами визнано непорушність існуючих держ. кордонів, підтверджено, що вони не мають і не висуватимуть жодних територ. претензій одна до одної. Домовлено сприяти обмеженню озброєнь і роззброєнню, зміцненню ролі *Організації Об'єднаних Націй* щодо підтримання у світі миру і безпеки, створенню системи *колективної безпеки* в Європі. Сторони зобов'язалися утримуватися від участі або підтримки будь-яких дій, спрямованих проти іншої сторони, не допускати використання на обопільну шкоду їх територій. Відносини у сфері військ, співробітництва, забезпечення держ. безпеки, охорони держ. кордону, митної справи, експортного і міграційного контролю будуються на основі окремих угод. Кожна зі сторін гарантує своїм громадянам, незалежно від їхньої національності, статі, мови, віросповідання, політ., чи інших переконань, громадян., політ., соц., екон. та культ. права і свободи відповідно до заг.-визнаних норм міжнар. права. Відповідно до свого чинного законодавства надає громадянам іншої сторони, які проживають на її території, рівні зі своїми громадянами права і свободи та здійснює їх рівний прав, захист.

Передбачено співпрацю в реалізації прав своїх громадян, що проживають на території одна одної, надання їм підтримки відповідно до норм законодавства д-ви місця проживання, заг.-визнаних норм міжнар. права і домовленостей в рамках *Організації з безпеки та співробітництва в Європі*. Водночас сусіди вживають необхідних заходів для створення найбільш сприятливого режиму взаємних поїздок своїх громадян та осіб без громадянства, які проживають на територіях одна одної. В угоді закладено сприяння розвитку всебічних контактів між громадянами обох країн, політ., партіями і рухами, профспілками, реліг., жіночими, молодіжними, спортивними, туристичними та іншими об'єднаннями і спілками, органами друку та інформації. Сторони приділятимуть особливу увагу розвитку співробітництва між парламентами і парламентарями обох д-ав, активізують взаємодію комісій Верховних Рад, зокрема щодо законотворчої діяльності. Крім того, забезпечать сприятливі умови для розвитку взаємовигідного двостороннього торг.-екон. і наук.-техн. співробітництва, створять сприятливі екон., фінанс. і прав. умови для підприємницької та іншої госп. діяльності, включаючи заохочення і взаємний захист капіталовкладень, розвиватимуть співробітництво в галузі охорони здоров'я, соц. захисту і соц. забезпечення, а також праці і зайнятості громадян однієї сторони на території іншої сторони відповідно до окремих УГОД. Термін ДОГ-ру 10 років. *Д.В. Табачник*

Українсько-болгарський договір про дружні відносини і співробітництво

1992 — двостороння угода, підписана Президентами України *Л. Кравчуком* і Республіки Болгарія *Ж. Желевим* у Софії 5.10.1992 під час перебування в Болгарії держ. делегації України; ратифікована ВР України 9.04.1993, набула чинності 2.03.1994. Складається з преамбули і 22 статей. Сторони висловили бажання будувати свої відносини з урахуванням традиційно дружніх зв'язків між двома народами, враховуючи політ. й екон. зміни, що відбуваються в обох д-вах, Європі і в усьому світі, керуючись спільним прагненням перетворити Європу в континент миру, безпеки і співробітництва. Вони підтвердили свої зобов'язання, що випливають із заг.-визнаних принципів і *норм міжнародного права*, прихильність принципам свободи і демократії, *правам людини* та основним свободам як невідмінній умові зміцнення миру і безпеки, сповнені рішучості надати сучас. вимір відносинам і співробітництву між двома д-вами на основі взаємної поваги і рівності. Сторони домовилися про розвиток відносин дружби, довір'я і співробітництва на основі принципів суверенної рівності, незастосування сили чи загрози силою, непорушності кордонів, територ. цілісності д-ав, мирного врегулювання спорів, невтручання у внутр. справи, поважання прав людини і основних свобод, рівності і права народів розпоряджатися своєю долею, співробітництва між д-вами і сумлінного виконання міжнар. зобов'язань. У випадках виникнення спорів вирішуватимуть їх виключно мирними засобами, в т. ч. за допомогою механізмів урегулювання *конфліктів міжнародних*, передбачених *Статутом ООН*. Обидві країни докладатимуть зусиль для розширення та поглиблення заходів щодо зміцнення довіри і безпеки між усіма державами-учасницями НБСЄ. Вони неухильно дотримуватимуться положень *Договору про звичайні збройні сили в Європі* і здійснюватимуть співробітництво щодо подальшого розвитку процесу конвенційного роззброєння на континенті, до можливого найнижчого і збалансованого рівня. Сприятимуть здійсненню ядерного роззброєння, неухильно виконуватимуть обіцянки, які пов'язані з режимом нерозповсюдження ядерної зброї і з системою *МАГАТЕ гарантій*, та контролюватимуть цю діяльність, у т. ч. ядерний експорт. Враховуючи взаємні інтереси своєї безпеки, сприятимуть підтриманню стабільних добросусідських відносин між д-вами Чорноморського регіону на

основі поваги принципів територ. цілісності, суверенітету, рівноправності, не застосування сили та загрози силою, а також невтручання у внутр. справи. У ст. 21 Договору зазначається, що документ укладено строком на 10 років. Його дія буде потім автоматично продовжуватися на наступні 5-річні періоди, якщо жодна із сторін не заявить про своє бажання припинити функціонування дог-ру шляхом письмового повідомлення не пізніше ніж за рік до закінчення чергового Терміну.

Д.В. Табачник

Українсько-бразильський договір про дружні відносини і співробітництво

1995 — двостороння угода, підписана Президентами України *Л. Кучмою* і Федеративної Республіки Бразилія *Е. Кардозу* в м. Бразилія 25.10.1995 під час перебування держ. делегації України в Бразилії; ратифікована ВР України 12.09.1996, набула чинності 12.11.1996. Договір заклав необхідну прав. базу для розширення співпраці на основі суверенної рівності та взаємної поваги, відкриває перспективи подальшого розвитку двосторонніх відносин обох д-ав. Він закріплює неухильне дотримання заг.-визнаних *норм міжнародного права*, зобов'язання обох сторін щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, досягнення заг. і повного ядерного роззброєння під міжнар. контролем відповідно до міжнар. зобов'язань у цій сфері. Україна та Бразилія розвиватимуть взаємовигідне та всебічне співробітництво в галузі торгівлі, економіки, науки і технологій, освіти, охорони здоров'я, туризму та спорту на основі принципів рівності та взаємної заінтересованості. Угода

передбачає розширення договірно-прав. бази, яка стимулюватиме розвиток торгівлі, встановлення комерційних контактів між держ. та приватними підприємствами, орг-ціями і фірмами двох д-ав відповідно до чинного законодавства кожної із сторін. Передбачено співпрацю в галузі охорони довкілля, застосування екологічно чистих технологій та раціонального використання природ. ресурсів. Відзначено важливість розвитку культ. та освітніх контактів між громадянами суб'єктів дог-ру. Наголошено на потребі забезпечення умов для зближення двох народів по лінії держ. і недерж. орг-цій, профспілок, навч. та культ. закладів, молодіжних і спортивних орг-цій. Україна та Бразилія співпрацюватимуть у справі б-би з організованою злочинністю й *тероризмом міжнародним*, незаконним обігом наркотичних засобів, контрабандою усіх видів. З метою надання взаємної прав. допомоги в цивільних та кримінальних справах сторони прагнутимуть укласти відп. угоди. Положення дог-ру, який укладено строком на 10 років, не порушують прав і зобов'язань двох д-ав, що випливають з інших *договорів міжнародних*, чинних для кожної з них. Його дія автоматично продовжуватиметься на наступні 5-річні періоди, якщо жодна із сторін письмово дип. каналами не повідомить іншу сторону не пізніше, ніж за рік до закінчення терміну чинності дог-ру, про своє бажання не продовжувати ЙОГО ДІЮ.

Д.В. Табачник

Українсько-британський договір про принципи відносин і співробітництво

1993 — двостороння угода, підписана Президентом України *Л. Кравчуком* та Прем'єр-міністром Сполученого Королівства Великої Британії і Півн. Ірландії *Дж. Мейджором* у Лондоні 10.02.1993 під час держ. візиту укр. делегації; ратифікована ВР України 24.02.1994, набула чинності 5.08.1994. Типовий рамковий документ міжнар. характеру, який складається з преамбули і 23 статей. Згідно з його положеннями сторони керуються цілями і принципами *Статуту ООН, Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975*, іншими заг.-визнаними *міжнародного права принципами* в розвитку двосторонніх відносин у політ., екон., наук.-техн., екологічній, культ. і гуманітарній сферах на засадах рівності та взаємовигідності. Ст. 7 регламентувала надання Україні з боку Великої Британії відп. конкретних гарантій безпеки з моменту приєднання України до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968* як без'ядерної д-ви, а ст. 5 — проведення регулярних двосторонніх консультацій на різних рівнях. Ст. 6, 7, 8 закріплюють прагнення сторін здійснювати скорочення збройних сил і озброєнь до оборонного рівня, скорочення ядерних озброєнь, нерозповсюдження ядерних технологій, технологій з вирва зброї масового знищення, включаючи хім. і бактеріологічну, згідно з положеннями *Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1993*. У ст. 9 п. 2 зафіксовано прихильне ставлення сторін до продовження процесу контролю над звичайними озброєннями шляхом виконання в повному обсязі *Договору про звичайні збройні сили в Європі*. Ст. 15 визначає рамки співробітництва і обмін досвідом у парл. сфері (процедурі і практиці), сфері держ. управління, судочинства, преси та інших видів засобів масової інформації.

Ст. 18 вказує на те, що сторони засуджують тероризм і тісно співпрацюватимуть у б-бі з усіма його формами та виявами, а також злочинністю, контрабандою наркотиків і махінаціями з культ, та фінанс. цінностями. Договір є безстроковим, але може бути припинений через 6 місяців після отримання рішення про його денонсацію однією із сторін.

Д.В. Табачник

Українсько-в'єтнамський договір про принципи відносин та співробітництва

1996 — двостороння угода, підписана Президентами України *Л. Кучмою* і Соціалістичної Республіки В'єтнам Ле Дик Анем в Ханой 8.04.1996 під час перебування укр. делегації у В'єтнамі; ратифікована ВР України 25.12.1996, набула чинності 3.06.1997. Типовий міждерж. рамковий документ міжнар. характеру, укладений з метою сприяння співробітництву між Україною та СРВ у політ., екон., наук.-техн., екологічній, культ, і гуманітарній сферах. Сторони домовилися розвивати свої відносини, керуючись принципами дотримання незалежності, суверенітету, невтручання у внутр. справи і територ. цілісності. Домовлено активізувати політ, консультації на різних рівнях та координувати позиції з метою зміцнення міжнар. безпеки. Наголошено на важливості розвитку регулярного політ, діалогу на різних рівнях, зокрема домовлено проводити переговори і консультації з питань двостороннього співробітництва, розширювати міжпарл. контакти, розвивати співпрацю у сфері економіки, безпеки, оборони, науки і техніки,

культури і екології на основі взаємовигоди і режиму найбільшого сприяння. Сторони вирішили сприяти міжнар. зусиллям у припиненні гонки озброєнь і роззброєнні під міжнар. контролем, не брати участь у будь-якому союзі, спрямованому проти іншої сторони. Дог-ром було визначено, що з метою інтенсифікації торг.-екон. співробітництва сторони укладуть низку двосторонніх угод, які сприятимуть розвитку торгівлі, залученню та захисту інвестицій. Його статті містять положення про співробітництво у сфері захисту навколишнього середовища, зменшення наслідків аварій і стихійних лих, зокрема Чорнобильської катастрофи. Передбачено взаємодію в таких галузях як наука, мистецтво, література, освіта, охорона здоров'я, туризм і спорт. Наголошено на створенні та обміні досвідом із питань б-би з тероризмом, незаконним обігом наркотиків, піратством, іншими видами злочинності. Підписуючи договір, сторони зобов'язалися вирішувати будь-які спірні питання шляхом консультацій та переговорів відповідно до *Статуту ООН*. В окремих положеннях док-ту визначається, що цей договір замінює Угоду про дружбу і співробітництво між СРСР та СРВ від 3.11.1978. Сторони домовились переглянути угоди, укладені між СРСР та СРВ, відповідно до положень Договору між Україною і СРВ.

Д.В. Табачник

Українсько-вірменський договір про дружбу і співробітництво 1996 —

двостороння угода, підписана Президентами України *Л. Кучмою* і Республіки Вірменія *А. Тер-Петросяном* у Києві 14.05.1996 під час держ. візиту вірменського президента; ратифікована ВР України 18.12.1996, набула чинності 26.05.1997. Дог-ром передбачено розбудову відносин між Україною і Вірменією як дружніми д-вами, закладено основу широкого двостороннього співробітництва в політ., екон., культ, та інших сферах, а також передбачено розвиток рівноправної та взаємовигідної співпраці в галузі охорони навколишнього середовища, науки і техніки, зв'язку, інформації, туризму та спорту. Сторони також зобов'язалися співпрацювати у справі б-би зі злочинністю, контрабандою, розвивати двосторонні контакти у військ, сфері та сприяти процесу роззброєння, розвитку міжпарл. зв'язків, контактів між громадами, орг-ціями, окремими громадянами. Договірною забезпечено співробітництво в рамках *Організації з безпеки та співробітництва в Європі* та у структурах системи *Організації Об'єднаних Націй*. Договір відповідає *нормам міжнародного права*, його укладено терміном на 5 років з автоматичним продовженням чинності на наступні 5-річні періоди, якщо жодна із сторін не денонсує його не пізніше ніж за 6 місяців до закінчення чергового терміну. Договір став прав, основою для подальшого розвитку різнобічного співробітництва між Україною і Республікою Вірменія.

Д.В. Табачник

Українсько-гвінейська декларація про принципи співробітництва і дружби 1998 — політ, заява від імені двох держав, оприлюднена Президентами України *Л. Кучмою* і Гвінейської Республіки *Л. Конте* 17.06.1998 під час держ. візиту останнього до м. Києва. У ній

проголошено намір двох держав розвивати дружні відносини на основі принципів суверенної рівності, поваги прав і основних свобод людини, невтручання у внутр. справи одна одної, мирного вирішення конфліктів, проведення переговорів і консультацій в дусі конструктивного співробітництва з питань, що становлять взаємний інтерес в *Організації Об'єднаних Націй*, інших міжнар. орг-ціях і форумах на різних рівнях, сприяння міжнар. зусиллям, спрямованим на заохочення демонтажу всіх видів зброї масового знищення під ефективним міжнар. наглядом. Особлива увага була приділена розвитку всебічного співробітництва в політ., наук.-техн., культ, і екологічній сферах на засадах принципів рівності та взаємної вигоди, а також розвиткові торг.-екон. співпраці між деклараторами, забезпеченню сприятливих прав, та інших умов, включаючи заохочення і взаємний захист капіталовкладень для всіх форм госп. діяльності, полегшення умов для обігу товарів, послуг і капіталів. Задекларовано також намір розвивати й поглиблювати співробітництво в галузях транспорту, захисту довкілля, охорони здоров'я, освіти, мистецтва, літератури, засобів масової інформації, кінематографії, туризму й спорту. Важлива ідея декларації — зміцнення довіри й дружби між двома народами, налагодження контактів між громадами, орг-ціями, профспілками, фондами, інститутами й закладами культури, наук.-дослідними установами. Заявлено про намір співпрацювати й обмінюватися досвідом б-би зі злочинністю, тероризмом, незаконним обігом наркотиків та іншими видами злочинності. На основі взаємних домовленостей передбачено надання допомоги в цивільних, кримінальних і сімейних справах. Окремим рядком виділено намір щодо надання одна одній належного сприяння діяльності *дипломатичних представництв і консульських установ* кожної з країн на СВОЇЙ Території.

Д.В. Табачник

Українсько-грецький договір про дружбу і співробітництво 1996 — двостороння угода, підписана Президентом України *Л. Кучмою* і Грецької Республіки *К. Стефанопулосом* в Афінах 11.11.1996 під час візиту укр. лідера до цієї країни; ратифікована ВР України 16.01.1998; набула чинності 22.06.1998. Договір є типовим рамковим дог-том міжнар. характеру, складається із вступної частини і 23 статей. Згідно з положеннями дог-ру, сторони керуються цілями і принципами *Статуту ООН, Заключного акту Народи з безпеки та співробітництва в Європі 1975*, іншими заг.-визнаними міжнародного права принципами в розвитку двосторонніх відносин у політ., екон., наук.-техн., екологічній, культ, і гуманітарній сферах на засадах рівності та взаємовигоди. Ст. 4 регламентує проведення консультацій на відп. рівнях із метою розвитку двосторонніх відносин. Ст. 5 визначає проведення двосторонніх контактів на міжпарл. міжурядовому рівнях, ст. 6 — прагнення сторін здійснювати співробітництво в прав, та візовій сферах, вважає за необхідне укладення в майбутньому дог-ру про взаємну прав, допомогу і угоди про співробітництво в галузі соц. забезпечення, ст. 7 регламентує співробітництво в галузях економіки, торгівлі і транспорту. Сторони прагнутимуть укласти міжурядову угоду про уникнення подвійного оподаткування, співпрацюватимуть з питань розвитку торг, судноплавства. Ст. 8 визначає наміри розвивати співробітництво в рамках Декларації про Чорноморське екон. співробітництво. Ст. 9 визначає співробітництво в екологічній сфері, зокрема, збереження флори і фауни акваторії Чорного і Середземного морів. Ст. 10, 11, 12 регламентують розвиток двостороннього співробітництва в галузі науки і технологій, культури, мистецтва, спорту і туризму. Ст. 13 спрямовує на співробітництво між правоохоронними органами в б-бі з *тероризмом міжнародним*, організованою злочинністю, відмиванням грошей. Ст. 14,15,16,17 планують співпрацю сторін у сфері оборони, в рамках *Організації Об'єднаних Націй, Організації з безпеки та співробітництва в Європі та інших міжнар. орг-цій*. Договір укладено на 10 років, його дія автоматично продовжується на наступні 10 років, якщо будь-яка із сторін не заявить про рішення денонсувати угоду шляхом письмового повідомлення за рік до завершення ВДП. Терміну.

Д.В. Табачник

Українсько-грузинський договір 1918 —

двостороння міждерж. угода про конне, та торг, відносини, мореплавство і транзит, укладена між Українською Державою і Грузинською Демократичною Республікою в Києві 5.12.1918. З укр. боку документ підписав товариш міністра торгу і промисловості Української Держави *С. Бородаєвський*, із грузинського — голова Дипломатичної місії Грузинської Демократичної Республіки в Україні *В. Тевзая*. Угода складалася з 6 розділів (про заг. права громадян; про конне, відносини; про торгівлю; про мореплавство; про транзит; про спец. конвенції, змішані комісії і термін дог-ру), які включали 22 статті. Цим дог-ром передбачалося надання громадя-

нам договірних сторін повного обсягу політ, і цивільно-майнових прав на території іншої д-ви при поважанні ними «законів краю». Водночас вони звільнялися «від всякої офіц. служби в суді, адміністрації, або громадської», а також військової. Сторонам надавалося за принципом взаємності визначати місцевості на території іншої д-ви для заснування своїх коне, і торг, представництв. А двосторонній торгівлі надавався статус найбільшого сприяння, до того ж товари при ввозі з території однієї сторони до іншої не мали обкладатися подвійним митом. Виняток становили товари, які підлягають держ. монополії (ст. 9). Взаємний пільговий режим запроваджувався також для укр. і грузинських суден та їхніх вантажів (ст. 14). Ст. 18 зазначала, що всякого роду товари, які перевозяться через територію одної із сторін для другої договірної сторони, мають бути звільнені від всякого транзитного мита. Для розроблення ж питання про мита і можливий *митний союз* укр.-грузинський договір передбачав створення Змішаної комісії з 4 членів на паритетних засадах (ст. 20). Угода набувала чинності з моменту її підписання. Загалом договір формально закріплював досить високий рівень двосторонніх відносин та мав сприяти розвитку взаємовигідного товарообміну між Українською Державою та Грузією.

Література: Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. — Т. 2. Українська гетьманська держава 1918 року. — К., 2002; Матвієнко В. Українська дипломатія 1917-1921 років: на теренах постімперської Росії. — К., 2002.

В.М. Матвієнко

Українсько-грузинський договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу 1994 — двостороння угода, підписана Президентом України *Л. Кравчуком* і Главою держави Грузія *Е. Шеварднадзе* 13.04.1994 у Тбілісі під час офіц. візиту укр. делегації. Угода укладена терміном на 10 років, що має автоматично подовжуватись кожні 5 років. Договірні сторони зобов'язалися не використовувати збройну силу одна проти одної і не надавати свою територію для підготовки або здійснення *агресії* третьою стороною. Важливе значення мав пункт угоди, що передбачав проведення регулярних консультацій між сторонами та зустрічей між міністрами закорд. справ не менш ніж раз на рік. В угоду було також включене положення, що стосувалося надання договірними сторонами одна одній режиму найбільшого сприяння в торгівлі. Як чорноморські д-ви, сторони тісно співробітничатимуть в рамках *Стамбульської декларації 1992 про Чорноморське екон. співробітництво*. Сторони зобов'язалися також всіляко сприяти культ, та наук.-техн. співробітництву.

П.М. Ігнат'єв

Українсько-грузинський мирний договір 1921 — двостороння політ, і екон. угода між УСРР та Грузинською Демократичною Республікою, що була підписана в Москві 31.01.1921; складена за аналогією до «Мирного договору між РСФРР і Грузією» від 7.05.1920. Опинившись після розгрому Добровольчої армії А. Денікіна й приходу до влади більшовиків в Азербайджані та Вірменії у всуціль ворожому військ.-політ, оточенні, уряд Грузинської Демократичної Республіки на чолі з *Н. Жорданія* змушений був для збереження нац. державності піти на укладання відп. дог-рів з рад. республіками, що визнавали самостійність Грузії та врегульовували прикордонні питання. Відп. зобов'язаннями грузинського уряду, як це впливало з угоди з РСФРР, були легалізація комуніст, партії та недопущення на своїй території створення антирад. орг-цій та установ. 19.10.1920 главу Української дип. місії (УНР) *І. Красковсь-кого* було запрошено до МЗС Грузії й повідомлено, що, поступаючись вимогам більшовиків, грузинський уряд вимушений перервати дип. зносини з УНР та її місією в Тифлісі. А 26.11.1920 грузинський уряд запропонував РНК УСРР розпочати переговори щодо укладання політ, і екон. дог-ру, після згоди *Х. Раковського* місцем їхнього проведення було визначено Москву. Укр.-грузинський договір 1921 фактично залишився нереалізованим, оскільки вже 25.02.1921 зі вступом Червоної армії до Тифліса, уряд демокр. Грузії вимушений був емігрувати, натомість встановлювалася влада проголошеної 18.02.1921 Грузинської Соціалістичної Радянської Республіки (ГСРР) на чолі з місцевими більшовиками. Щоправда, НКЗС УСРР встиг скористатися грузинським прецедентом і звернутися 13.12.1920 з радіонотою до урядів усіх країн, де містилася пропозиція встановлення безпосередніх відносин із рад. Україною. *В.М. Матвієнко*

Українсько-данська декларація про основні принципи співробітництва 1996 —

політ, заява від імені урядів України і Данії, підписана міністрами закорд. справ України *Г. Удовенком* і Данії *Н. Петерсоном* у Копенгагені 15.03.1996 під час візиту урядової делегації України до Данії. Складається з преамбули і

7 статей. Проголошує, що сторони: докладатимуть всіх зусиль, спрямованих на зміцнення заг. безпеки, ядерне роззброєння і скорочення звичайних озброєнь (ст. 2); будуть активно співпрацювати в рамках *Організації з безпеки та співробітництва в Європі* та *Ради Європи*, приділяючи особливу увагу попередженню конфліктів, дотриманню *прав людини* і прав нац. меншин (ст. 3); будуть докладати зусиль щодо зміцнення безпеки в усьому Євroatлантичному регіоні; приділятимуть особливу увагу співробітництву в рамках програми *«Партнерство заради миру»* та в цілому співробітництву між Україною й *НАТО*, а також розвитку відносин між Україною та *Європейським Союзом* (ст. 4); розвиватимуть екон., наук.-техн., торг, співробітництво, а також активно сприятимуть розвитку співробітництва

8 КУЛЬТ, сфері (ст. 5). *Д.В. Табачник*

Українсько-донський союзний договір 1918 — двостороння угода (повна назва «Попередня угода (України з Доном)»), що була укладена між Українською Державою і Всевеликим Військом Донським у Києві 7.08.1918 і складалася з 8 статей; забезпечила юрид.-договірне оформлення укр.-донського військ.-політ, союзу. Переговори щодо укладання союзного дог-ру розпочалися після відп. згоди *П. Скоропадського* наприкінці липня 1918 у Києві і проходили на високому держ. рівні: Українську Державу представляли Прем'єр-міністр *Ф. Лизогуб*, голова укр. делегації на *українсько-російських мирних переговорах 1918* сенатор *С. Шелухин*, мін. зак. справ *Д. Дорошенко*, товариш міністра торгу і промисловості *В. Ауербах*; Все-велике Військо Донське — повноважний представник Дону *О. Черячукін* і керуючий відділом торгівлі й промисловості *В. Лебедев*. 7.08.1918 обидві сторони досягли компромісу і підписали текст док-ту, який був підготовлений укр. стороною (*С. Шелухин*). «Попередня угода» містила взаємне визнання незалежності й *суверенітету* сторін (ст. 2), а кордоном між Українською Державою і Всевеликим Військом Донським встановлювала адмін. межу між Областю Війська Донського і Катеринославською, Харківською та Воронізькою губерніями, причому «в районі Маріуполя, який зостається за Україною, сторони визнали необхідним відведення на схід площі землі, необхідної в цілях забезпечення єдності адміністративно-господарського управління міста і порту з їх околицями» (ст. 1). До перемоги над більшовицькою Росією донські війська зі стратегічних міркувань мали займати залізниці *Чертково-Ліски* і *Ліски-Поваріно* (ст. 4). Принципово важливе значення мала ст. 5, де говорилося, що на території Всевеликого Війська Донського «українська народність користується всіма правами в області мови, школи і культури нарівні з усіма іншими громадянами, а політичними правами нарівні з усіма громадянами не козацького стану. Такі ж права надаються на Україні донським уродженцям». Договірні сторони зобов'язалися не укладати з іншими д-вами і збройними орг-ціями угод, «спрямованих на шкоду інтересам одна одної» (ст. 6). Відповідно до ст. 7 сторони мали в найближчий час заключити окремі дог-ри: про транзит; про товарообмін; про митні відносини; про фінанс. взаємовідносини; про залізничну і поштово-телеграфну конвенції; про змішані комісії з урегулювання питань, які торкаються Донбасу в цілях збереження його госп. єдності. За угодою Всевелике Військо Донське мало надати Донбасу продовольство і мастильні матеріали, а Українська Держава — ліс і металічні вироби (ст. 8). Водночас з основним дог-ром була підписана і «Додаткова секретна угода», за якою Київ зобов'язувався «у найкоротший термін забезпечити Всевелике Військо Донське озброєнням і предметами військового й санітарного спорядження за приблизним нормальним розрахунком на три корпуси». Їхнього проведення було визначено Москву. Укр.-грузинський договір 1921 фактично залишився нереалізованим, оскільки вже 25.02.1921 зі вступом Червоної армії до Тифліса, уряд демокр. Грузії вимушений був емігрувати, натомість встановлювалася влада проголошеної 18.02.1921 Грузинської Соціалістичної Радянської Республіки (ГСРР) на чолі з місцевими більшовиками. Щоправда, НКЗС УСРР встиг скористатися грузинським прецедентом і звернутися 13.12.1920 з радіотою до урядів усіх країн, де містилася пропозиція встановлення безпосередніх відносин із рад. Україною. *ВМ.Матвієнко*

Українсько-данська декларація про основні принципи співробітництва 1996 —

політ, заява від імені урядів України і Данії, підписана міністрами закорд. справ України *Г. Удовенком* і Данії *Н. Петерсоном* у Копенгагені 15.03.1996 під час візиту урядової делегації України до Данії. Складається з преамбули і

7 статей. Проголошує, що сторони: докладатимуть всіх зусиль, спрямованих на зміцнення заг. безпеки, ядерне роззброєння і скорочення звичайних озброєнь (ст. 2); будуть активно спів-

працювати в рамках *Організації з безпеки та співробітництва в Європі* та *Ради Європи*, приділяючи особливу увагу попередженню конфліктів, дотриманню *прав людини* і прав нац. меншин (ст. 3); будуть докладати зусиль щодо зміцнення безпеки в усьому Євroatлантичному регіоні; приділятимуть особливу увагу співробітництву в рамках програми «*Партнерство заради миру*» та в цілому співробітництву між Україною й *НАТО*, а також розвитку відносин між Україною та *Європейським Союзом* (ст. 4); розвиватимуть екон., наук.-техн., торг, співробітництво, а також активно сприятимуть розвитку співробітництва в КУЛЬТ, сфері (ст. 5).

Д.В. Табачник

Українсько-донський союзний договір 1918 — двостороння угода (повна назва «Попередня угода (України з Доном)»), що була укладена між Українською Державою і Всевеликим Військом Донським у Києві 7.08.1918 і складалася з 8 статей; забезпечила юрид.-договірне оформлення укр.-донського військ.-політ, союзу. Переговори щодо укладання союзного дог-ру розпочалися після відп. згоди *П. Скоропадського* наприкінці липня 1918 у Києві і проходили на високому держ. рівні: Українську Державу представляли Прем'єр-міністр *Ф. Лизогуб*, голова укр. делегації на *українсько-російських мирних переговорах 1918* сенатор *С. Шелухин*, мін. зак. справ *Д. Дорошенко*, товариш міністра торгу і промисловості *В. Ауербах*; Все-велике Військо Донське — повноважний представник Дону *О. Черячукін* і керуючий відділом торгівлі й промисловості *В. Лебедев*. 7.08.1918 обидві сторони досягають компромісу і підписали текст док-ту, який був підготовлений укр. стороною (*С. Шелухин*). «Попередня угода» містила взаємне визнання незалежності й *суверенітету* сторін (ст. 2), а кордоном між Українською Державою і Всевеликим Військом Донським встановлювала адмін. межу між Областю Війська Донського і Катеринославською, Харківською та Воронізькою губерніями, причому «в районі Маріуполя, який зостається за Україною, сторони визнали необхідним відведення на схід площі землі, необхідної в цілях забезпечення єдності адміністративно-господарського управління міста і порту з їх околицями» (ст. 1). До перемоги над більшовицькою Росією донські війська зі стратегічних міркувань мали займати залізниці *Чертково-Ліски* і *Ліски-Поваріно* (ст. 4). Принципово важливе значення мала ст. 5, де говорилося, що на території Всевеликого Війська Донського «українська народність користується всіма правами в області мови, школи і культури нарівні з усіма іншими громадянами, а політичними правами нарівні з усіма громадянами не козацького стану. Такі ж права надаються на Україні донським уродженцям». Договірні сторони зобов'язалися не укладати з іншими д-вами і збройними орг-ціями угод, «спрямованих на шкоду інтересам одна одної» (ст. 6). Відповідно до ст. 7 сторони мали в найближчий час заключити окремі дог-ри: про транзит; про товарообмін; про митні відносини; про фінанс. взаємовідносини; про залізничну і поштово-телеграфну конвенції; про змішані комісії з урегулювання питань, які торкаються Донбасу в цілях збереження його госп. єдності. За угодою Всевелике Військо Донське мало надати Донбасу продовольство і мастильні матеріали, а Українська Держава — ліс і металічні вироби (ст. 8). Водночас з основним дог-ром була підписана і «Додаткова секретна угода», за якою Київ зобов'язувався «у найкоротший термін забезпечити Всевелике Військо Донське озброєнням і предметами військового й санітарного спорядження за приблизним нормальним розрахунком на три корпуси». На виконання «Попередньої угоди» вже протягом серпня — жовтня 1918 між Києвом і Новочеркаськом було укладено низку докладно розроблених двосторонніх док-тів, що забезпечували розвиток повномасштабних торп-екон. відносин: «Тимчасову угоду про експлуатацію частини Запорізької залізниці, яка є в межах колишньої Області Війська Донського» (31.08.1918); «Тимчасову угоду про перевезення у простому сполученні пасажирів, вугілля та грузів між залізницями Всевеликого Війська Донського й Українською Державою» (2-5.09.1918); «Тимчасову угоду про передачу рухомого складу між залізницями Всевеликого Війська Донського й Української Держави» (7.09.1918); «Угоду між урядами Української Держави та Всевеликого Війська Донського відносно поштово-телеграфних зносин» (18.10.1918). Найважливішою з екон. угод був «Договір про спільне регулювання питань, дотикаючих Донецького басейну» (18.10.1918), де сторони домовилися створити на паритетних засадах постійну Доно-Ук-раїнську комісію у справах донецького палива з місцем перебування в Харкові, яка мала розглядати з метою погодження заг. питання, що стосуються видобутку, розподілу торгівлі, споживання й перевезення вугілля (ст. 1). Уряд донської д-ви брав на себе зобов'язання забезпечувати Донбас продовольством і мастильними матеріалами, а Україна — лісовими й вибуховими матеріалами та металічними виробами (ст. 4). Загалом, з підписанням

союзного дог-ру Українська Держава отримувала стратегічного й потужного військ.-політ, союзника на випадок агресії з боку більшовицької Росії, яка ставала усе імовірнішою з наближенням до неминучої поразки в *Першій світовій війні* Центральних держав. Всевелике Військо Донське здобувало чимало конкретних тактичних вигод, а головне — перше (і єдине) *визнання де-юре* з боку повноцінного суб'єкта міжнар. відносин, яким уже була Україна, та можливість отримати від неї фінанс.-матеріал, допомогу для спорядження армії. Обидві сторони діставали змогу налагодити повноцінні та взаємовигідні торг-екон. відносини, що в перспективі мало не менше значення, ніж військ.-політ, аспекти.

Література: Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. — Т. 2. Українська гетьманська держава 1918 року. — К., 2002; Матвієнко В. Українська дипломатія 1917-1921 років: на теренах постімперської Росії. — К., 2002.

В.М. Матвієнко

Українсько-естонський договір про дружбу і співробітництво 1992 — двостороння угода, підписана Президентом України *Л. Кравчуком* і Естонської Республіки *А. Рюйтелем* у Таллінні 26.06.1992 під час перебування держ. делегації України в Естонії; ратифікована ВР України 9.07.1993; набула чинності 6.08.1993. Договір складається з преамбули і 24 статей, закріплює двосторонні домовленості, що визначають основні засади і напрямки розвитку співробітництва між двома країнами. Сторони домовилися розвивати відносини на основі принципів суверенної рівності, відмови від застосування сили або загрози силою, непорушності кордонів, територ. цілісності, мирного врегулювання спорів, невтручання у внутр. справи, поважання прав і свобод людини, сумлінного виконання міжнар. зобов'язань (в т. ч. *Статуту ООН, Загальної Декларації прав людини*) та ін. З метою підтримання миру в дог-рі (ст. 5) передбачене проведення консультацій для пошуку можливих шляхів врегулювання ситуацій, що можуть загрожувати миру. Сторони домовилися розвивати та розширювати двосторонні контакти на різних рівнях і сферах (ст. 7-9). Ст. 10-16 стосуються таких сфер двосторонніх відносин як екон. співробітництво, співпраця в галузі фундаментальних та прикладних наук, охорона і поліпшення стану навколишнього середовища, транспорт, енергетика, культ, зв'язки, охорона здоров'я, туризм тощо. Ст. 19 передбачає основи співробітництва в прав, сфері (б-ба з правопорушеннями, організованою злочинністю, тероризмом тощо), а також надання взаємної допомоги в цивільних, кримінальних та сімейних справах. Термін дії договору — 10 років із моменту обміну ратифікаційними грамотами, який автоматично продовжується на наступні 5-річні періоди, якщо одна із сторін не сповістить письмово іншу про намір вийти з угоди.

Д.В. Табачник

Українсько-ізраїльська декларація про поглиблення і подальший розвиток взаємовідносин, партнерства і співробітництва 1996 — політ, заява, висловлена Президентом України *Л. Кучмою* і Прем'єр-міністром Держави Ізраїль *Б. Нетаньяху* в м. Єрусалимі 25.11.1996 під час візиту держ. делегації України до Ізраїлю. Обумовлює активізацію двосторонніх контактів консультативного характеру між представниками законодавчої, виконавчої та судової влади. Передбачає ширше залучення України в регіональні екон. і торг, процеси, розширення двостороннього співробітництва у сферах промисловості, торгівлі та інвестування, в т. ч. сприяння тісному співробітництву між представниками ділових кіл двох країн. Для цього Україна зобов'язалася прискорювати процес формування прав, та інших умов, сприятливих для заохочення інвестицій та іншої екон. діяльності інозем. підприємств на своїй території. У Спільній декларації стверджується, що у своїх зусиллях зі сприяння торгівлі сторони дотримуватимуться принципів *ГАТТ/СОТ*. Передбачає, що обидві країни приділятимуть особливу увагу роботі Міжурядової комісії з питань торгівлі та екон. співробітництва, сприятимуть торг.-екон. співробітництву між підприємствами двох д-ав у різних формах, встановленню прямих партнерських зв'язків між госп. суб'єктами, подальшому розвитку таких форм співробітництва, як створення спільних підприємств, пром. кооперація, спільна торгівля на ринках третіх країн. У гуманітарній сфері Україна й Ізраїль мають заохочувати широкі контакти між громадянами і громад, орг-ціями. Обидві країни засудили практику та ідеологію *тероризму міжнародного* і виразили готовність сприяти зусиллям світового співтовариства щодо викорінення цього явища з міжнар. арени. Ізраїль заявив про підтримку зусиль народу України, спрямованих на побудову демокр. суспільства, здійснення екон. реформ, захист *суверенітету* і територ. цілісності. Обидві країни висловили готовність брати спільну участь у заходах щодо подолання глобальних наслідків аварії на ЧАЕС. Україна, поважаючи євр. культ, цінності, які збереглися на її території, виразила готовність сприяти

створенню належних умов громадянам Ізраїлю під час їхнього паломництва до істор. та святих місць в Україні. Зі свого боку, Ізраїль висловив вдячність та задоволення укр. політикою щодо євр. реліг. та культ, традицій в Україні.

Д.В. Табачник

Українсько-іранський протокол про основні принципи взаємовигідного співробітництва 1997 — двосторонній політ. -юрид. документ міжнар. характеру; підписаний мін. закл. справ України *Г. Удовенком* та мін. закл. справ Ірану *А.А. Велаяті* в Києві 9.06.1997 під час його візиту до України на чолі урядової делегації; набув чинності того ж дня. У меморандумі викладається фактична і юрид. сторона справи, дано позитивну оцінку стану та розвитку відносин України й Ірану, задекларовані основні принципи взаємовигідного співробітництва двох країн. У політ, сфері сторони домовились про взаємну підтримку незалежності та територ. цілісності одна одної, підкреслили свою відданість *Статуту ООН*, визначилися щодо важливості подальших політ, консультацій, погодили (на той період) двосторонні візити. В екон. сфері дійшли згоди щодо діяльності міжкурядової укр.-іранської Комісії з екон. та торг, співробітництва, провели плідні переговори стосовно розвитку тристороннього співробітництва між Україною, Іраном та Туркменістаном, погодилися, що за одержання нафти і газу з Ірану та Туркменістану Україна готова здійснити поставки обладнання для нафтопромисловості та будівництва в Ірані, окремо домовились на обопільній основі виконати усі необхідні заходи для забезпечення відп. умов функціонування посольств ДВОХ країн.

Д.В. Табачник

Українсько-іспанський договір про дружбу і співробітництво 1996 — двостороння угода, підписана міністрами закорд. справ України *Г. Удовенком* і Королівства Іспанія *А. Матусесом* у Мадриді 8.10.1996 під час візиту урядової делегації України до Іспанії; ратифікована ВР України 18.07.1997; набула чинності 17.08.1997. Складається з вступної частини і 23 статей. Договір заклад прав, підвалини розвитку укр.-іспан. відносин як на двосторонній основі, так і в рамках міжнар. орг-цій, що, згідно з угодою, мають ґрунтуватися на принципах дружби, суверенної рівності, незастосування сили, непорушності кордонів, територ. цілісності, невтручання у внутр. справи, поважання прав людини та основних свобод. Окремою ст. 4 окреслюються перспективи двостороннього співробітництва в рамках *Організації з безпеки та співробітництва в Європі* з метою підтримання миру і зміцнення безпеки в Європі. Знайшло відображення прагнення країн до поглиблення співробітництва у сфері оборони (ст. 6), політ, діалогу шляхом регулярного проведення консультацій на різних рівнях (ст. 7), екон. зв'язків, зокрема у сфері фінансів, зовн. торгівлі, конверсії військ, промисловості, створенні спільних підприємств (ст. 9, 10). Основні шляхи розбудови двосторонніх культ.-гуманітарних відносин відображено у ст. 15, згідно з якою сторони беруть зобов'язання сприяти викладанню своїх мов і літератур відповідно в Україні та Іспанії, заохочувати пряме співробітництво між держ. установами та навч. закладами, сприяти створенню культурологічних центрів з метою макс. розвитку гуманістичних контактів, обміну культ, цінностями. Готовність співпрацювати у сфері прав, і коне, відносин згідно з міжнар. угодами, зокрема у б-бі з тероризмом, торгівлею наркотиками, відображена у ст. 19. Щодо практ. виконання положень дог-ру, то значна частина їх залишається задекларованою. Положення ст. 7 стосовно регулярного проведення політ, консультацій, попри наявність значного кола актуальних двосторонніх питань, не виконується сповна. Не знаходять свого конкретного втілення положення ст. 9 та 10, зокрема, іспан. інвестори, з огляду на негативний досвід роботи в Україні (штучні, на думку іспанців, перешкоди в діяльності спільного підприємства «Інтерсплав»), не зацікавлені в активному проникненні на укр. ринок. Потребує вирішення питання, пов'язане з фінансуванням відкриття інформ.-культ, центрів у Мадриді та Києві (ст. 15). Договір укладено строком на 10 років, його дія автоматично продовжується на наступні 5-річні періоди, якщо жодна із сторін не повідомить у письмовій формі іншу сторону про бажання денонсувати його не менше як за один рік до закінчення чергового терміну.

Д.В. Табачник

Українсько-італійський договір про дружбу і Співробітництво 1995 — двостороння угода, підписана Президентом України *Л. Кучмою* і Прем'єр-міністром Італійської Республіки *Л. Діні* в Римі 3.05.1995 під час держ. візиту укр. лідера до Італії;

ратифікована ВР України 26.04.1996; набула чинності 14.01.1998. Договір складається з вступної частини і 23 статей. Став прав, основою для розбудови двосторонніх відносин, що, згідно з угодою, мають будуватися в дусі взаємної поваги до принципів суверенітету, рівноправності, дотримання прав і основних свобод людини. Значну увагу в дог-рі приділено потребі сприяння шляхом двостороннього співробітництва мирному вирішенню спорів і запобіганню конфліктам, створенню якісно нових основ безпеки в Європі з одночасним скороченням рівня озброєнь, підвищенню ролі *Організації Об'єднаних Націй* (ст. 2, 4). У ст. 5 знайшло відображення прагнення сторін створити єдиний демокр. і прав, простір в Європі, дотримуючись при цьому положень *Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975, Паризької хартії для нової Європи* та інших док-тів ОБСЄ, сприяти розвитку дружніх відносин між усіма д-вами. Інтерес країн до розвитку торг.-екон. співробітництва та можливі напрями його активізації зафіксовано у ст. 6-9. Дог-ром охоплено такі важливі сфери двосторонніх відносин, як співробітництво в галузі культури, науки, спорту і передових технологій (ст. 10, 15, 16), охорони навколишнього середовища (ст. 11), атомної енергетики (ст. 12), коне, відносин та візової політики (ст. 18), б-би з організованою злочинністю (ст. 19). У цілому положення дог-ру виконуються задовільно. Водночас є необхідність активізувати політ, співробітництво через реалізацію положення ст. 3 про проведення консультацій з двосторонніх і багатосторонніх питань, що становлять взаємний інтерес, співробітництво в галузі атомної енергетики, використання і транспортування електроенергії, нафти і газу (ст. 9, 12), прогнозування і відвернення стихійних лих (ст. 11). Договір укладено строком на 15 років, його дія автоматично продовжується на наступний 5-річний період, якщо жодна зі сторін не заявить шляхом письмового повідомлення про своє рішення денонсувати договір, але не пізніше ніж за один рік до закінчення відп. терміну.

Д.В. Табачник

Українсько-казахстанський договір про ДРУЖбу і Співробітництво 1994 — двостороння угода, підписана Президентами України *Л. Кравчуком* і Республіки Казахстан *Н. Назар-баєвим* в м. Києві 20.01.1994 під час його держ. візиту до України; ратифікована ВР України 24.02.1994; набула чинності 26.12.1994. Договір складається з вступної частини і 27 статей. Вдосконалює традиційно дружні, партнерські стосунки, що мають вікову історію та значно поживалися з відновленням державності. Відносини двох країн, згідно зі ст. 1, базуються на засадах поваги незалежності, держ. суверенітету, територ. цілісності та недоторканості їхніх кордонів. Застосовано міжнар. практику формування міждерж. стосунків. Передбачається взаємодія щодо зміцнення міжнар. довіри і безпеки, посилення миротворчої ролі *Організації Об'єднаних Націй, Організації з безпеки та співробітництва в Європі*, мирного врегулювання конфліктів та недопущення виникнення нових вогнищ напруженості. Задекларовано міцну волю за будь-яких обставин не використовувати збройні сили стосовно іншої сторони (ст. 4). Громадянам обох країн гарантовано рівні над. та громадян, права і свободи, віротерпимість — незалежно від над. та расової належності (ст. 6, 7, 8, 9). Розвиток співпраці між законодавцями цих д-ав також слугуватиме поглибленню відносин між договірними сторонами. Ст. 12-16 обумовлюють відносини в галузі економіки, с. г-ва, транспорту, розвитку та обслуговування систем транзиту енергоносіїв. Регулюється розвиток співпраці у сфері освіти, науки, охорони інтелектуальної власності, в т. ч. через відп. міжнар. орг-ції, в яких вони беруть участь (ст. 17). Передбачено розвиток співпраці в галузях туризму, охорони довкілля та створення всеохоп-люючої міжнар. системи екологічної безпеки і взаємодії (ст. 19, 20). Згідно зі ст. 22 сторони спільно приборкуватимуть організовану злочинність, тероризм, незаконний обіг наркотичних і психотропних речовин, зброї, вибухових речовин, боротимуться з контрабандою культ., істор. та археол. цінностей. Сторони проводитимуть регулярні двосторонні консультації (ст. 25). Спори щодо тлумачення і застосування цього дог-ру вирішуватимуться шляхом переговорів та консультацій. Чинність угоди — 10 років; передбачено механізм автоматичного продовження дії дог-ру на наступні 10 років, якщо за 6 місяців до закінчення терміну його чинності жодна зі сторін

НЕ Запропонує ІНШОГО.

Д.В. Табачник

Українсько-канадська угода про дружбу і співробітництво 1994 — двосторонній договір, підписаний Президентом України *Л. Кучмою* та Прем'єр-міністром Канади *Ж. Кретьєном* в Оттаві 24.10.1994 під час держ. візиту укр. лідера до цієї країни. Угода ратифікована ВР

Україні 15.02.1995, набула чинності 28.04.1999 і складається з вступної частини та 27 статей. Цей міждерж. документ закладає політ.-прав, підвалини для довгострокового політ, партнерства й екон. співробітництва. В угоді, зокрема, зазначається, що Україна і Канада розвиватимуть дружні відносини згідно зі *Статутом ООН*, відп. док-тами в галузі *прав людини* та принципами і зобов'язаннями в рамках НБСС на засадах взаємоповаги, довіри, солідарності, співробітництва, спільної відданості демократії та екон. свободі. Сторони погодились утримуватися від

погрози силою або використання сили проти територ. цілісності чи політ, незалежності одна одної і вирішувати будь-які спори між собою мирними засобами. Також домовились підтримувати регулярний діалог на найвищому політ, рівні з принципових питань двосторонніх відносин та міжнар. проблем, сприяти розвиткові співробітництва на всіх рівнях з метою забезпечення подальшого розширення і поглиблення обопільних відносин та координації їх позицій з міжнар. питань. Україна і Канада підтвердили свої зобов'язання в галузі контролю над озброєннями, підтримку міжнар. зусиль, спрямованих на скорочення рівнів збройних сил і створення мір довіри. Передбачено поглиблення двостороннього співробітництва в рамках *Організації Об'єднаних Націй* з метою зміцнення миротворчої ролі цієї орг-ції, а також посилення ефективності НБСС, як механізму запобігання конфліктам та їх мирного розв'язання, захисту прав людини і нацменшин, розвитку демокр. інститутів. Домовлено сприяти з обох сторін розвиткові і створенню відп. умов для екон. співробітництва та комерційної діяльності, включаючи торгівлю й інвестування спільних підприємств. Надаватиметься пріоритет торгівлі, інвестуванню, іншим формам екон. співробітництва в галузях енергетики, с. г-ва, телекомунікації, гірничої промисловості, транспорту, будівництва, переробки продуктів харчування, охорони навколишнього середовища тощо. Орієнтуючись на Угоду про створення в Україні Міжнар. наук.-технол. центру, що була підписана в Києві 25.10.1993, сторони домовились визначити пріоритетні сфери співробітництва в науці і технологіях, вивчити можливі шляхи співробітництва в галузі ядерної енергетики. Передбачено також двостороннє співробітництво щодо запобігання та б-би з усіма видами злочинності, розвитку контактів і обмінів у військ., культ, та інших галузях. Положення угоди не суперечать зобов'язанням сторін за чинними для них двосторонніми і багатосторонніми *договорами міжнародними* та угодами і не спрямовані проти третіх країн. Угоду укладено строком на 10 років, її дія буде автоматично продовжуватись на наступні 5-річні періоди, якщо сторони не погодяться про інше.

Д.В. Табачник

Українсько-киргизький договір про дружбу і співробітництво 1996 — двостороння угода, підписана Президентами України *Л. Кучмою* і Киргизької Республіки *А. Акаєвим* у Києві 19.06.1996 під час його візиту до України; ратифікована ВР України 21.02.1997; набула чинності 24.12.2001. Складається з вступної частини і 25 статей. Укладення дог-ру стало можливим у зв'язку з відродженням державницьких традицій двох народів, з метою подальшого зміцнення дружніх стосунків, що існують кілька десятиріч на засадах рівноправності, партнерства, дотримання прав людини, поваги держ. суверенітету й територ. цілісності країн. Сторони твердо заявили про свою волю всіляко зміцнювати мир, підвищувати рівень стабільності як у регіональному, так і в глобальному вимірах, що передбачено ст. 3 та 4 дог-ру. Ст. 5-7 закріплено, серед іншого, віротерпимість представників різних релігій та конфесій, комплекс прав і свобод, у т. ч. культурних, незалежно від національності. За зразок та орієнтири у відносинах у галузі екон. співробітництва взято правила і норми *ГАТТ/СОТ*. Належну увагу приділено також питанням власності, майна та управління ними. У ст. 11 закріплено, що всі питання, які можуть виникнути, мають вирішуватись окремими угодами. Низка статей передбачає укладання окремих угод на їх розвиток: щодо с. г-ва, трансп. мереж, у гуманітарній сфері. Ст. 16 та 17 наголошують на розвитку співпраці та гармонізації законодавства з охорони довкілля, здоров'я, а ст. 18 — на необхідності б-би з організованою злочинністю, тероризмом у найширшому розумінні цього явища. Даним заходам мають сприяти налагодження і вдосконалення контактів між органами законодавчої влади двох країн. Ст. 20 проголошується недоторканість прав і обов'язків, взятих д-вами внаслідок їхньої участі в інших *договорах міжнародних*. За ст. 23, країни, зареєструвавши текст дог-ру в органах *Організації Об'єднаних Націй*, перебувають у міжнар. прав, полі та є невід'ємною складовою міжнар. спільноти. Згідно зі ст. 25, договір є чинним до 19.06.2006, а його дія автоматично продовжиться на наступні 10 років у разі, якщо до 19.06.2005 жодною з договірних сторін не буде

Запропоновано ІНШОГО.

Д.В. Табачник

Українсько-китайська декларація про розвиток і поглиблення відносин дружби і співробітництва 1995 — міждерж. політ.-прав. документ, підписаний Президентом України *Л. Кучмою* та Головою КНР *Цзян Цземінем* у Пекіні 4.12.1995 в ході візиту укр.

лідера до Китаю; набув чинності 5.12.1995. Фактично несе міжнар.-прав. функцію міждерж. політ, дог-ру, в якому закладено основні принципи двосторонніх відносин у політ., екон. та гуманітарній галузях. Мета декларації — зміцнення і поглиблення відносин дружби та всебічного співробітництва між Україною і КНР, виведення їх на новий рівень конструктивного партнерства. У політ, сфері сторони підтвердили спільність позицій і підходів до розв'язання основних проблем та викликів сучасності, домовилися докладати спільних зусиль для врегулювання міжнар. проблем і регіональних конфліктів винятково мирними політ, засобами, сприяти забезпеченню політ, та екон. безпеки двох країн, виступати проти будь-яких проявів *сепаратизму*. Китайська сторона підтвердила визнання незалежності, суверенітету і територ. цілісності України. Укр. сторона в черговий раз заявила незмінність позиції щодо *Тайванської проблеми*. Досягнуто домовленості щодо активізації політ, консультацій на різних рівнях, координації позицій з метою зміцнення міжнар. безпеки. В екон. сфері сторони домовилися сприяти розвиткові двостороннього торг.-екон. співробітництва відповідно до міжнар. практики з урахуванням принципів *ГАТТ/СОТ*. Зафіксовано пріоритетність торгівлі в розрахунках у ВКВ. Домовлено сприяти встановленню прямих екон. зв'язків на регіональному рівні, реалізації вже підписаних двосторонніх угод та подальшій розбудові договірно-прав. бази. Визначено галузі двостороннього співробітництва, розвиток яких має пріоритетне значення для двох країн. Вирішено активізувати роботу двосторонньої міжурядової комісії з питань торг.-екон. співробітництва та надавати обопільного сприяння активній участі в міжнар. багатосторонньому екон. співробітництві. Сторони дійшли згоди щодо необхідності удосконалення контролю за взаємними поїздками громадян і забезпечення захисту законних прав та інтересів громадян іншої сторони на своїй території. Укр. і китайська сторони домовилися розширювати співробітництво у сфері культури, мистецтва, освіти, спорту, а також обміни між парламентами, громад, орг-ціями, молоддю двох країн.

Д.В. Табачник

Українсько-корейська декларація про принципи взаємовідносин і співробітництва 1996 — міждерж. політ.-прав. доку-мент, підписаний Президентами України *Л. Кучмою* та Республіки Корея *Кім Їн Самом* у Сеулі під час перебування укр. лідера в Республіці Корея здерж, візитом; набув чинності 16.12.1996. Укладена з метою зміцнення та розвитку відносин дружби і співробітництва між Україною та Республікою Корея на принципах суверенної рівності, територ. цілісності, мирного вирішення спорів, невтручання у внутр. справи. Сторони домовилися активізувати політ, діалог на високому рівні, розвивати міжпарл. контакти, розширювати співробітництво з двосторонніх та міжнар. питань, сприяти міжнар. зусиллям, спрямованим на досягнення заг. і повного роззброєння. В екон. сфері домовлено сприяти розвиткові торг.-екон. співробітництва та створювати сприятливі умови для залучення інвестицій і підприємницької діяльності. Передбачено розвивати співробітництво в галузях науки і технологій, культури, мистецтва, літератури, освіти, охорони здоров'я, туризму і спорту. Статті договору містять положення про співробітництво в транспортуванні, захисті навколишнього середовища, контролі за наслідками стихійних лих. Укр. та півд.-корейська сторони вирішили сприяти розбудові договірно-прав. бази двосторонніх відносин. Дог-ром обумовлюється активна співпраця і обмін досвідом у сфері б-би з *тероризмом міжнародним*, організованою злочинністю, нелегальною торгівлею наркотиками, контрабандою культ, цінностей та іншими видами злочинів. Сторони зобов'язалися сприяти функціонуванню своїх дип. місій в кожній країні та вирішувати будь-які спірні питання шляхом консультацій і переговорів відповідно до *Статуту ООН*.

Д.В. Табачник

Українсько-кримський союзний договір

1648 — двостороння угода, ініційована *Б. Хмельницьким* з огляду на потребу стратегічного забезпечення тилу козацько-селянської армії та можливість використання маневреної кримсь-котатарської кінноти в б-бі з польсько-шляхет-ськими військами. Укладання дог-ру в другій половині березня 1648 під час відвідин Бахчисараю козацьким посольством у складі *Б. Хмель-*

ницького, його сина Тимоша і полковника *К. Бур-ляя* було прискорене у зв'язку з отриманням *Іслам Гересм Нілиста* від султана Ібрагіма з наказом відрядити військо для захоплення Мальти. Хоча текст док-та не зберігся, джерелознавчий аналіз свідчить, що сторони зобов'язалися надавати взаємну допомогу проти ворогів, татари не повинні були брати в Наддніпрянщині ясир, спустошувати населені пункти і руйнувати церкви. У свою чергу, Військо Запорозьке мало виділити ханату платню за військ, допомогу і утримуватися від нападів на Крим. Продовжувався 1649 і 1651, втратив чинність з укладанням у липні 1654 «вічного договору» Кримського ханату з Річчю Посполитою, що передбачав спільні дії проти Війська Запорозького і Московського царства.

в.і. Головченко

Українсько-кримський союзний договір

1711 — двостороння угода, укладена в Бахчисараї 23.01.1711 П. Орликом і *Девлет Гересм II* за зразком *українсько-кримського союзного договору 1648*. Складалася з 23 пунктів, у яких прогол оптувалися нерозривне братство, дружба і військ, союз ханату з «малоросійським народом» як на період звільнення України з-під моск. залежності, так і на майбутнє; сторони і зобов'язувалися боротися за від'єднання від Росії не лише Гетьманщини, а й Слобідської України; татари не могли вибирати ясир серед «безневинних мешканців» Наддніпрянщини й палити церков на її території; причорноморські кордони між Кримом, Україною і Османською імп. визначалися «за давнім утвердженням», тобто без урахування положень *Константино-польського миру 1700* і всупереч прагненню *Петра I* оволодіти узбережжям Азовського та Чорного морів. Був чинний до підписання *Адріа-нопольського мирного договору 1713* між Московсь- і ким царством і Османською імперією, що підтверджував положення *Прутського миру 1711*.

В.І. Головченко

Українсько-кримські переговори 1918.

Проблема стосунків із Кримом посідала вагоме місце в діяльності *дипломатії Української Держави*. Згідно з 3-м Універсалом Центральної Ради (ЦР) від 7.11.1917 півострів не входив до земель, які мали складати УНР. В умовах, коли [укр. керівництво розраховувало на можливу федерацію з демокр. Росією, кримське питання не було надто пекучим, але з початком відкритого протистояння з рад. Росією воно набуло і особливої актуальності. У грудні 1917 владу на півострові перебрала створена із представників міських дум, земств, громад, та політ, орг-цій Рада народних представників, що на курултаї в Бахчисараї проголосила Кримську республіку, яку визнала ЦР. Але в січні 1918 владу в Криму захопили більшовики, що 21.03.1918 проголосили створення Таврійської Радянською Соціалістичної Республіки, яка виступала проти ЦР, дотримуючись пророс. орієнтації. Витісняючи більшовицькі загони з території України, група Армії УНР підполковника П. Болбочана 22-23.04.1918 перейшла Перекоп і заглибилась у Крим, але нім. командування, переслідуючи власні цілі, наказало укр. підрозділам залишити півострів. Для управління ним 6-25.06.1918 було створено крайовий уряд на чолі з вихідцем із литовських татар генералом С. Сулькевичем, який відновив чинність усіх законів Російської імп. й заявив, що планує приступити до створення крайової армії та висунув претензії на частину царського флоту. Хоча значна частина населення Криму виступала за злуку з Україною, рос. політики, що перебрали владу на півострові, намагались зігнорувати гетьманат *П. Скоропадського*. Розпочалось переслідування укр. громади й українофільських газет, заборонялось навіть приймати урядові телеграми з Києва укр. мовою. Ще 10.05.1918 в *ноті* до посла Німецької імп. в Києві *Мума фон Швар-ценштайна* на стратегічне становище Криму для Української Держави звернув увагу П. Скоропадський: «Україна без Криму стати сильною державою не могла б, особливо з економічного боку була б несиленною. Так ненатурально одрізана від моря мусила б Україна обов'язково збільшувати стремління до захоплення цього морського побережжя, а разом з тим повстали б загострені відносини з тією державою, котрій би було передано посідання Кримом». Проте в плани Берліна тоді не входило створення на сході Європи молодої, економічно міцної д-ви. Використовуючи як формальний привід зазначені положення 3-й Універсалу, нім. уряд продовжував курс на підтримку уряду С. Сульке-вича. Це змусило МЗС Української Держави ще раз роз'яснити нім. стороні ставлення свого уряду до кримської проблеми. У *ноті*, направлений *Д. Дорошенком* 30.05.1918, підкреслювалось, що «перш за все Універсал взагалі зазначив тільки головні частини української території, маючи на увазі, що ті землі, в яких українська людність не має абсолютної більшості приєднуються пізніше... Такий спосіб установки кордону, спершу

тільки в загальних рисах, пояснюється також і тим, що тоді УНР розглядалася тільки як федеративна частина Росії. Так само

і Крим, коли б він приєднався добровільно до України, мав би бути також федеративною одиницею Росії й таким чином зв'язку з Кримом, економічним форпостом України, українська держава не губить. Нині ж коли остаточно стала Україна на шлях цілковитої політичної незалежності, зв'язок з Кримом, як федеративною одиницею може уриватися цілком».

У сер. серпня 1918 Рада Міністрів Української Держави оголосила екон. *блокаду* Криму, було припинено залізничний і мор. рух та торгівлю. Тоді яскраво виявилась цілковита залежність півострова від материка: його екон. життя було повністю паралізоване. Це змусило кримську сторону реально поглянути на стан речей, на межі зриву опинились і поставки з Криму в Німеччину продуктів харчування. 6.09.1918 начальник генштабу нім. окуп. військ генерал-лейтенант В. Гренер звернувся до голови Ради Міністрів Ф. Лизогуба з телеграмою, в якій зазначив, що «внаслідок ходу розвитку справ стосунки між Україною і Кримом за останні тижні до того натягнуті, як в політичному, так і в господарському відношенні, що якщо в найближчий час не відбудеться змін, можлива загроза подальшого зростання труднощів, що мають місце, і які шкодять інтересам України і Криму». В. Гренер запропонував провести з цього приводу переговори в Києві за участю всіх зацікавлених сторін. Напередодні повернення П. Скоропадського з Німеччини, 18.09.1918, Рада Міністрів ухвалила тимчасово призупинити «митну війну» за умови негайного прибуття кримських повноважних представників для переговорів до Києва, а самі переговори щодо умов входження півострова до Української Держави «вести безпосередньо міністрам зацікавлених відомств, не передовіряючи своїх повноважень іншим особам». Кримська делегація складалась із міністра юстиції А. Ахматовича (голова), міністра освіти М. Чарикова (колишній рос. посол у Стамбулі), міністра шляхів сполучення Л. Фрімана, міністра постачання В. Домброво й керуючого мін-вом фінансів Д. Нікіфорова. Українську Державу представляли Ф. Лизогуб, Д. Дорошенко, / *Кістяківський* (тоді міністр внутр. справ), А. Ржепецький (міністр фінансів) й О. Рогоза (військ, міністр). Від нім. командування був принц Рейс. Але, незважаючи на досить високий рівень представництва обох сторін, перший досвід переговорного спілкування наприкінці вересня виявився безплідним. Вину за невдачу Д. Дорошенко поклав на кримську делегацію, що «виявила дуже настійливий тон і всіма способами обходила просто поставлене їй питання про злуку з Україною». Укр. міністри заявили про невизнання кримських делегатів компетентними виявляти волю й бажання всього населення півострова, зажадавши прибуття представників головних нац. груп. Через тиждень до Києва приїхали лідери нім. колоністів Т. Рапп і А. Нефф та кримських татар Ю. Везіров і А. Озенбашли. На спільному засіданні делегацій 9.10.1918 було оприлюднено укр. Декларацію з викладом принципів кримської краєвої конституції. Вона починалась із того, що «Крим з'єднується з Україною на правах автономного краю»; до компетенції Києва передавались *зовнішня політика*, оборона, цивільне й кримінальне законодавство, призначення вищих посадових осіб автономії та затвердження місцевих законів, фінанс. й митна система, експлуатація залізниць, пошт і телеграфу. Водночас Крим зберігав свій крайовий уряд і народні збори з правом вироблення місцевого законодавства, власний бюджет, контроль над торгівлею, промисловістю, с. г-вом, податками, судовими справами, освітою, охороною здоров'я, міжнац. відносинами. Попри виважений характер док-та, наступного дня А. Ахматович назвав його «проектом уярмлення» і взагалі заявив, що кримська делегація не в праві підписувати угоду, обов'язкову для всіх наступних урядів півострова. Тоді роздратований непоступливістю кримських міністрів Ф. Лизогуб наголосив, що їхні повноваження недостатні, й перервав переговори. Опинившись у глухому куті, кримська делегація змушена була погодитись 12.10.1918 на продиктовані Києвом попередні умови приєднання півострова, чії регіональні інтереси враховувались у них достатнім чином. При закордонному, військ. й фінанс. мін-вах Української Держави мали бути створені особливі відділи з кримських справ, а при гетьманові — особлива посада статс-секретаря з правом голосу на засіданнях Ради Міністрів з усіх питань, які стосуються інтересів півострова. Статс-секретар мав призначатись гетьманом із числа трьох кандидатур, запропонованих кримським урядом. Щоправда, кримська делегація зажадала, аби прелімінарна угода була відвезена до Сімферополя для обговорення й затвердження Курултаєм та з'їздом нац. і громад, орг-цій Криму. Проте остаточно вирішення кримського питання на користь Української Держави зірва-

лось якраз у той час, коли залишалось узгодити окремі несуттєві формальності. Відразу ж після укр.-кримських переговорів у Києві 18.10.1918 нарада земських гласних повітів півострова висунула вимогу зміни уряду С. Сулькевича новим, що спирався б «на широкі верстви на-

селення». Військ, поразка Німеччини й поява антантівської ескадри в Чорному морі пришвидшили рішення С. Сулькевича про відставку й передачу влади 14-15.11.1918 голові таврійського губернського земського зібрання С. Криму. Новий крайовий уряд задекларував «прагнення до відродження єдиної Росії» та звернувся за допомогою до Добровольчої армії А. Денікіна, підрозділи якої невдовзі висадилися на півострові.

Література: Матвієнко В. Українська дипломатія 1917-1921 років: на теренах постімперської Росії. — К., 2002.
В.М. Матвієнко

Українсько-кубанський союзний договір 1920 — двостороння угода між урядами УНР і Кубанської Республіки, укладена у Варшаві 7.08.1920. Від УНР угоду підписали віцепрем'єр *А. Ливацький*, міністр шляхів *С. Тимо-шенко*, міністр народного здоров'я *С. Стемповський* і голова торг.-екон. місії УНР у Польщі / *Фещенко-Чопівський* (відп. повноваження були надані Радою Міністрів УНР 1.08.1920), з кубанського боку — члени крайового уряду Кубанської Республіки *І. Івасюк*, *М. Сулятицький* та *І. Білий* (заступник мін. зак. справ крайового уряду). Договірні сторони взаємно визнали УНР і Кубанську Республіку незалежними та суверенними д-вами (п. 1), зобов'язалися «підтримати один одного в спільній боротьбі за державну незалежність обох Республік у справах військових, політичних, господарських і фінансових» (п. 2), а також «не заключати ніяких договорів чи конвенцій з іншими державами, котрі були б направлені проти інтересів учасників цього договору» (п. 3). Окремо уряди УНР і Кубанської Республіки мали укласти між собою в міру розвитку співпраці військ, і мор. конвенцію, а також дог-ри, що регулювали б госп. та фінанс. взаємовідносини (п. 4). Союзний договір набував сили з моменту його підписання уповноваженими обох сторін. Однак укр.-кубанська союзна угода, що спиралася на засади обопільного визнання суверенності та взаємодопомоги, в першу чергу військ, співробітництва в б-бі проти більшовиків, так і залишилася нереалізованою. Насамперед, їй значною мірою суперечив договір кубанського керівництва з *П. Врангелем*, підписаний 4.08.1920 у Севастополі, що знецінював п. 1 і п. 3 укр.-кубанської угоди, оскільки фактично ліквідував суверенітет Кубанської Республіки, а врангелівський «Уряд Півдня Росії» навряд чи можна було навіть умовно вважати союзником УНР. Згодом поразки в б-бі з більшовиками, перехід Державного Центру УНР на територію Польщі, еміграція та гостра криза кубанського політ, керівництва, сумнівність перспектив переможного повернення на батьківщину остаточно перекреслили можливості реалізації двосторонньої союзної УГОДИ.

В.М. Матвієнко

Українсько-кубанські переговори 1918.

Гетьманський уряд, за свідченням *Д. Дорошенка*, на Кубань «дивився, як на частину української землі, яка раніше чи пізніше має бути прилучена до України, або як автономний край, або хоча б на федеративних засадах». А першим позитивним сигналом для офіц. Києва стало прибуття 28.05.1918 делегації у складі президента кубанської Законодавчої Ради *М. Рябовола* (голова), його заступника *С. Шахин-Гірея* (голова комітету горців), членів Ради *К. Безкровного*, *П. Каплина* й *Г. Омельченка* та міністра землеробства *Д. Скопцова*. На урочистому прийомі делегації 3.06.1918 *П. Скоропадський* висловив сподівання, що «тепер славні Кубанці підуть разом з молодістю Українською Державою, щоб здійснити ті гарячі мрії, котрі являлись керовничою зіркою для наших батьків». Формально переговори велися щодо надання Україною Кубані допомоги в б-бі проти більшовиків та налагодження міждерж. відносин, а неофіційно, за свідченням *Д. Дорошенка*, «між українським міністром закордонних справ і українцями членами Кубанської делегації установилося потайне порозуміння вести справу в напрямку прилучення Кубані до України». Водночас на *українсько-російських мирних переговорах 1918* у Києві представник Чорноморської губернії *А. Короленко* домагався повноправного статусу, щоб відстоювати позицію громад, орг-ій регіону про приєднання його до Української Держави. Але тоді справа укр.-кубанського держ. об'єднання зірвалась, оскільки *Д. Скопцов* повідомив про вищезгадані таємні контакти донському послу *О. Черячукіну*, який, у свою чергу, сповістив кубанський уряд. Звідти делегації надійшла вказівка «не заходити так далеко в переговорах з Україною, а прохати насамперед допомоги зброєю». Уже напр. червня 1918 з України вирушив перший ешелон із військовим спорядженням: 9700 гвинтівок, 5 млн. патронів і 50 тис. снарядів для 3-дюймових гармат. Наступного місяця на Кубань було вислано 3 повністю споряджені батареї по 4 гармати в кожній, кількасот кулеметів та інші види зброї. Подібні поставки здійснювались регулярно.

МЗС Української Держави, як у випадку з Кримом, фінансувало через С. Ерастова проукр. пропаганду на Кубані. Консулом туди було відряджено П. Понятенка, який мав широкі зв'язки в місцевих колах ще з дорев. часів. Поступово в укр. керівництві визрів досить ризикований план, схвалений П. Скоропадським, десантувати на азовському узбережжі Кубані 15-тис. Окрему запорізьку дивізію генерал-майора З. На-гієва, що була дислокована уздовж демаркаційної лінії з більшовицькою Росією на сході Харківської губернії. Водночас на Кубані мало спалахнути антибільшовицьке повстання, за допомогою якого укр. війська могли б визволити Катеринодар до підходу Добровольчої армії. Це створило б сприятливі умови для проголошення об'єднання Кубані з Україною. Коли нім. окуп. командування на поч. серпня 1918 погодилось із проведенням кубанської операції, П. Скоропадський видав наказ про пере-дислокацію Окремої запорізької дивізії до залізниці для посадки в ешелони, були розроблені докладні плани бойових дій і виділені відп. кошти. Але, як згадував Д. Дорошенко, «справа розбилася через саботаж, чи вірніше зраду одного з високих урядовців українського військового міністерства, який будучи в стосунках з Алексєєвим (лідером білогвардійського руху і організатором Добровольчої армії) і сприяючи його інтересам, умисне затягав цілу справу, не зважаючи на виразні накази Гетьмана й військового міністра, зволікав під різними претекстами початок операцій, а тим часом Алексєєв швиденько вирушив в похід, захопив Катеринодар і скорим маршем посувався до Новоросійська. Тоді німці заявили, що вже пізно, і що вони не можуть допустити збройної сутички між українцями й добровольцями».

20.10.1918 до Києва з Кубані прибула Надзвичайна дип. місія на чолі з полковником В. Ткачовим. Вона мала підготувати й укласти угоди про обмін *військовополоненими*, фінанс. справи, поставки озброєнь і поштово-телеграфні відносини. Як зазначав Д. Дорошенко, неофіційно місії «було доручено в'яснити ґрунт, на якому могло б відбутись державне об'єднання Кубані з Україною». Але укр.-кубанський діалог ледве не був зіпсований, коли 26.10.1918 на ім'я Д. Дорошенка надійшла телеграма від консула в Новочеркаську В. Мищенко про арешт у Новоросійську президії укр. Чорноморської Ради за приватну вітальну телеграму Національній Раді у Львові з приводу проголошення Зах.-укр. д-ви. Завдяки оперативному втручання Катеринодара інцидент було швидко вичерпано. 13.11.1918 в. о. директора Українського держ. банку Ігнатюк, директор Українських ощадних кас К. Білинський і члени Кубанської місії В. Родіонов та М. Сирейчиков підписали Угоду про здійснення кредитно-перевідних операцій. Наступного дня товариш міністра внутр. справ Української Держави В. Кулябко-Корецький і В. Ткачов та В. Родіонов уклали міжурядову Угоду відносно поштово-телеграфних зносин.

Тоді ж, 14.11.1918, Рада Міністрів Української Держави уповноважила товариша міністра торгу й промисловості С. Бородаєвського, товариша міністра фінансів К. Замен, товариша міністра шляхів сполучення А. Лукашевича й В. Кулябко-Корецького провести в Катеринодарі переговори щодо укладення фінанс.-екон. дог-ру. Через два дні А. Лукашевич і В. Ткачов та В. Родіонов підписали в Києві угоду «Про шляхи сполучення», а також Угоду з фінанс. питань (з укр. боку підпис поставив К. Замен). Наступного дня, 17.11.1918, заручившись обіцянкою укр. уряду щодо поставок на Кубань нових транспортів зброї та спорядження, місія В. Ткачова вирушила до Катеринодара, але укр. делегація з огляду на розгортання антигетьманського повстання так і не від'їхала на Кубань.

Література: Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. — Т. 2: Українська Гетьманська Держава. — К., 2002; Матвієнко В. Українська дипломатія 1917-1921 років: на теренах постімперської Росії. — К., 2002.

В.М. Матвієнко

Українсько-латвійський договір про дружбу і співробітництво 1995 — двостороння угода, підписана Президентом України Л. Кучмою і Латвійської Республіки Г. Ульманісом у Ризі 23.05.1995 під час держ. візиту укр. лідера до Латвії; ратифікована ВР України 13.10.1995; набула чинності 22.05.1996. Договором закріплено основоположні засади відносин обох д-ав

згідно з *нормами міжнародного права*, дотриманням принципів суверенної рівності, територ. цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, заборони застосування сили або загрози силою, поваги прав людини, включаючи права нац. меншин на основі принципів *Організації Об'єднаних Націй* і док-тів *Організації з безпеки та співробітництва в Європі*. В основі дог-ру закріплені положення, відповідно до яких Сторони: вирішують спори, які можуть виникнути між ними, винятково мирними засобами, не використовуватимуть збройні сили одна проти одної, не чинитимуть тиск одна на одну перебуванням збройних сил однієї країни на території другої; зобов'язуються не використовувати самі і не допускати, щоб їхні території

використовувались будь-ким з метою здійснення збройної агресії чи ворожої діяльності проти іншої сторони, а у випадку, якщо одна із сторін стане об'єктом збройного нападу, інша сторона не буде підтримувати агресора і вживе усіх заходів, необхідних для мирного врегулювання конфлікту; сприяють процесу роззброєння та подальшому скороченню збройних сил і озброєнь в Європі; розширюватимуть свої контакти і співробітництво в міжнар. орг-ціях.

Дог-ром також передбачено двостороннє співробітництво України і Латвії в торг.-екон. сфері, в галузях енергетики, транспорту, охорони та поліпшення стану навколишнього середовища, фундаментальних і прикладних наук, охорони здоров'я та культури. Сторони гарантували своїм громадянам рівні права і свободи, створюють відповідно до заг.-визнаних норм міжнар. права всі необхідні умови для забезпечення прав нац. меншин. Зазначено, що сторони на основі окремих угод будуть співпрацювати в б-бі з корупцією, тероризмом, з питань взаємної прав, допомоги в цивільних, кримінальних і сімейних справах. Договір укладено терміном на 10 років, чинність якого автоматично продовжується на наступні 5-річні періоди, якщо жодна із сторін письмово не повідомить іншу сторону не пізніше ніж за рік до закінчення відп. терміну про свій намір не продовжувати його дію.

Д.В. Табачник

Українсько-литовський договір про дружбу і співробітництво 1994 — двостороння рамкова угода, підписана Президентами України *Л. Кравчуком* і Литовської Республіки *А. Бразаускасом* у Вільнюсі 8.02.1994 в ході держ. візиту укр. лідера до Литви; ратифікована ВР України 24.02.1994; набула чинності 28.06.1994. Складається з вступної частини і 29 статей. Дог-ром передбачено мирне співіснування двох країн на основі принципів суверенної рівності, відмови від застосування сили чи загрози силою, непорушності кордонів, територ. цілісності, мирного врегулювання спорів тощо. Сторони, зокрема, зобов'язалися не вступати до орг-цій, воєнних союзів (блоків), діяльність яких спрямована проти одного з учасників дог-ру, не брати участі в подібних орг-ціях і союзах (блоках), домовилися проводити консультації з метою врегулювання конфліктних ситуацій, які створюють чи можуть створити загрозу миру, порушують територ. цілісність однієї з цих країн; при цьому мають керуватися принципами і *Статутом ООН* (ст. 4). Договір визначає заг. засади та основні напрямки розвитку співробітництва між двома країнами. Сторони домовилися розширювати контакти між громадянами обох д-ав, як на індивід, основі, так і на рівні держ. та громад, структур, органів місцевого самоврядування (ст. 5), націлилися приділяти увагу розвитку міжпарл. співробітництва. Серед основних напрямків співпраці: торг.-екон., трансп. у галузях комунікацій (ст. 10-11), освіта, культура, мистецтво, література, спорт і туризм (ст. 12-14), наука і техніка (ст. 15), охорона навколишнього середовища (ст. 16), охорона здоров'я з окремим наголосом на сприянні оздоровленню потерпілих внаслідок Чорнобильської катастрофи (ст. 17). Сторони виділили розвиток співпраці в системі прав, допомоги і прав, відносин у цивільних, сімейних та кримінальних справах, б-бі зі злочинністю, ліквідації стихійних лих тощо. Щодо реалізації положень угоди та ст. 26 передбачається укладання інших необхідних для цього дог-рів та угод. Термін дії дог-ру — 10 років з моменту набуття ним чинності, який автоматично продовжується на наступні 5-річні періоди, якщо одна із сторін не повідомить письмово іншу про намір вийти з нього.

Д.В. Табачник

Українсько-македонський договір про дружбу і співробітництво 1998 — двостороння угода, підписана Президентами України *Л. Кучмою* і Республіки Македонія *К. Глігоровим* у Скоп'є 1.12.1998 під час держ. візиту укр. лідера до Македонії; ратифікована ВР України 11.01.2000; набула чинності 26.06.2000. Договірні сторони, керуючись прагненням зробити Європу континентом миру, стабільності та взаємовигідного співробітництва, з урахуванням політ, та соц.-екон. змін, на підставі відданості *Статуту ООН*, принципам і док-там *Організації з безпеки та співробітництва в Європі* та демокр. принципам *Ради Європи*, домовилися розвивати між собою відносини як дружні д-ви на основі взаємної довіри та вигідного співробітництва, сприяти підвищенню ролі *Організації Об'єднаних Націй* у зміцненні основ міжнар. миру і безпеки, а також шляхом поглиблення співробітництва в рамках ОБСЄ, докладати зусилля до процесу подальшої інтеграції в європ. просторі. У двосторонньому вимірі вони сприятимуть регулярним контактам і зустрічам представників органів держ. влади та управління різних рівнів. Приділено увагу співробітництву парламентів обох країн, міст, адмін.-територ. одиниць та громад, орг-цій. Передбачається забезпечення необхідних умов для

збереження і розвитку етнічної, мовної, культ, та реліг. самобутності укр. меншини в Македонії і македонської в Україні згідно з міжнар. стандартами та зобов'язаннями двох д-ав, у відповідності з нац. законодавством, а також розвиток конне, відносин і полегшення візового режиму для представників цих меншин. Сторони зобов'язалися сприяти і заохочувати розвиток взаємовигідного екон., торг, співробітництва, здійснювати співпрацю в галузі енергетики, ресурсозбережу-вальних технологій, розширюватимуть співробітництво у сфері трансп. комунікацій, вживатимуть заходів для спрощення митного і прикордонного оформлення вантажних та пасажирських перевезень, мають поглиблювати співробітництво в системі комунікацій і новітніх технологій. Передбачено розвиток співробітництва в галузі фундаментальних та прикладних наук, охорони навколишнього середовища, культури, соц. забезпечення, охорони здоров'я, спорту, туризму і молодіжної політики. Заплановано співпрацю та обмін інформацією у сфері б-би з організованою злочинністю, тероризмом, незаконним обігом наркотиків, відмиванням брудних грошей. Надаватиметься сприяння в прав, галузі; з цих проблем укладатимуться окремі угоди. Договір не порушує прав і зобов'язань сторін, що випливають із чинних міжнар. угод, укладених кожною стороною зокрема. У разі виникнення спорів, вони вирішуватимуться винятково мирними засобами, а також із допомогою механізмів, передбачених Статутом ООН. Договір укладено на 10 років з автоматичним його продовженням на 5-річні періоди, якщо жодна з учасниць дог-ру не відмовиться денонсувати його, повідомивши за рік до завершення терміну дії письмово іншу сторону. Зазначено, що договір підлягає ратифікації в парламентах, реєстрації в секретаріаті ООН і набуває чинності з дати обміну ратифікаційними грамотами.

Д.В. Табачник

Українсько-мексиканська декларація про принципи відносин та співробітництва 1997 — політ, заява від імені урядів, підписана 1-м заступником мін. зак. справ України *А. Бушейком* і заступником держ. секретаря закорд. справ Мексиканських Сполучених Штатів *Х. Робель'є де Гудом* у Мехіко 25.09.1997 під час перебування укр. урядової делегації в Мексиці. Набула чинності і ваги двостороннього політ.-прав. док-та з моменту підписання. Заклала необхідну прав, базу для розширення співпраці на основі суверенної рівності та взаємної поваги, відкрила перспективи подальшого розвитку двосторонніх відносин. У ній закріплено неухильне дотримання заг.-визнаних *норм міжнародного права*, зобов'язання обох країн у сфері нерозповсюдження зброї масового знищення, досягнення заг. і повного ядерного роззброєння під міжнар. контролем відповідно до міжнар. зобов'язань у цій сфері. Україна і Мексика розвиватимуть взаємовигідне та всебічне співробітництво в галузі торгівлі, економіки, науки і технологій, освіти, охорони здоров'я, туризму та спорту на основі принципів рівності та взаємної зацікавленості. Передбачено розширення договірно-прав. бази, яка стимулюватиме розвиток торгівлі, встановлення комерційних контактів між держ. та приватними підприємствами, орг-ціями і фірмами двох д-ав відповідно до чинного законодавства кожної з обох д-ав. Заплановано їхню співпрацю в питаннях охорони довкілля, застосування екологічно чистих технологій, раціонального використання природ, ресурсів. Забезпечуватимуться необхідні умови для зближення двох народів по лінії держ. і недерж. орг-цій, профспілок, навч. та культ, закладів, молодіжних і спортивних орг-цій. Україна та Мексика співпрацюватимуть у справі б-би з організованою злочинністю, *тероризмом між-народним*, незаконним обігом наркотичних засобів, контрабандою усіх видів. З метою надання взаємної прав, допомоги в цивільних та кримінальних справах сторони прагнуть укласти ВІДП. УГОДИ.

Д.В. Табачник

Українсько-молдовський договір 1650 —

династичний союз між гетьманом Війська Запорозького *Б. Хмельницьким* і молдовським господарем *Василем Лупулом*. Укладений після спільного переможного походу козацько-селянського війська *Б. Хмельницького* (60 тис. чол.) та кримськотатарської орди (30 тис.) за Дністер у другій половині серпня 1650 і взяття столиці Молдови *Ясс*. На думку *М. Грушевського*, за умовами дог-ру *В. Лупул* мав порвати союзницькі стосунки з Варшавою й налагодити їх із *Чигирином* шляхом одруження доньки *Розанди* з сином гетьмана *Тимошем*; татарам і козакам мало бути виплачено 600 тис. талерів *контрибуції*. Угода була порушена молдовською стороною після поразки козацько-селянської армії під *Берестечком* 18-30.06.1651 й поновлена з перемогою *Б. Хмельницького* над поляками під *Батогом* 22-23.05.1652. *М.С.Дорошко*

Українсько-молдовський договір про державний кордон 1999 —

двостороння міждерж. безстрокова угода, підписана Президентами України *Л. Кучмою* і Республіки Молдова *П. Лучинським* у Києві 18.08.1999 під час візиту молдавського лідера в Україну; ратифікована ВР України 6.04.2000; набула чинності 18.11.2001. Договору передував переговорний процес, що розпочався 1992. Угода встановила держ. кордон відповідно до доктів *делімітації*, які є невід'ємною частиною цього дог-ру: про-токолу-опису проходження лінії держ. кордону між Україною і Республікою Молдова та альбому топографічних карт держ. кордону між Україною і Республікою Молдова, складених у результаті делімітації укр.-молдовського кордону, проведеної в 1995-99. Дог-ром визначено поняття держ. кордону, його суть і принципи розмежування суходолу, повітр. простору, водних ділянок, а також умови і засоби позначення. Передбачено створення Спільної демаркаційної комісії з метою позначення лінії держ. кордону на місцевості. Комісія керується цим дог-ром, протоколом-описом проходження лінії держ. кордону, альбомом топографічних карт масштабу 1:50000, робочими топографічними картами масштабу 1:10000, матеріалами землеустрою; нею здійснюються необхідні уточнення та розв'язання

СуперечЛИВИХ ПИТаНЬ.

Д.В. Табачник

Українсько-молдовський договір про добросусідство, дружбу і співробітництво 1992 —

двостороння угода, підписана Президентами України *Л. Кравчуком* і Республіки Молдова *М. Снегуром* у Кишиневі 23.10.1992 під час перебування укр. лідера в Молдові; ратифікована ВР України 1.11.1996; набула чинності 5.01.1997. Договір спрямований на розвиток дружніх, добросусідських, партнерських відносин між обома д-вами на основі сумлінного виконання міжнар. зобов'язань, а також норм, що містяться в док-тах *Організації з безпеки та співробітництва в Європі*. Заклав основу широкого двостороннього співробітництва в політ., екон., культ, та інших сферах; передбачає, зокрема, розвиток прямих зв'язків між підприємствами, співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища, науки і техніки, зв'язку, інформації, туризму, спорту. Приділяє особливу увагу розвитку взаємовигідного двостороннього співробітництва щодо удосконалення та наближення до норм і практики світового ринку механізму своїх екон. зв'язків. Визначає базові елементи безпекової політики обох д-ав. Зокрема, у випадку, якщо одна із сторін стане об'єктом *агресії*, інша — не надасть підтримки агресору і сприятиме вирішенню конфлікту, використовуючи процедури та механізми *Організації Об'єднаних Націй* і ОБСЄ. Сусіди перешкоджатимуть створенню і діяльності на своїх територіях незаконних збройних формувань як своїх, так і закордонних, а також вербування, використання, навчання, фінансування або транзит *найманців*. Дог-ром передбачено співробітництво щодо обміну взаємною інформацією про зосередження військ та бойової техніки в районах спільного кордону, а також про їхнє пересування, великі навчання та інші подібні дії. Договір конкретизує розвиток самобутності нац. меншин, зокрема, шляхом створення сприятливих умов для функціонування навч., культ, закладів укр. та молдовською мовами, вільного прийому радіо- і телепередач у місцях їх компактного проживання та сприяння іншій стороні в наданні такої допомоги. Створюватимуться відп. умови для вільного взаємного доступу ЗМІ до місць проживання укр. та молдавської меншин в обох країнах.

Договір укладено строком на 5 років, його дія автоматично продовжується на наступний 5-річний період, якщо жодна із сторін не заявить про своє бажання денонсувати його шляхом письмового повідомлення не пізніше ніж за 6 місяців до закінчення чергового терміну.

Д.В. Табачник

Українсько-німецька декларація про

ОСНОВИ ВІДНОСИН 1993 — політ, заява від імені держав Президента України *Л. Кравчука* і Канцлера Федеративної Республіки Німеччини *Г. Коля*, підписана в Києві 9.06.1993 під час візиту нім. лідера в Україну. Набула ваги політ.-прав, док-та міжнар. характеру, має преамбулу і 17 статей. У декларації закріплено основоположні засади відносин між Україною та ФРН згідно з *нормами міжнародного права*, дотриманням принципів суверенної рівності, територ. цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, заборони застосування сили або з'агрози силою і поваги прав людини, включаючи права нац. меншин, на основі принципів *Статуту ООН*, положення *Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі*

1975, *Паризької хартії для нової Європи*, а також докт-тів НБСЄ. Декларацією визначено основні напрямки двостороннього співробітництва з питань роззброєння і контролю над озброєнням, нерозповсюдження ядерної зброї, взаємодії в рамках міжнар. орг-цій, співпраці на багатосторонній основі з метою б-би з організованою злочинністю, *тероризмом міжнародним*, незаконним виготовленням і обігом наркотиків, наголошено на розвитку освітніх, наук., культ., гуманітарних взаємин, розвитку різних форм регіонального й субрегіонального співробітництва, охорони навколишнього середовища в контексті наслідків Чорнобильської катастрофи. Зафіксовано намір сторін створити відп. умови для розвитку промисловості, с. г-ва і сфери послуг в Україні за правилами ринкової економіки, створення в цьому зв'язку Бюро делегата нім. економіки в Україні. Окремими положеннями закріплено бажання сторін надати необхідне спрощення доступу і догляду за могилами, полеглих на їхніх землях громадян кожної з країн, організувати належне збереження та впорядкування поховань. Декларація містить також положення, згідно з якими особливу увагу сторони приділятимуть розвитку міжпарл. зв'язків та обмінів, використовуватимуть досвід і результати традиційних багаторічних зв'язків між землями та містами Німеччини, окремими регіонами і містами України. Сторони закріпили основи співробітництва щодо надання допомоги в реабілітації нац. меншин, які були депортовані з території України за часів сталінських політ, репресій та сприяння їм, у межах можливостей Німеччини, в культ, соц., екон., с.-г. галузях, а також у зміцненні міжнац. і етнічної спільності та з питань регіонального планування. На основі положень спільної декларації укладено 48 між-нар.-прав. докт-тів між Україною та Німеччиною.

Д.В. Табачник

Українсько-польська війна 1918-19. З настанням осені 1918, коли очевидним став розпад Австро-Угорської імп. внаслідок поразки в *Першій світовій війні*, укр. політ, партії у Схід. Галичині розпочали підготовку до забезпечення права українців на держ. самовизначення. 18.10.1918 Укр. парл. репрезентація скликала у Львові Установчі збори для вирішення долі українців Австро-Угорщини, що проголосили себе укр. парламентом — Українською Національною Радою (УНРада), а 19.10.1918 ухвалили резолюцію про створення Української держави на теренах Схід. Галичини, Буковини і Закарпаття. Тим часом поляки теж прагнули захопити Львів і Схід. Галичину, 28.10.1918 Польська ліквідаційна комісія заявила про свої претензії на всю Галичину й готувалася перейняти владу з рук галицького намісника графа Гуйна. 31.10.1918 делегація УНРади намагалася змусити намісника передати владу укр. представництву, але той відмовився. Тоді в ніч на 1.11.1918 укр. частини австр. армії захопили і роззброїли австр. гарнізон, заарештували намісника й коменданта Львова, заволоділи найважливішими об'єктами в місті. Подібним чином була перейнята влада в інших містах і містечках Схід. Галичини. 9.11.1918, після того як всі укр. партії досягли угоди про співпрацю у формуванні уряду, УНРадою було призначено тимчасовий уряд — Державний Секретаріат на чолі з досвідченим парламентарієм *К. Ле-вицьким*. 13.11.1918 УНРада опублікувала Тимчасовий основний закон, який проголошував утворення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Однак на той час у Львові активізувалися польські орг-ції, які зі зброєю в руках виступили проти ЗУНР за приєднання Львова і Схід. Галичини до Польщі, розпочалася укр.-польська війна. Протягом листопада 1918 польським військ, формуванням при допомозі з Кракова вдалось витіснити Галицьку Армію (ГА) й уряд ЗУНР на схід та окупувати Перемишль і Львів.

З сер. березня 1919 військ, ініціатива остаточно перейшла до рук поляків. Періодично робилися безуспішні спроби розпочати мирні переговори, здебільшого під тиском *Антанти*. Вибух укр.-польської війни в Галичині викликав велику стурбованість зах. д-ав. Війна плутала їхні плани, пов'язані з потребою в консолідації Польщі та б-бою з рад. владою в Росії. Франція виходила з необхідності створення в Європі системи безпеки, яка стримувала б Німеччину. Важлива роль у ній відводилася Польщі як надійному союзникові замість втраченої Росії. Велика Британія прагнула до підтримання балансу сил в Європі й воліла запобігти надмірному посиленню Франції та, відповідно, Польщі. Позиція США була суперечливою. Як наслідок, Британія, Франція й США висилали до Галичини свої місії, намагаючись схилити українців і поляків до переговорів. Уже в сер. листопада 1918 до Львова приїхав франц. офіцер Е. Віллем, який намагався чинити тиск на укр. сторону під час укр.-польських переговорів. У січні 1919 у Варшаві й Львові перебувала брит. військ, місія полковника Г. Вейда й капітана Т. Джонсона. У лютому роль посередника в укр.-польському конфлікті перебрала вислана Найвищою радою Паризької мирної конференції 1918-19 міжсоюзна місія на чолі з франц. генералом Ж.

Бартелемі. Вона примусила обидві сторони розпочати переговори й запропонувала демаркаційну «*Бартелемі лінію*», яка залишала полякам більш як третину території Схід. Галичини з нафтовими районами, хоча в той час вона ще залишалася під контролем уряду ЗОУНР. Тепер уже українці відмовилися від пропозиції Антанти й відновили бойові дії після тижневого перемир'я. У березні 1919 район бойових дій відвідали дві амер. місії: генерала Ф. Кернана та капітанів Ю. Бахмана й С. Рейслера. Однак і їхні зусилля виявилися марними. Поляки, які саме тоді деблокували Львів і розвивали успішний наступ, посилившись за рахунок частин, що прибули з Познані, відмовилися розпочати мирні переговори з українцями. Та сама участь спіткала на поч. травня галицьку делегацію на чолі із *С. Витвицьким*. Нова військ. місія під головуванням півд.-африк. генерала *Л. Боти* в квітні 1919 запропонувала нову, більш прийнятну для українців демаркаційну лінію, що залишала Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн ЗО УНР. Висловивши письмово деякі застереження, укр. делегація 13.05.1919 погодилася на умови комісії. Проте польський уряд лише відтягнув час для підготовки нового наступу в Галичині, куди було скеровано частини сформованої й спорядженої у Франції «блакитної армії» Ю. Галл ера. 15.05.1919 поляки розпочали наступ на всьому фронті, частина укр. військ, втративши зв'язок із головними силами, відступила в Закарпаття, де була інтернована чехословацькою владою. Але після реорганізації й перегрупування 7.06.1919 новим командувачем ГА — генералом О. Трековим був організований несподіваний для поляків контрнступ під Чортковом. Він трохи не сягнув Львова, але був затриманий не стільки підсиленними польськими військами, скільки браком боєприпасів. До сер. липня поляки вдруге окупували майже всю Схід. Галичину, знову притиснувши зах.-укр. армію до Збруча, де вона об'єдналася з частинами армії Директорії УНР, яка під керівництвом Головного Отамана *С. Петлюри* вела драматичну б-бу на три фронти: проти більшовиків, «білої» армії генерала А. Денікіна і поляків на Волині (до укладення 1.09.1919 перемир'я).

З огляду на військ.-політ. ситуацію й під тиском польської дипломатії, що зуміла дискредитувати укр. сторону в очах керівництва Паризької мирної конференції, 25.05.1919 «Рада десяти» ухвалила рішення про дозвіл польським військам на тимчасову окупацію Схід. Галичини до Збруча й дала Варшаві право на використання всіх збройних сил. 21.11.1919 *великі держави* надали Польщі мандат від *Ліги Націй* терміном на 25 років, після закінчення якого Варшава зобов'язувалася провести у Схід. Галичині плебісцит. Проте це рішення так і не було втілене в життя. Будь-яка тимчасовість розв'язання проблеми викликала різко негативну реакцію у Варшаві, яка одразу після ухвали Найвищої ради розпочала тиск на уряди великих д-ав, щоб вона була переглянута, і 22.12.1919 її було скасовано.

Література: Красівський О. ЗУНР і Польща: політичне та воєнне протистояння (листопад 1918-липень 1919 рр.). — Львів, 1999; Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. — Львів, 1998. *ОМ.Знахоренко*

«Українсько-польська війна 1942-47» —

усталена в зарубіжній, передусім офіц. польській і діаспорній укр., історіографії назва збройного конфлікту між укр. націоналістичним Рухом Опору і польськими владними військ.-політ. структурами (як лондонського, так і варшавського підпорядкування). Його вибух безпосередньо пов'язаний з посиленням нім. окуп. терору і репресій проти населення Схід. Галичини і Волині, коли вкрай ускладнилися польсько-укр. міжетнічні стосунки. Наприкінці 1942 ОУН-Б приступила до формування на Волині (що входила до райхскомісаріату «Україна») загонів Української повстанчої армії (УПА), яка мала стати збройною опорою укр. нац. руху. А вже з початком наступного року виникло гостре суперництво за держ. приналежність Холмщини, Підляшшя, Волині, Схід. Галичини. Підпорядковане Лондону польське збройне підпілля та еміграційний уряд Польщі дотримувалися незмінної позиції про належність цих земель до Польщі. Водночас делегатура (емісари емігрантського уряду) і Армія Крайова вважали за потрібне схилити укр. нац. табір до співробітництва, тому в 1941-44 відбулися численні переговори представників польського та укр. підпілля. Однак на них польська сторона не йшла далі засад «нормалізації» 1935 і обіцянок українцям рівних прав із поляками. Такі умови не задовольняли укр. сторону, яка вважала зрадою упустити новий істор. шанс відновлення Української державності, а відбудову Польщі в кордонах на 1.09.1939 трактувала як «нову польську окупацію». Постанови 3-го Надзвичайного збору ОУН-Б 21-25.08.1943 проголошували початок «української національної революції» з метою реалізації законного права на самовизначення. Але ще 8.03.1943 делегатура інформувала польський уряд у Лондоні, що ОУН-Б відсуває питання укр.-польських кордонів, оскільки шукає з поляками антинім. та

антирад. військ, й ідеолог, співпраці. Іншого плану інформація надходила до Лондона від «кресових» поляків (тобто польських поселенців на зах.-укр. землях), які звинувачували українців у колабораціонізмі з нім. окупантами. Концентрація польських підпільних структур на «кресах» робила становище там украй напруженим.

На поч. 1943, коли визначився корінний перелом у ході *Другої світової війни*, всі зацікавлені сторони впритул зайнялися питанням майбутнього устрою в Європі. Українці чекали від польського підпілля певних кроків назустріч своїм прагненням, однак цього не сталося. 31.03.1943 лондонський уряд схвалив «Тези в справі української політики», які не вносили жодних нових елементів. Напружені стосунки між українцями і поляками вилилися в кривавий міжетнічний конфлікт, який розпочався навесні 1943 на Волині на ґрунті взаємних звинувачень у ворожості та пособництві окупантам. Не бачачи в поляках союзників, а лише ворогів, ОУН-Б восени 1943 вирішила з допомогою УПА «очистити» терен майбутньої Української держави від поляків і витіснити їх за Буг і Сян. У листопаді 1943 були поширені відозви до всього польського населення під загрозою фізичної розправи переселитися за Буг та Сян. В обставовці взаємного поборювання такі заклики стали запальною речовиною, що спричинила взаємне винищення цивільних мешканців, часто на побутовому ґрунті, жертвами якого на Волині та у Схід. Галичині стали бл. 75 тис. поляків і 35 тис. українців. Цей польсько-укр. конфлікт можна поділити на декілька фаз. До 1942 відбувались вбивства окремих осіб чи родин і їх ще не можна приписати політ, орг-ціям. Від поч. 1943 зростають антипольські виступи і вже від березня 1943 можна говорити про масовий терор. Його пік припадає на липень — серпень 1943. Підтримка УПА цивільним населенням, озброєним косами, ножами та сокирами надала цим подіям особливо кривавого характеру. Та значна частина українців засуджувала вбивство на Волині. Вони досить часто допомагали полякам, хоча за це наражалися на помсту збоку своїх співвітчизників. Засудив терор і митрополит А. Шептицький та його голос за тих умов небагато значив. Наприкінці літа 1943 розпочались й «відплатні» акції з боку партиз. формувань Армії Крайової за підтримки польських баз самооборони та польської шульц-поліції. У цей час конфлікт перекинувся й на півн. повіти Схід. Галичини. Від вересня 1943 сила терору спадає, а польсько-укр. збройні сутички набувають все більш регулярного характеру. Однак восени 1944 — навесні 1945 розпочалась нова хвиля антипольського терору, атакували здебільшого ті села, які підтримували комуніст, владу. Контакти між УПА і АК, що невдовзі була реформована в об'єднання «Воля і незалежність» (ВІН), поступово звелись до тактичного порозуміння та кількох спільних акцій проти підрозділів НКВС СРСР і не відіграли великої ролі в протистоянні. Новий етап

конфлікту розпочався на Захід від річок Сяну і Бугу восени 1944 й був пов'язаний зі взаємним переселенням населення та виконанням *українсько-польської угоди про взаємний обмін населенням 1944* і розгортанням 28.04-12.08.1947 акції «Вісла», цілями якої були депортація українців з Холмщини та Підляшшя в зах. й півн.-зах. райони Польщі, що раніше належали Німеччині, і ліквідація націоналістичного руху. Насильницьким переселенням 140 тис. українців і формальною ліквідацією укр. етнічної меншини в Польській Народній Республіці закінчився останній кривавий польсько-укр. конфлікт. Операція «Вісла» пройшла без будь-якого протесту з боку польської громадськості, лише 3.08.1990 Сенат Республіки Польща виступив із спец. заявою, в якій засудив акцію в політ, й моральному плані.

Література: Депортація поляків та українців: кінець 1939 -початок 50-х років. До 50-річчя операції «Вісла». Упорядник Ю. Сливка. — Львів, 1998; Ільюшин І. І. Волинська трагедія 1943-1944 рр. — К., 2003; Сергійчук В. Трагедія Волині: Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. — К., 2003. О.М. Знахоренко

Українсько-польська Спільна заява «До порозуміння і єднання» була підписана в Києві Президентами України *Л. Кучмою* і Республіки Польща *А. Квасневським* під час держ. візиту останнього в Україну 20-22.05.1997. У ній глави д-ав висловили спільне прагнення до остаточного подолання складної укр.-польської істор. спадщини, щоб минуле не затьмарювало сучас. дружніх відносин між обома країнами, зазначивши, що в історії укр.-польських стосунків було чимало прикладів співробітництва, однак не можна обминати і трагічні сторінки. Було відзначено також, що іноді витoki конфліктів знаходились за межами України та Польщі чи були зумовлені обставинами, незалежними від українців і поляків. Президенти склали шану безвинно полеглим і переселеним, засудивши винуватців їхніх страждань, і одночасно висловили подяку всім, хто сприяв зближенню народів. Сторони наголосили, що сьогодні обидві д-ви є суверенними, і між ними встановилися добросусідські відносини, а тому дуже важливим є

подолати гіркоту, що залишилася в пам'яті українців і поляків. Інтерпретацією ж історії повинні займатися фахівці, також слід стимулювати діалог між тими, хто формує громад, думку обох суспільств. Варто використати і можливості польських громадян укр. походження та українських — польського і всіляко підтримувати розвиток укр. громади в Польщі і польської в Україні. Обидві д-ви докладатимуть зусиль, щоб свідомість молодих українців і поляків не була обтяженою спогадами про трагічні періоди спільної історії. Президенти узяли під свій патронат утвердження ідеї укр.-польського порозуміння І ЄДНАННЯ. *ОМ. Знахоренко*

Українсько-польська угода про взаємний обмін населенням 1944 — двосторонній договір, підписаний 9.09.1944 у Любліні Головою РНК УРСР *М. Хрущовим* і Головою Польського комітету національного визволення (ПКНВ) *Е. Осубка-Моравським*. Проект міжурядової угоди про евакуацію укр. населення з території Польщі та польських громадян — з території УРСР був підготовлений укр. стороною й, на перший погляд, не відрізнявся від подібних домовленостей, що їх у певні періоди укладали сусідні д-ви, які бажали уникнути конфліктів на етнічному ґрунті. Найголовнішою умовою мала виступати добровільність переселення. Сторони домовилися про обмін головними уповноваженими, місцем перебування яких визначалися Луцьк і Люблін. У цих же пунктах працювали головні представники, призначені країною-господарем. Головні уповноважені й головні представники мали по два заступники і призначали, у свою чергу, районних уповноважених та представників. Головним уповноваженим з питань евакуації на території Польщі від УРСР було призначено заступника наркома харчової промисловості *М. Підгорного*. Евакуацію польських громадян із території Зах. України забезпечував головний уповноважений ПКНВ *В. Цокаль*.

І СРСР, і Польща виявили зацікавленість в орг-ції переселення, оскільки обидві сторони відчували гострий брак робочої сили через великі втрати в *Другій світовій війні*. Були також сподівання пом'якшити етнічні суперечності на суміжних територіях, ініціатори переселення намагалися підірвати базу руху опору новій владі з боку укр. і польських націоналістів. Штаб *М. Підгорного* вже 19.09.1944 вирушив до Любліна, але польська сторона зволікала з формуванням механізму переселення, посилаючись на брак умов прийняття переселенців, оскільки значна частина території країни все ще перебувала під нім. окупацією. Проте справжніми причинами такого ставлення були прихована надія на повернення зах.-укр. земель, очікування можливої війни між союзниками — СРСР та Великою Британією й США, невдоволення поляків характером і діяльністю ПКНВ. Лише 23.10.1944 до Луцька прибув головний уповноважений ПКНВ, й поступово була розгорнута мережа польських районних уповноважених. Щоправда, рад. влада ставилася дуже підозріло до польських представників. Принципу добровільності влади обох країн дотримувалися тільки на початку переселення. Фактично, в більшості своїй ні українці, ні поляки не бажали виїжджати.

Перший ешелон з укр. переселенцями вирушив в Україну в листопаді 1944, на перепускних пунктах новоприбулих ретельно «фільтрували» представники НКВС, НКДБ й Смершу («Смерть шпигунам»), тут же відбулися арешти підозрюваних. Узимку 1944-45 процес переселення практично припинився й поновився тільки з весни 1945 через ужиття примусових заходів. Полякам в СРСР загрожували *депортація*, насильна відправка на відбудову шахт Донбасу, арешти, конфіскація майна. Ще в складніших умовах виявилися українці в Польщі, яких позбавляли права на землю, поділену під час агр. реформи. Влада ліквідувала укр. школи, просвітницькі орг-ції, переслідувала греко-католицьку церкву. Польське збройне підпілля також нарощувало тиск на укр. громаду. Рад. сторона в цей період ініціювала кампанію брутального ставлення до українців у Польщі. На поч. серпня 1945 *М. Підгорний* звернувся до польської влади з проханням застосувати війська для прискорення акції переселення. Поляки негайно скористалися цією нагодою. 1.09.1945 три дивізії Війська Польського приступили до примусового виселення українців з теренів Лиського, Перемишльського, Люба-чувського та Сяноцького повітів, а згодом — з Лемківщини. Збройний контингент був навмисне укомплектований поляками — вихідцями із Схід. Галичини й Волині, які мали особливу неприязнь до українців і могли діяти нещадно. Процес переселення перетворився на брутальну депортацію. В умовах повсюдного військ, та політ, тиску УПА брала на себе функцію захисту автохтонного укр. населення. Внаслідок поширеного активного і пасивного спротиву терміни переселення українців з Польщі зривалися, і їх продовжували на 1945-46. Загалом, станом на жовтень 1946 з УРСР до Польщі було переселено 812 688 осіб

польської та євр. національності, а станом на березень 1947 з Польщі до УРСР — 472 635 українців.

ом. Знахоренко

Українсько-польський договір про добро-сусідство, дружні відносини і співробітництво 1992 — двостороння міждерж. угода, підписана 18.05.1992 у Варшаві Президентами України *Л. Кравчуком* і Республіки Польща *Л. Валенсою*. Згідно з дог-ром сторони зобов'язалися в нових політ, умовах розвивати відносини в дусі дружби, співробітництва, взаємної поваги, взаєморозуміння, довіри і добросусідства на основі *міжнародного права*. У ст. 2 визнані непорушними існуючі між Україною і Польщею кордони та відсутність територ. претензій. З метою зміцнення безпеки, довіри, стабільності та співробітництва д-ви активно співпрацюватимуть у відп. європ. механізмах та структурах, приділяючи особливу увагу регіональній безпеці та підтримуючи процес роззброєння. Сторони також відмовилися від володіння, набуття, вирва зброї масового знищення і гарантували повний контроль над вир-вом, зберіганням та експортом речовин і матеріалів, що можуть бути використані для вир-ва такої зброї. Україна і Польща також зобов'язалися розв'язувати спори між ними лише мирними засобами і не застосовувати сили або погрози силою. Жодна із сторін не дозволить, щоб з її території третя д-ва вчинила акти збройної агресії проти другої сторони. У випадку вчинення третьою д-вою нападу на одну із сторін, друга сторона не надаватиме ніякої підтримки такій д-ві і прагнучиме до врегулювання конфлікту згідно з міжнар. правом. Країни зобов'язуються проводити систематичні консультації з проблем міжнар. безпеки на всіх рівнях і розвиватимуть взаємовигідне військ, співробітництво на основі окремих угод. У ст. 6 д-ви зобов'язалися проводити консультації на різних рівнях для забезпечення гармонійного розвитку взаємних відносин та співробітництва, створити сприятливі умови для розвитку міжпарл. зв'язків, співробітництва між відп. органами держ. влади і управління. Міністри закорд. справ мають зустрічатися не менше одного разу на рік. Ст. 11 присвячена визнанню прав польської меншини в Україні і української в Польщі. Кожна сторона зобов'язана захищати нац. меншину другої сторони, а члени нац. меншин повинні бути лояльними до д-ви свого проживання і керуватись її законами. Д-ви вживатимуть і підтримуватимуть заходи, спрямовані на збереження і розвиток позитивних традицій спільної спадщини, а також подолання упереджень і негативних стереотипів у відношеннях між двома народами та створять умови для взаємного вільного розповсюдження інформації, сприятимуть вільним контактам між громадянами, співпраці громад, і політ, партій, наук, установ і творчих спілок, розвиткові зв'язків між молоддю та контактів у галузі спорту і туризму.

ОМ. Знахоренко

Українсько-російські мирні переговори 1918 — мирна конференція повноважних делегацій Української Держави (голова — *С. Шелухин*, заст. голови — *І. Кістяківський*, 10.08.1918 його змінив *П. Стебницький*, члени делегації — *О. Сливинський*, *О. Ейхельман*, *Х. Барановський*, *А. Свіжин* і *П. Линниченко*) і РСФРР (голова — *Х. Раковський*, заст. голови — *Д. Мануїльський*), що відбулась у Києві 23.05-7.10.1918 на виконання ст. 6 *Брестського мирного договору між РСФРР і Центральними державами 1918*, у якій рос. сторона зобов'язувалась підтвердити право укр. народу на самовизначення й законність влади Центральної Ради на території України, визнати Брестський мирний договір між УНР і Центральними державами 1918, укласти з УНР мир і негайно вивести з її території формування Червоної гвардії, припинити будь-яку агітацію й пропаганду проти її уряду та громад, установ. Рішення розпочати з цією метою мирні переговори було ухвалено Радою Народних Міністрів УНР 30.03.1918, коли вона надіслала РНК РСФРР телеграму з пропозицією припинити стан війни, укласти договір, який урегулював би питання про кордони та прав, стосунки. Але доки погоджувалось місце проведення конференції, у Києві 29.04.1918 стався держ. переворот, і УНР змінила Українська Держава на чолі з гетьманом *П. Скоропадським*, що перебрала на себе всі міжнар. зобов'язання попередниці, у т. ч. щодо виконання брестських угод. 11.05.1918 під час зустрічі рос. представників із гетьманом і *М. Василенком* місцем переговорів було остаточно визначено приміщення Педагогічного музею в столиці України, де раніше засідала Центральна Рада. Це виявилось великою політ, помилкою з боку П. Скоропадського, оскільки попри офіц. декларації щодо налагодження добросусідських відносин з Україною, насправді завданням делегації *Х. Раковського*, за його ж визнанням, було з'ясування «перед робітничими і селянськими масами України... істинної політики радянської влади, протиставляючи її політиці Скоропадського, Центральної ради та інших агентів німецького імперіалізму і російських

поміщиків». Затягування переговорів і висування неприйнятних вимог невдовзі переконливо засвідчило те, що більшовики пішли на переговори не для того, щоб укласти мир, а лише з метою забезпечення собі певного перепочинку. Рос. делегація (її чисельність сягнула 80 чол.) вела більшовицьку пропаганду й матеріально допомагала у створенні мережі підпільних осередків. Тільки в жовтні 1918 МВС Української Держави викрило дві великі більшовицькі нелегальні орг-ції в Києві й Одесі, що мали прямий зв'язок із Х. Раковським. Уже на першому засіданні мирної конференції виявилось, що повноваження делегації Х. Раковського не були сформульовані належним чином, оскільки вона уповноважувалась на ведення переговорів і підписання дог-ру, але про її право на укладання *перемир'я* чи миру в док-тах не йшлося. По-друге, С. Шелухин мотивовано зажадав роз'яснень щодо федералізму РСФРР, зокрема про те, які д-ви увійшли до цієї федерації. Голова укр. делегації висловив сумнів, чи може рад. влада давати зобов'язання від імені Білорусі, Криму, Дону, Кубані і т. п. Х. Раковський, зі свого боку, вказав укр. делегації на те, що її повноваження не завірені головою д-ви, який є керівником її зовн. політики, та попросив переоформити повноваження відп. чином. Крім того, 28.05.1918 Х. Раковський заявив, що Україна не може вважатись незалежною д-вою, доки його делегація не визнає того, «що та частина, яка відійшла від Росії — Україна є самостійною державою». Оскільки рад. Росія є право-наступницею колишньої Російської імп., стверджував він, то відповідно вона має права й на всі території, що входили до її складу. Зрештою, 30.05.1918 Х. Раковський вручив С. Шелухину нові повноваження, що передбачали його право на підписання перемир'я, мирного дог-ру та інших, пов'язаних із цим, актів. Невдовзі він зняв свої заперечення щодо самостійного статусу Української Держави, а С. Шелухин погодився з пропозицією змішаної комісії відносно проходження демаркаційної лінії відповідно до становища на ділянках фронту, тобто через Сураж — Унечу — Стародуб — Новгород-Сіверський — Глухів — Рильськ — Колонтаївку — Суджу — Беленіхіно — Куп'янськ. Але укр. сторона не вважала цю лінію держ. кордоном.

12.06.1918 було підписано *прелімінарний мирний договір між Українською Державою і РСФРР 1918*, який фактично став угодою про перемир'я.

З 14.06.1918 сторони перейшли до обговорення питання про міждерж. кордони. Спираючись на міжнародно усталені норми, С. Шелухин запропонував як заг. застосовувати при визначенні меж етнографічний принцип і лише в окремих випадках враховувати стратегічну та екон. доцільність. Х. Раковський — принцип самовизначення населення тих чи інших територій, стверджуючи, що Москва пішла на суттєві поступки Україні, погодившись на передачу їй території площею у 46 тис. км² у Мозирсько-му повіті та двоколійної залізниці Пінськ — Речиця з вузлом у Жлобині. Непоступливість Києва щодо контролю над південною частиною Воронежської губернії та Донецьким басейном свідчила, на думку Х. Раковського, про прагнення України встановити не етнографічний, а геополіт. кордон. Лише 22.06.1918 сторони дійшли компромісу, згідно з яким делегації мали спиратись на етнографічний принцип, «згодні встановити державний кордон договором про мир, причому в окремих зазначених в тому договорі спірних місцевостях... розпочати організоване і вільне запитання населення задля остаточного установаження державного кордону в тих місцевостях». Піюля короткої перерви й відбуття Х. Раковським консультацій у Москві переговори відновились 4.07.1918. Керівник рос. делегації запропонував проект етнічного кордону, що базувався на результатах перепису населення 1897, і подав карту з позначеними на ній кордонами, причому 4 півн. повіти Чернігівської губернії мали залишитись у складі РСФРР. Укр. делегація, у свою чергу, представила карту діалектів, складену в 1915 відомим лінгвістом Д. Ушаковим. Її дані мали обґрунтувати укр. територ. вимоги, що стосувались 10 повітів Воронежської, Курської та Орловської губерній, 4 півн. повітів Чернігівщини та третини Обл. Війська Донського. Упродовж усього липня 1918 відчутного прогресу на укр.-рос. переговорах не відчувалось (за винятком підписання 9.07.1918 попередньої угоди про поштово-телеграфний зв'язок). Уже погоджений етнографічний принцип визначення міждерж. кордонів став значною незручністю для Х. Раковського, який, посилаючись на положення 3-го Універсалу Центральної ради, знову почав висувати на перший план право «окремих індивідів на політичне самовизначення» в тому розумінні, що «до якої держави бажає належати окрема людина чи населений пункт, до тієї він і повинен належати». Як аргумент на користь такого підходу голова рос. делегації вповні серйозно наводив постанову сходу с. Баламутівки Сквирського повіту Київської губернії про відокремлення від України та приєднання до більшовицької Росії. Із метою затягування переговорів Х. Раковський активно використовував сфальсифіковані дані щодо волевиявлення україномовного населення суміжних повітів РСФРР і запропонував проходження держ. кордону

в 125-200 км на захід від укр.-рос. етнографічної межі. Від України відрізалося б майже 85% покладів вугілля й увесь антрацит, що робило проблематичним подальший розвиток металургійної промисловості. Не менші розбіжності на переговорах викликали також проблеми розподілу майна і зобов'язань колишньої Російської імп. та укладення торг, дог-ру. 30.07.1918 на засіданні фінанс.-рахункової комісії укр. представники зауважили, що коли вже на Україну покладається частина рос. боргів, то за нею треба визнати і право на частину держ. майна Росії. До того ж, якщо Х. Раковський вважав, що Україна перестала бути відповідальною за рос. зобов'язання 15.03.1918 (день *ратифікації* Брестського мирного дог-ру 4-м надзвичайним всерос. з'їздом рад), то укр. сторона називала 7.11.1917 — день проголошення УНР.

Відкинувши претензії України на майно всієї території колишньої Російської імп. (відповідно частки населення), Х. Раковський наполягав на тому, щоб питання про зобов'язання передати на розгляд Гаазького міжнар. трибуналу. Але укр. делегація не погоджувалась із такою пропозицією, оскільки Російської імп., що брала участь у роботі трибуналу, вже не існує, а Українська Держава і РСФРР не приєднались до Гаазьких конвенцій. Х. Раковський також виступав на користь створення митного союзу двох д-ав і тільки за цієї умови погоджувався на відновлення чинності останнього митного тарифу імперії 1914. Укр. уряд виступав проти митного союзу, однак був не проти прийняття тарифу 1904 з певними змінами. У зв'язку із замахом на *В. Леніна*, Х. Раковський від'їздив до Москви, тому пленарні засідання на переговорах було відновлено вже 6.09.1918. Очевидно, під час зустрічі обидва більшовицькі лідери дійшли висновку про недоцільність подальшого серйозного продовження кийв, переговорів та переакцентування уваги на Берлін. Вже 10.09.1918 Х. Раковський оголосив текст заяви рос. делегації, що містила звинувачення України в порушенні Брестського мирного дог-ру в зв'язку з дип. визнанням Києвом Держави Всевеликого Війська Донського та відмовою визначити укр. кордони на півд. сході й півдні (з Кримом) у погодженні з РСФРР. Укр. делегація рішуче заперечувала проти того, що Брестський договір покладає на її д-ву будь-які зобов'язання в цьому відношенні. Намагаючись не допустити припинення мирних переговорів, до чого відверто прагнула рос. сторона, укр. делегація вдруге запропонувала певні територ. поступки. Київ відмовлявся від зах. й півд.-зах. частин Орловської губернії (Трубчевськ і Севськ), Курської губернії на південь від Сейму й широкої смуги Воронезької на північ від Коротяка, у районі Боброва та Новохоперська. Проте це не зарядило становище. Кремль остаточно дійшов висновку, що настав час кардинально «вирішувати» укр. питання в цілому й іншими засобами. Останнє пленарне засідання делегацій відбулось 7.10.1918, на якому знову в заг. формі були висловлені взаємні претензії. Того ж дня Х. Раковський, посилаючись на необхідність отримання інструкцій, виїхав до Москви.

Література: Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. — Т. 2.: Українська Гетьманська Держава 1918 року. — К., 2002.

В.М.Матвієнко

Українсько-російські мирні переговори

1919 — спроба мирного врегулювання збройного конфлікту між РСФРР і відновленою в результаті успішного заг.-народного антигетьманського повстання 15.11-14.12.1918 УНР. Ще на завершальному етапі *українсько-російських мирних переговорів 1918* лідери опозиційного Українського Національного Союзу *В. Винниченко* і *М. Шаповал*, які готували повстання проти режиму *П. Скоропадського*, таємно увійшли в контакт із керівниками делегації РСФРР *Х. Раковським* та *Д. Мануїльським*. Кремлівські дипломати обіцяли підтримати змовників посиленням розвідувальної діяльності на півн.-схід. кордонах Української Держави, щоб відвернути увагу нім.-гетьманських військ, визнати новий політ, лад в Україні й не втручатись в її внутр. справи в обмін на легалізацію більшовицької партії в УНР. Але після отримання звісток про перемогу рев-ції в Німеччині РНК РСФРР вже в день підписання *Комп'єнського перемир'я 1918*— 11.11.1918 дав Реввійськраді директиву «Про підготовку термінової військової допомоги трудящим України» в 10-денний термін. 17.11.1918 була створена Група військ курського напрямку для наступу в Україну, що через кілька днів розпочала активні бойові дії на харківському напрямку. 28.11.1918 ум. Суджі Курської губернії був сформований більшовицький Тимчасовий робітничо-селянський уряд України на чолі з Г. П'ятаковим (24.01.1919 його змінив Х. Раковський), який на першому ж засіданні ухвалив маніфест про встановлення в Україні рад. влади. Лише 31.12.1918 утворена п'ятьма днями раніше Рада Народних Міністрів (РНМ) УНР на чолі з *В. Чехівським* спромоглась направити *ноту* протесту урядові РСФРР з приводу наступу її військ на території України без оголошення війни. Оскільки відповіді з Москви не надійшло, 3 і 4.01.1919 (коли більшовицькі сили вже взяли

Харків, а на базі Групи військ курського напрямку організований Український фронт) Москві було надіслано ще одну ноту протесту. Одночасно В. Чехівський у порозумінні з В. Винниченком висунув ідею відрядження до Москви офіц. делегації УНР, що мала добитись взаємного визнання суверенітету сторін коштом включення до складу укр. уряду більшовиків, відкриття фронту проти Донської армії та розгортання дип. б-би з *Антантою*, щоб змусити її евакуювати десант на півдні України. 6.01.1919 до Києва за підписом *Г. Чичеріна* надійшла відповідь РНК РСФРР на укр. ноту, де йшлося, що «ніякого війська Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки на Україні нема. Воєнна акція на українській території... провадиться поміж військами Директорії та армією українського радянського уряду, який є цілком незалежний». Водночас було виражено згоду прийняти в Москві представників УНР для ведення переговорів, якщо укр. уряд виступить проти англ.-франц. й амер. імперіалізму. Тоді РНМ УНР 9.01.1919 вислала до Москви третю ноту, в якій заявила, що твердження комісара закорд. справ РСФРР є або умисним перекручуванням правди, або цілковитою непоінформованістю. Там же Директорія запитувала, чи згодна Москва негайно припинити воєнні операції й вивести своє військо з України. У такому випадку уряд УНР погоджувався приступити до мирних переговорів, якщо Кремль дасть задовільну відповідь на поставлені запи-

тання протягом 48 годин. У протилежному випадку Директорія вважатиме, що Москва йде на Україну війною. На це Кремль 11.01.1919 знову відповів, що серед військ, які борються проти Директорії, немає частин Радянської Росії. Та «з огляду на виявлене з боку Директорії бажання полагодити усі суперечливі питання шляхом переговорів», *Г. Чичерін* запропонував їй вислати в Москву своїх делегатів. Того ж дня з Києва для ведення переговорів виїхала Надзвичайна дип. місія УНР на чолі із *С. Мазуренком* і 15.01.1919 прибула до Москви. Наступного дня, коли Червона армія вже вступила в Чернігів і наближалась до Полтави, Директорія УНР нарешті оголосила стан війни РСФРР.

Мирні переговори між делегаціями Директорії та РНК РСФРР (голова — *Д. Мануїльський*) тривали 17.01-4.02.1919. Укр. дип. місія мала від *В. Винниченка* чіткі інструкції: досягти припинення воєнних дій РСФРР проти УНР і укласти мирний договір на засадах цілковитої самостійності України, виведення з її території Червоної армії й надання Кремлем матеріал, допомоги Республіканській армії УНР. За це остання зобов'язувалась підписати з РСФРР тимчасовий військ. союз проти «білого руху» та його спільників. Але рос. делегація відмовилась від обговорення проблеми миру, мотивуючи це відсутністю представників Тимчасового робітничо-селянського уряду України й погоджуючись лише на роль посередника між останнім і Директорією. Натомість Кремль пропонував вести переговори переважно з екон. питань, обминаючи політичні. Відстоюючи свої інтереси, рос. сторона прагнула змусити УНР укласти союзну угоду проти Антанти, *А. Денікіна* та *П. Краснова*, за якою проводилось б узгодження воєнних дій проти «ворогів революції». При цьому РСФРР не скупилась на обіцянки негайно визнати незалежність УНР. На такі пропозиції *С. Мазуренко* відповідав, що коли Антанта почне окупацію України, тоді обговорення питання про союз стане можливим, а поки варто узгодити таємний план б-би з ворогами рев. демократії, залишивши відкритими пункти про пропуск Червоної армії на Дон через УНР та про бойові дії проти десанту Антанти. Водночас місія Директорії не відкидала спільних із Москвою операцій проти кадетського Кримського крайового уряду, але за умови подальшого приєднання півострова до УНР.

Із прибуттям до Москви делегації УСРР 4.02.1919 були зафіксовані вимоги до УНР з боку більшовиків: визнання влади рад; нейтралітет України з активним захистом проти інозем. втручання; спільна б-ба з контррев-цією, перемир'я на час ведення переговорів. Вони ж були продубльовані в телеграмі *Х. Раковського* Директорії, відправленій уже після втрати нею Києва. Фактично, у ній пропонувалась самоліквідація Директорії як вищого органу держ. влади УНР. Із Вінниці, де після евакуації з Києва 2.02.1919 зупинився Державний Центр УНР, до *С. Мазуренка* надійшло розпорядження «перервати всякі переговори з московським правительством». Певною мірою цей крок був зумовлений і сподіваннями на успішне просування *українсько-антантівських переговорів 1919* в Одесі. *вм. Матвієнко*

Українсько-російський договір про державний КОРДОН 2003 — двостороння міждерж. безстрокова угода, підписана Президентом України *Л. Кучмою* і РФ *В. Путіним* у Києві 28.01.2003 під час держ. візиту рос. лідера до України. Ратифікована ВР України і Державною думою Росії (згідно зі ст. 6) одночасно в пакеті (за домовленістю Президентів обох

країн) з визначенням розмежування в Азовському морі і Керченській протоці та приєднанням України до *Єдиного економічного простору* 20.04.2004; набула чинності 23.04.2004. Предметом прав, регулювання дог-ру є створення прав, засад для визначення держ. кордону між Україною та РФ. Підготовка угоди тривала понад десятиріччя, відбулося 15 раундів та зустрічей на вищому рівні, питання кордону дуже політизувалося. Договір складається з преамбули і 6 основних статей та додатків. У ст. 1 і 2 сторони визначили, що укр.-рос. держ. кордон розуміється як лінія та вертикальна площина, яка проходить цією лінією, що розділяють держ. території (сушу, води, надра і повітр. простір) договірних сторін так, як це зазначено в Описі проходження держ. кордону між Україною та РФ (додаток 1 до Договору) і зображено суцільною лінією червоного кольору на картах держ. кордону між Україною і РФ (додаток 2). Природні зміни (ст. 3), що відбулися б на місцевості, не можуть змінювати положення укр.-рос. держ. кордону. Місце стикування держ. кордонів (ст. 4) України, РФ і Республіки Білорусь визначається відп. міжнар. дог-ром. Врегулювання питань, які відносяться до суміжних мор. просторів (ст. 5), здійснюється за угодою між договірними сторонами відповідно до *міжнародного права*. При

цьому ніщо не завдає шкоди позиціям України і РФ. Набуття чинності дог-ру та його практ. реалізація дозволила остаточно врегулювати питання проходження укр.-рос. держ. кордону, що сприятиме подальшому зміцненню дружніх, добросусідських відносин між Україною і РФ. Нор-мативно-прав. базу регулювання у сфері прав, оформлення держ. кордону України з РФ, зокрема становлять: Конституція України, Закон України «Про державний кордон України», *українсько-російський договір про дружбу, співробітництво і партнерство 1997*.
д.в. Табачник

Українсько-російський договір про дружбу, співробітництво і партнерство 1997 —

двостороння угода, підписана Президентом України Л. Кучмою і РФ Б. Єльциним у Києві 31.05.1997 під час дружнього візиту до України рос. лідера; ратифікована ВР України 14.01.1998 і Державною думою РФ 25.11.1998 та Радою федерації РФ 17.02.1999. Складається з преамбули і 41 основної статті. Договір набув чинності 1.04.1999, з цього дня припинив свою дію *українсько-російський договір про основи відносин 1990*. Угодою зафіксовано принципи і стратегічний характер партнерства, закладено політ.-прав, основи укр.-рос. міждерж. відносин. Основними цілями та завданнями дог-ру є розвиток відносин України з Росією в політ, сфері, забезпечення рівноправного партнерства, взаємної підтримки держ. *суверенітету*, територ. цілісності та недоторканості кордонів, принципу паритетності як у двосторонніх відносинах, так і в розвитку співробітництва з третіми д-вами, у т. ч., в рамках міжнар. орг-цій та структур. Сторони домовились будувати свої відносини на основі принципів взаємної поваги, суверенної рівності, територ. цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, як дружні, рівноправні народи, розпоряджатися своєю долею, не втручаючись у внутр. справи, додержуючись прав людини, сумлінно виконувати міжнар. зобов'язання та інші *норми міжнародного права* (ст. 1-3). При цьому сторони докладатимуть зусиль щодо процесу заг. роззброєння, скорочення збройних сил і озброєнь, створення та зміцнення системи колективної безпеки в Європі, світі (ст. 4, 9), а також посилення миротворчої ролі *Організації Об'єднаних Націй*. Стратегічного значення для реалізації та забезпечення подальшого поглиблення двосторонніх відносин і обміну думками про багатосторонні проблеми, проведення різноманітних консультацій на всіх рівнях, створення постійних чи тимчасових змішаних комісій набуває ст. 5. Згідно зі ст. 6, 7 жодна із сторін не допустить, щоб її територія була використана на шкоду безпеці іншої сторони, або зачіпала інтереси її нац. безпеки, суверенітету і територ. цілісності. Відносини у сфері військ., військ.-техн. співробітництва, забезпечення держ. безпеки, співробітництва з прикордонних питань, митної служби, експортного та міграційного контролю можуть встановлюватися відповідно до ст. 8 на основі окремих угод.

Сторонами гарантуються і захищаються права своїх громадян (ст. 10-12) згідно із заг.-визнаними нормами і *міжнародного права принципами*, забезпечується захист етнічної, культ., мовної та реліг. самобутності нац. меншин. Розвиток двостороннього співробітництва в торг.-екон. сфері, здійснення екон. реформ, поглиблення екон. інтеграції, наук.-техн. кооперації, забезпечується (ст. 13, 15) сприятливими фінанс, прав, умовами, включаючи взаємний захист інвестицій, а також обміном інформації і доступом до неї підприємств, підприємців та вчених. Значна увага приділяється розвитку міжрегіонального та прикордонного співробітництва (ст. 14). Взаємодія сторін з ООН та іншими міжнар. орг-ціями, включаючи підтримку одна одній у вступі до міжнар. орг-цій, приєднання до угод і конвенцій, передбачена ст. 16. Договірні сторони

розширюють співробітництво в галузі транспорту, забезпечують свободу транзиту осіб, вантажів відповідно до норм міжнар. права (ст. 17, 18). Перевезення вантажів і пасажирів залізничним, повітр., мор., річковим і автомобільним транспортом, включаючи операції портів, мереж, лінії зв'язку, здійснюється в порядку і на умовах, передбачених окремими угодами. Здійснюється прав. режим щодо держ. майна та майна юрид. осіб, громадян. Забезпечується функціонування нац. паливно-енергетичних комплексів, трансп. систем. На основі окремих угод відбуватиметься співробітництво в дослідженні і використанні космічного простору (ст. 21), спільному вир-ві і розробці ракетно-косм. техніки на принципах рівноправності, взаємної вигоди і згідно з міжнар. правом. Співробітництво у сфері освіти, науки і техніки (ст. 23) здійснюється на підставі розробок спільних програм наук.-дослідних орг-цій в галузі передових технологій. Питання використання ре-
зультатів спільних досліджень, захисту авторських прав, інтелектуальної власності погоджуються шляхом укладання окремих угод. Сторони взаємодіють у сфері підготовки кадрів, заохочують обмін вченими, аспірантами, спеціалістами і студентами. Розвиток співробітництва в галузі культури, літератури, мистецтва, ЗМІ, туризму і спорту здійснюється на підставі ст. 24. Весь комплекс питань у гуманітарній сфері, охорони здоров'я, соц. захисту громадян, міграційних процесів, передбачених цією статтею, є предметом окремих угод. Ліквідація наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, соц. захист, включаючи укладання спец. угод з метою вирішення питань трудових відносин, працевлаштування та пенсійне забезпечення громадян обох д-ав, забезпечується ст. 26, 27. Питання щодо відновлення прав депортованих народів, вирішення міграційних процесів, нелегальної трудової міграції визначені в ст. 28, 32. Використання рекреаційних можливостей і природ. ресурсів Чорного і Азовського морів, проведення мор. і кліматичних досліджень, гідрометеорології, зберігання природ. середовища Азово-Чорноморського басейну передбачено ст. 29, 30. Визначено співробітництво у сфері охорони здоров'я, зокрема, щодо поліпшення санітарно-епідеміологічної обстановки, виробництва лікарських препаратів і мед. техніки, підготовки висококваліфікованих кадрів для лікувальних закладів. Прав. сфера передбачає спільну б-бу із злочинністю, тероризмом у всіх його формах і проявах. Бажаність розвитку контактів і співробітництва між парламентами та парламентарями обох д-ав передбачена ст. 35.

Згідно зі ст. 37, тлумачення і застосування положень цього дог-ру підлягають урегулюванню шляхом консультацій та переговорів між сторонами, що домовилися. Домовлено проводити регулярні консультації та зустрічі на вищому рівні, а також встановлено, що міністри закорд. справ сторін зустрічатимуться не рідше, ніж двічі на рік. Робочі зустрічі представників інших міністерств і відомств для обговорення питань, що становлять взаємний інтерес, відбуватимуться за необхідності. Між тим сторони можуть утворювати змішані комітети (постійні чи тимчасові) для розв'язання різногалузевих проблем. Договір укладено на 10 років, однак, його дія може автоматично продовжуватися на подальші 10-річні періоди, якщо одна із сторін не схоче припинити його дію. Шлях припинення — письмове повідомлення, подане не менш, ніж за 6 місяців до закінчення чергового 10-річного періоду.

Д.В. Табачник

Українсько-російський договір про основи відносин 1990 — двостороння угода конфедеративного напрямку суб'єктів об'єднаної держави в межах акту конституційного характеру — Договору про утворення СРСР від 30.12.1922. Підписаний Головою Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки *Л. Кравчуком* і Головою Верховної Ради Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки *Б. Єльциним* у Києві 19.11.1990 під час перебування Б. Єльцина в Україні в умовах наростання відцентрових процесів на розпад союзної д-ви, виходячи з Декларації про держ. суверенітет України від 16.07.1990 і Декларації про держ. суверенітет РРФСР від 12.07.1990 та з прагнення побудувати демокр. прав. д-ви. Ратифікований 22.11.1990, набув чинності 14.06.1991 після обміну ратифікаційними грамотами між УРСР і РРФСР. Складається із вступної частини і 20 статей. Головною метою та завданнями дог-ру був розвиток міждерж. відносин на основі принципів суверенної рівності, невтручання у внутр. справи, відмови від застосування сили або екон. методів тиску, врегулювання спірних проблем погоджувальними засобами, а також інших заг.-визнаних принципів і *норм міжнародного права*. Сторони (ст. 1-3) визнали одна одну суверенними д-вами, зобов'язалися утримуватись від дій, що можуть завдати шкоди держ. суверенітету, гарантували своїм громадянам незалежно від їх національності або інших

відмінностей рівні права і свободи. Питання набуття *громадянства* однієї із сторін особами, які проживають на території іншої сторони, планувалося урегулювати відп. угодою з урахуванням законодавства сторін про громадянство. Сторони сповістили про захист своїх громадян, які проживають на території іншої республіки, відповідно до загальноновизнаних норм міжнародного права, а також проголосили сприяння збереженню і розвитку етнічної, культ., мовної та реліг. самобутності нац. меншин, розвиток рівноправного і взаємовигідного співробітництва своїх народів у галузі політики, економіки, культури, охорони здоров'я, науки, техніки, торгівлі, а також у гуманітарній сфері (ст. 4, 5). Для цього вони вважали за необхідне укласти відповідні угоди про співробітництво. Згідно зі ст. 6, 7, сторони визнали територ. цілісність УРСР і РРФСР в існуючих у межах СРСР кордонах і заявили про повагу до неї. Визнано необхідність системи колективної безпеки, включаючи співробітництво обох д-ав у галузі оборони і безпеки з урахуванням прагнення обох республік до подальшого зміцнення миру.

До спільної діяльності, що мала реалізовуватися на рівноправній основі через спільні координуючі інститути сторін, стосовно ст. 8 дог-ру належали: взаємодія в *зовнішній політиці*; співробітництво у формуванні і розвитку спільного екон. простору; управління системами транспорту і зв'язку, включаючи супутниковий зв'язок і телекомунікації; співпраця в галузі охорони навколишнього середовища на своїх територіях, включаючи заходи щодо мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи; питання міграційної політики; б-ба з організованою і міжнар. злочинністю. Прав. режим щодо держ. майна, майна юрид. осіб і громадян, визначення видів і форми власності планувалося здійснювати на основі ст. 9 дог-ру. Екон. відносини сторін регламентувалися, згідно зі ст. 10, 11, угодами з наданням режиму найбільшого сприяння. Сторони вирішили забезпечувати розвиток: екон., торг., наук.-техн. відносин на рівнях органів держ. влади та управління; банків і фінанс. системи; органів територ. (муніципального) самоврядування; підприємств та об'єднань. Республіки зобов'язувалися вживати заходів до координації політики цін. Питання забезпечення та здійснення транзитних трансп. операцій через морські, річкові і повітр. порти, залізниці, автодорожню мережу і трубопроводи, розташовані на територіях обох республік, визначені в ст. 12, 13 дог-ру. Порядок обміну представництвами та визначення їх статусу підлягали урегулюванню угодами, відповідно до ст. 14. Спори щодо тлумачення і застосування норм цього дог-ру підлягали розв'язанню шляхом переговорів (ст. 15). Згідно зі ст. 16, договір не зачіпав зобов'язань сторін щодо третіх д-ав та права на укладення угод із третіми сторонами про їх участь у визначеній дог-ром сфері спільної діяльності сторін і в системі колективної безпеки. Бажаність проведення консультацій, розвитку контактів та співробітництва між парламентами і парл. федер. д-ав передбачена ст. 17, 18. Положення цього дог-ру могли бути доповнені або змінені за взаємною згодою договірних сторін. Договір зіграв одну з головних ролей у *СРСР*

розпаді.

Д.В. Табачник

Українсько-російські угоди про поділ

ЧОРНОМОРСЬКОГО флоту — низка угод між РФ та Україною, що визначають параметри поділу та статус Чорноморського флоту після розпаду СРСР: Угода про принципи формування ВМС України і ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР (3.08.1992, Ялта); Угода про військ.-мор. символіку Чорноморського флоту на перехідний період (3.09.1992, Київ та Москва); Угода про невідкладні заходи по формуванню Військ.-мор. сил України та Військ.-мор. Флоту Росії на базі Чорноморського флоту (17.06.1993, Москва); Угода про поетапне врегулювання проблем Чорноморського флоту (15.04.1994, Москва); Угода з Чорноморського флоту (9.06.1995, Сочі); Угода про статус та умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України, Угода про параметри поділу Чорноморського флоту, Угода про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту РФ на території України (28.05.1997, Київ).

Разом з проблемою поділу власне флоту стояли питання визначення місць базування та про право власності щодо інфраструктури Чорноморського флоту. 24.08.1991 ВР України прийняла постанову «Про військові формування в Україні», згідно з якою усі військ. частини, з'єднання і об'єднання в Україні, включно з Чорноморським флотом, переходили під її юрисдикцію. 10.12.1991 ВР України ратифікувала Договір про створення СНД (див. *Співдружність Незалежних Держав*), яким було визначено, що єдиними військ. формуваннями, що перебувають на території України, але не підпорядковуються їй, є Стратегічні сили колишнього СРСР (43-я армія Ракетних військ стратегічного призначення). Ратифікувавши цей Договір, Росія не висловлювала застережень щодо ЧФ, і, т. ч., фактично визнала приналежність його

Україні. Однак на нараді голів держав-учасників СНД було підписано сім док-тів, серед яких — Угода про включення ВМФ колишнього СРСР до складу стратегічних сил СНД, що була підписана й Україною. Та частина сил Чорноморського флоту, яка не увійшла до складу стратегічних сил СНД, була оголошена Збройними силами України. Лише 5.04.1992 Президент України *Л. Кравчук* підписав Указ «Про негайні заходи щодо будівництва Збройних сил України», згідно з яким на базі сил Чорноморського флоту, що дислокувалися на території України, створювалися Військ.-мор. сили України. Указом також передбачалася передача в тимчасове оперативне підпорядкування командуванню Стратегічних сил СНД ряду кораблів та частин ЧФ. Невдовзі було видано указ Президента РФ *Б. Єльцина* про Чорноморський флот, за яким він переводився під юрисдикцію РФ з підпорядкуванням Головнокомандувачу ОЗС СНД, а його фінансування мало здійснюватися за рахунок бюджету РФ.

За Ялтинською угодою 1992 Чорноморський флот підлягав поділу між сторонами з метою створення на його базі ВМС України та ВМФ РФ; встановлювався перехідний період до 1995, протягом якого призначалося об'єднане командування Чорноморським флотом. Особливо значущою стала Московська угода 1993, згідно з якою визначався поділ усіх з'єднань і частин всіх родів сил флоту (надводних кораблів, підводних човнів, військ.-повітр. сил тощо) між Україною та РФ у співвідношенні 50% на 50%; у таких самих пропорціях мало відбуватися фінансування сторонами ЧФ до його поділу. За Угодою 1994 «Про поетапне врегулювання проблеми Чорноморського флоту» Україні до остаточного вирішення проблеми мало бути виділено 15-20% кораблів та суден ЧФ для створення власних ВМС. Сочинська угода 1995 визначила, що основною базою ЧФ РФ із розміщенням у ній штабу ЧФ РФ мав стати Севастополь, у розвитку соц.-екон. сфери якого Росія зобов'язалась брати участь. Кораблі ЧФ розподілялися у співвідношенні 18,3% — Україні, 81,7% — РФ, решта майна флоту — у співвідношенні 50% на 50%. Для спостереження за виконанням домовленостей щодо ЧФ створювалася Змішана укр.-рос. комісія у складі держ. делегацій РФ та України.

Остаточні параметри поділу Чорноморського флоту зафіксовані в Угоді про параметри поділу ЧФ 1997, яка закріплювала положення сочинських домовленостей, визначала конкретні об'єкти інфраструктури та земельні ділянки (пункти базування та місця дислокації), що орендуються РФ, серед них зокрема: 31-й випробувальний центр з об'єктами забезпечення; аеродром у с. Гвардійське; військ. санаторій «Ялта»; 830-й пост зв'язку та ретрансляції в м. Ялта і 1001-й пункт високочастотного зв'язку в с. Прибережне Судакського району; 2436-1 склад ракетного палива на станції Ма-мут. Угода про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом ЧФ та перебуванням ЧФ РФ на території України 1997, передбачила, що рос. сторона компенсує укр. вартість отриманих від неї кораблів, суден і плавзасобів сумою 521,06 млн. дол. і 50% вартості кораблів, суден і плавзасобів, виключених зі складу ЧФ після 3.08.1992, сумою 5,449 млн. дол. шляхом проведення протягом 1998 взаємозаліків на заг. суму 526,509 млн. дол. з погашення заборгованості України за держ. кредитами, наданими РФ (сторони узгодили розмір цих кредитів у сумі 3 074,0 млн. дол.). У результаті підписання Угод 1997 було юридично закріплено перебування на території України рос. військ, бази терміном на 20 років з часу підписання. Угоди 1997 не визначають порядок виведення ЧФ РФ із території України, а також порядок їх мобілізаційного розгортання та використання в конфліктах із *третіми державами*. Ці питання підлягають вирішенню до завершення терміну ДІІ УГОД.

С.В. Гринько

Українсько-румунський договір про відносини добросусідства і співробітництва

1997 — двостороння угода, підписана Президентами України *Л. Кучмою* і Румунії *Е. Константінеску* в Костанці 2.06.1997 під час перебування укр. лідера в Румунії; ратифікована ВР України 17.07.1997; набула чинності 22.10.1997 в день обміну ратифікаційними грамотами. Згідно з дог-ром, Україна та Румунія, виходячи з того, що добросусідство, взаємна повага та співробітництво між двома д-вами відповідають інтересам їх народів, керуючись *Статутом ООН та підтверджуючи свої зобов'язання, що містяться в Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975, Паризькій хартії для нової Європи, інших док-тах НБСЄ, та будучи переконаними в необхідності здійснення договірними сторонами політики порозуміння, злагоди, добросусідства і партнерства, домовилися базувати свої відносини на обопільній довірі, повазі, співпраці та партнерстві. Дог-ром зафіксовано підтвердження сторонами непорушності існуючого укр.-румун-ського кордону, а також зобов'язання укласти окрему угоду про режим кордону між двома д-вами і вирішення питання про *делімітацію* їхнього*

*континентального шельфу та виключних економічних зон у Чорному морі. Сторони домовилися вирішувати будь-які проблеми та спори винятково мирними засобами відповідно до норм міжнародного права, визнали неподільний характер європ. безпеки і зафіксували домовленість співробітничати з метою побудови єдиної Європи, проводити політику співробітництва, добросусідства, зміцнення стабільності, миру та безпеки в їхньому регіоні і на континенті. Україна і Румунія зобов'язалися розширювати співробітництво в рамках міжнар. орг-цій, зокрема регіональних і субрегіональних, підтримувати одна одну в зусиллях, спрямованих на європ. та євроатлантичну інтеграцію. У двосторонньому вимірі обіцяно сприяти розвитку регулярних контактів між парламентами, центр, і місцевими установами двох країн, проводити регулярні зустрічі на рівні глав д-ав, урядів або міністрів закорд. справ з метою обговорення як виконується цей договір. Висловлено намір співпрацювати на двосторонніх і багатосторонніх основах у контексті захисту прав і основних свобод людини, зокрема представників укр. та румунської нац. меншин в Румунії та Україні відповідно, з метою захисту їх етнічної, культ., мовної та реліг. ідентичності. Особлива увага в док-ті приділяється зобов'язанням сусідів розвивати взаємовигідне двостороннє торг.-екон. співробітництво в межах діяльності щодо удосконалення екон. відносин до норм і практики світової торгівлі. Сусіди сприятимуть створенню належних умов для розбудови двосторонньої співпраці в наук., трансп., екологічній та енергетичній галузях, зокрема, в прикор-донних регіонах і *європорегіонах*, а також у справі захисту *прав людини*, охорони здоров'я, культури, освіти та спорту. Розвиватиметься співробітництво у сфері охорони та покращання стану навколишнього середовища, ліквідації наслідків пром. аварій і стихійних лих. Сусіди співпрацюватимуть між собою, з іншими країнами та міжнар. орг-ціями з метою контролю, відвернення та зменшення забруднення вод Дунаю і Чорного моря. Договір укладено терміном на 10 років. Підлягав реєстрації*
В секретаріаті **ООН**. *Д.В. Табачник*

Українсько-румунський договір про режим державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань 2003 — двостороння міждерж. безстрокова угода, підписана Президентами України *Л. Кучмою* і Румунії *І. Ілієску* в Чернівцях 17.06.2003 після довготривалих багатораун-дових переговорів під час перебування румунського лідера в Україні; ратифікована ВР України 2.05.2004, набула чинності 27.05.2004. Договір розроблений на виконання п. 2 ст. 2 *українсько-румунського договору про відносини добросусідства і співробітництва 1997* з метою врегулювання назрілих питань щодо встановлення та підтримання режиму на держ. кордоні між Україною і Румунією. Головними цілями та завданнями цього Договору є: фіксація положення про незмінність лінії держ. кордону на всій його довжині; визначення проходження лінії держ. кордону; здійснення заходів щодо позначення та утримання лінії держ. кордону; створення відп. умов для забезпечення режиму на румунській ділянці держ. кордону України. Договір містить норми, які регулюють проходження лінії держ. кордону, його позначення на місцевості та утримання в належному стані, здійснення госп. діяльності на держ. кордоні, користування прикордонними водами і комунікаційними спорудами, прилеглими до держ. кордону. Положення цього дог-ру не порушують права і зобов'язання України та Румунії, що випливають з міжнар. двосторонніх та багатосторонніх дог-рів, учасниками яких вони є, а також з відп. аспекти *Європейського Союзу*. Договір укладено терміном на 10 років з автоматичним продовженням на нові 5-річні періоди, якщо жодна з договірних сторін не поінформує іншу дог-рну сторону про намір припинити його чинність не пізніше, ніж за 6 місяців до закінчення ВІДП. терміну.
Д.В. Табачник

Українсько-словацький договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво 1993 — двостороння угода, підписана Президентами України *Л. Кравчуком* і Словацької Республіки *М. Ковачем* у Києві 29.06.1993 під час перебування словацького лідера в Україні; ратифікована ВР України 24.02.1994. Станом на 1.01.2004 договір не набув чинності, оскільки словацька сторона не завершила внутр. процедури. Згідно з дог-ром, сторони погодилися розвивати двосторонні відносини та повно-масштабне співробітництво у відповідності з існуючими заг.-визнаними принципами і *нормами міжнародного права* та політ, зобов'язаннями в *Організації з безпеки та співробітництва в Європі*. Визнали непорушність існуючих держ. кордонів, підтвердили відсутність територ. претензій. Діючи на основі вибору засобів

гарантування своєї безпеки, кожна договірна сторона враховуватиме безпеку свого партнера.
Територія

д-ав не може бути використана для збройної агресії чи будь-якої ворожої діяльності проти іншої сторони. Україна і Словаччина розширюватимуть співробітництво в міжнар. орг-ціях та відп. європ. інституціях, сприятимуть розвитку прямих зв'язків між центр, органами держ. влади, органами місцевого самоврядування і неурядовими орг-ціями, а також між-людських контактів. Сторони приділятимуть увагу розвитку взаємовигідної співпраці в галузі економіки на основі практики і вимог світового ринку, створять укр.-словацьку міждержавну комісію з екон. та наук.-техн. співробітництва, співпрацюватимуть у сфері культури, науки і освіти, захисту навколишнього середовища, енергетики, транспорту, телекому-нікацій. На виконання зобов'язань в ОБСЄ приділятиметься увага захисту прав нац. меншин. Договірні сторони домовилися щодо співпраці в б-бі зі злочинністю, тероризмом, незаконними операціями зі зброєю, контрабандою товарів, незаконним вивезенням культ, цінностей, з питань взаємної прав, допомоги в цивільних, сімейних та кримінальних справах. Спірні питання, пов'язані із тлумаченням або виконанням положень док-та, розв'язуються за допомогою засобів мирного врегулювання спорів, прийнятих у *міжнародному праві*. Договір було укладено строком на 10 років, його дія автоматично продовжуватиметься на наступні 5-річні періоди, якщо жодна з договірних сторін не повідомить іншу про своє бажання денонсувати його шляхом письмового повідомлення не менше, ніж за один рік до закінчення

ВІДП. Терміну.

Д.В. Табачник

Українсько-трансільванський союзний ДОГОВІР 1656 — двостороння міжнар. угода, укладена внаслідок обміну посольствами між Військом Запорозьким і князем Трансільванії Юрієм II Ракоці (1648-60), який, як і батько — союзник *Б. Хмельницького* Юрій I Ракоці, — виступав претендентом на престол Речі Посполитої. У січні 1654 трансільванський князь поновив *дипломатичні відносини* з Військом Запорозьким, розірвані після втручання останнього в молдовські справи (див. *Українсько-молдовський договір 1650*), і вибачився за участь у воєнних діях проти козаків влітку 1653. Б. Хмельницький, у свою чергу, 20.02.1654 відрядив із Чигирин до Юрія II Ракоці посольство з пропозицією підтримувати дружні відносини, «щоб між нами, як і раніше, існував зв'язок найтіснішої дружби». Бойові дії між Військом Запорозьким і Польщею восени 1654 — взимку 1655 уповільнили процес укр.-трансільванського зближення, але загострення укр.-московських відносин у Білорусі й під час спільного походу в Галичину у вересні — жовтні 1655, з одного боку, та успіхи шведських військ у Польщі після оголошення їй Стокгольмом війни 19.07.1655 — з іншого, настійно диктували потребу узгодження позицій між Чигирином і трансільванським правителем. Ситуація ускладнювалась тим, що шведський король Карл X Густав планував у разі остаточного розгрому Речі Посполитої залишити собі Підляшшя, Холмщину й Галичину, а Поділля та Надсяння передати Юрію II Ракоці. 10.04.1656 до Трансільванії вирушило посольство */ Бреховецького*, що мало передати принципову згоду Б. Хмельницького на укладення міждерж. союзу та пропозицію розпочати бойові дії проти Польщі. Перший крок до юрид. оформлення угоди було зроблено з прибуттям до Чигирини в липні 1656 трансільванського посла *Ф. Шебеші*, коли сторони домовились не допомагати ворожим *третім державам*. 2.09.1656 козацькі послы на *аудієнції* в Юрія II Ракоці сформулювали головну умову дог-ру: влада Війська Запорозького має бути по Віслу. Трансільванський князь, стривожений відвоювання поляками у шведів Варшави й початком моск.-польських мирних переговорів під Вільно, погодився з позицією укр. сторони, якщо Карл X Густав після розгрому Польщі виділить йому Краків і Підляшшя до Зах. Бугу. 8(18). 10.1656 у Чигирині відбулось затвердження угоди про союз і взаємодопомогу, за якою Б. Хмельницький погодився підтримати кандидатуру Юрія II Ракоці на польський престол і надати йому військ, допомогу. У додатку до дог-ру зазначалось, що «міста по Віслу ріку і в яких проживали руські люди благочестиві й церкви були, і їм бути до міст... Війська Запорозького». Органічним доповненням укр.-трансільванської угоди й відповіддю гетьманського уряду на *Віденське перемир'я 1656* між Московським царством і Річчю Посполитою став підписаний ним 26.11 (6.12). 1656 у трансільванському замку Раднот (тепер Ієрнут) багатосторонній договір (Швеція, Бранденбург, литовський кн. Б. Рад-зивілл, Трансільванія і Військо Запорозьке) про спільні дії проти Речі Посполитої та її поділ у разі розгрому. Карл X Густав мав отримати

Королівську Пруссію, Куявію, північну Мазо-вію, Жемайтію, Інфлянти з Курляндією та Підляшшя; бранденбурзький курфюрст Ф. Віль-гельм (1640-88) — більшу частину Великопольщі; Б. Радзивілл — Новогрудське воєводство; Юрій II Ракоці — Півд. Мазовію й Малопольщу; Б. Хмельницький — решту Польського королівства. Але укладення останнім 18.07.1657 антишведської наступальної угоди з Данією й Норвегією та примирення 19.09.1657 із Бранденбургом коштом визнання його незалежності, поразка трансільванської армії 12(22). 1657 на Поділлі й смерть Б. Хмельницького унеможливили реалізацію Радотського договору.

В.І. Головченко

Українсько-турецький договір про дружбу і братерство 1922 — двостороння міжнар. угода, укладена 2.01.1922 в Анкарі членом ВУЦВК Рад УСРР, командувачем Збройними силами України та Криму *М. Фрунзе* й комісаром закорд. справ Уряду Великих національних зборів (ВНЗ) Туреччини Юсуфом Кемаль-беєм; складалась із 16 статей. її підписання було ініційоване *Х. Раковським* як для розширення кола дип. визнання юридично незалежної УСРР, так і з огляду на те, що основні поставки зброї й боєприпасів військам Мустафи Кемаль-паші (*Ататюрка*), що вели б-бу з грец. експедиційним корпусом, згідно з Договором про дружбу і братерство між РСФРР і націоналістичною Туреччиною, укладеним у Москві 16.03.1921, здійснювались через Одесу. У ст. 1 укр. сторона визнала *суверенітет* Національного Уряду Туреччини, створеного ВНЗ, і нове територ. розмежування в Закавказзі, зафіксоване в Московському договорі (райони Карса, Ардагана й Арт-вина відходили до Туреччини). Націоналістична Туреччина, у свою чергу, визнавала УСРР «незалежною й суверенною державою, створеною волею українських робітників і селян» (ст. 2). У ст. 14 містилась заява сторін про те, що, на їхню думку як «прибережних держав Чорного моря», «ніякий режим на міжнародних річках, що вливаються в нього, не може бути ані застосований, ані встановлений без їхньої дійсної участі». Решта статей угоди, по суті, дублювала положення Московського договору 1921. У них, зокрема, зазначалось, що всі угоди, укладені між Російською та Османською імперіями, не відповідають обопільним інтересам, і тому визнаються скасованими. Укр. сторона повністю відмовилась від усіляких прав, що мали відношення до режиму капітуляцій (вилучення іноземців зі сфери юрисдикції д-ви перебування); на громадян однієї сторони, що мешкають на території іншої, поширювались права й обов'язки, що випливають із місцевих законів. УСРР і Туреччина зобов'язались також не допускати утворення чи перебування на своїй території орг-цій або груп, що мали на меті б-бу

ПРОТИ ІНШОЇ СТОРОНИ.

В.І. Головченко

Українсько-турецький договір про дружбу і співробітництво 1992 — двостороння угода, підписана Президентами України *Л. Кравчуком* і Турецької Республіки *С. Демірелем* в Анкарі 4.05.1992 під час перебування укр. лідера в Турецькій Республіці; ратифікована ВР України 17.09.1992; набула чинності 30.05.1994. Договір передбачає розбудову відносин між Україною і Туреччиною як дружніми д-вами на основі принципів і *норм міжнародного права*. Ним закладено основу широкого двостороннього співробітництва в політ., екон., культ, та інших сферах. Передбачено, зокрема, розвиток прямих зв'язків між підприємствами, співпраця у справі охорони навколишнього середовища, науки і техніки, зв'язку, інформації, туризму, спорту. Приділено увагу спільній б-бі зі злочинністю, контрабандою, розвитку контактів у військ, галузі. Заохочуватимуться міжпарл. зв'язки, контакти між громад, орг-ціями, окремими громадянами. Особливого значення надано взаємодії в Чорноморському регіоні на основі «Декларації про Чорноморське економічне співробітництво». Договір передбачає співпрацю в рамках НБСС, в структурах *Організації Об'єднаних Націй*. Він став прав, основою для подальшого розвитку різнобічного співробітництва між Україною і Турецькою Республікою. Угода підносить стосунки між нашими країнами, основи яких закладені *українсько-турецьким договором про дружбу і братерство 1922*, на якісно новий щабель, сприяє розвитку в районі Чорного моря відносин довіри і взаємодії, перетворення його в зону екон. співпраці і процвітання. Укладено строком на 10 років. Передбачається автоматичне продовження його дії на наступні 5-річні періоди, якщо жодна з сторін не денонсує його за рік до закінчення

ВІДП. терміну.

Д.В. Табачник

Українсько-турецький союзний договір

1669 — двостороння міжнар. угода, ухвалена 12.03.1669 у Корсуні на розширеній стар-

шинській козацькій раді, скликаній гетьманом *П. Дорошенком*. Її укладення було зумовлене трагічними для України статтями й міжнар. наслідками *Андрусівського перемир'я 1667* між Московським царством і Річчю Посполитою, що підштовхнули правобережного гетьмана до зближення з Кримським ханатом і *Портою*. Цей курс підтримувався й частиною лівобережного козацтва, яке планувало заручитися підтримкою Бахчисарая у визволенні «з польської і московської неволі». Готуючись до визв. походу на зах.-укр. землі в союзі з кримським ханом Аділь Гереєм, П. Дорошенко відрядив до Стамбула посольство з запевненням готовності прийняти тур. протекцію. Колишній союзник *Б. Хмельницького* султан Мехмед IV (1648-87) застеріг у серпні 1667 короля Речі Посполитої Яна II Казимира (1648-68), щоб той не чинив шкоди козакам, які тепер «заховалися» під його опіку. Але рос. уряд, прагнучи зберегти статус-кво, створений Андрусівським перемир'ям, прийняв пропозицію *А. Ордина-Нацюкіна* розколоти укр.-татарську спілку шляхом компрометації П. Дорошенка в очах укр. населення й хана. Для цього на поч. вересня 1667 харківський полковник І. Сірко і кошовий Січі І. Ріг здійснили вторгнення в Крим, чим було не лише провалено Західний похід П. Дорошенка (9(19).10.1667 він змушений був з огляду на припинення татарами бойових дій укласти в Підгайцях з польним гетьманом Яном Собеським угоду про визнання підданства королю й дозвіл шляхті повертатись до маєтків на Правобережжі), а й істотно ускладнено укр.-кримські відносини. Ситуація, що склалась, не залишала П. Дорошенку вибору, крім тіснішого зближення зі Стамбулом. Тому на поч. лютого 1668 старшинська рада за участю представників лівобережного гетьмана *І. Брюховецького* ухвалила «з обох боків Дніпра жителям бути у возз'єднанні й жити б окремо і давати данину турецькому цареві та кримському хану, так як платить валаський князь». Уже в березні 1668 великий візир попередив польського канцлера про намір султана взяти козаків під свою опіку, що дозволило П. Дорошенку в травні - червні 1668 здійснити похід на Лівобережжя, усунути від влади *І. Брюховецького* і стати гетьманом усієї України. Але в серпні 1668 ситуація ускладнилась обранням на Січі гетьманом писаря П. Суховія, що негайно визнав *протекторат* Кримського ханату. Дізнавшись про зміну зовн.-політ. курсу Аділь Герея, що підтримав самозванця, П. Дорошенко пригрозив бахчисарайським послам завдати Криму такого самого погрому, як зробив це свого часу його дід — *М. Дорошенко*, і відрядив до Стамбула посольство на чолі з військ, писарем Л. Бужкевичем та полковником Г. Білогрудом, що мало представити проект союзного дог-ру із 17 статей. Він передбачав: довічне обрання гетьмана; звільнення укр. населення від сплати данини й податків; автономію православної церкви, що мала перебувати в підпорядкуванні Константинопольського патріарха; заборону туркам і татарам на території України будувати мечеті, брати ясир і руйнувати поселення; укладення султаном і ханом договорів із Московським царством і Річчю Посполитою лише з відома гетьмана; визнання ним протекції султана та згоду брати участь у воєнних кампаніях Порти. Султанський уряд задовольнив клопотання укр. сторони й відрядив посольство на чолі з чаушем Селімом для прийняття присяги з боку гетьмана та старшини. Корсунська старшинська рада 10-12.03.1669 в присутності польського й рос. посланців затвердила зовн.-політ. вибір гетьмана, але в присязі Мехме-ду IV відмовила (відп. церемонія відбулась лише на поч. січня 1670). 26.08.1669 на козацькій раді під Уманню тур. посланець вручив П. Дорошенку султанські інсигнії (булаву, бунчук, хоругву, шаблю), що означало формалізацію укр.-тур. союзної угоди, яка діяла до укладення *Буцацького мирного договору 1672* між Туреччиною і Річчю Посполитою.

В.І. Головченко

Українсько-турецький союзний договір 1712 — двостороння міжнар. угода, укладена внаслідок переговорів у Стамбулі в грудні 1711 — лютому 1712 дип. місії *П. Орлика* в складі прилуцького полковника Д. Горленка (голова), ген. судді Війська Запорозького К. Довгополого, ген. писаря *І. Максимовича*, ген. осавула *Г. Гер-цика* та кошового Січі К. Гордієнка, що мала на меті виробити точні умови сподіваного виведення рос. військ з України згідно з *Прутським миром 1711* я обговорити характер відносин козаків із *Портою*. Козацька делегація, відповідно до інструкцій гетьмана, мала домагатись, за аналогією з *українсько-кримським союзним договором 1711*, гарантій з боку Стамбула в тому, що «Україна по обидва боки Дніпра разом із Військом Запорізьким і народом малоросійським завжди залишається вільною від чужоземного володіння», а її союзники «не повинні під приводом визволення чи захисту намагатись встановити повне панування, васалітет або підпорядкування»; росіяни мали назавжди піти з обох частин України та зректись будь-яких майбутніх претензій управляти нею. Але вправність моск. дипломатії, очолюваної *П. Шафіровим*, і згода *Петра* /віддати туркам Азов та знищити

Таганрог і фортеці на нижньому Дніпрі, зумовили досить помірковані пункти союзної угоди, сформульовані в грамоті султана Ахмеда III від 5(16).03.1712, що видавалась і від імені кримського хана *Девлет Герей II*. Документ базувався на прецедентах, створених *українсько-кримським союзним договором 1648 та українсько-турецьким союзним договором 1669*, і передбачав, що гетьманові надається найвища й виняткова влада над правобережними козаками («хай він там вільно править, керує і проводить порядок згідно з їх давніми законами, на цьому березі Дніпра, крім Києва із приналежними малими містечками, які ми разом із потойбічною Україною відступили москови-там»); їм і всьому укр. населенню гарантується свобода; гетьман має вільно обиратись; Порта не втручатиметься у справи Війська Запорізького, а воно не сплачуватиме Стамбулові податків чи данини. Натомість козацькі послі брали на себе такі зобов'язання: гетьман і козаки будуть завжди вірні султанському урядові, братимуть участь у захисті й військ, походах Османської імп., а також визнаватимуть *протекторат* султана. Угода залишалась чинною до укладення *Адріанопольського мирного договору 1713* між Московським царством і Османською імперією.

В.І. Головченко

Українсько-турецька угода про вільне мореплавство й торгівлю — двосторонній міжнар. договір, укладений, на думку О. Пріцака, внаслідок посольства *Ф. Джеджалія* до Стамбула в липні 1648, або, як стверджують *В. Смолій* і *В. Степанков*, у результаті посольства *А. Ждановича*, відрядженого *Б. Хмельницьким* разом із тур. послом Осман-агою з Чигирини 23.07.1650. Під час переговорів з Осман-агою 20.07.1650 гетьман зобов'язався не допускати мор. походів запорожців, не брати участі у ворожих щодо Порти акціях і дотримуватись *українсько-кримського союзного договору 1648*. Козацьке посольство мало просити султана Мех-меда IV (фактично, великого візира, оскільки султану було 8 років) про допомогу в б-бі з Річчю Посполитою, заміну пропольськи налаштованого молдовського господаря *В. Лупула*, а також висловити згоду *Б. Хмельницького* на тур. протекцію. У грудні 1650 султанський уряд прийняв рішення взяти гетьмана «під крило й протекцію неосяжної Порти», але з огляду на триваючі війни з Персією й Венецією утримався від безпосереднього надання воєнної підтримки, обмежившись «строгим указом» кримському хану *Іслам Герей III*, «аби він ніколи своїх очей і вух не звертав у польський бік». Ймовірно підписаний тоді ж укр.-тур. договір з 13 пунктів надавав від імені султана «свободу Козацькому війську і його землі» плавати по Чорному та Середземному морях до всіх «портів, міст і островів» Османської імп. та інших д-ав (п. 1); укр. купці з їхніми товарами на 100 років (як мінімум, на 30) звільнялись «від усяких мит і податків» (п. 2); українці могли будувати склади й торгувати в містах і портах Туреччини та «жити із всією свободою без жодних податків до згаданих 100 років» (п. 3); у Стамбулі передбачалось перебування «резидента Війська Запорозького» для захисту інтересів укр. купців (п. 4); Військо Запорозьке мало не допускати «свавільних людей», у т. ч. донських козаків, у Чорне море й побудувати нижче дніпровських порогів аж до гирла Півд. Бугу «кілька портових міст» (п. 5, 7).

В.І. Головченко

Українсько-туркменський договір про дружбу і співробітництво 1992 — двостороння угода, підписана Президентом України *Л. Кравчуком* і Туркменістану *С. Шязовим* 10.10.1992 в м. Ашгабат під час перебування укр. держ. делегації в Туркменістані; ратифікована ВР України 9.04.1993; набула чинності з 5.11.1994. Документ базується на принципах взаємоповаги і незалежності сторін, держ. *суверенітету*, територ. цілісності, невтручання у внутр. справи, незастосування сили чи загрози силою та на інших заг.-визнаних *нормах міжнародного права*. Держави зобов'язались утримуватися від участі або підтримки будь-яких дій або заходів, спрямованих проти іншої сторони, в т. ч. в екон. сфері. Дог-ром передбачається розвивати політ., екон., наук.-техн., культ., гуманітарне, екологічне, інформ. співробітництво між Україною та Туркменістаном. Окремими статтями цього дог-ру було визначено, що сторони з часом укладуть: низку договірно-прав. док-тів зі співробітництва в коне, освітній, культ., туристичній, наук., техн., екологічній безпеки та інших сферах; про прав. допомогу в цивільних, сімейних, кримінальних справах; угоди про взаємні поставки, послуги, платежі; угоди, що регулюватимуть партнерські відносини в галузях с. г-ва, енергетики, транспорту, інформатики, зв'язку, транзитних перевезень, а також інших питаннях, що становлять взаємний інтерес. Обумовлено вирішувати питання

майнових спорів, інших проблем стосовно власності, в т. ч. інтелектуальної і промислової. Статті базового укр.-туркменського дог-ру 1992 містять також положення про розвиток взаємовигідного співробітництва як між урядовими, так і неурядовими орг-ціями та закладами, приватними орг-ціями і особами в здійсненні спільних проектів, діяльності культ., наук, та інших фондів і асоціацій, розвитку контактів між парламентами і парламентаріями обох д-ав, обміну делегаціями. Дог-ром передбачається взаємодія в *зовнішній політиці*, зовн.-екон. діяльності, в роботі міжнар. орг-цій, в т. ч. економічних і фінансових. Особливо актуальним залишається положення дог-ру, що передбачає співпрацю в б-бі з корупцією, організованою злочинністю міждерж. та міжрегіонального характеру, *тероризмом міжнародним, піратством*, незаконними операціями зі зброєю і вивезенням культ, цінностей. Договір не зачіпає прав і зобов'язань сторін, що випливають з інших укладених НИМИ МІЖНАР. УГОД.

Д.В. Табачник

Українсько-угорський договір про основи добросусідства та співробітництва 1991 —

двостороння угода, підписана Головою ВР України *Л. Кравчуком* і Прем'єр-міністром Угорської Республіки *Й. Анталлом* у Києві 6.12.1991 під час перебування угорського лідера в Україні; ратифікована ВР України 1.07.1992; набула чинності 16.06.1993. У дог-рі задекларовано надання нової якості двостороннім відносинам, прагнення зробити внесок у побудову демокр., мирної і єдиної Європи, підтвердження відданості своїм зобов'язанням, зафіксованим *Статутом ООН, Заключним актом Народи з безпеки та співробітництва в Європі 1975, Паризькою хартією для нової Європи* та іншими док-тами НБСЄ. Виходячи з цих положень, сторони домовилися розвивати свої відносини як дружні д-ви на основі принципів добросусідства, взаємної поваги та співробітництва. Поважаючи територ. в Європі, зокрема в галузі безпеки в Європі. Ст. 9 і 10 обумовлюють питання співпраці у справі оборони, роззброєння, військ, контактів, розширення двосторонньої співпраці військ, відомств та ген. штабів, консультацій з питань оборонних доктрин обох д-ав. Ст. 12 і 13 визначають співробітництво у фінанс, екон., енергетичній, інвестиційній, валютній сферах, співпрацю в рамках багатосторонніх міжнар. фінанс. установ. Ст. 15 регламентує співпрацю у сфері розбудови прав, д-ви та демокр. інститутів. Ст. 18 визначає співпрацю на місцевому і регіональному рівнях, політ, та неурядових орг-цій, профспілкових об'єднань. Ст. 17 обумовлює напрямки співпраці в культ., освітній та гуманітарній сферах, пресі та інших ЗМІ. Ст. 19 визначає співпрацю з питань візової політики, зі спрощення візових процедур на основі взаємності. Ст. 20 регламентує прагнення сторін розвивати співробітництво між правоохоронними органами в б-бі із злочинністю та налагодження співпраці в б-бі з тероризмом. Договір укладено на 10 років, його чинність автоматично продовжується на наступні 5 років, якщо будь-яка із сторін не заявить про рішення денонсувати його шляхом письмового повідомлення за рік до закінчення чергового 5-річного періоду.

Д.В. Табачник

Українсько-чеський договір про дружні відносини та співробітництво 1995 —

двостороння угода, підписана Президентами України *Л. Кучмою* і Чеської Республіки *В. Гавелом* у Празі 28.06.1995 під час візиту укр. лідера до Чехії; ратифікована 6.10.1995; набула чинності 25.07.1996. У дог-рі підкреслюється, що сторони, враховуючи традиційно дружні відносини між народами двох країн, переконані в тому, що довіра, взаємна повага та співробітництво між д-вами відповідають інтересам народів України і ЧР, сприяють наданню нової якості двостороннім відносинам. Усвідомлюючи істор. переміни в Європі та у своїх д-вах, сторони готові, керуючись цілями і принципами *Статуту ООН*, розвивати свої відносини на принципах суверенної рівності, незастосування сили, непорушності кордонів, територ. цілісності, політ, незалежності, поважання прав людини та основних свобод. Дві д-ви взяли на себе зобов'язання вирішувати спірні питання лише мирними засобами відповідно до Статуту ООН, док-тів НБСЄ, обіцяють сприяти співробітництву між органами місцевого та регіонального самоврядування, проведенню зустрічей на найвищому рівні, консультацій міністрів закорд. справ. Великого значення надаватиметься розширенню міжпарл. зв'язків, контактів між неурядовими орг-ціями, політ, партіями, профспілками, реліг. орг-ціями. Особлива увага приділятиметься розвитку взаємовигідного екон. співробітництва. Першорядного значення набуде удосконалення механізму взаємних екон. і торг. зв'язків, наближення їх по всьому комплексу пром. і наук.-техн. співробітництва до процесів світового г-ва, практики і норм міжнар. ринку. Передбачено розширення

співробітництва у сфері транспорту, захисту та поліпшення стану навколишнього середовища, зменшення та ліквідації стихійних лих, зокрема впливу наслідків Чорнобильської катастрофи. Поставлено за мету розвивати і зміцнювати співробітництво в галузі культури, науки, освіти та інформації, домагатися, щоб етнічна культура, мовна і реліг. самобутність нац. меншин користувалися взаємним захистом. Певне місце відведено в тексті дог-ру питанню протистояння злочинності, тероризму, розповсюдження наркотиків. Підкреслюється, що сторони співпрацюватимуть і обмінюватимуться інформацією у справі б-би з кримінальною і організованою злочинністю, тероризмом, нелегальним обігом наркотиків, повітр. і мор. піратством, співпрацюватимуть при вирішенні міграційних питань, включаючи запобігання незаконній міграції. Присутній намір співробітництва в питаннях взаємної прав, допомоги в цивільних, сімейних та кримінальних справах. Договір не спрямований проти будь-якої третьої д-ви, не зачіпає прав і обов'язків договірних сторін за чинними двосторонніми і багатосторонніми угодами, які вони уклали з третіми країнами. Документ укладено строком на 10 років, і його дія буде потім автоматично продовжуватися на наступні 5-річні періоди, якщо жодна з учасників дог-ру письмово не повідомить іншу про свій намір денонсувати ЙОГО.

Д.В. Табачник

Українсько-шведський союз 1708 —

таємна домовленість гетьмана */. Мазепи* із шведським королем Карлом XII щодо умов виступу Війська Запорізького на боці останнього проти моск. царя *Петра I* у *Північній війні 1700-21*. Спирався на прецедент *Корсунського договору 1657* між Військом Запорозьким і Швецією й був зумовлений, з одного боку, планами Петра I повністю скасувати внутр. автономію Гетьманщини, а з іншого, — потребою легітимізації Карлом XII угоди І. Мазепи із шведським ставлеником на престолі Речі Посполитої С. Лещинським 1707, за якою гетьман мав здобути князівський титул, а Україна в складі Правобережжя й Лівобережжя із Сіверщиною — увійти до складу Речі Посполитої з правами, аналогічними тим, якими користувалось Велике князівство Литовське. Для Карла XII значення домовленості з І. Мазепою зростало після невдач у вересні 1708 від рос. військ у Білорусі й вимушеного повороту шведської армії на південь. Згідно з опублікованим */. Борщаком 1925* «Виводом прав України» (меморандумом, з яким 77. Орлик 1712 звернувся до європ. монархів), союзна угода передбачала наступне: Україна має бути незалежною та вільною; шведський король зобов'язаний захищати Україну від усіх її ворогів і посилати допомогу, коли про це попросять гетьман і «стани»; усі загарбані Московією землі, що колись належали «руському» народові, повинні бути повернені укр. князівству; І. Мазепа буде довічним князем України; шведський король не має права претендувати на титул князя чи командувача збройними силами України; для стратегічних потреб шведська армія може зайняти 5 укр. міст. Гетьман також зобов'язувався залучити до антимоск. союзу слобожанські козацькі полки, донських козаків і калмиків, постачати шведським військам провіант і фураж. З огляду на практиковану І. Мазепою таємну дипломатію, оригіналу зазначеного док-та досі не знайдено, але збереглась угода Карла XII з кошовим отаманом Запорозької Січі К. Гордієнком, підписана за посередництва гетьмана 28.03(8.04).1709 у Будищах під Полтавою. У ній Карл XII обіцяв захищати Україну й не укладати миру з царем доти, доки українці остаточно й назавжди не визволяться від Москви та не відновлять своїх прав і привілеїв; шведська армія не повинна була завдавати укр. населенню збитків, а солдати, що кривдять місцевих мешканців, мусять зазнати суворої кари. Зі свого боку, козаки мали переконати селян, аби ті утримувались від нападів на шведські підрозділи й частини й забезпечували союзників продовольством. Попри поразку Карла XII у Полтавській битві 27.06(8.07).1709, угода залишалась юридично чинною до загибелі 30.11(11.12).1718 шведського короля, оскільки той 5(16).04.1710 підтвердив акт обрання гетьманом П. Орлика та договір із Військом Запорозьким.

В.І. Головченко

Українець Омелян Гнатович (1641 - 12.09.1708, Угорщина) — рос. держ. діяч і дипломат. Походив із дрібнопомісних дворян. З 1660 — піддядчий *Посольського приказу*; дип. службу проходив під керівництвом *А. Ордина-Нащокіна*, разом з ним 1662-63 брав участь у моск. посольстві до Варшави і укладанні *Андрусівського перемир'я 1667* між Московським царством і Річчю Посполитою. У 1672-73 — посланнику Швеції, Данії, Нідерландах, вів переговори про участь цих д-ав у бойових діях проти Туреччини; в 1681 отримав звання думного дяка; в 1679 і 1684 вів таємні переговори з гетьманом *7. Самойловичем* щодо можливості укладання антитур.

союзу з Варшавою; брав участь у підписанні *Вічного миру 1686* між Московським царством і Річчю Посполитою та *Коломацьких статей 1687* між Військом Запорозьким і Московським царством. У 1689-99 керував Посольським приказом; у 1698 спільно з козацьким посланцем І. Зарудним вперше зумів укласти перемир'я з Туреччиною без посередництва Кримського ханату, після чого 1699 був призначений послом до Стамбула, де добився вигідного для Москви *Константинопольського миру 1700*. У 1702-06 керував Провіантським приказом, звинувачений у зловживаннях, зазнав тілесного покарання і грошового штрафу; в 1707-08 був послом у Речі Посполитій, помер під час поїздки в Угорщину з метою посередництва в примиренні повсталого кн. Ф. Ракоці з австр. імператором ЙоСИфом I. В.І. Головченко

Уліссєа (Uli88ea) Асдрубал Пінто де (31.10.1927, Педра-ді-Фогу, Бразилія) — бразильський дипломат. Бакалавр юрид. і соц. наук. У 1958-61 — 3-й секр. посольства Бразилії в Індонезії; 1961-62 — віце-консул у генконсульстві Бразилії в Глазго; 1962-63 — консул у генконсульстві Бразилії в Бостоні; 1963-64 — консул у генконсульстві Бразилії в Розаріо; 1964-67 — заст. начальника цивільного кабінету апарату Президента Бразилії в парл. справах; 1967-69 — 1-й секр., радник у постпредстві Бразилії при ООН; 1969-71 — радник, тимчасовий повірений у справах Бразилії в Австралії; 1971-87 — урядовець ОАД і МЗС Бразилії; 1987-91 — Надзвичайний і Повноважний Посол Бразилії в Державі Ізраїль; 1991-92 — Надзвичайний і Повноважний Посол Бразилії в Кубі; 1993-94 — урядовець Мін-ва культури Бразилії. У 1994-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Федеративної Республіки Бразилія в Україні.

В.І. Головченко

Ульбрихт (Ulbri8pi) Вальтер (30.06.1893, Лейпциг — 1.08.1973, Берлін) — нім. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в кравецькій сім'ї. Чл. Соціал-демокр. партії Німеччини з 1912. У 1915-18 служив у кайзерівській армії. У 1918 вступив до «Союзу Спартака», 1919 став одним із засновників Комуністичної партії Німеччини (КПН). 1919-22 — політ, секр. окружному КПН у Середній Німеччині, Тюрингії. З 1923 — чл. ЦК, секр. ЦК КПН, з 1928 — кандидат у члени Виконкому Комінтерну. У 1926-28 — чл. саксонського ландтагу, 1928-33 — депутат рейхстагу від Півд. Вестфалії. 1933-36 — в еміграції у Франції. 1936-38 брав участь у громадян, війні в Іспанії у складі інтербригади. 1939-45 — в еміграції в СРСР, очолював комітет «Вільна Німеччина». У 1945 повернувся до Німеччини. 1946-49 — заст. голови СЄПН. У квітні 1954 — травні 1971 — 1-й секр. ЦК СЄПН, одночасно у 1949-55 — заст. Прем'єр-міністра НДР. У 1955-60 — 1-й заст. Голови Ради міністрів, 1960-71 — Голова Держради НДР та голова Ради національної оборони. Із метою зміцнення пануючого в НДР комуніст, режиму активно прагнув *визнання міжнародно-правового* НДР і формування схід.-нім. держ. ідентичності як «соціалістичної альтернативи» ФРН. З 1953 вів переговори з Кремлем, щоб обмежити зв'язки та переміщення населення між зах. і схід, секторами Берліна. Свідомо пішов на загострення Берлінської кризи 1958-61 і домогся дозволу на побудову т. зв. «берлінського муру» 12-13.08.1961. У червні 1964 досяг укладення Договору про дружбу, взаємодопомогу та співробітництво між НДР та СРСР, що гарантував «недоторканність кордонів НДР» та передбачав «існування двох суверенних німецьких держав». Але жорсткий курс У. на побудову сталінської моделі соціалізму в НДР та загострення відносин із Заходом у кінцевому підсумку призвели до незадоволення рад. керівництва й заміни його поміркованішим *Е. Хонеккером*. Із травня 1971 У. — почесний голова СЄПН.

РА. Кривонос

УльманіС (Ulmanic) Гунтіс (13.09.1939, Рига, Латвія) — латвійський громад.-політ, і держ. діяч. У 1963 закінчив Латвійський держ. ун-т (Рига). 1965-71 — економіст Ризького міського управління громад, транспорту. 1972-92 працював у системі комунальних послуг, пройшов шлях від економіста до керівника Ризького міського управління комунальних послуг. 1992-93 — чл. правління Латвійського нац. банку. З червня 1993 — депутат Сейму Латвії. 7.07.1993 обраний Президентом Латвійської Республіки. 7.06.1996 переобраний Президентом країни на другий термін (до 8.07.1999). Як глава д-ви 21-22.11.1995 перебував з офіц. візитом в Україні, під час якого було підписано низку док-тів про двостороннє співробітництво, зокрема у сфері залізничного та мор. транспорту, у соц. сфері тощо. 28-29.11.1997 перебував в Україні з неофіц. візитом. Висловлювався за активізацію укр.-латвійської співпраці у сфері безпеки, за розширення співробітництва Україна — *НАТО*.

Л.В. Губерський

Ультиматум (з лат. иШтаШт — доведене до кінця): 1. У міжнародному праві — висловлена в дип. док-ті або в усній формі категорична й безумовна вимога однієї д-ви до іншої про здійснення або нездійснення будь-яких дій в указаний термін. Може супроводжуватись погрозою санкцій або інших дій (напр., розірвання дип. відносин). 2. Під час воєнних дій — вимога, оголошена противником, про складання зброї, здавання ПОЗИЦІЙ, капітуляцію. *Т.І. Шинкаренко*

УМОВИ торгівлі — показник зміни пропорцій зовн.-торг. обміну, співвідношення індексів експортних та імпорتنих цін країни. Зміна умов торгівлі в кінцевому рахунку пов'язана з рухом цін на експортовану й імпортовану продукцію і залежить від структури експорту й імпорту. У т. застосовуються в міжнар. статистиці, при аналізі стану зовнішньої торгівлі. Дані про зміну У. т. періодично публікуються в екон. виданнях *Організації Об'єднаних Націй*. *р.о. Заблоцька*

Умови чинності міжнародних договорів —

вимоги міжнародного права, дотримання яких надає договору правомірність, в силу чого він є обов'язковим для виконання його учасниками. У ч. м. д. перелічено в ст. 46-53 *Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969*. Вони включають умови щодо суб'єктів дог-ру (належні сторони, що володіють міжнар. правосуб'єктністю), дійсності волевиявлення сторін (компетентність сторін, дійсність повноважень, відповідність дій уповноважених представників своїм повноваженням, відсутність примусу щодо цих осіб, загрози силою чи її застосування, помилки, обману чи підкупу сторін, уповноважених тощо); об'єкту і мети дог-ру (відповідність дог-ру основним міжнародного права принципам). Дотримання сукупності всіх цих умов надає дог-ру якість чинності. У ч. м. д. відрізняються від поняття умов, передбачених дог-ром щодо його дії (порядку та моменту вступу в дію дог-ру та його частин, терміну його дії, припинення тощо). У Віденській конвенції про право міжнар. дог-рів не дається прямого визначення чинності міжнар. дог-ру. У ст. 42 говориться про те, що чинність міжнар. дог-ру може оспоруватись лише на основі цієї конвенції. Чинність міжнар. дог-ру визначається за міжнар. правом. Згідно з доктринальним тлумаченням Віденської конвенції про право міжнар. дог-рів, чинними є дог-ри, що володіють міжнар.-прав. правомірністю, повноцінністю, в силу якої вони є обов'язковими до виконання його учасниками та для поваги всіма іншими д-вами. Чинність дог-ру передбачає не лише його правомірність як вже діючого дог-ру, а й гіпотетичну можливість його дійсності (напр. до вступу в силу дог-ру).

О.В. Буткевич

Універсального правонаступництва теорія — теорія правонаступництва держав, згідно з якою до держави-наступниці переходить весь обсяг міжнар. прав та обов'язків держави-попередниці. У п. т. була сформульована і панувала в доктрині міжнародного права в XVII — XIX ст. Прибічники: Г. Гроцій, С. Пуффендорф, Е. де Ваттель. У п. т. була покликана забезпечити стабільність міжнародних відносин та продовження прав і обов'язків д-ви незалежно від внутр. чи територ. змін, що в ній сталися. У п. т. може бути застосована у випадках повного правонаступництва, коли держава-попередниця припиняє існування і необхідно забезпечити перехід прав та обов'язків до нового носія — держави-наступниці (при поділі д-ви, об'єднанні дав, правонаступництві при соц. рев-ції). У п. т. іноді ототожнюють з *континуїтету теорією*. Різниця між ними полягає в тому, що у випадку універсального правонаступництва держава-попередниця і держава-наступниця є двома різними суб'єктами міжнародного права, між якими відбувається перехід прав та обов'язків. При континуїтеті продовжує існувати один і той самий суб'єкт права, в якому відбулись певні зміни, але який продовжує нести свої права та обов'язки. У порядку універсального правонаступництва не переходять т. зв. «особисті» права та обов'язки д-ви, які вважаються такими, що нерозривно пов'язані з її правосуб'єктністю і тому припиняються разом з її зникненням (права та обов'язки за дог-рами про дружбу, союз, нейтралітет; права та обов'язки, що впливають з членства в міжнар. орг-ціях і відносин міжнар. відповідальності). При континуїтеті «особисті» права та обов'язки не припиняються, оскільки не зникає д-ва, що є їх носієм. У п. т. була максимально втілена у *Віденських конвенціях про правонаступництво держав 1978 і 1983*, крім режиму, встановленого для нової незалежної д-ви. На практиці У. п. т. не застосовується в чистому вигляді. Як правило, має місце перехід певного обсягу прав та

обов'язків, що залежить від конкретних обставин правонаступництва і волі держави-наступниці.
Ю.О. Ноговіцина

УНІЯ — політ.-прав. форма об'єднання під владою єдиного суверена держ. суб'єктів із феод, політ, системою, яка позначена збереженням кожним із них значної *автономії* щодо внутр. устрою та політ, рішень. У. як політ, та прав, феномен ґрунтувалася на фундаментальних принципах феод, системи, а саме індивідуалізації інституту влади та особистій лояльності. Необхідними передумовами виникнення міждерж. об'єднання, що створюється на засадах У, є значний ступінь децентралізації владних систем у кожному суб'єкті та їх приблизно однаковий статус. Поодинокі приклади У. в історії міжнар. відносин, такі як *Кальмарська унія 1397*, литовсько-польська унія 1385-1569, унія Шотландії та Англії 1603-1707, свідчать не лише про унікальний характер цього соц.-політ, явища, а й про значну гнучкість феод, системи, що дозволяла створювати як континентальні за масштабами колоніальні системи, на зразок Британської або Російської імперій, так і регіонально обмежені співтовариства зі слабкою владною ієрархією, якою була *Священна Римська імперія*.
А.А. Субботін

Ункіяр-Іскелесійський договір 1833 про

мир, дружбу та оборонний союз між Росією та Туреччиною — підписаний 26.06(8.07). 1833 в м. Ункіяр-Іскелесі (поблизу Стамбулу). Під час *Єгипетської кризи 1831-33* рос. імператор *Микола I* активно підтримував султана Махмуда II проти єгипетського паші Мухаммеда Алі, побоюючись, що перемога останнього призведе до встановлення домінуючого становища Франції на всьому Бл. Сході. Крім цього, царський уряд розраховував, що заступництво султана посилить політ, вплив Росії в Туреччині, особливо в питаннях, що стосувались Чорноморських проток. У квітні 1833 десантні частини рос. армії висадились на азійському узбережжі протоки Босфор та перегородили шлях єгипетським військам на Стамбул. Дії рос. військ викликали обурення Франції та Великої Британії. Намагаючись уникнути приводу для перебування рос. військ у Туреччині, Лондон і Париж вимагали від Махмуда II швидкого примирення з Мухаммедом Алі, що і відбулося в травні 1833. Після того як єгипетські війська відійшли за хребет Тавр, Росія почала виводити десантні частини. Проте до виводу рос. військ посол Росії в Туреччині О. Орлов отримав від султана згоду на підписання дог-ру. Він встановлював вічний мир, дружбу та союз між Росією і Туреччиною. Росія зобов'язувалась у випадку необхідності надати Туреччині військ, допомогу. Таємна стаття звільняла Туреччину від надання Росії військ, допомоги, замість цього у випадку війни та після вимоги Росії, Стамбул зобов'язувався закрити Дарданелльські протоки для всіх інозем. військ, кораблів. Угода викликала протести Великої Британії та Франції, що супроводжувалися військ.-мор. демонстрацією біля тур. берегів. У нотах, переданих у жовтні 1833 брит. і франц. послами рос. уряду, містилися погрози військ, втручання, якщо на підставі підписаного дог-ру почнеться рос. окупація Туреччини. У відповідь рос. мін. зак. справ *К. Нессельроде* вказав, що рос. уряд буде виконувати договір так, ніби цих нот не існувало. Проте вже після підписання угоди її значення для Росії зменшилось у зв'язку з підписанням Миколою I Мюнхенгрецької конвенції 1833 (див. *Мюнхенгрецька конференція 1833*). Коли виник новий конфлікт між султаном та єгипетським пашею в 1839-41, Микола I денонсував договір, розраховуючи полегшити цим підписання з Великою Британією угоди антифранц.

Спрямування.

М.С. Бур'ян

Унковський Григорій (?-?) — рос. дипломат. Походив із дворян. У березні 1649 очолив перше моск. посольство до гетьмана *Б. Хмельницького*; під час переговорів у Чигирині 17-22.04.1649 повідомив козацьку старшину, що цар *Олексій Михайлович* зі співчуттям поставився до б-би Війська Запорозького проти польсько-шляхетської влади, але не може порушити *Поляновського мирного договору 1634* між Московським царством і Річчю Посполитою й відрядити військо під Смоленськ, питання протекції Війську Запорозькому може постати лише в разі повної військ, перемоги повсталих. Водночас Кремль погодився на безмитний *експорт* хліба, солі та інших продовольчих товарів; Б. Хмельницький, зі свого боку, також дозволив моск. купцям вести безмитну торгівлю в Наддніпрянщині. З метою вчинення тиску на Москву гетьман активно використовував «кримську карту» і перебування в Чигирині самозванця Т. Акундінова, що видавав себе за сина царя В. Шуйського (1606-10). У. повернувся в Москву з козацьким

посольством полковника *Ф. Вешняка* і склав докладний «Статейний список про поїздку в Україну», опублікований у т. 2 «Воссоединения Украины с Россией. Документи и материалы» (М., 1953).

В.І. Головченко

УНЦІЯ тройська являє собою 1/12 частину англ. золотомонетного фунта й дорівнює 31,1 грама золота. У світовому вимірі мала особливе значення після рішень Бреттон-Вудської конференції 1944, яка визнала долар США міжнар. платіжним засобом із фіксацією співвідношення

32 дол. до однієї у. т.

В.С. Будкін

Уоллеса місія 1944 — перебування віце-президента США Г. Уоллеса в Китаї в червні — липні 1944 як особистого представника Президента США *Ф. Рузвельта* з метою врегулювання амер.-китайських відносин та визначення напрямів і форм орг-ції амер.-китайського екон. співробітництва. Г. Уоллес також мав на меті з'ясування позиції Комуністичної партії Китаю до співробітництва із США та висловлювався за мирне врегулювання конфлікту між урядом Китайської республіки під проводом *Чан Кайши* та КПК. За результатами місії США було прийнято рішення про розширення амер. екон. та військ. допомоги Китаю.

В.Ю. Константинов

Уповноважений НКЗС СРСР при Рад-наркомі УСРР — з утворенням СРСР представляв інтереси УСРР на міжнар. арені, мав статус члена укр. рад. уряду. Це була посада подвійного підпорядкування, але Москва тільки затверджувала кандидатуру, висунуту з місцевих працівників. У виконанні функцій уповноваженому допомагав апарат із 20 співробітників (з кінця 1925-16). Перший уповноважений НКЗС *О. Шліхтер* очолював ще й комісію в закорд. справах при політбюро ЦК КП(б)У (ліквідована 9.07.1926), що займалася попереднім розглядом і розробкою питань укр. закорд. політики. Для здійснення зовн.-політ. курсу УСРР апарат уповноваженого планував залучити укр. радників і секретарів, які опинилися у складі рад. посольств після злиття дип. служб НКЗС УСРР з рос. представництвами. Однак нарком закорд. справ СРСР *Г. Чичерін* та його заступник *М. Литвинов* переміщували кадри колишнього НКЗС УСРР по Європі, не враховуючи специфічних інтересів УСРР.

М.С. Дорошко

Управління Державного протоколу МЗС України — структурний підрозділ *Міністерства закордонних справ України*. Основні завдання та функції У. Д. п. визначені в Положенні про Управління Державного протоколу МЗС України від 23.03.2001 і полягають у наступному, протокольне і церемоніальне сприяння по забезпеченню візитів Президента України, Прем'єр-міністра України, Голови ВР України, міністра закорд. справ України до зарубіжних країн; а також *глав держав, глав урядів, парламентів, зовн.-політ. відомств інозем. д-ав до України; сприяння інозем. дипломатичним установам у здійсненні дип. контактів із МЗС України та центр, і місцевими органами виконавчої влади; нагляд за дотриманням акредитованими при МЗС України інозем. громадянами з одного боку та правоохоронними органами України — з іншого, положень Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 і Віденської конвенції про консульські зносини 1963, двосторонніх угод і законодавства України щодо імунітетів та режиму перебування вищезгаданої категорії осіб в Україні; здійснення комплексу заходів, пов'язаних із реєстрацією і акредитацією членів дипломатичного корпусу, зміною глав дипломатичних місій і військових аташе; орг-ція протокольних заходів, пов'язаних із прибуттям новопризначених послів в Україну; орг-ція церемоній вручення вірчих грамот Президенту України послами*

інозем. д-ав; орг-ція протокольних заходів, пов'язаних із врученням консульських патентів почесним консулам України в інозем. д-вах, екзекватур ген. і почесним консулам інозем. д-ав в Україні; сприяння в орг-ції і проведенні офіц. і протокольних заходів за участю вищих посадових осіб України і глав дип. місій; розробка інструктивно-нормативних доктів та рекомендацій, що визначають порядок роботи управління з дип. корпусом, прийомом урядових делегацій; підтримання контактів із зовн.-політ. відомствами зарубіжних країн, посольствами інозем. д-ав в Україні, міністерствами, відомствами та іншими органами держ. влади з питань, що пов'язані з підготовкою та проведенням візитів інозем. делегацій в Україну та укр. делегацій

за кордон; координація участі міністерств, відомств та інших центр, органів виконавчої влади України в забезпеченні програм візитів; проведення заходів, пов'язаних із забезпеченням охороною, транспортом, готелями, залами офіц. делегацій в аеропортах та на залізничних станціях, обмін сувенірами; орг-ція відряджень за кордон передових груп для погодження програм візитів та їх наступного протокольного забезпечення; контроль за наданням *дипломатичних привілеїв та імунітетів*, дип. працівникам інозем. д-ав і представництв міжнар. орг-цій в Україні, нагляд за дотриманням положень законодавства України щодо режиму перебування інозем. дипломатів в Україні; розробка та опис церемоній і протокольних заходів; підготовка, ведення та випуск довідника «Дипломатичний корпус». У. Д. п. очолює керівник управління, який є членом
Колегії МЗС України.

В.І. Резніченко

УСТИЧ Сергій Іванович (1955, с. Зачаття Іршав-ського р-ну Закарпатської обл.) — укр. громад.-політ. та держ. діяч. У 1978 закінчив істор. ф-т Ужгородського держ. ун-ту; кандидат філос. наук; 1979-81 — аспірант Львівського держ. ун-ту ім. І. Франка; 1981-90 — асистент, доцент Ужгородського держ. ун-ту. У 1990-92 — заст. голови Закарпатського облвиконкому — нач. управління зовн. зв'язків; у 1992-95 — 1-й заст. голови, в липні 1995 — травні 1999 — голова Закарпатської обласної держ. адміністрації. Указом Президента України від 2.08.1999 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Чеській Республіці.

В.М. Матвієнко

Уті ПОСІДЕТІС (з лат. *uti possidetis* — чим володіли; повна назва — *uti possidetis, ita retinetur* — чим володіли, тим і володійте) — вихідний принцип для визначення кордонів незалежних держав, що утворились внаслідок відокремлення частини території держави, поділу держави та деколонізації. Цей принцип забезпечує стабільність *кордонів держави*, яка здобула незалежність, шляхом трансформації ліній адмін. розмежування в держ. кордон, що знаходиться під захистом *міжнародного права*. Принцип У. п. (принаймні його назва та заг. зміст) був запозичений з рим. права, де т. ч. формулювалося розпорядження претора про приналежність спірного нерухомого майна його колишньому власнику до моменту вирішення спору. При такому погляді на принцип У. п. стає очевидним його проміжний, тимчасовий характер: він не констатує кордони раз і назавжди, а закріплює *статус-кво* на момент правонаступництва з тим, щоб, по-перше, забезпечити певну відправну точку при врегулюванні прикордонних та *територіальних спорів* за участю нової д-ви, а, по-друге, захистити її територію в перехідний період від зазіхань третіх д-ав. Такі функції принципу У. п. були визначені, зокрема, в рішенні Федеральної ради Швейцарії в 1922 в арбітражному провадженні між Колумбією та Венесуелою. Після закріплення статус-кво на підставі принципу У. п. вступає в силу заг. міжнар. право: починає діяти принцип недоторканості кордонів (на європ. континенті — у звичайній формі) та перегляду кордонів на підставі угоди. З цього моменту можуть висуватись територ. претензії, які при виникненні територ. спору сторони зобов'язані вирішити мирними засобами, в т. ч. шляхом передачі їх на розгляд міжнар. судовому органу або *арбітражу міжнародному*.

Принцип У. п. був уперше широко застосований в міжнар. практиці при деколонізації іспан. колоній в Лат. Америці. Він означав закріплення існуючих ліній адмін. розмежування між колишніми колоніями як держ. кордонів новоутворених д-ав. Пізніше цей принцип був використаний також при визначенні держ. кордонів колишніх колоній в Африці. На початку він застосовувався лише щодо ліній розмежування між колоніями однієї метрополії, але пізніше був розповсюджений на всі кордони новоутворених незалежних д-ав. У заг. вигляді принцип У. п. може бути сформульований як принцип закріплення кордонів у тому вигляді, в якому вони існують на момент отримання незалежності. *Міжнародний Суд ООН* прикордонному спорі між Буркіна Фасо і Малі зазначив, що «цей принцип [у 1963 році] не є спеціальною нормою, що належить виключно якійсь одній системі міжнар. права. Це — загальний принцип, що логічно пов'язаний з феноменом отримання незалежності, де б це не відбувалось». Застосування принципу У. п. не є запорукою безконфліктного врегулювання прикордонних та територ. питань при утворенні незалежних д-ав. Прикладом цього є спори та збройні сутички між лат.-амер. і африк. д-вами. Певною мірою це пояснюється існуванням різних трактувань принципу У. п., відсутністю згоди щодо обставин та наслідків його застосування. Принцип У. п. тісно пов'язаний з більш заг. принципом непорушності кордонів, проте не є його складовою. При визначенні та закріпленні держ. кордонів незалежної України були задіяні обидва

принципи: принцип У. п. був застосований до адмін. кордонів, що існували між Україною та іншими рад. республіками (РРФСР, Білоруська РСР, Молдавська РСР), а принцип непо-рушності кордонів — до держ. кордону колишнього СРСР із Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною та Румунією. Оскільки держ. кордон СРСР з цими д-вами був встановлений на підставі міжнар. дог-рів, то правонаступництво — в силу ст. 11 *Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978*та принципу непорушності кордонів — не вплинуло на чинність таких дог-рів і лінію проходження кордону, який перетворився на держ. кордон України з ВДП. Д-ВаМИ.

Ю.О. Ноговіцина

Утрехтська унія — укладена 23.01.1579 у місті Утрехт під час Нідерландської бурж. рев-ції; була спрямована проти Іспанії та *Арраської унії*. До складу У. у. увійшли 7 протестантських провінцій Нідерландів — Голландія, Зеландія, Утрехт, Гельдерланд, Оверейссель, Фрісландія і Гронін-ген, які утворили єдину д-ву із спільним урядом, що складався з виборних представників буржуазії, та військом. Унія стала важливим кроком у розвитку рев-ції; хоча вона не проголошувала розриву з іспан. короною, фактично всю повноту держ. влади було передано виборним Генеральним штатам провінцій, які вирішували питання збору податків, видавали законодавчі акти і мали право оголошувати війни та укладати мир. У 1581 Генеральні штати провінцій, що входили до унії, офіційно відмовилися визнавати іспан. короля сувереном Нідерландів і проголосили утворення незалежної Республіки Об'єднаних провінцій Нідерландів, яку остаточно було визнано Мюнстерським договором 1648 (див. *Вестфальський мир 1648*).

О.А. Борділовська

Утрехтський мир 1713 — система договорів, що фактично завершили *війну за іспанську спадщину 1701-14*, в якій франц.-іспан. союзу протистояла коаліція держав, очолюваних Великою Британією. Підписані на міжнар. конгресі (11.04.1713-6.02.1715) в Утрехті (Нідерланди), в роботі якого взяли участь представники Святого Престолу, Франції, Іспанії, Великої Британії, Нідерландів, Савойї, Португалії, Генуї, Венеції, Австрії та кількох дрібних нім. д-ав. Власне У. м. складається з низки дог-рів, підписаних Францією з д-вами протилежної коаліції. Договір Великої Британії з Францією зобов'язував останню знищити всі укріплення Дюнкерка. Велика Британія отримувала за цим дог-ром всі колишні франц. володіння в Півн. Америці (предтечу майбутньої Канади) і визнавала права Філіппа V Бурбона (що був онуком франц. короля Людовіка XIV) на іспан. корону виключно за умови відмови його та його нащадків від усіх прав на франц. престол. Окремим англ.-франц. дог-ром була оформлена угода обох сторін про розвиток торгівлі й мореплавства на основі *найбільшого сприяння принципу*. Франц.-нідерландський договір передбачав, що Франція відмовляється на користь Габсбургів від усіх захоплених нею територій в Іспан. Нідерландах, Люксембурзі та Лімбурзі, передає Габсбургам частину Франц. Нідерландів (міста Іпр, Турне, Лоо та ін.), але отримує від Генеральних штатів Нідерландів Лілль, за що Амстердам, у свою чергу, здобуває рівні з Великою Британією права на торгівлю з Францією (оформлені окремою франц.-нідерландською угодою). Договір Франції з Португалією передбачав передачу останній колоніальних франц. володінь, розташованих у долині р. Амазонки. Договір Франції з Пруссією передавав останній частину Іспан. та Франц. Нідерландів (Гелдерн і Невшатель), за що прус. король відмовлявся від своїх претензій на графство Оранж. Дог-ром із герцогством Савойським Франція повертала йому графство Ніцца та визнавала герцога Савойського королем Сицилії, за що зберігала за собою решту захоплених протягом війни савойських територій.

Представників Іспанії допустили на Утрехтський конгрес вже після підписання системи дог-рів. Протягом 1714-15 іспан. делегація підписала в Утрехті мирні дог-ри з Нідерландами, Великою Британією, Савойєю і Португалією. Найсуттєвішим у них стала передача під контроль Лондона окупованого в процесі війни англ.-голландськими військами Гібралтара, який став відтоді «британським ключем від Середземного моря», а також здобуття Великою Британією монополії на транскеанський продаж африк. рабів у тих америк. колоніях, що лишилися за умовами У. м. під контролем іспан. Бурбонів. Імператор австрійський та *Священної Римської імперії* Карл VI Габсбург відмовився визнавати У. м. та відкликав з Утрехта своїх представників. Цей демарш подовжив війну за іспан. спадщину ще на рік після підписання У. м. у вигляді локальної франц.-австр. війни, завершенням якої став *Раїтаттський мирний договір 1714*. Найбільшу вигоду від У. м., що легітимізував розпад світової імперії Габсбургів, отри-

мала Велика Британія, яка відтоді забезпечила собі найкращі умови для подальшої світової трансокеанської та колоніальної експансії, перетворившись невдовзі на «володарку морів».

В.А. Рубель

Уччіалійський договір 1889 про дружбу і торгівлю між Ефіопією та Італією — двостороння угода, підписана 2.05.1889 в м. Уччіалі (Ефіопія) імператором Ефіопії Менеліком II та італ. емісаром графом Антонеллі строком на 5 років. Із відкриттям 1869 *Суецького* каналу прилегли до цієї мор. комунікації території набули великого стратегічного значення, що призвело до активізації дій європ. д-ав на африк. узбережжі Червоного моря в 70 — 90-ті XIX ст. У цей час активну експансіоністську політику проводила Італія: в 1882 до італ. уряду відійшов порт Ассеб, в 1885 були захоплені пункти на узбережжі між Масауа та Бейлулем. Використовуючи феод. міжусобиці в Ефіопії, Італія намагалася розширити колоніальні володіння на півночі країни. Надаючи імператору Ефіопії Менеліку II військ. та фінанс. підтримку в б-бі проти місцевих феодалів, вона домоглася підписання вигідного для себе дог-ру. Згідно з положеннями У. д., Італія отримувала право вести торгівлю з Ефіопією на умовах режиму найбільшого сприяння та встановлювала контроль над *зовнішньою політикою* країни. До неї відходили території на півночі Ефіопії (район Асмери та Керен, півн. частина провінції Тігре), які в 1890 разом з портами Ассеб та Масауа були об'єднані в італ. колонію Еритрея. Територ. поступки, які Ефіопія зробила Італії, означали втрату регіонів, що переважно знаходилися в руках пов'язаних з італ. племінних вождів. Договір не визначав чітких кордонів між італ. володіннями та Ефіопією, передбачалося створення спільної комісії для визначення кордонів на місцевості. Збройним силам сторін заборонялося вторгнення на територію іншої сторони, а Італія визнавала за Менеліком II право імпортувати зброю та боєприпаси через італ. порт Масауа. Згідно з додатковою конвенцією, підписаною 1.10.1889 в Неаполі, Ефіопія була змушена погодитися на виправлення кордонів між італ. володіннями та Ефіопією на основі «фактично існуючого положення», що надало можливість італ. стороні переглянути умови дог-ру на свою користь. Конвенція передбачала надання Ефіопії позики в 4 млн. лір від Флорентійського банку, 2 млн. з яких пішли на закупівлю італ. зброї. Головною особливістю дог-ру була неідентичність італ. та амхарського текстів. Так, в італ. варіанті в ст. 17 мова йшла про згоду імператора Ефіопії (в амхарському — можливість) на використання послуг уряду Італії у відносинах з інозем. країнами. Використовуючи розбіжності між варіантами дог-ру, Італія в жовтні 1890 оголосила *протекторат* над Ефіопією. У відповідь на це імператор Ефіопії оприлюднив амхарський текст дог-ру та звернувся з протестом до європ. д-ав. Росія й Франція не визнали італ. претензій на Ефіопію. Велика Британія, спираючись на положення англ.-італ. угод 1891 та 1894 про розподіл сфер впливу в Схід. Африці, фактично підтримала колоніальну політику Італії. 12.02.1893 Менелік II виступив із заявою про денонсацію У. д. та доповнень до нього, що стало приводом для початку *італійсько-ефіопської війни 1895-96.*

М.А. Миронова

УшуайСЬКа декларація (Політ. декларація про проголошення МЕРКОСУР, Болівії та Чилі зоною миру) — підписана 24.07.1998 у м. Ушуая (Аргентина) на 14-й нараді Ради МЕРКОСУР президентами Аргентини, Болівії, Бразилії, Чилі, Парагваю, Уругваю. Декларація проголошувала країни *Спільного ринку країн Південного конуса (МЕРКОСУР)*, Болівію та Чилі зоною миру, вільною від зброї масового знищення, і містила ряд конкретних заходів д-ав із підтримки миру та роззброєння: зміцнення існуючих механізмів зі співробітництва у сфері безпеки та оборони, підтримка міжнар. інструментів із нерозповсюдження ядерної зброї та зброї масового знищення, розробка та реалізація спільної позиції на міжнар. форумах про зміцнення та підвищення ефективності міжнар. угод з ядерного роззброєння і нерозповсюдження ядерної зброї, звільнення території членів МЕРКОСУР, Болівії і Чилі, а згодом усієї Зах. півкулі, від протипіхотних мін, створення єдиної методики поширення інформації про воєнні видатки, стимулювання 'співробітництва в мирному і безпечному використанні атомної енергії і косм. технологій. У. д. стала складовою частиною Асунсьйонського договору про створення МЕРКОСУР. Поєднання інтеграції з суто воєнними аспектами свідчить на користь прихильності країн Південного конусу до концепції режиму безпеки співробітництва, розробленої Спеціальною комісією з питань безпеки *Організації американських держав* на поч. 1990-х, згідно з якою вирішення комплексу проблем розвитку

країн Лат. Америки і Карибського регіону здійснюється на основі спільних цінностей та інтересів шляхом неформального ДяЛОГу.

Н.М. Весела

Ф

Фабер-Род (РаБег-Косі) Крістіан (1943) — дан-ський дипломат, має вищу юрид. освіту. На дип. службі від 1972. У 1973-76 — секр. посольства Данії в Москві; 1976-79 — зав. сектором МЗС Данії; 1979-82 — радник посольства Данії у Варшаві; 1982-87 — зав. сектором МЗС Данії; 1987-88 — голова Секретаріату правління Зах.-європ. співробітництва в галузі високих технологій. У 1988-90 — зав. сектором, у 1990-92 — зав. відділом МЗС Данії. У 1992-96 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Данія в Україні.

Р.Л. Кривонос

Фаб'ян (РаБіап) Клаус (1944) — австр. дипломат. Закінчив юрид. ф-т Віденського ун-ту (1968) й Дипломатичну Академію у Відні (1972). На дип. службі з 1972:1972-74 — у МЗС Австрії; 1974-77 — у посольстві Австрії в Японії; 1977-81 — у посольстві Австрії в Лівії; 1981-87 — у центр. апараті МЗС Австрії; 1987-91 — у посольстві Австрії в Португалії; 1992-97 — у Бюро з прав людини МЗС Австрії. У 1997-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Австрійської Республіки в Україні.

Р.Л. Кривонос

Фавзі (Рашгі) Махмуд (19.09.1900, губернія Мі-нуфія, Єгипет - 1981, Каїр) — єгипетський держ. діяч і дипломат. Нар. в заможній поміщицькій сім'ї. Вищу освіту здобув у Каїрському, Лівер-пульському, Римському й Колумбійському ун-тах; д-р міжнар. права. З 1923 — на дип. службі. 1946 — представник Єгипту в *Раді Безпеки ООН*, 1946-52 — заст. представника, постійний представник Єгипту при ООН; у липні — жовтні 1952 — посол Єгипту у Великій Британії. У грудні 1952 — березні 1964 — мін. закл. справ ОАР, активно сприяв формуванню *Руху неприєднання* і налагодженню політ.-дип. та військ. співпраці з країнами *Варшавського договору 1955*. У 1962-64 — чл. презид. ради, 1964-67 — віце-прем'єр із закорд. справ, 1967-70 — помічник президента *Г.А. Насера* із закорд. справ (у ранзі міністра). 21.10.1970-17.01.1972 — Прем'єр-міністр, 1972-1974 — віце-президент Арабської Республіки ЄГІПЕТ.

В.І. Голоеченко

Факультативний ПРОТОКОЛ — різновид *договору міжнародного багатостороннього* у формі самостійного документа, який підписується у зв'язку з укладанням основного договору як додаток до нього, проте не є його невід'ємною частиною. У Ф. п. закріплюється домовленість низки учасників такого дог-ру щодо питань, з яких не досягнуто заг. згоди всіх сторін основного дог-ру, якщо не вдалося передбачити в дог-рі факультативні положення або можливість застережень, напр., про використання певних процедур мирного вирішення спорів, що виникають у зв'язку з тлумаченням і застосуванням основного дог-ру. Низка багатосторонніх дог-рів має понад десяток додатків, що носять факультативний характер. Ф. п. може бути відкритим для участі *третіх держав*, покликаних забезпечити виконання зобов'язань за основним дог-ром. Участь сторін основного дог-ру у Ф. п. є необов'язковою (фаКуЛЬТаТИВНОЮ).

О.В. Задорожній

Фальшивомонетництво — найдавніший *злочин міжнародного характеру*, який виникає внаслідок порушення норм нац. права, але досить часто потребує міжнар. співробітництва. Полягає у виготовленні з метою збуту чи в збуті підроблених грошових знаків, що знаходяться в обігу, або цінних паперів. Відповідно до Женевської конвенції про б-бу з підробкою грошових

знаків 1929 злочинами визнаються: всі обманні дії з виготовлення або зміни грошових знаків; збут підроблених грошових знаків; дії, спрямовані на збут, ввезення до країни або на отримання для себе підроблених грошових знаків, якщо про їхній фальшивий характер було відомо; замах або співучасть у вказаних діяннях; обманні дії з виготовлення або придбання для себе предметів, призначених для виготовлення підроблених або змінених грошових знаків. Велику роль у б-бі з Ф. відіграє *ІНШерПОЛ*.
С.О. Галаган

Фам Ван Донг (Ріат Уап Боп§) (1.03.1906, провінція Куангнам, Півд. В'єтнам - 2000, Ханой) — в'єтнамський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в заможній селянській сім'ї. Навчався в Ханойському коледжі. У 1925 вступив до комуніст. Руху опору, кілька років утримувався у франц. в'язниці та змушений був двічі тікати до Китаю. Як близький соратник *Хо Ши Міна* в 1941 виступив співзасновником Ліги б-би за незалежність В'єтнаму (В'єтміна). Підчас *війни в Індокитаї 1946-54* очолював урядову делегацію Демократичної Республіки В'єтнам на переговорах із французами у Фонтенбло (1946), потім був спец. представником уряду ДРВ у Центр. В'єтнамі. У 1954 призначений мін. зак. справ (до 1961) й очолив представницьку делегацію ДРВ на *Женевській нараді з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954*. У 1949-55 — віцепрем'єр, 20.09.1955-2.07.1976 — Прем'єр-міністр ДРВ, 2.07.1976-18.06.1987 — Голова Ради міністрів Соціалістичної Республіки В'єтнам. Після виходу у відставку займався дослідженням історії В'єтнаму.
П.М. Ігнат'єв

Фанфані (Рапгапі) Амінторе (6.02.1908, П'єве-Сан-Стефано, Тоскана, Італія — 20.11.1999, Рим) — італ. громад.-політ, і держ. діяч, науковець; д-р екон. наук, проф. історії екон. вчень (з 1955 — Римського ун-ту). У 1946 обраний до Установчих зборів, 1948 — до Палати депутатів, 1968 — до Сенату Італії. З 1972 — довічний сенатор. У 1947-50 — міністр праці й соц. забезпечення, 1951-53 — міністр с. г-ва, 1953 — міністр внутр. справ. У липні 1954 обраний політ, секретарем Христ.-демокр. партії (до 1959, вдруге — у 1973-75). У 1976 — голова Національної ради ХДП, очолював у ній ліве крило. 18.01-9.02.1954, 1.07.1958-15.02.1959, 26.07.1960-21.06.1963, 30.11.1982-4.08.1983 і 18.04-29.07.1987 -Прем'єр-міністр Італійської Республіки, водночас у 1958-59, 1965 і 1966-68 — мін. зак. справ. Провів націоналізацію електроенергетичної промисловості, активно боровся з неофаш. загрозою. Уперше добився обрання 8.10.1958 Італії непостійним членом *Ради Безпеки ООН*. У 1965-66 головував на 20-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН*. У 1961 і 1967 відвідав з офіц. візитами СРСР. У 1968-73, 1976-82 і 1985-87 — голова Сенату Італійської Республіки.
В.І. Головченко

Фареник Сергій Анатолійович (23.02.1960, с. Володарка, Київська обл.) — укр. громад.-політ. діяч, науковець. У 1987 закінчив філос. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, д-р філос. наук (2003). З 1987 — на викладацькій роботі в Київ. держ. ун-ті ім. Т.Г. Шевченка, водночас 1987-90 навчався в аспірантурі Ін-ту філософії НАН України. 1990-94 — експерт, заст. голови представництва фірми «Аірѡа Ваитапаѡетепі». 1994-97 — голова правління підприємства з інозем. інвестиціями «ЗаГ-Іптед»; працював у сферах житлового, трансп. та пром. будівництва й нафтогазовій галузі в регіонах Центр. Азії, Бл. Сходу та Індії. З 1997 — радник віцепрем'єр-міністра України. З 1998 — президент корпорації «УкрАзіяБуд», водночас 1998-99 — чл. Ради підприємців при Прем'єр-міністрі України. 1999-2002 — доцент кафедри філософії та методології держ. управління Укр. академії держ. управління при Президентові України. Із 2000 — радник Прем'єр-міністра- України. 2002-03 — голова Ради директорів консорціуму «Українська індустрія»; Указом Президента України від 28.11.2003 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України у ФРН.

Твори: автор та упорядник більше 30 наук. праць, у т. ч. 3-х монографій: «Управління нафтовими ресурсами та паливно-енергетичний комплекс України. Теорія і практика управління», «Логіка та методологія наукових досліджень», «Управління соціальними процесами, розвиток та перетворення соціальних моделей».
В.М. Матвієнко

Фаріа І Майя (Rafae Maia) Антоніуде (17.10.1945, Лісабон) — португальський дипломат. Закінчив юрид. ф-т Лісабонського ун-ту (1978). У 1978-79 — аташе МЗС Португалії; 1981-82 — помічник кабінету міністра закорд. справ, 3-й секр. МЗС; 1982 — 2-й секр. посольства Португалії в Зімбабве; 1983 — працівник місії в посольстві Португалії в Мозамбіку; 1985-88 — тимчасовий повірений Італії у Зімбабве; 1989-91 — дип. консультант Цивільної адміністрації

президента *М. Соареша*; 1991-93 — тимчасовий повірений, радник посольства Португалії в Намібії; 1995-97 — керівник служби церемоніалу та візитів Управління держ. протоколу МЗС Португалії; 1997-99 — повноважний міністр і віце-президент Ін-ту ім. Камоенса. У 1999-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Португальської Республіки в Україні.

В.І. Головченко

Фашизм (з італ. факсісто, від факсіо — пучок, зв'язка, об'єднання) — соц.-політ. рухи, держ. режими, ідеології тоталітарного типу, для яких притаманними є: обґрунтування за расовою ознакою винятковості та переваги пануючої нації й нетерпимість до інших націй і нац. меншин; заперечення *прав людини* і демократії; однопарт. і культ особи вождя; тоталітарно-корпоративна державність; насильство й терор; *мілітаризація* суспільства. Знаходячи опору переважно в соц.-знедолених групах в умовах, як правило, заг.-нац. криз, Ф. використовує популізм, соціал. гасла, апологетику *війни*, яка оголошується засобом розв'язання міждерж. проблем. В істор. ретроспективі поняття «фашизм» найчастіше використовують для визначення політ, режимів в Італії та Німеччині 1920-40-х. Перші фаш. орг-ції з'явилися навесні 1919 в Італії й мали вигляд воєнізованих дружин із націоналістично настроєних ветеранів *Першої світової війни*. 31.10.1922 голову італ. фашистів *Б. Муссоліні* було призначено Прем'єр-міністром Італії. Поступово політ, систему країни було реформовано навколо єдиної легальної політ, партії — фашистської. *А. Гітлер* як лідер Нац.-соціал. робітничої партії Німеччини, що перемогла на виборах, був призначений главою імперського уряду Німеччини 30.01.1933. Нацистська расова теорія та ідеологія *тоталітаризму* стали основним знаряддям терору й диктатури, у т. ч. для забезпечення «життєвого простору» та використання війни для утвердження світової гегемонії Німеччини. Відтак, Ф. загрожував самому факту існування людства та цивілізації. Між-нар. судовий *Нюрнберзький процес 1945-46* над головними злочинцями воєнними гітлерівської Німеччини засудив ідеологію нацизму й заснований на ній режим як злочинні.

В.Ю. Крушинський

Фашодська криза 1898 — конфлікт між Великою Британією та Францією внаслідок загострення б-би за колоніальний розподіл Африки. Головною причиною кризи було зіткнення інтересів двох країн на території сучасного Судану. Британія претендувала на всю долину та праві притоки Нілу, а Франція розширювала свої колоніальні придбання в Екваторіальній Африці, намагаючись вийти до верхів'їв Нілу та створити умови для об'єднання своїх центр.-африк. володінь. Приводом для конфлікту стало захоплення 10.07.1898 франц. загоном капітана Маршана селища Фашода (сучасний Кодок, Судан) на Верхньому Нілі. У вересні 1898 брит. уряд почав вимагати від Франції виведення загону Маршана, проте отримав відмову. На переговорах із Францією Британія зайняла жорстку позицію, а в жовтні 1898 почала військ, приготування. Франція, яка не мала можливості вести мор. війну проти Великої Британії та побоювалась послаблення своїх позицій в Європі, 3.11.1898 прийняла рішення про виведення загону Маршана з Фашоди. 21.03.1899 було підписано англ.-франц. угоду, за якою Франція відмовилась від претензій на долину Нілу, а Велика Британія визнала права Франції на всі зах. області Судану. Договір зняв гостроту колоніальних протиріч між Великою Британією та Францією і сприяв подальшому англ.-франц.

Зближенню.

М.С. Бур'ян

Федерація (з лат. Гоесіегаіо — союз, об'єднання) — форма держ. ладу, при якій федер. одиниці, що входять до складу Ф. — члени Ф. (напр., землі, штати тощо), мають певну політ, самостійність. Член Ф. може мати власні конституції, законодавчі, виконавчі, судові органи. На підставі делегування окремих повноважень Ф. створюються єдині союзні — федер. органи держ. влади, встановлюється єдине *громадянство*, грошова одиниця тощо. У *міжнародних відносинах* Ф. виступає як єдиний *суб'єкт міжнародного права*, хоча в окремих Ф. допускається обмежена участь суб'єктів Ф. у міжнар. співробітництві з екон., КУЛЬТ, та ІНШИХ ПИТАНЬ.

С.О. Галаган

Федоров Володимир Григорович (10.06.1939, с. Нікольське Солнцевського р-ну Курської обл. РРФСР) — укр. громад.-політ, та держ. діяч, дипломат. У 1962 закінчив Харківський ін-т механізації та електрифікації с. г-ва; 1976 — Вищу парт, школу при ЦК КПРС. 1962-70 — старший інженер, гол. інженер, нач. районного управління с. г-ва на Житомирщині. 1970-90 —

на парт, роботі; був членом ЦК КПУ та ЦК КПРС. 1990-91 — голова Житомирської обласної ради народних депутатів; 1991-92 — постійний представник КМ України з зовн.-екон. зв'язків з РФ; 1992-94 — радник-посланник, торг, представник Посольства України в РФ. У січні 1995 - листопаді 1999 — Надзвичайний і Повноважний
ПОСОЛ України в РФ. *В.М. Матвієнко*

Фейсал (Раузаї) ібн Абд аль-Азіз ас-Сауд (27.11.1906, Ер-Ріяд - 25.03.1975) — Саудівський держ. діяч; 4-й син засновника Королівства Саудівська Аравія Абд аль-Азіза ібн Сауда (другий серед тих, хто вижив у родині). Неодноразово виконував відп. дип. доручення батька, зокрема з 1918 відвідував Францію та Велику Британію. 1926 призначений віце-королем Хіджазу, 1930 — мін. зак. справ Саудівської Аравії. 1932 відвідав СРСР і здійснив тривалу подорож Європою (наступну — 1939). У 1945 репрезентував свою країну в *Лізі арабських держав* та на *Сан-Франциській конференції 1945*. З 1953 — спадковий принц, 16.08.1954-21.12.1960 і з 31.10.1962 — Прем'єр-міністр Королівства Саудівська Аравія. З 1958 зосередив у своїх руках фактично всю повноту влади. Після зміщення родинною радою старшого брата Сауда ібн Абд аль-Азіза ас-Сауда з престолу 2.11.1964 став королем Саудівської Аравії, одночасно займав посади прем'єр-міністра, мін. зак. справ та верховного головнокомандувача. У внутр. політиці приділяв основну увагу б-бі з політ, опозицією, у зовнішній — прилучився до громадян, війни в Півн. Ємені між республіканцями та роялістами на боці останніх, що викликало протистояння з єгипетським президентом *Г. Насером*. Після катастрофічної *арабо-ізраїльської війни 1967* між Ізраїлем та арабськими країнами примирився з єгипетським президентом і виступив одним із гол. ініціаторів створення в 1969 *Організації ісламської конференції*, штаб-квартира якої була розміщена в Джидді. Убитий під час мусульм. свята племінником еміром Фейсалом ібн Мусайдом, який, імовірно, був душевнохворим.

П.М. Ігнат'єв

Фернандес (Ретапдес) Фернандо Хосе (1940, Малага, Андалузія, Іспанія) — іспан. дипломат. Має вищу юрид. освіту, закінчив Мадридську дип. школу. У 1971-75 — 2-й, 1-й секр. посольства Іспанії в Ірані; 1975-79 — 1-й секр., радник посольства Іспанії у США; 1979-83 — працівник Управління Півн. Америки й Тихоокеанського регіону, Управління дип. інформації МЗС Іспанії; 1983-86 — радник-посланник посольства Іспанії у Франції; 1986-91 — ген. консул Іспанії в Чикаго; 1991-96 — посол Іспанії в Ірані. У 1997-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Іспанія в Україні.

В.І. Головченко

Феррі (Реггу) Жуль (5.04.1832, Сен-Дьє, департамент Вогези, Франція — 17.03.1893, Париж) — франц. громад.-політ, і держ. діяч, журналіст. Здобув юрид. освіту та в 19-річному віці розпочав адвокатську практику. Багато подорожував Європою та займався журналістикою. Став відомим завдяки своїм публікаціям 1868-70, де гостро критикував політику імп. *Наполеона III*. У 1869 обраний депутатом Законодавчого корпусу від Парижа, де став одним із лідерів лівої респ. опозиції й у липні 1870 виступив проти оголошення війни Пруссії. Після Вересневої рев-ції 1870 зайняв посаду члена-секретаря уряду нац. оборони, з листопада 1870 — мера Парижа; керував придушенням Паризької комуни. У 1879-83 займав посаду міністра освіти, у 1883-85 - мін. зак. справ. 23.09.1880-14.11.1881 і 21.02.1883-6.04.1885 — Прем'єр-міністр Французької Республіки. Запровадив систему безкоштовної обов'язкової початкової освіти; виступив гол. архітектором відродження Французької колоніальної *імперії*: при ньому розпочалось завоювання Мадагаскару, долин річок Конго та Нігер; встановлено *протекторат* над Тунісом; додаткові франц. контингенти було спрямовано до Верхнього Сенегалу, Сомалі, Тонкіну, Полінезії.

ТІМ. Ігнат'єв

Ферхойген (Уегпейґен) Гюнтер (28.04.1944, Бад-Кройцбах, Німеччина) — нім. громад.-політ, і держ. діяч. Після закінчення гімназії розпочав журналістську діяльність волонтером у газеті «Нойє-Рейн Цайтунг» (1963-65). Вивчав історію, соціологію та політологію в Кьольнському та Боннському ун-тах (1965-69). Вступив до Вільної демократичної партії (ВДП) у 1960. Був головою її молодіжної орг-ції «Молоді демократи» в землі Півн. Рейн-Вестфалія (1964-68). У 1969-74 очолював Управління зі зв'язків із громадськістю МВС ФРН, 1974-76 — Управління аналізу та інформації МЗС ФРН. Голова ВДП у 1977-78 та 1993-95 і ген. секретар у 1978-82.

Після розриву коаліції СДПН та ВДП і переходу ВДП в коаліцію з ХДС та ХСС у 1982 повернувся до СДПН. Чл. бундестагу 1983-99. Був членом комітету з *зовнішньої політики* (1983-98) та головою спец. комітету з *Європейського Союзу* (1992). Речник нац. проводу СДПН у 1986-87, шеф-редактор центр. органу СДПН «Форвертс» («Уперед») у 1987-89. У 1990-99 - голова ради радіомовлення нім. урядового медіа-холдинга «Дойче Велле» («Німецька хвиля»). 1994-97 — заст. голови парл. групи СДПН із зовн. політики, політики безпеки та щодо країн, які розвиваються, 1998-99 — статс-секретар МЗС ФРН. З вересня 1999 — комісар з питань розширення ЄС. Із серпня 2004 — комісар з питань промисловості та заст. голови Європ. комісії. За його поданням Європ. комісія рекомендувала Раді ЄС в Гельсінкі 12.12.1999, окрім переговорів щодо вступу з Естонією, Кіпром, Польщею, Словенією, Угорщиною та Чеською Республікою, розпочати переговори з Болгарією, Латвією, Литвою, Мальтою, Румунією, Словацькою Республікою та Туреччиною. Вів переговори та очолював процес підготовки вступу до ЄС Естонії, Кіпру, Латвії, Литви, Польщі, Словенії, Чехії, Угорщини (1.05.2004). Є одним з авторів концепції «сусідства» ЄС. Неодноразово відвідував Україну.
Р.Л. Кривонос

Феський ДОГОВІР 1912 — двостороння угода про встановлення франц. *протекторату* на Марокко, підписана 30.03.1912 в м. Фес (Марокко) султаном Мулай-Хафідом і дип. агентом Франції в Танжері Реньо. Франція, отримавши від Італії, Британії та Іспанії визнання своїх зазіхань на Марокко й фактично встановивши свою владу в цій країні, прагнула остаточно закріпити за собою країну. Отримавши на це згоду від Німеччини після Агадірського інциденту (див. *Німецько-французька угода 1911*), франц. уряд вдався до заходів для остаточного закріплення свого протекторату над Марокко. За дог-ром Франція отримала право провести в Марокко адмін., судові, екон., фінанс, військ, та інші реформи, які вона вважатиме необхідними. Територія Марокко підлягала окупації франц. військами. При султані, який формально зберігав статус глави марокканської д-ви, франц. урядом призначався ген. резидент, який сконцентровував у своїх руках всю реальну владу в країні. Її зовн. зносини повинні були здійснюватися французами, при цьому султан не мав права укладати будь-які міжнар. акти або брати займи без попередньої згоди Франції. У ст. 1 дог-ру обумовлювалось збереження спец. режиму м. Танжер (див. *Танжера статус*). Ф. д. було анульовано з підписанням 2.03.1956 мароккано-франц. декларації про незалежність Марокко.

В.М. Вдовенко

Фещенко-Чопівський Іван Андріянович (20.01.1884, Чуднов Волинської губернії, сучас. Житомирської обл. — 2.09.1952, бл. Вяртселя Сартавальського, Карело-Фінська РСР, СРСР) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, науковець-мета-лознавець. Нар. в сім'ї поштового службовця. Закінчив хім. ф-т Київ, політехн. ін-ту (1907), за фахом інженер-металург. З 1909 — асистент, доцент кафедри металургії Київ, політехн. ін-ту. У 1913-14 стажувався в Бреслау (Німеччина, тепер — Вроцлав, Польща), брав участь у діяльності київ. «Просвіти». Після перемоги Лютневої рев-ції 1917 вступив до УПСФ і був обраний від неї до Київ, міської думи. Делегований до Центральної Ради від просвітніх орг-цій Києва, увійшов до Малої ради, фінанс. комісії й комісії для розроблення проекту Статуту автономії України. Очолював відділ промисловості генерального секретарства торгівлі та промислу в урядах *В. Вжниченка*. 24.03-29.04.1918 — народний міністр торгівлі та промислу в уряді *В. Голубовича*. Після гетьманського перевороту був заарештований та ув'язнений. Із приходом до влади Директорії УНР — товариш міністра торгівлі та промислу в уряді *В. Чехівського*. 13.02-9.04.1919 — віце-прем'єр-міністр і міністр народного госп-ва в уряді *С. Остапенка*, учасник *ук-раїнсько-антантівських переговорів 1919*. З липня 1919 — радник із госп. питань і торг, аташе Дипломатичної місії УНР у Румунії (Бухарест). Займався закупівлею зброї, боєприпасів і спорядження для Республіканської армії УНР. У 1920 керував роботою військ.-закупівельної місії УНР у Варшаві. 3.02.-5.08.1921 — голова Ради Республіки — вищого законодавчого й контрольного органу УНР у Тарнуві (Польща). Із 1922 — зав. кафедрою металознавства й термічної обробки Гірничо-металургійної академії у Кракові, професор (1931). 1927 отримав докторський ступінь у Варшавській політехніці. Учасник чисельних міжнар. наук, конгресів та конференцій; дійсний чл. НТШ, Польської технічної академії наук, брит. Ін-ту заліза і сталі, Американського товариства металознавців. Під час *Другої світової війни* працював техн. консультантом на металургійному заводі «Байльдон» у Катовіце (Верхня Сілезія), двічі заарештовувався нім. окуп. владою за участь у місцевому Українському допомоговому комітеті. У березні 1945 схоплений

спецслужбами СРСР, перевезений до Києва і засуджений до 15 років ув'язнення, що відбував у «Біломорбалтлагу» (Карелія).

Твори: «Природні багатства України» (у 2-х т., 1918-19), «Економічна географія України» (1927), «Цементация заліза, нікелю і кобальту бором і берилієм» (1927), «Покриття парових котлів» (1927), «Металознавство» (у 3-х т., 1930-36), «Хроніка мого життя: Спогади міністра Центральної ради та Директорії» (1992). *В.І. Головченко*

ФИЛОНОВИЧ Василь Захарович (15.01.1890, Суми - 3.06.1987, Міннеаполіс, шт. Міннесота, США) — укр. військ, діяч. Походив із давнього козацького роду. За участь у нац. русі юнаком був засланий до Сибіру, але втік на Кубань. У 1910 призваний до рос. армії. Під час *Першої світової війни* закінчив Чугуївське юнкерське уч-ще, поручик (1916). Після перемоги Лютневої демокр. рев-ції 1917 взяв активну участь в українізації свого полку й дивізії. У грудні 1917 призначений Центральною Радою військ, комендантом Сум, де сформував окремих курінь (1500 бійців) і боронив фронт проти рос. більшовицьких військ. Під час антигетьманського повстання під проводом Директорії на чолі своєї частини приєднався до Окремого корпусу січових стрільців. У січні 1919 призначений офіцером для окремих доручень при ставці головного отамана *С. Петлюри*. У грудні 1919 в ранзі полковника відряджений у складі групи офіцерів для надання допомоги повстанцям Катеринославщини, потрапив у де-нікінський полон, але вдруге втік на Кубань, де очолив повстанський загін і навесні 1920 з боями відступив у Грузію. Був включений до складу Військової місії УНР у Тифлісі полковника М. Чеховського. Невдовзі призначений віце-консулом у Поті, звідти нелегально проник у врангелівський Крим і в листопаді 1920 разом із рос. військами евакуювався до Туреччини. Через Болгарію пробрався до Польщі й був призначений Державним Центром УНР у Тар-нуві *військовим аташе* в Софії у званні генерал-хорунжого. Після ліквідації аташату на вимогу Кремля в 1921 виїхав у ЧСР, де закінчив військ.-техн. школу, редагував журнал «Гуртуймося!». У сер. березня 1939 взяв активну участь у боях «Карпатської Січі» з угорськими інтервентами, змушений відступити на територію Румунії, але 23.03.1939 був виданий угорській владі й потрапив до концтабору. Після звільнення жив у Словаччині. 1951 виїхав до США, де очолював Союз укр. ветеранів США й Товариство прихильників УНР. У 1974-79 — воєнний міністр УНР в екзилі в ранзі генерал-поручника.

В.І. Головченко

ФІГЛЬ (Рщі) Леопольд (2.10.1902, Руст/Тулльнер-фельд, Нижня Австрія - 9.05.1965, Відень) — австр. громад.-політ, і держ. діяч. За освітою — інженер. У 1934-38 — дир. Нижньоавстрійської селянської спілки. Після *аншлюсу* Австрії кинутий до концтаборів Дахау (1938-43) та Маутгаузен (1944-45). Після визволення Австрії був співзасновником Австрійської народної партії (АНП, 1945) і її головою до 1952. У травні 1945 очолив управління в землі Нижня Австрія та як статс-секретар увійшов до складу Тимчасового уряду Австрійської Республіки. Перший Федер. канцлер Австрійської Республіки після *Другої світової війни* (1945-53). Був прибічником співпраці усіх демокр. сил із метою збереження держ. єдності й незалежності Австрії та екон. відбудови країни. Подав у відставку через критику його курсу на поглиблення співпраці із Соціалістичною партією Австрії, яка була другою за значенням силою в урядовій коаліції, з боку власної партії. У 1953-59 — мін. зак. справ Австрії. Підписав *Державний договір про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955*. У 1959-62 — президент Національної ради Австрії (нижня палата парламенту), 1962-65 — голова уряду землі НИЖНЯ Австрія.

РА. Кривонос

ФІЄСКИ (Рієксі) Паскаль (1945) — франц. дипломат. Закінчив Ін-т політ, досліджень і Національну школу схід, мов (російська та сучас. грецька), ліценціат права. На лип. службі від 1969. У 1969-70 працював у Департаменті європ. країн МЗС Франції. У 1972-74 — 2-й секр. посольства Франції в Греції; 1974-77 — 1-й секр. посольства Франції в ЧСР. 1977-80 — у Департаменті європ. країн МЗС Франції. У 1980-83 — ген. консул Французької Республіки в Ленінграді (СРСР); 1983-85 — 2-й радник посольства Франції в Австралії; 1985-89 — 1-й радник посольства Франції в СРСР; 1989-91 — заст. директора в Генеральному секретаріаті нац. оборони; 1991-93 — заст. директора Департаменту європ. країн МЗС; 1993-97 — заст. директораті керівник Служби французів за кордоном МЗС Франції. У 1997-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Французької Республіки в Україні.

РА. Кривонос

Філіація (від лат. Шіиз — син) — набуття *громадянства* за народженням. Згідно з заг.-визначним *міжнародного права принципом* кожна дитина має право на громадянство (Декларація прав дитини 1959). У порядку Ф. громадянство набувається на основі принципів *права крові* (набуття дитиною при народженні громадянства своїх батьків незалежно від місця народження), *права ґрунту* (набуття дитиною при народженні громадянства д-ви, на території якої вона народилась, незалежно від громадянства батьків) або права Ґрунту за аналогією. У законодавстві д-ав обидва принципи найчастіше поєднуються.
О.В.Буткевич

ФІЛІПОВИЧ (РШроуісп) Раде (1946) — югославський дипломат. Закінчив ф-т електротехніки Подгорицького ун-ту. У 1991-94 — ген. директор Електрогосподарства Югославії, Електрогосподарства Чорногорії. З 1992 — депутат Скупщини Чорногорії. 1994-96 — дир. Союзу югославських електрогосподарств; 1996-99 — міністр госп-ва союзного уряду Союзної Республіки Югославія. У 2000-04 — Надзвичайний і Повноважний Посол Союзної Республіки Югославії (з 4.02.2003 — Сербії та Чорногорії) в Україні.
Р.Л. Кривонос

ФілоКратів мир — двостороння міжнар. угода, укладена в квітні 346 до н. е. між Афінами та Македонією; названа за ім'ям Філо-крата — керівника афінського посольства на переговорах із македонським царем Філіппом II. Ф. м. завершив війну, яку Філіпп II вів проти Афін та їхніх союзників. За умовами миру Афіни визнавали *анексію* Амфіполісу, здійснену македонцями в 357 до н. е., завоювання македонців на піво-ві Халкідіка та на фракійському узбережжі. Філіпп II затримав *ратифікацію* дог-ру до перемоги над фокійцями, союзниками Афін, у липні 346 до н. е. Укладення миру забезпечило посилення політ, впливу Македонії та сприяло її обранню членом Дельфійсько-Фермо-пільської *амфіктіонії*, що забезпечило Філіппу II значний політ, вплив у Греції. Після перемоги над афінянами та їхніми союзниками при Хе-ронеї в 338 до н. е. Філіпп II остаточно забезпечив гегемонію Македонії у Стародавній Греції.
О.А. Борділовська

Фінляндизація — термін, що використовується для визначення політики дружнього *нейтралітету* малої держави щодо *великої держави* з відмінними культ, та ідеолог, цінностями, яка передбачає певні обмеження у визначенні зовн.-політ. курсу для збереження дружнього ставлення великої держави, але дозволяє забезпечувати власну реальну незалежність. Поява терміну пов'язана з політикою, що здійснювала Фінляндія по відношенню до СРСР у період після *Другої світової війни* й до завершення *«Холодної війни»*. Після поразки у Другій світовій війні та підписання мирного дог-ру (див. *Мирні договори із союзниками Німеччини в Європі 1947*), який остаточно закріпив результати *радянсько-фінляндської війни 1939-40*, для Гельсінкі основним завданням *зовнішньої політики* стало запобігти втручання СРСР у внутр. справи країни з метою зміни існуючого політ, ладу, як це відбувалось у Схід. Європі. Курс на дружні відносини із СРСР був затверджений як основа фінляндської зовн. політики новим Президентом Фінляндії *Ю. Паасікві* з часу його перемоги на виборах у 1946 та був продовжений його наступником *У. Кекконеном*. Основою нової фінляндської політики став Договір про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу із СРСР, підписаний 6.04.1948 в Москві. За ним Фінляндія зобов'язувалась у разі використання її території Німеччиною або її союзниками для нападу на СРСР вчинити збройний опір такій *агресії*, діючи в межах своїх кордонів, за допомогою СРСР або спільно з ним. Фінляндія також підтверджувала положення мирного дог-ру 1947 про неучасть у союзах, спрямованих проти СРСР. У договорі підкреслювалось бажання Фінляндії залишатись осторонь протиріч великих д-ав та дотримуватись політики нейтралітету. З підписанням угоди 1948 остаточно було закріплено нову політику Фінляндії щодо СРСР (відому як «лінія Паасікві — Кекконена»), за якою Гельсінкі визнав легітимність особливих безпекових інтересів СРСР у Фінляндії; остання має тісно співробітничати з Радянським Союзом за умови, що він утримуватиметься від дій, спрямованих на позбавлення Фінляндії незалежності та права здійснювати суверенну внутр. й зовн. політику. Підтвердженням того, що СРСР також дотримується дружньої політики щодо Фінляндії стало повернення в 1956 орендованого ним у 1945 району Порккала-Удд.

Фінляндія послідовно здійснювала політику нейтралітету: відмовилась від участі в *Маршалла плані*, уникала членства в міжнар. орг-ціях (вона вступила в *Організацію Об'єднаних Націй* лише в 1955). Після обрання в 1956 президентом У. Кекконена Фінляндія запропонувала іншим

скандинавським д-вам проголосити нейтралітет та створити в Скандинавії *зону, вільну від ядерної зброї*, Фінляндія також виступила одним з ініціаторів скликання Наради з безпеки та співробітництва в Європі. Деякі з цих ініціатив попередньо узгоджувались із СРСР. Дружні відносини між двома д-вами проявились і в екон. сфері. Починаючи з 1950-х й до *СРСР розпаду* 15-20% зовн. торгівлі Фінляндії припадало на СРСР, бл. 2/3 енергоресурсів постачались із Радянського Союзу. До кінця 1960-х Фінляндія була найбільшим торг. партнером СРСР з-поміж зах. д-ав. Після перемоги М. Койвісто на презид. виборах у 1982, він наголосив на спадковості політики співробітництва із СРСР. У березні 1982, під час візиту до СРСР, Койвісто подовжив на 20-річний термін дію дог-ру про дружбу від 1948, підтвердивши незмінність політики Фінляндії щодо СРСР.

Термін «фінляндизація» має негативне забарвлення й був уперше вжитий у Н-й пол. 1960-х нім. політологами *В. Гальштейном* та *Р. Ловенталем* у контексті дебатів про можливе виведення амер. військ з Європи та небезпеку потрапляння зах.-європ. д-в у залежність від волі СРСР, що створить умови, коли вони зможуть зберегти свою незалежність лише в разі перебудови їхньої зовн. політики за зразком Фінляндії. У Німеччині термін активно використовувався також супротивниками «*нової східної політики*», у якій вони вбачали перший крок до Ф. ФРН. Термін «фінляндизація» інколи використовується в істор. ретроспективі, напр., для визначення відносин, що склались у Данії з Німеччиною в 1871-1940.

В.Ю. Константинов

Фірлінгер (Fierlinger) Зденек (11.07.1891, Оломоуц, тепер Чеська Республіка — 2.05.1976, Прага) — чехословацький громад.-політ., і держ. діяч, дипломат. На дип. службі з 1919: посланник ЧСР у Нідерландах (1922-24), Румунії (1924-25), США (1925-26), Швейцарії (1927-29), Австрії (1930-36), СРСР (1937-39); одночасно — представник Чехословаччини в *Лізі Націй* (1928-32). Виступав проти політики капітуляції перед нацистською Німеччиною. Після остаточної окупації Чехії нацистами в березні 1939 емігрував до Франції, пізніше — до Великої Британії. У 1941 — посланник, 1942-45 — посол Чехословаччини в СРСР. Підписав рад.-чехословацькі дог-ри й угоди 1942, 1943 та 1945. У 1945-46 — голова уряду Нац. фронту чехів та словаків, 1946-53 — заст. голови уряду К. Гот-вальда. Брав активну участь у встановленні в Чехословаччині комуніст. режиму 23-25.02.1948.

У 1953-64 — голова Національних зборів Чехословаччини, 1948-66 — чл. Президії ЦК КПЧ, 1964-69 — голова ЦК Спілки чехословацько-рад.

дружби. З 1969 У Відставці.

РА. Кривонос

ФІТЦДЖвральд (Fitzgerald) Гаррет Майкл Даймонд (9.02.1926, Дублін) — ірландський держ. і політ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї високопоставленого держ. службовця, батько — Десмонд Фітцджеральд — був мін. зак. справ Ірландської Республіки. Закінчив Університетський коледж в Дубліні. Працював в Аер Лінгус (1947-58), викладав економіку в Університетському коледжі в Дубліні (1959-73). У 1965-69 — сенатор від центристської «Фіне гал» (Партія об'єднаної Ірландії), потім — депутат палати представників, заст. голови партії «Фіне гал». У 1973-77 — мін. зак. справ Ірландії. З 1977 — лідер партії «Фіне гал». Здійснив модернізацію парт., ідеології та методів політ. б-би. Прем'єр-міністр Ірландської Республіки (червень 1981 — січень 1982, грудень 1982 — березень 1987). Найважливішим досягненням зовн. політики стало укладення 15.11.1985 т. зв. «Хільсборського акорду», тобто англ.-ірландської угоди, яка надала Ірландській Республіці консультативну роль в управлінні Півн. Ірландією і стала базою для розбудови довіри та спільних дій Лондона й Дубліна. На пенсії з 1992.

РА. Кривонос

Фішер (Fischer) Йошка (Йозеф) Маргін (12.04.1948, Герабронн, Баден-Вюртемберг) — нім. громад.-політ., держ. діяч. Нар. в сім'ї м'ясника, угорського німця, що мусив залишити Будапешт 1946. Не завершив навчання в гімназії. У 1967-77 жив із випадкових заробітків. Займався самоосвітою, вивчав твори К. Маркса, *Мао Цзедуна*, Г. Гегеля. Вступив до бойовничої ліворадикальної групи «Революційна боротьба». Брав участь у демонстраціях, що нерідко супроводжувались сутичками з поліцією. У 1976-81 працював водієм таксі, пізніше продавцем в книгарні ім. К. Маркса у Франкфурті-на-Майні. Під впливом подій, пов'язаних із викраденням та вбивством голови Спілки нім. працеводців Г.М. Шляєра «Фракцією Червоної армії» порвав із ліворадикальним рухом і 1982 вступив до Партії зелених. Здійснив реформу її внутр. структури (1990), що дозволило «зеленим» міцно посісти місце в політ. житті ФРН. Депутат бундестагу

1983-85 та з 1994. Депутат ландтагу землі Гессен 1985-94. Перший в історії ФРН чл. земельного уряду від Партії зелених (міністр довілля землі Гессен, грудень 1985 — лютий 1987). У квітні 1991 — жовтні 1994 — заст. прем'єр-міністра землі Гессен, міністр довілля, енергетики й відносин із федерацією. Голова фракції «Союзу 90/Зелені» у Бундестазі ФРН 1994-98. З 27.10.1998 — віце-канцлер і мін. зак. справ ФРН в коаліційному уряді / *Шрьодера*. У листопаді 1998 закликав *НАТО* відмовитись від нанесення першого ядерного удару. У 1999 під час головування ФРН в *Європейському Союзі* здійснював послідовні кроки з метою реалізації реформи фінансування та *Єдиної сільськогосподарської політики країн ЄС* (т. зв. «Порядок денний 2000») і розв'язання *Косовської проблеми*; підтримав інтервенцію НАТО в Косово; брав активну участь у підготовці *Пакту стабільності для Південно-Східної Європи 1999*. За опитуванням громад, думки вважається найкращим мін. зак. справ ФРН за післявоєнний період та найпопулярнішим нім. політиком.

Твори: «Про зелену силу та красу» (1984), «Правити — це більше, ніж вчитися. Політичний щоденник колишнього зеленого міністра довілля» (1987), «Відмова від атомної енергетики — це можливо» (1987), «Перебудова індустріального суспільства» (1989), «Ліви після соціалізму» (1992), «Ризик Німеччини» (1994), «Глобальна революція. Втрата добробуту і солідарність» (1996), «За новий суспільний договір. Політична відповідь на глобальну революцію» (1998), «Підтягнутий та стрункий: мій довгий біг до самого себе».

Р.Л. Кривонос

Флорентійська дипломатія XIII - XIV ст. —

система прийомів та практика зовн.-політ. діяльності Флоренції. У середньовічній Італії вперше в європ. історії д-ви почали активно використовувати в *зовнішній політиці* балансу сил політику, створення коаліцій та союзів. Пояснювалося це тим, що жодна з малих італ. д-ав не могла протистояти ворогові самостійно, тому постійно мала потребу в партнерах та союзниках. Флоренція фактично першою зробила ці прийоми звичайними для своєї політики та сформувала на їхній основі систему дип. діяльності д-ви. Не маючи можливостей розбудувати власні великі збройні сили, місто-держава Флоренція змушена була влаштовувати свої взаємини з іншими д-вами Італії та Європи, гол. ч., спираючись на дип. зусилля, тому вперше почала створювати систему підготовки дип. кадрів: Флоренція готувала дипломатів не лише для власних потреб, але й для інших європ. країн. Флорентійські дипломати працювали в Англії, Франції, Угорщині, на Сицилії та відстоювали держ. інтереси цих країн. Так, коли Папа римський Боніфатій VIII влаштував у 1300 урочистості з приводу ювілею перебування на папському престолі, то до Риму з різних країн світу прибуло 12 флорентійських за походженням дипломатів, які презентували не тільки свою д-ву, але й багато чужоземних країн. Із сер. XV ст. Флоренція займала одне з провідних місць на політ. карті Італії, підтримуючи свою могутність шляхом укладання вигідних союзів. Під час *Італійських війн 1494-1559* Флоренція здебільшого дотримувалась *нейтралітету*, не маючи військ, сили вдавалась до політ. маневрів, віддавала перевагу дип. вирішенню політ. проблем.

О.Л. Борділовська

ФокІН Вітольд Павлович (25.10.1932, с. Новоми-колаївка Запорізької обл.) — укр. держ. діяч. У 1954 закінчив гірничий ф-т Дніпропетровського гірничого ін-ту ім. Артема, кандидат техн. наук. 1954-57 — помічник начальника, нач. дільниці шахти «Центральна Боківська»; 1957-63 — заст. гол. інженера, гол. інженер шахти, нач. шахтоуправління в Луганській обл.; 1963-71 — заст. начальника комбінату «Донбасантрацит», керуючий тресту «Первомайськвугілля», гол. інженер комбінату «Ворошиловградвугілля», нач. комбінату «Свердловантрацит»; 1971-72 — нач. відділу Держплану УРСР; 1972-79 — заст. голови Держплану УРСР; 1979-87 — 1-й заст. голови Держплану УРСР; 1987-90 — голова Держплану УРСР. Член ЦК КПУ, чл. ЦК КПРС. Депутат ВР УРСР 10-11-го скликань. Народний депутат СРСР від Лисичанського нац.-територ. виборчого округу (Луганська обл.). У липні — листопаді 1990 — заст. голови Ради Міністрів УРСР, голова Держкомітету УРСР з економіки. У листопаді 1990 — вересні 1992 — голова Ради Міністрів УРСР, Прем'єр-міністр України. Як глава уряду підписав Угоду між урядом України та урядом Угорської Республіки про створення міжурядової комісії з питань укр.-угорського торг.-екоп. та наук.-техн. співробітництва (22.05.1992), Угоду між Україною і РФ про подальший розвиток міждерж. відносин (23.06.1992), Протокол про статус Груп військ, спостерігачів і Колективних сил з підтримання миру в СНД (15.05.1992). Підтримав ініціативу про створення *зони, вільної від ядерної зброї*, в Центр.-Схід. Європі. Народний депутат України 1-го скликання (обраний 17.03 1991). У 1993 — наук. співробітник Інституту світової економіки і між-нар. відносин НАН України. З 1992 — президент Міжнародного фонду

гуманітарних та екон. зв'язків з РФ. Нагороджений двома орденами Трудового червоного прапора, орденом «Знак пошани». Лауреат Державної премії УРСР.

Л.В. Губерський

Форгач (Рошасп) Йоганн (24.10.1870 - 25.09.1935) -австро-угорський дипломат, граф; напередодні *Першої світової війни* — посол Австро-Угорщини в Королівстві Сербія. Після підписання *Брестського мирного договору УНР із Центральними державами 1918* призначений послом (Воіспагіег) до Києва; взяв активну участь в орг-ції гетьманського перевороту *П. Скоропадського* 29.04.1918, але вороже ставився до міжнар. зміцнення Української Держави й доклав зусиль до зриву *ратифікації* мирного дог-ру Віднем та анулювання в липні 1918 таємної угоди про створення з укр. земель Галичини та Буковини окремого коронного краю у складі Австро-Угорщини. Відкликаний 5.11.1918. *В.І. Головченко*

Форд (Рогсі, до 1935 — Леслі Кінг) Джеральд (14.07.1913, Омаха, шт. Небраска, США) — амер. громад.-політ, і держ. діяч, 38-й Президент США (9.08.1974-20.01.1977). Із народження, після розлучення батьків, виховувався вітчимою — власником крамниці, що дав йому своє ім'я. Закінчив Мічиганський ун-т (1935) і Школу права Єльського ун-ту (1941). У 1942-46 перебував на дійсній службі у ВМС на півдні Тихого океану. З 1940 — активіст Республіканської партії й «ізоляціоніст» у міжнар. питаннях. По завершенні *Другої світової війни* зайнявся юрид. практикою і став прибічником активнішої участі США у вирішенні світових проблем та діяльності міжнар. орг-цій, передусім *Організації Об'єднаних Націй*. У 1948 обраний до палати представників Конгресу США від 5-го округу в Мічигані; працював у впливовому комітеті з асигнувань, що, між іншим, займався фінансуванням ЦРУ, та підкомітеті з оборони. У роки загострення «Холодної війни» став відомим як переконаний «яструб». У внутр.-політ. питаннях дотримувався консервативних позицій. У 1963-65 входив до складу презид. комісії з розслідування вбивства *Дж. Кеннеді* («Комісія Уоррена»). У грудні 1965 очолив респ. меншину в палаті представників. Коли звинувачений у хабарництві й ухилянні від сплати податків віце-президент С. Егню

змушений був піти у відставку, Президент США *Р. Ніксон* 12.10.1973 запропонував Конгресові США кандидатуру Ф. на вакантну посаду; Ф. став першим в історії США віце-президентом, приведеним до присяги посередині презид. терміну (6.12.1973). Посівши після відставки Р. Ніксона 9.08.1974 його місце, Ф. виявився першим в історії США главою д-ви, що не був обраний ані в ролі президента, ані віце-президента. У внутр. політиці зосередився на подоланні спричиненої світовою енергетичною кризою 10% інфляції шляхом обмеження держ. видатків. У *зовнішній політиці* дотримувався курсу свого попередника: призначив держсекретарем *Г. Кісінджера*, продовжив курс на розрядку й під час зустрічі з *Л. Брежнєвим* 24.11.1974 у Владивостоці підписав Спільну заяву про укладення нової угоди з ОСО; вітав спільний політ косм. кораблів СРСР «Союз-19» і США «Аполлон» 17-19.07.1975, поставив підпис під *Заключним актом Народи з безпеки та співробітництва в Європі 1975*, чим викликав гостре невдоволення правого крила республіканців, очолюваного *Р. Рейганом*. Звинуватив у перемогах комуністів у країнах Індокитаю конгрес, який у квітні 1975 заборонив використання амер. збройних сил у регіоні й надання додаткової фінанс. допомоги сайгонському режиму. Забезпечив евакуацію 237 тис. півд.-в'єтнамських біженців, а коли у травні 1975 «червоні кхмери» захопили амер. торг. судно «Майагез» у Сіамській затоці, санкціонував застосування сили для звільнення заручників і підтвердив стратегічну важливість АТР для США у *Форда доктрині*. У 1975-76 дозволив таємну допомогу антикомуніст. угрупованням в Анголі. Програвши з невеликим відривом (48% голосів проти 50,1%) презид. вибори 1976 *Дж. Картеру*, в 1977-80 викладав держ. управління в Мічиганському ун-ті й виступив співзасновником Американського ін-ту підприємництва. Після невдалих переговорів із Р. Рейганом щодо висування своєї кандидатури на посаду віце-президента, у 1980 залишив публічну політику.

Твори: «Час вилікуватися: Автобіографія Джеральда Форда» (1979).

В.І. Головченко

Форда доктрина (Тихоокеанська доктрина Форда) — зовн.-політ. доктрина США, що визначала підходи до амер. політики в Азії, на Дал. Сході та в тихоокеанському регіоні; була викладена у виступі Президента США *Дж. Форда* 7.12.1975 в ун-ті Гонолулу (Гаваї). Доктрина визначала основою балансу сил у районі Тихого океану збереження військ, присутності США,

зміцнення військ.-політ. та екон. співробітництва США з демокр. країнами регіону. Згідно з доктриною союзницькі відносини з Японією залишались фундаментом амер. регіональної стратегії, а КНР відводилась роль однієї з ключових ланок у забезпеченні балансу сил в Азії та тихоокеанському басейні. Доктрина була спрямована на збереження амер. впливу в регіоні, зокрема військ. присутності на півдні Корейського півострова й островних базах на Дал. Сході та в Півд.-Схід. Азії.

С.П. Галака

Форін офіс (англ. Foreign Office) — держ. урядове відомство з питань закорд. справ Великої Британії. Прерогативою Ф. о. є розробка та проведення брит. зовн.-політ. курсу. 17.10.1968 Ф. о. було об'єднано з відомством у справах *Співдружності Націй*, внаслідок чого було створено Міністерство закордонних справ й у справах Співдружності. Ф. о. включає політ. керівництво (міністр, 3-4 держ. міністри, один із них — міністр у справах *Європейського Союзу*) та професійне керівництво (постійний заступник міністра, його особистий секретаріат та безпосередньо підлеглі постійному заступникові перші заступники та заступники міністра — директори; усі — кар'єрні дипломати). Згідно з адмін. реформою 1906 постійний заступник мін. закорд. справ отримав право переглядати та коментувати всі док-ти, що надіслані на адресу міністра та уряду з відділів Ф. о. та закорд. дип. інститутів. Основними структурними ланками Ф. о. є департаменти (71 департамент), які об'єднані, згідно з колом проблем, що ними вирішуються, у директорати (їх 13). Головним принципом роботи у Ф. о. є вирішення проблем на якомога нижчому рівні. Близько 80-90% проблем розв'язуються на рівні департаментів без втручання заступників міністрів — директорів. Останніх повідомляють лише про найважливіші питання. У разі неузгоджень між заступниками міністра в ролі арбітра виступає ішілійний заступник. Лише в ситуаціях надзвичайної важливості, які стосуються безпеки д-ви (напр., *англійсько-аргентинський конфлікт 1982*), у процесі розробки рішень беруть участь політ. керівники Ф. о., включно з міністром.

Н.Л. Яковенко

Форлані (Рогіані) Арнольдо (8.12.1925, Песа-ро, Італія) — італ. громад.-політ. і держ. діяч. З 1958 — чл. палати депутатів парламенту від Християнсько-демократичної партії. У 1968-69 — міністр у справах участі д-ви в підприємствах, 1969-70 — міністр без портфеля, 1974-76 — міністр оборони Італійської Республіки. У 1976-79 — мін. закорд. справ, 1980-82 — голова Ради міністрів. В умовах чергового загострення *«Холодної війни»* обстоював автономну від *НАТО* зовн. політику країни. У 1969-73 — політ. секретар ХДП, потім — чл. керівництва партії.

П.М. Ігнат'єв

Формаційна теорія — теорія, в якій світова істор. соц. динаміка представлена у вигляді послідовної зміни стадій — сусп.-екон. формацій. Ф. т. у найзагальнішому вигляді була оформлена К. Марксом та Ф. Енгельсом як узагальнення істор. досвіду країн Європи. У світовій історії ними виокремлювались п'ять сусп.-екон. формацій — первіснообщинний лад, рабовласницька, феод., капіталістична та комуніст. формації. У Ф. т. істор. процес уявлявся як послідовна зміна сусп.-екон. формацій, відмінних одна від одної, перш за все за засобами вир-ва й відп. соц.-клас. структурами. Розвиток світової історії аналізувався як рух від першого безкласового суспільства (первісний лад) через суспільства класові (рабовласницьке, феодальне, капіталістичне) до нового безкласового суспільства. Цей шлях мали пройти всі народи та суспільства. Структурне ядро формації — діалектична взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин, які обумовлюють відп. політ. надбудову та форми сусп. свідомості. Основою Ф. т. є модель соц. динаміки — синтез лінійно-стадіального прогресу й циклічного коловороту сусп. систем, у якому кожна формація проходить етапи виникнення, зрілості та загибелі. Формаційному підходу були притаманні монолінійність, універсальна модель історії людства, фаталізм. Це, зокрема, знайшло відображення в схемі п'яти сусп.-екон. формацій. Він є неприйнятним як універсальний метод аналізу істор. процесу.

Водночас К. Марксом розроблялась ідея полі-лінійності, наявності різних шляхів розвитку людства. Аналізуючи форми, що передували капіталістичному вир-ву, К. Маркс розглядав як паралельні азійський, античний та германський способи вир-ва, виокремлюючи суспільства схід, та зах. типів. Кожна з трьох форм — азійська, антична, германська — є самостійними формами переходу до державності. У рад. історіографії домінувала вульгаризована офіц. інтер-

претація марксизму. Всі сторони розвитку людського суспільства розглядались у формаційних характеристиках, тобто аналізі засобу вир-ва, співвідношення базису та надбудови. Ці категорії відображали взаємовідношення між екон. ладом суспільства та властивими даному суспільству формами ідеолог, й політ, життя, його держ. устроєм, поширеними в ньому прав., моральними, філос. і реліг. поняттями й поглядами, а також орг-ціями та установами, у яких реалізується політ, і громад. діяльність людей. Ф. т. виходила з того, що в процесі сусп. життя вирішальну роль відіграють виробничі відносини, характер яких визначається формами власності на засоби вир-ва. Сукупність цих виробничих відносин становить екон. структуру суспільства, базис, на якому підноситься юрид. й політ, надбудова та якому відповідають певні форми сусп. свідомості. Під базисом розумівся засіб вир-ва. Надбудова — це політика, релігія, мистецтво, мораль. Вони розглядались як вторинні щодо надбудови. Критики цієї тези звертали увагу на те, що зміни в надбудові відбуваються раніше, ніж у базисі. *Міжнародні відносини та зовнішня політика* визначались як жорстко детерміновані функції сусп. екон. стосунків. Вони мають вторинний характер, оскільки повністю визначаються внутр. сусп. відносинами. Формаційний підхід у міжнар. відносинах став підґрунтям для багатьох теорій — від «перманентної революції» до *мирного співіснування* як принципу ЗОВН. ПОЛІТИКИ СРСР.

О.А. Коптель

Форс-мажор — надзвичайна та невідворотна за даних умов обставина (напр., повінь, шторм та інші стихійні лиха), яка звільняє, як правило, від майнової відповідальності за невиконання дог-ру або заподіяння шкоди, а також зупиняє перебіг позовної давності. У *міжнародному праві* Ф-м. відносять до обставин, що звільняють від міжнар.-прав, відповідальності.

Д.В. Скринька

Форум інформаційного суспільства (ФІС) — незалежний консультативний орган *Європейського Союзу*, головною метою діяльності якого є збалансований розгляд всіх аспектів і викликів інформ. суспільства. Як консульта-тивний орган ФІС надає Єврокомісії пропозиції та рекомендації щодо пріоритетних напрямків діяльності й реалізації проектів орг-ції. Процедура роботи та прийняття рішень ФІС дає можливість вести відкриті політ, дискусії з метою конструктивного обміну ідеями і для вільного вираження поглядів із проблем міжнар. координації дій за програмою інформ. суспільства, формування єдиної системи прав, регулювання інформ. сфери, конвергенції телеко-мунікацій, засобів масової комунікації. Форум проводить конференції на рівні міністрів у галузі комунікації країн-членів для розгляду актуальних проблем інформ. політики, економіки, права. На конференціях форуму (Бонн, 1997; Барселона, 1998; Брюссель, 1999; Відень, 2000) й у прийнятих на них док-тах (деклараціях) наголошується на поширенні ідеї інформ. суспільства в країнах ЄС, координації дій за такими напрямками, як декларація споживача інформ. послуг; проблеми зайнятості та соц. захист; міста в інформ. суспільстві; модель Європи в інформ. суспільстві; інновації нової галузі (інформ. бізнес); електронні уряди (впровадження нових технологій у системи управління місцевої та регіональної влади); європ. інтеграція і процес розширення на Схід; трансформація освіти; демокр. цінності та ЗМК, інфраструктура, нові технології та сусп. сектор. Досвід форуму в розробці стратегій сусп. розвитку в умовах інформ. суспільства та формуванні свідомості європ. спільноти з цієї проблеми втілюється в директивних рішеннях Єврокомісії та реалізується нац. урядами КраїН-ЧЛеНІВ.

Є.А. Макаренко

Форум тихоокеанських островів (РасіПс I8IaгkI8 Pоgшп), ФТО (PIP) — регіональна нарада голів урядів країн і територій півн. частини Тихого океану. Створений 5.08.1971; до 27.10.2000 називався Південнотихоокеанський форум. Членами ФТО є Австралія, Вануату, Кірібаті, Острови Кука (самоврядування у вільній асоціації з Новою Зеландією), Маршаллові о-ви, Федеративні Штати Мікронезії, Науру, Нова Зеландія, Ніуе (самоврядування у вільній асоціації з Новою Зеландією), Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові о-ви, Тонга, Тувалу та Фіджі; Нова Каледонія (заморська територія Франції) має статус спостерігача. Штаб-квартира ФТО знаходиться в Суві (Фіджі). Основним завданням ФТО є сприяння регіональному співробітництву у вирішенні політ, питань. У 1973 учасниками ФТО було створено Південнотихо-океанське бюро екон. співробітництва, завданням якого є координація співробітництва учасників форуму у сфері туризму, розвитку регіональної торгівлі, транспорту та інфраструктури, охорони природ, ресурсів. Країни-учасниці ФТО підтримують ідею

перетворення півд. частини Тихого океану на зону, вільну від ядерної зброї: вони підписали *Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, у південній частині Тихого океану 1985*.
В.Ю. Константинов

Фрагментація — процес, за своїм змістом протилежний *глобалізації*, проявом якого може бути розпад великих геополіт. утворень, дезінтеграція *акторів міжнародних*, зростання партикуляризму в окремих сферах *міжнародних відносин*, у структурних та функціональних характеристиках геогр. і соц. підсистем тощо. Категорія Ф. в дослідженнях міжнар. відносин є категорією дуалістичною щодо глобалізації й дозволяє аналітично представити цей феномен як динамічний процес, що породжується діалектичним комплексом протиріч, які складають його джерело саморозвитку та відтворюють цей процес упродовж історії. Процеси Ф. присутні в міжнар. системі поряд із процесами глобалізації. Домінування однієї з двох тенденцій на конкретному істор. етапі зумовлює наявність циклічності в розвитку системи міжнар. відносин.
А.Л. Субботін

Франк (Ргапк) Монік Патрісія Антуанетта (1945, Гаага) — нідерландський дипломат. Закінчила Лейденський ун-т (1970). У 1970-85 — працювала у посольстві Нідерландів у Канаді, Швейцарії, Ізраїлі, постійному представництві Нідерландів при ООН, центр, апараті МЗС Нідерландів. У 1985-89 — радник посольства Нідерландів у Туреччині; 1989-93 — дир. Департаменту конє, служби МЗС Нідерландів; 1993-97 — посол Нідерландів у Румунії; 1997-2001 — посол Нідерландів у В'єтнамі. З 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Нідерландів В Україні.
Р.Л. Кривонос

Франклін (РгапМіп) Бенджамін (17.01.1706, Бостон, Массачусетс — 17.04.1790, Філадельфія, Пенсільванія, США) — амер. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат й учений-винахідник. Нар. в багатодітній сім'ї, освіту здобув самотужки. У 1723 переїхав до Філадельфії, де зайнявся друкарським бізнесом: у 1729-48 видавав «Пенсільванську газету», 1732-58 — щорічник «Альманах бідного Ричарда». Водночас займався наук. дослідями з електрикою (винайшов громовідвід, «електричне колесо», лампу для вуличних ліхтарів, економну «франклінівську» піч, спосіб електричного підпалювання пороху та ін.). Започаткував вивчення Гольфстріму, запропонував «трудоу» теорію вартості. Заснував першу в Америці публічну бібліотеку (1731), Американське філософське товариство (1743) і Філадельфійську академію (1751). У 1736-51 служив секр. Законодавчого зібрання Пенсільванії. У 1750 був обраний його депутатом й ініціював скликання першого конгресу представників колоній в Олбані 1754. У 1757-62 представляв Законодавче зібрання в Лондоні, добившись підтвердження його прав у спорі з власниками колонії родиною Пеннів. У 1767 захищав у Лондоні інтереси Нью-Джерсі, 1768 — Джорд-жії, 1770 — Массачусетсу. До поч. 1770-х від ідеї федер. перебудови Британської імп. прийшов до висновку про неможливість мирного вирішення суперечностей між метрополією та півн.-амер. колоніями й потребу здобуття ними незалежності. 5.05.1775 повернувся до Філадельфії й наступного дня був обраний членом 2-го *Континентального конгресу*. Розробив новий проект Союзу колоній, увійшов до складу комісії, відрядженої до Канади з пропозицією приєднатися до *війни за незалежність в Північній Америці 1775-83*. 29.11.1775 заснував «Комітет секретної кореспонденції» — прообраз *Державного департаменту США*. Узяв діяльну участь у складанні Декларації незалежності 4.07.1776. На поч. грудня 1776 прибув до Парижа на чолі таємної дип. місії півн.-амер. штатів і, використовуючи традиційне англ.-франц. суперництво, забезпечив підписання союзних *американсько-французьких договорів 1778*. 8.06.1781 приєднався до переговорів *Джея місії* з брит. урядом і добився прийняття ним усіх «необхідних» статей щодо *суверенітету США у Версаль-ському мирному договорі 1783*. По поверненні з Парижа на Батьківщину 1785 обраний чл. Конституційного конвенту США й очолив Законодавчі збори Пенсільванії, наполягав на відміні рабства при ухваленні конституції 1787.

В.І. Головченко

Франко (Ргапко) Антоніо (24.03.1937, Пулья-нелло, провінція Беневенто, Італія) — ватиканський дипломат, архієпископ, д-р богослов'я та канонічного права. Священик з 1960; на дип. службі з 1972. Працював в апостольських нун-ціатурах у Болівії, Ірані, Франції. У 1982-88 — у місії постійного спостерігача Святого Престолу при ООН; 1988-92 — у департаменті зі

зв'язків із держ. (зовн.-політ, відомство) Держ. секретаріату Ватикану. У 1992-99 — Апостольський НУНЦІЙ В Україні.

Р.Л. Кривонос

Франко (Ргапсо) Франсіско (4.12.1892, Ель-Ферроль, провінція Галісія, Іспанія — 20.11.1975, Мадрид) — іспан. військ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї офіцера ВМФ. Закінчив Піхотну академію в Толедо (1910). Дійсну службу проходив в Іспанському Марокко. У 1923 призначений командиром Іспан. інозем. легіону й відіграв вирішальну роль у розгромі 1925-26 повстанської Республіки Риф; бригадний генерал (1926). Коли король Альфонс VIII 1931 зрікся престолу та в Іспанії було встановлено республіку, Ф., що дотримувався правих поглядів і був досить популярним в армії, заслани на Балеарські о-ви. Повернувся на військ, службу після перемоги правих на парл. виборах напр. 1933 і взяв участь у придушенні повстання астурійських шахтарів. У травні 1935 призначений нач. генштабу іспан. армії. Наприкінці липня 1936 очолив військ, антиресп. заколот, що призвів до громадян, війни 1936-39. 1.10.1936 проголошений заколотниками «тимчасовим главою держави» й генералісимусом. Після перемоги за сприяння *Б. Муссоліні* й *А. Гітлера* в громадян, війни 1939 був проголошений довічним диктатором й отримав право обрати власноручно політ, наступника. У роки *Другої світової війни* оголосив про *нейтралітет* Іспанії й не погодився допомогти Гітлеру в захопленні брит. Гібралтара. У повоєнний період зблизився зі США, які побудували в Іспанії кілька військ, баз. У 1964 пішов на поступки опозиції й запровадив порівняно ліберальну конституцію, а 1969 призначив своїм наступником майбутнього короля Іспанії *Хуана*

КарЛОСн I.

П.М. Ігнат'єв

«Франко» Ціна — встановлюється з урахуванням передбаченого контрактом порядку відшкодування трансп. витрат на доставку товарів покупцеві до вказаного пункту, за умов продажу, що передбачає оплату й облік трансп. послуг при постачанні споживачеві закупленої продукції. Зобов'язання, які виникають між продавцем і покупцем при транспортуванні товару з однієї країни до іншої, були розроблені *Міжнародною торговою палатою* та включені до *Інко-терМС*.

В.П. Мазуренко

Франко-пруська війна 1870-71 — війна між Францією та Пруссією, що виступала в союзі з іншими нім. державами. Стала останнім етапом *Німеччини об'єднання 1848-71*. Після *австрійсько-пруської війни 1866* і створення Північнонімецького Союзу на шляху об'єднання Німеччини під егідою Пруссії стояла лише Франція, яка продовжувала підтримувати роздробленість Німеччини через побоювання створення потужної д-ви на своїх кордонах. Франція чинила перешкоди для вступу в Північнонімецький Союз д-ав Півд. Німеччини — Бадену, Баварії, Вюртембергу та інших. *Наполеон III*, занепокоєний посиленням Пруссії після її перемоги над Австрією, вирішив зміцнити позиції Франції приєднанням Великого Герцогства Люксембургу. Пруссія не погодилась з його намірами, що призвело до різкого погіршення франц.-прус. відносин. Прус, канцлер *О. Біс-марк* був переконаний, що війна з Францією неминуча й необхідна для завершення об'єднання Німеччини «залізом і кров'ю». Для забезпечення *нейтралітету* інших великих держав Бісмарк хотів спровокувати Францію на оголошення війни, чого домогся за допомогою дип. провокації (див. *Емська депеша*).

19.11.1870 Франція оголосила війну Пруссії. Франція була погано підготовленою до війни. Війська Пруссії та її союзників були повністю відмобілізовані, чисельно майже вдвічі переважали супротивника. На поч. серпня 1870 війська нім. д-ав переправились через Рейн і в перших боях завдали поразки франц. армії, яка змушена була відступати углиб країни. Франц. війська були поділені на дві групи. Перша під командуванням маршала Базена в сер. серпня була оточена у фортеці Мец. Друга, на чолі якої був *Наполеон III* та маршал *М. Мак-Магон*, була відтіснена до м. Седан, де була розгромлена і здалася 2.09.1870 в полон. Повідомлення про Седанську катастрофу та взяття в полон імператора викликало в Парижі народне повстання, монархія була ліквідована, влада у Франції перейшла до рук уряду нац. оборони. Війна продовжувалась, але новий уряд, хоч і сформував 11 нових корпусів чисельністю 220 тис, не міг ефективно чинити опір. З 19.09.1870 Париж опинився в облозі прус, військ, ставка короля Пруссії *Вільгельма I* розташувалась у резиденції франц. королів — Вер-сали, де 18.01.1871 він був проголошений імператором Німеччини. 27.10.1870 капітулювала армія Базена в Меці. Наприкінці 1870 була зроблена спроба прорвати дип. ізоляцію Франції: уряд нац. оборони направив *А. Тьєра* в Австро-Угорщину, Велику Британію, Італію та Росію, щоб домовитися з

ними про підтримку Франції у війні з Пруссією, проте успіху не досяг. 28.01.1871 у Версалі представник уряду Франції Ж. Фавр підписав перемир'я. За його умовами Париж капітулював: форти з усією зброєю та боєприпасами були передані німцям, а франц. гарнізон був залишений у місті на правах *військовополонених*. Для ведення переговорів про мир Франція повинна була провести вибори в парламент та сформувати уряд. 8.02.1871 відбулися вибори в Національні збори Франції, які відкрилися 12.02.1871 в Бордо й обрали А. Тьера прем'єр-міністром. 26.02.1871 Тьер і Бісмарк підписали *Версальський прелімінарний мир 1871*. До повної виплати *контрибуції* нім. війська залишалися у Франції. 1.03.1871 Національні збори схвалили договір. Подальшу розробку остаточних умов мирного дог-ру перервало проголошення 18.03.1871 Паризької комуни, у придушенні якої взяли участь і прус., війська. 10.05.1871 Німеччина та Франція підписали *Франкфуртський мир 1871*, що завершив Ф.-п. в.

Б.М. Гончар

ФранкофонІЯ (франц. *Francophonie*): 1. Термін, що використовується для позначення транс-кордонної спільноти носіїв франц. мови, або країн, в офіц. вжитку яких застосовується франц. мова (т. зв. «франкофонні», тобто франкомовні, д-ви); запропонований у 1880 франц. географом О. Реклю.

2. Міжнар. урядова орг-ція зі штаб-квартирою у Парижі (Франція), що об'єднує ряд країн світу за ознакою належності до франкомовної культури. Повна назва — Міжнародна організація франкофонії (*l'Organisation internationale de la Francophonie*). Створена в 1998 на базі Агенції франкофонії (у 1970-96 — Агенція культ. й техн. співробітництва). Орг-ція створювалась для сприяння співпраці у сфері культури та освіти, але фактично одразу стала важливим дип. форумом, у рамках якого здійснюється міжурядовий діалог із міжнар.-політ. та екон. проблематики. На даний момент членами орг-ції є 51 д-ва, 5 урядів мають статус спостерігачів. Принципові рішення щодо подальшого розвитку орг-ції, вироблення спільних позицій з ряду актуальних питань сьогодення, координації культ., політ. та екон. зв'язків між країнами - членами Ф. приймаються на Конференціях глав д-ав та урядів («саміти Ф.»), що збираються раз на два роки. У перервах між ними проводяться міністерські конференції Ф., на якій держави-учасники представлені на рівні міністрів закорд. справ або спец. уповноважених у справах відносин із країнами Ф. Метою її діяльності є забезпечення дотримання ухвалених Конференціями глав д-ав та урядів рішень, підготовка наступних Конференцій, а також розгляд заявок країн на участь в орг-ції та внесення рекомендацій щодо їх прийому до складу повних чи асоційованих членів цієї орг-ції. Постійно діючими установами орг-ції є Конференція міністрів культури та Конференція міністрів у справах молоді та спорту, створені для координації співпраці між франкомовними країнами у відп. галузях. Із метою просування співробітництва в окремих сферах відносин періодично можуть скликатись секторальні міністерські конференції. Апарат орг-ції представлений Постійною радою, що опікується забезпеченням роботи орг-ції та реалізації ухвалених нею рішень. Члени Ради призначаються главами д-ав та урядів Ф., її головою є Ген. секретар, що обирається на 4 роки в ході чергового саміту (у 1997-2002 на цій посаді працював *Б. Галі*, з 2003 — экс-президент Сенегалу Абду Діуф). При Раді діють три Постійні комісії — з політ. та екон. питань, а також у справах співпраці. Ще однією установою Ф. є Парламентська асамблея, відповідальна за поступ діалогу між законодавчими органами влади держав-членів, просування демокр. традицій урядування та розвиток парл. культури. У рамках цієї міжнар. орг-ції працюють 5 постійних органів (т. зв. «операторів Ф.»), відповідальних за реалізацію конкретних рішень самітів: Міжурядова агенція Франкофонії («головний оператор»), Університетська агенція Франкофонії, Александрійський ун-т Сенгора, Міжнар. асоціація мерів франкомовних міст і П'ятий канал міжнар. франкомовного телебачення («прямі оператори»). Окрім традиційних для Ф. сфер співпраці (розвиток франкомовної культури, освіти, сприяння міжцивілізаційному діалогу тощо), у рамках Міжнародної організації франкофонії відбувається співробітництво у сфері просування діалогу Північ — Південь та Південь — Південь, забезпечення сталого розвитку, зміцнення міжнар. миру та безпеки, збереження навколишнього середовища, розповсюдження демокр. цінностей і захист *прав людини*.

вл. Манжола

Франкфуртський мир 1871 — двостороння угода, підписана 10.05.1871 у Франкфурті-на-Майні (Німеччина) франц. мін. закорд. справ Ж. Фавром і нім. канцлером *О. Бісмарком*; завершила переможну для Німеччини *франко-прусску війну 1870-71* та підтвердила *Версальський прелімінарний мир 1871*. За умовами дог-ру Франція віддавала Німеччині дві промислово розвинуті й важливі у стратегічному відношенні області: Ельзас і схід, частину Лотарингії

разом із фортецею Мец, а також Страсбург. Німеччина анексувала залізорудний район на захід від Тіонвіля, повернувши Франції фортецю Бельфор. Франція мала сплатити контрибуцію в розмірі 5 млрд. франків, причому перший внесок 500 млн. франків — через 30 днів після відновлення влади уряду *А. Тьєра* в Парижі, до кінця 1871 — ще 1 млрд., до 1.05.1872 — ще 500 млн. Решту Франція зобов'язувалась сплатити до 2.03.1874. Окрім того Франція брала на себе витрати з утримання окуп. нім. військ, які залишались на її території до закінчення виплати *контрибуції*. Між Францією та Німеччиною встановлювався режим найбільшого сприяння в торгівлі. До основного тексту дог-ру додавалися статті, за якими уряд Німеччини отримував право на залізниці Ельзасу та Схід. Лотарингії, а також на залізничні колії у Швейцарії, які належали Франції. Ф. м. залишався чинним до початку *Першої світової війни*.

Б.М. Гончар

Франсуа-ПОНСЕ (Ргапсоіз-Ропсеі) Жан-Андре (8.12.1928, Париж) — франц. держ. діяч і дипломат. Надип. службі перебуває з 1955.1956-58 працював в апараті держ. секретаря при мін. зак. справ. У 1956-57 — ген. секретар франц. делегації на переговорах зі створення *Європейського економічного співтовариства* та *Європейського співтовариства з атомної енергії*; 1958-60 — заст. керівника відділу європ. орг-цій МЗС Франції, 1963-65 — заст. керівника африк. відділом МЗС Франції. У 1965-66 — чл. керівництва Національного центру наук, досліджень (ядерна програма). У 1969-71 — радник посольства Франції в Ірані. З 1971 по 1975 залишив держ. службу та займався приватним бізнесом. З 1976 — держ. секретар при мін. зак. справ. У 1976-78 — ген. секретар канцелярії Президента Франції *Ж д'Естена*; 1978-81 — мін. зак. справ Французької Республіки.

ПМ.Ігнат'єв

Франц Йосиф I (Ргап2 ІозерЬ І) (18.08.1830, Відень -21.11.1916, Відень) — імператор Австрії, а після 1867 — імператор Австро-Угорщини. Зійшов на трон 2.12.1848 у ході рев-ції 1848-49. Після поразки у війні з Францією та П'ємонтою 1859 був змушений відмовитись від Ломбардії. У 1864 в союзі з Пруссією розпочав війну проти Данії за контроль над герцогствами Шлезвіг і Гольштейн (див. *Австрійсько-прусько-данський конфлікт 1864*), але суперечка про поділ захоплених територій призвела до *австрійсько-пруської війни 1866*, у якій зазнав поразки. Хоча австр. війська розбили італійців на суші й на морі, змушений був передати Італійському Королівству Венецію. Очолив укладення відомого «компромісу» 1867, за яким Австрійська імп. була перетворена в дуалістичну Австро-Угорську імп. 1907 погодився на впровадження заг. виборчого права для чоловічого населення. Недооцінивши існуючих зовн. і внутр. загроз, вступив у *Першу світову війну* після вбивства 28.06.1914 в місті Сараєво спадкоємця престолу ерцгерцога Франца Фердинанда сербським націоналістом Г. ПРИНЦИПОМ.

РЛ.

Кривонос

Французька буржуазна революція 1789-

99 — найбільший соц. переворот Нового часу, одна з найвизначніших подій світової історії, її результатом стало скинення феод.-абсолютистського та поступове встановлення капіталістичного ладу у Франції. Передумовами рев-ції були активний розвиток капіталістичних відносин у франц. суспільстві, поява революційно налаштованої буржуазії, яка прагнула позбутись обмежень, що накладались феод.-абсолютистською системою управління, та спрямувати держ. політику, у т. ч. зовнішню, на захист власних екон. інтересів, а не інтересів династичних і дворянських кіл. Велику роль відіграли ідеї Просвітництва, а також активізація народних мас, що знаходились у скрутному становищі, викликаному екон. та політ. кризою у Франції наприкінці XVIII ст. Безпосереднім приводом до початку рев-ції стала неспроможність д-ви розплатитись із величезними боргами без скасування архаїчної системи феод. привілеїв, якої вимагала буржуазія, але якій чинив опір чисельний прошарок дворянства. Прагнучи знайти вихід зі скрутною ситуації, 5.05.1789 Лю-довік XVI скликав Генеральні штати, що не збирались із 1614. Депутати від т. зв. «третього стану», що представляв інтереси буржуазії, 17.06.1789 проголосили себе Національними зборами, а 9.07.1789 — Установчими, визначивши за мету вироблення конституційних основ нового політ. ладу. Загроза розгону Установчих зборів викликала повстання в Парижі, у результаті якого 14.07.1789 штурмом було взято в'язницю Бастилія — символ абсолютизму; цей день вважається датою початку рев-ції. Успіхи перших днів рев-ції надали представникам «третього стану» в Національних зборах важелі для впливу на *зовнішню політику* королівського двору. У відповідь на спроби короля надати військ,

підтримку Іспанії в її б-бі з Великою Британією, Національні збори позбавили його права самостійно оголошувати мир та війну й утворили Дипломатичний комітет із нагляду за зовн. зносинами Франції. Основними засадами франц. зовн. політики було проголошено «загальний мир та принципи справедливості», а в грудні 1791 спец. декретом було заявлено про відмову Франції від ведення завойовницьких воєн.

Внутр. нестабільність та слабкість нової влади змусили Національні збори проводити виважену та обережну зовн. політику. Це знайшло своє вираження у: стримуванні внутр. сил від вчинення кроків, що могли б викликати зовн. інтервенцію; відмові від підтримки рев. повстання в австр. Нідерландах (сучасна Бельгія); спробах налагодити стосунки з сусідами та впливовими європ. д-вами тощо. У той же час низка кроків революціонерів, такі як скасування феод, привілеїв, конфіскація церк. і поміщицького майна, приєднання Авіньйону, та інші чинники викликали негативну реакцію в європ. монархічних колах і у Святого престолу. Запровадження принципу «суверенітету нації» у франц. зовн. політиці несло безпосередню загрозу цілісності європ. д-ав. Унаслідок цього навколо Франції поступово утворювалась коаліція ворожих д-ав, цілями якої було недопущення розповсюдження рев-ції на інші частини європ. континенту, відновлення франц. монархії, а також територ. надбання як подяка від франц. двору за допомогу в придушенні рев-ції тощо (див. *Анти-французькі коаліції*).

Першим кроком до формування коаліції стало підписання *Рейхенбах-ської угоди 1790* між Австрією та Пруссією. Головну роль у підписанні цієї угоди відіграла Велика Британія, прем'єр-міністр якої *В. Пітт Молодший* зміг уладнати потенційний конфлікт між Австрією та Пруссією, змусивши їх співробітничати у справі придушення рев-ції не лише в Бельгії, але, згодом, й у Франції. Політика європ. д-ав на початковому етапі рев-ції (1789-92) характеризувалась обережністю та вичікуванням розвитку подій у Франції, які могли перерости в заг.-європ. рев-цію. Крім того, цьому сприяли й труднощі у формуванні коаліції, обумовлені взаємною недовірою між основними гравцями на європ. арені та розбіжностями в їхніх поглядах на характер інтервенції та майбутні територ. здобутки за рахунок Франції.

Прискоренню утворення антифранц. коаліції сприяло подальше розгортання рев-ції у Франції та висунення частиною революціонерів вимоги про запровадження республіки, що загрожувало підризом засад європ. ладу. Після невдалих спроб австр.-прус, шведсько-австр.-прусс. альянсів було підписано *Пільницьку декларацію 1791*, у якій Австрія та Пруссія заявляли про готовність спільними зусиллями відновити монархію у Франції. Конкретніші зобов'язання містились у союзному дог-рі, підписаному 7.02.1792, відповідно до якого Австрія та Пруссія зобов'язувались виставити проти Франції армію чисельністю від 40 до 50 тис. вояків кожна. У разі успіху військ, кампанії Австрія прагнула розширити володіння в Бельгії чи обміняти Бельгію на Баварію, а Пруссія — приєднати до своєї території Ельзас. Восени 1791 з прийняттям Конституції закінчились повноваження Національних установчих зборів. Новим нормотворчим органом стали Законодавчі збори, які продовжували відігравати вирішальну роль у сфері зовн. політики. Було обрано Дип. комітет із 12 членів, склад якого мав щомісяця поновлюватись на одну третину. До повноважень комітету входилигляд за діяльністю МЗС та ознайомлення з найважливішими док-ми *дипломатичного листування*. Зовн. політика Франції цього періоду визначалась, передусім, розстановкою сил у Законодавчих зборах, де головну роль відігравали групи фельянів і жирондистів, а також таємною діяльністю короля та оточуючих його дворянських кіл. Головною проблемою, щодо якої розходились позиції названих угруповань, було питання ставлення до антифранц. коаліції та загрози війни, що виходила від неї. Позиція жирондистів полягала в необхідності початку Францією військ, дій проти Австрії з метою розриву австр.-прус. союзу, підпорядкування Бельгії, здійснення територ. придбань та створення навколо Франції поясу залежних від неї д-ав. Крім того, успішна військ, кампанія мала послабити рев. рух усередині Франції. Фельяни поділяли позицію жирондистів щодо необхідності початку б-би проти Австрії та її ізоляції від Пруссії, у той же час вважали необхідним починати активні бойові дії проти коаліції лише після знищення внутр. ворогів. Група фельянів на чолі з Лафайєтом виступала за обмежену війну — лише проти Австрії та емігрантів на Рейні. Найактивнішими прибічниками війни виступали кола, близькі до короля. За їхнім задумом війна мала знищити рев-цію та відновити монархію у Франції. Для реалізації цих планів двір таємно протидіяв усім спробам революціонерів встановити *дипломатичні відносини* з європ. д-вами та зруйнувати антифранц. коаліцію. На поч. 1792 налаштовані на війну з коаліцією жирондисти перебрали на себе контроль над Законодавчими зборами і, використовуючи як привід відмови Австрії задовольнити вимогу жирондистського уряду

розірвати угоду із Пруссією та припинити підтримку озброєним емігрантам, за пропозицією короля 20.04.1792 оголосили війну Австрії. Розпочався період рев. воєн.

На 1-му етапі франц. війська зазнали суттєвих поразок від військ коаліції. Поруч із розрухою, інфляцією та нестачами продовольства й пропагандистськими діями коаліції це викликало підозри у зраді короля. У липні Законодавчі збори оголосили «вітчизну в небезпеці». 10.08.1792 відбулось масове повстання, у результаті якого у Франції було скинуто монархію, скликано Національний конвент та проголошено республіку. Провідні позиції в Конвенті зайняли жирондисти, які вели активну пропаганду рев. війни як усередині Франції, так і за її межами, маючи на меті, зокрема, поширення впливу рев. Франції в Європі, отримання територ. прирощень, послаблення антифранц. режимів тощо. Жирондисти прагнули розширити територію Франції до її «природних кордонів», за які вони вважали р. Рейн та Альпи. Із метою ідеолог, підтримки зазначеної полі-

тики 19.11.1792 Конвентом було видано декрет про допомогу всім народам, що прагнуть скинути своїх тиранів. Пропагандистська діяльність особливо посилилась після значних успіхів, отриманих франц. військами в б-бі з об'єднаними силами Австрії та Пруссії: до поч. 1793 їм вдалось відкинути війська супротивника за межі франц. території, зайняти Савойю, Ніццу, лівий берег Рейну, Бельгію. Одночасно нова франц. влада дип. методами намагалася зруйнувати антифранц. коаліцію, передусім шляхом укладення угоди з Пруссією, а також відвернення уваги від Франції з боку Великої Британії та Росії. Усі ці спроби зазнали поразки. Більше того, відбулося згуртування коаліції, викликане, зокрема, безпосередньою загрозою безпеці та політ. й екон. інтересам Великої Британії, яка була головним ініціатором антифранц. коаліцій. Захоплення франц. військами Бельгії, їх наближення до стратегічно важливої Голландії значно підірвали не лише позиції Великої Британії як *великої держави*, але й загрожували завдати відчутного удару по брит. економіці. Безпосереднім приводом до розширення коаліції стали вторгнення франц. військ на територію Нідерландів та оголошення Конвентом 1.02.1793 війни Великій Британії. Остання спромоглась домовитись про спільні дії з Австрією, Пруссією, Росією, Іспанією, Сардинією, П'ємонтом, Неаполем і деякими нім. князівствами. У разі перемоги над Францією Пруссія сподівалась захопити Ельзас і Лотарингію та отримати від Росії згоду на новий *поділ Речі Посполитої*; Австрія висувала претензії на франц. Фландрію, Артуа, Пікардію до р. Сомма та Баварію; Велика Британія прагнула отримати Дюн-керн. Характер та склад коаліції обумовили наявність у ній значних внутр. протиріч, передусім між Австрією та Пруссією. Важливість Пруссії для успішності усієї коаліції змусила Росію погодитись на поділ Польщі за мовчазною згодою Британії.

Посилення коаліції одразу ж відклало відбиток на ході воєнних дій. Навесні 1793 її війська зайняли Бельгію, лівий берег Рейну та вдерлись на територію Франції. В умовах загрози існування республіки 6.04.1793 Конвент утворив Комітет сусп. порятунку з виконавчими повноваженнями. Першими кроками Комітету стало припинення рев. пропаганди та прийняття декрету, за яким Франція відмовлялась від втручання у справи інших д-ав, що мало посилити її позиції під час можливих мирних переговорів. Усі спроби республіки дип. методами розірвати коаліцію та притягти на свій бік нейтральні д-ви не принесли жодного результату, зокрема через серйозні поразки франц. військ на фронті. В умовах кризи 31.05-2.06.1793 відбулось повстання, у результаті якого було скинуто владу жирондистів та встановлено якобінську диктатуру. На відміну від жирондистів, зовн. політика якобінців характеризувалась більшою прагматичністю та рішучістю, її метою було, передусім, звільнення Франції від інозем. військ, а не війна за межами франц. території. Вона здійснювалась в умовах внутр. б-би з одного боку з правим крилом якобінців, які прагнули укласти мирну угоду на принизливих умовах, а з іншого — з лівими якобінцями та ебертистами, що відкидали дипломатію як таку й виступали за заг.-європ. рев.-цію та рев. терор. Головним ворогом якобінці, зокрема їхній лідер Робесп'єр, вважали Велику Британію та спрямували свою політику, насамперед, проти неї. Так, у вересні 1793 Конвентом було прийнято Навігаційний акт, що заборонив доступ брит. товарам до франц. портів, тим самим позбавивши Велику Британію суттєвих важелів тиску на Францію. Крім того, Робесп'єр зробив деякі кроки з метою виведення Франції з ізоляції, збільшення *імпорту* продовольства та налагодження відносин, передусім із сусідніми нейтральними д-вами. Одночасно зі стабілізацією внутр. ситуації Робесп'єр вживав безуспішних заходів, метою яких було утворення коаліції на чолі з Францією задля б-би з зовн. ворогами, а також розкол антифранц. коаліції. Проте перемоги франц. військ, у результаті яких не лише практично зникла загроза інозем. вторгнення, але й було відновлено контроль над Бельгією, зменшили необхідність у таких заходах.

Політика Робесп'єра та Комітету сусп. порятунку спрямована, зокрема, на захист території країни та стримування внутр. сил, що під впливом військ, перемог прагнули до територ. завоювань, а також інші кроки, у т. ч. масовий терор, викликали переворот 9 термідора (27.07) 1794, у результаті якого до влади прийшла велика буржуазія. Нова влада продовжила військ, успіхи попередників, але використовувала дипломатію не стільки для забезпечення недоторканності франц. території, скільки для її розширення. Задля цього була посилена *дипломатична служба* Франції, яка взяла на озброєння

кращі надбання дорев. епохи. 2.04.1795 у м. Ба-зель було укладено мирний договір із Пруссією, за яким лівий берег Рейну залишився у складі Франції. У травні було підписано мирний договір із Нідерландами, які були перетворені на залежну від Франції Батавську республіку. 22.07.1795 було укладено мир з Іспанією, а 1.10.1795 прийнято декрет, за яким Бельгія та лівий берег Рейну були приєднані до Франції. Внутр. становище у Франції часів Директорії характеризувалось значною нестабільністю та б-бою центр, влади проти чисельних повстань, які вчиняли як прибічники старої, монархічної влади, так і сили, що прагнули продовження ревіції. У цих умовах значний вплив на внутр. та зовн. політику мали армійські генерали, передусім Наполеон Бонапарт (див. *Наполеон I*), що проводили успішні військ, операції за межами країни, у результаті яких Франція отримала суттєвий вплив у Центр. Європі, в Італії та у Середземномор'ї, а також у своїх діях практично не зважали на думку Директорії і МЗС (колишньої Комісії). Зовн. політика Франції періоду Директорії була спрямована, передусім, на дип. супроводження успіхів франц. армії та відновлення Франції як великої європ. д-ви. До 1799 навколо Франції було утворено своєрідний буфер із залежних від неї д-ав: Гельветичної, Батавської, Лігурійської, Римської, Партенопейської та Цизальпійської республік, а також Венеціанської Республіки, частина якої відійшла до Франції відповідно до угоди з Австрією, що отримала Венецію в обмін на відмову від Бельгії. У той же час не були укладені угоди з Великою Британією та Росією, що стали ініціаторами створення нової антифранц. коаліції, до якої 1798 увійшли також Австрія й Туреччина. 18 брюмера 1799 (9.11.1799), у результаті перевороту Директорію було скинуто й до влади у Франції прийшов Наполеон Бонапарт, який встановив військ, диктатуру та підпорядкував собі всі зовн. зносини Франції.

В.В. Копійка

Французько-ліванський договір 1936

про дружбу й допомогу («Договір про відміну мандата») — двостороння угода, підписана 19.11.1936 в Парижі терміном на 25 років. Повстання 1925-27 народів Сирії й Лівану змусило правлячі кола Франції застосувати гнучкіші методи управління. Франц. уряд дійшов висновку про необхідність екон. та політ, співробітництва з верхівкою нац. буржуазії. Одним із перших проявів нової тактики стало введення в 1926 конституційного управління на території Лівану. У країні були створені уряд і двопалатний парламент, проте зовн. зносини та військ, політика Лівану залишались у виключній компетенції Франції. Будь-яке рішення ліванського уряду могло бути відмінене франц. верховним комісаром. У травні 1932 франц. адміністрація відмінила Конституцію країни та розпустила парламент й уряд. За новою ліванською Конституцією 1934 вся повнота влади передавалась президентові республіки, який призначався франц. верховним комісаром. Виконавча влада належала держ. секретареві й урядовим радникам — вищим посадовим особам. Парламент був відновлений, але позбавлений законодавчої ініціативи. Президент отримав право затверджувати бюджет без згоди парламенту.

Але внаслідок активізації в 1935-36 нац.-визв. б-би в Лівані Франція змушена була піти на підписання угоди, аналогічної *французько-си-рійському договору 1936*. Франц. уряд зобов'язався через 3 роки відмінити мандат (див. *Мандатна система*), відмовлявся від контролю над митницями, валютною системою та зв'язком. Проте ліванський уряд був зобов'язаний консультуватись із Францією щодо питань *зовнішньої політики*. Крім цього, на ліванській території залишалися збройні сили Франції, вона зберігала за собою право захищати реліг. й нац. меншини в Лівані. Ці положення дог-ру створювали широкі можливості для Франції втручатись у внутр. справи країни. Намагаючись зберегти *статус-кво* в Лівані, правлячі кола Франції затягували ратифікацію дог-ру, а в січні 1939 уряд *Е. Даладье* офіційно відмовився від його *ратифікації*, чим викликав масові демонстрації протесту на підмандатній території. Франц. адміністрація вдалась до репресивних заходів проти нац.-прогрес. сил країни, зокрема була заборонена діяльність Ліги б-би проти фашизму й нацизму, створеної в травні 1939 на Антифашистському конгресі в Бейруті. На знак протесту проти політики франц. адміністрації нац. уряду Лівану та Сирії пішли у відставку. У відповідь верховний комісар Франції розпустив

парламенти обох країн і відмінив їхні конституції. Т. ч., напередодні *Другої світової війни* в Сирії та Лівані був знову встановлений необмежений контроль Франції.

ІД. Коміренко

Французько-сирійський договір 1936

про дружбу й допомогу («Договір про відміну мандата») — двостороння угода, підписана 9.09.1936 в Парижі терміном на 25 років. Активізація нац.-визв. б-би сирійського народу за повну незалежність, *суверенітет* і єдність сирійських територій, що охопила країну в січні — лютому 1936, примусила Францію вступити в переговори з лідерами Національного блоку про укладання дог-ру, що мав базуватись на визнанні незалежності Сирії. Лідери Національного блоку 10.01.1936 прийняли Національний пакт, який став об'єднуючою платформою всіх прогрес, сил країни. Договір передбачав скасування франц. мандата на Сирію, включно з Александретським санджа-ком, (див. *Мандатна система*) впродовж трирічного перехідного періоду з часу ратифікації, після чого вона отримувала незалежність і право на вступ до *Ліги Націй* (вступила 12.04.1945). Франція зберегла за собою право протягом 5 років тримати франц. війська в провінціях Дже-бель-Друз і Латакія; використовувати дві військ.-повітр. бази на сирійській території; здійснювати контроль над сирійською нац. армією. Договір забезпечував екон. позиції Франції в Сирії, гарантував інтереси франц. концесіонерів у країні. Але, на відміну від попередніх проектів двосторонньої франц.-сирійської угоди, договір не передбачав можливості втручання Франції у внутр. справи Сирії, забезпечував її єдність, а також не підтримував фінанс. вимоги Парижа щодо сплати окуп. витрат на час франц. перебування в країні. Договір став важливим кроком на шляху до незалежності Сирії. 27.12.1936 сирійський парламент ратифікував цей договір, але франц. сторона затягувала *ратифікацію*. У січні 1939 уряд *Е. Даладьє* офіційно оголосив про відмову від дог-ру. У 1937-38 Франція уклала із сирійським урядом дві додаткові угоди, які розширили її військ. й екон. права в країні. Крім того, відступивши від дог-ру, Франція пішла на значні поступки Туреччині у визначенні статусу Александретського санджака, уклавши 3.07.1938 угоду про умови перебування в санджаку франц. та тур. військ, а 23.06.1939 підписала в Анкарі угоду, за якою санджак було

Приєднано ДО Туреччини.

ІД. Коміренко

Французько-чехословацький договір

Про СОЮЗ І Дружбу 1924 — двостороння міждерж. угода, підписана 25.01.1924 в Парижі, набула чинності 4.03.1924; термін дії не обмежувався. Договір встановлював союзницькі відносини між Францією та Чехословаччиною, визначав деякі аспекти системи міжнар. безпеки в регіоні Центр, та Схід. Європи. Сторони брали на себе зобов'язання проводити взаємні консультації з питань *зовнішньої політики*, зокрема у зв'язку з подіями, що становили потенційну загрозу для їхньої безпеки або стабільності системи міжнар. відносин, визначеної положеннями *Версальського 1919, Сен-Жерменського 1919 і Тріанонського 1920 мирних договорів*, а також інших угод, укладених за участі сторін. Сторони погоджувались домовитись про спільний захист їхніх інтересів у разі виникнення загрози, зобов'язалися співпрацювати з питань протидії спробам аншлюсу, реставрації династії Габсбургів в Угорщині або Гогенцоллернів у Німеччині, повідомляти одна одну про укладені ними раніше міжнар. політ. угоди, що стосувались регіону Центр. Європи, а також інформувати одна одну щодо намірів укласти такі угоди в майбутньому. З метою розв'язання спорів між сторонами дог-ром встановлювалась процедура третейського суду та арбітражу. Договір був доповнений пактом про взаємні гарантії, що став складовою *Локарнських угод 1925*. Положення дог-ру не були застосовані на практиці через політику «замирення» нацистської Німеччини, яку провадив франц. уряд (див. *Мюнхенська угода 1938*).

Г.О. Музика

Французько-югославський договір 1927 -

двостороння міждерж. угода, підписана 11.11.1927 в Парижі терміном на 5 років. Сторони зобов'язувались утримуватись від нападу одна на одну, не вдаватись до використання воєнної сили для вирішення можливих спірних питань між ними й вирішувати їх виключно мирними засобами. Ф.-ю. д. передбачав проведення двосторонніх консультацій між сторонами в разі зміни існуючого статусу будь-якої европ. д-ви. Сторони зобов'язувались повідомляти одна одну про дог-ри та угоди, укладені з *третіми державами*, а також спільно розглядати питання, що стосуються безпеки однієї з них або порушують порядок, встановлений раніше укладеними дог-

рами. У разі неспровокованого нападу на одну з них учасники Ф.-ю. д. домовились невідкладно дійти згоди про спільні дії в рамках Статуту Ліги Націй для забезпечення своїх нац. інтересів та збереження статус-кво. Також сторони домовились узгоджувати свої дії для збереження заг.-свроп. статус-кво відповідно до рішень *Ліги Націй*.

Ф.-ю. д. було підписано з метою укріплення *Антанти малої* та посилення впливу Франції у Схід. Європі. Значення Ф.-ю. д. суттєво зменшилось у період реалізації політики замирення *агресора*, до якої правлячі кола Франції вдались у II-й пол. 30-х XX ст. Але формально Ф.-ю. д. залишався дійсним до початку *Другої світової війни*.

Г.О. Музика

Французько-японські угоди про Індокитай 1940-41 — двосторонні договори, підписані *Віші урядом* та япон. урядом; забезпечили встановлення фактичного контролю Японії над півн. частиною території Франц. Індокитаю. Поширення впливу на Франц. Індокитай розглядалось Японією як важливий напрямок експансії в регіоні. Крім того, після початку япон. *агресії в Китаї* саме через Індокитай надходила більшість військ, вантажів для китайської армії. Ще в серпні 1937 Японія виступила з категоричною вимогою до Франції заборонити військ, транзит до Китаю, посилаючись на відсутність формального стану війни між Китаєм та Японією; Франція відмовилась задовольнити япон. вимогу.

Після поразки Франції від Німеччини в червні 1940 Японія поставила вимогу до франц. колоніальної адміністрації закрити кордон із Китаєм. 19.06.1940 япон. уряд передав франц. послу в Токіо Ш. Арсен-Анрі ультиматум: припинити транспортування військ, вантажів до Китаю та погодитись допустити на територію Франц. Індокитаю япон. комісію для нагляду за виконанням цієї вимоги. Франц. урядові давалось 48 годин на виконання вимог. Одночасно япон. війська та військ, кораблі провели демонстрацію на кордоні Китаю та Індокитаю й у Тонкінській затоці. Після того, як ці вимоги було виконано, Японія поставила ряд нових: надання їй військ.-мор. баз на узбережжі Індокитаю, пропуск на територію піво-ва япон. військ, постачання з Індокитаю стратегічних матеріалів до Японії, рівні права в Індокитаї для япон. та франц. підприємців. Виконання цих вимог франц. колоніальною адміністрацією було оформлено низкою двосторонніх угод: 1. Франц.-япон. екон. угода, підписана 30.08.1940 в Токію, за якою Японії надавались екон. привілеї в Індокитаї; сторони також зобов'язувались розпочати переговори для укладення повномасштабної екон. угоди. 2. Франц.-япон. військ, конвенція, підписана 22.09.1940 в Ханой; передбачала передачу в розпорядження Японії військ.-повітр. та військ.-мор. баз у Півн. В'єтнамі (Зя-Лам, Лао-Кай, Фу-Ланг-Тхуонг та ін.), введення в район Червоної ріки 6-тис. япон. контингенту, дозвіл на транзит до Китаю (для ведення бойових дій у провінції Юньнань) япон. військ та військ, вантажів територією Півн. В'єтнаму, розташування на кордоні з Китаєм япон. військ (з 23.09.1940 япон. війська почали розгортатися на китайсько-індокитайському кордоні); Конвенція обумовлювала граничну кількість япон. військ — не більше 25 000 япон. вояків. 3. Франц.-япон. угода, підписана 6.05.1941 в Токію терміном на 5 років; передбачала надання Японії статусу найбільшого сприяння у Франц. Індокитаї. Япон. підприємці отримали доступ до сфер, раніше закритих для іноземців: їм дозволялось займатися с. г-вом, отримувати гірничорудні концесії, використовувати гідроенергетичні ресурси Індокитаю. У цих сферах передбачалось створення змішаних франц.-япон. підприємств, у яких частка япон. капіталу могла сягати 50%. Угода надавала Японії широкі можливості використання продовольчих і стратегічних ресурсів Індокитаю. 4. Протокол про спільну оборону Індокитаю, підписаний 29.07.1941 у Віші, згідно з яким Японія зобов'язувалась поважати права та інтереси Франції у Схід. Азії, територ. цілісність Франц. Індокитаю, а Франція зобов'язувалась не укладати міжнар. угоди та не брати на себе жодних міжнар. зобов'язань перед третіми д-вами, що передбачали політ., екон. або воєнне співробітництво, яке могло зачіпати інтереси Японії. Обидві сторони погоджувались співробітничати в справі оборони Індокитаю. Протокол став юрид. основою перебування япон. військ у Франц. Індокитаї. Спираючись на його положення, Японія вже протягом 11-ї пол. 1941 збільшила свої війська в Індокитаї до 125 тис. осіб.

Ф.-я. у. сприяли закріпленню япон. домінування в Індокитаї та забезпечили екон. позиції **ЯПОНІЇ В РЕГІОНІ**.

В.Ю. Константинов

ФранчайЗИНГ — специфічна форма договірних екон. взаємовідносин великих компаній із дрібними виробничо-підприємницькими структурами, за якої останні (франчайзи) можуть

функціонувати під егідою великих орг-цій (фран-чайзерів), користуючись їхніми товарними знаками й емблемами. При цьому вони повинні здійснювати екон. політику франчайзера, не втрачаючи адмін., фінанс. та юрид. самостійності. Ліцензію великої фірми дрібному підприємцеві на продаж продукції або надання послуг під її маркою називають франшизою. У свою чергу, франчайзер надає франчайзі підтримку в підприємницькій діяльності, забезпеченні технікою, Товарами ТОЦО.

В.І. Серажим

Фрахт: 1. Вантаж, що перевозиться мор. або повітр. транспортом. **2.** Плата судновласникам за користування судном за певний час або плата за завантаження, перевезення та розвантаження **ТОВАРИХ Вантажів.**

В.І. Серажим

Фредеріксборзький договір 1720 — сепаратна дансько-шведська мирна угода, підписана 3.07.1720 в замку Фредеріксборг (поблизу Копенгагена, Данія). У жовтні 1709 Данія вдруге приєдналась до антишведської коаліції в *Північній війні 1700-21*, і впродовж наступних років їй вдалось досягти певних військ. успіхів. У 1712-15 данці встановили контроль над частиною шведської Померанії та Рюгеном, а також у цілому відновили домінування своїх військ.-мор. сил у районі Зондських проток. Але активні дії шведської армії в Норвегії та загострення протиріч між учасниками антишведської коаліції спонукали Данію до якнайшвидшого укладення миру зі Швецією. Переговори про це розпочались у 1718, а згодом до них як посередники долучились Велика Британія та Франція. За Ф. д. Данія повертала Швеції захоплені під час війни Рюген, Зах. Померанію та Вісмар. Швеція виплачувала компенсацію за повернені території розміром 600 тис. талерів, відмовлялась від протекторату над Шлезвіг-Гольштейном та від претензій на Зондські протоки. Шлез-віг визнавався данським за спільних гарантій Великої Британії та Франції.

В.Ю. Константинов

Фрейзер (Freiser) Дерек (1937, Трейл, провінція Британська Колумбія, Канада) — канад. дипломат. Бакалавр гуманітарних наук у галузі історії та міжнар. відносин (1958) і права (1963) в ун-ті Брит. Колумбії. У 1964-65 — юрид. радник у складі делегації Канади при міжнар. контрольній комісії в Сайгоні (Півд. В'єтнам); 1965-66 — співробітник Правового управління МЗС Канади; 1966-70 — 1-й секр. посольства Канади у ФРН; 1970-72 — експерт відділення Управління Схід. Європи МЗС Канади; 1973-75 — радник посольства Канади в СРСР; 1977-84 — працівник відділу політ. аналізу й планування Управління федер. та провінційних відносин МЗС Канади; 1984-88 — дир. Управління Схід. Європи та СРСР МЗС Канади; 1988-93 — посол Канади в Угорській Республіці; 1993-95 — посол Канади в Грецькій Республіці. У 1998-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Канади в Україні.

РА. Кривонос

ФреїСне (Freusne) Шарль-Луї (14.11.1828, Фуа, Франція - 15.05.1923, Париж) — франц. держ. діяч і дипломат. Під час *франко-пруської війни 1870-71* був одним з організаторів опору нім. окупації Франції. У 1876-1920 — сенатор. З 1877 перебував на міністерських посадах, у т. ч. Прем'єр-міністр Французької Республіки в 1879-80, 1882, 1886, 1890-92; міністр зак. справ у 1879-80, 1882, 1885-86; воєнний міністр у 1888-93 і 1898-99. Як поміркований республіканець провів амністію комунарів (1880) і закон про вигнання претендентів на франц. престол (1886); активно відстоював колоніальні інтереси Франції. При ньому було закріплене колоніальне панування над Півн. В'єтнамом і встановлено *протекторат* над Мадагаскаром. Узяв діяльну участь у підготовці рос.-франц. союзної угоди 1891 та *російсько-французької воєнної конвенції 1892*.

П.М. Ігнат'єв

Фрідріх-Вільгельм II (Friedrich Wilhelm II) (25.09.1744, Берлін - 16.11.1797, Потсдам) — прус. король із династії Гогенцоллернів, племінник короля Фрідріха II (1740-86). Зійшов на престол після смерті дядька в 1786. У період його правління Пруссія пережила час занепаду, поступового руйнування адмін. апарату та збройних сил, що було спричинене відсутністю в короля здібностей до держ. управління. 1788 увів удію т. зв. «релігійний вердикт», що передбачав б-бу з ідеями Просвітництва. Приєднався до 1-ї *антифранцузької коаліції*, що мала на меті допомогти Людовіку XVI, поваленому з престолу внаслідок *Французької буржуазної революції 1789-99*. Був змушений укласти з Францією сепаратний *Базельський мир 1795*, за яким Пруссія

поступалась на її користь усіма володіннями на захід від Рейну. Підписання дог-ру було розцінене союзниками як зрада, що підірвало політ, престиж Пруссії серед дрібних нім. князівств. Територ. втрати на заході певною мірою компенсував здобутками на сході: під час другого 1793 та третього 1795 *поділів Речі Посполитої* Пруссія отримала Данциг (сучас. Гданськ) та Торн (сучас. Торунь), а також Варшаву і значні терени в центр, частині країни.

Р.А. Кривонос

Фрідріхсгамський мирний договір 1809 —

двостороння рос.-шведська мирна угода, підписана 5.09.1809 в Фрідріхсгамі (сучас. Хаміна, Фінляндія); завершила рос.-шведську війну 1808-09. Зіткнення інтересів Росії та Швеції було спричинено низкою традиційних факторів (прагнення Швеції до повернення територій, втрачених унаслідок попередніх рос.-шведських воєн, розрахунки обох сторін на тлі подій в Європі хоча б тимчасово зменшити потенційну загрозу з боку супротивника та звільнити сили для вирішення інших нагальних питань зовн. та військ, політики), так і впливом нових обставин, що склались в Європі внаслідок наполеонівських воєн (небажання Швеції виконувати вимоги Франції та Росії розірвати відносини з Великою Британією та приєднатись до *Континентальної блокади*, підбурювання Швеції з боку Великої Британії розпочати війну з Росією, яка після укладення *Тільзитських мирних договорів* і фактично стала союзником Франції). У лютому 1808 було підписано брит.-шведську конвенцію, за якою Велика Британія зобов'язувалась надати Швеції для ведення війни проти Росії субсидії в розмірі 1 млн. фунтів стерлінгів щомісячно, незалежно від тривалості війни, і виставити 14 тис. війська для охорони зах. кордонів Швеції та її портів; Швеція зобов'язувалась спрямувати проти Росії всі свої наявні війська. Розцінивши підписання цієї конвенції як свідчення підготовки Швеції до нападу на Росію та посиляючись на неминучість шведської агресії, 8.02.1808 рос. імператор *Олександр I* оголосив Швеції війну. Наступного дня рос. війська перетнули шведський кордон. Уже всередині березня 1808 значна частина шведської Фінляндії була захоплена рос. військами, унаслідок чого 16.03.1808 МЗС Росії від імені імператора оприлюднив Декларацію про приєднання шведської Фінляндії до Російської імперії. Рос. наступ і надалі просувався успішно: 22.04.1808 було взято потужну фортецю Свеаборг, до кінця квітня — окуповано фактично всю територію Фінляндії. На поч. 1809 рос. війська вийшли на шведськофінляндський кордон та перетнули його, а в березні — захопили деякі з Аландських о-вів та наблизились до Стокгольма на відстань 80 км. 7.03.1809 на о. Юмала (Аландський архіпелаг) командувачем рос. армії у Фінляндії Б.Ф. фон Кноррінгом та начальником шведського гарнізону Аландських о-вів Г.-К. фон Дьобельном було підписано рос.-шведську конвенцію про *перемир'я*, за умовами якого до 1.04.1809 сторони припиняли бойові дії, шведські війська виводились з Аландських о-вів, а російські — з території власне Швеції. Оскільки умови перемир'я були не вигідні Росії, яка внаслідок цього втрачала вирішальну стратегічну перевагу, 19.03.1809 Олександр I анулював конвенцію. Але оскільки на цей час рос. війська вже були відкликані з території Швеції, шведська сторона зайняла жорстку позицію в переговорах й у квітні 1809 висунула власні умови укладення мирного дог-ру, згідно з якими передумовою переговорів мало стати відновлення *статус-кво*. Росія відмовилась приймати шведські умови й бойові дії було відновлено. Після перемоги рос. військ при Гернефорсі (25.06.1809), внаслідок якої шлях на Стокгольм був відкритий, Швеція погодилась на відновлення мирних переговорів. Вони розпочались 2.08.1809 і завершилися підписанням Ф. м. д. За його умовами Швеція поступалась Росії всією Фінляндією до р. Кемі, частиною Вестерботтена до р. Торнео, усією фінляндською Лапландією та Аландськими о-вами. Швеція зобов'язувалась заборонити заходити до шведських портів усім брит. військ, і торг, кораблям. Договір також вирішував низку прав., екон. та торг, питань. Рос.-шведська війна 1808-09 стала для двох д-ав останньою в багатовіковій історії збройного протистояння, що слугувало джерелом постійної нестабільності в півн.-схід. Європі. Ф. м. д. загалом визначив рос.-шведський кордон, який зберігався незмінним до 1917, коли Фінляндія набула незалежність.

В.Ю. Константинов

Фрунзе Михайло Васильович (21.01.1885, Піш-пек, тепер Бішкек, Киргизстан — 31.10.1925, Москва) — рад. парт., держ. і військ, діяч. Нар. в сім'ї військ, фельдшера, навчався в Петерб. політехн. ін-ті. Чл. більшовицької партії з 1904. У 1905 — керівник страйку в Іваново-Вознесенську. У 1909-10 був двічі засуджений до смертної кари, 1910-15 — на каторзі. Учасник жовтневого збройного повстання 1917 в Москві;

у 1919-20 — командувач 4-ю армією, Півд. групою військ Схід, фронту, Туркестанським і Півд. фронтами. З грудня 1920 — уповноважений Реввійськради Республіки в Україні, командувач збройними силами України та Криму й одночасно заст. голови Раднаркому УСРР. У листопаді 1921 — січні 1922 очолював місію УСРР в Анкарі, що уклала *українсько-турецький договір про дружбу і братерство 1922*. У 1924-1925 — заст. голови й голова РВР СРСР, заст. наркома й нарком у військ, і мор. справах. З 1921 - чл. ЦК РКП(б), 1924 - кандидат у члени політбюро ЦК КП(б)У, кандидат у члени політбюро ЦК РКП(б). Помер після примусового проведення хірургічної операції за вказівкою *Й. Сталіна*.

Твори: «Єдина військова доктрина і Червона Армія» (1921), «Ленін і Червона Армія» (1925) та ін.
Дорошко

М.С.

Фукуда (Рикшіа) Такео (14.01.1905, префектура Гумма — 5.07.1995, Токіо) — япон. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї поміщика. Закінчив юрид. ф-т Токійського ун-ту (1929). Працював на різних посадах у Міністерстві фінансів Японії з 1929 по 1950. У 1952 обраний до палати представників парламенту від Ліберально-демократичної партії (ЛДП), згодом став лідером парт, більшості в парламенті. У 1959 і 1966-68 — ген. секретар ЛДП. Багаторазово призначався на посаду міністра фінансів — у 1965-66, 1968-71, 1973-74. У 1971-72 — міністр зак. справ Японії, 1974-76 — 1-й віце-прем'єр. 24.12.1976-7.12.1978 — Прем'єр-міністр Японії. Зіткнувшись із 400% зростанням світових цін на нафту після *арабо-ізраїльської війни 1973*, виступив за зменшення залежності Японії від бл.-схід. джерел постачання енергоносіїв й ініціював переорієнтацію країни на зв'язки з д-вами *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)*, що знайшло вираження у *Фукуди доктрині*. 12.08.1978 підписав Договір про мир і дружбу з КНР. Після виходу у відставку

був СтарШИМ радником ЛДП.

П.М. Ігнат'єв

Фукуди доктрина («Манільська доктрина») — програма *зовнішньої політики* Японії, проголошена прем'єр-міністром *Т. Фукудою* 18.08.1977 в Манілі (Філіппіни). У 1970-х основні зовн.-екон. пріоритети Японії зсувались до країн схід.-азійського регіону, що спричинило зростання ролі цих країн в япон. зовн. політиці. Схід.-азійські країни, особливо країни-члени *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)*, були для Японії стабільними джерелами деяких видів сировини, ринками дешевої робочої сили та збуту япон. пром. продукції. Окрім суто екон. чинників, важливу роль відігравали стратегічна й політ, значущість субрегіону як з точки зору забезпечення безпеки Японії, так і з точки зору активізації її зовн.-політ, діяльності. У доктрині сформульовані основні принципи япон. політики щодо країн Південно-Східної Азії (ПСА): Японія відмовлялась від ролі воєнної д-ви та як пацифістська нація висловлювала готовність сприяти миру й процвітанню в ПСА, а також зобов'язувалась докласти зусиль до зміцнення довіри на основі щирих стосунків із країнами АСЕАН із широкого кола питань в екон., політ., соц. і культ, сферах, дотримуватись рівноправності з партнерами в АСЕАН і співпрацювати з ними заради зміцнення їхньої солідарності, сприяти країнам-членам АСЕАН у розвитку взаєморозуміння з д-вами Індокитаю й розбудові відносин із ними на основі *мирного співіснування принципів*. Цією доктриною Японія намагалась подолати недовіру країн ПСА щодо її намірів, продемонструвати свою готовність йти назустріч прагненням півд.-схід.-азійських країн та надати їм допомогу в досягненні завдань нац. та регіонального розвитку, забезпечити собі відп. дип. умови для екон. експансії та підвищення

ПОЛІТ. РОЛІ В СУБРЕГІОНІ.

ІД. Коміренко

Функціоналізм (функціоналістська теорія) — напрям теорії *інтеграції міжнародної*; аналізує наслідки впливу технол. модернізації та розвитку транснац. зв'язків на світову політику й міжнар. співробітництво. Згідно з Ф., надзвичайне ускладнення сучас. суспільств потребує визначальної ролі експертної думки в процесі прийняття політ., зокрема зовн.-політ., рішень. Поширення у світі спільних та подібних проблем потребує спільної та узгодженої відповіді з боку д-ав. Відтак, усі неполіт. питання (економіка, наука, культура, соц. сфера тощо) пропонувалось віднести до компетенції позаполіт. експертів, що представлятимуть зацікавлені д-ви, які й мали розв'язувати міжнар. проблеми. Таке співробітництво між д-вами в певних функціональних сферах мало призвести до розширеного співробітництва й в інших сферах. Цей процес отримав назву раміфікації. Д-ви та суспільства через поширення співробітництва в певних функціональних сферах інтегруватимуться, що сприятиме зростанню взаємозалеж-

ності, і, т. ч., забезпеченню миру та стабільності, оскільки поступово розрив співробітництва потенційно був би настільки руйнівним, що ставав неприпустимим. Ф. виходив з ідеї переростання екон. єдності в політ, інтеграцію. Центр, елементом Ф. є ствердження можливості такої ситуації в міжнар. взаємодії, коли всі її учасники виграватимуть, а інтереси набудуть спільного значення для всіх *акторів міжнародних*. Однією з перших спроб реалізувати ідеї Ф. в практ. політ, процесі стало створення *Європейського співтовариства вугілля й сталі* та *Європейського економічного співтовариства*.

Є.Є. Камінський

Функціонального (обмеженого) імунітету держави теорія — теорія, відповідно до якої допускаються позови проти інозем. держави в нац. судах, якщо вони стосуються діяльності, не пов'язаної з виконанням державою суверенних функцій (асія .щге §e§iioпl8), насамперед комерційного характеру. Теорія передбачає надання імунітету д-ві та її власності тільки у зв'язку з діяльністю, що має суверенну природу (асія .iиге ітрегii). Основна проблема при закріпленні цієї теорії в *договорах міжнародних та. законодавстві д-ав* полягає у проведенні чіткого розрізнення між діяльністю д-ви, на яку розповсюджується імунітет, і тієї, на яку імунітет не розповсюджується. На функціональному (обмеженому) імунітеті держави теорії базується розроблений *Комісією міжнародного права ООН* проект статей про юрисдикційні імунітети д-ав та їхньої власності, *Європейська конвенція про імунітети держав 1972*, нац. законодавство країн англ.-амер. прав, сім'ї та сучас. судова практика більшості д-ав континентальної прав, сім'ї (див. *Абсолютного імунітету держави теорія*).

М.М. Гнатовський

Фуркало Володимир Васильович (5.06.1950, Київ) — укр. професійний дипломат. У1972 закінчив ф-т міжнар. права Моск. держ. ін-ту міжнар. відносин МЗС СРСР; кандидат юрид. наук. 1974-77 — аташе, 3-й секр. відділу міжнар. орг-цій МЗС УРСР; 1977-79 - аташе Постійного представництва УРСР при ООН; 1979-80 — співробітник Департаменту з політ, питань та деколонізації *Секретаріату ООН*; 1980-91 — співробітник, нач. відділу; заст. начальника Управління міжнар. зв'язків Президії АН УРСР; 1991-94 — 1-й секр., зав. сектором, заст. начальника відділу, заст. начальника Управління НБСЕ та європ. регіональних структур МЗС України; 1994-95 — керівник Управління з питань зовн. політики Адміністрації Президента України. У січні 1996 — жовтні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді, одночасно в липні 1996 — жовтні 1998 — представник України при *Міжнародній організації цивільної авіації*. У жовтні 1998 — листопаді 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Союзній Республіці Югославія. З 12.11.2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Корея.

В.М. Матвієнко

Футурологія міжнародних відносин

(від лат. шШгат — майбутнє та грец. ^.буос; — вчення) — напрямок дослідження *міжнародних відносин*, що на підставі досліджень сучас. тенденцій намагається передбачити майбутній розвиток світової системи. У міжнар. науці дослідження футурологічного характеру з'явилися у 1950-х у зв'язку з дослідженням проблем впливу розвитку воєнних техніки й технологій на військ. -політ. доктрину д-ав, а також оцінки наслідків гіпотетичного ядерного конфлікту. Найбільшого впливу та популярності футурологія набула після виходу в 1972 книги колективу авторів на чолі з Д. Медоуз «Обмеження зростання». Більшість робіт футурологічної тематики в цей період досліджувала проблематику перспектив суперництва СРСР і США. Згодом спостерігалось поступове послаблення інтересу до футурології в цілому, а також суттєва зміна кола досліджуваних нею проблем. Зростання політ, значення т. зв. глобальних проблем (проблем екології, народонаселення, світового соц.-екон. розвитку тощо) спричинило відносну активізацію футурологічних досліджень, що мали за об'єкт вплив глобальних кліматичних, екологічних, демографічних змін на майбутні міжнар. відносини й політику. Результатом цього процесу була поява окремого напрямку в сучас. *міжнародних відносин теорії* — «інвайроменталістських досліджень» (епуігоптепіаі кшсііек), який на поч. ХХІ ст. є однією з найдинамічніших галузей

МІЖНар. НауКИ.

АЛ. Субботін

Фухіморі (Рціїтогі) Альберто (28.07.1938, Ліма, Перу) — перуанський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї іммігрантів з Японії. Закінчив Ун-т шт. Вісконсин у Медісоні (США). Працював викладачем, ректором Національного агр. ун-ту «Ла-Моліна», очолював Асоціацію ректорів ун-тів Перу. У 1988 заснував масовий рух «Зміна-90», що спирався на неопопулістські гасла б-би із соц. несправедливістю та побудови екон. й соц. демократії. В умовах ескалації партиз. діяльності ліворадикальних угруповань «Сяюча стежка» і «Револьюційного руху ім. Тупак Амару» здобув перемогу в другому турі презид. виборів 10.06.1990 (62,5% голосів). Усупереч передвиборним обіцянкам продовжив політику неоліберального оздоровлення економіки і вдався до неординарних заходів із метою наведення порядку в країні та зміцнення позицій виконавчої влади. 5.04.1992 за підтримки армії розпустив парламент і взяв на себе надзвичайні повноваження для б-би з повстанським рухом, наркотогівлею та корупцією. Ініціював ухвалення референдумом 31.10.1993 чинної конституції, що юридично закріпила ринкову спрямованість екон. курсу. У *зовнішній політиці* взяв курс на тісне зближення з Японією та США, що дозволило вже 1993 залучити з цих країн позик на 2 млрд. дол. На хвилі екон. відродження переобраний на другий презид. термін у квітні 1995, оголосив амністію військ, і поліцейським, звинуваченим і засудженим за порушення *прав людини* у 1980-95. 1996 змусив підконтрольний конгрес дати дозвіл на висування своєї кандидатури на презид. виборах 2000 під приводом того, що перший термін почався за старої конституції. За сфальсифікованими офіц. результатами 2-го туру виборів 28.05.2000 отримав 51,2% голосів, але 22.11.2000 під час офіц. візиту до Японії був усунений із посади за рішенням Конгресу Перу як «морально нездоровий» (відмовився віддати під суд колишнього керівника служби безпеки, звинуваченого у скоєнні злочинів) і залишився в еміграції. У березні 2003 *Інтерпол* видав ордер на арешт Ф. за звинуваченням у вбивствах політ. ОПОНЕНТІВ.

В.І. Головченко

X

Хабаровський протокол 1929 — двостороння міжнар. угода, підписана 22.12.1929 у Хабаровську (СРСР) між представниками СРСР і Китаю; врегулювала конфлікт між сторонами на Китайсько-Східній залізниці (КСЗ) у вересні - листопаді 1929. Протокол передбачав відновлення на КСЗ становища, що існувало до конфлікту, відповідно до *китайсько-радянської угоди 1924*. Зберігалось спільне керівництво КСЗ, звільнялись з-під арешту рад. і китайські громадяни, затримані у зв'язку з конфліктом, а також інтерновані китайські військовослужбовці. Китай зобов'язався роззброїти білогвардійські загони, що знаходились на території Маньчжурії, та вислати з цих районів їхніх організаторів. Сторони домовились про негайне відновлення рад. консульств у Маньчжурії та китайських консульств на Дал. Сході СРСР. Відновлювалась діяльність рад. госп. орг-цій, що функціонували до конфлікту в Маньчжурії, і китайських комерційних підприємств у СРСР. Урегулювання всіх спірних питань і поновлення в повному обсязі *дипломатичних відносин* між СРСР і Китаєм передбачалось здійснити в Москві на рад.-китайській конференції, яку планувалось провести в січні 1930. Однак конференція не відбулась, а дип. відносини між СРСР і Китаєм відновились лише в грудні 1932.

О.С. Пархомчук

Хайле Селасіє I (Найіе Зеіаззіє, до коронації — Тефері Меконнин) (23.07.1892, Еджарсагоро обл. Харера, Ефіопія — 27.08.1975, Аддис-Абеба) - імператор Ефіопії (3.04.1930-12.09.1974). Нар. в сім'ї губернатора провінції Харер, двоюрідного брата імп. Менеліка II (1889-1913); отримав традиційну церк. освіту й закінчив аристократичну школу ім. Менеліка II. У 1908-16 — губернатор провінцій Сідамо та Харер, намагався обмежити владу місцевої феод. знаті. У результаті дворцевого перевороту 27.09.1916 став регентом доньки Менеліка II, імператриці Заудіту, фактично керував усіма справами д-ви. У 1917-30 — мін. зак. справ Ефіопської імп., добився прийняття її до *Ліги Націй* 1923. У 1928 коронований негусом (королем), а після смерті Заудіту — імператором (церемонія відбулась 2.11.1930), взявши тронне ім'я «Хайле Селасіє» («Могутність Трійці»). Очоливши молодоефіоп-ський рух, здійснив низку соц.-екон. і політ. перетворень, спрямованих на модернізацію країни й утвердження абсолютизму (прийняття 16.07.1931 першої в історії країни конституції. У *зовнішній політиці* намагався зберегти баланс у відносинах із колоніальними д-вами — Великою Британією, Францією й Італією, але внаслідок *італійської агресії проти Ефіопії 1935-36* змушений був втікати до Єрусалима й звідти до Лондона, де оселився як приватна особа. Коли в червні 1940 Велика Британія оголосила війну фаш. Італії, перебрався до Судану та разом із наступаючими англ. військами 5.05.1941 повернувся в Аддис-Абебу, поновивши свою владу; приєднався до *антигітлерівської коаліції* й 1943 поновив *дипломатичні відносини* із зах. д-вами та встановив їх із СРСР. У 1948 досягнув угоди з коптською патріархією, що дозволила ефіопу, а не єгиптянину, очолити Ефіопську церкву. Запровадив 1955 нову конституцію з окремими атрибутами демократії. У зовн. політиці зближився із США, уклавши 1951 договір про дружбу і екон. співробітництво, що забезпечило рішення *Організації Об'єднаних Націй* від 15.09.1952 про передачу Ефіопії на федер. засадах колишньої італ. Еритреї (анексована 14.11.1962). Водночас прагнув до посилення ролі країни в міжафрик. справах, став співініціатором заснування *Організації африканської єдності* й був обраний її першим головою (25.05.1963-17.07.1964), повторно очолював ОАЄ 5.11.1966-11.09.1967. Виступив посередником у врегулюванні алжирсько-марокканського конфлікту 1963. В умовах наростання антиурядових виступів і поширення голоду 11.09.1974 був звинувачений Координаційним к-том збройних сил, поліції й територ. армії в корупції та фінанс. Непорядності (на імпер. рахунках у закорд. банках було від 3 до 10 млрд. дол.) й

наступного дня взятий під домашній арешт. За офіц. повідомленнями сконав, за неофіційними — був убитий.

В.І. Головченко

Халіфату арабо-мусульманського дипломатія — доктрина та практика зовн.-політ, діяльності арабо-мусульм. д-ав середньовіччя. Базові принципи *зовнішньої політики* арабо-мусульм. д-ви, у 620-х сформульовані фундатором ісламу Мухаммедом ібн Абдаллахом і зафіксовані в Корані та *дипломатичному листуванні* Пророка Мухаммеда з лідерами сусідніх д-ав. Стратегічною метою мусульм. *дипломатії* було проголошено б-бу за світове панування ісламу, «доки не залишиться спокуси і вся релігія належатиме Аллаху» (Коран, 8:40); проте досягнення означеної стратегічної мети визнавалось справою далекого майбутнього. Для її реалізації всі населені території світу були розподілені Мухаммедом на дві категорії: дар-аль-іслам («земля ісламу») — території, де іслам панує політично та ідеологічно, а існування неіслам-ського населення допускається лише у статусі обмежених політично та утиснених, порівняно з мусульманами, економічно, лояльних до мусульм. влади підданих; дар-аль-харб («земля війни») — території, на яких панують інші релігії та володарює політ, влада немусульм. орієнтації, і на які ісламська д-ва повинна всіма можливими методами поширювати іслам, відтак вони розглядаються як такі, що знаходяться у стані війни з мусульманами, а відсутність воєнних дій є перемир'ям. У б-бі з «невірними» за розширення дар-аль-іслам дип. доктрина ісламу припускає право мусульм. влади на односторонню відмову від будь-яких укладених у минулому з «невірними» угод, якщо це на благо дар-аль-іслам.

Після смерті Пророка Мухаммеда (632) арабо-мусульм. д-ва зазнала внутр. кризи, тому до практ. реалізації доктрини активного розширення дар-аль-іслам за рахунок дар-аль-харб справа дійшла лише в часи другого халіфа Омара ібн аль-Хаттаба (634-44), за правління якого почались масштабні арабо-мусульм. завоювання, першими жертвами яких стали Візантійська імп. та Перська зороастрійська імп. Сасанідів (Еран-шахр). Найдинамічніший етап арабо-мусульм. завоювань припав на часи Дамаського халіфату Омейядів (661-750), коли після знищення Еран-шахру під владу ісламу потрапили Іран, Ірак і Закавказзя, були завойовані Сер. Азія та Сінд (сучасний Півд. Пакистан). Після вдалих війн із Візантією панування арабо-мусульм. Халіфату поширилось на Схід. Середземномор'я та Півн. Африку, а розгром королівства вестготів завершився приєднанням до Халіфату Іберійського піво-ва, який, переживши масовану ісламізацію, перетворився на арабізовану Андалусію. Успіхам арабо-мусульм. територ. експансії сприяла поміркована податкова й толерантна міжконфесійна політика халіфів, а також наявність формального права для кожного підданого Халіфату, незалежно від етнічного походження, стати в разі прийняття ісламу рівноправним із завойовниками-мусульманами. Але згодом принцип прав, рівності, незалежно від походження, усіх мусульман було відкинуто, що спричинило внутр. кризу та крах Дамаського халіфату, якому на зміну прийшла династія Аббасидів, що виступали за відновлення всеісламської єдності й рівноправності всіх мусульман у межах Халіфату.

Багдадський халіфат Аббасидів (749-1258) спробував продовжити активні завоювання, але проголошене зрівняння в правах всіх мусульман, яке позбавило арабів статусу апріорі пануючого етносу Халіфату, залишило останній без твердої етнічної опори, перетворивши його на поліет-нічну ісламську імперію, що негативно вплинуло на військ, систему Халіфату. Раніше його армія фактично була арабським народним ополченням, у якому служив кожен арабо-мусульманин, за що отримував статус приналежності до пануючого етносу, податкові й політ, привілеї, долю у військ, здобичі, держ. гарантії матеріал, підтримки сім'ї в разі його загибелі в боях за розширення дар-аль-іслам тощо. Ліквідація арабських привілеїв, проведена Аббасидами, позбавила халіфське військо надійного етнічного ядра, що знижувало його боєздатність, тому завоювання багдадських халіфів обмежились кількома островами на Середземномор'ї (Крит, Сицилія, Сардинія, Балеарські о-ви), а після правління халіфа Харуна ар-Рашида (786-809) майже припинились. Символічним актом показового припинення активних арабо-мусульм. війн у Європі стало пишне посольство, відправлене Харуном ар-Рашидом до франкського імп. Карла Великого для орг-ції спільного анти-візантійського союзу. Пропозиції Харуна ар-Рашида були схвально прийняті Карлом Великим, однак до орг-ції спільних бойових операцій справа так і не дійшла. Із часом відсутність етнічного ядра призвела в IX ст. до розпаду Халіфату на кілька незалежних чи напівнезалежних від Аббасидів д-ав (Кордовський емірат Омейядів, д-ви Ідрисидів, Аглабідів, Тахіридів, Тулунідів, Саффаридів, Саманідів та ін.).

Відтоді *доктрина зовнішньополітична* заг.-ісламської експансії на дар-аль-харб доповнилась практикою міжмусульм. дип. відносин, які, на відміну від відносин із представниками д-ав інших релігій, мали здійснюватись у межах формального всемусульм. братерства й реліг.-номінальної зверхності багдадських халіфів. Пріоритетними напрямками дипломатії Халіфату Аббасидів стала б-ба за збереження своєї все-ісламської зверхності проти неортодоксального єгипетського халіфату Фатмідів та за збереження свого політ. впливу на тих землях, що навіть після масованої дезінтеграції IX ст. формально залишилися у межах підконтрольного Аббасидам Багдадського халіфату (Ірак, Сирія, Зах. Іран, частина Аравії).

Тимчасовий крах світської влади халіфів, а отже, їхньої суверенної дипломатії, оформили в 945 іранські горяни-дейлеміти, коли вони, очолені династією Буїдів (Бувейхідів) захопили Багдад, залишивши за Аббасидами статус лише реліг. лідерів ісламського світу та позбавивши останніх будь-яких важелів самостійного політ. керівництва. Завоювання Багдада в 1055 тюрками-сельджуками залишило статус багдадських халіфів без змін. Нова активізація суверенної дип. активності аббасидських халіфів припадає на XII ст., що було пов'язано з необхідністю посиленого заг.-ісламського єднання перед загрозою Хрестових походів європ. д-ав. Особливих успіхів у справі відбудови халіфської державності та її самостійної зовн. політики досяг халіф ан-Насір (1180-1225), у період правління якого мусульманам вдалось призупинити європ. експансію на дар-аль-іслам. Однак спроби використати союз із Монгольською д-вою Чінгісхана для приборкання султана Хорезму — най-могутнішого світського владика тогочасного мусульм. світу, який не хотів визнавати над собою халіфської зверхності — звершилися трагічно і для Хорезму, і для самого Халіфату. Монголи спочатку завоювали в 1219-23 д-ву хорезмшахів (Сер. Азію, Іран, Афганістан), а 12.02.1258 взяли Багдад. Відтоді як суверенна воєнно-політ. й дип. сила Халіфат перестав існувати.

Література: Беляев Е.А. Арабы, ислам и Арабский халифат в раннее средневековье. — М., 1966; Закиров С. Дипломатические отношения Золотой Орды с Египтом (XIII-XIV вв.).

— М., 1966; Колесников А.И. Завоевание Ирана арабами.

— М., 1982.

В.Л. Рубель

Хал/КВІСТ (Найкузі) Мартін Ларс Вільгельм Алексіс (17.11.1939) — шведський дипломат; магістр мистецтв. У 1962-63 працював у посольстві Швеції в Москві; у 1964-69 — 3-й секр. МЗС Швеції; 1969-74 — аташе з питань інформації і преси посольства Швеції в Японії; 1974-75 — співробітник прес-служби МЗС Швеції. У 1975-79 — редактор (з 1977 аташе з питань преси) ген. консульства Швеції в Нью-Йорку; у 1979-86 — радник з питань преси посольства Швеції у Фінляндії; 1989-91 — радник МЗС Швеції; 1991-92 — в. о. зав. відділу країн СНД і Схід. Європи Політ. управління МЗС Швеції. У 1992-96 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Швеція в Україні.

Р.Л. Кривонос

Халхін-Гольський конфлікт 1939 — військ. зіткнення між Японією з одного боку та Монгольською Народною Республікою (МНР) і СРСР — з іншого, спричинене вторгненням 11.05.1939 япон. військ на територію МНР у районі р. Халхін-Гол. Діючи відповідно до стратегії територ. експансії, викладеної в *Та-наки меморандумі 1927 іл.* «Основних принципах національної політики» 1936, Японія в травні 1939 здійснила спробу силовим способом встановити контроль над територією МНР (Зовнішньою Монголією або «Північною Маньчжурією»). Приводом для конфлікту послуговували питання *демаркації кордону* між контрольованим Японією *Маньчжоу-Го* та МНР. Всупереч офіц. картам, що підтверджували територ. приналежність МНР району на схід від р. Халхін-Гол, Японія наполягала на встановленні кордону саме по цій річці. Дип. демарші Токіо з цього питання підкріплювались силовим тиском — чисельними провокаціями на маньчжурсько-монгольському кордоні. 11.05.1939 підрозділи япон.-маньчжурських військ атакували прикордонні застави МНР і відтіснили монгольських прикордонників до р. Халхін-Гол. Із 28.05.1939 япон. війська за підтримки танків, артилерії та бойових літаків розгорнули широкий наступ проти МНР. Відповідно до рад.-монгольського протоколу від 12.03.1936, за яким у разі нападу третьої д-ви на СРСР чи МНР сторони зобов'язувалися надати одна одній військ. допомогу, СРСР направив у район бойових дій свої війська. Х.-Г. к. розширювався й набував затяжного характеру. Якщо на поч. липня 1939 япон.-маньчжурські сили, що вступили на територію МНР, нараховували 38 тис. вояків, то наприкінці серпня їхня чисельність зросла до 75 тис. чол. Частинам япон. Квантунської армії протистояли 57-тис. рад.-монгольські війська. У ході бойових дій, що розгорнулись 21-29.08.1939 у районі р. Халхін-Гол й оз. Буір-Нур, япон. війська були оточені та розгромлені.

15.09.1939 у Москві було підписано перемир'я, згідно з яким із 16.09.1939 бойові дії припинялись, Японія зобов'язувалася поважати територ. цілісність МНР. 9.06.1940 держ. кордон МНР був повністю відновлений. Поразка Японії в Х.-Г. к. стала серйозним ударом по планах япон. воєнщини на Дал. Сході й одним із чинників, що зумовили неучасть Японії у війні Німеччини
ПрОТИ СРСР.

ІД. Коміренко

ХамІД Албар (Натісі АІБаг) (1944, шт. Пенанг, Британська Малайя) — малайзійський держ. діяч. Нар. в сім'ї одного з трьох засновників правлячої Об'єднаної малайської нац. орг-ції (ОМНО). Юрид. освіту здобув у Лондоні, де відкрив відділення ОМНО. Після повернення на Батьківщину 1972 розпочав комерційну кар'єру, працюючи у фінанс. установах і торг. компаніях. Найбільший успіх у приватному секторі — посада ген. директора банку «Буміпутра Берхад». У 1995-99 — міністр оборони Федерації Малайзія. Із 1999 — мін. зак. справ, активний прибічник перетворення Малайзії на регіональний центр сили та збереження нею провідних позицій в *Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)*.
ТІМ. Ігнат'єв

Хаммаршел ЁД (НаттагвідоШ) Даг (29.07.1905, Йончюпінг, Швеція — 18.09.1961, повл. Ндоли в Північній Родезії, тепер Замбія) — 2-й *Генеральний секретар ООН* (10.04.1953-18.09.1961). Нар. в аристократичній сім'ї. У 1914 його батько був призначений Прем'єр-міністром Швеції, згодом був губернатором однієї з провінцій. Вивчав в ун-ті Упсали історію літератури, соц. філософію, політекономію, економіку, право; крім шведської, володів англ., франц., дансь-кою і нім. мовами. У 1933 захистив докторську дисертацію з питань бізнесу й став викладачем політекономії Стокгольмського ун-ту. Із 1936 працював секр. урядового к-ту з безробіття, секр. Нац. банку Швеції, заст. міністра фінансів й одночасно головою Ради Банку. У 1945 призначений радником уряду з фінанс. та екон. питань і відіграв важливу роль у формуванні фінанс. політики Швеції. У 1947 перейшов на роботу до МЗС, де був відповідальним за екон. питання в ранзі фактичного заст. міністра. У 1954 був обраний членом шведської Академії. У квітні 1953 став Ген. секретарем ООН, у вересні 1957 одноголосно переобраний ще на один 5-річний термін. Відіграв активну роль у вирішенні складних міжнар. проблем: *Близькосхідного конфлікту*, орг-ції Надзвичайних сил ООН (1956), врегулюванні *Суецької кризи 1956*, громадян. конфліктів у Лівані та Йорданії; відвідав багато країн Африки, Азії, Європи, Америки та Бл. Сходу, лише в період 18.12.1959-31.01.1960 — 21 африк. д-ву з метою безпосереднього вивчення ситуації; здійснив чотири поїздки до Конго, сприяючи врегулюванню *Конголезької кризи 1960-65*. Загинув в авіаційній катастрофі на шляху в Ндолу, де мали проводитись переговори з М. Чомбе про припинення воєнних дій. Похований у Швеції. Посмертно нагороджений *Нобелівською премією Миру*.
В.С. Бруз

Хан (Кпап) Шамун Алам (6.06.1939) — пакистанський військ. діяч і дипломат. Закінчив Королівський коледж оборони (Лондон), Штабні курси об'єднаних збройних сил і Військ. курси збройних сил (Пакистан). Із 1957 — на дійсній військ. службі у ВМФ, командував з'єднаннями ВМФ Пакистану, очолював Штабний коледж ОЗС, займав посаду військ.-мор. аташе в посольстві Пакистану в КНР. 1995-97 — посол Пакистану в Тунісі. У 2000-04 — Надзвичайний і Повноважний Посол Ісламської Республіки Пакистан в Україні.
в.і. Головченко

ХандогІЙ Володимир Дмитрович (21.02.1953, Черкаси) — укр. професійний дипломат. У 1975 закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. 1975-76 — перекладач на будівництві металургійного комбінату в Карачі (Пакистан); 1976-87 — аташе, 3-й, 2-й секр. відділу преси МЗС УРСР, аташе Постійного представництва УРСР при ООН; 1988-92 — 1-й секр. Постійного представництва СРСР, РФ при ООН (Нью-Йорк); 1992-94 -радник, заст. Постійного представника, т. в. о. Постійного представника України при ООН. 1994-95 — нач. Управління міжнар. орг-цій МЗС України. У червні 1995 — жовтні 1998 — заст. міністра закорд. справ України, Голова Нац. комісії України у справах ЮНЕСКО. У жовтні 1998 — грудні 1999 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді та Представник України при *Міжнародній організації цивільної авіації*. Із квітня 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Бельгія та Глава Місії України при НАТО, одночасно з червня 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у Великому Герцогстві Люксембург за

сумісництвом, у червні 2000 — липні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Королівстві Нідерланди за сумісництвом, а також у липні 2000 - серпні 2003 — Постійний представник України при Організації із заборони хім. зброї.

В.М. Матвієнко

Хартія про особливе партнерство між Україною й НАТО 1997 — основний політ, документ, який регулює відносини України з *Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)*. Підписана 9.07.1997 в рамках *Мадридського саміту НАТО 1997* Президентом України *Л. Кучмою* та Ген. секретарем НАТО *Х. Соланою* й главами д-ав і урядів 16-ти країн-членів НАТО. Зафіксувала політ, зобов'язання сторін на найвищому рівні. Оскільки положення Хартії не суперечать Конституції чи нац. законодавству України, а їх виконання не вимагає зміни чинного законодавства України або прийняття нових законодавчих актів, Хартія не потребує процедури ратифікації. Документ виходить із фундаментальних змін у середовищі безпеки в Європі, глибокої трансформації НАТО, що відбулась із завершенням *«Холодної війни»*, позитивної ролі НАТО в підтриманні миру й стабільності в Європі та у сприянні більшій довірі й транс-парентності в євроатлантичному регіоні, а також переконання, що незалежна, демокр. та стабільна Україна є одним із ключових факторів забезпечення стабільності в Центр.-Схід. Європі та на континенті в цілому.

Хартія встановлює головні принципи розвитку відносин між Україною та НАТО: їхню відповідність *нормам міжнародного права*; визнання неподільності безпеки всіх д-ав у регіоні *Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)* та того, що жодна країна не може будувати свою безпеку за рахунок безпеки іншої країни, а також, що жодна країна не може розглядати будь-яку частину регіону ОБСЄ як сферу свого впливу; незастосування сили або загрози силою проти д-ви будь-яким чином; визнання невід'ємним правом всіх д-ав вільно обирати та застосовувати засоби забезпечення безпеки, а також право свободи вибору або зміни своїх засобів забезпечення безпеки, включаючи союзницькі д-ри; повага до *суверенітету*, територ. цілісності та політ, незалежності всіх інших д-ав, непо-рушність кордонів та розвиток добросусідських відносин; запобігання конфліктам і врегулювання спорів мирними засобами відповідно до принципів *Організації Об'єднаних Націй* та ОБСЄ. Хартія визначає основні механізми двостороннього співробітництва Україна — НАТО, до яких належать: Комісія Україна — НАТО (регулярні засідання на рівні послів, міністрів закорд. справ, міністрів оборони, глав д-ав у форматі «16+1», із 29.03.2004 — «26+1»); спільні засідання з відп. Комітетами НАТО у форматі «16+1» (із 29.03.2004 — «26+1»); спільні робочі групи; взаємні візити високого рівня та обмін експертами; кризовий консультативний механізм для проведення спільних консультацій у випадку, коли Україна вбачатиме пряму загрозу своїй територ. цілісності, політ, незалежності або безпеці.

Сфери консультацій та співробітництва мають включати широке коло тем, зокрема цивільне планування на випадок надзвичайних ситуацій і катастроф; цивільно-військ. відносини й демокр. контроль над збройними силами, а також військ, реформа в Україні; оборонне планування, бюджет, політ, питання, питання стратегії та концепції нац. безпеки; оборонна конверсія; військ, співробітництво між Україною та НАТО і взаємосумісність; екон. аспекти безпеки; наук.-технол. питання; аспекти безпеки у сфері довкілля, включаючи ядерну безпеку; дослідження й розробки з питань використання косм. та повітр. простору, через Дорадчу групу з аерокосм. досліджень та розвитку (ДГАДР); цивільно-військ. координація управління й контролю повітр. руху; військ, підготовка, у т. ч. проведення навчань у рамках *«Партнерства заради миру»* на території України та сприяння з боку НАТО укр.-польському миротворчому батальйону; сприяння співробітництву в галузі оборони між Україною та її сусідами. У Хартії міститься також положення про підтримку процесу інтеграції України до всієї низкиєвроп. та євроатлантичних структур. Під час Празького засідання Комісії Україна — НАТО 22.11.2002 на розвиток Хартії ухвалено новий політ, документ Україна — НАТО: План дій (ПД), який визначає напрями відносин із НАТО на наступний період. ПД розвиває положення Хартії, конкретизує мету політики України на євроатлантичну інтеграцію та цілі, які ставить перед собою д-ва в різних галузях у контексті підготовки до членства в НАТО.

Р.Л.Кривонос

Хартленд (з англ. Неайіапсі — «Серцевинна земля») — геополіт. концепція брит. географа Х. Маккіндера, викладена в роботі «Географічна вісь історії» (1904); за Маккіндером, Х. є

серцевинним регіоном, що займає у світовій системі ключову позицію. Х. концепція передбачає, що світ поділяється на дві геополіт. півкулі: континентальну та океанічну; цей поділ має конфронтаційний характер, причому в істор. плані центри сили в цих двох півкулях Землі можуть змінюватись, але протиставлення є константним. Вирішальним фактором у визначенні співвідношення сил між півкулями є технол. розвиток, перш за все в трансп. галузі. Х. є землі, недосяжні для кораблів мор. д-ав. Попри істор. зміни, в центрі Х. залишається значна частина Росії від Білого та Балтійського морів до Каспійського моря, оз. Байкал і Півн.-Схід. Сибіру. У рамках Х. концепції виділяється категорія Світового острова — континентального масиву, що складається з Європи, Азії та Африки й оточений *Світовим океаном*. Світовий острів завдяки геогр. розташуванню є головним місцем розселення людства на планеті; отже, д-ва, яка займатиме пануюче становище на Світовому острові, має потенціал до світового панування. Хоча після виникнення балістичної ракетної зброї та останньої технол. рев-ції теза Маккіндера про невразливість Х. для мор. д-ав втратила актуальність, основні ідеї концепції продовжують активно використовувати в геостратегічних дослідженнях (див. *Геополітика, Геостратегія*).
св.Гринько

Харченко Ігор Юрійович (15.05.1962, Київ) — укр. професійний дипломат. У 1985 закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; кандидат істор. наук. 1985-92 — аспірант, викладач кафедри історії міжнар. відносин та зовн. політики Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; 1992-97 — 1-й секр., зав. сектора європ. політики відділу політ, аналізу і планування, нач. Управління політ, аналізу та планування МЗС України; 1997-98 — заст. Постійного представника України при ООН (керівник секретаріату Голови *Генеральної Асамблеї ООН*). У жовтні 1998 - жовтні 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Румунії. У листопаді 2000 — листопаді 2003 — заст. мін. закр. справ України (у серпні 2001 — липні 2003 — заст. держ. секретаря МЗС України; Повноважний представник України на Балканах). Указом Президента України від 22.11.2003 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Польща.
В.М. Матвієнко

Хасан II (Наззап) (9.07.1929, Рабат, Марокко — 23.07.1999, Рабат, Марокко) — король Марокко (26.02.1961-23.07.1999) з династії Алауїтів (Фіلالідів), старший син короля Мухаммеда V (1957-61). Закінчив юрид. ф-т Ун-ту Бордо (Франція). У 1953 разом із батьком був засланий франц. владою на Мадагаскар, звідки повернувся 1955 і взяв активну участь у переговорах щодо надання Марокко незалежності. Із березня 1956 — нач. ген. штабу Збройних сил Марокко; 1957 проголошений спадковим прин-цем; із травня 1960 — віце-прем'єр і міністр оборони. Посів королівський трон після смерті батька (1961). У внутр. політиці послідовно здійснював курс на «марокканізацію» економіки країни й лібералізацію її політ, системи (чинна Конституція Марокко 1972 з поправками від 13.09.1996 запровадила запозичену у Франції концепцію «раціоналізованого парламентаризму»). У *зовнішній політиці* прагнув забезпечити за Марокко статус регіонального лідера, що призвело до збройних прикордонних конфліктів з Алжиром і Мавританією в 1961-63 та з приводу *Західної Сахари проблеми*. Водночас виявив прагматизм щодо перспектив урегулювання *Близькосхідного конфлікту*, коли 1986 відкрито зустрівся з керівництвом Ізраїлю, а 1991 відрядив військ, контингент для участі у *війні в Перській затоці 1990-91* в складі міжнар. коаліції.
В.І. Головченко

Хасанський конфлікт 1938 — військ, конфлікт між СРСР і Японією, спричинений нападом япон. військ на рад. територію в районі оз. Хасан. Окупувавши протягом 1931-37 значну територію Китаю, зокрема Маньчжурію, а також ряд провінцій Півн. та Центр. Китаю, Японія, що готувалася до наступного етапу експансії в Азії, прагнула забезпечити собі свободу дій на монгольському й китайському напрямках, для чого необхідно було усунути СРСР від активної участі в дал.-схід. політиці. 15.07.1938 уряд Японії висунув на адресу СРСР вимогу вивести рад. війська з височин, розташованих на захід від оз. Хасан, т. ч. демілітаризувавши прикордонну частину рад. території. Спираючись на положення рос.-китайських докт-тів (див. *Петербурзький договір 1881*), що вказували на приналежність Росії цих територій, СРСР наголосив на незаперечності власного *суверенітету* над ними та відкинув япон. вимоги як необґрунтовані. 29.07.1938 підрозділи япон. армії за підтримки артилерії та військ.-повітр. сил перейшли рад. кордон у районі висоти Безіменна. 31.07.1938 їм вдалося захопити висоти Безіменну і Заозерну,

але в ході контрнаступу рад. військ на поч. серпня 1938 япон. підрозділи було відкинуто з рад. території. 10.08.1938 СРСР і Японія уклали перемир'я, згідно з яким бойові дії припинялись, а війська сторін залишались на позиціях, які вони займали станом на 10.08.1938. Японія погодилась, що в ході роботи спільної комісії з визначення лінії кордону між *Маньчжоу-Го* і Радянським Союзом до уваги братимуть лише існуючі дог-ри й карти. У процесі *демаркації кордону* використовувались виключно док-ти, надані рад.

СТОРОНОЮ.

Ш. Коміренко

Хатамі (Кпаїаті) Сейед Мохаммад (29.08.1943, Ардакан, провінція Язд, Іран) — іранський держ. діяч. Нар. у сім'ї аятолли Сейеда Рухолли Хатамі — засновника дух. шкіл Ардакана. 1961 отримав диплом про середню освіту в галузі природничих наук, вивчав теологію в Кумі. У 1965 вступив на гуманітарний ф-т Ісфаганського ун-ту з метою отримання філос. освіти, брав активну участь у діяльності заборонених шахським режимом ісламських рев. орг-цій, став членом керівництва ісламської громади Ісфаганського ун-ту. У 1969 вступив у магістратуру Тегеранського ун-ту за спеціальністю «педагогічні науки». Повернувшись до Кума, упродовж 7 років вивчав право, філософію й теологію під керівництвом провідних ісламських учених; брав активну участь у діяльності орг-ції «Войовниче духовенство» готував значну частину друкованої продукції цієї орг-ції. У 1978

став одним із керівників Ісламського центру в Гамбурзі. Після перемоги Ісламської рев-ції в Ірані 1979 обраний депутатом Меджлісу (парламенту) Ісламської Республіки Іран, був призначений редактором газети «Кейхан». У 1982 став міністром культури та ісламської орієнтації в уряді Мір-Хусейна Мусаві. Під час *іраксько-іранської війни 1980-88* займав посаду заст. Головнокомандувача Збройних сил Ірану з питань культури й голови штабу військ, пропаганди. У 1989 вдруге був призначений міністром культури та ісламської орієнтації. Із 1992 працював на посаді консультанта Президента ІРІ *Хашемі-Рафсанджані* й очолював Нац. бібліотеку Ірану, викладав у вищих навч. закладах. 1996 став членом Вищої ради культ, рев-ції. 23.05.1997 обраний на посаду Президента Ісламської Республіки Іран, у 2001 обраний на другий термін. Став архітектором нормалізації відносин із країнами Перської затоки, передусім Саудівською Аравією; підтримавши ідею діалогу культур, здійснив низку держ. візитів до країн Зах. Європи (володіє низкою європ. мов). Категорично виступив проти операції СІЛА «Шок і тремтіння» 2003 в Іраку й гостро критикував Білий дім за окупацію цієї країни. Продовжив зовн.-політ. курс своїх попередників на тісні відносини із Сирією.

Твори: «Жах перед хвилею» (1993), «Від світу міста до міста миру» (1994).

П.М. Ігнат'єв

Хатояма (Наіюата) Мро (1.01.1883, Токіо -7.03.1959, Токіо) — япон. громад.-політ., і держ. діяч. Після закінчення Токійського ун-ту займався юрид. практикою. У 1915 вперше обраний до нижньої палати парламенту. Із 1927 став одним із керівників партії «Сейюкай». У 1931-34 працював міністром освіти. Під час *Другої світової війни* належав до складу Асоціації допомоги імпер. трону. Після поразки Японії в Другій світовій війні створив у листопаді 1945 Ліберальну партію та був її головою до квітня 1946, коли йому тимчасово заборонили займатися політ. діяльністю як діячеві, що співробітничав зі старим реакційним режимом. У 1954-56 очолював Демократичну партію, яка в 1955 змінила назву на Ліберально-демократичну партію, а також був Прем'єр-міністром Японії (10.12.1954-23.12.1956). 19.10.1956 підписав у Москві від імені япон. уряду спільну декларацію СРСР та Японії про припинення стану *війни*. Прибічник покращення відносин із СРСР, до кінця життя очолював товариство «ЯПОНІЯ — СРСР».

П.М. Ігнат'єв

Хаттінга (Напіпша) Ван'т Сант Онно Віллем Корнеліс (3.05.1946, Гаага) — нідерландський дипломат. Закінчив ф-т права Лейденського ун-ту (1971). У 1972-87 — працівник посольств Нідерландів у СРСР, Індонезії та Португалії, постійного представництва в ООН, Управління міжнар. орг-цій МЗС. 1987-92 — радник, постійний представник Нідерландів у Європ. Комісії в Брюсселі. 1992-96 — радник, заст. директора Департаменту Європи МЗС. У 1997-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Нідерландів в Україні.

В.І. Головченко

Хау (Но\Ѕе) Джеффри Ричард Едвард (20.12.1926, Порт Телбот, Уельс, Велика Британія) — брит. громад.-політ., і держ. діяч. За освітою юрист. Закінчив Вінчестер коледж та Коледж Св. Трійці Кембріджського ун-ту. Займався адвокатською практикою з 1952. Чл. палати громад брит. парламенту в 1964-66 і 1970-92. У 1964-66 — в опозиції, міністр з трудових відносин та

соц. забезпечення «тіньового кабінету»; королівський адвокат (1965-70). У 1970-72 — ген. стряпчий (заст. ген. прокурора), 1972-74 — міністр торгівлі та промисловості в уряді *Е. Хіма*. У 1974-79 — в опозиції, міністр соц. забезпечення й фінансів «тіньового кабінету». Після повернення до влади консерваторів у 1979-83 — міністр фінансів, 1983-89 — мін. зак. справ й у справах Співдружності. У 1989 — голова палати громад, лорд-голова Ради й заст. Прем'єр-міністра Великої Британії. Подав у відставку з усіх посад 1.11.1990 через незгоду з політикою *М. Тетчер* щодо *Європейських співтовариств*. На пенсії з 1992. Має титул довічного пера. Відставка *Х.* продемонструвала непопулярність політики *М. Тетчер* у середовищі консерваторів, що призвело до її відставки 22.11.1990.

РА. Кривонос

Хауз (Ноше) Едвард Манделл (26.07.1858, Х'юстон, шт. Техас, США - 28.03.1938, Нью-Йорк) — держ. діяч і дипломат США. Нар. в сім'ї плантатора. Закінчив Корнельський ун-т (1881). Брав активну участь у політ. житті Техасу як організатор виборчих кампаній і радник кількох губернаторів, від одного з них отримав почесне звання полковника. У 1912 відіграв провідну роль у виборах *В. Вільсона* в Президенти США, не обіймаючи офіц. посад, став його гол. радником. Основну увагу приділяв *зовнішній політиці*, створив фактично паралельну *Державному департаменту США* дип. службу, відіграв важливу роль у прийнятті багатьох зовн.-політ. рішень, особливо у сфері взаємовідносин із країнами Європи. Неодноразово виїздив у Європу з дип. дорученнями (див. *Хауза місії*). Відіграв важливу роль у підготовці «*Чотирнадцяти пунктів*» *В. Вільсона*. Активний учасник амер. делегації на *Паризькій мирній конференції 1919-20*, де був підписаний *Версальський мирний договір 1919*; чл. к-тів зі статуту *Ліги Націй* і з мандатів на колишні колонії переможених країн. Вільсон звинуватив *Х.* в надмірних поступках *Антанти* під час його відсутності в Парижі, що призвело до розриву їхніх відносин. Опублікований *Х.* чотиритомний «Архів полковника Хауза» (перекладений рос. мовою в 1937-44) є цінним

ІСТОр. ДжереЛОМ.

Б.М. Гончар

Хауза МІСІЇ — спроба посередництва між *Антантою* та Німеччиною, здійснена *Е. Хаузом*, особистим представником Президента США *В. Вільсона*, напередодні та під час *Першої світової війни*. Ці місії відповідали прагненню Вільсона забезпечити активну роль США в європ. міжнар. справах й у створенні нового світового порядку. Під час першої місії в травні — липні 1914 Хауз вів переговори з керівниками Великої Британії та Німеччини, зокрема з кайзером *Вільгельмом II*, про співробітництво трьох д-ав у світових справах, можливості досягнення англ.-нім. угоди про обмеження мор. озброєнь та уникнення війни між ними. Європ. д-ви не продемонстрували готовності до примирення, про що доповідав Хауз у Вашингтон. У січні — травні 1915 відбулась друга місія, під час якої в Лондоні, Парижі й Берліні вивчалась можливість примирення між Німеччиною та країнами Антанти. Хауз не виявив жодної можливості для посередництва між воюючими д-вами. Під час третьої місії в січні - лютому 1916 до Лондона й Берліна Хауз прийшов до висновку про невідворотність вступу США у війну. На переговорах із франц. і брит. керівництвом Хауз заявив про можливість вступу США у війну. Він був переконаний, що перемога Німеччини не відповідатиме інтересам США, а своє завдання вбачав у тому, щоб підготувати вступ США у війну. 22.02.1916 мін. зак. справ Великої Британії сер *Е. Грей* і *Е. Хауз* підписали таємну угоду про можливий вступ США у війну, але обов'язково на прохання Великої Британії та Франції. Четверта місія була здійснена в листопаді — грудні 1917, після вступу США у війну. Хауз узяв участь у роботі міжсоюзницької конференції в Парижі та Верховної військової ради Антанти, які розглядали проблеми, що виникли після жовтневого більшовицького перевороту в Росії. П'ята місія в жовтні — листопаді 1918 мала на меті переконати лідерів країн Антанти прийняти за основу мирних переговорів з Німеччиною «*Чотирнадцять пунктів*» *В. Вільсона*.

Б.М. Гончар

Хачатрян Армен Авакович (08.1957, Єреван) — вірменський громад.-політ., і держ. діяч, дипломат, науковець. Закінчив філол. ф-т Педагогічного ін-ту ім. Х. Абовяна (Єреван). 1978-80 — викладач вірменської мови й літератури в середній школі Дзорахпюра; 1980-81 — зав. наук, відділом Державної картинної галереї Вірменії; 1981-85 — інструктор Єреванського міського комсомолу; 1985-87 — інструктор Шаумянського райкому Компартії Вірменії; 1987-90 — дир. Єреванської середньої школи №191; 1991-99 — член-співзасновник і проректор з наук.-навч.

роботи Єреванського ун-ту «Рач'я Ачарян». 1999-2003 — голова Національних Зборів Республіки Вірменія. У 1998 Біографічним ін-том США визнаний «Людиною року»; академік Міжнародної кадрової академії. Із 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Вірменія в Україні.
В.І. Головченко

Хашаба (Кпакпаба) МонаАлі Ахмед (19.09.1946) — єгипетський дипломат. Закінчила ф-т мистецтв Ун-ту Еін Шамсу. Працювала в посольстві Арабської Республіки Єгипет у Сенегалі, очолювала Департамент у справах біженців МЗС Єгипту. У листопаді 2001 призначена Надзвичайним і Повноважним Послом Арабської Республіки Єгипет в Україні.
В.І. Головченко

Хашемі-Рафсанджані (Назпеті-Каапіані) Алі Акбар (1934, Нуз, округ Рафсанджан, провінція Керман, Персія) — іранський держ. і реліг. діяч. Нар. в сім'ї мулли — власника фіташкових плантацій. Реліг. освіту здобув під керівництвом *Р. Хомейні*в Кумі в медресе Файзіє; реліг. ранг — ходжатольтеслам. Після придушення антишахського повстання в Кумі в 1963 потра-

пив до в'язниці; і у подальшому за політ, діяльність неодноразово заарештовувався й піддавався катуванням. У проміжках між арештами заснував своє видавництво, що випускало книги з ісламу й історії Ірану, збирав кошти для анти-шахської діяльності. Після перемоги Ісламської революції 1979 зайняв кілька відповідальних посад, зокрема міністра внутр. справ, із 1980 — голови меджлісу (парламенту), чл. Ради спостерігачів із 12 найбільш авторитетних богословів, яка виконувала функції зв'язку між парламентом та рахбаром ІРІ Хомейні. Під час *іраксько-іранської війни 1980-88* був призначений особистим представником Хомейні у Вищій раді оборони, пізніше зайняв посаду Головнокомандувача Збройних сил, став одним з архітекторів мирного врегулювання іраксько-іранського конфлікту. Саме завдяки його зусиллям і впливу Хомейні погодився прийняти резолюцію *Організації Об'єднаних Націй* про перемир'я з Іраком. У 1988 ініціював створення Ради з аналізу практ. доцільності, яка виконувала функції вищого дорадчого органу в справах нац. безпеки. 28.07.1989 був обраний Президентом ІРІ, 1993 обраний на другий термін. Як поміркований політик і вмілий дипломат нормалізував відносини з багатьма країнами Заходу; зберігав нейтралітет під час *війни в Перській затоці 1990-91*, але соц.-екон. реформи Х.-Р. викликали незадоволення деяких верств населення, хоча популярність президента підтвердили заг. парл. вибори 1992 і презид. вибори 1993. Обраний до парламенту в 2000, проте невдовзі відмовився від депутатського мандата. Очолив Раду з аналізу практ. доцільності.

О.А. Коптель

Хей (Нау) Джон (8.10.1838, Сейлем, шт. Індіана, США- 1.07.1905, Ньюбері, шт. Нью-Гемпшир) -амер. держ. діяч і дипломат. У 1858 закінчив Ун-т Брауна (Род-Айленд), вивчав право в приватній юрид. фірмі в Спрінфілді. Увійшов до оточення *А. Лінкольна*, який практикував по сусідству. Після обрання Лінкольна президентом переїхав у Вашингтон як його особистий секретар. У 1865-67 — 1-й секр. посольства США в Парижі; у 1867-69 — повірений у справах США у Відні; у 1869-70 — 1-й секр. посольства США в Мадриді. У 1879-81 був 1-м помічником *державного секретаря США*, займався літературною творчістю. 1897-98 — посол США у Великій Британії. У 1898-1905 обіймав посаду держсекретаря США; підтримав курс адміністрації *В. Мак-Кінлі* на анексію Філіппін і територ. експансію; у 1899 проголосив «*Відкритих дверей*» доктрину. Після вбивства Мак-Кінлі (1901) зберіг свою посаду в адміністрації *Т. Рузвельта*. У 1901 замість *американсько-англійського договору про Панамський канал 1850* підписав з Великою Британією новий договір, що забезпечив контроль США над майбутнім міжокеанським каналом. Надав підтримку прихильникам відокремлення Панами від Колумбії, які проголосили 3.11.1903 незалежну республіку; уклав з нею договір, що забезпечив повний контроль США над зоною Панамського каналу (див. *Хей — Бюно-Варільє договір 1903*). Підтримав *англійсько-японський союз 1902-21* і сприяв його перемозі в рос.-япон. війні 1904-05. Після повторного обрання *Т. Рузвельта* президентом фактично відійшов від справ.

Б.М. Гончар

Хейґ (Наш) Олександр (2.12.1924, Філадельфія, США) — амер. держ. і військ. діяч. Закінчив Військову академію у Вест-Пойнті (1947), Коледж ВМС (1960), Джорджтаунський ун-т (1961) і Військ. коледж Армії США (1966). Із 1947 — на дійсній військ. службі: учасник *Корейської війни 1950-53* і війни у В'єтнамі (1966-67), де командував батальйоном і бригадою; як військ,

радник Г. Кіссінджера в 1969-73 став впливовим членом Ради національної безпеки США, очолював групу з підготовки візиту Р. Ніксона в КНР 1972 і брав участь у підготовці Паризької угоди про припинення війни і відновлення миру у В'єтнамі 1973. У 1973 отримав звання чотиризіркового генерала й посаду заст. начальника штабу армії США, але з початком «Уотергейтського скандалу» тимчасово залишив військ, службу і став керівником апарату Президента США, забезпечивши ефективне функціонування уряду країни. Після відставки Р. Ніксона 9.08.1974 поновив військ, кар'єру й був призначений головнокомандувачем Збройних сил США в Європі та Верховним головнокомандувачем Збройних сил НАТО (до 1979). Після виходу у відставку в 1979-81 — дир. корпорації «Кон Агра». 22.01.1981-5.07.1982 — державний секретар США, залишив посаду внаслідок розбіжностей у поглядах на зовнішню політику країни з Р. Рейганом і міністром оборони К. Вайн-бергером. У 1988 невдало номінувався на посаду президента від Республіканської партії, після чого відійшов від політ, діяльності.

Твори: «Падіння: реалізм, Рейган і зовнішня політика» (1984), «Внутрішні кола: як Америка змінила світ» (1992).
В.І. Головченко

Хелл (Ніи) Корделл (2.10.1871, Брідстаун, графство Пікетт шт. Теннессі, США — 23.07.1955, Бетесда, шт. Меріленд) — амер. держ. діяч і дипломат. Закінчив юрид. ф-т Камберлендського ун-ту. Із 1891 займався адвокатською практикою. У 1893-97 — депутат Законодавчого зібрання Теннессі. Учасник американсько-іспанської війни 1898. У 1903-07 — районний суддя в Теннессі. У 1907-21 і 1923-31 — депутат Палати представників Конгресу США від Демократичної партії, займався податковим законодавством. У 1931-33 - сенатор. 4.03.1933-30.11.1944 - державний секретар США; наполягав на зниженні високих тарифних бар'єрів у зовн. торгівлі США; у 30-х сконцентрувався на реалізації «Доброго сусіда» політики в Лат. Америці, очолював делегації США на Міжамериканських конференціях^ Монтевідео (1933), Буенос-Айресі (1936) та Лімі (1938), забезпечивши формування спільного фронту амер. країн проти агресії д-ав «осі» в Другій світовій війні; з її початком активно підтримав Ф. Рузвельта в наданні допомоги Великій Британії й відміні Закону про нейтралітет США, взяв участь у підготовці американсько-радянської угоди 1942; на Московській конференції 1943 висунув ідею продовження військ, співпраці великих держав після здобуття перемоги над нацистською Німеччиною в рамках нової міжнар. орг-ції миру і безпеки. Подав у відставку за станом здоров'я, але увійшов до складу делегації США на Сан-Франциській конференції 1945 зі створення Організації Об'єднаних Націй; того ж року нагороджений Нобелівською премією миру.

Твори: «Спогади Корделла Хелла» (1948).
В.І. Головченко

Хелмса — БерТОНа Закон («Закон щодо свободи і демократичної солідарності з Кубою») — акт Конгресу США, підписаний 12.03.1996 Президентом США В. Клінтоном; отримав назву за іменами ініціаторів — конгресменів Дж. Хелмса і Д. Бертона. Він вимагає від виконавчої влади США: здійснювати вплив на уряди інших країн із метою припинення надання ними кредитів і ведення торгівлі з Кубою та обмежити поїздки їхніх громадян на острів; заборонити приватним особам або агенціям США надавати кредити, позики, здійснювати пряме чи непряме фінансування осіб чи інозем. компаній, що користуються майном американців, націоналізованим кубинським урядом; виступати проти вступу Куби до міжнар. фінанс. орг-цій і відновлення її членства в Організації американських держав (ОАД); скоротити допомогу США колишнім республікам СРСР на суму, еквівалентну вартості торг, операцій, кредитів або екон. внесків, здійснених ними в Кубу; заборонити співробітникам компаній третіх країн, що ведуть справи з Кубою, в'їжджати на територію США; надати право американцям — колишнім власникам майна на острові — притягати до суду інозем. компанії, що мають відношення до цього майна; висилати зі США будь-якого іноземця, що придбав, розпоряджався, керував або користувався майном на Кубі, з приводу якого амер. громадянин чи корпорація веде судовий процес. Дія двох останніх пунктів була тимчасово призупинена. У законі також зазначалось, що ембарго проти Куби може бути відмінене лише в разі встановлення на острові демократично обраного уряду, ступінь демократичності якого визначатимуть США. Провідні країни світу й Зах. півкулі засудили спробу Вашингтона поширити амер. законодавство за межі США, наполягаючи на неприпустимості застосування таких екстеритор. заходів, як Х.-Б. з. Рішення, у яких наголошувалось на необхідності утримуватись від порушення суверенної рівності держав принципу, втручання в їхні внутр. справи та свободу міжнар. торгівлі й судноплавства, були ухвалені ГА ОАД, д-вами Групи Ріо та іншими регіональними угрупованнями Зах. півкулі.

Н.М. Весела

Хельсет (Некеї) Андерс (6.10.1937, Олесунд, Норвегія) — норвезький дипломат. Має вищу освіту в галузі юриспруденції (1963), закінчив аспірантський курс при МЗС Норвегії (1965). У 1963 працював на Норвезькому телебаченні; у 1963-64 — помічник судді Управління юстиції області Нурхордаланд. На дип. службі з 1965: у 1965-66 працював у центр, апараті МЗС Норвегії; 1966-68 — у посольстві Норвегії в Бонні (ФРН); 1968-69 — у посольстві Норвегії в Будапешті (Угорщина). У 1970-73 — секр. фракції Норвезької робітничої партії у Стортингу (парламенті); 1973-75 — особистий секр. міністра оборони Норвегії; 1975-78 — зав. сектора МЗС Норвегії; 1978-83 — радник посольства Норвегії у Великій Британії; 1983-88 — радник, радник-посланник посольства Норвегії в Бонні (ФРН); 1988-92 — заст. начальника Управління з питань півн. співробітництва МЗС; 1992-94 — радник, радник-посланник посольства Норвегії в Швеції. У 1997-2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Норвегія в Україні.

Р.Л. Кривонос

Хербст (Негькі) ДжонЕдвард (12.08.1952, Роквілл-Центр, шт. Нью-Йорк, США) — амер. дипломат. Здобув ступінь бакалавра дипломатії у Школі дип. служби Джорджаунського ун-ту (1974) та ступінь магістра права й дипломатії у Флетчерівській школі права й дипломатії (1978). Також навчався в Болонському центрі Школи міжнар. студій ун-ту Дж. Гопкінса. Розпочав дип. кар'єру в 1979. Був першим заст. посла з особливих доручень у справах нових незалежних д-ав, дир. офісу у справах незалежних д-ав та дир. у справах регіону в Бл.-схід. бюро *Державного департаменту США*. Обіймав посаду політ. радника в посольствах США в Тель-Авіві (Ізраїль), Москві (Росія), Ер-Ріяді (Саудівська Аравія). Консул в Єрусалимі (1997-2002), під час перебування там, під впливом дружини, росіянки за походженням, прийняв православ'я. Посол США в Узбекистані у жовтні 2000 — червні 2003. Призначений Надзвичайним і Повноважним Послом США в Україні 27.06.2003. Вірчі грамоти вручив 20.09.2003. Активно підтримує *суверенітет*, територ. цілісність та інтеграцію України до євроатлантичних структур. Після підписання угоди про створення *Єдиного економічного простору* (19.09.2003) висловив скепсис стосовно доцільності вступу України в цей екон. альянс як такий, що суперечить задекларованій меті на євроінтеграцію.

Р.Л. Кривонос

Хея доктрина — див. «Відкритих дверей» доктрина.

Хея — **Бюно-Варільї договір** (Американсько-панамський договір про канал 1903) — двостороння міжнародна угода, підписана 18.11.1903 у Вашингтоні держсекретарем США *Дж. Хеєм* і спец. уповноваженим новоствореної Республіки Панама *Ф. Бюно-Варілья* про будівництво каналу між Тихим й Атлантичним океанами через Панамський перешийок. Згідно з нею США підтримували відокремлення Панами від Колумбії та гарантували її незалежність, отримавши в обмін повний контроль над зоною *Панамського каналу* шириною 5 миль з кожного боку каналу для спорудження, його експлуатації та захисту. Панами виплачувалась компенсація в розмірі 10 млн. дол., надавались пільгові умови користування каналом, гарантувались щорічні виплати в розмірі 250 тис. дол., починаючи з 10-го року після обміну ратифікаційними грамотами. Договір був доповнений амер.-панамськими угодами 1904-14, переглянутий на користь Панами у 1936; згідно з дог-ром від 7.09.1977 припинив СВОЮ ДІЮ 1.10.1979.

Б.М. Гончар

Хірога (Нігоїа) Кокі (1878 - 23.12.1948, Токіо) -япон. держ. діяч. Закінчив ф-т права Токійського ун-ту. У 1907 обрав шлях кар'єрного дипломата. 1927-30 — посланник Японії в Нідерландах; 1930-32 — посол у СРСР; 1933-38 — мін. зак. справ Японії, водночас 9.03.1936-2.02.1937 — Прем'єр-міністр Японії. Ніс персональну відповідальність за ідеолог, мілітаризацію Японії, збільшення бюджетних видатків на армію та флот; виступив одним з ініціаторів підписання «*Антикомінтернівського пакту*» 1936та оголошення війни націоналістичному Китаю в 1935. Після відставки продовжував впливати на *зовнішню політику* Японії. Як один із гол. *злочинців воєнних* був засуджений до страти на *Токійському процесі* 1946-48.

П.М. Ігнат'єв

Хірохіто (НігоМію) (29.04.1901, Токіо - 7.01.1989, Токіо) — япон. імператор (25.12.1926-7.01.1989, епоха «Сьова» — «осяяний світлом»). Був оголошений кронпринцем у 1916. У 1921

відвідав країни Європи і став першим в історії Японії спадкоємцем престолу, який подорожував за кордоном. Цікавлячись мор. біологією та модою, Х., на перший погляд, був далекий від планів участі Японії в *Другій світовій війні*. Та насправді він знав про всі доленосні рішення військ, кабінету Японії, що стосувались ведення війни й навіть пропонував свої думки щодо того, як краще атакувати *Перл-Харбор 1941*. 15.08.1945 став першим імператором в історії Японії, що звернувся до підданих із промовою і закликав скласти зброю. Під час амер. окупації Японії виступав як стабілізуючий чинник суспільства, підтримав повоєнну Конституцію Японії 1947. У 1975 здійснив держ. візит до США.

П.М. Ігнат'єв

ХІТ (НеаШ) Едвард Річард (9.07.1916, Брод-стерс, графство Кент, Велика Британія) — брит. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в родині теслі. Закінчив Бейлліол-коледж Оксфордського ун-ту. У роки *Другої світової війни* служив у збройних силах, потім працював у парафіяльній газеті, пізніше — у банківській фірмі. Депутат парламенту від Консервативної партії з 1951; міністр праці у 1959-60, лорд-хранитель печатки 1960-63, голова департаменту торгівлі 1963-64. Після поразки консерваторів на виборах 1964, очолював опозицію у 1965-70. 19.06.1970-4.03.1974 — Прем'єр-міністр Великої Британії. У 1971 підписав угоду з *Європейським економічним співтовариством (СЕС)* про умови входження Великої Британії до цього інтеграційного об'єднання з 1973. У внутр. політиці прагнув з одного боку контролювати інфляцію, з іншого — стимулювати й модернізувати промисловість. У 1972 з метою б-би з інфляцією запровадив жорсткий контроль за заробітною платою, проте підняття цін на нафту після *арабо-ізраїльської війни 1973* призвело до серії шахтарських страйків, що виступали з вимогами підвищення оплати праці. У лютому 1974 був змушений призначити чергові вибори, на яких перемогу здобула Лейбористська партія. У 1975 змушений був подати у відставку з посади лідера Консервативної партії. Його наступницею стала *М. Тетчер*.

РА. Кривонос

Хмельницький Богдан (Зіновій) Михайлович (27.12.1595, хутір Суботів поблизу Чигирини, сучас. Черкаської обл. - 27.07.1657, хутір Суботів поблизу Чигирини, сучас. Черкаської обл.) — укр. держ. і військ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї дрібного православного шляхтича. Навчався у Львівському єзуїтському колегіумі. У 1618 вступив до Чигиринської сотні реєстрового козацького війська. Брав участь у Хотинській війні 1620-21. Потрапив у тур. полон, по поверненні з якого 1622 поновився в реєстровому війську та брав участь у козацьких походах на Крим й антишляхетських повстаннях 1630, 1637 (обіймав посаду військ. писаря) і 1638, після чого як чигиринський сотник їздив у складі козацького посольства до Варшави з петицією про повернення автономії Війська Запорозького, скасованої *Ординацією Сейму Речі Посполитої 1638*. У 1644-45 вів переговори у Варшаві й Фонтенбло (Франція) з франц. послом Н. де Брежі щодо участі козаків у *Тридцятилітній війні 1618-48* проти іспан. Габсбургів під Дюнкерком. У квітні 1646 разом із впливовими козацькими старшинами зустрічався у Варшаві з королем Речі Посполитої Владиславом IV у справі орг-ції мор. походу проти Туреччини в обмін на повернення вольностей Війську Запорозькому. Отримані від короля привілеї й привезені наприкінці літа наступного року канцлером Є. Оссолінським „кошти для будівництва човнів використав (разом з одностумцями *К. Бурляєм, Ф. Вешняком, Ф.Дже-джалієм, М. Нестеренком* та ін.) для підготовки за підтримки Кримського ханату антипольського повстання, початок якого був пришвидшений арештом і втечею Х. в грудні 1647 на Січ, де на поч. лютого він був обраний гетьманом Війська Запорозького. Під вправним керівництвом Х. козацьке повстання стрімко переросло в Українську нац. рев-цію 1648-76, у якій він показав себе блискучим стратегом і тактиком, здібним військ. і госп. організатором, але для утримання й розбудови д-ви, що виникла рев. шляхом і була юридично оформлена *Зборівським договором 1649* між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою, потрібне було міжнар. визнання та військ. допомога сусідніх країн, формування відп. міжнар. -політ. кон'юнктури. Вирішуючи це вкрай складне завдання, Х. у б-бі проти Речі Посполитої створив послідовно три коаліції: 1-а започаткована *українсько-кримським союзним договором 1648* й *українсько-турецькою угодою 1648* про вільне мореплавство, нейтралізувала небезпеку польсько-моск. союзу та дозволила Війську Запорозькому здобути перемоги в кампаніях 1648-50 і 1652-53, але внаслідок пасивності Туреччини, зв'язаної війною з Венецією за Крит, і непослідовності хана *Іслам Герей III* не вдалось досягти остаточної перемоги над Варшавою; 2-а сформована на підставі *Переяславсько-Московської угоди 1654*, не призвела до мети, задля якої створювалась,

унаслідок порушення договірних умов Москвою та укладення *Віленського перемир'я 1656* між Московським царством і Річчю Посполитою; 3-я, створена *українсько-трансільванським союзним договором 1656* і *Корсунським договором 1657* ут. Військом Запорозьким і Швецією, мала на меті не лише побудову самостійної «Руської» (укр.-білоруської) д-ви, але й ліквідацію Речі Посполитої. Раптова смерть зупинила діяльність Х. з об'єднання етнічних укр. земель і зміцнення суверенітету Козацької держави, що пережила свого творця на 125 років, хоча і в усіченому вигляді.

В.І. Головченко

Хмельницький Юрій Богданович (1641, хутір Суботів поблизу Чигирини, сучас. Черкаської обл. — 1685, Кам'янець-Подільський, сучас. Хмельницької обл.) — укр. держ. діяч. Молодший син *Б. Хмельницького*. Навчався в Києво-Могилянській колегії. Волею тяжкохворого батька на старшинській раді за участю представників міст у Чигирині 5-11.04.1657 був проголошений гетьманом Війська Запорозького; це дістало підтвердження на старшинській раді в Чигирині 26.08.1657, але під тиском *Виговського* змушений був скласти повноваження до досягнення повноліття й завершення навчання. Вдруге обраний гетьманом після усунення від влади *І. Виговського* на козацькій раді під Германів-кою на Київщині 11.09.1659. В умовах окупації Лівобережної України рос. військами під командуванням кн. О. Трубецького змушений був укласти *Переяславські статті 1659* між Військом Запорозьким і Московським царством, але після невдач моск. армії боярина В. Шереметева та лівобережних полків під Любаром і Чудновим на Волині пішов на примирення з Річчю Посполитою та уклав *Слободищенський трактат 1660*. Зазнавши невдачі в походах на Лівобережжя в листопаді 1661 і червні 1662, на поч. 1663 склав булаву й постригся в ченці під ім'ям Гедеона; жив у монастирях Києва, Корсуня, Сміли і Чигирини. У 1664-67 був ув'язнений польським урядом у Марієнбурзькій фортеці за звинуваченням у держ. зраді. Після звільнення мешкав в Уманському монастирі, де 1670(73?) був захоплений у полон кримськими татарами, відправлений до Стамбула й ув'язнений в Еушчкульській в'язниці; згодом поселений під наглядом в одному з грец. монастирів і став архімандритом. Під час Чигиринського походу тур.-татарської армії 1677 за посередництва франц. посла у Стамбулі був переправлений у Наддніпрянщину й проголошений гетьманом та «Князем Малоросійської України»; своєю столицею обрав Немирів. У 1678-79 здійснив невдалу спробу поширити свою владу на Лівобережжя. Після підписання *Бахчисарайського мирного договору 1681* між Московським царством, Кримським ханатом і Османською імперією позбавлений гетьманства. 1685 вдруге призначений тур. урядом «гетьманом України», але через півроку страчений за непослух.

В.І. Головченко

Ходжа (Нохпа) Енвер (16.10.1908 Прокастра, Албанія — 11.04.1985, Тирана) — албанський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї мусульм. торговця тканиною. Навчався у франц. ліцеї в Корчі й техн. школі в Тирані, 1930 держ. коштом відправлений на навчання до Ун-ту Монпельє (Франція). 1934-36 працював секр. ген. консульства Албанії в Брюсселі, де одночасно здобув і юрид. освіту. Після повернення до Албанії в 1936 викладав у своїй школі в Корчі. Із вторгненням Італії до Албанії у 1939 звільнений з роботи за відмову вступити до Албанської фаш. партії; відкрив власний тютюновий магазин у Тирані, який став місцем зборів сформованого ним же прокомуніст. осередку. Після нападу Німеччини та її союзників на Югославію в 1941 югославські комуністи допомогли Х. вступити до Албанської комуніст. партії (пізніше Албанської партії праці). Незабаром став 1-м секр. Тиранського міського партії та 1-м секр. ЦК АКП, політкомісаром Армії нац. визволення Албанії. Займав посаду Прем'єр-міністра Албанії з моменту її звільнення в 1944 (до 1954), одночасно був мін. закр. справу 1946-53. Як 1-й секр. ЦК АПП зберігав ефективний контроль над країною до своєї смерті. Ініціював розрив стосунків із будь-якою д-вою, яка загрожувала його владі або суверенітетові Албанії. Так сталось 1948 з Югославією внаслідок *радянсько-югославського конфлікту 1948-53*. Після смерті *Й. Сталіна*, до якого Х. до своєї смерті ставився з фанатичним захопленням, та розвінчання в СРСР культу особи Албанія в 1961 розірвала відносини з Москвою. Надалі єдиним зовн. політ. партнерами Албанії залишився Китай, однак у 1978 після смерті *Мао Цзедун* та відновлення контактів Пекіна із Заходом Тирана розірвала й ці відносини. До кінця 80-х Албанія вважала єдиним союзником В'єтнам, відкидаючи будь-які контакти з іншими д-вами й обіцяючи самотужки побудувати зразкову соціал. д-ву. У 1981 з ініціативи Х. в Албанії був

здійснений процес часткової лібералізації режиму, а сам він більшість своїх посад передав Рамізу Алія, залишивши за собою тільки контролюючі ФУНКЦІЇ.

М.С. Каменецький

ХодОрОВСЬКИЙ Георгій Іванович (28.08.1938, с. Товтри Заставнівського р-ну Чернівецької обл.) — укр. громад.-політ, діяч, медик, науковець, дипломат. Д-р мед. наук (1978), професор (1980). У 1961 закінчив Чернівецький мед. ін-т. 1961-69 — аспірант, асистент, доц. Чернівецького ун-ту; 1969-73 — доц. Замбійського ун-ту; 1973-87 — доц., зав. кафедри, проректор Чернівецького мед. ін-ту. 1990-92 — народний депутат України, чл. Президії ВР України, голова Комісії ВР України у справах жінок, охорони сім'ї, материнства і дитинства. У липні 1992 — червні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці ІНДІЯ.

В.М. Матвієнко

Хойський (Хан-Хойський) Фаталі Хан Іскен-дер-огли (7.12.1875, Шекі Єлизаветпольської губернії, тепер Азербайджанська Республіка — 19.06.1920, Тифліс) — азербайджанський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї полковника лейб-гвардії козачого полку. Закінчив юрид. ф-т Моск. ун-ту (1901). У 1902-07 працював у судових установах на Кавказі. 1907 обраний депутатом 2-ї Державної думи, увійшов до мусульм. фракції й активно виступав проти колонізаційної політики царського уряду; був близький до кадетів. Після перемоги Лютневої рев-ції 1917 взяв активну участь у нац.-визв. русі: у квітні 1917 обраний делегатом 1-го з'їзду мусульман Кавказу (Баку); у травні 1917 увійшов до Виконкому Всеросійської мусульм. ради, обраної на 1-му Всеросійському мусульм. з'їзді (Москва); 26-31.10.1917 взяв участь у 1-му з'їзді Тюркської демокр. партії «Мусават» («Рівність») і підтримав її вимогу надання Азербайджану широкої автономії в складі федеративно перебудованої демокр. Росії. У жовтні 1917 — квітні 1918 очолював Бакинську міську думу, водночас 15.11.1917-10.02.1918 — комісар народної освіти при Закавказькому комісаріаті; 10.02-26.05.1918 — депутат Закавказького сейму, належав до фракції «Мусавату». Після саморозпуску Сейму 27.05.1918 очолив виконком Національної ради Азербайджану, а 28.05.1918 сформував й очолив уряд Азербайджанської Демократичної Республіки (першої республіки в мусульм. світі); водночас 28.05-17.06.1918 — міністр внутр. справ, 26.12.1918-14.03.1919 — мін. зак. справ АДР, ініціював відрядження дип. місій до провідних європ. д-ав і на *Паризьку мирну конференцію 1919-20*, де азербайджанські дипломати тісно співпрацювали з представниками УНР. Позитивно поставився до зайняття Баку тур. армією у вересні 1918, але в березні 1919 подав у відставку у зв'язку з нафтовими махінаціями окремих урядовців; вдруге призначений парламентом мін. зак. справ 24.12.1919-30.03.1920. Після захоплення влади більшовиками 28.04.1920 емігрував до Грузинської Демократичної Республіки, де загинув за нез'ясованих обставин.

в.і. Головченко

Холдена МІСІЯ 1912 — англ.-нім. переговори, що відбувались під час візиту 8-12.02.1912 до Берліна англ. військ, міністра лорда Холдена. У грудні 1911, після другої марокканської кризи (див. *Німецько-французька угода 1911*), Німеччина, що прагнула уникнути ізоляції з боку інших великих держав, здійснила спробу відірвати Англію від союзу з Росією та Францією. Також Німеччина прагнула досягти з Великою Британією згоди щодо своєї подальшої колоніальної експансії та щодо можливого перегляду кордонів у Європі. Зі свого боку, Велика Британія, занепокоєна запровадженням у Німеччині нової програми розбудови військ.-мор. флоту, прагнула домогтись з останньою угоди на основі збереження англ. гегемонії на морі. У бесідах із кайзером *Вільгельмом II*, канцлером *Т. Бетман-Гольвегом* та грос-адміралом *А. фон Тірпіцем* Холден наполягав на закріпленні згоди Німеччини на збереження англ. переваги, що існувала в мор. озброєннях. Холден наголошував, що Велика Британія у відповідь за відмову Німеччини від б-би за досягнення паритету на морі була готова піти на поступки в колоніальному питанні щодо розподілу територій в Африці, а також погодитись на укладення вигідної для Німеччини угоди про фінансування будівництва Багдадської залізниці. Зі свого боку, Холден відхилив запропонований Бетман-Гольвегом проект англ.-нім. угоди про *нейтралітет*, яка мала гарантувати Німеччині невтручання Великої Британії в разі виникнення конфлікту із Францією. Подальші переговори було перенесено до Лондона, але вони не мали успіху й сторони не дійшли згоди в жодному питанні. Втративши надію на вирішення англ.-нім. протиріччя дип. шляхом, у березні 1912 англ. уряд вніс до парламенту законопроект, що передбачав побудову двох військ. кораблів на кожен, побудований у Німеччині.

Г.О.

Музика

«Холодна Війна» (з англ. «The Cold War») — термін, який використовується для визначення конфронтації між СРСР і зах. країнами на чолі із США в період після закінчення *Другої світової війни*; характеризує стан *міжнародних відносин*, що визначались постійною взаємною ворожістю й недовірою та ґрунтувались на політ., ідеолог., екон. та сусп. відмінностях між *наддержавами*. Термін «Холодна війна» вперше було вжито брит. часописом «Триб'юн» восени 1945 в коментарі відомого письменника

Д. Оруелла. Суперництво між союзниками по *антигітлерівській коаліції* в прагненні заповнити вакуум сили в Європі, що утворився після поразки Німеччини в 1945, призвело до згорання партнерства між ними та поступового переростання протистояння в перманентну конфронтацію в період 1947-49. Однією з найважливіших складових конфронтації, яка призвела до «Х. в.», була ідеологічна. Дві наддержави — СРСР та США — намагались перебудувати повоєнний світ згідно зі своїми ідеолог. настановами, тому їхня зовн.-політ. діяльність набувала, певною мірою, месіанського характеру. Водночас СРСР та США будували свою політику на основі глибоко антагоністичних принципів; їх розділяли розбіжності з питань *прав людини*, громадян, свобод, соц.-екон. устрою світу та бачення тенденцій розвитку людства. Визначальним чинником «Х. в.» була гонка ядерних озброєнь; ядерний потенціал, який уможлилював цілковите знищення супротивника, виступив фактором стримування можливої великомасштабної війни між наддержавами та змусив їх реалізовувати конфронтаційні відносини мирними засобами.

Точками відліку «Х. в.» традиційно вважаються три істор. події: промова *Й. Сталіна* на зборах виборців 9.02.1946, у якій вперше в повоєнний час не згадувалось про можливість співпраці із Заходом у розбудові повоєнного світового устрою; промова *В. Черчілля* у Фултоні (США) 5.03.1946, яка закликала консолідувати країни Заходу та збільшити їхній військ. потенціал, щоб запобігти подальшому посиленню СРСР; проголошення *Трушена доктрини*, яка стала концептуальним обґрунтуванням нової *зовнішньої політики* США й визначила перехід до «відкидання» комунізму.

Світове протистояння СРСР і США призвело до консолідації союзників у межах двох таборів. Країнами Заходу були створені Західний союз (1948), *НАТО* (1949), ряд військ. блоків в Азії (*Організація договору Південно-Східної Азії*, *Організація Центрального договору*, *АНЗЮС*). СРСР та країни Схід. Європи створили *Організацію Варшавського договору 1955* (ОВД). Т. ч. було закріплено біполярну структуру *Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин*. Дві наддержави також намагались зміцнити власні екон. позиції в межах своїх коаліцій. Цій меті відповідали і *Маршалла план*, який дозволив США жорстко контролювати екон. діяльність зах.-європ. країн, і *Рада економічної взаємодопомоги*, завдяки якій СРСР впливав на екон. розвиток країн Схід. Європи. За допомогою системи коаліцій США й СРСР здійснювали захист своїх союзників і були змушені співуправляти кризами, щоб запобігти їх розвитку в небезпечний військ. конфлікт у зонах дії ядерного залякування. Найнебезпечнішою кризою часів «Х. в.» була *Карибська криза 1962*, яка стала останнім випадком прямого протистояння СРСР і США. Міжнар. конфлікти в цей період мали свої особливості: наддержави безпосередньо не виступали одна проти одної, проте намагались розширити свої зони впливу й отримати територ. переваги в різних частинах світу, особливо на Бл. Сході та в Африці. У період рад.-амер. конфронтації дип. кризи зайняли місце збройних конфліктів, використовувались як засіб попередження останніх і тим самим відігравали конструктивну роль у міжнар. відносинах. Необхідність попереджати, каналізувати та регулювати кризи змушувала СРСР і США йти на співробітництво. Угоди, укладені між СРСР і США в 1970-х з широкого кола міжнар. проблем, сприяли нормалізації відносин між двома країнами й закріпили процес розрядки міжнар. напруженості.

З іншого боку, в т. зв. «третьому світі» кризи було значно важче контролювати та врегулювати. Під час «Х. в.» збройні конфлікти й війни частіше за все мали місце саме на периферії глобального протистояння наддержав — у слаборозвинених країнах Азії, Африки, Лат. Америки; багато з них мали колоніальне походження і велись рухами за нац. визволення. На периферії основного протистояння між Сходом і Заходом не діяв такий сильний засіб як ядерне стримування, тому ризик переростання криз у збройні зіткнення був значно вищим. Водночас багато конфліктів стимулювалось саме протистоянням наддержав: США й СРСР надавали сторонам конфліктів велику кількість зброї, оснащення, техн. допомогу, військ. радників тощо. Такі зіткнення загрожували втягненням наддержав у локальні війни, які зберігали потенціал переростання у великомасштабний ядерний конфлікт. Децентралізація насильства (стабільність

на центр, та глобальному рівнях, що підтримувалась наддержавами, і нестабільність на регіональних рівнях) була однією з основних характеристик Ялтинсько-Потсдамської системи міжнар. відносин. Подією, що знаменувала завершення конфронтації, було, зокрема, укладення *Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини 1990*, підписаного США, СРСР, Великою Британією, Францією, ФРН і НДР. У результаті відбулось *Німеччини об'єднання 1989-90*. Крім того, 21.11.1990 країни-члени НБСЄ ухвалили *Паризьку хартію для нової Європи*, яка фактично утверджувала завершення ери «Х. в.».

В.А. Манжоло

Хомейні (Кпотеїні) Рухолла Мусаві (24.09.1902, Хомейні, Персія — 3.06.1989, Тегеран) — іранський реліг. і держ. діяч. Нар. в сім'ї священика. Здобув реліг. освіту в початковій дух. школі й медресе в Ераці. Спеціаліст у галузі ісламського права; викладав у медресе Файзіє в Кумі, центрі ісламського богословства. 1961 отримав титул аятоли за книжку «Роз'яснення деяких особливостей шаріату». На поч. 50-х ХХ ст. організував політ. гурток, що виступав із критикою монархічного режиму шаха *Пехлеві Мохаммеда Рези-шаха*, політики модернізації та перетворення Ірану в «п'яту індустріальну державу світу» шляхом «білої революції» (1963); став одним із найвідоміших у країні політ. лідерів. У 1963 очолив повстання в Кумі, був неодноразово арештований. У 1964 висланий до Туреччини, звідки в 1965 переїхав до Іраку, де продовжував б-бу з шахським режимом. Автор багатьох книг, у 1971 опублікував збірку «Ісламський уряд», де обгрунтував ідею примату реліг. влади та ісламської д-ви. У 1978 на прохання шаха був висланий з Іраку, переїхав до Франції та продовжив підготовку до майбутньої ісламської рев-ції, після перемоги якої в лютому 1979 повернувся в Іран. Як лідер рев-ції здійснював контроль над діяльністю меджлісу (парламенту) та уряду. Із затвердженням Конституції Ісламської Республіки Іран Х. обраний рахбаром (з 1.01.1980), якому підпорядковувалися меджліс та уряд. Політикою експорту ісламської рев-ції в країні Перської затоки та жорстким переслідування опозиційних сил спричинив міжнар. ізоляцію Ірану. Непродуманий екон. курс усередині країни й дип. блокада режиму почали викликати помітну госп. кризу, і лише *іраксько-іранська війна 1980-88* дала Х. змогу консолідувати іранське суспільство й відвернути його увагу від екон. проблем І ВНутр. репресій.

ОЛКоппель

Хонда (Нопсія) Хітоні (1946, Ніігата, Японія) — япон. дипломат. Закінчив ф-т міжнар. Відносин Токійського ун-ту (1968). У 1968-85 — працівник МЗС Японії: нач. інспекторського відділу Секретаріату міністра, нач. 2-го відділу з конне, питань Управління конне, та міграційної служби МЗС Японії; 1988-90 — радник посольства Японії у Франції; 1990-94 — посланник посольства Японії в Угорщині; 1994-96 — заст. ген. директора Інституту зарубіжної служби МЗС Японії; 1996-99 — ген. консул Японії в Хьюстоні (США); 1999 — працівник Секретаріату міністра МЗС Японії. У 2000-02 — Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Україні.

П.М. Ігнат'єв

Хонеккер (Нопескер) Ерих (25.08.1912, Нойн-кірхен, земля Саар, Німеччина — 29.05.1994, Сантьяго, Чилі) — нім. громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї шахтаря. Закінчив Міжнар. ленінську школу (Москва, 1931) і ВПШ при ЦК КПРС (1956). Працював покрівельником. У 1926 вступив до Комуністичної спілки молоді Німеччини (КСМН), 1929 — до Комуністичної партії Німеччини (КПН). Після встановлення 1933 в Німеччині нацистського режиму організував у Берліні групу Опору. 1935 арештований гестапо за звинуваченням у держ. зраді та засуджений до 10-річного ув'язнення. Звільнений із концтабору у квітні 1945. 1945-46 — секр. у справах молоді в ЦК КПН, один із засновників Спілки вільної німецької молоді (СВНМ). 1946-55 — голова Центральної ради СВНМ. Відіграв важливу роль у процесі об'єднання КПН та соціал-демократів у рад. зоні окупації та створенні 1946 Соціалістичної єдиної партії Німеччини (СЄПН). Чл. ЦК СЄПН (1946-89), чл. політбюро ЦК СЄПН (1958-89); 1-й секр. (1971-76), ген. секретар ЦК СЄПН (1976-89), змінив на цій посаді *В. Ульбрихта*. Голова Державної ради НДР (1976-89). Здійснював політику зміцнення репресивного режиму в НДР та опору будь-яким екон. і політ. реформам. Одночасно мусив компенсувати неефективність планової економіки НДР отриманням зах.-нім. кредитів, що об'єктивно ставило країну у фінанс. залежність від ФРН. У *зовнішній політиці* виходив із тези про дводержавність нім. нації та беззастережно підпорядковував зовн. політику Схід. Німеччини інтересам СРСР, у якому бачив

єдину гарантію непорушності власного режиму. Проте критика реформістського курсу *М. Горбачова* призвела до втрати ним рад. підтримки. Усунутий від влади 18.10.1989. Після падіння

Берлінського муру та викриття чисельних зловживань виключений із СЄПН (3.12.1989). Після *Німеччини об'єднання 1989-90* в 1991-93 притягався до суду за звинуваченнями у зловживанні владою, корупції, особистому збагаченні та підбурюванні до навмисного вбивства схід.-нім. громадян, що прагнули перетнути кордон із ФРН. Прагнути уникнути відповідальності, у березні 1991 емігрував до СРСР. У 1992 повернутий рос. урядом до Німеччини, проте судове переслідування *Х.* було призупинено через погіршення здоров'я звинуваченого. У січні 1993 отримав дозвіл на виїзд до Чилі. Помер в еміграції.

РА. Кривонос

Хор (Hoare) Семюел Джон Герні (24.02.1880, Лондон — 7.05.1959, Лондон), віконт Темплвуд від 1944 — брит. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Закінчив привілейовану школу Херроу та Новий коледж Оксфордського ун-ту. Із 1903 — особистий секретар-помічник міністра колоній. У 1907 обраний до Ради Лондонського графства; чл. палати громад від Консервативної партії (1910-44). У 1919-22 — заст. уповноваженого *Ліги Націй* з питання рос. біженців. Міністр авіації (1922-29 з перервою), міністр у справах Індії (1931-35). Розробив та добився ухвалення парламентом Акта про управління Індією (1935), проти якого виступала опозиція, очолювана *В. Черчиллем*. У 1935-36 — мін. зак. справ. Прибічник політики «умиротворення» держав-агресорів із метою підтримання миру в Зах. Європі та локалізуванню нім. та італ. агресії[^] центр.-схід. частині континенту та на Балканах, у міру можливості спрямувавши її проти СРСР. Підтримав інтервенцію Німеччини й Італії в період громадян. війни в Іспанії 1936-39. Виступав проти вжиття санкцій щодо Рима у зв'язку з *італійською агресією проти Ефіопії 1935-36*. Підписав *Хора — Лавалю угоду 1935*, що була не лише відкинута Ефіопією, але й викликала серйозну критику з боку опозиції в брит. парламенті та незгоду кабінету *С. Болдуїна*, що згодом призвело до відставки *Х.* У 1936-37 — перший лорд адміралтейства (військ.-мор. міністр), у 1937-39 — міністр внутр. справ у кабінеті *А.Н. Чемберлена*. Лорд-хранитель печатки (1939-40), міністр авіації (1940). У 1940-44 — посол Великої Британії в Іспанії, відігравав роль посередника під час неодноразових спроб д-ав осі домовитись із Великою Британією про укладення сепаратного миру. Чл. палати лордів

Із 1944.

РА. Кривонос

Хора — Лавалю угода 1935 — план врегулювання італ.-ефіопського конфлікту 1935-36, узгоджений брит. мін. зак. справ *С. Хором* і Прем'єр-міністром Франції *П. Лавалем*. У ході їхніх бесід 7-8.12.1935 в Парижі план мирного врегулювання було узгоджено й передано Раді *Ліги Націй* і урядам Італії та Ефіопії. Угода передбачала передачу Італії значної частини ефіопської території: Ефіопії рекомендувалось поступитись на користь Італії схід, частиною області Тігре, а також змінити на деяких ділянках кордон. У півд. частині Ефіопії передбачалось утворити спец. зону (район Огаден) для виключного екон. використання Італією; управління цією зоною переходило під контроль Ліги Націй. *Х.* — Л. у. також передбачала, що Італія передасть Ефіопії вузьку прибережну смугу для виходу до моря (порт Асеб). План було відхилено ЕФІОПІЄЮ.

О.С. Пархомчук

Хорн (Horn) Дюла (1932, Будапешт) — угорський громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї робітника. Закінчив екон. ф-т Ростовського-на-Дону ун-ту (1954), кандидат екон. наук. У 1954-59 працював у мін-ві фінансів Угорської Народної Республіки; 1959-61 — у центр, апараті МЗС; 1961-63 — в угорському посольстві в Софії; 1963-69 — у Белграді. У 1969 перейшов на роботу в міжнар. відділ ЦК Угорської соціалістичної робітничої партії (УСРП), який очолював у 1983. У 1985-89 — 1-й заст. мін. зак. справ. 1989 призначений держсекретарем МЗС Угорщини й очолював реформістську Угорську соціал. партію (спадкоємицю УСРП). На поч. 1990 став мін. зак. справ країни, але внаслідок невдалого дебюту УСРП на парл. виборах 25.03.1990 подав у відставку. Після перемоги УСРП на травневих 1994 виборах до Державних зборів сформував коаліційний уряд за участі Спілки вільних демократів (15.07.1994-6.07.1998). Наполегливо проводив курс на вступ Угорщини до *НАТО* та *Європейського Союзу*. Із перемогою на парл. виборах у травні 1998 Спілки молодих демократів подав у відставку, продовжуючи брати діяльну участь

У ПОЛІТ. ЖИТТІ Країни.

В.І. Головченко

ХОСС (аі-Новз) Селім (20.12.1929, Бейрут) — ліванський громад.-політ., і держ. діяч. Нар. в сім'ї фармацевта, мусульманин-суніт. Закінчив Американський ун-т у Бейруті (1952) й Ун-т шт. Індіана (СІА, 1957); д-р екон. наук, безпартійний. 1952-54 — комерційний представник амер. компанії «Тайплайн» у Лівані; 1954-55 — працівник торг. палати Бейрута; 1955-67 — викладач, асистент професора екон. ф-ту Американського ун-ту в Бейруті; 1967-73 — голова контрольного к-ту банків Бейрута, 1973-76 — голова правління Нац. банку розвитку промисловості й туризму Лівану. В умовах ескалації *Ліванського конфлікту 1975-90* і введення сирій-ських військ 8.12.1976-20.07.1980 очолював уряд Лівану та мін-ва економіки і торгівлі, промисловості і нафти, інформації. 1984 увійшов до «уряду національної єдності» *Р. Караме* як міністр праці й освіти. Після вбивства останнього вдруге очолив уряд 1.06.1987 і водночас МЗС Лівану (до 24.12.1990). 25.09.1988-5.11.1989 -Президент Ліванської Республіки, 2.12.1998-23.10.2000 — втретє очолював уряд Лівану. У внутр. політиці дотримувався положень Хартії нац. згоди (1989), у зовнішній — доклав зусиль для збереження ролі Лшану як фінанс.-торг. центру СХІД. Середземномор'я. *В.І. Головченко*

Хотинський мирний договір між Річчю Посполитою і Османською імперією 1621

двостороння міжнар. угода, укладена 9.10.1621 під Хотином (тепер районний центр Чернівецької обл.) представниками тур. султана Осма-на II і польсько-козацького війська під командуванням королевича Владислава Вази й гетьмана Війська Запорозького *П. Сагайдачного*; підбила підсумки польсько-тур. війни 1620-21. Договір спирався на умови йаїш ^іо апіе Беііт (як до ВІЙНИ): кордон між двома д-вами встановлювався по Дністру; Туреччина й Кримський ханат зобов'язувалися не чинити грабіжницьких нападів на укр. і польські землі; Річ Посполита віддавала Молдовському князівству (тур. васалу) Хотинську фортецю й мала щорічно сплачувати кримському ханові «упоминки», але не як данину, а нібито як плату за військ, допомогу; польський уряд також погодився заборонити укр. козакам походи на Крим і Туреччину, що спричинило значне невдоволення у Війську Запорозькому, яке відіграло вирішальну роль у воєнній поразці Туреччини. Умови Хотинського миру були підтвержені в дог-рі про «вічний мир», укладеному 1624 у Стамбулі послом Речі Посполитої кн. Кшиштофом Збаразьким.

В.І. Головченко

Хо Ши МІН (Но Сьі Міпп, справжнє ім'я Нгуєн Тат Тхань) (19.05.1890, с. Кімлієн, В'єтнам — 2.09.1969, Ханой) — в'єтнамський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї сільського вчителя. Закінчив Комуніст, ун-т трудящих Сходу (Москва, 1938). У 1911 поїхав на навчання до Франції, працюючи слугою на франц. лайнері. 1920 вступив до Франц. комуніст, партії. До *Другої світової війни* жив переважно в СРСР та Китаї. У 1941 повернувся на Батьківщину й заснував Лігу б-би за незалежність В'єтнаму — В'єтмінь. 2.09.1945 проголосив незалежність ДРВ від Франції й очолив її Тимчасовий уряд, а наступного року обраний Президентом ДРВ, водночас у 1951-69 — голова Партії трудящих В'єтнаму; організатор перемоги ДРВ у *війні в Індокитаї 1946-54*. Після зриву сайгонським режимом виконання домовленостей *Женевської наради з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954* розпочав війну проти Півд. В'єтнаму, одночасно організовуючи на півдні партиз. загони — В'єтконг. 1960 склав повноваження ген. секретаря ПТВ, зберігши в руках фактичну владу в країні; віддавав перевагу методам «закулісної дипломатії». Помер від серцевого нападу. *П.М. Ігнат'єв*

Хрущов Микита Сергійович (5.04.1894, с. Калинівка Курської губернії, тепер Дмитрівського р-ну Курської обл. — 11.09.1971, Москва) — рад. гро-мад.-політ. і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї, яка 1908 переїхала на Донбас. Закінчив кілька класів початкової школи. Працював слюсарем, шахтарем. У 1918-20 — учасник Громадянської війни в Росії. Із 1918 - чл. РКП(б). У 1922-25 навчався на робітфаку Юзівського гірничого технікуму, 1929-30 — у Промисловій академії в Москві. У 1920-29 працював у орг-ціях КП(б)У. У 1931-38 — на парт. роботі в Москві. У січні 1938 - грудні 1949 — на керівних посадах в УРСР. Під час Великої вітчизняної війни 1941-45 — чл. військ, рад кількох фронтів. Зробив внесок у повоєнну відбудову України. Із 1949 працював у Москві. У 30 — 40-х був причетний до масових репресій у СРСР, у т. ч. в Україні. Із 1953 - 1-й секр. ЦК КПРС. У 1956 став ініціатором розкриття частини злочинів *Й.*

Сталіна, розпочав широку реабілітацію жертв репресій, демократизацію внутр. режиму в СРСР (т. зв. «відлигу»). У 1954, виходячи з екон. доцільності, організував передачу Криму до складу УРСР. У *зовнішній політиці* проголосив мирне співіснування двох систем «генеральною лінією», виступив за згортання конфронтації із зах. д-вами, насамперед зі США, за підтримку країн, що визволяються від колоніалізму. Водночас вважав за необхідне поперемінно погрожувати капіталістичним країнам (кризові ситуації навколо Зах. Берліна, *Карибська криза 1962*), доводячи свою відданість «революційним традиціям», особливо з огляду на суперництво за лідерство у світовому комуніст. русі з керівництвом Комуністичної партії Китаю. Необгрунтовані претензії на перевагу на міжнар. арені, імпульсивні дії всередині країни призвели до звільнення з усіх посад у жовтні 1964 і виходу на пенсію. Залишив аудіозаписи своїх спогадів, які були опубліковані спочатку за кордоном, потім, після *СРСР розпаду*, в РФ. У 1944-49, працюючи в Україні, був причетним до зовн.-політ. діяльності УРСР (звернення до *Організації Об'єднаних Націй*, справи з місією *ЮНРРА* в Україні, підписання *українсько-польської угоди про взаємний обмін населенням 1944* ТОЩО). М.М. Білоусов

Ху Цзіньгао (Ни Ліао) (25.12.1942, повіт Цзісі провінції Аньхой, за іншими даними — Шанхай) — китайський громад.-політ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї дрібного торговця. Закінчив інженерний ф-т Пекінського ун-ту Цзіньхуа (1965) і Центр, парт, школу (1991). У 1968-82 — інженер, заст. голови Комітету будівництва провінції Ганьсу. На 12-у з'їзді КПК у вересні 1982 став наймолодшим кандидатом у члени ЦК КПК. 1984-85 — ген. секретар Китайського комуніст. союзу молоді, 1985-88 — секр. Гуанчжоуського провінційного к-ту КПК. 1988 обраний депутатом Всекитайського зібрання народних представників від провінції Гуанчжоу. Грудень 1988 - жовтень 1992 — секр. Тибетського провінційного к-ту КПК. На 14-у з'їзді КПК у жовтні 1992 обраний наймолодшим членом Постійного комітету політбюро і секр. ЦК КПК, відповідальний за мережу парт, осередків. 1993 очолив Центр, парт, школу. 16.03.1998 обраний віцепрезидентом КНР. Із 1999 — заст. голови Центральної військової комісії ЦК КПК. Як офіційний наступник Голови КНР *Цзян Цземіня* в грудні 1999 відвідав з ознайомлюючими візитами Росію, Велику Британію, Францію, Іспанію та ФРН, у травні 2002 - США. 14.11.2002 на 16-у з'їзді КПК став її ген. секретарем, 15.03.2003 обраний Всекитайським зібранням народних представників Головою КНР, 14.10.2004 — головою Центральної військової комісії ЦК КПК. У відносинах зі США продовжує поміркований прагматичний курс попередників, акцентуючи увагу на укладенні торг.-екон. угод з *Європейським Союзом*, Японією й Півд. Кореєю. Вирішення *Тайванської проблеми* пропонує за схемою «одна країна — дві системи» (збереження екон. і політ. автономії острова), що пройшла випробування в процесі возз'єднання з КНР
ГОНКОНГУ 1.07.1997. В.І. Головченко

Хуан Карлос I (Іаап Сагіоз сіе ВоігЪоп) (5.01.1938, Рим) — король Іспанії з 1975. Походить із династії Бурбонів; онук короля Альфон-со XIII, який 14.04.1931 в умовах рев. ситуації залишив країну, не підписавши зречення престолу. Разом із родиною мешкав у Лозанні (Швейцарія) та Ешторілї (Португалія). Після формального відновлення *Ф. Франко* шляхом референдуму монархії в Іспанії (1947) жив і виховувався в країні під пильним наглядом диктатора. Закінчив зі ступенем бакалавра Інститут Св. Ісидора (Сан-Ісидро) в Мадриді, навчався у Військ.-мор. коледжі та Вищій військ. академії в Сарагосі (1955-57), Військ.-мор. академії в Пон-теведрі (1957-58) та в Академії авіації в Мурсії (1958-59), поєднуючи військ. освіту із заг. освітою в Мадридському ун-ті Комплутенсе (1958-1961). У липні 1969 проголошений кортесами принцом Іспанії та спадкоємцем іспан. престолу, отримав військ. звання бригадного генерала повітр. і сухопутних військ та контр-адмірала військ.-мор. флоту. 1971 отримав право виконувати обов'язки глави д-ви під час відсутності або хвороби *Ф. Франко*. Здійснював ці повноваження в липні — вересні 1974 та з жовтня 1975 у зв'язку з хворобою диктатора. Після його смерті *Х.* приведений до присяги 22.11.1975, очолив процес переходу країни до демокр. режиму правління. Під час спроби військ. заколоту проти демокр. уряду (23-24.02.1981) у виступі по нац. телебаченню закликав збройні сили дотримуватись вірності конституції країни, що сприяло поразці заколотників. Активна внутр.-політ. та зовн.-політ. діяльність короля сприяла підвищенню авторитету монархії в іспан. СУСПІЛЬСТВІ. Р.А. Кривонос

Хуарес (Иагер) Беніто (21.03.1806, Сан-Пабло-Гелетао, тепер шт. Оахака, Мексика — 18.07.1872, Мехіко-Сіті) — мексиканський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї індіанців-сапотеків. Закінчив дух. семінарію в Оахаці (1827)

й Інститут наук і мистецтв (Оахака, 1833). Працював у муніципальній раді Оахаки. У 1842 став адвокатом у Верховному суді штату. У 1846 обраний до конгресу. 1847-52 — губернатор штату Оахака, взяв активну участь в орг-ції відсічі інтервентам під час *американсько-мексиканської війни 1846-48*. За виступи проти диктаторського режиму Президента Мексики А. Санта-Ани 1853 був заарештований і висланий із країни, до червня 1855 мешкав у Нью-Орлеані (США). Після повернення на Батьківщину включився в громадян. війну на боці лібералів. У 1855 став міністром юстиції. У грудні 1857 обраний конгресом головою Верховного суду. Розробив закон, що позбавляв духовенство й військ, верхівку привілеїв, реалізація якого спричинила консервативний заколот, що переріс у чергову громадян. війну 1858-60. Згідно з ліберальною Конституцією Мексики 1857 із 19.01.1858 перебрав на себе виконання обов'язків Президента Об'єднаних Мексиканських Штатів (ОМШ), перевів уряд у Веракрус й організував розгром реакціонерів, чому сприяли ініційовані ним у липні 1859 «Закони про реформу», що передбачали відокремлення церкви від д-ви та націоналізацію церк. майна; того ж року був визнаний США. 11.06.1861 обраний конгресом Президентом ОМШ. З огляду на відсутність коштів у держ. скарбниці ухвалив відкласти на два роки платежі з інозем. боргів, що було використано Великою Британією, Іспанією й Францією для орг-ції в грудні 1861 збройної інтервенції. Очолив заг.-народну б-бу за незалежність проти військ *Наполеона III* (Британія й Іспанія завдяки дип. зусиллям президента у квітні 1862 евакуювали свої війська з Мексики), що увінчалась повною перемогою та стратою маріонеткового «імператора» Мексики Максиміліана Габсбурга 19.06.1867. Обирався президентом у серпні 1867 і 1871. Помер

ВІД СерцеВОГО Нападу.
В.І. Головченко

Хунко (Ншіко) Едуардо (10.08.1945) — іспан. дипломат. Дип. кар'єру розпочав у Конне, управлінні МЗС Іспанії. Працював у посольстві Іспанії в Сальвадорі, у ген. консульстві в Гамбурзі (ФРН). У 1983-88 займав у МЗС посади голови Конне, управління, заст. ген. директора Управління у справах інозем. громадян в Іспанії. У 1988-92 — посол Іспанії в Республіці Заір, одночасно — посол у Республіці Бурунді, Народній Республіці Конго та Республіці Руанда за сумісництвом. У 1992-97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Іспанія в Україні.
Р.Л. Кривонос

Хун Сен (Нип Зеп) (4.04.1951, Пеам Кох Сна, провінція Кампонгчанг, Камбоджа) — камбоджійський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї фермера. До проамер. військ, перевороту 18.03.1970 навчався в коледжі в Пномпені, потім приєднався до комуніст. Руху опору («червоних кхмерів») і дослужився до командира бригади. Був важко поранений під час вирішального штурму столиці 17.04.1975. Коли режим *Пол Лота* вдався до політ, репресій і конфронтації із СРВ, утік до В'єтнаму й оголосив про свою опозицію «червоним кхмерам». У грудні 1978 був введений до ЦК Єдиного фронту нац. порятунку Кампучії, що спільно з в'єтнамськими військами завдав поразки полпотівцям і проголосив 7.01.1979 Народну Республіку Кампучія (НРК). У 1979-86 і 1987-90 — мін. закр. справ НРК. Із 14.01.1985 — Прем'єр-міністр НРК. В умовах загострення *Камбоджійської проблеми* виявив прагматизм і після завершення виведення з країни 25.09.1989 в'єтнамських військ пішов на укладення мирної угоди з опозицією та реформував компартію в Народну партію Камбоджі (НПК). Із відновленням конституційної монархії увійшов у коаліцію з роялістським Єдиним нац. фронтом за незалежну, нейтральну, мирну і співпрацюючу Камбоджу принца Нородома Ранарі-та(сина *Н. Сіанука*). 21.09.1993-30.11.1998 — 2-й прем'єр-міністр Королівства Камбоджа. 6.07.1997 в результаті військ, перевороту змістив із посади 1-го прем'єр-міністра Ранаріта, звинувативши його у зв'язках із «червоними кхмерами», і сконцентрував у своїх руках всю повноту влади. Це призвело до відкладення прийому Камбоджі в *Асоціацію держав Південно-Східної Азії*, але парл. вибори в липні 1998 принесли перемогу НПК. Із 30.11.1998 — Прем'єр-міністр Королівства Камбоджа.

В.І. Головченко

Хусейн бен Талал (Ншзеїп Беп Таїаї) (14.11.1935, Амман, Трансйорданія - 7.02.1999, Амман, Трансйорданія) — король Хашимітсь-кого Королівства Йорданія (11.08.1952-7.02.1999)

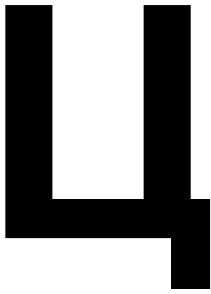
з династії Хашимітів, прямий спадкоємець пророка Мухаммеда в 42 поколінні, його батько — принц Талал бен Абдаллах, онук лідера арабського повстання проти Османської імперії шерифа Хусейна, син еміра, а потім першого короля Трансйорданії Абдаллаха ібн Хуссейна (1921-1951), старшого брата короля Іраку Фейсала I. Початкову освіту Х. здобув в Аммані, потім навчався в Олександрії (Єгипет) та Великій Британії; військ, освіту здобув у Королівській військовій академії в Сандхерсті (Велика Британія). Коли внаслідок програної арабами *арабо-ізраїльської війни 1967* Йорданія втратила Зах. берег р. Йордан та схід, частину Єрусалима, а приплив біженців із Палестини назавжди змінив етнічну картину населення в країні, перетворивши її на палестинсько-йорданську д-ву, у поміркованого короля виникли проблеми з ОВП, яка не визнавала його владу й не бажала роззброюватися. Радикальні палестинці намагались у вересні 1970 вбити Х. і вчинити в країні лівий переворот, але рішучі дії короля завадили їм. За це Х., який вважався в арабському світі проамер. політиком і ледве не зрадником, був розкритикований лідерами арабських країн. Під час *арабо-ізраїльської війни 1973* Йорданія фактично залишилася поза бойовими діями, 1974 визнала ОВП єдиним законним представником палестинського народу, а 1988 поступилася ОВП правом репрезентувати арабів Зах. берега р. Йордан. Х. підтримав Багдад в *іраксько-іранській війні 1980-88*, взяв активну участь у пошуках миру та врегулюванні близькосхідного конфлікту, уклав *ізраїльсько-йорданський мирний договір 1994*, неодноразово виступав посередником у вирішенні міжарабських конфліктів. В останні роки правління певну увагу приділяв демократизації країни та забезпеченню *прав людини*: 1991 було знято заборону на діяльність політ, партій, 1992 скасований воєнний стан, 1993 відбулись перші після 1956 багатопарт. вибори. За правління Х. в Йорданії суттєво підвищився рівень життя населення, водночас збереглася *залежність* країни від інозем. допомоги та грошових переказів йорданців, що проживають за кордоном.

О.-А. Коппель

Хусейн (Ншзеїп) Саддам (28.04.1937, с. Аль-Ауджа поблизу Тікрити, Ірак) — іракський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї безземельного селянина-суніта. Магістр військ, наук (1976), д-р права Багдадського ун-ту (1984). У 1957 вступив у партію Баас, у 1959 взяв участь у невдалому замаху на Прем'єр-міністра Іраку Абделя Керіма Касета, змушений втекти в Сирію. На поч. 60-х проживав у Каїрі, де закінчив коледж права. У 1963 нелегально повернувся до Іраку, був заарештований і провів у в'язниці 4 роки. 1967 здійснив втечу і взяв участь у б-бі з режимом. Із приходом до влади внаслідок військ, перевороту в липні 1968 партії Баас став заст. голови Ради рев. командування, контролював роботу служби безпеки. Із 17.07.1979 — Президент і голова Ради рев. командування Іраку, а також головнокомандувач Збройних сил Іраку і ген. секретар партії Баас; водночас 16.07.1979-23.03.1991 і з 29.03.1994 -Прем'єр-міністр Іраку. У вересні 1980 почав *іраксько-іранську війну 1980-88* з метою зміцнення своєї влади та оволодіння

нафтовими ресурсами. У серпні 1988 погодився з іранськими умовами врегулювання конфлікту й вивів свої війська з Ірану. 2.08.1990 захопив Кувейт, однак *війну в Перській затоці 1990-91* програв. Жорстко придушив повстання курдів на півночі країни та шиїтів на півдні, які розпочались після розгрому іракської армії військами міжнар. коаліції. Після терористичного акту в США 11.09.2001 був звинувачений Білим домом у вир-ві *зброї масового знищення*. У березні — квітні 2003 внаслідок «превентивної війни» США та їхніх союзників режим Х. було повалено. Потрапив у полон 13.10.2003 і відданий під суд.

О.Л. Коппель

Цангера комітет (Zagšeg Cotтіее) — група неофіц. представників низки держав-учасниць *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968*, які є постачальниками ядерних матеріалів, обладнання й технологій для мирного застосування. Створений 1974. Названий за ім'ям ініціатора його створення — швейцарського вченого К. Цангера. До Ц. к. належать 35 д-ав: Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Канада, Китай, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Південноафриканська Республіка, Польща, Португалія, Республіка Корея, РФ, Румунія, Словаччина, Словенія, США, Угорщина, Україна, Фінляндія, Франція, Чехія, Швеція, Швейцарія, Японія. Завданням Ц. к. є визначення умов постачання до без'ядерних країн. У 1974 Ц. к. розробив принципи передачі ядерних, спец, неядерних матеріалів та обладнання, а також список найменувань, на які ці принципи розповсюджуються. Однією з обов'язкових умов такої передачі є контроль над предметами експорту з боку *Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ)*. Країни-учасниці Ц. к. інформують одна одну про постачання ядерних матеріалів та обладнання до без'ядерних країн.

С.П. Галака

Цвітан (Суйап) Онесін (16.02.1939, с. Трібунь поблизу Шибеника, тепер Хорватія) — хорватський держ. діяч, дипломат і науковець. Закінчив юрид. ф-т Загребського ун-ту (1970); д-р юрид. наук (1977). У 1970-74 працював у Комітеті сусп. управління Соціалістичної Республіки Хорватія. У 1974-90 — викладач, доцент, проф. юрид. ф-ту Сплітського ун-ту. У 1990-91 — міський голова Спліта, вийшов із лав СКЮ і вступив до Хорватської демокр. співдружності. У 1991-92 — міністр внутр. справ Республіки Хорватія. У 1992-95 — перший Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Хорватія в Україні. Під час його перебування на цій посаді було підписано укр.-хорватські угоди про торгівлю та екон. співробітництво, угоду про співробітництво між МВС двох країн, протокол про співробітництво між МЗС двох країн (1993), візовий режим та конне, конвенцію (1994). У 1995-97 — посол Хорватії в Македонії. З огляду на його критику керівництва ХДС та особисто президента *Ф. Туджмана* був знятий із парт, посад та відкликаний із посади посла. У 1997 повернувся до викладацької роботи на юрид. ф-ті Сплітського ун-ту. Є визнаним фахівцем з проблем діяльності муніципальних адміністрацій великих міст.

М.С. Каменецький

Цегельський Льонгін Михайлович (29.08.1875, Кам'янка-Струмилова, тепер Кам'янка-Бузька Львівської обл. — 13.12.1950, Філадельфія, США) — укр. громад.-політ, і держ. діяч, публіцист. Нар. в сім'ї греко-католицького священика. Закінчив Академічну гімназію у Львові та юрид. ф-т Львівського ун-ту, захистив докторську дисертацію з міжнар. права. Виступив організатором студ. з'їзду у Львові в 1899, одним з ініціаторів студ. заворушень у 1901 та селянських страйків у Галичині в 1902. Після здобуття освіти короткий час займався адвокатською практикою, але зрештою повністю віддався політ, і журналістській діяльності: у 1900-02 належав до редакції журналу «Молода Україна»; у 1907-08 — видавець і відповідальний редактор газет «Діло» і «Свобода», у 1915-18 — «Українського слова», відповідальний редактор «Літературно-наукового вісника». У 1911-18 був депутатом австр. Державної ради від УНДП, із 1913 — Галицького сейму. Під час *Першої світової війни* входив до складу Головної Української Ради, Загальної Української Ради й Бойової управи УСС, стамбульського представництва *Союзу Визволення України*. 18.10.1918 обраний до УНРади. 2.11.1918 у складі представницької

делегатії (Л. Бочкевич, К. Левицький, М. Лозинський, Р. Перфецький, С. Федак і митрополит А. Шептицький) узяв участь у мирних переговорах зі шойно створеним у Львові Польським Комітетом Народовим, який претендував на отримання всієї повноти влади в Галичині, однак той відкинув укр. пропозиції щодо встановлення міждерж. кордону по Сяну та надання культ, автономії полякам і євреям, що зробило неминучою *українсько-польську війну 1918-19*. 11.11.1918 призначений держ. секретарем внутр. справ ЗУНР. 1.12.1918 разом із Д. Левицьким від імені ЗУНР підписав у Фастові попередній договір про об'єднання з УНР. 4.01.1919 обійняв посаду секр. без портфеля й керуючого справами держ. секретаріату закорд. справ на час участі В. Панейка в роботі *Паризької мирної конференції 1919-20*. Узяв участь в урочистому проголошенні *Акта злуки УНР і ЗУНР 1919* і був призначений заст. мін. зак. справ УНР, що мало символізувати єдність Схід, та Зах. України (призначення виявилось формальним, оскільки Ц. до Києва не переїхав). До 10.03.1919, коли був змінений на посаді М. Лозинським, здійснив низку дип. поїздок до Австрії, Німеччини та Чехословаччини з метою налагодження взаємовигідного товарообміну. 1.01.1920 призначений керівником дип. місії ЗУНР до США й Канади для збору коштів серед укр. діаспори для потреб визв. б-би. 18.07.1921 уклав з амер.-канад. бізнесменом Ф. Боером угоду про започаткування в Канаді «Державної позики», що передбачала розпродаж облігацій уряду ЗУНР на суму 1 млн. дол. і 9 млн. дол. під заставу держ. майна майбутньої незалежної Західноукраїнської Народної Республіки. Хоча діяльність Ц. підтримали провідні діячі Республіканської партії США, що були тісно пов'язані з нафтовими монополіями й намагалися взяти в оренду нафтові поля Схід. Галичини, С. Петрушевич і В. Сінгалевич відмовились затвердити угоду, маючи сумніви в її легітимності та результативності. Із прибуттям до США «надзвичайної дипломатичної місії» ЗУНР Р. Березовського і Л. Мишуги залишився на чолі галицького дип. представництва у Вашингтоні (відкрите 1.07.1921), але не зміг знайти спільної мови з колегами. За сприяння посла ЧСР у вересні — листопаді 1921 двічі зустрічався з нач. відділу Зах. Європи *Державного департаменту США* В. Кеслом і його референтом проф. Ч. Мартином, але вони не виявили зацікавленості схід-галицькою проблемою. Потім співпрацював у кількох укр. виданнях у США, із 1943 редагував газету «Америка» (Філадельфія).

Твори: «Русь-Україна і Московщина-Росія» (1901), «Історія Української держави та боротьби за її відбудовання» (1917), «Спогади» (1937), «Від легенди до правди: Спомини про події в Україні, пов'язані з Першим листопадом 1918 р.» (1960).
В.І. Головченко

Центральноазіатське співробітництво (ЦАС) — субрегіональне об'єднання екон. співробітництва нових незалежних держав Центр. Азії. Ініціативи щодо регіонального співробітництва нових незалежних д-ав у Центр. Азії висувалися вже одразу після *СРСР розпаду*. У 1994 на основі Договору про створення екон. союзу між Казахстаном, Киргизстаном й Узбекистаном (1993) та Договору між Казахстаном, Киргизстаном й Узбекистаном про створення єдиного екон. простору (1994) було створено першу формальну структуру такого співробітництва — Центр.-азіатський союз. У березні 1998 до нього приєднався Таджикистан, а в липні того ж року Центр.-азіатський союз було перетворено на Центральноазіатське економічне співтовариство (ЦАЕС). 28.02.2002 було підписано Договір про заснування ЦАС на базі структур ЦАЕС. ЦАС створювалось як регіональна орг-ція, сферами співробітництва в якій стали не лише економіка, але й міждерж. координація із зовн.-політ. та безпекових питань. Координацію діяльності ЦАС здійснює Міждержавна рада, до якої належать глави держав-учасниць; головування в ній здійснюється по черзі главами держав-членів. У структурі інститутів ЦАС функціонують Рада глав урядів, Рада міністрів закорд. справ, Рада міністрів оборони. Постійним органом Міждержавної ради є Виконавчий комітет ЦАС. У рамках ЦАС створено Центр.-азіатський банк співробітництва та розвитку, завданням якого є фінансування спільних проєктів, започаткованих за рішеннями органів ЦАС, а також Міждержавна рада з проблем Аральського моря. У 2003 сторони досягли згоди про створення Народи парламентаріїв країн-членів ЦАС. Пріоритетними напрямками співробітництва в ЦАС є с. г-во, водноенергетичний комплекс, розвиток трансп. інфраструктури, охорона навколишнього середовища. Метою ЦАС є запровадження *зони вільної торгівлі* як першого етапу на шляху до створення *єдиного економічного простору членів ЦАС*. У 2003 під час *саміту ЦАС* було ухвалено рішення про створення трьох регіональних міждерж. консорціумів (у галузі водноенергетичних ресурсів, транспортно-комунікаційних мереж і продовольчого забезпечення), які мають стати практ. базою для подальшої політ. та екон. інтеграції в регіоні. Погоджено розпочати процес зближення нац. законодавств у цих сферах, а також розробити та укласти в рамках ЦАС

багатосторонні угоди про співробітництво в б-бі з *тероризмом міжнародним*, злочинністю й відмиванням грошей, у митній та антимонопольній політиці тощо. Статус спостерігача в Міждержавній раді та інших органах ЦАС мають Росія (з 1996), Україна, Грузія й Туреччина (з 1999). У жовтні 2004 до складу ЦАС було
ПРИЙНЯТО РФ. *В.Ю. Константинов*

Центральноамериканське мирне врегулювання — процес нормалізації міждерж. відносин і досягнення нац. примирення в країнах Центр. Америки в 80 — 90-х ХХ ст. Заг. лат.-амер. криза воєнних диктатур й активізація демокр. рухів на зламі 70 - 80-х у субрегіоні набула специфічного характеру нового рев. піднесення, що призвів до: повалення 13.03.1979 на Гренаді консервативного режиму Е. Гейрі та взяття влади маркс. Новим рухом ДЖУЕЛ на чолі з *М. Бі-шопом*; перемоги 19.07.1979 Сандіністської рев-ції в Нікарагуа, яка швидко набула ліворадикального характеру; активізації бойової діяльності створеного у травні 1980 за провідної участі комуністів Фронту національного визволення ім. Фарабундо Марті (ФНВФМ) у Сальвадорі та сформованої 1982 Гватемальської національної революційної єдності (ГНРЄ) на чолі з комуніст. Повстанськими збройними силами. США не забарились із гострою й неадекватною реакцією: спільно з військ, режимом Аргентини вони взяли на себе орг-цію, підготовку та утримання антисандіністських сил («контрас») у Гондурасі й Коста-Риці (щорічно з цією метою офіційно асигнувалось до 100 млн. дол.); оголосили 1981 Сальвадор «полем битви з міжнародним комунізмом» і «пробним каменем» відносин між Сходом та Заходом, приступивши до прискореного переозброєння урядових сальвадорської, гватемальської й гондураської армії (їхня чисельність у 1981-85 збільшилася з 43,5 тис. до 149 тис. чол., військ.-екон. допомога США склала 4,5 млрд. дол.); у 1984 розпочали мінування *територіальних вод* Нікарагуа й у травні 1985 запровадили *ембарго* на всі торг.-екон. зв'язки з країною. *Міжнародний Суд ООНу* Гаазі засудив силові акції США, однак Вашингтон у жовтні 1985 сповістив ООН про відмову від

визнання обов'язковості юрисдикції суду з будь-яких питань *міжнародного права*. Скориставшись міжусобицями в рев. верхівці Гренади, жертвою яких став прем'єр-міністр М. Бішоп, 25.10.1983 Білий дім здійснив *висадку військ США на Гренаді*. Проте Р Рейган не наважився на відкрити військ, інтервенцію в Нікарагуа, а «контрас» не вдалося захопити жодного крупного населеного пункту на території країни. Сусідні з конфліктним регіоном лат.-амер. д-ви схилились до мирного врегулювання на підставі визнання всіх фактично існуючих урядів і скорочення озброєнь.

Ініціатором мирного процесу стала Мексика; під час офіц. візиту в країну в серпні 1981 Президента Французької Республіки *Ф. Мітте-рана* у спільній заяві президентів Мексики і Франції було визнано ФНВФМ і його політ, крило — Революційно-демократичний фронт (РДФ) — представницькою політ, силою, а також оприлюднено заклик до вирішення конфліктної ситуації шляхом переговорів. У лютому 1982 Президент Мексики Л. Портільйо, відвідавши Нікарагуа, наголосив, що збройне втручання США в Центр. Америці було б істор. помилкою й висунув план мирного урегулювання конфліктної ситуації в субрегіоні на основі відмови Білого дому від використання сили, скорочення озброєнь у центр.-амер. д-вах та укладання ними між собою пактів про ненапад. Невдовзі до зусиль Мексики приєдналися Венесуела, Колумбія та Панама, що сформували *Контадорську групу* в 1983 і запропонували 7.09.1984 проект «Акта миру та співробітництва в Центральній Америці», який містив положення про припинення надання воєнної допомоги через держ. кордони, встановлення регіонального контролю над гонкою озброєнь, ліквідацію інозем. військ, баз та ін. Документ був позитивно сприйнятий у Нікарагуа, проте відкинутий США, що висунули власний «План миру», який містив категоричну вимогу до сандіністів почати діалог з озброєною опозицією («контрас») і провести демокр. вибори. Адміністрація Р. Рейгана дотримувалась курсу на силове вирішення конфлікту через стратегію «війн низької інтенсивності», та й країни регіону, не відкидаючи прямо запропонованого Контадорською групою «Акта миру», висловлювали до нього щораз нові поправки і, зрештою, так і не підписали док-та.

Лише прихід до влади в січні 1986 у Гватемалі й Гондурасі цивільних урядів створив сприятливішу ситуацію для пошуків домовленості. Уряди Великої Британії, Італії й ФРН, керівництво Христ.-демокр. Інтернаціоналу зі свого боку пообіцяли країнам Центр. Америки політ, й екон. допомогу в разі укладання угоди. У травні

1986 в Ескіпуласі (Гватемала) відбулась перша зустріч президентів Гватемали, Гондурасу, Коста-Рики, Нікарагуа й Сальвадору (див. *Ескіпулаські мирні пропозиції*), що висловились на

користь мирного врегулювання конфлікту, але розбіжності між Нікарагуа й рештою учасників не дозволили досягти конкретних рішень. У лютому 1987 Президент Коста-Рики А. Санчес запропонував власний мирний план, що передбачав припинення вогню й амністію в країнах субрегіону, демократизацію, припинення воєнної допомоги інозем. д-ав будь-яким збройним угрупованням у Центр. Америці, заборону використання території країн субрегіону для підтримки бунтівних формувань. Цей план був покладений в основу угоди, підписаної 7.08.1987 на другій зустрічі в Ескіпуласі президентів 5 центр.-амер. д-ав, за що А. Санчес отримав *Нобелівську премію миру*. Документ передбачав припинення вогню, розгортання діалогу з неозброєною опозицією задля нац. примирення та здійснення процесу політ. демократизації. На зустрічі керівників центр.-амер. д-ав у Коста-дель-Солі (Сальвадор) 13-14.02.1989 Президент Нікарагуа *Д. Ортега* пообіцяв не пізніше 25.02.1990 провести в себе демокр. вибори, запросивши на них *Генерального секретаря ООН*, а на наступному саміті 5-7.08.1989 у Телі (Гондурас) було досягнуто нормалізації нікарагуансько-гондураських відносин (Гондурас зобов'язався звернутись до ООН із проханням про створення міжнар. сил із підтримки миру й розміщення їх на кордоні з Нікарагуа, а остання мала відкликати свій позив до Гондурасу з Міжнародного Суду ООН) і підписано план добровільної демобілізації «контрас». ООН погодилась відрядити в субрегіон 260 військ, спостерігачів із Венесуели, Іспанії, Канади, Колумбії й ФРН для інспекції та патрулювання кордонів. Прихід у Білий дім адміністрації Президента США *Дж.Г.В. Буша*, що схилився до відмови від переважно воєнних методів тиску на сандіністів на користь політ.-дия. заходів, та припинення воєнних поставок Нікарагуа з боку СРСР і Куби створили сприятливі зовн. умови для просування процесу мирного врегулювання.

Але він ледь не був зірваний черговим наступом сальвадорських повстанців у листопаді 1989, коли під загрозою опинилася столиця країни й були виявлені докази постачання сандіністами зброї для ФНВФМ. Із великими зусиллями тоді вдалося зобов'язати конфліктуючі сторони дотримуватись раніше досягнутих домовленостей на черговій зустрічі «п'ятірки» у Сан-Хосе (Коста-Рика) 10-12.1989. її учасники звернулись до ООН й *Організації американських держав (ОАД)* із проханням прискорити інспекції з дотримання зобов'язань та вжити необхідних заходів для поновлення внутр.-сальвадорського діалогу. 25.09.1990 на презид. виборах у Нікарагуа перемогла кандидат від Опозиційного нац. союзу В. Барріос де Чаморро; новим урядом було взято курс на нац. примирення, у руках сандіністів було залишено керівництво армією та безпекою. Закінчення амер.-рад. глобального протистояння й разом із ним «Холодної війни» та позитивний нікарагуанський досвід сприяли підписанню *Чапультепекської угоди 1992* про мирне врегулювання в Сальвадорі, а 29.12.1996 — угоди про остаточне мирне врегулювання у Гватемалі.

В.І. Головченко

Центральноамериканський спільний ринок (Мегсасіо Сотйп Сешгоатегісапо), ЦАСР (МССА) — субрегіональне інтеграційне угруповання у складі Гватемали, Гондурасу, Нікарагуа, Сальвадору, Коста-Рики (з 1963) і Панами (з 1991); створене згідно з Договором Манагуа, підписаним 13.12.1960 уповноваженими представниками Гватемали, Сальвадору, Гондурасу й Нікарагуа. Упродовж перших 20 років діяльності ЦАСР пережив підйом (із щорічними темпами приросту 4,5%) зональної торгівлі, але наприкінці 70-х виявився неспроможним подолати кризу, викликану наростанням суперечностей між країнами в питаннях торгівлі та посиленням соц.-політ. напруженості в Нікарагуа та Сальвадорі. Соц. наслідки моделі імпортозамінної індустріалізації та відмінності в рівнях розвитку країн-учасниць, які знаходились в екон. залежності від США, призвели до зростання відцентрових тенденцій в його діяльності. Вони посилювались із погіршенням екон. становища п'яти країн через падіння світових цін на с.-г. продукцію. Вихід Гондурасу з дог-ру (1971) про екон. інтеграцію й загострення внутр.-політ. ситуації в Нікарагуа та Сальвадорі спричинили припинення режиму вільної торгівлі та параліч ЦАСР. Регіональний конфлікт й екон. криза поч. 80-х мали негативні наслідки для інтеграційних процесів: обсяги торгівлі скоротились, більшість проектів було згорнуто через мілітаризацію економіки, відсутність інвестицій та політ. стабільності.

Ситуація змінилась у сер. 80-х під впливом Контадорського процесу й підтримки зусиль із *Центральноамериканського мирного врегулювання* світовим співтовариством. У цілому процес відродження ЦАСР пройшов кілька етапів і знаходився під впливом чинників глобального й регіонального характерів, залежав від ходу мирного процесу та динаміки політ. ситуації. На початковому етапі (1987-90) домінували завдання політ. характеру. Пріоритетними були

питання миру, демократизації, проведення чесних виборів, введення цивільного контролю над армією, дотримання *прав людини*. Підписання президентами центр.-амер. країн Протоколу Тегусігалпа 13.12.1991, який проголошував створення Системи центр.-амер. інтеграції, започаткувало другий етап відродження ЦАСР. Було адаптовано Договір Манагуа: зміни і доповнення до нього внесені Гватемальським протоколом 29.10.1993, який коригував зміст інтеграційного процесу в субрегіоні, вводив критерії поступовості, прогресивності та гнучкості для досягнення цілі створення Центр.-амер. екон. союзу. Гватемальський протокол визначив орг. структуру системи центр.-амер. інтеграції у складі: Ради міністрів, яка формує заг. політ, пропозиції та подає їх до схвалення Народою президентів країн Центр. Америки; Генерального секретаріату; Суду; Центр.-амер. парламенту і низки робочих комітетів. Третій етап (1995-98) відзначався поєднанням екон., політ., соц., культ, і природоохоронних напрямків. На цьому етапі здійснювалась реорганізація інституцій-ної бази, запроваджувались заходи з усунення дублювання в діяльності ЦАСР. Стратегія стійкого розвитку стала наріжним каменем програми розширення зв'язків із метою включення регіону в світову економіку. Важливим кроком до об'єднання стала Декларація Манагуа II, підписана в 1997 президентами Сальвадору, Нікарагуа, Гватемали, Гондурасу й Коста-Рики, що проголошувала завдання поступового та прогрес. процесу створення Центр.-амер. Союзу — екон., політ., соц. і культ, спільноти у Центр. Америці. Передбачалось утворити комісію у складі міністрів закорд. справ, уповноважену підготувати умови для формування регіонального блоку на зразок *Європейського Союзу (ЄС)*, причому кінцевий термін реалізації цього проекту не встановлювався. Із 1999 почався новий етап, змістом якого є соц. спрямованість інтеграції відповідно до завдань стратегії стійкого розвитку та закликів до «гуманізації економіки». Висока соц. ціна стабілізаційної політики підштовхнула архітекторів ЦАСР до пошуку нових методів послаблення соц. напруги та проведення відп. заходів для забезпечення соц.-політ, стабільності в регіоні. Штаб-квартира ЦАСР знаходиться в Гватемалі (Гватемала).

Н.М. Весела, Г.Д. Хоменко

Центральноєвропейська зона вільної

торгівлі (Сепігаї Еигореап Ргее Тгасіе Агеа), **ЦЄЗВТ** (СЕРТА) започаткована угодою між Польщею, ЧСФР та Угорщиною (21.12.1992, Краків, Польща). Була спрямована на активізацію взаємної торгівлі та сприяння вступу країн-учасниць до *Європейського Союзу (ЄС)*. До ЦЄЗВТ увійшли Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина (з 1993), Словенія (з 1996), Румунія (з 1997) та Болгарія (з 1999). Вони зобов'язались до 2000 зняти всі митні обмеження й кількісні квоти в торгівлі одна з одною. Із березня 1993 було почато поетапну ліквідацію митних бар'єрів між країнами. Із 1.01.1997 було остаточно ліквідовано митні тарифи на пром. товари в середині ЦЄЗВТ.

М.С. Каменецький

Центральноєвропейська ініціатива (ЦЄІ) — регіональна міжурядова орг-ція, заснована 12.11.1989 Австрією, Угорщиною, Італією та Соціалістичною Федеративною Республікою Югославією для активізації екон. й політ, співробітництва, розвитку транскордонної інфраструктури та орг-ції переговорного процесу з питань, що виникають у регіоні. До ЦЄІ належить 17 країн (2003). Україна є членом ЦЄІ з 1996. ЦЄІ — інструмент для консультацій, координації та співробітництва в політ., екон., соц. і парл. сферах. Її головна мета — сприяння процесам *інтеграції міжнародної в Європі* та допомога д-вам, що проголосили принципи парл. демократії та поваги до *прав людини*. Структура ЦЄІ включає: зустрічі *глав урядів* (щорічно), зустрічі міністрів закорд. справ (двічі на рік), засідання Комітету нац. координаторів, спец. зустрічі галузевих міністрів, робочі групи з конкретних напрямків співробітництва та Парламентську конференцію за участю представників нац. парламентів. Функції Секретаріату виконує постійний офіс ЦЄІ в Трієсті (Італія). Активно підтримується співробітництво з *Європейським Союзом, Організацією з безпеки та співробітництва в Європі, Радою Європи, Європейським банком реконструкції та розвитку, Радою держав Балтійського моря, Організацією чорноморського економічного співробітництва* та іншими міжнар. орг-ціями.

В.І. Гуменюк, М.С. Каменецький

Центру/Периферії ДИХОТОМІЯ в *міжнародних відносинах* проявляється в протиставленні розвинутих держав і країн, що розвиваються. У структурному сенсі є наслідком колоніальної епохи, з часів якої Центр, до якого належать розвинуті д-ви, домінує над Периферією (більшість країн, що розвиваються), передусім у *міжнародній торгівлі, транспорті, інформ. і технол.*

сферах, та певною мірою контролює її. Передова екон. та інноваційна діяльність зосереджена в Центрі, а Периферія залишається залежною і другорядною. Перехідні д-ви колишнього рад. табору складають т. зв. «Напівпериферію». Наукове дослідження Ц./П. д. розпочалось із 1960-х, із розпадом колоніальної системи, у контексті подолання екон. залежності країн, що розвиваються, від д-ав Заходу. Розробниками основних двох течій у рамках цього підходу є єгипетський політекономіст С. Амін та норвезький міжнародник І. Галтунг. Згідно з концепцією Аміна екон. відносини у світі утворюють систему з Центром і Периферією, де Периферія експлуатується Центром за рахунок нерівноцінного обміну; подолання відставання Периферії за рахунок оволодіння зах. досвідом є неможливим, оскільки зберігає основу структурного розподілу екон. впливу в світі. Згідно з теорією структурного імперіалізму (або теорією *залежності*) Галтунга міцний мир неможливий, доки існує структурне насилля. Імперіалізм є стійким у разі розвитку гармонічних відносин між «центром Центру» і «центром Периферії», тобто між відп. елітами; конфлікт інтересів між центром і периферією залежної нації проявляється сильніше, ніж між центром і периферією домінуючої нації; спостерігається конфлікт між периферіями домінуючої та залежної нації-держави (тобто між власне трудящими). Щоб подолати структурне насилля, необхідно або зруйнувати структуру залежності, або побудувати структуру рівноцінного обміну між Центром і Периферією. У процесі глобалізації Ц./П. д. піддається певній соціалізації, що проявляється у визначенні т. зв. «глобального Центру» та «глобальної Периферії»; на зміну етноцентричній критиці Центру приходять соц. критика, для якої етнічна чи нац.-держ. приналежність має другорядне значення. Глобальна Периферія зосереджує свої зусилля на б-бі проти *глобалізації*. Разом із тим у процесі регіональної *інтеграції міжнародної* в різних регіонах світу відбувається процес переходу частини д-ав із Периферії до Центру (напр., розширення *Європейського Союзу (ЄС)* за рахунок посткомуністичних д-ав). Відтак активізація інтеграційних процесів у світі розглядається як ключовий засіб розв'язання Ц./П. Д.

Є.Є. Палійський

ЦесІЯ — одна з підстав набуття держ. території, що полягає в переданні *суверенітету* над територією від однієї *держави* до іншої за згодою між ними. Ц. допускається лише на основі *договору міжнародного*, що повинен відповідати *міжнародного права основним принципам*. Зазвичай вона супроводжується *оптацією*. Міжнар. -прав. Ц. не слід плутати з цивільно-прав. Ц. — дог-ром, відповідно до якого одна сторона (це-дент) зобов'язана перед іншою стороною (цесіонарієм) у встановлений термін передати право (поступитись правом), яке належить їй стосовно третьої особи — боржника (цесіонера) з умовою відповідальності за недійсність переданої вимоги.

Д.В. Скринька

«Цзун І ХЕН» КОНцепцІЯ — доктрина *міжнародних відносин* у Стародавньому Китаї, яка визначала два основні типи міждерж. союзів: «цзун» («союз по вертикалі», північ — південь) та «хен» («союз по горизонталі», схід — захід). «Цзун» мав об'єднувати малі д-ви, аби завдати спільними зусиллями удар одній сильнішій; «хен» об'єднував сильнішу д-ву із слабшими для б-би з багатьма слабшими країнами. Союзи «цзун» як форма міждерж. відносин виникли на межі IV — III ст. до н. е., в епоху «воюючих царств», коли правителі д-ви Цінь розпочали б-бу за політ, гегемонію в Китаї. Принцип рівноправності було закладено в основу створення антиціньсь-кої коаліції царств. Перша антиціньська коаліція, до якої належали д-ви Чу, Вей, Чжао, Хань і Янь, була створена в 318 до н. е., проте невдовзі вона розпалась. Ідею союзу «хен» було втілено в *зовнішній політиці* д-ви Цінь щодо слабших держ. об'єднань із метою їх цілковитого підкорення. Союзи «хен» виступали, перш за все, інструментом втручання Цінь у справи слабших д-ав. Принципи союзу «хен» широко використовувались д-вою Цінь у процесі об'єднання Китаю під своєю владою, яке закінчилось 221 до н. е.

Л.Ф. Гайдюков

ЦЗЯН ЦземНЬ (Лапя 2етіп) (17.08.1926, Янчжоу, провінція Цзянсу, Китай) — китайський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї службовця. Закінчив коледж Шанхайського ун-ту за спеціальністю «інженер-електрик» (1947). У 1946 вступив до КПК, працював за спеціальністю. У 1955-56 стажувався на підприємствах машинобудівної промисловості в СРСР. У 1980-82 — заст. голови держ. комісії КНР з інозем. інвестицій, імпорту й експорту, керував створенням першої ВЕЗ «Шеньчжень». 1982-85 — заст. міністра, міністр електроенергетики. У 1982 обраний членом ЦК КПК. У 1982-85 -мер Шанхая. У 1987 обраний членом політ-бюро ЦК

КПК. В умовах загострення внутр.-політ. ситуації в країні як компромісна фігура був визначений наступником *Ден Сяопіна* й 24.06.1989 обраний ген. секретарем ЦК КПК (до 14.11.2002), водночас очоливши Центральну воєнну комісію ЦК. 27.03.1993 обраний Головою КНР (до 15.03.2003), очоливши «третє покоління» керівників КНР У внутр. політиці, формально дотримуючись гасла *Ден Сяопіна* про «будівництво соціалізму з китайськими ознаками», прищвидшив запровадження ринкових механізмів в економіку й ініціював на 15-у з'їзді КПК у вересні 1997 рішення про приватизацію нерентабельних держ. підприємств та лібералізацію *зовнішньої торгівлі*. У *зовнішній політиці* зосередився на відновленні міжнар. іміджу країни після трагічних подій 3-4.06.1989 на площі Тяньаньмень (у цілому досягнуто під час держ. візиту до США 26.10-3.11.1997 і відвідин *В. Клінтоном* Пекіна 25.06-3.07.1998, коли були уточнені напрямки й рамки розвитку двосторонніх відносин у XXI ст.), вступові КНР у *Світову організацію торгівлі* (11.12.2001) і поверненні до складу КНР Гонконгу (1.07.1997) й Макао (20.12.1999). Після нетривалого погіршення стосунків зі США на зламі XX — XXI ст. у зв'язку з «новим інтервенціонізмом» Білого дому щодо *Косовської проблеми*, під час офіц. візиту в Пекін 21-22.02.2002 *Дж.В. Буша* підтримав створення *антитерористичної коаліції* в обмін на припинення Вашингтоном критики «порушень *прав людини*» в КНР. Значної уваги надавав завершенню процесу нормалізації китайсько-рос. відносин (підписання угоди про зах. ділянку спільного кордону під час офіц. візиту до Москви 1994, створення *Шанхайської організації співробітництва*) та врегулюванню *індійсько-китайського прикордонного конфлікту*, поглибленню співпраці з учасниками *АСЕАН*. Відзначався виваженим і спрямованим на досягнення консенсусу стилем керівництва, що дозволило забезпечити 2002-03 безконфліктну передачу влади «четвертому поколінню» лідерів КНР на чолі з *Ху Цзінь-тао*. Після виходу у відставку з держ. посад до 14.10.2004 залишався на чолі Центральної воєнної комісії ЦК КПК.

В.І. Головченко

Цибенко Василь Григорович (8.01.1950, Черкаська обл.) — укр. громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив Київ, автомобільно-дорожній ін-т (1972). 1972-78 — інженер відділу експлуатації автомобілів, заст. начальника, нач. відділу Уманської автоколони; 1977-80 — інструктор пром.-трансп. відділу Уманського райкому КПУ; 1980-88 — інструктор, заст. завідуючого відділом, зав. пром.-трансп. відділом Черкаського міському КПУ; 1988-90 — 1-й секр. Придніпровського райкому КПУ (м. Черкаси). 1990-92 — голова виконкому Придніпровської районної ради народних депутатів (м. Черкаси); 1992-98 — 1-й заст. голови Черкаської обласної держ. адміністрації, представник Президента України в Черкаській області, голова Черкаської обласної держ. адміністрації. 1999-2000 — керівник Головного управління з контролю виконання актів Президента України Адміністрації Президента України; у лютому 2000 — серпні 2001 — заступник, 1-й заст. міністра транспорту України. Указом Президента України від 30.08.2001 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Казахстан.

В.М. Матвієнко

Цивілізації глобальної декларація —

міжнар. документ 1-ї Всесвітньої конференції з проблем глобальної цивілізації (Сідней, 2001), у якому визначено стратегію розвитку людства як єдиної глобальної цивілізації. Автором теорет. бази є китайський дослідник проблем глобалістики Чжан Шаохуа, який узагальнив відгуки та пропозиції науковців, політ. та реліг. лідерів, лауреатів Нобелівської премії, громад. діячів із 97 країн світу. У Ц. г. д. підкреслено радикальний вплив глобальних трансформацій на розвиток цивілізації та необхідність не тільки теорет. осмислення світових еволюційних процесів, але й практ. підготовки людства до сприйняття ідеології гармонійного суспільства; обґрунтовано концепцію глобальної цивілізації; визначено її роль для міжнар. розвитку; розкрито основоположні джерела глобальної спільноти; конкретизовано системний взаємозв'язок філос. ідеї, ціннісних ідеалів і способу діяльності глобальної цивілізації. Ц. г. д. визначає Н-у пол. XX ст. першим в історії цивілізації періодом глобальної «смути», коли в більшості регіонів і нац. утворень такі визначальні принципи життєдіяльності суспільства, як право, моральні ідеали, стабільність перебувають на межі колапсу, тоді як діяльність наркоторгових, злочинних, терористичних транснац. груп, що відкрито втручаються у відносини між націями, релігіями, цивілізаціями, претендує на встановлення світової гегемонії варварства та примітивного буття. У цих умовах незахідним цивілізаціям необхідно скоригувати традиційний спосіб мислення та

заново позиціонувати свою цивілізаційну належність, щоб використати глобальну кризу для забезпечення виходу людства на новий, вищий рівень глобальної цивілізації. У Ц. г. д. відзначається особлива роль модернізації комунікації у виникненні нових концепцій потужності розвитку, збереженні й оновленні дух. ідеологій людства, від давнини до сучас. мислителів, провідників цивілізації. Ц. г. д. закликає до активного формування нової політ. структури світу, координації зусиль усіх міжнар. акторів (д-ав, міжнар. орг-цій, *транснаціональних корпорацій*, громад, інституцій), до взаєморозуміння й гармонійного об'єднання в постіндустріальну епоху.

Є.Л. Макаренко

Цивілізаційні теорії — наук, концепції, у яких світова істор. соц. динаміка представлена у вигляді зміни цивілізацій. Об'єктом дослідження Ц. т. є циклічні закономірності або динамічні універсали розвитку цивілізацій. Прагнення до синтезованого, узагальнюючого підходу знайшло відображення в цивілізаційному підході, який передбачає аналіз сукупності всіх форм життєдіяльності того чи іншого суспільства (матеріал., моральних, ідейних, культ., реліг. тощо) у їхній єдності й неподільності, розвитку та спадкоємності; ця сукупність може розглядатись як цивілізація в глобальному чи локальному розумінні.

Принципи Ц. т. можна використовувати для аналізу історії окремих країн або груп країн, вони відрізняються синтетичністю (органічно поєднуючи методи й методики різних наук, теорій і концепцій) та мають компаративістський характер (історія окремих цивілізацій розглядається порівняно з історією інших). Ц. т. передбачають не лише визначення відмінностей між окремими цивілізаціями, але й з'ясування причин цих відмінностей та їхніх витоків.

У ХХ ст. виокремлюються два основні напрями Ц. т. — матеріалістичний та культ.-історичний. Матеріалістичний напрям ставить акцент на дослідженні економіки, матеріал, вир-ва, способів господарювання та відносинах, що ними породжуються, тісно пов'язує роль дух. фактору з особливостями соц.-екон. розвитку суспільства. У межах даного підходу цивілізація розглядається як певний ступінь у розвитку суспільства й культури, головними ознаками якої є приватна власність та гроші, розвиток землеробства, торгівля, міста, класове суспільство, д-ва, релігія, писемність; т. ч., цивілізацію представлено як одну з характеристик клас, суспільства.

Одним із засновників цивілізаційного підходу до істор. процесу став рос. вчений М. Данилевський (1822-85), автор книги «Росія та Європа», який вважав, що головними суб'єктами істор. процесу є не д-ви або нації, а культ.-реліг. спільноти (культ.-істор. типи) і підкреслював принципи цивілізаційні розбіжності Росії та Європи. Ідеї цивілізаційної унікальності знайшли відображення в працях К. Леонтєва, О. Шпен-глера, А. Тойнбі, С. Хантінгтона та ін. Цивілізація як регіональна, визначена у просторі та часі, самодостатня й авт. система, є одиницею осмислення істор. процесу; історія розглядається як зміна циклів істор. розвитку, провідну роль у якому відіграють зміни в людині, її менталітеті, культурі. Серед сучас. концепцій розвитку цивілізацій можна виокремити циклічні, лінійні, коваріантні та постмодерністські. У межах циклічних концепцій розповсюджуються ідеї щодо культ.-істор. типів локальних цивілізацій, які переживають подібні етапи істор. розвитку, поліциклічності істор. процесу; локальні цивілізації відображають культ.-істор., етнічні, реліг., екон.-геогр. особливості країн або груп країн. Лінійні концепції розвитку були засновані на уяві, що людство послідовно розвивається від старого до нового, від нижчого до вищого рівня розвитку суспільства на основі прогресу. Амер. дослідник Ф. Фукуяма поділяє історію людства на два періоди: історію й постісторію; остання розпочалась після того, як у суспільстві було віднайдено та запроваджено ліберальну демократію та ринкову економіку, що є оптимальними шляхами розвитку людства. Після цього припинився процес утворення локальних цивілізацій. Теорії стадіального розвитку людства досліджують цивілізацію як єдиний процес прогрес, розвитку людства, у якому виокремлюють певні стадії — локальні цивілізації. У межах цих теорій *міжнародні відносини* досліджуються на кожному окремому етапі, на структурному рівні, між групами синхронних цивілізацій та між окремими елементами цивілізаційної системи. Згідно з коваріантною теорією К. Яс-перса істор. час обмежений початком і кінцем та поділяється на чотири періоди. К. Ясперс починає відлік істор. часу з III тис. до н. е., виокремлюючи «осьовий час» (приблизно 600 років), коли сформувалась сучасна людина з усією повнотою її дух. світу. На підставі цього розвиток суспільства проходить наступні етапи: доісторія (передісторія); стародавні культури (історія окремих локальних та регіональних цивілізацій розпочинається, коли майже одночасно виникають стародавні культури — шумеро-вавилонська, єгипетська, егейський світ, доарійська культура долини Інду, культура

Стародавнього Китаю); осьовий час — 800 — 200 до н. е. (на цьому етапі відбувається розділення на Схід та Захід, світ Передньої Азії та Європи починає протистояти двом іншим світам — Індії та Китаю); техн. доба (розпочата в Європі наук.-техн. ера набула всеосяжного характеру). Відповідно виокремлюється чотири зрізи в історії: виникнення мов, винайдення знарядь праці; виникнення високих культур Єгипту, Месопотамії, Індії, Китаю (V — III тис. до н. е.); дух. основоположення людства; становлення історії людства.

У межах Ц. т. розуміння істор. розвитку людства та історії міжнар. відносин передбачає поєднання кількох парадигм, які доповнюють одна одну: стадійність, полілінійність, поліциклічність та цивілізаційна унікальність розвитку
ЛЮДСТВА.
О.Л. Коптель

ЦМОШЄВИЧ (Сші082e\йс) Влодзімеж (13.09.1950, Варшава) — польський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив ф-т права й адміністрації Варшавського ун-ту, д-р міжнар. права. Політ. кар'єру розпочав як діяч Союзу соціалістичної молоді та Соціалістичного союзу польських студентів. У 1971-90 належав до Польської об'єднаної робітничої партії, 1999 вступив до Союзу демократичної лівиці. У 1989 обраний депутатом Сейму, увійшов до Комісії закорд. справ. У 1990-93 — голова Парламентського клубу демократичної лівиці; 1992-96 — чл. Парламентської асамблеї *Ради Європи*; 1995-96 обіймав посаду віце-маршалка Сейму та голови Конституційної комісії; водночас 1993-95 виконував функції віце-голови Ради міністрів і міністра юстиції. 7.02.1996-17.10.1997 — Прем'єр-міністр Республіки Польща. Із 19.10.2001 займає посаду міністра зак. справ. Кавалер орденів за заслуги Французької та Грецької Республік, почесний д-р Аппалачського ун-ту та Університету Півд. Кароліни (США).
О.М. Знахоренко

ЦЮРІХСЬКИЙ мир 1859 - *договори мирні* між Францією та Сардинським королівством з одного боку та Австрією — з іншого, підписані 10.11.1859 в Цюріху (Швейцарія); завершив австр.-сардинсько-франц. війну (див. *Італії об'єднання 1858-70*). 8.07.1859 у Віллафранці (Італія) було укладено сепаратне австр.-франц. *перемир 'я*, після чого бойові дії між усіма сторонами конфлікту припинились. Сардинія, яка залишилась без підтримки Франції, не могла продовжувати самостійно бойові дії проти Австрії та, попри незадоволеність результатами, була змушена піти на укладення Ц. м. 11.07.1859 підписано прелімінарний мирний договір, а 16.10.1859 в Цюріху відкрилась мирна конференція, у результаті якої підписано австр.-франц. мирний договір, сардинсько-франц. договір та заг. австр.-сардинсько-франц. мирний договір. За умовами Ц. м. до Сардинії від Австрії відійшли Ломбардія (за винятком фортець Песк'єра та Мантуя); великому герцогу Тосканському та герцогам Моденському й Пармському повертались їхні володіння. Італ. міста мали об'єднатися в конфедерацію під почесним головуванням Папи римського. Венеція залишалась за Австрією, але водночас отримувала право увійти до складу майбутньої конфедерації італ. міст як повноправний член. Сардинія сплачувала Франції 60 млн. флоринів на відшкодування військ. витрат. Ц. м. фактично закріплював роздробленість Італії; Італійська конфедерація, яка створювалась за його умовами, не мала реальних важелів впливу й була лише номінальним об'єднанням територій, більшість із яких продовжувала перебувати в залежності від великих д-ав. Місце Венеції в Італійській конфедерації дозволяло Австрії блокувати просування в напрямку реального об'єднання Італії. Сардинія, яка об'єктивно була рушійною силою процесу об'єднання, мала значні обмеження в територ. здобутках за результатами переможної для неї війни й надалі залишалась надто слабкою для одноосібного силового вирішення проблеми об'єднання
Італ. Земель.
В.В. Конійка

Ч

Чавес (Оіауех) Уго Рафаель Фріас (28.07.1954, Сабанета, шт. Барінас, Венесуела) — венесуельський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї шкільного вчителя. Закінчив Військову академію (1975) й Ун-т «Симон Болівар»; підполковник (1990). Наприкінці 1970-х заснував підпільну опозиційну орг-цію молодших офіцерів, яка невдовзі трансформувалася в «Революційний боліваріанський рух» (РБР). 4.02.1992 здійснив спробу лівого військ. перевороту, але зазнав невдачі. Був засуджений на 7 років позбавлення волі; 1995 амністований. У квітні 1997 реорганізував РБР у соціал. «Рух V Республіка», що мав на меті побудову демокр. суспільства соц. справедливості, яке втілює б у життя ідеали *С. Болівара*. На презид. та парл. виборах 6.12.1998 очолив ліву коаліцію «Патріотичний полюс» і здобув переконливу перемогу. З 2.02.1999 — Президент Боліваріанської Республіки Венесуела, переобраний 28.05.2000. Своїм першим док-том як *глава держави* ініціював скликання Конституційної асамблеї та ухвалення 30.12.1999 «боліваріанської конституції», що базується на принципах прямої демократії. Головуючи в *Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК)* 2001-03, відвідав із візитами всі гол. нафтовидобувні д-ви (у т. ч. Ірак і Лівію, що спричинило гостру реакцію у США) і сприяв підвищенню цін на енергоносії. Восени 2000 уклав угоду з Кубою про постачання туди впродовж 5 років 53 тис. барелей нафти щоденно на бартерній основі з правом Гавани на реекспорт частини нафтопродуктів; відмовив США в наданні венесуельської території й військ. баз для здійснення операцій проти колумбійських партизан, а також проведення військ. акцій у Сербії та Афганістані. Під час спроби правого держ. перевороту 12-14.04.2002 змушений був піти у відставку, але за підтримки керівників 19 лат.-амер. країн, насамперед *Ф. Кастро*, що гостро засудили путч, повернувся до влади. На заг.-нац. референдумі 15.08.2004 щодо підтвердження презид. повноважень до 2006 дістав

ПІДТРИМКУ 59% Виборців.

В.І. Головенко

Чаглаянгіль (Са§1ауап§і1) Іхсан Сабрі (1902, Стамбул — 30.12.1993, Стамбул) — тур. громад.-політ. і держ. діяч, чл. керівництва Партії справедливості. У 1961-80 — сенатор, 1965 — міністр праці. 1965-71 і 1975-78 — мін. зак. справ в урядах *С. Деміреля*. Сприяв відновленню партнерських стосунків зі США після загострення 1974 *Кіпрської проблеми*. У 1979 — голова Сенату Туреччини. 6.04-12.09.1980 — в. о. Президента Турецької Республіки. Після військ. перевороту 12.09.1980 відійшов від політ. діяльності.

В.І. Головенко

Чалий Олександр Олександрович (3.04.1954, Вінниця) — укр. науковець, професійний дипломат. У 1977 закінчив ф-т міжнар. відносин і міжнар. права Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; кандидат юрид. наук. 1977-84 — асистент, старший викладач Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; 1984-87 — викладач Школи права в Республіці Гвінея-Бісау; 1987-89 — старший викладач, доцент Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; 1989-91 — докторант Ін-ту держави і права АН СРСР; 1991-93 — доцент, заст. декана з наук, роботи юрид. ф-ту Київ. держ. ун-ту ім.

Т.Г. Шевченка. 1993-95 — 1-й заст. начальника, нач. Договірно-правового управління МЗС України, чл. Колегії МЗС України. У травні 1995 — червні 1998 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Румунії. У липні 1998 — липні 2001 — 1-й заст. мін. закл. справ України, одночасно у січні — грудні 2001 — Постійний представник України при Раді Європи. У серпні 2001 — липні 2003 — держ. секретар МЗС України з питань європ. інтеграції; у липні 2003 — травні 2004 — 1-й заст. мін. закл. справ України з питань європ. інтеграції. Нагороджений орденом «За заслуги» III ст., Почесною грамотою КМ України.

В.М. Матвієнко

Чалий Петро Федорович (29.03.1944, Вінниця) — укр. держ. та громад.-політ. діяч. У 1972 закінчив юрид. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка; кандидат істор. наук. 1990-91 — в. о. зав. сектором у питаннях громадянства Секретаріату ВР України; 1991-92 — зав. сектором у питаннях громадянства Секретаріату ВР України; 1992-96 — зав. відділом у питаннях громадянства Адміністрації Президента України; 1996-2000 — зав. відділом громадянства Адміністрації Президента України, керівник Управління з питань громадянства Адміністрації Президента України. З грудня 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Молдова. Указом Президента України від 17.02.2001 призначений повноважним представником Президента України в переговорному процесі з політ. врегулювання *Придністровського конфлікту* в Республіці Молдова. Нагороджений Почесною грамотою КМ України.

В.М. Матвієнко

Чан Кайші (Шапґ Каі-8пек, справжнє ім'я — Цзян Чжунчжень) (31.10.1887, с. Цікоу поблизу Нінбо, провінція Чжецзян, Китай — 5.04.1975, Тайбей, Тайвань) — китайський військ. і держ. діяч. Нар. в сім'ї дрібного чиновника. Закінчив Державну військ. школу в Токіо (1910). Під час навчання познайомився з *Сунь Ятсеном*. По поверненні на Батьківщину 1911 взяв участь у Синхайській рев-ції, командував бригадою. 1912 вступив до Національної партії (Гоміндану) і боровся з прибічниками Президента Китайської Республіки *Юань Шикая* в Шанхаї. У 1918 перебрався до Гуанчжоу, де Сунь Ятсен створив рев. базу. 1923-24 як генерал-майор армії Гоміндану відвідав Москву для вивчення рад. військової доктрини й політ. роботи. По поверненні призначений нач. військ. академії на о. Вампу. Після смерті Сунь Ятсена 1925 очолив Народно-революційну армію (НРА) й підготував успішний Північний похід 1926-28 проти провінційних мілітаристів-дуцзюнів. На його завершальному етапі в квітні 1927 розірвав союз із КПК, що спричинило черговий вибух громадян. війни. 18.04-15.08.1927, 10.10.1928-15.12.1931, 7.12.1935-1.01.1938 і 20.11.1939-20.05.1948 -Прем'єр-міністр Китайської Республіки; 20.05.1948-21.01.1949 — Президент Китайської Республіки; генералісимус (1928). У внутр. політиці «політичної опіки» Гоміндану здійснював будівництво держ. капіталізму; наслідуючи приклад нацистської Німеччини та мілітаристської Японії, ініціював тоталітарний «рух за нове життя». Упродовж 1930-34 провів 5 військ. операцій проти контрольованих комуністами «радянських районів», але під тиском генералітету змушений був 1937 створити спільно з КПК єдиний антияпон. фронт. У *зовнішній політиці* орієнтувався на США, але усвідомлюючи, що НРА не може стримати япон. агресії, намагався не допустити великої війни з Токіо в період 1931-37. Із початком *Другої світової війни* приєднався до *антигітлерівської коаліції* й узяв участь у *Каїрській американсько-англійсько-китайській конференції 1943*, але під тиском воєнних поразок і внаслідок конфлікту зі *Стілуелла місією* провів таємні переговори з японцями щодо можливості укладення сепаратного миру, припинені 1944 на вимогу США. Зазнавши поразки в розпочатій ним громадян. війні з КПК 1946-49, разом із залишками армії евакуювався на Тайвань, де 1.03.1950 поновив за собою обов'язки президента. Переобирався в 1954, 1960, 1966 і 1972. Плануючи відновлення своєї влади в континентальному Китаї та претендуючи на міжнар. представництво всієї країни, неодноразово спричинював загострення *Тайванської проблеми*.

В.І. Головченко

Чапультепекська угода 1992 про мирне

врегулювання в Сальвадорі — складова частина *Центральноамериканського мирного урегулювання*. Підписана 16.01.1992 у Мехіко (Мексика) представниками уряду Сальвадору та Фронту нац. визволення ім. Ф. Марті (ФНВФМ). Завершувала збройний конфлікт між ними, що точився з 1979. Переговори про мирне врегулювання між сторонами конфлікту розпочалися у вересні 1989 у Мехіко за посередництва уряду Мексики. Припинення бойових дій, які

активізувались у листопаді 1989, було здійснено за Нью-Йоркською угодою про перемир'я від 31.12.1991, підписаною та здійсненою під наглядом спостерігачів *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та *Організації американських держав (ОАД)*. Вона передбачала проведення реформ політ, системи країни, у військ, сфері, сферах сусп. безпеки, *прав людини*, виборчої та судової систем, а також соц. й екон. реформ: прийняття Програми передачі земельних ділянок жителям районів, що перебували в епіцентрі конфлікту, Національного плану відбудови та Програми повернення до цивільного життя безпосередніх учасників бойових дій. Конституційна роль Збройних сил у д-ві мала бути зведена до захисту *суверенітету* й цілісності нац. території, будь-яких функцій захисту сусп. безпеки армія позбавлялась. Ліквідовувались воєнізовані служби безпеки (Національна гвардія, Національна поліція та Фінансова поліція), замість яких створювались нові інститути — Національна громадян, поліція та Національна академія сусп. безпеки. Новостворена Прокуратура із захисту прав людини зобов'язувалась слідкувати за дотриманням прав людини держ. інститутами. Реформа виборчої системи була неповною, що обумовило створення в 1994 Президентської комісії, яка розробила комплекс додаткових рекомендацій, застосованих під час виборів 1997. Судова реформа не була реалізована належним чином, внаслідок чого судова система Сальвадору потерпає від порушень і недоліків. За угодою ФНВФМ був офіційно зареєстрований Вищим виборчим трибуналом 15.12.1992 як легальна політ, партія і здобув на заг. виборах у березні — квітні 1994 двадцять сім (із 83-х) депутатських місць у Законодавчій асамблеї — вищому законодавчому органі країни. Незважаючи на те, що заходи з передачі земельних угідь і залучення колишніх партизанів до цивільного життя були виконані повною мірою, через відсутність достатнього фінансування й техн. допомоги більшість населення країни залишилась бідною. Проте Ч. у. запровадила зміни політ, системи д-ви та створила сприятливий клімат для демокр. процесу.

Н.М. Весела

Чапультепекський акт 1945 (Міжамериканська декларація взаємної допомоги та солідарності) ухвалений 6.03.1945 резолюцією Міжамериканської конференції з проблем війни та миру, яка відбувалась 21.02-8.03.1945 у Мехіко (Мексика) за участі представників СІЛА та лат.-амер. д-ав. Набув чинності 8.03.1945. Держави-учасниці конференції підтвердили юрид. рівноправність усіх суверенних д-ав, повагу до їхньої незалежності з боку всіх членів світової спільноти. Будь-який напад на територію або замах на політ, незалежність однієї з амер. д-ав розглядався як *агресії акт* проти всіх д-ав, які ухвалили Ч. а. Згідно з Ч. а. під актом агресії учасники конференції розуміли вторгнення збройних сил однієї д-ви на територію іншої або перетин ними встановлених відповідно до *договорів міжнародних* та демаркованих відп. чином кордонів іншої д-ви. У разі агресії проти однієї з амер. д-ав інші країни зголошувались ужити, узгоджуючи між собою, відп. заходів

для відновлення миру та припинення агресії, зокрема: відкликати керівників дип. представництв, розірвати *дипломатичні відносини* й *консульські відносини* та припинити екон., фінанс, торг, й будь-які інші відносини з агресором, а також застосувати збройну силу для відвернення або для відсічі агресії. Учасники конференції домовились укласти міжнар. договір, який мав встановити процедуру застосування таких санкцій. Ухвалення Ч. а. стало кроком на шляху до створення міжамер. системи колективної оборони. Його основні положення було закріплено в *Ріо-де-Жанейро договорі 1947 та статуті Організації американських держав (ОАД)*.

В.Ю. Константинов

Чарторийський (Стагіюдекі) Адам (14.01.1770, Варшава — 15.07.1861, Париж) — польський гро-мад.-політ. і держ. діяч, князь. Учасник польського визв. повстання під проводом Т. Костюш-ка 1794. Після його придушення рос. військами перебував як заручник при дворі *Катерини II*. 1795 призначений ад'ютантом до великого князя Олександра Павловича (майбутнього імп. *Олександра I*), з яким тісно потоваришував. У 1799-1801 — посланник Російської імп. в Сардинському королівстві. 1802-04 — товариш міністра, 1804-06 — мін. зак. справ Російської імп. Входив до т. зв. «неофіційного комітету», що керував ліберальними реформами Олександра I. 1805 висунув проект об'єднання польських етнічних територій, поділених між Росією, Австрією й Пруссією, шляхом династичної *унії* з Романовими. На знак протесту щодо зближення Росії з Пруссією подав у відставку. Брав участь у *Віденському конгресі 1814-15*, де був радником Олександра I з польського питання. У 1815 увійшов до тимчасового уряду Царства Польського, створеного в складі Російської імп. рішенням конгресу, але вже 1816 пішов у відставку з огляду на постійні порушення царським урядом польської

конституції. Під час *Польського повстання 1830-31* очолював Національний уряд Польщі (завідував у ньому закорд. справами), що виступав за відновлення Польської держави в кордонах 1772. Після поразки повстання емігрував до Парижа, де очолив консервативно-аристократичний табір, що сподівався на відродження Речі Посполитої за підтримки зах.-європ. д-ав. До б-би проти Російської імп. планував залучити й українців, пропонуючи створення в Наддніпрянщині козацької д-ви у федерат, зв'язку з Польщею (Галичина мала залишитись у складі Речі ПОСПОЛИТОЇ).

В.І. Головченко

Чаушеску (Сеашезси) Ніколає (26.01.1918, с. Скорнічешті, повіт Олт, Румунія — 25.12.1989, Торговиште, поблизу Бухареста) — румунський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. У 1933 вступив до румунського комсомолу, в 1936 — до компартії. 1936-38 і 1940-44 перебував в ув'язненні за підпільну діяльність. У 1939-40 очолював Бухарестський комітет комсомолу. Після антифаш. рев-ції серпня 1944 — секр. ЦК комсомолу, секр. парт, обкому в Добруджі, Олтенії. У 1948-50 — заст. міністра с. г-ва. 1951-54 — нач. вищого політ, управління армії — заст. міністра над. оборони, генерал-майор. З 1952 — чл. ЦК Румунської робітничої партії (РРП). З 1954 — кандидат у члени політбюро й секр. ЦК, з 1955 — чл. політбюро ЦК РРП. 22.03.1965 обраний 1-м секр. ЦК (із серпня 1969 — ген. секретар Румунської комуніст, партії). Одночасно з грудня 1967 — Голова Державної ради, з березня 1974 — Президент Соціалістичної Республіки Румунії. Зі спекулятивною метою здійснював «особливий курс» Румунії на міжнар. арені та наполягав на «особливому статусі» РКП у світовому комуніст, русі, засудив здійснену 20-21.08.1968 окупацію ЧСР військами країн-учасниць *Варшавського договору 1955*. Розстріляний рішенням спец. військ, трибуналу за звинуваченням у *геноциді* проти свого народу й підриві нац. еКОНОМІКИ.

В.І. Головченко

Чачава (Сіаспауа) Малхаз (1953, Тбілісі) — грузинський держ. діяч. Закінчив інженерно-техн. ф-т Державного агр. ун-ту (1975). У 1975-78 — інженер Грузинського наук.-дослідного ін-ту харчової промисловості. 1979-90 — на керівних посадах у комсомольських та парт, орг-ціях Грузинської РСР. 1994-95 — віце-прем'єр Муніципалітету Тбілісі з питань зовн.-екон. зв'язків; 1995-97 — віце-мер, прем'єр Муніципалітету Тбілісі; 1997-98 — заст. держ. міністра Грузії. У 1998-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Грузії в Україні.

В.І. Головченко

Че Гевара (Оіе Сіеуага, справжнє прізвище Гевара де ла Серна) Ернесто (14.06.1928, Роса-ріо, Аргентина — 9.10.1967, с. Ігера поблизу Вальє-гранде, Болівія) — лат.-амер. революціонер, кубинський держ. діяч. Нар. в сім'ї архітектора. Закінчив мед. ф-т Національного ун-ту (Буенос-Айрес, 1953). Подорожуючи країнами Лат. Америки, у червні 1954 взяв участь у збройному захисті Гватемальської рев-ції. У 1954-56 — політемігрант у Мексиці, де познайомився з *Ф. Каст-ро* і взяв участь у підготовці повстанської експедиції на Кубу 28.11-2.12.1956 та б-бі з диктатурою *Ф. Багнети*. 5.06.1957 призначений майором і командиром колони, що відіграла ключову роль у військовій перемозі Кубинської рев-ції 1-2.01.1959. 9.02.1959 презид. декретом набув *громадянство* Республіки Куба. У 1959-61 — нач. гарнізону фортеці Ла-Кабанья (Гавана), дир. Управління пром. розвитку Нац. ін-ту агр. реформи, президент Національного банку Куби. 1961-65 — міністр промисловості, чл. Національного керівництва й Секретаріату Об'єднаних рев. орг-цій (із травня 1963 — Єдиної партії кубинської соціал. рев-ції). Неодноразово виконував відповідальні дип. доручення уряду, налагоджуючи торг.-екон. зв'язки та формуючи привабливий міжнар. імідж рев. Куби: 12.06-5.09.1959 здійснив поїздку в Єгипет, Судан, Пакистан, Індію, Бірму, Індонезію, Цейлон, Японію, Марокко, Югославію й Іспанію; 22.10-9.12.1960 відвідав на чолі екон. місії СРСР, ЧСР, НДР, КНР і КНДР; у серпні 1961 представляв Кубу на сесії Міжамериканської екон. ради, що обговорювала хартію Пунта-дель-Есте (див. «*Союз заради прогресу*»), провів переговори з президентами Аргентини і Бразилії; 27.08-3.09.1962 відвідав Москву на чолі парт.-урядової делегації; у липні 1963 перебував на чолі урядової делегації в Алжирі; у березні — квітні 1964 представляв Кубу на *Конференції ООН із торгівлі і розвитку* в Женеві, відвідав Францію, АНДР і ЧСР, у листопаді 1964 — СРСР; 9-17.12.1964 взяв участь у 19-й сесії *Генеральної Асамблеї ООН*; у грудні 1964 — березні 1965 здійснив візити до АНДР, Малі, Республіки Конго (Браззавіль), Гвінеї, Гани, Дагомеї, Танзанії, Єгипту, взяв участь у 2-му екон. семінарі афро-азіатської солідарності. У квітні — листопаді

1965 перебував у Танзанії й Конго (Кіншаса), де взяв участь у повстанському русі прибічників *П. Лу-мумби*. Відповідно до опрацьованого 1963-64 «Андського проекту» розгортання континентальної партиз. війни в Півд. Америці 7.11.1966 нелегально прибув до Болівії, де очолив повстанський загін. У бою 8.10.1967 був поранений і потрапив у полон до урядових військ. Розстріляний за наказом правлячої військ. хунти. *Твори*: «Партизанська війна» (1960), «Болівійський щоденник» (1968), «Епізоди революційної війни» (1973).

В.І. Голоеченко

Чемберлен (Сьат'Бегіаіп) Артур Невілл (18.03.1869, Бірмінгем - 9.11.1940, маєток Хек-філд-Хаус, Одишем, графство Гемпшир, Велика Британія) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї відомого політика Джо-зефа Чемберлена, зведений брат *Чемберлена*. Освіту здобув у Рагбі та в Мейсон-коледжі в Бірмінгемі. Займався підприємництвом у Бірмінгемі та на Багамських о-вах. 1915-16 — лорд-мер Бірмінгема, 1916-17 — ген. директор служби нац. повинності. 1918 обраний до парламенту від ліберал-юніоністської партії. У 1922-23 займав посади міністра пошт, ген. скарбника, міністра охорони здоров'я, міністра фінансів. Знову очолив мін-во охорони здоров'я в 1924-29 та 1931. У 1931-37 був міністром фінансів. 1930-31 — голова Консервативної партії. У 1937-40 — Прем'єр-міністр Великої Британії. Під час роботи на міністерських посадах здійснив низку реформ, проте не мав чіткого розуміння всієї складності міжнар. ситуації та прагнув здійснювати щодо тоталітарних режимів *А. Гітлера* та *Б. Муссоліні* політику «умиротворення» з метою збереження миру в Зах. Європі та локалізації їхньої агресії в Центрально-Східній, спрямувавши її проти СРСР. Був одним з ініціаторів *Мюнхенської угоди 1938*. Після окупації нацистською Німеччиною залишків території Чехії в березні 1939 спробував не допустити розширення нім. агресії шляхом надання Польщі гарантій територ. цілісності. Невдачею завершилася спроба попередити політ. зближення між нацистською Німеччиною та СРСР шляхом свідомого затягування *Московських англійсько-радянсько-фран-цузьких переговорів 1939*. Після початку нім. агресії проти Польщі був змушений оголосити війну Німеччині 3.09.1939. Надавав активну підтримку Фінляндії під час *радянсько-фінляндської війни 1939-40*. Після провалу військ, експедиції союзників у Норвегії та швидкої окупації нім. військами Нідерландів і Бельгії був змушений подати у відставку 10.05.1940.

РА. Кривонос

Чемберлен (Спаш'Бегіаіп) Джозеф Остін (16.10.1863, Бірмінгем - 16.03.1937, Лондон) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив Рагбі та Трінті-коледж Кембриджського ун-ту. У 1892-95 — чл. парламенту від ліберал-юніоністів. Цивільний лорд Адміралтейства (1895-90), 2-й заст. міністра фінансів (1900-02, 1903-05), міністр пошт і телеграфів (1902). У 1915-17 — міністр у справах Індії, 1918 — міністр без портфеля, 1919 — міністр фінансів у коаліційному уряді *Д. Ллойд Джорджа*, 1921-22 — лорд-хранитель печатки, 1924-29 — міністр закорд. справ Великої Британії. У 1931 — мор. міністр в уряді *Р. Макдональда*, потім — голова наглядових рад низки коледжів. Був одним з ініціаторів підписання *Локарнських угод 1925*, у т. ч. — Рейнського гарантійного пакту (жовтень 1925), за яким Німеччина, Франція та Бельгія зобов'язалися зберігати непорушність кордонів між Німеччиною і Бельгією та між Німеччиною і Францією, а Велика Британія та Італія ставали гарантами дотримання угоди. Здійснював політику дип. ізоляції СРСР, зокрема шляхом розриву двосторонніх *дипломатичних відносин* (1927). Лауреат *Нобелівської премії миру 1925*.

Твори: «Мир у наш час» (1928).

РА. Кривонос

Чень Шуйбянь (Спеп 8пії-Біап) (18.02.1951, Куантин, округ Тайнань, Тайвань) — тайванський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив юрид. ф-т Національного ун-ту Тайваню (1975). Займався адвокатською практикою. У 1981 обраний членом міської ради Тайбея, активно виступав проти запровадженого 1949 *Чан Кайші* надзвичайного стану і авторитарного режиму Гоміндану (Національної партії). У 1987 вступив до щойно легалізованої опозиційної Демократичної прогресивної партії (ДПП), яка виражала інтереси корінного населення острова й виступала за лібералізацію політ. системи. У 1989 обраний депутатом Законодавчого юаню. У 1994-98 — перший демокр. обраний мер Тайбея. Як лідер ДПП пропагував ідею проголошення «незалежності» Тайваню на основі права націй на самовизначення, але напередодні заг. презид. виборів 18.03.2000 пообіцяв не загострювати *Тайванську проблему*, водночас не йдучи на компроміс щодо демокр. принципів політ. системи в пошуках примирення з Пекіном. Отримав 39,3% голосів і став першим після *Другої світової*

війни керівником острова, що не належав до Гоміндану. Переобраний на другий термін 21.03.2004, одержавши 50,1 % ГОЛОСІВ.

В.І. Голоеченко

Чердабасв (СьегсіаБаеу) Рахіль (1940, Ати-рауська обл. Казахської РСР) — казахський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив Моск. ін-т нафтохім. та газової промисловості (1966) і Вищу парт. школу при ЦК КПРС (1975). У 1966-68 — інженер-конструктор, нач. тракторного цеху, гол. інженер заводу в Гур'євській області. 1968-73 — 1-й секр. райкому, потім обкому комсомолу в Гур'євській області; 1975-87 — 1-й секр. Гур'євського райкому, міському Компартії Казахстану; 1987-89 — заст. гол. інженера з техн. питань ВО «Тенгізмунайгаз»; 1989-90 — 1-й секр. Гур'євського міському КП Казахстану; 1990-92 — заст. голови Гур'євського облвиконкому; 1992-93 — 1-й заст. акима Гур'єва. 1993-94 — дир. казахсько-амер. підприємства «Тенгізшеврой»; 1994-99 — міністр нафти та газу Республіки Казахстан. У 1999-2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Казахстан в Україні.

П.М. Ігнат'єв

Черненко Костянтин Устинович (11.09.1911, с. Велика Тесь, тепер Новоселівського р-ну Красноярського краю — 10.03.1985, Москва) — рад. політ, і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив Вищу школу парторганізаторів при ЦК ВКП(б) (1945) і Кишинівський пед. ін-т (1953). З 1933 — чл. ВКП(б), працював в органах ВЛКСМ, згодом — ВКП(б)/КПРС в Красноярську, Пензі, Молдавській РСР. У 1956-60 на роботі в ЦК КПРС, у 1960-65 — у Президії Верховної Ради СРСР. З 1965 — зав. відділом ЦК КПРС, з 1976 - секр. ЦК, а з 13.02.1984 - Ген. секретар ЦК КПРС, з 11.04.1984 — Голова Президії Верховної Ради СРСР. На вищих посадах у СРСР знаходився менше одного року й помер від тривалої важкої хвороби. *Зовнішня політика СРСР за часів його керівництва країною істотних змін не зазнала: продовжувались «Холодна війна», збройне втручання СРСР у справи Афганістану, спроби відновити розрядку міжнар.*

Напруженості.

М.М. Білоусов

Чернін (Стегпін) Оттокар (26.09.1872, Димо-курі поблизу Подебрад, тепер Чеська Республіка - 4.04.1932, Відень) — австр. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат, граф. У 1903 обраний депутатом чеського сейму від Німецької партії. З 1912 — чл. Палати панів австр.-угорського парламенту. У 1913-16 очолював дип. місію Австро-Угорщини в Румунії. У грудні 1916 — квітні 1918 — мін. зак. справ Австро-Угорщини. Усвідомлюючи глибоку кризу монархії Габсбургів, прагнув до укладення компромісного миру з *Антантою* та пішов на таємні переговори з Францією, що призвело до його вимушеної відставки. Очолював австр.-угорську делегацію на *Брестських мирних переговорах 1917-18*. 26.01(8.02). 1918 уклав із делегацією УНР на чолі з *О. Севрюком* таємну угоду про поділ Галичини на польську й укр. частини та об'єднання Схід. Галичини з Буковиною в окремих коронний край. 27.01(9.02). 1918 поставив підпис під *Брестським мирним договором між УНР і Центральними державами 1918*, названим ним «хлібним миром». У 1920-23 — депутат Національної ради Австрійської Республіки.

Твори: «У дні світової війни».

В.І. Головченко

Черномірді Віктор Степанович (9.04.1938, с. Чорний Острог Оренбурзької обл. РРФСР) — рос. держ. діяч, дипломат. Закінчив Куйбишевський політехн. ін-т (1966) і Всесоюзний заочний політехн. ін-т (1972). З 1957 працював на Орському нафтопереробному заводі. 1967-69 — інструктор, заст. завідувача, зав. пром.-трансп. відділом Орського міському КПРС. 1973-78 — заст. гол. інженера, дир. Оренбурзького газопере-робного заводу; 1978-82 — в апараті ЦК КПРС. У 1982-83 — заст. міністра газової промисловості СРСР. З 1983 — нач. Всесоюзного промислового об'єднання з видобутку газу «Головтюмень-газпром». 1985-89 — міністр газової промисловості СРСР; 1989-92 — голова правління держ. газового концерну «Газпром». У 1992-98 — голова уряду РФ; 1999-2000 — спец. представник Президента РФ з урегулюванню в Югославії. З 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол РФ в Україні.

РФ в Україні.

Н.Ф. Сербіна

Черчілль (СгшгспШ) Вінстон Леонард Спен-сер (30.11.1874, Бленхеймський палац, графство Оксфордшир — 24.01.1965, Лондон) — брит. громад.-політ, і держ. діяч, літератор. Нар. в сім'ї відомого консервативного політика Рандолфа Черчілля. Здобув вищу освіту в Хер-роу та у

військ, кавалерійському коледжі Санд-херст. На військ, службі — у 1895-99. Одночасно займався літературною діяльністю, був військ, кореспондентом провідних брит. газет. Депутат палати громад: у 1900-03 — від Консервативної партії; у 1903-22 — від Ліберальної та в 1924-64 — знову від Консервативної партії Великої Британії. У 1906-08 — заст. міністра колоній; 1908-10 — міністр торгівлі; 1910-11 — міністр внутр. справ; 1911-15 — військ.-мор. міністр. 1915 — канцлер герцогства Ланкастерського. У 1917 — міністр військ, постачання. У 1919-21 — військ, міністр і міністр авіації, один із провідних організаторів інтервенції *Антанти* проти рад. Росії. У 1921 — міністр авіації та міністр колоній, 1921-22 — міністр колоній. У 1924-29 — міністр фінансів. Головну загрозу Британській імп. та США вбачав у виникненні тоталітарних режимів — комуністичного в Росії, фашистського в Італії, нацистського в Німеччині. Вважав, що уряд *Н. Чемберлена* недооцінює існуючих військ.-політ, небезпек. У 1939-40, після вступу Великої Британії в *Другу світову війну*, знову обійняв посаду військ.-мор. міністра, різко засуджував урядову політику «*Дивної війни*». Після нападу Німеччини на Нідерланди й Бельгію, 10.05.1940 призначений прем'єр-міністром і міністром оборони коаліційного військ, уряду. Забезпечив реорганізацію економіки країни відповідно до потреб військ, часу, збереження єдності брит. нації та правлячої еліти. Зберіг брит. контроль над Індією та Півн.-Схід. й Півд. Африкою. Один з організаторів *антигітлерівської коаліції*. Разом із *Й. Сталіним* та *Ф. Рузвельтом* брав участь у *Тегеранській конференції 1943*, *Кримській (Ялтинській) конференції 1945* та *Потсдамській (Берлінській) конференції 1945* лідерів СРСР, Великої Британії та США. У 1945-51 — лідер консервативної опозиції в брит. парламенті. 5.03.1946, у ході поїздки по США, виступив з промовою в місті Фултон (шт. Міссурі), завдяки якій широко розповсюдився вислів «*залізна завіса*»; «фултонська промова» вважається подією, що відкрила епоху «*Холодної війни*». У 1951-55 — Прем'єр-міністр Великої Британії, одночасно в 1951-52 — міністр оборони Великої Британії. З 1955 — у відставці. За працю «*Історія Другої світової війни*» отримав Нобелівську премію з літератури 1953. Нагороджений великою кількістю орденів та дипломів, у т. ч. золотою медаллю Альберта (1945), медаллю *Г. Греція* (Нідерланди, 1949), Уільямс-берзькою медаллю (США, 1955), премією Карла Великого (ФРН, 1965).

Твори: «Історія малакандського походу» (1898); «Війна на річці» (1899); «З Лондона до Ледисміта через Преторію (1900); «Життя лорда Рандолфа Черчилля» (1906); «Світова криза 1916-1918» (в4-хт., 1923-25); «Мальборо, його життя і час» (1933-38); «Історія Другої світової війни» (в 6-ти кн., 1948-53); «Історія англомовних народів» (в 4-хт., 1956-58).

РА. Кривонос

ЧехІВСЬКИЙ (Чеховський) Володимир Мусі-йович (19.07.1876, с. Гороховатка Київського повіту Київської губернії — 3.11.1937, поблизу

Медвежегорська, Карелія) — укр. громад.-політ., держ. і церк. діяч, історик. Нар. в сім'ї священника. Закінчив Київ. дух. семінарію та Київ. дух. академію (1900), д-р богослов'я. Працював на адмін.-церк. посадах. З 1902 — чл. РУП, потім — УСДРП (до 1919). У 1906 обраний депутатом 1-ї Державної думи, після розпуску якої відбув однорічне заслання у Вологді. У 1908-17 жив в Одесі, займався викладацькою діяльністю. З березня 1917 — голова Одеського комітету УСДРП, чл. Центральної Ради; одночасно очолював Херсонську губернську раду об'єднаних громад, орг-цій. У жовтні — листопаді 1917 — голова Одеського ревкому. У листопаді 1917 призначений Центральною Радою по-літкомісаром Одеси, тоді ж виконував обов'язки губернського комісара освіти Херсонщини. Прихильник компромісу з більшовиками, домагався мирного розв'язання питання про владу. Вважав доцільним об'єднання програми більшовиків із нац. програмою УСДРП як основи будівництва самостійної укр. республіки. У січні 1918 вимагав від уряду УНР припинення війни проти більшовиків й укладення миру з РСФРР. Після підписання *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918* різко критикував запрошення Центральною Радою нім. військ в Україну. За гетьманату *П. Скоропадського* працював у Міністерстві віросповідань і церк. політики, входив до Українського нац. союзу. Зі створенням Директорії став членом Українського рев. комітету, який готував повстання проти гетьмана в Києві, очолював ревком під час повстання 13-14.12.1918. До приїзду Директорії в Київ та призначення Ради Народних Міністрів у складі Револуційного комітету очолював адмін. владу в місті. Соратник і політ, одностудець *В. Винниченка*, який рекомендував Ч. на посади Голови Ради Міністрів і мін. зак. справ відновленої Української Народної Республіки (26.12.1918-11.02.1919). Залишаючись принциповим прибічником досягнення мирних стосунків із РСФРР, підтримував ідею трудових рад і республіки трудового народу як бази до порозуміння з лєнінським РНК. Один з ініціаторів місії *С. Мазуренка* до Москви в січні 1919. Вважав за можливе досягнення союзу з рад. Росією для б-би проти

інтервентів *Антанти* й білогвардійців. Послідовно боровся проти Тимчасового робітничо-селянського уряду УСРР. У січні 1919 взяв участь у роботі Державної ради та Трудового конгресу України. Посилення в політ, колах УНР орієнтації на Антанту, уособлене позицією *С. Петлюри*, рішення ЦК УСДРП відкликати своїх представників із Директорії та уряду УНР від 9.02.1919 змусили Ч. піти з посади Прем'єр-міністра УНР. Надалі був одним із засновників Комітету охорони республіки в Кам'янці-Подільському (березень 1919). Брав участь у створенні Української компартії (незалежних), очолював ідеолог, комісію УАПЦ. Із жовтня 1921 був радником митрополита УАПЦ В. Липківського, проповідником Всеукраїнської православної церк. ради та організатором пастирських курсів у Києві. За рад. влади працював у істор. відділі ВУАН, був професором низки вищих наук, закладів. У 1921 виступив як свідок на судовому процесі проти членів ЦК УПСР. Був заарештований 29.07.1929 у справі СВУ як член бюро цієї орг-ції. Засуджений до 10 років ув'язнення, відбував покарання на Соловках. Розстріляний за вироком трійки УНКВС Ленінградської області. Реабілітований за відсутністю складу злочину рішенням Пленуму Верховного суду УРСР

11.08.1989.

В.Ф.Солдатенко

Чехословацької Федеративної Республіки (ЧСФР) розділення на Словацьку Республіку та Чеську Республіку офіційно оформлено 31.12.1992; стало результатом протиріч між політ, програмами лідерів Чехії та Словаччини після завершення «оксамитової революції» 1989 у Чехословаччині. 2.09.1990 парламент Словаччини прийняв урядовий проект конституції, яка проголошувала Словаччину суверенною демокр. д-вою. Розпочались переговори між урядом Словаччини та федер. урядом про принципи взаємовідносин, на яких словацькі вимоги до орг-ції федерат, д-ви, що включали запровадження окремого законодавства, проведення власної екон. політики, створення окремої банківської системи та окреме членство Словаччини в *Організації Об'єднаних Націй (ООН)* та *Європейському Союзі (ЄС)*, було відхилено. У 1992 словацькі депутати Федеральних зборів ЧСФР відхилили пропозицію президента *В. Гавела* провести референдум про держ. устрій. Згідно з політ, дог-ром, підписаним прем'єр-міністрами Чехії та Словаччини *В. Клаусом* та *В. Ме-чіаром* в 1992, утворювався федер. уряд з 5 міністрів — оборони, економіки, фінансів, внутр. і закорд. справ, який фактично став тимчасовим. 16.12.1992 чеський парламент прийняв Конституцію Чеської Республіки, фактично підтвердивши розділення Чехословаччини. 25.11.1992 Федеральні збори ЧСФР прийняли Конституційний закон про поділ країни. 31.12.1992 Чехословацька Федеративна Республіка припинила

СВОЄ Існування.

І.О.Мінгазутдінов

Чечелашвілі (Спесгієіазпуіі) Валерій (19.03.1961, Тбілісі) — грузинський держ. діяч. Закінчив Київ, держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. У 1987-89 — провідний інженер у відділі зовн. зв'язків Міністерства легкої промисловості Грузинської РСР; 1989-94 — 1-й секр., заст. директора та дир. Департаменту міжнар. екон. зв'язків Міністерства легкої промисловості Грузії. У 1994-99 — Надзвичайний і Повноважний Посол Грузії

В Україні.

П.М. Ігнат'єв

Чжан Чжвнь (08.1930, Шанхай) — китайський дипломат. Закінчив Шанхайський ін-т рос. мови (1955). У 1955-62 — аташе посольства КНР в СРСР; 1962-74 — референт, заст. завідувача сектором Департаменту СРСР і соціал. країн Схід. Європи МЗС КНР. 1974-79 - 2-й, 1-й секр. посольства КНР у СРСР; 1979-83 — 1-й секр., радник Департаменту СРСР і соціал. країн Схід. Європи; 1983-86 — радник посольства КНР у СРСР; 1986-88 - ген. консул КНР у Ленінграді; 1988-92 — повноважний міністр, радник посольства КНР у СРСР (РФ). У 1992-95 - Надзвичайний і Повноважний Посол КНР в Україні.

В.І.

Головченко

Чжоу Еньлай (2ьои Епіаі) (5.03.1898, Хуай-ань, провінція Цзянсу, Китай — 8.01.1976, Пекін) — китайський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї дрібного чиновника. Навчався в Нанькайській середній школі (1913-17) і Нанькайському ун-ті (Тяньцзин, 1919-20). У 1920 з групою студентів виїхав до Франції, де вступив до європ. секції КПК (1922). У 1923-24 навчався в Німеччині. По поверненні на Батьківщину у вересні 1924 зблизився із *Сунь Ятсеном* і був призначений політкомісаром військ, академії Гоміндану на о. Вампу. Узяв участь у Північному поході НРА 1926-27 як комісар 1-го армійського корпусу. Після розриву *Чан Кайши*

з КПК виступив одним з організаторів комуніст, повстання 1.08.1927. На 6-у з'їзді КПК (Москва, 1928) обраний до політбюро й секретаріату партії. У листопаді 1931 обраний до складу ЦВК Китайської Радянської Республіки та призначений політкомісаром Робітничо-селянської Червоної армії Китаю, учасник її «Великого походу» 1934-35 до кордонів МНР, під час якого став прибічником *Мао Цзедуна*. Коли в грудні 1936 Чан Кашлі був заарештований у Сіані гене-ралами-націоналістами, що виступали за продовження війни з Японією, очолив делегацію КПК і виступив у ролі посередника, забезпечивши припинення громадян, війни та створення єдиного антияпон. фронту. 1937-46 — представник КПК при гомінданівському уряді в Нанкіні й Чунціні, учасник переговорів із *Маршал-ла місією 1945-47* щодо створення заг.-нац. уряду. 1.10.1949-8.01.1976 — Прем'єр Державної адмін. ради, Прем'єр Держради КНР, водночас 1949-58 — міністр закорд. справ КНР (фактично залишився керівником дипломатії КНР до кінця життя). Зосередився на досягненні *визнання міжнародно-правового КНР*; 14.02.1950 підписав у Москві Договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між СРСР і КНР; узяв участь у *Женевській нараді з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954*, спільно з Дж. Неру розробив п'ять принципів мирного співіснування («*Панча шила*») і добився їх схвалення *Бандунзькою конференцією 1955*. У 1956-57, 1963-64 і 1966 здійснив тривалі дип. візити до країн Азії й Африки для налагодження міждерж. відносин. 1970-72 керував практ. заходами щодо нормалізації відносин із США («*пінг-понгова дипломатія*») та підготовкою *американсько-китайських комюніке*; наполегливо працював над подоланням негативних міжнар. наслідків «культурної революції». 13.01.1975 оприлюднив на сесії Всекитайського зібрання народних представників програму «чотирьох модернізацій» країни, що була згодом реалізована під керівництвом *Ден Сяопіна* і *Цзян Цземіня*.

В.І. Головченко

Чжоу Сяопей (03.1945, провінція Чжецзян, Китай) — китайський дипломат. Закінчив Пе-кінський ун-т. У 1969-71 — співробітник Департаменту СРСР і соціал. країн Схід. Європи МЗС КНР; 1973-79 — співробітник делегації МЗС КНР на переговорах із питань китайсько-рад, кордону; 1979-83 — аташе, 3-й секр., 2-й секр. посольства КНР у СРСР; 1983-92 — 2-й секр., 1-й секр., зав. відділом, радник Департаменту СРСР і країн Схід. Європи; 1992-94 — заст. начальника Департаменту країн Схід. Європи й Сер. Азії; 1994-97 — радник-посланник, посланник посольства КНР у Росії; 1997-98 — нач. Департаменту країн Схід. Європи та Сер. Азії. У 1998-2000 — Надзвичайний і Повноважний

ПОСОЛ КНР В Україні.

В.І. Головченко

Чичерін Георгій Валентинович (12.11.1872, с. Караул Кирсанівського повіту Тамбовської губернії — 7.07.1936, Москва) — рад. держ. діяч і дипломат. Походив зі старовинного дворянського роду. Закінчив істор.-філол. ф-т Петерб. ун-ту (1895). Працював у МЗС Російської імп. Через загрозу арешту за допомогу революціонерам на поч. 1904 емігрував і мешкав у різних країнах Зах. Європи. З 1905 — чл. РСДРП, брав участь у парт. роботі в еміграції. Після Жовтневої рев-ції 1917 повернувся в Росію, був призначений заст. наркома, а з 30.05.1918 — наркомом закорд. справ РСФРР (з 1923 — СРСР). Підписав *Брестський мирний договір між РСФРР і Центральними державами 1918*, в якому юридично визнавалась незалежність України. Виступав за розвиток мирних, у т. ч. економічних, відносин із країнами капіталізму; сформулював поняття «мирне співіснування» (див. *Мирного співіснування принцип*). Очолював рад. делегацію на *Генуезькій конференції 1922*, де був уповноважений представляти інтереси всіх тодішніх рад. республік, у т. ч. УСРР. Підписав *Рапальський договір 1922* з Німеччиною. Брав участь у *Лозаннській конференції 1922-23*. Керуючи рад. дипломатією, неодноразово порушував питання про неприпустимість «комінтернівських» закликів до повалення капіталістичних урядів країн, із якими НКЗС СРСР намагався домовлятися про співробітництво. Критикував недовіру до рад. дипломатів з боку тодішніх спецслужб. З 1926 хворів, неодноразово виїжджав за кордон для лікування, звідки писав листи керівникам СРСР про поточні завдання рад. дипломатії. У січні 1930 остаточно повернувся в Москву й через хворобу 21.07.1930 перейшов на пенсію «союзного значення». Був автором праць із міжнар. політики. Усе життя захоплювався творчістю Моцарта. У монографії Ч. досліджено творчий спадок композитора.

м.м. Білоусов

Чіано (Сіапо) Галеаццо (18.03.1903, Ліворно, Італія — 11.01.1944, Верона) — італ. держ. діяч і дипломат. Походив із знатного роду Кортелаццо. Закінчив Римський ун-т (1925). У 18 років приєднався до фаш. руху та взяв участь у поході *Б. Муссоліні* на Рим у 1922. З 1925 перебував на дип. службі, працював у дип. Представництвах Італії в Бразилії, Аргентині, Ватикані, Китаї.

Після одруження на доньці Муссоліні швидко зробив кар'єру. У 1936-43 — мін. закл. справ Італії. Активно займався втручанням у внутр. справи Іспанії, підтримуючи в громадян, війні 1936-39 генерала *Ф. Франко*. Виступив одним з ініціаторів створення осі «Берлін — Рим» й укладення *Потрійного пакту 1940*. З кінця 1942 під впливом поразок Італії в Півн. Африці почав виступати за сепаратний мир із зах. союзниками СРСР, за що в лютому 1943 був знятий із посади та відправлений у почесне вигнання — послом Італії у Ватикані. 25.07.1943 взяв участь в усуненні Б. Муссоліні від влади, але був звинувачений урядом маршала Бадольо у фінанс. зловживаннях і змушений втікати на окуповану німцями північ Італії. Розстріляний за участь в держ. перевороті проти Б. Муссоліні.

П.М. Ігнат'єв

Чіллер (СШер) Тансу (24.05.1946, Стамбул) — тур. громад.-політ, і держ. діяч. Закінчила екон. ф-т Ун-ту Богазісі (Стамбул) і курси підвищення кваліфікації Єльського ун-ту, д-р Ун-ту Коннектикут. Викладала економіку у вищих навч. закладах. 1990 вступила до правоцентристської Партії вірного шляху (ПВШ) і стала радником Прем'єр-міністра Турецької республіки *С. Деміреля* та віце-головою партії. У жовтні 1991 обрана до парламенту та призначена міністром економіки в коаліційному уряді ПВШ, наполягала на прискоренні приватизації держ. підприємств. 13.06.1993 очолила ПВШ (до 2002). 25.06.1993-12.03.1996 — перша жінка на посаді Прем'єр-міністра Турецької Республіки. Ініціювала налагодження військ.-політ. партнерства з Ізраїлем. 8.07.1996-30.06.1997 — віце-прем'єр і мін. закл. справ у проісламському уряді Н. Ербакана. Зазнала гострої критики з боку однопартійців і військ. керівництва за поступки ісламістам, водночас відзначилась конструктивною позицією щодо забезпечення культурних прав курдської МенШІНИ.

В.І. Головченко

Чналієв (Спіпаієу) Улугбек (23.10.1946, с. Ленін Жол Ленінського р-ну Ошської обл. Киргизької РСР) — киргизький громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив Моск. вище техн. уч-ще ім. Баумана. У 1971-91 — на комсомольській та парт. роботі. У 1991-93 — Постійний представник Республіки Киргизстан в Україні. У 1993-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол Киргизької Республіки в Україні.

П.М. Ігнат'єв

ЧІОНГ Тунг (Спіоп§ Тші§) (20.06.1935, провінція Кіанг Нам, В'єтнам) — в'єтнамський держ. діяч, науковець і дипломат. Має вищу техн. освіту за спеціальністю «архітектор»; кандидат наук, професор. У 1959-65 працював викладачем у Ханойському політехн. ін-ті. 1966-74 — заст. декана ф-ту архітектури Ханойського будівельного ін-ту; 1975-78 — ректор Архітектурного ін-ту в Хо-Ши-Міні, архітектор міста. У 1978-82 працював заст. начальника Головного управління з розвитку житла й міського будівництва мін-ва будівництва СРВ, дир. проектного ін-ту. 1982-92 — заст. голови Народного к-ту Ханоя, голова комісії з охорони навколишнього середовища, дир. Ін-ту планування, гол. архітектор Ханоя. У 1993-97 — Надзвичайний і Повноважний Посол Соціалістичної Республіки В'єтнам в Україні.

П.М. Ігнат'єв

ЧІССано (СпІ85апо) Жоакім Альберту (22.10.1939, Шибуту, провінція Газа, Мозамбiк) — мозамбiкський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив лицейу Лоренсу-Маркіші (сучас. Мапуту, 1960), навчався на мед. ф-ті Лісабонського ун-ту (1960-62). У 1962 вступив до маркс. Фронту визволення Мозамбіку (ФРЕЛІМО) й очолив його представництво в Парижі. 1963-69 — особистий помічник і секр. голови ФРЕЛІМО Е. Мондлане. З 1963 - чл. ЦК ФРЕЛІМО, з 1965 — секр. відділу безпеки ЦК. У 1969-74 — представник ФРЕЛІМО в Дар-ес-Саламі (Танзанія). 20.09.1974-25.06.75 — Прем'єр-міністр перехідного уряду Мозамбіку, генерал-майор. Із проголошенням незалежності країни 25.06.1975 обійняв посаду мін. закл. справ (до листопада 1986). Активно просував гнучку *зовнішню політику* Президента Народної Республіки Мозамбік (НРМ) С. Машела, що дозволяла зберігати дружні відносини з КНР і водночас розвивати тісніші зв'язки як із СРСР, так і зах. д-вами. 6.11.1986 змінив загиблого в авіакатастрофі С. Машела на посаді президента НРМ (з 30.11.1990 — Республіка Мозамбік) і голови Партії ФРЕЛІМО. Переобирався на чергові терміни 1994 і 1999 (52,29% голосів). У внутр. політиці пішов на діалог із правою збройною опозицією з Національного опору Мозамбіку (РЕНАМО), підтримуваною ПАР, і за посередництва президентів Кенії Д. Мої та Зімбabwe *Р. Мугабє* уклав у Римі 4.10.1992 мирну угоду. Прийняттям конституції 1990 запровадив у країні багатопарт.

демократію й розпочав ринкові реформи в економіці, що уможливило прийняття Мозамбіку в 1995 до *Співдружності Націй*. У 2003-04 був обраний головою *Африканського Союзу*.
в.і. Головченко

Чіфуська конвенція 1876 — двостороння угода, підписана 13.09.1876 у Чіфу (Яньтай) між Великою Британією та Китаєм під тиском брит. сторони, яка вимагала від Китаю компенсації за вбивство 21.02.1875 співробітника брит. консульства в провінції Юньнань. За Ч. к. Китай мав сплатити Великій Британії контрибуцію розміром у 200 тис. таелів та направити до Лондона офіц. місію для висловлення жалю з приводу події, що сталась. Передбачалось також відкриття для брит. торгівлі 4-х нових портів (Ічан у провінції Хубей, Уху в провінції Аньхой, Веньчжоу в провінції Чженцзянь та Пакхой (Бейхай) у провінції Гуандун). Крім того, британцям надавалась низка торг. привілеїв у провінції Юньнань. Було встановлено процедуру «змішаних судів», згідно з якою при розгляді справ про злочини проти особи чи власності брит. підданих був присутній брит. представник.
В.В. Конійка

ЧОН Ду Хван (Сьип Боо Ндуап) (18.01.1931, с. Нехонрі, провінція Півд. Кенсан, тепер Республіка Корея) — корейський військ. і держ. діяч. Нар. в селянській сім'ї. Закінчив Військову академію (1955) та спец. курси ведення партиз. війни у США. У 1961-62 — секр. із внутр. справ військ. хунти генерала Пак Чжон Хі. 1963 — керівник адміністрації корейського ЦРУ. Учасник В'єтнамської війни 1964-73, в якій командував 29-м полком каральної дивізії «Білий кінь». Генерал-майор (1978). Після вбивства змовниками 26.10.1979 Президента Республіки Корея Пак Чжон Хі був призначений офіц. керівником розслідування злочину й очолив Комітет з нац. безпеки, до якого перейшла реальна влада, а з квітня 1980 — ЦРУ Півд. Кореї в чині генерал-лейтенанта. У серпні 1980 присвоїв собі звання генерал-полковника й пішов у відставку, щоб взяти участь у презид. виборах. 1.09.1980-25.02.1988 — Президент Республіки Корея. Жорсткою екон. політикою *монетаризму* й придушенням будь-яких проявів опозиції добився стійкого позитивного *балансу зовнішньоторговельного* з більшістю зовн.-торг. партнерів, у т. ч. США, й набуття Півд. Кореєю статусу «нової індустріальної країни», що дозволило у вересні 1981 обрати Сеул місцем проведення літньої Олімпіади 1988. 1993 разом із наступником, генерал-майором Ро Де У (Президент Республіки Корея у 1988-92) постав перед судом за звинуваченням у підготовці змови та корупції й отримав смертний вирок, але був помилуваний обраним 18.12.1997 Президентом Республіки Корея колишнім дисидентом Кі Те Чжуном. Заповів своє майно д-ві та пішов у буддистський МОНАСТИр.
В.І. Головченко

Чорний Володимир Лазарович (30.12.29, с. Іван-город Христинівського р-ну Черкаської обл.) — укр. журналіст, громад.-політ. діяч. У 1960 закінчив Київ. держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. 1960-68 — літературний працівник, згодом — зав. кореспондентською мережею газети «Радянська Україна». 1968-72 — зав. відділом преси та інформації в Товаристві «Україна»; 1972-75 — інструктор відділу зарубіжних зв'язків ЦК КПУ; 1975-81 — заст. голови, 1-й заст. голови правління Товариства «Україна»; 1981-93 — нач. відділу інформації, чл. Колегії МЗС України. 1993-97 — тимчасовий повірений у справах України в Латвійській Республіці.
О.Ю. Ковтун

Чорноморський банк торгівлі та розвитку

(Віаск 8ea Тгасіе апсі Оеуеіуртеп Вапк), **ЧБТР** (В8ТОВ) — міжнар. фінанс. орг-ція в регіоні Чорноморського басейну. Заснований у 1998 на підставі угоди між країнами-членами *Організації чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)*, підписаної в Тбілісі 30.06.1994. Спів-засновниками банку стали 11 країн: Албанія, Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Румунія, РФ, Туреччина та Україна. Найбільшими акціонерами Банку є Греція, Росія й Туреччина, частка яких у статутному капіталі складає по 16,5%, а також Болгарія, Румунія та Україна (по 13,5%). Частка інших країн становить по 2%. Початковий статутний капітал банку мав 1,2 млрд. дол., планується його збільшення до 1,5 млрд. дол. Формально банк розпочав свою роботу з 1.06.1999. Центр, офіс ЧБТР знаходиться в Салоніках (Греція). ЧБТР користується всіма привілеями та імунітетами міжнар. орг-ції. Згідно з установчими док-тами він покликаний, перш за все, забезпечити фінанс. підтримку пріоритетних проектів у Чорноморському регіоні, насамперед у трансп., телекомунікаційній,

енергетичній галузях, а також у сферах захисту Чорного моря й довкілля, розвитку підприємницьких зв'язків між країнами-членами ОЧЕС тощо. Банк здійснює свої операції шляхом підтримки торг. діяльності; надання позик або участі в позиках разом з іншими міжнар. фінанс. установами; інвестування в акціонерний капітал; гарантованого розміщення коштів у цінні папери; надання техн. допомоги для розвитку інфраструктури. Керівними органами банку є Рада керуючих та Рада директорів. Рада керуючих (по одному представнику від кожної країни) на своїх засіданнях визначає головні напрямки діяльності банку, призначає його президента та розглядає і затверджує основні результати фінанс. діяльності цієї установи. Рада директорів, до якої також входять по одному представникові від кожної країни, здійснює нагляд над проведенням банком операцій відповідно до Статуту банку. ЧБТР діє на основі загальноприйнятої практики великих міжнар. банківських інституцій, зокрема стосовно фінансування проектів і надання кредитів. Вибір проектів відбувається за схемою, аналогічною ЄБРР. Кредитний комітет банку ретельно відбирає проекти для подальшого затвердження Радою директорів. Банк фінансує до 35% заг. обсягу проекту. У переважній більшості випадків ЧБТР фінансує середні за розміром проекти (бл. 10 млн. дол.). Наприкінці 1997 Україна здійснила всі внутр.-держ. процедури, необхідні для вступу до ЧБТР, та перерахувала свій внесок до початкового статутного капіталу Банку в розмірі 18,15 млн. дол. Нормативним актом, що регулює членство України в ЧБТР, є Указ Президента України від 26.02.2002 «Про забезпечення членства України у Чорноморському банку торгівлі та розвитку». Україна займає пріоритетне місце серед країн в операціях ЧБТР. Обсяг зобов'язань ЧБТР у рамках проектів в Україні складає 26% від заг. обсягу зобов'язань банку, у той час як відп. показник для всіх інших країн-членів банку становить лише 7%. Заг. сума укр. проектів ЧБТР на 2004 склала 97,5 млн. дол. Також на стадії підготовки до затвердження знаходяться ще 65 млн. дол. для укр. проектів. Кошти ЧБТР отримують такі важливі сектори економіки України, як енергетика, транспорт, порти, суднобудування, машинобудування, банки, а також експортно зорієнтовані підприємства. Впровадження таких проектів сприяє розвитку інвестиційно-інноваційної моделі розвитку

ЕКОНОМІКИ України.

Т.І. Шинкаренко

Чорноморський СОЮЗ — створюване керівництвом УНР на останньому етапі нац.-визв. змагань (1920-21) військ.-політ. об'єднання держ. утворень, що виникли на теренах постімперської Росії. З огляду на безрезультатність *Балтійських конференцій 1919-20* щодо створення *Балто-Чорноморського союзу* в складі Латвії, Литви, Естонії, Польщі, Фінляндії та України для керівництва УНР, яке після відступу решток Республіканської армії за р. Збруч 21.11.1920 остаточно втратило контроль над нац. територією, але не збиралось миритись із цим фактом, першорядного значення набуло договірно-прав. забезпечення орг-ції Ч. с. Ця ідея почала окреслюватись під час тісної співпраці дипломатів УНР та країн Чорноморського басейну на *Парижській мирній конференції 1919-20*. Згодом, за результатами обговорення на Віденській нараді послів і голів закорд. місій УНР 20.08.1920 проблеми створення Ч. с, МЗС УНР надіслало до Риги тодішньому главі укр. делегації на 4-й конференції Балтійських держав *О. Саліковському* розпорядження щодо проведення належних заходів зі скликання конференції чорноморських держав. Врешті, у таємному інструктивному листі Голови Директорії *С. Петлюри* до голови Ради Народних Міністрів *А. Ливицького* від 28.11.1920 перед урядом УНР було поставлено завдання негайно розпочати підготовчу роботу з формування військ.-політ. союзу України, Кубані, Дону, Республіки Горців Півн. Кавказу, Азербайджану, Вірменії, Грузії. Мін. зак. справ УНР *А. Ніковський* вважав за доцільне зміцнити Ч. с. «окраїнних держав» участю Греції, Румунії й Туреччини. Для орг-ції європ. й, передусім, франц. та брит. громад, думки на підтримку ідеї створення Ч. с. А. Ніковським на поч. 1921 до Парижа було відряджено *О. Шуль-гіна*. Там він мав діяти в порозумінні з прихильниками Півд.-Схід. Союзу, донцями, кубанцями й терцями. Варто зазначити, що в екзильного уряду УНР на весну 1921 з'явились певні обнадійливі підстави стосовно можливості дого-вірно-прав. оформлення Ч. с. (чи Чорноморсько-каспійського союзу); Державний центр УНР у Тарнуві перетворився у справді об'єднуючий осередок для регіональних антибільшовицьких сил. Так, 18.11.1920 у Варшаві було укладено *Військову конвенцію між УНР і Російським політичним комітетом 1920*. У січні — лютому 1921 було вироблено «Проект військової конвенції» між УНР і Великим військ. кругом Терського козачого війська, де останнім визнавалась держ. суверенність УНР; договірні сторони взаємно зобов'язувались підтримувати одна одну в спільних військ. операціях проти більшовиків і вести б-бу до остаточного їх вигнання з власних територій. Одночасно з укр.-

терськими переговорами окреслився процес порозуміння між Державним центром УНР і т. зв. «Донською демократичною групою», що оформилася в середовищі евакуйованих до Болгарії з Криму підрозділів Донського козачого корпусу як результат гострого невдоволення курсом генерала П. Врангеля й очолювалась заст. голови Донського військ, кругу полковником М. Гнилорибо-вим. 2.04.1921 у Тарнуві мін. зак. справ екзильного уряду УНР А. Ніковський і М. Гнилорибов підписали двосторонню Конвенцію про міжнародно-правове союзне об'єднання, у якій взаємно визнавалась держ. суверенність УНР та Облaсті Війська Донського. Конвенцією передбачалась можливість створення спільних офіц. представництв до інших країн та до уставов *Ligi Naцій*, укладення військ, конвенції для спільної б-би проти більшовицького уряду, фінанс. та екон. угод. Заохочений зазначеними дип. успіхами щодо договірно-прав. оформлення єдиного антибільшовицького фронту Департамент чужоземних справ МЗС УНР 21.04.1921 розіслав усім послам і головам дипмісії Загальну інструкцію у справі організації конференції і союзу Причорноморських держав. Спираючись на вже укладені союзні угоди УНР із Кубанню, Донською демокр. групою, Російським політ. комітетом Б. Савінкова та між останнім і Кубанською радою, МЗС висунуло завдання завершення договірно-прав. оформлення Ч. с. шляхом підписання аналогічних угод із демокр. урядами Грузії, Азербайджану та Вірменії, які на той час також перебували поза межами нац. територій. Тому керівники дип. представництв УНР мали зосередити свої зусилля на підготовці скликання конференції представників України, Дону, Кубані, Тереку, закавказьких республік і Російського політичного комітету для «з'ясування позицій щодо ідеї Причорноморського Союзу і здійснення спільної акції в розумній військовій операції, політичної співпраці й пропаганди». Конференція повинна була також розглянути питання фінансування згаданої акції й вироблення політ., екон. та культ. угод. З інформ. метою та для визначення можливості формування союзу д-ав балт. й чорноморського регіонів на конференцію передбачалося запросити представників Естонії, Латвії, Литви та Фінляндії, а в разі успіху зібрання не виключалась можливість приєднання до процесу Польщі та Румунії.

Головними цілями Ч. с. МЗС УНР визначило: спільну оборону проти рос. експансії на південь і схід; утвердження та зміцнення демокр. режимів у новопосталих д-вах, у т. ч. Великоросії; госп. відродження Схід. Європи; сприяння екон. відбудові України, Великоросії, Дону, Кубані та інших д-ав, «які виявлять волю до незалежного існування». З об'єктивних причин скликати конференцію Причорноморських країн Державному центрові УНР в екзилі не вдалося, але, по суті, процес договірно-прав. оформлення Ч. с. на кінець осені 1921 завершився. 23.11.1921 керівник дип. місії УНР у Стамбулі / *Токаржевський-Карашевич* і глава Комітету підтримки України О. Адясевич підписали з дип. представником уряду Грузинської Демократичної Республіки в екзилі К. Гварджаладзе проект союзної угоди. Через 5 днів, 28.11.1921, також у Стамбулі аналогічні дог-ри були укладені з представником Азербайджанської Демократичної Республіки на Паризькій мирній конференції Халілем Бей Хас-Мамедовим і депутатами парламенту Мусою Бей Рафієвим та Бахіром Бей Різаєвим, а також із членом дип. делегації Республіки Горців Півн. Кавказу на Паризькій мирній конференції Алі Ханом Кантеміром. Договірні сторони зобов'язались надавати одна одній взаємну допомогу у справі захисту незалежності й об'єднати зусилля у спільній б-бі проти РСФРР із метою «звільнення від окупації». Для цього передбачалось розроблення військ, конвенції та угод, які регулювали б двосторонні фінанс. й екон. відносини. У разі втручання у визв. б-бу *третьої держави* на боці Кремля УНР, Грузія, Азербайджан і Півн. Кавказ мали діяти проти неї спільно. Однак заг. військ.-політ. ситуація в Центр.-Схід. Європі й на Кавказі на кінець 1921 склалась не на користь поновлення успішної антибільшовицької б-би за незалежність й утвердження демокр. ладу в півд. «окраїнних державах» колишньої Російської імп. У кінцевому підсумку ідея Ч. с. залишилась НС реалізованою.

В.М. Матвієнко

«Чотири пункти» Наполеона III — умови мирного врегулювання під час *Кримської війни 1853-56*, сформульовані франц. Дипломатією 18.07.1854, після висадки союзних військ у Криму; запропоновані Росії від імені Франції, Великої Британії, Австрії та Пруссії. Умови були беззастережно ухвалені Великою Британією й Австрією, але довго не знаходили підтримки з боку Пруссії. Згодом, коли австр. війська поступово займали звільнені Росією території Молдови та Валахії, Пруссія погодилась не виступати проти умов мирного врегулювання, хоча й не підписала їх. «Ч. п.» передбачали: перехід дунайських князівств під спільний *протекторат* 5 великих д-ав — Франції, Великої Британії, Росії, Австрії і Пруссії —

та їх тимчасову окупацію австр. військами; проголошення 5 великих держав гарантами прав усіх христ. підданих тур. султана; забезпечення свободи судноплавства на р. Дунай під колективним верховним наглядом 5 великих д-ав над гирлом Дунаю; обов'язковий перегляд *Лондонської конвенції 1841*. Термін відповіді на ці вимоги перед Росією не був поставлений. Не отримавши відповідь, Франція і Велика Британія розпочали активні бойові дії проти Росії. «Ч. п.» стали основою для обговорення планів миру під час *Віденської Конференції 1855*.
В.В. Копійка

Чотиристороння угода 1971 щодо Зах. Берліна підписана 3.09.1971 в Зах. Берліні в колишній резиденції Союзної контрольної ради в Німеччині послом СРСР в НДР і послами США, Франції та Великої Британії у ФРН. Набула чинності після підписання 3.06.1972 заключного чотиристороннього протоколу міністрами закорд. справ чотирьох країн. Ч. у. визначала існуючі політ, й територ. реалії в Європі та зафіксувала, що зах. сектори Берліна «не є складовою частиною ФРН і не будуть керуватися нею і надалі». Ч. у. регулювала транзитні цивільні пасажирські й вантажні перевезення між Зах. Берліном та ФРН; визначала, що мешканці Зах. Берліна могли відвідувати НДР і її столицю на таких самих умовах, що й громадяни третіх д-ав; підтверджувала права й відповідальність зах. д-ав щодо представництва інтересів Зах. Берліна та його мешканців за кордоном. Ч. у. передбачала можливість представництва інтересів Зах. Берліна на міжнар. арені ФРН в окремих визначених сферах: у міжнар. орг-ціях, на міжнар. конференціях та в коне, обслуговуванні. Уряд ФРН повинен був встановити постійне представництво в Зах. Берліні. Ч. у. врегулювала проблему обміну ділянками територій між НДР і Зах. Берліном, передбачала розширення телефонних, телеграфних, трансп. та інших зовн. зв'язків міста шляхом досягнення домовленостей між владою Зах. Берліна та НДР. Ч. у. передбачала відкриття в Зах. Берліні ген. консульства СРСР, бюро рад. зовн.-торг. об'єднань та інших представництв. Укладення Ч. у. стало важливим кроком у врегулюванні проблеми Зах. Берліна та сприяло зміцненню стабільності в Європі.

В.Ю. Крушинський

«Чотирнадцять пунктів» Вільсона — амер. програма встановлення заг. миру, запропонована Президентом США *В. Вільсоном* у посланні Конгресу США від 18.01.1918. Визначала курс *зовнішньої політики* США на час *Першої світової війни* та в повоєнний період. «Ч. п.» були проголошені, аби перехопити ініціативу в орг-ції повоєнного миру в європ. союзників, забезпечити створення нового міжнар. порядку, гарантувавши в ньому світове лідерство США, а також нейтралізувати вплив на громадськість США більшовицького *«Декрету про мир» 1917*. Програма Вільсона передбачала: відмову від таємної дипломатії та укладання відкритих мирних дог-рів; абсолютну свободу судноплавства, зокрема у воєнний час; розвиток вільної, де можливо, безмитної торгівлі; скорочення озброєнь; врегулювання колоніальних проблем із врахуванням інтересів місцевого населення; звільнення Німеччиною та її союзниками окупованих ними рос. територій і визнання права Росії самостійно визначати шляхи свого розвитку, її входження в співтовариство вільних націй; відновлення незалежності Бельгії; повернення Ельзасу й Лотарингії Франції; виправлення кордонів Італії за нац. ознакою; надання автономії народам Австро-Угорщини; звільнення території Румунії, Сербії, Чорногорії, надання Сербії виходу до моря; надання автономії народам Туреччини та відкриття Дарданелл для суден усіх країн; створення незалежної Польщі з виходом до моря; створення всесвітньої асоціації націй із метою надання взаємних й однакових гарантій незалежності цілісності як великим, так і малим д-вам. В. Вільсон планував, що оприлюднення програми сприятиме зверненню Німеччини з проханням про мир до США. «Ч. п.» стали також засобом тиску на союзників, які не сприймали амер. «ідеалістичні» заклики до *суверенітету*, рівності, демократії, самовизначення націй. 27.09.1918 був опублікований офіц. коментар до пунктів Вільсона, який уточнював позиції США щодо повоєнного врегулювання. Перед Німеччиною висувалися жорсткіші вимоги. Знімалось питання про долю територій Німеччини та її колоній, захоплених *Антантою*. Тепер перший пункт не виключав «конфіденційної» дипломатії з «делікатних питань». Питання про роззброєння пропонувалось передати майбутній міжнар. комісії. США запевняли Британію та інші д-ви, що вони не проти колоніалізму, а пропонують лише новий похід до колоній. Пункт про Росію доповнювався пропозицією про фактичне її розчленування, щоб не допустити поширення більшовизму. Ставилось питання про можливість незалежності народів Прибалтики, України, Фінляндії. Особливо підкреслювалась роль *Ліги*

Націй, що повинна була стати фундаментом усього повоєнного порядку у світі. Прийняті союзниками під тиском США «Ч. п.» значною мірою стали підґрунтям для переговорів про укладення *Версальського мирного договору 1919*.

БМ. Гончар

Чоудхурі (Спо\усіпигу) Хумаюн Рашид (11.11.1928, Сілхет, Зах. Бенгалія, Бриг. Індія — 2001, Дакка) — бенгальський держ. діяч і дипломат. З 1953 працював у МЗС Пакистану. Після *індійсько-пакистанської війни 1971* та проголошення Народної Республіки Бангладеш очолив місію в Індії. У 1972-76 — посол Бангладеш у ФРН і за сумісництвом — в Австрії, Ватикані та Швейцарії, водночас постійний представник при *Міжнародному агентстві з атомної енергії (МАГАТЕ)* і *Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку*. У 1976-81 — посол у Саудівській Аравії й за сумісництвом — в Омані та Йорданії, водночас — постійний представник при *Організації ісламської конференції*; 1982-84 — посол у США. У 1984-85 — радник президента у закорд. справах. У 1981-82 і 1985-88 — мін. закл. справ Бангладеш; виступив фактичним ініціатором створення *Асоціації регіонального співробітництва Південної Азії*. У 1986-2001 — спікер Національної асамблеї Бангладеш. У 1986-87 обирався Головою 41-ї сесії *Генеральної Асамблеї ООН*.

П.М. Ігнат'єв

ЧугучакСЬКИЙ ПрОТОКОЛ 1883 — див. *Петербурзький договір 1881*.

Чунцінська американсько-англійсько-ки-тайська конференція 1941 - військ, консультації з питань стратегічного планування операцій союзників проти Японії; відбувались наприкінці грудня 1941 в Чунціні (Китай). Унаслідок япон. *агресії* в період із літа 1937 уряд *Чан Кайши* втратив значні території на півночі Китаю та всі важливі населені пункти на узбережжі; після захоплення Нанкіна столицю було перенесено до Чунціна на р. Янцзи. Продовження збройного опору китайських військ безпосередньо залежало від надійності та сталості постачання озброєнь і військ, матеріалів від США, Великої Британії й деяких інших д-ав. Основний обсяг військ, вантажів постачався через територію Французького Індокитаю й після встановлення фактичного япон. контролю над цим шляхом (див. *Французько-японські угоди про Індокитай 1940-41*) становище китайських військ ставало дедалі складшим. Створення механізмів для координації дій збройних сил союзників стало нагальною потребою після того, як Японія почала кампанію з метою захоплення колоній європ. д-ав, а також здійснила напад на США (див. *Перл-Харбор 1941*).

Ініціатива скликання Ч. к. належала Президентові США *Ф. Рузвельту*, який запропонував провести серію консультацій між союзниками для узгодження їхніх завдань та характеру дій проти Японії. Безпосереднім приводом для скликання Ч. к. стало обговорення заходів із захисту Бірмансько-Китайської дороги у зв'язку із загрозою її захоплення японцями. Головні засідання Конференції відбувались 17.12.1941 та 23.12.1941 за участю Чан Кайши, представників США (генерал Дж. Бретт) та Великої Британії (генерал А Уей-велл). Конференція розглянула питання стратегії союзників у континентальній Азії. Учасники Ч. к. дійшли згоди, що слабким місце япон. сил є розтягнутість їхніх сил і, відповідно, комунікацій; відтак було визначено, що стратегічне завдання союзників в Азії — нав'язувати супротивникові бойові зіткнення одночасно на всіх фронтах, щоб запобігти концентрації япон. сил для вирішального удару на одному напрямку. Одним із результатів Ч. к. стало призначення 3.01.1942 Чан Кайши головнокомандувачем союзних військ на китайському театрі воєнних дій. США та Китай домовились про значне збільшення обсягів амер. військ, допомоги. Китай зобов'язувався докласти усіх необхідних зусиль для оборони Бірмансько-Китайської дороги. Водночас учасники Ч. к. не дійшли згоди щодо спільних дій з оборони Бірми, оскільки англ. представники не дали згоди на розташування в Бірмі китайських військ.

Одночасно з Ч. к. було проведено союзницьку конференцію в Сінгапурі (18.12.1941 та 20.12.1941) з питань координації дій на Тихому океані за участю представників США, Великої Британії, Китаю, Австралії, Нової Зеландії та нідерландської колоніальної адміністрації. На цій конференції було підтверджено стратегічні домовленості Ч. к. Протягом 1942 амер.-китайські військ, консультації на високому рівні проводились у Чунціні регулярно й стали одним із центр. механізмів координації двостороннього амер.-китайського військ, та військ.-техн. співробітництва (див. *Сті-*

ЛуєЛла МІСІЯ).

В.Ю. Константинов

Чупрун Вадим Прокопович (5.01.1943, с. Рів-нопіль Волноваського р-ну Донецької обл.) — укр. громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив ф-т механізації Мелітопольського ін-ту механізації с. г-ва (1966) і ВПШ при ЦК КПУ (1978). У 1966-71 — механік відділку, гол. інженер Донецької птахофабрики (с. Рівнопіль); 1971-74 — керівник Волноваського районного об'єднання «Сільгосптехніка»; 1974-76 — 2-й секр. Волноваського райкому КПУ; 1978-88 — 1-й секр. Артемівського райкому КПУ; 1988-91 — зав. с.-г. відділу, секр. Донецького обкому КПУ. У 1991-92 — заст. ген. директора Донецького обласного держ. кооперативного ВО із садівництва; 1992-94 — голова Донецької облради народних депутатів. У січні 1995 - липні 2004 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Туркменістані. *В.М. Матвієнко*

Чхеїдзе Микола Семенович (1864, с. Пути, Кутаїської губернії, сучас. Зестафонський р-н Грузії — 7.06.1926, Левіль, Франція) — грузинський громад.-політ, і держ. діяч. 1887 закінчив Кутаїську гімназію. Навчався в Новорос. ун-ті в Одесі та Харків, ветеринарному ін-ті, однак 1888 виключений за участь у студ. заворушеннях. Повернувся на Батьківщину й поступив на держ. службу. У грудні 1892 разом із *Н. Жорданія*, *І. Ракишвілі*, *М. Цхакая* та ін. заснував першу с.-д. орг-цію в Закавказзі (Месамі-дасі). З 1898 працював у Батумі: депутат міської думи, інспектор муніципальної лікарні; співробітничав із с.-д. газетами й журналами. З 1902 — чл. Батумського с.-д. к-ту, згодом примкнув до меншовиків. Брав активну участь у рев. подіях 1905-06 в Зах. Грузії. Двічі був арештований. Депутат 3-ї (1907-12) і 4-ї (1912-17) Державних дум від Тиф-ліської губернії, голова меншовицької фракції в 4-й Державній думі. З 1915 — чл. Російської колегії ОК меншовиків. Після Лютневої рев-ції. 1917 — чл. Тимчасового комітету Державної думи (27.02-2.03.1917), голова виконкому Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів (лютий — серпень 1917), голова ВЦВК 1-го скликання (з липня 1917); учасник Державної наради в Москві (12-15.08.1917). Жовтневий переворот 1917 зустрів негативно. У лютому — травні 1918 — голова (з правами президента) Закавказького сейму. З березня 1919 — голова Установчих зборів Грузинської Демократичної Республіки. У березні 1921, після встановлення в Грузії більшовицької влади, емігрував до Франції, брав активну участь у роботі емігрантських орг-цій. Покінчив з собою.

В.М. Матвієнко

Чхенкелі Акакій Іванович (1874, Хоні Кутаїської губернії, сучас. Цулукідзе — 1959, Париж) — грузинський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив Кутаїську гімназію, навчався в Ун-ті Св. Володимира (Київ), Берліні й Лондоні. З 1898 — чл. РСДРП, меншовик, учасник рев-ції 1905-07. Депутат 4-ї Державної думи (1912-17) від Карсь-кої й Батумської областей та Сухумського округу. Під час *Першої світової війни* — «оборонець». 9.03.1917 призначений членом Особливого закавказького комітету, де зайняв посаду комісара у справах внутр. управління. На 1-му Всеросійському з'їзді рад у червні 1917 обраний членом ВЦВК, у серпні 1917 обраний членом ЦК РСДРП (об'єднаної), у вересні 1917 очолив роботу Наради грузинських нац. партій, що висунула ідею скликання Закавказького сейму. Більшовицький переворот 25.10.1917 зустрів вороже. 15.11.1917 призначений Закавказьким комісаріатом комісаром у справах МВС. 26.11.1917 обраний товаришем голови Національної ради Грузії. 18.02.1918 сформував уряд Закавказької Федеративної Демократичної Республіки (ЗФДР), у якому зайняв посади голови Ради міністрів і мін. зак. справ. Очолював делегацію ЗФДР на переговорах із Центральними державами в Трапезунді й Батумі. Із розпадом ЗФДР 26.05.1918 виголосив «Акт про незалежність Грузії» й обійняв посаду мін. зак. справ Грузинської Демократичної Республіки (ГДР). Очолював делегацію ГДР на переговорах з Абхазькою Народною радою про входження Абхазії до складу ГДР на засадах повної внутр. автономії. 28.05.1918 підписав угоду про монопольну експлуатацію Німеччиною природ. багатств Грузії. Конструктивно співпрацював із Дипломатичною місією УНР / *Красковського*. Після окупації ГДР Червоною армією в березні 1921 емігрував до Франції.

В.І. Головченко

Ш

Шамір (Зпагпiг, справжнє прiзвище Iзерниць-кий) Iцхак (1915, Рузiнов, сучас. Польща) — iзраїльський громад.-полiт, i держ. дiяч. Нар. в бiднiй ремiсничiй сiм'ї. Навчався на юрид. ф-тi Варшавського ун-ту. У 1935 емигрував до Палестини, де закінчив Єврейський ун-т в Єрусалимі. У 1937 вступив до «Іргун цвай леумі» («Національна вiйськова організація»). З 1940 — чл. керiвництва терористичної «групи Штерна» («Бiйцi за свободу Iзраїлю»), двiчі арештовувався брит. владою. Пiсля проголошення Держави Iзраїль 1948 займався пiдприємницькою дiяльнiстю, служив у Моссадi. У 1970 вступив до правої партiї «Херут». У 1973 був обраний вiд неї до кнесету, працював у комiтетi з закорд. справ й оборони. У 1977 став спiкером парламенту. Пiд час ратифiкацiї *египетсько-iзраїльського мирного договору 1979* утримувався з огляду на пункт про евакуацiю євр. поселень на Синаї. У 1980-86 — мiн. зак. справ Iзраїлю, забезпечив пiдписання Меморандуму про порозумiння щодо стратегiчної спiвпрацi мiж США та Iзраїлем й угоди про принципи вiльної торгiвлi мiж двома д-вами, сприяв вiдновленню *дипломатичних вiдносин* iз тими африк. д-вами, що розiрвали їх пiсля *арабо-iзраїльської вiйни 1973*. Пiсля *Лiванської кризи 1982* iнiцiював укладання 17.05.1983 iзраїльсько-лiванської мирної угоди. 10.10.1983-14.09.1984 i 20.10.1986-13.07.1992 -Прем'єр-мiнiстр Держави Iзраїль. На мiжнар. аренi виступав за змiцнення стратегiчних союзницьких вiдносин зi США. У 1989 добився дозволу на вiльну євр. емиграцiю з СРСР, взяв активну участь у пiдготовцi й проведеннi *Мадридської мирної конференцiї по Близькому Сходу 1991*. Пiсля поразки партiї «Лікуд» на парл. виборах 1992 склав повноваження її лiдера та вiдйшов
ВІД ПОЛІТ. ДІЯЛЬНОСТІ.

В.І. Головченко

Шанхайська організація співробітництва (ШОС) — мiжнар. субрегіональна орг-ція, до складу якої входять Казахстан, Киргизія, Китай, Росія, Таджикистан та Узбекистан. Утворена на самiтi 6 країн 14-15.06.2001 в Шанхаї. Спiвробiтництво мiж країнами-членами ШОС базується на принципах взаємної вигiдності, рiвності, поваги до iнтересiв одна одної, досягнення взаєморозумiння шляхом консенсусу та добровiльної згоди виконувати домовленостi, яких досягнуто. Завданнями ШОС проголошено: змiцнення взаємної довіри, дружби та добросусiдства мiж країнами-учасницями; сприяння ефективному спiвробiтництву мiж ними в полiт., торг.-екон., енергетичнiй, наук.-техн., культ., освiтнiй, екологiчнiй та iнших сферах; пiдтримка та забезпечення миру, безпеки i стабiльностi в рiгiонi. Регiональне екон. спiвробiтництво в межах ШОС спрямоване на: визначення екон. взаємодоповнюваностi країн-учасниць; розширення обсягiв торгiвлi та iнвестицiй; покращання торг. та iнвестицiйного клiмату; створення умов для поступового здiйснення вiльного пересування товарiв, капiталiв, послуг i технологiй; гармонiзацiю нац. законодавчих актiв, що регулюють зовн.-екон. дiяльнiсть; створення та розвиток механiзмiв здiйснення рiгiонального екон. спiвробiтництва. Головними органами ШОС є Рада глав держав, Рада глав урядiв, Рада мiнiстрiв закордонних справ та Рада нацiональних координаторiв. Робочими мовами ШОС є російська та китайська. Постiйно дiючий Секретарiат ШОС знаходиться в Пекiнi (КНР).

ШОС виникла на базі «Шанхайської п'ятірки» — міждерж. форуму, що склався у зв'язку з підписанням Казахстаном, Киргизією, Китаєм, Росією й Таджикистаном угод про зміцнення довіри у військ. сфері (Шанхай, 26.04.1996) та про взаємне скорочення збройних сил у районі кордону (Москва, 23.04.1997). На саміті в Алмати в липні 1998 країни-учасниці домовились про розширення процесу взаємних консультацій із проблем регіональної та заг.-азійської безпеки, налагодження широкого й довгострокового співробітництва у сферах торгівлі, економіки, енергетики, а також щодо спільної б-би з *тероризмом міжнародним*, етносепаратизмом, реліг. екстремізмом, міжнар. злочинністю. Із 2000 провадяться регулярні зустрічі міністрів оборони й керівників органів охорони правопорядку та спец. служб («Бішкекська група»). У 2001 країни-учасниці ШОС підписали Конвенцію про б-бу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом, згідно з якою для сприяння координації та взаємодії в б-бі з цими загрозами створено Регіональну антитерористичну структуру (РАТС), що в 2002 отримала статус постійно діючого органу ШОС. Штаб-квартира РАТС знаходиться в Ташкенті (Узбекистан).

В.Ю. Константинов

Шаповал Микита Юхимович (26.05.1882, с. Сріблянка Бахмутського повіту Катеринославської губернії — 25.02.1932, Ржевниці поблизу Праги) — укр. громад.-політ., і держ. діяч, соціолог. Нар. в заможній селянській сім'ї. Закінчив Ново-Ілхувську лісничу школу (1900), Чугувське юнкерське піхотне уч-ще (1906). Навчався на істор.-філол. ф-ті Харківського ун-ту (1907-08) і в Київ, комерційному ін-ті (1917). У 1901-05 — чл. РУП, потім став співзасновником УПСРі членом ЦК злигшя 1917.1909-14 — видавець і співредактор самостійницького журналу «Українська хата». У 1911-17 працював лісоводом у приватних маєтках. Після Лютневої рев-ції 1917 — київ, повітовий комісар Тимчасового уряду й заст. голови Київ, земської управи, голова Всеукраїнської лісової спілки, чл. Центральної Ради та Малої ради від УПСР. Був членом комісії законодавчих внесень, виконував дип. доручення *М. Грушевського* на переговорах із Тимчасовим урядом. 2.12.1917-16.01.1918 — ген. секретар пошт і телеграфу. За гетьманату *П. Скоропадського* — чл. президії й голова комісії з міжнар. питань опозиційного Українського нац. союзу, один з організаторів антигетьман-ського повстання під проводом Директорії. 26.12.1918-13.02.1919 — міністр земельних справ в уряді *В. Чехівського*. У лютому 1919 виїхав до Швейцарії як *аташе* дип. місії УНР, потім працював секретарем дип. місії УНР у Будапешті. Із жовтня 1919 — радник Директорії з культ.-просвітницьких питань у Празі. За підтримки *Т. Масарика* розвинув жваву громад.-політ. й культ. діяльність: спільно з *М. Галаганом* створив Український громад. комітет (1921-25); виступив співзасновником Української госп. академії в Подєбрадах (1922), Українського високого пед. ін-ту ім. М. Драгоманова в Празі (1923), Українського соціол. ін-ту (1924); видавав і редагував щомісячник «Нова Україна» (1922-28); гостро критикував як прорад. Закордонну делегацію УПСР *М. Грушевського*, так й екзильний уряд УНР *А. Лівіцького*.

Теори: «Революційний соціалізм на Україні» (1921), «Військо і революція» (1923), «Шлях визволення. Суспільно-політичні нариси» (1923); «Большевизм Ізраїля» (1925), «Українська соціологія» (1927), «Засади української визвольної програми» (1927), «Велика революція й українська визвольна програма» (1928), «Національна справа на Сході Європи» (1928), «Занепад УНР» (1928), «Загальна соціологія» (1930), «Система політичних наук і соціографія (Народознавство)» (1932), «Міжнародне становище українського народу» (1934), «Соціологія українського відродження» (1936), «Гетьманщина і Директорія» (1958).

В.І. Головченко

Шаповал Петро Дмитрович (1.03.1948, с. Жовтнєве Чернігівської обл.) — укр. громад.-політ., та держ. діяч. У 1981 закінчив Київ, ін-т народного госп-ва ім. Д.С. Коротченка, 1987 — Вищу парт. школу при ЦК КПУ. Трудову діяльність розпочав у 1967 помічником бригадира тракторної бригади на Чернігівщині. Служив у Збройних силах СРСР, працював учителем середньої школи. 1972-77 — займав керівні посади в авто-підприємствах Городянського р-ну Чернігівської області; 1977-85 — заст. голови, голова Городянського міськвиконкому Чернігівської області; 1985-86 — заст. завідувача відділом Чернігівського обкому КПУ; 1986-90 — 1-й секр. Щорсів-ського райкому КПУ Чернігівської області. У квітні — серпні 1991 — 1-й секр. Чернігівського обкому КПУ; 1990-94 — заст., 1-й заст. голови Чернігівської обласної ради народних де-путатш, голова обласного комітету «Облагротех-сервіс»; 1994-98 — голова Чернігівської обласної ради народних депутатів, обласного виконавчого комітету та обласної держ. адміністрації; 1998-2001 — голова Чернігівської обласної ради народних депутатів. У 2000 — липні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Киргизькій Республіці. Указом Президента України від 18.08.2003 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Республіці Білорусь.

В.М. Матвієнко

Шарет (8пагегі, справжнє прізвище Черток) Моше (1894, Херсон - 7.07.1965, Тель-Авів) — ізраїльський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї реліг. фанатика, який переїхав зі своєю сім'єю до Палестини в 1906 під впливом євр. погромів в Російській імп. Закінчив євр. школу в Тель-Авіві. У роки *Першої світової війни* служив у тур. армії, став офіцером. По її закінченні виїхав до Лондона, де навчався в Школі економіки та політ, наук. Повернувся до Палестини в 1925 і став членом редакції газети «Давур» («Слово»). Під час *Другої світової війни* агітував євреїв вступати до брит. збройних сил і взяв активну участь у формуванні євр. бригади; активно пропагував ідею поділу Палестини на дві частини та створення євр. д-ви. У 1948-56 — мін. зак. справ, 7.12.1953-2.11.1955 — Прем'єр-міністр Держави Ізраїль. 1949 обраний до кнесету від правлячої МАПАЙ (Партії робітників Ізраїлю). Із часом радикальні погляди Ш. еволюціонували й він перетворився на прибічника мирного урегулювання Бл.-схід. конфлікту. Під час підготовки Ізраїлю до англ.-франц.-ізраїльської агресії на Синаї 1956 (див. *Суецька криза 1956*) відправлений *Д. Бен-Гу-ріоном* у відставку за пацифістську позицію й відмову підтримати військ, операцію дип. засобами. Після цього займався видавничою справою та був обраний головою Єврейського агентства.

Твори: «Веслувальник в Азії» (1957), «В час націй» (1958), «Книжечка поетичних перекладів» (1965), «Потьмяніле світло» (1966), «Політичний словник» (А-Е, 1968-79), «Словник персоналій» (А-Н, 1978), «Ми зустрінемося і, можливо, ні» (1998).

Т.М. Ігнат'єв

Шариф (ЗпагіГ) Наваз (25.12.1949, Махор, Пакистан) — пакистанський громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї переселенця з Кашміру. Закінчив юрид. ф-т Пенджабського ун-ту в Лахорі. Займався бізнесом. У 1977 вступив у публічну політику й 1981 був призначений міністром фінансів провінції Пенджаб. У 1985 обраний до нижньої палати парламенту Пакистану. У 1985-88 — гол. міністр провінції Пенджаб. Восени 1988 очолив правоцентристський Ісламський демократичний альянс (ІДА), після перемоги якого на дострокових парл. виборах 1990 став Прем'єр-міністром Ісламської Республіки Пакистан (6.11.1990-18.04.1993). Основну увагу приділяв оздоровленню економіки шляхом приватизації нерентабельних держ. підприємств і залучення прямих закорд. інвестицій. Засудив *анексію* Кувейту Іраком 1990, що сприяло політ, зближенню Пакистану та країн Перської затоки. Вдруге очолював уряд 17.02.1997-12.10.1999, санкціонував проведення 1998 ядерних випробувань, що фактично перетворили Пакистан на ядерну д-ву. Був усунений від влади нач. Генштабу армії Пакистану *П. Мушаррафом*.

П.М. Ігнат'єв

Шарк (5пац) Мухаммед Хасан (17.07.1925, волость Анардара провінції Фарах, Афганістан) — афган. громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Закінчив мед. ф-т Кабульського ун-ту (1953). Займався лікарською практикою. 1953-63 очолював канцелярію прем'єр-міністра *М. Дауда*. Після його усунення також подав у відставку, але з поверненням *М. Дауда* до влади 17.07.1973 і встановленням респ. режиму увійшов до складу Центр, комітету республіки, був заст. прем'єр-міністра. 1977-78 — посол Республіки Афганістан в Японії, 1980-86 — посол Демократичної Республіки Афганістан в Індії. 1987 очолив Управління у справах біженців і репатріантів, був призначений віце-прем'єром і головою Державного комітету у справах біженців та репатріантів, членом президії Вищої комісії з нац. примирення. 26.05.1988-21.02.1989 - безпарт. Прем'єр-міністр Республіки Афганістан; забезпечив дотримання графіка виведення рад. військ до 15.02.1989. Подав у відставку у зв'язку з запровадженням надзвичайного стану президентом *НаДЖИбуЛЛОЮ*.

В.І. Головченко

Шаров Ігор Федорович (10.08.1961, с. Скалів-ські Хутори Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.) — укр. громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив Кіровоградське мед. уч-ще (1980), істор. ф-т Кіровоградського пед. ін-ту (1987) й екон. ф-т Академії праці і соц. відносин (1998); кандидат істор. наук (1996). У 1980-82 проходив службу в Збройних силах СРСР. З 1985 — голова профкому, з 1988 — викладач кафедри сусп. наук Кіровоградського пед. ін-ту. 1989-93 — аспірант Київ. пед. ін-ту інозем. мов. 1993-94 — ген. директор фірми «Інкопмарк» (Кіровоград). 1994-96 — 1-й віце-президент акціонерного держ. підприємства — корпорації «Республіка». У лютому - червні 1996 — голова правління АТЗТ «Інтергаз» (Київ). У жовтні 1996 — січні 1997 — постійний представник Президента України у ВР України. Із січня 1997 — радник Президента України. У травні — грудні 1998 — заст. міністра КМ України. Народний депутат України 2-го, 3-го та 4-го скликань. У грудні 1995 — травні 1998 — чл. Комітету ВР

України з питань паливно-енергетичного комплексу, транспорту і зв'язку, чл. групи «Конституційний центр». У лютому — березні 1999 — чл. Комітету ВР України з питань охорони здоров'я, материнства та дитинства. У березні 1999 - квітні 2002 — чл. Комітету ВР України у закорд. справах і зв'язках із СНД (з 2000 — Комітет ВР України у закорд. справах), чл. фракції НДП. Із січня 2000 — керівник групи «Трудова Україна». З червня 2002 — чл. Комітету ВР України з питань бюджету. З липня 1998 — чл. Міжвідомчої комісії з питань місцевого самоврядування при КМ України. З квітня 2000 — чл. Комісії держ. нагород та геральдики, з жовтня 2000 — чл. Ради НБУ. З 2004 — голова Спостережної ради *Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Нагороджений орденами «За заслуги» III ст. (1997), II ст. (1999).

Твори: «Повірити в себе», «Сьогодні творить майбутнє», «100 видатних імен України» (1999), «Сто сучасників: роздуми про Україну» (2002).
Л.В. Губерський

Шарон (8Багон) Аріель (1928, Кфар Малал, Палестина) — ізраїльський військ, громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив брит. штабний коледж у Кемберлі (1957), юрид. ф-т Єврейського ун-ту в Єрусалимі (1966). У 1942 вступив до загонів самооборони «Хагана». З 1948 — на дійсній військ, службі. Створив й очолював спец. команду для проведення антитерористичних операцій; командував десантною та піхотною бригадами, бронетанковою дивізією; очолював Півн. й Півд. командування ЦАХАЛ. Звільнився в запас у 1973 у званні генерал-майора. У 1975-76 — радник із питань безпеки Прем'єр-міністра Держави Ізраїль / *Рабина*. У 1977-81 — міністр с. г-ва в уряді *М. Бегіна*, активно налагоджував агр. співпрацю з АРС. У 1981-83 — міністр оборони, зазнав звинувачень опозиції в причетності до військ, злочинів ЦАХАЛ під час *Ліванської кризи 1982*. У листопаді 1981 підписав першу угоду про стратегічне партнерство Ізраїлю зі США. У 1983-84 — міністр без портфеля; 1984-90 — міністр торгівлі та промисловості; 1990-92 — міністр житлового будівництва й голова міністерського к-ту з імміграції та абсорбції; 1992-96 — чл. комітету кнесету з закорд. справ й оборони. У 1996-98 — міністр нац. інфраструктури, активно заохочував спільні проекти з Йорданією, Єгиптом і Палестинською автономією. У 1998-99 — міністр закорд. справ в уряді *Б. Нетаньяху*, працював над довготерміновим урегулюванням регіональної водної кризи. У вересні 1999 очолив партію «Лікуд», яку привів до перемоги на парл. виборах 6.02.2001. З 7.03.2001 — Прем'єр-міністр Держави Ізраїль; прибічник твердої лінії у стосунках із Палестинською автономією й силового викорінення фундаменталістського тероризму. 4.06.2003 в Акабі (Йорданія) підписав із Прем'єр-міністром Палестинської автономії Махмудом Аббасом (Абу Мазеном) угоду про принципи мирного врегулювання («*Дорожня карта*»), що передбачає створення незалежної Палестинської держави в кордонах, які склались унаслідок *арабо-ізраїльської війни 1948-49*.

В.І. Головченко

ШастрІ (Зпазігі) Лал Бахадур (2.10.1904, Муг-халсарай, сучас. шт. Уттар-Прадеш, Індія — 11.01.1966, Ташкент) — інд. громад.-політ., і держ. діяч. Нар. в сім'ї вчителя. Закінчив Бенареський ун-т. У 1921 приєднався до руху громадян, непокори, очолюваного М. Ганді, вступив до Індійського національного конгресу (ІНК); кілька разів ув'язнювався брит. колоніальною владою. У 1935-38 — ген. секретар комітету ІНК в Уттар-Прадеші. З 1951 — ген. секретар ІНК, близький соратник *Дж. Неру*. У 1947-52 — міністр регіонального уряду Уттар-Прадешу; 1952-56 — міністр залізничного транспорту федер. уряду Індії; 1957-61 — міністр промисловості й торгівлі; 1961-63 — міністр внутр. справ. Після смерті Дж. Неру став лідером парл. фракції ІНК і був призначений Прем'єр-міністром Республіки Індія (9.06.1964-11.01.1966), міністром зак. справ, міністром з питань ядерної енергії й головою Планової комісії. В умовах загострення відносин із КНР, спричиненого першим китайським ядерним випробуванням 16.10.1964, офіційно заявив про можливість розроблення Індією атомного вибухового пристрою для застосування «виключно в мирних цілях», паралельно виступивши з низкою ініціатив щодо нерозповсюдження ядерної зброї. Для урегулювання наслідків *індійсько-пакистанської війни 1965* погодився на посередництво Прем'єр-міністра СРСР О. Косигіна й разом із Президентом Пакистану *Айюб Ханом* підписав *Ташкентську декларацію 1966*. Помер від серцевого нападу НаСтупного ДНЯ.

В.І. Головченко

ШаттІ (Сбайу) Хабіб (9.08.1916-6.03.1991, Туніс) — туніський держ. діяч і дипломат. Активний учасник нац.-визв. руху 30 — 50-х ХХ ст. 1956-57 — заст. голови Національних зборів Тунісу; 1957-59 — посол Туніської Республіки в Лівані, Сирії та Іраку, 1959-62 — у Туреччині

й Ірані, 1962-64 — у Великій Британії, 1964-70 — у Марокко, 1970-72 — в Алжирі. У 1972-74 — директор кабінету Президента Туніської Республіки *Х. Бургіби*; 191А-П — мін. закл. справ Тунісу; 1979-84 — ген. секретар, з грудня 1984 — почесний голова *Організації ісламської конференції*.

В.І. Головченко

Шафіров Петро Павлович (1669, Москва -1.03.1739, Петербург) — рос. держ. діяч і дипломат, барон (з 1710). Нар. в сім'ї перекладача *Посольського приказу*. З 1691, як і батько, служив перекладачем. Увійшов до складу *Великого посольства 1697-98*, в якому зблизився з *Петром І*. З 1703 — таємний секр. при канцлері *Ф. Головіні*, з 1709 — віце-канцлер і керуючий поштами. Уклав *Прутський мир 1711* і залишився в Стамбулі одним із заручників його дотримання. Разом із М. Шереметьєвим підписав *Адріанопольський мирний договір 1713*. Брав участь у виробленні антишведських союзних дог-рів із Річчю Посполитою й Данією (1715), Пруссією та Францією (1717). У 1717-23 — віце-президент *Іноземних справ колегії*, займався підготовкою *Ніштадтського мирного договору 1721*. Унаслідок б-би двірцевих угруповань був звинувачений у казнокрадстві й засуджений до смертної кари, заміненої довічним засланням, яке відбував у Нижньому Новгороді. Після смерті Петра І був повернутий до Петербурга та призначений президентом Комерц-колегії. У 1730-32 — посол Російської імп. у Персії, де уклав *Рештський договір від 21.01(1.02).1732* про встановлення *консульських відносин* і повернення Росією Персії півд. узбережжя Каспійського

Мор'я.

В.І. Головченко

Шахалілов (8пакпаШоу) Шамансур (1949, Ташкент) — узбецький дипломат і науковець. Закінчив істор. ф-т Ташкентського держ. ун-ту (1973), д-р істор. наук. У 1973-85 — лектор, керівник лекторської групи, заст. директора Ташкентського істор. музею; 1985-87 — старший наук, співробітник Ін-ту історії партії; 1987-89 — старший викладач ВПШ при ЦК Компартії Узбекистану; 1989-90 — лектор ЦК Компартії Узбекистану; 1990-92 — дир. Ін-ту сусп.-політ. проблем. У 1992-93 — радник, радник-посланник посольства Узбекистану в Росії; 1993-94 — зав. сектором Ін-ту стратегічних і міжрегіональних досліджень, заст. начальника Управління країн СНД МЗС Узбекистану; 1994-98 — посол Узбекистану в РФ. У 1998-2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Узбекистан

в Україні.

ТІМ. Ігнат'єв

Шахрай Василь Матвійович (11.02.1888, с. Харківці Пирятинського повіту Полтавської губернії - 1919, Краснодар, Росія) — укр. громад.-політ. діяч, один із теоретиків націонал-кому-нізму. Нар. в селянській сім'ї. Освіту здобув у Феодосійській учительській гімназії (1907) та Комерційному ін-ті в Санкт-Петербурзі. З 1913 — чл. РСДРП, активний учасник встановлення більшовицької влади в Україні: на Всеукраїнському з'їзді рад у Харкові (24-25.12.1917) виступив із доповіддю «Самовизначення України»; був чл. ЦВК рад України та його уряду — Народного Секретаріату, очолював секретарство військ. справ; входив до складу делегації «радянської УНР» на *Брестських мирних переговорах 1917-18*. На Таганрозькій парт. нараді (квітень 1918) проводив ідею створення незалежної від РКП(б) укр. комуніст. партії. Автор книг «Револуція на Україні» та «До хвилі. Що діється на Україні і з Україною» (остання у співавторстві з С. Мазлахом), а також передмови до збірки праць *В. Леніна*, де обстоював право України на самостійність і незалежність. Постановою ЦК КП(б)У від 9.03.1919 разом із С. Мазлахом виключений із партії, написані ними книги були вилучені з бібліотек. Працював у рад. підпіллі в тилу білих. Схоплений і замордований денікінською КОНТРРОЗВІДКОЮ.

М.С.Дорошко

Швабський СОЮЗ МІСТ — коаліція, створена 1376 швабськими містами, до яких згодом приєдналися міста Франконії (загалом бл. 90 міських общин). Мав на меті захист самостійності та спільних інтересів у б-бі проти *Священної Римської імперії* Рі князів. У 1381 Швабський союз об'єднався із Союзом рейнських міст (Франкфурт, Майнц, Шпейер, Вормс, Страсбург та ін.) у протистоянні спробам імператора Священної Римської імп. Карла IV збільшити податки з міст. Спільними зусиллями міста намагались протистояти спробам князів, яких підтримував імператор, ліквідувати міське самоврядування. У цій б-бі союзам міст було завдано поразки, і наприкінці XIV ст. Ш. с. м. розпався, а міста підкорились Владі КНЯЗІВ.

О.А.

Борділовська

ШВЕДСЬКО-НОРВЕЗЬКА УНІЯ — об'єднання Швеції та Норвегії під владою шведського короля; мала характер особистої унії. Ще в 1812 Швеція заручилась підтримкою Росії щодо приєднання Норвегії. Велика Британія та Росія погодились на майбутню шведсько-норвезьку унію, що було зафіксовано в спец. угодах зі Швецією (3.03.1813 та 23.04.1813 відповідно), які уточнювали умови приєднання Швеції до 6-ї *антифранцузької коаліції* та залучення її збройних сил до активних бойових дій проти *Напо-леона I* в Півн. Німеччині. Данія, що перебувала в союзі з наполеонівською Францією, зазнала поразки у війні 1813-14 зі Швецією й за дансько-шведським Київським мирним дог-ром (14.01.1814) передала Норвегію під владу Швеції. Норвежці, протестуючи проти умов укладеного без їх участі дог-ру, проголосили 19.02.1814 Норвегію незалежною д-вою. 17.05.1814 на установчих зборах в Ейдсволлі було ухвалено норвезьку конституцію та обрано дансь-кого принца Крістіана Фредеріка королем Норвегії. Але вже в липні 1814 шведським військам вдалося встановити контроль над Норвегією, і 14.08.1814 в Моссі (Норвегія) за результатами переговорів про перемир'я було укладено шведсько-норвезьку конвенцію. За її умовами воєнні дії припинялись, Христіан Фредерік зрікався норвезького трону, між двома д-вами встановлювалась особиста унія, яка здійснювалась шведським королем. Швеція також гарантувала норвезьку конституцію зі змінами, що випливали з факту встановлення унії. 4.11.1814 норвезький стортинг визнав шведського короля Карла XIII норвезьким королем та проголосив Норвегію незалежним та неподільним королівством, об'єднаним зі Швецією в особі єдиного короля. Норвегія зберігала *автономію* у внутр. справах, але втрачала право на самостійне ведення *зовнішньої політики*.

Наприкінці XIX ст. відносини між Швецією та Норвегією загострились, внаслідок чого стортинг висунув вимогу про встановлення окремих норвезьких консульств за кордоном (що було передбачено конституцією) та збільшив митні збори на кордоні зі Швецією, а шведський уряд, у свою чергу, вдався до торг. санкцій. Спроби врегулювати розбіжності шляхом переговорів не призвели до позитивного результату, і в лютому 1905 з ініціативи норвезької сторони переговори було припинено. 23.05.1905 стортинг ухвалив рішення про створення незалежних норвезьких консульств за кордоном, на яке шведський король наклав вето. У відповідь 7.06.1905 стортинг проголосив шведського короля як такого, що втратив норвезьку корону, а сам акт про шведсько-норвезьку унію — скасованим. Шведський ріксдаг 20.06.1905 погодився розпочати переговори про вихід Норвегії з унії за умови, що за це висловиться на плебісциті більшість норвежців. 13.07.1905 у Норвегії було проведено плебісцит, на якому абсолютна більшість учасників висловились за скасування унії. 31.08.1905 у Карлстаді (Швеція) відкрилась конференція представників Швеції та Норвегії з метою з'ясування умов розриву унії. 23.09.1905 за її результатами було підписано шведсько-норвезьку угоду про скасування унії. Сторони домовились передавати всі суперечки, які не вдасться врегулювати шляхом переговорів між двома д-вами, на розгляд *арбітражу міжнародного* в Гаазі. Крім того, було погоджено про створення з обох сторін шведсько-норвезького кордону 15 км нейтральної зони, а також про знищення усіх фортець у цій смузі на території Норвегії. Швеція отримала право на безмитний транзит товарів територією Норвегії. 9.10.1905 стортинг ратифікував угоду. 2-19.10.1905 на надзвичайній сесії ріксдаг також ратифікував Карлстадську угоду та звернувся до короля Оскара II із проханням визнати Норвегію як незалежну д-ву.

В.Ю. Константинов

Шебеші (8еБезі) Ференц (?-?) — угорський феодал, дипломат трансільванського кн. Юрія II Ракоці. У липні 1656 прибув до Чигирин, де провів переговори з *Б. Хмельницьким* щодо укладання *українсько-трансільванського союзного договору 1656*, які увінчались підписанням диплому, в якому гетьман і козацька старшина зобов'язались не зв'язуватися з ворогами трансільванського князя. У червні-серпні 1657 вдруге відвідав Чигирин і провів переговори про взаємини Війська Запорозького з Трансільванією та Королівством Швеція. Щоденник про другу подорож, *вірчі грамоти* й інструкції трансільванського уряду, дані Ш., опубліковані Ш. Сіладі в «Пам'ятках історії Угорщини. Серія I, т. 23» (Будапешт, 1874) і є цінними джерелами дип. історії України.

В.І. Головченко

Шевальє (Шеуаіієр) П'єр (?-?) — франц. військ. діяч і дипломат, радник королівського монетного двору в сер. XVII ст. На завершальному етапі *Тридцятилітньої війни 1618-48* брав участь у бойових діях у Фландрії. У 1646 командував 2,4-тис. загоном добровольців із Речі Пос-

политої, ймовірно козаків, під час облоги утримуваного іспанцями Дюнкерка. У 1648-52 — секр. посольства Франції в Речі Посполитій. Перший зах.-європ. історіограф Української нац. рев-ції 1648-76.

Твори: «Розвідка про козаків», «Розвідка про землі, звичаї, управління, походження та релігію козаків», «Розвідка про перекопських татар», «Історія війни козаків проти Польщі» (написані 1653-63, видані франц. мовою 1663, 1668 і 1852, англ. — 1672).

В.І.Головченко

Шеварднадзе Едуард Амвросійович (25.01.1928, с. Маматі Ланчхутського р-ну Грузинської РСР) — грузинський громад.-політ, і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї сільського вчителя. Закінчив партшколу при ЦК Компартії Грузії (1951) та істор. ф-т Кутаїського пединституту (1960). З 1946 — на комсомольській роботі. У 1957-61 — 1-й секр. ЦК ЛКСМ Грузії, 1965-72 — міністр внутр. справ Грузинської РСР, 1972-85 — 1-й секр. ЦК Компартії Грузії. У 1985 був призначений *М. Горбачовим* мін. закл. справ СРСР. На цій посаді активно реалізував політику «нового мислення» на міжнар. арені, що сприяло завершенню *«Холодної війни»*, підписанню *Женевських угод про врегулювання в Афганістані 1988*, інтенсифікації обмеження стратегічних озброєнь процесу, укладенню *Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини 1990*. Розпочалося встановлення нових відносин із країнами Центр, та Схід. Європи в умовах зростання незадоволення останніх участю у *Варшавському договорі 1955* й *Раді економічної взаємодопомоги*. Зазнав критики з боку частини військ, й парт, керівництва СРСР і 20.12.1990 подав у відставку. За кілька тижнів до розпуску СРСР знову став мін. закл. справ, а згодом повернувся в Грузію. 10.03-6.11.1992 — Голова Державної ради, 6.11.1992-26.11.1995 — Голова Парламенту, 26.11.1995-23.11.2003 — Президент Грузії; залишив Посаду ПІД ТИСКОМ ОПОЗИЦІЇ.

М.М. Білоусов

Шевель Георгій Георгійович (9.05(11.12).1919, Харків - 17.07.1989, Київ) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Закін. 1941 філол. ф-т Харків, ун-ту. Брав участь у бойових діях Великої вітчизняної війни 1941-45. У 1944-46 — секр. Львів, обкому ЛКСМУ; 1946-50 — секр., 1950-54 - 1-й секр. ЦК ЛКСМУ; 1954-61 -2-й секр. Київ, міськкому КПУ, секр. Київ, обкому КПУ; 1961-70 — зав. відділу пропаганди та агітації ЦК КПУ. 10.08.1970-18.11.1980 - мін. закл. справ УРСР. Проводив політику зміцнення зовн.-політ, відомства професійними кадрами. Очолював делегації УРСР на міжнар. форумах; готував заяви та проекти резолюцій в *Організації Об'єднаних Націй*; керував діяльністю Постійних представництв УРСР при ООН, ЮНЕСКО, інших міжнар. орг-ціях у Женеві та Відні; добився активізації діяльності УРСР в *Європейській економічній комісії ООН, Міжнародній організації праці (МОП)*; дбав про популяризацію України у світі. За його керівництва МЗС УРСР представники республіки 37 разів обирались, призначались до керівних структур міжнар. орг-цій і конференцій, 287 разів вносили поправки, проекти резолюцій, робили спільні заяви. Безпосередній учасник 21-ї сесії *Генеральної Асамблеї ООН* та Надзвичайної спец. сесії ГА ООН. Керівник делегацій УРСР на 25-30-й чергових сесіях, а також на 4-й, 7-й та 10-й спец. сесіях ГА ООН; виступав 15 разів. У 1975 делегація УРСР спільно з делегаціями СРСР, Болгарії, НДР, Польщі, Угорщини та ЧССР внесла ряд важливих пропозицій до тексту «Міжнародної стратегії розвитку», в основі яких були тези щодо поглиблення процесу розрядки та розвитку всебічної співпраці між країнами. Того ж року на 7-й спец. сесії ООН з екон. питань вніс у робочий документ «Розвиток і міжнародне економічне співробітництво» поправку, що стосувалась усунення нерівності й несправедливості в екон. відносинах і ліквідації розриву між розвиненими д-вами та країнами «третього світу». З 1970 УРСР брала плідну участь у роботі Спеціального комітету ООН проти *апартеїду*, а постійний представник республіки при ООН, відтоді незмінно обирався головою комітету. На Лондонській конференції із попередження забруднення морів 1973 було схвалено пропозицію УРСР, СРСР, Болгарії та Румунії щодо визнання Чорного моря особливим районом. Керував делегаціями УРСР на Монреальській конференції 1971, присвяченій б-бі проти незаконних актів, спрямованих проти безпеки цивільної авіації; Конференції ООН із питання про давність позову в міжнар. купівлі-продажу товарів (Нью-Йорк, 1974); Лондонській конференції 1974 про охорону людського життя на морі; Всесвітній конференції в межах Міжнародного року жінки (Мехіко, 1975), де представник УРСР був обраний заст. голови; Міжурядовій конференції щодо створення всесвітньої системи наук, й техн. інформації. Протягом 70-х ХХ ст. УРСР підписала та ратифікувала 64 міжнар. док-ти, серед яких Договір про заборону розміщення на дні морів та океанів і в його надрах ядерної зброї масового знищення (1.03.1971), *Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права 1973*, *Віденська конвенція про представництво держав в їхніх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру 1975*,

Міжнародна конвенція електрозв'язку (15.12.1976), Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 про захист жертв війни (9.12.1977), Конвенція про психотропні речовини 1971 (27.10.1978) та ін. Ініціював створення Ін-ту світової економіки і міжнар. відносин АН УРСР. Був депутатом Верховної Ради УРСР, неодноразово обирався чл. ЦК КПУ. Нагороджений бойовими і трудовими орденами СРСР, медалями. Автор публікацій із питань зовн. політики та МІЖНар. ВІДНОСИН.

Д.В. Табачник

Шевченко Іван Денисович (2.02.1935, с. Княжичі Броварського р-ну Київської обл. — 15.02.2002, Київ) — укр. професійний дипломат. У 1962 закінчив юрид. ф-т Білоруського держ. ун-ту, 1966 — курси керівного складу дип. працівників при Вищій дип. школі МЗС СРСР. 1962-71 — аташе, 2-й, 1-й секр. протокольно-конс. відділу МЗС УРСР; 1971-76 - 2-й, 1-й секр. посольства СРСР у Республіці Верхня Вольта (тепер Буркіна-Фасо); 1976-84 — співробітник центр, апарату МЗС УРСР; 1984-87 — радник, керівник «Чадської групи» посольства СРСР у Республіці Камерун; у 1990 — тимчасовий повірений у справах СРСР у Республіці Чад. 1990-92 — нач. Фінанс.-госп. управління МЗС України; 1992-93 — керуючий справами МЗС України; 1993-98 — заст. начальника Управління двосторонніх відносин, 1-го територ. управління, нач. Істор.-архівного управління МЗС України. У грудні 1998 - лютому 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Гвінея, одночасно в червні 2000 — лютому 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Малі за сумісництвом, у грудні 2001 — лютому 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Сьєра-Леоне за СУМІСНИЦТВОМ.

В.М. Машиєнко

Шеєль (8speel) Вальтер (8.07.1919, Золінген, Німеччина) — нім. громад.-політ, і держ. діяч. Здобув екон. освіту. Працював у банку (1938-39). Під час *Другої світової війни* служив у люфтваффе у Франції й на Схід, фронті. Після війни працював керівним менеджером у різноманітних фірмах. З 1946 — чл. Вільної демократичної партії (ВДП), депутат міської ради Золінгена

(1948-50), ландтагу землі Півн. Рейн-Вестфалія (1950-53), бундестагу (1953-74). Чл. заг. зборів *Європейського співтовариства вугілля і сталі* (1955-57), депутат Європарламенту 1958-69, віцепрезидент фракції ВДП, голова комісії з допомоги країнам, що розвиваються. Віцепрезидент бундестагу у вересні 1967 — жовтні 1969. Міністр у справах екон. співробітництва в коаліційних урядах ХДС/ХСС та ВДП *К. Аденауера* та *Л. Ерхарда* (1961-66); віцепрезидент та мін. закл. справ у коаліційному уряді СДПН і ВДП *В. Брандта* (1969-74). Брав безпосередню участь у розробці «*нової східної політики*» ФРН і підготовці дог-рів ФРН із СРСР (1970), ПНР (1970), НДР (1972), ЧССР (1973). У 1971 став першим мін. закл. справ ФРН, що відвідав Ізраїль. Під час візиту до Пекіна 1972 досяг домовленості про встановлення *дипломатичних відносин* із КНР. Після відставки *В. Брандта* 6.05.1974 упродовж 10 днів виконував обов'язки Федер. канцлера ФРН до обрання бундестагом на цю посаду *Г. Шмідта*. Федер. президент ФРН 1.07.1974-30.06.1979. Почесний голова ВДП (1979) та голова наглядової ради Фондації ім. Ф. Науманна (1979), голова наглядової ради Німецького товариства з допомоги країнам, що розвиваються (1980). Чл. наглядової ради концерну Тіссен АГ (1980), пізніше також Тіссен Ста-аль АГ. Голова ради керуючих Німецького нац. музею в Нюрнберзі. Нагороджений великим хрестом ордена «За заслуги» ФРН (1973).

Твори: «Контури нового світу — труднощі, протверезіння та шанси індустріальних держав» (1965), «Формули німецької політики» (1968), «Про право іншого: роздуми про свободу» (1977), «Майбутнє свободи: про мислення і дії в нашій демократії» (1979), «Кому ще завдає болю поділ Німеччини» (1986).

Р.Л. Кривонос

Шейсон (Сгіеу§8оп) Клод (13.04.1920, Париж) — франц. держ. діяч і дипломат. З 1948 працював у центр, апараті МЗС і в дип. представництвах Франції за кордоном. У 1966-69 — посол Франції в Індонезії. 1970-73 займав посаду дир. великої франц. компанії з видобутку мінералів у Конго. З 1973 — чл. Комісії Європейських співтовариств (КЕС). У 1978-81 — чл. КЕС у питаннях відносин із країнами, що розвиваються. Брав активну участь у підготовці *Ломейських конвенцій*, що надавали значні привілеї в торгівлі з ЄЕС країнам Африки, Карибського басейну й АТР. У 1981-84 — мін. закл. справ Франції в соціал. уряді *Ф. Міттерана*.

ТІМ. Ігнат'єв

Шелухин Сергій Павлович (6.10.1864, с. Деньга Золотоніського повіту Полтавської губернії, тепер Черкаської обл. — 25.12.1938, Ржевниці поблизу Праги) — укр. громад.-політ, і держ.

діяч, історик. Нар. в сім'ї дрібного поміщика. Закінчив Лубенську класичну гімназію (1883) і юрид. ф-т Ун-ту Св. Володимира (1888). Працював у судових установах Єлисаветграда, Кам'янця-Подільського, Кишинєва. У 1902-17 — прокурор і суддя в Одесі, дійсний статський радник; брав активну участь у наук. (чл. Київ, правничого товариства при Університеті Св. Володимира, Історико-філологічного товариства при Новоросійському ун-ті) й громад., житті. 1904-14 спільно з *М. Шаповалом* редагував журнал «Українська хата», очолював Одеську укр. громаду. Після Лютневої рев-ції 1917 вступив до УПСФ і був обраний до її Головного комітету. 8.04.1917 був обраний до Центральної Ради від Херсонської губернії, 14.12.1917 створив у ній позапарт. «секцію самостійників». 15.01.1918 призначений ген. суддею УНР. 24.03-29.04.1918 — міністр судових справ в уряді *В. Голубовича*. 23.05-

7.10.1918 — голова делегації Української Держави на *українсько-російських мирних переговорах 1918*. Із 3.08.1918 — чл. Державного Сенату. 26.12.1918-13.02.1919 — в. о. міністра юстиції в уряді *В. Че-хівського*, потім — чл. Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20*, голова делегації УНР на Ризьку мирну конференцію 1920-21. Активно відстоював незалежність укр. нац. державності, виступав проти курсу *А. Лівіцького* — *А. Ніковського* на зближення з Польщею та Румунією. Із січня 1921 — проф. кримінального права в Українському вільному ун-ті (УВУ) у Відні, з 1924 — проф., декан правничого ф-ту й проректор УВУ в Празі. Викладав кримінальне право й політ, історію України в Українському високому пед. ін-ті ім. М. Дра-гоманова (Прага, 1924-25).

Твори: «Варшавський договір між поляками й Петлюрою 21 квітня 1920 року» (1926), «Історико-правні підстави української державності» (1929), «Звідкіля походить Русь — теорія кельтського походження Київської Русі» (1929), «Додаткові лекції по курсу «Історія українського народу» (1932), «Україна — назва нашої землі з найдавніших часів» (1936), «Німецька колонізація на Україні» (1938).
В.І. Головченко

Шемшученко Юрій Сергійович (14.12.1935, Глухів Чернігівської, сучас. Сумської обл.) — укр. науковець, юрист. У 1962 закінчив юрид. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, д-р юрид. наук (1979), професор (1985), академік

НАН України (1992) та Академії прав, наук України (1994). У 1962-66 працював в органах прокуратури Сумської області. 1966-88 — аспірант, молодший наук, співробітник, старший наук, співробітник, зав. відділу, а з 1988 — дир. Ін-ту держави і права ім. В.М. Корецького АН УРСР/НАН України. Водночас із 1995 — ректор Київ, ун-ту права. Голова Спільки юристів України (1991-93), президент Укр. асоціації політологів (1991-94). Голова Комісії при Президентові України в питаннях громадянства (1994); чл. Національної ради з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС (2000); чл. Конституційної комісії України (1990-94); чл. Національної ради з узгодження діяльності заг.-держ. і регіональних органів місцевого самоврядування (2000) та ін. Нагороджений Почесною грамотою Президії ВР УРСР, орденом князя Ярослава Мудрого V ст. (1999). Лауреат премії НАН України ім. Д.З. Мануїльського (1991), премії НАН України ім. М.П. Василенка (1998). Заслужений діяч науки і техніки України (1995).

Твори: автор і співавтор понад 400 наукових праць, зокрема: «Організаційно-правові питання охорони навколишнього середовища» (1976), «Місцеві ради і охорона навколишнього середовища» (1988), «Правові проблеми екології» (1989), «Національна державність союзної республіки» (1991, співавт), «Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література» (1999), «Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи» (2001).
Л.В. Губерський

Шенбруннський договір 1873 — двостороння міжнар. угода, укладена 25.05(6.06). 1873 у Шенбруннському палаці поблизу Відня між австр. імператором *Францом Йосифом I* та рос. імператором *Олександром II* у формі особистої домовленості дорадчого характеру. Згідно з III. д. імператори зобов'язувались домовлятися один з одним у разі виникнення розбіжностей з тих чи інших питань, що становлять спільний інтерес. У разі нападу *третьої держави* вони повинні були узгоджувати спільну лінію поведінки. Якщо в результаті укладеної домовленості виникла б потреба у воєнних діях, то їхній характер мав бути визначений додатковою військ, конвенцією. 11 (23). 10.1873 до III. д. приєднався імператор Німеччини *Вільгельм I*. Завдяки укладенню III. д. Росія тимчасово залагодила відносини з Австро-Угорщиною, чим знижувала ризик її втручання в разі конфлікту з Великою Британією; Австро-Угорщина отримувала певні гарантії невтручання Росії у справу придушення можливих визвольних повстань на Балканах; Німеччина прагнула використати цю угоду для посилення ізоляції Франції та недопущення утворення антинім. коаліцій за її участі.

В.В. Копійка

Шенбрунський мир 1809 (Віденський мирний договір 1809 між Францією та Австрією) — двостороння міжнар. угода, підписана 14.10.1809 у Шенбрунському палаці поблизу Відня; завершила австр.-франц. війну 1809. За Ш. м. Австрія поступалась Франції графством Герц (Горіца), Трієстом із Трієстською областю, Крайною, Карінтією, Істрією; передавала Баварії Зальцбург і частину Верхньої Австрії, герцогству Варшавському — Зах. Галичину, Росії — Терно-пільсько-Золочівський округ Схід. Галичини. Австрії гарантувалась цілісність володінь, що залишились у неї. Франція зобов'язувалась не перешкоджати транзитній торгівлі Австрії через порт Фіуме, однак Відень мав приєднатися до *Континентальної блокади*, не втручатись у справи Іспанії, Португалії та італ. д-ав, заздалегідь визнаючи всі зміни, які Франція здійснить у цих країнах. Чисельність австр. армії обмежувалась 150 тис. вояків, Австрія сплачувала Франції *контрибуцію* розміром 85 млн. флоринів золотом. Договір було остаточно анульовано рішенням *Віденського конгресу 1814-15*.

Т.О. Кулініч

Шенгенські угоди — сукупність документів, відомих як Шенгенський доробок (8спепфеп а с^и18), що включає в себе Угоду про поступову відміну контролю на спільних кордонах 1985, Конвенцію про застосування Угоди про поступову відміну контролю на спільних кордонах 1990, протоколи про приєднання, рішення та декларації Виконавчого комітету, утвореного відповідно до Конвенції 1990. Ш. у. спрямовані на реалізацію принципу вільного руху осіб, станом на 1.01.2004 діють на території 15 країн: 13 членів *Європейського Союзу* (крім Великої Британії та Ірландії), Норвегії та Ісландії. Вперше питання про скасування системи поліцейського та митного контролю на внутр. кордонах було розглянуто на засіданні Європ. ради в Фон-тенбло в червні 1984 за ініціативою Франції та ФРН. Положення першої угоди, укладеної 14.06.1985 в Шенгені (Люксембург) країнами Бенілюксу, ФРН та Францією, не були вико-

нані своєчасно (до 1990), що обумовило підписання 5-ма д-вами Конвенції про застосування Ш. у. 19.06.1990. У Конвенції, що набрала чинності в березні 1995, зазначались умови та гарантії впровадження домовленостей про вільне пересування. Пізніше до них приєдналися Італія (1990), Іспанія й Португалія (1991), Греція (1992), Австрія (1995), Данія, Фінляндія та Швеція (1996). З 25.03.2001 Ш. у. почали діяти в країнах Скандинавського паспортного союзу, включно з Ісландією та Норвегією. До 1997 Шенгенський процес відбувався паралельно з інтеграційними процесами в ЄС. Згідно з положеннями Протоколу до *Амстердамського договору 1997* Ш. у. було інтегровано в прав. систему ЄС, обов'язки й повноваження Шенгенського виконавчого комітету перейшли до Ради ЄС, Ген. секретаріат взяв на себе функції Шенгенського секретаріату. Крім заходів зі скасування контролю на внутр. кордонах, у рамках Шенгенського процесу відбувається також гармонізація візової політики, запровадження єдиної системи контролю на зовн. кордонах, координація співробітництва у сфері юстиції та правопорядку

ТОЩО.

МА. Мирноєва

ШенІЛОВ Дмитро Трохимович (1905, Ашхабат, сучас. Туркменістан - 18.08.1995, Москва) — рад. політ. і держ. діяч, науковець. Нар. в робітничій сім'ї. Закінчив ф-т сусп. наук Моск. ун-ту (1926). Працював прокурором, помічником прокурора в Якутії та Смоленську; з 1931 — в Аграрному ін-ті червоної професури; з 1935 — в апараті ЦК ВКП(б), згодом — в Ін-ті економіки АН СРСР, став д-ром екон. наук, професором. Під час Великої вітчизняної війни 1941-45 був нач. політвідділу дивізії, армії, чл. Військової ради армії; генерал-майор (1945). З 1946 — у газеті «Правда», з 1947 — в Управлінні агітації і пропаганди ЦК ВКП(б); брав активну участь в ідеолог. компанії переслідування представників наук, й творчої інтелігенції за «відсутність патріотизму», «космополітизм»; потім став гол. редактором газети «Правда». У 1955 — секр. ЦК КПРС, голова Комісії Верховної Ради СРСР із закорд. справ. 1.06.1956-14.02.1957 — мін. закорд. справ СРСР. Поклав початок зближенню з країнами Бл. Сходу, особливо з Єгиптом, під час урегулювання *Суецької кризи 1956*. У лютому 1957 знов став секр. ЦК, але в жовтні 1957 був звільнений з усіх посад за критику *М. Хрущова* (під формальним приводом підтримки «антипартійної групи» *В. Молотова*, *Г. Маленкова* і *Л. Кагановича*). Працював в Ін-ті економіки АН Киргизької РСР. У 1960 повернувся в Москву, де одержав роботу в Головному архівному управлінні при Раді Міністрів СРСР. У 1962-76 виключався з КПРС. 1982 вийшов на Пенсію, ПИСав СПОГАДИ.

М.М. Білоусов

Ширак (Спігас) Жак (29.11.1932, Париж) -франц. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї банківського службовця. Закінчив із відзнакою Ліцей Великого Людовика (1950), Ін-т політ, наук, Нац. школу управління (1959) і Школу бронетанкових військ та кавалерії. 1953 навчався в літній школі при Гарвардському ун-ті (США). Проходив дійсну військ, службу під час *війни за незалежність Алжиру*. 1960-62 — працівник бухгалтерського управління Ради міністрів, 1962-69 — урядовець ген. секретаріату Ради міністрів, держсекретар із соц. питань. Відіграв значну роль у налагодженні діалогу з профспілками під час заг. страйку в травні 1968. 1969-73 — держсекретар з економіки й фінансів, 1973 — міністр с. г-ва, 1974 — міністр внутр. справ. 27.05.1974-25.08.1976 і 20.03.1986-10.05.1988 -Прем'єр-міністр Французької Республіки. 1977-95 — мер Парижа, а з 1976 — лідер правоцент-ристського Об'єднання на підтримку республіки. Наполягав на зниженні податків, ліквідації контролю над цінами й експортом капіталу, приватизації бізнесу, запровадженні жорсткіших покарань за *тероризм міжнародний*. Двічі невдало балотувався на презид. виборах (1981 і 1988), здобув перемогу в 2-му турі презид. виборів 7.05.1995 (52,64% голосів), переобраний на другий термін 5.05.2002 (82,2% голосів). У *зовнішній політиці* реанімував незалежниць-кий курс *Пі. де Голля*, поновивши підземні ядерні випробування у Франц. Полінезії (під тиском світової громадськості в лютому 1996 оголосив про закриття ядерних полігонів на атолах Муруроа і Фангатауфа) й виступивши з осудом воєнної операції США «Шок і тремтіння» в Іраку 2003; натомість активізував франц.-нім. і франц.-брит. співпрацю в рамках *Європейського Союзу (ЄС)*. У відносинах з Україною започаткував «привілейоване партнерство», конкретизоване в діяльності Змішаної укр.-франц. міжурядової комісії з екон. співробітництва та Форуму укр.-франц. діалогу. 2-4.09.1998 відвідав із держ. візитом Україну.

Л.В. Губерський

ШихІ (Спикі) Шериф (15.12.1951) - алжирський дипломат. Закінчив дип. відділення Нац. школи адміністрації (1976). У 1976-79 — секр. закорд. справ МЗС АНДР; 1980-81 — керівник відділу Ген. управління коне, справ МЗС; 1981-84 — 1-й секр. посольства Алжиру в Мозамбіку; 1984-88 — радник посольства Алжиру у США; 1989-93 — заст. начальника управління МЗС Алжиру; 1993-95 — радник-посланник посольства Алжиру у Великій Британії; 1996-97 — уповноважений з питань дослідження та синтезу при повноважному міністрі з питань співробітництва й у справах країн Магрибу. 1997 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом АНДР в Україні.

в.і. Головченко

Шишманов Іван Димитров (22.06.1862, Свиш-тов, Болгарія — 22.06.1928, Осло, Норвегія) — болг. громад.-політ, діяч, літературознавець і дипломат. Закінчив пед. уч-ще у Відні, навчався в Єнському, Женевському і Лейпцігському ун-тах. Д-р філософії (1888), дійсний чл. Болгарської АН, чл.-кор. Сербської АН та Югославської Академії наук і мистецтв, Грецької АН, Чехословацької АН і Угорської АН. Один із засновників Софійського ун-ту, проф. ун-ту з 1894. 1903-07 — міністр освіти Болгарії. Заснував серійне наук, видання «Збірник народної творчості, науки і літератури» (з 1889); значної уваги надавав вивченню болг. нац. відродження XIX ст.; активно займався громад. діяльністю, обирався головою Спілки болг. учених, письменників і художників та Спілки болг. читалень, очолював болг. пен-клуб. Зі студ. років був тісно пов'язаний з укр. нац. рухом, підтримував тісні контакти з М. Драгомановим (був одружений із його донькою Лідією), І. Франком, М. Павликом, Л. Українкою, В. Гнатюком, К. Студинським. 1907 обраний почесним проф. Харківського ун-ту, 1914 — дійсним чл. НТШ у Львові. Після укладення *Брестського мирного договору УНР із Центральними державами 1918* був призначений послом Болгарії до Києва. 7.05.1918 вручив вірчі грамоти *П. Скоропадському*. Після захоплення Києва більшовиками в березні 1919 повернувся до Софії, але зберіг довірчі зв'язки з укр. політ, діячами в еміграції. 1926 обраний головою

Укр.-БОЛГ. ТОВАРИСТВА.

В.І. Головченко

ШлезІНГер (8сше5Іп§ег) Артур Мейер молодший (15.10.1917, Колумбус, шт. Огайо, США) — амер. історик, громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив Гарвардський ун-т (1938); докторант Гарвардського ун-ту (1939-42). Під час *Другої світової війни* служив в Управлінні військ, інформації (1942-43) та Управлінні стратегічних служб (1943-45). У 1946-61 — проф. історії Гарвардського ун-ту, активний прибічник Демократичної партії. Співзасновник громад. орг-ції «Американці за демократичну дію» (1947). У 1952, 1956 та 1960 брав активну участь у презид. кампаніях Демократичної партії. Радник президента *Дж. Кеннеді* з проблем Лат. Америки, після

його загибелі залишався певний час радником президента *Л. Джонсона*. У 1966-94 — проф. Ун-ту міста Нью-Йорк. Президент Американського ін-ту мистецтв та словесності (з 1981), голова Фондації чотирьох свобод ім. *Ф. Рузвельта*.

Твори: «Епоха Джексона» (1945), «Епоха Рузвельта» (1957-60), «Політика надії. Тисяча днів» (1965), «Імперське президентство (1973)», «Криза довіри. Роберт Кеннеді і його час» (1979), «Прелюдія незалежності: війна газет в Британії, 1764-76» (1980), «Цикли американської історії» (1986), «Гірка спадщина» (1988), «Генерал Макартур та Президент Трумен: боротьба за контроль над американською зовнішньою політикою» (1992), «Роз'єднання Америки: роздуми над мультикультурним суспільством» (1993).
РА. Кривонос

Шліхтер Олександр Григорович (1.09.1868, Лубни Полтавської губернії — 2.12.1940, Київ) — рад. парт., і держ. діяч. Нар. в сім'ї ремісника-столяра. Навчався в Бернському ун-ті (1890-91). У рев. русі з 1891, чл. РСДРП з 1891. Учасник жовтневого збройного повстання 1917 у Москві. У 1917-18 — нарком землеробства, нарком продовольчих справ РСФРР; 1919 — нарком продовольства УСРР, уповноважений з продуктового забезпечення Червоної армії. У 1921-27 — на дип. роботі: голова рос.-фінляндської комісії з дотримання мирного дог-ру (1921-22), повпред і торгпред УСРР і РСФРР в Австрії (1922-23), чл. Колегії та *Уповноважений НКЗС СРСР при Раднаркомі УСРР* (1923-27); у 1927-29 — нарком землеробства УСРР, потім — на наук. роботі. У 1926-37 кандидат у члени політбюро ЦК КП(б)У. Віце-президент Академії наук УСРР У 1931-38.
М.С.Дорошко

Шмідт (8сптМі) Гельмут (23.11.1918, Гамбург) — нім. громад.-політ., і держ. діяч, 5-й Федер. канцлер ФРН (16.05.1974-30.09.1982). Нар. в сім'ї вчителя. У роки *Другої світової війни* — оберлейтенант, нагороджений орденом «Залізний хрест». Перебуваючи в англ. полоні, познайомився із с.-д. ідеями. У 1949 закінчив Гамбурзький ун-т, під час навчання вступив до СДПН. У 1953-61 та 1965-87 — депутат бундестагу; 1961-65 — сенатор з внутр. справ Гамбурга; 1968-74 — заст. голови СДПН. У 1969-72 — міністр оборони в коаліційному уряді *В. Брандта*. У 1972 — міністр економіки і фінансів, 1972-74 — міністр фінансів. Очолив уряд після відставки *В. Брандта* 1974. Формував коаліційні уряди з ВДП після виборів 1976 та 1980. У внутр. політиці здійснив низку сусп. реформ, зумів стримати хвилю ліворадикального терору, яка охопила ФРН у 70-ті. У *зовнішній політиці спершу* продовжував політику розрядки *В. Брандта*, пізніше сформулював власну «стратегію рівноваги» у відносинах із СРСР та США. Уклав перший довгостроковий договір про економічну та промислову співпрацю ФРН та СРСР (1978) і низку аналогічних дог-рів з іншими країнами рад. блоку. Остаточо відмовився від *Гальш-тейна доктрини*, відновив *дипломатичні відносини* із Сирією (1974) та Кубою (1975). Водночас здійснював активний курс на зближення зі США, підтримав ухвалення в липні 1974 Брюссельською сесією *НАТО* нової Декларації про атлантичні відносини, яка передбачала більш рівноправне партнерство в Альянсі. ФРН виступила ініціатором концепції «оборони на передових кордонах» у рамках НАТО, що передбачала не лише розміщення ядерної зброї на терені європ. країн-членів, але й залучення їх до розробки стратегії використання ядерної зброї та керування ракетними військами. У подальшому став ініціатором *НАТО подвійного рішення 1979*. Жорстко засудив інтервенцію СРСР в Афганістані 1979, одночасно прагнучи виступати посередником між двома *наддержавами* з метою спонукати їх розпочати переговори щодо обмеження ядерних озброєнь в Європі. Активно підтримував процес європ. інтеграції, сприяв формуванню європ. фінанс. системи із введенням *європейської валютної одиниці*, європ. системи скоординованих валютних курсів (т. зв. «валютної змії»), розширенню повноважень Європ. ради, впровадженню прямих виборів до Європарламенту. У 1982 був змушений подати у відставку у зв'язку з загостренням екон. проблем в країні. З 1983 — видавець та співредактор гамбурзького щотижневика «Час».

Твори: «Стратегія для Заходу» (1984), «Люди і держави» (1987), «Німці і їхні сусіди» (1987), «Задля Німеччини: шляхи виходу з кризи» (1995), «Глобалізація» (2000), «Самоствердження Європи: перспективи на XXI століття» (2000), «Сили майбутнього: переможці і переможені в майбутньому світі» (2004).
РА. Кривонос

Шомонський трактат 1814 підписаний 26.02(10.03). 1814 в Шомоні (Франція) Австрією, Великою Британією, Пруссією та Росією терміном на 20 років, із можливістю пролонгації; передбачав спільні дії сторін у війні проти Франції до її остаточної поразки. Сторони зобов'язувались не вступати в сепаратні переговори й укласти із Францією *перемир'я* чи мир виключно за спільною згодою. Кожна з д-ав мала виставити проти Франції армію кількістю не менше 150 тис. чоловік. Фінансування війни в обсязі 5 млн. футів стерлінгів брала на себе Велика Британія. Після завершення війни передбачалось повернути Францію в кордони станом на 1.01.1792, решта земель мала бути вилучена зі сфери її впливу. Голландське королівство

об'єднувалось із бельгійськими провінціями в Нідерландське королівство; нім. князівства об'єднувались у незалежну конфедерацію, а Швейцарія перетворювалась на *федерацію* з гарантіями її *нейтралітету*; Італія розділялась на окремі д-ви, підпорядковані Австрії; в Іспанії відновлювалась влада Фердинанда VII. Відповідно до таємних статей трактату до нього мали приєднатися Іспанія, Португалія, Швеція та Голландія. Основні положення трактату були підтверджені на *Віденському конгресі*

1814-15.

В.В. Копійка

Шостак Анатолій Миколайович (19.09.1939, смт Борова Харківської обл.) — укр. громад. - політ. діяч, дипломат. У 1960 закінчив Київ, технол. ін-т легкої промисловості, 1977 — Дипломатичну академію МЗС СРСР. 1961-64 — на комсомольській роботі. 1964-66 — зав. відділом Укр. товариства дружби та культ, зв'язків із зарубіжними країнами; 1966-71 — заст. директора, дир. Будинку рад. культури в Белграді (СФРЮ); 1971-75 - 1-й секр. МЗС УРСР; 1977-86 - старший референт Президії ВР УРСР; 1986-92 — дир. Будинку рад. культури в Белграді. У 1992-95 — керівник групи парл. протоколу Секретаріату ВР України. У квітні 1995 — жовтні 2001 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Хорватія, одночасно в лютому 1997 — квітні 2002 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Боснія та Герцеговина за сумісництвом. У листопаді 2001 — червні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Союзній Республіці Югославія.

В.М. Матвієнко

Шпек Роман Васильович (10.11.1954, с. Брошнів Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.) — укр. держ. діяч. У 1976 закінчив Львівський лісотехн. ін-т. 1976-78 — інженер-технолог, нач. цеху лісокомбінату «Осмолода» на Івано-Франківщині; 1978-85 — гол. інженер, дир. Верховинського лісокомбінату; 1985-89 — дир. Ворохтянського лісокомбінату; 1989-92 — заст. міністра лісової та деревообробної промисловості України, заст. голови комітету з деревообробної промисловості України. У 1992 — міністр України у справах роздержавлення й демонополізації. 1992-93 — 1-й заст. міністра економіки України; 1993-95 — міністр економіки України; 1995-96 — вице-прем'єр-міністр України з питань економічної політики. У липні 1996 — травні 2000 — голова Національного агентства України з питань розвитку та європ. інтеграції. З травня 2000 — представник України при *Європейських співтовариствах (Європейському СОЮЗІ)*.

В.М. Матвієнко

Шраг Микола Ілліч (4.05.1894, Чернігів -1.02.1970, Львів) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат, економіст. Нар. в сім'ї адвоката і відомого громад. діяча І. Шрага. Закінчив юрид. ф-т Моск. ун-ту, де був діяльним членом укр. студ. громади. У березні 1917 разом із *М. Грушевським* приїхав до Києва, на Всеукраїнському нац. конгресі 8.04.1917 був обраний до Центральної Ради від українців Москви, увійшов до комісії для розробки проекту статуту авт. України. З 28.06.1917 — заст. голови Центральної Ради. Під час відсутності *М. Грушевського* головував на заг. зборах Центральної Ради й засіданнях Малої ради. На 2-у з'їзді УПСР 15-19.07.1917 був обраний до ЦК партії, очолював редколегію центр. органу УПСР часопису «Боротьба». Був співголовою З'їзду народів Росії в Києві (8-14.09.1917). 27.04.1918 за дорученням Центральної Ради відбув до Швейцарії на чолі дип. делегації УНР, що мала завдання відвідати також Іспанію, Італію й Францію для з'ясування можливості встановлення з ними *дипломатичних відносин*, але у зв'язку з гетьманським переворотом 29.04.1918 місія змушена була згорнути свою роботу. Після повернення до Києва увійшов до опозиційного *П. Скоропадському* Українського Національного Союзу. За доби Директорії був радником Дип. місії УНР у Будапешті. У 1920-24 — чл. Закордонної делегації УПСР і співредактор її друкованого органу «Борітеся — поборете!»; взяв активну участь у створенні Укр. соціол. ін-ту у Відні. У вересні 1921 разом із *М. Чечелем* вів у Харкові переговори з *Х. Раковським* щодо повернення в Україну частини діячів УПСР і науковців. 1924 переїхав до УСРР, працював економістом у наркоматі зовн. торгівлі й заст. начальника пром.-екон. управління ВРНГ, у 1928-31 — у Харківському товаристві робітників науки й техніки для сприяння соціал. будівництву. 1931 засуджений у сфабрикованій справі «Українського національного центру» та засланий на 6 років до виправних таборів. Був амністований під час Великої вітчизняної війни. З 1952 викладав у Харківському ін-ті народного госп.-ва. З 1966 — проф. на кафедрі економіки Львівського полі-техн. ін-ту.

Твори: «Держава й соціалістичне будівництво» (1923), «Зовнішня торгівля УСРР та її ближчі перспективи» (1924).
В.І. Головченко

Шрьодер (8сґб(ієг) Герхард (7.04.1944, Мос-сенбург, Нижня Саксонія, Німеччина) — нім. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в сім'ї робітника; батько загинув на Схід, фронті (1944). 1958 змушений був залишити школу й працювати помічником продавця. Закінчив вечірню школу та юрид. ф-т Геттінгенського ун-ту (1976). 1963 вступив до СДПН, 1978 очолив її молодіжну секцію — «Молодих соціалістів». 1980 обраний до бундестагу, належав до лівого крила СДПН, яке виступало проти *НАТО подвійного рішення 1979*. У 1986 став керівником фракції СДПН у парламенті Нижньої Саксонії. 1990-98 — міністр-президент уряду Нижньої Саксонії, поступово перейшов на центристські позиції; був обраний членом спостережної ради компанії «Фольксваген». У квітні 1998 був висунутий кандидатом на посаду федер. канцлера від СДПН і здобув перемогу на парл. виборах 27.09.1998 (41,4% голосів). З 27.10.1998 — Федер. канцлер ФРН (переобраний на парл. виборах 22.09.2002, де СДПН отримала 38,5% голосів), водночас 1999-2003 — голова СДПН. У внутр. політиці зосередився на забезпеченні стійкого екон. зростання, зниженні рівня безробіття, удосконаленні освітньої системи та здійсненні податкової й пенсійної реформ задля підтримання платоспроможного попиту населення й ліквідації бюджетного дефіциту. У *зовнішній політиці* протягом першого терміну повноважень активно сприяв поглибленню й інтенсифікації євроінтеграційного процесу, забезпеченню миру й безпеки на основі атлантичної солідарності (див. *Косовська проблема*), створенню міжнар. *антитерористичної коаліції* та проведенню її операції в Афганістані 2001, але згодом критично поставився до операції США «Шок і тремтіння» в Іраку 2003. У відносинах з Україною, дотримуючись прагматичного підходу, започаткував проведення щорічних міждержавних консультацій на вищому рівні й 2002 виступив співініціатором створення нім.-рос. -укр. консорціуму для модернізації й управління нафтогазовою мережею України.

Л.В. Губерський

Штандарт Президента України — прапор, що являє собою синє квадратне полотнище із зображенням у центрі золотого знака Княжої Держави *Володимира Святославича* (малого держ. герба України); полотнище обрамлене золотою лиштвою та прикрашене золотою бахромою, древко прапора дерев'яне, верхівка древка має форму купола з онікса, що оздоблений рельєфним накладним орнаментом із жовтого металу. Лицьова та зворотна сторони прапора ідентичні. Ш. П. У. має оригінал і дублікати, розміри яких відповідають меті їх використання. До основи верхівки древка оригіналу Ш. П. У. прикріплюється срібна пластинка з вигравіруваними прізвищем, ім'ям, по батькові Президента України та датою складення ним присяги народові. Після закінчення повноважень Президента України пластинка передається на постійне зберігання до Відділу держ. нагород Адміністрації Президента України.

Дублікат Ш. П. У. піднімається на прапорній щоглі біля резиденції Президента України у столиці України Києві, встановлюється в ложі Президента України зали засідань ВР України під час перебування Президента України у ВР України, встановлюється (піднімається, зображується в зменшеному вигляді) на трансп. засобах пересування Президента України на території України. Дублікат Ш. П. У. за згодою Президента України та з урахуванням норм протоколу може встановлюватись (підніматись на прапорній щоглі) над іншими резиденціями під час перебування в них Президента України, у місці проведення офіц. заходів та урочистостей за участю Президента України, а також під час його закорд. візитів на трансп. засобах пересування Президента України. На знак все народного трауру дублікат Ш. П. У. на прапорній щоглі біля резиденції Президента України у столиці України Києві приспускається. У разі використання в дні всенародного трауру іншого дублікату Ш. П. У. до нього кріпиться чорна стрічка (дублікат приспускається на прапорній ЩОГЛІ).

В.І. Резніченко

ШТЕЙНГЕЛЬ Федір Рудольфович (26.11.1870, с. Городок Рівненського повіту Волинської губернії — 11.02.1946, Дрезден) — укр. громад.-політ. діяч і дипломат. Нар. в сім'ї поміщика нім. походження, барон. Закінчив природничий ф-т Ун-ту Св. Володимира. Захоплювався краєзнавством й археологією. 1896 заснував у Городку один із перших музеїв на Правобережжі. Був активним членом Товариства дослідників Волині, займався благодійною й кооперативною діяльністю. 1906 обраний до 1-ї Державної думи від Києва, увійшов до складу укр. фракції, член проводу Товариства укр. поступовців. З 1907 — товариш голови Українського наукового

товариства в Києві. З літа 1915 — голова к-ту Всеросійського союзу міст, чл. партії кадетів; з червня 1917 — чл. УПСФ. 1.03.1917 увійшов до Виконавчого комітету об'єднаних громад, оргцій Києва. 7.03-7.04.1917 — чл. Центральної Ради, входив до Комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва в Києві. 10.06.1918 призначений послом Української Держави в Німеччині, забезпечив швидку ратифікацію Берліном 24.07.1918 *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918*, налагодив плідні стосунки з дипломатами нейтральних держав (Іспанія та Нідерланди). З 1919 — в еміграції в НІМЕЧЧИНІ.

В.І. Головченко

ШТЄТІНСЬКИЙ мир 1570 — *договір мирний*, підписаний 13.12.1570 у Штеттіні (сучас. Щецин, Польща) між Данією та Любеком з одного боку та Швецією з іншого, за результатами переможної для перших *Північної семилітньої війни 1563-70*. Ш. м. передбачав поновлення всіх довоєнних дансько-шведських кордонів; Данія повертала Швеції за великий викуп розташований на узбережжі прибуткової транзитної протоки Каттегат і вкрай важливий для Стокгольма порт Ельвсборг. Данський король Фредерік II відмовлявся від претензій на шведський престол, в обмін на що шведський король Юхан III Ваза зрікався від своїх територ. зазіхань на данські острови на Балтиці та на підконтрольну

Данії Норвегію. Любек отримував лише невелику грошову винагороду (яка, зрештою, не була сплачена), але Швеція не відновила його торг, привілеї на своїй території. Ш. м. дозволив Данії зберегти свої позиції на Балтиці, залишивши під контролем данських купців значну частину прибуткової трансбалтійської торгівлі Заходу з країнами Схід. Європи — постачальниками дешевої сировини й хліба в обмін, насамперед, на продукцію зах.-європ. ремісників і виноробів.

В.А. Рубель

ШТІНДЛ (Štíncel) Карел (1938, Хоцьов, ЧСР) -чеський дипломат. Закінчив філос. ф-т Кардового ун-ту в Празі (1960); д-р філос. наук. У 1962 — редактор Чехословацького радіо; 1963-70 — викладач філос. ф-ту в Кардовому ун-ті; 1970-73 — працівник виробничого об'єднання з випуску дитячих іграшок «УНІОН»; 1974-89 — програміст Дослідного ін-ту інженерії; 1989-90 — чл. виконавчого комітету Громадянського форуму; 1990-92 — депутат, голова Комітету в закорд. справах, чл. Президії парламенту Чеської Республіки; 1992-93 — викладач філос. ф-ту Кардового ун-ту. У 1994-99 — посол Чеської Республіки в Республіці Польща; 2000 — заст. директора Департаменту аналізу та планування МЗС Чехії. 2001 — пенсіонер, позаштатний викладач філос. ф-ту Карлового ун-ту. У 2001 повернувся до активної діяльності, призначений Надзвичайним і Повноважним Послом Чеської Республіки в Україні.

Р.Л. Кривонос

Штреземанн (Stresemann) Густав (10.05.1878, Берлін - 3.10.1929, Берлін.) — нім. громад.-політ. і держ. діяч, дипломат. Вивчав економіку народного госп-ва в Берліні та Лейпцигу. Голова Спілки саксонських промисловців (1902-18); чл. Національно-ліберальної партії (1903-18); депутат рейхстагу (1907-12, 1914-18 та 1920-29). Під час *Першої світової війни* — активний прибічник *анексій*; після війни — один з організаторів (1918) та лідерів (1918-29) монархічно орієнтованої Нім. народної партії. Пройшов ідейну еволюцію від ідеалістичного монархізму до реалізму й підтримки республіки. Був депутатом Національних зборів у Веймарі (лютий — липень 1919), що ухвалили респ. конституцію Німеччини («Веймарська республіка»). У серпні — листопаді 1923 — Рейхсканцлер Німеччини, мав підтримку широкої коаліції, у т. ч. за участю СДПН; придушив т. зв. «півний путч» у Мюнхені; реорганізував держ. фінанси. Здійснив ефективну грошову реформу, що різко знизило інфляцію. Припинив «пасивний спротив» проти окупації Рурської області франц. та бельгійськими військами (11.01 - 26.09.1923), що створило передумови для подальших переговорів із країнами *Антанти*. Попередив створення сепаратистської Рейнської республіки та авт. Пфальцської держави. У 1923-29 — мін. зак. справ Німеччини. Прагнув відновлення статусу Німеччини як *великої держави* в європ. політиці та перегляду *Версальського мирного договору 1919* шляхом порозуміння з Францією та Великою Британією. Домігся поступок з боку Антанти щодо Німеччини, зокрема шляхом підписання *Дауеса плану*, *Локарнських угод 1925*, *Юнга плану*. Досяг виведення союзницьких військ із Кьольнської зони (1926), Рейнської області (листопад 1929); прийняття Німеччини до *Ліги Націй* (1926). Був активним прибічником підписання — *Бріана — Келлога пакту 1928*; виступав за розвиток відносин із СРСР з метою подолання міжнар.-політ. ізоляції Німеччини, попередження відновлення франц.-рос. союзу, а в майбутньому — для

можливого перегляду кордону з Польщею (т. зв. «раппальська політика»). Уклав із СРСР договір про торгівлю (1925) та про ненапад і нейтралітет (1926). Лауреат *Нобелівської премії миру* (1926, разом із франц. мін. зак. справ А. ЕрлнНОМ).
РА.Кривонос

Штучних островів і споруджень статус —

міжнар.-прав. регулювання порядку розташування та управління стаціонарними й рухомими штучними конструкціями (острови, платформи, установки та спорудження), що розміщуються в мор. акваторіях і на мор. дні; залежить від статусу мор. просторів, у яких вони розміщуються. Розрізняють штучні острови та спорудження на *континентальному шельфі*, у *виключній економічній зоні* та у *відкритому морі*. Вони не мають *островів статусу*, своїх *територіальних вод*, виключної екон. зони або континентального шельфу, їхня наявність не впливає на *делімітацію кордонів* мор. просторів. Штучні острови та спорудження знаходяться під юрисдикцією прибережних д-ав. Про створення таких штучних островів і споруджень д-ви роблять належне повідомлення. Прибережна д-ва здійснює виключне й ніким не обмежене право розмішувати або дозволяти розташування та регулювати використання у своїх територ. водах і на континентальному шельфі штучних островів, а також споруджень, які призначені для розвідки, розробки й збереження природ, ресурсів та управління ними і для інших екон. цілей. Будь-які покинуті або залишені без використання штучні спорудження повинні бути прибрані з метою забезпечення безпеки судноплавства. При ліквідації таких споруджень належним чином повинні враховуватись інтереси рибальства, захисту мор. середовища, прав та обов'язків інших д-ав. Про місце знаходження, глибину та розміри споруджень, які ліквідовані не повністю, здійснюється належне повідомлення. У разі необхідності прибережна д-ва може створювати навколо штучних островів і споруджень зону безпеки, ширина якої визначається прибережною д-вою з врахуванням міжнар. стандартів. Ці зони встановлюються таким чином, щоб вони розумно співвідносились із характером і функціями штучних островів і споруджень та не поширювались більш ніж на 500 м, які відраховуються від кожної точки зовн. краю. Усі судна зобов'язані поважати зони безпеки й дотримуватись заг.-визнаних міжнар. стандартів щодо судноплавства поблизу штучних островів і зон безпеки. Штучні острови й зони безпеки не можуть бути встановлені, якщо це може створити перешкоди для використання заг.-визнаних мор. шляхів, що мають суттєве значення для *судноплавства міжнародного торговельного*. Штучні острови та спорудження у вільній екон. зоні мають прав. режим, аналогічний до режиму на континентальному шельфі.

І.М. Забара

Штюдемани (8Шс1етап) Дітмар Гергард (1941, Вельс, земля Верхня Австрія, Австрійська Республіка) — нім. дипломат. Вивчав юриспруденцію, соціологію та славистику в Майнці (1962-69), пройшов підготовку до вищої дип. служби (1973-74). У 1974-77 - співробітник МЗС ФРН; 1977-81 - у посольстві ФРН у СРСР; 1981-84 — у посольстві ФРН у Греції. 1984-86 працював у центр, апараті МЗС ФРН; 1986-88 — у посольстві ФРН в Австрії, 1988-91 — у центр, апараті МЗС ФРН. 1991-97 — керівник відділу з політ, питань посольства ФРН у Росії; 1997-98 — зав. відділом Департаменту з питань економіки МЗС ФРН; 1998-2000 — зав. відділом Департаменту з питань політики МЗС ФРН. З 2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Федеративної Республіки НІМЕЧЧИНИ В Україні.
РЛ. Кривонос

Шувалов Павло Андрійович (13.11.1830, Петербург — 7.04.1908, Ялта) — рос. військ, діяч і дипломат, граф. З 1849 — на військ, і придворній службі, учасник *Кримської війни 1853-56* і рос.-тур. війни 1877-78; потім — нач. штабу військ гвардії й Петербурзького військ, округу, генерал від інфантерії. У 1885-94 — посол Російської імп. в Берліні й водночас повноважний міністр у герцогствах Мекленбург-Шве-ринському та Мекленбург-Стрелицькому; підписав *Договір «перестраховання» 1887*; забезпечив укладання нім.-рос. торг, угоди 1894, що припинила «митну війну» між двома д-вами. У 1894-96 — варшавський генерал-губернатор, потім — чл. Державної ради.
в.і. Головченко

Шувалов Петро Андрійович (15.06.1827, Петербург — 10.03.1889, там само) — рос. військ, і держ. діяч, дипломат, граф. Закінчив Пажеський корпус. З 1845 — на військ, службі в кінній гвардії, учасник *Кримської війни 1853-56*, оборони Севастополя і як помічник воєнного

міністра — *Паризького конгресу 1856*. У 1857-60 — петерб. обер-поліцмейстер; 1860-61 — дир. Департаменту заг. справ МВС; 1861-64 — нач. штабу корпусу жандармів; 1864-66 — ліфляндський, естляндський і курляндський генерал-губернатор; 1866-74 — шеф жандармів і гол. начальник 3-го відділення власної канцелярії імператора, найближчий радник Олександра II. У 1874-79 — посол Російської імп. у Великій Британії. 30.05.1878 підписав із *Р. Солсбері* таємну англ.-рос. угоду, що змінювала умови *Сан-Стефанського мирного договору 1878* й попереджувала основні рішення *Берлінського конгресу 1878*, в якому Ш. взяв участь як другий уповноважений. У подальшому виконував окремі
ДИП. доручення уряду. *В.І. Головченко*

Шульгин Олександр Якович (30.07.1889, с. Сохвине Хорольського повіту Полтавської губернії — 4.03.1960, Париж) — укр. громад.-політ. і держ. діяч, історик, дипломат, перший міністр закордонних справ незалежної України (УНР). Нар. в сім'ї козацько-старшинського походження, спорідненій із родинами Полуботків, Апостолів, Скоропадських, Устимовичів. 1908 закінчив 1-у Київ, гімназію, 1915 — істор.-філол. ф-т Петерб. ун-ту й був залишений там для підготовки дисертації та викладання (водночас став активістом ТУП, переконаним прибічником нац.-територ. автономії України). Після перемоги Лютневої рев-ції 1917 був делегований столичною Українською Національною Радою до складу Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, де обстоював право України на самоврядування. З кінця березня 1917 перебував у Києві (обраний до складу ЦК Союзу укр. автономістів-федералістів, з червня — УПСФ). Узав участь у роботі Українського Національного Конгресу, на якому 6.04.1917 виступив із програмною доповіддю «Федералізм та домагання демократичної російської республіки». Став членом Центральної Ради, а невдовзі увійшов до її виконавчого органу — Малої ради. У створеному 15.06.1917 Генеральному Секретаріаті отримав посаду заст. ген. секретаря міжнац. справ, а за два тижні, після відставки С. Єфремова, став виконувати обов'язки ген. секретаря. 15.07.1917 офіційно затверджений Малою радою на цій посаді. Брав діяльну участь у виробленні Тимчасового статуту України (про її авт. статус) та підготовці й проведенні 8-14.09.1917 в Києві «З'їзду поневолених народів»; займався налагодженням контактів із військ.-дип. представниками країн *Антанти* та Японії для з'ясування можливості отримання фінанс. допомоги. Украй негативно поставився до жовтневого перевороту в Петрограді, був гол. автором тексту відповіді Центральної Ради на ленінський «*Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради*». 11.12.1917 разом із головою уряду УНР *В. Винниченком* підписав і розіслав усім воюючим і нейтральним д-вам ноту в справі миру, а з затвердженням 22.12.1917 урядом законопроекту про реформування Ген. секретаріату міжнац. справ у «генеральне секретарство справ міжнародних» (з 11.01.1918 — народне мін-во закорд. справ) став першим керівником *зовнішньополітичного відомства УНР*. Однак через те, що участь делегації Центральної Ради у сепаратних *Брестських мирних переговорах 1917-18* фактично перекреслила всі його зусилля з налагодження контактів із д-вами Антанти, і будучи послідовним противником зближення з Німеччиною й Австро-Угорщиною, відмовився від участі в новому кабінеті *В. Голубовича* та 15.01.1918 разом із більшістю колег по уряду *В. Винниченка* подав у відставку.

За доби гетьманату *П. Скоропадського* взяв участь в *українсько-російських мирних переговорах 1918*, що розпочались у Києві 23.05.1918 (очолив політ, комісію укр. делегації), а з 1.06.1918 став одним із 5 членів Ради МЗС, очолюваного *Д. Дорошенком* (перед цим не прийняв пропозицію *Ф. Лизогуба* очолити *МЗС Української Держави*). Невдовзі був призначений послом Української Держави в Болгарію, куди прибув 25.07.1918. Домігся визволення з полону й повернення на Батьківщину 15 тис. громадян України; практично без ускладнень вирішив питання відновлення майнових і громадян, прав українців у Болгарії та болг. громадян в Україні. Із проголошенням 14.11.1918 гетьманом *П. Скоропадським* федерації з *небільшовицькою Росією* відмовився від посади посла, але Директорія підтвердила повноваження Ш. як посла УНР у Болгарії, також доручивши йому налагодити дип. контакти з політ, й військ, представниками Антанти в Софії. На поч. січня 1919 увійшов до складу дип. секції Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20*, де працював до вересня того ж року. 27.10.1920 призначений членом Ради МЗС і головою делегації УНР на Першій Асамблеї новоствореної *Ліги Націй* (ставилось завдання здобуття УНР членства в цій орг-ції). До початку Другої світової війни очолював неформальне представництво УНР при Лізі Націй — *Українське товариство прихильників Ліги Націй*.

У 1923-27 мешкав (із короткими перервами) в Празі, де викладав історію Зах. Європи, історію філософії та проблематику нац. питання в Укр. вільному ун-ті та Укр. високому пед. ін-ті ім. М. Драгоманова. У 1926-36, 1939-40 і 1945-46 — мін. закл. справ екзильного уряду УНР; невтомно боронив і пропагував укр. справу, виступаючи речником франц. орієнтації (з кінця 1920-х знову жив у Парижі й очолював там неофіц. укр. дип. місію). У травні 1934 ініціював створення Комітету дружби Кавказу, Туркестану та України задля орг-ції співпраці з емігрантськими представництвами поневолених сталінським режимом народів СРСР. Зі вступом нім. військ у Париж разом із сином Ростиславом був заарештований і до 18.04.1941 перебував в ув'язненні. З 1946 — незмінний голова Укр. академічного товариства в Парижі, з 1952 — співзасновник і віце-президент Міжнародної вільної академії наук у Парижі, що об'єднала бл. 300 учених-емігрантів із різних європ. країн, а також заст. голови Наукового товариства ім. Т. Шевченка в Європі. Водночас протягом 1948-52 — представник українців у Міжнар. орг-ції біженців, а потім — співробітник франц. орг-ції з охорони біженців й осіб без громадянства при МЗС Франції.

Твори: «Політика. Державне будівництво і міжнародні справи. Статті, документи, промови» (1918); «Україна і червоний жак» (1927); «Уваги до історії розвитку ранішнього капіталізму» (1928); «Державність чи гайдамачина?» (1931); «Без території: Ідеологія та чин уряду УНР на чужині» (1934); «Україна проти Москви (1917)» (1935); «Походження модерного національного руху і Жан Жак Руссо» (1937); «Історія та життя» (1957).
В.М. Матвієнко

Шульц (8пшг) Джордж Претт (1920, Нью-Йорк) — амер. держ. діяч і підприємець. Закінчив Принстонський ун-т (1942) і Массачусетський технол. ін-т (1949). У 1946-57 викладав у Массачусетському технол. ін-ті; 1957-68 очолював школу бізнесу Чиказького ун-ту, водночас працював консультантом з екон. питань в адміністраціях Д. Ейзенхауера, Дж. Кеннеді, Л. Джон-сона. У 1969-70 — міністр праці, 1970-72 — дир. Адмін.-бюджетного управління, 1972-74 — міністр фінансів і водночас помічник Президента США Р. Ніксона з екон. питань. У 1974-82 — віце-президент, президент інженерно-будівельної компанії «Бехтел», чл. ради директорії низки найбільших торг. і фінанс. компаній, очолював групу екон. консультантів при Президенті США Р. Рейгані. 16.07.1982-20.01.1989 — *державний секретар США*. Відзначився високим рівнем професіоналізму та здатністю до раціональних КОМПРОМІСІВ.
В.І. Головаченко

Шуман (8спшпап) Робер (29.06.1886, Люксембург — 4.09.1963, Сі-Шазель побл. Меца, Франція) — франц. громад.-політ. і держ. діяч. Розпочав політ. кар'єру в 1919, коли був обраний депутатом від департаменту Мозель у Національні збори Франції (представляв цей департамент упродовж майже 40 років). У 1928-36 — голова парл. комісії в справах Ельзасу й Лотарингії, у березні — липні 1940 — заст. держсек-ретаря в справах біженців. По завершенні Другої світової війни взяв участь в орг-ції Народно-респ. партії, що об'єднала прибічників католицької церкви. У 1946-47 як міністр фінансів намагався стримати зростання інфляції. У 1947-48 — Прем'єр-міністр Французької Республіки, 1948-52 — міністр закл. справ, 1955-56 — міністр юстиції. У 1958-60 — голова, 1960-63 — почесний голова Консультативної асамблеї та Європейської ради. Активно підтримував реалізацію *Маршалла плану* і створення НАТО. 1950 висунув план формування *Європейського співтовариства вугілля і сталі* (див. *Шумана план*).
Т.М. Ігнат'єв

Шумана план — проект утворення міжнар. пром.-фінанс. та екон. об'єднання підприємств чорної металургії, кам'яновугільної та залізорудної промисловості країн-учасниць *Маршалла плану*. Розроблений франц. підприємцем Ж. Моне і 9.05.1950 в Парижі офіційно запропонований мін. закл. справ Франції Р. Шуманом. План став першим кроком на шляху зах.-європ. інтеграції міжнародної політ.-екон. сфері. Його було взято за основу при створенні *Європейського співтовариства вугілля і сталі*, першого з *Європейських співтовариств*. План передбачав створення в Зах. Європі політ.-екон., а в перспективі й військ., угруповання на основі т. зв. повоєнного «франко-німецького примирення». На відміну від попередніх «пан-європейських» проектів, за Ш. п. нац. ринки зливались у єдиний, деякі функції суверенних держ. передавались наднац. інститутам. Франція, яка виступала ініціатором запровадження плану, розраховувала утримати Велику Британію, яка виступала проти принципу наднаціональності в європ. інтеграції, поза межами утворюваного угруповання, доки не будуть достатньо зміцнені позиції Франції в ньому. Ш. п. також був спрямований на якнайшвидше залучення до зах.-європ. інтеграції ФРН та Італії.

І.О. Мінгазутдінов

Шумицький Микола (30.04.1889, Глухів Чернігівської губернії, сучас. Сумської обл. — 14.02.1982, Париж) — укр. громад.-політ, діяч і дипломат. Закінчив Київ, політехн. ін-т, за фахом архітектор. Після Лютневої рев-ції 1917 — голова військ.-інженерного відділу Українського Генерального Військового комітету, Ради залізничників України, від якої був обраний до Центральної Ради та Малої ради. 25.10.1917 увійшов до Крайового комітету охорони рев-ції в Україні. На поч. листопада 1917 призначений Ген. секретаріатом відповідальним за передислокацію укр. військ, виконував обов'язки комісара по ревізіях при Генеральному секретарстві військ, справ та керував його техн. відділом. У грудні 1917 займався формуванням панцерного автомобільного дивізіону. У вересні 1919 увійшов до складу Надзвичайної дип. місії УНР на *Паризьку мирну конференцію 1919-20*. 1920 став радником Дипломатичної місії УНР у Парижі й за дорученням МЗС УНР провів ретельне розслідування причин невдачі вітчизняної дипломатії на мирній конференції, вказавши серед головних на гостре міжпарт. суперництво. 31.03.1921 призначений повіреним у справах УНР при уряді Аргентинської Республіки (визнала незалежність УНР 5.02.1921), опрацював докладний план розгортання дип. діяльності в Лат. Америці, однак за браком коштів не зміг виїхати до Буенос-Айреса. 1925-40 — голова Союзу українських емігрантських орг-цій у Франції, представник Союзу в дорадчій раді *Ліги Націй*.
в.і. Головченко

Шумський Олександр Якович (2.12.1890, с. Борова Рудня Житомирського повіту Волинської губернії — 18.09.1946, станція Кирсаново, РСФРР) — укр. громад.-політ, і держ. діяч. Нар. в бідній селянській родині. Навчався в Моск. ветеринарному ін-ті (1915-17), тоді ж приєднався до есерівського руху. На 3-у з'їзді УПСР у листопаді 1917 кооптований до складу її ЦК, а згодом до складу укр. Центральної Ради. Один із лідерів лівої течії УПСР, що в 1919 остаточно оформилась в УКП (боротьбистів). Після її саморозпуску (1920) — чл. КП(б)У, згодом — чл. її політбюро й ЦК, займав відповідальні парт, та держ. посади. У 1921-23 — повпред УСРР у Варшаві, контролював виконання польським урядом умов *Ризького мирного договору 1921*. У 1924-27 — нарком освіти УСРР. У лютому — березні 1927 на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У звинувачений у «націоналістичному ухилі» (т. зв. «шумськийзм») та направлений у розпорядження ЦК ВКП(б). У 1931-33 - голова ЦК профспілки працівників освіти, чл. президії ВЦРПС. У 1933 засуджений до 10 років виправно-трудових таборів, з 1935 — на засланні. У жовтні 1937 знову заарештований як один з організаторів і керівників «антирадянської фашистської організації». 18.09.1946 виїхав із Саратова до Києва, однак раптово помер на станції Кирсаново (ймовірно
М.С.Дорошко

Шустер (Зспшіег) Рудольф (4.01.1934, Кошіце, Чехословаччина) — словацький громад.-політ. і держ. діяч. Закінчив Словацьку вищу техн. школу (Братислава, 1959), за фахом «інженер-будівельник», й аспірантуру на банківському ф-ті Вищої техн. школи в Кошіце (1984), кандидат техн. наук. 1960-62 — асистент відділу гідрології та гідравліки Словацької АН; 1962-74 — референт, керівник інвестиційного відділення та секретаріату Східнославацького металургійного комбінату; 1974-83 — заст., 1-й заст. з екон. питань голови виконкому Народної ради Кошіце; 1983-86 і 1994-99 - мер Кошіце; 1986-1989 - голова виконкому Східнославацької крайової народної ради. 30.11.1989-30.06.1990 — голова Словацької народної ради (Братислава); 1990-92 — посол Чехословацької Федеративної Республіки в Канаді; 1993-94 — працівник МЗС Словацької Республіки. У 1998 став співзасновником центристської Партії громадян, згоди й був обраний депутатом Національної ради, працював у комітетах із культури і ЗМІ та права й етнічних меншин. 15.06.1999-15.06.2004 — Президент Словацької Республіки. У *зовнішній політиці* успішно здійснював прозахідний курс, спрямований на вступ країни 2004 до *НАТО* та *Європейського Союзу*; інтенсифікував стратегічне партнерство з Україною, до якої в грудні 2002 здійснив офіц. візит.

Твори: «Ультиматум. Спогади Президента Словацької Республіки» (2003).

Л.В. Губерський

Шушкевич Станіслав Станіславович (15.12.1934, Мінськ) — білоруський громад.-політ, і держ. діяч. Закінчив фізико-математичний ф-т Білоруського держ. ун-ту ім. В.І. Леніна (1956) й аспірантуру Ін-ту фізики АН БРСР (1959), д-р техн. наук, проф., чл.-кор. АН Білорусі. 1959-60 — молодший наук, співробітник Ін-ту фізики АН БРСР; 1960-61 — старший інженер СКБ Мінського радіозаводу;

1961-67 — зав. сектором лабораторії Білоруського держ. ун-ту; 1967-69 — проректор із наук, роботи Мінського радіотехн. ін-ту; 1969-90 — доцент, проф., зав. кафедри ядерної фізики, проректор із наук, роботи Білоруського держ. ун-ту. Народний депутат СРСР (1989-92). У березні 1990 обраний депутатом ВР БРСР. 1990-91 — 1-й заст. Голови ВР Білоруської РСР. 1991-94 — Голова ВР Республіки Білорусь, водночас 1992-94 — голова Ради безпеки Республіки Білорусь. Представляв Білорусь під час Біловезької зустрічі з президентами Росії та України в грудні 1991, підписав *Біловезьку угоду про створення Співдружності Незалежних Держав 1991*. У березні 1993 не підтримав пропозицію Прем'єр-міністра Білорусі В. Кебіча про створення екон. союзу Росії, Білорусі та Казахстану й пропозицію про приєднання Білорусі до системи колективної безпеки СНД (див. *Організація договору колективної безпеки*), а після ухвалення ВР Білорусі рішення про підписання Договору колективної безпеки 1992 наполягав на проведенні референдуму з питання про нейтралітет Білорусі. З 1994 — дир. Центру політ, та екон. досліджень Європ. гуманітарного ун-ту. У грудні 1995 обраний депутатом ВР Республіки Білорусь. Не визнав результати референдуму 1996 про зміни до Конституції Республіки Білорусь та відмовився увійти до нового парламенту — Палати представників Національного зібрання Республіки Білорусь.

Твори: «Основи радіоелектроніки» (1986), «Неокомунізм у Білорусі: ідеологія, практика, перспективи» (2002).
В.М. Матвієнко

Ш

ЩелкаЛОВ Андрій Якович (? - бл. 1598) — рос. держ. діяч і дипломат. Уперше згадується 1550, коли був записаний у «тисячну книгу». У 1560 був приставом при послах Великого князівства Литовського; з 1562 — дяк. 1564 брав участь у переговорах із магістром Лівонського ордену й послом Великого князівства Литовського. У 1566 — думський дяк, учасник Земського собору. У 1570-94 очолював *Посольський приказ* у чині «посольського думного дяка», що отримав першим у Московському царстві. У 1573-76 вів переговори з австр., шведськими й угорськими послами, 1581 — з папським нунцієм *А. Поссевіно*. Підписав *Ям-Запольський мир 1582* з Річчю Посполитою. Після завершення Лівонської війни 1558-83 зайнявся питаннями *зовнішньої торгівлі*, наполягав на ліквідації привілеїв інозем. купців. В останні роки життя зазнав опали в *Б. Годунова* й був засланий
У МОНАСТИР. *В.І. Головченко*

ЩелкаЛОВ Василь Якович (? - бл. 1611) — рос. держ. діяч і дипломат. У 60-і XVI ст. — дяк Розбійного приказу, учасник Земського собору 1566; наступного року очолював посольство до польського короля Сигізмунда II Августа з метою укладання миру в Лівонській війні 1558-83. З 1571 служив у *Посольському приказі*, брав участь у переговорах із тур. й данськими послами. У 1587 вів переговори із Сеймом Речі Посполитої про умови обрання царя Федора Івановича на польський королівський престол після смерті С. Баторія. 1594-1601 — керівник Посольського приказу в чині печатника (з 1595); зазнав опали за «самовольство» та змушений був
ЗАЛИШИТИ Держ. Службу. *В.І. Головченко*

Щербак Юрій Миколайович (12.10.1934, Київ) — укр. держ. діяч, письменник, медик, науковець, дипломат. У 1958 закінчив Київ. мед. ін-т ім. О. Богомольця; д-р мед. наук (1985). Чл. Спілки письменників України (1966). 1957-87 — співробітник Київського НДІ епідеміології та інфекційних захворювань; 1987-91 — секр. правління Спілки письменників України, водночас 1989-91 — народний депутат СРСР, чл. Верховної Ради СРСР, голова підкомітету з питань екології та раціонального використання природ. ресурсів. У 1991-92 — міністр охорони навколишнього природ. середовища України. У липні 1992 - 1994 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Державі Ізраїль; 1994-98 — Надзвичайний і Повноважний Посол України у США. 1998-2000 — радник Президента України. У березні 2000 - квітні 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол України в Канаді, представник України при *Міжнародній організації цивільної авіації*. Вийшов у відставку у зв'язку з досягненням гранично допустимого віку перебування на дип. службі.
Твори: «Маленька футбольна команда» (1973); «Фрески і фотографії» (1984); «Наближення» (1987); «Бар'єр несумісності» (1988); «Сподіватись» (1988); «Чорнобиль» (1989) та ін.
В.М. Матвієнко

Ю

Юань Шикай (16.09.1859, Сянчен, провінція Хенань - 6.06.1916, Пекін) — китайський держ., політ. та військ. діяч, генералісимус.

У 1885-94 — намісник у Кореї. У II-й пол. 1890-х — командир корпусу бейянської (північної) армії. У 1898 приєднався до реформаторського руху Кан Ювея, але незабаром відійшов від нього. У 1899-1901 — губернатор провінції Шаньдун, 1901-08 — намісник столичної провінції Чжялі. У 1909 звільнений у відставку. Після початку Сінхайської рев-ції призначений прем'єр-міністром імперського уряду (2.11.1911); провадив політику лавірування між монархічними та рев. силами. Після проголошення 1.01.1912 Китаю республікою та зречення престолу Циньською династією, спираючись на бейянську армію та підтримку великих держав, обійняв 13.02.1912 посаду тимчасового президента. У травні 1915 прийняв «*Двадцять одну вимогу*» Японії до Китаю. 12.12.1915 проголосив Китай конституційною монархією, а себе імператором, що спричинило масові антимонархічні виступи по всій країні й змусило Ю. П. 22.03.1916 ПОНОВИТИ республіку.

М.Л. Миронова

Югославії розпад — комплекс військ., політ., екон. та міжнац. проблем, що супроводжував здобуття незалежності республіками колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (СФРЮ) — Словенією, Хорватією, Боснією і Герцеговиною, Македонією (див. *Балканська криза 1991-2002*). Причини розпаду СФРЮ, гол. ч., полягали у кризі міжетнічних відносин в історично багатонаціональній д-ві,

а також розриві в рівнях соц.-екон. розвитку республік й авт. країв. У 1988 — на поч. 1989 майже в усіх республіках розпочалось створення опозиційних Союзу комуністів Югославії (СКЮ) партій і рухів; у Словенії та Хорватії СКЮ повністю втратив свої позиції. У 1990 респ. орг-ції Союзу комуністів були перейменовані, а на федер. рівні він перестав існувати взагалі; посилювалась децентралізація управління у *федерації*.

На поч. 1991 тільки Сербія та Чорногорія виступали за збереження СФРЮ як союзної д-ви, а Словенія, Хорватія, Македонія та Боснія і Герцеговина — за перетворення федерації на конфедерацію. Рішення про односторонню підготовку до повного виходу з федерації в Словенії та Хорватії було прийняте 24.06.1991, а 26.06.1991 воно було засуджене керівництвом СФРЮ. Югославська Народна армія (ЮНА), розташована у Словенії, отримала наказ взяти під контроль зовн. кордони республіки, на яких влада останньої почала встановлювати прикордонні знаки нової д-ви. 27.06.1991 почались зіткнення частин ЮНА з підрозділами словенської територ. оборони, Президент Словенії *М. Кучан* заявив про *агресію* проти країни з боку СФРЮ. Частини ЮНА були заблоковані й вимушені почати вихід із території Словенії. У Хорватії у травні 1990 відбулись вибори до респ. та місцевих органів влади на багато-парт. основі, на яких перемогла Хорватська демокр. спілка, що виступала за незалежність республіки. 25-26.07.1990 хорватський парламент прийняв поправки до респ. конституції, якими Хорватію було проголошено суверенною д-вою. Сербське населення Хорватії провело референдум з приводу його автономії, що викликало негативну реакцію хорватської влади. 19.05.1991 в Хорватії відбувся референдум, на якому переважна більшість автохтонного населення республіки

підтвердило бажання вийти зі складу СФРЮ. Вже на поч. березня 1991 відбулись перші збройні сутички ЮНА з підрозділами поліції Хорватії. Під тиском зах. д-ав між представниками федер. центру та Хорватії на о. Бріоні відбулись переговори за посередництва представників *Європейських співтовариств*. У результаті 8.07.1991 Хорватія оголосила мораторій на акти про незалежність на 90 днів.

8.10.1991 хорватський парламент прийняв рішення про припинення дії цього мораторію, а також ухвалив Декларацію про незалежність і заявив про розрив усіх держ.-прав. зв'язків, на основі яких Хорватія належала до складу СФРЮ. Восени 1991 розпочався конфлікт між сербами й хорватами, до якого втрутилась ЮНА. Конфлікт у Хорватії охопив райони компактного проживання сербів і тривав із різною інтенсивністю до серпня 1995, коли хорватська армія встановила контроль над усією територією країни.

Боснія і Герцеговина була республікою, що мала найбільш неоднорідний етнічний склад населення: за переписом 1978 з 4,2 млн. 39,6% склали етнічні мусульмани, 37,2% — серби, 20,6% — хорвати. На референдумі 14.10.1991 населення Боснії і Герцеговини підтримало ідею суверенізації республіки. Референдум з цього питання був проведений 1.03.1992, 63% виборців проголосувало за незалежність (сербська громада бойкотувала референдум). Президентом д-ви 20.12.1991 було обрано мусульманина *А. Ізетбеговича*, а незалежність Боснії і Герцеговини було проголошено 22.02.1992. У відповідь у районах компактного проживання боснійських сербів була утворена Республіка Сербська. Громадян, війна в Боснії розпочалась у березні 1992 із сутичок у Сараєво між сербською та мусульм. громадами й точилась до вересня 1995, коли було підписано *Дейтонські угоди 1995*.

Македонія стала єдиною республікою СФРЮ, вихід якої з федерації відбувся без збройного протистояння. Керівництво республіки до останнього підтримувало плани збереження федерації або її трансформацію в конфедерацію. Лише 8.09.1991 був проведений референдум, у якому взяли участь бл. 72% жителів, що мали право голосу; із них 90% виступили за самостійність Македонії. Після невдачі спроб створення нового держ. утворення на базі колишньої Югославії, у результаті яких тільки Сербія та Чорногорія увійшли до нової Югославії, була проголошена незалежність Македонії, а ЮНА виведена з її території. Однак македонська проблема залишалась у відносинах із Болгарією та Грецією, а також у зв'язку з міжетнічними суперечками на території Македонії (див. *Македонська криза*). Повна офіц. назва країни на міжнар. арені — Колишня Югославська Республіка Македонія.

М.С. Каменецький

Югославсько-японський договір 1959 —

двостороння угода про торгівлю та навігацію, підписана 28.02.1959 у Белграді; набула чинності 20.06.1959. Ю.-я. д. замінив Договір про

торгівлю та навігацію між Королівством сербів, хорватів та словенців і Японією від 16.11.1923.

Згідно з Ю.-я. д. сторони зобов'язалися надавати одна одній максимальне сприяння у питаннях, що пов'язані із забезпеченням міжнар. торгівлі та судноплавства, погодились сприяти збільшенню обсягів взаємної торгівлі та для досягнення цієї мети — максимально спростити відп. прав, й митні режими. Сторони зобов'язалися надати у взаємній торгівлі одна одній режим найбільшого сприяння в питаннях, що стосуються митних тарифів, режимів нетарифного регулювання та умов увезення й складування товарів. Сторони також домовились вдатись до всіх необхідних заходів для сприяння мор., авіаційному, поштовому, телеграфному й телефонному зв'язку між двома д-вами; на всі цивільні мор. судна сторін розповсюджувався режим найбільшого сприяння у здійсненні комерційних операцій, митного оформлення та користуванні відкритими портами іншої сторони. Сторони домовились про призначення консулів, представників на території іншої сторони відповідно до норм міжнародного права та на основі взаємності. Кожна сторона зобов'язалася надати громадянам іншої сторони нац. режим або режим найбільшого сприяння у здійсненні підприємницької та іншої професійної діяльності, прав, захисті й захисті власності, а також спростити візовий режим і домовились про заборону подвійного оподаткування юрид. та фізич.

ОСІБ ІНШОЇ СТОРОНИ.

М.С. Каменецький

Юз (Ни§1iЄ8) Чарльз Аванс (11.04.1862, Глен Фолс, шт. Нью-Йорк — 27.08.1948, Остервіль, шт. Массачусетс, США) — амер. держ. діяч, юрист. Закінчив Ун-т Брауна та школу права Колумбійського ун-ту. Із 1884 займався юрид. практикою в Нью-Йорку, консультував законодавчі збори штату Нью-Йорк. У1906 за сприяння *Т. Рузвельта* обраний губернатором штату,

запровадив низку політ, реформ у сферах соц. забезпечення і трудового законодавства, але 1910 подав у відставку, щоб посісти місце у Верховному суді США. Як кандидат Республіканської партії на презид. виборах 1916 з незначним відривом зазнав поразки від *В. Вільсона*. 5.03.1921-4.01.1925 — *державний секретар США* в адміністрації *В. Гар-дінга*; головував на *Вашигтонській конференції 1921-22*; відіграв помітну роль у розробленні *Дауеса плану 1924*; активно підтримав спроби забезпечити вступ США в *Лігу Націй*. У 1926-30 — чл. Третейського суду Постійної палати, водночас 1928-30 — чл. Постійної палати міжнар. правосуддя при Лізі Націй. У 1930-41 — голова Верховного суду США, попри особисті консервативні політ, переконання підтримав низку заходів «Нового курсу» адміністрації *Ф. Рузвельта*.

В.І. Головченко

Юнаків Микола Леонтійович (5.12.1871, Чугуїв Харківської губернії — 1.08.1931, Тарнув, Польща) — укр. військ, діяч і дипломат. Нар. в сім'ї генерала рос. армії, дід був полковником Бузького козачого війська. Закінчив Орловський кадетський корпус, 1-е Павлівське юнкерське уч-ще в Петербурзі (1891), Миколаївську академію Ген. штабу (1897). Дійсну військ, службу проходив у лейб-гвардії Семенівському полку, потім обіймав посади старшого ад'ютанта штабів 53-ї піхотної бригади та 27-ї піхотної дивізії, керівника справами навч. частини й викладача Оранієнбаумської офіцерської стрілецької школи, Пажеського корпусу, штаб-офіцера з особливих доручень, нач. штабу 1-го Прикордонного корпусу. 1907 у званні полковника був призначений викладачем Миколаївської академії, спеціалізувався на історії *Північної війни 1700-21*. Після захисту 1910 дисертації «*Похід Карла XII на Україну в 1708-09*» став професором кафедри військ, мистецтва. 1912 отримав звання генерал-майора, проте пропаговані ним новаторські концепції реформування академії та збройних сил взагалі зустріли опір з боку військ, міністра *В. Сухомлинова*. У лютому 1914 призначений командиром 37-ї піхотної бригади. Під час *Першої світової війни* — нач. штабів 25-го армійського корпусу, 4-ї армії, командир 7-го армійського корпусу, командувач 8-ї армії Румунського фронту, генерал-лейтенант (1916). Після утворення Центральної Ради активно підтримав рух за українізацію армії, за що наприкінці грудня 1917 наказом більшовицького головнокомандувача Російської армії *М. Криленка* був звільнений. За гетьманату *П. Скоропадського* — керівник Головної шкільної управи 2-го генерал-квартирмейстерства й Комісії з утворення військ, шкіл та укр. Академії генерального штабу. За доби Директорії — помічник Головного інспектора Армії УНР, нач. Головної шкільної управи мін-ва військ, справ. У серпні 1919 очолив штаб Головного Отамана об'єднаних армій УНР і ЗО УНР. На поч. грудня 1919 разом із *С. Петлюрою* виїхав до Варшави, де був призначений радником із військ, питань Надзвичайної дип. місії УНР *А. Лівницького*, взяв діяльну участь у переговорах із *Ю. Пілсудським* та виробленні *Варшавського доовору УНР з Річчю Посполитою 1920*. Із січня 1921 — у Тарнуві, був радником військ, міністра, військ, міністром екзильного уряду, членом Вищої військ, ради УНР при *С. Петлюрі*, Ради Українського Центрального комітету в Польщі; очолював Українське військ.-істор. товариство; підвищений у ранзі до генерал-полковника. Із 1927 через тяжку хворобу відійшов від активної громад.-політ, діяльності.

Твори: «Північна війна. Кампанія 1707-1709 рр.» (1909), «Північна війна. Військові дії на лівому березі Дніпра (листопад 1708 — липень 1709)» (1909), «Російсько-японська війна 1904-1905 рр.» (1911), «Матеріали для мого життєпису» (1931).
В.І. Головченко

Юнга план — порядок сплати репарацій Німеччиною за результатами *Першої світової війни*; став результатом перегляду *Дауеса плану* на вимогу Берліна, підтриману США. *Ліга Націй* передала розгляд репараційної проблеми спец. комітетові, який розпочав роботу 22.12.1928 у Парижі. Головою комітету було призначено президента Електротехнічного тресту *М. Юнга* (США).

Пропозиції комітету були представлені на розгляд міжнар. конференції з *репарацій*, яка відкрилась 6.08.1929 в Гаазі за участю представників 12 д-ав: Бельгії, Великої Британії, Греції, Італії, Німеччини, Польщі, Португалії, Румунії, Франції, Чехословаччини, Югославії та Японії. 31.08.1929 вони підписали протокол, що схвалив *Ю. п.* у принципі, а 20.01.1930 було укладено остаточну угоду з питання нім. репарацій. Вона встановила заг. розмір репарацій Німеччини — 113,9 млрд. марок, а також розмір щорічних платежів (бл. 2 млрд. марок) на найближчі 37 років, починаючи з 1.09.1929. Після закінчення цього терміну розмір платежів міг бути переглянутий чи збережений у визначеному протоколом розмірі. Було змінено порядок стягнення репарацій, які надалі мали виплачуватись тільки за рахунок *бюджету державного* й прибутків від

залізниць. Відрахування від прибутків промисловості скасовувались, так само як і фінанс. контроль та контроль за економікою Німеччини. Для отримання й розподілу репарацій, здійснення розрахунків по міжсоюзницьких боргах було створено *Банк міжнародних розрахунків (БМР)*, гол. функцією якого фактично стало фінансування нім. важкої та військ. промисловості. Під час світової екон. кризи 1928-32 Німеччина, за погодженням зі США, відмовилась від подальшої сплати репарацій. Президент США *Г. Гувер* виступив із пропозицією призупинити на рік усі платежі за міжнар. урядовими боргами, репараціями та позиками. Мораторій набув чинності 15.07.1931, що призвело до фактичного припинення функціонування Ю. п. Формально його було скасовано на Лозаннській Конференції 1932.

О.С. Пархомчук

ЮНЕСКО СВІТОВІ ДОПОВІДІ — міжнар. аналітичні дослідження *Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)* з проблем міжнародної політики інформаційної й розвитку глобальної інфраструктури, міжнар. обміну інформацією та доступу до ін-форм. ресурсів, подолання дисбалансу між інформ.-нерівноправними спільнотами, міжнар. та регіонального партнерства. Включають дослідження: «Багато голосів, один світ» (1980); Доповідь ЮНЕСКО з інформації 1997/98; Доповідь ЮНЕСКО з комунікації 1997/98; Доповідь ЮНЕСКО з інформації та комунікації 1999/2000. Концепція нового міжнар. інформ. та комунікаційного порядку (НМІКП) знайшла своє втілення в першому глобальному аналітичному дослідженні ЮНЕСКО — «Багато голосів, один світ» (1980) — доповіді Міжнар. комісії з проблем комунікації, очолюваної відомим ірландським політиком Ш. Мак-Брайдом. Комісія винесла на міжнар. дискусію спектр істор., політ., соц.-екон. і культ. проблем глобальної комунікації з метою переконати міжнар. співтовариство в необхідності кардинальних змін у цій галузі й досягти консенсусу з нових напрямків співробітництва. Проблема НМІКП відображала диспропорції міжнар. обміну інформацією, їх вплив на світове співтовариство, зокрема на політ., прав., фінанс.-екон. й технол. рівнях, а також узгоджені пропозиції представників країн Заходу, *Руху неприєднання* та «соціалістичного табору» щодо вирішення цих проблем. Політ. аналіз нових глобальних проблем міжнар. розвитку, пов'язаний із впливом високих технологій на систему міжнародних відносин, представлено у Доповіді ЮНЕСКО з інформації 1997/98 (Париж, 1998). Тематика аналітичного дослідження охоплює такі напрями міжнар. співробітництва: постіндустріальна цивілізація і трансформація політ. та екон. процесів (динаміка розвитку глобальної інфраструктури; еволюція шформ. економіки; міжнар. кооперація і співробітництво; охорона інформ. баз даних сусп. та спец. призначення; авторські права в інформ. добу); інфраструктура інформ. індустрії (розвиток технологій мультимедіа; тенденції використання *Глобальної інформаційної мережі Інтернет*; технології електронних видавництв; комп'ютерна індустрія); інформ. послуги Глобальної інформаційної мережі з метою широкого доступу та обміну базами даних бібліотек й архівів у країнах усіх геогр. регіонів світу. Доповідь з комунікації 1997/98 — це спеціалізоване аналітичне дослідження ЮНЕСКО про зміни інформ. доби, глобальні процеси конвергенції, лібералізації та поширення безна-перового документообігу, трансформацію світової економіки, інновації в інформ. секторі, медіаглобалізацію, регулювання мережі Інтернет і забезпечення фундаментальних прав і свобод в інформ. суспільстві. Доповідь наголошує на необхідності усвідомлення впливу глобалізації на всі сфери сусп., екон. та культ. співробітництва, визнання ЮНЕСКО єдиною установою системи *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*, яка відстежує процес глобалізації, щоб він не порушував рамки гуманітарної етики та був чинником співробітництва, а не нової колонізації світу.

Доповідь ЮНЕСКО з інформації та комунікації 1999/2000 присвячена аналізу безпрецедентних змін у глобальному розвитку, прогнозуванню множинних наслідків інформ. рев-ції в усіх регіонах світу та багатоаспектному впливу технологій на діяльність людства. У центрі дослідження кілька головних аспектів, які виявляють: різноманітність ситуації у світовому вимірі; динаміку технол. досягнень у галузі телекомунікацій, глобальної інформ. мережі, засобів масової комунікації; специфіку розвитку в головних геогр. регіонах. Особливістю аналітичного дослідження є методологія політ. дискусій і фахових та експертних оцінок, що дає можливість побачити проблему під різними кутами зору, порівняти висновки та визначити перспективні стратегії.

Світові доповіді ЮНЕСКО з інформації і комунікації, впроваджуючи стратегію міжнар. інформаційної політики, сприяють взаєморозумінню між народами через освіту, науку, культуру,

комунікацію, оскільки нові технології впливають на всі сфери міжнар. відносин і можуть викликати як ефективні наслідки, так і дисбаланс МІЖНар. РОЗВИТКУ.

Є. А. Макаренко

ЮНРРА (ГЖИКА), Адміністрація допомоги та відновлення Об'єднаних Націй (Тігшед Іагіоп КеііеГапсі КепаБііігаіоп Айтіпійгаіоп) — міжнар. орг-ція, створена відповідно до *договору міжнародного багатостороннього*, підписаного 9.11.1943 у Вашингтоні представниками 44 країн: Австралійського Союзу, Бельгії, Болівії, Бразилії, Великої Британії, Венесуели, Гаїті, Гватемали, Гондурасу, Греції, Домініканської Республіки, Єгипту, Індії, Ірану, Іраку, Ісландії, Канади, Китаю, Колумбії, Коста-Рики, Куби, Ліберії, Люксембургу, Мексики, Нідерландів, Нікарагуа, Нової Зеландії, Норвегії, Панами, Парагваю, Перу, Південноафриканського Союзу, Польщі, Сальвадору, СРСР, США, Уругваю, Філіппін, Франції, Чехословаччини, Чилі, Зквадору, Ефіопії та Югославії. У серпні 1945 до складу членів ЮНРРА прийнято БРСР, УСССР, Данію, у березні 1946 — Турцію. Завдання ЮНРРА полягало в наданні допомоги країнам, що постраждали під час *Другої світової війни*, у відбудові їхньої економіки. Головним органом ЮНРРА була Рада ЮНРРА, до якої належали представники усіх країн-членів ЮНРРА. Рада збиралась на сесію щонайменше два рази на рік. У період між сесіями Ради політ, керівництво здійснював Центральний комітет ЮНРРА, до складу якого належали представники Великої Британії, Китаю, СРСР та США (згодом до його складу було включено також представників Австралії, Бразилії, Канади, Франції та Югославії). Рішення Центрального комітету підлягали затвердженню Радою. Функціонування ЮНРРА також забезпечували два регіональні комітети (у справах Європи та у справах Дал. Сходу) та галузеві комітети з: постачання; фінанс. контролю; пром. відновлення; питань утримання переміщених осіб; охорони здоров'я; с.-г. відновлення; сусп. піклування. Виконавча влада ЮНРРА в межах спільної політики, що визначалась Радою та Центральним комітетом, здійснювалась ген. директором; кандидатура ген. директора вносилась за одноголосною рекомендацією Центрального комітету та затверджувалась Радою.

Фонд допомоги ЮНРРА складався із внесків країн, територія яких не була окупована ворогом, розміром не менше 1% нац. прибутку країни за 1943 (рішенням третьої сесії Ради розмір внесків до фонду допомоги ЮНРРА було збільшено

до 2% нац. прибутку). Решту країн Рада закликала робити свої внески до фонду допомоги згідно з їхніми можливостями. У 1943-47 відбулись сім сесій Ради ЮНРРА. У 1947 2-а сесія *Генеральної Асамблеї ООН* за ініціативою Великою Британії та США ухвалила рішення про ліквідацію

ЮНРРА.

І.С. Покровська

Юр'євський мирний договір 1920 — див. *Тартуський мирний договір 1920*.

Юрисдикція держави над космічними об'єктами — визнані доктриною та практикою сучас. міжнародного права повноваження судових та адмін. органів запускоючої держави вирішувати питання, пов'язані зі статусом косм. об'єкта й діями на його борту. Згідно з положеннями ст. 8 Договору про космос 1967 д-ва, до реєстру якої занесено об'єкт, запущений у косм. простір, зберігає юрисдикцію та контроль над таким об'єктом і над його екіпажем під час знаходження косм. об'єкта в косм. просторі, у т. ч. і на небесному тілі.

О.М. Григоров

Юрисдикція держави над морськими Суднами — сукупність прав адмін. та судових органів держави вирішувати питання, пов'язані з діяльністю мор. суден. Положеннями Конвенції про відкрите море 1958 (ст. 5) та *Конвенції ООН з морського права 1982* (ст. 94) встановлюється, що д-ва повинна ефективно здійснювати юрисдикцію та контроль над судном, що ходить у плавання під її прапором. Виконання цієї вимоги необхідне для забезпечення безпеки мореплавства, охорони людського життя на морі, захисту та збереження мор. середовища, підтримки правопорядку у *відкритому морі*. Принцип виключної юрисдикції д-ви над суднами, що ходять у плавання під її прапором у відкритому морі, означає, що судно може бути зупинено й доглянуто військ, кораблем або спеціально вповноваженим на те судном іншої д-ви тільки у виключних випадках. В умовах множинності режимів мор. просторів юрисдикція д-ви над мор. суднами не є однаковою в різних частинах *Світового океану*. Залежно від міжнар.-прав. режиму

мор. просторів юрисдикцію щодо мор. судна може здійснювати як *держава прапора* судна, так і будь-яка д-ва, зокрема прибережна д-ва (в межах територ. юрисдикції). Повною мірою д-ва прапора здійснює свою юрисдикцію над мор. суднами, що ходять у плавання під її прапором, у своїх *територіальних водах* й у відкритому морі. Винятки з юрисдикції д-ви прапора у відкритому морі передбачені нормами сучас. *міжнародного права*. До них відносять випадки *піратства, работоргівлі*, несанкціонованого теле- та радіомовлення, незазначення нац. судна або підняття ним прапора, що не відповідає його дійсній належності, а також переслідування «за гарячими слідами». Конвенція ООН з мор. права 1982 передбачає втручання прибережної д-ви й у випадках порушення її законів та правил щодо *виключної економічної зони та континентального шельфу*. У територ. водах на невійськ. мор. судна поширюється юрисдикція як д-ви прапора, так і юрисдикція відп. прибережної д-ви. У разі порушення законів і правил прибережної д-ви, прийнятих нею відповідно до *норм міжнародного права*. Судна морські військові завжди мають імунітет від інозем. юрисдикції.

І.М. Забара

Юрисдикція держави над повітряними Суднами — повноваження судових й адмін. органів держави реєстрації повітр. судна визначати порядок сертифікації повітр. судна, допуску судна та його експлуатації, а також внесення судна до відп. держ. реєстру (держ. або цивільний реєстр повітр. суден). Згідно з положеннями ст.ст. 3, 5-10 Токійської конвенції про правопорушення й деякі інші дії, здійснені на борту повітр. судна 1963, *держава реєстрації* має право здійснити юрисдикцію стосовно будь-яких правопорушень і дій, вчинених на борту судна *повітряного цивільного*, внесеного ДО її нац. реєстру.

О.М. Григоров

Юрисдикція над іноземними суднами в територіальних водах здійснюється як державою прапора, так і прибережною державою. Положення щодо поширення юрисдикції встановлено Конвенцією про територ. море й прилеглу зону 1958 та *Конвенцією ООН з морського права 1982*. При здійсненні мирного проходу в *територіальних водах* прибережної д-ви інозем. судна зобов'язані дотримуватись відп. законів і правил. За заг. правилом цивільна юрисдикція щодо будь-якої особи, яка перебуває на борту судна, що проходить територ. води, не здійснюється. Проте на підставі положень зазначених конвенцій прибережна д-ва має право на застосування заходів щодо стягнення або арешту за будь-якою цивільною справою з інозем. торг. суден. Такі ж заходи передбачені щодо суден, які проходять територ. водами, але тільки за зобов'язаннями або відповідальністю, що впливає з відносин судна та прибережної д-ви під час проходу такого судна. Юрисдикція прибережної д-ви в кримінальних справах, як правило, не здійснюється для арешту особи або розслідування будь-якого злочину на борту інозем. судна, що проходить через її територ. води. Винятками з цього правила є випадки, коли: наслідки злочину поширюються на прибережну д-ву; злочин порушує спокій у країні або порядок у територ. водах; капітан судна, дип. агент або конне, посадова особа д-ви прапора звертаються за допомогою до місцевої влади, а також у разі, коли такі заходи необхідні для припинення незаконної торгівлі наркотичними та психотропними речовинами. Здійснення кримінальної юрисдикції прибережної д-ви передбачається для арешту або розслідування на борту інозем. судна, що знаходиться в територ. водах після виходу з *внутрішніх вод*. На вимогу капітана влада прибережної д-ви повинна повідомити дип. агента або конне, посадову особу д-ви прапора до вживання заходів і сприяти встановленню контакту між цими особами та екіпажем. При цьому влада прибережної д-ви, здійснюючи арешт, повинна також враховувати інтереси судноплавства.

І.М. Забара

ЮрковІЧ (.шгкоуіс) Іван (10.06.1952, Баньалока-Кочев'є, Словенія) — ватиканський дипломат, титулярний архієпископ Корбавії. Священик із 29.06.1977. На дип. службі з 1984: працював у дип. представництвах Ватикану в Республіці Корея, Колумбії, Російській Федерації. У 1995-2001 — службовець держ. секретаріату Ватикану. У 2001-04 — апостольський нунцій в Білорусі. З 22.04.2004 — апостольський нунцій в Україні. Захистив докторську дисертацію з канонічного права. Брав участь в укладанні канонів католицької церкви та перекладі їх на рос. мову.

Р.Л. Кривонос

Ющенко Віктор Андрійович (23.02.1954, с. Хоружівка Недригайлівського р-ну Сумської обл.) — укр. громад.-політ, і держ. діяч. У 1975 закінчив Тернопільський фінанс.-екон. ін-т, кандидат екон. наук (1998). У 1975 — заст. гол. бухгалтера колгоспу «40-річчя Жовтня» Косівського р-ну Івано-Франківської області. 1975-76 — служба в Збройних силах СРСР. Із 1976 працював у банківській системі: 1976-85 — економіст, керівник відділення Держбанку СРСР на Сумщині (смт. Ульянівка Білопільського р-ну); 1985-87 — заст. начальника управління Української респ. контори Держбанку СРСР (Київ); 1987-90 — заст. начальника планово-екон. управління, заст. голови правління — нач. планово-екон. управління Українського респ. банку Агропромбанку СРСР (Київ); 1990-93 — заст. голови правління, 1-й заст. голови правління Акціонерного комерційного агр.-пром. банку «Україна» (Київ). У січні 1993 — лютому 1997 — голова правління Національного банку України, у лютому 1997 - січні 2000 — голова Національного банку України. 22.12.1999-29.05.2001 — Прем'єр-міністр України. Водночас очолював Координаційну раду з формування мережі регіональних мереж розвитку (з березня 2000), Координаційну раду з питань політики фінанс.

сектора (з листопада 2000), Урядовий комітет з питань нац. безпеки і оборони оборонно-пром. комплексу та правоохоронної діяльності (з листопада 2000). У серпні 2001 — квітні 2002 — директор Укр.-рос. ін-ту менеджменту і бізнесу ім. Б.М. Єльцина Міжрегіональної академії управління персоналом. Водночас у листопаді 2001 — березні 2002 очолював виборчий блок «Наша Україна». Народний депутат України 4-го скликання, чл. Комітету ВР України з питань прав людини, нац. меншин і міжнац. відносин (із червня 2002), голова депутатської фракції «Наша Україна» у ВР України. Нагороджений орденом «За заслуги» III ст. (1996), заслужений економіст України (1997), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1999).

Твори: автор та співавтор більше 200 робіт з питань банківської діяльності, зокрема «Валютне регулювання» (1999), «Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні» (1998), «Історія української гривні» (1999), «Управління валютними ризиками» (1998).

Л.В.Губерський

Я

ЯгаЙЛО (Jošaiła) Ольгердович (1348 - 1.06.1434, Краків) — великий князь литовський і руський (1377-92), польський король (1386-1434). Син *Ольгерда Гедиміновича*, засновник польської династії Ягеллонів. Після смерті батька отримав великокнязівський престол і став разом зі своїм дядьком Кейстутом володарем Литви, але діархічний режим, успадкований від попередніх років, виявився нетривким: між співправителями спалахнула жорстока б-ба, що закінчилась ув'язненням і загибеллю Кейстута (1382). Однак проти Я. розпочав б-бу в союзі з хрестоносцями *Вітовт Кейстutowич*, що змусило литовського правителя шукати союзу з Польщею. Уклав *Кревськуунію 1385*, яка передбачала інкорпорацію його д-ви до складу Польської Корони й перехід у католицизм всіх мешканців етнічної Литви. 1386 одружився з польською королевою Ядвігою та 4.03.1386 під ім'ям Владислава II коронувався в Кракові на польський престол. 1387 остаточно приєднав до Польщі галицькі землі. 1392 за Острівською угодою змушений був частково відродити політ, самостійність Литви, передавши її в управління Вітовту. У Грюнвальд-ській битві 15.07.1410 очолював об'єднане польсько-литовсько-українсько-російсько-білорусь-ке військо, яке розгромило війська Тевтонського Ордену.

Н.Ф. Сербіна

«**Ядерний клуб**» — поширене в ЗМІ та наук, літературі визначення групи *великих держав*, що офіційно володіють ядерною зброєю (Велика Британія, КНР, Росія, США, Франція). Усі ці д-ви мають статус ядерних згідно з *Договором про нерозповсюдження ядерної зброї 1968*. Водночас до «Я. к.» інколи відносять Індію та Пакистан, які 1998 здійснили перші випробування

ЯДерНИХ боЄЗарЯДІВ.

С.П. Галака

Якобсон (УакоБ88оп) Йоран Сігурд (2.02.1937) — шведський дипломат, д-р філософії (слов. мови). Викладав у Гетеборзькому ун-ті. На дип. службі з 1977. У 1979-82 — 1-й секр. посольства Швеції в Румунії; 1982-84 — 1-й секр. шведської делегації в *Раді Європи* у Страсбурзі; 1984-88 — 1-й секр. посольства Швеції в Нігерії; 1988-91 — секр. МЗС Швеції; 1991-93 — радник, 1993-96 — радник-посланник посольства Швеції в Белграді. У 1996-2000 — Надзвичайний і Повноважний Посол Королівства Швеція

В Україні.

РА. Кривонос

ЯКОВЛІВ Андрій Іванович (28.11.1872, Чигирин, тепер Черкаської обл. — 14.05.1955, Нью-Йорк) — укр. громад.-політ. діяч, дипломат і вчений-юрист. Нар. в сім'ї губернського секретаря. Закінчив Київ. дух. семінарію (1894). 1898-1902 навчався на юрид. фак-ті Дерптського (Тартуського) ун-ту (вивчав історію зах.-європ. й укр. права), 1904 закінчив юрид. ф-т Ун-ту Св. Володимира (Київ). У 1904-08 служив у Київ, казенній палаті, потім працював адвокатом судової палати, юрисконсультком міської управи, водночас викладав основи права в Київ, комерційній школі. Після Лютневої рев-ції 1917 організував Товариство укр. адвокатів і виступив співзасновником Українського правничого товариства, від нього 8.04.1917 був обраний до Центральної Ради, потім увійшов до Малої ради, став членом УПСФ. У березні 1918

— дир. канцелярії Центральної Ради. 15.04.1918 очолив дип. місію УНР в Австро-Угорщині, наполягав на *ратифікації* Віднем *Брестського мирного договору між УНР і Центральними державами 1918*; у червні був відкликаний з посади посла та призначений директором Департаменту чужоземних зносин МЗС Української Держави. Із приходом до влади Директорії УНР зберіг за собою цю посаду. У січні 1919-23 — голова Надзвичайної дип. місії УНР у Бельгії та Нідерландах, активно сприяв постановці укр. питання в *Лізі Націй*, домагався включення *Українського товариства прихильників Ліги Націй* до Міжнародної унії товариств-прихильників Ліги Націй, доклав чимало зусиль для укладання фінанс.-екон. угоди уряду УНР з Амстердамським банком (через закриття місії завершити справу не вдалось). В еміграції працював доцентом і професором Українського вільного ун-ту в Празі (1930-31 і 1944-45 був його ректором), професором права Української господарської академії в Подебрадах (ЧСР). 1939 — дир. Українського наук. ін-ту у Варшаві. Після *Другої світової війни* мешкав у Бельгії. Із 1952 — у США. У своїх наук. працях відстоював тезу, що *Переяславсько-Московська угода 1654* утворила своєрідні васальні взаємини між Московським царством і Військом Запорозьким на зразок *протекторату*.

Твори: «Договір гетьмана Б. Хмельницького з Москвою р. 1654» (1927), «Про копні суди на Україні» (1931), «Московські проекти договорних пунктів з гетьманом І. Виговським» (1933), «Українсько-московські договори в 17-18 ст.» (1934), «Основи Конституції УНР» (1935), «Історичні традиції української державності» (1937), «Німецьке право в Україні і його вплив на українське право у 16-17 ст.» (1942), «Український кодекс 1743 року» (1949), «Договір гетьмана Богдана Хмельницького з Московським царем Олексієм Михайловичем 1654 року» (1954).

В.І. Головченко

Якуб Хан (УаяиБ Кпап) Сахабаза (1920, Рам-пур, Бриг. Індія) — пакистанський військ, і держ. діяч, дипломат. Нар. в сім'ї наваба. Закінчив військ. коледж у Дехрадуні (1940), продовжив освіту у Великій Британії й Франції. Учасник *Другої світової війни*. У 1946-47 — ад'ютант віце-короля Індії лорда *Маунтбеттена*. У 1948 керував особистою охороною першого генерал-губернатора незалежного Пакистану М. Джин-ни. У 1949-71 зробив у Збройних силах Пакистану кар'єру від командира батальйону до нач. генштабу. У квітні 1969 — березні 1971 — керівник військ. адміністрації в Схід. Пакистані. Через поразку пакистанських військ під час *індійсько-пакистанської війни 1971* вийшов у відставку. У 1972-73 і 1980-82 — посол Ісламської Республіки Пакистан у Франції, 1973-79 — у США, 1979-80 - у СРСР. У 1982-83, 1988-91 і 1996-97 -мін. закл. справ Пакистану. *п.м. ітат'єв*

Ялтинська конференція 1945 — див. *Кримська (Ялтинська) конференція 1945*.

Ялтинсько-потсдамська система міжнародних відносин — глобальна система між-держ. відносин, що була встановлена після закінчення *Другої світової війни* країнами-переможцями; її ідеолог, та міжнар.-прав. основи були закладені в домовленостях трьох *великих держав* (СРСР, США та Великої Британії), досягнутих під час *Кримської (Ялтинської) конференції 1945* та *Потсдамської (Берлінської) конференції 1945*. У рамках Я.-п. с. м. в. СРСР та США фактично визнали визначені сфери впливу один одного та в цілому дотримувались принципу невтручання в зону впливу іншої сторони. Повеєний світ фактично став біполярним, його полюси сили завдяки встановленому балансу сил стримували один одного від непродуманих і ризикованих кроків, що забезпечувало високий ступінь стабільності системи міжнар. відносин на глобальному рівні та в Європі. Водночас Я.-п. с. м. в. розглядалась багатьма д-вами світу як несправедлива й така, що нехтувала їхніми інтересами та правами. Крім того, невід'ємними елементами Я.-п. с. м. в. стали *«Холодна війна», гонка озброєнь* та постійна міжнар. напруженість.

Озновними ознаками Я.-п. с. м. в. були: *біполярність*; розподіл сфер впливу між двома *наддержавами*; децентралізація насильства (стабільність на центр, та глобальному рівнях, що підтримувалась наддержавами, нестабільність на регіональному та субрегіональному рівнях); *фрагментація* глобальної міжнар. системи й регіональних підсистем, на рівні яких вихід із конфліктів залежав, передусім, від рівноваги сил у регіоні та чисто внутр. факторів; неможливість збройних сутичок між наддержавами, замість чого вони підтримували опосередковане військ. протистояння на периферії міжнар. системи; розпад колоніальних імперій; прискорення сусп.-істор. процесів внаслідок модернізації; початок формування єдиного світового простору внаслідок розвитку транспорту та засобів комунікації, єдиного інформ.-телекомунікаційного простору. Невід'ємним елементом Я.-п. с. м. в. стала *Організація*

Об'єднаних Націй (ООН), що виступала важливим форумом, у рамках якого підтримувався постійний діалог між двома наддержавами та їхніми союзниками. Одразу після закінчення Другої світової війни створення ООН фактично заклало фундамент для продовження співробітництва членів *антигітлерівської коаліції*. Незважаючи на значні суперечності між СРСР та США, їхня конфронтація переважно залишалась у межах, визначених ними ж у процесі повоєнного врегулювання інституційних та нормативних обмежень і передбачала узгодженість найважливіших для збереження глобального миру рішень, яке часто забезпечувалось у рамках ООН та інших міжнар. орг-цій, створених у процесі структурування Я.-п. с. м. в.

Головними архітекторами Я.-п. с. м. в. були СРСР та СІЛА. Радянський Союз, який вийшов переможцем із Другої світової війни, незважаючи на величезні людські й колосальні екон. втрати, забезпечив собі міцні, унікальні для своєї історії міжнар. позиції, подібними до яких Російська імпер. не володіла навіть у період найбільшого піднесення (у роки правління *Катерини II та в період після перемоги над Наполеоном I*), й перетворився на наддержаву, що визначала, разом зі США, світовий устрій та визначальним чином впливала на напрями розвитку світу. Для США Я.-п. с. м. в. остаточно завершила період міжнар. самоізоляції та закріпила здобуті в період війни позиції світового екон. лідера й провідної військ.-політ. сили міжнар. відносин.

Криза Я.-п. с. м. в. розпочалась у сер. 1980-х, коли під гаслом «*нового політичного мислення*» почався кардинальний перегляд засад рад. *зовнішньої політики*. Із переглядом своєї політики щодо д-ав соціал. табору СРСР поступово втратив вплив у схід.-європ. регіоні, що спричинило розпад структури Я.-п. с. м. в. Колишні союзники СРСР заявили про свою готовність вступити в майбутньому в зах.-європ. міждерж. структури, у т. ч. в *НАТО*. Після *СРСР розпаду* зник один із центрів сили Я.-п. с. м. в., що означало остаточне припинення її існування. Одним із найбільш значущих результатів демонтажу Я.-п. с. м. в. стало *Німеччини об'єднання 1989-90*, яке швидко набуло характеру системного впливу на міжнар. відносини в Європі, призвело до корінної зміни балансу сил у європ. політиці та поступового оформлення нім. зони впливу в Європі. Наслідком припинення існування Я.-п. с. м. в. стали трансформаційні процеси по всьому світу, які продовжились й на поч. ХХІ ст. Попри суперечливий характер легітимності та постійну міжнар. напругу між двома наддержавами Я.-п. с. м. в. забезпечила мінімізацію традиційних європ. протиріч, що були основою чисельних воєн, у т. ч. й двох світових, запобігла перетворенню конфронтації на пряме збройне зіткнення наддержав і забезпечила підтримання рівноваги сил й інтересів між двома блоками на глобальному рівні та в європ. регіональній підсистемі. Основи Я.-п. с. м. в. залишались майже незмінними протягом всього періоду її існування, сама система фактично стала найбільш стабільною в історії людства.

О.С. Пархомчук

Ямагата (Уатаваіа) Арітомо (14.06.1838, Хагі, тепер префектура Ямагати, Японія — 1.02.1922, Токіо) — япон. військ. і держ. діяч, маршал. Нар. в сім'ї самурая. Взяв активну участь у япон. бурж. рев-ції 1867-68 на боці імператора, виступив одним з ініціаторів військ. реформи 1872 й організатором модернізації армії за європ. зразком. У 1867-85 командував імпер. гвардією та очолював генштаб Збройних сил Японії. 24.12.1889-6.05.1891 і 8.11.1898-10.10.1900 — Прем'єр-міністр Японії, був прибічником активізації експансіоністської політики у Схід. Азії. Під час *китайсько-японської війни 1894-95* — командувач 1-ї япон. армії. У період рос.-япон. війни 1904-05 — знову нач. ген. штабу, саме завдяки його тактиці япон. армія здобула низку важливих перемог у Маньчжурії. З 1909 — керівник консультаційного органу при япон. імператорі — Таємної ради; лобіював виділення додаткових бюджетних коштів для армії.

П.М.Ігнат'єв

Ямайська (Кінгстонська) валютна система — світова валютна система, угода про формування якої набула чинності 1978. Формування Я. в. с. у 1970-х було спричинено невідповідністю принципів *Бреттон-Вудської валютної системи* новим реаліям світового госп-ва, що знайшло прояв, серед іншого, у неспроможності США виконувати взяті на себе зобов'язання з обміну доларів на золото за фіксованою ціною, а також зміні співвідношення сил між провідними економіками світу. Пошуки шляхів вдосконалення валютно-кредитних відносин на поч. 1970-х призвели до появи чисельних планів виходу з кризи — від повернення до *золотого стандарту* до емісії єдиної світової валюти. У 1972 для розробки спільного проекту в рамках *Міжнародного валютного фонду (МВФ)* був створений спец. Комітет з реформування міжнар.

валютної системи, що включав у себе представників 20 країн (т. зв. «Комітет двадцяти»), який після нафтової кризи 1973-74 було перейменовано в Тимчасовий комітет Ради керуючих МВФ. Розроблені ним рекомендації лягли в основу другої поправки до Статуту МВФ, ухвалення якої в січні 1976 на засіданні Ради директорів МВФ у Кінгстоні (Ямайка) і започаткувало Я. в. с. Процес узгодження цієї поправки з країнами-членами МВФ продовжувався 2 роки до 1978. Суть внесених у 1976 змін до Статуту полягає в наступному: а) золото-девізний (фактично — доларовий) стандарт поступився місцем стандарту *спеціальних прав запозичення (СДР)*: зміна бази розрахунку вартості СДР (замість доларового еквівалента — валютний кошик на базі спочатку 16, потім 5, а зараз — 4 валют) та заміна долара на СДР в усіх офіц. док-тах МВФ засвідчили втрату США ролі одноосібного лідера у валютних відносинах; у рамках Я. в. с. вже не долар, а СДР одночасно виконують функції еталона міжнар. вартості, основних резервних авуарів та кінцевого засобу міжнар. розрахунків; б) юридично була завершена демонетизація золота у сфері валютних відносин: скасована офіц. ціна золота, анульовано офіц. золотий паритет та фіксація масштабу цін (золотого вмісту) нац. грошових одиниць; США зняли із себе зобов'язання обмінювати долари на золото за вимогою центр, банків інших країн; в) зі скасуванням твердо фіксованих *валютних курсів* (обов'язкових у рамках Бреттон-Вудської системи) всім країнам-членам МВФ було надано право самим вибирати найбільш прийнятний для них режим валютного курсу (формулу «стабільні курси» замінила формула «стабільна система курсів»); для запобігання різким коливанням валютних курсів Кінгстонською угодою передбачалося збереження елементів регулювання системи валютних співвідношень шляхом здійснення центр, банками відп. країн *інтервенцій валютних* (останнє перетворилось з «обов'язку» на «право»); г) у рамках Я. в. с. радикально змінилися цілі та функції МВФ. На засіданні в Кінгстоні МВФ надав самому собі повноваження здійснювати нагляд за валютними курсами й угодами щодо їх запровадження, втручаючись у внутр. політику країн-претендентів на його позики. Усі країни-члени МВФ, згідно з Кінгстонською угодою, мають утримуватись від маніпулювання валютними курсами, яке могло б перешкодити ефективній перебудові платіжних балансів та/або сприяло б отриманню односторонніх переваг перед іншими членами Фонду.

Незважаючи на те, що Я. в. с. знаменувала перехід від моноцентричної системи до поліцентричної, долар все ще продовжує зберігати статус провідної міжнар. валюти — саме амер. валюта використовується як валюта міжнар. розрахунків і резервний засіб у більшості випадків. СДР так і не стали еталоном вартості, головним міжнар. резервним і платіжним засобом — сфера їх використання обмежена операціями МВФ (де вони виступають як коефіцієнт перерахунку нац. валют та масштаб валютних трансакцій). Процес розбудови та вдосконалення Я. в. с. не завершено, а чисельні проблеми, породжені нею, стимулюють появу нових проєктів реформування валютної системи.

НД. Амалян, О.І. Рогач

Ям-Запольський мир 1582 — двосторонній міжнар. договір, підписаний 6(15).01.1582 в с. Ківерова Гора (поблизу Ям Запольного, що на Псковщині) між Московським царством та Річчю Посполитою; один із договорів у системі дип. актів, що завершили Лівонську війну 1558-83. Ініціатором миру виступив моск. цар *Іван IV*, який намагався, тимчасово замирившись із Річчю Посполитою, зосередити всі свої сили проти Швеції, що активно витісняла в той момент Московію з узбережжя Балтики. За результатами переговорів, проведених за посередництва папського нунція єзуїта *А. Поссевіно* з головою Посольського приказу *А. Щелкало-вим*, Іван IV змушений був віддати польсько-литовському королю Стефану Баторію землі в Лівонії з 40 містами, Курляндію, міста Полоцьк та Веліж, за що Річчю Посполита повернула Москві частину завойованих міст, розташованих уздовж литовсько-рос. кордону (Великі Луки, Невель, Ізборська інші). Я.-З. м. був підписаний на 10 років, тому розглядався і Москвою, і Річчю Посполитою виключно як тимчасове *перемир'я*, проте смерть запеклих ворогів Івана IV (1584) та Стефана Баторія (1586) відклала новий етап ескалації польсько-моск. протистояння до смутних ЧаСІВ ПОЧ. XVII СТ.

• *В.А. Рубель*

ЯНКІВ Мирон Дмитрович (25.07.1951, с. Лисовичі Стрийського р-ну Львівської обл.) — укр. держ. діяч, економіст, науковець. У 1973 закінчив Львівський держ. ун-т ім. І. Франка (спеціальність — «планування народного господарства»); д-р екон. наук, професор. 1973-75 — викладач Тернопільського фінанс.-екон. ін-ту; 1975-78 — аспірант Львівського держ. ун-ту ім. І. Франка; 1978-88 — асистент, доцент, старший наук, співробітник Львівського держ. ун-ту ім.

І. Франка. 1988-90 — зав. сектором економіки та прогрес, форм орг-ції праці агр. відділу Львівського обкому КПУ; 1990-94 — доцент, зав. кафедри економіки й орг-ції с.-г. вир-ва Львівської академії ветеринарної медицини ім. С.З. Гжицького; 1994-95 — голова комітету з економіки Львівського облвиконкому; 1995-97 — нач. головного управління економіки Львівської облдержадміністрації; 1997-98 — заст. голови Львівської облдержадміністрації; 1998-2000 — 1-й заст. голови Львівської облдержадміністрації. 2000-02 — керівник торг.-екон. місії у складі Посольства України в Республіці Польща. 2002-03 — голова Львівської облдержадміністрації. Указом Президента України від 27.11.2003 призначений Надзвичайним і Повноважним Послом України в Латвійській Республіці.

В.М.

Матвієнко

ЯнукОВИЧ Віктор Федорович (9.07.1950, Єна-кієве Донецької обл.) — укр. держ. і громад.-політ. діяч. У 1980 закінчив Донецький полі-техн. ін-т, за фахом інженер-механік; у 2001-Українську академію зовн. торгівлі, д-р екон. наук (2000), професор. Трудову діяльність розпочав у 1969 газівником Єнакієвського металургійного заводу, працював автослюсарем, механіком автопідприємства. У 1976 був призначений дир. автобази ВО «Орджонікідзевугілля». Протягом наступних 20 років обіймав керівні посади на підприємствах автомобільного транспорту Донеччини, був ген. директором виробничих об'єднань «Донбастрансремонт», «Укрвуглепромтранс», Донецького обласного територ. об'єднання автотранспорту. У серпні 1996 призначений заст. голови, а у вересні 1996 — 1-м заст. голови Донецької обласної держадміністрації. У травні 1997 — листопаді 2002 — голова Донецької обласної держадміністрації, депутат Донецької обласної ради; у травні 1999 -травні 2001 — голова Донецької обласної ради за сумісництвом. Із 21.11.2002 — Прем'єр-міністр України. Як глава уряду притримується курсу на екон. зростання України, пріоритети соц. політики, розвиток науки, освіти тощо. У зовн.-політ. діяльності — виконання програми інтеграції до *Європейського Союзу*, завершення заходів із підготовки до вступу в *Світову організацію торгівлі*, поглиблення екон. співробітництва з країнами *Співдружності Незалежних Держав*, реалізацію угоди про створення СЕП між Україною, Росією, Білоруссю та Казахстаном. 19.04.2003 обраний головою Партії регіонів. Член Президії НАН України. Відзначений низкою держ. нагород, у т. ч. орденом «За заслуги» III ст. (1998), II ст. (2000), I ст. (2002). Заслужений працівник транспорту України (1995).

Твори: «Економіко-правові основи застосування фінансового лізингу в системі територіально-виробничих об'єднань автотранспорту України» (1996), «Інфраструктура промислового регіону: теорія, практика, перспективи» (1999), «Проблеми реструктуризації господарського комплексу промислового регіону» (1999), «Соціально-економічний розвиток регіону: проблеми і шляхи вирішення» (2002) та ін.

Л.В. Губерський

Яо ПЄЙШЄН (10.1945) — китайський дипломат. Закінчив Пекінський ін-т інозем. мов. У 1973-79 і 1987-90 — працівник посольства КНР у Москві; 1979-87 і 1990-95 — службовець центр, апарату МЗС КНР, займався питаннями співробітництва із СРСР і д-вами Центр.-Схід. Європи, пізніше — із країнами Центр. Азії. 1995-97 — посол КНР у Киргизькій Республіці, 1997-99 — у Латвійській Республіці, 1999-2003 — у Республіці Казахстан. Із листопада 2003 — Надзвичайний і Повноважний Посол КНР

В Україні.

В.І. Головченко

Ярослав (Георгій) **Мудрий** (978, Полоцьк -20.02.1054, Київ) — князь ростовський, новгородський і великий князь київський. Син *Володимира Святославича* й полоцької княжни Рогнеди. 1019 одружився з донькою шведського короля Олафа Шетконунга Інгігердою. У 989 був посаджений у Ростові, незабаром переведений до Новгороду й почав перед смертю Володимира прагнути автономії, відмовившись 1014 платити традиційну данину Києву. Володимир Святославич вирішив збройно приборкати непокірного сина, однак раптово помер (15.07.1015). Поміж його синами розпочалась б-ба за заг.-руську владу, в якій загинули Борис, Гліб і Святослав, а Я. 1019 здолав у битві на р. Альті гол. суперника — Святополка Ярополчича, після чого утвердився в Києві. Доклав багато зусиль до централізації та зміцнення Київської держави, захисту її рубежів. Ініціював створення першого писемного зведення законів «Правда Ярослава» (1016), що переросла в 1130-х в «Руську Правду». У *зовнішній політиці* спершу зосередився на зміцненні півд. і зах. кордонів д-ви, зведенні захисних валів. Кілька разів громив орди печенігів на півд. рубежах, а 1036 поблизу валів Києва завдав їм вирішальної поразки, після чого степовики були відкинуті від кордонів Київської Русі. 1030 відвоював у Польщі

загарбані Болеславом Хоробрим 1018 Червенські гради, здійснив успішні походи проти ятвягів (1038) і литовців (1040). Приділяв багато уваги та сил розбудові й прикрашанню столярного Києва: «Повість временних літ» під 1037 повідомляє про зведення ним Софійського собору, парадних Золотих воріт, монастирів Св. Ірини і Св. Георгія, будівництво грандіозного «міста Ярослава». З ім'ям Я. пов'язаний розквіт давньоруської культури, орг-ція шкіл, скрипторіїв, бібліотек; 1037-39 у Києві було складено перший літописний ізвод. Зовн.-політ. діяльність Русі стала багатовекторною, орієнтуючись не тільки на Візантію (як було за його попередників), а й на інші потужні країни Заходу. Взагалі віддавав перевагу методам дипломатії, а не війни; подібно багатьом государям Європи вдавався до *династичних шлюбів* як засобу ведення ЗОВН. ПОЛІТИКИ.

М.Ф. Котляр

Ярослав ОСМОМИСЛ (? - 1.10.1187, Галич, тепер Івано-Франківська обл.) — князь галицький. Син *Володимирка Володаревича* й доньки угорського короля Коломана. 1150 одружився з донькою Юрія Долгорукого Ольгою. По смерті батька (кінець 1152) успадкував затяжну війну з київ, князем Ізяславом Мстиславичем. Після битви поблизу Теревовлі 1154, що завершилась унічию, зумів утримати за собою спірні міста на рубежі з Київською землею. Брав активну участь у заг.-руській політиці, був врівноваженим і спокійним політиком. Відновив порушені його запальним батьком добрі стосунки з Угорщиною й Малополющею. У 1164 надав притулок супернику візантійського імп. Мануїла I Андроніку Комніну, а 1167 уклав з Мануїлом союзню угоду. Мав великий авторитет на Русі та за її межами, про що свідчать «Київський літопис» та «Слово о полку Ігоревім», де названо його «Осмомислом» за володіння інозем. мовами. За часи його князювання Галицька земля розквітла, умножились міста, розвинулось госп-во; разом із тим повністю залежав від галицьких бояр, які втручались навіть у його особисте ЖИТТЯ.

М.Ф. Котляр

Ярринг (Jaггіпе) Гунар Вільфрід (12.10.1907, побл. Стокгольма — 31.05.2002, Стокгольм) — шведський дипломат і науковець. Нар. в селянській сім'ї. У 1929-30 перебував у СРСР та Китаї (район Кашгару) у складі шведської місії в Східному Туркестані. На дип. службі з 1940: у 1940-41 — аташе посольства Швеції в Туреччині; 1-й секр. посольства Швеції в Ірані (1941-45); тимчасовий повірений у справах Швеції в Ірані та Іраку (1945), Ефіопії (1946-48); посланник в Індії та на Цейлоні (1948-51), в Ірані, Іраку та Палестині (1951-52); зав. політ. відділом МЗС Швеції (1953-56); постійний представник Швеції при ООН (1956-58), одночасно в 1957-58 — представник Швеції в *Раді Безпеки ООН*. У 1957 став посередником ООН в інд.-пакистанському конфлікті (див. *Каширська проблема*). У 1958-64 — посол Швеції у СІА, 1964-73 — посол Швеції в СРСР й одночасно за сумісництвом в МНР (1965-73). У 1967-91 — спец. представник *Генерального секретаря ООН*з урегулювання Близькосхідного конфлікту, одночасно в 1973-92 — радник із міжнар. питань концерну «Юнсон» (Швеція). Автор праць з історії та літератури тюркських народів і міжнар. відносин. Був одним із найвизнаніших у світі фахівців з уйгурської МОВИ.

РА. Кривонос

Ярузельський (Іашгеккі) Войцех (6.07.1923, Куров Люблінського воєводства, Польща) — польський військ, і держ. діяч. Походить із шляхетської родини, що восени 1939 була депортована рад. владою до Алтайського краю РСФРР. На поч. 1943 вступив до Війська Польського, що формувалось на території СРСР, і після закінчення офіцерського уч-ща в Рязані з травня того ж року воював у складі 1 -ї Польської армії, був командиром взводу розвідки та нач. полкової розвідки. Після війни закінчив Вищу піхотну школу й Академію Ген. штабу ім. К. Сверчевського. Із 1947 — чл. Польської робітничої партії. Протягом 50-х був викладачем військ, тактики, нач. управління військ, академії та офіцерських училищ, заст. начальника Головного управління бойової підготовки. У 1956 отримав звання бригадного генерала. У 1957-60 командував механізованою дивізією, 1960-65 був нач. Гол. політ. управління Війська Польського, 1965-68 — нач. генштабу, 1968-83 — міністром національної оборони ПНР; генерал армії (1973). В умовах гострої внутр.-політ. кризи 18.10.1981 обраний пленумом ЦК ПОРП 1-м секр. партії. Із метою запобігання розв'язанню громадян, війни та інтервенції рад. військ у ніч на 13.12.1981 оголосив про введення воєнного стану (скасований 22.07.1983); одночасно очолив уряд Польщі, а з листопада 1985 — Державну раду країни. 19.07.1989 на спільному засіданні сейму та сенату обраний Президентом Польщі на 6 років, але під тиском опозиції вже 19.09.1990 звернувся до сейму з проханням скоротити термін його презид. повноважень і передати владу всенародно обраному главі д-ви. Після відставки в грудні того ж року відійшов

Яський мирний договір 1791 — двостороння рос.-тур. угода, підписана 29.12.1791 (9.01.1792) в Яссах (Румунія). Завершив рос.-тур. війну 1787-91, у результаті якої Туреччина зазнала поразки. Договір підтверджував *Кючук-Кайнарджійський мирний договір 1774*, акт про приєднання Криму та Кубані до Росії (1783), а також всі інші попередні рос.-тур. домовленості, окрім тих положень, які змінювались відп. статтями дог.-ру. Новий рос.-тур. кордон встановлювався на півд. заході по р. Дністер. Туреччина відмовлялась від претензій на Грузію та зобов'язувалась не розпочинати будь-яких дій проти грузинських та кубанських земель. Із метою забезпечення інтересів рос. торгівлі в Алжирі, Тунісі та Тріполі Туреччина зобов'язувалась відшкодовувати всі збитки рос. купцям, які їм заподіяли напади корсарів у Середземному морі. Договір закріпив за Росією все північне чорноморське узбережжя від р. Дністер до Кубані включно з піво-вом Крим. Я. м. д. посилив рос. вплив у чорноморському регіоні та закріпив за Росією домінуючі позиції у відносинах із Туреччиною. *М.С. Бур'ян*

Ях'я Хан (Уапуа Юіап) (1917, Пешавар, Брит. Індія — 1980, Ісламабад, Пакистан) — пакистанський військ. і держ. діяч. Закінчив Пенджабський ун-т у Лахорі. Із 1938 перебував на військ. службі. У роки *Другої світової війни* воював в експедиційному корпусі Брит. Індії в Лівії та Італії. 1946 продовжив освіту в Штабному коледжі Кветти. У 1966 був призначений головнокомандувачем пакистанської армії, йому було присвоєно звання генерала. 25.03.1969 прийняв презид. повноваження від *Айюб Хана* й запровадив надзвичайний стан, відмінивши конституцію країни. Було здійснено поділ єдиної провінції Зах. Пакистан на чотири — Пенджаб, Сінд, Белуджистан і Півн.-Зах. прикордонну провінцію. Під впливом катастрофічних поразок в *індійсько-пакистанській війні 1971* змушений був 20.12.1971 піти у відставку. *П.М. Ігнат'єв*

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

абс. - абсолютний австр. - австрійський авт. - автономний агр. - аграрний адмін. - адміністративний амер. - американський англ. - англійський антич. - античний археол. - археологічний афган. - афганський африк. - африканський балт. - балтійський бас. - басейн біогр. - біографічний біол. - біологічний бл. - близько Бл. Схід - Близький Схід болг. - болгарський б-ба - боротьба брит. - британський бурж. - буржуазний
в т. ч. - в тому числі ВР України - Верховна
Рада України визв. - визвольний в. о. - виконуючий обов'язки вир-во - виробництво відп. - відповідний військ. - військовий
вкл. - включно внутр. - внутрішній
ген. - генеральний
геогр. - географічний
гл. - глава
гол. - головний
гол. ч. - головним чином
госп. - господарчий,
господарський госп-во - господарство грец. - грецький громад. - громадський громадян. - громадянський
Дал. Схід - Далекий Схід демокр. - демократичний д-ва - держава держ. - державний,
державницький див. - дивись дип. - дипломатичний дир. - директор дог-р - договір док-т - документ дол. - долар США д-р
- доктор дух. - духовний
екон. - економічний етногр. - етнографічний екз. - екземпляр євр. - єврейський європ. - європейський
зав. - завідуючий, завідувач
заг. - загальний закорд. - закордонний заст. - заступник
зах. - західний зем. - земельний зовн. - зовнішній
ідеолог. - ідеологічний імпер. - імператорський ім. - імені імп. - імператор,
імператриця, імперія ін. ч. - іншим чином інд. - індійський індивід. - індивідуальний інозем. - іноземний ін-т - інститут
інформ. - інформаційний іспан. - іспанський істор. - історичний італ. - італійський
КМ України - Кабінет Міністрів України
канад. - канадський
київ. - київський
клас. - класовий
класич. - класичний
к-т - комітет
комуніст. - комуністичний
коне. - консульський
конф. - конференція
кн. - князь
косм. - космічний
культ. - культурний
лат. - латинський літ. - літературний
м. - місто
макс. - максимальний маркс. - марксистський матеріал. - матеріальний мед. - медичний метод. - методичний методол. - методологічний МЗС - Міністерство
закордонних
справ
міжнар. - міжнародний мін. зак. справ - міністр
закордонних справ
мінім. - мінімальний мін-во - міністерство міс. - місяць млн. - мільйон млрд. - мільярд мор. - морський моск. - московський
муниц. - муніципальний мусульм. - мусульманський
н. е. - наша ера н. ст. - новий стиль навч. - навчальний наз. - називається напр. - наприклад нар. - народився наук. - науковий нац. - національний нач. - начальник нім. - німецький
о. - острів обл. - область о-ва - острова оз. - озеро окуп. - окупаційний орг. - організаційний орг-ція - організація офіц. - офіційний
парл. - парламентський парт. - партійний партиз. - партизанський пед. - педагогічний петерб. - петербурзький півд. - південний півн. - північний повітр. - повітряний пол. - половина політ. - політичний поч. - початок практ. - практичний прав. - правовий презид. - президентський природ. - природний прогрес. - прогресивний пролет. - пролетарський пром. - промисловий просвіт. - просвітницький проф. - професор прус. - прусський
р. - рік
рад. - радянський
рев. - революційний
рев-ція - революція
рез. - резолюція
реліг. - релігійний
респ. - республіканський
рим. - римський
р-н - район
рос. - російський
рр. - роки
румун. - румунський
РФ - Російська Федерація
с. г-во - сільське
господарство с. - селище, село с.-г. - сільськогосподарський с.-д. - соціал-демократич-
ний
секр. - секретар сер. - середній
Сер. Схід - Середній Схід сканд. - скандинавський слов. - слов'янський соц. - соціальний соціал. - соціалістичний соціол. - соціологічний спец. - спеціальний ст. - століття, стаття студ. - студентський сусп. - суспільний суход. - суходільний сучас. - сучасний схід. - східний

таін. -та інший т. зв. - так званий т. - том
т. ч. - таким чином теорет. - теоретичний територ. - територіальний техн.-технічний технол. - технологічний т. в. о. -
тимчасово
виконуючий
обов'язки тис. - тисяча торг. - торговельний,
торговий
трансп. - транспортний трлн. - трильйон тт. - томи тур. - турецький
укр. - український ун-т - університет уч-ще - училище
фаш. - фашистський федер. - федеральний федерат. - федеративний феод. - феодальний фізич. -фізичний
(ант. юридичний) філол. - філологічний філос. - філософський фінанс. - фінансовий франц. - французький ф-т -
факультет ф. ст. - фунт стерлінгів
хім. -хімічний
христ. - християнський
центр.- центральний церк. - церковний
чл.-кор. - член-кореспон-
дент чл. - член
швейц. - швейцарський шт. - штат
юрид. - юридичний япон. - японський

СПИСОК АБРЕВІАТУР

АБН	Антибільшовицький блок народів			
АГ	Андська група (Огіро Апсііно, (ЗА)			
АзБР	Азійський банк розвитку (Азіал Оеуеіортеп)			
Вак, АзОВ) АКД	Асоціація Карибських держав (Азосіасіон сіе			
Єзіасіоз сіеі Сагібе, АЕ5) АМП	Асоціація міжнародного права			
АН	Академія Наук			
АНВ	Армія національного визволення			
АНДР	Алжирська Народна Демократична Республіка АНК	Африканський національний конгрес		
АРЄ	Арабська Республіка Єгипет			
АРК	Автономна Республіка Крим			
АРСР	Автономна Радянська Соціалістична Республіка АС	Африканський Союз (Аірісап Іліпін, АІІ)		
АСД	Андське співтовариство держав (Апсіеап Сот- типііу оі Неііопз, АСМ) АСЕАН	Асоціація держав Південно-Східної Азії (Аззосіа- ліон о^ Зоііпеазі Азіал Маііопз, А5ЕАN) АСРР	Автономна Соціалістична Радянська Республіка АСС	Арабський соціалістичний союз
АТЕС	Азіатсько-тихоокеанське економічне співробіт- ництво (Азіа-Расііс Есопотіс Соорегатіон, АРЕС) АТР	Азіатсько-тихоокеанський регіон		
АфБР	Африканський банк розвитку (Вапдіе Аіісіаіне сіе Оеуеіортеп, ВАО)			
Баас	Партія арабського соціалістичного відродження (al-Niḡb al-Ba'īn al-'Arabi al-Izḡirakī)			
БАПІ	Багатостороннє агентство з гарантій іноземних інвестицій (МіКілаіерал Іпуезітепі Оіагапіеез Адепсу, МІОА)			
Бенілюкс	економічний союз Бельгії, Нідерландів, Люксембургу (Вепеііх Есопотіс Іліпін) Б і Г	Боснія і Герцеговина		
БООТС	Багатонаціональні об'єднані оперативно-тактичні сили НАТО			
БРПЗ	балістична ракета «повітря — земля» БРПЧ	балістична ракета підводного човна БРСР	Білоруська	
Радянська Соціалістична Республіка БСРР	Білоруська Соціалістична Радянська Республіка			
ВАК	Визвольна армія Косово			
ВВП	валовий внутрішній продукт			
ВДП	Вільна демократична партія ФРН			
ВЗНП	Всекитайське Зібрання народних представників			
ВКП(б)	Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків)			
ВМО	Всесвітня метеорологічна організація (ІЛ/огіс- Меіеоголодіскал Огданігаііон, ІЛ/МО) ВМС	військово-морські сили		
ВМФ	військово-морський флот			
ВНП	валовий національний продукт			
ВОІВ	Всесвітня організація інтелектуальної влас- ності ОЛ/огіа ¹ Ініелісіал Проперіу Огданігаііон, МІРО) ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я (ІЛ/огісі		
Неаііп Огданігаііон, ІЛ/НО) ВОФК	Вищі органи фінансового контролю ВПК	військово-промисловий комплекс		
ВПС	військово-повітряні сили			
ВПШ	Вища партійна школа			
ВТуО	Всесвітня туристична організація (ІЛ/огісі Тоігізт Огданігаііон, У/ТО)			
ВУАН	Всеукраїнська Академія Наук			
ВУЦВК	Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет рад			
ВЦВК	Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет рад			
ГА	Генеральне агентство			
ГА ООН	Генеральна Асамблея ООН			
ГАТТ	Генеральна угода з тарифів та торгівлі (Сеперал Адреетепі оп Тагігіз апсі Трасіе, САТТ)			
ГДІП	Генеральна дирекція Київської міської ради з об- слуговування іноземних представництв			
ГІС	Глобальне інформаційне суспільство			
ГК	Генеральне консульство			
ДД	Демократична дія Венесуели (Ассіон Ретосга- ліса, Ай)			
ДК	Демократична Кампучія			
ДНЯЗ	Договір про нерозповсюдження ядерної зброї ДПК	Демократична партія Курдистану		
ДПУ	Державне політичне управління УСРР/УРСР			
ДРА	Демократична Республіка Афганістан			
ДРВ	Демократична Республіка В'єтнам			
ДРК	Демократична Республіка Конго			
ДСР	Далекосхідна Республіка (Дальневосточная Республіка, ДВР)			
ЕВС	Економічний і валютний союз ЄС (Есопотіс апсі Монеіару Іліпін, ЕІVШ)			
ЕКА	Економічна комісія ООН для Африки (Ілііеел Негііопз Есопотіс соттізііон тог Атгіса, ЕСА)			
ЕКОСОР	Економічна і Соціальна Рада ООН (Есопотіс апсі ¹ Зосіал Соіпсіл, ЕСОЗОС)			
ЕОКА	«Національна організація кіпрських борців»			
ЕСКАТО	Економічна і соціальна комісія ООН для Азії і Тихого океану (ілііеел Неііопз Есопотіс але! Зосіал Соттізііон тог Азіа апсі т.пе Расітіс, ЕЗСАР)			
ЕСКЗА	Економічна і соціальна комісія ООН для Західної Азії (Ілііеел Неііопз Есопотіс апсі Зосіал Соттізііон іог Мезіерн Азіа, Е5СЛ/А)			
ЕКЛАК	Економічна комісія ООН для Латинської Америки і Карибського басейну (Ілііеел Неііопз Есопотіс Соттізііон тог І_аііп Атеріса апсі Сагіббеап, ЕСЦАС)			

ЕКОВАС Економічне співтовариство західноафрикансь-ких держав (Есопотіс Соттипііу от (пєЛ/єзі АТ-гісап Зіаієз, ЕСОУЛ/А5)
 ЕКЮ Європейська валютна одиниця (Еигореап Сиг-гєпсу Цпіі, ЕСІІ)
 ЄАВТ Європейська асоціація вільної торгівлі (Еигореап Ргее Тгасіє Аззосіаііон, ЕРТА) ЄАР Єменська Арабська Республіка
 ЄБРР Європейський банк реконструкції та розвитку (Еигореап Вапк тог Ресопзттсіііон апсі Оєує-Іортєпі, ЕВРО)
 Євратом Європейське співтовариство з атомної енергії (Еигореап Аіотіс Епєгду Соттипііу, Еигаіот)
 ЄВРОПОЛ Європейське поліцейське відомство (Еигореап Роїсе ОШсе, ЕІІРЮРОЦ)
 ЄВС Європейський валютний союз (Еигореап Молеіагу Ілпіон, ЕМІІ)
 ЄврАзЕС Євразійське економічне співтовариство
 Євтелсат Європейська організація супутникового зв'язку (Еигореап Теїєсоттипісаііонз Зайєлііє Огдані-гаііон, ЕІІТЕІ.5АТ)
 ЄЕК ООН Європейська економічна комісія ООН (Ілпієсі Не-Ііонз Есопотіс Соттізііон Іог Еигоре, ІМ/ЕСЕ)
 ЄЕС Європейське економічне співтовариство (Еигореап Есопотіс Соттипііу, ЕЕС)
 ЄІБ Європейський інвестиційний банк (Еигореап Іт/єзіглені Вапк, ЕІВ)
 ЄКАЗ Європейська конференція адміністрацій зв'язку (Еигореап Сопїєренсе от Розіал апсі Теїєсоглті-пісаііонз Асітіпізігаііонз, СЕРТ)
 ЄКМТ Європейська конференція міністрів транспорту (Еигореап Соптеренсе оі Мінізієгз оі Тгандзон, ЕСМТ)
 ЄКС Європейський комітет із стандартизації (Еигореап Соттіїєе тог Зіапсіагізіаііон, СЕІМ)
 ЄКЦА Європейська конференція цивільної авіації (Еигореап СК/іі Ауаіаіон Сопїєренсе, ЕСАС)
 ЄОВОФК Європейська організація вищих органів фінансового контролю (Еигореап Огданізіаііон от Зир-гете Асііі Іпзіііііііонз, ЕІІРО5АІ)
 ЄОЗР Європейська і Середземноморська організація захисту рослин (Еигореап апсі Мєсіієгггапіал Рлані Проєсііон Огданігаііон, ЕРРО)
 ЄОС Європейська оборонна спільнота
 ЄПС Європейський платіжний союз
 ЄС Європейський Союз (Еигореап Ілпіон, ЕІІ)
 ЄСП Єдина сільськогосподарська політика ЄС
 ЄСВС Європейське співтовариство вугілля і сталі (Еигореап Соал апсі Зієєл Соттипііу, ЕС3С)
 ЄЦБ Європейський Центральний банк
 ЗАНУ Африканський національний союз Зімбabwe (Йт'баслге Аїгісап Неїіона! Упіон, 2АШ)
 ЗАПУ Союз африканського народу Зімбabwe (2іт-Ва'б'лме Аїгісап Рєоріє Ілпіон, 2АРІІ)
 ЗВТ зона вільної торгівлі
 ЗЄС Західноєвропейський Союз, (Л/єзієгп Еигореап Ілпіон, Л/ЕІІ)
 ЗМЗ зброя масового знищення
 ЗМІ засоби масової інформації
 ЗМК засоби масової комунікації
 ЗОУНР Західна область УНР
 ЗПТ зона преференційної торгівлі
 ЗС збройні сили
 ЗТЛН Західноукраїнське товариство Ліги Націй
 ЗУНР Західноукраїнська Народна Республіка
 ІАЦ інформаційно-аналітичні центри
 ІКАО Міжнародна організація цивільної авіації (Ілпіє-паііонаї Смі Ауаіаіон Огданігаііон, ІКАО) ІНК Індійський національний конгрес
 ІНК(І) Індійський національний конгрес (Індірі) ІНКОТЕРМС міжнародні комерційні терміни (Шєгпаііонал Согл-тєгсіаі Тєгтз, ІСТ)
 ІНМАРСАТ Міжнародна організація морського супутникового зв'язку (Ілпієпаііонал Марїііє Зайєлііє Огдані-піраііон, Іпгагзаі)
 Інтелсат Міжнародна організація супутникового зв'язку (Ілпієпаііонал Теїєсоттипісаііон Зайєлііє Огдані-гаііон, Ілпієзаї)
 Інтерпол Міжнародна організація кримінальної поліції (Ілпієпаііонал Сгітінал Роїсе Огданігаііон, Ілпієрол)
 ІНТЕР-СУПУТНИК Міжнародна організація космічного зв'язку (Ілпієпаііонал Огданігаііон оі Зграсє Соттипісаііонз, Ілпієзріпііс)
 ІРА Ірландська республіканська армія (Ігівп Рєрїє-Іісап Агту, ІРА)
 ІРІ Ісламська Республіка Іран
 ІРП Інституційно-революційна партія Мексики
 ІСО Міжнародна організація стандартизації (Ілпіє-паііонал Огданігаііон Іог Зіапсіагізіаііон, І5О)
 ІСП Італійська соціалістична партія
 ІСРП Іспанська соціалістична робітничка партія
 КАНУ Національний союз африканців Кенії (Кєпуа Аті-сап Неїіонал Ілпіон, КАМУ)
 КАРІКОМ Карибське співтовариство (Сагіьбеап Сотті-пііу, САРІКОМ)
 КАРІФТА Карибська асоціація вільної торгівлі (Сагіьбеап Ргее Тгасіє Аззосіаііон, САРІРТА)
 КБР Карибський банк розвитку (Сагіьбеап Рєуєіор-тєпі Вапк, СОВ)
 КВО Київський військовий округ
 КДБ Комітет державної безпеки
 КЗМЖРА Комісія зі збереження морських живих ресурсів Антарктики (Соттізііон Іог Ібе Сопзєл/аііон от Апіагісіс таріне Іуїнд гєзоігсєз, ССАМІР)
 ККП Камбоджійська комуністична партія
 КНДР Кореїська Народно-Демократична Республіка
 КНР Китайська Народна Республіка

КОМЕСА Спільний ринок Східної та Південної Африки (Сот-топ Маркеї тор Еазієрп апо¹ Зоіієрп АТгіса, СОМЕЗА)
КП(б)У Комуністична партія (більшовиків) України
КПК Комуністична партія Китаю
КПН Комуністична партія Німеччини
КПРС Комуністична партія Радянського Союзу
КПСГ Комуністична партія Східної Галичини
КПУ Комуністична партія України
КПЮ Комуністична партія Югославії
КСЗ Китайська Східна залізниця
КСР Карибський спільний ринок (Сагібьєап Согптоп Магкеї, ССМ)
КУН Комісія «Україна — НАТО»
КФА франк Африканського фінансового співтовариства
КФОР Сили зі становлення і підтримки миру в Косово під керівництвом НАТО (Козоуо Порсе, КРОР)
КФП франк Французьких контор у Тихому океані (Французька Полінезія)
КЧЗ Китайська Чанчунська залізниця
ЛАД Ліга арабських держав
ЛДП Ліберально-демократична партія
ЛКСМ Ленінський комуністичний союз молоді
МаБР Міжамериканський банк розвитку (Іпієр-Атерісап Оеуєіортепї Вапк, ІАРВ)
МАГАТЕ Міжнародне агентство з атомної енергії (Іпієр-паіонаї Аіотіс Енегду Адепсу, ІАЕА)
МАК Морська арбітражна комісія при ТПП України
МАКЯН Міжнародна асоціація з контролю за якістю насіння (Іпієрпаіонаї Зеєл Тезііпд Аззосіаіон, ІЗТА)
МАПАЙ Партія робітників Ізраїлю
МАР Міжнародна асоціація розвитку (Іпієрпаіонаї Оеуєіортепї Аззосіаіон, ЮА)
МАСБ Міжарабські сили безпеки
МАЮД Міжнародна асоціація юристів-демократів
МБВ Міжнародне бюро виставок (Вігеаї Іпієрпаіонаї сїєз Ехрозііонз, ВІЕ)
МБВВ Міжнародне бюро виноградарства та виноробства (Іпієрпаіонаї Уіне апсі У/Іне Оггісе, ОІУ)
МБР міжконтинентальна балістична ракета
МБРР Міжнародний банк реконструкції і розвитку (Іпієрпаіонаї Вапк іор Песопзігісііон апсі Оеує-Іортепї, ІВНО)
МБТП Міжнародне бюро торгових палат
МВФ Міжнародний валютний фонд (Іпієрпаіонаї Мопаіагу Ріпсі, ІМР)
МГО Міжнародна гідрографічна організація (Іпієрпаіонаї Нусігодгарпіс Огдапігаііон, ІНО)
МДБ Міністерство державної безпеки
МДІМВ(у) Московський державний інститут міжнародних відносин (університет) МЗС РФ
МЕБ Міжнародне епізоотичне бюро (Іпієрпаіонаї О1-тісе ої Ерігооіісз, ОІЕ)
МЕК Міжнародна електротехнічна комісія (Іпієрпаіонаї Елєгіо-ієсплісаїл Соттізііон, ІЕС)
МЕРКОСУР Спільний ринок країн Південного конуса (Меґ-сасіо Сотип аеї Зіг, МЕРСОЗІІР)
МЕФ Міжнародна економічна фундація
МІР Лівий революційний рух Болівії (Моуїтепіо сїє Іа Ігдієієгіса Реуоісіонагіа, МІР)
МКА Міжнародна картографічна асоціація (Іпієрпаіонаї СагіодгарМіс аззосіаіон, ІСА)
МККЮ Міжнародна конференція з колишньої Югославії
МКС Міжнародний кримінальний суд
МКЧХ Міжнародний комітет Червоного Хреста
ММО Міжнародна морська організація (Іпієрпаіонаї Магіііте Огдапігаііон, ІМО)
МНР Монгольська Народна Республіка
МНУО міжнародні неурядові організації (Моп-Соуєгп-тепіаї Огдапігаііонз, N00)
МОВОФК Міжнародна організація вищих органів фінансового контролю (Іпієрпаіонаї Огдапігаііон от Зіргете АисІІ Іпзіііііонз, ІІЧТ05А)
МОЗМ Міжнародна організація законодавчої метрології (Огдапігаііон Іпієрпаіонаїє сїє Меіроіодіє Бедаїє, ОІМЦ)
МОК Міжнародний олімпійський комітет (Іпієрпаіонаї ОІупґріс СоттіНеє, ЮС)
МОКЦП Міжнародна організація комісії з цінних паперів (Тпе Іпієрпаіонаї Огдапігаііон от Зесігііієз Соттізііонз, ІОЗСО)
МОМ Міжнародна організація з питань міграції (Іпієрпаіонаї Огдапігаііон тор Мідгаііон, ЮМ)
МОП Міжнародна організація праці (Іпієрпаіонаї І_абор Огдапігаііон, ІІ.Р)
МОЦО Міжнародна організація цивільної оборони (Іпієрпаіонаї Смі Реїєнсе Огдапігаііон, ІСйО)
МПА Міжпарламентська Асамблея
МПЛА Народний рух за визволення Анголи (Моу-тепіо Роріаг с-е іьєПасао іє Андоіа, МРІ-А)
МРЗ Міжнародна рада щодо зерна (Іпієрпаіонаї Саіп Соіпсіл, ЮС)
МСЕ Міжнародний союз електров'язку (Іпієрпаіонаї Теґесоттіпсаііон Іпіон, ІТІ)
МТКЮ Міжнародний трибунал для колишньої Югославії
МТП Міжнародна торгова палата
МТУ Міжнародні товарні угоди

МФД Міжнародна федерація з документації
МФК Міжнародна фінансова корпорація (International Finance Corporation, IFC)
МФСР Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (International Fund for Agricultural Development, IFAO)
МЦНТІ Міжнародний центр наукової та технічної інформації
НАН Національна Академія Наук
НАТО Організація Північноатлантичного договору
(N01-111 Allaiiic Treaiy Oгдапiгаiioп, MATO) НАФО Організація з рибальства у Північно-Західній частині Атлантичного океану (Morigmezi Allaiiic Pizпez Oгдапiгаiioп, MAPO) НАФТА Північноамериканська угода про вільну торгівлю
(Morin Aterican Pree Tpac-e Adreетeпi, MAPTA) НБСЕ Нарада з безпеки та співробітництва в Європі НВЗДА Нарада із взаємодії та заходів довіри в Азії НДІ науково-дослідний інститут
НДПА Народна демократична партія Афганістану НДР Німецька Демократична Республіка
НДРС Народна Демократична Республіка Ємен НЕПАД «Нове партнерство для розвитку Африки» (Me'д/ Paгiпezпiр toг Atтiса Oeueiopтeпi, №PAO) НІТ нові інформаційні технології
НКАО Нагірно-Карабахська автономна область Азербайджанської РСР
НКВС Народний комісаріат внутрішніх справ НКДБ Народний комісаріат державної безпеки НКЗС Народний комісаріат закордонних справ НСДАП Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини (Maiiопаiзoгiаiiziiize Reиizспе Aгbeieг-paгiei, N5^AP)
НПІ Національна партія Індонезії
НРА Народна Республіка Ангола
НРБ Народна Республіка Бангладеш
НРК Народна Республіка Кампучія
НРП Народно-республіканська партія Туреччини
НРПК Народно-революційна партія Камбоджі НРР Націоналістичний революційний рух Болівії (Моу-тiенiо Maciопаiзiа Reуoiicиoпагiо, MNP) НС Народний секретаріат «радянської» УНР
НТР науково-технічна революція
НТШ Наукове Товариство ім. Т. Шевченка
НФВПВ Національний фронт визволення Південного В'єтнаму («В'єтконг»)
ОАД Організація американських держав (Oгдапiга-iioп oї Aтeгicап Ziаieз, OА8)
ОАЕ Об'єднані Арабські Емірати
ОАЄ Організація африканської єдності (Oгдапiгаiioп ot Atтiсап Iлпiiу, OAI)
ОАР Об'єднана Арабська Республіка
ОБСЕ Організація з безпеки та співробітництва в Європі (Oгдапiгаiioп toг Zecигiiу апci Cooпeгaaiioп iп Eигopе, O5CE)
ОДКБ Організація договору колективної безпеки
ОДПУ Об'єднане ДПУ СРСР
ОВД Організація Варшавського договору
ОВП Організація визволення Палестини
ОЕСР Організація економічного співробітництва та розвитку (Oгдапiгаiioп toг Ecoпotic Cooпeгaaiioп aпa¹ Oeueiopтeпi, OECO)
ОЗС об'єднані збройні сили
ОЗХЗ Організація із заборони хімічної зброї (Oгдапiга-iioп toгiпe Pгoг'iлbиioп ot Cпetical Шeapoпz, OPCVI)
ОІК Організація ісламської конференції (Oгдапiга-iioп ot Iпe Iziatic Coпteгeпce, OIC)
ОМНО Об'єднана малайська національна організація
ООН Організація Об'єднаних Націй (Iлпiiea¹ №iiопz UM)
ОПЕК Організація країн-експортерів нафти (Oгдапiга-iioп oї Peiгоieипл Expogiiпd Coипiгieз, OPEC)
ОСЗ Організація співробітництва залізниць (Организацiя cотpyдничества железных дорог, ОСЖД)
ОСКД Організація Східно-карибських держав (Oгдапiгаiioп oї Eaziern Caribbeап Ziаieз, OEC5)
ОСО обмеження стратегічних озброєнь (Ziгаieдic Atтз УтiШioп Treaiy, ZAI.T)
ОУН Організація українських націоналістів
ОУН-Б Організація українських націоналістів — бандерівців
ОУН-М Організація українських націоналістів — мель-никівців
ОЧЕС Організація Чорноморського економічного співробітництва
ПАЗВТ Панамериканська зона вільної торгівлі (Pree Tpacie Aгea ot Aтeгicаз, PТАА) ПАР Південно-Африканська Республіка
ПАРЄ Парламентська асамблея Ради Європи ПАС Південно-Африканський Союз
ПАСОК Панеллінський соціалістичний рух (Paпeллiпo Zociа-iiziiiko Kипiглa, PA3OK) ПА ЧЕС Парламентська асамблея ЧЕС ПВШ Партія вірного шляху Туреччини
ПДД Партія Демократичної дії Боснії і Герцеговини
ПЗМ «Партнерство заради миру» (Paгiпezпiр Pоg Peace, PPP)
ПКК Політичний консультативний комітет
ПКНВ Польський Комітет Національного Визволення ПКП Прогресивно-консервативна партія Канади
ПКМР Партія комуністів Республіки Молдова ПМЗ Південно-Маньчжурська залізниця
ПНП Пакистанська народна партія
ПНР Польська Народна Республіка
ПОЛІСАРІО Народний фронт за визволення Сегіет-ель-Хамра і Ріо-де-Оро (Pгeпie Popиaг ciе иoгeciоп ciе Zediа ei-Натта у Рiо ciе Oтo, PОиZABIO) ПОРП Польська об'єднана робітничка партія ПП постійне представництво
ППМ протипіхотна міна
ППО протиповітряна оборона
ППС Польська соціалістична партія

ПРО протиракетна оборона
 ПРООН Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй
 (ШІМео! №ііопз Оеуеіортепі Ргодгат, ІІШР) ПСА Південно-Східна Азія
 ПСК Патріотичний союз Курдистану
 ПТВ Партія трудящих В'єтнаму
 ПУ пускова установка
 ПФЛ Патріотичний фронт Лаосу
 РБ 00Н Рада Безпеки 00Н
 РДБМ Рада держав Балтійського моря (Соипсіл от Ваіііс Зеа Зіаіез, СВ35)
 РДП Революційно-демократична партія Панами
 РВР Революційна військова рада РСФРР/СРСР
 РЕВ Рада економічної взаємодопомоги (Совет законо-
 мической взаимопомощи, СЗВ)
 РЕ Рада Європи (Соипсіл от Еігоре, СЕ)
 РЕАП Рада євроатлантичного партнерства (Еіго-АІ-Іаіііс Раінерзпір Соипсіл, ЕАРС)
 РК Республіка Корея
 РКП Румунська комуністична партія
 РКП(б) Російська комуністична партія (більшовиків)
 РМ Рада Міністрів
 РМЗС Рада міністрів закордонних справ
 РН Рух неприєднання (Тпе І'чоп-Аіідпесі Моуегпспі,
 МАМ)
 РНБ Рада національної безпеки США (№ііопаі Зесі-
 гіу Соипсіл, N30)
 РНБОУ Рада національної безпеки і оборони України
 РНК Рада народних комісарів
 РНМ Рада Народних Міністрів УНР
 РНР Румунська Народна Республіка
 РПАС Рада північноатлантичного співробітництва (МоПп АІІаіііс Соорегаііон Соипсіл, ІАСС)
 РПК Російський політичний комітет
 РФСР Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
 РСАДПЗ Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (ОііІ Соорегаііон Соипсіл, ОСС)
 РСД ракети середньої дальності
 РСДРП(б) Російська соціал-демократична партія (більшовиків)
 РСІ робітничо-селянська інспекція
 РСР Радянська Соціалістична Республіка
 РСФРР Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
 РУП Революційна українська партія
 СААМ Світова асоціація автомобільних магістралей ОЛ/orlсі РіоасІ Аззосаіііон, РІАНС)
 СААРК Південноазійська асоціація регіонального співробітництва (Зоііп Азіап Аззосаіііон тог ВедіонаІ Соорегаііон,
 5ААНС)
 САДК Співтовариство розвитку Півдня Африки (Зоііп Атгісап Оеуеіортепі Соттіпііу, ЗАОС)
 САМ Союз Арабського Магрибу (Ііііоп сііі Мадпгео
 Агабе, УМА)
 САР Сирійська Арабська Республіка
 САС Східно-Африканське співтовариство (Базі Атгісап
 Соттіпііу, ЕАС)
 СВАПО Народна організація Південно-Західної Африки (Зоііп/Л/езі Атгіса Реоіе'з Огданіраііон, 5Л/АР0)
 СВМН Спілка вільної молоді Німеччини
 СВУ Союз Визволення України
 СДПН Соціал-демократична партія Німеччини
 СДПУ(о) Соціал-демократична партія України (об'єднана)
 СДРПА Соціал-демократична робітничка партія Австрії
 СДПРШ Соціал-демократична робітничка партія Швеції
 СДР спеціальні права запозичення (зресіаі сіга/л/пд
 гідпіз, ЗРВ)
 СЕАТО Організація договору Південно-Східної Азії (Зоііпеазі Азіа Треау Огданіраііон, ЗЕАТО)
 СЕЕАС Економічне співтовариство країн Центральної Африки (СоттіпаіІле Есопотідіе сіез Еіаіз сіе І'Атгідіе Сепігаіе,
 СЕЕАС)
 Сенлек Європейський комітет із стандартизації в електротехніці (Еігореап СолпліПее іог ЕіесіроіесппіаІ Зіаіаісіаіііон,
 СЕМЕЬЕС)
 СЕНТО Організація Центрального договору (СеніраІ Треау Огданіраііон, СЕІЧТО)
 СЕПН Соціалістична єдина партія Німеччини
 СЗППБ Спільна зовнішня політика та політика безпеки ЄС (ЕІІ Солплтпн Рореідп апо¹ Зесігііу Роіісу, СР5Р)
 СКМ Союз комуністичної молоді
 СКЮ Союз комуністів Югославії
 Смерш «Смерть шпигунам» (контррозвідка Червоної армії СРСР)
 СНД Співдружність Незалежних Держав (Содружество
 Независимых Государств, СНГ)
 СНІД синдром набутого імунodefіциту
 СНО скорочення наступальних озброєнь
 СОІ стратегічна оборонна ініціатива
 СОТ Світова організація торгівлі (Л/orlсі1 Тгаде Огдані-
 раііон, ШО)
 СП спільне підприємство
 СПП Світова продовольча програма (Л/orlсіІ РоосІ Про-
 дгатте, Л/РР)
 СРВ Соціалістична Республіка В'єтнаму
 СРР Соціалістична Радянська Республіка

СРСР Союз Радянських Соціалістичних Республік
 СРЮ Союзна Республіка Югославія
 ССПС Соціалістичний союз польських студентів
 СФНВ Сандністський фронт національного визволення
 СФРЮ Соціалістична Федеративна Республіка Югославія
 США Сполучені Штати Америки
 ТАНУ Африканський національний союз Танганьїки
 (Tanđapuka Aigisaп IЧаііонаl Упіоп, ТАІСII)
 ТНК транснаціональна корпорація
 ТПК Трудова партія Кореї
 ТПП торгово-промислова палата
 ТРПК «Турецька Республіка Північного Кіпру»
 ТУАР Тимчасовий уряд Алжирської Республіки
 УАМП Українська асоціація міжнародного права УАН Українська Академія Наук
 УАПЦ Українська автокефальна православна церква УВАН Українська Вільна Академія Наук УВКБ ООН
 Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (Iпіїесі Neііопз Нідп Соттізіопег Іог Реїідеез, ІІМНСРІ)
 УВУ Український вільний університет
 УГА Українська галицька армія
 УГВК Український генеральний військовий комітет
 УГВР Українська Головна Визвольна Рада
 УКП(б) Українська комуністична партія (боротьбистів) Укрінформ Національне інформаційне агентство України
 УНДО Українське національно-демократичне об'єднання
 УНДП Українська національно-демократична партія УНІАН Українське незалежне інформаційне агентство
 новин
 УНІДРУА Міжнародний інститут уніфікації приватного права (IпзШі іпегпаііонаl роіг Гіпіїсаііоп с-и оііі ргіуе,
 ІІІЧЮРЮІТ)
 УНІТА Національний союз за повну незалежність Анголи (Iпіаіо Macіонаl para a Іпйереп'еnсіа Тоіаl сіе Андоіа,
 ІЛЧІТА)
 УНР Українська Народна Республіка
 УНРада Українська Національна Рада ЗУНР/ЗО УНР
 УНС Український національний союз
 УНТ Українське наукове товариство у Києві
 УПА Українська повстанська армія
 УПСР Українська партія соціалістів-революціонерів
 УПСФ Українська партія соціалістів-федералістів
 УРДП Українська радикально-демократична партія
 УРСР Українська Радянська Соціалістична Республіка
 УСДП Українська соціал-демократична партія
 УСДРП Українська соціал-демократична робітничка партія
 УСП Угорська соціалістична партія
 УСРП Угорська соціалістична робітничка партія
 УСРР Українська Соціалістична Радянська Республіка
 УСС Українські січові стрільці
 УТЕ Українське товариство економістів
 УЦР Українська Центральна Рада
 УЧМП Український часопис міжнародного права
 ФАО Продовольча та сільськогосподарська організа-
 ція ООН (Роосl апсі Адгісііігге Огдпаіаііоп, РАО) ФАРЕ Програма допомоги Польщі та Угорщині у реформуванні
 економіки (Роіодле еі Нопдріе, Аісіе а Іа Ресопзігісіііоп Есопотідіе, РНАРЕ) ФАТФ Міжнародна група з розробки
 фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (Ріпапсіаl Асііоп Тазк Роге еп Могеу Баіпсіегігд, РАТР) ФАТХ
 Фронт національного визволення Палестини
 (Нагакаї аl-Тапгаг аl-Рііізііпі) ФВЛ Фронт визволення Лаосу
 ФКНВ французький комітет національного визволення ФНВ Фронт національного визволення
 ФНВФМ Фронт національного визволення імені Фара-
 бундо Марті
 ФНП Фронт національного порятунку
 ФНРЮ Федеративна Народна Республіка Югославія ФРЕТІЛІН Революційний фронт за незалежність Східного
 Тимору (Ргеііе Веуоісіопагіа сіо Тітог Іезіе Іпсіерелсіеніе, РНЕТІШ)
 ФРН Федеративна Республіка Німеччина
 ФСП Французька соціалістична партія
 ФТО Форум тихоокеанських островів (Расіііс Ізіапсі
 Рошпл, РІР)
 ФУНСІПЕК Єдиний національний фронт за незалежну, нейтральну, мирну і співпрацюючу Камбоджу
 ХАМАС Рух ісламського опору (Нагакаї аl-Мікауата аі-
 Ізіатіуа)
 ХДП Християнсько-демократична партія
 ХДС Християнсько-демократичний союз
 ХСС Християнсько-соціальний союз
 ЦАЕС Центральнаоазійське економічне співтовариство ЦАР Центральнаоафриканська Республіка
 ЦАС Центральнаоазійське співробітництво
 ЦАСР Центральнаоамериканський спільний ринок (Сенігал Атерісип Соттоп Markeі, САСМ) ЦАХАЛ Армія оборони
 Ізраїлю ЦВК Центральний виконавчий комітет
 ЦЄЗВТ Центральноевропейська зона вільної торгівлі (Сенігал Еіропеан Free Trade Area, СЕРТА)
 ЦЄІ Центральноевропейська ініціатива (Сенігал Еіго-
 реап Іпіїаіме, СЕІ) ЦК центральний комітет
 ЦРУ Центральне розвідувальне управління США
 (Сенігал Іпіїідепсе Адепсу, СІА) ЦСЕ Центральна-Східна Європа
 ЧАЕС Чорнобильська атомна електростанція
 ЧБТР Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ВІаск

ПЕРЕЛІК СТАТЕЙ

Аахенський конгрес 1818 — 13 (I)
Аахенський мирний договір 1668 — 13 (I)
Аахенський мирний договір 1748 — 13(1)
Аахенський протокол про ранг міністра-резидента — 13 (I)
Абдул Разак бін Хусейн Тун Хаджі — 14(1)
Абдул Рахман Путра — 14 (I)
Абоїмов Іван Павлович — 14 (I)
Абсолютного імунітету держави теорія — 14 (I)
Австрійська спадщина — 15(1)
Австрійсько-англійсько-французька таємна угода 1815 — 15(1)
Австрійсько-іспанський договір 1725 — 15 (I)
Австрійсько-німецький союз 1879 — 15 (I)
Австрійсько-німецько-румунський оборонний союз 1883-16(1)
Австрійсько-пруссська війна 1866 — 16 (I)
Австрійсько-прусссько-данський конфлікт 1864— 16 (I)
Австрійсько-сербський союз 1881— 17 (I)
Автаркія — 17(1)
Автентичний текст — 17 (I)
Автономістсько-федералістський курс Центральної Ради —18(1)
Автономія — 18 (I)
Агент дипломатичний — 18 (I)
Агреман — 19(1)
Агресивний намір — 19 (I)
Агресії акт— 19(1)
Агресія — 19(1)
Агресія непряма — 20 (I)
Агресія пряма — 20 (I)
Агресор — 20 (I)
Адальберт Магдебурзький — 21 (I)
Адамкус Вальдас — 21 (I)
АдамсДжон —22 (I)
Адамс Джон Квінсі — 22 (I)
Адамс Чарльз Френсіс — 22 (I)
Аданська конференція 1943 — 23 (I)
Адаптація — 23 (I)
Адашев Олексій Федорович — 23 (I)
Адгок-24(I)
Аддис-Абебська конференція 1963 — 24 (I)
Аддис-Абебський мирний договір 1896 — 24 (I)
Аденауер Конрад — 25 (I)
Ад інтерім — 25 (I)
Адміністративні союзи міжнародні — 25 (I)
Адомайтіс Валентин Володимирович — 25 (I)
Ад референдум — 26 (I)
Адріанопольський мирний договір 1713 — 26 (I)
Адріанопольський мирний договір 1829 — 26 (I)
Ад'юдикація — 26 (I)
Аеропорт міжнародний — 26 (I)
Азарі Анна — 27 (I)
Азередо да Сильвейра Антоніо Франсиско — 27 (I)
Азійський банк розвитку — 27 (I)
Азіатсько-тихоокеанське економічне співробітництво, АТЭС - 28 (I)
Азнар Лопес Хосе Марія — 29 (I)
Азхар Мохамед — 29 (I)
Айгунський договір 1858 — 29 (I)
Айіті Кііті — 30 (I)
Айюб Хан Мухамед — 30 (I)
Акаєв Аскар Акаєвич — 30 (I)
Акіно Корасон — 30 (I)
Акіхіто —31 (I)
Акламація —31 (I)
Акредитування — 31 (I)
Акреція - 32 (I)
Акт дипломатичний — 32 (I)
Акт злуки УНР і ЗУНР 1919 — 32 (I)
Актор міжнародний — 34 (I)
Аламан-І-Ескалада Лукас Ігнасіо — 34 (I)
Аландська конвенція 1921 — 34 (I)
Александрю Іоан І — 34 (I)
Алексенко Борис Григорович — 35 (I)
Алеппський Павло — 35 (I)
Алієв Гейдар — 35 (I)
Алієв Ільхам — 36 (I)
Алієв Талят Мусеїб оглу — 36 (I)

Алматинська зустріч країн-учасниць СНД 1991 — 36 (I)
Аловов Недірмамед — 37 (I)
Аль-Аджмі Хафіз Мохамед — 37 (I)
Аль-Айні Мохсен Ахмед — 37 (I)
Альберт I — 37 (I)
Альберт II — 38 (I)
Альварес дель Вайо Хуліо — 38 (I)
Аль-Гуейрі Ас-Садик Мухаммад Аш-Шібані — 38 (I)
Аль-ДуейлахХалет Мутлак Засд — 38 (I)
Алькаковаська угода 1479 — 38 (I)
Альмейда Медіна — 38 (I)
Аль-Мубаракі Ахмед Абдулла — 39 (I)
Альтернат — 39 (I)
Альхесіраська конференція 1906 — 39 (I)
Амае Кішіро — 39 (I)
Амазонський пакт — 40 (I)
Аманулла-хан — 40 (I)
Амарнська система дипломатії — 40 (I)
Американська зона вільної торгівлі — 41 (I)
Американсько-англійська війна 1812-14 — 41 (I)
Американсько-англійська конвенція 1818 — 41 (I)
Американсько-англійський договір 1794 — 41 (I)
Американсько-англійський договір про Панамський канал
1850-42(1)
Американсько-англійський договір про поділ Орегону
1846-42(1)
Американсько-англійські «особливі відносини» — 42 (I) Американсько-іспанська війна 1898 — 44 (I) Американсько-іспанський договір 1819 — 44 (I)
Американсько-китайські комюніке 1972-82 — 44(1) Американсько-корейський договір 1882 — 45 (I)
Американсько-корейський договір про взаємну оборону 1953-46(1)
Американсько-мексиканська війна 1846-48 — 46 (I) Американсько-мексиканський договір про мир, дружбу і кордон 1848 — 47(1)
Американсько-німецький договір 1921 — 47 (I) Американсько-радянська угода 1933 — 47 (I) Американсько-радянська угода 1942 — 47 (I)
Американсько-радянська угода про запобігання ядерної війни 1973-47 (I)
Американсько-радянська угода про заходи щодо зменшення небезпеки виникнення ядерної війни 1971 — 47 (I)
Американсько-радянський договір про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності 1987 — 48 (I)
Американсько-радянський договір про скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1991, СНО-1 — 48 (I)
Американсько-російський договір про купівлю російської Америки 1867 — 49(1)
Американсько-російський договір про подальше скорочення і обмеження наступальних озброєнь 1993, СНО-2 — 49 (I)
Американсько-російський договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів 2002 — 49 (I)
Американсько-французька конвенція 1800 — 49 (I)
Американсько-французькі договори 1778 — 50 (I)
Ам'єнський мир 1802 — 50 (I)
Амін Хафізулла — 50 (I)
Амін Дада їді — 51 (I)
Амо декларація 1934 — 51 (I)
Аморитських (аморейських) царств система дипломатії — 51 (I)
Амстердамський договір 1717 — 52 (I)
Амстердамський договір 1997 — 53 (I)
Амфіктіонії — 53 (I)
Аналітика міжнародна — 53 (I)
Аналітичні документи — 54 (I)
Анархія міжнародна — 55 (I)
Ангарія — 55 (I)
Англійсько-аргентинський конфлікт 1982 — 55 (I)
Англійсько-бельгійська угода 1894 — 55 (I)
Англійсько-голландські війни XVII ст. — 56 (I)
Англійсько-єгипетський договір про союз 1936 — 56 (I)
Англійсько-іспанська війна 1739-48 — 57 (I)
Англійсько-італійська угода 1891 — 57 (I)
Англійсько-італійська угода 1894 — 58 (I)
Англійсько-німецька декларація 1938 — 58 (I)
Англійсько-німецька угода про Китай 1900 — 58 (I)
Англійсько-радянський договір 1942 — 58 (I)
Англійсько-радянсько-іранський союзний договір 1942 — 59 (I)
Англійсько-російська торговельна угода 1921 — 59 (I)
Англійсько-російська угода 1907 — 59 (I)
Англійсько-російсько-французька угода 1915 — 60 (I)
Англійсько-французька угода 1890 — 60 (I)
Англійсько-французько-турецький договір про взаємну допомогу 1939 — 60 (I)
Англійсько-японський договір про торгівлю і мореплавство 1894-60(1)
Англійсько-японський союз 1902-21 — 60 (I) Андраші нота — 62 (I) Андреотті Джуліо — 62 (I)
Андрієвський Дмитро — 62 (I)
Андрієвські Олексій — 62 (I)
Андропов Юрій Володимирович — 62 (I)
Андрусівський договір 1667 — 62 (I)
Андська група — 63 (I)

Андський спільний ринок — 63 (I)
Анексія — 64 (I)
АНЗЮК — 64 (I)
АНЗЮС-64(I)
Анклав — 65 (I)
Аннан Кофі Атта — 65 (I)
Ансарі Алі Голі-хан — 66 (I)
Анталл Йозеф — 66 (I)
Антанта — 66 (I)
Антанта балканська — 66 (I)
Антанта близькосхідна — 67 (I)
Антанта мала — 67 (I)
Антанта середземноморська 1887 — 67 (I)
Антарктика — 68 (I)
Антиассирійські коаліції VII ст. до н. е. — 68 (I)
Антигітлерівська коаліція — 69 (I)
«Антикомінтернівський пакт» 1936 — 70 (I)
Антитерористична коаліція — 70 (I)
Антифранцузькі коаліції — 71 (I)
Антонович Дмитро Володимирович — 72 (I)
Антонов-Овсієнко Володимир Олександрович — 72 (I)
Аншлюс — 73 (I)
АньХен Вон — 73 (I)
Апартеїд — 74 (I)
Апатриди — 74 (I)
Апостиль — 74 (I)
Апостол Данило Павлович — 74 (I)
Арабо-ізраїльська війна 1948-49 — 75 (I)
Арабо-ізраїльська війна 1956 — 76 (I)
Арабо-ізраїльська війна 1967 — 76 (I)
Арабо-ізраїльська війна 1973 — 77 (I)
Аралов Семен Іванович — 78 (I)
Аранда і Війсн Луїс Гомес де — 78 (I)
Арас Тевфік Рюстю — 78 (I)
Арафат Ясир — 79 (I)
Арбітраж міжнародний — 79 (I)
Арбітражне рішення міжнародне — 79 (I)
Ардагаст — 79 (I)
Аріта Хатіро — 80 (I)
Аріти — Крейгі угода 1939 — 80 (I)
Арктика — 80 (I)
Армель П'єр Шарль — 81 (I)
Арно Александр — 81 (I)
Арраська унія — 81 (I)
Архіви дипломатичні — 81 (I)
Архіпелажний прохід — 82 (I)
Архіпелажні води — 82 (I)
АсадХафез — 82 (I)
Аскольд — 83 (I)
Асоціації виробників товарів міжнародні — 83 (I)
Асоціація держав Південно-Східної Азії, АСЕАН — 84 (I)
Асоціація Карибських держав, АКД — 85 (I)
Асоціація міжнародного права (АМП) — 85 (I)
Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії, СААРК — 86 (I)
Астаматій Остафій — 87 (I)
АТА книжка — 87 (I)
Ататюрк Мустафа Кемаль — 87 (I)
Аташе — 87 (I)
Атлантизм — 88 (I)
Атлантична Рада США — 88 (I)
Атлантична хартія — 88 (I)
Атомна дипломатія — 88 (I)
Аттіла — 89 (I)
Аугсбурзька ліга — 89 (I)
Аугсбурзький релігійний мир 1555 — 89 (I)
Аудієнція дипломатична — 89 (I)
Ауссем Володимир Християнович — 90 (I)
Афанасьєв Георгій Омелянович — 90 (I)
Афгансько-російський договір 1921 — 90 (I)
Афінський саміт ЄС 2003 — 91 (I)
Афінські союзи — 91 (I)
Африканський банк розвитку (АФБР) — 91 (I)
Африканський Союз, АС — 92 (I)
Ахалтекінська експедиція 1880-81 — 93 (I)
Ахейський союз — 93 (I)
Ачесон Дін Гудержем — 93 (I)
«АВС» — 94 (I)
Багатогромадянство — 95 (I)
Багатонаціональні об'єднані оперативно-тактичні сили НАТО

(БООТС) - 95 (I)
Багатополярність — 96 (I)
Багатостороннє агентство з гарантій іноземних інвестицій, БАГПІ - 96 (I)
Багге Джон Піктон — 96 (I)
Бадауї Абдула Ахмад — 96 (I)
Бадахоський мир 1801 — 96 (I)
Базельський мир 1795 — 97 (I)
Байрамов Аман-гельди — 97 (I)
Бакеріза Луїс — 97 (I)
Баланс зовнішньоторговельний — 97 (I)
Баланс платіжний — 98 (I)
Балансу сил концепція — 98 (I)
«Балансування на межі війни» 1956 — 98 (I)
Балканізація — 99 (I)
Балканська криза 1991 -2002 — 99 (I)
Балканські війни 1912-13 — 100 (I)
Балтійські конференції 1919-20 — 101 (I)
Балтійські протоки — 102 (I)
Балто-Чорноморський союз — 103 (I)
Бальфур Артур Джеймс — 103 (I)
Бальфура декларація 1917 — 104 (I)
Бангкокський договір 1893 — 104 (I)
Бангкокський договір 1995 — 104 (I)
Бандаранаїке Сірімаво — 105 (I)
Бандунзька конференція 1955 — 105 (I)
Банк міжнародних розрахунків (БМР) — 106 (I)
Бантиш-Каменський Микола Миколайович — 106 (I)
БарЄжи-ЮБ(I)
Барак Єгуд—107(1)
Барановський Анатолій Максимович — 107 (I)
Барбаросса план — 108 (I)
Бардоський договір 1881 — 108 (I)
«Бар'єрний договір» 1715 — 109 (I)
Барре Мохаммед Сіад — 109 (I)
Барселонський процес — 109 (I)
«Бартелемі лінія» — 110 (I)
Бартошевський Владислав — 110 (I)
БартуЖанЛуї-ПО(I)
Барух Бернард Маннес —111(1)
Баруха план — 111 (I)
Бассевітц Хеннеке Граф фон — 111 (I)
Батуринські статті 1663 — 111 (I)
Батюк Віктор Гаврилович — 112 (I)
Бахчисарайський мирний договір 1681 — 112 (I)
Бачинський Євген Васильович — 112 (I)
Бачинський Юліан Олександрович — 112 (I)
Башир Омар Хасан Ахмед —113(1)
Беатрікс Вільгельміна Армгард — 113 (I)
Бевін Ернест — 113 (I)
Бегін Менахем — 113 (I)
Безбородько Олександр Андрійович — 114 (I)
Безвізовий в'їзд — 114 (I)
Безпалій Іван — 115(1)
Безпека держави міжнародна економічна (БДМЕ) — 115 (I)
Безпека міжнародна — 115 (I)
Безпека міжнародна інформаційна — 115 (I)
Без'ядерна зона — 116 (I)
Бейкер Джеймс — 116 (I)
БекЮзеф-116(I)
Белградський мир 1739 — 117 (I)
Белфастська угода про врегулювання в Північній Ірландії 1998 —117(1)
Бен-Гуріон Давид — 117 (I)
Бензарті Ламін — 118 (I)
Бенеш Едуард — 118 (I)
Бенілюкс— 118(1)
Берара — Хордани угода 1939 — 119 (I)
Берестейська унія 1596 — 119 (I)
Берзін Ян Антонович — 119 (I)
Берлінгема договір — 120 (I)
Берлінська конференція 1884-85 — 120 (I)
Берлінська нарада міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії та Франції 1954 — 120 (I)
Берлінський договір 1732 — 120 (I) Берлінський договір 1742 — 121 (I) Берлінський конгрес 1878 — 121 (I) Берлінський меморандум 1876 — 121 (I) Берлусконі Сильвіо — 122 (I) Бернадотт Шарль Жан Батист — 122 (I) Бертінетто Джан Лука — 123 (I) Бершеда Євген Романович — 123 (I) Бессмертних Олександр Олександрович — 123 (I) Бестужев-Рюмін Олексій Петрович — 123 (I) Бетман-Гольвег Теобальд — 124 (I) Бжезінський Збігнев Казімеж — 124 (I) Біафра—125(1)
Бідо Жорж Огостен — 125 (I) Біженці-125 (I)
Білінський Михайло Іванович — 126 (I) Білоблочкий Микола Петрович — 126 (I)
Біловезька угода про створення Співдружності Незалежних Держав 1991-127 (I)
Білодід Ростислав Митрофанович — 127 (I)

Білокопос Дмитро Захарович — 127 (I)
Білорус Олег Григорович — 128 (I)
Білорусько-російська угода про митний союз 1995 — 128 (I)
Білоцерківський договір 1651 — 129 (I)
Біполярність — 129 (I)
Біоцид — 129(1)
Бірс Джеймс Френсіс — 129 (I)
Бісмарк Отто Едуард Леопольд фон Шьонгаузен — 130 (I)
Бістреану Іон — 130 (I)
Біхевіоризм — 130 (I)
Бішоп Моріс — 130(1)
Блажевські Владо — 130 (I)
Блер Ентоні Чарлз Лінтон — 131 (I)
«Блискучої ізоляції» курс — 131 (I)
Блокада — 131 (I)
Блокада валютна — 131 (I)
Блокада воєнна — 132 (I)
Блокада морська — 133 (I)
Блюм Леон — 133(1)
Боберський Іван — 134 (I)
Богаєвський Юрій Вадимович — 134 (I)
Богатир Віктор Васильович — 134 (I)
Богданович-Зарудний Самійло — 134 (I)
Боготська конференція 1948 — 134 (I)
Бойкот економічний — 135 (I)
Бож-135(1)
Божко Олександр Іванович — 135 (I)
Бойко Віталій Федорович — 135 (I)
Бокасса Жан Бедель — 136 (I)
Болгарсько-сербський союз 1912 — 136 (I)
Болгарсько-югославський пакт 1937 — 136 (I)
Болівар-І-Понте Симон Хосе Антоніо — 137 (I)
Бомбоко Лукумба — 137 (I)
Бони — 137(1)
Бонне Жорж Етьєнн — 138 (I)
Боннський договір — 138 (I)
Боршевич Іон Гаврил — 138 (I)
Борщак Ілько Костянтинович — 138 (I)
Боснійська криза 1908-09 — 139 (I)
Бота Луїс — 139(1)
Бота Пітер Віллем — 140 (I)
Бочковський Олександр Іполитович — 140 (I)
Брандт Віллі — 140 (I)
Брежнєв Леонід Ілліч — 141 (I)
Брежнєва доктрина — 141 (I)
Брендінг державний — 141 (I)
Брентано Генріх фон — 142 (I)
Брестський мирний договір між РРФСР і Центральними державами 1918 — 142 (I)
Брестський мирний договір між УНР і Центральними державами 1918 — 143 (I)
Брестські мирні переговори 1917-18 — 145 (I)
Бреттон-Вудська валютна система — 147 (I)
Брифінг — 148(1)
Бріан Аристид — 149 (I)
Бріана — Келлога пакт 1928 — 149 (I)
Брінклі Роберт — 149 (I)
Брозіо Манліо — 149(1)
Бруннов Філіпп Іванович — 149 (I)
Бруно Кверфуртський — 150 (I)
Брюссельський договір 1948 — 150 (I)
Брюховецький Іван Мартинович — 150 (I)
Будапештська конвенція 1877 — 150 (I)
Будапештський саміт НБСЄ 1994 — 151 (I)
Булліт Вільям Крістіан — 151 (I)
Булліта місія 1919 — 152 (I)
Бургіба Хабіб Бен Алі — 152 (I)
Бурляй Кіндрат Дмитрович — 152 (I)
Бурмаков Анатолій Іванович — 152 (I)
Бустаманте-і-Сірвен Антоніо Санчес де — 153 (I)
Бутейко Антон Денисович — 153 (I)
Бутефліка Абдельазіз — 153 (I)
Бутрос Бутрос-Галі — 153 (I)
Бутурлін Василь — 154 (I)
Бутяга Володимир Іванович — 154 (I)
Бухарестський мир 1913 — 154 (I)
Бухарестський мирний договір 1812 — 155 (I)
Бучацький мирний договір 1672 — 155 (I)
Буш Джордж Вокер — 155 (I)
Буш Джордж Герберт Вокер — 156 (I)
Бхутто Беназір — 156 (I)

Бхутто Зульфікар Алі — 156 (I)
Бьоркський договір 1905 — 157 (I)
Бюджет державний — 157 (I)
Б'юкенен Джордж Вільям — 157 (I)
Бюлов Бернхард Генрих Мартин — 157 (I)
Бюловський блок — 158 (I)
Ваджаї Атал Біхари — 159 (I)
Вазен П'єр Жан Марі Антуан — 159 (I)
Вайварс Петеріс — 159 (I)
Валенса Лех — 159 (I)
Валіза дипломатична — 160 (I)
Валюта— 160(1)
«Валютна змія» — 160 (I)
Валютна ліквідність — 161 (I)
Валютна ліквідність міжнародна — 161 (I)
Валютна позиція — 161 (I)
Валютна політика — 162 (I)
Валютне застереження — 162 (I)
Валютне регулювання — 163 (I)
Валютний кошик — 163 (I)
Валютний курс — 164 (I)
Валютний ринок — 164 (I)
Вальдес Суберкасо Габріель — 165 (I)
Вальдхайм Курт — 165 (I)
Ван-Дунем Афонсу — 165 (I)
Ванавербек Андре — 165 (I)
Ванденберга резолюція 1948 — 166 (I)
Вандервельде Еміль — 166(1)
Ваньбаошанський інцидент 1931 — 166 (I)
Ваньсянський договір — 166 (I)
Варгас Жетуліу Дорнеліс — 166 (I)
Варшавський договір 1955— 167(1)
Варшавський договір УНР з Річчю Посполитою 1920 — 168 (I)
Варшавські угоди 1733 — 170 (I)
Василенко Володимир Андрійович — 170 (I)
Василенко Микола Прокопович — 170 (I)
Василько Микола Миколайович — 171 (I)
Василько (Василій) Романович — 172 (I)
Вассенаарська домовленість про контроль за експортом звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання — 172 (I)
Вашингтон Джордж — 173 (I)
Вашингтонська декларація 1942— 173 (I)
Вашингтонська конференція 1921-22 — 173 (I)
Вашингтонський договір 1949 — 175 (I)
Вашингтонський договір 1871 — 175 (I)
Вашингтонський консенсус — 175 (I)
Вашингтонський саміт НАТО 1999 — 176 (I)
Вашингтонський саміт СРСР та США 1987— 176(1)
Вашингтонські наради — 177 (I)
Вашконселуш-І-Каштру Педру Мануел Сарменту де — 177 (I)
Ввічливість міжнародна — 177 (I)
Веб-сайт Міністерства закордонних справ України — 177 (I)
Вебстер Денел — 178 (I)
Ведрін Юбер— 179(1)
Веймарський трикутник — 179 (I)
Веляті Алі Акбар — 179 (I)
Велика держава — 179 (I)
Велика сімка — 180 (I)
Велике посольство 1697-98 — 180 (I)
Великий альянс 1688-1713 — 180 (I)
«Великої палиці» політика — 181 (I)
Величко Валентин — 181 (I)
Веллінгтон Артур Уелсли — 181 (I)
Веллінгтона місія 1826-27— 181 (I)
Венеціансько-флорентійській союз — 181 (I)
Венс Сайрус Робертс — 182 (I)
Венса — Оуена план 1993 — 182(1)
Верденський договір — 183 (I)
Вердера місія — 183(1)
Вернер Манфред — 183 (I)
Веронський конгрес 1822 — 184 (I)
Версальський мирний договір 1783 — 184 (I)
Версальський мирний договір 1919— 184(1)
Версальський прелімінарний договір 1871 — 187 (I)
Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин — 187(1)
Верховний (високий) комісар — 188 (I) Верховний комісар ООН з прав людини — 188 (I) Веселовський Андрій Іванович — 188 (I) Вестмінстерський статут 1931 — 188 (I) Вестфальська система міжнародних відносин — 189 (I) Вестфальський мир 1648 — 189 (I) Вешняк Федір Якубович — 189 (I) В'єтнамсько-французький договір про мир і союз 1874 — 190 (I)
В'єтнамсько-французький договір про протекторат 1884 — 190 (I)

Взаємність— 190(1) Взаємності принцип — 190 (I)
Взаємозалежність міжнародна — 191 (I)
Вивідачі — 192(1)
Виговський Іван Остапович — 192 (I)
Видача злочинців — 193 (I)
Визнання ад гок — 193 (I)
Визнання де-факто — 193 (I)
Визнання де-юре — 194 (I)
Визнання міжнародно-правове — 194 (I)
Визнання України дипломатичне — 194 (I)
Визнання уряду — 202 (I)
«Визначення долі» доктрина — 202 (I)
Виключна економічна зона — 202 (I)
Вина — 203(1)
Винниченко Володимир Кирилович — 203 (I)
Висадка військ США на Гренаді — 204 (I)
Витвицький Степан — 205 (I)
Вишеградська група — 205 (I)
Вишинський Андрій Януарович — 206 (I)
Вишневецький Дмитро Іванович (Байда) — 206 (I)
Віденська зустріч представників країн-учасниць
НБСЕ 1986-89-207(1)
Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 — 207 (I)
Віденська конвенція про консульські зносини 1963 — 208 (I)
Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними
організаціями 1986 — 209 (I)
Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 — 209 (I)
Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів
1983 — 210 (I)
Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978 — 211 (I)
Віденська конвенція про представництво держав у їхніх відносинах із міжнародними організаціями універсального
характеру 1975 — 212 (I)
Віденська конференція 1855 — 212 (I)
Віденська система міжнародних відносин — 213 (I)
Віденський документ із заходів зміцнення довіри і безпеки в Європі — 213(1)
Віденський конгрес 1814-15 — 214 (I)
Віденські переговори НАТО і ОВД про звичайні збройні сили
в Європі — 215(1)
Віденський регламент 1815 — 215 (I)
Віденський ультиматум 1876 — 215 (I)
Віденські арбітражі 1938 і 1940 — 216 (I)
Віденські переговори про взаємне скорочення збройних сил та озброєнь — 216 (I)
Відкликання дипломатичного представника — 216 (I)
Відкличні грамоти — 217 (I)
Відкрите місто — 217 (I)
Відкрите море — 217 (I)
Відкритий лист — 218 (I)
Відкритий повітряний простір — 218 (I)
«Відкритих дверей» доктрина — 218 (I)
Відкритого моря свобода — 219 (I)
Відмарович Джуро — 220 (I)
Відмова у правосудді — 220 (I)
Відновлення у громадянстві — 220 (I)
Відомство закордонних справ — 221 (I)
Відомство закордонних справ УНР доби Центральної Ради - 222 (I)
Відповідальність держави за діяльність її органів — 223 (I)
Відповідальність держави за поведінку окремих осіб — 223 (I)
Відповідальність матеріальна — 224 (I)
Відповідальність міжнародних організацій — 224 (I)
Відповідальність міжнародно-правова — 224 (I)
Відповідальність політична (нематеріальна) — 225 (I)
Відпускні грамоти — 225 (I)
Відрядження довготермінове — 225 (I)
Віза дипломатична — 225 (I) Візантійська дипломатія — 225 (I)
Візантійсько-перські війни — 227 (I)
Візит державний — 228 (I)
Візити дипломатичні — 228 (I)
Візити офіційних діячів держави та іноземних делегацій — 229 (I)
Війна — 230 (I)
Війна в Індокитаї 1945-54 — 231 (I)
Війна в Перській затоці 1990-91 — 232 (I)
Війна за австрійську спадщину 1740-48 — 233 (I)
Війна за іспанську спадщину 1701-14 — 234 (I)
Війна за незалежність Алжиру — 235 (I)
Війна за незалежність у Північній Америці 1775-83 — 235 (I)
Війна за польську спадщину 1733-38 — 236 (I)
Війна інформаційна — 236 (I)
Війна повітряна — 237 (I)
Війна торговельна — 237 (I)

Війни ведення заборонені методи — 237 (I)
Війни жертви — 238 (I)
Війни заборонені засоби — 239 (I)
Війни закони і звичаї — 239 (I)
Війни морської правила ведення — 240 (I)
Війни оголошення — 241 (I)
Війни повітряної правила ведення — 242 (I)
Війни припинення — 242 (I)
Війни пропаганда — 243 (I)
Війни сухопутної правила ведення — 243 (I)
Війни театр — 243 (I)
Військова конвенція між УНР і Російським Політичним Комітетом — 243 (I)
Військовий розвідник — 244 (I)
Військовий аташе — 244 (I)
Військовополонені — 244 (I)
Військово-промисловий комплекс — 245 (I)
Віке-Фрейберга Вайра — 245 (I)
Віктор-Емануїл II — 245 (I)
Віленська унія 1401 — 246 (I)
Віленське перемир'я 1656 — 246 (I)
Вілцанс Андріс — 246 (I)
Вільгельм I — 246 (I)
Вільгельм II — 246 (I)
Вільна (спеціальна) економічна зона (БЕЗ) — 246 (I)
Вільна Франція — 247 (I)
Вільне місто — 247 (I)
Вільної торгівлі політика — 248 (I)
Вільсон (Джеймс) Гарольд — 248 (I)
Вільсон Томас Вудро — 248 (I)
Вільшанська угода 1617 — 248 (I)
Вірменське питання — 249 (I)
Вірт Карл Йозеф — 249 (I)
Вірчі грамоти — 249 (I)
Вісковатий Іван Михайлович — 250 (I)
«Вісь зла» — 250 (I)
Вітовський Дмитро Дмитрович — 250 (I)
Вітовт — 251 (I)
Вітте Сергій Юлійович — 251 (I)
Вічний мир 1686 — 251 (I)
Віші уряд — 252(1)
Влади — сили концепція — 252 (I)
Внутрішні води — 252 (I)
Внутрішні морські води — 253 (I)
«Внутрішня дипломатія» Риму — 253 (I)
Внутрішня компетенція держави — 254 (I)
Воєнних дій припинення — 254 (I)
Возніцин Прокопій Богданович — 254 (1)
Войнаровський Андрій — 254 (I)
Войшелк Міндовгович — 254 (I)
Волковецький Степан Васильович — 255 (I)
Володимир Василькович — 255 (I)
Володимир Мономах — 255 (I)
Володимир Святославич — 255 (1)
Володимирко (Володимир) Володаревич — 257 (I)
Волошин Августин Іванович — 257 (I)
Вормський договір 1521 — 257 (I)
Воробйов Олександр Костянтинович — 258 (I)
Воронін Володимир Миколайович — 258 (I)
Воронцов Михайло Іларіонович — 258 (I)
Воронцов Олександр Романович — 258 (I)
Воююча сторона — 259 (I)
Врабець Йозеф — 259 (I)
Вселенські собори — 259 (I)
Всесвітній поштовий союз, ВПС — 260 (I)
Всесвітня метеорологічна організація, ВМО — 261 (I)
Всесвітня митна організація, ВМО — 261 (I)
Всесвітня організація інтелектуальної власності, ВОІВ — 262 (I)
Всесвітня організація охорони здоров'я, ВООЗ — 262 (I)
Всесвітня туристична організація, ВТуО — 263 (I)
Всесвітньої перемоги комунізму доктрина — 264 (I) Ву Зионг Хуан — 264 (I)
Гаазька конференція 1922 — 265 (I)
Гаазький договір 1794 — 265 (I)
Гаазький конгрес 1790 — 265 (I)
Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права — 266 (I)
Гаванська конвенція про дипломатичний притулок 1928 — 266 (I)
Гаванська конвенція про дипломатичних чиновників 1928 — 266 (I)
Гаванська конвенція про консульських чиновників 1928 — 266 (I)
Гаванська конференція 1928 — 267 (I)
Гаванські декларації 1940 — 267 (I)

Гавел Вацлав — 267 (I)
Гадджі Герей — 267 (I)
Гадяцький договір 1658 — 268 (I)
Галицько-папські переговори сер. XIII ст. — 268 (1)
Галіп Артем — 269 (I)
Галіфакс Едуард Фредерик Ліндлей Вуд — 269 (I)
Гальчинський Анатолій Степанович — 269 (I)
Гальштейн Вальтер — 270 (I)
Гальштейна доктрина — 270 (I)
Гамалія Григорій Михайлович — 270 (I)
Гамбетта Леон — 270 (I)
Ганді Індіра — 271 (I)
Ганді Раджів — 271 (I)
Ганев Ангел Ніколаєв — 271 (I)
Ганзейський союз міст — 272 (I)
Гарантії міжнародні — 272 (I)
Гардінг Воррен — 273 (I)
Гаренчар Роберт — 273 (I)
Гарріман Вільям Аверелл — 273 (I)
Гарсія Роблес Альфонсо — 273 (I)
Гаштейнська конвенція — 274 (I)
Гвадалупе-Гідальго договір — 274 (I)
Гегемонія міжнародна — 274 (I)
Гегечкорі Євген Петрович — 274 (I)
Гедимін — 275 (I)
Гельсінський акт 1975 — 275 (I)
Гельсінський саміт НБСЄ 1992 — 275 (I)
Гендерсон Артур — 275 (I)
Генералізм — 275 (I)
Генеральна Асамблея ООН (ГА ООН) — 276 (I)
Генеральна військова канцелярія (ГВК) — 277 (I)
Генеральна дирекція Київської міської ради
з обслуговування іноземних представництв (ГДІП) — 277 (I)
Генеральна угода з тарифів і торгівлі, ГАТТ — 277 (I)
Генеральний консул — 278 (I)
Генеральний писар — 278 (I)
Генеральний резидент — 278 (I)
Генеральний секретар ООН — 278 (I)
Генеральної Асамблеї ООН резолюції — 279 (I)
Геноцид — 279 (I)
Гентський договір 1814 — 280 (I)
Генуезька конференція 1922 — 280 (I)
Геншер Ганс-Дітріх — 281 (I)
Геополітика — 281 (I)
Георг I — 281 (I)
Георг IV - 282 (I)
Геостратегія — 282 (I)
Герберштейн Зігмунд — 282 (I)
Геремек Броніслав — 282 (I)
Гермен Аджар — 283 (I)
Герцик Григорій — 283 (I)
Гетц Йоланда Брунетті — 283 (I)
Гешов Іван — 283 (I)
Гізо Франсуа П'єр Пійом — 283 (I)
Гімн державний — 284 (I)
Гіренго Луї де — 284 (I)
Гіре Микола Карлович — 284 (I)
Гітлер Адольф — 284 (I)
Глава держави — 285 (I)
Глава уряду — 285 (I)
Гладстон Вільям Еварт — 285 (I)
Глігоров (Глигоров) Кіро — 286 (I)
Глобалізація — 286 (I)
Глобалізація економічна — 287 (I)
Глобалізація комунікацій — 287 (I)
Глобалістика політична — 288 (I)
Глобальна інформаційна мережа — 288 (I)
Глобальна інформаційна спадщина — 289 (I)
Глобальне інформаційне суспільство, ГІС — 289 (I)
Глобальні медіа — 290 (I)
Глобальні проблеми — 291 (I)
Глобального врядування концепція — 291 (I)
Глухівські статті 1669 — 292 (I)
Гнатишин Іван Миколайович — 292 (I)
Гнатишин Рамон (Джон) — 292 (I)
«Гнучкого реагування» стратегія — 292 (I)
ГовонЯкубу — 292(1)
Гогенлоє-Шиллінгсфюрст Хлодвіг Карл Віктор — 293 (I)
Годунов Борис Федорович — 293 (I)

Голіцин Василь Васильович — 293 (I)
Голіцинський Євген Михайлович — 293 (I)
Голль Шарль Андре Жозеф Марі де — 294 (I)
Головін Федір Олексійович — 294 (I)
Головкін Гаврило Іванович — 294 (I)
Головне управління з питань зовнішньої політики — 294 (I)
Голубович Всеволод Олександрович — 295 (I)
Гондра договір — 296 (I)
Гонка озброєнь — 296 (I)
Гонсалес Філіпе Маркес — 296 (I)
Гопкінс Гаррі Ллойд — 296 (I)
Гопкінса місія 1941 — 297 (I)
Горбачевський Антін — 297 (I)
Горбачов Михайло Сергійович — 297 (I)
Горизонтальне злиття — 298 (I)
Горін Олександр Олегович — 298 (I)
Горкуша Филон — 298 (I)
Городельська унія 1413 — 298 (I)
Горті Міклош — 299 (I)
Горчаков Олександр Михайлович — 299 (I)
Граб'янка Григорій Іванович — 300 (I)
Грей Едуард — 300 (I)
Грейфсвальдський договір 1715 — 300(1)
Грек Данило — 301 (I)
Греції Стародавньої дипломатія — 301 (I)
Григоренко Петро Григорович — 302 (I)
Грищенко Костянтин Іванович — 302 (I)
Гривна Василь — 303 (I)
Гродненські договори 1793 — 303 (I)
Громадяни іноземні — 303 (I)
Громадянин — 304 (I)
Громадянства визнання — 304 (I)
Громадянства реєстрація — 304 (I)
Громадянство — 305 (I)
Громадянство України — 306 (I)
Громадянська війна в Руанді — 306 (I)
Громадянська війна в Таджикистані — 307 (I)
Громико Андрій Андрійович — 308 (I)
Гроцій Гуго — 308 (I)
Грузино-абхазський конфлікт — 309 (I)
Група 77-310 (I)
Група Ріо -310 (I)
Група трьох -310 (I)
Група ядерних постачальників - 311 (I)
Груша Іван - 311 (I)
Грушевський Михайло Сергійович — 311 (I)
Грушко Ігор Олегович — 312 (I)
Губерський Леонід Васильович — 312 (I)
Губертусбурзький договір 1763 — 313 (I)
Гувер Герберт — 313 (I)
Гуджрал Індер Кумар — 313 (I)
Гудима Борис Миколайович — 314 (I)
Гуляницький Григорій — 314 (I)
Гуманітарна інтервенція — 314 (I)
Гумас Панайотіс — 315 (I)
Гуменюк Борис Іванович — 315 (I)
Гуммерус Герман Грегоріус — 315 (I)
Гун Циньван — 315(1)
Гур'янов Леонід Миколайович — 315 (I)
Гусак Густав — 316(1)
ГУУАМ — 316(1)
Гюнтер Христіан Ернст — 317 (I)
Галаган Микола Михайлович — 318 (I) Гібралтарська протока — 318 (I)
Даладьє Едуард — 319(1)
Далекосхідна республіка (ДСР) — 319 (I)
Даллес Джон Фостер — 320 (I)
Данило Галицький — 320 (I)
Дансько-ісландська унія — 321 (I)
Дансько-норвезька унія — 321 (I)
Дауд-хан Мохаммад — 322 (I)
Дауеса план — 322 (I)
Даунінг стріт — 322 (I)
Дашкевич Михайло Павлович — 323 (I)
Дашкевич-Горбацький Володислав Володимирович — 323 (I)
Даян Моше — 323 (I)
«Двадцять одна вимога» Японії до Китаю — 323 (I)
«Двох Китаїв» концепція — 324 (I)
Девальвація — 325 (I)

Деваре Судхір Тукарам — 325 (I)
Девлет Герей II — 325 (I)
Дезавування — 325 (I)
Дейтонські угоди 1995 — 326 (I)
Декларативна теорія визнання — 326 (I)
Декларація — 327 (I)
Декларація Об'єднаних Націй — 327 (I)
Декларація прав народів Росії — 327 (I)
Декларація принципів американської солідарності 1938 — 327 (I)
Декларація про встановлення нового міжнародного економічного порядку — 327 (I)
Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам — 327 (I)
Декларація про поразку Німеччини і про прийняття на себе верховної влади у Німеччині урядами СРСР, Великої Британії, США і Тимчасовим урядом Франції — 328 (I)
Декрет про державну незалежність Фінляндії — 328 (I)
Декрет про мир — 329 (I)
Делійська шістка — 329 (I)
Делікт міжнародний — 329 (I)
Делімітація кордону — 329 (I)
ДелорЖак — 330 (I)
Делоський союз — 330 (I)
Дельвіг Сергій — 330 (I)
Делькассе Теофіль — 331 (I)
Демаркація кордону — 331 (I)
Демарш — 331 (I)
Демілітаризація — 331 (I)
Демілітаризація кордонів — 331 (I)
Демілітаризація території — 331 (I)
Демілітаризована зона — 332 (I)
Демірель Сулейман — 332 (I)
Демократія — 332 (I)
Демонетизація — 332 (I)
Демонстрація сили — 332 (I)
Демпінг — 333 (I)
Демченко Руслан Михайлович — 333 (I)
Ден Сяопін — 333 (I)
Денонсація — 334 (I)
Депозитарій — 335 (I)
Делонування — 335 (I)
Депортація — 335 (I)
Дербі Едвард Генрі Стенлі — 336 (I)
Дерегулювання — 336 (I)
Держав внутрішньоконтинентальних право на доступ до моря — 336 (I)
Держава — 337 (I)
Держава асоційована — 338 (I)
Держава внутрішньоконтинентальна — 338 (I)
Держава прапора — 338 (I)
Держава реєстрації — 339 (I)
Держави територія повітряна — 339 (I)
Держави юрисдикція — 339 (I)
Державний борг — 339 (I)
Державний департамент США — 339 (I)
Державний договір про відновлення незалежної і демократичної Австрії 1955 — 340 (I)
Державний секретар США — 340 (I)
Державного боргу величина гранична — 340 (I)
Державоподібні утворення — 341 (I)
Деркач Микола Іванович — 342 (I)
Д'Еското Брокман Мігель — 342 (I)
Десятиліття розвитку ООН — 342 (I)
Деулінське перемир'я 1618 — 343 (I)
Джанг Шин - 343 (I)
Джанкорель Алі Більге — 343 (I)
Джеджалій (Джалалій) Филон — 344 (I)
ДжейДжон-344(I) Джем Ізмаїл — 344 (I)
Джентльменська угода — 344 (I)
Джефферсон Томас — 345 (I)
Джея договір — 345 (I)
Джея місія — 345 (I)
Джиддинський договір 1927 — 345 (I)
Джилас Мілован — 346 (I)
Джолітті Джованні — 346 (I)
Джонсон Ліндон Бейнс — 347 (I)
Джонсона доктрина — 347 (I)
Джонсона доктрина тихоокеанська — 348 (I)
Джуканович Міло — 348 (I)
Дивна війна — 348 (I)
Димитров Александр — 348 (I)
Династичний шлюб — 349 (I)
Дипломат — 349 (I)
Дипломатична академія України при МЗС України — 350 (I)

Дипломатична бесіда — 351 (I)
Дипломатична мова — 351 (I)
Дипломатична посада — 352 (I)
Дипломатична пошта — 352 (I)
Дипломатична служба — 353 (I)
Дипломатичне агентство — 353 (I)
Дипломатичне листування — 354 (I)
Дипломатичне право — 354 (I)
Дипломатичне представництво — 355 (I)
Дипломатичний корпус — 356 (I)
Дипломатичних відносин розірвання — 356 (I)
Дипломатичні відносини — 356 (I)
Дипломатичні картки — 357 (I)
Дипломатичні класи — 357 (I)
Дипломатичні контакти — 358 (I)
Дипломатичні переговори — 358 (I)
Дипломатичні привілеї та імунітети — 359 (I)
Дипломатичні ранги — 360 (I)
Дипломатичного представництва внутрішня охорона — 360 (I)
Дипломатичного представництва персонал — 361 (I) Дипломатичної діяльності інформатизація — 361 (I) Дипломатів міжнародний захист — 362 (I) Дипломатія — 362 (I) Дипломатія багатостороння — 363 (I) Дипломатія «без краваток» — 364 (I)
Дипломатія Війська Запорозького (Української козацької держави сер. XVII - XVIII ст.) - 364 (I)
Дипломатія віртуальна — 368 (I)
Дипломатія Галицько-Волинської Русі — 368 (I)
Дипломатія громадська — 370 (I)
Дипломатія Державного Центру УНР в екзилі — 370 (I)
Дипломатія долара — 373 (I)
Дипломатія економічна — 373 (I)
Дипломатія Запорозької Січі — 374 (I)
Дипломатія Західноукраїнської Народної Республіки (Західної Облaсті УНР) — 375 (I)
Дипломатія іміджева — 378 (I)
Дипломатія Київської Русі IX - XI ст. — 378 (I)
Дипломатія культурна — 380 (I)
Дипломатія мережева — 381 (I)
Дипломатія паритетна — 381 (I)
Дипломатія південноруських князівств XII - XIII ст. — 381 (I)
Дипломатія публічна — 384 (I)
Дипломатія сучасної України — 384 (I)
Дипломатія Української Держави — 386 (I)
Дипломатія УНР доби Директорії — 388 (I)
Дипломатія УНР доби Центральної Ради — 391 (I)
Дипломатія УРСР — 393 (I)
Дипломатія УСРР — 394 (I)
Дискримінація — 396 (I)
Дискримінація в економічних відносинах — 396 (I)
Дискурс — 396 (I)
Діалло Ель-Хадж Сайфулай — 396 (I)
Діалог Азія — Європа, АСЕМ — 396 (I)
Діалог Південь — Південь — 397 (I)
«Ді-го» концепція — 398 (I)
Дізраелі Бенджамін — 398 (I)
Діна місія — 398 (I)
Дінуку Михай — 398 (I)
Доан Дик — 399 (I)
Добринін Анатолій Федорович — 399 (I)
Добрі послуги — 399 (I)
Добровольці — 399 (I)
«Доброго сусіда» політика — 400 (I)
Добросовісного виконання міжнародних зобов'язань принцип — 400 (I)
Довгі хвилі в економіці — 401 (I)
Договір «2 плюс 4» — 401 (I)
Договір до Енергетичної хартії, ДЕХ — 401 (I)
Договір колективної безпеки СНД 1992 — 401 (I)
Договір мирний — 401 (I)
Договір міжнародний — 402 (I)
Договір міжнародний багатосторонній — 402 (I)
Договір міжнародний відкритий — 403 (I)
Договір міжнародний двосторонній — 403 (I)
Договір міжнародний закритий — 404 (I)
Договір міжнародний України — 404 (I)
Договір «перестраховання» 1887 — 408 (I)
Договір про відкрите небо — 404 (I)
Договір про відмову від війни як засобу національної політики 1928 — 405(1)
Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ) — 405 (I)
Договір про економічне, соціальне та культурне співробітництво та колективну самооборону між Великою Британією, Францією, Бельгією, Нідерландами та Люксембургом — 405 (I)
Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою 1963 — 405(1)

Договір про заборону ядерної зброї у Латинській Америці 1967 — 405(1)
Договір про запобігання конфліктів між американськими державами 1923 — 406 (I)
Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ) — 406 (I)
Договір про згоду та співробітництво між Великою Британією, Італією, Німеччиною та Францією 1933 — 407 (I)
Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 (ДНЯЗ)- 407 (I)
Договір про остаточне врегулювання щодо Німеччини 1990 — 408 (I)
Договір про співробітництво між Францією та ФРН 1963 -409(1)
Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, в Африці 1996-409(1)
Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї, у південній частині Тихого океану 1985 — 409 (I)
Договір рятування — 410 (I)
Договір таємний — 411 (I)
Договір торговий — 411 (I)
Договори міжнародних організацій — 411 (I)
Договорів міжнародних послідовність застосування — 411 (I)
Договору міжнародного анулювання — 412 (I)
Договору міжнародного виправлення — 412 (I)
Договору міжнародного зворотня сила — 412 (I)
Договору міжнародного зупинення дії — 413 (I)
Договору міжнародного мета — 414 (I)
Договору міжнародного порушення — 414 (I)
Договору міжнародного прийняття — 414 (I)
Договору міжнародного припинення — 414 (I)
Договору міжнародного ревізія — 415 (I)
Договору міжнародного реєстрація — 415 (I)
Докорінна зміна обставин — 415 (I)
Доктрина зовнішньополітична — 415 (I)
Доктрина міжнародного права — 416 (I)
Долгов Ігор Олексійович — 416 (I)
Дольфус Енгельберт — 417 (I)
Домініон — 417 (I)
«Доміно» теорія — 417 (I)
Донцов Дмитро Іванович — 417 (I)
«Дорожня карта» — 417 (I)
Дорошенко Дмитро Іванович — 418(1)
Дорошенко Михайло — 419(1)
Дорошенко Петро Дорофійович — 419 (I)
Дослідження миру теорія — 420 (I)
Доха-раунд — 420 (I)
Драго Луїс Марія — 420 (I)
Дронь Анатолій Андрійович — 420 (I)
Друга світова війна (1939-45) — 420 (I)
Другого фронту проблема в Другій світовій війні — 421 (I)
Дуаен дипломатичного корпусу — 422 (I)
Дубінін Юрій Володимирович — 422 (I)
Дубчек Олександр — 423 (I)
Дугерсурен Мангалін — 423 (I)
Дуглас-Г'юм Олександр Фредерік — 423 (I)
Думбартон-Окс конференція — 423 (I)
Думін Осип — 424 (I)
Думка громадська — 424 (I)
Дунайська (Белградська) конференція 1948 — 424 (I)
Дунайська комісія — 425 (I)
Дурдинець Василь Васильович — 425 (I)
Дюбуїссон П'єр — 425 (I)
Дюма Ролан — 425 (I)
Дюранда лінія — 426 (I)
Дяченко Олег Маркович — 426 (I)
Еанеш Антоніу душ Сантуш Рамалью — 427 (I)
Ебердін Джордж Гамільтон Гордон — 427 (I)
Еванс Гарет — 427 (I)
Еватт Герберт Вір — 427 (I)
Евіанські угоди 1962 — 427 (I)
Еджевіт Бюлент — 428 (I)
Ейзенхауер Дуайт Девід — 428 (I)
Ейзенхауера — Даллеса доктрина — 429 (I)
Ейкен Френк — 430 (I)
Ейхельман Отон Отонович — 430 (I)
Екваторсько-перуанський збройний конфлікт 1995 — 430 (I)
Екзекватура — 431 (I)
ЕКОВАС-431 (I)
Економічна допомога країнам, що розвиваються — 431 (I)
Економічна зона — 431 (I)
Економічна і соціальна комісія ООН для Азії і Тихого океану, ЕСКАТО-431 (I)
Економічна і соціальна комісія ООН для Західної Азії, ЕСКЗА-432(I)
Економічна і Соціальна Рада ООН (ЕКОСОП) — 433 (I)
Економічна комісія ООН для Африки, ЕКА — 433 (I)

Економічна комісія ООН для Латинської Америки і Карибського басейну, ЕКЛАК — 434 (I)
Економічне співтовариство західноафриканських держав, ЕКОВАС - 434 (I)
Економічний і валютний союз ЄС, ЕВС — 435 (I)
Економічний суд СНД — 435 (I)
Економічні договори УНР і Української Держави з Німеччиною і Австро-Угорщиною 1918 — 436 (I)
Економічні цілі розвитку міжнародного — 437 (I)
Економічної зони розмежування — 437 (I)
Екоцид — 438(1)
Експансія — 438 (I)
Експансія економічна — 438 (I)
Експорт — 438(1)
Експорт капіталу — 438 (I)
Експортна квота — 438 (I)
Експортне кредитування — 439 (I)
Експортно-імпорتنі банки — 439 (I)
Експорту диверсифікація — 439 (I)
Експорту добровільні обмеження — 439 (I)
Експорту та імпорту ліцензування — 439 (I)
Екстериторіальність — 439 (I)
Екстратериторіальність — 440 (I)
Екуменічний рух — 440 (I)
Елаті Мохамед Мішель — 441 (I)
Ембарго — 441 (I)
Емісар — 441 (I)
Емпатія — 441 (I)
Емська депеша — 441 (I)
Епімахія — 442 (I)
Еребруський мирний договір 1812 — 442 (I)
Еренталь Алоїз фон — 442 (I)
Ерріо Едуар — 442 (I)
Ерфуртська конвенція 1808 — 442 (I)
Ескіпулаські мирні пропозиції — 443 (I)
Есебсі Бежі Каїд — 443 (I)
Ессенське засідання Європейської ради — 443 (I)
Естоппель — 444 (I)
Естради доктрина — 444 (I)
Етерович Нікола — 445 (I)
Етика міжнародна — 445 (I)
Етикет — 445 (I)
Етлі Клемент Ричард — 445 (I)
Етнічні чищення — 446 (I)
Ефективного громадянства принцип — 446 (I)
Ефективності принцип — 447 (I)
Ефіопії та Еритреї війна 1998-2000 — 447 (I)
Євразійство — 448 (I)
Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС) — 448 (I)
Євроатом — 449 (I) Євровалют ринок — 449 (I)
Євроінтеграційна стратегія України — 449 (I)
Єврокліринг — 450 (I)
Європейська асоціація вільної торгівлі, ЄАВТ — 450 (I)
Європейська валютна одиниця, ЕКЮ — 451 (I)
Європейська валютна система (ЄВС) — 451 (I)
Європейська валютна угода (ЄВУ) — 452 (I)
Європейська економічна комісія ООН, ЕЕК ООН — 452 (I)
Європейська і Середземноморська організація захисту рослин, ЄОЗР — 452 (I)
Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом — 453 (I)
Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах — 453 (I)
Європейська конвенція про видачу правопорушників — 453 (I)
Європейська конвенція про громадянство — 454 (I)
Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню — 454 (I)
Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод — 455(1)
Європейська конвенція про імунітет держав — 456 (I)
Європейська конвенція про консульські функції — 456 (I)
Європейська конвенція про незастосування давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів — 457 (I)
Європейська конвенція про передачу засуджених осіб - 457 (I)
Європейська конвенція про скасування легалізації документів, виданих дипломатичними агентами чи консульськими посадовими особами — 457 (I)
Європейська конференція адміністрацій зв'язку, ЄКАЗ-457(I)
Європейська конференція міністрів транспорту, ЄКМТ - 458 (1)
Європейська конференція цивільної авіації, ЄКЦА — 458 (I)
Європейська оборонна спільнота (ЄОС) — 459 (I)
Європейська організація вищих органів фінансового контролю, ЄОВОФК — 459 (I)
Європейська організація супутникового зв'язку, Євтелсат — 460 (I)
Європейська соціальна хартія 1961 — 460 (I)
Європейська хартія місцевого самоврядування — 461 (I)
Європейська хартія регіональних мов або мов меншин — 462 (I)

Європейське економічне співтовариство, ЄЕС — 462 (I)
Європейське поліцейське відомство, Європол — 463 (I) Європейське співтовариство вугілля і сталі, ЄСВС — 464 (I)
Європейське співтовариство з атомної енергії, Євроатом — 465 (I)
Європейський банк реконструкції та розвитку, ЄБРР - 465 (I)
Європейський вибір України — 466 (I)
Європейський економічний простір, ЄЕП — 467 (I)
Європейський інвестиційний банк, ЄІБ — 467 (I)
Європейський комітет із стандартизації, ЄКС — 467 (I)
Європейський комітет із стандартизації в електротехніці, Сенелек — 468(1)
Європейський платіжний союз (ЄПС) 1950-58 — 468 (I)
Європейський Союз, ЄС — 468 (I)
Європейський суд з прав людини — 471 (I)
Європейські співтовариства — 471 (I)
Європейські угоди — 471 (I)
Європейського Союзу спільні стратегії — 471 (I)
Єврорегіон — 472 (I)
Єврорегіон «Буг» — 472 (I)
Єврорегіон «Верхній Прут» — 473 (I)
Єврорегіон «Карпати» — 474 (I)
Єврорегіон «Нижній Дунай» — 474 (I)
Євтух Володимир Борисович — 475 (I)
Єгипетська криза 1831 -33 — 476 (I)
Єгипетська криза 1839-41 — 476 (I)
Єгипетська криза 1881-82 — 476 (I)
Єгипетсько-ізраїльський мирний договір 1979 — 477 (I)
Єгипетсько-хеттський договір 1295 до н. е. — 478 (I)
Єдина сільськогосподарська політика країн ЄС (ЄСП) — 478 (I)
Єдиний економічний простір (ЄЕП) — 479 (I)
Єдиний європейський акт (ЄСА) 1986 — 479 (I)
Єдиний імпорتنний тариф ЄС — 480 (I)
Єлизавета I — 480 (I)
Єлизавета II — 481 (I)
Єлисейський договір 1963 — 481 (I)
Єльцин Борис Миколайович — 481 (I)
Єльченко Володимир Юрійович — 482 (I)
Єрем'їв Михайло Михайлович — 482 (I)
Жванецьке перемир'я 1653 — 483 (I)
Жданович Антон — 483 (I)
Желіба Володимир Іванович — 483 (I)
Женевська мирна конференція з Близького Сходу 1973-74-483 (I)
Женевська нарада з врегулювання Лаоського питання 1961-62-484 (I)
Женевська нарада з питань мирного врегулювання в Індокитаї 1954 — 485 (I)
Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів 1925 — 486 (I)
Женевський саміт СРСР та США 1985 — 486 (I)
Женевські конвенції з міжнародного гуманітарного права — 486 (I)
Женевські протоколи про позику для Австрії та про заборону аншлюсу 1922 — 488 (I)
Женевські угоди про врегулювання в Афганістані 1988 — 488 (I)
Жердівські статті 1659 — 490 (I)
Жискар д'Естен Валері — 491 (I)
Жоміні Олександр Генріхович — 491 (I)
Жорданія Ной Миколайович — 491 (I)
Жук Андрій Ілліч-491 (I)
Жуковський Олександр Тимофійович — 492 (I)
Журавненський мир 1676 — 492 (I)
«Жур-фікс» — 492(1)
Забігайло Володимир Костянтинович — 493 (I)
Заборгованість країн, що розвиваються — 493 (I)
Загальна Декларація прав людини — 493 (I)
Загальний договір між США, Великою Британією, Францією та ФРН—494(1)
Загальні принципи права — 494 (I)
Загальноєвропейське економічне співробітництво — 495 (I)
Загальної поваги прав людини принцип — 495 (I)
Загроза миру — 496 (I)
Зайцев Павло Іванович — 496 (I)
Зайчук Валентин Олександрович — 496 (I) Заключний акт — 497 (I)
Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 — 497(1)
Заключний протокол — 497 (I)
Закон про зменшення радянської військової загрози 1991—497(1)
Закон про нейтралітет США — 497 (I)
Закон «Про посольства і місії Української Держави» 1918 — 498(1)
Закон про свободи і демократичну солідарність з Кубою 1996-499 (I)
Закон про спільне зменшення загрози 1994 — 499 (I)
Закон України «Про дипломатичні ранги» 2002 — 499 (I)
Закон України «Про дипломатичну службу» 2001 — 499 (I)
Законність міжнародна — 500 (I)
Залежність — 500 (I)
Залізна завеса — 500 (I)

Залізняк Микола Кіндратович — 501 (I)
Залозецький-Сас Володимир Сергійович — 501 (I)
Запорозько-кримський союзний договір 1624 — 501 (I)
Запрошення — 501 (I)
Заручників захоплення — 502 (I)
Застереження до міжнародного договору — 503 (I)
Застосування сили — 504 (I)
Застосування сили загроза — 505 (I)
Затвердження міжнародного договору — 505 (I)
Затоки морські — 506 (I)
Затонський Володимир Петрович — 507 (I)
Захист дипломатичний — 507 (I)
Захист культурних цінностей під час війни — 508 (I)
Західного Берліна блокада 1948-49 — 509 (I)
Західного Берліна проблема — 510 (I)
Західноєвропейський союз, ЗЄС — 510 (I)
Західної Сахари проблема — 511 (I)
Західноукраїнське товариство Ліги Націй — 512 (I)
Захоронення відходів у морі — 512 (I)
Заяви — 512(1)
Зборівський договір 1649 — 513 (I)
Збройний конфлікт міжнародного характеру — 513 (I)
Збройний конфлікт неміжнародного характеру — 513 (I)
Збройний напад — 514 (I)
Збройний нейтралітет — 514 (I)
Збройні сили — 515 (I)
Збройні сили іноземні — 515 (I)
Збройні сили ООН — 516 (I)
Зброя масового знищення (ЗМЗ) — 517 (I)
Звичай міжнародний — 517 (I)
Зія уль-Хак Мохаммад — 518 (I)
Зленко Анатолій Максимович — 518 (I)
Злочин міжнародний — 519 (I)
Злочини воєнні — 520 (I)
Злочини міжнародного характеру — 521 (I)
Злочини проти людства — 521 (I)
Злочини проти людяності — 521 (I)
Злочини проти миру — 522 (I)
Злочинних доходів легалізація — 523 (I)
Злочинність міжнародна інформаційна — 523 (I)
Злочинці воєнні — 523 (I)
Зовнішнє фінансування — 524 (I)
Зовнішні запозичення — 524 (I)
Зовнішній борг — 524 (I)
Зовнішній ринок — 524 (I)
Зовнішніх запозичень консолідація — 524 (I)
Зовнішніх зносин органи — 525 (I)
Зовнішніх зносин органи спеціалізовані — 525 (I)
Зовнішніх зносин органи тимчасові — 526 (I)
Зовнішньоекономічна діяльність — 526 (I)
Зовнішньоекономічна політика — 526 (I)
Зовнішньоекономічні зв'язки — 526 (I)
Зовнішньоекономічні ціни — 526 (I)
Зовнішньої політики засоби — 526 (I)
Зовнішньої торгівлі економічна ефективність — 526 (I)
Зовнішньої торгівлі фінансування — 527 (I)
Зовнішньополітична інформація — 527 (I)
Зовнішньополітична пропаганда — 527 (I)
Зовнішньополітичне планування — 528 (I)
Зовнішньополітичні комунікативні технології — 528 (I)
Зовнішньополітичного рішення механізм прийняття — 528 (I)
Зовнішньоторговельна експансія — 528 (I)
Зовнішньоторговельна квота — 529 (I)
Зовнішньоторговельний баланс країни — 529 (I)
Зовнішньоторговельний оборот — 529 (I)
Зовнішньоторговельні операції — 529 (I)
Зовнішня політика — 529 (I)
Зовнішня політика України — 529 (I)
Зовнішня торгівля — 532 (I)
Золотаренко Іван Ничипорович — 532 (I)
Золотий стандарт — 532 (I)
Золоті точки — 532 (I)
Зона, вільна від ядерної зброї (ЗВЯЗ) — 532 (I)
Зона вільної торгівлі (ЗВТ) — 533 (I)
Зона, заборонена для польотів — 533 (I)
Зона миру — 533 (I)
Зони валютні — 533 (I)
Зюлковський Марек — 534 (I)
Іberoамериканське співробітництво — 535 (I)

Ібрагімі Ахмед Талеб — 535 (I)
Ібрагімов Назім Гусейн-огли — 535 (I)
Іван III — 535 (I)
Іван IV Грозний — 536 (I)
Іван XXIII — 536 (I)
Іван Павло II — 537 (I)
Іванов Алмаз (Єрофій) Іванович — 537 (I)
Іванов Ігор Сергійович — 537 (I)
Ігнат'єв Микола Павлович — 537 (I)
Ігор Старий — 538 (I)
Ігор теорія — 538(1)
Іден Ентоні — 538 (I)
Ідентичність — 539 (I)
Ієрархія — 539 (I)
Ізвольський Олександр Петрович — 539 (I)
Ізетбегович Алія — 539 (I)
Ізоляціонізм — 540 (1)
Ізраїльсько-йорданський мирний договір — 540 (I)
Ізраїлю утворення — 540 (I)
Ілієску Іон — 541 (I)
Імідж України міжнародний — 542 (I)
Іміджу теорія — 543 (I)
Імперативна норма загального міжнародного права — 543 (I)
Імперіалізм — 544 (I)
Імперія — 544 (I)
Імплементация норм міжнародного права — 544 (I)
Імпорт — 545 (I)
Імпортна квота — 545 (I)
Імпортний депозит — 545 (I)
Імунітет держави — 545 (I)
Імунітет податковий — 546 (I)
Інвестиції портфельні — 546 (I)
Інвестиції прями — 546 (I)
Інвестицій іноземних захист — 546 (I)
Індійсько-китайський конфлікт 1962 — 546 (I)
Індійсько-китайського кордону проблема — 547 (I)
Індійсько-пакистанська війна 1965 — 548 (I)
Індійсько-пакистанська війна 1971 — 549 (I)
Іненю Ісмет — 549 (I)
«Ініціатива для Америки» — 550 (I)
Ініціативи міжнародні України — 550 (I)
ІНКОТЕРМС-552(I)
Інновація — 552 (I)
Іноземних справ колегія — 552 (I)
Інститут зовнішніх зносин — 553 (I)
Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (ІМВ) — 553 (I)
Інституційні фактори — 555 (I)
Інституціоналізм — 555 (I)
Інсуреція — 555 (I)
Інтеграції-дезінтеграції дихотомія — 555 (I)
Інтеграція міжнародна — 556 (I)
Інтеграція фінансова — 557 (I)
Інтелектуальна власність — 557 (I)
Інтервенція — 557 (I)
Інтервенція валютна — 558 (I)
Інтервенція економічна — 558 (I)
Інтернаціоналізація — 558 (I)
Інтернаціоналізація господарського життя — 558 (I)
Інтернет — 558 (I)
Інтернування — 558 (I)
Інтернунцій — 559 (I)
Інтерпол — 559 (I)
Інтифада — 560 (I)
Інфляція експортована — 560 (I)
Інфляція імпортована — 561 (I)
Інформаційна діяльність у сфері зовнішньої політики — 561 (I)
Інформаційно-аналітичні центри (ІАЦ) — 561 (I)
Інформаційно-роз'яснювальна робота — 561 (I)
Інчхонський договір 1882 — 563 (I)
Іраксько-іранська війна 1980-88 — 563 (I)
Ірансько-німецький договір 1873 — 564 (I)
Ірансько-німецький договір 1929 — 564 (I)
Ірансько-радянський договір 1940 — 564 (I)
Ірансько-російський договір 1921 — 564 (I)
Ірансько-турецький договір 1926 — 565 (I)
Ірансько-французький договір 1855 — 565 (I)
Ірансько-французький договір 1929 — 565 (I)
Ірігойєн Іполіто — 566 (I)
Ісаєвич Дмитро Григорович — 566 (I)

Ісії Кукудзіро — 566 (I)
Іскалієв Нахамеден Іксанович — 566 (I)
Іслам Герей III — 567 (I)
Ісламський чинник у міжнародних відносинах — 567 (I)
Ісмей Гастінгс — 568 (I)
Іспанська унія 1479 — 568 (I)
Іспансько-французька угода 1808 — 568 (I)
Історичні води — 568 (I)
Історичні затоки — 569 (I)
Італії об'єднання 1858-70 — 569 (I)
Італійська агресія проти Ефіопії 1935-36 — 570 (I)
Італійська революція 1848-49 — 571 (I)
Італійські війни 1494-1559 — 571 (I)
Італійські коаліції — 572 (I)
Італійсько-ефіопська війна 1895-96 — 572 (I)
Італійсько-ефіопський договір 1928 — 573 (I)
Італійсько-німецька інтервенція в Іспанії — 573 (I)
Італійсько-німецький договір 1939 — 573 (I)
Італійсько-російська угода 1909 — 573 (I)
Італійсько-турецька війна 1911-12 — 574 (I)
Італійського Відродження дипломатія — 574 (I)
ІтоХіробумі — 575(1)
Ішик Хасан Есат — 575 (I)
Йоффе Адольф Абрамович — 576 (I)
Кабинський протокол 1883 — 577 (I) •
Кабіла Лоран — 577(1)
Кавказька четвірка» — 577 (I)
Кавур Камілло Бенсо — 577 (I)
Каддафі Муаммар — 578 (I)
Каджар Где Арса — 578 (I)
Казаролі Агостино — 578 (I)
Казус беллі — 579 (I)
Казус федеріс — 579 (I)
Каїрська американсько-англійсько-китайська конференція 1943 — 579 (I)
Каїрська американсько-англійсько-турецька конференція 1943 — 579 (I)
Кайфу Тосікі — 580(1)
Калішський союзний договір 1813 — 580 (I)
Каллаген (Леонард) Джеймс — 580 (I)
Кальмарська унія 1397 — 580 (I)
Кальник Віктор Мартинович — 581 (I)
Кальнокі Густав Зигмунд — 581 (I)
Камара Ассан Муса — 581 (I)
Камбоджійська проблема — 581 (I)
Камбон Жюль Мартен — 583 (I)
Каммер Жан-Франсуа — 583 (I)
Кампальський форум — 583 (I)
Кампоформійський мирний договір 1797 — 584 (I)
Канагавський договір — 584 (I)
Канали міжнародні — 584 (I)
КангКинТек — 584(1)
Каннінг Джордж — 584 (I)
Кобенцль Людвіг — 626 (I)
Ковалевський Єгор Петрович — 627 (I)
Ковалевський Іван — 627 (I)
Коваленко Олександр Михайлович — 627 (I)
Ковалів Левко Борисович — 627 (I)
Коваль Володимир Олександрович — 628 (I)
Ковальська Ніна Клімівна — 628 (I)
Кодифікація та прогресивний розвиток міжнародного права — 628 (I)
Козакевич Єжи — 629 (I)
Кожара Леонід Олександрович — 629 (I)
Коїдзумі Дзуньїтіро — 629 (I)
Коллективна безпека — 630 (I)
Коллективна оборона — 630 (I)
Коллективні заходи — 631 (I)
Коленкур Арман Огюстен Луї — 631 (I)
Колесса Олександр Михайлович — 631 (I)
Колізійна норма — 631 (I)
Колізійне право — 632 (I)
Коллонтай Олександра Михайлівна — 632 (I)
Коломацькі петиції Війська Запорозького до Петра I — 632 (I)
Коломацькі статті 1687 — 633 (I)
Коломбо Єміліо — 633 (I)
Коломбо нарада 1962 — 633 (I)
Коломбо план — 633 (I)
Колоніалізм — 634 (I)
Колосовський Володимир — 634 (I)
Коль Гельмут — 634 (I)

Комбатанти — 635 (I)
Комбол Мар'ян — 635 (I)
Комерційні права при міжнародних польотах — 636 (I)
КОМЕСА - 636 (I)
Комісаренко Сергій Васильович — 636 (I)
Комісія зі збереження морських живих ресурсів Антарктики, КЗМЖРА — 636(1)
Комісія міжнародного права — 637 (I) Комісія ООН з прав людини — 637 (I)
Комісія ООН з права міжнародної торгівлі, ЮНСІТРАЛ - 638 (I)
Комісія по захисту Чорного моря від забруднення — 638 (I)
Комітет Верховної Ради України у закордонних справах — 638 (I)
Комп'єнське перемир'я 1918 — 639 (I)
Комулович Олександр — 639 (I)
Комунікації теорія — 639 (I)
Комуністичний Інтернаціонал — 640 (I)
Комюніке - 640 (I)
Кон Фелікс Якович — 640 (I)
Конвенційний пріоритет — 640 (I)
Конвенція міжнародна — 641 (I)
Конвенція ООН з морського права 1982 — 641 (I)
Конвенція про безпеку персоналу ООН і пов'язаного з нею персоналу 1994 — 641 (I)
Конвенція про біологічне різноманіття 1992 — 642 (I)
Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайного озброєння, які можуть вважатись такими, що спричиняють надмірні uszkodження або мають невибіркову дію 1980 — 642 (I)
Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 — 642(1)
Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсичної зброї та про їх знищення 1972 — 643 (I)
Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 — 643 (I)
Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973 — 643 (I)
Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992 — 644 (I)
Конвенція «Про міжнародно-правове об'єднання» між УНР і Донською демократичною групою 1921 — 644 (I) Конвенція «Про міжнародно-правове об'єднання» УНР і Російського політичного комітету — 645 (I)
Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 — 645 (I)
Конвенція про права дитини 1989 — 645 (I)
Конвенція про привілеї та імунітети ООН 1946 — 646 (I)
Конвенція про спеціальні місії 1969 — 646 (I)
Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великій відстані 1979 — 646(1)
Конвергенція — 647 (I)
Конверсія—647(1)
Конголезька криза 1960-67 — 647 (I)
Конгрес міжнародний — 648 (I)
Кондомініум — 648 (I)
Конкордат — 648 (I)
Конкурентоспроможність — 648 (I)
Коносамент — 649 (I)
Конотопські статті 1672 — 649 (I)
Константинеску Еміль (Іон) — 649 (I)
Константинопольська конференція 1876-77 — 649 (I)
Константинопольська конференція послів 1885 — 650 (I)
Константинопольський «вічний» мир 1720 — 650 (I)
Константинопольський договір 1879 — 650 (I)
Константинопольський мир 1700 — 651 (I)
Конституційні основи зовнішньої політики України — 651 (I)
Конструктивізм — 652 (I)
Консул - 652 (I)
Консула функції — 652 (I)
Консульська картка — 653 (I)
Консульська конвенція — 653 (I)
Консульська легалізація — 653 (I)
Консульська установа — 653 (I)
Консульська юрисдикція — 654 (I)
Консульське право — 654 (I)
Консульський корпус — 655 (I)
Консульський округ — 655 (I)
Консульський патент — 655 (I)
Консульський статут України 1994 — 656 (I)
Консульський щит — 656 (I)
Консульські відносини — 656 (I)
Консульські відносини українських національних урядів 1917-21 —658(1)
Консульські закони Української Держави 1918 — 660 (I)
Консульські збори — 661 (I)
Консульські курси — 661 (I)
Консульські привілеї та імунітети — 661 (I)

Консульські ранги — 662 (I)
Консультативні висновки Міжнародного суду ООН — 662 (I)
Консультації міжнародні — 663 (I)
Контадорська група — 663 (I)
Контактна група — 664 (I)
Конте - 665 (I)
Контент-аналіз — 665 (I)
Континентальна блокада — 665 (I)
Континентальний конгрес — 665 (I)
Континентальний шельф — 666 (I)
Континентального шельфу розмежування — 667 (I)
Континуїтету теорія — 667 (I)
Контра Ференц — 668 (I)
Контрабанда — 668 (I)
Контрабанда воєнна — 668 (I)
Контрибуція — 668 (I)
Контумас Дімітріс — 668 (I)
Конфедерація — 669 (I)
Конференції міжнародні — 669 (I)
Конференції НБСЄ з людського виміру — 670 (I)
Конференції послів — 670 (I)
Конференція в Спарті — 670 (I)
Конференція договірних сторін Конвенції про водно-болотні угіддя — 670 (I)
Конференція зі скорочення та обмеження озброєнь 1932-34 — 671 (I)
Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку — 672 (I)
Конференція ООН із торгівлі і розвитку, ЮНКТАД — 672 (I)
Конференція сторін Віденської конвенції про охорону озонного шару — 673 (I)
Конференція сторін Конвенції про охорону біологічного різноманіття — 673 (I)
Конференція сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату — 674 (I)
Конфлікт міжнародний — 674 (I)
Конфліктів вирішення концепція — 675 (I)
Конфронтація міжнародна — 676 (I)
Концесійний договір — 676 (I)
Кон'юнктура — 676 (I)
Копенгагенський договір 1709 — 677 (I)
Копенгагенський мир 1660 — 677 (I)
Копенгагенський трактат 1758 — 677 (I)
Кордон України повітряний — 677 (I)
Кордони держави — 677 (I)
Кордону державного лінія — 678 (I)
Корейська війна 1950-53 — 678 (I)
Корейська проблема — 679 (I)
Корейсько-російський договір 1884 — 682 (I)
Корейсько-французький договір 1886 — 682 (I)
Корейсько-японський договір 1894 — 682 (I)
Корецький Володимир Михайлович — 682 (I)
Коридор валютний — 683 (I)
Коринфський конгрес — 683 (I)
Корінні народи — 683 (I)
Корнєєнко Борис Іванович — 683 (I)
Корнійчук Олександр Євдокимович — 683 (I)
Корня Александру — 685 (I)
Коробка Федір — 685 (I)
Корпорація — 685 (I)
«Корпус миру» — 685 (I)
Корсунський договір 1657 — 685 (I)
Кортеж — 686 (I)
Корутюрк Фахрі Кортеж — 686 (I)
Корфуська декларація 1917 — 686 (I)
Корфуське засідання Європейської ради 1994 — 687 (I)
Космічний простір — 687 (I)
Космічних об'єктів реєстрація — 687 (I)
Косовська проблема — 688 (I)
Костенко Юрій Васильович — 689 (I)
Котирування іноземних валют — 689 (I)
Кофод Мартін — 689 (I)
Коцюбинський Юрій Михайлович — 689 (I)
Кочарян Роберт — 690 (I)
Кочубей Віктор Павлович — 690 (I)
Кочубей Юрій Миколайович — 690 (I)
Коштуніца Воїслав — 691 (I)
Кравець Володимир Олексійович — 691 (I)
Кравчук Леонід Макарович — 691 (I)
Країна-рантье — 692 (I)
Країни, що розвиваються, в системі світового господарства — 692 (I)
Крайський Бруно — 692 (I)
Красін Леонід Борисович — 693 (I)
Красковський Іван Гнатович — 693 (I)
Красовський Олександр — 693 (I)

Кревськаунія 1385 — 693 (I)
Кредит міжнародний — 694 (I)
Крестинський Микола Миколайович — 694 (I)
Кретсьєн Жан — 694 (I)
Креховецький-Демкович Іван — 695 (I)
Криза боргова — 695 (I)
Криза валютна — 696 (I)
Криза міжнародна — 696 (I)
Криза системна — 696 (I)
Криза фінансова — 696 (I)
Кризове управління — 697 (I)
Кризові комунікації міжнародні — 697 (I)
Крижанівський Володимир Петрович — 697 (I)
Кримська війна 1853-56 — 697 (I)
Кримська (Ялтинська) конференція 1945 — 699 (I)
Кримського ханату дипломатія — 700 (I)
Кріспі Франческо — 702 (I)
Крістофер Воррен — 702 (I)
Крістоферсен Інгеборг — 702 (I)
Крогберк Йорн — 703 (I)
Крос-дефолт — 703 (I)
Кув де Мюрвіль Моріс Жак — 703 (I)
Кулеба Іван Дмитрович — 703 (I)
Кун Бела — 703 (I)
Кунео Мігель Анхель — 704 (I)
Курашик Віталій — 704 (I)
Курдська проблема — 704 (I)
Кур'єр дипломатичний — 706 (I)
Кур'єрський лист — 707 (I)
Курніаді Роні Хендраван — 707 (I)
Курокава Юдзі — 707 (I)
Куруківська угода 1625 — 707 (I)
Курусу місія 1941 — 708 (I)
Кучабський Василь — 708 (I)
Кучан Мілан — 708 (I)
Кучинський Валерій Павлович — 709 (I)
Кучма Леонід Данилович — 709 (I)
Кушнір Макар Олександрович — 710 (I)
Кьольнське засідання Європейської ради — 710 (I)
Кюльман Ріхард — 710 (I)
Кючук-Кайнарджійський мирний договір 1774 — 710 (I)
ЛавальГ'єр — 711 (I)
Лавалія — Муссоліні угода 1935 — 711 (I)
Лайбахський конгрес 1821 — 711 (I)
Лазаренко Павло Іванович — 711 (I)
Лакадемонський союз — 712 (I)
Ламздорф — 712(1)
Ланге ДевідРассел — 712 (I)
Лансінг Роберт — 712(1)
Лансінга — Ісїї угода 1917 — 712 (I)
Лаосська проблема — 712(1)
Ла-Платська група — 714 (I)
Лапчинський Георгій Федорович — 714 (I)
Латеранські договори 1929 — 715 (I)
Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі, ЛААВТ — 715(1)
Латиноамериканська асоціація інтеграції, ЛААІ — 715 (I)
Латиноамериканська економічна система, ЛАЕС — 716 (I)
Лаурель Сальвадор Ідальго — 716 (I)
Лебедь Микола — 717 (I)
Лев І Данилович — 717 (I)
Левитський Микола Григорович — 718 (I)
Левицький Дмитро Павлович — 718 (I)
Левицький Євген — 718 (I)
Левицький Костянтин Антонович — 718 (1)
Левицький Михайло Васильович — 719 (I)
Левицький Модест Пилипович — 719 (I)
Легалізація — 719 (I)
Лекс меркаторія — 720 (I)
Ленд-ліз — 720 (I)
Ленін (Ульянов) Володимир — 720 (I)
Леопольд II — 722 (I)
Летельєр Орландо — 722 (I)
Липинський В'ячеслав (Вацлав) Казимирович — 722 (I)
Липнева криза 1914 — 723 (I)
Лисиця Іван Павлович — 723 (I)
Лисовець Дем'ян Михайлович — 724 (I)
Литвин Володимир Михайлович — 724 (I)
Литвин Ігор Антонович — 724 (I)
Литвинов Максим Максимович — 725 (I)

Лі Трюгве Хальвдан — 725 (I)
Лі Гобан — 725 (I)
Лі Хан Чун — 726 (I)
Лі Хунчжан — 726 (I)
Лібералізм — 726 (I)
Лібералізм економічний — 726 (I)
ЛІБОР-727(I)
Лівадійський договір 1879 — 727 (I)
Ліванська криза 1982 — 727 (I)
Ліванський конфлікт 1975-90 — 728 (I)
Лівицький Андрій Миколайович — 730 (I)
Ліга арабських держав, ЛАД — 731 (I)
Ліга Націй — 732 (I)
Лільскрона Густав — 735 (I)
Лімска декларація 1938 — 735 (I)
Лінкольн Авраам — 735 (I)
Лісабонський договір 1703 — 736 (I)
Лісабонський мир 1668 — 736 (I)
Лісабонський протокол 1992 — 736 (I)
Лісабонський саміт ОБОЄ 1996 — 736 (I)
Літтона комісія — 737 (I)
Ллойд Джордж Девід — 737 (I)
Лобанов-Ростовський Олексій Борисович — 738 (I)
Лобанова — Ямагати протокол 1896 — 738 (I)
Лобіювання — 738 (I)
Лодський мир 1454 — 739 (I)
Лозаннська конференція 1922-23 — 739 (I)
Лозаннський мирний договір 1923 — 739 (I)
Лозинський Михайло Михайлович — 740 (I)
Локарнські угоди 1925 — 740 (I)
Ломбардська ліга — 741 (I)
Ломейські конвенції — 741 (I)
Ломиковський Іван — 742 (I)
Лондонська декларація 1909 — 742 (I)
Лондонська конвенція 1841 — 742 (I)
Лондонська конвенція 1861 — 742 (I)
Лондонська конвенція 1871 — 743 (I)
Лондонська конференція 1921 — 743 (I)
Лондонська конференція 1830-31 — 744(1)
Лондонська конференція 1930 — 745 (I)
Лондонська морська конференція — 746 (I)
Лондонський договір 1915 — 747 (I)
Лондонський клуб — 747 (I)
Лондонський мир 1913 — 747 (I)
Лондонський протокол 1877 — 748 (I)
Лондонські конвенції про визначення агресії 1933 — 748 (I)
Лопес Мікельсен Альфонсо — 748 (I)
Лоський Кость Володимирович — 748 (I)
Лотоцький Олександр Гнатович — 749 (I)
Лубе Еміль — 749 (I)
Лубківський Роман Мар'янович — 749 (I)
Луїзіани купівля 1803 — 750 (I)
Лукашевич Євмен Кирилович — 750 (I)
Лукашенко Олександр Григорович — 750 (I)
Лук'яненко Левко Григорович — 751 (I)
Лула да Сілва Луїс Інасіо — 751 (I)
Лумумба Патріс Емері — 751 (I)
Лунс Йозеф Марі Антуан Хуберт — 752 (I)
Лусакська мирна угода 1994 — 752 (I)
Лусакська угода про припинення вогню 1999 — 753 (I)
Лучинський Петру — 755 (I)
Лхаський договір 1904 — 755 (I)
Любекський мир 1629 — 755 (I)
Любинський Микола Михайлович — 756 (I)
Люблінська унія 1569 — 756(1)
Людина економічна — 756 (I)
Людовик XVIII — 757(1)
Люксембурзьке засідання Європейської ради 1997 — 757 (I)
Льоневільський мирний договір 1801 — 757 (I)
Лясота Еріх — 757 (I)
Маастрихтський договір 1992 — 3 (II)
МАГАТЕ гарантії — 3 (II)
Маген Цві - 4 (II)
Мадридська мирна конференція 1991 — 4 (II)
Мадридський мирний процес — 6 (II)
Мадридський саміт НАТО 1997 — 6 (II)
Мазаріні Джуліо — 6 (II)
Мазепа Іван Степанович — 7 (II)
Мазовецький Тадеуш — 7 (II)

Мазуренко Василь Петрович — 7 (II)
Мазуренко Семен Петрович — 8 (II)
Майдан Іван Григорович — 8 (II)
Майданник Олександр Іванович — 8 (II)
Майський Іван Михайлович — 8 (II)
Макаревич Микола Петрович — 9 (II)
Макаріос III — 9 (II)
Макбрайд Шон — 9 (II)
Макдональд Джеймс Рамсей — 9 (II)
Македонська криза — 10 (II)
Макиавеллі Нікколо — 10 (II)
Мак-Кінлі Вільям — 11 (II)
Мак-Магон Марі Едме Патріс Моріс де — 11 (II)
Мак-Магона — Хусейна угода — 11 (II)
Макміллан Гарольд — 12 (II)
Максимович Іван Васильович — 12 (II)
Малик Яків Олександрович — 13 (II)
Малік Адам — 13(11)
Малоросійська колегія — 13 (II)
Малоросійський приказ — 13 (II)
Малруні Браіан — 14 (II)
Мальвінська декларація — 14 (II)
Малько Юрій Феодосійович — 14 (II)
Мальмієрка Пеолі Ісидоро — 15 (II)
Мандали концепція — 15 (II)
Мандатна система — 15(11)
Мандела Нельсон Роліхлала — 15 (II)
Манільська доктрина — 16 (II)
Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради — 16 (II)
Манна доктрина — 17 (II)
Маннергейм Карл Густав Еміль — 17 (II)
Мануїльський Дмитро Захарович — 18 (II)
Маньчжоу-Го — 19 (II)
МаоЦзедун — 19(11)
Марголін Арнольд Давидович — 20 (II)
Маржиналізм — 20 (II)
Марійський палац — 20 (II)
Марков Дмитро Юхимович — 21 (II)
Марков Петр Кристев — 21 (II)
Маркос Фердинанд — 21 (II)
Марокканська криза 1905 — 22 (II)
Марокканська угода 1909 — 22 (II)
Мартенса застереження — 22 (II)
Мартиненко Володимир Никифорович — 23 (II)
Марчук Євген Кирилович — 23 (II)
Маршалл Джордж Кетлетт — 24 (II)
Маршалла місія 1945-47 — 24 (II)
Маршалла план — 25 (II)
Масарик Томаш Гарріг — 26 (II)
Масарик Ян Гарріг — 26 (II)
Масик Костянтин Іванович — 27 (II)
Масованої відплати доктрина — 27 (II)
Масол Віталій Андрійович — 27 (II)
Матвєєв Артамон Сергійович — 27 (II)
Матушевський Федір Павлович — 28 (II)
Матюшенко Борис Павлович — 28 (II)
Маунтбеттен Луїс — 28 (II)
Махатхір Мохамад — 29 (II)
Мацієвич Кость Андріанович — 29 (II)
Мацулевич Тійт — 29 (II)
Мацуока Йосукє — 30 (II)
Мбекі Табо Мвуєлва — 30 (II)
М'Боу Амаду Махтар — 30 (II)
МДП книжка — 30 (II)
Медведев Юхим Григорович — 31 (II)
Медведчук Віктор Володимирович — 31 (II)
Медіа-дипломатія — 31 (II)
Медісон Джеймс — 32 (II)
Меїр Голда — 32 (II)
Мейджор Джон — 32 (II)
Меленевський Мар'ян Мар'янович — 33 (II)
Меморандум — 33 (II)
Меморандум взаєморозуміння — 33 (II)
Меморандум про гарантії безпеки України 1994 — 34 (II)
Менгісту Хайле Маріам — 34 (II)
Менглі Герей I — 35 (II)
Мендес-Франс П'єр — 35 (II)
Менем Карлос Сауль — 35 (II)
Менлі Майкл Норман — 35 (II)

Менон Венгаліл Крішнан Крішна — 36 (II)
Меншиков Олександр Сергійович — 36 (II)
Мері Леннарт — 36 (II)
Меркадо Харрін Луї Едгардо — 37 (II)
Меркантилізм — 37 (II)
Месич Стіпе — 37 (II)
Меттерніх Клеменс Лотар Венцель — 38 (II)
Метуена договір 1703 — 38 (II)
Мехмед Герей III - 38 (II)
Микитей — 39 (II)
Микитенко Євген Олегович — 39 (II)
Микола I - 39 (II)
Микола II — 39 (II)
Миколайчик Станіслав — 40 (II)
Милошевич Слободан — 40 (II)
Мирне населення — 40 (II)
Мирний прохід у територіальних водах — 41 (II)
Мирні договори із союзниками Німеччини в Європі 1947 — 41 (II)
Мирні засоби вирішення міжнародних спорів — 43 (II)
Мирного вирішення міжнародних спорів принцип — 44 (II)
Мирного співіснування принцип — 45 (II)
Мировим Іван Іванович — 45 (II)
Миротворча операція ООН у Сомалі, ЮНОСОМ — 45 (II)
Миротворчість — 46 (II)
Миру міжнародного відновлення — 46 (II)
Миру міжнародного й безпеки — 47 (II)
Миру порушення — 47 (II)
Митна вільна зона — 47 (II)
Митна декларація — 47 (II)
Митна конвенція — 48 (II)
Митна політика — 48 (II)
Митна територія — 48 (II)
Митний союз — 49 (II)
Митний союз СНД — 49 (II)
Митний тариф — 50 (II)
Митні привілеї — 50 (II)
Михайлов Леонід — 50 (II)
Михайловський Віктор Іванович — 51 (II)
Мишуга Лука — 51 (II)
Міграція нелегальна — 51 (II)
Міжамериканська декларація взаємної допомоги та солідарності 1945 — 52 (II)
Міжамериканська конвенція про права та обов'язки держав 1933 — 52(11)
Міжамериканський банк розвитку, МаБР — 52 (II)
Міжамериканський договір про взаємну допомогу 1947 — 53(11)
Міжамериканські конференції — 53 (II)
Міжкультурні комунікації — 55 (II)
Міжнародна асоціація розвитку, МАР — 55 (II)
Міжнародна асоціація розвитку й цивілізації Африки — 55 (II)
Міжнародна асоціація з контролю за якістю насіння, МАКЯН - 56 (II)
Міжнародна асоціація юристів-демократів (МАЮД) — 56 (II)
Міжнародна африканська асоціація — 57 (II)
Міжнародна гідрографічна організація, МГО — 57 (II)
Міжнародна дипломатична академія (МДА) — 57 (II)
Міжнародна економічна фундація (МЕФ) — 57 (II)
Міжнародна електротехнічна комісія, МЕК — 58 (II)
Міжнародна інформаційна політика — 58 (II)
Міжнародна інформаційна система (МІС) — 59 (II)
Міжнародна картографічна асоціація, МКА — 59 (II)
Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців 1989 — 60(11)
Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 — 61 (II)
Міжнародна конвенція про боротьбу з захопленням заручників 1979 — 61 (II)
Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 — 62 (II)
Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього 1973 — 63 (II)
Міжнародна конвенція проти апартеїду в спорті 1985 — 64(11)
Міжнародна конференція з колишньої Югославії (МККЮ) - 64 (II)
Міжнародна міграція робочої сили — 65 (II)
Міжнародна морська організація, ММО — 65 (II)
Міжнародна організація вищих органів фінансового контролю, МОВОФК - 66 (II)
Міжнародна організація законодавчої метрології, МОЗМ — 66 (II)
Міжнародна організація комісій з цінних паперів, МОКЦП - 66 (II)
Міжнародна організація космічного зв'язку (ІНТЕРСУПУТНИК) — 67 (II)
Міжнародна організація морського супутникового зв'язку — 67 (II)
Міжнародна організація праці, МОП — 67 (II)
Міжнародна організація стандартизації, ІСО — 68 (II)
Міжнародна організація супутникового зв'язку, Інтелсат — 68 (II)
Міжнародна організація у справах міграції, МОМ — 69 (II)
Міжнародна організація цивільної авіації, ІКАО — 69 (II) Міжнародна організація цивільної оборони, МОЦО — 70 (II)

Міжнародна охорона живих ресурсів Антарктики — 70 (II)
Міжнародна охорона живих ресурсів міжнародних рік і озер — 70 (II)
Міжнародна охорона людського життя на морі — 71 (II)
Міжнародна охорона мігруючих тварин — 71 (II)
Міжнародна охорона морських рибних ресурсів — 72 (II)
Міжнародна охорона морських тварин — 72 (II)
Міжнародна охорона морського середовища — 72 (II)
Міжнародна охорона навколишнього середовища — 73 (II)
Міжнародна охорона птахів — 73 (II)
Міжнародна політика — 74 (II)
Міжнародна посадова особа — 74 (II)
Міжнародна рада щодо зерна, МРЗ — 74 (II)
Міжнародна ситуація — 75 (II)
Міжнародна торгівля — 75 (II)
Міжнародна торгівля зустрічна — 75 (II)
Міжнародна торгівля послугами (МТП) — 76 (II)
Міжнародна торгова палата (МТП) — 77 (II)
Міжнародна федерація з документації (МФД) — 77 (II)
Міжнародна федерація з обробки інформації — 77 (II)
Міжнародна федерація фондових бірж — 77 (II)
Міжнародна фінансова корпорація (МФК) — 77 (II)
Міжнародна цивільна служба — 78 (II)
Міжнародне агентство з атомної енергії, МАГАТЕ — 78 (II)
Міжнародне бюро виноградарства та виноробства, МБВВ — 78 (II)
Міжнародне бюро виставок, МБВ — 79 (II)
Міжнародне гуманітарне право — 79 (II)
Міжнародне екологічне право — 80 (II)
Міжнародне економічне право — 81 (II)
Міжнародне епізоотичне бюро, МЕБ — 81 (II)
Міжнародне інформаційне право — 81 (II)
Міжнародне космічне право — 82 (II)
Міжнародне кримінальне право — 82 (II)
Міжнародне кримінальне правосуддя — 83 (II)
Міжнародне морське право — 84 (II)
Міжнародне повітряне право — 85 (II)
Міжнародне право — 85 (II)
Міжнародне право прав людини — 86 (II)
Міжнародне приватне право — 86 (II)
Міжнародне публічне право — 87 (II)
Міжнародне співробітництво з боротьби зі злочинністю — 87 (II)
Міжнародне судове рішення — 87 (II)
Міжнародне торгове право — 88 (II)
Міжнародне трудове право — 89 (II)
Міжнародний банк реконструкції і розвитку, МБРР — 90 (II)
Міжнародний бізнес — 91 (II)
Міжнародний валютний фонд, МВФ — 91 (II)
Міжнародний інформаційний обмін — 92 (II)
Міжнародний інформаційний простір — 93 (II)
Міжнародний комерційний (торговельний) арбітраж — 93 (II)
Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України — 94 (II)
Міжнародний комітет з контролю над наркотиками — 94 (II)
Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) — 95 (II)
Міжнародний кримінальний суд (МКС) — 95 (II)
Міжнародний медіа-моніторинг — 96 (II)
Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 — 97(11)
Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 — 97(11)
Міжнародний ринок позичкових капіталів — 97 (II)
Міжнародний союз електрозв'язку, МСЕ — 98 (II)
Міжнародний Суд ООН — 99 (II)
Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (МТКЮ) — 100 (II)
Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку, МФСР — 100 (II)
Міжнародний центр наукової та технічної інформації (МЦНТИ) — 101 (II)
Міжнародний цивільний процес — 101 (II)
Міжнародних відносин теорія (ТМВ) — 102 (II)
Міжнародних економічних відносин (МЕВ) перебудова — 102(11)
Міжнародних організацій внутрішнє право — 103 (II)
Міжнародних організацій рішення — 103 (II)
Міжнародні відносини (МВ) — 103 (II)
Міжнародні економічні відносини (МЕВ) — 104 (II)
Міжнародні інформаційні відносини — 104 (II)
Міжнародні неурядові організації, МНУО — 105 (II)
Міжнародні організації регіональні — 105 (II)
Міжнародні розрахунки — 106 (II)
Міжнародні розрахункові грошові одиниці — 106 (II)
Міжнародного права принцип — 106 (II)
Міжнародного права галузь — 106 (II)
Міжнародного права джерела — 107 (II)
Міжнародного права джерела допоміжні — 107 (II)
Міжнародного права принципи основні — 107 (II)

Міжнародної організації статут — 107 (II)
Міжпарламентська асамблея держав-учасниць СНД(МПАСНД) —108(11)
Міжпарламентський союз — 108 (II)
Місс Міхаель — 108 (II)
Мілітаризація — 109 (II)
Міллер Уільм Грін — 109 (II)
Мілюков Павло Миколайович — 109 (II) Міндовг—110(11)
Міністерство закордонних справ УНР доби Директорії — 110 (II)
Міністерство закордонних справ України — 112 (II)
Міністерство закордонних справ Української Держави — 113(11)
Міністерство закордонних справ УРСР — 115 (II) Міністр без портфеля — 116 (II)
Мінська група — 117(11)
Мінські угоди 1991 — 117(11)
Мінтофф Домінік — 117(11)
Мірза Тарік Фарук — 117 (II)
Мірний Іван Іванович — 118 (II)
Місія дипломатична — 118(11)
Місія торговельно-економічна — 118 (II)
Місія ОБСЄ в Україні — 118 (II)
Місія ООН на Гаїті, ЮНМІГ - 119 (II)
Місяця та інших небесних об'єктів статус —119(11)
Міттеран Франсуа — 119 (II)
Мітюков Ігор Олександрович — 120 (II)
Міф політичний — 120 (II)
Многочісний Дем'ян Гнатович — 121 (II)
Мобарак Бахман Тахеріян — 121 (II)
Мобуту Сесе Секо Куку Нгбенду Ва За Банга — 121 (II)
Мовчазна згода — 122 (II)
Могілянський Микола Михайлович — 122 (II)
Моделювання міжнародних відносин — 122 (II)
Модернізації теорія — 123 (II)
Мокієвський Костянтин — 124 (II)
Молотов В'ячеслав Михайлович — 124 (II)
Мондіалізм — 125 (II)
МонеЖан —125(11)
Монетаризм — 125 (II)
Монополія зовнішньої торгівлі — 126 (II)
Монополярність — 126 (II)
Монро Джеймс — 126 (II)
Монро доктрина — 126(11)
Монтевідео договір 1980 — 127 (II)
Монтрьо конференція 1936 — 127 (II)
Мораес Елдер Мартінс де — 128 (II)
Мораторій— 128 (II)
МороАльдо — 128(11)
Мороз Олександр Олександрович — 128 (II)
Морозов Костянтин Петрович — 129 (II)
Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України (МАК) — 129(11)
Морське дно за межами континентального шельфу — 130 (II)
Морські коридори — 130 (II)
Моря забруднення шкідливими речовинами — 130 (II)
Мосаддик Мухамад — 131 (II)
Московська нарада міністрів закордонних справ СРСР, США та Великої Британії 1945 — 131 (II)
Московський державний інститут міжнародних відносин (університет) МЗС Російської Федерації (МДІМВ(у))-131 (II)
Московський договір 2002 — 132 (II)
Московський договір про заборону випробувань ядерної зброї в трьох середовищах — 132 (II)
Московський протокол 1929 — 132 (II)
Московський саміт СРСР та США 1988 — 132 (II)
Московські англійсько-радянсько-французькі 1939-132(11)
Московські конференції 1941, 1943 — 133 (II)
Московські статті 1665 — 134 (II)
Московського великого князівства дипломатія — 134 (II)
Московського царства дипломатія — 136 (II)
Мохамед Омар Ель-Фарук Хасан — 138 (II)
Моцик Олександр Федорович — 138 (II)
Мубарак Мухаммед Хосні Сеїд — 138 (II)
Мугабе Роберт Габріель — 138 (II)
Муданійське перемир'я — 139 (II)
Мудреське перемир'я — 139 (II)
Мужилівський Силуян Андрійович — 140 (II)
Мумм фон Шварценштайн Альфонс — 140 (II)
Муравйов Михайло Миколайович — 140 (II)
Мурський Володимир — 140 (II)
Мусевені Йовері Кагута — 140 (II)
Муссоліні Беніто — 141 (II)
Муссоліні — Грехема угода 1925 — 141 (II)
Мухарремський декрет 1881 — 141 (II)
Мушарраф Первез — 141 (II)
Мушка Юрій Юрійович — 142 (II)

Мюнха місія 1876 — 142 (II)
Мюнхенська конференція 1833 — 142 (II)
Мюнхенська угода 1938 — 143 (II)
«М'яке право» — 144 (II)
Мяковський — 144 (II)
НаберТіт—145(11)
Набутих прав доктрина — 145 (II)
Нагайчук Віктор Іванович — 145 (II)
Нагірнокарабахський конфлікт — 145 (II)
Наддержава — 146 (II)
Надымре-147(II)
Назарбаєв Нурсултан Абішевич — 147 (II)
Назарук Осип Тадейович — 148 (II)
Найбільшого сприяння принцип — 148 (II)
Найманці— 148(11)
Найробі мирна угода 1999 — 149 (II)
Накасонне Ясухіро — 149 (II)
Намібії проголошення незалежності — 149 (II)
Нанкінський договір 1842 — 150 (II)
Нанна АльфредДжон — 150 (II)
Нанна — Лугара програма — 150 (II)
Наполеоні — 151 (II)
Наполеон III— 152(11)
Нарада із взаємодії та заходів довіри
Азії(НВЗДА)— 153(11)
Наради глав держав та урядів американських країн — 153 (II)
Наради європейські з інформаційної політики — 154 (II)
Наради послів і голів дипломатичних місій УНР 1919-20 — 155 (II)
Нарвський договір 1704 — 156 (II)
Наркотиків незаконний обіг — 157 (II)
Народ— 157(11)
Народний комісаріат закордонних справ УСРР — 158 (II)
Насер Гамаль Абдель — 160 (II)
Нассау нарада 1962 — 160 (II)
НАТО—161 (II)
НАТО подвійне рішення 1979 — 161 (II)
НАТО розширення на Схід — 161 (II)
Натуралізація — 162 (II)
Наукові дослідження на континентальному шельфі — 162 (II)
Наукові дослідження у виключній економічній зоні — 163 (II)
Наукові дослідження у відкритому морі — 163 (II)
Науково-технічний прогрес — 163 (II)
НАФТА-164(11)
«Нафтодолари» — 164 (II)
Нахимовський Федір — 164 (II)
Націоналізація — 165 (II)
Націоналізм — 165 (II)
Національний режим — 166 (II)
Національних інтересів концепція — 166 (II)
Національно-визвольний рух — 166 (II)
НгоДінгДьєм — 167(11)
Нгуабі Маріан — 167(11)
Неварієтур— 168(11)
Невидима торгівля — 168 (II)
Невоююча держава — 168 (II)
Невтручання принцип — 168 (II)
Негативні гарантії безпеки — 168 (II)
Недоторканності державного кордону принцип — 169 (II)
Недружній акт — 169 (II)
Незабитовський Василь Андрійович — 169 (II)
Незаконні акти проти безпеки цивільної авіації — 169 (II)
Незастосування сили або погрози силою принцип — 170 (II)
Нейський мирний договір 1919—170 (II)
Нейтралізація території — 170 (II)
Нейтралітет— 171 (II)
Нейтралітет збройний — 171 (II)
Нейтралітет постійний — 171 (II)
Нейтралітет у воєнний час — 172 (II)
Нейтралітету політика — 172 (II)
Некомбатанти — 173 (II)
Немирич Юрій Степанович — 173 (II)
Ненадання допомоги на морі — 173 (II)
Ненападу принцип — 174 (II)
НенніП'єтро — 174(11)
Неоглобалізму доктрина — 174 (II)
Неокласична економічна теорія — 175 (II)
Неоколоніалізм — 175 (II)
Неоколоніалізм технологічний — 175 (II)
Неолібералізм — 176 (II)

Неореалізм — 176 (II)
«Неофіційний документ» — 176 (II)
НЕПАД-176(II)
Неприєднання політика — 176 (II)
Неруджавахарлал — 176 (II)
НерудаПабло-177(II)
Нерчинський договір 1689 — 177 (II)
Нессельроде Карл Васильович — 178 (II)
Нестеренко Максим — 178 (II)
Нетаньяху Бенджамін — 178 (II)
Нетарифні обмеження — 179 (II)
Нето Антоніу Агостіньо — 179 (II)
НечайІван-179(II)
НешВолтер —179(11)
Никоненко Олександр Миколайович — 179 (II)
Нікіїв мир— 180 (II)
Ніковський Андрій Васильович — 180 (II)
Ніксон Ричард Мілгауз — 180 (II)
Ніксона доктрина — 181 (II)
Німвегенський мир 1678-79— 181 (II)
Німецько-болгарський союз 1915 — 182 (II)
Німецько-польська декларація про незастосування сили 1934— 182(11)
Німецько-радянський договір 1926 — 182 (II)
Німецько-радянський договір про дружбу і кордон 1939— 182(11)
Німецько-радянський пакт про ненапад 1939 — 183 (II)
Німецько-румунські економічні угоди 1939-40 — 183 (II)
Німецько-турецька угода 1913 — 184 (II)
Німецько-турецький договір 1914 — 184 (II)
Німецько-турецький договір 1941 — 184 (II)
Німецько-французька декларація 1938 — 185 (II)
Німецько-французька угода 1909 — 185 (II)
Німецько-французька угода 1911 — 185 (II)
Німеччини об'єднання 1848-71 — 186 (II)
Німеччини об'єднання 1989-90— 187(11)
Ніонська угода 1937 — 189 (II)
Ніцци договір 2000 — 189 (II)
Ніштадтський мирний договір 1721 — 189 (II)
Ніязов Сапармурат — 190 (II)
НкрумаКваме— 190(11)
Нобелівська премія миру — 190 (II)
«Нова східна політика» ФРН — 191 (II)
Новація міжнародного договору — 192 (II)
«Нове партнерство для розвитку Африки», НЕПАД— 192(11)
Нове політичне мислення — 192 (II)
Новий міжнародний економічний порядок (НМЕП) — 193 (II)
Новомаргеланський протокол 1884 — 193 (II)
«Ножиці цін»— 193(11)
Нойрат Костянтин — 193 (II)
Нордслеттен Ойвінд — 194 (II)
Норма міжнародного права — 194 (II)
Носач Тимофій — 194 (II)
Нота вербальна — 195 (II)
Нота дипломатична — 195(11)
Нота циркулярна — 195 (II)
Нотами обмін — 195 (II)
Нотифікація — 195(11)
Нуйома Сем Чафішуна — 196 (II)
Нунцій — 196(11)
Ньєрере Джуліус Камбарадже — 196 (II)
Нью-Йоркська нарада міністрів закордонних справ США, Великої Британії і Франції 1950 — 197 (II)
Нью-Йоркська угода про врегулювання в Сальвадорі 1992 — 197 (II)
Нью-Йоркська угода про припинення вогню в Анголі 1988 —197(11)
Нюрнберзький процес 1945-46 — 198 (II)
Об'єднаний інститут ядерних досліджень, ОІЯД — 199 (II)
Об'єкт міжнародного договору — 199(11)
Об'єкт міжнародного права — 199 (II)
Обмеження стратегічних озброєнь (ОСО) процес — 199 (II)
Обмеженого суверенітету доктрина — 200 (II)
Обмеженої ядерної війни доктрина 1980 — 201 (II)
Обмежувальна ділова практика — 201 (II)
Обов'язкова юрисдикція — 201 (II)
Оботе Аполло Мілтон — 202 (II)
Обставини, що звільняють від відповідальності — 202 (II)
Огризко Володимир Станіславович — 203 (II)
Одинець Дмитро Михайлович — 203 (II)
Одноголосності принцип — 203 (II)
Односторонній акт — 203 (II)
Озадовський Андрій Андрійович — 203 (II)
Озал Тургут — 204 (II)

Окінавська хартія Глобального інформаційного суспільства 2000 — 204 (II)
Оксеншерн Аксель Густафсон — 205 (II)
Окума Сігенобу — 205 (II)
Окупація воєнна — 205 (II)
Олбрайт Мадлен — 205 (II)
Олег — 206 (II)
Олександр I — 206 (II)
Олександр II — 207 (II)
Олександр III — 207 (II)
Олексій Михайлович — 207 (II)
Олененко Юрій Олександрович — 207 (II)
Олесницький Ярослав — 208 (II)
Олійник Борис Ілліч — 208 (II)
Олні Річард — 208 (II)
Ольга — 209 (II)
Ольгерд — 209 (II)
Ольмюцька угода 1850 — 210(11)
Омуралієв Есенгул — 210 (II)
Онацький Євген Дометійович — 211 (II)
ОПЕК — 211 (II)
Операції ООН з підтримки миру — 211 (II)
Операція військ США в Панамі 1989 — 212 (II)
Опіка міжнародна — 212 (II)
Оплініюріс — 212(11)
Оптація — 212(11)
Організація американських держав, ОАД — 213 (II)
Організація африканської єдності, ОАС — 214 (II)
Організація Варшавського договору — 216 (II)
Організація договору колективної безпеки (ОДКБ) — 216 (II)
Організація договору Південно-Східної Азії, СЕАТО — 217 (II)
Організація економічного співробітництва та розвитку, ОЕСР — 217 (II)
Організація економічного співробітництва, ОЕС — 218 (II)
Організація з безпеки та співробітництва в Європі, ОБСЄ-219 (II)
Організація з рибальства в Північно-Західній частині Атлантичного океану, НАФО — 220 (II)
Організація із заборони хімічної зброї, ОЗХЗ — 221 (II)
Організація ісламської конференції, ОІК — 221 (II)
Організація Касабланської хартії — 222 (II)
Організація країн-експортерів нафти, ОПЕК — 222 (II)
Організація Об'єднаних Націй, ООН — 223 (II)
Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, ЮНЕСКО — 224 (II)
Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку, ЮНІДО - 225 (II)
Організація Північноатлантичного договору, НАТО — 226 (II)
Організація співробітництва залізниць, ОСЗ — 227 (II)
Організація Східно-карибських держав, ОСКД — 228 (II)
Організація Центрального договору, СЕНТО — 228 (II)
Організація чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)-229(II)
Ордин-Нащокін Афанасій Лаврентійович — 230 (II)
Ординація Сейму Речі Посполитої 1638 — 230 (II)
Орегонський договір — 230 (II)
Орел Анатолій Костянтинович — 231 (II)
Оренда території міжнародно-правова — 231 (II)
Оренчук Василь Якович — 231 (II)
Орлик Григорій Пилипович — 231 (II)
Орлик Пилип Степанович — 231 (II)
Ортега Сааведра Даніель — 232 (II)
Осецький Олександр — 232 (II)
«Основні напрями зовнішньої політики України» — 232 (II)
Основоположний акт про взаємні відносини, співпрацю та безпеку між НАТО і Російською Федерацією 1997 — 233 (II)
Остапенко Сергій Степанович — 234 (II)
Осташ Ігор Іванович — 234 (II)
Остерман Андрій Іванович — 235 (II)
Остерман Іван Андрійович — 235 (II)
Островів статус міжнародний — 235 (II)
Остроградський-Апостол Михайло Михайлович — 235 (II)
Оттавська конвенція про повну заборону протипіхотних мін 1997 — 235 (II)
Оттоманського боргу проблема — 237 (II)
Офшорні компанії — 237 (II)
Офшорні центри — 237 (II) Охридська угода 2001 — 237 (II)
Паасікві Юхо Кусті — 239 (II)
Павличко Дмитро Васильович — 239 (II)
Пагуошський рух — 239 (II)
Пайфер Стівен Карл — 240 (II)
Пакт стабільності в Європі — 240 (II)
Пакт стабільності для Південно-Східної Європи — 240 (II)
Пакт чотирьох 1933 — 241 (II)
Паламарчук Лука Хомич — 241 (II)
Палеолог Жорж Моріс — 242 (II)
Палестинська проблема — 242 (II)
Палестинсько-ізраїльські переговори 1992 — 245 (II)

Пальме Улоф — 245 (II)
Пальмерстон Генрі Джон Темпл — 246 (II)
Пам'ятна записка — 246 (II)
Панамериканізм — 246 (II)
Панамериканська зона вільної торгівлі, ПАЗВТ — 247 (II)
Панамериканська конференція 1889-90 — 248 (II)
Панамериканський союз — 248 (II)
Панамериканські конференції — 248 (II)
Панамериканські саміти — 248 (II)
Панамська конференція 1939 — 248 (II)
Панамський канал — 249 (II)
Панамський конгрес 1826 — 249 (II)
Пангерманізм — 250 (II)
Пангерманський союз — 250 (II)
Панейко Василь Лукич — 250 (II)
Панін Микита Іванович — 251 (II)
Панісламізм — 251 (II)
Панкін Борис Дмитрович — 252 (II)
Панславізм — 252 (II)
«Панча шила» — 252 (II)
Пань Чжаньлінь — 252 (II)
Паландреу Андреас — 252 (II)
Пален Франц фон — 253 (II)
Папська дипломатія середньовіччя — 253 (II)
Пар інтерім — 255 (II)
Парадигма — 255 (II)
Паралельна (конкуруюча) юрисдикція — 255 (II)
Парафування міжнародного договору — 256 (II)
Парашук Михайло Іванович — 256 (II)
Паризька конференція 1858 — 256 (II)
Паризька мирна конференція 1919-20 — 257 (II)
Паризька мирна конференція 1946 — 258 (II)
Паризька угода про припинення війни і відновлення миру у В'єтнамі 1973 — 258(11)
Паризька хартія для нової Європи — 259 (II)
Паризький клуб — 259 (II)
Паризький конгрес 1856 — 260 (II)
Паризький мирний договір 1763 — 260 (II)
Паризький мирний договір 1814 — 261 (II)
Паризький мирний договір 1815 — 261 (II)
Паризький мирний договір 1856 — 262 (II)
Паризький протокол про Бессарабію — 262 (II)
Паризький саміт НБСЄ 1990 — 263 (II)
Паризькі переговори про врегулювання у В'єтнамі — 263 (II)
Паризькі союзні договори 1812 — 264 (II)
Паризькі угоди з остаточного врегулювання в Камбоджі 1991 — 264 (II)
Паритет купівельної спроможності — 265 (II)
Паритетний принцип — 265 (II)
Парки міжнародні — 265 (II)
Парламентер — 266 (II)
Партизани — 266 (II)
«Партнерство заради миру», ПЗМ — 266 (II)
Парчевич Петро — 267 (II)
Пас Єстенссоро Віктор — 267 (II)
Пас Самора — 267 (II)
Паскуаль Карлос — 268 (II)
Паспорт закордонний (дипломатичний, службовий) — 268 (II)
Пассфілда меморандум 1930 — 268 (II)
Патон Борис Євгенович — 268 (II)
Пауелл Колін — 269 (II)
Пахомов Юрій Миколайович — 269 (II)
Пацифізм — 269 (II)
Пашич Нікола — 269 (II)
Пашук Віктор Вікторович — 270 (II)
Пекінська угода 1886 — 270 (II)
Пекінська угода 1984 — 270 (II)
Пекінський договір 1925 — 271 (II)
Пекінський російсько-китайський додатковий договір 1860 — 272(11)
Пекінські угоди 1860 — 272 (II)
Пелопоннеська війна 431 - 404 до н. є. — 273 (II)
Пелопоннеська ліга — 273 (II)
Пенджабська проблема — 273 (II)
Пераса Чапо Хосе Діонісіо — 274 (II)
Переговори міжнародні — 274 (II)
Переговорів міжнародних теорія — 274 (II)
Передача технологій — 275 (II)
Передова група — 275 (II)
Перемир'я — 275(11)
Переміщені особи — 276 (II)
Перес де Куельяр Хав'єр — 276 (II)

Перес Карлос Андрес — 276 (II)
Перес Шимон — 277 (II)
Переслідування у відкритому морі — 277 (II)
Переяславська угода 1630 — 278 (II)
Переяславські переговори між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою 1649 — 278 (II)
Переяславські статті 1659 — 278 (II)
Переяславсько-Московська угода 1654 — 279 (II)
Перл-Харбор 1941 — 280 (II)
Перне Юг — 280 (II)
Перон Хуан Домінго — 281 (II)
Перрі місія 1853-54 — 281 (II)
Персії та Спарти договір 412 дон. є. — 281 (II)
Персона грата — 281 (II)
Персона нон грата — 282 (II)
Перфецький Роман — 282 (II)
Перша світова війна (1914-18) — 282 (II)
Першинга експедиція — 285 (II)
Першості принцип — 285 (II)
Песік Мішель-Ів — 285 (II)
Петен Анрі — 285 (II)
Петербурзька декларація 1908 — 286 (II)
Петербурзький договір 1881 — 286 (II)
Петербурзький мирний договір 1762 — 287 (II)
Петербурзький мирний договір 1805 — 287 (II)
Петербурзький протокол 1826 — 288 (II)
Петербурзький протокол 1907 — 288 (II)
Петербурзький союзний договір 1746 — 288 (II)
Петербурзький союзний договір 1757 — 289 (II)
Петербурзький союзний договір 1764 — 289 (II)
Петербурзький союзний договір 1795 — 290 (II)
Петерсон Свен Улоф Оке — 290 (II)
Петлюра Симон Васильович — 290 (II)
Петрановський Ярема — 291 (II)
Петрик — 291 (II)
Петро I — 292 (II)
Петрушевич Євген Омелянович — 292 (II)
Пехлеві Мохаммед Реза-шах — 293 (II)
Пивоваров Валерій Костянтинович — 294 (II)
Пилипчук Пилип Каленикович — 294 (II)
Пирожков Сергій Іванович — 294 (II)
Пібун Сонгкхрам Луанг — 294 (II)
Південних Курил проблема — 295 (II)
Південної Родезії проблема — 297 (II)
Південнотихоокеанська комісія — 298 (II)
Південнотихоокеанський форум — 298 (II)
Півдня Африки криза — 298 (II)
Північна війна 1700-21 — 298 (II)
Північна семилітня війна 1563-70 — 299 (II)
«Північна система» — 300 (II)
Північне співробітництво — 300 (II)
«Північний концерт» — 300 (II)
Північних територій проблема — 301 (II)
Північноамериканська угода про вільну торгівлю, НАФТА - 301 (II)
Північноатлантичний договір 1949 — 302 (II)
«Півночі — Півдня» проблема — 302 (II)
Підводних кабелів і трубопроводів ушкодження — 303 (II)
Підводних човнів (ПЧ) режим судноплавства — 303 (II)
Підгорний Микола Вікторович — 304 (II)
Підопічні території — 304 (II)
Підписання міжнародного договору — 304 (II)
Пікіньський мир 1475 — 305 (II)
Піла проект 1937 — 305 (II)
Пілсудський Юзеф Клеменс — 306 (II)
Пільницька декларація 1791 — 307 (II)
Піночет Августо Угарте — 307 (II)
Піратство — 307 (II)
Пісковий Іван Миколайович — 308 (II)
Післявоєнне врегулювання з Японією — 308 (II)
Пітт Вільям Молодший — 309 (II)
Пітт Вільям Старший — 310 (II)
План співробітництва в інтересах економічного розвитку держав Азіатсько-Тихоокеанського регіону — 310 (II)
Плевена план 1951 — 310 (II)
Пломб'єрська угода 1858 — 310(11)
Плюшко Анатолій Дмитрович — 310 (II)
Плющ Іван Степанович — 310 (II)
Плячкайтіс Вітаутас Пятрас — 311 (II)
Повірений у справах — 311 (II)
Повітряна лінія міжнародна — 311 (II)
Повстала сторона — 311 (II)

Подвійне оподаткування — 311 (II)
Поділи Речі Посполитої — 311 (II)
Подолєв Ігор Валентинович — 313 (II)
Позитивні гарантії безпеки — 313 (II)
Позиціювання — 313 (II)
Пол Пот — 313(11)
Поліньяк Огюст — 314 (II)
Політика — 314(11)
Політичний ідеалізм — 314 (II)
Політичний реалізм — 315 (II)
Політичний час — 315 (II)
Політичної рівноваги принцип — 316 (II)
Половець Семен — 316 (II)
Положення про порядок розміщення дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав і представництв міжнародних організацій в Україні 1995 — 317(11)
Полоз Михайло Миколайович — 317 (II)
Полуботок Павло Леонтійович — 317 (II)
Польоти міжнародні нерегулярні — 318 (II)
Польоти міжнародні регулярні — 318 (II)
Польоти міжнародні транзитні — 318 (II)
Польське повстання 1830-31 — 318 (II)
Польське повстання 1863-64 — 319 (II)
Польський комітет національного визволення (ПКНВ) — 320 (II)
Польсько-радянська угода про взаємну підтримку у війні проти Німеччини 1941 — 320 (II)
Польсько-радянська угода про державний кордон 1944 — 321 (II)
Польсько-радянський договір про державний кордон 1945 — 321 (II)
Польсько-радянський договір про ненапад 1932 — 321 (II)
Польсько-радянський договір про обмін ділянками державних територій 1951 — 321 (II)
Польсько-французький політичний договір 1922 — 322 (II)
Поляновський мирний договір 1634 — 322 (II)
Помпіду Жорж — 322 (II)
Пономаренко Анатолій Георгійович — 322 (II)
Пономаренко Володимир Степанович — 322 (II)
Понятенко Прокіп Дмитрович — 323 (II)
Попадюк Роман — 323 (II)
Порошенко Петро Олексійович — 323 (II)
Порта — 323 (II)
Портсмутський мир 1905 — 323 (II)
Порш Микола Володимирович — 324 (II)
«Порядок денний 2000: за сильнішу та розширену Європу» — 324 (II)
Порядок міжнародний — 325 (II) Порядок світовий — 325 (II) Посланник — 326 (II)
Послання глав держав, урядів, міністрів закордонних справ — 326 (II)
Посол — 326 (II)
Посол за сумісництвом — 327 (II)
Посольство — 327 (II)
Посольство надзвичайне — 327 (II)
Посольська канцелярія — 327 (II)
Посольське право — 328 (II)
Посольський обряд — 328 (II)
Посольський приказ — 328 (II)
Поссевіно Антоніо — 329 (II)
Постійне представництво при міжнародній організації — 329 (II)
Постійне представництво України при ООН — 330 (II)
Посткейнсіанство — 331 (II)
Потреро-де-лос-Фунес декларація 1996 — 331 (II)
Потрійний пакт 1940 — 331 (II)
Потсдамська (Берлінська) конференція 1945 — 331 (II)
Потсдамська декларація 1945 — 333 (II)
Потсдамська союзна конвенція 1805 — 333 (II)
Потсдамське побачення 1910 — 333 (II)
Потьомкін Григорій Олександрович — 334 (II)
Похвальський Вячеслав Володимирович — 334 (II)
Почесний консул — 335 (II)
Поширення порнографії — 335 (II)
Права дитини — 336 (II)
Права жінок — 336 (II)
Права людини — 336 (II)
Права людини екологічні — 337 (II)
Права людини культурні — 338 (II)
Права народів — 338 (II)
Право ґрунту — 338 (II)
Право зовнішніх зносин — 338 (II)
Право крові — 339 (II)
Право міжнародних договорів — 339 (II)
Право міжнародних організацій — 340 (II)
Право міжнародної безпеки — 340 (II)
Право призове — 341 (II)
Право притулку — 341 (II)

Правова допомога — 342 (II)
Правовідносини міжнародні — 342 (II)
Правонаступництво держав — 343 (II)
Правонаступництво при відокремленні частини (частин) території держави — 343 (II)
Правонаступництво при об'єднанні держав — 344 (II)
Правонаступництво при переході території — 344 (II)
Правонаступництво при соціальній революції — 345 (II)
Правонаступництво при утворенні держав у результаті поділу — 345 (II)
Правонаступництво при утворенні нових незалежних держав — 345 (II)
Правонаступництво уряду — 346 (II)
Правонаступництво щодо державних кордонів — 346 (II)
Правопорушення міжнародне — 347 (II)
Правопорядок міжнародний — 347 (II)
Правосуб'єктність міжнародна — 347 (II)
Правосуб'єктність міжнародних організацій — 347 (II)
Прагматична санкція — 348 (II)
«Празька весна» — 348 (II)
Празький саміт НАТО 2002 — 349 (II)
Прапор державний — 349 (II)
Превентивна дипломатія — 350 (II)
Превентивні заходи — 351 (II)
Предмет міжнародного права — 351 (II)
Представництво МЗС України на території України — 352 (II)
Прелімінарний мирний договір між Українською Державою ІРСФРР1918-352(II)
Прелімінарні договори — 353 (II)
Преображенський союзний договір 1699 — 353 (II)
Прерогатива — 353 (II)
Прессбурзький мирний договір 1805 — 353 (II)
Прес-служба — 354 (II)
Придністровський конфлікт — 354 (II)
Приєднання до міжнародного договору — 355 (II)
Приймаюча держава — 356 (II)
Прийняття політичних рішень теорія — 356 (II)
Прилегла зона — 357 (II)
Примаков Віталій Маркович — 357 (II)
Примаков Євген Максимович — 357 (II)
Примаченко Вадим Вікторович — 357 (II)
Примусові заходи — 358 (II)
«Природних кордонів» концепція — 358 (II)
Притулок дипломатичний — 359 (II)
Притулок територіальний — 359 (II)
«Прифронтові держави» — 359 (II)
Пріоритету і прямої дії міжнародного права принцип — 360 (II)
Прогнозування зовнішньополітичне — 360 (II)
Прогнозування міжнародне — 360 (II)
Прогнозування політичне — 360 (II)
Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй, ПРООН — 361 (II)
Програмний інформаційно-аналітичний комплекс «Дипломат» — 362 (II)
Проді Романо — 362 (II)
Продовольча та сільськогосподарська організація ООН, ФАО - 362 (II)
Прокопович В'ячеслав Костянтинович — 363 (II)
Прокопович Сава — 363 (II)
Проксенія — 364 (II)
Пролонгація міжнародного договору — 364 (II)
Прометеївський рух — 364 (II)
Промульгація міжнародного договору — 364 (II)
Пророгаційні угоди — 364 (II)
Простір політичний — 364 (II)
Протекторат — 365 (II)
Протекціонізм — 365 (II)
Протоки міжнародні — 365 (II)
Протокол дипломатичний — 366 (II)
Протокол дипломатичний в ООН — 366 (II)
Прусько-російський договір 1716 — 367 (II)
Прусько-російський договір про мир, дружбу і наступальний та оборонний союз 1813 — 367(11)
Прутський мир 1711 — 367 (II)
Пуанкаре Раймон — 368 (II)
Пунічні війни 264-146 до н. е. — 368 (II)
Пунта-дель-Есте хартія 1961 — 369 (II)
Пустовойтенко Валерій Павлович — 369 (II)
Путін Володимир Володимирович — 369 (II)
Рабин Іцхак — 371 (II)
Работоргівля — 371 (II)
Рабство — 371 (II)
Равська угода 1698 — 372 (II)
Рада Безпеки ООН — 372 (II)
Рада держав Балтійського моря, РДБМ — 373 (II)
Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ) — 373 (II)

Рада євроатлантичного партнерства, РСАП — 374 (II)
Рада Європи, РЕ — 374 (II)
Рада міністрів закордонних справ (РМЗС) — 375 (II)
Рада національної безпеки США, РНБ — 375 (II)
Рада північноатлантичного співробітництва, РПАС — 375 (II)
Рада співробітництва арабських держав Перської затоки, РСАДПЗ - 376 (II)
Ради Безпеки ООН резолюції — 377 (II)
Радіомовлення незаконне — 378 (II)
Радянсько-румунська угода 1918 — 378 (II)
Радянсько-румунська угода 1940 — 379 (II)
Радянсько-румунський протокол про уточнення проходження лінії державного кордону 1948 — 379 (II)
Радянсько-румунські договори 1949
і 1961 про режим державного кордону — 380 (II)
Радянсько-фінляндська війна 1939-40 — 380 (II)
Радянсько-фінляндська угода про Аландські острови 1940 — 381 (II)
Радянсько-фінляндський договір 1918 — 381 (II)
Радянсько-фінляндський мирний договір 1940 — 382 (II)
Радянсько-французький договір про взаємодопомогу 1935 — 382 (II)
Радянсько-французький договір про ненапад 1932 — 382 (II)
Радянсько-французький договір про союз та взаємну допомогу 1944 — 382 (II)
Радянсько-чехословацький договір про взаємодопомогу 1935-383(11)
Радянсько-чехословацький договір про Закарпатську Україну 1945 — 383(11)
Радянсько-чехословацький тимчасовий договір 1922 — 383(11)
Радянсько-югославський конфлікт 1948-53 — 384 (II)
Радянсько-югославські угоди 1955-56 — 386 (II)
Радянсько-японська конвенція про основні принципи взаємовідносин 1925 — 387 (II)
Радянсько-японський пакт про нейтралітет 1941 — 387 (II)
Ракет середньої дальності (РСД) розміщення в Європі — 388 (II)
Раковський Християн — 389 (II)
Рамкові програми Європейського Союзу — 390 (II)
Рамошка Ромуальдас — 391 (II)
Рао Нарасімха — 391 (II)
Рапацький Адам — 391 (II)
Раппальський договір 1922 — 391 (II)
Раротонга договір — 392 (II)
Расизм — 392 (II)
РаскДін-392(II)
Ратифікаційна грамота — 392 (II)
Ратифікація — 393 (II)
Рахман Муджибур — 393 (II)
Рахмонов Емомалі — 393 (II)
Раціонального вибору теорія — 393 (II)
Рацірака Дідьє — 394 (II)
Раштаттський конгрес 1797-99 — 394 (II)
Раштаттський мир 1714 — 394 (II)
Реального зв'язку принцип — 395 (II)
Ревай Юліан — 395 (II)
Регіоналізм — 395 (II)
Регіональна інформаційна політика — 396 (II)
Регламент — 398 (II)
Реекспорт — 398 (II)
Режим військового полону — 398 (II)
Режим міжнародний — 398 (II)
Режим найбільшого сприяння — 398 (II)
Режимів міжнародних концепція — 399 (II)
Резидент — 399 (II)
Резник Михайло Борисович — 399 (II)
Резолюція — 400 (II)
Реімпорт — 400 (II)
Реінтеграція — 400 (II)
Рейган Рональд Вілсон — 400 (II)
Рейгана доктрина — 401 (II)
Рейди морські — 401 (II)
Рейк'явікський саміт СРСР та США 1986 — 401 (II)
Рейнський гарантійний пакт 1925 — 402 (II)
Рейхенбахська угода 1790 — 402 (II)
«Рейхштадське побачення» 1876 — 402 (II)
Реквізиція — 402 (II)
Реконверсія — 403 (II)
Ректифікація кордону — 403 (II)
Ремілітаризація — 403 (II)
Рене Франс-Альбер — 403 (II)
Рензбург Хуесен Пітер ван — 403 (II)
Ренсімена місія — 404 (II)
Репарації — 404 (II)
Репатріація — 404 (II)
Репо Тімо Юхані — 404 (II)
Репресалії — 404 (II)
Реституція — 405 (II)

Реторсія — 406 (II)
Решетилівські статті 1709 — 406 (II)
Ржепецький Борис — 406 (II)
Рибак Олексій Миколайович — 406 (II)
Рибальська зона — 407 (II)
Ризький мирний договір 1921 — 407 (II)
Рилач Валерій Олександрович — 408 (II)
Рилач Юрій Олександрович — 408 (II)
Римський клуб — 408 (II)
Римський пакт 1935 — 409 (II)
Римський Статут Міжнародного кримінального суду - 409 (II)
Римської імперії іноземні союзники — 410 (II)
Риму Стародавнього дипломатія — 411 (II)
Риму союзні договори — 412 (II)
Риму та Карфагену договір 508 до н. е. — 412 (II)
Риму та Карфагену договір 348 до н. е. — 412(11)
Риму та Парфії договори — 412 (II)
Ришельє Арман Емманюель дю Плессі — 412 (II)
Ришельє Арман Жан дю Плессі — 413 (II)
Ріббентроп Іоакім — 413 (II)
«Рівних держав» концепція — 414 (II)
Рівноправності та права народів розпоряджатися своєю долею принцип — 414 (II)
Рідський союзний договір 1813 — 414 (II)
Ріки міжнародні — 414 (II)
Ріо-Гранде конфлікт 1846 — 415 (II)
Ріо-де-Жанейро договір 1947 — 415(11)
Ріо-де-Жанейро зустріч глав держав та урядів країн Європейського Союзу, Латинської Америки й Карибського басейну— 416 (II)
Рівський мир 1697 — 416 (II)
Роа Гарсія Рауль — 416 (II)
Робертсон Джордж — 417 (II)
Робінсон Ендрю Норвал — 417 (II)
Роджерс Вільям Пірс — 417 (II)
Рожанковський Теодор — 417 (II)
Розена — Нісі протокол 1898 — 418 (II)
Розкрадання ядерного матеріалу — 418(11)
Розумовський Андрій Кирилович — 418 (II)
Розумовський Кирило Григорович — 418 (II)
Ролінгс Джеррі Джон — 419 (II)
Роман-Борис Мстиславич — 419 (II)
Ромуло Карлос Пенья — 420 (II)
Росії та Білорусі співтовариство — 420 (II)
Росії та Білорусі союзна держава — 421 (II)
Російсько-афганського кордону проблема — 421 (II)
Російської імперії дипломатія — 422 (II)
Російсько-польська війна 1831 — 424 (II)
Російсько-румунський договір 1877 — 424 (II)
Російсько-сіамська (Таїландська) декларація 1899 — 424 (II)
Російсько-турецька угода 1914 — 424 (II)
Російсько-турецький мир 1879 — 425 (II)
Російсько-турецький союзний договір 1799 — 425 (II)
Російсько-турецький союзний договір 1805 — 425 (II)
Російсько-французька воєнна конвенція 1892 — 426 (II)
Російсько-шведський союзний договір 1791 — 426 (II)
Російсько-шведський союзний договір 1812 — 427 (II)
Російсько-японський договір 1875 — 428 (II)
Російсько-японський договір 1895 — 428 (II)
Роскілльський мир 1658 — 428 (II)
Роставицька угода 1619 між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою — 428 (II)
Ротація — 429 (II)
Рузвельт Теодор — 429 (II)
Рузвельт Франклін Делано — 430 (II)
Румунсько-французький договір 1926 — 430 (II)
Румунсько-югославський договір 1921 — 430 (II)
Румянцев Микола Петрович — 431 (II)
Русько-візантійський договір 860 — 431 (II)
Русько-візантійський договір 944 — 431 (II)
Русько-візантійський договір 971 — 432 (II)
Русько-візантійський договір 1046 — 432 (II)
Русько-візантійські договори 907 і 911 — 433 (II)
Русько-візантійські переговори 946 — 433 (II)
Русько-литовська союзна угода 1254 — 434 (II)
Русько-німецький союзний договір 1017 — 434 (II)
Русько-польські союзні угоди 1038 і 1042 — 434 (II)
Русько-угорська мирна угода 1246 — 435 (II)
Русько-угорська союзна угода 1252 — 435 (II)
Рута місія — 435 (II)
Рута — Такахіро угода — 435 (II)
Рух неприєднання — 436 (II)

Рюйтель Арнольд — 437 (II)
Рябовол Микита Степанович — 437 (II)
Саадабадський пакт — 439 (II)
Сааданбеков Жумагул — 439 (II)
Саакашвілі Михайло — 439 (II)
Сабрі Алі - 439 (II)
Савич Семен — 440 (II)
Савич Семен — 440 (II)
Сагайдачний Петро Кононович — 440 (II)
Сагіб Герей I — 440 (II)
Садат Мухаммед Анвар — 441 (II)
Садег-Бонаб Ахмад — 441 (II)
САДК — 441 (II)
Сазонов Сергій Дмитрович — 441 (II)
Саїд Нурі - 442 (II)
Сайкса — Піко угода 1916 — 442 (II)
Сайондзі Кіммоті — 443 (II)
Салазар Антоніу ді Олівера — 443 (II)
Саліковський Олександр Хомич — 443 (II)
Салінас де Гортарі Карлос — 444 (II)
Салонікське перемир'я 1918 — 444 (II)
Салют — 444 (II)
Самаранч Хуан Антоніо — 445 (II)
Саміт — 445 (II)
«Саміт Землі» 1992 — 445 (II)
«Саміт тисячоліття» — 445 (II)
Самозахист — 446 (II)
Самойлович Іван Самійлович — 446 (II)
Самооборона індивідуальна — 447 (II)
Самооборона колективна — 447 (II)
Сандуляк Леонтій Іванович — 448 (II)
«Санітарний кордон» — 448 (II)
Санкції міжнародні — 449 (II)
Санкції ООН проти Південно-Африканської Республіки (ПАР) — 449 (II)
Сан-Ремо конференція 1920 — 449 (II)
Сан-Стефанський мирний договір 1878 — 450 (II)
СантерЖак — 450(11)
Сантос Маріо Августу — 450 (II)
Сантуш Жозеф-Едуарду душ — 451 (II)
Сантьяго резолюція 1991 — 451 (II)
Сан-Франциська конференція 1945 — 452 (II)
Сан-Франциський мирний договір 1951 — 453 (II)
Сараджоглу Шюкрю — 454 (II)
Сардачук Петро Данилович — 454 (II)
Сарпер Селім — 454 (II)
Сассу-Нгессо Дені — 454 (II)
Састроаміджойо Алі — 454 (II)
Сатисфакція — 455 (II)
Свинарчук Євген Григорович — 455 (II)
Свірський Юрій Володимирович — 455 (II)
Світова асоціація автомобільних магістралей,
СААМ - 456 (II)
Світової системи теорія — 456 (II)
Світова організація торгівлі, СОТ — 457 (II)
Світова продовольча програма, СПП — 458 (II)
Світова ціна — 458 (II)
Світове господарство — 459 (II)
Світовий океан — 459 (II)
Світовий ринок — 460 (II)
Світовий ринок золота — 460 (II)
Світовий ринок робочої сили — 461 (II)
Світовий саміт з інформаційного суспільства — 461 (II)
Світові гроші — 462 (II)
Світові ринки капіталу — 462 (II)
Світові ринки послуг — 462 (II)
Світові ринки сировинних товарів — 462 (II)
Світські конгреси — 463 (II)
Святослав Ігоревич — 463 (II)
Священна ліга 1684-98 — 464(11)
Священна Римська імперія — 464 (II)
Священний союз — 465 (II)
СЕАТО - 465 (II)
Севільський договір 1729 — 465 (II)
Севрський мирний договір 1920 — 465 (II)
Севрюк Олександр Олександрович — 466 (II)
Сегрегація — 466 (II)
Сейдамет Джафер — 466 (II)
Секретаріат ООН — 467 (II)
Секуляризація — 467 (II)

Селім Герей I — 468 (II)
Семенець Олег Євгенович — 468 (II)
Семилітня війна 1756-63 — 468 (II)
Сенгор Леопольд Седар — 469 (II)
Сенегамбія — 469 (II)
Сен-Жерменський мирний договір 1919 — 470 (II)
СЕНТО - 470 (II)
Сепаратизм — 470 (II)
Сербсько-турецька війна 1876 — 470 (II)
Сергєєв Юрій Анатолійович — 471 (II)
«Сердечна згода» 1904 — 471 (II)
Середземноморський діалог НАТО — 472 (II)
Сидоренко Григорій Микитович — 472 (II)
Симахія — 472 (II)
Симльська угода 1972 — 473 (II)
Система валютна — 473 (II)
Система міжнародна — 474 (II)
Система міжнародного права — 474 (II)
Система науки міжнародного права — 474 (II)
Системи міжнародних відносин середовище — 475 (II)
Системний аналіз — 475 (II)
Сіанук Нородом — 476 (II)
Сіахаан Ремі Рамаулі — 476 (II)
Сідехара Кідзюро — 477 (II)
Сікевич Володимир Васильович — 477 (II)
Сікорський Владислав Євгеніуш — 477 (II)
Сілванян Грач Гамлікович — 478 (II)
Сімоносекський мирний договір 1895 — 478 (II)
Сінгалеєвич Володимир — 478 (II)
Сінклер Володимир Олександрович — 478 (II)
Сістовський мирний договір 1791 — 479 (II)
Сіяк Іван Михайлович — 479 (II)
Скопенко Віктор Васильович — 479 (II)
Скоропадський Павло Петрович — 480 (II)
Скрипник Микола Олексійович — 481 (II)
Скубішевський Кшиштоф — 482 (II)
Скуратовський Михайло Васильович — 482 (II)
Славинський Максим Антонович — 482 (II)
Слайдела місія — 483 (II)
Сліпченко Олександр Сергійович — 483 (II)
Слободищенський трактат 1660 — 483 (II)
Служба іномовлення «Україна і світ» — 484 (II)
Смаль-Стоцький Роман Степанович — 484 (II)
Смаль-Стоцький Степан Йосипович — 484 (II)
Смертна кара — 485 (II)
Сметанін Володимир Іллч — 485 (II)
Сміт Роланд Гедлі — 485 (II)
Смолій Валерій Андрійович — 485 (II)
Снегур Мірча — 485 (II)
СНО-1 договір — 486 (II)
СНО-2 договір — 486 (II)
Соареш Маріо — 486 (II)
Сокович Євген Олександрович — 486 (II)
Солана Хав'єр — 486 (II)
Солсбері Роберт Артур Толбот Гасконі-Сесіл — 487 (II)
Соні Від'я Бхушант — 487 (II)
Соціологія міжнародних відносин — 487 (II)
Союз арабського магрибу, САМ — 487 (II)
Союз Визволення України (СВУ) — 488 (II)
«Союз заради прогресу» — 490 (II)
Союз трьох імператорів — 490 (II)
Союз Центральних держав — 490 (II)
Союзи валютні — 490 (II)
Союзів та коаліцій міжнародних теорія — 491 (II)
Союзний робітничо-селянський договір між РСФРР ІУСРР1920-492(II)
Спа конференція 1920 — 492 (II)
Спаак Поль-Анрі — 492 (II)
Спеціалізація — 493 (II)
Спеціалізовані установи ООН — 493 (II)
Спеціальна місія — 494 (II)
Спеціальні інформаційні операції — 495 (II)
Спеціальні права запозичення, СДР — 495 (II)
Спинул Микола — 496 (II)
Спис Микола Михайлович — 496 (II)
Співдружність Націй — 496 (II)
Співдружність Незалежних Держав, СНД — 497 (II)
Співробітництва між державами принцип — 499 (II)
Співробітництво — 500 (II)
Співтовариство розвитку Півдня Африки, САДК — 500 (II)

Співчуття — 501 (II)
Спільна зовнішня політика та політика безпеки ЄС, СЗППБ-501 (II)
Спільна стратегія ЄС щодо України — 502 (II)
Спільний ринок країн Південного конуса, МЕРКОСУР - 503 (II)
Спільний ринок Східної та Південної Африки, КОМЕСА —504(II)
Спір міжнародний — 504 (II)
Спічрайтинг зовнішньополітичний — 505 (II)
Спостерігачі — 505 (II)
Справедливої війни теорія — 505 (II)
Справедливості принцип — 506 (II)
СРСР дипломатія — 506 (II)
СРСР розпад-508 (II)
Стабільність — 509 (II)
«Сталевий пакт» — 509 (II)
Сталін Йосип Віссаріонович — 509 (II)
Стамбульська декларація 1992 — 511 (II)
Стамбульський саміт ОБСЄ 1999 — 511 (II)
Станік Сюзанна Романівна — 511 (II)
Старосольський Володимир Якимович — 512 (II)
Старшинство дипломатичне — 512 (II)
Статус-кво —513(11)
Статут-513 (II)
Статут ООН —513(11)
Шашевський Станіслав Телісфорович — 514 (II)
Штебницький Петро Януарович — 514 (II)
Штеттініус Едуард Рейлі молодший — 515 (II)
Штефанів Гнат — 515(11)
Штецько Ярослава Йосипівна — 515 (II)
ШтіккерДірк —516(11)
Штілуелла місія — 516 (II)
Штімсон Генрі Люїс — 516 (II)
Штімсона доктрина — 517 (II)
Штокгольмська конвенція щодо стійких органічних забруднювачів 2001 — 517 (II)
Штокгольмська конференція із заходів зміцнення довіри, безпеки та роззброєння в Європі — 517 (II)
Штокгольмська угода про співробітництво у сфері оборонних матеріалів 2000 —518 (II)
Штолтіна війна 1337 - 1453 — 518 (II)
Штраґеґічна оборонна ініціатива (COI) — 518 (II)
Штраґеґічні товари — 519 (II)
Штраґеґія військово-політична — 519 (II)
Штраґеґія економічна — 519 (II)
Штраґеґія зовнішньоекономічна — 520 (II)
Штраґеґія зовнішньополітична — 520 (II)
Штраґеґія інтеґрації України до Європейського Союзу 1998 —520 (II)
Штраґеґія України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО) 2002 — 521 (II)
Штраґіфікація — 523 (II)
Штрахування експортно-імпортних вантажів — 523 (II)
Штраґези конференція 1932 — 523 (II)
Штраґези конференція щодо Німеччини — 523 (II)
«Штраґімування» доктрина 1947 — 524 (II)
Штраґок дії міжнародного договору — 524 (II)
Штраґоку давності незастосування — 525 (II)
Штраґруктура — 525 (II)
Штраґб'єкти міжнародного договору — 525 (II)
Штраґб'єкти міжнародного права — 525 (II)
Штраґбституція — 526 (II)
Штраґверенітет — 526 (II)
Штраґверенної рівності держав принцип — 527 (II)
Штраґдна морського національна приналежність — 527 (II)
Штраґдна повітряного іноземного примусова посадка — 527 (II)
Штраґдна повітряного національна приналежність — 527 (II)
Штраґдна повітряного незаконне захоплення — 528 (II)
Штраґдно морське військово — 528 (II)
Штраґдно морське ядерне — 529 (II)
Штраґдноплавство міжнародне торговельне — 529 (II)
Штраґдноплавство по міжнародних річках — 530 (II)
Штраґдно повітряне військово — 530 (II)
Штраґдно повітряне державне — 531 (II)
Штраґдно повітряне цивільне — 531 (II)
Штраґдова процедура міжнародна — 531 (II)
Штраґуецька криза 1956 — 531 (II)
Штраґуецький канал — 532 (II)
Штраґсуєдзава Сьодзі — 533 (II)
Штраґсукарно Ахмед — 533 (II)
Штраґсуковкін Михайло Акінфійович — 533 (II)
Штраґсултанський Павло Олександрович — 534 (II)
ШтраґсуньЯтсен — 534 (II)
Штраґсухарто Мохамед — 534 (II)
Штраґсфорца Карло — 535 (II)
Штраґсхеффер Яап де Хооп — 535 (II)

Східна війна 1853-56 — 535 (II)
Східна криза 1875-78 — 535 (II)
Східна криза 1894-97 — 537 (II)
Східне питання — 538 (II)
Східноафриканське співтовариство, САС — 542 (II)
Східного Єрусалима анексія — 543 (II)
Східного Тимору незалежності проблема — 543 (II)
Сюрємен Філіп де — 544 (II)
Табачник Дмитро Володимирович — 545 (II)
ТабуїЖорж — 545 (II)
Табула раза концепція — 546 (II)
Таїландська декларація 1899 — 546 (II)
Тайванська проблема — 546 (II)
Талейран Шарль Моріс — 548 (II)
ТанакаПіті — 548 (II)
Танаки меморандум — 549 (II)
Танжера статус — 549 (II)
Тараненко Олександр Сергійович — 551 (II)
Тарасенко Василь Якимович — 551 (II)
Тарасюк Борис Іванович — 551 (II)
Тарік Мірза Фарук — 552 (II)
Тартуський мирний договір 1920 — 552 (II)
Тафт Вільям Говард — 552 (II)
Ташкентська декларація 1966 — 553 (II)
Ташкентський пакт 1992 — 553 (II)
Тегеранська конференція 1943 — 553 (II)
Темницький Володимир — 554 (II)
Тендери міжнародні — 555 (II)
Теплицькі союзні договори 1813 — 555 (II)
Терещенко Михайло Іванович — 555 (II)
Територіальна претензія — 555 (II)
Територіальне верховенство — 556 (II)
Територіальний спір — 556 (II)
Територіальні води — 556 (II)
Територіальні режими особливі — 557 (II)
Територіальної цілісності принцип — 558 (II)
Території зміна приналежності — 558 (II)
Територія державна — 558 (II)
Територія міжнародна — 559 (II)
Терлецький Євген Петрович — 559 (II)
Тероризм інформаційний — 559 (II)
Тероризм міжнародний — 559 (II)
Тер-Петросян Левон — 560 (II)
Тетеря Павло Іванович — 560 (II)
Тетчер Маргарет Пльда — 561 (II)
Техасу анексія — 561 (II)
Тешенський мирний договір 1779 — 562 (II)
Тимофєєв Ігор Володимирович — 562 (II)
Тимошенко Костянтин Володимирович — 562 (II)
Тимчасова угода між Австрією і РСФРР таУСРР1921-562(II)
Тимчасово повірений у справах — 563 (II)
«Тихоокеанська доктрина» Форда — 563 (II)
Тихоокеанське співтовариство — 563 (II)
Тишкевич Михайло Станіславович — 563 (II)
Тільзитські мирні договори 1807 — 564 (II)
Тіто Йосип - 564 (II)
Тітулеску Ніколає — 565 (II)
Ткач Дмитро Іванович — 565 (II)
Ткаченко Олександр Миколайович — 565 (II)
Тлателолко договір — 565 (II)
Тлумачення міжнародного договору — 566 (II)
Тобара доктрина — 567 (II)
Токаревський-Карашевич Іван Степанович — 567 (II)
Токійський процес 1946-48 — 567 (II)
Толедська угода 1480 — 567 (II)
Толстой Петро Андрійович — 567 (II)
Томашівський Степан Теодорович — 568 (II)
Тондер Деларей фан — 568 (II)
Тонкінська резолюція — 568 (II)
«Тонкінський інцидент» — 568 (II)
Торгова марка — 569 (II)
Торгова політика — 569 (II)
Торговий баланс — 569 (II)
Торговий бар'єр — 569 (II)
Торгово-промислова палата (ТПП) — 569 (II)
Тордесільяський договір 1494 — 569 (II)
Торріхос Омар — 570 (II)
Торрічеллі закон — 570 (II)
Торунські договори 1709 — 570 (II)

Тоталітаризм — 571 (II)
Травендальський мирний договір 1700 — 571 (II)
Трайковський Борис — 571 (II)
Транзит міжнародний — 571 (II)
Транзитний прохід у міжнародній протоці — 572 (II)
Транзиту право — 572 (II)
Трансконтинентальний договір 1819 — 573 (II)
Транснаціональний банк — 573 (II)
Транснаціональних корпорацій кодекс поведінки — 573 (II)
Транснаціональні відносини — 574 (II)
Транснаціональні корпорації (ТНК) — 575 (II)
Транспорт міжнародний — 575 (II)
Трансферні операції — 575 (II)
Трансферні платежі — 576 (II)
Транш - 576 (II)
Третейський запис — 576 (II)
Третейський розгляд — 576 (II)
Третій Інтернаціонал — 576 (II)
Третього Рима концепція — 576 (II)
Третя держава — 577 (II)
Трибунал із морського права міжнародний — 577 (II)
Тридцятилітній мир 446 до н. е. — 578 (II)
Тридцятилітня війна 1618-48 — 579 (II)
Тристороння Заява президентів України, США та Росії 1994 — 580 (II)
Тріанонський мирний договір 1920 — 581 (II)
Троїстий союз — 581 (II)
Троппауський конгрес 1820 — 582 (II)
Троцький Лев — 582 (II)
Троянська війна XIII - XII ст. до н. е. — 583 (II)
Трумен Гаррі - 583 (II) - 584 (II)
Трумена доктрина — 585 (II)
Трюдо П'єр Еліот — 585 (II)
Туарі зустріч 1926 — 585 (II)
Тугута конвенція 1771 — 585 (II)
Туджман Франьо — 586 (II)
Туре Ахмед Секу — 586 (II)
Турецько-французька угода 1921 — 586 (II)
Турецько-югославський договір 1933 — 587 (II)
Туркманчайський мирний договір 1828 — 587 (II)
Турянський Ігор Мефодійович — 587 (II)
Тьер Луї Адольф — 588 (II)
Тюркмен Ільтер (1927) — 588 (II)
Тягло Володимир Миколайович — 588 (II)
Тяньцзіньська китайсько-японська конвенція 1885 — 589 (II)
Тяньцзіньський французько-китайський договір 1885 — 589(11)
Тяньцзіньські договори 1858 — 589 (II) Тяпкін Василь Михайлович — 590 (II)
УТан-591 (II)
У-2 інцидент-591 (II)
Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами 1994 — 591 (II)
Угоди міжнародні інвестиційні — 592 (II)
Угоди міжнародні платіжні — 592 (II)
Угоди міжнародні регіональні — 592 (II)
Угоди міжнародні товарні — 593 (II)
Угоди про асоціацію з Європейським Союзом — 593 (II)
Угорська війна 1848-49 — 593 (II)
Удовенко Геннадій Йосипович — 593 (II)
Удовиченко Петро Платонович — 594 (II)
Уітлем Едвард Гаф — 594 (II)
Укладання міжнародного договору — 595 (II)
Україна в ЮНЕСКО — 595 (II)
Українська асоціація міжнародного права (УАМП) — 597 (II)
Українська революція 1917-20 — 597 (II)
Українське питання під час Другої світової війни — 599 (II)
Українське питання під час Першої світової війни — 600 (II)
Українське питання у структурі міжнародних відносин напередодні Другої світової війни — 602 (II)
Українське питання у структурі міжнародних відносин напередодні Першої світової війни — 603 (II)
Українське товариство прихильників Ліги Націй — 605 (II)
«Український часопис міжнародного права» (УЧМП) - 606 (II)
Українсько-азербайджанський договір про дружбу, співробітництво і партнерство 2000 — 606 (II)
Українсько-американська хартія партнерства, дружби і співробітництва 1994 — 607 (II)
Українсько-антантівські переговори 1919 — 607 (II)
Українсько-аргентинський договір про дружні відносини і співробітництво 1998 — 609 (II)
Українсько-білоруські переговори про державний кордон 1918-609 (II)
Українсько-білоруська заява про взаємостосунки 1990 — 612 (II)
Українсько-білоруський договір про державний кордон 1997 — 613(11)
Українсько-білоруський договір про дружбу, добросусідство та співробітництво 1995 — 613 (II)
Українсько-болгарський договір про дружні відносини і співробітництво 1992 — 614 (II)
Українсько-бразильський договір про дружні відносини і співробітництво 1995 — 615 (II)

Українсько-британський договір про принципи відносин і співробітництво 1993 — 615 (II)
Українсько-в'єтнамський договір про принципи відносин та співробітництва 1996 — 616 (II)
Українсько-вірменський договір про дружбу і співробітництво 1996 — 616 (II)
Українсько-гаїнейська декларація про принципи співробітництва і дружби 1998 — 617 (II)
Українсько-грецький договір про дружбу і співробітництво 1996 — 617 (II)
Українсько-грузинський договір 1918 — 618 (II)
Українсько-грузинський договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу 1994 — 618 (II)
Українсько-грузинський мирний договір 1921 — 618 (II)
Українсько-данська декларація про основні принципи співробітництва 1996 — 619 (II)
Українсько-донський союзний договір 1918 — 619 (II)
Українсько-естонський договір про дружбу і співробітництво 1992 — 620 (II)
Українсько-ізраїльська декларація про поглиблення і подальший розвиток взаємовідносин, партнерства і співробітництва 1996 — 620 (II)
Українсько-іранський протокол про основні принципи взаємовигідного співробітництва 1997 — 621 (II)
Українсько-іспанський договір про дружбу і співробітництво 1996 — 621 (II)
Українсько-італійський договір про дружбу і співробітництво 1995 — 622 (II)
Українсько-казахстанський договір про дружбу і співробітництво 1994 — 622 (II)
Українсько-канадська угода про дружбу і співробітництво 1994 — 623 (II)
Українсько-киргизький договір про дружбу і співробітництво 1996 — 623 (II)
Українсько-китайська декларація про розвиток і поглиблення відносин дружби і співробітництва 1995 — 624 (II)
Українсько-корейська декларація про принципи взаємовідносин і співробітництва 1996 — 624 (II)
Українсько-кримський союзний договір 1648 — 625 (II)
Українсько-кримський союзний договір 1711 — 625 (II)
Українсько-кримські переговори 1918 — 625 (II)
Українсько-кубанський союзний договір 1920 — 627 (II)
Українсько-кубанські переговори 1918 — 628 (II)
Українсько-латвійський договір про дружбу і співробітництво 1995 — 629 (II)
Українсько-литовський договір про дружбу співробітництво 1994 — 629 (II)
Українсько-македонський договір про дружбу і співробітництво 1998 — 630 (II)
Українсько-мексиканська декларація про принципи відносин та співробітництва 1997 — 631 (II)
Українсько-молдовський договір 1650 — 631 (II)
Українсько-молдовський договір про державний кордон 1999 — 631 (II)
Українсько-молдовський договір про добросусідство, дружбу і співробітництво 1992 — 632 (II)
Українсько-німецька декларація про основи відносин 1993 — 632(11)
Українсько-польська війна 1918-19 — 633 (II) «Українсько-польська війна 1942-47» — 634 (II)
Українсько-польська Спільна заява «До порозуміння і єднання» — 635 (II)
Українсько-польська угода про взаємний обмін населенням 1944 — 636 (II)
Українсько-польський договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво 1992 — 637 (II)
Українсько-російські мирні переговори 1918 — 637 (II)
Українсько-російські мирні переговори 1919 — 639 (II)
Українсько-російський договір про державний кордон 2003 — 641 (II)
Українсько-російський договір про дружбу, співробітництво і партнерство 1997 — 641 (II)
Українсько-російський договір про основи відносин 1990 — 643(11)
Українсько-російські угоди про поділ Чорноморського флоту — 644 (II)
Українсько-румунський договір про відносини добросусідства і співробітництва 1997 — 645 (II)
Українсько-румунський договір про режим державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань 2003 — 645 (II)
Українсько-словацький договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво 1993 — 646 (II)
Українсько-трансільванський союзний договір 1656 — 646 (II)
Українсько-турецький договір про дружбу і братерство 1922 — 647 (II)
Українсько-турецький договір про дружбу і співробітництво 1992 — 648 (II)
Українсько-турецький союзний договір 1669 — 648 (II)
Українсько-турецький союзний договір 1712 — 649 (II)
Українсько-турецька угода про вільне мореплавство й торгівлю — 649 (II)
Українсько-туркменський договір про дружбу і співробітництво 1992 — 650 (II)
Українсько-угорський договір про основи добросусідства та співробітництва 1991 — 650 (II)
Українсько-узбецький договір 1992 про основи міждержавних відносин, дружбу і співробітництво — 651 (II)
Українсько-французький договір про взаєморозуміння та співробітництво 1992 — 651 (II)
Українсько-чеський договір про дружні відносини та співробітництво 1995 — 652 (II)
Українсько-шведський союз 1708 — 652 (II)
Українцев Омелян Гнатович — 653 (II)
Уліссеа Асдрубал Пінто де — 653 (II)
Ульбрихт Вальтер — 654 (II)
Ульманіс Гунтіс — 654 (II)
Ультиматум — 654 (II)
Умови торгівлі — 654 (II)
Умови чинності міжнародних договорів — 654 (II)
Універсального правонаступництва теорія — 655 (II)
Унія - 655 (II)
Ункяр-Іскелесійський договір 1833 — 655 (II)
Унковський Григорій — 656 (II)
Унція тройська — 656 (II)
Уоллеса місія 1944 — 656 (II)
Уповноважений НКЗС СРСР при Раднаркомі УСРР — 656 (II)
Управління Державного протоколу МЗС України — 657 (II)
Устич Сергій Іванович — 657 (II)
Уті посідетіс — 658 (II)
Утрехтська унія — 658 (II)
Утрехтський мир 1713 — 659 (II)

Уччялійський договір 1889 — 659 (II)
Ушуайська декларація — 660 (II)
Фабер-Род Крістіан — 661 (II)
Фаб'янКлаус — 661 (II)
Фавзі Махмуд — 661 (II)
Факультативний протокол — 661 (II)
Фальшивомонетництво — 661 (II)
Фам Ван Донг — 662 (II)
Фанфані Амінторе — 662 (II)
Фареник Сергій Анатолійович — 662 (II)
Фарія і Майа Антоніу де — 662 (II)
Фашизм — 662 (II)
Фашодська криза 1898 — 663 (II)
Федерація — 663 (II)
Федоров Володимир Григорович — 663 (II)
Фейсал ібн Абд аль-Азіз ас-Сауд — 663 (II)
Фернандес Фернандо Хосе — 664 (II)
Феррі Жюль — 664 (II)
Ферхойген Гюнтер — 664 (II)
Феський договір 1912 — 665 (II)
Фещенко-Чопівський Іван Андріянович — 665 (II)
Филонович Василь Захарович — 666 (II)
Фігель Леопольд — 666 (II)
Фієскі Паскаль — 666 (II)
Філіація — 666 (II)
Філіпович Раде — 667 (II)
Філократів мир — 667 (II)
Фінляндизація — 667 (II)
Фірлінгер Зденек — 668 (II)
Фітцджеральд Гаррет Майкл Даймонд — 668 (II)
Фішер Йошка Мартін — 668 (II)
Флорентійська дипломатія XIII - XIV ст. — 669 (II)
Фокін Вітольд Павлович — 669 (II)
Форгач Йоганн — 670 (II)
Форд Джеральд — 670 (II)
Форда доктрина — 670 (II)
Форін офіс — 671 (II)
Форлані Арнольдо — 671 (II)
Формаційна теорія — 671 (II)
Форс-мажор — 672 (II)
Форум інформаційного суспільства (ФІС) — 672 (II)
Форум тихоокеанських островів, ФТО — 672 (II)
Фрагментація — 673 (II)
Франк Монік Патрісія Антуанетта — 673 (II)
Франклін Бенджамін — 673 (II)
Франко Антоніо — 673 (II)
Франко Франсіско — 674 (II)
«Франко» ціна — 674 (II)
Франко-пруська війна 1870-71 — 674 (II)
Франкофонія — 675 (II)
Франкфуртський мир 1871 — 676 (II)
Франсуа-Понсе Жан-Андре — 676 (II)
Франц Йосиф I — 676 (II)
Французька буржуазна революція 1789-99 — 676 (II)
Французько-ліванський договір 1936 — 679 (II)
Французько-сирійський договір 1936 — 680 (II)
Французько-чехословацький договір про союз і дружбу 1924-680 (II)
Французько-югославський договір 1927—681 (II)
Французько-японські угоди про Індокитай 1940-41 — 681 (II)
Франчайзинг — 682 (II)
Фрахт - 682 (II)
Фредеріксборзький договір 1720 — 682 (II)
Фрейзер Дерек — 682 (II)
Фрейсіне Шарль-Луї — 683 (II)
Фрідріх-Вільгельм II — 683 (II)
Фрідріхсгамський мирний договір 1809 — 683 (II)
Фрунзе Михайло Васильович — 684 (II)
Фукуда Такео — 684 (II)
Фукуди доктрина — 684 (II)
Функціоналізм — 685 (II)
Функціонального (обмеженого) імунітету держави теорія — 685 (II)
Фуркало Володимир Васильович — 685 (II)
Футурологія міжнародних відносин — 686 (II)
Фухіморі Альберто — 686 (II)
Хабаровський протокол 1929 — 687 (II)
Хайле Селассіє I — 687 (II)
Халіфату арабо-мусульманського дипломатія — 688 (II)
Халлквіст Мартін Ларс Вільгельм Алексіс — 689 (II)
Халхін-Голський конфлікт 1939 — 689 (II)

ХамідАлбар — 690 (II)
Хаммаршельд Даг — 690 (II)
Хан Шамун Алам — 690 (II)
Хандогій Володимир Дмитрович — 690 (II)
Хартія про особливе партнерство між Україною йНАТО 1997 —691 (II)
Хартленд — 692 (II)
Харченко Ігор Юрійович — 692 (II)
Хасан II - 692 (II)
Хасанський конфлікт 1938 — 692 (II)
Хатамі Сейед Мохаммад — 693 (II)
Хатояма Ітіро — 693 (II)
Хаттінга Ван'т Сант Онно Віллем Корнеліс — 694 (II)
Хау Джеффри Ричард Едвард — 694 (II)
Хауз Едвард Манделл — 694 (II)
Хауза місії — 694 (II)
Хачатрян Армен Авакович — 695 (II)
Хашаба Мона Алі Ахмед — 695 (II)
Хашемі-Рафсанджані Алі Акбар — 695 (II)
Хей Джон - 695 (II)
Хейг Олександр — 696 (II)
Хелл Корделл — 696 (II)
Хелмса — Бертона закон — 696 (II)
Хельсет Андерс — 697 (II)
Хербст Джон Едвард — 697 (II)
Хея доктрина — 697 (II)
Хея — Бюно-Варільї договір — 697 (II)
Хірта Кокі — 698 (II)
Хірохіто — 698 (II)
Хіт Едвард Річард — 698 (II)
Хмельницький Богдан Михайлович — 698 (II)
Хмельницький Юрій Богданович — 699 (II)
Ходжа Енвер — 699 (II)
Ходоровський Георгій Іванович — 700 (II)
Хойський Фаталі Хан Іскендер-огли — 700 (II)
Холдена місія 1912 — 701 (II)
«Холодна війна» — 701 (II)
Хомейні Рухолла Мусаві — 702 (II)
Хонда Хітоні -702 (II)
Хонеккер Ерих — 703 (II)
Хор Семюел Джон Герні — 703 (II)
Хора — Лавалія угода 1935 — 704 (II)
Хорн Дюла — 704 (II)
Хосс Селім — 704 (II)
Хотинський мирний договір між Річчю Посполитою і Османською імперією 1621 — 704 (II)
ХоШиМін — 705 (II)
Хрущов Микита Сергійович — 705 (II)
Ху Цзіньтао - 705 (II)
Хуан Карлос I — 706 (II)
Хуарес Беніто — 706 (II)
Хунко Едуардо — 706 (II)
Хун Сен - 707 (II)
Хусейн бен Талап — 707 (II)
Хусейн Саддам — 707 (II)
Цангера комітет — 709 (II)
Цвітан Онесін — 709 (II)
Цегельський Льонгін Михайлович — 709 (II)
Центральноазіатське співробітництво (ЦАС) — 710 (II)
Центральноамериканське мирне врегулювання — 711 (II)
Центральноамериканський спільний ринок, ЦАСР — 712 (II)
Центральноєвропейська зона вільної торгівлі, ЦЄЗВТ-713(II)
Центральноєвропейська ініціатива (ЦЄІ) — 713 (II)
Центру/Периферії дихотомія — 714 (II)
Цесія-714(II)
«Цзун і хен» концепція — 714 (II)
ЦзянЦземінь-715(II)
Цибенко Василь Григорович — 715 (II)
Цивілізації глобальної декларація — 715(11)
Цивілізаційні теорії — 716 (II)
Цімошевич Влодзімеж — 717 (II)
Цюріхський мир 1859 — 717 (II)
Чавес Уго Рафаель Фріас — 719 (II)
Чаглаянгіль Іхсан Сабрі — 719 (II)
Чалий Олександр Олександрович — 719 (II)
Чалий Петро Федорович — 719 (II)
Чан Кайші - 720 (II)
Чапультепекська угода 1992 — 720 (II)
Чапультепекський акт 1945 — 721 (II)
Чарторийський Адам — 721 (II)
Чаушеску Ніколає — 722 (II)

Чачава Малхаз — 722 (II)
Че Гевара Ернесто — 722 (II)
Чемберлен Артур Невілл — 723 (II)
Чемберлен Джозеф Остін — 723 (II)
Чень Шуйбянь — 723 (II)
Чердабаєв Рахіль — 723 (II)
Черненко Костянтин Устинович — 724 (II)
Чернін Оттокар — 724 (II)
Черномирдін Віктор Степанович — 724 (II)
Черчілль Вінстон Леонард Спенсер — 724 (II)
Чехівський Володимир Мусійович — 725 (II)
Чехословацької Федеративної Республіки (ЧСФР) розділення — 726 (II)
Чечелашвілі Валерій — 726 (II)
Чжан Чжень — 726 (II)
Чжоу Еньлай — 726 (II)
ЧжоуСяопей — 727 (II)
Чичерін Георгій Валентинович — 727 (II)
Чіано Галеаццо — 727 (II)
ЧіллерТансу — 728 (II)
Чіналієв Улугбек — 728 (II)
ЧіонгТунг — 728 (II)
Чіссано Жоакім Альберту — 728 (II)
Чіфуська конвенція 1876 — 729 (II)
Чон Ду Хван - 729 (II)
Чорний Володимир Лазарович — 729 (II)
Чорноморський банк торгівлі та розвитку, ЧБТР — 729 (II)
Чорноморський союз — 730 (II)
«Чотири пункти» Наполеона III — 731 (II)
Чотиристороння угода 1971 — 732 (II)
«Чотирнадцять пунктів» Вільсона — 732 (II)
Чоудхурі Хумаюн Рашид — 733 (II)
Чугучакський протокол 1883 — 733 (II)
Чунцінська американсько-англійсько-китайська конференція 1941 — 733 (II)
Чупрун Вадим Прокопович — 734 (II)
Чхеїдзе Микола Семенович — 734 (II) Чхенкелі Акакій Іванович — 734 (II)
Шамір Іцхак — 735 (II)
Шанхайська організація співробітництва (ШОС) — 735 (II)
Шаповал Микита Юхимович — 736 (II)
Шаповал Петро Дмитрович — 736 (II)
Шарет Моше- 736 (II)
Шариф Наваз — 737 (II)
Шарк Мухаммед Хасан — 737 (II)
Шаров Ігор Федорович — 737 (II)
Шарон Аріель — 738 (II)
Шастрі Лал Бахадур — 738 (II)
Шатті Хабіб - 738 (II)
Шафіров Петро Павлович — 739 (II)
Шахалілов Шамансур — 739 (II)
Шахрай Василь Матвійович — 739 (II)
Швабський союз міст— 739 (II)
Шведсько-норвезька унія — 739 (II)
Шебеші Ференц — 740 (II)
Шевальє П'єр - 740 (II)
Шеварднадзе Едуард Амвросійович — 741 (II)
Шевель Георгій Георгійович — 741 (II)
Шевченко Іван Денисович — 742 (II)
Шесль Вальтер — 742 (II)
Шейсон Клод — 742 (II)
Шелухин Сергій Павлович — 743 (II)
Шемшученко Юрій Сергійович — 743 (II)
Шенбруннський договір 1873 — 743 (II)
Шенбруннський мир 1809 — 744 (II)
Шенгенські угоди — 744 (II)
Шепілов Дмитро Трохимович — 744 (II)
ШиракЖак — 745 (II)
Шихі Шериф — 745 (II)
Шишманов Іван Димитров — 745 (II)
Шлезінгер Артур Мейер молодший — 745 (II)
Шліхтер Олександр Григорович — 746 (II)
Шмідт Гельмут — 746 (II)
Шомонський трактат 1814 — 747 (II)
Шостак Анатолій Миколайович — 747 (II)
Шпек Роман Васильович — 747 (II)
Шраг Микола Іллч — 747 (II)
Шрьодер Герхард — 748 (II)
Штандарт Президента України — 748 (II)
Штейнгель Федір Рудольфович — 749 (II)
Штеттінський мир 1570 — 749 (II)
Штіндл Карел — 749 (II)

Штреземанн Густав — 749 (II)
Штучних островів і споруджень статус — 750 (II)
Штюдемманн Дітмар Гергард — 750 (II)
Шувалов Павло Андрійович — 751 (II)
Шувалов Петро Андрійович — 751 (II)
Шульгин Олександр Якович — 751 (II)
Шульц Джордж Претт — 752 (II)
Шуман Роберт — 752 (II)
Шумана план — 753 (II)
Шумицький Микола — 753 (II)
Шумський Олександр Якович — 753 (II)
Шустер Рудольф — 753 (II)
Шушкевич Станіслав Станіславович — 754 (II)
Щелкалов Андрій Якович — 755 (II) Щелкалов Василь Якович — 755 (II)
Щербак Юрій Миколайович — 755 (II)
Юань Шикай — 756 (II)
Югославії розпад — 756 (II)
Югославсько-японський договір 1959 — 757 (II)
Юз Чарльз Аванс — 757 (II)
Юнаків Микола Леонтійович — 758 (II)
Юнга план — 758 (II)
ЮНЕСКО світові доповіді — 759 (II)
ЮНРРА - 760 (II)
Юр'євський мирний договір 1920 — 760 (II)
Юрисдикція держави над космічними об'єктами — 760 (II)
Юрисдикція держави над морськими суднами — 760 (II)
Юрисдикція держави над повітряними суднами — 761 (II)
Юрисдикція над іноземними суднами в територіальних водах — 761 (II)
Юркович Іван — 761 (II)
Ющенко Віктор Андрійович — 761 (II)
Ягайло Ольгердович — 763 (II)
«Ядерний клуб» — 763 (II)
Якобсон Йоран Сігурд — 763 (II)
Яковлів Андрій Іванович — 763 (II)
Якуб Хан Сахабазада — 764 (II)
Ялтинська конференція 1945 — 764 (II)
Ялтинсько-потсдамська система міжнародних відносин — 764 (II)
Ямагата Арітомо — 765 (II)
Ямайська (Кінгстонська) валютна система — 765 (II)
Ям-Запольський мир 1582 — 766 (II)
Янків Мирон Дмитрович — 766 (II)
Янукович Віктор Федорович — 767 (II)
ЯоПейшен — 767 (II)
Ярослав Мудрий — 767 (II)
Ярослав Осмомисл. — 768 (II)
Ярринг Гунар Вільфрід — 768 (II)
Ярузельський Войцех — 768 (II)
Ясський мирний договір 1791 — 769 (II)
Ях'я Хан — 769 (II)

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ДИПЛОМАТИЧНА

У ДВОХ ТОМАХ

Том 2

Відповідальні за випуск: Д.В. Кушерець, Є.А. Харлан

Комп'ютерне верстування: А.В. Біткова, М.І. Перловська **Редагування:** Є.П. Кравченко, Г.І. Кучера, О.О. Складана **Корегування:** Є.П. Кравченко, Г.В. Їлотнікова, О.О. Складана **Макет обкладинки** М.І. Перловської

Підписано до друку 15.12.2004. Формат 84x108/16. Папір офс. Друк офс. Умов.-друк арк. 85,26. Обл.-вид. арк. 89,04. Тираж 3000 прим. Замовл. № 843.

Видавництво - ТОВ «Видавництво "Знання України"».

03150, м. Київ-150, вул. Велика Васильківська (Червоноармійська), 57/3, к. 314.

Тел. 227-41-45, 227-30-97. (Усі види редакційно-видавничих та поліграфічних послуг)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК №217 від 11.10.2000 р.

Друк та кольороподіл друкарні ТОВ "Баланс-Клуб"

49008, Україна, Дніпропетровськ,

провулок Верстатобудівельний, 4

Тел. (056) 370-44-25. Е-таї: oШce@Baiaпce.ap.ua

Свідоцтво ДК № 39 від 24.04.2000 р.